THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

Critical Edition

Vol. VI

THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

CRITICALLY EDITED FOR THE FIRST TIME

Published under the Authority of the Maharaja Sayajirao University of Baroda

ORIENTAL INSTITUTE

Baroda (India)

1971

THE YUDDHAKĀṆḌA

THE SIXTH BOOK OF THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

The National Epic of India

Critically edited

by

Dr. P. L. VAIDYA, M.A. (Cal.), D.LITT. (PARIS),

Retired Professor of Sanskrit and Allied Languages,
Nowrosjee Wadia College, Poona.
Sometime Mayurbhanj Professor and Head of the Department of Sanskrit and Pali,
Banaras Hindu University.
Sometime Director, Mithila Institute of Research, Darbhanga,
Editor, Karṇaparvan; Ayodhyākāṇḍa; Harivaṁśa.
General Editor, Critical Edition of the Mahābhārata,
Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

Oriental Institute
Baroda (India)
1971

CONTENTS

PREFACE

It is a matter of great pleasure for us to place before the world of scholars, the Critical Edition of the Yuddhakāṇḍa of the Rāmāyaṇa of Vālmīki. This kāṇḍa has been published in 3 Fascicules, the first one was published in 1967, the second in 1969 and the third in March, 1971. We are glad to note that this kāṇḍa is completed according to schedule before March, 31st 1971.

We are thankful to the University Grants Commission for their financial assistance (two-thirds of the expenses) and the Gujarat State Government for their assistance of 20% of the expenses. And we hope that both the U.G.C. and the State Government will continue to assist the M. S. University of Baroda and this Institute till the whole of Uttarakāṇḍa and the Pratīka-Index of all the Kāṇḍas of this Critical Edition are printed and published.

I am especially thankful to Prof. Dr. P. L. Vaidya, the learned Editor of this kāṇḍa, whose versatile scholarship and experience of the Critical Editions of the Mahābhārata, the Harivaṁśa as well as the Ayodhyākāṇḍa of Rāmāyaṇa are well-known to the world of scholars. Prof. Vaidya has been, from the very beginning, our chief friend and guide in this project of the Critical Edition of the Rāmāyaṇa and even at the age of 80 with gradually failing health he had undertaken the task of the Critical Edition of Yuddhakāṇḍa which is now brought to a successful end. Unfortunately, for the last few months he has nct been keeping well and hence he has been unable to append his Critical Notes to this kāṇḍa. We postponed the publication of third fascicule for about a month in the hope that Prof. Vaidya's health would improve so as to enable him to write out his Critical Notes.

As and when Prof. Vaidya is able to write the notes, they will be printed and published as an Appendix to our next Volume.

It would be interesting to note the following remarks of Prof. Vaidya (Vide, his Intro. p. XXIX)—"I believe that the original Rāmāyaṇa consisted of three Kāṇḍas only, viz., the Ayodhyākāṇḍa, Araṇyakāṇḍa and Yuddhakāṇḍa. Later the Ayodhyākāṇḍa got split up into Bāla and Ayodhyā, and Araṇyakāṇḍa into Araṇya, Kiṣkindhā and Sundara Kāṇḍas, making a total of six Kāṇḍas with a supplement (षट्काण्डं सोत्तरम्)".

Some verses at the end of Sarga 14 of Bālakāṇḍa, Lahore ed., in North-western recension, are almost repeated at the end of Bālakāṇḍa and the Sargas between Sarga 16 (our Cr. ed. of Bāla-kāṇḍa) and the beginning of Ayodhyā including especially the Viśvāmitra episode could have been added later. (cf. Lahore ed., Bālakāṇḍa, pp. 154 ff. Sarga 14, vv. 20 ff. with Sarga 72, vv. 9-16 p. 488 f.). The evidence of our MSS. Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 of Bālakāṇḍa, referred to above, will demonstrate this. Thus most of the Bāla after Sarga 17 (of Critical Edition) is a later addition.

A Palm-leaf MS. No. L. 652 of Kerala University Library contains text of Yuddha and Uttara kāṇḍas only. The colophon at the end of Yuddhakāṇḍa reads as follows:—

इत्यार्षे श्रीरामायणे आदिकाव्ये श्रीवाल्मीकीये श्रीमद्युद्धकाण्डे रामाभिषेकप्रकरणे राज्याभिषेकमहोत्सवो नाम [शताधिक] एकत्रिंशत्सर्गः । श्रीरामाय नमः । युद्धकाण्डं समाप्तम् । इडालिकुलसंभवेन वरदराजेन वाल्मीकिना सुशोधितं पाठमुद्धृत्य विवेकतिलकं नाम व्याख्यानं कृतवान् तद्व्याख्यानपाठोयम् । **रामायणं समाप्तम्** ।

अक्षरं यत्परिभ्रष्टं मात्राहीनं तु यद्भवेत् ।
क्षन्तुमर्हन्ति विद्वांसः कस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥
तृणकण्डुलवविष्णुशर्म्मणा लिखितं पुस्तकमिदम् ।

At the end of Gorresio's edition of Yuddhakāṇḍa which follows the N. E. recension of the Rāmāyaṇa, it is printed as follows:—

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये चतुर्विंशतिसाहस्र्यां संहितायां युद्धकाण्डं समाप्तं ॥ **रामायणं समाप्तं** ॥

Thus there was a tradition that Rāmāyaṇa ended with Yuddha and that Uttara was a supplement.

It is not necessary here to go into details of this problem since it has been generally agreed that most of the Bāla and Uttarakāṇḍas are later.

I am also thankful to the Vice-Chancellor, M. S. University of Baroda, and the Director, Oriental Institute, Baroda, who are taking keen interest in the progress and completion of this project.

I am thankful to all the members of the staff of the Rāmāyaṇa Department without whose sincere cooperation the work of publication would not have continued so nicely. I am especially thankful to Shri R. J. Paṭel, Manager, M. S. University of Baroda Press, who has been taking special care and interest in printing of the different Volumes.

Rāmāyaṇa Department,
Oriental Institute,
Baroda.
10-3-1971.

UMAKANT P. SHAH
General Editor
and
Head of the Rāmāyaṇa Department.

EDITORIAL NOTE

The Critical Apparatus

The text of the Yuddhakāṇḍa in this edition is based upon the following 34 MSS.

I N(orthern) **Recension (18 MSS :—ŚÑVB 11 + D 7)**

(a) North-western Group

Śāradā Version [Ś]

$Ś_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated.

$Ś_2$ = New Delhi, in private possession of Dr. Lokeshchandra, Director, International Academy of Indian Culture. Unnumbered. Dated Saṁvat 58 which is probably the Saptarṣi Saṁvat equivalent to A.D. **1885**. [This MS. was obtained very recently so it was taken up for the Crit. App. of Yuddhakāṇḍa from Sarga 11.]

(b) North-eastern Group

(i) Nepālī Version [N]

$Ñ_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14156. Microfilm of MS. No. 934 of The Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Saṁvat 1076 (c.A.D. **1020**).

$Ñ_2$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14157. Microfilm of MS. No. 905 of The Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Newārī Saṁvat 795 (c.A.D. **1675**).

(ii) Maithilī Version [V]

V_1 = Baroda, Oriental Institute, No. Addenda 4. Microfilm of a Maithilī MS. from the University Library, Patna. Dated Śaka 1670 (**1748** A.D.).

V_2 = Baroda, Oriental Institute, No. Addenda 57. Microfilm of MSS. Nos. 2, 3 & 1 of the University Library, Patna. Dated Śaka 1763 (c.A.D. **1841**).

V_3 = Darabhanga, Mithila Research Institute, No. 807. Undated.

(iii) Bengālī Version [B]

B_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14149. Photo-stat copy of MS. No. 348 of the Bibliothèque Nationale, Paris, dated Śaka 1593 (c.A.D. **1671**).

B_2 = Calcutta, Bangiya Sahitya Parisad, No. 1439 (Ka). Dated Śaka 1720 (c.A.D. **1798**).

B_3 = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G 393. Undated.

B_4 = Calcutta, Bangiya Sahitya Parisad, No. 1168. Undated.

(c) Devanāgarī Composite Version (D)

D_1 = Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76. Dated Saṁvat 1829 (c.A.D. **1773**). (NW)

D_2 = Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Saṁvat 1716 (c.A.D. **1660**). (NW)

D_3 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 5600. Dated Saṁvat 1787 (c.A.D. **1731**). (W)

D_4 = Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 5. Dated Saṁvat 1788 (c.A.D. **1732**). (W)

D_5 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1357. Dated Śaka 1689 (c.A.D. **1767**). (S)

D_6 = Baroda, in private possession (of Late Prof. G. H. Bhatt). Unnumbered. Dated Saṁvat 1832 (c.A.D. 1776). (S) It contains the commentary of Govindarāja.

D_7 = Poona, Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, No. 844. Dated Śaka 1698 (c.A.D. 1776). (S) It contains the commentary of Maheśvaratīrtha.

D_8 = Jodhpur, Palace Library, Bandha No 5. Dated Saṁvat 1835 (c.A.D. 1779). (NW)

D_9 = Ujjain, Scindia Oriental Institute No. 1611. Dated Saṁvat 1742 (c.A.D. 1686). First fifteen sargas follow NE, the rest generally follow S.

D_{10} = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1633. Dated Saṁvat 1888 (c.A.D. 1831). (S)

D_{11} = Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Dated Śaka 1636 (c.A.D. 1715). (S) It contains the commentary Tilaka of Nāgeśa Bhatt.

D_{12} = Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 4. Undated. (NW)

D_{13} = Varanasi, in private possession (of Pandit Anant Shastri Phadke). Unnumbered. Undated. (NE)

II S(outhern) Recension (16 MSS :—TGM 10 + D 6)

(i) Telugu Version (T)

T_1 = Madras, Adyar Library, No. 72372. Undated.

T_2 = Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated.

T_3 = Madras, Adyar Library, No. 74122. Dated Śaka 1730 (A.D. 1808).

(ii) Grantha Version (G)

G_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (A.D. 1818).

G_2 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated.

G_3 = Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Puṇyavijayajī). Unnumbered. Undated.

(iii) Malayālam Version (M)

M_1 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 158. Dated Kollam 865 (c.A.D. 1690).

M_2 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 953. Dated Kollam 817 (c.A.D. 1642).

M_3 = Chundampatta (via Pattambi), South Malbar, in private possession (of C. Chitrabhanu Nambudiri). Unnumbered. Undated.

M_5 = Trivandrum, University of Kerala Manuscripts Library, No. 13366. Undated.

TESTIMONIA

(i) Commentaries

Cv = Commentary (Vivekatilaka) of Uḍāri (also Uḍāli) Varadarāja as in the transcript of the MS. No. 11778 B of the Tanjore Maharaja Serfoji's Saraswathi Mahal Library, Tanjore. The commentary is earlier than A.D. 1250. [The transcript of the MS. No. 3409 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras which was utilized up to Sundarakāṇḍa was rejected for Yuddhakāṇḍa since it was incomplete, containing 71 Sargas only of Yuddhakāṇḍa.]

Cr = Commentary of Rāmānuja as given in MS. No. 14141 of the Oriental Institute, Baroda; Transcript of MS. No. 8214 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. Undated.

Cm = Commentary of Maheśvaratīrtha (D_7) as given in MS. No. 844 of the Nasik Patwardhan Collection deposited at the Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona. Dated Śaka 1698 (c.A.D. 1776).

Cg = Commentary of Govindarāja as given in MS. (D6) of Late Prof. G. H. Bhatt, Baroda. Dated Saṁvat 1832 (c.A.D. 1776).

Ck = Commentary (Kataka or Amṛtakataka) of Katakayogīndra (alias Mādhavayogin) as given in MS. No. 14221 of the Oriental Institute, Baroda ; Transcript of MS. No. 8977 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Undated.

Ct = Commentary (Tilaka) of Nāgeśa Bhaṭṭa as given in D11. Dated Śaka 1636 (c.A.D. 1715). Also as printed in Vulgate editions.

(ii) Epitomes

(1) The Rāmopākhyāna : Mbh. III. 258–276 (BORI, Poona, 1942).

(2) Purāṇas—Viṣṇu-Purāṇa, III. 3 ; IV. 4 (Gītā Press, Gorakhpur, 1937).

Agni-Purāṇa, Chaps. 5–11 (Ānandāśrama ed., Poona, 1900).

Padma-Purāṇa, IV. 66 ; IV. 112 ; V. 35 (Ānandāśrama ed., Poona, 1893–94) etc.

(3) The Rāmāyaṇa-Mañjarī of Kṣemendra (Kāvyamālā No. 83, Nirṇaya Sāgara Press, Bombay, 1903).

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya(s).
App. = Appendix.
B. = Bombay edition of the R. (Gujarati Printing Press, A.D. 1919 ; The Vulgate).
chap. = chapter(s).
comm. = commentary (taries).
cont. = continue(s; ed; ing).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
ed. = edition.
fol. = folio(s).
foll. = following.
frag. = fragment(ary).
G. = Gorresio's ed. of the R.
Gov. = Govindarāja.
hapl. = haplographic(al; ally).
hypm. = hypermetric.
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert (s; ed; ing).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam ed. of the R.
Kat. = Kataka.
L. = Lahore ed. of the R.
l. = line(s).
m. or marg. = marginal(ly).
Mah. = Maheśvaratīrtha.
Manu. = Manusmṛti (N.S.P. ed.).
Mbh. = Mahābhārata.
meta. = by metathesis.
N = Northern.
NE = North-eastern.
NR = Northern Recension.
NW = North-western.
om. = omit(s; ing; ed).
orig. = original(ly).
post. = posterior.
pr. m. = *propria manu* (by own hand).
R. = Rāmāyaṇa
r. = repeat(s; ed; ing).
ref. = refer(ence).
resp. = respective.
respy. = respectively.
Rm. = Rāmāyaṇamañjarī (Kāvyamālā No. 83).
Ru. = Rāmopākhyāna (Mbh. III. 258-276, BORI, Poona, 1942).
S. = Southern.
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
SR. = Southern Recension.
st. = stanza(s).
subm. = submetric.
subst. = substitute (s; ed).
supp. = supplementary.
sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
Til. = Tilaka (comm. by Nāgeśa).
transp. = transpose(s; ed), transposition.
v. = verse.
v.l. = varia(e) lectio(nes).
(var.) = (with variation).
vulg. = vulgate.
W. = Western.

❀❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.

❋ (superior star) in the text indicates an *emendation*.

* (in the crit. foot-notes before a verse or verses and preceded by a numerical figure) indicates additional or substitute passages.

* * (in the MS. readings) indicate equal no. of syllables lost through injury to MS.

~~~ printed below (or along the side margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

C denotes a "commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator (or a commentary); thus, Cv = Comm. Vivekatilaka; Cr = Comm. of Rāmānuja; Cm.g = Comm. of Maheśvaratīrtha and Govindarāja; Ck.t = Comm. Kataka and Tilaka. A "*p*" is added on to denote a "pāṭha" or variant; thus, Cr*p* = a pāṭha mentioned in the Comm. of Rāmānuja.
~~~

INTRODUCTION

THIS first Critical Edition of the *Yuddhakāṇḍa* of Vālmīki's *Rāmāyaṇa* is based on four selected printed editions, thirty-four selected manuscripts in several different scripts, *viz.*, the Śāradā, Newārī, Maithilī, Bengālī, Devanāgarī, Telugu, Grantha and Malayālam procured from different parts of India and abroad, Kṣemendra's *Epitome* called the *Rāmāyaṇa Mañjarī* and several commentaries from the oldest available of Uḍārī Varadarāja. The material available on the *Rāmāyaṇa* is really very vast, and the organisers and the Editor have to ignore several printed editions for which the reader is referred to Shri N. A. Gore's *Bibliography of the Rāmāyaṇa*, as well as second rate or dilapidated or damaged manuscripts. All the same, the Editor desires to assure the reader that he has utilized every important work which was useful one way or another for the fixing of the text of the Yuddhakāṇḍa. We had to ignore manuscripts in Nandināgarī because they were found not to yield material not found in Telugu, and Assamese and Oriya manuscripts because they also did not differ from Bengālī. The material actually used is detailed below.

A. Printed Editions:

As stated above, there are several printed editions of the whole of Rāmāyaṇa current in different parts of India in different scripts such as Devanāgarī, Bengālī, Telugu, Grantha and Malayālam. Out of these we have selected the following four, all in Devanāgarī script. They are:

(1) Lahore Edition (L): Yuddhakāṇḍa edited by Shri Vishvabandhu Shastri, Lahore, 1944, D.A.V. College Sanskrit Series, No. 19.

(2) Gaspare Gorresio (G) : The Rāmāyaṇa, Vol. V, Yuddhakāṇḍa, Paris, 1850.

(3) Shrīmad Vālmīki Rāmāyaṇa (according to Southern readings), Vol. II containing Sundara, Yuddha and Uttara Kāṇḍas, edited by Pandit T. R. Krishnacharya, and published by Madhva Vilasa Book Depot, Kumbakonam, second edition, 1930. (K)

(4) Vālmīki Rāmāyaṇa (with the three commentaries, Tilaka, Śiromaṇi and Bhūṣaṇa), Vol. VI, Yuddhakāṇḍa, edited by Shastri Shrinivas Katti Mudholkar, published by the Gujarati Printing Press, Bombay, 1919. (B)

B. Manuscripts:

Out of a very large number of manuscripts of the Yuddhakāṇḍa of the Rāmāyaṇa, we have selected the following 34 manuscripts. These MSS. are written, as in the case of the first five Kāṇḍas, in the principal scripts of India, namely, Śāradā, Newārī, Maithilī, Bengālī, Devanāgarī, Telugu, Grantha and Malayālam. We have ignored MSS. in Assamese, Oriya and Nandināgarī, because no independent and good MSS. in these scripts were available to us. Of the 34 MSS. used for the Yuddhakāṇḍa 14 MSS. are common to Kāṇḍas 1-6, 4 ($D_{4.8}$ T_3 M_3) are common to Kāṇḍas 4,5 and 6; while 2 (V_1 D_3) are common to Kāṇḍas 3 to 6; two MSS. (B_3 M_2) are common to Kāṇḍas 5 and 6; two ($D_{10.12}$) are common to 1, 4-6; and one (D_2) is common to Kāṇḍas 1, 3-6; one MS. (D_5) is common to the Kāṇḍas 3, 4 and 6; while one (D_7) is common to Kāṇḍas 3, 5 and 6. Seven new MSS. ($Ś_2$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ D_{13} M_6) are utilized for this Kāṇḍa. We have thus selected MSS. which may be said to be fairly representative of different periods and they range from A.D. 1020 to A.D. 1841.

I N(orthern) Recension (18 MSS.:—ŚÑVB 11 + D 7)

(a) North-Western Group

Śāradā Version (Ś)

$Ś_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated.

$Ś_2$ = New Delhi, in private possession of Dr. Lokeshchandra, Director, International Academy of Indian Culture. Unnumbered. Dated Saṁvat 58 which is probably the Saptarṣi Saṁvat equivalent to A.D. 1885. (This MS. was obtained very recently; so it was taken up for the Crit. App. of Yuddhakāṇḍa from Sarga 11.)

(b) North-Eastern Group

(i) Nepālī Version (Ñ)

$Ñ_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14156. Microfilm of MS. No. 934 of The Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Saṁvat 1076 (c. A.D. 1020).

$Ñ_2$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14157. Microfilm of MS. No. 905 of The Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Newārī Saṁvat 795 (c. A.D. 1675).

(ii) Maithilī Version (V)

V_1 = Baroda, Oriental Institute, No. Addenda 4. Microfilm of a Maithilī MS. from the University Library, Patna. Dated Śaka 1670 (1748 A.D.).

V_2 = Baroda, Oriental Institute, No. Addenda 57. Microfilm of MSS. Nos. 2, 3 and 1 of the University Library, Patna. Dated Śaka 1763 (c. A.D. 1841).

V_3 = Darabhanga, Mithila Research Institute, No. 807. Undated.

(iii) Bengālī Version (B)

B_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14126. Photo-stat copy of MS. No. 348 of the Bibliothèque nationale, Paris, dated Śaka 1593 (c. A.D. 1671).

B_2 = Calcutta, Bangiya Sahitya Parisad, No. 1439 (Ka). Dated Śaka 1720 (c. A.D. 1798).

B_3 = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G 393. Undated.

B_4 = Calcutta, Bangiya Sahitya Parisad, No. 1168. Undated.

(c) Devanāgarī Composite Version (D)

D_1 = Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. 1773). (NW)

D_2 = Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Saṁvat 1716 (c. A.D. 1660). (NW)

D_3 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 5600. Dated Saṁvat 1787 (c. A.D. 1731). (W)

D_4 = Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 5. Dated Saṁvat 1788 (c. A.D. 1732). (W)

D_5 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1357. Dated Śaka 1689 (c. A.D. 1767). (S)

D_6 = Baroda, in private possession (of late Prof. G. H. Bhatt). Unnumbered. Dated Saṁvat 1832 (c. A.D. 1776). (S) It contains the commentary of Govindarāja.

D_7 = Poona, Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍaḷa, No. 844. Dated Śaka 1698 (c. A.D. 1776). (S) It contains the commentary of Maheśvartīrtha.

D_8 = Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 5. Dated Saṁvat 1835 (c. A.D. 1779). (NW)

D_9 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1611. Dated Saṁvat 1742 (c. A.D. 1686). First fifteen sargas follow NE, the rest generally follow S.

D_{10} = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1633. Dated Saṁvat 1888 (c. A.D. 1831). (S)

D_{11} = Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Dated Śaka 1636 (c. A.D. 1715). (S) It contains the commentary Tilaka of Nāgeśa Bhaṭṭa.

D_{12} = Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 4. Undated. (NW)

D_{13} = Varanasi, in private possession (of Pandit Anant Shastri Phadke). Unnumbered. Undated. (NE)

II S(outhern) Recension (16 MSS. :— TGM 10 + D 6)

(i) Telugu Version (T)

T1 = Madras, Adyar Library, No. 72372. Undated.

T2 = Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated.

T3 = Madras, Adyar Library, No. 74122. Dated Śaka 1730 (A.D. 1808).

(ii) Grantha Version (G)

G1 = Baroda, Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (A.D. 1818).

G2 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated.

G3 = Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Puṇyavijayajī). Unnumbered. Undated.

(iii) Malayālam Version (M)

M1 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 158. Dated Kollam 865 (c. A.D. 1690).

M2 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 953. Dated Kollam 817 (c. A.D. 1642).

M3 = Chundampatta (via Pattambi), South Malbar, in private possession (of C. Chitrabhanu Nambudiri). Unnumbered. Undated.

M5 = Trivandrum, University of Kerala Manuscripts Library, No. 13366. Undated.

All the MSS. utilized for this Kāṇḍa clearly fall into two main recensions, Northern and Southern, each of which is further divided into several versions. The MSS. used can thus be classified according to their pedigree as below :—
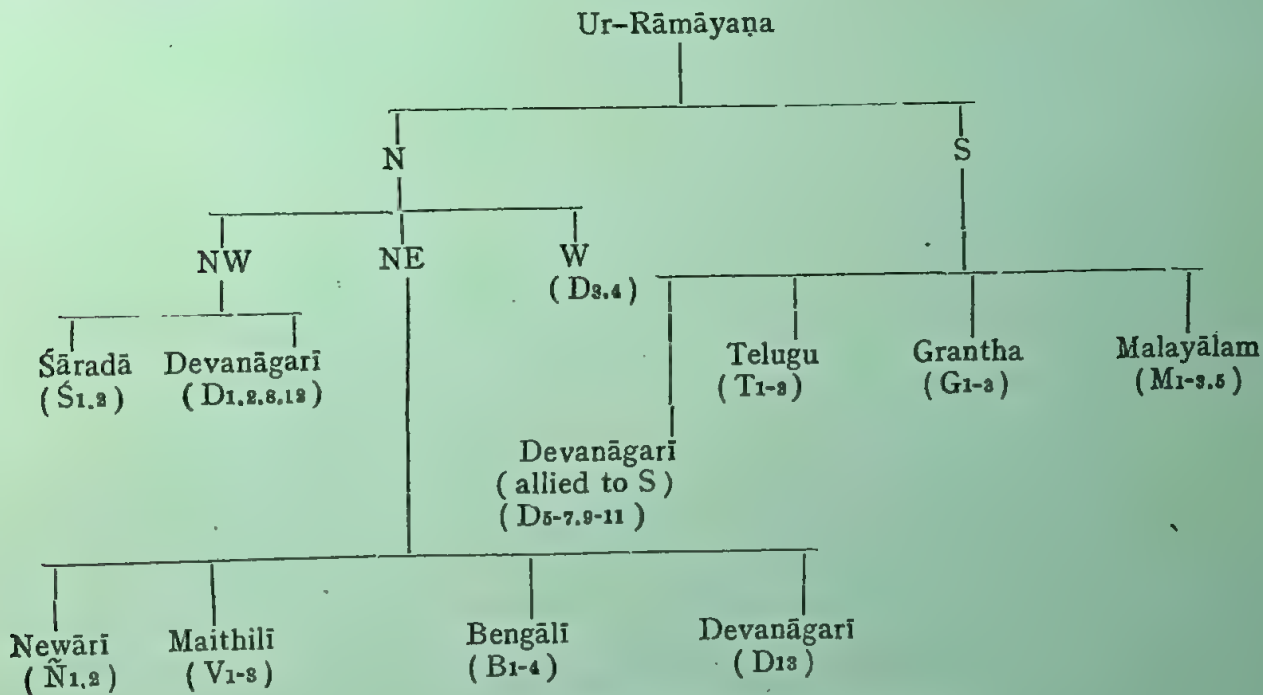
Detailed Description of the MSS.

Ś1

Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated. The MS. was purchased for the Institute by Dr. S. N. Sharma of Shrinagar. Thick unglazed paper, size 12½" × 7", Śāradā script.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Yuddhakāṇḍa being 91. Folio nos. 70-76 (*i.e.*, the portion from 6.93.13 to 6.102.5c of our Critical Text) are missing. The folio has 18 lines

to a page and about 46 to 53 letters to a line. Margins are unruled. Sargas and stanzas are not numbered. Sargas 1 to 15 of our Critical Text of Yuddha appear at the end of Sundarakāṇḍa as its part. A single daṇḍa demarcates both the halves of the stanza. Colophons, bearing significant Sarga names, are generally daubed over with red chalk or yellow powder. Very few marginal notes. Corrections are few, and they are *pr. m.* Stanzas are at times omitted. Transpositions of stanzas are occasionally noticed. The MS. is fairly old. Writing fairly legible and correct. Parasavarṇa instead of anusvāra is generally used. No pṛṣṭhamātrās are noticed. The MS. seems to have been written by two scribes. Though the Kāṇḍa is not dated, it seems to be a late exemplar.

The MS. represents the NW version.

The following star -passages are found exclusively in this MS., viz., 3655, 3661 and 3663 (3).

Ś2

New Delhi, in private possession of Dr. Lokesh Chandra, Director, International Academy of Indian Culture. Unnumbered. Dated *Saṁvat 58* (*A.D. 1885*). Written on paper, size 13.8" × 7.2". Śāradā script.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas. As it was obtained very recently, the MS. has been utilized from Sarga 11 of the Critical Text of Yuddhakāṇḍa. The total number of folios for Yuddhakāṇḍa is 125. The folio has 15 lines to a page and about 50 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are not numbered, while Sargas are numbered. The total number of Sargas of Yuddhakāṇḍa is 112. Sargas 1-15 of our Critical Text are relegated, as in Ś1, to Sundara in this MS. There is no device used to mark the Ślokārdha or even a Śloka. Colophons are coloured red and give suitable Sarga names. No marginalia noticed. Corrections are very few and are found *pr. m.* Omissions of stanzas are noticed in some places. A number of stanzas are transposed. The MS. is old, some folios being moth-eaten. Hand-writing is nice, with few errors. The scribe writes स्म as :म, for instance, पित्रे स्म as पित्रे :म. The rules of Saṁdhi are generally observed. No pṛṣṭhamātrās are noticed. The whole MS. is written by a single hand, only the post-colophon entry, giving the genealogy of the scribe given at the end of Uttarakāṇḍa appears to have been written by another person.

The post-colophon entry at the end Uttarakāṇḍa seems to give the date of the entire MS. as follows :

ॐ श्रीशुभसंवत् । ५८ श्रा. सुदि नवम्यां बुधे ॥

This probably refers to the Saptarṣi Saṁvat 58 which is equivalent to A.D. 1885.

The MS. represents the NW version.

No exclusive star-passages are found in this MS.

Ñ1

Baroda, Oriental Institute, No 14156. Microfilm of MS. No. 934 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal. Dated Saṁvat 1076 (A.D. 1020). Palm-leaf, size 21½" × 2". Newārī script.

The codex contains all the seven Kāṇḍas of the Rāmāyaṇa. Folios 506 to 696 cover the subject-matter of Yuddhakāṇḍa. Sargas 1-15 of the Critical Text of the Yuddhakāṇḍa are relegated, as in Ś1.2, to Sundarakāṇḍa. Colophons give suitable names for the sargas. प्लु in प्लवंगम is invariably written as प्र. For details, *vide* Bālakāṇḍa, Introduction, p. XV, as well as Sundarakāṇḍa, Introduction, p. XII. No date is recorded at the close of the Yuddhakāṇḍa, but the post-colophon entry at the end of Kiṣkindhā mentions Saṁvat 1076 (i.e. A.D. 1020) as its date.

The MS. represents the NE version.

The exclusive star-passages found in this MS. are : 3, 280 (A), 813, 1069, 1072, 1614, 1639, 1878, 1940 (A), and 3097 (10).

$\tilde{N}_3$

Baroda, Oriental Institute, No. 14157. Microfilm of MS. No. 905 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal. Dated Newārī Saṁvat 795 (i. e., A.D. 1675). Written on thick country paper, size 20½″×5″. Newārī script.

The codex contains all the seven Kāṇḍas of the work. 158 folios of the MS. cover the portion of the Yuddhakāṇḍa. The Yuddhakāṇḍa has 118 Sargas in this MS. Sargas 1-15 of the Critical Text of Yuddha appear at the end of the Sundarakāṇḍa as its part. For details, *vide* Bālakāṇḍa, Introduction, p. XV.

The MS. represents the NE version.

The exclusive star-passages found in this MS. are : 331, 366 (A), 465, 698, 757, 901, 1107, 1159, 1249, 1481(B), 1615, 1636, 1640, 1709 and 1863 (15).

V_1

Baroda, Oriental Institute, No. 4 (Addenda). Microfilm of a Maithilī MS. from the University Library, Patna. Dated Śaka 1670 (A.D. 1748). Maithilī script.

The codex has preserved all the seven Kāṇḍas in 535 folios and has been utilized for the Critical Edition of Araṇya, Kiṣkindhā and Sundarakāṇḍas. The total number of folios for the Yuddhakāṇḍa is 122. Sargas 1-15 of the Critical Text of the Yuddhakāṇḍa form, as in NW version, concluding part of the Sundarakāṇḍa. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XIII.

The MS. represents the NE version.

Only two star-passages are exclusive to this MS., *viz.*, 68 and 771(A).

V_2

Baroda, Oriental Institute, No. 57 (Addenda). Microfilm of MSS. Nos. 2, 3 and 1 of the University Library, Patna. Dated Śaka 1763 (A.D. 1841). Maithilī script.

This MS. has only three Kāṇḍas, viz., Kiṣkindhākāṇḍa, Yuddhakāṇḍa, and Uttarakāṇḍa. It has 8 to 11 lines to a page and 31 to 34 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are generally numbered. Sargas are not regularly numbered. Sargas 1-15 of the Critical Text of the Yuddhakāṇḍa are not found as the exemplar has no Sundarakāṇḍa with it. Naturally, the MS. begins with Sarga 16 of Yuddhakāṇḍa. Colophons note significant Sarga names. Single and double daṇḍas indicate the two halves of a stanza. Omissions of stanzas are occasionally noticed. Writing not very readable.

The MS. represents the NE version.

There are only three star-passages exclusive to this MS., *viz.*, 677, 955 and 1241.

V_3

Darbhanga, Mithila Institute of Research in Sanskrit Learning, No. 807. Undated. Written on palm-leaves in ink. Size 15¼″ × 2″. Maithilī script.

This MS. contains only the present Kāṇḍa. It has 244 folios. Folio nos. 148–150 are missing. The folio has 5 lines to a page and 60 to 80 letters to a line. Margins are unruled. Sargas are not regularly numbered. Sargas 1–15 of the Critical Text of the Kāṇḍa are not found in this MS. The variants recorded as of V_3 for Sargas 1–15 are from the MS. V_3 of Sundarakāṇḍa which incorporates these 15 Sargas as its part. Stanzas are not numbered. Single daṇḍa marks the Śloka-endings. Colophons give suitable Sarga names. Many marginalia are noticed. Corrections are very few and are made in ink *pr. m.* Additions common to the Northern recension are found in this MS. also. Omissions of stanzas (usually haplographical) are occasionally noticed. The MS. seems to be very old. It is damaged in many places because the folios are moth-eaten. Writing is fairly legible and generally devoid of errors. There are occasional lapses such as स्त for स्थ, or ष्ठ; त्व for तु, स्व for सु, म्व for मु are due to similarity of these letters in Maithilī script. The letters न, ल and ण are similar. The use of pṛṣṭha-

to a line. Margins are ruled. The total number of Sargas in the Yuddhakāṇḍa is 113, and they are numbered, while stanzas are not. In this codex, the Yuddhakāṇḍa commences from Sarga 16 of the Critical Text. But as it also contains Sundarakāṇḍa, and has at its end, Sargas 1-31 of the Critical Text of Yuddhakāṇḍa, we have, therefore, designated that portion of the Sundarakāṇḍa MS. with the symbol D1 for Sargas 1-15 and the symbol Do for Sargas 16-31 of Yuddhakāṇḍa. The duplicated Sargas 16-31 are designated with the symbol D1. Colophons bearing suitable Sarga names are daubed over with red chalk. No distinctive signs such as daṇḍas are used to indicate the endings of the halves or the stanza. No marginalia. Corrections are few and are *pr. m.* Omissions of stanzas as well as transpositions are noticed in a few places. Condition of the MS. good, and writing legible. The Kāṇḍa is copied by a single scribe. For details regarding date and scribe, *vide* Bālakāṇḍa, Introduction, p. XX.

The MS. represents the NW version.

The following star-passages are exclusive to Do: 575, 589, 593 and 669 (4); while the star-passages exclusive to D1 are : 451, 452, 647, 650, 662, 665, 1004, 1381, 1414, 1725 (A), 1760, 3027, 3111, 3172, 3174, and 3177 (16).

D2

Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Śaka 1581 (A.D. 1659). Written on paper, size 14½″ × 6″. Devanāgarī script.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas and has been utilized for the Critical Edition of Bāla, Araṇya, Kiṣkindhā and Sundarakāṇḍa. Folios 155 to 331 comprise Yuddhakāṇḍa. Sargas 1 to 5 of the Yuddhakāṇḍa of the Critical Edition are relegated to Sundarakāṇḍa in this MS. Corrections are generally *pr. m.*, but there are a few which seem to be *sec. m.* They are made usually with yellow pigment. Stanzas are found omitted sometimes. The MS. is dilapidated in condition. ज and ख are sometimes substituted for य and ष respectively. The whole Kāṇḍa is in the hand of a single scribe. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XVII.

The MS. represents the NW version.

The star-passages exclusive to this MS. are : 553, 666, 916, 922, 1302, 1647, 1653, 1658, 3014, 3397, 3628 and 3693 (12).

D3

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 5600. Dated Saṁvat 1787 (A.D. 1731). Written on paper, size 12″ × 5¾″. Devanāgarī script.

The codex is complete in seven Kāṇḍas and has been utilized for the Critical Edition of Araṇya, Kiṣkindhā and Sundara. The total number of folios for Yuddhakāṇḍa is 159. The folio has 15 lines to a page and about 40 letters to a line. Margins are unruled. Sargas are numbered, while stanzas are not. The total number of Sargas of Yuddhakāṇḍa is 114. Sargas 1-15 of our Critical Text are found at the end of the Sundarakāṇḍa. Both the halves of stanzas are marked by double daṇḍas. Colophons which record significant Sarga names are daubed over with red colour. A few marginalia are found. Corrections are few and are mostly *pr. m.* Stanzas are sometimes omitted and transpositions of stanzas are occasionally noticed. Sargas 85 and 86 of our Critical Text are consecutively repeated. The condition of the MS. is old. Writing is good with some corrections. Rules of Saṁdhi are observed. The entire Kāṇḍa is written by a single hand. At the end of Yuddhakāṇḍa, the scribe gives the date and place as follows :—

युद्धकांड समाप्तोयं। संवत् १७८७। अर्ध्वींदुऋषिवसुसंख्यागतेब्दे(?) भाद्रपदचतुर्दश्यां सोमवासरे। लिपितभावासनगर-शुभस्थाने।

The MS. represents the W version.

This MS. has a pretty large number of exclusive star-passages, *viz.*, 5, 12, 15, 21, 24, 26, 27, 188, 228, 432, 436, 612, 645, 891(A), 1113, 1150, 1179, 1371, 1397, 1637, 1643, 1855, 1948, 2035 (A), 2044, 2061, 3077, 3152, 3161, 3303, 3319, 3431, 3582, 3595, 3613, 3615, 3682, 3683 and 3687 (39). App. I (No. 34) also is found exclusively in this MS.

D4

Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 5. Dated Saṁvat 1788 (A.D. 1732). Written on paper, size 15″×6½″. Devanāgarī script.

This MS. has preserved all the seven Kāṇḍas and has been utilized for the Critical Edition of Kiṣkindhā and Sundara. The total number of folios for the Yuddhakāṇḍa is 153. The folio has 12 lines to a page and about 43 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are numbered, while Sargas are not. Sargas 1–31 of our Critical Text of Yuddha appear at the end of Sundara as an integral part of that Kāṇḍa. In this MS., Yuddhakāṇḍa begins from Sarga 32. Both the halves of stanzas are marked by double daṇḍas. Red ink is used for daṇḍas. Colophons give suitable names for the Sargas. Corrections are mostly made *pr. m.* Very few marginalia. Stanzas are omitted in many places. Transpositions of stanzas are noticed occasionally. Repetitions of stanzas also occur occasionally. The MS. is rather old though the writing is clear, with occasional errors. Saṁdhi rules are observed generally. The whole MS. is copied by one person. The post-colophon entry at the end of Yuddha gives the date of the MS. as under:—

संवत् १७८८ वर्षे मासोत्तमशुभकारीकार्तिकमासे शुक्लपक्षे तृतीया गुरुवासरे लिखितं इदं पुस्तकं ॥

The MS. represents the W version.

This MS. has a very large number of exclusive star-passages as under: 370, 640, 646, 667, 790, 836, 840, 974, 1057, 1100, 1173, 1257, 1350, 1455, 1465, 1470, 1550, 1565, 1799, 1809, 1810, 1824, 1828, 1834, 1836, 1837(A), 1875, 1913, 1918, 1920, 1924, 1951, 1968, 1999, 2001, 2019, 2027 and 3339 (38). The MS. also has one exclusive App. I passage (No. 52).

D5

Ujjain, Scindia Oriental Institute No. 1357. Dated Śaka 1689 (A.D. 1767). Written on old paper, size 14½″×7″. Devanāgarī script.

The codex contains all the Kāṇḍas except Bāla and Sundara. It has been utilized for our Critical Edition of Araṇya and Kiṣkindhā. The total number of folios for Yuddha is 240. Folios 84, 85, 135, 235 and 236 are missing. Folios 7 and 9 are in duplicate. The first and the last folios are blank on one side. Each folio has 10 lines to a page and about 41 letters to a line. Margins are ruled in red ink. Sargas are numbered. The total number of Sargas for Yuddha is 131. Stanzas bear no numbers, but the total number of stanzas is stated to be 7000 for the Yuddha. Double daṇḍas mark both the halves of the stanza. Red ink is used for daṇḍas and colophons. Only in Sarga 116 of our Critical Edition, we find mention of Sarga name in the colophon. Corrections are few; they are made by yellow pigment as well as by ink, and are made by the copyist himself. Marginalia are rare. Omissions of stanzas are noticed, while in a few instances stanzas are repeated. Transpositions of lines and stanzas are noticeable. The MS. is old and some folios are broken. Writing is neat and clear. In several places the anusvāras are dropped. Saṁdhi rules are generally followed, but no avagraha is used. The MS. is complete for Yuddha and is written by a single person. The date of the present Kāṇḍa is mentioned at the end of the Kāṇḍa in the following way:—

श्रीशके १६८९। सर्वजित्संवत्सरे मधुशुक्लत्रितीयायां समाप्तोयं ग्रंथः। श्रीरामो जयति। ग्रंथसंख्या ७००० ॥

The MS. represents the S version.

No exclusive star-passages are found in this MS.

D6

Baroda, in private possession of the late Prof. G. H. Bhatt. Unnumbered. Dated Saṁvat 1832 (A.D. 1776). Written on rough and durable paper, size 12½″×5¼″. Devanāgarī script. Hand-writing of North-India.

This codex is complete in seven Kāṇḍas and is utilized for the Critical Edition of all the previous Kāṇḍas. The total number of folios for the Yuddhakāṇḍa is 261. The MS. contains the commentary

Ratnakirīṭa of Govindarāja. The folio has about 15 lines to a page and about 45 letters and 55 letters to a line in the text and the commentary respectively. Margins are ruled in black ink. The total number of Sargas of Yuddha is 131. Corrections are made with black ink and yellow pigment and are *pr.m.* The stanzas are at places omitted. Occasional repetitions of stanzas are noticed. The Kāṇḍa is copied by a single scribe. For details, *vide* Kiṣkindhākāṇḍa, Introduction, p. XVI. The post-colophon entry made at the close of the Kāṇḍa runs as follows :—

संवत् १८३२ पुसमासे कृष्णपक्षे दुतया २ श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रे दक्षणपार्से राममहोलामध्ये लिक्षतं श्रीपुरुषोत्तमदासेन ॥

The MS. represents the S recension and the text is usually of Govindarāja.

The star-passages exclusive to this MS. are : 440, 457, 685, 894, 1087, 1148 and 1194 (7).

D7

Poona, Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍaḷa, No 844. Dated Śaka 1698 (A.D. 1776). Written on paper, size 14″ × 6½″. Devanāgarī script.

This codex contains all the Kāṇḍas except Kiṣkindhā and has been utilized for the Critical Edition of Araṇyakāṇḍa and Sundarakāṇḍa. The total number of folios for the Yuddhakāṇḍa is 320. The MS. reads Sarga 89 of our Critical Text twice, and follows the NE version (including interpolated Sargas) in its first occurrence and S recension in its second occurrence. Nine folios cover this additional matter. The folio has 11 lines to a page and about 42 letters to a line. The total number of Sargas of Yuddha is 131. Black ink is used for colophons. A few marginalia are noticed. Corrections are made by the copyist himself. Stanzas are rarely omitted. The MS. is in good condition and is written by a single scribe. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XVI. The MS. contains the commentary *Tattvadīpikā* of Maheśvaratīrtha. The post-colophon entry at the end of Yuddha runs as follows :—

लिखितमिदं पुस्तकं गुर्जरविश्वनाथभट्टेन ॥

Although no date is mentioned at the end of Yuddha, there is mention at the close of Uttara that the codex was completed in the Śaka year 1698 (A.D. 1776).

The MS. represents the S recension.

This MS. has a few exclusive star-passages, *viz.*, 62, 78(B), 137, 477 and 1979 (5).

D8

Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 5. Dated Saṁvat 1835 (A.D. 1779). Written on paper, size 14½″ × 5″. Devanāgarī script.

The MS. has all the seven Kāṇḍas and has been utilized for the Critical Edition of Kiṣkindhā and Sundara. It has 231 folios for the Yuddhakāṇḍa. The folio has 9 lines to a page and about 43 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are numbered, but the Sargas are not. Sargas 1–15 of our Critical Text are relegated to Sundara as its constituent part. No distinctive marks like daṇḍas are used to demarcate the halves of stanzas. Colophons contain suitable Sarga names and are coloured with red chalk. No marginalia. Very few corrections are found and they are *pr. m.* Omissions of stanzas are noticed. Many times stanzas and lines are transposed. Stanzas are also occasionally repeated. Condition old. Hand-writing is good and scribal mistakes are occasionally noticed. The word नैर्ऋत is usually written as नैनृत. The whole Kāṇḍa is copied by a single scribe and is complete. For details regarding date and scribe, *vide* Kiṣkindhākāṇḍa, Introduction, p. XIX (under D13).

The MS. represents the NW version.

There are no exclusive star-passages to this MS.

D9

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1611. Dated Saṁvat 1742 (A.D. 1686). Written on paper, size 14″ × 5″. Devanāgarī script.

This MS. contains all the seven Kāṇḍas, written probably by different scribes at different periods. The MS. is utilized for the Critical Edition of all the earlier Kāṇḍas. It has 135 folios for the Yuddhakāṇḍa. The folio has 13 lines to a page and about 67 letters to a line. Margins are ruled. Only the Sargas are numbered, while the stanzas are not. The total number of Sargas of Yuddha is 115. Sargas 1–15 of our Critical Text are relegated to the Sundarakāṇḍa as its integral part. The Śloka-endings are marked by single daṇḍas in red ink only up to Critical Sarga 63 (*i.e.* Sarga 53 of the MS.). Colophons give significant Sarga names only up to Sarga 63 of the Critical Edition; thereafter only Sarga numbers are mentioned. Colophons are daubed over with red chalk. Very few marginalia and corrections. All corrections are *pr. m.* Stanzas are omitted many times, sometimes due to haplography. Stanzas and lines are occasionally transposed. Condition old. Writing is fairly legible. The letters श्रा and त्रा are often confounded. Similarly, य is used for ज and *vice versa.* ष is at times written for ख; e.g. षर्वं for खर्वं. Anusvāra is generally used for the final म्. Saṁdhi rules are usually observed. The present Kāṇḍa is written by two scribes. The portion up to 6.64.12^{a} of our Critical Text is copied by one scribe, while the remaining portion up to the end of the Kāṇḍa is copied by a different scribe. The Kāṇḍa is complete. It is stated at the end that Yuddhakāṇḍa was completed in Saṁvat 1742 (*i.e.* A.D. 1686).

The MS. follows the NE version in the first 15 Sargas of the Critical Text, and thereafter generally follows the S recension.

The following star-passages are found exclusive to this MS. : 610 (A), 933, 1065, 1581, 3187, 3196 (A), 3469, 3478 and 3675 (9).

D10

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1633. Dated Saṁvat 1888 (A.D. 1831). Written on machine-made paper, size 12½″×5″. Devanāgarī script. Hand-writing of Rajasthan.

This codex contains all the seven Kāṇḍas and has been utilized for the Critical Edition of Bāla, Kiṣkindhā and Sundara. It has 433 folios for the Yuddhakāṇḍa. In addition to these pages, there are four pages describing the pārāyaṇavidhi of Yuddhakāṇḍa. There are seven lines on each folio and about 31 letters in each line. The total number of Sargas of the Yuddhakāṇḍa is 130. Corrections are made in margin by the scribe himself and are few in number. Omissions of stanzas are rare. The paper is not very old. Writing is good with a few errors. Saṁdhi rules are not regularly observed. The Kāṇḍa is complete and is from the pen of a single scribe. For details, *vide* Kiṣkindhākāṇḍa, Introduction, p. XVII. It is stated at the end of the Uttarakāṇḍa that the whole MS. was completed by Paṇḍit Śrī Tiwārī Lākhana in the Saṁvat year 1888 (A.D. 1831).

The MS. represents the S recension.

No exclusive star-passages are found in this MS.

D11

Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Dated Śaka 1636 (A.D. 1765). Written on tough paper, size 13″×6″. Devanāgarī script.

The codex contains all the seven Kāṇḍas written probably by different scribes at different periods, and is thus a composite MS. It has been fully utilized for the Critical Edition of all the previous five Kāṇḍas. The total number of folios for the Yuddhakāṇḍa is 370. The folio has 9 lines to a page and about 42 letters to a line. The total number of Sargas of Yuddhakāṇḍa is 130. Daṇḍas are in red ink, while colophons are in black ink. The Kāṇḍa is in good condition, is complete and copied out by a single scribe. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XV (under D11). The MS. contains the commentary *Tilaka* of Nāgeśa Bhaṭṭa. Yuddhakāṇḍa is dated Śaka 1636 (A.D. 1765).

The MS. represents the S recension and has no exclusive star-passage.

D12

Jodhpur, Palace Library, Bandha No. 4. Undated. Written on paper, size 13½″×7″. Devanāgarī script.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas and is utilized for the Critical Edition of Bālakāṇḍa, Kiṣkindhākāṇḍa and Sundarakāṇḍa. The total number of folios for Yuddhakāṇḍa is 105. It has 16 lines to a page and about 45 letters to a line. Sargas 1–15 of our Critical Text in the Yuddha are relegated to Sundara as its integral part. Corrections are made in ink and are *pr. m.* Condition of the MS. is good. Writing is neat and legible, with a few errors. Visarga followed by च, is generally written as श्च instead of श्च. The words पुरुषोत्तम and ऋषिसत्तम look like पुरुषोतुम and ऋषिसतुम respectively and नैर्ऋत as नैनृत. The रेफ is represented by अनुस्वार; *e.g.*, दुःखार्ता like दुःखांता. Saṁdhi rules are generally observed. The whole Kāṇḍa is written by a single scribe and is complete. For details, *vide* Sundarakāṇḍa, Introduction, p. XVIII. Though the MS. is undated, it looks about 350 years old.

The MS. represents the NW version.

No exclusive star-passages are found in this MS.

D18

Varanasi, in private possession (of Pandit Ananta Shastri Phadke). Unnumbered and undated. Written on paper, size 12.4″ × 5.2″. Devanāgarī script.

This MS. contains only the present Kāṇḍa and has 180 folios. Folios 67, 69, 178 and 179 are missing. The folio has 12 lines to a page and about 45 letters to a line. Margins are unruled. Sargas and stanzas are unnumbered. The MS. omits Sargas 1-15 of our Critical Text, and commences from Sarga 16. Double daṇḍas mark the two halves of the stanzas. Colophons bear suitable Sarga names. Corrections are very few and are *pr. m.* Very few marginalia. Several stanzas are omitted, sometimes due to haplography. Many additions are found. Stanzas are transposed in many places. Stanzas are rarely repeated. Condition good. Writing is fairly legible and with many errors. Saṁdhi rules are observed. Pṛṣṭhamātrās are occasionally found. The MS. is copied by a single scribe and is complete. The MS. does not name the scribe nor the date.

The MS. represents the NE version.

This MS. has a very large number of exclusive star-passages, *viz.*, 410, 411 (B), 596, 604, 611, 616, 619, 622, 623, 654, 656 (A), 660, 668, 679, 682, 688, 700, 701 (A), 702, 703 (A), 721, 722, 726, 732, 817, 844, 856, 941, 953, 954, 1022, 1084, 1193, 1197, 1270, 1277, 1299, 1341 (A), 1341 (B), 1383, 1390, 1426 (A), 1438, 1444, 1454, 1502, 1510, 1616, 1680, 1683, 1694, 1733, 1735, 1756, 1797, 1815 (A), 1826, 1831, 1833, 1841, 1874, 1889, 1898, 1930, 1931, 1936, 2009, 3033, 3089, 3159, 3226, 3317 (A), 3429, 3473, 3476, 3550, 3554, 3587, 3594, 3595, 3597, 3606, 3611, 3614, 3616, 3619 (B), 3634, 3638, 3657, 3660, 3665, 3701 and 3703 (B) (93). Besides these smaller passages, the MS. has App. I Nos. 19, 20, 42, 48, 53 and 75 as longer passages.

T1

Madras, Adyar Library. No. 72372, Undated. Written on palm-leaves, size 18½″ × 2″. Telugu script.

The MS., utilized for the Critical Edition of all the previous Kāṇḍas, contains all the seven Kāṇḍas. Folios 218-298 cover the portion of Yuddhakāṇḍa. Folio nos. 270 and 298 are missing. The folio has 12 lines to a page and 96 to 100 letters to a line. Sargas bear numbers in words. As the last folio of Yuddhakāṇḍa is missing, the total number of Sargas in this Kāṇḍa cannot be ascertained. Saṁdhi rules are observed. Parasavarṇa is replaced by anusvāra. The whole MS. is written by a single scribe. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XIX. Although no date is recorded anywhere in the MS., it appears to be 500 years old.

The MS. represents the S recension.

Only one star-passage is found exclusive in this MS., *viz.*, 569.

T2

Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated. Written on palm-leaves, size 19½" × 2". Telugu script.

The MS. contains only the first six Kāṇḍas written by different scribes and has been utilized for the Critical Edition of all the previous Kāṇḍas. The total number of folios for the Yuddhakāṇḍa is 57. Five discarded folios are appended at the end of the Yuddhakāṇḍa. The folio has 16 to 18 lines to a page and 110 to 116 letters to a line. Contents of some Sargas are written in the margin. Sargas are numbered and amount to 140. Writing is good and correct. Rules of Saṁdhi are observed. The Kāṇḍa is written by a single scribe and is complete. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XX. The MS. is not dated anywhere, but seems to be 350 years old.

The MS. represents S recension.

The following star-passages are found exclusively in this MS., *viz.*, 273, 295 (A), 675, 1314, 1388, 1389, 1616 and 1644 (8).

T3

Madras, Adyar Library, No. 74122. Dated Śaka 1730 (A.D. 1808). Written on palm-leaves, size 19½"×2¼". Telugu script.

This MS. contains all the seven Kāṇḍas of the Rāmāyaṇa and has been used previously for the Critical Edition of Kiṣkindhā and Sundara. Folios 170 to 259 of this MS. contain the text of the Yuddhakāṇḍa. At the close of Yuddha, a blank folio numbered 260 is inserted. The folio has 12 to 16 lines per page and about 86 to 95 letters to a line. Sargas are numbered in words. The total number of Sargas of the Yuddhakāṇḍa is 142. The MS. is in good condition ; but some folios have been blackened on account of its age. Anusvāra is used for parasavarṇa. The entire MS. is written by a single hand and is complete. For details, *vide* Kiṣkindhākāṇḍa, Introduction, p. XX. As stated at the end of the Uttarakāṇḍa, the MS. was completed by the scribe Lakṣmaṇa on Wednesday, the tenth day of the dark half of the month of Caitra in the Śaka year 1730 (*i.e.* 20th April, 1808).

The MS. represents the S recension.

The star-passages exclusive to this MS. are : 101, 779, 1230, 1752 and 2070 (B) (5).

G1

Baroda, Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (A.D. 1818). Written on palm-leaves, size 17"×2½". Grantha script.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas and is utilized for the Critical Edition of all the earlier Kāṇḍas. Folios 120 to 173 cover the portion of the Yuddhakāṇḍa. The folio has 19 to 20 lines to a page and 91 to 95 letters to a line. Sarga numbers are stated in words and the total number of Sargas of the Yuddhakāṇḍa is 131. Omissions of stanzas are rarely noticed. Saṁdhi rules are observed. The whole MS. is copied by a single scribe. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XX. At the end of the Yuddhakāṇḍa, the total number of Sargas in each Kāṇḍa is mentioned in a śloka, and then the name of the scribe, Śrīnivāsan, is given. At the close of the Uttarakāṇḍa, the scribe gives his own name and informs us that the MS. was completed on Friday, the 28th day of Mithuna (named here as Aṇi) in Hastanakṣatra in Kollam year 993 called Bahudhānya Saṁvatsara (A.D. 1818).

The MS. represents the S recension.

The star-passages exclusive to this MS. are: 20, 578, 674, 821, 865, 915, 939, 940, 954, 961, 963, 968, 1026(A), 1048, 1061, 1097(C), 1098, 1118, 1162, 1181 and 1970 (21).

G2

Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated. Written on palm-leaves, size 17"×2". Grantha script.

The MS. utilized for the Critical Edition of the previous five Kāṇḍas, is complete in seven Kāṇḍas. Folios 235 to 321 cover the subject-matter of the Yuddhakāṇḍa. Sargas are numbered in words. The aggregate number of Sargas of Yuddhakāṇḍa is 131. Stanzas are sometimes found omitted, often haplographically. Rules of Saṁdhi are generally followed. The whole MS. is from the pen of a single scribe. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XXI. Though the MS. is undated, it seems to be 300 years old.

The MS. represents the S recension.

The star-passages found exclusively in this MS. are: 165, 709, 1216 (A), 1355, 1499 and 2067 (6).

G3

Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Puṇyavijayajī). Unnumbered and undated. Written on palm-leaves, size 15″×2¼″. Grantha script.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas and has been utilized for the Critical Edition of all the previous five Kāṇḍas. Folios 103 to 147 cover the portion of the Yuddhakāṇḍa. Sarga numbers are mentioned in words. The total number of Sargas of Yuddhakāṇḍa is 131. Stanzas are found sometimes omitted. The MS. is written by a single scribe and is complete for the Yuddhakāṇḍa. For details, *vide* Araṇyakāṇḍa, Introduction, p. XXI. Though the MS. is undated, it appears to be about 500 years old.

The MS. represents the S recension.

The following star-passages are found exclusively in this MS., *viz.*, 78(A), 113, 664, 992 and 1412 (5).

M1

Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 158. Dated Kollam 865 (A.D. 1690). Written on palm-leaves, size 20″×2″. Malayālam script.

This MS. is complete in seven Kāṇḍas, and is utilized for the Critical Edition of all the previous Kāṇḍas. The subject-matter of the Yuddhakāṇḍa is covered by folios 208 to 277. A blank folio is inserted at the end of this Kāṇḍa. Sargas are numbered in words. The aggregate number of Sargas of the Yuddhakāṇḍa is 132. A few corrections by a different hand are noticeable. The entire MS. is written by a single scribe. For details, *vide* Sundarakāṇḍa, Introduction, p. XXI. At the end of the Yuddhakāṇḍa, the scribe's name Candraśekharan is mentioned, and the Kollam year 865 (A.D. 1690) is recorded as the date of the MS.

The MS. represents the S recension.

Only two star-passages are found exclusively in this MS. They are: 1980 and 3537.

M2

Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 953. Dated Kollam 817 (A.D. 1642). Written on palm-leaves, size 12½″×2″. Malayālam script.

In addition to Yuddhakāṇḍa, this MS. also contains Sundara and Uttara kāṇḍas. The MS. is utilized earlier for the Critical Edition. It has 166 folios for the portion of the Yuddhakāṇḍa. Sargas are numbered in words. The total number of Sargas of Yuddha is 133. Colophons give suitable Sarga names at very few places only. The whole MS. is written by a single scribe and is complete for Yuddha. For details, *vide* Sundarakāṇḍa, Introduction, p. XXI. As stated at the close of Uttarakāṇḍa, the MS. was completed on Wednesday, the 13th day of the dark half of the month of Kumbha in Aṇṭu (*i.e.* Kollam) year 817 (A.D. 1642).

The MS. represents the S recension.

This MS. has a very large number of exclusive star-passages, *viz.*, 1977, 1981, 1995, 1996, 2029(A), 2031, 2033, 2068, 2075, 2094, 3001, 3008, 3031(A), 3081, 3083, 3101, 3125, 3136, 3158, 3160,

3163, 3167, 3208, 3237, 3242, 3248, 3250, 3253, 3257, 3258, 3280, 3320, 3325, 3328, 3350, 3366, 3367, 3370, 3387, 3418, 3425, 3433, 3436, 3437, 3444, 3451, 3459, 3462, 3463, 3466, 3471, 3474, 3488, 3493, 3495, 3501, 3526, 3564, 3568, 3572, 3578, 3583, 3586, 3592, 3599, 3605(B), 3620, 3622, 3629, 3631, 3633, 3636, 3639, 3649, 3654, 3673, 3678, 3679, 3684 and 3689 (80). It is interesting to note that while there are no exclusive star-passages in M2 up to the 87.11 of the Critical Text, there are as many as 80 such passages in the next 30 Sargas of the Yuddhakāṇḍa. The question of sudden exuberance of the poetic mind of the scribe, or of the change of his exemplar may be the reason for it, but it cannot be treated exhaustively here.

M3

Chundampatta (*via* Pattambi), South Malbar, in private possession (of C. Chitrabhanu Nambudiri). Unnumbered and undated. Written on palm-leaves, size 27½″×2″. Malayālam script.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas and has been utilized previously for the Critical Edition of Kiṣkindhā and Sundara. Folios 149 to 209 comprise the subject-matter of the Yuddhakāṇḍa. The folio has 12 to 13 lines to a page and 135 to 145 letters to a line. Sargas are numbered in words and the total number of Sargas of the Yuddhakāṇḍa amounts to 131. The entirs MS. is from the pen of a single scribe. For details, *vide* Sundarakāṇḍa, Introduction, p. XXII. The MS. is undated; however, it seems to belong to a relatively modern period.

The MS. represents the S recension.

The following star-passages are found exclusively in this MS., *viz.*, 1, 123, 131(A), 1219, 3321 and 3698 (6).

M4

The Rāmāyaṇa Department expected one more MS. from South Malbar, and planned to designate it as M4. However, the MS. in question could not be procured.

M5

Trivandram, University of Kerala Manuscripts Library, No. 13336. Undated. Written on palm-leaves, size 19″×2″. Malayālam script.

The codex contains Bāla, Ayodhyā, Kiṣkindhā, Yuddha and Uttara Kāṇḍas only. Folios 195 to 316 comprise the subject-matter of the Yuddhakāṇḍa. The folio has 12 to 13 lines to a page and about 80 to 82 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are not numbered, but Sargas are numbered in words. The total number of Sargas of Yuddha is 131. Daṇḍas are not noticed; the writing is continuous. No marginalia. Corrections are very few and are *inf. lin.* No additions or omission. Transpositions of stanzas and lines are noticed. The MS. is in good condition. Writing is neat and clear and generally correct. Scribal mistakes are noticed here and there. The script is modern and all the scribal peculiarities of the Southern MSS. are noticed in this MS. also. Rules of Saṁdhi are generally followed. The codex is written in one hand and is complete for Yuddhakāṇḍa. Though the MS. is undated, it appears to be nearly one hundred years old.

The MS. represents the S recension.

The star-passages exclusive to this MS. are: 193, 416(A), 540, 1007, 1333, 1372, 1404, 3012, 3017, 3528, 3543, 3553, 3558 and 3635 (14).

TESTIMONIA:

(A) The Commentaries:

There are a number of commentaries available on the text of the Rāmāyaṇa, and its various recensions and versions. The number of commentaries on the text of S recension is large and range from Uḍāri Varadarāja (earlier than A.D. 1250), Rāmānuja (14th century), Maheśvaratīrtha (A.D. 1550), Govindarāja (A.D. 1600), Katakayogīndra (A.D. 1650), and Nāgeśa Bhaṭṭa (A.D. 1700).

All these commentaries on S recension have been fully used and variant readings as well as pāṭhāntaras recorded in them are noted in our Critical Apparatus. All these six commentators hail from South India and comment on the text of Southern recension of the Rāmāyaṇa. The Bengali commentator (date ?) Lokanātha Cakravartī has, however, commented upon the Bengālī version of the Rāmāyaṇa. He very often refers to Vimalabodha and Sarvajña-Nārāyaṇa (both between A.D. 1100 and 1300) as the old commentators of both the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata, and quotes from their commentaries on the Rāmāyaṇa. These commentaries, however, are not yet traced anywhere.

(B) Epitomes :

Kṣemendra, the Kaśmirian poet of circa A.D. 1046 composed, among other works, an epitome of Vālmīki's Rāmāyaṇa in about 6200 stanzas. Of these, some 1400 stanzas summarise the portion of the Yuddhakāṇḍa of Vālmīki's work, as given in our Critical Text. It is clear that Kṣemendra had before him the NW version of the Rāmāyaṇa as can be proved from a lack of reference to the *Ādityahṛdayastotra* which, thus, constitutes a feature of the S recension. The main episodes of the Yuddhakāṇḍa, all figure in Kṣemendra's Epitome. The Editor of the Yuddhakāṇḍa has utilized this Epitome to corroborate the correspondence of incidents only and not for the wording of the Critical Text.

Among other items under the head of Testimonia, we may mention the *Rāmopākhyāna* of the Mahābhārata (Mbh. 3. 258-275), which, in my opinion, is the oldest and ungarbed version of the Rāma episode, as well as other works of bardic literature such as the Viṣṇu, Agni and Padma Purāṇas.

It will be seen from the above description of the MSS., commentaries and Epitomes that I have ransacked and selected almost every available MS. which, I thought, would help me to constitute a Critical Text. Almost each and every MS. used has some special feature of its own, and all of them, taken together, go to make up the Ur-text, as far as the available stock of MSS. can take us back. The Critical Apparatus may appear somewhat loaded as a result of my selection of MSS., but I think it was necessary in the interest of scholarship.

Recensions and Versions :

The above material roughly falls into two major groups of recensions, *viz.*, Northern and Southern. Some MSS., however, particularly of the Devanāgarī group, are divided among themselves, some sharing characteristics of Northern recension and others of Southern recension. The use of N and S, thus, in the case of these MSS. is not quite accurate, but the Editor found himself helpless in classifying them into a definite recension. Similarly, a Malayālam MS., M2, was found to share characteristic of N recension, in addition to its own specialities. MSS. of this type, may rather be designated as mixed versions which may have their originals contaminated.

The Northern group of MSS. includes those in Śāradā, Newārī or Nepālī, Bengālī and Devanāgarī scripts. The Southern group contains MSS. in Devanāgarī, Telugu, Grantha and Malayālam scripts–M2 belongs to a special group. It is a mixed version sharing the characteristics of Newārī and Bengālī on the one hand and of Telugu and Grantha versions on the other. Over and above these traits, this MS. has 80 star-passages peculiar or exclusive to itself. The pedigree of MSS. on page III makes the classification into recensions and versions quite clear.

Text-constitution :

Although the principles of text-constitution of the Rāmāyaṇa have been indicated in the introductions to all the previous Kāṇḍas, I should like to restate them here for ready reference. The main principle on which the constitution of our Critical Text is based, is that there should be a full agreement *in substance* between all recensions and versions. Whatever extra matter is noticed in MSS. is not considered to be authentic or belonging to the oldest core of the text. This principle has resulted in giving in our edition a very large number of star-passages totalling 3711 with 7143 lines. In other words, while our Critical Text consists of 4435 units of stanzas (a few three-lined and fewer still one-lined), the

number of star-passages for this text is 3711 with 7143 lines, out of which 769 are substitute passages. It means that in a Critical Text of 4435 stanzas of the Yuddhakāṇḍa, as many as 2942 passages are inserted by a generation of bards during the text-transmission through centuries. Besides, there are 76 longer passages relegated to App. I containing 7310 lines. Further, individual MSS. have star-passages which are exclusive to them. The number of such exclusive star-passages is 483, there being only 4 MSS., *viz.*, Ś2 D10 D11 and D12 which do not contain a single exclusive star-passage. On the contrary, D13 has 93 passages and M2 80. I have given the above details just to show how difficult the task of the editor was in fixing his Critical Text of the Kāṇḍa.

The Starting Point of Yuddhakāṇḍa :

We have adopted the starting point of the Yuddhakāṇḍa as in Southern recension. The first 15 Sargas in the Critical Edition are found as a concluding part of the Sundarakāṇḍa in the Northern recension. In fact, the division of MSS. into N and S recensions of Yuddhakāṇḍa is determined on the ground whether the first 15 Sargas of our Critical Text figure in Sundara or Yuddha Kāṇḍas. Considering the nature of these 15 Sargas, it may be stated that they belong to a topic dealing with the preparation of waging war by Rāma with Rāvaṇa. To borrow the analogy of the parvan division of the Mahābhārata, these 15 Sargas correspond to the Udyogaparvan of that Epic. If the reader cares to examine the Critical Apparatus of the Yuddhakāṇḍa, particularly the records under colophons, he will be surprised to find that that particular Sarga, according to that MS., belonged to Udyoga as against Laṅkākāṇḍa or Yuddhakāṇḍa. Now, Udyoga or preparation for a war-fare can be more appropriately considered as a part of Yuddhakāṇḍa rather than that of Sundarakāṇḍa, which, in my opinion, is a part of Araṇyakāṇḍa. For, I believe that the original Rāmāyaṇa consisted of three Kāṇḍas only, *viz* , the Ayodhyākāṇḍa, Araṇyakāṇḍa and Yuddhakāṇḍa. Later the Ayodhyākāṇḍa got split up into Bāla and Ayodhyā, and Araṇyakāṇḍa into Araṇya, Kiṣkindhā and Sundara Kāṇḍas, making a total of six Kāṇḍas with a supplement (षट्काण्डं सोत्तरम्). So, originally these 15 Sargas must have belonged to Yuddhakāṇḍa. It may be noted here that B1 of N recension begins Yuddhakāṇḍa with Sarga 13 and D2 with Sarga 6 of the Critical text, showing a sort of wavering in the mind of copyists of these MSS.

Bardic Poetry and Its Characteristics* :

It is my firm belief that the Rāmāyaṇa, the Mahābhārata and the Purāṇas form a class of literature by themselves, and should be styled as Bardic literature. The main characteristic of this literature is that originally it consisted of small songs, ballads and even stray verses called *Gāthā nārāśaṁsī*, and continued to be sung by traditional bards and transmitted by them to succeeding generation by oral tradition. These songs or ballads later developed into Epics, Purāṇas and early Kāvyas. Further its contents had a very fluid wording, emphasis being laid on contents rather than on expression or words. These expressions or words were capable of being substituted by different expressions provided the meaning remained the same. Further, these original songs were composed in the form of a verse which also was equally fluid and simple to compose and remember. There is a very large number of standard verse-fillers with which the bard is to equip himself. These songs or ballads were also capable of being expanded or even abridged according to the interest the audience shows in the bard's recitation. The extent of an episode becomes shorter or longer on account of these circumstances, and both shorter and longer versions get recorded at the stage of their being

* This topic, with special reference to English and continental Literature has been discussed by (1) N. K. and H. M. CHADWICK in *The Growth of Literature*, Vols. I–III; (2) N. K. SIDDHANTA in his *Heroic Age of India* (1929); (3) C. M. BOWRA in his *Heroic Poetry*; (4) M. PARRAY in *L' Epithete traditionelle dans Homère* (Paris 1928); (5) A. B. LORD in *The Singer of Tales* (1960); (6) G. S. Kirk in *The Songs of Homer* (1962); (7) and with special reference to Vālmīki's Rāmāyaṇa by Nabaneeta SEN in his article "*Comparative Studies in Oral Epic Poetry*" in AOS, Vol. 86, October-December 1966.

reduced to writing. Usually that version is reduced to writing which is current in the family tradition of a particular bard of that particular region.

It is now an admitted fact that both the Epics of India, the Mahābhārata and the Rāmāyaṇa, were in early ages transmitted by oral tradition. Vyāsa is said to have composed the Mahābhārata and narrated or taught it to his five pupils, who, each one of them, had a separate Saṁhitā of his own (संहितास्तैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकाशिताः). Of these five Saṁhitās of the Mahābhārata, we possess the full text of Vaiśaṁpāyana's Saṁhitā only transmitted through Lomaharṣaṇa sūta and his disciples like Śaunaka. If we consider the volume of variations which is in the Saṁhitā of a single text-tradition of Vaiśaṁpāyana alone, we will simply stagger at the idea of variations which might have gathered round if the Saṁhitās of all the five pupils of Vyāsa had come to our hand, and perplexities and problems of textual criticism created for the critical editor of the Mahābhārata, keeping all along in mind the fact that the Mahābhārata is styled as Itihāsa while the Rāmāyaṇa is styled as an epic poem.

The case of text-transmission of the Rāmāyaṇa as an epic poem is not much different, though not of the same dimension. Like the sage Vyāsa for the Mahābhārata, we have the sage Vālmīki for the Rāmāyaṇa as its author. He had only two disciples Lava and Kuśa whom he taught the poem. It is said that they first sang it in the court of Rāma. It must then have been committed to memory by several bards and sung to people in regions far and wide. In the course of this propagation of the Rāma-kathā or Rāmāyaṇa, the bards must have added and even altered the story in a number of ways in the direction of its wording or even contents. These recitations of bards got localised, and when they were reduced to writing, they assumed the form of recensions and versions current in that particular locality. In the case of the Rāmāyaṇa there are found three or four recensions, *viz.*, North-Western, North-Eastern, Central or Western and Southern, each recension being further divided into several versions pure and mixed. In the case of the Mahābhārata there were only two recensions N and S, of which N was found to be more authentic while S was found to contain later elements. It was, therefore, easy for the editors of the Mahābhārata to accept N text as the principal text and S as secondary text. But in the case of the Rāmāyaṇa, the above method could not be found workable as there were three or even four recensions available. The late Professor G. H. BHATT, the Editor of the Bālakāṇḍa of the Rāmāyaṇa, was forced to abandon the method adopted for the Critical Edition of the Mahābhārata, and evolve a new method to be used for the Critical Edition for the Rāmāyaṇa. He, therefore, had to decide which of the three or four recensions, on the whole, seemed to be older. His view was, and it was right, that the S recension of the Rāmāyaṇa contained, on the whole, a more archaic text, though it was also inflated, and decided that it was more suitable for being adopted as the main text, omitting from it portions which were not supported by other recensions. I think the scholars will generally agree with the soundness of this principle. In my own case, I have adopted the S recension for my principal text, provided its contents are supported by NW, NE and W recensions. The result, in my opinion, enables me to reach a text, based on such agreement and difference, which is definitely the oldest. I may point out that although I have adopted S as my principal text, I did not hesitate to eliminate from it portion known as Ādityahṛdaya (App. I. No. 65) and portion relating to the stoppage of the Puṣpaka Vimāna, at the behest of Sītā, in the region of Kiṣkindhā, to collect the Vānara ladies and take them to Ayodhyā for witnessing the coronation of Rāma (*vide* App. I. No. 72), because these events did not get corroboration from NW, NE or W recension. It is thus clear that these portions did not belong to the original and genuine core of the Rāmāyaṇa.

In the Mahābhārata as well as in the Rāmāyaṇa, Vyāsa and Vālmīki have used two principal metres, *viz.*, the Anuṣṭubh and the Triṣṭubh-Jagati, the latter Indravajrā, Upendravajrā, Upajāti, Vaṁśastha, Aupacchandasika and their mixtures. These metres are capable of being easily handled by bards. The bards use a number of expressions to keep the versification correct or as flawless as possible. The Saṁhitās of the Epics and Purāṇas transmitted by these bards, were not, like the Vedas, Śabda-pradhāna, but arthapradhāna, and hence change of a word here and there did not matter much to the

bard provided the contents of his narrative or the theme remained the same and versification smooth. The metres, as pointed out above, used in the epic, are easy to admit synonymous words of the same metrical quality. By way of illustration, I pick up a few such words: महातेजाः, महाराज-महाराजः, महाभाग-महाभागः, महाबाहुः-महाबाहो, महावीर्य-महावीर्यः, महासत्त्व-महासत्त्वः (all suited for the first half of Anuṣṭubh) and महातपाः, महाबल-महाबलः, महायशाः, महाद्युतिः-महाद्युते, महामतिः-महामते (suitable for the second half of Anuṣṭubh). The reader will meet hundreds of instances making use of these and similar expressions. I need not, therefore, emphasize the promiscuous use of such expressions in the Epics. Besides, there is a group of expressions which may be termed as verse-fillers, च, वै, तु, हि, ह, स्म; but the group is not restricted to these expletives; there are other expressions like राजन्, नृप-नृपः, वीर-वीरः, प्रभुः-विभुः, प्रभो-विभो; भद्रं ते, भारत, कौरव; जनेश्वर-जनेश्वरः, नरेश्वर-नरेश्वरः, नराधिप-नराधिपः, कुरुसत्तम, कुरुनन्दन, यदुनन्दन, यदुसत्तम, भरतर्षभ, क्षत्रियर्षभ for the Anuṣṭubh metre, and नरेन्द्रसूनो, नरेन्द्रपुत्र, जनेन्द्रसूनो, जनेन्द्रपुत्र for the Triṣṭubh metre. It should be noted that such verse-filling expressions could be expanded to the full length of a pāda, *e.g.* यशोदानन्दवर्धन-नः, कौसल्यानन्दवर्धन-नः, शतशोऽथ सहस्रशः. I have in view a set of some funny expressions like रावणस्य महात्मनः and राघवस्य महात्मनः used as verse-fillers where the word महात्मनः has to be used ironically in the case of Rāvaṇa and normally in the case of Rāma. When, therefore, varying traditions of bards reach the stage of writing, one tradition of MSS. uses one and the other its counterpart.

There are a few other devices which the bard has to resort to in his recitation. He cannot strictly follow the rules of grammar and syntax, because he is primarily to look to versification. He, therefore, uses Parasmaipada for Ātmanepada of verbs and vice versa; he drops augment *a* of the past tense; he uses nominative and accusative plural forms of feminine nouns promiscuously; he may not strictly observe rules of Saṁdhi and may even use expletives like च, तु, हि unnecessarily to avoid hiatus; he may even leave sentences incomplete; he may not use correctly active and passive constructions, and may commit the flaw of anacoluthon. These and other similar features of epic poetry go to prove that texts transmitted by oral tradition have a wide variation in their wording. This is the main reason why epics and purāṇas abound in various readings, transpositions of phrases and substitutions or parallel versions. The bards in their enthusiasm, particularly when their audience is appreciative or otherwise, go on expanding or shortening descriptions of events by filling in details which may happen to be omitted in other versions. The additional passages and episodes are not peculiar to any particular recension, but are found in all recensions and versions. The fluidity of readings of individual words, expressions, incidents, transpositions, all go to indicate that such oral traditions were more than one. I need not repeat that the traditional extent of the text of Yuddhakāṇḍa has only 5710 stanzas, while my constituted Critical Text contains only 4435 stanzas. The total number of star-passages included in the Critical Apparatus is over 3700 with more than 7000 lines or 3500 stanzas and that of passages relegated to App. I is 76 with 7335 lines, equal to 3668 stanzas.

The Rāmopākhyāna and the Rāmāyaṇa:

Before finishing my Introduction to the Yuddhakāṇḍa, the last Kāṇḍa of the real and original Rāmāyaṇa, I should like to refer to a point not touched by my predecessors. The point refers to the question of the relative chronology of the Rāmopākhyāna as found in the Mbh. 3.258–275 of the Critical Edition, and the Rāmāyaṇa in its Critical Edition, now before the reader for the first time. The Rāmopākhyāna in the Critical Edition contains 18 adhyāyas and 724 stanzas or 1448 lines. It narrates the story of Rāma upto his coronation only, *i.e.*, upto the end of the Yuddhakāṇḍa of the Rāmāyaṇa. The first three stanzas of the Rāmopākhyāna contain a sort of summary of the Ākhyāna, and run as follows:

प्राप्तमप्रतिमं दुःखं रामेण भरतर्षभ ।
रक्षसा जानकी तस्य हृता भार्या बलीयसा ॥
आश्रमाद्राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा ।
मायामास्थाय तरसा हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥
प्रत्याजहार तां रामः सुग्रीवबलमाश्रितः ।
बद्ध्वा सेतुं समुद्रस्य दग्ध्वा लङ्कां शितैः शरैः ॥

The story in the Mbh. is narrated by the sage Mārkaṇḍeya to Yudhiṣṭhira at a time when Draupadī was forcibly abducted by Jayadratha, and was recovered by Bhīma. When Yudhiṣṭhira asks Mārkaṇḍeya whether there was any unfortunate person like him who had lost his kingdom and wife, Mārkaṇḍeya narrates to him an old episode of Rāma who had lost both his kingdom and wife while he was, like him, in exile for a period of fourteen years. It thus appears that the narration of Rāmopākhyāna to Yudhiṣṭhira by the sage was quite appropriate to the occasion. There are no traces to suggest that the episode could be an interpolation in the Mbh. Being thus a genuine part of the Mahābhārata, it is much older than the poem of Vālmīki, and being a part of an Itihāsa, it is much more trustworthy than a Kāvya. Scholars from Weber and Jacobi down to the late Dr. Sukthankar have held different views about the relative antiquity of the Rāmopākhyāna and the Rāmāyaṇa, some holding that the former is an abridgement of the Rāmāyaṇa and consequently later than the Rāmāyaṇa. The question, therefore, of the relative chronology requires a fresh examination so as to settle it finally. My own considered view is that the Rāmopākhyāna is centuries older than the Rāmāyaṇa and being a part of the Itihāsa has stated the facts, while the Rāmāyaṇa being a Kāvya is much later than the Rāmopākhyāna, and has enlarged, modified and embellished the narrative as it occurs in the Rāmopākhyāna. It must be borne in mind that an abridgement of a work is more faithful to its original than an enlargement of the same. I note below a few interesting points which are peculiar to the Rāmopākhyāna, but not referred to or differently referred to in the Rāmāyaṇa. I shall also point out the elements in the Rāmakathā which are innovations of Vālmīki, so that the reader might solve the question for himself.

1. The Rāmopākhyāna makes no mention of Viśvāmitra, who, according to Bālakāṇḍa of the Rāmāyaṇa, took away young Rāma and Lakṣmaṇa and gave them training in missiles; the marriage of Sītā with Rāma did not take place in the presence of Viśvāmitra, but was arranged by Tvaṣṭṛ. In the Rāmāyaṇa, on the other hand, Viśvāmitra took young Rāma and Lakṣmana, trained them in missiles, took them to Janaka's court, where after breaking of Śiva's bow, Rāma was married to Sītā. It is thus clear that the entire episode of Viśvāmitra was an innovation of the poet Vālmīki and introduced by him in the older and similar Rāmopākhyāna.

2. In the Rāmopākhyāna, there is no reference to the episode of Ahalyā and her restoration to life at the touch of Rāma's feet. This episode also in the Rāmāyaṇa is an innovation of Vālmīki.

3. The Rāmopākhyāna mentions three times an old Rākṣasa minister of Rāvaṇa, Avindhya by name, who is well-disposed towards Rāma. He once consoles Sītā by giving her news about the well-being of Rāma and Lakṣmaṇa and assuring her that they would soon release her from detention in Rāvaṇa's custody; second time he prevents Rāvaṇa from killing Sītā by pointing to him that a crowned king like Rāvaṇa should not kill a woman, already in imprisonment; and third time, he brought Sītā to Rāma after Rāvaṇa's death. Rāma is said to have rewarded him for his good offices after his coronation for the part he played in the recovery of Sītā. Trijaṭā is mentioned in both the Rāmopākhyāna and the Rāmāyaṇa. Avindhya is thus ignored in the Rāmāyaṇa as Vālmīki thought him to be not so important.

4. In Rāmopākhyāna, Kumbhakarṇa is killed by Lakṣmaṇa (Mbh. 3.271.11–12), while in the Rāmāyaṇa he is killed by Rāma (R. 6.55).

5. In the Rāmopākhyāna, there is no reference to Hanumat bringing the mount Droṇācala with its medicinal plants to revive Lakṣmaṇa hit by Indrajit's missile. The revival of Lakṣmaṇa was effected in the Rāmopākhyāna by Sugrīva with the help of plants available near at hand. The entire incident of Droṇācala and its medicinal plants is an innovation introduced by Vālmīki.

6. In the Rāmopākhyāna, Kubera sends magic water to Rāma to enable him to see invisible demons and other objects. Vālmīki does not mention the item of magic water at all.

7. In the Rāmopākhyāna, Avindhya brings Sītā to Rāma's camp after Rāvaṇa was killed. In the Rāmāyaṇa, Rāma sends Hanumat for bringing Sītā to him from Rāvaṇa's palace. When she is

brought to Rāma's presence, Rāma tells her that she is free to go anywhere. The repudiation of Sītā is couched in similar fashion in both works.

8. In the Rāmopākhyāna, there is no reference to Sītā proving her chastity by entering into fire. This ordeal of Sītā by throwing hereself into fire is a pure innovation of Vālmīki. In the Rāmopākhyāna it is stated that after hearing the words of her repudiation by Rāma in terms:

सुवृत्तामसुवृत्तां वाप्यहं त्वामद्य मैथिलि ।
नोत्सहे परिभोगाय श्वावलीढं हविर्यथा ॥
Mbh. 3.275.13

On hearing these words, Sītā fell down fainted, Lakṣmaṇa and monkeys were struck dumb, when god Brahmā, followed by several gods like Indra, Agni, Vāyu, Kubera, the seven sages and Daśaratha, appears on the scene. Then Sītā got up and said to Rāma:

राजपुत्र न ते कोपं करोमि विदिता हि मे ।
गतिः स्त्रीणां नराणां च शृणु चेदं वचो मम ॥
अन्तश्चरति भूतानां मातरिश्वा सदागतिः ।
स मे विमुञ्चतु प्राणान्यदि पापं चराम्यहम् ॥
Mbh. 3. 275. 22–23

Upon this utterance, it is Vāyu,—I ask the reader to note that it was not Agni as in the Rāmāyaṇa—who said:

भो भो राघव सत्यं वै वायुरस्मि सदागतिः ।
अपापा मैथिली राजन्संगच्छ सह भार्यया ॥
Mbh. 3. 275.26

After Vāyu, other gods present such as Agni, Varuṇa, Brahmā, all said in one voice:

नात्र शङ्का त्वया कार्या प्रतीच्छेमां महाद्युते ।
Mbh. 3. 275. 34

Then Daśaratha also tells Rāma to go to Ayodhyā with Sītā to take charge of his kingdom. Rāma then agreed, accepted Sītā and went to Ayodhyā in the Puṣpaka Vimāna.

I have given above the account as to how Sītā proved her chastity according to the Rāmopākhyāna. Now I ask the reader to compare the above account and contrast it with that in the Rāmāyaṇa found in Sargas 101–106 of the Yuddhakāṇḍa in the Critical Edition. According to the Rāmāyaṇa, it is Rāma who asks Hanumat to go to Rāvaṇa's palace and inform Sītā that Rāma had killed Rāvaṇa, and Vibhīṣaṇa is put on the throne of Laṅkā. Sītā then told Hanumat that she would like to see Rāma. Rāma then asked Vibhīṣaṇa to bring Sītā to him bathed and decked. She was brought to Rāma in a palanquin. When she approached Rāma, he was filled with joy—because he won the victory over Rāvaṇa, depression—because Rāvaṇa insulted him by Sītā's abduction, and anger—because Sītā might not have remained chaste in Rāvaṇa's house. When Sītā approached Rāma and addressed him with the usual term Āryaputra, Rāma said to her:

यत्कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां परिमार्जता ।
तत्कृतं सकलं सीते शत्रुहस्तादमर्षणात् ॥ R. 6. 103. 13
विदितश्चास्तु भद्रं ते योऽयं रणपरिश्रमः ।
स तीर्णः सुहृदां वीर्यान्न त्वदर्थं मया कृतः ॥
रक्षता तु मया वृत्तमपवादं च सर्वशः ।
प्रख्यातस्यात्मवंशस्य न्यङ्गं च परिमार्जता ॥
प्राप्तचारित्रसंदेहा मम प्रतिमुखे स्थिता ।
दीपो नेत्रातुरस्येव प्रतिकूलासि मे दृढम् ॥
तद्गच्छ ह्यभ्यनुज्ञाता यथेष्टं जनकात्मजे ।
एता दश दिशो भद्रे कार्यमस्ति न मे त्वया ॥
R. 6. 103. 15–18

On hearing this repudiation by Rāma, Sītā told him that he was doing injustice to her and argued :

त्वया तु नरशार्दूल क्रोधमेवानुवर्तता ।
लघुनेव मनुष्येण स्त्रीत्वमेव पुरस्कृतम् ॥
अपदेशेन जनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात् ।
मम वृत्तं च वृत्तज्ञ बहु ते न पुरस्कृतम् ॥
न प्रमाणीकृतः पाणिर्बाल्ये बालेन पीडितः ।
मम भक्तिश्च शीलं च सर्वं ते पृष्ठतः कृतम् ॥

R. 6. 104. 14–16

So saying, Sītā made up her mind to end her life by entering into burning fire in the presence of Rāma and other members of the gathering, and told Lakṣmaṇa :

चितां मे कुरु सौमित्रे व्यसनस्यास्य भेषजम् ।
मिथ्यापवादोपहता नाहं जीवितुमुत्सहे ॥
अप्रीतस्य गुणैर्भर्तुस्त्यक्तया जनसंसदि ।
या क्षमा मे गतिर्गन्तुं प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥

R. 6. 104. 18–19

Lakṣmaṇa then looked up to Rāma, and gathering from his face his consent to the proposal of Sītā, he prepared a burning pile. Sītā approached the pile and said :

यथा मे हृदयं नित्यं नापसर्पति राघवात् ।
तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः ॥

R. 6. 104. 24

So saying, Sītā approached the fire regardless of her life. Then all gods appeared on the scene and appealed to Rāma not to be so indifferent to Sītā who was throwing herself into the fire. The gods also pointed to Rāma that he was the lord of all gods, Viṣṇu incarnate. Rāma thereupon told gods that had gathered that he considered himself to be a human being, the son of Daśaratha :

आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम् ।

R. 6. 105.10

Just at this juncture the god of fire in person jumped up from the burning pile with Sītā on his lap, gave her to Rāma and said :

विशुद्धभावां निष्पापां प्रतिगृह्णीष्व राघव ।
न किंचिदभिधातव्यमहमाज्ञापयामि ते ॥

R. 6. 106. 9

To this Rāma responded :

अवश्यं त्रिषु लोकेषु सीता पावनमर्हति ।
दीर्घकालोषिता चेयं रावणान्तःपुरे शुभा ॥
बालिशः खलु कामात्मा रामो दशरथात्मजः ।
इति वक्ष्यन्ति मां सन्तो जानकीमविशोध्य हि ॥
अनन्यहृदयां भक्तां मच्चित्तपरिरक्षिणीम् ।
अहमप्यवगच्छामि मैथिलीं जनकात्मजाम् ॥
प्रत्ययार्थं तु लोकानां त्रयाणां सत्यसंश्रयः ।
उपेक्षे चापि वैदेहीं प्रविशन्तीं हुताशनम् ॥

R. 6. 106. 11–14

It is now clear from the above narration that Vālmīki introduced this episode of Sītā's purification by fire against the narration in the Rāmopākhyāna where Vāyu is said to be the first to announce the purity of Sītā. Whether Sītā actually threw herself into the fire, or was approaching (प्रविशन्तीं) the burning fire when personified Agni caught her and brought her to Rāma, is still a moot question, because once we get the text to say प्रविवेश हुताशनम् and next उपेक्षे चापि वैदेहीं प्रविशन्तीं हुताशनम्. In any

case, the poet Vālmīki introduced in his epic poem an innovation of Sītā's test by fire against the epic and historical background of Vāyu assuring Rāma of Sītā's purity. This innovation, among others, is thus the most striking innovation made by Vālmīki when he decided to handle an old epic theme and gave it the shape of a poem, the first of its kind, an Ādikāvya. We are not so much interested in the fact whether Sītā threw herself into the fire, came out unhurt, and was presented to Rāma by fire-god, because we believe that Vāyu appearing on the scene and declaring Sītā's purity, and Agni bringing Sītā to Rāma and presenting her to him unhurt or brighter are facts equally super-natural to us. We are, therefore, concerned more with changes or innovations introduced by the poet Vālmīki in his poem against a historical statement made in the Rāmopākhyāna of the Mahābhārata.

The above story of Rāma as found in the Rāmopākhyāna of the Mahābhārata, traditionally known as the Itihāsa, and the same in Vālmīki's Rāmāyaṇa, traditionally known as Ādikāvya, the first poem, deserves some further general considerations. Itihāsa and Purāṇas in Indian literature and poems like Vālmīki's Rāmāyaṇa are all mixed up with historical grains and myths. The Rāmopākhyāna which is a part and parcel of a work called Itihāsa, requires Vāyu personified to announce the purity and chastity of Sītā. Vālmīki, however, shows greater height of imagination in putting Vāyu in the background and invent the fire-ordeal to prove Sītā's purity, because fire is visible while Vāyu is invisible. The incident as narrated in the Itihāsa looks insipid against the fire-ordeal which can catch the public mind more quickly. Has not thus Vālmīki modified the statement made in the Itihāsa to make his poem more impressive than the insipid record in Itihāsa? In this context, I may bring to the reader's notice a recent article in Marathi by Mm. Dr. V. V. MIRASHI which appeared in the Journal *Nava Bharata* for July 1970 (the original article in English by him may soon appear in some research journal) in which Dr. MIRASHI studies the question of the episode known as Pārijātaharaṇa as it figures in the Critical Text of *Harivaṁśa* and as modified by a poet of a later date, king Sarvasena (A.D. 330-355) of the Vākāṭaka dynasty. The oldest form of the episode of Pārijātaharaṇa is found in the Mbh. 7.10.22-23 and runs as follows:

वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वामरावतीम् ।
महेन्द्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् ॥
तच्च मर्षितवाञ्शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमम् ।
राज्ञां चाप्यजितं कंचित्कृष्णेनेह न शुश्रुम ॥

This very episode figures in *Harivaṁśa* (92. 63–67) in its Critical Edition as follows:

स ददर्श महाबाहुराक्रीडे वासवस्य ह ।
दिव्यमभ्यर्चितं देवैः पारिजातं महाद्रुमम् ॥
उत्पाट्यारोपयामास विष्णुस्तं गरुडोपरि ।
सोऽपश्यत्सत्यभामा च दिव्यमप्सरसां गणम् ॥
....
श्रुत्वा तं देवराजस्तु कर्म कृष्णस्य तत्तदा ।
अनुमेने महाबाहुः कृतकर्मेति चाब्रवीत् ॥

The same episode figures in Kṣemendra's *Bhārata Mañjarī* as follows:

तं दृष्ट्वा नयनानन्दबान्धवं माधवः स्वयम् ।
समुत्पाट्य जहाराशु तच्चामन्यत वृत्रहा ॥

Now this plain story of Pārijātaharaṇa assumes altogether a different form in king Sarvasena's Prakrit poem *Harivijaya* (A.D. 330-355) where the element of jealousy between Rukmiṇī and Satyabhāmā is introduced for the first time as well as a full-fledged battle between Indra and Kṛṣṇa over this tree. Here also a historical statement in the *Harivaṁśa* is given a new twist. Ānandavardhana in his *Dhvanyāloka* III has noted this fact in the following form:

इतिवृत्तवशायातां कथंचिद्रसाननुगुणां स्थितिं त्यक्त्वा पुनरुत्प्रेक्ष्य अभीष्टरसोचितकथोन्नयो विधेयः यथा कालिदासप्रबन्धेषु यथा च सर्वसेनविरचिते हरिविजये ।

On the above passage Abhinavagupta in *Locana* remarks:

हरिविजये कान्तानुनयाङ्गत्वेन पारिजातहरणं निरूपितम् इतिहासेष्वदृष्टमपि ।

It is thus clear that king Sarvasena, the author of the Prakrit poem (now lost or not yet traced), narrated the story of Pārijātaharaṇa as subordinate to his appeasing Satyabhāmā who was jealous of Rukmiṇī whom Kṛṣṇa gave the pārijāta flower, though there is no reference to such an event in the Itihāsa, *i.e.* Mahābhārata. This clue has, since the days of king Sarvasena, been utilized by over a dozen poets in Sanskrit literature down to 17th century. Our poet Vālmīki has done a similar thing in his epic poem Rāmāyaṇa, even though he took the main story of Rāma from the Itihāsa, *i.e.* the Rāmopākhyāna of the Mahābhārata.

We have not yet studied the question how myths in literature grow. Vālmīki picked the main theme of the Rāmāyaṇa for his epic poem from the Mahābhārata, and gave a new turn by introducing new features like Viśvāmitra episode, the bringing of Droṇācala by Hanumat, and the fire-ordeal of Sītā, following the dictum कुर्यान्निर्वहणेऽद्भुतम् *i.e.*, the poet should introduce supernatural elements towards the concluding part of his poem or play. The coming out of Sītā from the burning fire is that miraculous event now perpetuated in Indian literature.

I may briefly point out here that like the fire-ordeal of the Rāmāyaṇa and assuaging the jealousy of co-wives as in the Pārijātaharaṇa, there are several such episodes like the story of Syamantaka gem which Prasena discovered on the foreshore at a time when Dvārakā was founded. This discovery of Syamantaka, in another later version, was said to be a present to Prasena by the sun-god. This gem has gathered several myths around it including that of not looking at the moon on the fourth day of Bhādrapada, though the Critical Text of *Harivaṁśa* makes no reference to it and narrates the simple fact that Prasena discovered the gem on the fore-shore of Dvārakā. The narration of the life of Kṛṣṇa in *Harivaṁśa* is already full of a number of myths, but it is to be noted that these myths are amplified in the Bhāgavata Purāṇa and Bramavaivarta Purāṇa.

I have already digressed from my main point, *viz.*, Vālmīki introduced for the first time the episode of Sītā's fire-ordeal in his poem Rāmāyaṇa, though the older narrative makes no reference to it. Sītā on that account rose in estimation of popular mind as having undergone through the most miraculous form of expiation for her stay in Rāvaṇa's house. This is the greatest feat and height of imagination of the poetic genius of Vālmīki.

*** *** ***

I should not close this Introduction of the Yuddhakāṇḍa without recording my grateful and sincere thanks to those persons who entrusted this work to me and who actively helped me in my editorial task from beginning to end during a long period of nine years. In fact, I feel very much over-whelmed by their kindness when on conclusion of my labour I find how my role has been insignificant compared with an enormous quantity of quality labour these persons bestowed upon the production of this volume of the Yuddhakāṇḍa. It is obviously difficult for me to mention all names, but I am all along conscious of their kind help to me.

I should like to record, in the first place, my grateful thanks to Dr. Shrimati Hansaben Mehta, the first Vice-Chancellor of the Maharaja Sayajirao University of Baroda as Chairman of the Editorial Board, for the project of the Critical Edition of the Rāmāyaṇa, who, without any acquaintance, accepted my name first for the membership of the Board and then for the editorship of two of the bigger Kāṇḍas of the Rāmāyaṇa, *viz.*, the Ayodhyākāṇḍa and the Yuddhakāṇḍa, on the recommendation of my friend, the late Professor Govindalal H. BHATT, the first General Editor of this project. After the sad and rather untimely demise of Professor BHATT, his successor, Dr. U. P. SHAH, has also been equally kind to me, and advised me and sought my advice in all my and his difficulties in the editorial task. My heartful thanks go to Dr. U. P. SHAH. For the preparation of the constituted text of the Ayodhyākāṇḍa, I spent days

and months at Baroda, but for the Yuddhakāṇḍa, I could not do so, on account of my other assignment, *viz.*, the General Editorship of the Mahābhārata at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. The late Professor BHATT then arranged, with the consent of his authorities, to send the collation-sheets to Poona to suit my convenience. The wotk of consituting the text of the Yuddhakāṇḍa was thus done in my spare time and completed in December 1964 and it may be out by March 1971. During this process of editorial task and printing, difficulties arose which had to be settled by correspondence. Dr. U. P. SHAH's help to me in this regard is great and valuable, and I must record my special thanks to him for his untiring energy. Dr. U. P. SHAH was ably assisted by Shri M. R. NAMBIYAR, the Assistant Editor, by Shri H. T. DESAI for sometime as well as by messrs Dr. B. N. BHATT, NIRGUDKAR and others. Obviously, I must say once more, that the Critical Edition of a text like the Rāmāyaṇa is not the work of an individual but of a team, and the successful completion of it depends upon the staff, prepared to give its best to the General Editor. I consider myself lucky in having a staff which rendered my work easy and light. I, therefore, like to record my grateful thanks to them individually and collectively. Lastly, I must not miss to record my best thanks to the staff of the University Press who have spared no pains to make the printing of this volume excellent in their usual way. Finally, I cannot close this Introduction without recording my humble gratitude to God Almighty who spared me to my eightieth year to complete this job.

ॐ तत्सत्। ब्रह्मार्पणमस्तु।

POONA,
4th September, 1970.

P. L. VAIDYA

CONCORDANCE OF THIS EDITION

with the Bombay, Kumbhakonam, Gorresio and Lahore Editions

N.B.:—(i) A * passage that is a substitute in one edition and an insertion passage in another edition is marked by the sign { placed before that * passage.

(ii) A passage noted in the footnotes in the Lahore edition is marked by fn. in the Concordance.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1 1-4	**1** 1-4	**1** 1-4	**V. 70** 1-4	**V. 68** 1-4
1*	—	[5^{ab}]	—	—
5-7	5-7	5^{c}-8	5-7	5-7
3*	—	—	—	—
—	8	9	—	—
8-11	9-12	10-13	8-11	8-11
4*	—	—	12	—
5*	—	—	—	—
12	13	14	13	12
7*	—	—	—	13^{ab}
8*	—	—	14	—
9* l. 1-2	14	15	—	—
,, l. 3-4	15	16	15	—
13-15	16-18	17-19	16-18	13^{c}-15^{b}
11*	—	—	—	15^{cd}
12*	—	—	—	—
16	19	20	19	16
2 1-2	**2** 1-2	**2** 1-2	**71** 1-2	**69** 1-2
13*	—	—	3^{ab}	—
3-4^{b}	3-4^{b}	3-4^{b}	3^{c}-4	3-4^{b}
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—	4^{cd}
5-6	5-6	5-6	—	14-15
7-8	7-8^{b}	7-8^{b}	11^{c}-13^{b}	16-17
15*	—	—	—	—
{16*	8^{cd}	8^{cd}	—	—
9-10	9-10	9-10	13^{c}-15^{b}	18-19
17*	11	11	—	—
11	12^{a-d}	12	15^{c}-16^{b}	21
12^{ab}	12^{ef}	13^{ab}	—	—
18*	—	—	—	—
—	—	13^{cd}	—	—
12^{c}-13^{d}	13-14^{b}	14-15^{b}	5-6^{b}	7-8^{b}
19*	14^{cd}	[15^{cd}]	—	—
20*	—	—	—	—
13^{e}-15	15-16	15^{e}-17	6^{c}-8	8^{c}-10
21*	—	—	—	—
16	17	18	9	11
17	18	19	10	5
22*	—	—	—	6
18^{ab}	19^{ab}	20^{ab}	11^{ab}	12^{ab}
18^{c}-19	19^{c}-20	20^{c}-21	—	12^{c}-13
24*	—	—	—	—
25* l. 1	21^{ab}	[22^{cb}]	—	—
,, l. 2	21^{cd}	22^{cd}	—	—
20	22	23	16^{c}-17^{b}	20
26*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21^{ab}	23^{ab}	24^{ab}	17^{cd}	21^{cd} fn.
27*	—	—	—	—
28*	23^{cd}	24^{cd}	—	—
21^{cd}	24^{ab}	25^{ab}	17^{ef}	22^{ab} fn.
29* l. 1–2	—	—	—	22
„ l. 3	—	—	—	22^{cd} fn.
„ l. 4	—	—	—	—
30*	24^{cd}	25^{cd}	—	—
3 1–2	**3** 1–2	**3** 1–2	**72** 1–2	**70** 1–2
32*	—	—	—	22^{ab} fn.
33*	—	—	**73** 1	21
3	3	3	2	22
35*	—	—	3	23
4	4	4	**72** 3	3
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	4^{cd}	4^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	4^{ab}	4^{cd}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
36*	—	[6^{cd}]	—	—
6^{c}–7	6^{c}–7	6^{e}–7	5^{c}–6	5^{c}–6
38*	8^{ab}	8^{ab}	—	—
8	8^{c}–9^{b}	8^{c}–9^{b}	**73** 4	24
39*	9^{cd}	9^{cd}	—	—
9^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	**72** 7^{ab}	7^{ab}
9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	10^{ab}	7^{cd}
40*	—	10^{ef}	—	—
10–11^{b}	11–12^{b}	11–12^{b}	7^{c}–8	8–9^{b}
11^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	10^{cd}	9^{cd}
12	13	13	9	10
13–17	14–18	14–18	11–15	11–15
18–20^{b}	19–21^{b}	19–21^{b}	**73** 5–7^{b}	25–27^{b}
44*	—	—	7^{cd}	—
20^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	—	27^{cd}
21–23	22–24	22–24	8–10	28–30
24–25	25–26	25–26	—	31–32
26–27	27–28	27–28	11–12	33–34
—	—	—	—	35
48*	—	—	—	—
49*	[30^{ab}]	29^{ef}	—	—
28	29	29^{a-d}	**72** 16	16
29–31^{b}	30^{c}–32^{b}	30–32^{b}	17–19^{b}	17–19^{b}
52*	32^{cd}	32^{cd}	—	—
31^{c}–32	32^{e}–33	32^{e}–33	19^{c}–20	19^{c}–20
53*	—	—	21	—
4 1	**4** 1	**4** 1	**73** 13	**71** 1 (r.)
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—	**70** 36^{ab}
54*	—	—	—	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	36^{cd}
55* l. 1	—	—	—	—
„ l. 2	—	—	—	36^{ef}
3	3	3	14	**71** 2
56* l. 1	[4^{ab}]	4^{ab}	—	—
„ l. 2–4	4^{c-h}	4^{c}–5	—	—
4	5	6	15	3
—	—	[7^{ab} r.]	—	—
5–6	6–7	7^{c}–8	16–17	4–5
57*	—	—	—	6–7
58*	8	9	—	—
7–10	9–12	10–13	18–21	8–11
59*	13	14	22	11^{cd} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
11-17	14-20	15-21	23-29	12-18
61*	—	—	—	19
62*	—	22	—	—
18-19	21-22	23-24	30-31	20-21
20-21^{b}	23-24^{b}	25-26^{b}	32-33^{b}	25-26^{b}
63*	—	—	—	—
21^{cd}	24^{cd}	26^{cd}	33^{cd}	26^{cd}
64*	—	—	—	29^{cd} fn.
22	25^{ab}	26^{ef}	34^{ab}	27^{ab}
65*	—	—	—	27^{c}-28^{b}
23-25	25^{c}-28	27-29	34^{c}-37	28^{c}-31
66*	—	—	—	31^{cd} fn. l. 1
26^{ab}	29^{ab}	30^{ab}	38^{ab}	32^{ab}
{67*	—	—	—	31^{cd} fn. l. 2
26^{c}-27^{b}	29^{c}-30^{b}	30^{c}-31^{b}	38^{c}-39^{b}	32^{c}-33^{b}
68*	—	—	—	—
27^{c}-31	30^{c}-34	31^{c}-35	39^{c}-43	33^{c}-37
32	35	36	—	38
70*	—	—	—	—
33	36	37	44	39
{71*	—	—	—	—
34	37	38^{a-d}	45	**72** 5
72*	38-39^{b}	38^{e}-39	—	—
35-37	39^{c}-42^{b}	40-42	46-48	**71** 22-24
—	42^{c}-43^{b} (r.)	43 (r.)	—	—
38-50	43^{c}-55^{b}	44-56	49-61	40-52^{d}
74*	—	—	—	52^{ef}
51-52	55^{c}-57^{b}	57-58	62-63	**72** 1-2
75* l. 1-20	57^{c}-67^{b}	59-68	—	—
,, l. 21-22	67^{c}-68^{b}	69	64	—
53-54	68^{c}-69	70-71	65-66	3-4
55-57	70-72	72-74	**74** 1-3	6-8
76*	—	—	4-5	—
77* l. 1—the prior half of l. 14	73-79^{a}	75-81^{a}	—	—
77(A)*	—	—	—	—
77* The post. half of l. 14-16	79^{b}-80^{d}	81^{b}-82^{b}	—	—
77(B)*	—	—	—	—
77* l. 17	[80^{ef}]	82^{cd}	—	—
,, l. 18-30	81-87^{b}	83-87	—	—
58^{ab}	87^{cd}	88^{ab}	6^{ab}	9^{ab}
78*	—	—	—	9^{cd} fn. l. 1
79*	—	—	—	9^{cd}
58^{cd}	88^{ab}	88^{cd}	6^{cd}	9^{cd} fn. l. 2
80*	—	—	7^{ab}	—
59-62	88^{c}-91	89-92	7^{c}-11^{b}	10-13
63-64	92-93	93-94	11^{c}-13^{b}	16-17
65^{ab}	94^{ab}	95^{ab}	13^{cd}	14^{ab}
82*	—	—	—	14^{cd}
65^{cd}	94^{cd}	95^{cd}	14^{ab}	15^{ab}
66-68^{b}	95-97^{b}	96-98^{b}	14^{c}-16	18-20^{b}
68^{cd}	97^{cd}	98^{cd}	17^{ab}	22^{ab}
84*	—	—	—	20^{cd}
69^{ab}	98^{ab}	99^{ab}	17^{cd}	21^{ab}
69^{c}-70	98^{c}-99	99^{c}-100	18-19^{b}	22^{c}-23
71	100	101	19^{c}-20^{b}	25
{85*	101^{ab}	102^{ab}	20^{cd}	—
72^{ab}	101^{cd}	102^{cd}	21^{ab}	21^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
72^{c-f}	102	103	$21^{c}-22^{b}$	24
73^{ab}	103^{ab}	104^{ab}	22^{cd}	26^{ab}
86*	—	—	—	26^{ab} fn.
$73^{c}-75$	$103^{c}-105$	$104^{c}-106$	$23-25^{b}$	$26^{c}-28$
88* l. 1-2	106	107	—	—
88* l. 3-4	107	108	$25^{c}-26^{b}$	—
$76-78^{b}$	$108-110^{b}$	$109-111^{b}$	$26^{c}-28$	73 $1-3^{b}$
89*	110^{cd}	111^{cd}	—	—
78^{cd}	111^{ab}	112^{ab}	29^{ab}	3^{cd}
90*	—	—	—	—
$79-88^{b}$	$111^{c}-120^{b}$	$112^{c}-121^{b}$	$29^{c}-38$	$4-13^{b}$
88^{cd}	120^{cd}	121^{cd}	39^{ab}	72 15^{cd}
97*	121^{ab}	122^{ab}	—	—
88^{ef}	121^{cd}	122^{cd}	39^{cd}	73 13^{cd}
5 1-5	5 1-5	5 1-5	75 1-5	74 1-5
6	6	6	8	6
100*	—	—	—	—
7	7	7	9	7
8-9	8-9	8-9	6-7	8-9
10-11	10-11	10-11	10-11	10-11
12	12	12	15	12
13	13	13	12	14
14	14	14	—	15
15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	13^{ab}	16^{ab}
15^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	13^{cd}	16^{ab} fn. l. 1
101*	16	16	—	—
16^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	14^{ab}	16^{ab} fn. l. 2
16^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	14^{cd}	16^{cd}
17	18	18	17	17
102*	—	—	—	18
18	19	19	18	19
19	20	20	—	20
20	21	21	16	13
21	22	22	19	21
22	23	23	—	22
App I (No. 1) l. 1-2	—	—	76 1	75 1
{ ,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 3-9	—	—	$2-5^{b}$	$2-5^{b}$
,, ,, l. 10	—	—	5^{cd}	5^{ef}
,, ,, l. 11	—	—	—	5^{ef} fn.
,, ,, l. 12	—	—	—	5^{cd}
,, ,, l. 13-16	—	—	6-7	$6-7^{d}$
,, ,, l. 17	—	—	—	7^{ef}
,, ,, l. 18-30	—	—	$8-14^{b}$	$8-14^{b}$
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 31	—	—	14^{cd}	14^{cd}
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 32-57	—	—	15-24	15-24
6 1	6 1	6 1	77 1-2	77 1-2
2	2	2	—	4^{ab} fn.
{106* l. 1	—	—	3^{ab}	3^{ab}
106(A)*	—	—	—	3^{cd}
{106 l. 2	—	—	3^{cd}	4^{ab}
$3-5^{b}$	$3-5^{b}$	$3-5^{b}$	$4-6^{b}$	$4^{c}-6$
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd} fn.
6-7	6-7	6-7	7-8	7-8
{107*	—	—	—	8^{cd} fn.
$8-15^{b}$	$8-15^{b}$	$8-15^{b}$	$9-16^{b}$	$9-16^{b}$
110*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
15^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
{111*	—	—	—	—
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	17^{ab}	17^{ab}
16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	—	17^{cd}
17	17	16^{e}–17^{b}	17^{c}–18^{b}	18
112*	18^{ab}	17^{cd}	—	—
113*	—	—	—	—
114*	—	—	18^{cd}	—
18	18^{c-f}	18	19	19
{115*	—	—	—	—
116*	—	—	—	—
7 1	7 1	7 1	78 1	78 1
117* l. 1	2^{ab}	2^{ab}	—	—
,, l. 2	—	2^{cd}	—	—
2	2^{c}–3^{b}	3	3	3
118*	3^{cd}	4^{ab}	—	—
3-6	4–7	4^{c}–7	4–7	4–7
7	8	8	8	7^{cd} fn.
8–9	9–10	9–10	9–10	8–9
120*	—	—	—	—
10	11	11	11	10
{122*	—	—	—	—
123*	—	[12]	—	—
11–12^{b}	12–13^{b}	13–14^{b}	12–13^{b}	11–12^{b}
124* l. 1	13^{cd}	14^{cd}	—	—
,, l. 2	14^{ab}	[15^{ab}]	—	—
12^{c}–15	14–17	15^{c}–18	13^{c}–16	12^{c}–15^{b}
{125*	—	—	—	—
126*	—	—	—	15^{c}–17
127* l. 1–5	18–20^{b}	19–21^{b}	17–19^{b}	—
,, l. 6–7	20^{c}–21^{b}	21^{c}–22^{b}	—	—
,, l. 8–12	21^{c}–23	22^{c}–24	19^{c}–21	—
127 (A)*	—	—	22	—
127* l. 13–14	24	25	23	—
128*	—	—	—	—
16	25	26	2	2
8 1–5	8 1–5	8 1–5	79 1–5	79 1–5
6–8	6–8	6–8	9–11	6–8
{129*	—	—	—	11^{ef}
9–11	9–11	9–11	6–8	9–11^{d}
131* l. 1–7	12–15^{b}	12–15^{b}	—	—
131(A)*	—	[15^{cd}]	—	—
131* l. 8–14	15^{c}–18	15^{e}–18	—	—
12–13^{b}	19–20^{b}	19–20^{b}	15–16^{b}	15–16^{b}
13^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	14^{cd}	14^{cd}
134*	21^{ab}	20^{ef}	—	—
14–15	21^{c}–23^{b}	21–22^{d}	12–13	12–13
{135*	—	—	—	14^{ab}
136*	—	—	14^{ab}	—
137*	—	—	—	—
16^{ab}	23^{cd}	22^{ef}	16^{cd}	—
16^{c-f}	24	23	17	16^{c-f}
9 1–3	9 1–3	9 1–3	80 1–3	80 1–3
138*	—	—	—	4
4–11	4–11	4–11	4–11	5–12
{139*	—	—	—	—
12–14	12–14	12–14	12–14	13–15
140*	[15^{a-d}]	15	—	—
15	15^{e-h}	16	15	16

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
142*	—	—	16	17
16–17	16–17	17–18	17–18	18–19
{143*	—	—	19	21
18	18	19	20	21^{cd} fn. l. 3–4
144*	—	—	—	20
19	19	20	21	21^{cd} fn. l. 1–2
20	20	21	22	22
145*	—	—	—	—
146* l. 1–8	—	—	23–24	23–24
,, l. 9–12	—	—	—	25
147* l. 1–4	—	—	26	26
,, l. 5–8	—	—	—	27
,, l. 9–16	—	—	27–28	28–29
148*	—	—	29	31
21	21	22	25	30
149*	—	—	—	31^{cd} fn.
22	22	23	30	32
150* l. 1–8	—	—	31–32	—
,, l. 9–16	—	—	—	—
151*	23	24	—	—
App. I (No. 2) l. 1–11	—	—	81 $1–6^{b}$	81 $1–6^{b}$
,, ,, l. 12	—	—	18^{cd}	6^{cd}
,, ,, l. 13–16	—	—	19–20	7–8
,, ,, l. 17	—	—	—	9^{ab}
,, ,, 1*	—	—	—	9^{cd}
,, ,, l. 18–21	—	—	21–22	10–11
,, ,, l. 22	—	—	23^{ab}	12^{cd}
,, ,, l. 23	—	—	23^{cd}	12^{ab}
,, ,, l. 24–35	—	—	24–29	13–18
,, ,, 2*	—	—	30^{ab}	—
,, ,, l. 36–37	—	—	$30^{c}–31^{b}$	19
,, ,, l. 38–53	—	—	$6^{c}–14^{b}$	$20–27^{b}$
,, ,, 3*	—	—	$14^{c}–15^{b}$	—
,, ,, l. 54–59	—	—	$15^{c}–18^{b}$	$27^{c}–30^{b}$
,, ,, 4*	—	—	—	30^{cd}
,, ,, l. 60–77	—	—	$31^{c}–40^{b}$	82 1–9
,, ,, l. 78–85	—	—	$40^{c}–44^{b}$	10–13
—	—	—	—	14^{ab} (r.)
,, ,, l. 86–109	—	—	$44^{c}–55$	$14^{c}–25$
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 110–121	—	—	82 1–6	83 1–6
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 122	—	—	7^{ab}	7^{ab}
,, ,, l. 123	—	—	—	7^{cd}
,, ,, l. 124–153	—	—	$7^{c}–21$	8–22
,, ,, l. 154–155	—	—	—	23
,, ,, l. 156–168	—	—	83 $1–6^{b}$	84 $1–7^{b}$
,, ,, 9*	—	—	—	$7^{c}–9^{b}$
,, ,, l. 169–172	—	—	$6^{c}–8^{b}$	$9^{c}–11^{b}$
,, ,, 10*	—	—	—	$11^{c}–12^{b}$
,, ,, l. 173–177	—	—	$8^{c}–10$	$12^{c}–14$
,, ,, l. 178–179	—	—	—	15
,, ,, l. 180–183	—	—	12–13	16–17
,, ,, l. 184–185	—	—	11	18
,, ,, l. 186–189	—	—	14–15	19–20
,, ,, l. 190–193	—	—	17–18	21–22
,, ,, l. 194–195	—	—	16	23
,, ,, l. 196–213	—	—	84 1–9	85 1–9
,, ,, l. 214–216	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No.2) l. 217-221	—	—	—	10-13
,, ,, l. 222-229	—	—	10-13	14-17
,, ,, l. 230-233	—	—	—	18-19
,, ,, l. 234-237	—	—	14-15	20-21^{d}
,, ,, 12*	—	—	—	21^{ef}
,, ,, l. 238-241	—	—	85 1-2	88 1-2
,, ,, 13*	—	—	—	3
,, ,, l. 242-259	—	—	3-11	4-12
,, ,, l. 260-261	—	—	12	14
,, ,, l. 262-263	—	—	13	13
,, ,, l. 264-280	—	—	14-22^{b}	15-23^{b}
,, ,, 14*	—	—	—	23^{cd}
,, ,, l. 281-287	—	—	22^{c}-25	23^{e}-26^{b}
,, ,, 15*	—	—	—	26^{cd}
,, ,, l. 288-290	—	—	86 1-2^{b}	89 1-2^{b}
,, ,, 16*	—	—	2^{cd}	—
,, ,, l. 291	—	—	3^{ab}	2^{cd}
,, ,, l. 292	—	—	—	3^{ab}
,, ,, l. 293	—	—	4^{ab}	3^{cd}
,, ,, l. 294	—	—	3^{cd}	4^{ab}
,, ,, l. 295-301	—	—	4^{c}-7	4^{c}-7
,, ,, l. 302	—	—	9^{ab}	8^{ab}
,, ,, l. 303	—	—	8^{ab}	8^{cd}
,, ,, 17*	—	—	8^{cd}	—
,, ,, l. 304-325	—	—	9^{c}-20^{b}	9-19
,, ,, 18*	—	—	20^{c}-21^{b}	19rd fn.
,, ,, l. 326-329	—	—	21^{c}-22	20-21
,, ,, 19*	—	—	—	—
,, ,, l. 330-341	—	—	87 1-6^{b}	90 1-6^{d}
,, ,, 21*	—	—	—	6^{ef}
,, ,, l. 342-350	—	—	6^{c}-10	7-11^{b}
,, ,, l. 351	—	—	11^{ab}	11^{cd}
,, ,, l. 352-353	—	—	13^{c}-14^{b}	12
,, ,, l. 354-357	—	—	11^{c}-13^{b}	13-14
,, ,, l. 358-359	—	—	14^{c}-15^{b}	15
,, ,, 23*	—	—	—	—
,, ,, l. 360	—	—	15^{cd}	16^{ab}
,, ,, 24*	—	—	—	16^{c-f}
,, ,, l. 361	—	—	16^{ab}	16^{ab} fn.
,, ,, l. 362-368	—	—	16^{c}-19	17-20^{b}
,, ,, 25*	—	—	—	20^{ab} fn.
,, ,, l. 369-383	—	—	20-26	20^{c}-27^{d}
,, ,, 27*	—	—	—	27^{ef}
App. I (No. 3) l. 1-7	10 1-4^{b}	10 1-4^{b}	—	76 1-4^{b}
,, ,, 1*	—	—	—	4^{cd}
,, ,, l. 8	4^{cd}	4^{cd}	—	—
,, ,, l. 9-32	5-16	5-16	—	5-16
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 33-47	17-24^{b}	17-24^{b}	—	17-24^{b}
,, ,, l. 48	24^{cd}	24^{cd}	—	—
,, ,, l. 49-51	25	25	—	24^{c}-25
,, ,, l. 52-53	26	26	—	—
,, ,, l. 54-61	27-28	27-28	—	26-27
,, ,, l. 62-65	29	29	—	—
,, ,, l. 66-67	11 1	11 1	—	—
,, ,, l. 68	2^{ab}	[2^{ab}]	—	—
,, ,, l. 69-120	2^{c}-26	2^{c}-27	—	—
,, ,, l. 121	[27^{ab}]	28^{ab}	—	—
,, ,, 5*	—	[28^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 3) l. 122-137	27^c-30	29-32	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 138-141	31	33	—	—
,, ,, l. 142-172	12 1-16^b	12 1-15	—	—
,, ,, l. 173	—	—	—	—
,, ,, l. 174-196	16^c-27	16-26	—	—
,, ,, 7*	—	[27]	—	—
,, ,, l. 197-229	28-40	28-40	—	—
,, ,, 8*	—	—	—	87 1-2
,, ,, l. 230-231	13 1	13 1	—	3
,, ,, 9*	—	—	—	4-6
,, ,, l. 232-233	2	2	—	7
,, ,, 11*	—	—	—	8-9
,, ,, l. 234-239	3-5	3-5	—	—
,, ,, l. 240-241	6	6	—	10
,, ,, 13*	—	—	—	11-21
,, ,, l. 242-273	7-21	7-21	—	—
,, ,, l. 274-277	14 1	14 1	—	22
,, ,, 15* l. 1-4	—	—	—	23
,, ,, ,, l. 5-6	—	—	—	24^{cd}
,, ,, ,, l. 7-8	—	—	—	24^{ab}
,, ,, ,, l. 9-12	—	—	—	25
,, ,, l. 278-281	2	2	—	26
,, ,, 17* l. 1-8	—	—	—	27-28
,, ,, 17(A)*	—	—	—	29
,, ,, 17* l. 9-20	—	—	—	30-32
,, ,, l. 282-285	3	3	—	33
,, ,, l. 286-289	4	4	—	—
,, ,, l. 290-297	5-6	5-6	—	37-38
,, ,, l. 298-313	7-10	7-10	—	—
,, ,, l. 314-325	11-13	11-13	—	39-41
,, ,, l. 326-329	14	14	—	34
,, ,, 19*	—	—	—	35
,, ,, l. 330-333	15	15	—	42
,, ,, l. 334-337	16	16	—	—
,, ,, l. 338-341	17	17	—	43
,, ,, l. 342-345	18	18	—	36
,, ,, l. 346-361	19-22	19-22	—	44-47
,, ,, 21*	—	—	—	48-51
,, ,, l. 362-417	15 1-14	15 1-14	—	86 1-14
10 152* l. 1-2	—	—	—	90 28
,, l. 3	—	—	—	—
1-2	16 1-2	16 1-2	88 1-2	29-30
App. I (No. 4)	—	—	—	31-40
3-7^b	3-7^b	3-7^b	3-7^b	41-45^b
153*	—	—	—	45^{cd}
7^c-8	7^c-8	7^c-8	7^c-8	46
154*	—	—	—	—
9^a	9^a	9^a	9^a	47^a
9^b	9^d	9^b	9^b	47^b
9^c	9^c	9^c	9^c	47^c
9^d	9^b	9^d	9^d	47^d
10	10	10	10	48
156* l. 1-2	11	11	—	—
,, l. 3-4	14	[13]	—	—
,, l. 5-6	15	14	—	—
,, l. 7-8	13	12	—	—
,, l. 9-10	12	15	—	—
11	16	16	13	49

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 5) l. 1–2	—	—	—	50
,, ,, 1*	—	—	—	53
,, ,, l. 3–6	—	—	—	51–52
,, ,, l. 7–8	—	—	—	52^{cd} fn.
,, ,, l. 9–12	—	—	11–12	54–55
,, ,, l. 13–19	—	—	—	$56–59^{b}$
,, ,, 2*	—	—	—	59^{ab} fn.
,, ,, l. 20–22	—	—	—	$59^{c}–60$
,, ,, 3*	—	—	—	61^{ab}
,, ,, l. 23–36	—	—	—	$61^{c}–67$
12–13	17–18	$17–18^{d}$	14–15	68–69
14^{ab}	19^{ab}	18^{ef}	18^{ab}	70^{ab}
158*	19^{cd}	19^{ab}	—	—
14^{cd}	19^{ef}	19^{cd}	18^{cd}	70^{cd}
15	20	20	20	71
16	21	21	16	72
159*	—	—	17	—
17^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	21^{ab}	73^{ab}
160*	—	—	—	73^{ab} fn.
17^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	21^{cd}	73^{cd}
18	23	23	23	74
19	24	24	19	75
161*	—	—	—	$76–77^{b}$
162*	—	—	22	$77^{c–f}$
163*	25^{ab}	25^{ab}	—	—
20^{ab}	25^{cd}	25^{cd}	24^{ab}	78^{ab}
164*	—	—	24^{cd}	—
165*	—	—	—	—
20^{cd}	25^{ef}	25^{ef}	24^{ef}	78^{cd}
166* l. 1–4	—	[26]	—	79
,, l. 5–8	—	—	—	80
21	26	27	25	81
11 1^{ab}	17 1^{ab}	17 1^{ab}	89 1^{ab}	91 1^{ab}
App. I (No. 6) l. 1–6	—	—	(cf. App. I [No. 7])	$1^{c}–4^{b}$
,, ,, l. 7–9	—	—	—	$4^{c}–5^{d}$
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 10	—	—	—	5^{ef}
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 11–the prior half of l. 32	—	—	—	$6–15^{c}$
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, the post. of l. 32–46	—	—	—	$15^{d}–22^{d}$
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 47–60	—	—	—	$22^{e}–29^{b}$
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 61–92	—	—	—	$29^{c}–44$
,, ,, 7*	—	—	—	—
,, ,, l. 93–105	—	—	—	45–50
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 106–118	—	—	—	$51–56^{b}$
,, ,, 9*	—	—	—	—
,, ,, 10*	—	—	—	—
—	—	—	—	one line damaged
,, ,, l. 119–132	—	—	—	$56^{c}–61$
,, ,, 11*	—	—	—	—
,, ,, l. 133–153	—	—	—	62–71

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 6) 12*	—	—	—	—
,, ,, l. 154–175	—	—	—	72–82^{b}
,, ,, l. 176–177	—	—	—	82^{ab} fn.
,, ,, 13*	—	—	—	—
,, ,, l. 178–180	—	—	—	82^{c}–83^{b}
,, ,, 14*	—	—	—	—
App. I (No. 7) l. 1–6	—	—	1^{c}–4^{b}	(cf. App. I [No. 6])
,, ,, l. 7–62	—	—	4^{c}–30^{b}	—
,, ,, l. 63–64	—	—	—	—
,, ,, l. 65–96	—	—	30^{c}–43^{b}	—
1^{c}–2	1^{c}–2	1^{c}–2	43^{c}–44	83^{c}–84
167* l. 1–2	4	[3]	45	—
,, l. 3–4	3	[4]	46	—
3–8	5–10	5–10	47–52	85–90
170*	—	—	—	91^{ab}
9	11	11	53	91^{c-f}
171*	—	—	—	92
172*	—	—	54^{ab}	—
10^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	54^{cd}	93^{ab}
10^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	55^{cd}	93^{cd}
173*	—	—	—	94
11^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	55^{ab}	95^{ab}
11^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	—	95^{cd}
12–13^{b}	14–15^{b}	14–15^{b}	56–57^{b}	96–97^{b}
174*	—	—	—	98^{ab}
13^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	57^{cd}	97^{cd}
14	16	16	58	98^{c-f}
175* l. 1–10	—	—	59–63	99–103^{d}
175(A)*	—	—	64^{ab}	—
175(B)*	—	—	—	—
175* l. 11	—	—	64^{cd}	103^{ef}
15^{a}	17^{c}	17^{a}	65^{c}	104^{c}
15^{b}	17^{b}	17^{b}	65^{b}	104^{b}
15^{c}	17^{a}	17^{c}	65^{a}	104^{a}
15^{d}	17^{d}	17^{d}	65^{d}	104^{d}
16	18	18	66	105
177* l. 1–2	19	28	—	—
,, l. 3–14	20–25	20–25	—	—
17	26	19	67	106
18–19	27–28	26–27	68–69	107–108
—	[29^{a-d} (r.)] (cf. l. 1–2 of 177*)	—	—	—
20–21	29^{e}–30	29–30	70–71	109–110
179* l. 1	—	—	72^{ab}	111^{ab}
,, l. 2	—	—	72^{cd}	111^{ab} fn.
180* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	—	111^{cd} fn.
22	31	31	**90** 1^{ab}; 2^{cd} (subst. l. 1 and 6 of 182*)	111^{c-f} (92 1^{ab}; 3^{cd} subst. l. 1 and 6 of 182*)
181*	—	—	—	112–113
23–25^{b}	32–34^{b}	32–34^{b}	1^{c}–2^{b}; 3 (subst. l. 4–5 and l. 7–8 of 182*)	92 2^{c}–3^{b}; 4 (l. 4–5 and l. 7–8 of 282*)
182* l. 2–3	—	—	—	1^{c}–2^{b} (subst.)
183* l. 1–3	—	—	4–5^{b}	6–7^{b}
,, l. 4	—	—	—	7^{cd}
25^{c}–27	34^{c}–36	34^{c}–36	5^{c}–7	8–9
184* l. 1	—	—	—	10^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
184* l. 2	—	—	—	10^{ab} fn.
,, l. 3	—	—	—	10^{cd}
28	37	37	8	5
29–35	38–44	38–44	9–15	11–17
—	—	—	16 (r. cf. 11)	—
36–37	45–46	45–46	17–18	$18–19^{d}$
187*	—	—	—	19^{ef}
188*	—	—	—	—
189*	—	—	—	—
34–46	47–55	47–55	19–27	20–28
{191*	—	—	28	29
47–48	56–57	$56–57^{b}$	29–30	30–31
49–56	$58–65^{b}$	$57^{c}–64^{b}$	—	$32–39^{b}$
$56^{c}–58^{b}$	$65^{c}–67^{b}$	$64^{c}–65$	31–32	$39^{c}–41^{b}$
193*	—	—	—	—
58^{cd}	67^{cd}	66^{ab}	33^{ab}	41^{cd}
194* l. 1	—	—	—	42^{ab} fn.
,, l. 2	—	—	—	—
195*	—	—	—	42–45
59	68	$66^{c–f}$	$33^{c}–34^{b}$	46
12 1–3	**18** 1–3	**18** 1–3	$34^{c}–36$	47–49
197*	—	—	37	50
198*	—	—	—	51
App. I (No. 8)	4–20	4–19	—	—
4	35	34	38	52
5	36	35	39	53
6–7	37–38	36–37	40–41	54–55
8	21	20	**91** 1	**93** 1^{ab} fn.
{202*	—	—	—	1
9	22	21	2	2
203*	—	—	6	3
10–12	23–25	22–24	3–5	4–6
$13–14^{b}$	$26–27^{b}$	$25–26^{b}$	$7–8^{b}$	$7–8^{b}$
14^{cd}	27^{cd}	26^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
{207*	—	—	—	7^{cd} fn. l. 1
208*	—	—	—	7^{cd} fn. l. 2
$15–16^{b}$	$28–29^{b}$	$27–28^{b}$	$9–10^{b}$	$9–10^{b}$
209*	—	—	—	—
$16^{c}–18$	$29^{c}–31$	$28^{c}–30$	$10^{c}–12$	$10^{c}–12$
210*	—	—	—	13
19	32	31	13	14
20^{ab}	33^{ab}	32^{ab}	14^{cd}	15^{cd}
211*	—	—	—	—
212*	—	—	—	16
20^{cd}	33^{cd}	32^{cd}	14^{ab}	15^{ab}
21	34	33	15	17
22	39	38	—	**92** 56
13 1^{ab}	**19** 1^{ab}	**19** 1^{ab}	16^{ab}	**93** 18^{ab}
214* l. 1	—	—	16^{cd}	—
,, l. 2–3	—	—	17	19
215*	1^{cd}	1^{cd}	—	—
1^{cd}	2^{ab}	1^{ef}	18^{ab}	18^{cd}
216*	—	—	$18^{c}–19^{b}$	—
2	$2^{c}–3^{b}$	2	$19^{c}–20^{b}$	20
217*	—	—	$20^{c}–21^{b}$	21
3–5	$3^{c}–6^{b}$	3–5	$21^{c}–24^{b}$	22–24
App. I (No. 9)	$6^{c}–22$	6–21	—	—
6	23	22	$24^{c–f}$	25
218*	—	—	25	26

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
7	2[illegible]	23	**92** 1	**94** 1
219*	—	—	2^{ab}	—
8-11	25-28^{d}	24-27^{d}	2^{c}-6^{b}	2-5
221*	28^{ef}	27^{ef}	—	—
12-14	29-31	28-30	6^{c}-9^{b}	6-8
222* l. 1	—	—	9^{cd}	—
,, l. 2-3	—	—	10	9
15^{ab}	32^{ab}	31^{ab}	11^{ab}	10^{ab}
223*	32^{c}-33	31^{c}-32^{d}	—	—
15^{c}-17^{b}	34-35	32^{e}-34^{b}	11^{c}-13^{b}	10^{c}-12^{b}
17^{cd}	—	34^{cd}	13^{cd}	12^{cd}
18-19	36-37	35-36	14-15	13-14
20	38	37	18	15
21-22	39-40^{d}	38-39^{d}	16-17	16-17
226*	—	—	—	18-19
227*	40^{e}	39^{ef}	—	—
23	41	40	19	20
228*	—	—	—	—
229*	—	—	20	21
App. I (No.10) l. 1-62	**20** 1-25^{d}	**20** 1-24^{d}	—	—
,, ,, l. 63-64	25^{ef}	24^{ef}	—	—
,, ,, l. 65-85	26-34	25-33	—	—
,, ,, l. 86-103	**21** 1-9	**21** 1-9	—	—
14 1	10	10	**93** 1	**95** 1
230*	11	11	—	—
2	12	12	2	2^{a-d}
231*	—	—	—	2^{ef}
3	13	13^{a-d}	3	3
4^{ab}	—	—	4^{ab}	4^{ab}
4^{c}-7	14-17^{b}	13^{e}-16	4^{c}-7	4^{c}-7
8	17^{c}-18^{b}	17	11	11
9^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	12^{cd}	12^{cd}
9^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	12^{ab}	12^{ab}
234*	19^{c}-20^{b}	19	13	13
235*	—	—	—	14
10	—	—	14	—
11	20^{c}-21^{b}	20^{a-d}	8	8
236*	21^{cd}	20^{ef}	—	—
12^{ab}	22^{ab}	21^{ab}	9^{ab}	9^{ab}
237*	—	—	—	9^{cd}
238*	22^{cd}	21^{cd}	—	—
12^{c}-13	23-24^{b}	22-23^{b}	9^{c}-10	9^{e}-10
239*	24^{cd}	23^{cd}	—	—
14	25	24	15	15^{c-f}
240*	—	—	—	16^{ab}
15^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	16^{ab}	15^{ab}
15^{c}-17	26^{c}-28	25^{c}-27	16^{c}-18	16^{c}-18
18-19	29-30	28-29	20-21	19-20
241*	—	—	—	21^{ab}
242*	—	—	22-23	—
20	31	30	19	21^{c-f}
21	32	31	—	22
244*	33-35	32-34	—	—
15 App. I (No. 11) l. 1-2	**22** 1	**22** 1	—	**96** 10
,, ,, 1*	—	—	—	11^{ab}
,, ,, l. 3-8	2-4	2-4	—	11^{c}-13
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 9-10	5	5	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 11) l. 11-15	6-8^{b}	6-8^{b}	—	1-3^{b}
,, ,, 4*	—	—	—	3^{cd}
,, ,, l. 16-22	8^{c}-11	8^{c}-11^{b}	—	4-7^{b}
,, ,, l. 23	12^{ab}	11^{cd}	—	—
,, ,, l. 24-25	12^{c}-13^{b}	12	—	8
,, ,, l. 26	13^{cd}	13^{ab}	—	—
,, ,, l. 27	14^{ab}	13^{cd}	—	7^{cd}
,, ,, l. 28-29	14^{c}-15^{b}	14	—	9
,, ,, l. 30-32	15^{c}-16	15	—	—
1^{ab}	17^{ab}	16^{ab}	94 1^{ab}	14^{ab}
1^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	—	14^{cd}
246*	—	—	—	15
247*	19^{c}-21^{b}	18^{c}-20^{b}	—	16-17
1^{ef}	18^{ab}	17^{ab}	1^{cd}	14^{ef}
2	18^{c}-19^{b}	17^{c}-18^{b}	2	18
248*	—	—	—	19^{ab}
249*	21^{c}-22^{b}	20^{c}-21^{b}	—	—
250* l. 1	22^{cd}	21^{cd}	—	—
,, l. 2	22^{ef}	[22^{cd}]	—	19^{cd}
250(A)*	—	—	—	—
250* l. 3	22^{gh}	23^{ab}	—	—
251*	22^{ij}	[22^{ab}]	—	—
—	—	23^{cd} (r. cf. 22^{cd})	—	—
3^{ab}	22^{kl}	24^{ab}	3^{ab}	20^{ab}
252*	—	—	—	20^{cd}
3^{cd}	22^{mn}	24^{cd}	3^{cd}	21^{ab}
253*	—	—	—	21^{c}-22
—	—	—	4 (r. cf. 3)	—
4-5^{b}	23-24^{b}	25-26^{b}	5-6^{b}	23
254*	—	—	—	24-25^{b}
5^{cd}	24^{cd}	26^{cd}	6^{cd}	25^{cd}
6	25	27	12	26^{a-d}
258* l. 1	—	—	—	26^{ef}
,, l. 2	—	—	7^{ab}	27^{ab}
258 (A)*	—	—	7^{cd}	—
258* l. 3	—	—	—	27^{cd}
,, l. 4-9	—	—	8-10	28-30
259*	—	—	11	—
7	26^{a-d}	28^{a-d}	13	31
261*	—	—	—	32
262*	26^{e}-28	28^{e}-30	—	—
263* l. 1-the prior half of l. 8	27-32^{c}	31-34^{c}	—	33-36^{c}
263(A)*	—	—	—	36^{d}-37^{a}
263* the post. half of l. 8-11	32^{d}-34^{b}	34^{d}-36^{b}	—	37^{b}-38
264*	34^{c}-37^{b}	36^{c}-38	—	—
265*	37^{c}-39	39-41	—	39-41
266* l. 1-2	—	—	—	42
,, l. 3	—	—	(cf. 7^{cd} subst.)	43^{ab}
267*	—	—	21-22	43^{c}-45^{b}
App. I (No. 12)	—	—	—	45^{c}-65
268*	—	—	—	66
269*	40	42	—	—
8^{ab}	41^{ab}	43^{ab}	14^{ab}	67^{ab}
270*	—	—	—	67^{cd}
8^{cd}	41^{cd}	43^{cd}	14^{cd}	68^{ab}
271*	—	—	15^{ab}	68^{cd}
9	42	44	15^{c}-16^{b}	69

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
272*	—	—	16^{c}–17^{b}	70
273*	—	—	—	—
10–11	43–44	45–46	17^{c}–18	71–72
275* l. 1	—	—	—	73^{ab}
,, l. 2	48^{cd}	50^{ab}	—	73^{cd}
12^{ab}	47^{ab}	49^{ab}	19^{ab}	74^{ab}
276*	47^{cd}	[49^{cd}]	—	—
12^{cd}	48^{ab}	49^{ef}	19^{cd}	74^{cd}
277*	—	—	—	74^{ef}
13^{ab}	48^{ef}	50^{cd}	20^{ab}	75^{ab}
278*	49^{ab}	51^{ab}	—	—
13^{cd}	49^{cd}	51^{cd}	20^{cd}	75^{cd}
279*	—	—	23^{ab}	—
280* l. 1	—	—	23^{cd}	75^{ef}
,, * l. 2–3	—	—	—	76
280(A)*	—	—	—	—
280* l. 4–8	—	—	—	77–79^{b}
280(B)*	—	—	95 1–2^{b}	—
280* l. 9	—	—	2^{cd}	79^{cd}
280(C)*	—	—	3	—
280* l. 10–11	—	—	4	80
,, l. 12–13	—	—	—	81
281*	—	—	5–6	—
14	50	52	7	82
283*	—	—	—	83–86
284* l. 1–2	—	—	—	88
,, l. 3	—	—	—	—
285*	—	—	—	89
15	51	53	16	87
286*	—	—	—	—
287*	—	—	—	—
16–17	52–53	54–55	8–9	93^{ef} and 93^{ef} fn.
{289* l. 3–4	—	—	—	93^{a-d}
290*	—	—	10–11	—
18	54	56	—	90
292*	—	—	—	91–92
293*	55–56	57–58	—	—
19	57	59	—	115
294*	—	—	—	97 32
App. I (No. 14) l. 1–3	—	—	—	33
,, ,, l. 4–5	—	—	26	34 (r.)
,, ,, l. 6–8	—	—	—	35 (r.)
,, ,, l. 9–13	—	—	—	36–37
,, ,, l. 14–17	—	—	27–28	38–39 (r.)
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 18–46	—	—	—	40–53
,, ,, l. 47–69	—	—	—	98 1–10^{b}
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 68–76	—	—	—	10^{c}–14
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 77–85	—	—	—	15–18
,, ,, l. 86–87	—	—	—	19 (r.)
,, ,, l. 88–90	—	—	40–41^{b}	20–21^{b}
,, ,, 4*	—	—	41^{cd}	—
295* l. 1	58^{ab}	60^{ab}	—	—
295(A)*	—	—	—	—
—	—	[60^{cd}]	—	—
295* l. 2	58^{cd}	60^{ef}	—	—
20^{ab}	72^{ab}	74^{ab}	12^{ab}	96 94^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
296*	72^{cd}	74^{cd}	—	—
20^{cd}	59^{ab}	61^{ab}	12^{cd}	94^{cd}
297*	—	—	13	—
298* l. 1–2	—	—	14	95
,, l. 3–6	—	—	—	98–99
,, l. 7–8	—	—	23	100
,, l. 9–10	—	—	—	101
298(A)*	—	—	—	114
298* l. 11–12	—	—	15	96
,, l. 13	—	—	22^{ab}	102^{cd}
,, l. 14	—	—	22^{cd}	102^{cd} fn.
299*	59^{c}–62	61^{c}–63	—	—
21	63	64	21	97
300*	—	—	—	102^{ab}
—	—	—	—	103–104
—	—	—	17–18	105–106
—	—	—	20	107
—	—	—	24–25	108–109
—	—	—	26	110
—	—	—	—	111
—	—	—	27–28	112–113
301*	—	65	—	—
302*	—	—	—	—
—	64	66	—	—
303* l. 1–8	65–68	67–70^{d}	—	—
—	—	[70^{ef} r.]	—	—
,, l. 9–10	69	71	—	—
22^{ab}	70^{ab}	72^{ab}	—	98 22^{ab}
304*	—	—	—	22^{cd}
22^{cd}	70^{cd}	72^{cd}	—	23^{cd}
306* l. 1–4	—	—	—	24–25
306* l. 5–6	—	—	—	24^{cd} fn.
,, l. 7–12	—	—	—	26–28
23	71	73	29	97 1
307* l. 1–2	—	—	30	2
307(A)*	—	—	—	3
307* l. 3–4	—	—	31	4
307(B)*	—	—	—	5^{ab}
307* l. 5–6	45	47	—	5^{c-f}
307(C)*	46^{ab}	48^{ab}	—	—
307* l. 7	—	—	—	6^{ab}
307* l. 8	46^{cd}	48^{cd}	—	6^{cd}
307* l. 9	—	—	32^{ab}	7^{ab}
307(D)*	—	—	—	7^{cd}
307* l. 10–20	—	—	32^{c}–37	7^{e}–12
24^{ab}	73^{ab}	74^{ef}	—	98 30^{ab}
308*	—	—	—	30^{c}–31^{b}
24^{cd}	73^{cd}	75^{ab}	—	97 13^{ab}
24^{ef}	74^{ab}	75^{cd}	43^{ab}	13^{cd}
App. I (No. 13) l. 1	64^{ab}	66^{ab}	—	14^{ab}
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 2	64^{cd}	66^{cd}	—	14^{cd}
,, ,, l. 3–5	—	—	—	15
,, ,, l. 6–9	—	—	38–39	16–17
,, ,, l. 10–19	—	—	—	18–21
,, ,, l. 20–27	—	—	—	22–25 (r.)
,, ,, 2* l. 1–2	—	—	19	—
,, ,, ,, l. 3–4	—	—	—	—
,, ,, l. 28–29	—	—	—	26 (r.)

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 13) l. 30-33	—	—	—	27-28
,, ,, l. 34-37	—	—	—	29-30 (r.)
,, ,, l. 38-39	—	—	—	31
25^{ab}	74^{cd}	76^{ab}	43^{cd}	98 33^{ab}
{309*	—	—	44^{ab}	—
310*	—	—	44^{c}–45^{b}	—
25^{cd}	75^{ab}	76^{cd}	—	33^{cd}
26^{ab}	75^{cd}	77^{ab}	42^{ab}	23^{ab}
26^{cd}	76^{ab}	77^{cd}	42^{cd}	21^{cd}
311*	—	—	—	—
27	76^{c}–77^{b}	78	45^{c-f}	35^{a-d}
312* l. 1	—	—	—	35^{ef}
312(A)*	—	—	—	—
312* l. 2	—	—	(cf. 44^{cd} in 310*)	36^{ab}
,, l. 3	—	—	—	36^{cd}
313* l. 1	—	—	(cf. 12^{ab})	38^{ab}
,, l. 2	—	—	—	38^{cd}
314*	77^{c}–79^{b}	79-80	—	—
28	79^{c}–80^{b}	81	—	29
29^{a-d}	80^{c}–81^{b}	82^{a-d}	—	32
29^{ef}	81^{cd}	82^{ef}	—	31^{cd}
30	82	83	—	34
31	83	84	—	37
316*	—	—	—	—
317*	—	—	—	—
32–33	84–85	85–86	—	39-40
App. I (No. 15) l. 1-48	—	—	—	99 1-12
,, ,, l. 49-50	—	—	—	100 1
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 51-107	—	—	—	2–28^{b}
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 108-131	—	—	—	28^{c}–39
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
App. I (No. 16) l. 1-32	23 1–16	23 1–15	—	—
,, ,, l. 33-125	24 1–44	24 1–44	—	—
16 1–2	25 1–2	25 1–2	VI. 1 1–2	VI. 1 1–2
319*	—	—	3	—
320*	—	—	4^{ab}	3^{ab}
3	3	3	4^{c}–5^{b}	3^{c}–4^{b}
321*	—	—	5^{cd}	4^{cd}
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	6^{ab}	5^{ab}
322*	—	—	6^{c}–7^{b}	5^{c}–6^{b}
4^{c}–6	4^{c}–6	4^{c}–6	7^{c}–9	6^{c}–8^{b}
7	7	7	10^{c}–11^{b}	9
323*	—	—	11^{cd}	9^{cd} fn.
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	10^{ab}	8^{cd}
8^{c}–9^{b}	8^{c}–9^{b}	8^{c}–9^{b}	12	10
324*	—	—	13	11^{a-d}
9^{c}–11^{b}	9^{c}–11^{b}	9^{c}–11^{b}	14–15	11^{e}–13^{b}
11^{cd}	[11^{cd}]	11^{cd}	16^{ab}	13^{cd}
325*	—	—	16^{c}–18	13^{e}–15
12	11^{e}–12^{b}	12^{a-d}	19	16
326*	12^{cd}	12^{ef}	—	—
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	20^{ab}	17^{ab}
327*	—	—	21^{ab}	17^{cd}
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	21^{cd}	17^{ef}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
328*	—	—	—	—
329*	14^{ab}	14^{ab}	—	—
13^{ef}	14^{cd}	14^{cd}	22^{ab}	17^{ef} fn.
14^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	22^{cd}	18^{ab}
14^{c}–16^{b}	15^{c}–17^{b}	15^{c}–17^{b}	23–24	—
16^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	25^{ab}	18^{cd}
17	18	18	25^{c}–26^{b}	19
—	—	—	26^{cd}	—
330* l. 1-3	19–20^{b}	19–20^{b}	27^{c}–28	—
330(A)*	—	—	27^{ab}	—
330* l. 4-6	20^{c}–21	20^{c}–21	29–30^{b}	—
331*	—	—	—	—
18^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	32^{ab}	—
{332* l. 1	—	—	30^{cd}	—
{ ,, l. 2	—	—	31^{ab} (r.cf. 26^{cd})	—
{ ,, l. 3	—	—	31^{cd}	—
333*	—	—	—	—
18^{c}–21	22^{c}–25	22^{c}–25	32^{c}–35	20^{c}–23
334*	—	—	36^{ab}	—
22^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	36^{cd}	24^{ab}
335*	—	—	—	—
336*	26^{cd}	26^{cd}	—	—
22^{c}–27^{a}	27–31^{c}	26^{e}–31^{a}	37–41^{c}	24^{c}–29^{a}
337*	—	—	—	—
27^{b}–28^{b}	31^{d}–32^{d}	31^{b}–32^{b}	41^{d}–42	29^{b}–30^{b}
338*	—	—	45^{ab}	—
28^{cd}	32^{ef}	32^{cd}	43^{ab}	30^{cd}
339* l. 1-3	—	[33–34^{b}]	43^{c}–44	31
339(A)*	—	—	—	—
339* l. 4	—	[34^{cd}]	45^{cd}	32^{ab}
,, l. 5	—	—	45^{ef}	32^{cd}
29	33	35	46	33
17 1-3	**26** 1–4^{b}	**26** 1–4^{b}	**2** 1–4^{b}	**2** 1–4^{b}
340*	—	—	4^{cd}	4^{cd}
4^{ab}	4^{cd}	4^{cd}	5^{ab}	5^{ab}
341*	—	—	5^{cd}	—
4^{c-e}	5^{a-c}	5^{a-c}	6^{a-c}	5^{c}–6^{a}
342*	—	—	—	—
4^{f}	5^{d}	5^{d}	6^{d}	6^{b}
343*	—	—	7^{ab}	6^{cd}
5^{a-d}	6	6^{a-d}	7^{c}–8^{b}	7
344*	—	—	—	—
5^{ef}	7^{ab}	6^{ef}	8^{cd}	—
6–7	7^{c}–9^{b}	7–8	9–10	8–9
345*	—	—	11^{ab}	10^{ab}
8–9	9^{c}–11^{b}	9–10	11^{c}–13^{b}	10^{c}–11
{346*	—	—	—	—
10–12	11^{c}–14^{b}	11–13	13^{c}–16^{b}	12–14
347*	—	—	16^{c}–17^{b}	15^{a-d}
13^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	17^{cd}	16^{ab}
{348*	—	—	—	—
13^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	18^{cd}	16^{cd}
14^{ab}	15^{cd}	14^{ef}	18^{ab}	16^{ab} fn.
349*	—	—	—	16^{ab} fn.
14^{cd}	16^{ab}	15^{ab}	19^{ab}	17^{ab}
350*	—	—	—	—
15^{a-d}	16^{c}–17^{b}	15^{c}–16^{b}	19^{c}–20^{b}	17^{c}–18^{b}
351*	—	—	20^{cd}	18^{cd}
15^{ef}	17^{cd}	16^{cd}	21^{ab}	18^{ef}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
352*	18–21	17–20	—	—
16^{ab}	22^{ab}	21^{ab}	21^{cd}	19^{ab}
16^{c}–17	[22^{c}–23^{d}]	21^{c}–22	22–23^{b}	19^{c}–20
18^{ab}	23^{ef}	23^{ab}	23^{cd}	21^{ab}
353*	—	—	24^{ab}	21^{cd}
18^{c}–22^{b}	23^{g}–26	23^{c}–27^{b}	24^{c}–28^{b}	21^{e}–24
22^{cd}	27^{ab}	27^{cd}	28^{cd}	15^{e}
354* l. 1	—	—	29^{ab}	—
,, l. 2–3	—	—	(cf. 16^{c}–17^{b})	(cf. 15^{a-d})
,, l. 4	—	—	29^{cd}	—
23–24^{b}	27^{c}–28^{d}	28–29^{b}	30–31^{b}	25–26^{b}
355*	—	—	31^{c}–32^{b}	26^{c}–27^{b}
24^{c}–26	28^{e}–30^{d}	29^{c}–31	32^{c}–34	27^{c}–29
27^{ab}	30^{ef}	32^{ab}	35^{ab}	30^{cd}
{356*	—	—	—	30^{ab}
357*	31^{ab}	32^{cd}	—	—
27^{c}–28	31^{c}–32	32^{e}–33	35^{c}–36	30^{e}–31
358*	33	34	—	—
29–30	34–35	35–36	37–38	32–33^{d}
31–32	36–37	37–38	39^{c}–41^{b}	34–35
359*	—	—	41^{cd}	35^{cd} fn.
33	38	39	42	36
360*	—	—	—	—
34–36	39–41	40–42^{d}	43–45	37–39
362*	—	—	46^{ab}	—
37^{ab}	42^{ab}	42^{ef}	46^{cd}	40^{ab}
363*	—	—	47^{ab}	—
37^{cd}	42^{cd}	43^{ab}	47^{cd}	40^{cd}
364*	43^{ab}	43^{cd}	—	—
38^{ab}	43^{cd}	44^{ab}	48^{ab}	41^{ab}
365*	44^{ab}	44^{cd}	—	—
38^{cd}	44^{cd}	45^{ab}	48^{cd}	41^{cd}
366* l. 1	—	—	49^{ab}	—
366(A)*	—	—	—	42^{cd}
366* l. 2	—	—	49^{cd}	—
367*	—	—	49^{ef}	—
39^{ab}	45^{ab}	45^{cd}	—	42^{ab}
39^{cd}	45^{cd}	45^{ef}	39^{ab}	33^{ef}
40	46	46	—	—
368*	—	—	50–51	43–44
18 369*	**27** —	**27** —	**3** —	**3** —
370*	—	—	—	—
1^{a}	1^{a}	1^{a}	1^{a}	1^{a}
371*	—	—	—	—
1^{bcd}	1^{bcd}	1^{bcd}	1^{bcd}	1^{bcd}
2–3^{b}	2–3^{b}	2–3^{b}	—	2
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	4^{ab}	3^{ab}
{372*	—	—	—	—
373*	—	—	2–3	—
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{cd}	3^{cd}
374*	—	—	—	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—	3^{ef}
375*	5^{ab}	5^{ab}	—	—
5	—	—	5	4
6	5^{c}–6^{b}	5^{c}–6^{b}	6	5
7^{ab}	—	—	7^{ab}	6^{ab}
7^{c}–11	6^{c}–10	6^{c}–10	7^{c}–11	6^{c}–10
376* l. 1	—	—	12^{ab}	—
376* l. 2–3	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
376* l. 4	—	—	12^{cd}	—
12	11	11	—	11
377*	—	—	—	—
13^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	13^{ab}	12^{ab}
378*	—	—	13^{cd}	—
13^{c}–15^{b}	12^{c}–14^{b}	12^{b}–14^{b}	14–15	12^{c}–14^{b}
379*	—	—	16^{ab}	14^{cd}
380*	—	—	16^{cd}	—
15^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	—	14^{ef}
16–17	15–16	15–16	17^{c}–19^{b}	15–16
18^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	21^{cd}	17^{ab}
381*	—	—	—	—
18^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	22^{ab}	17^{cd}
382*	—	—	—	—
19^{ab}	18^{ab}	18^{ab}	22^{cd}	17^{ef}
19^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	23^{ab}	18^{ef}
383*	—	—	19^{c}–21^{b}	19–20
20^{a-d}	19	19	23^{c}–24^{b}	18^{a-d}
20^{e}–22^{b}	20–21	20–21^{b}	25–26	21^{c}–23^{b}
22^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	24^{cd}	21^{ab}
23	22^{c}–23	22–23^{b}	27–28^{b}	23^{c}–24
{385*	—	—	—	—
24–25	24–25	23^{c}–24	28^{c}–30^{b}	25–26
—	—	—	30^{cd}	—
26^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	31^{ab}	27^{ab}
386*	26^{cd}	25^{cd}	—	—
26^{c}–28^{b}	27–28	26–27	31^{c}–33^{b}	27^{c}–29^{b}
387*	29	28	—	—
28^{c}–29^{b}	30	29	33^{c}–34^{b}	29^{c}–30^{b}
388*	31	30^{a-d}	—	—
29^{c}–30^{b}	32	30^{e}–31^{b}	34^{c}–35^{b}	30^{c}–31^{b}
389*	—	—	—	—
30^{c}–31^{b}	33	31^{c}–32^{b}	35^{c}–36^{b}	31^{c}–32^{b}
—	—	—	—	32^{cd} (first time cf. 35^{ef})
31^{c}–33	34–36^{b}	32^{c}–34	36^{c}–38	32^{e}–34
391*	36^{c}–37^{b}	35	—	—
34	37^{c}–38^{b}	36	39	35^{a-d}
35–37	38^{c}–41^{b}	37–39	40–42	36–38
393* l. 1	—	—	43^{cd}	39^{ab}
,, l. 2	—	—	—	39^{cd}
,, l. 3–	—	—	44^{c}–45	40–41^{b}
38	41^{c}–42^{b}	40	43^{ab}; 44^{ab}	—
394*	42^{c}–43^{b}	41	—	—
39^{ab}	43^{cd}	42^{ab}	46^{ab}	41^{cd}
396*	44^{ab}	42^{cd}	—	—
39^{cd}	44^{cd}	43^{ab}	46^{cd}	42^{cb}
397* l. 1	—	—	47^{ab}	42^{cd}
,, l. 2	—	—	48^{ab}	43^{ab}
39^{ef}	45^{ab}	43^{cd}	—	35^{ef} (r. cf. 32^{cd})
398*	45^{c}–46^{b}	44	—	—
40^{ab}	46^{cd}	45^{ab}	47^{cd}	—
40^{c}–41	47	45^{c}–46	48^{c}–49	43^{c}–44
399*	—	—	—	—
—	—	—	50^{ab}	—
42^{ab}	48^{ab}	47^{ab}	51^{ab}	45^{ab}
42^{cd}	48^{cd}	47^{cd}	51^{cd}	45^{cd}
{400*	—	—	50^{cd}	—
19 1–2^{b}	28 1–2^{b}	28 1–2^{b}	4 1–2^{b}	4 1–2^{b}
401*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
2^{c}–7	2^{c}–7	2^{c}–7	2^{c}–7	2^{c}–7
8	—	[8^{a-d}]	8	8
402*	—	[8^{ef}]	9^{ab}	9^{ab}
—	—	—	9^{cd} (r. cf. 7^{cd})	9^{cd} (r. cf. 7^{cd})
9^{ab}	8^{ab}	9^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
403*	—	—	—	10^{cd}
9^{c}–17	8^{c}–17^{b}	9^{c}–18^{b}	10^{c}–19^{b}	10^{e}–18
405*	17^{c-f}	[18^{c-f}]	—	—
18–19	18–19	19–20	19^{c}–21^{b}	19–20
{406*	—	—	21^{cd}	21^{ab}
20–24	20–24	21–25	22–26	21^{c}–25
408*	—	—	27^{ab}	26^{ab}
25–27	25–27	26–28	27^{c}–30^{b}	26^{c}–28
App. I (No. 17) l. 1–16	—	—	30^{c}–38^{b}	29–35
,, ,, l. 17	—	—	38^{cd}	—
,, ,, l. 18–35	—	—	39–47	36–43^{d}
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 36–40	—	—	48–50^{b}	43^{e}–45
28–32	28–32	29–33	50^{c}–55^{b}	46–50
409*	—	—	55^{cd}	—
410*	—	—	—	—
411* l. 1—the prior half of l. 3	33–34^{a}	34–35^{a}	56–57^{a}	51–52^{a}
411* the post. half of l. 3 —the prior half of l. 4	34^{bc}	35^{bc}	—	—
411* the post. half of l. 4–6	34^{d}–35	35^{d}–36	57^{b}–58^{b}	52^{b}–53^{b}
411(A)*	—	—	—	—
411* l. 7	36^{ab}	37^{ab}	58^{cd}	53^{ed}
411(B)*	—	—	—	—
412* the prior half of l. 1	36^{c}	37^{c}	59^{a}	—
412(A)*	—	—	—	—
412* the post. half of l. 1	36^{d}	37^{d}	59^{b}	—
412* the prior half of l. 2	37^{a}	38^{a}	—	—
412(B)*	[37^{bc}]	38^{bc}	—	—
412* the post. half of l. 2	37^{d}	38^{d}	—	—
412(C)*	—	—	—	—
412(D)*	—	—	—	—
412* the prior half of l. 3	37^{e}	39^{a}	—	—
412(E)* l. 1	—	39^{b}	—	—
,, ,, l. 2	—	—	—	—
412* the post. half of l. 3	37^{f}	—	—	—
412(F)*	[38^{ab}]	39^{cd}	—	—
33^{ab}	38^{cd}	40^{ab}	59^{cd}	54^{ab}
413*	—	—	60	54^{c}–55^{b}
414*	—	—	61^{ab}	—
415*	—	—	—	55^{cd}
416* l. 1–2	38^{e}–39^{b}	40^{c}–41^{b}	—	—
416(A)*	—	—	—	—
416* l. 3–6	39^{c}–41^{b}	41^{c}–43^{b}	—	—
33^{cd}	41^{cd}	43^{cd}	61^{cd}	56^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
417*	—	—	61^{ef}	56^{cd}
418*	41^{ef}	43^{ef}	—	—
34	42	44	62	57
20 1–2	29 1–2	29 1–2	5 1–2	5 1–2
419* l. 1	4^{cd}	[3^{ab}]	—	—
,, l. 2–4	$3–4^{b}$	[$3^{c}–4$]	—	—
3	5	5	3	3
420*	—	—	—	4^{ab}
4^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	—	—
$4^{c}–11$	$6^{c}–13$	$6^{c}–13$	$4–11^{b}$	$4^{c}–11$
421*	—	—	11^{cd}	12^{ab}
12^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	12^{ab}	12^{cd}
422*	—	—	12^{cd}	13
12^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	13^{ab}	14^{ab}
423*	—	—	—	—
12^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	13^{cd}	14^{cd}
424*	—	—	14^{ab}	—
13–14	$15–16^{d}$	$15–16^{d}$	$14^{c}–16^{b}$	15–16
425*	16^{ef}	16^{ef}	—	—
$15–18^{b}$	$17–20^{b}$	$17–20^{b}$	$16^{c}–19$	$17–20^{b}$
{426*	—	—	—	—
$18^{a}–20^{b}$	$20^{c}–22^{b}$	$20^{c}–22^{b}$	20–21	$20^{c}–22^{b}$
427* l. 1	22^{cd}	22^{cd}	—	22^{cd}
,, l. 2	23^{ab}	23^{ab}	—	—
$20^{c}–21$	$23^{c}–24$	$23^{c}–24$	$22–23^{b}$	$22^{e}–23$
428*	25^{ab}	25^{ab}	—	—
22	$25^{c}–26^{b}$	$25^{c}–26^{b}$	$23^{c}–24$	24–25
{429*	—	—	—	—
{430*	—	—	—	—
431* l. 1	26^{cd}	26^{cd}	—	—
431(A)*	—	—	—	—
431* l. 2	27^{ab}	27^{ab}	—	—
431(B)*	—	—	—	—
431* l. 3	27^{cd}	27^{cd}	—	—
23^{ab}	28^{ab}	28^{ab}	25^{ab}	26^{ab}
432*	—	—	—	—
23^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	25^{cd}	26^{cd}
433*	—	—	—	—
24	29	29	—	27
21 1–2	30 1–2	30 1–2	6 $1–2^{b}$	6 $1–2^{b}$
434(A)*	—	—	—	—
$3–7^{b}$	$3–7^{b}$	3–6	$2^{c}–6$	$2^{c}–6^{b}$
435*	—	—	—	—
436*	—	—	—	—
$7^{c}–12$	$7^{c}–12$	7–11	$7–12^{b}$	$6^{c}–11$
437*	—	—	—	—
$13–20^{b}$	$13–20^{b}$	$12–19^{b}$	$12^{c}–19$	$12–19^{b}$
440*	—	—	—	—
20^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	20^{ab}	19^{cd}
441*	—	—	—	20
442*	—	—	20^{cd}	—
21^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	21^{ab}	20^{cd} fn. l. 1
21^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	22^{ab}	20^{cd} fn. l. 2
22–23	22–23	21–22	$22^{c}–24^{b}$	$21–22^{d}$
444*	—	—	—	22^{ef}
24	24	23	—	23
445*	—	—	21^{cd}	—
25^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	—	24^{ab}
$25^{c}–26$	$25^{c}–26$	$24^{c}–25$	$24^{c}–25$	$24^{c}–25$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
27	32	31	26	26
28	33	32	—	27
29-30	27-28	26-27	27^{c}-29^{b}	28-29
31^{ab}	29^{ab}	28^{ab}	29^{cd}	31^{ab}
31^{cd}	29^{cd}	28^{cd}	30^{ab}	30
32	30	29	30^{cd}	31^{c}-32^{b}
{448*	—	—	—	—
449*	—	—	—	32^{cd}
33	31	30	31	33
450*	—	—	27^{ab}	—
451*	—	—	—	—
34	34	33	32	34
452*	—	—	—	—
35	35	34	33	35
22 1	**31** 1	**31** 1	**7** —	**7** 1
2	2	2	1	2
3	3	3	—	3
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	2^{ab}	4^{ab}
{453*	—	—	—	4^{cd}
454*	—	—	3	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	2^{cd}	5^{ab}
5-6^{c}	5-6^{c}	5-6^{c}	4-5^{c}	5^{c}-6^{c}
6^{d}-7^{a}	6^{d}-7^{a}	6^{d}-7^{a}	5^{d}-6^{a}	6^{cd} fn.
7^{b}-8	7^{b}-8	7^{b}-8	6^{b}-7	6^{d}-7
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	8^{ab}	8^{cd}
456*	9^{cd}	[9^{cd}]	8^{cd}	—
457*	—	—	—	—
9^{cd}	10^{ab}	9^{ef}	9^{ab}	8^{ab}
10^{a}	10^{c}	10^{a}	9^{c}	—
458*	10^{d}-11^{a}	10^{bc}	—	—
10^{b}	11^{b}	10^{d}	9^{d}	—
10^{cd}	11^{cd}	11^{ab}	10^{ab}	9^{ab}
10^{ef}	12^{ab}	11^{cd}	12^{cd}	10^{ef}
460*	—	—	13-14	—
11	12^{c}-13^{b}	12	10^{c}-11^{b}	9^{c-f}
461*	—	[13-15]	—	—
12	13^{c}-14^{b}	16	11^{c}-12^{b}	10^{a-d}
13-14	14^{c}-16^{b}	17-18	15-16	11-12
462*	16^{c}-17^{b}	19	17	—
15-21^{b}	17^{c}-23^{b}	20-26^{b}	18-24^{b}	13-19^{b}
464*	—	—	24^{cd}	—
21^{c}-23	23^{c}-25	26^{c}-28	25-27^{b}	19^{c}-21
465*	—	—	27^{cd}	—
24-25^{b}	26-27^{b}	29-30^{b}	28-29^{b}	22-23^{b}
{466*	—	—	—	—
25^{c}-26	27^{c}-28	30^{c}-31	29^{c}-30	23^{c}-24
{467*	—	—	31^{ab}	25^{ab}
27-36	29-38	32-41	31^{c}-41^{b}	25^{c}-34
468*	—	—	—	35
469*	—	—	41^{c}-42^{b}	—
470*	—	—	—	—
37-41	39-43	42-46	42^{c}-47^{b}	36-40
42	44	47	47^{c-f}	—
471*	—	—	—	—
43	45	48	48	41
{473*	—	—	—	42
23 1^{ab}	**32** 1^{ab}	**32** 1^{ab}	**8** 1^{ab}	**8** 1^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{ab} fn.
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
475*	—	—	—	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}
476*	—	—	—	2^{ef}
3-5	3-5	$3\text{-}5^{d}$	3-5	3-5
477*	—	[5^{ef}]	—	—
$6\text{-}9^{b}$	$6\text{-}9^{b}$	$6\text{-}9^{b}$	$6\text{-}9^{b}$ (8^{cd} first time)	$6\text{-}9^{b}$
—	—	—	9^{cd} (r. cf. 8^{cd})	—
$9^{c}\text{-}10^{b}$	$9^{c}\text{-}10^{b}$	$9^{c}\text{-}10^{b}$	10	$9^{c}\text{-}10^{b}$
{479*	—	—	11^{cd}	10^{cd}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	11^{ab}	10^{ef}
11-12	11-12	11-12	12-13	11-12
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	15^{ab}	14^{ab}
480*	—	—	15^{cd}	—
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	16^{ab}	14^{cd}
—	—	—	—	15 (first time)
14	14	14	14	13
15	15	15	$16^{c}\text{-}17^{b}$	16
16	16	16	$17^{c}\text{-}18^{b}$	17 (r. cf. 15)
481*	—	—	18^{cd}	18^{ab}
17-27	17-27	17-27	19-29	$18^{c}\text{-}28$
484*	28	28	—	29
485*	29-30	29-30	—	—
$28\text{-}29^{d}$	31-32	31-32	30-31 (30^{cd} first time)	30-31 (30^{cd} first time)
29^{ef}	—	33^{ab}	32^{ab}	32^{ab}
—	—	—	32^{cd} (r. cf. 30^{cd})	32^{cd} (r.cf. 30^{cd})
30^{ab}	—	33^{cd}	33^{ab}	33^{ab}
487*	—	—	—	—
30^{cd}	—	33^{ef}	33^{cd}	33^{cd}
31	—	[34]	34	34
32-33	33-34	35-36	35-36	35-36
488*	—	—	37	37
$34\text{-}35^{b}$	$35\text{-}36^{b}$	$37\text{-}38^{b}$	$38\text{-}39^{b}$	$38\text{-}39^{b}$
490*	$36^{c}\text{-}37^{b}$	$38^{c}\text{-}39^{b}$	—	—
$35^{c}\text{-}36^{b}$	$37^{c}\text{-}38^{b}$	$39^{c}\text{-}40^{b}$	$39^{c}\text{-}40^{b}$	$39^{c}\text{-}40^{b}$
36^{cd}	38^{cd}	40^{cd}	40^{cd}	40^{ab} fn. l. 1
492*	—	—	41^{ab}	—
37^{ab}	39^{ab}	41^{ab}	41^{cd}	40^{ab} fn. l. 2
37^{cd}	39^{cd}	41^{cd}	42^{ab}	40^{cd}
493*	—	—	—	—
38-41	40-43	42-45	$42^{c}\text{-}45$	41-44
42^{a}	44^{a}	46^{a}	—	45^{b}
42^{b}	44^{b}	46^{b}	—	45^{a}
42^{cd}	44^{cd}	46^{cd}	—	45^{cd}
{494*	—	—	—	—
24 1	**33** 1	**33** 1	**9** 1	**9** 1
496*	2	2	—	—
2-3	3-4	$3\text{-}4^{d}$	2-3	2-3
4^{ab}	5^{ab}	4^{ef}	4^{ab}; 5^{ab} (subst.)	4
497* l. 2	—	—	4^{cd} (subst.)	4^{ab} fn.
498*	[5^{cd}]	5^{ab}	—	—
4^{cd}	5^{ef}	5^{cd}	5^{cd}	5^{ab}
499*	—	—	—	—
5^{ab}	[6^{ab}]	5^{ef}	6^{ab}	5^{cd}
5^{cd}	6^{cd}	6^{ab}	6^{cd}	6^{ab}
501*	—	—	7	—
$5^{e}\text{-}12$	$6^{e}\text{-}13$	$6^{c}\text{-}13$	$8\text{-}15^{b}$	$6^{c}\text{-}13$
503*	—	—	—	—
13-16	14-17	14-17	$15^{c}\text{-}19^{b}$	14-17

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
27	32	31	26	26
28	33	32	—	27
29–30	27–28	26–27	$27^{c}–29^{b}$	28–29
31^{ab}	29^{ab}	28^{ab}	29^{cd}	31^{ab}
31^{cd}	29^{cd}	28^{cd}	30^{ab}	30
32	30	29	30^{cd}	$31^{c}–32^{b}$
{448*	—	—	—	—
449*	—	—	—	32^{cd}
33	31	30	31	33
450*	—	—	27^{ab}	—
451*	—	—	—	—
34	34	33	32	34
452*	—	—	—	—
35	35	34	33	35
22 1	**31** 1	**31** 1	**7** —	**7** 1
2	2	2	1	2
3	3	3	—	3
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	2^{ab}	4^{ab}
{453*	—	—	—	4^{cd}
454*	—	—	3	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	2^{cd}	5^{ab}
$5–6^{c}$	$5–6^{c}$	$5–6^{c}$	$4–5^{c}$	$5^{c}–6^{c}$
$6^{d}–7^{a}$	$6^{d}–7^{a}$	$6^{d}–7^{a}$	$5^{d}–6^{a}$	6^{cd} fn.
$7^{b}–8$	$7^{b}–8$	$7^{b}–8$	$6^{b}–7$	$6^{d}–7$
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	8^{ab}	8^{cd}
456*	9^{cd}	[9^{cd}]	8^{cd}	—
457*	—	—	—	—
9^{cd}	10^{ab}	9^{ef}	9^{ab}	8^{ab}
10^{a}	10^{c}	10^{a}	9^{c}	—
458*	$10^{d}–11^{a}$	10^{bc}	—	—
10^{b}	11^{b}	10^{d}	9^{d}	—
10^{cd}	11^{cd}	11^{ab}	10^{ab}	9^{ab}
10^{ef}	12^{ab}	11^{cd}	12^{cd}	10^{ef}
460*	—	—	13–14	—
11	$12^{c}–13^{b}$	12	$10^{c}–11^{b}$	$9^{c–f}$
461*	—	[13–15]	—	—
12	$13^{c}–14^{b}$	16	$11^{c}–12^{b}$	$10^{a–d}$
13–14	$14^{c}–16^{b}$	17–18	15–16	11–12
462*	$16^{c}–17^{b}$	19	17	—
$15–21^{b}$	$17^{c}–23^{b}$	$20–26^{b}$	$18–24^{b}$	$13–19^{b}$
464*	—	—	24^{cd}	—
$21^{c}–23$	$23^{c}–25$	$26^{c}–28$	$25–27^{b}$	$19^{c}–21$
465*	—	—	27^{cd}	—
$24–25^{b}$	$26–27^{b}$	$29–30^{b}$	$28–29^{b}$	$22–23^{b}$
{466*	—	—	—	—
$25^{c}–26$	$27^{c}–28$	$30^{c}–31$	$29^{c}–30$	$23^{c}–24$
{467*	—	—	31^{ab}	25^{ab}
27–36	29–38	32–41	$31^{c}–41^{b}$	$25^{c}–34$
468*	—	—	—	35
469*	—	—	$41^{c}–42^{b}$	—
470*	—	—	—	—
37–41	39–43	42–46	$42^{c}–47^{b}$	36–40
42	44	47	$47^{c–f}$	—
471*	—	—	—	—
43	45	48	48	41
{473*	—	—	—	42
23 1^{ab}	**32** 1^{ab}	**32** 1^{ab}	**8** 1^{ab}	**8** 1^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{ab} fn.
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
475*	—	—	—	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}
476*	—	—	—	2^{ef}
3–5	3–5	$3-5^{d}$	3–5	3–5
477*	—	[5^{ef}]	—	—
$6-9^{b}$	$6-9^{b}$	$6-9^{b}$	$6-9^{b}$ (8^{cd} first time)	$6-9^{b}$
—	—	—	9^{cd} (r. cf. 8^{cd})	—
$9^{c}-10^{b}$	$9^{c}-10^{b}$	$9^{c}-10^{b}$	10	$9^{c}-10^{b}$
{479*	—	—	11^{cd}	10^{cd}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	11^{ab}	10^{ef}
11–12	11–12	11–12	12–13	11–12
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	15^{ab}	14^{ab}
480*	—	—	15^{cd}	—
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	16^{ab}	14^{cd}
—	—	—	—	15 (first time)
14	14	14	14	13
15	15	15	$16^{c}-17^{b}$	16
16	16	16	$17^{c}-18^{b}$	17 (r. cf. 15)
481*	—	—	18^{cd}	18^{ab}
17–27	17–27	17–27	19–29	$18^{c}-28$
484*	28	28	—	29
485*	29–30	29–30	—	—
$28-29^{d}$	31–32	31–32	30–31 (30^{cd} first time)	30–31 (30^{cd} first time)
29^{ef}	—	33^{ab}	32^{ab}	32^{ab}
—	—	—	32^{cd} (r. cf. 30^{cd})	32^{cd} (r.cf. 30^{cd})
30^{ab}	—	33^{cd}	33^{ab}	33^{ab}
487*	—	—	—	—
30^{cd}	—	33^{ef}	33^{cd}	33^{cd}
31	—	[34]	34	34
32–33	33–34	35–36	35–36	35–36
488*	—	—	37	37
$34-35^{b}$	$35-36^{b}$	$37-38^{b}$	$38-39^{b}$	$38-39^{b}$
490*	$36^{c}-37^{b}$	$38^{c}-39^{b}$	—	—
$35^{c}-36^{b}$	$37^{c}-38^{b}$	$39^{c}-40^{b}$	$39^{c}-40^{b}$	$39^{c}-40^{b}$
36^{cd}	38^{cd}	40^{cd}	40^{cd}	40^{ab} fn. l. 1
492*	—	—	41^{ab}	—
37^{ab}	39^{ab}	41^{ab}	41^{cd}	40^{ab} fn. l. 2
37^{cd}	39^{cd}	41^{cd}	42^{ab}	40^{cd}
493*	—	—	—	—
38–41	40–43	42–45	$42^{c}-45$	41–44
42^{a}	44^{a}	46^{a}	—	45^{b}
42^{b}	44^{b}	46^{b}	—	45^{a}
42^{cd}	44^{cd}	46^{cd}	—	45^{cd}
{494*	—	—	—	—
24 1	**33** 1	**33** 1	**9** 1	**9** 1
496*	2	2	—	—
2–3	3–4	$3-4^{d}$	2–3	2–3
4^{ab}	5^{ab}	4^{ef}	4^{ab}; 5^{ab} (subst.)	4
497* l. 2	—	—	4^{cd} (subst.)	4^{ab} fn.
498*	[5^{cd}]	5^{ab}	—	—
4^{cd}	5^{ef}	5^{cd}	5^{cd}	5^{ab}
499*	—	—	—	—
5^{ab}	[6^{ab}]	5^{ef}	6^{ab}	5^{cd}
5^{cd}	6^{cd}	6^{ab}	6^{cd}	6^{ab}
501*	—	—	7	—
$5^{e}-12$	$6^{e}-13$	$6^{c}-13$	$8-15^{b}$	$6^{c}-13$
503*	—	—	—	—
13–16	14–17	14–17	$15^{c}-19^{b}$	14–17

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
{506* l. 2	—	—	—	—
17–21^{b}	18–22^{b}	18–22^{b}	19^{c}–23	18–22^{b}
509*	22^{cd}	22^{cd}	—	—
21^{c}–23^{b}	23–24	23–24^{b}	24–25	22^{c}–24^{b}
23^{cd}	25^{ab}	24^{cd}	—	24^{cd}
511*	25^{cd}	—	—	—
24^{ab}	25^{ef}	25^{ab}	26^{ab}	25^{ab}
24^{c}–26^{b}	[26^{a-h}]	25^{c}–27^{b}	26^{c}–28^{b}	25^{c}–27^{b}
26^{c}–29	26^{i}–28	27^{c}–29	28^{c}–31	27^{c}–30
512*	—	—	—	30^{cd} fn.
30–31^{b}	29–30	30–31	32–33	31–32
{513*	—	—	—	—
32	31	32	34	33
514*	—	—	35^{ab}	—
33	32	33	35^{c}–36^{b}	34
{515*	—	—	36^{c}–37^{b}	—
34–36	33–35	34–36	37^{c}–39	35–37
25 1–6	**34** 1–6	**34** 1–6	**10** 1–6	**10** 1–6
517*	—	—	7	7
7–10	7–10	7–10	8–11	8–11
518* l. 1	—	—	12^{ab}	11^{cd} fn. l. 3
,, l. 2–3	—	—	12^{c}–13^{b}	12
11	11	11	13^{c}–14^{b}	11^{cd} fn. l. 1–2
12–13	12–13	12–13	14^{c}–16^{b}	13–14
{520*	—	—	—	—
14–17	14–17	14–17	16^{c}–20^{b}	15–18
521*	—	—	20^{cd}	—
18	18	18	21	19
522*	—	—	22–25	20–23
19	19	19	26	24
{523*	—	—	—	24^{cd} fn.
524*	—	—	27^{ab}	—
525*	—	—	—	—
20–26^{b}	20–26^{d}	20–26^{b}	27^{c}–34^{b}	25–31
26^{cd}	26^{ef}	26^{cd}	34^{cd}	—
27^{ab}	27^{ab}	27^{ab}	35^{ab}	32^{ab}
527*	—	—	—	32^{cd}
27^{cd}	27^{cd}	27^{cd}	35^{cd}	32^{ef}
528*	—	—	37	34
28	28	28	36	33
26 1	**35** 1	**35** 1	**11** —	**11** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{ab}	2–3^{b}
532*	—	—	1^{c}–2^{b}	—
2^{c}–3	2^{c}–3	2^{c}–3^{d}	2^{c}–3	3^{c}–4
534*	4^{ab}	3^{ef}	—	—
4^{a-d}	4^{c}–5^{b}	4	4	5
535*	—	—	5–6	6–7
536*	—	—	7^{ab}	—
537*	—	—	—	—
4^{ef}	5^{cd}	5^{ab}	7^{cd}	12^{ab} fn. l. 1
538*	—	—	—	,, ,, l. 2
539* l. 1	—	—	8^{ab}	—
,, l. 2	5^{ef}	5^{cd}	8^{cd}	—
5–6	6–7	6–7	9–10	8–9
540*	—	—	—	—
7	8	8	11	10
541*	—	—	—	—
8^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	12^{ab}	11^{ab}
{542*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
8^c–9^b	9^c–10^b	9^c–10^b	12^c–13^b	11^c–12^b
9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	13^{cd}	13^{ab}
543*	—	—	—	—
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	14^{ab}	13^{cd}
10^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	14^{cd}	12^{cd}
11–12	12–13	12–13	15–16	14–15
{544*	—	—	—	—
13^a	14^a	14^a	17^a	16^a
13^{bc}	14^{bc}	14^{bc}	17^{bc}	—
13^d–15^b	14^d–16^b	14^d–16^b	17^d–19^b	16^b–17^b
{545*	—	—	19^{cd}	—
15^c–20	16^c–22^b	16^c–22^b	20–26^b	17^c–23
547*	22^c–23	22^c–23	—	—
21–22	24–25	24–25	26^c–28^b	24–25
548*	—	—	28^c–29	—
23^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	30^{ab}	26^{ab}
549*	—	—	—	26^{cd}
23^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	30^{cd}	27^{ab}
550*	—	—	31^{ab}	27^{cd}
551*	—	—	31^c–32^b	—
24–25^b	27–28^b	27–28^b	36^c–37	31^c–32^b
552*	—	—	—	—
553*	—	—	—	—
{554*	—	—	38^{ab}	33^{ab}
25^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	38^{cd}	32^{cd}
26–27^b	29–30^b	29	39–40^b	33^c–34^d
27^{cd}	30^{cd}	—	40^{cd}	34^{ef}
{556*	—	—	—	—
28–29	31–32	30–31^b	41–42	35–36^d
557*	—	—	—	36^{ef}
558*	33^{ab}	31^{cd}	—	—
30^{ab}	33^{cd}	32^{ab}	43^{ab}	37^{ab}
559*	—	—	—	—
30^{cd}	34^{ab}	32^{cd}	43^{cd}	37^{cd}
560*	—	[33^{ab}]	—	—
—	—	—	44 (subst. for 30^{ef})	—
30^{ef}	34^{cd}	34^{ab}	45^{ab}	38^{ab}
562*	—	[33^{cd}]	45^{cd}	38^{cd}
563*	—	[33^{ef}] (cf. 550*)	—	—
31–32^b	[34^{e-j}]	34^c–35	32^c–33	28–29^b
32^{cd}	[34^{kl}]	37^{ab}	34^{ab}	29^{cd}
564* l. 1	—	[36^{ab}]	35^{ab}	30^{ab}
,, l. 2	—	[36^{cd}]	34^{cd}	30^{cd}
—	—	—	35^{cd} (r. cf. 34^{cd})	—
,, l. 3	—	[36^{ef}]	36^{ab}	31^{ab}
565*	34^{mn}	37^{cd}	—	—
33	35	38	46	39
566*	—	—	—	40
27 1–17	**36** 1–17	**36** 1–17	**12** 1–17	**12** 1–17
569*	—	—	—	—
18–22	18–22	18–22	18–22	18–22
28 1–4	**37** 1–4	**37** 1–4	**13** 1–5^b	**13** 1–3
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	6^{ab}	4^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	4^{cd}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	6^{cd}	5^{ab}
572*	—	—	7	—
6^c–7	6^c–7^b	6^c–7^b	8	5^c–6^b
573*	—	—	9^{ab}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
$7^{c}-12^{b}$	$7^{c}-12^{b}$	$7^{c}-11$	$9^{c}-13$	$6^{c}-11^{b}$
12^{cd}	12^{cd}	12^{ab}	14^{ab}	—
13^{ab}	13^{ab}	12^{cd}	—	—
$13^{c}-18$	$13^{c}-18$	$12^{e}-17$	$14^{c}-19$	$11^{c}-16$
575*	—	—	—	—
19^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	20^{ab}	17^{ab}
576*	$19^{c}-20^{b}$	$18^{c}-19^{b}$	—	—
19^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	20^{cd}	17^{cd}
577*	21^{ab}	20^{ab}	—	—
20–21	$21^{c}-22$	$20^{c}-21$	21–22	18–19
578*	—	—	—	—
22–24	23–25	22–24	23–25	20–22
579*	—	—	—	—
25	26	25	26	23
{580*	—	—	—	—
26–27	27–28	26–27	27–28	24–25
{581*	—	—	—	—
28–30	29–31	28–30	29–31	26–28
582*	—	—	—	28^{cd} fn.
$31-32^{b}$	$32-33^{b}$	$31-32^{b}$	$32-33^{b}$	$29-30^{b}$
32^{cd}	33^{cd}	32^{cd}	33^{cd}	[30^{cd}]
{583*	—	—	—	—
33–35	$34-36^{d}$	$32^{e}-34^{d}$	34–36	$30^{e}-32$
584*	36^{ef}	34^{ef}	—	—
36	37	35	—	33
29 1–3	38 1–3	38 1–3	14 1–3	14 1–3
585*	—	—	4	—
4–5	4–5	4–5	5–6	4–5
6	[6^{a-d}]	6	7	6^{a-d}
586*	—	—	8^{ab}	6^{ef}
7	[6^{e-h}]	7	$8^{c}-9^{b}$	7
$8-10^{b}$	$6^{i}-8^{b}$	$8-10^{b}$	$9^{c}-11$	$8-10^{b}$
$10^{c}-11$	[8^{c-h}]	$10^{c}-11$	$12-13^{b}$	$10^{c}-11$
587*	[8^{i-l}]	12	$13^{c}-14^{b}$	—
12^{ab}	[8^{mn}]	13^{ab}	14^{cd}	12^{ab}
588* l. 1	—	—	15^{ab}	12^{cd}
„ l. 2–5	—	[14–15]	$15^{c}-17^{b}$	13–14
12^{c-f}	$8o-9^{b}$	13^{c-f}	$17^{c}-18^{b}$	15
13^{ab}	9^{cd}	16^{ab}	18^{cd}	16^{ab}
589*	—	—	—	—
$13^{c}-17$	10–13	$16^{c}-20$	19–24	$16^{c}-20$
591*	—	—	25	21
592*	—	—	—	—
593*	—	—	—	—
594*	—	—	—	—
18	14	21	—	22
595*	—	—	—	23–24
30 1^{ab}	39 1^{ab}	39 1^{ab}	15 1^{ab}	15 1^{ab}
596*	—	—	—	—
$1^{c}-5^{b}$	$1^{c}-5^{b}$	$1^{c}-5^{b}$	$1^{c}-5^{b}$	$1^{c}-5^{b}$
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{ab}	5^{cd}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	5^{cd}	6^{ab}
$6^{c}-7^{b}$	$6^{c}-7^{b}$	$6^{c}-7^{b}$	$6^{c}-7^{b}$	$6^{c}-7^{b}$
{598*	—	—	7^{cd}	—
599*	—	—	—	—
$7^{c}-11^{b}$	$7^{c}-11^{b}$	$7^{c}-11^{b}$	8–11	$7^{c}-11^{b}$
11^{cd}	[11^{cd}]	11^{cd}	12^{ab}	11^{cd}
12^{a}	11^{e}	12^{a}	12^{c}	11^{e}
12^{bc}	$11^{f}-12^{a}$	12^{bc}	$12^{d}-13^{a}$	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
12^d	12^b	12^d	13^b	11^f
13	12^c–13^b	13	13^c–14^b	12
601*	—	—	14^{cd}	13^{ab}
14–15^b	13^c–14^b	14–15^b	16^c–17	15–16^b
602* l. 1–2	—	—	18	16^{c-f}
,, l. 3	—	—	—	—
15^c–16	14^c–15	15^c–16	15–16^b	13^c–14
17–18^a	16–17^a	17–18^a	19–20^a	17–18^a
604*	—	—	—	—
18^b–20	17^b–19	18^b–20^b	20^b–22	18^b–20
606*	20^{ab}	20^{cd}	—	—
21–24	20^c–23	21–24	23–26	21–24
607*	—	—	27	—
608*	24–25	25–26	—	—
25^{ab}	26^{ab}	27^{ab}	28^{ab}	25^{ab}
25^{cd}	[26^{cd}]	27^{cd}	28^{cd}	25^{cd}
609* l. 1	[26^{ef}]	28^{ab}	—	—
,, l. 2	26^{gh}	28^{cd}	—	—
26	27	29	—	26
App. I (No. 18)	40 1–30	40 1–30	—	—
31 1^{ab}	41 1^{ab}	41 1^{ab}	16 1^{ab}	16 1^{ab}
610* l. 1–13	1^c–7	1^c–7	—	—
610(A)*	—	—	—	—
610* l. 14–18	8–10^b	8–10^b	—	—
611*	—	—	—	—
1^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
2	11	11	2	[2]
3	12	12	3	3
612*	—	—	—	—
4–5^b	13–14^b	13–14^b	4–5^b	4–5^b
5^c–6^b	14^c–15^b	14^c–15^b	6	5^c–6^b
613*	—	—	—	6^{cd}
614*	—	—	—	7^{ab} fn.
6^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	7^{ab}	6^{cd} fn.
7^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	5^{cd}	6^{ef}
7^c–11	16^c–20	16^c–20	7^c–11	7–10
615*	21	[21]	12	—
12-13	22–23	22–23	13–14	11–12
616*	—	—	—	—
14	24	24	15	13
617*	—	—	—	—
15^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	16^{ab}	14^{ab}
618*	—	—	—	—
619*	—	—	—	—
15^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	16^{cd}	14^{cd}
{620* l. 2	—	—	—	—
621*	—	—	—	14^{cd} fn.
16–18	26–28	26–28	17–19	15–17
622*	—	—	—	—
19	29	29	20	18
623*	—	—	—	—
20–22	30–32	30–32	21–23	19–21
624*	—	—	24	22
23–24^b	33–34^b	33–34^b	25–26^b	23–24^b
625(A)*	—	—	26^{cd}	—
24^{cd}	34^{cd}	34^{cd}	27^{ab}	24^{cd}
626* l. 1	—	—	27^{cd}	—
,, l. 2	—	—	—	—
25^{ab}	35^{ab}	34^{ef}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
25^{c}–26	35^{c}–37^{b}	35–36	28–29	25–26
627*	—	—	30	27
27	37^{c}–38^{b}	37	31	28
{628*	—	—	—	—
28–30	38^{c}–41^{b}	38–40	32–34	29–31
{629*	—	—	—	—
630*	—	—	—	—
31–33	41^{c}–44^{b}	41–43	35–37	32–34
631*	—	—	—	—
632*	—	—	—	—
34–36	44^{c}–46	44–46	38–40	35–37
633*	—	—	41^{ab}	—
37–41	47–51	47–51	41^{c}–46^{b}	38–42
634*	—	—	46^{cd}	43^{ab}
42–43	52–53	52–53	47–48	43^{c}–44
44	54	54	50	45
635*	—	—	51	46
45	55	55	49	47
636*	—	—	52	48
46	56	56	53	49
637*	—	—	54–57	—
47	57	57	58	50
638*	—	—	—	—
639*	—	—	59^{ab}	—
App. I (No. 19)	—	—	—	—
48^{ab}	58^{ab}	58^{ab}	—	51^{ab}
48^{c}–50	58^{c}–61^{b}	58^{c}–60	59^{c}–62^{b}	51^{c}–54^{b}
640*	—	—	—	—
51	61^{c}–62^{b}	61	62^{c}–63^{b}	54^{c}–55^{b}
52	62^{c}–63^{b}	62^{a-d}	63^{c}–64^{b}	55^{c}–56^{b}
642*	[63^{ef}]	[62^{ef}]	—	—
53^{ab}	63^{cd}	63^{ab}	64^{cd}	56^{cd}
53^{c}–55	64–66	63^{c}–65	65–67	57–59
{643*	—	—	—	—
56	67	66	68	60
644*	—	—	69	61
57–62^{b}	68–73^{b}	67–72^{b}	70–75^{b}	62–67^{b}
645*	—	—	—	—
62^{c}–63^{b}	73^{c}–74^{b}	72^{c}–73^{b}	75^{c}–76^{b}	67^{c}–68^{b}
646*	—	—	—	—
App. I (No. 20)	—	—	—	—
63^{c}–70	74^{c}–81	73^{c}–80	76^{c}–83	68^{c}–75
647*	—	—	—	—
71	82	81	84	76
{648*	—	—	—	—
72–75	83–86	82–85	85–88	77–80
650*	—	—	—	—
76–77^{b}	87–88^{b}	86–87^{b}	89–90^{b}	81–82^{b}
652*	88^{cd}	87^{cd}	—	—
77^{cd}	89^{ab}	88^{ab}	90^{cd}	82^{cd}
653*	89^{cd}	88^{cd}	—	—
78^{ab}	90^{ab}	89^{ab}	91^{ab}	83^{ab}
654*	—	—	—	—
78^{cd}	90^{cd}	89^{cd}	93^{cd}	83^{cd}
{655*	—	—	—	—
656* l. 1–2	—	—	94	86
656 (A)*	—	—	—	—
656* l. 3–4	—	—	95	—
657* l. 1–11	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
657* l. 12–15	—	—	—	[84–85]
658*	—	—	91^{c}–93^{b}	—
659*	—	—	—	88–93
660*	—	—	—	—
661*	—	—	—	—
662*	—	—	—	—
663*	91	90	—	—
79^{ab}	92^{ab}	91^{ab}	96^{ab}	87^{ab}
664*	—	—	—	—
79^{cd}	92^{cd}	91^{cd}	96^{cd}	87^{cd}
665*	—	—	—	—
666*	—	—	—	—
667*	—	—	—	—
80	93	92	97	94
668*	—	—	—	—
81	94	93	98	95
669*	—	—	—	—
82	95	94	99	96^{a-d}
{670*	—	—	—	96^{ef}
83–84	96–97	95–96	100–101	97–98
671*	—	—	102	99
85	98^{a-d}	97^{a-d}	103	100
672*	—	—	104	101
673*	98^{ef}	97^{ef}	—	—
86^{abc}	99^{abc}	98^{abc}	105^{abc}	102^{abc}
674*	—	—	—	—
86^{d}	99^{d}	98^{d}	105^{d}	102^{d}
32 1–5	**42** 1–5	**42** 1–5	**17** 1–5	**17** 1–5
675*	—	—	—	—
676* l. 1–2	6	6	—	—
676(A)*	—	—	—	—
676* l. 3–14	7–12	7–12	—	—
6–8	13–15	13–15	6–8	6–8
9	16	16	9	11
677*	—	—	—	—
10	17	17	10	12
679*	—	—	—	—
11	18	18	11	10
12	19	19	12	9
13–15^{b}	20–22^{b}	20–22^{b}	13–15^{b}	13–15^{b}
680*	—	—	—	—
15^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	—	15^{cd}
16	22^{ef}	22^{ef}	15^{cd}	15^{ab} fn.
17^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
682*	—	—	—	—
17^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
683*	24	24	—	—
684*	—	—	—	—
18	25	25	17	17
19	26	26	18	—
20	27	27	19	18
685*	—	—	—	—
21–22	28–29	28–29	20–21	19–20
23	30	30	23^{c}–24^{b}	21
24^{ab}	31^{ab}	31^{ab}	22^{ab}	22^{ab}
687*	—	—	22^{cd}	22^{cd}
688*	—	—	—	—
24^{cd}	31^{cd}	31^{cd}	23^{ab}	22^{ef}
25	32	32	24^{c}–25^{b}	23

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
690*	33–36	33–36	—	—
26	37	37	25^{c}–26^{b}	24
692*	38–40	38–40	—	—
27–28	41–42	41–42	26^{c}–28^{b}	25–26
693*	44	43	—	—
694*	—	—	—	—
29	43	44	28^{c}–29^{b}	27
30–32	45–47	45–47	29^{c}–31	28–30
695*	—	[48]	32	31
33 1–2	43 1–2	43 1–2	18 1–2	18 1–2
696*	—	—	3–4^{b}	—
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	4^{c}–5^{b}	3^{ab}
698*	—	—	—	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	5^{cd}	3^{cd}
699*	—	—	6^{ab}	—
4–5	4–5	4–5	6^{c}–8^{b}	4–5
700*	—	—	—	—
6–12^{b}	6–12^{b}	6–12^{b}	8^{c}–14	6–12^{b}
12^{c}–14	12^{c}–14	12^{c}–14	15–16	12^{c}–13
{701* l. 4–12	—	—	17–21^{b}	14–18^{b}
701(A)*	—	—	—	—
701* l. 13	—	—	21^{cd}	18^{cd}
702*	—	—	—	—
15–17	15–17	15–17	22–24	19–21
703* l. 1–2	—	—	25	22^{a-d}
703(A)*	—	—	—	—
703* l. 3	—	—	—	22^{ef}
18–20	18–20	18–20	26–28	23–25
App. I (No. 21) l. 1–2	—	—	29	26
,, ,, l. 3–58	—	—	—	27–53
,, ,, l. 59	—	—	30^{ab}	54^{ab}
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 60	—	—	30^{cd}	54^{cd}
,, ,, 2*	—	—	—	—
21–22	21–22	21–22^{d}	32–33	56–57
704*	—	—	34	58
705*	—	—	—	—
706*	23	22^{e}–23^{b}	—	—
23^{ab}	24^{ab}	23^{cd}	31^{ab}	55^{ab}
23^{cd}	—	—	31^{cd}	55^{cd}
24	24^{c}–25^{b}	24	35	59
707*	—	—	—	—
25–27	25^{c}–27	25–27	36–38	60–62
708*	—	—	—	—
28	28	28	39	63
29	32	32	—	64
30–31	33–34	33–34	43–44	—
32–34	29–31	29–31	40–42	65–67
35–36	35–36	35–36	45–46	—
709*	—	—	—	—
37–42	37–42	37–42	47–52	—
43–44^{b}	43–44^{b}	43–44^{b}	53–54^{b}	68–69^{b}
44^{cd}	44^{cd}	44^{cd}	54^{cd}	70^{ab}
710*	—	—	55	—
44^{ef}	45^{ab}	44^{ef}	56^{ab}	69^{cd}
45	45^{c-f}	45	56^{cd}; 58	70^{cd}
711(A)* l. 1	—	—	57^{ab}	—
,, l. 2	—	—	—	—
,, l. 3	—	—	57^{cd}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
46	46	46	59	71
34 1–3	44 1–3	44 1–3	19 1–3	19 1–3
713*	—	—	—	3^{cd} fn.
4–5	4–5	4–5	4–5	4–5
714*	—	—	6	6
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	7^{ab}	7^{ab}
{715* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	8^{ab}	8^{ab}
716*	—	—	—	—
717*	—	—	8^{cd}	8^{ab} fn.
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
7	7	7	9	8^{c-f}
718*	8^{ab}	8^{ab}	—	—
8	$8^{c}–9^{b}$	8^{c-f}	10	9
719*	—	—	—	—
9–10	$9^{c}–11^{b}$	9–10	11–12	10–11
{720	—	—	—	—
11^{ab}	11^{cd}	11^{ab}	13^{ab}	12^{ab}
721*	—	—	—	—
11^{cd}	11^{ef}	11^{cd}	13^{cd}	12^{cd}
722*	—	—	—	—
12	12	12	14	13
723*	—	—	—	—
13	13	13	15	14
724*	14	14	17	—
14	15	15	16	15
725*	—	—	—	—
15–19	16–20	16–20	18–22	16–20
726*	—	—	—	—
727*	—	—	23^{ab}	—
20^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	23^{cd}	21^{ab}
20^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	—	21^{cd}
21^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	24^{ab} (first time)	22^{ab} (first time.)
—	—	—	26^{ab} (r.)	24^{ab} (r.)
728*	—	—	$26^{c}–27$	$24^{c}–25$
21^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	24^{cd}	22^{cd}
729*	—	[22^{ef}]	—	—
22	23	23	25	23
$23–26^{b}$	$24–27^{b}$	$24–27^{b}$	$28–31^{b}$	$26–29^{b}$
730*	—	—	—	—
26^{cd}	27^{cd}	27^{cd}	31^{cd}	29^{cd}
27	28^{a-d}	28	32–34	20 1
731* l. 1	28^{ef}	29^{ab}	—	(subst.)
,, l. 3–8	—	—	(subst.)	19 30–32
28^{ab}	28^{gh}	29^{cd}	35^{ab}	20 2^{ab}
732*	—	—	—	—
28^{cd}	28^{ij}	29^{ef}	35^{cd}	2^{cd}
733*	—	—	—	—
734* l. 1–2	29	30	36	—
,, l. 3	30^{ab}	31^{ab}	—	—
734* (A)*	—	[31^{cd}]	—	—
734* l. 4	30^{cd}	31^{ef}	—	—
734* l. 5–8	31–32	32–33	37–38	—
—	—	—	39^{ab}	—
735*	[33^{a-j}]	34–35	—	—
29^{ab}	33^{kl}	36^{ab}	—	—
29^{cd}	33^{mn}	—	—	—
29^{ef}	34^{ab}	36^{cd}	—	—
App. I (No. 22) l. 1–7	—	—	—	$3–6^{b}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 22) l. 8	—	—	43^{ab}	6^{cd}
,, ,, l. 9–12	—	—	—	7–8
,, ,, l. 13–15	—	—	45^{c}–46	9
,, ,, l. 16	—	—	—	9^{ef} fn. l. 1
,, ,, l. 17	—	—	47^{cd}	9^{ef} fn. l. 2
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 18–34	—	—	—	10–18^{b}
,, ,, l. 35	—	—	56^{cd}	18^{cd}
,, ,, l. 36–37	—	—	—	19
,, ,, l. 38	—	—	58^{ab}	20^{ab}
,, ,, l. 39–43	—	—	—	20^{c}–22
,, ,, 2*	—	—	—	—
30	34^{c}–35^{b}	37	61	23
737*	35^{cd}	38^{ab}	—	—
738*	36	38^{c-f}	—	21 17
739*	37	39	—	—
740*	38	40	76	—
App. I (No. 23) l. 1–28	—	—	62–75	20 24–37
,, ,, l. 29–32	—	—	—	38
35 1^{ab}	45 1^{ab}	45 1^{ab}	20 1^{ab}	21 1^{ab}
741*	—	—	—	—
1^{c}–6	1^{c}–6	1^{c}–6	1^{c}–6	1^{c}–6
742*	—	—	7	7
7–11	7–11	7–11	8–12	8–12
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	17^{ab}	—
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	17^{cd}	14^{ab}
13	13	13	13	13
745*	—	—	14^{ab}	—
746*	—	—	14^{cd}	—
14–15	14–15	14–15	15–16	14^{c}–15
—	—	—	—	16 (cf. 20.23)
747*	—	—	—	—
16–20	16–20	16–20	18–22	18–22
748*	—	—	23	—
21–22^{b}	21–22^{b}	21–22^{b}	24–25^{b}	23–24^{b}
749*	—	—	—	—
22^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	25^{cd}	24^{cd}
750*	—	—	—	25
751*	23^{ab}	23^{ab}	26^{ab}	—
752*	—	—	—	—
23–25	23^{c}–25	23^{c}–25	26^{c}–28	26–28
754*	26–27^{b}	26	—	—
755*	27^{cd}	—	—	—
26	28	27	—	29
36 1–10	46 1–10^{b}	46 1–10^{d}	21 1–10	22 1–10
756*	10^{cd}	10^{ef}	—	—
11–12^{b}	11–12^{b}	11–12^{b}	11–12^{b}	11–12^{b}
757*	—	—	—	—
12^{c}–17	12^{c}–17	12^{c}–17	12^{c}–17	12^{c}–17
758*	—	—	18	—
759*	18–22	18–22	—	—
18–24	23–29	23–29	19–25	18–24
760*	—	—	26^{ab}	—
25–28	30–32	30–33	26^{c}–30^{b}	25–28
761*	—	—	30^{c}–31^{b}	29
29	33	34	31^{c}–32^{b}	30
762*	34	35	—	—
30–38	35–43	36–44	32^{c}–41^{b}	31–39
764*	—	—	41^{c}–42^{b}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
39–42	44–47^{d}	45–48^{b}	42^{c}–45	40–43
766*	47^{ef}	48^{cd}	—	—
767*	—	—	—	—
43	48	49	46	44
37 1–3^{b}	**47** 1–3^{b}	**47** 1–2	**22** 1–3^{b}	**23** 1–2
768*	—	—	—	—
769*	—	—	3^{cd}	—
770*	—	—	4^{ab}	—
3^{c}–5^{b}	3^{c}–5^{b}	3–4^{b}	4^{c}–6^{b}	3–4^{b}
771* l. 1–11	—	—	6^{c}–11	4^{c}–9
771(A)*	—	—	—	—
771* l. 12	—	—	12^{ab}	10^{ab}
5^{c}–6^{b}	5^{c}–6^{b}	4^{c}–5^{b}	12^{c}–13^{b}	10^{c}–11^{b}
773*	—	—	—	—
6^{c}–10	6^{c}–10^{d}	5^{c}–9^{d}	13^{c}–17	11^{c}–15
775*	10^{ef}	9^{ef}	—	—
11–14^{b}	11–14^{b}	10–13^{b}	18–21^{b}	16–19^{b}
777*	[14^{cd}]	13^{cd}	—	—
14^{c}–15	14^{e}–15	14	21^{c}–22	19^{c}–20
778*	—	—	—	—
16–18^{b}	16–18^{b}	15–17^{b}	23–25^{b}	21–23^{b}
779*	—	—	—	—
18^{c}–20^{b}	18^{c}–20^{b}	17^{c}–19^{b}	25^{c}–27^{b}	23^{c}–25^{b}
780*	20^{c}–21^{b}	19^{c}–20^{b}	—	—
20^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	27^{cd}	25^{cd}
781*	22	21	—	—
21	23	22	—	26
38 782*	**48** —	**48** —	**23** 2	**24** 1
1	1	1	1	2
783*	—	—	3	3
2	2	2	4	4
3	3	3	6	—
784*	—	—	—	—
785*	—	—	—	—
4	4	5	5	15
5	5	4	7	—
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	8^{ab}	5^{ab}
{786*	—	—	—	—
6^{c}–12	6^{c}–12^{b}	6^{c}–12^{b}	8^{c}–14^{b}	5^{c}–11^{b}
787*	—	—	14^{c}–15^{b}	11^{c}–12^{b}
12^{c}–13^{b}	12^{c}–13^{b}	12^{c}–13^{b}	15^{c}–16^{b}	12^{c}–13^{b}
788*	—	—	16^{cd}	—
13^{c}–14	13^{c}–14	13^{c}–14	17–18^{b}	13^{c}–14
15–22	15–22	15–22	18^{c}–26^{b}	16–23
790*	—	—	—	—
791*	—	—	25^{cd}	—
23–24	23–24	23–24	27–28	24–25
25	25	25	29	28
792*	—	—	—	28^{cd} fn. l. 1
26–27	26–27	26–27	30–31	26–27
28–35^{b}	28–35^{b}	28–35^{b}	32–39^{b}	29–36^{b}
793*	—	—	—	—
35^{c}–36	35^{c}–36	35^{c}–36	39^{c}–40	36^{c}–37
37	37	37	41	38
{794*	—	—	—	—
39 1–2	**49** 1–2	**49** 1–2	**24** 1–2	**25** 1–2
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	—
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	3^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	5^{c}–6^{b}; 4^{c}–5^{b}	4–5
5	5	5	6^{c}–7^{b}	6
796* l. 1–6	—	—	7^{c}–10^{b}	7–9
,, l. 7–10	—	—	10^{c}–12^{b}	12–13
,, l. 11–12	—	—	15^{c}–16^{b}	14
6	6	6	16^{c}–17^{b}	16
7	7	7	17^{c}–18^{b}	15
8	8	8	12^{cd}	10^{a-d}
{798*	—	—	—	—
—	—	—	—	10^{ef}
9	9	9^{a-d}	13	11
799*	—	—	—	—
—	—	—	—	17^{ab}
10	10	9^{e}–10^{b}	14^{c}–15^{b}	17^{c}–18^{b}
11^{ab}	11^{ab}	10^{cd}	14^{ab}	18^{cd} (r.)
11^{cd}	11^{cd}	10^{ef}	18^{cd}	19^{ab} (r.)
12–15^{b}	12–15^{b}	11–14^{b}	19–22^{b}	19^{c}–22^{b}
800*	—	—	—	—
15^{c}–19	15^{c}–19	14^{c}–18	22^{c}–26	22^{c}–26
802*	—	—	27	27
20–24	20–24	19–23	28–32	28–32
803*	—	—	33	33
25^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	34^{ab}	34^{ab}
804*	—	—	34^{cd}	(subst.)
25^{c}–26^{b}	25^{c}–26^{b}	24^{c}–25^{b}	35	34^{c}–35^{b}
805*	—	—	36^{ab}	35^{cd}
26^{c}–28^{b}	26^{c}–28^{b}	25^{c}–26	36^{c}–38^{b}	36–37^{b}
806*	—	—	38^{cd}	37^{cd}
28^{c}–32	28^{c}–32	27–31	39–43	38–42
807* l. 1–2	—	[32]	—	43
,, l. 3–6	—	—	—	44
40 1–3	**50** 1–3	**50** 1–2	**25** 1–3	**26** 1–3
810*	—	—	4	4
4–20^{b}	4–20^{b}	3–19^{b}	5–21^{b}	5–21^{b}
813*	—	—	—	—
814* l. 1–3	—	—	21^{c}–22	21^{c}–22
,, l. 4–5	—	—	—	23
20^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	—	24^{cd}
21	21	20	23	25
22^{ab}	22^{ab}	21^{ab}	—	23^{cd} fn.
22^{cd}	22^{cd}	21^{cd}	—	26^{ab}
816* l. 1	—	—	24^{ab}	26^{cd}
,, l. 2	—	—	—	27^{ab}
23^{ab}	23^{ab}	22^{ab}	—	24^{ab}
23^{cd}	23^{cd}	22^{cd}	24^{cd}	27^{cd}
24^{a}	24^{a}	23^{a}	25^{a}	28^{a}
817*	—	—	—	—
24^{b}–25	24^{b}–25	23^{b}–24^{d}	25^{b}–26	28^{b}–29
App. I (No. 24)	—	—	27–41	30–43
26–30	26–30	24^{e}–28	**26** 1–5	**27** 1–5
818*	—	—	—	5^{cd} fn.
819*	—	—	—	—
{820*	—	—	—	6^{ab}
821*	—	—	—	—
31	31	29	6	6^{ab} fn.
32^{ab}	32^{ab}	30^{ab}	7^{ab}	—
32^{cd}	32^{cd}	30^{cd}	7^{cd}	6^{cd}
App. I (No. 25) l. 1–20	—	—	—	7–16
,, ,, l. 21–22	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 25) l. 23	—	—	—	17^{ab}
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 24–the prior half of l. 37	—	—	—	17^{e}–23^{c}
,, ,, the post. half of l. 37 –the prior half of l. 41	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 41 –the prior half of l. 52	—	—	—	23^{d}–29^{a}
,, ,, the post. half of l. 52 –the prior half of l. 54	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 54–58	—	—	—	29^{b}–31^{b}
,, ,, l. 59	—	—	—	31^{ab} fn.
,, ,, l. 60–69	—	—	—	31^{c}–35
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 70–74	—	—	—	36–38
,, ,, l. 75–76	—	—	—	—
,, ,, l. 77–85	—	—	—	39–41
,, ,, l. 86–87	—	—	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	28 1
,, ,, l. 88–94	—	—	8–11^{b}	2–4
822*	—	—	—	—
33–34	33–34	31–32	11^{c}–13^{b}	5–6
823*	—	—	—	—
35	35	33	13^{c}–14^{b}	7
824*	—	—	14^{c}–15^{b}	—
36–37^{b}	36–37^{b}	34–35^{b}	15^{c}–16	8–9^{b}
825*	—	—	17^{ab}	—
37^{c}–42	37^{c}–42	35^{c}–40	17^{c}–23^{b}	9^{c}–14
828*	—	—	23^{cd}	14^{cd} fn.
43–44	43–44	41–42	24–25	15–16
829*	—	—	26^{ab}	17^{ab}
45	45	43	26^{c}–27^{b}	17^{c}–18^{b}
831*	—	—	27^{cd}	18^{cd}
46^{ab}	46^{ab}	44^{ab}	28^{ab}	19^{ab}
832*	—	—	28^{cd}	19^{cd}
46^{c}–51	46^{c}–51	44^{c}–49	29–34^{b}	19^{e}–24
833*	—	—	34^{c}–35^{b}	25
52–54	52–54	50–52	35^{c}–38^{b}	26–28^{d}
834*	—	—	38^{cd}	28^{ef}
55–56	55–56	53–54	39–40	29–30
835*	57	55	41	—
57	58	56	42	31
836*	—	—	—	—
58	59	57	43	32
59^{ab}	60^{ab}	58^{ab}	—	33^{ab}
59^{c}–60	60^{c}–61	58^{c}–59	44–45^{b}	33^{c}–34^{d}
61^{ab}	62^{ab}	60^{ab}	45^{cd}	34^{cd} fn.
837*	—	—	—	—
61^{cd}	62^{cd}	60^{cd}	46^{ab}	34^{cd} fn.
62^{ab}	63^{ab}	61^{ab}	—	34^{ef}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
838* l. 1	—	—	46^{cd}	35^{ab}
,, l. 2-4	—	—	$47\text{-}48^{b}$	—
839*	—	—	—	—
$62^{c}\text{-}63$	$63^{c}\text{-}64$	$61^{c}\text{-}62$	$48^{c}\text{-}49$	$35^{c}\text{-}36$
64	65	63	—	37
41 $1\text{-}8^{b}$	**51** $1\text{-}8^{b}$	**51** $1\text{-}8^{b}$	**27** $1\text{-}8^{b}$	**29** $1\text{-}8^{b}$
840*	—	—	—	—
$8^{c}\text{-}10^{b}$	$8^{c}\text{-}10^{b}$	$8^{c}\text{-}10^{b}$	$8^{c}\text{-}10^{b}$	—
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	8^{cd}
841*	—	—	—	9^{ab}
11-17	11-17	11-17	11-17	$9^{c}\text{-}15$
{842*	—	—	—	—
18-25	18-25	18-25	18-25	16-23
844*	—	—	—	—
$26\text{-}27^{b}$	$26\text{-}27^{b}$	$26\text{-}27^{b}$	$26\text{-}27^{b}$	$24\text{-}25^{b}$
845*	—	—	—	25^{cd}
$27^{c}\text{-}29$	$27^{c}\text{-}29$	$27^{c}\text{-}29^{d}$	$27^{c}\text{-}29$	$25^{e}\text{-}27$
846*	30^{ab}	29^{ef}	—	—
30	$30^{c}\text{-}31^{b}$	30	30	28
{848*	—	—	—	—
$31\text{-}32^{b}$	$31^{c}\text{-}32$	$31\text{-}32^{b}$	$31\text{-}32^{b}$	$29\text{-}30^{b}$
32^{cd}	33^{ab}	32^{cd}	32^{cd}	32^{cd}
33	$33^{c}\text{-}34$	33	$33\text{-}34^{b}$	$30^{c}\text{-}31$
849*	—	—	34^{cd}	32^{ab}
—	—	—	35^{ab} (r.)	—
34	$35^{a\text{-}d}$	$34^{a\text{-}d}$	$35^{c\text{-}f}$	33
850*	35^{ef}	34^{ef}	—	—
35	36	35	—	34
42 1-8	**52** 1-8	**52** 1-8	**28** 1-8	**30** 1-8
{853*	—	—	—	—
854*	—	—	—	9^{ab}
9	9	9	9	$9^{c}\text{-}10^{b}$
855*	—	—	—	10^{cd}
856*	—	—	—	—
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	11^{ab}
{857*	—	—	—	—
$10^{c}\text{-}12$	$10^{c}\text{-}12$	$10^{c}\text{-}12$	$10^{c}\text{-}12$	$11^{c}\text{-}13$
{858*	—	—	13^{ab}	—
859*	—	—	—	—
860*	13	13	$13^{c}\text{-}14^{b}$	—
13-16	14-17	$14\text{-}17^{d}$	$14^{c}\text{-}18^{b}$	14-17
862* l. 1	—	—	18^{cd}	—
,, l. 2	—	17^{ef}	19^{ab}	—
$17\text{-}19^{b}$	$18\text{-}20^{b}$	$18\text{-}20^{b}$	$19^{c}\text{-}21$	$18\text{-}20^{b}$
864*	—	—	—	—
$19^{c}\text{-}20$	$20^{c}\text{-}21$	$20^{c}\text{-}21$	$22\text{-}23^{b}$	$20^{c}\text{-}21$
865*	—	—	—	—
21-22	22-23	22-23	$23^{c}\text{-}25^{b}$	22-23
866*	—	—	25^{cd}	—
$23\text{-}29^{b}$	$24\text{-}30^{b}$	$24\text{-}30^{b}$	$26\text{-}32^{b}$	$24\text{-}30^{b}$
867*	—	—	—	$30^{c}\text{-}31^{b}$
$29^{c}\text{-}34^{b}$	$30^{c}\text{-}35^{b}$	$30^{c}\text{-}34$	$32^{c}\text{-}37^{b}$	$31^{c}\text{-}36^{b}$
869*	—	—	37^{cd}	36^{cd}
$34^{c}\text{-}36$	$35^{c}\text{-}37$	35-37	38-40	37-39
870*	—	—	41	—
37	38	38	42	40
43 1^{ab}	**53** 1^{ab}	**53** 1^{ab}	**29** 1^{ab}	**31** 1^{ab}
App. I (No. 26) l. 1-21	$1^{c}\text{-}11$	$1^{c}\text{-}11^{b}$	—	—
,, ,, 1*	—	[11^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 26) l. 22-64	12-32	12-31	—	—
,, ,, l. 65-113	54 1-24	54 1-24	—	—
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 114-123	25-29	25-29	—	—
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 124-125	30	30	—	—
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 126-138	31-36	31-36	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 139-142	37	37	—	—
872*	55 1^ab	55 1^ab	—	—
1^c-2	1^c-2	1^c-2	1^c-2	1^c-2
873*	3	3	3	2^cd fn. l. 1-2
3-4^b	6-7^b	6-7^b	7-8^b	3-4^b
874*	—	—	—	—
875*	7^cd	7^cd	—	—
4^cd	8^ab	7^ef	8^cd	4^cd
876*	—	—	—	—
5	8^c-9^b	8	4	—
{877*	—	—	—	—
878*	4-5	4-5	5-6	2^cd fn. l. 3-6
6	9^c-10^b	9	9	5
{879*	—	—	—	—
880*	—	—	—	—
7-8	10^c-12^b	10-11	10-11	6-7
881*	—	—	—	—
9-14	12^c-18^b	12-17	12-17	8-13
882*	—	—	—	14^ab
15^ab	18^cd	18^ab	18^ab	—
15^c-23^b	19-26	18^c-26^b	18^c-26^b	14^c-22^b
23^cd	27^ab	26^cd	26^cd	—
883*	—	—	—	—
24	27^c-28^b	27	27	22^cd
{884*	—	—	—	—
885* l. 1	28^cd	28^ab	—	—
885(A)*	—	—	—	—
885* l. 2	29^ab	28^cd	—	—
25	29^c-30^b	29	—	23
26-27	30^c-32^b	30-31^d	28-29	24-25
886*	—	—	—	26
887*	—	—	—	27
888*	—	—	—	—
889*	—	—	—	—
890*	32^cd	31^ef	—	—
44 1^ab	56 1^ab	56 1^ab	30 1^ab	32 1^ab
891(A)*	—	—	—	—
1^c-2	1^c-2	1^c-2	1^c-2	1^c-2
892*	—	—	3	—
3	3	3	4	3
4	4	4	—	—
5-6	5-6	5-6	5-6	4-5
894*	—	—	—	—
7-8	7-8	7-8	7-8	6-7
895*	—	—	—	—
9-14	9-14	9-14	9-14	8-[illegible]
897*	—	—	—	—
15-17	15-17	15-17	15-17	14-16
898*	—	—	—	17-18
18-19	18-19	18-19	18-19	19-20

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
899*	—	—	20^{ab}	—
20–22	20–22	20–22	20^{c}–22	21–23^{d}
23^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	23^{cd} fn.
23^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	23^{ef}
901*	—	—	—	—
24–27	24–27	24–27	24–27	24–27
902* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	28^{cd}	28^{cd}	—	—
903*	28^{ab}	28^{ab}	—	—
28–33	29–34	29–34	28–33	28–33
906*	—	—	34	34
34	35	35	35	36
{907* l. 1	—	—	—	—
35	36	36	36	37
36	37	37	—	35
908*	—	—	37	—
37	38	38	38	37^{cd} fn.
38	39	39	39	38
App. I (No. 27) l. 1 –the prior half of l. 113	—	—	—	—
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 113–461	—	—	—	—
45 1^{ab}	57 1^{ab}	57 1^{ab}	31 1^{ab}	33 1^{ab}
1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}	—	—
{911*	—	—	—	—
App. I (No.28) l. 1-79	—	—	—	—
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 80–154	—	—	—	—
,, ,, l. 155–158	—	—	1^{c}–3^{b}	—
912*	2^{cd}	2^{cd}	—	—
913*	—	—	—	—
2^{c}–5^{b}	2^{e}–5^{b}	2^{e}–5^{b}	3^{c}–6^{b}	1^{c}–4^{b}
914*	—	—	6^{cd}	—
5^{c}–8	5^{c}–8	5^{c}–8	7–10^{b}	4^{e}–7
915*	—	—	—	—
9–11	9–11	9–11	10^{c}–13^{b}	8–10
916*	—	—	—	—
12–15	12–15	12–15	13^{c}–17^{b}	11–14
16–17	16–18^{b}	16–17	18^{c}–20	16–18^{b}
917*	—	—	—	18^{cd}
918*	—	—	21^{ab}	—
18	18^{c}–19^{b}	18	17^{c}–18^{b}	15
19–21	19^{c}–22^{b}	19–21	21^{c}–24^{b}	19–21
919* l. 1	—	—	24^{cd}	22^{ab}
,, l. 2	—	—	25^{ab}	23^{cd}
22	22^{c}–23^{b}	22	25^{c}–26^{b}	22^{c}–23^{b}
23–24	23^{e}–25^{b}	23–24	26^{c}–28^{b}	24–25
{920* l. 1	—	—	—	—
921* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	28^{cd}	—
25–27	25^{c}–28^{b}	25–27	29–31	26–28
922*	—	—	—	—
28^{ab}	28^{cd}	28^{ab}	32^{ab}	29^{ab}
923*	28^{ef}	28^{cd}	—	—
28^{cd}	29^{ab}	28^{ef}	32^{cd}	29^{cd}
29	29^{c}–30^{b}	29	34	31

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
924*	30^{c-f}	30	—	—
30	31	31	33	30
31	32	32	—	32
32–33^{b}	33–34^{b}	33–34^{b}	35–36^{b}	33–34^{b}
33^{cd}	34^{cd}	34^{cd}	—	—
34–35	35–36^{b}	35	37^{c}–38	35^{c}–36
925* l. 1	—	—	39^{ab}	37^{ab}
,, l. 2	—	—	41^{cd}	37^{cd}
926*	36^{cd}	36^{ab}	—	—
36	37	36^{c}–37^{b}	36^{c}–37^{b}	34^{c}–35^{b}
927*	38^{ab}	37^{cd}	—	—
37–38	38^{c}–40^{b}	38–39	39^{c}–41^{b}	38–39
928*	—	—	42–44	40–42
39–40	40^{c}–41	40–41	45–46	43–44
929*	42^{ab}	42^{ab}	—	—
41^{a-d}	42^{c}–43^{b}	42^{c}–43^{b}	47	45
41^{ef}	43^{cd}	43^{cd}	—	—
42	44	44	—	46
46 931*	58 1–4	58 1–3	32 —	34 —
1–8	5–12	4–11	1–8	1–8
932*	—	—	—	—
9	13	12	9	9
933*	—	—	—	—
10	14	13	10	10
11^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	11^{ab}	11^{cd}
11^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	11^{cd}	11^{ab}
12–13^{b}	16–17^{b}	15–16^{b}	12–13^{b}	12–13^{b}
934*	—	—	—	—
935*	—	—	—	—
13^{c}–14	17^{c}–18	16^{c}–17	13^{c}–14	13^{c}–14
936*	—	—	15^{ab}	—
937*	—	—	—	—
15–16^{b}	19–20^{b}	18–19^{b}	15^{c}–16	15–16^{b}
939*	—	—	—	—
16^{c}–18	20^{c}–22	19^{c}–21	17–19^{b}	16^{c}–18
940*	—	—	—	—
19–20	23–24	22–23	19^{c}–21^{b}	19–20
21^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	21^{cd}	21^{cd}
21^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	22^{ab}	21^{ab}
22–24	26–28	25–27	22^{c}–25^{b}	22–24
941*	—	—	—	—
25–29	29–33	28–31	—	25–29^{b}
{942*	—	—	—	29^{cd}
30	34	32	25^{c}–26^{b}	30
943*	35–38	33–36^{b}	—	—
31–32	39–40	36^{c}–37	26^{c}–28^{b}	31–32
944*	41^{ab}	38^{ab}	—	—
33^{ab}	41^{cd}	38^{cd}	29^{ab}	33^{cd}
33^{cd}	41^{ef}	39^{ab}	28^{cd}	33^{ab}
34–35	42–43	39^{c}–40	29^{c}–31^{b}	34–35
945*	44	41	—	—
36–47	45–55	42–53	31^{c}–43^{b}	36–47
App. I (No. 29)	—	—	—	—
48–50	56–58^{d}	54–56^{d}	43^{c}–45	48–50
947*	58^{ef}	56^{ef}	—	—
51	59	57	—	51
47 1–3	59 1–3	59 1–3	—	35 1–3
948*	—	After sg. 58 Interp. sg. 1 [1]	33 1	4

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
—	—	[2–4]	—	—
4	4	59 4 (r.)	2	5
949*	—	—	3^{ab}	—
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab} (r.)	3^{cd}	6^{ab}
950*	—	—	4^{ab}	—
5^{c}–6	5^{c}–6^{d}	5^{c}–6 (r.)	4^{c}–5	6^{c}–7
951* l. 1	[6^{ef}]	After sg. 58 Interp. sg. 1 [5^{ab}	6^{ab}	8^{ab}
„ l. 2–4	—	5^{c}–6	6^{c}–7	8^{c}–9
App. I (No. 30) l. 1 –the prior half of l. 16	—	7–14^{c}	8–15^{c}	10–17^{c}
„ „ 1*	—	—	—	—
„ „ –the post. half of l. 16	—	14^{d}	15^{d}	17^{d}
„ „ l. 17–21	—	15–17^{b}	—	18–20^{b}
„ „ l. 22–32	—	17^{c}–22^{b}	16–21^{b}	20^{c}–24
„ „ 2*	—	22^{cd}	—	—
„ l. 33 –the prior half of l. 36	—	23–24^{c}	21^{c}–23^{a}	25–26^{c}
„ „ 3*	—	—	—	—
„ „ –the post. half of l. 36 –the prior half of l. 43	—	24^{d}–27^{a}	23^{b}–26^{c}	26^{d}–29^{c}
„ „ 4*	—	—	—	—
„ „ –the post. half of l. 43 –the prior half of l. 44	—	27^{bc}	26^{d}–27^{a}	29^{d}–30^{a}
„ „ 5*	—	27^{d}–28^{a}	—	—
„ „ –the post. half of l. 44–65	—	28^{b}–37	27^{b}–37	30^{b}–39^{b}
„ „ l. 66–68	—	38	—	39^{c}–40
„ „ l. 69–76	—	39–42	38–41	41–44
—	—	—	—	45
„ „ l. 77–84	—	43–46	42–45	46–49
„ „ 7*	—	—	—	—
„ „ l. 85–94	—	47–51	46–50	50–54^{b}
„ „ l. 95	—	52^{ab}	—	54^{cd}
„ „ l. 96	—	52^{cd}	51^{ab}	55^{ab}
„ „ l. 97	—	53^{ab}	—	55^{cd} (r.)
„ „ l. 98	—	53^{cd}]	—	55^{ef} (r.)
„ „ 9*	—	—	—	—
„ „ l. 99–110	—	Interp. sg. 2] 1–5	34 1–6	36 1–5
„ „ l. 111–114	—	—	[7]	—
„ „ l. 115	—	6^{ab}	8^{ab}	6^{ab}
„ „ 10*	—	—	—	—
„ „ l. 116–117	—	6^{c}–7^{b}	8^{c}–9^{b}	6^{c}–7^{b}
„ „ 11*	—	—	—	—
„ „ l. 118–136	—	7^{c}–16	9^{c}–18	7^{c}–16^{b}
„ „ 12*	—	—	—	—
„ „ l. 137–142	—	17–20^{b}	19–21	16^{c}–18^{d}
„ „ 13*	—	—	22^{ab}	—
„ „ l. 143–147	—	20^{c}–22	22^{c}–24	18^{e}–20
„ „ l. 148–149	—	23]	—	21
{ „ „ 16*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
7	7	59 7	35 1	37 1
952*	—	—	—	1^{cd} fn.
8	8	8	2	2
953*	—	—	—	—
9–10^{b}	9–10^{b}	9–10^{b}	3–4^{b}	3–4^{b}
10^{c}	10^{c}	10^{c}	4^{d}	4^{c}
10^{d}	10^{d}	10^{d}	4^{c}	4^{d}
954*	—	—	—	—
11–12^{a}	11–12^{a}	11–12^{a}	5–6^{a}	5–6^{a}
12^{b}	12^{b}	12^{b}	6^{b}	6^{c}
12^{c}	12^{d}	12^{c}	6^{d}	6^{d}
12^{d}	12^{c}	12^{d}	6^{c}	6^{b}
13–18	13–18	13–18	7–12	7–12
19–21	19–21	19–21	17–19	13–15
22^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	14^{ab}	16^{ab}
955*	—	—	—	—
22^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	14^{cd}	16^{cd}
956*	—	—	13	17
23^{a-c}	23^{a-c}	23^{a-c}	15^{a-c}	18^{a-c}
957*	—	—	—	—
23^{d}	23^{d}	23^{d}	15^{d}	18^{d}
958*	—	—	16	—
959*	—	—	—	—
24	24	24	20	19
25	25	25	21	19^{cd} fn.
960*	—	—	36 1^{ab}	20^{ab}
26–27	26–27	26–27	1^{c}–3^{b}	20^{c}–22^{b}
961	—	—	—	—
28	28	28	3^{c}–4^{b}	22^{c}–23^{b}
962 *	—	—	4^{cd}	23^{cd}
29	29	29	5	24
963 *	—	—	—	—
30	30	30	6	25
964 *	31	31	—	—
31–32	32–33	32–33	7–8	26–27
965*	34	34	—	—
33–34^{b}	35–36^{b}	35–36^{b}	9–10^{b}	28–29^{b}
967*	—	—	10^{cd}	29^{cd}
34^{c}	36^{c}	36^{c}	11^{a}	30^{b}
34^{d}	36^{d}	36^{d}	11^{b}	30^{a}
35–40^{b}	37–42^{b}	37–42^{b}	11^{c}–16	30^{c}–35^{b}
968*	—	—	—	—
40^{cd}	42^{cd}	42^{cd}	17^{ab}	35^{cd}
969*	—	—	—	—
41–45	43–46	43–47^{d}	17^{c}–21	36–40
970*	—	—	22	41
46–53	47–54	47^{e}–54	23–30	42–49
{971*	—	—	31^{cd}	—
972*	—	—	31^{ab}	—
54–59^{b}	55–59	55–60^{b}	32–37^{b}	50–55^{b}
973*	60^{ab}	60^{cd}	—	—
59^{c}–61	60^{c}–62	60^{e}–62^{d}	37^{c}–39	55^{c}–57
974*	—	—	—	—
62–64	63–66^{b}	62^{e}–65	40–43^{b}	58–61^{b}
975*	—	—	43^{cd}	61^{ab} fn.
65^{a-d}	66^{c-f}	66^{a-d}	44	61^{c}–62^{b}
976*	—	—	45^{ab}	62^{ef}
65^{ef}	67^{ab}	66^{ef}	45^{cd}	62^{cd}
66	67^{c}–68^{b}	67	46	63

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
978*	68^{cd}	68^{ab}	—	—
67–68	69–70	68^{c}–69	47–48	64–65
979*	—	—	—	—
69^{ab}	71^{ab}	70^{ab}	49^{ab}	66^{ab}
69^{cd}	71^{cd}	70^{cd}	50^{cd}	67^{ab}
70^{ab}	72^{ab}	71^{ab}	49^{cd}	66^{cd}
980*	—	—	50^{ab}	—
70^{c}–71	72^{c}–73	71^{c}–72	51–52	67^{c}–68
{982* l. 2-3	—	—	—	67^{cd} fn.
72–77^{b}	74–79^{b}	73–78^{b}	53–58^{b}	69–74^{b}
984*	—	—	—	—
77^{c}–88	79^{c}–91	78^{c}–88	58^{c}–69	74^{c}–85
987*	92	89	—	—
89–96	93–99	90–97	70–77	86–93
989*	100	98	78	—
97	101	99	79	94
990*	—	—	—	94^{cd} fn.
98–103	102–107	100–105	80–85	95–100
991*	108	106	—	—
992*	—	—	—	—
104	110	108	86	101^{a-d}
993*	—	—	87	102
994*	—	—	—	101^{ef}
105^{ab}	111^{ab}	109^{ab}	88^{ab}	103^{ab}
105^{cd}	111^{cd}	109^{cd}	89^{ab}	103^{ef}
995*	—	—	89^{cd}	104^{ab}
106	109	107	90	104^{c-f}
996*	—	—	—	—
107^{ab}	—	109^{ef}	88^{cd}	103^{cd}
107^{cd}	—	—	—	—
108^{ab}	112^{ab}	110^{ab}	91^{ab}	105^{ab}
{999*	—	—	—	—
108^{c}–109	112^{c}–113	110^{c}–111^{d}	91^{c}–92	105^{c}–106
1001*	114–115^{b}	111^{e}–112	—	—
110–112	115^{c}–117	113–115	93–95	107–109
1002*	—	—	—	—
1003*	—	—	—	—
1004*	—	—	—	—
113	118	116	96	110
114^{ab}	119^{ab}	118^{ab}	97^{ab}	111^{ab}
1005*	—	—	—	111^{ab} fn.
114^{cd}	119^{cd}	118^{cd}	97^{cd}	111^{cd}
115	120	117	98	112
1006*	—	—	99	113
1007*	—	—	—	—
1008*	—	—	—	—
116–117	121–122	119–120	100–101	114–115
1011*	123^{ab}	121^{ab}	—	—
118^{ab}	123^{cd}	121^{cd}	—	116^{ab}
1013*	—	—	102	116^{c}–117^{b}
118^{c}–123	124–129	122–127	103–108	117^{c}–122
1015*	130	128	—	—
124^{ab}	131^{ab}	129^{ab}	109^{ab}	123^{ab}
1016* l. 1	131^{cd}	129^{cd}	109^{cd}	—
,, l. 2	132^{ab}	[130^{ab}]	110^{ab}	—
124^{c}–126	132^{c}–134	130^{c}–132	110^{c}–112	123^{c}–125
1017*	—	—	—	125^{cd} fn.
127–132	135–140	133–138	113–118	126–131
1019*	141	139	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
133^{ab}	142^{ab}	140^{ab}	119^{ab}	132^{ab}
1020*	—	—	—	—
133^{c}–135	142^{c}–144	140^{c}–142	119^{c}–121	132^{c}–134
1021*	—	—	—	134^{cd} fn.
1022*	—	—	—	—
48 1–7	60 1–7	60 1–7	37 1–7	38 1–7
1025*	—	—	8–12	8–12
1026* l. 1-6	8–10	8–10^{b}	—	—
1026(A)*	—	—	—	—
1026* l. 7-9	11–12^{b}	10^{c}–11	—	—
8–11	12^{c}–16^{b}	12–15	13–16	13–16
1028*	16^{cd}	16^{ab}	—	—
12^{ab}	17^{ab}	16^{cd}	19^{ab}	19^{ab}
1029*	17^{cd}	17^{ab}	—	—
12^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
13	18^{c-f}	18	17	17
1030*	19^{ab}	19^{ab}	—	—
14^{ab}	19^{cd}	19^{cd}	20^{ab}	19^{ef}
14^{c-f}	20	20	18	18
15	21	21	20^{c}–21^{b}	20
1032*	—	—	—	—
16–17	22–23	22–23	21^{c}–23^{b}	21–22
1034*	—	—	23^{cd}	23^{ab}
1035*	—	—	—	—
18	24	24	24	23^{c}–24^{b}
1037*	—	—	25^{ab}	24^{cd}
19–20	25–26	25–26	26^{c}–28^{b}	26–27^{d}
21	27	27	30	29
22–23^{b}	28–29^{b}	28–29^{b}	28^{c}–29	27^{e}–28
1041*	29^{c}–30^{b}	29^{c}–30^{b}	—	—
23^{cd}	30^{cd}	30^{cd}	—	—
24–28^{b}	31–35^{b}	31–34	32–36^{b}	31–35^{b}
1043*	—	—	36^{cd}	35^{cd}
1044*	—	—	—	—
28^{cd}	35^{cd}	35^{ab}	37^{ab}	36^{ab}
29–30	36–37	35^{c}–36	39–40	38–39
31–33	38–40	37–39	43–45	42–44
34	41	40^{a-d}	25^{c}–26^{b}	25
35^{ab}	42^{ab}	40^{ef}	31^{ab}	30^{ab}
35^{c-f}	42^{c}–43^{b}	41	52	51
1045*	—	—	53^{ab}	52^{ab}
36^{ab}	43^{cd}	42^{ab}	31^{cd}	30^{cd}
36^{c}–37	44–45^{b}	42^{c}–43	37^{c}–38	36^{c}–37
38–39	45^{c}–47^{b}	44–45	41–42	40–41
40–44^{d}	47^{c}–51	46–50	46–50	45–49
1048*	—	—	—	—
1049*	52^{ab}	51^{ab}	—	—
44^{ef}	52^{cd}	51^{cd}	53^{cd}	52^{cd}
{1050*	—	—	—	—
1051*	—	—	—	—
1052*	—	—	—	—
45	53	52	51	50
46	54	53	54	53
1054*	—	—	—	—
47^{ab}	55^{ab}	54^{ab}	55^{ab}	54^{ab}
1055*	—	—	55^{c}–63^{b}	54^{c}–62^{b}
1056*	—	—	—	—
1057*	—	—	—	—
47^{cd}	55^{cd}	54^{cd}	63^{cd}	62^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
48	56	55	—	63
49	57	56	64	64
50	58	57	66	65
51	59	58	65	66
52	60	59	68	68
1061*	—	—	—	—
53	61	60	67	67
1063*	62	61	—	—
54^{ab}	63^{ab}	62^{ab}	81^{cd}	78^{cd}
{1064*	—	—	—	—
1065*	—	—	—	—
54^{cd}	63^{cd}	62^{cd}	82^{ab}	79^{ab}
—	—	—	—	79^{c}–80
1066*	—	—	82^{cd}	—
55	64	63	83	81
1067*	65	64	69	68^{cd} fn.
1068* l. 1	—	—	70^{ab}	—
,, l. 2	—	—	70^{cd}	84^{ab}
56–57	66–67	65–66	84–85	82–83
58^{ab}	68^{ab}	67^{ab}	86^{ab}	85^{cd}
1069*	—	—	—	—
58^{c}–59	68^{c}–69	67^{c}–68	86^{c}–87	85^{c}–86
60	70	69	71	84^{c}–85^{b}
61–62^{b}	71–72^{b}	70–71^{b}	88–89^{b}	87–88^{b}
1070*	72^{cd}	71^{cd}	89^{cd}	—
62^{c}–70	73–81	72–80	90–98	88^{c}–96
71^{ab}	82^{ab}	81^{ab}	—	—
71^{cd}	82^{cd}	81^{cd}	99^{ab}	97^{ab}
1071*	—	—	99^{cd}	97^{cd}
1072*	—	—	—	—
72	83	82	100	98
1073*	—	—	—	99^{ab}
73	84	83	72	69
74^{ab}	85^{ab}	84^{ab}	—	70^{ab}
74^{c}–81	85^{c}–92	84^{c}–91	73–80^{b}	70^{c}–77
1074*	—	—	80^{cd}	78^{ab}
1075*	—	—	81^{ab}	78^{ab} fn.
82^{a}	93^{a}	92^{a}	—	99^{c}
1076* l. 1	—	—	—	99^{d}
1076* l. 2	—	—	—	—
1076(A)*	—	—	—	—
1076 l. 3–5	—	—	—	—
82^{b}	93^{b}	92^{b}	—	—
83^{ab}	93^{cd}	92^{cd}	101^{ab}	100^{ab}
83^{c}–84^{b}	94^{a-d}	92^{e}–93^{b}	—	100^{c}–101^{b}
84^{cd}	94^{ef}	93^{cd}	101^{cd}	101^{cd}
1077*	—	—	—	101^{cd} fn.
85	95	94	—	102
1078*	96	95	—	—
86	97	96	—	104
87	98	97	102	103
49 1–2	61 1–2	61 1–2	38 1–2	39 1–2
1079*	—	—	3^{ab}	—
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	—	3^{cd}
1080* l. 1	—	—	3^{cd}	—
1080* l. 2	—	—	—	3^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	4^{ab}	4^{ab}
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	—	4^{cd}
4^{c}–9	4^{c}–9^{d}	4^{c}–9^{d}	4^{c}–9	4^{e}–9

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1081*	9^{ef}	9^{ef}	—	—
10–12	10–12	10–12	10–12	10–12
1082*	—	—	13^{ab}	12^{cd} fn.
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}
{1083* l. 1	—	—	14^{ab}	13^{ab} fn. l. 1
,, l. 2	—	—	—	,, ,, l. 2
13^{c}–14	13^{c}–14	13^{c}–14	14^{c}–15	13^{c}–14
1084*	—	—	—	14^{cd} fn.
15–19	15–19^{d}	15–20^{b}	16–21^{b}	15–19
1085*	19^{ef}	20^{cd}	21^{cd}	19^{ef} fn.
20–23^{b}	20–23^{b}	21–24^{b}	22–25^{b}	20–23^{b}
1086*	—	—	25^{cd}	23^{ab} fn.
23^{cd}	23^{cd}	24^{cd}	26^{ab}	23^{cd}
1087*	—	—	—	—
23^{ef}	24^{ab}	25^{ab}	26^{cd}	24^{ab}
1088*	—	—	—	27^{ab} fn.
1089*	—	—	27^{ab}	—
24–25^{b}	24^{c}–25	25^{c}–26	27^{c}–28	24^{c}–25
1090*	—	—	—	—
25^{c}–27	26–28	27–28	29–31	26–28
{1091* l. 2	—	—	—	28^{ab} fn.
1092*	—	—	—	—
28–36	29–37	29–37	32–40	29–37
1094*	38	38	—	—
37	39	39	41	38
50 1–3	62 1–3	62 1–3	39 1–3	40 1–3
4	4	4	—	5
1095*	5	5	—	—
5	6	6	4	4
6–10	7–12^{b}	7–11	5–10^{b}	6–10
1097* l. 1	63 51^{ab}	63 50^{ef}	10^{cd}	11^{ab}
1097 (A)*	[51^{cd}]	—	—	—
1097* l. 2	52^{ab}	51^{cd}	—	11^{ab} fn. l. 1
,, l. 3 the prior half	51^{e}	51^{a}	12^{a}	—
,, l. 3 the post. half	51^{f}	51^{b}	12^{b}	11^{d}
,, l. 4	52^{cd}	51^{ef}	—	11^{ab} fn. l. 3
,, l. 5 the prior half	53^{a}	52^{a}	11^{a}	11^{c}
,, l. 5 the post. halff	53^{b}	52^{b}	11^{b}	—
,, l. 6	53^{cd}	52^{cd}	11^{cd}	11^{ab} fn. l. 2
,, l. 7–8	54^{a-d}	53^{a-d}	12^{c}–13^{b}	12
1097(C)*	—	—	—	—
1097* l. 9	54^{ef}	53^{ef}	13^{cd}	13^{ab}
,, l. 10–11	—	—	14	13^{c}–14^{b}
,, l. 12–14	65 15^{c}–16	65 15^{c}–16^{d}	15–16^{b}	14^{c}–15
1098*	—	—	—	—
11^{ab}	62 12^{cd}	62 12^{ab}	17^{ab}	16^{cd}
11^{cd}	12^{ef}	12^{cd}	16^{cd}	16^{ab}
12	13	13	17^{c}–18^{b}	17
1099*	—	—	18^{c}–20^{b}	18–19
13–14^{b}	14–15^{b}	14–15^{b}	20^{c}–21	20–21^{b}
1100*	—	—	—	—
14^{c}–15	15^{c}–16^{d}	15^{c}–16^{d}	22–23^{b}	21^{c}–22
1101*	—	—	23^{cd}	23^{ab}
1102* l. 1	16^{ef}	16^{ef}	—	—
,, l. 2–3	17	17	24^{c}–25^{b}	22^{ab} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
{1102(A)*	—	—	—	—
16^{ab}	18^{ab}	18^{ab}	24^{ab}	23^{cd}
16^{c}–17^{d}	18^{c}–19	18^{c}–19	25^{c}–26	24–25^{b}
1103*	—	—	—	25^{ab} fn.
17^{e}–18^{d}	20	20	27–28^{b}	25^{c}–26^{d}
1104*	21^{ab}	21^{ab}	28^{cd}	26^{cd} fn.
18^{ef}	21^{cd}	21^{cd}	29^{ab}	26^{ef}
1105*	—	—	29^{c}–32	27–29
19	22	22	33	30
51 1	63 1	63 1	40 1	41 1
App. I (No. 31)	—	—	—	—
2–5	2–5	2–5	2–5	2–5
1106*	—	—	—	—
6–11^{b}	6–11^{b}	6–11^{b}	6–11^{b}	6–11^{b}
1107*	—	—	—	—
11^{c}–13	11^{c}–13	11^{c}–13	11^{c}–13	11^{c}–13
{1108*	—	—	—	—
14	14	14	14	14
1109*	—	—	—	15–16
1110* l. 1	—	—	—	13^{ab} fn.
,, l. 2	—	—	—	—
15–19	15–19	15–19	15–19	17–21
1111*	—	—	20	22
20	20	20	21	23
1112*	—	—	—	24
1113*	—	—	—	—
1114*	21	21	—	—
21–24^{b}	22–25^{b}	22–25^{b}	22–25^{b}	25–28^{b}
1115*	[25^{cd}]	25^{cd}	—	—
24^{c}–28	25^{e}–29	26–29	25^{c}–29	28^{c}–32
{1116*	—	—	—	—
1117*	30^{ab}	—	30^{ab}	33^{ab}
App. I (No. 32) l. 1–33	—	—	30^{c}–46	33^{c}–49
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 34-40	—	—	47–50^{b}	50–53^{b}
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 41–47	—	—	50^{c}–53	53^{c}–56
,, ,, l. 48–99	—	—	41 1–25	42 1–24
,, ,, l. 100–101	—	—	42 1	25
29	30^{c-f}	30	2	26
1118*	—	—	—	—
30	31	31	3	27
1119*	—	—	—	—
31–34	32–35	32–35	4–7	28–31
1120*	—	—	—	31^{cd} fn.
35–37	36–38	36–38	8–10	32–34
1121*	—	—	11^{ab}	35^{ab}
1122*	39–41^{b}	39–41^{b}	12^{c}–14	35^{ab} fn.
38^{ab}	41^{cd}	41^{cd}	12^{ab}	36^{ab}
38^{c}–41^{b}	42–44	41^{e}–44^{b}	15–17	36^{c}–39^{b}
1123*	—	—	18^{ab}	39^{ab} fn.
41^{c}–42^{b}	45	44^{c}–45^{b}	18^{c}–19^{b}	39^{c}–40^{b}
1124*	—	—	19^{cd}	40^{cd}
42^{c}–43	46–47^{b}	45^{c}–46	20–21^{b}	40^{e}–41
1125*	—	[47]	—	—
44–45^{d}	47^{c}–49^{b}	48–49^{d}	21^{c}–22	42–43
1127*	49^{c}–50^{b}	49^{e}–50^{b}	—	—
45^{ef}	50^{cd}	50^{cd}	11^{cd}	35^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
46	55	54	—	44
47	56	55	23	45
App. I (No. 33) l. 1–39	—	—	—	—
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 40–98	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 99–148	—	—	—	—
52 1–10^{b}	64 1–10^{b}	64 1–10^{b}	43 1–10^{b}	43 1–10^{b}
{1129*	—	—	—	—
10^{c}–12^{b}	10^{c}–12^{b}	10^{c}–12^{b}	10^{c}–12^{b}	10^{c}–12^{b}
1131*	—	—	—	12^{ab} fn.
12^{c}–13	12^{c}–13	12^{c}–13	12^{c}–13	12^{c}–13
1134*	—	—	14	13^{cd} fn.
14–25	14–25	14–25	15–26	14–25
1137*	—	—	27^{ab}	—
26–30^{b}	26–30^{b}	26–30^{b}	27^{c}–31	26–30^{b}
1138*	30^{cd}	30^{cd}	—	30^{cd}
30^{c}–35	31–36	31–36	32–37	31–36
53 1^{ab}	65 1^{ab}	65 1^{ab}	44 1^{ab}	44 1^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	—	—
2–8	2–8	2–8	5–11	6–12
—	—	—	12 (r.)	—
9–11	9–11	9–11	13–15	13–15
1141* l. 1–7	12–15^{b}	12–15^{b}	—	—
,, l. 8–9	17	16^{e}–17^{b}	—	—
12–13	18–19	17^{c}–19^{b}	1^{c}–3^{b}	1^{c}–3^{b}
14^{ab}	20^{ab}	19^{cd}	—	3^{cd}
14^{c}–15^{b}	20^{c}–21	20–21^{b}	3^{c}–4	4–5^{b}
15^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	—	5^{cd}
16^{ab}	22^{cd}	21^{ef}	—	—
16^{cd}	23^{ab}	22^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
1142*	—	—	16^{cd}	16^{cd}
17–23	23^{c}–29	22^{e}–28	17–23	17–23
24	30	29	—	24
25–26^{d}	31–32^{d}	30–31	24–25	25–25
1143* l. 1–6	—	—	26–28	27–29
,, l. 7–8	—	—	—	30
26^{e}–27	33–34	32^{c}–33	29–30	31–32
28	35	34	—	33
29	36	35	31	34
30^{ab}	37^{ab}	36^{ab}	32^{ab}	34^{cd} fn.
{1144*	[33^{ab}]	32^{ab}	—	35^{ab}
30^{c}–32	37^{c}–39	36^{c}–38	32^{c}–34	35^{c}–37
1145*	—	—	35^{ab}	38^{ab}
1146*	—	—	—	—
33^{ab}	40^{ab}	39^{ab}	—	—
33^{c}–36	40^{c}–43	39^{c}–42	35^{c}–38	38^{c}–41
1147*	—	—	—	42^{ab}
37–39^{b}	44–46^{b}	43–45^{b}	39–41^{b}	42^{c}–44^{b}
39^{cd}	46^{cd}	45^{cd}	—	44^{cd}
1148*	—	—	—	—
40^{ab}	47^{ab}	46^{ab}	—	45^{ab}
40^{c}–43	47^{c}–50	46^{c}–49	41^{c}–44	45^{c}–48
1149*	—	—	45	—
44–45^{b}	51–52^{b}	50–51^{b}	46–47^{b}	49–50^{b}
1150*	—	—	—	—
45^{c}–46^{b}	52^{c}–53^{b}	51^{c}–52^{b}	47^{c}–48^{b}	50^{c}–51^{b}
1151*	—	—	—	51^{cd} fn.
46^{cd}	53^{cd}	52^{cd}	48^{cd}	51^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
47	54	53	—	52
48	55	54	—	45 4
49	56	55	—	44 52^{cd} fn. l. 1-4 and also fn. 45.4^{cd}
1152*	—	—	—	52^{cd} fn. l. 5-6
50	57	56	—	53
54 1153*	66 —	66 —	45 1	45 —
1154*	1	1	—	—
1-2	2-3	2-3	2-3	1-2
—	—	—	—	3-4 (r.)
$3-5^{b}$	$4-6^{b}$	$4-6^{b}$	$4-6^{b}$	$5-7^{b}$
1155*	—	—	$6^{c}-8^{b}$	—
$5^{c}-9^{b}$	$6^{c}-10$	$6^{c}-10$	$8^{c}-12$	$7^{c}-11$
1157*	—	—	—	—
1158*	—	—	13-14	—
1159*	—	—	—	12-13
$9^{c}-10$	11-12	11-12	15-16	14-15
1160*	—	—	17-20	16-19
11	13	13^{a-d}	21	20
12	14	$13^{e}-14^{b}$	$23^{c}-24^{b}$	$22^{c}-23^{b}$
$13-14^{b}$	$15-16^{b}$	$14^{c}-15^{b}$	$22-23^{b}$	$21-22^{b}$
14^{c}	16^{c}	15^{c}	24^{c}	23^{c}
14^{d}	16^{d}	15^{d}	25^{a}	24^{a}
15^{a}	[17^{a}]	16^{a}	24^{d}	23^{d}
15^{b}	[17^{b}]	16^{b}	25^{b}	24^{b}
15^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	25^{cd}	24^{cd}
1161*	17^{ef}	17^{ab}	—	—
1162*	—	—	—	—
16-17	18-19	$17^{c}-18$	26-27	25-26
1163*	—	—	28^{ab}	—
$18-19^{b}$	$20-21^{b}$	$19-20^{b}$	$28^{c}-29$	$27-28^{b}$
1165*	21^{cd}	20^{cd}	—	—
$19^{c}-22^{b}$	$21^{e}-24^{b}$	$20^{e}-23^{b}$	30-32	$28^{c}-31^{b}$
22^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	33^{cd}	31^{ef}
1166*	—	—	—	—
22^{ef}	25^{ab}	24^{ab}	33^{ab}	31^{cd}
1167*	25^{cd}	24^{cd}	—	—
23-28	26-31	25-30	34-39	32-37
1168*	32	31	—	—
29	33	32	—	38
55 1-2	67 1-2	67 1-2	46 1-2	46 1-2
{1170*	—	—	—	—
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{cd}	3^{cd}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{ab}	3^{ab}
4	4	4	4	4
1171*	—	—	$5-10^{b}$	5-9
$5-6^{a}$	$5-6^{a}$	$5-6^{a}$	$10^{c}-11^{c}$	$10-11^{a}$
1172*	—	—	—	—
$6^{b}-7^{d}$	$6^{b}-7^{d}$	$6^{b}-7^{d}$	$11^{d}-13^{b}$	$11^{b}-12$
1173*	—	—	—	—
7^{ef}	7^{ef}	7^{ef}	$13^{c}-14^{b}$	—
1175*	8-14	8-14	—	—
8-11	15-18	15-18	$14^{c}-17$	13-16
1177*	—	—	—	—
12-14	19-21	19-21	18-20	17-19
1178*	22^{ab}	22^{ab}	—	—
15^{a}	22^{c}	22^{c}	21^{a}	20^{a}
1179*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
15^{b}–16	22^{d}–23	22^{d}–24^{b}	21^{b}–22	20^{b}–21
1180*	—	—	23^{ab}	—
17–21	24–28	24^{c}–28	23^{c}–28^{b}	22–26^{d}
1181*	—	—	—	—
1182*	29^{ab}	29^{ab}	—	—
1183*	—	—	—	26^{ef}
22–24^{b}	29^{c}–31^{b}	29^{c}–31^{b}	28^{c}–30	27–29^{b}
24^{cd}	31^{cd}	31^{cd}	—	29^{cd}
25–27^{c}	32–34^{c}	32–34^{c}	31–33^{c}	30–32^{c}
27^{d}	34^{d}	34^{d}	33^{d}	—
28	35	35	34	33
29^{a}	36^{a}	36^{a}	—	—
29^{b}	36^{b}	36^{b}	—	32^{d}
29^{cd}	36^{cd}	36^{cd}	—	34^{ab}
1184*	—	—	—	—
1185*	—	—	—	—
30–34	37–41	37–41	35–39	34^{c}–38
1186*	42–50	42–50	—	—
35^{ab}	51^{ab}	51^{ab}	40^{ab}	39^{ab}
App. I (No. 34)	—	—	—	—
35^{c}–36	51^{c}–52	51^{c}–52	40^{c}–41	39^{c}–40
37	53	53	—	41
38–41	54–57	54–57	42–45	42–45
42^{ab}	58^{ab}	58^{ab}	46^{ab}	—
1187*	—	—	46^{cd}	—
42^{cd}	58^{cd}	58^{cd}	47^{ab}	46^{ab}
1188*	—	—	47^{cd}	46^{cd}
43–47	59–63	59–63	48–52	47–51
1189* l. 1–2	64	64^{a-d}	—	—
,, l. 3	65^{ab}	64^{ef}	—	—
,, l. 4–5	65^{c-f}	65	—	—
48–50	66–68	66–68	53–55	52–54
51	69	69	—	55
52–56	70–74	70–74	56–60	56–60
1190*	—	—	—	—
57–63	75–81	75–81	61–67	61–67
1191*	—	—	68	67^{cd} fn.
64	82	82	69	68
1192*	83	83	—	—
1193*	—	—	—	—
65–69	84–88	84–88	70–74	69–73
1194*	—	—	—	—
70	89	89	75	74
1195*	90–92	90–92	—	—
71^{ab}	93^{ab}	93^{ab}	76^{ab}	75^{ab}
1196*	—	[93^{cd}]	—	—
1197*	—	—	—	—
71^{c}–72	93^{c}–94^{d}	94–95^{b}	76^{c}–77	75^{c}–76
1198*	94^{ef}	95^{cd}	—	—
73–74	95–97^{b}	96–98^{b}	78–80^{b}	77–79^{b}
1200*	97^{c}–98	98^{c}–99	—	—
1201*	99	100	—	—
75–76	100–101	101–102	89–90	98–99
App. I (No. 35)	102–114	[103–115]	—	—
77	115	116	91	100
78–79	116–117	117–118	104–105	114–115
1202*	118	119	—	—
80^{ab}	119^{ab}	120^{ab}	106^{ab}	116^{ab}
1203*	—	—	106^{cd}	116^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1204*	—	[120^{cd}]	—	—
80^{cd}	119^{cd}	121^{ab}	107^{ab}	117^{ab}
1205*	120^{ab}	121^{cd}	—	—
81	120^{c}–121^{b}	122	107^{c}–108^{b}	117^{c}–118^{b}
1206*	—	—	—	118^{cd}
82–83	121^{c}–122	123–124	108^{c}–110^{b}	119–120
1207* l. 1–3	123^{a-f}	125–126^{b}	—	—
,, l. 4–5	123^{g}–124^{b}	—	—	—
,, l. 6–8	124^{c}–125	126^{c}–127	—	—
84–85	126–127	128–129	110^{c}–112^{b}	121–122
1208*	—	—	—	—
86–88^{b}	128–130^{b}	130–132^{b}	112^{c}–114	123–125^{b}
1209*	—	—	115	125^{c}–126^{b}
88^{c}–90^{b}	130^{c}–132^{b}	132^{c}–134^{b}	116–117	126^{c}–128^{b}
1210*	—	—	118^{ab}	128^{cd}
90^{cd}	132^{cd}	134^{cd}	80^{cd}	79^{cd}
1211*	133	135	—	—
91	134	136	81	80
App. I (No. 36) l. 1–3	—	[144–145^{b}]	—	82–83^{b}
,, ,, 1*	—	—	—	83^{cd}
,, ,, l. 4–19	—	[145^{c}–153^{b}]	—	84–90
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 20–21	—	[153^{c-f}]	—	91
92	135	137	82	81
93–98	136–141	138–143	83–88	92–97
99	142	154	92	101
1212*	—	—	—	—
100–101^{b}	143–144^{b}	155–156^{b}	93–94^{b}	102–103^{b}
1213*	144^{cd}	156^{cd}	—	—
101^{c}–104	145–147	156^{e}–159	94^{c}–97	103^{c}–106^{d}
1214*	—	—	—	106^{ef}
105–110	148–153	160–165	98–103	107–113
111–117	154–160	166–172	118^{c}–124	129–135
1215*	161	173	—	—
118–120	162–164	174–176	125–127	136–138
1216* l. 1–2	—	—	128	139
1216(A)*	—	—	—	—
1216* l. 3–8	—	—	129–131	140–142
,, l. 9	—	—	132^{ab}	—
121–123	165–167	177–179	132^{c}–134	143–145
1217*	168	180	—	—
124	169	181	—	146
1218*	—	—	135–138	147–150
1219*	—	182	—	—
125	170	183	—	151
1220*	—	—	—	—
126	171	184	—	152
127	172	185	141	155
1221*	173–174	186–187	—	—
128	175	188	140	153
129	176	189	139	154
56 1	68 1	68 1	47 1	47 1
1222*	2–5	2–5	—	—
1223*	—	—	—	—
2–6^{b}	6–10^{b}	6–10^{b}	2–6^{b}	2–6^{b}
1224* l. 1	10^{cd}	10^{cd}	6^{cd}	—
,, l. 2	11^{ab}	11^{ab}	—	—
6^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	—	6^{cd}
7–10	12–15	12–15	7–10	7–10

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
{1225*	—	—	—	—
1226*	—	—	—	11–12^{b}
11–15	16–20	16–20	11–15	12^{c}–16
1227*	—	—	16^{ab}	—
16–17	21–22	21–22	16^{c}–18^{b}	17–18
1228*	—	—	—	18^{cd} fn.
18–19	23–24	23–24	18^{c}–19	19–20
1230*	—	—	—	—
57 1–4	69 1–4	69 1–4	48 1–4	48 1–4
1231* l. 1	—	—	—	4^{cd} fn.
1231 (A)*	—	—	—	—
1231* l 2–3	—	—	—	4^{cd} fn.
5–12	5–12	5–12^{d}	5–12	5–12
1232*	13^{ab}	12^{ef}	—	—
13	13^{c-f}	13	—	—
14	14	14	13	13
15–18	15–18	15–18	49 1–4	49 1–4
1233*	19	19	—	—
19–20^{b}	20–21^{b}	20–21^{b}	5–6^{b}	5–6^{b}
1234*	—	—	—	6^{ab} fn.
20^{c}–21	21^{c}–22	21^{c}–22	6^{c}–7	6^{c}–7
1235* l. 1–2	—	—	8	7^{cd} fn.
,, l. 3–5	—	—	—	7^{cd} fn.
22–24^{b}	23–25^{b}	23–25^{b}	9–11^{b}	8–10^{b}
—	—	[25^{cd}]	—	—
24^{c}–28	25^{c}–29	25^{e}–29	11^{c}–15	10^{c}–14
1236*	—	—	—	15^{ab} fn.
29^{ab}	30^{ab}	30^{ab}	16^{ab}	15^{ab}
{1237*	—	—	—	15^{cd} fn.
29^{cd}	30^{cd}	30^{cd}	16^{cd}	15^{cd}
1238*	—	—	—	—
30^{ab}	31^{ab}	31^{ab}	17^{ab}	16^{ab}
1239*	—	—	—	16^{ab} fn.
30^{cd}	31^{cd}	31^{cd}	17^{cd}	16^{cd}
1241*	—	—	—	—
31^{ab}	32^{ab}	32^{ab}	18^{ab}	17^{ab}
1242*	—	—	—	17^{cd}
31^{cd}	32^{cd}	32^{cd}	18^{cd}	17^{ef}
1243*	—	—	—	17^{ef} fn.
32^{ab}	33^{ab}	33^{ab}	19^{ab}	18^{ab}
32^{cd}	—	33^{cd}	19^{cd}	18^{cd}
33–37	33^{c}–38^{b}	34–38	20–24	19–23
1244*	—	—	25	23^{cd} fn.
38–42^{b}	38^{c}–42	39–43^{b}	26–30^{b}	24–28^{b}
1245*	—	—	—	—
42^{cd}	43^{ab}	43^{cd}	30^{cd}	28^{cd}
1246*	43^{cd}	43^{ef}	—	—
43–45	44–46	44–46	31–33	29–31
—	—	—	34^{ab}	32^{ab}
1247*	47	47	—	—
46	48	48	35	33
47^{ab}	49^{ab}	49^{ab}	34^{cd}	32^{cd}
47^{c}–49	49^{c}–52^{b}	49^{c}–52^{b}	36–38	34–36^{d}
1248* l. 1	52^{cd}	52^{cd}	39^{ab}	36^{ef}
,, l. 2	53^{ab}	53^{ab}	40^{ab}	37^{cd}
,, l. 3–4	53^{c}–54^{b}	53^{c}–54^{b}	42^{c}–43^{b}	39
1249*	—	—	43^{cd}	—
50^{ab}	54^{cd}	54^{cd}	39^{cd}	37^{ab}
50^{c}–51^{b}	55^{a-d}	55^{a-d}	40^{c}–41^{b}	37^{e}–38^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1250*	55^{ef}	55^{ef}	41^{cd}	—
51^{cd}	56^{ab}	56^{ab}	42^{ab}	38^{cd}
1251*	56^{cd}	56^{cd}	—	—
52–53	57–58	57–58	44–45	40–41
54^{ab}	59^{ab}	59^{ab}	46^{ab} (r.)	42^{ab} (r.)
54^{c}–55	59^{c}–60	59^{c}–60^{d}	46^{c}–47	42^{c}–43
{1252*	—	—	—	—
56	61	60^{e}–61^{b}	48	44
1253*	—	61^{c}–62^{b}	—	—
—	—	62^{cd} (r.)	—	—
57^{ab}	62^{ab}	63^{ab}	49^{ab}	45^{ab}
1254*	—	—	49^{cd}	45^{cd}
57^{cd}	62^{cd}	63^{cd}	50^{ab}	46^{ab}
1255*	—	—	50^{cd}	—
1256*	—	—	—	46^{cd}
1257*	—	—	—	—
58	63	64	51	47
1258*	64	65	—	—
59^{a-c}	65^{a-c}	66^{a-c}	52^{a-c}	48^{a-c}
1260*	—	—	—	—
1261*	—	—	—	—
59^{d}	65^{d}	66^{d}	52^{d}	48^{d}
1262*	—	—	53^{ab}	48^{ef}
60–64	66–70	67–71	53^{c}–57	49–53
65^{ab}	72^{cd}	72^{ab}	—	56^{ab}
65^{cd}	71^{ab}	72^{cd}	—	56^{cd}
66	71^{c}–72^{b}	73	60	57
67	73	74	58	54
1264*	—	—	59	55
{1265* l. 1	—	—	—	—
68–72^{b}	74–78^{b}	75–79^{b}	61–65^{b}	58–62^{b}
1267*	—	—	65^{cd}	[62^{cd}]
72^{cd}	78^{cd}	79^{cd}	—	62^{ef}
73–77	79–83	80–84	66–70	63–67
78	84	85	—	68
79–80^{b}	85–86^{b}	86–87^{b}	71–72^{b}	69–70^{b}
1268*	—	—	72^{cd}	70^{ab} fn.
80^{c}–81	86^{c}–87^{d}	87^{c}–88^{d}	73	70^{c}–71
1269*	87^{ef}	88^{e}	—	—
82–88^{c}	88–94^{c}	89–95^{c}	74–80^{b}	72–78^{c}
1270*	—	—	—	—
88^{d}–90	94^{d}–96	95^{d}–97	80^{c}–82	78^{d}–80
58 1–5^{b}	70 1–5^{b}	70 1–5^{b}	50 1–5^{b}	50 1–5^{b}
1271*	—	—	—	5^{ab} fn.
5^{c}–12^{b}	5^{c}–12^{b}	5^{c}–12^{b}	5^{c}–12^{b}	5^{c}–12^{b}
1273*	—	—	—	—
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}
1274*	13^{ab}	13^{ab}	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{cd}	13^{ab}	13^{ab}
1275*	13^{ef}	14^{ab}	—	—
13^{c}–18^{b}	14–18	14^{c}–19^{b}	13^{c}–18^{b}	13^{c}–18^{b}
1276*	—	—	—	18^{ab} fn.
1277*	—	—	—	—
18^{c}–23	19–24^{b}	19^{c}–24	18^{c}–23	18^{c}–23
1278*	24^{c-f}	25	—	—
24–25	25–26	26–27	24–25	24–25
1280*	27–28	28–29	—	—
26–28	29–31	30–32	26–28	26–28
{1281*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1282*	—	—	—	—
29	32	33	29	**51** 1
1283*	33-35	34-36	30-32	2-4
30-32	36-38	37-39	33-35	5-7
33	39	40	36	[8]
34-39	40-45	41-46	37-42	9-14
1285*	—	—	—	—
40-43	46-49	47-50	43-46	$15-18^{d}$
1287*	—	—	—	$18^{e}-19^{b}$
44^{ab}	50^{ab}	51^{ab}	47^{ab}	19^{cd}
1288*	—	—	—	—
$44^{c}-51^{b}$	$50^{c}-57^{b}$	$51^{c}-58^{b}$	$47^{c}-54^{b}$	$19^{e}-26^{b}$
51^{cd}	57^{cd}	[58^{cd}]	54^{cd}	26^{cd}
1289*	58-62	[$59-63^{d}$]	—	—
1290*	63^{ab}	[63^{ef}]	—	27^{ab}
1291*	—	—	—	27^{cd}
52-53	$63^{c}-65^{b}$	64-65	55-56	28-29
1292*	65^{c-f}	66	—	—
App. I (No. 37)	[before st. 66 l. 1-22]	[67-76]	—	—
54	66	77	57	30
59 $1-4^{b}$	**71** $1-4^{b}$	**71** $1-4^{b}$	**51** $1-4^{b}$	**52** $1-4^{b}$
1293*	—	—	—	$4^{e}-9$
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	[4^{cd}]
5-6	5-6	5-6	5-6	10-11
1294*	7	7	—	—
$7-12^{c}$	$8-13^{c}$	$8-13^{c}$	$7-12^{c}$	$12-17^{c}$
$12^{d}-13^{c}$	$13^{d}-14^{c}$	$13^{d}-14^{c}$	—	$17^{d}-18^{e}$
$13^{d}-29^{b}$	$14^{d}-30^{b}$	$14^{d}-30^{b}$	$12^{d}-28^{b}$	$18^{d}-34^{b}$
{1298*	—	—	—	—
$29^{c}-45$	$30^{c}-46$	$30^{c}-46$	$28^{c}-44$	$34^{c}-50$
46^{ab}	47^{ab}	47^{ab}	—	—
$46^{c}-47^{b}$	$47^{c}-48^{b}$	$47^{c}-48^{b}$	45	51^{a-d}
47^{cd}	48^{cd}	48^{cd}	—	51^{ef}
{1301*	—	—	—	—
1302*	—	—	—	—
48-54	49-55	49-55	46-52	52-58
1303*	—	—	—	59^{ab}
55^{ab}	56^{ab}	56^{ab}	53^{ab}	59^{cd}
1304*	—	—	53^{cd}	—
55^{cd}	56^{cd}	56^{cd}	—	59^{ef}
1305*	—	—	54-55	60-61
1306*	56^{ef}	56^{ef}	—	—
$56-62^{b}$	$57-63^{b}$	57-62	$56-62^{b}$	$62-68^{b}$
1309*	—	—	—	—
62^{cd}	63^{cd}	63^{ab}	62^{cd}	68^{cd}
1310*	—	—	—	—
1311*	64^{ab}	63^{cd}	—	—
63	64^{c-f}	64	63	69
1312*	—	—	64-67	70-73
64-68	65-69	$65-69^{d}$	68-72	74-78
{1313*	—	[69^{ef}]	—	—
69-74	$70-75^{b}$	70-75	73-78	79-84
1314*	—	—	—	—
75^{ab}	75^{cd}	76^{ab}	79^{ab}	85^{ab}
1315*	—	—	—	85^{ab} fn.
$75^{c}-76$	$75^{e}-76$	$76^{c}-77$	$79^{c}-80$	$85^{c}-86$
77^{ab}	77^{ab}	78^{ab}	81^{ab}	87^{cd}
77^{cd}	77^{cd}	78^{cd}	81^{cd}	87^{ab}
$78-80^{b}$	$78-80^{b}$	$79-81^{b}$	$82-84^{b}$	$88-90^{b}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1317*	—	—	—	—
80^{c}–83	80^{c}–83	81^{c}–84	84^{c}–87	90^{c}–93
84	84	85	88	95^{a-d}
85	85	86	89	94
1318*	—	—	—	94^{cd} fn.
86^{ab}	86^{ab}	87^{ab}	90^{ab}	—
86^{c}–88	86^{c}–88	87^{c}–89	90^{c}–92	95^{e}–97
{1320*	—	—	—	—
89–91	89–91	90–92	93–95	98–100
1322*	—	—	—	100 fn.
92	92	93	96	101
{1323*	—	—	97	—
93–95	93–95	94–96	98–100	102–104
1326* l. 1–5	[Before st. 96 l. 1–5]	[97–99^{b}]	—	—
,, l. 6	—	—	—	—
,, the prior half of l. 7	[The prior half of l. 6]	[99^{c}]	—	—
,, the post. half of l. 7 –the prior half of l. 8	—	—	—	—
,, the post. half of l. 8–10	[The post. half of l. 6–8]	[99^{d}–100^{d}]	—	—
96–97	96–97^{d}	100^{e}–102^{b}	101–102	105–106
1329*	97^{ef}	102^{cd}	—	—
98–99	98–99	103–104	103–104	107–108
100	100	105	105	—
101–105	101–105	106–110	106–110	109–113
1330*	106–108	111–113	—	—
106	109	114	—	—
1331*	[After st. 109 l. 1–4]	115	—	—
App. I (No. 38) l. 1–4	72 1–2	72 1–2	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 5–21	3–10	3–10^{b}	—	—
,, ,, 3*	—	10^{cd}	—	—
,, ,, l. 22	—	11^{ab}	—	—
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 23–31	11–15^{b}	11^{c}–15	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 32–39	15^{c}–17	16–18	—	—
60 1	73 1	73 1	111	114
1332*	—	—	52 1–2	53 1^{ab} fn.
2	2	2	—	1
3–4^{b}	3–4^{b}	3–4^{b}	3–4^{b}	2–3^{b}
1333*	—	—	—	—
4^{c}–7	4^{c}–7	4^{c}–7	4^{c}–7	3^{c}–6
1334*	—	—	—	—
8–11^{b}	8–11^{b}	8–11^{b}	8–11^{b}	7–10^{b}
1335*	11^{c}–12^{d}	[11^{c}–12^{d}]	—	—
11^{cd}	12^{ef}	12^{ef}	11^{cd}	10^{cd}
1336*	12^{gh}	—	—	—
12–14	13–15	13–15	12–14	11–13
15	16^{k-n}	18	15	14
16–18^{b}	[16^{a-j}]	16–17	16–18^{b}	15–17^{b}
18^{cd}	—	—	18^{cd}	17^{cd}
19^{ab}	17^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	—
19^{cd}	17^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	17^{ef}
20	18	20	20	19
1337*	—	—	21	20

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21	19	21	—	22
22	20	22	22	21
23	21	23	23–24^{b}	18
24–28	22–26	24–28	24^{c}–30	23–27
1341* l. 1–2	—	—	—	27^{cd} fn. l. 1–2
1341(A)*	—	—	—	—
1341* l. 3 -the prior half of l. 10	—	—	—	27^{cd} fn. l. 3 -the prior half of l. 10
1341(B)*	—	—	—	—
1341* the post. half of l. 10-23	—	—	—	27^{cd} fn. the post. half of l. 10-23
1342*	27–28^{b}	29–30^{b}	—	—
App. I (No. 39) l. 1	28^{cd}	30^{cd}	75 43^{ab}	74 42^{ab}
,, ,, l. 2	—	—	43^{cd}	42^{cd}
,, ,, l. 3-6	29–30	31–32	44–45	43–44
,, ,, 1*	—	—	46	45
,, ,, l. 7-26	31–40	33–42	47–56	46–55
,, ,, l. 27-28	41	43	57	55^{cd} fn.
,, ,, l. 29-34	42–44	44–46	58–60	56–58
,, ,, l. 35-38	—	—	61–62	59–60
,, ,, l. 39	—	—	64^{ab}	61^{ab}
,, ,, l. 40-41	—	—	63	61^{c}–62^{b}
,, ,, l. 42	—	—	64^{cd}	62^{cd}
,, ,, l. 43-54	45–50	47–51	—	—
29–39^{b}	51–60^{b}	52–62^{b}	52 31–41^{b}	53 28–38^{b}
1344*	—	—	—	—
39^{cd}	60^{cd}	62^{cd}	42^{ab}	38^{cd}
{1345*	—	—	41^{cd}	—
1346*	—	—	—	—
1347* l. 1	—	—	—	39^{ab}
,, l. 2	—	—	42^{cd}	39^{cd}
40–43	61–64	63–66	43–46	40–43
44^{ab}	65^{ab}	67^{ab}	—	44^{ab}
44^{c}–45^{b}	65^{c}–66^{b}	67^{c}–68^{b}	47	44^{c}–45^{b}
1349*	—	—	—	45^{cd}
1350*	—	—	—	—
45^{cd}	66^{cd}	68^{cd}	48^{ab}	—
46–47	67–68	69–70	48^{c}–50^{b}	46–47
{1351*	—	—	—	—
1352*	—	—	50^{cd}	—
48–49	68–70^{d}	71–72^{d}	51–52	48–49^{d}
1353*	70^{ef}	[72^{ef}]	—	49^{ef}
1354*	—	—	53–54	49^{ef} fn.
61 1–3	74 1–3	74 1–3	53 1–3	50–52
1355*	—	—	—	—
4–11^{b}	4–11^{b}	4–11^{b}	4–11^{b}	53–60^{b}
1356*	—	—	—	60^{cd}
1357*	—	—	13^{ab}	61^{ab}
1358*	—	—	—	—
1359* l. 1-3	—	—	11^{c}–12	—
,, l. 4	—	—	—	
11^{c}–12	11^{c}–12	11^{c}–12	13^{c}–14	61^{c}–62
1360*	—	—	—	—
13	13	13	15	63
1362*	—	—	—	—
14–15	14–15	14–15	16–17	64–65
1363*	—	—	18^{ab}	65^{ab} fn.
16–19^{b}	16–19^{b}	16–19^{b}	18^{c}–21	66–69^{b}
1365*	—	—	22	69^{c}–70^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19^{c}–20	19^{c}–20	19^{c}–20	23–24^{b}	70^{c}–71
1366*	—	—	—	72
1367*	—	—	—	—
21–22	21–22	21–22	24^{c}–26^{b}	73–74
1368*	—	—	26^{cd}	75^{ab}
1369*	—	—	—	—
23	23	23	27	75^{c}–76^{b}
1370*	—	—	28^{ab}	76^{cd}
24	24	24^{a-d}	28^{c}–29^{b}	77
1371*	—	—	—	—
1372*	—	—	—	—
1373*	—	[24^{ef}]	—	—
25–29	25–29	25–28	29^{c}–34^{b}	78–82
1374*	—	—	—	—
30	30	29	34^{c}–35^{b}	83
1376*	—	—	—	—
31–35^{b}	31–35^{b}	30–34^{b}	35^{c}–39	84–88^{b}
1377*	—	—	—	—
35^{cd}	35^{cd}	34^{cd}	40^{ab}	88^{cd}
1378*	—	—	—	—
36–37	36–37	35–36	40^{c}–42^{b}	89–90
1379*	—	—	42^{cd}	—
38	38	37	—	91
39	39	38	43	92
{1380*	—	—	—	—
40	40	39	44	93
41	41	40	—	94
1381*	—	—	—	—
1382*	[Before st. 42 l. 1–8]	41–44	—	—
42–45	42–45	45–48	45–48	95–98
46	46	49	—	99
47	47	50	49	100^{a-d}
48^{ab}	48^{ab}	51^{ab}	50^{ab}	—
48^{c}–49	48^{c}–49	51^{c}–52	50^{c}–51	100^{e}–101
1383*	—	—	—	—
50^{ab}	50^{ab}	53^{ab}	52^{ab}	102^{ab}
1384*	50^{c}–52^{b}	53^{c}–55^{b}	—	—
50^{c}–51	52^{c}–53^{d}	55^{c}–56^{d}	52^{c}–53	102^{c}–103
1385*	53^{ef}	56^{ef}	—	—
52–54	54–56	57–59	54–56	104–106
1386*	—	[60^{c}–61^{b}]	—	—
55^{ab}	57^{ab}	60^{ab}	57^{ab}	107^{ab}
1387*	—	—	—	—
1388*	—	—	—	—
55^{c}	57^{c}	61^{c}	57^{c}	107^{c}
1389*	—	—	—	—
55^{d}	57^{d}	61^{d}	57^{d}	107^{d}
56	58	62	—	108
57	59	63	58	109
{1391*	—	—	—	—
58–59	60–61	64–65	59–60	110–111
App. I (No. 40)	—	—	—	—
60–61	62–63	66–67	61–62	112–113
1394*	—	—	—	—
62	64	68	63	114
63	65	69	—	116
64	66	70	64	115
65–67	67–69	71–73	65–67	117–119
1395*	—	—	68	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1396* l. 1–4	70	74	—	—
1396(A)*	—	—	—	—
1396* l. 5–8	71–72	75–76	—	—
1397*	—	—	—	—
68^{ab}	73^{ab}	77^{ab}	—	120^{ab}
1399*	—	—	—	—
68^{cd}	73^{cd}	77^{cd}	—	120^{cd}
62 1	75 1	75 1	54 1	54 1
1400* l. 1	—	—	2^{cd}	—
,, l. 2	—	—	—	—
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3^{ab}	2^{cd}
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	4^{ab}	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	4^{cd}	3^{cd}
1403*	[4^{ab}]	[4^{ab}]	—	—
1404*	—	—	—	—
4–5	4^{c}–5	4^{c}–5	5–6	4–5
1405*	—	—	—	—
6	6	6^{a-d}	7	6
1406*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	8^{ab}	7^{ab}
1407*	7^{c}–13	7–13^{b}	—	—
7^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	8^{cd}	7^{cd}
1409*	—	—	—	—
8–9^{b}	14^{c}–15	14–15^{b}	9–10^{b}	8–9^{b}
1410*	—	—	—	—
9^{c}–10^{b}	16	15^{c}–16^{b}	10^{c}–11^{b}	9^{c}–10^{b}
1411* l. 1	—	—	11^{cd}	—
1411* l. 2	—	—	—	—
1412*	—	—	—	—
10^{cd}	17^{ab}	16^{cd}	14^{ab}	10^{cd}
1413* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2–3	—	—	14^{c}–15^{b}	—
,, l. 4–5	—	—	—	—
,, l. 6–8	—	—	15^{c}–16	—
—	—	—	17^{ab} (r.)	—
1414*	—	—	—	—
11	17^{c}–18^{b}	17	12	11
1415*	—	—	13	—
12^{a}	18^{c}	18^{a}	17^{c}	12^{a}
12^{bc}	18^{d}–19^{a}	18^{bc}	—	12^{bc}
12^{d}	19^{b}	18^{d}	17^{d}	12^{d}
13–15	19^{c}–22^{b}	19–21	18–20	13–15
App. I (No. 41) l. 1-10	—	—	—	16–20
,, ,, l. 11	—	—	—	[21]
,, ,, l. 12-19	—	—	—	22–25
1416*	22^{c}–23^{b}	—	—	—
16^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	21^{ab}	26^{ab}
1417*	—	—	—	27–28
16^{cd}	24^{ab}	23^{cd}	21^{cd}	26^{cd}
1418*	—	—	—	—
17	24^{c}–25^{b}	22	22	29
18	25^{c}–26^{b}	24	23	30
1419*	—	—	—	—
19–21	26^{c}–28	25–27	24–26	31–33
1421*	—	—	—	34–36
1422*	29	28	—	—
22–25^{b}	30–33^{b}	29–32^{b}	27–30^{b}	37–40^{b}
1425*	37^{cd}	36^{cd}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
25^{cd}	33^{cd}	32^{cd}	30^{cd}	40^{cd}
1426* l. 1-2	—	—	—	—
,, l. 3	—	—	31^{ab}	—
1426(A)*	—	—	—	—
1426* l. 4	—	—	31^{cd}	—
$26-27^{b}$	$34-35^{b}$	$33-34^{b}$	$32-33^{b}$	$41-42^{b}$
$27^{c}-28^{b}$	$35^{c}-36^{b}$	$34^{c}-35^{b}$	—	—
28^{cd}	36^{cd}	35^{cd}	33^{cd}	42^{cd}
1427*	—	—	34	—
—	37^{ab} (r.)	36^{ab} (r.)	—	—
29-31	38-40	37-39	35-37	43-45
1429* l. 1	—	—	38^{ab}	45^{cd} fn. l. 2
,, l. 2-3	—	—	—	45^{cd} fn. l. 3-4
,, l. 4	—	—	38^{cd}	45^{cd} fn. l. 5
32^{ab}	41^{ab}	40^{ab}	39^{ab}	45^{cd} fn. l. 1
32^{cd}	41^{cd}	40^{cd}	39^{cd}	—
33-35	42-44	41-43	40-42	46-48
1431*	—	—	—	—
$36-37^{b}$	$45-46^{b}$	$44-45^{b}$	$43-44^{b}$	$49-50^{b}$
1432*	—	—	$44^{c}-45^{b}$	—
37^{cd}	46^{cd}	45^{cd}	45^{cd}	50^{cd}
1433*	47	46	—	—
38^{ab}	48^{ab}	47^{ab}	46^{ab}	51^{ab}
1434*	—	—	—	51^{cd}
$38^{c}-39$	$48^{c}-49$	$47^{c}-48$	$46^{c}-47$	$51^{e}-52$
1435*	—	—	—	53
1436* l. 1-4	50-51	49-50	—	54-55
,, l. 5-6	52	51	—	—
,, l. 7-8	53	52	—	56
1436(A)*	—	—	—	—
1436* l. 9	54^{ab}	53^{ab}	48^{ab}	58^{cd} fn.
40	$54^{c}-55^{b}$	$53^{c}-54^{b}$	49	58^{a-d}
41^{ab}	55^{cd}	54^{cd}	—	57^{ab}
41^{cd}	56^{ab}	55^{ab}	48^{cd}	57^{cd}
42^{ab}	56^{cd}	55^{cd}	—	58^{ef}
42^{cd}	57^{ab}	56^{ab}	50^{ab}	59^{ab}
43^{ab}	57^{cd}	56^{cd}	—	59^{cd}
43^{cd}	58^{ab}	56^{ef}	50^{cd}	59^{ef}
44^{ab}	58^{cd}	57^{ab}	51^{ab}	60^{ab}
1438*	—	—	—	—
44^{cd}	59^{ab}	57^{cd}	51^{cd}	60^{cd}
1439*	—	—	52	60^{cd} fn.
45	$59^{c}-60^{b}$	58	53	61
46^{ab}	60^{cd}	59^{ab}	—	62^{ab}
{1440*	—	—	—	—
46^{cd}	61^{ab}	59^{cd}	—	62^{cd}
1442*	—	—	—	—
1443* l. 1-2	$61^{c}-62^{b}$	60	55	—
,, l. 3-4	$62^{c}-63^{b}$	61	—	—
1443(A)*	—	—	—	—
1443* l. 5	63^{cd}	62^{ab}	—	—
,, l. 6	63^{ef}	62^{ab}	—	—
1444*	—	—	—	63^{ab}
1445*	—	—	57	—
47	64	63	56	—
—	65^{a-d} (r.)	64 (r.)	—	63^{c-f}
1446*	—	[65]	—	—
—	—	[66]	—	—
48	65^{e-h}	67	58	64
1447* l. 1	—	—	59^{ab}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1447(A)*	—	—	—	—
1447* l. 2	—	—	59^{cd}	—
49	66	68	61	65
1448*	67^{ab}	69^{ab}	—	—
50	67^{c}–68^{b}	69^{c-f}	60	66
1449*	—	—	—	—
1450*	—	—	54	—
51^{ab}	68^{cd}	70^{ab}	62^{ab}	67^{cd}
51^{cd}	[69^{ab}]	70^{cd}	62^{cd}	67^{ab}
52	69^{c-f}	71	63	68
1451*	—	—	64	69
1452*	—	—	—	—
App. I (No. 42)	—	—	—	—
63 1	**76** 1	**76** 1	**55** 1	70
1453*	—	—	—	—
1454*	—	—	—	—
2	2	2	2	71
1455*	—	—	—	—
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	72^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	72^{cd}
1456*	—	—	4^{ab}	72^{ab} fn. l. 2
1457*	—	—	—	—
App. I (No. 43) l. 1	4^{ab}	4^{ab}	4^{cd}	72^{ab} fn. l. 3
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
—	—	—	5^{ab}	—
App. I (No. 43) l. 2–3	—	—	5^{c}–6^{b}	—
,, ,, l. 4	4^{cd}	4^{cd}	6^{cd} (r.)	72^{ab} fn. l. 4
,, ,, l. 5	5^{ab}	5^{ab}	7^{ab}	,, ,, l. 5
,, ,, l. 6–7	5^{c}–6^{b}	5^{c}–6^{b}	—	,, ,, l. 6–7
,, ,, l. 8–10	6^{c}–7	6^{c}–7	7^{c}–8	,, ,, l. 8–10
,, ,, 3*	—	—	9^{ab}	—
,, ,, l. 11–14	8–9	8–9	9^{c}–11^{b}	72^{ab} fn. l. 11–14
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 15	10^{ab}	10^{ab}	11^{cd}	72^{ab} fn. l. 15
,, ,, l. 16–18	10^{c}–11	10^{c}–11	—	,, ,, l. 16–18
,, ,, 7*	—	—	—	—
,, ,, l. 19–20	12	13	13	72^{ab} fn. l. 21–22
,, ,, l. 21–22	13	12	12	,, ,, l. 19–20
—	14 (r.)	—	—	—
,, ,, l. 23–24	15	14	14	72^{ab} fn. l. 23–24
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 25–26	16	15	—	72^{ab} fn. l. 25–26
,, ,, l. 27–28	17	16	25	,, ,, l. 27–28
,, ,, 9*	—	—	—	,, ,, l. 29–30
,, ,, l. 29–33	18–20^{b}	17–19^{b}	26–28^{b}	,, ,, l. 31–35
,, ,, 10*	—	—	—	—
,, ,, l. 34–41	20^{c}–24^{b}	19^{c}–23^{b}	28^{c}–32^{b}	72^{ab} fn. l. 36–43
,, ,, 12*	—	—	32^{cd}	—
,, ,, l. 42	24^{cd}	23^{cd}	15^{ab}	72^{ab} fn. l. 44
,, ,, l. 43–56	25–31	24–30^{d}	15^{c}–22^{b}	,, ,, l. 45–58
,, ,, 13*	—	[30^{ef}]	—	—
,, ,, 14*	—	—	—	—
,, ,, l. 57	32^{ab}	31^{ab}	—	—
,, ,, 15*	32^{cd}	31^{cd}	—	—
,, ,, l. 58–59	32^{e-h}	32	22^{c}–23^{b}	—
,, ,, l. 60–61	33	33	23^{c}–24^{b}	72^{ab} fn. l. 59–60
,, ,, l. 16*	—	—	24^{cd}	—
,, ,, l. 17*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 43) l. 62	34^{ab}	34^{ab}	33^{ab}	72^{ab} fn. l. 61
,, ,, l. 63	34^{cd}	34^{cd}	33^{cd}	—
4	$35-36^{b}$	35	$34-35^{b}$	$73-74^{b}$
1458* l. 1	—	—	35^{cd}	—
,, l. 2	36^{cd}	36^{ab}	—	74^{cd}
,, l. 3	37^{ab}	36^{cd}	—	—
,, l. 4	37^{cd}	36^{ef}	36^{cd}	—
1459*	—	—	36^{ab}	—
1460*	—	—	—	—
5	38	37	37	75
1461*	—	—	38–39	—
6	39	38	40	76
7^{ab}	40^{ab}	39^{ab}	41^{cd}	77^{cd}
7^{cd}	40^{cd}	39^{cd}	41^{ab}	77^{ab}
8–13	41–46	40–45	42–47	78–83
14	47^{a-d}	46	—	84
15	$47^{e}-48^{b}$	47	—	—
16–17	$48^{c}-50^{b}$	48–49	—	85–86
18	$50^{c}-51^{b}$	50^{a-d}	48	87
1464*	51^{cd}	50^{ef}	—	—
19	52	51	49	88
1465*	—	—	—	—
1466*	53	52	—	—
$20-21^{b}$	$54-55^{b}$	$53-54^{b}$	$50-51^{b}$	$89-90^{b}$
1469*	—	—	$51^{c}-53^{b}$	$90^{c}-92^{b}$
$21^{c}-22^{b}$	$55^{c}-56^{b}$	$54^{c}-55^{b}$	$53^{c}-54^{b}$	$92^{c}-93^{b}$
22^{cd}	56^{cd}	55^{cd}	—	93^{cd}
$23-24^{b}$	$57-58^{b}$	$56-57^{b}$	—	—
24^{cd}	58^{cd}	57^{cd}	54^{cd}	—
25^{ab}	59^{ab}	58^{ab}	—	94^{ab}
25^{cd}	59^{cd}	58^{cd}	55^{ab}	94^{cd}
$26-31^{b}$	$60-65^{b}$	$59-64^{b}$	$55^{c}-60$	$95-100^{b}$
31^{cd}	65^{cd}	64^{cd}	—	100^{cd}
32	66	65	61	101
33^{ab}	[67^{ab}]	66^{ab}	62^{ab}	102^{ab}
$33^{c}-37$	$67^{c}-71^{b}$	$66^{c}-70$	$62^{c}-66$	$102^{c}-106$
1473*	—	—	—	—
38^{ab}	71^{cd}	71^{ab}	67^{ab}	107^{ab}
{1474*	—	—	—	—
{1475*	—	—	—	—
38^{cd}	72^{ab}	71^{cd}	67^{cd}	107^{cd}
1476*	—	—	—	—
39	$72^{c}-73^{b}$	72^{a-d}	68	108
1477*	73^{cd}	72^{ef}	—	—
40	74	73	69	109
{1478*	—	—	70^{ab}	—
41	75	74	$70^{c}-71^{b}$	110
1479*	—	—	71^{cd}	—
42–45	76–79	$75-78^{d}$	72–75	111–114
1480*	—	—	76^{ab}	114^{cd} fn. l. 1
1481* l. 1–3	$80-81^{b}$	$78^{e}-79^{d}$	$76^{c}-77$	,, ,, l. 2–4
—	—	—	—	,, ,, l. 5
1481(B)*	—	—	—	114^{cd} fn. l. 6 the prior half
,, ,, From the post. half of l. 1–8	—	—	—	114^{cd} fn. the post. half l. 6–13
1481* l. 4–10	$81^{c}-84$	$79^{e}-82$	$78-81^{b}$	,, ,, l. 14–20
46–48	85–87	83–85	$81^{c}-84^{b}$	115–117

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1483*	—	—	—	—
49–50	88–89	86–87	84^c–86^b	118–119
1484*	90	88	86^c–87^b	119^{cd} fn.
51^{ab}	91^{ab}	89^{ab}	—	120^{ab}
51^c–53	91^c–93	89^c–91	87^c–89	120^c–122
64 1–7	77 1–7	77 1–7	56 1–7	55 1–7
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	—	8^{ab}
8^{cd}	—	8^{cd}	—	8^{cd}
9–10	8^c–9	9–10	—	9–10
11–18	10–17	11–18	8–15	11–18
1486*	—	—	—	18^{cd} fn.
19	18	19	16	19
1487*	—	—	17	19^{cd} fn.
20	19	20	18	20
1488*	—	—	—	—
21	20	21	19^c–20^b	21^c–22^b
22^{ab}	21^{ab}	22^{ab}	19^{ab}	21^{ab}
22^c–23	21^c–22	22^c–23	20^c–21	22^c–23
1489*	—	[24–25]	—	—
24	23	26	22	24
1491*	24	27	—	—
1492*	—	—	—	—
65 1–2^b	78 1–2^b	78 1–2^b	57 1–2^b	56 1–2^b
1493*	—	—	2^{cd}	2^{cd}
2^c–3	2^c–3	2^c–3	3–4^b	2^e–3
1494*	—	—	4^c–7^b	4–6
4–5^b	4–5^b	4–5^b	7^c–8	7–8^b
1495*	—	—	—	—
5^c–6^b	5^c–6^b	5^c–6^b	9	8^{ab} fn.
6^c–16	6^c–16	6^c–16	10–20^b	8^c–18
1496*	—	—	20^c–23	18^{cd} fn.
17–20	17–20	17–20	24–27	19–22
21	21	21	—	23
66 1–3^a	79 1–3^a	79 1–3^a	58 1–3^a	57 1–3^a
3^b	3^b	3^b	3^b	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	3^{cd} fn.
4^c	4^c	4^c	4^c	4^a
4^d	4^d	4^d	4^d	3^b
5	5	5	5	3^{ab} fn.
6^a	6^a	6^a	6^a	—
6^b–9	6^b–9	6^b–9	6^b–9	4^b–7
1497*	—	—	—	—
1498*	—	—	10–16	8–14
10–14	10–14	10–14	17–21	15–19
1499*	—	—	—	—
15–16	15–16	15–16	22–23	20–21^d
{1500*	—	—	—	—
1501*	—	—	24–25	21^e–23^b
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	26^{ab}	23^{cd}
1502*	—	—	—	—
17^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	26^{cd}	23^{ef}
1503*	18	18	31	27
App. I (No. 44) l. 1–25	—	—	—	27^{cd} fn. l. 1–25
,, ,, l. 26–28	—	—	—	—
,, ,, l. 29–33	—	—	—	27^{cd} fn. l. 26–30
18	19	19	27	24
1504*	—	—	28^{cd}	24^{cd} fn.
1505* l. 1	—	—	28^{ab}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1505* l. 2	—	—	—	—
19	20	20	29	25
1506*	—	[21]	30	26
20–25	21–26	22–27	32–37	28–33
25	27	28	39	35
27	28	29	38	34
28–29	29–31	30–32	40–42	36–38
1508*	$32–33^{b}$	[33]	—	—
30–34	$33^{c}–37$	34–38	43–47	39–43
1509*	—	—	—	43^{cd} fn.
35–36	38–39	39–40	48–49	44–45
37–38	40–41	41–42	—	46–47
1510*	—	—	—	—
67 1511* l. 1–2	80 —	80 —	59 1	58 —
1511* l. 3–5	—	—	—	—
1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	—	1^{ab}
1512*	—	—	—	$1^{c}–2^{b}$
1513*	$1^{c}–2^{b}$	$1^{c}–2^{b}$	—	—
1^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	2^{cd}
2	3	3	—	3^{a-d}
1514*	—	—	—	3^{ef}
$3–4^{b}$	$4–5^{b}$	$4–5^{b}$	—	$4–5^{b}$
4^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	19 39^{cd}	5^{cd}
5–7	6–8	6–8	40–42	6–8
1517*	—	—	—	—
8–9	9–10	9–10	$43^{c}–45^{b}$	9–10
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	47^{ab}	11^{ab}
$10^{c}–11^{b}$	$11^{c}–12^{b}$	$11^{c}–12^{b}$	48	11^{c-f}
App. I (No. 45) l. 1–9	—	—	—	12–15
,, ,, l. 10–the prior half of l. 12	—	—	59 $2–3^{a}$	$16–17^{a}$
,, ,, the post. half of l. 12–14	—	—	—	$17^{b}–18^{b}$
,, ,, l. 15	—	—	4^{cd}	18^{cd}
,, ,, the prior half of l. 16	—	—	—	19^{a}
,, ,, the post. half of l. 16–18	—	—	$3^{b}–4^{b}$	$19^{b}–20^{b}$
,, ,, l. 19	—	—	—	20^{cd}
,, ,, l. 20–25	—	—	5–7	21–23
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 26–29	—	—	8–9	24–25
,, ,, l. 30–32	—	—	$10–11^{b}$	25^{cd} fn. l. 1–3
,, ,, l. 33–34	—	—	$11^{c}–12^{b}$	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 35	—	—	12^{cd}	25^{cd} fn. l. 4
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 36–39	—	—	13–14	26–27
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 40–42	—	—	$15–16^{b}$	$28–29^{b}$
,, ,, l. 43	—	—	—	29^{cd}
,, ,, l. 44–49	—	—	$16^{c}–19^{b}$	30–32
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 50–54	—	—	$19^{c}–21$	$33–35^{b}$
,, ,, l. 55	—	—	—	35^{cd}
,, ,, l. 56–63	—	—	22–25	36–39

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 45) l. 64	—	—	**60** 1^{ab}	40^{ab}
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 65	—	—	—	40^{cd}
,, ,, l. 66–74	—	—	—	40^{cd} fn.
11^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	**19** 49^{ab}	**20** 11^{ab}
12–13	13–14	13–14	$49^{c}–51^{b}$	$11^{c}–13^{b}$
14	15	15	—	—
1518*	—	—	—	—
15^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	—	—
15^{c}–17	16^{c}–18	16^{c}–18	51^{c}–53	13^{c}–15
1519*	—	—	—	—
18	19	19	—	—
1520*	—	—	—	—
19	20	20	54	16
20	21	21	—	—
$21–22^{b}$	$22–23^{b}$	$22–23^{b}$	$55–56^{b}$	$17–18^{b}$
22^{cd}	23^{cd}	23^{cu}	—	—
23	24	24	57	19
24^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	—	—
24^{c}–25	25^{c}–26	25^{c}–26	58^{c}–59	20^{c}–21
1521*	—	—	—	—
26	27	27	60	22
$27–35^{b}$	$28–36^{b}$	$28–36^{b}$	—	—
{1522*	—	—	—	—
35^{cd}	36^{cd}	36^{cd}	—	—
36^{ab}	37^{ab}	37^{ab}	—	—
1524*	—	—	—	—
36^{cd}	37^{cd}	37^{cd}	—	—
1525*	—	—	—	—
37–39	38–40	37^{e}–39	—	—
{1526*	—	—	—	—
44–41	41–42	40–41	—	—
1527*	—	—	—	—
42	43	42	—	—
1528*	—	—	—	—
68 1^{ab}	**81** 1^{ab}	**81** 1^{ab}	—	**59** 1^{ab}
$1^{c}–3^{b}$	$1^{c}–3^{b}$	$1^{c}–3^{b}$	**60** $1^{c}–3^{b}$	$1^{c}–3^{b}$
$3^{c}–4^{b}$	$3^{c}–4^{b}$	$3^{c}–4^{b}$	—	$3^{c}–4^{b}$
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	3^{cd}	4^{cd}
{1529*	—	—	—	—
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	4^{ab}	5^{ab}
{1530*	—	—	—	—
$5^{c}–6^{b}$	$5^{c}–6^{b}$	$5^{c}–6^{b}$	—	$5^{c}–6^{b}$
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	4^{cd}	6^{cd}
1531*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	5^{ab}	7^{ab}
{1532*	—	—	—	—
7^{c}–9	7^{c}–9	7^{c}–9	5^{c}–7	7^{c}–9
1533*	—	—	—	—
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	—	10^{ab}
{1534*	—	—	—	10^{cd}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	—	11^{ab}
{1535*	—	—	—	11^{cd}
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	8^{ab}	12^{ab}
{1536*	—	—	—	11^{ef}
{1537*	—	11^{cd}	—	—
{1538*	—	12^{ab}	—	—
$11^{c}–13^{b}$	$11^{c}–13^{b}$	$12^{c}–14^{b}$	$8^{c}–10^{b}$	$12^{c}–14^{b}$
{1539*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
13^{c}–14	13^{c}–14	14^{c}–15	10^{c}–11	14^{c}–15
15^{ab}	15^{ab}	16^{ab}	—	16^{ab}
15^{cd}	15^{cd}	16^{cd}	12^{ab}	16^{cd}
1540*	—	—	12^{cd}	16^{ef}
16^{ab}	16^{ab}	17^{ab}	13^{ab}	17^{ab}
—	—	—	—	17^{cd}
16^{cd}	16^{cd}	17^{cd}	13^{cd}	18^{ab}
1541*	17^{ab}	18^{ab}	—	—
16^{ef}	17^{cd}	18^{cd}	14^{ab}	18^{cd}
17^{ab}	18^{ab}	19^{ab}	—	—
17^{c-f}	18^{c}–19^{b}	19^{c-f}	—	19^{c}–20^{b}
18^{ab}	19^{cd}	20^{ab}	14^{cd}	19^{ab}
18^{c}–19^{b}	19^{e}–20^{b}	20^{c}–21^{b}	15	20^{c}–21^{b}
{1546*	—	—	16^{ab}	21^{cd}
19^{c}–23^{b}	20^{c}–24	21^{c}–25	16^{c}–20	21^{e}–25
1548*	—	—	—	—
24	25	26	21	26
1550*	—	—	—	—
25–27^{b}	26–28^{b}	27–29^{b}	22–24^{b}	27–29^{b}
1551*	—	—	—	29^{cd}
27^{cd}	28^{cd}	29^{cd}	24^{cd}	29^{ef}
1552*	—	[30]	—	—
28–30	29–31^{d}	31–33^{b}	25–27	30–32
1553*	31^{ef}	33^{cd}	—	—
31	32	34	28	33
1554*	—	—	29^{ab}	—
32^{ab}	33^{ab}	35^{ab}	29^{cd}	34^{cd}
1555*	—	—	—	35
32^{cd}	33^{cd}	35^{cd}	—	34^{ab}
33^{ab}	34^{ab}	36^{ab}	—	37^{ab}
1556*	—	—	—	37^{cd}
33^{cd}	34^{cd}	36^{cd}	—	36^{ab}
1557* l. 1–2	—	—	—	—
,, l. 3–4	—	—	—	36^{cd}
69 1^{ab}	82 1^{ab}	82 1^{ab}	61 1^{ab}	60 1^{ab}
{1558*	—	—	—	—
1^{c}–11	1^{c}–11	1^{c}–11	1^{c}–11	1^{c}–11
1560*	—	—	—	12
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	13^{ab}
1561*	12^{cd}	12^{cd}	—	—
12^{c}–13	13–14^{b}	12^{e}–13	12^{c}–13	13^{c}–14
1562*	14^{c}–15^{b}	14	—	15
14–17	15^{c}–18	15–18	14–17	16–19
1563*	—	—	18–19	20–21
18	19	19	20	22
1564* l. 1–2	—	—	21	23
,, l. 3	—	—	—	24^{ab}
19–20^{b}	20–21^{b}	20–21^{b}	22–23^{b}	24^{c}–25^{b}
1565*	—	—	—	—
20^{c}–22	21^{c}–23	21^{c}–23	23^{c}–25	25^{c}–27^{d}
23^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	26^{ab}	28^{ab}
{1566*	—	—	—	—
1567* l. 1	—	—	26^{cd}	27^{ef}
{ ,, l. 2	—	—	27^{ab}	—
1568*	24^{cd}	24^{cd}	—	—
23^{c}–24	25–26^{b}	24^{e}–25	27^{c}–28	28^{c}–29
25^{ab}	26^{cd}	26^{ab}	29^{ab}	30^{ab}
{1569*	—	—	—	—
25^{cd}	26^{ef}	26^{cd}	29^{cd}	30^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
26	27	27	—	31
70 $1-7$	83 $1-7$	83 $1-7$	62 $1-7$	61 $1-7$
{1570* l. 2	—	—	—	—
$8-11^{b}$	$8-11^{b}$	$8-11^{b}$	$8-11^{b}$	$8-11^{b}$
1571* l. 1-2	—	—	$11^{c}-12^{b}$	$11^{c}-12$
,, l. 3	—	—	—	12^{ab} fn.
$11^{c}-15$	$11^{c}-15$	$11^{c}-15$	$12^{c}-16$	$12^{c}-16$
16	16	16	—	17
$17-18^{b}$	$17-18^{b}$	$17-18^{b}$	$17-18^{b}$	$18-19^{b}$
1573*	18^{cd}	18^{cd}	—	—
18^{cd}	19^{ab}	19^{ab}	18^{cd}	19^{cd}
1574*	19^{cd}	19^{cd}	—	—
19	20	20	19	20
20-23	21-24	21-24	20-23	21-24
24	25	25	24	24^{cd} fn.
25-27	26-28	26-28	25-27	25-27
28-29	29-30	29-30	—	27^{cd} fn.
30-33	31-34	31-34	28-31	28-31
34	35	35	32	32
35^{a}	36^{a}	36^{a}	33^{c}	33^{c}
{1578*	—	—	34^{b}	—
{1579*	—	—	—	—
35^{b}	36^{b}	36^{b}	33^{d}	33^{d}
1580*	—	—	34^{a}	—
35^{cd}	36^{cd}	36^{cd}	33^{ab}	33^{ab}
1581*	—	—	—	—
36	37	37	36	39
37^{ab}	38^{ab}	38^{ab}	34^{cd}	—
37^{cd}	38^{cd}	38^{cd}	35^{ab}	34^{ab}
1582*	—	—	35^{cd}	35^{ab}
38	39	39	37	40
39^{ab}	40^{ab}	40^{ab}	38^{ab}	34^{cd}
39^{cd}	40^{cd}	40^{cd}	38^{cd}	35^{cd}
1584*	—	—	39-40	36-37
40	41	41	41	38
41	42	42	42	41
1585*	43	43	43	42
42	44	44	44	43
71 $1-4^{b}$	84 $1-4^{b}$	84 $1-4^{b}$	63 $1-4^{b}$	62 $1-4^{b}$
{1587*	—	—	—	—
$4^{c}-12$	$4^{c}-12$	$4^{c}-12$	$4^{c}-12$	$4^{c}-12$
13^{ab}	13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	13^{ab}
1591*	13^{cd}	[13^{ab}]	—	—
$13^{c}-14$	$14-15^{b}$	$13^{e}-14$	$13^{c}-14$	$13^{c}-14$
{1593*	—	—	—	—
15^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	15^{ab}	15^{cd}
{1595*	—	—	—	—
15^{cd}	15^{ef}	15^{cd}	15^{cd}	15^{ab}
{1596* l. 1	—	—	—	—
1596* l. 2-5	—	—	—	16-17
,, l. 6	—	—	—	17^{cd} fn.
,, l. 7	—	—	16^{ab}	18^{ab}
$15^{e}-20$	16-20	16-20	$16^{c}-21$	$18^{c}-23$
{1598*	—	—	—	23^{cd} fn.
21-22	21-22	21-22	22-23	24-25
72 1	85 1	85 1	64 1	63 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—	2^{ab}
$2^{c}-3^{b}$	$2^{c}-3^{b}$	$2^{c}-3^{b}$	2	$2^{c}-3^{b}$
1599*	—	—	3^{ab}	3^{cd}
$3^{c}-8^{b}$	$3^{c}-8^{b}$	$3^{c}-7$	$3^{c}-8^{b}$	$3^{e}-8^{b}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1601*	—	—	8^{cd}	8^{cd}
8^{c}-10	8^{c}-11^{b}	8-10	9-11	9-11
11	11^{c}-12^{b}	11	—	12
12	12^{c-f}	12	12	13
1604*	—	—	13	14
1605*	13	13	—	—
13^{a-d}	14	14^{a-d}	—	15
1606*	15^{ab}	14^{ef}	—	—
13^{ef}	15^{cd}	15^{ab}	14^{ab}	16^{ab}
1608*	—	—	14^{cd}	16^{cd}
14-26	16-28	15^{c}-27	15-27	17-29
1613*	—	—	—	—
27	29	28	—	30
1614*	—	—	—	—
28	30	29	—	31
29	31	30	28	32
1615*	—	—	—	—
1616*	—	—	—	—
30	32	31	—	33
31	33	32	29	34
1618*	—	—	—	—
32	34	33	—	35
1620*	35	34	—	—
33	36	35	—	36
73 1	86 1	**86** 1	65 1	64 1
1621*	2	2	—	—
2	3	3	2	2
1622*	—	—	—	—
3	4	4	3	3
4	5	5	—	4
5-16	6-17	6-17	4-16	5-17
1630*	—	—	—	18^{ab}
17-19	18-20	18-20	17-19	18^{c}-20
{1631* l. 1	—	—	—	—
20^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	21^{ab}
20^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	—	21^{cd}
{1633*	—	—	—	22^{ab} fn.
21	22	22	21	22
22^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	20^{cd}	23^{ab}
22^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	22^{ab}	23^{ab} fn. l. 1
1634*	—	—	22^{cd}	23^{ab} fn. l. 2
23	24	24	23	23^{c}-24^{b}
1635*	—	—	24-25^{b}	24^{c}-25
1636*	—	—	—	25^{cd} fn.
24-25^{b}	25-26^{b}	25-26^{b}	25^{c}-26	26-27^{b}
1637*	—	—	—	—
25^{c}-30	26^{c}-31	26^{c}-31	27-32^{b}	27^{c}-32
1639*	—	—	—	—
1640*	—	—	—	32^{cd} fn.
31^{ab}	32^{ab}	32^{ab}	32^{cd}	33^{ab}
1641*	—	—	33^{ab}	33^{ab} fn.
31^{c}-33	32^{c}-34	32^{c}-34	33^{c}-35	33^{c}-35
{1642*	—	—	—	—
34	35	35	—	36
74 1-5^{b}	87 1-5^{b}	**87** 1-5^{b}	66 1-5^{b}	65 1-5^{b}
1643*	—	—	—	—
5^{c}-8^{b}	5^{c}-8^{b}	5^{c}-8^{b}	5^{c}-8^{b}	5^{c}-8^{b}
1644*	—	—	—	—
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1645*	—	—	—	8^{cd} fn.
9–10	9–10	9–10	9–10	9–10
1647*	—	—	—	—
11–15	11–15	11–15	11–15	11–15
1648*	16	16	—	—
1649*	—	17–18	—	—
16	17	19^{a-d}	16	16
1650*	—	—	20	17
1651* l. 1–4	—	—	17–18	18–19
1651 (A)*	—	—	19	—
1651* l. 5	—	—	21^{ab}	20^{ab}
17–18^{b}	18–19^{b}	19^{e}–20	21^{c}–22	20^{c}–21
1652*	—	—	23	22
18^{c}–19	19^{c}–20	21–22	24–25	23–24
1653*	—	—	—	24^{cd} fn.
1654*	21–22	23–24	—	—
20–22	23–25	25–27	26–28	25–27
{1655*	—	—	—	—
23–24	26–27	28–29	29–30	28–29
25^{ab}	28^{ab}	30^{ab}	—	30^{ab}
{1656*	—	—	—	30^{ab} fn.
25^{c}–26^{d}	28^{c}–29^{d}	30^{c}–31^{d}	31–32^{b}	30^{c}–31
26^{ef}	29^{ef}	31^{ef}	32^{cd}	32^{cd}
1657*	—	—	—	32^{ab}
27	30	32	33	33
75 1^{a-c}	88 1^{a-c}	88 1^{a-c}	67 1^{a-c}	66 1^{a-c}
1658* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2–7	—	—	—	1^{cd} fn.
1^{d}–3	1^{d}–3	1^{d}–3	1^{d}–3	1^{d}–3
1659*	—	—	—	4
1660*	4–5^{b}	4	4^{ab}	—
4–5	5^{c}–7^{b}	5–6	4^{c}–6^{b}	5–6
6–7	7^{c}–8	7–8	7^{c}–9^{b}	7–8
8	9	9	6^{c}–7^{b}	9
1661*	10–11	10–11	—	—
9–13	12–16	12–16	9^{c}–14^{b}	10–14
—	—	—	14^{c}–15^{b}	—
14–20	17–23	17–23	16^{c}–23^{b}	15–21
1663*	—	24	—	—
21–23	24–26	25–27	23^{c}–26^{b}	22–24
1665*	27	28	—	—
24	28	29	26^{c}–27^{b}	25
25	29	30	27^{c}–28^{b} (r.)	26
1667*	—	—	15^{c}–16^{b}	—
26	30	31	28^{c}–29^{b}	27
1668*	31	32	—	—
27–29^{b}	32–34^{b}	33–34	29^{c}–31	28–30^{b}
29^{cd}	—	35^{ab}	—	30^{cd}
30^{ab}	34^{cd}	35^{cd}	32^{ab}	31^{ab}
30^{c}–31^{b}	35	35^{e}–36^{b}	—	31^{c}–32^{b}
31^{c}–32	36	36^{c}–37	32^{c}–33	32^{c}–33
33	[37^{a-d}]	38	—	34
1669*	[37^{e-h}]	39	—	—
76 1–6	37^{i}–42	89 1–6	68 1–6	67 1–6
7^{ab}	[43^{ab}]	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}
7^{c}–9^{b}	43^{c}–44^{d}	7^{c}–9^{b}	7^{c}–9^{b}	7^{c}–9^{b}
9^{cd}	44^{ef}	9^{cd}	9^{cd}	9^{ab} fn.
10–20	45–55	10–19	10–20	9^{c}–19
1672*	56–57	20–21	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21	58^{a-d}	22	21	20
1673*	—	—	22^{ab}	21^{ab}
1674* l. 1	58^{ef}	23^{ab}	23^{cd}	22^{ab} fn. l. 1
,, l. 2	59^{ab}	23^{cd}	—	—
,, l. 3-4	$59^{c}-60^{b}$	24^{a-d}	24	22^{ab} fn. l. 2-3
,, l. 5	60^{cd}	24^{ef}	25^{ab}	—
,, l. 6	61^{ab}	25^{ab}	—	20^{cd} fn.
,, l. 7	61^{cd}	25^{cd}	22^{cd}	21^{cd}
,, l. 8-9	62	26	—	—
22^{ab}	63^{ab}	27^{ab}	23^{ab}	22^{ab}
$22^{c}-24^{b}$	$63^{c}-65^{b}$	$27^{c}-29^{b}$	$25^{c}-27^{b}$	$22^{c}-24^{b}$
1675*	$65^{c}-66^{b}$	$29^{c}-30^{b}$	$27^{c}-28^{b}$	24^{ab} fn.
24^{cd}	66^{cd}	30^{cd}	28^{cd}	24^{cd}
1676*	—	—	—	—
1677*	67	31	—	25
25-26	68-69	32-33	29-30	26-27
27	70	34	—	28
28	71	35	31	29
—	—	—	—	29^{cd} fn. (r.)
1679*	—	—	$32-33^{b}$	$30-31^{b}$
29^{ab}	72^{ab}	36^{ab}	33^{cd}	31^{cd}
1680*	—	—	—	—
29^{cd}	72^{cd}	36^{cd}	—	—
30-33	73-76	37-40	34-37	32-35
1681*	—	—	—	35^{cd} fn.
34	77	41	—	36
77 1^{ab}	89 1^{ab}	90 1^{ab}	69 1^{ab}	68 1^{ab}
1682*	$1^{c}-2^{b}$	$1^{c}-2^{b}$	$1^{c}-2^{b}$	1^{ab} fn.
$1^{c}-3$	$2^{c}-4$	$2^{c}-4$	$2^{c}-4$	$1^{c}-3$
1683*	—	—	—	—
4-9	5-10	5-10	5-10	4-9
1686*	11-13	11-13	11-13	12^{cd} and 13^{ab} fn.
10^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	10^{ab}
1687*	—	—	—	$11-13^{b}$
10^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	10^{cd}
1688*	—	—	15^{ab}	10^{ef}
1689*	—	—	—	10^{cd} fn.
$11-12^{b}$	$15-16^{b}$	$15-16^{b}$	$15^{c}-16$	$13^{c}-14$
12^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	—	15^{ab}
13^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	15^{cd}
1690*	—	—	$17^{c}-18$	$16-17^{b}$
$13^{c}-21^{b}$	$17^{c}-25^{b}$	$17^{c}-25^{b}$	$19-27^{b}$	$17^{c}-25^{b}$
1692*	25^{cd}	—	—	—
21^{cd}	26^{ab}	25^{cd}	27^{cd}	25^{cd}
1693* l. 1-2	—	—	—	25^{cd} fn.
,, l. 3-4	—	—	28	26
1694*	—	—	—	—
22-24	$26^{c}-29^{b}$	26-28	29-31	27-29
1695*	—	—	—	30
$25-27^{d}$	$29^{c}-32^{b}$	29-31	32-34	31-33
1696* l. 1-2	$32^{c}-33^{b}$	32	37	35^{cd} fn. l. 1-2
1696 A*	—	—	—	35^{cd} fn. l. 3
1696* l. 3	33^{cd}	33^{ab}	—	35^{cd} fn. l. 4
,, l. 4-6	$34-35^{b}$	$33^{c}-34$	—	—
27^{ef}	35^{cd}	35^{ab}	35^{ab}	34^{ab}
1697*	$36-37^{b}$	$35^{c}-36$	—	—
28^{a-d}	$37^{c}-38^{b}$	37^{a-d}	$35^{c}-36^{b}$	$34^{c}-35^{b}$
1698*	—	—	—	—
28^{ef}	38^{cd}	37^{ef}	36^{cd}	35^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
29	39	38	38	36
1699*	—	—	39	37
30^{a}	40^{a}	39^{a}	—	—
1700*	40^{b}–41^{a}	39^{b}–40^{a}	—	—
30^{b}	41^{b}	40^{b}	—	—
30^{cd}	42^{ab}	41^{ab}	—	—
{1701* l. 1	41^{cd}	40^{cd}	40^{ab}	38^{ab} fn. l. 1
{ ,, l. 2	—	—	40^{cd}	38^{ab} fn. l. 2
{1702* l. 1	42^{cd}	41^{cd}	—	—
,, l. 2–7	43–45	42–44	—	—
31–35	46–50	45–49	41–45	38–42
1705*	51^{ab}	50^{ab}	—	—
36–38	51^{c}–53	50^{c}–52	46–48	43–45
{1707*	—	—	—	—
78 1^{ab}	90 1^{ab}	91 1^{ab}	70 1^{ab}	69 1^{ab}
1708*	—	—	—	1^{ab} fn.
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
1709*	—	—	—	1^{cd} fn.
2–3	2–3	2–3	2–3	2–3
1710*	—	—	4	4
App. I (No. 46) l. 1–9	4–8^{b}	4–8^{b}	—	3^{cd} fn. l. 1–9
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 10–11	8^{c}–9^{b}	8^{c}–9^{b}	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 12–13	9^{c}–10^{b}	9^{c}–10^{b}	—	—
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 14–37	10^{c}–21	10^{c}–21	—	—
4	22	22	—	—
5	23	23	5	5
App. I (No. 47) l. 1–4	24–25^{d}	24–25^{b}	—	—
{ ,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 5–10	25^{e}–28^{b}	25^{c}–27	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 11–18	28^{c}–31	28–31	—	—
6^{ab}	32^{ab}	32^{ab}	8^{cd}	8^{cd}
6^{cd}	32^{cd}	32^{cd}	8^{ab}	8^{ab}
6^{ef}	33^{ab}	32^{ef}	—	—
7	33^{c}–34^{b}	33	—	9
8^{ab}	34^{cd}	34^{ab}	9^{ab}	10^{ab}
1713*	—	—	9^{cd}	10^{cd}
8^{cd}	35^{ab}	34^{cd}	10^{ab}	11^{ab}
1714*	—	—	—	11^{cd}
1715*	35^{cd}	34^{ef}	10^{cd}	3^{cd} fn. l. 10
9	36	35	6	6
1716*	—	—	7	7
1717*	37	36	11	11^{cd} fn.
10	38	37	12	12
1718* l. 1	39^{ab}	38^{ab}	13^{ab}	—
,, l. 2	39^{cd}	38^{cd}	13^{cd}	13^{ab} fn. l. 1
{1718(A)*	—	—	—	—
1718* l. 3–4	40	39	14	13^{ab} fn. l. 2–3
,, l. 5–10	41–43	40–42	—	—
11–13^{b}	44–46^{b}	43–45^{b}	15–17^{b}	13–15^{b}
1719*	—	—	17^{c}–19	15^{cd} fn. l. 1–5
13^{cd}	46^{cd}	45^{cd}	20^{ab}	15^{cd}
1720*	—	—	20^{cd}	15^{cd} fn. l. 7
14–15	47–48	46–47	21–22	16–17
1721*	49	48	—	—
16–17	50–51	49–50	23–24	18–19
1723*	52	51	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
18-20	53-55	$52-54^{b}$	25-27	20-22
1725(A)*	—	—	—	—
1726* l. 1-6	$56-58^{b}$	$54^{c}-56$	—	—
,, l. 7-9	$58^{c}-59$	$57-58^{b}$	—	22^{cd} fn. l. 1-3
,, l. 10	60^{ab}	58^{cd}	—	—
,, l. 11	60^{cd}	58^{ef}	—	22^{cd} fn. l. 4
21^{ab}	61^{ab}	59^{ab}	28^{ab}	23^{ab}
1728*	—	—	—	23^{ab} fn.
$21^{c}-23$	$61^{c}-63$	$59^{c}-61$	$28^{c}-30$	$23^{c}-25$
1729*	—	—	—	25^{cd} fn.
24^{abc}	64^{abc}	62^{abc}	31^{abc}	26^{abc}
24^{d}	64^{d}	62^{d}	—	26^{d}
25^{a}	65^{a}	63^{a}	—	28^{c}
25^{b}	65^{b}	63^{b}	31^{d}	28^{d}
25^{c}	65^{c}	63^{c}	—	27^{c}
25^{d}	65^{d}	63^{d}	32^{b}	27^{d}
26^{a}	66^{a}	64^{a}	32^{a}	28^{a}
26^{b}	66^{b}	64^{b}	—	28^{b}
26^{cd}	66^{cd}	64^{cd}	32^{cd}	27^{ab}
27-28	67-68	65-66	33-34	29-30
$29-30^{b}$	69^{a-f}	$67-68^{b}$	$35-36^{b}$	$31-32^{b}$
$30^{c}-31$	69^{g-l}	$68^{c}-69$	$36^{c}-37$	$32^{c}-33$
1730*	—	—	38	33^{cd} fn.
1731*	—	—	—	—
32^{a-d}	70^{a-d}	70^{a-d}	39	34
1732*	—	—	—	35^{ab}
1733*	—	—	—	—
32^{ef}	70^{ef}	70^{ef}	—	35^{cd}
1734*	—	—	—	35^{cd} fn.
33-34	71-72	71-72	40-41	36-37
App. I (No. 48)	—	—	—	—
35-39	73-77	73-77	42-46	38-42
40	78	78	—	43
$41-42^{b}$	$79-80^{b}$	$79-80^{b}$	$47-48^{b}$	$44-45^{b}$
1735*	—	—	—	—
42^{cd}	80^{cd}	80^{cd}	48^{cd}	45^{cd}
1736*	—	—	—	46
43-46	81-84	81-84	49-52	47-50
1737*	85-86	85-86	—	—
47-48	87-88	87-88	53-54	51-52
App. I (No. 49)	—	—	—	—
49-53	89-93	89-93	55-59	53-57
54	94	94	—	58
79 1^{ab}	91 1^{ab}	92 1^{ab}	71 1^{ab}	70 1^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	—	1^{cd}
1739* l. 1	—	—	—	2^{ab}
,, l. 2	—	—	1^{cd}	2^{cd}
1740*	—	—	—	—
2	2	2	2	3
1742*	—	—	—	—
$3-4^{d}$	3-4	3-4	3-4	4-5
1743*	—	—	5^{ab}	5^{cd} fn. l. 1
1744*	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}	5^{cd} fn. l. 2
4^{ef}	5^{cd}	5^{cd}	6^{ab}	6^{ab}
{1745* l. 4	—	—	—	—
5	6	6	$6^{c}-7^{b}$	6^{c-f}
1746*	—	—	—	7-8
1747* l. 1-4	7-8	7-8	$7^{c}-9^{b}$	—
,, l. 5-6	9	9	$10^{c}-11^{b}$	11^{ab} fn. l. 1-2

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
6^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	11^{cd}	9^{ab}
1748* l. 1-2	—	—	9^{c}–10^{b}	9^{c}–10^{b}
,, l. 3	—	—	—	10^{cd}
1749* l. 1	10^{cd}	10^{cd}	12^{ab}	—
1749(A)*	—	—	—	—
1749* l. 2-3	11	11	—	11^{ab} fn. l. 3-4
6^{c}–7^{b}	12–13^{b}	12–13^{b}	12^{c}–13	11–12^{b}
1751*	—	—		—
1752*	—	—	—	—
1753*	—	—	—	12^{cd}
1754* l. 1-4	13^{c}–15^{b}	13^{c}–14	14–15	12^{ab} fn.
,, l. 5-6	15^{c}–16^{b}	15	—	12^{ab} fn.
7^{cd}	16^{cd}	16^{ab}	16^{ab}	13^{ab}
1755*	17^{ab}	—	—	—
7^{e}–11^{d}	17^{c}–21	16^{c}–20	16^{c}–20	13^{c}–17
1756*	—	—	—	—
11^{ef}	22^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	17^{cd} fn. l. 1
12^{ab}	22^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	21^{ab}
1757*	—	—	—	21^{cd}
12^{c-f}	23	22	22	17^{cd} fn. l. 3-4
13^{ab}	24^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	18^{ab} and 17^{cd} fn. l. 5
{1759*	—	—	23^{cd}	—
1760*	—	—	—	—
1761*	—	—	—	—
13^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	24^{ab}	18^{cd}
1763*	—	—	—	—
14	25	24	24^{c}–25^{b}	19
1764*	—	—	—	—
15	26	25	25^{c}–26^{b}	20
{1765*	—	—	—	—
16	27	26	26^{c}–27^{b}	22^{a-d}
1767* l. 1	—	—	28^{ab}	22^{ef}
,, l. 2	—	—	—	23^{ab}
,, l. 3	—	—	28^{cd}	23^{cd}
,, l. 4	—	—	—	23^{ef}
1768*	—	—	—	—
1770*	—	—	27^{cd}	—
17–18	28–29	27–28	—	24–25
80 1772*	92 —	93 —	72 1	71 —
1–2	1–2	1–2	2–3	1–2
1776*	—	—	—	3^{ab}
1777*	—	—	—	3^{cd}
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	4^{ab}	3^{ab} fn. l. 1
1778*	—	—	—	3^{ab} fn. l. 2
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	4^{cd}	—
{1779*	4^{ab}	3^{ef}	5^{ab}	3^{ab} fn. l. 3
4	4^{c}–5^{b}	4	5^{c}–6^{b}	3^{ab} fn. l. 4-5
1781* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	6^{cd}	3^{ab} fn. l. 6
,, l. 3	—	—	7^{ab}	—
5^{ab}	5^{cd}	5^{ab}	7^{cd}	4^{ab}
1782*	—	—	—	—
5^{c}–6^{b}	6	5^{c}–6^{b}	8	4^{c}–5^{b}
1783*	—	—	—	—
6^{c}–9^{b}	7–9^{d}	6^{c}–8	9–11	5^{c}–8^{b}
{1786*	—	—	—	—
9^{c}–15	9^{e}–15	9–14	12–18^{b}	8^{c}–14
1788*	—	—	—	15
1789*	—	—	18^{cd}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
16	16	15	19	16
1790* l. 1-2	17	16	—	—
" l. 3-4	18^{a-d}	17	—	20^{cd} fn. l. 1-2
" l. 5-6	18^{e-h}	18	23	20^{cd} fn. l. 3-4
—	19	19	—	—
" l. 7-8	20	20	21	19
17	21	21	20	17
18	22	22	22	20
19	23	23	24	18
20	24^{a-d}	24	25	21
21	24^{e-h}	25	—	22
22^{ab}	25^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	23^{ab}
1793*	—	—	—	—
22^{c}-28	25^{c}-31	26^{c}-32	26^{c}-32	23^{c}-29
29	32 (r.)	33 (r.)	33	30
30-36	33-39	34-41^{b}	34-41	31-37
1795*	40	41^{c-f}	—	37^{cd} fn.
1797*	—	—	—	—
37-38	41-42	42-43	42-43	38-39
1798*	—	—	44	40
1799*	—	—	—	—
39^{ab}	43^{ab}	44^{ab}	45^{ab}	41^{ab}
1800*	—	—	—	41^{ab} fn.
39^{c}-40	43^{c}-44	44^{c}-45^{d}	45^{c}-46	42-43^{b}
1801* l. 1	—	—	—	41^{cd}
1802*	45^{ab}	45^{ef}	—	—
41-44^{d}	45^{c}-48	46-49	47-50	43^{c}-46
1805* l. 1-2	49	—	51	47
" l. 3-4	—	—	52	48
" l. 5-6	—	—	—	49
44^{ef}	50^{ab}	50^{ab}	53^{ab}	50^{ab}
1806*	50^{c}-51^{b}	50^{c}-51^{b}	—	—
45	51^{c}-52	51^{c}-52	53^{c}-54	50^{c}-51
{1807*	—	—	—	—
1808*	—	—	—	—
1809*	—	—	—	—
46-49	53-56	53-56	55-58	52-55
1810*	—	—	—	—
50	57	57	59	56
1811*	58^{ab}	58^{ab}	60^{ab}	56^{cd} fn.
51-53	58^{c}-60	58^{c}-60	60^{c}-63^{b}	57-59
1813*	—	—	63^{c}-64^{b}	60
54-56	61-63	61-63	64^{c}-67^{b}	61-63
1815* l. 1-2	—	—	67^{c}-68^{b}	64
1815(A)*	—	—	—	—
1815* l. 3-4	—	—	68^{c}-69^{b}	65
57^{ab}	64^{ab}	64^{ab}	—	66^{ab}
57^{cd}	64^{cd}	64^{cd}	69^{cd}	66^{cd}
81 1-3	**93** 1-3	**94** 1-3	**73** 1-3	**72** 1-3
1818*	—	—	—	3^{cd} fn.
4	4	4	4	4
{1819* l. 1	—	—	—	—
5-6	5-6	5-6	5-6	5-6
1823*	—	—	7	—
1824*	—	—	—	—
1825*	7	7	—	—
1826*	—	—	—	—
7-8^{b}	8-9^{b}	8-9^{b}	8-9^{b}	7-8^{b}
{1827*	—	—	—	8^{ab} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1828*	—	—	—	—
8^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	9^{c}–10	8^{cd}
1829*	—	—	11	9
1830*	10	10	—	—
1831*	—	—	—	—
9	11	11	12	10
1832*	12^{ab}	12^{ab}	—	—
10–11	12^{c}–13	12^{c}–13	13–14	11–12
1833*	—	—	—	—
12	14	14	15	13
1834*	—	—	—	—
13	15	15	16	14
14	16	16	—	15
15–20	17–22	17–22	17–22	16–21
1836*	—	—	—	—
21	23	23	23	22
1837* l. 1	—	—	24^{ab}	23^{ab}
1837(A)*	—	—	—	—
1837* l. 2	—	—	24^{cd}	23^{cd}
1838*	—	—	—	22^{cd} fn. l. 1–2
22^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	25	24
{1839*	—	—	—	—
22^{c}	24^{c}	24^{c}	26^{a}	25^{a}
1840* l. 1	—	—	26^{b}	—
,, l. 2	—	—	26^{c}	25^{cd} fn. The prior half
22^{d}	24^{d}	24^{d}	26^{d}	25^{b}
1841*	—	—	—	—
23^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	27^{ab}	25^{ef}
23^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	27^{cd}	25^{cd}
1842*	—	—	—	—
24	26	26	28	26
1843*	—	—	—	26^{cd} fn.
25	27	27	29	27
1844*	—	—	30–31	28–29
1845*	—	—	—	29^{cd} fn.
26–27	28–29	28–29	32–33	30–31
1847*	—	—	—	32^{ab}
28^{abc}	30^{abc}	30^{abc}	34^{abc}	32^{c}–33^{a}
28^{d}–29^{a}	30^{d}–31^{a}	30^{d}–31^{a}	—	33^{bc}
29^{b}–33^{a}	31^{b}–35^{a}	31^{b}–35^{a}	34^{d}–38^{c}	33^{d}–37^{a}
1848*	—	—	—	—
33^{b}–34^{b}	35^{b}–36^{b}	35^{b}–36^{b}	38^{d}–39	37^{b}–38^{b}
1849*	36^{c}–37^{b}	36^{c}–37^{b}	—	—
34^{cd}	37^{cd}	37^{cd}	40^{ab}	38^{cd}
1850*	—	—	40^{cd}	38^{cd} fn.
1851*	—	—	—	—
35	38	38	—	39
82 1–3	94 1–3	95 1–3	74 1–3	73 1–3
1853*	—	—	—	3^{cd} fn.
4–11	4–11	4–11	4–5	4–11
1854*	—	—	6–13	12
12	12	12	—	15
1855*	—	—	14	—
13	13	13	15	16
14–15	14–15	14–15	16–17	13–14
16–18	16–18	16–18	18–20	17–19
1858*	—	19–20	—	—
19–20^{b}	19–20^{b}	21–22^{b}	21–22^{b}	20–21^{b}
1859* l. 1–5	—	—	—	21^{ab} fn. l. 1–5

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1859* l. 6-7	—	—	—	—
,, l. 8	—	—	—	21^{ab} fn. l. 6
$20^{c}-21^{b}$	$20^{c}-21^{b}$	$22^{c}-23^{b}$	$22^{c}-23^{b}$	$21^{c}-22^{b}$
1860*	21^{cd}	23^{cd}	—	—
21^{cd}	21^{ef}	24^{ab}	23^{cd}	22^{cd}
1861*	—	—	24	22^{cd} fn.
1862*	—	[24^{c-f}]	—	—
22-27	22-27	25-30	25-30	23-28
1863*	—	—	—	—
28-38	28-38	31-41	31-41	29-39
1869*	39-40	42-43	—	—
39	41	44	42	40
1871*	—	—	—	—
83 1	**95** 1	**96** 1	**75** 1	**74** 1
1873*	—	—	2	2
$2-5^{b}$	$2-5^{b}$	$2-5^{b}$	$3-6^{b}$	$3-6^{b}$
1874*	—	—	—	—
$5^{c}-6^{b}$	$5^{c}-6^{b}$	$5^{c}-6^{b}$	$6^{c}-7^{b}$	$6^{c}-7^{b}$
1875*	—	—	—	—
$6^{c}-9$	$6^{c}-9$	$6^{c}-9$	$7^{c}-10$	$7^{c}-10$
1876*	—	—	11	11
$10-13^{b}$	$10-13^{b}$	$10-13^{b}$	$12-15^{b}$	$12-15^{b}$
1877*	$13^{c}-14^{b}$	$13^{c}-14^{b}$	—	—
$13^{c}-14$	$14^{c}-15$	$14^{c}-15$	$15^{c}-16$	$15^{c}-16$
15	16	16	—	—
1878*	—	—	—	—
16-21	17-22	17-22	17-22	17-22
1880*	—	—	—	—
22-24	23-25	23-25	23-25	23-25
25^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	—	26^{ab}
$25^{c}-26^{b}$	$26^{c}-27^{b}$	$26^{c}-27^{b}$	26	$26^{c}-27^{b}$
1881* l. 1-6	$27^{c}-30^{b}$	[$27^{c}-29$	—	—
,, l. 7	—	—	—	—
,, l. 8-13	$30^{c}-33^{b}$	30-32]	—	—
26^{cd}	33^{cd}	33^{ab}	27^{ab}	27^{cd}
1882* l. 1-3	—	—	$27^{c}-28$	27^{cd} fn. l. 1-3
,, l. 4-5	—	—	—	27^{cd} fn. l. 4-5
27^{a}	33^{e}	33^{c}	29^{a}	28^{a}
1883*	—	—	—	—
27^{b}	33^{f}	33^{d}	29^{b}	28^{b}
1884*	34^{ab}	34^{ab}	—	—
27^{cd}	34^{cd}	34^{cd}	29^{cd}	28^{cd}
1885*	35-38	[35-38]	—	—
28-29	39-40	39-40	30-31	29-30
1886*	—	—	—	30^{ab} fn. l. 2-3
30-31	41-42	$41-42^{d}$	32-33	31-32
1889*	—	—	—	—
32-36	43-47	$42^{e}-46$	34-38	33-37
1890*	—	—	—	38
1891*	—	—	39	37^{cd} fn.
37-38	$48-49^{d}$	47-48	40-41	39-40
39^{ab}	[49^{ef}]	49^{ab}	42^{ab}	41^{ab}
39^{cd}	49^{gh}	49^{cd}	42^{cd}	41^{cd}
40^{ab}	50^{ab}	50^{ab}	65^{ab}	63^{ab}
1892*	—	—	—	—
$40^{c}-41^{b}$	$50^{c}-51^{b}$	$50^{c}-51^{b}$	$65^{c}-66^{b}$	$63^{c}-64^{b}$
1893*	51^{cd}	51^{cd}	—	—
41^{c}	52^{a}	52^{a}	66^{c}	64^{c}
1894*	—	—	—	—
41^{d}	52^{b}	52^{b}	66^{d}	64^{d}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
—	—	—	67^a	—
{ —	—	—	67^b	—
41^{ef}	52^{cd}	52^{cd}	67^{cd}	64^{ef}
{1895* l. 1 and l. 3	—	—	—	—
42	53	53	—	65–66
{1896* l. 1–2	—	—	68	—
{ ,, l. 3–4	—	—	—	—
1897*	—	—	—	67
1898*	—	—	—	—
{1899*	—	—	—	66^{cd} fn.
84 1	96 1	97 1	76 1	75 1
1900* l. 1	—	—	2^{ab}	2^{ab}
{1900 l. 2	—	—	—	—
$2–6^b$	$2–6^b$	$2–6^b$	$3–7^b$	$3–7^b$
1901*	—	—	—	7^{ab} fn.
$6^c–9$	$6^c–9$	$6^c–9$	$7^c–10$	$7^c–10$
1902*	—	—	11^{ab}	11^{ab}
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	11^{cd}	11^{cd}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	2^{cd}	2^{cd}
$11–14^b$	$11–14^b$	$11–14^b$	$12–15^b$	$12–15^b$
App. I (No. 50) l. 1–12	—	—	$15^c–21^b$	$15^c–21^b$
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 13	—	—	21^{cd}	21^{cd}
,, ,, l. 14–18	—	—	—	—
,, ,, l. 19–20	—	—	22	22
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	—	—
15–16	15–16	15–16	23–24	23–24
1903*	—	—	25	25
$17–19^b$	$17–19^b$	$17–19^b$	$26–28^b$	$26–28^b$
1904*	—	—	—	—
1905*	—	—	—	28^{ab} fn.
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	28^{cd}	28^{cd}
{1906*	—	—	—	—
20^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	29^{ab}	29^{ab}
20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	—	29^{cd}
1907*	—	—	—	—
21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	29^{cd}	30^{ab}
1909* l. 1–8	—	—	30–33	30^{ab} fn.
,, l. 9	—	—	—	30^{ab} fn.
21^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	—	30^{cd}
22–23	22–23	22–23	34–35	31–32
1910*	$24–26^b$	$24–26^b$	—	—
24–25	$26^c–28^b$	$26^c–27$	36–37	33–34
1911*	—	—	38	34^{cd} fn.
26–27	$28^c–30^b$	$28–29^d$	39–40	35–36
1913*	—	—	—	—
1914*	—	—	—	37
28–29	$30^c–32^b$	$29^e–31^b$	41–42	38–39
1916*	32^{cd}	31^{cd}	—	—
30–31	33–34	32–33	43–44	40 and 40^{cd} fn.
32–33	35–36	34–35	—	41–42
85 1^{ab}	97 1^{ab}	98 1^{ab}	77 1^{ab}	76 1^{ab}
1918*	—	—	—	—
$1^c–5$	$1^c–5$	$1^c–4$	$1^c–5$	$1^c–5$
1920*	—	—	—	—
6–7	6–7	5–6	6–7	6–7
1923*	8–10	7–9	—	—
8	11	10	8	8
1924*	—	—	—	—
$9–12^b$	$12–15^b$	$11–14^b$	$9–12^b$	$9–12^b$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1925*	—	—	—	12^{ab} fn.
12^{c}–15^{b}	15^{c}–19^{b}	14^{c}–18^{b}	12^{c}–16^{b}	12^{c}–16^{b}
1928*	—	—	—	16^{ab} fn.
15^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
1929* l. 1–2	20	19	17	16^{cd} fn.
,, l. 3–4	21	20	—	16^{cd} fn.
1930*	—	—	—	—
16–18^{b}	22–24^{b}	21–23^{b}	18–20^{b}	17–19^{b}
1931*	—	—	—	—
18^{c}–21	24^{c}–27	23^{c}–26^{d}	20^{c}–23	19^{c}–22
1933*	28^{ab}	26^{ef}	—	—
22^{ab}	28^{cd}	27^{ab}	24^{ab}	23^{ab}
22^{c}–23	[29^{a-f}]	27^{c}–28	24^{c}–25^{b}	23^{c}–24
24–25^{b}	29^{g}–30^{b}	29–30^{b}	25^{c}–26	25–26^{b}
1936*	—	—	—	—
25^{cd}	30^{cd}	30^{cd}	27^{ab}	26^{cd}
1937*	—	—	27^{cd}	26^{cd} fn.
26–29	31–34	31–34	28–31	27–30
1940* l. 1–2	35	35	—	—
,, l. 3–6	36	36	—	30^{cd} fn.
1940(A)*	—	—	—	—
1940* l. 7–10	37	37	—	—
1941*	—	—	—	—
86 1^{ab}	98 1^{ab}	99 1^{ab}	78 1^{ab}	77 1^{ab}
1943*	1^{cd}	1^{cd}	—	—
1^{c}–2	2–3^{b}	1^{e}–2	1^{c}–2	1^{c}–2
1944*	—	—	3–4^{b}	3^{ab} fn.
3–8^{b}	3^{c}–8^{b}	3–8^{b}	4^{c}–9	3–8^{b}
{1947*	—	—	—	—
1948*	—	—	—	—
8^{c}–13	8^{c}–13	8^{c}–13	10–15^{b}	8^{c}–13
1951*	—	—	—	—
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	15^{cd}	14^{ab}
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	—	14^{cd}
15–16^{b}	15–16^{b}	15–16^{b}	16–17^{b}	15–16^{b}
1954*	—	—	—	—
16^{c}–23	16^{c}–23	16^{c}–23	17^{c}–24	16^{c}–23
1960*	—	—	—	23^{cd} fn.
1961*	24–25	24–25	—	—
87 1–2^{b}	99 1–2^{b}	100 1–2^{b}	79 1–3^{b}	78 1–3^{b}
1963* l. 1–5	—	—	—	—
2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	3^{c}–4^{b}	3^{c}–4^{b}
1965*	—	—	—	4^{ab} fn.
3^{c}–4	3^{c}–4	3^{c}–4	4^{c}–6^{b}	4^{c}–6
{1966* l. 1 and l. 4	—	—	—	—
1967*	—	—	6^{c}–7^{b}	6^{cd} fn.
1968*	—	—	—	—
1969*	5	5	—	—
1970*	—	—	—	—
5–6	6–7	6–7	7^{c}–9^{b}	7–8
App. I (No. 51) l. 1–4	—	—	9^{c}–11^{b}	9–10
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 5	—	—	11^{cd}	11^{ab}
,, ,, l. 6	—	—	—	11^{cd}
,, ,, l. 7–8	—	—	12	12
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 9	—	—	13^{ab}	13^{ab}
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 10 the prior half	—	—	13^{c}	13^{c}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App.I (No. 51) l. 10 the post. half	—	—	—	13^{d}
,, ,, l. 11 the prior half	—	—	14^{a}	14^{a}
,, ,, l. 11 the post. half	—	—	13^{d}	14^{b}
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 12–22	—	—	—	14^{c}–19
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 23–24	—	—	—	20
,, ,, 7*	—	—	—	—
,, ,, l. 25 the prior half	—	—	—	21^{a}
,, ,, l. 25 the post. half –l. 28	—	—	14^{b}–15	21^{b}–22
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 29	—	—	16^{ab}	23^{ab}
,, ,, 9*	—	—	—	—
,, ,, 10*	—	—	—	—
,, ,, l. 30-31	—	—	16^{c}–17^{b}	23^{c}–24^{b}
,, ,, 11*	—	—	—	—
,, ,, l. 32	—	—	17^{cd}	24^{cd}
,, ,, 12*	—	—	—	—
,, ,, l. 33	—	—	—	25^{ab}
,, ,, l. 34–35	—	—	18	25^{c}–26^{b}
,, ,, 13*	—	—	—	—
,, ,, l. 36	—	—	19^{ab}	26^{cd}
,, ,, 14*	—	—	—	—
,, ,, l. 37–38	—	—	19^{c}–20^{b}	27
,, ,, 16*	—	—	—	—
,, ,, l. 39–42	—	—	20^{c}–22^{b}	28–29^{d}
,, ,, 17*	—	—	—	—
,, ,, l. 43–47	—	—	22^{c}–23	29^{e}–30
,, ,, 18*	—	—	—	—
,, ,, l. 48	—	—	24^{ab}	31^{ab}
,, ,, 19*	—	—	24^{cd}	31^{cd}
,, ,, l. 49-54	—	—	25–27	32–34
,, ,, 20*	—	—	—	—
,, ,, l. 55	—	—	28^{ab}	35^{ab}
,, ,, 21*	—	—	—	—
,, ,, l. 56	—	—	28^{cd}	35^{cd}
,, ,, 22*	—	—	—	—
,, ,, l. 57–60	—	—	29–30	36–37
App. I (No. 52)	—	—	—	—
App. I (No. 51) l. 61-64	—	—	31–32	38–39
,, ,, 23*	—	—	—	39^{cd} fn.
,, ,, l. 65	—	—	—	40^{ab}
,, ,, l. 66-72	—	—	33–36^{b}	40^{c}–43^{b}
App. I (No. 53)	—	—	—	—
1972*	—	—	—	—
7	8	8	36^{c}–37^{b}	43^{c}–44^{b}
1973*	9	9	37^{c}–38^{b}	44^{ab} fn.
8	10	10	38^{c}–39^{b}	44^{c}–45^{b}
1974*	11^{ab}	11^{ab}	—	—
9–10^{b}	11^{c}–12	11^{c}–12^{d}	39^{c}–40	45^{c}–46^{b}
10^{cd}	13^{ab}	12^{ef}	—	46^{ef}
1975*	—	—	41	46^{ef} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1976*	13^{cd}	13^{ab}	—	—
11–12	14–15	13^{c}–14	42–43	47–48
1977*	—	—	—	—
13	17	16	45	50
14	16	15	44	49
15–17	18–20	17–19	46–48	51–53
1978*	—	—	—	—
1979*	—	—	—	—
18–21	21–24	20–23	49–52	54–57
1980*	—	—	—	—
22–23^{b}	25–26^{b}	24–25^{b}	53–54^{b}	58–59^{b}
1981*	—	—	—	—
23^{c}–24^{b}	26^{c}–27^{b}	25^{c}–26^{b}	54^{c}–55^{b}	59^{c}–60^{b}
1982*	—	—	—	—
24^{c}–25	27^{c}–28	26^{c}–27^{d}	55^{c}–56	60^{c}–61
26^{ab}	29^{ab}	27^{ef}	—	62^{ab}
1983*	—	—	—	—
26^{cd}	29^{cd}	28^{ab}	—	62^{cd}
27–33	30–36	28^{c}–34	57–63	63–69
1985*	—	—	—	70^{ab}
34^{ab}	37^{ab}	35^{ab}	64^{ab}	70^{cd}
34^{cd}	37^{cd}	[35^{cd}]	64^{cd}	71
1988*	—	—	65^{a}	—
35^{a}	38^{a}	36^{a}	—	72^{a}
1989*	—	—	—	—
35^{b}–40	38^{b}–43	36^{b}–41	65^{b}–70	72^{b}–77^{d}
41^{a}	44^{a}	42^{a}	—	77^{cd} fn.
1990*	—	—	—	—
41^{b}	44^{b}	42^{b}	—	77^{cd} fn.
1991*	—	—	—	—
41^{cd}	44^{cd}	42^{cd}	—	77^{cd} fn.
42^{ab}	45^{ab}	43^{ab}	71^{ab}	77^{cd} fn.
42^{c}–47	45^{c}–50^{b}	43^{c}–48^{d}	71^{c}–76	77^{e}–82
1992*	50^{cd}	48^{ef}	—	82^{cd} fn.
1993*	51	49	—	—
88 1^{ab}	100 1^{ab}	101 1^{ab}	80 1^{ab}	79 1^{ab}
{1994*	—	—	—	—
1995*	—	—	—	—
1996*	—	—	—	—
1–3^{b}	1^{c}–3^{b}	1^{c}–3^{b}	1^{c}–3^{b}	1^{c}–3^{b}
1998*	—	—	—	—
3^{c}–5	3^{c}–5	3^{c}–5	3^{c}–5	3^{c}–5
6	6	6	6	5^{cd} fn.
7–9^{b}	7–9^{b}	7–9^{b}	7–9^{b}	6–8^{b}
1999*	—	—	—	—
9^{c}–12	9^{c}–12	9^{c}–12	9^{c}–12	8^{c}–11
2000*	—	—	—	12
App. I (No. 54) l. 1–2	—	—	13	11^{cd} fn.
,, ,, l. 3–7	—	—	—	11^{cd} fn.
,, ,, l. 8	—	—	—	—
,, ,, l. 9–11	—	—	—	11^{cd} fn.
,, ,, l. 12–23	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 24–41	—	—	—	—
,, ,, 3*	—	—	—	—
13–16	13–16	13–16	14–17	13–16
2001*	—	—	—	—
17–18	17–18	17–18	18–19	17–18
2002*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19–20^{b}	19–20^{b}	19–20^{b}	20–21^{b}	19–20^{b}
20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	22^{cd}	20^{ef}
21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	21^{cd}	21^{ab}
21^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	—	21^{cd}
2003*	—	—	22^{ab}	20^{cd}
22–29	22–29	22–29	23–30	22–29
2004* l. 1–15	—	—	—	29^{cd} fn.
,, l. 16	—	—	31^{ab}	29^{cd} fn.
,, l. 17	—	—	—	29^{cd} fn.
2004(D)*	—	—	—	—
2004* l. 18	—	—	31^{cd}	29^{cd} fn.
,, l. 19–20	—	—	—	29^{cd} fn.
30–33	30–33	30–33	32–35	30–33
2005*	—	—	36^{ab}	—
2006*	34	34	—	—
34–38^{b}	35–39^{b}	35–39^{b}	36^{c}–40	34–38^{b}
2007*	—	—	41^{ab}	38^{cd}
38^{cd}	39^{cd}	39^{cd}	41^{cd}	38^{ef}
2008*	—	—	42	38^{ef} fn.
2009*	—	—	—	—
2010*	39^{ef}	39^{ef}	—	—
39–40^{b}	40–41^{b}	40–41^{b}	81 1–2^{b}	80 1–2^{b}
2011*	—	—	2^{cd}	2^{ab} fn.
40^{c-f}	41^{c}–42^{b}	41^{c}–42^{b}	3	2^{c}–3^{b}
41^{ab}	42^{cd}	42^{cd}	—	3^{cd}
41^{c}–43	43–46^{b}	43–46^{b}	4–7^{b}	4–7^{b}
2014*	—	—	7^{ca}	6^{cd} fn. l. 2
44^{a-d}	46^{c}–47^{b}	46^{c}–47^{b}	8	6^{cd} fn. l. 3-4
44^{ef}	47^{cd}	47^{cd}	9^{ab}	7^{cd}
2015*	—	—	9^{cd}	6^{cd} fn. l. 6
45	48	48	10	8
2016*	—	—	11–14	—
46–50	49–53^{b}	49–53	15–19	9–13
2017*	53^{cd}	—	—	—
51–53	54–56	54–56^{d}	20–22	14–16
2019*	—	—	—	—
2020*	57^{ab}	56^{ef}	—	—
54–55	57^{c}–58	57–58	23–24	17–18
2021*	—	—	—	18^{cd} fn.
56–58	59–61	59–61	25–27	19–21
2022*	—	—	—	—
59	62	62	—	22
App. I (No. 55) l. 1-61	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 62-105	—	—	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 106	—	—	—	—
,, ,, 7*	—	—	—	—
,, ,, l. 107-109	—	—	—	—
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 110-113	—	—	—	—
,, ,, 9*	—	—	—	—
,, ,, l. 114-122	—	—	—	—
,, ,, 10*	—	—	—	—
,, ,, 11*	—	—	—	—
,, ,, l. 123-129	—	—	—	—
,, ,, 12*	—	—	—	—
,, ,, l. 130-131	—	—	—	—
89 2023*	101 1	102 1	82 —	81 —

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{ab}	1^{ab}
2024*	—	—	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}
1^{c}–5^{d}	2^{c}–6	2^{c}–6	2^{c}–6	2^{c}–6
2025*	7^{ab}	7^{ab}	—	—
5^{ef}	7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	7^{ab}
6^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	8^{cd}	8^{cd}
2026*	8^{c}–9^{d}	8^{c}–9^{d}	—	—
2027*	—	—	—	—
6^{cd}	9^{ef}	9^{ef}	—	—
7^{ab}	—	10^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
7^{cd}	9^{gh}	10^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
2028*	10	—	—	22
8	11	11	9	9
App. I (No. 56) l. 1–4	—	—	10–11	9^{cd} fn.
,, ,, l. 5	—	—	—	—
,, ,, l. 6–7	—	—	12	9^{cd} fn.
,, ,, l. 8	—	—	14^{ab}	9^{cd} fn.
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 9	—	—	17^{cd}	9^{cd} fn.
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 10–11	—	—	14^{c}–15^{b}	—
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 12–14	—	—	15^{c}–16	—
—	—	—	17^{ab} (r.)	—
,, ,, l. 15	—	—	—	—
,, ,, l. 16–17	—	—	13	—
,, ,, l. 18–25	—	—	—	—
,, ,, l. 26–27	—	—	18	—
,, ,, l. 28	—	—	—	—
,, ,, l. 29–38	—	—	19–23	—
,, ,, l. 39	—	—	—	—
,, ,, l. 40–41	—	—	24	—
,, ,, l. 42–43	—	—	—	—
,, ,, l. 44–53	—	—	25–29	—
,, ,, l. 54	—	—	35^{ab}	—
,, ,, l. 55	—	—	—	—
,, ,, l. 56–66	—	—	35^{c}–40	—
,, ,, l. 67	—	—	—	—
,, ,, l. 68–77	—	—	41–45	—
,, ,, l. 78–83	—	—	—	—
,, ,, l. 84–88	—	—	48–50^{b}	—
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 89–91	—	—	50^{c}–51	—
,, ,, 5* l. 1	—	—	52^{ab}	—
,, ,, ,, l. 2–4	—	—	—	—
,, ,, ,, l. 5	—	—	56^{cd}	—
,, ,, l. 92–97	—	—	57–59	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 98–100	—	—	60–61^{b}	—
,, ,, 7*	—	—	—	—
,, ,, l. 101	—	—	61^{cd}	—
,, ,, l. 102	—	—	—	—
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 103	—	—	62^{ab}	—
—	—	—	62^{cd}	—
,, ,, l. 104–107	—	—	46–47	—
,, ,, l. 108–109	—	—	—	—
,, ,, l. 110–116	—	—	52^{c}–55	—
,, ,, l. 117	—	—	56^{ab}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 56) l. 118	—	—	63^{ab}	—
,, ,, 9*	—	—	63^{cd}	—
,, ,, l. 119-126	—	—	64–67	51–54
,, ,, l. 127	—	—	68^{ab}	60^{cd}
,, ,, 12*	—	—	—	—
,, ,, l. 128	—	—	68^{cd}	55^{cd}
,, ,, l. 129	—	—	69^{ab}	—
,, ,, l. 130	—	—	69^{cd}	55^{ab}
,, ,, l. 131-136	—	—	70–72	—
,, ,, l. 137	—	—	73^{ab}	56^{ab}
,, ,, l. 138-141	—	—	73^{c}–75^{b}	—
,, ,, l. 142-143	—	—	75^{c}–76^{b}	56^{c}–57^{b}
,, ,, 17*	—	—	—	—
,, ,, l. 144 –the prior half of l. 147	—	—	76^{c}–78^{a}	57^{c}–59^{a}
,, ,, 18*	—	—	—	59^{bc}
,, ,, the post. half of l. 147 –the prior half of l. 148	—	—	78^{bc}	59^{d}–60^{a}
,, ,, the post. half of l. 148	—	—	78^{d}	60^{b}
,, ,, l. 149-152	—	—	79–80	—
,, ,, 20*	—	—	—	—
,, ,, l. 153-157	—	—	81–83^{b}	61–63^{b}
{ ,, ,, 21* l. 3	—	—	—	—
,, ,, the prior half of l. 158	—	—	83^{c}	63^{c}
,, ,, the post. half of l. 158 –the prior half of l. 159	—	—	83^{d}–84^{a}	—
,, ,, the post. half of l. 159	—	—	84^{b}	63^{d}
{ ,, ,, 23* l. 1	—	—	—	—
{ ,, ,, ,, l. 2–3	—	—	84^{c}–85^{b}	—
,, ,, 24*	—	—	85^{cd}	—
App. I (No. 57) l. 1–18	—	—	86–94	—
,, ,, l. 19–27	—	—	—	—
,, ,, l. 28 –the prior half of l. 29	—	—	95^{abc}	—
,, ,, the post. half of l. 29 –the hrior half of l. 30	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 30 –the prior half of l. 38	—	—	95^{d}–99^{c}	—
,, ,, the post. half of l. 38	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{ab}	1^{ab}
2024*	—	—	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}
1^{c}–5^{d}	2^{c}–6	2^{c}–6	2^{c}–6	2^{c}–6
2025*	7^{ab}	7^{ab}	—	—
5^{ef}	7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	7^{ab}
6^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	8^{cd}	8^{cd}
2026*	8^{c}–9^{d}	8^{c}–9^{d}	—	—
2027*	—	—	—	—
6^{cd}	9^{ef}	9^{ef}	—	—
7^{ab}	—	10^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
7^{cd}	9^{gh}	10^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
2028*	10	—	—	22
8	11	11	9	9
App. I (No. 56) l. 1-4	—	—	10–11	9^{cd} fn.
,, ,, l. 5	—	—	—	—
,, ,, l. 6-7	—	—	12	9^{cd} fn.
,, ,, l. 8	—	—	14^{ab}	9^{cd} fn.
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 9	—	—	17^{cd}	9^{cd} fn.
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 10-11	—	—	14^{c}–15^{b}	—
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 12-14	—	—	15^{c}–16	—
—	—	—	17^{ab} (r.)	—
,, ,, l. 15	—	—	—	—
,, ,, l. 16-17	—	—	13	—
,, ,, l. 18-25	—	—	—	—
,, ,, l. 26-27	—	—	18	—
,, ,, l. 28	—	—	—	—
,, ,, l. 29-38	—	—	19–23	—
,, ,, l. 39	—	—	—	—
,, ,, l. 40-41	—	—	24	—
,, ,, l. 42-43	—	—	—	—
,, ,, l. 44-53	—	—	25–29	—
,, ,, l. 54	—	—	35^{ab}	—
,, ,, l. 55	—	—	—	—
,, ,, l. 56-66	—	—	35^{c}–40	—
,, ,, l. 67	—	—	—	—
,, ,, l. 68-77	—	—	41–45	—
,, ,, l. 78-83	—	—	—	—
,, ,, l. 84-88	—	—	48–50^{b}	—
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 89-91	—	—	50^{c}–51	—
,, ,, 5* l. 1	—	—	52^{ab}	—
,, ,, ,, l. 2-4	—	—	—	—
,, ,, ,, l. 5	—	—	56^{cd}	—
,, ,, l. 92-97	—	—	57–59	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 98-100	—	—	60–61^{b}	—
,, ,, 7*	—	—	—	—
,, ,, l. 101	—	—	61^{cd}	—
,, ,, l. 102	—	—	—	—
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 103	—	—	62^{ab}	—
—	—	—	62^{cd}	—
,, ,, l. 104-107	—	—	46–47	—
,, ,, l. 108-109	—	—	—	—
,, ,, l. 110-116	—	—	52^{c}–55	—
,, ,, l. 117	—	—	56^{ab}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 56) l. 118	—	—	63^{ab}	—
,, ,, 9*	—	—	63^{cd}	—
,, ,, l. 119-126	—	—	64–67	51–54
,, ,, l. 127	—	—	68^{ab}	60^{cd}
,, ,, 12*	—	—	—	—
,, ,, l. 128	—	—	68^{cd}	55^{cd}
,, ,, l. 129	—	—	69^{ab}	—
,, ,, l. 130	—	—	69^{cd}	55^{ab}
,, ,, l. 131-136	—	—	70–72	—
,, ,, l. 137	—	—	73^{ab}	56^{ab}
,, ,, l. 138-141	—	—	73^{c}–75^{b}	—
,, ,, l. 142-143	—	—	75^{c}–76^{b}	56^{c}–57^{b}
,, ,, 17*	—	—	—	—
,, ,, l. 144 –the prior half of l. 147	—	—	76^{c}–78^{a}	57^{c}–59^{a}
,, ,, 18*	—	—	—	59^{bc}
,, ,, the post. half of l. 147 –the prior half of l. 148	—	—	78^{bc}	59^{d}–60^{a}
,, ,, the post. half of l. 148	—	—	78^{d}	60^{b}
,, ,, l. 149-152	—	—	79-80	—
,, ,, 20*	—	—	—	—
,, ,, l. 153-157	—	—	81–83^{b}	61–63^{b}
{ ,, ,, 21* l. 3	—	—	—	—
,, ,, the prior half of l. 158	—	—	83^{c}	63^{c}
,, ,, the post. half of l. 158 –the prior half of l. 159	—	—	83^{d}–84^{a}	—
,, ,, the post. half of l. 159	—	—	84^{b}	63^{d}
{ ,, ,, 23* l. 1	—	—	—	—
{ ,, ,, ,, l. 2–3	—	—	84^{c}–85^{b}	—
,, ,, 24*	—	—	85^{cd}	—
App. I (No. 57) l. 1–18	—	—	86–94	—
,, ,, l. 19-27	—	—	—	—
,, ,, l. 28 –the prior half of l. 29	—	—	95^{abc}	—
,, ,, the post. half of l. 29 –the hrior half of l. 30	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 30 –the prior half of l. 38	—	—	95^{d}–99^{c}	—
,, ,, the post. half of l. 38	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
-the prior hrlf of l. 40				
App. I (No. 57) the post. half of l. 40–44	—	—	99^{d}–101	—
,, ,, l. 45-51	—	—	—	—
,, ,, l. 52	—	—	102^{ab}	—
,, ,, l. 53	—	—	—	—
,, ,, l. 54-90	—	—	102^{c}–120	—
,, ,, l. 91-97	—	—	—	—
,, ,, l. 98–102	—	—	121-123^{b}	—
,, ,, l. 103-105	—	—	—	—
,, ,, l. 106-137	—	—	123^{c}–139^{b}	—
,, ,, l. 138-139	—	—	—	—
,, ,, l. 140-144	—	—	139^{c}–141	—
App. I (No. 56) l. 160-161	—	—	142	64^{ab}
,, ,, 27*	—	—	—	—
,, ,, l. 162	—	—	143^{ab}	64^{cd}
,, ,, 28*	—	—	—	—
,, ,, l. 163-167	—	—	143^{c}–145	65–67^{b}
,, ,, l. 168	—	—	146^{ab}	—
,, ,, l. 169-180	—	—	146^{c}–152^{b}	67^{c}–73
,, ,, 34* the prior half	—	—	—	74^{a}
,, ,, 34(A)*	—	—	—	74^{bc}
,, ,, 34* the post. half	—	—	—	74^{d}
{ ,, ,, 35* l. 3	—	—	—	—
,, ,, l. 181-182	—	—	152^{c}–153^{b}	—
,, ,, l. 183	—	—	153^{cd}	75^{ab}
,, ,, 36*	—	—	—	75^{cd}
{ ,, ,, l. 184-185	—	—	154	—
,, ,, 37*	—	—	—	—
,, ,, 38*	—	—	—	—
,, ,, l. 186-187	—	—	155	76
,, ,, 39*	—	—	—	—
,, ,, l. 188-189	—	—	156	77
,, ,, 40*	—	—	—	—
,, ,, l. 190-194	—	—	157–159^{b}	78–80^{b}
,, ,, l. 195	—	—	—	80^{cd}
,, ,, 44*	—	—	—	81^{ab}
,, ,, l. 196*	—	—	—	81^{cd}
,, ,, 45*	—	—	—	82^{ab}
,, ,, l. 197-199	—	—	—	—
,, ,, l. 200	—	—	—	82^{cd}
,, ,, l. 201-202	—	—	—	—
,, ,, l. 203	—	—	—	83^{ab}
,, ,, l. 204	—	—	159^{cd}	—
,, ,, l. 205-206	—	—	160	83^{c}–84^{b}
,, ,, l. 207-209	—	—	161–162^{b}	—
,, ,, l. 210-211	—	—	162^{c}–163^{b}	84^{c}–85^{b}
,, ,, l. 212-213	—	—	163^{c}–164^{b}	—
,, ,, l. 214	—	—	164^{cd}	85^{cd}
,, ,, 50*	—	—	—	—
,, ,, l. 215-218	—	—	165–166	86–87
,, ,, l. 219	—	—	167^{ab}	—
,, ,, 54*	—	—	—	—
,, ,, l. 220-221	—	—	167^{c}–168^{b}	88
,, ,, 56*	—	—	168^{cd}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App.I (No.56) l.222-225	—	—	—	89-90
,, ,, 57*	—	—	—	91-92^{b}
,, ,, l. 226-227	—	—	169	—
,, ,, 58*	—	—	—	—
,, ,, 59*	—	—	—	—
,, ,, l. 228-235	—	—	170-173	—
,, ,, l. 236-238	—	—	174-175^{b}	92^{c}-93
,, ,, 63*	—	—	—	—
,, ,, l. 239	—	—	175^{cd}	94^{ab}
,, ,, 65*	—	—	—	—
,, ,, l. 240-242	—	—	176-177^{b}	94^{c}-95
,, ,, l. 243	—	—	—	96-98
,, ,, l. 244-246	—	—	177^{c}-178	—
,, ,, 69*	—	—	—	—
,, ,, l. 247	—	—	179^{ab}	—
,, ,, 70*	—	—	—	—
,, ,, l. 248-252	—	—	179^{c}-181	—
,, ,, 72*	—	—	—	—
,, ,, l. 253	—	—	182^{ab}	—
,, ,, 73*	—	—	—	—
,, ,, l. 254-256	—	—	182^{c}-183	99-101^{b}
,, ,, l. 257	—	—	—	—
,, ,, 75*	—	—	—	—
,, ,, l. 258	—	—	184^{ab}	101^{cd}
,, ,, 76*	—	—	—	—
,, ,, l. 259	—	—	184^{cd}	102
,, ,, l. 260-263	—	—	—	—
,, ,, l. 264-266	—	—	83 1-2^{b}	103-104^{b}
{ ,, ,, 80*	—	—	—	—
,, ,, l. 267-268	—	—	2^{c}-3^{b}	104^{c}-105^{b}
,, ,, 82* l. 1-10	—	—	3^{c}-8^{b}	105^{c}-108^{b}
,, ,, 82(D)*	—	—	—	108^{cd}
,, ,, 82* l. 11-12	—	—	8^{c}-9^{b}	109
,, ,, l. 269-274	—	—	9^{c}-12^{b}	—
,, ,, l. 275	—	—	12^{cd}	110^{ab}
,, ,, l. 276-278	—	—	13-14^{b}	—
,, ,, l. 279-283	—	—	14^{c}-16	110^{c}-111^{b}
,, ,, 84*	—	—	—	117^{c}-118
,, ,, l. 284	—	—	17^{ab}	117^{ab}
,, ,, l. 285-286	—	—	17^{c}-18^{b}	—
,, ,, l. 287	—	—	18^{cd}	111^{cd}
,, ,, 86* l. 1-6	—	—	—	111^{e}-114^{b}
,, ,, 86(A)*	—	—	—	—
,, ,, 86* l. 7	—	—	—	114^{cd}
,, ,, 87*	—	—	—	115-116
,, ,, l. 288	—	—	19^{ab}	119
,, ,, 89*	—	—	—	120^{ab}
,, ,, l. 289	—	—	19^{cd}	—
,, ,, l. 290	—	—	20^{ab}	120^{cd}
,, ,, l. 291-292	—	—	20^{c}-21^{b}	—
,, ,, l. 293-302	—	—	25-29	—
,, ,, 93*	—	—	—	—
,, ,, l. 303-305	—	—	—	—
,, ,, l. 306-317	—	—	30-35	—
{ ,, ,, 95* l. 8	—	—	—	—
,, ,, l. 318	—	—	36^{ab}	—
,, ,, 96*	—	—	—	—
,, ,, l. 319-328	—	—	36^{c}-41^{b}	—
2029* l. 1-4	12-13	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
2029* l. 5-6	14	12	—	
,, l. 7	15^{ab}	20^{ab}	—	—
2029(A)*	—	—	—	—
2029* l. 8	15^{cd}	20^{cd}	—	—
,, l. 9	15^{ef}	[13^{ab}]	—	—
,, l. 10	15^{gh}	[13^{cd}]	—	10^{ab}
2029(B)*	—	—	—	—
2029* l. 11-22	16–21	[13^{e}–19^{b}]	—	—
2029(C)*	—	—	—	10^{c}–16^{b}
—	—	—	—	16^{c}–21
2029* l. 23	22^{ab}	[19^{cd}]	—	22 (r.)
,, l. 24	22^{cd}	—	—	—
9^{ab}	23^{ab}	20^{ef}	—	23^{ab}
2030*	23^{c}–24^{b}	—	82 30	23^{cd}
2031*	—	—	—	24
9^{c}–11^{d}	24^{c}–26	21–23^{b}	31–33^{b}	—
2032*	—	23^{c}–24^{b}	—	25–27^{b}
11^{e}–12	27–28^{b}	24^{c}–25	33^{c}–34	—
2033*	—	—	—	27^{c}–28
13–16^{b}	28^{c}–31	26–29^{b}	—	—
16^{cd}	—	29^{cd}	—	29–32^{d}
16^{ef}	32^{ab}	30^{ab}	—	—
App. I (No. 58) l. 1–17	—	—	—	32^{ef}
,, ,, 1*	—	—	—	33–41^{b}
,, ,, l. 18–20	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	41^{c}–42
,, ,, l. 21–32	—	—	—	—
,, ,, 3*	—	—	—	43–48^{b}
,, ,, l. 33–37	—	—	—	48^{c}–50
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 38–93	—	—	—	—
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 94–138	—	—	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 139-161	—	—	—	—
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 162–248	—	—	—	—
,, ,, 9*	—	—	—	—
,, ,, l. 249-281	—	—	—	—
,, ,, 10*	—	—	—	—
,, ,, l. 282–the prior half of l. 389	—	—	—	—
,, ,, 11*	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 389-439	—	—	—	—
,, ,, 13*	—	—	—	—
,, ,, l. 440-481	—	—	—	—
,, ,, 14*	—	—	—	—
,, ,, l. 482-493	—	—	—	—
,, ,, 15*	—	—	—	—
,, ,, l. 494-592	—	—	—	—
,, ,, 17*	—	—	—	—
,, ,, l. 593-610	—	—	—	—
,, ,, 18*	—	—	—	—
,, ,, l. 611-691	—	—	—	—
,, ,, 20*	—	—	—	—
,, ,, l. 692-698	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 58) 21*	—	—	—	—
,, ,, l. 699-702	—	—	—	—
,, ,, 23*	—	—	—	—
,, ,, l. 703-719	—	—	—	—
17^{ab}	32^{cd}	30^{cd}	—	121^{ab}
2035* l. 1-2	—	—	—	—
2035(A)*	—	—	—	—
2035* l. 3	—	—	—	—
17^{cd}	32^{ef}	30^{ef}	—	121^{cd}
{2036*	—	—	—	—
18^{ab}	33^{ab}	31^{ab}	83 21^{cd}	122^{ab}
2037*	—	—	—	122^{cd}
18^{cd}	33^{cd}	31^{cd}	22^{ab}	123^{ab}
2038*	34	32	$22^{c}-23^{b}$	—
19^{ab}	35^{ab}	33^{ab}	23^{cd}	123^{cd}
2939*	—	—	—	124^{ab}
$19^{c}-20^{b}$	$35^{c}-36^{b}$	$33^{c}-34^{b}$	24	124^{c-f}
App. I (No. 59) l. 1 -the prior half of l. 67	—	—	—	$125-157^{a}$
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 67-86	—	—	—	$157^{b}-166^{b}$
2041*	$36^{c}-38^{b}$	$34^{c}-36^{b}$	—	—
20^{cd}	38^{cd}	36^{cd}	—	166^{cd}
2042*	—	—	—	167-168
2043*	—	—	—	167^{cd} fn.
2044*	—	—	—	—
2045*	39	37	—	—
2046*	—	—	—	—
21	40	38	$41^{c}-42^{b}$	169^{ab}
2048*	—	—	—	$169^{c}-170$
App. I (No. 60) l. 1-18	—	—	$42^{c}-51^{b}$	—
,, ,, l. 19-26	—	—	—	—
,, ,, l. 27	—	—	52^{ab}	—
,, ,, l. 28	—	—	51^{cd}	—
,, ,, l. 29-30	—	—	$52^{c}-53^{b}$	—
22^{ab}	41^{ab}	39^{ab}	—	171^{ab}
22^{cd}	41^{cd}	39^{cd}	53^{cd}	171^{cd}
2051*	—	—	—	$172-176^{b}$
2052*	—	—	—	—
2053*	—	—	54^{ab}	—
2054*	42	40	—	$178^{c}-179^{b}$
23	43	41	$54^{c}-55^{b}$	176^{c-f}
2057* l. 2	—	—	—	—
24	44	42	$55^{c}-56^{b}$	177
2058* l. 1	—	—	56^{cd}	—
,, l. 2	—	—	—	—
25^{ab}	45^{ab}	43^{ab}	59^{cd}	178^{ab}
25^{cd}	45^{cd}	43^{cd}	60^{ab}	179^{cd}
2059*	—	—	—	180
2060* l. 1-3	—	—	$60^{c}-61$	—
,, l. 4-7	—	—	—	—
App. I (No. 61) l. 1	—	—	84 1^{ab}	—
,, ,, l. 2-3	—	—	—	—
,, ,, l. 4	—	—	1^{cd}	—
,, ,, 2*	—	—	—	$186^{c}-187^{b}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 61) l. 5–7	—	—	2–3^{b}	187^{c}–188
,, ,, 7*	—	—	—	189^{ab}
,, ,, l. 8	—	—	3^{cd}	189^{cd}
,, ,, 8* l. 1–2	—	—	4	—
,, ,, 8* l. 3–4	—	—	—	—
,, ,, 9*	—	—	5^{ab}	—
,, ,, l. 9	—	—	—	189^{ef}
,, ,, l. 10–15	—	—	5^{c}–8^{b}	190–192
,, ,, l. 16	—	—	8^{cd}	—
,, ,, l. 17	—	—	9^{ab}	193^{ab}
,, ,, l. 18	—	—	9^{cd}	—
,, ,, l. 19–20	—	—	10	193^{cd}
,, ,, l. 21–26	—	—	11–13	—
,, ,, 23*	—	—	—	—
,, ,, l. 27	—	—	14^{ab}	—
,, ,, 25*	—	—	—	—
,, ,, l. 28–37	—	—	14^{c}–19^{b}	—
,, ,, 31*	—	—	—	—
,, ,, l. 38	—	—	19^{cd}	—
,, ,, 33*	—	—	—	—
,, ,, l. 39–40	—	—	20	—
,, ,, 36*	—	—	—	—
,, ,, 38*	—	—	—	—
,, ,, l. 41–43	—	—	21–22^{b}	—
,, ,, 42*	—	—	—	—
,, ,, l. 44–46	—	—	22^{c}–23	—
,, ,, 46*	—	—	—	—
,, ,, l. 47–52	—	—	24–26	—
,, ,, 48*	—	—	—	—
,, ,, l. 53–66	—	—	27–33	—
,, ,, 55*	—	—	—	—
,, ,, 56*	—	—	—	—
,, ,, l. 67–70	—	—	34–35	—
,, ,, 59*	—	—	—	—
,, ,, l. 71	—	—	36^{ab}	—
,, ,, 60*	—	—	—	—
,, ,, l. 72	—	—	36^{cd}	—
,, ,, l. 73–76	—	—	—	—
,, ,, l. 77	—	—	85 1^{ab}	195^{ab}
,, ,, 62*	—	—	—	195^{c}–198^{b}
,, ,, 64*	—	—	—	—
,, ,, 66*	—	—	—	—
,, ,, l. 78	—	—	1^{cd}	—
,, ,, 68*	—	—	—	—
,, ,, l. 79–80	—	—	2	194
,, ,, l. 81–85	—	—	3–5^{b}	—
,, ,, 70*	—	—	—	—
2061*	—	—	—	—
2062*	—	—	—	—
26	46	44	83 57	181
2063*	—	—	58^{ab}	—
27	47	45	58^{c}–59^{b}	182
2064*	—	—	—	—
28^{ab}	48^{ab}	46^{ab}	85 6^{cd}	183^{ab}
{2065*	—	—	—	185^{cd}
28^{cd}	48^{cd}	46^{cd}	—	183^{cd}
2066* l. 1	—	—	—	184^{ab}
,, l. 2–3	—	—	5^{c}–6^{b}	184^{c}–185^{b}
29^{ab}	49^{ab}	47^{ab}	7^{ab}	186^{ab}
29^{c}–30^{b}	49^{c}–50^{b}	47^{c}–48^{b}	7^{c}–8^{b}	198^{c}–199^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
2067*	—	—	—	—
30^{cd}	50^{cd}	48^{cd}	8^{cd}	199^{cd}
2068*	—	—	—	—
31–34	51–54	49–52	9–12	200–203
2070(A)*	—	—	—	—
2070* l. 1–4	—	—	13	204
2070(C)*	—	—	—	—
2070* l. 5–8	—	—	—	—
2071*	55	53	—	—
App. I (No. 62) l. 1–54	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 55–81	—	—	—	—
,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 82–95	—	—	—	—
,, ,, 7*	—	—	—	—
,, ,, l. 96–127	—	—	—	—
,, ,, 8*	—	—	—	—
,, ,, l. 128	—	—	—	—
,, ,, 9*	—	—	—	—
,, ,, l. 129-133	—	—	—	—
,, ,, 10*	—	—	—	—
,, ,, l. 134-138	—	—	—	—
,, ,, 11*	—	—	—	—
,, ,, l. 139-170	—	—	—	—
,, ,, 12*	—	—	—	—
,, ,, l. 171-224	—	—	—	—
,, ,, 13*	—	—	—	—
,, ,, l. 225-226	—	—	—	—
,, ,, 14*	—	—	—	—
,, ,, l. 227-230	—	—	—	—
,, ,, 15*	—	—	—	—
,, ,, l. 231-234	—	—	—	—
,, ,, 16*	—	—	—	—
,, ,, l. 235-277	—	—	—	—
,, ,, 17*	—	—	—	—
,, ,, l. 278-317	—	—	—	—
,, ,, 18*	—	—	—	—
,, ,, l. 318-375	—	—	—	—
,, ,, 19*	—	—	—	—
90 1^{ab}	102 1^{ab}	103 1^{ab}	86 1^{ab}	82 1^{ab}
App. I (No. 63) l. 1 –the prior half of l. 44	—	—	—	1^{c}–23^{a}
,, ,, 1*	—	—	—	23^{b}–24^{a}
,, ,, the post. half of l. 44 –the prior half of l. 46	—	—	—	24^{b}–24^{e}
{ ,, ,, 2* l. 1	—	—	—	24^{f}
,, ,, ,, l. 2	—	—	—	—
,, ,, the post. half of l. 46–63	—	—	—	25^{a}–33^{b}
,, ,, l. 64–65	—	—	—	33^{ab} fn.
,, ,, l. 66–68	—	—	—	33^{c}–34
,, ,, 3*	—	—	—	34^{cd} fn.
,, ,, l. 69–72	—	—	—	35–36
,, ,, 4*	—	—	—	36^{cd} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 63) l. 73-82	—	—	—	37-41
,, ,, 5*	—	—	—	41^{cd} fn.
,, ,, 6*	—	—	—	—
,, ,, l. 83 – the prior half of l. 123	—	—	—	$42–61^{c}$
,, ,, 7*	—	—	—	$61^{d}–62^{a}$
,, ,, the post. half of l. 123–124	—	—	—	62^{bcd}
,, ,, 8*	—	—	—	63
,, ,, l. 125	—	—	—	—
,, ,, l. 126-128	—	—	—	$64–65^{b}$
,, ,, l. 129	—	—	—	65^{ab} fn.
,, ,, l. 130	—	—	—	65^{cd}
,, ,, l. 131	—	—	—	83 1^{ab}
App. I (No. 64) l. 1–5	—	—	—	—
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 6-18	—	—	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 19-27	—	—	—	—
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 28–62	—	—	—	—
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 63–70	—	—	—	—
2072*	—	—	1^{cd}	—
2073*	1^{cd}	1^{cd}	—	—
1^{cd}	2^{ab}	1^{ef}	—	1^{cd}
2074*	—	—	2–4	1^{cd} fn.
2075*	—	—	—	—
2076*	2^{cd}	2^{ab}	—	—
2077*	—	—	—	1^{cd} fn.
2078*	3^{ab}	2^{cd}	—	1^{cd} fn.
2	3^{c-f}	3	5	2
2079*	—	—	—	2^{cd} fn.
3	4	4	—	3
4	5	5	6	4
2080*	—	—	—	—
2081*	—	—	7	4^{cd} fn. l. 9-10
2082* l. 1–2	6	[6]	—	4^{cd} fn. l. 1-2
2082(A)*	—	—	—	—
2082* l. 3-6	7–8	[7–8]	—	4^{cd} fn. l. 3-6
,, l. 7	9^{ab}	[9^{ab}]	—	—
,, l. 8	9^{cd}	[9^{cd}]	—	4^{cd} fn. l. 7
,, l. 9	—	—	—	4^{cd} fn. l. 8
$5–7^{b}$	$9^{e}–11$	$10–12^{b}$	$8–10^{b}$	$5–7^{b}$
2083*	—	—	—	—
2084*	12^{ab}	12^{cd}	—	—
7^{cd}	12^{cd}	12^{ef}	10^{cd}	7^{cd}
2085* l. 1–13	—	—	$11–17^{b}$	7^{cd} fn.
2085(A)* l. 1	—	—	17^{cd}	—
,, l. 2–4	—	—	—	—
,, l. 5	—	—	18^{ab}	—
2085(B)*	—	—	—	—
2085* l. 14	—	—	18^{cd}	7^{cd} fn.
8–11	13–16	13–16	19–22	8–11
2086*	—	—	—	11^{cd} fn. l. 11
2087*	—	—	—	—
2088* l. 1	—	—	—	11^{cd} fn. l. 1

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
2088(A)*	—	—	—	—
2088* l. 2-10	—	—	—	11^{cd} fn. l. 2-10
12^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	23^{ab}	12^{ab}
2089*	—	—	23^{c}–24^{b}	—
2090*	—	—	—	12^{ab} fn.
12^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	24^{cd}	12^{cd}
2091*	—	—	25	12^{cd} fn. l. 1-2
2092* l. 1	—	—	—	12^{cd} fn. l. 3
,, l. 2-3	—	—	26	12^{cd} fn. l. 4-5
2093*	—	—	—	—
2094*	—	—	—	—
13-20^{b}	18-25^{b}	18-25^{b}	27-34^{b}	13-20^{b}
20^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	—	20^{cd}
21^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	34^{cd}	21^{ab}
21^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	—	21^{cd}
22-23	27-28	27-28	35-36	22-23
2097*	29^{ab}	29^{ab}	—	—
24	29^{c}–30^{b}	29^{c-f}	37	24
2098*	—	30^{ab}	—	—
25-32	30^{c}–38^{b}	30^{c}–37	38-45	25-32
2099*	—	—	—	32^{cd} fn.
33	38^{c}–39^{b}	38	46	33
3000*	—	—	—	34-35
91 1-10^{b}	39^{c}–48^{b}	104 1-10^{b}	87 1-10^{b}	84 1-10^{b}
10^{c}–11^{b}	48^{c}–49^{b}	10^{c}–11^{b}	—	10^{c}–11^{b}
11^{c}–13	49^{c}–51	11^{c}–13	10^{c}–12	11^{c}–13
3001*	—	—	—	—
14^{ab}	52^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	14^{ab}
14^{cd}	52^{cd}	14^{cd}	—	14^{cd}
15-16	53-54	15-16	13^{c}–15^{b}	15-16
3002*	—	—	15^{cd}	—
17-20	55-58	17-20	16-19	17-20
3003*	59	21	—	—
3004*	60	22	20	20^{cd} fn.
21-24	61-64	23-26	21-24	21-24
3006*	—	—	—	24^{cd} fn.
25	65	27	25	25
3007*	—	—	—	26
26^{ab}	66^{ab}	28^{ab}	26^{ab}	27^{ab}
3008*	—	—	—	—
26^{cd}	66^{cd}	28^{cd}	26^{cd}	27^{cd}
3009*	—	—	—	—
27-29	67-69	29-31	27-29	28-30
30	70	32	—	31
92 1-4	103 1-4	105 1-4	88 1-4	85 1-4
3010*	—	—	5^{ab}	5^{ab}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	6^{ab}
3011*	—	—	—	6^{cd}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}
6-8	6-8	6-8	6-8	7-9
3012*	—	—	—	—
9	9	9	9	10
3013*	—	—	—	10^{cd} fn.
10-13	10-13	10-13	10-13	11-14
3014*	—	—	—	14^{cd} fn.
14-15	14-15	14-15	14-15	15-16
3015*	—	—	16-20	17-21
16-19^{b}	16-19^{b}	16-19^{b}	21-24^{b}	22-25^{b}
3017*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	24^{cd}	25^{cd}
3018*	—	—	—	25^{cd} fn.
20–22	20–22	20–22	25–27	26–28
3019*	—	[23]	—	—
23	23	24	28	29
3020*	—	—	29^{ab}	30^{ab}
24^{ab}	24^{ab}	25^{ab}	29^{cd}	30^{cd}
3021*	—	—	—	30^{cd} fn.
24^{c}–25	24^{c}–25	25^{c}–26	30–31^{b}	31
3022*	—	—	31^{cd}	31^{cd} fn.
26–30	26–30	27–31	32–35	32–36
{3023*	—	[33^{cd}]	—	—
3024*	31	[34]	—	37
3025*	—	[32–33^{b}]	—	—
93 1–2	104 1–2	106 1–2	89 1–2	86 1–2
3	3	3	—	3
4–7	4–7	4–7	3–6	4–7
{3026*	—	—	—	—
8–12	8–12	8–12	7–11	8–12
3027*	—	—	—	—
3028*	—	—	—	13
13–16	13–16	13–16	12–15	14–17
17	17	17	16	19
18	18	18	17	18
19–25	19–25	19–25	18–24	20–26
26	26^{a-d}	26^{a-d}	—	26^{cd} fn.
3030*	26^{ef}	26^{ef}	—	—
27	27	27	25	27
App. I (No. 65)	105 1–31	107 1–31	—	—
94 3031* l. 1–6	106 1–3	108 1–3^{d}	90 —	87 —
3031(A)*	—	—	—	—
3031* l. 7	4^{ab}	3^{ef}	—	—
1–2^{b}	4^{c}–5	4–5^{b}	1–2^{b}	1–2^{b}
3032*	6^{ab}	[5^{cd}]	2^{cd}	2^{cd}
2^{c-f}	6^{c}–7^{b}	5^{e}–6^{b}	—	3
3^{ab}	7^{cd}	6^{cd}	3^{ab}	4^{ab}
3^{cd}	8^{ab}	7^{ab}	4^{cd}	5^{cd}
3033*	—	—	—	—
3034*	8^{cd}	7^{cd}	—	—
3^{e}–4^{b}	9	8	3^{c}–4^{b}	4^{c}–5^{b}
4^{c}–11	10–18^{b}	9–16	5–13^{b}	6–14^{b}
3035*	—	—	13^{cd}	14^{cd}
12^{ab}	18^{cd}	17^{ab}	14^{ab}	15^{ab}
12^{cd}	18^{ef}	17^{cd}	14^{cd}	16^{ab}
3037*	—	—	—	16^{cd}
13	19	18	15	17
3038* l. 1	—	—	16^{ab}	—
,, l. 2	—	—	16^{cd}	15^{cd}
,, l. 3–4	—	—	17	18
,, l. 5	—	—	—	—
14–18^{b}	20–24^{b}	19–23^{b}	18–22^{b}	19–23^{b}
18^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	—	23^{cd}
19–21	25–27	24–26	22^{c}–25^{b}	24–26
3039*	—	—	25^{c}–26^{b}	27
22–28	28–34	27–33	26^{c}–32	28–34
{3040*	35	34	—	—
29	36	35	33	35
95 1–7^{b}	107 1–7^{b}	109 1–7^{b}	91 1–7^{b}	88 1–7^{b}
3041*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
7^{c}–11	7^{c}–11	7^{c}–11	7^{c}–11	7^{c}–11
3043*	12^{ab}	[12^{ab}]	—	—
12	12^{c}–13^{b}	12^{c-f}	12	12
3044*	—	—	13^{ab}	12^{cd} fn.
13	13^{c}–14^{b}	13	13^{c}–14^{b}	13
{3045*	—	—	—	—
14–17^{b}	14^{c}–17	14–17^{b}	14^{c}–17	14–17^{b}
17^{c}	18^{a}	17^{c}	—	17^{c}
17^{d}	18^{b}	17^{d}	18^{b}	17^{d}
3046* the prior half of l. 1	—	—	18^{a}	17^{cd} fn. l. 1
,, the post. half of l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	18^{cd}	17^{cd} fn. l. 2
18^{ab}	18^{cd}	18^{ab}	19^{ab}	18^{ab}
18^{cd}	18^{ef}	20^{cd}	22^{ab}	20^{ab}
19^{ab}	19^{ab}	18^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
19^{cd}	19^{cd}	19^{ab}	20^{ab}	19^{ab}
20^{ab}	20^{ab}	19^{cd}	20^{cd}	18^{cd}
3047*	—	—	21	—
20^{cd}	20^{cd}	20^{ab}	25^{ab}	22^{cd}
20^{ef}	21^{ab}	20^{ef}	22^{cd}	20^{cd}
3048*	—	—	23^{ab}	20^{cd} fn.
21–22^{b}	21^{c}–22	21–22^{b}	23^{c}–24	21–22^{b}
22^{cd}	23^{ab}	22^{cd}	—	—
3049*	—	[24^{ab}]	—	—
23	23^{c}–24^{b}	23	25^{c}–26^{b}	23
24^{ab}	24^{cd}	24^{cd}	26^{cd}	24^{ab}
3050*	25^{ab}	25^{ab}	—	—
24^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	27^{ab}	24^{cd}
25	26	26	—	25
3051*	—	[27]	—	—
26	27	28	27^{c}–28^{b}	26
3052* l. 1	—	—	28^{cd}	—
,, l. 2–5	—	—	—	27
3053* l. 1–2	28	29	—	—
,, l. 3–6	[29^{a-d}]	30	—	—
96 1–2^{b}	29^{e}–30^{b}	110 1–2^{b}	92 1–2^{b}	89 1–2^{b}
3054*	30^{cd}	2^{cd}	—	—
2^{cd}	31^{ab}	3^{ab}	2^{cd}	2^{cd}
3055*	—	—	—	—
3–7	31^{c}–36^{b}	3^{c}–7	3–7	3–7
3056*	—	—	—	—
8–13^{b}	36^{c}–41	8–13^{b}	8–13^{b}	8–13^{b}
3057* l. 1	—	—	13^{cd}	13^{cd} fn. l. 1
,, l. 2	—	—	—	13^{cd} fn. l. 2
13^{c}–14	42–43^{b}	13^{c}–14	—	13^{c}–14
3058* l. 1–6	—	—	14–16	15–17
,, l. 7–8	—	—	—	18
—	43^{c}–44	15	—	—
15	45	16	17	19
{3059*	—	—	—	—
3060*	—	—	18	20
3061*	—	—	—	—
16–17	46–47	17–18	—	20^{cd} fn. l. 2–5
18–19^{b}	48–49^{b}	19–20^{b}	19–20^{b}	21–22^{b}
19^{cd}	49^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	—
3062*	—	—	—	22^{cd}
App. I (No. 66) l. 1	—	—	—	23^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 66) 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 2–22	—	—	—	23^{c}–33^{b}
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 23–24	—	—	—	33^{c-f}
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 25–35	—	—	—	34–38
,, ,, l. 36–51	—	—	—	42–49^{b}
,, ,, 4*	—	—	—	—
,, ,, l. 52	—	—	—	49^{cd}
3063*	—	—	21^{ab}	—
3064* l. 1	50^{ab}	21^{ab}	—	—
,, l. 2	50^{cd}	21^{cd}	—	49^{cd} fn. l. 2
,, l. 3-6	51–52	21^{e}–22	—	—
3065*	—	—	—	49^{cd} fn. l. 1, 3-4
20^{ab}	53^{ab}	23^{ab}	—	49^{cd} fn. l. 5
20^{cd}	53^{cd}	23^{cd}	21^{cd}	49^{cd} fn. l. 6
20^{e}–22	54–56^{b}	24–26^{b}	22–24^{b}	—
23^{ab}	56^{cd}	26^{cd}	24^{cd}	39^{c}–40^{b}
23^{cd}	57^{ab}	27^{ab}	25^{ab}	39^{ab}
{3066*	—	—	25^{c}–26	—
3067*	—	—	—	—
24–25	57^{c}–59^{b}	27^{c}–28	27–28	40^{c}–41
26	59^{c}–60^{b}	29	29	49^{cd} fn. l. 7-8
3069*	60^{cd}	[30^{ab}]	—	—
27–28^{b}	61–62^{b}	30^{c}–31^{b}	30–31^{b}	49^{cd} fn. l. 9-11
3070*	—	—	—	—
28^{cd}	62^{cd}	31^{cd}	31^{cd}	49^{cd} fn. l. 12
29	63 (r.)	32 (r.)	32	49^{cd} fn. l. 13-14
3071* l. 1	64^{ab} (r.)	33^{ab} (r.)	33^{ab}	49^{cd} fn. l. 15
3071(A)*	—	—	—	—
{3071* l. 2	64^{cd}	33^{cd}	33^{cd}	49^{cd} fn. l. 16
3072*	—	—	—	—
30	65	34	34	—
3073*	—	—	—	—
31	66	35	35	—
3074*	67	36	—	—
97 3075*	108 —	111 —	—	90 Before 1^{ab} fn.
1	1	1	36	1
3076*	—	—	37–39	1^{cd} fn.
3077*	—	—	—	—
2	2	2	40	2
{3078*	—	—	—	—
3079*	—	—	41	2^{cd} fn.
3–6	3–6	3–6	42–45	3–6
3080*	—	—	46	7
7–8	7–8	7–8	47–48	8–9
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	—	10^{ab}
3081*	—	—	—	—
9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	49^{ab}	10^{cd}
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	—	11^{ab}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	49^{cd}	11^{cd}
3082*	—	—	—	11^{cd} fn.
11	11	11	50	12
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	—	13^{ab}
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	—	13^{ab} fn. l. 1
3083*	—	—	—	—
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	51^{ab}	13^{ab} fn. l. 2
13^{c}–14	13^{c}–14	13^{c}–14	51^{c}–52	13^{c}–14
3084*	15	15	53	14^{cd} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
15	16	16	54	15
{3085* l. 2	—	—	—	—
3086* l. 1	—	—	55^{ab}	16^{ab}
3086(A)*	—	—	—	16^{ab} fn.
3086* l. 2	—	—	56^{ab}	16^{cd}
16	17	17	56^{c}–57^{b}	17
17^{ab}	18^{ab}	18^{ab}	—	18^{ab}
17^{c}–19	18^{c}–20	18^{c}–20	57^{c}–59	18^{c}–20
{3087*	—	—	—	—
20–21	21–22	21–22	60–61	21–22
3088*	—	—	62	—
3089*	—	—	—	—
22	23	23^{a-d}	63	23
3091*	—	—	—	24^{ab} fn.
23	24	23^{c}–24^{b}	—	24
3092*	—	—	—	—
24–26^{b}	25–27^{b}	24^{c}–26^{b}	64–66^{b}	25–27^{b}
3093*	—	—	66^{c}–67^{b}	27^{ab} fn.
26^{c}–28	27^{c}–29	26^{c}–28	67^{c}–69	27^{c}–29
3094*	—	—	70–71	29^{cd} fn.
29	30	29	72	30
3095* l. 1	—	—	74^{cd}	31^{ab}
{3095(A)*	—	—	—	31^{cd} fn.
3095* l. 2	—	—	74^{ab}	31^{cd}
,, l. 3–8	—	—	75–77	32–34
3095(B)*	—	—	78–79	34^{cd} fn.
3095* l. 9–10	—	—	80	35
30	31	30	73	36
31–33	32–34	31–33	81–83	37–39
3096*	—	—	—	40
3097*	—	—	—	—
App. I (No. 67) l. 1–2	—	—	—	—
,, ,, l. 3–14	—	—	93 1–6	—
,, ,, l. 15–20	—	—	—	—
,, ,, l. 21–26	—	—	7–9	—
,, ,, l. 27–35	109 1–5^{b}	112 1–5^{b}	10–14^{b}	—
,, ,, l. 36	5^{cd}	5^{cd}	—	—
,, ,, l. 37	5^{ef}	5^{ef}	14^{cd}	—
,, ,, l. 38	6^{ab}	6^{ab}	—	—
,, ,, l. 39–41	6^{c}–7^{d}	6^{c}–7^{b}	15–16^{b}	—
,, ,, 1*	—	—	16^{cd}	—
,, ,, l. 42–43	7^{e}–8^{b}	7^{c}–8^{b}	17	—
,, ,, l. 44	8^{cd}	8^{cd}	—	—
,, ,, l. 45–52	9–10	9–10	18–19	—
,, ,, l. 53–60	11–12	11–12	—	—
,, ,, l. 61–86	13–23^{b}	13–23^{b}	20–30^{b}	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 87–92	23^{c}–24	23^{c}–24	30^{c}–31	—
,, ,, 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 93–94	25	25	32	—
98 1–2	110 1–2	113 1–2	94 1–2	91 1–2
3099*	—	—	3^{ab}	2^{ca} fn.
3–4	3–4	3–4	3^{c}–5^{b}	3–4
3100*	—	—	5^{cd}	4^{cd} fn.
5–11	5–11	5–11	6–12	5–11
3101*	—	—	—	—
3102*	—	—	—	—
12–13^{b}	12–13^{b}	12–13^{b}	13–14^{b}	12–13^{b}
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	14^{cd}	14^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3103*	—	—	—	—
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	15^{ab}	14^{ab}
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	15^{cd}	13^{cd}
15	15	15	16	15
3104*	—	—	—	15^{cd} fn.
$16-18^{b}$	$16-18^{b}$	$16-18^{b}$	$17-19^{b}$	$16-18^{b}$
18^{cd}	18^{ef}	19^{ab}	19^{cd}	18^{cd}
{3106*	18^{cd}	18^{cd}	—	—
19–25	19–25	$19^{c}-25$	20–26	19–25
3107* l. 1–2	—	—	—	25^{cd} fn.
,, l. 3–4	—	—	28	25^{cd} fn.
26	26	26	27	26
99 1^{ab}	111 1^{ab}	114 1^{ab}	95 1^{ab}	92 1^{ab}
3108*	—	—	—	1^{cd}
$1^{c}-4^{b}$	$1^{c}-4^{b}$	$1^{c}-3$	$1^{c}-4^{b}$	$1^{c}-4^{b}$
3109*	—	—	—	—
$4^{c}-5$	$4^{c}-5$	4	$4^{c}-5$	$4^{c}-5$
3110*	—	—	—	6^{ab}
6–8	6–8	5–7	6–8	$6^{c}-8$
—	[9^{a-h}]	—	—	—
9	$15^{c}-16^{b}$	17	—	24
10^{ab}	9^{mn}	11^{ab}	9^{ab}	9^{ab}
3111*	—	—	—	—
10^{cd}	9^{op}	11^{cd}	9^{cd}	9^{cd}
3113*	9^{i-l}	10	13	10
3114* l. 1–2	10	12^{a-d}	—	—
,, l. 3	11^{ab}	[12^{ef}]	—	—
,, l. 4–11	$11^{c}-15^{b}$	13–16	—	—
11	$16^{c}-17^{b}$	8	10	11
12	$17^{c}-18^{b}$	9	12	12
3115* l. 1–2	—	—	11	—
,, l. 3–4	—	—	—	13
,, l. 5–6	—	—	—	13^{cd} fn.
13–14	$18^{c}-20^{b}$	18–19	14–15	14–15
15	$20^{c}-21^{b}$	20	—	16
3116* l. 1–11	$21^{c}-26$	21–25	—	—
,, l. 12–13	27	26	16	16^{cd} fn.
16	28	27	17	17
3117*	—	—	18	17^{cd} fn.
17	29	28^{a-d}	19	18
{3118*	30^{ab}	28^{ef}	—	—
$18-20^{d}$	$30^{c}-33^{b}$	29–31	20–22	$19-21^{b}$
3119*	—	—	23^{ab}	—
20^{ef}	33^{cd}	32^{ab}	23^{cd}	21^{cd}
App. I (No. 68) l. 1	34^{ab}	32^{cd}	—	—
,, ,, l. 2	34^{cd}	33^{ab}	24^{ab}	—
,, ,, l. 3	35^{ab}	33^{cd}	—	—
,, ,, l. 4 –the prior half of l. 5	$35^{c}-36^{a}$	34^{abc}	$24^{c}-25^{a}$	—
,, ,, the post. half of l. 5 –the prior half of l. 6	36^{bc}	$34^{d}-35^{a}$	—	—
,, ,, the post. half of l. 6–13	$36^{d}-40^{b}$	$35^{b}-38$	$25^{b}-28$	—
,, ,, l. 14–20	$40^{c}-43$	$39-42^{b}$	—	—
,, ,, 2*	—	[42^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 68) l. 21-49	44-58^{b}	42^{e}-56	—	—
,, ,, l. 50-51	58^{c}-59^{b}	57	29	—
,, ,, l. 52-65	59^{c}-66^{b}	58-64	—	—
{ ,, ,, 5*	—	—	—	—
,, ,, l. 66-75	66^{c}-71^{b}	65-69	—	22-23^{b}
21-22^{b}	71^{c}-72	70	30-31^{b}	—
3120*	73^{ab}	71^{ab}	—	23^{cd}
22^{cd}	73^{cd}	71^{cd}	31^{cd}	25-26
23-24	74-75	72-73	32-33	27^{ab}
3122* l. 1	—	—	34^{ab}	27^{ab} fn. l. 1
{3122(A)*	—	—	—	—
3122* l. 2	—	—	34^{cd}	27^{cd}
3123*	—	—	—	27^{cd} fn. l. 2-3
3124*	76-78	74-76^{d}	—	—
3125*	—	—	—	—
25	79-80^{b}	76^{e}-77	35-35^{b}	28-29^{b}
26^{ab}	80^{cd}	78^{ab}	—	—
26^{cd}	81^{ab}	78^{cd}	36^{cd}	29^{cd}
3126* l. 1	—	—	37^{cd}	29^{cd} fn. l. 3
,, l. 2	—	—	—	29^{cd} fn. l. 4
3127* l. 1	81^{cd}	79^{ab}	37^{ab}	29^{cd} fn. l. 1
,, l. 2	82^{ab}	79^{cd}	—	29^{cd} fn. l. 2
27	82^{c}-83^{b}	80	38	30
28^{ab}	83^{cd}	81^{ab}	—	31^{ab}
28^{cd}	84^{ab}	81^{cd}	39^{ab}	31^{cd}
3128*	—	—	—	31^{ef}
3129* l. 1	—	—	39^{cd}	—
,, l. 2	—	—	—	—
3130*	84^{c}-85^{b}	82	—	33
29	85^{c}-86^{b}	83	40	32
3132* l. 1-2	86^{c}-87^{b}	84	41	34
,, l. 3-4	87^{c}-88^{b}	85	—	35
,, l. 5-10	88^{c}-91^{b}	86-88	42-44	36-38
30-31^{d}	91^{c}-93^{b}	89-90^{d}	45-46	39-40
31^{ef}	—	90^{ef}	—	40^{cd} fn.
32	93^{c}-94^{b}	91	47	41
3133* l. 1	—	—	—	41^{cd} fn. l. 2
,, l. 2	—	—	50^{ab}	41^{cd} fn. l. 1
33-34	94^{c}-96^{b}	92-93	48-49	42-43
35	96^{c}-97^{b}	94	50^{c}-51^{b}	44
3136* l. 1-2	—	—	51^{c}-52^{b}	45
,, l. 3-4	—	—	—	46
,, l. 5-8	—	—	52^{c}-54^{b}	47-48
36^{ab}	97^{cd}	95^{ab}	54^{cd}	49^{ab}
3137*	—	—	55^{ab}	—
3138*	—	—	—	—
3139*	—	—	—	49^{cd}
3140*	—	—	—	50^{ab}
36^{c}-38	98-100^{b}	95^{c}-97	55^{c}-57	50^{c}-52
39	100^{c}-101^{b}	98	—	53
40^{ab}	101^{cd}	99^{ab}	58^{ab}	54^{ab}
3141*	—	—	—	54^{c}-56
40^{cd}	102^{ab}	99^{cd}	58^{cd}	—
41	102^{c}-103^{b}	100	59	57
App. I (No. 69) l. 1-18	103^{c}-112^{b}	[101-108^{d}]	—	—
,, ,, l. 19	112^{cd}	[108^{ef}]	96 7^{ab}	—
,, ,, l. 20	113^{ab}	109^{ab}	7^{cd}	—
,, ,, 1*	—	—	8-9^{b}	—
,, ,, 2*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 69) 3*	—	—	—	—
,, ,, l. 21	113^{cd}	109^{cd}	9^{cd}	—
,, ,, l. 22	[114^{ab}]	110^{ab}	10^{ab}	—
,, ,, l. 23-24	114^{c-f}	$110^{c}-111^{b}$	$10^{c}-11^{b}$	—
,, ,, 7*	—	—	11^{cd}	—
,, ,, l. 25	115^{ab}	111^{cd}	12^{ab}	—
,, ,, 9*	—	—	12^{cd}	—
,, ,, l. 26-31	$115^{c}-118^{b}$	112–113	13–15	—
,, ,, 12*	—	—	—	—
,, ,, l. 32	118^{cd}	114^{ab}	16^{ab}	—
,, ,, l. 33	119^{ab}	114^{cd}	—	—
,, ,, l. 34	119^{cd}	115^{ab}	16^{cd}	—
,, ,, 13*	—	—	—	—
,, ,, 14* l. 1-11	—	—	—	—
,, ,, 14(A)*	—	—	—	—
,, ,, 14* l. 12-13	—	—	—	—
3144*	—	—	95 $60-62^{b}$	$58-60^{b}$
42^{ab}	120^{ab}	115^{cd}	—	—
3145* l. 1-2	$120^{c}-121^{b}$	116	—	—
,, l. 3	[121^{cd}]	117^{ab}	—	—
42^{cd}	121^{ef}	117^{cd}	62^{cd}	60^{cd}
3146*	122^{ab}	118^{ab}	—	—
43–44	$122^{c}-123$	$118^{c}-119$	63–64	61–62
3147*	124	—	65	63
App. I (No. 70) l. 1-2	—	—	96 1	—
,, ,, l. 3-10	—	—	—	—
,, ,, l. 11	—	—	2^{ab}	—
,, ,, l. 12	—	—	—	—
,, ,, l. 13-29	—	—	$2^{c}-6$	—
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 30-31	—	—	17	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
100 $1-2^{b}$	112 $1-2^{b}$	115 $1-2^{b}$	97 $1-2^{b}$	93 $1-2^{b}$
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3^{cd}
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	2^{cd}
{3148*	3^{cd}	[3^{cd}]	—	—
3^{cd}	4^{ab}	3^{ef}	3^{cd}	3^{ab}
4	$4^{c}-5^{b}$	4	4	4
3149* l. 1	—	—	—	4^{cd} fn.
,, l. 2-3	—	—	5	4^{cd} fn.
,, l. 4	—	—	—	4^{cd} fn.
5	$5^{c}-6^{b}$	5	6	5
3150*	—	—	—	—
6^{ab}	6^{cd}	6^{ab}	7^{ab}	6^{ab}
$6^{c}-7^{b}$	7	$6^{c}-7^{b}$	—	$6^{c}-7^{b}$
3151* l. 1-2	—	—	$7^{c}-8^{b}$	—
,, l. 3-5	—	—	$8^{c}-9$	6^{cd} fn. l. 1-3
—	—	—	10^{ab}	—
$7^{c}-11^{c}$	$8-12^{a}$	$7^{c}-11^{c}$	$10^{c}-14^{c}$ (13^{cd} r.)	$7^{c}-11$
3152*	—	—	—	—
11^{d}	12^{b}	11^{d}	14^{d}	11^{d}
3153*	$12^{c}-14$	$12-14^{b}$	—	—
12	15	$14^{c}-15^{b}$	15	12
3154*	16^{ab}	15^{cd}	16^{ab}	—
13^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	16^{cd}	13^{ab}
—	—	[16^{cd}]	—	—
3156*	—	—	—	—
3157*	17^{ab}	[16^{ef}]	—	13^{cd}
$13^{c}-14^{b}$	$17^{c}-18^{b}$	17^{a-d}	17	14

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
14^{cd}	18^{cd}	[17^{ef}]	—	—
15^{ab}	[19^{ab}]	18^{ab}	18^{ab}	15^{ab}
15^{c}–16	19^{c}–20^{b}	18^{c}–19	18^{c}–19	15^{c}–16
3158*	—	—	—	—
17^{ab}	20^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	17^{ab}
3159*	—	—	—	—
17^{cd}	21^{ab}	20^{cd}	20^{cd}	17^{cd}
3160*	—	—	—	—
18	21^{c-f}	21	21	18
3161*	—	—	—	—
3162*	—	—	—	—
19^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	19^{ab}
3163*	—	—	—	—
19^{c}–20^{b}	22^{c}–23^{b}	22^{c}–23^{b}	22^{c}–23^{b}	19^{c}–20^{b}
3164*	[23^{cd}]	24^{ab}	—	—
20^{cd}	23^{ef}	24^{cd}	23^{cd}	20^{cd}
{3165*	—	[23^{cd}]	—	—
3166*	—	[25]	—	—
21–22	24–25	26–27	24–25	21–22
101 1^{ab}	**113** 1^{ab}	**116** 1^{ab}	**98** 1^{ab}	**94** 1^{ab}
3167*	—	—	—	—
1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}
3168*	2^{c}–3^{b}	—	—	2^{c}–3^{b}
2^{cd}	3^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3^{cd}
3169*	4^{ab}	3^{ab}	—	—
3^{ab}	4^{cd}	3^{cd}	3^{ab}	4^{ab}
3170*	5–6^{b}	4–5^{b}	—	—
3^{c}–4^{b}	6^{c}–7^{b}	5^{c}–6^{b}	3^{c}–4^{b}	4^{c}–5^{b}
3171*	[7^{cd}]	6^{cd}	—	—
4^{c}–5	7^{e}–8	6^{e}–7	4^{c}–5	5^{c}–6
3172*	—	—	—	—
6	[9^{a-d}]	8	—	8
7	9^{e-h}	9	6	7
—	—	[10^{ab}]	—	—
8–13^{b}	10–15^{b}	10^{c}–15^{b}	7–12^{b}	9–14^{b}
3173*	—	—	—	14^{c}–15^{b}
3174*	—	—	—	—
13^{c}–15	15^{c}–17	15^{c}–17	12^{c}–14	15^{c}–17
16	18	18	—	18
17	19	19	15	20
18^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	16^{ab}	19^{ab}
3176*	—	—	16^{cd}	19^{cd}
18^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	—	—
19–20	21–22	21–22	17–18	21–22
21–22	[23^{a-h}]	23–24	19–20	23–24
3178*	—	—	—	24^{cd} fn.
3179*	—	—	21	25
3180* l. 1–2	30	—	22	26
,, l. 3	—	—	—	27^{ab}
,, l. 4	31^{ab}	—	—	27^{cd}
,, l. 5	—	—	—	28^{ab}
3181*	23^{i}–27^{b}	25–29^{b}	—	—
—	27^{cd} (r.)	29^{cd} (r.)	—	—
23^{ab}	28^{ab}	30^{ab}	—	—
23^{c}–24	28^{c}–29	30^{c}–31^{b}	—	28^{c}–29
25^{ab}	32^{ab}	31^{cd}	23^{cd}	30^{cd}
25^{cd}	31^{cd}	32^{cd}	23^{ab}	30^{ab}
26^{ab}	32^{cd}	32^{ab}	24^{ab}	31^{ab}
26^{c}–27^{b}	33	33	24^{c}–25^{b}	31^{c}–32^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
27^{cd}	[34^{ab}]	34^{ab}	25^{cd}	32^{cd}
3182*	[34^{cd}]	—	—	—
3183*	34^{ef}	34^{cd}	—	—
28–30^{b}	34^{g}–36	35–37^{b}	26–28^{b}	33–35^{b}
3187*	—	—	—	—
30^{cd}	37^{ab}	37^{cd}	28^{cd}	35^{cd}
{3188*	—	—	—	—
31	37^{c}–38^{b}	38	29	36
3189* l. 1	38^{cd}	—	—	37^{ab}
,, l. 2–3	—	—	—	$37^{c–f}$
32–43	39–50	39–50	30–41	38–49
3192*	51	[51]	—	50
102 1–3	**114** 1–3	**117** 1–3	**99** 1–3	**95** 1–3
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	—	4^{ab}
3193*	—	—	—	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—	4^{cd}
5–6	5–6	5–6	4–5	5–6
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	6^{cd}	7^{cd}
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	6^{ab}	8^{ab}
{3194* l. 2	—	—	—	7^{ab}
{ ,, l. 5–7	—	—	—	8^{c}–9
3195*	—	—	—	10–11
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	7^{ab}	13^{ab}
3196* l. 1	—	—	—	13^{cd}
3196(A)* l. 1	—	—	—	—
,, ,, l. 2–3	—	—	—	12
3196* l. 2	—	—	—	14^{ab}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	7^{cd}	14^{cd}
3198*	—	—	—	15
3199*	9	[9]	—	—
9	10	10	8	16
3201*	—	—	—	17–19^{d}
3202*	—	—	—	19^{ef}
10–11	11–12	11–12	9–10	—
12	13	13	11	20–21^{b}
3204*	—	—	—	21^{c}–23
13	14	14	12	24
3205*	—	—	—	25–27^{b}
14^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	13^{ab}	27^{cd}
3206* l. 1–2	—	—	14	28
,, l. 3–the prior half of l. 7	—	—	—	29–31^{a}
,, the post. half of l. 7	—	—	—	—
,, the prior half of l. 8	—	—	—	31^{b} fn.
,, the post. half of l. 8–15	—	—	—	31^{b}–34
14^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	13^{cd}	35–36
{3207* l. 1	—	—	—	—
{ ,, l. 3	—	—	17^{cd}	—
3208*	—	—	—	—
15–18	16–19	16–19	18–21	37–40
3209*	—	—	—	—
19–22	20–23	20–23	22–25	41–44
3210*	—	—	—	44^{cd} fn.
23	24	24	26	45
3211* l. 1–2	—	—	—	46
,, l. 3–7	—	—	15–17^{b}	47–49^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3211* l. 8	—	—	—	49^{cd}
24–25	25–26	25–26	27–28	50–51
3212* l. 1–2	—	—	—	51^{cd} fn.
,, l. 3–10	—	—	29–32	52–55
26–28	27–29	27–29	33–35	56–58
29	30	31	36	59
{3213*	—	[30]	—	—
30	31	32	37	60
3214*	—	—	38–40	61–63
31	32	33	41	64
32	[33^{a-d}]	34	42	65
{3216*	—	—	—	—
33	33^{e-h}	35	43	66
3217* l. 1	—	—	44^{ab}	67^{ab}
,, l. 2	—	—	44^{cd}	67^{ab} fn.
,, l. 3–4	—	—	45	67^{c-f}
34^{ab}	—	36^{ab}	46^{ab}	68^{ab}
3218* l. 1	—	—	46^{cd}	68^{cd}
3218(A)*	—	—	—	69^{ab}
3218* l. 2	—	—	47^{ab}	71^{ab}
,, l. 3	—	—	47^{cd}	—
,, l. 4–11	—	—	48–51	71^{c}–74
—	—	—	52^{ab} (r.)	—
3219* l. 1–2	—	—	—	75
,, l. 3–10	—	—	53–56	76–79
{3220*	—	—	—	80
34^{cd}	—	36^{cd}	52^{cd}	69^{cd}
3221*	—	—	—	—
35	34	37	57	70
36	35	38	—	81
103 1–6	**115** 1–6	**118** 1–6	**100** 1–6	**96** 1–6^{d}
3223*	—	—	—	6^{ef}
7–10	7–10	7–10	7–10	7–10
—	—	—	—	11^{ab}
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	13^{ab} (r.)
3224* l. 1–2	11^{g}–12^{b}	—	—	11^{c}–12^{b}
,, l. 3	—	—	—	12^{cd}
11^{cd}	[11^{cd}]	11^{cd}	—	13^{cd}
12^{ab}	[11^{ef}]	12^{ab}	11^{cd}	14^{ab}
12^{c}–13	12^{c}–13	12^{c}–13	12–13^{b}	14^{c}–15
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	15^{cd}	18^{ab}
{3225*	—	—	—	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	16^{ab}	18^{cd}
15–16	15–16	15–16	13^{c}–15^{b}	16–17
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	16^{cd}	19^{ab}
3227*	—	—	—	19^{ca}
17^{c}–23^{a}	17^{c}–23^{a}	17^{c}–23^{a}	17–22^{c}	19^{e}–25^{a}
3228* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2–5	—	—	—	25^{ab} fn.
23^{b}–24	23^{b}–24	23^{b}–24	22^{d}–23	25^{b}–26
25	25	25	—	27
104 1–4	**116** 1–4	**119** 1–4	**101** 1–4	**97** 1–4
3229*	—	—	5	4^{cd} fn.
5–9	5–9	5–9	6–10	5–9
3230*	—	—	11	9^{cd} fn.
10–21	10–21	10–21	12–23	10–21
3231*	22	[22]	24	22
3232*	—	—	—	—
22	23	23	25	23

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3233*	—	—	—	—
23	24	24	26	24
3234*	—	—	27	25
24	25	25	28	26
3235*	—	—	—	—
3236*	26^{ab}	26^{ab}	—	—
—	26^{cd} (r.)	26^{cd} (r.)	—	—
3237*	—	—	—	—
3238*	[27^{a-d}]	27	—	—
3239*	—	—	—	—
3240*	[27^{e-j}]	28	—	—
25^{ab}	27^{kl}	29^{ab}	29^{ab}	27^{ab}
{3241*	—	—	—	29^{ab}
3242* l. 1-3	—	—	29^{c}-30	27^{c}-28
,, l. 4-5	—	—	31	28^{cd} fn.
,, l. 6	—	—	32^{ab}	—
25^{c}-26	27^{m}-28	29^{c}-30	32^{c}-33	29^{c}-30
3243* l. 1-2	29	31	—	**98** 7
,, l. 3-4	30	—	—	8
,, l. 5-8	31-32	32-33	—	9-10
3243(A)*	—	—	—	11^{a-d}
3243* l. 9	33^{ab}	34^{ab}	—	11^{ef} fn. l. 1
3244* l. 1	—	—	—	11^{cd} fn. l. 2
,, l. 2	—	—	—	11^{ef}
,, l. 3	33^{cd}	34^{cd}	—	—
27	34	35	34	**97** 31
3245*	—	—	—	32
3246*	—	—	—	**98** 1-6
105 3247*	**117** 1	**120** 1	**102** 1	—
3248*	—	—	—	—
1-2	2-3	2-3	2-3	12-13
3249*	—	—	4	14
3250*	—	—	—	—
3-5	4-6	4-6	$5-8^{b}$	$15-18^{b}$
$6-8^{b}$	$7-9^{b}$	$7-8^{d}$	$18-20^{b}$	$29-31^{b}$
$8^{c}-9^{b}$	$9^{c}-10^{b}$	$8^{e}-9^{b}$	$8^{c}-9^{b}$	$18^{c}-19^{b}$
3253*	—	—	—	—
9^{c}-10	10^{c}-11	9^{c}-10	9^{c}-10	19^{c}-20
3254*	—	—	—	21
11	12	11	11	22
3255*	—	—	—	—
12^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	23^{ab}
12^{c}-13	13^{c}-14	12^{c}-13	13^{c}-14	24^{c}-25
14	15	14	$12^{c}-13^{b}$	$23^{c}-24^{b}$
$15-17^{b}$	$16-18^{b}$	15-16	$15-17^{b}$	$26-28^{b}$
3256*	$18^{c}-19^{b}$	17	—	—
17^{cd}	19^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	28^{cd}
18-19	$20-22^{b}$	18^{c}-20	20^{c}-22	31^{c}-33
3257*	—	—	—	—
$20-22^{b}$	22^{c}-24	$21-23^{b}$	$23-25^{b}$	$34-36^{b}$
3258*	—	—	—	—
22^{c}-24	$25-27^{b}$	23^{c}-25	25^{c}-27	36^{c}-38
3259*	—	—	—	$39-42^{b}$
3260* l. 1-2	—	—	—	$42^{c}-43^{b}$
,, l. 3-5	—	—	$28-29^{b}$	43^{c}-44
,, l. 6	—	—	—	45^{ab}
,, l. 7	—	—	29^{cd}	45^{cd}
,, l. 8-9	—	—	—	46
$25-27^{b}$	27^{c}-29	$26-28^{b}$	$30-32^{b}$	$47-49^{b}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3261*	30^{ab}	28^{cd}	32^{cd}	49^{ab} fn.
27^{c}–28^{b}	30^{c}–31^{b}	28^{e}–29^{b}	33	49^{c}–50^{b}
3262*	—	—	—	—
3263*	—	—	—	50^{cd}
3264*	31^{cd}	29^{cd}	—	—
3265*	32^{ab}	30^{ab}	34^{ab}	50^{ab} fn.
28^{cd}	32^{cd}	30^{cd}	34^{cd}	—
3266* l. 1–4	—	—	—	50^{cd} fn.
,, l. 5–10	—	—	—	—
106 3267* l. 1	**118** 11^{ab}	**121** 11^{ab}	**103** —	**99** 1^{ab}
,, l. 2	11^{cd}	11^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
3268*	2	2	2	1^{cd} fn.
1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	2^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	—	2^{cd}
2–9	3–10	3–10	3–10	3–10
3269*	—	—	11	11
10	12	12	12	12
3270*	—	—	—	13–14
3271*	—	—	—	15–16
11–12	13–14	13–14	13–14	17–18
3272*	—	—	15	19
13	15	15	16	20
14	[17^{a-d}]	16	17	21
15	16	17	18	22
16	17^{e-h}	18	19	23
3274*	—	—	—	23^{cd} fn.
17–20	18–21	19–22	20–23	24–27
107 1	**119** 1	**122** 1	**104** 1	**100** 1
3275*	—	—	2^{ab}	2^{ab}
3276*	—	—	2^{cd}	2^{cd}
3277*	—	—	—	2^{ab} fn.
2–3	2–3	2–3	3–4	3–4
{3279*	—	—	—	—
4–9^{b}	4–9^{b}	4–9^{b}	5–10^{b}	5–10^{b}
3280*	—	—	—	—
9^{c}–10	9^{c}–10	9^{c}–10	10^{c}–11	10^{c}–11^{d}
3281*	—	—	—	11^{ef}
11	11	11	12	12^{a-d}
3282*	—	—	13^{ab}	12^{ef}
12	12	12	13^{c}–14^{b}	13
{3283*	—	—	—	—
3284*	—	—	—	14^{ab} fn.
13	13	13	14^{c}–15^{b}	14
3285* l. 1–2	—	—	—	15
,, l. 3–4	[14^{a-d}]	—	—	16
14–16^{b}	14^{e}–16^{b}	14–16^{b}	15^{c}–17	17–19^{b}
3286*	—	—	—	—
16^{c}–17^{b}	16^{c}–17^{b}	16^{c}–17^{b}	18	19^{c}–20^{b}
3287*	—	—	—	—
17^{c}–19	17^{c}–19	17^{c}–19	19–21^{b}	20^{c}–22
3288* l. 1–5	—	—	21^{c}–23	23–25^{b}
3288(A)*	—	—	—	—
3288* l. 6	—	—	24^{ab}	25^{cd}
20	20	20	24^{c}–25^{b}	26
3290*	—	—	25^{c}–26^{b}	27
21–22^{b}	21–22^{b}	21–22^{b}	26^{c}–27	28–29^{b}
3291*	—	—	28^{ab}	29^{cd}
22^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	28^{cd}	30^{ab}
3292* l. 1	—	—	—	30^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3292* l. 2	—	—	—	30^{cd} fn.
23^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	29^{ab}	31^{ab}
3293*	—	—	30	32
23^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	29^{cd}	31^{cd}
24^{ab}	24^{ab}	23^{ef}	31^{ab}	33^{ab}
3294* l. 1–2	—	—	31^{c}–32^{b}	33^{c}–34^{b}
,, l. 3	—	—	—	34^{cd}
24^{c}–25^{b}	24^{c}–25^{b}	24^{a-d}	32^{c}–33^{b}	35
3295*	—	—	—	36^{cd}
25^{cd}	25^{cd}	24^{ef}	33^{cd}	36^{ab}
26^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	34^{ab}	37^{ab}
3296*	—	—	34^{c}–35^{b}	37^{c}–38^{b}
26^{cd}	26^{cd}	25^{cd}	35^{cd}	38^{cd}
27	[27^{a-d}]	26	—	39
28–32^{b}	27^{e}–31^{b}	27–31^{b}	36–40^{b}	40–44^{b}
32^{cd}	31^{cd}	31^{cd}	—	44^{cd}
3299*	—	—	40^{cd}	44^{ef}
33–34	32–33	32–33	41–42	45–46
3302*	34	[34]	43	47
35	35	35	44	48
3303*	—	—	—	—
36	36	36	45	49
3304*	37	[37]	—	50
3305*	—	—	46	51
108 1	**120** 1	**123** 1	**105** 1	**101** 1
3306*	—	—	—	2–3^{b}
2–3	2–3	2–3	2–3	3^{c}–4
{3307* l. 2	—	—	—	—
4–5	4–5	4–5	4–5	5–6
3309* l. 1	6^{ab}	6^{ab}	—	—
,, l. 2	6^{cd}	—	—	—
3310* l. 1–2	7	—	6	7
,, l. 3	—	—	7^{ab}	8^{ab}
,, l. 4	—	—	—	8^{cd}
6^{ab}	8^{ab}	6^{cd}	—	9^{ab}
6^{c}–8	8^{c}–10	6^{e}–8	7^{c}–9	9^{c}–11
3311*	—	—	—	12
9	11	9	10	13
3312* l. 1–2	—	—	11	14
,, l. 3–4	—	—	—	15
,, l. 5–6	—	—	12^{c}–13^{b}	16
10^{ab}	12^{ab}	10^{ab}	12^{ab}	17^{ab}
3313* l. 1	—	—	13^{cd}	17^{cd}
,, l. 2–3	—	—	—	18
3314*	12^{c}–14^{b}	10^{c}–11	—	—
10^{cd}	14^{cd}	12^{ab}	14^{ab}	19^{ab}
3315*	—	—	14^{cd}	19^{cd}
3316*	—	—	15	20
11–12	15–16	12^{c}–13^{d}	16–17	21–22
3317* l. 1–2	—	—	18	23
,, l. 3	—	—	—	23^{cd} fn.
,, l. 4–5	—	—	19	24
3317(A)*	—	—	—	—
3317* l. 6–7	—	—	20	25
13^{ab}	17^{ab}	13^{ef}	21^{ab}	26^{ab}
3318*	17^{cd}	14^{ab}	—	—
13^{cd}	18^{ab}	14^{cd}	21^{cd}	26^{cd}
3319*	—	—	—	—
3320*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3321*	—	14^{ef}	—	—
14^{ab}	18^{cd}	15^{ab}	22^{ab}	27^{ab}
14^{cd}	19^{ab}	15^{cd}	22^{cd}	27^{ab} fn.
3322*	—	—	—	27^{c}–28
15	19^{c}–20^{b}	15^{e}–16^{b}	23	29
3323*	21^{ab}	16^{cd}	—	—
16^{ab}	20^{cd}	17^{ab}	24^{ab}	30^{ab}
3324*	—	—	—	30^{c}–31^{b}
16^{cd}	21^{cd}	17^{cd}	24^{cd}	31^{cd}
3325*	—	—	—	—
17–18	22–23	18–19	25–26	32–33
19	24	20	—	34
109 1–3	**121** 1–3	**124** 1–3	**106** 1–3	**102** 1–3
3326*	—	—	—	4^{ab}
3327* l. 1	—	4^{ab}	—	4^{c-f}
,, l. 2	—	—	—	—
3328*	—	—	—	—
4^{ab}	4^{ab}	4^{cd}	4^{ab}	5^{ab}
3329* l. 1	—	—	—	5^{cd}
,, l. 2–5	—	—	—	6^{c}–8^{b}
,, l. 6–7	—	—	—	10
4^{cd}	4^{cd}	4^{ef}	—	6^{ab}
5	5	5	4^{c}–5^{b}	8^{c}–9^{b}
3332*	—	—	—	11^{ab}
6	6	6	5^{c}–6^{b}	9^{c-f}
7–9	7–9	7–9^{b}	6^{c}–9^{b}	11^{c}–13
3333* l. 1	10^{ab}	9^{cd}	9^{cd}	14^{ab}
,, l. 2	10^{cd}	10^{ab}	—	14^{cd}
10–16^{b}	11–17^{b}	10^{c}–16^{b}	10–16^{b}	15–21^{b}
16^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	—	21^{cd}
17–19	18–20	17–19	16^{c}–19^{b}	22–24
20	22	20	20^{c}–21^{b}	26
App. I (No. 71)	—	—	—	27–44
3335*	23	—	21^{c}–22^{b}	—
3336*	—	—	—	—
21	21	21	19^{c}–20^{b}	25
3337*	—	22	—	—
22^{ab}	24^{ab}	23^{ab}	22^{cd}	45^{ab}
22^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	—	45^{cd}
23	25	24	23	46^{a-d}
{3338*	—	—	—	46^{ef}
24^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	—	47^{ab}
24^{cd}	26^{cd}	25^{cd}	24^{ab}	47^{cd}
25	27	26	25	48
26^{ab}	28^{ab}	27^{ab}	24^{cd}	49^{ab}
26^{cd}	28^{cd}	27^{cd}	—	49^{cd}
27	29	28	26	50
3341*	30	[29]	—	51
110 1^{ab}	**122** 1^{ab}	**125** 1^{ab}	**107** 1^{ab}	**103** 1^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	—	1^{cd}
3342*	—	—	—	1^{cd} fn.
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—	2^{ab}
2^{c}–4^{b}	2^{c}–4^{b}	2^{c}–4^{b}	1^{c}–3^{b}	2^{c}–4^{b}
3344*	—	—	—	6^{cd}
4^{c}–5	4^{c}–5	4^{c}–5	3^{c}–4	7–8^{b}
3345*	—	—	—	4^{c}–5^{b}
3346* l. 1–2	—	—	—	5^{ab} fn.
,, l. 3–4	—	—	—	5^{c}–6^{b}
3347*	6	6	—	6^{ab} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
6-7	7-8	7-8	5-6	8^{c}-9
3348*	—	—	7	11
3349*	9	9	—	10
8	10	10	8	12
3350*	—	—	—	—
9^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	9^{ab}	13^{ab}
3351*	—	—	—	13^{c}-20
9^{c}-10	11^{c}-12	11^{c}-12	9^{c}-10	21
{3352* l. 1	—	—	—	—
3353*	—	—	—	—
11	13	13	11	22
3355*	—	—	—	23^{ab}
12^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	12^{ab}	23^{cd}
3356*	—	—	—	26^{cd}
12^{c}-13	14^{c}-16^{b}	14^{c}-15	12^{c}-14^{b}	23^{e}-24
—	—	—	—	25-26^{b} (r.)
3358*	—	—	14^{cd}	27^{cd}
14^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	15^{ab}	27^{ab}
{3359*	—	—	—	28^{ab}
14^{c}-16	16^{e}-19^{b}	16^{c}-19^{b}	15^{c}-18^{b}	28^{c}-31^{b}
3361*	19^{cd}	19^{cd}	—	31^{cd}
17^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	32^{ab}
17^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	33^{cd}
{3362* l. 1	—	—	18^{cd}	—
3362(A)*	—	—	—	32^{c}-33^{b}
18-20	21-23	21-23	20-22	34-36
3364*	—	—	—	37
21	24	24	23	39
{3365* l. 1-2	—	—	—	38
{ ,, l. 3-4	—	—	—	—
3366*	—	—	—	—
22^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	40^{ab}
3367*	—	—	—	—
22^{c}-23	25^{c}-26	25^{c}-26	24^{c}-25	40^{c}-41
3368*	—	—	—	42
3369*	27	27	—	—
3370*	—	—	—	—
111 1	**123** 1	**126** 1	**108** 1	**104** 1
1^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{cd}
{3371*	—	—	—	2^{ab}
2^{c}-4	2^{c}-4	2^{c}-4	2^{c}-4	2^{e}-4
3372*	—	—	—	5^{ab}
3373*	5^{ab}	5^{ab}	11^{ab}	9^{ab}
5^{ab}	5^{cd}	5^{cd}	11^{cd}	9^{cd}
3374* l. 1-2	—	—	9	10
,, l. 3-6	—	—	—	11-12
,, l. 7	—	—	10^{ab}	13^{ab}
,, l. 8	—	—	—	13^{cd}
,, l. 9	—	—	10^{cd}	14^{ab}
,, l. 10	—	—	—	14^{cd}
5^{cd}	6^{ab}	6^{ab}	5^{ab}	5^{cd}
3375*	—	—	—	—
3376*	6^{c}-7^{b}	6^{c-f}	—	—
6^{ab}	7^{cd}	7^{ab}	5^{cd}	6^{ab}
3379* the prior half of l. 1	—	—	6^{a}	6^{c}
,, the post. half of l. 1 -the prior half of l. 2	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3379* the post. half of l. 2	—	—	6^{b}	6^{d}
3380*	8^{ab}	7^{cd}	—	—
6^{cd}	8^{cd}	8^{ab}	6^{cd}	7^{ab}
7^{ab}	9^{ab}	8^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
3381*	—	—	—	—
7^{cd}	9^{cd}	[9^{ab}]	7^{ab}	8^{ab}
—	—	—	8^{ab} (r.)	—
3382*	—	—	8^{cd}	8^{cd}
3383*	10–14^{b}	[9^{c}–13]	—	—
8^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	12^{ab}	15^{ab}
3384*	—	—	12^{cd}	15^{cd}
8^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	—	15^{ef}
3385* l. 1–8	—	—	—	16–19
,, l. 9–10	—	—	13	20
3386*	—	—	—	21^{c}–22^{b}
3387*	—	—	—	—
9^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	14^{ab}	21^{ab}
9^{c}–10	16–17^{b}	15^{c}–16	14^{c}–15	22^{c}–23
3388* l. 1–2	—	—	16	24
,, l. 3–4	—	—	—	25
3389*	—	—	—	26
3390*	—	—	—	—
11	17^{c}–18^{b}	17	17	27
3391*	—	—	—	—
3392* l. 1–2	—	—	—	28
,, l. 3–4	—	—	18	29
,, l. 5–6	—	—	—	30
12^{ab}	18^{cd}	18^{ab}	19^{ab}	31^{ab}
{3393*	—	—	—	—
12^{cd}	19^{ab}	18^{cd}	19^{cd}	31^{cd}
3394* l. 1–2	—	—	20–21^{b}	32–33^{b}
,, l. 3	19^{cd}	19^{ab}	—	—
3395* l. 1	20^{ab}	21^{ab}	—	—
,, l. 2–4	20^{c}–21	19^{c}–20	—	—
13	22^{ab}	21^{cd}	21^{cd}	33^{cd}
3396* l. 1–4	—	—	22–23	34–35
,, l. 5	—	—	—	35^{cd} fn.
14	22^{c}–23^{b}	22	24	36
3397*	—	—	—	36^{cd} fn.
3398* l. 1–4	—	—	25–26	37–38
,, l. 5	—	—	—	39^{ab}
App. I (No. 72) l. 1–25	23^{c}–35	23–33	—	—
,, ,, 1*	—	—	—	—
,, ,, l. 26–28	36–37^{b}	34	—	—
,, ,, 2*	—	—	—	—
,, ,, l. 29–30	37^{c}–38^{b}	35	—	—
15–16	38^{c}–40^{b}	36–37	27–28	39^{c}–40
3399*	—	—	—	40^{cd} fn.
17–18	40^{c}–42^{b}	38–39^{b}	29–30	41–42
3400*	—	—	31	43
19^{a-d}	42^{c}–43^{b}	39^{c}–40^{b}	32	44
19^{ef}	43^{cd}	40^{cd}	—	—
{3402*	—	—	—	—
20	[44^{a-d}]	41^{a-d}	33	45
3404*	44^{ef}	41^{ef}	—	—
21	44^{g}–45^{b}	42	34	46
3406*	—	—	35	47
3407*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3408*	[46^{cd}]	44^{ab}	—	—
22^{ab}	45^{cd}	43^{ab}	36^{ab}	48^{ab}
3409*	—	—	—	48^{cd}
22^{cd}	46^{ab}	43^{cd}	36^{cd}	49^{ab}
3410*	—	—	—	49^{ab} fn.
23	46^{e}–47^{b}	44^{c}–45^{b}	37	49^{c-f}
24^{a-d}	47^{c}–48^{b}	46^{a-d}	38	50
24^{ef}	49^{ab}	46^{ef}	39^{cd}	51
{3411*	—	—	—	—
{3412*	—	—	40	—
25	48^{cd}	45^{cd}	39^{ab}	52^{ab}
26^{ab}	49^{cd}	47^{ab}	41^{ab}	52^{cd}
{3413*	—	—	—	54^{ab}
26^{cd}	50^{ab}	47^{cd}	41^{cd}	54^{cd}
3414*	—	—	—	55
3415*	—	—	42	53
3416*	—	—	—	56^{cd}
27^{ab}	50^{cd}	48^{ab}	43^{ab}	56^{ab}
27^{cd}	51^{ab}	48^{cd}	43^{cd}	57^{ab}
3417*	—	—	—	—
3418*	—	—	—	—
28^{ab}	51^{cd}	49^{ab}	44^{ab}	57^{cd}
3420*	[52^{ab}]	49^{cd}	—	—
28^{cd}	52^{cd}	49^{ef}	44^{cd}	58^{ab}
{3421* l. 1	—	—	—	—
{ ,, l. 3	—	—	—	—
3422*	—	—	—	58^{cd}
3423*	—	—	45	59
3424*	[52^{e-h}]	50	—	60
3425*	—	—	—	—
29	52^{i-l}	51	46	61^{a-d}
3426*	—	—	—	61^{ef}
30	53	52	47	62
3427*	—	—	—	—
31	54	53	—	63
112 3428*	**124** —	**127** —	**109** 1^{ab}	**105** 1^{ab}
3429*	—	—	—	—
1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
3430*	—	—	—	2^{cd}
3431*	—	—	—	—
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
3433*	—	—	—	—
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{cd}	2^{ef}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3^{ab}	3^{cd}
{3434* l. 2	—	—	—	3^{ab}
2^{ef}	3^{ab}	2^{ef}	3^{cd}	3^{ef}
3436*	—	—	—	—
3^{ab}	3^{cd}	3^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
3437*	—	—	—	—
3^{cd}	3^{ef}	3^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
{3438* l. 2	—	—	—	—
4–5^{b}	4–5^{b}	4–5^{b}	5–6^{b}	5–6^{b}
5^{c}–6	5^{c}–6	5^{c}–6^{b}	—	6^{c}–7
7^{ab}	7^{ab}	6^{cd}	6^{cd}	8^{ab}
7^{cd}	7^{cd}	6^{ef}	—	8^{cd}
3441*	—	—	—	—
8–10^{b}	8–10^{b}	7–8	7–9^{b}	9–11^{b}
3442*	10^{cd}	9^{ab}	—	11^{ab} fn.
10^{c}–13	11–14	9^{c}–13^{b}	9^{c}–13^{b}	11^{c}–15^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
{3443* l. 1	15^{ab}	—	—	—
14^{ab}	15^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	15^{cd}
3444*	—	—	—	—
14^{cd}	16^{ab}	13^{ef}	—	—
3445*	16^{cd}	—	—	—
15–17^{b}	17–19^{b}	14–15	14–16^{b}	16–18^{b}
3446*	19^{cd}	16^{ab}	—	—
17^{cd}	20^{ab}	16^{cd}	16^{cd}	18^{cd}
3448*	20^{c}–21^{b}	17	—	—
18	21^{c}–22^{b}	18^{a-d}	17	19
3449*	—	—	18–19	20–21
3450*	22^{c}–23	18^{e}–19	—	—
3451*	—	—	—	—
113 1^{ab}	**125** 1^{ab}	**128** 1^{ab}	—	**106** 1^{ab}
3452* l. 1	—	—	20^{ab}	1^{cd}
,, l. 2	—	—	—	2^{ab}
1^{cd}	2^{ab}	—	20^{cd}	2^{cd}
2^{ab}	1^{cd}	—	21^{ab}	3^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	1^{cd}	21^{cd}	3^{cd}
3^{ab}	3^{ab}	—	22	4^{a-d}
3^{c}–7	3^{c}–7	1^{e}–5^{d}	23–26	4^{e}–8^{b}
3457*	—	—	—	—
8–9	8–9	5^{e}–7^{b}	28^{c}–30^{b}	10–11
3459*	—	—	—	—
10–11	10–11	7^{c}–9^{b}	30^{c}–32^{b}	12–13
3460* l. 1	12^{ab}	9^{cd}	—	—
,, l. 2	12^{cd}	9^{ef}	27^{ab}	8^{cd}
12	13	11	27^{c}–28^{b}	9
13	14	10	32^{c}–33^{b}	14
14–15^{b}	15–16^{b}	12–13^{b}	33^{c}–34	15–16^{b}
3462*	—	—	—	—
15^{c}–16	16^{c}–17	13^{c}–14	35–36^{b}	16^{c}–17
3463*	—	—	—	—
17	18	15	36^{c}–37^{b}	18
3464*	—	—	37^{c}–40	19–22^{b}
18^{ab}	19^{ab}	16^{ab}	41^{ab}	22^{cd}
18^{cd}	19^{cd}	16^{cd}	42^{cd}	24^{ef}
3465*	20	17	—	23
19^{ab}	21^{ab}	18^{ab}	42^{ab}	24^{cd}
19^{cd}	21^{cd}	18^{cd}	41^{cd}	24^{ab}
20–21^{b}	22–23^{b}	19–20^{b}	43–44^{b}	25–26^{b}
3466*	—	—	—	—
21^{cd}	23^{cd}	20^{cd}	44^{cd}	26^{cd}
3467* l. 1–5	—	—	45–47^{b}	27–29^{b}
,, l. 6	—	—	—	29^{cd}
22–24	24–26	21–23^{d}	47^{c}–50^{b}	30–32
3468*	27^{ab}	23^{ef}	—	—
3469*	—	—	—	—
25	27^{c}–28^{b}	24	50^{c}–51^{b}	33
3470* l. 1	29^{ab}	25^{ab}	—	—
,, l. 2	28^{cd}	25^{cd}	—	—
26^{a}	29^{c}	26^{a}	51^{c}	34^{a}
3471*	—	—	—	—
26^{b}–27^{b}	29^{d}–30	26^{b}–27^{b}	51^{d}–52	34^{b}–35^{b}
27^{c}–28	31–32^{b}	27^{c}–28	—	35^{c}–36
29–32^{b}	32^{c}–35	29–32^{b}	53–56^{b}	37–40^{b}
3472* l. 1	—	—	—	40^{ab} fn.
,, l. 2–3	—	—	56^{c}–57^{b}	40^{c}–41^{b}
3473*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3474*	—	—	—	—
32^{c}–33	36–37^{b}	32^{c}–33	57^{c}–58	41^{c}–42
34	37^{c}–38^{b}	34	—	43
35–36^{b}	38^{c}–39^{d}	35–36^{b}	59–60^{b}	44
36^{cd}	39^{ef}	36^{cd}	—	45^{ab}
3475* the prior half of l. 1	—	—	60^{c}	45^{c}
3475(A)*	—	—	—	—
3475* the post. of l. 1–5	—	—	60^{d}–62	45^{d}–47
37–42	40–45	37–42	63–68	48–53
3477* l. 1	—	—	69^{ab}	54^{ab}
,, l. 2	—	—	—	54^{cd}
,, l. 3	—	—	69^{cd}	54^{ef}
3478*	—	—	—	—
43	46	43	—	55
114 1^{abc}	**126** 1^{abc}	**129** 1^{abc}	**110** 1^{abc}	**107** 1^{abc}
3481*	—	—	1^{d}–2^{a}	—
1^{d}–2	1^{d}–2	1^{d}–2	2^{b}–3^{b}	1^{d}–2
3483*	—	—	—	—
3484*	—	—	—	3
3485*	—	—	3^{c}–4^{b}	—
3	3	3	—	4
3486*	—	—	4^{c}–5	5–6^{b}
3487*	—	—	—	6^{cd}
4	4	4	6	7
3488*	—	—	—	—
5–10^{b}	5–10^{b}	5–10^{b}	7–12^{b}	8–13^{b}
3489*	10^{c}–11^{b}	10^{c}–11^{b}	—	13^{c}–14^{b}
10^{c}–14	11^{c}–15	11^{c}–15^{d}	12^{c}–16	14^{c}–18
3493*	—	—	—	—
3494*	—	—	17	19
15^{ab}	16^{ab}	17^{ab}	20^{cd}	22^{cd}
3495*	—	—	—	—
15^{cd}	16^{cd}	17^{cd}	21^{ab}	22^{ef}
3497* l. 1–3	17–18^{b}	18–19^{b}	—	23
,, l. 4–5	18^{c}–19^{b}	19^{c}–20^{b}	—	—
,, l. 6	19^{cd}	—	—	—
16–17^{b}	20–21^{b}	15^{e}–16	18–20^{b}	20–22^{b}
3501*	—	—	—	—
17^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	21^{cd}	24^{ab}
{3503* l. 1–13	—	—	22–28^{b}	24^{c}–30
,, l. 14	—	—	28^{cd}	35^{ab} fn.
18	22	21	—	35
{3504* l. 1–8	—	—	—	31–34
{ ,, l. 9–10	—	—	—	—
{3505*	—	—	—	36–37
19–20	23–24	22–23	—	38–42^{b}
3508*	—	—	—	42^{c}–46
21^{a-d}	25	24	29	47–49
21^{ef}	26^{ab}	25^{ab}	34^{cd}	58^{cd}
3510*	—	—	—	52–54
3511*	—	—	—	59–61
3512*	—	—	35^{ab}	—
3513*	—	—	—	—
22^{ab}	26^{cd}	25^{cd}	33^{cd}	57^{ab}
22^{cd}	27^{ab}	26^{ab}	—	57^{cd}
{3514* l. 1–5	—	—	30–32^{b}	50–51
,, l. 6–7	—	—	32^{c}–33^{b}	55^{a-d}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
{3514* l. 8	—	—	—	55^{ef}
,, l. 9	—	—	34^{ab}	58^{ab}
{3515* l. 1-2	—	—	—	56
,, l. 3-4	—	—	—	—
23	27^{c}–28	26^{c}–27	—	62
3517*	—	—	—	63–66^{b}
3518*	29	[28^{a-d}]	—	—
24	30^{ab}	28^{ef}	35^{cd}	66^{cd}
3519*	—	—	—	67^{ab}
25^{ab}	30^{cd}	29^{ab}	36^{ab}	68^{ab}
25^{cd}	31^{ab}	29^{cd}	36^{cd}	67^{cd}
3520*	—	—	—	68^{cd}
App. I (No. 73) l. 1-9	—	—	—	69–72
,, ,, l. 10	—	—	—	—
,, ,, l. 11-27	—	—	—	73–80
,, ,, l. 28	—	—	37^{ab}	81^{ab}
3521*	31^{c}–32	30–31^{b}	—	—
26–27^{b}	33	31^{c}–32^{b}	37^{c}–38^{b}	81^{c}–82^{b}
3524*	34^{ab}	32^{cd}	—	—
27^{cd}	34^{cd}	33^{ab}	38^{cd}	82^{cd}
3525*	—	—	39^{ab}	83^{ab}
3526*	—	—	—	—
27^{ef}	35^{ab}	33^{cd}	39^{cd}	83^{cd}
3527*	—	—	40^{ab}	83^{ef}
3528*	—	—	—	—
28–29^{b}	35^{c}–36	34–35^{b}	40^{c}–41	84–85^{b}
3529*	37^{ab}	35^{cd}	—	—
29^{c}–31	37^{c}–39	36–37	42–44^{b}	85^{c}–87
{3532*	—	—	—	—
32–33	40–41	38–39	44^{c}–46^{b}	88–89
{3533*	—	—	—	—
34–36	42–44^{b}	40–42	46^{c}–49^{b}	90–92
3535*	45^{ab}	—	—	—
3536*	—	44^{ab}	—	—
3537*	—	—	—	—
37^{ab}	44^{cd}	43^{ab}	—	93^{ab}
—	—	43^{cd}	—	—
3538*	—	—	—	93^{c}–94^{b}
3539*	—	44^{c}–45^{d}	—	—
37^{cd}	45^{cd}	45^{ef}	49^{cd}	94^{cd}
3540*	—	—	50	95
38^{ab}	46^{ab}	46^{ab}	51^{ab}	96^{ab}
38^{cd}	46^{cd}	46^{cd} (r.)	51^{cd}	96^{cd}
39–43^{b}	47–51^{b}	47–51^{b}	52–56^{b}	97–101^{b}
3542*	51^{c}–52^{b}	51^{c}–52^{b}	—	—
43^{c}–44	52^{c}–53	52^{c}–53	56^{c}–57	101^{c}–102
3543*	—	—	—	—
45	54	54	58	103
46	55	55	—	104
3545*	—	—	—	105
115 1-2	**127** 1-2	**130** 1-2	**111** 1-2	**108** 1-2
3547* l. 1	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}
3547(A)*	—	—	3^{cd}	3^{cd}
3547* l. 2	3^{cd}	3^{cd}	4^{ab}	3^{ef}
3^{ab}	4^{ab}	9^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
3548*	4^{cd}	9^{cd}	—	—
3^{cd}	5^{ab}	3^{ef}	8^{cd}	8^{cd}
3549*	—	—	—	—
3550*	—	—	—	—
4^{ab}	5^{cd}	4^{ab}	9^{ab}	10^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3474*	—	—	—	—
32^{c}-33	36-37^{b}	32^{c}-33	57^{c}-58	41^{c}-42
34	37^{c}-38^{b}	34	—	43
35-36^{b}	38^{c}-39^{d}	35-36^{b}	59-60^{b}	44
36^{cd}	39^{ef}	36^{cd}	—	45^{ab}
3475* the prior half of l. 1	—	—	60^{c}	45^{c}
3475(A)*	—	—	—	—
3475* the post. of l. 1-5	—	—	60^{d}-62	45^{d}-47
37-42	40-45	37-42	63-68	48-53
3477* l. 1	—	—	69^{ab}	54^{ab}
„ l. 2	—	—	—	54^{cd}
„ l. 3	—	—	69^{cd}	54^{ef}
3478*	—	—	—	—
43	46	43	—	55
114 1^{abc}	**126** 1^{abc}	**129** 1^{abc}	**110** 1^{abc}	**107** 1^{abc}
3481*	—	—	1^{d}-2^{a}	—
1^{d}-2	1^{d}-2	1^{d}-2	2^{b}-3^{b}	1^{d}-2
3483*	—	—	—	—
3484*	—	—	—	3
3485*	—	—	3^{c}-4^{b}	—
3	3	3	—	4
3486*	—	—	4^{c}-5	5-6^{b}
3487*	—	—	—	6^{cd}
4	4	4	6	7
3488*	—	—	—	—
5-10^{b}	5-10^{b}	5-10^{b}	7-12^{b}	8-13^{b}
3489*	10^{c}-11^{b}	10^{c}-11^{b}	—	13^{c}-14^{b}
10^{c}-14	11^{c}-15	11^{c}-15^{d}	12^{c}-16	14^{c}-18
3493*	—	—	—	—
3494*	—	—	17	19
15^{ab}	16^{ab}	17^{ab}	20^{cd}	22^{cd}
3495*	—	—	—	—
15^{cd}	16^{cd}	17^{cd}	21^{ab}	22^{ef}
3497* l. 1-3	17-18^{b}	18-19^{b}	—	23
„ l. 4-5	18^{c}-19^{b}	19^{c}-20^{b}	—	—
„ l. 6	19^{cd}	—	—	—
16-17^{b}	20-21^{b}	15^{e}-16	18-20^{b}	20-22^{b}
3501*	—	—	—	—
17^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	21^{cd}	24^{ab}
{3503* l. 1-13	—	—	22-28^{b}	24^{c}-30
„ l. 14	—	—	28^{cd}	35^{ab} fn.
18	22	21	—	35
{3504* l. 1-8	—	—	—	31-34
{ „ l. 9-10	—	—	—	—
{3505*	—	—	—	36-37
19-20	23-24	22-23	—	38-42^{b}
3508*	—	—	—	42^{c}-46
21^{a-d}	25	24	29	47-49
21^{ef}	26^{ab}	25^{ab}	34^{cd}	58^{cd}
3510*	—	—	—	52-54
3511*	—	—	—	59-61
3512*	—	—	35^{ab}	—
3513*	—	—	—	—
22^{ab}	26^{cd}	25^{cd}	33^{cd}	57^{ab}
22^{cd}	27^{ab}	26^{ab}	—	57^{cd}
{3514* l. 1-5	—	—	30-32^{b}	50-51
„ l. 6-7	—	—	32^{c}-33^{b}	55^{a-d}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
{3514* l. 8	—	—	—	55^{ef}
,, l. 9	—	—	34^{ab}	58^{ab}
{3515* l. 1-2	—	—	—	56
,, l. 3-4	—	—	—	—
23	27^{c}-28	26^{c}-27	—	62
3517*	—	—	—	63-66^{b}
3518*	29	[28^{a-d}]	—	—
24	30^{ab}	28^{ef}	35^{cd}	66^{cd}
3519*	—	—	—	67^{ab}
25^{ab}	30^{cd}	29^{ab}	36^{ab}	68^{ab}
25^{cd}	31^{ab}	29^{cd}	36^{cd}	67^{cd}
3520*	—	—	—	68^{cd}
App. I (No. 73) l. 1-9	—	—	—	69-72
,, ,, l. 10	—	—	—	—
,, ,, l. 11-27	—	—	—	73-80
,, ,, l. 28	—	—	37^{ab}	81^{ab}
3521*	31^{c}-32	30-31^{b}	—	—
26-27^{b}	33	31^{c}-32^{b}	37^{c}-38^{b}	81^{c}-82^{b}
3524*	34^{ab}	32^{cd}	—	—
27^{cd}	34^{cd}	33^{ab}	38^{cd}	82^{cd}
3525*	—	—	39^{ab}	83^{ab}
3526*	—	—	—	—
27^{ef}	35^{ab}	33^{cd}	39^{cd}	83^{cd}
3527*	—	—	40^{ab}	83^{ef}
3528*	—	—	—	—
28-29^{b}	35^{c}-36	34-35^{b}	40^{c}-41	84-85^{b}
3529*	37^{cb}	35^{cd}	—	—
29^{c}-31	37^{c}-39	36-37	42-44^{b}	85^{c}-87
{3532*	—	—	—	—
32-33	40-41	38-39	44^{c}-46^{b}	88-89
{3533*	—	—	—	—
34-36	42-44^{b}	40-42	46^{c}-49^{b}	90-92
3535*	45^{ab}	—	—	—
3536*	—	44^{ab}	—	—
3537*	—	—	—	—
37^{ab}	44^{cd}	43^{ab}	—	93^{ab}
—	—	43^{cd}	—	—
3538*	—	—	—	93^{c}-94^{b}
3539*	—	44^{c}-45^{d}	—	—
37^{cd}	45^{cd}	45^{ef}	49^{cd}	94^{cd}
3540*	—	—	50	95
38^{ab}	46^{ab}	46^{ab}	51^{ab}	96^{ab}
38^{cd}	46^{cd}	46^{cd} (r.)	51^{cd}	96^{cd}
39-43^{b}	47-51^{b}	47-51^{b}	52-56^{b}	97-101^{b}
3542*	51^{c}-52^{b}	51^{c}-52^{b}	—	—
43^{c}-44	52^{c}-53	52^{c}-53	56^{c}-57	101^{c}-102
3543*	—	—	—	—
45	54	54	58	103
46	55	55	—	104
3545*	—	—	—	105
115 1-2	**127** 1-2	**130** 1-2	**111** 1-2	**108** 1-2
3547* l. 1	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}
3547(A)*	—	—	3^{cd}	3^{cd}
3547* l. 2	3^{cd}	3^{cd}	4^{ab}	3^{ef}
3^{ab}	4^{ab}	9^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
3548*	4^{cd}	9^{cd}	—	—
3^{cd}	5^{ab}	3^{ef}	8^{cd}	8^{cd}
3549*	—	—	—	—
3550*	—	—	—	—
4^{ab}	5^{cd}	4^{ab}	9^{ab}	10^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
4^{cd}	6^{ab}	4^{cd}	9^{cd}	4^{ab}
{3552*	—	—	—	10^{cd}
5	$6^{c}-7^{b}$	5	$4^{c}-5^{b}$	4^{c-f}
6^{ab}	7^{cd}	6^{ab}	—	5^{ab}
3553*	—	—	—	—
6^{cd}	8^{ab}	6^{cd}	5^{cd}	5^{cd}
3554*	—	—	—	—
7–8	$8^{c}-10^{b}$	7–8	6–7	6–7
3555*	10^{cd}	—	—	—
3556*	11	10^{a-d}	—	9
9	$12-13^{b}$	$10^{e}-11$	$10-11^{b}$	$11-12^{b}$
3557* l. 1	14^{ab}	12^{cd}	11^{cd}	12^{cd}
,, l. 2	13^{cd}	12^{ab}	12^{ab}	13^{ab}
,, l. 3	14^{cd}	12^{ef}	12^{cd}	13^{cd}
3558*	—	—	—	—
10	15	13	$16^{c}-17^{b}$	18
3559*	[16^{ab}]	14^{ab}	—	—
11	$20^{c}-21^{b}$	15	$17^{c}-18^{b}$	19
3560*	21^{cd}	—	—	—
12	22^{ab}	14^{cd}	18^{cd}	20^{ab}
$13-15^{b}$	$16^{c}-18$	16–18	13–15	14–16
$15^{c}-16^{b}$	19	19	—	17^{a-d}
16^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	16^{ab}	17^{ef}
17^{ab}	22^{cd}	20^{cd}	19^{ab}	20^{cd}
3561*	—	—	—	—
17^{c-f}	23	21^{a-d}	$19^{c}-20^{b}$	21
3562*	24^{ab}	21^{ef}	—	—
18^{ab}	24^{cd}	22^{ab}	20^{cd}	22^{ab}
18^{cd}	25^{ab}	22^{cd}	—	22^{cd}
$19-20^{b}$	$25^{c}-26$	$23-24^{b}$	$21-22^{b}$	$23-24^{b}$
3563*	—	—	—	—
20^{cd}	27^{ab}	24^{cd}	22^{cd}	24^{cd}
3564*	—	—	—	—
$21-24^{b}$	$27^{c}-30$	25–27	$23-26^{b}$	$25-28^{b}$
3565*	31^{ab}	28^{ab}	—	—
$24^{c}-25^{c}$	$31^{c}-32^{c}$	$28^{c}-29^{c}$	$26^{c}-27^{c}$	$28^{c}-29^{c}$
3566*	—	—	$27^{d}-28^{a}$	29^{de}
25^{d}	32^{d}	29^{d}	28^{b}	29^{f}
3567*	—	—	28^{cd}	30^{ab}
3568*	—	—	—	—
26–28	33–35	30–32	29–31	$30^{c}-32$
3570*	—	—	—	—
29–30	36–37	33–34	32–33	33–34
—	38^{ab}	35^{ab}	47^{ab}	48^{ab}
3571*	38^{cd}	35^{cd}	47^{cd}	48^{cd}
31–32	39–40	36–37	34–35	35–36
3572*	—	—	—	—
33	41	38	36	37
{3573*	—	—	—	—
34	42	39	37	38^{a-d}
3575*	43	40	—	—
35	44	41	38	39
3576*	45–46	42–43	**112** 2–3	**109** $2^{c}-3$
3577*	—	—	—	—
3578*	—	—	—	—
36–37	47–48	44–45	**111** 39–40	**108** 40–41
3580*	—	—	41^{ab}	—
$38-39^{b}$	$49-50^{b}$	$46-47^{b}$	$41^{c}-42$	$42-43^{b}$
39^{cd}	50^{cd}	47^{cd}	—	43^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3581* l. 1-2	—	—	43	44
3581(A)*	—	—	—	—
3581* l. 3-4	—	—	44	45
3582*	—	—	—	—
3583*	—	—	—	—
40-41	51-52	48-49	45-46	46-47
42-43^{b}	53-54^{b}	50	48-49^{b}	49-50^{b}
3584*	—	—	49^{c}-50^{b}	50^{c}-51^{b}
3585*	—	—	—	—
43^{c}-46	54^{c}-57	51-53	50^{c}-53	51^{c}-55
3586*	—	—	—	—
47-49	58-60	54-56	54-56	56-58
50^{ab}	61^{ab} (r.)	57^{ab} (r.)	57^{ab} (r.)	59^{ab} (r.)
3587*	—	—	—	—
50^{cd}	61^{cd}	57^{cd}	57^{cd}	59^{cd}
3588*	62	[58]	—	60
3589* l. 1-4	—	—	58-59	61-62
,, l. 5-8	—	—	—	63
51	63	59	—	64
116 3590* l. 1-2	**128** —	**131** —	**112** 1	**109** 1
,, l. 3	—	—	—	2^{ab}
3591*	—	—	—	2^{ab} fn.
3092*	—	—	—	—
1-10	1-10	1-10	4-13	4-13
3594*	—	—	—	—
11	11	11	14	14
3595*	—	—	—	—
12	12	12	15	15
3596*	—	—	—	—
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
3597*	—	—	—	—
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
3598*	—	—	—	16^{cd} fn.
14	14	14	17	17
3599*	—	—	—	—
15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	18^{ab}	18^{ab}
3600*	—	—	18^{cd}	18^{cd}
15^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	19^{ab}	18^{ef}
3601*	—	—	—	19
{3602*	—	—	—	20
16-18	16-18	16-18	19^{c}-21	21-23
3604*	—	—	—	23^{cd} fn.
19-20	19-20	19-20	22-23	24-25
3605* l. 1-2	21	21	—	25^{cd} fn.
3605(B)*	—	—	—	—
3605* l. 3	22^{ab}	22^{ab}	—	25^{cd} fn.
3605(C)* l. 1	—	—	—	25^{cd} fn.
,, l. 2	—	—	24^{ab}	25^{cd} fn.
3605* l. 4	22^{cd}	22^{cd}	—	25^{cd} fn.
3606*	—	—	—	—
21	23	23	30	32
3607*	24^{ab}	24^{ab}	—	—
3608*	—	—	—	33^{cd}
3609*	—	—	—	33^{ab}
22^{ab}	24^{cd}	24^{cd}	31^{ab}	34^{ab}
3610*	—	—	31^{cd}	34^{cd}
22^{c}-23^{b}	25-26^{b}	25-26^{b}	32-33^{b}	35-36^{b}
3611*	—	—	—	—
23^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	33^{cd}	36^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
24^{ab}	27^{ab}	27^{ab}	—	26^{ab}
24^{cd}	27^{cd}	27^{cd}	24^{cd}	26^{cd}
25	28	28	25	27^{a-d}
26^{abc}	29^{abc}	29^{abc}	—	$27^{e}-28^{a}$
3612*	—	—	—	28^{bc}
26^{d}	29^{d}	29^{d}	—	28^{d}
27	30	30	26	29
28	31	31	27	—
3613*	—	—	—	—
29	32	32	28	30
3614*	—	—	—	—
30	33	33	29	31
3615*	—	—	—	—
3616*	—	—	—	—
$31-36^{c}$	$34-39^{c}$	$34-39^{c}$	$34-39^{c}$	$37-42^{c}$
3617* l. 1	—	39^{d}	—	—
,, l. 2	[41^{a}]	40^{a}	—	—
36^{d-f}	$39^{d}-40^{b}$	40^{bcd}	$39^{d}-40^{b}$	$42^{d}-43^{b}$
3618*	40^{cd}	—	40^{cd}	43^{cd}
—	[41^{b}]	—	—	—
37	41^{c-f}	41	41	44
3619* l. 1-6	—	—	42-44	45-47
3619(B)*	—	—	—	—
3619* l. 7-16	—	—	45-49	48-52
,, l. 17-19	—	—	—	53
3620*	—	—	—	—
38^{ab}	42^{ab}	42^{ab}	—	—
38^{cd}	42^{cd}	42^{cd}	50^{ab}	54^{ab}
3622*	—	—	—	—
39^{ab}	44^{ab}	44^{ab}	50^{cd}	54^{cd}
39^{cd}	44^{cd}	44^{cd}	—	54^{ef}
3623*	—	—	51	55
App. I (No. 74)	—	—	—	—
3624*	—	—	—	—
40	43	43	52	56
41	45	45	53	57
3626* l. 1-3	—	—	$54-55^{b}$	$58-59^{b}$
3626(A)*	—	—	—	$59^{c}-60^{b}$
3626* l. 4	—	—	55^{cd}	60^{cd}
3627*	—	—	—	—
3628*	—	—	—	—
3629*	—	—	—	—
42	46	46	56	61^{a-d}
3630*	—	—	57^{ab}	61^{ef}
3631*	—	—	—	—
43	47	47	$57^{c}-58^{b}$	62
3633*	—	—	—	—
3634*	—	—	—	—
3635*	—	—	—	—
44^{ab}	48^{ab}	48^{ab}	58^{cd}	63^{ab}
3636*	—	—	—	—
44^{cd}	48^{cd}	48^{cd}	59^{ab}	63^{cd}
3637*	—	—	59^{cd}	63^{ef}
3638*	—	—	—	—
3639*	—	—	—	—
45-48	$49-53^{b}$	49-52	$60-64^{b}$	$64-68^{b}$
3641*	—	—	64^{cd}	68^{cd}
49	$53^{c}-54^{b}$	53	—	—
50-52	$54^{c}-56$	$54-56^{b}$	$65-67^{b}$	$69-71^{b}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3644*	—	—	$67^{c}-68$	$71^{c}-72$
3645*	—	—	—	—
3646*	—	—	—	—
3647*	—	—	—	—
3648*	57	$56^{c}-57^{b}$	—	—
3649*	—	—	—	—
53	58	57^{c-f}	69	73
{3650* l. 2	—	—	72^{cd}	76^{cd}
3651*	—	—	70^{ab}	74^{ab}
54	59	58	$70^{c}-71^{b}$	$74^{c}-75^{b}$
3653*	—	—	$71^{c}-72^{b}$	$75^{c}-76^{b}$
55^{a}	60^{a}	59^{a}	73^{a}	77^{a}
3654*	—	—	—	—
55^{b}	60^{b}	59^{b}	73^{b}	77^{b}
3655*	—	—	—	—
55^{cd}	60^{cd}	59^{cd}	73^{cd}	77^{cd}
{3656*	—	—	74^{ab}	—
3657*	—	—	—	—
56–58	61–63	60–62	$74^{c}-77^{b}$	$78-80^{d}$
{3659*	—	—	—	80^{ef}
3660*	—	—	—	—
3661*	—	—	—	—
3662*	64–67	[63–66]	—	—
59^{a-e}	$68-69^{a}$	67^{a-e}	$77^{c}-78^{c}$	$81-82^{a}$
3663*	—	—	$78^{d}-79^{a}$	82^{bc}
59^{f}	69^{b}	67^{f}	79^{b}	82^{d}
3665*	—	—	—	—
60–61	$69^{c}-71^{b}$	68–69	$79^{c}-81^{b}$	83–84
3667*	—	—	$81^{c}-82^{b}$	85^{a-d}
62^{ab}	71^{cd}	70^{ab}	82^{cd}	85^{ef}
3668*	—	—	—	—
$62^{c}-65$	$72-75^{b}$	$70^{c}-73$	$83-86^{b}$	$86-88^{d}$
3670*	—	—	86^{cd}	88^{ef}
App. I (No. 75)	—	—	—	—
66–67	$75^{c}-77^{b}$	74–75	87–88	89–90
3671*	—	—	—	91
3672*	—	—	—	—
3673*	—	—	—	—
$68-69^{b}$	$77^{c}-78$	$76-77^{b}$	$89-90^{b}$	$92-93^{b}$
3674*	—	—	—	—
$69^{c}-70$	$79-80^{b}$	$77^{c}-78$	$90^{c}-91$	$93^{c}-94$
3675*	—	—	—	—
71	$80^{c}-81^{b}$	79^{a-d}	92	95
3676*	—	—	—	—
72^{ab}	82^{cd}	79^{ef}	93^{ab}	96^{ab}
72^{cd}	81^{cd}	80^{ab}	93^{cd}	96^{cd}
3677*	82^{ab}	—	—	—
73	83	80^{c-f}	94	97
3678*	—	—	—	—
74	87	81	95	98
3679*	—	—	—	—
75	84	82	96	99
{3680*	—	—	—	—
3681*	85	83	—	100
3682*	—	—	—	—
3683*	—	—	—	—
76^{ab}	86^{ab}	84^{ab}	97^{ab}	101^{ab}
App. I (No. 76) Before l. 1, 1*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 76) l. 1-2	—	—	$97^{c}-98^{b}$	$101^{c}-102^{b}$
" " 2*	—	—	—	—
" " l. 3-17	—	—	$98^{c}-105$	$102^{c}-109$
" " 5*	—	—	—	—
" " l. 18-19	—	—	106	110
" " 6*	—	—	—	—
" " l. 20	—	—	107^{ab}	111^{ab}
" " 7*	—	—	—	—
3684*	—	—	—	—
76^{cd}	86^{cd}	84^{cd}	107^{cd}	111^{cd}
3686* l. 1	—	—	108^{ab}	112^{ab}
" l. 2-3	88	85	—	$112^{c}-113^{b}$
" l. 4	—	—	—	113^{cd}
" l. 5	—	—	108^{cd}	114^{ab}
3687*	—	—	—	—
3688* l. 1	89^{ab}	86^{ab}	—	—
" l. 2	89^{cd}	[86^{cd}]	—	—
" l. 3-4	90	87	—	—
3689*	—	—	—	—
77^{ab}	91^{cd}	88^{cd}	—	—
$77^{c}-79$	$91^{e}-93$	$88^{e}-90$	$108^{e}-110$	$114^{c}-116$
3692* l. 1-2	—	—	113 1	110 1^{a-d}
" l. 3	—	—	—	1^{ef}
" l. 4-5	—	—	2	2
3693*	—	—	—	—
80^{ab}	97^{ab}	94^{ab}	9^{ab}	11^{ab}
{3694*	91^{ab}	88^{ab}	—	—
3695*	—	—	—	—
80^{cd}	97^{cd}	94^{cd}	9^{cd}	11^{cd}
81^{ab}	94^{ab}	91^{ab}	10^{cd}	12^{cd}
81^{cd}	94^{cd}	91^{cd}	—	12^{ef}
3696*	—	—	—	12^{ef} fn.
82^{ab}	95^{ab}	92^{ab}	—	—
82^{cd}	95^{cd}	92^{cd}	10^{ab}	12^{ab}
83	96	93	11	13
84	98	95	—	3
85-87	99-101	96-98	3-5	4-6
3697*	—	—	—	10^{ab} fn. l. 2-3
3698*	[102^{a-d}]	99	—	—
88^{ab}	102^{ef}	100^{ab}	6^{ab}	7^{ab}
3699*	—	—	—	$7^{c}-8^{b}$
88^{cd}	102^{gh}	100^{cd}	6^{cd}	8^{cd}
3700*	[103^{ab}]	101^{ab}	—	—
89	103^{c-f}	$101^{c}-102^{b}$	7	9^{a-d}
3701*	—	—	—	—
90^{ab}	104^{ab}	102^{cd}	8^{ab}	9^{ef}
90^{c}	104^{c}	103^{a}	—	10^{a}
3702* l. 1	—	103^{b}	—	10^{b}
" l. 2	—	103^{c}	8^{c}	—
90^{d}	104^{d}	103^{d}	8^{d}	10^{cd}
3703* l. 1	105^{ab}	104^{ab}	12^{ab}	14^{ab}
3703(A)*	—	—	—	—
3703(B)*	—	—	—	—
3703* l. 2	105^{cd}	104^{cd}	12^{cd}	14^{cd}
3703(C)*	—	—	13^{ab}	15^{ab}
3703(D)*	—	—	—	—
3703* l. 3	106^{ab}	104^{ef}	13^{cd}	15^{cd}
3703(E)*	—	—	—	—
3703* l. 4-5	$106^{e}-107^{b}$	105	14	16

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3703(F)* l. 1–2	—	—	15	17
3703(F1)*	—	—	—	—
3703(F)* l. 3	108^{ab}	106^{cd}	—	18^{ab}
3703(F2)*	—	—	—	—
3703(F)* l. 4	108^{cd}	107^{ab}	—	18^{cd}
3703(F3)*	[109^{ab}]	107^{cd}	—	—
3703(F)* l. 5–7	—	—	—	19–20^{b}
,, ,, l. 8	107^{cd}	106^{ab}	—	20^{cd}
,, ,, l. 9	109^{cd}	108^{ab}	—	20^{ef}
3703(F4)*	—	—	—	21–22
3703(F)* l. 10	109^{ef}	108^{cd}	—	23^{ab}
3703(F5)*	—	—	—	—
3703(F6)*	—	—	—	—
3703(F)* l. 11	—	—	—	23^{cd}
,, ,, l. 12	110^{ab}	109^{ab}	16^{ab}	24^{ab}
3703(F7)*	110^{cd}	109^{cd}	—	—
3703*(F) l. 13	—	—	—	24^{cd}
3703* l. 6	111^{ab}	110^{ab}	—	25^{ab}
—	111^{cd} (r.)	—	—	—
3703* l. 7	112^{ab}	110^{cd}	16^{cd}	25^{cd}
3703(G)* l. 1–2	112^{c}–113^{b}	111	—	26^{a-d}
,, ,, l. 3	113^{cd}	112^{ab}	—	—
,, ,, l. 4–6	114–115^{b}	112^{c}–113	—	26^{e}–27
3703(G1)* l. 1–2	—	—	—	28
,, ,, l. 3	—	—	—	—
3703(G)* l. 7–9	115^{c}–116	114–115^{b}	—	—
,, ,, l. 10–11	117	115^{c}–116^{b}	—	29
3703(G2)*	—	—	—	—
3703(G3)*	—	—	—	30
3703(G4)*	—	—	—	—
3703(G5)*	—	[116^{cd}]	—	—
3703* l. 8–11	121	117	—	31
3703(H)*	—	—	—	—
3703* l. 12–15	122	118	—	32
3704*	—	—	—	33
3705*	—	—	—	—
3706*	—	—	—	—
3707*	—	—	—	—
3708*	—	—	—	—
3709* l. 1	118^{ab}	119^{ab}	—	—
3709(A)*	—	—	—	—
3709* l. 2–6	118^{c}–120	119^{c}–121	—	—
3709* l. 7–21	—	—	—	—
3710*	—	—	—	—
3711*	—	—	—	—

CONTENTS OF THE YUDDHAKĀṆḌA

(N.B.: The figures within brackets show the number of stanzas.)

॥ वाल्मीकिरामायणम् ॥

॥ युद्धकाण्डम् ॥

श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं यथावदभिभाषितम् ।
रामः प्रीतिसमायुक्तो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १
कृतं हनुमता कार्यं सुमहद्भुवि दुष्करम् ।
मनसापि यदन्येन न शक्यं धरणीतले ॥ २
न हि तं परिपश्यामि यस्तरेत महार्णवम् ।
अन्यत्र गरुडाद्वायोरन्यत्र च हनूमतः ॥ ३
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
अप्रधृष्यां पुरीं लङ्कां रावणेन सुरक्षिताम् ॥ ४

G. 5. 70. 4
B. 6. 1. 4
L. 5. 68. 4

1

☞ In Ś1 Ñ V1 B D3.8.9.12, Sargas 1–15 form part of the Sundarakāṇḍa. In these MSS. the Yuddhakāṇḍa begins with Sarga 16.

In V2, Sargas 1–15 are not found. The MS. begins with Sarga 16.

V3 is a new MS. wherein Sargas 1–15 are not found. The variants recorded as of V3 for Sargas 1–15 are from a different MS. (*viz.* V2 of the Sundara) in which the Sundarakāṇḍa incorporates these fifteen Sargas and then comes to an end.

For Sargas 1–15, B2 and B4 are the same as B3 and B4 respy. of the Sundara. However, from Sarga 16 onwards B2 and B4 are different MSS.

In D1 and D4, Sargas 1–31 belong to the Sundarakāṇḍa. As such, D4 begins the Yuddhakāṇḍa with Sarga 32. But in D1, the Yuddhakāṇḍa begins with Sarga 16 (and not with Sarga 32). Consequently Sargas 16–31 are duplicated in it (*vide* note in Sarga 16).

In D2, the Yuddhakāṇḍa begins with Sarga 6 as Sargas 1–5 therein belong to the Sundara.

D5 begins with श्रीगणेशाय नमः। हरिः ॐ।

D6 begins with श्रीमते रामानुजाय नमः and then ins. some introductory stanzas beginning with स जयति रघुवंशतिलकः कौशल्याहृदयनंदनो रामः etc.

D7 begins with ॐ.

D9 begins with केषुचित्पुस्तकेषु श्रुत्वा हनुमतो वाक्यमिदमारभ्य युद्धकांडारंभ उच्यते.

D10 begins with युद्धकाण्डविधिपत्रे ४। श्रीगणेशाय नमः। and then ins. the पारायणविधि of the Yuddhakāṇḍa.

D11 begins with श्रीरघुवीरो जयति.

T1 begins with श्रीरामाय नमः। हरिः ॐ; T2 with श्रीगुरुभ्यो नमः; T3 with श्रीहयग्रीवाय नमः। अविघ्नमस्तु शुभमस्तु युद्धकाण्ड।

G1 begins with हरिः ॐ शुभमस्तु युद्धकाण्डं; G2 with युद्धकाण्डं; G3 with ॐ। हरिः ॐ शुभमस्तु। श्रीगुरुभ्यो नमः। युद्धकाण्डं।

Ck is missing from 6.1.1 up to 6.2.6 (folio damaged).

1 [b]) Ñ1 चाभिवर्णितं; D2.5 T1 M5 अनु(D2 °ति) भाषितं; Cg as in text (for अभिभाषितम्).—[c]) Ś1 V1.3 B1.3.4 D1.4.8.12 -समायुक्तम् (for °युक्तो).—[d]) T1 damaged for उत्तरम्. Ś1 B1 D12 उत्तमं वाक्यम्; Ñ V1.3 B2–4 D1.2.8.9 उत्तरं वाक्यम् (by transp.); D4 उक्तं तं वाक्यम् (for वाक्यमुत्तरम्).

2 [a]) T1 damaged for कृतं. Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.9.12 कृत्यं; D6 T3 M5 कर्म (for कार्यं).—[b]) B2 सुकृतं (for सुमहद्). Ñ2 V1.3 B D9 विश्रुतं; D5–7.10.11 T1.2 G1 M3 Cr.m.g.t दुर्लभं (for दुष्करम्).—Ñ1 om. 2[c]–3.—[d]) Ś1 D3.12 न कर्तुं खलु(D3 भुवि) शक्यते; Ñ2 V1.3 B D9 M5 दुष्क(B3 °स्त)रं स्याद्धरा(B4 वसुधा; M5 स्यान्मही)तले; D1.2.4.8 कर्तुं खलु न शक्यते.

3 Ñ1 om. 3 (cf. v.l. 2). D2 reads 3 after 5.—[a]) Ñ2 V1.3 B D9 सं(B4 च)प्रपश्यामि; D1–4.8 M5 प्रति(D1 खलु; D4 त्विह; M5 तत्र)पश्यामि (for परि°).—[b]) Ś1 D1–4.8.12 M5 तरेत्तु(D3 °त्तं); V3 B1–3 D9 प्लवेत (for तरेत). D10.11 महोदधिं (for महार्णवम्).—[d]) B4 समुद्रं (for अन्यत्र). D1.4 तु (for च).

4 D8 om.(hapl.) 4–5.—[a]) D9 ते च (for देव-).—[b]) Ñ2 V1.3 B1–3 D9 पतग-; M5 पिशाच- (for गन्धर्व-).—For 4[c]–5[d], Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.9.12 subst. 2*.—[d]) D5 T1 G3 M5 [अ]भिपालितां; G2 [अ]भिरक्षितां (for सुरक्षिताम्).

G. 5. 70. 5
B. 6. 1. 5
L. 5. 68. 5

प्रविष्टः सत्त्वमाश्रित्य जीवन्को नाम निष्क्रमेत् ।
को विशेत्सुदुराधर्षां राक्षसैश्च सुरक्षिताम् ।
यो वीर्यबलसम्पन्नो न समः स्याद्धनूमतः ॥ ५
भृत्यकार्यं हनुमता सुग्रीवस्य कृतं महत् ।
एवं विधाय स्वबलं सदृशं विक्रमस्य च ॥ ६
यो हि भृत्यो नियुक्तः सन्भर्त्रा कर्माणि दुष्करे ।
कुर्यात्तदनुरागेण तमाहुः पुरुषोत्तमम् ॥ ७
नियुक्तो नृपतेः कार्यं न कुर्याद्यः समाहितः ।
भृत्यो युक्तः समर्थश्च तमाहुः पुरुषाधमम् ॥ ८
तन्नियोगे नियुक्तेन कृतं कृत्यं हनूमता ।
न चात्मा लघुतां नीतः सुग्रीवश्चापि तोषितः ॥ ९
अहं च रघुवंशश्च लक्ष्मणश्च महाबलः ।
वैदेह्या दर्शनेनाद्य धर्मतः परिरक्षिताः ॥ १०

—After 4, M3 ins.:

1* यो वीर्यबलसम्पन्नो द्विषद्भिरनिवारितः।
[Prior half = 5^{c}.]

5 D8 om. 5 (cf. v.l. 4).—^{a}) G1 आपन्नः; Cv as in text (for आश्रित्य).—^{b}) M3 श्वसन्; Cv as in text (for जीवन्).—D6 T2.3 G1 transp. ^{cd} and ^{ef}.—For 4^{e}–5^{d}, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.9.12 subst.:

2* अप्रधृष्या पुरी लङ्का रावणेनाभिपालिता।
गुप्तदुर्गा गिरेर्मूर्ध्नि वीरेणैकेन धर्षिता।

[(l. 1) D2 अप्रहृष्या (for °धृष्या). Ñ2 V1.3 B1.3 D9 सा हि (for लङ्का). B2 पुरीणां हि (for पुरी लङ्का). B4 रावणस्य दुरात्मनः (for the post. half).—(l. 2) Ś1 D12 दुर्गा दुर्ग-; B1–3 D2 गुप्ता दुर्गा; B4 गुप्ता दुर्ग- (for गुप्तदुर्गा). D2 कर्षिता (for धर्षिता).]

—^{e}) Ś1 Ñ1 D1–4.12 को (for यो). D1.3 -संपत्या; D4 -संपन्नात् (sic) (for -सम्पन्नो). Ñ2 V1.3 B D9 एवं वीर्यबलोपेतो.—^{f}) B1 समं. Ś1 Ñ1 D1–4.12 समः स्याद्धि (for न समः स्याद्). Ś1 हनूमता. ❀ Cv: अप्रधृष्यामित्यादेः श्लोकस्योपरितनमर्धं प्रविष्टः सत्त्वमाश्रित्य जीवन्को नाम निष्क्रमेदित्येतत्, को विशेदित्यादेः श्लोकस्योपरितनमर्धं यो वीर्यबलसंपन्नो न समः स्याद्धनूमत एतत्केषुचित्कोशेषु, व्यत्यासेन दृश्यते तल्लेखकदोषकृतम्. ❀ —After 5, V3 wrongly reads 4^{a}; while D2 reads 3.

6 ^{b}) D2 transp. कृतं and महत्. D4 सुग्रीवसुकृतं महत्.—Ś1 D12 om. 6^{cd}.—^{c}) Ñ1 असंविधाय; Ñ2 V1.3 B D9 सुसंविधाय; D1.2.4.8 असंनिधाय; D3 अभिसंधाय; D6 T2.3 स्वयं विधाय; L (ed.) असंनिधौ तत् (for एवं विधाय). D3.11 स(D11 सु)बलं (for स्वबलं).—D8 om. from 6^{d} up to 8^{a}.—^{d}) D1.2.4 तु (for च).

7 D8 om. 7 (cf. v.l. 6).—^{a}) D12 को (for यो).—^{b}) Ś1 B4 D2.12 Cv भर्तृ-; V2 D3.9 भर्तुः; L (ed.) तत्तत्- (for भर्त्रा). M5 भृत्यकार्याणि. Ś1 D12 दुष्करं (for °रे).—^{c}) Ś1 D1.2.4.12 अनसूयुत्वं; Ñ V1.3 B D9 अनुरूपं (D9 °पे) हि; D3 अनु तस्यार्थं (for अनुरागेण).—^{d}) D11 G3 पुरुषोत्तमः (for °त्तमम्). ❀ Cv: कुर्यात्तदनुरागेण तमाहुः पुरुषोत्तममित्यत्रानुरागशब्दोऽनुबन्धवचनः। अनुबन्धपरं कार्यं कुर्यात्। तदनुसूययेति क्वचित्पाठः। तत्र यच्छब्दपौनरुक्त्य(°क्त्य)दोषः प्रसज्जति. ❀ —After 7, Ñ1 ins.:

3* भृत्यो वै नृपतेः कार्यं कुर्याद्यः सुसमाहितः।

8 D8 om. 8^{a} (cf. v.l. 6). Ñ1 om. 8–9; D4 om. 8. D5–7.10.11 S read 8 twice.—^{a}) Ś1 D1–3.12 भृत्यो वै (D2 यो) (for नियुक्तो). G1 (second time) कार्यं (for कार्यं). Ñ2 V1.3 B D9 यो भृत्यः परमं कार्यं; D5–7.10.11 T M3 (all first time) यो नियुक्तः (D5 T1 M3 नियुक्तो यः [by transp.]) परं कार्यं; G M1.2.5 (all first time) भृत्यस्तु यः परं कार्यं.—^{b}) D2 वै (for यः). Ś1 D12 कुर्याद्यो न (for न कुर्याद्यः). Ñ2 V1.3 B D5–8.10.11 S Cm.g.t (D5–7.10.11 S Cm.g.t first time) नृपतेः प्रियं (D8 परं) (for यः समाहितः). D3 न कुर्यात्परमं प्रियं.—^{c}) Ś1 B4 D1.3.12 शक्तो न यः; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 सर्वो (V1.3 °दो)-द्युक्तः; D2.8 स्वस्थो युक्तः; G1.2 M5 सत्त्वयुक्तः; G3 M1.3 भक्त्या भृत्यः (for भृत्यो युक्तः). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 G1 M5 हि; M1.2 (both second time) [ऽ]पि (for च).—^{d}) D5–7.10.11 S Cm.g.t (all first time) मध्यमं नरं; Cm.g.t (all second time) as in text (for पुरुषाधमम्). ❀ Cv: यो नियुक्तः परं कार्यं कुर्यान्न नृपतेः प्रियम्। भृत्यो युक्तः समर्थश्च तमाहुर्मध्यमं नरम्। इति पाठः। परं कार्यं स्वामिसंदिष्टात्कार्यादधिकं कार्यम्। युक्त उत्साही। भृत्यस्तु यः परं कार्यं न कुर्यान्नृपतेः प्रियम्। भृत्याभृत्यसमर्थो हि तमाहुर्मध्यमं नरम्। इति क्वचित्पाठः।; Cm.g.t: 'भृत्यस्तु यः परं कार्यं न कुर्यान्नृपतेः प्रियम्। भृत्योऽभृत्यः समर्थोऽपि तमाहुर्मध्यमं नरम्। इत्यपि पाठः क्वचित् (Cg इति पाठान्तरम्।; Ct इति पाठे यः समर्थोऽपि भृत्यः परं कार्यं न कुर्यात्स भृत्य उक्तमात्रकरणादधिकाकरणाच्चाभृत्यः, अतस्तं मध्यममाहुः). ❀

9 Ñ1 om. 9 (cf. v.l. 8).—^{a}) D2.3.8.12 M5 तन्नियोग- (for °योगे). D9 च युक्तेन; D11 नियोगेन. D1.4 तन्नियोगेन युक्तेन. ❀ Cm: तन्नियोग इति। तदिति छेदः. ❀ —^{b}) Ś1 V1 D1.3.4.8.12 कर्म; B4 D2 कार्यं (for कृत्यं).—^{d}) Ś1 D12 शोभितः; B4 योजितः (for तोषितः).

10 ^{a}) G3 लक्ष्मणश्चैव (for रघुवंशश्च).—^{b}) G3 रघुवंशो (for लक्ष्मणश्च). Ś1 D12 [अ]पि पो(D12 यो)षितः (for महाबलः).—^{c}) D8 वैदेही- (for वैदेह्या). G3 [ए]व (for [अ]द्य).—^{d}) Ś1 Ñ1 D12 परिरक्षि(Ñ1 °क्ष)तः; G3 °पालिताः; Cv.r.m.g.t as in text (for °रक्षिताः).

इदं तु मम दीनस्य मनो भूयः प्रकर्षति ।
यदिहास्य प्रियाख्यातुर्न कुर्मि सदृशं प्रियम् ॥ ११
एष सर्वस्वभूतस्तु परिष्वङ्गो हनूमतः ।
मया कालमिमं प्राप्य दत्तस्तस्य महात्मनः ॥ १२
सर्वथा सुकृतं तावत्सीतायाः परिमार्गणम् ।
सागरं तु समासाद्य पुनर्नष्टं मनो मम ॥ १३
कथं नाम समुद्रस्य दुष्पारस्य महाम्भसः ।
हरयो दक्षिणं पारं गमिष्यन्ति समाहिताः ॥ १४
यद्यप्येष तु वृत्तान्तो वैदेह्या गदितो मम ।
समुद्रपारगमने हरीणां किमिवोत्तरम् ॥ १५

G. 5. 70. 18
B. 6. 1. 18
L. 5. 68. 15

11 [a]) Ś1 Ñ1 B4 D1–4.8.12 एतत्; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 एकं (for इदं). —[c]) Ñ1 illeg.; Ñ2 V1.3 B D9 यदस्या(B2 °द्या)हं; D1.4 यन्नाद्यास्य (for यदिहास्य). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 प्रियाख्याने; L(ed.) प्रियाख्यानैर् (for प्रियाख्यातुर्). —[d]) Ś1 D2.12 न कुर्यां; Ñ1 B4 D1.4 करोमि(Ñ1 °ति); D3.8 न कुर्यात्; T3 न कुर्मस्; Cm.g.t as in text (for न कुर्मि). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 न करोमि सदृक्प्रियं. —After 11, Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 ins.:

4* एवं संचिन्त्य बहुधा राघवः प्रीतिमानसः।
निरीक्ष्य सुचिरं प्रीत्या हनूमन्तमुवाच ह।

[(l. 1) B4 मनसा (for बहुधा). B1.2 D9 प्रीतमानसः.]; —while D3 ins. after 11:

5* अङ्गेष्वेव जरां यातु यत्त्वयोपकृतं कपे।
नरः प्रत्युपकाराणामापत्सु लभते फलम्।
[Cf. B(ed.) 7.40.24]

12 [a]) Ś1 D1–4.8.12 ते; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 मे; B4 च (for तु).—[b]) D8 प्रति- (for परि-). Ś1 Ñ1 B4 D1–4.8.12 कृतो मया; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 [ऽ]निलात्मज (for हनूमतः).—D3 om. 12[cd]. —[c]) M1.2 इदं (for इमं). M5 प्रेक्ष्य (for प्राप्य). —[d]) D5.7 T1 G चास्तु(G2 °स्य) (for तस्य). ❀ Cv: मया कालमिमं प्राप्य दत्तश्चास्तु महात्मन इति भद्रपाठः. ❀ —For 12[cd], Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12 subst.:

6* अवस्थाकालसदृशं गृहाण त्वमिमं मम।

[D2 इदं (for इमं). Ñ1 महत्; B1.2 सम; D8 शुभं (for मम).]
—Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 cont.; while D3 ins. after 12[ab] (owing to om.):

7* शुभं वाक्यमिदं श्रुत्वा तव वक्त्रान्महामते।

[D4 शून्यं; D8 मम (for शुभं). Ñ1 D1.4 महाद्युते (for °मते).]
—After 6*, Ñ2 V1.3 B D9 cont.:

8* इत्युक्त्वा बाष्पपूर्णाक्षो राघवः परवीरहा।
हनूमन्तं परिष्वज्य भूयश्चिन्तापरोऽभवत्।

—After 12, D5–7.11 S ins.:

9* इत्युक्त्वा प्रीतिहृष्टाङ्गो रामस्तं परिषस्वजे।
हनूमन्तं महात्मानं कृतकार्यमुपागतम्।
ध्यात्वा पुनरुवाचेदं वचनं रघुनन्दनः।
हरीणामीश्वरस्यैव सुग्रीवस्योपशृण्वतः।

[(l. 1) D7 प्रिय-; G1 प्रीत- (for प्रीति-). —(l. 2) D7.11 कृतात्मानं (for महात्मानं). T2 कृत्वा; M1.2 कृतं (for कृत-). D11 -वाक्यम् (for -कार्यम्). G2 महात्मनं (sic) (for उपागतम्). —(l. 3) M1.2 वानरं (for वचनं). D7.11 G2.3 M5 रघुसत्तमः; G1 वदतां वरः (for रघुनन्दनः). —(l. 4) D11 T2 M1.2 [अ]पि; G1 [इ]व; G2 M5 [इ]ह; Cg as above (for [ए]व). T2.3 [अ]पि (for [उ]प-).]

13 [a]) D5 M3 सर्वधा. V3 B1.2.4 D6.9 तु कृतं (for सुकृतं). M5 वत्स (for तावत्). —[b]) D1.4 मार्गणं प्रति (for परिमार्गणम्). —[c]) B2 समालोक्य (for °साद्य). —[d]) Ñ2 V1 B D9 नष्टा मतिर् (for नष्टं मनो). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 पुनर्मे व्यथितं मनः.

14 [a]) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 एते; Ñ2 V1.3 B D9 तस्य; D7 वास्य (for नाम). Ś1 D2.12 गमिष्यंति; D5 सहसस्य (sic) (for समुद्रस्य). —[b]) M5 दुष्करस्य (for दुष्पा°). Ñ V1.3 B1.2.4 D1–4.8.9 महात्मनः (for महाम्भसः). Ś1 D12 पारसस्य महोदधेः(D12 °हांबुधेः). —[c]) Ś1 D12 पार्श्वं; Ñ1 D1–4.8 तीरं; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 कूलं (for पारं). —[d]) Ś1 D2.12 समुद्रस्य; G3 भविष्यंति (for गमिष्यन्ति). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.6–12 T2.3 G1.3 Ct समागताः; Cm.g as in text.

15 [ab]) G2 [ए]वं (for [ए]ष). G2.3 M1.2.5 transp. वृत्तांतो and वैदेह्या. G2 M1.2 विदितो; G3 [ऽ]धिगतो; Cr.m.g.t as in text (for गदितो). ❀ Ct: यद्यपीत्यप्यर्थे. ❀ —For 15[ab], Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

10* अद्यापि खलु वैदेह्या वृत्तान्तो विदितो न मे।

[Ś1 Ñ1 D2.8.12 प्राप्तः सः; D1.4 प्राप्तश्च; D3 प्राप्तस्तत् (for अद्यापि). V3 B1.4 मम (for न मे). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 वृत्तांतस्तावदद्य मे (for the post. half).]
—[d]) Ñ2 V1.3 B D9 कपीनां (for हरीणां). Ś1 Ñ2 V1.3 B D2.3.9.12 हि किम्; Ñ1 D8 च किम्; D1.4 तु किम्; G3 M2.5 किमिह; Cv.g.t as in text (for किमिव). —After 15, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins.:

11* कथं सर्वे तरिष्यन्ति वातोद्धूततरंगिणम्।

[Ś1 Ñ1 D12 गमि(D1 भवि)ष्यंति (for तरिष्यन्ति). Ś1 Ñ1 वातोद्धत-(Ñ1 °द्धत्); D8 वेलोद्धूत- (for वातोद्धूत-).]
—D3 cont.:

12* समुद्रं जलदुर्गाधं बहुग्राहझषाकुलम्।

G. 5. 70. 19
B. 6. 1. 19
L. 5. 68. 16

इत्युक्त्वा शोकसंभ्रान्तो रामः शत्रुनिबर्हणः । हनूमन्तं महाबाहुस्ततो ध्यानमुपागमत् ॥ १६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

२

तं तु शोकपरिद्यूनं रामं दशरथात्मजम् ।
उवाच वचनं श्रीमान्सुग्रीवः शोकनाशनम् ॥ १
किं त्वं संतप्यसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा ।
मैवं भूस्त्यज संतापं कृतघ्न इव सौहृदम् ॥ २
संतापस्य च ते स्थानं न हि पश्यामि राघव ।
प्रवृत्तावुपलब्धायां ज्ञाते च निलये रिपोः ॥ ३
धृतिमाञ्शास्त्रवित्प्राज्ञः पण्डितश्चासि राघव ।
त्यजेमां पापिकां बुद्धिं कृतात्मेवार्थदूषणीम् ॥ ४

---

16 ^{a}) Ñ1 -विभ्रांतो; D6.8 T2.3 -संत(D8 °प्रा)प्तो; Cr.m.g.t as in text (for -संभ्रान्तो). —^{b}) D2 -निबर्हणं. B3 राघवः परवीरहा. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.4.8.12 महावेगं; B4 D5.11 °बाहुं; D2.3 °भागं; D6.7 T2.3 °त्मानं (for महाबाहुस्). —^{d}) T2.3 मौनम्; G2 ज्ञानम्; Cg.t as in text (for ध्यानम्). Ś1 D8.12 उपागतः. Ñ2 V1.3 B1–3 D2.9 ततो(D2 रामो) ध्यानपरोऽभवत्.

Colophon. V1 om. colophon (Sarga cont.). —*Kāṇḍa name*: Ś1 B4 om.; Ñ V3 B1-3 D1–4.8.9.12 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś1 D12 रामवाक्यं; Ñ1 सीताप्रवृत्तिः; Ñ2 V3 B D9 हनुमत्प्रशंसा; D1.4 हनुमत्स्तवनः; D2.3 हनुमत्स्तवः; D8 हनूमांस्तवः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ś1 69; Ñ2 D9 72; V3 61; B1 71; B2 65; B4 75; D3 73; D5–7.10.11 S 1 (as in text). —After colophon, D5 concludes with श्री श्री रामः while G M1.2 with श्रीरामाय नमः.

2

V1 cont. the previous Sarga.

1 Ck is missing for 1–6 (Folio damaged. Cf. v.l. 6.1.1). —^{a}) Ñ2 V1.3 B1–3 D9 ततः (for तं तु). Ñ2 B2 D9 -समाविष्टं; V3 -परिक्षीणं; B1 -परिच्छन्नं; B4 -परिक्लिष्टं; D8 -परिश्रांतं (for °द्यूनं). —^{b}) B4 रामं राजीवलोचनं. —^{c}) D3 धीमान्. —^{d}) Ñ2 B2.4 D9 -नाशनः; M1.2 -कर्शितं; Cg as in text (for -नाशनम्). —After 1, D3 reads 17.

2 D6 om. 2. —^{a}) Ś1 किमर्थं तस्य मे वीर; Ñ1 D1.2.4.8.12 किमर्थं तप्यसे(Ñ1 D8 °ते) वीर; D10.11 Ct किं त्वया तप्यते वीर; M1.5 किन्त्वेवं(M1 * * *)तप्यसे वीर. —^{b}) B4 त्वं (for [अ]न्यः). B1 D3 जनः; B4 यथा; D8 तव (for तथा). G3 कृतार्थः सत्वरेश्वर. —^{c}) G3 त्यज शोकं महाबाहो. —G2 om. (hapl.?) 2^{d}–4^{c}. —After 2, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

13* उत्तिष्ठ पुरुषव्याघ्र न शोकं कर्तुमर्हसि ।

3 G2 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.12 [अ]स्य वै; Ñ2 V1.3 B D3.9 [अ]स्य ते(B4 तु); D8 [अ]द्य वै; G1 च मे (for च ते). —^{b}) Ñ2 V1 B1.2.4 D9 [अ]हं पश्यामि; G3 पश्यामि च (for हि प°). —^{c}) B1 प्रवृत्याम् (for °त्ताव्). —^{d}) Ś1 ज्ञातोयं; Ñ1 D1.3.4 ज्ञाते हि; B1 ज्ञातं च; D8 विज्ञाते; D12 ज्ञातो वै (for ज्ञाते च). Ś1 D12 निर्णयो; Ñ2 B4 (after corr. as in text) D1.8 निलयो; V3 B1 निलयं. D2 ज्ञाते वै निर्णयेरिजे.

4 G2 om. 4^{abc} (cf. v.l. 2). —^{ab}) D6.7.10.11 G3 M3.5 Cm.g.t मतिमाञ्; T2 द्युतिमाञ् (for धृति°). D2 शस्त्रवित्; M1 चास्त्रवित् (for शास्त्र°). Ñ2 V1.3 B D9 transp. शास्त्रवित् and पण्डितश्. Ñ2 V1 D2 G1.3 [अ]पि (for [अ]सि). —After 4^{ab}, Ñ2 V1.3 B D3(after 14*).9 read 12^{c}–19 (D3 reads 17 after 1; D9 om. 17; V1 B om. 19^{cd}). —V1 B om. 4^{c}–5; Ñ2 V3 D9 om. 4^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D2.8.12 त्यजैतां; D1 त्यज तां; D4 त्यज्यतां (for त्यजेमां). Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.10–12 Ct प्राकृतां; Cr.m.g as in text (for पापिकां). —^{d}) D5 [आ]त्मदूषणीं; D10.11 T1 M1.2.5 Cr [आ]त्म(D10 [अ]र्थ)दूषिणीं; G1 [आ]त्मभूषणं; G2 [अ]र्थदूषिणं; Cm.g.t as in

समुद्रं लङ्घयित्वा तु महानक्रसमाकुलम् ।
लङ्कामारोहयिष्यामो हनिष्यामश्च ते रिपुम् ॥ ५
निरुत्साहस्य दीनस्य शोकपर्याकुलात्मनः ।
सर्वार्था व्यवसीदन्ति व्यसनं चाधिगच्छति ॥ ६
इमे शूराः समर्थाश्च सर्वे नो हरियूथपाः ।
त्वत्प्रियार्थं कृतोत्साहाः प्रवेष्टुमपि पावकम् ॥ ७
एषां हर्षेण जानामि तर्कश्चास्मिन्दृढो मम ।
विक्रमेण समानेष्ये सीतां हत्वा यथा रिपुम् ॥ ८
सेतुरत्र यथा बध्येद्यथा पश्येम तां पुरीम् ।
तस्य राक्षसराजस्य तथा त्वं कुरु राघव ॥ ९
दृष्ट्वा तां हि पुरीं लङ्कां त्रिकूटशिखरे स्थिताम् ।
हतं च रावणं युद्धे दर्शनादुपधारय ॥ १०

G. 5. 71. 1
B. 6. 2. 10
L. 5. 69. 19

text (for [अ]र्थंदूषणीम्). Ś1 D1.2.4.8.12 कृतामेवात्मदूषिकां; Ñ1 वृतामेवानुदूषिकां. —For 4^{cd}, D3 subst. :

14* सैवं ते बुद्धिरप्रज्ञा यथैवं प्राकृते जने ।

—After 4, Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 read 17 (D1.4 om. 17^{cd}) (including 22* except D1.4).

5 V1 B om. 5 (cf. v.l. 4). Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 read 5–11 (Ś1 11^{ab} only; Ñ1 12^{ab} also) after 19.—^{a}) D2.3 च (for तु). D4 लंघयित्वा तु जलधिं. —^{b}) Ñ2 बहुनक्र-; G3 महामीन- (for °नक्र-). Ś1 Ñ1 V3 D1–4.8.9.12 G2 बहु(D3 G2 महा; D9 वर्धं [sic])-नक्रझषाकुलं. —^{c}) Ś1 Ñ V3 D1.2.4.9.12 च (Ś1 D2.12 तां) विधमिष्यामो; D3 आरोधयिष्यामो; D8 च तां वधिष्यामो; G3 अभिगमिष्यामो; Cm.g.t as in text (for आरोहयिष्यामो). ❀ Cm.t : आरोहयिष्याम आरोक्ष्यामः . ❀ —^{d}) Ś1 Ñ V3 D1–4.8.12 जेष्या(D3 धक्ष्या)मश्च रणे रिपून्(Ñ2 V3 °पुं); D9 जेष्यामः समरे रिपुं; G3 हरिष्यामश्च रावणं.

6 For sequence in Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12, cf. v.l. 5. —^{b}) D8 शोकात् (for शोक-). —^{c}) Ś1 सर्वेर्था; B4 सर्वथा; D1.4 सर्वे वा (for सर्वार्था). Ñ2 V1.3 B D7.9 M1.2 ह्यवसीदंति; D3 परिहीयंते (for व्यवसीदन्ति). —^{d}) D6 G3 [अ]भि(G3 [अ]पि)गच्छति; Ct as in text (for [अ]धि°). Ś1 D12 सत्त्व(D12 स तु)हीनस्य राघव; Ñ V1 D1.2.4.9 व्यसनार्त(D1.4.9 °र्थ)स्य राघव; V3 B1.3.4 D3.8 व्यसनीयश्च राघव; B2 व्यसनानि च राघव.

7 For sequence in Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12, cf. v.l. 5. —^{a}) D8 T2 एते; Cg.k.t as in text (for इमे). Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12 समर्थाः शूराश्च (by transp.); D3 समर्थाश्च शूराश्च (hypm.). D7 T3 G2 M5 इमे हि शूराः समरे. —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12 सर्वे वै; D7 G3 सर्वे ते; D10.11 T3 Cr.k.t सर्वतो; M1.2 सर्वे मे; Cg as in text (for सर्वे नो). Ś1 Ñ B2 D1.2.4.8.9.12 G1 -पुंगवाः ; Cg as in text (for -यूथपाः). G2 M5 सर्वे वानरयूथपाः . —^{c}) D9 -प्रियार्थं; D12 -क्रियार्थं (for -प्रियार्थं). —After 7, D3 repeats 19^{cd}.

8 For sequence in Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12, cf. v.l. 5. —^{a}) D1.4 एष; D7.9 येषां; D10 एतां; G3 तेषां; Cv.m.g.k.t as in text (for एषां). D3 वीर्याणि (for हर्षेण). —^{b}) G3 वितर्कश्च (for तर्कश्चास्मिन्). Ś1 Ñ1 B4 D1.2.8.12 सुदृढो; Ñ2 V1.3 B1–3 D3.9–11 Ck.t [अ]पि दृढो; D4 सदृशो; G1.3 M1.2.5 [अ]स्ति दृढो; Cv.r.m.g as in text (for [अ]स्मिन्दृढो). —^{c}) T2 विक्रमाण (sic) (for °मेण). Ś1 Ñ1 B4 D1.2.4.12 [आ]नयिष्यामः(B4 °मि); Ñ2 V1 B2 D9 विजेष्यामः(V1 °मि); V3 B1.3 [अ]वजेष्यामि; D3 विनेष्यामः; D8 हरिष्यामः; M1.2 यथानेष्ये; M5 [अ]हमानेष्ये; Cr.m.g as in text (for समानेष्ये). ❀ Cr.m : समानेष्ये समानेष्यामि. ❀ —^{d}) M3 हृत्वा; Cr.m.g.t as in text (for हत्वा). G3 M1.2 च ते (for यथा). Ś1 D3 रिपूत्रणे; Ñ1 V1.3 B D1.2.4.8.9 रणे रिपून् (V1.3 B2 D9 °पुं) (for यथा रिपुम्). —After 8, D3 ins. :

15* अप्रहृष्टस्य तु जयो दुर्लभो जयतां वर ।
सैन्यानां यन्मनोहर्षो विजयस्तेन ज्ञायते ।

—Then D3 cont. l. 1–2 of 29* (var.).

—After 8, D5–7.10.11 S (T1 illeg.) ins., while D3 subst. for 9^{cd} :

16* रावणं पापकर्माणं तथा त्वं कर्तुमर्हसि ।

[D3 परिकर्माणं (for पाप°). D7 त्वं तथा (by transp.).]

9 For sequence in Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12, cf. v.l. 5. T1 illeg. for 9^{ab}.—^{a}) D3 सेतुम् . D3 बद्ध्वा (for बध्येद्). Ś1 Ñ1 D8.12 सेतुबंधेन हि यथा; Ñ2 V1 B2.3 बध्येताय(V1 °त्र) यथा सेतुर् ; V3 B1.4 बध्येत्तत्र यथा सेतुर् (B4 °तुं); D1.2.4 सेतुर्बध्येत हि यथा; D9 बध्ये तथा यथा सेतुर् (sic); G3 सेतुमात्रं यथा बद्ध्वा. ❀ Cm : बध्येत् बध्येत. ❀ —^{b}) Ñ2 V1.3 D9 गच्छेम; B1.3 गच्छेत; B4 गच्छेच्च (for पश्येम). B2 यथा ते गच्छतां पुरीं; D3 द्रुतं पश्याम तं रिपुं. —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.8.12 कर्तुमर्हसि; Ñ2 V1.3 B D9 उपपादय (for कुरु राघव). D1.4 तथा कर्तुमिहार्हसि.

10 For sequence in Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12, cf. v.l. 5. —^{a}) Ñ2 V1.3 B2 D3.9 दृष्ट्वैव हि; B1 दृष्ट्वा चैव; B3 दृष्ट्वा हि च; B4 दृष्ट्वा चैवं; D5 T1 G3 M3.5 दृष्ट्वा तां तु; G2 M1 दृष्ट्वा हि तां (by transp.) (for दृष्ट्वा तां हि). Ś1 Ñ1 D1.4.8.12 दृष्टा सा हि (Ñ1 D1 तावत् ; D4 सा मे) पुरी लंका; D2 दृष्टाव (sic) हि पुरी लंका. —^{b}) Ś1 G1 -शिरसि; D12 -शिखर- (for -शिखरे). Ś1 Ñ1 D1.4.8.12 स्थिता; D9 -[आ]स्थितां (for स्थिताम्).

G. 5. 71. 15
B. 6. 2. 12
L. 5. 69. 21

सेतुर्बद्धः समुद्रे च यावल्लङ्कासमीपतः ।
सर्वं तीर्णं च वै सैन्यं जितमित्युपधार्यताम् ॥ ११

इमे हि समरे शूरा हरयः कामरूपिणः ।
तदलं विक्लवा बुद्धी राजन्सर्वार्थनाशिनी ॥ १२

पुरुषस्य हि लोकेऽस्मिञ्शोकः शौर्यापकर्षणः ।
यत्तु कार्यं मनुष्येण शौण्डीर्यमवलम्बता ।
अस्मिन्काले महाप्राज्ञ सत्त्वमातिष्ठ तेजसा ॥ १३
शूराणां हि मनुष्याणां त्वद्विधानां महात्मनाम् ।
विनष्टे वा प्रनष्टे वा शोकः सर्वार्थनाशनः ॥ १४

—^{c}) G$_1$ अहं (for हतं). Ś$_1$ Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.8.9.12}$ समरे च हतं शत्रुं(Ś$_1$ B$_3$ D$_{8.12}$ °तः शत्रुर्). —^{d}) Ś$_1$ Ñ V$_{1.3}$ B$_{1-3}$ D$_{1.2.4.7-12}$ Cg अवधारय; Cv.m as in text (for उप°). D$_3$ दर्शनेनोपधारय. —After 10, D$_{5-7.10.11}$ S ins.:

17* अबद्धा सागरे सेतुं घोरे तु वरुणालये ।
लङ्का न मर्दितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।

[(l. 1) D$_{6.10.11}$ T$_3$ M$_5$ च (for तु). —(l. 2) D$_5$ T$_1$ नो (for न). D$_7$ G$_3$ [आ]सादितुं; G$_{1.2}$ [आ]मर्दितुं (for मर्दितुं). G$_1$ सर्वैर् (for सेन्द्रैर्).]

11 For sequence in Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1.2.4.8.12}$, cf. v.l. 5. D$_{12}$ repeats 11^{ab} after 20. —^{a}) Ñ$_2$ V$_1$ B$_3$ D$_{7.8.10.11}$ Ct सेतुबंधः; D$_6$ T$_{2.3}$ G$_2$ M$_{1.2.5}$ सेतुं बद्ध्वा; Cr.m.g.k as in text (for सेतुर्बद्धः). Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1.2.4.6.8.12}$ (both times) T$_{2.3}$ तु; Ct as in text (for च). D$_3$ समुद्रस्य (for °द्रे च). —^{b}) Ś$_1$ Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1-3.9.12}$ (both times) लंका (D$_1$ °कां) च वशमागता(D$_1$ °तां); D$_4$ लंकां च परिवेष्टितां; D$_8$ लंका वशसमागता (sic). —Ś$_1$ reads 11^{cd} after 21; while D$_{12}$ repeats 11^{cd} after 21, and B$_{3.4}$ repeat 11^{cd}–12^{ab} after 21 (B$_4$ after the first occurrence of 21). —^{c}) D$_8$ तीर्थं (for तीर्णं). D$_{12}$ (first time) च तीर्णं (by transp.). Ñ$_1$ V$_3$ D$_{1.4}$ तत्; Ñ$_2$ V$_1$ illeg.; B$_{1.2.4}$ (both times) D$_{2.8.9.12}$ (first time) नः; B$_3$ (first time) मत्-; B$_3$ (second time) D$_{6.10.11}$ T$_{2.3}$ मे; Cm as in text (for वै). Ś$_1$ D$_{3.12}$ (second time) ततः (for च वै). D$_8$ सौम्य (for सैन्यं). —^{d}) V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ (second time) M$_5$ Cm [अ]वधार्यतां; D$_{2.9.12}$ (first time) [अ]वधारय; D$_{3.7.8.10.11}$ G$_2$ M$_3$ Cv.g.t [उ]पधारय; Cr as in text (for [उ]पधार्यताम्). Ś$_1$ D$_{12}$ (second time) सर्वथा विजयी भवान्; Ñ$_1$ D$_{1.4}$ जितमेवोपधारय.

12 D$_{1.4}$ om. 12; Ś$_1$ D$_{2.3.8.12}$ om. 12^{ab}. B$_{3.4}$ repeat 12^{ab} after 21 (B$_4$ after first occurrence). —^{a}) D$_{10.11}$ Ck.t तथा; Cr.m.g as in text (for इमे). D$_5$ संगरे (for समरे). B$_4$ (both times) क्रूराः; D$_{10.11}$ T$_1$ वीरा (for शूरा). —^{b}) Ñ$_1$ वानराः; M$_{1.2}$ बहवः; Ct as in text (for हरयः). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B (B$_{3.4}$ both times) D$_9$ शिलापादपयोधिनः. ❀ Cm: इमे हीति। अस्योत्तरार्धम्-शक्ता लङ्कां समानेतुं समुत्पाट्य सराक्षसामिति. ❀ —After 12^{ab}, M ins.:

18* शक्ता लङ्कां समानेतुं समुत्पाट्य सराक्षसाम् ।

—Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{3.9}$ read 12^c–19 after 4^{ab} (D$_3$ after 14*). —^{c}) D$_3$ त्यजस्व (for तदलं). Ś$_1$ Ñ V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ D$_{2.3.8-12}$ Ck.t विक्लवां बुद्धिं; B$_3$ विक्लवां कृत्वा; Cm.g as in text (for विक्लवा बुद्धी). —^{d}) D$_{3.10}$ Ct -नाशनीं; D$_{11}$ -नाशिनीं; T$_{2.3}$ M$_3$ -नाशनी; Cg as in text (for -नाशिनी). Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{2.8.12}$ कृत्वा सर्वार्थनाशि(D$_8$ °श)नीं; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ कृत्वा(B$_3$ मतिं) सर्वार्थघातिनीं; D$_{5.7}$ T$_1$ G$_{1.3}$ M$_{1.2.5}$ राजन्सर्वविनाश(D$_7$ T$_1$ G$_3$ M$_{1.5}$ °शि)नी.

13 For sequence in Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{3.9}$, cf. v.l. 4. —^{ab}) D$_6$ T$_2$ च; T$_3$ न; Ct as in text (for हि). Ñ$_1$ T$_3$ G$_2$ -[अ]पकर्षकः; Cg.t as in text (for °णः). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ धैर्यं शोकोपकर्षति; T$_3$ शोकः कार्योपकर्षकः (for ^{b}). D$_3$ ता *मास्थाय पुरुषो नित्यं शौर्यविनाशकृत्. —^{c}) G$_2$ कर्तुं (for यत्तु). B$_4$ पुरुषेण (for मनुष्येण). —^{d}) D$_{10.11}$ Cr.k.t अवलंब्यतां; G$_2$ अनुलंबता; Cm.g as in text (for अवलम्बता). Ś$_1$ Ñ$_1$ B$_3$ D$_{12}$ शौटीर्यमवलंबिना(B$_3$ °नुबध्नता); Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.2.4}$ शौटीर्य(Ñ$_2$ V$_3$ B$_4$ °र)मवलंब(Ñ$_2$ °ब्य)ता; D$_8$ सौहार्दमवलंबता. —After 13^{cd}, D$_{10.11}$ Ck.t ins.:

19* तदलंकरणायैव कर्तुर्भवति सत्वरम् ।;

while G$_1$ ins.:

20* तत्कुरुष्व महाबाहो त्यज शोकमरिंदम ।

—^{e}) Ñ$_1$ तस्मिन् (for अ°). V$_3$ कार्ये (for काले). V$_3$ महाबाहो; B$_1$ मनुष्येंद्र; B$_4$ महावीर; D$_{1.4.12}$ महाप्रज्ञ (for °प्राज्ञ). —^{f}) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1-3}$ D$_{1.3-6.9}$ T$_1$ तत्त्वम्; Cm.g.t as in text (for स°). Ñ$_1$ B$_4$ तदा(Ñ$_1$ त्वया)तिष्ठ त्वमोजसा.

14 For sequence in Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{3.9}$, cf. v.l. 4. —^{a}) D$_3$ G$_2$ च; G$_3$ तु (for हि). —^{b}) B$_2$ मद्विधानां (for त्व°). D$_3$ विशेषतः; G$_2$ महार्णवं (sic) (for महात्मनाम्). —^{c}) Ś$_1$ D$_{12}$ विनष्टानां प्रनष्टानां; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.2}$ D$_9$ विनष्टं(D$_9$ °ष्टा) वा प्रनष्टं वा; B$_4$ प्रनष्टं वा विनष्टं वा. —^{d}) D$_6$ T$_2$ -नाशकः (for °नः). Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1.2.4.8.12}$ M$_5$ क्षमं न(Ñ$_1$ D$_{1.4}$ न क्षमं) ह्यनु(D$_2$ °ति)शोचितुं(D$_{1.4.8}$ °चनं); Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ न युक्तमति(V$_3$ B$_{1.3.4}$ °नु) शोचितुं; D$_3$ नित्यं शीलमशोचितुं; G$_2$ क्षमं नाप्यनुशोचितुं; M$_{1.2}$ क्षमं नात्मनि शोचितुं.

त्वं तु बुद्धिमतां श्रेष्ठः सर्वशास्त्रार्थकोविदः ।
मद्विधैः सचिवैः सार्धमरिं जेतुमिहार्हसि ॥ १५
न हि पश्याम्यहं कंचित्त्रिषु लोकेषु राघव ।
गृहीतधनुषो यस्ते तिष्ठेदभिमुखो रणे ॥ १६
वानरेषु समासक्तं न ते कार्यं विपत्स्यते ।
अचिराद्द्रक्ष्यसे सीतां तीर्त्वा सागरमक्षयम् ॥ १७
तदलं शोकमालम्ब्य क्रोधमालम्ब भूपते ।
निश्चेष्टाः क्षत्रिया मन्दाः सर्वे चण्डस्य बिभ्यति ॥ १८
लङ्घनार्थं च घोरस्य समुद्रस्य नदीपतेः ।
सहास्माभिरिहोपेतः सूक्ष्मबुद्धिर्विचारय ॥ १९

G. 5. 71. 0
B. 6. 2. 20
L. 5. 69. 13

15 For sequence in Ñ2 V1.3 B D3.9, cf. v.l. 4. —^{a}) D10 तत्त्वं (for त्वं तु). Ñ2 V1.3 B D9 हि सत्त्ववतां (for तु बुद्धिमतां). D3 त्वं च सत्त्ववतां वीर. —^{b}) Ś1 D12 सर्वशास्त्रविदां वरः; Ñ1 D1.2.4.8 सर्वशा(D2 °श)स्त्रभृतां वरः; Ñ2 V1.3 B D3.9 विक्रांतः(D3 वरिष्ठः) स्वेन तेजसा. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 सार्धमस्मद्विधैर्भृत्यैः(Ñ1 °धैः शस्त्रैर्; D1.4 °धैर्मित्रैर्); Ñ2 V1.3 B D3.9 भृत्यैरस्मद्विधैः सार्धम्. —^{d}) Ś1 कार्यं कर्तुम्; Ñ1 अरीन्हंतुम्; D1.4.11 M अरीञ्जेतुम्; D2 पुरीं जे°; D8 अरिं क्षेप्तुम्; D12 *** तुम् (for अरिं जेतुम्). D10.11 समर्हसि; T2.3 G3 त्वमर्हसि (for इहा°). Ñ2 V1.3 B D9 अरातिं जेतु(B4 छेत्तु)मर्हसि; D3 अवजेष्यसि मैथिलीं; D7 अरीञ्जेतुं त्वमर्हसि. —After 15, D3 ins.:

21* मरुद्भिरभिसंयुक्तः पौलोमीमिव वासवः।

16 For sequence in Ñ2 V1.3 B D3.9, cf. v.l. 4. —^{a}) B4 नाहं (for न हि). Ñ V1.3 B D1.4.9 तं (for [अ]हं). B1.3 D1.2.5.8 T1 G1.2 M5 किंचित् (for कंचित्). —^{b}) B1 विद्यते (for राघव). —^{d}) D3 भवेद् (for तिष्ठेद्). V3 T3 अभिमुखे(T3 °खं); D7 अक्षिमुखो (sic) (for अभिमुखो). T2 रिपुः (for रणे).

17 For sequence in Ñ2 V1.3 B D3.9, cf. v.l. 4. Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 read 17 (including 22* except D1.4) after 4; while D3 reads 17 after 1. —^{a}) B1 समासक्तैः; B3 समासिक्तं; B4 M1.2 समायुक्तं(B4 °क्ते); Cg.t as in text (for °सक्तं). —^{b}) Ñ1 स (sic) (for न). D5 विवत्स्यते (for विप°). —D9 om. 17^{cd} – 18^{ab}; D1.4 om. 17^{cd}. —^{c}) D8 द्रक्ष्यते (for द्रक्ष्यसे). D6.7 T2.3 M5 आनयिष्यंति(D7 M5 °ष्यामि) ते सीतां. —^{d}) V3 तीर्णो; B2 तां त्वां; M5 नीत्वा (for तीर्त्वा). Ś1 Ñ V1.3 B D2.3.8.12 राघव सागरं; G3 सागरमव्ययं (for सागरमक्षयम्). —After 17, Ś1 Ñ1 D2.8.12 ins.:

22* न ह्येषामस्त्यकर्तव्यं त्वदर्थे किंचिदेव तु।
वीर्यविक्रमसम्पन्ना बलवन्तो हि वानराः।

18 For sequence in Ñ2 V1.3 B D3.9, cf. v.l. 4. —Ñ1 illeg. for 18^a. —^{a}) Ś1 D2.8.12 आविश्य; B4 D6 T2.3 M5 उत्सृज्य; Cm.g.t as in text (for आलम्ब्य). D1.4 शोकावेशेन तदलं; D3 तदलं शोकतापेन. —^{b}) D3 धैर्यम्; G2 कोपम् (for क्रोधम्). V3 B4 D3 G1.2 आलंब्य; Cr.k.t as in text (for आलम्ब). Ñ2 V1.3 B राघव; D6 भूमिप (for भूपते). Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 धैर्यमालंब (D2.4.8.12 °म्ब्य) राघव.
—^{c}) G2 किंचेष्टाः; Cr.m.g.k.t as in text (for निश्चेष्टाः). —For 18^{cd}, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

23* क्षात्रं धर्ममुपातिष्ठ चण्डात्सर्वे हि बिभ्यति।

[V3 B क्षात्र-; D2 क्षत्र- (for क्षात्रं). Ś1 D12 उपाश्रित्य (for °तिष्ठ). Ñ2 V1.3 B2 सर्वो; D9 सर्वं (for सर्वे). Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 सर्वो दंडाद्बिभेति हि (for the post. half). D3 विक्रमस्व यथाकालं सर्वश्चंडाद्बिभेति च.]

19 For sequence in Ñ2 V1.3 B D3.9, cf. v.l. 4. —^{a}) Ś1 (marg.) Ñ V3 B1–3 D2.8.12 हि; D9 ह्य; G2 सु-; M1.2 तु (for च). D1.4 समुद्रस्य (for च घोरस्य). —D4 om. 19^{bc}. —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.8.9.12 सागरस्य (for समुद्रस्य). Ñ2 V1.3 B D9 महोदधेः; D6 महीपते (for नदीपतेः). —V1 om. 19^a – 20^b; B om. 19^{cd}. D3 reads 19^{cd} here for the first time, repeating it (var.) after 7. —^{c}) Ś1 Ñ V3 D1.2.3.9.12 महाबाहो; D3 (both times) इहोपेतैः (for °पेतः). —^{d}) D6.7 G1 Cr सूक्ष्मबुद्धिं; M1.2 सूक्ष्मां बुद्धिं; Ck.t as in text (for सूक्ष्मबुद्धिर्). G2 विचार्यतां; Cr.k.t as in text (for °रय). Ś1 Ñ V3 D1–3.8.9.12 सूक्ष्मा(V3 मम) बुद्धिर्विधीयतां (D3 [second time] °चार्यतां [first time] °मृष्यतां; D9 °धीयते); D4 यत्नं कुरु महामते. —After 19^{cd} (first occurrence), D3 ins.:

24* नखदंष्ट्रायुधा वीरा युद्धाय कृतनिश्चयाः।
प्राणान्न परिरक्षन्ति भवतोऽर्थे न संशयः।

—After 19, D5–7.10.11 T G M3.5 ins.:

25* लङ्घिते तस्य तैः सैन्यं हतमित्युपधारय।
सर्वं तीर्णं च मे सैन्यं जितमित्युपधारय।

[G M3.5 om. l. 1. T1 om. (hapl.) from the post. half of l. 1 to the prior half of l. 2. D6 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) D11 ते (for तैः). D7 तत्र तैः सैन्यैर् (for तस्य तैः सैन्यं). D5.7.10.11 Cv जितम् (for हतम्). D7 [उ]पधार्यतां; D10.11 Ct [ए]व निश्चिनु; Cv as above (for [उ]पधारय). —D5 om. l. 2. —(l. 2) = 11^{cd}. M5 transp. तीर्णं and सैन्यं. D6 T3 G2.3 [उ]पधार्यतां; D10 M5 Ct [अ]वधार्यतां; D11 [अ]वधारय; Cm as above (for [उ]पधारय). ❀ Cv.m : रावणं च हतमुपधारयेति क्वचित्पाठः। अत्र तु यावच्छन्दोऽध्याहार्यः। जितमिति च भावे निष्ठा।

G. 5. 71. 16
B. 6. 2. 22
L. 5. 69. 20

इमे हि समरे शूरा हरयः कामरूपिणः ।
तानरीन्विधमिष्यन्ति शिलापादपवृष्टिभिः ॥ २०

कथंचित्परिपश्यामस्ते वयं वरुणालयम् ।
किमुक्त्वा बहुधा चापि सर्वथा विजयी भवान् ॥ २१

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

मे सैन्यं यावत्तीर्णं तावत्तेन जितम् ।; Cm: further adds: लङ्घिते तस्य तैः सैन्यम् इति क्वचित्पाठः । तस्यार्थः—समुद्रे लङ्घिते तैर्वानरैस्तस्य रावणस्य सैन्यं जितमित्युपधारयेत्यर्थः ।; Ct: पाठान्तरे समुद्रे लङ्घिते etc. as in Cm. ❀]

—After 19, Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 read 5–11 (Ś1 11^{ab}; Ñ1 12^{ab} also).

20 Ś1 D1.4 om. 20. Ñ V1.3 B D9 om. 20^{ab}. —^{a}) D3 वानराः; D10.11 G2 M3.5 हरयः (for समरे). D7 शूराः समरे (by transp.). —^{b}) D2.8.12 वानराः; D3 *वें च; D10.11 M3.5 समरे; G2 विक्रांताः; M1.2 बहवः (for हरयः). —B3.4 read twice 20^{cd}–21 (B3 repeats only up to 21^{ab}) repeating 12^{ab} after 21 (in B4 after first occurrence). —^{c}) Ñ V1.3 B (B3.4 both times) D2.3.8.9.12 तां पुरीं (for तानरीन्). G3 तानरींश्च वधिष्यंति. —^{d}) Ñ1 D2.3.8.12 -योधिनः; G3 -मुष्टिभिः (for -वृष्टिभिः). Ñ2 V1.3 B (B3.4 both times) D9 वानराः काम (B3 कपि [both times]) रूपिणः; L (ed.) शिलापाषाणदारुभिः. —After 20, D3 ins.:

26* हतं च रक्षसां सैन्यं जितमेवोपधारय ।

—Thereafter D3 reads 20 and 26* twice with the same variants. —After 20, D12 repeats 11^{ab}.

21 Ñ1 V1 om. 21^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ2 V3 B2.4 (both times) D1–4.8.9.12 Ck एव (for परि-). B1.3 (both times) Ct एव पश्यामि; D6.7 T2 M3 Cm संतरिष्यामस्; D10.11 परिपश्यामि; Ck as in text (for परिपश्यामस्). —^{b}) Ñ2 V3 B1.2.3 (both times) D9 यदि तं; B4 (both times) यदिदं; D1.4 तां (D4 तं) चैव; D2.3.7 T1 M1.2.5 तं (T1 *inf. lin.* [also] ते) वयं; D10.11 Cr.k.t लंघितं; G तद्वयं (for ते वयं). V3 B (B3.4 both times) D5.9 T1.3 G1.2 M1.2 रावणालयं; Cr.k.t as in text (for वरुणा°). —After 21^{ab}, D3 ins.:

27* पश्चात्सर्वाणि कार्याणि करिष्यामो न संशयः ।;

while D5–7.10.11 S ins.:

28* हतमित्येव तं मन्ये युद्धे समितिनन्दन ।

[D10.11 शत्रुनिबर्हण; T3 सवितृनंदन; Cg as above (for समिति°).]

—^{c}) D11 वा (for च). Ś1 D2.8.12 बहुनैतेन; Ñ1 बहु* वचः; D1.3.4 से बहु वचः; G2 बहुना वापि (for बहुधा चापि). Ñ2 V1.3 B (B4 both times) D9 बहुनात्र किमुक्तेन. —^{d}) D8 भवेत् (for भवान्). Ñ2 V1.3 B (B4 both times) D9 विजितं (D9 °तस्) त्वया (for विजयी भवान्). —After 21, Ñ1 D1–4 (D1.3.4 l. 3 only, while D3 cont. l. 1–2 after 15*).8.9 ins.; while D12 repeats 11^{cd} after 21 and then ins.; Ś1 ins. after 11^{cd} (read after 21):

29* बहु चिन्तयितव्यं ते संग्रामार्थं नरेश्वर ।
महतश्च समुद्रस्य लङ्घनार्थमरिंदम ।
तस्मादुद्योगमातिष्ठ प्रयत्ने सिद्धिरास्थिता ।
सर्वः प्रयत्नवाँल्लोके सर्वां सिद्धिमवाप्नुयात् ।

[Ñ2 D9 om. l. 1–2. —(l. 1) Ñ1 न हि (for बहु). D3 अरिंदम (for नरेश्वर). D8 अलं हि बहु चिंत्तं ते संग्रामार्थे नरेश्वर. —Ñ1 om. l. 2. —(l. 2) D3 तथैव लवणांभोधेर् (for the prior half). Ś1 D12 बंधनार्थम् (for लङ्घ°). D3 महामते (for अरिंदम). —Ś1 D2.12 om. l. 3–4. —(l. 3) Ñ1 श्रीः प्रयत्ने स्थिता स्थिरा (for the post. half). —Ñ1 om. l. 4. —(l. 4) D8 सर्व- (for सर्वां).];

while D5–7.10.11 S ins. after 21:

30* निमित्तानि च पश्यामि मनो मे संप्रहृष्यति ।

[D6 T2.3 संप्रहर्षति; G3 च प्रहृष्यति; Cg as above (for सं°).]

—After 21, B3.4 repeat 11^{cd}–12^{ab}.

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 D8 om. Ñ V1.3 B D1.3.4.9.12 सुंदरकांडे; D2 उद्योगपर्वणि. —After Kāṇḍa name, D12 ins. उद्योगपर्वणि. —*Sarga name*: Ś1 D8.12 उत्तरोत्तरवाक्यं; Ñ V1.3 B D1–4.9 सुग्रीववाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om. Ś1 70; Ñ2 D9 73; V1 68; V3 62; B1 72; B2 66; B4 76; D3 74; D5–7.10.11 S 2. —After colophon, G M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

३

सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत्परमार्थवित् ।
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥ १
तरसा सेतुबन्धेन सागरोच्छोषणेन वा ।
सर्वथा सुसमर्थोऽस्मि सागरस्यास्य लङ्घने ॥ २
कति दुर्गाणि दुर्गाया लङ्कायास्तद्ब्रवीहि मे ।
ज्ञातुमिच्छामि तत्सर्वं दर्शनादिव वानर ॥ ३
बलस्य परिमाणं च द्वारदुर्गक्रियामपि ।
गुप्तिकर्म च लङ्काया रक्षसां सदनानि च ॥ ४
यथासुखं यथावच्च लङ्कायामसि दृष्टवान् ।
सर्वमाचक्ष्व तत्त्वेन सर्वथा कुशलो ह्यसि ॥ ५

G. 5. 72. 4
B. 6. 3. 5
L. 5. 70. 4

3

1 ^{a}) D7 T2.3 तस्य त(D7 °तस्त)द्वचनं श्रुत्वा. —^{b}) D7.10.11 T1 M1.2.5 Ck.t परमार्थवत्; Cg as in text. —For 1^{ab}, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

31* स विनीय तमायासं सुग्रीवेणोपसान्त्वितः ।

[D8 मनस्तापं (for तमायासं). Ś1 Ñ1 D12 स विनीतमनायासं; Ñ2 B2 D9 स त्यक्त्वा शोकमायासं (for the prior half). Ś1 Ñ1 D1.2.4.12 प्र(D2 [अ]भि)हर्षितः; V1 B1.2 [उ]पशांतितः; D3.8 प्रधर्षितः (for [उ]पसान्त्वितः).]

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 सुग्रीवमभिनं(Ñ1 °वं)द्यैव; Ñ2 V1.3 B D9 प्रतिगृह्याथ तद्वाक्यं. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 ततोऽब्रवीत्; Ñ2 V1.3 B D9 उवाच ह (for अथाब्रवीत्).

2 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B3 D T1.3 G1.3 M Cr.g.k.t तपसा; Cg*p* as in text (for तरसा). —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D2.3.7.9–12 च; D1.4 तु (for वा). D8 सागरोहं क्षणेन वा (sic). —^{c}) Ñ1 B4 हि; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 [अ]हं; D7.10.11 M1 [अ]पि (for सु-). Ś1 सर्वार्थ* (for सर्वथा सु-). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 [ऽ]हं (for ऽस्मि). —^{d}) Ñ1 V1.3 B3 D9 [अ]भि- ; B1.2.4 D2 [अ]पि; D1.3.4.8 [अ]ति- (for [अ]स्य).

—Before 3, Ñ1 D1.4 ins.; while V1 B2 D3 ins. after 32*:

32* राक्षसानामभावाय सीतासंहर्षणाय च ।

[V1 B2 -संदर्शनाय; D3 -संरक्षणाय (for -संहर्षणाय).]

—Thereafter, V1 B2 cont. 53*; while D3 reads 6.4.1–2 (including star passages) repeating 6.4.1 in its proper place. —After 32*, D1.4 cont.; while Ś1 Ñ2 V1.3 B D2.8.9.12 ins. before 3:

33* पुनरेवाथ पप्रच्छ राघवो रघुनन्दनः ।
बुद्धिमन्तं हनूमन्तं दुर्गकर्मविधिं प्रति ।

[(l. 1) Ś1 D2.8.12 मारुतात्मजं (for रघुनन्दनः). —(l. 2) Ñ2 om. हनूमन्तं.]

3 Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12 (Ś1 D8.12 after 32*) read st. 3, 8, 18–27 (including star passages) after Colophon. D3 om. 3. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 कानि; B4 प्रति- ; G1 अति- ; Cr.m.g.k.t as in text (for कति). B4 -कर्माणि (for दुर्गाणि). Ś1 Ñ V1.3 B D2.8.9.12 दुर्गं च(D8 तं); D1.4.6 G2 लंकायां (D6 G2 °या); Cr °यां; Cm.g.t as in text (for दुर्गाया). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 कीदृशं; D6 दुर्गायास् (for लङ्कायास्). D7.8 तान्ब्र(D8 च ब्र)वीहि; D10.11 तद्ब्रवीष्व; M3 ब्रूहि तानि (for तद्ब्रवीहि). Ñ2 V1.3 B D9 कीदृशं मे निवेदय; G2 तत्त्वतः कथयस्व मे. ❀ Cm: ब्रूहि तानीति सम्यक्. ❀ —^{c}) D7 श्रोतुम् (for ज्ञातुम्). D5 इच्छति (for इच्छामि). —^{d}) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 आनुपूर्व्ये(D9 °र्व्ये)ण वानर; B1 अनुरूपेण राघव. —For 3^{cd}, Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 subst.:

34* श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञ वक्तुमर्हति तद्भवान् ।

[Ś1 D1.4 अर्हसि. Ś1 तत्त्ववान्; D1.4 वानर (for तद्भवान्).]

—All the above MSS. cont.; while Ñ2 V1.3 B D9 ins. after 3:

35* स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
आचचक्षे यथेन्द्रस्य पुरा पृष्टो बृहस्पतिः ।

[(l. 1) D4 वानरेंद्रेण (for राजपुत्रेण). —D4 om. from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 2. —(l. 2) Ś1 V1.3 B1–3(B3 also in marg.) D12 [इं]द्रेण; Ñ1 [इं]द्राय (for [इ]न्द्रस्य). Ñ2 V1.3 B1–3(B3 also in marg.) D9 पृष्टः पू(B2 स)र्वं; B3.4 दनोः पुत्रं(B4 पूर्वं); D4 इंद्रेणेव (for पुरा पृष्टो).]

4 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 बलं च (for बलस्य). Ñ1 D3 तु (for च). —D9 om. 4^{bc}. —^{b}) D2 द्वारि; D3 द्वारं (for द्वार-). —^{c}) B4 दुर्ग- (for गुप्ति-). Ñ2 V1.3 B1–3 D1.3.4.5.8 T1 लंकायां (for लङ्काया). ❀ Ck: गुप्तिकर्मं प्राकारादिभी रक्षाक्रमम् ।; Ct: " गुप्तिक्रमम् " इति पाठे and then as in Ck. ❀ —^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 साधनानि(V3 °नेन); G2 भवनानि; Cg as in text (for सदनानि). D3 [अ]पि (for च).

5 B3 om. 5^{ab}. Ñ2 V1.3 B1.2 D9 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) D3 यच्च यावद् (for यथासुखं). Ś1 Ñ1 B4 D1.2.4.8.12 यच्च(D2 °था) यावच्च यादक्च(D8 °त्वा); Ñ2 V1.3 B1.2 D9 यथावच्च य(B1 त)थातत्त्वं. —^{b}) Ñ1 D3 परि-; B1.4 D5.8 T3 G2.3 Ck अपि; D2 अभि- ; Ct as in text

G. 5. 72. 5
B. 6. 3. 6
L. 5. 70. 5

श्रुत्वा रामस्य वचनं हनूमान्मारुतात्मजः ।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो रामं पुनरथाब्रवीत् ॥ ६
श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये दुर्गकर्मविधानतः ।
गुप्ता पुरी यथा लङ्का रक्षिता च यथा बलैः ॥ ७
परां समृद्धिं लङ्कायाः सागरस्य च भीमताम् ।
विभागं च बलौघस्य निर्देशं वाहनस्य च ॥ ८
प्रहृष्टा मुदिता लङ्का मत्तद्विपसमाकुला ।
महती रथसंपूर्णा रक्षोगणसमाकुला ॥ ९
दृढबद्धकवाटानि महापरिघवन्ति च ।
द्वाराणि विपुलान्यस्याश्चत्वारि सुमहान्ति च ॥ १०
वप्रेषूपलयन्त्राणि बलवन्ति महान्ति च ।
आगतं परसैन्यं तैस्तत्र प्रतिनिवार्यते ॥ ११

(for असि). Ñ2 V1.3 B2 D9 दृष्टवानसि (by transp.); D1.4 परिवेष्टवान्(D1 °नात्) (for असि दृष्टवान्). —^{c}) T2 स त्वम्; Cg.k.t as in text (for सर्वम्). Ñ2 B2 D9 यत्नेन (for तत्त्वेन). Ś1 Ñ1 B4 D1–4.8.12 तथा तत्स(Ś1 त्वं स)-र्वमाचक्ष्व. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–4.8 सर्वस्य; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 हनुमन्(B2 °मान्) (for सर्वथा). D12 [अ]पि (for [अ]सि). B4 सर्वस्य कुशले रतः.

6 ^{a}) T2 व ** (for वचनं). —After 6^{ab}, K (ed.) ins. (within brackets):

36* प्रणम्य शिरसा रामं प्राञ्जलिः सुसमाहितः ।

—^{c}) D6 T2.3 श्रेष्ठं (for श्रेष्ठो). —^{d}) Ś1 Ñ1 B4 D2.3.8.12 प्रोवाच समव(B4 D3 °मुप)स्थितः(Ñ1 D2.8 °तं); Ñ2 V1.3 B1–3 D9 प्रोवाच तदनंतरं; D1.4 प्रोवाचेदं समुत्थितः.

7 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 आख्यामि (for आख्यास्ये). —^{b}) B2 दुर्गं (for दुर्ग-). —^{c}) G1 महा-; Ct as in text (for यथा). —For 7^{cd}, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

37* यथा गुप्ता पुरी लङ्का यथैव च सुरक्षिता ।

[D8 तथा (for second यथा). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 यथा वा रक्षिता ब(B1 °तैवं)लैः (for the post. half).]

—After 7, D5–7.10.11 S ins.:

38* राक्षसाश्च यथा स्निग्धा रावणस्य तु तेजसा ।

[G2 तु (for च). D5–7.10.11 T1.2 M3 च (for तु).]

8 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. D3 om. 8. —^{a}) D4 परा; D9 वरां (for परां). Ś1 Ñ1 D1.2.8.12 गुप्तिं च; D4 गुप्तिश्च (for समृद्धिं). D2.5 T1 लंकायां (for °याः). —^{b}) G2 रावणस्य (for सागरस्य). Ś1 D12 सु-; G2 M5 तु (for च). D1.4 सारतां (for भीमताम्). —G1 damaged from गं in ^{c} up to निर् in ^{d}. —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 विभवं (for विभागं). —^{d}) Ñ2 B1–3 D9 निवेशं; T3 दर्शनं; Cr.m.g.k.t as in text (for निर्देशं). Ñ1 T2 G3 रावणस्य; Ct as in text (for वाहनस्य). —After 8, D5–7.10.11 S ins.:

39* एवमुक्त्वा कपिश्रेष्ठः कथयामास तत्त्वतः ।

[M5 एवमुक्तः. D7 G2 M1.2 हरि- (for कपि-). D8 शंसयामास (for कथयामास). D10.11 तत्त्ववित् (for तत्त्वतः).]

9 ^{a}) Ñ2 V1.3 प्रकृष्टा; B1–3 D1–4.7 T2 G1.3 M5 Cr प्रहृष्ट-; D5.10.11 T1 G2 M3 Cv.g हृष्टप्र-; D6 हृष्टा प्र- (for प्रहृष्टा). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 रम्या (for लङ्का). —T2 om. (hapl.) 9^{cd}. Ñ2 D9 read 9^{cd} after 11^{ab} (first time). V1 reads 9^{cd} and 11^{cd} after 10^{ab}. V3 reads 9^{cd} and 12^{ab} after 10. B1 reads 9^{cd} and 11^{cd} after 12. B2–4 read 9^{cd} after 10. —^{c}) Ñ1 B2 D1–4.8 सं(B2 म)हता (for महती). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 -पूर्णा च (for -संपूर्णा). Ś1 D12 संहतारंभसंपूर्णा; B4 महारथप्रपूर्णा च. —^{d}) Ś1 Ñ1 B3 D1–4.7.8.10–12 -निषेविता (for -समाकुला). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 राक्षसैश्च महाबलैः. —For 9^{cd}, D5 T1 subst.; while D7 M3 ins. after 9:

40* वाजिभिश्च सुसंपूर्णा सा पुरी दुर्गमा परैः ।

10 G2 om. 10–11^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ V1 B4 D1–4.8.9.12 -बंध-; V3 -बंधैः (for -बद्ध-). Ñ1 D1–4.6–8.10.11 -कपाटानि; Ñ2 V1.3 B D9 -कपा(B4 °वा)टा च (for -कवाटानि). —^{b}) Ñ2 V1.3 B D9 गंभीरपरिखावृता. —After 10^{ab}, V1 reads 9^{cd} and 11^{cd}. —^{cd}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.7–12 G1.3 M1.2 Cm.t transp. द्वाराणि and चत्वारि. Ś1 D12 निपुणानि; D2 नियुतानि (for विपुलानि). B2 च पुलन्यासां (sic) (for विपुलान्यस्याश्). D6 T2.3 M5 दुर्गाणि (for चत्वारि). T2.3 विविधानि; Cg as in text (for सुमहान्ति). —After 10, V3 reads 9^{cd} and 12^{ab}; B2–4 read 9^{cd}.

11 G2 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). Ñ1 om. (hapl.) 11^{ab}. Ñ2 D9 repeat 11^{ab} after 12. V1 B2.4 read 11^{ab} after 12. D6 transp. 11 and 12. B3 transp. 11^{ab} and 11^{cd}. G1 damaged from णि in ^{a} up to हा in ^{b}. —^{a}) Ś1 D1.2.4.8.12 यंत्रेषु; Ñ2 D9 (both first time) सर्वेषु; Ñ2 (second time) V1.3 B D9 (second time) यंत्राणि; D6.7.10.11 T2.3 M3 Cr.m.g.k.t तत्रेषु-; G1 द्वारेषु (for वप्रेषु). Ś1 B1.4 D2.8.12 [उ]परि; D1.4 चोप- (for [उ]पल-). D3 तत्रस्थानि च यंत्राणि. —^{b}) Ś1 D12 बहूनि सु- (for बलवन्ति). B2.3 दृढानि (for महान्ति). G3 transp. बलवन्ति and महान्ति. —After 11^{ab} (first time), Ñ2 D9 read 9^{cd}. —V1 reads 9^{cd} and 11^{cd} after 10^{ab}. B1 reads 9^{cd} and 11^{cd} after 12. —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 आगच्छत् (for आगतं). D5.10 T1.3 M5 प्रति-; D11 प्राप्ति-

द्वारेषु संस्कृता भीमाः कालायसमयाः शिताः ।
शतशो रचिता वीरैः शतघ्न्यो रक्षसां गणैः ॥ १२

सौवर्णश्च महांस्तस्याः प्राकारो दुष्प्रधर्षणः ।
मणिविद्रुमवैडूर्यमुक्ताविरचितान्तरः ॥ १३

सर्वतश्च महाभीमाः शीततोया महाशुभाः ।
अगाधा ग्राहवत्यश्च परिखा मीनसेविताः ॥ १४

द्वारेषु तासां चत्वारः संक्रमाः परमायताः ।
यन्त्रैरुपेता बहुभिर्महद्भिर्दृढसंधिभिः ॥ १५

त्रायन्ते संक्रमास्तत्र परसैन्यागमे सति ।
यन्त्रैस्तैरवकीर्यन्ते परिखासु समन्ततः ॥ १६

एकस्त्वकम्प्यो बलवान्संक्रमः सुमहादृढः ।
काञ्चनैर्बहुभिः स्तम्भैर्वेदिकाभिश्च शोभितः ॥ १७

G. 5. 72. 15
B. 6. 3. 18
L. 5. 70. 15

(sic); G3 परि-; Ck.t as in text (for पर-). Ñ2 V1.3 B1.4 D3.9 हि; B2.3 च; M3 तु; Ck.t as in text (for तैस्). G2 वाजिभिश्च सुसंपूर्णा. —^{d}) Ñ2 D9 तत्रैव वि-(D9 च); V1.3 B4 तत्र तैर्वि-; B1-3 ततस्तैर्वि- (for तत्र प्रति-). D6 -निहन्यते; D9 विचार्यते; Ct as in text (for -निवार्यते). M3 Cg तत्र तैः प्रतिहन्यते. —For 11^{cd}, Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 subst.:

41* आगच्छन्त्यपि सैन्यानि वार्यते तानि तैरपि।
[Ś1 D12 स्तनितैर् (for तानि तैर्).]

12 V3 reads 9^{cd} and 12^{ab} after 10. D6 transp. 11 and 12. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 विपुला; Ñ2 V1 B2.4 D9 च कृता; V3 B1.3 T3 G2 सु(V3 वि)कृता; D5 T1 संस्तृता; T2 सुदृढा; M1.2 संक्रमा; Cm.g.t as in text (for संस्कृता). D8 विद्धि (for भीमाः). —^{b}) Ś1 D12 कांचनाद्रिसमाः; Ñ D1.2.4.9 काला(D4 घना)चलसमाः; V1 B2-4 °कृताः; D8 °मयीः; Cr.m.g.t as in text (for कालायसमयाः). Ś1 Ñ B1.2.4 D1-4.8.9.12 T3 M3 शिलाः; Cg as in text (for शिताः). V3 कालायससमाकुलाः; M5 कालायससमाश्रिताः. ❀ Cr: कालायसमयाः, ङीबभावश्छान्दसः।; so also Cg. ❀ —^{c}) Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 शतधा (for शतशो). Ś1 D12 चरिता; Ñ1 B4 च वृता; Ñ2 B2 D9 चावृताः; V1.3 चारिताः; D1.4.8 चार्पि(D8 °चि)ता; D2 च रथा (sic); D3 निचिताः (for रचिता). Ñ1 भीमैः; Ñ2 V1.3 B1-3 D9 शूरैः; B4 D3 शूलैः (for वीरैः). —^{d}) G3 शतशो; Cr.m.g.t as in text (for शतघ्न्यो). —After 12, Ñ2 D9 repeat 11^{ab}; V1 B2.4 read 11^{ab}; while B1 reads 9^{cd} and 11^{cd}.

13 ^{a}) D6.10.11 तु (for च). Ś1 Ñ1 B4 D1-4.8.12 शातकौं(B4 D3 °कुं)भमयस्तस्याः(B4 °त्र); Ñ2 V1.3 B1-3 D9 आयसश्च म(B3 °सः सुम)हांस्तत्र; G3 स सुवर्णमयस्तस्याः. —^{b}) D8.12 दुष्प्रकर्षणः. —^{c}) Ñ1 B4 माला- (for मणि-). Ś1 D1-11 S -वैडूर्य- (for -वैदूर्य-). —^{d}) Ñ2 V1.3 B D9 मुक्ताहेम(B1 °मणि)विभूषितः(B1.3 °ताः).

14 Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) B1 सु- (for च). D5 -भीमान् (for -भीमाः). D6 T3 सुघेया (T3 °घोरा) दुस्तरा भीमाः; G2 M5 आयता विपुला भीमाः. —T1 damaged from म in ^{b} up to इ in ^{c}. G1 damaged from या in ^{b} up to गा in ^{c}. —^{b}) Ñ2 V3 B1.2.4 D9 भयावहाः (for महाशुभाः). V1 B3 D6 T3 G2.3 M शीततोय(V1 B3 M1.2 °या)वहाः शुभाः; D5 शीततोयवहाञ्शुभान्. —For 14^{ab}, Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 subst.:

42* ताः सर्वाः सुमहादुर्गाः शीतामलजलाः शुभाः।
[Ś1 सर्वाः स-; Ñ1 च सर्वा; D1.4 सर्वाश्च (for सर्वाः सु-). D8 -महद्- (for -महा-).]

—^{c}) B3 आपगा (for अगाधा). D2.3.6.8.12 ग्राहवंत्यश्च; D7 ग्राहसंपूर्णाः (for ग्राहवत्यश्च). —^{d}) D5 T M Cr.k परिघाः; Cg.t as in text (for °खा). D3 भीम- (for मीन-). Ś1 -संगताः; Ñ1 D1-4.8.12 G2 -संकुलाः; V1.3 B4 -शोभिताः (for -सेविताः).

15 ^{a}) T3 द्वारेण; Cr.m.g.k.t as in text (for द्वारेषु). G2 तस्याश्च (for तासां). Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 तासां च (D3 तस्याश्च)तुर्षु द्वारेषु; Ñ2 V1.3 B D9 चत्वारः संक्रमास्तेषु(B1 °षां). —^{b}) Ś1 संक्रमः; Ñ2 V1.3 B D9 द्वारेषु (for संक्रमाः). Ś1 परमो यथा; Ñ1 V1.3 B1.3.4 D1-4.8 परमायसाः(V3 °युधाः); D12 परमा यथा (for परमायताः). —^{c}) B3 चंद्रैर्; D9 पंचैर् (for यन्त्रैर्). T3 भीमाभिर् (for बहुभिर्). —^{d}) T2.3 बृहद्भिर् (for महद्भिर्). Ñ2 V1.3 B D9 दृढधन्वि(V3 °बंध; B4 °धातु)भिः; D5-7.10.11 T1 G M1-3 Ct गृह(M1.2 बहु)पंक्तिभिः; M5 कृतपंक्तिभिः (for दृढसंधिभिः). Ś1 D2.8.12 बलवद्भिः स्व(D12 सु)धिष्ठितैः; Ñ1 D1.4 बलवद्भिः स्वनु(Ñ1 सुनि)ष्ठिताः.

16 ^{a}) Ś1 D12 त्रयः सु-; Ñ V1.3 B1.2.4 D2.3.9 त्रयस्तु(D3 °स्ते); D1.4 यंत्रास्तु; D8 अयं तु (for त्रायन्ते). Ś1 D1.2.4.8.12 तस्याः (for तत्र). ❀ Ct: 'ह्रियन्ते' इति पाठे ते संक्रमा नाश्यन्त इत्यर्थः. ❀ —^{b}) B3 D6 G3 Ct -[आ]गते; D1.4 -[आ]गमं; Cr.m.g.k as in text (for -[आ]गमे). D1.2.4 प्रति; D12 मतिः (for सति). D3 परेषामागते बले. —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 अभ्यव- (for तैरव-). G3 अभिहन्यंते; Cr.m.g.k.t as in text (for अवकीर्यन्ते). —^{d}) B4 D1.4 परिखास्तु(B4 °श्च); D5 S Cr.k परिघासु(G2 °घांस्तु); D3 परिवज (sic); Cm.g.t as in text (for परिखासु).

17 D9 om. 17. —^{a}) Ś1 D12 त्वेकस्तु; D8 त्वकोयं (sic); L (ed.) त्वकंपो (for त्वकम्प्यो). —^{b}) Ś1 D12 परमो दृढः; Ñ B D2.5.6 T M5 सुमहान्दृढः(Ñ2 B1-3 °ञ्शुभः); V1.3 सुमहांस्ततः; D1.8 सुमहदृढः (for सुमहादृढः).

G. 5. 73. 5
B. 6. 3. 19
L. 5. 70. 25

स्वयं प्रकृतिसम्पन्नो युयुत्सू राम रावणः ।
उत्थितश्चाप्रमत्तश्च बलानामनुदर्शने ॥ १८

लङ्कापुरी निरालम्बा देवदुर्गा भयावहा ।
नादेयं पार्वतं वन्यं कृत्रिमं च चतुर्विधम् ॥ १९

स्थिता पारे समुद्रस्य दूरपारस्य राघव ।
नौपथश्चापि नास्त्यत्र निरादेशश्च सर्वतः ॥ २०

शैलाग्रे रचिता दुर्गा सा पूर्देवपुरोपमा ।
वाजिवारणसंपूर्णा लङ्का परमदुर्जया ॥ २१

परिघाश्च शतघ्न्यश्च यन्त्राणि विविधानि च ।
शोभयन्ति पुरीं लङ्कां रावणस्य दुरात्मनः ॥ २२

अयुतं रक्षसामत्र पश्चिमद्वारमाश्रितम् ।
शूलहस्ता दुराधर्षाः सर्वे खड्गाग्रयोधिनः ॥ २३

नियुतं रक्षसामत्र दक्षिणद्वारमाश्रितम् ।
चतुरङ्गेण सैन्येन योधास्तत्राप्यनुत्तमाः ॥ २४

—^{c}) V3 तैस्तु (for स्तम्भैर्). —^{d}) Ś1 D12 च सर्वतः; Ñ2 V1.3 B D2 च संवृतः; D1.4.8 समंततः (for च शोभितः).

18 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. —^{a}) V1.3 B अलं (for स्वयं). B2 D1.4.5.7.10.11 T1 M3 Cm.t प्रकृतिमाप(B2 °निष्प)न्नो; Cr.g as in text (for प्रकृतिसम्पन्नो). —^{b}) V1 युयुधे. V3 युयुधे राम लक्ष्मणः (sic); B4 युयुत्सू रावणः सुधीः. —^{c}) M1.2 मुदितश्; Cr.g.t as in text (for उत्थितश्). D2.9 [अ]प्रमेयश्च (for [अ]प्रमत्तश्च). —^{d}) V1.3 B4 T2.3 अपि(V1 अत्र; V3 अत्र; B4 स तु) दर्शने; B3(also as in text in marg.) अर्थसाधने; D1.9 अनुदर्शनं; D3 M1.2 उप°; Cg.t as in text (for अनुदर्शने).

19 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. V1 om 19^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ V3 B D1.3–5.9–12 T1 G1 M3 Cg पुनर्; D2.8 तथा (for -पुरी). Ś1 D12 दु(D12 पु)-रालभ्या; Ñ1 दुराधर्षा; Ñ2 V3 B D1.2.4.8.9 दु(D9 ध)रा-लंबा (for निरालम्बा). —^{b}) D3 दिव्य-; D9 दैव- (for देव-). Ś1 D12 -दुर्ग- (for -दुर्गा). Ś1 Ñ1 D2.4.8.12 महाभया (for भयावहा). —^{c}) D5 G2 पर्वतं (sic) (for पार्वतं). D6.10.11 T2 चान्यं; M3 Cg वान्यं (for वन्यं). V1.3 B D9 सारोहा पर्वते यच्च(B1.2 °श्च). —^{d}) V1.3 ख्याति तत्र; B1 तद्दुर्गं च; B2 D9 निखातं च; B3.4 खानितं च (for कृत्रिमं च). —For 19^{cd}, Ś1 Ñ D1–4.8.12 subst.:

43* नादेयं पार्वतीयं च खानित्रं चाम्बु विद्यते ।

[Ś1 नादीय (for नादेयं). Ś1 D12 [अ]त्र (for [अ]म्बु). D8 लक्ष्येत; L(ed.) वर्तते (for विद्यते).]

20 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1.3.4.8.12 द्वीपो(D1.4 °पं) मध्ये; Ñ2 V1.3 B दृष्ट्वा(B2 °ष्टा) मध्ये; D2.9 दृढा(D9 °ष्ट्वा) पारे (for स्थिता पारे). —^{b}) D1.4 दूरपारं च; M5 दुरावारस्य (for दूरपारस्य). —After 20^{ab}, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

44* लङ्का तत्र पुरी रम्या प्राकारेणोपशोभिता ।

—V1.3 B om. 20^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ D1.2.4.8.9.12 नौपंथाश्चापि; D5.6 T M3 नौपथोपि च (for नौपथश्चापि). —D4 om. (hapl.?) from शश्च in 20^{d} up to घाश्च in 22^{a}. —^{d}) Ś1 Ñ D1–4.8–12 Ck.t निरुद्देशश्(Ñ2 D9 °शं; D4 °*); G3 निरालंबा; Cv.r.m.g.t*p* as in text (for निरादेशश्). Ñ D1.6.8–11 T2.3 G1 M5 Cv.r.t सर्वशः; D2 पर्वतः; Cg as in text (for सर्वतः).

21 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. D4 om. 21 (cf. v.l. 20). —^{ab}) Ñ2 V1.3 B D9 नग- (for शैल-). Ś1 Ñ1 V1.3 B1.3.4 D1.2.8.12 रुचिरा (for रचिता). Ś1 Ñ V3 B D1.2.8.9.12 दिव्या (for दुर्गा). B1.3 भूर्देव- (for पूर्देव-). B2 -पुरोगमा. Ś1 Ñ1 D1.2.8.12 सा पुरी देवनिर्मिता (for ^{b}). D3 राक्षसानां निवासार्थं निर्मिता विश्वकर्मणा. —G2 om. 21^{cd}. —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 मत्त- (for वाजि-). B4 -राक्षस- (for -वारण-). Ś1 Ñ1 D1.2.8.12 -संपन्ना (for -संपूर्णा). —^{d}) Ñ2 V1.3 B D9 नित्यं (for लङ्का). Ś1 Ñ1 D1.2.8.12 -दुर्गमा (for -दुर्जया).

22 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. D4 om. up to घाश्च in ^{a} (cf. v.l. 20). —^{a}) Ś1 V1 B3 D2.9–11 परिखाश् (for °घाश्). —^{b}) V3 कुलपुत्राः सुपूजिताः. —^{c}) V1 रम्यां (for लङ्कां).

23 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. For st. 23–26, Ś1 Ñ V3 D1–4.8.9.12 subst. 47*. —^{a}) B2–4 राक्षसाः (for रक्षसाम्). V1 B1 तत्र; B2–4 केचित् (for अत्र). —^{b}) B3 पश्चिमं (for °म-). B आश्रिताः. D5–7.10.11 T1 G3 M पूर्वद्वारं(D11 G3 °र)स(M1.2 °र्वं तु द्वार)माश्रि(G3 °स्थि)तं. —After 23^{ab}, D5 T1 G3 read 25^{cd}; D11 reads 24^{cd}. —D5 T1 G3 read 23^{cd} after 25^{ab}. —^{c}) M5 शूलहस्त-. —For 23^{cd}, V1 B subst. l. 7 of 47*.

24 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. For subst. in Ś1 Ñ V3 D1–4.8.9.12, cf. v.l. 23 and 26. B1.3 M1 om. 24–25. B2 reads 24^{ab} after 26, M2 reads 24^{ab} after 25. —^{a}) B2 तत्र (for अत्र). —^{b}) B2 दक्षिणं; T3 उत्तर- (for दक्षिण-). D11 आयुतं (for आश्रितम्). —B2 om. 24^{cd}. D11 reads 24^{cd} after 23^{ab}. —For 24, V1 B4 subst.:

45* रक्षन्ति रक्षसां संघा धनुष्मन्तो महाबलाः ।
लङ्काया दक्षिणं द्वारं रक्षन्ते भीमविक्रमाः ।
गजारूढाश्च बहवः शूलमुद्गरयोधिनः ।

[(l. 1) V1 लङ्कां * (for रक्षन्ति).]

प्रयुतं रक्षसामत्र पूर्वद्वारं समाश्रितम् ।
चर्मखड्गधराः सर्वे तथा सर्वास्त्रकोविदाः ॥ २५
अर्बुदं रक्षसामत्र उत्तरद्वारमाश्रितम् ।
रथिनश्चाश्ववाहाश्च कुलपुत्राः सुपूजिताः ॥ २६
शतं शतसहस्राणां मध्यमं गुल्ममाश्रितम् ।
यातुधाना दुराधर्षाः साग्रकोटिश्च रक्षसाम् ॥ २७
ते मया संक्रमा भग्नाः परिखाश्चावपूरिताः ।
दग्धा च नगरी लङ्का प्राकाराश्चावसादिताः ॥ २८

G. 5. 72. 16
B. 6. 3. 29
L. 5. 70. 16

25 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. For subst. in Ś1 Ñ V3 D1-4.8.9.12, cf. v.l. 23 and 26. B1.3 M1 om. 25 (cf. v.l. 24). B2 reads 25[ab] after 26[ab]. —[a]) B2 नियुतं; D7 अयुतं; G3 अर्बुदं; Ct as in text (for प्रयुतं). B2 D5 T1 तत्र (for अत्र). —[b]) B2 पूर्वं द्वार- (for पूर्वद्वारं). D5-7.10.11 T1.3 G3 M2.3 पश्चिमद्वा(T3 पूर्वं तु द्वा)रमाश्रि(G3 °स्थि)तं; G2 पूर्वद्वारमुपाश्रितं. —After 25[ab], D5 T1 G3 read 23[cd]. —B2 om. 25[cd]. D5 T1 G3 read 25[cd] after 23[ab]. —[c]) T2 transp. चर्म and खड्ग. —For 25, V1 B4 subst.:

46* पूर्वद्वारं समाश्रित्य स्थिताः सर्वास्त्रयोधिनः।
महाकाया महाघोरा राक्षसा बलदर्पिताः।
नियुतं रक्षसां तत्र रक्षणे च समाहितम्।

[(l. 3) V1 रक्षते (for रक्षणे).]

—After 25, M2 reads 24[ab].

26 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. —[a]) D5.7 T G3 M1.2.5 नियुतं; D6.10.11 M3 न्यर्बुदं (for अर्बुदं). B2 राक्षसास् (sic) (for रक्षसाम्). V1 B तत्र (for अत्र). —[b]) B2.3 उत्तरं; T3 दक्षिण- (for उत्तर-). —After 26[ab], B2 reads 25[ab]. —[c]) B1-3 [अ]श्ववाराश्च; V1 B4 वरारोहाः (for [अ]श्ववाहाश्च). —[d]) B2 प्र-; T2 G2 च (for सु-). —For 23-26, Ś1 Ñ V3 D1-4.8.9.12 subst.; while B subst. l. 7 only for 23[cd]:

47* अयुतं रक्षसां तत्र पूर्वद्वारमुपाश्रितम्।
शूलहस्ता दुराधर्षाः सर्वे एवाग्रयोधिनः।
पद्मं राक्षसवीराणामुत्तरं द्वारमाश्रितम्।
शक्त्यृष्टिकार्मुकधराः सर्वे समरयोधिनः।
अर्बुदं रक्षसां तत्र पश्चिमं द्वारमाश्रितम्। [5]
रथिनश्चाश्ववाराश्च कुलपुत्राः सुपूजिताः।
खड्गशूलधराः शूराः सर्वे सर्वास्त्रयोधिनः।
नियुतं रक्षसां तत्र दक्षिणं द्वारमाश्रितम्।
पादाता रथिनश्चैव शूरा विक्रान्तयोधिनः।

[(l. 1) Ś1 Ñ2 V3 D9 राक्षसास् (Ś1 °सं [sic]) (for रक्षसां). Ñ2 D9 पूर्वं (for पूर्व-). Ñ2 D9 उपाश्रिताः; D3 समाश्रितं. V3 उत्तरद्वारमास्थितं (for the post. half). —After l. 1, Ñ1 reads l. 4-5; Ñ2 D9 read l. 7. —D9 om. l. 2-4. D8 om. (hapl.) l. 2-3. Ñ2 om. l. 2. —(l. 2) D2 खड्ग- (for शूल-). D3 च दुर्धर्षाः. Ñ1 एवोग्र-; D3 संग्राम- (for एवाग्र-). Ñ1 -धन्विनः. —After l. 2, Ś1 D3.4.12 read l. 8; only Ś1 D12 repeating it in its proper place. —Ś1 reads l. 3 after l. 9. D12 reads l. 9 and l. 3 for the first time after l. 5 repeating them after l. 8 (r.). —(l. 3) Ś1 D12 (both times) गुल्मम् (for द्वारम्). D2 आश्रिताः. —D8 om. from the post. half of l. 4 up to कुलपुत्राः in l. 6. —(l. 4) V3 शक्ति*; D2.4.12 शक्त्यष्टि-. Ñ2 एवाग्र-; D3 संग्राम- (for समर-). —Before l. 5, D9 reads l. 7. —(l. 5) Ś1 राक्षसं; D4 रक्षते (for रक्षसां). Ñ1 D3 पश्चिम-. V3 आस्थितं. —(l. 6) D8 om. up to कुलपुत्राः. Ñ1 D9 [अ]श्वचाराश्च; D3 [अ]श्ववाहाश्च. Ñ1 सुधन्विनः; Ñ2 D3 प्रपू(D3 च पू)जिताः (for सुपूजिताः). —D4 reads l. 7 for the first time after l. 8 (read after l. 2) repeating it in its proper place. —(l. 7) Ñ2 V1 B D4 (first time).9 -चर्म- (for -शूल-). V3 तत्र; D4 (first time) सर्वे (for शूराः). V3 B1 शस्त्रास्त्र-; D9 एवोग्र- (for सर्वास्त्र-). D4 (first time) सर्वशास्त्रास्त्रकोविदाः (for the post. half). —V3 D1 om. l. 8-9. —(l. 8) Ś1 (second time) राक्षसं (for रक्षसां). Ñ1 शतं शतसहस्राणां (for the prior half). Ś1 D12 (both second time) उत्तरं; D4.8 दक्षिण- (for दक्षिणं). Ñ1 आस्थितं. —Ñ2 D3.4.9 om. l. 9. —(l. 9) Ñ1 पदाति-; D12 om. [first occurrence] (for पादाता).]

—After 26, B2 reads 24[ab].

27 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12, cf. v.l. 3. B2 D12 om. 27[ab]. —[a]) Ñ1 M1.2 -सहस्राणि. D-5.7.10.11 T1 G M3.5 Cg शतशोथ सहस्राणि. —[b]) Ñ1 तलम्; D6.7.10.11 T2 G1.3 M3.5 Cv.m.g.k.t स्कंधम् (for गुल्मम्). Ñ1 D1.4 आस्थितं (Ñ1 °ताः); V1 B4 D2.5-7.10.11 T1 G M3.5 Cg आश्रिताः. —[d]) D7 T2.3 G1.3 साग्रकोटी. Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 रावणं पर्युपासते. —After 27, Ś1 Ñ V1 (illeg.).3 B1.4 (after 48*) D1.2.4.8.9.12 read 6.4.1-2 (including star passages followed by a colophon) repeating st. 1 in its proper place; while B2.3 read 6.4.2 B3 repeating it in its proper place. —After 27, V1 B4 ins.:

48* प्राकाराः परिखाश्चैव संक्रमाश्च सहस्रशः।
नानायुधधराश्चैव रक्ष्यन्ते भीमविक्रमाः।

—After 27, D7 G2.3 ins.; while T2 M3 Ct ins. after 28; whereas G1 ins. after 29[ab]:

49* बलैकदेशः क्षपितो राक्षसानां महात्मनाम्।

28 [a]) D3 transp. ते and मया. D2 लग्नाः (for भग्नाः). —[b]) D2.5 S परिखाश्च; Cm.g.t as in text (for °खाश्च). Ś1 Ñ1 D1-4.6.12 G1 चापि; Ñ2 V1.3 B2-4 D9

G. 5. 72. 17
B. 6. 3. 30
L. 5. 70. 17

येन केन तु मार्गेण तराम वरुणालयम् ।
हतेति नगरी लङ्का वानरैरवधार्यताम् ॥ २९

अङ्गदो द्विविदो मैन्दो जाम्बवान्पनसो नलः ।
नीलः सेनापतिश्चैव बलशेषेण किं तव ॥ ३०

प्लवमाना हि गत्वा तां रावणस्य महापुरीम् ।
सप्राकारां सभवनामानयिष्यन्ति मैथिलीम् ॥ ३१

एवमाज्ञापय क्षिप्रं बलानां सर्वसंग्रहम् ।
मुहूर्तेन तु युक्तेन प्रस्थानमभिरोचय ॥ ३२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

चैव; B1 तस्य; D8 परि- ; Cm.k.t as in text (for चाव-). —^{c}) B4 वै (for च). B1(m. also as in text).3 सर्वा (for लङ्का). —^{d}) B1 T1 G2 M5 प्राकारश्च; D6 T2 प्रासादाश्च. V1.3 B [ए]व दारिता:(B1 °तः); T1 G2 M5 [अ]वसादितः; T3 प्रसादिताः (for [अ]वपूरिताः). Ś1 Ñ D1–4.8.9.12 साट्ट(Ś1 °र्धा; D4 °द्रि)प्राकारतोरणा; B1 (m. also) वानरैरुपधारय. —After 28, T2 M3 ins. 49*.

29 G1 reads 29^{ab} (followed by 49*) after 52*. —^{a}) V3 B D1–4.8.9 तेन (for केन). D3 [अ]नु- ; D5.6 T1 M3 च (for तु). —^{b}) Ś1 V3 D1–4.8.9.12 तरामो; B1.4 प्रतीर्य (for तराम). Ś1 D12 मकर- (for वरुण-). ❀ Cr.g : तराम विध्यर्थे(Cg व्यत्ययेन) लोट्।; Cm : तराम तरिष्यामः।; so also Ct. ❀ —After 29^{ab}, G1 ins. 49*. —^{c}) Ñ1 B1 D12 च; D1.2.4.8 [इ]व; D3 [ए]व (for [इ]ति). Ś1 Ñ2 V1.3 B2–4 D9 हतां च (B4 महतीं) नगरीं लंकां. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1.3 B1.3.4 D2.3.8.9.12 उपधारय(D8 °यन्); Ñ1 अवधारय; B2 उपपादय; D1.4 इति धारय; D6.7.10.11 T2.3 G2.3 M1.2 Ct उपधार्यतां (for अवधार्यताम्).

30 ^{a}) Ś1 द्विविधो (for द्विविदो). —^{b}) Ś1 D3 जांबुवान्. Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 निषधो (for पनसो). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 [ऽ]पि वा (for नलः). —B2 om. 30^{cd}. —^{c}) B3 नलः (sic) (for नीलः).

31 ^{a}) G2 प्लवमानां; Cg as in text (for °ना). T2 [अ]भि- ; T3 [अ]पि- (for हि). G2 तां लंकां (for गत्वा तां). —For 31^{ab}, Ś1 Ñ1 D1.4.8.12 subst. :

50* प्लवमानाश्च गत्वैते लङ्कां रावणपालिताम् ।

[Ñ1 विशंत्वेते; D1.4 तु गत्वैनां; D8 च गत्वैव (for च गत्वैते).];

while Ñ2 V1.3 B D9 subst. for 31^{ab} :

51* प्लवन्तोऽपि हि गत्वैते तां रावणपुरीमितः ।

[B1 गत्यती (sic); B4 गच्छंतु (for गत्वैते). B4 रावणस्य (for तां रावण-).]

—After 31^{ab}, D5–7.10.11 S ins. :

52* सपर्वतवनां भित्त्वा सखातां सप्रतोरणाम् ।

[D5 T1 M1.2.5 सप्रतोलिकां; D7.10.11 च सतोरणां; G1 सर्वतोक्षयां; Cg as above (for सप्रतोरणाम्).]

—Thereafter, G1 reads 29^{ab} (followed by 49*). —^{c}) T3 सपरिखाम् (for सभवनाम्). —^{d}) Ñ1 B4 D1.4.8 G3 नाशयिष्यंति (for आनयिष्यन्ति). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.6–12 T2.3 G1.3 M3 राघव (for मैथिलीम्).

32 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B4 D1–4.9.12 स सम्; B1–3 स त्वम् (for एवम्). D8 समाज्ञापय स क्षिप्रं. —^{b}) Ñ2 V1.3 B1.2 D9 राम; G2 अथ (for सर्व-). D7 repeats 32^{cd} after 6.4.4. —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B सु-; D8 च; D9 सं-; T1 [अ]भि- (for तु). D1–4 सु(D3 सन्)मुहूर्तेन युक्तेन. —^{d}) Ñ1 प्रयाणम्; D6 प्रस्थातुम्. V3 D1.4 मम(V3 इह) रोचय(D4 °ये); D3 समरोचय (for अभिरोचय). —After 32, Ś1 D8.12 read st. 3, 8, 18–27 (including star passages). —After 32, V1 B2 D3 ins. 32* thereafter V1 B2 alone cont.; while Ñ2 V3 B1.3.4 D9 ins. after 32; D8 after 55* :

53* इति वचनमिदं निशम्य धीमा-
न्पवनसुतस्य तदा नरेन्द्रसूनुः ।
जलनिधिमकरोत्तरीतुमीहां
रिपुनिधनाय विनिश्चितार्थतत्त्वः ।

[(l. 1) B4 मितवचनं; D8 वचनम् (subm.) (for वचनमिदं). —(l. 2) B1 सुरेंद्र- (for नरेन्द्र-). —Ñ2 om. (hapl. ?) from मकरो up to रिपुनिध in l. 4.]

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name* : Ś1 D8.12 उत्तरोत्तरवाक्यं; Ñ1 D1.2.4 दुर्गनिवेदनः(Ñ1 °नं); Ñ2 V1 B2 D9 दुर्गनिवेशख्यापनं(D9 °शाख्यानं); V3 B3 लंकादुर्गनिवेशख्यापनं; B1 लंकादुर्गाख्यापनं; B4 दुर्गकथनं; D3 दुर्गविधानवर्णनः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ś1 71; Ñ2 D9 74; V1 69; V3 63; B1 73; B2 67; B4 77; D3 75; D5–7.10.11 S 3 (as in text). —After colophon, Ñ V1(st. 18–27 illeg.).3 B D1.2.4.9 read st. 3, 8, 18–27 (including star passages). —After colophon, G M2 conclude with श्रीरामाय नमः.

४

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं यथावदनुपूर्वशः ।
ततोऽब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ॥ १

यां निवेदयसे लङ्कां पुरीं भीमस्य रक्षसः ।
क्षिप्रमेनां वधिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ २

अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीव प्रयाणमभिरोचये ।
युक्तो मुहूर्तो विजयः प्राप्तो मध्यं दिवाकरः ॥ ३

उत्तराफल्गुनी ह्यद्य श्वस्तु हस्तेन योक्ष्यते ।
अभिप्रयाम सुग्रीव सर्वानीकसमावृताः ॥ ४

G. 5. 73. 15
B. 6. 4. 5
L. 5. 71. 3

4

1 Ś1 Ñ V1 (partly illeg.).3 B1.4 (after 47*) D1.2.4.8.9.12 read st. 1–2 (including star passages) after 6.3.27, repeating st. 1 here. D3 reads st. 1–2 after 32* repeating st. 1 here. —ᵃ) D3 (first time) हनूमद्वचनं श्रुत्वा. —Ñ2 V3 B1.4 D9 om. 1ᵇᶜ in first occurrence; V1 illeg. for 1ᵇᶜ in first occurrence. —ᵇ) G2 अभिपूर्वशः; Ck.t as in text (for अनु°). Ś1 Ñ1 D1.4.12 (all first time) यथार्थं (D1.4 °र्थ-) परमार्थवत् (Ś1 Ñ1 °वित्); Ś1 Ñ2 V3 B D1–4.8.9.12 (all, except B2.3, second time) रामो रिपुनिषूदनः; Ñ1 (second time) रामः सत्यपराक्रमः; D8 यथातत्परमार्थतः —ᶜᵈ) T3 G1.3 M1.2.5 तत्र (for ततो). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 (all first time) प्रत्युवाच हनूमंतं (for ᶜ). D3 (first time) राघवः सत्यविक्रमः (for ᵈ). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 (all except B2.3, second time) सुग्रीवं विपुलग्रीव (V1 illeg.) मिदं वचनमब्रवीत्.

2 B2.3 read st. 2 after 6.3.27; B3 repeats st. 2 here; B4 repeats 2ᵃᵇ after 54*. —ᵃ) Ś1 Ñ1 D1.4.8.12 यन्मां; B1.4 (second time) कृत्स्नां; D2.3 यन्मे; D10.11 Ck.t यं नि-; Cr.m.g as in text (for यां नि-). T2.3 G M1.2 भीमां (for लङ्कां). Ñ2 V3 B2.3 (both times).4 (first time) D9 अब्रवीस्त (B2 °च) ततो लंकां. —ᵇ) Ś1 D12 तस्य; V3 om. (for पुरीं). —After 2ᵃᵇ, B4 ins. :

54* गजाश्वरथसंकीर्णां सराक्षसगणां दृढाम् ।

—ᶜ) Ś1 Ñ V3 B (B3 both times) D1–4.8.9.12 G1 अहमेको (B1.4 °व; G1 °तां); D7.10.11 G2.3 M5 क्षिप्रमेतां (G2 °नं; G3 °तं); Ct as in text (for क्षिप्रमेनां). Ñ1 V3 D1–4.8 हनि (V3 गमि) ष्यामि; D5 T M3 मथिष्यामि; Ct as in text (for वधिष्यामि). —After 2, Ñ2 D8.9 ins.; while Ś1 D1.3.4.12 ins. l. 2 only after 2 :

55* लङ्कानिवासिनो वीरा राक्षसाः सहरावणाः ।
ममास्त्राग्निं प्रवेक्ष्यन्ति शलभाः पावकं यथा ।

—Thereafter Ñ2 D1.4.9 read a colophon; while Ñ1 V1.3 B1.4 D2 ins. it after 2 :

[Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ V1.3 B1.4 D1.4.9 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name* : Ñ1 दुर्गवर्णनं; Ñ2 V1.3 B1.4 D2.9 दुर्गनिवेदनं (B1 D2 °नः); D1.4 दुर्गविधानवर्णनः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 D1.2.4 om.; Ñ2 D9 75; V1 70; V3 64; B1 74; B4 78.]

—After 55*, D8 cont. 53*.

3 ᵇ) D6 T2.3 प्रस्थानम्; Cm as in text (for प्रयाणम्). Ñ1 V1.3 B2.3 D2.3.5–8.10 T2.3 G M1.2 Cm अभिरोचय (D8 °ते). —ᶜ) D8 युक्ते. D3.8.10.11 Ct मुहूर्ते; Cr.m.g as in text (for °र्तो). D10.11 M1 Ct विजये; Cr.m.g as in text (for °यः). Ñ2 V1.3 B D9 मुहूर्तो (Ñ2 V1 B3 °र्ते) विजयो युक्तः. —D5 T1 G1 om. (hapl.) from 3ᵈ up to विजये in l. 1 of 56*. ❀ Ck : सुग्रीवस्य प्रयाणं सुग्रीवप्रयाणमस्मिन्निति । अस्मिन्नित्यतः । तद्दर्शयति–युक्त इति । So also Ct. —After 3, D5–7.10.11 S Ct ins. :

56* अस्मिन्मुहूर्ते विजये प्राप्ते मध्यं दिवाकरे ।
सीतां हृत्वा तु मे जातु क्वासौ यास्यति यास्यतः ।
सीता श्रुत्वाभियानं मे आशामेष्यति जीविते ।
जीवितान्तेऽमृतं स्पृष्ट्वा पीत्वा विषमिवातुरः ।

[D6.10.11 G2 om. l. 1. D5 T1 G1 om. the prior half of l. 1. M1.2 read l. 1 after 4ᵃᵇ. —(l. 2) D10.11 Ck.t तु तद्यातु; G2 [प]व मे यातु; Cr.m.g as above (for तु मे जातु). D7 वेगितः; D10.11 G3 M5 Cvp.k.t जीवितः; M1.2 जीवितुं; Cv.r.m.g as above (for यास्यतः). ❀ Cg : सीतां हृत्वा तु मे यात्विति पाठे यातु राक्षसाः । "नैर्ऋतो यातुरक्षसी" इत्यमरः । यद्वा यातु गच्छतु । क्व यास्यतीत्यन्वयः. ❀ —(l. 3) Note hiatus between the two halves. M1 हृत्वा (for श्रुत्वा). D5 T1 [अ]मिधानं; D7 G2.3 तु यानं; Cg as above (for [अ]भियानं). —(l. 4) G2 विषं पीत्वा; Cv as above (for ऽमृतं स्पृष्ट्वा). D10.11 G2 M1 Ck.t [अ]मृतम्; Cv.r.g as above (for विषम्). ❀ Cv : जीवितान्तेऽमृतं स्पृष्ट्वा पीत्वा विषमिवातुर इति । विषं पीत्वातुरो जीवितान्तेऽमृतं स्पृष्ट्वेव । अत्रान्यः पाठो नादरणीयः ।; so also Cr.m.g; Ck : अमृतं स्पृष्ट्वा पीत्वामृतमिवेति पाङ्क्षः ।; so also Ct. ❀]

4 ᵃ) V1.3 B D G M1 उत्तराफाल्गुनी. Ś1 Ñ1 D8.12 ह्य (Ś1 य) त्र; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 G2 चा (G2 स [sic]) द्य (for ह्यद्य). —ᵇ) T3 योक्ष्यति. Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 मम चैवार्थसाधनी (Ś1 °नेः; D1.4 °सिद्धये). —After 4ᵃᵇ, M1.2 ins. l. 1 of 56*. —ᶜ) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.7–9.12 अभिप्रयामि (Ñ2 V1 B D9 °हि). —ᵈ) D2 M1.2 सर्वे (M2 °र्वैं) सैन्य-; Cg as in text (for सर्वानीक-). Ś1 Ñ V1 B

G. 5. 73. 16 B. 6. 4. 6 L. 5. 71. 4

निमित्तानि च धन्यानि यानि प्रादुर्भवन्ति मे ।
निहत्य रावणं सीतामानयिष्यामि जानकीम् ॥ ५

उपरिष्टाद्धि नयनं स्फुरमाणमिदं मम ।
विजयं समनुप्राप्तं शंसतीव मनोरथम् ॥ ६

अग्रे यातु बलस्यास्य नीलो मार्गमवेक्षितुम् ।
वृतः शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम् ॥ ७

फलमूलवता नील शीतकाननवारिणा ।
पथा मधुमता चाशु सेनां सेनापते नय ॥ ८

दूषयेयुर्दुरात्मानः पथि मूलफलोदकम् ।
राक्षसाः परिरक्षेथास्तेभ्यस्त्वं नित्यमुद्यतः ॥ ९

निम्नेषु वनदुर्गेषु वनेषु च वनौकसः ।
अभिप्लुत्याभिपश्येयुः परेषां निहितं बलम् ॥ १०

D1–4.8.9.12 -समावृतः; D7 M5 -समन्वितः(M5 °ताः) (for -समावृताः). —After 4, D7 repeats $6.3.32^{cd}$.

5 a) D1.4 [इ]ह; D2.3 हि; D8 ह (for च). B3 D10.11 पश्यामि; T2.3 रम्याणि; Cm.g as in text (for धन्यानि). —b) D5 T1 M3 च; D10.11 G1 वै (for मे). —V3 om. 5^{cd}. —c) Ñ2 V1 B D9 व्यक्तम् ; D7 संख्ये (for सीताम्). —d) D7 ह्यानयिष्यामि. Ñ2 V1 B D9 M1.2 मैथिलीं (for जानकीम्). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 आहरिष्ये न संशयः.

6 b) Ś1 Ñ D1–4.8.9.12 स्पंदमानम्; V3 B4 त्वर(B4 स्फूर्ज)माणम् (for स्फुरमाणम्). D10.11 इमं (sic) (for इदं). Ś1 Ñ1 D12 इवानघ. —c) V3 ततश्च; D1.4 विक्रमं (for विजयं). V3 सत्व* (for समनु-). —d) D5 शंसंति च (sic) (for शंसतीव). Ś1 Ñ1 B4 D12 मनो मम; Ñ2 V1.3 B1–3 D1–4.8.9 महामते; M1.2 महाबलं; Cv.r.m.g.t as in text (for मनोरथम्). —After 6, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins. :

57* सीता श्रुत्वाभियानं मे प्राणान्संधारयिष्यति ।
जीवितान्तेऽमृतं दृष्ट्वा हित्वा मृत्युमिवातुरः ।
प्रचिकीर्षे समुद्योगं दधे लङ्कावधे मनः ।
दिधक्षुः सर्वभूतानि युगान्त इव पावकः ।

[(l. 1) = 20^{ab}. D8 transp. सीता and श्रुत्वा. Ñ1 D1.4.8 प्रयाणं (for [अ]भियानं). Ś1 D12 च श्रुत्वाभियानं (for श्रुत्वाभियानं मे). Ś1 D12 धारयिष्यति जीवितं; D8 प्राणानां धारयिष्यसि (for the post. half). —(l. 2) Ś1 D12 त(D12 य)था चैव (for जीवितान्ते). Ś1 D12 [अ]मराः (for [आ]तुरः). —(l. 3) D8 अथ (for दधे). —(l. 4) D8 संयुगाग्निरिवार्चिमान् (for the post. half).]

—After 6, D5–7.10.11 S(except G1 M5) ins. :

58* ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन च पूजितः ।
उवाच रामो धर्मात्मा पुनरप्यर्थकोविदः ।

[(l. 1) D5.6.10.11 T3 सु- (for च). —(l. 2) D6 T2.3 G2 M1.2 वचनं रामः (for रामो धर्मात्मा). M1.2 [अ]-र्थकोविदः.]

7 a) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 याहि (for यातु). —b) Ś1 Ñ1 D1–3.12 नील (for नीलो). —c) V3 स तु (for शत-).

8 a) D3 -मूलवतां. Ñ1 चापि; D1.4 [अ]नेक-; D2.3.8 चैव (for नील). —b) B4 -सेविना; D3 -चारिणां (for -वारिणा). —c) D11 तथा (for पथा). Ñ D2.6 मधुवता; V1 B मधुवनाद्; V3 मद्वचनाद् (for मधुमता). V1.3 B आशु; D6 चासौ (sic); G1 नील (for चाशु). —d) D4 तेन (for सेनां).

9 b) Ś1 D1–4.8.12 फलमूलम(D1.4 °लं त)थोदकं. —c) Ñ2 V1.3 B D9 रक्षांसि (for राक्षसाः). Ś1 D12 चापि; V1 B1.3 D6.10.11 T2.3 M1.2 पथि; Cm.g as in text (for परि-). ❀ Cr.g : परिरक्षेथा इत्यात्मनेपदमार्षम् ।; Cm : परिरक्षेथा रक्षेः. ❀ —d) Ñ2 V1.3 B1.3.4 D9 तेषां; B2 तथा (for तेभ्यस्). B1.3 हि (for त्वं). D5 उद्गतः (for उद्यतः).

10 a) B3(m. also as in text) स्निग्धेषु (for निम्नेषु). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 गिरि- (for वन-). —b) Ś1 D12 परिखासु; Ñ2 V1.3 B D9 नगेषु च (for वनेषु च). Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12 नखायुधाः (for वनौकसः). D8 वनेषूपवनेषु च. —c) Ś1 Ñ V1.3 B D1–5.8.9.12 T1 G1 अभिपत्य (Ś1 °द्य); Cg as in text (for °प्लुत्य). G1.2 M5 [आ]शु (for [अ]भि-). —d) D7.9 G3 निहतं; Cr.m.g.k.t as in text (for निहितं). Ś1 D12 सर्वं तेषामिदं बलं; Ñ1 D1–4.8 सर्वेषामिह(D3 °मेव) तद्बलं. —After 10, Ñ2 V1.3 B D5–11 S ins. :

59* यच्च फल्गु बलं किंचित्तदत्रैवोपयुज्यताम् ।
एतद्धि कृत्यं घोरं नो विक्रमेण प्रयुज्यताम् ।

[(l. 1) G2 om. up to बलं. Ñ2 D9 अल्पं; V1.3 B2.4 D5.6.10.11 T1.3 यत्तु; Cr.k.t as above (for यच्च). V3 गुल्फ(meta.); D9 बहु (for फल्गु). D10.11 Ck.t [उ]पपद्यतां; T3 °तिष्ठतां; M1.2 °वेश्यतां; M5 °नीयतां; Cr [उ]परुध्यतां; Cm.g as above (for °युज्यताम्). —(l. 2) D8 G1 तु; Cr.k.t as above (for हि). D8 कृति- (for कृत्यं). D7 transp. कृत्यं and घोरं. Ñ2 D8.9 योधानां; V1.3 B घोराणां; G2 अस्माकं; Cr.m.g.t as above (for घोरं नो). B2.4 निष्क्रमेण(B4 °षु) (for विक्र°). Ñ2 V1.3 B D8.9 प्र(Ñ2 B2 D9 [उ]प)युज्यते (for प्रयुज्यताम्). ❀ Cm : विक्रमेण प्रयुध्यतामिति पाठे विक्रमेण शक्त्या ये युध्यन्ते तेषामेवैतद्युद्धरूपं कृत्यं नान्येषामित्यर्थः । Cg : विक्रमेण प्रयुध्यताम् । आर्षः शतृप्रत्ययः । विक्रमेण शक्त्या ये

सागरौघनिभं भीममग्रानीकं महाबलाः ।
कपिसिंहाः प्रकर्षन्तु शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ११

गजश्च गिरिसंकाशो गवयश्च महाबलः ।
गवाक्षश्चाग्रतो यान्तु गवां दृप्ता इवर्षभाः ॥ १२

यातु वानरवाहिन्या वानरः प्लवतां पतिः ।
पालयन्दक्षिणं पार्श्वमृषभो वानरर्षभः ॥ १३

गन्धहस्तीव दुर्धर्षस्तरस्वी गन्धमादनः ।
यातु वानरवाहिन्याः सव्यं पार्श्वमधिष्ठितः ॥ १४

यास्यामि बलमध्येऽहं बलौघमभिहर्षयन् ।
अधिरुह्य हनूमन्तमैरावतमिवेश्वरः ॥ १५

अङ्गदेनैष संयातु लक्ष्मणश्चान्तकोपमः ।
सार्वभौमेन भूतेशो द्रविणाधिपतिर्यथा ॥ १६

जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः ।
ऋक्षराजो महासत्त्वः कुक्षिं रक्षन्तु ते त्रयः ॥ १७

राघवस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपतिः ।
व्यादिदेश महावीर्यान्वानरान्वानरर्षभः ॥ १८

ते वानरगणाः सर्वे समुत्पत्य युयुत्सवः ।
गुहाभ्यः शिखरेभ्यश्च आशु पुप्लुविरे तदा ॥ १९

G. 5. 73. 31
B. 6. 4. 22
L. 5. 71. 21

युध्यन्ते तेषामेव नान्येषामित्यर्थः । विक्रमेणोपयुज्यतामिति पाठे विक्रमेणोपयुज्यमानानाम् । विक्रमयुक्तानामित्यर्थः । क्रियापदत्वे संप्रधारणायां लोट् वेदितव्यः. ❀]

11 ^{a}) Ñ2 वारणौघ- (for सागरौघ-). Ñ V1.3 B D1.4.9 घोरम् (for भीमम्).—^{b}) Ś1 Ñ1 D12 अथानीकं; B4 D8 G3 उग्रा°; D7 महा°; T2 अग्रेनीकं (for अग्रा°). —D9 om. (hapl.) 11^{c} – 12^{b}.—^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.12 सर्वे(Ñ2 V1.3 B सिंहाः) कुक्षिं गिरेरिव(Ś1 Ñ1 D1.3.4.8.12 °रपि; D2 °गिरे [sic]).

12 D9 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11).—^{a}) Ñ2 V1 B गयश्च. Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 गज- (for गिरि-).—^{b}) Ñ1 बलोत्कटैः (sic) (for महाबलः). Ś1 D1–4.8.12 शरभ(Ś1 °भा)श्च रणोत्कटः(Ś1 °टाः).—^{c}) Ś1 D12 गवयश् (for गवाक्षश्). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.6-8.10–12 T1 G1 Ct यातु (for यान्तु).—^{d}) Ś1 D3.12 वृष; Ñ1 D1.2.4.8 पृष्ठ; V1 B3 D10.11 M3 Ct दृप्त; V3 D9 दृष्ट्वा (for दृप्ता). Ś1 Ñ1 D1–4.8.10–12 Ct इवर्षभः; Cg as in text.

13 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 वीरो (for यातु). D4 G3 -वाहिन्यां.—Ś1 Ñ1 om.(hapl.) 13^{b} – 14^{c}. D12 reads erroneously 14^{d} (see var.) in place of 13^{b}, repeating it in its proper place.—^{b}) M5 वानरौघवतां. T1 M3 वरः (for पतिः). Ñ2 V1.3 B2.3 D9 वानरौघवृतः (B3 °पतिः) कपिः; B1.4 वानरो वै महाकपिः(B4 °बलः); D1.2.4.8 G1 वानरौघवता यथा(G1 °समावृतः); D3 वीरांश्चैव प्रहर्षयन्.—^{c}) D1 बलेन; D2.4.8.12 बलस्य; D3 सैन्यस्य; T3 प्लावयन् (for पालयन्).—^{d}) D2–4.8.12 परि(D3 चैव)रक्षतु.

14 Ś1 Ñ1 D4 om. 14^{abc} (for Ś1 Ñ1, cf. v.l. 13). —^{a}) D1.7 च (for [इ]व).—^{c}) G1 पातु (for यातु). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 वामं (for सव्यं). Ñ1 D1.2.4.8 अनुष्ठितः; Ñ2 V1.3 B D3.9 अव(V3 D3 उप)स्थितः (for अधिष्ठितः).

15 ^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.9.12 अनु(Ñ2 V1 B1–3 °भि; B4 परि)पालयन्; V3 °चोदयन् (for अभिहर्षयन्). —^{d}) T2 गवां पतिम् (for ऐरावतम्). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ऐरावणमिवारि(D1.4 °द्रि)हा.

16 T2 om. 16^{ab}.—^{a}) D7 G2.3 M5 [ए]व (for [ए]ष).—For 16^{ab}, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

60* अङ्गदं चाधिरूढश्च लक्ष्मणोऽनन्तरं मम ।

[B4 तु (for च). Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 अंगदेने(D1.4 °दस्ये)पुमात्रेण; D3 अंगदेन कुमारेण (for the prior half). D8 तथा (for मम). B4 यात्वनंतरं (for ऽनन्तरं मम).]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 D1–4.8.12 भूतयानेन (for सार्वभौमेन). D5 T1 M5 नागेन; D6 T2 करिणा (for भूतेशो).

17 ^{a}) Ñ1 युवराजः; D3 स जांबवान् (for जाम्बवांश्च).—^{b}) B4 राघवः(sic) (for वानरः). D3 वेगवान्दृश वानराः.—^{c}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 च(D4 तु) दुर्धर्षः; Ñ2 V1.3 B D9 महात्मा च; D7.10.11 °बाहुः (for महासत्त्वः).—^{d}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 कक्षां; Ñ2 V1.3 B1.3.4 D9 पृष्ठं (for कुक्षिं). Ś1 D1–4.8.12 मे स्वयं; Ñ1 मे सुखं; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 नस्त्रयः (for ते त्रयः).—After 17, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12(l. 1 only) ins.:

61* यदि मे सागरो मार्गं प्रस्थितस्य न दास्यति ।
ममास्त्रबलनिर्दग्धो भविष्यत्यपरो मरुः ।

[(l. 2) Ś1 परो; Ñ1 महा- (for [अ]परो).];

while D7 ins. after 17:

62* पश्चार्धमिव लोकस्य प्रचेतास्तेजसा वृतः ।
जघनं कपिसेनायाः कपिराजोऽभिरक्षतु ।

18 Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 om. 18.—^{b}) G1 om. सुग्रीवो.—^{c}) T2.3 आदिदेश. B1.2 D7.10.11 महावीर्यां; M5 °भागान् (for °वीर्यान्).

19 ^{a}) B1.3 -वराः (for -गणाः). D3 तच्छ्रुत्वा वानराः सर्वे; D5 ते वानरा गताः सर्वे.—^{b}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 संमंत्र्य

G. 5. 73. 32
B. 6. 4. 23
L. 5 71. 25

ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन च पूजितः ।
जगाम रामो धर्मात्मा ससैन्यो दक्षिणां दिशम् ॥ २०

शतैः शतसहस्रैश्च कोटीभिरयुतैरपि ।
वारणाभैश्च हरिभिर्ययौ परिवृतस्तदा ॥ २१

तं यान्तमनुयाति स्म महती हरिवाहिनी ॥ २२

हृष्टाः प्रमुदिताः सर्वे सुग्रीवेणाभिपालिताः ।
आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः ।

क्ष्वेलन्तो निनदन्तश्च जग्मुर्वै दक्षिणां दिशम् ॥ २३

भक्षयन्तः सुगन्धीनि मधूनि च फलानि च ।
उद्वहन्तो महावृक्षान्मञ्जरीपुञ्जधारिणः ॥ २४

अन्योन्यं सहसा दृप्ता निर्वहन्ति क्षिपन्ति च ।
पतन्तश्चोत्पतन्त्यन्ये पातयन्त्यपरे परान् ॥ २५

रावणो नो निहन्तव्यः सर्वे च रजनीचराः ।
इति गर्जन्ति हरयो राघवस्य समीपतः ॥ २६

(D4 समंत्रं) च (for समुत्पत्य). D7.10.11 महौजसः (for युयुत्सवः). —Ñ1 om. 19^{cd}. —^{d}) Ś1 D1–4.8.12 ततः; Ñ2 V1.3 B D9 तस्मात्; M5 ह्याशु (for आशु). B4 दुद्रुविरे; D8 पुप्लुवते (for पुप्लुविरे). Ś1 D1–4.8.12 द्रुतं; Ñ2 V1.3 B D9 क्षणात् (for तदा). —After 19, Ś1 Ñ1 (after 19^{ab} owing to om.) D1–4.8.12 read st. 35–37.

20 D5–7.10.11 S repeat 20 after 37. —^{a}) L(ed.) सर्व- (for ततो). —^{b}) Ñ1 प्र-; D7.10.11 T3 M1 (D7 first time; D10.11 M1 second time; T3 both times) सु- (for च). —^{d}) T3(second time) ससैन्यं.

21 D1–4.8 read 21 after 23. —^{a}) G3 सह (for शत-). D3 तु (for च). D9 -सहस्राणां (for -सहस्रैश्च). D9 om. 21^{b}–23^{a}. —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B2.4 D2–5.7–12 G1 M3 कोटिभिश्च (for कोटीभिर्). Ś1 D12 च समंततः; Ñ V1 B2–4 D7.10.11 चायुतै(B3 अर्बुदै)रपि; L(ed.) च सहस्रशः (for अयुतैरपि). —After 21^{ab}, D1–4.8 ins.:

63* अर्बुदैरर्बुदशतैर्वानरेन्द्रो महाबलः ।

[D2 चार्बुदशतैर् (for अर्बुद°).]

—^{cd}) V1.3 B वारणाभैः(B4 °भिः) स; G2 वारणैश्चैव. Ñ2 B2 प्रययौ परिवारितः; V1.3 B1.3.4 ययौ स(B3.4 सु) परिवारितः (for ^{d}). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 वानराणां सुघोराणां श्रीमतां परिवारितः. —After 21, D1–4.8 ins., while Ś1 Ñ1 D12 ins. after 23:

64* हृष्टाः किलकिलायन्तः शिलापादपयोधिनः ।

[D2.12 किलकिलावंतः.];

22 D9 om. 22 (cf. v.l. 21). —^{a}) V3 यं (for तं). Ś1 D12 ततस्तम्. Ñ2 V1.3 B D10.11 अनुयांति स्म (D10.11 °ती सा) (for °याति स्म). —^{b}) D1–4.8 कपि- (for हरि-). Ñ2 V1.3 B हरयः सुमहाबलाः. —After 22, Ś1 D12 ins.:

65* सा स्म याति दिवारात्रं प्रवहन्ती नदी यथा ।
ते विन्ध्यगिरिमासाद्य मलयं च महागिरिम् ।

[D12 om. the post. half of l. 1. —(l. 2) D12 संविंध्यं (for ते विन्ध्य-).]

23 ^{a}) D9 om 23^{a} (cf. v.l. 21). Ñ1 D4 प्रहृष्टा; D1–3.8 प्रहृष्ट-; D6 M3 दृप्ताः प्र- (for हृष्टाः प्र-). Ñ2 V1.3 B चैव; D2.4.8 M1.2 सर्वा (for सर्वे). Ś1 D12 सु(D12 प्र)-हृष्टाश्च प्रमत्ताश्च. —^{b}) Ñ2 V1.3 B D9 [अ]भिरक्षिताः; G M1 [अ]पि पालिताः (for [अ]भि°). Ñ1 D2–4.7.8 सुग्रीव (D7 सुखेन)परिपालिता(Ñ1 D4 °ताः). —^{c}) V1.3 B1 (marg.) आ(B1 अ)प्रमत्ताः (sic); D3.8.11 T3 आप्लुवंतः; Cm.g.k.t as in text. V1.3 B1(m.) प्रमत्ताश्; Cm.k.t as in text (for प्लु°). —^{d}) Ñ2 नंदंतश्; D1.3 नर्दंतश्; D2.4.8 नदंतश् (for गर्जन्तश्). —^{e}) Ś1 V3 D1–4.8.12 क्ष्वेडंतो; Ñ2 B2 D9 खेलंतो (for क्ष्वेलन्तो). Ś1 D12 M3 धावमानाश्च(M3 °स्ते); Ñ1 B2.4 D1–6.8 T1 G3 M1.5 वि(D5 T1 [अ]पि)नदं(D2.8 °रुवं; D3 °चरं)तश्च (D5 T1 °स्ते); Cg.t as in text (for निनदन्तश्च). D6 T2.3 क्ष्वेलयंतो नदंतस्ते. —^{f}) Ñ1 D1–4.8 जग्मुरते; Ñ2 B2 D9 प्रययुर्; V1.3 B1.3.4 प्रजग्मुर् (for जग्मुर्वै). L(ed.) च प्रदक्षिणं (for दक्षिणां दिशम्). Ś1 D12 व्रजंतश्च(D12 °ति च) दिवानिशं. —After 23, Ś1 Ñ1 D12 ins. 64*; while D1–4.8 read 21(including star passages) after 23.

24 ^{b}) Ñ V1 B D1–4.8.9 मूलानि (for मधूनि). —Ñ1 om. 24^{cd}. —^{c}) Ś1 D12 उद्धरंतो (for उद्वहन्तो). —^{d}) M5 -पुष्प- (for -पुञ्ज-). Ś1 D12 शैलशृंगाणि चैव हि; Ñ2 V1.3 B D9 शैलखंडांस्तथैव च(B1 °डाश्च सर्वशः); D1–4.8 शैलगंडोपला(D4 °मा)नपि(D1.3 °नि च).

25 ^{a}) G तरसा (for सहसा). B2.4 D9 हृष्टा; D1.4 दृष्ट्वा (for दृप्ता). —^{b}) Ñ2 V1.3 B D9 निर्भर्त्संति; D2 निर्भुंजंति; D3 विद्रवंति; D4.8 निर्वपंति (for निर्वहन्ति). Ś1 D12 भुजैराहत्य पातिताः. —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D9.12 पतितानुत्क्षि(Ñ1 °तांश्चाक्षि; V3 °तानाक्षि)पंति; D1–4.8 पतितांश्चो(D3 °तं चो)त्क्षिपंति; T2 प्रपतंत्युत्पतंति; G3 पतंतो निपतंति; M3 Cg पतंतश्चाक्षिपंति; Ct as in text. —^{d}) Ś1 D12 पातयंतस्तथा परान्; Ñ1 D2–4 पातयंत्यपि चापरे; D1.11 पातयंति तथा (D11 °यन्समरे) परान्; G2 पातयंतः परे परान्. —After 25, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins., while Ñ2 D9 ins. after 26^{ab}:

66* मैथिलीमानयिष्यामो हत्वा तं रावणं रणे ।

पुरस्तादृषभो वीरो नीलः कुमुद एव च ।
पन्थानं शोधयन्ति स्म वानरैर्बहुभिः सह ॥ २७

मध्ये तु राजा सुग्रीवो रामो लक्ष्मण एव च ।
बहुभिर्बलिभिर्भीमैर्वृताः शत्रुनिबर्हणाः ॥ २८

हरिः शतबलिर्वीरः कोटीभिर्दशभिर्वृतः ।
सर्वामेको ह्यवष्टभ्य ररक्ष हरिवाहिनीम् ॥ २९

कोटीशतपरीवारः केसरी पनसो गजः ।
अर्कश्चातिबलः पार्श्वमेकं तस्याभिरक्षति ॥ ३०

सुषेणो जाम्बवांश्चैव ऋक्षैर्बहुभिरावृतः ।
सुग्रीवं पुरतः कृत्वा जघनं संररक्षतुः ॥ ३१

तेषां सेनापतिर्वीरो नीलो वानरपुंगवः ।
संपतन्पततां श्रेष्ठस्तद्बलं पर्यपालयत् ॥ ३२

G. 5. 73. 0
B. 6. 4. 35
L. 5. 71. 38

[Ś1 Ñ1 D12 रावणमाहवे (for तं रावणं रणे).]

—Thereafter Ś1 Ñ2 D9 cont. 67*.

26 ^{a}) V3 T3 M1.2 च; B2 वि-; Cg.t as in text (for नो). V3 [अ]भि-; B3 हि (for नि-). ❀ Cg.k : नः अस्माभिरित्यर्थः ।; so also Ct which adds ‘ कृत्यानां कर्तरि वा ’ इति षष्ठी. ❀ —For 26^{ab}, Ñ1 D1–4.8.12 subst.; while Ś1 Ñ2 D9 cont. after 66* :

67* लङ्कां च विधमिष्यामः सर्वांश्च रजनीचरान् ।

—After 26^{ab}, Ñ2 D9 ins. 66*. —Ñ1 om. 26^{cd}. —^{d}) D1–3 [अ]थ(D2 तु; D3 च) संनिधौ; D8 सुसंनिधौ; T1 महात्मनः (for समीपतः). D4 रामलक्ष्मणसंनिधौ.

27 ^{ab}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 पनसो (for ऋषभो). M1.2 मैंदो (for वीरो). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 पुरस्तात्त(D9 °द)स्य सैन्यस्य; B4 पुरस्ताद्धनुमान्वीरो (for ^{a}). Ś1 Ñ V1.3 B D2.3.8.12 नलः (for नीलः). D10.11 नीलो वीरः (by transp.). —After 27^{ab}, V1 ins. :

68* गयश्च गवयश्चैव गवाक्षश्चैव वानरः ।

—Ñ1 om. 27^{c}–28^{b}. —^{c}) B3 शोधयंत्यश्; D5.6 T1 चोद(D6 शोभ)यंति (for शोध°). B3 च (for स्म). —^{d}) V1.3 B4 D1–4.6.8 T2.3 G1 M1.2 वृताः(V3 °तैः) (for सह).

28 Ñ1 om. 28^{ab} (cf. v.l. 27). —^{a}) Ś1 V1 B1–3 D2.4.8.9.12 T3 G3 राजा तु (by transp.); Ñ2 D8 राजा च. —^{c}) Ñ1 D1–4.8 बलिभिर्हरिभिर्; Ñ2 V1.3 B D9.12 G2 हरिभिर्बहुभिर्; D7.10.11 G1 M1.2 बलिभिर्बहुभिर् (by transp.). Ñ2 V1.3 B D1.4 T2 M2 वीरैर् (for भीमैर्). D9 om.(hapl.) 28^{d}– 29^{a}. —^{d}) M5 -निबर्हणैः. Ś1 Ñ1 B1.3 D1.2.4.10.11 वृतः शत्रुनिबर्हणः(Ś1 B1 D2 °णैः).

29 D9 om. 29^{a} (cf. v.l. 28). —^{a}) D5 T M5 कपिः (for हरिः). D4 शतबली. Ś1 Ñ1 D1–4.8 भीमः; D12 भीमैः (for वीरः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1.3 B D1.2.5.8–11 T1.2 G2 Cr कोटिभिर्. Ñ1 अभिसं- (for दशभिर्). —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B D2.3.8.9.12 दक्षिणं पार्श्वं(Ś1 D12 पक्ष)मासाद्य(Ś1 D12 °श्रित्य); D1.4 पार्श्वमेकमवष्टभ्य. —^{d}) D2 कपि- (for हरि-).

30 ^{a}) V1 -परीवारैः (for °रः). —D9 reads 30^{b}–31^{b} in marg. —^{b}) Ñ2 V3 B D9 वानरोत्तमः; V1 नाम वानरः (for पनसो गजः). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1.3 B D1–4.9.12 ऋक्षस् ; Ñ1 अंकुश् ; D8 दक्षश् (for अर्कश्). Ñ1 चाभिबलः; Ñ2 D9 सेनापतिः; D8 °बली; D10.11 च बहुभिः (for चातिबलः). D5 T1 सेनां; Cv as in text (for पार्श्वम्). —^{d}) Ś1 D12 एकं सैन्यस्य चावृणोत् ; Ñ1 सव्यं सव्यं व्यपालयत् ; Ñ2 V1.3 B सव्यं(V3 °वं) सैन्यस्य(V1 °म-) पालयत्(Ñ2 V1.3 B4 °न्); D1 एकसैन्ये ह्यपालयत् (sic); D2–4 सैन्यस्यैक(D2 °मध्य)मपालयत् ; D5 T1 रक्षत्युभयपार्श्वयोः; D8 सव्ये सैन्यमपालयत् . ❀ Cg : अभिरक्षतीत्यस्य प्रत्येकमभिसंबन्धः । व्यत्ययेन लट् ।; Ct : केसर्यादीनां चतुर्णां द्वौ द्वौ तस्य बलस्य दक्षिणं वामं चैकैकं पार्श्वमभिरक्षत इत्यर्थ इति कतकः । एष गजः पूर्वभागनियुक्तादन्य इति तीर्थः. ❀

31 D9 reads 31^{ab} in marg. (cf. v.l. 30). —^{a}) Ś1 D12 अंगदो (for सुषेणो). Ñ1 D1–4.8 जांबवान्कुमुदश्चैव. —^{b}) D1.6.7.10.11 T2.3 G M आवृतौ(D1 °तैः) (for °तः). Ś1 D12 वानरर्क्षसमन्वितौ; Ñ1 D2–5.8 T1 M3 ऋक्षैश्च बहुभिर्वृतौ(D2 °तैः); M1.2 तावृक्षैर्बहुभिर्वृतौ (for ^{b}). —For 31^{ab}, Ñ2 V1.3 B D9 subst. :

69* जाम्बवांश्च सुषेणश्च दीर्घदर्शी च वानराः ।

[Ñ2 V3 वेग-; B2 वेद-; D9 वीर- (for दीर्घ-). V1 B4 वानरर्क्षसमावृतौ (for the post. half).]

—^{d}) D4 जघन्यं. Ñ1 D6 T3 G2 तौ र(D6 T3 परि)-रक्षतुः; Cv.r.m.t as in text (for संररक्षतुः). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 ररक्षुः पृष्ठमाग(V3 B1 °वृ; B2 °ह)तः (B3 सुसमाहिताः).

32 Ś1 D12 transp. 32 and 33; D2.8 transp. 32 and 33^{ab} (including star passages). —^{a}) D6 एषां. D8 सर्वतस्ते ययुर्वीरो (corrupt). —^{c}) D1 संपातः; D6.7 T2.3 G2 समंतात् ; D10.11 संयतश् ; Cg as in text (for संपतन्). Ś1 D1–4.6.8.12 T2.3 M5 प्लवतां(D1 °गाः); D10.11 चरतां (for पततां). —^{d}) Ś1 D3.12 स्व(D3 तं)बलं; G2 बलं तद् (by transp.). Ñ2 B1–3 D9 प्रत्यपालयत् ; D1.3.7.10.11 T1.3 G3 Ct °वारयत् ; Cr.g as in text. —After 32, D2.8 ins. :

70* उल्कामुखः प्रभासश्च इन्द्रजानुर्यथा कपिः ।
[D2 तथा (for यथा).]

G. 5. 73. 44
B. 6. 4. 56
L. 5. 71. 39

दरीमुखः प्रजङ्घश्च जम्भोऽथ रभसः कपिः ।
सर्वतश्च ययुर्वीरास्त्वरयन्तः प्लवंगमान् ॥ ३३

एवं ते हरिशार्दूला गच्छन्तो बलदर्पिताः ।
अपश्यंस्ते गिरिश्रेष्ठं सह्यं द्रुमलतायुतम् ॥ ३४

सागरौघनिभं भीमं तद्वानरबलं महत् ।
निःससर्प महाघोषं भीमवेग इवार्णवः ॥ ३५

तस्य दाशरथेः पार्श्वे शूरास्ते कपिकुञ्जराः ।
तूर्णमापुप्लुवुः सर्वे सदश्वा इव चोदिताः ॥ ३६

कपिभ्यामुह्यमानौ तौ शुशुभाते नरर्षभौ ।
महद्भ्यामिव संस्पृष्टौ ग्राहाभ्यां चन्द्रभास्करौ ॥ ३७

तमङ्गदगतो रामं लक्ष्मणः शुभया गिरा ।
उवाच प्रतिपूर्णार्थः स्मृतिमान्प्रतिभानवान् ॥ ३८

---

33 Ś1 D12 transp. 32 and 33; D2.8 transp. 32 and 33^{ab} (including star passages). —^{a}) Ś1 B1.3 D12 M3 दर्षी-; Cg as in text (for दरी-). Ñ1 कुंजरश्; T3 त्रिजंघश् (for प्रजङ्घश्). D1 तु (for च). —V1 illeg. from 33^{b} up to the prior half of 71*. —^{b}) Ñ V3 B D3.4.7.9 T1 M रं(D7 दं; M1.2 डं)भोथ; D1 पनसः (for जम्भोऽथ). Ś1 Ñ B D1–4.7.8.12 शरभः; V3 पनसस्; G1.3 M1 भरतः (for रभसः). Ñ2 V3 B D9 तथा (for कपिः). —^{c}) D4 सर्वशः (for सर्वतश्). Ñ1 तु; D1–1.8 ते; G1 प्र- (for च). —^{d}) Ñ1 D8 G3 प्लवंगमाः. —For 33^{cd}, Ś1 Ñ2 V1.3 B D9.12 subst., while D2 ins. after 33^{ab}:

71* सर्वे पार्श्वाण्यधावन्त रक्षणार्थं नृपाज्ञया ।

[V1 illeg. for the prior half. V3 B2.4 D9 पार्श्वान् (for पार्श्वाणि).]

—Thereafter, B4 reads for the first time 53 repeating it in its proper place.

34 Ś1 Ñ1 V1 D1–4.8.12 read 34 (Ś1 Ñ1 om. 34^{ab}) after 54. —^{a}) D3 वदंतो (for एवं ते). —^{b}) B3 गजंतो; D7.10.11 G2.3 Ct गच्छंति (for गच्छन्तो). B1 वेगहर्षिताः; G2 मदद्दर्पिताः (for बल°). —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 D1–4.8.12 पश्यंति स्म; Ñ2 V3 B D9–11 G3 Ct अपश्यंत(G3 °तो) (for अपश्यंस्ते). G2 हरि- (for गिरि-). —^{d}) Ñ2 V1.3 B D1–4.8.12 विंध्यं; D9 सर्व- (for सह्यं). V3 D10.11 गिरि- (for द्रुम-). D2.7.10.11 T2.3 G1 -शत- (for -लता-). Ñ2 V1 B2–4 D1–4.8.9.12 -[आ]कुलं; V3 B1 D6 T2 -वृतं (for -युतम्). —After 34, Ñ2 V1 D9 ins.; while B1 ins. after 54 an additional Colophon. [*Sarga name*: Ñ2 B1 D9 वानरानीकप्रयाणं; V1 सैन्यप्रयाणं. —*Sarga no.*: Ñ2 D9 76; V1 71; B1 95.]

—After 34, D5–7.10.11 S ins.:

72* सरांसि च सुफुल्लानि तटाकानि महान्ति च ।
रामस्य शासनं ज्ञात्वा भीमकोपस्य भीतवत् ।
वर्जयन्नगराभ्याशांस्तथा जनपदानपि ।

[(l. 1) D7 प्रफुल्लानि (for सु°). D6.7 तडाग्र(D7 °गा)नि. D5.10.11 T1 G1 M5 वराणि; M1–3 वनानि (for महान्ति). —(l. 2) D6 G3 भीमवत्; Cm.g.k.t as above (for भीत°). ❀ Cm: भीतवत् भीतार्हम् ।; Cg: भीतवत् भीतम् ।; Ck.t: भीतवत् भीताः सन्त इत्यर्थः. ❀ —(l. 3) G3 जानपदान्.]

35 Ś1 Ñ1 (after 19^{ab}) D1–4.8.12 read 35–37 after 19. —^{a}) Ñ2 V1.3 B1.3.4 D3.4.9.12 घोरं; B2 घोषं (for भीमं). —^{b}) V3 वानरस्य; M1.2 वानराणां (for तद्वानर-). B4 बली (sic) महत्; M1.2 महद्बलं (by transp.). —V3 om. 35^{c}–36^{b}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D2–4.8.9.12 वि-; D1 प्र- (for निः-). T3 निःसपत्नं; M3 उत्ससर्प. Ś1 D1–4.8.12 -वेगं; Ñ2 V1 B1–3 D9 -घोषो; B4 D6.7.10.11 T1.2 M1.5 -घोरं(B4 °रो) (for -घोषं). —^{d}) D5 T1.2 G1.2 M -घोष; D6.7.10.11 -घोषम्; T3 -वेगम् (for -वेग). D8 महार्णवः (for इवा°). D6.7.10.11 T3 M2 Ct [अ]र्णवं (for °वः).

36 For sequence in Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 cf. v.l. 35. V3 om. 36^{ab} (cf. v.l. 35). —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 दाशरथी(D1 °थिर्) (for °रथेः). Ś1 Ñ1 B1.4 D1–4.8.12 मध्ये; Ñ2 V1 B2.3 D9 अर्थे (for पार्श्वे). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 बलस्य; T1 शूराश्च (for शूरास्ते). Ś1 Ñ1 D2–4.12 कपिकुंजरौ; V1 हरियूथपाः; B1.4 हरिपुंगवाः; D8 नरकुंजरौ (for कपिकुञ्जराः). —V1 illeg. for ^{c}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D12 पुप्लुवाते तु विक्रम्य; D1 आरुह्य जग्मतुर्वीरौ; D2.8 आपुप्लुवाते तूर्णं तौ; D3.4 आप्लुवातेधिरुह्य ते(D4 °ते तूर्णवेगौ) (sic). —^{d}) B1 नोदिताः (for चो°). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 सदश्वाविव वेगिनौ(Ś1 Ñ1 D8.12 °तौ).

37 For sequence in Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 cf. v.l. 35. D1 om. 37^{ab}. —^{a}) Ś1 D12 आरुहंतौ (sic) (for उह्यमानौ). —^{b}) D5.6 T M3 नरोत्तमौ (for नरर्षभौ). —^{c}) D4 इह (for इव). G3 महक्षुभ्यामि (corrupt). Ś1 V1.3 B D1.2.4.8.9.12 G3 M1.2 संहृ(Ś1 D12 °सृ; V1.3 B D9 °श्लि)ष्टौ; G1 सुस्पृष्टौ (for सं°). —^{d}) M5 इव (for चन्द्र-). ❀ Cr: महद्भ्यामिव संस्पृष्टौ ग्रहाभ्यां चन्द्रभास्करावितिति पाठः ।; Ct: 'महद्भ्यामर्धसंस्पृष्टौ' इति पाठान्तरम्. ❀ —After 37, D5–7.10.11 S repeat st. 20.

38 ^{a}) Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 अथ; Ñ2 V1.3 B D9 ततो; D1 तथा (for तम्). —^{b}) Ś1 D1–4.8.12 परवीरहा; Ñ1 चारिसैन्यजित् (for शुभया गिरा). —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8–12 G M3.5 Cg.t परि(V3 प्रीति; G M5 प्रति)पूर्णार्थं (M3 Cg °र्थः); D7 T2.3 च महाप्राज्ञः (for प्रतिपूर्णार्थः). ❀ Ct: परिपूर्णार्थमिति रामविशेषणम्. ❀ —^{d}) Ś1 Ñ V1.3

हृतामवाप्य वैदेहीं क्षिप्रं हत्वा च रावणम् ।
समृद्धार्थः समृद्धार्थामयोध्यां प्रतियास्यसि ॥ ३९

महान्ति च निमित्तानि दिवि भूमौ च राघव ।
शुभानि तव पश्यामि सर्वाण्येवार्थसिद्धये ॥ ४०

अनु वाति शुभो वायुः सेनां मृदुहितः सुखः ।
पूर्णवल्गुस्वराश्चेमे प्रवदन्ति मृगद्विजाः ॥ ४१

प्रसन्नाश्च दिशः सर्वा विमलश्च दिवाकरः ।
उशना च प्रसन्नार्चिरनु त्वां भार्गवो गतः ॥ ४२

ब्रह्मराशिर्विशुद्धश्च शुद्धाश्च परमर्षयः ।
अर्चिष्मन्तः प्रकाशन्ते ध्रुवं सर्वे प्रदक्षिणम् ॥ ४३

त्रिशङ्कुर्विमलो भाति राजर्षिः सपुरोहितः ।
पितामहवरोऽस्माकमिक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ॥ ४४

विमले च प्रकाशेते विशाखे निरुपद्रवे ।
नक्षत्रं परमस्माकमिक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ॥ ४५

नैर्ऋतं नैर्ऋतानां च नक्षत्रमभिपीड्यते ।
मूलं मूलवता स्पृष्टं धूप्यते धूमकेतुना ॥ ४६

सर्वं चैतद्विनाशाय राक्षसानामुपस्थितम् ।
काले कालगृहीतानां नक्षत्रं ग्रहपीडितम् ॥ ४७

G. 5. 73. 58
B. 6. 4. 52
L. 5. 71. 49

B D1.2.4.8.9.12 G3 M5 वचनं; D10.11 Ct पूर्णार्थ-; G2 M1.2 पूर्णार्थं; Cm.g as in text (for स्मृतिमान्). D3 वचनं चातिबुद्धिमान्.

39 [a]) Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 अवाप्य सीतां (for हृताम-वाप्य). —[b]) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 हत्वा रावणमाहवे; D3 हत्वा तं रावणं रणे. — G3 damaged for [d]. —[c]) Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 समृद्धार्थां (Ñ1 D1.3 °र्थाः) समृद्धार्था (Ñ1 D1 (also सुसंपूर्णां).3 °र्थां). —[d]) D1 यास्यामो नगरीं ततः.

40 [a]) Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 [इ]ह (for च). —[b]) D9 दिवि भूमौत्तराणि च (sic). —[c]) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 दृश्यंते (for पश्यामि). D3 शुभानि चात्रदृश्यंते. —[d]) Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 प्रसन्नानि (for सर्वाण्येव).

41 [a]) B1 अथ (for अनु). D3 -यायी; D4 याति (for वाति). Ś1 Ñ1 V1 D1-4.7.8.10-12 G M1.2.5 Cr.m शि(D2 च [sic])वो; T2.3 सुखो; Cg as in text (for शुभो). —[b]) Ñ2 V1.3 B D9 T2.3 शुभः; G1.2 M1.5 सुखं; Cg as in text (for सुखः). Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 सेनाया विजयावहः. —[c]) D1 पूर्वं; D2.3 पूर्व- (for पूर्ण-). Ñ1 -फल्गु-; Ñ2 V3 B1-3 -वर्ण-; D9 -[अ]वर्ण- (for -वल्गु-). M1.2 -स्वनाश्च; Cg.k.t as in text (for -स्वराश्च). Ñ1 D1-3.8 हीमे; D7 चामी; D9 चोग्रं; T3 चैव; M5 चापि (for चेमे). Ś1 D12 पूर्वफल्गुन्युत्तराभ्यां; D4 सुसंपूर्णस्वरा हीमे. —[d]) B2 नृप (for मृग-). D3 प्रचरंति मृगा द्विजाः.

42 [b]) Ñ1 D1-4.8.12 प्रसन्नश्च; B1 निर्मलश्च (for विमलश्च). —[c]) V1.3 B4 हुताशनः (B4 °श्च); B2 D2.4.7.12 M Cm.g उशनाश्च; D8 उत्सन्नाश्च; Ct as in text (for उशना च). —[d]) Ś1 Ñ D1-4.8.9.12 विमलो; V3 B अनु त्वं (for अनु त्वां). D2 भार्गवं. Ś1 Ñ D1-4.8.12 स्थितः (for गतः).

43 [ab]) D6 T2.3 M1.2.5 विशुद्धाः; D7 विमुक्ताः (for शुद्धाश्च). Ñ2 V1.3 B D9 ब्रह्मराशि(B1 °वेद)विदः सर्वे विशुद्धाश्च महर्षयः (B4 °द्धाः परमर्षयः). — For 43[ab], Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 subst.:

73* तेजसा च प्रदीप्यन्ते प्रविशुद्धा महर्षयः ।

[Ś1 D12 (both with hiatus) अतिशुद्धा; D3 प्रसिद्धा ये; D8 विशुद्धाश्च (for प्रविशुद्धा).]

—[c]) Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 च संयांति (for प्रकाशन्ते).

44 [ab]) D2 च (for स-). —[c]) B1.4 D6.7 पितामहः. Ś1 Ñ1 B3 D3.4.8.10-12 T3 Ct पितामहः पुरो; B2 पितावर-वरो (sic); Cr.m.g as in text (for पितामहवरो). ❀ Ck: पुरोऽस्माकमिति पाठः. ❀ —[d]) Ñ2 V1.3 B D9 पितामहः (for महात्मनाम्). Ś1 D12 भवाय तव धिष्ठितः; Ñ1 D1-4.8 तव भावा(Ñ1 °वे; D1 भ्राता)य(Ñ1 °व) धिष्ठितः (sic).

45 D7 M1.2 om. (hapl.) 45. —[a]) Ś1 विमलेन; L(ed.) विमले ते (for विमले च). Ś1 D1-4.8.12 विरोचेते; Ñ1 विराजेते (for प्रकाशेते). —[b]) G2 निशाखे; Cg as in text (for विशाखे). G3 Cg निरुपप्लवे; Cr.m as in text (for °द्रवे). ❀ Cg: विशाखे इति द्विवचनम्। नक्षत्रद्वयात्मकत्वात्. ❀ — Ś1 D12 om. 45[cd]. —[c]) D2 T3 G3 वरम् (for परम्). D1.3.4.6 M3 नक्षत्रवरम्; Ck.t as in text. T3 अस्तोकम् (for अस्माकम्). D8 नक्षत्राणां वरोस्माकम्. —[d]) Ñ1 D1-4.8 महारथः (for महात्मनाम्).

46 [a]) Ś1 नैर्ऋतः; B4 नैर्ऋते; L(ed.) नैर्ऋत्यां (for नैर्ऋतं). Ś1 निर्ऋतानां; D12 निंदतानां (sic) (for नैर्ऋतानां). —[b]) Ś1 उपयुज्यते; Ñ1 उपरक्ष्यते; Ñ2 V1.3 B D9 उपपीड्यते; D1.2 उ(D2 अ)पराजते; D3 उपभुज्यते; D4.8.12 अपरज्यते; D6.7 G2 अपि पीड्यते; D10.11 G1.3 M1.2 Cv.k.t अति पीड्यते; T3 अपि विद्यते (for अभिपीड्यते). —[c]) Ñ2 V1.3 B D9 मूलो(Ñ2 V1 °लं) मूलवतामृक्षो(Ñ2 V1 °क्षं); D6.7.10.11 T2.3 G1.3 M3 Cm.g.k.t मूलो मूलवता स्पृष्टो; G2 M5 मूलं मूलवतां श्रेष्ठ. ❀ Ct: मूलः मूलमिति यावत्। आर्षं पुंस्त्वम्. ❀ —[d]) Ś1 D1-4.8.12 दीप्यते; B4 धूम्यते (for धूप्यते).

47 [ab]) Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 सर्वेषां(Ñ2 V1.3 B D9 °व) विनाशोयं(D8.9 °शाय) राक्षसानामुपस्थितः. —[c]) Ś1 चिर-; Ñ2 V3 B1.2.4 D1-4.8.9 कालः; D12 om. (for काले). V3 B1.4 कलि-; G3 M5 काले (for काल-). Ś1 Ñ1

G. 5. 73. 59
B. 6. 4. 53
L. 5. 71. 50

प्रसन्नाः सुरसाश्चापो वनानि फलवन्ति च ।
प्रवान्त्यभ्यधिकं गन्धा यथर्तुकुसुमा द्रुमाः ॥ ४८
व्यूढानि कपिसैन्यानि प्रकाशन्तेऽधिकं प्रभो ।
देवानामिव सैन्यानि संग्रामे तारकामये ॥ ४९
एवमार्य समीक्ष्यैतान्प्रीतो भवितुमर्हसि ।
इति भ्रातरमाश्वास्य हृष्टः सौमित्रिरब्रवीत् ॥ ५०
अथावृत्य महीं कृत्स्नां जगाम महती चमूः ।
ऋक्षवानरशार्दूलैर्नखदंष्ट्रायुधैर्वृता ॥ ५१
कराग्रैश्चरणाग्रैश्च वानरैरुद्धतं रजः ।
भौममन्तर्दधे लोकं निवार्य सवितुः प्रभाम् ॥ ५२

D$_{1-4.8.12}$ -परीतानां (for -गृहीतानां). —^{d}) Ñ$_1$ नक्षत्र- (for °त्रं). Ñ$_2$ V$_3$ D$_9$ -पीडनात् (for -पीडितम्). B नक्षत्र-ग्रहपीडनात्; D$_{1-4.8.12}$ नक्षत्रे ग्रहपीडिते.

48 ^{a}) D$_7$ प्रपन्नाः (for प्रसन्नाः). B$_1$ D$_7$ G$_2$ M$_{1.2}$ Ck सरसाश्; Ct as in text (for सुरसाश्). D$_6$ T$_{2.3}$ प्रसन्नाश्च(T$_2$ °नि) सरांस्यापो. —^{b}) D$_9$ G$_2$ च फलानि (for फलवन्ति). —V$_1$ illeg. for 48^c–49^b. —^{c}) Ñ$_1$ D$_{1.4}$ प्रवाति; B$_2$ स्रवंतो (for प्रवान्ति). D$_{6.7}$ T$_{2.3}$ G M$_{1.2}$ [अ]भ्यधिका(D$_7$ °को). Ñ$_1$ B$_1$ D$_{1-4}$ गंधम्(B$_1$ °धाः); D$_5$ T$_1$ गंधान्; Ck as in text (for गन्धा). Ś$_1$ D$_{8.12}$ प्रवात्य(D$_8$ °तो)भ्यधिको गंधो(D$_8$ °धैः); B$_4$ प्रवात्यभ्यधिकं गंधः; D$_{10.11}$ Ct प्रवांति नाधिका गंधा; M$_5$ प्रवहंत्यधिकान्गंधान्. ❀ Ck.t : गन्धा अजन्तः । गन्धवन्तः. ❀ —^{d}) Ś$_1$ D$_{8.12}$ वर्ते(Ś$_1$ °र्तं)ते; Ñ$_1$ D$_{1-4}$ आर्तवं; B$_1$ सर्वर्तु-; B$_4$ प्रत्यर्तु-; M$_5$ यथावत् (for यथर्तु-). Ś$_1$ Ñ V$_3$ B D$_{1-4.8.9.12}$ -पुष्पिता; D$_5$ T$_3$ G$_{1.3}$ M$_{1\,2.5}$ -कुसुम-; Cg as in text (for -कुसुमा).

49 V$_1$ illeg. for ^{ab} (cf. v.l. 48). —^{a}) Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{2-4.8.12}$ व्यू(D$_3$ गू)ढानां; Ñ$_2$ V$_3$ B D$_9$ व्यूहेषु (for व्यूढानि). Ś$_1$ Ñ V$_3$ B$_{2.4}$ D$_{2-4.8.9.12}$ -सैन्यानां; B$_{1.3}$ -मुख्यानां (for -सैन्यानि). D$_1$ व्यूढानां हरिवीराणां. —^{b}) G$_1$ विभो (for प्रभो). Ś$_1$ Ñ V$_3$ B D$_{1-4.8.9.12}$ प्रकाशो वि(Ñ$_1$ B$_2$ D$_2$ °ति; Ñ$_2$ V$_3$ B$_{1.3}$ D$_9$ °भि)प्रकाशते. —^{c}) Ś$_1$ D$_{3.8}$ दैवानाम्. V$_3$ B$_1$ अपि (for इव). Ś$_1$ Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.8.9.12}$ सैन्यानां.

50 ^{a}) Ñ$_1$ D$_{1-4.8}$ एतद् (for एवम्). Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.8}$ G$_3$ M$_5$ समीक्ष्य त्वं; D$_{10.11}$ समीक्ष्यैतत् (for °तान्). Ś$_1$ D$_{12}$ एतदाश्चर्यमीक्ष्य त्वं. —V$_1$ illeg. for 50^{cd}. —^{c}) T$_3$ एवं (for इति). B$_1$ आसाद्य; D$_{10.11}$ G$_2$ आश्वस्य; G$_1$ आभाष्य; Cm.g as in text (for आश्वास्य). ❀ Ck : आश्वस्येति पाठः ।; Ct : 'आश्वास्य' इति पाठः. ❀ —^{d}) Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-4.8.12}$ प्रणयाल्लक्ष्मणोन्वयात्(Ñ$_1$ °ब्रवीत्). —After 50, Ś$_1$ Ñ D$_{1-4.8.9.12}$ ins. :

74* निमित्तानि च संप्रेक्ष्य रामः प्रमुदितोऽभवत् ।

[Ś$_1$ D$_{12}$ लक्षणानि (for निमित्तानि). D$_3$ तदा (for ऽभवत्).]

—Thereafter Ś$_1$ Ñ D$_{1-4.8.12}$ read an addl. colophon.

[*Sarga name* : Ñ$_2$ om. Ś$_1$ D$_{12}$ सेनाकर्षणं; Ñ$_1$ प्रयाणः; D$_1$ सेनाप्रहर्षः; D$_2$ सेनापकर्षणं; D$_{3.8}$ सेनाप्रकर्षणः; D$_4$ सेनाकर्षणः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ$_1$ D$_{1.2.4.8.9.12}$ om.; Ś$_1$ 72; Ñ$_2$ 3; D$_3$ 78. —After colophon, D$_2$ concludes with राम.]

51 ^{a}) D$_{6.7}$ T$_{2.3}$ M$_5$ आवृत्य च (for अथावृत्य). Ś$_1$ D$_{12}$ सर्वां (for कृत्स्नां). D$_4$ आवृत्य जगतीं कृत्स्नां. —^{b}) D$_{7.10.11}$ हरिवाहिनी (for महती चमूः). Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ प्रजगाम महाचमूः. —^{c}) Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-4.8.12}$ -संपूर्णा; D$_7$ M$_{1.2}$ -गोपुच्छैर् (for -शार्दूलैर्). —^{d}) D$_{1.2}$ -दंष्ट्र- (sic) (for -दंष्ट्रा-). Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-4.8.12}$ -प्रहारिणी(D$_8$ °णं); D$_{7.10.11}$ T$_3$ -[आ]युधैरपि (T$_3$ °र्वृतैः) (for °र्वृता).

52 ^{a}) D$_1$ च नखाग्रैश्; T$_3$ च पदाग्रैश् (for चरणाग्रैश्). —^{b}) D$_{12}$ उद्गतं; M$_3$ उत्थितं (for उद्धतं). —^{c}) Ś$_1$ Ñ$_1$ B$_{1.3.4}$ D$_{1-5.7-12}$ T$_1$ G M$_{3.5}$ Ck.t भीमम्; D$_6$ T$_{2.3}$ M$_{1.2}$ महीम् (for भौमम्). D$_6$ T$_2$ सर्वां; T$_3$ वीर; M$_{1.2}$ भीमं; Ck.t as in text (for लोकं). —^{d}) V$_3$ B$_{1-3}$ D$_9$ आवृत्य(V$_3$ °वर्ते); B$_4$ आवार्य; D$_6$ प्रच्छाद्य (for निवार्य). —After 52, D$_{5-7.10.11}$ S ins.; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ ins. l. 21-22 only after 52 :

75* सपर्वतवनाकाशां दक्षिणां हरिवाहिनी ।
छादयन्ती ययौ भीमा द्यामिवाम्बुदसंततिः ।
उत्तरन्त्यां च सेनायां सततं बहुयोजनम् ।
नदीस्रोतांसि सर्वाणि सस्यन्दुर्विपरीतवत् ।
सरांसि विमलाम्भांसि द्रुमाकीर्णांश्च पर्वतान् । [5]
समान्भूमिप्रदेशांश्च वनानि फलवन्ति च ।
मध्येन च समन्ताच्च तिर्यक्चाधश्च साविशत् ।
समावृत्य महीं कृत्स्नां जगाम महती चमूः ।
ते हृष्टमनसः सर्वे जग्मुर्मारुतरंहसः ।
हरयो राघवस्यार्थे समारोपितविक्रमाः । [10]
हर्षवीर्यबलोद्रेकान्दर्शयन्तः परस्परम् ।
यौवनोत्सेकजान्दर्पान्विविधांश्चक्रुरध्वनि ।
तत्र केचिद्द्रुतं जग्मुरुत्पेतुश्च तथापरे ।
केचित्किलकिलां चक्रुर्वानरा वनगोचराः ।
प्रास्फोटयंश्च पुच्छानि संनिजघ्नुः पदान्यपि । [15]
भुजान्विक्षिप्य शैलांश्च द्रुमानन्ये बभञ्जिरे ।
आरोहन्तश्च शृङ्गाणि गिरीणां गिरिगोचराः ।
महानादान्विमुञ्चन्ति क्ष्वेलामन्ये प्रचक्रिरे ।
ऊरुवेगैश्च ममृदुर्लताजालान्यनेकशः ।
जृम्भमाणाश्च विक्रान्ता विचिक्रीडुः शिलाद्रुमैः । [20]
शतैः शतसहस्रैश्च कोटिभिश्च सहस्रशः ।
वानराणां सुघोराणां यूथैः परिवृता महीं ।

सा स्म याति दिवारात्रं महती हरिवाहिनी ।
हृष्टप्रमुदिता सेना सुग्रीवेणाभिरक्षिता ॥ ५३
वानरास्त्वरितं यान्ति सर्वे युद्धाभिनन्दिनः ।
मुमोक्षयिषवः सीतां मुहूर्तं क्वापि नासत ॥ ५४
ततः पादपसंबाधं नानामृगसमायुतम् ।
सह्यपर्वतमासेदुर्मलयं च महीधरम् ॥ ५५
काननानि विचित्राणि नदीप्रस्रवणानि च ।
पश्यन्नति ययौ रामः सह्यस्य मलयस्य च ॥ ५६
चम्पकांस्तिलकांश्चूतानशोकान्सिन्दुवारकान् ।
करवीरांश्च तिमिशान्भञ्जन्ति स्म प्लवंगमाः ॥ ५७

G. 5. 74. 3
B. 6. 4. 72
L. 5. 72. 8

[G3 M5 (repeats l. 1 after l. 8) read l. 1–4 after l. 8. —(l. 1) D10.11 -[आ]काशं (for °शां). —(l. 2) D7 महीं (for ययौ). G1 भूमिं (for भीमा). T2 -संहतिः (for -संततिः). —(l. 3) D7 G2 तु (for च). D10.11 सेनायाः (for °यां). —(l. 5) D7 विपुल- (for विमल-). —(l. 6) G2 निम्न- (for भूमि-). —(l. 7) G2 चैवाथ (for चाथश्च). T2 संविशत् (sic); G2 सा दिशः; Ct as above (for साविशत्). —(l. 8) cf. 46ab. G3 M5 अथ (for सम्-). T2 सर्वां (for कृत्स्नां). D5.6 महतीं. D7 चमूं (for चमूः). —(l. 9) D7.10.11 -वदनाः (for -मनसः). —G1 om. from the post. half of l. 9 up to the prior half of l. 10. —(l. 10) T3 समरोपेत (sic) (for समारोपित-). —(l. 11) D5.7.10.11 हर्षं वीर्यं; G1 हर्षवेग- (for हर्षवीर्य-). —(l. 13) G2 अत्र (for तत्र). —(l. 14) D5.6 T M2.5 किलिकिलां; Cg.t as above. D6.7 T2 M5 वारणोपमाः; T3 वासवोपमाः (for वनगोचराः). —M1.2 transp. l. 15 and l. 18. —(l. 15) T2.3 G3 आस्फोटयंश्; Cm.g.t as above (for प्रा°). G3 पदानि च; M2 परानपि (for पदान्यपि). —(l. 16) G1 M1.2 चान्ये (for अन्ये). —(l. 17) T3 आपातयंति; G2 आरूढाश्चैव (for आरोहन्तश्च). —(l. 18) D6 T2.3 G3 महानादं. D7 प्रमुंचंतः; D10.11 प्रमुंचंति; M5 विमुंचंतः (for विमुञ्चन्ति). D6.7.10.11 क्ष्वेडाम् (for क्ष्वेलान्). —(l. 19) G1.3 M5 Ck -जातानि (for -जालानि). —(l. 21) D6 श्रीमच्; D10.11 ततः (for शतैः). V3 तु (for च). B2 D6.7.9 G1 M1.2.5 कोटीभिश्. M1.2 समंततः (for सहस्रशः). —(l. 22) D9 M3 तु घोराणां; G1 सुघोषाणां (for सुघोराणां). D10.11 G1 M3 श्रीमत्- (for यूथैः). Ñ2 V1.3 B D9 श्रीनान्परिवृतो ययौ (for the post. half). ❀ Ck : श्रीमदिति लुप्ततृतीयान्तं पदम् । श्रीमद्भिरित्यर्थः ।; so also Ct.]

53 B4 repeats 53 here (cf. v.l. 71*). G2 om. 53–54; Ś1 om. 53. —a) D7.12 प्रयाति (D12 °ता); T3 स्म भाति; G3 याति च; Cm.g as in text (for स्म याति). Ñ2 V1.3 B1.2 D1–4.8.9 रात्रौ (for -रात्रं). —b) B4 सुग्रीवपरिपालिता. —cd) Ñ1 D3.4.8.10–12 प्रहृष्ट- (D4.12 °ष्टा; D8 °ष्टं); Ñ2 V1.3 B1–3 D9 T G1 M1.2.5 हृष्टा प्र- (for हृष्टप्र-). Ñ V1.3 B1–3 D1.3.4.8.12 सर्वा; D10.11 M1.2 सर्वे; Cm.g as in text (for सेना). ❀ Cr : सेना इनेन स्वामिना सह वर्तत इति सेना ।; so also Cm.g. ❀ Ñ V1.3 B1–3 D1.3.4.7–12 G1 M1.2.5 -पालिता (V1 D7.10.11 M1.2 °ताः) (for -रक्षिता). B4 हृष्टा प्रमुदिता सर्वा श्रीमती हरिवाहिनी; D2 संहृष्टमुदिताः सर्वाः सुग्रीवेणाभिपालिताः.

54 G2 om. 54 (cf. v.l. 53). —a) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 जवेन (for वानरास्). Ś1 Ñ V3 B2 D4.9.11.12 T2.3 G1.3 M1.2.5 त्वरिता (for त्वरितं). Ñ2 V1.3 B D9.11 याता; D5 T1 यांतः (for यान्ति). —b) Ñ2 V1.3 B D9 सर्वा (for सर्वे). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 -नंदिनी; B3 -कांक्षिणी (for -नन्दिनः). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 वानरा बलदर्पिताः. —c) Ś1 Ñ1 D2.8.12 समानिनीषवः; Ñ2 V1.3 B D9 सा मुमोचयिषुः; D1.3.4 आनयिष्यामहे; D6.10.11 M3 Cg.k.t प्रमोक्षयिषवः (for मुमोक्षयिषवः). ❀ Cg : प्रमोक्षयिषवः मोचयितुमिच्छवः । सनि द्विर्वचनाभाव आर्षः ।; Ck.t : मोक्षशब्दात् 'तत्करोति-' इति णौ (Ck णिचि) सन्यार्षेऽभ्यासलोपे उप्रत्यये च रूपम्. ❀ —d) Ś1 V1 B D12 मुहूर्तान्. M5 चापि. D7 G3 नासते; D10.11 M1.2 Ct नात्रसन् (for नासत). Ś1 Ñ D1.2.4.8.9 नाश्व (Ñ1 °व) सन्क्वचित्; V1 B2.4 संभ्रमादिव; V3 संभ्रमादिव; B1 संप्रदादपि; B3 संप्रदादिव; D12 आशु सत्क्वचित् (for क्वापि नासत). D3 मुहूर्तेनैव सत्वराः. —After 54, Ś1 Ñ1 V1 D1–4.8.12 read 34 (Ś1 Ñ1 om. 34ab); while, B1 ins. an additional colophon after 54. [इति सुन्दरकाण्डे वानरानीकप्रयाणम् . 95.]

55 D2.8 om. 55ab. D1.3.4 transp. ab and cd. —b) Ñ2 D10.11 -वन-; B2–4 D5.7.9 T1 G2.3 M1.2.5 -नग-; D6 -द्विज- (for -मृग-). Ś1 नानाद्विजसमाकुलं; Ñ1 D1.3.4 °द्रुमलताकुलं; V1.3 °द्रुमलतायुतं; B1 °नगसमावृतं; D12 °द्विजगणाकुलं. —D10 om. 55cd. —c) Ś1 Ñ1 V3 B1–3 D1.3.8.9.12 विंध्य-; Ñ2 V1 B4 D2.4 विंध्यं; D6 T3 सह्यं (for सह्य-). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.6.8.9.11.12 T2.3 G2.3 M1.2.5 Ck आसाद्य; D5 T1 G1 आपेतुर् (for आसेदुर्). —d) Ś1 वानरास्तं समावहन्; Ñ1 D1–4.8 समारूढाः प्लवंगमाः; Ñ2 V1.3 B D6.9.11.12 T2.3 G2.3 M1.2.5 Ck वानरास्ते समारुहन्. ❀ Cr.m.t : 'सह्यपर्वतमासेदु (Cr °पेतु)-र्मलयं च महीधरम्' इति पाठः (Ct पाठान्तरं तीर्थसंमतम्). ❀

56 b) Ś1 Ñ V1 B D12 T3 नदीः; V3 दरी- (for नदी-). —c) Ś1 Ñ V1 B3 D2.7.10–12 अपि; V3 B1.2.4 D6.9 अभि; D1.3.4.8 अथ (for अति). —d) Ś1 Ñ V1.3 B D2.3.8.9.12 विंध्यस्य; D1.4 वंध्यस्य (for सह्यस्य).

57 D1 om. 57. —a) Ñ V1.3 B D9 चंदनांस्; M3 Cg बकुलांस्; Cr as in text (for चम्पकांस्). D2–4.8 तिलक- (for तिलकांश्). Ñ B2 D9 तालान्; D2–4.8 -[अ]शोकान् (for चूतान्). —b) Ñ1 पलाशान्; B4 D10.11 प्रसेकान्;

$D_{3.4.8}$ पिप्पली:(D_8 °लान्); D_3 पिष्यती (sic) (for अशोकान्). $Ś_1$ $Ñ_2$ $D_{2.4.6.8.9.12}$ $T_{2.3}$ Cg सिंधुवारकान्. —^{c}) Ñ $D_{2-4.9}$ तमालांश्च; $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ तिमीरांश्च; B_2 जिरीशांश्च (for च तिमिशान्). $Ś_1$ D_{12} तिंदुकान्करवीरांश्च; $D_{7.10.11}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ तिमि(M_2 °नि)शान्करवीरांश्च; D_8 विंध्यपर्वतमासाद्य. —^{d}) $Ś_1$ D_{12} रुजंति स्म(D_{12} सद्-); Ñ $B_{2.4}$ D_9 बभंजुस्ते($Ñ_1$ °श्च); V_1 भजंतस्ते; V_3 $B_{1.3}$ $D_{2-4.8}$ भंजंतस्ते($D_{2-4.8}$ °श्च); $D_{5.11}$ T $G_{1.3}$ M_5 भजंति स्म (for भञ्जन्ति स्म). —After 57, $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B D_9 ins.:

77* कर्णिकारान्कुरबकांश्चम्पकानतिमुक्तकान् ।
कदम्बपादपान्नीपान्केशरोद्दालकान्धरान् ।
शालांस्तालांस्तमालांश्च लवलीश्च समन्ततः ।
वल्गुवाग्भिर्द्विजैश्चित्रैर्नानासत्त्वैश्च सेवितान् ।

[(l. 2) B_3 अन्यान् (for नीपान्). V_3 -[उ]द्दणिकान्; B_2 -[उ]द्दालिकान् (for -[उ]द्दालकान्). $B_{1.3}$ नहान्; B_4 वटान् (for धरान्). —(l. 3) B_1 चंदनांश्; B_2 D_9 कदलीश्; B_3 लवंगांश्; B_4 लवलींश् (for लवलीश्). —(l. 4) V_3 वर्णराड्भिर् (sic) (for वल्गुवाग्भिर्).];

while $D_{5-7.10.11}$ S ins. after 57:

78* अङ्कोलांश्च करञ्जांश्च प्लक्षन्यग्रोधतिन्दुकान् ।
जम्बुकामलकान्नागान्भञ्जन्ति स्म प्लवंगमाः ।
प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः ।
वायुवेगप्रचलिताः पुष्पैरवकिरन्ति गाम् ।
मारुतः सुखसंस्पर्शो वाति चन्दनशीतलः । [5]
षट्पदैरनुकूजद्भिर्वनेषु मधुगन्धिषु ।
अधिकं शैलराजस्तु धातुभिः सुविभूषितः ।
धातुभ्यः प्रसृतो रेणुर्वायुवेगविघट्टितः ।
सुमहद्वानरानीकं छादयामास सर्वतः ।
गिरिप्रस्थेषु रम्येषु सर्वतः संप्रपुष्पिताः । [10]
केतक्यः सिन्दुवाराश्च वासन्त्यश्च मनोरमाः ।
माधव्यो गन्धपूर्णाश्च कुन्दगुल्माश्च पुष्पिताः ।
चिरिबिल्वा मधूकाश्च बकुला वञ्जुलास्तथा ।
स्फूर्जकास्तिलकाश्चैव नागवृक्षाश्च पुष्पिताः ।
चूताः पाटलयश्चैव कोविदाराश्च पुष्पिताः । [15]
मुचुलिन्दार्जुनाश्चैव शिंशपाः कुटजास्तथा ।
धवाः शाल्मलयश्चैव रक्ताः कुरबकास्तथा ।
हिन्तालास्तिमिशाश्चैव चूर्णका नीपकास्तथा ।
नीलाशोकाश्च वरणा अङ्कोलाः पद्मकास्तथा ।
प्लवमानैः प्लवंगैस्तु सर्वे पर्याकुलीकृताः । [20]
वाप्यस्तस्मिन्गिरौ शीताः पल्वलानि तथैव च ।
चक्रवाकानुचरिताः कारण्डवनिषेविताः ।
प्लवैः क्रौञ्चैश्च संकीर्णा वराहमृगसेविताः ।
ऋक्षैस्तरक्षुभिः सिंहैः शार्दूलैश्च भयावहैः ।
व्यालैश्च बहुभिर्भीमैः सेव्यमानाः समन्ततः । [25]
पद्मैः सौगन्धिकैः फुल्लैः कुमुदैश्चोत्पलैस्तथा ।
वारिजैर्विविधैः पुष्पै रम्यास्तत्र जलाशयाः ।
तस्य सानुषु कूजन्ति नानाद्विजगणास्तथा ।
स्नात्वा पीत्वोदकान्यत्र जले क्रीडन्ति वानराः ।
अन्योन्यं प्लावयन्ति स्म शैलमारुह्य वानराः । [30]

[D_5 T_1 G_1 om. l. 1–2. —(l. 1) $D_{10.11}$ M_5 अशोकांश् (for अङ्कोलांश्). G_3 कराश्चैव; Cg as above (for करञ्जांश्च). $D_{10.11}$ -पादपान्; Cr.g as above (for -तिन्दुकान्). —(l. 2) D_3 T_2 M_5 जंबून्; $M_{1.2}$ जंबूर् (for जम्बुक-). G_2 पूतान्; M_3 नीपान् (for नागान्). D_{11} $G_{2.3}$ M_5 भजंति. —(l. 3) T_3 कनकद्रुमाः (for कानन°). —(l. 4) D_7 उरुवेगैः; G_2 वायुवेगैः; Cg as above (for वायुवेग-). $D_{6.10.11}$ T_2 M_3 तां (for गाम्). —(l. 6) G_3 उप- (for अनु-). M_5 मद- (for मधु-). —G_2 reads l. 7 twice. —(l. 7) $D_{5.7}$ T_1 G_3 M_5 स; B(ed.) तु (for सु-). —(l. 8) $D_{10.11}$ $T_{1.3}$ -वेगेन (for -वेगवि-). —(l. 9) D_6 T_3 M_3 पर्वतः; $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ सर्वशः (for सर्वतः). —G_1 om. (hapl.) l. 11–14. —(l. 11) D_6 $T_{2.3}$ सिंधु- (for सिन्दु-). —(l. 12) D_{11} -पूर्वाश् (for -पूर्णाश्). D_7 स्फूर्जाः कुंदाश्; Cr °कुंजाश् (for कुन्दगुल्माश्). —(l. 13) $D_{6.7}$ T_3 चि(T_3 ची)रबिल्वा. $D_{7.10.11}$ T_2 G_3 $M_{1.2.5}$ Ct वंजुला बकुलास् (by transp.); M_3 बकुलाः प्रियकास्. —(l. 14) $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ भूर्जकास्; $D_{7.10.11}$ रंजकास्; G_2 रजतास्; $M_{1.2}$ करंजास्; Cg as above (for स्फूर्जकास्). M_2 किलकाश् (for ति°). T_3 चूता (for चैव). —After the prior half of l. 14, G_3 ins:

78(A)* पूर्णकाननकास्तथा ।
कुरण्डास्तिलकाश्चापि.

—$M_{1.2}$ read l. 15 twice. —(l. 15) $D_{7.10.11}$ $G_{2.3}$ M_5 पाटलिकाश्चैव; G_1 च पाटलीकाश्च; Cg as above (for पाटलयश्चैव). $M_{1.2}$(both first time) नागवृक्षाश् (for कोविदाराश्). —(l. 16) D_7 मुचुकुंद-; Cg as above (for मुचुलिन्द-). D_6 T_3 मुचिलिंदोर्जुनश्. D_{5-7} M_3 सिं(M_3 शिं)शुपाः (for शिंशपाः). G_2 शिरीषाः शिंशुपास्तथा (for the post. half). —After l. 16, D_7 ins:

78(B)* धवाश्च तूर्णकाश्चैव नीपावरणपद्मकाः ।

—$D_{10.11}$ G_2 om. (hapl.) l. 17. M_5 reads l. 17 after l. 13. —(l. 17) D_6 $T_{2.3}$ तथा; M_5 वंशाः (for धवाः). D_7 शलालयश्; M_5 शल्मलयश् (for शाल्म°). $M_{1.2}$ शल्मलयश्च पलाशाश्च (for the prior half). M_2 कुरवतास्. —(l. 18) $D_{5.7}$ तिनिशाश्; D_6 $T_{2.3}$ G_2 $M_{1.2}$ तिलकाश् (for तिमि°). G_1 पुंनगाः; G_2 चूर्णिता; G_3 M_5 चूर्णिका (for चूर्णका). D_6 $T_{2.3}$ G_1 पारिभद्रकाः; G_3 M_3 नीपि(M_3 दीप)कास्तथा (for नीपका°). —G_2 om. (hapl.) l. 19. —(l. 19) D_6 $T_{2.3}$ G_3 वरुणा; $D_{10.11}$ सरला (for वरणा). G_3 पनसास् (for पद्मकास्). —(l. 20) $D_{10.11}$ Ct प्रीयमाणैः (for प्लवमानैः). D_7 G_3 च; G_1 M_5 तैः (for तु). G_3 ते व्याकुलीकृताः; Cg as above (for पर्या°). ❀ Cv : प्लवमानैः पतङ्गैस्तु सर्वे पर्याकुलीकृता इति समीचीनः पाठः. ❀ —(l. 21) $D_{10.11}$ रम्याः (for शीताः). —(l. 22) G_2 कारंडैश्च; Cm.g as above

फलान्यमृतगन्धीनि मूलानि कुसुमानि च ।
बुभुजुर्वानरास्तत्र पादपानां बलोत्कटाः ॥ ५८
द्रोणमात्रप्रमाणानि लम्बमानानि वानराः ।
ययुः पिबन्तो हृष्टास्ते मधूनि मधुपिङ्गलाः ॥ ५९
पादपानवभञ्जन्तो विकर्षन्तस्तथा लताः ।
विधमन्तो गिरिवरान्प्रययुः प्लवगर्षभाः ॥ ६०
वृक्षेभ्योऽन्ये तु कपयो नर्दन्तो मधुदर्पिताः ।
अन्ये वृक्षान्प्रपद्यन्ते प्रपतन्त्यपि चापरे ॥ ६१
बभूव वसुधा तैस्तु संपूर्णा हरिपुंगवैः ।
यथा कलमकेदारैः पक्वैरिव वसुंधरा ॥ ६२
महेन्द्रमथ संप्राप्य रामो राजीवलोचनः ।
अध्यारोहन्महाबाहुः शिखरं द्रुमभूषितम् ॥ ६३
ततः शिखरमारुह्य रामो दशरथात्मजः ।
कूर्ममीनसमाकीर्णमपश्यत्सलिलाशयम् ॥ ६४

G. 5. 74. 13
B. 6. 4. 93
L. 5. 72. 17

(for °ऽड्व-).—(l. 23) G$_3$ M$_{1.2}$ संपूर्णा (for संकीर्णा).—(l. 24) T$_2$ तरुक्षुभि:. D$_5$ सिद्धैः (for सिंहै:).—(l. 25) G$_3$ व्याधैश् (for व्यालैश्). D$_7$ G$_1$ M$_{1.2.5}$ ततस्तत: (for समन्तत:).—(l. 26) D$_6$ तदा; G$_3$ अपि (for तथा).—(l. 27) D$_6$ विमलै: (for विविधै:).—(l. 29) D$_6$ T$_{2.3}$ [उ]दकान्यन्ये. G$_3$ M$_5$ पीत्वोदकं तत्र; M$_{1.2}$ पीतोदकास्तत्र (for पीत्वोदकान्यत्र). G$_3$ जलै: (for जले).—G$_1$ om. (hapl.) from l. 30 up to 59^{b}.]

58 G$_1$ om. 58 (cf. v.l. 77*).—^{a}) B$_2$ [अ]द्भुत- (for [अ]मृत-). Ś$_1$ Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.2.4}$ D$_9$ G$_3$ -कल्पानि; B$_3$ -रूपाणि; Cg.k.t as in text (for -गन्धीनि).—^{b}) Ś$_1$ D$_{12}$ सुरभीणि च; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_9$ च लतास्तथा; B$_1$ च फलानि च; D$_7$ सुबहूनि च (for कुसुमानि च). D$_6$ T$_{2.3}$ कुसुमानि समंतत: (T$_3$ मधूनि च).—For 58^{ab}, D$_{1-4.8}$ subst.; Ś$_1$ D$_{12}$ cont. after 80*:

79* पुष्पाण्यतिसुगन्धीनि मूलानि च फलानि च ।
[D$_{1.3}$ [अ]पि (for [अ]ति-).]

—After 58^{ab}, Ś$_1$ D$_{12}$ ins.:

80* भक्षयन्तो महावेगाः प्रययुस्तत्र वानराः ।

—^{c}) Ś$_1$ Ñ V$_{1.3}$ B D T$_{2.3}$ G$_{2.3}$ M$_{1.2.5}$ बभंजुर् (for बुभुजुर्). Ñ$_1$ दर्पात् (for तत्र).—^{d}) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ पादपांश्च; D$_6$ पादपांस्तान् (for पादपानां). Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1.7.10-12}$ T$_1$ G$_2$ M$_3$ मदोत्कटा:; V$_3$ °टान् (for बलोत्कटा:).—After 58, Ñ$_2$ V$_1$ B D$_9$ ins.:

81* पश्यन्तश्चारुरूपाणि ययुः शीघ्रमरिंदमाः ।

59 G$_1$ om. 59^{ab} (cf. v.l. 77).—^{c}) V$_1$ पुन: (for ययु:). Ś$_1$ D$_{12}$ मिष्टानि; Ñ V$_{1.3}$ B D$_9$ स्वादूनि; D$_{1-4.8}$ संहृष्टा; D$_{10.11}$ स्वस्थास्ते (for हृष्टास्ते).

60 D$_9$ om. 60^{ab}.—^{a}) Ś$_1$ अवभंजंते; D$_1$ एव भंजंत:; D$_4$ च प्रभंजंतो (for अवभञ्जन्तो).—^{b}) D$_8$ विकर्षंत.—^{c}) Ś$_1$ D$_{12}$ गिरिवरं.—^{d}) D$_{1-4.8}$ ययुस्ते (for प्रययु:). Ś$_1$ Ñ$_2$ B$_2$ D$_{9.12}$ वानरर्षभा:; D$_6$ T$_{2.3}$ ते प्लवंगमा:.

61 Ñ$_1$ om. 61^{ab}.—^{a}) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ वृक्षानेकत्र; D$_2$ वृक्षाश्चैकेति (sic); D$_8$ वृक्षांश्चैकेषु (sic) (for वृक्षेभ्योऽन्ये तु). Ś$_1$ वृक्षानेकानुमर्दंत:; D$_1$ वृक्षानारुरुहे केचित् (sic); D$_3$ वृक्षांके निपतंतोन्ये; D$_4$ वृक्षांश्चैके तूत्पतंति; D$_{12}$ वृक्षानेके तु मंदंतं (sic).—^{b}) Ś$_1$ D$_{1.4.12}$ कपयो; Ñ$_2$ V$_3$ B$_3$ D$_{2.3.6.10.11}$ G$_1$ न(D$_{10}$ नं)दंतो (for नर्दन्तो). V$_3$ मद-; D$_{3.4}$ बल- (for मधु-). D$_{6.7}$ -तर्पिता: (for -दर्पिता:).—^{c}) T$_3$ M$_{1.5}$ अन्यान् (for अन्ये).—G$_1$ damaged for ^{d}.—^{d}) D$_{6.10.12}$ T$_{2.3}$ प्रपिबंति (for °पतन्ति).—For 61^{cd}, Ś$_1$ Ñ V$_3$ B D$_{1-4.8.9.12}$ subst.:

82* वृक्षेभ्यो निपतन्ति स्म प्रलम्बन्त्यपि चापरे ।

[Ñ$_2$ V$_3$ B D$_9$ अन्यस्मिन् (for वृक्षेभ्यो). Ñ$_1$ विनदंति; D$_1$ न्योपतंति (sic). Ś$_1$ D$_{12}$ प्लवमाना: प्लवंगमा:; Ñ$_2$ V$_3$ B D$_9$ प्रलंबं(B$_3$ °वर्धं)ते त(B$_3$ D$_9$ य)थापरे (for the post. half).]

62 ^{a}) V$_3$ D$_8$ बभूवुर् (sic).—^{b}) D$_3$ संकुला (for संपूर्णा). Ś$_1$ Ñ V$_3$ B D$_{1-4.8.9.12}$ मधुपिंगलै:; D$_5$ T$_1$ G$_3$ M$_3$ °यूथपै: (for हरिपुंगवै:).—After 62^{ab}, Ñ$_1$ reads 65.—^{c}) D$_7$ युक्ता (for यथा). V$_3$ B$_{1.3}$ D$_4$ T कमल- (meta.?) (for कलम-).—^{d}) Ś$_1$ D$_{12}$ पक्वाग्रैश्च; Ñ V$_3$ B D$_{1-4.8.9.12}$ परिपक्वै: (for पक्वैरिव). Ñ$_1$ D$_{1-4.8}$ समावृता (for वसुंधरा).—After 62, Ś$_1$ Ñ$_1$ (after 62^{ab}) D$_{1-4.8.12}$ read 65.

63 D$_1$ reads 63–64 after 67^{ab}.—^{a}) D$_2$ अयम्; D$_4$ इव (for अथ). D$_2$ आसाद्य (for संप्राप्य). B$_3$ महेंद्र: प्रथमं प्राप्य.—^{c}) D$_2$ अध्याहारो (sic); D$_{7.10.11}$ G$_3$ आरुरोह (for अध्यारोहन्).—^{d}) Ś$_1$ Ñ V$_3$ B D$_{1-4.8.12}$ शिखराग्रं सुपुष्पितं.

64 D$_1$ reads 63–64 after 67^{ab}.—^{a}) Ś$_1$ Ñ V$_3$ B D$_{1.9.12}$ स तच्; D$_{2.4.8}$ स तं (for तत:). Ś$_1$ Ñ$_2$ V$_3$ B D$_{1.9.12}$ आसाद्य (for आरुह्य).—^{b}) Ñ$_1$ D$_4$ सुग्रीवमब्रवीत्; G$_3$ राजीवलोचन: (for दशरथात्मज:).—^{c}) D$_1$ कृत्स्नं; T$_{2.3}$ नक्र- (for कूर्म-). Ś$_1$ M$_5$ -झषा-; Ñ V$_3$ B$_4$ -गण-; B$_2$ -नग- (for -सम-).—^{d}) Ñ D$_4$ पश्येयं(D$_4$ °मं) (for अपश्यत्). Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{10-12}$ M$_3$ सलिलाकरं(Ñ$_1$ °शयं; D$_{10.11}$ °कुलं); Ñ$_2$ V$_3$ B D$_9$ वरुणालयं; T$_2$ स महार्णवं (for सलिलाशयम्).—After 64, Ñ$_2$ V$_3$ B D$_{5-7.9.11}$ S ins.; while Ś$_1$ Ñ$_1$ (after 62^{ab}) D$_{1-4.8.12}$ ins. after 62:

G. 5. 74. 13
B. 6. 4. 94
L. 5. 72. 14

ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च महागिरिम् ।
आसेदुरानुपूर्व्येण समुद्रं भीमनिःस्वनम् ॥ ६५

अवरुह्य जगामाशु वेलावनमनुत्तमम् ।
रामो रमयतां श्रेष्ठः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः ॥ ६६

अथ धौतोपलतलां तोयौघैः सहसोत्थितैः ।
वेलामासाद्य विपुलां रामो वचनमब्रवीत् ॥ ६७

एते वयमनुप्राप्ताः सुग्रीव वरुणालयम् ।
इहेदानीं विचिन्ता सा या न पूर्वं समुत्थिता ॥ ६८

अतः परमतीरोऽयं सागरः सरितां पतिः ।
न चायमनुपायेन शक्यस्तरितुमर्णवः ॥ ६९

तदिहैव निवेशोऽस्तु मन्त्रः प्रस्तूयतामिह ।
यथेदं वानरबलं परं पारमवाप्नुयात् ॥ ७०

इतीव स महाबाहुः सीताहरणकर्शितः ।
रामः सागरमासाद्य वासमाज्ञापयत्तदा ॥ ७१

---

65 D9 om. 65^{ab}. —^{a}) V3 च विंध्यम् ; B विंध्यं सम्- (B4 अन्-); G1 च सह्यम् (for सह्यं सम्-). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 स विंध्यं गिरिमासाद्य. —After 65^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins.:

83* वनानि चाप्यतिक्रम्य नदीश्च विमलोदकाः ।

[D2.8 [अ]भि- (for [अ]ति-).]

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1.3.4.8.12 आससादानु-; D2 असमासानु- (sic) (for आसेदुरानु-). —^{d}) M1.2 सागरं (for समुद्रं). D1.2.4.5.8.10.11 T1 G M भीमनिस्वनं(D1.4.8 °दर्शनं); D3 भीमनिःस्वनः; D6 T2.3 मकरालयं.

—After 65, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 read 88^{cd}.

66 Ñ1 D4 om. 66 – 68^{b}. D1 om. 66^{ab}. —^{a}) Ś1 D12 अवतीर्य; Ñ2 आरुरुह्य (sic) (for अवरुह्य). D2.3.8 ततश्च (for जगाम). M1.2 [अ]थ (for [आ]शु). —D8 om. from 66^{b} up to the prior half of 84*. —B1 -[अ]चलम् (for -वनम्). D2.3 उपागमन् (for अनुत्तमम्). —^{d}) Ś1 V3 B1–3 D7.9.12 सुग्रीवश्च स(D7 °वः स च); Ñ2 M2 ससुग्रीवश्च(M2 °वः सह- [hypm.]); B4 D2 G2.3 M3 सुग्रीवः सह-; D1 सुग्रीवो हि स- (for ससुग्रीवः स-).

67 Ñ1 D4.8 om. 67 (cf. v.l. 66). —^{a}) Ñ2 (m.) V3 B D9 -[अ]मल- (for -[उ]पल-). Ś1 Ñ2(m.) V3 B1.2.4 D1–3.9.12 -शिलां; T3 -तलं (for -तलां). —^{b}) Ñ2 V3 B D1.2 तोयौघ- (for °घैः). Ś1 D12 सहसावृतां; Ñ2 V3 B D9 -समभिप्लुतां; D1 -द्रुममंडितां; D2 °त्थितां; T2.3 °द्द(T3 °द्धि)तैः (for सहसोत्थितैः). —^{cd}) D6 T2.3 सहसा (for विपुलां). B3 विपुलां वेलामासाद्य (by transp.). B4 D2.3 सुग्रीवम् (for वचनम्). D1 प्राप्य रामस्तदा भूमिं सुग्रीवमिदमब्रवीत्.

68 Ñ1 D4 om. 68^{ab}; D8 om. up to the prior half of 84* (for all, cf. v.l. 66). —^{b}) Ñ2 D9 लवणांभसि; V3 B D1–3 लवणोदधिं (for वरुणालयम्). —After 68^{ab}, D1 reads 63 – 64(preceded by 85*). —^{c}) D5 T1 G3 विचिंत्या सा; D6 विचिंत्यामः (metri causa) (for विचिन्ता सा). —^{d}) D7.10.11 Ct उपस्थिता (for समुत्थिता).

—For 68^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst. and all (except D8) read after 72^{ab} :

84* इहेदानीं विचिन्त्यो हि न यः पूर्वं समाहितैः ।

[D8 om. the prior half. Ñ1 सर्वं (for पूर्वं). D1 समाहितः.]

—For 68^{cd}, Ñ2 V3 B D9 subst.; Ś1 D1–3.12 ins. after 68^{ab} :

85* संतारश्चिन्त्यतामत्र पूर्वं यः परिचिन्तितः ।

[B4 अस्य (for अत्र). D1 यः पूर्वं (by transp.). Ś1 प्रसमुत्थितः; V3 प्रश*न्वितः; B1 प्रसमीक्षितः; B3 D2.3.12 प्रसमर्थि(D3 °र्पि)तः; B4 सममर्थितः; D1 मनसि स्थितः (for परिचिन्तितः).]

69 D8 om. 69^{ab}. —^{a}) Ñ1 B3 ततः (for अतः). Ś1 Ñ V3 B D2.9.12 परमगाधो; D1.3.4 G2 °पारो; T3 °धीरो; Cm.g.k.t as in text (for परमतीरो). —After 69^{ab}, Ś1 D1–4.12 read 72^{ab}. —^{c}) D3 अनयेनेह (for अनुपायेन). Ñ1 स चाययंसपायेन (corrupt). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 शक्यस्त(Ś1 °स्ती)र्तुं(D8 °त्र) कथंचन. Ñ2 V3 B D9 तरितुं शक्यतेर्णवः(V3 °स्तुतः).

70 Ś1 D12 om. 70. —^{ab}) D4 इमं हि (for इहैव). Ñ1 D1–4.8 समावि(D8 °दि)श्य (for निवेशोऽस्तु). Ñ1 D1–4.8 मंत्रः संचिंत्यतां सखे (for ^{b}). Ñ2 V3 B D9 निवेशमिह कृत्वा तु मन्त्र(Ñ2 B2 D9 चिंत)यध्वं हितं मम. —^{c}) D1.8 यदेव; G2 यथैतद् (for यथेदं). D1 उपाप्नुयात्; D2 अवाप्नुयुः (sic) (for अवाप्नुयात्).

71 Ś1 D1–4.8.12 transp. 71 and 72^{cdef} (Ś1 D12 om. 72^{cd}). Ñ1 transp. 71 and 72. —^{a}) Ś1 Ñ V3 B D1–4.8.9.12 इत्येवं स(Ñ2 V3 B D9 एवमुक्त्वा) महाभागः(Ś1 D2.12 °बाहुः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V3 B1.2 D2.6.7.9 -कर्षितः; D12 -कारितः (sic) (for -कर्शितः). —^{d}) B1 रामम् (sic); B2.3 सेनाम् (for वासम्). Ś1 D12 च सः (for तदा). —After 71, Ñ V3 B D5–7.9–11 S ins.:

86* सर्वाः सेना निवेश्यन्तां वेलायां हरिपुंगव ।

[V3 B D5.7.9 T1 G2 हरिपुंगवाः. ❀ Cr : सर्वाः सेना निवेश्यन्तां वेलायां हरिपुंगवेति पाठः. ❀]

संप्राप्तो मन्त्रकालो नः सागरस्येह लङ्घने ।
स्वां स्वां सेनां समुत्सृज्य मा च कश्चित्कुतो व्रजेत् ।
गच्छन्तु वानराः शूरा ज्ञेयं छन्नं भयं च नः ॥ ७२

रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः सहलक्ष्मणः ।
सेनां न्यवेशयत्तीरे सागरस्य द्रुमायुते ॥ ७३

विरराज समीपस्थं सागरस्य तु तद्बलम् ।
मधुपाण्डुजलः श्रीमान्द्वितीय इव सागरः ॥ ७४

वेलावनमुपागम्य ततस्ते हरिपुंगवाः ।
विनिविष्टाः परं पारं काङ्क्षमाणा महोदधेः ॥ ७५

सा महार्णवमासाद्य हृष्टा वानरवाहिनी ।
वायुवेगसमाधूतं पश्यमाना महार्णवम् ॥ ७६

G. 5. 74. 27
B. 6. 4. 108
L. 5. 73. 2

---

72 D8 om. 72^{ab}; Ś1 D1–4.12 read 72^{ab} after 69^{ab}. —^{a}) G2 प्रयातो (for संप्राप्तो). D2 चात्र (for मन्त्र-). —^{b}) B2 D6 समुद्रस्य (for सागरस्य). Ś1 D2–4.6.12 च; Ñ1 वि-; D1 [अ]पि; D5 T M [अ]स्य; G3 [इ]व (for [इ]ह). —After 72^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–4.12 read 84*. —Ś1 D1–4.8.12 transp. 71 and 72^{cdef} (Ś1 D12 om. 72^{cd}). Ñ1 transp. 71 and 72. —^{c}) D2.4 अतिक्रम्य; D3.8 परिक्रम्य (for समुत्सृज्य). —B1 reads 72^{d} in marg. —^{d}) D2 यावत्; D3 मां च (for मा च). D1–4.8 केचित्; T3 गच्छेत् (for कश्चित्). Ñ V1 B D6 T2.3 G2 M1.2 कुतश्चन; V3 कुतः पुनः; D1–4.8 कथंचन; G1 व्रजेत्कुतः (by transp.); Cr.m.k.t as in text. —^{e}) Ñ2 V1.3 B D9 M1.2 गच्छेयुः (B1.3 °त; B4 °न्तु; M1.2 °न्तु); G3 गच्छंतो; Cm.g.k.t as in text (for गच्छन्तु). Ś1 स्वैरं (for शूरा). —^{f}) D1 छिन्नं; D8 छिन्नैः (for छन्नं). B2 D5 T3 M बलं; Cg.k.t as in text (for भयं). Ñ D1–4.8.9 हि नः; V1.3 B1 बलं; B3 वनं; B4 यतः (for च नः). Ś1 D12 वासार्थं सुसमाहिताः.

73 ^{a}) V1.3 B D9 तद्वचः; D1–3.8 तु (D1 च) वचः (for वचनं). D4 राघवस्य वचः श्रुत्वा. —^{b}) Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 ससुग्रीवा (D3.8 °वः) सलक्ष्मणा (D3.8 °णः). —After 73^{ab}, Ś1 D2.8.12 ins.; while Ñ1 D1.4 cont. after 88*; whereas D3 ins. after 75^{ab}:

87* भीमगम्भीरनिर्घोषा प्राज्यसत्त्वा महाबला ।

[Ś1 Ñ1 D12 -निर्घोषगंभीरा. Ñ1 भयावहा; D1.2.4.8 महाभया (D1 °रुपा) (for °बला).]

—^{c}) D6.10 T3 निवेशयत् (sic). Ñ2 V1.3 B D9 न्यवेशयद्बलं तीरे. —^{d}) Ñ2 B2 D9 द्रुमान्विते (for °युते). —For 73^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

88* सेना सा न्यवसत्तीरे दक्षिणस्य महोदधेः ।

[Ś1 D3.12 सा सेना (by transp.). L(ed.) ससैन्यकोवसत्तीरे (for the prior half).]

74 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 गिरिराज- (for विर°). —^{b}) Ś1 बलं महत्; D3.4.10.11 G2 M3 च तद्बलम् (for तु त°). Ñ2 V1.3 B D9 हरीणां तद्बलं बभौ. —^{c}) L(ed.) साधुवीर- (for मधुपाण्डु-). D12 G1 -जलं (for -जलः). ❀ Cr.m : मधुपानोत्कटं श्रीमान्द्वि (Cm °मद्वि)तीय इव सागर इति (Cm °ति वा) पाठः ।; Ct : मधुशब्दसमभिव्याहारात्पाण्डुशब्दः पिङ्गलवर्णवाची ज्ञेयः. ❀ —^{d}) Ś1 भास्करः (for सागरः).

75 ^{b}) D3 तस्थुस् (for ततस्). G2 M1.2 तद् (for ते). Ñ2 V1.3 B D9 T2 -यूथपाः (for -पुंगवाः). —After 75^{ab}, D3 ins. 87*. —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 संनिविष्टाः; D3 विनिविशुः (sic); D7.10.11 M1.2 निविष्टास्ते (D10.11 °श्च) (for विनिविष्टाः). —^{d}) D3.4 वीक्ष्यमाणा (for काङ्क्ष°). —After 75, Ś1 D1–4.12 ins. an additional colophon.

[Colophon. —*Kāṇḍa name* : D1–4.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name* : Ś1 D12 समुद्रतीरनिवासः; D1.4 समुद्रतीरगमनं (D4 °नः); D2 समुद्रतीराभिगमनं; D3 समुद्रतीरवासः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : D1.2.4.12 om.; Ś1 73; D3 79; L(ed.) 72. —After colophon, D2 concludes with राम.]

—After 75, D5–7.10.11 S ins.; Ñ2 V1.3 B1 (l. 4 only)–4 D9 ins. l. 3–4 only after 75:

89* तेषां निविशमानानां सैन्यसंनाहनिःस्वनः ।
अन्तर्धाय महानादमर्णवस्य प्रशुश्रुवे ।
सा वानराणां ध्वजिनी सुग्रीवेणाभिपालिता ।
त्रिधा निविष्टा महती रामस्यार्थपराभवत् ।

[(l. 1) D5 T3 G3 निवेश (T3 °विश्य)मानानां (for निवि°). —D5 om. (hapl.?) from महानादम् in l. 2 up to महार्ण in 76^{a}. —(l. 3) D6 G1 [अ]भिरक्षिता (for °पालिता). —(l. 4) V3 [अ]र्थे (for [अ]र्थ-). M5 सती (also) (for [अ]भवत्). B2 रामस्यापरमामवत् (sic) (for the post. half). ❀ Cv : त्रिधा निविष्टाः ।; ऋक्षवानरगोपुच्छविभागेन निविष्टाः ।; so also Cr.m.t (Ct further adds त्रिधा निविष्टा त्रिवलया निविष्टेत्यन्ये); Cg : त्रेधा त्रिप्रकारैः । वलयत्रयाकारेणेति यावत् । वानरगोपुच्छभल्लूकभेदेन त्रेधेति वा. ❀]

76 D5 om. up to महार्ण in ^{a} (cf. v.l. 89*). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 तस्थौ (for हृष्टा). Ñ1 D8 L(ed.) वा (D8 च; L[ed.] वै) हरि- (for वानर-). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–4.12 वातवेग-; B4 °वेगे; D8 कतवेवा (sic) (for °वेग-). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 -समुद्धू (Ñ2 V1 B D1.9 °द्भू)तं (for -समाधूतं). —^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 प्रेक्ष्यमाणा (B1 °णो [sic]) (for पश्यमाना). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 -[उ]दधिं (for -[अ]र्णवम्).

G. 5. 74. 27
B. 6. 4. 109
L. 5. 73. 2

दूरपारमसंबाधं रक्षोगणनिषेवितम् ।
पश्यन्तो वरुणावासं निषेदुर्हरियूथपाः ॥ ७७
चण्डनक्रग्रहं घोरं क्षपादौ दिवसक्षये ।
चन्द्रोदये समाधूतं प्रतिचन्द्रसमाकुलम् ॥ ७८
चण्डानिलमहाग्राहैः कीर्णं तिमितिमिंगिलैः ।
दीप्तभोगैरिवाकीर्णं भुजंगैर्वरुणालयम् ॥ ७९
अवगाढं महासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलम् ।
दुर्गं दुर्गममार्गं तमगाधमसुरालयम् ॥ ८०
मकरैर्नागभोगैश्च विगाढा वातलोलिताः ।
उत्पेतुश्च निपेतुश्च प्रवृद्धा जलराशयः ॥ ८१
अग्निचूर्णमिवाविद्धं भास्वराम्बुमहोरगम् ।
सुरारिविषयं घोरं पातालविषमं सदा ॥ ८२

77 [a]) T3 दूरापारम्; M1.2 दुरावापम्; Cr.m.g.k.t as in text (for दूरपारम्). V3 असंबारं (for °बाधं). —[b]) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 यादो- (for रक्षो-). —[c]) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 आसाद्य (for पश्यन्तो). G3 वारुणावासं. —[d]) Ś1 D12 वानरर्षभाः (for हरियूथपाः).

78 [a]) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 चंचन्(D1.2 चलन्; D3 चंड; D8 वचन् [sic]) मीन-; B2 चक्र° (for चण्डनक्र-). D10.11 -ग्राह- (for -ग्रहं). —[b]) B3 क्षरंतं (for क्षपादौ). G3 दिनसंक्षये; Cr.m.g.k.t as in text. Ś1 D1.3.4.8.12 महानागा (D3 °ग) सुरक्षयं; Ñ1 महानादोर्मिसंजलं; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 चरं(V1 B1 क्षरं; V3 रक्षं; B4 वसं) तं रजनीक्षये; D2 महानादसुराक्षसं. —After 78[ab], D5–7.10.11 S ins.:

90* हसन्तमिव फेनौघैर्नृत्यन्तमिव चोर्मिभिः ।

[G1 वीचिभिः; Ct as above (for चोर्मिभिः).]

—[c]) D5.7 M1.2.5 चंद्रोदय- (for °ये). Ñ2 V1 B1.3 T3 समुद्भूतं; D11 G1.2 M5 समुद्धूतं (for समाधूतं). Ś1 D1.2.10 M3 Ct चंद्रोदयसमुद्धूतं; Ñ1 °यमिवोद्भूतं; V3 B2.4 D3.4.6.8.9 T2 °यसमुद्भूतं; D12 °दयसमुद्भूत-. —[d]) Ś1 Ñ1 D1–3.8.12 वियद्विंब(Ś1 D12 °द्विव) मिवापरं; D4 विनृत्यंतमिवांबरं. —After 78, D7 G3 M3 ins.:

91* पिनष्टीव तरङ्गाग्रैरर्णवः फेनचन्दनम् ।
तदादाय करैरिन्दुर्लिम्पतीव दिगङ्गनाः ।

79 V3 om. (hapl.) 79–80[b]. —[a]) M1.2 -ग्रामैः; Cv as in text (for -ग्राहैः). —For 79[ab], Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

92* चन्द्रपादमहाजालं नक्रमीनविलोडितम् ।

[D1.12 -जाल- (for -जालं). D3 -झषाकुलं; L(ed.) -विलालितं (for -विलोडितम्).];

while Ñ2 V1 B D9 subst. for 79[ab]:

93* चण्डवेगं महावर्तमन्तःपक्षिविहारिभिः ।

[Ñ2 V1 B4 महावर्ण-; B2 D9 महावर्त- (for °वर्तम्). Ñ2 V1 B2.4 D9 -मनःपक्षि- (for अन्तःपक्षि-).]

—[c]) Ñ1 D1–4.8.12 भीम-; M3 दीप्तैर्; Cm.g.k.t as in text (for दीप्त-). B2 -तोयैर् (for -भोगैर्). Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.9.12 T2 G2 समाकीर्णं; M5 अवा°; Cm.g.t as in text (for इवा°). —[d]) Ś1 D12 भोगिभिर् (for भुजंगैर्). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 मणिभूषितैः; Ñ2 V1 B D9 T3 M1.2 भुजगालयं; Cm.g.k.t as in text (for वरुणालयम्).

80 V3 om. 80[ab] (cf. v.l. 79); D9 om. (hapl.) 80. —[a]) T3 महाशैलैर् (for °सत्त्वैर्). —[b]) Ñ V1 B -मा (B2.3 -म्र) ह- (for -शैल-). —For 80[ab], Ś1 Ñ1 D1–4.8.10.12 subst.:

94* अवगाढमहाशैलं नदीनदशताकुलम् ।

[D3 अवगूढ-; D4 व्याप्तगाढ- (sic); D10 °गाहं (for अवगाढ-). Ś1 -शतावृतं; D3 -मिलज्जलं; D12 -वृताशिलं (sic) (for -शताकुलम्).]

—[c]) V3 च (for तम्). Ś1 दुर्गममत्यंतम्; Ñ2 B3 दुर्गसमाक्रांतम्; D4 दुर्गतमं मार्गम् (for दुर्गममार्गं तम्). D5–7.10.11 T G M3.5 Cg.k.t सुदुर्गं (D5 T1 G3 समुद्रं) दुर्गमार्गं तं. —[d]) Ś1 D12 अपारं; Ñ2 अगाढं (for अगाधम्). Ś1 Ñ1 B1.2 D1–4.8.12 T3 वरुणालयं; V3 B4 D6 T2 मकरालयं; Cv.r as in text (for असुरा°).

81 [a]) G2 कमठैर्; Cg as in text (for मकरैर्). D3 भीमवेगैश् (for नागभोगैश्). —[b]) V3 विगाहा; D5 °धा (for °ढा). B1 -लोडिताः (for -लोलिताः). Ś1 D3.8.12 विरु(D8 °न)द्धैरिव ताडितैः; Ñ1 विनद्धैरिव भाति तैः; Ñ2 B3 D9 स्वनद्भि(B2 स्खलद्भि)रिव(D9 °रभि) ताडिताः; B4 विगाढं पवनोद्धुताः; D1.3.4 विन(निब)द्धैरभि(D4 °रिव)ताडितं. —[c]) V3 उत्पेततुर्; B4 उत्पेतुर्वि- (for उत्पेतुश्च). M5 प्र- (for नि-). —[d]) D10.11 प्रहृष्टा (for प्रवृद्धा). ❀ Ck: प्रवृद्धजलराशय इति. ❀ —For 81[cd], Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

95* उत्पत्य निपतद्भिश्च प्रवृत्तं जलराशिभिः ।

[D2 प्रपत्य. D4 उत्पतद्भिः पतद्भिश्च (for the prior half). Ś1 D12 प्रवृद्धैः; D1.3 प्रवृद्धं (for प्रवृत्तं). Ś1 D12 जलचारिभिः.]

82 [a]) Ś1 D2.3.12 अग्ने(D3 °प)श्चक्रम्; Ñ1 अग्नेर्धूमम्; Ñ2 V1.3 B1.2.4 अग्निपूर्ण(V3 °र्वा)म्; D1.4.8 अग्नेः पूर्ण(D8 °र्चं)म्; G1 आघूर्णतम् (for अग्निचूर्णम्). B4 D5 [आ]सिद्धं; D7 [आ]बद्धं (for [आ]विद्धं). —[b]) Ś1 D1–4.8.12 भासु(D2.3.12 °स्व)रं सुमनोहरं. —[c]) T3 सुरादि-; Cv.r.m.g as in text (for °रि-). Ñ1 D3.7.10.11 -निलयं (for -विषयं). D3 भीमं (for घोरं).

सागरं चाम्बरप्रख्यमम्बरं सागरोपमम् ।
सागरं चाम्बरं चेति निर्विशेषमदृश्यत ॥ ८३

संपृक्तं नभसा ह्यम्भः संपृक्तं च नभोऽम्भसा ।
तादृग्रूपे स्म दृश्येते तारारत्नसमाकुले ॥ ८४

समुत्पतितमेघस्य वीचिमालाकुलस्य च ।
विशेषो न द्वयोरासीत्सागरस्याम्बरस्य च ॥ ८५

अन्योन्यैराहताः सक्ताः सस्वनुर्भीमनिःस्वनाः ।
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य महाभेर्य इवाहवे ॥ ८६

रत्नौघजलसंनादं विषक्तमिव वायुना ।
उत्पतन्तमिव क्रुद्धं यादोगणसमाकुलम् ॥ ८७

ददृशुस्ते महात्मानो वाताहतजलाशयम् ।
अनिलोद्धूतमाकाशे प्रवल्गन्तमिवोर्मिभिः ।
भ्रान्तोर्मिजलसंनादं प्रलोलमिव सागरम् ॥ ८८

G. 5. 74. 39
B. 6. 4. 121
L. 5. 73. 13

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

Ś1 D2.8.12 सुराणां निलयं भीमं; D1 असुरानिलयंतश्च (sic); D4 असुराणां क्षयं भीमं. —^{d}) Ś1 Ñ1 D6.8.12 पातालं (D8 °ले) (for °ल-). V1.3 D1.5.7.9–11 T1.2 G1 Ck.t -विषयं (V3 °यस्); M5 -विवरं; Cv.g as in text (for -विषमं). Ś1 D12 यथा; Ñ1 V1 B4 D1 तथा; Ñ2 V3 B1–3 D2–4.8.9 तदा (for सदा). ❀ Cm: पातालविषयमिति पाठः. ❀

83 ^{a}) Ñ2 V1 B D9 हि; V3 D7 तु (for च). V3 [अ]सुर- (for [अ]म्बर-). —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 अंबरं सागरश्चोभौ. ❀ Cv: सागरमिति नपुंसकलिङ्गमृषिप्रयोगनिपातेन ।; Cr.m: सागरमिति लिङ्गव्यत्यय आर्षः ।; so also Cg. ❀ —^{d}) Ñ2 V3 B2.4 D9 G3 अदृश्यतां (B4 D9 G3 °ते); V1 अपश्यतां. —For 83, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

96* अम्बरं सागरप्रख्यं सागरं चाम्बरोपमम् ।
सागरश्चाम्बरं चोभे निर्विशेषे बभूवतुः ।

[(l. 1) Ś1 Ñ1 D12 सागरश्चांबरोपमः (for the post. half). —(l. 2) D2–4.8 सागरं (for °रश्). Ś1 Ñ1 [अं]-बरश् (for °रं). D8 निर्विशेषौ.]

84 ^{a}) Ś1 [अं]भश्च; Ñ1 D5.7.10.11 T1 G1.3 M [अ]प्यंभः; Cv.r.m.g as in text (for ह्यम्भः). —^{b}) D3 चांभसा नभः (by transp.); D8 नभसोंभसा (sic) (for च नभोऽम्भसा). —For 84^{ab}, Ñ2 V1.3 B D9 subst.:

97* संयुक्तमम्भसा ह्यभ्रं युक्तं च नभसा जलम् ।

[V1.3 B3 संपृक्तम् (for °युक्तम्). V3 च (for हि). Ñ2 V1 B3 D9 पृक्तं च; V3 पृषक्तं (sic) (for युक्तं च).]

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 G2 तुल्यरूपे; V1 ईदृग्रूपे; D5 तावद्रूपे; T3 अनुरूपम्; Cv.r.m.g.t as in text (for तादृग्रूपे). D1.8.12 दृश्यंते (for दृश्येते). Ś1 Ñ1 प्रदृश्येते; B2 सु°; B3.4 चदृ°; T3 अदृ°; G3 [ऽ]व°; M1.2 तु दृ°; Cv.m.g as in text (for स्म दृ°). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 नानारूप- (for तारारत्न-).

85 ^{a}) V1.3 G2 M1.2 समुत्पतति (sic). B2 D9 -मत्स्यस्य; D2.8 -तोयस्य; T3 -फेनस्य (for -मेघस्य). Ś1 Ñ1 D1.3.4.12 समुत्पत (D1 °तं)ति तो (Ś1 Ñ1 यो)यस्य (sic); Ñ2 समुत्पतति (sic) मत्स्यस्य. —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 मेघजाल- (for वीचिमाला-). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.3.4.9 तयोर्; D2 [ए]तयोर्; D8.12 [उ]भयोर् (for द्वयोर्).

86 D1 om. 86–87. —^{a}) Ñ2 B2 D3.6.8.9 T2.3 M Cg अन्योन्यम्; Cm.t as in text (for अन्योन्यैर्). Ñ1 D2–4.8 तत्र; Ñ2 V1 B D9 संतः (for सक्ताः). Ś1 D12 अन्योन्येनाहतास्तत्र; V3 अन्याश्चैवाहताः संतः. —^{b}) Ñ2 D9 संदधुर्; D7 M5 सस्वरं; D12 सस्वहं (sic) (for सस्वनुर्). Ś1 B3 D6.12 -विक्रमाः. T3 स्वयं भीमपराक्रमाः. —^{c}) D3 वीचयः (for ऊर्मयः). Ś1 Ñ1 D2.4.8.12 अंबुवेगाः समुद्रस्य. —^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D2–4.8.9.12 [आ]हताः; D10.11 [अं]बरे (for [आ]हवे).

87 D1 om. 87 (cf. v.l. 86). —^{a}) V3 रत्नौघैर्; G(ed.) रत्नौघं (for रत्नौघ-). Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 -संमिश्रं; Ñ2 B2 D9 -संपन्ना; V1.3 B1.4 -संनादैर् (for -संनादं). —^{b}) Ś1 D12 विभक्तम्; Ñ2 B2 D9 जीमूता; V3 B1 D3.4 विमुक्तम्; B3.4 नियुक्तम् (for विषक्तम्). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 [आ]काशे; B3 [आ]क्रुद्धं (for क्रुद्धं). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 रत्नौघशतसंकुलं; B3 यादोभिः सुसमा°.

88 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 अपश्यंस् (for ददृशुस्). Ś1 Ñ1 D1.3.8.12 महानादं; Ñ2 V1 B D2 °त्मानं; M3 महोत्साहा (for महात्मानो). —^{b}) Ś1 Ñ1 D12 वाताहति-; Cr.m.g as in text (for वाताहत-). Ś1 D1–4.8.12 -समाकुलं; Cm.g.k.t as in text (for -जलाशयम्). D5 T1 वाताहतमपां पतिं. —Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 read 88^{cd} after 65. —^{c}) D3.6.8.11 G3 -[उ]द्धतम्; Cm.g as in text (for -[उ]द्धूतम्). B2 D1–3.8.9 आकाशं (for °शे). —^{d}) Ś1 Ñ1 D12 व्यवस्थितम्; Ñ2 V1 B2 प्रवर्द्धतम्; V3 D1.6.7.9 प्रवलांतम् (sic); D2.8 प्रचलितम्; D4 प्रवर्धितम्; D5 प्लवंगतम् (sic); D8 प्रवालितम्; D10.11 T1 प्रलपंतम्; G1 प्रवर्तंतम्; Cg as in text (for प्रवल्गन्तम्). —After 88^{cd}, Ñ2 V3 B D5–7.9–11 S ins.:

98* ततो विस्मयमापन्ना ददृशुर्हरयस्तदा ।

[D10.11 हरयो ददृशुः (by transp.). D10.11 G1.2 M1.2 स्थिताः (for तदा).]

G. 5. 74. 27
B. 6. 4. 109
L. 5. 73. 2

दूरपारमसंबाधं रक्षोगणनिषेवितम् ।
पश्यन्तो वरुणावासं निषेदुर्हरियूथपाः ॥ ७७
चण्डनक्रग्रहं घोरं क्षपादौ दिवसक्षये ।
चन्द्रोदये समाधूतं प्रतिचन्द्रसमाकुलम् ॥ ७८
चण्डानिलमहाग्राहैः कीर्णं तिमितिमिंगिलैः ।
दीप्तभोगैरिवाकीर्णं भुजंगैर्वरुणालयम् ॥ ७९
अवगाढं महासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलम् ।
दुर्गं दुर्गममार्गं तमगाधमसुरालयम् ॥ ८०
मकरैर्नागभोगैश्च विगाढा वातलोलिताः ।
उत्पेतुश्च निपेतुश्च प्रवृद्धा जलराशयः ॥ ८१
अग्निचूर्णमिवाविद्धं भास्वराम्बुमहोरगम् ।
सुरारिविषयं घोरं पातालविषमं सदा ॥ ८२

---

77 a) T3 दूरापारम्; M1.2 दुरावापम्; Cr.m.g.k.t as in text (for दूरपारम्). V3 असंवारं (for °बाधं). — b) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 यादो- (for रक्षो-). — c) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 आसाद्य (for पश्यन्तो). G3 वारुणावासं. — d) Ś1 D12 वानरर्षभाः (for हरियूथपाः).

78 a) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 चंचन्(D1.2 चलन्; D3 चंड; D8 वचन् [sic])मीन-; B2 चक्र° (for चण्डनक्र-). D10.11 -ग्राह- (for -ग्रहं). — b) B3 क्षरंतं (for क्षपादौ). G3 दिनसंक्षये; Cr.m.g.k.t as in text. Ś1 D1.3.4.8.12 महानागा (D3 °ग)सुरक्षयं; Ñ1 महानादोर्मिसंजलं; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 चरं(V1 B1 क्षरं; V3 रक्षं; B4 वसं)तं रजनीक्षये; D2 महानादसुराक्षसं. —After 78^{ab}, D5–7.10.11 S ins.:

90* हसन्तमिव फेनौघैर्नृत्यन्तमिव चोर्मिभिः ।

[G1 वीचिभिः; Ct as above (for चोर्मिभिः).]

— c) D5.7 M1.2.5 चंद्रोदय- (for °ये). Ñ2 V1 B1.3 T3 समुद्भूतं; D11 G1.2 M5 समुद्धूतं (for समाधूतं). Ś1 D1.2.10 M3 Ct चंद्रोदयसमुद्धूतं; Ñ1 °यमिवोद्धूतं; V3 B2.4 D3.4.6.8.9 T2 °यसमुद्भूतं; D12 °दयसमुद्भूत-. — d) Ś1 Ñ1 D1–3.8.12 चियद्दिव(Ś1 D12 °द्दिव)मिवापरं; D4 विनृत्यंतमिवांबरं. —After 78, D7 G3 M3 ins.:

91* पिनष्टीव तरङ्गाग्रैरर्णवः फेनचन्दनम् ।
तदादाय करैरिन्दुर्लिम्पतीव दिगङ्गनाः ।

79 V3 om. (hapl.) 79 – 80^{b}. — a) M1.2 -ग्रामैः; Cv as in text (for -ग्राहैः). —For 79^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

92* चन्द्रपादमहाजालं नक्रमीनविलोडितम् ।

[D1.12 -जाल- (for -जालं). D3 -झषाकुलं; L(ed.) -विलालितं (for -विलोडितम्).];

while Ñ2 V1 B D9 subst. for 79^{ab}:

93* चण्डवेगं महावर्तमन्तःपक्षिविहारिभिः ।

[Ñ2 V1 B4 महावर्णं-; B2 D9 महावर्त- (for °वर्तम्). Ñ2 V1 B2.4 D9 -मनःपक्षि- (for अन्तःपक्षि-).]

— c) Ñ1 D1–4.8.12 भीम-; M3 दीप्तैर्; Cm.g.k.t as in text (for दीप्त-). B2 -तोयैर् (for -भोगैर्). Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.9.12 T2 G2 समाकीर्णं; M5 अवा°; Cm.g.t as in text (for इवा°). — d) Ś1 D12 भोगिभिर् (for भुजंगैर्). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 मणिभूषितैः; Ñ2 V1 B D9 T3 M1.2 भुजगालयं; Cm.g.k.t as in text (for वरुणालयम्).

80 V3 om. 80^{ab} (cf. v.l. 79); D9 om. (hapl.) 80. — a) T3 महाशैलैर् (for °सत्त्वैर्). — b) Ñ V1 B -ग्रा(B2.3 -ग्र)ह- (for -शैल-). —For 80^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–4.8.10.12 subst.:

94* अवगाढमहाशैलं नदीनदशताकुलम् ।

[D3 अवगूढ-; D4 व्याप्तगाढ- (sic); D10 °गाहं (for अवगाढ-). Ś1 -शतावृतं; D3 -मिलज्जलं; D12 -वृताशिलं (sic) (for -शताकुलम्).]

— c) V3 च (for तम्). Ś1 दुर्गममत्यंतम्; Ñ2 B3 दुर्गसमाक्रांतम्; D4 दुर्गतमं मार्गम् (for दुर्गममार्गं तम्). D5–7.10.11 T G M3.5 Cg.k.t सुदुर्गं(D5 T1 G3 समुद्रं) दुर्गमार्गं तं. — d) Ś1 D12 अपारं; Ñ2 अगाढं (for अगाधम्). Ś1 Ñ1 B1.2 D1–4.8.12 T3 वरुणालयं; V3 B4 D6 T2 मकरालयं; Cv.r as in text (for असुरा°).

81 a) G2 कमठैर्; Cg as in text (for मकरैर्). D8 भीमवेगैश् (for नागभोगैश्). — b) V3 विगाहा; D5 °धा (for °ढा). B1 -लोडिताः (for -लोलिताः). Ś1 D2.3.12 विरु(D8 °न)द्धैरिव ताडितैः; Ñ1 विनद्धैरिव भाति तैः; Ñ2 B3 D9 स्वनद्भि(B2 स्खलद्भि)रिव(D9 °रभि) ताडिताः; B4 विगाढं पवनोद्धुताः; D1.3.4 विन(निब)द्धैरभि(D4 °रिव)ताडितं. — c) V3 उत्पेततुर्; B4 उत्पेतुर्वि- (for उत्पेतुश्च). M5 प्र- (for नि-). — d) D10.11 प्रहृष्टा (for प्रवृद्धा). ❀ Ck: प्रवृद्धजलराशय इति. ❀ —For 81^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

95* उत्पत्य निपतद्भिश्च प्रवृत्तं जलराशिभिः ।

[D2 प्रपत्य. D4 उत्पतद्भिः पतद्भिश्च (for the prior half). Ś1 D12 प्रवृद्धैः; D1.3 प्रवृद्धं (for प्रवृत्तं). Ś1 D12 जलचारिभिः.]

82 a) Ś1 D2.3.12 अग्ने(D3 °प)श्चक्रम्; Ñ1 अग्नेर्धूमम्; Ñ2 V1.3 B1.2.4 अग्निपूर्ण(V3 °र्ण)म्; D1.4.8 अग्नेः पूर्ण(D8 °र्णं)म्; G1 आघूर्णतम् (for अग्निचूर्णम्). B4 D5 [आ]सिद्धं; D7 [आ]बद्धं (for [आ]विद्धं). — b) Ś1 D1–4.8.12 भासु(D2.3.12 °स्व)रं सुमनोहरं. — c) T3 सुरादि-; Cv.r.m.g as in text (for °रि-). Ñ1 D3.7.10.11 -निलयं (for -विषयं). D3 भीमं (for घोरं).

सागरं चाम्बरप्रख्यमम्बरं सागरोपमम् ।
सागरं चाम्बरं चेति निर्विशेषमदृश्यत ॥ ८३

संपृक्तं नभसा ह्यम्भः संपृक्तं च नभोऽम्भसा ।
तादृग्रूपे स्म दृश्येते तारारत्नसमाकुले ॥ ८४

समुत्पतितमेघस्य वीचिमालाकुलस्य च ।
विशेषो न द्वयोरासीत्सागरस्याम्बरस्य च ॥ ८५

अन्योन्यैराहताः सक्ताः सस्वनुर्भीमनिःस्वनाः ।
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य महाभेर्य इवाहवे ॥ ८६

रत्नौघजलसंनादं विषक्तमिव वायुना ।
उत्पतन्तमिव क्रुद्धं यादोगणसमाकुलम् ॥ ८७

ददृशुस्ते महात्मानो वाताहतजलाशयम् ।
अनिलोद्धूतमाकाशे प्रवल्गन्तमिवोर्मिभिः ।
भ्रान्तोर्मिजलसंनादं प्रलोलमिव सागरम् ॥ ८८

G. 5. 74. 39
B. 6. 4. 126
L. 5. 73. 13

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

Ś1 D2.8.12 सुराणां निलयं भीमं; D1 असुरानिलयंतश्च (sic); D4 असुराणां क्षयं भीमं. —^{d}) Ś1 Ñ1 D6.8.12 पातालं (D8 °ले) (for °ल-). V1.3 D1.5.7.9–11 T1.2 G1 Ck.t -विषयं (V3 °यस्); M5 -विवरं; Cv.g as in text (for -विषमं). Ś1 D12 यथा; Ñ1 V1 B4 D1 तथा; Ñ2 V3 B1–3 D2–4.8.9 तदा (for सदा). ❀ Cm : पातालविषयमिति पाठः. ❀

83 ^{a}) Ñ2 V1 B D9 हि; V3 D7 तु (for च). V3 [अ]सुर- (for [अ]म्बर-). —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 अंबरं सागरश्चोभौ. ❀ Cv : सागरमिति नपुंसकलिङ्गमृषिप्रयोगनिपातेन ।; Cr.m : सागरमिति लिङ्गव्यत्यय आर्षः ।; so also Cg. ❀ —^{d}) Ñ2 V3 B2.4 D9 G3 अदृश्यतां (B4 D9 G3 °ते); V1 अपश्यतां. —For 83, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

96* अम्बरं सागरप्रख्यं सागरं चाम्बरोपमम् ।
सागरश्चाम्बरं चोभे निर्विशेषे बभूवतुः ।

[(l. 1) Ś1 Ñ1 D12 सागरश्चांबरोपमः (for the post. half). —(l. 2) D2–4.8 सागरं (for °रश्). Ś1 Ñ1 [अं]बरश् (for °रं). D8 निर्विशेषौ.]

84 ^{a}) Ś1 [अं]भश्च; Ñ1 D5.7.10.11 T1 G1.3 M [अ]प्यंभः; Cv.r.m.g as in text (for ह्यम्भः). —^{b}) D3 चांभसा नभः (by transp.); D8 नभसोंभसा (sic) (for च नभोऽम्भसा). —For 84^{ab}, Ñ2 V1.3 B D9 subst.:

97* संयुक्तमम्भसा ह्यभ्रं युक्तं च नभसा जलम् ।

[V1.3 B3 संपृक्तम् (for °युक्तम्). V3 च (for हि). Ñ2 V1 B3 D9 पृक्तं च; V3 पृषक्तं (sic) (for युक्तं च).]

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 G2 तुल्यरूपे; V1 ईदृग्रूपे; D5 तावद्रूपे; T3 अनुरूपम्; Cv.r.m.g.t as in text (for तादृग्रूपे). D1.8.12 दृश्यंते (for दृश्येते). Ś1 Ñ1 प्रदृश्येते; B2 सु°; B3.4 चदृ°; T3 अदृ°; G3 [s]व°; M1.2 तु दृ°; Cv.m.g as in text (for स्म दृ°). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 नानारूप- (for तारारत्न-).

85 ^{a}) V1.3 G2 M1.2 समुत्पतति (sic). B2 D9 -मत्स्यस्य; D2.8 -तोयस्य; T3 -फेनस्य (for -मेघस्य). Ś1 Ñ1 D1.3.4.12 समुत्पत (D1 °तं)ति तो (Ś1 Ñ1 यो)यस्य (sic); Ñ2 समुत्पतति (sic) मत्स्यस्य. —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 मेघजाल- (for वीचिमाला-). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.3.4.9 तयोर्; D2 [ए]तयोर्; D8.12 [उ]भयोर् (for द्वयोर्).

86 D1 om. 86-87. —^{a}) Ñ2 B2 D3.6.8.9 T2.3 M Cg अन्योन्यम्; Cm.t as in text (for अन्योन्यैर्). Ñ1 D2–4.8 तत्र; Ñ2 V1 B D9 संतः (for सक्ताः). Ś1 D12 अन्योन्येनाहतास्तत्र; V3 अन्याश्चैवाहताः संतः. —^{b}) Ñ2 D9 संदधुर्; D7 M5 सस्वरं; D12 सस्वहं (sic) (for सस्वनुर्). Ś1 B3 D8.12 -विक्रमाः. T3 स्वयं भीमपराक्रमाः. —^{c}) D3 वीचयः (for ऊर्मयः). Ś1 Ñ1 D2.4.8.12 अंबुवेगाः समुद्रस्य. —^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D2–4.8.9.12 [आ]हताः; D10.11 [अं]बरे (for [आ]हवे).

87 D1 om. 87 (cf. v.l. 86). —^{a}) V3 रत्नौघैर्; G(ed.) रत्नौघं (for रत्नौघ-). Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 -संमिश्रं; Ñ2 B2 D9 -संपन्नं; V1.3 B1.4 -संनादैर् (for -संनादं). —^{b}) Ś1 D12 विभक्तम्; Ñ2 B2 D9 जीमूतां; V3 B1 D3.4 विमुक्तम्; B3.4 नियुक्तम् (for विषक्तम्). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 [आ]काशे; B3 [आ]क्रुद्धं (for क्रुद्धं). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2–4.8.12 रत्नौघशतसंकुलं; B3 यादोभिः सुसमा°.

88 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 अपश्यंस् (for ददृशुस्). Ś1 Ñ1 D1.3.8.12 महानादं; Ñ2 V1 B D2 °त्मानं; M3 महोत्साहा (for महात्मानो). —^{b}) Ś1 Ñ1 D12 वाताहति-; Cr.m.g as in text (for वाताहत-). Ś1 D1–4.8.12 -समाकुलं; Cm.g.k.t as in text (for -जलाशयम्). D5 T1 वाताहतमपां पतिं. —Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 read 88^{cd} after 65. —^{c}) D3.6.8.11 G2 -[उ]द्धतम्; Cm.g as in text (for -[उ]द्धूतम्). B2 D1–3.8.9 आकाशं (for °शे). —^{d}) Ś1 Ñ1 D12 व्यवस्थितम्; Ñ2 V1 B2 प्रवर्द्धतम्; V3 D1.6.7.9 प्रवलांतम् (sic); D2.3 प्रचलितम्; D4 प्रवर्धितम्; D5 प्लवंगतम् (sic); D8 प्रवालितम्; D10.11 T1 प्रलपंतम्; G1 प्रवर्तंतम्; Cg as in text (for प्रवल्गन्तम्). —After 88^{cd}, Ñ2 V3 B D5–7.9–11 S ins.:

98* ततो विस्मयमापन्ना ददृशुर्हरयस्तदा ।

[D10.11 हरयो ददृशुः (by transp.). D10.11 G1.2 M1.2 स्थिताः (for तदा).]

५

G. 5.75.1
B. 6.5.1
L. 5.74.1

सा तु नीलेन विधिवत्स्वारक्षा सुसमाहिता ।
सागरस्योत्तरे तीरे साधु सेना निवेशिता ॥ १
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ तत्र वानरपुंगवौ ।
विचेरतुश्च तां सेनां रक्षार्थं सर्वतोदिशम् ॥ २
निविष्टायां तु सेनायां तीरे नदनदीपतेः ।
पार्श्वस्थं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥ ३
शोकश्च किल कालेन गच्छता ह्यपगच्छति ।
मम चापश्यतः कान्तामहन्यहनि वर्धते ॥ ४
न मे दुःखं प्रिया दूरे न मे दुःखं हृतेति च ।
एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ॥ ५
वाहि वात यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश ।
त्वयि मे गात्रसंस्पर्शश्चन्द्रे दृष्टिसमागमः ॥ ६

—^{e}) V1 -जालसंबाधं; B1-3 D5 -जालसंना(B3 °वा)दं (for -जलसंनादं). D10.11 भ्रांतोर्मिभिर्लसन्नादं. —^{f}) Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 प्रलीनम् (for प्रलोलम्). —For 88^{ef}, Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 subst. :

99* भ्रान्तोर्मिसलिलावर्तं नीलमीनमहोरगम् ।

[D1.2.8 लीन- (for नील-). D1.4 -मनोहरं. D3 लीनमीनं महार्णवं (for the post. half).]

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name* : Ś1 D8.12 समुद्रदर्शनं(D8 °नः); Ñ1 सागरवर्णनं; Ñ2 V1.3 B D9 सागरदर्शनं; D1-4 समुद्रवर्णनः. —*Sarga no.* (figures, words or both): B3 D1.2.4.8.11.12 om.; Ś1 74; Ñ2 D9 77; V1 72; V3 65; B1 76; B2 68; B4 79; D3 80; D5-7.10 S 4 (as in text). —After colophon, D2 concludes with रामः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः

5

1 ^{a}) M1.2 साधु; Cr.m.g.k as in text (for सा तु). D7 विधिना (for विधिवत्). —^{b}) Ś1 Ñ D1-4.8.9.12 M5 रक्षिता; V1.3 T3 सुरक्षा; B2 सुरसा; G3 संसक्ता; G (ed.) स्ववेक्षा; Cr.m.g.t as in text (for स्वारक्षा). Ś1 D6 T3 तु; Cg.t as in text (for सु-). B4 सुरक्षा सुपथाहिता. —^{c}) Ś1 D12 भागे (for तीरे). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2.12 रेजे; D3 समे; D4 राज- (for साधु). Ñ2 V1.3 B2-4 D9 सेना साधु (by transp.); B1(marg. also as in text) संवासार्थं (for साधु सेना). B2 निसेविता (for निवेशिता). D8.10.11 साधु सा विनिवेशिता.

2 ^{a}) Ś1 द्विविधश्. Ś1 Ñ1 B1 D1-4.8.12 [ए]व; B2 [ए]तौ (for [उ]भौ). —^{b}) B1 भद्र- ; B4 यत्र; D3.4 वीरौ (for तत्र). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 -यूथपौ (for -पुंगवौ). —^{c}) G2.3 तौ (for च). D6 T2.3 चेरतुर्वीक्ष्य (for विचेरतुश्च). Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 ररक्षतुस्तौ महतीं; Ñ2 V1.3 B चेरतुस्त्वा(V3 °श्चा; B4 °स्तौ)रक्षगतौ; D9 चेरतुर्द्वावक्षगतौ. —^{d}) Ś1 Ñ B2 D1-4.8.9.12 सेनां तां; V1.3 B1.3.4 तां सेनां (for रक्षार्थं). ❀ Cr : सर्वतोदिशमिति जातावेकवचनम्। उभसर्वतसोरित्यादिना षष्ठ्यर्थे द्वितीया। दिशां सर्वतः दिशां सर्वेषु प्रदेशेष्वित्यर्थः । ; so also Cm.g.k. ❀

3 ^{a}) V3 विनिःप्रयांत- (for निविष्टायां तु). —After 3^{ab}, D6 reads l. 2 of 107*.

4 D9 om. from 4 up to एतदेवानु- in 5^{c}. —^{a}) Ś1 D12 M1.2 तु किल; Ñ1 च खलु; Ñ2 V1 B किलेह; V3 किं नेह; D1-4.8 तु खलु (for च किल). D8 मे काले (for कालेन). —^{b}) D6 G3 [अ]व- ; G2 [अ]पि; M1.2 [उ]प- (for [अ]प-). Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 किल(D12 खलु) शाम्यति (for ह्यपगच्छति). Ñ2 V1.3 B1.2.4 विरहादुपशाम्यति; B3 विवृद्धश्चोपशाम्यति. —D6 om. 4^{cd}. —^{c}) V3 B1.2.4 D3.4 तु; B3 D8 वा (for च). ❀ Cm.t : मम चेत्यत्र (Ct चेति ।) चस्त्वर्थे । ; Cg : प्रथमश्चकारोऽवधारणे द्वितीयस्त्वर्थः . ❀ —D8 om.(hapl.) from कान्ताम् up to यतः in 6^{a}.

5 D8 om. 5; D9 om. up to एतदेवानु- in 5^{c} (for both, cf. v.l. 4). —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 D1-4.12 सा; Ñ2 B2.3 D6 T G1.2 M3 वा; B1 वै (for च). —^{c}) D1 सत (for एतद्). —^{d}) Ś1 D12 तत्र; Ñ1 D1-4 तस्य; Ñ2 V1.3 B D9 यद् (for ऽस्या हि). B2.4 [अ]भिवर्त(B4 °र्ध)ते. G2 M3 ह्यस्यातिवर्तते. —After 5, Ñ2 V1.3 B D9 read 8-9.

6 D8 om. up to यतः in 6^{a} (cf. v.l. 4). —^{a}) V3 D1 याहि (for वाहि). B1 D4.5 T2 कांतां; Cv as in text (for कान्ता). B2 वाति वातो यतः कांतां. —^{b}) D12 दृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा). V1 स्पृशन् (for स्पृश). B2 D2 स्पृष्ट्वा मामपि संस्पृश(B2 °शन्) ; D4 स्पृष्ट्वांगानि च मां स्पृश; D9 स्पृष्ट्वा तामपि मां स्पृश. —^{c}) D5 वै (for मे). —For 6^{cd}, Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 subst. :

100* यद्येतत्कामयानस्य शक्यं तेनापि जीवितुम् ।
[cf. 5.10^{ab}. D3 एतेन (for तेनापि).]

—After 6, T3 ins. :

101* हारोऽपि नार्पितः कण्ठे मया विरहभीरुणा ।
इदानीमन्तरे जाताः सरित्सागरपर्वताः ।

तन्मे दहति गात्राणि विषं पीतमिवाशये ।
हा नाथेति प्रिया सा मां ह्रियमाणा यदब्रवीत् ॥ ७
तद्वियोगेन्धनवता तच्चिन्ताविपुलार्चिषा ।
रात्रिंदिवं शरीरं मे दह्यते मदनाग्निना ॥ ८
अवगाह्यार्णवं स्वप्स्ये सौमित्रे भवता विना ।
कथंचित्प्रज्वलन्कामः समासुप्तं जले दहेत् ॥ ९
बह्वेतत्कामयानस्य शक्यमेतेन जीवितुम् ।
यदहं सा च वामोरूरेकां धरणिमाश्रितौ ॥ १०
केदारस्येव केदारः सोदकस्य निरूदकः ।
उपस्नेहेन जीवामि जीवन्तीं यच्छृणोमि ताम् ॥ ११
कदा नु खलु सुश्रोणीं शतपत्रायतेक्षणाम् ।
विजित्य शत्रून्द्रक्ष्यामि सीतां स्फीतामिव श्रियम् ॥ १२
कदा नु चारुबिम्बोष्ठं तस्याः पद्ममिवाननम् ।
ईषदुन्नम्य पास्यामि रसायनमिवातुरः ॥ १३
तौ तस्याः संहतौ पीनौ स्तनौ तालफलोपमौ ।
कदा नु खलु सोत्कम्पौ हसन्त्या मां भजिष्यतः ॥ १४

G. 5. 75. 0
B. 6. 5. 14
L. 5. 74. 15

7 [b]) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 [आ]तपे (for [आ]शये). Ñ2 V1.3 B D9 विसर्पित इवानलः; G2 विषयुक्तमिवाशनं. —[cd]) G1 प्रियं (for प्रिया). G2 transp. सा and मां. Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 महासत्त्वेति यन्मां सा (for [c]). M2 प्रीयमाणा (for ह्रियमाणा). Ś1 D3.8.12 वचोब्रवीत्; Ñ1 [अ]ब्रवीद्वचः (for यदब्रवीत्). D1.2.4 दूयंती (D1 रुदंती) वाक्यमब्रवीत् (for [d]). Ñ2 V1.3 B D9 महासत्त्वा (V1 °सत्त्व; B4 °नाथ) प्रिया यन्मे करुणं पर्यदेवयत्.

8 Ñ2 V1.3 B D9 read 8–9 after 5.—[a]) Ś1 Ñ1 D1.3.4.12 तद्वियोगसमुत्थेन.—[b]) D4 तापेन (for तच्चिन्ता-). Ś1 D12 -ज्वलितेन च; B1 D10.11 T1.2 -विमलार्चिषा; L (ed.) -ज्वलनेन च (for -विपुलार्चिषा).—[c]) Ś1 D12 दिवारात्रं; B3 D1.4.8 रात्रिंदिनं; L (ed.) रात्रौ दिवा. ❀ Cr: रात्रिंदिवम् । अचतुरेत्यादिनिपातनाद्रात्रिंदिवशब्दः साधुः ।; so also Cg.k.t. ❀—[d]) B2 च यदग्निना; D8 दवनाग्निना (sic) (for मदनाग्निना).

9 Ñ2 V1.3 B D9 read 8-9 after 5.—[a]) V3 सुप्तो (for स्वप्स्ये).—[b]) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 मैथिलीं; M1.2 [ऽ]हं तया; Cg.k.t as in text (for भवता). Ś1 D1–3.8.12 [ऽ]वहितो भव (for भवता विना).—[c]) Ñ2 D9 कथं (D9 ✻✻) वै; B1 D10.11 एवं च; Cg.k.t as in text (for कथंचित्). B4 D2–4 प्रज्वलेत्; D8 प्रहरेत् (for प्रज्वलन्).—[d]) Ś1 Ñ V1 B1.2 D6.10–12 T2.3 Ck.t न मां (T3 मा) सुप्तं; V3 B4 D1–5.8.9 G2.3 Cr.m.g स मां सुप्तं (B4 D1.3.4 °प्ते); M1.2 समासक्तं (for समासुप्तं). Ñ1 विनिर्-; D1.3.4 जने (for जले). B3 जले सुप्तं न मां दहेत्. ❀ Cv: सुप्ते जने दहेदिति केषुचित्कोशेषु पाठः ।; Cr.m: कथंचित्प्रज्वलन्कामः स मा सुप्ते जने दहेदिति पाठे जने सुप्ते सति कथंचित्प्रज्वलन्कामः स मा दहेत्, स कामस्तं जनं न बाधेदित्यर्थः. ❀

10 [a]) V3 वर्गे तत् (for बह्वे°). B1 (marg. also as in text) कामजालस्य (for °यानस्य).—[b]) T3 Cv एकेन; Cr.m.g.k.t as in text (for एतेन). Ś1 Ñ V3 B D1.2.4.8.9.12 नैतद्रूपं (V3 °न्यं) विजानतः.—[c]) V3 तद् (for यद्). B3 अयं; D1 एका (for अहं). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 सुश्रोणी (for वामोरूर्).—[d]) D1 एनां (for एकां). D1.2 आश्रिता. Ñ2 V1.3 B2–4 D9 धरणीमाश्रितावुभौ.

11 [b]) Ś1 D2–4.12 [इ]व निर्जलः (for निरूदकः). Ñ V1.3 B D1.9 सज(D9 °लि)लस्येव निर्जलः(Ñ1 °लं); T3 सोदरस्य विमादकः. ❀ Cr.m.g: निरूदकः निरुदकः । (Cr दीर्घ आर्षः). ❀—[c]) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 उपस्वेदे(D4 °देशे)न; T2 आपन्ने हि न; Cv as in text (for उपस्नेहेन). B3 वैदेह्या (for जीवामि).—[d]) V3 जीवितं (sic); D3.4.8.9.11.12 T1 जीवंती; Cg.k as in text (for जीवन्तीं). D6 T2 हि (for यच्). Ś1 Ñ1 D12 तां शृणोमि यत् (by transp.).

12 Ñ2 V3 B D9 read 12 and 20 after 16.—[a]) Ś1 D12 वैदेहीं (for सुश्रोणीं).—[b]) Ñ2 V3 B पद्म-; D5 आत- (for शत-). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 पूर्णचंद्र(Ś1 D12 शतपत्र)निभाननां; V1 D7.9 M1.2.5 पद्म(M1.2 शत)पत्रनिभेक्षणां.—[c]) G2 निहत्य (for विजित्य). B2 D6 T2.3 पश्यामि; D1 जीवामि (for द्रक्ष्यामि).—After 12, Ś1 D12 read 20.

13 T2 mostly damaged for [a].—[a]) Ñ V3 D6.10.11 T3 सु-; G2 om. (for नु). Ś1 Ñ V3 B D2.8–11 G1 -दंतो(L [ed.] °तौ)ष्ठं; D12 -दंतौष्ठौ (for -बिम्बोष्ठं). D1.3.4 कदा त्वहं सुदंतौष्ठं.—[b]) Ś1 Ñ2 V1.3 B D2.8.9.12 तस्याः पद्मनिभं मुखं(B1 °दलं रथं); Ñ1 D1.3.4 मुखं पद्मनिभे(D3 °दले)क्षणं; D7 तस्याः पद्मनिभाननं.—[c]) Ś1 Ñ V1.3 B2 D1–4.8.10.12 उन्नाम्य (for उन्नम्य). B4 D1.4 पश्यामि (for पास्यामि). D11 ससुन्नाम्य प्रपास्यामि.—[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.9.12 G2 M5 [उ]त्तमं; V3 [उ]दितं (for [आ]तुरः).

14 Ñ2 V B D9 om. 14.—[a]) Ñ1 D1–4.8 तौ चास्याः; D5 T1 G3 M3 तस्यास्तु (for तौ तस्याः). D6.10.11 G1.2 सहितौ; Cm.g as in text (for संहतौ).—[b]) D3 दृढौ; G2 तलौ (for स्तनौ).—[c]) Ś1 D12 T2.3 सोत्कंठौ (for सोत्कम्पौ).—[d]) D1 संहत्य; D6 M3 क्लिश्यंत्या; T2.3 क्लिश्यंतौ(T3 °त्या) (for हसन्त्या). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 मे(D2 सं) भविष्यतः (for मां भजिष्यतः).

५

G. 5. 75. 1
B. 6. 5. 1
L. 5. 74. 1

सा तु नीलेन विधिवत्स्वारक्षा सुसमाहिता ।
सागरस्योत्तरे तीरे साधु सेना निवेशिता ॥ १
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ तत्र वानरपुंगवौ ।
विचेरतुश्च तां सेनां रक्षार्थं सर्वतोदिशम् ॥ २
निविष्टायां तु सेनायां तीरे नदनदीपतेः ।
पार्श्वस्थं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥ ३
शोकश्च किल कालेन गच्छता ह्यपगच्छति ।
मम चापश्यतः कान्तामहन्यहनि वर्धते ॥ ४
न मे दुःखं प्रिया दूरे न मे दुःखं हृतेति च ।
एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ॥ ५
वाहि वात यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश ।
त्वयि मे गात्रसंस्पर्शश्चन्द्रे दृष्टिसमागमः ॥ ६

—^{e}) V1 -जालसंबाधं; B1-3 D5 -जालसंना(B3 °वा)दं (for -जलसंनादं). D10.11 भ्रांतोर्मिभिर्लसन्नादं. —^{f}) Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 प्रलीनम् (for प्रलोलम्). —For 88^{ef}, Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 subst.:

99* भ्रान्तोर्मिसलिलावर्तं नीलमीनमहोरगम् ।

[D1.2.8 लीन- (for नील-). D1.4 -मनोहरं. D8 लीनमीनं महार्णवं (for the post. half).]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name*: Ś1 D8.12 समुद्रदर्शनं(D8 °नः); Ñ1 सागरवर्णनं; Ñ2 V1.3 B D9 सागरदर्शनं; D1-4 समुद्रवर्णनः. —*Sarga no.* (figures, words or both): B3 D1.2.4.8.11.12 om.; Ś1 74; Ñ2 D9 77; V1 72; V3 65; B1 76; B2 68; B4 79; D3 80; D5-7.10 S 4 (as in text). —After colophon, D2 concludes with रामः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः

5

1 ^{a}) M1.2 साधु; Cr.m.g.k as in text (for सा तु). D7 विधिना (for विधिवत्). —^{b}) Ś1 Ñ D1-4.8.9.12 M5 रक्षिता; V1.3 T3 सुरक्षा; B2 सुरसा; G3 संसक्ता; G (ed.) स्ववेक्षा; Cr.m.g.t as in text (for स्वारक्षा). Ś1 D6 T3 तु; Cg.t as in text (for सु-). B4 सुरक्षा सुपथाहिता. —^{c}) Ś1 D12 भागे (for तीरे). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2.12 रेजे; D3 समे; D4 राज- (for साधु). Ñ2 V1.3 B2-4 D9 सेना साधु (by transp.); B1(marg. also as in text) संवासार्थं (for साधु सेना). B2 निसेवित्ता (for निवेशिता). D8.10.11 साधु सा विनिवेशिता.

2 ^{a}) Ś1 द्विविधश्. Ś1 Ñ1 B1 D1-4.8.12 [ए]व; B2 [ए]तौ (for [उ]भौ). —^{b}) B1 भद्र- ; B4 यत्र; D3.4 वीरौ (for तत्र). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 -यूथपौ (for -पुंगवौ). —^{c}) G2.3 तौ (for च). D6 T2.3 चेरतुर्वीक्ष्य (for विचेरतुश्च). Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 ररक्षतुस्तौ महतीं; Ñ2 V1.3 B चेरतुस्त्वा(V3 °श्चा; B4 °स्तौ)रक्षगतौ; D9 चेरतुर्द्वावक्षगतौ. —^{d}) Ś1 Ñ B2 D1-4.8.9.12 सेनां तां; V1.3 B1.3.4 तां सेनां (for रक्षार्थं). ❀ Cr: सर्वतोदिशमिति जातावेकवचनम्। उभसर्वतसोरित्यादिना षष्ठ्यर्थे द्वितीया। दिशां सर्वतः दिशां सर्वेषु प्रदेशेष्वित्यर्थः। ; so also Cm.g.k. ❀

3 ^{a}) V3 विनिःप्रयांत- (for निविष्टायां तु). —After 3^{ab}, D6 reads l. 2 of 107*.

4 D9 om. from 4 up to एतदेवानु- in 5^{c}. —^{a}) Ś1 D12 M1.2 तु किल; Ñ1 च खलु; Ñ2 V1 B किलेह; V3 किं नेह; D1-4.8 तु खलु (for च किल). D8 मे काले (for कालेन). —^{b}) D6 G3 [अ]व- ; G2 [अ]पि; M1.2 [उ]प- (for [अ]प-). Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 किल(D12 खलु) शाम्यति (for ह्यपगच्छति). Ñ2 V1.3 B1.2.4 विरहादुपशाम्यति; B3 विवृद्धश्चोपशाम्यति. —D6 om. 4^{cd}. —^{c}) V3 B1.2.4 D3.4 तु; B3 D8 वा (for च). ❀ Cm.t: मम चेत्यत्र (Ct चेति।) चस्त्वर्थे। ; Cg: प्रथमश्चकारोऽवधारणे द्वितीयस्त्वर्थः. ❀ —D8 om.(hapl.) from कान्ताम् up to यतः in 6^{a}.

5 D8 om. 5; D9 om. up to एतदेवानु- in 5^{c} (for both, cf. v.l. 4). —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 D1-4.12 सा; Ñ2 B2.3 D6 T G1.2 M3 वा; B1 वै (for च). —^{c}) D1 श्रत (for एतद्). —^{d}) Ś1 D12 तत्र; Ñ1 D1-4 तस्य; Ñ2 V1.3 B D9 यद् (for ऽस्या हि). B2.4 [अ]भिवर्त(B4 °र्धं)ते. G2 M3 ह्यस्यातिवर्तते. —After 5, Ñ2 V1.3 B D9 read 8 – 9.

6 D8 om. up to यतः in 6^{a} (cf. v.l. 4). —^{a}) V3 D1 याहि (for वाहि). B1 D4.5 T2 कांतां; Cv as in text (for कान्ता). B2 वाति वातो यतः कांतां. —^{b}) D12 दृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा). V1 स्पृशन् (for स्पृश). B2 D2 स्पृष्ट्वा मामपि संस्पृश(B2 °शन्); D4 स्पृष्ट्वांगानि च मां स्पृश; D9 स्पृष्ट्वा तामपि मां स्पृश. —^{c}) D5 वै (for मे). —For 6^{cd}, Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 subst.:

100* यद्येतत्कामयानस्य शक्यं तेनापि जीवितुम् ।
[cf. 5.10^{ab}. D3 एतेन (for तेनापि).]

—After 6, T3 ins.:

101* हारोऽपि नार्पितः कण्ठे मया विरहभीरुणा ।
इदानीमन्तरे जाताः सरित्सागरपर्वताः ।

तन्मे दहति गात्राणि विषं पीतमिवाशये ।
हा नाथेति प्रिया सा मां ह्रियमाणा यदब्रवीत् ॥ ७
तद्वियोगेन्धनवता तच्चिन्ताविपुलार्चिषा ।
रात्रिंदिवं शरीरं मे दह्यते मदनाग्निना ॥ ८
अवगाह्यार्णवं स्वप्स्ये सौमित्रे भवता विना ।
कथंचित्प्रज्वलन्कामः समासुप्तं जले दहेत् ॥ ९
बह्वेतत्कामयानस्य शक्यमेतेन जीवितुम् ।
यदहं सा च वामोरूरेकां धरणिमाश्रितौ ॥ १०

केदारस्येव केदारः सोदकस्य निरूदकः ।
उपस्नेहेन जीवामि जीवन्तीं यच्छृणोमि ताम् ॥ ११
कदा नु खलु सुश्रोणीं शतपत्रायतेक्षणाम् ।
विजित्य शत्रून्द्रक्ष्यामि सीतां स्फीतामिव श्रियम् ॥ १२
कदा नु चारुबिम्बोष्ठं तस्याः पद्ममिवाननम् ।
ईषदुन्नम्य पास्यामि रसायनमिवातुरः ॥ १३
तौ तस्याः संहतौ पीनौ स्तनौ तालफलोपमौ ।
कदा नु खलु सोत्कम्पौ हसन्त्या मां भजिष्यतः ॥ १४

G. 5. 75. 0
B. 6. 5. 14
L. 5. 74. 15

---

7 b) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 [आ]तपे (for [आ]शये). Ñ2 V1.3 B D9 विसर्पित इवानलः; G2 विषयुक्तमिवाशनं. —cd) G1 प्रियं (for प्रिया). G2 transp. सा and मां. Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 महासत्त्वेति यन्मां सा (for c). M2 प्रीयमाणा (for ह्रियमाणा). Ś1 D3.8.12 वचोब्रवीत्; Ñ1 [अ]ब्रवीद्वचः (for यदब्रवीत्). D1.2.4 दूयंती(D1 रुदंती) वाक्यमब्रवीत् (for d). Ñ2 V1.3 B D9 महासत्त्वा(V1 °सत्व; B4 °नाथ) प्रिया यन्मे करुणं पर्यदेवयत्.

8 Ñ2 V1.3 B D9 read 8–9 after 5. —a) Ś1 Ñ1 D1.3.4.12 तद्वियोगसमुत्थेन. —b) D4 तापेन (for तच्चिन्ता-). Ś1 D12 -ज्वलितेन च; B1 D10.11 T1.2 -विमलार्चिषा; L (ed.) -ज्वलनेन च (for -विपुलार्चिषा). —c) Ś1 D12 दिवारात्रं; B3 D1.4.8 रात्रिंदिनं; L (ed.) रात्रौ दिवा. ❀ Cr: रात्रिंदिवम् । अचतुरेत्यादिनिपातनाद्रात्रिंदिवशब्दः साधुः ।; so also Cg.k.t. ❀ —d) B2 च यदग्निना; D8 दवनाग्निना (sic) (for मदनाग्निना).

9 Ñ2 V1.3 B D9 read 8-9 after 5. —a) V3 सुप्तो (for स्वप्स्ये). —b) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 मैथिलीं; M1.2 [ऽ]हं तया; Cg.k.t as in text (for भवता). Ś1 D1–3.8.12 [ऽ]वहितो भव (for भवता विना). —c) Ñ2 D9 कथं (D9 **) वै; B1 D10.11 एवं च; Cg.k.t as in text (for कथंचित्). B4 D2–4 प्रज्वलेत्; D8 प्रहरेत् (for प्रज्वलन्). —d) Ś1 Ñ V1 B1.2 D6.10–12 T2.3 Ck.t न मां (T3 मा) सुप्तं; V3 B4 D1–5.8.9 G2.3 Cr.m.g स मां सुप्तं (B4 D1.3.4 °प्ते); M1.2 समासक्तं (for समासुप्तं). Ñ1 विनिर्-; D1.3.4 जने (for जले). B3 जले सुप्तं न मां दहेत्. ❀ Cv: सुप्ते जने दहेदिति केषुचित्कोशेषु पाठ ।; Cr.m: कथंचित्प्रज्वलन्कामः स मा सुप्ते जने दहेदिति पाठे जने सुप्ते सति कथंचित्प्रज्वलन्कामः स मा दहेत्, स कामस्तं जनं न बाधेदित्यर्थः. ❀

10 a) V3 वर्गे तत् (for बह्वे°). B1 (marg. also as in text) कामजालस्य (for °यानस्य). —b) T3 Cv एकेन; Cr.m.g.k.t as in text (for एतेन). Ś1 Ñ V3 B D1.2.4.8.9.12 नैतदल्पं (V3 °ल्यं) विजानतः. —c) V3 तद् (for यद्). B3 अयं; D1 एका (for अहं). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 सुश्रोणी (for वामोरूर्). —d) D1 एनां (for एकां). D1.2 आश्रिता. Ñ2 V1.3 B2–4 D9 धरणीमाश्रितावुभौ.

11 b) Ś1 D2–4.12 [इ]व निर्जलः (for निरूदकः). Ñ V1.3 B D1.9 सज(D9 °लि)लस्येव निर्जलः(Ñ1 °लं); T3 सोदरस्य विमादकः. ❀ Cr.m.g: निरूदकः निरुदकः । (Cr दीर्घ आर्षः). ❀ —c) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 उपस्वेदे(D4 °देशे)न; T2 आपन्ने हि न; Cv as in text (for उपस्नेहेन). B3 वैदेह्या (for जीवामि). —d) V3 जीवितं (sic); D3.4.8.9.11.12 T1 जीवंती; Cg.k as in text (for जीवन्तीं). D6 T2 हि (for यच्). Ś1 Ñ1 D12 तां शृणोमि यत् (by transp.).

12 Ñ2 V3 B D9 read 12 and 20 after 16. —a) Ś1 D12 वैदेहीं (for सुश्रोणीं). —b) Ñ2 V3 B पद्म-; D5 आत- (for शत-). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 पूर्णचंद्र(Ś1 D12 शतपत्र)निभाननां; V1 D7.9 M1.2.5 पद्म(M1.2 शत)पत्रनिभेक्षणां. —c) G2 निहत्य (for विजित्य). B2 D6 T2.3 पश्यामि; D1 जीवामि (for द्रक्ष्यामि). —After 12, Ś1 D12 read 20.

13 T2 mostly damaged for a. —a) Ñ V3 D6.10.11 T3 सु-; G2 om. (for नु). Ś1 Ñ V3 B D2.8–11 G1 -दंतो(L [ed.] °तौ)ष्ठं; D12 -दंतौष्ठौ (for -बिम्बोष्ठं). D1.3.4 कदा त्वहं सुदंतौष्ठं. —b) Ś1 Ñ2 V1.3 B D2.8.9.12 तस्याः पद्मनिभं मुखं(B1 °दलं रथं); Ñ1 D1.3.4 मुखं पद्मनिभे(D3 °दले)क्षणं; D7 तस्याः पद्मनिभाननं. —c) Ś1 Ñ V1.3 B2 D1–4.8.10.12 उन्नाम्य (for उन्नम्य). B4 D1.4 पश्यामि (for पास्यामि). D11 समुन्नाम्य प्रपास्यामि. —d) Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.9.12 G2 M5 [उ]त्तमं; V3 [उ]दितं (for [आ]तुरः).

14 Ñ2 V B D9 om. 14. —a) Ñ1 D1–4.8 तौ चास्याः; D5 T1 G3 M3 तस्यास्तु (for तौ तस्याः). D6.10.11 G1.2 सहितौ; Cm.g as in text (for संहतौ). —b) D3 दृढौ; G2 तलौ (for स्तनौ). —c) Ś1 D12 T2.3 सोत्कंठौ (for सोत्कम्पौ). —d) D1 संहत्य; D6 M3 श्लिष्यंत्या; T2.3 क्लिश्यंतौ(T3 °त्या) (for हसन्त्या). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 मे(D1 सं) भविष्यतः (for मां भजिष्यतः).

G. 5. 75. 13
B. 6. 5. 15
L. 5. 74. 16

सा नूनमसितापाङ्गी रक्षोमध्यगता सती ।
मन्नाथा नाथहीनेव त्रातारं नाधिगच्छति ॥ १५

कदा विक्षोभ्य रक्षांसि सा विधूयोत्पतिष्यति ।
विधूय जलदान्नीलाञ्शशिलेखा शरत्स्विव ॥ १६

स्वभावतनुका नूनं शोकेनानशनेन च ।
भूयस्तनुतरा सीता देशकालविपर्ययात् ॥ १७

कदा नु राक्षसेन्द्रस्य निधायोरसि सायकान् ।
सीतां प्रत्याहरिष्यामि शोकमुत्सृज्य मानसम् ॥ १८

कदा नु खलु मां साध्वी सीतामरसुतोपमा ।
सोत्कण्ठा कण्ठमालम्ब्य मोक्ष्यत्यानन्दजं जलम् ॥ १९

कदा शोकमिमं घोरं मैथिलीविप्रयोगजम् ।
सहसा विप्रमोक्ष्यामि वासः शुक्लेतरं यथा ॥ २०

एवं विलपतस्तस्य तत्र रामस्य धीमतः ।
दिनक्षयान्मन्दवपुर्भास्करोऽस्तमुपागमत् ॥ २१

---

15 Ñ1 D1–4.8 read 15 after 19. —[a]) T1.3 G M1.2.5 असितापांगा. —[b]) Ś1 Ñ1 D12 राक्षसीमध्यमास्थिता; Ñ2 V1.3 B D9 राक्षसीमध्यगा प्रिया; D1–4.8 राक्षसीमध्य(D8 °वश)गा शुभा. —[c]) Ś1 V1 D3 T3 सनाथा; V3 D4 अनाथा (for मन्नाथा). D8 मन्नाथहीना भर्तारं. —[d]) D8 भर्तारं (for त्रातारं). —After 15, D5–7.10.11 S ins.:

101* कथं जनकराजस्य दुहिता च मम प्रिया।
राक्षसीमध्यगा शेते स्नुषा दशरथस्य च।

[(l. 1) D7.10.11 G1 मम च (by transp.); G3 M5 परम-; M3 सा मम (for च मम). —(l. 2) D5 T1.2 G1 सा (for च).]

16 [a]) Ñ2 V1.3 B D9 [अ]वधूय; D8 विधूय (for विक्षोभ्य). Ś1 Ñ1 D1–4.12 कदा वि(D3 °दाव)धूय रक्षौघान्; D10.11 Ct अविक्षोभ्याणि रक्षांसि. ❀ Cr.m.g: अवि(Cr वि)-क्षोभ्यरक्षांसीत्येकं पदम्. ❀ —[b]) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 सा वधूर्; M1.2.5 सहसैव (for सा विधूय). Ś1 D12 आपतिष्यति; Ñ1 मा वदिष्यति (for [उ]त्पतिष्यति). —[c]) Ñ2 V1.3 B D9 निर्भिद्य (for विधूय). Ś1 D12 जलदांस्तूर्णं; Ñ V1.3 B D1–4.8.9 जलदं नीलं. —[d]) G2 चंद्र- (for शशि-). D5.6 T2.3 G1.3 M3 -रेखा (for -लेखा). Ñ1 D1–4.8 यथां(D4[with hiatus].8 इवां)बरे (for शरत्स्विव). Ś1 Ñ2 V1.3 B D7.9.12 शशिले(V1 B1.3 तडिल्ले)खेव जानकी(Ś1 D12 निर्मला; D7 शारदी). —After 16, Ñ2 V3 B D9 read 12 and 20.

17 [a]) Ś1 V1.3 B D3.9.12 स्वभावतनुर(D3 °का)त्यर्थं; Ñ1 D1.2.4.8 स्वभावेन तनुर्नू(D8 °नुं नू)नं; D7 स्वभावात्कृशा नूनं. —[b]) Ñ1 मदनेन (for [अ]नशनेन). L (ed.) तु (for च). —[c]) V3 तनुरिव (for °तरा). Ś1 Ñ2 V1 B2.4 D1–4.8.9.12 जाता; Ñ1 रूपा; V3 B1.3 [आ]याता (for सीता). —[d]) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 मम भाग्य-; L (ed.) मद्भाग्यस्य (for देशकाल-). Ñ2 V1.3 B1.3.4 D9 दशाभाग्य (B4 दशभाग)विपर्यये(V3 °यात्). —After 17, Ś1 Ñ1 V3 D1–4.8.12 ins.:

102* सा प्रकृत्यैव तन्वङ्गी मद्वियोगाच्च कर्शिता।
अनभ्यसनशीलस्य विद्येव तनुतां गता।

[(l. 1) Ś1 V3 D12 मद्वियोगेन. Ś1 V3 कर्षिता. —(l. 2) D12 -शूलस्य (for -शीलस्य).]

18 [a]) D2 च; D3.5 तु (for नु). —[b]) D1 निक्षेप (sic); D2.7 विधाय; G3 निखाय (for निधाय). Ś1 (after corr. as in D12) मार्गणं; D12 सायकं (for सायकान्). —[c]) B4 D10.11 शोकं (for सीतां). Ñ V1.3 B D1–4.9 M1.2 प्रत्यानयिष्यामि; Cm.g.t as in text (for °हरिष्यामि). —[d]) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 विशोकः(D2.4 °कां) शोकनाशिनीं; Ñ2 V1.3 B D9 शोकवेगपरिप्लुतां. ❀ Cm: सीतां प्रत्याहृत्य कदा नु शोकमुत्स्रक्ष्यामीत्यर्थः। एतत् मुखं व्यादाय स्वपितीतिवत्पूर्वकालेऽपि क्त्वाप्रत्ययः साधुः।; so also Cg.t. ❀

19 Ñ2 V B D9 om. 19. —[a]) Ś1 M5 सा; D8.10.11 से; D12 M1.2 मा (for मां). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 सीता (for साध्वी). —[b]) D6.7 T M सुर- (for [अ]मर-). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 साध्वी(Ś1 D12 मम) सर्वांगशोभना. —[c]) D3 G2 सोत्कंठं. D3.4 आलिंग्य (for आलम्ब्य). Ñ1 गाढं सोत्कंठमालंब्य. —After [c], D8 reads 20[d] – 21[a]. —[d]) D5.6 T G M3 पयः (for जलम्).

—After 19, Ñ1 D1–4.8 read 15.

20 For sequence in Ñ2 V3 B D9 cf. v.l. 12. Ś1 D12 read 20 after 12. —[b]) B4 -विप्रयोजितं; D1 -विप्रयोजकं. —D8 reads (erroneously) 20[d] – 21[a] after 19[c]. —[d]) D6 हंसः (for वासः).

21 D8 reads 20[d] – 21[a] after 19[c]. —[ab]) B3 विलपतं. Ś1 Ñ1 D1.3.4.8.12 विलप(Ś1 °त्य)मानस्य. B3.4 D9 M1.2 तत्र तस्य (by transp.). ❀ Cr.g: विलपतः विलपति सति।; Cm: विलपतः सतः।; Ct: विलपतो रामस्य विलापं श्रुत्वेत्यर्थः. ❀ Ś1 Ñ1 D1.3.12 राघवस्य महात्मनः; D2.4.8 रामस्य सुमहा(D4 विदिता)त्मनः (for [b]). —[c]) Ñ B2 D9 -रश्मिर्; D5 T1 M3 -रुचिर् (for -वपुर्). —[d]) Ś1 Ñ V3 B1.3 D7.10–12 G1.2 उपागतः (Ś1 D12 °ययौ; G2 °विशत्) (for उपागमत्).

आश्वासितो लक्ष्मणेन रामः संध्यामुपासत । स्मरन्कमलपत्राक्षीं सीतां शोकाकुलीकृतः ॥ २२

G. 5. 75. 0
B. 6. 5. 23
L. 5. 74. 22

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

22 Ñ1 D4 om. 22.—[b]) T3 G3 Cm*p* उपागमत्; M1.2 उपाविशत्; Cr.m.g as above (for उपासत). —T2.3 G1 M1.2 om. 22[cd]. D6 reads [cd] after 3[ab].—[d]) D6 -कृतां (for -कृतः). ❀ Cr: उपासत उपास्ते। लकारव्यत्यय आर्षः। उपागमत् इति पाठः।; Cm: स्मरन्निति हेतौ शतृप्रत्ययः। सीतास्मरणाद्धेतोः शोकाकुलीकृतो रामो लक्ष्मणेनाश्वासितः संध्यामुपासत।; so also Cg.t. ❀ —For 22, Ś1 Ñ2 V1.3 B D1-3.8.9.12 subst.:

103* इति स दयितया विनाकृतः
सुरपतितुल्यवपुर्नरेश्वरः।
लवणजलमुदीक्ष्य दुस्तरं
जनकनरेन्द्रसुतामचिन्तयत्।

[(l. 1) Ś1 D2.3.8.12 वनितया; V3 B2 दयिता-; D1 तेन तया (for दयितया). V3 -विनाकृतः सन्; D1.3 निराकृतः; D3 नितांत-दुःखी (for विनाकृतः).—(l. 2) B1 -बलो (for -वपुर्). D1 -महाबलौघः; D3 -वपुर्न चाप्युपेतः (for -वपुर्नरेश्वरः).—(l. 3) B1 D1.3 अवेक्ष्य (for उदीक्ष्य). B2 स दुस्तरं; B3 सत्वरं; B4 प्रस्तरं (for दुस्तरं).—(l. 4) D2 -नृप- (for -नरेन्द्र-). Ś1 D2.3.12 अशोचत; B2 अतिचिंतयत्; D1 च शोचमानः; D3 असौ शुशोच (for अचिन्तयत्).]

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे.—*Sarga name*: Ś1 D12 समुद्रतीरगमनं; Ñ1 रामप्रलापः; Ñ2 B2-4 वेलावनविलापः (B3 °निवासः); V1 रामविरहवेदना; V3 उद्योगे वेलावननिवासः; B1 सागरविलोकनिवासविलापः; D1.2.8 रामविलापः; D3.4 रामपरिदेवनः; D9 वनविलापः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B3 D1.3.4.8.12 om.; Ñ2 D9 78; V1 74; V3 66; B1 77; B2 69; B4 80; D2 81; D5-7.10.11 S 5 (as in text).—After colophon, D2 concludes with समागम उद्योगपर्वणि दिग्विजयश्च समाप्तोयं सुन्दरकाण्डः; D12 with समाप्तमुद्योगपर्वं दिग्विजयश्च; G M1.2 with श्रीरामाय नमः; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः.—Thereafter Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 1) and then read Sarga 10.

६

G. 5. 77. 1
B. 6. 6. 1
L. 5. 77. 1

लङ्कायां तु कृतं कर्म घोरं दृष्ट्वा भयावहम् ।
राक्षसेन्द्रो हनुमता शक्रेणेव महात्मना ।
अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ॥ १
धर्षिता च प्रविष्टा च लङ्का दुष्प्रसहा पुरी ।
तेन वानरमात्रेण दृष्टा सीता च जानकी ॥ २
प्रासादो धर्षितश्चैत्यः प्रवरा राक्षसा हताः ।
आविला च पुरी लङ्का सर्वा हनुमता कृता ॥ ३
किं करिष्यामि भद्रं वः किं वा युक्तमनन्तरम् ।
उच्यतां नः समर्थं यत्कृतं च सुकृतं भवेत् ॥ ४
मन्त्रमूलं हि विजयं प्राहुरार्या मनस्विनः ।
तस्माद्वै रोचये मन्त्रं रामं प्रति महाबलाः ॥ ५
त्रिविधाः पुरुषा लोके उत्तमाधममध्यमाः ।
तेषां तु समवेतानां गुणदोषं वदाम्यहम् ॥ ६

6

☞ Cv is missing for Sarga 6 (Folio damaged).

1 ^{a}) D1.3.4 लंकायास् (for लङ्कायां). Ś1 Ñ1 B3.4 D1–4.8.12 तत् (for तु). Ś1 D12 श्रुत्वा; Ñ1 D1–4.8 दृष्ट्वा; D7 सर्वं (for कर्म). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 घोरं(Ś1 °र) कर्म; Ñ2 V1.3 B D9 दृष्ट्वा घोरं(by transp.) (for घोरं दृष्ट्वा). —^{c}) G2 महातेजा; Cm.k.t as in text (for हनुमता). —^{d}) B2 शक्रेणैव; G2 वानरेण; Cm.g.k as in text (for शक्रेणेव). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 श्लाघनीयं सु(Ñ1 स)दुष्करं; V1.3 संभ्रमाविष्टचेतनः; L(ed.) संक्रुद्धेंद्रियमानसः. ❀ Cg: शक्रेणेव शक्रतुल्येन। "इवेन सह नित्यसमासो विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च वक्तव्यम्" इति विभक्तेरलोपः. ❀ —For 1^{ef}, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

104* अमात्यानब्रवीत्सर्वान्राक्षसान्सविभीषणान् ।
रोषसंरक्तनयनः कोपात्किञ्चिदवाङ्मुखः ।

[(l. 1) Ś1 D12 वीरो (for सर्वान्). Ñ1 भीमविक्रमान् (for सविभीषणान्). D8 राक्षसः सविभीषणः (for the post. half). —(l. 2) Ś1 Ñ1 D12 संरक्तघोर-; D1.2.4.8 संरब्ध-(D2 °ब्धो)रक्त- (for रोषसंरक्त-). D3 संरक्तनयनः कोपाद् (for the prior half). D8 व्रीडात् (for कोपात्).]

—Thereafter Ś1 Ñ V1.3 B4 D1–4.8.9.12 cont. 106*.

2 For 2^{ab}, Ś1 Ñ V1.3 B4 D1–4.8.9.12 subst.:

105* धर्षितेयं पुरी लङ्का दुष्प्रवेशा सुरैरपि ।

[D12 दर्शिता (for धर्षिता). B4 दुष्प्रधर्षा; D1 दुराधर्षा; D3.4 दुःप्रवेश्या (for दुष्प्रवेशा).]

—^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B4 D1–4.8.9.12 प्राकृतेन कु(B4 सु)बुद्धिना. —For 2, B1–3 subst.; while Ś1 Ñ V1.3 B4 D1–4.8.9.12 cont. after 104*:

106* आगतश्च प्रविष्टश्च हनुमान्नगरीमिमाम् ।
दृष्टा तेन च वैदेही प्रविश्यान्तःपुरं मम ।

[(l. 1) V3 अग्रतश्च (for आगतश्च). —After l. 1, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins.; while V1.3 ins. after 3:

106(A)* मन्त्रकालः समुत्पन्नो मन्त्र्यतामत्र यद्धितम् ।

[V1 मन्यताम् (for मन्त्र्य°). Ñ1 D8 मंत्रवद्धितं; D1 बुद्धिसंयुताः (for अत्र यद्धितम्).]

—(l. 2) Ś1 Ñ2 V3 D12 हि (for च). B1 D2.8 प्रधृष्य (for प्रविश्य). Ñ2 B2.4 D9 महत् (for मम).

3 ^{a}) D12 प्रासादे; G2 प्राकारो; Cg as in text (for प्रासादो). Ś1 दैत्य- (for चैत्यः). Ñ2 B D9 प्रासादशिखरं भग्नं; D1 प्रासादधर्षिताश्चैत्याः. —D6 om. 3^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 V1.3 B D1–5.7–9.12 G M1.2.5 आकुला; T3 दीपिता; Cg.k.t as in text (for आविला). —^{d}) T2 damaged for सर्वा. —After 3, V1.3 ins. 106(A)*.

4 ^{a}) M1.2 करिष्याम; Cm.g.k.t as in text (for °मि). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 किं करिष्यामहे(V1 D3 °ष्यहं) तत्र. —^{b}) T3 को; Cm.g.k.t as in text (for किं). D10.11 वो (for वा). Ś1 D12 L (ed.) विधानं युक्तमुत्तरं (L[ed.])°मं). —^{c}) B2 उच्यते. D5 T1 G3 च; Cm.g.k.t as in text (for यत्). Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.9.12 transp. नः and यत्. V3 उच्यतां यत्समुत्पन्नं. —D4 om. 4^{d}–5^{b}. —^{d}) Ś1 Ñ1 V1.3 B1.3.4 D1–3.8.12 किमत्र; D5 T1 G3 यत्कृतं; T2 कृत्यं च; G1 कृतं तु; Ck.t as in text (for कृतं च). T3 सुमहद्; Cg.k.t as in text (for सुकृतं). Ñ2 B2 D9 किं वा युक्ततरं भवेत्.

5 D4 om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). —^{a}) D7.10.11 च; M1.2 om. (subm.) (for हि). D3 विज्ञेयं; D9 विनयं; M1.2 *जयं (for विजयं). —^{b}) V1 D7.10 प्रवदंति; D11 प्रवदंति च (hypm.) (for प्राहुरार्या). V3 B4 M1.2 मनीषिणः; Ck.t as in text (for मनस्विनः). Ś1 D12 प्राहुर्विजयकांक्षिणः. —^{c}) G1 त * हं (for तस्माद्वै). G3 रोचते; M1.2 रोचयेन् (for रोचये). Ś1 Ñ1 V3 B1–3 D1–4.8.9.12 G (ed.) तस्माद्वो(D3 °द्वै; D9 °दा)रोच(G [ed.]°च्य)तां मंत्रो; B4 तस्मान्मे रोचते मंत्रो.

6 ^{a}) T3 सुलभाः (for त्रिविधाः). —All MSS. record hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B2 D2–4.8.9.12 च (for तु). —^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B1.2.4 D1–4.8.9.12 गुणदोषान्; B3 D10.11 T2 G2 M3 Cm.g.k.t °दोषौ (for गुणदोषं).

मन्त्रिभिर्हितसंयुक्तैः समर्थैर्मन्त्रनिर्णये ।
मित्रैर्वापि समानार्थैर्बान्धवैरपि वा हितैः ॥ ७
सहितो मन्त्रयित्वा यः कर्मारम्भान्प्रवर्तयेत् ।
दैवे च कुरुते यत्नं तमाहुः पुरुषोत्तमम् ॥ ८
एकोऽर्थं विमृशेदेको धर्मे प्रकुरुते मनः ।
एकः कार्याणि कुरुते तमाहुर्मध्यमं नरम् ॥ ९
गुणदोषावनिश्चित्य त्यक्त्वा दैवव्यपाश्रयम् ।
करिष्यामीति यः कार्यमुपेक्षेत्स नराधमः ॥ १०
यथेमे पुरुषा नित्यमुत्तमाधममध्यमाः ।
एवं मन्त्रोऽपि विज्ञेय उत्तमाधममध्यमः ॥ ११
ऐकमत्यमुपागम्य शास्त्रदृष्टेन चक्षुषा ।
मन्त्रिणो यत्र निरतास्तमाहुर्मन्त्रमुत्तमम् ॥ १२
बह्व्योऽपि मतयो गत्वा मन्त्रिणो ह्यर्थनिर्णये ।
पुनर्यत्रैकतां प्राप्तः स मन्त्रो मध्यमः स्मृतः ॥ १३

G. 5. 77. 14
B. 6. 6. 13
L. 5. 77. 14

7 ^{a}) D6 मंत्र-; D9 om. (for हित-). D9 * युक्तैः (for -संयुक्तैः). Ñ2 B2 मंत्रि(B2 यश्चि [sic])तं मंत्रिभिर्युक्तैः; B1.3.4 मंत्रिभिर्मंत्रितं युक्तैः; D10.11 Ck.t मंत्रस्त्रिभिर्हि संयुक्तः. —^{b}) D2 समंत्रैर्; D4 समर्थे; L(ed.) समेतैर् (for समर्थैर्). B4 मंत्रि-; D3 हित- (for मन्त्र-). Ś1 Ñ V1.3 B1–3 D1.3.4.9 -निश्चये; B4 D2.8.12 -निश्चयैः; D6 -निर्णयैः (for -निर्णये). —^{c}) D1.4 च (for वा). Ś1 D12 L (ed.) अमात्यैर्वा समेतार्थैर्(L [ed.] °त्यार्थो). —^{d}) Ñ1 M5 वापि (for अपि). D10.11 Ct [अ]धिकैः (for हितैः). Ñ2 V1.3 B D9 वा हिते रतैः; D6 T2.3 चापि संहितैः; D7 G3 वा समाहितैः (for अपि वा हितैः). —For 7^{cd}, D2.8 subst.; while D3.4 ins. after 7^{ab}:

107* मन्त्रयेत सदा राजा समानार्थैः कुलोद्गतैः।

[D8 मित्रैर्वापि (for मन्त्रयेत). D3 कार्याकार्य-; D8 समानार्थे (for समानार्थैः). D2 कुलोद्भवैः.]

8 ^{a}) Ś1 D12 सु(D12 स)मंत्रं; Ñ1 यत्रैवं; Ñ2 V3 D2.3.9 सहसा; D4 सह वा (for सहितो). Ñ1 मंत्रयित्वा तु; D6 T3 °युक्तो यः; D9 °येन्मंत्रं (for मन्त्रयित्वा यः). V1 B सह संमंत्र्य यो मंत्रं; D1.8 सह संमंत्र्य यः सद्भिः (D8 सद्भिर्यः). —^{b}) Ś1 B2.3 D12 कार्यारंभे; Ñ1 V1.3 B1.4 D1.3.4.8 कर्मारंभे(Ñ1 °भः; B1.4 °भं); D9 कामारंभे (for कर्मारम्भान्). Ś1 Ñ V1 B1–3 D1.3.4.8.9.12 T3 प्रवर्तते; Ct as in text (for °येत्). D2 कर्मारंभेषु वर्तते. —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B1–3 D1.2.4.9.12 दैवाच; B4 दैवार्थं; D8 धैर्याच; Cg.k.t as in text (for दैवे च). —D12 om.(hapl.) 8^d–9^c.

9 D12 om. 9^{abc} (cf. v.l. 8). —^{a}) B4 D1.3.8 एकोर्थान् (for एकोऽर्थं). Ś1 Ñ V1.3 B1(before corr. विसृजति).2–4 D1–4.8.9 विमृशति; G3 कुरुते हि; M1.2 विमृशन् (for विमृशेद्). —^{b}) T3 तु प्रकुरुते; M1.2 च कुरुते (for प्रकुरुते). Ś1 Ñ1 V3 D1.4 मतिं (for मनः). Ñ2 V1 B D2.8.9 धर्मस्य(D2 धर्मेषु; D8 धर्मार्थं) कुरुते मतिं; D3 मतिं च कुरुते स्वयं. —^{d}) Ś1 D12 पुरुषं परं (for मध्यमं नरम्). —After 9, D7 ins. रामाय नमः.

10 ^{a}) Ś1 M5 विनिश्चित्य; D10.11 G3 Ck.t न निश्चित्य (for अनिश्चित्य). Ñ2 B D9 गुणदोषमाचिंत्यैव; V1.3 D1.4 गुणदोषान्विनिश्चित्य. ❀ Cr: गुणदोषावनिश्चित्येति पाठः. ❀ —^{b}) Ñ2 D9 व्यक्तं; D7 M5 कृत्वा (for त्यक्त्वा). D6 T3 दैवं; M3 Cm धर्म-; Cg.k.t as in text (for दैव-). V1 -परायणः (for -व्यपाश्रयम्). Ś1 D2.4.8.12 त्यक्तधर्मव्यपाश्रयः; Ñ1 D1.3 त्यक्तदैवव्यपाश्रयः; V3 त्यक्तदोषपरायणः; B1.3 G2 व्यक्तं(G2 त्यक्त्वा) दे(B3 दै)वव्यपाश्रयः; B2 व्यक्तं देवैरुपाश्रयः; B4 व्यक्तं दैवमपाश्रयः; L(ed.) दैव एकपरायणः. —^{c}) D9 यत् (for यः). G2 कुर्यात्; Cm.g.k.t as in text (for कार्यम्). —^{d}) B D9 कुरुते; D4 उपेक्ष्यः (for उपेक्षेत्). D3 महाधमः. G2 तमाहुरधमं नरं. ❀ Cm.g: उपेक्षेत् उपेक्षेत. ❀

11 ^{a}) Ñ1 V1 D1–4.8 T2 G3 [ए]व (for [इ]मे). Ś1 D12 यथैव पुरुषा(D12 °षं) लोके; Ñ2 V3 B D9 यथैव पुरुषानाहुर्(B2 °नां तु); T3 यदिमे पुरुषाः सत्यम्. —^{b}) Ñ2 V3 B1.3.4 D9 -मध्यमान्. —B4 D8.12 G3 M1.2 om. (hapl.?) 11^{cd}. —^{c}) Ñ2 V1.3 B1–3 D9 तथा (for एवं). B3 हि; G2 च (for ऽपि). D5 T1 M3 एवं मंत्रा हि विज्ञेया. —^{d}) D5 T1 M3 -मध्यमाः.

12 ^{a}) V1 ऐकमर्थ्यम्; V3 एकत्वं सम्-; Cr.m.g.k.t as in text (for ऐकमत्यम्). —^{b}) Ś1 Ñ V3 B1.2 D3.8.9.12 G2 कर्मणा; B3 वर्त्मना; Cm.g.k.t as in text (for चक्षुषा). —^{c}) Ś1 D5.12 मंत्र- (for यत्र). Ñ1 D1.4 मंत्रिणां(Ñ1 °णो) मंत्रनियमात्; Ñ2 B2 D9 मंत्रिणां विनयोपेतं; V1.3 B1.3.4 मंत्रिणां योर्थं(B3 °त्र) नियमस्; D2.3.8 मंत्रिणां मंत्रनियमस्(D8 °यतं). —B1 reads ^{d} in marg. —^{d}) D8 मंत्रसत्तमं.

13 ^{a}) D4 बाह्ये; Cm.g as in text (for बह्व्यो). M5 हि (for ऽपि). D2.5 T1 विमतयो; Cm.g as in text (for ऽपि मतयो). Ś1 मत्या; D7 कृत्वा; D8 भित्त्वा; D12 मत्वा; M3 Cm.g भूत्वा (for गत्वा). Ñ2 B D9–11 Ct G(ed.) बह्वीरपि म(Ñ2 D9 ग)तीर्गत्वा(G [ed.] °र्दत्त्वा); V1.3 बह्वीरपि मतीः कृत्वा; D3 बहूनां तु पृथग्भूत्वा. —^{b}) G3 मंत्रिणा. G1 [ऽ]पि (for हि). Ś1 विचार्ये मंत्रनिश्चये; Ñ1 B3 D7 M1.2 मंत्रिणां (D7 °णो) मंत्रनिर्णये; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D1.3.4.6.8.9 T3 M3.5 मंत्रिणामर्थनिश्च(B1 T3 M3.5 °निर्ण; D8 °सिद्ध)ये; D2 मंत्रिणो मंत्रसिद्धये; D10.11 मंत्रिणामर्थनिर्णयः; D12 *** मंत्रनिश्चयं; G2 मंत्रिणोर्थविनिर्णये. ❀ Cr: बह्व्यो मतयः

G. 5. 77. 15
B. 6. 6. 14
L. 5. 77. 15

अन्योन्यमतिमास्थाय यत्र संप्रतिभाष्यते ।
न चैकमत्ये श्रेयोऽस्ति मन्त्रः सोऽधम उच्यते ॥ १४

तस्मात्सुमन्त्रितं साधु भवन्तो मन्त्रिसत्तमाः ।
कार्यं संप्रतिपद्यन्तामेतत्कृत्यतमं मम ॥ १५

वानराणां हि वीराणां सहस्रैः परिवारितः ।
रामोऽभ्येति पुरीं लङ्कामस्माकमुपरोधकः ॥ १६

तरिष्यति च सुव्यक्तं राघवः सागरं सुखम् ।
तरसा युक्तरूपेण सानुजः सबलानुगः ॥ १७

बह्वीर्मतीरित्यर्थः। व्यत्ययेन द्वितीयार्थे प्रथमा। मन्त्रिणो ह्यर्थनिर्णय इति पाठः।; Cm : बह्व्योऽपि मतयो गत्वेति पाठे मन्त्रिणो ह्यर्थनिर्णये इति पाठः. ❀ —^{c}) D8 मंत्र- (for यत्र). Ś1 Ñ1 V3 D1.2.4.9.12 यांति; Ñ2 V1 B D3.8 याति; G1.2 M Cm.g प्राप्ताः; Cr.t as in text; Ck याताः (for प्राप्ताः). —^{d}) Ñ1 मतः (for स्मृतः).

14 ^{a}) D4–6 T G1.2 M3.5 Cr.m.g.k अन्योन्यं; Ct as in text (for अन्योन्य-). M1.2 -मतम्; Cr.m.g.k.t as in text (for -मतिम्). —^{b}) D8.10 -भाषते (for -भाष्यते). D3 सत्वरं प्रतिभाष्यते. —For 14^{ab}, Ś1 D12 subst.:

108* मन्त्रं कृतं विलुम्पन्ति अन्यथा परिभाष्यते ।

[Note hiatus between the two halves.];

while Ñ2 V1.3 B D9 subst. for 14^{ab}:

109* गर्हितान्योन्यमतयो मन्त्रिणो ब्रुवते सदा ।

[V3 गर्हंतु; B गर्हंतो (for गर्हित-). B1.2 यदा (for सदा).]
—^{c}) Ś1 Ñ1 B2 D12 -मत्यलेशो; Ñ2 -मंत्रतां यो; V1 -मंत्रशेषो; D1.2.4 -मत्ये(D2 °त्य) श्लेषो; D6 -मत्यं श्रेयो (for -मत्ये श्रेयो). B1(also in marg. न चैकः सह्यतां यातो) न चैकः सह्यः शेषोस्ति (corrupt); B3 न चैकतामवाप्नोति; B4 न कः सुमंत्रतां यातो; D3 न चैकमत्या तिष्ठेद्यो; D8 न चैकमत्ये श्लेषोपि; D9 न चैको मंत्रतां याति. —^{d}) Ś1 Ñ2 B2 D9.12 स मंत्रो (by transp.). V1 स मंत्रो मंत्र * धमः; G1 मंत्रः सो*****.

15 ^{a}) D3 समंत्रितं; T2 °तः; Cm.g.k.t as in text (for सुमन्त्रितं). Ś1 D12 ज्ञात्वा; L (ed.) कृत्वा (for साधु). D8 तस्मात्सुमंत्रिसाधुत्व (sic); T3 तेषु मंत्रतमं साधु. —Ñ2 illeg. for 15^{b}. —^{b}) Ñ1 भवेयुर्; V3 B2 D1–4.8 भवेद्यन् (for भवन्तो). V1 D10.11 T1.3 G1.2 M3.5 Ck t मतिस (G1 M3 °मु)त्तमाः (for मन्त्रिसत्तमाः). —After 15^{ab}, D7 G3 ins.:

110* इतीमं मन्त्रयन्त्राजा कार्यं तत्प्रतिपद्यते ।

—^{c}) Ś1 Ñ1 D12 संप्रतिपद्यध्वं; V1.3 °पत्स्यथेम्; B2 °पाद्यंतां; B4 तु प्रतिरच्यंतां; L (ed.) च प्रतिपद्येत (for संप्रतिपद्यन्ताम्). D1–4.8 कार्यसंप्रतिपत्त्यर्थम्. —^{d}) Ś1 D12 भवेत् (for एतत्).

Ñ1 V1 D1.2.8 कार्यं मतं; D3.4 कार्यतमं; D6.10.11 T2 M कृत्यं मतं; G1 कार्यं कृतं (for कृत्यतमं). Ś1 महत् (for मम). Ñ2 B D9 तद्धि कार्यतमं मम (Ñ2 D9 महत्; B1 मतं; B4 शुभं); V3 तद्धै कार्यं मतं मम; T3 एतत्कृत्यं मम प्रियं; G3 यत्तद्धै कथ्यतां मम. —For 15^{cd}, D7 subst.; while G3 cont. after 110*:

111* तस्मान्मन्त्रयतां सर्वे ह्येतं कृत्यं मतं मम ।

[D7 तस्मात्संमंत्र्यतां सर्वैर् (for the prior half). D7 एतद् (for ह्येतं).]

16 ^{a}) Ś1 D12 सु- (for हि). B3 भूतानां; D10.11 धीराणां (for वीराणां). D7 स वानराणां वीराणां. —Ñ2 B D9 om. 16^{cd}. —^{c}) D2 T2.3 ह्येति; Cr.m.g.k.t as in text (for ऽभ्येति). ❀ Cr : अभ्येति अचिरादेष्यति। वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति भविष्यदर्थे लट्।; so also Cm.g.k.t. ❀ —D3 om. 16^{d} – 17. V1 illeg. for 16^{d}. —^{d}) Ñ1 V3 D1.2.4.8 G3 अव (D4 °भि) रोधकः (V3 °लोककः [sic]; D8 °तः) (for उपरोधकः). Ś1 D12 नूनं मम विरोधतः.

17 D3 om. 17 (cf. v.l. 16). Ś1 D12 om. 17. —^{a}) B2 भविष्यति (for तरि°). Ñ2 B D9 परि(B4 °रं)व्यक्तं (for च सुव्यक्तं). —^{b}) D1.11 सागरः. D9 transp. राघवः and सागरं. B3 शुभं (for सुखम्). ❀ Ct : प्रथमान्तपाठे सगरस्य गोत्रापत्यं सागर इति रामविशेषणम्; तदा सागरमिति द्वितीयान्तमन्यत्पदमध्याहार्यम्. ❀ —^{c}) Ñ1 V1.3 B1.3.4 D1.2.4.8 तपसा; Ñ2 B2 D9 तेजसा (for तरसा). Ñ2 V3 B1–3 D9 महता युक्तः; B4 यत्नता युक्तः (sic) (for युक्तरूपेण). —^{d}) Ñ1 सबलः; G3 सागरं (for सानुजः). D6 T2.3 सहबांधवः; Cm.t as in text (for सबलानुगः). Ñ2 V1.3 B D1.2.4.8.9 सबलः सपदानुगः. —After 17, Ñ1 ins. 115* and then cont.; while D5–7.10.11 S ins. after 17:

112* समुद्रमुच्छोषयति वीर्येणान्यत्करोति वा ।

[Ñ1 damaged up to 18^{b}. G3 M5 च; Cg.k as above (for वा).]

—G3 cont.:

113* खरो येन हतः संख्ये तस्य वीर्यं न लक्ष्यते ।

—After 17, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

114* करिष्यत्याकुलां लङ्कां व्यक्तं रामो न संशयः ।

अस्मिन्नेवंगते कार्ये विरुद्धे वानरैः सह । | हितं पुरे च सैन्ये च सर्वं संमन्त्र्यतां मम ॥ १८

G. 5. 77. 19
B. 6. 6. 18
L. 5. 77. 19

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

---

18 Ñ1 damaged for 18^{ab} (cf. 112*). —[a]) Ś1 Ñ2 V1.3 B1-3 D1.6.9-12 G3 Ck.t तस्मिन् ; G2 तस्माद् ; Cr.m.g as in text (for अस्मिन्). Ś1 Ñ2 V1.3 B D3.9-12 T2 Ck.t -विधे; Cm.g as in text (for -गते). Ś1 D12 काले (for कार्ये). —[b]) Ś1 D12 विरोधाद्; D1.2 विरोधो; D3.5.8 T1.3 विरोधे; G3 M5 विरुद्धैर्; Cr.m.g.k.t as in text (for विरुद्धे). Ñ2 B1-3 D9 मम राक्षसाः (for वानरैः सह). —[c]) L (ed.) सैन्येन (for सैन्ये च). —[d]) D4 तत्सर्वं; T2 सर्वे सं-; Cm.g.k.t as in text (for सर्वं सं-). M5 मन्त्रयतां (for संमन्त्र्यतां). Ñ V1 B2.4 D1.3.4.9 इति; V3 B1.3 इह (for मम). —For 18^{cd}, Ś1 D2.8.12 subst.; Ñ1 ins. after 17; V1.3 D1.4 ins. after 18^{ab}:

115* यदस्माकं क्षमं ब्रूत तच्छीघ्रं प्रविमृश्य हि ।

[V1.3 कार्यं (for ब्रूत). V1 प्रतिपाद्यतां; V3 प्रविधीयतां; D4 प्रतिमृश्य ह (for प्रविमृश्य हि).]

—After 18, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

116* इति रजनीचराधिपेन तेन
रजनीचराः स्वमतानि चोदिताः ।
विधिवदनुविचिन्त्य सर्वशो
दशवदनेन कथां प्रचक्रमुः ।

[(l. 1) Ñ2 V1.3 B4 D9 रजनिचराधिपेन. B2 om. (hapl.) तेन. —(l. 2) Ñ2 B4 D9 रजनिचराः. Ñ2 V3 सुमतानि; B1.4 स्व (B4 सु) मतेन (for स्वमतानि). Ñ2 वाधिताश्च; B1 नोदिताः ; D9 वोधिताः (for चोदिताः). —(l. 3) B3 विविधम् (for विधिवद्). B1 अथ (for अनु-). V3 सर्वं (for सर्वशो). —(l. 4) B1.3 कथायां; B4 दशां (for कथां). B2.3 प्रचक्रुः.

Colophon: D4 T2 om.; Ñ1 damaged colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ2 V1.3 B D1.3.8.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name*: Ś1 D12 रावणमंत्रः ; Ñ2 V1.3 B D1.3.9 रावणवाक्यं; D2 लंकापर्वणि रावणमंत्रः ; D8 न्यौत्य(औत्पा ?) तिकदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): B1.3 D1.2.8.12 om.; Ś1 79; Ñ2 D9 81; V1 76; V3 69; B2 70; B4 83; D3 84; D5-7.10.11 T1.3 G M 6 (as in text); L (ed.) 77. —After colophon, D3 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

७

G. 5. 78. 1
B. 6. 7. 1
L. 5. 78. 1

इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसास्ते महाबलाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे रावणं राक्षसेश्वरम् ॥ १
राजन्परिघशक्त्यृष्टिशूलपट्टससंकुलम् ।
सुमहन्नो बलं कस्माद्विषादं भजते भवान् ॥ २
कैलासशिखरावासी यक्षैर्बहुभिरावृतः ।
सुमहत्कदनं कृत्वा वश्यस्ते धनदः कृतः ॥ ३
स महेश्वरसख्येन श्लाघमानस्त्वया विभो ।
निर्जितः समरे रोषाल्लोकपालो महाबलः ॥ ४
विनिहत्य च यक्षौघान्विक्षोभ्य च विगृह्य च ।
त्वया कैलासशिखराद्विमानमिदमाहृतम् ॥ ५
मयेन दानवेन्द्रेण त्वद्भयात्सख्यमिच्छता ।
दुहिता तव भार्यार्थे दत्ता राक्षसपुंगव ॥ ६
दानवेन्द्रो मधुर्नाम वीर्योत्सिक्तो दुरासदः ।
विगृह्य वशमानीतः कुम्भीनस्याः सुखावहः ॥ ७
निर्जितास्ते महाबाहो नागा गत्वा रसातलम् ।
वासुकिस्तक्षकः शङ्खो जटी च वशमाहृताः ॥ ८

7

D4 T2 cont. the previous Sarga.

1 ^{ab}) D6 तु (for ते). G3 रावणेन; Cr.k.t as in text (for राक्षसास्ते). D8 इत्युक्ता राक्षसाः सर्वे राक्षसेंद्रेण धीमता. —^{d}) Ś1 D12 तमिदं (for रावणं). —Ñ1 damaged after रावणं up to 16^{a} (read after 1). Ś1 Ñ1 V1 D1–4.8.12 राक्षसाधिपं; G1 राक्ष***. —After 1, Ś1 Ñ V3 B D1–4.8.9.12 read 16. —After 1, D5 T1 G2.3 M2.3.5 ins.; while D6.7.10.11 T2.3 G1 M1 Cm.g.k.t ins. l. 1 only :

117* द्विषत्पक्षमविज्ञाय नीतिबाह्यास्त्वबुद्धयः ।
अवज्ञायात्मपक्षं च राजानं भीषयन्ति हि ।

[(l. 1) G3 ह्यवाज्ञाय (for अवि°). —(l. 2) G2.3 M3.5 अविज्ञाय (for अव°). G2 हि (for च).]

2 ^{a}) T2 जानन् (for राजन्). Ś1 D12 -निस्त्रिंश- ; Ñ2 V3 B2.3 D9 -शूलेषु; V1 B1.4 -शूलेन; T G3 M1 -शक्त्यष्टि- ; G2 -शक्त्यष्टा; Cr.m.g as in text (for -शक्त्यृष्टि-). —^{b}) Ñ2 V1.3 B D9 -खड्ग- (for -शूल-). Ś1 D12 -शक्त्यृष्टि-; Ñ1 D1–4.8 -मुद्गर-; Ñ2 V1.3 B D6.7.9–11 M1 Cm.g -पट्टिश-; D5 -पट्टसु- ; M5 -पट्टिस-; Cr as in text (for -पट्टस-). D7.10.11 -कुंतलं; Cr.m.g as in text (for -संकुलम्). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1.3 B D1–3.8.9.12 ते; D4 तद् (for नो). M1.2 भयं (for बलं). Ñ1 सुरक्षभवनं कस्माद्. —^{d}) Ś1 D12 कुरुते (for भजते). —After 2, D5–7.10.11 S ins. :

118* त्वया भोगवतीं गत्वा निर्जिताः पन्नगा युधि ।

3 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 कैलासशिखरं (D9 °रे) गत्वा; T1 G3 °रावासो. —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D3.4.8.9.12 आवृतं; D1 आवृता; D2 आततं; L (ed.) वृतं (subm.) (for आवृतः). —B1 om. 3^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 V1.3 D1–4.8.12 नीता यक्षास्त्वया शांतिं. —^{d}) Ś1 Ñ1 V1 D1–4.8.12 वशे (Ś1 after corr. °शी) च; V3 वशश्च (for वश्यस्ते).

4 ^{a}) Ñ2 B D9 तं (for स). D4 महेश्वरस्य (for स महेश्वर-). —^{b}) Ñ2 B D9 श्लाघमानं; D2.4.5.7.8 T1 G3 M श्लाघ्यमानस्; D6 T2.3 श्लाघनीयस्; Ck.t as in text (for श्लाघमानस्). Ñ2 B2 D9 महामते (B2 °तिः); B1.3 तदा विभो; B4 परं विभो; D1 त्वयानघ (for त्वया विभो). —^{cd}) D3 निर्जिताः (for °तः). D3 लोकपाला महाबलाः (for ^{d}). Ñ2 B1(m.).2–4 D9 निर्जित्य समरे राजँल्लोकपालं महाबलं (B1 महेश्वरं).

5 ^{a}) D5–7.10.11 T1 G Ck.t विनिपात्य; D8 विनिर्जित्य (for विनिहत्य). —^{b}) Ñ2 D7.10.11 विनिगृह्य; B2.3 D2.6.8.9 M2 च निगृह्य; B4 *विसृज्य (for च विगृह्य). V3 विनिक्षिप्य निगृह्य च.

6 ^{b}) Ś1 D12 भक्त्या वै; L (ed.) त्वद्भक्त्या (for त्वद्भयात्). D2.8 संधिम् (for सख्यम्). —^{c}) D2.4.11 भार्यार्थं (for °र्थे). —^{d}) Ñ1 V1 D1–4.8 राक्षसनंदन.

7 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–5.7–12 T1 G1.3 M5 महाबाहो (V3 °मात्रो; D1 °सत्वो; D3 °बाहुर्) (for मधुर्नाम) —D8 om. (hapl.) from ^{b} up to 8^{a} (see var.). —^{b}) Ś1 D1–4.12 दुरात्मवान् ; Ñ2 B2.3 D9 मधुस्तथा; V1.3 B1.4 मधुस्त्वया (for दुरासदः). —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B D1 2. 4.12 प्रसह्य (B2 °ह्यो); D3.9 प्रगृह्य; D6 T2.3 नि° (for वि°). Ñ2 B D9 वशगो मु (B3.4 यु)क्तः (for वशमानीतः). —^{d}) D1 कुंभनाशः (for कुम्भीनस्याः). Ñ1 V1.3 B D9 कृते त्वया; D11 भयावहः (for सुखावहः). Ñ1 कुंभनामा महाबलः.

8 D8 om. 8^{a} (cf. v.l. 7). —^{b}) B3 रसालयं (for °तलम्). —^{c}) Ś1 D6 खंखो (sic); Ñ2 V1.3 B D9 पद्मः; D2 संख्ये; D8 शंभो (for शङ्खो). —^{d}) D6 T3 G2 M1.2.5 आगतः (D6 M5 °ताः) (for आहृताः). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 जटी चैव वशी (Ñ1 D2 °शे) कृतः (Ś1 Ñ1 D12 °ताः); Ñ2 V1.3 B D9 शंख (V1 °खः) कर्कोटकादयः. ❀ Cg : जटी सर्पविशेषस्य नाम। त्वया भोगवतीमित्यत्र तक्षकादिभिन्नकर्कोटकादिजयोक्तिरिति न पौनरुक्त्यम्. ❀

अक्षया बलवन्तश्च शूरा लब्धवराः पुनः ।
त्वया संवत्सरं युद्ध्वा समरे दानवा विभो ॥ ९
स्वबलं समुपाश्रित्य नीता वशमरिंदम ।
मायाश्चाधिगतास्तत्र बह्व्यो राक्षसाधिप ॥ १०
शूराश्च बलवन्तश्च वरुणस्य सुता रणे ।
निर्जितास्ते महाबाहो चतुर्विधबलानुगाः ॥ ११
मृत्युदण्डमहाग्राहं शाल्मलिद्वीपमण्डितम् ।
अवगाह्य त्वया राजन्यमस्य बलसागरम् ॥ १२
जयश्च विपुलः प्राप्तो मृत्युश्च प्रतिषेधितः ।
सुयुद्धेन च ते सर्वे लोकास्तत्र सुतोषिताः ॥ १३
क्षत्रियैर्बहुभिर्वीरैः शक्रतुल्यपराक्रमैः ।
आसीद्वसुमती पूर्णा महद्भिरिव पादपैः ॥ १४

G. 5. 78. 15
B. 6. 7. 16
L. 5. 78. 14

9 B4 om. 9^{b} – 10^{a}. —^{b}) Ś1 D12 लवुतराः (for लब्धवराः). Ñ1 D1–4.8 तथा; M2 पुरा (for पुनः). —For 9^{ab}, V1.3 subst.; while Ś1 Ñ1 B4 D1–4.8.12 subst. l. 2 only for 11^{cd} :

119* अक्षया बलवन्तश्च वरुणस्य पुरा रणे।
विजितास्ते महाराज चत्वारः सपदानुगाः।

[(l. 1) V1 सुता (for पुरा). —(l. 2) D8 विजयास्. Ś1 महाभाग (for °राज). V1.3 स्वबलानुगाः. Ś1 B4 D12 L(ed.) चतुर्विधबलान्विताः(L[ed.] °वृताः) (for the post. half).]

—^{c}) D8 G3 संवत्सरे (for °रं). D1–4.8 घोरा (for युद्ध्वा). Ś1 D12 त्वया मम शरेणोग्राः; Ñ1 त्वया सत्रसवो घोरा. —^{d}) Ś1 D12 जिताः; G2 हताः (for विभो). Ñ1 D1–4.8 दानवाः समरे हताः; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 निवातकवचा रणे. —After 9, D1.3 ins. :

120* निवातकवचा घोरा योद्धारो बलदर्पिताः।

[D1 om. from योद्धारो up to 10^{a}.]

10 B4 om. 10 (cf. v.l. 9). D1 om. 10^{a} (cf. v.l. 120*). B3 D9 om.(hapl.) 10–11^{b}. —^{a}) D8 स्ववंशं (for स्वबलं). Ñ1 च समाश्रित्य; D3 °सृत्य (for समुपाश्रित्य). Ñ2 V1 B1.2 स्वकं(B2 °यं) बलमवष्टभ्य. —^{b}) Ñ2 V1 B1.2 सद्यम् (for वशम्). —For 10^{ab}, V3 subst. :

121* निर्जितास्ते महाराज चतुर्विधबलानुगाः।

—^{c}) T3 प्रियाश् (for मायाश्). Ñ2 V1.3 B1.2 विविधास् (for [श्च]धिगतास्). —^{d}) D5–7.10.11 T1 G3 M1.2 बह्व्यो वै; Cg.k as in text (for बह्वो). Ñ2 V1.3 B1.2 प्राप्ता राक्षसपुंगव. ❀ Cg : बह्वः बह्व्यः। "वोतो गुणवचनात्" इति पक्षे ङीबभावः. ❀ —For 10^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 subst.; while V3 cont. after 121* :

122* आहृताश्च बलात्कन्या बह्व्यो राक्षसदुर्लभाः।

[Ś1 D12 -दुर्जयाः (for -दुर्लभाः).]

—After 10, M3 ins. :

123* निर्जिताः समरे रोषाल्लोकपाला महाबलाः।
देवलोकमितो गत्वा शक्रश्चापि विनिर्जितः।

[For l. 1, cf. 4^{cd}.]

11 B3 D9 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). —^{b}) G2 वरुणश्च (for °णस्य). B4 पुरा (for सुता). V1 पुरा लब्धवरा पुनः. —For 11^{cd}, Ś1 Ñ1 B4 D1–4.8.12 subst. l. 2 of 119*. —^{c}) Ñ2 V1.3 B1–3 D6.7.9 T2.3 G2 M1.2 महाराज; D10.11 °भाग; G1 °भागाश् (for महाबाहो).

12 ^{a}) B1 D4 G2 मृत्युदंडं; Cr.m.g.k.t as in text (for °दण्ड-). —^{b}) Ś1 Ñ V3 B D1–4.8–12 T2.3 G M3 Cr.g.k.t शाल्मली(B1.4 D1.12 T2 °लि)द्रुम- (for °द्वीप-). Ñ2 V1 B D9 -कंटकं; V3 -संकटं; D5–7 T M5 Cr -भूषितं (D5 °तां); Cg.k.t as in text (for -मण्डितम्). —After 12^{ab}, D5.7.10.11 T1 G2.3 M3 ins. :

124* कालपाशमहावीचिं यमकिंकरपन्नगम्।
महाज्वरेण दुर्धर्षं यमलोकमहार्णवम्।

[D5 T1 G3 M3 om. l. 2. —(l. 2) G2 महाज्वरौघदुर्धर्षं (for the prior half).]

—^{c}) L (ed.) त्वगाहितवात्राजन्. —^{d}) B4 -सादनं (for -सागरम्).

13 ^{a}) G2 विपुलं (for °लः). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 यशश्च विपुलं प्राप्तं. —^{b}) Ñ2 B2 D9 समरे जितः; B1 °रोधितः; B4 D4.7.8 °बाधितः (for प्रतिषेधितः). —^{c}) D6 सुयोधेन. Ñ1 V1.3 D2–4 हि; M5 तु (for च). D1.8 सुयुद्धे निहते सर्वे. —^{d}) D6 T2.3 त्रयो लोकाः (for लोकास्तत्र). Ñ1 D1.2.4.8 स्म; Ñ2 V3 B D9 [ए]व (for सु-). D6 M3 Cg विलोलिताः; Ck.t as in text (for सुतोषिताः). Ś1 D12 लोकाः सुबहुतोषिताः.

14 ^{a}) V3 वीरः; G1 M1.2 शूरैः (for वीरैः). —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 D1–4.8.12 कीर्णा (for पूर्णा). —^{d}) Ñ1 D6 T3 पावकैः; D3 दानवैः; D7 G2 पर्वतैः; Cv as in text (for पादपैः). D1 देवदानवैः. —After 14, B4 ins. 125*.

G. 5. 78. 16
B. 6. 7. 17
L. 5. 78. 15

तेषां वीर्यगुणोत्साहैर्न समो राघवो रणे। प्रसह्य ते त्वया राजन्हताः परमदुर्जयाः ॥ १५

15 ^{a}) V_1 येषां. $V_{1.3}$ D_6 $T_{2.3}$ G_2 M_5 -बल- (for -गुण-). —^{b}) D_6 transp. न समो and राघवो. —^{c}) D_5 $T_{1.3}$ प्रगृह्य (for प्रसह्य). —^{d}) $D_{7.10.11}$ समर- (for परम-). —For 15, $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ subst.; V_1 subst. (preceded by the line of 9^{ab}) for 15^{cd}; while B_4 ins. after 14:

125* ते हताः समरे सर्वे त्वयैकेन बलीयसा।

[D_8 निहिताः (for ते हताः).]

—Thereafter all the above MSS. cont.; while $\tilde{N}_2$ V_3 D_9 ins. after 15:

126* स त्वमेवंविधो राजन्न भयं कर्तुमर्हसि।
किं पुनः फलसंतुष्टा वानरा वनगोचराः।
तौ च दाशरथी वीरौ तापसौ मन्दचेतसौ।
कथं न हन्या राजेन्द्र यस्य ते वीर्यमीदृशम्।
मा विषीद महाबाहो जेष्यामो वानरान्रणे। [5]
प्रकृत्या चपलास्ते हि मानुषौ क्षीणजीवितौ।

[$\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_4 $D_{1.3.4.9}$ om. l. 1. —(l. 1) D_8 आदरं; L(ed.) उद्यमं (for न भयं). —(l. 2) $\tilde{N}_1$ B_4 फल्गु- (for फल-). $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_4 $D_{1-4.8.9}$ -संतुष्टान् (for -संतुष्टा). $\tilde{N}_1$ वानरान्वीर जेष्यसि; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $D_{2.3.8.9}$ वानरान्नाव($D_{2.9}$ °न्नवि)जेष्यसि; B_4 वानरान्राज * ष्यसि; D_1 वानरान्वा विजेष्यसि; D_4 वानरा वा विजेष्यते (sic) (for the post. half). —(l. 3) $\tilde{N}$ V_3 B_4 $D_{1.8.9}$ वा (for च). $\tilde{N}_2$ $D_{1-4.9}$ वीर (for वीरौ). V_1 B_4 -तेजसौ; D_3 -विक्रमौ (for -चेतसौ). —(l. 4) $\tilde{N}_2$ V_3 D_9 वध्यौ; B_4 जय्यौ; $D_{1.8}$ हन्याद् (for हन्या). V_1 निवृत्या (for न हन्या). D_2 राक्षसेंद्र (hypm.) (for राजेन्द्र). $\tilde{N}_1$ बलम् (for वीर्यम्). D_1 उत्तमं (for ईदृशम्). —(l. 5) D_4 विषीदस्य (sic) (for मा विषीद). D_9 महातेज (for °बाहो). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_4 $D_{1-4.8.9}$ जेष्यसे (for जेष्यामो). —(l. 6) $D_{1.4}$ तु (for हि). $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_4 $D_{8.9}$ चपलां($\tilde{N}_1$ V_3 D_8 °ला)स्तौ च; D_3 कृपणौ तौ तु (for चपलास्ते हि). B_4 मनुजौ (for मानुषौ). $\acute{S}_1$ क्षण- (for क्षीण-).]

—$\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ D_9 cont.; while B $D_{5-7.10.11}$ S ins. after 15:

127* तिष्ठ वा किं महाराज श्रमेण तव वानरान्।
अयमेको महाबाहुरिन्द्रजित्क्षपयिष्यति।
अनेन हि महाराज माहेश्वरमनुत्तमम्।
इष्ट्वा यज्ञं वरो लब्धो लोके परमदुर्लभः।
शक्तितोमरमीनं च विनिकीर्णान्त्रशैवलम्। [5]
गजकच्छपसंबाधमश्वमण्डूकसंकुलम्।
रुद्रादित्यमहाग्राहं मरुद्वसुमहोरगम्।
रथाश्वगजतोयौघं पदातिपुलिनं महत्।
अनेन हि समासाद्य देवानां बलसागरम्।
गृहीतो दैवतपतिर्लङ्कां चापि प्रवेशितः। [10]
पितामहनियोगाच्च मुक्तः शम्बरवृत्रहा।
गतस्त्रिविष्टपं राजन्सर्वदेवनमस्कृतः।
तमेव त्वं महाराज विसृजेन्द्रजितं सुतम्।
यावद्वानरसेनां तां सरामां नयति क्षयम्।

[(l. 1) $\tilde{N}_2$ V_3 D_9 त्वं वा; B_{1-3} त्वं च; B_4 त्वं वै; D_7 वा किं). M_5 तिष्ठत्वयं. $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B $D_{7.9}$ महाबाहो (for °राज). D_6 T_2 प्रसादात्; T_3 प्रमाणात्; Ct as above (for श्रमेण). $\tilde{N}_2$ B_3 D_9 किं प्रभो; V_3 $B_{1.2.4}$ किं विभो (for वानरान्). V_1 किं तव प्रभो (for तव वानरान्). —(l. 2) M_5 एव (for एको). $D_{5-7.10.11}$ T $G_{2.3}$ Ct महाराज(with hiatus) (for °बाहुर्). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 प्रमथिष्यति (for क्षपयि°). ❀ Ct: महाराजेति द्विरुक्तिरादरात्. ❀ —(l. 3) $D_{10.11}$ Ck.t च (for हि). B_4 अनेन महिमा राजन् (for the prior half). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 T_3 M_5 महेश्वरम्; Cm.g.k.t as above. —(l. 4) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 यज्ञैर्; G_2 यज्ञे (for यज्ञं). D_9 वरौ लब्धौ. V_3 -दुर्जयः; D_9 -दुर्लभौ (for -दुर्लभः). —(l. 5) V_3 विनिष्कीर्ण- (for विनिकीर्ण-). B_{1-3} M_5 -[अ]स्त्र- (for -[आ]न्त्र-). $D_{1.9}$ विनिकीर्णांतसौबलं (for the post. half). —(l. 6) $\tilde{N}_2$ V_3 B D_9 द्विप- (for गज-). B_4 -मकर- (for -मण्डूक-). —(l. 7) $\tilde{N}_2$ B_1 D_9 चंद्र- (for रुद्र-). G_1 -[आ]दित्यं. $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 -भुजंगमं (for -महोरगम्). —(l. 8) $\tilde{N}_2$ V_3 B_1 D_9 -रेणु- (for -गज-). B_4 रथाश्वावनुतोयौघं (for the prior half). ❀ Cm.k.t: महत् महान्तम्. ❀ —(l. 9) D_5 [ए]व; D_6 $T_{2.3}$ च (for हि). $M_{1.2}$ समाविश्य (for °साद्य). V_3 असमासाद्य देवानां बलं च सागरं महत्. —After l. 9, G_2 repeats from l. 6 up to the prior half of l. 8. —G_2 om. from l. 10 up to त्रिविष्टपं in l. 12. —(l. 10) D_5 T_1 G_3 देवराजश्च; $M_{1.2.5}$ दे(M_2 दै)वराट् साक्षाल्; Cm.g as above (for दैवतपतिर्). D_6 $T_{2.3}$ साक्षाल्लंकां; M_5 लंकायां च (for लङ्कां चापि). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 लंकायां चोपवेशितः (for the post. half). —(l. 11) $\tilde{N}_2$ B_2 D_9 तु (for च). D_6 T_2 संसदि; G_1 चैव च; Ck.t as above (for शम्बर-). —(l. 12) D_6 $T_{2.3}$ राजा (for राजन्). $\tilde{N}_2$ V_1 B D_9 गतः स्व(B_2 स)भवनं राजा ($\tilde{N}_2$ °जन्); V_3 गतस्त्रिभुवनं शक्रः (for the prior half.) —After l. 12, $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 ins.:

127(A)* न च तेऽस्त्यजितं राजँस्त्रिषु लोकेषु किंचन।
सर्वथाप्रतिहार्यं हि तव वीर्यमनुत्तमम्।

[(l. 1) V_3 तेस्त्यजितो. B_3 लोकेन (sic) (for लोकेषु). V_3 कश्चन (for किंचन). —(l. 2) $V_{1.3}$ B_2 सर्वत्र (for सर्वथा). V_3 [अ]प्रतिकार्यं (for °हार्यं). V_3 तव वीर्यं सुसंक्रमं (for the post. half).]

—(l. 13) V_3 त्वम् (for तम्). $\tilde{N}_2$ V_1 M_5 एवं; V_3 $B_{1.3.4}$ एनं (for एव). V_3 तु (for त्वं). V_1 illeg.

राजन्नापद्युक्तेयमागता प्राकृताज्जनात् । | हृदि नैव त्वया कार्या त्वं वधिष्यसि राघवम् ॥ १६ G. 5. 78. 2 B. 6. 7. 25 L. 5. 78. 2

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

from -राज up to तं. M_5 महावाहो. $\tilde{N}_2$ B_{2-4} D_9 नियुंक्ष्व (for विसृज). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_9 प्रभो; B_1 विभो (for सुतम्). —(l. 14) B_3 स हि; B_4 यो वै (for यावद्). $\tilde{N}_2$ V_3 B D_9 परमां (for सरामां).]

—Thereafter B_1 cont. :

128* त्वं हि राजन्महाबाहो भव रक्षोधनेश्वर ।
कस्मान्मानुषमात्रे वै विषादमुपगच्छसि ।

16 $Ś_1$ $\tilde{N}$ V_3 B $D_{1-4.8.9.12}$ read 16 after 1. $\tilde{N}_1$ damaged for 16^a (cf. v.l. 1). —^{a}) G_2 बुद्धिर् ; Ct as in text (for आपद्). $Ś_1$ $D_{1.2.4.8.12}$ आपद्धीयं महाराज; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_1(m.)$_{.2-4}$ $D_{3.9}$ आपदेषा महाराज. —^{b}) $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ $D_{2.12}$ प्राप्ता वै; $\tilde{N}_2$ V_3 B D_9 प्राप्ता या; V_1 $D_{1.3.4.8}$ या प्राप्ता; G_2 M_5 आगतात् (for आगता). —^{c}) $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_1 B_4 $D_{1-4.8.12}$ नैषा; $\tilde{N}_2$ V_3 B_{1-3} D_9 नेयं (for नैव). B_3 तथा (for त्वया). M_3 कार्यं (for कार्या). —^{d}) B_2 D_9 तं (for त्वं). D_7 वंचयिष्यसि (for त्वं वधिष्यसि). $Ś_1$ $D_{1-4.8.12}$ L[ed.] तान्वधिष्याम(L [ed.] °मि) वानरान् ; $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ तं वधिष्यामि(B_3 °म) राघवं ($V_{1.3}$ B_1 वानरं); T_3 यथा तं त्वं वधिष्यसि.

Colophon . $\tilde{N}_1$ V_1 D_8 om. —*Kāṇḍa name* : $\tilde{N}_2$ V_3 B $D_{1.3.4.9}$ सुन्दरकाण्डं. —*Sarga name* : $Ś_1$ $D_{4.12}$ रावणस्तवः ; $\tilde{N}_2$ B_2 D_9 मंत्रिवाक्यं; V_3 रावणसंस्तवः ; B_1 रावणव्यवस्थानं; B_3 रावणव्यवस्थापनं; B_4 रावणस्तवनं; D_1 रावणमंत्रिवाक्यं; D_2 रावणप्रबोधः ; D_3 रावणपराक्रमस्तवः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : B_3 $D_{1.2.4.12}$ om. ; $Ś_1$ B_1 80 ; $\tilde{N}_2$ D_9 82 ; V_3 70 ; B_2 72 ; B_4 84 ; D_3 85 ; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 7 (as in text); T_2 6. —After colophon, G $M_{1.2}$ conclude with श्रीरामाय नमः .

८

G. 5. 79. 1
B. 6. 8. 1
L. 5. 79. 1

ततो नीलाम्बुदानिभः प्रहस्तो नाम राक्षसः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं शूरः सेनापतिस्तदा ॥ १
देवदानवगन्धर्वाः पिशाचपतगोरगाः ।
न त्वां धर्षयितुं शक्ताः किं पुनर्वानरा रणे ॥ २
सर्वे प्रमत्ता विश्वस्ता वञ्चिताः स्म हनूमता ।
न हि मे जीवतो गच्छेज्जीवन्स वनगोचरः ॥ ३
सर्वां सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
करोम्यवानरां भूमिमाज्ञापयतु मां भवान् ॥ ४
रक्षां चैव विधास्यामि वानराद्रजनीचर ।
नागमिष्यति ते दुःखं किंचिदात्मापराधजम् ॥ ५
अब्रवीच्च सुसंक्रुद्धो दुर्मुखो नाम राक्षसः ।
इदं न क्षमणीयं हि सर्वेषां नः प्रधर्षणम् ॥ ६
अयं परिभवो भूयः पुरस्यान्तःपुरस्य च ।
श्रीमतो राक्षसेन्द्रस्य वानरेन्द्रप्रधर्षणम् ॥ ७
अस्मिन्मुहूर्ते हत्वैको निवर्तिष्यामि वानरान् ।
प्रविष्टान्सागरं भीममम्बरं वा रसातलम् ॥ ८

8

Ñ1 V1 D8 cont. the previous Sarga.

1 a) Ś1 D7.10–12 -प्रख्य: (for -निभ:). Ñ1 V1 D1–4.8 ततो जीमूतसंकाश: .—c) Ś1 Ñ1 V1 D1–4.8.12 उवाच (for अब्रवीत्). Ñ1 D1–4.8 भूत्वा (for वाक्यं). —d) B2 तथा; D7 तत: (for तदा).

2 D12 om. 2ab.—a) Ś1 पुरा वै देवता: सर्वे. —b) T3 पिशाचा: . Ś1 गंधर्वपतगोरगा: ; Ñ2 V1 B2.4 D9 G2 M1.2 पिशाचोरगराक्षसा: ; D1.6 °चा: पन्नगोरगा: ; D3 M5 °चोरु-(M5 °र)गपन्नगा:; D4 °चोरगकिंनरा:; D7 °चा: पन्नगास्तथा; T2 °चा: सासुरोरगा: . —c) D8 M5 Ck न त्वा; D10.11 सर्वे (for न त्वां). V2 कर्षयितुं. Ñ2 V1 B1 D10.11 शक्या: (for शक्ता:). —d) G1 damaged for किं पुनर्वा- . D10.11 मानवौ (for वानरा).

3 a) D3.4 शश्वत् (for सर्वे). G2 विध्वस्ता; Cv.r.m. g.t as in text (for विश्वस्ता). B4 सर्वे प्रमत्तविध्वस्ता. —b) Ś1 D2–4.8.12 स्मो; M5 च (for स्म). —c) Ś1 Ñ V1.3 B2.3 D2–4.8.9 नो; D1 वो; D12 रे (for मे). Ś1 D2–4.8.12 यततां; Ñ1 मत्ततां; Ñ2 V1 B D1.9 जीवतां; V3 जीवितं; T3 (before corr.) G1 जीवितो (for जीवतो). ❀ Cr.m : जीवत इत्यनादरे षष्ठी ।; Ck : वञ्चिता: स्म। विसर्गलोपश्छान्दस:। जीवतो म इत्यादि। मयि जीवतीति यावत्।; Ct : हनूमता वञ्चिता: स्म। आर्षो विसर्गलोप इति कतक:। प्रामादिक: परिभवो न न्यूनतायै इति भाव:। मे जीवत इत्यार्षी षष्ठी। प्रमादाद्यभावविशिष्टजीवनवति मयि प्रहस्ते सति स जीवन्न गच्छेदित्यर्थ:. ❀

4 a) Ś1 सर्व- . D1 राक्षस- (for सागर-). —b) B1.4 -गोचरां (for -काननाम्). —c) T2.3 [अ]वानरीं. Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 कुर्मो(Ñ1 D4.8 °र्यां) निर्वानरामुर्वीम् . ❀ Cr : करोमि अचिरादेव (करिष्यामि)। वर्तमानसामीप्य इति भविष्यदर्थे लट्।; so also Cm.t. ❀ —d) Ś1 Ñ2 V1.3 B D3.9.12 नो; M3.5 मा (for मां).

5 ab) L (ed.) रक्तांश्च (for रक्षां). Ñ V1.3 B D2.8 प्रति; D4 च प्र- ; M1.2 चापि; Cr as in text (for चैव). Ñ2 V1.3 B विधास्यामश्च . D6 राघवाद् ; G1 वीरांश्च; M1.2 लंकाया; M5 वरांश्च (for वानराद्). Ñ1 जयतां वर; G1.2 M2.5 रजनीचरान् . Ñ2 V1.3 B D2.4.8 चारं च जयतां वर; L(ed.) चारांश्च जयवर्धनान् (for b). Ś1 D12 राक्षसांश्च विधास्यामश्चारिणो(D12 °रं नो) जयवर्धना: ; D1 राक्षसान्प्रेषयिष्यामो बलिनो जयतां वर; D3.9 रक्षांसि प्रणिधास्यामि(D9 °मश्च)· चारांश्च(D9 °रं च) जयतां वर. ❀ Cr : वानराद्रजनीचर इति पाठ: . ❀ —c) L (ed.) आगमिष्यति. Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 नो (for ते). —d) V3 D3 आत्मपराजयं ; D1 शत्रुपराजये (for आत्मापराधजम्).

6 Ñ2 V1.3 B D9 read 6–8 (including star passages) after 11. —a) V3 अब्रवीत्तं; B1 D7 G2 M3.5 अब्रवीत्तु; M1.2 अथाब्रवीत् . B3 तं तु; G1 अथ (for च सु-). D10.11 अब्रवीत्तमसंक्रुद्धो. —b) Ñ2 V1 D9 त्रिशिखो; V3 B त्रिशिरा (for दुर्मुखो). —c) Ś1 D12 च; Ñ1 D1.8 मे; Ñ2 V1.3 B D9 न: ; D2 वै; D3 तु; D4 ते (for हि). —d) Ñ2 B D9 वै; V1.3 व: ; D3 च (for न:).

7 Ñ2 V1.3 B D9 read 6–8 after 11. —a) L (ed.) अथ (for अयं). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 घोरो; G2 [ऽ]स्माकं; Cg.t as in text (for भूय:). —b) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 वानरेण(V3 °राणां [sic]) विशेषत: . —d) D6.7 T2.3 G1.2 M Cm वानरेण; Ck.t as in text (for °रेन्द्र-). D7 प्रधर्षितं. Ś1 Ñ V1.3 B1–3 D1–4.8.9.12 पुर(B3 वन)स्यांत:पुरस्य च; B4 वनस्य च पुरस्य च.

8 Ñ2 V1.3 B D9 read 6–8 after 11. —a) D10.11 M3 Ck.t गत्वा (for हत्वा). Ś1 Ñ1 D2.4.8.12 तं; Ñ2 V1.3 B D9 [अ]हं; D1.3 [ए]नं; T3 [ए]व; Ck.t as in text (for [ए]को). —b) B4 निवर्तयिष्यामि (hypm.). Ñ1 राघवं; D1–4.8.12 वानरं (for वानरान्). ❀ Cr : निवर्तिष्यामि निवर्तिष्ये. ❀ —cd) G2 भूमिम् (for भीमम्). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 प्रविष्टं सागरं घोरमथवा धरणीतलं. —For 8cd, Ñ2 V1.3 B D9 subst., while Ś1 D2.8.12 ins. after 11:

ततोऽब्रवीत्सुसंक्रुद्धो वज्रदंष्ट्रो महाबलः ।
प्रगृह्य परिघं घोरं मांसशोणितरूषितम् ॥ ९
किं वो हनुमता कार्यं कृपणेन तपस्विना ।
रामे तिष्ठति दुर्धर्षे सुग्रीवे सहलक्ष्मणे ॥ १०
अद्य रामं ससुग्रीवं परिघेण सलक्ष्मणम् ।
आगमिष्यामि हत्वैको विक्षोभ्य हरिवाहिनीम् ॥ ११
कौम्भकर्णिस्ततो वीरो निकुम्भो नाम वीर्यवान् ।
अब्रवीत्परमक्रुद्धो रावणं लोकरावणम् ॥ १२
सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु महाराजेन संगताः ।
अहमेको हनिष्यामि राघवं सहलक्ष्मणम् ॥ १३

G. 5. 79. 14
B. 6. 8. 20
L. 5. 79. 14

129* न ह्यहं धर्षणां घोरां मर्षयिष्यामि भर्तरि ।

[Ś1 D2.8.12 भर्तुर्मर्षयिता प्रभोः(D2.8 °भो) (for the post. half).]

9 ^{a}) Ś1 D2.8.12 अथाब्रवीत् ; Ñ1 D1.4 अब्रवीत्तु; D3 अब्रवीच्च. D3 स संक्रुद्धो; D8 सुसंघोरं (for सुसंक्रुद्धो). —^{b}) Ś1 D4.12 वक्रदंष्ट्रो (for वज्र°). D4 महाबलं. —For 9^{ab}, Ñ2 V1.3 B D9 subst. :

130* अब्रवीद्वज्रदंष्ट्रस्तु राक्षसो राक्षसेश्वरम् ।

[V3 B4 च (for तु). B3 D9 राक्षसेश्वरः .]

—^{c}) V3 परिगृह्य (hypm.) (for प्रगृह्य). T3 परिघं गृह्य संघोरं. —^{d}) Ñ2 B2.4 D9 -कर्दमं; B3 D7.10.11 Ct -दूषितं; G2 -रूषितः (for -रूषितम्). Ś1 D12 मांसमेदो वि(D12 °दोव)लेपितं; Ñ1 D1–4.8 मांसमेदानु(D2.4 °दोप)-लेपनं.

10 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D7.9–11 नो; D4.8 G1.2 वा (for वो). —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 निशाचराः(V3 B4 D2 °र); M1.2 गतायुषा (for तपस्विना). —D3 om. 10^{cd}. —^{cd}) B4 transp. दुर्धर्षे and सुग्रीवे. Ś1 Ñ V1.3 B D1.4.7.9.12 G1 M1.2 च सलक्ष्मणे; D8 लक्ष्मणे तथा; D10.11 [ऽ]पि सलक्ष्मणे (for सहलक्ष्मणे). D5 T1 ससुग्रीवे सलक्ष्मणे (for ^{d}).

11 V1 B2 om. 11^{ab}. —^{a}) Ñ2 V3 B1.3.4 D9 निहत्याहं; D8 च सुग्रीवं (for ससुग्रीवं). —^{b}) Ñ2 B4 ससुग्रीवं; V3 D9 सुग्रीवं च (for परिघेण). B1 सुग्रीवं सहलक्ष्मणं; B3 सहसुग्रीवलक्ष्मणं. —^{c}) T3 [आ]जौ (for [ए]को). Ñ2 V1.3 B D9 परिघेणा(V1 B2 °ण)परान्हन्मि. Ñ2 V1.3 B D9 read 6–8 after 11. —After 11, Ś1 D2.8.12 ins. 129*; while D5–7.10.11 S ins. :

131* इदं ममापरं वाक्यं शृणु राजन्यदीच्छसि ।
उपायकुशलो ह्येव जयेच्छत्रूनतन्द्रितः ।
कामरूपधराः शूराः सुभीमा भीमदर्शनाः ।
राक्षसानां सहस्राणि राक्षसाधिप निश्चिताः ।
काकुत्स्थमुपसंगम्य बिभ्रतो मानुषं वपुः । [5]
सर्वे ह्यसंभ्रमा भूत्वा ब्रुवन्तु रघुसत्तमम् ।
प्रेषिता भरतेन स्म भ्रात्रा तव यवीयसा ।
स हि सेनां समुत्थाप्य क्षिप्रमेवोपयास्यति ।
ततो वयमितस्तूर्णं शूलशक्तिगदाधराः ।
चापबाणासिहस्ताश्च त्वरितास्तत्र यामहे । [10]
आकाशे गणशः स्थित्वा हत्वा तां हरिवाहिनीम् ।
अश्मशस्त्रमहावृष्ट्या प्रापयाम यमक्षयम् ।
एवं चेदुपसर्पेतामनयं रामलक्ष्मणौ ।
अवश्यमपनीतेन जहतामेव जीवितम् ।

[(l. 1) T3 कार्यं (for वाक्यं). D10.11 T G1 यद् (for यदि). —(l. 2) D5 उपाये. D6.7 T2.3 [ए]वं (for [ए]व). D7 अतंद्रितान्. —(l. 3) D6 T3 भीमाः ; T2 वीराः (for शूराः). D6 T2.3 सुशूरा (for सुभीमा). D6 T2 भीमविक्रमाः . ❀ Ct : कामरूपेत्यादिषु पुंस्त्वमार्षम् . ❀ —(l. 4) D5 Cv राक्षसा वै; T1 रक्षसां वै; M1.2 राक्षसास्तु; M3 Cm.g राक्षसा वा. M1.2 चोदिताः (for निश्चिताः). ❀ Cv : राक्षसा वै सहस्राणि राक्षसाधिप निश्चिताः इति सामानाधिकरण्यम् । सहस्रशब्दस्य नित्यनपुंसकत्वात् ।; so also Cm ; Cg : सहस्रशब्दस्य संख्येयपरत्वेऽपि शब्दस्वाभाव्यान्नपुं-सकत्वम्. ❀ —(l. 5) D10.11 Ct विवृतं; G2 बिभ्राणा (for बिभ्रतो). G1 damaged for नुषं व. —(l. 6) G1 M5 ससंभ्रमा. G2 गत्वा (for भूत्वा). G2 हरिसत्तमं. —(l. 7) D7.10.11 [ए]व (for स्म). —After l. 7, M3 ins. :

131(A)* तवागमनमुद्दिश्य कृत्यमात्ययिकं त्विति ।

—(l. 9) M2 -खड्ग- (for -शक्ति-). —(l. 10) M5 च महाहवे (for तत्र यामहे). ❀ Cm : यामेति लोडुत्तमपुरुषबहुवचनम् ।; so also Cg.k.t. ❀ —(l. 11) D6 आकाशात्. D7 M5 शतशः (for गणशः). D5 हृत्वा; M5 गत्वा (for हत्वा). —(l. 12) T2 M1 अस्त्र- (for अश्म-). D6 यमालयं. —(l. 13) T3 अर्दतां; M5 अनयौ (for अनयं). —(l. 14) M1.2 उपनीतेन. T3 M1.2 जहतस्तौ स्म(T3 सु) जीवितं (for the post. half). ❀ Cr : जहतां त्यज्यताम् ।; Cm : जहतां त्यजेतामेवेत्यर्थः ।; Cg.k.t : जहतां जह्या(Ck °हे)तामिति यावत् (Cg °तामेवेत्यर्थः). ❀]

12 The sequence of stanzas 12–16 (including star passages) in Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 is 14(Ñ1 om. 14^{cd})–15, 13^{cd}, 12–13^{b}, 16(Ś1 D1.8 om. [hapl.] 12–13^{b} and 16^{a-d} ; Ñ1 D2–4.12 om. 16^{ab}). —^{a}) G3 कौंभकर्णस्. M5 कुंभकर्णसुतो वीरो. —^{b}) M1.2 राक्षसः (for वीर्यवान्). —For 12^{ab}, Ñ V1.3 B D2–4.9.12 subst. :

132* कुम्भकर्णसुतो वीरः कुम्भः परमकोपनः ।

[Ñ2 V1.3 B D9 सुतोथ कुंभकर्णस्य (for the prior half). D4 क्रुद्धः (for कुम्भः).]

13 Ś1 D1.8 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12, cf. v.l. 12. —^{b}) Ñ1

G. 5. 79. 12
B. 6. 8. 21
L. 5. 79. 12

ततो वज्रहनुर्नाम राक्षसः पर्वतोपमः ।
क्रुद्धः परिलिहन्वक्त्रं जिह्वया वाक्यमब्रवीत् ॥ १४
स्वैरं कुर्वन्तु कार्याणि भवन्तो विगतज्वराः ।
एकोऽहं भक्षयिष्यामि तान्सर्वान्हरियूथपान् ॥ १५
स्वस्थाः क्रीडन्तु निश्चिन्ताः पिबन्तु मधुवारुणीम् ।
अहमेको हनिष्यामि सुग्रीवं सहलक्ष्मणम् ।
साङ्गदं च हनूमन्तं रामं च रणकुञ्जरम् ॥ १६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

राक्षसेंद्रेण (for महाराजेन). G1 संवृताः. —For 13^{ab}, Ñ2 V1.3 B D9 subst. :

133* तिष्ठन्त्विमे महाराज सचिवाः संगतास्तव ।

[B1.4 सहसंगताः (for संगतास्तव).]

—^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 रामं (for एको). Ñ1 D1–4.8 वधिष्यामि (for हनिष्यामि). —After 13^{c}, T2.3 read 16^{a} and 16^{e} for the first time, repeating them in their proper place. —^{d}) Ś1 D1.8.12 सुग्रीवं च स (D1.8 सह)लक्ष्मणं; Ñ1 D2–4 ससुग्रीवं स(D2 सह[hypm.])-लक्ष्मणं; Ñ2 V1.3 B D9 ससहायं रणाजिरे. —After 13, D5–7.10.11 S ins. :

134* सुग्रीवं च हनूमन्तं सर्वांश्चैवात्र वानरान् ।

[D5.7.10.11 T1 G1 M5 स- (for च). G3 ससुग्रीवं (for सुग्रीवं च). M3 एव च (for चैवात्र).]

14 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12, cf. v.l. 12. —^{a}) Ś1 Ñ1 D2.4.6.12 T2.3 G1.3 यज्ञहनुर् ; Ñ2 B M5 यज्ञहनो; V1 यज्ञवहो; V3 D1 यज्ञहरो; D3 महोदरो; D7 वज्रदंतो; D8 [s]ब्रवीद्धनुर्; D9 यज्ञदमो; L (ed.) यक्षहनुर् (for वज्रहनुर्). —^{b}) D8 पवनोपमः ; D9 प्रवरोत्तमः (for पर्वतोपमः). —Ñ1 om. 14^{cd}. —^{c}) D10.11 Ct सृक्कां (for वक्त्रं).

15 For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12, cf. v.l. 12. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 कर्माणि (for कार्याणि). —For 15^{ab}, Ñ2 V1.3 B D9 subst. ; while Ñ1 D1–4.8 ins. after 15 :

135* मोदन्तां राक्षसाः सर्वे प्रियाभिः सह संगताः ।

[D2 संहताः (for संगताः).]

—^{d}) Ñ2 V1.3 B D9 सर्वांस्तान् (by transp.). Ś1 Ñ1 D1–4.6–8.10–12 T2.3 G1.2 M1.2.5 तां सर्वां(Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 सर्वां तां) हरिवाहिनीं. —After 15, Ñ2 V1.3 B D9 ins. :

136* कामयस्व यथाकामं राक्षसेन्द्र तत्र प्रियम् । ;

[Ñ2 D9 कामयाशु; B4 काममात्म- (sic) (for कामयस्व). V3 तथाकामं. G (ed.) प्रियां.] ;

while D7 ins. :

137* ततो महोदरः क्रुद्धो रावणं वाक्यमब्रवीत् ।

16 Ś1 D1.8 om. 16^{abcd} (cf. v.l. 12). For sequence in Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12, cf. v.l. 12. Ñ1 D2–4.12 om. 16^{ab}. D5 om. 16^{a}. T2.3 repeat 16^{a} and 16^{c} here (cf. v.l. 13). —^{a}) B3 सुस्थाः. D6 तिष्ठंतु; G2 कुर्वंतु; M5 भवंतु (for क्रीडन्तु). D9 T2.3 (both first time) निश्चिताः. T2.3 (both second time) क्रीडंतु निश्चिताः स्वस्थाः. ❀ Cg : स्वःस्था इत्यमङ्गलोक्तिः. ❀ —^{b}) M3 पिबंतो. Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 वर-; B3 पर- (for मधु-). D10.11 T1.3 G3 Ck.t -वारुणं. —D6 om. 16^{c-f}. —^{c}) D5.10.11 T(T2.3 second time) G2 M3 वधिष्यामि; D12 हरिष्यामि; G1 damaged (for हनिष्यामि). T2.3 (both first time) अहं तु तं वधिष्यामि. —^{d}) B3.4 D2.3 ससुग्रीवं सलक्ष्मणं; D4 सुग्रीवं च सलक्ष्मणं. —^{e}) Ś1 Ñ1 B1 D2.4.8.12 अंगदं स- ; Ñ2 V1.3 B2–4 D9 सांगदं स- ; D1 M3 अंगदं च. —^{f}) Ś1 D2.8.12 अन्यांश्च (D8 सकलान्) कपिकुंजरान् ; Ñ1 V1.3 D1.3.4 रामं सकपिकुंजरं; Ñ2 B D9 रामं शत्रुनिबर्हणं(B3 °निषूदनं; B4 °निपूदनं); D10.11 सर्वांश्चैवात्र वानरान्. ❀ Ck : अत्र सर्गमवच्छिन्दन्ति केचित् । नेदं युक्तमुत्पश्यामः । स्वस्वबलप्रकाशनरूपप्रकरणाविच्छेदात् । ; Ct : कतकरीत्यात्र सर्गाविच्छेदः. ❀

Colophon : Ñ1 D1 om. V1 reads colophon after 6.9.6. —*Kāṇḍa name* : Ñ2 V1.3 B D3.4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name* : Ś1 D12 औत्पातिकदर्शनं; Ñ2 V1.3 B D2–4.9 (D2 लंकापर्वणि) मंत्रिवाक्यं; D8 औत्पातिकः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : B3 D2.4.8.12 om. ; Ś1 B1 81 ; Ñ2 D9 83 ; V1 77 ; V3 71 ; B2 73 ; B4 85 ; D3 86 ; D5–7.10.11 T1.3 G M 8 (as in text); T2 7 ; G (ed.) L (ed.) 79. —After colophon, D8 concludes with रामः; G M1.2 with श्रीरामाय नमः.

९

ततो निकुम्भो रभसः सूर्यशत्रुर्महाबलः ।
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च महापार्श्वो महोदरः ॥ १
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः ।
इन्द्रजिच्च महातेजा बलवान्रावणात्मजः ॥ २
प्रहस्तोऽथ विरूपाक्षो वज्रदंष्ट्रो महाबलः ।
धूम्राक्षश्चातिकायश्च दुर्मुखश्चैव राक्षसः ॥ ३
परिघान्पट्टसान्प्रासाञ्शक्तिशूलपरश्वधान् ।
चापानि च सबाणानि खड्गांश्च विपुलाञ्शितान् ॥ ४
प्रगृह्य परमक्रुद्धाः समुत्पत्य च राक्षसाः ।
अब्रुवन्रावणं सर्वे प्रदीप्ता इव तेजसा ॥ ५
अद्य रामं वधिष्यामः सुग्रीवं च सलक्ष्मणम् ।
कृपणं च हनूमन्तं लङ्का येन प्रधर्षिता ॥ ६
तान्गृहीतायुधान्सर्वान्वारयित्वा विभीषणः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं पुनः प्रत्युपवेश्य तान् ॥ ७
अप्युपायैस्त्रिभिस्तात योऽर्थः प्राप्तुं न शक्यते ।
तस्य विक्रमकालांस्तान्युक्तानाहुर्मनीषिणः ॥ ८

G. 5. 80. 8
B. 6. 9. 8
L. 5. 80. 9

9

Ñ1 V1 D1 cont. the previous Sarga.

1 ^{a}) D1 रसभः (meta.) (for रभसः). —G2 transp. ^{b} and ^{d}. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 निशाचरः; T1 विहंगमः (for महाबलः). —^{c}) D3 शत्रुघ्नो; D12 सुप्तज्ञो (for सुप्तघ्नो). D5 T1 G1.2 M3.5 यज्ञहा रक्षो (for यज्ञकोपश्च). —^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.7–12 महापार्श्वमहोदरौ.

2 ^{a}) D12 अग्निकोपश्च (for °केतुश्च). Ñ2 V1.3 B D9 महाबाहू (for च दुर्धर्षो). —D8 reads from रश्मि in 2^b up to वज्रदंष्ट्रो in 3^b in marg. —^{b}) Ś1 Ñ1 B4 D1–4.8.12 वीर्यवान् (for राक्षसः). —B2 om. (hapl.) 2^c – 3^d. —^{c}) Ś1 Ñ V3 B3.4 D1–4.8.9.12 महाबाहुर्; V1 B1 महामायो (for महातेजा). D10.11 इंद्रशत्रुश्च बलवांस्. —^{d}) D10.11 ततो वै (for बलवान्). Ñ2 V1.3 राक्षसात्मजः.

3 B2 om. 3; D3 reads up to वज्रदंष्ट्रो in marg. (for both, cf. v.l. 2). —^{a}) Ś1 Ñ2 V1.3 B1 D1.2.8.9.12 प्रघसो; Ñ1 प्रजंघो; B3.4 प्रघोषो; D3 उन्मत्तो; D4 प्रसभो (for प्रहस्तो). —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B1.3.4 D1–4.8.9.12 [ऽ]थ प्रहस्तश्च; D5 T1 च निरूहश्च; D7.10.11 G [ऽ]थ (G च) निकुंभश्च (for चातिकायश्च). —^{d}) D5.11 G2 राक्षसाः (for राक्षसः). —After 3, Ś1 Ñ D1–4.8.9.12 ins.:

138* प्रसभो वज्रनाभश्च भूरिवेगश्च राक्षसः।
विद्युज्जिह्वोऽथ त्रिशिखो मेघवर्णः खरस्तथा।

[D4.8.12 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) Ñ1 प्रभवो; Ñ2 D9 असहो; D3 प्रघसो (for प्रसभो). D1 परि- (for भूरि-). D3 वायसः (for राक्षसः). —(l. 2) D1.4 त्रिशिरा (D4 °रो); D3 विशिषो (for त्रिशिखो). D9 विद्युज्जिह्ववज्रशिखौ (for the prior half). D1–3.8.9 L (ed.) मेघवर्णस्व (L [ed.] °ध)-रस्तथा (D1 °दा) (for the post. half).];

while D5 reads 5^{cd} after 3.

4 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B D पट्टिशान् (for पट्टसान्). Ś1 D12 शक्तीः; Ñ1 बाणान्; Ñ2 B2.4 D9 कुंतान्; V3 B1 पाशान्; D7.10.11 शूलान्; T3 प्रासाः; G2 सर्वान् (for प्रासान्). —^{b}) Ś1 D12 खड्ग- (for शक्ति-). D7.10.11 प्रासाञ्शक्ति-; M5 प्रासशूल- (for शक्तिशूल-). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.9.12 -[अ]सिमुद्गरान् (for -परश्वधान्). —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 निशितान्बाणान्; D6 L (ed.) विष (L [ed.] शित)बाणानि; D7.10.11 Ck च सुबाणानि (for च सबाणानि). —^{d}) Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 गदाश्च (for खड्गांश्च). Ś1 Ñ1 D1–4.12 M5 विमलाञ् (for विपुलान्). D4 शरान्; D7.10 G1.2 M5 शुभान् (for शितान्). Ñ2 V1.3 B D9 कनकांगदाः (B3 °दान्); D8 विमलच्छदान्; D11 विपुलांबुभान्; M1.2 कनकत्सरून् (for विपुलाञ्शितान्). ✿ Ct: सुबाणानीति बहुव्रीहिः। विपुलाम्बुभान्निर्मलजलकान्तीन्. ✿

5 ^{a}) V3 परिगृह्य (hypm.) (for प्रगृह्य). D1.4 समरे; D8 परमं (for परम-). —D5 reads 5^{cd} after 3. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 तेब्रुवन् (for अब्रुवन्). D4 राक्षसाः; G2 राक्षसं (for रावणं). —^{d}) Ñ2 V1.3 B D9 प्रदीप्तम् (for प्रदीप्ता).

6 ^{a}) V1 D2 वयं (for अद्य). Ś1 Ñ1 B1 D1–4.8.12 हनिष्यामः; D5 हनिष्यामि (for वधिष्यामः). —^{b}) B1.3 D1.2.9 T3 ससुग्रीवं (for सुग्रीवं च). B2.4 D3.4.6.8 T2 M5 सह- (for च स-). —^{c}) Ś1 D12 तं (for च). —^{d}) D6 कपिं (for लङ्का). V1 D12 येन लंका (by transp.). —After 6, V1 reads colophon of 6.8.

7 ^{a}) D2 om. तान्. G3 वीरानुदायुधान् सर्वान्. ✿ Cg: तानिति। क्रियाभेदात्तानित्यस्य न पुनरुक्तिः. ✿ —^{cd}) Ñ2 सर्वान् (for वाक्यं). V3 पुरः (for पुनः). B2 समुप- (for प्रत्युप-). Ś1 D12 उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शृण्वतां रक्षसामिदं.

8 Ś1 V1 D12 om. 8. —^{a}) D1–3.8 असि- (for अपि). D6 T3 M1.2 भ्रातर् (for तात). Ñ2 V3 B D9 त्रिभिराद्यै (V3 °रन्यै)रुपायैस्तु (V3 B1 °श्च); D4 अखिलैस्तात लोकेस्मिन्. —^{b}) G1 damaged for योऽर्थः. —^{c}) M5 ततो (for तस्य). L (ed.) -कालं (for -कालांस्). Ñ2 V3 B

G. 5. 80. 9
B. 6. 9. 9
L. 5. 80. 10

प्रमत्तेष्वभियुक्तेषु दैवेन प्रहृतेषु च ।
विक्रमास्तात सिध्यन्ति परीक्ष्य विधिना कृताः ॥ ९
अप्रमत्तं कथं तं तु विजिगीषुं बले स्थितम् ।
जितरोषं दुराधर्षं प्रधर्षयितुमिच्छथ ॥ १०
समुद्रं लङ्घयित्वा तु घोरं नदनदीपतिम् ।
कृतं हनुमता कर्म दुष्करं तर्कयेत कः ॥ ११
बलान्यपरिमेयानि वीर्याणि च निशाचराः ।
परेषां सहसावज्ञा न कर्तव्या कथंचन ॥ १२
किं च राक्षसराजस्य रामेणापकृतं पुरा ।
आजहार जनस्थानाद्यस्य भार्यां यशस्विनः ॥ १३
खरो यद्यतिवृत्तस्तु रामेण निहतो रणे ।
अवश्यं प्राणिनां प्राणा रक्षितव्या यथाबलम् ॥ १४
एतन्निमित्तं वैदेहीभयं नः सुमहद्भवेत् ।
आहृता सा परित्याज्या कलहार्थे कृते न किम् ॥ १५

D1-4.8.9 त्रीन्; L (ed.) तु (for तान्). —^{d}) D5.6 T1.3 G1.3 M1.2 उक्तान् (for युक्तान्). Ñ1 प्रवदंति; Ñ2 V3 B D1-4.8.9 कथयंति (for युक्तानाहुर्).

9 ^{a}) Ñ2 B2 D9 प्रथमं तेषु युक्ते(B2 °द्के)षु. —^{b}) Ś1 Ñ1 V1.3 B D2-4.8.9.12 [उ]पहृतेषु; D7 T3 G2 M3 Cr.m.g प्रहृतेषु; Ct as in text (for प्रहृतेषु). D1 देवेनापहृतेषु च; M5 दैवतप्रहृतेषु च. —^{c}) Ñ2 B2 D2.9 T2 तस्य; D6 T3 तत्र; D7 तेषु (for तात). D9 G3 विध्यंति (for सिध्यन्ति). —^{d}) Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 विधिवत् (for °ना).

10 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 रामं; G3 हंत; M5 यूयं (for तं तु). —^{b}) Ñ2 बलस्थितं; V3 बलोन्नतं; B1-3 रणे स्थितं; D1 बलोत्थितं; T3 बलान्वितं; G3 उपस्थितं; Cg as in text (for बले स्थितम्). —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 जातकोपं (D2 °रोषं; D4 °क्रोधं); D6 वीतरोषं; M5 जिष्णुं रोष- (for जितरोषं). Ś1 D12 सुदुर्धर्षं (for दुराधर्षं). —^{d}) D2.10.11 T1 G1 M5 तं धर्षयितुम् (for प्रध°). Ñ1 B2.3 D9 M1.2 इच्छसि; Ñ2 V3 अर्हसि; D3 अर्हथ (for इच्छथ). ❀ Cg: इच्छथेति। पूर्वं रावणं प्रति वचनम्, अत्र सर्वान्प्रतीति बहुवचनम्. ❀

11 ^{a}) B1.3 हि; G2 [अ]थ (for तु). Ś1 Ñ1 D2-4.8.12 लंवयेद्यो वै; D1 लंघयित्वोचैर् (for लङ्घयित्वा तु). —^{d}) D5 T1 G1.3 M3 वा (for कः). ❀ Cr.m: कृतं हनुमता कर्म दुष्करं तर्कयेत वेति पाठः। (Cr तर्कयेत वा) को वा तर्कयेदित्यर्थः. ❀ —For 11^{cd}, Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.6-12 T2.3 M1.2.5 subst.; while G2 ins. after 11:

139* गतिं हनुमतो लोके कश्चिन्तयितुमर्हति ।

[Ś1 Ñ1 D2.3.8.12 वधं; D4 बलं; M5 कृत्नं (for गतिं). Ś1 D3.12 तस्य; D6 T2.3 कोपि (for लोके). Ś1 न कर्तुं कश्चिद्; V3 कश्चिन्न भवितुम् (hypm.); D1 कश्च तं जेतुम्; D12 न कश्चित्कर्तुम् (for कश्चिन्तयितुम्). Ñ1 कश्चित्तस्येह चेच्छसि; D6 T2.3 M5 विद्याद्वा तर्कयेत वा; D7.10.11 M1.2 को (D7 न) विद्यात्तर्कयेत वा; G2 विदित्वा तर्कयेत वा (for the post. half).]

12 ^{b}) D7 सवीर्याणि; G2 घोराणि च; Ct as in text (for वीर्याणि च). —^{c}) B2 [अ]बुद्ध्वा (for [अ]वज्ञा). —^{d}) Ś1 D4.8.12 कदाचन.

13 ^{a}) Ñ2 किं नु; V3 G3 M1.2 किं तु; G1 किंचिद् (for किं च). ❀ Cr: किं चेति। किमिति पदच्छेदः। रामेण च पुरा राक्षसराजस्य किं कृतम्। नापकृतमित्यर्थः। किं तु राक्षसराजस्येति पाठः।; so also Cm. ❀ —^{b}) B1 (also in marg.) [उ]पकृतं (for [अ]पकृतं). B3 त्वया (for पुरा). —^{c}) D11 जहार च (for आजहार). —^{d}) Ś1 Ñ2 B1.2.4 D1-4.8.9.12 भार्यां यस्य (by transp.); Ñ1 V3 B3 भार्यां तस्य; D7 M5 तस्य भार्यां. Ś1 D1-4.6-8.12 T3 यशस्विनीं; Ñ1 तपस्विनीं; Ñ2 V1.3 B D9 महात्मनः (for यशस्विनः). —After 13, T3 ins. 140*.

14 T3 om. 14. —^{a}) T2 च (for तु). B2 यन्मतिकृतस्तु (sic); B4 यद्यतिवीर्यश्च; D1 महाबलो नूनं; D8 यद्यनिवर्तस्तु (for यद्यतिवृत्तस्तु). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3.8.12 समरे हतः; G1 *** रणे (for निहतो रणे). D10.11 स रामेण हतो रणे. —^{c}) D12 अवशं (sic) (for अवश्यं). Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 प्राणिभिः; D6.10.11 प्राणिना (for प्राणिनां). G1 दाराः; Cr.m as in text (for प्राणा). —^{d}) D6 T2 रक्षणीयाः; Cr.m as in text (for रक्षितव्या). G2 कथंचन (for यथाबलम्). —After 14, D5-7 T1.2 G M ins.; while T3 ins. after 13 (owing to om.):

140* अयशस्यमनायुष्यं परदाराभिमर्शनम् ।
अर्थक्षयकरं घोरं पापस्य च पुनर्भवम् ।

[(l. 1) T1 G1 -[अ]भिदर्शनं (for °मर्शनम्). —(l. 2) T3 अत्यर्थदुःखदं घोरं; G2 अनर्थमतिघोरं तत् (for the prior half). T2 न (for च). M5 पापं स्याच्च पुनर्भयं (for the post. half).]

—Thereafter, G1 reads 19^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

15 ^{a}) D5 T1 वै देव; D6.7 G2.3 M1.2 Cg वैदेह्या; Ck.t वैदेही (for वैदेही-). ❀ Cm: वैदेही भयमिति पाठः. ❀ —^{c}) D7 पुनस्त्याज्या; Cm.t as in text (for परित्याज्या). —^{d}) D5 T3 कलहार्था; Cr.m.g.k as in text (for °र्थे). D10.11 Ct नु (for न). G1 damaged for किं. ❀ Cr: कलहार्थेन कलहहेतुना।; Cm: कलहार्थे कलहप्रयोजनविषये कृतेन कर्मणेति शेषः।; so also Cg. ❀ —For 15, Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 subst.:

न नः क्षमं वीर्यवता तेन धर्मानुवर्तिना ।
वैरं निरर्थकं कर्तुं दीयतामस्य मैथिली ॥ १६

यावन्न सगजां साश्वां बहुरत्नसमाकुलाम् ।
पुरीं दारयते बाणैर्दीयतामस्य मैथिली ॥ १७

यावत्सुघोरा महती दुर्धर्षा हरिवाहिनी ।
नावस्कन्दति नो लङ्कां तावत्सीता प्रदीयताम् ॥ १८

विनश्येद्धि पुरी लङ्का शूराः सर्वे च राक्षसाः ।
रामस्य दयिता पत्नी न स्वयं यदि दीयते ॥ १९

प्रसादये त्वां बन्धुत्वात्कुरुष्व वचनं मम ।
हितं पथ्यं त्वहं ब्रूमि दीयतामस्य मैथिली ॥ २०

G. 5. 80. 22
B. 6. 9. 20
L. 5. 80. 22

141* राजपुत्रीनिमित्तं हि सुमहद्भयमागतम् ।
तस्मात्सीता परित्याज्या कुलार्थं नात्र संशयः ।

[(l. 1) Ñ2 B2 D9 रामपत्नी- (for राजपुत्री-). V3 B3 तु (for हि). B3 G (ed.) महाभ(G [ed.] महद्भ)यमुपागतं (for the post. half). —(l. 2) D9 कुलार्थं.]
—Thereafter all the above MSS. cont. :

142* कुलं राक्षसराज्यं च लङ्कां चेमां सराक्षसाम् ।
ऐश्वर्यं च सुदुष्प्रापं मत्वा सीता प्रदीयताम् ।

[(l. 1) D4 om. राक्षस-. L (ed.) राज्यं च बंधूंश्च (for राक्षसराज्यं). Ś1 Ñ1 D1.3.4.12 चैव (for चेमां). D8 चास्मान् सराक्षसान्. —(l. 2) Ñ1 तु (for च). Ś1 B3 D12 [ए]व दुष्प्रापं (B3 °प्यं); V3 B1.2 D3.4.8 सुदुष्प्राप्यं (D4 °सं) (for सुदुष्प्रापं). Ś1 D8.12 वीक्ष्य; Ñ1 D1-4 ज्ञात्वा (for मत्वा). Ś1 सीतां न ते क्षमं (for सीता प्रदीयताम्).]

16 B4 om. (hapl.?) from 16-17. —^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B1-3 D1-4.8.9.12 न ते; D6.7 ततः; D10.11 T1 M5 न तु; G1 damaged; Cg as in text (for न नः). Ś1 धर्मवता (for वीर्य°). —^{b}) D7 धर्मानुवृत्तिना; G3 धर्मार्थवेदिना. —^{c}) Ñ1 कृत्वा (for कर्तुं). —^{d}) Ś1 Ñ1 D8.12 क्षद्य; Ñ2 V1.3 B1-3 D1-3.9 तस्य (for अस्य).

17 B4 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B1-3 D1-4.8.9.12 [अ]श्वगजाकीर्णां (for सगजां साश्वां). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.4.8.12 बहुराक्षससंकुलां. —^{c}) Ñ1 रावयते (for दारयते). Ś1 यावत्; Ñ1 D1-4.8.12 रामस्; Ñ2 V1.3 B1-3 D9 तावन् (for बाणैर्). —^{d}) Ñ1 तस्य (for अस्य). Ś1 D1-4.8.12 तावत्सीता प्र(D4 °तास्य)दीयतां; Ñ2 V1.3 B1-3 D9 मैथिली तस्य दीयतां. —After 17, Ñ1 V1.3 B1-3, D1.3.4.8 ins.; Ś1 D2 ins. after 19; while Ñ2 D9.12 (reads after 19) subst. for 18 :

143* यावल्लक्ष्मणबाणौघैर्भिन्नप्राकारतोरणा ।
न भस्मीक्रियते लङ्का तावत्सीता प्रदीयताम् ।

[(l. 1) Ñ1 V1 छिन्न- (for भिन्न-). —(l. 2) Ñ2 भस्मीकुरुते (sic). —D8 om. (hapl.) from तावद् up to लङ्का in 19^{a}.]

—Thereafter, D2 cont. 144*.

18 For 18, Ñ2 D9.12 (reads after 19) subst. 143*. Ś1 Ñ1 D1-4.8 (om. 19^{a}) transp. 18 and 19. —^{ab}) T2 सुघोषा (for °रा). B2.4 transp. महती and दुर्धर्षा. D6 दुर्धरा; D8 दुर्जया (for दुर्धर्षा). —^{c}) B2.4 [अ]वस्कंदति ते; B3 [अ]वस्कंदयते (for [अ]वस्कन्दति नो). T2.3 बाणैर् (for लङ्कां). V3 यावन्न स्कंदति ते लंकां (hypm.); D2 यावन्नस्युंशते लंका (sic); D4 अवस्कंदति नो लंकां. —^{d}) D6.7 T2.3 M5 दीयतामस्य मैथिली. —After 18, Ñ1 D1.3.4.8 ins.; D2 cont. after 143* :

144* बलवानप्रविद्रामो यावत्ते राक्षसीं चमूम् ।
न विध्वंसयते क्रोधात्तावत्सीता प्रदीयताम् ।

[(l. 1) Ñ1 D1 रक्षसां (for राक्षसीं). —(l. 2) Ñ1 कोपात्; D2 लंकां (for क्रोधात्). D8 om. प्रदीयतां.];
while M1.2 read 22 (^{abcd} transp.) after 18.

19 D8 om. 19^{a} (cf. v.l. 143*). Ś1 Ñ1 D1-4.8 transp. 18 and 19. —^{a}) Ñ1 V3 न विनश्येत्; Ñ2 V1 B D9 G3 विनश्येच्च (B1.3 °त); D12 विरच्येद्य (sic); G1 वि*** (for विनश्येद्धि). —^{b}) D2 सराक्षसाः; M1.2 निशाचराः (for च राक्षसाः). D3 शूरैः सर्वैश्च राक्षसैः. —G1 repeats 19^{cd} here (cf. v.l. 14). —^{c}) D10.11 G2.3 दीयतां (for दयिता). M1.2 तस्मै (for पत्नी). Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 यदि (D3 वर) पत्नी सा (for दयिता पत्नी). —^{d}) Ñ2 V1 B2 D9 M3 स्वयं न (by transp.); G2 नः प्रियं (for न स्वयं). Ś1 Ñ V1.3 B1.2.4 D2.8.9.12 प्रति-; B3 तस्य (for यदि). D3.4 स्वयमाशु न; D5 T1 पुनर्यदि न; D7 G1 (second time).3 M5 स्वयं यदि न (for न स्वयं यदि). G2 जीवितं (for दीयते). ❀ Cg : स्वयं न यदि दीयत इति पाठः. ❀ —After 19, Ś1 D2 ins.; while D12 reads 143*.

20 ^{a}) Ñ2 B2-4 D9 [अ]हं (for त्वां). Ś1 Ñ V1.3 B D1.2.4.8.9.12 बंधुस्त्वं (Ñ2 B2-4 D9 °स्त्वां); D3 शिरसा (for बन्धुत्वात्). —^{b}) T3 कुरुध्वं (for कुरुष्व). —^{c}) M1.2 इदं (for हितं). D10.11 तथ्यं; G1 अर्थं (for पथ्यं). D5 अहं (for त्वहं). D5.7 T1 G3 M3 त(M3 प)थ्यमहं (for पथ्यं त्वहं). Ś1 Ñ V1 B D1-4.8.9.12 ब्रवीम्यहं हितं पथ्यं (B4 °श्य); V3 ब्रवीम्यहं हत पंच (sic). ❀ Cm.g : ब्रूमि ब्रवीमि. ❀ —^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D1-3.8.9.12 तस्य (for अस्य). Ñ2 B D9 जानकी. —After 20, Ñ2 D9 ins. :

145* यस्य वानरमात्रेण पुरीयं व्याकुलीकृता ।
कस्तेन सह युध्येत बुद्धिमान्राक्षसेश्वर ।

—Thereafter Ñ2 D9 cont.; while Ś1 Ñ1 V1.3 B D1-4.8.12 ins. after 20 :

G. 5. 80. 25
B. 6. 9. 21
L. 5. 80. 30

पुरा शरत्सूर्यमरीचिसंनिभा-
न्नवाग्रपुङ्खान्सुदृढान्नृपात्मजः ।
सृजत्यमोघान्विशिखान्वधाय ते
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ २१

146* न ते क्षमं वीर्यवता महौजसा
धर्मात्मना धर्मपरेण धीमता ।
निरर्थकं वैरममित्रघातिना
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।
पुरी विशाला गजवाजिशोभिता [5]
प्रभूतरत्ना वरराक्षसैर्वृता ।
न चेदियं नश्यति वानरार्दिता
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।
महाबलस्यास्त्रबलैः समाहता
विशीर्णशस्त्रध्वजवर्मकार्मुका । [10]
पुरा रणे नश्यति राक्षसी चमूः
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।

[D_8 om. l. 1-4. —$\tilde{N}_1$ damaged for l. 2. —(l. 2) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_{1-3} $D_{1-4.9}$ महात्मना (for धर्मा°). —$\tilde{N}_1$ D_9 om. (hapl.) l. 5-8. $Ś_1$ D_{12} read l. 5-8 after l. 12. —(l. 6) D_3 -रत्नाकर-. $\tilde{N}_2$ B_{2-4} $D_{2.3}$ -रा(B_2 D_3 र)क्षसायु($B_{3.4}$ °वृ)ता; $D_{1.8}$ -राक्षसैर्युता (for -राक्षसैर्वृता). V_1 बभूव रत्नावरराजिशोभिता(m. also °राक्षसावृता). V_3 प्रभूतरत्नांबरमाल्यवाससा; D_4 प्रभूतरम्या सुरराक्षसायुता. —D_8 om. l. 9-12. —(l. 9) D_2 [अ]स्त्रवतो (for °बलैः). D_4 L (ed.) महाबला शा(L [ed.] °बलैः श)स्त्रबलैः. $\tilde{N}_1$ V_3 $D_{1.4}$ समाहिता (for °हता). —(l. 10) B_3 विकीर्ण- (for विशीर्ण-). $Ś_1$ -वस्त्र-; $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ -योध-; B_1 -वर्म-; D_1 -बाण- (for -शस्त्र-). B_1 -योध-; $D_{1.3}$ -चर्म- (for -वर्म-). $\tilde{N}_2$ B_2 D_9 विशीर्णयो(B_2 °रो)धा हतवाजिकार्मुका. —(l. 11) $Ś_1$ D_{12} पुरी (for पुरा). $B_{2.3}$ नचेदियं (for पुरा रणे). B_3 लक्ष्यति; L(ed.) नंक्ष्यति (for नश्यति). $Ś_1$ D_{12} राक्षसाकुला; $\tilde{N}_2$ V_3 B D_9 रक्षसां चमूः (for राक्षसीचमूः).]

—$Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 $D_{1-4.8.12}$ cont.; while $\tilde{N}_2$ V_1 B D_9 ins. after 21:

147* पुरा रणे राघवबाणपीडिता
द्रवन्त्यमी शोणितरक्तमूर्धजाः ।
निशाचराः संयति वानरार्दिताः
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।
महेन्द्रवज्रस्वनमूर्जवर्धनं [5]
धनुर्वरं काञ्चनरत्नचित्रितम् ।
पुरा शरान्मुञ्चति वज्रसंनिभा-
न्प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।
पुरा सुघोरा हरिवाहिनी पुरी-
मिमामवस्कन्द्य बलात्प्रधर्षति । [10]
दुराधरा राघवबाहुपालिता
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।
न ते विनश्येन्नगरी सराक्षसा
सुदुर्लभं जीवितमेव चानघ ।
कुरुष्व सत्यं सुहृदां हितं वचः
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली । [15]

[V_3 om.(hapl.) l. 1-8; $\tilde{N}_1$ D_{12} om.(hapl.) l. 1-4. —(l. 1) D_3 -शस्त्र- (for -बाण-). $\tilde{N}_2$ B_{1-3} D_9 -ताडिता (for -पीडिता). —(l. 2) D_8 -मूर्ध्निजाः (for -मूर्धजाः). $Ś_1$ द्रवंत्यनीशाः खलु रक्तमुद्वहाः. —(l. 3) B_4 संप्रति (for संयति). V_1 रक्षसां चयाः; B_1 (also in marg.) राक्षसाज्ञया; B_4 राक्षसाह्वया; D_4 राघवाज्ञया (for वानरार्दिताः). —B_3 om. (hapl.) l. 5-12; V_1 $B_{1.2.4}$ D_9 om.(hapl.) l. 5-8. $\tilde{N}_2$ reads l. 5-8 after l. 16. —(l. 5) D_8 -चक्र- (for -वज्र-). $Ś_1$ -स्वन-; D_4 -स्वरम् (for -स्वनम्). —$\tilde{N}_1$ damaged after -स्वन- up to पुरा in l. 7. $Ś_1$ -पूर्ण- (for ऊर्ज-). $\tilde{N}_2$ ऊर्जितं दधद् (for ऊर्जवर्धनम्). L (ed.) -स्वनवर्धनान्बहून्. —(l. 7) $Ś_1$ D_{12} शरान्रणे; $\tilde{N}_2$ रणे शरान् (for पुरा शरान्). $Ś_1$ D_{12} रत्नसंनिभान्; $\tilde{N}_2$ राघवः पुरा (for वज्रसंनिभान्). —$Ś_1$ D_{12} om.(hapl.) l. 9-16. —(l. 9) D_9 चमूम् (for पुरीम्). —(l. 10) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1.2}$ प्रधर्षिता(V_3 °तां); V_1 प्रहर्षिता; B_4 D_9 प्रधर्षयेत्; D_2 प्रकर्षति; D_4 न कर्षति (for प्रधर्षति). —(l. 11) $\tilde{N}_2$ $B_{2.4}$ D_9 दुरासदा; D_3 सुदुर्धरा; L (ed.) दुराधरां (for दुराधरा). V_3 रावण (for राघव-). V_3 -पालितां; D_9 -ताडिता (for -पालिता). —(l. 13) B_1 (after corr. in marg. as above) ततो (for न ते). —(l. 14) B_4 जीवनम् (for जीवितम्). $\tilde{N}_1$ $D_{1.3.4}$ अद्य रावण; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 आत्मनश्च ते; D_2 एव वानघ (for एव चानघ). —(l. 15) L (ed.) सुहृदस् (for सुहृदां). $D_{1.3.4}$ प्रियं; L (ed.) त्विदं (for हितं). $\tilde{N}_1$ वचः प्रियं (for हितं वचः).]

—$\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{2.9}$ cont. after 147*; while $D_{1.3.4.8}$ ins. after 21:

148* इमां परित्राहि पुरीं सराक्षसां
समृद्धमन्तःपुरमग्र्यमेव च ।
त्वदाश्रयं भृत्यजनं च रावण
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।

[(l. 1) D_1 हि त्रायस्व; D_4 परित्राय (for परित्राहि). —(l. 2) V_3 सवृत्तम् (for समृद्धम्). B_1 D_9 अग्रम्; $D_{1-4.8}$ अग्र्य (for अग्र्यम्). $D_{1-4.8}$ निश्चयात्(D_2 °यं) (for एव च). —(l. 3) D_4 भक्त-; L (ed.) बंधु- (for भृत्य-). $D_{1-4.8}$ राघवात् (for रावण).]

—Thereafter $D_{1.3.4.8}$ cont. 149*; while D_9 further cont. 150*.

21 V_3 om. 21. T_1 $M_{1.2}$ repeat 21 after l. 216 of App. I (No. 3). —[a]) $Ś_1$ $\tilde{N}$ V_1 B $D_{1-5.7-9.11.12}$ T_1 (first time) M_5 Cr शरान् (for शरत्-). G_1 यावत्पुरा (for पुरा शरत्-). —[b]) D_5 T_1(first time; second

त्यजस्व कोपं सुखधर्मनाशनं
भजस्व धर्मं रतिकीर्तिवर्धनम् ।
प्रसीद जीवेम सपुत्रबान्धवाः
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ २२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

G. 5. 80. 30
B. 6. 9. 22
L. 5. 80. 32

time as in M1) G1.3 नवा(G3 °चा)श्य- ; M1.2 (both second time) सुवर्ण- . D5 T1(first time) G3 विशिखान् (for सुदढान्). Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.9.12 नृपात्मजोसौ निशितान्सुपर्वणः(D4 °पत्रिणः). —[c]) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 विविधान् ; Ñ2 D7.9 निशितान् (for विशिखान्). G2 महाहवे (for वधाय ते). —[d]) G1 damaged for दीयतां दा. ❀ Cr : पुरा सृजति स्रक्ष्यतीति यावत्पुरानिपातयोर्लडिति भविष्यदर्थे लट्। अमोघान्निशितानिति पाठः। दाशरथायेत्यत्र तस्येदमिति संबन्धः। सामान्ये अण्।; so also Cm.g. ❀ —After 21, Ś1 D2.12 (om. [hapl.] up to st. 22) ins.; while D1.3.4.8 cont. after 148* :

149* पुरा शरैर्भास्करवह्निसंनिभैः
प्रसन्नधारैर्निशितैः शिलीमुखैः ।
महाहवे भस्म करोति राक्षसा-
न्प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।

[(l. 1) Ś1 शतैर् (for शरैर्). D3 -रश्मि- (for -वह्नि-). —(l. 2) Ś1 प्रसन्नचारैश्च; D1.4 °धौतैर् (for प्रसन्नधारैर्). Ś1 च शितैः; D2.8 सुमुखैः; D4 सुशितैः (for निशितैः). D2.8 शिलाशितैः (for शिलीमुखैः). —(l. 3) Ś1 महाव्रती; D3 महाबलाद् (for महाहवे).]

—After 21, Ñ2 V1 B D9 ins. 147*; while D1.3.4.8 ins. 148*.

22 D3.9.12 om.(hapl.) 22 (for D12, cf. v.l. 149*). M1.2 read 22 ([ab] and [cd] transp.) after 18. —[a]) D10.11 त्यजाशु (for त्यजस्व). Ñ1 कामं; D6 T2.3 रोषं (for कोपं). B1 D1 कुलकीर्ति- ; D7 M5 कुलवंश- ; T1 सुखदुःख- (for सुखधर्म-). T2 -शासनं (for -नाशनं). —[b]) Ś1 Ñ2 D1 कुल- ; B1 शुभ- ; B2 बहु- ; D2 भुवि; M1.2 स्मृति- (for रति-). —[c]) T2.3 M5 जीवाम (for जीवेम). Ś1 B1.4 D1.4 सबांधवा वयं (for सपुत्रबान्धवाः). —After 22, Ñ2 V1.3 B ins.; while D9 cont. after 148* :

150* स यावदेवेह शरैर्न लक्ष्मणः
करोति लङ्कां तपनीयभूषितैः ।
महीमिव प्रावृषि सस्यशालिनीं
महेन्द्रगोपैः प्रबलैर्विचित्रिताम् ।
न लक्ष्मणेन प्रहिताः शरोत्तमा
नगेषु शैलेषु गजेषु वाजिषु । [5]
महत्सु वै कङ्कटमर्मसंधिषु
प्रसज्जयेरन्निति मे ध्रुवा मतिः ।
पुरा पुरीयं कपिभिर्महाबलैः
प्रवृद्धशैलप्रतिमैः समन्ततः । [10]
अभिद्रुता विद्रुतराक्षसाङ्गना
विनश्यते भग्नविटङ्कतोरणा ।
निशाचराश्छिन्नशिरोरुबाहवः
पतन्ति भूमौ निहता इव द्रुमाः ।
क्षुरप्रवर्षैर्निशितैर्महात्मनो [15]
धनुश्च्युतैर्दाशरथेर्विहास्यतः ।

[(l. 1) V1 एवं च; V3 इह (sic) (for एवेह). —(l. 2) V3 -भूषणैः ; B2 -दूषितैः (for -भूषितैः). —(l. 3) D9 *स्यमालिनीं. —(l. 4) B1 (also in marg.) -तोयैः (for -गोपैः). B3 प्रवर्णैर् (for प्रबलैर्). Ñ2 V3 B1(also in marg.) D9 -गोपप्रतिमैर्; B4 -गोपप्रबलैर् (for -गोपैः प्रबलैर्). —(l. 6) D9 om.(hapl.) शैलेषु. —(l. 7) B1 कंटक- ; B4 संकट- (for कंकट-). B1–3 -वर्मसंधिषु. —(l. 8) V3 प्रमज्जयेरन् (for प्रस°). B4 वै (for मे). —(l. 10) V3 B4 -शैलप्रभवैः (for °प्रतिमैः). —(ll. 11) B3 विक्षत- (for विद्रुत-). B2 -रक्षसां गणा. —(l. 13) B2 -द्वाराः (for -बाहवः). —(l. 14) V1 B3 विहता; B2 पिहिता; B4 हि हता (for निहता). B4 transp. इव and द्रुमाः —(l. 15) V3 -प्रकर्षैर्; B1.2 -प्रधर्षैर् (for -प्रवर्षैर्). —(l. 16) B2–4 D9 इहास्यतः (for विहा°).];

while D5–7.10.11 S ins. :

151* विभीषणवचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।
विसर्जयित्वा तान्सर्वान्प्रविवेश स्वकं गृहम् ।

[(l. 1) M1.2 राक्षसाधिपः. —(l. 2) D7.11 गृहं स्वकं (by transp.); G1 स्वकान्गृहान् (for स्वकं गृहम्). ❀ Ct : अत्राष्टमसर्गसमाप्तिः कतकरीत्या. ❀]

Colophon.—*Kāṇḍa name* : Ś1 om.; Ñ V1.3 B D1.3.4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे; D2 लङ्कापर्वणि. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V1.3 B D1–3.8.9.12 विभीषणवाक्यं; D4 विभीषणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ñ2 D9 84; V1 78; V3 72; B1 82; B2 74; B4 86; D3 87; D5–7.10.11 T1.3 G M 9 (as in text); T2 8. —After colophon, G M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः. —After 6.9, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 2); while D5–7.10.11 S ins. App. I (No. 3) after Sarga 9.

१०

G. 5. 88. 1
B. 6. 16. 1
L. 5. 90. 29

सुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं विभीषणम् ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥ १
वसेत्सह सपत्नेन क्रुद्धेनाशीविषेण वा ।
न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना ॥ २
जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस ।
हृष्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ॥ ३
प्रधानं साधकं वैद्यं धर्मशीलं च राक्षस ।
ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते शूरं परिभवन्ति च ॥ ४
नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः ।
प्रच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः ॥ ५
श्रूयन्ते हस्तिभिर्गीताः श्लोकाः पद्मवने क्वचित् ।
पाशहस्तान्नरान्दृष्ट्वा शृणु तान्गदतो मम ॥ ६
नाग्निर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः ।
घोराः स्वार्थप्रयुक्तास्तु ज्ञातयो नो भयावहाः ॥ ७

10

Before 1, Ñ1 D1–4.8 ins.:

152* ततो विनिःश्वसन्क्रोधात्कम्पमानः पुनः पुनः।
क्रोधसंरक्तनयनः सभामध्ये स रावणः।
भाषयन्तं सभामध्ये सर्वमन्त्रिसमावृतः।

[(l. 1) Ñ1 D1–3.8 विनिश्वसन्. D1 रोषात् (for क्रोधात्). —D1.2 om. l. 2. —(l. 2) D3.8 दशाननः (for स रावणः). —Ñ1 D3.4 om. l. 3.]

1 B3 om. 1ab. —ab) Ś1 Ñ1 अविद्विष्टं; D1–4.12 अवि(D4 °ति)दुष्टं; D8 अभिदुःख- (for सुनिविष्टं). D7 इदं (for हितं). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 विभीषणवचः श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः. —c) D11 om. वाक्यं. —d) D1–4.8 काल(D8 क्रोध)नोदितः. Ñ2 V1.3 B D9 भ्रातरं स्वं(D9 तं) विभीषणं.

2 a) B4 सदसि पत्नेन (sic) (for सह सपत्नेन). —b) D8 क्रोधेन (for °द्धेन). Ñ1 om.(subm.); B2.3 D2.10.11 च (for वा). —c) Ś1 Ñ1 D3.12 न च; D8 ननु (for न तु). L (ed.) [अ]मित्र- (for मित्र-). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 मि(V3 [अ]मि)थ्याप्रतिज्ञेन(B3 °वादेन) (for मित्रप्रवादेन). —d) T2 संविशेच् (for संवसेच्). V3 ज्ञातिना सह (for शत्रुसेविना). —After 2, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 4).

3 a) D10 जानाति (for जानामि). B2 सीतां (sic) (for शीलं). D2.3.8 जातीनां (for ज्ञातीनां). —b) V1 B D9 -कार्येषु (for -लोकेषु). Ś1 V1 B2.3 D8.9.12 M5 राक्षसाः; D7 रक्षसः (for राक्षस). —M1 damaged for 3cd. —c) B4 D8 व्यसने हि(D8 °नेपि) (for °नेषु). D1 व्यसनैश्चेति (sic). —d) D5 om. (hapl.?) from सदा up to ज्ञातय in 5d. D8 तदा (for सदा).

4 D5 om. 4 (cf. v.l. 3). —a) G1 प्रधान-. Ś1 Ñ D2–4.8.12 सधनं; B D9 G1.3 M3 Cv.m.g साधनं; D1 प्रसभं; Cr.k.t as in text (for साधकं). Ñ1 चार्य; B1.4 वेद्यं; D4 चार्यं (for वैद्यं). V1 प्रधानं साधनारक्षां (sic); V3 प्रधानं च विधिं धर्मं (sic); M5 प्रधानं विभवैर्युक्तं. —b) M5 राक्षसाः (for राक्षस). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 धर्मज्ञं स्वजनप्रियं; Ñ2 V1.3 B D9 धर्मज्ञं सज्जने(Ñ2 D9 साधने) रतं. —c) Ś1 Ñ1 D7.8.10–12 [ऽ]पि (for हि). —d) B1 गूढं (for शूरं). Ñ1 D4 -वदंति; D9 -चरंति (for -भवन्ति).

5 D5 om. up to ज्ञातय in d (cf. v.l. 3). —a) G1 अन्येन; Cg.k.t as in text (for अन्योन्य-). T2 G1 -संस्पृष्टा; Cg.k.t as in text (for -संहृष्टा). —b) V3 D9 व्यसने हि; D6 विषयेषु (for व्यसनेषु). —c) Ñ2 D9 राज्ञां (for घोरा). —d) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 नो; G3 ते (for तु). D1 शुभावहाः (for भया°).

6 D8 om. (hapl.) 6–7. —a) L (ed.) श्रूयते. B4 ज्ञातिभिर् (for हस्तिभिर्). —b) B4 पथिवहे (for पद्मवने). D3.10.11 M1.2 पुरा (for क्वचित्). —M1 damaged for 6cd. —c) Ś1 D12 सुरान् (for नरान्). —d) D7.10.11 शृणुष्व; G2 M5 शृणु तद्; Cg.k.t as in text (for शृणु तान्). M5 वदतो (for गदतो). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.9.12 तान्शृणुष्व(V1 illeg. up to ष्व; V3 D4 °ध्वं; B2–4 D1–3.9 °णु त्वं) विभीषण.

7 D8 om. 7 (cf. v.l. 6). —a) Ś1 Ñ1 D1–4.12 न चाग्निर्न च (for नाग्निर्नान्यानि). —b) B1 T3 न च; Cg as in text (for न नः). Ś1 Ñ1 D1–4.12 न पाशा न परश्वधाः. —After 7ab, Ś1 Ñ1 D1–4.12 ins.:

153* जनयन्ति भयं घोरं यथा ज्ञातिकृतं भयम्।

[L (ed.) जाति- (for ज्ञाति-). Ñ1 -भयं कृतं (by transp.).]

—c) V3 सालु- (sic); M5 स्वर्थ- (for स्वार्थ-). T1 damaged for क्तास्तु ज्ञात. Ś1 D12 -प्रणीता हि; Ñ1 D1–4 -प्रधाना हि; Ñ2 V3 B1–3 D8 -प्रयुक्ताश्च (for -प्रयुक्तास्तु). —d) D1 हि; D7 मे (for नो).

उपायमेते वक्ष्यन्ति ग्रहणे नात्र संशयः ।
कृत्स्नाद्भयाज्ज्ञातिभयं सुकष्टं विदितं च नः ॥ ८
विद्यते गोषु सम्पन्नं विद्यते ब्राह्मणे दमः ।
विद्यते स्त्रीषु चापल्यं विद्यते ज्ञातितो भयम् ॥ ९

ततो नेष्टमिदं सौम्य यदहं लोकसत्कृतः ।
ऐश्वर्यमभिजातश्च रिपूणां मूर्ध्नि च स्थितः ॥ १०
अन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर ।
अस्मिन्मुहूर्ते न भवेत्त्वां तु धिक्कुलपांसनम् ॥ ११

G. 5. 88. 13
B. 6. 16. 16
L. 5. 90. 49

8 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 एते चेत्स्यंति; V1.3 B1 ते प्रवक्ष्यंति; D3 एषां वक्ष्यंति; L(ed.) एव वक्ष्यंति. —^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B1.2.4 D1–4.8.9.12 नो न (for नात्र). —^{c}) Ś1 Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12 सर्वेभ्यर्यैर्; Ñ2 V1 B2–4 D9 सर्वैरिदं (for कृत्स्नाद्भयाज्). —^{d}) G2 सुघोरं; Cg as in text (for सुकष्टं). V1 B1 निधनं च नः; M1.2 इति मे मतिः; Cg.t as in text (for विदितं च नः). Ś1 Ñ1 D12 सदो (D12 मदो)-त्कृष्टतरं मतं (Ñ1 भवेत्; D12 महत्); Ñ2 V3 B2.3 D1–4.8.9 सदा (V3 महत्) कष्टतरं (Ñ2 B2.3 D9 °तमं) मतं (D3 महत्; D4 मम); B4 सदा कष्टमसंमतं. —After 8, Ś1 Ñ1 D1–3.8.12 ins.:

154* विश्वास्यातर्कितं शक्यं मायया प्रहरन्ति यत्।

[D1–3.8.12 श(शं)क्या. Ś1 यं; Ñ1 D3 च (for यत्).]

9 D6.10.11 T2.3 G transp. 9^{b} and 9^{d}. —^{b}) D10.11 T3 तपः; Cg as in text (for दमः). —For 9, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

155* संभाव्यं गोषु सम्पन्नं संभाव्यं ब्राह्मणे तपः।
चापल्यं स्त्रीषु संभाव्यं संभाव्यं ज्ञातितो भयम्।

[(l. 1) Ś1 D12 सापत्यं; D3 च क्षीरं (for सम्पन्नं). —(l. 2) G (ed.) चांचल्यं. Ś1 D1.3.4.12 transp. चापल्यं and first संभाव्यं. Ñ1 D2.8 संभाव्यं चापलं स्त्रीषु (for the prior half). D9 om. (hapl.) second संभाव्यं.]

10 D1 om. 10^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B D2–4.8.9.12 M1.2.5 न ते प्रियमिदं (L [ed.] °यं हि तत्) पाप (Ś1 D12 प्रायो; Ñ1 तात; D8 तावद्; M1.2.5 सौम्य). —^{b}) Ś1 D2.12 T2.3 -सत्कृतं; Cr.m.g.k.t as in text (for -सत्कृतः). —^{c}) Ñ1 D12 उपजातश्च; V1 B2 D1 अभियातश्च; D2 उपयातश्च; D8 उपसंयातो; D9 अभिमानं च; T2 अभिजातस्तु; T3 G1.2 अभिजातं च; Cv.r.m.g as in text (for अभिजातश्च). —^{d}) M3 M1.2 ऐश्वर्ये चाभिजात्ये च; M3 ऐश्वर्येणाभिजातश्च. —^{d}) M3 ज्ञातीनां; Cr.g as in text (for रिपूणां). Ś1 D4.7.12 मूर्धनि स्थितः; Ñ1 मूर्ध्नि संस्थितः; D1.3 M3 Cg मूर्ध्न्यवस्थितः; D8 मूर्ध्न चास्थितः; T3 G1.3 मूर्ध्नि च स्थितं (G1 °तिः); Cr as in text (for मूर्ध्नि च स्थितः). —After 10, Ñ2 V1.3 B D9 ins. l. 11–14 only of App. I (No. 5). —After 10, D5–7.10.11 S ins.:

156* यथा पुष्करपर्णेषु पतितास्तोयबिन्दवः।
न श्लेषमुपगच्छन्ति तथानार्येषु सौहृदम्।
यथा मधुकरस्तर्षात्काशपुष्पं पिबन्नपि।
रसमत्र न विन्देत तथानार्येषु सौहृदम्।
यथा पूर्वं गजः स्नात्वा गृह्य हस्तेन वै रजः। [5]
दूषयत्यात्मनो देहं तथानार्येषु सौहृदम्।
यथा मधुकरस्तर्षाद्रसं विन्दन्न सज्जते।
तथा त्वमपि तत्रैव तथानार्येषु सौहृदम्।
यथा शरदि मेघानां सिञ्चतामपि गर्जताम्।
न भवत्यम्बुसंक्लेदस्तथानार्येषु सौहृदम्। [10]

[(l. 1) D7.10.11 -पत्रेषु; Cv.g as above (for -पर्णेषु). K(ed.) reads l. 2–3 within brackets. —(l. 2) D10.11 T1 अभिगच्छंति. D5.7 T1.2 G3 M3 Cv.g संगतं (for सौहृदम्). D5 T1 G2.3 M om. (hapl.) l. 3–4. —(l. 4) D7 रसं तत्र; T3 रसमात्रं. T2 Cv.m संगतं; Cr.g.k.t as above (for सौहृदम्). ꕥ Cv : 'यथा मधुकरस्तर्षात्काशपुष्पं पिबन्नपि। रसमत्र न विन्देत तथानार्येषु संगतम्' इति केषुचित्कोशेषु. ꕥ Cm.g.k transp. l. 5–6 and 7–8. —(l. 6) D5 T1.2 G3 Cr.m संगतं; Cg as above (for सौहृदम्). —D6.7 T3 G1 om. (hapl. except T2) l. 7–8. D10.11 Ct transp. l. 7–8 and l. 9–10 and read after the same l. 2. T3 M3.5 Cr read l. 7–8 after l. 2. G2 transp. l. 7–8 and l. 9–10. —(l. 7) D10.11 G2 M2 Ck.t तिष्ठति; T3 विंदति; M1.3 Cv.m.g विद्यते; Cr as above (for सज्जते). M5 यथा हिमकरस्पर्शादुदबिंदुर्न तिष्ठति. —(l. 8) T1 G3 Cv.m संगतं; Cr.g.k.t as above (for सौहृदम्). —D7 reads l. 9–10 after l. 4. —(l. 9) D11 चिंतयाम् (sic) (for सिञ्चताम्). G1.2 M1.2.5 अभिगर्जतां; Ct as above (for अपि गर्जताम्). —(l. 10) T2 Cr संगतं; Ct as above (for सौहृदम्).]

11 ^{a}) D7.10.11 T2 Ck.t योन्यस्; T3 अतस्; Cg as in text (for अन्यस्). D6 च (for तु). —^{b}) D5 निशाचरः. —For 11^{ab}, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

157* अन्यस्तु यदि मामेवं ब्रूयाद्वाक्यं निशाचर।

[Ś1 Ñ1 D12 च (for तु). Ś1 D12 कश्चिन् (for वाक्यं). Ś1 D8.12 निशाचरः.]

—^{c}) Ñ2 V1.3 B D6.9 T2 सोस्मिन्; Cg.k.t as in text (for अस्मिन्). D8 तूर्णं हि; D11 न भवं (sic) (for न भवेत्). —^{d}) D8 om. त्वां तु धिक्. T3 च (for तु). Ñ2 G(ed.) -पांसु (G [ed.] °सु)लं; V1 B -पांशु (B3 °सु)नं; V3 D3 -पांशुन; D4.6 -पांशनं; D8 -नाशनं; D10.11 T2 -पांसन; Cg as in text (for -पांसनम्). —After 11, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 5).

G. 5. 88. 14
B. 6. 16. 17
L. 5. 90. 68

इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः ।
उत्पपात गदापाणिश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥ १२
अब्रवीच्च तदा वाक्यं जातक्रोधो विभीषणः ।
अन्तरिक्षगतः श्रीमान्भ्रातरं राक्षसाधिपम् ॥ १३
स त्वं भ्रातासि मे राजन्ब्रूहि मां यद्यदिच्छसि ।
इदं तु परुषं वाक्यं न क्षमाम्यनृतं तव ॥ १४
सुनीतं हितकामेन वाक्यमुक्तं दशानन ।
न गृह्णन्त्यकृतात्मानः कालस्य वशमागताः ॥ १५
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ।
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १६
बद्धं कालस्य पाशेन सर्वभूतापहारिणा ।
न नश्यन्तमुपेक्षेयं प्रदीप्तं शरणं यथा ॥ १७
दीप्तपावकसंकाशैः शितैः काञ्चनभूषणैः ।
न त्वामिच्छाम्यहं द्रष्टुं रामेण निहतं शरैः ॥ १८
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे ।
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः ॥ १९

---

12 D6 reads 12 in marg.—^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 [उ]क्त्वा (for [उ]क्तः). M5 परुषैर्वाक्यैर्. —D12 om. (hapl.) 12^{b} – 13^{a}.—^{b}) D2 जातकोपो (for न्यायवादी).—^{c}) Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 सनिस्त्रिंशश् (for गदापाणिश्).—^{d}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9 सचिवैः सह (for सह राक्षसैः).

13 D12 om. 13^{a} (cf. v.l. 12).—^{a}) G2 तु (for च). Ś1 Ñ2 V1.3 B D9 ततो; Ñ1 D1–4.8 पुनर् (for तदा). Ñ2 V1.3 B D9 भूयो (for वाक्यं).—^{b}) D4 भीम-; T1 जित- (for जात-). Ś1 Ñ V1.3 B D1–3.8.9.12 -कोपो; D4 -कर्मा (for -क्रोधो).—^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2.12 अंतरिक्षे स्थितः; B2.4 अंतरीक्षगतः; D3.4.8 अंतरिक्षस्थितः.—^{d}) B1 D10.11 M2 भ्राता वै; M5 रावणं (for भ्रातरं). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 धनदानुजं; Ñ2 D9 स्वं निशाचरं; V1 B M5 राक्षसेश्वरं; V3 स विभीषणः (for राक्षसाधिपम्). —After 13, Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 read 16.

14 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B2.4 (*inf. lin.* also as in text) D1–4.8.9.12 Ck सत्यं; Cg as in text (for स त्वं). T1 Ct भ्रांतो; M1 Ck भर्ता; Cg as in text (for भ्राता).—^{b}) V3 B D9 त्वं (for मां). Ñ1 सत्यम् (for यद्यद्). —After 14^{ab}, D5–7.10.11 S ins.:

158* ज्येष्ठो मान्यः पितृसमो न च धर्मपथे स्थितः ।

[M1 तु (for च). D5 -पदे (for -पथे).]

—^{c}) D10 हि; D11 om. (subm.) (for तु). Ñ2 V1.3 B सर्वं ते; D9 गर्ह्यते; Cr.m.g.t as in text (for इदं तु). T2 परमं; G1 पौरुषं; Cg.k.t as in text (for परुषं).—^{d}) Ś1 D1–4.8.12 न क्षमाम्य(Ś1 D12 न क्षमामि; D1 राक्षसाभि)हितं तव; Ñ1 लक्षयाम्यहितं तव; Ñ2 V1.3 B D9 क्षमिष्येहं (V3 B1 क्षमिष्यामि) मुमूर्षतः; D7.10.11 न क्षमाम्यग्रजस्य ते. —After 14, Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 read 19.

15 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 स्वहितं; D1 अवश्यं (for सुनीतं). Ñ2 V1.3 B D9 -वाक्येन; T3 -कार्येण; Ct as in text (for -कामेन).—^{c}) Ś1 D1–4.8.12 दुरात्मानः; Ñ1 महात्मानः (for [अ]कृतात्मानः).

16 Cf. MBH. 5.15.14. Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 read 16 after 13.—^{a}) D10.11 transp. सुलभाः and पुरुषा. D1 लोके (for राजन्).—^{b}) B2.3 प्रियभाषिणः; D2.11 प्रीतिवादिनः (for प्रियवादिनः).—^{c}) Ś1 Ñ V1 B2.3 D1.4.6.7.9–12 T2.3 च (for तु). V3 तप्यस्य (sic) (for पथ्यस्य).—^{d}) Ñ1 transp. वक्ता and श्रोता. B1 न विद्यते (for च दुर्लभः). —After 16, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

159* यो हि धर्मं व्यपाश्रित्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।
अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ।

[(l. 1) B1.3 उपाश्रित्य (for व्यपाश्रित्य). D9 त्यक्त्वा (for हित्वा). V3 चापि (for भर्तुः). B1.3 प्रियाप्रियं.]

17 ^{a}) G1 बद्धः (for बद्धं). Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 बद्धस्त्वं कालपाशेन.—^{b}) B2.3 सर्वभूताभिहारिणा; M5 °पहारिणः. —After 17^{ab}, Ś1 D2.12 ins.:

160* स्वयं स्कन्धावसक्तेन बुध्यस्व हितमात्मनः ।

—^{c}) D6 उदीक्षेयं; D7 G2 अवेक्षे त्वां (G2 त्वा); G1 उपेक्षेहं; G3 Ck.t उपेक्षे त्वा (Ck.t त्वां); Cm.g as in text (for उपेक्षेयं). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 विनश्यमानस्त्याज्यस्त्वं (D2 °नः स्यात्त्याज्यः; D3 °नं त्यक्ष्यामि); Ñ2 V1.3 B D9 विनश्यमानं त्यज्य (V3 B1.4 D9 °क्ष्ये; B2.3 °क्त्वा) त्वां.—^{d}) D8 सदनं (for शरणं). Ñ1 पुनर्दीप्तं बलं यथा. —After 17, Ñ2 V1.3 B D9 ins. 162*.

18 ^{a}) S1 Ñ1 D1–3.8.12 दीप्तैः (for दीप्त-).—^{b}) Ś1 Ñ V1.3 B D1–3.8.9.12 G3 शरैः; D4 दिव्यैः; G1 दीप्त- (for शितैः). Ñ2 V1.3 B D4.9 कनक- (for काञ्चन-). Ś1 Ñ1 B4 D12 T2.3 -भूषितैः (for -भूषणैः).—^{d}) D2 [अ]भिहतं; D8 निहते (for निहतं). Ś1 Ñ V1.3 B1.2.4 D1–3.8.9.12 रणे (for शरैः).

19 Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 read 19 after 14. D1 om. (hapl.?) 19^{ab}.—^{a}) Ñ2 D3 कृतविद्याश् (for बलवन्तश्).—^{b}) D8 कृतकाश्; D9 कृतार्थाश् (for कृतास्त्राश्). Ś1 Ñ1 D3.4.6–8.10–12 T2.3 G1 M2 च नरा रणे; Ñ2 V1.3 B D9 च नराः सदा; D2 वा नरा रणे (for च रणाजिरे).—^{c}) Ś1 D12 कालपाशेन (for कालाभिपन्नाः). B3 सीदंते.—^{d}) D7 M5

आत्मानं सर्वथा रक्ष पुरीं चेमां सराक्षसाम् ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना ॥ २०

निवार्यमाणस्य मया हितैषिणा
न रोचते ते वचनं निशाचर ।
परीतकाला हि गतायुषो नरा
हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् ॥ २१

G. 5. 88. 25
B. 6. 16. 26
L. 5. 90. 81

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

सैकत- (for वालुक-). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 वालुकासेतवो यथा; Ñ2 V1.3 B D9 सिकता(Ñ2 D9 सैकताः)सेतवो यथा; M1.2 यथा(M1 om.) सैकतमंभसि. —After 19, Ś1 D1–4.8.12 ins.:

161* विगुणोऽपि हि चेद्राजा सहायाः स्युर्गुणोत्तराः ।
तत्रापि युक्त्या निवसेद्गुणापेक्षो न संशयः ।
तस्मात्त्वां मन्त्रिभिः सार्धं हित्वा दोषसमन्वितम् ।

[(l. 1) D1 निर्गुणो. D3 हि (for ऽपि). D2.3 भवेद्; D4 हि यद् (for हि चेद्). D2 तु; D4 च (for स्युर्). Ś1 D12 गुणोत्तमाः (for °त्तराः). —(l. 2) D1.3.4.8 गुणापेतान् (for °पेक्षो). D1.3.8 महाभयं; D4 महद्भयं (for न संशयः). —(l. 3) D4 तु (for त्वां). D2.3 -समुच्छ्रितं; D4 -समुद्भवं; D8 -समुद्धृतं (for -समन्वितम्).]

—Thereafter all the above MSS. cont.; Ñ1 ins. after 19; Ñ2 V1.3 B D9 ins. after 17:

162* राममेव गमिष्यामि शरणं राक्षसाधिप ।
चतुर्भिरेव सचिवैः सहितः क्षणदाचरैः ।

[(l. 1) B2 एवं (for एव). Ñ2 V1 B2–4 D9 राक्षसेश्वर. —(l. 2) B1.3 एतैः; D8 चैव (for एव). D3 सहितैः (for सचिवैः). Ñ1 transp. एव and सचिवैः. D3 सचिवैः (for सहितः). Ñ2 V3 B1–3 D9 transp. सचिवैः and सहितः.]

—After 19, D5–7.10.11 S ins.:

163* तन्मर्षयतु यच्चोक्तं गुरुत्वाद्धितमिच्छता ।

[D7 न मर्षयंतु; M1 तत्त्वं मर्षय; Cv as above (for तन्मर्षयतु). T2 शोकं; Ct as above (for चोक्तं). M1 बंधुत्वाद् (for गुरुत्वाद्).]

20 ab) Ñ2 V1.3 B D9 परिरक्षस्व; D4 G3 सर्वदा रक्ष; T1 स्वजनं रक्ष (for सर्वथा रक्ष). D4 [ए]नां (for [इ]मां). M1 च राक्षसान्. D1 रक्षात्मानं पुरीं चेमां सराक्षसगणां तथा. —After 20ab, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

164* खरमारीचवद्रन्ता नूनं त्वं यमसादनम् ।;

while G2 ins. after 20ab:

165* पापिनं तु दुराचारं मूर्खं मद्दूषणे रतम् ।
संत्यजेत्सहसा विद्वान्प्रदीप्तं शरणं यथा ।

—c) M3 वो (for ते). B2 [ऽ]स्ति (for ऽस्तु). —d) Ś1 D4.12 निरामय; D2 विना मया (by transp.); G1 महायशाः (for मया विना). —After 20, Ś1 Ñ1 B4 D1–4.6 (preceded by 167*).8.12 T2 M3 K(ed., within brackets) ins.:

166* नूनं न ते रावण कश्चिदस्ति
रक्षोनिवासेषु सुहृत्सखा वा ।
हितोपदेशस्य समं प्रवक्ता
यो वारयेत्त्वां स्वयमेव पापात् ।
गतायुषं त्वां विपरीतबुद्धिं [5]
निःसंशयं राक्षस लक्षयामि ।
यो मां हितं पथ्यमिदं ब्रुवन्तं
न मन्यसे राक्षस वीरमध्ये ।

[(l. 1) D8 हि ते (for न ते). Ś1 D12 एव (for अस्ति). —(l. 2) M3 -निकायेषु (for -निवासेषु). —(l. 3) B4 समग्र-वक्ता; D2 सुखं प्रवक्ता; D3 च संप्रवक्ता; D12 सुसंप्रवक्ता; M3 समंत्र-वक्ता; L (ed.) समः प्रवक्ता (for समं प्रवक्ता). —(l. 4) D2 धारयेत् (for वारयेत्). T2 सममेव (for स्वयमेव). —D6 T2 M3 om. l. 5–8. —(l. 6) D2 नसंशयं; D3 असंशयं. Ñ1 रावण; D1 त्वां परि- (for राक्षस). B4 रक्षसामिह (for लक्षयामि). —(l. 7) B4 मया (for यो मां). B4 तथ्यमिति (for पथ्यमिदं). —(l. 8) D3 संश्रावयेद् (for न मन्यसे). Ñ1 रावण (for राक्षस). D4 वीरमुख्य (for °मध्ये).]

21 a) Ś1 Ñ1 D12 निगृह्यमाणो हि; D1.2.4.8 निगृह्य-माणस्य; D7 निवार्यमाणस्तु (for निवार्यमाणस्य). —b) Ś1 D12 रोचये; B2 रो**; T2 शोभते (for रोचते). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 वाक्यमिदं (for ते वचनं). V3 दशानन (for निशाचर). —c) Ñ1 D10.11 परांत-; D5.6 T1.3 G2.3 M1.2.5 परेत-; Cr.m as in text (for परीत-). D5 T1 G3 -कल्पा; D7.10.11 G2 -काले; Cr.m as in text (for -काला). Ś1 Ñ2 D9.12 transp. गतायुषो and नरा. —d) Ś1 Ñ D1.2.8.9.12 वचो (for हितं). D6 ईडितं (for ईरितम्).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 B4 D8 om.; Ñ V1.3 B1–3 D1–4.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name*: Ś1 D12 विभीषणत्यागः; Ñ1 विभीषणपरित्यागः; Ñ2 V1.3 B1.4 D1.3.8.9 विभीषणवाक्यं (V1 illeg. for वाक्यं); B2.3 पुनर्विभीषणवाक्यं; D2.4 विभीषणगमनं(D2 °प्रयाणं). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ś1 93; Ñ2 D9 95; V1 B1 90; V3 80; B2 83; B4 97; D3 99; D5–7.10.11 T1.3 G M 16; T2 15; G (ed.) 88. —After colophon, D2 concludes with रामः; G M1.2 with श्रीरामाय नमः.

११

G. 5. 89. 1
B. 6. 17. 1
L. 5. 91. 1

इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणं रावणानुजः ।
आजगाम मुहूर्तेन यत्र रामः सलक्ष्मणः ॥ १
तं मेरुशिखराकारं दीप्तामिव शतह्रदाम् ।
गगनस्थं महीस्थास्ते ददृशुर्वानराधिपाः ॥ २
तमात्मपञ्चमं दृष्ट्वा सुग्रीवो वानराधिपः ।
वानरैः सह दुर्धर्षश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ॥ ३
चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु वानरांस्तानुवाच ह ।
हनूमत्प्रमुखान्सर्वानिदं वचनमुत्तमम् ॥ ४
एष सर्वायुधोपेतश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ।
राक्षसोऽभ्येति पश्यध्वमस्मान्हन्तुं न संशयः ॥ ५
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सर्वे ते वानरोत्तमाः ।
सालानुद्यम्य शैलांश्च इदं वचनमब्रुवन् ॥ ६
शीघ्रं व्यादिश नो राजन्वधायैषां दुरात्मनाम् ।
निपतन्तु हताश्चैते धरण्यामल्पजीविताः ॥ ७

11

1 ^{a}) T_3 [उ]क्तः (for [उ]क्त्वा). —^{b}) T_3 न्यायवादी विभीषणः. —After 1^{ab}, Ś $D_{3.4.12}$ ins. a passage relegated to App. I (No. 6) ; whereas $\tilde{N}_1$ $D_{1.2.8}$ ins. l. 1–6 only of the above passage. On the other hand, $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$(l. 1–4 only) B D_9 ins. after 1^{ab} a passage relegated to App. I (No. 7). —V_3 om. 1^{cd}. —^{cd}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ जगामाकाशमास्थाय यत्र रामो महाबलः.

2 ^{b}) D_5 दीप्ताग्निम् (hypm.) (for दीप्ताम्). Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ G(ed.) ज्वलंतमिव पावकं(D_4 पर्वतं; G [ed.] तेजसा) ; D_7 G_3 M_5 प्रदीप्तमिव तेजसा; $T_{2.3}$ दीप्तपावकतेजसं. —^{c}) D_9 महीस्थाने; T_1 (also in brackets) विमानस्था (for महीस्थास्ते). V_3 गगनस्थास्ते ददृशुर्. —^{d}) V_3 वानरा (for ददृशुर्). $D_{2.7}$ M_1 वानरर्षभाः; D_5 T_1 सर्ववानराः. —After 2, $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B $D_{7.9-11}$ $G_{2.3}$ M K (ed., within brackets) ins. ; while D_6 ins. after 6.10.20 :

167* स हि मेघाचलप्रख्यः कालः पुरुषविग्रहः ।
धर्मायुधधरः श्रीमानुत्पपात विहायसा।
ये चाप्यनुचरास्तस्य चत्वारो भीमविक्रमाः ।
तेऽपि वर्मायुधोपेता भूषणैश्च बभासिरे ।

[B_3 om. l. 1–2. $D_{10.11}$ transp. l. 1–2 and l. 3–4. —(l. 1) D_9 ह; $D_{10.11}$ च (for हि). D_9 -चय- (for -[अ]चल-). D_6 $G_{2.3}$ M महेंद्रसमविक्रमः ; $D_{7.10.11}$ वज्रायुधसमप्रभः (for the post. half). —For l. 2, $D_{6.7.10.11}$ $G_{2.3}$ M subst. :

167(A)* वरायुधधरो वीरो दिव्याभरणभूषितः ।

[D_6 M_3 सर्वायुध- ; G_3 $M_{1.2}$ वर्मायुध- (for वरा°). $M_{1.2}$ दिव्यो (for वीरो).]

—G_2 om. l. 3–4. —(l. 3) $D_{6.9}$ ते (for ये). M_5 [अ]नुगतास्. $\tilde{N}_2$ D_9 तत्र (for तस्य). —(l. 4) M_1 damaged ; M_2 ते च (for तेऽपि). B_1 चर्म- ; $B_{2.3}$ D_9 धर्म- ; D_6 M_3 सर्व- (for वर्म-). —B_2 om. (hapl. ?) from the post. half up to 5^{a}. D_6 G_3 M चापि (G_3 च वि) भूषिताः (for च बभासिरे). $D_{7.10.11}$ भूषणोत्तमभूषिताः (for the post. half).]

3 B_2 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) $Ś_1$ आत्मानं; $Ś_2$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.8.9.12}$ आत्मना; $\tilde{N}_1$ आत्मनः (for तमात्म-). $\tilde{N}_1$ B_4 कृत्वा (for दृष्ट्वा). —^{b}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ D_9 वानरेश्वरः ; D_5 $T_{1.3}$ G_3 वाहिनीपतिः. —^{c}) D_8 दुर्धर्षं; D_9 M_5 दुर्धर्षैश्. —^{d}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ D_9 G_2 वीर्यवान् ; Cg as in text (for बुद्धिमान्).

4 B_2 om. 4 (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś $D_{2.12}$ च; $D_{1.3.4.8}$ स (for तु). —^{b}) B_4 वानरस्तान्. D_{12} om. from उवाच up to वचन in 4^{d}. —^{c}) Ś वीरान् (for सर्वान्). —^{d}) M_5 om. (hapl.) from मुत्तमम् up to वचन in 6^{d}. $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ B_1 $D_{1.3.7.8}$ G_2 अब्रवीत् (for उत्तमम्).

5 B_2 om. 5^{a} (cf. v.l. 2). M_5 om. 5 (cf. v.l. 4). —^{a}) B_3 धर्म- ; D_9 चर्म- (for सर्व-). T_2 -[उ]पेतैश्. —^{b}) Ś $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{1-4.8.12}$ सचिवैः सह (for सह राक्षसैः). —^{c}) $V_{1.3}$ B D_9 वीक्षध्वम् (for पश्यध्वम्). —^{d}) $Ś_1$ अस्माकं तु; $\tilde{N}_1$ अहो हंतुम् ; D_2 योस्मान्हंतुं. $\tilde{N}_1$ $B_{1.2}$ $D_{1.4}$ असंशयं; V_3 $B_{3.4}$ नसंशयं (for न संशयः).

6 M_5 om. up to वचन in 6^{d} (cf. v.l. 4). —^{a}) D_1 सुग्रीववचनं श्रुत्वा. —^{b}) Ś $D_{1-4.8.12}$ वानरर्षभाः ; $\tilde{N}_1$ $B_{2.3}$ हरिपुंगवाः ; $\tilde{N}_2$ B_1 D_9 हरियूथपाः ; $V_{1.3}$ B_4 हरिसत्तमाः. —B_2 om. 6^{c} – 7^{d}. Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) $Ś_1$ D_{12} शाखाम् ; $Ś_2$ शाखा; Ñ B_1 $D_{1.2.4.6.10.11}$ M_2 Ct शालान् ; $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ D_8 शालम् ; $D_{3.9}$ शिलाम् ; T_1 *लान् ; G_1 सालम् (for सालान्). Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{9.12}$ M_1 उत्पाट्य (for उद्यम्य). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.8.9.12}$ सुग्रीवमिदमब्रुवन्($\tilde{N}_1$ $D_{4.8}$ °ब्रवीत् [sic]).

7 B_2 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) $\tilde{N}_2$ B_3 D_9 राजंस्त्वं; $V_{1.3}$ B_1 भो राजन् (for नो राजन्). —For 7^{ab}, Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ subst. :

तेषां संभाषमाणानामन्योन्यं स विभीषणः ।
उत्तरं तीरमासाद्य खस्थ एव व्यतिष्ठत ॥ ८

उवाच च महाप्राज्ञः स्वरेण महता महान् ।
सुग्रीवं तांश्च संप्रेक्ष्य खस्थ एव विभीषणः ॥ ९

रावणो नाम दुर्वृत्तो राक्षसो राक्षसेश्वरः ।
तस्याहमनुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः ॥ १०

तेन सीता जनस्थानाद्धृता हत्वा जटायुषम् ।
रुद्धा च विवशा दीना राक्षसीभिः सुरक्षिता ॥ ११

तमहं हेतुभिर्वाक्यैर्विविधैश्च न्यदर्शयम् ।
साधु निर्यात्यतां सीता रामायेति पुनः पुनः ॥ १२

स च न प्रतिजग्राह रावणः कालचोदितः ।
उच्यमानो हितं वाक्यं विपरीत इवौषधम् ॥ १३

G. 5. 89. 57
B. 6. 17. 13
L. 5. 91. 97

168* व्यादिशास्मान्वधायैषां रक्षसां वानरेश्वर ।

[Ś D_{12} [अ]स्मान्वधे चैषां; D_2 [अ]स्मानिमान्हंतुं; D_4 त्वं महाबाहो. D_{2-4} वानरान् (for रक्षसां). $D_{1.2.4}$ वानरेश्वरः .]

—^{c}) $D_{3.6.10.11}$ T_3 $M_{1.2}$ Ct निपतंति(D_6 °तो). Ś $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.8.10-12}$ $T_{2.3}$ M_1 Ct यावद् ; $\tilde{N}_1$ तावद् ; $\tilde{N}_2$ D_9 पापा; G_2 सर्वे (for चैते). —^{d}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-5.8.12}$ T_1 $M_{1.2}$ अल्पचेतसः ; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ D_9 रुधिरोक्षिताः ; $D_{6.7}$ T_3 $G_{1.3}$ $M_{3.5}$ Cg °तेजसः ; $D_{10.11}$ °चेतनाः (for अल्पजीविताः). ❀ Cv.r : निपतन्तु हताश्चैते धरण्यामल्पतेजसः इति (Cv °ति भद्रः) पाठः. ❀

8 ^{a}) $Ś_2$ संभाष्यमाणानाम् ; $\tilde{N}_2$ D_9 समीक्ष्यमाणानाम्. —^{b}) G_2 वै (for स). —B_2 om. (hapl.) 8^{c}–9^{d}. —^{d}) G_3 नभस्येव. T_3 M_5 विभीषणः (for व्यतिष्ठत). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ D_9 जलधेः खे व्यवस्थितः . ❀ Cr : तेषां संभाषमाणानां तेषु संभाषमाणेषु सत्सु। व्यत्ययेन षष्ठी . . . . .खस्थ एव व्यतिष्ठत। आकाशमस्पृशन्नेव स्थितवानित्यर्थः। ; Cm : तेषामित्यनादरे षष्ठी । . . . . . . खस्थ एव व्यतिष्ठतेति तिष्ठतेर्द्विःप्रयोगो निर्भयत्वेन निष्कम्पावस्थानसूचनार्थः । ; so also Cg.t. ❀ —For 8^{cd}, Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ subst. :

169* सागरस्योत्तरे पारे ख एव समुपस्थितः ।

[Ś $D_{2.3.12}$ पार्श्वे; D_1 तीरे (for पारे). D_4 [उ]परि तदा स्तुतवान् (for [उ]त्तरे पारे ख एव). $D_{1.3.4}$ समवस्थितः (for समुप°). Ś D_{12} सच एव मुपस्थितः ; D_2 खस्थ एव व्यवस्थितः (for the post. half).]

—Then all the above MSS. cont. :

170* युद्धोद्यतेषु शतशो वानरेषु स्थितेषु च।

[$\tilde{N}_1$ * * * तेषु (illeg.) ; D_{1-4} युद्धोद्धतेषु; D_8 युद्धावृते तु (sic). D_8 राक्षसो वानरेषु च (for the post. half).]

9 B_2 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1.3.4}$ $D_{10.11}$ स उवाच (for उवाच च). Ś D_{12} सहसा प्राज्ञः; $\tilde{N}_1$ D_{1-3} स महाप्राज्ञः . —^{b}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.4}$ D_9 नदन् (for महान्). —^{c}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{2.3.12}$ वानरांस्तांश्च; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{1.8.9}$ वानरैः सार्धं(B_3 ज्ञात्वा [sic]) ; D_4 वानरेंद्रं स(for तांश्च संप्रेक्ष्य). —^{d}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{1.8.9}$ समवेक्ष्य; D_4 दृष्ट्वा तत्र; L (ed.) अवेक्ष्य (subm.) (for खस्थ एव). B_3 च भीषणः. D_6 $T_{1.3}$ M_3 सर्वान्वानरयूथपान्. ❀ Cr : सुग्रीवं च (तांश्च ?) संप्रेक्ष्य खस्थ एव विभीषणः इति पाठः. ❀ —After 9, Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ ins. :

171* भो भोः शाखामृगाः सर्वे वचनं मे निबोधत।
रामायाख्यातुमिच्छामि कोसलेन्द्राय धीमते।

[(l. 2) D_{12} ख्यातुम् (for [आ]ख्यातुम्).]; while $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ D_9 ins. after 9; B_2 ins. before 10 :

172* प्राप्तोऽहं राघवं द्रष्टुं बुध्यध्वमिति वानराः।

[B_3 रावणं (sic) (for राघवं).]

10 Before 10, B_2 ins. 172*. —^{a}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ हरयो (for दुर्वृत्तो). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 वानरा रा(B_1 बलवान्रा)वणो नाम. —^{b}) D_{10} marg. ; G_2 रावणो; Cm.g.t as in text (for राक्षसो). $\tilde{N}_2$ V_1 B D_9 T_2 G_1 $M_{1.2.5}$ राक्षसाधिपः ; Cr.m.g.t as in text (for राक्षसेश्वरः). V_3 येन सीता हृता किल. —$\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 transp. 10^{cd} and 11^{ab}. —^{c}) M_5 अस्य (for तस्य). —After 10, Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ ins. :

173* चतुर्भिः सचिवैः सार्धमागतोऽहं न संशयः।
प्राप्तोऽहं राघवं द्रष्टुमिति मां वेत्थ वानराः।

[(l. 1) D_4 विभीषणः (for न संशयः). —(l. 2) D_3 मा (for मां). $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ वेत्तु (sic) (for वेत्थ).]

11 $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 transp. 10^{cd} and 11^{ab}. —^{a}) Ś $\tilde{N}_2$ V_3 B $D_{1-6.8.9.12}$ $T_{1.3}$ M_1 येन (for तेन). —^{b}) D_1 हत्वा (for हृता). —$\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 om. 11^{cd}. —^{c}) D_2 तद्वशा; D_4 संरुद्धा (for रुद्धा च). —^{d}) D_3 समंततः (for सुरक्षिता).

12 ^{a}) Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ M_5 त्रिविधैर् ; G_1 M_1 Ck हेतुमद्- ; Cr.m.g.t as in text (for हेतुभिर्). —^{b}) G_1 निदर्शयन् ; M_1 [अ]पि दर्शयं; Cv.r.m.g.t as in text (for न्यदर्शयम्). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ हेतुभिश्च निदर्शयन् (Ś $D_{3.12}$ °शनैः) ; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ D_9 हेतुमद्भिः प्रदर्शयन् ($V_{1.3}$ °निदर्शयन्); B M_5 हेतुमद्भिर्न्यवेद(B_3 °दर्श)यं(B_4 °निदर्शयं). —^{cd}) $T_{2.3}$ M_5 सा तु; Cg.t as in text (for साधु). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ उक्तवान्बहुशो वाक्यं सीता निर्यात्यतामिति.

13 ^{a}) V_1 D_6 M_1 तु (for च). —^{b}) D_6 राक्षसः (for रावणः). B_1 $D_{1.3.4.8}$ कालनोदितः(D_4 °तं). —After 13^{ab}, Ś $\tilde{N}_1$ $D_{2.12}$ ins. ; $D_{1.3.4.8}$ ins. after 13 :

G. 5. 89. 58
B. 6. 17. 16
L. 5. 91. 98

सोऽहं परुषितस्तेन दासवच्चावमानितः ।
त्यक्त्वा पुत्रांश्च दारांश्च राघवं शरणं गतः ॥ १४
सर्वलोकशरण्याय राघवाय महात्मने ।
निवेदयत मां क्षिप्रं विभीषणमुपस्थितम् ॥ १५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो लघुविक्रमः ।
लक्ष्मणस्याग्रतो रामं संरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १६

174* तेनाहं भृशमाक्रुष्टो रावणेन दुरात्मना ।

[L (ed.) ततो (for तेन). D2.8 आक्रुद्धो (for आक्रुष्टो).]

—^{c}) D4 om. (hapl.?) उच्यमानो हितं. V3 D5–7.10.11 T G2.3 M3 उच्यमानं (V3 °न-). B4 हि तद् (for हितं). —^{d}) Ñ2 V1.3 B D9 मर्तुकाम (for विपरीत). Ś Ñ1 D1–4.8.12 मुमूर्षुरिव भेषजं. —After 13, T2.3 read 17 for the first time, repeating it in its proper place.

14 ^{a}) D1.8 तथा; M2 अहं. B4 आरुषितस् (for परुषितस्). D1.8 मोहाद् (for तेन). V1 सोहं परुषवाक्येन. —^{b}) V1 रावणेन (for दासवच्च). V3 B D9 च विमानितः. —^{c}) Ś Ñ V3 B D1–4.8.9.12 मित्राणि (for पुत्रांश्च). V1 दारांश्च मित्रांश्च; D6 दारांश्च पुत्रांश्च (by transp.). —After 14, Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 ins.:

175* रावणस्यावलिप्तत्वाद्धर्ममेव समाश्रितः ।
सहैभिः सचिवैर्भक्त रामं शरणमागतः ।
न हि मे जीवितेनार्थो नार्थैरर्थैस्तथा सुखैः ।
तदहं सर्वसंत्यागात्त्राणं राममवाप्नुयाम् ।
चोद्यमानो हि बहुशो मया धर्मार्थसंचयम् । [5]
वचो न गृह्णाति भृशं भक्ष्यं विषकृतं यथा ।
जानन्नपि हि तस्याहं वीर्यपौरुषविक्रमान् ।
रावणस्य नृशंसस्य विबुधैरपि दुःसहान् ।
धर्ममेव समाश्रित्य न ज्ञातिवधकाङ्क्षया ।
संत्यज्य स्वजनं सर्वं राघवं शरणं गतः । [10]
सर्वथा शुद्धभावोऽहं न मां शङ्कितुमर्हथ ।

[D1 om., while D2 reads in marg. l. 1–2. —(l. 1) D2 रावणं चावलिप्तत्वां (sic) (for the prior half). —(l. 2) Ś2 D3 सहैव; Ñ2 B सहितः (B1 °तैः); V3 D9 चतुर्भिः (for सहैभिः). V2 सचिवैः सहितो भक्तै (for the prior half). D3 रामस्य शरणं गतः (for the post. half). —(l. 3) B3 तानि (sic) (for न हि). D9 reads मे in marg. Ñ2 V3 B2–4 D1.9 नार्थेनार्थैस्; V1 B1 नार्थैरन्यैस् (for नार्थैरर्थैस्). B3 तदा (for तथा). —(l. 4) Ś Ñ1 D2.3.12 यद्; B4 तम् (for तद्). L (ed.) रामाद् (for रामम्). Ñ2 V1.3 B D9 राघवात्सुखमाप्नुयां; D8 वानरा राममाप्नुयां (for the post. half). —(l. 5) Ś2 चोद्यमाने हि; Ñ1 द्वेष्यमाणो हि; Ñ2 V1.3 B D9 उच्यमानोपि; D1–4.8 नोद्य (D4 वाच्य)मानो हि (D1.8 °नोपि). Ś2 महा- (for मया). Ñ1 D1.8 -संयुतं; Ñ2 V1.3 B D3.4.9 -संहितं; D2 -संश्रितं (for -संचयम्). —(l. 6) L (ed.) न वाचो (for वचो न). D1–3.8 भक्षं (for भक्ष्यं). Ñ2 V1.3 B D9 वचो भृशं न गृह्णाति मुमूर्षुरिव मे (D9 भै)षजं.—D2 reads l. 7–10 in marg. D4 om. l. 7. —(l. 7) V3 D2 च (for हि). Ś2 [अ]थ (for [अ]हं). Ñ1 V3 B2.3 D9 वीर्यं (for वीर्य-). Ñ V1.3 B D3.4 -विक्रमं; D9 -विक्रतः (sic). D1 वीर्यधर्मार्थपौरुषान् (for the post. half). —D9 om. l. 8–11. —(l. 8) Ñ2 V1.3 B [अ]पि (B2–4 [अ]ति-) दुर्बुद्धेर् (for नृशंसस्य). Ś1 दुर्मदान्; Ñ1 D3.4.8 दुःसहं (D8 °हः) (for दुःसहान्). Ñ2 V1.3 B दुस्तरं व (B1 चि)-रसंच (Ñ2 °श्र)यात् (for the post. half). —Ś Ñ1 D4.12 om. l. 9–10. —(l. 9) D1.2 [अ]हमाश्रित्य (for समाश्रित्य). —(l. 10) B4 तं त्यज्य; D1.8 हित्वा तं (D8 हि); D2 हित्वेमां; D3 हित्वाहं (for संत्यज्य). D3 सर्वे (sic) (for सर्वं). V3 स्व-जनान्सर्वान्. —After l. 10, Ñ2 V3 B2–4 ins.:

175(A)* विवक्षया हि तदलं रामसंगमकाङ्क्षया ।

[V3 तु (for हि).];

whereas B1 ins.:

175(B)* चिरकालो हि (ह ?)तवलो रामं शरणकाङ्क्षया ।

—(l. 11) Ñ1 शुभभावो; V3 B1.3 [अ]दुष्ट°; B2 शुद्धकामो (for शुद्धभावो). D2 (marg. as above) जातिरूपेण तस्याहं (for the prior half). D4 अर्हसि (for अर्हथ).]

15 Ś Ñ V1.3 B D1–4.8–12 T2 G1 M2 transp. 15^a and 15^c. —^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 सर्वभूत- (B3 °वृत्त-) (for °लोक-). —^{c}) D5 T3 G3 न्यवेदयत; D9 om.; Cv.m.g.t as in text (for निवेदयत). D8.9 मा. —^{d}) Ñ2 V1.3 B D9 शरणं समुपस्थितं.

16 ^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 तस्य तद्; D8 एवं तु (for एतत्तु). D4 om. (hapl.) from वचनं up to इदं in 16^d. —^{b}) Ś Ñ1 D1–3.8.12 वानरेश्वरः; Ñ2 V1.3 B D9 प्लवगेश्वरः (for लघुविक्रमः). —^{c}) Ś D2.8.12 [अ]ग्रजं (for [अ]ग्रतो). —^{d}) Ś Ñ1 D1–4.8.12 इदं (D4 om.) वचनम्; D5 T1.3 G1.2 संरब्ध इदम्; Cm.g.k.t as in text (for संरब्धमिदम्). ❀ Cr: संरब्धः। स संभ्रमसंरब्ध इति पाठः. ❀ —For 16^{cd}, Ñ2 V1.3 B D9 subst.:

176* राघवं समुपागम्य लक्ष्मणं चाब्रवीदिदम् ।

[B1.4 समुपक्रम्य (for समुपागम्य).]

—After 16, D7.10.11 T2 ins.; D5 T1 G2 M3.5 Cr.m.g ins. l. 1–2 after 19 and l. 3–14 after 17; whereas D6 T3 G1.3 M1.2 ins. l. 1–2 and l. 3–14 after 19 (M1.2 cont. after 178*) and 16 respy.:

177* प्रविष्टः शत्रुसैन्यं हि प्राप्तः शत्रुरतर्कितः ।
निहन्यादन्तरं लब्ध्वा उलूक इव वायसान् ।
मन्त्रे व्यूहे नये चारे युक्तो भवितुमर्हसि ।
वानराणां च भद्रं ते परेषां च परंतप ।

रावणस्यानुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः ।
चतुर्भिः सह रक्षोभिर्भवन्तं शरणं गतः ॥ १७
रावणेन प्रणिहितं तमवेहि विभीषणम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये क्षमं क्षमवतां वर ॥ १८
राक्षसो जिह्मया बुद्ध्या संदिष्टोऽयमुपस्थितः ।
प्रहर्तुं मायया छन्नो विश्वस्ते त्वयि राघव ॥ १९
वध्यतामेष तीव्रेण दण्डेन सचिवैः सह ।
रावणस्य नृशंसस्य भ्राता ह्येष विभीषणः ॥ २०
एवमुक्त्वा तु तं रामं संरब्धो वाहिनीपतिः ।
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं ततो मौनमुपागमत् ॥ २१

G. 5. 89. 71
B. 6. 17. 30
L. 5. 91. 110

अन्तर्धानगता ह्येते राक्षसाः कामरूपिणः । [5]
शूराश्च निकृतिज्ञाश्च तेषु जातु न विश्वसेत् ।
प्रणिधी राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य भवेदयम् ।
अनुप्रविश्य सोऽस्मासु भेदं कुर्यान्न संशयः ।
अथवा स्वयमेवैष छिद्रमासाद्य बुद्धिमान् ।
अनुप्रविश्य विश्वस्ते कदाचित्प्रहरेदपि । [10]
मित्राटविबलं चैव मौलं भृत्यबलं तथा ।
सर्वमेतद्बलं ग्राह्यं वर्जयित्वा द्विषद्बलम् ।
प्रकृत्या राक्षसो ह्येष भ्रातामित्रस्य वै विभो ।
आगतश्च रिपोः पक्षात्कथमस्मिंश्च विश्वसेत् ।

[D_7 B (ed. within brackets) repeat l. 1–2 after 19.—(l. 1) D_6 M_3 Cg प्राज्ञः; Cv.t as above (for प्राप्तः). M_5 अतंद्रितः (for अतर्कितः).—(l. 2) D_5 चापि सान् (corrupt); B (ed., second time) वायसं (for वायसान्). $D_{10.11}$ Ct वायसानिव (by transp.). $D_{6.7}$ (both times) T_2 $G_{2.3}$ M_5 उलूकानिव वायसः (T_2 °साः) (for the post. half). ❀ Cr : उलूक इव वायसानिति पाठः . ❀—(l. 3) T_3 चापि; M_6 चारैर् (for चारे).—(l. 5) M_2 अंतर्धानं गता.—(l. 6) D_6 निकृतज्ञाश्च. $D_{10.11}$ तेषां (for तेषु).—(l. 8) G_1 तु (for सो). M_5 [ऽ]स्माकं (for ऽस्मासु).—(l. 9) $M_{1.2}$ [इ]ह (for [ए]ष). D_7 वीर्यवान् (for बुद्धिमान्).—G_3 repeats l. 8 in place of l. 10.—(l. 10) D_7 T_2 M_5 विश्वस्तः (for विश्वस्ते).—(l. 11) $D_{6.7}$ T_1 M_3 Cv.m.g मित्राटवी- ; G_1 मित्राणां स्व- ; $G_{2.3}$ M_1 Ck मित्रादपि; Cr.t as above (for मित्राटवि-). $D_{10.11}$ M_1 Cv.k.t मौल-; Cr.m.g as above (for मौलं). G_2 भृत्यं; Cv.k.t as above (for भृत्य-). ❀ Ct : मौलभृत्यबलमिति समाहारद्वन्द्वः. ❀—(l. 12) G_1 द्विषां बलं (for द्विषद्बलम्).—(l. 13) D_5 $T_{1.3}$ $M_{3.5}$ राक्षसेंद्रस्य; T_2 राक्षसो ह्येवं. $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ G_1 M_3 ते (for वै). $D_{7.10.11}$ M_3 प्रभो.—(l. 14) D_7 तु (for first च). $D_{10.11}$ रिपुः साक्षात्; T_2 रिपोः पक्षः. D_5 $T_{1.3}$ $M_{1.3}$ हि (for second च).]

17 $T_{2.3}$ read 17 for the first time after 13, repeating it here.—^{a}) Ś $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1.2}$ $D_{1.2.8.12}$ **वीरो**; $D_{3.4}$ **वीर** (for भ्राता).—^{b}) D_1 T_3 (after corr. marg. as in text) **स्मृतः** (for श्रुतः).—^{c}) Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ **सचिवैः सार्धं** (for सह रक्षोभिः).—^{d}) V_3 **शरणागतः** (for शरणं गतः). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ **शरणार्थं किलागतः**.—After 17, D_5 T_1 G_2 $M_{3.5}$ ins. l. 3–14 of 177*.

18 ^{a}) $\tilde{N}_1$ B_1 D_9 [ए]व प्रहितं; $\tilde{N}_2$ प्रहितं तं; V_3 प्रणिहितः; $D_{10.11}$ Ct प्रणीतं हि; Cg.k प्रणिहितं (as in text).—^{b}) $Ś_1$ D_{12} त्वमवे(D_{12} °वै [sic])हि; $\tilde{N}_1$ $D_{1.4-6.8.11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ **तमवैहि**(sic); $\tilde{N}_2$ **मन्येहं** (subm.); V_1 B_{1-3} **मन्येहं तं**(V_1 **हि**); B_4 **मन्ये चाहं**; D_9 **तं मन्येहं** (for **तमवेहि**). $M_{1.2}$ **निशाचरं** (for **विभीषणम्**). V_3 **स नो हंतुं विभीषणः**.—^{c}) $\tilde{N}_1$ **नास्य** (for **तस्य**). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ **संग्रहणं**; $B_{1.3}$ [**अ**]**हं विग्रहं**.—^{d}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{3.12}$ [**ऽ**]**क्षमं** (for **क्षमं**). Ś $B_{2.4}$ **क्षमयतां**; $\tilde{N}_2$ D_9 **बलवतां** (for **क्षमवतां**). $D_{1.3.4.8}$ **न क्षमं**(D_3 om. hapl.) **क्षमतां वर**. ❀ Cr.g.t: क्षमवतां - युक्त(Cr हित)व्यापारवताम् (Ct °तां क्षमावतां वा । ह्रस्व आर्षः). ❀

19 ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_1 B D_9 $T_{2.3}$ **राक्षस्या**. V_3 B **दुष्टया** (for **जिह्मया**).—^{b}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ **संदु**(D_1 **सं***; D_4 **संतु**)**ष्टोयम्**. D_5 T_1 M_3 **उपागतः**; $D_{7.10.11}$ $M_{1.2}$ Ct **इहागतः**; T_2 **अवस्थितः** (for **उपस्थितः**). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 **जिह्मया**($\tilde{N}_2$ V_1 D_9 **दुष्टया**) **समुपस्थितः**.—^{d}) $D_{7.10.11}$ G M_5 **चानघ** (for **राघव**).—For 19^{cd}, Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ $M_{1.2}$ subst.:

178* प्रहर्तुं त्वयि विश्वस्ते प्रच्छन्नमथ वानघ ।

[$\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ मयि च; V_3 इव च; $D_{2.4.8.9}$ अपि च(D_2 वा) (for अथ वा). $B_{1.3}$ D_1 प्रच्छन्नः(D_1 विश्वस्तं) सोपि(B_3 D_1 मयि) चानघ; $M_{1.2}$ प्रच्छन्नो मयि वानघ (for the post. half).]

—Then $M_{1.2}$ cont., while $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ G $M_{3.5}$ ins. l. 1–2 of 177* after 19.

20 ^{ab}) D_8 **एव** (for **एष**). Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.9.12}$ **दंडेन** (for **तीव्रेण**). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.12}$ **तीक्ष्णेन** (for **दण्डेन**). D_8 M_3 **दंडेन तीव्रेण** (by transp.). $\tilde{N}_2$ V_1 B D_9 **तीव्रेण स**(B_2 **सु**)**सुहृज्जनः**($\tilde{N}_2$ V_1 °**नैः**); V_3 **तीव्रेण खलु दुर्जयः** (for ^{b}).—^{d}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.8.12}$ **भ्राता पापो**; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_9 **प्राप्तो भ्राता**; G_2 **भ्राता ह्येव**.

21 ^{a}) D_1 **ततो**; D_3 **तु** (subm.) (for **तु तं**). D_2 **रामस्य**; D_9 **रामं स** (for **तं रामं**).—^{b}) Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.6.8.9.12}$ **सुग्रीवो** (for **संरब्धो**).—^{c}) Ś $D_{2.12}$ **वाक्यज्ञं** (for °**ज्ञो**). Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{4.9.12}$ **वाक्यकुशलस्**; $D_{1.3}$ **देशकालज्ञस्**.—^{d}) T_3 **ध्यानम्** (for **मौनम्**). Ś V_3 $D_{3.8.12}$ **उपाग**(Ś D_{12} °**श्रि**)**तः**; L (ed.) **उपस्थितः**.—After 21, Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ ins.:

179* तस्मिन्मौनमनुप्राप्ते सुग्रीवे राघवस्तदा ।
धर्ममेवाग्रतः कृत्वा विमर्शमगमत्तदा ।

G. 5. 90. 1
B. 6. 17. 31
L. 5. 91. 111

सुग्रीवस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा रामो महाबलः ।
समीपस्थानुवाचेदं हनूमत्प्रमुखान्हरीन् ॥ २२

यदुक्तं कपिराजेन रावणावरजं प्रति ।
वाक्यं हेतुमदत्यर्थं भवद्भिरपि तच्छ्रुतम् ॥ २३

सुहृदा ह्यर्थकृच्छ्रेषु युक्तं बुद्धिमता सता ।
समर्थेनापि संदेष्टुं शाश्वतीं भूतिमिच्छता ॥ २४

इत्येवं परिपृष्टास्ते स्वं स्वं मतमतन्द्रिताः ।
सोपचारं तदा राममूचुर्हितचिकीर्षवः ॥ २५

[(l. 1) D1 अस्मिन् (for तस्मिन्). Ñ2 V1.3 B D9 रामो धर्मभृतां वरः (for the post. half). —(l. 2) Ś D12 दैवम् (for धर्मम्). Ś1 D12 क्षणं; Ś2 क्षमं; D8 क्षणात् (for तदा).]

—D1–4.8 cont.:

180* सुग्रीवस्य च तद्वाक्यं श्रुत्वा रामो महामतिः।
सम्यग्विमृश्य तद्धीमान्सुसुहूर्तमिवान्तरम्।

[(l. 1) Cf. 22^ab. D1.2.8 तु (for च). —(l. 2) D1 विमृश्य स; D4 विधिमुखेर्; D8 विममृषे (for विमृश्य तद्). D2.8 स्वोत्तरं.]

—After 179*, Ñ2 V1.3 B1–4 D9 G (ed.) ins. an addl. colophon.

[*Kāṇḍa name*: B4 om.; Ñ2 V1.3 B2.3 D9 सुन्दर°. —*Sarga name*: Ñ2 V1.3 B1–4 D9 विभीषणा(V1 D9 °ण)गमनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): B3 om.; Ñ2 D9 96; V1.3 81; B1 84; B4 98; G (ed.) 89.]

22 For 22^a–25^b, Ñ2 V1.3 B D9 subst. 182*. —^a) Ś D12 च (for तु). D1 कपीश्वरस्य वचनं; D2.8 स तत्कपीश्वरवचो. —^b) D5.6 T1.3 M3.5 महायशाः (for °बलः). Ś Ñ1 D1–4.8.12 रामः श्रुत्वा विमृश्य च. —^cd) D10.11 कपीन् (for हरीन्). Ś Ñ1 D1–4.8.12 ततः सुग्रीवसचिवानिदं वचनमब्रवीत्. —After 22, Ś Ñ1 D1–4.8.12 L (ed.) ins.:

181* परवानस्मि सर्वेषु भवत्सु हितबुद्धिषु।
अनुष्ठेयं मया किंचिदिह प्राप्ते विभीषणे।
तद्वक्तुमर्हन्ति हि मे भवन्तः
श्रेयोर्थिनः श्रेयसि संनियुक्ताः।
यत्प्राप्तकालं च हितं च मत्वा [5]
कालोपपन्नं च विचार्य सर्वम्।

Colophon.

[(l. 1) D1 वानरेषु निवेशते (for the post. half). —(l. 2) Ś च यत् (for मया). D1 प्राप्ते रावणबांधवे (for the post. half). —(l. 3) D4 अर्हंतु. D2 च (for हि). D1 वै (for मे). —(l. 4) Ś1 श्रेयोर्थिने; D2 श्रेयोस्थितः. Ñ1 चैव युक्ताः; D1 संप्रयुक्ताः (for संनि°). —(l. 5) D12 om. (hapl.) हितं च. D2.8 विहितं (for च हितं). —(l. 6) D1 विचिंत्य (for विचार्य). Ñ1 सम्यक्; D2 सर्वे; D8 सर्वैः.]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 D1.8 om.; Ś2 Ñ1 D2–4.12 सुन्दर°. —*Sarga name*: Ś1 D8 विभीषणगमनं(D8 °नः); Ś2 D1.3.4.12 विभीषणा(Ś2 °णानु)गमनः(Ś2 D4.12 °नं); Ñ1 विभीषणप्रयाणकं; D2 विभीषणप्रयाणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 D1.2.4.8.12 om.; Ś2 94; D3 101; L (ed.) 91. —After colophon, D1 concludes with राम.]

23 For subst. in Ñ2 V1.3 B D9, cf. v.l. 22 and 25. For 23^a–25^b, Ś Ñ1 D1–4.8.12 subst. 182*. —^c) D7 G1 M3 अर्थ्यं च (for अत्यर्थं). —^d) D10.11 च (for तच्).

24 For subst. in Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12, cf. v.l. 22, 23 and 25. —^a) D6.10.11 M1.2 सुहृदामर्थ-; D7 सुहृदां ह्यर्थ-. —^b) T3 उक्तं (with hiatus) (for युक्तं). G3 बुद्धिमतां. D5.6.10.11 T1.3 G2 M1.2 सदा (for सता). —G2 reads 24^cd twice. —^c) D10.11 T1 Ct [उ]प-; Cv.r.m.g.k as in text (for [अ]पि).

25 ^b) ❀ Cr: स्वं स्वं मतमतन्द्रिताः इति पाठः. ❀ —For 22^a–25^b, Ñ2 V1.3 B D9 subst.; while Ś Ñ1 D1–4.8.12 subst. for 23^a–25^b:

182* प्राप्तं विभीषणं श्रुत्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत्।
स्मयन्निव स्पृशन्हस्तं हस्तेनामित्रतापनः।
हरिश्रेष्ठ महाबाहो वचनं श्रूयतां मम।
आनृशंस्ये तदात्वे च आयत्यां चैव संश्रितम्।
आस्यतामिति सुग्रीव सचिवांश्च समाह्वय। [5]
हनुमत्प्रमुखान्सर्वानन्यांश्च हरियूथपान्।
तैः समर्थैश्च वक्तव्यं करिष्यामि परीक्षणम्।
सम्यग्वदसि सुग्रीव राजानो हि बहुच्छलाः।

[(l. 1) Ñ2 D9 मत्वा (for श्रुत्वा). —Ñ2 V1.3 B D9 om. l. 2–3. —(l. 2) Ś D2.12 हस्ते (for हस्तं). Ñ1 D8 -कर्षणः (for -तापनः). Ś D12 राघवः शत्रुतापनः; D8 रामो वै शत्रुसूदनः (for the post. half). —(l. 3) D1 transp. वचनं and श्रूयतां. —(l. 4) Note hiatus between the two halves. D8.9.12 आनृशंसे(D9 °स्यं). D8 निश्रितं (for संश्रितम्). Ñ2 V1.3 B D3.9 त(V1.3 य)थायत्यां च संश्रुतं (V1 सं * तं [illeg.]; V3 B1 संश्रितं; B2.3 संस्थितं; B4 D9 संश्रितः) (for the post. half). —(l. 5) Ś D12 श्रूयताम्. Ñ2 V1 B3.4 D3.8.9 इह; B2 इव (for इति). Ś V3 B1 D2.12 सुग्रीवं; Ñ1 सुग्रीवः. D8 तान् (for च). Ś Ñ1 D2.12 समाह्वयत्; Ñ2 V3 B D9 समानय. —(l. 6) Ñ2 D9 वानरान् (for अन्यांश्च). V3 (m. also as above) -पुंगवान् (for

अज्ञातं नास्ति ते किंचित्त्रिषु लोकेषु राघव ।
आत्मानं पूजयन्राम पृच्छस्यस्मान्सुहृत्तया ॥ २६
ह्ये सत्यव्रतः शूरो धार्मिको दृढविक्रमः ।
परीक्ष्यकारी स्मृतिमान्निसृष्टात्मा सुहृत्सु च ॥ २७
तस्मादेकैकशस्तावद्ब्रुवन्तु सचिवास्तव ।
हेतुतो मतिसम्पन्नाः समर्थाश्च पुनः पुनः ॥ २८
इत्युक्ते राघवायाथ मतिमानङ्गदोऽग्रतः ।
विभीषणपरीक्षार्थमुवाच वचनं हरिः ॥ २९
शत्रोः सकाशात्संप्राप्तः सर्वथा शङ्क्य एव हि ।
विश्वासयोग्यः सहसा न कर्तव्यो विभीषणः ॥ ३०

G. 5. 90. 10–
B. 6. 17. 39–
L. 5. 92. 12

-यूथपान्). D_2 नीलं च हरियूथपं (for the post. half). —D_9 om. l. 7–8. —(l. 7) Ñ$_1$ समभ्येत्य; Ñ$_2$ D_2 समेत्येति; V_1 B_4 D_8 संमंत्र्येति; V_3 B_1 $D_{1.4}$ समर्थ्येति; $B_{2.3}$ समेत्य हि (for समर्थश्च). Ñ$_1$ V_1 B_1 कर्तव्ये; Ñ$_2$ V_3 B_{2-4} $D_{1-3.8}$ कर्तव्यं; D_4 om. (for वक्तव्यं). —(l. 8) D_1 बहुवत्सलाः; D_8 बहुभिः च्छलाः (sic) (for हि बहुच्छलाः).]

—Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_9 cont.; while Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.8.12}$ ins. after 28:

183* ततः सुग्रीववचनात्समीयुर्वानरर्षभाः ।
सर्वे शास्त्रविदः शूरा देवपुत्राः प्रहारिणः ।
विभीषणस्य ते वाक्यं श्रुत्वा तु हरियूथपाः ।
प्रणम्य शिरसा रामं स्थिताः प्राञ्जलयस्तदा ।

[(l. 1) Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_9 कपि(Ñ$_2$ D_9 हरि)यूथपाः (for वानरर्षभाः). —(l. 2) D_8 सर्व- (for सर्वे). Ś$_2$ Ñ$_2$ V_3 B_1 D_{12} चा(Ś$_2$ D_{12} श)स्त्रविदः; V_1 B_{2-4} D_9 चार्थविदः; $D_{3.4}$ ते बलिनः (for शास्त्रविदः). Ñ$_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.2}$ D_9 सर्वे(B$_2$ °र्व-) शस्त्र-; B_4 सर्वे चास्त्र- (for देवपुत्राः). B_3 सर्वशस्त्रप्रहर्षिणः (for the post. half). —D_9 om. from l. 3 up to 25^{cd}. —(l. 3) D_3 हरीश्वरस्य. Ś D_{12} वाक्यं च; Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_3 तद्वाक्यं (for ते वाक्यं). V_1 B D_2 ते; $D_{1.8}$ प्राग् (for तु). Ñ$_2$ V_3 ते श्रुत्वा. Ñ$_2$ V_1 $B_{1.4}$ -पुंगवाः (for -यूथपाः). —Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B om. l. 4. —(l. 4) Ñ$_1$ D_2 तथा (for तदा).]

—Before 25^{cd}, Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.8.12}$ read 28 (including 183*). —^{cd}) Ś$_2$ $D_{1-4.8.12}$ ततो(D_8 तु ते) रामम्; Ñ$_2$ V_1 D_7 तदा(D_7 इदं) वाक्यम् (for तदा रामम्). Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.6.8.10-12}$ प्रिय- (for हित-). B_4 इदमूचुर्महात्मानं राघवं हितकारिणः.

26 V_1 illeg. for ^{ab}. —^{a}) B_1 नाज्ञातं; B_3 $D_{7.11}$ अज्ञानं. B_1 D_9 च (for न). D_2 तत् (for ते). G_2 राम (for किंचित्). —^{c}) Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.8.12}$ महाभाग्यादात्मनस्तु; Ñ$_2$ B_4 D_9 स राज(B_4 प्रजान)न्पूजयन्प्राज्ञः(D_9 °ज्ञ); V_1 B_1 अज्ञातं पूजयन्प्राज्ञ(B_1 °ज्ञः); V_3 B_2 स जान(B_2 स्वजना)न्पूजयन्प्राज्ञः(B_2 °ज्ञ); B_3 स जनान्पूरयन्प्राज्ञः; M_3 Cm.g आत्मानं सूचयञ्जानन्; Cv.r.k.t as in text. ❀ Cm: पूजयन्निति पाठे तु आत्मानम् अस्मान् प्रत्येकं पूजयन् मानयन् अस्मान् पृच्छसि। यद्वा आत्मानं पूजयन् जानन्निति स्वभावं परिपालयन्।; so also Cg which adds प्रत्येकं माननाभिप्रायेणैव आत्मानमित्येकवचनप्रयोगः. ❀ —^{d}) B_1 $D_{1.9}$ पृच्छत्यस्मान्(B_1 °र्थं). D_9 सुहृत्तमान्.

27 ^{a}) G_3 सत्यव्रत सः (unmetric); G (ed.) हि सत्यरतः. —^{b}) D_7 M_2 धर्मात्मा (for धार्मिको). V_3 दृष्ट-विक्रमः; $D_{5.9}$ दृढविक्रम. —^{c}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ M_3 मतिमान्(M_3 °मन्) (for स्मृतिमान्). —^{d}) Ś D_{12} निश्चलात्मा; Ñ$_2$ B_4 $D_{4.8}$ विसृष्टात्मा; $B_{2.3}$ नि(B_3 वि)सृष्टार्थः; D_5 निहृष्टात्मा; Cr निविष्टात्मा; Cm.g.k.t निसृष्टात्मा (as in text). Ś Ñ$_1$ $D_{1.2.4.8.12}$ महाद्युतिः(D_4 °ते); B_4 सुहृत्तथा (for सुहृत्सु च). —After 27, Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.8.12}$ ins.:

184* तस्मात्त्वं स्वमभिप्रायं प्रब्रुवन्तु प्लवंगमाः ।
ते हेतुमतिसम्पन्नाः समस्ताश्च पुनः पुनः ।
पृथक्पृथक्परीक्षार्थं यत्क्षमं यच्च नो हितम् ।

[Cf. 28. —(l. 1) $D_{1.2}$ त्वां(D_2 स्वं) समभिप्रायं; $D_{3.4}$ एकैकशस्तावद्. D_2 ब्रुवंतु त्वां; $D_{3.4.8}$ त्वां ब्रुवंतु; D_{12} प्रब्रुवंतः (for प्रब्रुवन्तु). D_1 ब्रुवंतु प्लवगोत्तमाः (for the post. half). —Ñ$_1$ $D_{3.8}$ om. l. 2. —(l. 2) $D_{1.4}$ हेतुमन्- (for ते हेतु-). —D_4 om. l. 3. —(l. 3) D_{12} परीक्ष्यार्थं. Ś D_{12} हितं; D_3 कृत्यं (for क्षमं). Ś$_1$ Ñ$_1$ D_{12} वो (for नो).]

28 Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.8.12}$ read 28 before 25^{cd}. —^{a}) V_3 अस्माद् (for तस्माद्) and ते वै (for तावद्). —^{b}) D_9 वदंतु. $B_{2.3}$ ततः; B_4 तदा (for तव). —^{c}) $D_{2.8}$ एते तु (for हेतुतो). Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_9 G (ed.) हे(G[ed.] है)तुका मंत्रसंपन्ना; T_3 हेतूनामपि संपन्नाः. ❀ Cr: हेतुतो मतिसम्पन्ना इति पाठः. ❀ —^{d}) Ś Ñ$_1$ $D_{1-3.8.12}$ G_3 समस्ताश्च(D_2 °स्तु); Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_9 बहवश्च; L (ed.) संमताश्च (for समर्थाश्च). $D_{7.10.11}$ T_2 $G_{1.2}$ M_5 तथा; $M_{1.2}$ पृथक् (for second पुनः). —After 28, Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.8.12}$ ins. 183*.

29 ^{a}) D_7 G_1 M_1 [उ]क्तो; T_3 M_5 [उ]क्त्वा. Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_9 तु तदा(B_1 °तो; B_4 °था) वाक्ये; T_2 राघवस्याथ (for राघवायाथ). —^{b}) Ñ$_2$ $B_{1.2}$ तथा; $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ D_9 तदा; D_6 T_3 G_2 [ऽ]ब्रवीत् (for ऽग्रतः). —^{d}) B_4 उक्तवान् (for उवाच). Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_9 हितं (for हरिः). —For 29, Ś Ñ$_1$ $D_{1-4.8.12}$ subst.:

185* इत्युक्तो राघवः सर्वैर्हरिभिर्हरियूथपैः ।
मतिमानङ्गदो वाक्यमिदं राममुवाच ह ।

[(l. 1) Ñ$_1$ D_2 [उ]क्त्वा (sic); D_4 [उ]क्ते. $D_{2.4}$ राघवे. D_1 इत्युक्तं राघवं सर्वैर् (for the prior half).]

30 ^{a}) D_1 प्राप्तस्तु (for संप्राप्तः). —^{b}) Ś$_1$ तत्कृतामयं; Ś$_2$ V_3 B_{1-3} $D_{1.3.4.9.12}$ तर्क्यतामयं; Ñ$_1$ तर्कितो ह्यहं;

G. 5. 90. 11
B. 6. 17. 40
L. 5. 92. 13

छादयित्वात्मभावं हि चरन्ति शठबुद्धयः ।
प्रहरन्ति च रन्ध्रेषु सोऽनर्थः सुमहान्भवेत् ॥ ३१
अर्थानर्थौ विनिश्चित्य व्यवसायं भजेत ह ।
गुणतः संग्रहं कुर्याद्दोषतस्तु विसर्जयेत् ॥ ३२
यदि दोषो महांस्तस्मिंस्त्यज्यतामविशङ्कितम् ।
गुणान्वापि बहूञ्ज्ञात्वा संग्रहः क्रियतां नृप ॥ ३३
शरभस्त्वथ निश्चित्य सार्थं वचनमब्रवीत् ।
क्षिप्रमस्मिन्नरव्याघ्र चारः प्रतिविधीयताम् ॥ ३४
प्रणिधाय हि चारेण यथावत्सूक्ष्मबुद्धिना ।
परीक्ष्य च ततः कार्यो यथान्यायं परिग्रहः ॥ ३५
जाम्बवांस्त्वथ संप्रेक्ष्य शास्त्रबुद्ध्या विचक्षणः ।
वाक्यं विज्ञापयामास गुणवद्दोषवर्जितम् ॥ ३६
बद्धवैराच्च पापाच्च राक्षसेन्द्राद्विभीषणः ।
अदेशकाले संप्राप्तः सर्वथा शङ्क्यतामयम् ॥ ३७

V$_{1}$ B$_{4}$ त्यज्यतामयं ; D$_{2}$ शंक्यतामयं ; D$_{8}$ तर्कयामहे ; D$_{10.11}$ T$_{2}$ G Ct तर्क्य एव हि (for शङ्क्य एव हि). —^{cd}) Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ विश्वासयोग: ; D$_{7.10.11}$ Ct विश्वासनीय: (for विश्वासयोग्य:). Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ विभीषणे. D$_{2}$ विश्वसेद्वैरिपक्षेषु सोनर्थश्च कृतो भवेत्. —For 30^{cd}, Ś Ñ$_{1}$ D$_{1.3.4.8.12}$ subst.:

186* विश्वासो हरिसैन्येन न कर्तव्य: कथंचन ।

[D$_{1.3.8}$ ह्यरिपक्षेषु(D$_{1}$ °क्षे तु; D$_{8}$ °क्षस्य) ; D$_{4}$ ह्यरिसैन्येषु. D$_{4}$ transp. न and कर्तव्य:. Ñ$_{1}$ D$_{1.3.4.8}$ कदाचन (for कथंचन).]

31 Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ repeat 31 after 35. —^{a}) Ś Ñ V$_{1.3}$ B D$_{3.4.9.12}$(Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ second time) [आ]त्मनो भावं (for [आ]त्मभावं हि). Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ (all first time) प्रच्छाद्य भावमेते हि; D$_{1}$ गोपायित्वात्मभावं तु. —^{b}) Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B$_{1.4}$ (all second time) भवंति; B$_{2.3}$(both second time) भजंति; D$_{4}$ वदंति (for चरन्ति). B$_{4}$(first time) शठवृत्तय: . —^{c}) B$_{2}$ (first time) प्रवदंति (for प्रहरन्ति). Ś$_{1}$ रक्षेषु; D$_{1}$ रंध्रे वै; D$_{9}$ (first time) चक्रेषु. —^{d}) B$_{2.3}$(both first time) सोर्थश्च (for सोऽनर्थ:). Ś तत्कृतो; Ñ V$_{1.3}$ B(Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B$_{1-3}$ both times ; B$_{4}$[first time] सुकृतो; B$_{4}$ second time) D$_{2-4.8.9}$(both times) स्वकृतो; D$_{1}$ तै: कृतो; D$_{12}$ सत्कृतो (for सुमहान्). D$_{3}$ भवान् (sic). ❀ Cv.r : सोऽनर्थ: सुमहान्भवेदिति पाठ: . ❀

32 ^{ab}) D$_{8}$ व्यवस्थाप्य (for व्यवसायं). Ñ$_{2}$ D$_{2.9}$ वै; V$_{1}$ B$_{4}$ D$_{8}$ च; G वा (for ह). V$_{3}$ B$_{1}$ भजेति च (sic) ; B$_{2}$ D$_{3}$ भजेत्तत: ; D$_{4.7}$ भजेदिति(D$_{7}$ °ह). Ś Ñ$_{1}$ D$_{12}$ व्यवसायो भवेदिति (for ^{b}). D$_{1}$ अर्थान्विनिश्चित्य हृदा विचार्यं च पुन: पुन: . —^{c}) Ñ$_{1}$ कृत्वा (for कुर्याद्). —^{d}) T$_{2}$ च (for तु). Ś Ñ$_{1}$ D$_{1.2.4.8.12}$ M$_{3}$ च(D$_{1}$ M$_{3}$ तु) विवर्जयेत् ; Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ D$_{9}$ च विसर्जनं; B$_{1.4}$ D$_{3}$ च विवर्जनं; B$_{2.3}$ च विवर्जितं.

33 ^{a}) Ś Ñ$_{1}$ D$_{1-4.8.12}$ अस्मिंस् ; B$_{2.3}$ तत्र (for तस्मिंस्). —^{b}) Ś B$_{4}$ D$_{1.3.12}$ अविशंकया; Ñ$_{1}$ एव शंकया; D$_{2}$ अविशंक्य तत् ; D$_{4}$ एष सर्वथा. —^{c}) D$_{1-4.8}$ च (for वा). Ñ$_{1}$ गुणार्थापि (sic) (for गुणान्वापि). D$_{1}$ मत्वा; D$_{2}$ रम्यान् (for ज्ञात्वा). Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ गुणं प्रभूतं मत्वा वा(V$_{3}$ B$_{1}$ च) ; D$_{7}$ सुगुणान्निर्गुणाञ्ज्ञात्वा. —^{d}) Ś Ñ$_{1}$ D$_{1-3.8.12}$ इति; D$_{4}$ इह; G$_{2.3}$ विभो (for नृप).

34 ^{a}) B$_{1}$ D$_{8}$ सरभस्. Ñ$_{2}$ B$_{1-3}$ D$_{9}$ चाथ; V$_{1}$ B$_{4}$ चापि; V$_{3}$ च वि- (for त्वथ). Ś Ñ$_{1}$ D$_{2-4.12}$ M$_{1.2.5}$ संचिंत्य; D$_{1}$ नि:सृत्य. —^{b}) Ś Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.8.9.12}$ हरिर् ; D$_{5}$ T$_{1}$ सांत्वं; D$_{7}$ T$_{2.3}$ G$_{1}$ M$_{3}$ Cm.g साध्यं; G$_{3}$ M$_{5}$ वीरो; Cr.k.t as in text (for सार्थं). ❀ Cv : शरभस्त्वथ निर्जि(°श्चि)त्य वीरो वचनमब्रवीत् इति पाठ: . ❀ —^{c}) Ś Ñ$_{1}$ D$_{1-4.8.12}$ अस्मै (for अस्मिन्). —^{d}) Ñ$_{1}$ वच: (for चार:). G$_{3}$ प्रचार: प्रविधीयतां.

35 ^{a}) Ś D$_{12}$ [अ]थ; V$_{1}$ सु- ; B$_{1.4}$ D$_{4}$ च (for हि). —^{b}) Ś Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.8.12}$ ततो भाव: परी(B$_{2.3}$ समी)-क्ष्यतां(Ś D$_{12}$ °क्ष्यते) ; D$_{9}$ ततो भाव: **** (om. hapl.). —^{c}) B$_{2-4}$ तु (for च). Ñ$_{1}$ D$_{1.12}$ तथा; D$_{8}$ यथा (for तत:). Ś$_{1}$ D$_{9.12}$ कार्यं (for कार्यो). D$_{2}$ परीक्षा च तथा कार्या. —^{d}) Ś Ñ$_{1}$ D$_{12}$ यथा न्याय: ; D$_{2}$ T$_{3}$ M$_{3}$ यथान्याय्यं. —After 35, Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ repeat 31.

36 ^{a}) Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B D$_{9}$ अपि; D$_{2.4}$ अथ (for त्वथ). D$_{1}$ संप्राप्य ; D$_{3}$ संचिंत्य ; D$_{8}$ संक्षेपं ; D$_{9}$ संप्रेक्ष्य च (hypm.). —After 36^{a}, V$_{3}$ erroneously reads 38^{b}–39^{b}. —^{b}) G$_{1}$ विचारण: (for विचक्षण:). D$_{6}$ T$_{3}$ M$_{1}$ नयापनयकोविद: ; D$_{9}$ तत: कार्यं यथोचितं. —D$_{5}$ om. 36^{d} – 38^{c}. —^{d}) D$_{3.4}$ गुणवान् (for गुणवद्). Ñ$_{1}$ गुरुधर्षविवर्जितं; B$_{1.2}$ D$_{8}$ गुणदोषविवर्जितं. ❀ Cr : गुणवद्दोषवर्जितमिति पाठ: . ❀

37 D$_{5}$ om. 37 (cf. v.l. 36). —^{a}) Ś Ñ$_{1}$ D$_{3.12}$ बद्धवैरश्च पापश्च; V$_{3}$ वर्जितं बद्धवैराच्च (sic). —^{b}) Ś D$_{3.12}$ M$_{5}$ राक्षसेंद्रो; Ñ$_{1}$ राक्षसश्च (for राक्षसेन्द्राद्). —D$_{1}$ om. (hapl.) 37^{c} – 39^{b}. —^{c}) Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{2.9}$ अदेशकालं(B$_{4}$ D$_{2}$ °ल:). —^{d}) Ñ$_{1}$ तथायं; T$_{2}$ सर्वदा. V$_{1}$ B$_{4}$ त्यज्यताम् ; B$_{1-3}$ D$_{4.9}$ तर्क्यताम् (for शङ्क्यताम्). Ñ$_{1}$ दृढं; D$_{8}$ इति (for अयम्). V$_{3}$ सर्वे तुल्यबला स्मृता: . —After 37, Ś D$_{4.12}$ ins.:

ततो मैन्दस्तु संप्रेक्ष्य नयापनयकोविदः ।
वाक्यं वचनसम्पन्नो बभाषे हेतुमत्तरम् ॥ ३८

वचनं नाम तस्यैष रावणस्य विभीषणः ।
पृच्छयतां मधुरेणायं शनैर्नरवरेश्वर ॥ ३९

भावमस्य तु विज्ञाय ततस्तत्त्वं करिष्यसि ।
यदि दुष्टो न दुष्टो वा बुद्धिपूर्वं नरर्षभ ॥ ४०

अथ संस्कारसम्पन्नो हनूमान्सचिवोत्तमः ।
उवाच वचनं श्लक्ष्णमर्थवन्मधुरं लघु ॥ ४१

न भवन्तं मतिश्रेष्ठं समर्थं वदतां वरम् ।
अतिशाययितुं शक्तो बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ॥ ४२

न वादान्नापि संघर्षान्नाधिक्यान्न च कामतः ।
वक्ष्यामि वचनं राजन्यथार्थं राम गौरवात् ॥ ४३

अर्थानर्थनिमित्तं हि यदुक्तं सचिवैस्तव ।
तत्र दोषं प्रपश्यामि क्रिया न ह्युपपद्यते ॥ ४४

ऋते नियोगात्सामर्थ्यमवबोद्धुं न शक्यते ।
सहसा विनियोगो हि दोषवान्प्रतिभाति मे ॥ ४५

G. 5. 90. 26
B. 6. 17. 54
L. 5. 92. 27

187* यस्य न स्वजने प्रीतिः कुतस्तस्य परे जने ।

[D12 सुजने (for स्वजने). D4 transp. यस्य न and स्वजने.]; whereas D8 ins. :

188* स्वजने यस्य न प्रीतिः का प्रीतिरितरे जने ।

—D8 cont. ; while D4 cont. after 187* :

189* सर्वलक्षणसम्पन्नेऽप्यस्ति दोषो विभीषणे ।

[D4 -संपूर्णे (for -सम्पन्ने).]

38 D5 om. 38^{abc} (cf. v.l. 36). D1 om. 38 (cf. v.l. 37). —^{a}) Ñ2 V1.3 B D9 अथ (for ततो). T3 च (for तु). Ś Ñ1 D2–4.8.12 अथ मैंदो महाबुद्धिर् (Ñ1 D2 °बाहुर्). —^{b}) D2 नये परम- ; D9 मायापनय- (for नयापनय-). —^{c}) D6 विनय- (for वचन-). B2 -संपन्नं. Ś Ñ1 D2–4.8.12 वाक्यं परमसंपन्नं. —^{d}) Ś Ñ1 D2–4.8.12 संहतांजलिः ; Ñ2 V1.3 B D9 G1 हेतुमत्तद्रा(B3 °या ; G1 °रः); G2 हेतुसंहितं.

39 D1 om. 39^{ab} (cf. v.l. 37). —^{a}) D2.4.8 वचनान् ; D10.11 M1.2 अनुजो (for वचनं). Ś Ñ1 D5.6.12 G1 [ए]व (for [ए]ष). Ñ2 V1.3 B D9 वचनात्ता(V3 °नं ता)वदस्यैव(Ñ2 D9 °ष) ; D3 अज्ञातरूपैः पुरुषैः. —^{b}) Ś Ñ1 D4.8.12 राक्षसस्य ; B2.3 D9 राघवस्य(sic) ; D2 राक्षसः सः ; D3 राक्षसोयं (for रावणस्य). V3 B1 विशेषतः. —^{c}) Ś D12 परमोपायं ; Ñ V1.3 B2–4 D1–3.8.9 मधुरोपायैः(Ñ1 D1.2.8 °यं) ; B1 मधुरैर्वाक्यैः ; D4 मधुपायांश्च(sic) (for मधुरेणायं). —^{d}) Ś D2–4.8.12 शनैर्नरपते स्वयं(D4 °तेर्भयं ; D8 °तेः स्वयं ; D12 °ते सुखं) ; Ñ1 पृच्छयतां नृपते स्वयं ; Ñ2 V1.3 B D9 शनैर्नरपतेः पुनः ; D1 कथमत्रागतः किल ; D7 शनैर्नरवरात्मज ; D10.11 T2 G1.3 M1.2.5 शनैर्नरपतीश्वर.

40 ^{a}) Ñ1 D1–4.8 [अ]थ ; G2 च (for तु). Ś D12 नावमास्थाय (for भावमस्य तु). —^{b}) Ś Ñ1 B1 D2.4.8.12 तत्त्वतस्तत् ; Ñ2 V1 B2.3 D6 ततस्तु त्वं ; V1 D5.10.11 T1 G M1.2.5 तत्त्वतस्त्वं ; D1 यत्तत्त्वं तत् ; D7 कर्तव्यं तत् (for ततस्तत्त्वं). Ś2 करिष्यति. D3 त * * स्तर्कयिष्यसि ; T2 यत्तत्त्वं कर्तुमर्हसि. —^{c}) Ś Ñ1 D1–4.8.12 इति (for यदि). D2 [ऽ]प्यदुष्टो (for न दुष्टो). Ñ2 V1.3 B2.4 D9 वा दुष्टो (by transp.). —^{d}) Ś D2.12 L (ed.) शक्यमा(L [ed.] वाक्यसा)कारमूर्जितं ; Ñ1 D1.4.8 वाक्यमाकारसूचितं(D8 °शूरतः [sic]). ❀ Cv : " मतमस्य तु विज्ञाय ततस्तत्त्वं करिष्यसि । यदि दुष्टो न दुष्टो वा बुद्धिपूर्वं नरर्षभ " इति पाठः . ❀

41 D8 om. 41. —^{a}) Ś Ñ1 D1.2.4.8.12 युक्त(D8 पुष्ट)स्त्वष्टांगया बुद्ध्या. —^{b}) T2 बुद्धिकोविदः (for सचिवोत्तमः). —^{c}) Ś D1.2.4.12 मधुरं ; M5 हेतुमच् (for वचनं). V3 D2 सूक्ष्मम्. —^{d}) Ś Ñ1 D1.2.4.8.12 च ततो (D1.8 हितं) वचः ; Ñ2 V1.3 B D9 मधुरं हितं.

42 ^{a}) G3 -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठं). Ñ2 V1.3 B D9 तं ब्रुवं(Ñ2 B4 D9 वदं)तं हरिश्रेष्ठं. —^{b}) Ñ2 D9 प्लुवतां ; V1 B2 गदतां (for वदतां). —^{c}) Ñ2 V1.3 B D9 नैवातिशयितुं. —^{d}) V3 इव (for अपि). —For 42, Ś Ñ1 D1–4.8.12 subst. :

190* तं ब्रुवन्तं हरिश्रेष्ठं सर्वे ते हरिपुंगवाः ।
समुदैक्षन्त शतशो बृहस्पतिमिवामराः ।

[(l. 1) Ñ1 D4 हरियूथपाः (for °पुंगवाः). —(l. 2) D1.2 समुद्वीक्षंत.]

43 ^{a}) Ś2 G3 M2 नावादान्न. Ś Ñ1 D1.3.4.8.12 च संरभान् ; D5 [अ]पि संदर्भान् ; Cr [अ]तिसं° ; Cm.g.t as in text (for [अ]पि संघर्षान्). Ñ2 V1 B D9 न दानान्न(Ñ2 V1 D9 मदान्न) च संहर्षान् ; V3 नादानान्नात्र संहर्षान् ; D2 नावमानान्न संरभान्. —^{b}) V3 नावेक्ष्य न ; D1.3 नास्तिक्यान्न ; D8 न नास्तिक्याच् (for नाधिक्यान्न). Ñ1 D4 नास्तिक्यात्त्वा(D4 °धिक्यान्ना)त्मदीपनात्. —^{d}) Ñ1 यथा त्वं ; B1–3 यथाहं. Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 कार्य- (for राम).

44 ^{a}) Ñ2 B4 D9 अनर्थार्थ- (by transp.). T1 वा (for हि). —^{b}) B4 M5 सह (for तव). —G3 om. (hapl.) 44^c – 46^b. —^{c}) D3 T2 अत्र (for तत्र). Ñ1 V3 B D2.4.12 न पश्यामि ; L (ed.) प्रवक्ष्यामि. —^{d}) D8 G2 M5 नाभ्युपपद्यते. ❀ Ck : क्रिया न(ना ?)भ्युपपद्यत इति पाठः . ❀

45 G3 om. 45 (cf. v.l. 44). For 45–46, D8

G. 5. 90. 27
B. 6. 17. 55
L. 5. 92. 28

चारप्रणिहितं युक्तं यदुक्तं सचिवैस्तव ।
अर्थस्यासंभवात्तत्र कारणं नोपपद्यते ॥ ४६
अदेशकाले संप्राप्त इत्ययं यद्विभीषणः ।
विवक्षा चात्र मेऽस्तीयं तां निबोध यथामति ॥ ४७
स एष देशः कालश्च भवतीह यथा तथा ।
पुरुषात्पुरुषं प्राप्य तथा दोषगुणावपि ॥ ४८
दौरात्म्यं रावणे दृष्ट्वा विक्रमं च तथा त्वयि ।
युक्तमागमनं तस्य सदृशं तस्य बुद्धितः ॥ ४९
अज्ञातरूपैः पुरुषैः स राजन्पृच्छ्यतामिति ।
यदुक्तमत्र मे प्रेक्षा काचिदस्ति समीक्षिता ॥ ५०
पृच्छ्यमानो विशङ्केत सहसा बुद्धिमान्वचः ।
तत्र मित्रं प्रदुष्येत मिथ्या पृष्टं सुखागतम् ॥ ५१

subst. 191*. —ᵃ) B2 * ले; D4 कृते (sic) (for ऋते). Ś Ñ1 B1 D1.2.12 सामर्थ्यात्; Ñ2 D9 सचिवैर्; B3 प्लवगैर्; B3 स्ववशैर्; B4 ते वाक्यम् (for सामर्थ्यम्). —ᵇ) Ś D2.12 क्रिया वोढुं (D2 बोद्धुं) न; Ñ1 illeg.; V3 तव रोद्धुं न; B3 D9 अवरोद्धुं न; D1 न च रोद्धुं तु; D3 अत्र वोढुं न; D5.6 T1.3 उपयोक्तुं न (for अवबोद्धुं न). —ᶜ) Ś D12 [अ]पि नियोगो; Ñ1 L (ed.) चा(L [ed.]वा)पि योगो; D1.3.4 वा(D3 सं-; D4 च) नियोगो. D1.3.10.11 T1.2 [ऽ]पि (for हि). —ᵈ) Ś1 D2.12 न युक्तः(D2 °क्तं); Ś2 नियुक्तः; T1.3 Cr दोषवत्; Cm.g.k.t as in text (for दोषवान्). Ñ2 B4 D6.7.9 Cr मां; D5 T1.3 M3.5 Cm.g मा; Ck मे (as in text).

46 G3 om. 46ᵃᵇ (cf. v.l. 44). —ᵃ) Ñ V1.3 B D1–4.9 -प्रणिधिसं- (for -प्रणिहितं). Cr.m.g.t as in text; Ck योग्यं. Ś D12 वचश्च चारसंयुक्तं. —ᵇ) Ś Ñ1 D1–4.12 हरिपुंगवैः (for सचिवैस्तव). —After 46ᵃᵇ, B1.2 read erroneously 44ᶜᵈ within brackets. —ᶜ) Ś Ñ1 D4.5.12 [अ]संभवस्; V3 [अ]स्य भवेत् (sic); D2 [अ]संभ्रमस् (for [अ]संभवात्). —ᵈ) D10 T1.2.3(*sup. lin.* after corr.; before corr. as in text) चारणं (for कारणं). ❀ Cv: 'चारणं नोपपद्यते' इति सम्यक्पाठः।; Cm.g: चारणं नोपपद्यत इति पाठे तु चारणं चारप्रेषणम् (Cg पाठे तु चारयितव्यस्यान्तःपुरसमाजतीर्थादिरूपस्य विषयस्याभावाच्चार-संचारणं न घटत इत्यर्थः). ❀ —After 46, Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D1–4.9 ins.; while for 45–46, D8 subst.:

191* सहसा न हि चारेण शक्यो बोद्धुं विभीषणः ।
कालप्रकर्षे दोषश्च तस्माच्चारो न विद्यते ।

[(l. 1) Ś [अ]स्ति (for हि). D2 [अ]विचारेण (for हि चारेण). Ś Ñ1 D3 वोढुं (for बोद्धुं). —(l. 2) Ñ1 D2.3.8 -प्रकर्ष-; V3 D1 -प्रकर्षो. B4 स्यात् (for च). Ś कालप्रकर्षैर्दोषैश्च (for the prior half).]

47 ᵃ) V1.3 B1.2.4 D9 अदेशकाल-; L (ed.) अदेशेऽकाले. B1 -संप्राप्तं (sic). —ᵇ) D1.8 [ए]वं (for [अ]यं). D8 च (for यद्). B1 भात्ययं यद्विधीयते. —ᶜ) Ś Ñ V3 B D1–5.8–12 T1 M3 तत्र (for चात्र). Ś Ñ1 D2.4.8.12 नास्ति; D1 हीयं; D5 T1 [ऽ]स्तीति; G2 [ऽ]स्तीह (for ऽस्तीयं). —ᵈ) Ś Ñ1 B1.2.4 D2.3.8.9.12 तन्निबोध; V3 तद्विरोधो (sic) (for तां निबोध). D1 वदामि ते; D3 यथा गतिः.

48 D6 om. 48ᵃᵇ. —ᵃ) Ś Ñ2 V3 B1 T3 M3 स एव (M3 °क-) देशः; Ñ1 V1 D1–4.8.12 स एव देश-; B3 य एष देश-; D5.10.11 T1.3 एष देशश्च; D9 सर्वदेशः (subm.). D1.8 -कालस्य (D8 °ज्ञ) (for कालश्च). —ᵇ) T3 भवदिथं (sic); G1 M3 भवतीति. V3 B4 D9 तथा (for यथा). G2 तव; G3 -तथं (for तथा). —ᶜ) Ś Ñ V3 B1–3 D1.4.8.12 पुरुषं; V1 B4 प्राकृतं; D3.8 पुरुषः (for पुरुषात्). Ś D12 पुरुषः; B1 प्राकृतं; D1 परमं (for पुरुषं). D2 परुषं पुरुषे वाक्यं. —ᵈ) T3 तदा; M5 यथा (for तथा). M5 उभौ (for अपि). Ś Ñ1 D1–4.8.12 गुणदोषसमन्वितं; Ñ2 V1.3 B D9 गुणदोषौ यथा तथा (Ñ2 V3 B4 यथा).

49 Ñ2 V1.3 B D9 om. 49–56ᵇ. —ᵃ) D4 दारात्वं (sic) (for दौरात्म्यं). D8 रावणं. —ᵇ) D6 यथा (for तथा). Ś1 D2.12 M5 च तवानघ; Ñ1 D1.3.8 तत्र (D8 त्वयि) चानघ (for च तथा त्वयि). —ᶜ) D8 चैव; D10.11 ह्यत्र (for तस्य). D7 युक्तमागतमस्यापि. —ᵈ) Ś D8.12 विमृश्यैतच्च; Ñ1 विमर्षश्चैव; D1.2 विमृश्यैव सु- (D2 च); D3 विमृश्यैवं स्व-; D7 G2 विमृशानस्य; T2 सदृशं स्वस्य; G1 समानं तस्य (for सदृशं तस्य). D5 T1 धीमतः; Cv as in text (for बुद्धितः). D4 बुद्ध्या विमृशतः सतः.

50 Ñ2 V1.3 B D9 om. 50 (cf. v.l. 49). —ᵃᵇ) Ś Ñ1 D1–4.8.12 हरिभिरेव सं- (for पुरुषैः स राजन्). M5 इतः (for इति). —ᶜ) D5 T1.3 तत्र ते; D6 G2 M1.2 तत्र मे; Cv.m.g.k.t as in text (for अत्र मे). Ś Ñ1 D1–4.8.12 यदुक्तं तत्र मे बुद्धिः. —ᵈ) Ś D2.4.12 कच्चिद् (for काचिद्). Ś D2.3.8.12 समीक्ष्य (D2 °क्ष) तां; Ñ1 परीक्षिता; D4 समीक्षितं; T3 G1 समीकृ (T3 °क्ष) ता; Cv समीहिता; Cr.m.g.k.t समीक्षिता (as in text).

51 Ñ2 V1.3 B D9 om. 51 (cf. v.l. 49). —ᵃ) D5 T1 उच्यमानो; Cv पूज्यमानो; Cr पृच्छ्यमानं; Cm.g.k.t पृच्छ्यमानो (as in text). Ś Ñ1 D4.6.12 [ऽ]पि; D2.8 हि; T1 न; Cr.m.g.k.t as in text (for वि-). —ᵇ) Ś Ñ1 D12 च यः; D1 शनैः; D2 अथ; D3 चरैः; D7 नरः; D8 शठः (for वचः). —ᶜ) Ś2 D1–3.8.12 तथा मित्रं (D1 °थ्या [sic]); Ñ1 मित्रामित्रं (for तत्र मित्रं). D4 च दुष्येत. —ᵈ) Ś D12 मृषा

अशक्यः सहसा राजन्भावो वेत्तुं परस्य वै ।
अन्तःस्वभावैर्गीतैस्तैर्नैपुण्यं पश्यता भृशम् ॥ ५२
न त्वस्य ब्रुवतो जातु लक्ष्यते दुष्टभावता ।
प्रसन्नं वदनं चापि तस्मान्मे नास्ति संशयः ॥ ५३
अशङ्कितमतिः स्वस्थो न शठः परिसर्पति ।
न चास्य दुष्टा वाक्चापि तस्मान्नास्तीह संशयः ॥ ५४
आकारश्छाद्यमानोऽपि न शक्यो विनिगूहितुम् ।
बलाद्धि विवृणोत्येव भावमन्तर्गतं नृणाम् ॥ ५५
देशकालोपपन्नं च कार्यं कार्यविदां वर ।
सफलं कुरुते क्षिप्रं प्रयोगेणाभिसंहितम् ॥ ५६
उद्योगं तव संप्रेक्ष्य मिथ्यावृत्तं च रावणम् ।
वालिनश्च वधं श्रुत्वा सुग्रीवं चाभिषेचितम् ॥ ५७
राज्यं प्रार्थयमानश्च बुद्धिपूर्वमिहागतः ।
एतावत्तु पुरस्कृत्य युज्यते त्वस्य संग्रहः ॥ ५८

G. 5. 90. 33
B. 6. 17. 67
L. 5. 92. 41

(for मिथ्या). D3.5.8 T1 दृष्टं; T3 द्रष्टुः; G3 प्रष्टुं. Ś Ñ1 D1–4.8.12 सुखावहं; M5 समागतं (for सुखागतम्).

52 Ñ2 V1.3 B D9 om. 52 (cf. v.l. 49). —a) Ś D3.12 न शक्यं; Ñ1 D1.2.4.8 Cr न शक्यः; D6.10.11 G3 Ct अशक्यं; Cv.m.g.k अशक्यः (as in text). D2 वेत्तुं (for राजन्). —b) Ś D12 भावं. D5.6.10.11 T1.3 बोद्धुं; Cr.m.g.k.t as in text (for वेत्तुं). Ś Ñ1 D3.4.8.12 नृणां भुवि; G2 परस्य वा (for परस्य वै). D1 भावो नृणां च वेदितुं; D3 मनोभावो नृणां भुवि. —cd) D8 गीतैः स्वैर्; G1.3 भीतैस्तैर्; G2 तैर्भीतैर्; Cv.m.g as in text (for गीतैस्तैर्). D10 M1.2 अंतरेण स्वैरभिन्नैर्; M5 अंतरेणेंगितैस्तैस्तैर् (for c). T1 नैपुणं. D10 पश्यतां; M5 पश्यतो (for पश्यता). T3 दर्श (sic) (for भृशम्). M1.2 पुण्यं पश्यत मां भृशं (sic) (for d). Ś Ñ1 D12 अंतरेणेंगितैर्नीचं निपुणं यस्य यादृशं(Ñ1 पश्य वांतरं [sic]); D1–4.8 अंतरेणेंगितैर्नीतैर्नि(D1 °तैश्चैव नि; D2 °तं नीचं नि; D4 °तं नीतौ नि)पुणं पश्य यादृशं(D1.8 पश्यता भृशं). ❀ Ck.t: अन्तरेण स्वैरभिन्नपुण्यं पश्यता भृशमिति पाङ्कः (Ct °ति प्राचीनः पाठः) - - - - - - - । Ct adds अन्तःस्वभावैर्गीतैस्तैर्नैपुण्यं पश्यता भृशमिति पाठे भृशमत्यर्थं स्वस्मिन्नैपुण्यं पश्यता जानतापि प्रष्ट्रान्तःस्वभावैरापाततः प्रसन्नार्थत्वेऽपि गूढाभिप्रायैर्गीतैर्भाषितैः परस्वभावोऽभिप्रायः सहसा वेत्तुं न शक्य इत्यर्थः. ❀

53 Ñ2 V1.3 B D9 om. 53 (cf. v.l. 49). —a) D5 तृप्तस्य (hypm.) (for त्वस्य). —b) G1 द्रक्ष्यते (for लक्ष्यते). —For 53ab, Ś Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

192* न चास्य ब्रुवतो वाक्यं संदिग्धं जातु लक्ष्यते ।

[D4 त्वस्य; L(ed.) वास्य (for चास्य). D1 दृश्यते (for लक्ष्यते).]

—c) D11 M3 प्रसन्न- (for प्रसन्नं). Ś Ñ1 D1–4.8.12 प्रसन्नो (D8 °न्न-) मुखवर्णश्च; M1.2 प्रसन्नवदनश्चायं. —d) Ś Ñ1 D1–4.8.12 नेह (for मे न).

54 Ñ2 V1.3 B D9 om. (cf. v.l. 49); Ñ1 om. (hapl.) 54. —a) D6 अविशंकितमतिः (hypm.). —b) D4 शक्तः (for शठः). L (ed.) प्रति- (for परि-). —c) Ś1 सा (for [अ]स्य). T1 दुष्ट-. D1 संपत्तिस्; D2–4 व्यापत्तिस्; D7 M5 वागस्ति (for वाक्चापि). Ś D3.12 दुष्टतापत्तिस्; D10.11 G1 M1.2 Ct दुष्टवागस्ति (for दुष्टा वाक्चापि). G2.3 न तस्य दुष्ट(G3 °ष्टा)वाक्शक्तिस्. —d) Ś D1–4.8.12 नेहास्ति (by transp.); D7.10.11 G2.3 M5 मे नास्ति (for नास्तीह).

55 Ñ2 V1.3 B D9 om. 55 (cf. v.l. 49). —a) D5 चोद्यमानो (for छाद्यमानो). M5 हि (for ऽपि). —b) D1 विनिगर्हितुं (sic). —c) D8 बलवान् (hypm.) (for बलाद्). Ś D2.12 [ए]व; D5 [ए]वं (for [ए]व).

56 Ñ2 V1.3 B D9 om. 56ab (cf. v.l. 49). —a) Ś Ñ1 D1–4.8.12 -[उ]पपन्नानां. —b) Ś D2.8.12 नृणां; D5 M3 वरः (for वर). Ñ1 D1.3.4 कार्याकार्यविदां नृणां. —c) G3 damaged for सफलं कु. Ñ1 सकलं; G1 M3 Cr.m.g स्वफलं; Cv.k.t सफलं (as in text). Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 भवति; D6 क्रियते (for कुरुते). D8 क्षिप्रं हि (hypm.). —d) T2 G1 M2 Cv [अ]पि; Cr.m.g.t as in text (for [अ]भि-). V1 B1 समाहितं; D2.3 T3 [अ]भि(D3 [अ]पि)संवृतं (for [अ]भिसंहितम्). Ś Ñ1 D1.4.8.12 G3 L (ed.) प्रयोगेनाभि (D1.8 G3 °नापि; L [ed.] °नाति)संवृतं(G3 °हितं); Ñ2 V3 B2–4 D9 योगेनाभिसमाहि(Ñ2 D9 °मीक्षि; V3 °मीहि)तं; G2 योगेनापि सुसंहितं.

57 a) Ś Ñ1 D9.12 उद्योगवंतं(D9 °गेन च) संप्रेक्ष्य; D1–4.8 उद्योगवंतं त्वां प्रेक्ष्य; D6 T3 उद्युक्तं त्वां च संप्रेक्ष्य. —b) D6 हि (for च). —c) Ś Ñ V1.3 B D1–4.7–12 G1.3 M1.2 वालिनं च हतं श्रुत्वा; M5 वालिनं निहतं दृष्ट्वा. —d) Ś2 D8 चाभिषेचनं.

58 a) D10.11 G3 M1.2 Ck तु (for च). Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D1–4.8.9.12 प्रार्थयमानस्य(D9 °नाय). —b) Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D1–4.8.9 प्रपश्यतः(D1.4 °त); B3 D12 प्रपद्यतः; D5 उपागतः (for इहागतः). —After 58ab, M5 ins.:

193* अद्यैव भ्रातरं त्यक्त्वा भवन्तं शरणं गतः ।
देशकालोपपन्नस्य तत्कुलीनस्य रक्षसः ।

—c) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 एतानर्थान्; G2 एतावच्च. V3 सुविज्ञाय (for पुरस्कृत्य). —d) T1.3 G2.3 Cr विद्यते (for युज्यते). D6.7 तस्य; M3 तत्र (for त्वस्य). Ś Ñ1 B2–4 D1–4.8.12 विद्यते ह्य(D1 ह्य)स्य संशयः(D3.4 °श्रयः); Ñ2 V1 B1 D9 प्रपद्येताथ संश्र(V1 °स्य संश्र; B1 °स्य

G. 5. 90. 33
B. 6. 17. 68
L. 5. 92. 46

यथाशक्ति मयोक्तं तु राक्षसस्यार्जवं प्रति । | त्वं प्रमाणं तु शेषस्य श्रुत्वा बुद्धिमतां वर ॥ ५९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

संश)यः; V_3 $D_{5.10.11}$ विद्यते तस्य संग्रहः(V_3 °श्रयः). —After 58, Ś D_{12} ins.:

194* तस्मात्क्षिप्रं सहास्माभिस्तुल्यो भवतु राघव ।
विभीषणो महाप्राज्ञः शंसितुं चाभ्युपेति नः ।

[Ś$_2$ om. from l. 2 up to l. 1 of 195*.]

—Thereafter Ś D_{12} cont.; while Ñ$_1$ $D_{1-4.8}$ ins. after 58:

195* शत्रोर्विरागाद्येष संप्राप्तो नः परं हितम् ।
न वयं तत्करिष्यामः परस्य स्वजनो यथा ।
सत्त्वे बले च देशे च दुर्गे योगे समुद्यमे ।
अभिज्ञः सर्वकार्येषु स्वजात्यानां विभीषणः ।
अथ वोपाधिना प्राप्तो रावणस्य विभीषणः । [5]
यततामनिशं वीर किं दुष्टोऽपि करिष्यति ।
अनेन रावणः क्रुद्धो धर्म्यंमुक्तो मम ग्रहे ।
तस्मात्साधुमहं मन्ये राजन्नेतं विभीषणम् ।

[Ś$_2$ om. l. 1 (cf. v.l. 194*). Ñ$_1$ om. l. 1–4. —(l. 1) Ś$_1$ $D_{2.4.12}$ शत्रुर्विरागात्संप्राप्तो; D_1 शंसे विरागादद्येव (for the prior half). $D_{2.4}$ निश्चयं (for संप्राप्तो). Ś$_1$ D_{12} न चायं निश्चयः परः (for the post. half). —(l. 2) Ś $D_{2.4.12}$ स्वजने यथा. —(l. 3) $D_{3.8}$ दुर्ग- (for दुर्गे). Ś$_2$ योग्ये (for योगे). —(l. 4) $D_{2.8}$ स्वजातीनां; D_3 स्वजनानां (for स्वजात्यानां). D_8 विशेषतः (for विभीषणः). —(l. 5) D_1 [उ]-पधिना (for [उ]पाधिना). D_8 अथ प्रणद्धिना प्रोक्तो (sic) (for the prior half). Ñ$_1$ $D_{1.3.4.8}$ मतेन च($D_{3.4}$ नः; D_8 सः); D_2 हिते रतः (for विभीषणः). —(l. 6) Ñ$_1$ $D_{1.2.4.8}$ यत्नानाम् (for यतताम्). D_4 वीरः (for वीर). —(l. 7) $D_{1-4.8}$ धर्मम् (for धर्म्यम्). L (ed.) [ऽ]धर्मयुक्तो. Ś D_2 [आ]ग्रहे; D_1 [अ]ग्रतः (for ग्रहे). Ñ$_1$ धर्ममुक्तो हितेन हि (for the post. half). —(l. 8) D_1 एनम् (for साधुम्). D_1 एवं; D_3 एनं; D_8 वैतं (for एतं).]

59 [a]) D_9 यथामति. Ś Ñ$_1$ D_{12} ते; $D_{1.4}$ हि; M_3 तु (for तु). Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B D_9 [उ]क्तेस्मिन्; D_2 [उ]क्तोसि; D_3 [उ]क्ते तु; D_8 [उ]क्तोसौ. —[b]) G_3 damaged for जैत्रं प्रति. —[c]) Ś $D_{2.8.12}$ $G_{2.3}$ M_5 तु(G_2 M_5 हि) सर्वस्य; Ñ $V_{1.3}$ B $D_{3.4.9}$ प्रमाणानां (for तु शेषस्य). D_1 त्वं तु प्रमाणं सर्वस्य; $D_{6.7.10.11}$ T_2 G_1 प्रमाणं त्वं हि(D_6 तु) सर्वस्य($D_{10.11}$ शेषस्य). —[d]) Ñ$_1$ अथ; Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B $D_{3.4.9}$ सर्व- (for श्रुत्वा). B_1 damaged; $B_{2.4}$ $D_{4.8.11}$ वरः (for वर).

Colophon: Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ om. (cont. the Sarga). —*Sarga no.* (figures, words or both): D_5 om.; $D_{6.7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 17; T_2 16. —After colophon, D_5 concludes with श्रीरामो जयति; G $M_{1.3}$ with श्रीरामाय नमः; M_5 with श्रीराम.

१२

अथ रामः प्रसन्नात्मा श्रुत्वा वायुसुतस्य ह ।
प्रत्यभाषत दुर्धर्षः श्रुतवानात्मनि स्थितम् ॥ १
ममापि तु विवक्षास्ति काचित्प्रति विभीषणम् ।
श्रुतमिच्छामि तत्सर्वं भवद्भिः श्रेयसि स्थितैः ॥ २
मित्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कथंचन ।
दोषो यद्यपि तस्य स्यात्सतामेतदगर्हितम् ॥ ३
रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः ।
प्रत्यभाषत काकुत्स्थं सौहार्देनाभिचोदितः ॥ ४
किमत्र चित्रं धर्मज्ञ लोकनाथशिखामणे ।
यत्त्वमार्यं प्रभाषेथाः सत्त्ववान्सत्पथे स्थितः ॥ ५

G. 5. 90. 59
B. 6. 18. 36
L. 5. 92. 53

12

Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 cont. the previous Sarga.

1 B1 damaged for 1[a]. —[a]) D1 यथा (for अथ). —[b]) T1 हि; M1.2 तत्; M5 च (for ह). Ś Ñ V1.3 B D1.3.4.8.9.12 श्रुत्वा वायुसुतात्ततः (B4 °द्वचः; D1 °त्तदा); D2 श्रुत्वा वायुसुतं ततः. —[c]) D1 अभ्यभाषत (for प्रत्य°). —[d]) Ś Ñ V1.3 B2–4 D3.9.12 आत्मनि स्थितः (D3 °रः); B1 °विस्तृतः; D1.2.4.8 °विह्स्थिरः (D2.8 °तः); T2 °निश्रितं; Cm.g.t as in text (for °नि स्थितम्).

2 [a]) Ś D2.12 [अ]त्र; Ñ2 B4 D9 हि; V3 B2 D10.11 G2 च; Cr.g.k as in text (for तु). B3 मम चापि. V1 हि परीक्षास्ति; L (ed.) किंचिद्विज्ञानं (for तु विवक्षास्ति). —[b]) L (ed.) प्रति भाति (for काचित्प्रति). B1 damaged from -क्षणं up to तत्स in 2[c]. —[c]) B4 D6.7.9–11 T G2.3 M Cm.g.t श्रोतुम्; Ck as in text (for श्रुतम्). G3 damaged for मि तत्सर्वं. Ñ1 D1.3.4 श्रुत (Ñ1 D4 श्रोतु) मि- (L [ed.] °तं चे) च्छाम्यहं सर्वैर्; D8 श्रुत्वा वक्ष्याम्यहं सर्वैर्; M5 श्रोतव्यं स्वजनैः सर्वं. —For 2[cd], Ś D2.12 subst.:

196* श्रोतुमर्हथ तत्सर्वं मम यद्धृदि वर्तते ।

3 [a]) Ś D2.12 संप्राप्तः. —V3 om. (hapl.) from 3[b] up to the prior half of l. 2 of 197*. —[b]) Ś D12 संत्याज्यो न; D2 न संत्याज्यः (for न त्यजेयं). B2 कदाचन; D8 विभीषणं (for कथं°). —[c]) D8 क्षयो (for दोषो). Ś1 वर्तेत; Ñ V1 B D1.3.4.8.9 त (Ñ1 य) स्मिन्स्यात् (for तस्य स्यात्). Ś2 D12 दोषा यद्यपि विद्यन्ते (Ś2 दृश्यंते); D2 दोषाय यदि संप्राप्तो. —B1 damaged for [d]. —[d]) Ñ2 B2–4 D9 विगर्हितं (for अग°). Ś D2.12 न मे ह्ये (D2 तथाप्ये) तद्विगर्हितं; Ñ1 D1.3.4.8 तत्सतां परि (L [ed.] प्रति)- गर्हितं. —After 3, Ś Ñ V1.3 (owing to om. after 3[a]) B D1–4.8.9.12 ins.:

197* एवं ज्ञात्वा महात्मानमार्यमार्गे व्यवस्थितम् ।
आनन्तर्येण संप्राप्तं विशोधयितुमर्हथ ।

[V3 om. up to the prior half of l. 2. —(l. 1) B1 om. एवं. B4 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). Ś1 D12 यथात्मानम्; Ś2 यथा- ज्ञानम्. B1 कार्यमार्गे; B2.3 D1 आर्यमार्ग-; D3.4 आर्य (D4 °र्म) भावे; D8 मार्गे मार्ग- (sic) (for आर्यमार्गे). —(l. 2) Ś अनार्येण च; Ñ2 D9 आर्जवेन तु; B1 वानरार्येण (for आनन्तर्येण). D2 संप्राप्तो. V1 B4 संमानयितुम् (for विशोध°). Ś Ñ1 D2.4.12 विशुद्धिः (D4 °द्धं) क्रियतामिह (Ñ1 °ति); D1.8 विशुद्धं ज्ञायतामिति; D3 विशुद्धं न त्यजाम्यहं (for the post. half).]

—D1.2.8 cont.:

198* राघवं परमप्रीतः स्तुवन्वायुसुतस्तदा ।
प्रत्यभाषत धर्मात्मा तत्कालसदृशं वचः ।

[(l. 1) D8 राघवः; श्रुतं and तथा (for °वं; स्तुवन् and तदा respy.).]

—After 3, D6–7.10.11 S ins. a passage relegated to App. I (No. 8).

4 D6–7.10.11 S read 4–7 after 21. Ś D1.2.8.12 (Ś D12 om. 5[ab]) transp. 4 and 5. —[a]) Ś D1–6. 8.10–12 T1 M3.5 तु (D4 हि) वचः; L (ed.) च वचः (for वचनं). Ñ1 रामभद्रवचः श्रुत्वा; D7 राघवस्य वचः श्रुत्वा. —[b]) Ñ1 प्लवगाधिपः; D1 वानरेश्वरः; G2 °गर्षभः; G3 damaged (for प्लवगेश्वरः). —For 4[ab], Ñ2 V1.3 B D9 subst.:

199* राघवस्य सुसंप्रीतः प्रीतो वायुसुतस्य च ।

[Ñ2 च सुप्रीतः (for सुसं°). —B1 damaged for the post. half.]

—G2 om. 4[c]–6[b]. —[c]) D12 अभ्यभाषत. Ñ2 V1.3 B D9 सुग्रीवस् (for काकुत्स्थं). D6 T3 प्रत्युवाचाथ दुर्धर्षः. —[d]) Ś D1–3.12 -नोदितः; Ñ1 -संभृतं; D8 -नोदितं; D10.11 -पूरितः (for -चोदितः). Ñ2 V1.3 B D9 (both times) तत्काल- सदृशं वचः; D4 प्रहर्षेण प्रणोदितः.

5 G2 om. 5 (cf. v.l. 4). Ś D1.2.8.12 (Ś D12 om. 5[ab]) transp. 4 and 5. —[a]) D7 धर्मिष्ठ (for धर्मज्ञ). —[b]) Ñ V1 B D1–3.8.9 लोकनाथ सुखावहं; V3 D4–7 T G1.3 M3.5 Cm.g लोकनाथ (D4 °पाल) सुखावह. —[c]) Ś D2.8.12 यस्; B1 M2 यं (for यत्). B D2–4.6.7.9 T2.3 G3 M5 आर्यं; D1 मार्गं; Cv.r.t as in text (for आर्यं). Ñ1 प्रभाषेत. —[d]) V1 B2.3 D4.8.9 सत्यवान्. D3 सत्पथि (for सत्पथे). D4 G3 स्थितं; Cm.g as in text (for स्थितः). Ś D12 सत्त्वेवात्मपथे स्थितः.

G. 5. 90. 40
B. 6. 18. 37
L. 5. 92. 54

मम चाप्यन्तरात्मायं शुद्धं वेत्ति विभीषणम् ।
अनुमानाच्च भावाच्च सर्वतः सुपरीक्षितः ॥ ६

तस्मात्क्षिप्रं सहास्माभिस्तुल्यो भवतु राघव ।
विभीषणो महाप्राज्ञः सखित्वं चाभ्युपैतु नः ॥ ७

स सुग्रीवस्य तद्वाक्यं रामः श्रुत्वा विमृश्य च ।
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच हरिपुंगवम् ॥ ८

सुदुष्टो वाप्यदुष्टो वा किमेष रजनीचरः ।
सूक्ष्ममप्यहितं कर्तुं ममाशक्तः कथंचन ॥ ९

पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यां चैव राक्षसान् ।
अङ्गुल्यग्रेण तान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वर ॥ १०

श्रूयते हि कपोतेन शत्रुः शरणमागतः ।
अर्चितश्च यथान्यायं स्वैश्च मांसैर्निमन्त्रितः ॥ ११

---

6 G2 om. 6^{ab} (cf. v.l. 4).—^{a}) Ñ1 D3.4 वै; D8 [अ]पि (for [अ]यं). B1–3 [अ]प्यंतरात्मानं; D1 [अ]नंतरात्मायं (for °रात्मायं).—^{b}) Ś1 D12 शुद्धः प्रति; Ś2 श्रुत्वा प्रति (for शुद्धं वेत्ति).—V1 om. 6^{cd}; D9 wrongly reads 4^{d} in place of 6^{c}.—^{d}) D9 किं चापि (for सर्वतः). D5 सर्वतः सुपरिरक्षितः (hypm.).—For 6^{cd}, Ś Ñ V3 B D1–4.8.12 subst.:

200* अनुमानेन भावज्ञस्तेन चापि परीक्षितः ।

[Ñ2 V3 B हनुमानस्य (for अनुमानेन). Ś D1.2.8.12 भावेन (for भावज्ञस्). Ś D2.12 सत्त्वेन च; Ñ1 तनु चापि; D1.8 सत्येन च (for तेन चापि). D2.8 परीक्षितं.]

7 ^{a}) G3 damaged for तस्मात्क्षि. Ñ1 D3.4 एष (for क्षिप्रं). G1 इह (for सह).—^{b}) D3 स्तुत्यो (for तुल्यो). B1.2.4 D8.9 राघवः (B1 °वे).—^{c}) D1–5 महाप्राज्ञ.—^{d}) V1 समुपैतु; D6 °पैति; D9 वाभ्यु°; G2 चाप्यु° (for चाभ्युपैतु). Ś Ñ1 D1–3.8.12 ते (for नः). D4 सखित्वेनाभ्युपैति ते.—After 7, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 read 22 (all, except B4, with colophon).

8 ^{a}) D5.6 T1.3 G M सुग्रीवस्य च (G2.3 M तु); D7 सुग्रीवस्य स (by transp.).—^{c}) G2 हिततरं (for शुभ°). G3 damaged for वाक्यमु.—For 8, Ś Ñ1 D2–4.8.12 subst.:

201* रामस्तेषां वचः श्रुत्वा शरणागतवत्सलः ।
पूरयन्निव घोषेण श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ।

—Then Ś D2.8.12 cont.; while Ñ2 V1.3 B D1.9 subst. for 8:

202* इत्युक्तवति सुग्रीवे तदा हरिगणेश्वरे ।
उवाच रामो धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ।

[(l. 1) Ś D1.2.8.12 उक्तवाक्ये तु (L[ed.] °क्येथ) (for इत्युक्तवति). Ś D1.2.8.12 तस्मिन् (for तदा). D2 हरिगणेश्वरः.—(l. 2) Ś D12 रामः श्रीमांस्तु; D1.2.8 राघवः श्रीमान् (for रामो धर्मात्मा).]

9 ^{a}) Ś Ñ2 V3 B2–4 D1.2.4.7.10–12 T2 G M1.2 Ck.t स दुष्टो; Ñ1 D3.8 संदु°; B1 अदु°; Cm.g as in text (for सुदुष्टो). B1 वाथ; D3 चापि; D4 वा हि (for वापि).—^{b}) V1 सखा मे; M5 स एष (for किमेष).—^{c}) B4 सूक्ष्ममेव; Cg.k.t as in text (for सूक्ष्ममपि). D8 [आ]हितं. T3 स सूक्ष्ममहितं.—^{d}) Ñ1 D10.11 G M1 Ct मम शक्तः; D5.6 T1.3 मामशक्तः; D7 न मे शक्तः; Cg as in text (for ममाशक्तः). Ś Ñ2 V1.3 B D1–4.8.9.12 मम शक्तः (V1 B4 न से शक्तः; B1 मम युक्तः; D3 ममाशक्तः) प्लवंगमाः (V3 B2.4 °म).—After 9, Ś Ñ1 D1–4.8.12 (Ś D12 repeat after 12) ins.; while Ñ2 V1.3 B D9 ins. after 12:

203* रावणभ्रातरं वीरं सर्वथा धर्ममाश्रितम् ।
आगतं सचिवैः सार्धं सहैभी राक्षसैर्युतम् ।

[(l. 1) Ñ2 D9 भ्रातरं रावणं. B1–3 दीनं (for वीरं). Ś D1.2.8.12 (Ś D12 first time) गृह्णीमो; Ś D12 (both second time) सर्वदा (for सर्वथा). B1 धर्मविष्ठितं; D3 °मास्थितं (for °माश्रितम्). Ñ2 D9 विहायाधर्मनिष्ठितं (for the post. half).—(l. 2) D9 भ्रातरं (for आगतं). Ñ2 V3 B D9 राक्षसैः (for सचिवैः). Ś D12 (both first time) चतुर्भी (for सहैभी). D1.8 द्रुतं (for युतम्). Ś D12 (both second time) सहितं राक्षसैर्द्रुतं; Ñ2 V3 B D9 सहैभि (B4 महद्भि)र्वानरेश्वर; V1 राक्षसैर्वानरेश्वर; D3 अनुगृह्णीम वानराः; D4 सहसा राक्षसैर्वृतं (for the post. half).]

10 ^{a}) B4 G2 पिशाचा दानवा यक्षाः.—^{b}) T2.3 वै स (for चैव). B4 D7 G1.2 M1.2 पृथिव्यां ये च राक्षसाः.—^{c}) Ś Ñ1 D1–4.8.12 शक्तोहं; Ñ2 B4 D9 तान्सर्वान्; T2.3 तान्हन्मि; Cg as in text (for तान्हन्याम्).—^{d}) Ś Ñ1 D1–4.8.12 हंतुं; T2.3 छन्नान्; Cg.k.t as in text (for इच्छन्). Ñ2 B4 D9 अहं हन्यां हरीश्वर.—For 10, V1.3 B1–3 subst.; while Ś Ñ D1–4.8.9.12 subst. l. 1 only for 10^{ab}:

204* पृथिव्यां राक्षसान्सर्वान्पिशाचांश्च सदानवान् ।
शक्तोऽहं सहसा हन्तुं दिव्येनास्त्रबलेन च ।

[(l. 1) B2 om.; D4 चैव (for सर्वान्). Ś D12 दानवांस्तथा; Ñ1 चापि दानवान्. Ñ2 D9 पृथिव्यां दानवा यक्षा पिशाचा ये च राक्षसाः.—(l. 2) V1 दिव्येनास्त्रेण संयुगे; V3 अंगुल्यग्रेण वानर (for the post. half).]

11 Ñ2 om. 11–12^{b}.—^{c}) Ñ1 D1–4.8 पूजितश्च; G3 damaged (for अर्चि°).—^{d}) Ś D12 M5 स्वमांसैश्च; D8 स स्वमांसैर् (for स्वैश्च मांसैर्). Ñ1 M1.2 च तर्पितः; T3 अतंद्रितः; Cm.g.k.t as in text (for निमन्त्रितः). V1 स्वमांसैरमिमंत्रितः.

स हि तं प्रतिजग्राह भार्याहर्तारमागतम् ।
कपोतो वानरश्रेष्ठ किं पुनर्मद्विधो जनः ॥ १२
ऋषेः कण्वस्य पुत्रेण कण्डुना परमर्षिणा ।
शृणु गाथां पुरा गीतां धर्मिष्ठां सत्यवादिना ॥ १३
बद्धाञ्जलिपुटं दीनं याचन्तं शरणागतम् ।
न हन्यादानृशंस्यार्थमपि शत्रुं परंतप ॥ १४
आर्तो वा यदि वा दृप्तः परेषां शरणं गतः ।
अरिः प्राणान्परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना ॥ १५
स चेद्भयाद्वा मोहाद्वा कामाद्वापि न रक्षति ।
स्वया शक्त्या यथासत्त्वं तत्पापं लोकगर्हितम् ॥ १६
विनष्टः पश्यतस्तस्य रक्षिणः शरणागतः ।
आदाय सुकृतं तस्य सर्वं गच्छेदरक्षितः ॥ १७
एवं दोषो महानत्र प्रपन्नानामरक्षणे ।
अस्वर्ग्यं चायशस्यं च बलवीर्यविनाशनम् ॥ १८

G. 5. 91. 12–
B. 6. 18. 31
L. 5. 93. 12.

12 Ñ2 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). G1 reads 12^{ab} twice. —^{a}) V1.3 B D9 तावत् (for हि तं). Ñ1 D4 परिजग्राह. —^{b}) Ñ1 D3.4 हंतारं भार्यया खग:(Ñ1 सह); V1.3 B D9 खगो भार्यानिसूदकं(V1 B1–3 °नं). —For 12^{ab}, Ś D1.2.8.12 subst.:

205* स च तावत्प्रत्यगृह्णन्खगो भार्यानिसूदकम् ।

[D1 प्रतिगृह्णत्; D2 प्रत्यगृह्णात्. Ś D12 स तावत्प्रक्रि(D12 °त्सक्ति)यां प्राप्तः (for the prior half). Ś D12 -निवे(D12 °*)दकः; D2 -निसूदनं (for -निसूदकम्).]

—^{c}) D1.3.4 वानरश्रेष्ठाः. —^{d}) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 किमुताहं(D4 °यं) विसीषणं(D4 °णः). —After 12, Ś D12 repeat, while Ñ2 V1.3 B D9 ins. 203*.

13 ^{a}) D3 ऋषि- (for ऋषेः). Ś D12 ऋषिकश्यपपुत्रेण; Ñ2 V1.3 B1–3 D9 कण्वस्यर्षेस्तनूजेन; B4 कण्वस्य हि तनूजेन; D1 ऋचीकस्य तु पुत्रेण; G (ed.) कन्वस्यर्षेस्त्वनुजेन. —^{b}) V3 काण्विना; B2 कुंडेन (for कण्डुना). —^{c}) T1 transp. गाथां and गीतां. V1 चिरोद्गीतां (for पुरा गीतां). Ś Ñ1 D1–4.8.10-12 Ct शृणु गाथा(D1.2.4 °थाः) पुरा गीता; Ñ2 V3 B D9 शृणु गाथाश्चिरो(B1.4 °रा)द्गीता. —^{d}) Ś Ñ V3 B2 D2.3.10–12 Ct धर्मिष्ठा; B1 damaged; B3.4 D1.4.8 धर्मिष्ठाः; D9 धर्मिणः; Cr.m.g as in text (for धर्मिष्ठां). Ś1 M1.2 सत्यवादिनां; D4 °वादिनीः; D6.7 T3 G1.3 M3 Cr.m. gp. °वादिनीं; D9 °वादिनः; Cg °वादिना (as in text).

14 ^{a}) G3 damaged for ञ्जलिपुटं. —^{b}) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 अपराधिनं; G1 शरणं गतं; Cg as in text (for शरणागतम्). —^{c}) G2 आनृशंसार्थम्. —For 14^{cd}, Ś Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

206* न हन्याच्छरणं प्राप्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ।;

while Ñ2 V1.3 B D9 subst. for 14^{cd}; Ś ins. after 14^{ab}:

207* हन्यमानमरिं दृष्ट्वा रिपुणा शरणागतम् ।

[Ś रिपुं (for अरिं). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 रिपूणां. V3 गृहमागतं; D9 शरणं गतं (for शरणा°).]

—Then Ś cont.:

208* शत्रुं सुविदितं दीनं याचन्तमपराधिनम् ।

15 Ñ2 om. 15. —^{a}) B1 damaged for यदि वा. D5 om. second वा (subm.). Ś V1.3 B D1–3.8.9.12 M5 त्रस्तः; Ñ1 प्राप्ते (sic); D4 ग्रस्तः (for दृप्तः). —^{b}) B2.3 D1.3–5.7 M Cg शरणागतः (for °णं गतः). Ś D12 परेभ्यः शरणागतः. —B3 om. (hapl.) 15^{c} – 17^{b}. —^{c}) Ś V1 B4 D1–4.8.9.12 G2 M5 अपि; Ñ1 स्वान् (subm.); M1.2 रिपुः; Cm.g.t as in text (for अरिः).

16 B3 om. 16 (cf. v.l. 15). D9 om. 16^{ab}. —^{ab}) D6 T2 (before corr., *sup. lin.* as in text) न (for स). Ñ2 B2.4 D3 G2 transp. मोहाद् and कामाद्. B1 damaged for पि न रक्ष. Ñ2 B2.4 तं (for [अ]पि). Ś1 द्वेषाद्वा तं; V1.3 कामाद्वा तं; D2 द्वेषाद्वापि; D12 द्वेषाच्च तं; T2 (before corr., *inf. lin.* as in text) कामाद्वा यो. D1 रक्ष्यते; G2 रक्षितः; Cr.m.k.t as in text (for रक्षति). Ś2 द्वेषाद्वानर रक्षति; D5 T1 कामाद्वा यो न रक्ष्यते. —After 16^{ab}, D6 ins.; while G2 ins. after 18:

209* शरणागतसंत्यागमधर्मस्तद्विधश्चरेत् ।

[G2 कथमस्मद्विधश्चरेत् (for the post. half).]

—^{cd}) Ś Ñ1 D1–4.8.12 स्वयं (for स्वया). Ś Ñ1 D1.2.8. 10–12 T3 G1 M1.2 Cr.m-t यथान्यायं; D3 °कामं; D4 यथावार्यं; D9 T2 यथासत्यं; M5 °तत्त्वं; Cv.g as in text (for °सत्त्वं). Ñ1 om. तत्पापं लोक. Ś D2.12 तमाहुः पुरुषाधमं (for ^{d}). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 समुद्दिष्टं यथाशक्ति स पापो लोकगर्हितः.

17 B3 om. 17^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) D1 संविष्टाः. Ś D2.3.12 यस्य (for तस्य). —^{b}) Ś Ñ1 B2.4 D3.4.9 रक्षितुः; Ñ2 V1.3 B1 रक्षितः; D1 रक्षितुं; D2.8.12 रक्षतुः; D11 T1 M3 Cg [अ]रक्षिणः; M5 [अ]रक्षतः; Cr.m.k.t as in text (for रक्षिणः). Ś2 D10.11 G1 शरणं गतः(Ś2 °तं). —After 17^{ab}, Ś2 (erroneously) repeats 208*, 206* and 15 – 17^{b}. —^{c}) D1 यदा यत् (for आदाय). B1 damaged from कृतं up to र in ^{d}. Ñ1 V1 B3.4 D1–4.9 तस्मात्; B2 यस्मात्; D8 T3 सर्वं; Cr.g.k.t as in text (for तस्य). —^{d}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.12 सर्वं गच्छति; D8 तस्माद्गच्छति; D9 स्वर्गं गच्छति; T2 समागच्छेद्; T3 हत्वा गच्छेद्; Cr.g.k.t as in text (for सर्वं गच्छेद्).

18 T2.3 om. 18^{ab}. —^{a}) Ñ1 D1–4 एष; M5 तत्र (for एवं). M5 आसीत् (for अत्र). Ś Ñ2 V1.3 B D8.9.12

G. 5. 91. 13
B. 6. 18. 32
L. 5. 93. 14

करिष्यामि यथार्थं तु कण्डोर्वचनमुत्तमम् ।
धर्मिष्ठं च यशस्यं च स्वर्ग्यं स्यात्तु फलोदये ॥ १९
सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते ।
अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम ॥ २०
आनयैनं हरिश्रेष्ठ दत्तमस्याभयं मया ।
विभीषणो वा सुग्रीव यदि वा रावणः स्वयम् ॥ २१
ततस्तु सुग्रीववचो निशम्य त-
द्धरीश्वरेणाभिहितं नरेश्वरः ।
विभीषणेनाशु जगाम संगमं
पतत्रिराजेन यथा पुरंदरः ॥ २२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

एष दोषो महांस्तात(Ś D12 °हाबाहो; B1 D3 °हांस्तत्र; B4 °हांस्तावत्). —^{b}) D6 अरक्षणं. M5 प्राप्तं जानाम्यरक्षणे. —^{c}) D6 अयशस्यं. Ś Ñ V1.3 B2-4 D2-4.8.12 अस्वर्ग्य-(D8 °र्ग)श्चायशस्यश्च. —^{d}) Ś Ñ1 V1.3 B2-4 D2.4.8.12 -विनाशनः; D3 °शकः (for °शनम्). D1 प्रपन्नानामरक्षणं (cf. 18^b). —After 18, Ś Ñ1 B4 D1-4.8.12 ins. :

210* सुपर्याप्तविसृष्टस्य नाश्वमेधस्य तत्फलम् ।
यत्फलं जातसंत्रासे रक्षिते शरणागते ।

[(l. 1) D8 अपर्याप्तं; L (ed.) सुपर्याप्तं. Ñ1 B4 अपर्याप्त-विसृष्टस्य (for the prior half). D8 (with hiatus) अश्वमेधस्य. Ñ1 यत् (for तत्). —(l. 2) Ñ1 तत् (for यत्).] —while G2 ins. 209*.

19 B1 damaged for ^{a}. —^{a}) Ś1 D1-3.8.12 यथार्थं तत्; Ñ1 तदर्थं तु; Ñ2 V1.3 B4 यथावृत्तं; B2.3 D9 यथा-वत्तत्; D4 °र्थेन (for °र्थं तु). —^{b}) V3 काण्वेर्; D3 कण्वोर्; D4 काये (sic) (for कण्डोर्). —^{c}) Ñ2 D9 सुधर्मिष्ठं; G3 damaged (for धर्मिष्ठं च). —^{d}) D7 T3 Cr स्वर्गं. D6.7 T1 M3 फलोदयं; Cr.m.g.t as in text (for °दये). Ś D12 स्वर्गलोके महोदयं; Ñ V1.3 B D1-4.8.9 स्वर्गं(B2.3 °र्ग्यं; D9 °र्गं) चा(D3.8.9 वा)पि महो(V3 फलो)दयं.

20 B3 om. 20^{ab}. Ś2 V1.3 B1.2.4 D1-4.6.8 T2.3 G1.3 M1.2.5 transp. 20^{ab} and 20^{cd}. —^{a}) D9 glosses सकृदेव एकवारमेव प्रपन्नायेति गत्यर्थस्य पदेर्ज्ञानार्थत्वान्मानसी प्रपत्ति-रुक्ता. —^{b}) M3 [अ]स्ति (for [अ]स्मि). G2 [अ]भियाचते; Cr.m.g.k.t as in text (for च याचते). D9 वास्मीति तव याचते. —For 20^{ab}, Ś1 Ñ1 V1.3 B1.2.4 D1-4.8.12 subst. and read after 20^{cd}; while Ñ2 D9 ins. after 20 :

211* संग्रामे च प्रपन्नानां तवास्मीति च वादिनाम् ।

[B1 damaged for the prior half. V3 [ऽ]पि; B2 [ऽ]मि- (for first च). Ñ2 D9 विपन्नानां; D3 प्रपन्नोपि (for प्रपन्नानां). Ś1 D12 नायमस्मीति (for तवास्मीति च). Ñ1 D2.4.8 च यो वदेत्; D1 वचो वदन्; D3 वचो वदेत् (for च वादिनां).]

—Then Ś1 Ñ1 D12 cont. ; while Ś2 D1-4.8 ins. after 20^{ab} :

212* नायुयुत्सुर्निहन्तव्यो न भीतो न कृताञ्जलिः ।
आरूढोऽपि न योऽश्वं तु यश्च भूमौ निपातितः ।

[(l. 2) Ś2 [ऽ]श्वे (for ऽश्वं). Ñ1 च (for तु). D1 युद्धदीनो; D2 न योद्धव्यो; D3 नरश्चाश्वं; D8 न चाप्यश्वं (for न योऽश्वं तु).]

—^{c}) Ñ2 D9 अभयं सर्वदा तस्मै. —^{d}) Ñ1 D4 दद्याद्; D1 तथा हि; D2 दद्याम् (for ददामि). Ñ2 V1.3 B4 D9 दद्यामिति हि मे व्रतं(V3 मतिः) ; B1 दद्यादिति हि मे**; B2.3 ददामीति हि मे व्रतं(B2 विश्रुतं).

21 G2 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ñ1 [इ]यं (sic); D1 [इ]मं (for [ए]नं). —^{b}) M5 मम (for मया). Ñ2 V1.3 B D9 दत्तमस्मै मयाभयं. —^{c}) D8 सुग्रीवो. Ñ2 V1.3 B D9 विभीषणाय सुग्रीव. —^{d}) B1 damaged for वा रावणः स्वयं. Ñ1 रावणः स्वयमागतः. —After 21, D5-7.10.11 S read 4-7.

22 Ś2 om. 22. Ś1 Ñ V1.3 B D1-4.8.9.12 read 22 (all, except B4, with colophon) after 7. —^{a}) Ś1 D2.3.8.12 स (for तु). D3 M1.2 रामो(D3 सम्यग्) वचनं (for सुग्रीववचो). T2 ततो यथोक्तं वचनं निशम्य तद् . —^{b}) Ñ2 V1 D9 हनूमता च (for हरीश्वरेण). Ś1 D12 तद्वद्धरीणामपि राघवोथ; D1 **हरीणामपि राघवश्च. —^{c}) D1 [अ]थ; G2 M5 [अ]नु- (for [आ]शु). Ś1 D4.12 चकार सख्यं(D12 संगं) ; Ñ V3 B D1-3.8.9 चकार (Ñ2 V3 B D9 रुरोच) संगतं(Ñ2 °मं); D5 T1.3 जगाम संगतं. —For 22, L(ed.) subst. :

213* चकार तस्याथ वचः सुभाषितं
रामो महात्मा प्लवगाधिपस्य ।
विभीषणस्य प्रणतस्य संग्रहं
मतिं विनिश्चित्य महात्मभिः स्थिराम् ।

Colophon : B4 om. colophon. —*Kāṇḍu name* : Ś Ñ V1.3 B1-3 D1-4.8.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name* : Ś D1.2.8.12 वानरमन्त्रः ; Ñ V1.3 B2.3 D9 विभीषणपरीक्षा; B1 विभीषणवाक्यं; D3 वानरवाक्यं; D4 विभीषणपरीक्षणः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ñ2 D9 97 ; V1 *शीतितमः ; V3 82 ; B1 91 ; B2 86 ; D3 102 ; D5-7.10.11 T1.3 G M 18 ; T2 17 ; G(ed.) 90 ; L (ed.) 92. —After colophon, D2 concludes with रामः; G M1.2 with श्रीरामाय नमः ; M5 with रामाय नमः.

१३

राघवेणाभये दत्ते संनतो रावणानुजः ।
खात्पपाताvनिं हृष्टो भक्तैरनुचरैः सह ॥ १
स तु रामस्य धर्मात्मा निपपात विभीषणः ।
पादयोः शरणान्वेषी चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥ २
अब्रवीच्च तदा रामं वाक्यं तत्र विभीषणः ।
धर्मयुक्तं च युक्तं च साम्प्रतं संप्रहर्षणम् ॥ ३
अनुजो रावणस्याहं तेन चास्म्यवमानितः ।
भवन्तं सर्वभूतानां शरण्यं शरणं गतः ॥ ४
परित्यक्ता मया लङ्का मित्राणि च धनानि च ।
भवद्गतं मे राज्यं च जीवितं च सुखानि च ॥ ५

G. 5. 91. 24. B. 6. 19. 6. L. 5. 93. 24.

13

B1.4 cont. the previous Sarga.

1 ^{a}) Ś Ñ2 V3 D4.9.12 रामेण तु(Ñ2 D9 च); V1 B2-4 D1.3.8 रामेणाथ(V1 B4 D1 °थि) (for राघवेण). Ñ1 रामेणाथाभयं दत्तं; B1 * * * * * ये दत्ते (damaged) ; D2 रामेणायतये दत्ते (sic). —^{b}) Ś D12 सर्वथा; Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9 स ततो; B1 सततं; B2 स तथा; G2 संगतो; Cr.m.g.k.t as in text (for संनतो). Ñ1 D1.2.4.8 वानरर्षभः; D3 वानरेश्वरः (for रावणानुजः). —After 1^{ab}, Ñ2 V3 B D9 ins.; while Ś Ñ1 D1-4.8.12 ins. only l. 2-3 after 1 : V1 ins. l. 1 after 1^{ab} and cont. l. 2-3 after 216*:

214* आहूतो हरिराजेन खात्पपात सहानुगः ।
स समेत्य हरिश्रेष्ठः संश्लिष्य च विभीषणम् ।
सान्त्वयित्वा च मेधावी दर्शयामास राघवम् ।

[(l. 1) D9 आहतोह (sic) (for आहूतो). —(l. 2) V1 तं समेत्य; V3 D3.12 समभेत्य (for स समेत्य). Ś Ñ1 D2.3.8.12 कपिश्रेष्ठः (for हरि°). B1 damaged from the post. half of l. 2 up to च in l. 3. —(l. 3) D2.8 शांतयित्वा.];

while D5-7.10.11 S ins. :

215* विभीषणो महाप्राज्ञो भूमिं समवलोकयन् ।
[D10.11 अवलोकयत.]

—^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 पतित्वा (for पपात). Ñ2 दृष्ट्वा; V1 तस्थौ; B4 आस्था (sic) (for हृष्टो). Ś Ñ1 D1-4.8.12 उत्पपात दिवं(Ś D12 तदा) हृष्टः; D9 खात्यनित्यावनिं हृष्टो (sic). —^{d}) Ñ1 D1-4.8 सर्वैर्; T2 हितैर् (for भक्तैर्). V3 वनचरैः (for अनुचरैः). —After 1, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

216* आयुधानि च सर्वाणि वृक्षेष्वासज्य केषुचित् ।
रूपमन्यच्छुभं चक्रे तैरेवानुचरैः सह ।

[(l. 1) B1 damaged for the post. half. V3 B4 केषु च (for केषुचित्). —(l. 2) Ñ2 D9 तथा (for शुभं). V1 सदा (for एव).]

2 T3 om. 2^{ab}. —^{a}) Ś D12 ततो वीरस्य धर्मात्मा; Ñ1 D1-4.8 पादयोः स तु रामस्य. —^{b}) Ś D12 मूर्ध्नि पादौ (for निपपात). Ñ2 V1.3 BD9 पादयोर्निपपात ह. —Before 2^{cd}, T3 reads 3^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. —^{c}) Ñ1 D4 रामस्य; Ñ2 V1 B2-4 D9 शिरसा; V3 जवसा (sic); D1-3.8 राक्षसः (for पादयोः). B3 चरणान्वेषी; D10.11 निपपाताथ (for शरणान्वेषी). Ś D12 जग्राह राजपुत्रस्य; B1 * * * * * * न्वेषी (damaged). —^{d}) Ś Ñ1 D1-4.8.12 सचिवैः सह; G3 सह रा * * (damaged); M5 सह मंत्रिभिः (for सह राक्षसैः). —After 2, Ś Ñ2 V1.3 B D1-4.8.9.12 ins.:

217* तं च रामः समुत्थाप्य परिष्वज्य च राक्षसम् ।
उवाच मधुरं वाक्यं सखा मम भवानिति ।

[(l. 1) Ś D1-4.8.12 तु (for first च). Ś2 समुत्थाय; V1.3 B1.4 D1.4.8 समुत्क्षिप्य (for समुत्थाप्य). Ś D2.8.12 विभीषणं; D1.3.4 च पीडितं (for च राक्षसम्). —D12 om. (hapl. ?) from l. 2 up to 3^{ab}.]

3 D12 om. 3^{ab} (cf. v.l. 217*). T3 reads 3^{ab} for the first time before 2^{cd}, repeating it here. —^{a}) Ñ1 D1.3.4 ततो (for तदा). Ñ V3 B D3.4.7.9-11 वाक्यं (for रामं). —^{b}) Ś V3 B1-3 D1.2.8.9 उक्तवाक्यं; Ñ1 रामं वचो; Ñ2 V1 B4 युक्तवाक्यं; D3.4 रामं रक्षो; D7.10.11 रामं प्रति (for वाक्यं तत्र). —D4 om. 3^{cd}. —^{c}) Ñ1 D1-3 पथ्यं च; B3 om. (hapl.) (for युक्तं च). Ś D8.12 धर्मार्थ(D8 °र्मप्र)युक्तं पथ्यं च. —^{d}) D8 संप्राप्तं (for सांप्रतं). M1.2 संप्रहर्षयन् ; Cr.m.g.k.t as in text (for संप्रहर्षणम्). Ś Ñ2 V1.3 B D9.12 आत्मनश्च गुणोदयं.

4 B1 illeg. up to चास्मि in ^{b}. Ś2 om. $4^b - 6^a$. —^{b}) V3 D1 M3 [अ]पि (for [अ]स्मि). Ś1 Ñ2 V1.3 B D12 विमानितः (for [अ]वमानितः). —G2 om. 4^{cd}. —^{d}) B2.3 शरणं (for शरण्यं). D8 T3 M शरणागतः ; Cr. as in text (for शरणं गतः).

5 Ś2 om. 5 (cf. v.l. 4). —^{b}) M3 वै; Cr as in text (for second च). V3 वनानि विविधानि च. —D8 om. (hapl.) 5^{cd}. —^{c}) Ś1 D7.12 च राज्यं मे(D7 च); Ñ1 D1-4.6.10.11 च(D10.11 हि) मे राज्यं (for मे राज्यं च). Ñ2 V1 B2-4 D9 त्वद्ग(Ñ2 B4 दुर्ग)तं चैव मे राज्यं(Ñ2 D9 °म);

G. 5. 91. 24
B. 6. 19. 23
L. 5. 93. 25

राक्षसानां वधे साह्यं लङ्कायाश्च प्रधर्षणे ।
करिष्यामि यथाप्राणं प्रवेक्ष्यामि च वाहिनीम् ॥ ६
इति ब्रुवाणं रामस्तु परिष्वज्य विभीषणम् ।
अब्रवील्लक्ष्मणं प्रीतः समुद्राज्जलमानय ॥ ७
तेन चेमं महाप्राज्ञमभिषिञ्च विभीषणम् ।
राजानं रक्षसां क्षिप्रं प्रसन्ने मयि मानद ॥ ८

एवमुक्तस्तु सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम् ।
मध्ये वानरमुख्यानां राजानं रामशासनात् ॥ ९
तं प्रसादं तु रामस्य दृष्ट्वा सद्यः प्लवंगमाः ।
प्रचुक्रुशुर्महानादान्साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥ १०
अब्रवीच्च हनूमांश्च सुग्रीवश्च विभीषणम् ।
कथं सागरमक्षोभ्यं तराम वरुणालयम् ॥ ११

V3 तव कृत्यश्च मे राज्यं (sic); B1 ****** राज्यं (illeg.). —[d]) Ś1 D12 M3 जीवितानि; Cr.g as in text (for °तं च). B2.3 धनानि (for सुखानि). G2 वै (for च). —After 5, D5–7.10.11 S ins. a passage relegated to App. I (No. 9).

6 Ś2 om. 6[a] (cf. v.l. 4). —[a]) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1.3.4.8.9.12 रक्षसां च (for राक्षसानां). D8 वधं (for वधे). B1 D2 सज्यं (for साह्यं). ❀ Cr.g.t : साह्यं साहाय्यम्। (Cg सहशब्दः सहायवाची). ❀ —[b]) G1 तु (for च). B4 D8.9 M3 प्रधर्षणं; G3 प्र *** (damaged). —[c]) Ś Ñ1 D3.4.12 [अ]हमेतत्ते; Ñ2 V1.3 B D9 महाप्राज्ञ; G2 महाप्राणः; M5 यथापूर्वं; Cg as in text (for यथाप्राणं). —[d]) Ś Ñ1 D8.12 नेष्यामि तव(Ñ1 कपि-); Ñ2 V1 B D9 नयिष्यामि च; V3 नाशयिष्यामि; D1–4 ने(D2 जे)ष्याम्यपि च (for प्रवेक्ष्यामि च). —After 6, Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 ins.:

218* स एवमुक्त्वा नरदेवपुत्रं
विभीषणो धर्मभृतां वरिष्ठः।
बभूव तूर्ष्णीं स तदा महात्मा
प्रसादमिच्छन्नरदेवपुत्रात्।

Colophon.

[B1.2 om. l. 1–2. —(l. 1) Ś D1–3.8.12 तमेवम् (for स एवम्). —(l. 2) D4 मंत्रवतां (for धर्मभृतां). Ñ2 V1.3 B3.4 D9 विभीषणो हर्षमगात्तदानीं. —(l. 3) D4 च (for स). D1 ततो (for तदा). Ñ2 V1.3 B D9 तूर्ष्णीं बभूवर्षिकुल(D9 °ले)-प्रसूतो. —(l. 4) D4 स च राघवात्प्रभोः (for नरदेवपुत्रात्). Ñ2 V1.3 B D9 रामं महात्मानमवेक्षमाणः.

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś2 Ñ V1 B D1.3.4.8.9.12 सुंदर°; D2 लंका°. —*Sarga name*: Ś Ñ1 D1.3.8.12 विभीषणपरिग्रहः; Ñ2 V3 B2–4 D2.9 विभीषणवाक्यं; V1 विभीषणगमनं; B1 विभीषणसमागमः; D4 विभीषणग्रहणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ś2 96; Ñ2 D9 98; V1.3 83; B1 (?); B2 86; B4 100; D3 103. —After colophon, D2 concludes with राम.]

7 B1 om. from 7 up to the end of Sarga 15. —[a]) Ñ1 ब्रुवंतं (for ब्रुवाणं). Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 तं रामः (for रामस्तु). —[c]) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9 उवाच; D12 तथा च (for अब्रवील्). Ś V1.3 B2 D1.2.4.12 वीरं; Ñ B3.4 D8.9 वीरः; G1 प्रीत्या; G2.3 रामः; M5 वाक्यं (for प्रीतः). —[d]) D11 समुद्र- (for समुद्राज्). —After 7, Ñ2 V1.3 B2–4 D9 ins.:

219* मध्ये वानरमुख्यानां प्रसादान्मम चैव हि।

8 B1 om. 8 (cf. v.l. 7). —[a]) D5 T1 चात्र; T3 चोक्तो; G2 M1.2.5 चैनं; G3 वैनं (for चेमं). —[b]) T3 अभिषिंचन्. —For 8[ab], Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 subst.:

220* अभिषिञ्चस्व लङ्कायामिमं सौम्य विभीषणम्।

[Ñ2 V3 D9 अभिषेचय; B2.3 अभिषिष्यस्व. Ś1 Ñ1 B4 D12 सौम्यं (for सौम्य).]

—[c]) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 अद्यैव; D2 राक्षसं (for राजानं). Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 राक्षसेंद्रत्वे(B4 °द्रं वै; D12 °द्रं ते) (for रक्षसां क्षिप्रं). —[d]) T3 प्रपन्ने; Cg as in text (for प्रसन्ने). Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 लक्ष्मण (for मानद).

9 B1 om. 9 (cf. v.l. 7). —[a]) D1 स एवमुक्तः; D12 एवमुक्त्वा तु (for एवमुक्तस्तु). —[b]) G3 damaged for षिंचद्विभी. —G1 om. (hapl.) 9[c]–11[b]. —[c]) M5 -यूथानां (for -मुख्यानां). —[d]) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 स्वराज्ये (for राजानं). B2 D1.2.6.10–12 M3.5 Cg राज- (for राम-).

10 B1 G1 om. 10 (cf. v.l. 7 and 9). —[a]) D5–7 T1.3 G3 तत् (for तं). D3.4 G2.3 च (for तु). —[b]) G3 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). D1 चक्रुः; D2 सर्वे (for सद्यः). —[c]) V3 चुक्रुशुः सु-; D1 प्रचक्रुश्च; D5 T3 चुक्रुशुश्च; D12 प्रशुक्रसुर् (sic); T2 प्रशशंसुर्; Cg.k.t as in text (for प्रचुक्रुशुर्). Ś V1 D3.12 महानादं; D5–7.10.11 T G2.3 M Cg महात्मानं(D5 T1.3 °नः) (for महानादान्). —[d]) D6 T3 [अ]पूजयन्; Cg as in text (for चाब्रुवन्). ❀ Cg: प्रचुक्रुशुर्हर्षनादं चक्रुः। महात्मानं रामम्। अब्रुवन् प्राशंसन्नित्यर्थः. ❀

11 B1 om. 11 (cf. v.l. 7). G1 om. 11[ab] (cf. v.l. 9). —[a]) Ś D1–4.8.12 अब्रवीत्तं(D4 °त्तु); D5 T1 G2 M5 अथाब्रवीद्; Cg as in text (for अब्रवीच्च). Ñ1 तं; M1.2 तु (for च). D8 हनूमंतं. Ñ2 V1.3 B2–4 D9 तमथोवाच हनुमान्. —[b]) Ś D12 राजा सर्ववनौकसां; Ñ1 D1–4.8 स च

उपायैरभिगच्छामो यथा नदनदीपतिम् ।
तराम तरसा सर्वे ससैन्या वरुणालयम् ॥ १२

एवमुक्तस्तु धर्मज्ञः प्रत्युवाच विभीषणः ।
समुद्रं राघवो राजा शरणं गन्तुमर्हति ॥ १३

खानितः सगरेणायमप्रमेयो महोदधिः ।
कर्तुमर्हति रामस्य ज्ञातेः कार्यं महोदधिः ॥ १४

एवं विभीषणेनोक्ते राक्षसेन विपश्चिता ।
प्रकृत्या धर्मशीलस्य राघवस्याप्यरोचत ॥ १५

स लक्ष्मणं महातेजाः सुग्रीवं च हरीश्वरम् ।
सत्क्रियार्थं क्रियादक्षः स्मितपूर्वमुवाच ह ॥ १६

विभीषणस्य मन्त्रोऽयं मम लक्ष्मण रोचते ।
ब्रूहि त्वं सहसुग्रीवस्तवापि यदि रोचते ॥ १७

G. 5. 92. 13
B. 6. 19. 0
L. 5. 94. 12

राजा वनौकसां(Ñ1 हरीश्वरः). —d) Ś Ñ V1 B3.4 D2–4.8.9.12 तरेम; V3 B2 तमेव (sic) (for तराम). B3 मकरालयं. —After 11, D5–7.10.11 S (D5 G1 om. [hapl.] up to 12) ins. :

221* सैन्यैः परिवृताः सर्वे वानराणां महौजसाम्।

[G3 om. सैन्यैः. G2.3 सर्वैर् (for सर्वे). T2 महात्मनां (for महौजसाम्).]

12 B1 D5 G1 om. 12 (cf. v.l. 7 and 221*). —a) D7 T G2 M1.2.5 Cr.m. अधि-; Ct as in text (for अभि-). D10.11 Ct -गच्छाम. Ś Ñ D1–4.6.8.9.12 G3 M3 Cmp.g उपायं ना(Ś D6.8.12 °येना)धिगच्छामो (Ñ1 °मि; D9 °म) ; V1.3 B2–4 उपायं ब्रूहि नः सौम्य. ❀ Cr : उपायं नाधिगच्छाम इति पाठः. ❀ —b) D1 यत्र (for यथा). —Ś Ñ1 D1.2.4.8.12 M1.2 om. 12^{cd}. —c) T2 सहसा; G2 सरसाः ; Cr.m. as in text (for तरसा). Ñ2 V1 B2–4 D9 उत्तरेम(B2 °रे च) शिवेनेमं(B4 °नाद्यं); V3 उत्तरे सागरे शोम (sic) ; D3 उत्तरामः कुशलिनः. —d) G2 तरसा; Cr.m.t as in text (for ससैन्या).

13 B1 om. 13 (cf. v.l. 7). —a) D1 स (for तु). Ñ2 V1.3 B2–4 D5–7.9–11 T1.3 M5(before corr.) धर्मात्मा; D1–4.8 सर्वज्ञः (for धर्मज्ञः). —Ś2 om. 13^{cd}. —c) D8.9 समुद्र- (for समुद्रं). Ś1 Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 M5 शरणं (for राघवो). Ñ1 D1.2.4.8 राजन् (for राजा). —d) Ñ2 V1.3 B3.4 D9 M5 राघवो; B2 रामो वा (for शरणं). T3 अर्हसि (sic) (for अर्हति). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 गंतु(D8 कर्तुं)मर्हसि(Ś1 D12 °ति) राघव(Ś1 D12 °वः).

14 B1 om. 14 (cf. v.l. 7). —a) D5 T1.3 Ck निखातः ; Cr.m.g.t as in text (for खानितः). D5.6.9.12 सागरेण (for स°). —b) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 महार्णवः (for महोदधिः). —T3 om. (hapl.) 14^{cd}. —c) D1.2.8 अर्हसि (for °ति). D5 * दास्य (for रामस्य). —D1 om. (hapl.) from 14^{d} up to the prior half of l. 3 of 222*. —d) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 ज्ञातिस-(D9 °सा)ह्यं (for ज्ञातेः कार्यं). B2.3 D6.7 महामतिः (for महोदधिः). Ś Ñ1 D2–4.8.12 ज्ञा(D8 जा)तिकार्यं (Ś D12 °धर्मं) महात्मनः ; M3 ज्ञात्वा कार्यं महामतिः. —After 14, Ñ2 V1.3 B2–4 D9 ins. ; while Ś Ñ1 D1–4.8.12 ins. only l. 2–3 after 14 :

222* इति मे वर्तते बुद्धिर्दृष्ट्वा रामबलं महत्।
सगरः स हि रामस्य श्रूयते प्रपितामहः।
तस्य पुत्रः समुद्रोऽयं ज्ञातिकार्यं करिष्यति।

[D1 om. up to the prior half of l. 3. —(l. 2) V1.3 D8.9 सागरः (for सगरः). Ś D12 चापि; V3 स तु; L (ed.) तु हि (for स हि). —(l. 3) V3 B2–4 ध्रुवं सौहार्द-(B2.3 °वमौदार्य)मालंब्य (for the prior half). V3 B2–4 -सह्यं; D1.2.8 -साह्यं (for -कार्यं). V1 समुद्रोयं ज्ञातिकार्यं करिष्यति न संशयः.]

15 B1 om. 15 (cf. v.l. 7). —a) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.6.9.12 एतद् (for एवं). Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.7.8.10–12 [उ]क्तं; D6 T2.3 G1.2 M3.5 [उ]क्तो; G3 damaged (for [उ]क्ते). —b) G1 रामस्तेन (for राक्षसेन). —After 15^{ab}, D5–7.10.11 S ins. :

223* आजगामाथ सुग्रीवो यत्र रामः सलक्ष्मणः।
ततश्चाख्यातुमारेभे विभीषणवचः शुभम्।
सुग्रीवो विपुलग्रीवः सागरस्योपवेशनम्।

[(l. 2) M1.2 रामस्य (for ततश्च). G3 तथा (for शुभम्).]

—c) T1 damaged for धर्मशी. —d) D10.11 रामस्यास्य (for राघवस्य). Ś1 B4 D1.12 ऽयरोचत; Ś2 विरोच * (moth-eaten); V3 G2 [अ]प्यरोचते (sic); D6 [अ]था-रोचत; D8 [अ]पि रोचते (for [अ]प्यरोचत).

16 B1 om. 16 (cf. v.l. 7). —a) Ñ1 लक्ष्मणं च; D3 लक्ष्मणं स (by transp.) (for स लक्ष्मणं). —b) Ś1 Ñ1 हरिं प्रभुं; Ś2 D3.4.8.12 हरिप्रभुं; D2 (marg. also as in D3) महाप्रभुं; G3 ह * * *(damaged) (for हरीश्वरम्). Ñ2 D1.9 सुग्रीवं हरिमीश्वरं(D1 °पुंगवं). —D12 om. 16^{c} – 17^{b}. —c) Ñ1 सत्कृतेः स; D2 सत्क्रियार्थः ; D8 प्रकृतार्थं- ; D9 सत्कृतः स (for सत्क्रियार्थं). D1.10.11 T2 क्रियादक्षं; Cg as in text (for °दक्षः). M5 सत्क्रियादक्षमक्लैब्यं. —d) Ñ2 V1.3 B2–4 D7.9–11 G3 Ct अभाषत; Cr.m. as in text (for उवाच ह). Ś2 स्मितपूर्वं महोदधिः. —After 16, Ś2 erroneously repeats 14^{cd}.

17 B1 om. 17 (cf. v.l. 7). D12 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). —b) T3 मङ्ग्ल (for मम). —Ñ1 V3 D8.10.11

G. 5. 92. 14 B. 6. 19. 36 L. 5. 94. 13

सुग्रीवः पण्डितो नित्यं भवान्मन्त्रविचक्षणः ।
उभाभ्यां संप्रधार्यार्थं रोचते यत्तदुच्यताम् ॥ १८
एवमुक्तौ तु तौ वीरावुभौ सुग्रीवलक्ष्मणौ ।
समुदाचारसंयुक्तमिदं वचनमूचतुः ॥ १९
किमर्थं नो नरव्याघ्र न रोचिष्यति राघव ।
विभीषणेन यत्तूक्तमस्मिन्काले सुखावहम् ॥ २०
अबद्ध्वा सागरे सेतुं घोरेऽस्मिन्वरुणालये ।
लङ्का नासादितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ २१
विभीषणस्य शूरस्य यथार्थं क्रियतां वचः ।
अलं कालात्ययं कृत्वा समुद्रोऽयं नियुज्यताम् ॥ २२
एवमुक्तः कुशास्तीर्णे तीरे नदनदीपतेः ।
संविवेश तदा रामो वेद्यामिव हुताशनः ॥ २३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

T1.3 om. (hapl.) 17^cd. —^c) Ś D3.12 त्वमपि; Ñ2 B2.3 D1.2.4.9 तावच; D6 तत्त्वं हि; G2 M5 त्वं यदि (for त्वं सह-). Ś Ñ2 B2.3 D2–4.6.9.12 G2 M5 सुग्रीव; D1 सुग्रीवं (for -सुग्रीवस्). V1 B4 हरींद्र ब्रूहि सुग्रीव.

18 B1 om. 18 (cf. v.l. 7). —^a) Ñ2 V1.3 B2–4 D9 बुद्धिमान् (for सुग्रीवः). Ś D2–4.12 [ऽ]त्यर्थं (for नित्यं). —^b) D1 तथा (for भवान्). D9 मंत्रे (for मन्त्र-). —^c) Ś Ñ V1.3 B2–4 D2–4.8.9.12 उभयोः; D1 उभौ च (for उभाभ्यां). Ś2 संप्रदार्यार्थं; D8 संप्रधार्यार्थे (for °र्थं). ❀ Cg: उभाभ्यामिति चतुर्थी. ❀ —^d) D5 T1 रोचये (sic) (for रोचते). D4 उच्यते (sic) (for °ताम्).

19 B1 om. 19 (cf. v.l. 7). —^a) V3 एतद् (for एवम्). Ñ1 उक्तस् (for उक्तौ). Ś Ñ1 D1–4.8.12 तु रामेण; D7.10.11 M5 ततो वीराव्; T2 तु वीरौ ताव् (for तु तौ वीराव्). —^b) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 तदा (for उभौ). —^c) V3 स तमुदार- (sic); B2 समुदारार्थ-; D8 समुद्राचार- (sic) (for समुदाचार-). —^d) V1.3 B2–4 इदं वाक्यमथोचतुः (B2.3 °रोचतां).

20 B1 om. 20 (cf. v.l. 7). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 read 20 after 22. —^a) Ś Ñ V1 D2–4.7–12 G1 M2 नौ; V3 से; B2–4 ते (for नो). —^b) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 नैतद्रोचिष्यते वचः; M5 रोचिष्यति हि राघव. —^c) D3 M5 यत्प्रोक्तम्; D5 T1.3 यदुक्तम्; M3 यच्चोक्तम् (for यत्तूक्तम्). —For 20^cd, Ś Ñ V3 B2–4 D1.2.4.8.9.12 subst.:

224* विभीषणोक्तं हृद्यं च युक्तं चैव विशेषतः ।

[Ñ1 हृद्यं तं च (hypm.); D1 तथ्यं वै (for हृद्यं च). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 विभीषणेरितं सौम्य; D4 विभीषणस्यत्यवचा (sic) (for the prior half). Ñ2 V1 B2–4 D9 कालेस्मिश्च; V3 काले चास्मिन्; D4 हृष्टो युक्त्या (for युक्तं चैव).]

21 B1 om. 21 (cf. v.l. 7). —^a) Ñ1 आवद्धं (sic); Ñ2 D9 नाबद्ध्वा (for अबद्ध्वा). D9 सागरं (for सागरे). —^b) D5.6 T1 G2.3 तु; T3 च (for ऽस्मिन्). —^c) D6 M1.2 न मर्दितुं; T3 समर्थितुं (sic) (for नासादितुं). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 शक्यासा (Ñ2 B3 °पा)दयितुं लंका. —^d) V3 B2.4 नापि (for अपि). B3 सुरेश्वरैः (for सुरासुरैः).

22 B1 om. 22 (cf. v.l. 7). —^a) M1.2 वीरस्य; Cg as in text (for शूरस्य). —^b) Ś Ñ1 D1–4.8.12 G1 यथावत् (for यथार्थं). —For 22^ab, Ñ2 V1.3 B2–4 D9 subst.:

225* युक्तायुक्तमिदं सौम्य विभीषणवचः कुरु ।

[V1 युक्तार्थं त्वमिदं सौम्य (for the prior half).]

—^c) B4 अयं (for अलं). Ś D12 कार्यात्ययं (for काला°). —^d) Ś Ñ1 D1.2.4.8.12 सागरोयं; D3 सागरान्वि-; D10.11 सागराय (for समुद्रोऽयं). V3 निबध्यतां; D8 नियुज्यते. M5 समुद्राय नियोज्यतां. —Ñ2 V1.3 B2–4 D9 read 20 after 22. —After 22, Ś Ñ1 D1–4.8.12 ins.:

226* एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं विभीषणसमीरितम् ।
संविवेश ततो वीरो रम्ये सागररोधसि ।
सागरं द्रष्टुमिच्छामि रूपिणं सरितां पतिम् ।
कर्तुमर्हसि मे साह्यं भव त्वं शरणं मम ।

[(l. 1) D12 एतं (sic) (for एतच्). Ñ1 -समन्वितं (for -समीरितम्). —(l. 2) D2.3.8 स (for सं-). D1 धीरो; D3 रामो (for वीरो). —(l. 3) L (ed.) त्वां सरित्पतिं (for सरितां पतिम्).];

whereas D5–7.10.11 S ins.:

227* यथा सैन्येन गच्छामः पुरीं रावणपालिताम् ।

[T3 सौम्येन (for सैन्येन). D6.10.11 G1 M5 गच्छाम; T2 गच्छेम (for गच्छामः). ❀ Cv: "यथा सैन्येन गच्छेम पुरीं रावणपालिताम्" इति पाठः. ❀]

23 B1 om. 23 (cf. v.l. 7). —^a) Ś Ñ1 D1–4.12 उक्त्वा (for उक्तः). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 इत्यास्तीर्य कुशान्रक्तं (Ñ2 V1.3 D9 °शान्युक्तस्; B2 °शान्नक्तस्; B4 °शांस्तत्र). —^c) Ś2 Ñ1 D1.4 ततो (for तदा). D2 M5 वीरो (for रामो). —^d) G3 damaged for वेद्यामिव. —After 23, D3 ins.:

228* शरणं चाभिसंधाय तरणं सागरस्य च ।
इति रामो धृतिं कृत्वा प्रतिशिष्ये महोदधिम् ।

१४

तस्य रामस्य सुप्तस्य कुशास्तीर्णे महीतले ।
नियमादप्रमत्तस्य निशास्तिस्रोऽतिचक्रमुः ॥ १
न च दर्शयते मन्दस्तदा रामस्य सागरः ।
प्रयतेनापि रामेण यथार्हमभिपूजितः ॥ २
समुद्रस्य ततः क्रुद्धो रामो रक्तान्तलोचनः ।
समीपस्थमुवाचेदं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ ३
पश्य तावदनार्यस्य पूज्यमानस्य लक्ष्मण ।
अवलेपं समुद्रस्य न दर्शयति यत्स्वयम् ॥ ४
प्रशमश्च क्षमा चैव आर्जवं प्रियवादिता ।
असामर्थ्यं फलन्त्येते निर्गुणेषु सतां गुणाः ॥ ५

G. 5. 93. 5
B. 6. 21. 15
L. 5. 95. 5

—Thereafter, D3 cont.; while Ś Ñ V1.3 B2-4 D1.2 (marg.).4.8.9.12 ins. after 23:

229* परेण हर्षेण तदा नरेश्वरः
परेण वीर्येण च शत्रुतापनः ।
कृत्वा मतिं सागरदर्शने तदा
बभूव तूष्णीं नियतः स पार्थिवः ।

[(l. 1) Ñ2 V1.3 B2-4 D9 युक्ततपसा (for हर्षेण तदा). V3 महीपतिः (for नरेश्वरः). D4 परेण हर्षेण तु दानवेश्वरः. —(l. 2) B4 धैर्येण; D8 हर्षेण (for वीर्येण). Ñ1 B2 om.; D4 स (for च). Ñ2 V1.3 B2-4 D9 शत्रुकर्षणः (Ñ2 V3 °र्षिता) (for शत्रुतापनः). —(l. 4) D2 नियतं (for नियतः).]

Colophon. B1 om. (cf. v.l. 7). —*Kāṇḍa name*: Ś2 Ñ V1.3 B2-4 D1.3.4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name*: Ś (Ś1 in marg.) Ñ1 D1.3.4 (also as in D2) .8.12 विभीषणाभिषेकः; Ñ2 V1.3 B2-4 D9 समुद्रोपवेशः (V3 °वेशनं); D2 प्रायोपवेशनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 B2.3 D1.2.4.8.12 om.; Ś1 Ñ2 D9 99; Ś2 97; V1 84; V3 83; B4 101; D3 104; D5-7.10.11 T1.3 G M 19; T2 18. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः. —After 6.13, D5-7.10.11 S ins. a long passage relegated to App. I (No. 10).

14

1 B1 om. Sarga 14 (cf. v.l. 6.13.7). —^{a}) D3 तत्र (for तस्य). —T3 om. (hapl.?) 1^{bc}. —^{b}) T1 damaged for -तले. —^{c}) Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12 नियतस्य (for नियमाद्). Ñ V1.3 B2-4 D2-4.9 [अ]प्रमेयस्य (for अप्रमत्तस्य). —Ñ1 om. from 1^{d} up to सरोषं in 232*. —^{d}) Ñ2 V1.3 B2-4 D9 तदा ययुः; D1-4.6.8 T3 [ऽ]पचक्रमुः; D10.11 [ऽ]भिजग्मतुः (for ऽतिचक्रमुः). —After 1, D5-7.10.11 S ins.:

230* स त्रिरात्रोषितस्तत्र नयज्ञो धर्मवत्सलः ।
उपासत तदा रामः सागरं सरितां पतिम् ।

[(l. 1) M5 तस्मिन् (for तत्र). —(l. 2) D5 T1 उपास्त स; T3 उदवास (sic) (for उपासत). ❀ Cr.m.k.t : उपासत उपास्त (Cr °स्ते). ❀]

2 Ñ1 om. 2 (cf. v.l. 1). —^{a}) G3 damaged from ते up to तदा in ^{b}. Ś D1-4.8.12 हि; V1 तु (for च). G(ed.) दर्शयति. Ś D1-4.8.10-12 T2 रूपं; Ñ2 V1.3 B2.4 D9 श्रीमांस्; Cg as in text (for मन्दस्). B3 D7 दर्शयतेऽत्मानं (metri-causa). —^{b}) D10.11 Ck.t मंदो; T3 तथा (for तदा). —G3 damaged from रः in सागरः up to प्रश in 5^{a}. Ś Ñ2 V3 B2-4 D1-4.8.9.12 तदा रामे (Ñ2 V3 B2-4 D9 रामं; D8 रूपो) महार्णवः; V1 तदात्मानं महार्णवः. —^{c}) D3 प्रश्रयेण; D4 प्रयत्नेन (for प्रयतेन). D4 [अ]ति-; G2 [अ]भि- (for [अ]पि). D1 रूपेण (for रामेण). —^{d}) D8 यथार्थं (for °र्हम्). Ś Ñ2 V1.3 B2-4 D1.2.4.8.9.12 G2 प्रतिपूजितः; D3 परि°; D7 T अपि पूजितः; D11 °पूजनं (sic) (for अभिपूजितः). —After 2, Ś V1 D1-4.8.12 ins.:

231* न सर्वथा विकारं स भजते निरपत्रपः ।

[D2 च (for स). D3 सर्वथा नाधिकारं स (for the prior half).]

3 Ñ1 om. 3 (cf. v.l. 1). G3 damaged for 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) T3 M1.2 समुद्राय; Cr.m.g.t as in text (for °द्रस्य). Ś D1-4.8.12 ततः क्रुद्धो महाबाहु. ❀ Cr.m.t : समुद्रस्य समुद्राय । ; Cg : समुद्रस्य समुद्रविषये । सम्बन्धसामान्ये षष्ठी. ❀ —^{b}) Ñ2 D9 रक्तांतायतलोचनः; B2.3 रामः संरक्तलोचनः. —^{d}) D7 T3 पुण्य- (for शुभ-). M5 -लक्ष्मणं. —For 3^{cd}, Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12 subst.:

232* समीपे लक्ष्मणं दृष्ट्वा सरोषं वाक्यमब्रवीत् ।

[D3 समीक्ष्य (for समीपे). Ś1 D1-4.8.12 वीरं (D4 °रः); B2 कृत्वा (for दृष्ट्वा). B4 D2-4.8 सरोषो; D1 संरब्धो (for सरोषं).]

4 G3 damaged for 4 (cf. v.l. 2). D5-7.10.11 T G1.2 M om. 4^{ab}. —^{a}) Ś Ñ1 D1-4.8.12 अनार्यत्वं (for अनार्यस्य). —^{c}) D3.5-7.10.11 T G1.2 M अवलेपः (for °लेपं). Ñ1 समुद्रस्तु. —^{d}) Ñ2 V1.3 B2.3 D9 मां; D1.3 तत्; D5 om.; D10.11 T1 यः (for यत्). Ñ1 स्वयं दर्शयते मयि; B4 न मां दर्शयते स्वयं.

5 G3 damaged up to प्रश in 5^{a} (cf. v.l. 2). —^{a}) V3 प्रणयश्; D9 प्रणामश्; G2 प्रश.[?]श्च (for

G. 5. 93. 6
B. 6. 21. 15
L. 5. 95. 6

आत्मप्रशंसिनं दुष्टं धृष्टं विपरिधावकम् ।
सर्वत्रोत्सृष्टदण्डं च लोकः सत्कुरुते नरम् ॥ ६

न साम्ना शक्यते कीर्तिर्न साम्ना शक्यते यशः ।
प्राप्तुं लक्ष्मण लोकेऽस्मिञ्जयो वा रणमूर्धनि ॥ ७

अद्य मद्बाणनिर्भिन्नैर्मकरैर्मकरालयम् ।
निरुद्धतोयं सौमित्रे प्लवद्भिः पश्य सर्वतः ॥ ८

महाभोगानि मत्स्यानां करिणां च करानिह ।
भोगांश्च पश्य नागानां मया भिन्नानि लक्ष्मण ॥ ९

सशङ्खशुक्तिकाजालं समीनमकरं शरैः ।
अद्य युद्धेन महता समुद्रं परिशोषये ॥ १०

प्रशमश्च). D9 क्षणं (sic) (for क्षमा). Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{b}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 मार्दवं; G1 M5 (to avoid hiatus) ह्यार्जवं (for भार्जवं). —^{c}) Ś Ñ1 D1.2.4.12 असामर्थ्यं. Ñ2 V1.3 B2–4 D6.9–11 असामर्थ्यफला ह्ये(V1 °श्चे)ते; D3 असमर्थं भवंत्येते. —^{d}) Ś1 निर्गुणेस्युः. Ś V3 D1–4.8.12 कुतो; Ñ V1 B2–4 D9 T2 सदा (for सतां). Ñ2 reads गुणाः in marg.

6 ^{ab}) Ñ2 V1 B2.3 D9 क्रूरं; V3 B4 शूरं; D6 T3 हृ(रु)ष्टं; T2 कष्टं (for दुष्टं). Ś Ñ1 D2–4.8.12 आत्मप्रशंसानि(D2 °भि)रतं; D1 सदा काठिन्यनिरतं (for ^{a}). V3 धूर्तं; D5 om. (hapl.); D6 (marg.); T2.3 दुष्टं (for धृष्टं). T1 M3 transp. दुष्टं and धृष्टं. Ś Ñ1 D2.12 च परिवादिनं; Ñ2 V3 B2.3 D9 चा(Ñ2 च)परिभाषिणं; B4 चापरितोषितं; D1.8 वै(D8 वा) प्रियवादिनं; D3 परुषवादिनं; D4 परुषभाषिणं; M3 विपरिधाविनं; Cv as in text (for विपरिधावकम्). V1 दृष्टतापरिभाषिणं. —^{c}) Ñ2 V3 B2–4 D9 सर्वदो(V3 B2.3 °थो; B4 °त्रो)यत-; D5 सर्वतो वृष-; T1 सर्वतो दृष्ट-; T2 M5 सर्वदोत्सृष्ट-; T3 सर्वतः स्पृष्ट-; Cg.t as in text (for सर्वत्रोत्सृष्ट-). D1 वै (for च). ❀ Ck: उत्सृज्य दण्डं विसृज्यमानप्राणिदण्डरूपव्यापारम्. ❀ —^{d}) D1 लोकं स कुरुते वशं.

7 ^{a}) V3 लभ्यते (for शक्यते). —^{b}) B4 शांत्या (for साम्ना). —G3 partly damaged for ^{cd}. —^{c}) Ñ2 V3 लोको (for लोके). —D5 om. 7^d. —^{d}) T1 विजयो; M5 जयोपि; Ct as in text (for जयो वा). Ś1 Ñ1 D8 नर- (for रण-). B4 *जयः पौरुषोपि वा. —After 7, Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 read 11–13 (V3 D9 om. 13).

8 ^{a}) D4 अथ (for अद्य). Ś1 Ñ V1 D7.9–11 -निर्भग्नैर्; D2 -निर्भिन्न-; G2 -निर्विण्णैर्; M5 -निहतैर् (for -निर्भिन्नैर्). —^{b}) M5 वरुणालयं (for मकरा°). —^{c}) B3 निरुत्तोयं हि सौमित्रे (sic). —^{d}) G3 सागरं (for सर्वतः). Ś Ñ1 D1–4.8.12 प्लवमानैर्विलोकय.

9 D7.10.11 T2 G2.3 Ct transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) M5 महाभोगांश्च. —^{b}) D7 नागानां (for करिणां). D5 T1 कराणि (sic) च; D6 M3 करानिव (sic); G2.3 करानपि (for करानिह). M5 करांश्च करिणामिव. ❀ Cr.m: महाभोगानि महाभोगान्। लिङ्गव्यत्यय आर्षः।; so also Cg.k.t. ❀ —For 9^{ab}, Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 subst. and read after 9^{cd}:

233* सुमहान्ति च गात्राणि प्लवमानानि सागरे।

[Ś Ñ1 D12 महाकायानि; D1.2.4.8 महाभोगानि; D3 महामात्राणि (for सुमहान्ति च).]

—^{c}) Ś Ñ V1 B2–4 D1–4.7–12 T2 G M3 Cv.r.m.g.t भोगिनां; V3 नागानां; D6 M1.2 भोगानि (for भोगांश्च). Ñ1 भोगानां; V1 भोगांश्च; V3 D7.10.11 भोगानि (for नागानां). —^{d}) B3 समा- (for मया). Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D1–6.8.9.12 T3 G M Cv.r.g छिन्नानि (for भिन्नानि). ❀ Cv: अयं श्लोकः केषुचित्कोशेषु व्यत्यस्तार्धो दृश्यते। अन्यथा च पठ्यते। "पश्यार्धं (°द्य?) भोगिनां भोगान्मया छिन्नांश्च लक्ष्मण। अङ्गानि च समृद्धानि करांश्च करिणामपि" इति।; Cg छिन्नानीति लिङ्गव्यत्ययेनानुषङ्गः. ❀

10 G3 partly damaged for 10^{ab}. —^{a}) V3 -मौक्तिका-; B2.3 D1.12 -मुक्तिका- (for -शुक्तिका-). —^{b}) D3 -नक्र- (for -मीन-). D5 -मकरैः. Ś2 V3 D7 T3 M5 शनैः; D10.11 तथा (for शरैः). B4 समीनमकरालयं. —^{c}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 अहं(Ñ2 V3 D1.8 अयं; V1 B3–4 D9 इमं) क्रोधेन (for अद्य युद्धेन). —^{d}) Ś Ñ1 D2–4.8.12 परिवर्तये; Ñ2 V1.3 B2–4 D9 शोषयाम्यहं; G1 परिशोचये (for परिशोषये). —After 10, Ś Ñ1 D1–4.8.12 ins.:

234* स संक्रुद्धोऽथ तद्दिव्यं लक्ष्मणाद्धनुरुत्तमम्।
जग्राह सायकान्घोरान्ब्रह्मदण्डानिवोद्धतान्।

[(l. 1) D1.2.8 सक्रोधो; D3 संक्रोधाच्च (for संक्रुद्धो). D3 च (for ऽथ). D8 तं (for तद्). D1.2.4 लक्ष्मणो (for लक्ष्मणाद्). —(l. 2) D1.8 [उ]द्यतान्; D2 [उ]त्तमान्; D3 [उ]दितान्; D4 [उ]धमान् (sic) (for [उ]द्धतान्). Ñ1 वज्राणीव शतक्रतुः (for the post. half).]

—Thereafter, D8 cont. 240*.

—After 10, Ñ2 V1.3 B2–4 D9 ins.:

235* एवमुक्त्वा ततो रामः प्रगृह्य सशरं धनुः।
दिव्यं लक्ष्मणहस्तस्थं चक्रे सज्यमनन्तरम्।

[(l. 1) D9 प्रसह्य (for प्रगृह्य). V3 शरवद्धनुः. —(l. 2) V3 लघुशरं चापि (for लक्ष्मणहस्तस्थं). Ñ2 महद्धनुः; D9 महाधनुः (for अनन्तरम्). V3 चकार सज्जमुत्तमं; B4 सज्यं चक्रे ह्यनंतरं (for the post. half).]

—Thereafter, Ñ2 D9 ins. App. I (No. 11).

क्षमया हि समायुक्तं मामयं मकरालयः ।
असमर्थं विजानाति धिक्क्षमामीदृशे जने ॥ ११
चापमानय सौमित्रे शरांश्चाशीविषोपमान् ।
अद्याक्षोभ्यमपि क्रुद्धः क्षोभयिष्यामि सागरम् ॥ १२
वेलासु कृतमर्यादं सहसोर्मिसमाकुलम् ।
निर्मर्यादं करिष्यामि सायकैर्वरुणालयम् ॥ १३
एवमुक्त्वा धनुष्पाणिः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
बभूव रामो दुर्धर्षो युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ॥ १४
संपीड्य च धनुर्घोरं कम्पयित्वा शरैर्जगत् ।
मुमोच विशिखानुग्रान्वज्राणीव शतक्रतुः ॥ १५
ते ज्वलन्तो महावेगास्तेजसा सायकोत्तमाः ।
प्रविशन्ति समुद्रस्य सलिलं त्रस्तपन्नगम् ॥ १६

G. 5. 93. 17
B. 6. 21. 27
L. 5. 95. 17

11 Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9 (V3 D9 om. 13).12 read 11-13 after 7. —a) D1 क्षमायां (sic) (for क्षमया). Ś Ñ1 D3.6.12 च; D1.2.8 तु (for हि). —b) Ś2 D8 ममायं (for मामयं). Ś Ñ V1.3 B2.4 D1-4.8.9.12 वरुणालयः (for मकरालयः). —c) G2 असमर्थः. Ś Ñ1 D1-4.8.12 G2 वि (D1.3 च) जानीते. —d) D1 om.; D6 जले (for जने). —After 11, D5-7.10.11 S ins.:

236* न दर्शयति साम्ना मे सागरो रूपमात्मनः ।

12 For sequence in Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12, cf. v.l. 11. —a) Ñ2 V1.3 B2-4 D9 मे क्षिप्रं; D1.2.8 मे शीघ्रं (for सौमित्रे). —b) G3 damaged for षोपमान्. —After 12^{ab}, Ś D2.3.12 ins.:

237* क्रूरस्योद्धृतदण्डस्य लोकोऽयमनुवर्तते ।

[Ś2 D2 [उ]द्धत- (for [उ]द्धृत-).];

while D5-7.10.11 S ins.:

238* सागरं शोषयिष्यामि पद्भ्यां यान्तु प्लवंगमाः ।

[D6.7.10.11 समुद्रं; Cv.g as above (for सागरं). ❀ Cv: चापमानयेत्यादेः 'सागरं शोषयिष्यामि पद्भ्यां यान्तु प्लवंगमाः' पश्चार्धं केषुचित्कोशेषु न दृश्यते । तल्लेखकप्रमादकृतम् ।; Cg: पद्भ्यामिति । एकैकस्य पदद्वयं गमनसाधनमिति द्विवचनम् । वानराणां हि द्वावेव पादौ द्वौ हस्तौ । ग्रहणभक्षणादीनां ताभ्यामेव दर्शनात् । अनेन कृतस्य कार्यविच्छेदस्यानुरूपममुं वानरपादाभ्यामेव दर्शयिष्यामीति भावः. ❀]

—c) D4 अथ (for अद्य). Ñ2 V1.3 B2-4 D3.9 इमं; D2 M1.2 अति-; D4-6 T3 असि- (for अपि). Ś D12 अप्य (Ś1 °प्र) क्षोभ्यमतिक्रुद्धः; Ñ1 अद्याक्षोभ्यं समाक्रम्य; D1.8 यावदक्षोभ्यमाक्रम्य (D8 °कण्यं).

13 For sequence in Ś Ñ V1 B2-4 D1-4.8.12, cf. v.l. 11. V3 D9 om. 13. —a) Ś Ñ1 D12 वेलासंस्पृष्ट-; Ñ2 V1 B2.3 D1-4.8 वे (B3 त) लासंस्पर्श-; B4 वेलासंपन्न-; D6 वेलानुकृत- (for वेलासु कृत-). —b) Ś Ñ V1 D1-4.6-8.10-12 G M1.2.5 सहस्रोर्मि-; B4 सुमहोर्मि-; T3 सफेनोर्मि- (for सहसोर्मि-). T2 सहसोर्मिभिराकुलं. —d) G3 damaged for वरुणा-. Ś Ñ1 D1-4.8.12 पश्य (D8 चैव) लक्ष्मण; Ñ2 V1 B2-4 पश्य सागरं (for वरुणालयम्). —After 13, D5-7.10.11 T G1.2 M ins.:

239* महार्णवं क्षोभयिष्ये महानक्रसमाकुलम् ।

[D6.7.10.11 G1.2 M3.5 महादानवसंकुलं (for the post. half).]

14 Ñ1 om. 14-15. Ś D1.2.4.12 transp. 14 and 15^{ab} (including star passage), D1 alone repeating 15^{ab} in its proper place. —a) Ś Ñ2 V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12 ततो बाण- (V3 रामो) (for एवमुक्त्वा). —c) Ś D1-4.8.12 तेजस्वी (for दुर्धर्षो). —d) B2.4 D8 [उ]ज्ज्वलन् (for ज्वलन्). —After 14, Ś D2.4.12 ins.; D1 (after 15^{ab} [first time]).3 ins. after 15^{ab}; D8 cont. after 234*:

240* शुष्कं कर्तुं समारेभे दग्धुं व्यवसितः किल ।

[D1 रोषं महांतमारेभे; D2.4 संशुष्कं कर्तुमारेभे; D3 सरोषः स्वल्पमारेभे; D8 सरोषं महदारेभे (for the prior half). D8 सेतुं सतां (for व्यवसितः).]

15 Ñ1 om. 15 (cf. v.l. 14). Ś D1.2.4.12 transp. 14 and 15^{ab} (including star passage), D1 alone repeating 15^{ab} here. —ab) Ś D12 विनाम्य सः; D1 (both times)-4.8 G3 स विना (D3.8 G3 °न) म्य; G2 स विनाद्य; Cg.k.t as in text (for संपीड्य च). D7 करैर् (for धनुर्). D1 (second time).8 कंपयंस्तच् (for कम्पयित्वा). D1 (first time).3 स्वनै (D3 °रै) र्; D1 (second time).5-7.10.11 T1.3 G2.3 M1.2.5 Ct शनैर्; Ck as in text (for शरैर्). D1 (both times).4.8 जलं (for जगत्). Ś D12 कंपयंश्च रसातलं; L (ed.) कंपयंस्तरसा तलं (for b). Ñ2 V1.3 B2-4 D9 नामयित्वा महच्चापं कंपयन्निव मेदिनीं. —After 15^{ab}, D1 (after 15^{ab} [first time]).3 ins. 240*. —c) Ś Ñ2 V1.3 B2-4 D1-4.8.12 निशितान्बाणान्; D9 विशिखान्बाणान्; G3 damaged; M5 निशितानुग्रान् (for विशिखानुग्रान्). —d) Ś1 Ñ2 V1.3 B2.3 D6.7.10.11 T1.3 M Cg वज्रानिव (for °णीव).

16 a) Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12 महाबाणास्; D6 °घोरास्; D7 °तेजास् (for महावेगास्). —b) Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12 पावकोपमाः (for सायकोत्तमाः). —c) Ś D1-3.8.12 विविशुस्तत्; Ñ1 D4 विविशुस्ते (for प्रविशन्ति). Ñ2 V1.3 B2-4 D9 विविशुः सागरस्याशु. —d) D7.10.11 जलं वि- (for सलिलं). V3 सुत-; D6 T1 G1 दृस-; Cg as in text (for त्रस्त-). D1 सलिले त्रस्तपन्नगे. ❀ Cg: प्रविशन्ति प्राविशन् । त्रस्तपन्नगमिति क्रियाविशेषणम्. ❀

G. 5. 93. 18
B. 6. 21. 28
L. 5. 95. 18

ततो वेगः समुद्रस्य सनक्रमकरो महान् ।
संबभूव महाघोरः समारुतरवस्तदा ॥ १७
महोर्मिमालावितत: शङ्खशुक्तिसमाकुलः ।
सधूमपरिवृत्तोर्मिः सहसाभून्महोदधिः ॥ १८
व्यथिताः पन्नगाश्चासन्दीप्तास्या दीप्तलोचनाः ।
दानवाश्च महावीर्याः पातालतलवासिनः ॥ १९
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य सनक्रमकरास्तदा ।
विन्ध्यमन्दरसंकाशाः समुत्पेतुः सहस्रशः ॥ २०
आघूर्णिततरङ्गौघः संभ्रान्तोरगराक्षसः ।
उद्वर्तितमहाग्राहः संवृत्तः सलिलाशयः ॥ २१

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

---

17 D1 om. 17ab. —a) Ñ2 V3 D10.11 M3.5 Cg.t तोय-; G3 स तु (for ततो). —b) D7.10.11 समीन- (for सनक्र-). —c) V3 D1.8–11 T2.3 M5 स बभूव (for संबभूव). B2.3 -घोषः; M5 -वेगः (for -घोरः). —d) Ñ2 स***-(illeg.); V3 समाकुल-; B2–4 D9 समार्गण- (for समारुत-). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 -कृतस् (for -रवस्). D5.7.10.11 तथा (for तदा). —After 17, Ñ2 V1.3 B2.3 D9 read 20.

18 a) Ś1 -जालावर्तोंघ; Ś2 Ñ V1 B2–4 D1–3.8.12 -जा(D1 ज्वा)लावततः; V3 D4.7.9 M1.2 -जाल(M1.2 °ला)-विततः; D6.10.11 -जालचलितः (for -मालावितत:). —b) Ś Ñ1 D1–4.8.12 नानासत्त्व- (for शङ्खशुक्ति-). T2 G2 M3 Cg -समावृत्तः (for -समाकुलः). Ñ2 V1.3 B2–4 D6.7.9–11 G M5 शंखजालसमावृतः. —c) V1 B2 D5.6.9–11 T2.3 M1 सधूमः; D3 समीन-; D4 सधूम्र- (for सधूम-). B2 D9 -वर्तोर्मिः; D5 T1 -वृत्ताग्निः; D6 -वीतोर्मिः; T3 -वृत्तोंभः (for -वृत्तोर्मिः). —d) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 सं(Ś Ñ1 D1.2.8.12 स)चचाल; D5–7.10.11 T M3 सहसासीन् (for सहसाभून्).

19 a) D3 हि (for च). —c) Ś Ñ1 D1–4.8.12 महाघोराः; Ñ2 V1.3 B2–4 D9 °कायाः (for °वीर्याः). —After 19, Ś Ñ1 D1–4.8.12 ins.:

241* स्थिताः प्राञ्जलयः सर्वे वेपमाना भयार्दिताः ।;

while Ñ2 V1.3 B2–4 D9 ins.:

242* पीड्यमानाश्च ते सर्वे समुद्रं शरणं ययुः ।
स तानाश्वासयामास सर्वानेव सरित्पतिः ।
पराक्रमं तस्य ततोऽन्ववेक्ष्य
सरित्पतिर्लोकपतेः सुतस्य ।
महच्च कार्यं समुपस्थितं महा-
न्प्रदर्शयामास तदात्मनस्तनुम् । [5]

[(l. 1) V3 ततः; B2–4 तु ते (for च ते). —(l. 2) V3 संभाषयामास गतान् (for आश्वासयामास सर्वान्). —(l. 3) Ñ2 [ऽ]नुवीक्ष्य; V1 B4 [ऽ]न्वेक्ष्य (subm.); V3 [ऽ]नुवीक्ष्य तं (for ऽन्ववेक्ष्य). —(l. 5) Ñ2 V3 समुपाश्रितं.]

20 B4 om. 20. Ñ2 V1.3 B2.3 D9 read 20 after 17. —a) D4 जलयः (sic) (for ऊर्मयः). —b) D7.10 M5 तथा (for तदा). Ś Ñ1 D1–4.8.12 तिमिनक्रझषाकुलाः. —D8 om. from 20c up to l. 2 of 243*. —c) V1.3 B2.3 D9 -पर्वत- (for -मन्दर-). —d) D7 समंततः (for सहस्रशः).

21 Ñ2 V1.3 B2–4 D9 om. 21. —d) D7.10.11 सघोषो वरुणालयः. —For 21, Ś Ñ1 D1–4.8.12 subst.:

243* स मारुतोद्धूततरङ्गमाली
संभ्रान्तदैत्योरगमीनसंघः ।
सधूमफेनः शरविस्फुलिङ्ग-
संतापितास्तुर्व्यनदत्समुद्रः ।

[D8 om. l. 1–2 (cf. v.l. 20). —(l. 1) D1 -लीलं (for -माली). —(l. 2) D2 transp. -दैत्य- and -मीन-. D1 -संघं (for -संघः). —(l. 3) D2–4.8 शरविस्फुलिंगः; L (ed.) च स वि°. —(l. 4) D3 विनदत्.]

—After 21, D5–7.10.11 S ins.:

244* ततस्तु तं राघवमुग्रवेगं
प्रकर्षमाणं धनुरप्रमेयम् ।
सौमित्रिरुत्पत्य विनिश्वसन्तं
मा मेति चोक्त्वा धनुराललम्बे ।
एतद्विनापि ह्युदधेस्तवाद्य [5]
संपत्स्यते वीरतमस्य कार्यम् ।
भवद्विधाः क्रोधवशं न यान्ति
दीर्घं भवान्पश्यतु साधुवृत्तम् ।
अन्तर्हितैश्चापि तथान्तरिक्षे
ब्रह्मर्षिभिश्चैव सुरर्षिभिश्च । [10]
शब्दः कृतः कष्टमिति ब्रुवद्भि-
र्मा मेति चोक्त्वा महता स्वरेण ।

[(l. 1) G1 राममुदग्र- (for राघवमुग्र-). G2 -तेजं (for -वेगं). —(l. 2) G1 विकृष्यमाणं; M1.2.5 विकर्षमाणं. —(l. 3) D6.7 विनिःश्वसंतं; M3 Cg समुच्छ्वसंतं —D5.6 T1.3 G1 M3 Cm.g om. (hapl.?) l. 5–12. —(l. 5) M1.2 विनाशं; Ct as above (for विनापि). M5 वापि (for [अ]पि हि). D7 G3 M5 तवान्यत्; T2 तदद्य (for तवाद्य). —(l. 6) M1.2.5 संप(M5 °पा)द्यते (for °त्स्यते). —(l. 7) M1.2 भवद्विधः. T2 M1.2 कोप- (for क्रोध-). M1.2 याति. —(l. 8) G3 पश्यति (sic). —(l. 9) T2 तदा (for तथा). —(l. 12) G2 [उ]क्तं (for [उ]क्त्वा).]

१५

ततो मध्यात्समुद्रस्य सागरः स्वयमुत्थितः ।
उदयन्हि महाशैलान्मेरोरिव दिवाकरः ।
पन्नगैः सह दीप्तास्यैः समुद्रः प्रत्यदृश्यत ॥ १

स्निग्धवैदूर्यसंकाशो जाम्बूनदविभूषितः ।
रक्तमाल्याम्बरधरः पद्मपत्रनिभेक्षणः ॥ २

G. 5. 94. 2
B. 6. 22. 19
L. 5. 96. 18

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ D$_{1.3.4.9.12}$ सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name* : Ś$_{1}$ D$_{2-4.8.12}$ समुद्रक्षोभण: (Ś$_{1}$ D$_{12}$ °नं) ; Ś$_{2}$ समुद्रक्षोभ:; Ñ$_{1}$ समुद्रसङ्क्षोभ:; Ñ$_{2}$ V$_{3}$ B$_{2-4}$ D$_{9}$ शरदाह:; V$_{1}$ समुद्रशरदाह:; D$_{1}$ सागरक्षोभणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ$_{1}$ D$_{1.2.4.8.12}$ om. ; Ś 98; Ñ$_{2}$ D$_{9}$ 100 ; V$_{1}$ 85; V$_{3}$ 84; B$_{2}$ 88; B$_{3}$ 92; B$_{4}$ 102 ; D$_{3}$ 105 ; D$_{5-7.10.11}$ T$_{1.3}$ G M 21 ; T$_{2}$ 20 ; G (ed.) 93 ; L (ed.) 95. —After colophon, D$_{2}$ concludes with राम; T$_{3}$ with श्रीरामार्पणमस्तु; G M$_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नम: .

15

B$_{1}$ om. Sarga 15 (cf. v.l. 6.13.7). —Before Sarga 15, Ś D$_{1-8.10-12}$ S ins., while Ñ$_{2}$ D$_{9}$ ins. after 235* a passage relegated to App. I (No. 11).

1 ^{b}) M$_{3}$ सागरस्य समुत्थित: . —^{c}) D$_{7.10.11}$ उदयाद्रि- ; T$_{2}$ उदयन्स (for °यन्हि). D$_{6}$ T$_{2}$ विमलाच् (for हि महा-). —For 1^{abcd}, Ś Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ subst.:

245* ततः समीपे रामस्य विधूयोर्मीन्सहस्रशः ।
स्वयं मध्यात्समुत्पन्न सागरः परमं वपुः ।

[(l. 1) Ś Ñ V$_{1}$ D$_{12}$ समीपं. Ñ$_{1}$ D$_{3.8.12}$ विधूतोर्मि: ; D$_{1.2}$ विधूयोर्मी: . V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ स्वा(V$_{3}$ ता)न्महोर्मीन्विधूय स: (for the post. half). —Ñ$_{1}$ V$_{1.3}$ B$_{3-4}$ om. l. 2. —(l. 2) Ś D$_{12}$ जल- (for स्वयं). D$_{1}$ विभ्रन्स सुमनोज्ञं वै; D$_{8}$ स्वयं मध्यात्सिंधुपति: (for the prior half). D$_{8}$ गत: (for वपु:).]

—Thereafter B$_{4}$ cont. ; Ś Ñ$_{2}$ D$_{1-4.8.9.12}$ ins. after 1 :

246* ताम्रपीतासितैः श्वेतैः सहास्यैः सप्तमूर्धभिः ।
अग्निजिह्वैर्महानागैरनुबद्धः समन्ततः ।

[(l. 2) D$_{8}$ अग्निजिह्व- . B$_{4}$ अवनद्ध: (for अनुबद्ध:). D$_{3}$ स्वनुबद्ध: सहस्रश: (for the post. half).]

Ś Ñ$_{2}$ D$_{1-4.8.9.12}$ cont. ; B$_{4}$ cont. l. 1 after 245* and ins. l. 2–4 after 1, while D$_{5-7.10.11}$ S ins. after 2 :

247* सर्वपुष्पमयीं दिव्यां शिरसा धारयन्स्रजम् ।
जातरूपमयैश्चैव तपनीयविभूषणैः ।
आत्मजानां च रत्नानां भूषितो भूषणोत्तमैः ।
धातुभिर्मण्डितः शैलो विविधैर्हिमवानिव ।

[(l. 1) Ś Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{1.3.4.8.9.12}$ दिव्य- ; D$_{2}$ दिव्यां (for सर्व-). Ś Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ चित्रां (for दिव्यां). —(l. 2) Ś Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ जातरूपमयीं(B$_{4}$ °यं). Ś D$_{12}$ -विभूषण: ; Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9}$ °षित: ; G$_{1.3}$ M Cg °षितै: ; L (ed.) °षितां. —(l. 3) Ś Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ आत्मजैश्चा- (Ś$_{1}$ Ñ$_{2}$ D$_{12}$ °र)पि रत्नैर्वै (for the prior half). Ś$_{1}$ रूपतो; Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{9}$ भूषणैर् (for भूषितो). D$_{8}$ भूषणोत्तमभूषित: (for the post. half). —(l. 4) Ś$_{2}$ G$_{2}$ मंडितै: ; T$_{3}$ विविधै: (for मण्डित:). D$_{4}$ विचित्रैर् (for विविधैर्). D$_{12}$ हि महान् (for हिमवान्).]

—Then Ś Ñ$_{2}$ D$_{1-4.8.9.12}$ cont. l. 2 of 250*.

—^{e}) T$_{3}$ दीप्ताभि: . —^{f}) Ś Ñ$_{2}$ V$_{3}$ D$_{1-4.8.9.12}$ धारयन्सम- (V$_{3}$ °प्रत्य)दृश्यत.

2 ^{a}) D S -वैडूर्य- (for -वैदूर्य-). —^{b}) Ñ$_{1}$ B$_{4}$ D$_{10.11}$ T$_{2}$ -विभूषण: (for °षित:). Ś Ñ$_{2}$ D$_{1-4.8.9.12}$ महाभ्र- (D$_{2}$ °द्रि)शिखरोपम: . —^{c}) Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ D$_{2.5.8.10.11}$ रत्न- (for रक्त-). B$_{4}$ रक्तमाल्यांबर: श्रीमान्. —^{d}) D$_{1}$ रक्तपद्म- विभूषण: . —After 2, Ś Ñ$_{2}$ D$_{1-4.8.9.12}$ ins. :

248* महानदीभिर्बह्वीभिर्नानारूपाभिरीश्वरः ।
[D$_{3}$ नानाभूषाभिर्. D$_{9}$ ईश्वरे.]

—After 2, D$_{5-7.10.11}$ S ins. 247* ; and then D$_{7}$ G$_{3}$ M$_{3.5}$ Cg cont. :

249* एकावलीमध्यगतं तरलं पाटलप्रभम् ।
विपुलेनोरसा बिभ्रत्कौस्तुभस्य सहोदरम् ।
[(l. 1) B(ed.) पांडुर- (for पाटल-).] ;

D$_{7}$ G$_{2}$ M$_{3}$ Cg further cont. ; while D$_{5.6.10.11}$ T G$_{1.3}$ M$_{1.2.5}$ Ct cont. after 248* ; and Ś Ñ$_{2}$ D$_{1-4.8.9.12}$ cont. l. 2 only after 247* :

250* आघूर्णिततरङ्गौघः कालिकानिलसंकुलः ।
गङ्गासिन्धुप्रधानाभिरापगाभिः समावृतः ।
उद्वर्तितमहाग्राहः संभ्रान्तोरगराक्षसः ।

[(l. 1) D$_{6}$ -तरंगौघै: . G$_{3}$ -[अ]नल- ; Cr.m.g.k.t as above (for -[अ]निल-). —D$_{7}$ T$_{2}$ G$_{3}$ M$_{3}$ read l. 2 after 251*. —(l. 2) Ñ$_{2}$ D$_{9}$ क्षिप्रा- (for गङ्गा-). D$_{3}$ -प्रवाहाभिर् ; M$_{5}$ -प्रयागाभिर् (for -प्रधानाभिर्). Ś D$_{12}$ पुर:(Ś$_{2}$ D$_{12}$ °रा) पश्चात् (for आपगाभि:). Ñ$_{2}$ D$_{1-4.8.9}$ पुर: पश्चात्समन्वित: (for the post. half). —After l. 2, Ñ$_{2}$ D$_{9}$ ins. :

250(A)* कालिन्द्या दक्षिणे भागे गङ्गया वामभागतः ।
रामबाणप्रहारेण मूर्छितो जीवि(D$_{9}$ जीवि)तः शनैः ।

—D$_{10.11}$ om. l. 3.]

G. 5. 94. 3
B. 6. 22. 22
L. 5. 96. 20

सागरः समभिक्रम्य पूर्वमामन्त्र्य वीर्यवान् ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं राघवं शरपाणिनम् ॥ ३
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च राघव ।
स्वभावे सौम्य तिष्ठन्ति शाश्वतं मार्गमाश्रिताः ॥ ४
तत्स्वभावो ममाप्येष यदगाधोऽहमप्लवः ।
विकारस्तु भवेद्गाध एतत्ते प्रवदाम्यहम् ॥ ५
न कामान्न च लोभाद्वा न भयात्पार्थिवात्मज ।
ग्राहनक्राकुलजलं स्तम्भयेयं कथंचन ॥ ६

—Thereafter D7 G2 M3.5 cont.; while T2 ins. after 3^{ab}:

251* देवतानां सुरूपाणां नानारूपाभिरीश्वरः ।

[T2 G2 M5 स्वरूपाभिर्. G2 om. (hapl.) नानारूपाभि. G2 आवृतः (for ईश्वरः). D7 देवतानां स्वरूपाभिस्तोयधाराभिरंबुराट्.]

3 V1 B2–4 read 3 twice. D3 reads 3^{ab} in marg. —^{a}) D6.7.10.11 T2 G1.3 M3 Cm.g.t समुपक्रम्य; G2 समभिगम्य; M1.2 समुपागम्य. Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 स राममुपसंगम्य; Ñ1 V1 B2–4 (all first time except Ñ1) स राममभिगम्याशु; V1 B4 (second time) राम रामेति रामेति; V3 स राममाह रामेति; B2.3 (both second time) स राममथ रामेति. ❀ Cr: सागरः समुपाक्रम्येति पाठः. ❀ —^{b}) D3.4 सर्वम् (for पूर्वम्). Ñ1 सर्वैश्च सचिवैः सह; V1 B2–4 (all first time) सचिवैः सह सागरः.—After 3^{ab}, Ś Ñ D1–4.8.9.12 ins.:

252* मध्ये वानरकोटीनां कृताञ्जलिरुपस्थितः ।

—After 3^{ab}, T2 ins. 251*.—^{c}) V1 (first time) प्रसृतं and (second time) स ततो; V3 B2.3 (second time) च ततो; B2–4 (all first time) प्रश्रितं; B4 (second time) स तदा (for प्राञ्जलिर्). Ś Ñ2 D2.12 प्रश्रितो भूत्वा; D1.8 प्रसृतो वाक्यं; D9 प्रणतो भूत्वा. —^{d}) Ś Ñ2 D1.2.8.9.12 दिशः संपूरयन्निव; Ñ1 D3.4 विस्पष्टं मधुराक्षरं; V1.3 B4 (all, except V3, second time) रामं पद्मनिभेक्षणं; V1 B2–4 (all first time) प्रांजलिर्मधुरं तदा; B2.3 (both second time) पद्मपत्रनिभेक्षणं (G[ed.]°णः). ❀ Cr.g: शरपाणिनमित्यत्र (Cg °मिति) नकारान्तत्वमार्षम्।; so also Ck.t. ❀ —After 3, Ś Ñ D1–4.8.9.12 ins.:

253* भो भो राम महाबाहो रघुवंशविवर्धन ।
शृणु मे वचनं सौम्य मा क्रुधस्त्वं रघूत्तम ।
इत्याह रामं मधुरं सर्वं संस्मारयन्निव ।

[(l. 2) D9 सौम्यं (for सौम्य). D8 संक्रुद्धो (for मा क्रुधस्). Ñ2 D1–3.8 [ऽ]द्य (for त्वं). Ñ2 रघूद्वह. D4 न कोपं कर्तुमर्हसि; D9 संक्रुद्धोसि रघूद्वह (for the post. half). —Ñ2 D1.8.9 om. l. 3. —(l. 3) Ñ1 मधुरं रामं (by transp.). Ñ1 तं च; D12 marg. (for सर्वं).]

4 ^{a}) Ñ2 D1.2.8.9 ज्योतिर् (for वायुर्). Ś आकाशा. —^{b}) Ś Ñ1 V1.3 B2–4 D3.4.12 पंचमं (for राघव). Ñ2 D1.2.8.9 आपो वायुरिति प्रभो. —D1 om. 4^{cd}. —^{c}) D12 सुभावे; G3 सौभावे. Ñ1 स्वभावेनैव तिष्ठन्ति. —^{d}) Ś Ñ V1.3 B4 D2.8.9.12 T2 G2.3 M1.2.5 Ck.t आस्थिताः; D3.4 उत्तमं; Cg as in text (for आश्रिताः).

5 ^{a}) D12 ना (sic) (for तत्). D1 स्वभावो मम रामैष. —^{b}) Ñ1 [ऽ]यम् (for ऽहम्). Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 [ऽ]हम (D1.8 यद्)प्लयः; D5 T1 महार्णवः; T3 महाबलः; G3 M5 Cr महाप्लवः; Cm.g.k.t as in text (for ऽहमप्लवः). —After 5^{ab}, Ñ1 D3.4 ins.; Ñ2 D1.8.9 ins. after 5; Ś D2.12 cont. after 255*:

254* त्वया संस्थापितो देव विष्णुस्त्वं हि सनातनः ।
आत्मानं स्मर देवेश यद्वृत्तं तत्पुरातनम् ।
कारणेनासि देवानां प्रविष्टो मानुषीं तनुम् ।
अवश्यं हि मया साह्यं कर्तव्यं वदतां वर ।

[(l. 1) Ś D12 संस्थापिता देवा. Ñ2 D9 त्वं हि विष्णुः (for विष्णुस्त्वं हि). D2–4 न मानुषः (for सनातनः). —(l. 2) D3 देवेशं. —D1 om. from the post. half up to the prior half of l. 3. L (ed.) [आ]त्मवृत्तं (for यद्वृत्तं). D9 ते (for तत्). Ś Ñ2 D3.8.12 पुरातने. —(l. 3) Ś Ñ2 करणेन. D2.4 [अ]पि (for [अ]सि). —Ñ2 D1.8.9 om. l. 4. —(l. 4) Ś1 D2.12 अवश्यं तु; D4 अतस्तद्धि. Ñ1 मया त्ववश्यं साहाय्यं (for the prior half). Ś D12 देवताकृते; Ñ1 देवताप्रिय; D2.4 तेन तेनघ; L (ed.) देवानां वर.]

—^{c}) Ś1 D8.12 गाधे. —^{d}) Ś Ñ2 D2.9.12 एवं; M5 मे तत् (for एतत्). D9 वै (for ते). V1 B2–4 इति तत्ते (V1 सत्यं) वदाम्यहं.—After 5, V1.3 B2–4 ins. 258*.

6 ^{a}) B2–4 वै लोभान् (for लोभाद्वा). Ś D2.8.12 न लोभान्न च वा (L [ed.] वै) कामान्; Ñ1 D3.4 न कामेन न लोभेन; Ñ2 D1.9 न लोभान्न च कामाद्धि (D1 °द्व). —^{c}) D6.10.11 T2.3 रागान्; D7 नाहं (for ग्राह-). G1 रागान्न काकुत्स्थ जलं. —For 6^{cd}, Ś Ñ2 D1.2.8.9.12 subst.:

255* गाधोऽहं त्रिषु लोकेषु भवेयं कस्यचित्क्वचित् ।

[D8 [ऽ]यं (for ऽहं). Ñ2 D9 यस्य कस्यचित् (for कस्यचित्क्वचित्).];

while Ñ1 D3.4 subst.:

256* गाधतां व्याकुलजलो (Ñ1 °नो) दास्यामि तव राघव ।;

whereas V1.3 B2–4 subst.:

257* क्षमो ग्राहाकुलजले दातुं गाधो मया (G[ed.] °मा) नघ ।

—After 255*, Ś D2.12 cont. 254*.—Thereafter Ś D2.12 further cont.; while Ñ2 D1.8.9 cont. after

विधास्ये राम येनापि विषहिष्ये ह्यहं तथा । ग्राहा न प्रहरिष्यन्ति यावत्सेना तरिष्यति ॥ ७

G. 5. 94. 13
B. 6. 22. 26
L. 5. 96. 31

255* ; D3.4 cont. after 256* ; while V1.3 B2-4 ins. after 5 :

258* एतन्मयोक्तं तत्त्वं तु पुनर्वक्ष्यामि तच्छृणु ।
सगरो नाम पूर्वस्ते मम कर्ता महाद्युते ।
अत्रइयं तु मया साह्यं कर्तव्यं तेन तेऽनघ ।
स्तम्भयेयं जलं राम दद्यां चेह तथा गतिम् ।
गच्छेरन्येन हरयो न तु स्तम्भो भविष्यति । [5]
आश्चर्यं हि महल्लोके समुद्रे स्थलदर्शनम् ।
तच्च मे परिहर्तव्यं शृणु राम यथार्थतः ।
अन्येऽपि बलवन्तो मां दण्डमुद्यम्य राघव ।
गत्यर्थमिह मार्गं च दापयिष्यन्ति तेजसा ।

[V1.3 B2-4 om. l. 1. —(l. 1) Ś D12 एवं (for एतन्). D3.4 मा क्रुधः (for तच्छृणु). —(l. 2) D1 तु (for ते). V1.3 B2-4 महाद्युतिः. —After l. 2, V1.3 B2-4 D1.4 ins. :

258(A)* तस्याहं नामतः ख्यातः सागरः सरितां पतिः ।

[V1 B4 यस्याहं. D1 नाम्ना तस्य तु विख्यातः ; D4 यस्य नाम्ना समाख्यातः (for the prior half).]

—Ś1 V3 B2-4 om. l. 3. —(l. 3) D9 तव (for तेन). —(l. 4) B2.3 स्तंभयेतज् ; D8 संस्तंभये. D3 दास्यामीह ; D4 ददामीह ; L(ed.) पद्म्यां चैव (for दद्यां चेह). Ś D12 चैव यथा (for चेह तथा). V1.3 B2-4 दद्यां ते मार्गमुत्तमं (for the post. half). —(l. 5) Ñ2 V1.3 B2-4 D4.9 गच्छेयुर्. Ś D4.12 तेन ; D8 om. (for येन). Ñ2 न तु युक्तं ; V1.3 B2-4 न च(V1.3 B4 येन) सेतुर् ; D1 ततस्त्वं सं- ; D2.8 न तु स्वस्थं ; D3 मध्ये स्वस्थं ; D9 न तु स्वार्थो (for न तु स्तम्भो). —(l. 6) V1 B3.4 तु तदा ; V3 तु सदा ; B2 तु यदा ; D1.8 च महल् (for हि महल्). Ś1 Ñ2 D8 समुद्र- (for °द्रे). V1.3 B2-4 -संभवः (for -दर्शनम्). —(l. 7) Ñ2 D9 यच्च. B2.3 प्रति- (for परि-). D1 राजन् (for राम). V1.3 B2-4 स्वत्तो राम विशेषतः (for the post. half). —(l. 8) Ś2 अन्योन्य-. V1 B2.3 मे (for मां). Ś1 शक्तितः (for राघव). —(l. 9) V1.3 B2-4 गाधत्वं मम(V3 °त्वमिह). D3 गाधत्वं मार्गयिष्यंति (for the prior half). Ñ2 D9 याचयिष्यंति ; D2 दार° (for दापयि°).]

—Thereafter V1.3 B2-4 cont. :

259* अद्भुतं हि नृणां लोके दृष्टमन्तकरं भवेत् ।
गाधत्वं वेत्स्यते तेन नैतद्ग्राह्यं त्वयान्यथा ।

[(l. 2) V1.3 B4 नेष्यते (for वेत्स्यते).]

7 [a]) Ś Ñ2 D1-4.8.9.12 राम मार्गं ते ; D7.10.11 G2.3 येन गंतासि. —[b]) Ś1 D12 विसहिष्ये ; Ś2 विहनिष्ये. Ś Ñ2 D2-4.8.12 च मारुतं ; D5-7.10.11 T1.2 G1 [ऽ]प्यहं तथा (G1 °व) ; T3 हरेस्तथा (for ह्यहं तथा). D1 संग्रहिष्येति-मारुतं ; D9 विधमिष्ये च मारुतं. —[c]) Ś Ñ2 D2-4.8.9.12 M5 ग्राहा न विचरिष्यंति ; D1 ग्राहा नैव चरिष्यंति ; D10.11 G2 न ग्राहा विधमिष्यंति. —[d]) D1 चरिष्यति (for तरि°). —For 7, Ñ1 V1.3 B2-4 subst. :

260* एतदुक्तं मया दैवं वक्ष्यामि त्वथ मानुषम् ।
उपायं शृणु मे सौम्य येन मां संतरिष्यसि ।

[(l. 1) Ñ1 एतन्मयोक्तं तत्त्वं तु पुनर्वक्ष्यामि मा क्रुधः. —(l. 2) Ñ1 तं (for मे).]

—Then Ñ1 cont. 267*.

—After 7, Ś Ñ2 D1-4.8.9.12 ins. :

261* तृणकाष्ठलतागुल्मैः प्लवानास्तीर्य सर्वतः ।
तरन्तु हरयो राम न तेषां मृत्युतो भयम् ।

[(l. 1) Ñ2 D3.4.9 प्लवम् (for प्लवान्). Ś2 D12 सर्वशः (for सर्वतः). D8 प्रवगास्तीर्य सर्वशः (for the post. half).] ; while D5-7.10.11 S ins. after 7 :

262* हरीणां तरणे राम करिष्यामि यथा स्थलम् ।
तमब्रवीत्तदा रामः शृणु मे वरुणालय ।
अमोघोऽयं महाबाणः कस्मिन्देशे निपात्यताम् ।
रामस्य वचनं श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा महाशरम् ।
महोदधिर्महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत् । [5]

[D6 om. l. 1. —(l. 1) M5 प्लवने (for तरणे). T3 यथा-बलं. —(l. 2) D6 G M3.5 उद्यतो हि नदीपते (for the post. half). D5 T प्रसन्नस्तु तदा रामोऽब्रवीत्तं नदीपतिं (unmetrical) ; M1.2 इत्युक्तो राघवः श्रीमानुवाच वरुणालयं. ※ Cr : उद्यतो हि नदीपत इति पाठः । ; Ck.t : इत्युक्त इति(Ct " इत्युक्ते त्वब्रवीद्रामः " इति पाठे) एवं कार्यसाधने कथमपि प्रतिज्ञाते सतीत्यर्थः. ※ —(l. 3) D6 तदा ; G2 मया (for महा-). M5 कस्य देशे. —(l. 4) G2 शरोत्तमं (for महाशरम्).]

—Then all the above MSS. cont. ; Ś Ñ2 D1-4.8.9.12 cont. after 261* :

263* उत्तरेणावकाशोऽस्ति कश्चित्पुण्यतमो मम ।
द्रुमकुल्य इति ख्यातो लोके ख्यातो यथा भवान् ।
उग्रदर्शनकर्माणो बहवस्तत्र दस्यवः ।
आभीरप्रमुखाः पापाः पिबन्ति सलिलं मम ।
तैर्न संस्पर्शनं पापं सहेयं पापकर्मभिः । [5]
अमोघः क्रियतां राम ह्ययं तत्र शरोत्तमः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सागरस्य स राघवः ।
मुमोच तं शरं दीप्तं परं सागरदर्शनात् ।
तेन तन्मरुकान्तारं पृथिव्यां खलु विश्रुतम् ।
निपातितः शरो यत्र दीप्ताशनिसमप्रभः । [10]
ननाद च तदा तत्र वसुधा शल्यपीडिता ।

[(l. 1) Ś Ñ2 D6(before corr. as above).7.10-12 T2 पुण्यतरो. D8 महान् ; M1.2 मरुः (for मम). ※ Ct : उत्तरेणेत्येनबन्तमव्ययम् । ममोत्तरेणासन्नोत्तरदेशे । अग्रिमदेश इति यावत् । उत्तरशब्दोऽग्रिमवाची. ※ —(l. 2) Ś D2.12 तिमिकूल ; Ñ2 D1.3.4.8.9 कृमिकूल(D4 °ट). D8 स्थातुं (for second ख्यातो). D8 लोकेदेशो महाधनः (for the post. half). —(l. 3) Ś Ñ2 D1.2.8.9.12 वसंते ; D3.4 वर्तंते ; D5.6 T1.2 त्वमवंस् ; Ck.t as

above (for बहवस्).—(l. 4) D5 om. पापाः. Ś Ñ2 D3.4.9.12 पिबंतः. T1 पापाः पिबंति सलिलमाभीरप्रमुखा मम. —(l. 5) D5.6 T1.3 M3 तु; Ck.t as above (for न). D6 संस्पर्शजं; D10 तस्स्पर्शजं; G3 संस्वननं. D7 G2.3 राम; M3.5 पापैर्; K(ed.) प्राप्तैर्; Ck.t as above (for पापं). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 तैश्च संस्प(D4 °द)र्शनं राम (for the prior half). Ś Ñ2 D1.2.3.12 M3 न सहे; D3.4.9 न सेहे; Ck.t as above (for सहेयं). D8 पापकर्मणि. D5.6 T1.3 मम क्लेशकरं महत् (for the post. half).—(l. 6) M1.2 मुच्यतां (for त्रियतां). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 तत्रायं ते; D5.6 T शितस्तत्र; D7.10.11 Ck.t (with hiatus) अयं तत्र; M3 Cg तत्र तेषु (for ह्ययं तत्र). —(l. 7) D3 तत्तस्य (by transp.). Ñ2 D2.4.8.9 ततस्तस्य वचः श्रुत्वा (for the prior half). D6 G2 च राघवः; D10.11 महात्मनः (for स राघवः). Ś D1–4.8.9.12 समुद्रस्य रघूत्तमः (D9 °द्वहः); Ñ2 समुद्रस्य महात्मनः (for the post. half). —(l. 8) D8 स तं (hypm.); T2 च; G2 सं- (for तं). Ś D12 घोरं; Ñ2 D1–4.8.9 तत्र (for दीप्तं).—After the prior half of l. 8, Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 ins.:

263(A)* भास्करोपममूर्जितम्।
तं च देशं चकाराशु.

[(l. 1) D8 °ममूर्तिमान्.—(l. 2) D8 तु (for च). Ś D12 [अ]थ; D1–3 [अ]त्वं (for [आ]शु).]

D7 M3 नीरः; G3 वरं (for परं). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 मरुं (D8 शांतं) सागरशासनात् (for the post. half).—(l. 9) D10.11 किल (for खलु). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 ततोसौ(Ñ2 D2.9 °तः स) मरु(D4 राम)कांतारः पृथिव्यां वि(D1 वै)श्रुतोभवत्. —D5 om. from l. 10 up to l. 2 of 264*.—(l. 10) D7.10.11 वज्र-; Ct as above (for दीप्त-). M1.2 पृथिव्यामशनिप्रभः (for the post. half). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 स पपात (D1.8 पपात स) शरो य(D4 °रं त)त्र प्रदीप्ताशनिसंनिभः.—(l. 11) M5 तेन (for तत्र). M3 शर- (for शल्य-). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 विननाद(Ñ2 D9 °म) धरा तत्र सुगाढं शल्य(D2.9 परि; D3.4 शर)पीडिता; D7 ननाद तत्र वसुधा शरशल्यप्रपीडिता.]

—Thereafter D5–7.10.11 S further cont.:

264* तस्माद्व्रणमुखात्तोयमुत्पपात रसातलात्।
स बभूव तदा कूपो व्रण इत्यभिविश्रुतः।
सततं चोत्थितं तोयं समुद्रस्येव दृश्यते।
अवदारणशब्दश्च दारुणः समपद्यत।
तस्मात्तद्बाणपातेन त्वपः कुक्षिष्वशोषयत्। [5]
विख्यातं त्रिषु लोकेषु मरुकान्तारमेव तत्।

[D5 om. l. 1–2 (cf. v.l. 263*).—(l. 2) D7.10.11 [प]व (for [अ]भि-). G3 व्रणकूप इति श्रुतः (for the post. half).—(l. 3) D6 T2.3 [उ]द्धतं; M5 [उ]द्गतं; Cr.m.t as above (for [उ]त्थितं). M5 समुद्र इव. ❀ Cr: समुद्रस्येव प्रदृश्यत इति पाठः. ❀ —(l. 4) D5 T G1.3 स; D6 G2 [ऽ]पि (for च). M5 -शब्देन.—(l. 5) D5 T1.3 तस्मिन्बा(T2 °स्माद्बा)णनिपातेन (for the prior half). D10.11 G3 M1.2 (with hiatus) अपः; M5 ह्यपः. D5 [अ]शोभयत् (for °षयत्).—(l. 6) D7.10.11 T2 G1 च (for तत्).]

—Then all the above MSS. cont.; while Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 cont. after 263*:

265* शोषयित्वा तु तं कुक्षिं रामो दशरथात्मजः।
वरं तस्मै ददौ विद्वान्मरवेऽमरविक्रमः।
पशव्यश्चाल्परोगश्च फलमूलरसायुतः।
बहुस्नेहो बहुक्षीरः सुगन्धिर्विविधौषधः।
एवमेतैर्गुणैर्युक्तो बहुभिः सततं मरुः। [5]
रामस्य वरदानाच्च शिवः पन्था बभूव ह।

[(l. 1) D7 G1 मोक्षयित्वा; D9 शोधयित्वा. Ś D1.7.12 तां; T1 damaged (for तं). Ñ2 D9 च तं देशं; M3 ततः कुक्षिं; M5 परं कुक्षिं. Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 राघवोमितविक्रमः (for the post. half).—(l. 2) D7 G2 M5 पश्चान् (for विद्वान्). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 यत्रासन्द(D8 तत्रापि द)स्यवः पूर्वं तत्र रामो (D9 पूर्वं) वरं ददौ.—(l. 3) D5 T1 G1.2 [अ]प्यरोगश् (for [अ]ल्परोगश्). G2.3 रसमूलफलायुतः (for the post. half). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 M5 पशव्य(D3 प्रसन्न)श्चैव निर्व्यालो (M5 °श्चाल्परोगश्च) बहुमूलफलोदकः(D4 °यः).—(l. 4) Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 G3 transp. बहुस्नेहो and बहुक्षीरः. Ś Ñ2 D1–4.7–12 G2.3 M5 विविधौषधिः(M5 °धं).—(l. 5) Ś D1.4.12 उक्तैर्; Ñ2 D9 एभिर् (for एतैर्). D5.7.10.11 T1 G1 M1.2 च संयुक्तो. G1 बभूव (for बहुभिः). D7.10.11 संयुतो (for सततं). Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 बहुभिः स मरुस्तदा(Ñ2 D8.9 °था) (for the post. half).—(l. 6) Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 -दानेन (for -दानाच्च). Ś Ñ2 D1.2.4.8.9.12 शिवः क्षेमो; D3 शुभक्षेमो (for शिवः पन्था). D1.8 सः (for ह).]

—Then Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 cont.:

266* ततो महोदधिर्वाक्यमुवाच रघुनन्दनम्।
मध्ये वानरसिंहानां मनःप्रह्लादनं शुभम्।
उपायं शृणु तं सौम्य येन मां संतरिष्यसि।

[(l. 2) D2 परं (for शुभम्).—(l. 3) D4 उपायान्. Ś1 D2.4.12 मे; D1 वै (for तं). Ñ2 D9 सौम्य त्वं (for तं सौम्य). D1.8 संतरिष्यति.]

Thereafter Ś Ñ2 D1–4.8.9.12 further cont.; Ñ1 cont. after 260*; while V1.3 B2–4 ins. after 13:

267* तव पित्रा मम महत्संगतं देवसंसदि।
तदा देवासुरे युद्धे संग्रामे तारकामये।
तत्र ते व्याहृतं पित्रा सुराणां हितकाम्यया।
मया सह महाबाहो तत्र सख्यं च संगतम्।

[(l. 1) Ñ1 B4 सह मम; V1 कृतं सख्यं (sic) (for मम महत्). V1 सततं. Ś1 D4.12 -सद्मनि (for -संसदि). —(l. 2) V1.3 B2–4 पुरा; D1 ततो; D3 यदा (for तदा). V1 om.; V3 B2–4 तत्र (for युद्धे).—(l. 3) V3 मे प्रहृतं; D2 [अ]भिधाय ते; D9 ते व्याप्तं (for ते व्याहृतं). Ñ2 D9 देवानां (for सुराणां). D2.8 प्रिय- (for हित-).—(l. 4)

अयं सौम्य नलो नाम तनुजो विश्वकर्मणः ।
पित्रा दत्तवरः श्रीमान्प्रतिमो विश्वकर्मणः ॥ ८
एष सेतुं महोत्साहः करोतु मयि वानरः ।
तमहं धारयिष्यामि तथा ह्येष यथा पिता ॥ ९

एवमुक्त्वोदधिर्नष्टः समुत्थाय नलस्ततः ।
अब्रवीद्वानरश्रेष्ठो वाक्यं रामं महाबलः ॥ १०
अहं सेतुं करिष्यामि विस्तीर्णे वरुणालये ।
पितुः सामर्थ्यमास्थाय तत्त्वमाह महोदधिः ॥ ११

G. 5. 94. 18
B. 6. 22. 44
L. 5. 96. 72

$V_{1.3}$ B_{2-4} चैव(V_3 °वं) (for सह). Ś $D_{2.4.12}$ महत्क($Ś_1$ D_4 °ङ्ग)तं; $\tilde{N}_2$ $D_{8.9}$ च वै कृतं (for च संगतम्). $V_{1.3}$ B_{2-4} तदा मे सखितां गतः ; D_1 तत्र सख्ये च वै गतः (for the post. half).]

—After 267*, Ś $\tilde{N}_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ ins. a passage relegated to App. I (No. 12).

—After 267*, $\tilde{N}_1$ cont., while Ś $\tilde{N}_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ ins. after App. I (No. 12) :

268* यथा राजा दशरथस्तथा त्वं मे न संशयः ।
तस्मात्तव मया सार्धं कर्तव्यं सविशेषतः ।

[(l. 1) Ñ $D_{2.3}$ यथा त्वं तस्य तनयस् (for the prior half). L(ed.) transp. तथा and त्वं. Ñ $D_{2.3}$ मम; $D_{1.9}$ मे त्वं (by transp.) (for त्वं मे). —$\tilde{N}_2$ $D_{1.8.9}$ om. l. 2. —(l. 2) $\tilde{N}_1$ D_3 अतः (for तस्मात्). Ś D_{12} च (for स-).]

—After 265*, $D_{5-7.10.11}$ S cont. :

269* तस्मिन्दग्धे तदा कुक्षौ समुद्रः सरितां पतिः ।
राघवं सर्वशास्त्रज्ञमिदं वचनमब्रवीत् ।

[(l. 1) D_6 T_3 M_5 देशे; Cg as above (for दग्धे). G_3 M_5 तथा (for तदा). $M_{1.2}$ एतस्मिन्नंतरे तत्र (for the prior half). ❀ Cv : अस्मिन्दग्धे तथा कुक्षाविति पाठः . ❀ $G_{2.3}$ सागरः (for समुद्रः). —(l. 2) G_3 -धर्मज्ञम् (for -शास्त्रज्ञम्).]

8 ^{a}) $\tilde{N}_1$ $D_{2.3}$ कपिर् ; $V_{1.3}$ B_{2-4} राम (for सौम्य). M_2 राम (for नाम). —^{b}) Ś Ñ V_3 B_{2-4} $D_{1.4.7-12}$ तनयो; T_2 $M_{1.2}$ तनूजो. —After 8^{ab}, Ś $\tilde{N}_2$ $D_{1.4.8.9.12}$ ins. ; while $\tilde{N}_1$ $D_{2.3}$ ins. before 8 :

270* बुद्धिमान्बलवाञ्शूरो विक्रान्तो वानरोत्तमः ।

[D_8 वीरो; D_{11} क्रूरो (for शूरो). D_9 वानरोत्तमैः .]

—G_1 om. (hapl.) 8^{cd}. —^{c}) D_4 दत्तो (for दत्त-). —^{d}) $Ś_1$ कृतिमान्सुमहामनाः; $Ś_2$ $\tilde{N}_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ ध्रु(D_4 म)-तिमान्सुमहामनाः($\tilde{N}_2$ D_9 °बलः ; D_1 °त्मना; D_2 °त्मनः) ; $\tilde{N}_1$ धृतिमान्स महातपाः ; $V_{1.3}$ B_{2-4} तव चापि हिते रतः; $D_{6.7.10.11}$ $T_{2.3}$ M Ct प्री($M_{1.2}$ म; M_5 धृ)तिमान्वि(M_3 प्रतिमो वि)श्वकर्मणा($D_{7.10.11}$ Ct °णः). —After 8, Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{2-4.8.9.12}$ ins. :

271* वानरेन्द्रो नृपश्रेष्ठ युज्यतां सेतुकर्मणि ।

[$V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{2.3}$ वानरोयं. $Ś_2$ D_2 नृपश्रेष्ठो; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.8.9}$ नरश्रेष्ठ($D_{4.8}$ °ष्ठो). $\tilde{N}_1$ वानरो वानरश्रेष्ठो (for the prior half). D_9 पूज्यतां (for युज्यतां).]

9 ^{b}) Ñ D_8 मम (for मयि). Ś $D_{1.4.8.12}$ कुरुते यदि वानरः . —^{c}) D_5 $T_{1.3}$ तद् ; Cg.k.t as in text (for तम्). D_8 तारयिष्यामि. —$Ś_1$ om. (hapl.) from तथा in ^{d} up to स्तम्भयिष्यामि in l. 2 of 272*. —^{d}) $\tilde{N}_1$ गुरुर् ; D_3 गुणी; D_6 T_3 G_1 M_2 Ct यथा; Cm.g as in text (for तथा). D_6 T_3 G_1 तथा; Cm.g as in text (for यथा). $\tilde{N}_1$ G_3 M_5 transp. यथा and पिता. $Ś_2$ $\tilde{N}_2$ $D_{1.2.4.8.9.12}$ तवा($Ś_2$ $D_{4.12}$ ममा; D_1 तथा)प्येष महान्सुहृत् ; $V_{1.3}$ B_{2-4} भवतः कार्यगौरवात् ; $D_{7.10.11}$ Ct यथा ह्येष पिता तथा. —After 9, Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{1-4.8.9.12}$ ins. :

272* ग्राहा न विचरिष्यन्ति न प्रवास्यति मारुतः ।
सलिलं स्तम्भयिष्यामि नलस्य वचनादहम् ।

[$Ś_1$ om. up to स्तम्भयिष्यामि in l. 2. —(l. 1) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_3 च; B_4 [प]व (for प्र-). B_2 न च वास्यंति मारुताः (for the post. half). —(l. 2) $\tilde{N}_2$ V_3 B_{2-4} स्तं(G[ed.]स्थं)भयिष्येहं (for °ष्यामि). —D_8 om. (hapl.) from नलस्य up to 11^a. $V_{1.3}$ B_{2-4} नलस्य भवदा($B_{2.3}$ तव चा)ज्ञया (for the post. half).] ;

while T_2 ins. :

273* एवमुक्त्वा तु मान्योऽथ यथार्हमभिसत्कृतः ।
राघवेण विसृष्टस्तु प्रत्ययात्सरितां पतिः ।

10 D_8 om. 10 (cf. v.l. 272*). —^{a}) D_5 T_1 यातः ; Cm.g.k.t as in text (for नष्टः). Ś Ñ $D_{1-4.9.12}$ एवमुक्तः(Ś D_{12} °क्ते) समुद्रेण. —^{b}) $\tilde{N}_1$ $D_{2.3.6.7}$ $T_{1.3}$ $G_{2.3}$ M तदा; D_5 तथा; Ck.t as in text (for ततः). Ś $\tilde{N}_2$ $D_{1.4.9.12}$ प्रत्युत्थाय नलस्तदा. —^{d}) D_{11} एवं (for रामं). Ś Ñ $D_{1-4.9.12}$ इदं शुभं($\tilde{N}_1$ D_3 ततः) ; $D_{5.7.10.11}$ T G_3 महाबलं (for महाबलः). —For 10, $V_{1.3}$ B_{2-4} subst. :

274* इति ब्रुवाणं तं दृष्ट्वा नलो राघवमब्रवीत् ।

[B_2 रामनथ (for राघवम्).]

11 D_8 om. 11^a (cf. v.l. 272*). —^{b}) $Ś_1$ $\tilde{N}_2$ B_{2-4} $D_{1.4.5.8.12}$ G_3 विस्तीर्णं; M_5 विस्तरे. Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{1.4.8-12}$ $G_{2.3}$ मकरालये; Ck as in text (for वरुणा°). —^{c}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{1-4.8.9.12}$ आश्रित्य; $D_{6.7.10.11}$ $T_{2.3}$ G आसाद्य (for आस्थाय). —^{d}) Ś $\tilde{N}_2$ $D_{2-4.8.9.12}$ सत्यम् (for तत्त्वम्). D_1 चाह (for आह). —After 11, Ś Ñ $D_{1-4.8.9.12}$ ins. ; D_5 cont. l. 2 only after 278* ; D_7 M_3 ins. l. 2 only after 12 :

275* तितीर्षोः सागरजलं सेतुकर्मात्र साधनम् ।
स्मारितोऽस्म्यहमेतेन समुद्रेण महात्मना ।

G. 5. 94. 19
B. 6. 22. 47
L. 5. 96. 74

मम मातुर्वरो दत्तो मन्दरे विश्वकर्मणा ।
औरसस्तस्य पुत्रोऽहं सदृशो विश्वकर्मणा ॥ १२

न चाप्यहमनुक्तो वै प्रब्रूयामात्मनो गुणान् ।
काममद्यैव बध्नन्तु सेतुं वानरपुंगवाः ॥ १३

[Ñ1 D2 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) Ñ1 D3 -जले (for -जलं). D1 [अ]नुसाधनं; D3 सु°; D4 च सा°; D9 [अ]र्थ-साधने. —(l. 2) Ñ2 D3.9 हि; D1.8 [ऽ]थ; D2 तु (for ऽस्मि). D3 मनसा (for एतेन). D5.7 M3 तत्त्वमाह महोदधिः (for the post. half).];

—After 11, D6.7.10.11 T2.3 G M ins. l. 5-6 and 8, of 307*.

12 T1 om. 12–13^b. —^a) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 मात्रे (for मातुर्). —^b) B2.3 महेंद्रे; G2 मंदिरे. —After 12^{ab}, D7.10.11 G2.3 Ct ins.:

276* मया तु सदृशः पुत्रस्तव देवि भविष्यति ।

—^{cd}) V1.3 B2.3 D5.6 T3 M5 विश्वकर्मणः. Ś Ñ B4 D1–4.8.9.12 औरसो मम (D3 °सस्तव) पुत्रोयं सदृशो मम कर्मभिः (Ñ1 °णि; D8 °णः). —After 12, Ś Ñ D1–4.8.9.12 ins.; while B4 ins. after l. 3 of 280*:

277* सर्वकर्मकरश्चैव भविष्यति तवाङ्गने ।

[D8 शिल्पिसर्वकरश्च. Ś2 Ñ1 D2.3 पुत्रो; D4 चैवं (for चैव). Ñ1 वरानने; Ñ2 B4 D9 न संशयः; D1.8 वरांगने; D3 तवानघे (for तवाङ्गने).]

—After 12, B4 ins. l. 2–7 of 280*; while D7 M3 ins. l. 2 of 275*.

13 T1 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). —^a) T3 अनवाप्यम् (for न चाप्यहम्). D7 तु शक्नोमि; D10.11 अनुक्तो वः (for अनुक्तो वै). Ś Ñ D1–4.8.9.12 न तु वक्तुं समर्थोहं; V1.3 B2–4 न तु (B4 च) कुर्यामहंकारं. —^b) Ś Ñ D1–4.8.9.12 स्वयमेव; V1.3 B2–4 न वदामि (for प्रब्रूयाम्). D7 गुणान्वक्तु-मिहात्मनः. —After 13^{ab}, D5–7.10.11 T2.3 G M Cg.t ins.:

278* समर्थश्चाप्यहं सेतुं कर्तुं वै वरुणालये ।

[D6 कर्तुं (for सेतुं). D6 सागरे मकरालये (for the post. half).];

Then D5 cont. l. 2 of 275*.

—^{cd}) D10.11 Ct तस्माद् (for कामम्). M1 अस्यैव. B2.3 transp. कामम् and सेतुं. —After 13, V1.3 B2–4 ins. l. 4–7 of 267* and then cont.:

279* सख्युर्हि मे स पुत्रस्त्वं पुत्रो मे ह्यसि धर्मतः ।

[B4 मम (for मे स). V1.3 पुत्रो मेपि; B4 मम चापि (for पुत्रो मे हि).]

—Thereafter V1.3 B2.3.4 (except l. 2–7 read after 12) further cont.; while Ś1 Ñ D1–4.8.9.12 ins. after 13:

280* अवश्यं तव साहाय्यं मया कार्यं विशेषतः ।
नलस्य वचनं श्रुत्वा रामः परमहर्षितः ।
समुद्रमभिसंपूज्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
भवान्पितृसमो मह्यं पितुश्च दयितः सुहृत् ।
प्रीत्या परमया युक्तस्तं नलं प्रशशंस च । [5]
क्रियतां मम कार्यार्थः सखे सौम्य महामते ।
समुद्रे बध्यतां सेतुः सह सर्वैः प्लवंगमैः ।
ततः सुग्रीवसचिवान्हनुमत्प्रमुखान्हरीन् ।
तदा दाशरथी रामो हर्षपूर्णोऽब्रवीद्वचः ।
श्रुतं भवद्भिर्वचनं समुद्रस्य महात्मनः । [10]
अत्र यत्संविधातव्यं तत्सर्वं संविधीयताम् ।
एवमुक्त्वा ततस्तं तु सुग्रीवं वाक्यमब्रवीत् ।
आदिश त्वं महाबाहो सेतुकर्मणि यूथपान् ।

[D1.8 om. l. 1. —After l. 1, V3 B2–4 D1 (before l. 2) ins. colophon.

[*Sarga name*: V3 B3–4 समुद्रोद्गमः; D1 समुद्रवचनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): D1 om.; V3 85; B2 89; B3 97; B4 104; G (ed.) 94.]

—V3 B2.3 om. l. 2–8. B4 ins. l. 2–7 after 12. —(l. 2) B4 D9 धर्मभृतां वरः (for परमहर्षितः). —Ñ2 illeg. for l. 3–13. —(l. 3) D9 तं नलं (for वचनं). Ñ1 परिपूज्य नलं तथा; B4 नलं चेदमकारयत् (for the post. half). —After l. 3, Ñ1 ins.:

280(A)* आदिदेश महाबाहुः सेतुकर्मणि वानरान् ।

—while B4 ins. 277*. —Ñ1 om. l. 4–7. —(l. 4) B4 अपि; D1 पित्रा (for पितृ-). Ś2 दयितं. —(l. 5) B4 D1.2.8.9 च परया (for परमया). B4 D9 नलं तं (by transp.). Ś2 प्रशशास. D3 ह (for च). —(l. 6) D3 एव (for मम). B4 D1 कार्यार्थं. D3 सर्वैः (for सखे). —(l. 7) Ś1 D1 transp. सह and सर्वैः. —After l. 7, Ś D2–4.9.12 ins. Colophon.

[*Sarga name*: Ś D2.4.9.12 समुद्रदर्शनं; D3 समुद्रवरदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D2.4.12 om.; Ś2 99; D3 106; D9 101. —After colophon, D3 concludes with राम.]

—(l. 8) Ñ1 D3 -सचिवं; D2 -वचनाद् (for -सचिवान्). Ñ1 D3 हनूमंतं तथांगदं (for the post. half). —Before l. 9, V1.3 B2–4 ins.:

280(B)* एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नलेन समुदाहृतम् ।
राममामन्त्र्य चैवाथ समुद्रः प्रविवेश वै ।
तस्मिन्प्रविष्टे सहसा स्वयोनिं वरुणालयम् ।

[(l. 1) B4 समुदीरितं (for °दाहृतम्). —(l. 2) B4 प्रययौ तदा (for प्रविवेश वै). —(l. 3) V1.3 वरुणालये.]

ततो निसृष्टा रामेण सर्वतो हरियूथपाः ।
अभिपेतुर्महारण्यं हृष्टाः शतसहस्रशः ॥ १४

ते नगान्नगसंकाशाः शाखामृगगणर्षभाः ।
बभञ्जुर्वानरास्तत्र प्रचकर्षुश्च सागरम् ॥ १५

G. 5. 95. 16
B. 6. 22. 51
L. 5. 96. 87

—(l. 9) V1.3 B2.3 अथ; D3 तथा (for तदा). Ñ1 D1–3.8.9 हर्षयुक्तो; L (ed.) °पूर्णो (for °पूर्णो). V1.3 B2–4 हृष्टात्मा (V1 हृष्टवद्; B3 सुग्रीवं) वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —After l. 9, V1.3 B2–4 ins.:

280(C)* हनुमन्तं च विक्रान्तमङ्गदं च महाबलम् ।
सुहृदं वानरश्रेष्ठं जाम्बवन्तं च विस्मितम् ।

[(l. 1) B4 महाकपिं (for °बलम्).—(l. 2) V1.3 B4 सुग्रीवं (for सुहृदं). V1 च विश्रुतं; B4 विशेषतः (for च विस्मितम्).]

—(l. 10) B2.3 श्रुत्वा (for श्रुतं). V1.3 B2–4 नलस्य च (for महात्मनः).—(l. 11) V1.3 B2–4 यदत्रानु-; D1 अत्र चेत्थं (for अत्र यत्सं-). D9 अत्र सेतुर्विधातव्यस् (for the prior half). Ñ1 V1.3 B4 D1.8.9 शीघ्रं (for सर्वं).—Ñ1 V3 B2.3 om. l. 12–13.—(l. 12) D9 एवमुक्तस्. B4 D2–4.8.12 तांस् (for तं).]

—Then V1.3 B2.3 cont.:

281* एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यं सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
त्वरन्वानरसैन्यानि प्रेरयामास सर्वतः ।
पर्वतांश्च द्रुमांश्चैव लतागुल्मांस्तथैव च ।
सर्वमानयत क्षिप्रं न विलम्बितुमर्हथ ।

[(l. 2) V1.3 प्रेषयामास (for प्रेरयामास).]

14 ^{ab}) Ñ1 D6 M3 Cg [ऽ]तिसृष्टा; D5.7.10.11 T1.2 Ct विसृष्टा; T3 निविष्टा; M1.2 नियुक्तो (for निसृष्टा). Ñ1 सर्वे ते; D5 सर्वथा (for सर्वतो). Ñ1 वानरर्षभाः; D7.10.11 हरिपुंगवाः. V1.3 B2.3 इत्युक्तास्ते तु (V1.3 °स्तेथ) हरयः सुग्रीवेण त्वरान्विताः.—For 14^{ab}, Ś Ñ2 B4 D1–4.8.9.12 subst.:

282* रामस्य तु वचः श्रुत्वा निर्दिष्टास्ते प्लवंगमाः ।
[D1 वचनं; D3 तद्वचः (for तु वचः).]

—^{c}) D7 उत्पेतुस्ते; D10.11 उत्पेततुर् (for अभिपेतुर्). Ñ2 partly illeg. V1 B2.3 तदारण्यं; V3 तदा वन्यं; D9 महारण्ये. ❀ Ct: उत्पेततुरुत्पेतुः. ❀—^{d}) D8 हतं शत-; G3 शतशोथ (for हृष्टाः शत-).—After 14, Ś Ñ (Ñ1 l. 1 only) B4 D1–4.8.9 (Ñ2 B4 D9 l. 8 only).12 ins.:

283* वचनात्तस्य सुग्रीवस्तमेवाभिप्रहर्षयन् ।
स्वयं राजाथ सुग्रीवो नलो नीलश्च वानरः ।
हनुमान्पनसश्चैव तथा दधिमुखः कपिः ।
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः ।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः । [5]
युवराजोऽङ्गदश्चैव तारश्च वनगोचरः ।
अन्ये च वानरश्रेष्ठाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
आस्फोटयन्तः संहृष्टाश्चक्रुः किलकिलामपि ।

[D1.3 om. l. 1.—(l. 1) D3 समेतांश्च (for तमेवाभि-). Ś1 -प्रहर्षणं.—(l. 2) D1.3 च राजा; D3 राजा च (for राजाथ). D1.2 om. (hapl.) l. 3–4.—(l. 3) D4 सरभश् (for पनसश्).—(l. 4) Ś जांबुवांश्च. D3 सुखेणश्च.—(l. 7) D1 वानराः शूराः; D4 °राः सर्वे (for °रश्रेष्ठाः).—Ś2 om. from the post. half up to the prior half of l. 8.—(l. 8) D1 निभृताश् (for संहृष्टाश्). Ś2 D4.12 किलिकिलामपि; D1 किलकिलानपि; D3 किलकिलारवान्.]

—Then Ñ1 cont.; while Ś D2–4.12 ins. after 15:

284* बद्धं समारभन्सेतुं मध्ये नदनदीपतेः ।
वेगसाराप्लवे काले महाभ्रमिव वायुना ।
स्वयं वानरराजेन गिरिशृङ्गमुपाहृतम् ।

[(l. 1) Ñ1 सेतुं बद्धं समारेभे; D3 बद्धं सेतुं समुद्रे तु (for the prior half).—(l. 2) L (ed.) प्रगे (for [आ]प्लवे). Ś D4 वेगसाराः प्लवे काले; Ñ1 D3 वेगसारोष्ण (Ñ1 °राभ्र)गे काले; D2 विसृसारोष्णगे काले (for the prior half). D12 अभि- (for इव).—Ś1 D2–4.12 om. l. 3.]

—Then Ś D4.12 cont.; while D8 ins. after 15:

285* शालांश्च वानरास्तूर्णं चूतान्नीपांस्तथैव च ।
कुटजानर्जुनांस्तालांस्तमालांस्तिन्दुकान्वटान् ।

[(l. 1) Ś D12 सालांश्च. D4 [आं]घ्रानरांस् (for वानरास्). D8 शालांस्तालाश्वकर्णांश्च (for the prior half). D4.8 च वानराः (for तथैव च).—(l. 2) D8 कुटजार्जुनतालांश्च वनमालांश्च उत्कटान् (sic).]

—Then Ś D4.8.12 read 18.

—After 14, V3 ins. 290*.

15 Ś2 Ñ1 (reads) D2–4.12 repeat 15 after l. 8 of 298*. V1.3 B2.3 read 15 after 293*.—^{a}) B4 D1.4.8.9 नगसंकाशान्. ❀ Ck: नगादिति पदम्. ❀—^{b}) Ś Ñ1 D1–4.8.12 (D2–4.12 both times) गृह्य (Ś2 Ñ1 D2–4.12 all except Ñ1 second time तदा) शाखामृगर्षभाः; Ñ2 B4 D9 गृह्य साग्रान्मृगर्षभाः; V3 B2 शाखाः शाखामृगास्तथा (B2 °गर्षभाः); D5.6 T1.3 शाखामृगगणास्तथा (T1.3 °दा); M1.2 शिखराणि द्रुमांस्तथा.—^{c}) Ś2 Ñ1 V3 B2.3 D2–4.12 (second time) बहवस्; D7.10.11 Ct पादपांस् (for वानरास्).—^{d}) Ś1 Ñ2 B4 D1–4.8.9.12 चकर्षुश्च रसातले (D1.3 °लं); Ś2 Ñ1 D2–4.12 (all except Ñ1 second time) समुद्रं (Ś2 Ñ1 D12 °द्रे) चावतस्थिरे; V2 B2.3 समुद्रे चापि चिक्षिपुः.—After 15, Ś D2–4.12 ins. 284*.—After 15, Ñ2 B4 D1.9 ins.:

286* शालान्धवानश्वकर्णांस्तालान्नीपांश्च वानराः ।
सरलानर्जुनांश्चैव तमालान्कुटजानपि ।

G. 5. 95. 8
B. 6. 22. 52
L. 5. 96. 93

ते सालैश्चाश्वकर्णैश्च धवैर्वंशैश्च वानराः ।
कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिलकैस्तिमिशैरपि ॥ १६
बिल्वकैः सप्तपर्णैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ।
चूतैश्चाशोकवृक्षैश्च सागरं समपूरयन् ॥ १७
समूलांश्च विमूलांश्च पादपान्हरिसत्तमाः ।
इन्द्रकेतूनिवोद्यम्य प्रजह्रुर्हरयस्तरून् ॥ १८

[Cf. 285*. —(l. 1) D1 शालान्धवाश्वकर्णांश्च (for the prior half). D1 चूतान् (for तालान्). —(l. 2) D9 सतालान् (for सर°). B4 तिलकान् (for कुटजान्). D1 कुटजानर्जुनांस्तालांस्तमालांस्तिंदुकान्वनान्.]

—Then Ñ2 D1 read 18, while B4 D9 cont.:

287* वृक्षाणां तानि कूटानि गिरीणां शिखराणि च ।
प्रचिक्षिपुस्तृणमिव शतशोऽथ महीरुहान् ।
[(l. 2) D9 तृणैः सार्धं (for तृणमिव).]

—Then B4 D9 cont. l. 3–4 of 289*; while V1.3 B2.3 ins. l. 24–29 of App. I (No. 13); whereas D8 ins. 285* after 15.

16 V3 om. 16–17. —^{a}) D6 ते शालैश्. G2 अश्वकर्णैश् (for चाश्व°). —^{c}) G2 कुटचैर्. T सालैस् (for तालैस्). —^{d}) D5.6 T2 तिनिशैर्; G1.3 तिंदुकैर् (for तिमिशैर्). M1.2 तथा (for अपि).

17 V3 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) M3 विल्वैश्च. —^{b}) D5 T1 सुपुष्पितैः. —D5 T1.3 om. 17^{cd}. —^{c}) G1 M1.2 अशोक- (for चाशोक-). G3 -पुष्पैश् (for -वृक्षैश्).

—For 16–17, Ś Ñ B4 D1–4.8.9.12 subst.:

288* तैः सालैरश्वकर्णैश्च धवैर्वंशैश्च वानराः ।
कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तमालैस्तिन्दुकैर्वटैः ।
महद्भिः पर्वतौघैश्च चक्रुः सेतुं महोदधौ ।

[D8 om. l. 1–2. —(l. 1) D12 ते (for तैः). D4 शालैर्. Ñ1 ततः शालैरश्वकर्णैर्; Ñ2 B4 D1–3.9 तैः (D2.3 ते) शालैरश्वकर्णैश्च (for the prior half). —(l. 2) Ñ1 तिनिशैर्; Ñ2 D3.9 तिलकैर्; B4 बकुलैर्; D1 पनसैर्; D3 तगरैर् (for तिन्दुकैर्). —(l. 3) Ñ2 B4 D1.8.9 पर्वताग्रैश् (for °तौघैश्). —For l. 3, Ñ1 D2.3 subst.:

288(A)* अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैर्गिरीणां शिखरैरपि ।
सागरे सलिले सेतुं चक्रुः शतसहस्रशः ।

[(l. 2) Ñ1 सागरस्य जले सेतुं (for the prior half).]]

—After 288*, D1 cont. 298*; D2 cont. l. 3–8 and l. 11–12 of 298* after 288(A)*; D8.9 read 21 (followed by 298*) after 288*.

—For 16–17, V1 B2.3 subst.; whereas Ś Ñ2 D1.2.4.8.12 cont. l. 3–4 after 292*; B4 D9 cont. l. 3–4 after 287*.

289* ते सालानश्वकर्णांश्च वेणुवेत्राणि वानराः ।
कुटजानर्जुनान्नीपांस्तिलकान्बकुलान्बकान् ।
अन्यांश्च वृक्षानादाय गिरीणां शिखराणि च ।
समुद्रसलिले सेतुं चक्रुः शतसहस्रशः ।

[(l. 1) B2 शालान्. —(l. 2) B2 धवान् (for बकान्). —(l. 3) D8 अन्ये सवृक्षम्. D2 विविधान्वृक्षान् (for वृक्षानादाय). Ś Ñ2 B4 D1.2.4.8.9.12 तृण(Ś2 D4.12 °णं)काष्ठं च सर्वशः(Ś2 D4.12 °तः) (for the post. half). —B4 om. l. 4. —(l. 4) Ś Ñ2 D1.2.4.8.9.12 सागरे (for समुद्र-). D8 हरयो हरियूथपाः (for the post. half).]

—Then V1 B2.3 cont.; while V3 ins. after 14:

290* केचित्पर्वतशृङ्गाणि शिलाश्च कनकोज्वलाः ।
उत्पाट्योत्पाट्य निदधुर्नलहस्ते महौजसः ।
ते नगैर्नगरप्रख्यैर्द्रुमैश्च कुसुमोज्वलैः ।
चक्रुः सेतुं समुद्रस्य वानरा वारणोपमाः ।

[(l. 1) V1 कोटि- (for केचित्). V3 -वृक्षाणि (for -शृङ्गाणि). —(l. 3) B2 तैर् (for ते).];

—After 289*, D2 repeats the prior half of l. 1 and the post. half of l. 3 of 288*.

18 Ñ1 V1.3 B2.3 om. 18–19. B4 D3.9 om. 18. Ś D4.8.12 read 18 after 285*; Ñ2 D1 read 18 after 286*; D2 reads 18 after l. 2 of 298*. —^{b}) G2 हरिपुंगवाः. —For 18^{ab}, Ś Ñ2 D1.2.4.8.12 subst.:

291* समूलानपि चोन्मूलान्कृत्वा वृक्षान्महौजसः ।

—^{d}) D10.11 वानरास्. D6 तदा (for तरून्). Ś Ñ2 D1.2.4.8.12 प्रजग्मु(D1.2.8 °ह्रु)र्बाहु(Ś2 बल)शालिनः; D7 प्रतिजह्रुरितस्ततः; M1.2 प्रजह्रुः शतसहस्रशः (hypm.).

—After 18, Ś Ñ2 D1.2.4.8.12 ins.:

292* लतापादपपुष्पाणि नारिकेलांश्च पुष्पितान् ।
खर्जूरान्पनसानाम्रानशोकांस्तिलकानपि ।
वृक्षाणां तानि कूटानि गिरीणां शिखराणि च ।
प्रचिक्षिपुस्तृणैः सार्धं महतश्च महीरुहान् ।

[(l. 1) D1 नारिकेरांश्; D2 शाखावृक्षांश्; D4.8 नालिकेरांश्. Ś D4.12 om. l. 2–4. —(l. 2) D8 अशोकांश्च (hypm.). —(l. 3) D8 [अ]पि (for च). —(l. 4) Ñ2 शतशोऽथ (for महतश्च).]

—Then all the above MSS. cont. l. 3–4 of 289*.

—After 18, D5–7.10.11 S ins.:

293* तालान्दाडिमगुल्मांश्च नालिकेरान्विभीतकान् ।
बकुलान्खदिरान्बिम्बान्समाजह्रुरितस्ततः ।
हस्तिमात्रान्महाकायाः पाषाणांश्च महाबलाः ।
पर्वतांश्च समुत्पाट्य यन्त्रैः परिवहन्ति च ।

[(l. 1) M5 सालान्; Cg as above (for तालान्). D6 T2.3 नारिकेलान्; D7 G3 M5 नालिकेर-; D10.11 नारिकेल-

प्रक्षिप्यमाणैरचलैः सहसा जलमुद्धतम् ।
समुत्पतितमाकाशमपासर्पत्ततस्ततः ॥ १९

—(l. 2) D5.6 T1 करिरान्; G1 ककुभान्; G3 बदरान्; Cg as above (for खदिरान्). D7.10.11 T2 करीरा(D7 °षा)न्बकुलान्; G2 खदिरान्बकुलान् (by transp.). D6 T3 नीपान्; G1 बिल्वान् (for निम्बान्). ❀ Cv: करीरोऽरिमेदकविशेषः। वृत्तानुकूल्यार्थो ह्रस्वः। खदिरानिति पाठः. ❀ G1 damaged for समाजह्रु. D5 T1 M3 समंततः; G2.3 ततस्ततः.—(l. 3) T3 हस्तिमात्र°. M5 महाजवाः (for महाबलाः).—(l. 4) D5.6.11 समुत्पाद्य.]

19 Ñ1 V1.3 B2.3 om. 19 (cf. v.l. 18). Ś2 Ñ2 B4 D4.8.9.12 read 19 after 298*.—[a]) D5 प्राक्षिप्यमाणैर्. Ś2 B4 D1.4.8.9.12 उपलैः; D6 सतुलैः; D7 स्वबलैः (for अचलैः).—[b]) Ś2 Ñ2 B4 D1.4.8.9.12 क्षोभितं जलं; D5.10.11 जलमुद्धृतं; M1.2 जलमुत्थितं.—[cd]) D7.10.11 समुत्ससर्प चाकाशम् (for °). D7.10.11 Ct अवासर्पत्(D11 °र्प्य); M3 Cg उपासर्पत्. D7.10.11 G2.3 पुनः (for second ततः). Ś2 Ñ2 B4 D1.4.8.9.12 समुत्पत्य तदाकाशं प्रतिपेदे पुनः पुनः; D6 T3 उत्प(T3 °त्लु)त्य गगनं दूरमु(T3 °म)पासर्पत्ततः पुनः.

—For 19, Ś1 D2.3 subst. and read after 24; while Ś2 Ñ2 B4 D4.8.9.12 ins.(preceded by App. I No. 13) after 24:

294* प्रक्षिप्यमाणे शिखरे जलराशिः समुत्थितः।
आकाशाभिमुखो गत्वा विससर्प समन्ततः।

[D4 om. l. 1.—(l. 1) Ś D2 प्रक्षिप्यमाने; D3 °मात्रे; L (ed.) प्रक्षिप्तमात्रे. D3 प्रक्षिप्यमानैः शिखरैर्जलराशिः समुत्थितैः.—(l. 2) D4 damaged for आकाशाभि-. D8 -मुखे गत्वा; D8 -मुखो भूत्वा.]

—Thereafter all the above MSS. ins., while D1 ins. after 19, a passage relegated to App. I (No. 14).

—After 19, G3 reads 24[ab], repeating it in its proper place; Ś2 Ñ2 B4 D4.8.9.12 ins. an addl. colophon; while Ś1 ins. the same after 298*:

[*Kāṇḍa name*: Ś Ñ2 B4 D4.8.9.12 सुन्दरकाण्डे.—*Sarga name*: Ś1 D4.8.12 समुद्रदर्शनं; Ś2 Ñ2 B4 D9 सेतुकर्मारम्भः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D4.8.12 om.; Ś2 100; Ñ2 D9 102; B4 108.]

—After 19, D5-7.10.11 S ins.:

295* समुद्रं क्षोभयामासुर्निपतन्तः समन्ततः।
सूत्राण्यन्ये प्रगृह्णन्ति ह्यायतं शतयोजनम्।

[(l. 1) D5 T1 G1 M3 वानराश्च; D6 निष्पतंतः. D6 T3 M1.2.5 सहस्रशः (for समन्ततः). ❀ Cr.m: समुद्रं क्षोभयामासुर्वानराश्च समन्तत इति पाठः. ❀ —After l. 1, T2 ins.:

295(A)* विन्ध्यमन्दरसंकाशैः पर्वतैश्च सहस्रशः।
ते सेतुं बन्धयामासुर्वानरा गरुडोपमाः।

दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ।
नलश्चक्रे महासेतुं मध्ये नदनदीपतेः ॥ २०

G. 5. 95. 12
B. 6. 22. 72
L. 5. 98. 19

जम्बूद्वीपे स्थिता मुख्या गिरयः कोटिशोऽनघाः।
तानुत्पाट्य महासेतुं बबन्धुर्वानरोत्तमाः।
हनूमानङ्गदो नीलो जाम्बवान्पनसो गजः। [5]
मुख्यानुत्पाट्य विविधान्गिरीन्पर्वतसंनिभाः।

—(l. 2) G1 तु (for प्र-). ❀ Cg: प्रगृह्णन्ति प्रागृह्णन्, आर्जवार्थम्। व्यत्ययेन लकारः. ❀ D5-7 G1 Cr.m.g न्यायतं; Ct as above (for ह्यायतं).]

—Then T1.2 M1-3 cont. l. 2 of 299*.

20 Ñ2 B4 om. 20. D8.9 read 20 after 24. D6.7.10.11 T2.3 G M3.5 read 20[ab] (followed by 296*) after 23[ab]; while D5 T1 M1.2 repeat 20[ab] after 23.—[a]) Ś D1-5.8.9.12 T1 M1.2(D5 T1 M1.2 [second time]) -विस्तारम् (for -विस्तीर्णं).—[b]) Ś Ñ1 V1.3 B3 D1-4.8.9.12 आयतं शतयोजनं.—After 20[ab], V1.3 B2 (V1.3 B2 after 26) D5-7.10.11 S ins.:

296* ददृशुर्देवगन्धर्वा नलसेतुं सुदुष्करम्।
[V1.3 B2 सर्वभूतानि (for देवगन्धर्वा).]

—Then V1.3 B2 cont. l. 5-6 of 306*.

—After 20, V1.3 B2.3 ins.:

297* दशयोजनविस्तारा सा वीथी तत्र सागरे।
विससारोष्णगे काले महाभ्रमिव वायुना।

[(l. 1) V3 शतयोजनविस्तीर्णा (for the prior half). V3 रथी (for वीथी).—(l. 2) V3 [उ]ष्णकाले तु.]

—Then all the above MSS. (only l. 1-2 and l. 11-12) cont. and then read st. 15; while Ś Ñ1 (only here l. 1-2, 11-12) D3(except l. 7-8).4.12 ins. after 20; Ñ2 B4 D8.9 ins. after 21; D1 cont. after 288*, D2 ins. l. 1-2 after st. 20, l. 3-8 and l. 11-12 after 288(A)*, l. 13-14 after 300*:

298* ततः शाखामृगाः सर्वे पुष्पितान्विहगायुतान्।
समूलांस्तूर्णमुत्पाट्य चिक्षिपुर्लवणाम्भसि।
दशकोटिपरीमाणा षष्टिः समधिकापि वा।
तृणकाष्ठावरण्डीभिः सागरं समपूरयन्।
अमानुषं स्म कुर्वाणा वानराः कर्म तेऽद्भुतम्। [5]
तत्र तत्र व्यवर्तन्त बलवन्तो बलीमुखाः।
नागप्राणा महावेगाः कपयः कामरूपिणः।
पर्वतानपकर्षन्ति नखैः परिलिखन्ति च।
ते वै गोष्ठ्यावहास्यैश्च कुत्सयन्तः परस्परम्।
आजह्रुः संक्रमं द्रव्यं यथाशक्त्यतिशक्ति च। [10]
वृक्षपर्णान्युपादाय वृक्षांश्चाश्मतृणानि च।
समुद्रे क्षिप्यमाणानि न शशंसुः कथंचन।
उन्मत्तभूतः क्षुभितो व्याघूर्णन्निव सागरः।
कुर्वाणाः सागरे सेतुं वानरास्ते सहस्रशः।

G. 5. 95. 21 B. 6. 22. 63 L. 5. 96. 97

शिलानां क्षिप्यमाणानां शैलानां तत्र पात्यताम् । बभूव तुमुलः शब्दस्तदा तस्मिन्महोदधौ ॥ २१

[D1 om. l. 1. Ñ2 B4 D8.9 read l. 1–2 after l. 10. —(l. 1) Ñ2 B4 D8.9 ते हि; D3 तत्र (for ततः). V1.3 B2.3 वृक्षान् (for सर्वे). Ñ1 D3 विहगैर्युतान्; Ñ2 D8.9 भ्रमरायुतान्; B4 भ्रमरैर्वृतान्. —D1 reads l. 2 after l. 4. —(l. 2) Ñ B4 D1.8.9 पादपांस् (for समूलांस्). D1.3.8.9.12 उत्पाद्य. —After l. 2, D2 reads 18 (followed by 292*). —D1 om. l. 3–10; D3 om. l. 3–6. —(l. 3) Ñ2 B4 D8 दशकोटी-; D2 शतकोटी-. D8 विद्दिः (for षष्टिः). D1 विष्टिः समधिकाभवत्; D2 दृष्टः समधिकापि च (for the post. half). —Ś1 om. l. 4. —(l. 4) Ñ2 B4 D9 -शिलामिश्र; D2.8 -वरंडीभिः. —(l. 5) Ś D9.12 तु; Ñ2 B4 तद् (for स). Ś D9.12 द्रुतं (for ऽद्भुतम्). —(l. 6) D2 [अ]भिवर्तते; D8 विवर्तते (for न्यवर्तन्त). Ñ2 B4 D9 तत एव विवर्धतो (for the prior half). Ś2 बलीवंतो; Ñ2 B4 D2.8.9 विलपंतो; D2 विप्लवंतो (for बलवन्तो). —Ñ1 ins. l. 7–8 only after 21ab. Ś ins. l. 7–8 after l. 17 of App. I (No. 14). V1.3 B2 ins. l. 7–8 and l. 13–14 (transp. l. 7–8 and l. 13–14) after 21. —(l. 7) V1.3 B2 हस्तिप्राणा; B4 नगतुल्या (for नागप्राणा). D3 नागप्राया महावीर्याः (for the prior half). —(l. 8) Ñ2 B4 च विकर्षति; V1.3 B2 आनयंति स्म; D2 अववर्षति; D3 अनुकर्षति; D8 अवकर्षति. D9 पर्वतैश्च विकर्षति (for the prior half). Ś D12 अपनयंति; V1 B2.4 प्रविलिखंति; D4 परिणयंति. D8 यत्नैः परिनियंति च (sic) (for the post. half). —After l. 8, Ś2 Ñ1 (reads) D2–4.12 repeat st. 15. —D2 om. l. 9–10. Ś D4.12 ins. l. 9–10 after l. 13–14. —(l. 9) Ś1 ते वानरा वयस्यैश्च; Ś2 तथैव * * * स्यैश्च; Ñ2 B4 ते गोष्ठीन्यावहासीभिः; D8.9 ते गोष्ठीव्यवहाराभिः; D12 ते वै * * व * यस्यैश्च (for the prior half). —(l. 10) Ś1 सरसं; Ś2 उत्तमं (for संक्रमं). D12 आजह्नुः समं द्रव्यं (for the prior half). Ś D4.12 यथाशक्त्यातिशक्ति च (Ś1 °क्तितः); Ñ2 B4 D9 यथा स्वं रामभक्तितः (for the post. half). —After l. 10, Ś D4.12 ins.:

298(A)* क्रियमाणे तदा सेतौ वानरैस्तैः सहस्रशः ।
उन्मत्तभूतः क्षुभितो व्याघूर्णन्निव सागरः ।

[Ś1 om. l. 2. —(l. 2) D4 व्यापूर्णो द्रव्यसागरः (for the post. half).]

—(l. 11) Ñ1 D2 वृक्षपत्राण्युपादाय; Ñ2 B4 D1.8.9 वृक्षपत्राणि काष्ठानि (for the prior half). Ñ2 B4 सतृणानि (for [अ]श्मतृणानि). V1.3 B2.3 तानि पर्वतशृंगाणि तृणकाष्ठानि चैव हि. —B3 om. l. 12. —(l. 12) Ś1 न च श्रेमुः; Ś2 Ñ1 D4.12 न च संमुः; Ñ2 B4 D9 न विसस्रुः; V1 न निषेदुः V3 B2 न विषेदुः; D2 न निस्रंसुः; D8 विश्रंसुनं (for न शशंसुः). —Ś D2.4.12 cont. l. 13–14 after 300*. Ñ2 B4 D1.8.9 transp. l. 13 and l. 14. —(l. 13) Ñ2 B4 D9 कुपितो (for क्षुभितो). D2.8.8 व्याघूर्ण. V1.3 B2 विघूर्णित इवोदधिः (for the post. half). —(l. 14) Ñ2 B4 D1.8.9 कुर्वाणैः स (D1.8 स्म) तथा (D1 °दा) सेतुं; V1.3 B2 कुर्वद्भिस्त्वरितैः (B2 °तं) सेतुं (for the prior half). Ñ2 V1.3 B2.4 D1.8.9 वानरैस्तैः (Ñ2 B4 °श्च) (for °रास्ते).]

—Then Ś2 Ñ2 B4 D4.8.9.12 read 19; Ś1 ins. an addl. colophon (see st. 19); D5–7.10.11 S ins. the same after 20:

299* स तथा क्रियते सेतुर्वानरैर्घोरकर्मभिः ।
दण्डानन्ये प्रगृह्णन्ति विचिन्वन्ति तथा परे ।
वानरैः शतशस्तत्र रामस्याज्ञापुरःसरैः ।
मेघाभैः पर्वताभैश्च तृणैः काष्ठैर्बबन्धिरे ।
पुष्पिताग्रैश्च तरुभिः सेतुं बध्नन्ति वानराः । [5]
पाषाणांश्च गिरिप्रख्यान्गिरीणां शिखराणि च ।
दृश्यन्ते परिधावन्तो गृह्य वारणसंनिभाः ।

[D5 T1 M1.2 om. l. 1. —(l. 1) D6.7.10.11 स तदा; G2 समुद्रे; Cg as above (for स तथा). G3 M5 क्रूर- (for घोर-). —T1.2 M1–3 cont. l. 2 after 295*. —(l. 2) D5.6 T1.3 दंडानि. D5 [ऽ]त्र; G1 तु; M1.2 स्म (for प्र-). —(l. 3) D6 T2.3 M वानराः and -पुरःसराः (for वानरैः and -पुरःसरैः). —(l. 4) M1.3 पाषाणैः (for मेघाभैः). G2 M पर्वताग्रैश्. D7 तृणकाष्ठैर्. —(l. 5) G2 परिताग्रैश्. —M1.2 om. l. 7. —(l. 7) D6 वानरसंभवाः; D10.11 T2.3 G1 दानवसंनिभाः (for वारणसंनिभाः).]

21 D1 om. 21. D8.9 read 21 after 288*. —a) Ś Ñ B4 D2–4.8.9.12 शैलानां (for शिलानां). Ś1 D2.12 दार्यमाणानां; Ñ1 नीयमानानां; V3 B2.3 ह्रियमाणानां; B4 D9 भिद्यमानानां; D3.4 दीर्यमाणानां; D8 भिंदमानानां. —b) D11 T1 शिलानां. M3.5 च नि- (for तत्र). Ś Ñ1 D2–4.12 द्रुमाणां च विशेषतः (Ñ1 D2–4 सहस्रशः); Ñ2 B4 D8.9 वृक्षाणां चैव पातनैः (D8 °ने); V1.3 B2.3 शिखराणां च भिद्यतां. ❀ Cr.m: निपा(Cr पा)त्यताम् पात्यमानानाम् ।; Cg: निपात्यताम् । आर्षं परस्मैपदम्. ❀ —Ñ1 om. 21c–22d. —d) T1 ततस् (for तदा). Ś D2.4.12 तत्र (for तस्मिन्). Ś2 V1.2 B2.3 D2–4.12 महार्णवे (for महोदधौ). —After 21, Ś D2–4.12 ins.:

300* प्रक्षिप्यते च तरसं तेन सस्वनिरे दिशः ।

[D3 क्षिप्यते तैस्तु (for प्रक्षिप्यते च). D2.4 सस्वनतो (for सस्वनिरे).]

—Thereafter Ś D2–4.12 cont. l. 13–14; D3 alone cont. l. 7–8 of 298*; Ñ1 ins. after 21ab l. 7–8 only of 298* and then ins. l. 20–29; 34–37 of App. I (No. 13) and l. 4–8; l. 14–17 of App. I (No. 14); then only Ś D4.12 ins. l. 9–10 of 298*.

स नलेन कृतः सेतुः सागरे मकरालये । | शुशुभे सुभगः श्रीमान्स्वातीपथ इवाम्बरे ॥ २२

G. 5. 95. 0
B. 6. 27. 70
L. 5. 98. 23

—After 21, Ñ2 B4 D8.9 ins. 298*; while V1.3 B2 ins. l. 13–14 and l. 7–8 of 298* and then ins. l. 34–37 of App. I (No. 13) and l. 4–5; 14–17 of App. I (No. 14); D5–7.10.11 S (D7 G2 after 301*; M1.2 after 302*) ins. l. 1–2 of App. I (No. 13).

—After 21, D7 G2 ins.:

301* सहेलं हनुमाञ्शैलं यं यं विपुलमाक्षिपत् ।
तं तं करेण वामेन सलीलं जगृहे नलः ।;

while M1.2 ins.:

302* स तथा क्रियते सेतुर्वानरैः शीघ्रकारिभिः ।

—Before 22, D5–7.10.11 S ins.:

303* द्वितीयेन तथा चाह्ना योजनानि तु विंशतिः ।
कृतानि प्लवगैस्तूर्णं भीमकायैर्महाबलैः ।
अह्ना तृतीयेन तथा योजनानि कृतानि तु ।
त्वरमाणैर्महाकायैरेकविंशतिरेव च ।
चतुर्थेन तथा चाह्ना द्वाविंशतिरथापि च । [5]
योजनानि महावेगैः कृतानि त्वरितैस्तु तैः ।
पञ्चमेन तथा चाह्ना प्लवगैः क्षिप्रकारिभिः ।
योजनानि त्रयोविंशत्सुवेलमधिकृत्य वै ।
स वानरवरः श्रीमान्विश्वकर्मात्मजो बली ।
बबन्ध सागरे सेतुं यथा चास्य पिता तथा । [10]

[(l. 1) D7.10.11 तथैव; M5 तदा च. G2.3 योजनानां (for योजनानि). G2 M5 च (for तु). —(l. 2) D5 T1.3 त्वरितैस् (for प्लवगैस्). T3 नूनं. T2 प्लवंगमैः (for महाबलैः). —(l. 3) T1 M5 तदा (for तथा). G2.3 तृतीयेन तथा चाह्ना (for the prior half). D5.6 T1.3 च (for तु). D7.10.11 तु सागरे (for कृतानि तु). —(l. 4) D6 reads from कायैर् up to च in marg. D5 T1.3 G2.3 तु (for च). —(l. 5) M5 तदा (for तथा). D7.10.11 G1.3 M5 वा (for second च). —D6 T3 om. l. 6. —(l. 6) D7.10.11 ततः (for तु तैः). —(l. 7) M5 तदा (for तथा). D6 प्लवंगैः. —(l. 10) D6 तस्य (for चास्य). T3 तथा पिता (by transp.). ❀ Cv: "कृतानि प्रथमेनाह्ना योजनानि चतुर्दश । प्रहृष्टैर्गजसंकाशैस्त्वरमाणैः प्लवंगमैः" । इत्यस्योपरि चत्वारः श्लोकाः केपुचित्कोशेषु न दृश्यन्ते । ते चैते—"द्वितीयेन तथा चाह्ना योजनानि तु विंशतिः । कृतानि प्लवगैस्तूर्णं भीमकायैर्महाबलैः । अह्ना तृतीयेन तथा योजनानि कृतानि तु । त्वरमाणैर्महाकायैरेकविंशतिरेव च । चतुर्थेन तथा चाह्ना द्वाविंशतिरथापि च । योजनानि महावेगैः कृतानि त्वरितैस्तु तैः । पञ्चमेन तथा चाह्ना प्लवगैः क्षिप्रकारिभिः । योजनानि त्रयोविंशत्सुवेलमधिकृत्य वै ॥" इति.]

22 Ñ1 V1.3 om. 22 (for Ñ1, cf. v.l. 21). B3 D1.8.9 read 26(^{ab} and ^{cd} transp.) before and after 22^{ab}. B2.4 D3.12 om. 22^{ab}. Ś Ñ2 B4 D2.3.12(B4 D3.12 only 22^{cd}) read 22 (^{ab} and ^{cd} transp.) after 26^{ab}; D4 reads 22 (^{ab} and ^{cd} transp.) before 28. —^{ab}) Ś1 नलेनार्यं; Ś2 D2.4 नलेन च (for स नलेन). Ś D2.4 G M1.2.5 वरुण- (for मकर-). Ñ2 B3 D1.8.9 नलेन सुकृतश्चासौ सेतुर्मंदर(B3 °र्मलय)संनिभः. —After 22^{ab}, Ñ2 B3 D1.8.9 ins.; while D2.4 cont. after 311*:

304* मलयात्तु समारब्धो लङ्कामूले प्रतिष्ठितः ।

❀ Cv: स्वातीपथः स्वातीवीथिः । सा चाकाशे । सूर्यादीनां मध्यमे मार्गे मध्यमा वीथिः।.........स्वातीपथः। छायापथः इति केचित् । ; Cm.g.t: स्वातीपथः छायापथः । Cm.g add स्वातीवीथिर्वा. ❀ —For 22^{cd}, Ś Ñ2 B3.4 D1–4.8.9.12 subst.:

305* अदृश्यत तदा तत्र स्वातेः पन्था इवाम्बरे ।

[B3 अमृश्यत. B4 ततः सेतुः; D1.8 तदा चित्रः; D9 तदा सेतुः (for तदा तत्र). Ś D12 स्वस्थः; D4 स्वर्ग- (for स्वातेः).]

—Then Ñ2 (only l. 1–4) B3.4 D1–4.8.9.12 cont.; Ś ins. after 22^{ab}; Ñ1 ins. only l. 3–6 after 26^{ab}; V1.3 B2 cont. l. 5–6 after 296*:

306* तस्य नाम तदा चक्रुर्वानरास्ते सुविस्मिताः ।
नलेनार्यं कृतस्तस्मान्नलसेतुर्भवत्विति ।
तं नलेन कृतं सेतुं सागरे वरुणालये ।
ददृशुः सर्वभूतानि विस्मयं परमं ययुः ।
सेतुपृष्ठं यतः सर्वं नलेन सुसमं कृतम् । [5]
नलसेतुरिति ख्यातस्तस्य कीर्तिर्व्यवर्धत ।
बद्ध्वा तु तं महासेतुं सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ।
एष सेतुर्महान्बद्धः सागरे वरुणालये ।
कृतकृत्याः स्म राजेन्द्र हता लङ्का न संशयः ।
रावणश्च हतः शत्रुः सामात्यः सपरिच्छदः । [10]
बद्धं दृष्ट्वा ततः सेतुं रामो दशरथात्मजः ।
अधिरुह्य हनूमन्तं पृष्ठे नीलं च लक्ष्मणः ।

[(l. 1) D1 [s]ति- (for सु-). —Ś1 om. l. 2–3. —(l. 2) Ś2 B3 D2.4.12 यस्मात् (for तस्मात्). Ś2 D2.4.12 भवत्वयं; B3 भविष्यति. —Ś2 D2.4.12 om. l. 3. —(l. 3) Ñ1 D1.3.8 सलिलार्णवे(D8 °शये) (for वरुणालये). B3 समंतात्सलिलांतरे (for the post. half). —D2.4 ins. l. 4–6 after 22^{ab}. —(l. 5) Ñ1 V1 B2 च तत्; B4 D9 शुभं (for यतः). B3 पूर्वं (for सर्वं). V3 सेतुपूर्णं तु तत्सर्वं (for the prior half). V1.3 B2.3 सुसमीकृतं. —(l. 6) V1.3 B2.3 कीर्तिरस्य (for तस्य कीर्तिर्). V1.3 B2 ततो भवेत्; D8 व्यवर्धयत् (for व्यवर्धत). Ś D12 तस्य कीर्तिविवर्धनः; Ñ1 कीर्तिस्तस्याभिवर्धते (for the post. half). —(l. 7) B4 D9 ते तं; D1.8 तं तु (by transp.); D3 तत्र. D8 रामम् (for वाक्यम्). B4 D9 सुग्रीवं वाक्यमब्रुवन् (for the post. half). B3 बद्ध्वा सेतुं ततः श्रीमान्सुग्रीवो राममब्रवीत्. —(l. 8) B3 मया (for महान्). Ś2 महाबंधः. —B4 om. l. 9. Ś1 reads l. 9 before l. 4. —(l. 9) D4 जिता (for हता). —(l. 10) B3 om. च

G. 5. 95. 29
B. 6. 22. 71
L. 5. 97. 1

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । आगम्य गगने तस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् ॥ २३

(subm.). —(l. 11) Ś D2.4.12 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). B3 तदा; D9 नल- (for ततः). —(l. 12) D2.8 अवरुह्य. D3 नीलं तु; L (ed.) नीलस्य (for नीलं च).]

23 [c]) G2 आगत्य. Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12 आवृ(Ñ2 B4 D9 °ग)त्य गगनं(D9 °ने) तस्थुर्. —[d]) D8 तदा (for तद्). —After 23, D5 T1 M1.2 repeat 20[ab] (followed by 296*), while D6.7.10.11 T2.3 G M3.5 read it (followed by 296*) after 23[ab]. —After 23, Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.9.12 ins.; while D6.7.10.11 T2.3 G M ins. only l. 5-6 and 8 after 11:

307* ऋषयः पितरो यक्षा राजर्षिपतगोरगाः ।
आजग्मुः प्रेक्षितुं सेतुं बध्यमानं महार्णवे ।
अविदूराच्च रामस्य सर्वे वियति संस्थिताः ।
पूजां च राघवे चक्रुरूचुश्च मधुरा गिरः ।
दण्ड एव परो लोके दुर्जने प्रतिभाति नः । [5]
धिक्क्षमामकृतज्ञेषु सान्त्वं दानमथापि वा ।
तितीर्षोः सागरजलं सेतुकर्मचिकीर्षया ।
ददौ दण्डभयाद्गाधं राघवाय महोदधिः ।
न चकार पुरा कश्चिन्न च कर्ता भविष्यति ।
उपादाय सुरान्सेन्द्रान्भवितान्यत्र राघवात् । [10]
ये राममेव द्रक्ष्यन्ति समन्तादकुतोभयम् ।
कारयन्तमिमं सेतुं समुद्रे सरितां पतौ ।
तेषां पुत्रा भविष्यन्ति वीर्यवन्तो यशस्विनः ।
आहर्तारः परार्धस्य यशसो विक्रमस्य च ।
यावत्समुद्रस्तावत्तु सेतुरेष भविष्यति । [15]
यावच्च सागरे कीर्तिस्तावद्रामे भविष्यति ।
कः समुद्रस्य बध्नाति सेतुमित्येव चारणाः ।
विद्याधराश्च शतशः सुप्रीतास्तूर्णमाययुः ।
रामः सेतुं समुद्रस्य बध्नातीति दिशो दश ।
जगाम तुमुलः शब्दः पृथिव्यामपि शुश्रुवे । [20]

[(l. 1) Ñ2 om. ऋषयः. Ñ1 B4 देवा (for यक्षा). Ñ2 V1.3 B2-4 D1.8.9 गरुड- (for पतग-). —(l. 2) V3 बध्यमाने; D12 संबध्यमानं (hypm.). D2 महोदधौ (for महार्णवे). —After l. 2, Ś D1.3.4.8.12 ins.:

307(A)* अविघ्नेनेव रामस्य सर्वे ध्यायन्त्यधिष्ठिताः ।
ऊचुः परमसंहृष्टाः परस्परसमागमे ।

[D3 transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) D3 अस्तु (for एव). D1.3.8 सर्वे वियति(D1 °जय-; L [ed.] °यद्) धिष्ठिताः (for the post. half).]

—D1.3.8 om. l. 3. —(l. 3) Ñ1 अविदूराद्; D9 अतिदूराच्. Ñ1 V1.3 B3 विष्ठिताः (for संस्थिताः). —(l. 4) V1.3 B2 राघवं पूजयांचक्रुर्(V3 °यामासुर्) (for the prior half). D8 समधुरा (for च म°). Ś1 V3 ऊचुश्च(V3 °चुः सु) मधुरया गिरा (hypm.); Ñ2 illeg.; B4 D9 ब्रुवु(D9 ऊचु)र्मधुरया गिरा (for the post. half). —After l. 4, Ś Ñ1 D2.4.12 ins.:

307(B)* पुनः परमसंहृष्टाः परस्परमिदं वचः ।

[Ñ1 ऊचुः (for पुनः). D4 ऊचुः परम् (for परस्परम्).]

—V1.3 B2.3 om. l. 5-8. —(l. 5) D12 एवापरो. D1 चंडपरो परे लोके (for the prior half). —D9 om. from दुर्जने in l. 5 up to सागरजलं in l. 7. Ñ1 D2 पुरुषे (for दुर्जने). D8 प्रतिभाषिणः. D6.7.10.11 T2.3 G M पुरुषस्येति(D6 °स्यैव) मे मतिः (for the post. half). —(l. 6) Ś D12 न क्षमा; L (ed.) न क्षमादि (for धिक्क्षमाम्). Ś Ñ2 B4 D2.4.12 ह्य(Ñ2 B4 प्रा; D2 अ; D4 न)कृतप्रज्ञे; D1 अकृतज्ञे च (for अकृतज्ञेषु). Ś D12 साम (for सान्त्वं). —After l. 6, D6.7.10.11 T2.3 G M ins.:

307(C)* अयं हि सागरो भीमः सेतुकर्मदिदृक्षया ।

[G2 -विसृष्टया (for -दिदृक्षया).]

—D8 om. l. 7. —(l. 8) B4 गेहं; D9 T3 गाढं (for गाधं). Ś Ñ B4 D1-4.7-9.12 राघवस्य (for राघवाय). —(l. 9) V1.3 B2.3 चकार न (by transp.). Ś Ñ2 B2 D12 न कर्ता न करिष्यति (for the post. half). —After l. 11, Ś D3.4.12 ins.:

307(D)* समरे त्रिषु लोकेषु सागरे सेतुबन्धनम् ।

[D3 सामरेष्वपि लोकेषु; D4 राघवेण त्रिलोकेषु (for the prior half).]

—(l. 10) D1 उत्पादयत्. Ñ2 B2.4 D8.9 सर्वान् (for सेन्द्रान्). Ś D4.12 भविता यत्र राघवः; V1 इदं मन्येद्धि राघवः; V3 B2.3 इदमन्यत्र राघवात्(V3 वायुवत्); D1 यस्तस्मिन्कि भवेन हि (sic) (for the post. half). —(l. 11) Ñ1 V3 B2.3 D3.8 एवं. D1.3 पश्यंति; D2 वक्ष्यंति (for द्रक्ष्यन्ति). Ñ1 V1 B2.3 D2.3 समग्रबल(V1 B2.3 समुत्पादित)पौरुषं; V3 समुहूर्तं च पौरुषं (for the post. half). —(l. 12) Ñ2 B4 D9 सागरे (for समुद्रे). —(l. 14) Ś D2.3.12 आहर्ता च(D2 °र्तारः) परार्धस्य (for the prior half). D2 विनयस्य (for विक्रमस्य). V1.3 B2.3 वित्त(B2.3 रत्न)स्य द्रविणस्य च (for the post. half). —(l. 15) D3 -समुद्रं. Ś D12 तिष्ठेत्तु; Ñ1 तावद्धै; V1.3 B2.3 तावच्च; B4 D9 तावत्ते; D1.2 यावत्तु; D4 तिष्ठेत (for तावत्तु). Ś D4.12 तावत्सेतुर्; V1 सेतुरेव; L (ed.) सेतुबंधो (for सेतुरेष). B2.3 सेतुरेवं धरिष्यति (for the post. half). —(l. 16) D8.9 रामो (for रामे). —(l. 17) Ñ1 समुद्रे तु (for समुद्रस्य). D1 वारिणा. Ś D12 सेतुं नदनदीपतेः (for the post. half). —(l. 18) Ñ2 B4 D8.9 [अ]प्सरसः; V1.3 B2.3 मुदिताः (for शतशः). Ñ1 तत्प्रियास्; V1.3 संपूर्णास्; B2.3 पप्रच्छुस् (for सुप्रीतास्). B4 D2.8 अभ्ययुः (for आययुः). D4 प्रीत्या तूर्णं व्यपाययुः (for the post. half). —(l. 19) D1 समुद्रे वै (for °द्रस्य). —D4 om. l. 20. —(l. 20) D2 चातुलः (for तुमुलः). D3 चापि. V1 B2 चांबरे (for शुश्रुवे).]

—Thereafter Ñ1 V1.3 ins. l. 6-9 only of App. I (No. 13) followed by l. 88-90 of App. I (No. 14);

आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः ।
तमचिन्त्यमसह्यं च अद्भुतं लोमहर्षणम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि सागरे सेतुबन्धनम् ॥ २४
तानि कोटिसहस्राणि वानराणां महौजसाम् ।
बध्नन्तः सागरे सेतुं जग्मुः पारं महोदधेः ॥ २५
विशालः सुकृतः श्रीमान्सुभूमिः सुसमाहितः ।
अशोभत महासेतुः सीमन्त इव सागरे ॥ २६
ततः पारे समुद्रस्य गदापाणिर्विभीषणः ।
परेषामभिघातार्थमतिष्ठत्सचिवैः सह ॥ २७

G. 5. 95. 45
B. 6. 22. 76
L. 5. 98. 35

B2.3 ins. only l. 6–9 of App. I (No. 13) followed by l. 88–89 of App. I (No. 14), then ins. l. 1–2 of App. I (No. 13), B2 followed by l. 39–40 ; 65–66 and l. 90 of App. I (No. 14) ; and B3 followed by l. 39–90 (except l. 88 and 89) of App. I (No. 14).

24 Before 24, V1.3 B2 read 26. M1.2 om. 24^{ab}. Ś Ñ2 B3.4 D1–4.8.9.12 read 24^{ab} after 28. G3 reads 24^{ab} after 19, repeating it here. —After 24^{ab}, V3 B2 read 25^{cd}.

—After 24^{ab}, Ś Ñ V1 B4 D2–4.8.9.12 ins. :

308* बद्धे तत्र महासेतौ मध्ये नदनदीपतेः ।
केचिज्जवेन धावन्ति सेतुना केचिदेव तु ।

[Ñ2 B4 D9 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 बध्यमाने. Ñ1 D3.8 तदा (for महा-). V1 बध्वा तत्र च ते सेतुं जग्मुर्मध्येन सागरं. —(l. 2) D2.9 जलेन; D3 वेगेन (for जवेन). Ñ1 जले केचिच्च. D8 ते (for तु).]

—Thereafter Ñ1 V1 cont. 315*.

—B3 om. 24^{c-f}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.3 B2.4 D1.3.4.8.9.12 T2 M3 Cg तद् ; Ct as in text (for तम्). Ś1 Ñ V1.3 B2.4 D1–4.8.9.12 अनाधृष्यम् (for असह्यं च). M5 transp. अचिन्त्यम् and असह्यं. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) D5–7.10.11 T G2.3 ह्यद्भुतं. S रोम- (for लोम-). —^{f}) Ñ2 नलसेतुं सुदुष्करं. —After 24, Ś Ñ2 B4 D1–4 (Ś1 D2.3 preceded by 294*).8.9.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 13). —After 24, D8.9 read 20.

25 Ś Ñ2 B3.4 D1–4.8.9.12 read 25 after 29. —^{a}) D3.9 M3 कोटी- (for कोटि-). —^{b}) V3 B2 महात्मनां (for महौजसाम्). —After 25^{ab}, V3 B2 ins., V1 subst. for 25^{cd} :

309* बन्धनादेव सेतोस्तु जग्मुर्मासेन सागरम् ।

—V1.3 B2 cont. ; Ñ1 ins. after 25 :

310* निष्पाद्य हरयः सेतुं प्रतीताः सत्वरणर्वम् ।
आश्वास्य च तदा सर्वे स्वेषु सैन्येषु रेमिरे ।

[(l. 1) Ñ1 V3 निष्ठाप्यं. —(l. 2) G (ed.) ततः (for तदा). B2 सर्व (for सर्वे). Ñ1 यथाप्रशिरसि स्वेषु विषयेषु यथासुखम्.]

Ś1 om. 25^{cd}. —V3 B2 read 25^{cd} after 24^{ab}. —^{c}) T3 M5 बध्नंति. Ś2 Ñ2 B3.4 D1–4.8.9.12 बद्धा तत्र महासेतुं; Ñ1 V3 B2 बध्नंत ए(B2 इ)व ते सेतुं(Ñ1 सेतोश्च). ❀ Cr.m.t : बध्नन्त इति(Cm °त्यत्र) लिङ्गव्यत्यय आर्षः. ❀ —^{d}) V3 B2 जग्मुर्मध्येन सागरं.

26 V1.3 B2 read 26 before 24. B3 D1.8.9 read 26^{ab} and ^{cd} transp. before and after 22^{ab}. D2.4 transp. 26^{ab} and 26^{cd}. —^{a}) Ś Ñ2 D1–3.8.9.12 सुविशालः; B3.4 स विशालः (for विशालः सु-). G1 सुभगः (for सुकृतः). D4 सुविशालो महाश्रीमान्. —^{b}) Ś B3 D1–4.8.12 समभूमिः ; Ñ1 सर्वतः सु-; V3 B2 सर्वभूत-; M5 सुभीमः सु- (for सुभूमिः सु-). B3 समन्वितः. Ñ2 B4 D9 समभूमिः समाहितैः. —After 26^{ab}, Ś Ñ2 B4 D2.3.12 (B4 D3.12 only 22^{cd}) read 22 (^{ab} and ^{cd} transp.). After 26^{ab}, Ñ1 ins. l. 3–6 of 306*. —Ś Ñ1 B4 D3.12 om. 26^{cd}. Ñ2 illeg. for 26^{c}. —^{c}) V1.3 B2 ततः; B3 D1.2.4.8.9 तदा; D5.7.10.11 T1 G2 M1.2.5 महान् (for महा-). D6 ससीम (for सीमन्त). —After 26, V1.3 B2 ins. 296*; D2.4 ins. after 26 :

311* नलेन सुकृतश्चासौ मेरुमन्दरसंनिभः ।

[D2 सेतुर् (for मेरु-).]

—Then D2.4 cont. 304*.

27 B3 om. 27. Ś Ñ2 B4 D1–4.8.9.12 read 27 after 30. —^{a}) Ñ1 V1.3 B2 पारे तस्य (for ततः पारे). —^{c}) V1 B2 M5 प्रतिघातार्थम् ; V3 अप°; D4 अभिधानार्थं; D10.11 अभियानार्थम् (for अभिघातार्थम्). —^{d}) Ś D2.4.12 चतुर्भिः (for अतिष्ठत्). Ñ B4 D1.3.8.9 हरिभिः (for सचिवैः). V1 आतिष्ठति सबांधवैः ; V3 अतिष्ठत्सह वानरैः ; B2 मंत्रिभिः सह बांधवैः . —After 27, Ś Ñ2 B4 D1–4.8.9.12 ins. :

312* यूथपानां सहस्रौघैः प्रस्थितो लघुविक्रमः ।
निष्ठाप्य हरयः सेतुं सुप्रीताः सत्वरणर्वम् ।
यथा स्वस्वनिवासेषु विषयेषु यथासुखम् ।

[(l. 1) D1 सहस्रोघैः . —After l. 1, Ñ2 B4 D9 ins. :

312(A)* चतुर्भिः सचिवैः सार्धं शत्रुसंतापकारकः ।

—(l. 2) Ś D4.12 निष्ठाय; D1 निष्पाद्य; D2 निर्माय (for निष्ठाप्य). Ñ2 B4 D9 तीर्णास्ते मकरालयं; D1.2 प्रतीताः सत्व(D2 शंसु)रर्णवं; D4 सुग्रीवः सतुरार्णवं (sic); D8 तीर्णास्तेनैव चार्णवं (for the post. half). D3 निष्ठिता हरयः सर्वे प्रतितेरुस्तमर्णवं. —Ś1 om. l. 3. —(l. 3) Ñ2 B4 D8.9 विशश्रसु(D8 °श्वसु)-

G. 5. 95. 0
B. 6. 22. 79
L. 5. 98. 29

अग्रतस्तस्य सैन्यस्य श्रीमान्रामः सलक्ष्मणः ।
जगाम धन्वी धर्मात्मा सुग्रीवेण समन्वितः ॥ २८
अन्ये मध्येन गच्छन्ति पार्श्वतोऽन्ये प्लवंगमाः ।
सलिले प्रपतन्त्यन्ये मार्गमन्ये न लेभिरे ।
केचिद्वैहायसगताः सुपर्णा इव पुप्लुवुः ॥ २९

घोषेण महता घोषं सागरस्य समुच्छ्रितम् ।
भीममन्तर्दधे भीमा तरन्ती हरिवाहिनी ॥ ३०

वानराणां हि सा तीर्णा वाहिनी नलसेतुना ।
तीरे निविविशे राज्ञा बहुमूलफलोदके ॥ ३१

रिव स्वेषु; D1 विविशुस्ते महावीर्या; D8 अथाश्वसुरिव स्वेषु (for the prior half). Ñ2 B4 विषमेषु (for विषयेषु). —Ś2 D12 om. for the post. half.]

—Then Ś2 D12 cont.; Ñ1 V1 cont. after 315*; D1.3.8 ins. after 31:

313* दशयोजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ।
सेतुं ददृशिरे हृष्टा देवाः सर्षिगणास्तदा ।

[(l. 1) Ś2 D12 om. the prior half. Ñ1 -विस्तीर्णं (for -विस्तारम्). Ñ1 शतयोजनमायतं (for the post. half). —(l. 2) V1 तं सेतुं ददृशुर्हृष्टा (for the prior half). Ñ1 V1 D3.8 तथा (for तदा).]

—After 27, D5-7.10.11 S ins.:

314* सुग्रीवस्तु ततः प्राह रामं सत्यपराक्रमम् ।
हनूमन्तं त्वमारोह अङ्गदं चापि लक्ष्मणः ।
अयं हि विपुलो वीर सागरो मकरालयः ।
वैहायसौ युवामेतौ वानरौ तारयिष्यतः ।

[(l. 2) Note hiatus between the two halves. G3 M5 (both to avoid hiatus) ह्यंगदं. D6 (marg.) स तु; D7.10.11 त्वथ; T2 G1.3 त्वं तु; T3 तु स; M5 सोपि (for चापि). T2 G1.3 लक्ष्मण. —(l. 3) D5 वीरः; T3 धीरः; M1.2 श्रीमान्; M5 मार्गः (for वीर). G2.3 वरुण- (for मकर-). —(l. 4) T2 वैहायसं. D10.11 धारयिष्यतः (for तार°).]

28 Before 28, D4 reads 22 (^{ab} and ^{cd} transp.) Ñ2 om. 28^{ab}. —^{a}) V3 B2 सुग्रीवस्. Ś B3.4 D1-4.8.9.12 सव- (for तस्य). B4 D1.8.9 -सैन्यानां (for सैन्यस्य). —^{b}) Ś B3.4 D1-4.8.9.12 व(D9 न)लसमन्वितः; B2 अपि सलक्ष्मणः. —^{c}) Ñ1 निर्भयः श्रीमान्; V1 धन्वी सर्वात्मा. —^{d}) Ś1 समंततः (for समन्वितः). —After 28, Ś Ñ2 B3.4 D1-4.8.9.12 read 24^{ab} (followed by 308*, except B3 D1).

29 V3 B2 om. 29-31. Ñ1 V1 om. 29^{a-d}. B3 D1 om. 29^{ab}. —^{a}) M1.2 केचिन्. Ś D2.4.12 मध्ये च(Ś2 तु) (for मध्येन). —^{b}) D8 पार्श्वे च (for पार्श्वतो). Ś D2-4.9.12 पार्श्वे चान्ये तु(D2-4.9 च) वानराः; Ñ2 B4 पार्श्वेनान्ये च(B4 °नांतेन) वानराः. —^{c}) Ñ2 D11 सलिलं; B3 शैले तु (for सलिले). B4 न पतंति; G3 प्रापतंति. Ś D12 सलिले च प्रयांत्यन्ये(D12 °त्स्येव). —^{d}) Ś Ñ2 B3.4 D1-4.8.9.12 पंथानं ये (for मार्गमन्ये). D6.10.11 T2.3 प्रपेदिरे.

—B3 D1 om. 29^{ef}. —For 29^{ef}, Ś Ñ V1 B4 D2-4.8.9.12 subst. and read before ^{ab} (Ñ1 V1 cont. after 308*):

315* केचिदाकाशमाविश्य सेतुं नैव स्पृशन्ति च ।

—Then Ñ1 V1 further cont. 313*.

—After 29, Ś(Ś1 25^{ab} only) Ñ2 B3.4 D1-4.8.9.12 read 25.

30 V3 B2 om. 30 (cf. v.l. 29). Ñ1 V1 om. 30-31. —^{a}) D4.6 घोरेण (for घोषेण). B4 घोरं; D5 T1.3 M3 तस्य; Cm.k.t as in text (for घोषं). —^{b}) D5 T1.3 M3 सिंधोर्घोषं; Cm.t as in text (for सागरस्य). Ś Ñ2 B3.4 D1-4.7-9.12 समुत्थितं; G2 समुक्षितं.

—After 30, Ś Ñ2 B4 D1-4.8.9.12 read 27 (followed by 312*).

31 Ś Ñ1 V1.3 B2 D12 om. 31 (for Ñ1 V1.3 B2, cf. v.l. 29 and 30). —^{a}) D6 G2.3 M5 तु सा; G1 असौ (for हि सा). Ñ2 B3.4 D1-4.8.9 सा(B3 तु) मुहूर्तेन सं(Ñ2 D9 तं)तीर्णा. —^{b}) Ñ2 B4 D9 मकरालयं (for नलसेतुना). —^{c}) D5 T1.3 विविशिरे; Cr.m.k.t as in text (for निविविशे). M3 राज्ञो. Ñ2 B3.4 D1.2.4.8.9 तीरे विवेश रम्ये तु(B3 च); D3 तीरे निवेशमारेभे; M1.2 तीरे निविविशे-बोधेर्. ❀ Cr.m: राज्ञा सुग्रीवेण ।; Cg: वानराणां राज्ञो वाहिनीत्यन्वयः। राज्ञेति पाठे राज्ञा सुग्रीवेण सहेत्यर्थः. ❀ —^{d}) Ñ2 B3.4 D2.8.9 -फले शुभे; D4 -फलाशये (for -फलोदके). —After 31, Ñ2 B4 D9 ins.:

316* दक्षिणं पार्श्वमासाद्य ररक्ष हरिवाहिनीं ।
कोटीशतपरीवारः केसरी वानरोत्तमः ।
ऋक्षश्चातिबलः पार्श्वं सव्यं सैन्यस्य पालयन् ।
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः ।
सुग्रीवं पुरतः कृत्वा ररक्षुः पृष्ठमाश्रिताः । [5]
तेषां सेनापतिर्वीरो नीलो वानरपुंगवः ।
संपतन्पततां श्रेष्ठस्तद्बलं प्रत्यपालयत् ।
दधीमुखः प्रजङ्घश्च रम्भोऽथ शरभस्तथा ।
सर्वे पार्श्वमधावन्त रक्षणार्थं नृपाज्ञया ।

[(l. 2) Ñ2 illeg. for the prior half. Ñ2 B4 केशरी. —(l. 5) D9 दत्त्वा (for कृत्वा). —Ñ2 illeg. for the prior half of l. 6. —(l. 8) D9 हरिमुखः (for दधीमुखः). D9 रमसस्तथा.];

while after 31, D1.3.8 ins. 313*; D6 T2 ins.:

तदद्भुतं राघवकर्म दुष्करं
समीक्ष्य देवाः सह सिद्धचारणैः ।
उपेत्य रामं सहिता महर्षिभिः
समभ्यषिञ्चन्सुशुभैर्जलैः पृथक् ॥ ३२

जयस्व शत्रून्नरदेव मेदिनीं
ससागरां पालय शाश्वतीः समाः ।
इतीव रामं नरदेवसत्कृतं
शुभैर्वचोभिर्विविधैरपूजयन् ॥ ३३

G. 5. 95. 0
B. 6. 22. 85
L. 5. 98. 40

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

317* बहुपुष्पसमाकीर्णे सर्वतः समलंकृते ।

32 [a]) V_3 ततस्तु ते. $\tilde{N}_1$ B_3 वानर- (for राघव-). $\tilde{N}_1$ D_8 -कर्म दुःकरं. —[b]) D_5 वेगाः (sic); T_1 सिद्धाः (for देवाः). Ś $\tilde{N}_1$ B_4 $D_{1-4.8.12}$ -सिद्धचारणाः; T_1 देवचारणैः. —[c]) $D_{7.10.11}$ G_1 $M_{3.5}$ सहसा (for सहिता). —[d]) $D_{10.11}$ समभ्यषिंचन्. D_6 T_2 कुसुमैर्; D_7 (marg. also as in text) सुभुजैर्; M_5 सशिवैर्; Cm.k.t as in text (for सुशुभैर्). $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ पृथग्जलैः (by transp.); $M_{1.2}$ जलैस्तदा; Cg as in text (for जलैः पृथक्). G_1 सुशुभं जलं पृथक्. —For 32^{cd}, Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{1-4.8.9.12}$ subst.:

318* निशम्य सर्वे मुदिता महर्षिभिः
समभ्यषिञ्चन्विमलैर्जलैस्तदा ।

[(l. 1) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1.2.4.8.12}$ रामं (for सर्वे). D_3 रघुप्रवीरं (for निशम्य सर्वे). Ś $D_{4.12}$ मुदितं; D_1 सह तैर्; D_2 सुखिताः; D_8 सहिता (for मुदिता). $Ś_2$ V_3 B_4 $D_{2.4.12}$ सहर्षिभिः; B_2 प्रहर्षयंस्. —(l. 2) $B_{2.3}$ D_8 समभ्यषिंचन्. $\tilde{N}_2$ D_8 सुशुभैर् (for विमलैर्). $\tilde{N}_2$ B_4 तथा; D_8 पृथक् (for तदा). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1-4.12}$ समभ्यनंदंश्च(D_3 °त) वचोभिरव्ययं($\tilde{N}_1$ D_1 °यैः).]

33 [a]) Ś $D_{3.4.8.12}$ T_2 जयस्व शत्रुं. $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_9 जयस्व लक्ष्मीं नरदेव रूपिणीं. ❀ Cr: जयेति ।; Cg: जयेति छेदः। स्वशत्रून्, आश्रितशत्रूणामेवास्य शत्रुत्वादिति भावः. ❀ —[b]) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_9 ससागरां पाहि महीं चिरं प्रभो. —[c]) Ś D_{12} G_1 इत्येव. $\tilde{N}_2$ V_3 B_4 $D_{1.9}$ -लोक-; B_3 om. (for -देव-). D_1 -संस्कृतं; D_4 -संहतं (for -सत्कृतं). D_3 सुरराजसंयुताः. —[d]) Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{3.9.12}$ विबुधा अ($\tilde{N}_1$ V_1 D_3 °धाः प्र; $\tilde{N}_2$ D_9 धा ह्य) पूजयन्; $D_{1.2.4.8}$ विबुधाः(D_1 °विधैः) प्रपूजिरे(D_8 °तैः [sic]); D_6 विविधैः प्रपूजयन्; L(ed.) विबुधाः पुपूजिरे (for विविधैरपूजयन्).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{1.3.4.9.12}$ सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name*: $Ś_2$ $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{3.4.8.9.12}$ सेतुबंधः(D_8 °धनः); D_1 सेतुबंधातितारः; D_2 सेतुबंधनं; L(ed.) समुद्रसेतुबंधनः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ $D_{1.2.4.8.12}$ om.; $Ś_2$ 102; $\tilde{N}_2$ D_9 104; B_4 106; D_3 108; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 22; T_2 21; G(ed.) 95; L(ed.) 98. —After colophon, $Ś_2$ concludes with रामाय नमः; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

—After Sarga 15, Ś $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{0-4.8.9.12}$ ins. a passage relegated to App. I (No. 15); while $D_{5-7.10.11}$ S ins. a passage relegated to App. I (No. 16).

१६

G. 6. 1. 1
B. 6. 25. 1
L. 6. 1. 1

सबले सागरं तीर्णे रामे दशरथात्मजे ।
अमात्यौ रावणः श्रीमानब्रवीच्छुकसारणौ ॥ १
समग्रं सागरं तीर्णं दुस्तरं वानरं बलम् ।
अभूतपूर्वं रामेण सागरे सेतुबन्धनम् ॥ २
सागरे सेतुबन्धं तु न श्रद्दध्यां कथंचन ।
अवश्यं चापि संख्येयं तन्मया वानरं बलम् ॥ ३

16

Ś1 begins with ॐ and then ins.:

जितं भगवता तेन etc.

अथातो लङ्कायां युद्धपर्व लिख्यते। श्रीगणेशाय नमः।;

Ś2 begins with ॐ श्रीरामचन्द्राय नमो नमः। ॐ नमो विघ्नहर्त्रे। ॐ नमो वाल्मीकमुनये। ॐ नमो भगवते वासुदेवाय and then ins.:

ॐ जितं भगवता तेन etc.

अथातो लङ्कायां युद्धपर्व लिख्यते। नमः सरस्वत्यै ॐ.

V1 begins with ॐ नमो गणेशाय and then ins.:

जयति रघुवंशतिलकः etc.

V2 begins with नमो गणेशाय and then reads two lines which are illeg.:

V3 begins with रामचन्द्राय and then ins.:

जयति रघुवंशतिलकः etc.

B1 begins with ॐ नमो रामचन्द्राय।

B2 begins with ॐ नमः श्रीरामचन्द्राय and then ins.:

जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः।
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः।

B3 begins with ॐ रामाय नमः and then ins. introductory stanzas राम रामेति रामेति etc.

B4 begins with ॐ नमः शिवाय। नमो भगवते श्रीरामचन्द्राय and then ins.:

जयति रघुवंशतिलकः etc.

D3 begins with श्रीरामाय नमः and then ins.:

कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम्।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम्।;

D8 begins with श्रीगणेशाय नमः and then ins.:

जितं भगवता तेन etc.

अथातो लङ्कायां युद्धपर्व लिख्यते.

D9 begins with श्रीगणेशाय नमः। श्रीरामचन्द्राय नमः.

D12 begins with ॐ नमो गुरवे and then ins.:

ॐ जितं भगवता तेन etc.
ॐ अथातो लङ्कायां युद्धपर्वणि लिख्यते।
श्रीपुरुषोत्तमाय नमः। ॐ.

D13 begins with श्रीगणेशाय नमः and then ins.:

जयति रघुवंशतिलकः etc.

In D1, Sargas 16–31 are read twice and so the variants for Sargas 16–31 are recorded under symbols D0 and D1. D13 begins from this Sarga.

1 D4 om. 1^{ab}. —^{a}) G3 damaged for सबले सा. Ś V1.3 B2 D0–3.8.12 ससैन्ये; Cr.k सबलं; Cm.g.t as in text (for सबले). B4 D7 सागरे (for सागरं). ❀ Cr: पूर्वप्रेषितशुकोक्तवृत्तान्तज्ञापनपूर्वकं प्रेषणाद्रमात्यत्वेन विशेषाच्च अत्रत्यशुकोऽन्य इत्यवगम्यते।; so also Cm.g.k. ❀

2 Ñ2 illeg. for 2^{ab}. —^{ab}) V1.3 B3.4 D1 समुद्रं; B1 दुस्तरं; B2 संपूर्णं (for समग्रं). Ś D8.12 दुर्धरं; V1.3 B3.4 D0–2.4 दुस्तरं (for सागरं). V3 B1.3.4 D1 समग्रं; D0.13 दुर्धरं; D2.4 सागरं (for दुस्तरं). B3 (marg. also) राघव-; D0.8.12 सागरं (for वानरं). D3 समग्रबलसंयुक्तैर्वानरैर्वरुणालये. —T3 transp. 2^{cd} and 3^{ab}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B D0–2.4.8.12 अभूतपूर्वो. D3 सुग्रीवयुतरामेण. —^{d}) Ś Ñ V B D0–2.4.8.12.13 सेतुर्बद्ध(V2.3 °बंध)श्च(D1 °स्तु) सागरे; D3 सेतुर्बद्धो महोदधौ. —After 2, V B1.2 D13 ins.; B4(marg.) ins. l. 1 only:

319* न दृष्टं न श्रुतं क्वापि सागरे सेतुबन्धनम्।
नूनमस्मद्विनाशाय विधिना दोः प्रसारितः।

[V3 om. l. 1. —(l. 1) V1.2 B2 च (for क). Post. half = 2^{d}. —(l. 2) D13 भूतम् (for नूनम्).]

—Thereafter, V B2.4 D13 cont.; Ś Ñ D0–2.4.8.12 ins. after 2:

320* अश्रद्धेयमिदं कर्म कृतं रामेण सारण।

[V3 damaged for दं कर्म कृतं रामेण. Ś2 D4 सागरे (for सारण).]

3 T3 transp. 2^{cd} and 3^{ab}. —^{a}) Ś Ñ1 V B D0–4.8.12.13 सेतुबंधेन; D6.7.9–11 T2.3 G2.3 M5 सेतुबंधं तं. —^{b}) D5 कदाचन (for कथंचन). Ś Ñ V B D0–4.8.12 संक्षुब्ध(Ś D8.12 °शून्य)मिव(G [ed.] °इ) मे मनः; D13 क्षुब्धं भवति मे मनः. —V3 damaged for 3^{c}–8^{c}. D9 om. 3^{cd}. —^{c}) Ñ B4 चैव; V1 D1–4.13 अपि-; B3 एव; D8 अति- (for चापि). Ś D8.12 अकथ्यमानं संख्येयं. —After 3, Ñ2 B1.3.4 ins.:

321* ततः पश्चाद्विधास्यामि तस्य श्रुत्वा प्रतिक्रियाम्।

[Ñ2 श्रुत्वा तस्य (by transp.).]

भवन्तौ वानरं सैन्यं प्रविश्यानुपलक्षितौ ।
परिमाणं च वीर्यं च ये च मुख्याः प्लवंगमाः ॥ ४

मन्त्रिणो ये च रामस्य सुग्रीवस्य च संमताः ।
ये पूर्वमभिवर्तन्ते ये च शूराः प्लवंगमाः ॥ ५

स च सेतुर्यथा बद्धः सागरे सलिलार्णवे ।
निवेशश्च यथा तेषां वानराणां महात्मनाम् ॥ ६

रामस्य व्यवसायं च वीर्यं प्रहरणानि च ।
लक्ष्मणस्य च वीरस्य तत्त्वतो ज्ञातुमर्हथः ॥ ७

कश्च सेनापतिस्तेषां वानराणां महौजसाम् ।
एतज्ज्ञात्वा यथातत्त्वं शीघ्रमागन्तुमर्हथः ॥ ८

इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ ।
हरिरूपधरौ वीरौ प्रविष्टौ वानरं बलम् ॥ ९

G. 6. 1. 14
B. 6. 25. 9
L. 6. 1. 11

---

4 V3 damaged for 4 (cf. v.l. 3). —a) B2 वानरीं सेनां; D3 वानरसैन्ये (for वानरं सैन्यं). Ñ1 V2 B1.3.4 अतो(B1 गत्वा) भवंतौ तत्सैन्यं; G3 भ****रं सैन्यं. —After 4^{ab}, Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 ins.:

322* वानरीं तनुमास्थाय परिसंख्यातुमर्हथः ।
बलं यात्राविधानं च योधानां च विनिश्चयम् ।

[(l. 1) D13 संग्रामं कर्तुम् (for परिसंख्यातुम्). Ñ2 D0.2.4.13 अर्हथ. —(l. 2) Ś D8.12 योध- (for यात्रा-). D0 बलं यद्विविधानां च; D2 बलं यत्राभिधानं च (for the prior half). D0 om. second च (subm.). D13 (with hiatus) एतदेव (for योधानां च).]

—c) G (ed.) तु (for first च). —d) D9 तुल्याः (for मुख्याः).

5 V3 damaged for 5 (cf. v.l. 3). Ś1 B4 D0.4 om. (hapl.) 5. —b) D10.11 संगताः (for संमताः). Ś2 V1 B2 D1.3.8.12 ये च सुग्रीवमाश्रिताः ; Ñ V2 B1.3 D2.13 ये च सुग्रीवमंत्रिणः ; T3 बुद्धिमंतो महात्मनः . —c) Ś2 D8.12 अति- (for अभि-). —d) D7 मुख्याः (for शूराः).

6 V3 damaged for 6 (cf. v.l. 3). V1 om. 6–7^{b}. —b) Ś B2 D0–4.8.12.13 M1.2 वरुणालये; Ñ V2 B1.3.4 मकरालये; D5 T1.3 M3 सलिलाशये; Cm.g.t as in text (for सलिलार्णवे). ❀ Cm : सागरे सगरविरचिते सलिलार्णवे लवणजलसमुद्रे । ; so also Cg. ❀ —Ñ2 om. 6^{cd}. —c) V2 B1 D6.9–11 T G1 M3.5 Cg.t निवेशं; D5 निवेशाच् ; Ck as in text (for निवेशश्). M3 यद् (for च). —d) Ś D8.12 गतायुषां; Ñ1 B1.4 वनौकसां; V3 illeg. ; B2.3 महौजसां; D0–4 महावने; D13 महाबलं; M1.2 तरस्विनां (for महात्मनाम्). ❀ Cg : निवेशं निवासम् । उत्पत्तिस्थानं वा । क्लीबत्वमार्षम् । यद्यथा यादृशप्रकारः । ; so also Ct. ❀ —After 6, Ś Ñ1 V2 B1.2.4 D0–4.8.12.13 read 8^{ab}.

7 V3 damaged for 7 (cf. v.l. 3). V1 om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). G3 om. 7–8^{b}. B3 transp. 7 and 8. —a) Ś B2 D0–4.8.12.13 व्यवसायं च रामस्य (by transp.). —b) Ñ B3 रूपं; D10.13 वीर्य-; Cg as in text (for वीर्यं). D3 प्रहरणान्वितं. B2 कार्यं च रावणस्य च; T3 सवीर्यप्रतिभावनं. —c) D13 तु (for च). Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 सौमित्रेस् ; D5 M3 वीर्यं च (for वीरस्य). T3 तल्लक्ष्मणस्य तत्त्वज्ञा. —d) Ś D8.12 तत्त्वं च; D13 वासतो; T3 वीर्यं च; M5 ततोभि-; Cg as in text (for तत्त्वतो). D0.3.4.5.10.11 T3 Cg अर्हथ. —After 7, Ñ V2 B1–3 ins.:

323* राघवस्य च सौमित्रेर्वानराणां तथैव च ।
[Ñ1 V2 सैन्येस्मिन् (for सौमित्रेर्).]

8 V3 damaged for 8^{abc} (cf. v.l. 3). G3 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). D6 om. (hapl.) 8. Ñ2 V1 om. 8^{ab}. B3 transp. 7 and 8. Ś Ñ1 V2 B1.2.4 D0–4.8.12.13 read 8^{ab} after 6. —a) D3 किंस्वित् ; D4 कश्चित् (for कश्च). M5 तस्य (for तेषां). —b) Ñ1 V2 B1.2 दुरात्मनां; B3(marg. also as in Ñ1).4 D0–4.13 गतायुषां; D9–11 महात्मनां (for महौजसाम्). Ś D8.12 उत्साहः कीदृशस्तथा. —D0.12 om. 8^{cd}. Ñ2 illeg. for c. —c) Ñ1 V2 B1–3 बलं; D1.2.13 एवं; D10.11 तच्च; G3 damaged (for एतज्). D9 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). B3 (before corr.) तथा (for यथा-). M5 तु तत्त्वेन (for यथातत्त्वं). —d) D1.2.4.5 T3 G3 अर्हथ.

9 a) B2.4 एवं (for इति). Ñ2 तौ च (for प्रति-). G2 प्रतिसमादिष्ट-. —After 9^{ab}, Ñ V2 B1.2.4 ins.; B3 D13 ins. after 9:

324* तथेति प्रतिपद्याशु जग्मतुर्यत्र तद्बलम् ।
तौ गत्वा मायया छन्नौ राक्षसेन्द्रस्य मन्त्रिणौ ।

[(l. 1) B1 [अ]थ (for [आ]शु). B4 रावणं प्रणिपत्याशु (for the prior half). Ñ1 V2 राघवः (for तद्बलम्). D13 जग्मतुस्तद्बलं च तौ (for the post. half). —V2 illeg. for l. 2. —(l. 2) D13 गत्वा च (for तौ गत्वा). B3 तु प्रतिच्छन्नौ (for मायया छन्नौ).]

—After 9^{ab}, T3 reads 13^{c}—14^{b} for the first time, repeating them in their proper place. —c) V1.3 कपि-; D1 उक्त- (for हरि-). —V3 damaged from वीरौ up to तद् in 10^{a}. Ñ B1.3 D3.4 भूत्वा; V1 D1 घोरौ; V2 ** (for वीरौ). B2 हरिरूपं समास्थाय. —d) Ś D0–2.8.12.13 प्रविश्य (for प्रविष्टौ). Ś D8.12 [अ]वेक्षतां; D0 [अ]पश्यतां; D1.2.13 [अ]वेक्ष्य तद् ; D3.4 वीक्षितुं (for वानरं). Ñ V2 B1.3.4 प्रविश्यानुपलक्षितौ; V1 प्रविश्यालक्षतां बलं; B2 प्रविश्यावेक्षतां चमूं .

G. 6. 1. 14
B. 6. 25. 10
L. 6. 1. 12

ततस्तद्वानरं सैन्यमचिन्त्यं लोमहर्षणम् ।
संख्यातुं नाध्यगच्छेतां तदा तौ शुकसारणौ ॥ १०

तत्स्थितं पर्वताग्रेषु निर्दरेषु गुहासु च ।
समुद्रस्य च तीरेषु वनेषूपवनेषु च ॥ ११

तरमाणं च तीर्णं च तर्तुकामं च सर्वशः ।
निविष्टं निविशच्चैव भीमनादं महाबलम् ॥ १२

तौ ददर्श महातेजाः प्रच्छन्नौ च विभीषणः ।
आचचक्षेऽथ रामाय गृहीत्वा शुकसारणौ ।
लङ्कायाः समनुप्राप्तौ चारौ परपुरंजय ॥ १३

10 V_3 damaged up to तद् in ^{a} (cf. v.l. 9). —^{a}) Ñ V_2 $B_{1.3.4}$ तौ; D_4 तं (for तद्). Ñ$_1$ राघवं (for वानरं). D_{13} तद्वानरमिदं सैन्यम्. —V_3 damaged after अचिन्त्यं in ^{b} up to नाध्यगच्छे in ^{c}. —^{b}) Ś $D_{0.2-8.12.13}$ S रोम- (for लोम-). —^{cd}) D_8 संज्ञातुं (for संख्यातुं). Ś$_2$ V_1 $D_{0-5.7.9.13}$ T_1 नाधिगच्छेतां; Ñ V_2 $B_{1.3}$ अभिसंप्राप्तौ (B_3 °वृत्तौ); B_4 अधिगच्छंतौ (for नाध्यगच्छेतां). Ś $D_{8.9.12}$ यदा तौ; Ñ V_2 $B_{1.3.4}$ यततः; $V_{1.3}$ $D_{0.1.3.4.13}$ यतंतौ; D_2 यतस्तौ; G_3 M_5 तौ तदा (by transp.) (for तदा तौ). B_2 संख्यातुं सादरात्तावारभतां शुकसारणौ.

11 ^{a}) Ś $D_{0.1.4.8.12.13}$ तिष्ठंतौ; Ñ V_2 $B_{1.3}$ आसीनं; $V_{1.3}$ तिष्ठंतं; $B_{2.4}$ उत्थितं; D_2 तत्र तौ; D_3 विशंतौ; D_6 G_2 M_3 Cm.g संस्थितं; D_9 तं स्थितं; Cr.t as in text (for तत्स्थितं). ❀ Cv : तत्स्थितमित्यादि प्रथमान्तम्। तत् तदानीमेव भवतीत्यर्थः. ❀ —^{b}) Ś Ñ V B $D_{0-5.7-13}$ $T_{1.3}$ M_{1-3} निर्झरेषु; M_5 दर्दुरेषु; Cg as in text (for निर्दरेषु). —$D_{0.9-11}$ om. (hapl.) 11^{cd}. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ [अ]नु-; B_2 D_{13} तु (for च). $M_{1.2}$ तौ समुद्रस्य तीरेषु. —V_3 damaged for 11^d. —^{d}) Ñ$_2$ $B_{1.2.3}$(marg. also)$_{.4}$ पुष्पितेषु वनेषु च. —After 11, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ins.; while D_0 ins. after 11^{ab} (owing to om.):

325* ददृशाते रिपुबलं प्लवमानं सहस्रशः।
तदक्षयमपर्यन्तं दुर्जयं वानरं बलम्।
सारणश्च शुकश्चैव संख्यातुं नाधिजग्मतुः।
एकपृष्ठं महारण्यं कृतं तैर्हरियूथपैः।
राक्षसौ तौ महावीर्यौ संख्यातुं नैव शेकतुः। [5]

[(l. 1) Ñ$_1$ $B_{2.3}$ महासैन्यं; Ñ$_2$ B_4 महत्सैन्यं; V_3 रिपुवनं; B_1 महात्मानौ; D_{13} बलं चैव (for रिपुबलं). B_4 धावमानं (for प्लव°). $V_{1.3}$ समंततः (for सहस्रशः). Ñ$_2$ धावमानमितस्ततः (for the post. half). —(l. 2) V_3 partly damaged for the prior half. V_1 $D_{1.3.4}$ अपारं च (V_1 D_1 हि) (for अपर्यन्तं). V_2 दुर्ज्ञेयं; $B_{1.2}$ D_2 दुर्ज्ञेयं (for दुर्जयं). D_2 बलैः (for बलम्). —(l. 3) V_3 [अ]पि (for [ए]व). V_1 $D_{4.13}$ [अ]धिगच्छतः; V_2 [अ]सि°; V_3 [अ]धिगच्छतां; G (ed.) [अ]व° (for [अ]धिजग्मतुः). —Ñ$_2$ illeg. from l. 4 up to 12^a. —(l. 4) Ñ$_1$ B_{1-3} एकार्णवं; $D_{1.2.4.13}$ एकवर्णं (for °पृष्ठं). Ñ$_1$ महासैन्यं; B_2 इवारण्यं (for महा°). B_4 मेरुपृष्ठवदारण्यं (for the prior half). Ñ$_1$ कृतकैर्; V_1 कृतं हि (for कृतं तैर्). V_3 damaged for तैर्हरि. Ñ$_1$ B_{1-3} हरिभिस्तदा (B_1 °था) (for °यूथपैः). —Ñ$_1$ V_2 B_2 om. l. 5. B_3 reads l. 5 in marg. —(l. 5) D_0 सुमहावीर्यौ; D_3 तौ महाबाहू (for तौ महावीर्यौ). Ś न च शक्नुतः (Ś$_2$ °क्नुतः); V_1 B_4 नैव शक्नुतः; V_3 नैव गच्छतः; D_0 नास्य शक्नुतः; D_2 नाधिशक्नुतां; $D_{8.12}$ न शशक्नुः; D_{13} नाधिगच्छतः (for नैव शेकतुः). D_4 संख्यानैनेदजग्मतुः (sic) (for the post. half).]

12 Ñ$_2$ illeg. for ^{a} (cf. v.l. 325*). B_3 reads 12^{ab} in marg. —^{a}) Ñ$_1$ V_2 संतरंतं (for तरमाणं). —V_1 om. 12^{bc}. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ वानराणां; Ñ $V_{2.3}$ तरिष्यंतं; B प्रयातं च; $D_{0.3.13}$ प्लवमानं; D_2 वर्तमानं; D_4 वार्यमाणं (for तर्तुकामं). Ś Ñ$_1$ $D_{0.2-4.8.12}$ च संघशः; Ñ$_2$ D_5 च सर्वतः; V_3 B_2 सहस्रशः; $B_{1.3.4}$ [ए]व सर्वतः(B_4 °शः) (for च सर्वशः). D_1 L (ed.) तरिष्यच्चैव (Led. °चापि) संघशः. —^{c}) Ś V_3 $B_{1.2}$ $D_{0-4.8.12.13}$ विशमानं च; Ñ V_2 $B_{3.4}$ G_2 M_5 निविशंतं च (for निविशच्चैव). —^{d}) $M_{1.2}$ Cr महद्बलं. Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ भीममक्षय(Ñ V_2 B °क्षोभ्य; V_1 °व्यय)मव्ययं. —After 12, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

326* तद्बलार्णवमक्षोभ्यं ददृशाते निशाचरौ।

[❀ Cr : तद्बलार्णवमित्येकं पदम्। ददृशाते ददृशतुः।; so also Cm.t. ❀]

—Thereafter, D_9 cont. 329*.

13 ^{a}) D_3 स ददर्श; D_{13} ददर्श तौ (by transp.). Ś Ñ$_2$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ $D_{0.2.4.8.12.13}$ महामायौ; Ñ$_1$ $B_{1.3}$ महात्मानौ; V_1 महामाया-; D_1 महाकायौ; D_3 महामात्यौ (for महातेजाः). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{0-2.4.7-13}$ $G_{1.3}$ प्रतिच्छन्नौ; $M_{1.2}$ प्रच्छन्नौ तु; Cr.t as in text (for प्रच्छन्नौ च). D_3 प्रस्थितौ कपिवेशतः. —After 13^{ab}, $B_{2.3}$ read 13^{ef} repeating it in its proper place. —After 13^{ab}, Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ ins.; while Ñ$_2$ ins. after 13^{cd}; B_{1-3} (marg.) ins. after 13^{ef} (B_1 after second occurrence; $B_{2.3}$ after first occurrence):

327* ग्राहयित्वा महातेजा वानरैर्वारणोपमैः।

[D_3 आनिनाय (for ग्राहयित्वा). Ś Ñ$_2$ B_2 $D_{8.12}$ वानरोपमौ (Ñ$_2$ B_2 °मैः); B_1 वारिदोपमैः; B_3 भीमविक्रमैः; D_4 वानरोत्तमैः; D_{13} वारणोपमौ (for वारणोपमैः). B_3(before corr.) गृहीत्वा नाययामास संत्रस्तौ रामसंनिधिं.]

—B_4 om. 13^{cd}. B_3 reads 13^{cd} after 14. —^{c}) Ñ$_1$ $B_{1.3}$ $D_{2.3.6.9-11.13}$ स; Ñ$_2$ V B_2 G_1 च (for ऽथ).

तौ दृष्ट्वा व्यथितौ रामं निराशौ जीविते तदा ।
कृताञ्जलिपुटौ भीतौ वचनं चेदमूचतुः ॥ १४
आवामिहागतौ सौम्य रावणप्रहिताावुभौ ।
परिज्ञातुं बलं कृत्स्नं तवेदं रघुनन्दन ॥ १५
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः ।
अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यं सर्वभूतहिते रतः ॥ १६
यदि दृष्टं बलं कृत्स्नं वयं वा सुसमीक्षिताः ।
यथोक्तं वा कृतं कार्यं छन्दतः प्रतिगम्यताम् ॥ १७

G. 6. 1. 26
B. 6. 25. 18
L. 6. 1. 19

—^{d}) Ś Ñ V B1-2 D0-4.8.12.13 तावुभौ (for गृहीत्वा). —After 13^{cd}, D3.4 ins.:

328* निगृहीतौ च हरिभिरुपानीतौ च राघवम् ।
पात्यमानौ महावीर्यौ महावीर्यतरैस्तदा ।

[(l. 1) D3 राघवे (for °वम्). —(l. 2) D3 हन्यमानौ (for पात्य°).];

while after 13^{cd}, D5-7.10.11 S ins.; D9 cont. after 326*:

329* तस्येमौ राक्षसेन्द्रस्य मन्त्रिणौ शुकसारणौ ।

[D7.10.11 तस्यैतौ; M5 तौ चेमौ (for तस्येमौ).]

—Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12 om. 13^{ef}. B1 reads 13^{ef} twice. T3 repeats 13^{ef} here (cf. v.l. 9). —^{ef}) B3 (second time) लंकायां. G3 M5 -पुरंजयौ. Ñ V2 B (B1 first time; B2.3 second time) विद्धि चारा(B1 °न्या)विमाविति (for ^{f}). T3(first time) लंकायाः समनुप्राप्तं रामं परपुरंजयं. ❀ Cg: लङ्काया इति पञ्चमी. ❀

14 T3 repeats 14^{ab} here (cf. v.l. 9). —^{a}) D3 घातितौ (for व्यथितौ). Ś D0.2.3.8.12.13 घोरौ; V1.3 D1 वीरौ; D4 भीतौ (for रामं). —^{b}) V D1 जीवितस्य च(D1 ह); B2 D6.9-11 T1 जीविते त(T1 य)था; D2 जीवितं प्रति (for जीविते तदा). —Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12 om. 14^{c}-16^{b}. —^{c}) D9 G1 वीरौ (for भीतौ). B2.4 कृत्वा चैवांजली भीतौ; D2.13 कृत्वा तावंजलीभूतौ. —^{d}) Ñ V2 B1.3 इदं वचनम् (for वचनं चेदम्). —After 14, B3 reads 13^{cd}.

15 Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12 om. 15 (cf. v.l. 14). —^{a}) B2 अनुचरौ (for इहागतौ). Ñ V2 B1.3.4 D13 वीर; D2 वीरौ (for सौम्य). —^{b}) D6 -प्रेषिताव्; G1 -प्रणिहिताव् (hypm.) (for -प्रहिताव्). D2.13 चारौ रावणवेदि-(D13 °देशि)तौ. —^{c}) D5 परिज्ञातं. D9-11 सर्वं (for कृत्स्नं). —Ñ2 illeg. for ^{d}. —^{d}) V2 D9-11 तदिदं; B2 तदेव; D13 तदेवं (for तवेदं).

16 Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12 om. 16^{ab} (cf. v.l. 14). —^{c}) B4 सुमहद्; D3 च तदा; D12 marg. (for प्रहसन्). Ś V1.3 D0-4.8.12(m.) रामः (for वाक्यं).

17 For 17-18^{b}, Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12 subst. 332*; B2 D13 subst. l. 1 of 332* for 17^{ab}, D2 subst. 332* for 17. —^{a}) Ñ V2 B1.3.4 D6.9-11 T2 M1.2.3 सर्वं (for कृत्स्नं). —^{b}) B1 च (for वा). Ñ V2 B1.3.4 समवेक्षिताः; D6 सुपरिरक्षिताः (hypm.); D9.11 Ct सुसमाहिताः; T1 M3 सुपरीक्षिताः; T3 संसमीक्षिताः (for सुसमीक्षिताः). —^{c}) D7 वां; D13 च (for वा). Ñ1 V2 B2 D13 कर्म; Ñ2 B1 सर्वम् (for कार्यं). —Ñ2 illeg. for ^{d}. —^{d}) Ñ1 B1.3 इष्टतः (for छन्दतः). B1 T2 प्रतिगृह्यतां; D13 परिगम्यतां (for प्रतिगम्यताम्). —After 17, Ñ V2 B1 D5-7.9-11 S ins.; B2-4 (B3.4 after 332* [first occurrence]) D2.13 cont. after 332*:

330* अथ किंचिददृष्टं वा भूयस्तद्द्रष्टुमर्हथः ।
विभीषणो वा कार्त्स्न्येन भूयः संदर्शयिष्यति ।
न चेदं ग्रहणं प्राप्य भेतव्यं जीवितं प्रति ।
न्यस्तशस्त्रौ गृहीतौ वा न दूतौ वधमर्हथः ।
प्रच्छन्नौ च विमुञ्चेमौ चारौ रात्रिंचरावुभौ । [5]
शत्रुपक्षस्य सततं विभीषण विकर्षणौ ।

[(l. 1) G2 कथंचिद् (subm.) (for अथ किंचिद्). B1.2 D2.13 न दृष्टं (for अदृष्टं). Ñ V2 B1 हि; B2.4 च; D2.13 वै (for वा). B2 वां; D2.13 [ऽ]पि (for तद्). D2.5.11 T3 G2 अर्हथ. —V2 illeg. for l. 2. —(l. 2) Ñ1 B4 T2.3 G1 वां; B1 marg.; B2 [ऽ]पि; D2.13 हि (for वा). Ñ B1.2 D2.9-11.13 पुनः; D6 ब्रूतः (for भूयः). —After l. 2, M1 reads for the first time 18^{cd}, repeating it in its proper place. —(l. 3) Ñ V2 B1.3.4 युवां; D2 राम-; D7 चात्म-; D13 नाम (for चेदं). Ñ B1.3.4 प्राप्तौ; V2 illeg. (for प्राप्य). Ñ1 B3 जीवितं हातुमर्हथः; Ñ2 B1.4 जीविताद्भ्रे-(B1 °ह्रे)तुमर्हथः (for the post. half). —After l. 3, B2 ins.:

330(A)* अभयं च प्रदास्यामि क्षणेऽस्मिन्रजनीचरौ ।

—(l. 4) Ñ1 B3 वां; Ñ2 V2 B2.4 D6.9-11.13 T2 च; B1 यौ; D7 चेन् (for वा). D5 ग्रहीतव्यौ (for गृहीतौ वा). Ñ V2 B D2.13 G3 रामाद्; G (ed.) मत्तो (for दूतौ). D6.7 अर्हतः. ❀ Ck: अर्हथ इति मध्यमद्विवचनम्. ❀ —(l. 5) D6.9 T2.3 G M3.5 Cm.g प्रच्छ(G1.2 M5 °च्छय)मानौ; Ck.t as above (for प्रच्छन्नौ च). D5 T2.3 Cm विमुंचैतौ; D6 M3 विमुंचंतौ; T1 विमुंचेतां; Ck.t as above (for विमुञ्चेमौ). Ñ V2 B D2.13 आच्छाद्य(D2.13 अपि चे)मौ विमुंच त्वं (for the prior half). Ñ1 B3.4 D13 चरौ (for चारौ). Ñ1 V2 B1.3 D6.11 T1.2 G2.3 M5 रात्रि-; Ct as above (for रात्रिं-). Ñ1 V2 B3 -चरप्रभोः; B4 -चराविति; D2.13 -चराविमौ (for -चरावुभौ). —(l. 6) B2 भीषणौ यौ; D2.13 भीषयिष्ये (for विभीषण). Ñ1 V2 B D2.13 विभीषणं(D2.13 °ण); Ñ2 समांकया; D7.9 T3 G2 Ck विकर्षिणौ(D9 °णः); G3 विचक्षण; M5 विकर्षितौ; Cr.g as above (for विकर्षणौ). ❀ Cr: विकर्षणौ विविधकर्षणौ इतस्ततः कर्षणं ययोस्तौ. ❀]

G. 6. 1. 32
R. 6. 25. 22
L. 6. 1. 0

प्रविश्य नगरीं लङ्कां भवद्भ्यां धनदानुजः ।
वक्तव्यो रक्षसां राजा यथोक्तं वचनं मम ॥ १८

यद्बलं च समाश्रित्य सीतां मे हृतवानसि ।
तद्दर्शय यथाकामं ससैन्यः सहबान्धवः ॥ १९

श्वः काले नगरीं लङ्कां सप्राकारां सतोरणाम् ।
राक्षसं च बलं पश्य शरैर्विध्वंसितं मया ॥ २०

घोरं रोषमहं मोक्ष्ये बलं धारय रावण ।
श्वः काले वज्रवान्वज्रं दानवेष्विव वासवः ॥ २१

—Thereafter Ñ2 cont. :

331* संदर्शय *सततं विभीषण ****।

—Thereafter Ñ2 further cont., while Ñ1 V2 B1 cont. 332*.

—After 17, B2 ins. l. 2–3 of 332*; B3.4 ins. for the first time 332* after 17 and cont. it second time after 330*, while D13 ins. l. 3 only of 332* after 17.

18 ^{a}) Ñ2 B1.2.4 D2.13 च(Ñ2 तु) पुरीं; D9–11 T1 महतीं (for नगरीं). —After 18^a, M5 reads 20^{bc} with variations repeating it in its proper place. —Ñ2 illeg. for ^{b}. —^{b}) M1.2 वक्तव्यो (for भवद्भ्यां). B3 भवतां तु महानुजः. —For 17^a–18^b, Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12 subst. ; Ñ1(subst. for 18^{ab}).3 (after 331*) V2 B1 cont. after 330*; B2 D13 subst. l. 1 for 17^{ab} and ins. l. 2–3(D13 l. 3 only) after 17 ; B3.4 (both first time om. l. 1 ; B3 second time subst. for 18^{ab}) ins. for the first time after 17 and cont. it(second time) after 330* ; D2 subst. for 17 :

332* बलं सर्वमिदं दृष्ट्वा हरिसैन्यं समन्ततः ।
संख्याय च पुरीं लङ्कां यथेष्टं गन्तुमर्हथः ।
वधार्हौ वां प्रमुञ्चामि क्षणेऽस्मिन्रजनीचरौ ।

[(l. 1) Ś D8.12 सत्त्वमिमं(D12 °दं) (for सर्वमिदं). D1 इदं ततः (for समन्ततः). Ñ V2 B हरिसैन्य(Ñ1 B1 °न्यं)-समावृतं(B2 °समन्वितं) (for the post. half). —(l. 2) Ś D8.12 प्रतिगम्यते; D0 प्रतिगम्यतां (for गन्तुमर्हथः). Ñ V2 B1.3.4 (B3.4 second time) इतः प्रतिगम्यतां (for the post. half). —V2 om. l. 3. —(l. 3) D13 वरार्हौ. Ñ B1.3 (second time) वां विमुंचामि; V3 वां प्रवक्ष्यामि; D2 संवि° (for वां प्रमुञ्चामि). Ñ B (B3.4 second time) क्षमया (for क्षणेऽस्मिन्).]

—Thereafter B3–4(B3.4 after 332* [first occurrence)] D2.13 cont. 330*.

—After 18^{ab}, Ñ2 B2 ins. :

333* वधं घोरं करिष्यामि क्षणेऽस्मिन्रजनीचरौ ।

—M1 repeats 18^{cd} here (cf. v.l. 330*). —^{c}) D5 रक्षव्यो (sic) ; M1.2 भवद्भ्यां (for वक्तव्यो). Ś Ñ V B D0–2.4.8.12.13 राक्षसेंद्रोसौ(Ś V1 D1.2.4.8.12.13 °द्रो वा; B2 °द्रस्तु; D0 °द्रो वां) ; D3 राक्षसो ह्येवं; G1 राक्षसो राजा (for रक्षसां राजा). —^{d}) B3 M1.2.5 वचनात् (for वचनं). D13 च वै (for मम).

19 ^{a}) V3 D1.9–11 G3 M5 त्वं (for च). Ś Ñ V1.2 B D0.2–4.8.12.13 G1 त्व(B2–4 D3.4 G1 स)मुपाश्रित्य; G2 त्वं समासाद्य (for च समाश्रित्य). —^{b}) B2 सीता. Ś D8.12 अपजिहीर्षसि; Ñ1 V2 B1.3.4 आहृतवान्पुरा; Ñ2 D13 आहृतवानसि; V1.3 D1 उपजिहीर्षसे(V1 D1 °सि); B2 तेपहृता बलात् ; D0 उपजहर्थ मे; D2 अपजहार सः ; D3 आनीतवानसि; D4 अपजहर्षसे (for मे हृतवानसि). —^{c}) Ñ V2 B -शक्ति (for -कामं). —^{d}) Ñ1 V2 B3 सह बांधवैः ; D9–11 च सबांधवः . V3 ससैन्यैश्च सबांधवैः .

20 ^{a}) Ś Ñ V B1.3.4 D0–4.8.12 श्वोभूते; D6.13 M3 Cg.t श्वः काल्ये (for श्वः काले). T3 नगरी- (for नगरीं). B2 लंकां प्रभाते द्रक्ष्यामि. —M5 reads 20^{bc} with variations after 18^a repeating it here. —^{b}) Ś D8.12 सप्रासादां (for सप्राकारां). Ñ1 सप्राकाराट्टतोरणां; B2.4 सह(B4 साट्ट)प्राकारतोरणां. —^{c}) D5.7.9–11 G2 M1.2.5 (second time) रक्षसां; G1.3 M5 (first sime) राक्षस (for राक्षसं). D7 G1.3 M5(first time) स्व- (for च). Ś Ñ V1.3 B D0–4.8.12.13 सराक्षसबलां(V3 D1 °गणां) पश्य(B2 सर्वां; D3 चैव). ❀ Cv : राक्षसं च बलमिति पाठः . ❀ —^{d}) Ñ V2 B1.3.4 मया; G3 शनैर् (for शरैर्). Ś Ñ V1.3 B D0–4.8.12 विध्वंसितां; D13 आवर्जितां (for विध्वंसितं). Ñ V2 B1.3.4 शरैः (for मया).

21 ^{a}) D6.9–11 Cg क्रोधं; Cr as in text (for घोरं). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 कोपं; D6.9–11 भीमम् ; T3 दोषम् (for रोषम्). Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D3.4.8.12.13 विमोक्ष्यामि; V3 D0–2 प्रमोक्ष्यामि; B2 समुदक्ष्ये (sic) (for अहं मोक्ष्ये). —^{b}) Ś Ñ V B D0–4.6–13 M1.2 ससैन्ये त्वयि; G2 सबले त्वयि; G3 सबलस्त्वयि (for बलं धारय). —^{c}) Ś Ñ V B1.3.4 D0.2.8.12.13 संक्रुद्धो; B2 D3.4 श्वः क्रुद्धो; D6 परेद्युर् ; D10.11 M3 श्वः काल्ये (for श्वः काले). Ś Ñ1 V B D0.2–4.8.12.13 वज्रभृ(V1 D0.13 °भि)द् ; Ñ2 वलभिद् (for वज्रवान्). D1 श्वः प्रभातेति संक्रुद्धो. ❀ Cr : श्वः काले वज्रवान्वज्रमिति पाठः । ; Cm : श्वः काले इति पाठः । श्व इत्यर्थः . ❀ —^{d}) B2 पर्वतेषु; D3 भवनेषु (for दानवेषु). —After 21, Ñ V2 B D13 ins. :

334* वैरस्यान्तं गमिष्यामि हत्वा त्वां दुःखभागदम् ।
[D13 -भागिनं (for -भागदम्).]

इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ ।
आगम्य नगरीं लङ्कामब्रूतां राक्षसाधिपम् ॥ २२
विभीषणगृहीतौ तु वधार्हौ राक्षसेश्वर ।
दृष्ट्वा धर्मात्मना मुक्तौ रामेणामिततेजसा ॥ २३
एकस्थानगता यत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः ।
लोकपालोपमाः शूराः कृतास्त्रा दृढविक्रमाः ॥ २४
रामो दाशरथिः श्रीमाँल्लक्ष्मणश्च विभीषणः ।
सुग्रीवश्च महातेजा महेन्द्रसमविक्रमः ॥ २५
एते शक्ताः पुरीं लङ्कां सप्राकारां सतोरणाम् ।
उत्पाट्य संक्रामयितुं सर्वे तिष्ठन्तु वानराः ॥ २६
यादृशं तस्य रामस्य रूपं प्रहरणानि च ।
वधिष्यति पुरीं लङ्कामेकस्तिष्ठन्तु ते त्रयः ॥ २७
रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी ।
बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ २८

G. 6. 1. 43
B. 6. 25. 32
L. 6. 1. 30

---

22 B1 reads 22^{a} – 23^{b} in marg. —^{a}) D13 राम- ; T3 तेन (for प्रति-). Ñ2 इति तौ प्रतिसंदिष्टौ. —After 22^{ab}, D1.13 ins. :

335* गगनेऽविष्ठितौ तौ च सुग्रीवः पुनरेव च ।
क्रोधताम्रेक्षणः श्रीमानुवाच शुकसारणौ ।
धनुःप्रवरयूपेन शितसायकबर्हिणा ।
संप्राप्तहरिराज्येन रथशक्तिपरस्वधा ।
ज्यास्वराक्षरकल्पेन प्रकल्पितमहासिना । [5]
रामलक्ष्मणसुग्रीवविभीषणवरर्त्विजा ।
पाशयज्ञोपवीतेन सर्ववानरसेविना ।
रामसंग्रामसत्रेण क्षिप्रमेव प्रणश्यति ।
एवं स सर्वथा राजा वक्तव्यः कुलदूषकः ।
गम्यतां सर्वमेतद्धि श्राव्यः स रजनीचरः । [10]

[D1 variants: —(l. 1) हि (for second च). —(l. 4) समाप्तरुधिराज्येन रथशक्ति वरः शुभं (sic). —(l. 5) ज्यास्वनाक्षरकल्पेन विकल्पितमहासिना. —(l. 6) -नृपवेकसमृद्धिना (for the post. half). —(l. 7) छेद- (for पाश-). -बभ्रुणा (for -सेविना). —(l. 8) प्रविक्ष्यति (sic) (for प्रणश्यति). —(l. 9) संभवतो देवो (for स सर्वथा राजा). -दूषणः (for -दूषकः).] ;

while D5–7.9–11 S ins. :

336* जयेति प्रतिनन्द्यैतौ राघवं धर्मवत्सलम् ।

[G2 जयेन (for जयेति). D6.7.9–11 प्रतिनं(D6 °वं)द्यैनं; G3 प्रतिनंद्योभौ; M1.2 प्रतिनंद्याथ; M5 च प्रणम्येति (for प्रतिनन्द्यैतौ).]

—^{c}) Ś Ñ1 B D8.12 आगत्य; D1 गत्वा तौ; D2 आगतौ (for आगम्य). —V3 reads erroneously 26^{b} in place of 22^{d} reading 22^{d} also in marg. —^{d}) D3 प्रब्रूतां (for अब्रूतां). Ñ V B M1.2 राक्षसेश्वरं; D4 शुकसारणौ.

23 B1 reads 23^{ab} in marg. (cf. v.l. 22). —^{a}) Ś V B1.3.4 D0.1.8.12 नौ; Ñ1 यौ; B2 स्वो; D3 तौ; D4.13 वां; M5 स (for तु). M1.2 विभीषणगृहीताः स्मो. —^{b}) B4 वधार्तौ; D6.9–11 वधार्थं (for वधार्हौ). D3,13 राक्षसाधिप. —^{c}) G(ed.) महात्मना. —^{d}) B2 [अ]प्रतिमौजसा; G3 [अ]क्लिष्टकर्मणा (for [अ]मिततेजसा).

24 ^{a}) T2 एकस्थानं. Ñ2 V1.2 B2 D2 -मता (for -गता). D2.13 तत्र (for यत्र). —^{b}) V3 damaged from पुरुषर्षभाः up to कृतास्त्रा in ^{d}. Ñ V3 B सुमहाबलाः (for पुरुषर्षभाः). —^{c}) Ñ V2 B2.3 D7.9–11 -समा (for -[उ]पमाः). Ś Ñ V1.2 B1–3 D0–4.8.12.13 वीराः (for शूराः). —^{d}) D13 कृत- (for दृढ-). B1 -निश्चयाः (for -विक्रमाः). ❀ Cg : कृतास्त्राः शिक्षितास्त्राः । छत्रिणो यान्तीतिवदयं निर्देशः । सुग्रीवस्याकृतास्त्रत्वात् . ❀

25 ^{a}) Ś D8.12 दशरथाज्जातो (for दाशरथिः श्रीमाँल्). —V3 damaged from ^{b} up to महा in ^{c}. —^{b}) Ś Ñ1 B2–4 D0–2.4.8.12.13 लक्ष्मणोथ; Ñ2 V2 B1 लक्ष्मणः स- ; D3 ससुग्रीव- (for लक्ष्मणश्च). G (ed.) महाबलः (for विभीषणः). —^{c}) D2 लक्ष्मणश् (for सुग्रीवश्). —^{d}) D5 इव (for -सम-). V2 D1.6 G1 -विक्रमाः ; B3 -तेजसः ; D5 संक्रमः ; T1 -वि ** (damaged) (for -विक्रमः). D2 जांबवान्हनुमांस्तथा; G (ed.) तव भ्राता विभीषणः .

26 ^{a}) D3 उत्पत्य च (for एते शक्ताः). M3 ते शक्तास्त्वत्पुरीं लंकां. —V3 damaged from रां in ^{b} up to 28^{a}. —^{b}) D3.4 उत्तलप्रा(D4 साट्टप्रा)कारतोरणां; D13 ये स्वामाह्वयते रणं. —^{c}) D10 उत्थाद्य (sic); D11 उत्पाद्य (for उत्पाट्य). Ñ1 संभ्रामयितुं. —^{d}) Ś2 D8.10.12 तिष्ठंति (for तिष्ठन्तु).

27 V3 damaged for 27 (cf. v.l. 26). —^{a}) Ś V1.2 D0–4.8.12.13 यादृशी श्रीर्हि; D6.9–11 G1.2 यादृशं तद्धि; T3 कीदृशं तस्य (for यादृशं तस्य). B2 रूपं तु (for रामस्य). Ñ B1.3.4 रामस्य यादृशं रूपं. —After 27^{a}, Ś D8.12 ins. :

337* महेन्द्रसमविक्रम ।
तादृशः पश्य राजेन्द्र.

[(l. 1) Ś2 -विक्रमा. —(l. 2) Ś2 तादृशं (for °शः).] —^{b}) Ś V1.2 B2 D0–4.8.12.13 वीर्यं; Ñ1 B1.3.4 चापं; Ñ2 वीरं (sic) (for रूपं). D3 प्रहरणान्वितं. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B D0–2.4.8.12.13 हनि(Ñ1 D13 °रि)ष्यति (for वधिष्यति).

28 V3 damaged for 28^{a} (cf. v.l. 26). —^{a}) D0.13 -गुप्तां तां; D3 -गुप्ता या; D4 -संगुप्ता (for -गुप्ता सा). —^{b})

G. 6. 1. 46
B. 6. 25. 33
L. 6. 1. 33

प्रहृष्टरूपा ध्वजिनी वनौकसां
महात्मनां संप्रति योद्धुमिच्छताम् ।
अलं विरोधेन शमो विधीयतां
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ २९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

$B_{1.2.4}$ पालिता; $D_{0.13}$ वाहिनीं (for वाहिनी). —After 28^{ab}, B_3 ins., repeating it after 339(A)*; B_1 ins. after 28 :

338* लङ्कामिमां दुराधर्षां प्राप्ता वानरपुंगवाः ।

—^{c}) Ś $V_{1.3}$ $D_{0-4.8.12.13}$ मन्यामहे सु(Ś °हेद्य)दुर्धर्षा ($D_{0.13}$ °र्षां) ; $\tilde{N}_1$ मतावयोर्दुराधर्षा; $\tilde{N}_2$ B_1 समस्तैरपि दुर्धर्षां; V_2 मन्यामहे दुराधर्षा; B_2 सभा मम दुराधर्षा; B_3 हन्यामहे दुराधर्षां; B_4 मतो मम दुराधर्षा; G (ed.) न भेत्तुं सहसा शक्या. —^{d}) Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{0-4.6.8.12.13}$ $M_{3.5}$ सेंद्रैर् ; T_3 सैन्यैर् ; $M_{1.2}$ क्रुद्धैर् (for सर्वैर्). —After 28, Ś Ñ V $B_{2.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ M_3 ins. ($\tilde{N}_1$ l. 1–2 ; $\tilde{N}_2$ l. 3–5) ; B_1 cont. l. 1–2 after 338* and ins. l. 3–4 after 28^{ab}; B_3 ins. l. 1–3 after 28 and cont. l. 4–5 after 338* :

339* व्यक्तं सेतुस्तथा बद्धो दशयोजनविस्तृतः ।
शतयोजनमायामस्तीर्णा सेना च सागरम् ।
निविष्टा दक्षिणे तीरे समुद्रस्य नदीपतेः ।
तीर्णस्य तरमाणस्य बलस्यान्तो न विद्यते ।
राजन्गुप्तस्य रामेण लोकपालोपमेन हि ।   [5]

[(l. 1) V_3 illeg. for the prior half. $B_{1.2}$ M_3 व्यक्तः (for व्यक्तं). B_1 $D_{1.3.13}$ यथा (for तथा). B_2 शत- (for दश-). $Ś_1$ B_1 $D_{1.13}$ -विस्तरः (for -विस्तृतः). —(l. 2) B_2 दश- (for शत-). Ś $D_{8.12}$ आयातस् ; D_{13} आयामं (for आयामस्). Ś $D_{8.12}$ सागरे (for सागरम्). D_1 तीर्णा सेना च तेनैव सागरं वरुणालयं. —(l. 3) M_3 निविष्टो. B_1 कूले (for तीरे). M_3 रामः स च (for समुद्रस्य). —After l. 3, $\tilde{N}_2$ B_3 ins. ; while B_1 ins. after l. 2 :

339(A)* रामलक्ष्मणयोरर्थे सर्वे ते कामरूपिणः ।
[$\tilde{N}_2$ illeg. for the post. half.]

—V om. l. 4. $\tilde{N}_2$ transp. l. 4 and 5. —(l. 4) B_3 दृश्यते (for विद्यते). —$B_{2.4}$ M_3 om. l. 5. —(l. 5) $Ś_2$ $D_{0.2.8.12}$ -नाथ- (for -पाल-). B_3 -समेन च (for -[उ]पमेन हि).]

29 ^{ab}) V_3 D_2 प्रकृष्ट- (for प्रहृष्ट-). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0.2.8-13}$ -योधा; T_2 -रूप- (for -रूपा). T_1 वनौकसां; Cg as in text (for महात्मनां). $D_{7.9-11}$ transp. वनौकसां and महात्मनां. Ś $D_{8.12}$ मानद; $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ $D_{3.4}$ संयति; D_0 मानुष- (for संप्रति). Ś V_3 $D_{0-4.6.8.12.13}$ G_1 युद्धम् ; Cg as in text (for योद्धुम्). —^{c}) $B_{1.3}$ विवादेन (for विरोधेन). $D_{2.4}$ शमं (for शमो).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : D_{12} om. ; $Ś_2$ Ñ V B $D_{8.9.13}$ लंकाकांडे; $D_{0.4}$ सुंदरकांडे. —*Sarga name* : Ś $V_{1.3}$ $D_{0-2.4.8.12.13}$ चारप्रवेशः; $\tilde{N}_1$ B_3 चारप्रणिधिः ; $\tilde{N}_2$ B_4 चारविधिः; B_2 शुकसारणवाक्यं; D_3 वानरप्रवेशः ; D_3 (marg.) सारणवचनं ; L (ed.) दूतागमनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ B_2 $D_{0.2-4.12.13}$ om. ; $Ś_2$ Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{8.9}$ 1 ; D_1 3 ; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 25 ; T_2 24. —After colophon, $Ś_2$ concludes with ॐ भरताय नमः ; G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः .

१७

तद्वचः पथ्यमक्लीबं सारणेनाभिभाषितम् ।
निशम्य रावणो राजा प्रत्यभाषत सारणम् ॥ १
यदि मामभियुञ्जीरन्देवगन्धर्वदानवाः ।
नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि ॥ २
त्वं तु सौम्य परित्रस्तो हरिभिर्निर्जितो भृशम् ।
प्रतिप्रदानमद्यैव सीतायाः साधु मन्यसे ।
को हि नाम सपत्नो मां समरे जेतुमर्हति ॥ ३
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः ।
आरुरोह ततः श्रीमान्प्रासादं हिमपाण्डुरम् ।
बहुतालसमुत्सेधं रावणोऽथ दिदृक्षया ॥ ४
ताभ्यां चराभ्यां सहितो रावणः क्रोधमूर्छितः ।
पश्यमानः समुद्रं च पर्वतांश्च वनानि च ।
ददर्श पृथिवीदेशं सुसंपूर्णं प्लवंगमैः ॥ ५

G. 6. 2. 8
B. 6. 26. 7
L. 6. 2. 0

17

Ś1 begins with ॐ; Ś2 with ॐ भरताय नमः.

1 a) B3 D9–11 सत्यम्; D2 परम् (for पथ्यम्). D6 T2 अक्लिष्टं; Cg as in text (for अक्लीबं). —b) Ś D0.8.12.13 प्रभाषितं; Ñ V B D1.4 G2 सुभाषितं; D2.3 तु भाषितं (for [अ]भि°). —c) Ś V D0–2.4.8.12.13 वाक्यं; Ñ2 illeg. (for राजा). —d) Ñ1 V B3.4 D1.3.4.7.9–11 G M1.2 पर्यभाषत. Ñ2 ** वचनमब्रवीत् (illeg.).

2 V3 om. 2. —a) D1.5.6 T अभियुध्येरन्; Cg as in text (for °युञ्जीरन्). —c) Ñ1 V2 B2–4 नाहं; D4 न वै (for नैव). D4 साम्ना (for सीतां). Ś Ñ V1.2 B1.3 D0–4.8.12.13 प्रयच्छेयं; D6.7.9–11 T2 G अहं दद्यां (for प्रदास्यामि).

3 a) V1.3 B3 D3 T3 सैन्य-; D0 सेना- (for सौम्य). D8 परित्रस्तां; G2 भृशं तत्र (for परित्रस्तो). —b) B2.4 D6 T2.3 G2.3 तर्जितो; D7.9–11 पीडितो (for निर्जितो). M3 बलात् (for भृशम्). Ś Ñ V B1.3 D0–4.8.12.13 दृष्ट्वा तां (Ś1 D8 संदृष्ट्वा; Ś2 V1.3 D1.2.12.13 तां दृष्ट्वा; D0 दृष्ट्वा तु) हरिवाहिनीं. —c) Ñ1 B1.3 D3 सीताया (for अद्यैव). Ś Ñ2 V B2.4 D0–2.4.8.12.13 प्रतिदानं तु (Ñ2 V1.3 B2.4 D1 च) सीताया. —d) Ś Ñ V B2–4 D0–2.4.8.12.13 मन्यसे साधु (Ś2 °ध्व) निर्जितः (Ñ1 V2 B3 [*sup. lin.* also as in B2] संमतं; D2 निर्जितं); B1 मन्यसे सत्त्ववर्जितः; D3 संधानं साध्वनिर्जितः. —e) B2 कोऽरिर् (for को हि). Ñ1 V2 B3 (after corr. *sup. lin.* as in text) सौम्य (for नाम). Ñ V B D3 समर्थो (V1 °र्थं) मां (B4 मे); D0 सपत्नोयं; D1 समर्थश्च; D4 समर्थानां; D13 सपत्नेषु (for सपत्नो मां). D9 लोकानामसपत्नो मां (sic). ❀ Cr : को हि नाम सपत्नो मामिति पाठः. ❀ —f) D0.3 हंतुम् (for जेतुम्). Ś V1.3 D0–4.8.12.13 उत्सहेत्; Ñ1 V2 B2.3 इच्छति (for अर्हति). —After 3, Ś V B3 D0.2–4.8.12.13 ins. :

340* स्थातुं रणे क्षणमपि समर्थः किं तु बाधितुम् ।

[V1.3 B3 किमु; V2 किं तु (for रणे). L (ed.) मुहूर्तं वा (for क्षणमपि). D0.2–4 स्थातुं क्षणं मपि च मां (D2.4 रणे; D3 किमु); D13 स्थातुं लक्षमपि किमु (sic) (for the prior half).

V3 D0 समरे (for समर्थः). V B3 D0.3.13 जेतुम् (for किं तु). V D13 उद्यतः; B3 मुख्यतः; D0.3 उद्यतं (for बाधितुम्). D2 समवोचतुर्मुद्यतः (sic); D4 सर्वं जेतुं समुद्यतो (for the post. half).]

4 a) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 परम (Ñ2 रावणः; B2.3 D1 परमः) क्रुद्ध (for परुषं वाक्यं). —b) Ś Ñ1 V B D0–4.8.12.13 उत्थितः (Ñ1 V2 B1–3 उत्थाय; D0 तदेवः; D13 प्रोत्थितः) परमासनात्; Ñ2 उत्पपात वरासनात्. —After 4ab, Ñ V2 B1–3 ins. :

341* उत्पपात च नभो नीलं द्वितीय इव भास्करः ।

[Ñ2 तु (for च). B3 वीरो (for नीलं).]

—c) B1.3 (before corr. as in text; after corr. *sup. lin.*) शीघ्रं (for श्रीमान्). —d) G1 विधु- (for हिम-). Ñ V B T1 G M -पांडरं. —B3 reads 4ef (first time in marg.) twice. —e) B3 (first time) -समुच्छ्रायं (for -समुत्सेधं). —After 4e, Ñ1 V2 B1.3 (second occurrence) ins. :

342* वेदिकाभिश्च शोभितम् ।
ताभ्यां चराभ्यां सहितो.

[l. 2 = 5a.]

—f) B1 रामसैन्य-; B3 (first time) रामसैन्यं (for रावणोऽथ). G1 यद्दिदृक्षया. —After 4, Ś Ñ2 B1.3 (after second occurrence of 4f) D2.8.13 ins. ; while B2.4 D13 ins. after 5ab :

343* दीप्यमानः स्ववपुषा वसुधामवलोकयन् ।

[B1 D8.12.13 सु (D13 स) वपुषा; D2 स बहुधा (for स्ववपुषा). G (ed.) अभिलोकयन्.]

5 Ñ1 V2 om. 5ab. —a) Ñ2 B1.3 चराभ्यां सहितस्ताभ्यां. —b) Ś Ñ2 V1.3 B D0.3.4.8.12.13 स ददर्श वनं (V3 B D0.4.13 बलं) महत्; D1 ददर्श तद्बलं महत्; D3 स ददर्श महद्बलं. —After 5ab, B2.4 D13 ins. 343*. —Ñ1 V2 transp. cd and ef. B3 reads 5cd (first time in marg.) twice. —c) Ś Ñ2 V1.3 B1.3 D0–4.8.12.13

G. 6. 2.9
B. 6. 26.7
L. 6. 2.8

तदपारमसंख्येयं वानराणां महद्बलम् ।
आलोक्य रावणो राजा परिपप्रच्छ सारणम् ॥ ६
एषां वानरमुख्यानां के शूराः के महाबलाः ।
के पूर्वमभिवर्तन्ते महोत्साहाः समन्ततः ॥ ७
केषां शृणोति सुग्रीवः के वा यूथपयूथपाः ।
सारणाचक्ष्व मे सर्वं के प्रधानाः प्लवंगमाः ॥ ८
सारणो राक्षसेन्द्रस्य वचनं परिपृच्छतः ।
आचचक्षेऽथ मुख्यज्ञो मुख्यांस्तांस्तु वनौकसः ॥ ९
एष योऽभिमुखो लङ्कां नर्दंस्तिष्ठति वानरः ।
यूथपानां सहस्राणां शतेन परिवारितः ॥ १०
यस्य घोषेण महता सप्राकारा सतोरणा ।
लङ्का प्रवेपते सर्वा सशैलवनकानना ॥ ११
सर्वशाखामृगेन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
बलाग्रे तिष्ठते वीरो नीलो नामैष यूथपः ॥ १२

पर्वतांश्च; Ñ1 V2 B3 (second time) अपश्यस्त; B3 (first time).4 पर्वतं च (for पश्यमानः). D9–11 तं (for च). —[d]) Ś Ñ2 V1.3 B1–3 (first time).4 D0–4.8.12.13 संवृतं वा (B1 °तान्वा) नरर्षभैः (B3 °भं). —After 5[cd], Ñ1 V2 ins.:

344* वानरैरवकीर्णानि सर्वतो भीमविक्रमैः ।

—Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12 om. 5[ef]. D6 reads 5[e]–6[b] in marg. —[e]) Ñ1 V2 B3 अपश्यत् (for ददर्श). Ñ2 B1.2.4 D13 पृथिवीदेशान्; D2 पृथिवीं देशान्. —[f]) Ñ2 B1.2.4 सुसंपूर्णान्; D2.13 सुसंपन्नान् (for सुसंपूर्णं). D2 प्लवंगमान्.

6 D6 reads 6[ab] on marg. (cf. v.l. 5). —[a]) D7.9–11 असह्यं च (for असंख्येयं). D13 तदा परमसंख्येयं. —[b]) V3 G2 बलं महत् (by transp.); D4.7.9–11 Ct महाबलं (for महद्बलम्). —[c]) Ś Ñ V2.3 B1.2.4 D0.2–4.8.12.13 निशम्य; V1 B3 निरीक्ष्य; D1 दृष्ट्वा च (for आलोक्य). V1.3 रक्षसां (for रावणो). M5 सेनां (for राजा). —[d]) Ñ2 B1.2.4 G3 M1.2 पर्यपृच्छत. Ś Ñ1 V B3 D0.2–4.8.12.13 सारणं पर्यपृच्छत (D4 °तां); D1 सारणं वाक्यमब्रवीत्; G2 पर्यपृच्छत्स सारणं.

7 [a]) Ś Ñ V B D0–4.7–13 एषां के वानराः शूराः (D7.9–11 मुख्याः). —[b]) B4 om. first के. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 मुख्याः; D0 भव्याः (for शूराः). —[c]) Ś D8.12 पूर्वानतिवर्तंते; B2 पूर्वमनु°. —D3 transp. 7[d] and 8[b]. —[d]) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 के महोत्साहसंमताः (Ñ V2 B °विक्रमाः; D0 °संयुताः; D2 °संस्थिताः; D4 °संगताः). —After 7, Ś V B1–3 D0–4.8.12.13 ins.:

345* देवान्वयाश्च के चात्र के मानुषबले स्थिताः ।

[D1 देवानुगाश्; D12 देवांवशाच् (sic) (for देवान्वयाश्). B3 मनुष्या (for मानुष-). D4 के मानवबलेस्थिताः; D12 partly illeg. (for the post. half).]

8 [a]) L (ed.) येषां (for केषां). B3 शूरो हि (for शृणोति). D3 स वचः (for सुग्रीवः). —D3 transp. 7[d] and 8[b]. —[b]) Ñ V2 B1–3 M5 च (for वा). Ś D8.12 महारथ-; V1.3 B4 D0–2.4.13 महायूथ- (for वा यूथप-). B3 -सत्तमाः (for -यूथपाः). D2 के महायूथपाधिपाः. —[c]) D5 T1 M3 तत्त्वेन; D0 T3 सर्वं मे (by transp.) (for मे सर्वं). Ś V1.3 D0–4.8.12.13 क्षिप्रमाचक्ष्व मे वीर; Ñ V2 B सा(B4 शा)रण क्षिप्रमाचक्ष्व. —[d]) Ś Ñ2 V B1.2.4 D0.2–4.8.12.13 G3 ये (for के). D9–11 किंप्रभावाः (for के प्रधानाः).

9 [a]) Ś Ñ1 V B D0–4.8.12.13 G3 श्रुत्वा तद्; Ñ2 तच्छ्रुत्वा (for सारणो). —[b]) V3 damaged from रि up to तिष्ठ in 10[b]. D4 परिपृच्छतां (for परिपृच्छतः). —[c]) D7.9–11 आवभाषे (for आचचक्षे). Ñ1 V2 B3 [ऽ]स्य; B2 च; B4 स (for ऽथ). B1 सद्यःप्राज्ञो (for ऽथ मुख्यज्ञो). —[d]) Ñ V2 B D7.9–11 G M1.2 तत्र (for तांस्तु). M5 मुख्यानपि. Ñ2 B4 वनौकसां; G3 प्लवंगमान् (for वनौकसः). —For 9[cd], Ś V1 D0–4.8.12.13 subst.; while V3 ins. after 9[ab]:

346* आख्यातुमुपचक्राम प्राज्ञो मुख्यप्लवंगमान् ।

[D3 व्याख्यातुम्. Ś D8.12.13 राज्ञो (for प्राज्ञो). D0–4.13 मुख्यान् (for मुख्य-).]

10 V3 damaged up to तिष्ठ in [b] (cf. v.l. 9). —[a]) Ñ1 V2 यस्त्वेषो; Ñ2 B3 यत्र यो; D0 M1.2 य एषो (by transp.); Cg as in text (for एष यो). L (ed.) [ऽ]भिमुखं. —[b]) Ś D0.1.3.8.11–13 M5 नदंस् (for नर्दंस्). D0 रावण; D3 यूथपः (for वानरः). —B2 repeats 10[c]–12 after 19[ab]. —[c]) Ñ B1.2 (both times).3.4 D7.9–11 M3 Ck.t सहस्रेण (for °स्राणां). —[d]) Ñ1 B3 शतानां; Ck.t as in text (for शतेन).

11 B2 repeats 11 (cf. v.l. 10). D8 om. 11–13[b]. —[a]) T1 damaged for घोषेण. —V3 damaged from महता up to 14. B2 (first time).4 नदतः (for महता). —[b]) D1.12 सप्राकार-. —[cd]) Ñ V1.2 B1.2 (both times).3.4 प्रकंपते; D4 च वेपते; D9–11 प्रतिष्ठता (for प्रवेपते). Ñ1 V2 B2 (second time) [ऽ]तीव; Ñ2 illeg.; B3 वीर; D3 [ऽ]त्यर्थं (for सर्वा). Ś D12 सर्वा प्रकंपते लंका; D0.13 लंका सर्वा (D13 पूर्णा) कंपतीव (for [c]). G2 M5 देवदानवदुर्धर्षा लंका प्रचलिता भयात्.

12 B2 repeats 12 (cf. v.l. 10). V3 damaged; D8 om. 12 (for both, cf. v.l. 11). —[a]) Ś2 -शाखामर्देंद्रस्य (sic). —[c]) V1 D0–2.12.13 शूरो; D2 नित्यं; M3 योसौ (for वीरो). —[d]) Ś B2 (first time) D0–4.12.13 नलो

बाहू प्रगृह्य यः पद्भ्यां महीं गच्छति वीर्यवान् ।
लङ्कामभिमुखः कोपादभीक्ष्णं च विजृम्भते ॥ १३

गिरिशृङ्गप्रतीकाशः पद्मकिञ्जल्कसंनिभः ।
स्फोटयत्यभिसंरब्धो लाङ्गूलं च पुनः पुनः ॥ १४

यस्य लाङ्गूलशब्देन स्वनन्तीव दिशो दश ।
एष वानरराजेन सुग्रीवेणाभिषेचितः ।
यौवराज्येऽङ्गदो नाम त्वामाह्वयति संयुगे ॥ १५

ये तु विष्टभ्य गात्राणि क्ष्वेडयन्ति नदन्ति च ।
उत्थाय च विजृम्भन्ते क्रोधेन हरिपुंगवाः ॥ १६

G. 6. 2. 22
B. 6. 26. 22
L. 6. 2 19.

(for नीलो). —After 12, Ś V1.2 B3 D0–4.12.13 ins.; while B3 cont. after 348*:

347* एतेन सेतुर्बद्धोऽयं विश्वकर्मसुतेन वै ।
समुद्रेण स्तुतश्चैव महात्मा वानरर्षभः ।

[(l. 1) Ś1 D12 सेतुश्चानेन; B3 (*sup. lin.* also) नलेन सेतुर्; D4 अनेन सेतुर् (for एतेन सेतुर्). Ś2 येन सेतुर्निबद्धोयं (for the prior half). —(l. 2) D13 समुद्रस्य (for °द्रेण). Ś2 D0–4 [ए]ष (for [ए]व). D2 सुग्रीवो (for महात्मा).] —Thereafter D0 cont. 349*; while L (ed.) reads 22^{cd} after 347*.

—After 12, Ñ2 B1.4 ins. l. 1 only of 355*; while B2(after 12[r.]).3 ins. 348*.

13 V3 damaged for 13; D0.8 om. 13^{ab} (for all, except D0, cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 प्रसार्य (for प्रगृह्य). V1 D1.4 पद्भ्यां यो (by transp.); B3(marg. also as in text) यः कोपात्; G3 यत्पद्भ्यां (for यः पद्भ्यां). —^{b}) Ñ2 illeg.; B1.3 मर्दति; B2 पृच्छति; B4 अर्दति; D1.4 लिखति (for गच्छति). —For 13^{ab}, Ś Ñ1 V2 D2.3.12.13 subst.; Ñ2 B1 cont. after 355*; while B2(after 12 [r.]).3 ins. after 12:

348* बाहू प्रगृह्य यो लङ्कां प्रार्थयन्निव तिष्ठति ।

[B3 (marg. also) प्रमथन्; D3 प्रयच्छन् (for प्रार्थयन्).] —Thereafter B3 cont. 347*.

—Ś Ñ1 V2 D1–4.8.12.13 transp. 13^{cd} and 14^{ab}. Ñ2 repeats 13^{cd} after 14^{ab}. B3 reads 13^{cd} in marg. —^{c}) M3 अभिमुखं क्रोधाद्. —^{d}) Ñ2(second time) illeg. for च विजृंभते. Ñ1 V2 यो (for च). Ñ2(first time) B D3.4 निरीक्ष्यते (for विजृम्भते).

14 V3 damaged for 14 (cf. v.l. 11). V1 D0 om. 14^{ab}. Ś Ñ1 V2 D1–4.8.12.13 transp. 13^{cd} and 14^{ab}. —^{b}) Ñ1 V2 -सप्रभः; B2.4 -केशरः (for -संनिभः). —After 14^{ab}, Ś D1–4.8.12.13 ins.; while D0 cont. after 347*:

349* यः पुलिन्दां नदीं रम्यां गिरिं पर्येति चार्बुदम् ।

[D2 पुलिंद-; D8.12 पुलिद्रां (for पुलिन्दां). Ś D8.12 वानरः (for चार्बुदम्).]

—After 14^{ab}, Ñ2 repeats 13^{cd}.

—^{c}) Ś1 Ñ V1.2 B1 D0.1.6–13 [अ]ति- (for [अ]भि-). Ñ2 B1 -संक्रुद्धो; D0 -वेगेन (for -संरब्धो). B2 स्फोटयन्न-भिसंक्रुद्धो; B4 स्फोटयिष्यति संक्रुद्धो; D2 आस्फोटयति सं°; D3 स्फोटयत्यपि सं°; D4 स्फोटयामास पृथिवीं. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 पदे पदे (for पुनः पुनः). —After 14, B2.3(m.) ins.:

350* तारायां जनितो वीरो वालिनः स्वौरसः सुतः ।

15 ^{a}) V1 om. -शब्देन. —^{b}) Ś1 D8 स्वनंत्येव; B3 स्वनयंतीव (hypm.); M5 प्रकंपंते (for स्वनन्तीव). D9–11 M3 प्रदिशो (for [इ]व दिशो). —After 15^{cd}, Ś V D0–4.8.12.13 ins.; while B3 ins. after 22^{cd} (first occurrence):

351* वीरः पद्मसहस्रेण वृतः शङ्कुशतेन च ।

[D4 -सहस्राणां (for °स्रेण). Ś1 D8.12 युतः (for वृतः). Ś B3 शंख- (for शङ्कु-). D3 वा (for च).]

—^{e}) Ś Ñ V B2.3 D0–6.8–13 T2 यु(D5 यौ)वराजो; (for यौवराज्ये). —^{f}) V2 श्रीमान्सर्जति; D11 त्वामाहूयति (for त्वामाह्वयति). —After 15, B3 reads 22^{c} – 24 for the first time, repeating them in their proper place. —After 15, D5–7.9–11 S ins.:

352* वालिनः सदृशः पुत्रः सुग्रीवस्य सदा प्रियः ।
राघवार्थे पराक्रान्तः शक्रार्थे वरुणो यथा ।
एतस्य सा मतिः सर्वा यद्दृष्टा जनकात्मजा ।
हनूमता वेगवता राघवस्य हितैषिणा ।
बहूनि वानरेन्द्राणामेष यूथानि वीर्यवान् । [5]
परिगृह्याभियाति त्वां स्वेनानीकेन दुर्जयः ।
अनु वालिसुतस्यापि बलेन महता वृतः ।
वीरस्तिष्ठति संग्रामे सेतुहेतुरयं नलः ।

[(l. 1) D6 तथा (for सदा). —(l. 3) D7 श्रेष्ठा; G2 पूर्वा (for सर्वा). D5 T1 या (for यद्). —(l. 4) M1 हितैषिणी (for हितैषिणा). —(l. 5) D7 अथ (for एष). G3 यूथप-यूथपः (for यूथानि वीर्यवान्). —(l. 6) M5 संप्रगृह्य (for परिगृह्य). D6 दुर्जयं; D9–11 G3 M5 मर्दितुं; G2 M1.3 संवृतः (for दुर्जयः). ❀ Cv: अनु वालिसुतस्यापि बलेन महता वृतः इति । एतस्योत्तरार्धं 'वीरस्तिष्ठति संग्रामे सेतुहेतुरयं नलः' इत्येतत्. ❀ —(l. 8) M3 सेतुहेतोर्.]

16 Ñ1 om. 16–22^{b}. —^{a}) B3 ये च; D13 जेतुं; T3 एते (for ये तु). Ś2 [अ]विष्टभ्य (for विष्टभ्य). —D13 reads

-G. 6. 2. 22
B. 6. 26. 23
L. 6. 2. 20

एते दुष्प्रसहा घोराश्चण्डाश्चण्डपराक्रमाः ।
अष्टौ शतसहस्राणि दश कोटिशतानि च ॥ १७
य एनमनुगच्छन्ति वीराश्चन्दनवासिनः ।
एष आशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ १८
श्वेतो रजतसंकाशः सबलो भीमविक्रमः ।
बुद्धिमान्वानरः शूरस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ १९
तूर्णं सुग्रीवमागम्य पुनर्गच्छति वानरः ।
विभजन्वानरीं सेनामनीकानि प्रहर्षयन् ॥ २०
यः पुरा गोमतीतीरे रम्यं पर्येति पर्वतम् ।
नाम्ना संकोचनो नाम नानानगयुतो गिरिः ॥ २१
तत्र राज्यं प्रशास्त्येष कुमुदो नाम यूथपः ।
योऽसौ शतसहस्राणां सहस्रं परिकर्षति ॥ २२

erroneously 17^{d} in place of 16^{b}. —^{b}) B_{4} क्ष्वेडंति च; D_{5-7} क्ष्वेलयंति (for क्ष्वेडयन्ति). $Ś_{1}$ $Ñ_{2}$ V B_{3} $D_{0-4.8.12}$ नृत्यंति($Ñ_{2}$ क्ष्वेडंति; B_{3} खेलंति) च हसंति च; B_{2} क्ष्वेडंति स चरंति च. —D_{9-11} om. 16^{c}–17. D_{13} om. 16^{c}–17^{b}. —^{c}) D_{7} आस्थाय (for उत्थाय). V B_{2} D_{1} विजृंभंति; T_{3} विसृज्यंते (for विजृम्भन्ते). —^{d}) D_{2} कोपेन. N_{2} B_{3} D_{7} T_{2} M_{5} हरियूथपाः ; $G_{2.3}$ महता वृताः (for हरिपुंगवाः).

17 $Ñ_{1}$ D_{9-11} om. 17 ; D_{13} om. 17^{ab} (for both, cf. v.l. 16). —^{a}) D_{7} ये तु (for एते). M_{5} तु दुःसहा (for दुष्प्रसहा). $Ś_{1}$ V B_{1} $D_{0-4.8.12}$ राजन् ; $Ś_{2}$ सर्वे; B_{4} D_{7} वीराश् (for घोराश्). —^{b}) $Ś_{1}$ V $D_{0-4.8.12}$ घोराः शब्देन वानराः; $Ś_{2}$ वानरा रक्षसां गणैः ; $Ñ_{2}$ $B_{2.3}$ चंडाश्चंदनवानराः ; $B_{1.4}$ घोराश्चंडाश्च वानराः ; D_{5} $T_{1.3}$ $M_{1.2}$ चंडाश्चंदन(T_{3} °श्चांगद)वासिनः ; G_{1} चंडाश्छंदानुवर्तिनः ; $G_{2.3}$ वानराश्चंडविक्रमाः . —$M_{1.2}$ om. 17^{c}–18^{b}. —^{c}) $Ś_{2}$ शतायुत- ; $D_{2.4}$ दशकोटि- ; G_{1} अष्टादश- ; M_{5} अष्टाशीति- (for अष्टौ शत-). —^{d}) $Ś_{1}$ $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{1.3.8.12}$ कोटी- . G_{1} -युतानि (for -शतानि).

18 $Ñ_{1}$ om. 18 (cf. v.l. 16). $M_{1.2}$ om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). B_{3} reads 18^{ab} twice. —^{a}) Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ यं(Ś $D_{8.12}$ ये) पुरस्कृत्य; B_{1} यं ते समनु- ; B_{2} D_{7} य एनमुप- (for य एनमनु-). $Ñ_{2}$ B_{3}(first time) G (ed.) यत्र(G [ed.]यमे) ते परिसर्पंति; Cr य एकमनुगच्छंति. —^{b}) $Ñ_{2}$ शूराश् ; $D_{5.6}$ T धीराश् (for वीराश्). Ś $D_{8.12}$ -बाहवः; $Ñ_{2}$ V_{1} $D_{0.3}$ -वानराः ; D_{13} -चारिणः (for -वासिनः). V_{2} स्वच्छंदेन च वानराः ; V_{3} वीराश्छंदेन वानराः ; $B_{1.2.3}$ (first time).$_{4}$ $D_{2.4}$ वीराः प्रवरवानराः ; D_{1} वीराः नर्दंति वानराः ; L(ed.) वीराश्च वनचारिणः . ❀ Cv : चन्दनवानराः, चन्दनवनवासाः। ; Cr.t : चन्दनवासिनः। ; Cm.g : चन्दनवासिनः, चन्दनवनवासिनः (Cm °न इति संबन्धः) । Cg adds एते एनं नलमनुगच्छन्तीति संबन्धः। चन्दनवानरा इति पाठे मध्यमपदलोपिसमासः। चन्दनवासिनो वानरा इति. ❀ —After 18^{ab}, Ś $Ñ_{2}$ V $B_{1.2.3}$(after 18^{ab} [first occurrence]).$_{4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ ins. :

353* सुतनुर्नाम यूथेशः सर्ववानरयूथपः ।

[D_{13} सुमंतुर् (for सुतनुर्). $Ś_{1}$ $D_{8.12}$ युद्धेशः (for यूथेशः).]
—Thereafter D_{0} cont. 356*.

—D_{0} om. (hapl.) 18^{c}–26. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ एष ह्युद्यच्छते; $Ñ_{2}$ B उत्सहत्येष ते; V $D_{2.5-7.9-11}$ T $G_{1.2}$ M_{3} Cg.t एषैवाशंसते; $D_{3.13}$ एषो ह्याशंसते; D_{4} एष वाशंसते; Cr as in text (for एष आशंसते). ❀ Cg : एषैवेति सन्धिरार्षः। ; so also Ct. ❀

19 $Ñ_{1}$ D_{0} om. 19 (cf. v.l. 16 and 18 respy.). V_{2} om. 19–22^{b}. —^{a}) D_{4} अयं (for श्वेतो). $B_{1.2.4}$ कांचनतप्तांगः ; B_{3} वै चंद्रसंकाशः (for रजतसंकाशः). —^{b}) $D_{5-7.9-11}$ $T_{1.3}$ M_{3} Cg चपलो (for सबलो). Ś $V_{1.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ चपलो दीर्घकेसरः ; $Ñ_{2}$ B_{3} श्वेतानीकेन यूथपः ; G (ed.) स्वेनानीकेन यूथपः . —After 19^{ab}, B_{3} repeats 10^{c}–12. —^{c}) $D_{4.9}$ बुद्धिवान्. Ś $D_{8.12}$ बुद्धिशांतांत(D_{12} °तातु)रः (for बुद्धिमान्वानरः). $Ñ_{2}$ $B_{1.2.4}$ श्रीमांस् ; B_{3} भीमस् ; M_{3} वीरस् (for शूरस्). D_{5-7} T वानरवरस् (D_{7} T_{3} °श्रेष्ठस्) (for वानरः शूरस्).

20 $Ñ_{1}$ V_{2} D_{0} om. 20 (cf. v.l. 16, 19 and 18). —^{a}) Ś $D_{8.12}$ पुनः ; B_{1} तूष्णीं (for तूर्णं). B_{1} आसाद्य; $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ आगत्य (for आगम्य). $Ñ_{2}$ B_{3} सुग्रीवेण समागम्य(B_{3} °त्य). —^{b}) $M_{1.2}$ वीर्यवान् ; M_{3} सर्वतः ; K (ed.) सत्वरः (for वानरः). —B_{1} om. 20^{cd}. —^{c}) B_{2} शोभयन् ; D_{5} T_{3} विसृजन् ; Cm.g as in text (for विभजन्). Ś $Ñ_{2}$ V_{3} $D_{1.2.4.8.12}$ वानरानीकं; D_{3} वानरबलं (for वानरीं सेनाम्). —^{d}) Ś $Ñ_{2}$ V_{3} $D_{1-3.8.12.13}$ स्व(D_{12} स)बलानि; D_{4} स्वबलं च (for अनीकानि). T_{2} $G_{2.3}$ प्रकर्षयन् ; Cm as in text (for प्रहर्षयन्). D_{6} T_{3} अनीकान्संप्रहर्षयन्.

21 $Ñ_{1}$ V_{2} D_{0} om. 21 (cf. v.l. 16, 19 and 18). —^{a}) Ś $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{2.8.12.13}$ यो नदीं गोमतीं (G[ed.] गौतमीं) रम्यां; B_{3} D_{3} यन्नदी गोमती रम्या; D_{1} यः पिबन्गोमतीं * * ; D_{4} नदीं च गोमतीं रम्यां. —^{b}) $Ñ_{2}$ $B_{1.3}$ गिरिं; B_{4} (m.) ततः (for रम्यं). D_{3} सह्येति; D_{9} पश्यति (for पर्येति). $Ñ_{2}$ illeg. ; $B_{1.3.4}$ चार्बुदं (for पर्वतम्). D_{4} पर्येति च स पर्वतं. —$Ñ_{2}$ om. 21^{cd}. —^{c}) B_{4} यत्र (for नाम्ना). Ś $V_{1.3}$ B_{3} $D_{1-3.8.12}$ संकोचनं; $B_{1.2.4}$ संछेदनो; D_{6} G $M_{1.2.5}$ संकोचको; $D_{7.10.11}$ संरोचनो; D_{9} सरोवरो; L(ed.) संकोपनं (for संकोचनो). —^{d}) B D_{4} -द्विज- (for -नग-). M_{2} -वृतो (for -युतो). Ś $V_{1.3}$ $D_{1.2.8.12.13}$ नाना($Ś_{2}$ °म्ना)-द्विज(D_{1} °मृग)युतं गिरीं; D_{3} नानाद्विजगणायुतं.

22 D_{0} om. 22 (cf. v.l. 18). $Ñ_{1}$ V_{2} om. 22^{ab} (cf. v.l. 16 and 19 respy.). —^{a}) D_{5} T_{1} राजन् ; G_{3} राजा

यस्य वाला बहुव्यामा दीर्घलाङ्गूलमाश्रिताः ।
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः ॥ २३
अदीनो रोषणश्चण्डः संग्राममभिकाङ्क्षति ।
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ २४
यस्त्वेष सिंहसंकाशः कपिलो दीर्घकेसरः ।
निभृतः प्रेक्षते लङ्कां दिधक्षन्निव चक्षुषा ॥ २५
विन्ध्यं कृष्णगिरिं सह्यं पर्वतं च सुदर्शनम् ।
राजन्सततमध्यास्ते रम्भो नामैष यूथपः ॥ २६

G. 6. 2. 34
B. 6. 26. 30
L. 6. 2. 29

(for राज्यं). M3 प्रशास्त्यैष. —^{b}) M5 lacuna from यूथपः up to अभि- in 24^{b}. B वानरः (for यूथपः). —B3 reads 22^{c} – 24 for the first time after 15, repeating them here; while L(ed.) reads 22^{cd} after 347*. —^{c}) Ś V1 D1–4.8.12.13 एष कोटी-(Ś2 D2.4 °टि-); D0 त्रिंशच्छत- (for योऽसौ शत-). D10.11 -सहस्राणि. —^{d}) Ñ2 V1.2 D10.11 सहर्षं; D13 सहस्रैः (for सहस्रं). Ś D8.12 अपकर्षति; B1.2.4 D1.3.4.13 संप्रक(D4.13 °ह)र्षति; G2.3 परिरक्षति; L(ed.) संप्रकर्षते; Cg as in text (for परिकर्षति). —After 22, Ñ2 V2 B1.2.3(second time).4 ins.:

354* नाम्ना नलो महावीर्यो यूथपानां हि यूथपः ।
एतेन सेतुर्बद्धोऽयं विश्वकर्मसुतेन वै ।
समुद्रे चाद्भुतं चैव कृतं येन महात्मना ।
मन्त्री वानरराजस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।

[(l. 1) G (ed.) नीलो (for नलो). B1 महावीरो. B2.4 च (for हि). —Ñ2 V2 B4 om. l. 2–3. —For l. 2–3, cf. 347*. —(l. 2) B2.3 वै (for ऽयं). B3 च (for वै). —(l. 3) B2 कर्म (for चैव). —(l. 4) V2 महाबलपराक्रमः (for the post. half).]

—After 22^{cd} (first occurrence), B3 ins. 351*.

23 D0 om. 23 (cf. v.l. 18). B3 repeats; M5 lacuna for 23 (for both, cf. v.l. 22). B3 (second time) reads from 23 up to l. 1 of 355* in marg. —^{a}) Ñ2 illeg.; B1.2.3(second time).4 D2 केशा; D13 ग्रीवा (for वाला). Ś1 D3.4 -श्यामा; D5 -व्याह्ना (for -व्यामा). Ñ1 V2 B3(first time) यस्येह केशा बहवो. —^{b}) B4 D3–5 T3 G2.3 M Cv दीर्घा; D1 दीक्षा (for दीर्घ-). —^{c}) V1 D2–4.13 नीलाः; V3 moth-eaten (for पीताः). V3 illeg. from सिताः up to -कर्मणः in ^{d}. D6 चैव; D13 दीर्घाः; M1.2 नीलाः (for श्वेताः). Ś D8.12 ताम्रनीलासितश्वेताः; Ñ V2 B1.2.3(both times).4 सिंहस्यैव प्रभांत्येते (Ñ1 V2 B3 विभांत्येते; B2.4 प्रभासंते); D1 ताम्रनीलसिताश्चित्राः. ※ Cr: सिताः श्वेताः । सिताश्च श्वेताश्च सितश्वेताः ।; Cm: सिताश्वेताः, अश्वेता नीलाश्च सिताश्वेताः पीताश्च. ※ —^{d}) Ñ2 V1 B1.3(second time) D7.9–11 घोरदर्शनाः; D1 भीम°; D2.13 °रूपिणः (for घोरकर्मणः).

24 D0 om. 24 (cf. v.l. 18). B3 repeats 24; M5 lacuna up to अभि- in ^{b} (for both, cf. v.l. 22). B3 (second time) reads up to l. 1 of 355* in marg. (cf. v.l. 23). —^{a}) Ś D3.8.12 अदांतो; Ñ V2 B1.2.3 (both times).4 अतीव (for अदीनो). D7.9–11 वानरश् (for रोषणश्). D1 स्थाणुः; D13 चैव (for चण्डः). —^{b}) Ñ2 B1 अभिलाषु(B1 °ष)कः; B2.3 (second time) अभिकांक्षते; B4 स च कांक्षते (for अभिकाङ्क्षति). Ñ1 B3 (first time) संग्रामेष्वनिवर्तिनः. —After 24^{ab}, Ś V1.3 B3 (after the second occurrence of 24^{ab}) D1–4.8.12.13 ins.; while Ñ2 B1.4 ins. l. 1 only after 12:

355* वेगवान्नाम लङ्केश सुग्रीवस्य सखा बली ।
कोटीशतसहस्राणां सहस्रेणाभिसंवृतः ।

[B3 reads l. 1 twice (first time in marg.). —(l. 1) Ñ2 B1.4 D3.4 विजयो; B3 (second time) केशरी (for वेगवान्). B3 (both times) महाबली; G(ed.) यथा बली (for सखा बली).]

—Thereafter Ñ2 B1 cont. 348*.

—Ñ2 illeg. for 24^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 एषोपि; B1.3 (both times) एष च; D2 एषोथ; D13 एकोथ (for एषैव). B2 उत्सहते; B4 चाशंसते; D4 [ए]व शंसते; M2 [ऽ]प्याशंसते; M5 आशंसते (for [ए]वाशंसते). V3 ए*****ते. —^{d}) D2 धर्षितुं (for मर्दितुम्).

25 D0 om. 25 (cf. v.l. 18). —^{b}) V2 वानरो; B1 करालो; B2.4 चपलो (for कपिलो). D5 T1.3 M3 दीर्घलोचनः; D6 T2 °दर्शनः; M5 °केसरी (for °केसरः). —^{c}) Ñ2 **तः (illeg.); V2 G1.2 M1.3 निभृतं; B3 निकृतः; B4 नि** (for निभृतः). B1 प्रेक्षते मर्दितुं लंकां. —D7 reads ^{d} in marg. —^{d}) Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 अभिगर्जन्पुनः पुनः(Ñ1 V2 B1–3 °न्मुहुर्मुहुः); B4 अभिषि*न्मुहुर्मुहुः.

26 D0 om. 26 (cf. v.l. 18). —^{a}) Ś V1.3 B4 D1–4.8.12.13 एष; Ñ1 V2 B3 (*sup. lin.* also as in text) जंबूं (for विन्ध्यं). Ś D8.12 कृत्स्नं; D2.13 M3 कृष्णं; D3 सह्यं; D4 वास्तं (for कृष्ण-). Ñ1 V2 B3 (*sup. lin.* also as in text) कृष्णवर्तीं (for °गिरिं). D3 चैव; D8 सत्यं (for सह्यं). —^{b}) D2 तं (for च). G(ed.) चारुदर्शनं. —^{c}) B3 (*sup. lin.* also as in text) गर्जन् (for राजन्). —^{d}) B2.4 गयो (for रम्भो). D9–11 G (ed.) स रंभो (D11 संरंभो; G [ed.] पर्वतो) नाम (for रम्भो नामैष). Ñ1 V2 B3 वानरः (for यूथपः). —After 26, V1 D1.2.4.13 ins. 356*.

G. 6. 2. 35
B. 6. 26. 30
L. 6. 2. 31

शतं शतसहस्राणां त्रिंशच्च हरियूथपाः ।
परिवार्यानुगच्छन्ति लङ्कां मर्दितुमोजसा ॥ २७
यस्तु कर्णौ विवृणुते जृम्भते च पुनः पुनः ।
न च संविजते मृत्योर्न च यूथाद्विधावति ॥ २८
महाबलो वीतभयो रम्यं साल्वेयपर्वतम् ।
राजन्सततमध्यास्ते शरभो नाम यूथपः ॥ २९
एतस्य बलिनः सर्वे विहारा नाम यूथपाः ।
राजञ्शतसहस्राणि चत्वारिंशत्तथैव च ॥ ३०
यस्तु मेघ इवाकाशं महानावृत्य तिष्ठति ।
मध्ये वानरवीराणां सुराणामिव वासवः ॥ ३१
भेरीणामिव संनादो यस्यैष श्रूयते महान् ।
घोरः शाखामृगेन्द्राणां संग्राममभिकाङ्क्षताम् ॥ ३२

27 Ś Ñ1 V2 D8.12 om. (hapl.) 27–29. —^{a}) V1 D0.1.13 एतं; D2.4 एवं (for शतं). D13 त्रिंशत्-; L (ed.) हरि- (for शत-). V1 B1.2.4 D0.1.4.6.7.13 T2 G2.3 M5 -सहस्राणि. —^{b}) V1 B4 D2 त्रिशतं (for त्रिंशच्च). B2.4 D10.11 हरिपुंगवाः. —For 27^{ab}, V3 B3 D3 subst.; while V1 D0 (cont. after 353* owing to omission).1.2.4.13 ins. after 26:

356* त्रिंशच्छतसहस्राणि वानराणां शतानि च ।

[V1 -सहस्राणां. V3 illeg.; D0 शतान्ययं; G (ed.) महौजसां (for शतानि च).]

—After 27^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

357* यमेते वानरा घोराश्चण्डाश्चण्डपराक्रमाः ।

[Cf. 17^{ab}. D6 क्षमंते; D7 यस्यैते; D9–11 यं यांतं (for यमेते). D5 T G1 M शूराश्; D6 सर्वाश् (sic) (for घोराश्).]

—^{c}) V3 illeg. for परिवार्यानु-. Ñ2 वीर्यवंतो (for परिवार्य).

28 Ś Ñ1 V2 D8.12 om. 28 (cf. v.l. 27). —^{a}) Ñ2 च (for तु). G1 कर्णं (for कर्णौ). —V3 illeg. after कर्णौ up to च in ^{b}. B1 शैलांबुदनिभो; B2 शैलसमोच्छ्रायो; B4 शैलस्वर्गनिभो; M5 कर्णौ विवृण्वंस्तु (for कर्णौ विवृणुते). —^{b}) D3 लभते; D13 गर्जते (for जृम्भते). Ñ2 B2 G2.3 भूय (Ñ2 रूप)श्चापि विजृंभते; B1.4 वृक्षमुत्पाट्य तिष्ठति; B3 यश्चापि च विजृंभते. —Ñ2 transp. 28^{cd} and 29^{ab}. —^{c}) D6 T2 M5 स च; D7.9–11 न तु; Cr as in text (for न च). D6.9 (sic) T2 M5 नोद्विजते; G2 संविजितो; Cr.m.g.k.t as in text (for संविजते). Ñ2 V1.3 B D0–4.13 न च संहरते दृष्टिं. —^{d}) D7.9–11 Ct सेनां; M3 युद्धाद् (for यूथाद्). Ñ2 B निवर्तते; D7.9–11 M5 प्र° (for विधावति). D2 यूथान्धावति हर्षयन्. —After 28, D5–7.9–11 S ins.:

358* प्रकम्पते च रोषेण तिर्यक्च पुनरीक्षते ।
पश्यन्लाङ्गूलमपि च क्ष्वेडत्येष महाबलः ।

[(l. 1) D6 प्रकंपति. G2 रोमाणि (for रोषेण). G3 पुनरुदीक्षते (for च पुनरीक्षते). —(l. 2) D7.9–11 पश्य लांगूलविक्षेपं (D7 °पैः) (for the prior half). D5.6 T1.3 M3 क्ष्वेलते च (for क्ष्वेडत्येष). T1 पुनः पुनः (for महाबलः).]

29 Ś Ñ1 V3 B3 D8.12 om. 29 (for all except B3, cf. v.l. 27). Ñ2 transp. 28^{cd} and 29^{ab}. —^{a}) Ñ2 V1.3 B1.2 D0.2.4.13 महाभये; B4 महाभयाद्; D1 महाकायो; D3 महारूपो; D6 T2 G1 M1.2.5 महाजवो; D9 महातेजो; D10.11 महौजसा (for महाबलो). D3 महातेजा; D6 T2 जितभयो; G (ed.) [ऽ]तीतभयो (for वीतभयो). —^{b}) V3 illeg. for रम्यं साल्वेय-. V1 पार्श्वं च; D1.4 शाल्वेय-; D2 शाल्वेष-; D3 शाल्ह्रष-; D5.6 T2 सांत्वेव- (T2 °य-); D9 सह्येष-; D13 सत्वेष-; L (ed.) साल्वैस- (for साल्वेय-). Ñ2 B2 G (ed.) रमते (G [ed.] वसते) चंद्रपर्वते; B1 मेरुशृंगं गिरिं तथा; B4 मेरुसार्धगिरिंस्तथा. —^{c}) Ñ2 B3 G (ed.) वानरो ह्ये (G [ed.] °रश्चै)ष नृपते. —^{d}) V1.3 हनूमान्नाम; B1 गयो नामैष; B4 गवाक्षो नाम; D0–4.13 हरो नामैष; M1 शरभो नामैष (hypm.) (for शरभो नाम).

30 ^{a}) D3 एते च (for एतस्य). B2 [अ]नुचराः (for बलिनः). —^{b}) Ś V1.3 D0.3.4.8.12 वानराः (for यूथपाः). Ñ1 V2 B2.4 वानरा (B4 महांतो) वै महाबलाः; D1.13 G1 M5 विह (D13 M5 °हा)रो नाम वानरः (G1 M5 यूथपः); D2 विहरंतो हि वानराः; G (ed.) वानराः सहचारिणः. —^{d}) Ś V1.3 D0–4.8.12.13 शतानि च; B2 प्रमाणतः; M1.2 तथैकतः; Cm as in text (for तथैव च). Ñ1 V2 B1.4 प्र (B1 अ)युतान्यर्बुदानि च; Ñ2 illeg.; B3 पद्मानामर्बुदानि च. ❀ Cv: तथैकत इत्येतदुत्तरेण यस्त्वित्यनेन संबध्यते ।; Cr: चत्वारिंशत्तथैव चेति पाठः। तथैकत इति पाठे एतदुत्तरशेषः. ❀ —After 30, Ś V1.3 B1 D0–4.8.12.13 read 39^{cd}.

31 ^{a}) D3 मध्य (sic) (for मेघ). V3 damaged from काशं up to सुरा in ^{d}. B4 समाकाशं; D4.13 इवाकाशे. —^{b}) Ś1 V1 बहु च; Ś2 D0–4.8.12.13 बहुधा; Ñ V3 B महद् (for महान्). T2 श्चाप्लुत्य (for आवृत्य). L (ed.) बहु धाव्र (°व ?)ति. G (ed.) विष्ठति (for तिष्ठति). —^{c}) B3 मुख्ये (for मध्ये). Ś V1 D0–4.8.12.13 -कोटीनां; Ñ V2 B -सिंहानां (for -वीराणां).

32 ^{a}) Ñ1 गिरीणाम्; D0 हरीणाम् (for भेरीणाम्). B2 संवादो (for संनादो). —^{b}) Ś Ñ1 V1.2 B D0–3.8.12 यत्र; D4 यश्च; D13 om. (for यस्य). D8 [ए]व (for [ए]ष). V2 om. from महान् up to 35^{b}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V3 D0.1.6.7.9–13 T1.2 G1.2 Cm घोषः; Ñ1 B एष (for घोरः). D3 L (ed.) शाखामृगेंद्रोसौ (L [ed.]°यं). ❀ Cr: घोषः शाखामृगेन्द्राणामिति पाठः. ❀ —^{d}) V1.3

एष पर्वतमध्यास्ते पारियात्रमनुत्तमम् ।
युद्धे दुष्प्रसहो नित्यं पनसो नाम यूथपः ॥ ३३
एनं शतसहस्राणां शतार्धं पर्युपासते ।
यूथपा यूथपश्रेष्ठं येषां यूथानि भागशः ॥ ३४
यस्तु भीमां प्रवल्गन्तीं चमूं तिष्ठति शोभयन् ।
स्थितां तीरे समुद्रस्य द्वितीय इव सागरः ॥ ३५
एष दर्दरसंकाशो विनतो नाम यूथपः ।
पिबंश्चरति पर्णाशां नदीनामुत्तमां नदीम् ॥ ३६
षष्टिः शतसहस्राणि बलमस्य प्लवंगमाः ।
त्वामाह्वयति युद्धाय क्रथनो नाम यूथपः ॥ ३७

G. 6. 2. 47
B. 6. 26. 42
L. 6. 2. 40

$D_{1.3}$ अभिकांक्षति; D_{13} °कांक्षिणां; T_3 °कांक्षितुं (for अभिकाङ्क्षताम्). $\tilde{N}_1$ B महात्मा महतां पतिः(B_2 महतामपि); $\tilde{N}_2$ G (ed.) बले(G[ed.] एष) संग्रामकांक्षिणां. —After 32, Ś $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ $D_{0.2.8.12.13}$ ins. :

359* एष पर्वतसंकाशश्चपलः क्रोधनो हरिः ।

[D_2 केसरी (for क्रोधनो).]

33 V_2 om. 33 (cf. v.l. 32). —^{a}) Ś $D_{0.2.8.12.13}$ रम्यं (for एष). $\tilde{N}_2$ B_1 तं महीधरम् (for एष पर्वतम्). —^{b}) V_1 $B_{2.4}$ D_9 पारिपात्रम्; D_4 °वाद्यम्; D_6 °जातम् (for पारियात्रम्). $\tilde{N}_1$ B_{2-4} महाकपिः (for अनुत्तमम्). —^{c}) L (ed.) दुष्प्रमदो (for °सहो). $\tilde{N}_1$ $B_{2.3}$ अप्रकंप्यमना (for युद्धे दुष्प्रसहो). Ś V_1 $D_{0-4.8.12.13}$ राजन् (for नित्यं). —^{d}) B_2 शरभो (for पनसो). —After 33, $\tilde{N}_1$ B_3 ins.; while B_2 ins. after 34^{ab} :

360* एष सेनापतिः पूर्णः कोटिभिस्तिसृभिर्वृतः ।
य एष कपिसेनाग्रं हर्षयन्भाति वानरः ।

[(l. 1) B_2 दशभिर् (for तिसृभिर्). B_3 युतः (for वृतः). —(l. 2) B_3 यत्रैष (for य एष).]

—Thereafter B_2 reads 37^{ab} (followed by 363*).

34 V_2 om. 34 (cf. v.l. 32). $\tilde{N}_1$ om. $34-35^b$. G_2 repeats 34^{ab} after 36^{ab}. —^{a}) $B_{2.3}$ शतं; $D_{4.13}$ एतं; $D_{6.8}$ एवं (for एनं). $D_{0.1.3.6}$ T_2 G_3 -सहस्राणि (for °णां). —^{b}) B_3 सप्ततिः; $M_{1.2.5}$ सहस्रं (for शतार्धं). B_2 G(ed.) उपास्ते यं प्लवंगमाः(G [ed.] °मं). —After 34^{ab}, B_2 ins. 360*. —B_2 om. 34^c-35^b. —^{c}) D_{13} -समा (for -श्रेष्ठं). —D_0 om. (hapl.) 34^d-40^c. —^{d}) B_3 अनुयांति महाबलं. —For 34, $\tilde{N}_2$ $B_{1.4}$ subst. :

361* शतं शतसहस्राणि दशकोट्यश्च विंशतिः ।
अनुयान्ति महात्मानं वानराणां महौजसाम् ।
[(l. 1) $\tilde{N}_2$ -सहस्राणां.]

—Thereafter B_1 reads 38^{ab}. —After 34, B_3 ins. 367*.

35 D_0 om. 35; $\tilde{N}_1$ V_2 B_2 om. 35^{ab} (for all, cf. v.l. 32 and 34). B_3 om. 35–36. B_1 reads 35–36 (including 362* and 363*) in marg. —^{ab}) Ś $D_{8.12}$ श्रीमान्; D_{13} धीमान् (for भीमां). Ś $V_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ अधिष्ठाय; D_7 प्रबलां च; G_1 प्रगर्जंतीं; $M_{1.2}$ प्रवल्गांस्तु; M_5 प्रतिबलां; Cg as in text (for प्रवल्गन्तीं). $M_{1.2}$ नंदयन् (for शोभयन्). $\tilde{N}_2$ $B_{1.4}$ यस्तु भीमवरां सेनां वानराणां प्रकर्षति. —$\tilde{N}_1$ V_2 read 35^c-36^b after 376*. B_3 reads 35^c-36^b after 380*. —^{c}) Ś $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.6-8.12.13}$ $G_{2.3}$ M_5 स्थितस् (for स्थितां). D_4 समुद्रस्य (for समुद्रस्य). —^{d}) $\tilde{N}_2$ B_1 G_2 भास्करः (for सागरः). $T_{2.3}$ द्वितीयमिव सागरं.

36 B_3 D_0 om.; B_1 reads in marg. 36 (for all, cf. v.l. 34 and 35). $\tilde{N}_1$ V_2 read 35^c-36^b after 376*. B_3 reads 35^c-36^b after 380*. —^{a}) Ś $V_{1.3}$ $D_{1-4.8.9.12.13}$ मंदर-; $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{2.3}$ दुर्धष- (sic); B_4 D_6 दुर्धर-; $D_{5.7.10.11}$ T दर्दुर-; Cg as in text (for दर्दर-). $\tilde{N}_2$ B_1 एष दर्दु($\tilde{N}_2$ दुर्ध)रमध्यास्ते. —^{b}) D_1 विनयो (for विनतो). —After 36^{ab}, G_2 repeats 34^{ab}. V_2 om. from 36^c up to 6.18.8. $\tilde{N}_1$ B_3 om. 36^{cd}. —^{c}) Ś $V_{1.3}$ $B_{1.4}$ $D_{2-4.8.12.13}$ चरन्पिबति; $\tilde{N}_2$ B_2 नदीं पिबति; D_1 चरंस्तिष्ठति (for पिबंश्चरति). Ś $\tilde{N}_2$ $B_{1.4}$ $D_{2.13}$ T_3 G M_3 Cg पर्णासां; $V_{1.3}$ पयसां; D_6 पनसां; D_9 वीरोयं; $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ यो वेणां; T_2 षण्मासां; M_5 पर्णातां (for पर्णाशां). ❀ Ck : पिबंश्चरति यो वेदिमिति पाङ्कः . ❀ —^{d}) B_4 उज्वलां; G_2 उत्तरां (for उत्तमां). $\tilde{N}_2$ B_2 कोटिभिर्दशभिर्वृतः. —After 36, $\tilde{N}_2$ B_1(marg.)$_{.2.4}$ ins. :

362* य एष रविताम्राक्षो हरिः संध्याभ्रलोचनः ।

[B_1 om. य (subm.). G (ed.) त्वसौ (for एष). B_1 चाति- (for रवि-). B_4 -संकाशो (for -ताम्राक्षो). G(ed.) संरक्त- (for संध्याभ्र-). B_2 संख्यात्रिलोचनः (sic).]

—Thereafter B_1 cont. (on marg.) 363*.

37 Before 37, B_3 reads 40^{cd}. V_2 D_0 om. 37 (cf. v.l. 36 and 34 respy.). B_1 om.; B_2 reads 37^{ab} (followed by 363*) after 360*. —^{a}) $\tilde{N}$ V_1 $B_{2.3}$ $D_{1-3.6.13}$ षष्टिं; B_4 शतं (for षष्टिः). $Ś_2$ $D_{1-3.8.12.13}$ G_1 -सहस्राणां; Cg as in text (for -सहस्राणि). —^{b}) D_3 वानराणां (for बलमस्य). Ś $V_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ वनौकसां; $\tilde{N}_2$ महात्मनः (for प्लवंगमाः). $\tilde{N}_1$ B_{2-4} हरीणां संप्रकर्षति; D_7 वानरास्ते महाबलाः. —After 37^{ab}, $\tilde{N}$ B_{2-4} ins.; while B_1 cont. (marg.) after 362* :

363* य एष गृह्य महतीं शिलां नीलाभ्रसंनिभाम् ।

[$\tilde{N}_2$ स (for य). $\tilde{N}_1$ $B_{2.3}$ एष प्रगृह्य (for य एष गृह्य). B_2 नीलांभ-.]

G. 6. 2. 48
B. 6. 26. 43
L. 6. 2. 41

यस्तु गैरिकवर्णाभं वपुः पुष्यति वानरः ।
गवयो नाम तेजस्वी त्वां क्रोधादभिवर्तते ॥ ३८
एनं शतसहस्राणि सप्ततिः पर्युपासते ।
एष आशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ ३९
एते दुष्प्रसहा घोरा बलिनः कामरूपिणः ।
यूथपा यूथपश्रेष्ठा येषां संख्या न विद्यते ॥ ४०

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

—B2 om. 37^c – 38^b. —^{c}) Ñ1 B3 समाह्वयति. M5 युद्धार्थे (for युद्धाय). Ś D8.12 युद्धेनाह्वयते ह्येष; V1.3 युद्धाय त्वरते चैष; D1–4.13 युद्धायाह्वयति (D1.2.13 °ते) त्वेषं; G (ed.) युद्धायाह्वयते त्वां हि. —^{d}) Ś Ñ1 V1 B3 D4.7.8.12 M3 Cm.g क्रोधनो; B1 कंपनो; T3 क्रमनो; Ck.t as in text (for क्रथनो). B4 यूथपानां च; D2 ऋक्षाणामथ (for क्रथनो नाम). Ś1 Ñ B3 D1.3.4.8–12 T1 वानरः (for यूथपः). —After 37, D5–7.9–11 S ins.:

364* विक्रान्ता बलवन्तश्च यथायूथानि भागशः ।

[T2 एषां; G1.3 येषां; G2 M2.5 यस्य (for यथा-). ꣸ Cg : उत्तरार्धे अस्येत्यध्याहार्यम् । यथायूथानि यथायूथम् । अमभावश्छान्दसः । भागशः भागत्वेन स्थिताः वानराः विक्रान्ता बलवन्तश्चेति योजना. ꣸]

38 V2 D9 om. 38 (cf. v.l. 36 and 34 respy.). B2 om. 38^{ab} (cf. v.l. 37). B1 reads 38^{ab} after 361*. —^{a}) D2 यस्य (for यस्तु). Ś D8.12 -वर्णाभो; Ñ1 B3 -चूर्णाभं; D2 -संकाशं; T3 -पर्णाभो (for -वर्णाभं). —^{b}) D2 पश्यसि (for पुष्यति). V1.3 D1–4.13 वीर्यवान्; M5 शोभनं (for वानरः). Ś D8.12 वपुषा चातिवीर्यवान्. —After 38^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

365* अवमत्य सदा सर्वान्वानरान्बलदर्पितान् ।

[G2.3 ततः (for सदा). D6.7.9–11 M1.2 बलदर्पितः.]
—^{c}) B4 नामतो योद्धा (for नाम तेजस्वी). —^{d}) Ś V1.3 D1–4.8.12.13 क्रुद्धस्त्वाम्; M5 त्वां रोषाद् (for त्वां क्रोधाद्). Ś2 उपसर्पति; V1.3 अभिकांक्षति; D9 अतिवर्तते (for अभिवर्तते). —After 38, Ñ B1.2.4 D13 G2 ins.; while G3 ins. after 40:

366* दश कोटिसहस्राणि दश कोटिशतानि च ।
हरीणां यमुपासन्ति चपलानां महौजसाम् ।

[(l. 1) Ñ2 illeg.; B1 G2 एनं शत-; B2 दश कोटी-; B4 G3 शतं शत- (for first दश कोटि-). B4 -सहस्राणां. B1.2.4 कोटी- (for second कोटि-). B4 -शतं तथा (for -शतानि च). —After l. 1, Ñ2 ins.:

366(A)* यूथपा यूथपश्रेष्ठमनुयान्ति महाबलम् ।

[Cf. 40^{cd}.]

—(l. 2) B4 यमुपास्ते तु; G2.3 यूथपाः संति (for यमुपासन्ति). Ñ1 D13 उपासं(D13 °स)ते हरीणां यं; Ñ2 उपास्यते हरीणां च; G (ed.) उपासते यं हरीणां (for the prior half). G2.3 बलिनां च (for चपलानां).]

—Thereafter Ñ1 cont. l. 5–8 of 368*; B2.4 cont.; B1 ins. after 39^{ab}; whereas B3 ins. after 34:

367* त्वामुत्सहति संग्रामे जेतुं परपुरंजयः ।

[B3 श्रीमन्महति.]

—Thereafter B cont. 368*.

39 V2 D9 om. 39 (cf. v.l. 36 and 34 respy.). Ñ1 B2.4 om. 39–40. G2 om. 39^{ab}. —^{a}) Ś1 D6 एवं; Ñ2 D3 शतं; D13 एतं (for एनं). Ś Ñ2 V1.3 B3 D1–4.8.12.13 -सहस्राणां. —^{b}) V1.3 वानराः; D3 सेवार्थं (for सप्ततिः). B1 परिवार्यते.—After 39^{ab}, B1 ins. 367*. —Ñ2 B3 om. 39^c – 40^b. Ś V1.3 B1 D0–4.8.12.13 read 39^{cd} after 30. —^{c}) Ś D0.3.8.12.13 एषोप्याशंसते; V1.3 D2.4–7.9–11 T G M3 एषैवा°; B1 एते चा°; M5 एक आ° (for एष आशंसते).

40 Ñ1 V2 B2.4 om. 40 (cf. v.l. 36 and 39). D9 om. 40^{abc} (cf. v.l. 34). Ś Ñ2 V1.3 B1.3 D1–4.8.12.13 om. 40^{ab} (for Ñ2 B3, cf. v.l. 39). —^{a}) T3 ते तु (for एते). D7.9–11 वीरा (for घोरा). —^{b}) D9 घोरा वै कामरूपिणः; D10.11 येषां संख्या न विद्यते. —B3 reads 40^{cd} before 37. —^{c}) Ś Ñ2 V1.3 B1.3 D1–4.7.8.12.13 T3 -श्रेष्ठम् (for -श्रेष्ठा). —^{d}) Cg एषां (for येषां). Ś Ñ2 V1.3 B1.3 D0–4.8.12.13 अनु(B1 उप)यांति महाबलं; D5–7.9–11 T G M3 ये(D10.11 ते)षां यूथानि भागशः. ꣸ Ck : अत्र सर्गमविच्छिन्दन् । नेदं युक्तम् । वृत्तभेदाभावादेकप्रकरणत्वाच्च. ꣸ —After 40, Ś Ñ2 V1.3 D0–4.8.12.13 ins.; Ñ1 cont. l. 5–8 after 366*; while B cont. after 367*:

१८

तांस्तु तेऽहं प्रवक्ष्यामि प्रेक्षमाणस्य यूथपान् ।
राघवार्थे पराक्रान्ता ये न रक्षन्ति जीवितम् ॥ १
स्निग्धा यस्य बहुव्यामा वाला लाङ्गूलमाश्रिताः ।
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः ॥ २
प्रगृहीताः प्रकाशन्ते सूर्यस्येव मरीचयः ।
पृथिव्यां चानुकृष्यन्ते हरो नामैष यूथपः ॥ ३

G. 6. 3-4
B. 6. 27. 3
L. 6. 3. 3

368* इमे महाराज महापराक्रमाः
कपिप्रवीरास्तव येऽनुकीर्तिताः।
विवृद्धदर्पा बलिनः सुदुर्जया
रणे समग्रैरपि देवदानवैः।
तद्वानरं सैन्यमुदीक्ष्य भीमं [5]
बलं च वीर्यं च समीक्ष्य तेषाम्।
श्रुत्वा च संख्यां च ततः स राजा
विषण्णरूपोऽभवदल्पबुद्धिः।

[(l. 1) Ś2 महाप्रभावाः; B कपिप्रवीरास् (for महापराक्रमाः). —(l. 2) D13 त्वयि (for तव). Ñ2 V3 तु (V3 च) कीर्तिताः; V1 प्रकीर्तिताः (for ऽनुकीर्तिताः). B तव प्रधाना हि (B1 °स्तु; B4 °श्च) मया प्र (B2 सु; B4 °नु) कीर्तिताः. —(l. 3) B3 प्रवृद्ध- (for विवृद्ध-). D2.13 -कोपा (for -दर्पा). —(l. 4) V1.3 समर्था; D1 समस्तैर्; D13 समग्रे (for समग्रैर्). V3 ह्यपि; D13 [ऽ]पि च (for अपि). —(l. 5) Ś2 वानर- (for वानरं). Ś2 lacuna for सैन्यमुदीक्ष्य भीमं. D0 तीव्रं (for भीमं). Ñ B उदारसत्त्वं (B2.4 °भीमं) (for उदीक्ष्य भीमं). —(l. 6) D3 (marg.) सर्वं (for वीर्यं). D0 समुदीक्ष्य; D3 प्रसमीक्ष्य (for च समीक्ष्य). —(l. 7) Ñ2 D13 तु; B2 [अ]थ; D4 [अ]पि (for first च). D2 तेषां (for संख्यां). Ñ1 B1.4 संख्यां च श्रुत्वा (by transp.); V3 प्रभावसंख्ये (for श्रुत्वा च संख्यां). V3 B3 D0 तु (for second च). Ñ2 B2 कथितां (for च ततः). D13 transp. second च and स. —(l. 8) Ñ B1-3 D2.13 विवर्ण- (for विषण्ण-). B4 -दर्पो (for -रूपो). D3 अल्पमूर्तिः.]

—After 40, G3 ins. 366*.

Colophon. V2 om. colophon (cf. v.l. 36). —*Kāṇḍa name*: Ś2 Ñ V1 B D8.13 लंकाकांडे; D0.4 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś1 Ñ1 B3 D2.3 (also in marg. सारणवचनं).4.12.13 अनीकदर्शनं (Ñ1 D4.13 °नः); Ś2 Ñ2 B1 D8 वानरानीकदर्शनं; V1.3 D0 अनीकवर्णनं (V1 D0 °नः); B2 वानरप्रेक्षणं; B4 वानरप्रशंसा; D1 सैन्यदर्शनः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 B2 D0-2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ V1.3 B1.3.4 D3.8.9 2; D5-7.10.11 T1.3 G M 26; T2 25. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

18

Before 1, B1.3 ins.:

369* वानरस्य वचः श्रुत्वा शुको वचनमब्रवीत्।

[B3 सारणस्य (for वानरस्य).];

D1 ins.: सारण उवाच; while D4 ins.:

370* सारणोऽथ पुनर्वाक्यं रावणं प्रत्यभाषत।

1 V2 om. 1-8 (cf. v.l. 6.17.36). —[a]) Ś Ñ1 V3 B D1.2.8.12.13 हंत; D3.4 अहं (for तांस्तु). Ś Ñ1 D1-4.7-13 सं- (for ऽहं). Ñ2 V1 D0 हंत ते कथ (D0 वर्ण) यिष्यामि. —After 1[a], Ñ1 B3 ins.:

371* अनीकान्यनुसर्वशः।
वानरान्योधमुख्यांश्च.

[(l. 1) B3 सैनिकान्यनुपूर्वशः.]

—[b]) Ś2 प्रेक्ष्यमाणश्च; D13 प्रमाणेन च; M5 प्रेक्ष्य रामस्य (for प्रेक्षमाणस्य). Ñ B पुनरन्यान्वनौक (Ñ2 °न्महौज) सः. —[c]) D0 दानवार्थे- (for राघवार्थे). M1.2 परिक्रांता (for पराक्रान्ता). ❀ Ck: ये इति पदम्. ❀ —After 1, Ñ1 ins. 373*.

2 V2 om. 2 (cf. v.l. 1). Ñ1 om. (hapl.) 2-3. B3 repeats 2 (preceded by 374*) after 4[ab] (first occurrence). —[a]) Ś D0.4.12 ऊर्ध्वा; Ñ2 B (B3 both times) D2 ऊर्ध्वं; V1.3 D1.3.8 दीर्घा; D13 मूर्ध्नि; T3 सिद्धा; Cr.k.t as in text (for स्निग्धा). D1 -श्यामा; D13 -व्याला (for -व्यामा). ❀ Ck: स्निग्धा इत्यादि समुपस्थित इत्यन्तं हरिविषयम्।; Ct: स्निग्धा इत्यादि हरिवर्णनमिति कतकः। तारस्येत्यन्ये. ❀ —[b]) Ñ2 B1-3 (B3 both times) D10.11 दीर्घ-; B4 दीर्घा; D0.8 T3 व्याला (sic); D3 वामा (for वाला). —[c]) Ñ2 V1 B (B3 first time) D3 ताम्रनीलाः (B1 °पीताः); V3 रक्ता नीलाः; B3 (second time) D0.1.4.13 T3 ताम्रा नीलाः (T3 सिताः) (for ताम्राः पीताः). T3 सित- (for सिताः). B (B3 first time) केशाः; D7 कृष्णाः; D13 रक्ताः; M1.2 नीलाः (for श्वेताः). Ś1 D2.3.12 ताम्रनीलासितश्वेत- (D2.12 °ता); Ś2 ताम्रा नीलासिताः श्वेता. —[d]) Ś D0.2.3.12 हरिता; D13 कुंचिता (for प्रकीर्णा). B (B3 both times) M5 -दर्शनाः; D8 -रूपिणः (for -कर्मणः). —After 2 (r.), B3 reads 3[ab] and after 2 (first occurrence) reads 3[cd].

3 V2 om. 3 (cf. v.l. 1). Ñ1 om. 3 (cf. v.l. 2). B3 reads 3[ab] after 2 (r.) and 3[cd] after 2 (first occurrence) for the first time, repeating st. 3 in its proper place. —[a]) Ś D0-2.4.8.12.13 विप्रकीर्णाः; V1.3 प्रकीर्णाश्च; D3 प्रकीर्णाः सं- (for प्रगृहीताः). Ñ2 B

G. 6. 3. 4
B. 6. 27. 4
L. 6. 3. 3

यं पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ।
द्रुमानुद्यम्य सहिता लङ्कारोहणतत्पराः ॥ ४
एष कोटीसहस्रेण वानराणां महौजसाम् ।
आकाङ्क्षते त्वां संग्रामे जेतुं परपुरंजय ॥ ५

नीलानिव महामेघांस्तिष्ठतो यांस्तु पश्यसि ।
असिताञ्जनसंकाशान्युद्धे सत्यपराक्रमान् ॥ ६
नखदंष्ट्रायुधान्वीरांस्तीक्ष्णकोपान्भयावहान् ।
असंख्येयाननिर्देश्यान्परं पारमिवोदधेः ॥ ७

(B3 both times) पृथिवीमभिभाषंते. —^{b}) B3 (first time) D9 [ए]व (for [इ]व). —B1 om. from 3^{c} up to l. 1 of 373*. —^{c}) D7 पृथिवीं (for पृथिव्यां). B3 (first time) वासवप्रख्यस् (for चानुकृष्यन्ते). Ñ2 B4 कर्षति महतीं (B4 °तीव महीं) कृत्स्नां; B2.3 (second time) कर्षन्निव महीं हृष्टो. —^{d}) B2.3 (first time) D7.10 G1.3 M5 तारो; G2 दारो; Cm.g.k.t as in text (for हरो). G1 स; Cm.g.t as in text (for [ए]ष). B3 (second time) D9-11 वानरः (for यूथपः). —For 3^{cd}, Ś V1.3 D0-4.8.12.13 subst.; while B3 cont. after 373* (first occurrence):

372* पृथिव्यां विश्रुतः शूरो दधिवक्त्रेति यूथपः ।

[Ś D0.8.12 दिव्या (D0 दध्या) स्य इव (D0.12 °ति); D2.3 हरो ना (D3 °र्नि) मैष (for दधिवक्त्रेति). V3 B3 दधिवक्त्रः प्रतापवान् (B3 °वक्त्रो महासुरः); D13 दध्यास्य इति विश्रुतः (for the post. half).]

—Thereafter B3 reads 24^{cd} and 4^{ab} for the first time, repeating both in their proper place.

—After 3, Ñ (Ñ1 after 1 owing to omission) B1 (after 3^{ab} due to omission).2.3 (reads for the first time after 3^{cd} [first occurrence], repeating after 3 [r.]).4 ins.:

373* यस्यैते हेमकपिलाः केशा दीप्ताग्निसंनिभाः ।
स एष दूरतो भाति शालकूट इवोच्छ्रितः ।
यस्य रोमाणि शोभन्ते सूर्यस्येव मरीचयः ।
श्यालो वानरराजस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।

[B1 om. l. 1. —(l. 2) Ñ1 B1.3 (second time) य (for स). B4 शरभो (for दूरतो). Ñ2 एष दूरगतो भाति (for the prior half). Ñ1 B2 गिरिकूट (Ñ1 °रूप-); B1 सानुकूट; G (ed.) शालिकूट (for शालकूट). Ñ1 B3 (second time) -समुच्छ्रितः. —(l. 3) B3 (second time) अर्कस्य (for सूर्यस्य). G (ed.) गभस्तयः (for मरीचयः). —B3 repeats l. 4 after 3^{ab} (first occurrence), again repeating it in its proper place. —(l. 4) Ñ B3 (third time) रंभो (Ñ2 तारो) नामैष यूथपः (for the post. half).]

4 V2 om. 4 (cf. v.l. 1). B3 reads 4^{ab} for the first time after 24^{cd} (first occurrence), repeating it here. —^{a}) D5.12 T1 ये; Cg as in text (for यं). B2 गमिष्यंति (for ऽनुगच्छन्ति). D4 येनाज्ञप्तामिगच्छंति. —^{b}) Ś Ñ2 V1.3 B1.3 (first time).4 D0-4.8.12.13 हरि-यूथपाः; Ñ1 B2.3 (second time) G2 M5 हरिपुंगवाः (for ऽथ सहस्रशः). —After 4^{ab} (first occurrence), B3 ins.:

374* षष्टिं शतसहस्राणि हरीणां संप्रकर्षति ।
एष प्रगृह्य महतीं शिलां नीलाभ्रसंनिभाम् ।

[For l. 2, cf. 363*].

—Thereafter B3 repeats 2. —^{c}) D9-11 वृक्षान्; G3 एतान् (for द्रुमान्). B1 उत्पाट्य; B4 om. (for उद्यम्य). Ś V1.3 B1 D0-6.8-13 T1 M सहसा (for सहिता). —^{d}) M5 -हरण- (for -रोहण-). Ś Ñ V1.3 B D0-4.8.12.13 शा (Ś V1 D1.8.12 सा) लतालशिलायुधाः. —After 4, D5-7.9-11 T G M1.2.5 ins.; while M3 ins. after 5:

375* यूथपा हरिराजस्य किंकराः समुपस्थिताः ।

[M5 पर्युपासते (for समुपस्थिताः).]

5 V2 D5-7.9-11 T G M1.2.5 om. 5 (for V2, cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ V1.3 B3 D0.4.13 कोटि- (for कोटी-). D3 -सहस्राणां. —^{b}) Ś1 D8.12 तरस्विनां; Ś2 मनस्विनां (for महौजसाम्). —^{c}) Ñ1 (m. gloss वांछति).2 B त्वामुत्सहति; D0 आह्वयति त्वां (for आकाङ्क्षते त्वां). V1.3 समरे. —^{d}) Ñ V1 B D0-4 -पुरंजयः. —After 5, M3 ins. 375*.

6 V2 om. 6 (cf. v.l. 1). —^{b}) D6 पश्यति. Ś V1 D1-3.8.12.13 यांस्त्वं (D1-3 यांस्तु; D13 तांस्तु) पश्यसि (D1-3 °ति) पृष्ठतः; Ñ1 B1.3 यानेताननुपश्यसि (B3 °ति); Ñ2 B4 यानेतानग्रतः (Ñ2 °न्वीक्षसे) स्थितान्; V3 D0.4 यांस्तु (V3 त*) पश्यसि तिष्ठतः (D4 °ति [sic]); B2 शालतालाग्रतः स्थितान्. —^{cd}) Ś2 lacuna for ञ्जनसंकाशान्यु. Ñ B1-3 युधि; B4 अपि (corrupt) (for युद्धे). Ś2 om.; B3 घोर-; D1 दृष्ट- (for सत्य-).

7 V2 om. 7 (cf. v.l. 1). D5-7.9-11 T G1 M1-3 om. 7^{ab}. —^{a}) G (ed.) -दंत- (for -दंष्ट्रा-). —^{b}) Ś D8.12 ताम्रान्कोपाद्; Ñ1 V1.3 B2-4 D1-3.13 तीव्रकोप- (V1 B3 D1-3.13 °पान्); Ñ2 * * कोपान्; B1 ताम्रकेशान् (for तीक्ष्णकोपान्). Ñ2 महाभयान्; D2 भयानकान् (for भयावहान्). —^{c}) B3 अदुर्देश्यान्; D1.12 अनिर्देशान् (for अनिर्देश्यान्). —^{d}) D5.7 T1.3 M5 Cm महोदधेः; Cg as in text (for इवो°). Ś V1.3 D0-4.8.12.13 स्थितान्सागररोधसः (Ś2 lacuna for रोध) सि; Ñ B तीर (B3 यश) स्थान्लवणां-भसः.

पर्वतेषु च ये केचिद्विषमेषु नदीषु च ।
एते त्वामभिवर्तन्ते राजन्नृक्षाः सुदारुणाः ॥ ८
एषां मध्ये स्थितो राजन्भीमाक्षो भीमदर्शनः ।
पर्जन्य इव जीमूतैः समन्तात्परिवारितः ॥ ९
ऋक्षवन्तं गिरिश्रेष्ठमध्यास्ते नर्मदां पिबन् ।
सर्वर्क्षाणामधिपतिर्धूम्रो नामैष यूथपः ॥ १०

यवीयानस्य तु भ्राता पश्यैनं पर्वतोपमम् ।
भ्रात्रा समानो रूपेण विशिष्टस्तु पराक्रमे ॥ ११
स एष जाम्बवान्नाम महायूथपयूथपः ।
प्रशान्तो गुरुवर्ती च संप्रहारेष्वमर्षणः ॥ १२
एतेन साह्यं सुमहत्कृतं शक्रस्य धीमता ।
देवासुरे जाम्बवता लब्धाश्च बहवो वराः ॥ १३

G. 6. 3.14
B. 6.27.12
L. 6. 3.12

---

8 V2 om. 8 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś D0.4.8.12.13 च सर्वेषु; Ñ B [अ]थ वृक्षेषु (for च ये केचिद्). —V3 om. 8^{b}. G1 reads 8^{bc} twice. —^{b}) D6.9–11 T1.3 G3 विषयेषु; Cg as in text (for विषमेषु). T3 दरीषु (for नदीषु). M5 transp. विषमेषु and नदीषु. Ś Ñ B D0.4.8.12.13 नदीषु च कृतालयाः (Ś1 B3 °यान्); V1 D1–3 नदीषु विपुला (V1 च गुहा; D2 विमला) सु च. —^{c}) Ś D8.12.13 त्वा (Ś1 तं) मनु-; V3 त्वामति-; L (ed.) समभि- (for त्वामभि-). Ñ B -गर्जंति (B4 °ते); G (ed.) -गच्छंति (for -वर्तन्ते). —^{d}) Ñ B राज (B3 °म) भक्ताः; V1.3 राजन्युधि; T2.3 राजन्यक्षाः (for राजन्नृक्षाः). Ś D8.12 सहस्रशः; Ñ V1.3 B D0.2–4.13 सुदुर्जयाः (for सुदारुणाः). D1 राजन्युद्धेषु दुर्जयाः; G2.3 ऋक्षास्तु बलशालिनः.

9 Before 9, V2 reads 14. —^{a}) D9 M3 येषां; T3 एष; M5 तेषां; Cm.g.t as in text (for एषां). D8.12 मध्य- (for मध्ये). Ś Ñ V B D0–5.8–13 राजा (for राजन्). —^{b}) Ś2 D3 भीमाख्यो; Ñ1 B3 धूम्राक्षो (for भीमाक्षो). Ñ1 V B D0.1 -विक्रमः (for -दर्शनः). L (ed.) भीमो भीमपराक्रमः.

10 ^{a}) V3 ऋक्षमूकं; D0.4 ऋष्यवंतं (for ऋक्षवन्तं). —^{b}) Ñ1 B अनु (for पिबन्). —^{d}) B3 विश्रुतः (for यूथपः). Ñ1 V2 नीलांबुदचयोपमः; D1.2 यूथाना (D2 धूम्राणा) मेष यूथपः. —After 10, B2 reads 13^{ab} (preceded by 376*) for the first time, repeating 13^{ab} in its proper place.

11 D1 om. (hapl.) 11^{a}–12^{b}. —^{a}) Ñ1 V2 B3 D6 कनीयान् (for यवीयान्). L (ed.) तस्य (for अस्य). Ñ1 V2 B1.4 D3 च; B2 वै; D0.9 सु- (for तु). D7 बली (for भ्राता). —^{b}) D0 [इ]मं; L (ed.) [ए]तं (for [ए]नं). Ñ V2 B य एष (B4 °व) पुरतः स्थितः. —^{c}) V1.3 B1.2.4 भ्रातुः (for भ्रात्रा). Ś V3 D2.8.12 G2.3 समानं; Ñ1 V1.2 B2.4 D0.3.4.13 समान- (for समानो). Ñ1 -रूपोस्य; V1 B2.4 -रूपो यो; V2 -रूपोयं; D3 -रूपं तु (for रूपेण). —^{d}) Ś D0.2–4.8.12.13 G2.3 विशिष्टं. Ñ1 V2 B3 वा; Ñ2 V1.3 B4 D4.6.7.9–11 च; D13 सु- (for तु). Ñ2 D5 T1 M3 पराक्रमैः. —After 11, Ñ1 B1.3 ins.; Ñ2 cont. after 377*; V2 ins. after 13; while B2 ins. after 10:

376* उभावेतौ महावीर्यौ बलिनौ कामरूपिणौ।
एतौ शतसहस्राणि दशकोट्यश्च विंशतिः।
अनुयान्ति महात्मानौ वानराणां महात्मनाम्।
वानरौ युद्धकुशलौ महत्कर्म करिष्यतः।

[After l. 1, B2 reads l. 4. —Ñ2 B1 om. l. 2–3. —For lines 2–3, cf. 361*. —(l. 2) B2 तु (for च). —(l. 3) V2 om. अनुयान्ति. —Ñ1 V2 om. l. 4. Ñ2 repeats l. 4 after 378*. —(l. 4) Ñ2 (first time) मैंदश्च द्विविदश्चैव (for the prior half). Ñ2 (second time) -करौ क्षतौ (for करिष्यतः).]

—Thereafter Ñ1 V2 read 6.17.35^{c} – 36^{b}.

12 D1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). Ñ1 B3 om. 12. —^{a}) Ś Ñ2 V B1.2.4 D0.2–4.8.12.13 एष वै (for स एष). D0 जांबुवान्. D7 राजन् (for नाम). —^{c}) B2 दुर्जयो; B4 संभ्रांतो; D1 प्रसन्नो; M3 प्रक्रांतो (for प्रशान्तो). B4 [इ]तः (for च). —^{d}) M5 भीषणः (for [अ]मर्षणः). Ś V D0–4.8.12.13 समरे चा (D2 °रेष्व) पराजितः. —After 12, Ñ2 B2.4 ins.:

377* महोत्साहो महावीर्यो बलवान्कामरूपधृक्।
वानरो युद्धकुशलः संग्रामेष्वनिवर्तकः।

[(l. 1) Ñ2 -रूपवान् (for -रूपधृक्).]

—Thereafter Ñ2 cont. 376*.

13 V2 reads 13^{ab} for the first time here, repeating it before 15^{ab} (preceded by 378*). B2 reads 13^{ab} (preceded by 376*) for the first time after 10, repeating 13^{ab} here. Ñ2 illeg. for 13^{a}. —^{a}) V2 (first time) D9–11 T1 तु; G3 च (for सु-). D3 साहाय्यं (for साह्यं सु-). Ñ1 V2 (second time) B (B2 both times) एताभ्यां (B1.2 [second time].4 अनेन) सुमहत्कर्म; V3 एतेन हि महत्साहाय्यं (hypm.); G2 तेन साह्यं च सुमहत्. ❀ Cr.m.g.t: साह्यं साहाय्यम्. ❀ —V2 illeg. for ^{b} in second occurrence. —^{b}) Ñ B (B2 both times) वै पुरा; D3.11 धीमतः (for धीमता). —After 13^{ab}, Ñ B1.3.4 ins.; while V2 B2 ins. after 13^{ab} (r.):

378* युध्यतः सह दैत्येन्द्रैः संग्रामे तारकामये।

[V2 महा-; B2 देव (for सह). Ñ1 V2 दैत्येन; G (ed.) देवेंद्रैः (for दैत्येन्द्रैः). B4 om. तारकामये.]

G. 6. 3. 14
B. 6. 27. 13
L. 6. 3. 13

आरुह्य पर्वताग्रेभ्यो महाभ्रविपुलाः शिलाः ।
मुञ्चन्ति विपुलाकारा न मृत्योरुद्विजन्ति च ॥ १४
राक्षसानां च सदृशाः पिशाचानां च रोमशाः ।
एतस्य सैन्ये बहवो विचरन्त्यमितेजसः ॥ १५
यं त्वेनमभिसंरब्धं प्लवमानमिव स्थितम् ।
प्रेक्षन्ते वानराः सर्वे स्थितं यूथपयूथपम् ॥ १६
एष राजन्सहस्राक्षं पर्युपास्ते हरीश्वरः ।
बलेन बलसम्पन्नो रम्भो नामैष यूथपः ॥ १७
यः स्थितं योजने शैलं गच्छन्पार्श्वेन सेवते ।
ऊर्ध्वं तथैव कायेन गतः प्राप्नोति योजनम् ॥ १८

—Thereafter Ñ2 repeats l. 4 of 376*. —Ñ1 om. 13^{e}–14. Ñ2 reads 13^{cd} after 15^{ab} (preceded by 380*). B3 reads 13^{e}–14 for the first time here, repeating them after 17 (preceded by 383*).

—^{e}) M3 दैव- (for देव-). D0 जांबुवता. Ñ2 B (B3 first time) तस्मिन्देवासुरे युद्धे; D13 देवासुरेषु प्रवराः. —^{d}) Ś V D1–4.8.12.13 शतशो; B3 (first time) हरयो; D0 बहुशो (for बहवो). B3 (first time) वरान् (for वराः). B3 (second time) [अ]सुराश्च बहवो हताः. —After 13, V2 ins. 376*.

14 Ñ om. 14 (for Ñ1, cf. v.l. 13). B3 repeats 14 (cf. v.l. 13). V2 reads 14 before 9. —^{a}) Ś V1.2 B (B3 both times) D0–4.8.12.13 -[अ]ग्राणि (for -[अ]ग्रेभ्यो). —^{b}) Ś1 V1.2 B (B3 both times) D0–2.4.8.12.13 क्षिपंति; Ś2 क्षिपंतो; V3 तिष्ठंति; G2 महाग्र- (for महाभ्र-). D3 क्षिपंतः पर्वताः शिलाः. —V3 om. 14^{c}–15^{b}. D7 reads in marg. from मु in ^{c} up to च in ^{d}. —^{c}) Ś V1.2 B (B3 both times) D0–4.8.12.13 वृक्षांश्च विविधाकारान्; D7 G1 M5 मुंचंति विपुलाकारान्; G2 अमुंचन्विपुलाकारान्. —V1 illeg. for ^{d}. —^{d}) V2 न**प्रक्षिपंति च; B3 (second time) मृत्योरुद्विजयंति च.

15 V3 om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). Before 15^{ab}, V2 repeats 13^{ab} (cf. v.l. 13). —^{b}) Ś D2.8.12.13 बलोपमाः; Ñ V2 B1.3.4 च सैनिकाः; V1 तथैव च; B2 D0.1.4 M3 Cm च लोमशाः; D3 च संनिभाः; D6 च तत्त्वतः; Cg.k.t as in text (for च रोमशाः). —After 15^{ab}, Ś V1 B1.2.4 D0–4.8.12.13 ins.:

379* अग्रानीकेषु तिष्ठन्ति बलिनो भीमविक्रमाः ।

[B4 तेषामनीके; G (ed.) अनीकाग्रेषु (for अग्रानीकेषु).]; while Ñ V2 B3 ins.:

380* अनयोर्वीरयोर्वीर बहवः कामरूपिणः ।

[Ñ2 illeg.; V2 अनयो***** (illeg.); G (ed.) एताभ्यां निहता वीरा (for the prior half).]

—Thereafter Ñ2 reads 13^{cd}; while B3 reads 6.17. 35^{c}–36^{b}. —Ñ V2 B om. 15^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 यस्य सैन्ये सु-; V1 D0–4.13 L (ed.) अस्य सैन्यस्य (D13 °न्यानि; L [ed.] °न्येषु); D5–7.9–11 T1 G M एतस्य सैन्या (for एतस्य सैन्ये). D3 महतो (for बहवो). V3 सैन्यस्य बहवो वीरा. —^{d}) Ś2 D9–12 [अ]मितौजसः; D1 T2 [अ]मितवर्चसः (for [अ]मितेजसः). Ś1 D8 विचिंत्यममितौजसः (sic).

16 ^{a}) Ñ2 D4 G1 यं चैन(Ñ2 °व)म्; V1.3 D3 यथैनम्; B1.2.4 D6.13 ये त्वेन(B1.2 °व)म्; D1 यत्रैनम्; D9–11 य एनम् (for यं त्वेनम्). Ñ2 D2.5 अति- (for अभि-). Ñ1 V2 B3 -संक्रुद्धं (for -संरब्धं). —^{b}) Ś D8.12 प्लवंगमं; Ñ2 V3 D0–5.7.9–11.13 T2 G2 M1.2 Cv.r.k अवस्थितं; B4 D6 G1.3 उपस्थितं; Cm.g as in text (for इव स्थितम्). Ñ1 V2 B3 प्लवंगाः समुपस्थिताः; B1.2 प्रचु(B1 °व)रं समुपस्थितं. —^{c}) D0.2.4.8.12.13 प्रेक्षंते(D4 °तो) (for प्रेक्षन्ते). G M5 यूथपाः (for वानराः). —^{d}) D3 सर्वे; D6.7 G1 M3 स्थिता; Ct as in text (for स्थितं). V3 वानर- (for यूथप-). D3 -यूथपाः (for -यूथपम्). Ñ V2 B G (ed.) शा(G[ed.] सा)लतालशिलायुधाः. ❀ Cr.m: स्थिता यूथपयूथपा इति च(Cr °पमिति) पाठः।; Ck: स्थितं यूथपयूथपमिति पाठः. ❀ —After 16, B2 reads 19.

17 ^{ab}) Ñ1 राजा (for राजन्). B3 एष राजा सहस्राणां (for ^{a}). Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 उपास्ते त्वमृतार्थिनं (D4 °यने); Ñ1 B3 परिवार्यामृतान्वितं(B3 °र्थिनं); V2 परिवार्य**** (illeg.); D0 (with hiatus) उपास्ते अमृतेश्वरं; D2 उपास्ते तु बृहद्यशाः (for ^{b}). Ñ2 B1.2.4 एष कोटी(B1 °टि)सहस्रेण हरीणां परिवारितः. —After 17^{ab}, B1.4 read 19^{ab}. —^{c}) D9–11 -संयुक्तो (for -सम्पन्नो). Ś V1.3 D0–2.4.8.12.13 बलवान्वीर्यवान्भीमो. —^{d}) D9 जंभो; D11 G1.3 डंभो; T3 G2 M3.5 दंभो (for रम्भो). D9 वानरः (for यूथपः). Ś V1.3 B2.4 D0–4.8.12 हरिः(V3 हरिश्च [hypm.]; B2.4 नाम्ना) पद्मनिभाननः(D2 °भेक्षणः); Ñ1 V2 B3 (orig.) योधयामास वानरः; Ñ2 B1.3(marg. also) D13 नाम्ना (D13 हरिः) पद्म इति श्रु(D13 स्मृ)तः; D5 T1 ऋषभो नाम यूथपः. —After 17, B2 reads 20^{ab}; while B3 repeats 13^{c}–14 (preceded by 383*).

18 B2 om. 18^{ab}. —^{ab}) Ñ1 D13 संस्थितो(D13 °तं); V B1.3 यः स्थितो (for यः स्थितं). V1.3 D1.2.5.6 T1.3 M5 योजनं; D0 यो गते; Cm.g.k.t as in text (for योजने). Ñ V2 B1.3 शैले (for शैलं). D13 पार्श्वं न (for पार्श्वेन). V3 गच्छन्प्राप्नोति योजनं (for ^{b}). B4 यः शतं योजनं साग्रं पद्भ्यां गंगां निषेवते. —After 18^{ab}, B1 ins.:

381* यः स्थितो ह्यग्रतः पद्भ्यामर्धमावृत्य तिष्ठति ।

यस्मान्न परमं रूपं चतुष्पादेषु विद्यते ।
श्रुतः संनादनो नाम वानराणां पितामहः ॥ १९
येन युद्धं तदा दत्तं रणे शक्रस्य धीमता ।
पराजयश्च न प्राप्तः सोऽयं यूथपयूथपः ।
यस्य विक्रममाणस्य शक्रस्येव पराक्रमः ॥ २०
एष गन्धर्वकन्यायामुत्पन्नः कृष्णवर्त्मना ।
पुरा देवासुरे युद्धे साह्यार्थं त्रिदिवौकसाम् ॥ २१
यस्य वैश्रवणो राजा जम्बूमुपनिषेवते ।
यो राजा पर्वतेन्द्राणां बहुकिंनरसेविनाम् ॥ २२
विहारसुखदो नित्यं भ्रातुस्ते राक्षसाधिप ।
तत्रैष वसति श्रीमान्बलवान्वानरर्षभः ।
युद्धेष्वकत्थनो नित्यं क्रथनो नाम यूथपः ॥ २३

G. 6. 3. 28
B. 6. 27. 23
L. 6. 3. 24

—^{cd}) B1 तत्र (for तथा). D13 चाकाशे (for कायेन). Ś V1 B1.2.4 D0–4.8.12.13 गच्छन् ; D9 गतं; G1 तदा; G2.3 स्थितः; M5 गतिं; Cm.g.k.t as in text (for गतः). Ñ1 V2 प्रांशुस्त्रि- ; Ñ2 प्राप्तस्त्रि- ; B3 प्राप्तं त्रि- ; D0–3.13 व्याप्नोति (for प्राप्नोति). V3 पार्श्वेन सेवते चोर्ध्वमाकाशोपि तथैव च. —After 18, B1.2.4 ins.:

382* एष राजन्सहस्राक्षं हव्यवाहं विशेषयेत् ।

19 B1.4 read 19^{ab} after 17^{ab}. B2 reads 19 after 16. —^{a}) T3 अस्मान् ; Cg as in text (for यस्मान्). D9–11 तु (for न). D7 भैरवं (for परमं). Ś Ñ V1.2 B2–4 D0–3.8.13 G1.2 M1.2.5 भूतं; B1 प्रीतं; Cg as in text (for रूपं). V3 तस्मान्न च परं भूतं; D12 यस्मान्न परसंभूतं. —^{b}) G2 दृश्यते; Cg as in text (for विद्यते). Ś V1.3 D0–4.8.12.13 चतुष्पादिह(D3 °लोकेषु) दृश्य(D1 शास)ते; Ñ V2 B वानरेष्विह विद्य(B1 दृश्य)ते; D9–11 चतुष्पात्सु न विद्यते. —Ś V1 D0–4.8.12.13 read 19^{cd} and 22^{cd} (including 383*) after 20^{cd}. V3 reads 19^{cd} (followed by 383*) after 20^{cd}. —^{c}) Ñ1 B2.3 शत्रुः ; G1 एष (for श्रुतः). Ś D8.12 स मादनो; D1 संनादयो (for संनादनो). M5 विश्रुतः सदनो नाम. —^{d}) V1.3 B3 (*sup. lin.* also) महात्मनां (for पितामहः). —After 19, Ś V1.3 D0–4.8.12.13 ins.; while B2 ins. after 20^{cd}; B3 ins. in marg. after 17:

383* यमेनमम्बुदाकारं गर्जन्तमिव तोयदम् ।
सैन्यं निवेशयानं च जृम्भन्तं च प्रपश्यसि ।
एष वानरमुख्यानां पद्मकोटीः प्रकर्षति ।
इन्द्रजानुरिति ख्यातश्चण्डः समरदुर्जयः ।

[(l. 1) V3 illeg.; D12 तोदयं (meta.) (for तोयदम्). —B2 om. l. 2. —(l. 2) B3 निवेशमानं; D12 विवेशमानं (sic) (for निवेशयानं). D1.4 तु (for first च). B3 om.; D0 शोभां तां; D8 जांबवंतं (hypm.) (for जृम्भन्तं). D1 तु न पश्यति; D2 च प्रपश्यति; D4 च प्रविश्यसि (sic) (for च प्रपश्यसि). D13 जृंभते स च पश्यसि (sic) (for the post. half). —(l. 3) D13 -सैन्यानां (for -मुख्यानां). V1.3 B2.3 D1.3.13 पद्मकोटिं (D3.13 °टीं). —(l. 4) Ś2 इव (for इति). Ś2 lacuna for ख्यातश्चण्डः. B2 चंडश्च (hypm.) (for चण्डः). B2.3 D2 परम- (for समर-). D2 -कोपनः ; G (ed.) -दारुणः (for -दुर्जयः).]

—Thereafter, B3 repeats 13^{c} – 14.

20 B2 reads 20^{ab} after 17. —^{a}) Ś Ñ V B D0–2.4.8.12.13 महद् ; D3.6.7 T2 M3 पुरा (for तदा). Ś D12 जातं; B4 D0.4 वृत्तं; D8 ज्ञातं (for दत्तं). —^{b}) D7 धीमतः (for धीमता). Ś V D0–4.8.12.13 पुरा वै(D3 महद्वै) शक्रहस्ति-(D13 °दंति)नः; Ñ B चतुर्दंत(Ñ1 °ष्ट्र)स्य हस्ति(Ñ1 B3 दंति)नः. —^{c}) Ś Ñ2 V D1.2.4.8.12.13 पराजयं. V3 प्राप्तं (for प्राप्तः). —^{d}) Ś V2 D8.12 महात्मैष च(V2 स) ; Ñ1 D0–4.13 महानेष स; Ñ2 B3 स एष हरि-(B3 [before corr.] एष) ; V1.3 स महानेष (for सोऽयं यूथप-). B1.2.4 स एष (B2 यूथपो) यूथपो महान्. —After 20^{cd}, Ś V1 D0–4.8.12.13 read 19^{cd} and 22^{cd} (including 383*) ; while Ñ V2 B2(preceded by 383*).3.4 read 22^{cd}; whereas V3 reads 19^{cd} (followed by 383*). —V3 om. (hapl.) 20^{e} – 21. —^{f}) D13 [अ]पि (for [इ]व).

21 V3 om. 21 (cf. v.l. 20). B4 om. 21^{ab}. —^{b}) D3.5–7 T G M3 Cm -वर्त्मनः; Ck.t as in text (for -वर्त्मना). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B D T M तदा (for पुरा). T1 M3 दैव- (for देव-). —^{d}) B1 रक्षार्थं; B3 सहायस ; B4 साह्यार्थं (for साह्यार्थं). Ś V1 D0–4.8.12.13 साह्यकारी(V1 D1–3 °ले) शतक्रतोः ; Ñ2 D6 M5 सा(D6 स)हायार्थं दिवौकसां.

22 ^{a}) V3 पश्य; B1 D1.9–11 T2 G M1.5 यत्र; D13 अस्य (for यस्य). Ś1 D8.12 वैवस्वतो (for वैश्रवणो). M1.3 राजन् (for राजा). —^{b}) B1.2 G3 जंबुद्वीपं; D3 जीवन्निव (for जम्बूमुप-). Ś2 उपनिबंधते (for °निषेवते). V3 यमे ** **** (illeg.) ; D1 सखित्वमभिसेवते; D13 यमेनमुपसेवते; G (ed.) जंबूमुपरि तिष्ठते. —V3 om. 22^{cd}. Ś V1 D0–4.8.12.13 read 19^{cd} and 22^{cd} (including 383*) after 20^{cd}. Ñ V2 B2(preceded by 383*).3.4 read 22^{cd} after 20^{cd}. —^{c}) Ś D8.12.13 राजन् (for राजा). Ś Ñ V1.2 B D0–3.8.12.13 पर्वते द्रोणे(Ñ1 V2 B3 विंध्ये) ; D4 पर्वतेंद्रेण (for पर्वतेन्द्राणां). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 G1.2 -सेविते(G1.2 °तः) (for -सेविनाम्).

23 ^{a}) G2 -सुखतो (for °दो). —D9 reads 23^{b-e} twice. —^{b}) M5 भ्राता (for भ्रातुस्). —For 23^{ab}, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst.:

384* विहारशीलो वरदो भ्राता ते राक्षसेश्वरः ।

G. 6. 3. 28
B. 6. 27. 24
L. 6. 3. 25

वृतः कोटिसहस्रेण हरीणां समुपस्थितः ।
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ २४
यो गङ्गामनु पर्येति त्रासयन्हस्तियूथपान् ।
हस्तिनां वानराणां च पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २५
एष यूथपतिर्नेता गच्छन्गिरिगुहाशयः ।
हरीणां वाहिनीमुख्यो नदीं हैमवतीमनु ॥ २६
उशीरबीजमाश्रित्य पर्वतं मन्दरोपमम् ।
रमते वानरश्रेष्ठो दिवि शक्र इव स्वयम् ॥ २७
एनं शतसहस्राणां सहस्रमभिवर्तते ।
एष दुर्मर्षणो राजन्प्रमाथी नाम यूथपः ॥ २८
वातेनेवोद्धतं मेघं यमेनमनुपश्यसि ।
विवर्तमानं बहुशो यत्रैतद्बहुलं रजः ॥ २९

[Ñ V2 B1.3 धर्मात्मा; D3 धनदो (for वरदो). V3 D3 भ्राजते (for भ्राता ते). Ñ1 B3 नैऋताधिप; Ñ2 V1.3 B4 D4 राक्षसेश्वर; V2 राक्षसाधिप; D3 वानरेश्वरः (for राक्षसेश्वरः).]
—^{c}) D7.9(both times).11 T3 G1 M5 [ए]व (for [ए]ष). D7 वसते; D9(both times)–11 रमते (for वसति). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 एष हि (Ñ2 V B1–3 D12 हे)-मवतो राजा (Ñ1 B D3 °जन्). —^{d}) D9(both times)–11 वानरोत्तमः (for वानरर्षभः). —^{e}) G2 [अ]कंधनो (sic) (for [अ]कत्थनो). D7 राजन् (for नित्यं). D6 युद्धेष्वकथितो नित्यं. —^{f}) D3.6.7 T2 क्रोधनो; G M1.2.5 कथनो; Cg as in text (for क्रथनो). D5 क्रुद्धो नामैष यूथपः. ❀ Cv: काथो (sic) नामैष यूथप इति सम्यक् पाठः. ❀ —For 23^{ef}, Ś V1.3 D0–2.4.8.12.13 subst.; while D3 ins. after 23^{cd}:

385* सेनापतिर्दुष्प्रकम्पो नीलो नामैष वानरः।

[D2.4 दुष्प्रकंप्यो. V3 D13 यूथपः (for वानरः).]

24 ^{a}) V1 B4 D0–3.11 कोटी- (for कोटि-). Ś D8.12 कोटीसहस्रेण वृतो. —^{b}) Ñ V2 B वानरंहसां; D1 पर्युपस्थितः; D7.9–11 M1.3 समवस्थितः (for समुपस्थितः). —B3 repeats here 24^{cd} (cf. v.l. 3). —^{c}) Ś D0.4.8.12.13 एषोपि; Ñ V3 B(B3 second time) एकोपि; D1 एकैव; M5 एष (for एषैव). B3 (first time) एषवामंस्यते लंकां; G1 एष आशंसते लोकान्. —After 24^{cd} (first occurrence), B3 reads 4^{ab} for the first time, repeating it in its proper place; while after 24, D4 reads 390*.

25 D8 om. (hapl.) 25–34. —^{a}) B4 उप (for अनु). —^{b}) D2 भ्रामयन् (for त्रासयन्). Ś Ñ V2.3 B3.4 D0–4.7.9–13 M5 गज-; B1 M1–3 हरि-; B2 रिपु- (for हस्ति-). B1 -यूथपं (for -यूथपान्). —B1 om. 25^c–27^b. G (ed.) reads 25^{cd} twice (var.). —^{c}) B2.3 (marg. also).4 G (ed.) (second time) ऋक्षाणां; G3 Cr करीणां; Cv.m.g.k.t as in text (for हस्तिनां). —^{d}) D9.11 पूर्व (for पूर्व-). B4 G (ed.) (second time) पर्वते गंधमादने.

26 B1 D8 om. 26 (cf. v.l. 25). V3 illeg. from ति in ^{a} up to म in ^{b}. —^{a}) D6 -पतेर् (for -पतिर्). D9 नाम; G1 श्रीमान (for नेता). —^{b}) Ś V2.3 D0–2.4.6.12.13 T1 ग(V3 *)जो; Ñ1 B2.3 D7.9–11 M5 गर्जन्; Ñ2 B3 (*sup. lin.* also) राजन्; V1 B4 गयो; D3.6 T2.3 G2 गजान् (for गच्छन्). D3 इव (for गिरि-). B3 -गुहासु च; D6 T2 -गुहाशयान् (for -गुहाशयः). —After 26^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

386* गर्जन्योधयते वन्यान्रुरूंश्चैव महीरुहान्।

[D7.9–11 G3 M2.3.5 गजान्; G2 M1 गच्छन् (for गर्जन्). D7.9–11 रोधयते; G2 यो बाधते (for योधयते). D5 T1 M3 गिरींश्चैव; D7.10.11 आरुजंश्च; T3 गुरूंश्चैव; G1.3 M5 बहूंश्चैव (for रुरूंश्चैव). M1.2 सिंहव्याघ्रवराहगजान् (for the post. half).]
—^{c}) D5 T1 M3 य एष (for हरीणां). D3 वाहिनीं मुख्यां; M1 वानरमुख्यो; M3 वानरो मुख्यो (for वाहिनीमुख्यो). Ś V1.3 D0–2.4.12.13 हिरण्यवाहिनीं मुख्यां. —^{d}) Ñ1 B3 अपि; Ñ2 B2.4 पिबन्; D1 अवत् (sic) (for अनु).

27 D8 om. 27; B1 om. 27^{ab} (for both, cf. v.l. 25). —^{a}) Ñ1 (marg. also as in text) V2 B2 -राजम् (for -बीजम्). Ś Ñ V B3 D0.2–4.12.13 आसाद्य; D1 समासाद्य (hypm.) (for आश्रित्य). —^{b}) Ś1 V1 D9–11 मंदरं पर्वतोत्त(D11 °प)मं. —^{d}) D7 [ओ]जसा (for स्वयम्).

28 D8 om. 28 (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś1 D12 एतं; Ñ V2 B3 राजन्; B1.2.4 शतं; D3 एवं (for एनं). B2.4 -सहस्राणि. —^{b}) V1 D5 T1 G M अनु- (for अभि-). Ñ V2 B3 सहस्रैः परिवारितः; V3 damaged; B1.2.4 हरीणां स-(B2 य)मुपासते. —After 28^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

387* वीर्यविक्रमदृप्तानां नर्दतां बलशालिनाम्।
स एष नेता चैतेषां वानराणां महात्मनाम्।

[(l. 1) D7.9–11 G1.3 M1.2.5 बाहु- (for बल-). —(l. 2) D6 T3 वा (for च). M1.2 एष नेता महाबाहुर् (for the prior half). M3 तरस्विनां (for महात्मनाम्).]
—^{c}) Ś Ñ V D1.2.4.12.13 T2 G1 दुर्धर्षणो; B1 वै दुर्धरो; D0.3 दुर्वा(D0 °र्ध)रणो (for दुर्मर्षणो). Ñ V2 B1.3 युद्धे; B2.4 नाम (for राजन्). D5–7.9–11 T1.3 M Cg.k.t स एष दुर्धरो राजन्(D9 °जा). —^{d}) Ñ2 प्रमथो; T3 प्रमाथिर्; Cm.g.k.t as in text (for प्रमाथी). B2.4 हरि- (for नाम). —After 28, B3 reads 39^{ef} (in marg.) for the first time, repeating it (in marg.) after 31.

29 D8 om. 29 (cf. v.l. 25). B1 om. 29^{ab}. —^{a}) D0 च; D5.11 T3 G [ए]व (for [इ]व). Ñ V2 B2.3 [उ]द्धतान्; B4 [उ]द्भूतं; T3 [उ]द्गतं (for

एतेऽसितमुखा घोरा गोलाङ्गूला महाबलाः ।
शतं शतसहस्राणि दृष्ट्वा वै सेतुबन्धनम् ॥ ३०
गोलाङ्गूलं महावेगं गवाक्षं नाम यूथपम् ।
परिवार्याभिवर्तन्ते लङ्कां मर्दितुमोजसा ॥ ३१
भ्रमराचरिता यत्र सर्वकामफलद्रुमाः ।
यं सूर्यतुल्यवर्णाभमनुपर्येति पर्वतम् ॥ ३२
यस्य भासा सदा भान्ति तद्वर्णा मृगपक्षिणः ।
यस्य प्रस्थं महात्मानो न त्यजन्ति महर्षयः ॥ ३३
तत्रैष रमते राजन्रम्ये काञ्चनपर्वते ।
मुख्यो वानरमुख्यानां केसरी नाम यूथपः ॥ ३४

G. 6. 3. 39
B. 6. 27. 38
L. 6. 3. 35

[उ]द्धत). $\tilde{N}$ V_2 $B_{2.3}$ मेघान् (for मेघं). —^{b}) Ś D_{12} यमेतम् ; $\tilde{N}$ V_2 $B_{2.3}$ यानेतान् ; D_{13} समेतम् (for यमेनम्). D_6 त्वं प्र- (for अनु-). D_3 -गच्छति (for -पश्यसि). —After 29^{ab}, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

388* अनीकमपि संरब्धं वानराणां तरस्विनाम् ।
उद्धूतमरुणाभासं पवनेन समन्ततः ।

[(l. 1) D_5 T M_2 अभि- ; G_1 अनु- (for अपि). D_5 तपस्विनां (for तर°). —(l. 2) T_3 उद्धमम् (sic) (for उद्धूतम्).]

—^{c}) $\tilde{N}_1$ V_2 B_3 निवर्तमानान् ; B_2 वर्तमानं च ; B_4 $D_{0.4.7.13}$ नि(D_{13} प्र)वर्तमानं ; D_1 निवृत्तमानं ; G_3 विवर्धमानं (for विवर्तमानं). B_1 सहसा ; D_5 $T_{1.3}$ M_3 बहुधा (for बहुशो). —^{d}) D_6 तत्र (for यत्र). D_3 [ए]व ; G_1 [इ]दं (for [ए]तद्). T_3 यदैतद्बलजं रजः . —After 29, D_{13} reads 39^{ef} for the first time, repeating it after 34.

30 D_8 om. 30 (cf. v.l. 25). D_{13} om. 30-31^{b}. —^{a}) Ś $V_{1.3}$ $D_{0-4.12}$ सुबहवो ; $\tilde{N}$ V_2 B काल($\tilde{N}_2$ वालि ; B_1 बलि)मुखा (for ऽसितमुखा). $\tilde{N}$ V_2 B_3 नाम ; D_3 राजन् (for घोरा). —^{b}) B_2 D_{11} T_2 G_1 गोलांगूल- (for °ला). —After 30^{ab}, B_3 ins. :

389* शतं शतसहस्राणि यमेनं पर्युपासते ।
एष दुर्मर्षणो नाम कोटिकोटिसमावृतः ।

—^{c}) Ś $\tilde{N}$ V $B_{1.3}$ $D_{0-4.12}$ -सहस्राणां (for °णि). —^{d}) G M_5 -बंधने (for -बन्धनम्). Ś $\tilde{N}$ V B $D_{0-4.12}$ कोटि($\tilde{N}_1$ $V_{2.3}$ B_4 $D_{0.1.3}$ °टी)कोटि($\tilde{N}_1$ V_1 B_4 $D_{0.1}$ °टी)शतं तथा ($B_{2.4}$ °तानि च ; D_1 °तावृतं).

31 D_8 om. 31 (cf. v.l. 25). D_{13} om. 31^{ab} (cf. v.l. 30). —^{a}) $\tilde{N}_1$ V_2 B D_7 गोलांगूला. $\tilde{N}_1$ V_2 G_3 महाकाया(G_3 °यं) ; $\tilde{N}_2$ B_{1-3}(before corr. as in V_2, *sup. lin.* in marg.).$_4$ D_{9-11} G_1 महाराज ; D_7 °वेगा (for महावेगं). Ś $D_{0-2.4.12}$ एनं(Ś D_{12} एतं ; D_2 परं) समनुगच्छं(D_1 °तिष्ठं)ति ; V_1 यमेनमुपतिष्ठंति ; V_3 यमेनं सुपतिष्ठंति ; D_3 यमेनमनुगच्छंति. —^{b}) $V_{1.3}$ $D_{2.3}$ गवाक्षो नाम यूथपः . —After 31^{ab}, Ś $D_{0.2-4}$ read 39^{ef} for the first time, repeating it after 34 ; while $V_{1.3}$ $D_{1.12}$ read 39^{ef}. —V_3 D_{12} om. 31^{cd}. —^{c}) $\tilde{N}$ V_2 B_3 [अ]नुगच्छंति ; B_1 [अ]भिनंदंति ; B_2 $D_{9.10.11}$ [अ]भिनंदंते ; $M_{1.3}$ [अ]भिवर्धंते (for [अ]भिवर्तन्ते). —For 31^{cd}, Ś V_1 $D_{0-3.13}$ subst. ; while D_4 subst. and reads after 24 :

390* वाहिनी चास्य विपुला लङ्कामिच्छति मर्दितुम् ।

[D_1 यास्य ; $D_{3.4}$ यस्य (for चास्य). D_2 बहुला (for विपुला). D_2 धर्षितुं (for मर्दितुम्).]

—After 31, B_3 repeats 39^{ef} (cf. v.l. 28).

32 D_8 om. 32 (cf. v.l. 25). —^{a}) B_3 -[आ]रचिता (meta.) ; B_4 -[आ]वलिता ; T_3 -[आ]चलिता ; Cr.m.g as in text (for -[आ]चरिता). D_3 येत्र (for यत्र). D_1 भ्रमी राजति सा यत्र ; G (ed.) भ्रमरैः सेविता यत्र. —^{b}) $\tilde{N}_2$ $B_{1.3}$ $D_{5.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ M Ct -काल- ; Cr.m.k as in text (for -काम-). $\tilde{N}_1$ $D_{1.4.5}$ T_1 -फला द्रुमाः ; Cm.g.k.t as in text (for -फलद्रुमाः). —^{c}) Ś $\tilde{N}$ V B_3 $D_{1.3.12}$ $G_{2.3}$ यः (for यं). $Ś_1$ $\tilde{N}_2$ $V_{2.3}$ B_3 $D_{5.7(m.).9-11}$ T_1 M_{1-3} सूर्यस् (for सूर्य-). D_7 (also in marg. as in text) -शत- (for -तुल्य-). $\tilde{N}_2$ -संकाशम् (for -वर्णाभम्). $B_{1.2.4}$ G_1 यः(G_1 यं) सूर्यवर्णतुल्याभम् ; D_{13} सूर्यतुल्यस्य वर्णाभम्. —^{d}) D_3 पर्वतः .

33 D_8 om. 33 (cf. v.l. 25). —^{a}) $\tilde{N}$ V_2 B भाभिः ; T_2 भासः (for भासा). M_5 तदा (for सदा). Ś $V_{1.3}$ $D_{0-4.12.13}$ प्रभया यस्य द(D_0 त्व प्रद)श्यते ; $G_{2.3}$ प्रभया यस्य चाभा(G_3 °भां)ति. —^{b}) Ś $V_{1.3}$ $D_{0-4.12.13}$ $G_{2.3}$ कांचना ; $\tilde{N}$ V_2 B सौवर्णा ; T_3 तद्वर्ण- (for तद्वर्णा). $\tilde{N}$ V_2 $B_{1.3.4}$ $G_{2.3}$ इव (for मृग-). —^{c}) D_1 पृष्टं (for प्रस्थं). $\tilde{N}$ V_2 B यं नित्यं देवगंधर्वा. —^{d}) $\tilde{N}$ V_2 B सचा(B_3 च चा)रणाः (for महर्षयः).

—After 33, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

391* सर्वकामफला वृक्षाः सदा फलसमन्विताः ।
मधूनि च महार्हाणि यस्मिन्पर्वतसत्तमे ।

[(l. 1) D_5 M_5 -काल- (for -काम-). D_{9-11} सर्वे (for सदा). $M_{1.2.5}$ पुष्प- (for फल-). D_7 G_1 सदा पुष्पफलान्विताः (for the post. half). —(l. 2) D_9 मेघानि (for मधूनि). D_7 (also *sup. lin.* as in text) तस्मिन् (for यस्मिन्).]

34 D_8 om. 34 (cf. v.l. 25). —^{a}) $D_{0.4.6}$ T_2 [ए]व (for [ए]ष). D_3 $M_{1.2}$ नित्यं (for राजन्). Ś V_3 $D_{0-2.12.13}$ transp. रमते and राजन्. $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B त($\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ B_3 य)त्रैष(B_4 °व) राजा रमते. —^{b}) V_3 रम्य- (for रम्ये). —^{d})

G. 6. 3. 40
B. 6. 27. 38
L. 6. 3. 36

षष्टिर्गिरिसहस्राणां रम्याः काञ्चनपर्वताः ।
तेषां मध्ये गिरिवरस्त्वमिवानघ रक्षसाम् ॥ ३५
तत्रैते कपिलाः श्वेतास्ताम्रास्या मधुपिङ्गलाः ।
निवसन्त्युत्तमगिरौ तीक्ष्णदंष्ट्रा नखायुधाः ॥ ३६
सिंहा इव चतुर्दंष्ट्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः ।
सर्वे वैश्वानरसमा ज्वलिताशीविषोपमाः ॥ ३७
सुदीर्घाञ्चितलाङ्गूला मत्तमातंगसंनिभाः ।
महापर्वतसंकाशा महाजीमूतनिस्वनाः ॥ ३८

Ñ V2 B3 वानरः (for यूथपः). —After 34, Ś D0.2–4.13 repeat 39^ef (cf. v.l. 29 and 31).

35 ^a) Ñ V2 B1.3.4 D7.9–11 M1.2 -सहस्राणि; Cv.m.g as in text (for °णां). Ś V1.3 D0–4.8.12.13 राजन्षष्टिसहस्राणि; B2 षष्टिं शतसहस्राणि. —^b) Ñ2 B1.2.4 कांच(B4 कान)नानि महांति च. —V3 om. 35^cd. —^cd) Ś Ñ V1.2 B3 D2.8.12 गिरिश्रेष्ठस्(B3 °ष्ठे; D2 °ष्ठं); D1 गिरिः श्रेष्ठस् (for गिरिवरस्). D0.3.4.13 ये(D3.13 ते)षामस्त(D0 °स्ति)गिरिः श्रे(D0 °रिश्रे; D3 °रेः श्रे)ष्ठस् (for °). D2 त्वाम् (for त्वम्). B3 सर्ववानर-; D1.13 त्वमिवामर-; G1 त्वमिवोपरि (for त्वमिवानघ). B1.2.4 तत्र चास्ते गिरिश्रेष्ठे सर्ववानरपूजितः.

36 ^a) Ś1 D3.9–11 G1 [ए]के; V3 D0 [ए]त; D6 ते (for [ए]ते). Ś D8.12.13 कमल-; L (ed.) कपिल- (for कपिलाः). G1 वीराम (for श्वेतास्). Ñ V2 B तत्रैते(Ñ2 B1.2 °व) वानरश्रे(B2.4 °राः श्रे)ष्ठास्. —^b) Ñ1 B1–3 ताम्राक्षा (for ताम्रास्या). Ñ2 हरियूथपाः; B2 मखशोभिताः; G (ed.) हरिपिंगलाः (for मधुपिङ्गलाः). —After 36^ab, V3 ins. 393*. —V3 om. 36^c – 38. —^c) Ś Ñ V1.2 B D0–4.12.13 गिरिश्रेष्ठे; D7 G2 [उ]त्तरगिरौ; D9–11 [अं]तिमगिरौ; G1 [उ]त्तमधुरौ (for [उ]त्तमगिरौ). —^d) D0.2.9.11 G2 M1.2 -दंष्ट्र-; G (ed.) -दंत- (for -दंष्ट्रा). D0.4 -महायुधाः.

37 V3 om. 37 (cf. v.l. 36). —^a) Ś D8.12 महादंष्ट्राः; D6.9 चतुर्दंष्ट्र-; D13 च दुर्धर्षा (for चतुर्दंष्ट्रा). —^b) D4 व्याला (for व्याघ्रा). —^d) D7.9–11 ज्वलद्- (for ज्वलित-). —For 37^cd, Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 subst.:

392* आशीविषसमस्पर्शा घोररूपाः प्लवंगमाः ।

[B4 -समुग्राशाः (sic); D3 -समा रूपे (for -समस्पर्शा). B2.4 पावकाभाः (for घोररूपाः). B1 महाबलाः (for प्लवंगमाः).]
—Thereafter, Ś V1 B2.3(after 38).4 D0–4.8.12.13 cont.; Ñ V2 B1 ins. l. 3–5 only after 38; while V3 ins. after 36^ab; G1 M5 cont. l. 2 only after 396*; whereas G (ed.) ins. l. 1 after 38^ab:

393* तत्रैष नित्यमचले भास्करं ह्युपतिष्ठते ।
अर्कस्य गतिमन्विच्छन्निधनं च महाकपिः ।
यो विशालामुपामृद्य संग्रामे हस्तिवानरे ।
तारायां जनको वीरः सुषेणो नाम वीर्यवान् ।
निखर्वेण वृतः श्रीमान्हरीणां वातरंहसाम् ।   [5]

[(l. 1) B2.4 तथैव; B3 D2 तत्रैव; D1.3 नन्वेष (for तत्रैष). Ś D8.12 नित्यसंबद्धे; B4 नित्यमचलं (for नित्यमचले). Ś D3.8.12 भास्करे(D2 °रो) (for भास्करं). Ś D8.12 [ऽ]भ्युप-; V1 ह्यप-; B4 ह्यनु-; D1 चोप-; D2 [अ]प्युप- (for ह्युप-). B4 D1.3.4 -तिष्ठति (for -तिष्ठते). B2 भास्करस्यातितिष्ठति; B3 भास्करद्युतिसंनिभे (for the post. half). —(l. 2) V1 B4 पतिम् (sic) (for गतिम्). D13 अन्विष्यन्. V1.3 D4 M5 निधानं; G1 नियमं (for निधनं). D13 महामतिः. —V2 illeg. for the prior half of l. 3. —(l. 3) Ñ2 B विषाणम् (for विशालाम्). Ñ2 समागम्य; B1 D0.2.4.12 अपामृद्राद्; B2–4 उपागृह्य(B3 °ह्यात्); D1.3 अपावृत्य(D3 °ह्यां); D13 अपादाराद् (sic) (for उपामृद्राद्). V1 यो विशालानुगृगाति (sic); V3 यो विशालामृगान्हंति (for the prior half). Ñ2 V2 हस्तं(V2 हं)ति वानराः (V2 °रः); B1 (also in marg. as in B2 and also हस्तिवानरः) देवहस्तिने; B2 हस्तिवानैरः (for हस्तिवानरे). —(l. 4) V3 D0.3.4 तारया जनितो वीरः; B2 ताराजनयिता वीरः (for the prior half). V1.3 वानरः; D3 यूथपः (for वीर्यवान्). —(l. 5) D1 निधित्रेण (sic); D13 नियुतेन (for निखर्वेण). Ñ V2 B D3 वृतः कोटी(Ñ2 B1 °टि)सहस्रेण (for the prior half).]

—Thereafter B2 reads 395*.

38 Ś V1.3 B4 D0–4.8.12.13 om. 38 (for V3, cf. v.l. 36). —^a) G1 -चित्र- (for -[अ]ञ्चित-). —^b) Ñ V2 B1.3 -विक्रमाः; D11 -निःस्वनाः (for -संनिभाः). —B2 om. 38^cd. —^d) Ñ V2 B1.3 (*sup. lin.* also) D7 G3 -संनिभाः; B3 (orig.) D10 -निःस्वनाः (for -निस्वनाः). —After 38, Ñ V2 B1.3 (393*) ins. l. 3–5 of 393*; while G (ed.) ins. l. 1 of 393* after 38^ab and l. 3–5 after 38. —After 38, D5–7.9–11 S ins.:

394* वृत्तपिङ्गलरक्ताक्षा भीमा भीमगतिस्वनाः ।
मर्दयन्तीव ते सर्वे तस्थुर्लङ्कां समीक्ष्य ते ।

[D5 T1 om. l. 1. —(l. 1) D7.9–11 -नेत्रा हि (for -रक्ताक्षा). D7.10.11 महा-; T3 M3 भीम (for भीमा). D6 T3 M3 -गतिस्वराः; G1 -पराक्रमाः; G3 -तरस्वनाः (for -गतिस्वनाः). D9 महाभीमा गजस्वनाः (for the post. half). —(l. 2) G1 नर्दयंति च (for मर्दयन्तीव). D6 T3 तस्थुर् (for सर्वे). D6 T3 लंकां सर्वैः(D6 °र्वे) (for तस्थुर्लङ्कां). G M5 समीक्ष्य वै (for समीक्ष्य ते). D5 T1 M1.2 विमर्दयिषवो लंकां सर्वे तिष्ठंत्युदीक्ष्य ते (M1.2 °क्ष्य वै). ❀ Cm.g: ते तव लङ्कां समीक्ष्य मर्दयन्तीव मर्दयन्त इव तस्थुरिति संबन्धः (Cg तस्थुः मर्दयन्त इव तिष्ठन्ति)। आर्षो लिङ्गव्यत्ययः।; so also Ct. ❀]

एष चैषामधिपतिर्मध्ये तिष्ठति वीर्यवान् ।
नाम्ना पृथिव्यां विख्यातो राजञ्शतबलीति यः ।
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ ३९

गजो गवाक्षो गवयो नलो नीलश्च वानरः ।
एकैक एव यूथानां कोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥ ४०

तथान्ये वानरश्रेष्ठा विन्ध्यपर्वतवासिनः ।
न शक्यन्ते बहुत्वात्तु संख्यातुं लघुविक्रमाः ॥ ४१

सर्वे महाराज महाप्रभावाः
सर्वे महाशैलनिकाशकायाः ।
सर्वे समर्थाः पृथिवीं क्षणेन
कर्तुं प्रविध्वस्तविकीर्णशैलाम् ॥ ४२

G. 6. 3. 51
B. 6. 27. 48
L. 6. 3. 45

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

---

39 For 39^{ab}, Ś Ñ V B (B2 subst. and reads after 393*) D0–4.8.12.13 subst.:

395* कामरूपी महावीर्यः संहर्षात्समरोद्धतः।

[Ñ V2 B स एष(B3 °व) ; L (ed.) संहर्षः (for संहर्षात्). Ś D8.12 समरोद्धतः .]

—After 39^{ab}, D5–7.9–11 S ins. :

396* जयार्थी नित्यमादित्यमुपतिष्ठति वीर्यवान्।

[D9.11 राज्यार्थी (for जयार्थी). T3 सत्यम् (for नित्यम्). D5.6 T2.3 M3 बुद्धिमान् ; G1 वानरः (for वीर्यवान्). ❀ Cg :उपतिष्ठति उपतिष्ठते. ❀]

—Thereafter, G1 M5 cont. l. 2 of 393*.

—^{c}) Ñ V B3 D0–2.4.13 राजन् (for नाम्ना). G3 संख्यातो (for विख्यातो). Ś D8.9.12 यः पृथिव्यां तु विख्यातो; B1.2.4 राजा वानरमुख्यानां. —^{d}) B2.4 नाम्ना; T3 राजा (for राजञ्). Ś Ñ V B1 D0–4.8.12.13 नाम्ना(D3 वीरः) शतबलिस्तु (Ś D8.12 °श्च) यः(Ñ V2 °लिर्हरिः ; V1.3 °लीति च; B1 °लिर्बलिः ; D3 °ली तु सः) ; B3 नाम्ना शंकुबलिर्हरिः. —After 39^{cd}, Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D0–4.8.12.13 ins.; while B3 ins. l. 1 after 39^{cd} and l. 2 in marg. after 40^{ab} :

397* वृतः कोटीसहस्रेण लङ्कां प्रार्थयते हरिः।
उल्कामुखश्च ऋषभः शरभो गन्धमादनः।

[(l. 1) Ñ2 V1.3 B1 D0.2.13 कोटि- (for कोटी-). Ś V1 D0–2.4.8.12.13 -सहस्रैस्तु(V1 D4 °श्च). Ñ V3 B1.3 ह्यसौ (for हरिः). —Ñ B1.2.4 D3 om. l. 2. —(l. 2) Ś V1 D0.8.12 वृषभः ; G (ed.) दुर्धर्षः (for ऋषभः).]

—D8 om. 39^{ef}–40^{ab}. Ñ V2 B1.2.4 om. 39^{ef}. Ś D0.2–4.13 (after 29 owing to om. of 30–31^{ab}) read 39^{ef} for the first time after 31^{ab}, repeating it after 34. V1.3 D1.12 read 39^{ef} after 31^{ab}. B3 reads 39^{ef} (marg.) for the first time after 28 repeating it (marg.) after 31. —^{e}) Ś D0.2–4.12.13(Ś D0.4 both times ; D2.3 second time ; D13 first time)एषोपि; D8 एष वा; D13 (second time) सैषोपि (for एषैव). G1 M1.2.5 आशंसते (for [ए]वाशंसते). ❀ Cr.g : एषैवेत्यत्र (Cg °वेति)सन्धिरार्षः . ❀ —^{f}) D1 धर्षितुं (for मर्दितुम्). —After 39, D5–7.9–11 S ins. :

398* विक्रान्तो बलवाञ्शूरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः।
रामप्रियार्थं प्राणानां दयां न कुरुते हरिः।

[(l. 1) M5 वीरः (for शूरः). G2 पौरुषेषु (for °षे स्वे). G1 पौरुषे पर्यवस्थितः (for the post. half).]

40 Ś V1.3 D0–2.4.8.12.13 om. 40^{ab} (for D8, cf. v.l. 39). D5 T1 om. 40. —^{a}) Ñ2 B गयो (for गजो). —^{b}) B1.2.4 यूथपः (for वानरः). —After 40^{ab}, B3 ins. l. 2 of 397*. —V1 illeg. for ^{c}. —^{c}) B3 D7.9–11 G1 एकैकम् (for एकैक). Ś B4 D3.8.12 एष; Ñ V2 B1–3 D2 एषां; G एते (for एव). Ś Ñ V2 B D2.3.8–12 M5 योधानां (for यूथानां). V3 D0.4 विजय(D4 °या)श्चैव एषां वै (D0 °तेषां) ; D1 विजयश्चैकपादश्च; D13 विजयश्चैर्दशभिकः (sic). —^{d}) Ś2 D1.3.8 G1 M1.3 कोटीभिर् (for कोटिभिर्).

41 ^{a}) D1 अथ (for तथा). Ś D8.12 ये; D4 च (for [अ]न्ये). Ś D2.8.12 वानराः (for वानर-). —^{cd}) B3 transp. न and शक्यन्ते. D0.4 महत्त्वात् (for बहुत्वात्). M5 च (for तु). Ś D8.12 transp. बहुत्वात् and तु संख्यातुं. —After 41, Ñ V2 B1–3 D13 ins. :

399* अयं च सुग्रीवबलस्य नायको
युवाङ्गदो राघवपार्श्वतः स्थितः।
महाबलः काञ्चनशैलसंहतो
वलीमुखः काञ्चनपर्वतोपमः।

[(l. 1) Ñ1 V2 तु (for च). —(l. 2) V2 lacuna from रा up to स्थितः . —(l. 3) Ñ2 B1 -संनिभो (for -संहतो). —(l. 4) V2 -पर्वतान्नमः (sic) (for -पर्वतोपमः).

42 B1.3 (in marg.) repeat 42^{ab} after 42^{cd}. —^{a}) Ś Ñ V B1(second time).3 (both times)

१९

G. 6. 4. 1
B. 6. 8. 1
L. 6. 4. 1

सारणस्य वचः श्रुत्वा रावणं राक्षसाधिपम् ।
बलमालोकयन्सर्वं शुको वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १
स्थितान्पश्यसि यानेतान्मत्तानिव महाद्विपान् ।
न्यग्रोधानिव गाङ्गेयान्सालान्हैमवतानिव ॥ २
एते दुष्प्रसहा राजन्बलिनः कामरूपिणः ।
दैत्यदानवसंकाशा युद्धे देवपराक्रमाः ॥ ३
एषां कोटिसहस्राणि नव पञ्च च सप्त च ।
तथा शङ्कुसहस्राणि तथा वृन्दशतानि च ॥ ४
एते सुग्रीवसचिवाः किष्किन्धानिलयाः सदा ।
हरयो देवगन्धर्वैरुत्पन्नाः कामरूपिणः ॥ ५
यौ तौ पश्यसि तिष्ठन्तौ कुमारौ देवरूपिणौ ।
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ ताभ्यां नास्ति समो युधि ॥ ६

D0–4.8.12.13 एते (for सर्वे). Ś V3 B3 (second time) D0–4.8.13 महानुभावा; B4 सम°; D13 महाबलाश्च ये (for महाप्रभावाः). —^{b}) M5 -रूपाः (for -कायाः). Ś Ñ V B1.3 (both second time) D0–4.8.12.13 महाबला(D13 यूथाधिपा)श्चाप्रतिमाश्च यु(Ñ2 °माः सुयु)द्धे. —^{d}) B2 परिध्वस्त-. B1–3 -विशीर्ण- (for -विकीर्ण-). G1.2 -शैलः (for -शैलाम्). B4 कर्तुं प्रध्वंसितशीर्णशैलां. —For 42^{cd}, Ś Ñ V D0–4.8.12.13 subst.; while B1.3 (in marg.) ins. after 42^{ab} (r.):

400* शाखामृगाः पर्वतसंनिकाशाः
प्रकीर्तिता मुख्यतमाः पृथिव्याम् ।

[(l. 2) B1 मुख्यवशाः (for मुख्यतमाः).]

Colophon.—*Kāṇḍa name*: D8 om.; Ñ V2 B D2.12.13 लंका°; D0.4 सुंदर°.—*Sarga name*: Ś1 सारणदर्शनं; Ś2 Ñ V1.2 B1.3 D0.4.8.12.13 सारणवाक्यं; V3 वानरवर्णनं; B2.4 अनीकदर्शनं(B4 °नः); D1 सैन्यवर्णनः; D3 सैन्यवर्णने सारणवाक्यं; D3 सैन्यदर्शनं (also in marg. सारणवचनं).—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V2 B2 D0.2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ V1.3 B1.3.4 D3.8.9 3; D1 5; D5–7.10.11 T1.3 G M 27; T2 26.—After colophon, G1.3 M1.2.5 concludes with श्रीरामाय नमः.

19

1 Cv is missing from 6.19.1 up to 6.20.5. —^{a}) Ś Ñ1 V B1 D0–4.8.12.13 [अं]तरं दृष्ट्वा; Ñ2 B2–4 [उ]त्तरं श्रुत्वा (for वचः श्रुत्वा). —^{b}) Ś Ñ V B D0–2.4.8.12.13 राक्षसस्य महाबलः(Ñ1 V2.3 B D1.4 °त्मनः); D3 रावणस्य दुरात्मनः. —^{c}) D5–7.9–11 T M Cm.g.k.t आदिश्य तत् (for आलोकयन्). Ś D0.2–4.8.12.13 बलमालोक्य(D0.2–4.13 °क)मानं च(D3 स); M5 बलमाश्रित्य तिष्ठंतं. —^{d}) Ś Ñ V2 B2–4 D0.2.3.8.12.13 रावणम्; V1.3 B1 D1.4 G M5 वचनम् (for वाक्यमथ).

2 ^{a}) D3 स्थिरान्; D5–7 स्फीतान् (for स्थितान्). —^{b}) D0 महाबलान्; T2 G3 °गजान्; G2 °जवान् (for °द्विपान्). —After 2^{ab}, Ñ2 B1.2.4 ins.:

401* हृष्टानमर्षणाञ्शूरान्युद्धे च कृतलक्षणान् ।

[Ñ2 अमर्षिणः. B1 हृष्टानमर्षाञ्शूरांश्च (for the prior half). Ñ2 युद्धेषु (for युद्धे च).]

—^{c}) D13 निःसृतान् (for न्यग्रोधान्). Ś D8.12 तुंगाग्रान्; B4 गंगायां (for गाङ्गेयान्). ❀ Cm.g.k.t: गाङ्गेयान् गङ्गातटरुहान् (Ck.t °टोत्पन्नान् । अनपत्येऽपि ढगार्षः). ❀ —^{d}) Ś D8.12.13 शैलान्; Ñ V2.3 B D1–4.9 शालान् (for सालान्). V3 D0 हैमवतीम् (sic).

3 ^{a}) V D0–4.9.13 दुःप्रसहा; B2 दुर्विषहा. —^{c}) D3.4 देव- (for दैत्य-). —^{d}) B2 M1.2 सत्य-; B4 बहु- (for देव-). Ñ2 V2 B3 -[अ]सुरोपमाः; B2 -परायणाः (for -पराक्रमाः). V1 D1 दरीविक्राश्च वानराः.

4 ^{a}) D1.3.8.12 कोटी-. —^{b}) Ñ1 D2 transp. पञ्च and सप्त. —Ñ1 om. (hapl.) 4^{cd}. —^{c}) Ś1 नव शंख-; Ś2 D0.2–4.8 नव शंकु-; B3 D6 T2.3 M3 तथा शंख-; B4 om. (for तथा शङ्कु-). —^{d}) Ś V1 B D0–4.8.12.13 दशा(V1 B D1 तथा)बुंद-; Ñ2 illeg.; G2 वृता वृंद- (for तथा वृन्द-).

5 V1.3 D1.3 read 5 before 9. B3 repeats 5 (both times in marg.) after 7. —^{a}) Ñ1 -चरिताः; B1.2 (both times) -सहिताः (for -सचिवाः). —^{b}) Ś1 Ñ1 V3 D0.2.4.8.12.13 शुभाः; V1.3 D1.3 तथा; T2 तद्रा (for सदा). —^{c}) D13 -संकाशा; T3 -गंधर्व-; Cg as in text (for -गन्धर्वैर्). —^{d}) T3 -संपन्नाः (for उत्पन्नाः). Ś Ñ V B1.2 D1.2.4.8.12.13 दानवैस्तथा(D1 °रपि); B3 (both times) D0 दानवैः सह(D0 शुभैः); D3 पन्नगैस्तथा (for कामरूपिणः). ❀ Cg: उत्पन्नाः कामरूपिण इति । कामरूपित्वेन उत्पन्ना इत्यर्थः । पूर्वं कामरूपित्वमुक्तम् । तस्य इदानीमौत्पत्तिकत्वमुच्यते इति न पुनरुक्तिः. ❀ —After 5, G1 reads 7^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

6 ^{a}) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D2.6.8.12.13 T2 तु; V3 B3 च; D0.3.4 नु; Cg.k.t as in text (for तौ). D2 दीप्यंतौ (for तिष्ठन्तौ). —^{b}) D9–11 समानौ (for कुमारौ). ❀ Cg: देवेति रावणं प्रति संबुद्धिः. ❀ —^{c}) D13 मेदश्च. Ś D5.8 G2 द्विविधश्च; Cg as in text (for द्विविदश्च). Ś Ñ1 D0.2.4.8.12.13 चैतौ; Ñ2 B1.2.4 D3.10.11 G2.3 चैव;

ब्रह्मणा समनुज्ञातावमृतप्राशिनावुभौ ।
आशंसेते युधा लङ्कामेतौ मर्दितुमोजसा ॥ ७

यावेतावेतयोः पार्श्वे स्थितौ पर्वतसंनिभौ ।
सुमुखो विमुखश्चैव मृत्युपुत्रौ पितुः समौ ॥ ८

यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
यो बलात्क्षोभयेत्क्रुद्धः समुद्रमपि वानरः ॥ ९

एषोऽभिगन्ता लङ्काया वैदेह्यास्तव च प्रभो ।
एनं पश्य पुरा दृष्टं वानरं पुनरागतम् ॥ १०

ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो वातात्मज इति श्रुतः ।
हनूमानिति विख्यातो लङ्घितो येन सागरः ॥ ११

कामरूपी हरिश्रेष्ठो बलरूपसमन्वितः ।
अनिवार्यगतिश्चैव यथा सततगः प्रभुः ॥ १२

G. 6. 4. 13.
B 6. 28. 11.
L. 6. 4. 13.

D7.9 चेति (for चोभौ). —Ñ2 illeg for ^{c}. —^{d}) G1 तयोर्; G2 M5 याभ्यां; Cg as in text (for ताभ्यां). B2 महान् (for युधि). Ś Ñ1 V B3 D0–3.8.12.13 नै(B3 D2 न)तयोर्विद्यते समः; G (ed.) न समोस्त्यनयोर्युधि.

7 ^{b}) Ś Ñ1 V1 D2.4–6.8.13 G1.3 M5 अमृतप्राशनात्. ❀ Ct: समनुज्ञाता इत्यत्र 'लोपः शाकल्यस्य' इति लोपः। समनुज्ञातावित्यर्थः. ❀ Ś Ñ2 V1 B1.2 D0–2.4.8.12.13 repeat 7^{cd} after 402*. V3 repeats 7^{cd} in place of 8^{cd}. D8 repeats 7^{cd} after 8. G1 reads 7^{cd} for the first time after 5, repeating it here. —^{c}) D13 (second time) आशंसेतां; G1 (first time) आशंसंते. Ś Ñ V B D0–3.8.12.13 (Ś Ñ2 V1.3 B1.2 D0–4.8.12.13 both times) पुरीं; D5–7.9–11 T1.3 G1 (both times).2.3 यथा; T2 तदा (for युधा). Ś Ñ2 B1.2 D0.2.8.12 (all second time) एतौ (for लङ्काम्). —^{d}) Ñ2 B1.2 (all second time) स्वेन; G1 (first time) एतां (for एतौ). Ś Ñ1 D0–2.4.8.12.13 (all except Ñ1 second time) म(Ñ1 D13 अ)र्दितुं स्वेन तेजसा; V1.3 G1 (all second time) स्वेनानीकेन मर्दितुं. —After 7, B3 repeats 5 (both times in marg.).

8 V2 B3.4 D5–7.9–11 T G M1.2 om. 8. K (ed.) reads 8 within brackets. —^{a}) Ñ1 V1.3 उभाव् (for एताव्). G(ed.) अनयोः (for एतयोः). —^{b}) Ñ1 संस्थितौ पर्वतोपमौ; Ñ2 B1 स्थितौ तु वानरर्षभौ. —V3 repeats 7^{cd} in place of 8^{cd}. —^{c}) D4 M3 समुखो. Ñ2 B1 दुर्मुखश्च; M3 सुमुखश्च (for विमुखश्च). —After 8, Ś Ñ V1 B1.2 D0–2.4.8.12.13 K(ed., within brackets) ins.; while D8 ins. after the second occurrence of 7^{cd} after 8):

402* प्रेक्षन्तौ नगरीं लङ्कां कोटिभिर्दशभिर्वृतौ।

[D1.12 कोटीभिर्.]

—Then Ś Ñ2 V1 B1.2 D0–2.4.8.12.13 repeat 7^{cd}.

9 Before 9, V1.3 D1.3 read 5. —^{a}) B2 त्वं; B3 च (for तु). —^{b}) D13 प्रच्छन्नम् (for प्रभिन्नम्). —After 9^{ab}, Ś2 Ñ1 V2 D0.4.8.12.13 ins.; while D2 ins. after 10:

403* वातेनैवोद्धतं तूलं यस्य रूपं महात्मनः।

[D2.8.12 वातेनैव. Ś2 D8.12 मूलं; Ñ1 यस्य; D0 नाल; D4 तुल्यं (for तूल). V2 [उ]द्धनकृत (sic) (for [उ]द्धतं तूल). Ñ1 कृतं (for यस्य). D2 यमेनं परिपश्यसि (for the post. half).]

—^{c}) Ñ1 D13 क्षोभने (for क्षोभयेत्). D3 बलानि क्षोभयन्येषः D4 बलात्क्षोभयने क्रुद्धः. —^{d}) D3–5 इव (for अपि). Ś D0.4.8.12.13 वेगवान्; Ñ V B3 D1–3 तेजसा (for वानरः). —After 9, G2 reads 12^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

10 ^{a}) B2 हंता न (for ऽभिगन्ता). D6 T3 M5 एषो हि गंता (sic). B2 D5.7.10.11 T2 G M5 लंकायां. —^{b}) B3 रक्षसां तु वरोजतः. —For 10^{ab}, Ś Ñ V B1.3.4 D0–4.8.12.13 subst.:

404* एष धर्षितवाँल्लङ्कां पूर्वं सीतां च दृष्टवान्।

[D1 एको (for एष). Ñ2 B1.3.4 transp. लङ्कां and पूर्वं. Ñ1 V2 सीतां पूर्वं (by transp.). D3 सीतां च दृष्ट्वान्हरिः (for the post. half).]

—^{c}) Ñ2 तं पश्य च; V1.3 D2 T2.3 एनं(D2 एतं) पश्य. D0 दूराधर्षं; M1.2 पुरा दृष्टुं (for पुरा दृष्टं). —^{d}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 कापं प्रत्यागतं पुनः. —After 10, D2 ins. 403*.

11 ^{a}) Ñ1 V B3 D1–3 श्रेष्ठः (for ज्येष्ठः). B3 D9.11.13 केशरिणः. V3 क्षेत्रे (for पुत्रो). ❀ Cg: ज्येष्ठ इति। अत्र एष इत्यध्याहार्यम् । केसरिणः पुत्रः तस्य क्षेत्रजः पुत्रः. ❀ —^{b}) D0–4.8.13 वाताजात (for वातात्मज). Ñ1 V2.3 B3 D1.3.8.12.13 श्रुतिः; B2.4 स्मृतिः; D0 श्रुतेः (for श्रुतः). —D0 om. 11^{c} – 12^{b}. D3 om. 11^{cd}.

12 D0 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). G2 reads 12^{ab} for the first time after 9, repeating it here. —^{a}) B2 D9–11 कामरूपो. V1.3 B3 D1.3 बली चैव; D3 बलैश्चैव; T3 हरिः श्रेष्ठो (for हरिश्रेष्ठो). Ś Ñ1 V2 D1.8.12.13 कामरूपधरश्चैव(D13 °ष). —^{b}) Ñ2 B1.2.4 D7 G2 (both times) M1.2 -वीर्य- (for -रूप-). Ś Ñ1 V B3 D1.2.4.8.12.13 कामगश्चैव(V B3 D1.4 °श्चापि; D2 °श्चैव) वानरः; D3 बलवान्वानरर्षभः. —^{c}) Ś D8 अनिवार्यो; D0 अनावार्य-; D1 अविचार्य-; D9 अतिवीर्य-; G1 अनिरुद्ध- (for अनिवार्य-). Ś D8.12 चास्य; D0 चैष (for चैव). —^{d}) D6 वायुर्महा-

G. 6. 4. 14
B. 6. 28. 12
L. 6. 4. 14

उद्यन्तं भास्करं दृष्ट्वा बालः किल पिपासितः ।
त्रियोजनसहस्रं तु अध्वानमवतीर्य हि ॥ १३
आदित्यमाहरिष्यामि न मे क्षुत्प्रतियास्यति ।
इति संचिन्त्य मनसा पुरैष बलदर्पितः ॥ १४
अनाधृष्यतमं देवमपि देवर्षिदानवैः ।
अनासाद्यैव पतितो भास्करोदयने गिरौ ॥ १५
पतितस्य कपेरस्य हनुरेका शिलातले ।
किंचिद्भिन्ना दृढहनोर्हनूमानेष तेन वै ॥ १६
सत्यमागमयोगेन ममैष विदितो हरिः ।
नास्य शक्यं बलं रूपं प्रभावो वानुभाषितुम् ।
एष आशंसते लङ्कामेको मर्दितुमोजसा ॥ १७
यश्चैषोऽनन्तरः शूरः श्यामः पद्मनिभेक्षणः ।
इक्ष्वाकूणामतिरथो लोके विख्यातपौरुषः ॥ १८

(for सततग:). Ś Ñ V$_{2.3}$ B$_{1.2.4}$ D$_{0.1.4.8.12.13}$ यथा (Ñ$_1$ °श्चा)निलगतिस्तथा; V$_1$ B$_3$ D$_{2.3}$ यथानलसखस्तथा.

13 ^{a}) Ś Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_3$ D$_{0-4.8.12.13}$ बालो (for दृष्ट्वा). —^{b}) D$_7$ बाल्ये (for बाल:). D$_{10.11}$ G$_{1.2}$ M$_{1.2}$ बुभुक्षित: (for पिपासित:). Ś D$_{0.4.8.12.13}$ दृष्ट्वोत्थाय(D$_{13}$ °त्थातुं [sic]) पुरा कपि:; Ñ$_1$ बाल्ये एवागमत्कपि:; Ñ$_2$ दृष्ट्वाभिगत: किल; V$_{1.3}$ B$_2$ D$_{1-3}$ दृष्ट्वैवोत्पतित: किल; V$_2$ बाले बालो नयत्कपि: (sic); B$_{1.2.4}$ बाल्यात्कपि: प्र(B$_2$ °त्किंचिच्च; B$_4$ °त्किंचित्प्र)धावित:. ❀ Cg : पिपासित: स्तन्यापेक्ष:। क्षुधित इति यावत्. ❀ —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ś V$_3$ B$_{3.4}$ D$_{0.2.4.8.12.13}$ -सहस्रांतम्; V$_1$ D$_{1.3}$ -सहस्राणि (with hiatus); B$_2$ -सहस्राणाम्; T$_3$ -सहस्रं च (with hiatus) (for -सहस्रं तु). Ñ$_2$ B$_1$ त्रिंशद्योजनसाहस्रम्; V$_2$ शतयोजनसहस्राणाम् (hypm.). —^{d}) Ñ$_1$ M$_5$ (to avoid hiatus) चा(M$_5$ ह्य)ध्वानं. Ś Ñ$_1$ V B$_3$ D$_{0-4.8.12.13}$ समभिप्लुत:; Ñ$_2$ B$_{1.2.4}$ M$_5$ समतीत्य च(B$_1$ य:; M$_5$ हि) M$_{1.2}$ अतिलंघ्य तु (for अवतीर्य हि).

14 ^{a}) D$_4$ ह गमिष्यामि; D$_6$ हरिष्यामि (subm.). —^{b}) Ñ V B D$_{0.1.4}$ ममोपरि (for मे क्षुत्प्रति-). M$_1$ -शाम्यति (for -यास्यति). Ś D$_{2.3.8.12.13}$ नभस: परिपश्यत:(D$_{2.3.13}$ °यास्यति). —D$_{1.3}$ om. 14^{c} – 15^{b}. —^{c}) Ś Ñ V$_{2.3}$ B D$_{0.2.4.7-13}$ G M$_5$ निश्चित्य (for संचिन्त्य). —^{d}) Ś Ñ$_1$ D$_{0.2.4.8.12.13}$ किलैष; V$_1$ illeg.; V$_2$ B$_3$ प्लुतोसौ; B$_{1.4}$ पुरैव; D$_{6.9-11}$ T$_2$ पुप्लुवे (for पुरैष). D$_4$ मद- (for बल-). V$_3$ पु * * * ल- (moth-eaten).

15 D$_{1.3}$ om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). —^{ab}) Ś D$_{0.2.4.8.12.13}$ भानुम्; V$_3$ देशं (for देवम्). V$_1$ दैवतैरपि; V$_{2.3}$ B$_3$ देवगंधर्व- (for अपि देवर्षि-). D$_{2.4}$ -मानवै:; D$_{7.9-11}$ -राक्षसै: (for -दानवै:). Ś D$_{8.12}$ स देवऋषिवानरै: (metri causa); D$_{13}$ सह देवर्षि वानरै: (for ^{b}). Ñ$_1$ अवध्यतां स देवैश्च दानवैश्च तथा स्वयं. —^{c}) V$_3$ moth-eaten; D$_1$ च (for [ए]व). —^{d}) V$_3$ भास्करोदयतो; B$_3$ D$_9$ भास्करस्यो(D$_9$ °राद्)दये; D$_4$ भास्करोदयिते (sic); G$_1$ वज्रीवज्रहतो. ❀ Cm.k.t: भास्करोदयन इति बहुव्रीहि:।; so also Cg which adds अनासाद्येत्यत्र तत्तेजसेत्युपस्कार्यम्। "तेजसा तस्य निर्धूत:" इति किष्किन्धाकाण्डोक्ते:। यद्यप्युत्तरकाण्ड इन्द्रवज्रेण पतनमुक्तं तथापि तदपि हेत्वन्तरमिति ज्ञेयम्. ❀

16 ^{a}) V$_1$ हरेर्; M$_5$ गिरेस्. Ś D$_{0.8.12.13}$ एको; G$_3$ M$_5$ तस्य (for अस्य). —^{b}) Ś D$_{8.12.13}$ एव; Ñ$_1$ V$_1$ B$_4$ D$_{1-4}$ T$_1$ एक:; D$_0$ अस्य; D$_5$ एक- (for एका). —Ñ$_1$ reads 16^{cd} twice (first time in marg.). —^{cd}) Ś Ñ$_1$ (first time) V$_1$ D$_{0-4.8.12.13}$ भग्नो; Ñ$_2$ V$_{2.3}$ B$_{2.3}$ G$_{1.2}$ M$_5$ भग्ना; B$_4$ भिन्नो (for भिन्ना). Ś Ñ$_1$ (first time) V$_3$ B$_4$ D$_{6.8-13}$ T$_2$ M$_1$ दृढहनुर्; V$_{1.2}$ B$_3$ D$_{0.1.4}$ दृढतरो; D$_{2.3}$ °हतो; D$_7$ °हनूर्; G(ed.) °तनोर् (for दृढहनोर्). D$_5$ T$_1$ किंचिद्भिन्नास्त्वथ हनोर् (for ^{c}). B$_2$ नाम; D$_3$ G M$_5$ इति; D$_8$ एव (for एष). Ś V$_{1.3}$ D$_{0-2.8.12.13}$ तेन च; D$_4$ वानर: (for तेन वै). Ñ$_1$ (second time) किंचिद्भग्नोथ ददृशे बलवानेष वानर:.

17 ^{a}) Ś Ñ$_1$ V$_1$ B$_{1-3}$ D$_{0.1.3.4.8.12.13}$ इत्येव; Ñ$_2$ V$_{2.3}$ B$_4$ इहैव (for सत्यम्). Ñ$_2$ B$_{1.2.4}$ -युक्तेन; D$_3$ -योगेषु (for -योगेन). D$_2$ आगतो रामयोगेन. —^{b}) Ś V$_1$ G$_2$ मयैवं (V$_1$ G$_2$ °व); Ñ$_2$ B$_1$ तवैष; B$_2$ D$_{1.8.12.13}$ G$_{1.3}$ M$_5$ मयैष (for ममैष). D$_2$ कपि:. —^{c}) D$_1$ तस्य किंचिद्; D$_{13}$ नास्य शब्दं (for नास्य शक्यं). Ś D$_{8.12}$ वीर्यं (for रूपं). —^{d}) Ñ$_2$ V B D$_5$ T$_1$ प्रभावं. Ś Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_3$ D$_{0-4.8.12.13}$ चोप(D$_{0.4}$ चैव)लक्षितुं(D$_1$ °त:); Ñ$_2$ B$_{1.2.4}$ G(ed.) चोप(G[ed.] वापि)वर्णितुं; V$_2$ चोप * * * (illeg.); D$_5$ T$_1$ M$_{3.5}$ चानु(M$_{3.5}$ वापि)भाषितुं; G$_2$ वाभितापितुं (sic) (for वानुभाषितुम्). —B$_4$ om. 17^{ef}. —^{e}) G$_{2.3}$ एकै(G$_3$ °षै)वा- (for एष आ-). Ś Ñ$_1$ D$_{0-2.4.8.12.13}$ आशंसत्येष (D$_8$ °व) चैवैको(Ñ$_1$ वै लंकां); Ñ$_2$ V B$_{1-3}$ D$_3$ आशंसत्येष (B$_1$ °ते स) एको वै (V$_{1.3}$ B$_1$ D$_3$ एवैको; V$_2$ वा लंकां). —^{f}) Ś Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1-3}$ D$_{0-4.8.12.13}$ लंकां; D$_6$ एतां (for एको). D$_{9-11}$ मथितुम् (for मर्दितुम्). Ñ$_1$ V$_2$ मर्दितुं स्वेन तेजसा(V$_2$ कर्मणा). —After 17, D$_{7.9-12}$ K(ed., within brackets) ins.:

405* येन जाज्वल्यतेऽसौ वै धूमकेतुस्तवाद्य वै ।
　　लङ्कायां निहितश्चापि कथं विस्मरसे कपिम् ।

[(l. 1) D$_7$(after corr. *sec. m.* as above) सौम्य (for ऽसौ वै).]

18 ^{a}) Ś V$_{1.3}$ D$_{0-4.8.12.13}$ यस्त्वस्य; Ñ$_2$ V$_2$ यस्त्वथो; B$_1$ एतस्य; B$_2$ D$_{10.11}$ G$_{2.3}$ Cm.k.t यस्यैषो; B$_3$ यस्तस्य; B$_4$ एष यो; D$_7$ G$_1$ यस्त्वेषो; Cg as in text (for यश्चैषो).

यस्मिन्न चलते धर्मो यो धर्मं नातिवर्तते ।
यो ब्राह्ममस्त्रं वेदांश्च वेद वेदविदां वरः ॥ १९
यो भिन्द्याद्गगनं बाणैः पर्वतांश्चापि दारयेत् ।
यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः ॥ २०
यस्य भार्या जनस्थानात्सीता चापहृता त्वया ।
स एष रामस्त्वां योद्धुं राजन्समभिवर्तते ॥ २१
यश्चैष दक्षिणे पार्श्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभः ।
विशालवक्षास्ताम्राक्षो नीलकुञ्चितमूर्धजः ॥ २२
एषोऽस्य लक्ष्मणो नाम भ्राता प्राणसमः प्रियः ।
नये युद्धे च कुशलः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ २३
अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान्बली ।
रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्चरः ॥ २४
न ह्येष राघवस्यार्थे जीवितं परिरक्षति ।
एषैवाशंसते युद्धे निहन्तुं सर्वराक्षसान् ॥ २५

G. 6. 4. 28
B. 6. 28. 25
L. 6. 4. 26

D1.3.4 [अ]नंतरं. Ś2 D8 G2.3 श्यामः; D12 श्याम-; G1 वीरः (for शूरः). Ñ1 यस्त्वस्यांत(m. also °स्त्वेषोंत)-रतः शूरः.—b) Ś2 D8.13 पद्मपत्र-; D0.6 पश्य पद्म-; D11 श्यामपद्म-; G2.3 शूरः पद्म- (for श्यामः पद्म-). Ñ2 V1.3 B1–3 D0.1.6 -श्लेक्षणः; B4 -[आ]यतेक्षणः.—d) Ś Ñ V1.3 B1.2 D0–4.7–13 G M5 विश्रुत- (for विख्यात-). V2 B3 लोके पौरुषविश्रुतः; B4 धनुष्मान्कवची शरी.

19 a) B2.3 यस्मात्. Ś Ñ1 V1.2 D0–4.8.12.13 सनातनो (for न चलते). V3 अस्य चानुरणो धर्मो.—b) B2 धर्मान्; B3 धर्म्यान् (for धर्मं). D2 [अ]भि-; M3 [अ]नु- (for [अ]ति-). Ñ1 V2 यो धर्मे वि(V2 °र्मेभि)रतः सदा.—Ñ2 reads 19^{cd} after 20.—c) Ñ2 V2 दिव्यम्; D6 T2 ब्राह्ययम् (for ब्राह्मम्). Ñ2 V2 ब्राह्मं वै(V2 च); B1.4 दिव्यं च; B3 विद्यां च (for वेदांश्च). Ś D8.12.13 यो ब्रह्मास्त्रं च दैवं च(Ś2 D8 चैव दैवं; D13 च जानाति).—d) Ś V3 B1.3.4 D5.8.12 T1 वेत्ति; D13 तथा (for वेद). ❀ Cg: ब्राह्ममस्त्रं ब्रह्मास्त्रमन्त्रं वेदांश्च वेद जानाति। ब्रह्मास्त्रमन्त्रस्य वेदान्तर्गतत्वेऽपि प्राधान्यात्पृथगुक्तिः। वेदविदां वेदार्थविदां वरः उपदेष्टृभ्यो वसिष्ठादिभ्योऽप्युत्कृष्टः. ❀ —For 19^{cd}, Ñ1 V1.3 B2 D0–4 subst.; while Ś V2 (reads wrongly twice) D8.12.13 ins. after 19; Ñ2 ins. after 19^{ab}; B1.4 ins. after 20:

406* अस्त्रग्रामः ससंहारो यस्मिन्वीरे प्रतिष्ठितः ।

[Ñ1 (m. gloss) अस्त्रसमूहः (for अस्त्रग्रामः). Ś D8.13 एव (for वीरे).]

20 a) Ś D12 भिदन्; D8 विंदन्. B2 अचलं; D5 T1 मेदिनीं (for गगनं). Ñ2 यो विभिंद्यान्नगं बाणैर्.—b) Ñ V B3 D1 वसुधां चैव(Ñ2 V1 D1 चाव-); B1.2.4 D2 वसुधामपि(B2 °व-); D0.3.4 वसुधां वापि(D3 च वि-); D7.9–11 G M5 मेदिनीं वापि(D7 चैव; G M5 चापि); M1.2 पृथिवीमपि; M3 पर्वतानपि (for पर्वतांश्चापि). D6 चालयेत्; G2 धारयेत् (for दारयेत्). Ś D8.12.13 वसुधां च वि(D12 नि)वर्तयेत् (D13 °दारयन्); D6 T2.3 पृथिवीं चैव(T3 च प्र) दारयन्.—c) D2 मृत्युसमः (for मृत्योरिव).—d) D9 पराक्रमाः.—After 20, Ñ2 reads 19^{cd}, while B1.4 ins. 406*.

21 Ñ1 reads 21^{ab} twice (second time marg.).—a) Ñ1 (first time) अनासाद्य (for यस्य भार्या).—b) Ś D8.12 नाम हृता; Ñ1(first time).2 V2 B2.4 D0–4.13 प्रमथिता; V1 G2 त्वपहृता; V3 D7.9–11 चापि हृता; B3 प्रमृषिता (for चापहृता). Ñ1 (second time) आनीता प्राक्त्वयाश्रमात्; B1 आनीता प्रथिता त्वया.—cd) D5 त्वा (for त्वां). D7.9–11 transp. योद्धुं and राजन्. D5 समनुवर्तते.—For 21^{cd}, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst.:

407* सोऽयं दाशरथी रामो योद्धुं त्वामभिवर्तते ।

[B1 एष; B4 सैष (for सोऽयं). Ñ2 B2 transp. योद्धुं and त्वाम्. V2 त्वामनुवर्तते; V3 समभिवर्तते.]

22 a) Ś V1.3 D4.8 यस्यैव; Ñ1 D13 योस्यैव; Ñ2 V2 B1.3.4 D2.9–11 M3 यस्यैष; B2 य एष; D1 अस्यैव; D3 यस्त्वेष; D7.12 त(D12 यो)स्यैष (for यश्चैष).—b) V3 तप्त-; D2 शुभ्र- (for शुद्ध-).—D9 om. 22^{cd}.—c) D13 कंजाक्षो; T3 G3 M1.2 ताम्रास्यो.

23 a) Ñ1 अन्यैष (metri causa); Ñ2 V3 B2.3 अस्यैव; D7.9–11 एषो हि; M5 स एष.—b) Ś V2.3 B1.4 D0.2.4.8.12.13 हितः; Ñ B3 [ऽ]रिहा; V1(m. also हितः) D1.3 हि सः; B3 महान् (for प्रियः). D7.9–11 भ्रातुः प्रियहिते रतः.—c) B2 न्याय्य- (for नये). B1 च युद्धे (by transp.); D0 युद्धेषु. Ś D8.12.13 वेदवेदांग- (for नये युद्धे च).—d) G1.3 -शस्त्र- (for -शास्त्र-). Ś Ñ V1.3 B D0–4.8.12.13 सर्वास्त्रविधि(D2 °स्त्रेषु च)पारगः; V2 D7.9–11 M1.2 सर्वशस्त्रभृतां(D7 °विदां) वरः. ❀ Cg: सर्वेति। शास्त्रशब्दो नीतिशास्त्रव्यतिरिक्तशास्त्रपरः. ❀

24 b) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 समरे बली; D6 चपलो बली; D7 बलसंयुतः; D9–11 T3 च जयी (T3 वरो) बली; G2 बलवान्वशी.—d) B1.4 नित्यमुद्य(B1 °द्ग)तकार्मुकः.—After 24, Ś Ñ V B D0.3.4.8.12.13 ins.:

408* नित्यं संग्रामशीलश्च नित्यमुद्यतकार्मुकः ।

[Ś D8.12.13 उत्तम- (for उद्यत-). B4 प्रचंडश्चपलो नृपः (for the post. half).]

25 a) B2 (marg.; orig. as in text) लक्ष्मणो; D9 न ह्येव (for न ह्येष). D2.9 [अ]र्थं.—b) D1 परित्यक्ष्यति;

G. 6. 4. 28
B. 6. 28. 26
L. 6. 4. 27

यस्तु सव्यमसौ पक्षं रामस्याश्रित्य तिष्ठति ।
रक्षोगणपरिक्षिप्तो राजा ह्येष विभीषणः ॥ २६
श्रीमता राजराजेन लङ्कायामभिषेचितः ।
त्वामेव प्रतिसंरब्धो युद्धायैषोऽभिवर्तते ॥ २७
यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं मध्ये गिरिमिवाचलम् ।
सर्वशाखामृगेन्द्राणां भर्तारमपराजितम् ॥ २८
तेजसा यशसा बुद्ध्या ज्ञानेनाभिजनेन च ।
यः कपीनति बभ्राज हिमवानिव पर्वतान् ॥ २९
किष्किन्धां यः समध्यास्ते गुहां सगहनद्रुमाम् ।
दुर्गां पर्वतदुर्गस्थां प्रधानैः सह यूथपैः ॥ ३०
यस्यैषा काञ्चनी माला शोभते शतपुष्करा ।
कान्ता देवमनुष्याणां यस्यां लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता ॥ ३१
एतां च मालां तारां च कपिराज्यं च शाश्वतम् ।
सुग्रीवो वालिनं हत्वा रामेण प्रतिपादितः ॥ ३२

T3 परिरक्षितः. —^{c}) Ś D8.12.13 एषो हि; Ñ V3 B3.3 एष च(V3 B3 तु) ; V1.3 B1.4 D0.1.3 एकोपि; D2.4 एषोपि. G1 M1.3.5 आशंसते (for [ए]वाशंसते). B1.4 D3 G1 लंकां (for युद्धे). —^{d}) D13 विहंतुं. G (ed.) -राक्षसं (for -राक्षसान्). B1.4 योद्धुं सैन्यैस्त्वया सह.

26 ^{a}) Ñ1 यश्च; Ñ2 B1.3.4 D0.6.9–11 यस्य. Ñ B1.3.4 पार्श्वम्; D3 मध्यम् (for सव्यम्). Ś V D0.2–4.8.12.13 G M5 पार्श्वं; Ñ1 B3.4 सव्यं; D1 पार्श्वे; Cg as in text (for पक्षं). B3 यस्य रामस्य पार्श्वे वै. —^{b}) Ś D4.8.12 रामस्यावृत्य; Ñ1 B3 रामस्याक्रम्य; B2 सव्यमाक्रम्य; D1 रामस्य परि-; D3 सदा रामस्य. —^{c}) D3 -गणैर्; G1 -जन-; Cg.k.t as in text (for -गण-). Ś Ñ V B1–3 D0–4.8.12.13 -वृ(B3 -[आ]वृ)तो भ्राता (for -परिक्षिप्तो). B4 राक्षसाधिपतिक्षिप्तो. ❀ Cg : रक्षोगणेति । चतुर्णामेव रक्षसां गणतुल्यविक्रमत्वात्तथोक्तम् । ; so also Ck.t. ❀ —^{d}) Ś Ñ V B1.2 D0.1.4.8.12.13 तवष स(B2 च); B3 D3 तवैव स; B4 युवराजो; D2 तवैवैष; G1 राजचैष (for राजा ह्येष).

27 ^{a}) Ś D8.12.13 तव राज्येन; D3 रामराजेन; G2 M5 राजपुत्रेण. —^{c}) Ñ1 M1.2 एष; D7.9–11 असौ (for एव). V1.3 त्वामेवममि-. T3 -संयोद्धुं (for -संरब्धो). —^{d}) M1.2 [ए]व (for [ए]षो). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 रामसान्निध्य- (B1.4 °सांनिध्य)माग(B1 D4 °श्रि)तः. —After 27, Ś Ñ V2.3 B(B3.4 reading st. 28 erroneously for the first time before the passage) D2(marg.).8.12.13 ins. a passage relegated to App. I (No. 17).

28 ^{a}) D9 तं; G1 त्वं (for तु). D0.5 पश्यति. —^{b}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 लक्ष्मणात्समम(D1 °णस्याप्य)नंतरं. —Ś D8.12 om. 28^c–30^b. B4 om. 28^{cd}. —^{c}) D5 -मृगाणां (subm.) (for -मृगेन्द्राणां). —^{d}) D7.9–11 अमितौजसं.

29 Ś D8.12 om. 29 (cf. v.l. 28). —^{b}) Ñ V B D0–4.6.7.9–11 G2.3 M5 बलेन; G1 नयेन (for ज्ञानेन). B3 (orig.) [अ]भिन(*sup. lin.* °ज)येन (for [अ]भिजनेन). G1 यः (for च). D13 यः सर्वेषां समाधिकः. —^{c}) D13 कपीनाम् (for यः कपीन्). Ñ1 B2 D0–3.13 अभिसंधत्ते; Ñ2 V B1.3.4 अभिसंधा(B4 °धे)तु; D4 अभिसंपन्नो; D5 T3 G2 M5 अति बभ्राजे; G3 अपि बभ्राज (for अति बभ्राज). G1 कपीनतीत्य बभ्राज. ❀ Cm.k.t : अतिबभ्राज अतिक्रम्यातिशयेन बभ्राजेत्यर्थः । ; so also Cg. ❀ —^{d}) D7 अति; G1 इति (for इव). Ñ2 V3 D0.9–11 पर्वतः (for पर्वतान्). T3 transp. इव and पर्वतान्.

30 Ś D8.12 om. 30^{ab} (cf. v.l. 28). —^{a}) G3 **** स्ते; M5 सोयमध्यास्ते (for यः समध्यास्ते). —^{b}) D9–11 दुर्गां (for गुहां). G3 सु- (for स-). Ñ V B D0–4.13 गुहां वानरसंकुलां; G1 M5 गुहां (M5 दुर्गां)सुगहनां द्रुमैः. —D13 reads 30^{cd} twice(var.). —^{c}) B4 दुर्ग-; D13 (first time) गुहां (for दुर्गां). Ñ B1.4 D5 T1 G2 M5 -मध्यस्थां; V B2.3 D10 M2 -दुर्गम्यां; Cg as in text (for -दुर्गस्थां). Ś D8.12.13 (second time) सुवेलदुर्गमध्यस्थः. —^{d}) Ś V1.3 B1.2.4 D0–4.8.12.13 (both times) कामरूपी(D13 [first time] °पो) महाबलः.

31 ^{a}) Ś D8.12.13 अस्यैका(D13 °षा). D13 स्रग्विणी (for काञ्चनी). —^{b}) T2.3 शतपुष्कला. —^{d}) Ś2 V3 D0–4.8.13 यत्र (for यस्यां).

32 ^{a}) Ñ2 V B1.2.4 D0–4.7.9–11.13 M5 मालां च (by transp.). B3 राज्यं (sic) (for तारां). Ś D8.12 एषा माला च तारा च. —^{b}) D2.3 सर्वशः (for शाश्वतम्). —^{cd}) Ś V1.3 D0–4.8.12.13 रामेण; Ñ2 V2 B1.2 सुग्रीवे (for सुग्रीवो). G1 damaged for वालिनं ह. B3 reads हत्वा in marg. D0.4 सुग्रीवः (for रामेण). Ñ2 V2 B1.2 प्रतिपादितं. Ś V1.3 D1–3.8.12.13 सुग्रीवे प्रतिपादितं (for ^{d}). —After 32, Ñ V2 B D13 ins. :

409* स एषोऽवस्थितो युद्धे बहुभिः किं प्रयोजनम् ।

[B4 योद्धुं (for युद्धे).]

—Thereafter D13 cont. :

410* अस्यानुगा महात्मानः सर्वे सुग्रीवविक्रमाः ।
अष्टादशमहापद्मं तथा वानरपार्थिवाः ।

—D13 further cont. ; Ñ V2 B cont. after 409* ; whereas Ś V1.3 (preceded by an illeg. line) D0–13 S ins. after 32 :

एवं कोटिसहस्रेण शङ्कूनां च शतेन च । | सुग्रीवो वानरेन्द्रस्त्वां युद्धार्थमभिवर्तते ॥ ३३

G. 6. 4.61
B. 6. 28. 41
L. 6. 4.56

411* शतं शतसहस्राणां कोटिमाहुर्मनीषिणः ।
शतं कोटिसहस्राणां शङ्कुरित्यभिधीयते ।
शतं शङ्कुसहस्राणां महाशङ्कुरिति स्मृतः ।
महाशङ्कुसहस्राणां शतं वृन्दमिहोच्यते ।
शतं वृन्दसहस्राणां महावृन्दमिति स्मृतम् । [5]
महावृन्दसहस्राणां शतं पद्ममिहोच्यते ।
शतं पद्मसहस्राणां महापद्ममिति स्मृतम् ।

[V_3 om.(hapl.) l. 1. —(l. 1) D_{12} om.(hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 6. $Ś_3$ om.(hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 5. $D_{1.11}$ कोटीम्. D_1 विचक्षणाः (for मनीषिणः). —$Ś_1$ V_1 D_8 om.(hapl.) l. 2–4. B_1 om.(hapl.) l. 2. —(l. 2) $D_{6.11}$ शत-. D_1 कोटी-. D_6 $T_{2.3}$ शंखमिति; M_3 शंख इति (for शङ्कुरिति). D_2 शंकुमाहुर्मनीषिणः (for the post. half). —D_3 om.(hapl.?) l. 3–6. —(l. 3) $Ñ_1$ reads the prior half in marg. B_3 D_{11} शत-. D_6 $T_{2.3}$ M_3 शंख- (for शङ्कु-). —Ñ $V_{2.3}$ B $D_{0-2.4}$ om. (hapl.?) from the post. half up to the prior half of l. 4. D_6 $T_{2.3}$ -शंखम्; M_3 -शंख (for -शङ्कुर्). D_6 $T_{2.3}$ $M_{1.2}$ स्मृतं (for स्मृतः). D_{13} शंख इत्यभिधीयते (for the post. half). —(l. 4) D_{13} शतं (for महा-). $D_{6.13}$ $T_{2.3}$ M_3 -शंख- (for -शङ्कु-). —$Ñ_2$ reads from the post. half up to l. 6 in marg. M_3 इति स्मृतं (for इहोच्यते). $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{1.3}$ $D_{0-2.4.13}$ वृंदमाहुर्मनीषिणः ($D_{0.1}$ °र्विपश्चितः); $Ñ_2$ $B_{2.4}$ वृंदमि($B_{2.4}$ °दइ)त्यभिधीयते (for the post. half). —(l. 5) D_5 T_3 शतवृंद-; D_9 वृंदं शत- (sic) (for शतं वृन्द-). Ś Ñ V B_{1-3} $D_{0-2.4.8.9.13}$ $G_{2.3}$ इहोच्यते (for इति स्मृतम्). B_4 महावृंद इति स्मृतः (for the post. half). —After l. 5, V_3 reads 6. 20.1–2, repeating them in their proper place. G_1 om. (hapl.) from l. 6 up to l. 1 of 416*. V_3 om. l. 6–7. —(l. 6) B_3 -सहस्रेण. —After the prior half, B_4 ins.:

411(A)* खर्वं इत्यभिधीयते ।
शतं खर्वसहस्राणां.

Ś V_1 $D_{0.1.4.8.12.13}$ इति श्रुतिः; $Ñ_2$ $B_{1.2}$ परिश्रुतं; V_2 इति ** (illeg.); $D_{2.5.6}$ T M इति स्मृ(T_1 श्रु)तं (for इहोच्यते). B_3 (orig.) महापद्मशतेन च (*sup. lin.* °परिश्रुतः) (sic); B_4 पद्म इत्यभिधीयते (for the post. half). —D_5 om. l. 7. B_3 reads from l. 7 up to l. 1 of 413* in marg. —(l. 7) D_8 शत- (for शतं). $Ś_1$ V_1 $D_{0.1.3.8.12.13}$ $G_{2.3}$ इहोच्यते; $Ñ_1$ विभाष्यते; $Ñ_2$ V_2 B वि($Ñ_2$ *; B_1 च)भाव्यते; $D_{2.4}$ T_1 M_5 इति श्रुतिः(T_1 M_5 °तं) (for इति स्मृतम्). —After l. 7, D_{13} ins.:

411(B)* एते च पार्थिवाः सर्वे सुग्रीवसमविक्रमाः ।
तेषामनीकमत्युग्रमसंख्यातैर्महाभटैः ।]

—After 411*, $B_{2.3}$ $D_{5-7.9-11}$ S (G_1 om.) cont.:

412* महापद्मसहस्राणां शतं खर्वमिहोच्यते ।
शतं खर्वसहस्राणां समुद्रमभिधीयते ।
शतं समुद्रसाहस्रं महौघमिति विश्रुतम् ।

[(l. 1) B_3 -सहस्रेण. —After the prior half, $B_{2.3}$ ins.:

412(A)* एको हाहा विभाव्यते ।
एवं हाहासहस्रेण.

[(l. 2) B_2 -सहस्राणाम्.]

G (ed.) तथा (for शतं). $B_{2.3}$ (with hiatus) एकः खर्वो विभाव्यते (for the post. half). —(l. 2) $B_{2.3}$ एवं खर्व-सहस्रेण (for the prior half). —After the prior half, G_3 $M_{3.5}$ B (ed., within brackets) ins.:

412(B)* महाखर्वमिहोच्यते ।
महाखर्वसहस्राणां.

[(l. 1) M_3 इति स्मृतं; M_5 इति श्रुतः (for इहोच्यते).]

$B_{2.3}$ धूलिरिति (for समुद्रम्). —After l. 2, $B_{2.3}$ ins.; B_4 cont. l. 2 only alter 413*:

412(C)* शतधूलिसहस्रेण चाक्षौहिण्येकमुच्यते ।
परार्धपरसंयुक्तः समुद्रेण च वानरः ।
समुद्रो वानरेन्द्राणां संप्रहारार्थमागतः ।

[(l. 1) B_2 शतं धूलिसहस्राणामक्षौहिण्येकमुच्यते. —(l. 2) B_2 -परमं युक्तः (for -परसंयुक्तः). —(l. 3) B_2 उद्यतः (for आगतः).]

—Thereafter B_3 cont.:

412(D)* शतं खर्वसहस्राणां महाखर्वं विदुर्बुधाः ।
महाखर्वसहस्रेण परार्धमभिधीयते ।
सहस्रेण परार्धेण अपरार्धं प्रचक्षते ।
अपरार्धसहस्राणां समयं स्याच्छतेन च ।

[Note hiatus between the two halves of l. 3.]

—$B_{2.3}$ om. l. 3. —(l. 3) After the prior half, D_6 T_1 M_{1-3} ins.:

412(E)* ओघमित्यभिधीयते ।
शतमोघसहस्राणां.

[(l. 1) D_6 T_1 M_3 ओघ इति.]

M_3 महौघ इति विश्रुतः (for the post. half). —After l. 3, B (ed.) ins. within brackets:

412(F)* शतमोघसहस्राणां महौघ इति विश्रुतः ।]

—After 412*, D_{9-11} ($D_{10.11}$ first time) cont. l. 3–4 of 416*.

33 G_1 om., B_3 reads in marg. 33^{ab} (for both, cf. v.l. 411*). —^{a}) Ś Ñ V B_{2-4} $D_{0-4.8.12.13}$ $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ Ck एष; Cm.g.t as in text (for एवं). $D_{1.3}$ कोटी-.

G. 6. 4. 62
B. 6. 28. 42
L. 6. 4. 57

इमां महाराज समीक्ष्य वाहिनी-
मुपस्थितां प्रज्वलितग्रहोपमाम् ।
ततः प्रयत्नः परमो विधीयतां
यथा जयः स्यान्न परैः पराजयः ॥ ३४

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनविंशतितमः सर्गः ॥ १९ ॥

D2 -सहस्राणां; G3 damaged (for -सहस्रेण). —D5 om. (hapl.) from 33[b] up to the prior half of l. 3 of 416*. —[b]) Ś1 Ñ2 V2 B2.3 तथा शंख- ; Ś2 Ñ1 V1 B1.4 D0–4.8.12.13 G2.3 तथा शंकु- ; D6.9–11 T2.3 M3 शंखानां च; M5 शंकुना च (for शङ्कूनां च). D6.7 T1.3 M5 तथैव (for शतेन). V3 * * * * * तेन च (illeg.). —After 33[ab], Ś2 Ñ1.2 (cont. l. 1 after 414*) V B D0–4.12.13 ins. :

413* एष वृन्दसहस्रेण महावृन्दशतेन च ।
एष पद्मसहस्रेण महापद्मशतेन च ।

[B3 reads l. 1 in marg. (cf. v.l. 411*). —(l. 1) V3 mostly illeg. for the prior half. B1 -सहस्राणां. —D0 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 2. Ñ1 महापद्म- ; Ñ2 B3.4 तथा वृंद- (for महावृन्द-). —V1.2 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) B4 खर्व- (for पद्म-). Ñ2 B3 D0 तथा (for महा-). B2 -खर्व- (for -पद्म-).]
—Thereafter Ñ V2 B1.3 D13 cont. :

414* एष खर्वसहस्रेण समग्रेणैव वानरः ।

[G (ed.) तथा (for एष). Ñ2 B1 -निखर्वेण; B3 -सहस्राणां. G (ed.) च (for [ए]व). Ñ1 V2 B3 सहस्रेण च (for समग्रेणैव). D13 महाखर्वशतेन च (for the post. half).]
—V2 D13 further cont. ; Ś2 V1.3 (mostly illeg.) D0–4.12 cont. after 413* ; while Ś1 D8 ins after 33[ab]:

415* एष सैन्येन सर्वेण सुसंपूर्णेन पार्थिवः ।

[Ś1 D8.12 सुसंपन्नेन; Ś2 समुत्पन्नेन; D2 सुसैन्येन च (for सुसंपूर्णेन). V2 D0.4 पार्थिव.]
On the other hand, B4 cont. l. 2 of 412(C)* after 413*. —After 33[ab], D5–7.10.11 S ins. ; D9 cont. l. 3–4 after 412* and ins. l. 5–6 after 33[ab] :

416* महाशङ्कुसहस्रेण तथा वृन्दशतेन च ।
महावृन्दसहस्रेण तथा पद्मशतेन च ।
महापद्मसहस्रेण तथा खर्वशतेन च ।
समुद्रेण च तेनैव महौघेन तथैव च ।
एष कोटिमहौघेन समुद्रसदृशेन च । [5]
विभीषणेन सचिवैः राक्षसैः परिवारितः ।

[G1 om. l. 1 (cf. v.l. 411*). D5 om. up to the prior half of l. 3. D9 om. l. 1–2. —(l. 1) D6.10.11 T2.3 M3 -शंख- (for -शङ्कु-). —D11 reads erroneously l. 2 twice (var.). —(l. 2) D11 (first time) वृंद- (for पद्म-). —D10.11 read l. 3–4 for the first time after 412*, repeating them here. —After l. 3, M5 ins. :

416(A)* तथा खर्वसहस्रेण समुद्रस्य शतेन च ।

—D9 repeats wrongly l. 4 before l. 5. —(l. 4) T3 [ए]व तेन; G2 M3 शतेन (for च तेन). M5 महासमुद्रसाहस्रं महौघेन शतेन च. —D5 T1 om. l. 5. —(l. 5) D7 G2.3 एवं (for एष). M3 कोटी-. M1.2 समुद्रस्य शतेन च (for the post. half). —(l. 6) D7.9–11 वीरेण सचिवैः (for सचिवै राक्षसैः).]

—[c]) V3 illeg. after सुग्रीवो up to अभिवर्तते in [d]. Ñ2 B1 ते (for त्वां). V1 वान * * * (illeg.). D4 स सुग्रीवो वानरस्त्वां. —[d]) D9–11 अनु- (for अभि-). G3 -वर्धते (for -वर्तते). Ś Ñ V2 B2–4 D0–4.8.12.13 संप्रहारार्थमुद्यतः (Ś D8.12 °मेष्यते) ; V1 संप्रहर्तुं * * द्यतः (illeg.) ; B1 प्रहारार्थं समुद्यतः. —After 33, Ś Ñ V B D0.2.4.8.12.13 ins. :

417* यदत्रानन्तरं कार्यं तद्भवान्कर्तुमर्हति ।

[Ś Ñ V2 B4 D8.12.13 वक्तुम् (for कर्तुम्).] ;
while D5–7.9–11 S ins. :

418* महाबलवृतो नित्यं महाबलपराक्रमः ।

34 [a]) Ś D8.12.13 महावरूथिनीं (for समीक्ष्य वाहिनीम्). —[b]) Ś V3 D0.1.3.4.8.12.13 समुन्नतां; Ñ V1.2 B3 D2 समुद्यतां. B2.4 D1.7 प्रज्वलितां (for प्रज्वलित-). G -[अ]नलोपमां. —[c]) Ś Ñ V B D0–4.8.13 तथा (for ततः). D5 T1.3 प्रथ(T3 °श)मो (for परमो). —V3 illeg. from विधीयतां up to [d]. —[d]) D2 तथा (sic) (for यथा). Ñ V1.2 B3–4 D0 1.3.4.13 रणे; G1 यथा (for परैः). Ś D8.12 पराजयः क्वचित् ; D2 पराजयो रणे; D5.7.9–11 M5 परैः पराभवः (D5 °यणः [sic]) (for परैः पराजयः).

२०

शुकेन तु समाख्यातांस्तान्दृष्ट्वा हरियूथपान् ।
समीपस्थं च रामस्य भ्रातरं स्वं विभीषणम् ॥ १
लक्ष्मणं च महावीर्यं भुजं रामस्य दक्षिणम् ।
सर्ववानरराजं च सुग्रीवं भीमविक्रमम् ॥ २
किंचिदाविग्नहृदयो जातक्रोधश्च रावणः ।
भर्त्सयामास तौ वीरौ कथान्ते शुकसारणौ ॥ ३
अधोमुखौ तौ प्रणतावब्रवीच्छुकसारणौ ।
रोषगद्गदया वाचा संरब्धः परुषं वचः ॥ ४
न तावत्सदृशं नाम सचिवैरुपजीविभिः ।
विप्रियं नृपतेर्वक्तुं निग्रहप्रग्रहे विभोः ॥ ५

G. 6. 5. 5. B. 6. 29. 7. L. 6. 5. 5.

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 D12 om.; Ñ V2 B D8.9.13 लंका°; D0.4 सुंदर°.—*Sarga name*: Ś Ñ V B3 D0–4.8.12.13 शुकवाक्यं; B1 बलसंख्यानं; B2 बलसंख्यावर्णनं; B4 बलसंख्या; D9 संज्ञावर्ण.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 B2 D0.2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ V B1.3.4 D3.8.9 4; D1 6; D5–7.10.11 T1.3 G M 28; T2 27.—After colophon, G1.3 M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

20

Cv is missing for 1–5 (cf. v.l. 6.19.1).

1 V3 repeats st. 1–2 here (cf. v.l. 6.19. 411*).—[a]) Ś V1.3 (both times) B1.2.4 D0–2.8.12.13 च; D4 स (for तु). Ś V1.2.3 (both times) B2–4 D0–4.8.12.13 G M5 समा(B2.4 तथा)ख्यातां; Ñ B1 समाख्याते; D9–11 समादिष्टान् (for समाख्यातांस्). —[b]) D9–11 दृष्ट्वा स (for तान्दृष्ट्वा). Ś Ñ V1.2.3 (both times) B D0.2–4.8.12.13 G M5 दृष्ट्वा तां(Ñ B3 G1.3 M5 तां दृष्ट्वा; V3 दृष्ट्वा स) हरिवाहिनीं; D1 दृष्ट्वा वानरवाहिनीं.—D10.11 transp. 1[cd] and 2[ab].—[d]) V2.3 (both times) B1–3 D0.2.3–11 च; G1 M5 स- (for स्वं).

2 V3 repeats 2 here (cf. v.l. 1). D10.11 transp. 1[cd] and 2[ab].—[b]) Ñ1 V2 B शरदर्कमिवोदि(B4 °च)तं.—[c]) Ś V3 (first time) D1–4.8.9.12.13 G1 -राजानं; D0 -सैन्यानां (for -राजं च). ❀ Cg: सर्ववानरराजं चेत्यत्र चकारो हनुमदादिसमुच्चयार्थः. ❀—[d]) D0 राजानं (for सुग्रीवं). Ś V1.3 (both times) D0–4.8.12.13 चापराजितं; Ñ V2 B3 सु(B3 च)महाबलं; B1.2.4 भास्करात्मजं (for भीमविक्रमम्).—After 2, D5.7.9–11 T1.2 G M ins.:

419* गजं गवाक्षं शरभं मैन्दं द्विविदमेव च ।
अङ्गदं चापि बलिनं वज्रहस्तात्मजात्मजम् ।
हनूमन्तं च विक्रान्तं जाम्बवन्तं च दुर्जयम् ।
सुषेणं कुमुदं नीलं नलं च प्लवगर्षभम् ।

[T2 G1 om. l. 1. D9–11 Ct read l. 1 after l. 4.—(l. 1) D5 T1 M3.5 गवयं (for शरभं). D9–11 च द्विविदं तथा (for द्विविदमेव च).—(l. 2) D5.7 T1 M [ए]व (for [अ]पि).—(l. 3) M1.2.5 दुर्धर्षं (for विक्रान्तं). D9 M1.2 सु- (for second च).—(l. 4) D7 M1.2.5 नीलं सेनापतिं चैव नलं गवय(M5 कुमुद)मेव च.]

3 V3 illeg. up to जा in [b]. G3 repeats 3 after 4.—[a]) Ś V1 D0.2–4.12.13 ईषद्; D1.8 एष (for किंचिद्). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D0–4.8.12.13 G1.3 (both times) M3 आगतसंत्रासो; B3 आप्रासंत्रासो; M1.2 उद्विग्न°; Cg as in text (for आविग्नहृदयो).—[b]) D1 जातकोपश्च; D7 जातामर्षश्च; G1 ततः क्रोधाच् (for जातक्रोधश्च). Ñ2 राक्षसः (for रावणः).—[c]) Ś V1.3 D0–4.8.12.13 तेजस्वी; G1 तौ दूतौ (for तौ वीरौ).—V3 illeg. up to सा in [d].—[d]) Ś D8.12 वाक्यांते (for कथान्ते). B1.2.4 राक्षसः क्रोधमूर्छितः.—After 3, Ś V1.3 D0–4.8.12.13 ins.:

420* तावुवाच गतश्रीको मनसा संप्रकम्पितः ।

[V3 illeg.; D2.4 तानुवाच (for तावु°). V1.3 D1–3 दशग्रीवो (for गतश्रीको). V1.3 D0–4 मन्युना (for मनसा). V1.3 संपरिप्लुतः; D0 स प्रकंपितः; D3 संप्रकंपितः; D13 संप्रकल्पितः; L (ed.) संप्रपूरितः (for संप्रकम्पितः).]

4 Ś V1.3 D0–5 (hapl.).8.12.13 om. 4[ab].—[a]) Ñ1 V2 B3 तु; Ñ2 तद्; M5 च (for तौ).—Ñ2 illeg. from प्रणतात् up to [b].—[b]) Ñ1 V2 B सोब्रवीच् (for अब्रवीच्).—[c]) D5 T1 क्रोध-; Cg as in text (for रोष-).—[d]) D5 M2 संरब्ध-; D9–11 T1 G M1 संरब्धं; Cg as in text (for संरब्धः). D6 T2.3 M5 ततः; D7.9 G1.3 तदा; D10.11 G2 तथा (for वचः). Ś Ñ V B3 D0–4.8.12.13 संरब्ध-(D0 °रंभ)स्तर्जयन्निव; B1.2.4 दिशः संनाद(B1 °तर्ज)यन्निव.—After 4, G2 repeats 3.

5 [a]) Ś Ñ1 D8.12.13 मा (for न). D0–2.4 चैतत् (for तावत्). Ñ V2 B ह्येतत्; D1 नूनं (for नाम).—[b]) B1 D1 T3 M1.2 सदृशैर्; B4 सचिवम्; Ck as in text (for सचिवैर्). B3 अनुजीविभिः; D2 °जीवयं (sic) (for उपजीविभिः).—[c]) Ś Ñ1 V1 D2.8.12 नृपतिर्; Ñ2 B4 D3.13 नृपतिं; V3 च पतिर् (for नृपतेर्). D1.5.7 T1 कर्तुं (for वक्तुं).—[d]) D2.6.7.9 (after corr. *sec. m.*).10.11 T1 G1 M3 Cr निग्रहे; Cg as in text (for निग्रह-). D2 प्रभुः; D7.9–11 M3 प्रभोः (for विभोः). Ś Ñ V B D0.1.3.4.8.12.13 T3 [नि]ग्रहानुग्रहे(V3 °हृ) प्रभुः(Ñ2 B4 D13 प्रभुं; B1 D0.1 प्रभोः; D3 क्षमं; T2 विभोः).

G. 6. 5.5
B. 6. 29.8
L. 6. 5.6

रिपूणां प्रातिकूलानां युद्धार्थमभिवर्तताम् ।
उभाभ्यां सदृशं नाम वक्तुमप्रस्तवे स्तवम् ॥ ६
आचार्या गुरवो वृद्धा वृथा वां पर्युपासिताः ।
सारं यद्राजशास्त्राणामनुजीव्यं न गृह्यते ॥ ७
गृहीतो वा न विज्ञातो भारो ज्ञानस्य वोह्यते ।
ईदृशैः सचिवैर्युक्तो मूर्खैर्दिष्ट्या धराम्यहम् ॥ ८

किं नु मृत्योर्भयं नास्ति मां वक्तुं परुषं वचः ।
यस्य मे शासतो जिह्वा प्रयच्छति शुभाशुभम् ॥ ९
अप्येव दहनं स्पृष्ट्वा वने तिष्ठन्ति पादपाः ।
राजदोषपरामृष्टास्तिष्ठन्ते नापराधिनः ॥ १०
हन्यामहमिमौ पापौ शत्रुपक्षप्रशंसकौ ।
यदि पूर्वोपकारैर्मे न क्रोधो मृदुतां व्रजेत् ॥ ११

---

6 a) D4 शत्रूणां (for रिपूणां). D3 -लोमानां (for -कूलानां). —b) Ś D3–4.8.12.13 Cr अभिवर्तिनां; B1 अनु°; D0 चाभि°; D5 T1 G2 °धावतां; Cm.g.k.t as in text (for अभिवर्तताम्). —Ñ2 illeg. for 6^{cd}. —c) B2–4 उभयोः; G1 युवाभ्यां; Ck as in text (for उभाभ्यां). Ś D2.8.12.13 सदृशाभ्यां च (D8 वै); Ñ1 B1–3 सदृशं वाक्यं; L (ed.) असदृशा (? शं) वां (for सदृशं नाम). —d) B1 युक्तम् (for वक्तुम्). Ś Ñ1 V1.2 B1.2 D1.2.8.12 अप्रस्तुतं (V1 °तस्; D2 °त-); D3.4.13 अप्रस्तवं (D4 °व-) (for अप्रस्तवे). Ś V1 D8.12 ततः; Ñ1 V2 B2 D13 वचः; B1 तु वां; D2.9 स्तवः (for स्तवम्). B3 वक्तुमप्रस्तुतं वचः; B4 वक्तव्यमस्तवे स्तवं.

7 a) Ñ2 V B1–3 D10–12 T1 Ct आचार्यो; D6.13 G3 M3 आचार्य-; Cr.m.g.k as in text (for आचार्या). B3 विप्रा (for वृद्धा). —b) B4 युवाभ्यां; D0.4 वृथा वा; D6 वृद्धा वां; D11 तथा वां (for वृथा वां). —c) Ś V1.3 D0–4.8.12.13 यत्सारं (by transp.); D5 सारवद् (for सारं यद्). D6 राज्य-; G1 सर्व- (for राज-). —d) Ś D8 अनुजीव्य; B4 अनुजीव्ये; D2 °जीवान्; D3 G3 आनु°; D4 °जीवं; D12 °जीत्र् (sic) (for °जीव्यं). B1 नु (for न). Ñ1 V2 G3 शिक्षितं; B3 निश्चितं; G1 गृह्णते (for गृह्यते). D1 अनुजीविभिरुच्यते.

8 a) Ś D0.2.8.12.13 गृहीतश्च; Ñ V2 B1.2.4 D4 गृहीतं वा; V1.3 D1.3 गृहीतं च; B3 गृहीतात्मा; D5 T1 G1.2 Cr न गृहीतो; Cm.g.t as in text (for गृहीतो वा). Ś V1.3 D1.2.8.12 [अ]प्यविज्ञातो (V1.3 D1 °तं); Ñ1 B2.4 न विज्ञातं; Ñ2 V2 B1.3 [अ]नभिज्ञातो (V2 B3 °तं); D0 [अ]पि विज्ञातो; D3 [अ]प्यनुज्ञातं; D4 [अ]थ विज्ञानं; D13 [अ]प्यविज्ञातो (for न विज्ञातो). —b) V1 तत्त्वं; V2.3 भारं; D1.3.4 सारं (for भारो). Ś1 V1 B1.2.4 D1–4.12.13 शास्त्रस्य; Ś2 D8 शस्त्रस्य; Ñ V2 B3 ग्रंथस्य; D7.10 Ck.t [ऽ]ज्ञानस्य (for ज्ञानस्य). Ś V B4 D1–4.8.12.13 वां (V2.3 D1 वा) वृथा; Ñ B1–3 धार्यते; D7.10.11 Ct वाह्यते; D9 विह्यते (sic); G2.3 चोह्यते; M1.2 वाधिकः; Cv.m.g as in text (for वोह्यते). D0 भारः शास्त्रभृतां वृथा; D5 छारो राज्ञस्य वोह्यते (sic). ❀ Cv: कर्मभारो ज्ञानस्य वोह्यत इत्याक्षेपोक्तिः।; Cr: ज्ञानस्य भारो न गृहीतः। गुरोः सकाशात्सम्यङ् न गृहीतः।; Cm: ज्ञानस्य ज्ञानसाधनस्य शास्त्रस्य। सारो वा भार एव। उह्यत इति भारशब्दावृत्त्या योजनीयम्।; Cg: ज्ञानस्य भार उह्यते वा। जातमपि ज्ञानं नानुष्ठानपर्यवसायीत्यर्थः। यद्वा ज्ञानस्य भार उह्यते। ज्ञानभारभरणाभिमान एव क्रियते न तु तत्कार्यमित्यर्थः।; Ck: अज्ञानस्य शास्त्रार्थापरिज्ञानस्यैवाधिको भारो भरणं वर्तते। ज्ञानस्येति पदं परिगृह्य ज्ञानशास्त्रभारो न गृहीतो न विज्ञातश्चेत्याह।; तत्रैकेन पर्याप्तं गृहीतपदेन विज्ञातपदे (°देन) वा। अधिकं पदं तु समुद्रे प्रक्षिप्तम्। तद्विचारणं न कृतम्। दिष्ट्या धरामीति। राज्यमिति शेषः।; Ct: अज्ञानस्य भारो वाह्यते। अज्ञानबाहुल्यमेव वर्तते। न ज्ञानलेशोऽपीति भावः। धरामि। राज्यमिति शेषः. ❀ —Ñ2 illeg. for 8^{cd}. —c) D11 युद्धो (sic) (for युक्तो). —d) D5 T1 धूर्तैर् (for मूर्खैर्). V3 बत; D2.5 Cr दृष्ट्या (for दिष्ट्या). Ñ1 V2 B3 ध्रियामहे; V1 B2.4 D0.3.4 ध्रिये ह्यहं; V3 वृतो ह्यहं; D1 चराम्यहं; D2 ध्रियैह्यहं; D13 ह्रियामहे (for धराम्यहम्). Ś D8.12 मा जिहीर्षीः ध्रियो ह्ययं.

9 Cv is missing from st. 9 up to 6.21.19. —a) Ś1 Ñ2 V B1–3 (marg.).4 D0.1.3.4.8 किं वा; Ś2 D2.12.13 किं वां; Ñ1 युवां; D7.9 किं तु (for किं नु). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 मृत्यु-; T1 मृत्यौ (for मृत्योर्). —b) Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 मामुक्त्वा; M3 वक्तुं मां (by transp.). D8.12 परमं (for परुषं). G3 गिरः (for वचः). —c) D0.4 तस्य (for यस्य). Ś1 D0.1.3.4.8.12.13 वै; Ś2 D2 [ए]व (for मे). Ś Ñ1 V1 B3 D0.1.3.4.8.12.13 शासने; B2.4 शासनं; D2 वदतो; D5 शाश्वतो; D7.9 शंसतो (for शासतो). —d) D0.5 T1 G1 M5 शुभाशुभे.

10 a) Ś D8.12.13 अज्ञवद्; Ñ V2.3 B D5 G3 अप्येवं (for अप्येव). Ś D0.2.8.12 दृष्ट्वा; Ñ V B प्राप्य (for स्पृष्ट्वा). —Ñ2 illeg. for 10^{c}–11^{a}. —c) V2 B1.2.4 -रोष-; D9–11 -दंड-; T3 -द्रोह-; Cr.m.g.t as in text (for -दोष-). B4 -धरा मृष्टा (for -परामृष्टास्). D3 न कंपयंति तेत्यर्थ. —d) Ś Ñ1 V B D0.2–4.8.12.13 न तिष्ठंति; D1 न भवंति (for तिष्ठन्ते न).

11 Ñ2 illeg. for 11^{a} (cf. v.l. 10). —a) Ñ1 V2 B वधेयं खलु (for हन्यामहम्). D5.7.9–11 T G2 M3 त्विमौ (for इमौ). —b) D2.9–11 T3 -प्रशंसिनौ; M5 -प्रशंसितौ. —V3 om. 11^{cd}. —c) D3 वा हि (for पूर्व-). Ś D0–4.8.12.13 M5 [उ]पकारो मे; B1 [उ]पकारित्वान्; B3 [उ]पकारान्मे; B4 [उ]पकारैर्वा; D5 T1 M3 [उ]पकारैस्तु (for [उ]पकारैर्मे).

अपध्वंसत गच्छध्वं संनिकर्षादितो मम ।
न हि वां हन्तुमिच्छामि स्मरन्नुपकृतानि वाम् ।
हतावेव कृतघ्नौ तौ मयि स्नेहपराङ्मुखौ ॥ १२

एवमुक्तौ तु सव्रीडौ तावुभौ शुकसारणौ ।
रावणं जयशब्देन प्रतिनन्द्याभिनिःसृतौ ॥ १३

अब्रवीत्स दशग्रीवः समीपस्थं महोदरम् ।
उपस्थापय शीघ्रं मे चारान्नीतिविशारदान् ॥ १४
ततश्चराः संत्वरिताः प्राप्ताः पार्थिवशासनात् ।
उपस्थिताः प्राञ्जलयो वर्धयित्वा जयाशिषा ॥ १५
तानब्रवीत्ततो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः ।
चारान्प्रत्ययिकाञ्शूरान्भक्तान्विगतसाध्वसान् ॥ १६

G. 6. 5. 18
B. 6. 29 18
L. 6. 5. 18

—^{d}) Ś V1 D0-4.8.12.13 न क्रोधम्: Ñ1 D7.9-11 क्रोधो न (by transp.). Ś V1 D2.8.12 उपशामयेत्; D0.1.3.4.13 उप(D3 अपि)नाशयेत्; G2.3 मृदुतामियात् (for मृदुतां व्रजेत्). —After 11, Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D8.12.13 ins.:

421* अद्य वैवस्वतं देवं पश्येतां प्रेषितौ मया ।

[D8 अथ (for अद्य). Ñ V1.2 B4 पश्यतां (for पश्येतां). B2 D12 प्रेषितो; D13 प्रेक्षितौ (for प्रेषितौ).]

12 B3 om.; Ñ2 illeg. for 12^{ab}. —^{a}) B1.2.4 अपसर्पत. B1 D10.11 G1 M1.2 Ck.t नश्यध्वं; B3 सुदुर्वृत्तौ (hypm.); Cr.g as in text (for गच्छध्वं). Ś D0.2.12.13 गच्छतं(D0.2.13 ध्वंसेथां) भोः सुदुर्वृत्तौ; Ñ1 V D3 गच्छतां (Ñ1 V1 गच्छतं; D3 ध्वंसेतां) लघुदुर्वृत्तौ; D1.4 ध्वंसयध्वं (D4 °ये तौ) सुदुर्वृत्तौ; D8 गच्छ त्वं घोरदुर्वृत्तो. ❀ Cr.g : अपध्वंसत । परस्मैपदं बहुवचनं चार्षम् । गच्छध्वं गच्छत । ; so also Cm.; Ck : क्रोधवशाद्वचनव्यत्यासप्रयोगस्तस्य कविनाप्यनुकृतः । ; so also Ct. ❀ —After 12^{ab}, Ś Ñ1 V B1.2.4 D0-4.8.12.13 ins.:

422* उभौ न द्रष्टुमिच्छामि युवां विप्रियवादिनौ ।

[D4 तद् (for न). —B4 om. (hapl.) from the post. half up to 12^{c}. Ñ1 V2 B1 पापाव्; D1 मम (for युवां). Ś2 वै प्रिय-; Ñ1 V2 B1.2 अप्रिय- (for विप्रिय-).]

—^{c}) Ś Ñ V B1-3 D0.2.4.8.12.13 न युवां; D1 वध्यौ न; D3 वधार्हौ (for न हि वां). —After 12^{c}, V2 erroneously reads the post. half of 422* and 12^{c}. —^{d}) D6.7.9-11 T1.2 G M3 स्मरामि (for स्मरन्). G1 [उ]पकृतं हि (for उपकृतानि). Ñ B1.3 वै; B4 D1.7 च (for वाम्). —After 12^{cd}, B2.3(marg.) ins.:

423* सदा पूर्वमुभावेव राजपिण्डोपजीविनौ ।

—^{e}) Ñ1 V2 B1-3 उभावेतौ; Ñ2 B4 हतावेतौ (for हतावेव). Ś D8.12 वै; Ñ V2 B D0.2.4.13 यौ; V1.3 वां; D9-11 द्वौ; G1 तु; M1.2.5 हि (for तौ). —^{f}) Ś Ñ1 V B D0-4.8.13 मम (for मयि). D1.3 स्नेहे (for स्नेह-). —After 12, Ñ V B ins.:

424* दुराचारौ परं मूढौ रिपुपक्षप्रशंसकौ ।

[Ñ2 illeg. after दुरा- up to 13^{a}. V3 illeg. from रौ up to -प्रशंसकौ. V3 B3 दुराचार- (for °रौ). V2 B4 परौ (for परं).]

13 Ñ2 illeg. for 13^{a} (cf. v.l. 424*). D13 om. 13. —^{a}) Ś V D0-4.8.12 तेनैवमुक्तौ; D9-11 M3 एवमुक्त्वा तु (for एवमुक्तौ तु). —^{b}) Ś Ñ V2 D0.2.3.8.12 उभौ तौ (by transp.); D1 उभौ च; D9-11 तौ दृष्ट्वा; G1 राक्षसौ (for तावुभौ). —^{cd}) T3 वश- (for जय-). —D6 reads ^{d} in marg. Ś V1 D0-4.8.12 प्रतिपूज्य (for °नन्द्य). Ñ1 B3.4 D6 G M5 वि-; Ñ2 [अ]थ (for [अ]भि-). Ñ V2 B3.4 G1 -निर्गतौ (for -निःसृतौ). V3 प्रतिपूज्या **** (moth-eaten) (for ^{d}). B1.3 प्रणम्य राक्षसं त्रस्तौ प्रतिवंद्य प्रजग्मतुः.

14 ^{ab}) Ś Ñ V2 B3 D1.2.8.12.13 M3 अब्रवीत्तु; B1.2.4 D0.4 G1.3 M5 अथाब्रवीत्; D3.9-11 अब्रवीच्च (for अब्रवीत्स). Ś V1.3 B1.2 D0-3.8.12.13 समीपस्थं दशग्रीवो (by transp.); B4 स पार्श्वस्थं दशग्रीवो (for दशग्रीवः समीपस्थं). —^{cd}) Ś D2.8.12 उपतिष्ठंतु; D13 उपयास्यंतु (for उपस्थापय). Ś Ñ V B D0-3.7-13 T2 M3 मे शीघ्रं (by transp.); D4 मे क्षिप्रं (for शीघ्रं मे). M1.2 अति- (for नीति-). Ś D2.8.12.13 चारा अ(D2 इ)ति विचक्षणाः; Ñ V2 B3 D6.7.9-11 T2.3 M5 चा(D9 वी; T2.3 च)रानिति(M5 °ह) निशाचरा:(Ñ1 B3 °रं; Ñ2 D6 T2.3 M5 °र); V1.3 चराश्चा-(V1 चारानि)तिविचक्षणान्; B1.2.4 चरमुख्यान्निशाचरान्; D0.1.3.4 च(D0.4 चा)रानतिविचक्षणान् (for ^{d}). G उपस्थापयितव्या मे शीघ्रं चारा निशाचर. —After 14, D5.7.10 T1.2 G M3.5 ins.:

425* महोदरस्तथोक्तस्तु शीघ्रमाज्ञापयच्चरान् ।

[D7 तथेत्युक्त्वा (for तथोक्तस्तु). D5 T2 शरान् (sic); G1.3 M5 तदा; G2 ततः (for चरान्).]

15 ^{a}) Ś Ñ V B3 D0.4.5.8.9.11 T1 G M3 चाराः; D1 शूराः (for चराः). Ś D8.12 च त्वरिताः; B4 °तं (for संत्वरिताः). —^{b}) D5 T1 दूताः; T3 G1.2 पा(T3 प्रा)र्थाः (sic) (for प्राप्ताः). —^{d}) D12 वरयित्वा (for वर्ध°). V1.3 D0.1.9-11 जयाशिषः; B1.3 जयश्रिया; D2-4.13 जयाशिषं.

16 ^{a}) M1.2 तदा (for ततो). —^{b}) V1.3 D2 M1.2 राक्षसेश्वरः. —^{cd}) Ñ1 V2.3 B D1.3.6.10.11 T2.3 M1.2 Ct चरान् (for चारान्). Ś V1.3 D0.2.4.8.12.13 प्रत्य(D2 °त्या)यि(D4 °य)नः; Ñ1 V2 B3 प्रत्यर्पिताम्; Ñ2 illeg.; B1 उपस्थिताम्; B2.4 प्रत्ययितान्; D1.3 प्रतापिनः;

G. 6. 5. 18
B. 6. 29. 19
L. 6. 5. 19

इतो गच्छत रामस्य व्यवसायं परीक्षथ ।
मन्त्रेष्वभ्यन्तरा येऽस्य प्रीत्या तेन समागताः ॥ १७
कथं स्वपिति जागर्ति किमन्यच्च करिष्यति ।
विज्ञाय निपुणं सर्वमागन्तव्यमशेषतः ॥ १८
चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर्वसुधाधिपैः ।
युद्धे स्वल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते ॥ १९
चारास्तु ते तथेत्युक्त्वा प्रहृष्टा राक्षसेश्वरम् ।
कृत्वा प्रदक्षिणं जग्मुर्यत्र रामः सलक्ष्मणः ॥ २०
ते सुवेलस्य शैलस्य समीपे रामलक्ष्मणौ ।
प्रच्छन्ना ददृशुर्गत्वा ससुग्रीवविभीषणौ ॥ २१

D6.9 T3 M3 Cm.g प्रत्यायितान्; D7.10.11 T2 G1.3 M1.2.5 Cr.t प्र(D7 प्रा)त्यायिकान्; Ck as in text (for प्रत्ययिकान्). Ñ2 illeg. for शूरान्. D9-11 धीरान् (for भक्तान्). G1.3 भक्तान्शूरान् (by transp.).

17 ^{a}) Ś Ñ V1.2 B(B3 marg. also as in text) D0-4.12.13 G3 M5 छन्ना; V3 शीघ्रा; D8 कूत्रा (sic); T3 इतिः; M1.2 यत्ताः; G(ed.) यूयं; Cr.g as in text (for इतो). B3 reads in marg. D4.7 गच्छथ. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B1.3 D0.2–4.8–13 G1 परीक्षितुं; V3 D1 T1 G3 Cr परीक्षत; D5 परिक्षताः; T2.3 परीक्ष्यथ; Cg as in text (for परीक्षथ). ❀ Cr.g: परीक्षत(Cg °थ) परीक्षध्वम्. ❀ —B3 (marg.) repeats erroneously 17^{cd} twice. —^{c}) Ś V3 D1–4.8.12 मंत्रे के; B2.4 मंत्रे ये; T3 M3 Cg मंत्रिषु; Cm.k.t as in text (for मन्त्रेषु). Ś V3 B(B3 first time; marg. also as in Ñ1) D0–4.8.12 तस्य; Ñ V2 केस्य; B3(second time) जुष्टा; D5.9 T2(before corr. as in text).3 यस्य; G2 ये स्युः; G(ed.) के स्युः; Cg as in text (for येऽस्य). B3 (third time) मंत्रोयस्यंतरास्तस्य (sic); D13 मंत्रिणः के नरास्तस्य. —^{d}) Ś Ñ V B3(first time) D0–4.8.13 प्रीतिं केन(Ñ V1.2 B3 के च); D5 प्रीत्यानेन; D7 प्रीत्या ये च; D13 प्रीतः केन; G प्रीत्या ये तु; M2 प्रीतास्तेन; M3 (before corr.) प्रीत्या येन. Ś D1.2.4.8.12 सदा गताः; D0 सहागताः; D3 गताः सदा; D5 T1 समन्विताः (for समागताः). B1–3(second time and third time).4 ये चैनं हर्षयंत्य(B3 [second time] °यन्त्र)पि.

18 ^{b}) Ñ2 B1.2.4 D5.7.9–11 T1.3 M1.2.5 अद्य (for अन्यच्). G2.3 चिकीर्षति; Cg as in text (for करिष्यति). —For 18^{ab}, Ś Ñ1 V B3 D0–4.8.12.13 subst.; Ñ2 B2 ins. after 18^{ab}:

426* क वसत्यद्य रजनीं कतरेणेष्यते पथा।

[Ñ1 B2.3 D3 क वत्स्यति; Ñ2 illeg. (for क वसति). Ñ V2 B2.3 (*sup. lin.* also निर्गमश्च)निशामद्य(V2 °द्ये) (for [अ]द्य रजनीं). D0 इमानि वृत्त रजनीं (for the prior half). Ñ2 B2.3 कतमेन. Ś2 [ए]ष्यते; D1 [आ]व्रजत; D4 [इ]क्ष्यते (for [इ]ष्यते). D13 कदा च रणमिष्यते (for the post. half).]

—B3 om. 18^{cd}. —^{c}) B4 विपुलं; D8 निर्गुण- (sic); T3 G2 निपुणः; Cg as in text (for निपुणं). B1(with hiatus) तस्य; T3 M1.2 शीघ्रम्; Cg as in text (for सर्वम्). Ñ V2 विज्ञाय सर्वनैपुण्याद्. —^{d}) Ś2 B1 D1–3.7.8.12 G1.3 विशेषतः; Cg as in text (for अशेषतः). Ñ V2 B4 आगच्छत कृतत्वराः. ❀ Cg: अशेषतः सर्वप्रकारेण विज्ञायागन्तव्यम्। अशेषतः अशेषैश्चारैरिति वार्थः। अशेषत इत्युत्तरशेषो वा. ❀

19 ^{a}) B2.4 चरेण (for चारेण). Ñ(Ñ1 m. also) हि हतः; Ñ1 V2 हि ततः; V1.3 च हतः; B निहतः; D0.4.13 तु हतः; D2.8.12 विहि(D12 °ह्)तः; D5 विधिवत् (for विदितः) D5 तत्र (for शत्रुः). —^{b}) Ñ1 B2–4 प्रणीतैर् (for पण्डितैर्). —^{c}) Ś D8.12 युद्धं तुल्येन; D1.5.7 T G M1.2.5 युद्धेष्वल्पेन; D13 युद्धं स्वल्पेन (for युद्धे स्वल्पेन). D0 युद्धेन; D4 वीर्येण (for यत्नेन). D3 यो स्वल्पेषु च युद्धेन (sic); G(ed.) युद्धे स्वल्पप्रयत्नेन. —^{d}) Ś D8.12 समासाच (for समासाद्य).

20 Ñ2 illeg. for 20^{a}. —^{a}) Ñ1 B1.4 चरास्तु ते; B2 G2 च(G2 चा)राश्च ते; D1.3 चा(D3 च)रास्ते तु (for चारास्तु ते). —^{b}) L (ed.) प्रहृष्टं. Ś D8.12 प्रहृष्टे राक्षसेश्वरे; G(ed.) शार्दूलाद्या दशाननं. —After 20^{ab}, Ś Ñ1 B1.3.4 D2.3(after 20).5–13 S ins.:

427* शार्दूलमग्रतः कृत्वा ततश्चक्रुः प्रदक्षिणम्।
ततस्ते तं महात्मानं चारा राक्षससत्तमम्।

[B3 transp. l. 1–2 repeating l. 2 in its proper place. —(l. 1) Ś Ñ2 B1.3.4 D2.8.12.13 पुरतः; G2 अग्रतः (for अग्रतः). Ś Ñ2 B1.3.4 D2.8.12.13 हृष्टाश्च (for ततश्च). B3(marg. also) भर्तृभक्तिपुरस्कृताः; D3 सर्वे वानररूपिणः (for the post. half). —Ś D2.3.8.12 om. l. 2. B3 reads l. 2 (first time) in marg. —(l. 2) Ñ2 तु ते; B1.3(second time) D10.11 तं तु; D6 T2 तं ते (by transp.); D7 त्वेनं; D9 तु तं (for ते तं). B1.3(first time).4 चरा (for चारा). G2.3 M5 -पुंगवं (for -सत्तमम्). D13 रावणं राक्षसाधिपं (for the post. half).]

—^{c}) D4 प्रदक्षिणां. —^{d}) Ñ1 B2.3 यत्र तौ रामलक्ष्मणौ.

21 Ñ2 illeg. for 21^{a}. —^{a}) B3 तौ (for ते). Ś D8.12 गत्वा सुवेल(D8.12 वेलस्य)शैलस्य; V3 तौ गिरेश्च सुवेलस्य. —For 21^{c} – 22^{b}, Ś Ñ1 B1.2 D8.12 subst. 429*; V D0–4.13 (V1.3 D1–4 l. 1–2 only; D0 l. 2 only) subst. 429* for 21^{cd}. B3 reads 21^{c} – 22 in marg. —^{c}) G3 भूत्वा (for गत्वा). —^{d}) T1 damaged for सुग्रीव. G1 -विभीषणं. —After 21, Ñ2 ins. l. 2–3 of 429*; while D5–7.9–11 S ins.:

ते तु धर्मात्मना दृष्टा राक्षसेन्द्रेण राक्षसाः ।
विभीषणेन तत्रस्था निगृहीता यदृच्छया ॥ २२
वानरैरर्दितास्ते तु विक्रान्तैर्लघुविक्रमैः ।
पुनर्लङ्कामनुप्राप्ताः श्वसन्तो नष्टचेतसः ॥ २३

ततो दशग्रीवमुपस्थितास्ते
चारा बहिर्नित्यचरा निशाचराः ।
गिरेः सुवेलस्य समीपवासिनं
न्यवेदयन्भीमबलं महाबलाः ॥ २४

G. 6. 5. 0
B. 6. 29. 29
L. 6. 5. 27

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे विंशतितमः सर्गः ॥ २० ॥

428* प्रेक्षमाणाश्चमूं तां च बभूवुर्भयविक्लवाः ।

[D5 T1 तां तु; M5 दूता (for तां च). D10.11 -विह्वलाः .]

22 B3 reads 22 in marg. (cf. v.l. 21). Ñ2 illeg. for 22^{a}. —^{a}) D6.11 दृष्ट्वा. V1.3 D0-4.13 ते हि मायाधरा दृष्टा(D0.1.4 °ष्ट्वा) ; V2 केचिन्मायावृताः क्रूराः ; B3 तं तु मायाविनो जुष्ट्वा. —^{b}) Ñ2 B3 लक्षिताः ; V2 * शिताः (for राक्षसाः). —For 21^{c} – 22^{b}, Ś Ñ1 B1.2 D8.12 subst.; Ñ2 ins. l. 2–3 after 21 and l. 4 after 22^{cd} (first occurrence); V1.3 D1-4 subst. l. 1–2 only for 21^{cd}; V2 D13 subst. for 21^{cd}; B3 ins. after 22; B4 subst. for 22^{ab}; D9 subst. l. 2 only for 21^{cd} :

429* आसेदुर्हरिसैन्येन संवृतौ सविभीषणौ ।
प्रच्छन्नांश्चरतश्चात्र तान्ददर्श विभीषणः ।
विज्ञाय वचनं तेषां स चक्रे राक्षसेश्वरः ।
ते दृष्ट्वा वानरबलं राक्षसा वानरार्दिताः ।

[(l. 1) B3 सेदतुर् ; B4 आसीनौ (for आसेदुर्). Ñ1 B3 तावुभौ (for संवृतौ). V2 रामलक्ष्मणौ; B4 शत्रुभीषणौ (for सविभीषणौ). —(l. 2) D2 प्रसन्नांश्. Ñ1 V B3 D2-4 तत्र (for चात्र). Ñ2 B1.4 प्रच्छन्नांस्तु चरांस्तांश्च(Ñ2 B4 °स्तत्र) ; B2 प्रच्छन्नाश्च चरास्तत्र (for the prior half). Ñ1 B स (for तान्). Ñ2 ददर्श स (for तान्ददर्श). —V2 illeg. for l. 3. —(l. 3) Ñ B1-3 अंतर्धानवधं ते(Ñ1 B3 चै)षां; B4 अवज्ञाय विधिस्तेषां (for the prior half). Ś1 समीपे (for स चक्रे). —(l. 4) B4 स (for ते). B1 वानरर्षभं (sic) ; B3 वानरवने (for वानरबलं). B4 कपिरूपिणः (for वानरार्दिताः).]

—Thereafter, Ñ2 repeats 22^{cd} ; while D13 reads 22^{cd} for the first time after 429* repeating it in its proper place. —^{c}) V3 D0.2.13(second time) संत्रस्ताः D1.3.4 संदिष्टा (for तत्रस्था). Ś Ñ2(second time) B1.2.4 D8.12.13 (first time) वि(B4 [m. also] D8.12 नि)षेदुर्भयसंत्रस्ता. —^{d}) D13(second time) विगृहीता. D9 यथेच्छया. Ñ2(second time) B1.2.4 D13(first time) वानरैरर्दिता भृशं. —For 22^{cd}, Ñ1 subst. ; Ñ2 (illeg.) B1.2.4 D13 (after 22^{cd} [first time]) ins. after 22 ; B3 cont. after 429* :

430* घृणया न हताः सर्वे वानरैर्जितकाशिभिः ।

[B1 गवयेन (for घृणया न).]

—After 22, D1.5-7.9-11.13 (after 22^{cd} [r.]) S ins. :

431* शार्दूलो ग्राहितस्त्वेकः पापोऽयमिति राक्षसः ।
मोचितः सोऽपि रामेण वध्यमानः प्लवंगमैः ।
अनृशंसेन रामेण मोचिता राक्षसाः परे ।

[(l. 1) D1 कर्दूलो. G1 चारो; Cm.k.t as above (for पापो). —After l. 1, G M5 ins. :

431(A)* गृहीतः पीडितश्चैव वानरैर्बहुभिर्वृतः ।

—(l. 2) D7.10.11 मोक्षितः सोपि; G M5 ततो विमुक्तो; Cg as above (for मोचितः सोऽपि). —After l. 2, D1.13 ins. :

431(B)* तस्यैव च परिज्ञानाद्वानरैर्जितकाशिभिः ।
चराः शेषा ह्यनुज्ञाता रावणस्य दुरात्मनः ।

—D1.13 om. l. 3. —(l. 3) D5 T1 आनृशंस्येन. M3 रामस्य (for रामेण). D6.7.9-11 G1 M1.2.5 मोक्षिता; Cm.t as above (for मोचिता).]

23 ^{a}) D6 T3 M5 तेस् (for ते). Ñ1 V3 B2.4 निर्भर्त्स्य वानरैस्ते तु. —^{b}) M5 विक्रमाल्व. Ś B2 D8.12 लघुविक्रमाः ; G1 बलदर्पितैः (for लघुविक्रमैः). Ñ1 B1.4 गृह्य(B4 om.) मुक्ता लघुक्रमाः(B4 °मैः); V3 मुक्ता लघुपराक्रमाः. ❀ Cg : विक्रान्तैरित्यत्र विक्रममात्रोक्तेर्लघुविक्रमैरित्यत्र जवमात्रं विक्रमस्य विशेष्यते. ❀ —After 23^{ab}, D3 ins. :

432* दयापरेण रामेण दर्शयित्वा चमूं ततः ।
मुक्तास्ते राक्षसास्तेन धर्मज्ञेन महीक्षिता ।

—^{c}) Ñ1 V3 B ते लंकां समनुप्राप्ताः . —^{d}) D6 -चेतनाः (for -चेतसः). —After 23, B3(marg.) ins. :

433* भयात्कृताञ्जलिं दीनं श्वसन्तमिव पन्नगम् ।
दृष्ट्वा तु राक्षसेन्द्रोऽसौ वाचा मधुरया तदा ।
उवाच प्रहसन्नेव रावणो भीमदर्शनः ।

—Thereafter it cont. the lines of 6.21.4 (in marg.).

[(l. 1) तं (for तु). वाचा मंत्रम् (for वाचं मन्दम्). —(l. 2) महा- (for तदा). वाक्यमब्रवीत् (for भयविह्वलः).]

24 D5 T1 om. 24. —^{a}) Ś Ñ V B D0-4.8.13.13 पुनस् ; G1 तु; G3 M तु ते (for ते). —^{b}) Ś1 Ñ V B

२१

G. 6. 6. 0
B. 6. 30. 1
L. 6. 7. 1

ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्काधिपतये चराः ।
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन् ॥ १
चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम् ।
जातोद्वेगोऽभवत्किंचिच्छार्दूलं वाक्यमब्रवीत् ॥ २
अयथावच्च ते वर्णो दीनश्चासि निशाचर ।
नासि कच्चिदमित्राणां क्रुद्धानां वशमागतः ॥ ३
इति तेनानुशिष्टस्तु वाचं मन्दमुदीरयत् ।
तदा राक्षसशार्दूलं शार्दूलो भयविह्वलः ॥ ४
न ते चारयितुं शक्या राजन्वानरपुंगवाः ।
विक्रान्ता बलवन्तश्च राघवेण च रक्षिताः ॥ ५

D1-4.8.12.13 T3 चरा (for चारा). B3(*sup. lin.*); D1 हि ते (for बहिर्). —c) D13 निवेश- (for समीप-). Ś D2.8.12 -वर्तिनं; Ñ1 B4 D1.4.13 -वासिनां (for -वासिनं). ❀ Cg: समीपवासिनमिति पुंस्त्वमार्षम्. ❀ —d) D10 निवेदयद् (for न्यवेदयन्). D9-11 रामबलं; G1 भीमतरं (for भीमबलं). Ś Ñ V B D0.2.4.8.12.13 च तद्बलं; D1.6 महाबलं; D3 महद्बलं; M1.2 रघूत्तमं (for महाबलाः).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ V3 B D2.13 लंकाकांडे; D0.4 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś1 चाराप्रवेशनं; Ś2 V1 D2.8.12 चारानुप्रेषणं; Ñ B2.3 च(B3 चा)रप्रत्यागमनं; V2 चरानुप्र**; B1 चारविधिः; B4 चारप्रणिधिः; D0.4 चारानुप्रवेशनं; D1 चारप्रेक्षणं; D3 चारानुप्रेक्षणं; D9 शार्दूलागमनं; D13 चारानुप्रत्यागमनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B2 D0.2.4.9.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V B1.3.4 D3 5; D1 7; D5-7.10.11 T1.3 G M 29; D8 4; T2 28. —After colophon, D3 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

21

1 ☞ Cv is missing from 6.21.1 up to 6.21.19 (cf. v.l. 6.20.9). For 1-2, Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 subst. 434*. —a) D5.9 T1 तद् (for तम्). —d) G1 सुनिविष्टं न्यवेदयन्.

2 a) G1 चराणां. D5 T1 वचनं; D6 T2.3 राक्षसः (for रावणः). ❀ Cr: चारेभ्यः। प्राप्तं रामं महाबलमिति पाठः।; Ck.t: चाराणां वचनमि(Ct °नादि)ति शेषः. ❀ —T1 (partly) damaged for c. —d) G1.3 चेदम्; M5 इदम् (for वाक्यम्). —For 1-2, Ś Ñ V B1.2.3 ([marg.] reads after 4).4 D0-4.8.12.13 subst.:

434* वीक्ष्यमाणं विषण्णं तु शार्दूलं शोककर्शितम् ।
भयाज्जडीकृतैरङ्गैः श्वसन्तमिव पन्नगम् ।
उवाच प्रहसन्नेव रावणो भीमदर्शनः ।

[V3 om. l. 1. —(l. 1) Ś1 वीक्षमाणं; Ñ B1-3 वीक्ष्य-(B2.3 °क्ष)माणो; D0.1.4 विभीषणं (for वीक्ष्यमाणं). Ñ1 विवर्णस्तु; Ñ2 B4 विषण्णं तं; B3 विवर्णश्च; D1 विपिष्यांतं (sic); D3 निषण्णं तु; D4 विवर्णं च; D13 विषण्णं च (for विषण्णं तु). Ñ1 शार्दूलः. Ñ B3 सह तैश्चरैः (for शोककर्शितम्). —Ñ1 om. l. 2. —(l. 2) B3 वाक्यैः (for अङ्गैः). V3 D0.2.13 भयांजलिकृतैरंगैः (D2 °श्चरैः; D13 °तैः शेषैः); B4 भयाज्जडीकृते रुष्टैः; D1 कृतांजलिं शनैरंगैः; D3 भयात्संकुचितैरंगैः (for the prior half). —B3 (m.) reads l. 3 for the first time here, repeating it in marg. after 4^{ab}. —(l. 3) Ñ1 B3(first time) प्रहसंस्तत्र; Ñ2 B3(second time) प्रहसंस्तं च(B3 तु) (for प्रहसन्नेव). Ñ2 B2 लोकरावणः (for भीमदर्शनः). Ñ1 B3 (second time) रावणं लोकरावणं (for the post. half). —After l. 3 (second occurrence), B3 (m.) ins.:

434(A)* न ते चारयिता राजन्वानराणां वशं गतः ।
वानरं रूपमाश्रित्य प्रविष्टो वानरं बलम् ।]

3 Ñ1 om. 3-4. B3 (marg.) reads 3^{a}–4^{b} after 5^{ab}. —a) Ñ2 अन्यथा दृश्यते; V2.3 B2 अयथार्थश्च ते; B1 अयथा दृश्यते; B3 D0 अथ यावच्च ते; B4 अन्यथा वर्तते; D13 अन्यथावच्च ते; M5 अयथावांश्च ते (for अयथावच्च ते). —b) B4 [अ]पि; D13 [इ]ति (for [अ]सि). D6 दीनश्चासीन्निशाचरः. —c) V2 B4 D1.2.4.13 [अ]स्ति (for [अ]सि). B4 D1.3.8 M1.3 कश्चिद्; D0 क्वचिद्; D5 T1 किंचिद्; D13 किंस्विद्; Ck.t as in text (for कच्चिद्). —d) G1.3 तेषां त्वं (for क्रुद्धानां). D0 हस्तमागतः; D4 दर्शनं गतः.

4 Ñ1 om. 4; B3(marg.) reads 3–4^{b} after 5^{ab} (for both, cf. v.l. 3). —a) D2.3 -दिष्टस् (for -शिष्टस्). D1 सन्; D6.7 त्वं (for तु). —b) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D0.2-4.8.12.13 वचो; B3 वाचा; M1.2 वाक्यं (for वाचं). Ś Ñ2 V B D0-6.8.10-13 T1 G1.2 M5 उदीरयन्; G2 M1.3 उदैरयत् (for °यत्). ❀ Cr.m g: उदीरयत्(Cm °यदिति)। अडभाव आर्षः. ❀ —After 4^{ab}, B3(marg.) repeats l. 3 of 434*. —c) Ś Ñ2 V B D0-4.8.12.13 मदा-; D6 G3 ततो; G1 तथा (for तदा). —d) D0.4 राक्षसो (for शार्दूलो). Ś Ñ2 V B D0-4.8.12.13 वाक्यमब्रवीत्; D6.10.11 T2.3 G M1.2.5 °विक्लवः (for भयविह्वलः). —After 4, B3(marg.) reads 434*.

5 a) Ś D2.3.8.12 वारयितुं; Ñ1 D9 चाल°; Ñ2 लंघ°; B1 भाव°; D5 हर° (sic) (for चारयितुं). D0 राम (sic); D8 राजन् (for शक्या). —B1 om.(hapl.) 5^{b}–6^{a}. —b) D0.3 शक्या; D6 युद्धे (for राजन्). —After 5^{ab}, B3 (marg.) reads 3–4^{b}. —d) D3 तु; G2 सु- (for च). D1 [अ]पि पालिताः (for च रक्षिताः).

नापि संभाषितुं शक्याः संप्रश्नोऽत्र न लभ्यते ।
सर्वतो रक्ष्यते पन्था वानरैः पर्वतोपमैः ॥ ६
प्रविष्टमात्रे ज्ञातोऽहं बले तस्मिन्नचारिते ।
बलाद्गृहीतो बहुभिर्बहुधास्मि विदारितः ॥ ७
जानुभिर्मुष्टिभिर्दन्तैस्तलैश्चाभिहतो भृशम् ।
परिणीतोऽस्मि हरिभिर्बलवद्भिरमर्षणैः ॥ ८
परिणीय च सर्वत्र नीतोऽहं रामसंसदम् ।
रुधिरादिग्धसर्वाङ्गो विह्वलश्चलितेन्द्रियः ॥ ९
हरिभिर्वध्यमानश्च याचमानः कृताञ्जलिः ।
राघवेण परित्रातो जीवामि ह यदृच्छया ॥ १०
एष शैलैः शिलाभिश्च पूरयित्वा महार्णवम् ।
द्वारमाश्रित्य लङ्काया रामस्तिष्ठति सायुधः ॥ ११
गरुडव्यूहमास्थाय सर्वतो हरिभिर्वृतः ।
मां विसृज्य महातेजा लङ्कामेवाभिवर्तते ॥ १२

G. 6. 6.12
B. 6. 30.12
L. 6. 6.11

---

6 B1 om. 6[a] (cf. v.l. 5). —[a]) N नाभिभाषयितुं; V1.2 B2.4 न संभाष(B4 °व)यितुं; B3 नासिसंभाषितुं; D5 T1 नापि स्म भाषितुं; D12 नापि संभावितुं (for नापि सं°). —[b]) Ś V1 B2.4 D0–4.8.12 संप्रश्नोपि; V3 संप्रवेणो(sic); B3 संप्रश्नो हि; D13 संप्रवेशो (for संप्रश्नोऽत्र). Ñ V2 B2.3 D9 विद्यते (for लभ्यते). B1 संप्रश्नोपि न वध्यते. —[c]) D1 रक्षितो; G1 लक्ष्यते; L (ed.) दृश्यते (for रक्ष्यते). D1 मार्गो (for पन्था).

7 [a]) Ś Ñ1 V B D0–4.6.8.12.13 T3 प्रविष्टमात्रो; Cg as in text (for °मात्रे). D1 विज्ञातो (for ज्ञातोऽहं). —[b]) Ś1 Ñ1 V1.2 B2–4 D3.8.12 अवारिते(Ś1 D8.12 °तः); Ś2 Ñ2 V3 B1 D4 M5 निवारिते(Ś2 Ñ2 B1 °तः); D1 उपारिते (sic); D7.10.11 Ck.t विचारिते; D9 अनादृते; Cg as in text (for अचारिते). G1 बलेस्मिन्नपराजिते. —After 7[ab], D1.13 ins.:

435* विभीषणेन च ज्ञातो गृहीतो बाहुशालिभिः । ;

while D3 ins. after 7[ab]:

436* विभीषणस्य वै बुद्धया ततोऽहं राक्षसर्षभ ।

—Ñ1 om. 7[cd]. B3 reads 7[cd] in marg. —[c]) Ś V2 D0.1.4.8.13 तथा; V1.3 अहं; D2 ततो (for बलाद्). Ś D1.2.8.12.13 बलिभिर्; Ñ2 B D3 G1 हरिभिर्; V2 D5–7.9–11 T2.3 M Cg.k.t रक्षोभिर्; D4 बहुधा; T1 कपिभिर् (for बहुभिर्). —V2 illeg. for [d]. —[d]) Ś1 V1.3 D0.1.4.8.12.13 विप्रकर्षितः; Ś2 विप्रकीर्तितः; Ñ2 B1.3.4 [अ]स्मि विकुंठि(B4 °चि)तः; B2 D8.9–11 Cg.t [अ]स्मि विचारि(D9 Cg °लि)तः; D2 संप्रधर्षितः; D3 [अ]भिविकर्षितः; M3 [अ]स्मि विचालितः; M5 प्रवि° (for [अ]स्मि विदारितः). G1 बहुभिः क्षिप्रकारिभिः; G2.3 हरिभिर्विप्रकारिभिः(G3 °तः).

8 [a]) M1.2 मुष्टिभिर्जानुभिर् (by transp.). V2 चैव; V3 हस्तैर् (for दन्तैस्). —[b]) V3 दंतैश्; D1 शूलैश्; D8.13 तालैश् (for तलैश्). Ñ1 V B1.2.4 D1.2.4.9 T3 [अ]पि (for [अ]भि-). —D4 transp. 8[c]–9[b] and 9[c]–10[b]. —[c]) Ś V1.3 D0–3.8.12.13 विप्रणीतो; Ñ1 B2–4 परिभूतो; V2 अभिभूतो; B1 परिवृतो; D6 परिक्षिप्तो (for परिणीतो). Ś D8.12 बलिभिर् (for हरिभिर्). D4 हरिभिर्विप्रणीतोस्मि. —[d]) Ś D8.12 हरिभिस्तैर्; D9–11 बलमध्ये (with hiatus) (for बलवद्भिर्).

9 D4 transp. 8[c]–9[b] and 9[c]–10[b]. —[a]) Ñ V3 B परिभूय (for परिणीय). —[b]) Ś Ñ1 D8.12.13 भीतो (for नीतो). Ś1 Ñ2 V B1.2.4 D0–3.8–13 M5 रामसंसदि; B3 °संपदः; D4 °संनिधौ; M1.2 °संनिधिं (for °संसदम्). —V3 om. 9[cd]. —[c]) Ś V2 B1.2.4 D0–4.8.12.13 -[आ]प्लुत-; B3 -दिग्ध-; D5 T1 -[आ]सिक्त-; G1 -[आ]रक्त- (for -[आ]दिग्ध-). D7.9.10.11 Ct रुधिरस्राविदीनांगो (D9 °दिग्धांगो). —[d]) Ś D3.8.12.13 विह्वलश्चाजितेंद्रियः; T3 [ऽ]हं चालैश्चलितेंद्रियः.

10 D4 transp. 8[c]–9[b] and 9[c]–10[b]. —[a]) D8 वाद्यमानश्च (sic) (for वध्य°). —[b]) V3 नीयमानः (for याच°). —[c]) G3 परित्राणो. —[d]) Ś Ñ1 V D0–4.8.12.13 जीवन्नेव; Ñ2 जीवाम्ये * (illeg.); B1.2.4 जीवाम्यद्य; B3 जीवाम्येष; D5 जीवामि च; D6.7 T G M3.5 Cg जीवामीति; D9–11 Ct मामेति च (for जीवामि ह).

11 [a]) Ś D8.12 वृक्ष-; Ñ1 B3 एव; Ñ2 द्रुम-; V D0–4.13 वृक्षैः; B1 D9–11 M3 शैल- (for शैलैः). D9–11 तु (for च). Ñ B3 शिलासंख्यैः (Ñ1 °हैः [sic]). —[b]) V2 D2 M1.2 महोदधिं (for महार्णवम्). —[c]) Ś V1 B1.2 D1–3.8.12.13 आवृत्य; Ñ B3 आसाद्य; V3 आगत्य (for आश्रित्य). D6 T2.3 लंकाया द्वारमाश्रित्य. —[d]) D3 [अ]वारितः (for सायुधः).

12 [a]) Ś V D2 गरुडं; Ñ1 B D0.1.3.4.8.12.13 गारुडं (for गरुड-). Ñ1 आधाय; B3 आदाय; D6 T3 आश्रित्य; T2 आवध्य; Ck.t as in text (for आस्थाय). —[b]) Ś V1.3 D0–2.4.8.12.13 वानरैर्बहुभिर् (for सर्वतो हरिभिर्). B2.4 सर्वैर्हरिभिरावृतः; D3 स सर्वैर्हरिभिर्वृतः. —[c]) G महाबाहुर् (for °तेजा). —[d]) Ś V1.2 B1 D0–4.6.8.12.13 T2.3 M5 [उ]पवर्तते; Ñ B1–3 [उ]पसर्पति; V3 illeg.; D9–11 [अ]ति° (for [अ]भिवर्तते). —After 12, Ñ1 ins.; B3 cont. (followed by st. 13 in marg.) after 441*; B4 ins. after 13:

437* एतच्छ्रुत्वा दशग्रीवः पुनरेवाभ्यभाषत ।

G. 6. 6. 12
B. 6. 30. 13
L. 6. 6. 12

पुरा प्राकारमायाति क्षिप्रमेकतरं कुरु ।
सीतां चास्मै प्रयच्छाशु सुयुद्धं वा प्रदीयताम् ॥ १३
मनसा संततापाथ तच्छ्रुत्वा राक्षसाधिपः ।
शार्दूलस्य महद्वाक्यमथोवाच स रावणः ॥ १४
यदि मां प्रतियुध्येरन्देवगन्धर्वदानवाः ।
नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि ॥ १५
एवमुक्त्वा महातेजा रावणः पुनरब्रवीत् ।
चारिता भवता सेना केऽत्र शूराः प्लवंगमाः ॥ १६
कीदृशाः किंप्रभावाश्च वानरा ये दुरासदाः ।
कस्य पुत्राश्च पौत्राश्च तत्त्वमाख्याहि राक्षस ॥ १७
तथात्र प्रतिपत्स्यामि ज्ञात्वा तेषां बलाबलम् ।
अवश्यं बलसंख्यानं कर्तव्यं युद्धमिच्छता ॥ १८
अथैवमुक्तः शार्दूलो रावणेनोत्तमश्चरः ।
इदं वचनमारेभे वक्तुं रावणसंनिधौ ॥ १९

---

13 Ñ$_1$ om. 13–16. B$_3$(marg.) reads 13 after 437*. —^{a}) Ś Ñ$_2$ B$_3$ D$_{8.12}$ पुरी-; D$_{0-4.13}$ T$_3$ पुर-; Cm.g.k.t as in text (for पुरा). Ś Ñ$_3$ V$_{1.3}$ B$_{1-3}$ D$_{0-4.8.12.13}$ आयान: ; D$_{10}$ T$_3$ G$_{1.3}$ आयांति; Cm.g.k.t as in text (for आयाति). B$_4$ पुरीप्रकंपनात्प्राक्च. —^{b}) D$_1$ मे वचनं; D$_6$ प्रेक्ष्यैतरं (corrupt); Cm.g as in text (for एकतरं). —^{c}) Ś Ñ$_2$ V B$_{2.4}$ D$_{0-4.8.12.13}$ वा सं- ; B$_{1.3}$ रामं; D$_6$ T$_{2.3}$ G M वास्मै; D$_7$ चापि; D$_{9-11}$ वापि (for चास्मै). D$_{3.6}$ [अ]द्य (for [आ]शु). —^{d}) Ñ$_2$ B$_{1.2}$ युद्धं वाशु; V$_2$ B$_3$ D$_{5.10.11}$ G M$_5$ युद्धं वापि (for सुयुद्धं वा). Ś V$_3$ D$_{0.3.4.8.12.13}$ युद्धं वा संविधीयतां; V$_1$ युद्धं वा * * * यतां; B$_4$ D$_{1.2}$ युद्धं वा संप्रदीयतां. —After 13, B$_4$ ins. 437*.

14 Ñ$_1$ om. 14 (cf. v.l. 13). B$_3$ reads 14 in marg. —^{a}) Ś D$_{2.8.12.13}$ मनसैवोपपन्नार्थं; Ñ$_2$ V$_3$ (illeg. up to त्प) B$_{1-3}$ D$_0$ मनसा चो(D$_0$ सो)त्पपाते-(D$_0$ °तै)व; V$_{1.2}$ D$_1$ आसनादुत्पपाते(D$_1$ °तै)व; B$_4$ मनसा चिंतयन्नेव; D$_3$ मनसाह्वयमानेन; D$_4$ मनसा चोत्पपातोथ; D$_6$ T$_2$ मनसा स तदा भीतस्; D$_{9-11}$ M$_{3.5}$ मनसा तत्त(M$_3$ तं त)दा प्रेक्ष्य; T$_3$ मनसा स तु तापार्तस् ; G$_1$ मनसा चासतापेन; L (ed.) स रुषाथोत्पपातैव. —^{b}) V$_3$ B D$_2$ राक्षसेश्वरः . —^{c}) Ś Ñ$_2$ V D$_{0-2.4.8-13}$ M$_3$ शार्दूलं सु- (for शार्दूलस्य). T$_1$ च तद् (for महद्). —D$_6$ illeg. for ^{d} (except अथो). —For 14, M$_{1.2}$ subst.:

438* शार्दूलस्य वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ।
अन्वीक्ष्य मनसा सर्वमिदं वचनमब्रवीत् ।

15 Ñ$_1$ om. 15 (cf. v.l. 13). —^{a}) T$_3$ मा (for मां). Ś Ñ$_2$ V B D$_{0-4.8.12.13}$ प्रतियोत्स्यंते(B$_{1-3}$ °ति) ; D$_{9-11}$ °युध्यंते; M$_5$ °षिध्येरन् (for °युध्येरन्). —^{b}) D$_3$ -मानवाः (for -दानवाः). —B$_3$ reads 15^{c}–16^{a} in marg. —^{c}) Ñ$_2$ B [अ]हं; D$_3$ [ए]वं ; D$_4$ च (for [ए]व). Ś D$_{2.8.12.13}$ प्रयच्छामि.

16 Ñ$_1$ om. 16 (cf. v.l. 13). B$_3$ reads 16 in marg. (cf. v.l. 15). —^{a}) B$_2$ महावीरो (for एवमुक्त्वा). Ñ$_2$ दशग्रीवः ; V$_2$ D$_3$ °राजो; V$_3$ म**जा (for महातेजा). —^{b}) Ñ$_2$ पुनरेवाभ्यभाषत. —^{cd}) Ś Ñ$_2$ V B$_{1.2.4}$ D$_{2.8-12}$ G$_2$ M$_{1.2.5}$ Ck.t चरि(D$_{11}$ °र)ता; B$_3$ दृष्टा वै; T$_3$ चालिता; Cm.g as in text (for चारिता). Ñ$_2$ B केऽत्र; Cm.g.k.t as in text (for सेना). Ñ$_2$ V$_3$ B शूराः केऽत्र (by transp.; V$_3$ illeg. from त्र up to 17^{a}); D$_5$ T$_1$ G$_{2.3}$ के तु शूराः ; G$_1$ के च शूराः ; Cg as in text (for केऽत्र शूराः). T$_3$ शूरा सेना वेत्र (by transp.). Ś V$_1$ D$_{0-4.8.12.13}$ शूराः के(D$_0$ किं) तत्र वानराः ; V$_2$ शूरास्तत्र च वानराः (for ^{d}). —After 16, B$_3$ ins. 441*.

17 V$_3$ illeg. for 17^{a} (cf. v.l. 16). D$_{12}$ om. 17^{ab}. —^{a}) D$_{9-11}$ किंप्रभाः; Cg as in text (for कीदृशाः). Ś Ñ$_1$ V$_{1.2}$ B D$_{0-4.8.13}$ कति वा(D$_{13}$ के) सौम्य; Ñ$_2$ सचिवाः सौम्य; D$_{5.6}$ T G$_{1.3}$ M$_3$ Cg किंप्रभाः सौम्य; D$_7$ किंप्रमाणाश्च; D$_{9-11}$ कीदृशाः सौम्य; M$_5$ संवृत्ताः सौम्य; G (ed.) कति वा सैन्ये (for किंप्रभावाश्च). —^{b}) Ñ$_1$ च; D$_{1.3}$ ते; D$_5$ T$_1$ M$_{1.2}$ के (for ये). D$_6$ T$_3$ वानराणां; D$_{13}$ ते नरा ये (for वानरा ये). —^{cd}) D$_6$ तस्य (for कस्य). D$_4$ हि (for first च). B$_{1.2.4}$ ते सर्वे (for पौत्राश्च). Ś D$_{8.12}$ त्वं समाख्याहि; D$_3$ तत्त्वमाख्यात (for तत्त्वमाख्याहि). D$_3$ राक्षसः ; D$_{9-11}$ सुव्रत; G$_1$ पृच्छतः (for राक्षस). Ñ B$_3$ एतत्सर्वं समासेन तत्त्वतो वक्तुमर्हसि.

18 B$_3$ om. 18^{ab}. —^{a}) Ś V D$_{0.1.6.8.9.12.13}$ T$_2$ तद(D$_6$ T$_2$ °दा)त्र; Ñ तत्तथा; T$_1$ कदात्र; Cm.g.t as in text (for तथात्र). —V$_3$ illeg. from पत्स्यामि up to first ब in ^{b}. Ś D$_{8.12.13}$ प्रविधास्यामो; Ñ तव वक्ष्यामि (Ñ$_2$ *** illeg.); B$_2$ D$_{0.3.4}$ प्रतिपत्स्या(D$_4$ °श्या)मो; B$_4$ D$_2$ °योत्स्यामो; D$_1$ °पश्यामि; M$_5$ ब्रूहि वेत्स्यामि (for प्रतिपत्स्यामि). —^{b}) Ś$_1$ D$_8$ चैव; Ś$_2$ D$_{12.13}$ चैषां (for तेषां). D$_1$ तेषां ज्ञात्वा (by transp.). D$_{11}$ महाबलं (for बलाबलम्). —^{c}) D$_{9-11}$ खलु (for बल-). —V$_3$ illeg. for ^{d}. —^{d}) Ś V$_{1.2}$ B$_{1.4}$ D$_{0-4.8.12.13}$ युद्धलिप्सुना(D$_1$ °भिः); Ñ युद्धवृद्धये; B$_3$ युद्धनिश्चयैः ; D$_9$ M$_3$ युद्धमिच्छतां; G$_3$ योद्धुमिच्छता.

19 ^{a}) Ñ B$_3$ स; V$_2$ B$_4$ D$_6$ T$_2$ तथा; D$_7$ T$_3$ तदा (for अथ). —^{b}) B$_1$ दुरात्मना; B$_2$ [उ]त्तरं वचः ; D$_7$ ततश्चरः ; G$_2$ [उ]त्तमं वचः (for [उ]त्तमश्चरः). Ñ B$_3$ चरैश्च सहितस्तु(B$_3$ °तैश्च) तैः ; V$_3$ राव ****श्चरः . —^{c}) D$_3$ एवं (for इदं). —^{d}) Ś Ñ V B D$_{0-4.8.12.13}$ -संसदि (for -संनिधौ).

अथर्क्षरजसः पुत्रो युधि राजन्सुदुर्जयः ।
गद्गदस्याथ पुत्रोऽत्र जाम्बवानिति विश्रुतः ॥ २०
गद्गदस्यैव पुत्रोऽन्यो गुरुपुत्रः शतक्रतोः ।
कदनं यस्य पुत्रेण कृतमेकेन रक्षसाम् ॥ २१
सुषेणश्चापि धर्मात्मा पुत्रो धर्मस्य वीर्यवान् ।
सौम्यः सोमात्मजश्चात्र राजन्दधिमुखः कपिः ॥ २२
सुमुखो दुर्मुखश्चात्र वेगदर्शी च वानरः ।
मृत्युर्वानररूपेण नूनं सृष्टः स्वयंभुवा ॥ २३
पुत्रो हुतवहस्याथ नीलः सेनापतिः स्वयम् ।
अनिलस्य च पुत्रोऽत्र हनूमानिति विश्रुतः ॥ २४

G. 6. 6. 0
B. 6. 30. 24
L. 6. 6. 23

20 ^{b}) G1 युद्धे (for युधि). D5-7 G2.3 M5 Cv.r.m.g राजा (for राजन्). ✿ Cg : अथेत्युत्तरवचनारम्भे । द्वितीयोऽथशब्दः पादपूरणे. ✿ —For 20^{ab}, Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 subst. :

439* ऋक्षराजस्य पुत्रोऽत्र राजा राज्ञां सुदुर्जयः ।

[D3 [ऽ]यं; D8.13 वै (for ऽत्र). D1 ऋक्षराजपतियोत्र (for the prior half). —Ñ1 om.(hapl.) from राजा up to 20^{c}. Ñ2 illeg. for the post. half. V3 B महाप्राज्ञः ; V3 illeg. ; D1 राज्ञामति- ; D2 राजन्राज्ञां (for राजा राज्ञां). D3 दुरासदः (for सुदुर्जयः).]

—After 20^{ab}, D6 ins.:

440* सुग्रीव इति विख्यातो लोके सूर्यात्मजः प्रभुः ।

—Ñ2 G2 om.(hapl.) 20^{cd}. —^{c}) D5.6 T1.2 [ऽ]सौ; D7 वै (for ऽत्र). Ś V B D0-4.8.12.13 पितामहसुतश्चात्र (B1.3 °थ; D13 °हं [sic]). —After 20, Ś V B1.2.4 D0-4.8.12.13 ins. ; B3 ins. after 16 :

441* सहस्रांशुसुतः श्रीमान्सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
राक्षसानामभावाय सबलः समुपस्थितः ।

[(l. 1) V3 illeg. for the prior half. B1 चात्र; D2 धीमान् (for श्रीमान्). B1 जांबवानिति विश्रुतः (= 20^{d}) (for the post. half).]

—Thereafter, B1.2 cont. ; Ñ1 ins. after 20 ; Ñ2 (owing to om.) B3 ins. after 439* :

442* वालिनश्च सुतो वीरः शत्रूणां सुदुरासदः ।

[B1 चात्र (for वीरः). B1.2 स दुरासदः .]

—Thereafter, B3 cont. 443*.

—After 441*, B3 cont. 437* (followed by st. 13 in marg.).

21 B4 D0.1.3.4 om. 21. V om. 21^{ab}. —^{a}) D7.9-11 [अ]थ; G1 च; G3 [इ]व (for [ए]व). —For 21^{ab}, Ś Ñ B1.2.3(subst. and cont. after 442*) D2.8.12.13 subst. :

443* अङ्गदो युवराजश्च तारापुत्रः शतक्रतोः ।

[Ñ2 B2.3 तु (for च). Ñ B1-3 तारेयोत्र(B2 °यश्च) महाबलः (for the post. half).]

—B1 om. 21^{cd}. V3 reads 21^{cd} after 24. —^{cd}) G1 घोरेण; Cm.g.t as in text (for एकेन). Ñ1 V2.3 B2.3 कृतमेकेन यस्य पुत्रेण (by transp.) ; Ñ2 कृतमेकेन वायुपुत्रेण. —After 21, V3 reads 25^{ab}.

22 ^{ab}) Ś Ñ2 V3 B1.2.4 D2-4.7-13 G3 M1.2.5 चात्र; Ñ1 B3 नाम; G2 चाथ (for चापि). M1.2 बलवान् (for धर्मात्मा). —Ñ2 illeg. for ^{b}. Ñ1 V2 B धन्वंतरेर्बली (for धर्मस्य वीर्यवान्). D1 धन्वंतरिसुतः श्रीमान्सुषेणश्च महाबलः. —V2 illeg. for ^{cd}. —^{c}) Ś D8 दृष्टः ; V1 तथा ; V3 D0.4.12.13 दृष्टः ; D1 राजा; D3.5-7.11 T सौम्य- ; M1.2 वीरः (for सौम्यः). D3 सौमात्मजश्च ; D11 सौम्यात्मजश्च. V1.3 श्रीमान् ; D1 चापि; D3 M5 चैव (for चात्र). —^{d}) Ś V2 D3.8.12.13 G2 राजा; Ñ B3 नाम्ना (for राजन्). V3 illeg. for दधिमुखः कपिः. Ś Ñ B D3.4.6.8.12.13 T2.3 M1.2 हरिः (for कपिः).

23 ^{a}) Ś V2.3 D0.2.4.8.12.13 विमुखश्च (for दुर्मुखश्च). Ś1 Ñ2 V1.2 B1.2.4 D0-4.8.12.13 [ए]व (for [अ]त्र). —V2 illeg. for 23^{c} - 24^{b}. —^{d}) Ñ B1.3 स्वयं (for नूनं). Ś D0.2-4.8.12 तनुमेकां(D0.2.4 °षां; D3 °तां) प्रवेशितः ; V1.3 तत्त्वमेषां प्रवेशितः(V3 प्रयोजतः [sic]) ; B2.4 D13 तनुं ते(B2 °नु वे)षां प्रवेशितः ; D1 तनुं चैषां प्रविश्यते. —After 23, Ś V1.3 B1.2.4 D0-4.8.12.13 ins. :

444* स्वयंभुवा महाराज मृत्योः पुत्राश्च ते स्मृताः ।

[V3 महाबला; B1 पंच चात्र; B2 स्वायंभुव- ; D1.13 °भुवो; D3 स्वायं° (for स्वयंभुवा). B1 महाबाहु- ; D4 °भागा (for °राज). V1 B1.2.4 मृत्यु- (for मृत्योः). Ś2 संमताः (for ते स्मृताः).]

24 V2 illeg. for 24^{ab} (cf. v.l. 23). Ñ1 om. 24^{a} - 25^{b}. B3 reads 24 in marg. —^{a}) M1.2 [अ]पि (for [अ]थ). Ś Ñ2 V1.3 B D1-3.6.8-13 पुत्रो हुताशनस्यात्र(D6 °थ) ; D0.4 हुताशनसुतश्चात्र. —^{b}) D3 भीमः (for नीलः). —^{c}) Ś Ñ2 V2.3 D0.1.4.5.9-11.13 T1 G तु; D7 [अ]थ (for च). Ñ2 B4 D0.7 [ऽ]थ; G3 [ऽ]भूद् (for ऽत्र). B3 सुतश्चात्र (for च पुत्रोऽत्र). ✿ Cg : अनिलस्य पुत्रः औरसः । एवं तत्र तत्र पितृद्वयनिर्देशो बीजक्षेत्रित्वाभ्यामिति मन्तव्यम्. ✿ —D1 om. (hapl. ?) 24^{d} - 27^{c}. —^{d}) D2 एष (for इति). —After 24, V3 reads 21^{cd} ; while B2 repeats erroneously (within brackets) 442* and st. 21 (including star passage) and then ins. :

G. 6. 6. 0
B. 6. 30. 25
L. 6. 6. 24

नप्ता शक्रस्य दुर्धर्षो बलवानङ्गदो युवा ।
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ बलिनावश्विसंभवौ ॥ २५
पुत्रा वैवस्वतस्यात्र पञ्च कालान्तकोपमाः ।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ॥ २६
श्वेतो ज्योतिर्मुखश्चात्र भास्करस्यात्मसंभवौ ।
वरुणस्य च पुत्रोऽथ हेमकूटः प्लवंगमः ॥ २७
विश्वकर्मसुतो वीरो नलः प्लवगसत्तमः ।
विक्रान्तो वेगवानत्र वसुपुत्रः सुदुर्धरः ॥ २८
दश वानरकोट्यश्च शूराणां युद्धकाङ्क्षिणाम् ।
श्रीमतां देवपुत्राणां शेषान्नाख्यातुमुत्सहे ॥ २९
पुत्रो दशरथस्यैष सिंहसंहननो युवा ।
दूषणो निहतो येन खरश्च त्रिशिरास्तथा ॥ ३०
नास्ति रामस्य सदृशो विक्रमे भुवि कश्चन ।
विराधो निहतो येन कबन्धश्चान्तकोपमः ॥ ३१

445* केसरी चापि बलवानागतः स्वबलेन वै ।

—Thereafter B2 repeats 21^{cd}.

25 Ñ B3 om. 25^{ab}, D1 om. 25 (for Ñ1 D1, cf. v.l. 24). D0 om. 25–27. V3 reads 25^{ab} after 21. —^{a}) G2 वात्र (sic.); G3 पौत्रः; Cr.g as in text (for नप्ता). V2 बलवान् (for दुर्धर्षो). ❀ Cr.g : अत्र नप्तृशब्दोऽर्थसामर्थ्यात् पौत्रे वर्तते. ❀ —^{b}) B1 युधि (for युवा). V2 अंगदः समरे बली. —^{c}) Ś D2.6.8 द्विविधश् (for °दश्). Ś1 Ñ V B D2–4.8.12.13 G [ए]व (for [उ]भौ). —^{d}) Ś Ñ1 V B D2–4.8.12.13 वीरौ ता(Ñ1 B3 द्वौ वीरा; D4 तावुभा वश्विनौ(V B1–3 D2–4.13 °नौ:; B4 °नः)सुतौ; Ñ2 यौ वीरावश्विनावुभौ.

26 D0.1 om. 26 (cf. v.l. 25 and 24). —^{a}) Ś D8.12 विवस्वतश्च (for वैवस्वतस्य). V1 D7.9–11 T2.3 G1.2 M1.2.5 [अ]थ; V3 [अ]पि;D6 [आ]सन्; G3 [ए]ते (for [अ]त्र). —^{b}) Ñ2 कालात्मक-; D2 कालानल- (for कालान्तक-). Ś D8.12 कालांतकयमोपमाः; V2.3 पंच तस्यो V2 कालो)पमाः स्मृताः . —^{c}) Ñ2 B1.3.4 गयो (for गजो). Ś D8.12.13 T3 शरभ; D4 ऋषभः (for गवयः). —^{d}) Ś D8.12.13 T3 ऋषभो (for शरभो).

27 D0 om. 27; D1 om. 27^{abc} (cf. v.l. 25 and 24). Ñ1 D5–7.9–11 S read 27–28 (including star passages) (Ñ1 om. 28) after 33. B3 reads 27 in marg. V2 illeg. for ^{a}. —^{a}) D8 श्वेत- (for श्वेतो). Ś D8.12 ज्योतिसुतश्च ; Ñ2 हविर्मुखश्च; D13 दधिमुखश्; (for ज्योतिर्मुखश्). —^{b}) Ś V1.3 D2–4.8.12.13 [आ]त्मजावुभौ; V2 सुतावुभौ; B2 [आ]त्मसंभवः (for [आ]त्मसंभवौ). Ñ1 B1 भास्करात्मजसंभवः . —^{c}) Ñ2 B2 D4 तु; B3 D5.9–11 G2 [अ]थ (for च). Ñ V2.3 B1.2.4 D2–4 M1.2 [ऽ]त्र; M3 [ऽ]न्यो (for ऽथ). Ś D8.12 [आ]त्मजश्चात्र; D13 सुतश्चात्र (for च पुत्रो ऽथ). —^{d}) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–4.8.12.13 प्रतापवान् (for प्लवंगमः). —After 27, Ñ1 ins. 450*.

28 Ñ1 (om. 28) D5–7.9–11 S read 27–28 (including star passages) after 33. —^{a}) Ś Ñ2 V B D0–4.8.12.13 चात्र (for वीरो). —^{b}) Ś Ñ2 V B D0–4.8.12.13 नलो नाम महाकपिः(V3 °बलः). —^{c}) D9 विभ्रांतो (for विक्रान्तो). D5–7 T G2 M1.3 बलवान् (for वेगवान्). G3 अद्य (for अत्र). —^{d}) D6.7.10 T3 M5 स (for सु-). D9 सुपर्वगः (for सुदुर्धरः). —For 28^{cd}, Ś Ñ2 V B D0–4.8.12.13 subst. :

446* येन सेतुर्महान्बद्धः सागरे वरुणालये ।

[B1 सलिलांतरे; B3 सलिलाशये; B4 सलिलार्णवे (for वरुणालये).]

—Thereafter, B3 reads 33^{ab}.

29 ^{a}) T3 -कोटी (for -कोट्यश्). Ś V1 B1.2.4 D0–8.13 T1.3 G2 M1.2.5 [ऽ]त्रः Ñ B3 तु (for च). ❀ Cv : वानरकोट्य इति । असमासनिर्देशोऽयम् । वानर वानराणाम् । सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ; so also Cr.m.g.t. ❀ —^{b}) D2 -कारिणां (for -काङ्क्षिणाम्). —^{c}) D3 शूराणां (for श्रीमतां). T1 -रूपाणां (for -पुत्राणां). —^{d}) Ñ2 V B2 D0–4.6.9–11 G1 M3 शेषं; D12 शोष्यान् (sic) (for शेषान्). T3 तेषां नाख्यातुमुत्सहे.

30 B3 reads 30^{ab} in marg. —^{a}) Ś Ñ2 V B D0–4.8.12.13 [अ]त्र; M5 [ए]व (for [ए]ष). —^{b}) D4 सिंहः (for सिंह-). D8.9 -सिंहाननो. —^{c}) D6 T2 च हतो (for निहतो). G3 दूषणो येन निहतो. —B1 om. (hapl.) from 30^{d} up to the prior half of l. 1 of 447*. D9 om. (hapl.) 30^{d} – 31^{c}. —^{d}) Ñ1 B3 खरोथ; D12 दूषणे (for खरश्च). D2 त्रिशिखस्; D4 त्रिशरास् (for त्रिशिरास्). —After 30, Ś V B1.4 D0–4.8.12.13 read 447* ; while B2 ins. 448*.

31 B1 om. up to the prior half of l. 1 of 447* ; D9 om. 31^{abc} (for both, cf. v.l. 30). —^{a}) Ñ1 B3 D1.4 रामेण (for रामस्य). —^{b}) Ś V D0–4.8.12.13 विक्रमेण तु; G1.3 विक्रमैर्भुवि (for विक्रमे भुवि). D8 कर्हिचित् (for कश्चन). —After 31^{ab}, B1 ins. 448* ; while B3 reads 32 (followed by 449*). —^{d}) Ñ B3 चामरोपमः (for चान्तको°). —For 31^{cd}, Ś V B1.4 D0–4.8.12.13 subst. and read after 30; B2 subst. and cont. l. 1 after 448* and reads l. 2 after 31^{ab} :

447* वाली च निहतो येन कबन्धश्च महाबलः ।
विराधश्चैव दुर्धर्षो राक्षसोऽनन्तविक्रमः ।

चर्तुं न शक्तो रामस्य नरः कश्चिद्गुणान्क्षितौ ।
जनस्थानगता येन तावन्तो राक्षसा हताः ॥ ३२
लक्ष्मणश्चात्र धर्मात्मा मातंगानामिवर्षभः ।
यस्य बाणपथं प्राप्य न जीवेदपि वासवः ॥ ३३
राक्षसानां वरिष्ठश्च तव भ्राता विभीषणः ।
परिगृह्य पुरीं लङ्कां राघवस्य हिते रतः ॥ ३४
इति सर्वं समाख्यातं तवेदं वानरं बलम् ।
सुवेलेऽधिष्ठितं शैले शेषकार्ये भवान्गतिः ॥ ३५

G. 6. 6. 33
B. 6. 32. 35
L. 6. 6. 35

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकविंशतितमः सर्गः ॥ २१ ॥

[B_1 om. the prior half of l. 1.—(l. 1) D_4 विनिहतो (for च नि°).—(l. 2) B_2 महावीर्यौ (for [ए]व दुर्धर्षौ). D_{13} [ऽ]मितविक्रमः. $V_{1.2}$ B_4 राक्षसांतकविग्रहः ; $B_{1.2}$ राक्षसोंतकविक्रमः (for the post. half).]

—After 31, B_3 ins. 448*.

32 B_3 (marg.) reads 32 after 31^{ab}.—^{a}) Ś $B_{3.4}$ $D_{0.1.3-5.8.12.13}$ न शक्यो; G शक्तो न (by transp.).—^{b}) Ś V $D_{0-4.8.12}$ विक्रमे(Ś $D_{0.3.8}$ °मः) सदृशो भुवि; B कथंचित्सदृशः क्षि(B_1 ग)तौ; $D_{7.9-11}$ G M_5 गुणान्कश्चिन्नरः (by transp.)क्षितौ; D_{13} विक्रमोसदृशो भुवि.—^{c}) $D_{4.6}$ T_3 ये च (for येन).—^{d}) Ś V_1 $D_{0-2.4.8.12.13}$ घनस्था; $B_{1.2}$ D_3 वनांते; B_3 तावत्तु; $D_{5.6.9}$ $T_{2.3}$ M यावंतो; G_1 तावका (for तावन्तो). B_4 राक्षसास्ते बलाहताः.—For 32, Ñ subst. ; B_1 ins. after 31^{ab} ; B_2 ins. after 30 ; B_3 ins. after 31 :

448* सेतुर्बद्धश्च रामेण को रामसदृशो भुवि ।

—Thereafter, B_2 reads l. 1 of 447*.

—After 32, Ś $V_{2.3}$ B $D_{0-4.8.12.13}$ ins. :

449* एष त्वां समरे जेतुमुद्यतः सगणो बली ।

[V_3 D_{0-3} सैष (for एष). Ś D_{12} त्वा (for त्वां). $B_{2.3}$ सगणं (for समरे). Ś $V_{2.3}$ $D_{0.4.8.12.13}$ योद्धुम् (for जेतुम्). Ś $D_{8.12}$ सुमहाबलः ; V_3 सबलो बली; D_{13} सहसा बली (for सगणो बली).]

33 B_3 reads 33^{ab} after 446*.—^{a}) $Ñ_1$ B_3 $D_{0.1.4.6.7}$ T_2 [अ]पि; D_2 [ए]व (for [अ]त्र).—B_3 om. 33^{cd}.—^{c}) $Ñ_1$ प्राप्तो (for प्राप्य).—^{d}) $Ñ_1$ जीवेदपि न (by transp.).—After 33, $Ñ_1$ (om. 28) $D_{5-7.9-11}$ S read 27–28 (including star passages).—After 33, $Ñ_2$ ins. ; $Ñ_1$ ins. after 27 :

450* सर्ववानरमुख्यश्च सुग्रीवः प्लवगर्षभः ।;

while, D_1 ins. after 33:

451* मार्गते राघवस्याज्ञां निहन्तुं सर्वराक्षसान् ।
न चैव राघवस्यार्थे जीवितं परिरक्षति ।

34 ^{a}) D_9 गच्छमाणां (corrupt) (for राक्षसानां). Ñ B_3 प्रधानश्च; T_3 गरिष्ठश्च (for वरिष्ठश्च).—^{b}) V_3 भ्राता तव (by transp.).—^{c}) Ñ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ $D_{6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ प्रतिगृह्य; B_1 प्रतिलभ्य; $D_{0.3.4}$ °त्यज्य (for परिगृह्य).—^{d}) $Ñ_1$ स्थितः (for रतः).—After 34, D_1 ins. :

452* गतमात्रोऽभिषिक्तस्तु लङ्कायां राघवेण तु ।

35 ^{a}) D_0 इदं (for इति). D_2 मयाख्यातं (for समा°).—^{b}) $Ś_1$ V_2 $D_{0.2.7}$ G_2 $M_{1.2.5}$ तदेवं; Ñ B_3 तत्र वै; $V_{1.3}$ तदेव; B_2 तदेतद् ; D_{9-11} तथा वै (for तवेदं). Ś V $B_{1.2.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ द्विषतां; Ñ B_3 शात्रवं (for वानरं).—^{c}) Ñ V_1 $B_{1.3.4}$ $D_{5.7}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ विश्रितं; D_6 $T_{2.3}$ निष्ठितं (for ऽधिष्ठितं).—^{d}) $Ś_2$ $Ñ_1$ B_{2-4} $D_{0-3.9.12}$ शेषे (for शेष-). $Ñ_1$ [ऽ]क्षोभ्या; B_3 काले (for -कार्ये). ❀ Cg : अत्र वानरजन्मोक्तेः प्रायशो बालकाण्डोक्तविरोधात्तत्सर्गं विनापि पूर्वोत्तरकथासङ्घट्टनाच्च सर्गोऽयं कल्पित इत्याहुः. ❀

Colophon.—*Kāṇḍa name* : Ñ B $D_{2.13}$ लंकाकांडे; $D_{0.4}$ सुंदरकांडे.—*Sarga name* : Ś $V_{1.2}$ $D_{1.2.3.12}$ चारप्रत्यागमनं($Ś_2$ D_8 °गमं; V_2 °नः; D_1 °गमः); Ñ V_3 $B_{3.4}$ D_9 शार्दूलवाक्यं; B_1 शार्दूलवचनं; B_2 वानरप्रणिधौ शार्दूलवाक्यं; D_0 चारवाक्यं; D_8 चारप्रख्यातं; D_4 लङ्कापर्वणि चारवाक्यं; D_{13} चरप्रत्यागमनवाक्यं.—*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $Ñ_1$ B_2 $D_{0.2.4.12.13}$ om.; $Ś_2$ $Ñ_2$ V $B_{3.4}$ $D_{3.9}$ 6 ; B_1 D_8 5 ; D_1 8 ; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 30 ; T_2 29.—After colophon, G $M_{1.2}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

२२

G. 6. 7.0
B. 6. 31. 1
L. 6. 7. 1

ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्कायां नृपतेश्चराः ।
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन् ॥ १
चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम् ।
जातोद्वेगोऽभवत्किंचित्सचिवांश्चेदमब्रवीत् ॥ २
मन्त्रिणः शीघ्रमायान्तु सर्वे वै सुसमाहिताः ।
अयं नो मन्त्रकालो हि संप्राप्त इति राक्षसाः ॥ ३
तस्य तच्छासनं श्रुत्वा मन्त्रिणोऽभ्यागमन्द्रुतम् ।
ततः संमन्त्रयामास सचिवै राक्षसैः सह ॥ ४
मन्त्रयित्वा स दुर्धर्षः क्षमं यत्समनन्तरम् ।
विसर्जयित्वा सचिवान्प्रविवेश स्वमालयम् ॥ ५
ततो राक्षसमाहूय विद्युज्जिह्वं महाबलम् ।
मायाविदं महामायः प्राविशद्यत्र मैथिली ॥ ६

22

1 G (ed.) om. 1. —^{a}) Ñ$_{2}$ D$_{5.7.9}$ T$_{1}$ तद्; Cr.k as in text (for तम्). ❀ Cr : ततस्तमक्षोभ्यबलमित्यग्रमनुवादः पूर्वसर्गादौ च कृतः। पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बवानृक्षपुङ्गवः। जृम्भमाणस्य सहसा मम वक्त्रादजायत। इति जृम्भमाणपितामहवक्त्रादुत्पन्नत्वेन प्रसिद्धस्य जाम्बवतः पूर्वसर्गे गद्गदपुत्रत्वेनाभिधानाद्विरोधः स्फुरति। पूर्वसर्गान्तरेणापि कथा च न(?) सङ्गच्छते। तथापि स्थितस्य गतिश्चिन्तनीयेति न्यायेन पूर्वसर्गो व्याख्यातः. ❀ —^{b}) M$_{1.2}$ लंकाया. Ś D$_{8.12}$ राक्षसाधिपतिं चराः; Ñ V B D$_{0-6.13}$ T G$_{2}$ M$_{3}$ लंकाधिपतये चराः. —Ñ$_{2}$ illeg. for ^{b}. —^{c}) D$_{8.12}$ स्ववेले. V$_{2}$ [ऽ]धिष्ठितं (for राघवं). —^{d}) B$_{1}$ वेष्टितं; D$_{3}$ तिष्ठंतं (for निविष्टं).

2 ^{a}) Ś D$_{0-4.8.9.12.13}$ चारेभ्यो; Ñ V$_{2.3}$ B$_{1.3.4}$ चरेभ्यो; V$_{1}$ सुवेलं; T$_{3}$ चराणां; Cm.g as in text (for चाराणां). —^{b}) D$_{6}$ प्राप्त-. D$_{1.6}$ T$_{2.3}$ G$_{1}$ राम-. B$_{2.4}$ transp. प्राप्तं and रामं. Ñ B सलक्ष्मणं; T$_{2.3}$ G$_{1}$ -बलं महत्; G (ed.) च लक्ष्मणं (for महाबलम्). —^{c}) Ś Ñ$_{1}$ V$_{2}$ B$_{4}$ D$_{0.3.4.8.12.13}$ -[आ]यासो; Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B$_{1.3}$ D$_{2}$ -त्रासो; B$_{2}$ -क्रोधो (for -[उ]द्वेगो). D$_{0}$ [ऽ]ब्रवीत्; D$_{7}$ भयात् (for ऽभवत्). —^{d}) D$_{3}$ राक्षसांश्च; G$_{1}$ सचिवं; Ck.t as in text (for सचिवांश्च). V D$_{0-2.4.5.7.9-11.13}$ T$_{1}$ G$_{3}$ M$_{3}$ Cv इदम् (for चेदम्). Ñ B सचिवानपि चाह्वयत्.

3 Ñ B om. 3. —^{a}) D$_{3}$ अभ्यासं (for आयान्तु). Ś D$_{0.4.8.12}$ श्रीमंतो मंत्रिणोभ्याशे (D$_{0.4}$ °सं); V D$_{1.2}$ मंत्रिणः श्रीमतो (V$_{1}$ *** [illeg.])भ्यासं; D$_{13}$ श्रीमंतोभ्यासमायांतु. —^{b}) D$_{13}$ मंत्रिणः; M$_{5}$ सर्वे ते (for सर्वे वै). Ś V D$_{0-2.4.8.12}$ स (Ś D$_{8}$ म) मायांतु समाहिताः; D$_{3}$ समायांतु त्वरान्विताः. —G$_{2}$ om. 3^{c} – 5^{b}. D$_{6}$ reads 3^{cd} on marg. —^{c}) Ś V D$_{0-4.8.12.13}$ आसन्नो; D$_{6}$ अयं नु (for अयं नो). D$_{4}$ [ऽ]यं (for हि). —^{d}) M$_{1.2}$ इह (for इति). Ś V D$_{0-4.8.12.13}$ संप्राप्ता रिपवो (V$_{2}$ चारयो) मम.

4 G$_{2}$ om. 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) D$_{5}$ तच्च (for तस्य). —^{b}) Ś Ñ V$_{1}$ B$_{1-3}$ D$_{8.12}$ [ऽ]भ्यागताः; D$_{0}$ [ऽ]भ्यासयन्. G$_{1.3}$ तदा (for द्रुतम्). B$_{4}$ मंत्रिणो वाक्यमब्रुवन्. —After 4^{ab}, Ś V$_{2}$ D$_{2.4.8.12.13}$ ins.; while Ñ B subst. for 4^{cd}:

453* शिरसा तं प्रणम्याथ तस्थुः प्राञ्जलयोऽग्रतः।

[Ñ$_{2}$ illeg. for the prior half. B$_{3}$ शिरोभिस् (for शिरसा). Ñ$_{1}$ V$_{2}$ [अ]ति-; B$_{1.2.4}$ च; B$_{3}$ ते; D$_{2.4}$ [अ]भि- (for तं). Ñ$_{1}$ B$_{3.4}$ D$_{2}$ [अ]स्य (for [अ]थ). D$_{2}$ स्थिताः; D$_{13}$ स्थिताः (for तस्थुः). D$_{2}$ ततः; D$_{13}$ यतः (for ऽग्रतः).] —Thereafter B$_{2}$ cont.:

454* एष दाशरथी रामः सबलस्तु समीपतः।
अप्रमत्तैश्च वो भाव्यं प्रभात इह चेष्यति।

—^{c}) Ś$_{1}$ V D$_{0.1.3-7.9-11.13}$ T$_{2.3}$ M स मंत्रयामास; D$_{2}$ संचिंतयामास (for संमन्त्र°). —^{d}) Ś V D$_{0-4.8.12.13}$ सचिवैः सह रावणः; D$_{7.9-11}$ राक्षसैः सचिवैः सह; G$_{1.3}$ M$_{5}$ सचिवैः सह (G$_{1}$ °वैस्तत्र) राक्षसः.

5 G$_{2}$ om. 5^{ab} (cf. v.l. 3). —^{ab}) Ś$_{1}$ D$_{0.5-13}$ M$_{1.2.5}$ तु; Ś$_{2}$ V$_{3}$ D$_{1.2.4.13}$ च; V$_{1}$ T G$_{1.3}$ सु- (for स). D$_{3}$ transp. मंत्रयित्वा and स. Ś D$_{8}$ दुर्धर्षाः; D$_{4}$ T$_{3}$ दुर्धर्षं. V$_{3}$ D$_{3}$ क्षणं यत्; D$_{0}$ G$_{1}$ क्षेमं यत्; D$_{12}$ समयत् (sic) (for क्षमं यत्). V$_{3}$ D$_{7.9-11}$ तदनंतरं. Ñ V$_{2}$ B स मंत्र(G [ed.] संचित)यित्वा (V$_{2}$ मंत्रयित्वा च) निपुणं (B$_{4}$ विपुलं) निश्चित्य च बलाबलं (B$_{1.2}$ महाबलः). —B$_{3}$ reads 5^{c} – 6^{b} in marg. —^{c}) B$_{2.4}$ बलवान्; D$_{3}$ तान्सर्वान् (for सचिवान्). Ñ B$_{1.3}$ विसृज्य सचिवांश्चैव. —^{d}) Ś D$_{8.12}$ आविवेश (for प्रवि°). V$_{3}$ नृपालयं.

6 B$_{3}$ reads 6^{ab} in marg. (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś D$_{0-2.8.12}$ G$_{1.3}$ आनाय्य; B$_{2.4}$ आमंत्र्य; D$_{3.4}$ आपाद्य; D$_{7.10.11}$ T$_{2.3}$ G$_{2}$ M$_{1.2.5}$ आदाय; D$_{9}$ प्रादाय; D$_{13}$ आनीय (for आहूय). B$_{1}$ ततो राक्षसशार्दूलं. —V D$_{1.3}$ om. 6^{cd}. —^{c}) Ñ B D$_{0.2.4.10.11}$ T$_{2}$ G$_{3}$ M$_{5}$ Ck.t मायाविनं; D$_{13}$ महाबलं (for मायाविदं). Ñ$_{1}$ महामात्रं; Ñ$_{2}$ B$_{2}$ D$_{10.11}$ M$_{5}$ Ck.t महामायं; B$_{1.3.4}$ °कायं; D$_{0.2.4.13}$ °घोरं; D$_{6}$ °कायः (for महामायः). Ś D$_{8.12}$ महाघोरं प्रविश्याथ. —^{d}) Ś D$_{8.12}$ न्यवसद्; D$_{9}$ T$_{3}$ G$_{2}$ प्रविशद्. D$_{13}$ चैव मैथिलीं (for यत्र मैथिली).

विद्युज्जिह्वं च मायाज्ञमब्रवीद्राक्षसाधिपः ।
मोहयिष्यामहे सीतां मायया जनकात्मजाम् ॥ ७
शिरो मायामयं गृह्य राघवस्य निशाचर ।
मां त्वं समुपतिष्ठस्व महच्च सशरं धनुः ॥ ८
एवमुक्तस्तथेत्याह विद्युज्जिह्वो निशाचरः ।
तस्य तुष्टोऽभवद्राजा प्रददौ च विभूषणम् ॥ ९

अशोकवनिकायां तु प्रविवेश महाबलः ।
ततो दीनामदैन्यार्हां ददर्श धनदानुजः ।
अधोमुखीं शोकपरामुपविष्टां महीतले ॥ १०

भर्तारमेव ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ।
उपास्यमानां घोराभी राक्षसीभिरदूरतः ॥ ११

G. 6. 7. 11
B. 6. 31. 13
L. 6. 7. 9

7 ^{a}) Ñ V2 B1.3 तमागतं (for विद्युज्जिह्वं). Ś D8 तदानीं स; Ñ V2 B3 महामायम्; B1 महाकायम्; D0 तदानीय; D2 तदानीं तम्; D4 तदाहूय; D5 च मायां हम् (sic); D11 त्वमायाज्ञम्; D12.13 तदानीं च; G2 च मायार्थम्; G3 illeg. (for च मायाज्ञम्). V1.3 D1.3 मायाविनं महामायम् (D3 °बाहुम्). —^{b}) Ś V D0.4.8.12.13 प्रा(V अ)-ब्रवीद्राक्षसेश्वरः. —^{c}) Ñ V2.3 B1-3 मोहयिष्याम्यहं; D1.4.5.9.10 T1 G1 M3 Ct मोहयिष्यावहे; D11 मोहयित्वा वहेत् (sic); Ck मोहयिष्यामहे (as in text).

8 ^{a}) Ñ B3 कृत्वा (for गृह्य). ❀ Cg: गृह्य गृहीत्वा. ❀ —^{b}) Ñ B1.3 मुहूर्तेन; B2.4 मुहूर्ते त्वं (for राघवस्य). —For 8^{ab}, Ś V D0-4.8.12.13 subst.:

455* मायामयं रामशिरो गृहीत्वा राक्षस क्षणात्।

[D13 राक्षसाद् (for राक्षस). V D2 [अ]द्भुतं; D1.3 द्रुतं; D4 -[क्र]पम; D12.13 गणात् (for क्षणात्).]

—^{c}) D9.13 मा. Ñ1 B3 D3 M3 transp. मां and त्वं. Ś D8.12.13 समनुतिष्ठेथा; Ñ1 V B3 D0-4 समुपतिष्ठेथा. —^{d}) D1.3 गृहीत्वा; G M5 प्रगृह्य (for महच्च).

9 L (ed.) transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ñ1 B3 G1 [उ]क्त्वा (for [आ]ह). —^{b}) D2 G2 महाबलः (for निशाचरः). —After 9^{ab}, Ñ V2 B1-3 D6.7.9-11 T2 ins.:

456* दर्शयामास तां मायां सुप्रयुक्तां स रावणे।

—Thereafter D6 cont.:

457* तथैव कृत्वा तत्सर्वं रावणाय न्यवेदयत्।

—^{c}) Ś V1 D0-4.8.12.13 तस्मै (for तस्य). —^{d}) Ś V D0-4.8.12.13 अथ भूषणं; D7 वरभूषणं; G M5 स्वं विभूषणं.

10 Ś B4 D0.1.8.9.12.13 om. 10^{ab}. —^{a}) D7.10.11 T3 च (for तु). D3.4 -वनिकां चापि. —After 10^{a}, D3-7.10.11 S ins.:

458* सीतादर्शनलालसः।
नैर्ऋतानामधिपतिः.

—^{b}) D3.5-7.10.11 T G M1-3 सं- (for प्र-). G1 महद्वनं; G2 M5 महावनं (for महाबलः). —For 10^{ab}, Ñ V B1-3 D2 subst.:

459* संप्रविष्टो विवेशाथ अशोकवनिकां शुभाम्।

[Note hiatus between the two halves. Ñ1 V1 B3 D2 संप्रहृष्टे; V2.3 स प्रविष्टे (for संप्रविष्टो). D2 (to avoid hiatus) ह्यशोक-.]

—^{c}) Ś D3.8.12 अदीनांगीं; Ñ1 अनन्याहां; Ñ2 V B D0.1.4.7.9.10 G M1.2.5 अदीनाहां; D2 सुमलिनां; G (ed.) अनर्हां तां (for अदैन्यार्हां). D11 ततो दीना महादीना (sic). —^{d}) Ñ V2 B1.3 जनकात्मजां (for धनदानुजः). —Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 read 10^{ef} after 12; G1.2 (after 12^{ab} [r.]) repeat 10^{ef} after 12^{ab}; M5 repeats 10^{ef} after 461*. —^{e}) M5 (second time) अधोमुख-. Ś V D0-4.8.12.13 G1.2 M5 (G1.2 M5 second time) स्थितां बालाम् (for शोकपराम्). Ñ B अधोमुख (B3 om. [hapl.] मुख) मुखीं बालाम्. —^{f}) Ś1 D8.12 उपासीनां; Ś2 उदासीनां (for उपविष्टां). Ś Ñ V B D0.2-4.8.12.13 G1.2 M5 (G1.2 M5 second time) पराङ्मुखीं; D1 अधोमुखीं (for महीतले). —After 10, Ñ V2.3 B1-3 D2 ins.:

460* यथा यथा सान्त्वयिता वश्यः स्त्रीणां तथा तथा।
यथा यथा प्रियं वक्ता परिभूतस्तथा तथा।
संनियच्छाम्यहं सीते त्वयि क्रोधं समुत्थितम्।
द्रवतो दुर्गमासाद्य हयानिव सुसारथिः।

[V3 om. l. 1-3. Ñ1 V2 B1 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) B3 परिरक्ता (for °भूतस्). —(l. 3) Ñ1 V3 यन्नियच्छामि. —D2 om. l. 4. —(l. 4) Ñ2 गच्छतो (for द्रवतो). V3 भयम् (for दुर्गम्). B1 आस्थाय (for आसाद्य). V3 च (for सु-).]

11 ^{a}) V D0.1.3.4.9.10 समनुध्यांतीम् (V3 °ध्याताम्); B1 D2.11.13 °अनुध्यायंतीम् (for एव ध्यायन्तीम्). Ś D8.12 चिंतयंतीं स्वभर्तारम्; Ñ B2-4 ध्यायंतीं तत्र भर्तारम्. —^{b}) B1.2 D0.1 -वनिकागतां. —^{c}) V1.2 भीमाभी (for घोराभी). —^{d}) D3.4 समंततः; D5 T1 M3 इतस्ततः; D7 G1 उपद्रुतां (for अदूरतः). —After 11, G1 M3 ins.; while G2 ins. after 12^{ab} (first occurrence); M5 ins. after 12^{ab}:

461* राक्षसीभिर्वृतां सीतां पूर्णचन्द्रनिभाननाम्।
उत्पातमेघमालाभिश्चन्द्रलेखामिवावृताम्।
भूषणावयवैः कैश्चिन्मङ्गलार्थमलंकृताम्।
वसन्ते मारुतोद्धूतां क्लिष्टपुष्पां लतामिव।
हर्षशोकान्तरे मग्नां विषादास्राविलेक्षणाम्। [5]
स्तिमितामतिगाम्भीर्यान्नदीं भागीरथीमिव।

G. 6. 7.11
B. 6. 31.13
L. 6. 7.10

उपसृत्य ततः सीतां प्रहर्षन्नाम कीर्तयन् ।
इदं च वचनं धृष्टमुवाच जनकात्मजाम् ॥ १२
सान्त्व्यमाना मया भद्रे यमुपाश्रित्य वल्गसे ।
खरहन्ता स ते भर्ता राघवः समरे हतः ॥ १३
छिन्नं ते सर्वतो मूलं दर्पस्ते निहतो मया ।
व्यसनेनात्मनः सीते मम भार्या भविष्यसि ॥ १४
अल्पपुण्ये निवृत्तार्थे मूढे पण्डितमानिनि ।
शृणु भर्तृवधं सीते घोरं वृत्रवधं यथा ॥ १५
समायातः समुद्रान्तं मां हन्तुं किल राघवः ।
वानरेन्द्रप्रणीतेन बलेन महता वृतः ॥ १६
संनिविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणम् ।
बलेन महता रामो व्रजत्यस्तं दिवाकरे ॥ १७
अथाध्वनि परिश्रान्तमर्धरात्रे स्थितं बलम् ।
सुखसुप्तं समासाद्य चारितं प्रथमं चरैः ॥ १८

[(l. 2) M3 -जालाभिश् and -रेखाम् (for -मालाभिश् and -लेखाम् respy.). —(l. 3) M3 भूषणैरुत्तमैः (for भूषणावयवैः). G2 मंगलांगम् (for °लार्धन्). —(l. 4) M3 चरंतीं (for वसन्ते). G2 क्लिष्टपत्रां; M3 क्षिप्तां पुष्प- (for क्लिष्टपुष्पां). —(l. 5) M3 विषादस्य विलक्षणां (for the post. half). —(l. 6) M3 इव (for अति-).]

—Thereafter G2 repeats 12^{ab}, while M5 repeats 10^{ef}.

12 G2 repeats 12^{ab} (cf. v.l. 461*). —^{a}) Ñ1 उपासर्पन्; B3 उंपासर्पत्; D8 उपस्पृश्य (for उपसृत्य). —^{b}) Ś V1.3 D0.4–6.8–13 T1.2 M3 Cv.m.g.t प्रहर्षं; M1.2.5 हर्षयन्; Cr as in text (for प्रहर्षन्). Ś D8.12.13 पूरयन्; Ñ1 V1.3 D0.3.4 G2(second time) रूपयन्; D9 कीर्तंते (sic) (for कीर्तयन्). Ñ2 V2 B प्रहृष्टो ध(V2 प्रहसन्ध; B1.4 प्रहर्षाद्ध; B2 प्राहर्षाद्ध)नदानुजः; D1 प्रहर्षमनुरूपयन्; D2 प्रहृष्टेनांतरात्मना. ❀ Ct: प्रहर्षं नाम कीर्तयन्। नामेत्यपरमार्थे। अपरमार्थभूतं रामजयजं प्रहर्षं कीर्तयन्. ❀ —After 12^{ab}, G1.2(after 12^{ab} [r.]) repeat 10^{ef}; M5 ins. 461*. —D9 om. 12^{c}–13^{b}. —^{c}) Ñ B3 दुष्टात्मा; V B4 D1 इदं स (for इदं च). Ś V1.2 B2.4 D0–2.13 हृष्ट; Ñ B3 चेदम्; B1 धृष्टः; D3.4 हृष्टम्; D5.6 T2.3 M1.2 दुष्टम्; D8.12 हृष्ट्वा (for धृष्टम्). G M5 transp. वचनं and धृष्टम्. —^{d}) B1.2.4 प्रोवाच (for उवाच). —After 12, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 read 10^{ef}.

13 D9 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 Ñ2 मान्यमाना; Ś2 Ñ1 D0–4.6.12.13 T2.3 G3 सांत्वमाना; V3 सांत्वितः स (for सान्त्व्यमाना). —^{b}) T2 वर्तसे; Cg as in text (for वल्गसे). Ś D8.12 मामेति प्रतिजल्पसि; Ñ V B D0–4.13 G य(D13 स)माश्रित्य प्रजल्पसि(Ñ2 B4 °जल्पसे; D3 G1.2 °गल्भसे; G3 °वल्गसे); D10.11 यमाश्रित्य त्रिमन्यसे. —D8 om. 13^{c}–14. —^{c}) D1 च (for स).

14 D8 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś Ñ V B D0–4.9–13 G1.2 Ct सर्वथा (for सर्वतो). D4 मूल्यं (for मूलं). —^{b}) V3 D10.11 च (for ते). K (ed.) विहतो (for निहतो). B4 यथा (for मया). —^{c}) D3 व्यसने च (for व्यसनेन). —^{d}) B3 (marg. also) D1 भविष्यति. —After 14, Ñ2 D5–7.9–11 S ins.:

462* विसृजैतां मतिं मूढे किं मृतेन करिष्यसि।
भवस्व भद्रे भार्याणां सर्वासामीश्वरी मम।

[(l. 1) D7.9 M1.2 [ए]नां; T1 G1 M3 [इ]मां (for [ए]तां). Ñ2 विसृज्य विमतिं बाले (for the prior half). —(l. 2) G2.3 M5 भजस्व (for भवस्व). ❀ Cg: भवस्वेत्यात्मनेपदमार्षम्।; Ct: भवस्व। भवेत्यर्थः. ❀ G2 मम (for भद्रे). G (ed.) भवस्व भार्या भार्याणां (for the prior half). G2.3 M5 भव (for मम).]

15 ^{a}) Ñ B3 मंदभाग्ये; D0 अल्पपुण्य- (for अल्पपुण्ये). Ñ B निरानंदे; D0 -निमित्तार्थे (for निवृत्तार्थे). ❀ Cg: पण्डितमानिनि। "क्यङ्मानिनोश्च" इति ह्रस्वत्वम्. ❀ —^{cd}) D0.3.4.8.12 भर्तुर् (for भर्तृ-). Ñ1 B D3 G घोरं सीते (by transp.); D2 घोरं घोर- (for सीते घोरं). Ś D8.12 घोरो वृत्रवधो यथा; M1.2 घोरं वृत्रवधोपमं (for ^{d}).

16 ^{a}) Ś D8.12.13 उंपागतः; Ñ V B D1 उपायातः; D0.2–4 G3 उपयातः; D6 M5 समायाति (for समायातः). Ś D0.2.8.12 समुद्रांते; M5 समुद्रं मां. —^{b}) V3 D9–11 हंतुं मां (by transp.); T3 महांतं; M5 निहंतुं (for मां हन्तुं). —G3 om. (hapl.) 16^{d}–19^{a}. —^{d}) D1 सैन्येन (for बलेन).

17 G3 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) B4 विनिविष्टः; D1.6 G1.2 M5 स निविष्टः. —^{b}) D0 दक्षिणे. B4 तीरे चैष पतिस्तव; D6.7.9–11 T2.3 M3 पीड्य(D6 T2 तीर्त्वा) तीरमथोत्तरं. —V3 om. 17^{cd}. —^{c}) G1 M5 सुमहातेजा (for महता रामो). —^{d}) Ñ1 [अं]तं (for [अ]स्तं).

18 G3 om. 18 (cf. v.l. 16). —^{a}) B2.4 [अ]धुना; D0.3.4.13 [अ]ध्वना (for [अ]ध्वनि). D1 अध्वना संपरिश्रांतम्. ❀ Cg: अथेति। कात्स्न्र्ये अथ शब्दः. ❀ —^{b}) B4 -रात्रं; M5 -रात्रौ. —V1 om. 18^{cd}. —^{c}) B2 -प्रसुप्तम्; K (ed.) -संसुप्तम् (for -सुप्तं सम्-). D1 अनासाद्य. —^{d}) Ś1 Ñ2 V2.3 B3 D5.7.10.11 M1.2 Cm.g.k.t चरितं; Ś2 चारित्रं; D6 चारितः. B3 बलैः (for चरैः).

तत्प्रहस्तप्रणीतेन बलेन महता मम ।
बलमस्य हतं रात्रौ यत्र रामः सलक्ष्मणः ॥ १९
पट्टसान्परिघान्खड्गांश्चक्रान्दण्डान्महायसान् ।
बाणजालानि शूलानि भास्वरान्कूटमुद्गरान् ॥ २०
यष्टीश्च तोमरान्प्रासांश्चक्राणि मुसलानि च ।
उद्यम्योद्यम्य रक्षोभिर्वानरेषु निपातिताः ॥ २१
अथ सुप्तस्य रामस्य प्रहस्तेन प्रमाथिना ।
असक्तं कृतहस्तेन शिरश्छिन्नं महासिना ॥ २२
विभीषणः समुत्पत्य निगृहीतो यदृच्छया ।
दिशः प्रव्राजितः सर्वैर्लक्ष्मणः प्लवगैः सह ॥ २३
सुग्रीवो ग्रीवया शेते भग्नया प्लवगाधिपः ।
निरस्तहनुकः शेते हनूमान्राक्षसैर्हतः ॥ २४
जाम्बवानथ जानुभ्यामुत्पतन्निहतो युधि ।
पट्टसैर्बहुभिश्छिन्नो निकृत्तः पादपो यथा ॥ २५

G. 6. 77. 29
B. 6. 31. 27
L. 6. 77. 23

19 G3 om. 19[a] (cf. v.l. 16). —[a]) D9 प्रसह्य (for प्रहस्त-). —[b]) D3 वृतः (for मम). —[c]) Ś Ñ V1.2 B4 D0–4.8.12 अभ्याहतं; V3 B1 D13 M2 अभ्यागतं; B2 अद्याहतं; Cg.t as in text (for अस्य हतं). —[d]) Ś2 V1 राजा (for रामः). Ś1 V3 D0–4.8.12.13 यत्र राजा (D0.4 सज्जः) स राघवः.

20 [a]) D6.7.9–11 Cg पट्टिशान्; M5 पट्टशान्. D5 T1 M1.2 गृह्य; D7.9–11 M3 चक्रान् (for खड्गांश्). —[b]) D5 T1 M3 दंडान्; D7 M1.2 खड्गान्; D9 वज्रान्; D10.11 ऋष्टीन् (for चक्रान्). D5 T1 M3 खड्गान् (for दण्डान्). D7.9–11 महायुधान्; G3 महाभयान् (for महायसान्). —For 20[ab], Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst.:

463* पट्टिशाः परिघाश्चैव गदा दण्डा महायसाः ।

[D2–4 पट्टिशान्. Ñ B3 तोमराश्; D0.2.3 परिघांश् (for परिघाश्). Ś V1 D4 दंड- (for दण्डा). Ñ B1.3.4 तथायसाः; D13 महात्मनः (for महायसाः).]

—[c]) D2 बाणखड्गानि; D3 बलजा*नि; G2 बाणजातानि. D4 शुराणि (sic); D9 मुग्धानि (for शूलानि). ❀ Cg: चक्रान् क्षुद्रचक्राणि ।; Ct: चक्रान् स्वल्पान् । चक्राणीति पुनरुक्तेः. ❀ —[d]) Ś Ñ V B D0.1.4.8.13 भास्वराः (D0.4 भल्लाश्च) कूट (D13 कूर) मुद्गराः.

21 [a]) D5 T1 M3 शक्तीश्; Cg as in text (for प्रासांश्). Ś D1–3.8.12 शक्तीश्च तोमरांश्चित्रांश् (D1 °राश्चात्र); Ñ1 V B D0.4.13 क्षेपण्यस्तो (V1.2 D0.4 शक्त्यर्ष्टितो; V3 शकुस्थो तो; B1 अंकुशास्तो; B2 क्षेपणीस्तो; D13 शस्त्रसंस्तो)-मराश्चित्रा (B1 °श्चोग्रा) श्; Ñ2 क्षेपणीः शक्तयः चित्राश्. —[b]) Ś D8.12 चर्माणि; B1.4 चित्राणि; D7 शस्त्राणि (for चक्राणि). Ś मुसुलानि च; Ñ2 परिवास्तथा; V मुसलांस्तथा; M5 विविधानि च (for मुसलानि च). ❀ Cg: चक्राणि महाचक्राणि ।; Ck: चक्राणीति पुनर्ग्रहणात्तस्याप्यवान्तरभेदः. ❀ —After 21[ab], Ñ V B1–3 D13 ins.:

464* कर्परा अङ्कुशा भल्लाः कालचक्रा गदास्तथा ।

[B3 कंपना; G (ed.) कल्पना (for कर्परा). V1.2 कर्परांकुशभल्लाश्च; V3 कर्परा गु*शा भंताः (sic); B1 क्षेपणीमुद्गरा भल्लाः (for the prior half). D13 भल्लाकाराश् (for भल्लाः काल-) V3 तदा (for तथा).]

—D9 om. 21[c] – 22[b]. —[c]) D7 रक्षोवैर् (for °भिर्). —[d]) D2 वानराश्च; D3.4 वानरेंद्रा (for वानरेषु).

22 D9 om. 22[ab] (cf. v.l. 21). —[a]) T2 तथा (for अथ). B4 शूरस्य (for सुप्तस्य). —[b]) D5 प्रमत्तेन (for प्रहस्तेन). —[c]) Ś1 असकृज्जात-; Ś2 V D0.8.12.13 असकृत्कृत-; B1 सुदृढं दृढ-; B2 आसक्तं दृढ-; B4 असिना दृढ-; D1.2.4 असक्त (D2 °क्तः) कृत-; D3 असकृत्क्षुर-; T3 अस्त्राक्तं कृत-; G1 असक्तं क्षुर-; G (ed.) असकृद्दृढ-; Cm.g.t as in text (for असक्तं कृत-). —[d]) Ś2 D1.12 महात्मना; B1 भयाकुलं; B2.4 जटाकुलं (for महासिना).

23 V3 om. 23[ab]. —[a]) Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 उत्पतंस्ता (B1 उत्पत्य ता; B4 उपेतस्ता) डितः पृष्ठे. —[b]) Ś V2 D0.2.4.8.12.13 निपतंश्च; D3 निहतश्च (for निगृहीतो). —[c]) D6.9–11 G3 दिशं; T2.3 ततः (for दिशः). D5.7 T1.2 प्रव्राजिताः (T2 °तैः); Cg as in text (for प्रव्राजितः). D5.7 T1 सर्वे; D9–11 सैन्यैर् (for सर्वैर्). Ś V3 D0–4.8.12.13 दिशं विप्रद्रु (D0.1 °द्रु) तः पूर्वां (Ś2 D0.2.8 °र्वं); Ñ B दिशं (B4 °शः) प्रधावितः पूर्वां (B1.3.4 प्राचीं; B3 सर्वां); V1.2 स दिशं विद्रुतः पूर्वां (V2 °र्वं). —[d]) D3 प्लवंगैः. D7 लक्ष्मणश्च प्लवंगमैः. —After 23, Ñ2 ins.:

465* विभीषणश्च निहतो राक्षसेन्द्रो महाबलः ।

24 [a]) Ś1 यातो; Ś2 D12 शातो; D9–11 M3 सीते; L (ed.) शांतो (for शेते). D8 सुग्रीवो ग्रीवशातोपि. —[b]) D3 प्लवंगाधिपः (unmetric); M5 प्लवगर्षभः. —[c]) Ś Ñ V B3 D0–4.8.12.13 निरस्त (D3 °स्तं; D3 °स्य) हनुराकाशे; B1.4 निरस्तो भग्नदंष्ट्रश्च; B2 D9–11 M5 निरस्तहनुकः सी (B2 °राशे) ते. —[d]) Ś D8.12 राक्षसैः सह; Ñ B2.3 परिघैर्हतः; B1.4 विहनुः कृतः (for राक्षसैर्हतः). —After 24, D1 ins. 466*.

25 [a]) Ś1 इंद्रजेत्रा स्वजानुभ्यां; Ś2 Ñ V B D0–2.4.8.12.13 इंद्रजानुसु (Ś2 °स्व; V2 B2.4 D2.13 °स्तु; B1.3 D0.1.4 °श्च) जानुभ्यां. —[b]) Ś D8.12 जानुभ्यां; B3 उत्पाताद् (for उत्पतन्). V1.3 D0.2 पतितो; B3 विहतो; D1.4 पातितो (for निहतो). Ś Ñ V B1.3.4 D0–2.4.8.12.13 भुवि; B2 रणे

G. 6. 7. 30
B. 6. 31. 28
L. 6. 7. 24

मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ निहतौ वानरर्षभौ ।
निःश्वसन्तौ रुदन्तौ च रुधिरेण समुक्षितौ ॥ २६
असिनाभ्याहतश्छिन्नो मध्ये रिपुनिषूदनः ।
अभिष्टनति मेदिन्यां पनसः पनसो यथा ॥ २७
नाराचैर्बहुभिश्छिन्नः शेते दर्यां दरीमुखः ।
कुमुदस्तु महातेजा निष्कूजन्सायकैर्हतः ॥ २८
अङ्गदो बहुभिश्छिन्नः शरैरासाद्य राक्षसैः ।
पातितो रुधिरोद्गारी क्षितौ निपतितोऽङ्गदः ॥ २९
हरयो मथिता नागै रथजालैस्तथापरे ।
शायिता मृदितास्तत्र वायुवेगैरिवाम्बुदाः ॥ ३०
प्रद्रुताश्च परे त्रस्ता हन्यमाना जघन्यतः ।
अभिद्रुतास्तु रक्षोभिः सिंहैरिव महाद्विपाः ॥ ३१

(for युधि). G M5 निपपात हतो भुवि. —For 25^{ab}, D3 subst.; D1 ins. after 24 :

466* अनुशेते च मेदिन्यां जाम्बवानृक्षसत्तमः ।

—^{c}) Ś V B1.2 D0–4.6–13 Cg पट्टिशैर् ; Ñ B3.4 राक्षसैर् (for पट्टसैर्). D2 बहुधा (for बहुभिश्). B4 छन्नः ; D7 T3 G2.3 M5 छिन्नौ. M1.2 ऋषभः पट्टसैश्छिन्नः. —V3 om. (hapl.) 25^{d} – 27^{a}. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D0–2.8.12.13 M1.2 प(D1 पा)तितः ; D3 निकृंतः (for निकृत्तः). D4 पातितः पनसो यथा; D7 T3 G2.3 M5 निकृत्तौ पादपौ यथा.

26 V3 om. 26 (cf. v.l. 25). G1 om. (hapl.) 26–27. —^{a}) Ś D8 द्विविधश् ; D1 [अ]र्धविद्श्. Ñ2 B1.2.4 G3 M5 चैव (for चोभौ). —^{b}) Ś D8.12 वानरौ निहतौ रणे; Ñ2 D6.9–11 तौ वानरवर(D6 om. [hapl.] °वर)र्षभौ; V1.2 D0–4.13 निहतौ वानरौ रणे. —^{c}) Ś1 D8 प्रशासंतौ; Ś2 V1 D12.13 प्रश्वसंतौ; Ñ1 निष्टनंतौ; Ñ2 T G2.3 M निश्वसंतौ; D0.1.3.4 प्रस्वनंतौ; D2 निःस्वनंतौ ; G (ed.) निपतंतौ (for निःश्वसन्तौ). Ś Ñ1 V1 B1–3 D0.3.4.8.12 नदं(D4 °दं)तौ च; D1 च पतितौ; D7 पृथिव्यां तौ; D13 च गोत्रायां (for रुदन्तौ च). —^{d}) D6.7 T2.3 M3 परिप्लुतौ; D9–11 परिवृतौ (for समुक्षितौ). Ś Ñ V1.2 B1–3 D0–4.8.12.13 रुधिरौघपरिप्लुतौ- (D2 °प्रवर्षिणौ). —After 26, Ś Ñ V2 B1.2 D2.8.12 ins.; while B4 subst. for 26^{cd} :

467* युधि विक्रम्य पुत्रेण मम शक्रजिता किल।
[B4 D8 शत्रु- ; D12 चक्र- (for शक्र-).]

27 V3 om. 27^{a} (cf. v.l. 25). G1 om. 27 (cf. v.l. 26). Ñ2 illeg. for 27^{a}. —^{a}) Ś V1.2 D8.12.13 व्याहतश् ; B2 प्राहतश् ; D5 T1 M1.2 वानरश् (for [अ]भ्याहतश्). B1–3 M1.2 छिन्नौ; B4 D0 छन्नः. D6.7.9–11 T2.3 G2.3 M3.5 असिना व्यायतौ छिन्नौ. —^{b}) D5.7.10.11 T1 M3 मध्ये ह्यरि- ; D9 मह्यामरि- (for मध्ये रिपु-). D6.7.9–11 T2.3 G2.3 M1.3.5 -निपूदनौ. Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 प्र(Ñ B1.3 वि)कीर्णः सु(Ñ2 B4 D0.8.12 °र्णस्तु)महाबलः. —^{c}) Ś D8.12 विचेष्टते च; Ñ V2 B1.3 सद्यः पपात; V1.3 D3.9–11 अभि- (D9–11 °नु)ष्वनति; B2 अनुशेते स्म; B4 स्वनिस्तनति; D0 अतिष्टद्‌ति-(sic); D1 अतिस्वनति; D2.6.7 T2 M3 Cg अनु- (D2.6 °भि; T2 °धि)तिष्ठति; T3 अनुत्पतति; G2.3 M5 स निष्टनति (for अभिष्टनति). D4 अभीष्टः पतितो भूमौ. —^{d}) D4 मेदिन्यां (for पनसः). B1.2.4 राक्षसैर्वृतः(B4 °र्हतः); G (ed.) [ऽ]थ द्रुमो यथा (for पनसो यथा).

28 ^{a}) Ś2 D2.8.12.13 भिन्नः ; V3 सिद्धः ; D0 छन्नः (for छिन्नः). —D0 om. (hapl.) 28^{b}–29^{a}. Ñ2 illeg. for 28^{b}. —^{b}) B1 (with hiatus) उर्व्यां; B3 दैर्घ्यां (for दर्यां). Ś D8.12.13 शेते दधिमुखः पुरा; V2 B4 D3 शेते दर्पाद्दधी(D3 °री)मुखः. —D6 reads 28^{cd} in marg. —^{c}) T3 सु- ; Ct as in text (for तु). Ś D4.8.12.13 कुमुदः कुमुदाकारो. —Ñ2 illeg. for 28^{d} – 29^{a}. —^{d}) Ś V1 D4.8.9.12 निकुंजः ; V3 निकृतः ; D2 बकवत् ; D5.7 T1.2 M3 Cm.g निष्कूजः ; D10 निःकूजन् ; D13 निःकूजः; M1.2 निकूजन् (for निष्कूजन्). Ś V1 D2.4–9.12.13 T1.2 M3 कृतः (for हतः). Ñ1 V2 B G (ed.) निष्पिष्टः पुष्प(G[ed.] पद्म)मालिना; D1 निसंज्ञः सायकैः शितैः; D3 विसंज्ञः पतितः क्षितौ. ❀ Ck.t : निष्कूजन्सायकैर्हत इति पाठः. ❀

29 D0 om.; Ñ2 illeg. for 29^{a} (for both cf. v.l. 28). —^{a}) D5 बाहुभिश्. Ś2 D1–4.8.12.13 भिन्नः (for छिन्नः). B2 अंगेषु बहुधा छिन्नः. —^{b}) Ś D8.12 शूलैः शेषैश्च; V3 D0–2 शूलै(D1 शूरै; D2 शतै)रासाद्य; D13 शूलौघैरथ (for शरैरासाद्य). V1 D3 सायकैः (for राक्षसैः). —^{c}) Ś V1 B2.4 D0–3.5–9.12.13 T2.3 G2 M3.5 Cg पतितो; Ñ1 V2 सादितो; Ñ2 B1.3 सीदितो; V3 D10.11 परितो; G (ed.) शातितो (for पातितो). —^{d}) Ś1 D8.12.13 मृतो; Ñ B3 G1.3 भूमौ (for क्षितौ). V2.3 निःप(V3 निष्प)तितोंगदः. M1.2 क्षितौ विनिहतो युधि.

30 ^{a}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 हयैरन्यै(D4 °यै रथै)स्त- (G [ed.] °न्ये त)था नागै(Ś D8.12 °गैर्). —^{b}) Ś D8.12 अश्वैश्चक्रैस् ; Ñ V1.2 B D0.4 रथचक्रैस्; V3 D1–3.13 रथै- (D3 **)श्चक्रैस् ; D7 अस्त्रजालैस् ; M3 °जातैस्(sic) (for रथजालैस्). D3.5.6 तथापरैः; T2.3 अथापरे (for तथापरे). —^{c}) Ś Ñ V B3 D0–2.4.6–13 T2.3 G M5 शयाना; B1.2.4 शेरते; D3.5 शयिता (for शायिता). D1.4 मर्दितास्. D5 T1 चान्यैर् ; G1 त्रस्ता; M3 चाश्वैर् (for तत्र). —Ñ2 illeg. for 30^{d}. —^{d}) Ś D8.12.13 कपयः कुलिशैरिव (L [ed.] °रपि); Ñ1 V B3 D0–4 प्रा(D0.1.3.4 प्र)कारा (Ñ1 B3 प्रचारो) गोगणैरिव; B1.2.4 राक्षसैर्निहता युधि.

31 ^{a}) Ś D6.8.12 M3 प्रहताश् ; Ñ B D0.1.5.7.9–11 T G3 प्रसृताश् ; V D13 G1.2 M5 प्रस्थिताश् ; D2 असिभिस् ;

सागरे पतिताः केचित्केचिद्गगनमाश्रिताः ।
ऋक्षा वृक्षानुपारूढा वानरैस्तु विमिश्रिताः ॥ ३२
सागरस्य च तीरेषु शैलेषु च वनेषु च ।
पिङ्गाक्षास्ते विरूपाक्षैर्बहुभिर्बहवो हताः ॥ ३३
एवं तव हतो भर्ता ससैन्यो मम सेनया ।
क्षतजार्द्रं रजोध्वस्तमिदं चास्याहृतं शिरः ॥ ३४
ततः परमदुर्धर्षो रावणो राक्षसेश्वरः ।
सीतायामुपशृण्वन्त्यां राक्षसीमिदमब्रवीत् ॥ ३५
राक्षसं क्रूरकर्माणं विद्युज्जिह्वं त्वमानय ।
येन तद्राघवशिरः संग्रामात्स्वयमाहृतम् ॥ ३६
विद्युज्जिह्वस्ततो गृह्य शिरस्तत्सशरासनम् ।
प्रणामं शिरसा कृत्वा रावणस्याग्रतः स्थितः ॥ ३७
तमब्रवीत्ततो राजा रावणो राक्षसं स्थितम् ।
विद्युज्जिह्वं महाजिह्वं समीपपरिवर्तिनम् ॥ ३८

G. 6. 7. 44
B. 6. 31. 40
L. 6. 7. 37

D3.4 प्रनष्टाश् (for प्रद्रुताश्). D2 तु (for च). Ś Ñ1 B D0-6.8.9.12.13 T3 G2.3 M1-3 [अ]परे (for परे). Ś Ñ V B3 D0-4.8.12.13 G1 तत्र (for त्रस्ता). —b) B4 जजल्पत:; D1.3 दिशो दश; D7.9 इ(D9 य)तस्ततः (for जघन्यतः). —V3 om. 31c - 32b. —c) Ś V1 B1 D0.2.4.8.12.13 अनुप्रप(G [ed.] °णु)न्ना; Ñ V2 B3 अभिद्रुताश्च; B2 अनुप्रभग्ना; B4 अतिक्रुद्धाश्च; D1.3 अनुप्रवीरै; D10.11 G1.3 Ct अनुद्रुतास्तु; M1.2 विद्रावितास्तु; Cg as in text (for अभिद्रुतास्तु). —d) Ñ B2.3 महागजाः ; D1 महाधिपाः ; D8.11.12 महाद्विपः(D8 °पैः); M1.2 वने द्विपाः (for महाद्विपाः).

32 V3 om. 32ab (cf. v.l. 31). —a) B1.4 D0.1.3.4 सागरं. —b) D5 om. (hapl.) केचिद्. Ś V1.2 D0-4.8.12.13 G3 transp. केचिद् and गगनम्. —D0.4 om. (hapl.) 32cd. —c) Ś D8.12.13 समारुह्य; Ñ V B D1-3.7 समारूढा; D6 समाश्रित्य (for उपारूढा). —d) Ś Ñ B3.4 D1-3.8.10-12 T2.3 व्य(D12 वृ)तिमिश्रिताः(Ś2 °तैः); B1 कुंजमाश्रिताः ; B2 बहुभिर्वृताः ; D6 विनिमिश्रिताः (sic) ; D9 व्यत्यमिश्रिताः (sic) ; M5 अथ मिश्रिताः (for तु विमि°). V D7.13 G2.3 M3 वानरीं(V3 D7 °री) वृत्तिमा(D7 °मि)श्रिताः .

33 a) B2 समुद्रस्य (for सागरस्य). Ś Ñ2 B1 D8.12.13 तु (for च). —b) M1.2 विपिनेषु (for च वनेषु). Ś V1.3 B1.2.4 D0-4.8.12.13 सागरो(B2 सुबलो)पवनेषु च; Ñ V2 B3 पर्वतस्य गुहासु च. —c) V2 D6.7 T2 M5 पिंगलाक्षा; B4 पिंगाक्षास्तैर् ; D5.9-11 T1.3 M1-3 Cg पिंगलास्ते (for पिङ्गाक्षास्ते). —d) D9-11 राक्षसैर् (for बहुभिर्). B1.2.4 G transp. बहुभिर् and बहवो. B2.4 वृताः ; B3 गताः ; G2 मृताः (for हताः).

34 a) Ś D8.12 तेभिहतो; V B1.2.4 D0-4.13 M5 ते निहतो (for तव हतो). —G2 om. from सैन्यो in b up to शृ in 35c. —b) Ś D8.12 सैनिकैः (for सेनया). —Ñ2 illeg. for 34c. —c) Ś D8.12 प्रम्लानं च; V1.3 B1.4 D0.1.3.4.13 प्रसृताक्षं; D9 क्षतजाक्षं (for क्षतजार्द्रं). T1 शिरो- (for रजो-). —d) V1 तव (for इदं). Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D0-4.8.12.13 G1.3 तस्य; V1 * प; B2.4 अस्य (for चास्य). D0.2.6 G1 हृतं; D3 [अ]द्भुतं; T3 [आ]हतं (for [आ]हृतं). T1 मया (for शिरः).

35 G2 om. up to शृ in c (cf. v.l. 34). —ab) B1.2.4 -संहृष्टो; D13 -दुर्धर्मा (for -दुर्धर्षो). Ñ B3 M3 राक्षसाधिपः (for राक्षसेश्वरः). G1.3 इत्युक्त्वा राक्षसस्तत्र(G1 °सः पद्मयां) प्रतिहारीमुपस्थितां. —D6 reads 35cd in marg.. V2 illeg. for 35c. —c) D9 उपशृण्वत्यां. Ś V1.3 B1.2.4 D0.1.3.4.8.12.13 शृण्वंत्यास्तत्र वैदेह्या; Ñ B3 सीतायास्तत्र शृण्वंत्या; D2 शृण्वत्यां तत्र वैदेह्यां. —d) Ś D8.12 राक्षसीर् (for राक्षसीम्). G इदं वचनमब्रवीत्.

36 a) Ś V D0-4.8.12.13 घोर- (for क्रूर-). —b) T3 विद्युज्जिह्वम् . Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 प्रवेशय; D7.9-11 M5 स(M5 त)मानय; T3 G1 M1.2 इहानय. G3 प्रवेशय महाबलं. —c) Ś Ñ1 V1.2 B2.3 D0-4.8.12.13 तेन (for येन). V3 तेनैव तद्रामशिरः . —d) V संग्रामे; T1 moth-eaten (for संग्रामात्). D2 आस्थितं (for आहृतम्). —After 36, Ś D8.12.13 ins. :

468* एवमुक्तास्तु राक्षस्यो रावणेन दुरात्मना ।
निर्जग्मुस्त्वरिताः शीघ्रं विद्युज्जिह्वनिवेशनम् ।

—While Ñ V B3 D6 (l. 2 only) T2 ins. :

469* एवमुक्ता तु तं गत्वा राक्षसी राक्षसं द्रुतम् ।
प्रावेशयत संभ्रान्ता महामायं निशाचरम् ।

[(l. 1) Ñ2 तु तच्छ्रुत्वा; V1.3 ततस्तेन (for तु तं गत्वा). —(l. 2) D6 प्रवेदयत. Ñ1 संभ्रांत्या. V T2 प्रावेशयदसंभ्रांता (V1.3 °तं) (for the prior half).]

—whereas B1.2.4 ins. :

470* एवमुक्ता तु सा तेन रावणेन महौजसा ।
जगाम त्वरिता शीघ्रं विद्युज्जिह्वं निशाचरम् ।
विद्युज्जिह्वं समानीय रावणस्याग्रतः स्थिता ।

[(l. 2) B1.4 विद्युज्जिह्वप्रवेशने(B4 °निवेशनं) (for the post. half). —B4 om. l. 3.]

37 a) D2 विद्युज्जिह्वं; T3 विद्युज्जिह्वस् . Ś Ñ1 B3.4 D0.4.8.12.13 गृहीत्वाथ; Ñ2 D6.9-11 तदा गृह्य; B1.2 T1 तथा गृह्य (for ततो गृह्य). —b) B4 D0.13 तच्च शरासनं; G3 तच्छरशासनं (for तत्सशरासनम्).

38 b) V3 D13 राक्षसेश्वरः ; D6 T2 राक्षसाधिपः (for राक्षसं स्थितम्). Ñ2 राक्षसं रावणः (by transp.). —c) Ś D8.12 समालोक्य; V1 महाबाहुं; V2 ततः प्राह; B1.2.4 महाघोरं;

G. 6. 7. 44
B. 6. 31. 41
L. 6. 7. 38

अग्रतः कुरु सीतायाः शीघ्रं दाशरथेः शिरः ।
अवस्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणा साधु पश्यतु ॥ ३९
एवमुक्तं तु तद्रक्षः शिरस्तत्प्रियदर्शनम् ।
उपनिक्षिप्य सीतायाः क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ ४०
रावणश्चापि चिक्षेप भास्वरं कार्मुकं महत् ।
त्रिषु लोकेषु विख्यातं सीतामिदमुवाच ह ॥ ४१
इदं तत्तव रामस्य कार्मुकं ज्यासमन्वितम् ।
इह प्रहस्तेनानीतं हत्वा तं निशि मानुषम् ॥ ४२
स विद्युज्जिह्वेन सहैव तच्छिरो
धनुश्च भूमौ विनिकीर्य रावणः ।
विदेहराजस्य सुतां यशस्विनीं
ततोऽब्रवीत्तां भव मे वशानुगा ॥ ४३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वाविंशतितमः सर्गः ॥ २२ ॥

G M5 महारौद्रं (for महाजिह्वं). —d) Ś D2.8.12 T2.3 समीपे.

39 a) D0.4 परि- (for कुरु). —b) D5 क्षिप्रं; D9 कुरु (sic) (for शीघ्रं). —d) V B2 D0–4.9–11 T1 कृपणां. M1.2 परि- (for साधु). B4 पश्यत.

40 a) Ñ1 B1.2.4 D1.3.6 G M1.2.5 उक्तस्; V1.2 उक्ते. Ñ V3 B3 G1.3 M5 ततो रक्षस्; V2 [s]भितद्रक्षस् (sic); B1.2.4 स दुष्टात्मा; D0.4 च तद्रक्षस्; T2 तु रक्षस्तच् (by transp.) (for तु तद्रक्षः). —b) V3 च (for तत्). Ś Ñ B D0–4.8.12.13 G M5 तच्छिरः (by transp.). V1.2 D6 T2.3 शिरस्त्व(V1.2 तच्छिरो)प्रियदर्शनं. —c) Ñ V B3.4 D2 पुरो नि(Ñ2 V1.3 निः)क्षिप्य; D0 उपनिःक्षिप्य. —d) B1.2.4 G1.2 M5 समीपे(B1 स क्षिप्रं) समुप(G1.2 M5 पर्यव)स्थितः.

41 a) D0.4 [अ]पि सं(D4 प्र)क्षिप्य; M1.2 विचिक्षेप (for [अ]पि चिक्षेप). —b) B2.4 D0–2.8.9.11 भास्करं (for भास्वरं). Ś D0–4.8.12.13 तदा; V ततः (for महत्). G M5 भास्वरं सशरं धनुः. —d) D7 इति ब्रुवन्; T3 M3 उवाच हा(M3 च) (for उवाच ह). Ś Ñ V B D0–4.8–13 M1.2 रामस्यैतदिति ब्रुवन्(D0 कचित्); M5 रामस्य तदिदं ब्रुवन्. ❀ Cr: सीतामिदमुवाचेति पाठः. ❀

42 Ś Ñ1 V B1.2.4 D0.4.8.12.13 M1.2 om.; B3 reads in marg. 42. —a) Ñ2 एत*द्धुवि; B3 D2 एतत्तदिति (D2 °ह); D1 एतच्च धनु; D3 धनुरेतच्च; M3 इदं तु तव (for इदं तत्तव). —b) D1.3 सशरं (for कार्मुकं). Ñ2 -समा**; D2.6 T2.3 M3 -समायुतं; D7.9–11 -समावृतं; G (ed.) -समाहितं. —c) Ñ2 D2 (both with hiatus) प्रहस्तेन इहानीतं(D2 °दानीं तु); B3 प्रहस्तेन समानीतं. —d) D7.10.11 तं हत्वा (by transp.); D9 ते हत्वा (for हत्वा तं). Ñ2 B3 D2 मानुषं निशि (by transp.); D1 सानुगं निशि; D3 राघवं रणे (for निशि मानुषम्). —After 42, D1.3 ins.:

471* निवेद्य रावणस्तस्याः सशिरस्तं हतं तदा ।
ततोऽब्रवीत्तदा सीतां भवत्वेवं वशानुगा ।
पञ्चविंशतितत्त्वज्ञमष्टाष्टकविभूषितम् ।
सप्तसप्तकवेत्तारं रावणं त्वं भजस्व माम् ।

[(l. 1) D1 सशरं (for सशिरस्). —(l. 2) D1 स तां (for तदा). D1 भव ते त्वं (for भवत्वेवं). —(l. 3) D1 पंचपंचक- (for पञ्चविंशति-). —D1 om. from रावणं in l. 4 up to सशरं in l. 2 of 472*.]

43 ❀ Cg: विद्युज्जिह्वेत्यत्र तलोप आर्षः।; so also Ct. ❀ —b) D9–11 विनि(D9 च वि)कीर्यमाणः (for विनिकीर्य रावणः). —For 43ab, Ś V D0–4.8.12.13 subst.:

472* स रक्षसा तेन शिरः सकार्मुकं
विशीर्यमाणं सशरं महीतले ।

[D1 om. up to सशरं in l. 2 (cf. v.l. 471*). —(l. 1) V1 पुरो निधायाथ; V2 D0.3.4.13 स(D13 om.) विद्युजिह्वेन; V3 D2 तद्रक्षसा तेन (for स रक्षसा तेन). —(l. 2) D2 विकीर्यमाणं; D8 विसृज्यमानं. V3 च शरं; D13 च शिरो (for सशरं).]

—c) G1 मनस्विनीं. Ś V D0–4.8.12.13 निवेद्य तस्याः समरे हतं पतिं. —For 43, Ñ B subst.; while Ś V D0.2.4.8.12.13 ins. after 43:

473* स रावणस्तां रुदतीं पतिव्रतां
निरीक्ष्य भर्तुर्व्यसनेन कर्शिताम् ।
उवाच सीतां किमवेक्ष्यमस्ति ते
भवस्व भार्या मम मत्तकाशिनि ।

२३

सा सीता तच्छिरो दृष्ट्वा तच्च कार्मुकमुत्तमम् ।
सुग्रीवप्रतिसंसर्गमाख्यातं च हनूमता ॥ १
नयने मुखवर्णं च भर्तुस्तत्सदृशं मुखम् ।
केशान्केशान्तदेशं च तं च चूडामणिं शुभम् ॥ २
एतैः सर्वैरभिज्ञानैरभिज्ञाय सुदुःखिता ।
विजगर्हेऽथ कैकेयीं क्रोशन्ती कुररी यथा ॥ ३
सकामा भव कैकेयि हतोऽयं कुलनन्दनः ।
कुलमुत्सादितं सर्वं त्वया कलहशीलया ॥ ४
आर्येण किं नु कैकेय्याः कृतं रामेण विप्रियम् ।
यद्गृहाच्चीरवसनस्तया प्रस्थापितो वनम् ॥ ५

G. 6. 8. 5
B. 6. 32. 5
L. 6. 8. 5

[D2 transp. l. 1–2 and l. 3–4. —(l. 1) Ś V1.2 D0.4.8.12.13 चारुदतीं (for तां रुदतीं). —(l. 2) V3 B4 D0.2.4.12.13 भर्तृ-. D0.4 कर्शितां. Ś1 D8 व्यसने चिकीर्षतां. —(l. 3) V3 समुपेक्ष्यम्; B1.2 किमपेक्ष्यम्; B4 किमपेक्षम्. —(l. 4) Ñ1 V1 भवानु- (for भवस्व). V D0.4 मत्तगामिनि.]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ V1.2 B D2.13 लंकाकांडे; D0.4 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś Ñ V B D2.8.12.13 मायाशिरोदर्शनं; D0.3.4 मायादर्शनं(D4 °नः); D1 रामशिरदर्शनः; D9 सीतामोहनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2 B2 D0.2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V1.3 B1.3.4 D3.9 7; D1 9; D5–7.10.11 T1.3 G M 31; D8 6; T2 30. —After colophon, D2 concludes with राम; G M2.5 with श्रीरामाय नमः.

23

Ś2 begins with ॐ श्रीरामसीताभ्यां नमः.

1 ^{a}) D1.3 transp. सा and सीता. —^{b}) B4 भर्तुः; D1.3 तथा (for तच्च). —V D0–4.13 T3 om. 1^{cd}. —^{c}) B4 D7 सुग्रीवं. Ñ1 B3.4 D12 G2 M5 Cr -प्रीति-; Cm.g.k.t as in text (for -प्रति-). Ñ1 B3.4 -संयुक्तम् (for -संसर्गम्). —For 1^{cd}, Ñ2 B1.2 subst.:

474* सुग्रीवं सुनसं सुभ्रु व्यायताक्षं मनोहरम् ।

[Ñ2 व्यायतं सु-; B1 (with hiatus) आयताक्षं; G (ed.) व्यायतास्यं (for व्यायताक्षं). B1 मनोरमं.]

2 ^{a}) Ñ B1–3 नयनं; B4 विचार्य (for नयने). B4 (m. also as in text) खलु (for मुख-). L (ed.) -कर्णं (for -वर्णं). ❀ Cg: नयने इति द्वितीया. ❀ —B4 om. (hapl.?) ^{bc}. —^{b}) Ś V1 D0.4.8.12.13 पत्युस् (for भर्तुस्). Ñ1 B2.3 सुसदृशं; Ñ2 B1 समदृशं; G3 M5 च सदृशं (for तत्सदृशं). Ś V D0.2.4.8.12 शनैः; D13 ततः (for मुखम्). D1.3 पत्युश्च(D1 °स्तु) ददृशे शनैः. —After 2^{ab}, Ś V D0–4.8.12.13 ins.:

475* मुखमिन्दुप्रभं सौम्यं भर्तुः कमललोचना ।

[D8 इंद्र- (for इन्दु-). Ś D2.8.12 -लोचनं (for -लोचना).]

—^{c}) G1 ललाट-; Cm.g.t as in text (for केशान्त-). B2 D1.3 G2.3 M5 -देशांश्; Cm.g.t as in text (for -देशं). Ñ1 केशामकेशांतदेशं (sic). —^{d}) B4 तच्च; D3 तथा; D13 नव- (for तं च). D0 शिवं; T3 यथा (for शुभम्). V3 चूडामणिप्रभं. —After 2, Ś V B2 (repeats before 479*) D0–4.8.12.13 ins.:

476* सुश्लिष्टान्सुसमांश्चैव पाण्डुरान्दशनांस्तथा ।

[Ś D8.12 श्रेष्ठांश्च; D0.1.3.4.13 श्लिष्टांश्च; L (ed.) सुश्लिष्टांश्च (hypm.) (for सुश्लिष्टान्). V2 च समांश्च; D0 सुमहांश्च; D8 सुसितांश्च; D12 सुरसांश्च (for सुसमांश्च). V3 B2 (both times) पांडरान् (for पाण्डुरान्).]

3 D0 om. (hapl.?) 3. —^{a}) B3 तैश्च (for एतैः). D1 अनुज्ञानैर्. —^{b}) B1.2.4 परिज्ञाय (for अभि°). M1.2 च राघवं (for सुदुःखिता). —^{c}) Ś Ñ2 V D1–4.8.12.13 विजगर्हं (for विजगर्हे). B2.4 D6.7.11 T1 च; D5.9.10 T2.3 G2.3 M5 [ऽ]त्र; G1 तु (for ऽथ). —^{d}) D4 शोचंती (for क्रोशन्ती).

4 ^{a}) Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 खलु कैकेयी(Ñ2 B1.3 °यि) (for भव कैकेयि). —^{b}) G1 [आ]गतो; Cg as in text (for हतो). T3 यः; Cg as in text (for ऽयं). Ś V D0.2.4.8.12.13 ममार्या सा(Ś D8.12 च) भविष्यति; Ñ B D1.3 सा ममार्या(D1.3 [both with hiatus] अनार्या सा [D3 या]) भविष्यति. —D9 om. 4^{cd}. —^{c}) T3 उत्पाटितं; Cg as in text (for उत्सादितं). D4 स्पर्धा(sic) (for सर्वं). —^{d}) Ś1 Ñ1 V B1 D2.6.8 T3 G3 M2 यया; Ś2 D0.1.3.4.7.12 T2 यथा; B4 तया; Cg as in text (for त्वया).

5 ^{a}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 आर्यायाः. Ś2 किमु; B1 किल; D0.1.7.13 किं तु; D3 खलु; M3 किं ते (for किं नु). M3 कैकेयि; M5 रामेण (for कैकेय्याः). D9 किं ते कलहशीलायाः. —^{b}) Ñ B3 आर्येण (for रामेण). M5 कैकेय्या विप्रियं कृतं. —^{c}) Ñ B1.3 यो; G1 स्व- (for यद्). D5–7.10.11 T M3 मया (for गृहाच्). Ś D8.12 वीर- (for चीर-). Ś V D0–4.8.12.13 -संवीतो; D7.10.11 Cm.t -वसनं; Cg as in text (for -वसनस्). D9 यद्दिवा चीरवसनं. —^{d}) D6 त्वया (for तया). Ñ B3 वै प्रेषितो; T2 प्रव्राजितो; Cg as in text (for प्रस्थापितो). Ś V B2.4 D0–1.3.12.13 राघवोयं वि(Ś D2.8.12 °वो विप्र; D4 °वोयं नि)वासितः; B1 D7.9–11 Cm.t दत्त्वा प्रव्राजितो वनं. —After 5, D7 ins.:

477* इदानीं स हि धर्मात्मा राक्षसैश्च कथं हतः ।

G. 6. 8. 6
B. 6. 32. 6
L. 6. 8. 6

एवमुक्त्वा तु वैदेही वेपमाना तपस्विनी ।
जगाम जगतीं बाला छिन्ना तु कदली यथा ॥ ६
सा मुहूर्तात्समाश्वस्य प्रतिलभ्य च चेतनाम् ।
तच्छिरः समुपाघ्राय विललापायतेक्षणा ॥ ७
हा हतास्मि महाबाहो वीरव्रतमनुव्रता ।
इमां ते पश्चिमावस्थां गतास्मि विधवा कृता ॥ ८
प्रथमं मरणं नार्या भर्तुर्वैगुण्यमुच्यते ।
सुवृत्तः साधुवृत्तायाः संवृत्तस्त्वं ममाग्रतः ॥ ९
दुःखाद्दुःखं प्रपन्नाया मग्नायाः शोकसागरे ।
यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽपि त्वं विनिपातितः ॥ १०
सा श्वश्रूर्मम कौसल्या त्वया पुत्रेण राघव ।
वत्सेनेव यथा धेनुर्विवत्सा वत्सला कृता ॥ ११
आदिष्टं दीर्घमायुस्ते यैरचिन्त्यपराक्रम ।
अनृतं वचनं तेषामल्पायुरसि राघव ॥ १२

6 ^{b}) M3 देवमाना (for वेपमाना). V1 B1 मनस्विनी; V3 सुदुःखिता; D2 यशस्विनी; D7.9 तरस्विनी (for तपस्विनी). —^{c}) Ñ1 (also in marg.) पृथिवीं; G2 च महीं; M5 धरणीं (for जगतीं). D4 सीता (for बाला). B1.2.4 पपात भूमौ दुःखार्ता. —^{d}) Ś Ñ V B D0.1.3.4.8.12.13 छिन्नेव; D2 कृत्तेव; M5 छिन्ना च (for छिन्ना तु). Ñ B2.3 वने (for यथा).

7 ^{a}) Ñ1 B मुहूर्तं. Ś D0–4.8.12.13 समुत्थाय; B3.4 D11 G M3.5 समाश्वास्य; T3 समुत्पत्य (for समाश्वस्य). —^{b}) V3 B2.3 D6.9–11 परि- (for प्रति-). Ñ2 V1.3 D9–11 [अ]थ; G1 तु (for च). —^{c}) V2 B3 D9–11 Ct -[आ]स्थाय; V3 D2 -[आ]दाय; Ctp as in text (for -[आ]घ्राय). ❀ Cm: तच्छिरः समुपास्थाय इति पाठः। समुपास्थाय स्वसमीपे स्थापयित्वा. ❀ —^{d}) Ñ B G1 [आ]कुलेक्षणा.

8 ^{a}) T3 आहतास्मि. Ñ V1 B3 महावीर; B1.2.4 सुदुःखार्ता (for महाबाहो). —^{b}) Ñ V1 B3 तव व्रतम्; G1.2 वीरवृत्तम्; G (ed.) पतिव्रतम्; Cm.g.t as in text (for वीरव्रतम्). V1.3 D0.1.3.5.7.9–11 T3 G1.2 M1–3 Cm अनुव्रत; G3 अनुव्रतं. —Ñ1 V2 B1.3 repeat 8^{cd} (var.) after 9^{ab}; D6 reads 8^{cd} (except इमां ते) in marg. —^{c}) Ś Ñ1 V B (Ñ1 V2 B1 first time; B3 both times) D0–2.4.8.12.13 इयं ते पश्चिमावस्था. —Ñ2 V2 (in first occurrence) illeg. for 8^{d}. —^{d}) Ñ1 V1.3 B3 M1 (Ñ1 B3 first time) हतास्मि; D1.3 द्रक्ष्यामि (for गतास्मि). Ś B (B1 first time; B3 marg. also first time) D0.2.4.8.12.13 मम हेतोरुपस्थिता; Ñ1 V2 B1.3 (all second time) G M5 या (Ñ1 V2 B3 यां) पश्यामि धिगस्तु मां.

9 ^{a}) D1 प्रथमे. B4 शरणं (for मरणं). D6 भार्या (sic) (for नार्या). —^{b}) T2 वै पुण्यम्; Cv as in text (for वैगुण्यम्). Ś V D0.2–4.8.12.13 पत्युः पु (D3 एतत्पु)ण्यमि (Ś पश्चादि)ति स्मृ (V D0 श्रु)तं; Ñ B पत्युः पुण्यमिहो (B4 शून्यमिवो)च्यते; G3 वैगुण्यं भर्तुरुच्यते. —After 9^{ab}, Ñ1 V2 B1.3 repeat 8^{cd} (var.). —V3 om. 9^{cd}. —^{cd}) D5 T1 transp. सुवृत्तः and संवृत्तस्. —For 9^{cd}, Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 subst.:

478* मयि कस्मादवृत्तायां कालेनासि निपातितः ।

[D0.4 विवृत्तायां; D2 अहतायां; D3.13 अमृतायां; L (ed.) त्ववृत्तायां (for अवृत्तायां). Ś D8.12 जीवं (D8 °व)त्यां मयि कस्मात्त्वं (for the prior half). D0 कलिना (for कालेन). B1.2 [अ]स्मि (for [अ]सि). Ñ1 B3 वृत्तस्त्वाद्वृ (Ñ1 °स्त्वं वृ)त्तवत्सल (for the post. half).]

10 Ñ2 (in second occurrence illeg. except शोकसागरे) reads 10^{ab} twice. —^{a}) D9 मम दुःख-; D10.11 Ct महद्दुःखं; Cm.g as in text (for दुःखाद्दुःखं). Ñ1 V D2 प्रपन्नायां; D1.3 प्रपन्नास्मि. G1 दुःखाद्दुःखतरं प्राप्ता. —^{b}) Ñ1 V D2 मग्नायां; D3 G1 निमग्ना; L (ed.) मानायाः; Cm.g as in text (for मग्नायाः). —After 10^{ab}, Ś V1.3 D0–4.8.12.13 ins.; while Ñ B1.3 D9 T2 ins. after 10; whereas V2 B2 (preceded by 476* [r.]).4 subst. for 10^{cd}:

479* राक्षसैर्वीर संसक्तो हतस्त्वं मम कारणात् ।

[B1.2.4 सह (for वीर). Ñ V3 B3 T2 संहत्य; V1.2 संगतो (unmetric); B1.2.4 संगम्य; D1 संगत्वा; D3 संगत्य; D9 संहृत्य (for संसक्तो). —Ñ2 illeg. for the post. half. Ñ1 B3 हतोसि; V3 D3 [आ]हतस्त्वं; B1 हृतस्त्वं; D9 T2 निहतो; G (ed.) हतोसि (for हतस्त्वं).]

—^{c}) Ś V3 D0–4.8.12.13 [ऽ]पि (for हि). V3 आगतस् (for उद्यतस्). —^{d}) Ś V1 D0–4.8.12.13 किल पातितः; V3 खाच्च पातितः.

11 ^{a}) Ś1 V D0–4.8.12.13 G2.3 हा (for सा). V2 D13 कौसल्ये. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B3 D0–4.8.12.13 वत्सेन (for पुत्रेण). B1.2.4 त्वया हीना नराधिप. —D10 om. 11^{cd}. —^{c}) Ñ V2 B3 वत्सेन हि; B1.4 वत्सलेव; B2 D0 T3 G3 M1.2 वत्सेनैव; D9.11 वत्सला ते (for वत्सेनेव). Ś V1.3 D0–2.4.8.12.13 विना (for यथा). —^{d}) Ś D0.4.8.12 विवशा (for विवत्सा).

12 ^{a}) Ñ2 D9–11 उद्दिष्टं (for आदिष्टं). D3 तं (for ते). —^{b}) Ś2 अनन्य- (for अचिन्त्य-). Ñ2 V1 B1 D0 T2 Ck -पराक्रमैः; V3 reads in marg.; D2.4.5 -पराक्रमं; Cg as in text (for -पराक्रम). D7.10.11 Ct दै (D11 दे)वज्ञैरपि राघव; D9 देवैरपि हि राघव. —^{c}) D11 अमृतं (for अनृतं). —^{d}) D2 स्वल्पायुर्.

अथ वा नश्यति प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतस्तव ।
पचत्येनं तथा कालो भूतानां प्रभवो ह्ययम् ॥ १३
अदृष्टं मृत्युमापन्नः कस्मात्त्वं नयशास्त्रवित् ।
व्यसनानामुपायज्ञः कुशलो ह्यसि वर्जने ॥ १४
तथा त्वं संपरिष्वज्य रौद्रयातिनृशंसया ।
कालरात्र्या मयाच्छिद्य हृतः कमललोचनः ॥ १५
उपशेषे महाबाहो मां विहाय तपस्विनीम् ।
प्रियामिव शुभां नारीं पृथिवीं पुरुषर्षभ ॥ १६
अर्चितं सततं यत्नाद्गन्धमाल्यैर्मया तव ।
इदं ते मत्प्रियं वीर धनुः काञ्चनभूषितम् ॥ १७

G. 6. 8. 19
B. 6. 32. 17
L. 6. 8. 18

13 Ś Ñ V B1.4 D0–5.8.12.13 T1 G2 transp. 13 and 14. B3 repeats 13 (var.) after 14. —[a]) D2 [अ]त्र (for वा). Ś D8.12 वंच्यते; V3 D0.2–4.13 नश्यते; D1 शक्या न (for नश्यति). D9 अथ नश्यति सा प्रज्ञा. —[b]) B3 (both times).4 (after corr. as in text) D3.8 प्रज्ञस्य; D5 om. (for प्राज्ञस्य). Ś D8.12.13 समंततः; Ñ V2 B1.3 (both times) नरस्य हि; D2 विनश्यतः; D9 वचस्तथा (for सतस्तव). —After 13[ab], G (ed.) ins.:

480* प्रतिकूले गते दैवे विनाशे समुपस्थिते ।

—[c]) Ś Ñ V D4.8.12.13 G1 पचत्येव; B1–3 (B3 first time) पचत्येष; B3 (second time) पश्यत्येव; B4 एवमेव; D1.3 ग्रसत्येव; D2 यावत्येव (sic); Cm.g.t as in text (for पचत्येनं). Ś1 V2 D2.4.8.12.13 महान्कालो; Ś2 V1.3 D1.3 महाकालो; Ñ1 B3 (both times) य(Ñ1 स)तः कालो; Ñ2 B1.2.4 D7.9 G M3.5 Cm यथा कालो; Cg.k.t as in text (for तथा कालो). D0 एतच्च सुमहान्कालो. —[d]) Ś2 Ñ V1.3 B3 (both times).4 D0–4.8.12.13 भूतानि. Ś V2 D8.12.13 G1 प्र(Ś2 वि)भवोव्ययः; Ñ B3 (both times) वि(B3 नि)धिरव्ययः; V1.3 B1.2.4 D0–4 प्र(B1.2 वि)भुरव्ययः; D5 प्रभवेव्ययं; D6 reads in marg.; T1 G3 Ck प्रभवोव्ययं (T1 °यः); Ct as in text (for प्रभवो ह्ययम्). —After 13, Ś V D0–4.8.12.13 read 16 for the first time repeating it in its proper place.

14 Ś Ñ V B1.4 D0–5.8.12.13 T1 G2 transp. 13 and 14. —[a]) Ñ1 दृष्टं च; B4 D1.3.13 M1.2 अदृष्ट-; D5 T1 अदृष्टान्; Cm.g.t as in text (for अदृष्टं). M3 आपन्नं; Cm.g.k.t as in text (for °न्नः). —[d]) Ś Ñ V2.3 B1–3 D0–2.4.8.12.13 परिव(D1 °मा)र्जने; B4 संप्रवर्तसे; D3 परिवर्तने (for ह्यसि वर्जने). —After 14, B3 repeats 13 (var.).

15 B2 om. 15. —[a]) Ś D8.12 स तया त्वं; Ñ V2 B1.3.4 कथं त्वं मां(Ñ1 V2 B3 सं-); V3 इमामद्य; D0.3 G2 त(D3 त्व)या त्वं सं-; D5 T1 यथा त्वं सं-; D6 अथ हा सं-; D13 स तथा त्वां; Cv.r.m.g.t as in text (for तथा त्वं सं-). V3 B4 D0.9 -परित्यज्य (for -परिष्वज्य). —[b]) Ś Ñ V1.2 B1.3 D0–4.8.12.13 सु-; B4 स- (for [अ]ति-). V3 का ऋते ह्यनृशंसता. —[c]) D6 कालरात्रिं. Ś Ñ V B3 D0–4.8.9.13 T1 Cv.g स(T1 Cv.g म)माच्छिद्य; B1 समुच्छिद्य; B4 समाहृत्य; M1.2 मयासाद्य; Cr.m.t as in text (for मयाच्छिद्य). D13 कालमाच्छिद्य कालेन. ❀ Cg: यद्वा मयेति पाठः. ❀ —[d]) Ś Ñ V B1.3.4 D0–4.8.12.13 नीतः; D7 हृतः (for हृतः). V3 D0.3.13 T1.2 G2.3 M Cm.g -लोचन (for -लोचनः).

16 Ś V D0–4.8.12.13 read 16 for the first time after 13 repeating it here. —[a]) Ś Ñ1 V1.3 B1.3 (*sup. lin.* also).4 D0–4.8.12.13 (Ś V1.3 D0–4.8.12.13 second time) क्व गतस्त्वं; V2 (second time) B2 क्व गतोसि; D7 क्व च शेषे; D9–11 G2 इह शेषे; T2.3 किं नु शेषे; Cg as in text (for उपशेषे). —[b]) D8 (second time) सं- (for मां). Ś Ñ V B3 D0–4.8.12.13 (all except Ñ B3 first time) सुदुःखितां (for तपस्विनीम्). —[c]) V1.3 D1.3 (all second time) हताम्; V2 (second time) illeg.; D0.2.4 (all second time) हृताम् (for प्रियाम्). Ś V2 D8.12.13 (all first time) प्रियां(V2 **) नारीं; Ś V D0–4.8.12.13 (all second time) रणे भूमिं; D5.9–11 M5 यथा नारीं; M3 समाश्लिष्य (for शुभां नारीं). —[d]) Ś V D0–4.8.12.13 (all first time) पृथिवीश्वरः (V1 °मिव; V3 °पतिं; D0.3.13 °श्वर); Ñ B3 M1.3 पृथिवीपते; B1.2.4 पार्थिवर्षभ; G2.3 पार्थिवात्मज; Cg as in text (for पुरुषर्षभ). Ś V D0–4.8.12.13 (all second time) बलिना पार्थिवर्षभ (Ś D4.8.12 °भः). —After 16, Ś Ñ V1.2 B1–3 D8.12 (Ś V1.2 D8.12 after 16 [r.]) ins.:

481* सुखोचितं शरीरं ते सुरूपं तव राघव ।

[Ñ2 दुःखोचितं. B3 तु (for ते). Ñ1 B3 D12 स्वरूपं. Ś D13 अपि; Ñ2 न च; D8 इव (for तव).]

17 V3 om. 17[ab]. —[a]) Ś D8.12 सर्वदा; T3 संततं; G1 विततं (for सततं). Ś D0.1.3.4.8.13 G2.3 M3 Cg यत्तद्; Ñ यत्ते; V1 यच्च; B1.3 यत्नैर्; D2.12 यत्तु; D6 यस्माद् (for यत्नाद्). —[b]) Ñ B यथा(Ñ मया) पुरा; D9 मया तदा; G1.3 मयानघ; Cm.g.t as in text (for मया तव). Ś V1.2 D0–4.8.12.13 गंधमाल्यानुलेपनैः. —[c]) Ñ1 B3 तत्प्रियं नित्यं (for मत्प्रियं वीर). Ñ2 इ**तव प्रियं*. —[d]) D5.7 T1 M3.5 -भूषणं (for -भूषितम्). Ñ B3 धनुरत्नं महीपते. —For 17[cd], Ś V B1.2.4 D0–4.8.12.13 subst.:

482* इदं तच्चापरत्नं ते विनिकीर्णं महीतले ।

[V ते (for तच्). D13 च वरांगं (for चापरत्नं). V च (for ते). Ś D2.8.13 इदं तव शरीरं तु; B1.2.4 तदिदं

G. 6. 8. 20
B. 6. 32. 18
L. 6. 8. 19

पित्रा दशरथेन त्वं श्वशुरेण ममानघ ।
पूर्वैश्च पितृभिः सार्धं नूनं स्वर्गे समागतः ॥ १८
दिवि नक्षत्रभूतस्त्वं महत्कर्म कृतं प्रियम् ।
पुण्यं राजर्षिवंशं त्वमात्मनः समुपेक्षसे ॥ १९
किं मां न प्रेक्षसे राजन्किं मां न प्रतिभाषसे ।
बालां बालेन संप्राप्तां भार्यां मां सहचारिणीम् ॥ २०
संश्रुतं गृह्णता पाणिं चरिष्यामीति यत्त्वया ।
स्मर तन्मम काकुत्स्थ नय मामपि दुःखिताम् ॥ २१
कस्मान्मामपहाय त्वं गतो गतिमतां वर ।
अस्माल्लोकादमुं लोकं त्यक्त्वा मामिह दुःखिताम् ॥ २२
कल्याणैरुचितं यत्तत्परिष्वक्तं मयैव तु ।
क्रव्यादैस्तच्छरीरं ते नूनं विपरिकृष्यते ॥ २३

धनु(B1 रक्त)रत्नं ते(B2 ते धनुरत्नं) (for the prior half). Ś V2 D8.12.13 विप्रकीर्णं; V3 प्रकीर्णं च (for विनिकीर्णं).]

18 V3 om. 18^{ab}.—^{b}) D5.9 G2 मया (for मम). —For 18^{ab}, Ś V1.2 B4 D0–4.8.12.13 subst.:

483* आर्येण ननु पित्रा त्वमार्यप्रायैश्च राजभिः ।

[B4 नूनं (for ननु). B4 [अ]हम् (sic) (for त्वम्). D13 कार्य (sic) (for आर्य-). V1.2 पार्थिवैः (for राजभिः).]

—B4 om. 18^{cd}.—^{c}) B1 पुत्रैश् (sic); D5–7.9–11 T1 G3 M Cm.g सर्वैश्; T3 स तैश् (for पूर्वैश्). Ś V D0–4.8.12.13 पुण्यवद्भिः क्रियावद्भिर्; Ñ2 पूर्वैः स्वपितृभिः सार्धं.—^{d}) Ś D8.12 तूर्णं (for नूनं). V3 सर्वैः; B2 स्वर्गं; D2.9 स्वर्ग- (for स्वर्गे). B3 D13 समागमः; T3 समाहितः; Cm.g.t as in text (for समागतः).

19 ^{a}) Ś Ñ V B D0–4.8.10–13 -भूतं च(Ñ V1 B2–4 तु; V2.3 त्वं) (for -भूतस्त्वं).—^{b}) D7 -कर्मकृतां. D5 भयं; D9 त्वया; D10.11 Ck.t तथा; Cm.g as in text (for प्रियम्). Ś V1 D1–4.8.12.13 तथा क्र(V1 D1–4 महाक्र)तुकृतप्ल (Ś2 D1 °तं प्ल)वं; Ñ V2 B3.4 महाक्र(B4 °हत्क्र)तुकृत (Ñ2 °चय)क्रि(B3 °प्रि)यं; V3 B1.2 महाक्रतुशताप्लुतं (V3 °कृताक्षरं); D0 यथा शक्रक्रतुस्तवं. ❀ Cv : महत्कर्मकृतं महतां कर्मकारिणम् । ; Cr.m : महत्कर्मकृतां महान्तश्च ते कर्मकृतश्च तेषाम् । Cr adds आत्वाभाव आर्षः । ; so also Cg । ; Ck.t : महता पितृवचः(Ck °चः परि)पालनरूपेण कर्मणा कृतम्. ❀ —^{c}) Ñ1 T3 पुण्य- ; Cm.g.k.t as in text (for पुण्यं). B1 -वंशे त्वम्; D3.8 -वंशत्वम् (for -वंशं त्वम्). —^{d}) Ñ2 B1 G2 आत्मानं; V3 D0 आपन्नः; D4 आत्मना (for आत्मनः). Ś Ñ V B1.3 D0–4.8.12.13 G2 M1.2 Cg.k समवेक्ष(Ś2 D1.2.4.8.13 °क्ष्य)से(D0 °सि); B2.4 त्वमवेक्षसे; D5 समुपेक्ष्यसे; G1 समुदीक्ष्यसे; M5 संनिवेक्षसे; Cm.t as in text (for समुपेक्षसे).

20 ^{a}) B2 कस्मान्; M5 किं वा; Cg as in text (for किं मां). V3 [अ]वेक्षसे; D0.2.5.12.13 G1 प्रेक्ष्यसे; D8 प्रेक्षते; Cg as in text (for प्रेक्षसे). Ñ1 B3 वीर; Ñ2 V2 B1.2.4 G1.2 राम (for राजन्).—^{b}) D9–11 G2.3 M वा (for मां). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 किं च(B4 नु) मां नाभि(V1 °व)भाषसे.—^{c}) D1 बली; G2 सखीं; Cg as in text (for बालां). Ś Ñ V2.3 B D0–4.8.12.13 बा(D1–3 ब)लस्य; V1 * मन (illeg.); D6 T2.3 G2.3 M Cg बाल्येन (for बालेन). D5 T1 transp. बालां and बालेन. V1 संतप्तां; D4 G1 संप्राप्तं; Cg as in text (for संप्राप्तां).—^{d}) Ś V1.3 D0–2.4.8.12.13 स(D8 सु)वर्णां; B2 भार्यां त्वां; D3 सुधर्मां (for भार्यां मां). M5 धर्मचारिणीं; Cg सहचारिणीं (as in text).

21 ^{a}) Ś2 सुश्रुतां; D3 श्रुतं सं- (for संश्रुतं). B4 गृह्णतः; D13 गृह्यतां (for गृह्णता). B1 संश्रुतां संश्रुतां वाणीं. —^{b}) Ś D1.3.4.8.12.13 भजिष्यामि; Ñ V1.2 B2–4 D0 भवि(V1 B3.4 °रि)ष्यामि; D2.5 T1 करिष्यामि; Cr.m.g.k.t as in text (for चरिष्यामि).—^{c}) Ś V1 D3.12.13 संस्मरन्; Ñ V2 B1.3.4 D0 स्मर त्वं (for स्मर तन्). D10.11 नाम; Cm.g as in text (for मम). B3 (marg. also) पिंगाक्षं (for काकुत्स्थ).—^{d}) V3 B1 D6 (marg.) अति(B1 °भि) दुःखितां.

22 D9 om. (hapl.) 22.—^{a}) Ś Ñ V3 B D0–4.8.12.13 कस्मान्मां त्वं(Ñ B °त्वं मां) विहायैको(Ñ V3 B1.3 °कां); V1.2 कस्मान्मां परिहृत्यै(V2 °हायै)कां.—^{b}) Ñ1 B1.3 (*sup. lin.* also as in text) D0–4.13 मतिमतां. Ś2 D1.8 वरः (for वर).—^{c}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 परं (for अमुं).—^{d}) D2 दुःखिताम् (for त्यक्त्वा माम्). Ś B1.2.4 D8.12.13 मंदभागिनीं; Ñ V2.3 B3 D0–4 इह(D2 °व) धार्मिक(D3 °कां); V1 इह पार्थिव; D5–7 T M3 अपि दुःखितां (for इह दुःखिताम्).

23 ^{a}) D7.9 G1 कल्याणं. D0 रुचिरैर्; D5–7.9–11 T3 G1.2 M1.2 Ct रुचिरं; Cm.g as in text (for उचितं). D9–11 गात्रं; Cm.g.t as in text (for यत्तत्). ❀ Cg: यदित्यर्थे यत्तदित्यपि प्रयुज्यते. ❀ Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 L (ed.) चंदनागु(D3.4.8 °ग)रुदिग्धं ते(V3 B3 [marg. also] D1.3.4 °ग्धांगं; B1.3 °ग्यं ते; L [ed.] °ग्धं यत्).—^{b}) V1.3 परिभुक्तं; D3 परित्यक्तं. Ñ V3 B D1–4 मया पुरा; V1.2 पुरा मया; D5 T1 G M1.2.5 मयैव च(D5 T1 तत्); D9 T2.3 ममैव तु(T3 तत्) (for मयैव तु). Ś D8.12.13 कस्माद्विपरिवर्तते; D0 अपरित्यक्तमेव च.—B4 om. 23^{cd}.—^{c}) V3 D0.1 क्रव्याद्भिस् (sic); G (ed.) राक्षसैस् (for क्रव्यादैस्).—^{d}) Ś D8.12 हि परिकृष्यते; D1.3 विप्रहरिष्यते; G (ed.) वै परिकृष्यते. G2 नूनर्षिपितृकृष्यते (sic).

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः ।
अग्निहोत्रेण संस्कारं केन त्वं तु न लप्स्यसे ॥ २४
प्रव्रज्यामुपपन्नानां त्रयाणामेकमागतम् ।
परिप्रक्ष्यति कौसल्या लक्ष्मणं शोकलालसा ॥ २५
स तस्याः परिपृच्छन्त्या वधं मित्रबलस्य ते ।
तव चाख्यास्यते नूनं निशायां राक्षसैर्वधम् ॥ २६
सा त्वां सुप्तं हतं श्रुत्वा मां च रक्षोगृहं गताम् ।
हृदयेन विदीर्णेन न भविष्यति राघव ॥ २७
साधु पातय मां क्षिप्रं रामस्योपरि रावण ।
समानय पतिं पत्न्या कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ २८

G. 6. 8. 30
B. 6. 32. 31
L. 6. 8. 30

24 ^{b}) Ñ V2 B G M5 इष्ट्वा विपुलदक्षिणैः; V3 इष्टवार्थं प्रदक्षिणैः (sic). —D0 om. from संस्कारं in 24^{c} up to क्ष्यति in 25^{c}. —^{c}) Ś B4 D8.12 सत्कारम् (for संस्कारं). —V2 illeg. for 24^{d}. —^{d}) D5–7.9.10 G1.2 M5 न तु (by transp.); T3 किं न (for तु न). D5.9 लप्स्यते (for लप्स्यसे). Ś V1.3 D1–4.8.12.13 अर्हस्त्वं नोपल(D4 °लि)प्स्यसे(D3 °ते); Ñ B अर्हस्त्वं न च(B2.4 तु न) लप्स्यसे (B2 °ते); D11 केन ** (om. hapl. [?] see var. of D5) तु लप्स्यसे.

25 D0 om. up to क्ष्यति in 25^{c} (cf. v.l. 24). —^{a}) D1 प्राव्राज्यम्; D3 T2 प्रवाज्यम्; M5 प्रव्रज्यम्. B4 पुरं ह्यनुपपन्नानां; G2 प्रवृत्यात्युपपन्नानां. —^{b}) Ś2 एवम् (for एकम्). —G2 om. 25^{cd}. —^{c}) Ś D8.12.13 एकं; G3 प्रति; Cg.t as in text (for परि-). Ś2 Ñ V B1–3 D7.9–11.13 T G1.3 Ct -प्रेक्ष्य(D7.11 °क्ष)ति; B4 D4 -द्रक्ष्यति; D1 -वृक्षति (sic); D2 -त्यक्ष्यति; D6 M5 -पृच्छति; Cg as in text (for -प्रक्ष्यति). —^{d}) Ś Ñ2 D7–9.12 M5 शोकलालसं; D3 चैकमागतं; G1.3 शोककर्शिता; Cg as in text (for शोकलालसा).

26 ^{a}) Ś V B2.4 D0.2–4.8.12.13 तस्याः सं- (for स तस्याः). B4 -पश्यंत्याः (for -पृच्छन्त्या). —^{b}) B2.4 कथं; D3 तव; M1.2 सह- (for वधं). Ñ B1–3 इंद्र- (for मित्र-). B2.4 D3 च (for ते). Ś D0.2.4.8.12.13 हरणं मम रक्षसा; V हरणं रक्षसा मम; D1 संपरिहरणं मम. —^{c}) Ñ V2 B3 नूनम्; B1 क्रूरम् (for तव च). D6 [आ]ख्यातेन (for [आ]ख्यास्यते). Ś Ñ V2 B D0–4.8.12.13 वीर; V1.3 देव (for नूनं). —^{d}) Ś1 सौप्तिकैः; Ś2 Ñ V B D0–4.12.13 सौप्तिके; D8 सोमिकै (sic) (for निशायां). Ñ B3 G कृतं; V3 वधः; B1 हतः; D13 बलं (for वधम्).

27 ^{a}) D5 T1 त्वा. Ś D8.12.13 विनिहतं; D5 T1 पुत्रं हतं; D7 सुसंहतं; T2.3 सुतहतं (for सुप्तं हतं). V1 दृष्ट्वा; D5.7.9–11 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). Ñ B3 पुत्रं श्रुत्वा हतं सुप्तं; V2.3 सा तु त्वां नि(V2 ** [illeg.])हतं श्रुत्वा; B1.2.4 D2 सा तु(B1 सुतं; D2 सा त्वां) श्रुत्वा हतं पुत्रं. —^{b}) Ś Ñ2 V B1.4 D0–4.8.12.13 मां तथा(D2 तथा मां) राक्षसैर्हृतां (V1 B1 D0.3 °हृतां); Ñ1 B2.3 मां तथा रक्षसा हृतां; G(ed.) मां तथा राक्षसाहृतां. —^{c}) Ñ1 B1–3 D2.4.6.7.9–11.13 T2.3 G1.3 M Cg.k.t [अ]वदीर्णेन (for विदी°). D0 शोकदुःखभराक्रांता. —^{d}) D13 T3 सा (for न). D0.4.13 वत्सला (for राघव). Ś V D1–3.8.12 कौसल्या न भविष्यति; Ñ B नूनं त्यक्ष्यति जीवितं; G3 भविष्यति च राघव. —After 27, Ś D1–3.5–13 S (G3 after 28) ins.:

484* मम हेतोरनार्याया अनर्हः पार्थिवात्मजः ।
रामः सागरमुत्तीर्य वीर्यवान्गोष्पदे हतः ।

[(l. 1) Ś D2.8.12.13 त्वं हतः; D1.3 नार्हस्त्वं; D5.9–11 T1 G2 M5 अनघः; G3 मानार्हः; K (ed.) ह्यनर्हः; Cm.g as above (for अनर्हः). Ś D1.2.8.12.13 G3 पार्थिवात्मज. —(l. 2) D3 बलवान्; M सत्त्ववान् (for वीर्यवान्). D1.3 मृतः; D2.13 प्लुतः (for हतः). Ś D8.12 भवान्कि निह(Ś2 तु ह)तो निशि (for the post. half).]

—Thereafter, D1.3.5–7.9–11 S cont.:

485* अहं दाशरथेनोढा मोहात्स्वकुलपांसनी ।
आर्यपुत्रस्य रामस्य भार्या मृत्युरजायत ।
नूनं मन्ये मया जातु वारितं दानमुत्तमम् ।
याहमद्यैव शोचामि भार्या सर्वातिथेरिह ।

[(l. 1) G2 साहं (for अहं). D1 [ए]व साक्षात्; D3 [ए]वमाथा (for [ऊ]ढा मोहात्). D1 -पांशुली (sic); G M1.2 -पांसिनी (sic); Cm.g as above (for -पांसनी). ❀ Ck.t: दाशरथेन दशरथपुत्रेण । अणार्षः . ❀ —(l. 2) D3 सकलत्रस्य (for आर्यपुत्रस्य). D3 उपागता (for अजायत). D1 आत्मपुत्रस्य भार्याथ मृत्युरुपागता कृता (sic). —(l. 3) D9–11 आर्य (for मन्ये). D1.3 M5 ममाज्ञातं(M5 °नात्); D5 T1 मया जाते; D10.11 मयान्यां तु; G2 मयाज्ञानात् (for मया जातु). D6.7 T2.3 G1 M3 Cv.r.m.g.t नूनमन्यां मया जातिं (for the prior half). D1.3 विधवत्त्वं समुप(D1 °माग)तं (for the post. half). —(l. 4) D1.3 सा (for या). D3 अप्येव; D10 अद्यैवं; G1.2 अन्येव; M1–3 Cg अद्येह (for अद्यैव). D3 T3 इव; D5 T1 M1–3 Cg अपि; Ct as above (for इह). D1 भार्या सर्वेति राघवे (sic) (for the post. half).]

28 ^{a}) D3 पापं (for साधु). Ś Ñ V B D0–4.7–13 घातय (for पातय). Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 शीघ्रं (for क्षिप्रं). —^{b}) D2 राघव- (for रामस्य). T2 [उ]रसि (for [उ]परि). B4 परित्यक्तं मया पुरा. —Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 (Ś1 D8 om. [hapl.?] from 28^{d} [first time] up to 28^{c} [second time]) repeat 28^{cd} after 29. —^{c}) T3 समानं तु; G3 समानीय; Cm.g.t as in text (for समानय). Ś2 V1.3 B1.2.4 D0–4.12.13 (all second time) त्वं पतिना (for पतिं पत्न्या). Ś V B1.2.4 D0–4.8.12.13 (all except Ś1 D8 first time) सु(Ś D8 स्व;

G. 6. S. 31
B. 6. 32. 52
L. 6. S. 31

शिरसा मे शिरश्चास्य कायं कायेन योजय ।
रावणानुगमिष्यामि गतिं भर्तुर्महात्मनः ।
मुहूर्तमपि नेच्छामि जीवितुं पापजीविता ॥ २९
श्रुतं मया वेदविदां ब्राह्मणानां पितुर्गृहे ।
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः॥ ३०
क्षमा यस्मिन्दमस्त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञता ।
अहिंसा चैव भूतानां तमृते का गतिर्मम ॥ ३१
इति सा दुःखसंतप्ता विललापायतेक्षणा ।
भर्तुः शिरो धनुस्तत्र समीक्ष्य जनकात्मजा ॥ ३२
एवं लालप्यमानायां सीतायां तत्र राक्षसः ।
अभिचक्राम भर्तारमनीकस्थः कृताञ्जलिः ॥ ३३
विजयस्वार्यपुत्रेति सोऽभिवाद्य प्रसाद्य च ।
न्यवेदयदनुप्राप्तं प्रहस्तं वाहिनीपतिम् ॥ ३४
अमात्यैः सहितः सर्वैः प्रहस्तः समुपस्थितः ।
किंचिदात्ययिकं कार्यं तेषां त्वं दर्शनं कुरु ॥ ३५

V2 अ)प्रियस्य प्रियां भार्यां; Ñ B3 (all second time) पत्या समानय त्वं मां; G2 समानयस्व मां पत्या. —After 28^{cd} (first occurrence), B2.4 read 29^{ef}; while G3 ins. 484* after 28.

29 Ś1 D8 om. 29 (cf. v.l. 28). —^{a}) G1 चात्र; G2.3 तस्य (for चास्य). —For 29^{ab}, Ś2 Ñ V B D0–4.12.13 subst.:

486* शिरस्यस्मिञ्शिरो देहि काये कायं निवेशय।

[Ñ B1.3 [अ]स्य (for [अ]स्मिञ्). Ñ1 B4 D1.12 वेहि (for देहि). Ś2 D12 कायं काये (by transp.) (for काये कायं). D2 प्रवेशय.]

—Ñ2 illeg. for 29^{c}. —^{c}) V3 B3 राघवार्थं; B1 रामस्यानु-; B2 रावणाहं; B4 रावणांतं (for रावणानु-). —^{d}) B2.4 तपस्विनी (for महात्मनः). —D5.7.9–11 T1.3 G M1.2.5 om. 29^{e}–31. B2.4 read 29^{ef} after 28^{cd} (first occurrence). —^{f}) Ś2 Ñ1 V1.2 B3 D2.3.6 T2 पापजीवितं (Ñ1 V1.2 T2 °कां); Ñ2 B1.2.4 पतिना विना; D13 न त्वया विना (sic) (for पापजीविता). —After 29, Ś2 Ñ V B D0–4.12.13 repeat 28^{cd}.

30 D5.7.9–11 T1.3 G M1.2.5 om. 30 (cf. v.l. 29). B4 om. 30–31. —After 30^{ab}, D0.4 ins.:

487* गृहस्थो वा वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुचिः।

—^{d}) D1 सनातनाः (for महोदयाः). Ś V2 D8.12.13 तासां लोके (Ś1 V2 °को) महोदयः.

31 B4 D5.7.9–11 T1.3 G M1.2.5 om. 31 (cf. v.l. 29 and 30). Ñ2 illeg. for 31^{a}. —^{a}) Ś V2.3 B2 D0–4.8.12.13 दया (for दमस्). D13 त्यागं. —^{b}) Ñ1 D0.1.2.4.12 सत्यं धर्म- (Ñ1 °र्मं); B2 D6 सत्यधर्मं (B2 °र्मः) (for सत्यं धर्मः). V1 कृतक्षतः (sic) (for कृतज्ञता). —^{c}) D2 सर्व- (for चैव). —^{d}) Ñ1 B1.3 (marg. also as in text) त्वदृते; V1 तस्य ते (for तमृते). D8 भवेत् (for मम).

32 ^{a}) V3 D7.9–11 [इ]व (for सा). V3 T3 -संप्राप्ता (for -संतप्ता). —^{b}) B1.2 D6 [आ]कुलेक्षणा; D4 महासती; G2 [आ]यतेक्षणं (for [आ]यतेक्षणा). —D4 om. from 32^{c} up to एवं in 33^{a}. —^{c}) Ś Ñ V B D0–3.7–13 G चैव; M1.2 चापि (for तत्र). —^{d}) Ś Ñ V B D0–3.8.12.13 संप्रेक्ष्य; D7.9–11 ददर्श (for समीक्ष्य). M3 च पुनः पुनः (for जनकात्मजा).

33 D4 om. एवं in 33^{a} (cf. v.l. 32). Ñ2 illeg. for 33^{a}. —^{a}) Ś2 D8.12 G2 विलप्यमानायां; G (ed.) विलप°; Cg as in text (for लालप्य°). —^{b}) M5 om. (hapl.) सीतायां. V1 यत्र (for तत्र). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 रावणं (for राक्षसः). —^{c}) Ñ B3 उप-; D9 अति-; D11 अवि- (for अभि-). B1.2.4 संभ्रांतो (for भर्तारम्). —^{d}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 बलाध्यक्षः (D4 °क्षं); T3 अनीकस्थं (for अनीकस्थः). M1.2 कृतांजलिरुपस्थितः. —After 33, Ś Ñ V B1.2 D0–4.8.12.13 ins.:

488* एतस्मिन्नन्तरे द्वाःस्थो रावणाय न्यवेदयत्।
कार्यमात्ययिकं घोरं संज्ञया भ्रान्तचेतनः।

[(l. 1) D1.3 रावणस्य (for रावणाय). —Ñ2 om. (hapl.) from त्य in l. 2 up to दा in 35^{c}. —(l. 2) V3 B1.3 अत्ययिकं; D0.2.4 आत्यायिकं (for आत्ययिकं). D1 स जवाद्; D3 शंकया (for संज्ञया). Ś1 V1.2 D0–2.4 -लोचनः; D13 -चेतसे (for -चेतनः).]

34 Ñ2 om. 34 (cf. v.l. 488*). Ś1 reads in marg. 34^{ab}. —^{b}) Ś D0–4.8.13 [ऽ]भिभाष्य (for ऽभिवाद्य). Ś Ñ1 V1.2 B D0.2–4.8.12.13 प्रणम्य च; D1 कृतांजलिः (for प्रसाद्य च). —^{c}) T3 अमुं (for अनु-). —For 34^{cd}, Ś1 (in marg.).2 Ñ1 V B D0–4.8.12.13 subst.:

489* आचचक्षे तदा कृत्यं राक्षसेन्द्राय विस्मितः।

[Ś क्षंता; B1 कार्यं; D8.12 क्षत्ता (for कृत्यं). D2 विस्मितं. Ñ1 B3 अचष्ट कृत्यमापन्नं राक्षसाय सुविस्मितः.]

35 Ñ2 om. up to दा in 35^{c} (cf. v.l. 488*). —^{a}) V2 D0.7 T1 M1.2 सहितैः; T3 प्रहितं (for सहितः). D0 पुत्रैः (for सर्वैः). G M5 सर्वैश्च सचिवैः सार्धं. —^{b}) Ś V2.3 D5.8–13 स्वाम् (for सम्-). —After 35^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

एतच्छ्रुत्वा दशग्रीवो राक्षसप्रतिवेदितम् ।
अशोकवनिकां त्यक्त्वा मन्त्रिणां दर्शनं ययौ ॥ ३६
स तु सर्वं समर्थ्यैव मन्त्रिभिः कृत्यमात्मनः ।
सभां प्रविश्य विदधे विदित्वा रामविक्रमम् ॥ ३७
अन्तर्धानं तु तच्छीर्षं तच्च कार्मुकमुत्तमम् ।
जगाम रावणस्यैव निर्याणसमनन्तरम् ॥ ३८
राक्षसेन्द्रस्तु तैः सार्धं मन्त्रिभिर्भीमविक्रमैः ।
समर्थयामास तदा रामकार्यविनिश्चयम् ॥ ३९
अविदूरस्थितान्सर्वान्बलाध्यक्षान्हितैषिणः ।
अब्रवीत्कालसदृशो रावणो राक्षसाधिपः ॥ ४०

G. 6. 8.45
B. 6. 32.42
L. 6. 8.43

490* तेन दर्शनकामेन वयं प्रस्थापिताः प्रभो ।
नूनमस्ति महाराज राजभावात्क्षमान्वितम् ।

[(l. 1) G1 damaged for नकामेन व. D6 विभो (for प्रभो). D7.9–11 M1.2 (with hiatus) अहं प्रस्थापितः प्रभो ; T2.3 G2 सोहं (G2 स्वयं) प्रस्थापितः प्रभो (for the post. half). ꕥ Cg : वयमिति । भयेन बहुवचनम् । बहूनामन्तःपुरे समागमासम्भवात्. ꕥ —(l. 2) D9 राजकार्यं (for राजभावात्). D5.10.11 क्षमान्वित (D5 °तः). ꕥ Ck.t : क्षमान्वितेति पाठः (Ct °ङ्क: पाठः). ꕥ]

—^{c}) B4 अभ्यधिकं; D1 आत्यै * कं; D4 M1 आत्यायिकं (for आत्ययिकं). —^{d}) Ś V2.3 D0.3.4.8.12 आचिख्यासु (D4 आचचक्षु) रिहागतः ; Ñ B1.3 प्राप्तमाख्यातुमिच्छति; V1 आख्यातुमिह चागतः ; B2.4 त्वां दिदृक्षुः प्रतीक्षते; D1 त्वां विवक्षा समागतः ; D2 प्राप्तमाचष्टुमागतः ; D13 अविवक्षापीहागमः.

36 ^{a}) T3 एवमुक्तो. —^{b}) T2.3 M1.2 राक्षसः; G3 M5 राक्षसैः (for राक्षस-). T3 प्रतिनंदितः. —^{d}) G1 ददौ (for ययौ). —For 36, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst. :

491* एवमुक्तः स भवनान्निर्जगाम महाबलः ।
महामात्यं प्रहस्तं तु ददर्शादूरतः स्थितम् ।

[(l. 1) Ś D8.12 ततस्तेन; B1 तु तरसा; B3 D3 स्वभ (D3 तु भ) वनान् ; D2 ततस्तस्मान् (for स भवनान्). B2.4 [आ]शु रावणः (for महाबलः). Ś D8.12 रावणो गृहमभ्यगात् (Ś °गतः) (for the post. half). —Ś D8.12 om. from l. 2 up to 37^{b}. —(l. 2) B4 D0.2.13 सहामात्यं. V2 B1.2.4 D2.3 च (for तु). Ñ B3 प्रहस्तं च (B3 °स्तस्तु) सहामात्यं (for the prior half). V2 B2–4 दूरतः (for [अ]दूरतः). D3 ददृशेदूरतः स्थितः (for the post. half).]

—Thereafter, Ñ V2 B1.3 cont. :

492* उद्भ्रान्तश्च द्रुतश्चैव विदधे कार्यमात्मनः ।

[Ñ2 तद्भ्रांतश्. G (ed.) विनिष्क्रम्य (for द्रुतश्चैव).]

37 Ś D8.12 om. 37^{ab} (cf. v.l. 491*). G1 reads 37 twice after 39^{cd} (first occurrence). G2.3 transp. 37 (followed by 493*) and 38 (G3 om. 38^{cd}). —^{a}) D5 T1 G1 (first time) M3 [ए]वं. Ñ V B D0–4.13 G (G1 second time) सर्वैः (G ततः) समेत्य रक्षोभिर् ; M5 स समर्थैस्तु सर्वैस्तैर्. —^{b}) Ñ V B D0–4.13 कृतनिश्चयः ; T3 कृतमा° ; G (G1 second time) चापि (G1 च स) रावणः ; Cg as in text (for कृत्यमात्मनः). G1 (first time) मंत्रकृद्धितमात्मनः. —G2 repeats 37^{c} after 40^{ab}. —^{c}) B4 स तां; T1 moth-eaten (for सभां). V3 D1.3 विजने; G2 (second time) महतीं (for विदधे). G1 (second time).2 (first time).3 सभां विवेश महतीं. —T1 mostly moth-eaten for ^{d}. —^{d}) B4 निश्चयं तदा; G1 (first time) राममुत्तमं; Cg as in text (for रामविक्रमम्). —After 37, G (G1 after 37 [r.]) ins. :

493* अदूरस्थं रघुश्रेष्ठं ध्यात्वा चाप्यथ रावणः ।

[G1 श्रुत्वा (for ध्यात्वा).]

—Thereafter, G1 repeats 39^{cd}.

38 G2.3 transp. 37 (followed by 493*) and 38 (G3 om. 38^{cd}). —^{a}) Ñ शिरस्तच्च; D0 तु तच्छेषं; D2–4 T3 च तच्छीर्षं; D6 च विदधे (for तु तच्छीर्षं). G3 अंतर्धानगतं शीर्षं. —^{c}) Ś Ñ V B3 D0–4.8.12.13 राक्षसे तस्मिन् ; B1.2.4 रावणे तस्मिन् (for रावणस्यैव). —^{d}) Ś Ñ1 B4 D8.12 निष्क्रांते ; Ñ2 B3 विक्रांते; V D0–4.13 निःक्रांते (for निर्याण-). B1.2 निष्क्रांते भवनात्ततः.

39 G2.3 om. 39^{ab}. —^{a}) Ś V B1.4 D0–4.8.12.13 तु भवनान् ; Ñ B3 स्वभवनान् ; B2 तु निष्क्रम्य (for तु तैः सार्धं). —^{b}) Ś D8.12.13 स्वयं निष्क (D8 विक्र; D13 निःक्र) म्य सत्वरः ; Ñ V2 B3 निर्जगाम त्वरान्वितः ; V1.3 परिक्रम्य कृतत्वरः ; B1.4 निष्क्रम्य सचिवै (B4 भवनै) र्वृतः ; B2 भवनात्सचिवैर्वृतः ; D0 निःक्रम्य कृतसत्वरः ; D1–4 स निःक्र (D2 निष्क्र) म्य कृतत्वरः; G1 मंत्रिभिर्मंत्रकोविदैः. —G1 repeats 39^{cd} after 493*. —^{c}) Ś B4 D2.3.8.12 संमंत्रयामास; Ñ V1.2 B3 मंत्रयामास च; V3 B1.2 D4.7.13 स मंत्र (D4 °थ) यामास. D0 तथा (for तदा). —^{d}) Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 हितं तमं (D4 ° तैश्च मं) त्रिभिः सह (Ś D8.12 °मं) ; Ñ V2 B3 D2 L (ed.) सर्वैस्तै (D2 मंत्रितै; L [ed.] मंत्रं तै) र्मंत्रिभिः सह; B1.2.4 मंत्रिमिर्मंत्रमुत्तमं; D0 हितैश्च सह मंत्रिभिः ; G3 रामे कार्यं विनिश्चितं. —After 39^{cd} (first occurrence), G1 reads 37 twice.

40 ^{a}) D6 अथ दूर- ; D7 अतिदूर- (for अविदूर-). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 G (ed.) अवि (D0 °ति) दूरे स्थिता ह्यस्य (Ñ1 B3.4 °ताश्चास्य; V1.2 B1.2 D4 °तास्तस्य; G [ed.] °तांस्तत्र) ; L (ed.) अतिदूरान्स्थितान्ह्यस्य. —^{b}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 बलाध्यक्षा (for °क्षान्). Ś D8.12 विचक्षणाः ;

G. 6. 8. 45
B. 6. 32. 43
L. 6. 8. 44

शीघ्रं भेरीनिनादेन स्फुटकोणाहतेन मे ।
समानयध्वं सैन्यानि वक्तव्यं च न कारणम् ॥ ४१

ततस्तथेति प्रतिगृह्य तद्वचो
बलाधिपास्ते महदात्मनो बलम् ।
समानयंश्चैव समागतं च ते
न्यवेदयन्भर्तरि युद्धकाङ्क्षिणि ॥ ४२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयोविंशतितमः सर्गः ॥ २३ ॥

G1 हितेक्षण:(sic); G3 जयैषिण: (for हितैषिण:). —After 40^{ab}, G2 repeats 37^{c}.—c) Ś D8.12.13 तान्बलान्सर्वान् ; Ñ V B1–3 D0–2.4 तान्निश(D2 °शा)म्यैवं (B1 D0.2.4 °व); B4 तु निशम्यैवं; D3 तानि तान्येव; G1 कालसदृशं (for कालसदृशो).—d) Ś D2.4.8.12.13 M5 राक्षसेश्वर: (for राक्षसाधिप:).

41 a) G1 क्षिप्रं (for शीघ्रं). B1.2.4 -सहस्रेण (for -निनादेन).—b) Ñ2 V B3 D10.11 Ct स्फुटं; G1 स्वर्ण- ; Cv.r.m.g as in text (for स्फुट-). B3 D0.2.4.13 -कोलाहलेन; D5 -कोटहतेन; T1.2 Cv -कोणहतेन; Cr.m.g.t as in text (for -कोणाहतेन). Ñ2 V1.2 D4.13 G2 च; D0 तु (for मे). Ś D8.12 परं कौतूहलेन च; B1.2.4 पटहेनाहतेन च; D1.3 स्फो(D1 स्फु)टत्कोण-हतेन च(D1 मे).—c) B1 D4 समान याथ; B2.4 D3 समानयत(B4 °थ); T3 विमानयध्वं(sic) (for समानयध्वं).—d) D9 न च (by transp.). Ś Ñ1 V B3 D0–4.8.12.13 विमर्षो(D0–4.12 °र्शो) न क्षमो हि न: (Ñ1 D1.13 हित: ; V3 D2 हि व: ; D3 भवेत्); Ñ2 B1.2.4 न कालोस्ति विलंबने.

42 a) B3 अतस् ; G3 तदा (for ततस्). G1.3 तु तस्य (for तथेति).—b) Ñ B2.3 बलयोगमात्मन: ; T3 [ऽ]पि महात्मनो बलं; G3 निहतं महाबलं (for महदात्मनो बलम्). D7.9–11 तदैव दूता: सहसा महद्बलं.—c) D6 T3 समागतं (for समानयंश्च). Ñ2 [अ]पि (for [ए]व). B2 D5.6 T1.2 M3 समागमं (for °गतं). Ñ B2.3 D6.7.9–11 T3 G1 om. ; M5 तान् (for ते).—d) Ñ1 B2.3 D9 G1.2 M1.2.5 -कांक्षिण: ; G3 -कांक्षया (for -काङ्क्षिणि).—For 42, Ś V B1.4 D0–4.8.12.13 subst. ; while Ñ2 ins. after 42 :

494* ततस्तथेति प्रतिगृह्य तद्वच:
समाहिता भर्तृहिताय नैर्ऋता: ।
बलाधिपास्ते बलयोगमात्मनो
जयाय योधा: परिगृह्य धिष्ठिता: ।

[(l. 1) D0 परिगृह्य (for प्रतिगृह्य).—(l. 2) V3 समर्थिता; D0–4.13 समाग(D1–3 °स्थि)ता (for समाहिता). Ñ2 -वधाय; D13 -हिताश्च (for -हिताय). D2.3 भर्तृहिता जयैषिण:(D2 °नै-र्ऋता:).—(l. 3) Ś D8.12 बलांघ्रिपास्. Ñ2 B1 प्रतियोगमात्मनो; D13 बहवो महात्मनो (for बलयोग°).—(l. 4) Ś D8.12 घोषान् ; V1 B4 घो(B4 रो [sic])षा: ; D0.4 योधान् (for योधा:). Ñ2 B1 प्रतिगृह्य; V D1–3 परि(V3 प्रवि)वार्य; D0 बलयोग- (for परिगृह्य). Ñ2 B1 वेष्टिता:; V1.3 B4 विष्ठिता: ; V2 तिष्ठताम् ; D0.4 धिष्ठितान् (for धिष्ठिता:).]

Colophon.—*Kāṇḍa name* : Ñ1 V1.3 B D13 लंका-कांडे; D0.4 सुंदर°.—*Sarga name* : Ś V2 D0–4.8.12.13 सीतासंमोहनं(V2 D1–3 °न:); Ñ V3 B2.3 सीताविलाप: ; V1 illeg. ; B1 मायाशिरोदर्शने सीताविलाप: ; B4 सीतारावण-संवाद:; D9 सीताविलापनं.—*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V2 B2 D0.2.4.12.13 om. ; Ś2 Ñ2 V1.3 B1.3.4 D3.9 8 ; D1 10 ; D5–7.10.11 T1.3 G M 32 ; D8 7 ; T2 31.—After colophon, Ś2 concludes with ॐ श्रीरामाय नम: ; G M1.2.5 with श्रीरामाय नम: .

२४

सीतां तु मोहितां दृष्ट्वा सरमा नाम राक्षसी ।
आससादाशु वैदेहीं प्रियां प्रणयिनी सखी ॥ १
सा हि तत्र कृता मित्रं सीतया रक्ष्यमाणया ।
रक्षन्ती रावणादिष्टा सानुक्रोशा दृढव्रता ॥ २
सा ददर्श सखीं सीतां सरमा नष्टचेतनाम् ।
उपावृत्योत्थितां ध्वस्तां वडवामिव पांसुषु ॥ ३
तां समाश्वासयामास सखीस्नेहेन सुव्रता ।
उक्ता यद्रावणेन त्वं प्रत्युक्तं च स्वयं त्वया ॥ ४
सखीस्नेहेन तद्भीरु मया सर्वं प्रतिश्रुतम् ।
लीनया गहने शून्ये भयमुत्सृज्य रावणात् ।
तव हेतोर्विशालाक्षि न हि मे जीवितं प्रियम् ॥ ५

G. 6. 9.8
B. 6. 33.6
L. 6. 9.6

24

1 ^{a}) Ś $D_{0.3.8.12}$ तां चैव; $V_{1.2}$ $D_{2.4.13}$ तां त्वेव (V_2 D_2 °वं) ; V_3 तां तथा; D_1 तामेवं (for सीतां तु). $V_{2.3}$ $B_{1.2}$ $D_{0-4.13}$ ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा). Ñ B_3 मोहितायां तु सीतायां. —^{b}) D_6 शरमा (here and below) (for सरमा). —^{c}) V $B_{1.2.4}$ $D_{1.2.4-6.9-11}$ T_1 $G_{1.2}$ $M_{3.5}$ [अ]थ (for [आ]शु). —^{d}) B_4 सांत्वनया; D_7 प्रियकरी (for प्रणयिनी). D_5 सखीं. Ś $D_{8.12}$ प्रिया समयिनी सखी; V $B_{1.2}$ $D_{0.2.3.13}$ प्रियां समयिनीं($B_{1.2}$ सांत्वनया; D_3 प्राणसमां) सखीं; $D_{1.4.6}$ T_1 G $M_{3.5}$ G (ed.) Cg प्रियां(T_1 प्राण-) प्रणयिनीं (G [ed.] सानुनया) सखीं; D_9 प्रियां प्रियकरीं सदा. —For 1^{cd}, Ñ B_3 subst. :

495* आजगामाशु वेगेन सखी तस्या हितैषिणी ।

[B_3 स्व- (for [आ]शु).]

—After 1, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

496* मोहितां राक्षसेन्द्रेण सीतां परमदुःखिताम् ।
आश्वासयामास तदा सरमा मृदुभाषिणी ।

[(l. 1) D_6 परमदुःखिनीं.]

2 ^{a}) D_4 ह; G_1 तु; Cr.m.g.k.t as in text (for हि). Ś $D_{8.12}$ तत्र च (for हि तत्र). D_5 हिता; L (ed.) च कृता (hypm.) (for कृता). Ñ B_3 तस्याभवन् (for तत्र कृता). B_3(*sup. lin.* as in text also) नित्यं; $D_{4.13}$ मैत्री.. V_3 सा हि दृष्टानया तत्र; $B_{1.2.4}$ तया तस्याः कृता मैत्री. —^{b}) $D_{0-4.8.9.13}$ रक्षमाणया. Ñ B_3 सीतायाः प्रियवादिनी. —D_{10} om. 2^{cd}. —$Ñ_2$ illeg. for 2^{c}. —^{c}) Ś V B_2 $D_{0-4.8.12.13}$ राक्षसी (for रक्षन्ती). $Ñ_1$ $B_{1.3}$ G_1 राक्षसी (G_1 रक्षंती) रावणोद्दिष्टा; B_4 राक्षसी रावणं दृष्ट्वा. —$D_{0.13}$ om. from 2^{d} up to the prior half of l. 1 of 497*. —^{d}) Ś $D_{8.12}$ सा तदा तु (for सानुक्रोशा).

3 $D_{0.13}$ om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) $Ś_1$ V B_1 $D_{4.9-12}$ Ct सखी; Ñ B_3 तदा; D_5 T_1 M_3 ततः (for सखीं). —^{b}) Ś $D_{4.7.8.12}$ G_2 नष्टचेतसं; $B_{1.2.4}$ शोककर्षितां; Cg as in text (for नष्टचेतनाम्). Ñ B_3 शोकेनाविष्टचेतनां ($Ñ_2$ °सं). —^{c}) V_1 D_{1-3} उपविश्य (for उपावृत्य). Ś $D_{8.12}$ [उ]द्धतां (for [उ]त्थितां). Ñ V_2 B उपावृत्तां (B_3 °पविष्टां) रजो(B_4 स्थितां)ध्वस्तां. —^{d}) Ś $Ñ_2$ B_{1-3} $D_{8.12}$ पांसुभिः ; $Ñ_1$ पांशुभिः ; B_4 $D_{1.2.4.9}$ पांशुषु; D_6 $T_{2.3}$ $M_{3.5}$ Cg पांसु(D_6 °शु)लां.

4 ^{b}) M_5 सखीं (for सखी-). D_{9-11} G_2 M_5 सुव्रतां; G_3 संवृता. —For 4^{ab}, Ś Ñ $V_{1.2.3}$ (l. 1 only) B $D_{0-4.8.12.13}$ subst. :

497* तामुवाच ततो दृष्ट्वा सरमा प्रियवादिनी ।
स्नेहविक्लवया वाचा सान्त्वयित्वा प्रियां सखीम् ।
मा विषादं विशालाक्षि कुरुष्व जनकात्मजे ।

[(l. 1) $D_{0.13}$ om. the prior half (cf. v.l. 2). Ś D_8 तदा($Ś_2$ °था) हृष्टा; V_3 तथा दृष्टां; $B_{1.2}$ $D_{1.3.4.12}$ तथा($D_{1.3}$ तदा) दृष्ट्वा (for ततो दृष्ट्वा). B_4 सत्वरं(for सरमा). V_3 D_0 प्रियवादिनीं. Ñ B_3 तदवस्थां तु तां दृष्ट्वा सरमा वाक्यमब्रवीत्. —Ś $B_{1.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ om. l. 2. —Ñ om., B_3 reads in marg. l. 3. —(l. 3) B_1 reads मा in marg.]

—After 4^{ab}, D_5 T_1 M_3 B (ed.) (within brackets) ins. :

498* समाश्वसिहि वैदेहि मा भूत्ते मनसो व्यथा ।

—V_3 om. 4^{cd}. —^{c}) D_0 या (for यद्). —^{d}) $D_{5-7.9-11}$ $T_{2.3}$ G_2 M_2 Cm प्रत्युक्तश्च ; Cg.t as in text (for प्रत्युक्तं). Ś $D_{8.12.13}$ प्रत्ययो यस्त्वया कृतः ; Ñ B_3 $G_{1.3}$ M_5 प्रत्युक्तश्च त्वया स यत्(G_1 स च; G_3 स ह; M_5 स्वयं) ; $V_{1.2}$ D_{0-4} प्रत्युक्तोयं(D_2 स प्रत्युक्तो) त्वयासकृत् ; $B_{1.2.4}$ प्रत्युक्तश्च त्वयापि सः(B_1 च). —After 4, Ñ $V_{1.2}$ B_3 D_2 ins.; while V_3 ins. before 5 :

499* प्रत्युक्तेन च रौद्रेण यत्कृतं चलितात्मना ।

[$V_{1.3}$ [अ]पि (for च).]

5 B_3 om. 5^{ab}. Before 5, V_3 ins. 499*. —^{ab}) $V_{1.3}$ D_3 T_2 सखि; D_5 स्वस्ति (sic) (for सखी-). $D_{2.7.9-11}$ ते (for तद्). M_5 च मया तच्च (for तद्भीरु मया). V_2 सार्धं (for सर्वं). Ś $D_{4.8.12}$ transp. भीरु and सर्वं. V $B_{1.2.4}$ D_{1-3} स्वयं; D_7 परि- (for प्रति-). —D_7 om. 5^{cd}. —^{c}) Ś $D_{5.8.11-13}$ G_1 लीलया; B_1 निलीय; B_4 D_3 नीलया (meta.); T_2 दीनया; Cr.m.g.t as in text (for लीनया).

G. 6. 9.8
B. 6. 33.7
L. 6. 9.7

स संभ्रान्तश्च निष्क्रान्तो यत्कृते राक्षसाधिपः ।
तच्च मे विदितं सर्वमभिनिष्क्रम्य मैथिलि ॥ ६
न शक्यं सौप्तिकं कर्तुं रामस्य विदितात्मनः ।
वधश्च पुरुषव्याघ्रे तस्मिन्नैवोपपद्यते ॥ ७
न चैव वानरा हन्तुं शक्याः पादपयोधिनः ।
सुरा देवर्षभेणेव रामेण हि सुरक्षिताः ॥ ८
दीर्घवृत्तभुजः श्रीमान्महोरस्कः प्रतापवान् ।
धन्वी संहननोपेतो धर्मात्मा भुवि विश्रुतः ॥ ९
विक्रान्तो रक्षिता नित्यमात्मनश्च परस्य च ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली नयशास्त्रवित् ॥ १०
हन्ता परबलौघानामचिन्त्यबलपौरुषः ।
न हतो राघवः श्रीमान्सीते शत्रुनिबर्हणः ॥ ११
अयुक्तबुद्धिकृत्येन सर्वभूतविरोधिना ।
इयं प्रयुक्ता रौद्रेण माया मायाविदा त्वयि ॥ १२

B4 D5 M1.3 Cg गगने; Cr.m.t as in text (for गहने). B2 भीरु. D9 विलीनया मया शून्यं(°न्ये?). ❀ Cg : गगने कुत्रचित्तरुरन्ध्रे। गहन इति पाठे आवृत इत्यर्थः. ❀ —For 5^{abcd}, Ñ subst.; B3 subst. l. 2 only for 5^{cd} :

500* मया सर्वं समागम्य श्रुतं रौद्रस्य जल्पतः।
भयमुत्सृज्य तद्भीरु गहने संविलीनया।

[(l. 2) Ñ2 उत्सृज्यतां (for उत्सृज्य तद्). Ñ1 संनिलीलया (for संविलीनया). Ñ2 न भयं विद्यते त्वयि (for the post. half).]

—Then Ñ B3 cont.; while V B1.2.4 D2 ins. after 5^{cd} :

501* त्वां तु दृष्ट्वा विशालाक्षीं दुःखसागरसंप्लुताम्।
न हि मे जीवितेनार्थो न धनेन च बन्धुभिः।

[(l. 1) B2.4 D2 विशालाक्षि. D2 -संप्लुते (for -संप्लुताम्). B4 शोकसागरसंप्लुवां(sic) (for the post. half).—(l. 2) B3(m. also) वंधनेन; B4 न धनैर्न (for न धनेन). Ñ1 V1.2.3(also as above) B2 D2 न (for च).]

—^{f}) V3 नास्ति (for न हि). D10.11 रावणाद्भयं (for जीवितं प्रियम्).

6 ^{a}) G2 वि- (for च). Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 संभ्रां(B1 °क्रां[sic])तश्चोप- (Ñ B1-3 °श्चैव; D2.3 °श्चापि); G1.3 सांप्रतं चापि(G1 च वि-). V1 -निष्क्रम्य (for निष्क्रान्तो).—^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D2 यदि ते; Ś2 Ñ1 V3 B4 D0.4.8.12.13 यदितो; D3 विदितो(sic) (for यत्कृते). Ś V D0-4.7-13 G1.3 राक्षसेश्वरः; M5 राक्षसोत्तमः.—^{c}) V3 D10.11 तत्र; D9 गत्वा (for तच्च). B2 तेविदितं.—^{d}) Ś V D0-4.8.9.12.13 उप(D9 इति)निष्क्रम्य; Ñ1 B2.3 आख्यास्यामि च (for अभिनिष्क्रम्य). Ñ2 B1.4 माया चै(B1 त्वे)व दुरात्मनः.

7 ^{a}) T3 सौष्ठिकं (sic) (for सौप्तिकं). D6 T2.3 M3 कर्म (for कर्तुं). Ś D8.12 न शक्ताः स्मोप्रियं कर्तुं.—Ñ1 om. 7^{c}–8.—^{d}) D5 तस्यै(sic); T1 तस्य(sic) (for तस्मिन्). G1 वै न (for नैव).

8 Ñ1 om. 8 (cf. v.l. 7). B2 om. 8^{ab}.—^{a}) D5.7.9 T Cm.g त्वेव; D6.10.11 Ct त्वेवं; G1.3 M5 च ते; G2 हि ते; M3 त्वेन(sic); Ck as in text (for चैव).—^{b}) T3 अशक्याः पापयोधिनः(sic).—For 5^{ab}, Ś Ñ2 V B1.3.4 D0-4.8.12.13 subst. :

502* ते च शूरा हरिव्याघ्रा वानराः पादपायुधाः।

[B4 ये (for ते). Ś D8.12 सदा च; V1 [ऽ]पि शूरा. Ñ2 V2 B1.3 न वध्यंते; B4 महाकाया (for हरिव्याघ्रा). D13 वानराः सुमहाघोरा (for the prior half). Ś D0.4.8.12.13 विक्रांताः (for वानराः). Ś D8.12 पादपा यथा; V2.3 पर्वतायुधाः.]
—^{c}) Ś V2.3 B2.4 D3.4.8.12 पुरा (for सुरा). D9 G3 [ए]व (for [इ]व). Ś Ñ2 V B1-3 D0-4.8.12.13 देवेश्वरेणे- (Ś2 D0.1.3.8.12 °णै)व; B4 देवासुरेणैव; D6 सुरर्षभेणैव.—^{d}) D7 M1.2 राघवेण (for रामेण हि). Ś Ñ2 V B D0.1.3.4.8.12.13 परि(D0 प्रति)पालिताः; D2 प्रतिलिप्सिताः; D6 [ए]व हि रक्षिताः (for हि सुरक्षिताः).

9 ^{a}) D1-3 पीन- (for दीर्घ-).—^{b}) B1 महावक्षाः.—^{cd}) D5.10.11 G1 संनहन- (for संहनन-). Ś Ñ1 V B1.3.4 D0-4.8.12.13 धन्वी(B4 धनु-) संह(Ś1 °हृ)तवृत्तो- (D1 °व्यक्तो)रुर्; Ñ2 धन्वी सूपनिवृत्तोरुर् (for °). Ś Ñ V B1.3.4 D1-4.8.12.13 भर्ता ते; D0 ते भर्ता (for धर्मात्मा). D6 T2.3 इति (for भुवि). G1 स श्रुतः. B2 धन्वी च संहतवृत्तो भर्ता ते सुविशारदः.

10 ^{a}) Ś1 D8.13 अक्षयो; S2 V1 D12 अक्षयो; V3 D0-4 अक्षतो; B4 निष्क्रांतो (sic) (for विक्रान्तो).—^{b}) Ś Ñ2 V B2.3(*sup. lin.* also).4 D0.2-4.8.12 च(V3 सु-) बलस्य (for च परस्य). G2 हि (for second च). G1 आश्रितस्य बलस्य सः.—^{d}) D5-7.9-11 M1.2.5 कुलीनो; T3 कुशलो (for कुशली). Ś V1.3 D0-4.8.12.13 G1 शा(D1 चा)स्त्रतत्त्ववित्; Ñ V2 B1.3 देवि राघवः; B2.4 देवि तत्त्वतः.

11 ^{a}) V D3 भेत्ता; D12 हर्ता (for हन्ता). D2 भेत्ता च परसैन्यानां.—^{b}) Ś V D0-4.8.12.13 पौरुषे(V D0-4 पुरुषो) धन्यलक्ष(Ś V1 D0-2 °क्ष्म)णः.—V3 om. 11^{cd}.—^{cd}) Ś Ñ V1.2 B D0-4.8.12.13 M1.2 transp. श्रीमान् and सीते. D11 शक्र- (for शत्रु-). D13 -विगर्हणः.

12 ^{a}) B2 -हीनेन (for -कृत्येन). Ś V B1.4 D0-4.8.12.13 प्र(Ś1 B1 D3 अ)युक्ता बुद्धिहीनेन; Ñ B3 धर्मबुद्धि-

शोकस्ते विगतः सर्वः कल्याणं त्वामुपस्थितम् ।
ध्रुवं त्वां भजते लक्ष्मीः प्रियं प्रीतिकरं शृणु ॥ १३
उत्तीर्य सागरं रामः सह वानरसेनया ।
संनिविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणम् ॥ १४
दृष्टो मे परिपूर्णार्थः काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः ।
सहितैः सागरान्तस्थैर्बलैस्तिष्ठति रक्षितः ॥ १५
अनेन प्रेपिता ये च राक्षसा लघुविक्रमाः ।
राघवस्तीर्ण इत्येवं प्रवृत्तिस्तैरिहाहृता ॥ १६
स तां श्रुत्वा विशालाक्षि प्रवृत्तिं राक्षसाधिपः ।
एप मन्त्रयते सर्वैः सचिवैः सह रावणः ॥ १७
इति ब्रुवाणा सरमा राक्षसी सीतया सह ।
सर्वोद्योगेन सैन्यानां शब्दं शुश्राव भैरवम् ॥ १८
दण्डनिर्घातवादिन्याः श्रुत्वा भेर्या महास्वनम् ।
उवाच सरमा सीतामिदं मधुरभाषिणी ॥ १९

G. 6. 9. 22
B. 6. 33. 20
L. 6. 9. 20

विहीनेन; G_1 रक्षसा बुद्धिपूर्वं हि. —^{b}) M_5 -लोक- (for -भूत-). —^{cd}) B (ed.) इव(sic) (for इयं). G_2 सा युक्ता (for प्रयुक्ता). $\tilde{N}_2$ B_3 $D_{5.7.9-11}$ T M_5 मायाविना (for मायाविदा). $\tilde{N}_1$ मायया मायिना त्वयि (for ^{d}). Ś V $B_{1.2.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ इयं तेन नृशंसेन माया मायाविना कृता(B_2 त्वयि).—After 12, $G_{1.2}$ ins.:

503* रावणेन शठेन त्वां वशमानेतुमिच्छता ।

13 ^{a}) B_1 निहतः (for विगतः). Ñ $B_{3.4}$ सीते; $D_{5.6.11}$ M_1 सर्व- (for सर्वः). Ś V $D_{0-2.8.12.13}$ विह($Ś_2$ V $D_{0.1.8.13}$ °हि)तः सद्यः; B_2 D_4 निहतः सद्यः (B_2 सर्व-); D_3 निहतोद्यैव (for विगतः सर्वः). —^{b}) Ñ B_3 ते भविष्यति; $B_{1.2.4}$ D_2 समुपस्थितं. —^{c}) T_1 moth-eaten for वं त्वां. Ś V_3 $D_{0-3.8.12.13}$ ते (for त्वां). D_4 ध्रुवं तेन भवेल्लक्ष्मीः. —^{d}) G_3 प्रियां. $D_{7.9-11}$ ते भवति (for प्रीतिकरं).

14 ^{a}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ संतीर्णः; $D_{0.4}$ उत्तीर्णः.

15 ^{a}) Ś $\tilde{N}_2$ V B_3 $D_{0-2.4.8.12.13}$ संहृष्टः; $\tilde{N}_1$ D_3 सं(D_3 स)दृष्टः; $B_{1.2.4}$ आगतः; $T_{2.3}$ श्रुतो मे; $G_{2.3}$ दृष्टस्तु; Ck.t as in text (for दृष्टो मे). B_2 -पूर्णात्मा. —^{b}) Ś $V_{1.2}$ $D_{0-4.8.12.13}$ स(V_1 $D_{2.3}$ सु-) महाबलः (for सहलक्ष्मणः). —^{c}) D_6 स तीक्ष्णः (for सहितैः). —^{d}) $G_{2.3}$ M_5 राघवः; Ck.t as in text (for रक्षितः).—For 15^{cd}, Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ subst.:

504* निविष्टः सागरान्तेषु राक्षसैरुपलक्षितः ।

[V_3 $D_{0.3.4}$ नि($D_{0.4}$ वि)हितैः; D_1 विदितः; D_2 प्रहृतैः (sic) (for निविष्टः). B_3 सागरांते तु (for सागरान्तेषु). Ś $D_{8.12.13}$ L (ed.) स(D_{13} प्र)हितैः(L [ed.] °तः) सागरोपांते; V_1 दक्षिणे सागरस्यांते (for the prior half). D_3 रक्षसाम् (for राक्षसैर्). $\tilde{N}_1$ D_3 उपरक्षिभिः.]

16 ^{ab}) $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1.2.4}$ D_2 तैस्ततः(V_2 illeg.) प्रेषि($\tilde{N}_1$ °रि)ता गुल्मे(B_4 °ल्माद्; D_2 °ल्मै); $\tilde{N}_2$ ततो दृष्ट्वैव संभ्रांता; B_3 प्रेषिता मध्यमे गुल्मे; D_3 ततस्तु प्रहिता गुल्मे (for ^{a}). $B_{1.2.4}$ शीघ्रगामिनः; D_3 शीघ्रविक्रमाः (for लघुविक्रमाः). $G_{2.3}$ वैदेहि राक्षसेंद्रेण प्रेषितास्तस्य ये चराः. —^{c}) $D_{5.9}$ T_1 $G_{2.3}$ M_3 [ए]व (for [ए]वं). —^{d}) D_{11} प्रवृत्तैस् (for प्रवृत्तिस्). G_1 इहार्पिता; $G_{2.3}$ M_5 उद्गा(M_5 °पा)हृता.—For 16^{cd}, Ñ V_3 $B_{2.3}$ D_2 subst.:

505* निविष्टं राघवं दृष्ट्वा रावणाय न्यवेदयन् ।

[V_2 विनिष्टं(meta.). D_2 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा).]

—For 16, Ś $V_{1.3}$ $D_{0.1.4.8.12.13}$ subst.; while $B_{1.4}$ D_3 subst. l. 2 only for 16^{cd}; whereas V_2 cont. l. 2 only after 505*:

506* तैस्ततः प्रेक्षिता गुल्मैर्हरयस्ते प्रदक्षिणाः ।
प्रवृत्तिस्तैरुपानीता सोऽभिहारपुरःसरः ।

[(l. 1) Ś V_1 D_8 तथा; $D_{0.4}$ तदा; D_1 तत्र (for ततः). $Ś_2$ $V_{1.3}$ $D_{0.1.4}$ प्रेषिता (for प्रेक्षिता). V_3 गुल्मे; D_8 गुह्यैर्. $V_{1.3}$ ये च दूताः; $D_{0.4}$ हयदूताः(sic); D_1 भयपूर्णाः (for हरयस्ते). Ś $D_{8.12}$ प्रदक्षिणैः.—(l. 2) $B_{1.4}$ इहाख्याता (for उपानीता).—D_{13} om. from the post. half up to 17^{a}. V $D_{0.1.3.4}$ श्वो(V सो)भिसारः(D_0 °रं) पुरस्य च(D_0 नः); $B_{1.4}$ श्वो विहारः पुरस्य नः (for the post. half).]

17 D_{13} om. 17^{a} (cf. v.l. 506*). —^{a}) M_5 एतां (for स तां). Ś $D_{2.8.12}$ एतत्तु($Ś_2$ D_2 °तां तु) श्रुत्वा सुश्रोणि; Ñ V B_3 $D_{0.1.3.4}$ G_3 एतां($\tilde{N}_2$ V_1 B_3 °वं; D_0 °षां) श्रुत्वा पृथु(D_4 तु सु)श्रोणि; $B_{1.2.4}$ श्रुत्वैतां विपुलश्रोणि. —^{b}) D_0 G_3 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). —^{c}) Ñ $B_{2.3}$ मंत्रयामास संभ्रांतः($B_{2.3}$ °तैः). —^{d}) Ñ B सह राक्षसैः; D_3 परिवारितः; D_4 सह राघवः(sic).

18 ^{b}) Ś V_1 B_4 $D_{0-4.8.12.13}$ मैथिलीं नष्ट(B_4 लब्ध)-चेतनां; Ñ B_{1-3} सीतया सह राक्षसी; $V_{2.3}$ मैथिलीं तुष्टचेतसं. —^{c}) $B_{1.2.4}$ G समुद्योगाय(B_1 °गेन; G_1 °गित-). Ś V $B_{2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ योधानां; $D_{0.4}$ शूराणां (for सैन्यानां). —^{d}) Ś V $B_{2.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ दारुणं (for भैरवम्).

19 Ś $D_{8.12}$ om. 19^{ab}. —^{a}) $G_{2.3}$ M_5 -[अ]भिघात- (for -निर्घात-). $M_{1.2}$ -नादिन्याः.—For 19^{ab}, Ñ B subst.:

507* दण्डेनाभिहतायाश्च भेर्या विज्ञाय निस्वनम् ।

[$B_{2.4}$ ताड्यमानाया (for [अ]भिहतायाश्च). B_4 निःस्वनं.]; while V $D_{0-4.13}$ subst.:

508* ताडितायास्तथा भेर्याः श्रुत्वा प्रतिभयं स्वनम् ।

G. 6. 9. 22
B. 6. 33. 21
L. 6. 9. 21

संनाहजननी ह्येषा भैरवा भीरु भेरिका ।
भेरीनादं च गम्भीरं शृणु तोयदनिस्वनम् ॥ २०
कल्प्यन्ते मत्तमातंगा युज्यन्ते रथवाजिनः ।
तत्र तत्र च संनद्धाः संपतन्ति पदातयः ॥ २१
आपूर्यन्ते राजमार्गाः सैन्यैरद्भुतदर्शनैः ।
वेगवद्भिर्नदद्भिश्च तोयौघैरिव सागरः ॥ २२
शस्त्राणां च प्रसन्नानां चर्मणां वर्मणां तथा ।
रथवाजिगजानां च भूषितानां च रक्षसाम् ॥ २३
प्रभां विसृजतां पश्य नानावर्णां समुत्थिताम् ।
वनं निर्दहतो घर्मे यथा रूपं विभावसोः ॥ २४
घण्टानां शृणु निर्घोषं रथानां शृणु निस्वनम् ।
हयानां हेषमाणानां शृणु तूर्यध्वनिं यथा ॥ २५
उद्यतायुधहस्तानां राक्षसेन्द्रानुयायिनाम् ।
संभ्रमो रक्षसामेष तुमुलो लोमहर्षणः ॥ २६

[D0.3 तदा (for तथा). D3 घोरं विज्ञायते रवं (for the post. half).]

—D5 om.(hapl.) 19^{c} – 20. —^{c}) D0 (by transp.) सीतां सरमा (with hiatus). —^{d}) Ś V1.2 D0.1.3.4.12.13 मधुरवादिनी; B3 वाक्यं प्रहर्षवत् ; B4 वाक्यं प्रियंवदा; D2 मधुरया गिरा.

20 D5 om. 20 (cf. v.l. 19). D0 om. (hapl.; see var.) 20^{ab}. D12 reads erroneously 20^{ab} twice. —^{a}) Ñ2 V1 B2 संत्रास-; V3 D2 संमोह-; D6 संनाद-. D3.4 -सज्जतां (for -जननी). Ñ B1.3 तेषां; M1.2 सैषा. —^{b}) B1 नादिनी; B2 -भेदिनी; B3 वेदिनी (for भेरिका). Ñ2 भीमदर्शना; D1–4 भीमना(D4 °वा)दिनी (for भीरु भेरिका). Ś V D8.12(both times).13 भेरी वै भीम(V भैरव)नादिनी; Ñ1 B4 भैरवी भीरुभेदिनी; G2 भैरवं भीरु वादिनी. —V2 illeg. for 20^{c}. —^{c}) Ś D8.12 एषा (for भेरी-). Ś Ñ B D2.8.12 नदति; D6 T3 M1.2 -नादं तु; G2 -निनद- (for -नादं च). B4 D2 गंभीरा. V1.3 D0.1.3.4.13 एतां नदंतीं गंभीरं(D0.13 °रां). —^{d}) Ś V2 D4.6–9.13 -निःस्वनं; Ñ B1–3 -निस्वना; V1.3 D0.1.3 -नि(D0.1 निः)स्वनां; D2 -संनिभा (for -निस्वनम्). B4 श्रूयतेंबुदनिःस्वना.

21 ^{a}) Ś1 कल्यंते; Ś2 B2 D8.12 काल्यंते; B1.3 कंप्यंते; D0–3.6.11 G1 कल्पंते. —After 21^{ab}, D5–7.9–11 S ins. :

509* हृष्यन्ते तुरगारूढाः प्रासहस्ताः सहस्रशः ।

[D10.11 दृश्यंते. G2 पाश- (for प्रास-).]

—^{c}) B1 सह (for first तत्र). D3 T2 संरब्धाः (for संनद्धाः). —^{d}) V3 D3 पतंति च (for संपतन्ति). D6.7.9–11 T2.3 सहस्रशः.

22 For 22^{ab}, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst. :

510* अनीकैः पूर्यते सर्वो राजमार्गः समन्ततः ।

[D0 अनेकैः (for अनीकैः). Ś D8.12 सर्वै (for सर्वो). Ñ B3 ततस्ततः (for समन्ततः).]

—^{c}) G1.2 खड्गवद्भिर् . Ś Ñ1 V B D0–4.8.12.13 महावे (Ś2 °भा)गैर् ; Ñ2 महामेघैर् ; D6 (marg.) ननद्भिश्च; D9 च धावद्भिस् (for नदद्भिश्च). —^{d}) Ñ1 महोर्मिर् ; Ñ2 V B D0.1.3.4 महौघैर् ; D2 जलौघैर् (for तोयौघैर्). G1 सागराः. Ś D8.12.13 मेघैरिव महार्णवः(D13 च सागरः).

23 ^{a}) B2.4 T2 अस्त्राणां. D1–3 प्रपन्नानां (for प्रसन्नानां). —V2 illeg. for 23^{b}. —^{b}) B1.2.4 ध्वजानां (for चर्मणां). D5 om. (hapl.) वर्मणां. Ś D0–2.4.7.8.12 transp. चर्मणां and वर्मणां. —G (ed.) om. 23^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V B2–4 D0–4.8.12.13 रथानां भूषिता(Ñ B2–4 D0.2 °षणा)नां च. —^{d}) D6 T3 G1 भूषणानां; D7 हृषितानां. D3 वाजिनां (for रक्षसाम्). B1 D9–11 राक्षसेंद्रानुयायिनां (D11 °नः) ; B4 शृणु शंखरवं तथा. —After 23, D7.9–11 ins. :

511* संभ्रमो रक्षसामेष हर्षितानां तरस्विनाम् ।

24 ^{a}) D0 आभां. Ñ1 D2 प्रविसृ(D2 °स्तृ)तां; Ñ2 B1.3 परिसृतां; V3 D8.11 T3 विसृज्य तां; B2 D3 G2 वि(B2 हि) प्रसृतां; B4 हि सृजतां; Cm.g.k.t as in text (for विसृजतां). ❀ Cg : यद्वा विसृज तामिति च्छेदः। तां प्रसिद्धां प्रभां पश्य। विसृज, शोकमिति शेषः. ❀ —^{b}) Ś Ñ V B D0–5.7.8.10–13 M1.2 -वर्ण- (for -वर्णां). L (ed.) -समुच्छ्रितां. —B(ed.) reads 24^{c} – 26^{b} within brackets. —^{c}) Ñ V2 B वनानि (for वनं निर्-). —^{d}) B4 यथा साक्षाद् ; D7 G M2.5 प्रभामिव (for यथा रूपं).

25 B (ed.) reads 25 within brackets (cf. v.l. 24). —^{a}) D5 T1 गजानां; Cg.t as in text (for घण्टानां). Ś D8.12.13 चंड- ; D0.4 गज- (for शृणु). —^{b}) D6.7.9–11 T2.3 नेमि- ; Ct as in text (for शृणु). Ś Ñ2 B1.3 D0.1.4.6–9.12.13 निःस्वनं. B2 निस्वनं शृणु (by transp.); B4 निःस्वनं शृणु. —V2 illeg. for 25^{cd}. —^{cd}) Ñ B1.3 G हेषितं चैव; T2 घोषमाणानां (for हेषमाणानां). Ś Ñ V1.3 B1.3 D0–4.8.12.13 G M5 -स्वनं त(M5 य)था; D7.9–11 T2 -ध्वनिं तथा (for -ध्वनिं यथा). B2.4 हयहेषितनादं (B2 °दानं [meta.]) च योधानां शृणु गर्जितं(B2 गर्जितं शृणु). ❀ Cg : हेषम् आणानामिति च्छेदः। आङ्पूर्वात् "अण् शब्दे" इत्यस्माद्धातोः पचाद्यच्। आणानां शब्दायमानानाम्। हेषं शब्दम्। स्त्रीलिङ्गभाव आर्षः. ❀

26 B(ed.) reads 26^{ab} within brackets (cf. v.l. 24). —^{a}) B4 उद्यतास्वर- (sic). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 -शस्त्राणां (for -हस्तानां). —^{b}) Ś D8.12 राममेव; D13 रामसेना- (for राक्षसेन्द्र-). G M5 -[अ]नुवर्तिनां. —^{c}) B3 T3 एव (for एष). Ś V D0–4.8.12.13 रक्षसां संभ्रमो ह्येष.

श्रीस्त्वां भजति शोकघ्नी रक्षसां भयमागतम् ।
रामात्कमलपत्राक्षि दैत्यानामिव वासवात् ॥ २७
अवजित्य जितक्रोधस्तमचिन्त्यपराक्रमः ।
रावणं समरे हत्वा भर्ता त्वाधिगमिष्यति ॥ २८
विक्रमिष्यति रक्षःसु भर्ता ते सहलक्ष्मणः ।
यथा शत्रुषु शत्रुघ्नो विष्णुना सह वासवः ॥ २९
आगतस्य हि रामस्य क्षिप्रमङ्कगतां सतीम् ।
अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थां त्वां शत्रौ विनिपातिते ॥ ३०
अश्रूण्यानन्दजानि त्वं वर्तयिष्यसि शोभने ।
समागम्य परिष्वक्ता तस्योरसि महोरसः ॥ ३१
अचिरान्मोक्ष्यते सीते देवि ते जघनं गताम् ।
धृतामेतां बहून्मासान्वेणीं रामो महाबलः ॥ ३२

G. 6. 9. 34
B. 6. 33. 31
L. 6. 9. 33

—^{d}) Ś D5.6.8.12 T G M1–3 रोमहर्षणः (for लोम°). B3 तुंबानां लोमहर्षणं; D7.9–11 Ct तुमुलं लोमहर्षणं. ❀ Ck: अत्र मध्ये क्वचित् श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तम्। प्रक्षिप्तलक्षणं क्वचित् असत्त्वे सति क्वचित् सत्त्वम्।; Ct: 'वनं निर्दहतो घर्मे यथा रूपं विभावसोः। घण्टानां शृणु निर्घोषं रथानां नेमिनिःस्वनम्। हयानां हेषमाणानां शृणु तूर्यध्वनिं तथा। उद्यतायुधहस्तानां राक्षसेन्द्रानुयायिनाम्।' इति श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति कतकः. ❀

27 —^{a}) Ś Ñ V B D0.2.3.12.13 भजतु; D4 पश्यतु; G3 M1 भजत; Cg.k.t as in text (for भजति). D3 श्रीस्त्वां संभजतां शोको. —^{b}) Ñ1 B1–3 एष संभ्रमः; V D1–3 G1.3 M5 आगतं भयं (by transp.); Ct as in text (for भयमागतम्). B4 कल्याणं समुपस्थितं. —^{c}) B1 D5–7.10.11 T G1 M रामः; B4 रामं. B1.4 D6.10.11 M3 -पत्राक्षो (B4 °क्षं) (for -पत्राक्षि). —^{d}) Ñ B1–3 वज्रिणः; D5–7.9–11 T G1 M3.5 Cm.g.t as in text वासवः (for वासवात्). B4 न चेद्द्रक्ष्यसि विप्रियं; M1.2 दैत्यानिव शतक्रतुः. ❀ Cg: दैत्यानामिति द्वितीयार्थे षष्ठी वा. ❀

28 G1 om. (hapl.) 28–29. D7 om. 28^{ab}. —^{a}) Ś Ñ1 V B1.3 D0–4.8.12.13 अव(V3 °थ)जेतुं; T3 G2 अपजित्य; M3 विनिर्जित्य. —^{b}) Ś Ñ1 D8.12 तान्; Ñ2 V1 B1.2.4 D0–4.6.13 T2.3 M3 त्वाम्; Ck as in text (for तम्). D3 -पराक्रमं. —^{c}) D2 हंतुं (for हत्वा). D3 G2.3 सगणं हत्वा (D3 संख्ये); Cm.g.k.t as in text (for समरे हत्वा). Ś V1.3 D0.1.4.8.12.13 अचिराद्विद्धि पूर्वेण; B4 अचिराद्रावणं हत्वा. —^{d}) Ś V1.3 D0–2.4.8.12.13 लंकामधि-; Ñ V2 B भर्ता तेधि-; G3 राघवोधि-; M1.5 त्वां भर्ताधि-; Cm.g.k.t as in text (for भर्ता त्वाधि-). D3 राघवोपि हनिष्यति.

29 G1 om. 29 (cf. v.l. 28). G2 transp. 29–30 and 31–32. —^{ab}) V2.3 भर्ता ते; D1 चात्यर्थं (for रक्षःसु). —V2 illeg. for 29^{b}. V3 रावणं (for भर्ता ते). G2.3 ते भर्ता रक्षःसु (by transp.). —^{c}) V [अ]सुरेषु; D0 शत्रून्स (for शत्रुषु). Ś Ñ V B1–3 D0–4.8.12.13 वि(D1 सं)क्रांतो (for शत्रुघ्नो). B4 यथा देवि महाबाहुर्. —After 29, Ś Ñ2 B4 D2(marg.).8.12.13 ins.:

512* सुग्रीवसहितः श्रीमान्वानरैश्च महाबलैः ।

[Ñ2 महाबलः (for °बलैः).]

30 G2 transp. 29–30 and 31–32. —^{a}) Ñ V2.3 B D1–4 [इ]ह; V1 [इ]व; D6 T2.3 तु; D13 ह; G1.3 M5 [ए]व (for हि). D0 आगमिष्ये ह (for आगतस्य हि). —^{b}) Ś Ñ V B2.3 D9 अंकागतां. Ś V D0–4.8.12 सखि (for सतीम्). —^{c}) T2 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि). D0.7–9.11 M3 सिद्धार्थां; G1.3 शत्रौ त्वां (for सिद्धार्थां). —^{d}) B4 शत्रौ देवि; D1 त्वां शत्रुवि-; D9 M5 स्वशत्रौ वि-; G1.3 सिद्धार्थां वि- (for त्वां शत्रौ वि-).

31 G2 transp. 29–30 and 31–32. —^{a}) B1 D7.10.11 G2 M1.2 Cr.t अस्राणि; Cg as in text (for अश्रूणि). Ñ2 V D3.13 G1.3 M5 [आ]नंदजातानि (D3 °नि त्वं [hypm.]). —^{b}) D0 वर्तिष्यसि सु-. D7.9–11 जानकि (for शोभने). —D6 reads 31^{cd} in marg. —^{c}) B4 समाश्लिष्टा. D0 परिशुक्तां (sic); D5 T1 M3 परिष्वज्य (for परिष्वक्ता). —^{d}) B2 G2 तस्योपरि. V B1.4 D0–3 M1.2 महात्मनः; G (ed.) महौजसः (for महोरसः). ❀ Cg: महोरस इत्यत्र समासान्तविधेरनित्यत्वात् कबभावः. ❀ —For 31^{cd}, Ś D4.8.12.13 subst.; while D0.2 ins. after 31:

513* समागम्याचिरेण त्वां नन्दयिष्यति राघवः ।
अवर्षादिव शुष्यन्तीं महामेघो वसुंधराम् ।

[(l. 1) D4 त्वा (for त्वां). —(l. 2) D0.4 मही मेघो; D2 महाघोषो (for महामेघो).]

32 G2 transp. 29–30 and 31–32. —^{a}) Ñ B2–4 D0.2.4 नचिरान्. Ś Ñ2 B1–3 D0–4.8.12 T3 मोक्ष्यसे (D2 °ति); B4 द्रक्ष्यते; Cr.m.g as in text (for मोक्ष्यते). ❀ Cr: मोक्ष्यते। आत्मनेपदमार्षम्। मोचयिष्यतीत्यर्थः।; so also Cm.g. ❀ D2 स ते. —^{b}) Ñ B2–4 D1.4.13 विपुलं; V1.3 D0.2.3 विपुलां (for देवि ते). D0.3.5 T1 M1.2 Ck जघनागतां; Cm.g.t as in text (for जघनं गताम्). Ś D8.12 विपुलं बंधनं गता; V2 विपुलां जघनस्थितां. —^{cd}) D1 वृत्ताम्; D2 कृताम्. Ñ2 D6 T3 G3 M1–3 एतान्; V B1.4 D0–4.7.9–11 एकां (for एतां). B4 सुहृन् (sic) (for बहून्). D1.3 रम्यां (for रामो). Ñ V B1–3 D0–4 शुभानने; B4 शुभावहां (for महाबलः). Ś D8.12.13 वृत्तामेकां वहंत्यद्य वेणीं तेन शुभानने. —After 32, B4 G (ed.) ins.:

514* मोचयिष्यति ते भर्ता रामः शत्रुभयावहः ।

[G (ed.) मोक्षयिष्यति.]

G. 6. 9. 35
B. 6. 33. 32
L. 6. 9. 34

तस्य दृष्ट्वा मुखं देवि पूर्णचन्द्रमिवोदितम् ।
मोक्ष्यसे शोकजं वारि निर्मोकमिव पन्नगी ॥ ३३
रावणं समरे हत्वा नचिरादेव मैथिलि ।
त्वया समग्रं प्रियया सुखार्हो लप्स्यते सुखम् ॥ ३४
समागता त्वं रामेण मोदिष्यसि महात्मना ।
सुवर्षेण समायुक्ता यथा सस्येन मेदिनी ॥ ३५
गिरिवरमभितोऽनुवर्तमानो
हय इव मण्डलमाशु यः करोति ।
तमिह शरणमभ्युपेहि देवि
दिवसकरं प्रभवो ह्ययं प्रजानाम् ॥ ३६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्विंशतितमः सर्गः ॥ २४ ॥

---

33 D_6 reads 33^{c} – 34 in marg. —^{c}) Ñ$_1$ B_{2-4} D_9 दुःखं (for वारि). Ś V B_1 $D_{0.2-4.8.12.13}$ सहसा शोकं (D_{12} वारि); D_1 सुमहाशोकं. —^{d}) D_2 पन्नगः. —After 33, Ñ B_1 ins.; V ins. after 34; while B_2 subst. l. 2 only for 35^{cd}:

515* समागता त्वं नचिराद्राघवेण भविष्यसि ।
सम्यक्संजातसस्येव प्रावृट्काले वसुंधरा ।

[(l. 1) V अचिराद्. —(l. 2) V_3 असम्यग्- (for सम्यक्सं-). $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ -शस्येव. $V_{1.3}$ प्राप्य वृष्टिं; V_2 illeg. (for प्रावृट्काले).]

34 D_6 reads 34 in marg. (cf. v.l. 33). G_2 om. 34^{ab}. —^{a}) $B_{2.4}$ सगणं (for समरे). —^{b}) Ś Ñ$_2$ $D_{1.3.5.13}$ T_1 देवि; G_3 इव (for एव). —^{c}) Ñ$_1$ $B_{1.3}$ $D_{6.9-11}$ T_3 $G_{2.3}$ M_{1-3} Cm.g.k.t समग्रः; V समेतः; B_4 समं हि (for समग्रं). $D_{0.4}$ समग्रेंद्रियया. —^{d}) Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ राघवो; D_6 सुखार्हैः; G_1 सख्यार्यो; G_2 प्रियार्हैः (for सुखार्हो). T_2 लभ्यते; G_2 प्राप्स्यते (for लप्स्यते). —After 34, V ins. 515*.

35 ^{a}) $D_{7.9-11}$ सभाजिता. Ñ B_3 तु; G_3 [अ]सि; Cg as in text (for त्वं). M_3 वीर्येण (for रामेण). —^{b}) Ñ B_3 M_5 नंदिष्यसि; $B_{1.4}$ शोभिष्यसि; B_2 भविष्यसि (for मोदिष्यसि). Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ शोभि(V भवि; D_4 शोभयि [hypm.])ष्यसि वरानने. —^{cd}) M_3 सुवर्णेन (sic) (for सुवर्षेण). V $D_{1.3.13}$ अवर्षंतसेव(D_3 °शुष्केव) मही पुनर्वर्षेण मैथिलि. —For 35^{cd}, Ś Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{0.2.4.8.12}$ subst.:

516* अवर्षशुष्केव पुरा नवसस्या वसुंधरा ।

[Ñ$_1$ B_1 यथा वृष्टिगुणं प्राप्य; Ñ$_2$ B_3 यथा वृष्टिस्तलं प्राप्य; B_4 सुवर्षपुष्टैव पुरा (for the prior half). $B_{1.3}$ -शस्या. $D_{0.2.4}$ नवसस्येन(D_2 °शस्येव) मेदिनी (for the post. half).]; whereas B_2 subst. l. 2 of 515*.

36 V_3 om. 36^{ab}. —^{a}) B_2 अचितो (sic); D_0 अभिपतितो (for अभितो). Ś Ñ V_1 B_{1-3} $D_{8-10.12}$ M_5 Ct वि-; V_2 D_{11} om.; $D_{1.3}$ G_1 हि; $D_{2.4.7.13}$ $M_{1.2}$ [ऽ]भि-; Cg as in text (for ऽनु-). B_4 विलंबमानो. —^{b}) B_4 D_2 हयम् (sic) (for हय). T_2 कुंडलम् (for मण्डलम्). D_4 om. यः. D_5 करोतु (sic). —^{cd}) Ś$_2$ $D_{3.8.12}$ त्वमिह; V_3 तदिह (sic); D_0 तस्य हि. D_{12} चरणम् (for शरणम्). Ś$_1$ Ñ V B D T G_2 M Ck.t अभ्युपैहि. B_2 om. देवि दिवसकरं. Ś V B_1 $D_{0-4.8.12.13}$ $G_{2.3}$ M_5 सीते; Ñ $B_{3.4}$ शीघ्रं; D_6 $T_{2.3}$ G_1 M_3 Cg देवं; $M_{1.2}$ दैवं (for देवि). Ś Ñ$_1$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ प्रभवाप्य(D_1 °व्य; D_3 °त्य)यं; Ñ$_2$ प्रभवाप्यकरो (sic); $B_{2.3}$ $D_{0.4}$ प्रभयाव्य(D_0 °प्य; D_4 °त्य)यं; D_{13} प्रभवोप्ययं; G (ed.) त्वभयकरं (for प्रभवो ह्ययं). Ñ$_1$ त्रिलोक्यं; Ñ$_2$ $B_{2.3}$ त्रिलोके; V_2 D_4 M_5 जनानां (for प्रजानाम्). B_4 दिवसकरं श्वशुरो हि ते पुराननां (sic).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś$_1$ $D_{5.6.9}$ om.; Ñ $V_{2.3}$ B $D_{2.12.13}$ लंका°; $D_{0.4}$ सुंदर°. —After *Kāṇḍa name*, D_4 ins. लंकापर्वणि. —*Sarga name*: Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ सरमावाक्यं; D_0 सीताश्वासनं; D_4 सीतासमाश्वासनं D_9 सीताश्वासनं सरमावाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś$_1$ Ñ$_1$ B_2 $D_{0.2.4.12.13}$ om.; Ś$_2$ Ñ$_2$ V $B_{1.3.4}$ $D_{3.9}$ 9; D_1 11; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 33; D_8 8; T_2 32. —After colophon, D_2 concludes with रामः; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

२५

अथ तां जातसंतापां तेन वाक्येन मोहिताम् ।
सरमा ह्लादयामास पृथिवीं द्यौरिवाम्भसा ॥ १
ततस्तस्या हितं सख्याश्चिकीर्षन्ती सखी वचः ।
उवाच काले कालज्ञा स्मितपूर्वाभिभाषिणी ॥ २
उत्सहेयमहं गत्वा त्वद्वाक्यमसितेक्षणे ।
निवेद्य कुशलं रामे प्रतिच्छन्ना निवर्तितुम् ॥ ३
न हि मे क्रममाणाया निरालम्बे विहायसि ।
समर्थो गतिमन्वेतुं पवनो गरुडोऽपि वा ॥ ४
एवं ब्रुवाणां तां सीता सरमां पुनरब्रवीत् ।
मधुरं श्लक्ष्णया वाचा पूर्वशोकाभिपन्नया ॥ ५
समर्था गगनं गन्तुमपि वा त्वं रसातलम् ।
अवगच्छाम्यकर्तव्यं कर्तव्यं ते मदन्तरे ॥ ६
मत्प्रियं यदि कर्तव्यं यदि बुद्धिः स्थिरा तव ।
ज्ञातुमिच्छामि तं गत्वा किं करोतीति रावणः ॥ ७

G. 6. 10. 8
B. 6. 34. 7
L. 6. 10. 8

25

1 [a]) G1 सीतां; Cm.g.k as in text (for अथ). D5 T1 G1 संजात-; G2 तां शांत- (for तां जात-). G1.3 -संत्रासां (for -संतापां). M5 अथ तां तेन संतप्तां. —[b]) D7.10 G1.3 M1.2 मोदितां; G2 मैथिलीं (for मोहिताम्). —[c]) Ś V2.3 B1.2.4 D0–2.4.8.12.13 ह्लादयांचक्रे (for ह्लादयामास). D3 सा समाह्लादयांचक्रे. —[d]) D9–11 G3 M1.2.5 महीं द्(D9 दि)ग्धाम् (for पृथिवीं द्यौर्).

2 [a]) D6 तस्या सखी (sic); G2.3 तद्व्याहृतं; M5 तदा हितं (for तस्या हितं). Ś D0–4.8.12.13 वाक्यं; V1.3 भूयश्; D7.9 T2.3 G1 M3 Cm सख्यं; Cg as in text (for सख्याश्). —[b]) D4 विकर्षंती (for चिकीर्षन्ती). Ñ सखी ततः; V शुभं वचः; B4 शुभानना; D5 T1 G1 सती वचः; Cg.t as in text (for सखी वचः). Ś D8.12 चिकीर्षंतीं सखीं तदा.

3 [a]) D2 ज्ञात्वा; D3 देवि (for गत्वा). —[b]) B4 D0.4.8.9.12 तद् (for त्वद्-). Ñ1 B1.3 -वाक्याद् (for -वाक्यम्). —[c]) Ś V1.3 B4 D0–4.8.12.13 G1 सकलं; Cm.g.k.t as in text (for कुशलं). —[d]) G3 [अ]नुवर्तितुं; Cg.k.t as in text (for निवर्तितुम्). B2.4 प्रच्छन्ना विनिवर्तितुं; T3 सप्रच्छन्ना निवर्तिता (sic).

4 [a]) D3 om. हि (subm.). T3 विक्रमाणाया (sic) (for क्रम°). —[b]) G निरालंबनमंबरं. —[c]) Ñ B3 समर्था. G समर्थः पदमन्वेष्टुं. —[d]) G M5 गरुडः पवनो (by transp.). Ś V B1 D0–4.8.12.13 वायुर(V2 illeg. up to र)प्यतिशीघ्रगः; Ñ B3 अपि सर्वे निशाचराः; B2.4 कश्चिदत्र निशाचरः.

5 [ab]) D13 ध्रुवं (for एवं). V2 सा (for तां). Ñ B1.4 transp. तां सीता and सरमां. Ś V3 D0.8.12 अब्रवीद्वचः; Ñ B D4 वाक्यमब्रवीत्; V1.2 D1–3.13 अब्रवीत्ततः; D7.9–11 इदमब्रवीत्. —[d]) D5 T2.3 M3 Cm.g.k पूर्वं; Ct as in text (for पूर्व-). Ñ -[अ]भिमंदया; D0.13 -[अ]वदीर्णया (for -[अ]भिपन्नया). Ś D2.4.8.12 पूर्वं(D4 °र्णे-) शोकावदीर्णया; V B1 D1.3 स्मितपूर्वमिदं वचः(V3 ततः); B2 पूर्वशोकाविलानना; B3 (marg. also as in B2) पूर्वशोकासिमंत्रया; G (ed.) पूर्वशोकविपन्नया.

6 [a]) D9 सर्वथा (for समर्था). Ñ2 V1.2 B3.4 D1.12 M1.2 गगने. B4 D1 क्रांतुम् (for गन्तुम्). —[b]) G1 यदि (for अपि). Ś V1 D8.12 वा तं; V2.3 D7.9–11 च त्वं (for वा त्वं). D0 तथैव च (for अपि वा त्वं). D1.3 रसातले. —D9 om. 6[c]–7. —[c]) Ś V B1.2 D1–3.8.12 G1 कर्तव्यं; G (ed.) यत्कार्यं; Cm.g as in text (for [अ]कर्तव्यं). Ñ B3 D10.11.13 G2.3 M5 अवगच्छाम्य कर्तव्यं. ❀ Ck: अवगच्छाम्य कर्तव्यमिति पाठः. ❀ —V2 illeg. for [d]. —[d]) Ñ2 यत्कार्यं ते; V1 अकर्तव्यं; B1 न कार्यं ते; B2 सर्वस्वे ते; B4 D2 सर्वं ते यत्; G1 तर्हि किंचित्; Cv.m.g.k.t as in text (for कर्तव्यं ते). Ñ B1–3 D2 मदंतिके (for मदन्तरे). V3 सर्वं ते स्यादनंतरं; D1.3 सर्वं ते स्यान्महत्तरं(D1 °रे); D13 तेन श्रेयो भविष्यति. —After 6, Ś Ñ V B D8.12.13 ins.:

517* स्निग्धा त्वमनुरक्ता च भगिनीव सहोदरा।
अप्रमत्ता मम हिते संशयो मे न विद्यते।

[(l. 1) V3 B1 [अ]सि (for च). Ñ V B4 D8.13 च (for [इ]व). —(l. 2) Ś D8.12 त्वं प्रसन्ना (for अप्रमत्ता). Ś D8.12.13 हिता (for हिते). B2 [ऽ]त्र (for मे).]

7 D9 om. 7 (cf. v.l. 6). —[a]) D13 सत्प्रियं. —[b]) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 मैत्री (for बुद्धिः). Ś V1 D1.3.6.8.12 T3 स्थिता; Ck.t as in text (for स्थिरा). Ñ B1.3 D8 मयि; M1–3 भव; G (ed.) त्वयि; Ck.t as in text (for तव). V3 तव स्थिता (for स्थिरा तव). —T1 damaged from च्छा in [c] up to ती in [d]. —[c]) G M5 [अ]हं; M1.2 तद्; Cm as in text (for तं). Ś V D0–4.8.12.13 त्वत्तो(V1.2 D2 ततो; D1 अतो)हं(V3 हि) ज्ञातुमिच्छामि; Ñ B ज्ञातुमर्हसि गत्वा त्वं(B4 तत्त्वार्थं). —[d]) Ś B2.4 D0.2.4.8.12.13 स (for [इ]ति).

G. 6. 10. 9
B. 6. 34. 8
L. 6. 10. 9

स हि मायाबलः क्रूरो रावणः शत्रुरावणः ।
मां मोहयति दुष्टात्मा पीतमात्रेव वारुणी ॥ ८
तर्जापयति मां नित्यं भर्त्सापयति चासकृत् ।
राक्षसीभिः सुघोराभिर्या मां रक्षन्ति नित्यशः ॥ ९
उद्विग्ना शङ्किता चास्मि न च स्वस्थं मनो मम ।
तद्भयाच्चाहमुद्विग्ना अशोकवनिकां गता ॥ १०
यदि नाम कथा तस्य निश्चितं वापि यद्भवेत् ।
निवेदयेथाः सर्वं तत्परो मे स्यादनुग्रहः ॥ ११
सा त्वेवं ब्रुवतीं सीतां सरमा वल्गुभाषिणी ।
उवाच वचनं तस्याः स्पृशन्ती बाष्पविक्लवम् ॥ १२

---

8 Ś V3 D0.1.3.8 om. (hapl.) 8^{ab}. —^{a}) B4 मायामयः; T3 मामीहते (for मायाबलः). D2.4.12.13 रौद्रो (for क्रूरो). —^{b}) Ñ V1.2 B D6 G1 लोक- ; D2.12.13 सर्व- ; D4 स ह (for शत्रु-). —^{c}) Ñ B D1 सं- (for मां). B4 om. (hapl.) from दुष्टात्मा up to तर्जापयति in 9^{a}. D0 स दुष्टात्मा (hypm.) (for दुष्टात्मा). —^{d}) T2 पीतमात्रेण (sic). D3 पीतवानिव वारुणीं.

9 B4 om. तर्जापयति in ^{a} (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś Ñ V1.2 D0–4.8.12.13 G2 संतर्जयति; V3 B1–3 अंतर्जयति; M5 संतापयति (for तर्जापयति). D1.9 मा (for मां). —^{b}) Ś B4 D0–4.8.12.13 भर्त्सयत्यपि (D13 °ति); Ñ B1–3 संतापयति (for भर्त्सा°). B3 D1.4.8 वा (for च). G2 M5 तथा भर्तृहिते रतां. ❀ Cr: भर्त्सापयति। अत्र पुगागमहेतुभूतमात्वमार्षम्।; so also Cg.k.t. ❀ —V3 om. 9^{cd}. G1 repeats 9^{cd} after 10^{ab}. G2 transp. 9^{cd} and 10^{ab}. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D0–4.7–13 T3 G1(first time).3 M5 यो(Ñ2 स) मां रक्षति. V1 सर्वशः (for नित्यशः). B4 विकृताभिर्मुहुर्मुहुः; G1(second time).2 सततं परिवारिता.

10 G2 transp. 9^{cd} and 10^{ab}. G3 om. 10^{ab}. —^{a}) V D1.3 शंकया (for शङ्किता). —^{b}) D3 om. न (subm.). B च सुस्थं; D5–7.9–11 T M स्वस्थं च (by transp.); G1.2 च हृष्टं (for च स्वस्थं). D9 वचो (for मनो). —After 10^{ab}, G1 repeats 9^{cd}. —B4 om. 10^{cd}. V2 illeg. for 10^{c}. —^{c}) G1 [आ]सम्; Ct as in text (for [अ]हम्). Ś D8.12 यद्भयं प्राप्तवत्युच्चैर्; Ñ B1–3 तद्भयादेव रुद्धाहम्; V1.3 D0–4 य(V1 त)द्भयं मामनुप्राप्तम्; D13 यद्भयमाप्तवान्पूर्वम्. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) M5 (to avoid hiatus) ह्यशोक- . Ñ1 V3 D0–4.13 अशोकवनिका(D2.3 °कां)गतां(Ñ1 °ता). —After 10, Ś Ñ V B1–3 D8.12 ins.; B4 ins. after 10^{ab} (owing to omission); D0.2.4.13 ins. after 11:

518* यं यं पश्याम्यहं कंचित्तं तं पश्यामि रावणम् ।
एतदिच्छाम्यहं त्वत्तो वरं सत्यप्रतिश्रवे ।
लब्धुं यद्रावणस्याहं विद्यां सर्वं विचेष्टितम् ।

[Ś D8.12.13 om. l. 1. —(l. 1) D0.4 om. (hapl.) from कंचित् up to [अ]हं in l. 2. V1.2 D2 किंचित् (for कंचित्). D2 मन्येव (for second पश्यामि). —(l. 2) Ś D8.12.13 तदिच्छामि प(D13 व)रं त्वत्तो (for the prior half). Ś D8.12 ह्यहं (for वरं). B4 -परिप्लुते (for -प्रतिश्रवे). V1 वत्रः समप्रतिश्रवे; V3 वचः सत्यं प्रतिश्रुतं; D13 ह्यहं सत्यमतिश्रवे (for the post. half). —D0 om. l. 3. —(l. 3) Ś D8.12 लघु; Ñ2 वरं; B3 कार्यं; B4 यच्च (for लब्धुं). B4 D4 तद् (for यद्). Ñ2 [अ]स्य; V1 [अ]पि; B4 [अ]र्थं (for [अ]हं). V3 विद्याः. Ś V1 D2.4.8.12.13 सर्वं विद्यां (by transp.). Ñ2 V2 विद्याः सर्वत्र चेष्टितं (for the post. half).]

11 Ś B4 D8.13 om. 11. —^{a}) G1 यथा; Cv.r.g.k.t as in text (for यदि). D5 M1.2 कथं; T1 कथां; Cv.r.g.k.t as in text (for कथा). Ñ V B1–3 याश्च रामकथास्तस्य (B2 °त्र); D0–4.13 त(D3.4 य)दि(D4 दी)च्छामि कथं तस्य. ❀ Cg: या हि नामेति पाठः सम्यक्. ❀ —^{b}) V1 निश्चयो; B2 निश्चितास्; G3 निश्चिता; Cr.g.k.t as in text (for निश्चितं). B1 M1 चापि; B2 तस्य; Ck.t as in text (for वापि). V2.3 D1.2.4 निश्चयो वास्य यो(V2 यद्) भवेत्; D0 निश्चयोंधस्य यो भवेत्; D3 निश्चयोत्र भवेदिति; D13 निश्चयो *त्र को भवेत्. —V2 illeg. for ^{c}. —^{c}) D1 निवेदय त्वं. Ñ V1 B1–3 तत्सर्वं (by transp.); V3 D0.1.3.4.13 सर्वं मे; D2 रामस्य; T3 सर्वं च; Ck.t as in text (for सर्वं तत्). —^{d}) Ñ2 स च; D2 सर्वं; D5.7.9–11 T1.3 Ct वरो; Cg.k as in text (for परो). D3 रावणस्य समंत्रिणः; D13 परं मे स्यादनुग्रहं. —After 11, D0.2.4.13 ins. 518*.

12 D0 om. 12^{ab}. —^{a}) D9–11 सापि; G1.2 तां तु (for सा तु). Ś V B4 D1–4.8.12.13 तामेवं वादिनीं सीतां; M5 एवं ब्रुवंतीं तां सीतां. —^{b}) Ś2 D8.12 वल्गुवादिनी; V1.2 illeg.; V3 प्रियवादिनी; D4 वल्गुभाषिणीं; D7.9–11 मृदुभाषिणी(D10.11 °णीं). —^{c}) D6 T1 M3 Cg.t वदनं (for वचनं). M1.2 सीतां; Cg.t as in text (for तस्याः). —D6 reads 12^{d} in marg. —^{d}) D0.2.4 श्रुत्वा सा; M1.2 स्पर्शंती; Cg.k.t as in text (for स्पृशन्ती). T3 G2.3 M5 -गद्गदं; Cm.g.k.t as in text (for -विक्लवम्). Ś V D1.3.8.12.13 श्रुत्वा सा वाक्य(V3 परि; D1.3 बाष्प)-विक्लवा(D13 °वं); B4 श्रुत्वा शोकपरिक्लमं. ❀ Cv.r: उवाच वचनं तस्याः स्पृशन्ती(Cr °न्ती बाष्पविक्लवमि)ति पाठः. ❀ —For 12, Ñ B1–3 subst.:

519* तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सरमा बाष्पविक्लवा ।
उवाच मधुराभाषा तां सीतां वाक्यमुत्तमम् ।

[(l. 1) Ñ1 B3 बाष्पविक्लवं; B2 वाक्यमब्रवीत् (for बाष्पविक्लवा). —Ñ1 B2 om. l. 2. B3 reads l. 2 in marg. —(l. 2) B3 मधुरं वाक्यं (for मधुराभाषा). B1 सीतां वाक्यमनुत्तमं; B3 सीतां चासौ शुभं तदा (for the post. half).]

एष ते यद्यभिप्रायस्तस्माद्गच्छामि जानकि ।
गृह्य शत्रोरभिप्रायमुपावृत्तां च पश्य माम् ॥ १३
एवमुक्त्वा ततो गत्वा समीपं तस्य रक्षसः ।
शुश्राव कथितं तस्य रावणस्य समन्त्रिणः ॥ १४
सा श्रुत्वा निश्चयं तस्य निश्चयज्ञा दुरात्मनः ।
पुनरेवागमत्क्षिप्रमशोकवनिकां तदा ॥ १५
सा प्रविष्टा पुनस्तत्र ददर्श जनकात्मजाम् ।
प्रतीक्षमाणां स्वामेव भ्रष्टपद्मामिव श्रियम् ॥ १६
तां तु सीता पुनः प्राप्तां सरमां वल्गुभाषिणीम् ।
परिष्वज्य च सुस्निग्धं ददौ च स्वयमासनम् ॥ १७
इहासीना सुखं सर्वमाख्याहि मम तत्त्वतः ।
क्रूरस्य निश्चयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः ॥ १८

G. 6. 10. 21
B. 6. 34. 8
L. 6. 10. 19

13 [a]) Ś D8.12.13 सत्यभिप्रायस्; B4 D1 यदभिप्रायस्. —G2 reads 13^{bc} twice. —[b]) Ñ1 M3 तदा (for तस्माद्). Ś D8.12 वक्ष्यामि; G1 जानामि (for गच्छामि). D3 मैथिलि. ❀ Cg: तदा गच्छामीति पाठः. ❀—T3 M5 om. 13^{cd}. V2 illeg. for $13^{c}-14^{b}$. —[cd]) Ś D8.12 पृष्ट्वा; V1 D0–4.13 दृष्ट्वा; V3 G ज्ञात्वा; Cg as in text (for गृह्य). Ś D8.12 उपावर्ते पुनः पुनः; V1.3 D1.9–11 G1.2 Ct उपा(D9 °प)वर्तामि मैथिलि(G1.2 भामिनि); B3 (marg. also) उपगच्छामि मैथिलि; D0.2.4.13 उपावर्त्स्यहं पुनः; D3 उपवर्तामि जानकि (for [d]). Ñ B1.3 शत्रोर्गृहीत्वाभिप्रायमभ्येमि नचिरादिह(B1.2 °व). —For 13^{cd}, B2.4 subst.; Ñ2 ins. after 13^{ab}:

520* अहं सर्वमभिप्रायं वेत्स्यामि त्रिदशारिणः।

[B2 त्रिदशारिणां.]

14 V2 illeg. for 14^{ab} (cf. v.l. 13). —[a]) Ś D8.12.13 [ऽ]भ्येत्य (for गत्वा). —[b]) Ś D8.12.13 समीपे. —[c]) Ś D8.12 श्रुत्वा च; T3 सुग्रीव (sic) (for शुश्राव). Ñ B1–3 मंत्रितं; G वचनं (for कथितं). Ś V1 B1.4 D0–4.8.12.13 सर्वं (for तस्य). —[d]) G1 राक्षसस्य (for रावणस्य). D1 सुमंत्रिणः.

15 [a]) Ñ2 ज्ञात्वा; B2 मत्वा (for श्रुत्वा). —[b]) Ś D0.2.4.8.12.13 तस्मिन्काले; Ñ V2 B1–3 D1 रावणस्य; V1 D3 निश्चितं यद्; V3 निश्चयार्था; B4 पुनरेव (for निश्चयज्ञा). D13 त्वरान्विता (for दुरात्मनः). —[c]) Ś D8.12 अपि (for एव). Ñ2 [आ]गता; D5 [अ]भिमात् (sic) (for [अ]गमत्). T3 उन्मत्तेवागता क्षिप्रम्. —[d]) Ś Ñ V B1–3 D0–4.7–13 शुभां; T2 तथा; G M5 प्रति (for तदा).

16 [a]) Ś Ñ B2.3 D8.12.13 प्रविश्य; B4 प्रहृष्टा (for प्रविष्टा). Ś Ñ V B D0–4.6–13 G1.3 M5 ततस्; G2 तदा (for पुनस्). B3 तस्यां (for तत्र). —[b]) Ś D8.12 समेत्य (for ददर्श). —V1 om. $16^{c}-17$. —[c]) Ñ1 V2 B3 निरीक्षमाणां; D0.4.6.11.13 प्रतीक्ष्यमाणां. Ś Ñ V2.3 B D0–4.7.8.12.13 ताम् (for स्वाम्). ❀ Cg: स्वामेव आत्मानमेव, सरमामित्यर्थः। आत्मवाचिनः स्वशब्दस्य आबन्तत्वमार्षम्. ❀ —[d]) Ś D0–4.8.12.13 पद्महीनाम्; D5 T1 G2 नष्टपद्माम् (for भ्रष्टपद्माम्).

17 V1 om. 17 (cf. v.l. 16). —[a]) Ñ V2 B1–3 G2 सा तु; V3 D1 तत्र; D3 ततः (for तां तु). —[b]) Ś Ñ V2.3 B D0–4.8.12.13 G M5 प्रियवादिनीं; D5.9–11 M1.2 प्रियभाषिणीं(D11 °णी). —[c]) Ñ B1–3 D3 पर्यष्वजत; V3 परिगृह्य च (for परिष्वज्य च). Ñ2 सस्नेहं; D2 G2.3 M5 सुस्निग्धा(D2 M5 °ग्धां); Cg as in text (for सुस्निग्धं). B4 पर्यष्वजदतिस्निग्धं. —[d]) Ś2 D0.2.4.8.12.13 प्रददौ (for ददौ च). —After 17, Ñ V2 B3 D3 ins.; V1 ins. after 16^{ab} (owing to omission):

521* अब्रवीच्च तदा वाक्यं सरमां प्रियवादिनीम्।

[G (ed.) ततो (for तदा). D3 उवाच च सखीं स्निग्धामवलोक्य शुभानना.]

18 [a]) Ś D8.12 इहास्स्वेतः; V2.3 D0.1.3.4 अत्रासीना; L (ed.) इहास्यतां (for °सीना). —[b]) Ñ B1–3 आचक्ष्व; G3 आख्याति (sic) (for आख्याहि). —[c]) D5 G2 क्रूरश्च. D9 नियमं (for निश्चयं). D6.9 T3 तत्र (for तस्य). —[d]) Ś Ñ V B1.2.4 D0–4.8.12.13 समंत्रिणः (for दुरात्मनः). —After 18, Ś Ñ V2 B D8.12 ins.; D13 ins. 523* and then cont.:

522* को हि नाम महाभागे मम पुण्यविपर्यये।
अनुरक्षति मामन्यस्त्यक्त्वा त्वां पुण्यभाषिणीम्।
समर्थः सकलो लोको भद्रो वै शरणार्थिनः।
त्वं तु निष्कारणाद्देवि प्रीयसे वरवर्णिनि।
त्वं तु युक्ताभिजानीया शुक्लवासाश्च नित्यदा। [5]
सर्वेषां रक्षसां मध्ये गङ्गेव निरपायिनी।
कश्चिद्गच्छेद्द्रुतं चास्य वचनस्यान्तमाप्नुयात्।
सर्वस्निग्धामृते त्वां तु तस्मादाख्याहि माचिरम्।

[(l. 1) Ñ V2 B1–3 न (for को). B1 तव पुण्याय पारये (for the post. half). —(l. 2) D8 अनुरक्ष्यति. D13 अत्र (for अन्यस्). Ñ V2 B अनुरज्येत मामन्या(B1.4 °मार्ये) त्वदृते वरवर्णिनि(B4 मुक्त्वा त्वां पुण्यभागिनि). —V2 B1 om. (hapl.) l. 3–4. —(l. 3) Ś2 सर्वलोके को (for सकलो लोको). Ś2 भद्रे वै; D13 भद्रं ते (for भद्रो वै). Ñ B2–4 समस्तो(B4 °स्तं) बत लोकोयं(B4 समयं लोको) भजते कारणान्वितः(B3 °दृतं; G[ed.] °दृतु). —(l. 4) Ñ B2–4 एव; D13 इव (for देवि). —(l. 5) D13 शक्ता (for युक्ता). Ś1 -जातीया; L (ed.) -जानीथाः (for -जानीया). Ñ V2 B किं(B4 त्वं) तु शुद्धाभिजातीया (Ñ2 illeg.) शुद्धाचारा च सर्वदा(B4 नित्यदा). —(l. 6) Ñ V2 B स्थिता त्वं राक्षसा(Ñ1 V2 B3 °वणा)वासे(B4 असतां रक्षसां

G. 6. 10. 26
B. 6. 34. 19
L. 6. 10. 24

एवमुक्ता तु सरमा सीतया वेपमानया ।
कथितं सर्वमाचष्ट रावणस्य समात्रिणः ॥ १९
जनन्या राक्षसेन्द्रो वै त्वन्मोक्षार्थं बृहद्वचः ।
अविद्धेन च वैदेहि मन्त्रिवृद्धेन बोधितः ॥ २०
दीयतामभिसत्कृत्य मनुजेन्द्राय मैथिली ।
निदर्शनं ते पर्याप्तं जनस्थाने यदद्भुतम् ॥ २१
लङ्घनं च समुद्रस्य दर्शनं च हनूमतः ।
वधं च रक्षसां युद्धे कः कुर्यान्मानुषो भुवि ॥ २२
एवं स मन्त्रिवृद्धैश्च मात्रा च बहु भाषितः ।
न त्वामुत्सहते मोक्तुमर्थमर्थपरो यथा ॥ २३

मध्ये) गंगेव नर(B_1 जन)पावनी; D_{13} वसंती रक्षसां मध्ये सर्वशोकपरिप्लुतां. —(l. 7) Ñ$_2$ सम्यग्; $B_{1.3.4}$ का हि (for कश्चिद्). B_3 यात्वो (for गच्छेद्). Ñ$_1$ कश्चिद्; $B_{1.3.4}$ चान्या (for चास्य). Ñ$_1$ V_2 का हि यायाद्रुतं चाथ; B_2 न हि प्राया द्रुतं बाह्य- (for the prior half). Ñ V_2 B D_{13} वृत्तांतं प्राप्य सर्वतः ($B_{1.4}$ D_{13} गृह्य चाभ्य(D_{13} °न्व)यात् (for the post. half). —(l. 8) D_8 त्वं (for त्वां). B_4 D_{13} त्वामृते सर्वतः स्निग्धा (D_{13} °ग्धां) (for the prior half). —Ñ$_2$ illeg. for the post. half. Ñ V_2 D_{1-3} त्वदृते निर्भयाभ्येति तस्मादाख्यातुमर्हसि.]

19 G_2 om. from 19^b up to अविद्धे in 20^c. —^{b}) Ś B_4 $D_{8.12.13}$ तत्त्व(B_4 °थ्य)मुत्तमं; Ñ V_2 $B_{2.3}$ तस्य तन्मतं; B_1 तस्य संमतं (for वेपमानया). —^{c}) G_1 M_5 निश्चयं; Ct as in text (for कथितं). B_4 आरेभे; D_7 $T_{2.3}$ M_3 आचष्टे; Ct as in text (for आचष्ट). Ś $D_{8.12.13}$ कथितुं सर्वमारेभे; Ñ V_2 B_{1-3} अशेषतः समाचष्ट; G_3 सर्वं कथितमाचष्टे. —For 19, $V_{1.3}$ D_{0-4} subst. ; V_2 ins. after 19 ; D_{13} ins. l. 1 only after 18 :

523* उपविष्टा तु सा तत्र आसने स्वर्णभूषिते ।
वक्तुं विनिश्चयं तस्य रावणस्योपचक्रमे ।

[(l. 1) V हि (for तु). D_3 तदोपविष्टा (for उपविष्टा तु). V_3 D_1 ह्यासने (to avoid hiatus); $D_{0.2}$ विष्टरे (for आसने). —V_2 illeg. from भूषिते up to तस्य in the prior half of l. 2. —(l. 2) V_3 रक्षो (for वक्तुं). D_4 च (for वि-).]
—Thereafter, V D_2 cont. ; Ñ $B_{2.4}$ ins. after 19 :

524* मैथिलि श्रूयतां तस्य रावणस्य विनिश्चयः ।

[B_4 विनिश्चयं; D_2 च निश्चयः (for विनिश्चयः).]
—After 523*, D_{13} cont. 522*.
—After 19, G_1 M_5 ins. :

525* न मोक्ष्यति त्वां सुश्रोणि विना युद्धेन रावणः ।

20 G_2 om. up to अविद्धे in ^{c} (cf. v.l. 19). $D_{1.3}$ om. 20–23. —^{ab}) Ñ$_1$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ $D_{0.2.4}$ [ऽ]द्य; V_3 [ऽ]सौ (for वै). —Ñ$_2$ illeg. for ^{b}. D_6 मोहार्थं; G_3 मोक्षाय (for मोक्षार्थं). Ś $D_{8.12.13}$ शुभं वचः ; B_4 च याचितः ; D_9 $M_{1.2}$ महद्वचः (for बृहद्वचः). Ñ$_1$ V B_{1-3} D_2 मोक्षार्थे(D_2 °र्थं) तव याचितः ; D_0 मोक्षार्थं याचितस्तव; D_4 स मोक्षार्थं च याचितः (for ^{b}). G_1 M_5 जननी राक्षसेंद्रस्य त्वन्मोक्षायाब्रवीद्वचः . —^{c}) Ś $D_{8.12.13}$ अवगम्य च; Ñ B_{2-4} D_2 अविंध्येन च; V B_1 सु(V स)चिरेण च; D_6 आविध्येन च; D_9 T_3 Cr अयुद्धे(Cr °क्ते)न च; $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ Ck.t अतिस्निग्धेन; T_2 G_1 आविद्धेन च; M_5 अमात्येन च; Cm.g as in text (for अविद्धेन च). D_{11} G_1 वैदेही. $D_{0.4}$ अवं(D_4 °वि)ध्येन च वैदेही; G_3 अमात्येन च वैदेही. ❀ Ck : अतिस्निग्धेनेति पाठः. ❀ —^{d}) Ñ V B_3 $D_{7.9-11}$ T Ct चोदितः ; G_3 धीमता; Cm.g.k as in text (for बोधितः). Ś $D_{0.2.4.8.12.13}$ मंत्रिमुख्येन तत्त्व($D_{2.4}$ यत्न)तः (D_{13} °त्र सः).

21 $D_{1.3}$ om. 21 (cf. v.l. 20). V_2 om. 21^{ab}. —^{a}) Ñ$_1$ V_3 B अद्य; G M_5 अनु- ; $M_{1.2}$ इति (for अभि-). V_1 कौशलेंद्रस्य (for अभिसत्कृत्य). —^{b}) Ś Ñ V_3 B $D_{0.2.8.12.13}$ कोश(Ś $D_{8.12}$ °स)लेंद्राय; V_1 (with hiatus) अभिगम्य च (for मनुजेन्द्राय). $G_{1.3}$ M_5 जानकी (for मैथिली). D_4 कौशलेंद्राय मैथिलीं. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ च परमं; V_1 च संप्राप्तं; $V_{2.3}$ च पर्याप्तं; $D_{0.4.13}$ ते परमं (for ते पर्याप्तं). Ñ$_2$ दृष्टत्वं चैव पर्याप्तं; D_9 निदर्शनार्थं पर्याप्तं. —^{d}) D_2 जनस्थानं. Ś (Ś$_2$ [gloss] खरदूषणत्रिशिरादिवधस्य) $D_{8.12.13}$ महद्भयं; Ñ $V_{2.3}$ (marg.) B_3 $D_{0.2.4}$ महाद्भुतं; V_1 illeg.; V_3 (also *sup. lin.*) महाबलं; B_4 तदद्भुतं.

22 $D_{1.3}$ om. 22 (cf. v.l. 20). —^{a}) D_0 तं लंघनं; D_{13} लंघनं ते (for लङ्घनं च). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ [अ]स्य रूपिणः ; Ñ$_1$ V $B_{1.3.4}$ $D_{0.2.4}$ स्वरूपिणः (for हनूमतः). B_2 D_{13} दर्शनं छद्म(D_{13} कपि)रूपिणः; D_{11} मात्रा च बहु बोधितः . —^{c}) D_0 M_5 वधश्च; $D_{5.10}$ वधं स (for वधं च). $V_{1.3}$ पुत्र (for युद्धे). —D_5 om. (hapl.) from 22^d up to युद्धे in 24^b. —^{d}) Ś B_4 $D_{8.12}$ मानवो; $G_{2.3}$ मनुजो; Cm.g.k.t as in text (for मानुषो). $D_{7.9-11}$ युधि (for भुवि).

23 $D_{1.3.5}$ om. 23 (cf. v.l. 20 and 22). —^{a}) V च (for स). Ś $D_{0.2.4.8.12.13}$ -मुख्यैश्च; $V_{2.3}$ -वृद्धैः स; D_7 T_1 $M_{1.2}$ -वृद्धेन; L (ed.) -मुख्येन (for -वृद्धैश्च). —^{b}) M_3 Cg [अ]विद्धेन (for मात्रा च). G_1 प्रति- ; Cg.k.t as in text (for बहु). $B_{1.3}$ $D_{7.9-11}$ Ct बोधितः ; Ck as in text (for भाषितः). $V_{2.3}$ सुमात्रा च प्र(V_2 चाभि)भाषितः . ❀ Cg : मन्त्रिवृद्धैरिति पूजायां बहुवचनम् । बह्विति क्रियाविशेषणम् . ❀ —^{c}) Ś $D_{4.8.9.12}$ त्यक्तुम् ; V_1 वक्तुम् ; V_3 दातुम् (for मोक्तुम्). D_7 न हि त्वामुत्सहे त्यक्तुम् (sic). —^{d}) Ñ$_2$ धनानि कृपणा यथा.

नोत्सहत्यमृतो मोक्तुं युद्धे त्वामिति मैथिलि ।
सामात्यस्य नृशंसस्य निश्चयो ह्येष वर्तते ॥ २४
तदेषा सुस्थिरा बुद्धिर्मृत्युलोभादुपस्थिता ।
भयान्न शक्तस्त्वां मोक्तुमनिरस्तस्तु संयुगे ।
राक्षसानां च सर्वेषामात्मनश्च वधेन हि ॥ २५

निहत्य रावणं संख्ये सर्वथा निशितैः शरैः ।
प्रतिनेष्यति रामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे ॥ २६

एतस्मिन्नन्तरे शब्दो भेरीशङ्खसमाकुलः ।
श्रुतो वै सर्वसैन्यानां कम्पयन्धरणीतलम् ॥ २७

G. 6. 10. 35
B. 6. 34. 27
L. 6. 10. 32

24 D5 om. up to युद्धे in ^{b} (cf. v.l. 22). —^{a}) Ñ1 B2.4 [उ]त्सहेत स वै; Ñ2 V1 B1 [उ]त्सहेत मृतो; V2.3 D1-3 G1 [उ]त्सहत्यहतो (G1 °मृते); B3 [उ]त्सहे तव वै; D0 [उ]त्सहत्यसुरो; D13 [उ]त्सहेत हते (sic) (for [उ]त्सहत्यमृतो). Ś D4.8.12 नोत्सहेताहतो मोक्तुं; D7 नोत्सहेतामृतो त्यक्तुं. —^{b}) V3 G M5 इह (for इति). Ñ B त्वामयुद्धेन जानकि (B4 मैथिलि). ❀ Cv: इति मैथिलीत्यत्र इतिशब्दस्य परेण निश्चय इत्यनेन संबंधः। इह मैथिलीति केषुचित्पाठः।; Cr: मैथिलीत्यत्र इतिशब्दस्य निश्चय इत्यनेन संबंधः :; Cm: नोत्सहतीति। हि यस्मात् तस्य सामात्यस्य एव निश्चयः न त्यक्ष्यामीति निश्चयो वर्तते तस्माद्युद्धे अमृतः सन् त्वां त्यक्तुं नोत्सहतीति मन्य इत्यर्थः।; Cg: नोत्सहतीति। इतिर्हेतौ। इति निश्चय इत्यन्वय इत्येके। इति मन्य इत्यपरे। इह मैथिलीति केषुचित्पाठः. ❀ —^{c}) M5 अनार्यस्य (for सामात्यस्य). D3 नृपस्यास्य (for नृशंसस्य). G (ed.) सामात्यराक्षसेशस्य. —^{d}) Ś D8 [ऽ]यं सुनिश्चलः; Ñ B1-3 [ऽ]यं समुत्थितः; V1.2 D0.2.3 [ऽ]यं सुनिश्चितः; V3 D1.4.12.13 [ऽ]यं सु (D4 स)निश्चयः; B4 [ऽ]यं मया श्रुतः (for ह्येष वर्तते).

25 ^{a}) Ś V B1 D0-4.8.12.13 एषा तस्य; Ñ B3 तदेषास्य; B2.4 तदेवास्य (for तदेषा सु-). D7 T1 सुस्थिता; G2 ह्यस्थिरा; M5 दुःस्थिता (for सुस्थिरा). M1-3 तदे (M1.2 °द्यै)षा निश्चिता बुद्धिर्. —^{b}) Ś D4.8.12.13 मृत्योर्भावाद्; Ñ V B2-4 D0.2.3 मृत्युभावाद् (B4 °* * द्); B1 °भयाद्; G1.2 M5 °हेतोर्; Ck.t as in text (for मृत्युलोभाद्). Ñ2 समुत्थिता; B3 D9.11 अवस्थिता (for उपस्थिता). —^{c}) G1 शक्यस्; M5 शक्या; Cm.g.k.t as in text (for शक्तस्). —^{d}) D6.10.11 अनिरस्तः स; G3 अनिरक्तश्च; M5 निरस्तेन च (for °स्तस्तु). —For 25^{cdef}, Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 subst.:

526* न तेन शक्या त्वं मोक्तुमनिरस्तेन संयुगे।
मा चिन्तां कुरु वैदेहि सर्वथा राघवः शरैः।

[(l. 1) Ñ1 B3 [अ]न्येन; Ñ2 B2 [अ]नेन; D3 स त्वां (for तेन). Ñ1 B1.2.4 शक्त्या त्वं; B3 शक्ता त्वं; D3 शक्यते (for शक्या त्वं). B4 मोक्तुं त्वम् (by transp.). B1 D3 अनिरस्तः स (D3 °स्तो हि) (for अनिरस्तेन). —D13 om. from l. 2 up to 27^b. B3 om. l. 2. —(l. 2) Ñ B1.2 वैदेहि (Ñ1 त्वं देवि)मा कृथाश्चितां (for the prior half). D2 रावणः (sic) (for राघवः). Ñ2 राघवः सर्वथा (by transp.). B4 शनैः (for शरैः).]

26 D13 om. 26 (cf. v.l. 526*). —^{a}) Ś D8 शांतां; Ñ V B D0-3 सीते; D4.12 शांतं; G3 M1.2 संघे (for संख्ये). —^{b}) Ś Ñ V B D0-4.8.12 त्वां प्रिया (B3 त्वां भार्यां; B4 प्रियां त्वा)सुपलक्ष्मने. —Ś B4 D0-1.8.10.12 om. 26^{cd}. —^{c}) G2 प्रत्यानेष्यति. Ñ V B1-3 ते भर्ता (for रामस्त्वाम्). —^{d}) Ñ1 (marg. also as in text).2 V B1-3 पुरीं स्वाम् (for अयोध्याम्).

27 D13 om. 27^{ab} (cf. v.l. 526*). —Ñ2 illeg. for ^{b}. —^{b}) Ñ1 B1-3 -विमिश्रितः; D1 -शताकुलः; M1.2 -समाकुलं (for -समाकुलः). ❀ Cg: अत्र भेर्यादिशब्दो भेर्यादिशब्दपरः। वानरसैन्यानामपि भेर्यादिकमस्तीति किष्किन्धाकाण्डे दर्शितम्. ❀ —After 27^{ab}, Ś V1 D0.2.4.8.12 ins.:

527* उत्थितो वानरबले हर्षेण च समन्वितः।

[V1 महता ततः; D0.2 च समुत्सुकः (D2 °के) (for च समन्वितः).]

—^{c}) D5.7 T1 G2.3 M3 वानर- (for वै सर्व-). —^{d}) D7.10 धरणीतले. —For 27^{cd}, Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 subst.:

528* राघवस्याग्रतः सैन्यं कम्पयन्सर्वराक्षसान्।

[Ñ B D1 [अ]भव (B4 मह)त्सैन्ये; V D0.2.3 [अ]पतत्सैन्यं (for [अ]ग्रतः सैन्यं). B1.2 त्रासयन् (for कम्पयन्). B4 रक्षसां पुरीं; D13 सर्वरक्षसां (for सर्वराक्षसान्). G (ed.) येन शैलाः प्रकंपिताः (for the post. half).]

—Ś B4 D0-4.8.12.13 cont.; Ñ V2.3 B1-3 ins. after 28:

529* ततो महावातसमीरितेन
घोरेण शब्देन समुत्थितेन।
विषादमागात्सकला महापुरी
वनौकसां शब्दममृष्यमाणा।

[(l. 2) D0 घोरेण (for घोरेण). Ś D4.8.12 समन्वितेन; D1 समुच्छ्रितेन (for समुत्थि°). —V2 illeg. for l. 3-4. —(l. 3) Ñ B1-3 अगाद्विषादं (for विषादमागात्). V3 सजला (for सकला).]

G. 6. 10. 36
B. 6. 34. 28
L. 6. 10. 33

श्रुत्वा तु तं वानरसैन्यशब्दं
लङ्कागता राक्षसराजभृत्याः ।
नष्टौजसो दैन्यपरीतचेष्टाः
श्रेयो न पश्यन्ति नृपस्य दोषैः ॥ २८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चविंशतितमः सर्गः ॥ २५ ॥

२६

तेन शङ्खविमिश्रेण भेरीशब्देन राघवः ।
उपयातो महाबाहू रामः परपुरंजयः ॥ १
तं निनादं निशम्याथ रावणो राक्षसेश्वरः ।
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय सचिवानभ्युदैक्षत ॥ २
अथ तान्सचिवांस्तत्र सर्वानाभाष्य रावणः ।
सभां संनादयन्सर्वामित्युवाच महाबलः ॥ ३

28 D0.1.3 om. 28. —^{a}) B4 G3 om. तु. G2 om. तं. D5–7 T1.2 M2.3 तु तद्; G1 तु वै; L (ed.) नूनं (for तु तं). Ñ V B1–3 D6.7.9–11 T2.3 M1.2.5 -नादं (for -शब्दं). —^{b}) D6 लंकां. G3 -मुख्याः (for -भृत्याः). —^{c}) Ñ1 T2.3 G M1.2.5 भ्रष्टौजसो; Ñ2 V1.2 B D6 भ्रष्टौजसौ; V3 त्रस्तौथ सौ (sic); D7.11 हतौजसो; D9.10 हतौजसौ (for नष्टौजसो). Ñ V1 B -चित्ताः; M1.2 -चेताः (for -चेष्टाः). —^{d}) Ñ V B2 शेषं; D9 ये ते (for श्रेयो). D9–11 M1.2 Ck.t दोषात्; Cm as in text; Cg दोषे (for दोषैः). —For 28, Ś D2.4.8.12.13 subst.:

530* लङ्कागता राक्षसराजभृत्याः
भ्रष्टौजसो दैन्यपरीतचेतसः।
श्रेयो न पश्यन्ति नृपस्य देवि
समाकुला राघवबाणभीताः।
[(l. 2) D13 भ्रष्टौजसौ (for °जसो).]

—After 28, Ñ V2.3 B1–3 ins. 529*.

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ2 V3 B D2.12.13 लंकाकांडे; D0.4 सुंदर°. —*Sarga name*: Ś V1.3 B4 D0–4.8.12.13 सरमावाक्यं; Ñ1 B3 मंत्रीवाक्यं; Ñ2 V2 B2 सरमाप्रत्यागमनं; B1 सीताश्वासनं; D9 सीतासमाधानः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1 B2 D0.2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V2 B1.3.4 D3.9 10; V3 D8 9; D1 12; D5–7.10.11 T1.3 G M 34; T2 33. —After colophon, Ś2 concludes with रामसीताय नमः; D2 with रामः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

26

1 For subst. in Ś D2.4.8.12.13 cf. v.l. 2. Ñ1 B1–3 om. 1. Ñ2 transp. 1^{ab} and 2^{ab}. —^{a}) G1 शब्द-; Cg as in text (for शङ्ख-). M5 -निनादेन; Cg as in text (for -विमिश्रेण). —^{b}) G2 -शंखेन (for -शब्देन). Ñ2 V B4 D0.1.3 रावणः; D9–11 G2 नादिना (for राघवः). —V B4 D0.1.3 om. 1^c–2^b. Ñ2 om. 1^{cd}. —^{c}) D6.7.9–11 T2.3 G2.3 M3 Cr.m.g.t उपयाति.

2 V B4 D0.1.3 om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). Ñ2 transp. 1^{ab} and 2^{ab}. —^{b}) D6.7 T2.3 G1 राक्षसाधिपः. —For 2^{ab}, Ñ B1–3 subst.:

531* तेन वानरसैन्यस्य नादेनाशु स रावणः।
[B3 -सैन्येन (sic) (for -सैन्यस्य).]

—Thereafter they all cont.:

532* संबोधितः सुघोरेण जगद्विक्षोभकारिणा।
संत्रास आविशच्चैनं किंचिद्दीनश्च चिन्तयन्।
[(l. 1) Ñ1 संचोदितः (for संबोधितः). G (ed.) स (for सु-). B3 जगति क्षोभकारिणा (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 [ए]व (for [ए]नं).]

—For 1–2^b, Ś D2.4.8.12.13 subst.:

533* तेन शङ्खविमिश्रेण भेरीशब्दानुनादिना।
रावणस्यागमत्सैन्यं नानाप्रहरणान्वितम्।
समागतं तदा तस्य रावणस्य महाबलम्।
अशोभत तदा सैन्यं स्तिमितः सागरो यथा।
समासीनस्तदा राजा दृष्ट्वा सैन्यमवस्थितम्। [5]
[(l. 1) D13 -[अ]नुनादितं; L (ed.) °वादिना (for -[अ]नुनादिना). —(l. 2) Ś1 om. (hapl.) from नाना- up to सैन्यं in l. 4. —(l. 3) D2 तत्र; D13 तत्तु (for तस्य). L (ed.) तु तस्याथ (for तदा तस्य). D2.13 महद्बलं (for महाबलम्). —(l. 4) D2.13 सर्वं (for सैन्यं).]

—G3 damaged for 2^c. —^{d}) D7 इदमब्रवीत् (for अभ्युदैक्षत).

3 ^{a}) D3 अचेताः (for अथ तान्). G (ed.) प्रेक्ष्य (for तत्र). —^{b}) B4 आहूय (for आभाष्य). —^{c}) Ś Ñ V B1.3.4 D0–4.8.12.13 जगत् (for सभां). Ñ V1 B1.3 संतापयन्; D3 संक्रन्दयन् (for संनादयन्). Ś Ñ V B1.3.4 D0–4.8.12.13 सर्वम्; D5.6.9–11 T1 सर्वान् (for सर्वाम्). —^{d}) D6 च रावणः (for महाबलः). Ś V D0–4.8.12.13 अब्रवीद्राक्षसेश्वरः; B4 M1.2 इदं वचनमब्रवीत्. —After 3, D5–7.9–11 T G M3.5 ins.:

तरणं सागरस्यापि विक्रमं बलसंचयम् ।
यदुक्तवन्तो रामस्य भवन्तस्तन्मया श्रुतम् ।
भवतश्चाप्यहं वेद्मि युद्धे सत्यपराक्रमान् ॥ ४

ततस्तु सुमहाप्राज्ञो माल्यवान्नाम राक्षसः ।
रावणस्य वचः श्रुत्वा मातुः पैतामहोऽब्रवीत् ॥ ५

विद्यास्वभिविनीतो यो राजा राजन्नयानुगः ।
स शास्ति चिरमैश्वर्यमरींश्च कुरुते वशे ॥ ६

संदधानो हि कालेन विगृह्णंश्चारिभिः सह ।
स्वपक्षवर्धनं कुर्वन्महदैश्वर्यमश्नुते ॥ ७

G. 6. 11. 11
B. 6. 35. 8
L. 6. 11. 10

534* जगत्संतापनः क्रूरोऽगर्हयद्राक्षसेश्वरः ।

[D5–7.9 T G M3.5 Cv.r.m.g गर्हयन्. D6 T2 राक्षसाधिपः; D7 G2 Cv हितवादिनः (for राक्षसेश्वरः). ꕥ Ct : अगर्हयन्निति च्छेदः. ꕥ]

4 V3 om. 4^{ab}. —^{a}) B4 तरणे (for °णं). Ś Ñ V1.2 B D0–4.7–13 G Ct [अ]स्य (for [अ]पि). —^{b}) V2 illeg. from -संचयं up to 4^{d}. Ś D2.4.8.12 बलसंगमं; Ñ2 च बलं च यत्; D7.9–11 °पौरुषं (for बलसंचयम्). —G3 damaged from न्तो in 4^{c} up to परा in 4^{f}. —After 4^{cd}, Ś Ñ V1.3 B1–3 D0–4.8.12 ins.; B4 cont. after 537*; while D13 cont. after 538*:

535* तीर्णश्च सागरं रामः सेतुना वानरैः सह ।
असर्षी सगणः सोऽयं सामात्यो न भविष्यति ।
निर्यान्तु राक्षसाः सर्वे निशितायुधपाणयः ।
निहन्तुं वानरबलं तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l. 1) Ñ1 B2 तरंश्च; V1.3 तीर्णवान्; B1 तरतां; B3 तरतांश्च (hypm.); D0 उत्तीर्णः (for तीर्णश्च). —(l. 3) Ñ1 B1 D0.1.3 निर्यात; V1 B3 निर्याता; B4 नृशब्दे (sic); D4 निर्या * (for निर्यान्तु). B4 विविध- (for निशित-). —(l. 4) Ś D4.8.12 निघ्नंतु (for निहन्तुं). Ñ2 रावणं सैन्यं (for वानरबलं). Ñ2 उभौ (for चोभौ).]

—Thereafter Ñ B1–3 D2 cont.; while B4 ins. after 4:

536* युक्तं रामपरं स्थातुं विग्रहे समुपस्थिते ।

[B4 वक्तुं (for युक्तं). Ñ2 नाम; B1 न मे (for राम-). Ñ2 परि- (for -परं). B2 स्तोतुं; B3.4 स्तोत्रं (for स्थातुं). D2 युक्तो नायं परः स्तोतुं (for the prior half). B4 समुपागते.]

—Thereafter B4 cont.:

537* उक्तं नाम भृशं स्तोत्रं शत्रोर्हीनस्य साम्प्रतम् ।

—V1.3 D0.1.3 om. 4^{ef}. Ś D4.8.12 read 4^{ef} (including star passage) and 10^{cd} after 7. —^{ef}) Ñ B1–3 भवतां (for भवतश्). Ñ1 V2 B1.3 D13 वेद; B4 वै * (for वेद्मि). Ñ V2 B1–3 सर्व-(Ñ2 °र्वं) (for सत्य-). Ś D4.8 -पराक्रमात्; Ñ2 B2 D5 -पराक्रमं (for -पराक्रमान्). D2 भवतां यद्यहं वेद सर्वं भीमं पराक्रमं. —After 4, Ś D4.8.12.13 ins.:

538* युद्धे नाम रिपोः स्तोत्रमित्युक्तास्ते क्रियान्विताः ।

[D13 युक्तं चात्र रिपुस्तोत्रम् (for the prior half).]; while Ñ V2 B1–3 D2.5–7.9–11 S ins.; while B4 cont. after 535*:

539* ते तु तद्वचनं श्रुत्वा रावणस्य निशाचराः ।
तूष्णीमन्योन्यमैक्षन्त विदित्वा रामविक्रमम् ।

[D5–7.9–11 S om. l. 1. —(l. 2) D2 ईक्षन्तो (for ऐक्षन्त). Ñ1 V2 तूष्णींभूतास्तमैक्षंत; D5 T1 तूष्णीं किनीक्षन्तो (T1 °ता)न्योन्यं; D6.7.9–11 T2.3 M1–3 Cm.g.k.t तूष्णीकानी(D7 °न्वी)क्षन्तोन्योन्यं; G1.2 M5 किं तूष्णीका भवंतो वै; G3 तूष्णीका **** * (for the prior half). D2 -लक्ष्मणौ; D9 -पराक्रमं (hypm.) (for -विक्रमम्). G3 वि** * **क्रमं (for the post. half).]

5 ^{a}) G3 damaged from सु up to वान् in ^{b}. B4 स महाभागो (for सुमहाप्राज्ञो). Ś D4.8.12 ततः प्राप्तः पुरः(Ś2 °नः) स्निग्धो; V B2 D0–3 ततः प्राप्तः(D0.1.3 °ज्ञः) सुहृत्स्नि(V3 प्रा****)ग्धो; D13 ततः प्राप्तः सुसंस्निग्धो. —^{b}) D9 सत्यवान् (for माल्यवान्). —^{cd}) M1.2 तदा (for मातुः). Ñ B1–3 D9–11 G M5 वृद्धो(D9–11 G1 इति) मातामहो (for मातुः पैतामहो). Ś V D0–4.8.12.13 उवाच रावणं मंत्री वृद्धामात्यो बहुश्रुतः; B4 उवाच कारणं (sic) मंत्री वृद्धो मातामहस्ततः. ꕥ Cv.r.m : मातुः पैतामहः (Cv मातुः) पितामहस्य पुत्रः पैतामहः, मातुः पितेति यावत् । रावणस्य वचः श्रुत्वा इति मातामहोऽब्रवीत् इति क्वचित्पाठः । तत्र सन्ध्यभाव आर्षः(Cv वृद्धो मातामह इति केषुचित्पाठः)।; Cg : पितामहस्य पुत्रः पैतामहः। पितृव्य इत्यर्थः। कैकसी सुमालिपुत्रीत्युत्तररामायणेऽभिधानान्माल्यवतस्तद्भ्रातृत्वाच्च पितामहशब्दस्य नियतसापेक्षत्वान्नासामर्थ्यदोषः। पितेत्यर्थ इत्येके। वृद्धो मातामहोऽब्रवीदिति क्वचित्पाठः।; Ck : मातामहः रावणमातुः पिता।; Ct : 'मातुः पैतामहः' इति पाठे रावणमातुः पितामहपुत्रस्तस्याः पितेत्यर्थ इति तीर्थः. ꕥ

6 ^{a}) Ś D4.8.12 विद्याविद्या-; V1 सुविद्यासु; V3 विद्याश्रुति-; B2 D7 विद्यास्वपि (for विद्यास्वभि-). —G3 damaged after वि up to हीयमा in 8^{a}. —^{b}) B4 राजशास्त्रविशारदः. —V3 om. 6^{cd}. —^{c}) Ś2 D4.8.12.13 प्र- (for स). D1.3 परम् (for चिरम्). —^{d}) B4 उर्वी च (for अरींश्च). Ñ1 वशान् (for वशे). —After 6, M5 ins.:

540* तत्कालभरतस्त्वं हि काल्यं वा शूरलक्षणम् ।
कालेन विधिना चैव धिक्कृतं शौर्यमुच्यते ।

7 G3 damaged for 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) B4 च (for हि). D13 संदधानेषु. Ś B1.2.4 D0–4.8.12.13 कालेषु; Ñ1 V2 B3 लोकेषु (for कालेन). —^{b}) Ś D2–4.8.12.13 विग्रहं; G1 विग्राहंश्; Cr.m.g as in text (for विगृह्णंश्).

G. 6. 11. 12
B. 6. 35. 9
L. 6. 11. 11

हीयमानेन कर्तव्यो राज्ञा संधिः समेन च ।
न शत्रुमवमन्येत ज्यायान्कुर्वीत विग्रहम् ॥ ८
तन्मह्यं रोचते संधिः सह रामेण रावण ।
यदर्थमभियुक्ताः स्म सीता तस्मै प्रदीयताम् ॥ ९
तस्य देवर्षयः सर्वे गन्धर्वाश्च जयैषिणः ।
विरोधं मा गमस्तेन संधिस्ते तेन रोचताम् ॥ १०
असृजद्भगवान्पक्षौ द्वावेव हि पितामहः ।
सुराणामसुराणां च धर्माधर्मौ तदाश्रयौ ॥ ११
धर्मो हि श्रूयते पक्षः सुराणां च महात्मनाम् ।
अधर्मो रक्षसां पक्षो ह्यसुराणां च रावण ॥ १२

Ś D8.12 वा (for च). B1.2 om. सह. V1 विगृह्य रिपुभिः सह; V3 वैविद्यविस्त्वभिः सह (sic); B4 विग्रहं त्वरिभिस्तथा. —^{c}) Ñ V1.2 B3 D5.10.11 T Ct स्वपक्षे; V3 सपक्षे; B4 स्वयं तु; Cr as in text (for स्वपक्ष-). Ś D2.4.8.12.13 -वचनं; D1 -दमनं (for -वर्धनं). B1 स्वपक्षं वर्धयन्सर्वं. —After 7, Ś D4.8.12 read 4^{ef} (including star passage) and 10^{cd}. —After 7, G2 M5 ins.:

541* सपर्वतवनां कृत्स्नां महीं प्राप्यापि भूमिपः ।
तेजो हि दर्शयन्नर्थं क्षिप्रमेवापहीयते ।

[(l. 1) M5 प्राप्नोति. —(l. 2) M5 तेजोभिर् (for तेजो हि). M5 [अ]पि हीयते.]

8 G3 damaged up to हीयमा (cf. v.l. 6). Ś D4.8.12 om. 8^{a}–9^{b}. —^{a}) Ñ V2 B1–3 संधिर्हि; V3 D3 पर्येष्यो; D0 पार्यस्यो; D1 पयेथा(sic) (for कर्तव्यो). —^{b}) Ñ V2 B1–3 पर्येष्टव्यः (for राज्ञा संधिः). V3 B2 D1.3 वा (for च). —For 8^{ab}, B4 D13 subst. ; while Ñ2 ins. after 8^{ab} :

542* हीयमानैः समैरिष्टः संधिः पार्थिवसत्तमैः ।

[Ñ2 वीरैः समैर्वा कुर्वीत; D13 हीनैः समैश्च सर्वेभ्यः (for the prior half). Ñ2 संधिं (for संधिः). Ñ2 D13 पार्थिवसत्तम.]

—^{c}) G1.3 M5 शत्रून्; Cm.g.t as in text (for शत्रुम्). B4 अपि (for अव-). V D0–3 न शत्रुरव(D0 °भि)मंतव्यो. —^{d}) Ñ2 B4 D13 बलवानपि भूमिपः; D0 श्रेष्ठो ज्या * श्च विग्रहं.

9 Ś D4.8.12 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). G3 damaged up to -युक्ताः in ^{c}. —^{a}) B1 तन्मेद्य; D0 स्तेनाह्यं (corrupt) (for तन्मह्यं). —^{b}) V2.3 B2 D0.1.3.7 तव; T3 स मे (for सह). G (ed.) transp. सह and रामेण. B1.4 संयुगे; D13 सांप्रतं (for रावण). —^{c}) D3 अपि (for अभि-). Ś V2 D2.4.8.12 अभियुक्तोसौ; B4 D7.10.11 Ct °युक्तोसि; T3 °युक्ता स्थ; Cm.g. as in text (for अभियुक्ताः स्म). —^{d}) Ś Ñ V1.3 B D0–4.8.12.13 सास्मै(B4 सा वै) सीता; V2 सा सीता तु (for सीता तस्मै). —After 9, D1.3 ins. ; while G2 M5 ins. after 10 :

543* कामाद्वा यदि वा मोहाल्लोभाद्वा यत्पुरा कृतम् ।
कथं न हि फलं तस्य क्रियतामात्मने हितम् ।

[(l. 1) Before कामाद्, D3 erroneously reads कथं न हि फलं. G2 M5 लोभान्मोहाद्वा (by transp.). —(l. 2) G2 M5 कृत्रिमं त्रिषु लोकेषु (for the prior half). G2 M5 सांप्रतं (for आत्मने). D1 आशु नो हितं.]

10 D0 om. 10. —^{a}) Ñ B1–3 D3.5 T1 M1.2 Cr.m.g यस्य; D2 तस्मै; Ck.t as in text (for तस्य). —Ś D4.8.12 read 4^{ef} (including star passage) and 10^{cd} after 7. —^{c}) B3 D3 विग्रहं (for विरोधं). Ś D4.8.12 अगमं(Ś1 °म)स्; Ñ B1–3 मा कृथास्; D3 मा करोस् (for मा गमस्). —^{d}) V तेनेह; D6 तेन च; D13 तेनाशु; M5 ते तात (for ते तेन). V1 D13 रोचते (for रोचताम्). Ñ1 B1 संधिं तेनाभिरोचय(B1 °ये) ; B2 संधिस्ते मम रोचते; B3.4 संधिस्तेनाभिरोचये(B4 °य); D1 रोचतां संधिसंश्रवः ; D3 संधिस्तेन विरोचतां; G3 तेन ते संधि रोचतां (metri causa). —After 10, D9 reads 31 – 32 ; while G2 M5 ins. 543*.

11 ^{b}) B1 मा (sic) ; B4 स (for हि). —^{d}) G3 damaged from तदाश्रयौ up to श्रू in 12^{a}. Ś V1.3 B4 D0–4.8.12.13 ऋतानृतौ(V1 B4 D0.1.3 °ते) ; Ñ V2 B1–3 च तच्छृणु (for तदाश्रयौ).

12 G3 (first time) damaged up to श्रू in ^{a} (cf. v.l. 11). V D0.3 om. 12 ; B4 om. 12^{ab}. G M5 read 12 twice. Ñ2 reads 12^{ab} after 13. —^{a}) Ñ B1–3 G M5 (G M5 second time) श्रसते (for श्रूयते). Ñ B1–3 G M5 (G M5 second time) पक्षम् ; Ct as in text (for पक्षः). —^{b}) Ś D1.2.4.8.12.13 हिं (for च). D5 T1 M3 ह्यमराणां; D7.9–11 T2.3 M1.2 Ck.t अमराणां (with hiatus) ; G (G1 both times; G2.3 second time) असुराणां; G2.3 M5 (all first time) त्वमराणां (for सुराणां च). Ñ B1–3 असुराणां दुरात्मनां; M5 (second time) असुराणां च रावण. —^{c}) Ñ B1–3 तथैव (for अधर्मो). G M5 (both second time) श्रसते (for रक्षसां). Ñ B1–3 G1.2 M5 (G1.2 M5 second time) पक्षं (for पक्षो). —^{d}) Ś1 सर्वेषामेव; Ś2 Ñ B1–3 D2.4.8.12.13 G M5 (G M5 second time) सुराणामेष(G2 °मिति); M5 (first time) असु° (for ह्यसुराणां च). Ś Ñ1 B2.3 D2.4.8.12.13 निश्चयः; Ñ2 B1 D1 G M5 (G M5 second time) निर्णयः ; D6.9–11 T2 राक्षस (for रावण). —For 12^{cd}, B4 subst. ; while Ñ2 ins. after 12 :

544* अधर्मं भजते धर्मोऽसुराणां च दुरात्मनाम् ।

धर्मो वै ग्रसतेऽधर्मं ततः कृतमभूद्युगम् ।
अधर्मो ग्रसते धर्मं ततस्तिष्यः प्रवर्तते ॥ १३

तत्त्वया चरता लोकान्धर्मो विनिहतो महान् ।
अधर्मः प्रगृहीतश्च तेनास्मद्बलिनः परे ॥ १४

स प्रमादाद्विवृद्धस्तेऽधर्मोऽहिर्ग्रसते हि नः ।
विवर्धयति पक्षं च सुराणां सुरभावनः ॥ १५

विषयेषु प्रसक्तेन यत्किंचित्कारिणा त्वया ।
ऋषीणामग्निकल्पानामुद्वेगो जनितो महान् ।
तेषां प्रभावो दुर्धर्षः प्रदीप्त इव पावकः ॥ १६

तपसा भावितात्मानो धर्मस्यानुग्रहे रताः ।
मुख्यैर्यज्ञैर्यजन्त्येते नित्यं तैस्तैर्द्विजातयः ॥ १७

G. 6. 11. 22
B. 6. 35. 19
L. 6. 11. 20

[Ñ2 रक्षश्च (for धर्मो). Ñ2 चातुराश्च दुरास* (for the post. half).]

13 Ñ1 B1.2 om. 13. B3 reads 13 in marg. —[a]) D9 [ऽ]पि; G2.3 M5 हि (for वै). —Ś D4.8.12 om. (hapl.) 13[bc]. —[b]) D10.11 Ck.t यदा (for ततः). V3 अवर्तत; B4 अभूत्रृप (for अभूद्युगम्). B3 तदा कृतयुगं भवेत्; D1 ततः कृतविभूषिणं(sic). —[c]) D5 om. (hapl.) from धर्मं up to ग्रसते in 15[b]. —[d]) D10 तदा (for ततस्). Ś V B4 D0-4.8.11.12 तत्र त्रे(B4 °तस्त्रे)ता; T3 M1.2 Cv ततः पुण्यः; Cm.g.k.t as in text (for ततस्तिष्यः). Ñ2 illeg. for ष्यः प्रवर्तते. B3 ततस्त्रेतायुगं भवेत्; D13 तत्र तत्परिवर्तते. ❀ Cr: ततस्तिष्यः प्रवर्तत इति पाठः। अत्र यदेत्यध्याहार्यम्।; so also Cm; Cg: धर्मं इति। अत्र यदेति शेषः। धर्मः अधर्मं यदा ग्रसते अभिभवति तदा कृतं युगमभूत् भवति पुरुषेषु प्रवर्तते। आर्षः कालव्यत्ययः। अधर्मो यदा धर्मं ग्रसते तदा तिष्यः कलिः प्रवर्तते. ❀ —After 13, Ñ2 reads 12[ab].

14 D5 T3 om. 14 (for D5, cf. v.l. 13). —[a]) Ś2 Ñ2 V B2.4 D0-4.8.12.13 स त्वया. B2.4 चरितो (for चरता). Ś Ñ V B D0-4.8.12.13 लोके (for लोकान्). ❀ Ct: तत्त्वयेति। तदित्यव्ययम्. ❀ —[b]) B1 परिहृतो; B2 विनिकृतो; B3 न गृहितो (metri causa); D7.9-11 M1.2 Ck.t [ऽ]पि निहतो; Cv.r.m.g as in text (for विनिहतो). G2.3 M5 भृशं (for महान्). Ś Ñ2 V D0-2.4.8.12.13 धर्मो विनिकृतः पुरा; B4 धर्मोर्थाविकृतः पुरा; D3 धर्मो वै निहतः पुरा. —D9 om. (hapl.) 14[c] - 16[d]. —[c]) V3 अधर्मानुगृहीतश्च; B4 D13 अधर्मप्रगृहीताश्च. —[d]) Ś D3.4.8.12 तेनासि तमसावृतः; Ñ1 V B1-3 D0-2 तेन स्म त(B1 स्युस्त)मसा वृताः; Ñ2 तेनास्मासु समावृतः; B4 तेनान्धतमसा वृताः; D13 तेन स्म व्यागता शुभाः. ❀ Cv: अस्मद्बलिनः परे। अस्मद्भ्योभ्यो बलिनः परे रामादयः।; so also Cr.m.k.t; Cg: अस्मदिति पञ्चमीबहुवचनम्. ❀ —After 14, V2 ins. 545*.

15 D5 om. up to ग्रसते in 15[b] (cf. v.l. 13). D9 om. 15 (cf. v.l. 14). V3 om. 15-17. —[a]) V1 संप्रमादात्; B4 अप्र°; D0 स प्रसादाद् (for स प्रमादाद्). V1 illeg.; B4 D7.10.11 T1 Ct प्रवृद्धस्; Cv.r m.g as in text (for विवृद्धस्). Ś Ñ2 V1 D4.8.12 च (for ते). V2 विवृद्धो ज्ञातिपक्षश्च; D13 सतपाश्च विवृद्धस्य. —[b]) D6.7 T2.3 G1.3 M1.2.5 [ऽ]धर्मो हि; T1 G2 (both with hiatus) अधर्मो; M3 Cv.m.g [ऽ]धर्मोभि-; Ct as in text (for ऽधर्मोऽहिर्). Ś Ñ2 V1.2 B4 D0-4.8.12.13 धर्मो रामव्यपाश्रयः. —For 15[ab], Ñ1 B1-3 subst.; Ñ2 ins. after 15[ab]; while V2 ins. after 14:

545* स प्रमादादधर्मस्ते विवृद्धो ग्रसते पुरम्।

[B2 संप्रमादाद्; B3 (also) अप्रमादाद् (for स प्रमादाद्). V2 बलं; B1 पुरीं (for पुरम्). Ñ2 राक्षसाधिप (for ग्रसते पुरम्).]

—[c]) B4 विवृद्धमपि (for विवर्धयति). Ś D4.8.12.13 तत्पक्षं(D4 °क्षः); V1 D2 पक्षं स; D0 पक्षं स्म; D1.3 पक्षं स्वं (for पक्षं च). Ñ1 B3 विवृद्धो ज्ञातिपक्षश्च. —After 15[c], D4 erroneously repeats 12[b] - 13[a]. —[d]) B1.2 सुरतापन; B3 (*sup. lin.* also) °सादन; D0 स्मरभावनः (for सुरभावनः). Ś D4.8.12.13 स(D8 अ-) सुराणां शुभावहः.

16 V3 om. 16; D9 om. 16[abcd] (cf. v.l. 14 and 15). —[a]) B4 प्रयुक्तेन (for प्रसक्तेन). —[b]) B3(*sup. lin.* also) यत्किंचित्कारितं; B4 D0.6 T2.3 Cm °कारणात्; G1 M5 Cv.r °कारणं; Cg.k.t as in text (for °कारिणा). —Ñ2 illeg. for 16[cd]. —[c]) D13 अपि (sic) (for अग्नि-). —Ś1 om. (hapl.) from -कल्पानाम् up to ऋषीणमग्नि- in 19[a]. —[d]) Ñ1 B1.3(*sup. lin.* also संतापो) संत्रासो; B4 अरोषो; D8 उद्द्योतो (for उद्वेगो). —[e]) Ñ2 ते सं-; G1 येषां; G3 एषां; Cm.g.t as in text (for तेषां). T2.3 प्रतापो; Ct as in text (for प्रभावो). Ś2 Ñ1 V1.2 B D0.2.4.8.12.13 ते सं(Ñ1 B3 °पि)प्रति दुराधर्षाः; D1.3 ते च(D3 °त्र) संप्रति दुर्धर्षाः. —[f]) T3 सायकः; Cm.t as in text (for पावकः). Ś2 Ñ1 B D0-3.8.13 प्रदीप्ता इव पावकाः.

17 Ś1 V3 om. 17 (cf. v.l. 15 and 16). —[b]) Ś2 B1 D4.8.12 स्थिताः (for रताः). —D6 om. 17[cd]. —[c]) T3 मखैर्(sic) (for मुख्यैर्). D7 M1.2 यजंत्यन्यै (D7 °न्ये). —For 17[cd], Ś2 Ñ V1.2 B D0-4.8.12.13 subst.:

546* अग्निहोत्रेण यजन्ते च यज्ञैस्तैस्तैर्द्विजातयः।

[Ñ1 B1.3.4 यजंतेष(B4 स); Ñ2 B2 D2 जयंतोष(B2 °तेष; D2 °ते च); D8 यजन्त्वेव (for यजन्ते च). Ś2 D4.8.12.13 यज्ञैः स्वैः स्वै(D13 °स्तै)र्; Ñ2 B4 यज्ञैरिष्ट्वा (for यज्ञैस्तैस्तैर्). B1.3 विजातय (sic).]

G. 6. 11. 23
B. 6. 35. 19
L. 6. 11. 20

जुह्वत्यग्नींश्च विधिवद्वेदांश्चोच्चैरधीयते ।
अभिभूय च रक्षांसि ब्रह्मघोषानुदैरयन् ।
दिशो विप्रद्रुताः सर्वे स्तनयित्नुरिवोष्णगे ॥ १८
ऋषीणामग्निकल्पानामग्निहोत्रसमुत्थितः ।
आदत्ते रक्षसां तेजो धूमो व्याप्य दिशो दश ॥ १९
तेषु तेषु च देशेषु पुण्येषु च दृढव्रतैः ।
चर्यमाणं तपस्तीव्रं संतापयति राक्षसान् ॥ २०

उत्पातान्विविधान्दृष्ट्वा घोरान्बहुविधांस्तथा ।
विनाशमनुपश्यामि सर्वेषां रक्षसामहम् ॥ २१
खराभिस्तनिता घोरा मेघाः प्रतिभयंकराः ।
शोणितेनाभिवर्षन्ति लङ्कामुष्णेन सर्वतः ॥ २२
रुदतां वाहनानां च प्रपतन्त्यस्रबिन्दवः ।
ध्वजा ध्वस्ता विवर्णाश्च न प्रभान्ति यथापुरम् ॥ २३

18 Ś1 om. 18 (cf. v.l. 16). Ñ2 illeg. for 18a. —a) V3 B2.4 D1–3 जुह्वते; B3 जुहोति (sic) (for जुह्वति). D1.3 [ऽ]ग्नौ (for [अ]ग्नींश्). D0 जुह्वग्नौ. D13 वेदाढ्यो (for विधिवद्). —D13 om. 18bc. —b) D6 देवांश् (meta.) (for वेदांश्). G अधीयंते श्रुतीरपि. —c) D2 अतिभूय; D3 अभिभूय. —d) Ś2 B1.2 ब्रह्मघोषो वि(Ś2 नि)नादयत्; Ñ1 B3 °घोषेण नादयन्; Ñ2 B4 °घोषो विवर्धते; V1.2 D0–3.13 °घोषो(D0.13 °षा)नुनादयन्; V3 °घोषैरुदीरयन्; D4.12 °घोषोवनादयत्; D5–7.9–11 T G1.3 Ck.t °घोषानुदीरयन्; D8 °घोषोन्वनादवत् (sic); Cg as in text. ❀ Cm: उदीरयन्निति पाठे अडभाव आर्षः।; Ct: उदीरयन्नुदैरयन्. ❀ —e) D13 विप्रतिता: (sic); T2.3 [ऽ]पि विद्रुताः; Cm.g.t as in text (for विप्रद्रुताः). G1.3 सर्वा (for सर्वे). Ś2 D4.8.12 दिशोपि व्यथिताः सर्वास्; Ñ B1–3 आविवेश दिशः सर्वा; V1 दिशः प्रमथते सर्वा; V2.3 B4 D0.2 दिशो विव्य(V2 B4 °प्र)थते सर्वा; D1.3 दिशो विजृं(D3 °श्रं)भते सर्वा; M5 तैर्दिशो विद्रुताः सर्वा. ❀ Cv: दिशो विप्रश्रिता राक्षसाः।; Ck: दिशो विद्राविता इति. ❀ —f) Ś2 D4.8.12.13 तेन जिष्णुर्; Ñ B1–3 स्तनयित्नोर् (for स्तनयित्नुर्). Ś2 V3 D4.8.12.13 इवोद्यतः; Ñ1 इवोष्णगः; B1.2.4 इवांबरे; D3 इवाहवे.

19 Ś1 om. up to ऋषीणामग्नि- in 19a (cf. v.l. 16). —a) Ś D4.8.12 अग्निशरणे; D2.13 अग्निशरणेषु; G3 °होत्राणाम् (for °कल्पानाम्). —b) Ñ V2 B1–3 अग्निहोत्रात्; B4 °होत्रं; D6.9.13 T1.3 °होत्र: (sic) (for अग्निहोत्र-). V2.3 B4 -समुत्थितं; M1.2 -समुद्भवः (for -समुत्थितः). Ś D4.8.12 ह्यग्निहोत्रसमन्वितः; D1 अग्निहोत्रमुपस्थितं. —c) V2 आदाय; D9–11 आवृत्य; T3 आयत्ते (for आदत्ते). V3 राक्षसबलं. —d) G2 धूमो व्यापी (sic). Ś D4.8.12.13 धर्मौघो व्य(Ś2 वि)प्लु(D4.12 °भ्रु; D13 व्यामु)वञ्जगत्; Ñ V B धूमोग्नि(Ñ1 B2.4 °ग्ने; V धूमौघै)र्व्याप्तवाञ्जगत्; D0–3 धूमौघा व्या(D0 धूम्रौघैर्व्या; D1 धूमौघैरा)प्नुवञ्जगत्.

20 a) B1.4 प्रदेशेषु; D4.12 च देवेषु; D11 च देशे च (for च देशेषु). —b) Ś V D0–4.8.12.13 सु-; D5.7.9–11 T M3 [ए]व (for च). D6.7.9–11 धृतव्रतैः (for दृढ°). Ñ1 सुस्थितैर्ब्रह्मचारिभिः; Ñ2 B2–4 संस्थितैर्ब्रह्मवादि(Ñ2 °चारि)भिः; B1 पुण्येषु दृढसुव्रतैः. —c) Ś D4.8.12.13 क्रियमाणं; Ñ V1.2 B2.3 D0.2.3 चीय(B4 °र्य)मानं; V3 तपमानं; D1 तप्यमानं; T3 चर्यमाणस् (for चर्यमाणं). —d) D2 सतान्दह्यति (for संतापयति). —After 20, D5–7.9–11 S ins.:

547* देवदानवयक्षेभ्यो गृहीतश्च वरस्त्वया।
मानुषा वानरा ऋक्षा गोलाङ्गूला महाबलाः।
बलवन्त इहागम्य गर्जन्ति दृढविक्रमाः।

[(l. 1) D6 -गंधर्व- (for -दानव-). M1.2 तु (for च). —(l. 2) D6.9–11 T1 G1.3 मनुष्या; Cm.g as above (for मानुषा). —(l. 3) G2.3 [आ]गत्य (for °म्य).]

21 a) Ś D4.8.12.13 उत्थितान्; Ñ V1 B1–3 चोत्थितान्; V2.3 D0.2 चोद्गतान्; D1 चोद्धतान्; D3 चाद्भुतान् (for विविधान्). D2 om. दृष्ट्वा. B4 च महाघोरान् (for विविधान्दृष्ट्वा). —b) B4 दृष्ट्वा (for घोरान्). Ñ V B1.2.3(sup. lin. also हरीन्).4 D0–3.7.9–11 बहून्; T3 तदा; G M5 ततः (for तथा). Ś D4.8.12.13 सुघोरान्बहुधा बहून्; M1.2 घोरानिह सहस्रशः. —c) V2 उपपश्यामि. —d) Ñ1 महत्; V1 इदं; V2.3 इह (for अहम्).

22 ab) Ñ1 पुरा (for खर-). V D0.1.3 खरा(V °र-)निस्वनिता; D7.9 T2 खरा नि(T2 हि)स्तनिता; Cg.k.t as in text (for खराभिस्तनिता). V2 B2 D2 G1 M5 मेघा घोराः (by transp.). Ś D4.8.12 भृश- (for प्रति-). B4 -भयावहाः (for -भयंकराः). —c) D0 [अ]भिवर्षंते. —d) V1.3 D0.1.3.13 सर्वशः. —After 22, Ñ V2 B1–3 D2 ins.:

548* प्रतिमाश्च प्रकम्पन्ते खिद्यन्ति च हसन्ति च।
उदपानानि गर्जन्ति तडागाश्च वृषा इव।
अयुक्ताश्च प्रवर्तन्ते रथा युद्धाभिनन्दिनः।

[(l. 1) Ñ1 V2 खिद्यंते च; D2 बिभ्यतीव (for खिद्यन्ति च). —(l. 2) Ñ2 उदंचनानि; B1 उदकानि च (for उदपानानि). —(l. 3) B1 आमुक्ताश् (for अयुक्ताश्). D2 प्रकल्पंते (for प्रवर्तन्ते). G (ed.) प्रयुक्ताश्चाप्रवर्तंते (for the prior half). Ñ1 V2 रथे (for रथा).]

23 D2 om. 23ab. —a) Ś Ñ B1–3 D0.1.3.4.8.12.13 चरतां (for रुदतां). —b) V3 निपतन् (sic); D11 प्रपतंतश् (for प्रपतन्ति). Ś Ñ V B D0.1.3–10.12.13 [अ]श्रु-; D11 च; T1 G M [आ]स्र- (for [अ]स्र-). —After 23ab, Ś D4.8.12.13 ins.:

व्याला गोमायवो गृध्रा वाशन्ति च सुभैरवम् ।
प्रविश्य लङ्कामनिशं समवायांश्च कुर्वते ॥ २४
कालिकाः पाण्डुरैर्दन्तैः प्रहसन्त्यग्रतः स्थिताः ।
स्त्रियः स्वप्नेषु मुष्णन्त्यो गृहाणि प्रतिभाष्य च ॥ २५
गृहाणां बलिकर्माणि श्वानः पर्युपभुञ्जते ।
खरा गोषु प्रजायन्ते मूषिका नकुलैः सह ॥ २६
मार्जारा द्वीपिभिः सार्धं सूकराः शुनकैः सह ।
किंनरा राक्षसैश्चापि समेयुर्मानुषैः सह ॥ २७

G. 6. 11. 40
B. 6. 35. 30
L. 6. 11. 34

549* अयथावच्च शोभन्ते न संग्रामाभिनन्दिनः।

—^{c}) D0 व्यस्ता (for ध्वस्ता). Ś V2.3 D4.7–13 G2.3 M5 रजो(D10 °क्षो)ध्वस्ता. Ś D4.8.12.13 G2.3 M5 दिशः सर्वा; V3 M1.2 विकीर्णाश्च; D0 विशीर्णाश्च (for विवर्णाश्च). —^{d}) Ñ B1–3 विभांति (for प्रभान्ति). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D0–4.6–9.12.13 T2.3 G1 M3 यथा पुरा; V3 यथा तव; Ck.t as in text (for यथापुरम्). ❀ Ck.t: यथापुरं यथापूर्वम्। अनतिक्रमेऽव्ययीभावः। Ct adds न प्रभान्ति। दिश इति शेषः। वाहनानीत्यन्ये. ❀ —After 23, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 ins.:

550* सर्वं नष्टश्रियं मन्ये सैन्यं ते राक्षसेश्वर।

[Ś नष्टप्रियं; B4 D2 °प्रभं; D0 नष्टमहं (for नष्टश्रियं). Ñ B1–3 नष्टश्रीकमहं मन्ये (for the prior half). Ñ B राक्षसाधिप.]

—Ñ B1–3 cont.:

551* अल्पभुक्ते शकृच्चैव प्रभूतमिव दृश्यते।
रक्षसां वाहनानां च तत्पराभवलक्षणम्।

[(l. 1) Ñ1 अल्पे भक्षे; B1.3 अल्पे भुक्ते (for अल्पभुक्ते). Ñ1 B1 इह; B2 अपि (for इव). —(l. 2) G (ed.) त्वत्- (for तत्).]

—After 550*, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 (Ñ B1–3 after 551*) read 31–32.

24 ^{a}) Ś D0.2.4.8.12.13 चंडा(D4.13 °डं); Ñ V B1–3 काका; B4 G व्याघ्रा; D1.3 व्याल- (for व्याला). Ñ1 B3 गोमायुका. —^{b}) B4 [ए]व; D13 [इ]दं (for च). Ñ1 B3 क्रोशंति च; V1.2 D5–7.10.11 T M Cg वाश्यंति च; B1.2 वाश्यसंते; D1 रवंति च; G1 नदंतश्च; G2.3 M5 नदंति च; G (ed.) रासंति च (for वाशन्ति च). B4 सुदारुणाः (for सुभैरवम्). D3 वासंते त्वशुभं रवं. —^{cd}) Ñ2 transp. प्रविश्य and लंकां. Ś Ñ D4.8.12 समये; V D1–3 दिवसे; B1.3 D0 समरे; B2 सहसा; D9–11 आरामे; D13 देवेश (for अनिशं). V3 B4 D3.4.9 समवायं. D1 समयो वाचि कुर्वते (for ^{d}). B4 लंकामासाद्य यश्चैषां समवायं प्रवर्तते.

25 ^{a}) Ś V3 B4 D1–4.8.12.13 काली(Ś D8.12 °ल-) स्त्री; Ñ B1.3 D0 कृष्णा स्त्री; V1 ** स्त्री(illeg.) (for कालिकाः). B4 T1 G M1–3 Cm.g.k पांडरैर्; Ct as in text. —^{b}) Ś Ñ V1.3 B1.3.4 D0–4.8.12.13 प्रहस(Ñ V1.3 B1.3.4 D2.13 °सं)त्यग्रतः स्थिता. —After 25^{ab}, B1.3 ins.:

552* शुक्लाम्बरधरा नारी कराला प्रतिधावति।

[For the post. half, cf. B4 var. in 25^d.]; while D2 ins. after 25^{ab}:

553* स्त्रियः सुप्तेषु मुष्णन्ति वराहः प्रतिधावति।

—B1.3 (both after 552*) D2 cont.; Ñ V3 B2 ins. after 25^{ab}; V1.2 D0.1.3.4 subst. for 25^{cd}; while Ś B4 D8.12.13 ins. after 25:

554* रथ्यासु बालकैर्नित्यं बहुशः परिगीयते।

[Ś D8.12.13 कलहः (for बहुशः). Ś D8.12 परिपठ्यते; V1.3 B4 D0–4.13 °वल्ग(V3 B4 °ल्य)ते (for °गीयते).]

—^{c}) B4 स्त्री च (for स्त्रियः). D8.13 सुप्तेषु; M1.2 स्वप्नेपि (for स्वप्नेषु). Ś1 B4 D13 G2.3 मुष्णंती; Ś2 मुह्यंती; D8.12 मुष्णंति; Cr.m.g.k.t as in text (for मुष्णन्त्यो). ❀ Cm: स्त्रियः स्त्री:।; Cg: स्त्रियः पूतनाप्रमुखा इति यावत्। शक्त्य इत्येके. ❀ —^{d}) B4 कराला; D13 कराग्रं; M5 गृह्णाति; Cr.m.g.k.t as in text (for गृहाणि). Ś B4 D8.12.13 प्रतिधावति; D7.9 [अ]प्रतिभाष्य च; M1.2 प्रविभाष्य च; Cv as in text (for प्रतिभाष्य च). —For 25^{cd}, Ñ V3 B1–3 D2 subst.:

555* स्वप्नेषु मुक्तकेशी स्त्री गृहाणि परिधावति।

[V3 B1–3 स्वप्ने च (for स्वप्नेषु). Ñ1 मुष्णंती स्त्री च; V3 प्रस्नुता स्त्री च; B2.3 D2 मुक्तकेशा स्त्री (for मुक्तकेशी स्त्री).]

26 ☞ Cv is missing from 6.26.26 up to 6.27.19^b. V3 om. 26^{ab}. —^{a}) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D0–4.8.12.13 गृहेषु (for गृहाणां). M1.2 प्रति-; Cr.m.g.k.t as in text (for बलि-). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B3.4 D0–4.8.12.13 प्रेताः (for श्वानः). Ś D8.12.13 एवोपभुंजते; Ñ1 V2 B1–3 D4.6 T2.3 प्रत्युप°; D7.9–11 °सेवते (for पर्युपभुञ्जते). ❀ Ck: श्वान एवोपभुञ्जते न तु वायसाः।; so also Ct which adds इत्यर्थ इत्यन्ये. ❀ —^{c}) D7.9 गावः (for गोषु). Ñ B प्रसूयंते (for प्रजायन्ते). Ś D2.8.12.13 मेषे(Ś °षी)षु जायंते (for गोषु प्रजायन्ते). —^{d}) Ś Ñ1 V1.3 D3.4.6–12 मूषका (for मूषिका). Ś1 B4 D8.13 नकुलीषु च; Ś2 Ñ V B1–3 D0–2.4.8.10–12 नकुलेषु च (for नकुलैः सह).

27 G3 om. (hapl.) 27; D4 om. (hapl.) 27^{ab}. —^{a}) D5 सार्थै (sic) (for सार्धं). —^{b}) B4 D0–3.6.7.11.13 शूकराश्; D12 सूरकाश् (meta.) (for सूकराः). Ś Ñ V1.2 B D0–3.8.12 च श्वभिः; V3 करिभिस्; D13 चाविभिः (for शुनकैः). —D5 om. (hapl.) 27^{cd}. —^{cd}) Ñ1 V2 B3 किंनर्यो (for किंनरा). Ś B1 D0.2.4.8.12 राक्षसाश्; T1 वानरैश् (for राक्षसैश्). Ś Ñ V1.2

G. 6. 11. 41
B. 6. 35. 31
L. 6. 11. 35

पाण्डुरा रक्तपादाश्च विहगाः कालचोदिताः ।
राक्षसानां विनाशाय कपोता विचरन्ति च ॥ २८
चीचीकूचीति वाशन्त्यः शारिका वेश्मसु स्थिताः ।
पतन्ति ग्रथिताश्चापि निर्जिताः कलहैषिणः ॥ २९
करालो विकटो मुण्डः पुरुषः कृष्णपिङ्गलः ।
कालो गृहाणि सर्वेषां काले कालेऽन्ववेक्षते ।
एतान्यन्यानि दुष्टानि निमित्तान्युत्पतन्ति च ॥ ३०

B1-3 D0-4.8.12.13 [ए]व (for [अ]पि). Ś D0-2.4.8.12.13 समेताः; Ñ B1-3 M3 Cg समीयुर्; Ct as in text (for समेयुर्). D1 चारणैः (for मानुषैः). D3 संतश्चोरगणैः सह (for ^{d}). V3 जंबुकेषु मृगाश्चैव राक्षसा वानरैः सह. ❀ Cr : किन्नरै (°रा?) राक्षसैश्चापि समेयुर्मानुषैः सह इत्यर्धं केषुचित्कोशेषु न दृश्यते। सति तु तस्मिन् विरोधोऽस्ति। लङ्कायां मानुषाभावात्।; Cg : मानुषैः, राक्षसा इति शेषः। मानुषाश्चात्रोत्पातजनिता एव. ❀ —For 27^{cd}, B4 subst.; while B1 ins. after 27^{ab}:

556* किंनरा राक्षसीभिश्च वानरीभिश्च मानुषाः।

28 ^{a}) B4 T1 G M पांडराः; Ck.t as in text. D9 रक्तदीपाश्; T3 °पादैश् (for °पादाश्). —^{b}) D2 G1.2 M3 Cg विहंगाः; Ck.t as in text (for विहगाः). V3 कालदेशिताः; D1.2.4 °नोदिताः (for °चोदिताः). —^{d}) G (ed.) उत्पातान् (for कपोता). D6 T2 हि (for च). Ś V1.2 D0-4.8.12.13 गृहचारिणः; Ñ B1-3 व्याहरंति च; B4 प्रवदंति च; G1.3 विचरंत्युत; Ck.t as in text (for विचरन्ति च). V3 सर्वमेतन्न संशयः.

29 ^{a}) Ś V1.2 D12.13 चीचीकूची च; Ñ1 चिचीकुंचीति; D6 विचिकूजति: D8 वीचीकूची च; D9 S Cg.k वीचिकूचीति; Ct as in text (for चीचीकूचीति). Ś V1 D8.12 वाशंति; Ñ1 D0 वासंते; V2.3 D2-4.13 वासंति; B रासंते(B4 °ति); D1 वाचंती; D5-7.10.11 वाशं(D5.6 °स्यं)तः; T1 G1.3 M वाश्यंत्यः; T2 वाश्यंतः; T3 वास्यंति; G2 वाश्यन्ते (for वाशन्त्यः). —^{b}) Ñ V1.3 D0-4.6.13 सारिका (for शारिका). B4 वेश्मसंस्थितं; D1 °संस्थिताः; D3 वेश्मनि स्थिताः. —^{c}) B4 पचंति (for पतन्ति). Ñ1 D13 G2.3 [ए]व (for [अ]पि). Ś Ñ2 V B D0-3.8.12 व्यथिताश्चैव (B3 °ताः सर्वे); D4 पतिताश्चैव (for ग्रथिताश्चापि). —^{d}) Ś D8.12 निर्गताः; D2 गर्जिताः; D9 om.; T1 G3 निश्रिताः; Cg.t as in text (for निर्जिताः). V2 D7.9-11 Ct कलहैषिभिः; G2 कलहप्रियाः; Cg as in text (for कलहैषिणः). B3 कलहैरिव पक्षिणः. —After 29, Ś B D8.12.13 ins.:

557* मूषिकाश्चापि रथ्यासु विश्रब्धं प्रचरन्ति च।

[Ś1 मूषत्राश्; D8 दूषिकाश् (sic) (for मूषिकाश्). B3 [ए]व (for [अ]पि). Ś2 B4 D8.12 विस्रब्धं. Ś2 D8.12 प्रसरंति; B1-3 प्रपतंति; B4 प्रहरंति (for प्रचरन्ति).];
while D5-7.9-11 S ins. after 29 :

558* पक्षिणश्च मृगाः सर्वे प्रत्यादित्यं रुदन्ति ते।

[G1.2 क्रणंति; Cg.t as above (for रुदन्ति). D7 M1-3 Cg च; D9 वै (for ते).]

30 ^{a}) V B1.3 D5-7.10.11 G Cgp विकलो; Cg as in text (for °टो). —After 30^{ab}, B2.4 ins.; while Ñ2 B3 (m.) cont. l. 5-6 after 562* :

559* खट्वाङ्गपाणिर्बीभत्सः कालं गमयतीव नः।
प्रतिमाश्च प्रकल्पन्ते प्रखिन्दन्ति हसन्ति च।
उद्धूपाश्च महाराज असुक्ताः प्रहरन्ति च।
प्रयुक्ताश्च प्रवर्तन्ते रथ्यासु रवाभिकाङ्क्षिणः।
गजेन्द्रो वाजिनश्चैव न च ग्रासाभिनन्दिनः। [5]
असृङ्मूत्रं च मुञ्चन्ति ध्यायन्ति च समन्ततः।

[(l. 1) B4 बीभत्सुः (for °त्सः). —B2 om. l. 2. —For l. 2, cf. l. 1 of 548*. —(l. 3) Note hiatus between the two halves. B2 अयुक्ताः (for असुक्ताः). B2 प्रचरंति (for प्रहरन्ति). —B2 om. l. 4-5. —(l. 5) Ñ2 B3 -कांक्षिणः (for -नन्दिनः). —(l. 6) Ñ2 शक्तन्मूत्रं च; B3 अनल्पमूत्रं (for असृङ्मूत्रं च). Ñ2 B3 [इ]व (for second च).]

—^{c}) Ś V D0-4.8.12 रक्षो- (for कालो). G M5 गृहाणि चैव; Cm.g.k.t as in text (for कालो गृहाणि). Ś Ñ V2.3 B D0-4.8.12.13 सर्वाणि; V1 om. (for सर्वेषां). —^{d}) D3 नित्यं कालो (for काले काले). Ñ1 V1.2 [ऽ]नुवीक्षते; Ñ2 च वीक्षते; V3 समीक्ष्यते; D0.2.8.9.13 [ऽ]न्ववेक्ष्यते(D2 °ति); D3 G M5 ह्यवेक्षते(G1 M5 °त); D6 °वैक्ष्यत; D11 °पेक्षते; Cg.k.t as in text (for ऽन्ववेक्षते). B4 चारयन्नग्रतः स्थितः. ❀ Ck : विष्णुमित्यादि श्लोकद्वयं कचिदेवास्ति। अतस्तत्प्रक्षिप्तम्। प्राचीनाः प्रक्षिप्तमिति न व्याकुर्वन्।; Ct : एतदग्रे 'रामं मन्यामहे विष्णुं मानुषं रूपमास्थितम्। नहि मानुषमात्रोऽसौ राघवो दृढविक्रमः। येन बद्धः समुद्रे च सेतुः स परमाद्भुतः। कुरुष्व नरराजेन संधिं रामेण रावण।" इत्यादि श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति प्राचीनैर्न व्याख्यातमिति कतकः. ❀ —After 30^{cd}, K (ed.) ins. (within brackets):

560* अहं त्वेतत्प्रपश्यामि युद्धयतां तु दिने दिने।

—Thereafter K (ed.) cont. 562*.

^{e}) G1 दृष्टानि (for दुष्टानि). —For 30^{ef}, Ñ V3 B D2 subst., while Ś V1.3 D0.1.3.4.8.12.13 subst. l. 3 only:

561* तीक्ष्णः पटुर्दिनकरः कैरस्तापयते जगत्।
प्रतिलोमश्च ते वायुस्तत्पराभवलक्षणम्।
क्षत्युग्रं त्विह पश्यन्ति युद्धमानन्दिनो द्विजाः।

विष्णुं मन्यामहे रामं मानुषं देहमास्थितम् ।
न हि मानुषमात्रोऽसौ राघवो दृढविक्रमः ॥ ३१
येन बद्धः समुद्रस्य स सेतुः परमाद्भुतः ।
कुरुष्व नरराजेन संधिं रामेण रावण ॥ ३२

इदं वचस्तत्र निगद्य माल्यवा-
न्परीक्ष्य रक्षोधिपतेर्मनः पुनः ।
अनुत्तमेषूत्तमपौरुषो बली
बभूव तूष्णीं समवेक्ष्य रावणम् ॥ ३३

G. 6. 11. 46
B. 6. 35. 35
L. 6. 11. 40

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षड्विंशतितमः सर्गः ॥२६॥

[(l. 1) Ñ D2 तीक्ष्णं. Ñ2 B2.3 कटुर् (for पटुर्). Ñ1 (m. also) शीघ्रगामी; B1 तीक्ष्णरश्मिर् (for तीक्ष्णः पटुर्). B1-3 तापयति. —D2 om. l. 2. —(l. 2) G (ed.) त्वत्- (for तत्). —(l. 3) Ś D8.12.13 हि प्रवाशंति; V D0.2-4 हि(D3 च) प्रपश्यंति; D1 हि प्रशंसंति; G (ed.) इह पश्यंति (for त्विह पश्यन्ति). B3 स्वितु (sic) पश्यंति ते नित्यं (for the prior half). V1 illeg. for आनंदिनो द्विजाः. Ñ1 V2 B1-3 उन्मादिनो; D3.4 आनंदिता (for आनन्दिनो). V2 illeg. for द्विजाः. Ś D8.12 द्विजा युद्धाभिनंदिनः; D13 युध्यमानं द्विजैर्द्विजाः (for the post. half).]

—Thereafter they cont.; while K (ed.) cont. (within brackets) after 560*:

562* क्रव्यादा भक्षयिष्यन्ति मांसानि गजवाजिनाम् ।

—Then Ñ2 B3 (m.) cont. l. 5-6 of 559*; while K (ed.) further cont. (within brackets):

563* सर्वं नष्टप्रभं मन्ये सैन्यं त्वद्देहमाश्रितम् ।
[Cf. 550*]

31 D5.6 T om. 31-32. D11 om. 31. Ś V B4 D0-4.8.9(after 10).12.13 read 31-32 after 550*; while Ñ B1-3 read 31-32 after 551*. —ᵃ) G2.3 M देवं (for रामं). Ś Ñ V B D0-4.8.9.12.13 विष्णुं राममहं मन्ये; D10 रामं मन्यामहे विष्णुं. —ᵇ) D7.10 G3 M3.5 रूपम् (for देहम्). Ś V2 D0.4.8.12 आश्रितं; D1 °तः (for आस्थितम्). Ñ2 B2 D9 मानुषच्छ(Ñ2 B2 °षं छ)द्मरूपिणं; B1.3 मानुषं वै स्व(B3 चाद्य)रूपिणं.

—ᶜ) Ś D4.8.12.13 च; V D0-3 स (for हि). Ś V1 D0-4.8.12.13 वै (for ऽसौ). —V2 illeg. for 31ᵈ.

32 D5.6 T om. 32 (cf. v.l. 31). Ś V B4 D0-4.8.9(after 10).12.13 read 31-32 after 550*; while Ñ B1-3 read 31-32 after 551*. —ᵃ) Ś Ñ V2.3 B1-3 D2.4.8.9.12.13 M1.2 समुद्रेस्मिन्; V1 D0.7.10.11 समुद्रे च(V1 तु; D0 वै) (for समुद्रस्य). —ᵇ) D1 सेतुर्वै; D10.11 सेतुः स (by transp.). V1.3 D1-4 M1.2 सु(D2 च)महाद्भुतः (for परमा°). Ś V2 D8.12.13 सेतुः सुमहदद्भुतः. —After 32, Ś Ñ V B D0-4.8.9(l. 2 only).12.13 ins.:

564* कुरुष्व वचनं मह्यं हितमुक्तं निशाचर ।
सीताकृते महाप्राज्ञ महद्भयमुपस्थितम् ।
तथेमानि निमित्तानि लक्ष्यन्ते राक्षसाधिप ।

[V3 om. l. 1-2. Ñ B3 om. l. 1. D3 reads l. 1 twice. —(l. 1) L (ed.) मेघ (for मह्यं). V1.2 B2.4 D0.1.3(first time).4 यद्य(V1.2 अस्य; B2.4 यस्यां; D1.3 [second time] यच्च; D4 यदा)प्रतिनिविष्टोसि; B1 यद्यपि त्वं निविष्टोसि (for the prior half). V3 D0.1.3(second time).4 उक्तो (for उक्तं). B1 हितयुक्तं; B2 यस्यां युक्तो; B4 तस्यामुक्तो (for हितमुक्तं). V1 हितमुक्तोसि रावण; D3 (first time) यदि वा वेत्सि मां हि तत् (for the post. half). —B2 reads l. 2 before l. 1, repeating it in its proper place. —(l. 2) B1.2(second time).4 तस्याः कृते(B4 क्षणे) (for सीताकृते). B4 D1 महाराज (for °प्राज्ञ). —(l. 3) Ñ B1-3 यथेमानि; B4 तानि तानि (for तथेमानि). Ñ V2.3 B D0-3 लक्षये (for लक्ष्यन्ते). Ñ V B1-3 D0-4 राक्षसेश्वर.];

while D5-7.9-11 S ins. after 32:

565* ज्ञात्वा प्रधार्य कर्माणि क्रियतामायतिक्षमम् ।

[D7.10.11 G1 Ct [अ]वधार्य; Cm.g.k as above (for प्रधार्य). D6.9 T2.3 Cm कार्याणि; Cg.k.t कर्माणि (as above). G2 M5 अद्य यत्क्षमं.]

33 ᵃ) Ś V1 D7.8.10-13 Ct तस्य; Cm.g as in text (for तत्र). Ś Ñ1 V2.3 B1.2.4 D0-4.8.12.13 निवेद्य; D11 निशम्य; G2 निगम्य (for निगद्य). ❀ Cm: निगद्येति पाठेऽपि श्रावयित्वा रावणं समवेक्ष्य रक्षोधिपतेर्मनः परीक्ष्य अनिवर्तनं ज्ञात्वा तूष्णीं बभूव, किमपि नोवाचेत्यर्थः।; Cg: निशम्य श्रावयित्वा। अन्तर्भावितण्यर्थोऽयम्। रावणं रावणाकारम्. ❀ —ᵇ) Ś2 B1 D3.8.12.13 निरीक्ष्य; G समीक्ष्य; G (ed.) सुधीश्च (for परीक्ष्य). B2 रक्षोनृपतेर् (for रक्षोधिपतेर्). Ś V B1.4 D0-3.8.12.13 स्थितोग्रतः; Ñ B2.3 हिते स्थितः; D4 पुरः स्थितः; D6 T3 पुनः पुनः; D9 मनस्तदा; M5 महात्मनः (for मनः पुनः) —V1 illeg. for 33ᶜᵈ. —ᶜ) Ś D8.12 अनुत्तमं हि; B4 अथोक्तमेव; M1.2 अनुत्तमश्च; L (ed.) अनुत्तमम् (for अनुत्तमेषु). B2-4 -पूरुषो (for -पौरुषो). —ᵈ) D2 स बभूव (sic); D13 समरे स (for समवेक्ष्य). —After 33, Ś1 Ñ V2.3 B D0-4.8.12.13 G1.2 M5 ins.:

566* स तद्वचो माल्यवता सुभाषितं
दशाननो न प्रशशंस मौर्ख्यतः ।
भृशं जगर्हे च सुदुष्टमानसो
मुमूर्षुरन्यच्च वचोऽभ्युदैरयत् ।

२७

G. 6. 12. 1
B. 6. 36. 1
L. 6. 12. 1

तत्तु माल्यवतो वाक्यं हितमुक्तं दशाननः ।
न मर्षयति दुष्टात्मा कालस्य वशमागतः ॥ १

स बद्ध्वा भ्रुकुटिं वक्त्रे क्रोधस्य वशमागतः ।
अमर्षात्परिवृत्ताक्षो माल्यवन्तमथाब्रवीत् ॥ २

हितबुद्ध्या यदहितं वचः परुषमुच्यते ।
परपक्षं प्रविश्यैव नैतच्छ्रोत्रगतं मम ॥ ३

मानुषं कृपणं राममेकं शाखामृगाश्रयम् ।
समर्थं मन्यसे केन त्यक्तं पित्रा वनालयम् ॥ ४

रक्षसामीश्वरं मां च देवतानां भयंकरम् ।
हीनं मां मन्यसे केन अहीनं सर्वविक्रमैः ॥ ५

वीरद्वेषेण वा शङ्के पक्षपातेन वा रिपोः ।
त्वयाहं परुषाण्युक्तः परप्रोत्साहनेन वा ॥ ६

[(l. 1) $V_{2.3}$ B_4 $D_{0.1.3}$ [अ]भिभाषितं; $G_{1.2}$ M_5 प्र° (for सु°). —(l. 2) $Ś_1$ $D_{12.13}$ मूर्खवत्; D_4 मूर्खतः; D_8 पूर्णवत् (for मौर्ख्यतः). $G_{1.2}$ M_5 प्रतिशुश्रुवे तदा (for प्रशशंस मौर्ख्यतः). —(l. 3) $Ś_1$ $Ñ_2$ B_3 $D_{8.12}$ [ए]व (for च). $D_{0.4}$ सुहृष्ट- (for सुदुष्ट-). —(l. 4) $G_{1.2}$ M_5 अत्युच्च (for अन्यच्च). $Ś_1$ $D_{8.12}$ [ऽ]भ्यधासीत्; $V_{2.3}$ B_4 D_3 [ऽ]भ्युदीरयत्; B_2 $D_{0.2.13}$ G_2 M_5 [ऽ]भ्युदीरयन्. D_4 मुमूर्षचेताश्च ततो व्युदीरयन्.]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: $Ñ_1$ V_3 $B_{1.3.4}$ $D_{2.12.13}$ लंकाकांडे; D_0 सुंदरकांडे; D_4 सुंदरकांडे लंकापर्वणि. —*Sarga name*: Ś Ñ $V_{2.3}$ B $D_{0-4.8.9.12.13}$ माल्यवद्वाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $Ñ_1$ B_2 $D_{0.2.4.12.13}$ om.; $Ś_2$ $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.3.4}$ $D_{3.9}$ 11; V_3 D_8 10; D_1 13; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 35; T_2 34. —After colophon, D_2 concludes with राम; while G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

27

☞ Cv is missing 1–19^{b} (cf. v.l. 26.26).

1 ^{a}) Ś $D_{0.2.8.12}$ ततो (for तत्तु). B_4 तथा माल्यवतोदारं; $D_{3.4.13}$ ततो(D_3 तत्र) माल्यवता वाक्यं. —^{b}) $B_{1.2}$ D_8 हितयुक्तं; D_3 हितमुक्तो; D_4 हेतुयुक्तं. B_4 निशाचरः (for दशाननः). —^{c}) Ś $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B $D_{0.2-4.8.12.13}$ नामर्षयत; $Ñ_2$ न ममर्ष स; V_3 अमर्षयन्न; D_1 नामर्षयद् (subm.) (for न मर्षयति). Ñ B_{1-3} दुर्बुद्धिः. ❀ Cr: न मर्षयति न मर्षयति स्म।; Cg: न मर्षयति नामर्षयत्. ❀

2 ^{a}) B_2 $M_{1.2.5}$ कृत्वा; D_5 लब्धा (sic) (for बद्ध्वा). Ś Ñ V B_{1-3} $D_{0.4}$ $T_{2.3}$ भृकुटिं (sic); B_4 $D_{1.3.11}$ G_1 भृकुटीं (sic); $D_{2.5.6.13}$ G_3 M_5 भ्रुकुटीं (for भ्रुकुटिं). T_3 वक्त्रैः (sic). —^{b}) Ñ V B_{1-3} D_{0-4} प्रतिलक्ष($Ñ_2$ V °क्ष्म)णं; D_{13} प्रतिवीक्षणं (for वशमागतः). Ś वचस्यसति लक्ष($Ś_2$ °क्ष्म)णं; B_4 माल्यवंतममर्षणं; $D_{8.12}$ वधस्य म(D_8 lacuna for स्य म)तिलक्षणं; G M_5 क्रोधेन कलुषीकृतः. —^{c}) B_4 प्रस्फुरन् (for अमर्षात्). Ś $D_{4.8.12.13}$ परिवृत्तास्यो; V_3 च प्रवृत्ताक्षो; B_1 परिताम्राक्षो. —^{d}) B_4 रावणो वाक्यमब्रवीत्.

3 ^{a}) Ś $D_{8.12.13}$ यदप्येतत्; Ñ B_{1-3} यदार्येण; V D_{0-4} तु(D_0 च) यदिदं; B_4 यदसि मे; G_3 यदभिहितं (hypm.); Cg.k.t as in text (for यदहितं). —^{b}) Ñ B_{1-3} मोहात्; V D_4 त्वया; B_4 $D_{0.2}$ तत्तत्; D_3 यद्यत् (for वचः). B_4 $M_{1.2}$ उक्तवान्; Ct as in text (for उच्यते). Ś $D_{8.12}$ तत्पौरुषमिहोच्यते; D_{13} पारुष्यं तदिहोच्यते. —^{c}) Ś Ñ V $B_{1.2}$ $D_{8.12.13}$ प्रशंस्यैव(B_2 °नं); B_3 D_{0-3} प्रशस्यैव; B_4 व्यपाश्रित्य (for प्रविश्यैव). D_4 परपक्षप्रशंसा च. —^{d}) Ś $D_{8.12}$ तच्; B_4 [ए]वं (for [ए]तच्). Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ $G_{1.2}$ श्रोत्र($D_{4.8}$ °तुं)सुखं; B_3 (*sup. lin.* also) श्रुतिगतं; M_3 Cg श्रोत्रं गतं; M_5 चात्र सुखं; Ck.t as in text (for श्रोत्रगतं).

4 ^{b}) D_1 एनं; D_3 एक- (for एकं). —^{c}) B_1 सामर्थ्यं (for समर्थं). —D_9 om. (hapl.) 4^{d}–5^{c}. —^{d}) $G_{1.3}$ पित्रा त्यक्तं (by transp.). Ñ V B $D_{1.3.10.11}$ M_5 वनाश्रयं; D_{13} च सालसं (sic); Cg as in text (for वनालयम्).

5 D_9 om. 5^{abc} (cf. v.l. 4). —^{b}) $B_{2.3}$ $D_{7.10.11}$ $T_{1.2}$ देवानां च(B_3 om. [subm.]); G_1 $M_{1.2}$ दैवतानां (for देवतानां). V_3 G M_5 भयावहं. —G_2 repeats 5^{cd} after 8. Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ś V_1 $D_{0-4.12.13}$ अहीनं; $Ñ_2$ हीनं त्वं; $V_{2.3}$ त्वं हीनं; D_{11} हीनं वा; $M_{1.2}$ Ck विहीनं; Cg.t as in text (for हीनं मां). Ñ B_{1-3} कस्माद्; D_4 हीनं (for केन). —D_6 reads 5^{d} in marg. —^{d}) Ś V_1 $D_{1.2.8.13}$ हीनं मां; $V_{2.3}$ D_5 T_1 $M_{3.5}$ ह्यहीनं (to avoid hiatus); $D_{0.12}$ हीनं मा; Cm as in text (for अहीनं). Ś $D_{8.12}$ जंतु-; V_1 B_{1-3} $D_{0.1}$ सत्त्व-; V_3 चैव; D_{13} त्वं तु (for सर्व-). $Ñ_2$ सत्यविक्रमं. D_3 हीनं सवासविक्रमैः (sic); D_4 मम सत्त्वेन विक्रमैः.

6 ^{a}) V_3 राग-; T_3 चिर-; Cg.k.t as in text (for वीर-). D_4 वैरे द्वेषेपि. Ś $D_{8.12}$ संधेः; D_{13} [आ]चक्षे (for शङ्के). —^{b}) V_1 वा प्रभो; D_3 चापि वै; D_4 वैरिणा; D_6 $T_{2.3}$ वै रिपोः; Cg as in text (for वा रिपोः). —^{d}) V_3 $D_{6.10.11}$ Ct मम (for पर-). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-4.8.12.13}$ -प्रोत्साहितेन. $D_{1.2}$ च (for वा). D_5 परस्योत्सादनेन वा.

प्रभवन्तं पदस्थं हि परुषं कोऽभिधास्यति ।
पण्डितः शास्त्रतत्त्वज्ञो विना प्रोत्साहनाद्रिपोः ॥ ७

आनीय च वनात्सीतां पद्महीनामिव श्रियम् ।
किमर्थं प्रतिदास्यामि राघवस्य भयादहम् ॥ ८

वृतं वानरकोटीभिः ससुग्रीवं सलक्ष्मणम् ।
पश्य कैश्चिदहोभिस्त्वं राघवं निहतं मया ॥ ९

द्वंद्वे यस्य न तिष्ठन्ति दैवतान्यपि संयुगे ।
स कस्माद्रावणो युद्धे भयमाहारयिष्यति ॥ १०

द्विधा भज्येयमप्येवं न नमेयं तु कस्यचित् ।
एष मे सहजो दोषः स्वभावो दुरतिक्रमः ॥ ११

यदि तावत्समुद्रे तु सेतुर्बद्धो यदृच्छया ।
रामेण विस्मयः कोऽत्र येन ते भयमागतम् ॥ १२

स तु तीर्त्वार्णवं रामः सह वानरसेनया ।
प्रतिजानामि ते सत्यं न जीवन्प्रतियास्यति ॥ १३

एवं ब्रुवाणं संरब्धं रुष्टं विज्ञाय रावणम् ।
व्रीडितो माल्यवान्वाक्यं नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ १४

G. 6. 12. 14
B. 6. 36. 14
L. 6. 12. 14

7 ^{a}) M5 प्रभावंतं. Ñ B1.3 च; B2 मां; T2 वा (for हि). B4 हि मां कोन्यः; M1.2 समर्थं हि; Cg.t as in text (for पदस्थं हि). —^{b}) Ñ1 G M1–3 कोभिधास्यते; Ñ2 D6 M5 को विधास्यति (D6 M5 °ते); B4 वक्तुमर्हति; D7 °भाषितुं; D8 हि* *स्यति (lacuna); D9–11 Ct °भाषते; Ck. as in text (for कोऽभिधास्यति). Ś1 को श्रामयति पूरुषं; Ś2 D12 पुरुषं को हि श्राम्यति. —^{c}) B4 सर्वशास्त्रज्ञस्; G3 शास्त्रवित्प्राज्ञो (for शास्त्रतत्त्वज्ञो). —^{d}) M3 सोत्साहनाद्. V1 D0.2 गुरुं; D1 परैः (for रिपोः). V3 परस्योत्साहनादृते; B4 त्वं तु प्रोत्साहितो ध्रुवं; D7 (marg.; orig. as in text).9–11 Ct विना प्रोत्साहनेन वा. ❀ Ct: वाशब्दो निश्चये. ❀

8 ^{a}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 आदाय. V3 D1 वचनात् (meta.); D13 च बलात्; G1.2 M5 हि वनात्; Cm as in text (for च वनात्). —^{c}) D2 प्रतियास्यामि (sic). —^{d}) V3 D0–4.8.12.13 राघवाय. Ñ B3 इति; V1.3 B1.2 D2–4 इव; V2 D0.1 इह; B4 अपि (for अहम्). ❀ Cg: राघवस्य राघवात्. ❀ —After 8, G2 repeats 5^{cd}.

9 ^{a}) D0.4 -कोटिभिः. —^{b}) Ś B2 D3.8.12 सुग्रीवं सह-; B4 सुग्रीवं च स- (for ससुग्रीवं स-). —^{c}) Ñ2 D1.4.7.9–11 अहोभिश्च; B4 D3 अहोरात्रै. —^{d}) Ś Ñ V B1–3 D1–3.8.12.13 transp. राघवं and निहतं.

10 ^{a}) Ñ1 (m. gloss) B2 युद्धे (for द्वंद्वे). D0 द्वंद्वयुद्धे न प्रतिमा. —V2 illeg. for 10^{b}. —^{b}) Ś D0–4.8.12.13 देवता अपि (D1 अपि च [hypm.]) (for दैवतान्यपि). Ñ1 B1.3 देवगंधर्वदानवाः; Ñ2 V3 देवता न च पन्नगाः; V1 देवा अपि च संमुखे; B2 देवदानवपन्नगाः. —^{c}) T3 न (for स). G2 राघवो (sic) (for रावणो). —For 10^{cd}, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst.:

567* रावणो मानुषं प्राप्य भयमाहारयेत्कथम् ।

[D13 * * रानेण मानुष्यं (corrupt) (for the prior half). D3 भयाद् (sic) (for भयम्). V3 आहरते (for आहारयेत्). V1 स भयं कथमावहेत् (for the post. half).]

11 ^{a}) V1 विभज्येयम् (hypm.); V2 D4 G2 भवेयम्; Cr.m.g.k.t as in text (for भज्येयम्). D0.3 भज्येय वापि; D13 भज्ये त्वमपि (sic). B4 D3.7 G2.3 [ए]व; Cr.m.g.k.t as in text (for [ए]वं). Ś D8.12 द्विधा भज्येद्यमो वा मां. —^{b}) V3 om.; B4 नमेयं न (by transp.) (for न नमेयं). V2 G2 च; M1.2 हि; Cm as in text (for तु). Ś D8.12 कर्हिंचित्. —^{c}) T3 ते; Cm.g as in text (for मे). D8.12 द्वेषः (for दोषः). —^{d}) B4 D0.3.13 स्वभावाद्; D2 स्वभाव-. Ñ2 B3 गुणो वा प्रसमीक्ष्यतां.

12 B2 reads 12 twice (var.). —^{ab}) Ś V B2 (second time).4 D0–4.8.12.13 G1 समुद्रस्य; Cg.k.t as in text (for समुद्रे तु). V3 G1 M5 बद्धः सेतुर् (by transp.). B2 (second time) यथेच्छया (for यदृच्छया). Ñ B1.2 (first time).3 यदि राम इह प्राप्तो वानरैर्दुर्बलैः सह. —B1.3 read 12^{cd} twice (var.). —^{c}) Ñ B1–3 (all the three first time) तेन ते (Ñ1 चेद्) (for रामेण). —^{d}) Ś V1 B1–3 (all the three second time) D0–2.4.8.12.13 यतस् (for येन). G (ed.) उत्थितं (for आगतम्).

13 ^{a}) B4 यदि तीर्णो; D7 T3 G1 ननु तीर्त्वा; Cm.g as in text (for स तु तीर्त्वा). Ś D8.12 कामं राममिहोत्तीर्णं (sic); Ñ B1–3 यदि चे (Ñ2 वे) हागतो रामः; V D0–4.13 कामं (V3 अयं) राम इहोत्तीर्णः (D4 * तस्तीर्णः). —^{c}) V2 अभिजानामि. Ś D9.12 सत्यं ते (by transp.); B4 D13 सत्यं च (D13 स); D0 ते सर्वं (for ते सत्यं). V1.3 अभि (V1 प्रति) जानासि मे सत्यं (sic). —^{d}) V3 जीवन्न (by transp.). D3 न मे जीवन्गमिष्यति.

14 ^{a}) V1.2 वदंतं; D0–2.4 ब्रुवंतं. Ś1 D8 सीतार्थं; Ś2 D12 सेनास्थं; Ñ B1–3 संक्रुद्धं; V2 तत्सर्वं (for संरब्धं). —^{b}) Ś V B4 D0.1.3.8.12.13 क्रुद्धं; Ñ B1–3 D2 स तु; D4 ततो (for रुष्टं). G M5 क्रुद्धं (G3 रुष्टं) दृष्ट्वा दशाननं. —Ś1 om. 14^{c}–15. —^{c}) V1.3 पृष्ठतो (for व्रीडितो). Ś2 Ñ V2 B D8.12.13 तूष्णीं; V1.3 D0–4 तूर्णं (for वाक्यं). —^{d}) B4 D10.11 G1 M2.5 प्रतिपद्यत (M5 °ते); Ct as in text (for प्रत्यपद्यत). Ś2 V1.3 D0–4.8.12.13 तस्माद्देशादपाक्रमत्.

G. 6. 12. 15
B. 6. 36. 15
L. 6. 12. 15

जयाशिषा च राजानं वर्धयित्वा यथोचितम् ।
माल्यवानभ्यनुज्ञातो जगाम स्वं निवेशनम् ॥ १५
रावणस्तु सहामात्यो मन्त्रयित्वा विमृश्य च ।
लङ्कायामतुलां गुप्तिं कारयामास राक्षसः ॥ १६
व्यादिदेश च पूर्वस्यां प्रहस्तं द्वारि राक्षसम् ।
दक्षिणस्यां महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ ॥ १७
पश्चिमायामथो द्वारि पुत्रमिन्द्रजितं तथा ।
व्यादिदेश महामायं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ १८
उत्तरस्यां पुरद्वारि व्यादिश्य शुकसारणौ ।
स्वयं चात्र भविष्यामि मन्त्रिणस्तानुवाच ह ॥ १९
राक्षसं तु विरूपाक्षं महावीर्यपराक्रमम् ।
मध्यमेऽस्थापयद्गुल्मे बहुभिः सह राक्षसैः ॥ २०
एवं विधानं लङ्कायां कृत्वा राक्षसपुंगवः ।
मेने कृतार्थमात्मानं कृतान्तवशमागतः ॥ २१
विसर्जयामास ततः स मन्त्रिणो
विधानमाज्ञाप्य पुरस्य पुष्कलम् ।
जयाशिषा मन्त्रिगणेन पूजितो
विवेश सोऽन्तःपुरमृद्धिमन्महत् ॥ २२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तविंशतितमः सर्गः ॥ २७ ॥

---

15 Ś1 om. 15 (cf. v.l. 14). —^{a}) B4 जयाशीर्भ्यां; D1 यथाशिषा. Ñ2 V2.3 B4 D5.7.9–11 T1 G1 तु (for च). —^{b}) Ñ2 वर्जयित्वा (sic). L (ed.) विमृश्य च (for यथोचितम्). —^{d}) D7.10.11 T3 स्व- (for स्वं).

16 ^{a}) G2 om. from हामात्यो up to पश्चिमायाम in 18^{a}. Ś Ñ V B1.2.4 D0–4.8.12.13 G1.3 M1.2.5 स(Ñ1 V3 D1.2.12 म)हामात्यैर् (for सहामात्यो). —^{b}) Ś D8.12 विसृज्य; B4 D6 विसृष्य. —^{c}) G (ed.) उत्तमां (for अतुलां). D3 गुह्यं (sic) (for गुप्तिं). D7.9–11 लंकायास्तु तदा गुप्तिं; Ck लंकाया अतुलां गुप्तिं. —^{d}) Ś B4 D6.8.12 रावणः; D7 G1.3 राक्षसैः.

17 G2 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ñ2 B व्यादिदेशाथ; D6 T2 M3 स त्वा(T2 M3 व्या)दिदेश. B4 पूर्वे तु (for पूर्वस्यां). —For 17^{ab}, Ś Ñ1 V D0–4.8.12.13 subst.:

568* प्रहस्तं व्यादिदेशाथ पूर्वद्वारेऽरिसूदनम् ।

[Ś D3.8.12.13 चादिदेशाथ(D3 reads in marg. from शाथ up to व्यादिदे in 18^{c}). D8 [ऽ]पि (for ऽरि-). D1 पूर्वे द्वारे निषूदनं (for the post. half).]

—^{c}) Ś V1.2 D0–3.8.12.13 G1.3 दक्षिणे तु; Ñ B1 दक्षिणायां; B4 दक्षिणेथ; D4 दक्षिणेति-. Ñ B1–3 दिशि तथा; V3 D3 महाकायौ; M3 °वीरौ (for महावीर्यौ). —After 17, T1 ins.:

569* व्यादिदेश महाकायौ राक्षसैर्बहुभिर्वृतौ ।

18 G2 om. पश्चिमायाम in 18^{a} (cf. v.l. 16). D3 reads in marg. up to व्यादिदे in 18^{c} (cf. v.l. 17). D5 om. 18^{ab}. —^{a}) Ñ1 पश्चिमस्यां. Ñ B1–3 पुर-; D7.9–11 M1.2.5 अथ (for अथो). Ś D0–4.8.12.13 पश्चिमे तु महा- (D0–2.4.12 तथा; D3 तदा)द्वारे; V B4 पश्चिमे च(B4 तु) तथा द्वारि. —^{b}) Ś V2.3 B4 D0–2.8.12.13 स्वयं; V1 सुतं; B3 D3.7.9–11 T3 M1.2 तदा (for तथा). —^{c}) D0 महाबलं (for व्यादिदेश). Ś D3.8.12.13 महाकायं; D0 T2 महावीर्यं. —^{d}) D5 T1 M3 बहुभी राक्षसैर् (by transp.). B4 सह; D11 वृतः.

19 D11 om. 19^{ab}. —^{a}) Ñ2 B1–3 तथा; D6 दिशि; M5 प्रति (for पुर-). G (ed.) दिशि तथा (for पुरद्वारि). Ś D0–4.8.12.13 उत्तरे चापि(Ś D8.12 °रेपि च) स द्वारे; Ñ1 उत्तरे चाविशद्द्वारे; V B4 उत्तरे तु(V1.2 च) महा(B4 तथा)- द्वारि(V1 °रे). —^{b}) Ñ B1–3 व्यादिष्टौ; D0.1.4 व्यादिशच् ; D5 T1 G1.2 तावुभौ; Ct as in text (for व्यादिश्य). —^{c}) Ñ अत्र; B (ed.) तत्र (for चात्र). B4 D5.7.10.11 Ct गमिष्यामि; D9 गमिष्यंति (sic) ; Cv.r.m.g as in text (for भविष्यामि). Ś V D0–4.8.12.13 स्वयमत्र भविष्येहम्. —^{d}) Ñ2 B1.2 सः (for ह). Ś Ñ1 V B3 D0–4.8.12.13 (Ñ1 B3 with hiatus) इति तान्मंत्रिणोब्रवीत् ; M1.2 मंत्रिणामित्युवाच ह.

20 Ñ1 V D0–4 transp. 20 and 21. —^{a}) Ñ1 तं; B4 G च; D5 om. (subm.) (for तु). Ñ2 स राक्षसं (for राक्षसं तु). —Ś B4 D8.12.13 transp. 20^{b} and 20^{d}. —^{b}) Ś Ñ1 V1.3 D0–4.8.12.13 M5 -बल- ; Ck.t as in text (for -वीर्य-). D13 -पराक्रमः. —^{c}) Ś B4 D8.12.13 मध्ये निवेश्य(D8.12 °ष) गुल्मे च(D13 गुल्मेषु) ; Ñ1 V D0–4 मध्ये सं(V2 मध्यमे)स्थापयामास. —^{d}) D2 रक्षकैः; D13 राक्षसः (for राक्षसैः). Ñ2 D8 राक्षसैर्बहुभिर्वृतः (D3 °भिः सह).

21 Ñ1 V D0–4 transp. 20 and 21. —^{a}) Ś2 V3 D0.4.5 T1 M1.3 लंकायाः. —^{cd}) V3 B4 D1 कृतार्थं मन्यतेत्मानं (for ^{c}). Ñ2 B1.4 -वश(B1 -बल)मोहितः; D4 -वशमागतं (for -वशमागतः). B2.3 कृत्वा स्वबलमोहितः (for ^{d}). D5–7.9–11 T M कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यते कालचोदितः.

22 ^{a}) D1 तदा (for ततः). —^{b}) B4 M5 आज्ञाय; D9 चाज्ञाप्य (for आज्ञाप्य). D13 पुरेति. Ś D8.12 दुष्करं;

२८

नरवानरराजौ तौ स च वायुसुतः कपिः ।
जाम्बवानृक्षराजश्च राक्षसश्च विभीषणः ॥ १
अङ्गदो वालिपुत्रश्च सौमित्रिः शरभः कपिः ।
सुषेणः सहदायादो मैन्दो द्विविद एव च ॥ २
गजो गवाक्षः कुमुदो नलोऽथ पनसस्तथा ।
अमित्रविषयं प्राप्ताः समवेताः समर्थयन् ॥ ३
इयं सा लक्ष्यते लङ्का पुरी रावणपालिता ।
सासुरोरगगन्धर्वैरमरैरपि दुर्जया ॥ ४
कार्यसिद्धिं पुरस्कृत्य मन्त्रयध्वं विनिर्णये ।
नित्यं संनिहितो ह्यत्र रावणो राक्षसाधिपः ॥ ५

G. 6. 13. 5
B. 6. 37. 5
L. 6. 13. 4

B4 लक्षणं (for पुष्कलम्). D3 सुपुष्कलं तदा (for पुरस्य पुष्कलम्). —^{c}) Ś V3 D2.3.8.12.13 मंत्रिजनेन; Ñ1 V1.3 D0.1.4 [अ]मात्यजनेन (V3 °गणेन) (for मन्त्रिगणेन). —^{d}) Ś Ñ1 V B4 D0–4.8.12.13 जगाम (for विवेश). D4.5 T1 M1–3 च (for सो). Ś Ñ1 V3 D0–4.8.12.13 ऋ(D2 वृ)-द्धिमत्तदा; Ñ2 B2 ऊर्जितस्त(Ñ2 °तं त)दा; V1.2 ऋद्धिमंतं; B1.3 ऊर्जितस्तथा; B4 आशु बुद्धिमान्; G1.2 ऋद्धिमद्दृढं (for ऋद्धिसन्महत्).

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 V3 B2 D5.9 om.; Ñ B1.3.4 D2.12.13 लंका°; D0.4 सुंदर°. —*Sarga name*: Ś Ñ1 D0–4.8.12.13 लंकावि(Ñ1 D2 °भि)धानं; Ñ2 रावणविचारणा; V1 पुरगुप्तिविधानं; V2 गुप्तिविधानः; V3 लंकासंविधानं; B1 पुरविधानं; B2 गुप्तिपुरविधानं; B3 लंकायां वीरप्रस्थापनं; B4 सैन्यविधानः; D9 रावणवाक्यं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B2 D0.2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V1.2 B1.3.4 D3.9 12; V3 D8 11; D1 14; D5–7.10.11 T1.3 G M 36; T2 35.—After colophon, Ś2 concludes with श्रीरामः; D2 with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

28

1 ^{a}) Ś D2.7–13 G1.3 Ck -राजानौ; Ñ2 B4 -राजौ च; V2.3 B1–3 D0.1.3 -राजौ तु (for -राजौ तौ). ❀ Ct: नरेति। रामसुग्रीवौ। टजभाव आर्षः. ❀ —^{b}) Ñ1 V2 B1 D0.3.7.9–11 तु (for च). —G transp. 1^{cd} and 2^{ab}. —^{c}) D0 जांबुवान्. V1 तु (for च). —D9 om. (hapl.?) 1^{d}–2^{a}. —^{d}) D6 reads राक्षसश्च in marg. Ś Ñ1 V B3 (marg. also as in text).4 D0–4.8.12.13 रावणावरजस्तथा (D3 °दा).

2 D9 om. 2^{a} (cf. v.l. 1). G transp. 1^{cd} and 2^{ab}. For subst. see below. —^{b}) B4 तथा (for कपिः). —For 2^{ab}, V1.3 D0–4 subst. l. 1 only of 570*. —V1.3 D0–4 om. 2^{c}–3^{b}. —^{c}) B1 सुषेणो नलतारौ च.

3 V1.3 D0–4 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{a}) B4 गयो (for गजो). M5 गवयो (for कुमुदो). —^{b}) B4 नीलो (for नलो). G1 च (for ऽथ). D9 तदा (for तथा). —For 2–3^{b}, Ś D8.12.13 subst., while V1.3 D0–4 subst. l. 1 only for 2^{ab}:

570* अङ्गदो द्विविदो मैन्दो लक्ष्मणो नील एव च।
अन्ये च वानरश्रेष्ठाः शतशोऽथ सहस्रशः।

[(l. 1) Ś D8 द्विविधो. —After l. 1, D2 reads 7^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. —(l. 2) Ś1 मन्ये (for अन्ये).];
while Ñ V2 B1–3 subst.:

571* अङ्गदो लक्ष्मणो मैन्दो द्विविदो हरियूथपः।
कुमुदः शरभश्चैव ऋषभो गन्धमादनः।
धीमान्दधिमुखश्चैव सुषेणस्तार एव च।
गयो गवाक्षो गवयो नलो नीलश्च वानरः।

[(l. 1) V2 द्विविदो (for लक्ष्मणो). Ñ1 पनसो (for द्विविदो). V2 लक्ष्मणो नील एव च (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 मुकुंदः (for कुमुदः). —(l. 3) Ñ1 V2 B1 श्रीमान् (for धीमान्). Ñ1 तत्र (with hiatus) (for तार). —(l. 4) Ñ1 गजो (for गयो).]

—^{d}) Ñ V3 B त्व(B4 ह्य)मंत्रयन्; V1 संमंत्रयन्; V2 अमंत्रयन् (for समर्थयन्). Ś D0–4.8.12 समसेवाभ्यमंत्रयन्; D9 समरे पर्यवारयन्; D13 समरे चाभ्यवर्धयन्. ❀ Cr: समर्थयन् अमन्त्रयन्। अडभाव आर्षः।; so also Cm.g.k.t. ❀

4 ^{a}) Ñ B1.2 एषा (for इयं). D4.13 आ- (for सा). Ñ V1.2 B1.2 दृश्यते (for लक्ष्यते). B4 सेयं नो दृश्यते लंका. —^{c}) Ś Ñ V B1–3 D0–4.8.12.13 मानुषा(D0 °षैः)सुर-; B4 मानुषोरग-; G1.3 सासुरैरपि; M5 ससुरासुर- (for सासुरोरग-). —^{d}) Ñ B2.4 स(B2.4 अ)सुरैर्; D4 उरगैश् (for अमरैर्). V B3.4 D1–4 चापि (for अपि). B1 D7.9–11 Ct सर्वैरपि सुदुर्जया; G (ed.) सुरैरपि सुदुर्जया.

5 G (ed.) transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ś Ñ1 V1.2 D1–4.8.12.13 पुर्यामेवंविधायां तु (D3 च); V3 D0 पुर्या-(D0 दुर्ग)मेव विधानं हि (D0 च); B4 पूर्वमेव विधातव्यं; G1.3 अस्यामेवंविधायां तु. —^{b}) D0.13 मंत्रयंश्च (for मन्त्रयध्वं). Ñ V2 B3 विनिर्णयं; B1 सुनिर्णयं; B2 विनिश्चयं; B4 विसर्जये; D0 विनिश्चये; D1.3.4.8.12.13 विनिर्जये; D2 विनिर्जयाः (for विनिर्णये). —^{c}) Ś Ñ V B D3.4.6–12 M5 यत्र (for ह्यत्र). —D12 om. (hapl.) 5^{d}–6^{a}. —^{d}) Ś V3 D0–2.8.13 रावयन्प्रजाः; Ñ द्रावयन्प्रजाः; V1.2 धारयन्प्रजाः; B [ऽ]द्राव(B1 [ऽ]बाध)यत्प्रजाः; D3 लोकरावणः; D4 G2 M5 रंजयन्प्रजाः (M5 °जां) (for राक्षसाधिपः).

G. 6. 13. 6
B. 6. 37. 6
L. 6. 13. 5

तथा तेषु ब्रुवाणेषु रावणावरजोऽब्रवीत् ।
वाक्यमग्राम्यपदवत्पुष्कलार्थं विभीषणः ॥ ६
अनलः शरभश्चैव संपातिः प्रघसस्तथा ।
गत्वा लङ्कां ममामात्याः पुरीं पुनरिहागताः ॥ ७
भूत्वा शकुनयः सर्वे प्रविष्टाश्च रिपोर्बलम् ।
विधानं विहितं यच्च तद्दृष्ट्वा समुपस्थिताः ॥ ८
संविधानं यथाहुस्ते रावणस्य दुरात्मनः ।
राम तद्ब्रुवतः सर्वं यथातथ्येन मे शृणु ॥ ९
पूर्वं प्रहस्तः सबलो द्वारमासाद्य तिष्ठति ।
दक्षिणं च महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ ॥ १०
इन्द्रजित्पश्चिमद्वारं राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ।
पट्टसासिधनुष्मद्भिः शूलमुद्गरपाणिभिः ॥ ११
नानाप्रहरणैः शूरैरावृतो रावणात्मजः ।
राक्षसानां सहस्रैस्तु बहुभिः शस्त्रपाणिभिः ॥ १२

6 D12 om. 6^{a} (cf. v.l. 5). — ^{a}) D7.9–11 अथ (for तथा). —After 6^{ab}, Ñ V2 B ins.:

572* राघवस्य हितं वाक्यमहितं रावणस्य च ।
मन्त्रार्थकुशलो नित्यं धर्मात्मा बुद्धिपण्डितः ।

[(l. 1) G (ed.) रामस्य च (for राघवस्य). —(l. 2) Ñ1 मंत्रानु- (for मन्त्रार्थ-). B2 -दर्शनो (for -कुशलो). B1.2.4 धर्मबुद्धिः स(B2 सु-) पंडितः (for the post. half).]

— ^{c}) T2 अन्यग्र-; Cm.g.k.t as in text (for अग्राम्य-). Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 वाक्यं हेत्वर्थं(Ñ1 तत्त्वानु; Ñ2 B2–4 तत्त्वार्थ)संयुक्तं(D0 °सहितं); G1 वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः. — ^{d}) V1 पुष्कलं तु (for पुष्कलार्थं).

7 ^{a}) G2 अनिलः (for अनलः). Ś V B4 D0–2.4.8.12.13 च हरश्; Ñ B2.3 D3 च नलश्; B1 T1 चानिलश्; D5 चानलश्; D9–11 पनसश् (for शरभश्). — ^{b}) D1 संप्रति: (for संपातिः). Ś D2.8.12.13 प्रस्न(D2 °भ; D13 °श्र)वस्; V B2 प्रसभस्; B4 T3 G3 M5 प्रमृगस्; D1 प्रसवस्; D7 विहगस्; D9–11 G1 प्रम(G1 °भृ)तिस्; T2 प्रमुखस्; G2 अनिलस्; M1.2 पनसस्; M3 प्रखसस् (for प्रघसस्). B1 D4.6 संपातिप्रमुखास्तथा; D5 T1 हरः संपातिरेव च. —After 7^{ab}, Ñ B ins.:

573* निमेषान्तरमात्रेण माययामी अतन्द्रिताः ।

[Note hiatus between माययामी and अतन्द्रिताः. B1 सुतंद्रिताः (for अतन्द्रिताः). Ñ2 माययामितविक्रमाः; B2 मायया वीक्ष्य तंद्रिताः; B4 मायां वीक्ष्य तथासुरीं (for the post. half).]

—D2 repeats 7^{cd} here (cf. v.l. 570*). — ^{c}) G3 transp. गत्वा and लङ्कां. B4 सह-; T3 महा- (for मम). Ś Ñ B1–3 D0–2(first time).3.8.12.13 गत्वा लंकाममात्या मे (Ñ1 B1.3 °त्यास्ते; B2 °त्या ये); D2(second time) गत्वा लंकां महावेगाः; G (ed.) लंकां गत्वा ममाभ्यासे. — ^{d}) V3 पुरीं रावणपालितां.

8 ^{a}) B4 कुशलिनः (for शकुनयः). V2.3 बुद्ध्वा शत्रुनयं सर्वे. — ^{b}) Ś V D0–4.8.12.13 प्रविष्टास्तां(V D0–4 °स्ते) महापुरीं(V3 पुरीमिमां); Ñ B1–3 प्रविष्टा(Ñ1 B2.3 प्रेषिता) वैरिणः पुरीं; B4 प्रविष्टा वै रिपोः पुरीं. — ^{c}) V3 विधेहि; Cm.g.k.t as in text (for विधानं). D0 तत्र (for यच्च). — ^{d}) Ñ1 B3 ते; D11 तं (sic) (for तद्). Ś Ñ2 V B1.2 D0–4.8.12.13 transp. तद् and दृष्ट्वा. Ś2 समुपास्थिताः; Ñ2 M1.2 समुपागताः; V सर्वमागताः; B4 पुनरागताः; D4 मामुपस्थिताः; Ct as in text (for समुपस्थिताः).

9 D4 om. 9^{ab}. — ^{a}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D0–3.7.8.12.13 T3 G1 M3.5 यदाहुस्; G (ed.) तदाहुस्; Cg as in text (for यथाहुस्). — ^{c}) Ñ2 वदतः (for ब्रुवतः). Ś V D0–2.4.8.12.13 राजंस्तैः(Ś V2.3 D8.12 °स्ते) कथितं; M5 कर्म ब्रवीमि तत्; Cg as in text (for राम तद्ब्रुवतः). Ñ B1–3 सत्यं (for सर्वं). D3 ब्रुवतो मम निःशेषं. — ^{d}) Ś D1.4.8.12.13 य(D12 या)थातथ्यं तु(D1.4 च); Ñ2 V1 B1–3 D3.5.7.10.11 T1(marg. also as in text) G1.3 याथातथ्येन; V2.3 B4 D0 याथातथ्यं च; D2 यथातत्त्वं तु; D6 T2.3 M3 Cg यथातत्त्वेन (for यथातथ्येन). Ś V2.3 B1 D0–2.4.8.12.13 तच्; V1 च; D3 om. (subm.) (for मे).

10 ^{a}) D6 पूर्वे. Ś Ñ V B1–3 D0–4.8.12.13 बलवान् (for सबलो). — ^{b}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 M5 आवृ-(V1 D0 M5 °श्रि)त्य (for आसाद्य). D8 तिष्ठतः; T2.3 विष्ठितः (for तिष्ठति). — ^{c}) B4 दक्षिणे. Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 तु (for च). M3 -वीरौ (for -वीर्यौ).

11 ^{a}) Ś Ñ V B1.3.4 D0–6.8–13 पश्चिमं (for पश्चिम-). — ^{b}) B4 सह (for वृतः). D5(after corr. as in text) परिवारितः (for बहुभिर्वृतः). —Ś D8.12 G2 om. (hapl.) 11^{c} – 13^{b}. — ^{c}) D6.7.9–11 पट्टिश- (for पट्टस-). B4 D2.13 पट्टिशासिधनुष्पाणिः(B4 °र्धैर्योधैः; D13 °भुशुंडीभिः). — ^{d}) D2 सूत्र- (for शूल-). D9 -पट्टिश-; T3 -पट्टस- (for -मुद्गर-). D13 -पाणयः (for -पाणिभिः).

12 Ś D8.12 G1.2 om. 12 (for all except G1, cf. v.l. 11). — ^{b}) B4 D2.13 आस्थितो (for आवृतो). —For 11^{c}–12^{b}, Ñ V B1–3 D0.1(reads after 13).3.4 subst.:

574* पट्टिशासिधनुष्पाणिरास्थितो रावणात्मजः ।

[D1 परिवासि-. V1 रावणानुजः; D1 रावणिस्ततः.]

—D1 om. 12^{c}–13^{b}. — ^{d}) V D0.2–4.13 सहस्रैर्ब(V3 D0 सशस्त्रैर्ब; D3 शस्त्रैश्च ब; D13 स सर्वैर्ब)हुभिर्वृतः(D2.13 °भिः सह).

युक्तः परमसंविग्नो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ।
उत्तरं नगरद्वारं रावणः स्वयमास्थितः ॥ १३

विरूपाक्षस्तु महता शूलखड्गधनुष्मता ।
बलेन राक्षसैः सार्धं मध्यमं गुल्ममास्थितः ॥ १४

एतानेवंविधान्गुल्माँल्लङ्कायां समुदीक्ष्य ते ।
मामकाः सचिवाः सर्वे शीघ्रं पुनरिहागताः ॥ १५

गजानां च सहस्रं च रथानामयुतं पुरे ।
हयानामयुते द्वे च साग्रकोटी च रक्षसाम् ॥ १६

विक्रान्ता बलवन्तश्च संयुगेष्वाततायिनः ।
इष्टा राक्षसराजस्य नित्यमेते निशाचराः ॥ १७

एकैकस्यात्र युद्धार्थे राक्षसस्य विशां पते ।
परिवारः सहस्राणां सहस्रमुपतिष्ठते ॥ १८

एतां प्रवृत्तिं लङ्कायां मन्त्रिप्रोक्तां विभीषणः ।
रामं कमलपत्राक्षमिदमुत्तरमब्रवीत् ॥ १९

G. 6. 13. 20
B. 6. 37. 20
L. 6. 13. 17

13 Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12}$ G_2 om. 13^{ab} (for Ś $D_{8.12}$ G_2, cf. v.l. 11; for D_1 12). —^{a}) D_9 -संविन्नैः; G_1 -संपन्नो; Ck.t as in text (for -संविग्नो). ❀ Cg : असंविग्नः अकम्पितहृदयः. ❀ —^{b}) G_3 पुनः (for वृतः). D_{9-11} $M_{1.2}$ राक्षसैः सह मंत्रवित्($M_{1.2}$ परिवारितः) ; G_1 राक्षसः प्रमुखैर्वृतः. —^{d}) $Ñ_1$ B_3 आगतः (for आस्थितः). D_4 तावुभौ शुकसारणौ. —After 13, D_1 reads 574*.

14 M_3 reads 14 *int. lin.* —^{a}) B_4 तु बलवान् ; D_0 सुमहता. —^{b}) Ś V B_4 $D_{1.3.4.8.12.13}$ शूलशक्ति- ; Ñ B_{1-3} तू(B_2 बा)णाशनि- ; D_0 शक्तिशूल- ; D_2 शूलपट्टि- (for शूलखड्ग-). D_1 G_2 -धनुष्मतां. —^{c}) $Ñ_2$ राक्षसः ; $V_{1.2}$ B_4 रक्षसा; V_3 M_1 रक्षसां; M_2 महता; M_5 बहुना (for राक्षसैः). —^{d}) Ś $Ñ_1$ $D_{4.7.9-11}$ G_3 आश्रितः (for आस्थितः).

15 V_3 om. 15. —^{a}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-4.8.12.13}$ $G_{2.3}$ ए(B_2 कृ)ता($Ś_2$ °व)मेवंविधां गुप्तिं(G_2 वृत्तिं) ; D_6 तानेवं त्रिविधान्गुल्मान्. —^{b}) $V_{1.2}$ B_3 $D_{5.7.9-11}$ $G_{2.3}$ लंकायाः. Ñ $B_{1.2.4}$ समवेक्ष्य च($B_{1.4}$ ते) ; V_2 समुदारयत् (sic) ; D_3 समुदैक्ष्य ते; D_4 समुदैक्षतु (sic); $M_{1.2}$ समुदीक्ष्य वै (for समुदीक्ष्य ते). —^{c}) D_2 कामगाः (for मामकाः). $Ñ_2$ D_{9-11} मंत्रिणः (for सचिवाः). —^{d}) $Ñ_1$ B ज्ञात्वा (for शीघ्रं). B_4 शीघ्रम् (for पुनर्). D_5 T_1 M_3 transp. शीघ्रं and पुनर्. $D_{1.13}$ उपागताः (for इहागताः).

16 ^{ab}) G तु; M_5 द्वे (for first च). Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ सहस्रं कुंजराणां च(D_0 तु) ; Ñ B_{1-3} गजेंद्राणां सहस्रं तु; $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ गजानां दशसाहस्रं (for ^{a}). $Ñ_1$ $B_{1.3}$ $D_{3.4}$ हयानाम् ; $Ñ_2$ B_2 हयानां च (for रथानाम्). D_7 transp. सहस्रं and रथानाम्. D_4 अश्रुतं (for अयुतं). Ś V B_4 $D_{0-4.7-13}$ $G_{2.3}$ M_5 तथा; Ñ B_{1-3} परं (for पुरे). —^{c}) M_5 अयुतं. Ś V_3 B_4 $D_{0.1.8.12.13}$ हयानां चायुतं तत्र(B_4 चात्र); Ñ $B_{2.3}$ D_3 रथानां प्र(B_2 °नां चा; B_3 D_3 °नाम)युतं चात्र ($Ñ_2$ यत्र; D_3 चैव) ; $V_{1.2}$ B_1 D_2 हयानामयुतं तत्र (B_1 चैव) ; D_4 हयानां नियुतं चैव. —^{d}) Ś $Ñ_1$ B_4 $D_{1-3.8.12.13}$ $G_{1.2}$ साग्रा कोटी; $Ñ_2$ शतं कोटी; V_1 M_{1-3} साग्रकोटिश् ; V_3 D_9 साग्रा कोटिश् ; B_2 साग्रे कोटी; D_4 साग्रकोटि; $D_{6.10.11}$ साग्रां कोटिं; D_7 साग्रकोटिं; T_3 सार्धकोटी; G_3 साग्रकोटीश् (for साग्रकोटी).

17 ^{a}) B_4 विश्रांता. $Ś_1$ V B_4 लब्धलक्ष्याश् ; $Ś_2$ बलरक्षाश् ; $D_{0.2.8.12}$ लब्धलक्षाश् ; D_1 लब्धकक्ष्याश् ; D_3 लघुलक्षाश् ; D_4 लब्धलक्ष्माश् ; D_{13} लब्धरक्षाश् (for बलवन्तश्). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ संग्रामेष्वनिवर्तिनः; D_7 संयुगेष्वपराजिताः. —^{c}) D_4 हृष्टा (for इष्टा). —^{d}) $Ñ_1$ B_{1-3} $D_{1.4}$ एव (for एते).

18 ^{a}) Ś $Ñ_2$ $B_{1.2}$ $D_{0-2.4.8.12.13}$ तु; V B_4 D_3 च; G_2 [अ]र्थं- ; Cr.m.g as in text (for [अ]त्र). Ś V_3 $B_{1.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ $G_{2.3}$ M_5 Cm युद्धार्थं; V_1 रक्षार्थं; Cr.g.t as in text (for युद्धार्थे). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ रक्षसां च; D_6 राक्षसानां (for राक्षसस्य). —^{c}) Ś Ñ $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ $D_{0-4.8}$ T G_2 परिवार-(D_3 T_3 °रं) ; D_5 G_3 परीवार- ; $D_{7.9-11}$ M_{1-3} परीवारः ; Cg.t as in text (for परिवारः). —^{d}) $Ñ_2$ V_3 $B_{1.2.4}$ $D_{3.4.6.7.9-11}$ G_3 M_5 उपतिष्ठति. —After 18, D_0 ins. :

575* प्रतिद्वारमियं संख्या गुप्ते राम चतुर्गुणा ।

19 ^{a}) $D_{9.11}$ एवं (for एतां). D_4 गुप्तिं च (for प्रवृत्तिं). $Ñ_2$ $D_{1.4.13}$ G_2 लंकाया. —^{b}) $Ś_1$ $V_{1.2}$ $D_{0.2.3.13}$ अ(D_{13} न)नुप्रोच्य($Ś_1$ °वोच्य); $Ś_2$ $D_{8.12}$ अनुशोच्य; $Ñ_1$ B_{1-3} तत्र प्रोच्य; $Ñ_2$ तत्र प्रोक्तां; V_3 अनुज्ञाप्य; B_4 अनुगम्य; D_4 अभिप्रोच्य; Cm.t as in text (for मन्त्रिप्रोक्तां). —After 19^{ab}, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

576* एवमुक्त्वा महाबाहू राक्षसांस्तानदर्शयत् ।
लङ्कायां सचिवैः सर्वं रामाय प्रत्यवेदयत् ।

[$M_{1.2}$ om. l. 2. —(l. 2) G_2 लंकायाः. $D_{5.9}$ G_2 सर्वैं; $T_{2.3}$ M_3 Cm.g सर्वां; G_1 सार्धं; G_3 साकं; Ct as above (for सर्वं). D_5 T_1 G_2 प्रतिवेदयत् (T_1 °यन्) (sic); Cm.g.t as above (for प्रत्यवेदयत्).]

—^{c}) D_3 कामं (for रामं). —^{d}) V_2 G_2 वचनम् ; Cm.g.t as in text (for उत्तरम्). Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{0-2.4.8.12.13}$ इदं पुनरु($Ñ_2$ B_2 वाक्यमु)वाच ह; D_3 इदं पुनरभाषत; $M_{1.2}$ पुनर्वचनमब्रवीत्. —After 19, $D_{7.9-11}$ M_3 ins. ; M_5 cont. after 576* :

577* रावणावरजः श्रीमान्राममप्रियचिकीर्षया ।

G. 6. 13. 21
B. 6. 37. 21
L. 6. 13. 18

कुबेरं तु यदा राम रावणः प्रत्ययुध्यत ।
षष्टिः शतसहस्राणि तदा निर्यान्ति राक्षसाः ॥ २०

पराक्रमेण वीर्येण तेजसा सत्त्वगौरवात् ।
सदृशा येऽत्र दर्पेण रावणस्य दुरात्मनः ॥ २१

अत्र मन्युर्न कर्तव्यो रोषये त्वां न भीषये ।
समर्थो ह्यसि वीर्येण सुराणामपि निग्रहे ॥ २२

तद्भवांश्चतुरङ्गेण बलेन महता वृतः ।
व्यूह्येदं वानरानीकं निर्मथिष्यसि रावणम् ॥ २३

रावणावरजे वाक्यमेवं ब्रुवति राघवः ।
शत्रूणां प्रतिघातार्थमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २४

पूर्वद्वारे तु लङ्काया नीलो वानरपुंगवः ।
प्रहस्तं प्रतियोद्धा स्याद्वानरैर्बहुभिर्वृतः ॥ २५

अङ्गदो वालिपुत्रस्तु बलेन महता वृतः ।
दक्षिणे बाधतां द्वारे महापार्श्वमहोदरौ ॥ २६

---

20 ^{a}) T_3 तं (for तु). Ś $D_{8.12.13}$ राजन् (for राम). —^{b}) $D_{0.1.9-11}$ प्रतियुध्यते(D_{9-11} °ति) ; D_4 समयुध्यत (for प्रत्ययुध्यत). —^{c}) V_3 B_{2-4} $D_{0.1.8}$ षष्टिं; D_6 शतं (for षष्टिः). B_4 रथ- (for शत-). Ś $D_{8.12.13}$ -सहस्राणां (for °णि). —^{d}) Ś Ñ V B $D_{0.2.3.8.9.11-13}$ G_2 रक्षसां (for राक्षसाः).

21 ^{a}) $Ñ_1$ मन्त्रात्रा; $Ñ_2$ $B_{1.2}$ शौर्येण; B_4 युद्धेन (for वीर्येण). —^{b}) D_7 सत्त्वेन च बलेन च. —^{c}) $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ यत्र; D_{9-11} ह्यत्र; G_1 तस्य; $G_{2.3}$ M_5 यस्य; $M_{1.2}$ एव; Cg as in text (for येऽत्र). D_9 दर्पाच्च (for दर्पेण). Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ सदृशानि स्म($Ñ_2$ $D_{0.13}$ °नि च; $V_{1.2}$ °न्येव) सर्वाणि($B_{1.4}$ दर्पेण). —After 21, G_1 ins.:

578* परिवारसहस्राणां कोटीशतमथाभवत् ।

22 ^{a}) D_3 अनु- ; $D_{4.9}$ तत्र (for अत्र). Ś $D_{8.12}$ [अ]मर्षो; G_3 मृत्युर् (for मन्युर्). B_4 कार्यं ते (for कर्तव्यो). B_2 अत्र माया न कर्तव्या. —^{b}) D_{9-11} कोपये; Cr.m.g.k.t as in text (for रोषये). D_3 त्वा. —^{c}) $Ś_2$ [अ]स्य (for [अ]सि). —^{d}) B_4 असि (for अपि). Ś $V_{2.3}$ $D_{0.2.8.12.13}$ शातने; Ñ V_1 $B_{3.4}$ D_1 शासने; $B_{1.2}$ D_4 नाशने(D_4 °येत्); T_3 विक्रमे (for निग्रहे).

23 ^{a}) Ñ $B_{2.3}$ चतुरंगस्य(B_3 °श्च) (for चतुरङ्गेण). Ś $D_{8.12.13}$ तद्भवान्हरिव(D_{13} °वी)र्याणां; V B_1 D_{0-4} तद्भवान्हरि(D_4 °निह)वीराणां(D_2 °सैन्येन); B_4 उत्तरांश्चतुरङ्गेश. —^{b}) B_4 पुरीं; D_{9-11} G_1 Cr.t वृतं; Cg as in text (for वृतः). Ñ $B_{2.3}$ पर(B_2 °रि)व्यूहस्य संयुगे. —$Ś_2$ D_5 om. (hapl.) $23^{c}-26^{b}$. B_1 reads from 23^{c} up to l. 1 of 580* in marg. —^{c}) $Ś_1$ V B_1 $D_{0-4.8.12.13}$ वि($Ś_1$ $D_{8.12.13}$ सं)क्षोभ्य राक्षसीं($D_{3.4}$ °सी-) सेनां; Ñ $B_{2.3}$ व्यूह्यर्क्ष($Ñ_1$ तदृक्ष)वानरबलं; B_4 व्यूह्य तां वानरबलैर्. —^{d}) $Ś_1$ $D_{8.12}$ संवधिष्यति; Ñ B निहनिष्यति(B_1 °सि) ; V $D_{0-2.4.13}$ तं(D_4 त्वं) वधिष्यसि(V_1 °ति) ; D_3 वधिष्यति हि; D_{11} T_3 निर्मथिष्यति; T_2 निर्बंधिष्यसि; G_1 M_5 विधमिष्यसि(M_5 °ति) ; Cg.t as in text (for निर्मथिष्यसि). ❀ Cg : मध्यमपुरुषत्वमार्षम्. ❀

24 $Ś_2$ D_5 om. ; B_1 reads in marg. 24 (for both, cf. v.l. 23). —^{a}) Ñ B_{1-3} -[अ]वरजाद् (for -[अ]वरजे). V_3 रावणावरजस्यास्य. —^{b}) Ñ V_3 B_{1-3} एतच्छ्रु(V_3 एवं श्रु)त्वा स; V_1 एवं वदति (for एवं ब्रुवति). —^{c}) $M_{1.2}$ रिपूणां (for शत्रूणां). V_3 ह्यावघातार्थम् ; $D_{0.1.3.4}$ प्रतिषे(D_3 °बा)धार्थम् . —^{d}) $D_{1.2.13}$ एवं (for इदं). —After 24, G_2 M_5 ins. ; G_1 ins. after 25 :

579* मैन्दश्च द्विविदश्चैव नीलः सेनापतिस्तथा ।
पूर्वद्वारं प्रधावन्तां दीप्तास्त्रय इवानलाः ।

[(l. 2) G_1 प्रबाधंतां; M_5 प्रधावंतो (for प्रधावन्तां). G_2 [अ]ग्नयः (for [अ]नलाः).]

25 $Ś_2$ D_5 om. 25 (cf. v.l. 23). —^{a}) $D_{7.9-11}$ पूर्वद्वारं. $T_{1.3}$ लंकायां. —^{b}) G_1 नीलो हरिचमूपतिः. —^{c}) T_1 M_3 प्रहस्त- ; Ck.t as in text (for °स्तं). D_6 $T_{2.3}$ G_3 $M_{1.2}$ -यु(T_3 -यो)द्धार्थं; Ck.t as in text (for -योद्धा स्याद्). ❀ Cr : प्रहस्तप्रतियोद्धा स्यादिति पाठः . ❀ —^{d}) D_6 युतः (for वृतः). $M_{1.2}$ यूथपैः सह तिष्ठतु. —For 25, $Ś_1$ Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ G_2 M_5 subst. ; G_1 cont. after 579* :

580* कपीनामुग्रवीर्याणां सहस्रैर्बहुभिर्वृतः ।
नीलः प्रहस्तं प्लवगो राक्षसं प्रति धावतु ।

[V_3 om. l. 1. B_1 reads l. 1 in marg. (cf. v.l. 23). —(l. 1) D_0 बलेन महता वृतः ; G_1 सहस्रैः परिवारितः (for the post. half). —G_2 om. from l. 2 up to st. 27. —(l. 2) $Ś_1$ $D_{8.12}$ प्रवरं; D_3 प्लवंगो (unmetric); D_{13} प्रवरः (for प्लवगो). V_2 transp. प्रहस्तं and प्लवगो. $V_{1.2}$ युधि गाहतां; V_3 प्रति गाहतु; B_4 D_{0-2} प्रति धावतां; $D_{3.4}$ G_1 M_5 प्रतिबाध(D_4 °ध्य)तां (for प्रति धावतु). $Ś_1$ $D_{8.12.13}$ प्लव(D_8 °वं)गो राक्षसं प्रति (for the post. half).]
—After 25, G_1 ins. 579*.

26 $Ś_2$ D_5 om. 26^{ab} (cf. v.l. 23). G_2 om. 26 (cf. v.l. 580*). —^{a}) V_3 च (for तु). $Ś_1$ Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-4.8.12.13}$ वालिनः पुत्रो (for वालिपुत्रस्तु). —^{b}) V_3 प्लवंगश्च तु दक्षिणं. —^{c}) D_0 दक्षिणं. $B_{1.2.4}$ D_{0-2} धावतां (for बाधतां). Ś Ñ $V_{2.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{8.12}$ G_3 M_5 द्वारि; D_0 द्वारं (for द्वारे).

हनूमान्पश्चिमद्वारं निपीड्य पवनात्मजः ।
प्रविशत्वप्रमेयात्मा बहुभिः कपिभिर्वृतः ॥ २७

दैत्यदानवसंघानामृषीणां च महात्मनाम् ।
विप्रकारप्रियः क्षुद्रो वरदानबलान्वितः ॥ २८

परिक्रामति यः सर्वाँल्लोकान्संतापयन्प्रजाः ।
तस्याहं राक्षसेन्द्रस्य स्वयमेव वधे धृतः ॥ २९

उत्तरं नगरद्वारमहं सौमित्रिणा सह ।
निपीड्याभिप्रवेक्ष्यामि सबलो यत्र रावणः ॥ ३०

वानरेन्द्रश्च बलवानृक्षराजश्च जाम्बवान् ।
राक्षसेन्द्रानुजश्चैव गुल्मे भवतु मध्यमे ॥ ३१

न चैव मानुषं रूपं कार्यं हरिभिराहवे ।
एषा भवतु नः संज्ञा युद्धेऽस्मिन्वानरे बले ॥ ३२

वानरा एव नश्चिह्नं स्वजनेऽस्मिन्भविष्यति ।
वयं तु मानुषेणैव सप्त योत्स्यामहे परान् ॥ ३३

G. 6. 13. 34
B. 6. 37. 34
L. 6. 13 31

---

27 G2 om. 27 (cf. v.l. 580*). —a) B4 D0.1.3–5.12.13 पश्चिमं (for पश्चिम-). D7 -द्वारे; G3 M5 -द्वारि; Ck.t as in text (for -द्वारं). Ñ B1–3 पश्चिमं नगरद्वारं. —b) Ś D8.12.13 निर्यातु; Ñ V B1–3 D7.10 G1.3 निष्पीड्य; D2 प्रयातु; D4 निपीडत् (sic) (for निपीड्य). —c) Ñ V B D1 निविशतु; D0 निवेशतु (sic); D2 विविशन्; D3 स विशतु; D4 निवसन् (for प्रविशतु). —d) D6 T2.3 वानरैर् (for कपिभिर्). Ñ V1.2 B D0–4 G3 M5 transp. बहुभिः (B3 in marg.) and कपिभिर्. V1 D0–2 सह (for वृतः). G1 M1.2 वानरैर्बहुभिर्वृतः. —For 27^{cd}, Ś D8.12.13 subst.; D2 ins. after 27^{ab}:

581* इन्द्रजित्प्रतियुद्धार्थं वृतो वै वानरैः सह ।

[D2 स तु (for सह).]

28 a) D1 -मेघानाम् (sic); M1.2 -यक्षाणाम् (for -संघानाम्). —b) G1.3 सुकर्मणां (for महात्मनाम्). —c) G1.2 M1.2.5 -करः (for -प्रियः). B4 D1 क्रुद्धो; D13 शूद्रो (for क्षुद्रो). Ś D8.12 विप्रकारी च यः क्षुद्रो; V1.2 यश्चकाराप्रियं क्षुद्रो; D0 विप्रकारः कृतः क्षुद्रो. —d) Ñ1 B1.2.4 वरदानाद् (for वरदान-). D4 M1.2 वरदानेन दर्पि(D4 गर्वि)तः.

29 a) Ś V3 B2 D8 पराक्रमति; Ñ2 B3 D7 T परिक्रमति; B4 परिक्रामयति (hypm.); Cg.k as in text (for परिक्रामति). —b) V3 तापयति; D4 संनाशयन् (for संतापयन्). Ñ B1–3 लोकान्संत्रासयन्बलात्. —c) Ś V B1 D0–4.8.12.13 तस्य राक्षसराजस्य. —d) Ś Ñ V B D0–2.4.8.12.13 रावणस्य; D3 सबलस्य (for स्वयमेव). Ś V1 D0–3.8.12.13 T3 वधे वृतः; Ñ V2 B वधे स्थितः; D4 च संवृतः; D9 व्यवस्थितः; Cv.r.g.k.t as in text (for वधे धृतः). ❀ Cg: तस्याहमिति श्लोके यत्तच्छब्दाध्याहारेणाहंशब्दद्वयनिर्वाहः। योऽहं धृतः निश्चितः सोऽहं प्रवेक्ष्यामीत्यन्वयः। स्वयमेव अद्वारेण। यद्वा तस्याहमित्यर्धान्तमेकं वाक्यम्। उत्तरमित्यादि भिन्नं वाक्यम्।; so also Ct. ❀

30 b) B2.4 स्वयं; M1.2 धन्वी; Ct as in text (for अहं). —c) D11 निःपीड्य. T3 [अ]भिप्रवेश्यामि (for °क्ष्यामि). Ś B2.4 D0–4.8.9.12.13 G2 नि(D0.1.13 निः)-पीड्योपनिवेक्ष्या(Ś D8.12 °वेशा; D4 °विश्या; D13 °वत्स्या)मि; Ñ V1.2 B1 निपीड्य(Ñ1 V1.2 °ड्यो) परिवेक्ष्यामि. —After 30, Ś D8.12.13 ins.:

582* तान्पुरद्वाःस्थिताञ्शक्तः समर्थः परिरक्षितुम् ।
रामेणाधिष्ठितं चैतद्वरुणेनेव सागरम् ।

[(l. 2) D13 रावण- (for रामेण) and [ए]व (for [इ]व).]

31 a) Ś D8.12 तु (for च). Ñ V2 B1–3 सुग्रीवो (for बलवान्). D4 वानरेंद्रबलाध्यक्षो. —b) Ś D8.12 तु (for च). V2.3 D3.5.7.9–11 T1 M3 वीर्यवान् (for जाम्बवान्). Ñ B1–3 जांबवांश्च तथर्क्षराट्. —c) G (ed.) [अ]पि (for [ए]व). —d) D0.2.4 Cm.g गुल्मो; Cv as in text (for गुल्मे). B3 D3 भवति; M1.2 तिष्ठंतु; Cm as in text (for भवतु). D0.2.4.6.9 T2.3 G1 M3 Cm.g मध्यमः(D4 °तः); Cv as in text (for मध्यमे).

32 a) Ñ1 तु (for च). Ñ1 B1 T3 Cr [ए]वं; D9 [इ]दं; Cg.t as in text (for [ए]व). —b) Ñ B G1.2 कपिभिर्; Cr as in text (for हरिभिर्). Ś V D0–4.8.9.12.13 कपि(D9 हरि)भिः कार्यमाहवे. —c) M1.2 नो भवतु (by transp.) (for भवतु नः). D6 T1 संज्ञा या; M3 संज्ञा नो (by transp.) (for नः संज्ञा). Ñ B1–3 न च न(B1.3 [*sup. lin.* as in Ñ1]प)श्येत युद्धे वै; V दृढं नश्यति युद्धेषु; B4 दृश्ये वादृश्ययुद्धे वै; D0 दृष्ट्वा नश्येत युद्धे तु; D1 दृश्येत प्रतियुद्धं तु; D2 दृश्यो नश्येत पुरुषः; D3.4 दृश्योदृशो न(D3 °श्या न दृश्ये [sic]) युद्धे तु; D13 दृष्ट्वा नश्यंति पुरुषाः. —d) Ñ1 V3 B संज्ञा स्वे(B4 मे); Ñ2 V1.2 D1.4 संज्ञा(D1 °ज्ञां) त्वे; D0.2.3.13 संज्ञेयं (for युद्धेऽस्मिन्). —For 32^{cd}, Ś D8.12 subst.; D13 ins. after 32:

583* दृष्ट्वा नश्यति वै संज्ञा युद्धे वा मानुषे बले ।

[D13 दृष्टा नश्यति वा संज्ञां (for the prior half) and वै (for वा).]

33 Ś D8.12 om. 33^{ab}. —a) Ñ V B D0 वानरो; D13 वानरैर्. Ñ B2 D0–2.4 ह्येव; V B1.3.4 ह्येष (for एव). Ñ2 B3.4 निश्चिह्नं(B4 °ह्नो); V1 निःशंकः; V2 निःशंके; V3 निश्चह्नः (sic); D1 चिह्नं तु; D4 तच्चिह्नं; D10.11 G2 M1.3 Ck.t वश्चिह्नं; D13 तैश्चिह्नं; Cm.g as in text (for

G. 6. 13. 35
B. 6. 37. 35
L. 6. 13. 31

अहमेव सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन महौजसा ।
आत्मना पञ्चमश्चायं सखा मम विभीषणः ॥ ३४

स रामः कार्यसिद्ध्यर्थमेवमुक्त्वा विभीषणम् ।
सुवेलारोहणे बुद्धिं चकार मतिमान्मतिम् ॥ ३५

ततस्तु रामो महता बलेन
प्रच्छाद्य सर्वां पृथिवीं महात्मा ।
प्रहृष्टरूपोऽभिजगाम लङ्कां
कृत्वा मतिं सोऽरिवधे महात्मा ॥ ३६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टाविंशतितमः सर्गः ॥ २८ ॥

नश्चिह्नं). D_{3} वानरस्येव तच्चिह्नं. —^{b}) $\tilde{N}_{1}$ B_{1-3} स्वजनेषु; B_{4} वानरेषु; D_{4} साभिज्ञानं (for स्वजनेऽस्मिन्). —D_{13} om. from भविष्यति up to मम in 34^{d}. —^{c}) D_{7} एवं (for वयं). Ś $D_{8.12}$ वयं भवंतो मध्ये च; Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{1.4}$ वयं तु($\tilde{N}_{1}$ B_{3} D_{1} च) रक्षसां संघान् (V $D_{1.4}$ मध्ये); B_{2} वयं तु राक्षसान्सर्वान् ; $D_{0.2.3}$ वयं तु(D_{0} च) भवतां मध्ये. —^{d}) D_{0} पूयो (sic); D_{4} सह (for सह). Ś $D_{0.2.3.8.12}$ नराः ; Ñ V B_{2-4} $D_{1.4}$ जनाः ; G_{2} परैः (for परान्).

34 D_{13} om. up to मम in 34^{d} (cf. v.l. 33). V_{3} om. 34. —^{a}) Ś V_{1} $D_{0-4.8.12}$ चैव; D_{5} T_{1} एष; $M_{1.2}$ चापि (for एव). —^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-4.8.12}$ $G_{2.3}$ [अ]मितौजसा(D_{4} °सः) (for महौजसा). —^{c}) $Ś_{2}$ D_{8} आत्मनः (for °ना). D_{4} [ए]व (for [अ]यं). —^{d}) $\tilde{N}_{2}$ B_{1} सहायो मे; V_{1} B_{2} सखा मे स; D_{4} सखायं मे (for सखा मम).

35 D_{6} om. 35. —^{a}) $D_{5.7.10.11}$ T M_{3} Cm.t कृत्य- ; D_{9} सर्व- ; Cg as in text (for कार्य-). Ś V B_{4} $D_{0-4.8.12.13}$ सर्वकार्य(V_{2} B_{4} °म)प्र(V_{1} D_{4} °र्यार्थं)सि(D_{3} °समृ)-द्ध्यर्थम्. —^{b}) D_{2} एतद् (for एवम्). —^{c}) D_{13} Cm.g बुद्धिश् ; Ck.t as in text (for बुद्धिं). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ लघुविक्रमः ; Ñ V B $D_{0-4.13}$ $M_{1.2}$ मतिमांस्तदा(B_{3} D_{4} °था) ; D_{9-11} मतिमान्प्रभुः ; T_{3} सुमहामतिः ; $G_{2.3}$ मतिमात्मनः ; Cm.g as in text (for मतिमान्मतिम्). ❀ Cm : सुवेलारोहणे प्रवृत्ता बुद्धिर्यस्य स सुवेलारोहणेबुद्धिः। अलुक्त्वमार्षम्। मतिमान् आगामिगोचरबुद्धिमान् मतिं चकार सुवेलारोहणेच्छां चकारेत्यर्थः। बुद्धिमिति द्वितीयान्तपाठे तु सुवेलारोहणे मतिं मननात्मिकां बुद्धिं निश्चयात्मिकां चकारेत्यर्थः। यद्वा बुद्धिं तात्कालिकरूपां मतिं चकार अर्थनिर्धारणरूपां चकारेत्यर्थः। " अर्थनिर्धारणं मतिः " इति तज्ज्ञाः।; Cg : सुवेलारोहणे विषये बुद्धिः, बुद्धिमान्। मतुब्लोप आर्षः। मतिम् इच्छाम्। सुवेलारोहणे बुद्धिं चकार मतिमान् मतिमिति च पाठः. ❀ —After 35, $D_{5.7.10.11}$ S ins. :

584* रमणीयतरं दृष्ट्वा सुवेलस्य गिरेस्तटम् ।

36 D_{5} T_{1} om. 36. —^{a}) $D_{0.2.13}$ तेन (for ततस्). Ś Ñ V B $D_{1\,3.4.8.12}$ स; $D_{0.2.13}$ स्म (for तु). ❀ Ck : ततस्तु राम इत्यादिवक्ष्यमाणसंग्रहश्लोकश्च न। नापि चोक्तिरनुवादः। नापीह पूर्वापरप्रकरणविच्छेदः। अतः इमं श्लोकं वृथा प्रक्षिप्यात्र सर्गं विच्छिन्दन्ति। एवमेवं कुसृष्टितः ऋष्युक्तसर्गसंख्याभ्यधिकदर्शनं जायते। अतो नात्र सर्गविच्छेदः।; Ct also cites Kataka. ❀ —^{b}) D_{2} प्रसाद्य (for प्रच्छाद्य). G_{1} महतीं; M_{5} वसुधां; Cg as in text (for पृथिवीं). —^{c}) T_{3} अदृष्ट- ; Cg as in text (for प्रहृष्ट-). B_{2} D_{9} हि; D_{4} [ऽ]थ (for ऽभि-). V_{3} [ऽ]भिजनेन (for °जगाम). —^{d}) Ñ B_{1-3} शत्रु- ; $M_{1.2}$ वैरि- ; M_{5} चारि- (for सोऽरि-). $\tilde{N}_{2}$ सहायवान् ; D_{6} T_{3} दृढात्मा; G_{2} $M_{1.2}$ धृतात्मा; Cg as in text (for महात्मा). Ś V B_{4} $D_{0-3.8.12.13}$ विभीषणं चारविधौ नि(D_{1} प्र)यो($V_{2.3}$ B_{4} D_{1-3} °यु)ज्य; D_{4} विभीषणं चारगतौ नियुज्यतां.

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{2.12.13}$ लंकाकांडे; $D_{0.4}$ सुंदरकांडे. —*Sarga name* : Ś $D_{8.12}$ विभागचिंता; $\tilde{N}_{1}$ $B_{1.2.4}$ चारप्रवेशः ; $\tilde{N}_{2}$ * * * पनं; $V_{1.2}$ D_{13} सैन्यविभागचिंतनं(D_{13} °चिंता) ; V_{3} सैन्यविभागः ; B_{3} लंकायां चारप्रवेशः ; D_{0} सैन्यप्रविभागचिंतनं; D_{1} सेनाप्रविभागचिंता; D_{2} सैन्यप्रतिभागनचिंता; D_{3} लंकाविधानं; D_{4} लंकाप्रतिबाधनं; D_{9} विभीषणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{1}$ $D_{0.2.4.12.13}$ om. ; $Ś_{2}$ $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ B $D_{3.9}$ 13 ; V_{3} D_{8} 11 ; D_{1} 15 ; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 37 ; T_{2} 36. —After colophon, D_{2} concludes with रामः; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

२९

स तु कृत्वा सुवेलस्य मतिमारोहणं प्रति ।
लक्ष्मणानुगतो रामः सुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ १
विभीषणं च धर्मज्ञमनुरक्तं निशाचरम् ।
मन्त्रज्ञं च विधिज्ञं च श्लक्ष्णया परया गिरा ॥ २
सुवेलं साधु शैलेन्द्रमिमं धातुशतैश्चितम् ।
अभ्यारोहामहे सर्वे वत्स्यामोऽत्र निशामिमाम् ॥ ३
लङ्कां चालोकयिष्यामो निलयं तस्य रक्षसः ।
येन मे मरणान्ताय हृता भार्या दुरात्मना ॥ ४
येन धर्मो न विज्ञातो न वृत्तं न कुलं तथा ।
राक्षस्या नीचया बुद्ध्या येन तद्गर्हितं कृतम् ॥ ५
यस्मिन्मे वर्धते रोषः कीर्तिते राक्षसाधमे ।
यस्यापराधान्नीचस्य वधं द्रक्ष्यामि रक्षसाम् ॥ ६
एको हि कुरुते पापं कालपाशवशं गतः ।
नीचेनात्मापचारेण कुलं तेन विनश्यति ॥ ७

G. 6. 14. 9
B. 6. 38. 6
L. 6. 14. 7

29

1 ^{a}) D4 सेतुं कृत्वा समुद्रस्य. —^{b}) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 बुद्धिम् (for मतिम्). —^{c}) B4 D1–4.13 -[अ]नुमतो; D0 -[अ]नुचरो (for °गतो). B3 लक्ष्मणश्चागतो (sic).

2 ^{a}) V3(marg.) D3 सर्वज्ञम्; D6 धर्मज्ञो (with hiatus). —V3 reads 2^{b} in marg. —^{b}) D7 च राक्षसं (for निशाचरम्). —V3 om. 2^{cd}. —^{c}) Ñ1 M1.2 मंत्रज्ञश्; D6 मित्रज्ञं. D1 वा; D8.11 om. (for first च). Ś Ñ2 V1.2 B1–3 D0–4.8.12.13 कृतज्ञं; Ñ1 कृतज्ञश्; B4 कुलज्ञं; M1.2 विधिज्ञश्; Cm.g.t as in text (for विधिज्ञं). D1 वा (for second च). —^{d}) D5 om. (hapl.) परया. Ś V1.2 B1.4 D0–3.8.12 मधुरं श्लक्ष्णया गिरा; D4.13 M1.2 श्लक्ष्णं मधुरया गिरा.

3 ^{a}) Ñ1 B1–3 अथ; Ñ2 चाथ (for साधु). B1 शैलेशम्. —^{b}) Ś D8.12 आशु; B4 D2 T3 G3 इदं (sic) (for इमं). Ś V1.3 D0–2.8.12.13 सानु- (for धातु-). D2 -शतैर्वृतं; G3 -विभूषितं; M5 -निषेवितं. —Ś1 om. 3^{c}–4. —^{c}) Ś2 V1 B1 D0–4.8.12.13 अधिरोहामहे. —After 3, Ñ V2 B1–3 ins:

585* दुर्गमं चैव यत्किंचित्कारितं तेन रक्षसा।
राक्षसं तं च द्रक्ष्यामः कथंचिद्यदि रावणम्।

[(l. 2) B2 transp. यदि and रावणम्.]

4 Ś1 om. 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś2 B1.4 D0.1.3.8.12.13 G1.2 M5 आलोकयिष्यामो (B4 D1 °मि); V3 D5.6 T2 चालोकयिष्यामि; D2 G3 आरोहयिष्यामो. —^{b}) Ś2 Ñ2 V B1.4 D0–4.8.12.13 रावणस्य च (V3 तु) (for तस्य रक्षसः). —^{c}) Ś2 D8.12 [आ]त्म-; D0 वै (for मे). Ś2 V D0–4.8.12.13 जीवितांताय; Ñ B1.3.4 मर्तुकामेन (for मरणान्ताय). B2 येनात्मन्मृत्युकामेन; D13 येनात्मजविनाशाय. —^{d}) V2 D11 [आ]हृता (for हृता). Ś2 Ñ V B D0–4.8.12.13 यश(Ñ2 मन; V3 तप)स्विनी (for दुरात्मना).

5 ^{a}) D13 जानीतो (sic) (for विज्ञातो). —^{b}) Ś V1 D0–2.8.12.13 कुलं; Ñ1 कृतं; D5 T1 वित्तं (for वृत्तं). M3 तद्वृत्तं (for वृत्तं न). Ś V B4 D0–4.8.12.13 कुलशालिना (for न कुलं तथा). —^{c}) Ś D0.9.12 रक्षसा (for राक्षस्या). Ñ B G1 जिह्मया; Cm.t as in text (for नीचया). —^{d}) T3 तेन. Ś2 B1 D8.12.13 [ए]तद्; D3 वै; D4 [इ]दं (for तद्).

6 D10.11 om.; while B (ed.) reads 6–7 within brackets. D6 om. 6^{ab}. —^{a}) Ś V B4 D1–3.8.12.13 त(V2 य)स्माद्वि-; Ñ B1.3 तन्मे वि-; B2 तेनैव; D0 तस्माद्धि; D5 T1 अस्मिन्मे; T2.3 G M3(before corr. as in text).5 Cg तस्मिन्मे (for यस्मिन्मे). D1.2 M3 Cg -वर्तते (for वर्धते). Ś D8.12.13 क्रोधः. D4 तस्माद्विवृद्धरोषः सन्; D7.9 अस्मिन्वर्धति मे कोपः. —^{b}) Ś V1.2 D0–4.8.12.13 स्मृत्वा तं (Ś D8 श्रुत्वैतं; D12 श्रुत्वा तं) पापराक्षसं; Ñ B पापं संकीर्त्य (Ñ2 °चिंत्य; B1 °स्मृत्य) राक्षसं; V3 स्मृत्वा तं राक्षसेश्वरं. —^{c}) D0 पश्य; D6 यथा; D8 T2 तस्य (for यस्य). Ś V1 B4 D0.2.3.8.12.13 [अ]पचा(B4 °का)रान् (for [अ]पराधान्). D4 एकस्य (for नीचस्य). —^{d}) Ś Ñ V B D0–3.8.12.13 सर्वान्धक्ष्या(Ś D8.12 °न्हन्या; D13 °न्वध्या [sic])मि राक्षसान्; D4 वधिष्ये सर्वराक्षसान्; G भयं(G2 वधं) गच्छंति राक्षसाः; M5 वधं धक्ष्याम राक्षसान्. —After 6, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 ins.:

586* बाणैर्वज्राशनिप्रख्यैरसुरानिव वासवः।

[Ñ B1–3 वज्रानल-; D3 शक्राशनि-. V1 -स्पर्शैर्; D8 -मुख्यैर् (for -प्रख्यैर्). B4 दानवान् (for असुरान्).]

7 D10.11 om.; while B (ed.) reads 7 within brackets (cf. v.l. 6). —^{a}) Ś D8.12.13 को हि तत्; V D3 एकश्च; B4 D0.1.3 एकस्तु; D4 एषस्तु (metri causa) (for एको हि). —^{b}) Ñ2 -वेग-; V2 B1 -पाशे (for -पाश-). D1 -वशानुगः (for -वशं गतः). Ś D8.12.13 कालस्य वशमात्मनः (Ś2 D13 °गतः). —^{c}) Ś Ñ V B D0.1.3.4.8.12.13 नीचस्यात्म-(B4 °र्थ-); D2 G (ed.) नीचस्त(G [ed.] °स्या)स्य; D9 तेन चात्म- (for नीचेनात्म-). Ñ V2.3 B D6.7 T2.3 G M1.2.5 -[अ]पराधेन; V1 -[उ]पचारेण; D4 -[अ]पकारेण (for -[अ]पचारेण). —^{d}) Ś V D0–3.8.12.13 येन;

G. 6. 14. 9
B. 6. 38. 6
L. 6. 14. 8

एवं संमन्त्रयन्नेव सक्रोधो रावणं प्रति ।
रामः सुवेलं वासाय चित्रसानुमुपारुहत् ॥ ८

पृष्ठतो लक्ष्मणश्चैनमन्वगच्छत्समाहितः ।
सशरं चापमुद्यम्य सुमहद्विक्रमे रतः ॥ ९

तमन्वरोहत्सुग्रीवः सामात्यः सविभीषणः ।
हनूमानङ्गदो नीलो मैन्दो द्विविद एव च ॥ १०

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ।
पनसः कुमुदश्चैव हरो रम्भश्च यूथपः ॥ ११

एते चान्ये च बहवो वानराः शीघ्रगामिनः ।
ते वायुवेगप्रवणास्तं गिरिं गिरिचारिणः ।
अध्यारोहन्त शतशः सुवेलं यत्र राघवः ॥ १२

Ñ1 B यस्य; Ñ2 सत्वं; D7.9 G1.3 तस्य; G (ed.) पश्य (for तेन). Ñ B1.3 विनंक्ष्यति.

8 ^{a}) B2 T2.3 स; D3 om. (subm.) (for सं-). Ś D0.2.8.12.13 संमंत्र्य काकुत्स्थ:; Ñ B3 सं(B3 स)मंत्रयामास; D1 संवर्णयन्नेव. —^{b}) Ś V2.3 D0.1.3.4.8.12.13 संक्रुद्धो(V2.3 °द्धे); V1 शत्रुत्वे (for सक्रोधो). —^{cd}) D0 शैलं (for राम:). Ñ2 B3 D6 सुवेल-. V D0.1.3.4 आरोहद्; D9–11 आसाद्य (for वासाय). B4 चित्रकेतुम्. Ñ B1–3 उपागमत्; G M5 अथारुहत्; M1 उपाहरत्(sic); Cg as in text (for उपारुहत्). V D0.1.3.4 वासार्थं कृतभावन: (for ^{d}). Ś D2.8.12.13 शीघ्रं सुवेलमारोहद्वासार्थं चित्रकाननं.

9 ^{a}) Ñ1 B2.4 D7.8 G2.3 M5 चैवम्; V1.3 D0–4.13 त्वेनम्; D12 चैतम्; G1 चैव (with hiatus) (for चैनम्). —^{b}) Ñ1 D4.12 अनुगच्छत् (sic). —^{c}) Ś V D0–4.8.12.13 धनुर् (for चापम्). D3 उत्क्रम्य. —^{d}) D6 T2.3 सुमहान्. Ś D2.8.12.13 विक्रमोदये(Ś2 D2.13 °यं); Ñ V B3.4 D0.1.3.4 विक्रमोप(B4 °द्य)मं; B1.2 भीमविक्रमं(B2 °म:) (for विक्रमे रत:). G1.3 M5 महातेजा महाबल:.

10 ^{a}) Ś Ñ V2.3 B1–3 D0.2.3.8.12.13 अन्वा(Ñ1 °था)रोहच्च; V1 अन्वारोहत् (subm.); B4 D1.5 T1 अन्वा(B4 समा)रुरोह; D4 अध्यरोहत; D9–11 तमन्वारोहत् (for तमन्वरोहत्). G M5 सुग्रीवश्च महाबाहु:. —^{b}) B4 D1.5 T1 G M1.2.5 च(D4 तु) विभीषण:. —D10.11 om., while B(ed.) reads within brackets 10^{c} – 12^{b}. —^{cd}) B4 D9 मैंदो नीलो (by transp.). Ś D8.12 द्विविध (for द्विविद). ❀ Cg: हनुमानिति पृथगुक्त्या रामलक्ष्मणौ पद्भ्यामेवारूढाविति गम्यते. ❀

11 D10.11 om., while B(ed.) reads within brackets 11 (cf. v.l. 10). —^{a}) Ñ V1.2 B गयो (for गजो). —^{b}) D1 ऋषभो (for शरभो). —B1 reads 11^{c} – 12^{b} (including 587*) in marg. —^{c}) G कुमुद: पनसश् (by transp.). G (ed.) धूम्रो (for चैव). —Ñ2 illeg. from रम्भश्च in 11^{d} up to l. 1 of 587*. —^{d}) Ñ B1–3 धूम्रो; B4 नीलो; D7 तारो (for हरो). D5 वीर्यवान् (for यूथप:). Ś V1.2 D0–4.8.12.13 G1 पृथुश्च (D4 पृष्ठे च; G1 दंभश्च) हरियूथप:(D3.4 °पा:); V3 पृथुश्च विपृथुस्तथा; D9 G2.3 M5 रंभो दंभश्च यूथप:(G2 वानर:); G (ed.) नलश्चैव तु यूथप:. —After 11, Ñ V B1(m.).2.3 D5–7.9 S B (ed., within brackets) Cm.g ins.:

587* जाम्बवांश्च सुषेणश्च प्रघसश्च महामति: ।
दुर्मुखश्च महातेजास्तथा शतबलि: कपि: ।

[Ñ2 illeg. for l. 1. —(l. 1) D5 T1 M3 ऋषभश्; D6 T2.3 G M5 करंभश् (for प्रघसश्). Ñ V B1–3 G (ed.) केसरी च(G [ed.] सु-) महाबल:; D7.9 शरभश्च महाकपि: (for the post. half). —V3 om. from l. 2 up to 12^{b}. —(l. 2) Ñ2 स (for च). Ñ V1.2 B1–3 -वीर्यस् (for -तेजास्). M1.2 हरि: (for तथा).]

12 D10.11 om., while B (ed.) reads within brackets 12^{ab} (cf. v.l. 10). V3 om. 12^{ab}; B1 reads 12^{ab} in marg. (for both, cf. v.l. 11). —^{a}) D1 om. second च (subm.). T2 कवयो (for बहवो). —^{b}) Ś1 शीघ्रवाहिन:; Ś2 °वारणा:; Ñ B3.4 °चारिण:; V1.2 D0–4 °विक्रमा:; D8 शचिवानरा:(sic); Cg as in text (for शीघ्रगामिन:). —After 12^{ab}, Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 ins.; V3 ins. before 12^{cd}; while D7 G M5 K (ed., within brackets) ins. l. 2–5 after 12:

588* अध्यारोहञ्जवोदग्राश्चालयन्तो महाशिला: ।
तत: सुवेलमारुह्य रामस्तै: सह वानरै: ।
निषसाद गिरेस्तस्य शृङ्गे समशिलातले ।
तत: कपिगणा: सर्वे समावृत्य प्रियोजनम् ।
आरोहन्त सुवेलं तु प्लवन्तो दक्षिणामुखा: । [5]

[(l. 1) Ñ2 illeg.; V1.2 बलोदग्रा:; B1.2 जवेनोग्रा: (B2 °ग्रं); B3 (before corr. as above) जवेनाग्रं; D3.4 इवोदग्रा: (for जवोदग्राश्). Ś D8.12 अन्वारोहन्बलोदग्राश्; B4 अथारोहन्नदंतस्ते (for the prior half). V D0.3 शा(V2.3 पा)तयंतो. V2 महाबला:(sic); B4 महीधरं; D3 विशारदा: (for महाशिला:). Ñ B1–3 बलवंतो महागिरिं (for the post. half). —(l. 2) B4 आसाद्य (for आरुह्य). Ś D8.12 वानरै: सह (by transp.); Ñ B2.3 सह यूथपै:; B1 हरिभि: सह (for सह वानरै:). D3 राम: सौमित्रिणा सह (for the post. half). —(l. 3) B4 गिरौ तस्मिन्; G3 गिरिप्रस्थे (for गिरेस्तस्य). B4 रम्ये सम-; D0 शृंगे मणि-; D1 समस्पर्श- (for शृङ्गे सम-). Ñ D7 G M5 -तले शुभे (for -शिलातले). B3 शृंगे चारुतरो विभु: (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 -शिला:(sic); B2 om. (for -गणा:). Ñ2

ते त्वदीर्घेण कालेन गिरिमारुह्य सर्वतः ।
ददृशुः शिखरे तस्य विषक्तामिव खे पुरीम् ॥ १३
तां शुभां प्रवरद्वारां प्राकारवरशोभिताम् ।
लङ्कां राक्षससंपूर्णां ददृशुर्हरियूथपाः ॥ १४
प्राकारचयसंस्थैश्च तथा नीलैर्निशाचरैः ।
ददृशुस्ते हरिश्रेष्ठाः प्राकारमपरं कृतम् ॥ १५
ते दृष्ट्वा वानराः सर्वे राक्षसान्युद्धकाङ्क्षिणः ।
मुमुचुर्विपुलान्नादांस्तत्र रामस्य पश्यतः ॥ १६
ततोऽस्तमगमत्सूर्यः संध्यया प्रतिरञ्जितः ।
पूर्णचन्द्रप्रदीपा च क्षपा समभिवर्तते ॥ १७

G. 6. 14. 24
B. 6. 38. 13
L. 6. 14. 20

V3 B1–3 समाक्र(Ñ2 °ग)म्य; V1 D0 समाश्रि(D0 °स)त्य (for समारुह्य). D7 G M5 द्वियोजनं. D13 शतमाश्रित्य योजनं (for the post. half). —(l. 5) V2 D2 आरोहंति; D4 आरोहणं (for आरोहन्त). D3 om. तु (subm.). Ś D8.12.13 आरोहंति सुवेलस्य; Ñ B D7 G1 सुवेलमध्य(B1.3 D7 G1 °ध्या; B2 °ध्य)रोहंत(D7 °स्ते); G2.3 M5 सुवेलमध्यमारोहन् (for the prior half). Ś V2 B4 प्लवंते; B2 प्लवगा.]

—^{c}) D3 वायुवेगे. Ñ1 B1.3 -प्रतिमास; V3 D1 -[आ]प्रवणास्; D5 T1 -प्रच(D5 °चु)रास्; G2 -प्रवरास्; M1.2 -सदृशास्; Cv.r.m.g.t as in text (for -प्रवणास्). Ś Ñ2 V1.2 B4 D0.2.4.8.12 ते वायुवेगाः प्लवगास्; D13 तेषां सुवेगाः प्लवगास्. —^{d}) B4 तद्गिरिं. —^{e}) B4 अभ्यारोहंत.

13 ^{a}) B2 तेपि; D0 तं तु; D1 ते च; D4 तत्र (for ते तु). V2.3 D1.4 दीर्घेण (sic) (for [अ]दीर्घेण). —^{b}) Ñ B1–3 आसाद्य (for आरुह्य). V2 D3 G2 सर्वशः; D6 T2 सत्वराः. —After 13^{ab}, D0 ins.:

589* तामुदग्रगृहाकीर्णां तोरणैरुपशोभिताम् ।

—For 13^c – 15^b, V1 subst. l. 3–6 of 590*. —^{c}) B2 तस्मिन्; G1.2 M5 लंकां; Cg.k.t as in text (for तस्य). Ś V2 B4 D0.2.4.8.12.13 शिख(Ś D8 विव)रात्तस्माद् (for शिखरे तस्य). Ñ1 B3 शिखरे तस्य शैलस्य. —^{d}) Ś V2 D8.9.12.13 विभक्ताम्; B1.2.4 विवि(B4 °सु)क्ताम्; D1.3.6 T3 निविष्टाम्; D4 विलग्नाम्. V3 D2 इव तां(D2 ते); D1.3 दुर्गमां (for इव खे). T2 निविष्टामिव खेचरीं; G1.2 M5 त्रिकूटस्य निवेशितां.

14 For subst. in V1, cf. v.l. 13 and 15. —^{a}) Ś B4 D0–2.4.8.12.13 G सु(G1 स)वप्रां; D3 सुगुप्तां (for शुभां प्र-). G महाद्वारां (for -वर°). —^{b}) D0 प्राकारवन-; D11 °मिव; M3 °परि- (for °वर-). D13 -शोभनां (for -शोभिताम्). —^{c}) B4 नाना- (for लङ्कां). Ś D8.12 L (ed.) लंकां च(L [ed.] om. [subm.]) राक्षसैः पूर्णां. —^{d}) T2 हरिपुंगवाः. G2 ददर्श हरियूथपः.

15 ^{a}) T2 प्रासाद-. D10.11 M1.2 Ck.t -वर-; T3 -चर्या-; Cr.m.g as in text (for -चय-). Ś D2.3.8.12.13 -वलभीसंस्थैस्; B4 -[आ]भरणैः स्तंभैस्; D0.1 -धरणीसंस्थैस्; D4 -वरणीयैस्तैस् (for -चयसंस्थैश्च). —^{b}) Ś B4 D0–4.8.12.13 तमो-; M3 तदा (for तथा). T2 नीचैर्; T3 वीरैर् (for नीलैर्). D7.9–11 च राक्षसैः (for निशाचरैः). —For 14 – 15^b, Ñ V2.3 B1–3 subst.; whereas V1 subst. l. 3–6 for 13^c – 15^b:

590* तां सुवप्रां वरद्वारां प्राकारवरशोभिताम् ।
नानाराक्षससंपूर्णां पताकाध्वजमालिनीम् ।
सज्जयन्त्रोपकरणां समुच्छ्रितध्वजाकुलाम् ।
सिताभ्रचयसंकाशां कैलासशिखरोपमाम् ।
नानारूपैर्महावीर्यैर्घोरै रक्षोभिराकुलाम् । [5]
प्राकारवडभीसंस्थैस्तमोनीलैर्निशाचरैः ।

[(l. 1) Ñ1 ताम्रवप्रां; B1 तां सुरम्यां; B2.3 तां सुरूपां (for तां सुवप्रां). Ñ B1–3 महाद्वारां(B3 [*sup. lin.* also] °कारां). G (ed.) प्राकारैरुप- (for प्राकारवर-). B1 -तोरणां. —(l. 2) B1 लंकां (for नाना-). —(l. 3) Ñ1 -महागृहां; Ñ2 -शिलायुधां; V1 illeg.; V2 -**कुलां (illeg.); V3 -वरायुधां; B2 -शिलागुहां; B3 -कुलाकुलां (for -ध्वजाकुलाम्). —V3 om. l. 4–5. Ñ2 illeg. for the post. half of l. 4. —(l. 5) G (ed.) आवृतां (for आकुलाम्). —(l. 6) Ñ1 -चयनी-; V -धरणी- (for -वडभी-). B3 च राक्षसैः (for निशाचरैः). —B3 (m.) ins. after l. 6, V1.2 ins. after l. 5 and V3 ins. after l. 3 the line of 14^{cd} (with v.l. लंकां वर्ष(V3 रक्ष)वरद्वारां in V1.3 and लंकां रक्षोगणैर्भीमां in B3, for 14^c).]

—^{c}) Ś1 हरिश्रेष्ठैः(sic); Ñ B1–3 महावीर्याः (for हरिश्रेष्ठाः). —^{d}) Ś2 V2 B4 D8 परमं कृतं(B4 शुभं); Ñ2 समलंकृतं; D2 अपरं परात् (for अपरं कृतम्).

16 ^{ab}) D3 ते ह (hypm.); D10–12 तं (for ते). D3 वानरान्सर्वे राक्षसा; T2 राक्षसान्सर्वे वानरा (by transp.); G राक्षसान्सर्वान्वानरा (for वानराः सर्वे राक्षसान्). —^{c}) Ś Ñ V B2.3 D0.2.4.8.12.13 ससृजुर् (for मुमुचुर्). B2.3 D5–7.9–11 T1 M3 विविधान्नादांस्; G1 M5 विपुलं नादं (for विपुलान्नादांस्). B4 व्यसृजन्विविधांस्तत्र. —^{d}) B4 नादान्; D4.7.10.11 T3 G1.3 M1.2 तस्य; G2 यत्र (for तत्र). Ñ B1–3 मेघान्दृष्ट्वेव बर्हिणः.

17 ^{b}) D2 G3 संध्यायाः; D4 संध्यायां. B1 चैव; B4 G2 परि-; Cv.g.k.t as in text (for प्रति-). Ś2 -रंजितैः (sic). —^{c}) Ñ2 पूर्व- (for पूर्ण-). Ñ2 V1 B1–3 D6.7.10.11 T2 M3 Cm.g -प्रदीप्ता च; D4 T3 -प्रतीपा च; D9 -प्रतीकाशा; D13 -प्रदीपैव; Cv.r as in text (for -प्रदीपा च). —^{d}) V3 D4 निशा (for क्षपा). Ś V1 B4 D0.2–4.7.8.12.13 G3 M1–3 समभि(B4 समभ्य; D0 वै सम)वर्तत; D6 °वर्धते; D9–11 समतिवर्तत(D9 °ते); Cv as in text (for समभिवर्तते). Ñ B1–3 यामिनी समवर्तत.—After 17, Ś Ñ V B D0–3.8.12.13 ins.:

G. 6. 14. 0
B. 6. 38. 14
L. 6. 14. 22

ततः स रामो हरिवाहिनीपति-
विभीषणेन प्रतिनन्द्य सत्कृतः । | सलक्ष्मणो यूथपयूथसंवृतः
सुवेलपृष्ठे न्यवसद्यथासुखम् ॥ १८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनत्रिंशत्तमः सर्गः ॥ २९ ॥

591* सचन्द्रग्रहनक्षत्रं नभोऽदृश्यत सागरे।
द्वितीयमिव चाकाशं सचन्द्रग्रहतारकम्।

[(l. 1) D8 -ग्रहण-(sic) (for -ग्रह-). —(l. 2) Ñ1 सहेंद्रग्रह-(sic) ; B2 सचंद्रमिव (for सचन्द्रग्रह-).]

—Thereafter B1 cont. :

592* ततः कपिगणाः सर्वे प्रपश्यन्तोऽद्भुतोपमाः। ;

while D0 cont. after 591* :

593* पिनष्टीव तरङ्गाग्रैरुदधिः फेनचन्दनम्।
तमादाय करैरिन्दुर्लिम्पतीव दिगङ्गनाः।
[cf. v.l. 91*.]

—After 17, G1.2 M5 ins. :

594* सुवेलपृष्ठं प्राप्ता सा महती राघवानुगा।
शुशुभे वानरी सेना प्रदोषसमये स्थिता।

18 G (ed.) om. 18.—ᵃ) D1 (also) एवं (for ततः). T3 G तु (for स). —V3 illeg. from हरि in ᵃ up to सत्कृतः in ᵇ. Ñ B1-3 G1 -पतिं; Cg as in text (for -पतिर्). —ᵇ) G1 विभीषणं च (for विभीषणेन). M5 हर्षितः (for सत्कृतः). Ś V1.2 B4 D0-4.8.12.13 विभीषणश्च- (D8 °स्त्व)र्क्षपतिश्च जांबवान्(V2 °तिः प्रतापवान्) ; Ñ B1-3 विभीषणं च प्रतिमान्य सत्कृतं(B1 °तः). —ᶜ) Ñ1 B2-4 -यूथपैर्वृतः ; V2 D7.10.11 -यूथसंयुतः ; B1 -यूथपैः सह; G2 -**संवृतः (for -यूथसंवृतः). —ᵈ) Ś1 D1.3.4 न्यवसन्. B1 सुखावहे (for यथासुखम्). —After 18, Ś Ñ B1.2.4 D8.12.13 G1.2 M5 ins. :

595* ततः सुवेलस्य गिरेश्च वासं
शृङ्गे च तस्थौ सचिवैः समेत्य।
संभ्राजयन्वै रजनीमुखे तं
प्रभाभिरीड्याभिरतीव भाति।
ततः प्रभाते सचिवांस्तु राघवः [5]
प्रयाणमाज्ञापयतेत्यभाषत।
प्रतीक्षमाणस्त्वथ दक्षिणामुख-
स्ततश्च लङ्कां ददृशे महापुरीम्।

[(l. 1) G1.2 M5 तथा (for ततः). Ñ1 B1.2 निवासं; Ñ2 निकाशे; B4 तु वासं; G1.2 M5 तु तस्य (for च वासं). —(l. 2) Ñ B1.2 [ऽ]वतस्थे; B4 च तस्मिन् ; G1.2 M5 वनस्थैः (for च तस्थौ). Ś D8.12 सहितः ; B4 D13 सह तैः (for सचिवैः). Ś D8.12.13 G1.2 M5 समेतः (for समेत्य). —(l. 3) Ś1 -मुखं तं; Ś2 -मुखांते; D13 -मुखे तान् (for -मुखे तं). Ñ B1.2 वि(B2 प्र)भास(B1 °व)यन्वै रजनीं स राघवः(B1 रामः) ; B4 अवासयन्वै रजनीं समेताः . —(l. 4) Ñ B4 प्रभासि(Ñ2 °काशि)तां चंद्रमसः प्रभाभिः ; B1.2 प्रभासितश्चंद्र इव प्रभाभिः (B2 इवावभाति) ; D13 प्रभाभि दिव्याभिरतीव भाभिः(sic). —For l. 3-4, G1.2 M5 subst. :

595(A)* व्यभासयत्तां रजनीमुपेयिवा-
न्प्राभासिभिश्चन्द्रमरीचिभिः शुभैः।

[(l. 2) M5 प्रभासिभिश् .]

—(l. 5) G1.2 M5 क्षपांते (for प्रभाते). B2 च; G1.2 M5 स (for तु). —(l. 6) Ś2 [इ]त्यभाष्य; Ñ [अ]भ्युवाच ह (Ñ1 om.); B1 G1 M5 [इ]त्युवाच ह(B1 तान्) ; B2 G2 [इ]त्युवाच; B4 [अ]भ्यभाषत (for [इ]त्यभाषत). —(l. 7) D13 प्रबाधमानस् (for प्रतीक्षमाणस्). —(l. 8) D13 पुरीं तां (for महापुरीम्). —For l. 7-8, Ñ B1.2.4 subst. :

595(B)* ते दीप्यमानामथ दक्षिणामुखा-
स्ततस्तु लङ्कां ददृशुः पुरीं तदा।

[(l. 1) Ñ2 ते धावमाना अथ; B4 प्रधावमानास्त्वथ. —(l. 2) B2.4 महापुरीं (for पुरीं तदा).] ;

while G1.2 M5 subst. for l. 7-8 :

595(C)* प्रचोद्य चैनानथ दक्षिणोन्मुखां
ततः स लङ्कां पुनरभ्युदैक्षत।

[(l. 1) G1 दक्षिणामुखां.]]

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ B1.3.4 D2.12.13 लंकाकांडे ; D0.4 सुंदर°. —*Sarga name* : Ś Ñ V B D0-2.8.9.12 सुवेलारोहणं; D3 सुवेलाधिरोहणः ; D4 लंकापर्वणि सुवेलारोहणं; D13 सुवेलदर्शननिवासः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 D0.2.4.12.13 om. ; Ś2 Ñ2 V1.2 B D3.9 14 ; V3 D8 12 ; D1 16 ; D5-7.10.11 T1.3 G M 38 ; T2 37. —After colophon, D2 concludes with राम; D4 with श्री; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

३०

तां रात्रिमुषितास्तत्र सुवेले हरिपुंगवाः ।
लङ्कायां ददृशुर्वीरा वनान्युपवनानि च ॥ १

समसौम्यानि रम्याणि विशालान्यायतानि च ।
दृष्टिरम्याणि ते दृष्ट्वा बभूवुर्जातविस्मयाः ॥ २

चम्पकाशोकपुंनागसालतालसमाकुला ।
तमालवनसंछन्ना नागमालासमावृता ॥ ३

हिन्तालैरर्जुनैर्नीपैः सप्तपर्णैश्च पुष्पितैः ।
तिलकैः कर्णिकारैश्च पाटलैश्च समन्ततः ॥ ४

शुशुभे पुष्पिताग्रैश्च लतापरिगतैर्द्रुमैः ।
लङ्का बहुविधैर्दिव्यैर्यथेन्द्रस्यामरावती ॥ ५

विचित्रकुसुमोपेतै रक्तकोमलपल्लवैः ।
शाद्वलैश्च तथा नीलैश्चित्राभिर्वनराजिभिः ॥ ६

G. 6. 15. 6
B. 6. 39. 6
L. 6. 15. 6

30

Ś1 begins with ॐ.

1 a) Ś1 Ñ2 V1 B1.2.4 ते (for तां). Ś1 V1 D3 सर्वे (for तत्र). Ś2 V2.3 D0–2.8.12 ते रात्रिसुखिताः सर्वे; D13 ते तां रात्रिमुषित्वा तु. —b) Ś V B3 D T3 G M5 हरियूथपाः. —After 1^{ab}, D13 ins.:

596* अवतीर्य च धर्मात्मा तस्माच्छैलात्स राघवः ।
अनुजग्मुर्महावीरा ऋक्षवानरसैनिकाः ।

—c) Ś2 D0.1.8.10–12 लंकाया; D13 G1.2 लंकां तां (for लङ्कायां). Ś D0.1.3.8.13 दूराद्; V द्वारं; D12 मूर्धाद् (for वीरा). —d) B1 D0.1.3 द्वाराणि (for वनानि).

2 Ś2 D9.13 om. (hapl.) 2^{ab}. V2 transp. ^{ab} and ^{cd}. —a) M5 तानि; Cm.g.k.t as in text (for सम-). V D0.3 -भौमानि; D1 -भूम्यानि (for -सौम्यानि). V2 कृत्यानि; G1.3 [अ]रण्यानि; Cg.k.t as in text (for रम्याणि). Ñ B2–4 सरांसि च सपद्मानि; D4 समानि तानि रम्याणि. ❀ Cm: समसौम्यानि समानि सौम्यानीत्यर्थः। दैर्घ्यविशालैः समानि दुष्टमृगाद्युपद्रवराहित्येन सौम्यानीति यावत् ।; Cg: समानि च तानि सौम्यानि च समसौम्यानि निम्नोन्नतत्वरहितानि स्निग्धानि चेत्यर्थः।; Ck: समसौम्यानीति। सं(सम?)-प्रदेशे सौम्यसंस्थानानीत्यर्थः।; Ct cites Cm as follows:—"समसौम्यानि आयामविस्तराभ्यां समानि समभूतलानि च दुष्टमृगाद्युपद्रवराहित्येन सौम्यानि, अत एव क्रीडादौ रम्याणीत्यर्थ इति तीर्थः." and it also cites as follows:—"समसाम्यानि" इति पाठः। समप्रदेशे साम्यसंस्थानानि, रम्याणि मृगाद्युपद्रवराहित्यादिति कतकः" as from Ck. ❀ —b) Ñ2 T2.3 विमलानि; Cg.k.t as in text (for विशालानि). Ś1 V1 B3 D8.12 G2 M5 विशालायतनानि च; Ñ1 B1 शिलान्यायतनानि च; V2 G1 विशालान्यायतनानि च (hypm.); B4 वापीश्च विमलोदकाः. —c) B4 दृष्ट्वाथ (for ते दृष्ट्वा).

3 a) Ś1 Ñ1 D8.13 G1 -वकुला; Ś2 Ñ2 V1.2 B1–3 D2.7–12 G3 -बकुल-; V3 B4 -बकुलान्; D0 -बहुला; D1 -बकुलां; D4 -बहुलां (for -पुंनाग-). —b) Ñ2 V1.2 B1–3 D0.2–4.6.9–11 -शाल- (for -साल-). G1.2 transp. -साल- and -ताल-. Ś V1 D0.2.8.12 -वनायुता; V2 -वनावृता; D1 -वनायुतां; D3 -शिलायुधा; D4 -तलायुतां; D6 T3 G3 -लताकुला; M5 -रसाकुला (for -समाकुला). V3 शालांस्ता *** युतान्; B4 शालबिल्वलताकुलान्; D13 शालातालाम्रसंयुता. —B4 om. 3^{cd}. —c) V3 D1.4 -वनसंछन्नां (V3 °न्नान्); D6 °संपन्ना; D9–11 G3 M5 -पनसच्छन्ना; M1.2 °संपूर्णा (for -वनसंछन्ना). D8 उमास्तवनसंछन्ना (sic). —d) T2 G1 नागमाल-; M5 नागजाल-. D6 -वनाकुला (for -समावृता). Ś V D0–3.8.12.13 र(V2 D0.1.3.13 न)क्तमालकसंवृता (V3 °युतान्; D1 °वृतां); Ñ1 B1.3 न(B3 र)क्तमालसमाचिता; Ñ2 B2 रक्तमालाविभूषिता; D4 नक्तपालकसंयुतां; G3 नागजालाभिसंवृता.

4 a) Ś D12 सक्षैः; Ñ V D0.1.4.13 सर्जैः; B1 शालैः; B4 G चैव; D2 सर्वैः; D3 छन्नैः; D8 स* (for नीपैः). B2.3 हिंतालैर्बकुलैस्तालैः. —b) D2 सप्तवर्णैश्. Ñ2 V2.3 B2.3 D5.7.9–11 G2.3 M5 सु- (for च). —V3 om. 4^{cd}. —d) Ś V1.2 D0–4.8.12.13 तथा पाटलिभिर्द्रुमैः (D1 °भिः शुभैः); Ñ2 B1–3 पाटलाभिश्च सर्वतः.

5 D0 om. (hapl.) 5^{ab}. D6 transp. 5 and 6. —a) Ś D8.12 पर्वताग्रैश्. —b) Ñ2 T1 परिगत-. Ś V2.3 B4 D2.4.8.12.13 लतापरिकरैर्द्रुमैः (Ś D12 °घनैः; D8 °वनैः); V1 B1.2 D1.3.6 T3 लतापरिवृ(B1 °श; B2 °ण)तैर्द्रुमैः (V1 T3 °स्तथा). —Ñ B1–3 transp. 5^{cd} and 6^{ab}. —c) D6 T2.3 द्रव्यैर्; D10.11 M1.2 Ck.t दृश्यैर्; Cg as in text (for दिव्यैर्). Ś V B1 D0–4.8.12.13 लंका काननजैः पुष्पैर् (B1 D0–2.13 °जैः फुल्लैर्; D3 °जैर्वृक्षैर्; D4 जैश्चैव); Ñ B2–4 लंका नंदनजैः फुल्लैर् (B4 °जैर्वृक्षैर्). ❀ Cg: लङ्काशब्दश्चात्र सुवेलपरः। उत्तरत्र वानरप्रवेशोक्तेः. ❀

6 D6 transp. 5 and 6; Ñ B1–3 transp. 5^{cd} and 6^{ab}. —b) V2.3 B4 D0–2 रक्तपल्लवकोमलैः. —c) D5.7.9–11 T2.3 G M1.2.5 शाड्वलैश्. M3 नीपैश् (for नीलैश्). —For 6^{cd}, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst.:

597* शाद्वलानि च नीलानि चित्राश्च वनराजयः ।

[D0.3.4 शाड्वलानि. Ñ V B3 D13 विचित्रा (for चित्राश्च).]

G. 6. 15. 7
B. 6. 39. 7
L. 6. 15. 7

गन्धाढ्यान्यभिरम्याणि पुष्पाणि च फलानि च ।
धारयन्त्यगमास्तत्र भूषणानीव मानवाः ॥ ७

तच्चैत्ररथसंकाशं मनोज्ञं नन्दनोपमम् ।
वनं सर्वर्तुकं रम्यं शुशुभे षट्पदायुतम् ॥ ८

नत्यूहकोयष्टिभकैर्नृत्यमानैश्च बर्हिभिः ।
रुतं परभृतानां च शुश्रुवे वननिर्झरे ॥ ९

नित्यमत्तविहंगानि भ्रमराचरितानि च ।
कोकिलाकुलषण्डानि विहगाभिरुतानि च ॥ १०

भृङ्गराजाभिगीतानि भ्रमरैः सेवितानि च ।
कोणालकविघुष्टानि सारसाभिरुतानि च ॥ ११

विविशुस्ते ततस्तानि वनान्युपवनानि च ।
हृष्टाः प्रमुदिता वीरा हरयः कामरूपिणः ॥ १२

---

7 ^{a}) D9–11 [अ]ति- (for [अ]भि-). Ñ V3 B1–3 D13 पुष्पितानि सुगंधीनि. —^{b}) D13 फलानि किसलयानि च (hypm.). —For 7^{ab}, Ś V1.2 B4 (repeats after 599*) D0–4.8.12 subst.; Ñ B1.2 ins. after 7^{ab}; B3 D13 cont. after 599*:

598* जालकं मञ्जरीपुष्पं फलं किसलयानि च ।

[B1 स्तबकं (for जालकं). Ñ B2.3 मंजरीणां च; D4 मंजरं पुष्पं; D13 मंजरीजुष्टं. B4 (first time) पुष्पाणि च सुगंधीनि (for the prior half).]

—After 7^{ab}, B3(m.).4 D13 ins.:

599* द्विजभ्रमरसंस्पृष्टा द्रुमाः पुष्पसमाकुलाः ।

[B4 -संघुष्टा; D13 -संजुष्टा (for -संस्पृष्टा).]

—^{c}) Ś Ñ1 D0.2.8.12 [अ]गनास्; Ñ2 B1 D6 T2.3 द्रुमास्; V3 लतास् (for [अ]गमास्). D1.3.4.7.9.13 धारयंतो (D7.9.13 °ति) नगास्तत्र. —^{d}) Ś Ñ V B1.2.4 D0–4.8.12.13 नरा इव विभूषणं (Ñ1 °षिताः; B4 D3 °षणान्).

8 ^{b}) B4 मनोज्ञं चंदनावृतं. —^{c}) Ś1 V3 सर्वर्तुगं; Ś2 D8.12 सर्वमृगं; T3 सर्वर्तुसं-. G2 दिव्यं (for रम्यं). D13 तच्च सर्वं महारम्यं. —^{d}) Ś Ñ V B D0–2.4.8.12.13 -[आ]-कुलं; D3 -[आ]वृतं (for -[आ]युतम्).

9 ^{ab}) G2 दात्यूह- (for नत्यूह-). Ś V D0–4.8–13 T2.3 दात्यूह (V3 विभाति; D1 दिव्यूह) कोयष्टिरुतैर् (D0 °गणैर्; D1.3 °संघैर्; D9–11 T2.3 °बकैर्; D13 °युतैर्); D6 नत्यूहैः कोयष्टिबकैर्; D7 दात्यूहकैर्यष्टिबकैर्; L(ed.) नत्यूहकैः पक्षिगणैर् (for ^{a}). D0.2 विनदद्भिश् (for नृत्यमानैश्). V2.3 D0.6.7.9–11 G1 M1.2 Cr.m.g.t बर्हिणैः (for बर्हिभिः). Ñ B कोयष्टिकैः सदात्यूहैर्विनद (B4 °बलव) द्भिश्च बर्हिणैः; G3 M5 नत्यूहैर्नृत्यमानैश्च बर्हिणैरुपशोभितं. —After 9^{ab}, D11 reads 10^{cd}. —D13 reads 600*, 10^{ab} and 11^{ab} after 603*. —^{c}) D11 परहृतानां. —^{d}) D5.6 S Cr.g शुश्रुवुर् (for शुश्रुवे). D10.11 वननिर्झरैः. —For 9^{cd}, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 (read after 603*) subst.:

600* तथा परभृतैश्चैव शुशुभे तद्वनं महत् ।

[B1 रुतैः (for तथा). Ñ B2.3 रुतैः परभृतानां च; B4 रुतैः परिवृतानां च (for the prior half.). V3 illeg. after शुशुभे.]

10 For sequence in D13, cf. v.l. 9. —^{a}) Ś V1.3 B4 D0–4.8.12.13 तानि; Ñ2 V2 नित्यं (for नित्य-). —^{b}) B2 सारसाभिरुतानि च (= 11^{d}). —After 10^{ab}, D5 reads 12^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. —Ñ1 om. (hapl.) 10^{c}–12^{b}. V1 D4 om. (hapl.) 10^{c}–11^{b}. V2 D1.3.13 om. (hapl.) 10^{cd}. V3 damaged from 10^{c} up to भ्रमरैः in 11^{b}. D11 reads 10^{cd} after 9^{ab}. —^{c}) B1 (m. also -नद-) -वन-; B4 -रुत- (for -कुल-). Ś Ñ2 B3 D0.2.5.7.9–11 -खंडानि. B2 कोकिलानां च खंडानि. —^{d}) Ś Ñ2 B2.3 D2.7–12 G1 M3 विहंग-; B1 सारस-; Cg as in text (for विहग-). Ś2 D8.12 -[अ]भिमतानि; B4 -विरुतानि (for -[अ]भिरुतानि). D0 विहगानां रुतानि च.

11 Ñ1 om. 11; V1 B1 D0.4 om. 11^{ab}; V3 damaged up to भ्रमरैः in 11^{b} (for all, except B1 D0, cf. v.l. 10). For sequence in D13, cf. v.l. 9. G2 transp. 11^{ab} and 12^{ab} omitting after भ्रम in 11^{b} up to 12^{c}. —^{a}) Ś1 D1–3.12 -[अ]भिलीनानि; Ś2 B3 °नीलानि; V2 °नीतानि; B2 °जातानि; D7.9–11 -[अ]धि° (for -[अ]भिगीतानि). Ñ2 कुररैः शुकसारीभिर्; B4 भृंगराजानि दीनानि (sic); D8.13 भृंगराजविलीनानि. —^{b}) Ś V2 D2.8.12.13 कुररी-; Ñ2 बलाका-; B2.3 D1.3.6 T2 कुररैः (for भ्रमरैः). B4 G1.3 M5 कुररैः शोभि (G3 M5 सहि) तानि च; D7.9–11 कुरर (D7 °रैः; D9 °ब) स्वनितानि च. —Ś1 B3 D3.9–11 G2 M1.2 om. (hapl.) 11^{cd}. —^{c}) Ś2 D2.8.12 काकोलूक-; Ñ2 V1.3 B1.2 कोलाहल-; D7 कोयष्टिक- (for कोणालक-). B4 नित्यमत्तविहंगानि (= 10^{a}); D0.1.4 कोकिलाकुल (D0 °घव) घु (D1 °जु) ष्टानि; D13 कलैणकपियूथानि (sic); T2.3 कलहंसाभिजुष्टानि. —^{d}) B1 सारिका-; G(ed.) दात्यूह- (for सारस-). T3 सारसानां रुतानि च.

12 Ñ1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 10). D5 reads 12^{ab} for the first time after 10^{ab}, repeating it here. G2 transp. 11^{ab} and 12^{ab}. —^{a}) D4 विविधानि (for विविशुस्ते). —Ś D8.12 om. 12^{bc}. G2 om. 12^{c} (cf. v.l. 11). —^{c}) Ñ1 B2.3 D0–3.13 M1.2 प्रहृष्टमुदिता; Ñ2 V D4 प्रहृष्टा मुदिता; Cg हृष्टाः प्रमुदिता (as in text). B4 सर्वे (for वीरा). B1 प्रहृष्टा मुदिताहारा. —After 12, B3 ins. 601*.

तेषां प्रविशतां तत्र वानराणां महौजसाम् ।
पुष्पसंसर्गसुरभिर्ववौ घ्राणसुखोऽनिलः ॥ १३

अन्ये तु हरिवीराणां यूथान्निष्क्रम्य यूथपाः ।
सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञाता लङ्कां जग्मुः पताकिनीम् ॥ १४

वित्रासयन्तो विहगांस्त्रासयन्तो मृगद्विपान् ।
कम्पयन्तश्च तां लङ्कां नादैः स्वैर्नदतां वराः ॥ १५

कुर्वन्तस्ते महावेगा महीं चरणपीडिताम् ।
रजश्च सहसैवोर्ध्वं जगाम चरणोद्धतम् ॥ १६

ऋक्षाः सिंहा वराहाश्च महिषा वारणा मृगाः ।
तेन शब्देन वित्रस्ता जग्मुर्भीता दिशो दश ॥ १७

G. 6. 15. 19
B. 6. 39. 16
L. 6. 15. 17

---

13 ^{a}) Ś $V_{2.3}$ $D_{0.1.3.4.6.8.12.13}$ निवसतां; V_1 B_4 D_2 निविशतां; T_3 विविशतां (for प्रविशतां). Ñ B_{1-3} तेषां निवि($Ñ_1$ B_3 °वे)शमानानां.—^{b}) $Ś_1$ $D_{8.12}$ तरस्विनां; $Ś_2$ Ñ V B_{1-3} महात्मनां (for महौजसाम्).—^{c}) $D_{3.4.13}$ -संस्पर्श- (for -संसर्ग-).—^{d}) Ś V_3 $D_{2.4.7-12}$ प्राणसुखो ($D_{7.9-11}$ °समो) (for घ्राण°).—After 13, Ś Ñ V B (B_3 after 12) $D_{0-4.8.12.13}$ ins.:

601* तेषां निवेशस्तत्रासीत्प्रविभागैरनेकशः।

[B_4 D_{13} निवासस् (for निवेशस्). B_1(m. also as above) प्रतिभागैर्. D_2 अनेकधा (for अनेकशः).]

—Thereafter $Ś_2$ Ñ V B (B_3 after 13^{ab}) $D_{0-4.8.12.13}$ read 15^{cd} (followed by 603*).

14 ^{a}) D_0 अन्येन; D_3 अन्ये च; D_4 आनेतुं (for अन्ये तु). Ś $D_{8.12}$ हरियूथानां; B_2 D_0 हरिवीराश्च(D_0 °स्ते).—^{b}) D_9 निष्क्राम्य. Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ विक्रांता हरियूथपाः($V_{1.3}$ °रयस्तथा).—^{d}) D_4 ततो (for लङ्कां).

15 $Ñ_1$ reads 15^{b} in marg.—^{b}) $D_{10.11}$ ग्लापयंतो; D_{13} छादयंतो (for त्रासयन्तो). Ś $D_{8.12}$ मृगांस्तथा; $D_{0-2.6}$ T_3 G_3 मृगद्विजान्; D_3 निशाचरान्; G_2 मृगाधिपान् (for मृगद्विपान्). Ñ B_{1-3} पातयंतो महीरुहान्; B_4 नानापक्षिगणांस्तथा; D_4 त्रासन्मृगद्विजान्बहून् (sic).—After 15^{ab}, Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ ins.:

602* आस्फोटयन्तो गर्जन्तः सर्वे रणसमुत्सुकाः।
कम्पयन्तश्च लङ्काया वनान्युपवनानि च।
सस्वने चरणोत्पिष्टा चकम्पे च समन्ततः।

[B_4 transp. l. 1 and 2.—(l. 1) Ś $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $D_{8.12}$ वेल्लंतः; $Ñ_1$ B_{1-3} $D_{0.2}$ वल्गंतः (for गर्जन्तः). B_4 स्फोटयंतोवलंबंतः (for the prior half).—Ñ B_{1-3} om. l. 2-3.—(l. 2) B_4 D_{1-3} लंकायां.—After l. 2, V B_4 (l. 2 also) $D_{0-4.13}$ repeat l. 1 of 603*.—$Ś_1$ om. from l. 3 up to 17^{b}. $Ś_2$ $D_{8.12}$ om. l. 3.—(l. 3) D_4 सस्वनैश्; D_{13} सस्वनं. $V_{1.3}$ च वलोद्धुष्टा (for चरणोत्पिष्टा). V_2 स तु * चरणा दृष्ट्वा (sic) (for the prior half). D_4 प्रकंपे (for चकम्पे). $D_{1.3}$ भूः (for च).]

—For sequence in $Ś_2$ Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$, cf. v.l. 13.—^{c}) M_5 तदा (for च तां). $D_{5.7}$ $G_{1.3}$ लंकां तां (by transp.). $Ś_2$ $D_{0-3.8.12.13}$ अ($D_{0.13}$ आ)-कंपयंस्ते(D_{13} °यंतो) लंकां वै; Ñ V B_{1-3} D_4 अकंपयंश्च (V_1 °यंस्तु; V_3 °यंत) लंकां(D_4 लोकांस्) ते; B_4 एते चाकंपयँल्लंकां.—^{d}) $Ś_2$ $D_{1.8.12}$ स्वैर्नादैर् (by transp.); $Ñ_1$ $V_{1.3}$ सुनादैर्; B_1 $D_{2.4}$ T_3 G_1 नादैस्तैर्; D_{13} नादिश्चैर्; $M_{3.5}$ नादैस्ते. D_0 प्लवतां (for नदतां).

16 $Ś_1$ om. 16 (cf. v.l. 15).—^{a}) D_6 $T_{2.3}$ महावेगान्; G_1 °भीमा (for °वेगा).—^{b}) D_9 -कंपितां (for -पीडिताम्).—^{c}) G_1 चोर्ध्वं; M_5 [ए]वोत्थं (sic); Cg as in text (for [ए]वोर्ध्वं).—^{d}) $D_{7.9-11}$ G_1 M_3 Cg चरणोत्थितं.—For 16, $Ś_2$ Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ subst. and read after 15^{cd} (15^{cd} read after 601*):

603* सर्पद्भिश्च महायूथैर्मही चरणपीडिता।
उत्पपात रजश्चोर्ध्वं कपोतारुणसंनिभम्।

[V B_4 (l. 2 also) $D_{0-4.13}$ repeat l. 1 after l. 2 of 602*.—(l. 1) $V_{1.2}$ B_4 (V_1 B_4 [second time] and V_2 [first time]) $D_{0-3.13}$(all second time) तैर्गच्छद्भिर्; V_3 (first time) गच्छद्भिस्तैर्; B_4(first time) संपतद्भिर्; D_4(second time) निर्गच्छद्भिर् (for सर्पद्भिश्च). V_2(second time).$_3$ $D_{0.1}$ (V_3 $D_{0.1}$ first time) तथा यूथैर्; D_3(first time) महावीर्यैर्; D_4 (first time) महायोधैर् (for महायूथैर्). B_4(first time) महाभारनिपीडितं (for the post. half).—(l. 2) $Ñ_1$ सस्वने वै; $Ñ_2$ $B_{2.4}$ (second time) उत्थितं वै; B_3 सवानरै; B_4(first time) स तुवेले (sic) (for उत्पपात). Ñ B_{2-4} (B_4 both times) जगाम (for कपोत-). $Ñ_1$ रण- (for -[अ]रुण-). $Ś_2$ $D_{8.12}$ कपोतांगरुहोपमं (for the post. half).]

—Thereafter D_{13} reads 600*, 10^{ab} and 11^{ab}.

17 Ś D_{12} om. 17^{ab} (for $Ś_1$, cf. v.l. 15).—^{a}) D_1 ध्वांक्षाः सिंहा; D_3 व्याघ्राः सिंहा; D_{13} ऋक्षसिंह-. $D_{7.9-11}$ च महिषा (for वराहाश्च).—^{b}) D_4 संवरा; G_1 M_5 वानरा; L (ed.) भ्रमरा; Ck.t as in text (for वारणा). $M_{1.2}$ तथा (for मृगाः). $Ñ_1$ महिषा वानराः शुकाः; $Ñ_2$ B_2 महिषाश्चामरास्तथा; V $D_{2.3.13}$ महिषा($V_{2.3}$ क्रव्यादा)श्च सरीसृपाः(D_3 महामृगाः); B_1 महिषाः शूकरास्तथा; B_3 महिषा रावणा वृकाः; B_4 $D_{0.1}$ महिषाः सृमरा मृगाः(B_4 शुकाः); $D_{7.9-11}$ वारणाश्च मृगाः खगाः.—V_3 om. 17^{c}–18^{b}.—^{c}) Ś $D_{8.12}$ तेषां (for तेन). $Ñ_1$ महता (for वित्रस्ता).—^{d}) $Ś_1$ $D_{8.12}$ तेपि; $Ś_2$ अपि; $Ñ_1$ तत्र; D_{13} भ्रांता; G_2 भीमा (for भीता). $G_{1.3}$ transp. जग्मुर् and भीता.

G. 6. 15. 20
B. 6. 39. 17
L. 6. 18. 18

शिखरं तु त्रिकूटस्य प्रांशु चैकं दिविस्पृशम् ।
समन्तात्पुष्पसंछन्नं महारजतसंनिभम् ॥ १८

शतयोजनविस्तीर्णं विमलं चारुदर्शनम् ।
श्लक्ष्णं श्रीमन्महच्चैव दुष्प्रापं शकुनैरपि ॥ १९

मनसापि दुरारोहं किं पुनः कर्मणा जनैः ।
निविष्टा तत्र शिखरे लङ्का रावणपालिता ॥ २०

सा पुरी गोपुरैरुच्चैः पाण्डुराम्बुदसंनिभैः ।
काञ्चनेन च सालेन राजतेन च शोभिता ॥ २१

प्रासादैश्च विमानैश्च लङ्का परमभूषिता ।
घनैरिवातपापाये मध्यमं वैष्णवं पदम् ॥ २२

यस्यां स्तम्भसहस्रेण प्रासादः समलंकृतः ।
कैलासशिखराकारो दृश्यते खमिवोल्लिखन् ॥ २३

चैत्यः स राक्षसेन्द्रस्य बभूव पुरभूषणम् ।
शतेन रक्षसां नित्यं यः समग्रेण रक्ष्यते ॥ २४

---

18 V_3 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). —^{a}) Ś $D_{0.2.4.8.12.13}$ शिखरस्तु; Ñ B_1 गिरेस्तस्य; $B_{2.3}$ शिरस्तस्य; $D_{5.9}$ T_1 M_3 शिखरं तत् (for शिखरं तु). B_4 गिरेस्तु चित्रकूटस्य. —After 18^{a}, D_{13} ins. :

604*　　　　नवतिर्योजनोच्छ्रितः ।
　　शतयोजनविस्तारः.

—^{b}) $D_{7.9}$ चैव (for चैकं). B_2 $D_{3.9}$ नभःस्पृशं (B_2 °शन्); D_1 नभःस्तृतं (for दिविस्पृशम्). Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{0.2.4.8.12.13}$ प्रांशुरेको (Ñ B_3 °मेकं) नभःस्पृशं (Ś $V_{1.2}$ $D_{4.8.12}$ °शन्; B_4 D_{13} °शः; D_0 °स्तृतः); B_1 प्राप्तमेकं नभःस्पृशं; $M_{1.2.5}$ प्रांशु चैकं (M_5 °व) दिवस्पृशं. ❀ Cr : दिविस्पृशमिति पाठः ।; Ct : दिविस्पृशं दिविस्पृक् । पूर्वपदे 'हृद्युभ्यां च' इति ङेरलुक् । स्पृशेः कप्रत्ययश्चार्षः. ❀ —^{c}) Ś Ñ V B_{1-3} $D_{0.2-4.8.12.13}$ द्रुम-; B_4 क्रम- (for पुष्प-). Ś $V_{2.3}$ B_4 $D_{0.2.4.8.12.13}$ -संछन्नो. D_1 समंताद्द्रुमकाच्छन्नं. —^{d}) Ñ B_{1-3} -[अ]भ्रचय- (for -रजत-). D_{10} om.; T_3 -संनिभौ (sic). Ś V B_4 $D_{0-4.8.12.13}$ G_2 महाजलद (D_2 °राजत) संनिभः (B_4 D_3 G_2 °निभं; D_1 °निःस्वनं).

19 $Ś_1$ B_2 $D_{3.4}$ om. 19^{ab}. —^{ab}) Ñ $B_{1.3}$ अधश्चोर्ध्वं च विस्तीर्णं विमलादर्शसंनिभं; D_1 शतं सार्धं सुविस्तीर्णं विमला ***** (om. after विमला up to 20^{a}). —For 19^{ab}, $Ś_2$ V B_4 $D_{0.2.3.12.13}$ subst. :

605* श्वेतश्चोर्ध्वं च विस्तीर्णो विमलादित्यसंनिभः ।

[B_4 अधश्; D_2 तिर्यक्; D_{13} सोधश् (for श्वेतश्). D_0 सु- (for च). $V_{1.2}$ विस्तीर्णं. D_0 -[आ]दर्श- (for -[आ]दित्य-). B_4 D_{13} विमलः शुभदर्शनः (for the post. half).]

—^{c}) B_1 शृंगं (for श्लक्ष्णं). Ñ $B_{2.3}$ समं (for महच्). Ś V B_4 $D_{0.2.4.8.12.13}$ श्लक्ष्णः (D_0 शुक्लः) श्रीमान्महां (B_4 °न्पृथु) श्चैव. —D_{13} om. 19^{d} – 20. —^{d}) Ś B_4 $D_{0.2.4.8.12}$ दुष्प्रापः (for दुष्प्रापं).

20 D_1 om. 20^{a}; D_{13} om. 20 (for both, cf. v.l. 19). D_{11} reads 20^{abc} twice. —^{a}) Ś V B_4 $D_{0.2-4.8.12}$ दुरारोहः. —^{b}) Ś V B_4 $D_{0-2.4.8.12}$ स शैलः किमु कर्मणा; Ñ B_{1-3} निर्मितं विश्वकर्मणा; D_3 कुत एव तु कर्मणा. —^{c}) Ś V B_4 $D_{0.1.3.4.8}$ $G_{1.2}$ M_5 यस्य; $D_{2.5-7.9-12}$ G_3 तस्य (for तत्र). Ñ B_{1-3} निविष्टा शिखरे (B_1 °रं) तस्य (B_3 तत्र). —After 20, $D_{5-7.9-11}$ S (G_3 after 21^{ab}) ins. :

606* दशयोजनविस्तीर्णा विंशद्योजनमायता ।

[T_3 त्रिंशद्-; M_3 शत- (for दश-). —D_5 om. (hapl.) from विस्तीर्णा up to योजन. D_6 T_2 तथा त्रिगुणम्; D_7 T_3 G_2 M_5 तथा द्विगुणम्; D_9 T_1 G_3 M_{1-3} त्रिंशद्यो°; G_1 शतयो° (for विंशद्योजनम्).]

21 ^{a}) Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ चित्रैः; D_9 कक्षैः (for उच्चैः). —^{b}) B_{1-3} T_1 G M पांडर-; B_4 प्रांशुर् (for पाण्डुर-). $Ñ_1$ -[अं]भोद- (for -[अ]म्बुद-). Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ विविधाकारतोरणैः. —After 21^{ab}, G_3 ins. 606*. —Ś $D_{8.12}$ om. 21^{cd}. —^{cd}) D_{13} [ए]व (for च). D_5 om. लेन राज. Ñ V_2 B_{1-3} $D_{0-4.13}$ जालेन; $V_{1.3}$ $D_{7.9-11}$ Ct शालेन; B_4 द्वारेण; D_6 शैलेन; Cm.g as in text (for सालेन). G (ed.) द्वारेण कांचनेनैव (for ^{c}). $D_{0.2.4.6.7.9-11}$ T_3 शोभते (for शोभिता).

22 $Ñ_1$ B_3 om. (hapl. ?) 22^{ab}. V_1 reads 22^{ab} in marg. —^{a}) D_1 वितानैश् (for विमानैश्). V_3 प्रासादैर्विविधैश्चोग्रैर्; D_{13} प्रासादैः परमैश्चैव. —^{b}) $Ś_2$ $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ -शोभिता; B_2 $M_{1.2}$ -शोभना (for -भूषिता). G M_5 लंकात्यर्थं विराजते. —^{c}) $Ś_2$ $D_{8.12}$ तपापाये (for [आ]तपा°).

23 ^{a}) B_1 $D_{2.4.5.9.13}$ T_3 यस्याः (for यस्यां). B_4 यस्याद्यंत-; D_8 यस्योत्संग- (for यस्यां स्तम्भ-). —^{b}) Ś V $D_{0.1.3.8.12.13}$ सर्वकांचनः (D_{13} °नैः) (for समलंकृतः). M_5 प्रासादैः समलंकृतं.

24 ^{a}) G_2 M_5 चैत्यश्च; G (ed.) एतस्य (for चैत्यः स). B_4 दयितो यस्तु सेंद्रस्य; D_3 चैत्यो राक्षसराजस्य. ❀ Cg : चैत्य इति । नगरमध्यचतुष्पथं चैत्यम्, तत्र भवश्चैत्यः ।; Ck : चैत्यः आलयो बभूव । ...... । लिङ्गव्यत्ययश्छान्दसः ।; so also Ct. ❀ —^{b}) Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ रावणस्य दुरात्मनः. —^{c}) V_2 B_4 एतेन; M_3 बलेन; Cg.t as in text (for शतेन). B_4 $D_{3.4}$ रक्षसा (for रक्षसां). D_{13} शतेन राक्षसानां च. —D_0 om. 24^{d} – 25^{a}. —^{d}) V_3 समग्रेण च; D_9 यः स तूग्रेण; D_{13} संग्रहेण च (for यः समग्रेण). M_5 लक्ष्यते. D_3 यः सदैव निषेव्यते. —After 24, Ñ V B ins. :

तां समृद्धां समृद्धार्थो लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणाग्रजः ।
रावणस्य पुरीं रामो ददर्श सह वानरैः ॥ २५

तां रत्नपूर्णां बहुसंविधानां
प्रासादमालाभिरलंकृतां च ।
पुरीं महायन्त्रकवाटमुख्यां
ददर्श रामो महता बलेन ॥ २६

G. 6. 15. •
B. 6. 39. 27
L. 6. 15. 26

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिंशत्तमः सर्गः ॥ ३० ॥

607* ददृशुस्ते तदा लङ्कां विहसन्तो ह्यलंकृताम् ।
पश्चिमां श्रियमापन्नां नारीमिव मुमूर्षतीम् ।

[(l. 1) B4 ततो (for तदा). B1 प्रविशंतो (for विहसन्तो). B4 विलपंतीमलंकृतां (for the post. half). —(l. 2) B3 दिशम् (for श्रियम्). V3 सुप्रियां प्रियमापन्नां (for the post. half).];

while D5–7.9–11 S ins. after 24 :

608* मनोज्ञां काननवतीं पर्वतैरुपशोभिताम् ।
नानाधातुविचित्रैश्च उद्यानोपवनाकुलाम् ।
नानाविहगसंघुष्टां नानामृगनिषेविताम् ।
नानाकुसुमसंछन्नां नानाराक्षससेविताम् ।

[(l. 1) D10.11 कांचनवतीं (for काननवतीं). —(l. 2) Note hiatus between the two halves. M5 ह्युद्यान- (for उद्यान-). D5.9–11 T1 M3 उद्यानैरुपशोभितां (for the post. half). —(l. 3) D7 G1 M2 -विहंग- (for -विहग-). D7 -समायुतां (for -निषेविताम्). G3 नानाविहगसेवितां (for the post. half). —(l. 4) D9–11 T3 -संपन्नां (for -संछन्नां). D5 T1 M1.2 नानागृह(D5 °मृग)समाकीर्णां; M3 नानाकाननसंतानां (for the prior half).]

25 D0 om. 25[a] (cf. v.l. 24). V3 om. 25[ab]. —[a]) D13 तत्समृद्धं. Ś V1.2 B2 D5.6.8.10–12 T1 M3 Cg समृद्धार्थां (for समृद्धार्थो). Ñ B1.3 तां समृद्धोथ लक्ष्मीवान्. —[b]) Ñ B1.3 राघवो; D12 लक्ष्मीकं (sic) (for लक्ष्मीवाँल्ल्). —[c]) D13 पुरं (for पुरीं). M1.2 लंकां (for रामो). —[d]) B4 वानरैः सह (by transp.). —After 25, D5–7.9–11 S ins. :

609* तां महागृहसंबाधां दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः ।
नगरीममरप्रख्यो विस्मयं प्राप वीर्यवान् ।

[D10.11 om. l. 1. —(l. 1) G1.2 महामृग- (for °गृह-). —(l. 2) D9–11 त्रिदिव- (for अमर-). D6.9–11 T3 -प्रख्यां (for -प्रख्यो). G3 प्राप्य (for प्राप). D8 वीर्यवान्विप्रविस्मयं (sic); T2 वीर्यवान्प्राप विस्मयं; T3 वीर्यवान्प्राप्तविस्मयः; G2 विस्मयं परमं गतः (for the post. half).]

26 [a]) V1.3 स (for तां). D4 बहुसंनिधानां; M1.2 विविधां विचित्रां (for बहुसंविधानां). —[b]) D4 अलंकृतानां. —[c]) V3 damaged; B4 महाबंध-; D1 महारत्न- (for महायन्त्र-). Ñ V B2.4 D0–7.9.13 -कपाट- (for -कवाट-). Ś Ñ1 V(V1 m.) B1–3 D0.4.8.12 -युक्तां; V1 -पूर्णां; B4 D1.2.13 -गुप्तां; D3 -दुर्गां; G M5 -संवृतां (for -मुख्यां). —[d]) Ś D8.12 सह लक्ष्मणेन; Ñ2 V B2 D0–4.13 सहितो बलेन (for महता बलेन).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : D0.4 सुंदरकांडे. —*Sarga name* : Ś Ñ1 B1–3 D0–4.8.12.13 लंकादर्शनं(D1–4 °नः); Ñ2 D9 लंकावर्णनं; V लंकावलोकनं; B4 पुरीदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 D0.2.4.9.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V1.2 B D3 15; V3 D8 13; D1 17; D5–7.10.11 T1.3 G M 39; T2 38. —After colophon, D3 concludes with जय राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः; —After Sarga 30, D5–7.9–11 S ins. a passage relegated to App. I (No. 18).

३१

G. 6. 16. 1
B. 6. 41. 1
L. 6. 16. 1

अथ तस्मिन्निमित्तानि दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः ।
लक्ष्मणं लक्ष्मिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
परिगृह्योदकं शीतं वनानि फलवन्ति च ।
बलौघं संविभज्येमं व्यूह्य तिष्ठेम लक्ष्मण ॥ २
लोकक्षयकरं भीमं भयं पश्याम्युपस्थितम् ।
निबर्हणं प्रवीराणामृक्षवानररक्षसाम् ॥ ३
वाताश्च परुषं वान्ति कम्पते च वसुंधरा ।
पर्वताग्राणि वेपन्ते पतन्ति धरणीधराः ॥ ४

31

1 V2 om. 1–19; Ñ1 B1 om. 1–13. D13 reads 1^{ab} (including 611*) before 81^{cd}. —^{a}) Ś V3 B3.4 D0–4.8.12.13 तत्र (for तस्मिन्). T3 मुहूर्तं तु; Cr.m.g.k.t as in text (for निमित्तानि).

—After 1^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

610* सुग्रीवं संपरिष्वज्य तदा वचनमब्रवीत् ।
असंमन्त्र्य मया सार्धं तदिदं साहसं कृतम् ।
एवं साहसयुक्तानि न कुर्वन्ति जनेश्वराः ।
संशये स्थाप्य मां चेदं बलं च सविभीषणम् ।
कष्टं कृतमिदं वीर साहसं साहसप्रिय । [5]
इदानीं मा कृथा वीर एवंविधमचिन्तितम् ।
त्वयि किंचित्समापन्ने किं कार्यं सीतया मम ।
भरतेन महाबाहो लक्ष्मणेन यवीयसा ।
शत्रुघ्नेन च शत्रुघ्न स्वशरीरेण वा पुनः ।
त्वयि चानागते पूर्वमिति मे निश्चिता मतिः । [10]
जानतश्चापि ते वीर्यं महेन्द्रवरुणोपम ।
हत्वाहं रावणं युद्धे सपुत्रबलवाहनम् ।
अभिषिच्य च लङ्कायां विभीषणमथापि च ।
भरते राज्यमावेश्य त्यक्ष्ये देहं महाबल ।
तमेवंवादिनं रामं सुग्रीवः प्रत्यभाषत । [15]
तव भार्यापहर्तारं दृष्ट्वा राघव रावणम् ।
मर्षयामि कथं वीर जानन्पौरुषमात्मनः ।
इत्येवंवादिनं वीरमभिनन्द्य स राघवः ।

[(l. 1) D5 तथा; D6 G M5 (with hiatus) इदं; D7.9–11 रामो (for तदा). —(l. 2) T3 सर्वं and सहसा (for सार्धं and साहसं respy.). —M5 om. l. 3–5. —(l. 3) D5 T1 M3 -कर्माणि (for -युक्तानि). —(l. 4) D9–11 चेमं (for च स-). —(l. 5) D6 सर्वं (for वीर). —(l. 6) Note the hiatus between the two halves. G1 राजन् (for वीर). D9–11 अरिंदम (for अचिन्तितम्). —After l. 6, T3 reads erroneously l. 10. —(l. 7) G3 समायुक्ते (for °पन्ने). G1 सह (for मम). —(l. 8) T2 बलीयसा (for यवी°). —(l. 9) G3 M5 वीरेण (for शत्रुघ्न). —(l. 10) D9.11 वा (for च). D5 गतिः (for मतिः). G2 इति मे चिंतना ह्यभूत् (for the post. half). —(l. 11) D6.9 T3 G1.3 -वरुणोपमं. —(l. 12) G1.2 M1.5 तं (for [अ]हं). —(l. 13) G1.2 राक्षसेन्द्रं (for विभीषणम्). D6 M5 अथापि वा; G1 विभीषणं; M1.2 इमं ततः (for अथापि च). —After l. 13, D9 ins.:

610(A)* क्षिप्रमद्य दुराधर्षां लङ्कां रावणपालिताम् ।
अभियात जवेनैव सर्वतो हरिभिर्वृतः ।
इत्येवं तु वदन्वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजः ।

—(l. 14) D6 आवेक्ष्य; D9–11 आरोप्य (for आवेश्य). D11 लक्ष्ये (for त्यक्ष्ये). —(l. 17) D7.9–11 विक्रमम् (for पौरुषम्). —(l. 18) G1.2 M5 तम् (for इति). D7.9–11 G1 च (for स).]

while D13 ins.:

611* सुग्रीवं लक्ष्मणं चैव हनूमन्तं विभीषणम् । ;

—Before 1^{cd}, D13 reads 14^{cd}. D9 om. (hapl.?) 1^{c} – 13^{b}.

—^{c}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D0–4.8.12 संपरिष्वज्य; G (ed.) वै समाभाष्य (for लक्ष्मिसम्पन्नम्). D13 परिष्वज्य सुहृत्स्निग्धं. ❀ Cg: लक्ष्मिसम्पन्नमित्यत्र "इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य" इति ह्रस्वः । लक्ष्मीरत्र निमित्तदर्शनजः सन्तोषः । ; Ct: लक्ष्मिसम्पन्नमिति ह्रस्व आर्षः. ❀ —^{d}) Ś D2.8.12.13 ततो (for इदं). Ñ2 V1.3 B2–4 D0.1.3.4 वचोवदद्दृतंद्रितः.

2 Ñ1 V2 B1 D9 om. 2 (cf. v.l. 1). V3 damaged after परि- in 2^{a} up to फल- in 2^{b}. —^{a}) B4 D1–4.13 प्रवि-; D0 प्रति- (for परि-). Ś Ñ2 D8.12 -ग्राह्य-; V1 B2–4 D2.3.13 -गाह्य- (for -गृह्य-). Ś1 -[उ]दके. Ś B4 D0.1.3.4.8.12.13 तूर्णं; B2.3 D2 पूर्णं; G (ed.) तीर्णं (for शीतं). —^{b}) D13 बलवंति बलानि च. —^{c}) Ś1 B2–4 D0–4.8.12.13 बलं च(B2 त्रिः) प्र-; Ś2 बलानि प्र-; V3 damaged (for बलौघं सं-). D1.2 -विसह्य; D8 -विसज्य; D12 -विसृज्य (for -विभज्य). Ś1 [अ]हं; Ś2 Ñ2 V1 B2–4 D0–4.8.12.13 M5 [इ]दं (for [इ]मं). —^{d}) Ś D3 T3 व्यूहे; B2 D8 G2.3 M1.2 व्यूह; Cg.t as in text (for व्यूह्य). Ś D8.12.13 तिष्ठामि; Ñ2 V1.3 B2.3 D1–4.6.10.11 T1 M1.2.5 तिष्ठाम; D0 तिष्ठाव (for तिष्ठेम). B4 यदि तिष्ठति लक्ष्मणे.

3 Ñ1 V2 B1 D9 om. 3 (cf. v.l. 1). —^{a}) D4 घोरं; D13 तीव्रं (for भीमं). —^{b}) Ñ2 B2.4 अहं (for भयं). D4 भयं पश्य समुत्थितं. —^{c}) B4 विरहं च (for निबर्हणं). Ś D8.12 सु-; V1.3 B3 च (for प्र-). —^{d}) Ś V1 B2.4 D0–3.8.12.13 मृधे; D4 मध्ये (for ऋक्ष-). Ś D8.12 पश्यामि (for -वानर-). —After 3, D3 ins.:

612* युद्धकालश्च संप्राप्त उभयोः सेनयोरपि ।

4 Ñ1 V2 B1 D9 om. 4 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś D2–4.8.10–13 G2 हि (for च). Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D0–5.8.12.13

मेघाः क्रव्यादसंकाशाः परुषाः परुषस्वनाः ।
क्रूराः क्रूरं प्रवर्षन्ति मिश्रं शोणितबिन्दुभिः ॥ ५
रक्तचन्दनसंकाशा संध्या परमदारुणा ।
ज्वलच्च निपतत्येतदादित्यादग्निमण्डलम् ॥ ६
आदित्यमभि वाश्यन्ते जनयन्तो महद्भयम् ।
दीना दीनस्वरा घोरा अप्रशस्ता मृगद्विजाः ॥ ७
रजन्यामप्रकाशश्च संतापयति चन्द्रमाः ।
कृष्णरक्तांशुपर्यन्तो यथा लोकस्य संक्षये ॥ ८
ह्रस्वो रूक्षोऽप्रशस्तश्च परिवेषः सुलोहितः ।
आदित्यमण्डले नीलं लक्ष्म लक्ष्मण दृश्यते ॥ ९
दृश्यन्ते न यथावच्च नक्षत्राण्यभिवर्तते ।
युगान्तमिव लोकस्य पश्य लक्ष्मण शंसति ॥ १०

G. 6. 16. 10
B. 6. 41. 19
L. 6. 16. 9

G M1–3 परुषा; D7 T3 M5 कलुषा (for परुषं). M2 यांति. —^{c}) D4 कंपंते (for वेपन्ते). —^{d}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D0–4.6.8.10–12 T2.3 G1.2 M5 नद्रं(B4 D0.1 °द्रं)ति; D13 कंपंते (for पतन्ति). D5 T1 G3 M3 धरणीरुहाः ; D7 M1.2 च महीरुहाः .

5 Ñ1 V2 B1 D9 om. 5 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś V1.3 B2–4 D1–4.8.12.13 क्रव्यात्प्र(D4 संध्याप्र)तीकाशाः(V3 °शां). —^{b}) Ñ2 D1.3 गर्जंति (for परुषाः). V1.3 B3 D10.11 -स्वराः(V3 °नां) (for -स्वनाः). B2 D8.12.13 पुरुषाः पुरुषस्वनाः(B2 °राः). —After 5^{ab}, D0.1.3 read 7^{ab}. —^{c}) D11 क्रूरं (for क्रूराः). Ś D1–4.8.12.13 वारि (for क्रूरं). D3 प्रकर्षंति; D7.10.11 प्रवर्षते; D13 प्रमुंचंति (for प्रवर्षन्ति). —^{d}) Ś Ñ2 V1.3 B3.4 D0–4.8.12.13 रुधिर- (for शोणित-). T2 -बिंदवः .

6 Ñ1 V2 B1 D9 om. 6 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś D2.6.8.12 -संकाशाः . —^{b}) Ś D2.6.8.12 संध्याः(D2 मेघाः) परमदारुणाः . —After 6^{ab}, Ś D2.8.12 ins. :

613* ज्वलन्त्यो निपतन्त्येषु महोल्काः सूर्यमण्डलात् ।

[Ś2 ज्वलंतो. D2 [ए]व (for [ए]षु).]

—Then D2 cont. ; D13 ins. after 6^{ab} :

614* सैंहिकेनापि च तथा गृहीतौ चन्द्रभास्करौ ।
अपर्वणि त्रयोदश्यां सपरिवेषमण्डलौ ।
वक्रमङ्गारकश्चक्रे विच्छिन्नस्तु सुभैरवम् ।
अशरीरास्तथा वाचः श्रूयन्ते त्वशुभावहाः ।
उभे संध्ये विवासन्ते क्रव्यादाश्च सुदारुणाः । [5]

[(l. 1) D2 सैंहिकेयेन. —(l. 2) D13 -मंडलं. —(l. 3) D13 विशाखासु (for विच्छिन्नस्तु). —(l. 4) D13 [अ]पि (for तु). —(l. 5) D13 च वाशंते (for विवासन्ते).]

—D4 om. 6^{cd}. —^{cd}) Ñ2 दिनेषु; V1 प्रज्वलन् ; B3 ज्वलंतो; D3 ज्वलद्भि- ; D6 ज्वलंति (for ज्वलच्च). B3 निपतंत्येव. B3 -बिंदवः (for -मण्डलम्). B4 जनयन्नंशु निपतत्येतदादित्यमंडलं (unmetric).

7 Ñ1 V2 B1 D9 om. 7 (cf. v.l. 1). D0.1.3 read 7^{ab} after 5^{ab}. —^{a}) T3 अप-; Cg as in text (for अभि).

D5 यास्यंति; D6.7.10.11 T G3 M1–3 वाश्यंति; M5 पश्यंति (for वाश्यन्ते). Ś Ñ2 V1.3 B2–4 (B3 *sup. lin.* also; orig. as in Ñ2) D0–4.8.12.13 आदित्यपथमावृत्य(Ñ2 V1.3 B2.4 D0.1.3 °विश्य). —^{b}) Ś2 D0.1.3.4 जनयंति(D0 °ते) ; L (ed.) जनयंत्यो. —^{c}) B2 नदीनद- (for दीना दीन-). Ś D8.12 -स्वना; D1 -मुखा (for -स्वरा). D7.10.11 G M5 क्रूरा (for घोरा). —^{d}) Ś V1.3 B2.4 D0–2.8.12 स्त्वप्रशस्ता; D5.7 T1 न प्रशस्ता. V1 -द्विपाः (for -द्विजाः).

8 Ñ1 V2 B1 D9 om. 8 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś D8 अप्रमत्तश्च ; Ñ2 V1 B2–4 D0–3.6.10–12 G1 Cg अप्रशस्तश्च (D2.6 °स्ताश्च) ; V3 D13 T3 M5 अप्रशस्तं (for अप्रकाशश्च). D4 रजताभः प्रशस्तः खं. —D0 om.(hapl.) $8^b - 9^a$ (see var.). —^{c}) Ś D8.12 क्षिप्त- ; B4 त्वष्ट- ; G2 कृष्णो (for कृष्ण-). B4 -रक्तांग- ; D6 T3 G M5 -रक्तांत- (for -रक्तांशु-). D3 -पर्याप्तो (for -पर्यन्तो). D1 तृष्णरक्तांशुसंप्राप्तो. —^{d}) Ñ2 V1.3 B2–4 D3 पर्यये (for संक्षये). D7 यथा लोकक्षय इवोदितः (hypm.) ; T3 यदा कालस्य पर्ययः .

9 Ñ1 V2 B1 D9 om. 9 (cf. v.l. 1). D0 om. 9^a (cf. v.l. 8). —^{a}) D13 रक्षोरक्षो (for ह्रस्वो रूक्षो). Ś D8.12 [ऽ]प्रशस्तस्तु; Ñ2 [ऽ]प्रशांतश्च; D13 M1.2 [ऽ]प्रकाशश्च (for ऽप्रशस्तश्च). —^{b}) Ś Ñ2 D8 G2 च; V1.3 B2.4 D1.3 स; D4.7 T2 तु (for सु-). G1.2 -दारुण- (for -लोहितः). D13 परिवेषेण दारुणः . —^{c}) [illegible] Ś D8.12 सीमः ; Ñ2 V1.3 B2–4 D0.11.13 नीलः(D1 °ले) ; D1–4.6 लीनः(D6 °नं) (for नीलं). —^{d}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D0–4.8.13 पश्य (for लक्ष्म). D4 मंडले (for दृश्य

10 Ñ1 V2 B1 D9 om. 10 (cf. v.l. 1). V1 D1.3.4 om. (hapl. ?) 10. D0 transp. 10 and 11. —^{a}) Ś Ñ2 V3 B2–4 D0.3.8.12.13 चंद्रमा; D5.6.10.11 T1 दृश्यते (for दृश्यन्ते). D3 यथावद्धि; D13 तथावृद्धः ; M3 यदावच्च (sic). —^{b}) D6 reads in marg. from -वर्तते up to 10^d. Ś Ñ2 B4 D8.12.13 [अ]भिपद्यते; B2.3 °पश्यते; D0 °निद्यते (for °वर्तते). —V3 om. $10^c - 11^b$. —^{c}) Ñ2 B3.4 लोकानां (for लोकस्य). Ś B2 D0.3.8.12.13 युगांत इव लोकानां. —^{d}) Ś Ñ2 B2–4 D0.3.8.12.13 लक्ष्मण दृश्यते; D7 G2 M1.2 शंसति लक्ष्मण (by transp.).

G. 6. 16. 11
B. 6. 41. 20
L. 6. 15. 10

काकाः श्येनास्तथा गृध्रा नीचैः परिपतन्ति च ।
शिवाश्चाप्यशिवा वाचः प्रवदन्ति महास्वनाः ॥ ११
क्षिप्रमद्य दुराधर्षां पुरीं रावणपालिताम् ।
अभियाम जवेनैव सर्वतो हरिभिर्वृताः ॥ १२
इत्येवं तु वदन्वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजः ।
तस्मादवातरच्छीघ्रं पर्वताग्रान्महाबलः ॥ १३
अवतीर्य तु धर्मात्मा तस्माच्छैलात्स राघवः ।
परैः परमदुर्धर्षं ददर्श बलमात्मनः ॥ १४
संनह्य तु ससुग्रीवः कपिराजबलं महत् ।
कालज्ञो राघवः काले संयुगायाभ्यचोदयत् ॥ १५

11 Ñ1 V2 B1 D9 om. 11 (cf. v.l. 1). V3 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). D0 transp. 10 and 11. —^{a}) Ś B2 D8.12 लंकां; Ñ2 V1 B3.4 D0–4.13 कंकाः (for काकाः). D1 श्वेताः (for श्येनास्). —^{b}) Ś V1 B2.3 D0–4.8.12.13 -चरंति; B4 -भवंति (for -पतन्ति). —^{c}) D1 चैव (for चापि). B2.4 [अ]शिवान्; D7.10.11 G1 [अ]शुभा (for [अ]शिवा). B2.4 नादान् (for वाचः). ❀ Cg: शिवा इति अप्रशस्तमृगजात्युक्तावपि पुनरुक्तिरशुभाधिक्यात्. ❀ —^{d}) V3 महास्वनान्; D1 महास्वराः. —After 11, D7.10.11 ins.:

615* शैलैः शूलैश्च खड्गैश्च विमुक्तैः कपिराक्षसैः ।
भविष्यत्यावृता भूमिर्मांसशोणितकर्दमा ।

[(l. 1) G (ed.) शरैः (for शैलैः).]

12 Ñ1 V2 B1 D9 om. 12 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D0–3.8.12.13 तूर्णम्; D4 पूर्णम् (for क्षिप्रम्). —^{b}) D2.5 T1 G2 M3 लंकां (for पुरीं). —D13 om. 12^{cd}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D0–4.8.12 अभियामो. T3 बलेन (for जवेन). —^{d}) B4 सह (for वृताः).

13 Ñ1 V2 B1 om. 13; D9 om. 13^{ab} (for both, cf. v.l. 1). —^{a}) D5 T1 M3 संवदन्; D7 M1.2 प्रवदन्; D13 अवदन्. —^{b}) G (ed.) रामो वै (for लक्ष्मणं). —After 13^{ab}, D13 reads an addl. colophon.
[*Kāṇḍa name*: लंकाकांडे. —*Sarga name*: लंकापर्वणि अत्यातिकं.]

—D13 reads 13^{cd} (followed by 616*) and 20^{ab} before 50. —^{c}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D0–3.8.12.13 अत्र(B4 एत्र)ततराशु; D4 च वदनादाशु (for अवातरच्छीघ्रं). —After 13, D13 ins.:

616* युतो भेरीरवैर्घोरैर्ढक्काशङ्खमहास्वनैः ।

14 V2 om. 14 (cf. v.l. 1). D13 om. 14^{ab}. For 14–15, Ś D8.12 subst. 620*. —^{a}) V3 B3 D5 T1 M3 च (for तु). —^{b}) Ñ1 अद्रेः (for शैलात्). G (ed.) च (for स). —D13 reads 14^{cd} before 1^{cd}. —^{c}) Ñ V1.3 B D0–4.13 परैरप्यमक्षोभ्यं(V3 B1.3 °भं). —After 14, B4 ins.; while B2 cont. after 620*:

617* ततः सर्वाभिसारेण हरीणां वातरंहसाम् ।
सैन्यानां स्वनिनां तेषां सदा युद्धाभिकाङ्क्षिणाम् ।

[(l. 2) B2 शूराणां बलिनां तेषां (for the prior half).]

15 V2 om. 15 (cf. v.l. 1). —^{a}) T2.3 संनाह्य तु. G3 M5 स सुग्रीवं (for ससुग्रीवः). Ñ B1 ततस्तद्व्यूह्य(B1 °द्वीक्ष्य) सुग्रीवः; V1.3 B2.3 D0.1.3 संगृह्य तु स(V1 B2.3 मित्रं)सुग्रीवं; B4 व्यूहं व्यूह्येव सुग्रीवः; D2.13 संप्रगृह्य तु (D13 च) सुग्रीवं; D6 संनाह्य स तु सुग्रीवः; Cm.g.k.t as in text. —^{b}) Ñ B1.4 कपिराजो महाबलः; V1.3 B2.3 D0–3.13 तदा रामो महाबलः(D0.1.3 महद्बलं; D2 महाबलं). —After 15^{ab}, V1.3 B2(followed by 617*) ins. only l. 2 of 620* and then cont.:

618* ततस्तदुक्तः सुग्रीवः कपिराजो महाबलः ।

—After 15^{ab}, D13 ins.:

619* अथ कार्यं विचार्येदं सुग्रीवो वानरेश्वरः ।

—D0–3 om. 15^{c} – 16^{b}. —^{c}) Ñ V1.3 B D13 राघवस्याज्ञां (D13 °ज्ञे); T3 राघवं काले; M5 राघवः कालं; G (ed.) राघवो वीरः. —^{d}) Ñ V2.3 B1–3 युद्धाकांक्ष्यभ्युदै(V2 °क्षी समै)क्षत; B4 D13 युद्धा(D13 °द्ध)कांक्षी प्रतीक्ष्य(D13 °क्ष)ते. —For 14–15, Ś D8.12 subst.; D4 subst. for 15; while V1.3 B2 (followed by 617*) ins. only l. 2 after 15^{ab}:

620* वधाय राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
परिक्षिप्य तदा लङ्कां युद्धायाभिससार ह ।

[(l. 2) V1.3 B2 परिवार्य (for °क्षिप्य).]

—Thereafter Ś D4.8.12 read 23.

—After 15, Ñ V1.3 B ins.; while D13 ins. l. 2–4 only after 16:

621* व्यूह्य तद्वानरं सैन्यं प्रायो लङ्कां पुरीं प्रति ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ वरचापासिधारिणौ ।
दिव्यशस्त्रास्त्रसम्पन्नावाबद्धकवचावुभौ ।
पुरस्कृत्य महावीर्यौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
विभीषणेनानुगतौ प्रवरैश्च प्लवंगमैः । [5]
ततः सा हेमपिङ्गानां पृतना काननौकसाम् ।
समुद्रकल्पा महती लङ्कामभ्यपतत्तदा ।

[(l. 1) B4 [ए]तद् (for तद्). V1 प्राप्य (for प्रायो). —(l. 2) D13 वर्म- (for वर-). —(l. 3) V1.3 प्रबद्ध-; D13 सौमन्य- (sic) (for आबद्ध-). —(l. 4) Ñ1 पुरस्कृत-. D13 -मात्रौ (for -वीर्यौ). B1 भ्रातरौ (for तावुभौ). —B4 om. l. 6–7. —(l. 6) V1 तु (for सा).]

ततः काले महाबाहुर्बलेन महता वृतः ।
प्रस्थितः पुरतो धन्वी लङ्कामभिमुखः पुरीम् ॥ १६
तं विभीषणसुग्रीवौ हनूमाञ्जाम्बवान्नलः ।
ऋक्षराजस्तथा नीलो लक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा ॥ १७
ततः पश्चात्सुमहती पृतनर्क्षवनौकसाम् ।
प्रच्छाद्य महतीं भूमिमनुयाति स्म राघवम् ॥ १८
शैलशृङ्गाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान् ।
जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानराः परवारणाः ॥ १९
तौ त्वदीर्घेण कालेन भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
रावणस्य पुरीं लङ्कामासेदतुररिंदमौ ॥ २०
पताकामालिनीं रम्यामुद्यानवनशोभिताम् ।
चित्रवप्रां सुदुष्प्रापामुच्चप्राकारतोरणाम् ॥ २१
तां सुरैरपि दुर्धर्षां रामवाक्यप्रचोदिताः ।
यथानिर्देशं संपीड्य न्यविशन्त वनौकसः ॥ २२

G. 6. 16. 23
B. 6. 41. 32
L. 6. 16. 21

16 V2 om. 16 (cf. v.l. 1). Ś D0–4.8.12 om. 16^{ab} (for D0–3, cf. v.l. 15). —^{a}) B4 G1.2 M1.2.5 रामो; Cm.g.t as in text (for काले). —After 16^{ab}, D13 reads 48^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V1.3 B D0–4.8.12.13 प्रतस्थे; D9–11 T1 Ct प्रविष्टः (for प्रस्थितः). Ñ B1–3 रामो (for धन्वी). —^{d}) T2 damaged for -मुखः in अभिमुखः. B4 बली (for पुरीम्). —After 16, D13 ins. only l. 2–4 of 621*.

17 V2 om. 17 (cf. v.l. 1). —^{a}) D7.9–11.13 तौ (for तं). —^{b}) G (ed.) जांबवान्हनुमान्. D3 तथा (for नलः). —^{c}) D0.3 युवराजो (for ऋक्षराजस्). Ś Ñ V1.3 B D0–4.8.12.13 [अं]गदो (for तथा). —^{d}) B1 [अ]नुजस्; B3 [आ]ययुस् (for [अ]न्वयुस्).

18 V2 om. 18 (cf. v.l. 1). V3 damaged from प in ^{a} up to नौ in ^{b}. —^{a}) T2 तु (for सु-). —^{b}) B1–3 पृतना च; G2 M5 वाहिन्यृक्ष-; Cm.g.t as in text (for पृतनर्क्ष-). Ñ पृतना काननौकसां. —^{c}) V3 damaged for प्रच्छाद्य महतीं. B4 सर्वतो (for महतीं). —^{d}) Ś V1.3 B4 D0–4.8.12.13 प्र(V3 सा प्र [hypm.])ययौ येन; Ñ B1–3 प्रतस्थे येन(Ñ1 यत्र) (for अनुयाति स्म). Ś Ñ V1.3 B D0–4.8.12.13 राघवः. —After 18, D13 ins.:

622* भेरीपणवशङ्खादीन्वादयद्भिः सहस्रशः।

—Thereafter reads 80^{cd} (including 668*).

19 V2 om. 19 (cf. v.l. 1). —^{a}) V1 -शृंगाश्च. B1 ददृशुः (for शतशः). —^{b}) D1 महीधरान्. D0 महीरुह-वरांस्तथा. —^{d}) Ś V1.3 B1.4 D0–4.8.9.12.13 G1.2 M5 बाहु-(G1.2 बल)शालिनः; T2 वर°; Cg.k.t as in text (for परवारणाः). —After 19, D13 ins.:

623* गजो गवाक्षो गवयः सरभो गन्धमादनः।
रम्भो दरीमुखो वीरः केशरी पनसादयः।
गोलाङ्गूला महाकायाः कृष्णास्याः पिङ्गविग्रहाः।
अपरे समरदुर्धर्षा अभ्यधावन्त सत्वराः। (hypm.)

—Thereafter D13 reads 44^{cd} (including 635*).

20 V3 damaged from ण कालेन in ^{a} up to पुरीं in ^{c}. D3 transp. ^{ab} and ^{cd}. D13 reads 13^{cd} (followed by 616*) and 20^{ab} before 50. —^{a}) Ś V B4 D0.2–4.8.12.13 ते (for तौ). D1 नन्वदीर्घेण; D9 M3 तौ तु दीर्घेण. —^{b}) Ś V1.3 B4 D0–4.8.12.13 रामसुग्रीवलक्ष्मणाः. —^{c}) G1.2 M5 आसेदतुः (for रावणस्य). —^{d}) Ñ2 D7.9 आसेदतुम्; G (ed.) आपेदतुर्. Ś V B4 D0–4.8.12.13 आसेदुः सुदुरासदां; G1.2 M5 देवैरपि दुरासदां.

21 ^{a}) B4 T2.3 G1.3 M3.5 Cg पताक-. ❀ Cg: पताक-मालिनीमित्यत्र "ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम्" इति ह्रस्वः. ❀ —^{b}) V2.3 D0.1.3 -शत-; B4 D2 M3 -वर- (for -वन-). Ñ B1–3 उच्छ्रितध्वजतोरणां. —Ś B1 (hapl.) D4.8.12 om. 21^{cd}. —^{c}) D5 -वर्णां; T3 -वस्त्रां; Cg as in text (for -वप्रां). Ñ V2 B2.3 सुयंत्राढ्याम्(B3 also °ग्याम् *sup. lin.*); V1.3 सुदुःप्रापाम् (for सुदुष्प्रापाम्). M1.2 विचित्रवप्रां दुष्प्रापाम्. —^{d}) D5.7.9–11 T1 G1.3 M1.3 उच्चैः; G (ed.) ऊर्ध्व- (for उच्च-). V3 -शोभितां (for -तोरणाम्).

22 ^{a}) Ś D8 तैः (for तां). Ś B4 D4.8.12 दुष्प्रेक्षां (Ś1 B4 °क्ष्यां); V D2.3.13 दुःप्रेक्ष्यां; D0.1 दुःप्रेक्षां (for दुर्धर्षां). —^{b}) Ś Ñ B D1–4.8.12 दृष्ट्वा राम-; T2 रामकार्य- (for रामवाक्य-). V D0.13 दृष्ट्वा रामप्रदेशि(D0 °णोदि; D13 °दर्शि)ताः. —^{c}) Ś Ñ V1 B1.2.4 D1–4.6.8.12 T3 M3 Cm.g -निवेशं; D13 -निवासं; Ct as in text (for -निदेशं). Ś V3 D2–4.8.12.13 संप्राप्य; Ñ1 संपाद्य; T3 संवेद्य; Cm.g.t as in text (for संपीड्य). —^{d}) Ś V2 B1.4 D0–4.8.12.13 न्यवसंत; Ñ1 व्यविशंत; V3 प्राविशंत; D6.9 निविशंति. —After 22, Ś Ñ1 V B1.2.4 D0–4.8.12.13 ins.; while Ñ2 cont. after l. 1 of 626*:

624* दशयोजनमाक्रम्य मण्डलं वानरं बलम्।
परिक्षिप्य तदा लङ्कां युद्धायाभिससार ह।

[(l. 1) Ś B1 D2.4.8.12 दशयोजनमात्रं तु(B1 °विस्तारं); Ñ2 प्रच्छाद्य सर्वतो भूमि- (for the prior half). Ś1 मृदित्वा; Ś2 D8 मृद्वैर्द्वं(D8 °र्ध्वं) (corrupt); D4.12 मृधे वै (for मण्डलं). Ñ1 V2 परिचक्रमे; D1.3 काननौकसां(D3 °सः) (for वानरं बलम्). —(l. 2) = l. 2 of 620*. Ś D4.8.12 परिक्रम्य; V1 परीक्ष्य च; V2 परिरक्ष्य; V3 प्रतिक्षिप्य; B1 परिकल्प्य (for °क्षिप्य). D1 सः (for ह).]

G. 6. 16. 25
B. 6. 41. 33
L. 6. 16. 23

लङ्कायास्तूत्तरद्वारं शैलशृङ्गमिवोन्नतम् ।
रामः सहानुजो धन्वी जुगोप च रुरोध च ॥ २३

लङ्कामुपनिविष्टश्च रामो दशरथात्मजः ।
लक्ष्मणानुचरो वीरः पुरीं रावणपालिताम् ॥ २४

उत्तरद्वारमासाद्य यत्र तिष्ठति रावणः ।
नान्यो रामाद्धि तद्द्वारं समर्थः परिरक्षितुम् ॥ २५

रावणाधिष्ठितं भीमं वरुणेनेव सागरम् ।
सायुधै राक्षसैर्भीमैरभिगुप्तं समन्ततः ।
लघूनां त्रासजननं पातालमिव दानवैः ॥ २६

विन्यस्तानि च योधानां बहूनि विविधानि च ।
ददर्शायुधजालानि तथैव कवचानि च ॥ २७

पूर्वं तु द्वारमासाद्य नीलो हरिचमूपतिः ।
अतिष्ठत्सह मैन्देन द्विविदेन च वीर्यवान् ॥ २८

23 Ś D4.8.12 read 23 after 620*. —a) Ś Ñ1 V1.3 B1.2.4 D0–3.8.11.12 तूत्तरं; V2 B3 D4 उत्तरं (for तूत्तर-). Ñ2 D13 G2 लंकायामुत्तरं. —b) Ñ1 B1–3 मेरोः शृंगम्; Ñ2 गिरिशृंगम् (for शैल°). Ś Ñ B1–3 D8.12 [उ]च्छ्रितं; D0 [उ]च्चतं (for [उ]न्नतम्). —d) Ś1 जगाम (for जुगोप). Ñ B1–3 transp. जुगोप and रुरोध.

24 a) D10.11 तु; G1.3 M1.2.5 [ऽ]भूद् (for च). —c) G1 रामः (for वीरः). ❀ Cv: लक्ष्मणानुचरो वीर इति सम्यक्। लक्ष्मणानुचरो राम इति पाठेऽप्यर्थस्त्वयमेव।; Cr.g: लक्ष्मणानुचरो वीर इति पाठः। Cr adds लक्ष्मणानुचरो राम इति पाठे रमयतीति व्युत्पत्त्या रामविशेषणम्. ❀ —For 24, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 subst.:

625* लङ्कामुपनिविष्टे च रामे दशरथात्मजे।
लक्ष्मणानुचरे वीरे व्यथिताः सर्वराक्षसाः।

[(l. 1) V D1.2.13 तु (for च). B4 लंकामुपप्रविष्टे तु; D8 लंकायामुपविष्टे च; D13 लंकामूले निवेष्टे तु (for the prior half). —After l. 1, Ñ V2 B1–3 ins.:

625(A)* जहृषुर्देवगन्धर्वा विव्यथुश्च निशाचराः।

—(l. 2) D8 व्युत्थिताः (for व्यथिताः). V1.2 D0–3.13 नैर्ऋताः (for -राक्षसाः). B4 विव्यथुश्च निशाचराः (for the post. half).]

—Thereafter Ñ (Ñ2 only l. 1 followed by 624*) V2 B1.3 cont.; while B2.4 D13 ins. l. 1 and l. 2 after and before 25ab respy.:

626* अभवन्निर्विशङ्काश्च वानरर्क्षगणाधिपाः।
राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय शशंसिरे।

[(l. 1) B4 निर्विशंकोभवत्तत्र; D13 निर्विशंकाभवंस्तत्र (for the prior half). B1.3 वानरं च. B4 -बलैः सह; D13 -नराधिपाः (for -गणाधिपाः). —Ñ1 V2 B1 om.; B3 reads in marg. from l. 2 up to 25b. D13 न्यवेदयन् (for शशंसिरे).]

25 Ś Ñ V B1 D0–4.8.12 om.; B3 reads in marg. 25ab (for Ñ1 V2 B1.3, cf. v.l. 626*). B2.4 D13 ins. l. 1 and l. 2 of 626* after and before 25ab respy. —ab) D6 उत्तरं द्वारम्; D11 उत्तरोत्तरम्. B2–4 D13 उत्तरं तु पुर(B2 समर्थ उत्तर)द्वारं राघवः(D13 सामात्यः) परिरक्षति. —c) B4 अन्यो. B4 D9.13 ऋते (for हि तद्). G2 रामो नान्याद्धि तद्वारं (sic). —d) B4 न शक्तः (for समर्थः).

26 a) D1 रावणानुष्ठितं. Ś Ñ V1.2 B D0–2.4.8.12.13 तद्धि; D3 तच्च (for भीमं). —b) Ś2 B4 [ए]व (for [इ]व). —c) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 राक्षसैः सायुधैरुग्रैर् (Ñ2 °श्चोग्रैर्; V °र्वीरैर्; B4 °श्चैव [with hiatus]). —d) Ś D8 अभिक्षिप्तं; D6 T2 त्वभिगुप्तं. —e) Ś V D0–4.8.12.13 वीर्यविक्रमसंपन्नैः. —After 26, Ś Ñ V B1.2.4 D0–4.8.12.13 ins.:

627* राक्षसैर्विविधाकारैः शुशुभे सा महाचमूः।
समन्ताद्बहुभिर्गुप्ता सर्पैर्भोगवती यथा।

[(l. 1) V1.3 बहुधाकारैः. Ñ1 महायुधैः; Ñ2 V B1.2.4 D0 महाभयैः; D3 महापुरी; G (ed.) भयावहैः (for महाचमूः). —(l. 2) Ś D2.4.8.12 समस्तैर् (for समन्ताद्). Ś D2.4.8.12.13 नागैर् (for सर्पैर्). D0 भोगवतीमिव.]

27 a) D2 विन्यस्तानां. G1 यूथानि; M5 यूथानां (for योधानां). —b) D0 विविधानि बहूनि (by transp.). —c) D13 -तंत्राणि; M3 -शालानि (for -जालानि). —d) D6 T3 M3 तत्रैव; G2 लोहानि (for तथैव). Ñ B1.3.4 कवचानि महांति च; B2 महांति कवचानि च; D13 तीक्ष्णानि विषमाणि च; G1 भीमानि निशितानि च; M5 भीमानि च शतानि च. —For 27cd, Ś V1.3 D0–4.8.12 subst.; Ñ V2 B1.3.4 D13 (after 27ab) ins. after 27:

628* तस्यामायुधजालानि चित्राणि ददृशे तदा।

[Ś V3 B4 D4.8.12 तस्यां(V3 B4 °स्य) चायुध-; Ñ2 V1 तस्यां सायुध-. Ś D0.1.4.8.12 -जातानि (for -जालानि). D3 तस्य सायुधसैन्यानि (for the prior half). V1 ददृशुस्; D0 दृश्यंते (for ददृशे). Ś D4.8.12 विचित्राणि भृशं तदा (for the post. half).]

28 a) Ś D4.8.12 आगम्य; V आरुह्य; D0–2.13 आरक्षन् (for आसाद्य). Ñ B पूर्व(B4 पुर)द्वारमथारक्षन् (B3 °रुह्य); D3 पूर्वद्वारं समारक्षन्; G1.2 M5 पूर्वद्वारं समासाद्य. —b) V नीलश्च(V3 °स्तु) हरियूथपः. —cd) Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 मैंदश्च द्विविदश्चोभौ(Ś V2 B2 D4.8.12 °श्चैव) श्वेतं(Ś D4.8.12 यथा) गिरिमिवोरगौ.

अङ्गदो दक्षिणद्वारं जग्राह सुमहाबलः ।
ऋषभेण गवाक्षेण गजेन गवयेन च ॥ २९
हनूमान्पश्चिमद्वारं ररक्ष बलवान्कपिः ।
प्रमाथिप्रघसाभ्यां च वीरैरन्यैश्च संगतः ॥ ३०
मध्यमे च स्वयं गुल्मे सुग्रीवः समतिष्ठत ।
सह सर्वैर्हरिश्रेष्ठैः सुपर्णश्वसनोपमैः ॥ ३१
वानराणां तु षट्त्रिंशत्कोट्यः प्रख्यातयूथपाः ।
निपीड्योपनिविष्टाश्च सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ ३२
शासनेन तु रामस्य लक्ष्मणः सविभीषणः ।
द्वारे द्वारे हरीणां तु कोटिं कोटिं न्यवेशयत् ॥ ३३
पश्चिमेन तु रामस्य सुग्रीवः सहजाम्बवान् ।
अदूरान्मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहुबलानुगः ॥ ३४
ते तु वानरशार्दूलाः शार्दूला इव दंष्ट्रिणः ।
गृहीत्वा द्रुमशैलाग्रान्हृष्टा युद्धाय तस्थिरे ॥ ३५
सर्वे विकृतलाङ्गूलाः सर्वे दंष्ट्रानखायुधाः ।
सर्वे विकृतचित्राङ्गाः सर्वे च विकृताननाः ॥ ३६

G. 6. 16. 40
B. 6. 41. 46
L. 6. 16. 37

29 ^{a}) $B_{1.2.4}$ दक्षिणं द्वारं. —^{b}) T_3 G_3 जगाम (for जग्राह). Ś $D_{4.8.12.13}$ जगृहे पृतनान्वितः(D_{13} °वृतः); $\tilde{N}_1$ B_{2-4} अरक्षत्प्लवगैः सह(B_2 °गेश्वरः); V D_{0-3} जग्राह(V जुगोप) पृतनावृतः; B_1 अरक्षत्पृतनया सह (hypm.); M_5 जगाम स महाबलः. —^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 B गयेन (for गजेन). Ñ V B D_0 पनसेन; D_{11} गगनेन (for गवयेन). D_9 वा (for च). D_1 गवेन पवनेन च.

30 ^{a}) Ñ $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ $D_{0.1.11.13}$ पश्चिमं द्वारं. —^{b}) B_2 अरक्षद् (for ररक्ष). D_3 पवनात्मजः; G_3 $M_{1.2}$ सुमहाबलः (for बलवान्कपिः). —^{c}) B_2 सोमाग्नि-; $D_{7.10.11}$ T_2 प्रजंघ-; $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ प्रघा(G_2 °भा)स-; M_5 प्रसाद- (for प्रमाथि-). $\tilde{N}_1$ B_3 -प्रमथाभ्यां; B_2 -प्रभवाभ्यां; B_4 -क्रमणाभ्यां; $D_{7.10.11}$ -तरसाभ्यां (for -प्रघसाभ्यां). B_1 प्रमाथितप्रभावाभ्यां; D_9 प्रमाथिप्रसवारिभ्यां. —^{d}) Ñ B_{2-4} चान्यैश् (for अन्यैश्). $\tilde{N}_1$ B संवृतः; $\tilde{N}_2$ संयुतः; G_3 संगतैः. —For 30^{cd}, Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ subst.; B_2 G_2 M_5 ins. after 30^{ab}:

629* प्रघसश्च प्रमाथी च यत्रास्य सचिवावुभौ ।

[D_{13} प्रमथ्यश् (for प्रघसश्). G_2 प्रभासश्; M_5 प्रसादश् (for प्रमाथी). V_1 संयतौ; B_2 तथास्य; $D_{1.3}$ यौ तस्य; D_{13} संत्रास्य; G_2 M_5 तावस्य (for यत्रास्य).]

—Then B_2 cont.; while $B_{3.4}$ ins. after 31:

630* सुषेणसहितो धीमान्प्रवीरैश्च कपीश्वरैः ।

[B_4 धारयन् (for सुषेण-). B_2 श्रीमान् (for धीमान्). B_4 प्रवरैश् (for प्रवीरैश्). B_2 हरीश्वरैः.]

31 ^{a}) Ñ B G_2 M_5 तु (for च). —^{b}) D_3 समधिष्ठत; G_2 (after corr. as in text) M_5 स ह तिष्ठति. —^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-4.8.12.13}$ कपिश्रेष्ठैः. —^{d}) V_3 $D_{5.10.11}$ G_1 सुवर्ण-; Cg as in text (for सुपर्ण-). Ś $\tilde{N}_2$ $D_{4.8.12}$ -समविक्रमैः; V_3 $D_{7.9-11}$ $G_{1.2}$ -पवनोपमैः. —After 31, $B_{3.4}$ ins. 630*.

32 ^{a}) V_2 B_4 D_{13} च; V_3 च सर्वे(hypm.) (for तु). Ś $D_{3.4.8.12}$ षड्विंशत्-. —^{b}) Ś $D_{4.8.12}$ तैः सह; V $D_{0.1.13}$ ताः सह; B_2 विख्यात-; $D_{2.3}$ ताः हरि- (for प्रख्यात-). Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ यूथपैः; Ñ B -विक्रमाः(B_4 °मैः) (for -यूथपाः). —^{c}) $D_{2.13}$ संपीड्य (for निपीड्य). $\tilde{N}_1$ B_1 ते तु न्यवसन्; V_3 [उ]द्यानविष्टाश्च; $B_{2.4}$ ते च (B_4 तु) न्यविशन्; $D_{2.13}$ G_2 M_5 [उ]पनिविष्टास्ते(G_2 M_5 °स्तु); D_8 [अ]पि निविष्टाश्च.

33 G_2 om. 33^{ab}. —^{a}) Ś $D_{4.8.12}$ शासनादेव; $V_{1.3}$ $D_{1-3.13}$ शासनादथ. V_2 शासनाद्रघुनाथस्य; D_0 (with hiatus) सा सेना अद्य रामस्य. —V_3 om. (hapl.) 33^{b}–34^{a}. —^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-5.8.12.13}$ T_1 सुग्रीवः (for लक्ष्मणः). —^{c}) Ñ B द्वारि द्वारि. Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-4.12.13}$ G_2 M_5 प्लवंगानां; D_8 प्लवंगांश्च; G_1 च लंकायाः (for हरीणां तु). —^{d}) Ś $D_{1.4.8.12}$ कोटीं कोटीं; B_2 $D_{3.6.7.9-11.13}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ कोटि(D_3 °टिं)कोटीर्. $D_{1.3}$ G_1 निवेशयत्; T_1 न्यवेदयत्. —After 33, B_4 ins.:

631* वानराणां तु षट्त्रिंशत्कोट्यः पादपयोधिनाम् ।
अदूरान्मध्यगुल्मस्य तस्थुर्बाहुबलान्विताः ।

[For l. 1 and l. 2, cf. 32^{ab} and 34^{cd} respy.]

—After 33, D_6 T_2 ins.:

632* दक्षिणेन तु रामस्य लक्ष्मणः सविभीषणः ।

[Cf. 33^{ab}.]

34 V_3 om. 34^{a} (cf. v.l. 33). —^{b}) $D_{5.7.10.11}$ T_1 G_1 सुषेणः (for सुग्रीवः). Ś $D_{4.8.9.12}$ सहबांधवः; B_3 स च जांबवान्. —^{c}) Ś $\tilde{N}_1$ V B_3 $D_{0.2-4.8.12}$ अदूरे; D_1 सुहन्मे (sic); D_{13} सदूरं (sic) (for अदूरान्). V_3 मध्यगुल्मे तु. —^{d}) Ś $D_{4.8.12}$ बहुबला(D_8 °हु**)वृतः; G_2 बलसमन्वितः.

35 G_2 transp. 35 and 36. —^{b}) Ś $D_{4.8.12}$ शृंगिणः (for दंष्ट्रिणः). —^{c}) Ś $D_{4.8.12}$ द्रुमशैलांस्तु; V_1 $D_{0-3.13}$ $M_{1.2.5}$ द्रुमशैलांश्च. ❀ Cg: शैलाग्रानिति पुंस्त्वमार्षम्. ❀ —^{d}) Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ प्रहृष्टा योद्धुमुद्यताः; Ñ B हृष्टा(B_4 हृष्ट्वा) योद्धु(B_2 युद्ध)मुपस्थिताः.

36 G_2 transp. 35 and 36. M_5 reads 36 after 38. D_5 reads 36^{ab} twice. —^{a}) G_1 विधूत-; G_2 विवृत-; M_5 विधृत-; Cg.k.t as in text (for विकृत-). —D_1 om.

G. 6. 16. 41
B. 6. 41. 47
L. 6. 16. 38

दशनागबलाः केचित्केचिद्दशगुणोत्तराः ।
केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमाः ॥ ३७
सन्ति चौघबलाः केचित्केचिच्छतगुणोत्तराः ।
अप्रमेयबलाश्चान्ये तत्रासन्हरियूथपाः ॥ ३८
अद्भुतश्च विचित्रश्च तेषामासीत्समागमः ।
तत्र वानरसैन्यानां शलभानामिवोद्गमः ॥ ३९
परिपूर्णमिवाकाशं संछन्नेव च मेदिनी ।
लङ्कामुपनिविष्टैश्च संपतद्भिश्च वानरैः ॥ ४०
शतं शतसहस्राणां पृथगृक्षवनौकसाम् ।
लङ्काद्वाराण्युपाजग्मुरन्ये योद्धुं समन्ततः ॥ ४१
आवृतः स गिरिः सर्वैस्तैः समन्तात्प्लवंगमैः ।
अयुतानां सहस्रं च पुरीं तामभ्यवर्तत ॥ ४२
वानरैर्बलवद्भिश्च बभूव द्रुमपाणिभिः ।
सर्वतः संवृता लङ्का दुष्प्रवेशापि वायुना ॥ ४३

(hapl. ?) from 36^{b} up to -बला: in 37^{a}; D13 om. (hapl.) 36^{bc}. Ñ1 reads 36^{b} - 37^{a} in marg. —^{b}) Ś V D0.2–4.8.12 दंत- ; B1.4 T2 G3 M1.2 दंष्ट्र- (for दंष्ट्रा-). —^{c}) Ś V1 D0.2–4.8.12 -वर्णांगा: ; V3 -वक्त्राश्च (for -चित्राङ्गाः). G2 सर्वे विवृतवक्त्रांगा:. —^{d}) V3 च विकृतायुधा: ; B1 विकृतनि:स्वना: ; G2 च विवृताननाः. —After 36, Ñ V2.3 B (B3 repeats after 38^{ab}) ins.; V1 ins. after 38^{ab}:

633* सर्वे चैव कृतोत्साहाः सर्वे देवपराक्रमाः।

[Ñ2 B4 रणोत्साहा: .]

37 Ñ1 reads in marg. 37^{a}; D1 om. up to -बला: in 37^{a} (for both cf. v.l. 36). V2 om. 37 – 38^{b}. —^{a}) Ñ1 -समा: (for -बला:). —^{b}) B4 D5 om. (hapl.) केचित्. D11 शत- (for दश-). —V3 om. 37^{c} – 38. —^{d}) D0 बहवस्; D8 ब * * स् (for बभूवुस्).

38 V3 om. 38; V2 om. 38^{ab} (for both cf. v.l. 37). B4 D3.13 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ś V1 D4.8.12.13 मेघ- ; D0 चोच्च- ; D1 शैल- ; D3 वोघ- ; D9 कोद्य- (sic) (for चौघ-). Ś V1 D0.1.3.4.8.12.13 तत्र (for केचित्). D2 संति वै तरलास्तत्र. —^{b}) D10 T3 M3 दश- (for शत-). M3 (before corr. as in text) -[उ]त्तमा: . Ś Ñ V1 B D0–4.8.12.13 तथा(Ñ B1.3.4 संति; B2 केचिद्) वायुबलोपमा: . —After 38^{ab}, V1 ins.; B3 repeats 633*. —B2 om. 38^{cd}. —^{d}) V1 D13 तथा (for तत्र). D8 -पुंगवा: (for -यूथपा:). —After 38, T3 reads 41 – 42^{b}; M5 reads 36.

39 D1 om. 39^{ab}. —^{a}) Ś D4.8.12 G3 अत्यद्भुत- (G3 °तो). —^{d}) D9.13 शरभाणाम्. D5 T1.3 G3 M3 [उ]द्यम: ; D6 T2 M1.2 [उ]द्यतं (for [उ]द्गम:). M5 शैलानामिव संगम: .

40 ^{a}) Ś V1.3 D0–4.7–13 T3 M1.2 प्रति- ; T2 हरि- (for परि-). —^{b}) Ś D4.8.12 प्रच्छन्ना; D7.10.11 संपूर्णा; D9 संक्षर्णा (sic) (for संछन्ना). D9 [इ]यं (for [इ]व). V3 प्रतिछन्नैव मेदिनी. ❀ Cg: अत्र इवशब्दद्वयमपि वाक्यालंकारे. ❀ —^{c}) Ś V D0–4.8.12.13 प्रति- ; B3 इव (for उप-). D1 तै: (for च). —^{d}) V3 निपतद्भिश्. M1.2 प्लवंगमै: (for च वानरै:).

41 T3 reads 41 – 42^{b} after 38. —^{b}) V3 D10.11 T3 M1.2 Ck.t पृतनार्क्ष- ; D3 पृथुगृध्र- (sic); D13 प्लवगार्क्ष- ; G2 प्रधानास्ते; Cv.m.g as in text (for पृथगृक्ष-). D4–8 T1 G1.2 -वनौकस: . Ñ1 B1.2.4 वानराणां पृथक्पृथक्. ❀ Cv: शतं शतसहस्राणां पृथगृक्षवनौकसः। लङ्काद्वारा - - - - -न्ये योद्धुं समन्तत इति पाठः। ; Ct: पृतनाः ऋक्षेत्यत्र संधिरार्ष: . ❀ —^{c}) V3 B2.3 G1.3 लंकाद्वारम् ; D13 लंकाद्वारेभि- . B1 सर्वाणि (for [उ]पाजग्मुर्). —^{d}) Ś D4.8.12 शतशस्ते; Ñ V B2–4 D0.2.13 अन्ये जग्मु: ; B1 (with hiatus) उपाजग्मु: ; D9 अन्यैर्युद्धं (sic); G (ed.) सर्वाणि तु (for अन्ये योद्धुं). D1.3 समंतात्ते महौजस: . —After 41, Ś Ñ V1.2 B D0–4.8.12.13 ins.:

634* अन्ये त्वन्येषु देशेषु संन्यस्ताः सुमहाबलाः।

[Ś D4.8.12 च (for तु). Ñ2 B1 [अ]न्यत्र; D13 [अ]नन्य- (for [अ]न्येषु). V2 B1 D13 स(B1 च)महाबला: .]

42 T3 reads 41 – 42^{b} after 38. —^{a}) V3 संच्छ*द्या; D0 संछाद्यत; D1 संस्थाय च (sic); D2.3 आच्छाद्यते; D13 संछाद्य च (for आवृत: स). D0–3 सर्व: (for सर्वैस्). Ś D4.8.12 छादयंतो गिरिं सर्वं(D8 °र्वे); Ñ B संछन्ना नगरी लंका; V1 संछाद्यत गिरेः श्रृंगं. —^{b}) D3 समंतात्तै: (by transp.); D6 T2 समंताच्च (for तै: समन्तात्). V3 D0.2.3.13 वनालयै: ; M5 प्रपूरित:(*int. lin.* also °दूरत:) (for प्लवंगमै:). Ś D4.8.12 समंतात्ते(Ś2 °त्तु) वनौकस:(D12 °सां); G1 तै: स * * प्रपूरिता: . —^{c}) V1 B2 D3 T2 G2 तु (for च). —^{d}) Ś Ñ1 V1.3 B D0–4.8.12.13 लंकां (for पुरीं). S V D2–4.8.12.13 सम(V3 ताम)भिवर्तते; D1 एवाभिवर्तते; D5 G3 तामत्य(G3 °न्व)वर्तत (for तामभ्यवर्तत). Ñ2 लंकायामभ्यवर्तत.

43 ^{a}) D0.2.3.13 सा (for च). —^{c}) D5.11 T1 M3 संवृता सर्वतो लंका. —^{d}) V2.3 D0–3.6.7.9.13 दु:प्रवेशा. Ñ1 B3 D2 च; D13 [अ]ति- (for [अ]पि).

राक्षसा विस्मयं जग्मुः सहसाभिनिपीडिताः ।
वानरैर्मेघसंकाशैः शक्रतुल्यपराक्रमैः ॥ ४४
महाञ्शब्दोऽभवत्तत्र बलौघस्याभिवर्ततः ।
सागरस्येव भिन्नस्य यथा स्यात्सलिलस्वनः ॥ ४५
तेन शब्देन महता सप्राकारा सतोरणा ।
लङ्का प्रचलिता सर्वा सशैलवनकानना ॥ ४६
रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी ।
बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ ४७

G. 6. 16. 58
B. 6. 41. 57
L. 6. 16. 50

44 Ñ V2 B2.4 transp. 44 and 45. —[a]) B3 विस्मिता (sic) (for विस्मयं). —[b]) V1 संघशो (for सहसा). Ś D4.8.12 [ए]व; V D0–3.13 M5 वि- ; B1 ते; B3 [अ]ति- ; Cg as in text (for [अ]भि-). T3 सहसापि प्रपीडिताः. —D13 reads 44[cd] (including 635*) after 623*. —[c]) D4.12 घोर- (for मेघ-). —[d]) D1 भृशं (for शक्र-). Ñ V1.2 B1.3.4 D0.2.3 -वीर्य- (for -तुल्य-). —After 44, Ś Ñ V B D0–4.8.12.13 ins. :

635* सहस्रैर्बहुभिश्चात्र नीलमेघनिभैस्तथा ।
गिरिकूटप्रमाणैश्च वानरैरावृता दिशः ।

[(l. 1) Ñ B D13 [अ]पि; D0 [ए]व (for [अ]त्र). D2 तदा (for तथा). Ñ V2 B -[ओ]घसंनिभैः (for -निभैस्तथा). —(l. 2) Ś D4.8.12 गिरिसंहननैश्चैव (for the prior half).] —Thereafter Ñ V2 B2–4 cont. 636*; D13 cont. l. 5–6 of 637*.

45 Before 45, D13 reads 48[ab] and 81[ab]. Ñ V2 B2.4 transp. 44 and 45. V2 reads 45 twice. —[ab]) G2 तस्य (for तत्र). Ñ2 B4 [अ]भिवर्धतः ; B3 [अ]भिनर्दतः ; D5 [अ]भ्यवर्ततः (sic); D6 [अ]पि वर्ततः ; T2 [अ]पि नर्दतः ; Cr.m.g.k.t as in text (for [अ]भिवर्ततः). Ś2 V (V2 second time) D0–4.8.12.13 लंकायाम-(V1.2 D0–3.13 °यां चा)भवच्छब्दो मेघौ(V2 D0–3 महौ)घस्येव पर्वते(V1.2 D0–3.13 वर्धतः ; V3 गर्जतः). —After 45[ab], V3 ins. l. 3–6 of 637*. —V3 om. 45[c]–46. —[c]) Ñ V2(second time) B2–4 हि (for [इ]व). G2 भीमस्य; Cr.m.g.k.t as in text (for भिन्नस्य). —[d]) Ś2 सलिलश्च्युतः ; D4.8.12 °लच्युतः ; G2 °लक्रमः ; Cv.r.m.g as in text (for °लस्वनः). ❀ Cg : सलिलस्वनो यथा स्यात् तथा महाञ्शब्दो बभूवेति योजना। अतो न यथाशब्दवैयर्थ्यम्. ❀ —For 45, S1 B1 subst. ; Ñ V2 B2–4 cont. after 635*; while Ś2 D0.2.4.8.12 ins. after 45 :

636* निर्घात इव संजज्ञे स बलौघस्वनो महान् ।
स यथा शुश्रुवे शब्दो मथ्यमानस्य तोयधेः ।

[Ś1 om. l. 1. —(l. 1) Ś2 D2.4.8.12 निर्ह्राद; D0 निर्दाह (for निर्घात). Ś2 D4.8.12 सबलो यत्र राघवः (for the post. half). —V2 om. l. 2. —(l. 2) Ś D2.4.8.12 लंकायाः ; B2 यथा तु; D0 लंकायां (for स यथा). B1 श्रूयते (for शुश्रुवे). Ñ1 (m. also as above) वर्धमानस्य (for मथ्य°). Ś D0.2.4.8.12 सागरस्येव मिथतः(D0 मन्यते; D2 मथ्यतः) (for the post. half).]

46 V3 om. 46 (cf. v.l. 45). —[c]) D1.3 प्रमथिता (for प्रचलिता). —[d].) Ś V1 D1–4.8.12 रक्षसामा(V1 D1–3 °सां चा)गतं भयं; D0 रक्षसां चागमद्भयं; D13 रक्षसां भयमागतं. —After 46, Ñ V1.2 B ins. ; V3 ins. only l. 3–6 after 45[ab]; D13 cont. only l. 5–6 after 635* :

637* राक्षसा विस्मयं जग्मुः प्राकाराट्टालकस्थिताः ।
तादृशान्कपिलान्दृष्ट्वा वानरानभितः स्थितान् ।
कोटीशतसहस्रैश्च प्रयुतैरर्बुदैस्तथा ।
शङ्कुभिश्च हरीन्द्राणां रामोऽथ रुरुधे पुरीम् ।
नीहार इव संजज्ञे सैन्यानामभियायिनाम् । [5]
रजसा संवृतः सूर्यस्तमसेव तदाभवत् ।
प्रचचाल पुरी लङ्का सप्राकारा सतोरणा ।
गुहाश्च नेदुः शैलानां गर्जद्भिर्हरियूथपैः ।

[V1.2 om. l. 1. —(l. 1) B3 -[अ]ट्टालसंस्थिताः (for °लकस्थिताः). —(l. 2) V1.2 चपलान् (for कपिलान्). —(l. 3) G (ed.) तु (for च). Ñ V1.2 B2.3 (with hiatus) अयुतैर् (for प्रयुतैर्). —(l. 4) Ñ1 [ऽ]भिप्रयुजे; Ñ2 V2 [ऽ]भियुयुजे; V1 चाभियुजे; B1.4 [ऽ]पि(B4 °भि)रुरुधे (for ऽथ रुरुधे). V3 शंकुभिर्वानरेंद्राणां रामो वियञ्जे पुरीं. —(l. 5) B4 D13 उप- (for अभि-). —B3 om. l. 6–7. —(l. 6) B2 D13 तमसा बहुलेन च (for the post. half). —V1 om. l. 7–8. B3 reads l. 8 in marg. —(l. 8) V2 अपि (for हरि-).] —Then V2 cont. 639* (followed by 48[cd]).

47 V2 om. 47[ab]. —[a]) D3 च (for सा). —[b]) Ñ2 B2.3 (m. also) पालिता (for वाहिनी). —[c]) Ś D4.8.12 सुदुराधर्षा; Ñ1 तु सुदुर्धर्षा; V1.3 D0–3.13 दुर्धर्षतमा (for दुर्धर्षतरा). Ñ2 तदा बभूव दुर्धर्षा. —D6 reads 47[d] in marg. except सेंद्रै. —[d]) Ñ B1.2.4 D6 सेंद्रैर्; M1.2 क्रुद्धैर्; M5 देवैर् (for सर्वैर्). B3 (also marg.) वाहिनी काननौकसां; D1 सेंद्रैरपि दुरासदैः. —After 47, B3 ins. :

638* दुर्जयो यक्षगन्धर्वैः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।

—B3 cont. ; V2 cont. after 637* repeating it after 48[ab]; while Ñ B1.2.4 ins. after 47 :

639* रामस्तु बहुभिर्हृष्टैः प्रणमद्भिः प्लवंगमैः ।

[V2 (first time) B3 सु- ; V2(second time) च; B2 स (for तु). Ñ2 दृप्तैः ; B1 हस्तैः ; B3 हृष्टः (for हृष्टैः). Ñ B4 प्रणदद्भिः .]

—After the first occurrence of 639*, V2 reads 48[cd] repeating it in its proper place. —After 47, D13 ins. a long passage relegated to App. I (No. 19).

G. 6. 16. 0
B. 6. 41. 58
L. 6. 16. 51

राघवः संनिवेश्यैवं सैन्यं स्वं रक्षसां वधे ।
संमन्त्र्य मन्त्रिभिः सार्धं निश्चित्य च पुनः पुनः ॥ ४८
आनन्तर्यमभिप्रेप्सुः क्रमयोगार्थतत्त्ववित् ।
विभीषणस्यानुमते राजधर्ममनुस्मरन् ।
अङ्गदं वालितनयं समाहूयेदमब्रवीत् ॥ ४९
गत्वा सौम्य दशग्रीवं ब्रूहि मद्वचनात्कपे ।
लङ्घयित्वा पुरीं लङ्कां भयं त्यक्त्वा गतव्यथः ॥ ५०
भ्रष्टश्रीक गतैश्वर्य मुमूर्षो नष्टचेतन ।
ऋषीणां देवतानां च गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥ ५१
नागानामथ यक्षाणां राज्ञां च रजनीचर ।
यच्च पापं कृतं मोहादवलिप्तेन राक्षस ॥ ५२
नूनमद्य गतो दर्पः स्वयंभूवरदानजः ।
यस्य दण्डधरस्तेऽहं दाराहरणकर्शितः ।
दण्डं धारयमाणस्तु लङ्काद्वारे व्यवस्थितः ॥ ५३
पदवीं देवतानां च महर्षीणां च राक्षस ।
राजर्षीणां च सर्वेषां गमिष्यसि मया हतः ॥ ५४

---

48 Ñ B om. 48^{ab}. D_{13} reads 48^{ab} and 81^{ab} before 45.—^{a}) Ś $D_{0.1.3.4.8.12.13}$ तन्निवेश्य. $D_{10.11}$ G_1 [ए]व.—^{b}) D_5 सैन्यं स्वं च (hypm.); $D_{7.10.11}$ G M_5 स्वसैन्यं; $M_{1.2}$ बलं स्वं (for सैन्यं स्वं). V_3 सैन्यं सर्वत्र वीर्यवान्.—After 48^{ab}, V_2 repeats 639*.—V_2 reads 48^{cd} after the first occurrence of 639* repeating it here. D_{13} reads 48^{cd} after 16^{ab}.—^{c}) Ñ B काले (for सार्धं).

49 D_{12} om. 49.—^{a}) V_3 आमंत्रांतम्; D_6 अनंतरम् (for आनन्तर्यम्).—^{b}) Ś $D_{8.12}$ क्रमयोगस्य; $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ क्रमयोगाच्च; T_3 समयोगार्थ-.—^{c}) $Ñ_2$ [अ]भिमते. Ś $D_{8.12}$ विभीषणमते तिष्ठन्.—^{e}) D_4 वालिपुत्रं तु.—^{f}) Ś V $D_{0-4.8.12}$ [अ]ब्रवीद्वचः (for [इ]दमब्रवीत्). ❀ Cm: धर्मराजमनुस्मरन्निति पाठे राजदन्तादित्वात् धर्मशब्दस्य पूर्वनिपातः। विभीषणस्य अनुमते अनुमतौ सत्याम् अङ्गदं समाहूयेदमब्रवीदिति संबन्धः। विभीषणमते स्थित्वेति पाठे युद्धे रावणो भवन्तं शरणं प्राप्नुयाद्यदि तदा लङ्काराज्यं तस्यैव दातव्यमित्येवंरूपे विभीषणमते स्थित्वेत्यर्थः. ❀ —After 49, D_4 ins. an addl. colophon.

[*Kāṇḍa name*: सुन्दरकाण्डे.—*Sarga name*: बलनिवेशः.]

50 Before 50, D_{13} reads 13^{cd} (followed by 616*) and 20^{ab}.—^{a}) Ś Ñ V_1 $B_{2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ गच्छ सौम्य; D_0 गच्छस्वैनं. D_5 om. दशग्रीवं.—^{b}) Ś Ñ V B $D_{0-4.8.9.12.13}$ $G_{1.2}$ इदं (for कपे).—^{c}) T_3 [अ]र्णवं (for पुरीं).—^{d}) V_2 त्यज्य; B_4 न्यस्तो (for त्यक्त्वा). D_5 ग**थः.—After 50, D_4 ins.:

640* क्रूरं ग्राम्यसुखासक्तं सर्वभूतभयावहम्।

51 ^{a}) Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ भ्र(D_{13} न)ष्टैश्वर्यं गत($D_{0.1}$ °तः)श्रीकं; Ñ B D_{9-11} G_3 भ्रष्टश्रीकं(B_4 °द्वारं) गतैश्वर्यं.—^{b}) Ś Ñ V B $D_{0-4.8-13}$ G_3 मुमूर्षुं($Ñ_2$ V_1 $D_{10.11}$ °र्षा-) नष्ट(V_2 भ्रष्ट; V_3 गत)चेतसं($Ś_1$ Ñ V_1 B_4 $D_{9-11.13}$ G_3 °नं).—After 51^{ab}, D_9 reads 54.—^{c}) Ñ B_{2-4} मुनीनां (for ऋषीणां). D_6 T_3 दानवानां; D_7 दैवतानां. B_1 transp. ऋषीणां and देवतानां. D_9 ऋषीणामेव मे यत्त्वं.—^{d}) G_2 अपि (for तथा). D_5 T_1 महर्षीणां च कंटकं.—After 51, B_1 ins.:

641* राजर्षीणां च सर्वेषां नागानां च महात्मनाम्।

52 D_5 T_1 om. 52.—^{a}) $M_{1.2}$ अपि (for अथ). $Ñ_2$ (also) यज्ञानां; D_{13} सर्पाणां (for यक्षाणां). V_2 नागगंधर्वयक्षाणां.—^{b}) V_2 रक्षसां (for राज्ञां च).—^{c}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{0.2-4.8.12.13}$ यत्त्वयापहृ(Ś $V_{2.3}$ $D_{2-4.8.12}$ °कृ)तं मोहाद्; B_3 D_1 यत्त्वया प्रकृतं(B_3 °तिं) मोहाद्.—^{d}) D_9 अवलिप्तोसि. V_3 B_1 $D_{0.4.7.13}$ रक्षसा; $D_{1.3}$ चेतसा; D_2 रक्षसां; $M_{1.2}$ च त्वया (for राक्षस).—After 52, D_7 G_2 ins.:

642* तस्य पापस्य संप्राप्ता व्युष्टिरद्य दुरासदा(G_2 °द)।

53 ^{ab}) Ś V $D_{0-3.6.8.12.13}$ T_3 तेद्य; D_{9-11} ते वि-; T_2 G $M_{1.2.5}$ त्वद्य; Cr.m.t as in text (for अद्य). D_4 धर्मस्योच्छेदनं कृत्वा (for ^{a}). $D_{2.4.9}$ T_2 -वरदानतः; Cr.m.g.t as in text (for °दानजः). Ñ B तेन ($Ñ_2$ B_4 नूनं) ते जनितो दर्पो वरदानात्स्वयंभुवः.—^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{0-4.8.12.13}$ G_1 तस्य (for यस्य). V_2 दर्पहरस्ते; B_1 दंडहरोद्य; B_4 दंडहरस्ते; D_5 G_2 दंडहरस्य (for दण्डधरस्ते).—^{d}) Ś $V_{2.3}$ $D_{0-4.8.12}$ भार्या- (for दारा-). Ś V $D_{5-8.12.13}$ -कर्षितः; Ñ B_{2-4} -पीडितः; B_1 -बोधितः; G (ed.) -रोषितः (for -कर्शितः).—G_1 om. 53^{e}–54.—^{e}) Ś $Ñ_2$ V B_{1-3} $D_{0-4.8.12.13}$ दंडं धारयितुं तीव्रं ($Ñ_2$ B_{1-3} शक्तो; V_1 तीक्ष्णं); $Ñ_1$ B_4 दंडान्वा(B_4 °न्धा)रयितुं शक्तो.—^{f}) Ñ $B_{1.2.4}$ D_{13} -द्वारि (for -द्वारे). D_{13} प्रतिष्ठितः. B_2 लंकाद्वारमुपस्थितः.

54 G_1 om. 54 (cf. v.l. 53). D_9 reads 54 after 51^{ab}.—^{a}) V_1 आनृण्यं (for पदवीं). D_6 T_3 दैवतानां.—^{b}) D_0 राजर्षीणां; D_7 गंधर्वाणां; $M_{1.2}$ देवर्षीणां (for महर्षीणां). D_9 रक्षसां (for राक्षस).—^{c}) D_0 महर्षीणां (for राज°).—^{d}) V_3 $D_{1.6.7.9}$ T_2 $G_{2.3}$ M_5 युधि स्थितः; $D_{10.11}$ T_3 युधि स्थिरः (for मया हतः). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{2-4.8.12.13}$ गमिष्यामि युधि स्थितः; D_0 पारंगमि युधि स्थितः.

बलेन येन वै सीतां मायया राक्षसाधम ।
मामतिक्रामयित्वा त्वं हृतवांस्तद्विदर्शय ॥ ५५
अराक्षसमिमं लोकं कर्तास्मि निशितैः शरैः ।
न चेच्छरणमभ्येषि मामुपादाय मैथिलीम् ॥ ५६
धर्मात्मा रक्षसां श्रेष्ठः संप्राप्तोऽयं विभीषणः ।
लङ्कैश्वर्यं ध्रुवं श्रीमानयं प्राप्नोत्यकण्टकम् ॥ ५७
न हि राज्यमधर्मेण भोक्तुं क्षणमपि त्वया ।
शक्यं मूर्खसहायेन पापेनाविजितात्मना ॥ ५८
युध्यस्व वा धृतिं कृत्वा शौर्यमालम्ब्य राक्षस ।
मच्छरैस्त्वं रणे शान्तस्ततः पूतो भविष्यसि ॥ ५९
यद्याविशसि लोकांस्त्रीन्पक्षिभूतो मनोजवः ।
मम चक्षुष्पथं प्राप्य न जीवन्प्रतियास्यसि ॥ ६०
ब्रवीमि त्वां हितं वाक्यं क्रियतामौर्ध्वदेहिकम् ।
सुदृष्टा क्रियतां लङ्का जीवितं ते मयि स्थितम् ॥ ६१

G. 6. 16. 74
B. 6. 41. 72
L. 6. 16. 66

---

55 ^{a}) D_{8} छलेन (for बलेन). $\tilde{N}_{2}$ तेन. Ś $\tilde{N}_{2}$ V $D_{1.3}$ G_{1} मे सीता; $\tilde{N}_{1}$ B_{2-4} ते सीता; B_{1} $D_{0.3.4.8.12}$ मे सीतां; D_{9} G_{2} वै सीता; D_{13} सा सीता; G_{3} $M_{1.2}$ वैदेहीं (for वै सीतां).—^{b}) V_{2} कृता ते; V_{3} [अ]पकृता; B_{3}(*sup. lin.* as in text) [अ]पहृता (for मायया). $D_{1.7}$ राक्षसाधिप.—^{cd}) $D_{0.1.13}$ मामप-; D_{3} मामपि; T_{3} मामभि- (for मामति-). Ś $D_{0.5.7.8.10.12.13}$ -क्रमयित्वा; T_{3} -द्राव°; M_{5} -क्रांत° (for -क्रामयित्वा). D_{13} नु; M_{5} तु (for त्वं). D_{4} मायया क्रामयित्वा त्वं (for ^{c}). $D_{2.8-11}$ नि($D_{2.8}$ हि)-दर्शय. $\tilde{N}$ V_{2} B मामप($\tilde{N}_{2}$ °मपा; V_{2} $B_{2.3}$ °मुप; B_{4} °मति)-क्रम्य सा त(B_{4} य)स्मादानीता काननादिह. ❀ Cg: अतिक्रामयित्वा अपवाह्य। ल्यबभाव आर्षः. ❀ —For 55^{cd}, $V_{1.3}$ subst.; V_{2} ins. after 55^{ab}:

643* तद्बलं चाद्य मे दृष्टं सर्वथा दुष्ट दर्शय।

[V_{3} दृष्टः सन् and दृप्त (for मे दृष्टं and दुष्ट).]

56 ^{b}) $\tilde{N}$ B करोमि (for कर्तास्मि).—^{c}) Ś $D_{8.12}$ नो वा; V_{2} D_{0} नो चेच् (for न चेच्). V_{2} अभ्युपेहि (hypm.); B_{1} अभ्येति; $D_{0.5}$ M_{1} अभ्यैषि; D_{3} आगच्छ; D_{11} अध्येषि (for अभ्येषि).—^{d}) $Ś_{2}$ $\tilde{N}_{2}$ B_{3} D_{0} ता($Ś_{2}$ $\tilde{N}_{2}$ स)मुपादाय; V_{3} $D_{7.9-11}$ तामादाय तु(D_{9} च) (for मामुपादाय).—After 56, Ś $\tilde{N}$ V B $D_{0-4.8.13}$ ins.:

644* लङ्कैश्वर्यं परित्यज्य हृतराज्यो हृतासनः।
रक्षस्व जीवितं मूढ मम निर्यात्य मैथिलीम्।

[(l. 1) Ś D_{8} लोकैश्वर्यं. B_{1} हृतदारा (for °राज्यो). V_{1} हुतात्मनः; D_{3} दशानन (for हृतासनः). D_{1} हतराज्यो हतस्तु नः (for the post. half).—(l. 2) V_{1} मूलं (for मूढ).]

57 D_{0} om. $57-58^{b}$.—^{a}) D_{3} धर्माच्च (for धर्मात्मा). $D_{7.9.10}$ $G_{1.2}$ राक्षस-; D_{11} राक्षसः. D_{13} एषां (for श्रेष्ठः).—^{b}) $V_{1.2}$ संप्राप्तोत्र; $M_{1.2}$ Ct इह प्राप्तो.—^{c}) $Ś_{1}$ B_{2} महच्; $Ś_{2}$ $\tilde{N}$ V $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ महद्; B_{3} $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ इदं (for ध्रुवं). $Ś_{2}$ $\tilde{N}$ V $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ धीमान् (for श्रीमान्).—^{d}) B_{3} $D_{10.11}$ ध्रुवं; Cr.m.g as in text (for अयं). $T_{2.3}$ G_{1} M_{3} Cm प्राप्तो हि; Cv.r.g.t as in text (for प्राप्नोति). Ś $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ $D_{2.8.12.13}$ मद्गु($Ś_{2}$ स गु; $\tilde{N}_{1}$ आज्ञ; D_{13} सुगु)प्तः पालयिष्यति; V_{3} B_{4} $D_{1.3.4}$ समग्रं(V_{3} मद्भुजः; B_{4} मद्दत्तं; D_{4} मद्गतः) पा(D_{1} मू)लयिष्यति. ❀ Ck: ध्रुवं प्राप्नोत्यकण्टकमिति सर्वः पाठः. ❀

58 D_{0} om. 58^{ab} (cf. v.l. 57).—^{a}) $V_{1.3}$ च (for हि).—^{b}) $\tilde{N}$ B चिरमिह(B_{4} °दं) (for क्षणमपि). V_{3} reads after णमपि त्वया in marg.—^{c}) B_{2} मृदुसहायेन (for मूर्ख°).—^{d}) Ś धृष्टेन; V B_{4} $D_{0-4.8.12.13}$ दृप्तेन; B_{1-3} दुष्टेन (for पापेन). $D_{5.7.9-11}$ $T_{1.3}$ $M_{3.5}$ [अ]विदितात्मना (for [अ]विजि°).

59 V_{3} damaged for 59^{ab}.—^{a}) $\tilde{N}$ $B_{1.3.4}$ [आ]यां मतिं; B_{2} वा मतिं; $D_{10.11}$ मा धृतिं (for वा धृतिं). D_{4} स्थिरो भूत्वा (for धृतिं कृत्वा). ❀ Ck: युध्यस्व मा धृतिमिति पाठः।; so also Ct. ❀—^{b}) G_{3} धैर्यम् (for शौर्यम्). $M_{1.2}$ राक्षसैः सह रावण.—^{c}) V_{3} damaged for स्त्वं रणे शान्त. D_{5} T_{1} $G_{1.2}$ M_{5} तु (for त्वं). $\tilde{N}_{1}$ $B_{1.4}$ ततः; $B_{2.3}$ हतः (for रणे).—^{d}) $\tilde{N}$ $B_{1.4}$ हतः; B_{3} मृतः; D_{2} तत्र (for ततः). D_{9-11} Ct शांतो; Cg as in text (for पूतो). Ś $D_{8.12}$ ततः शांतिर्भविष्यति.

60 ^{a}) V अथ; B_{4} G_{2} यस्य; D_{3} यथा; D_{6} T_{3} M_{3} यद्वा; D_{13} यदा; Ct as in text (for यदि). G_{3} [आ]त्रिशति.—^{b}) Ś $\tilde{N}_{2}$ V $B_{1.4}$ $D_{0-4.8.12.13}$ G_{1} M_{5} पक्षी भूत्वा; $\tilde{N}_{1}$ B_{3} पक्षीभूय; B_{2} $D_{7.9-11}$ $T_{1.3}$ G_{2} M_{3} पक्षीभूतो; D_{6} पक्षभूतो. $D_{7.9-11}$ निशाचर (for मनोजवः).—^{c}) D_{3} बाणपथं.—After पथं, D_{5} repeats erroneously from प्राप्तोयं विभीषणः in 57^{b} up to पथं in 60^{c}. Ś $D_{8.12}$ प्राप्तो (for प्राप्य).—^{d}) G_{1} प्रतिमोक्ष्यसे. Ś $D_{0-4.8.12.13}$ न हि(D_{1} ते; D_{3} मे) जीवन्विमोक्ष्यसे; $\tilde{N}$ B नैव जीवन्गमिष्यसि; $V_{1.2}$ न जीवन्मोक्ष्यसे क्वचित्; V_{3} न स जीवन्विमोक्ष्यसे.

61 ^{a}) Ś D_{12} $M_{1.2}$ त्वा (for त्वां).—^{b}) $Ś_{2}$ $D_{0-4.13}$ $T_{2.3}$ M_{3} Cg.k ऊ($Ś_{2}$ $D_{2.13}$ T_{3} M_{3} Cg.k औ)र्ध्वदैहिकं.—^{c}) Ś $V_{1.2}$ $D_{0.3.4.8.12}$ सुदृष्टः; V_{3} अदृष्टः; D_{1} सुदृढः; D_{2} सुहृष्टः; D_{7} T_{3} सुहृष्टा; D_{11} सुदृष्ट्वा; D_{13} सुदृढां; Cm.g.t as in text (for सुदृष्टा). $Ś_{1}$ V $D_{0-4.12}$ लोको; $Ś_{2}$ D_{8} लोके for लङ्का). D_{9} सुदृष्ट्वा क्रमितुं लंकां.—^{d}) $\tilde{N}_{1}$ B_{3} ते स्थितं मयि (by transp.); $\tilde{N}_{2}$ मयि ते स्थितं (by transp.); D_{0} M_{5} च मयि स्थितं; $D_{1.4}$ मयि संस्थितं; G (ed.) ते सुदुर्लभं (for ते मयि स्थितम्). B_{1} जीवितांते मयि स्थिते.

G. 6. 16. 75
B. 6. 41. 73
L. 6. 16. 67

इत्युक्तः स तु तारेयो रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
जगामाकाशमाविश्य मूर्तिमानिव हव्यवाट् ॥ ६२
सोऽतिपत्य मुहूर्तेन श्रीमान्रावणमन्दिरम् ।
ददर्शासीनमव्यग्रं रावणं सचिवैः सह ॥ ६३
ततस्तस्याविदूरेण निपत्य हरिपुंगवः ।
दीप्ताग्निसदृशस्तस्थावङ्गदः कनकाङ्गदः ॥ ६४
तद्रामवचनं सर्वमन्यूनाधिकमुत्तमम् ।
सामात्यं श्रावयामास निवेद्यात्मानमात्मना ॥ ६५
दूतोऽहं कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
वालिपुत्रोऽङ्गदो नाम यदि ते श्रोत्रमागतः ॥ ६६
आह त्वां राघवो रामः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
निष्पत्य प्रतियुध्यस्व नृशंस पुरुषाधम ॥ ६७
हन्तास्मि त्वां सहामात्यं सपुत्रज्ञातिबान्धवम् ।
निरुद्विग्नास्त्रयो लोका भविष्यन्ति हते त्वयि ॥ ६८
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
शत्रुमद्योद्धरिष्यामि त्वामृषीणां च कण्टकम् ॥ ६९
विभीषणस्य चैश्वर्यं भविष्यति हते त्वयि ।
न चेत्सत्कृत्य वैदेहीं प्रणिपत्य प्रदास्यसि ॥ ७०

---

62 [ab]) D13 हि (for तु). B2 M5 रामेण तारेयो (by transp.). B1 -कारिणा (for -कर्मणा). —After 62[ab], D3 ins.:

645* रामं प्रदक्षिणं कृत्वा शिरसा चाभिवादयन्।

—[d]) Ś2 D1.8.9 हव्यराट्; Ñ B पावकः (for हव्यवाट्).

63 [a]) Ś1 Ñ1 V B D0-2.4 [ऽ]भिपत्य; Ś2 D7.8.12.13 [ऽ]भिप्लुत्य; Ñ2 [ऽ]भिपद्य; B3 (*sup. lin.* also) [ऽ]भिवाद्य; D3 निपत्य; D9 [ऽ]धिपत्य; G1.2 M5 [ऽ]भिगम्य; M3 [ऽ]तिपश्य; Cm.g.k.t as in text (for ऽतिपत्य). —[b]) Ś Ñ1 V B D0-3.8.12 M1.2 श्रीमद्; Cg as in text (for श्रीमान्). —After 63[ab], D4 ins.:

646* अध्वरेण प्रविष्टस्तु भक्त्या प्राकारतोरणम्।

—After 63[ab], D13 ins. a long passage relegated to App. I (No. 20).

—[cd]) Ñ V1.2 B2 D0-4.8.12 G1.2 M5 अस्वस्थं; V3 अंतस्थं; B4 मंचस्थं; T3 अव्यग्रो (for अव्यग्रं). Ś1 ददर्शासनमध्यस्थं (for °). D13 अंगदो राक्षसं भीमं तं ददर्श महाबलं.

64 [a]) D13 तथा (for तस्य). Ś D8.12 [अ]विदूरं स; Ñ1 B3 °दूरे वै; Ñ2 B1.2.4 °दूरेसौ; V1 °दूरे च; V2 D3 °दूरे तु; V3 D0.4.5.7 T G1.2 M °दूरे स; D1 विदूरः स; D2 विदूरे स; D13 G3 °दूरे सन् (for [अ]विदूरेण). —[b]) Ś V D2.8.12 हरिराड्डुतः; D0.3.4.13 °राट्सुतः; G(ed.) °यूथपः (for हरिपुंगवः). D1 संनिपत्य हरिपः (sic). —D9 om. 64[cd]. —[c]) Ñ B तस्थौ(B1-3 °सौ) दीप्तहुताशाभः (B1 °शां च). —[d]) Ñ B सोंगदः. Ś D8.12 कांचनांगदः (for कनका°).

65 Ñ V3 B स तद्रामवचः सर्वम्. —[b]) Ś2 मन्युना; D2 अन्येन (for अन्यून-). —D12 om. (hapl.) from मुत्तमं up to [आ]त्मान in 65[d]. —[d]) Ś D1-4.8 [अ]धिकम् (for [आ]त्मानम्). D2 उत्तमं; M3 आत्मवान् (for आत्मना). V नाम विश्राव्य चात्मनः.

66 [a]) D6.11 G1 M1.2.5 कौसलेंद्रस्य. —[d]) Ñ1 B3.4 श्रुतिम् (for श्रोत्रम्).

67 [a]) B4 अहं (sic); D0 प्राह (for आह). G3 त्वा (for त्वां). V3 G2 राजा; M1.2 वीर (for रामः). —[b]) V B D0 G1.2 M1.2.5 -[आ]नंदिवर्धनः. —[c]) Ñ1 V1.2 D0.2.4.13 निपत्य; B4 D1.3 निसृत्य; G2 M5 तिष्ठ त्वं; Cm.g.t as in text (for निष्पत्य). Ñ V B D0-4.13 युधि (for प्रति-). Ś D8.12 स्वयं निर्गत्य युध्यस्व. —[d]) B2 सहसा (for नृशंस). Ñ1 D13 नृशंसः पुरुषो भवान्; V B1.2 D0.1.3.4.6.7.10.11 M3 Cm.g.t नृशंस पुरुषो भव; B4 भृशं सत्पुरुषो भव; G1 नृशंस पुरुषादक. ❀ Cg: पुरुषाधमेति पाठे पुरोपरोधेऽप्यनिर्गमने नूनं पुरुषाधम एवासीति भावः. ❀

68 [a]) Ś V1.2 D0-3.8.13 M1.2 हंताहं त्वां; Ñ B अहं हंता; V3 D4.10 T2.3 हंता हि त्वां(T2.3 त्वा); D12 हर्ताहं त्वां (for हन्तास्मि त्वां). G1 हंतास्मि हि त्वां सामात्यं. —[b]) Ś1 सुपुत्र-; D6 T2.3 समित्र-. Ś Ñ V1.2 B1-3 D1-4.8.12 -भ्रातृबांधवं; B4 -सहबां°; D0 -पशुबां° (for -ज्ञातिबान्धवम्). D13 सपुत्रं भ्रातृसंयुतं. —[c]) Ś D8.12 निरुद्वेगास्.

69 D9 om. (hapl.) 69 – 70[ab]. —[b]) Ś Ñ1 V1.2 B D0-4.8.12 -पक्षिणां (for -रक्षसाम्). —[c]) Ś V B3 D0-4.12.13 शल्यमद्य; Ñ B1.2.4 त्वां शत्रुम्; Ñ1(m. also) त्वां शल्यम् (for शत्रुमद्य). —[d]) T3 तम् (for त्वाम्). Ś V D0-4.8.12.13 मुनीनां चैव(V3 देव-; D1 °नामपि)कंटकं; Ñ B सायकैरनलप्रभैः.

70 D9 om. 70[ab] (cf. v.l. 69). Ñ B1.2.4 transp. [ab] and [cd]. D10 reads 70 in marg. —[ab]) D5.11 वा (for च). Ñ B विभीषणाय हत्वा त्वं(G [ed.] त्वां) राज्यं दास्यामि रावण. —[c]) D13 सकृत् वा (for सत्कृत्य). —[d]) Ś2 B2 D0.2 प्रदास्यति. —After 70, D1 ins.:

647* मया विरहितां सीतां लक्ष्मणेन तु रावण।
सभ्यानां पुरतो वाक्यं ब्रुवाणः किं न लज्जसे।
गर्जसे चेत्सदा नीच वरदानाद्बलोत्कटः।
न चैव तव पश्यामि त्राणमेकं निशाचर।

इत्येवं परुषं वाक्यं ब्रुवाणे हरिपुंगवे ।
अमर्षवशमापन्नो निशाचरगणेश्वरः ॥ ७१
ततः स रोषताम्राक्षः शशास सचिवांस्तदा ।
गृह्यतामेष दुर्मेधा वध्यतामिति चासकृत् ॥ ७२
रावणस्य वचः श्रुत्वा दीप्ताग्निसमतेजसः ।
जगृहुस्तं ततो घोराश्चत्वारो रजनीचराः ॥ ७३
ग्राहयामास तारेयः स्वयमात्मानमात्मना ।
बलं दर्शयितुं वीरो यातुधानगणे तदा ॥ ७४
स तान्बाहुद्वये सक्तानादाय पतगानिव ।
प्रासादं शैलसंकाशमुत्पपाताङ्गदस्तदा ॥ ७५
तेऽन्तरिक्षाद्विनिर्धूतास्तस्य वेगेन राक्षसाः ।
भूमौ निपतिताः सर्वे राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ॥ ७६
ततः प्रासादशिखरं शैलशृङ्गमिवोन्नतम् ।
तत्पफाल तदाक्रान्तं दशग्रीवस्य पश्यतः ॥ ७७

G. 6. 16. 90
B. 6. 41. 89
L. 6. 16. 82

त्वया चेन्मम प्रत्यक्षं हृता स्याज्जनकात्मजा। [5]
श्लाघ्यते तव वीर्यं किं गर्जितं च तथा रिपोः।
न चाहं देवराजो हि धनदो वा यमोऽपि वा।
मानुषं मां विजानीहि रामं दशरथात्मजम्।
संप्रहारस्त्वया पूर्वं दृष्टो वै दैवतैः सह।
सांप्रतं हि मया मर्त्यमानुषैः सह रक्षसाम्। [10]
अन्यच्चापि यदुक्तोऽसि राघवेण महात्मना।
तत्सर्वं कथयिष्यामि तव राजन्निशामय।
जातो हि ब्रह्मवंशे त्वं राक्षसानां महात्मनाम्।
कुत्सां च बुद्धिं कुर्वाणो लज्जसे किं न राक्षस।
देवानां दानवानां च यक्षाणां चैव नित्यशः। [15]
यत्त्वयापकृतं पाप तस्य द्रक्ष्यसि वै फलम्।
दर्शयिष्यामि ते मार्गं तं कबन्धविराधयोः।
तृणं गृहीत्वा दशनैः प्रणामं चेन्न मे कृथाः।

71 ^{a}) Ś D_{12} घृत्यैवं; $Ñ_1$ B अथैवं; $Ñ_2$ अथैनं. $Ñ_2$ शब्दं (for वाक्यं). T_3 इत्येवं पुरुषव्याघ्रं.—^{b}) $G_{1.2}$ ब्रुवाणे वालिनंदने.—^{c}) D_1 अमर्षवश्यम्.—For 71^{cd}, Ñ B subst.; while D_1 ins. after 71^{ab}:

648* क्रोधेन परमाविष्टो रावणो लोकरावणः।

[$Ñ_2$ $B_{1.2}$ D_1 महताविष्टो (for परमा°).]

72 ^{a}) Ś V_2 $D_{0-2.4.8.13}$ ततो रोषाभि(Ś D_8 °षित; V_2 °च)ताम्राक्षः; Ñ $V_{1.3}$ B $D_{3.12}$ अति($V_{1.3}$ $D_{3.12}$ ततो)-रोषाति(Ñ °भि; B_4 °षित)ताम्राक्षः; D_{9-11} ततः स रोषमापन्नः.—^{b}) $D_{0.8}$ G_1 शशंस (for शशास). V_3 $D_{1.13}$ तथा (for तदा).—^{c}) Ś V $D_{0-4.6-12}$ $T_{2.3}$ G $M_{1.2.5}$ इति; D_{13} अति- (for एष).—^{d}) Ñ B शास्यताम् (for वध्यताम्). B_2 एष. D_3 चारुकृत् (for चासकृत्). T_2 वध्यतां वध्यतामिति.

73 ^{b}) D_6 T_3 -वर्चसः; D_9 $M_{1.2}$ -चेतसः (for -तेजसः). Ñ $B_{2.3}$ $D_{7.10.11}$ दीप्ताग्निमिव तेजसः($D_{7.10.11}$ °सा).—For 73^{ab}, Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ subst.:

649* ते शैलशृङ्गवर्ष्माणमग्निमिद्धमिवाङ्गदम्।

[D_4 तं (for ते). D_1 शैलशृंगैर्. Ś $D_{4.8.12}$ -वर्षाणाम्; D_1 वर्षतः (for -वर्ष्माणम्). V_3 अग्निविद्धम्; D_0 शैलमग्निम्; D_1 स्वग्निमिद्धम्; D_3 दीप्तमग्निम्; D_4 अग्निमंतम्; D_{12} अग्निसिद्धम्; D_{13} अपि मृद्धिम् (sic) (for अग्निमिद्धम्). D_4 इवांगदं.]

—^{c}) Ś V $D_{0-4.8.12}$ आललंबुस्; D_{13} आलंबुस्ते; $M_{1.2}$ जगृहुस्ते (for जगृहुस्तं). $Ñ_1$ B $D_{1.4.13}$ तदा. V_3 घोरं; G_2 M_5 वीराश् (for घोराश्).—^{d}) V_3 घोराश्च (for चत्वारो). M_5 सत्त्ववंतो निशाचराः.

74 ^{b}) D_3 उग्रम् (for स्वयम्). $B_{2.4}$ $D_{5-7.9-11}$ $T_{1.2}$ G_1 M_{1-3} Cr आत्मवान्; Cg as in text (for आत्मना).—^{c}) Ś $D_{4.8.12}$ निदर्शयन्; $V_{1.2}$ संदर्शयन्; V_3 $D_{0.2}$ विदर्शयन्; D_1 व्यदर्शयन् (for दर्शयितुं). G_1 M_5 घोरं (for वीरो).—^{d}) Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ निशाचर-. B_{1-3} -बले; B_4 -रणे (for -गणे). $V_{1.2}$ ततः. Ñ यातुधाने बले तदा.

75 V_3 om. $75-76^{ab}$.—^{a}) $Ś_1$ B_2 $D_{3.5.7.9-11}$ -द्वयासक्तान्; B_1 -बले सक्तान् (for -द्वये सक्तान्).—^{b}) V_2 अपि तलसुसंनिधः (sic); D_4 नागान्पतगराडिव; D_7 आदाय हरिपुंगवः.—^{c}) D_3 प्रासादशैलसंकाशान्; D_4 प्रासादाच्छैलसंकाशाद्.—^{d}) Ñ B तदांगदः (by transp.).—After 75, D_1 ins.:

650* स तान्विधूनयामास दुष्टहस्तीव वानरः।

76 V_3 om. 76^{ab} (cf. v.l. 75).—^{ab}) Ñ B अंतरीक्षाद्; $V_{1.2}$ ते निपेतुर्; $D_{0.3}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ तेंतरिक्षे. D_6 हि; $G_{1.2}$ M_5 तु (for वि-). $D_{7.9-11}$ तस्योत्पतनवेगेन निर्धूतास्तत्र राक्षसाः.—^{c}) $V_{1.3}$ विलीनास्ते (for निपतिताः).—^{d}) Ś V $D_{0-4.8.12.13}$ तदा(D_{13} सर्वे) निश्चेष्टजीविताः(Ś $D_{8.12}$ °चेतसः); Ñ B वि($Ñ_2$ निः)संज्ञा नष्टचेतसः.

77 ^{b}) M_5 [उ]च्छ्रितं (for [उ]न्नतम्).—For 77^{ab}, Ś Ñ V B $D_{0-4.8.12.13}$ subst.:

651* प्रासादशिखरं श्रीमानङ्गदस्तु पदाहनत्।

[Ś $D_{0.3.4.12.13}$ श्रीमद् (for श्रीमान्). Ś $D_{8.12.13}$ अंगदेन परा(D_{13} °दा)ह(D_8 °हृ)तं; V_1 अंगदस्तत्परोहनत; D_1 मंदरास्तु पदावधीत् (for the post. half).]

—After 77^{ab}, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

652* ददर्श राक्षसेन्द्रस्य वालिपुत्रः प्रतापवान्।

[$D_{6.7.9}$ T_2 M_5 बभंज; $D_{10.11}$ Ck.t चक्राम; $G_{1.2}$ दर्पितं (for ददर्श). D_5 वानरेंद्रस्य (for राक्षसे°). ❀ Cm: 'चक्राम राक्षसेन्द्रस्य' इति पाठः. ❀]

G. 6. 16. 91
B. 6. 41. 90
L. 6. 16. 83

भङ्क्त्वा प्रासादशिखरं नाम विश्राव्य चात्मनः । | विनद्य सुमहानादमुत्पपात विहायसा ॥ ७८

—ᶜ) Ś Ñ2 V B D3.6.8.9.12 T2 उत्पपात; Ñ1 D0.2.4.7 तत्पपात; D10.11 Ct पफाल च; D13 न्यपतत्तत् (for तत्पफाल). Ñ1 V1.3 D0.2.4.5.7.9.13 T2.3 G3 M3 पदाक्रांतं; B3 पदाक्रांतो; B3 तमाक्रांतं; D3 महावीरो; D6 तदाकाशं; Cm.t as in text (for तदाक्रान्तं). D1 तत्पाद्भरमाक्रांतं; M5 संपपात परिक्रांतो. —ᵈ) D6 राक्षसेंद्रस्य पश्यतः. —After 77, D5–7.9–11 S ins.:

653* पुरा हिमवतः शृङ्गं वज्रेणेव विदारितम्।

[M3 वज्रिणा (for वज्रेण). D5 च (for [इ]व).]

78 ᵃ) D0.3 भुंक्त्वा (sic); D7 त्यक्त्वा; D8 भोक्ता (sic) (for भङ्क्त्वा). —After 78ᵃᵇ, D13 ins.:

654* ततोऽब्रवीन्महातेजास्तारेयो वानरर्षभः।

—ᵈ) D5.7.11 T1.3 G M विहायसं (for °यसा). —For 78ᶜᵈ, Ś Ñ V B (B3 also repeats after 659*) D0–4.8.12.13 subst.; while D9 further cont. after 658*:

655* आस्फोटयामास तदा पुनराचक्रमे ततः।

[D13 ततो (for तदा). Ñ B1–3 (both times).4 D9 आस्फोटयंस्तदा हृष्टः; D4 एतदुक्त्वा च स तदा (for the prior half). B1 आपुप्लुवे (for आचक्रमे). Ś D3.8.12 निनर्दश्चक्रमे पुनः; Ñ2 D0–2.4.9 वि(D2 नि)नद्या(D0 °द्य)चक्रमे पुनः; V B3 (second time) पुनरायात्क्रमाच्च(V3 °मं स्थि)तः; D13 विनद्य च पुनः पुनः (for the post. half).]

—Then Ś Ñ V3 B1.2 D2.3.8.12 cont.; V1.2 D9 (V1 D9 only l. 3–4) cont. after 659*; B4 cont. l. 1–2 after 661* and ins. l. 3–4 after 79; while D13 cont. l. 2 only after 661*:

656* सकाशं कोसलेन्द्रस्य राघवस्य महात्मनः।
सुग्रीवस्य च तत्सर्वं समागम्य न्यवेदयत्।
श्रुत्वा रामस्तु तद्वाक्यमङ्गदस्य मुखाच्च्युतम्।
विस्मयं परमं प्राप्य युद्धाय च मनो दधे।

[(l. 1) V3 damaged after सका up to the prior half of l. 2. B1 (m. also as above) सकामं (for सकाशं). Ñ2 D3 कौशलेंद्रस्य. B4 सुग्रीवस्य; G (ed.) रामस्य च (for राघवस्य). —(l. 2) Ñ स आगत्य; V2.3 B2 समागत्य (for समागम्य). B4 D13 कथयामास तत्सर्वं राघवाय महात्मने. —After l. 2, D13 ins.:

656(A)* वालिपुत्रस्तु तत्सर्वं यथावच्च न्यवेदयत्।

Ś D2.3.8.12 om. l. 3–4. —(l. 3) V1.2 रामस्तदा; V3 रामश्च तद्; B4 D9 रामस्य तद् (sic) (for रामस्तु तद्). Ñ1 मुखोद्गतं; V2 मुखात्ततः; B4 मुखाच्छ्रुतं. —V3 om. l. 4. —(l. 4) B1 प्राप (for प्राप्य). V2 युद्ध एव; B1 युद्धाय स (for युद्धाय च).]

—Thereafter, V2 repeats 79ᵃᵇ.

—After 655*, V1.2 B3 (after 655* first occurrence) D9.13 (V1.2 D13 only l. 12–15) cont.:

657* उवाच वचनं चेदं तारेयो वालिनः सुतः।
रामेणैव प्रतिज्ञातं दुरात्मन्निधनं तव।
तेन ते निधनं पाप न करोमि बलान्वितः।
क्रममाणस्य सामर्थ्यं पितुर्मे चतुरोदधीन्।
यस्त्वामादाय कक्षेण व्यचरद्भूमिमण्डलम्। [5]
सप्ततालतलं भूमेर्ऋष्यमूकाचलं तथा।
यो बिभेदैककालेन तादृशं पितरं मम।
कबन्धं च विराधं च मारीचं खरदूषणम्।
गजसाहस्रसामर्थ्यां ताटकां लोकनाशिनीम्।
तस्याग्रतो बले मूढ सिंहस्येवासि जम्बुकः। [10]
इत्युक्त्वा वचनं वीरो ननाद नदतां वरः।
वायुवेगं समास्थाय रावणस्य ततोऽङ्गदः।
जग्राह मुकुटं वीरः पादमास्थाय मस्तके।
अङ्गदेन पदाक्रान्तो रेजे संसदि रावणः।
त्रिविक्रमपदाक्रान्तो बलिर्वैरोचनिर्यथा। [15]

[(l. 3) D9 नाहं (for पाप). D9 करोमि बलवानपि (for the post. half). —(l. 4) D9 क्रममाणस्तु संध्यार्थं पिता मे चतुर्णवान्. —(l. 5) B3 कर्मेण (sic) (for कक्षेण). —D9 om. l. 6. —(l. 7) D9 -बाणेन (for -कालेन). —(l. 8) D9 खरदूषणौ. —D9 om. l. 9. —(l. 10) D9 रणे (for बले). D9 त्वं सिंहस्येव (for सिंहस्येवासि). —(l. 12) V1 तदा; D9 तथा (for ततो). —(l. 13) D13 पदम्. D9 आधाय (for आस्थाय). —(l. 15) V1.2 D9 -क्रमाक्रांतो (for -पदा°).]

—Then B3, further cont.; Ñ2 B2.4 ins. after 78ᵃᵇ; D9 cont. after 663*; D13 cont. after 654*:

658* राजा जयति सुग्रीवो वानराधिपतिर्बली।
स तु दाशरथी रामो लक्ष्मणश्च महारथः।
विभीषणश्च धर्मात्मा राजा राक्षसपुंगवः।
लङ्कैश्वर्यं महत्प्राप्तं त्वां हत्वा रावणं रणे।

[(l. 2) B2 D13 तदा; B3 तथा; B4 सदा (for स तु). B3 D13 महाबलः (for महारथः). —(l. 4) D13 हत्वा त्वां (by transp.). B3 राक्षसं (for रावणं).]

—Thereafter B3 cont.; while Ś V1 D3.12 ins. after 79; V2 ins. after 79ᵃᵇ (first occurrence); D9 cont. after 657*; D13 ins. l. 1 after 79 and l. 6,8–12 after 80ᵃᵇ and l. 7 after 656(A)*:

659* अङ्गदः पुनरागत्य ववन्दे चरणौ ततः।
सुग्रीवस्य च रामस्य लक्ष्मणस्य तथैव च।
अन्योन्यं तान्महावीरानभिवाद्य महाबलः।
मुकुटं राक्षसेन्द्रस्य राघवाय न्यवेदयत्।
तं दृष्ट्वा मुकुटं रामो रत्नसारविभूषितम्। [5]
आबबन्ध महाबाहू रावणानुजमस्तके।
साधु साधु महाबाहो यस्य ते बलमीदृशम्।

रावणस्तु परं चक्रे क्रोधं प्रासादधर्षणात् ।
विनाशं चात्मनः पश्यन्निःश्वासपरमोऽभवत् ॥ ७९
रामस्तु बहुभिर्हृष्टैर्निनदद्भिः प्लवंगमैः ।
वृतो रिपुवधाकाङ्क्षी युद्धायैवाभ्यवर्तत ॥ ८०
सुषेणस्तु महावीर्यो गिरिकूटोपमो हरिः ।
बहुभिः संवृतस्तत्र वानरैः कामरूपिभिः ॥ ८१

G. 6. 16. 98
B. 6. 41. 94
L. 6. 16. 95

प्रहस्याङ्गदमाभाष्य पूजयित्वा विभीषणः ।
नैतत्कर्म करिष्यन्ति देवा अपि न चासुराः ।
दैत्यदानवरक्षांसि वर्ज्यैकं वालिनः सुतम् । [10]
ददर्श वानरी सेना भीषणं च विभीषणम् ।
मुकुटेन प्रभासन्तं त्रिकूटमिव पर्वतम् ।

[(l. 1) D13 आगम्य (for आगत्य). —D9 om. l. 3. —(l. 3) V1.2 B3 अन्यानपि (for अन्योन्यं तान्). —(l. 4) D9 राक्षसेशस्य. —(l. 5) D9 रत्नसार्थ- (for °सार-). —(l. 7) D13 महात्मा त्वं (for महाबाहो). —D9 transp. l. 8 and 9. —(l. 8) V1.2 B3 आसाद्य (for आभाष्य). V1 वदति स; V2 युयुधे च (sic); B3 D9 सस्वजे च (for पूजयित्वा). D13 तुष्टुवे स विभीषणं (for the post. half). —(l. 9) V2 D9.13 न(D9 स-) पन्नगाः (for न चासुराः). Ś D8.12 देवता न च पन्नगाः; V1 देव* * *दानवाः (illeg.) (for the post. half). —D9 om. l. 10. —(l. 10) V1 दैत्यपन्नग-; B3 नरवानर- (for दैत्यदानव-). V1 B3 त्यक्त्वैकं; D13 वर्जित्वा (for वर्ज्यैकं). —V2 om. l. 11. —(l. 11) V1 B3 D9.13 ददृशुर्वानरा वीरा (for the prior half). D13 स- (for च). —D13 reads l. 12 after l. 6. —(l. 12) B3 D9 प्रकाशंतं (for प्रभासन्तं). D13 मुकुटं रत्नभासंतं (for the prior half). D9 त्रिशृंगम् (for त्रिकूटम्). V2 D13 मंदरं (for पर्वतम्).]

—Thereafter D13 cont. :

660* आस्फोटयामास ततो विनद्य च ततः पुनः ।
अन्योन्यं घोषमाणस्तु बलिभिः सह वानरैः ।

[Colophon. —*Kāṇḍa name*: लंकाकांडे. —*Sarga name*: अंगदप्रत्यागमनः.]

—After 655*, B4 cont.; B3 cont. after second occurrence of 655*; while D13 cont. after l. 1 of 659*:

661* आगत्य तु महाबाहुर्युवराजोऽङ्गदो बली ।

—After 655*, D1 cont. :

662* सर्वं निवेदयामास रामायाक्लिष्टकर्मणे ।

—After 78, D6-7.9-11 S ins. :

663* व्यथयन्राक्षसान्सर्वान्हर्षयंश्चापि वानरान् ।
स वानराणां मध्ये तु रामपार्श्वमुपागतः ।

[D9 T3 G3 M1.2 om. l. 2. —(l. 2) T2 उपागमत् (for °गतः). G1 रामपार्श्वगतो युद्धं सुयुक्तं नान्यदब्रवीत्.]

79 V2 repeats 79^{ab} after 656*. —^{ab}) V2 (first time) परमं; B4 D3.13 च परं (for तु परं). G1 कोपं (for क्रोधं). B1 transp. चक्रे and क्रोधं. V2 (first time) चैवात्म-; D9 पादप्र- (for प्रासाद-). Ś D8.12 -धर्षितः; V2 (second time) -धर्षणे (for -धर्षणात्). —After 79^{ab} (first occurence), V2 ins. 659* (followed by 656*); while D9 ins. after 79^{ab}:

664* हरणान्मुकुटस्यापि वालिपुत्रस्य विक्रमात् ।

—^{c}) V2.3 G2 M5 आत्मनः. Ś1 शंक्य (for पश्यन्). Ś2 V1 D0-4.8.12.13 विनाशमात्मनः शंकन् (Ś2 D8.12 शंक्य; D13 °नो मेने). —^{d}) D13 निःश्वासः. V3 damaged from रमो in 79^{d} up to 80^{ab}. —After 79, Ś V1 (followed by l. 3-4 of 656*) D8.12 ins. 659*; while B4 ins. l. 3-4 of 656*; D13 ins. l. 1 of 659* followed by 661*; l. 2 of 656*; 656(A)* and l. 7 of 659*. —After 79, D1 ins. :

665* कथं क्षिपयितव्यं स्यादिति चिन्तापरोऽभवत् ।
स चिन्तयित्वा सुचिरं धैर्यमालम्ब्य रावणः ।
हरियूथपानि रामं च ददर्शायतलोचनः । (hypm.)

—After 79, D2 ins. :

666* वालिसूनुस्तदागत्य स वृत्तं न्यवेदयत् ।

—whereas D4 ins. after 79 :

667* तारेयः कथयामास रावणाय महात्मने ।
क्रोधं तस्यापि दुष्टस्य स्वं यथावच्च भाषितम् ।

80 V3 damaged for 80^{ab} (cf. v.l. 79). —^{a}) V1 ततस्तु; D4 रामोथ. T3 दृष्टैर्; M2 वीरैर् (for हृष्टैर्). —^{b}) Ś Ñ V1 B1.3.4 D0.2.4.7-13 विनदद्भिः; V2 D3 नदद्भिश्च; D1 प्रविनद्भिः (for निनदद्भिः). D2 च वानरैः (for प्लवंगमैः). B2 नदद्भिर्हरिपुंगवैः. —After 80^{ab}, D13 ins. l. 6, 8-12 of 659* (followed by 660*). —D13 reads 80^{cd} (including 668*) after 622*. —^{c}) D3 रणे (for वृतो). T3 हरि- (for रिपु-). —^{d}) D7.9 सुयुद्धम् (for युद्धायैव). V2 D5.9 [अ]भ्य(D5.9 °भि)वर्तते; D7.10.11 [अ]भिवर्तत; M5 [अ]भिकांक्षते. —After 80, D13 ins. :

668* ततः सहेमपिङ्गानां पृतना काननौकसाम् ।
समुद्रकन्यां महतीं लङ्कामभ्यपतत्तदा ।

81 D13 reads 48^{ab} and 81^{ab} before 45. —^{a}) D4 सु-; D13 च (for तु). Ś D8.12 महावीरो (for °वीर्यो). —^{b}) Ñ B बली (for हरिः). —Before 81^{cd}, D13 reads 1^{ab} (followed by 611*). —^{cd}) T1 हरिभिः (for बहुभिः). D13 संयुतस् (for संवृ°). D3 बहुभिस्तत्र संवृत्तो (for ^{c}). G (ed.) हरिभिः (for वानरैः). G1.2 M5 transp. संवृतस् and वानरैः. V3 बहुभिर्वृतः. ❀ Cg: संवृतः, बभूवेति शेषः। उत्तरश्लोकैकवाक्यत्वे हरिकपिशब्दयोः पौनरुक्त्यं स्यात्. ❀ —After 81, D9 ins. :

G. 6. 16. 99
B. 6. 41. 95
L. 6. 16. 96

चतुर्द्वाराणि सर्वाणि सुग्रीववचनात्कपिः ।
पर्याक्रमत दुर्धर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥ ८२
तेषामक्षौहिणिशतं समवेक्ष्य वनौकसाम् ।
लङ्कामुपनिविष्टानां सागरं चातिवर्तताम् ॥ ८३
राक्षसा विस्मयं जग्मुस्त्रासं जग्मुस्तथापरे ।
अपरे समरोद्धर्षाद्धर्षमेवोपपेदिरे ॥ ८४
कृत्स्नं हि कपिभिर्व्याप्तं प्राकारपरिखान्तरम् ।
ददृशू राक्षसा दीनाः प्राकारं वानरीकृतम् ॥ ८५

669* तदा द्वाराणि सुग्रीववचनात्कपिकुञ्जरः ।
युद्धाय धावध्वमिति सुग्रीवाज्ञां निवेदितुम् ।

82 V repeats 82^{ab} after 82. Do transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ś D8 लंका-; V1.3 (both second time) बद्ध-; V2 (second time) ततो; D0-2.4 तदा; D3 उप-; D7 स तु (for चतुर्). T2 रम्याणि; M1 om. (hapl.) (for सर्वाणि). Ñ B द्वाराण्यालोक्य सर्वाणि; V (all first time) तदा (V3 °तो) द्वाराणि रुरुधुः; D9-12 स तु (D12 लंका-) द्वाराणि संयम्य; D13 तद्द्वाराणि च सर्वाणि. —T3 transp. ^{b} and ^{d}. —^{b}) V (all first time) ततः (V3 °दा); B1 पितुः (for कपिः). —^{c}) V1 D2.3.6.7.9-11 T2.3 G3 M3 Cm.g.k.t पर्यक्रामत; V3 D12.13 पर्याक्रामत; D0 पर्याक्रमेण; D4 पर्यक्रमत; G1.2 M5 परिचक्राम. —^{d}) D2 नक्षत्राणां च (for °त्राणीव). —For 82^{cd}, Ñ B D1 subst.; while Ś D2.4.8.12.13 ins. after 82; V ins. after second occurrence of 82^{ab}; D0 ins. after 82^{ab}:

670* रम्भः पर्येति संहृष्टो हर्षयन्स महाचमूम् ।

[Ñ B1.3.4 रामं; V2 ऋक्षः; V3 वस्तः (for रम्भः). B2 रामस्यार्थेतिसंहृष्टो; D2 सुग्रीवो याति सहसा (for the prior half). Ñ B4 हर्षयंस्तां; B2.3 दुर्धर्षस्तां; D0 हर्षयन्स्व-; D3 हर्षयंश्च (for °यन्स). B1 दुर्धर्षयंस्तं महाबलं (hypm.) (for the post. half).]

83 ^{a}) Ś Ñ1 V B3.4 D0-4.8.12 G1.2 M5 अक्षौहिणीशतं तेषां (D1.4 चैषां; D3 त्वेकं); D13 अक्षौहिणीसहस्राणि. ※ Cr.g: अक्षौहिणिशतमित्यत्र "ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम्" इति (Cr °तम् । संज्ञायां छन्दसि बहुलमिति) ह्रस्वः । ; Cm: अक्षौहिणिशतम् । "अक्षादूहिन्याम्" इति वृद्धिः । आर्षो ह्रस्वः । यावन्तोऽक्षौहिण्यां गजाश्वरथपदातयस्तत्सङ्ख्या वानरा इत्यर्थः । शतशब्दोऽनन्तवाची । ; so also Ck.t. ※ —^{c}) D0 लंकामभि-. B4 -विविष्टानां (for -निवि°). —After 83^{c}, D3 erroneously ins. the post. half of l. 2 of 671* and 85^{a}, repeating them at their proper place. —Ś2 om. (hapl.) from 83^{d} up to the prior half of l. 2 of 671*. —^{d}) D4 सुग्रीवं (for सागरं). Ś1 V1.3 B2 D0.2-4.7-13 G1.2 M1.2.5 Cm.g.t चाभिवर्तताम्; Ñ B1.3.4 D1 चाभिवर्तिनां; V2 चाभिदुस्तरं; D5 T1 चापि वर्ततां; G3 चापि गर्जतां.

84 Ś2 om. 84 (cf. v.l. 83). —^{b}) G3 विषेदुश्च; M5 त्रासयंतस् (for त्रासं जग्मुस्). B1 तदा (for तथा). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.5.7.12.13 T2 G1 M5 समरोद्धर्षा; Ñ2 B2 °रामर्षाद्; V °रोत्सुक्यं; B1.3 °रोद्धता; B4 °रोद्धत्ता; D0 °रोत्कर्षाद्; D8-11 °रे हर्षाद् (for समरोद्धर्षाद्). —^{d}) D7 धर्मम् (for हर्षम्). M3 प्रपेदिरे. Ś1 D8.12 हर्षं चापि प्रपेदिरे; Ñ1 B1 D0-4.13 हर्षं चैवा (D1.4 सम) भिपेदिरे; Ñ2 B2-4 हर्ष (Ñ2 दर्प) मेवाभिपेदिरे; V हर्षं जग्मुस्तथापरे. —After 84, Ś (Ś2 om. up to the prior half of l. 2) Ñ V B D0.2-4.8.12.13 ins.; D1 ins. after (first occurrence of) 85:

671* तां तु सेनां निरीक्ष्यैव कपीनां युद्धकाङ्क्षिणाम् ।
लङ्कामुपनिविष्टानां राघवः संजहर्ष ह ।

[(l. 1) D2 तत्र (for तां तु). D0 सेनां तु (by transp.); D8 तु सीतां (sic) (for तु सेनां). V1 परीक्ष्य; D3 समीक्ष्य. Ñ1 B4 D1 [ए]वं (for [ए]व). D13 तां तु स वाहिनीं वीक्ष्य (for the prior half). —(l. 2) Ñ V2 B4 समकंपं (Ñ1 °कुप्यं; B4 °हृष्यं) त राक्षसाः; V1 B1-3 समाकृष्यंत राक्षसाः; V3 illeg.; D0-4 (D3 second time) नैर्ऋताः संजहर्षिरे; D13 नैर्ऋताः संप्रजह्रिरे (for the post. half).]

—Then D0, cont. 672* up to the prior half of l. 2.

85 D0 reads 85^{a} after 85 (followed by the post. half of l. 2 of 672*. D1 reads 85 twice. —^{a}) V1.2 तु; B2 reads in marg.; D3 (both times) च (for हि). V1.2 D0 हरिभिर्. —^{b}) D0 प्राकारं; T3 प्रासाद- (for प्राकार-). D5.7 T G M3 -परिघांतरं. —^{c}) Ś V D0-4 (D1 both times).8.12.13 सर्वे; M5 वीराः (for दीनाः). —^{d}) D7 वानरैः कृतं; G1 वाहिनीकृतं (for °रीकृतम्). Ś Ñ2 V D0-4 (D1 both times).8.12.13 प्रासाद (Ñ2 °कार) वलभीगताः; Ñ1 B प्राकारधरणीगताः. —After 85, Ś Ñ V B D1 (after second occurrence).2-4.8.12.13 ins.; D0 cont. after 671*:

672* कृत्स्ना हि कपिभिर्व्याप्ता लङ्का रावणपालिता ।
स्तिमिता चाप्रहृष्टा च निशेवासीद्दुरासदा ।

[(l. 1) Ś D8.12 बलिभिर्; D0 हरिभिर् (for कपिभिर्). —D4 om. l. 2. —(l. 2) G (ed.) तिमिरा च. Ś B3 D3.13 प्रहृष्टा; Ñ2 [अ]प्रकृष्टा; B1.3 [अ]पहृष्टा (for [अ]प्रहृष्टा). Ś D8.12 बभूव सु-; B2 D3.13 निशेव सु-; B3 निवेशन-; D2 निर्वेशे च (for निशेवासीद्). D0 निवेशपरया मुदा (sic) (for the post. half). D1 स्तिमिता वा प्रतियाने निषेदुश्च *रासदा.]

—After 85 (first occurrence), D1 ins. 671*; while D5-7.9-11 S ins.:

तस्मिन्महाभीषणके प्रवृत्ते
कोलाहले राक्षसराजधान्याम् ।
प्रगृह्य रक्षांसि महायुधानि
युगान्तवाता इव संविचेरुः ॥ ८६

G. 6. 16. 105
B. 6. 41. 99
L. 6. 16. 102

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकत्रिंशत्तमः सर्गः ॥ ३१ ॥

673* हाहाकारमकुर्वन्त राक्षसा भयमोहिताः ।

[D_5 T_1 $M_{3.5}$ प्रकुर्वंते(M_3 °ति; M_5 °तो) ; T_3 अकुर्वंतो. $D_{6.7.9-11}$ भयमागताः (for °मोहिताः).]

86 ^{a}) D_4 om. up to भीष. M_5 -भीषणिके. D_3 तु वृत्ते (for प्रवृत्ते). —^{b}) D_9 -राजयोधे; $D_{10.11}$ °योधाः (for -राजधान्याम्). —G_1 reads 86^{cd} twice. —^{cd}) Ś $D_{8.12}$ तदा; M_2 वर- (for महा-). —After 86^c (second time), G_1 ins. :

674* नानाविधान्युत्तमरत्नवन्ति ।
ततस्तु ते रावणयोधमुख्या

Ñ B G_1(both times) M_5 संप्रचेरुः (for संवि°). D_{13} भ्रांतास्ततः पौरजना विषण्णाः परस्परं विह्वलनष्टचेतसः.

Colophon : B_2 G_2 M_5 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍu name* : Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{9.12.13}$ लंकाकांडे; $D_{0.4}$ सुंदरकांडे. —*Sarga name* : Ś $D_{0.3.8.12}$ लंकोपरोधः ; Ñ $B_{3.4}$ दूतांगदप्रवेशः ; $V_{1.2}$ $D_{1.2}$ लंकावरोधः ; V_3 लंकावरोधनं; B_1 बलदर्शनं; D_4 लंकावरोधनः ; D_9 अंगदवाक्यं लंकावरोधः; D_{13} लंकाग्रहणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ $Ñ_1$ $D_{0.2.4.12.13}$ om. ; $Ś_2$ $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.3.4}$ D_3 16 ; V_3 D_8 14 ; D_1 18 ; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ $G_{1.3}$ M_{1-3} 41 ; D_9 17 ; T_2 40. —After colophon, D_0 ins. :

शिवमस्तु ॥ छ॥ संवत् १६५० वर्षे कार्तिके मासेऽसिते पक्षे दर्शतिथौ चंद्रवासरे लिखितमिदं सुंदरकांडं ॥ छ॥ करकृतमपराधं क्षंतुमर्हंत संतः ॥ छ ॥ लेखकपाठकवाचकयोः कल्याणं भूयात् ॥ छ ॥ कृष्णजय ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ॥ श्रीरस्तुः ॥ छ॥ छ ॥ ॥ छ॥ छ॥ श्रीः ॥ छ॥ छ॥ छ ॥ छ ॥.

—D_2 ins. : राम.

—D_4 ins. :

करकृतमपराधं क्षंतुमर्हंत संतः ॥ श्रीरामजी सहाय॥ श्री ॥ श्रीकृष्णशरणं मम ॥ श्रीरामः॥ श्रीराम॥ श्रीरामः ॥ श्री॥ ग्रंथ ४६५५.

—D_{12} ins. :

इति लंकाकांडं समाप्तं शुभमस्तु. रामरामाय नमः राम श्रीरामचन्द्राय नमः.

—$G_{1.3}$ $M_{1.2}$ ins. श्रीरामाय नमः.

३२

G. 6. 17. 1
B. 6. 42. 1
L. 6. 17. 1

ततस्ते राक्षसास्तत्र गत्वा रावणमन्दिरम् ।
न्यवेदयन्पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः ॥ १
रुद्धां तु नगरीं श्रुत्वा जातक्रोधो निशाचरः ।
विधानं द्विगुणं कृत्वा प्रासादं सोऽध्यरोहत ॥ २
स ददर्शावृतां लङ्कां सशैलवनकाननाम् ।
असंख्येयैर्हरिगणैः सर्वतो युद्धकाङ्क्षिभिः ॥ ३
स दृष्ट्वा वानरैः सर्वां वसुधां कवलीकृताम् ।
कथं क्षपयितव्याः स्युरिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ४
स चिन्तयित्वा सुचिरं धैर्यमालम्ब्य रावणः ।
राघवं हरियूथांश्च ददर्शायतलोचनः ॥ ५

32

☞ In D4 Yuddhakāṇḍa begins from this Sarga. G2 M5 continue the previous Sarga.

D4 begins with ॐ नमः श्रीरामाय and then ins. the following introductory st.:

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।
माघे शुक्लद्वितीयाया दिनैः सप्तभिरष्टमीम् ।
रक्षसां वानराणां च युद्धमासीत्सुसंकुलम् ।

D12 begins with श्रीपुरुषोत्तमाय नमः.

1 ᵃ) Ś Ñ2 B1.4 D1.3.4.8.12.13 G1 त्रस्ता; Cg as in text (for तत्र). —ᵇ) Ñ1 B3 गत्वा वै रावणांतिकं. —ᶜ) D6 निवेदयन्. Ñ1 B1 लंकां (for रुद्धां). —ᵈ) D1 वानरैः सह (by transp.).

2 ᵃ) Ñ B संरुद्धां (for रुद्धां तु). —ᵇ) Ś D1.2.4.8.12.13 जातकोपो. Ñ1 B3 D6 M1.2 दशाननः (for निशाचरः). —ᶜ) M3 (before corr.; after corr. as in text) द्विविधं; Cg.k as in text (for द्विगुणं). V1.3 B1 D3 श्रुत्वा. —ᵈ) D1–4.13 प्राकारं (for प्रासादं). Ś D1.2.4.8.12.13 चाध्य(Ś2 चाधि[sic]; D4 वाध्य)रोहत; Ñ V2 B समरोहत(V2 B1 °यत्); V1.3 D7.9–11 T2 चाप्य(D7 सोप्य; T2 सोभ्य)रोहत.

3 ᵃ) Ś V D1–4.6–9.11–13 T2.3 M1.2 वृतां; Ñ B ततो (for [आ]वृतां). —ᶜ) Ñ B1.3.4 G3 हरिवरैः. —ᵈ) Ñ B3.4 संरुद्धां; B1 समरे (for सर्वतो).

4 ᵃ) Ñ2 D4 काननं (for वानरैः). Ś Ñ2 V1 D7–12 T3 G1 सर्वैः; Ñ1 V2.3 B D1–4.13 सर्वं. —ᵇ) D7.9–11 T3 G1 M1.2 Cm.k.t कपि(T3 कंद)लीकृतां; Cg as in text (for कवलीकृताम्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 काननं(Ñ2 D4 वानरैः) कपिलीकृतं. ❀ Cg: कपिलीकृतामिति पाठे वानरवर्णेन कपिलीकृताम्. ❀ —ᶜ) Ñ1 B3.4 हि(B4 ल) क्षयितव्याः (for क्षपयितव्याः). D9 (with hiatus) तु (for स्युर्). Ś V D1–4.8.12.13 कथं क्षपयितव्यं स्याद्(V3 [with hiatus] हि).

5 ᵃ) D5.11 सं- (for स). D11 स चिरं; G1 (after corr. as in text) सरुचिरं (hypm.) (for सुचिरं). Ñ B सु(B2 अ)चिरं चिंतयित्वा तु. —ᵇ) D4 राक्षसः (for रावणः). —M2 om. (hapl.?) 5ᶜᵈ. —ᶜ) Ñ B राघवौ; T3 रामं च (for राघवं). Ś V D1–4.8.12.13 हरियूथानि(D3 °भि) रामं च(V1.2 रामस्य; D2 रामं तु). —ᵈ) G2 [आ]-सक्त- (for [आ]यत-). Ś1 D6 T2 -लोचनं. —After 5, T2 ins.:

675* सहस्रादित्यसंकाशं सर्वशत्रुनिबर्हणम् ।
धनुर्बाणधरं शूरं रणरङ्गे सुनिष्ठितम् ।

—T2 cont.; D5–7.9–11 T1.3 G M1.3.5 ins. after 5; whereas M2 ins. after 5ᵃᵇ (owing to omission):

676* राघवः सह सैन्येन मुदितो नाम पुप्लुवे ।
लङ्कां ददर्श गुप्तां वै सर्वतो राक्षसैर्वृताम् ।
दृष्ट्वा दाशरथिर्लङ्कां चित्रध्वजपताकिनीम् ।
जगाम मनसा सीतां दूयमानेन चेतसा ।
अत्र सा मृगशावाक्षी मत्कृते जनकात्मजा । [5]
पीड्यते शोकसंतप्ता कृशा स्थण्डिलशायिनी ।
पीड्यमानां स धर्मात्मा वैदेहीमनुचिन्तयन् ।
क्षिप्रमाज्ञापयामास वानरान्द्विषतां वधे ।
एवमुक्ते तु वचने रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
संहर्षमाणाः प्लवगाः सिंहनादैरनादयन् । [10]
शिखरैर्विकिरामैनां लङ्कां मुष्टिभिरेव वा ।
इति स्म दधिरे सर्वे मनांसि हरियूथपाः ।
उद्यम्य गिरिशृङ्गाणि शिखराणि महान्ति च ।
तरूंश्चोत्पाट्य विविधांस्तिष्ठन्ति हरियूथपाः ।

[(l. 1) T3 सैन्यैश्च (for सैन्येन). —After l. 2, G2 M5 ins.:

676(A)* प्रगृह्य रक्षांसि महायुधानि
नानाविधान्युत्तमरत्नवन्ति ।
जग्मुस्तथा राक्षसयूथमुख्याः
प्रगृह्य वाता इव संविचेरुः ।

Colophon.

[(l. 3) M5 रावण- (for राक्षस-). —(l. 4) M5 संप्रचेरुः. —*Sarga no.*: 41. —After colophon, G2 M5 conclude with श्रीरामाय नमः.]

—(l. 4) D5.6 T1.2 G1 M1–3 सहसा सीतां; G2 M5 सीतां

प्रेक्षतो राक्षसेन्द्रस्य तान्यनीकानि भागशः ।
राघवप्रियकामार्थं लङ्कामारुरुहुस्तदा ॥ ६

ते ताम्रवक्त्रा हेमाभा रामार्थे त्यक्तजीविताः ।
लङ्कामेवाभ्यवर्तन्त सालतालशिलायुधाः ॥ ७

ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः ।
प्रासादाग्राणि चोच्चानि ममन्थुस्तोरणानि च ॥ ८

परिखाः पूरयन्ति स्म प्रसन्नसलिलायुताः ।
पांसुभिः पर्वताग्रैश्च तृणैः काष्ठैश्च वानराः ॥ ९

ततः सहस्रयूथाश्च कोटियूथाश्च यूथपाः ।
कोटीशतयुताश्चान्ये लङ्कामारुरुहुस्तदा ॥ १०

काञ्चनानि प्रमृद्नन्तस्तोरणानि प्लवंगमाः ।
कैलासशिखराभानि गोपुराणि प्रमथ्य च ॥ ११

G. 6. 17. 11
B. 6. 42. 18
L. 6. 17. 10

सहसा; Cm.t as above (for मनसा सीतां). —(l. 7) D5.7.9–11 Ct नि(D5 om. [subm.]; D7 सं)पीड्यमानां; G1.2 M5 पीड्यमानः स; Cg as above (for पीड्यमानां स). —(l. 8) D9–11 G2 क्षिप्रमाज्ञापयद्रामो (for the prior half). G1 द्विपतो (for द्विषतां). —(l. 9) D7.9–11 वचसि (for वचने). —(l. 10) D6.7.9–11 M3 संघर्षमाणाः. D5 सिद्धनादैर्; G1 सिंहनादम्. D7.9–11 अपूरयन् (for अनादयन्). G2 सिंहनादेन नादयन् (for the post. half). —(l. 11) D8 [ए]कां; D7.10.11 [ए]तां; T2 [इ]मां (for [ए]नां). D9 विगतां कुर्मो (for विकिरामैनां). D9 G1 M5 च (for वा). —(l. 12) G2 संदधिरे. —D9 om. (hapl.) l. 13–14. —(l. 13) D7.10.11 G1 M5 महांति शिखराणि (by transp.). —(l. 14) D7.11 [उ]त्पाद्य (for [उ]त्पाट्य). M1.2 अतिष्ठन्प्लवगर्षभाः (for the post. half). ❀ Cg : तिष्ठन्ति अतिष्ठन्. ❀]

6 ^{a}) Ñ B पश्यतो. —^{b}) G1 यूथानि (for [अ]नीकानि). T3 M5 सर्वशः. —^{c}) Ś1 -कामार्थं च (hypm.); Ñ B1–3 -कामानि. —^{d}) D1.2 आरुरुधुस् (for °हुस्).

7 ^{a}) Ś D1.8.12 ताम्रवर्णा; B2 तु प्लवंगा; D2 ताम्रवक्त्र-. —^{b}) D9 रामार्थं. Ñ2 D12 त्यक्तजीविनः. —^{c}) Ś Ñ B1–3 D2.8.12 [अ]भ्यधावंत; B4 [अ]नुधावंतः; D5.6 T2.3 G M5 [अ]भिवर्तंते (for [अ]भ्यवर्तन्त). —^{d}) Ñ V1.3 D1–3.6.13 शाल- (for साल-). V2 महावारणसंनिभाः; D9–11 सा(D9 शा)लभूधरयोधिनः.

8 V3 om. 8^{ab}. —^{a}) D5 पांसुभिः; G2 द्रुमैश्च (for ते द्रुमैः). Ś V1.2 D1–3.8.12.13 पुष्पिताग्रैश्च(Ś2 D2.8.12 °स्तु). —G2.3 om. (hapl.) 8^{b}–9^{c}. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1–4.8.12.13 महाबलाः(V2 D2 °लैः) (for प्लवंगमाः). B2 समायुध्यंत वानराः. —^{c}) B4 [अ]सह्यानि; D5 T1 M5 [अ]संख्यानि; D6 [अ]रण्यानि; T2.3 रम्याणि (for चोच्चानि). Ś Ñ D1–3.12.13 प्राकाराग्राण्यस(D3.13 °णि स)ह्यानि; V B3 D4 प्राकाराणि च(D4 °ग्राणि) सर्वाणि; B1.2 D7–11 G1 M3 G (ed.) Cg प्राकाराग्राण्यसंख्या(B2 G1 °नेका; M3 Cg °रण्या; G [ed.] °शक्या)नि. —After 8, Ś V1.2 D1 (om. hapl. 12^{c}–11^{b}).2–4.8.12.13 read 12 and 11.

9 G2.3 om. 9^{abc} (cf. v.l. 8). —^{a}) D9–11 Ct परिखान्. Ś Ñ V2.3 B D1–4.6–13 T2.3 पूरयंतश्च (for पूरयन्ति स्म). V1 पूरयंतो हि वाप्यश्च. ❀ Ct : परिखानिति पुंस्त्वमार्षम्. ❀ —V1 illeg. for ^{b}. —^{b}) Ñ B1.2 -[उ]दकाः; B3.4 -[आ]शयाः; D6 T2 -[आ]कराः; D9–11 -[आ]शयान् (for -[आ]युताः). Ś V2 D1–4.8.12.13 गंभीर(Ś V2 D8.12 °रा)विमलोदकाः; V3 वापीश्च विमलोदकाः. —B2 om. 9^{cd}. —^{c}) Ñ1 B4 D1–6.9.11 पांशुभिः. Ś V D1–4.8.12 तृणकाष्ठैश् (for पर्वताग्रैश्). D13 पांशुपाषाणकाष्ठैश्च. —^{d}) Ś V D1–4.8.12.13 पर्वताग्रैश्च; Ñ B1.3.4 समयुध्यंत (for तृणैः काष्ठैश्च). —After 9, V2 ins. :

677* पूरयन्तस्तु कपयः विमलोदं च पांशुभिः ।
तृणकाष्ठैः पर्वताग्रैर्वानराश्च सहस्रशः ।

10 ^{a}) Ñ B एवं (for ततः). —^{b}) Ñ B2–4 शत- (for कोटि-). Ñ B2–4 D5.9 T1 M3 वानराः (for यूथपाः).

—For 10^{ab}, Ś V D1–4.8.12.13 subst. :

678* शतसाहस्रयूथैश्च कोटियूथैश्च यूथपाः ।

[D1.3.4 कोटी- (for कोटि-). V3 -यूथाश् (for second -यूथैश्). D3 वानराः (for यूथपाः). D13 वानरा युद्धदुर्मदाः (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 Ñ B1–3 G1 M5 कोटि- (for कोटी-). G3 को * * * - (damaged). Ś Ñ1 (marg. also as in B).2 V D1.2.4.8.12.13 -वृताश्; B -गुणाश्; D3 -[आ]वृताश्; D6 -[अ]युताश् (for -युताश्). T1.3 -युतशताश्; G1 M5 -कोटिशताश्; Cg as in text (for -शतयुताश्). Ś D8.12 [ए]व; G2 [अ]पि (for [अ]न्ये). D5.7.9–11 कोटियूथशताश्चान्ये. —After 10, D13 ins. :

679* ततस्तमभिधावन्तो मत्तवारणसंनिभाः ।

11 V3 om. 11–12. Ś V1.2 D1(om. hapl. 12^{c}–11^{b}).2–4.8.12.13 transp. 11 and 12 and read after 8. —^{a}) D13 काननानि (for काञ्चनानि). Ñ V1.2 B2 D3.4.7.9–11 प्रमर्दंतस्; B1(marg. also as in Ñ) प्रग्रहंतस् (sic); B3 प्रमृज्यंतस्; D6 प्रमथ्नंतस्; T2 प्रसिद्धानि; G2 प्रमृद्नंति. —^{b}) Ś V1.2 D2–4.8.12.13 वलीमुखाः (for प्लवंगमाः). —D9 G2 om. (hapl.) 11^{c}–14^{b}. —^{c}) Ñ2 D7.10.11.13 -शिखराग्राणि(Ñ2 °णीव). —^{d}) G1 ते (for च). Ś V1.2 D1–4.8.12.13 गोपुराट्टा(D13 °रोद्दा[sic])लकानि च; Ñ B तथा ह्यंतःपुराणि च; M3 पुराणि प्रममथ्य च.

G. 6. 17. 12
B. 6. 47. 19
L. 6. 17. 9

आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः ।
लङ्कां तामभ्यवर्तन्त महावारणसंनिभाः ॥ १२
जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥ १३
इत्येवं घोषयन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः ।
अभ्यधावन्त लङ्कायाः प्राकारं कामरूपिणः ॥ १४
वीरबाहुः सुबाहुश्च नलश्च वनगोचरः ।
निपीड्योपनिविष्टास्ते प्राकारं हरियूथपाः ॥ १५
एतस्मिन्नन्तरे चक्रुः स्कन्धावारनिवेशनम् ॥ १६
पूर्वद्वारं तु कुमुदः कोटिभिर्दशभिर्वृतः ।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ हरिभिर्जितकाशिभिः ॥ १७
दक्षिणद्वारमागम्य वीरः शतबलिः कपिः ।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ विंशत्या कोटिभिर्वृतः ॥ १८
सुषेणः पश्चिमद्वारं गतस्तारापिता हरिः ।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ षष्टिकोटिभिरावृतः ॥ १९

---

12 V3 D9 G2 om. 12 (cf. v.l. 11). Ś V1.2 D1 (om. hapl. 12^{c}–11^{b}).2–4.8.12.13 transp. 11 and 12 and read after 8.—^{a}) V2 प्रवर्तंत:; B2 D4.5 आप्लुवंत:; D1 आप्लवंतश्च (hypm.). D4 प्लुवंतश्; D5 om. (hapl.) (for प्लवन्तश्).—^{b}) V2 सर्वे प्लवगसत्तमा:.—^{c}) Ś V1 D2.4.8.12.13 एव (for ताम्).—G1 damaged after ता up to ^{d}. D5–7.10.11 T M3.5 अभिधावंति; G3 °धावंत (for अभ्यवर्तन्त). Ñ V2 B D3 लंकामेवाभ्यधावंत.—^{d}) Ñ B महापर्वत-; D2 °वानर- (sic); D4 वानरा गज- (for महावारण-). V2 शालतालशिलायुधा:.

13 D9 G2 om. 13 (cf. v.l. 11).—^{a}) M1.2 जयतु. D7.10.11 [उ]रु- (for [अ]ति-).—^{b}) V3 विभीषण: (for महाबल:).—^{c}) M1.2 जयतु.—^{d}) Ś B1.3 D1–4.8.12.13 [अ]नु- (for [अ]भि-). Ñ1 रामेण प्रतिपालित:.

14 D9 G2 om. 14^{ab} (cf. v.l. 11).—^{a}) D8 T1 ते (for च).—^{b}) V2 B3 गर्जयंत: (for गर्जन्तश्च). D11 नलश्च पनसस्तथा (=15^{b} [var.]).—^{c}) G2 अभिधावंत. B4 लंकायां.—^{d}) Ñ1 V2.3 B3 प्राकारान्.

15 D1 om. 15.—^{b}) D3 नीलस्तु. Ś1 Ñ2 V1.2 D2.8.12.13 G1 वनगोचरा:; D7.9–11 पनसस्तथा; M1.2 हरियूथप: (for वनगोचर:).—After 15^{ab}, B3.4 ins.:

680* संपतन्बहुशस्तत्र जयार्थं तु समन्तत: ।

—Ñ2 B om. 15^{cd}.—^{c}) T2 अतीत्य (for निपीड्य). D9 [उ]पनिबद्धास्. G3 तु (for ते).—^{d}) M1.2 वानरर्षभा: (for हरियूथपा:).—For 15^{cd}, Ś Ñ1 V D2–4.8.12.13 subst. (Ñ1 V2 reading after 16):

681* पूर्वद्वारमरुन्धन्त यूथपा यूथसंवृता: ।

[V2 प्राच- (sic); D2.4.12 पूर्वं (for पूर्व-) Ñ1 पूर्वार(शा ?)-मनुबंधाना (for the prior half). D3 यूथपा यूथपैर्वृता:; D4 यूथा यूथपसंवृता: (for the post. half).]

16 V1.3 om. 16. Ś D1–3.12.13 read 16 after 24^{ab} (D3.13 preceded by 687* and 688* respy.). D4 reads 16 after 22.—^{a}) B4 क्रुद्ध: (sic); D4 प्राप्ते (for चक्रु:). D3 एतच्चानंतरे चक्रु:.—After 16, Ñ1 V2 read 681*.

17 ^{a}) Ś V D1–4.8.12 पश्चिमं कुमुदो द्वारं; D13 संनद्धस्तत्र कुमुद:.—^{b}) D1.3.4.13 M3 कोटीभिर्.—After 17^{ab}, D13 ins.:

682* पश्चिमं नगरद्वारं हनूमान्सेनया सह ।

—Ś1 om. (hapl.) 17^{c}–19. Ś2 om. (hapl.) 17^{c}–18^{b}. V3 om. 17^{cd}. Ñ2 reads 17^{c}–18 (17^{c} illeg.) in marg.—^{c}) V2 लंकां सं- (for बलवांस्).—B2 om. (hapl.) 17^{d}–20^{c}; D5 om. (hapl.) 17^{d}–18^{c}.—^{d}) Ñ B3.4 M1.2 वानराणां महात्म(M1.2 तरस्वि)नां; V1.2 D1–4.8.12.13 वानराणां महौजसां; G3 विंशत्या कोटिभिर्वृत:.—After 17, D6.7.9–11 T G1.2 M ins.:

683* सहायार्थे तु तस्यैव निविष्ट: प्रघसो हरि: ।
पनसश्च महाबाहुर्वानरैर्बहुभिर्वृत: ।

[(l. 1) D6 T2 साहाय्यार्थं; T1.3 M5 साहाय्यार्थे; G1 M3 सहायार्थं. T3 तत्र (for तस्य). G1 निर्दिष्ट: (for निविष्ट:). D9–11 प्रसभो; G2 प्रहसो.—D10 om. l. 2.—(l. 2) D7.9.11 अभिसंवृत: (for बहुभिर्वृत:).];
whereas G3 ins.:

684* अङ्गदस्तु महाधीरो वानरै: कामरूपिभि: ।

18 Ś1 B2 om. 18; Ś2 om. 18^{ab}; D5 om. 18^{abc}; Ñ2 reads 18 in marg. (for all, cf. v.l. 17).—^{a}) Ñ1 V1 B3.4 D2–4.6.8.12.13 M3 दक्षिणं. Ñ1 V2 B3.4 आश्रित्य; Ñ2 V1.3 B1 D6.7.9–11 G2.3 आसाद्य; T2 Cm.g आवृत्य (for आगम्य).—G3 om. 18^{bc}.—^{b}) D13 तत: (for वीर:).—D1.4 om. (hapl.) 18^{c}–20^{b}.—^{d}) Ś2 V2.3 D2.3.8.12.13 कोटि(V2 D3.13 °टी)भि: सप्तभिर्वृत:; Ñ V1 B1.3.4 कोटिभिर्दश(B4 °र्बहु)भिर्वृत:; G2.3 M5 षष्टिको(G3 विंशत्को)टिभिरावृत:.

19 Ś1 B2 D1.4 om. 19 (for Ś1 B2, cf. v.l. 17 and for the rest, cf. v.l. 18). Ś2 V D2.3.8.12.13 om. (hapl.) 19.—^{a}) B1.3.4 पश्चिमं.—^{b}) Ñ B1.3.4 D9–11 G1.3 गत्वा (for गतस्). Ñ2 illeg.; B4 तदा; D7.9–11 बली; T2 G1 कपि: (for हरि:).—T3 om. (hapl.) 19^{c}–20^{b}.—^{d}) Ñ B3 षड्भि:; D7.9–11 कोटि-; M1.2.5 षष्ट्या: (for षष्टि-). B4 G1 षड्भिश्च(G1 °ष्टिभि:) कोटिभिर्वृत:.

उत्तरद्वारमासाद्य रामः सौमित्रिणा सह ।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ सुग्रीवश्च हरीश्वरः ॥ २०

गोलाङ्गूलो महाकायो गवाक्षो भीमदर्शनः ।
वृतः कोट्या महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः ॥ २१

ऋक्षाणां भीमवेगानां धूम्रः शत्रुनिबर्हणः ।
वृतः कोट्या महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः ॥ २२

संनद्धस्तु महावीर्यो गदापाणिर्विभीषणः ।
वृतो यत्तैस्तु सचिवैस्तस्थौ तत्र महाबलः ॥ २३

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ।
समन्तात्परिधावन्तो ररक्षुर्हरिवाहिनीम् ॥ २४

ततः कोपपरीतात्मा रावणो राक्षसेश्वरः ।
निर्याणं सर्वसैन्यानां द्रुतमाज्ञापयत्तदा ॥ २५

G. 6. 17. 25
B. 6. 42. 32
L. 6. 17. 23

20 B2 om. 20^{abc}; D1.4 om. 20^{ab} (for B2 cf. v.l. 17 and for the rest, cf. v.l. 18). T3 om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) D3.13 M3 उत्तरं. D7.10–12 G2.3 M1.2 आगम्य; D9 आगत्य (for आसाद्य). Ś Ñ V B1.3.4 D2.8 उत्तरं द्वारमागम्य(V2 °श्रित्य; V3 °वृत्य; D2 °गत्य). —^{d}) Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12.13 च महाबलः; G1 प्लवगेश्वरः (for च हरीश्वरः). B2 सुग्रीवेण च सत्तमः. —After 20, D6 ins. :

685* पश्चिमेन तु रामस्य सुग्रीवः सहजाम्बवान् ।
अदूरान्मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहुबलानुगः ।

21 ^{a}) G1 गोलांगूल-. Ś Ñ1 B D1–4.8.12 G1 महाराजो (for °कायो). —^{b}) V3 G1.2 M1.2.5 भीमविक्रमः. —^{c}) D5 om. (hapl.) from महावीर्यस् up to संनद्धस्तु in 23^{a}. Ś D1–4.8.12.13 महातेजाः; M1.2 °वीरस् (for °वीर्यस्). Ñ V B वृतः कोटि(Ñ B3.4 °टी)सहस्रेण.

22 D5 om. 22 (cf. v.l. 21). V3 D1–3 G3 om. (hapl.) 22. D4 reads 22 after 24^{ab}. —^{a}) V1 D9–11 भीमकोपानां. —^{b}) D13 धूम्रो राजा महाबलः. —D7 om. 22^{cd}. —^{cd}) D13 -दर्पः; G1 M1.2.5 -वीरस् (for -वीर्यस्). D13 स्थितो रामस्य पृष्ठतः (for ^{d}). Ś Ñ V1.2 B D4.8.12 तस्थौ रामसमीपे तु(B3 °पेषु) कोटि(D4 °टी)भिर्दशभिर्वृतः. —After 22, D4 reads 16.

23 D5 om. संनद्धस्तु in 23^{a} (cf. v.l. 21). Ñ B1–3 transp. 23 and 24 (including star passages). —^{a}) Ñ1 V3 B2.4 G1.2 च; D1 सु- (for तु). B3 प्रसन्नश्च (for संनद्धस्तु). B4 महावीरो; G1 महातेजाः; G (ed.) महाबाहुर्. —^{c}) G1 [ऽ]तुरक्तैः; G3 यत्तैः सः; M5 यत्तैश्च. —^{d}) D6.9–11 यत्र (for तत्र). —For 23^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

686* आज्ञाप्रतीक्षो रामस्य तस्थौ पार्श्वे महाबलः ।

[D13 आज्ञामन्वीक्ष्य. Ñ1 B स किंकरः (for महाबलः).]

—Thereafter D4 cont. 687*.

24 Ñ B1–3 transp. 23 and 24 (including star passages). —^{a}) B गयो (for गजो). —^{b}) D1.3.4.13 सरभो. —After 24^{ab}, Ś D1.2.12 read 16; while D4 reads 22 and 16. —After 24^{ab}, Ñ V B D3 (followed by 16) ins.; D4 cont. after 686* :

687* भीमो दधिमुखो वीरः केसरी पनसस्तथा ।

[Ñ2 illeg. for the prior half. D4 नाम (for वीरः).]; whereas D13 ins. (followed by 16) :

688* रम्भो दरीमुखो वीरः केसरीपनसादयः ।

—Ś D1–4.8.12.13 om. 24^{cd}. —^{d}) G1 ररक्ष(sic). —For 24^{cd}, Ñ V B subst. :

689* एते हरिवराश्चक्रुः स्कन्धावारस्य रक्षणम् ।

[V2 एतस्मिन्नंतरे चक्रुः (for the prior half). B3(m. also) स्कंधा रामस्य (sic). V1 B2.4 स्कंधावारनिवेशनं (for the post. half).]

25 ^{a}) Ñ1 B क्रोध- (for कोप-). —^{b}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 G1 राक्षसाधिपः. —^{c}) Ñ1 (m. also) प्रयाणं. —^{d}) G1.2 क्षिप्रम् (for द्रुतम्). —After 25, D5–7. 9–11 S ins. :

690* एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यं रावणस्य मुखेरितम् ।
सहसा भीमनिर्घोषमुद्घुष्टं रजनीचरैः ।
ततः प्रचोदिता भेर्यश्चन्द्रपाण्डुरपुष्कराः ।
हेमकोणाहता भीमा राक्षसानां समन्ततः
विनेदुश्च महाघोषाः शङ्खाः शतसहस्रशः ।　[5]
राक्षसानां सुघोराणां मुखमारुतपूरिताः ।
ते बभुः शुकनीलाङ्गाः सशङ्खा रजनीचराः ।
विद्युन्मण्डलसंनद्धाः सबलाका इवाम्बुदाः ।

[(l. 1) G2 एवं; Cg.k.t as above (for एतच्). G1 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). D7.9.10 तदा (for ततो). D5 T1 G1 M3 मुखोद्गतं(G1 °तः [sic]) (for मुखेरितम्). —D6 reads l. 2–4 in marg. —(l. 2) D6 समहा- (for सहसा). D11 उत्कृष्टं; T2.3 M3 उत्सृष्टं; Cg.k.t as above (for उद्घुष्टं). —(l. 3) D9–11 प्रबोधिता; G3 प्रवादिता; Cg as above (for प्रचोदिता). G M1–3 Cv.r.m.g.k -पांडर-; M5 -मंडल-; Ct as above (for -पाण्डुर-). D9 M1.2 -पुष्कलाः. —D9 om. l. 4. —(l. 4) D5 T2.3 G3 -कोणहता. M1.2 भीमं (for भीमा). D10.11 हेमकोणैरभिहता (for the prior half). M1.2 प्रदध्मुः (for समन्ततः). —(l. 5) D5 शंखान् (sic). —(l. 6) D7 सुघोषाणां (for सुघोराणां). —(l. 7) D5 T2 M3.5 शुभ- (for शुक-). G1 ते बभुः शुभा नीलाः (for the prior half). —(l. 8) D5 विद्युन्मंडन-.]

G. 6. 17. 25
B. 6. 42. 37
L. 6. 17. 24

निष्पतन्ति ततः सैन्या हृष्टा रावणचोदिताः ।
समये पूर्यमाणस्य वेगा इव महोदधेः ॥ २६

एतस्मिन्नन्तरे घोरः संग्रामः समपद्यत ।
रक्षसां वानराणां च यथा देवासुरे पुरा ॥ २७

ते गदाभिः प्रदीप्ताभिः शक्तिशूलपरश्वधैः ।
निजघ्नुर्वानरान्घोराः कथयन्तः स्वविक्रमान् ॥ २८

तथा वृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः ।
निजघ्नुस्तानि रक्षांसि नखैर्दन्तैश्च वेगिताः ॥ २९

राक्षसास्त्वपरे भीमाः प्राकारस्था महीगतान् ।
भिण्डिपालैश्च खड्गैश्च शूलैश्चैव व्यदारयन् ॥ ३०

---

26 ^{a}) $M_{1.2}$ सेना; Cr.m.g.t as in text (for सैन्या). Ñ B शूरास्ततो वि($Ñ_{1}$ B_{3} °तोथ)निष्पेतुर्; V_{3} निपतंति तदा सैन्या. —^{b}) $V_{1.2}$ -देशिताः; V_{3} -पालिताः (for -चोदिताः). —For 26^{ab}, Ś $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

691* निष्पतन्ती तदा सेना युक्ता रावणपालिता ।

[D_{1} राक्षसानां; $D_{2-4.13}$ निः(D_{13} नि)पतंती. D_{1} गुप्ता (for युक्ता). $D_{1.4}$ -नोदिता; $D_{2.3}$ -चोदिता; D_{13} -देशिता (for -पालिता).]

—^{c}) D_{5} तूर्यमाणस्य (sic); T_{3} पूर्णमासस्य. Ś V $D_{1-3.8.12.13}$ सोमेनापूर्यमाणस्य(D_{13} °णा सा); Ñ B सर्वद्वारैरवि($Ñ_{2}$ °मि; B_{2-4} °व)च्छिन्ना; D_{4} सैन्येन पूर्यमाणानां. —$Ñ_{2}$ illeg. for ^{d}. —^{d}) $V_{2.3}$ B_{2} $D_{2.4}$ वेला इव; D_{1} सा वेलेव; D_{13} वेलेवासीन् (for वेगा इव). Ś $D_{8.12}$ वेलेव सरितां पतेः. —After 26, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

692* ततो वानरसैन्येन मुक्तो नादः समन्ततः ।
मलयः पूरितो येन ससानुप्रस्थकन्दरः ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः सिंहनादस्तरस्विनाम् ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च सागरं चैव नादयन् ।
गजानां बृंहितैः सार्धं हयानां हेषितैरपि । [5]
रथानां नेमिघोषैश्च रक्षसां पदनिस्वनैः ।

[(l. 1) G_{2} M_{5} -सैन्यानां दृप्तो (for -सैन्येन मुक्तो). D_{6} T_{3} समुन्नतः (for समन्ततः). —(l. 2) D_{7} सुवेलः (for मलयः). —(l. 3) D_{5} $T_{1.3}$ $M_{3.5}$ -संघुष्टः; G_{1} -संघुष्टाः; G_{3} -निर्घुष्टः (for -निर्घोषः). —D_{9} om. (hapl.?) from the post. half up to the prior half of l. 6. G_{1} सिंहनादास्तरस्विनः (for the post. half). —(l. 4) D_{5} T_{1} $M_{1.2}$ चान्वनादयत्; $D_{7.10.11}$ $G_{2.3}$ Ck.t चाभ्य(G_{2} ° प्य; G_{3} Ck °नु)नादयत्; G_{1} M_{5} च व्यनादयन् (M_{5} °यत्). —(l. 5) D_{5} सार्थं (for सार्धं). $D_{6.7.10}$ हेषितैरपि; G_{1} M_{5} हे(M_{5} हे)षितेन च. —(l. 6) $D_{6.7.10.11}$ T_{3} M_{5} -निर्घोषै (for -घोषैश्च). D_{5} T_{1} G_{2} पादनिस्वनैः; $D_{7.9}$ पदनिःस्वनैः; M_{3} वदनस्वनः.]

27 ^{a}) Ś V $D_{1-4.8.12.13}$ रौद्रः; D_{7} सद्यः (for घोरः). —^{b}) D_{3} M_{3} समवर्तत. —^{d}) D_{7} M_{5} देवासुरैः; T_{1} दैवासुरे; Cr.g.k.t as in text (for देवासुरे). Ś V $D_{1-4.8.12.13}$ घो(Ś $D_{8.12}$ वी)राणां कामरूपिणां; Ñ B यथा देवासुरस्तथा(B_{2} °द्रुहां). ❀ Cr : देवासुरे देवासुराणामिव । सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयासास्या(°डाड्या ?)याजाल इत्यामः शेभावः ।; so also Cg. ❀

28 ^{a}) D_{4} मुष्टिभिश्च (for ते गदाभिः). Ś $D_{2.8.12}$ प्रवृत्ताभिः; $M_{1.2}$ विचित्राभिः. —^{b}) Ñ B M_{5} शूलशक्ति- (by transp.); G_{1} खड्गैः शूलैः; G_{2} खड्गशूल-. —^{c}) L (ed.) निर्जघ्नुर्. D_{5} T_{1} राक्षसा (for वानरान्). $Ñ_{1}$ V_{2} शूरान्; $B_{2.4}$ $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ G_{3} $M_{1.2}$ घोरान्; B_{3} क्रूरान्; $D_{7.9-11}$ G_{2} सर्वान्; G_{1} M_{5} वीरान् (for घोराः). —^{d}) Ś $D_{1.8.12.13}$ स्वकाम्रणे; Ñ V_{2} B D_{2} स्वकान्गुणान्; D_{4} स्वकर्मणा; T_{3} स्वविक्रमं (for स्वविक्रमान्). $V_{1.3}$ D_{3} कंपयंतश्च तान्रणे. —After 28, D_{5} T_{1} G ins.; D_{6} $T_{2.3}$ M_{3} cont. after 694*; while $D_{7.10.11}$ $M_{1.2.5}$ ins. after 29:

693* राजा जयति सुग्रीव इति शब्दो महानभूत् ।
राजञ्जय जयेत्युक्त्वा स्वस्य नामकथां ततः ।

[(l. 1) $M_{1.2}$ जयतु (for जयति). —(l. 2) D_{5} T_{1} M_{5} रामं (for राजन्). $M_{1.2}$ [उ]च्चैर् (for [उ]क्त्वा). $D_{6.7.10.11}$ M_{3} स्वस्व- (for स्वस्य). D_{5} T_{1} स्वनामकथनं ततः; $M_{1.2}$ यातुधाना महाबलाः (for the post. half).];

whereas D_{6} $T_{2.3}$ M_{3} ins. after 28:

694* वानराश्च महावीर्या राक्षसाञ्जघ्नुराहवे ।
जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।

29 V_{3} om. 29–30^{b}. —^{a}) B_{3} यथा; D_{2} T_{2} तदा (for तथा). $Ñ_{1}$ $V_{1.2}$ B $D_{1.2.4.13}$ महाकायैः; $M_{1.2}$ शिलाभिश्च. —^{b}) $Ñ_{1}$ V_{2} $B_{2.3}$ सर्वशः; $Ñ_{2}$ $B_{1.4}$ सर्वतः (for वानराः). —^{c}) Ś $D_{1.2.4.8.12}$ अथ; D_{13} अन्य- (for तानि). —^{d}) M_{5} तलैर् (for नखैर्). Ñ V_{2} B T_{3} M_{5} वानराः; D_{3} रोषिताः; $D_{10.11}$ वेगिनः; Cg as in text (for वेगिताः). $M_{1.2}$ तलैर्दन्तैर्नखैस्तथा. ❀ Cg : वेपिता इति पाठे कोपेन कम्पमाना इत्यर्थः. ❀ —After 29, $D_{7.10.11}$ $M_{1.2.5}$ ins. 693*.

30 V_{3} om. 30^{ab} (cf. v.l. 29). —^{a}) D_{9} च (for तु). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ घोराः; D_{6} T_{3} वीराः (for भीमाः). ❀ Cm (into brackets).t : 'राक्षसास्त्वपरे' इत्यर्धं प्रक्षिप्तमिति कतकः । ; Ck : राक्षसास्त्वपर इति । अत्र मध्ये कश्चिच्छ्लोकः प्रक्षिप्तः. ❀ —^{b}) $D_{9.13}$ G_{2} प्राकारस्थान्. $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ B_{1-3} $D_{1-7.9-11.13}$ T_{2} $G_{1.2}$ महीं गतान्; G_{3} महीं गताः (for महीगतान्). —D_{12} om. 30^{cd}. —^{c}) $D_{5.6}$ Cg भिंदिपालैश्; $T_{2.3}$ भिंडिवालैश्; Ck as in text (for भिण्डिपालैश्). Ś Ñ V B $D_{1-4.7-11.13}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$

वानराश्चापि संक्रुद्धाः प्राकारस्थान्महीगताः ।
राक्षसान्पातयामासुः समाप्लुत्य प्लवंगमाः ॥ ३१

स संप्रहारस्तुमुलो मांसशोणितकर्दमः ।
रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः ॥ ३२

G. 6. 17. 31
B. 6. 42. 47
L. 6. 17. 30

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वात्रिंशत्तमः सर्गः ॥ ३२ ॥

वानरान्भिदिपा(Ś $D_{2.7.9-11.13}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ °डिपा; D_1 °डमा; $D_{3.4}$ °डिमा)लैश्च. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.13}$ शक्तिभिश्च; $G_{1.2}$ M_5 शूलैर्दंडैर्; $M_{1.2}$ शूलैः खड्गैर् (for शूलैश्चैव). D_{11} व्यदास्य तत् (sic) (for व्यदारयन्). G_3 शूलैश्च व्यवदारयन्.

31 D_6 reads from रस्थान् in ^{b} up to ^{d} in marg. —^{b}) $D_{5-7.9-11}$ T_2 G M_5 महीं (for मही-). Ś Ñ B $D_{3.8.12.13}$ राक्षसांस्तान्म($Ñ_2$ B_1 $D_{3.13}$ °श्च म)हाबलान्; V $D_{1.2.4}$ राक्षसान्सम($D_{1.2.4}$ °सांस्तु म)हाबलाः. —V_3 om. 31^c–32^b. —^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ प्राकारात् (for राक्षसान्). T_3 वारयामासुः. —^{d}) T_3 समावृत्य. D_7 T_1 G_1 स्वबाहुभिः; G_3 प्लवंगताः (sic); Cm.g as in text (for प्लवंगमाः). Ś $V_{1.2}$ $D_{1-4.8.12.13}$ अभिजघ्नु(Ś $V_{1.2}$ °ग्मु [sic])श्च मुष्टिभिः; Ñ B_{1-3} द्रुतमाप्लुत्य मुष्टिभिः; B_4 G (ed.) तरसा प्रेत्य(G [ed.] °साप्लुत्य)मुष्टिभिः ; D_5 समाहित्य स्वबाहुभिः; D_{9-11} खमाप्लुत्य स्वबाहुभिः; $M_{1.2}$ समुत्प्लुत्य महाबलाः ❀ Cg : प्लवनं प्लुतगतिं गच्छन्तीति प्लवंगमाः। असंज्ञायामपि खशार्षः। अनेन प्लुतगतित्वमुक्तम्। अतो न वानरशब्देन पुनरुक्तिः. ❀

32 V_3 om. 32^{ab} (cf. v.l. 31). —^{d}) T_2 [अ]द्भुतो रणः (for [अ]द्भुतोपमः). Ś V $D_{1-4.8.12.13}$ बभूवाद्भुतदर्शनः. —After 32, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12.13}$ $G_{1.2}$ M_5 K (ed., within brackets) ins. :

695* वनौकसां तत्र तु संनिनादो
लङ्कागतानां च निशाचराणाम् ।
प्रक्ष्वेडितास्फोटितनादितानां
द्वाभ्यां महद्भ्यामिव सागराभ्याम् ।

[(l. 1) D_8 om. तु. $G_{1.2}$ M_5 भृशं (for तु सं-). —(l. 2) D_2 लंकाचराणां. D_9 तु (for च). —(l. 3) $Ñ_1$ $B_{1.2}$ -नर्दितैश्च ($Ñ_1$ °स्तु); $Ñ_2$ $B_{3.4}$ -मर्दितैस्तु(B_4 °श्च); V $D_{2.13}$ -नर्दितानां; D_4 -गर्जितानां; $G_{1.2}$ M_5 -सिंहनादैर् (for -नादितानां) $D_{1.9}$ प्रक्ष्वेडितास्फोटजनर्दितानां(D_9 °ननर्दितैस्तु). —(l. 4) D_{13} मिलद्भ्याम् (sic ?); G_2 गदाभ्याम्; M_5 गताभ्याम् (for महद्भ्याम्). V_2 सागराणां.]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: $Ś_1$ B_2 D_9 om. ; Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{2.13}$ लंका°; D_{12} *दूर*ण्डे. —*Sarga name* : $Ś_1$ V_1 $D_{3.12}$ प्रथमसंप्रहारः; $Ś_2$ $D_{4.8}$ प्रथमसंहारः; Ñ B युद्धारंभः; V_2 लंकाद्वारग्रहणः; V_3 D_1 प्रथमप्रहारः; D_2 युद्धपर्वणि प्रथमप्रहारः; D_9 वानरराक्षसयुद्धं; D_{13} युद्धपर्वणि संमकयुद्धं (sic). —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ $Ñ_1$ $D_{2.4.12.13}$ om. ; $Ś_2$ $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B D_3 17; V_3 D_8 15; D_1 19 ; $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 42 ; D_9 18 ; T_2 41. —After colophon, D_2 concludes with राम; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

३३

G. 6. 18. 1
B. 6. 43. 1
L. 6. 18. 1

युध्यतां तु ततस्तेषां वानराणां महात्मनाम् ।
रक्षसां संबभूवाथ बलकोपः सुदारुणः ॥ १
ते हयैः काञ्चनापीडैर्ध्वजैश्चाग्निशिखोपमैः ।
रथैश्चादित्यसंकाशैः कवचैश्च मनोरमैः ॥ २
निर्ययू राक्षसव्याघ्रा नादयन्तो दिशो दश ।
राक्षसा भीमकर्माणो रावणस्य जयैषिणः ॥ ३
वानराणामपि चमूर्महती जयमिच्छताम् ।
अभ्यधावत तां सेनां रक्षसां कामरूपिणाम् ॥ ४
एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिधावताम् ।
रक्षसां वानराणां च द्वंद्वयुद्धमवर्तत ॥ ५
अङ्गदेनेन्द्रजित्सार्धं वालिपुत्रेण राक्षसः ।
अयुध्यत महातेजास्त्र्यम्बकेण यथान्धकः ॥ ६
प्रजङ्घेन च संपातिर्नित्यं दुर्मर्षणो रणे ।
जम्बुमालिनमारब्धो हनूमानपि वानरः ॥ ७

33

1 D13 reads 1^{ab} after 4^{ab}.—^{a}) B1 D1 च (for तु). Ñ1 B3 D2–4 तथा; Ñ2 V2.3 B1.2.4 D1.13 तदा (for ततस्). —^{b}) M1.2 तरस्विनां (for महात्मनाम्). —D1 om. from 1^{c}–4^{b}. —^{cd}) Ś D2.4.8.12.13 M1.2 च बभूवाथ; D3 च बभूवाद्य (for संबभूवाथ). V राक्षसानां बभूवाथ (for ^{c}). V2 D4 बले कोपः; D5 बलो*पः; D9–11 Ct °रोषः; G1.2 °क्षोभस्; Cm.g.k as in text (for बलकोपः). D13 बले कोपश्च सुस्वनैः (for ^{d}). Ñ B राक्षसानां च सुमहान्विमर्दः समजायत.—After 1, D13 ins. 696*.

2 D1 om. 2 (cf. v.l. 1). D13 om. 2–3^{ab}. —^{a}) B2 कांचनापीतैर् ; D7 कांचनोत्पीडैर् ; D9 °नोपेतैर् (for काञ्चनापीडैर्). M5 तैर्हयैः कांचनाविद्धैर्. —^{b}) D9–11 गजैश् (for ध्वजैश्). Ś V D2–4.8.12 गजैश्चाद्भुतदर्शनैः. —^{c}) T3 ध्वजैश् (for रथैश्). —^{d}) Ś Ñ B D4.8.12 महाप्रभैः; V D2.3 मनोहरैः (for मनोरमैः). —After 2, Ñ B D4.13 (after 1 due to om.) ins. :

696* प्रभिन्नकरटैर्घोरैर्वानरैश्च प्रहारिभिः ।
अलंकृतैर्बद्धतूणैर्बृहद्घण्टाविभूषितैः ।
नानाशस्त्रधरा घोरा मेघा इव सविद्युतः ।

[D4 om. l. 1–2. D13 om. l. 1. —(l. 1) Ñ B4 -कवचैर् (for -करटैर्). Ñ1 वारणैश्च; Ñ2 B2.4 वानरेंद्रैः; B1 (राक्षसेंद्रैः also in marg.)वानरास्तैः (for वानरैश्च). —(l. 2) Ñ1 D13 स्वलंकृतैर् (for अलं°) D13 आह्वयद्भिः प्रहारिभिः (for the post. half). —(l. 3) D13 वीरा (for घोरा).]

—After 696*, D13 reads 5^{ab}.

3 D1.4 om. 3 (for D1, cf. v.l. 1). D13 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{ab}) D7.9–11 राक्षसा वीरा; G1.2 M1.2.5 °सा घोरा; Cg as in text (for राक्षसव्याघ्रा). Ś V D2.3.8.12 विनिर्ययुर्महानादा(V D8 °दैर्) नादयंतो(V3 नर्दयंतो)महीतलं(D12 दिशो दश). —For 3^{ab}, Ñ B subst. :

697* निर्ययुः समरं सर्वे दारयन्तो महीतलम् ।
सुमहद्भिर्महानादैः पूरयन्तो नभस्तलम् ।

[(l. 1) B4 समरे (for समरं). B1 द्रावयंतो (for दार°). —(l. 2) Ñ2 B4 नभस्थलं.]

—Thereafter Ñ2 cont. :

698* द्वंद्वं समीयुर्बहवो युद्धार्थे बहुभिः सह ।

—^{d}) T3 G3 वानराणां (for रावणस्य). —After 3, Ñ B ins. :

699* निर्यातं राक्षसानीकं संप्रेक्ष्य सुदुरासदम् ।
[B1 च; G (ed.) तु (for सु-).]

4 D1 om. 4^{ab} (cf. v.l. 1). —^{b}) D5.6.9–11 T M3 बृहती (for महती). B4 इच्छती (for इच्छताम्). Ś V D2–4.8.12.13 रामस्य जयमिच्छती(D13 °तीं). —After 4^{ab}, D13 reads 1^{ab}. —D13 om. for 4^{cd}. —^{cd}) D7 अभ्यधावत्ततः. D7.9–11 घोरकर्मणां (for कामरूपिणाम्). Ś V2 D2.4.8.12 अभ्यधावत्तदा घोरा(V2 सेनां) राक्षसानां वधं प्रति (D2 महाचमूः); Ñ B अभ्यधावत तत्(Ñ2 °त्तत:)सैन्यं गर्जमानं महास्वनं(B4 °घनं); V1.3 D3 अभ्यधावत्तदा सेनां(V1 सैन्यं) राक्षसानां गतायुषां; D1 राक्षसानां च सर्वेषां परस्परवधैषिणां.

5 D13 reads 5^{ab} after 696*. —^{a}) M5 क्षोभम् (for तेषाम्). —^{b}) D2 अपि धावतां; D8 अभ्य°; D12 अभिघातवत्. —^{c}) D2 राक्षसानां वानराणां. —After 5, D13 ins. :

700* तेऽन्योन्यमभिसंसृत्य क्षिपन्तो नामभिर्मिथः ।
आह्वयन्तो विशन्तोऽग्रे युयुधुर्द्वंद्वयोधिनः ।

6 ^{b}) D13 रावणिः (for राक्षसः). —^{d}) D5 T1 G M यथांतकः (for यथान्धकः). Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 वह्निमानिव पर्वतः(D3 धावतां); Ñ V2 B पितुस्तुल्यपराक्रमः.

7 V3 om. 7^{ab}. —^{a}) Ñ1 B3 प्रम(Ñ1 °मा)थेन; B2 क्रथनेन; B4 प्रमाथिर्वा; D1 प्रधर्षणेन (hypm.); D3.12 प्रजप्तेन (for प्रजङ्घेन). M2 तु (for च). —^{b}) Ñ B1–3 D9–11 दुर्धर्षणो. Ś D1–4.8.13 वीरो दुर्ध(D2.4.13 °र्म)र्षणेन

संगतः सुमहाक्रोधो राक्षसो रावणानुजः ।
समरे तीक्ष्णवेगेन मित्रघ्नेन विभीषणः ॥ ८
तपनेन गजः सार्धं राक्षसेन महाबलः ।
निकुम्भेन महातेजा नीलोऽपि समयुध्यत ॥ ९
वानरेन्द्रस्तु सुग्रीवः प्रघसेन समागतः ।
संगतः समरे श्रीमान्विरूपाक्षेण लक्ष्मणः ॥ १०
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः ।
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामेण सह संगताः ॥ ११
वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन द्विविदेनाशनिप्रभः ।
राक्षसाभ्यां सुघोराभ्यां कपिमुख्यौ समागतौ ॥ १२
वीरः प्रतपनो घोरो राक्षसो रणदुर्धरः ।
समरे तीक्ष्णवेगेन नलेन समयुध्यत ॥ १३
धर्मस्य पुत्रो बलवान्सुषेण इति विश्रुतः ।
स विद्युन्मालिना सार्धमयुध्यत महाकपिः ॥ १४

G. 6. 18. 16
B. 6. 43. 14
L. 6. 18. 13

च (D8 हि); V1.2 नित्यं दुर्धर्षणेन च; D12 वीरो द्रुर्दषनोन च (sic). —^{c}) D1 जांबमालिनम्. Ś D2-4.8.12.13 आयस्तो; Ñ B2.4 आयांतं; D1 अव्यग्रो (for आरब्धो). B1.3 जंबुमालिं समायांतं; T3 जंबुमाली महारब्धो. —^{d}) Ñ1 B अति(B1 °पि)वीर्यवान्. —After 7, D8 reads 10^{cd}.

8 Ś D8 om. (hapl.) 8–10^{b}. —^{a}) D1.13 G3 स; D6.9-11 T2 तु (for सु-). Ñ B प्रहसन्क्रोधाद् (Ñ2 °न्कोपाद्); D3 सुमहाक्रोधै; D7 सुमहत्क्रोधाद्; M1.2 सुमहातेजा (for सुमहाक्रोधो). —^{b}) B2.4 रावणात्मजः. —^{c}) B3 तीक्ष्णबाणेन; D4 तीर्धवेगेन. —^{d}) D1 चित्र° (sic); D9-11 Ct शत्रुघ्नेन (for मित्रघ्नेन). ❀ Ct: 'मित्रघ्नेन' इति क्वचित्पाठः. ❀

9 Ś D8 om. 9 (cf. v.l. 8). T3 om. 9–10. D3 transp. 9^{ab} and 9^{cd}. —^{a}) V3 उत्पनेन; D4 पतनेन (meta.) (for तपनेन). Ñ V B D1.2.4.12.13 नलः सार्धं; D3 नलः श्रीमान्; D9 [अ]नुजः सार्धं (for गजः सार्धं). —^{b}) M5 महात्मना (for °बलः). —^{c}) B1 सुवर्णेन (for निकुम्भेन). —^{d}) D1.2.4.12.13 नीलो हरिरयुध्यत.

10 Ś D8 om. 10^{ab} (cf. v.l. 8). T3 om. 10 (cf. v.l. 9). —^{a}) Ñ V B2-4 D1-4.13 सुग्रीवो वानरेंद्रस्तु (by transp.); D12 सुग्रीवो वानरेंद्रश्च. —^{b}) Ñ1 B2-4 प्रजंघेन; Ñ2 V D3.4.13 T2 G1.2 M5 प्रहस्तेन; D2 प्रहासेन; G3 प्रसभेन (for प्रघसेन). D7.9-11 सुसंगतः; M1 समाहतः (for समागतः). —D8 reads 10^{cd} after 7. —^{c}) V2.3 D1-4.13 संयुगे (for समरे). —^{d}) D4 विरूपाख्येण.

11 B3 om. 11. —^{a}) Ñ2 B2 D10.11.13 सु-; D9 स (for च). —^{b}) V3 वीर्यवान् (for राक्षसः). —^{c}) Ś D8.12 सु(D12 स्व)धुघ्नो; D9-11 T2.3 G3 M1.2 मित्रघ्नो; D13 वीरघ्नो (for सुप्तघ्नो). Ñ V B1.2.4 D3 यज्ञकेतुश्च; D13 रणकेतुश्च (for यज्ञकोपश्च). ❀ Cg: सुप्तघ्नयज्ञकोपौ चेति वा पाठः. ❀ —^{d}) Ñ1 B2.4 रणे रामेण; B1 बले रामेण (for रामेण सह). Ś B1.2 D4.8.12 संगतः; M1.2 संयुगेताः (sic) (for संगताः).

12 D4 om. (hapl.) 12^{ab} and l. 1–2 of 701*. —^{a}) Ñ1 V B1.3.4 D1.2.6.7.9-11 M5 च; D3 om. (for तु). Ś D8.12 वसुमुष्टिश्च. —^{b}) D8 विविधेन. —^{cd}) Ñ B D13 राक्षसौ हरिमुख्याभ्यां (Ñ2 B4 D13 °नां) समवायं (Ñ1 B2 समराय; D13 °मानीय) समीयतुः. —For 12^{c}–14, Ś V D1-4.8.12 subst. 701*.

13 For subst. in Ś V D1-4.8.12, cf. v.l. 12 and 14. For 13–14, Ñ B D13 subst. 701*. —^{ab}) D6 प्रपतने; D11 प्रपत्तनो; M1.2 प्रघनसो; M5 प्रकंपनो (for प्रतपनो). G1 प्रतापनो नाम. M1.2 रणपंडितः (for °दुर्धरः). D9 वीरः प्रतपनौ घोरौ राक्षसौ रणदुर्धरः. —^{c}) G1 तीक्ष्णकोपेन; M1.2 तीव्रवेगेन (for तीक्ष्णवेगेन). —^{d}) T3 स तेन (for नलेन).

14 ^{d}) G3 महाबलः (for °कपिः). —For 12^{c}–14, Ś V D1-4.8.12 subst.; Ñ B D13 (Ñ1 B1 l. 1–2 only) subst. for 13–14; B1 ins. l. 3–10 after 17:

701* गजेनादित्यसंकाशो वीरः प्रतपनस्तथा ।
महोदरः सुषेणेन वानरेण च संगतः ।
अयुध्यत महाबाहुः शक्रेण नमुचिर्यथा ।
जाम्बवान्मकराक्षेण धूम्रः कुम्भेन संगतः ।
नरकाक्षेण पनसः संगतो रक्षसा हरिः । [5]
देवान्तको गवाक्षेण त्रिशिराः शरभेण च ।
रक्षसा कम्पनेनाजौ संप्रहारमथाकरोत् ।
ऋषभो वानरश्रेष्ठः सारणेन समागतः ।
अतिकायेन विनतो रम्भश्चैव समागतः ।
धूम्राक्षेण समासक्तः केसरी हनुमत्पिता । [10]
वेगदर्शी शुकेनाजौ संप्रहारमथाकरोत् ।
संक्रुद्धं तु महापार्श्वं युयुधे गन्धमादनः ।
वीरः शतबली रक्षो विद्युज्जिह्वमयोधयत् ।

[D4 om. l. 1–2 (cf. v.l. 12); while D13 repeats lines 1–2 consecutively. —(l. 1) Ñ2 V1.2 B गयेन; D13 (first time) नलेन (for गजेन). V3 reads प्रतपनस्तथा in marg. B2 D13 (second time) तदा (for तथा). —(l. 2) Ñ B D13 (first time) विद्युन्माली (for महोदरः). V1.3 D1.2.13 (second time) सुखेणेन; D13 (first time) सुखेनश्च (for सुषेणेन). V2.3 D1.2.13 (second time) समागतः (for च संगतः). Ñ B समरे तु (Ñ2 °रेपि) समीयिवान्; D3 त्रिशिराः शरभेण च; D13 (first time) समराय समीयतुः (for the post. half). —After l. 2, B1 ins. 703*. —V3 om. l. 3–5. D3 transp. l. 3 and l. 7. —(l. 3)

G. 6. 18. 22
B. 6. 43. 15
L. 6. 18. 19

वानराश्चापरे भीमा राक्षसैरपरैः सह ।
द्वंद्वं समीयुर्बहुधा युद्धाय बहुभिः सह ॥ १५
तत्रासीत्सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
रक्षसां वानराणां च वीराणां जयमिच्छताम् ॥ १६
हरिराक्षसदेहेभ्यः प्रसृताः केशशाड्वलाः ।
शरीरसंघाटवहाः प्रसुस्रुः शोणितापगाः ॥ १७
आजघानेन्द्रजित्क्रुद्धो वज्रेणेव शतक्रतुः ।
अङ्गदं गदया वीरं शत्रुसैन्यविदारणम् ॥ १८

B1.2 D4 महातेजाः; B3 महाराजः (for महाबाहुः). D4 सह संगतः (for नमुचिर्यथा). —D4 om. (hapl.) l. 4. —(l. 4) D2 मकराख्येण; D12 सकाक्षेण (subm.). B3 ताम्र-; D8 धूम्र-; D3 धूमः (for धूम्रः). Ñ2 om. (hapl.) from the post. half of l. 4 up to the prior half of l. 6. —(l. 5) V2 B D2–4.13 नरांतकेन (for नरकाक्षेण). D1 नरकांतकेन पतनः (hypm.) (for the prior half). V1.2 B1–3 D1.2.4.13 संसक्तो; B4 संग्रामे; D3 संयुक्तो (for संगतो). D4 राक्षसो (for रक्षसा). —(l. 6) Ś D8 देवकांतो; D4 वेदांतको. Ś D8.12 रभ(D12 °ब)सेन (for शरभेण). B1 तु (for च). D3 युध्यमानः समागतः (for the post. half). —(l. 7) Ñ2 V2.3 B4 D3 युयुधे (V2 °जे) कुमुदो (V2 °मोदो; D3 °सुमो) हरिः; V1 B1–3 D1.4.13 युयुत्सुः कुमुदो हरिः (for the post. half). —(l. 8) B3 वानरेंद्रश्च. Ś D1.8 सागरेण (for सारणेन). —D13 om. (hapl.) l. 9. —(l. 9) V3 विनितो. L (ed.) रम्यश्चैव. Ñ2 B1.2.4 समागतौ; D3 समाययौ (for समागतः). —(l. 10) V1.2 B1–3 D4 समायुक्तः; V3 *संयुक्तः (for समासक्तः). —(l. 11) D3 वेदादर्शी. —(l. 12) Ñ2 V2.3 B2.4 D4 संक्रुद्धस्तु; V1 संरुद्धश्च. B3 संरुद्धश्च महापार्श्वो (for the prior half). —After l. 12, D13 ins.:

701(A)* संकोचनेन समरे कालनेमिरयुध्यत ।
सुतप्नो यज्ञकोपश्च पदाभ्यां चाहनद्युधि ।
दध्यास्येन च द्विशिरा युयुधे भीमकर्मणा ।
सुतनुश्च महातेजा वेगवान्विजयस्तथा ।
एते च वानरश्रेष्ठा विक्रता जघ्नुराहवे ।
हरो विहारो विमुखः सुमुखः सन्नादनो जयः । [5]
विकटास्येन संसक्ताः समरे षट् च यूथपाः ।
उल्कामुखो महातेजाः प्रकम्पनमधावत ।
इन्द्रजानुः सुसंक्रुद्धः प्रजवेन समागतः ।

—B4 om. l. 13. —(l. 13) Ś D8.12 शतबलो; Ñ2 B2 शतबलिः (for शतबली). Ñ2 दृप्तो; B2 क्रुद्धो; D13 ऋक्षो (for रक्षो). D1 अयुधयत् (sic) (for अयोधयत्).]
Thereafter D13 cont.:

702* लोहिताक्षश्च दुर्धर्षः कपिलेन च संगतः ।

15 ᵃ) D3.7.11 च परे; D5 त्वपरे (for चापरे). Ś Ñ B D1.2.4.7–13 T3 G2 घोरा; V D3 वीरा; G1 घोरैः; G (ed.) योधा (for भीमा). —ᵇ) D6.7 चापरैः (for अपरैः). D5 (before corr. as in text) अपि (for सह). —D12 om. (hapl.) 15ᶜᵈ. —ᶜ) T3 G1.2 M1.2.5 समेयुर् (for समीयुर्). B1.2.4 T2 G1.3 M5 बहवो; D7.9–11 T3 सहसा; Cg as in text (for बहुधा). Ś D1–4.8.13 द्वंद्व (D8 °द्वं) युद्ध (D2 युद्धद्वंद्व) मकुर्वंस्ते (D1 °र्वत); Ñ1 V B3 द्वंद्व (V3 B3 °द्वं) युद्धमवर्तं (V1 °म** [illeg.]) त. —ᵈ) Ś Ñ1 V B3 D1–4.8.13 बहवो; Ñ2 D9–11 युद्धा च; B1.2.4 युद्धार्थं (for युद्धाय). V2.3 D2.4.13 तदा (for सह). ❀ Cg : बहुभिरिति राक्षसविशेषणाद्वानराश्चेत्यत्रापि बहव इति विशेषणं विज्ञेयम्. ❀

16 V3 om. 16. D13 repeats 16 (followed by l. 1–2 of 703*) after 34. —ᵃ) D3 तन्महद्युद्धं; D12 G1 सुमहायुद्धं. —ᵇ) Ś Ñ2 V1.2 B1–3 D6–8.10.11 S रोमहर्षणं. —ᶜᵈ) D12 रक्षसो. —In T1 27ᵈ–30ᵃ of 6.32 are read and bracketed after 16ᶜ. Ñ2 राक्षसानां च वीराणां वानराणां जयैषिणां. —After 16 (first occurrence), D13 ins. l. 3 of 703*.

17 D13 om. 17. —ᵃ) Ś D2.4.8.12 -देहैस्तु; Ñ2 -सैन्येभ्यः; B1 -पक्षेभ्यः; D3 -देहैस्ताः (for -देहेभ्यः). —ᵇ) Ś D1.2.4.8.12 प्रवृद्धाः; Ñ V B D3 प्रवृत्ताः; D5.6 T1.2 M3 प्रभूताः (for प्रसृताः). Ś Ñ2 V B1.4 D1.2.8.12 M3 -शाद्वलाः; Ñ1 B2.3 -शैवलाः (for -शाड्वलाः). —ᶜ) Ś Ñ1 V1.3 B2.4 D3.4.6–9.12 T3 -संघा (V1 B4 °हा) तवहाः; D1.2 -संघट्टवहाः. —ᵈ) Ś Ñ2 D8.12 T2.3 सुस्रुवुः; Ñ1 B1.3.4 D3.11 प्रसस्रुः; V विसुस्रुः; D1.4 विसस्रुः; D6.9 प्रसूताः; Ct as in text (for प्रसुस्रुः). M5 -[उ]द्वहाः (for -[आ]पगाः). ❀ Ck : प्रसुस्रुवुः प्रभवन्ति स्म ।; Ct : प्रसुस्रुः प्रसुस्रुवुरित्यर्थः. ❀ —After 17, Ś V B2–4 D1–4.8.12 ins.; B1 ins. after l. 2 of 701*; D13 ins. l. 1–2 after 16 (r.) and l. 3 after 16 (first occurrence):

703* तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे रौद्रे भीरुभयंकरे ।
हरिराक्षसयोर्युद्धं तुमुलं समपद्यत ।
हरीणां युवराजस्य राक्षसानां तथैव च ।

[V1 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) D3 रौद्र- (for रौद्रे). V3 B3.4 भीम-; D4 भीमे (for भीरु-). G (ed.) -भयावहे. —B3 om. l. 2–3. —(l. 2) B3 द्वंद्वं (for युद्धं). —After l. 2, D13 ins.:

703(A)* रामरावणयोरर्थे समभित्यक्तजीवितम् ।
रुधिरार्द्रां महीं चक्रुस्तदा दारुणकर्दमाम् ।

—(l. 3) B4 कपीनां (for हरीणां). V1 B2 D4 युवराजं तु (B2 D4 च) (sic); V2 युवराजस्तु (sic); V3 युवराजेंद्र (sic) (for युवराजस्य).]
—After 17, B1 ins. l. 3–10 of 701*.

18 ᵃ) D6 प्रजघान (for आजघान). —ᶜ) Ś V D1–6.8.12.13 घोरः; Ñ B G2 वीरः; M1.2 गुर्व्या (for वीरं).

तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम् ।
जघान समरे श्रीमानङ्गदो वेगवान्कपिः ॥ १९
संपातिस्तु त्रिभिर्बाणैः प्रजङ्घेन समाहतः ।
निजघानाश्वकर्णेन प्रजङ्घं रणमूर्धनि ॥ २०
जम्बुमाली रथस्थस्तु रथशक्त्या महाबलः ।
बिभेद समरे क्रुद्धो हनूमन्तं स्तनान्तरे ॥ २१
तस्य तं रथमास्थाय हनूमान्मारुतात्मजः ।
प्रममाथ तलेनाशु सह तेनैव रक्षसा ॥ २२
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैः क्षिप्रहस्तेन रक्षसा ।
प्रजघानाद्रिशृङ्गेण तपनं मुष्टिना गजः ॥ २३
ग्रसन्तमिव सैन्यानि प्रघसं वानराधिपः ।
सुग्रीवः सप्तपर्णेन निर्बिभेद जघान च ॥ २४

G. 6. 18. 35
B. 6. 43. 25
L. 6. 18. 59

—^{d}) V D1–4.13 -विदारणः (for -विदारणम्). Ś D8.12 स तु शत्रुविदारणः; Ñ B1.3.4 परसैन्यविदारणः; B3 परवीरविदारणः; M5 शत्रुसैन्ये विदारिणं.

19 ^{b}) B4 साग्रं (for साश्वं). —^{c}) D1 om. समरे श्रीमा. D3 संगरे; D10.11 गदया (for समरे). Ś D8.12 धीमान् (for श्रीमान्). —^{d}) Ś V1.2 D1.3.8.12.13 दंतकूबरं; Ñ B विननाद च (B2.4 ह); V3 वालिनः सुतः; D2 रथकूबरं; D4 ध्वस्तकूबरं; D7.9–11 T3 वेगवान्हरिः; M1.2 भृशपीडितं (for वेगवान्कपिः).

20 ^{ab}) Ś2 प्रजङ्घेन; Ñ1 B3.4 प्रमाथेन; V1.3 त्रिजंघेन; D11 प्रसंघेन (for त्रिभिर्बाणैः). B1 प्रजंघेन तु संपातिस् (for ^{a}). D11 त्रिभिर्बाणैः (for प्रजङ्घेन). Ś1 Ñ2 V2 B2 D1–4.7–10.12.13 T3 G1.2 M5 transp. त्रिभिर्बाणैः and प्रजङ्घेन. Ś1 Ñ2 V2 B2 D1–4.8.12.13 विदारितः; D5 समायतः (sic); D7.9 समाहितः; M1.2 समागतः (for समाहतः). Ś2 Ñ1 V1.3 B1.3.4 त्रिभिर्बाणै(B1 °र्भल्लै)-र्विदारितः (for ^{b}). —^{c}) Ñ B2–4 तं जघान; B1 संजघान; D2 प्रजघान (for निजघान). Ś2 [आ]शुकर्णेन; D13 [अ]श्वकर्णैस्तु (for [अ]श्वकर्णेन). —^{d}) Ñ1 B3.4 प्रमाथं; D13 प्रदीप्तं (for प्रजङ्घं). Ś V1.2 D1–4.8.12.13 तु महाबलः(D13 °लं). V3 प्रजघ्नंतं महाबलः. —After 20, Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 ins. a passage relegated to Appendix I (No. 21) (Ñ B1 l. 59–60; Ñ2 ins. l. 11–58 after 31; B2 except l. 11–58 read after 28; B3 l. 1 only).

21 Before 21, Ś Ñ V B1.2 D1–4.8.12.13 read 23. —^{a}) D1 जांबमाली; D4 जांबुमाली; D11 जंबूमाली. Ś D8.12 रथस्थस्य (sic); D1 रथस्थं तु; D4 रथस्थस्तं (for रथस्थस्तु). —^{b}) G (ed.) तथा (for रथ-). —Ñ2 om. from 21^{c} up to l. 1 of 704*. —^{c}) G1 क्रुद्धं (for क्रुद्धो). —^{d}) G3 महाकपिं (for स्तनान्तरे).

22 Ñ2 om. 22 (cf. v.l. 21). —^{ab}) Ñ1 B स तस्य (for तस्य तं). Ś Ñ1 B1.3.4 D1.2.4.8.12.13 आरुह्य (for आस्थाय). Ś V D1–4.8.12.13 कपिकुंजरः(V3 °पुंगवः) (for मारुतात्मजः) G3 स्तनांतरे तस्य रथं तमास्थायानिलात्मजः. —^{c}) B1 प्रममन्थ; D11 प्रमामथ (meta.) (for प्रममाथ). D13 बलेन (for तलेन). Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 [ए]व (for [आ]शु). —^{d}) M5 राक्षसं (sic) (for रक्षसा). Ś Ñ1 V B1.3.4 D1–4.12.13 G1.2 गिरिशृंगोपमं (V1 °मो) शिरः(V1.3 हरिः; G1 गिरिं); B2 प्रजघ्ने वानराधिपः; D8 गिरिशृंगो खे गिरः (sic). —After 22, Ś Ñ1 V B1.2(l. 1 only)–4 D1–4.8.12.13 ins.; Ñ2 ins. l. 2 after 21^{ab} (owing to omission); while G2 M5 ins. after 23:

704* भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैर्मित्रघ्नेन विभीषणः ।
मित्रघ्नं गदया वीरो निजघान स्तनान्तरे ।

[M5 om. l. 2. —(l. 2) D12 मित्रघ्नो. Ñ2 B1.4 G2 क्रुद्धो (for वीरो). Ñ2 B1.3(before corr. as in text).4 G2 विभीषणः (for स्तनान्तरे).];

while D5 T1 M1.2 ins. after 22:

705* मित्रघ्नमरिदर्पघ्नमापतन्तं विभीषणः ।
आसाद्य गदया गुर्व्या जघान रणमूर्धनि ।;

whereas D6.7.9–11 T2.3 G M3.5 ins. after 22; D5 (after 30) T1 M1.2 ins. after 31:

706* नदन्प्रतपनो घोरो नलं सोऽप्यन्वधावत ।
नलः प्रतपनस्याशु पातयामास चक्षुषी ।

[Cf. l. 59–60 of App. I (No 21). —(l. 1) T3 ततः (for नदन्). M5 प्रकंपनो (for प्रतपनो). D6 T2 G3 घोरं (for घोरो). D7 [ऽ]प्यनुधावत; D9–11 [ऽ]भ्यनुधावत; T2.3 [ऽ]पि व्यधावत; G1 [ऽ]भ्यन्वधावत (for ऽप्यन्व°). —(l. 2) M5 प्रकंपनस्य (for प्रतपनस्य). M1.2 प्रात*तस्याशु. D6 वक्षसि (for चक्षुषी).]

23 B3.4 om. 23. Ś Ñ V B1.2 D1–4.8.12.13 read 23 before 21. G1 repeats 23^{ab} after 23. —^{a}) D8 -गात्र-; D13 G1 (second time) -गात्रैः; Cm.g as in text (for -गात्रः). —D5 T1 M1.2 read 32–34 after 23^{ab}. —D5–7.9–11 T G3 M1–3 om. 23^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V1.3 B1.2 D1–4.8.12.13 निजघान (for प्रजघान). Ś V1.2 D1.4.8.12 [इ]द्रवृक्षेण; Ñ1 B1.2 [अ]द्रिसारेण; Ñ2 V2 [अ]भिसारेण; D2.13 [अ]थ वृक्षेण; D3 तु वृक्षेण (for [अ]द्रिशृङ्गेण). —^{d}) Ñ V2 B1.2 नलः (for गजः). Ś V1.3 D1–4.8.12.13 राक्षसं नलः(D8 बलं) (for मुष्टिना गजः). —After 23, G2 M5 ins. 704*.

24 G2 M5 transp. 24 and 25. —^{b}) Ñ2 प्रहसं; B3 (before corr.) D6.13 T3 G1.2 M5 प्रहस्तं; B4 प्रजंघं;

G. 6. 18. 36
B. 6. 43. 25
L. 6. 18. 60

प्रपीड्य शरवर्षेण राक्षसं भीमदर्शनम् ।
निजघान विरूपाक्षं शरेणैकेन लक्ष्मणः ॥ २५

अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः ।
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामं निर्बिभिदुः शरैः ॥ २६

तेषां चतुर्णां रामस्तु शिरांसि समरे शरैः ।
क्रुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेद घोरैरग्निशिखोपमैः ॥ २७

वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन मुष्टिना निहतो रणे ।
पपात सरथः साश्वः पुराट्ट इव भूतले ॥ २८

वज्राशनिसमस्पर्शो द्विविदोऽप्यशनिप्रभम् ।
जघान गिरिशृङ्गेण मिषतां सर्वरक्षसाम् ॥ २९

द्विविदं वानरेन्द्रं तु द्रुमयोधिनमाहवे ।
शरैरशनिसंकाशैः स विव्याधाशनिप्रभः ॥ ३०

स शरैरतिविद्धाङ्गो द्विविदः क्रोधमूर्छितः ।
सालेन सरथं साश्वं निजघानाशनिप्रभम् ॥ ३१

निकुम्भस्तु रणे नीलं नीलाञ्जनचयप्रभम् ।
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैः करैर्मेघमिवांशुमान् ॥ ३२

Ct as in text (for प्रघसं). D3 वानरेश्वरः. G3 हसन्वानरपुंगवः. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 निजघान ननाद च; D7.9.10 G1.2 निजघान जवेन (G1.2 जहास) च; M1.2 जघान च ननाद च. —After 24, M1.2 ins.:

707* विरूपाक्षो विशालाक्षं लक्ष्मणं क्षणदाचरः ।
वववर्ष शरवर्षेण वर्षेणाद्रिमिवाम्बुदः ।
ततः क्रुद्धो महातेजाः सौमित्रिररिमर्दनः ।
ससूतं सरथं साश्वं नाशयामास तं शरैः ।

25 T3 G1 M3 om. 25. G2 M5 transp. 24 and 25. —^{a}) Ś V D1–4.8.12.13 वर्षंतं; Ñ1 B2.4 क्षरंतं; Ñ2 B1.3 D6 T2 G2 M5 सृजंतं (for प्रपीड्य). Ś Ñ V B D2–4.6.8.12.13 T2 G2 M5 -वर्षाणि (for -वर्षेण). —D9 om. 25^{c}-26. V3 om. 25^{c}–26^{b}. —^{c}) G3 स जघान (for निजघान). D1 [अ]वरूपाक्षं.

26 D9 om. 26, while V3 om. 26^{ab} (for both, cf. v.l. 25). —^{a}) Ñ1 सुदुर्धर्षो (for च°). —^{c}) Ś1 D8 सुतघ्नो; D5.10.11 T M1.2 मित्रघ्नो; D12 सप्तघ्नो (for सुप्तघ्नो). V2 B1.2.4 यज्ञकेतुश्च. —^{d}) D4 स रामं निर्भिदुः शरैः; D10.11 G3 M5 राममादीपयच्छरैः. —After 26, V2 reads 30, 31 and 35, repeating them in their proper place.

27 Ñ2 D10 om. (hapl.) 27^{ab}. —^{a}) B1 (m. also as in text).3 तेषां तु (B3 च) कर्तमानस्तु; D9 चतुर्णां समश्चिच्छेद. —^{b}) D2.3 G1.2 M निशितैः (for समरे). Ś V1 D1.4.8.12.13 शितैः (for शरैः). —G1 repeats 27^{cd} consecutively. —^{d}) Ś V D1.2.4.8.12.13 शरैर्; D3 शितैर् (for घोरैर्). Ś2 -सुखोपमैः; D4 -विषोपमैः (for -शिखोपमैः). Ñ B4 तान्यु(B4 °न्य)पेत्य क्षितिं ययुः; B1.3 तान्युत्प्लुत्य क्षितिं ययुः; B2 ते निपत्य क्षितिं ययुः. —After 27, D2.13 (l. 1 only) ins.:

708* ते रामबाणनिहताश्चक्रेणेव महासुराः ।
निपेतुः सरथाः साश्वास्त्रिपुराणीव भूतले ।

28 ^{a}) Ś2 V2 D4 च (for तु). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M1.2 [अ]भिहतो (for निहतो). B4 मृधे (for रणे). —^{c}) Ñ B तूर्णं (for साश्वः). —^{d}) Ñ2 V1.2 महीध्र; V3 युगांत; B2 पुरांत; B4 सुराद्य (sic); D7(after corr.).9–11 सुराट्ट(D7.9 °ष्ट्र); D13 पुरास्थ (sic); T2 M5 पताक; Cg as in text (for पुराट्ट). Ś D8.12 पुराट्टश्यत (for पुराट्ट इव). ❀ Cg : पुराट्टः पुरवलभिः। ; Ck : अट्टं (°ट्टः ?) क्षौमम्। ; Ct also cites Kataka and adds विमानमित्यन्ये. ❀ —After 28, Ñ B1.4 D6.7.9–11 T2.3 M3.5 read 32–34; while B2 ins. l. 11–58 of App. I (No. 21) after 28.

29 Ñ B1.2.4 M5 om. 29. —^{a}) D9 शक्राशनि-. Ś V1 D1–4.8.12.13 -समस्पर्शं; B2 -ससंपन्नं (sic) (for °स्पर्शो). ❀ Cv : वज्र ...(°ज्राशनि ?) समस्पर्शं इत्यादिश्लोको द्विविदं वानरेन्द्र इ(°द्रमि ?)त्यादेः श्लोकस्य पुरस्ताद्द्रष्टव्यः। अन्यत्र तु लेखकैः प्रमादाल्लिखितः. ❀ —^{b}) Ś V B3 D1–4.7–13 च; G3 हि (for ऽपि). V3 B3 शनिप्रभं; D9 समप्रभं (for [अ]शनिप्रभम्). —D9 om. (hapl.) 29^{c}–31. —^{d}) G3 -राक्षसान् (for -रक्षसाम्).

30 D9 om. 30 (cf. v.l. 29). Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 30–31. V2 repeats 30 here (cf. v.l. 26). G reads 30-31 after 34. —^{a}) V2 (second time) D5–7.10.11 T3 G2.3 M1.2 तं (for तु). —^{b}) T1 M3 नगयोधिनम् (for द्रुम°). Ñ V2 B D2 द्रुमपाणिं महाहवे(Ñ1 V2 B4 °मृधे; B2 °युधि). —After 30, D5 ins. 706*.

31 ☞ Cv is missing from 6.33.31 up to 6.34.17^{b}. Ś V1.3 D1.3.4.8.9.12.13 om. 31 (for D9, cf. v.l. 29 and for others, cf. v.l. 30). D5 om. 31. V2 repeats 31 here (cf. v.l. 26). G reads 30–31 after 34. —^{a}) D7.10.11 G3 अभिविद्धांगो; G2 अपि विद्धांगो. Ñ V2 B D2 शरैरतिवि(D2 °तीव्र)भिन्नांगो; M5 शरैरपि स विद्धांगो. —^{c}) D2 तलेन (for सालेन). —^{d}) G3 स विव्याध (for निजघान). —After 31, T1 M1.2 ins. 706*; Ñ2 ins. l. 11-58 of App. I (No. 21) after 31.

32 Ñ B1.4 D6.7.9–11 T2.3 M3.5 and D5 T1 M1.2 read 32–34 after 28 and 23^{ab} respy. —^{a}) B1 सुबंधुः; B2–4 सुकर्णः; D8.12 निकुंजः (for निकुम्भस्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 समरे (for तु रणे). D3 om. नीलं. —^{b}) Ñ1 B D1.3.4.12.13 G1 -चयोपमं; V1 -तपप्रभः; V2.3

पुनः शरशतेनाथ क्षिप्रहस्तो निशाचरः ।
बिभेद समरे नीलं निकुम्भः प्रजहास च ॥ ३३
तस्यैव रथचक्रेण नीलो विष्णुरिवाहवे ।
शिरश्चिच्छेद समरे निकुम्भस्य च सारथेः ॥ ३४
विद्युन्माली रथस्थस्तु शरैः काञ्चनभूषणैः ।
सुषेणं ताडयामास ननाद च मुहुर्मुहुः ॥ ३५
तं रथस्थमथो दृष्ट्वा सुषेणो वानरोत्तमः ।
गिरिशृङ्गेण महता रथमाशु न्यपातयत् ॥ ३६
लाघवेन तु संयुक्तो विद्युन्माली निशाचरः ।
अपक्रम्य रथात्तूर्णं गदापाणिः क्षितौ स्थितः ॥ ३७
ततः क्रोधसमाविष्टः सुषेणो हरिपुंगवः ।
शिलां सुमहतीं गृह्य निशाचरमभिद्रवत् ॥ ३८
तमापतन्तं गदया विद्युन्माली निशाचरः ।
वक्षस्यभिजघानाशु सुषेणं हरिसत्तमम् ॥ ३९
गदाप्रहारं तं घोरमचिन्त्य प्लवगोत्तमः ।
तां शिलां पातयामास तस्योरसि महामृधे ॥ ४०

G. 6. 18. 50
B. 6. 43. 40
L. 6. 18. 0

G2 -चयोपमः; T2.3 M1.2 -चयप्रभः (for -चयप्रभम्). —c) Ś1 V D1–4.8.12.13 बिभेद तरसा (D1 समरे) बाणैर्. —d) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 मेघं (Ś1 V1 मोघं) सूर्य इवांशुभिः.

33 Ñ B1.4 D6.7.9–11 T2.3 M3.5 and D5 T1 M1.2 read 32–34 after 28 and 23ab respy. —a) Ś Ñ2 V2.3 D1–4.8.12.13 G1.2 M5 [ए]व; D5 T1 M1.2 [आ]शु (for [अ]थ). Ñ1 B -शतैरेव (B1.2 °वं). V1 पुनः पुनश्च तेनैव. —b) B2 महाबलः (for निशाचरः). —d) Ñ2 B1–3 सुकर्णः; B4 सपर्णः (for निकुम्भः). B4 ह (for च). V1.3 D3 प्रहसन्निव; D6 T2.3 प्रजघान च (for प्रजहास च). ※ Cg : निकुम्भः प्रजहास चेति पाठः सम्यक्. ※

34 Ñ B1.4 D6.7.9–11 T2.3 M3.5 and D5 T1 M1.2 read 32–34 after 28 and 23ab respy. —a) T1 * * व (damaged); M1.2 तस्याथ (for तस्यैव). T3 कर- (for रथ-). —b) M5 [आ]बभौ (for [आ]हवे). Ś D8.12 नीलो वि (D8 °लोथ) ह्राव्य चाहवे. —c) Ś D8 संयत्तः; Ñ B बलवान्; D1.3.4 संयंतुः; D12 संयुतः; D13 संयुक्तः (for समरे). —d) M1.2 [आ]शु (for च). Ś V D1–4.8.12.13 सोपतद्विह्व (Ś D8 °म) लो भुवि (V °द्भुवि विह्वलः [by transp.]); Ñ B स (B4 सं) निकृंतो (Ñ2 B4 °कृत्तो) पतद्भुवि. ※ Cr : निकुम्भस्य च सारथेः ॥ इत्यतः परम्, "वज्राशनिसमस्पर्श०। जघान गिरिशृङ्गेण०॥ द्विविदं वानरेन्द्रं तु०। शरैरशनिसंकाशैः०॥" इति पाठक्रमः।; so also Cg.k.t. ※ —After 34, D13 repeats 16 (followed by l. 1–2 of 703*), while G reads 30–31.

35 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 (D13 up to 45) om. 35–42. V2 repeats 35 here (cf. v.l. 26). —a) D5 विद्युन्मालः (for °न्माली). —b) Ñ V2 B1–3 D2 कनक- (for काञ्चन-). T1 G3 -भूषितैः (for -भूषणैः). B4 कनकभूषितैः. —c) D2 सुखेनं (here and elsewhere below) (for °षेणं). —d) B4 गदया (for ननाद).

36 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 36 (cf. v.l. 35). —a) Ñ V2 B D2 तस्यांतरम् (for तं रथस्थम्). —b) G1 हरिपुंगवः (for वानरोत्तमः). —d) D5 T1 रथादाशु; D6 गिरिमाशु; G1 रथमध्ये; M1.2 रथं तस्य (for रथमाशु). Ñ1 V2 न्यपोथयत्; Ñ2 B D2 व्यपोथयत् (for न्यपातयत्). —After 36, G2 ins.:

709* तमापतन्तमालोक्य गिरिशृङ्गं महत्तरम्।

37 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 37 (cf. v.l. 35). —a) Ñ1 V2 सुसंयुक्तो; B1 सुसंक्रुद्धो (for तु संयुक्तो). B2 वानरेण सुसंयुक्तो; B4 वानरेण समायुक्तो; D2 राघवेण सुसंयुक्तो. —b) G3 च राक्षसः; M5 महारथः (for निशाचरः). —c) Ñ V2 B अवप्लुत्य; D2 आप्लुत्य च (for अपक्रम्य). D9 गदाचूर्णं. —d) D6 reads गदापाणिः in marg. Ñ V2 B स्थितः क्षितौ (by transp.); D2 स्थितं क्षितौ; M1.2 स्थितौ स्थितः (for क्षितौ स्थितः).

38 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 38 (cf. v.l. 35). —a) B2 कोप- (for क्रोध-). G3 -समाविष्टं. —b) Ñ1 V2 B3 हरियूथपः; M5 वानरोत्तमः; G (ed.) वानराधिपः (for हरिपुंगवः). —c) D11 शिखां (for शिलां). Ñ2 B1.2.4 D2 शिलामादाय महतीं. —After 38c, G2 erroneously repeats from निशाचरः in 37b up to 38c. —d) Ñ2 B1.2.4 D2 अथाद्रवत्; B3 अवाद्रवत् (for अभिद्रवत्). ※ Cr.m.g : अभिद्रवत् अभ्यद्रवत्. ※

39 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 39 (cf. v.l. 35). —a) B1.2 D2 चापतंतं (for आपतन्तं). Ñ1 B3 संप्रेक्ष्य (for गदया). —c) D7 (after corr. in marg. as in text) वर्ष्मणि (for वक्षसि). Ñ1 B3 D2 [अ]थ (for [आ]शु). —d) Ñ V2 B3 हरियूथपं; B1.4 कपियूथपं; B2 कपिपुंगवं; D2 कपिकुंजरं; D7.9–11 G2 M5 हरिपुंगवं; G1 वानरोत्तमं (for हरिसत्तमम्). G3 सुषेणो वानरोत्तमः.

40 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 40 (cf. v.l. 35). —a) Ñ1 तद् (for तं). —b) Ñ1 V2 B3 प्रगृह्य; D11 अमत्य (sic) (for अचिन्त्य). Ñ2 प्लवंगोत्तमः (unmetric); G1 प्लवगर्षभः. B1.2.4 D2 अविचिन्त्य प्लवंगमः. ※ Cg.k.t : अचिन्त्य, अचिन्तयित्वा (Ck °त्वेति यावत्). ※ —c) D9–11 तां तूर्णीं (for तां शिलां). Ñ2 B1.2.4 D2 शिलां संपातयामास. —d) Ñ1 B3 T3 M1.2 [उ]परि (for [उ]रसि). D2 G1.3 महाहवे (for °मृधे).

G. 6. 18. 51
B. 6. 43. 41
L. 6. 18. 0

शिलाप्रहाराभिहतो विद्युन्माली निशाचरः ।
निष्पिष्टहृदयो भूमौ गतासुर्निपपात ह ॥ ४१

एवं तैर्वानरैः शूरैः शूरास्ते रजनीचराः ।
द्वंद्वे विमृदितास्तत्र दैत्या इव दिवौकसैः ॥ ४२

भल्लैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टसैः ।
अपविद्धैश्च भिन्नैश्च रथैः सांग्रामिकैर्हयैः ॥ ४३

निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा वानरराक्षसैः ।
चक्राक्षयुगदण्डैश्च भग्नैर्धरणिसंश्रितैः ।
बभूवायोधनं घोरं गोमायुगणसेवितम् ॥ ४४

कबन्धानि समुत्पेतुर्दिक्षु वानररक्षसाम् ।
विमर्दे तुमुले तस्मिन्देवासुररणोपमे ॥ ४५

41 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 41 (cf. v.l. 35). —b) Ñ1 V2 B3 स राक्षसः (for निशाचरः). —c) D2 निपिष्ट-; D7 निःपिष्ट-. G1 घोरो (for भूमौ).

42 Ś V1.3 D1.3.4.8.12.13 om. 42 (cf. v.l. 35). —a) Ñ1 V2 सर्वैः; Ñ2 क्रुद्धाः; B2.4 D2 आशु (for शूरैः). —c) Ñ B D2 नि(Ñ2 D2 च)निहताः सर्वे; V2 युद्धे सवतंत (sic); D7.9–11 विमथितास्तत्र (for विमृदितास्तत्र). —d) Ñ2 B4 D2 सुरोत्तमैः; D5 दिवौकसः; G2 च दैवतैः (for दिवौकसैः). ❀ Cr.m.g: दिवौकसैरित्यकारान्तत्वमार्षम् ।; so also Ck.t. ❀

43 D13 om. 43 (cf. v.l. 35).—a) B1.3 तथा; B2 खड्गैर्; B4 नखैः; D5 T1 शरैः; D6 T3 M1.2 भग्नैः; D12 बलैः; (for भल्लैः). V3 D7.9–11 चान्यैर्; B2 नखैर् (for खड्गैर्). —b) Ś Ñ V B D1–4.7–12 T3 -सायकैः; D5.6 -पट्टिशैः; G3 damaged (for -पट्टसैः). —c) B4 स्वपविद्धैश्च. Ś Ñ V B2 D2.3.8.12 भग्नैश्च; B1.4 D4 भल्लैश्च; B3 विद्धैश्च; D1 मग्नैश्च; D7 शूरैश्च; D9–11 [अ]पि रथैस् (for भिन्नैश्च). —d) V2.3 शरैः; D4 रथं; D9–11 तथा (for रथैः). Ñ1 B3 तथा; Ñ2 B1.2.4 भुवि; M5 हतैः (for हयैः).

44 D13 om. 44 (cf. v.l. 35). —a) B1 विस्तृतैः; T3 हतैश्च (for निहतैः). Ñ1 B3 कुंजरैर्निहतैर् (by transp.). D2 वांतैस् (sic) (for मत्तैस्). D12 कुंजरे मत्ते (sic). G1 कुंजरैर्मंदरप्रख्यैस्. —b) D5 T1 तदा (for तथा). Ñ2 B1.2.4 तुरगैश्च समंततः. —L (ed.) transp. cd and ef. —c) D1 रथैश्च; M1.2 चक्राक्षैर्; M5 चक्रैश्च (for चक्राक्ष-). Ś V1.2 B2 D1.2.8.12 -शस्त्रैश्च; Ñ1 B3 -भग्नैश्च; Ñ2 B1.4 -साहस्रैर्; G (ed.) -संघैश्च (for -दण्डैश्च). D3.4 -रथशस्त्रैश्च (for -युगदण्डैश्च). —d) Ñ1 B3 तथा; B4 भल्लैर् (for भग्नैर्). B1 -संवृतैः (for -संश्रितैः). Ś B2 D1–4.12 भूतलमाश्रितैः; Ñ1 B3 धरणिमास्थितैः; V भूतलमास्थितैः; B4 धरणिमाश्रितैः; D8 भूतस्तथाश्रिनैः (sic) (for धरणिसंश्रितैः). —After 44cd, Ñ B ins.:

710* तोमरैरङ्कुशैः शस्त्रैः कुणपैः सपरश्वधैः ।
तत्र तत्रापविद्धैश्च कवचैस्तु हिरण्मयैः ।

[(l. 1) Ñ2 तोरणैर् (for तोमरैर्). Ñ1 छत्रैः (for शस्त्रैः). Ñ2 B1 कुठारैः; B2 अस्त्रैश्च (for कुणपैः). —(l. 2) Ñ1 तत्र तैर्वर्मभिश्चैव; B3 तनूत्रैर्वर्मभिश्चैव (for the prior half). B1 तैर्; B2 च (for तु). Ñ1 B3 चर्मभिश्च (for कवचैस्तु).]

—f) Ś1 गोमायुव्रातमंगलं; Ś2 D3.4.8.12 °वद(D3.4 °ह)-संकुलं; Ñ1 B3 नक्षत्रैर्ग(B3 °त्रै ग)गनं यथा; Ñ2 गोमायुकुलसंकुलं; V1.3 गोमायुरुतसंकुलं; V2 D6 °शतसंकुलम्; B1 (marg.).2 T2.3 G1 M3 °गणसंकुलं; D1 G3 °बहुसंकुलं; D2 °वडवाकुलं; D5.7 M1.2.5 °बलसंकुलं; T1 °दलसंकुलं; G2 °गलसंकुलं (sic); L (ed.) °व्रजसंकुलं (for °गणसेवितम्).

45 D13 om. 45 (cf. v.l. 35). B4 om. from 45 up to the prior half of l. 2 of 711*. —a) Ñ2 V3 B2.4 कबंधाश्च (for कबन्धानि). —b) V1.3 तस्मिन्; B2.4 D6 G1 ऋक्ष- (for दिक्षु). —G3 damaged from साम् in रक्षसाम् up to विम in 45c. V1 -राक्षसैः (for -रक्षसाम्). —V1.3 om. (hapl.?) 45cd. D7 G2 M5 ins. the line of 45cd after 6.34.12. —c) G1 युद्धे (for तस्मिन्). —For 45cd, Ñ B D4 subst.:

711* राक्षसानां च घोराणां हतानां रणमूर्धनि ।
बभूव तद्घोरतरं तेषामायोधनं महत् ।
गृध्रगोमायुसंघानां मोदनं रौद्रदर्शनम् ।

[B1 om. up to the prior half of l. 2. B3 reads l. 1 twice.—(l. 1) Ñ2 B2.3(first time) पिशाचानां (for राक्षसानां). Ñ1 B3(second time) D4 सुघोराणां (for च घोराणां). —After l. 1(first occurrence), B3 ins.:

711(A)* राक्षसा भयसंविग्ना रुधिरौघपरिप्लुताः ।
राक्षसाः सममिच्छन्ति शरणं ते भयार्दिताः ।
भीताश्चैवं न भान्त्यत्र कातरा मोहपीडिताः ।

[G (ed.) om. l. 2.—(l. 3) G (ed.) भीतिं चैव विशंत्यत्र (for the prior half).]

—(l. 3) Ñ1 बलं; D4 रणे (for गृध्र-). B1 उद्यानं (for मोदनं).]

—After 711*, B2 reads 6.34.1c–5.

—For 45, Ś V2 D1–4.8.12 subst.:

712* कबन्धानि समुत्पेतुस्तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ।

विदार्यमाणा हरिपुंगवैस्तदा
निशाचराः शोणितदिग्धगात्राः ।
पुनः सुयुद्धं तरसा समाश्रिता
दिवाकरस्यास्तमयाभिकाङ्क्षिणः ॥ ४६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥

३४

युध्यतामेव तेषां तु तदा वानररक्षसाम् ।
रविरस्तं गतो रात्रिः प्रवृत्ता प्राणहारिणी ॥ १
अन्योन्यं बद्धवैराणां घोराणां जयमिच्छताम् ।
संप्रवृत्तं निशायुद्धं तदा वानररक्षसाम् ॥ २
राक्षसोऽसीति हरयो हरिश्चासीति राक्षसाः ।
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ ३
जहि दारय चैहीति कथं विद्रवसीति च ।
एवं सुतुमुलः शब्दस्तस्मिंस्तमसि शुश्रुवे ॥ ४
कालाः काञ्चनसंनाहास्तस्मिंस्तमसि राक्षसाः ।
संप्रादृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्तौषधिवना इव ॥ ५

G. 6. 19. 5
B. 6. 44. 5
L. 6. 19 5

---

46 D8 om. 46.—[a]) D7.9–11 निहन्यमाना (for विदार्यमाणा). Ñ2 -यूथपैस् (for -पुंगवैस्). V1 तथा (for तदा). —[b]) D5 निशाचरान् (sic). Ś Ñ V B2–4 D1.3.4.12.13 -गंधमोहि(D1 °दि)ताः; B1 D9–11 G2.3 M5 -गंधमूर्छिताः; D2 -कर्दमापगाः ; G1 -दिग्धमूर्ध्रजाः (for -दिग्धगात्राः). —[c]) D7 G2.3 M5 पुनश्च (for पुनः सु-). D5 T M3.5 समास्थिता. Ś Ñ V B D1–4.12.13 पुनः सु(D2.13 °नस्तु)संरब्धतरा व्यवस्थिता ; G1 पुनस्तु युद्धे तरसा व्यवस्थिता. —[d]) Ñ V D4.13 [अ]स्तमन-; D11 [अ]स्तमथ (for [अ]स्तमय-). B1.2.4 तथैव वीराः समराभिकांक्षिणः.

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ1 B1.3.4 D2.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12 द्वंद्वयुद्धं; B3 प्रथमदिनद्वयुद्धं ; D9 द्वंद्वयुद्धवर्णनः; D13 युद्धपर्वणि द्वंद्वयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 D2.12.13 om. ; Ś2 Ñ2 V1.2 B D3 18 ; D1 20 ; D4 2 ; D5–7.10.11 T1.3 G M 43 ; D8 16 ; D9 19 ; T2 42. G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

34

Ś1 begins with ॐ.

1 Cv is missing for 1–17[b] (cf. v.l. 6.33.31). —[a]) G3 तु ततस्तेषां (for एव तेषां तु). —[b]) Ñ1 B3 नर-; D6 तथा (for तदा). B2 वानराणां तरस्विनां. —B2 reads 1[c]–5 (including star passage) after 6.33. 711*. —[c]) Ñ1 B3 अगाद् (for गतो). —[d]) B2 तदाभूत् (for प्रवृत्ता). M1.2 प्राणि- (for प्राण-).

2 For sequence in B2, cf. v.l. 1. V3 om. (hapl.) 2–3[b]. —[a]) D4.6.13 T3 अन्योन्य-. —[b]) Ñ B शूराणां; D6 marg. (for घोराणां). D1 युद्धम् (for जयम्). —[c]) T3 M2 संप्रवृद्धं; Ct as in text (for संप्रवृत्तं). —[d]) D9 तथा; G1 घोरं (for तदा). Ñ B तदा परमदारुणं.

3 For sequence in B2, cf. v.l. 1. V3 om. 3[ab] (cf. v.l. 2). —[a]) Ś D3.8.12 [ऽ]स्मि (for ऽसि). —[b]) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–13 T3 G2 वानरोसि(Ś D3.8.12 °स्मि); Cg as in text (for हरिश्चासि). —[c]) D5 जग्मुस् ; D6 युद्धं (sic) (for जघ्नुस्). —[d]) Ñ1 B3 तदा; D6 जघ्नुस् (for तस्मिंस्). —After 3, V3 ins. for the first time l. 2 of 714* and then cont. :

713* वानरा राक्षसांस्तत्र तस्मिंस्तमसि दारुणे।
[Post. half = 3[d].]

4 For sequence in B2, cf. v.l. 1. V3 om. 4[ab]. —[a]) Ś D8.12 एहि; Ñ V1.2 B D1–4.13 G3 भिं(D2 छिं)धि; D6.9–11 T2 M1.2.5 Ck.t हत; T3 हंत (for जहि). D8.13 धारय (for दारय). Ś D8.12 भिंधि; Ñ1 V1.2 B3.4 D1–4 एहि (with hiatus); Ñ2 B1 D13 G1.3 देहि; B2 त्राहि (for चैहि). D7.9 M5 वै देहि; G2 चापेहि (for चैहीति). ❀ Ct : हत । इदं हन्तेर्लोटि मध्यमपुरुषबहुवचनम् । हननं कुरुतेत्यर्थः . ❀ —[b]) Ś V1.2 D2.3.8.12.13 विद्रावय विकर्षय(Ś2 D3.8.12 °र्ष च); Ñ B D9 कर्ष विद्राव(B1 °त्रास)येति च; D1.4 विद्रावय च कर्ष च; D6 T2.3 G1.3 M1.2.5 कथं(D6 तथा; T2 तदा; G1 कुतो) विद्रावयेति च. —[c]) Ñ B इत्येवं (for एवं सु-). Ś1 G2.3 स तुमुलः. —[d]) V3 D5.7.9–11 T2.3 सैन्ये तु (for तमसि). B1.4 दारुणे (for शुश्रुवे). D6 T1 G M1.2.5 तस्मिन्सै(D6 °अ)न्ये विशुश्रुवे.

5 For sequence in B2, cf. v.l. 1. —[a]) D3 लोकाः (for कालाः). —Ś D8.12 om. (hapl. ?) from -संनाहास् up to ऋक्षास्तिमिर- in l. 1 of 714*. —[b]) V1 illeg. for राक्षसाः. —[c]) Ñ1 V3 B3 D7.9–11 G1 M5 संप्रदृश्यंत; Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–4.13 G2 समदृश्यंत. G1.3 शैलाभा (for शैलेन्द्रा). —[d]) Ñ D1–4 G1 -धरा (for -वना). —After 5, Ñ V B2.4 D1–4.13 ins. ; Ś D12 ins. l. 1 after 5

G. 6. 19. 7
B. 6. 44. 6
L. 6. 19. 7

तस्मिंस्तमसि दुष्पारे राक्षसाः क्रोधमूर्छिताः ।
परिपेतुर्महावेगा भक्षयन्तः प्लवंगमान् ॥ ६
ते हयान्काञ्चनापीडान्ध्वजांश्चाग्निशिखोपमान् ।
आप्लुत्य दशनैस्तीक्ष्णैर्भीमकोपा व्यदारयन् ॥ ७
कुञ्जरान्कुञ्जरारोहान्पताकाध्वजिनो रथान् ।
चकर्षुश्च ददंशुश्च दशनैः क्रोधमूर्छिताः ॥ ८
लक्ष्मणश्चापि रामश्च शरैराशीविषोपमैः ।
दृश्यादृश्यानि रक्षांसि प्रवराणि निजघ्नतुः ॥ ९

(after कांचन in ^{a} owing to om.) and then subst. l. 2 for 6^{cd}; while B1.3 (in marg.) ins. l. 1 after 5 and cont. l. 2 after 717*; whereas D8 ins. l. 1 only after 5 (after कांचन in ^{a} owing to om.):

714* ऋक्षास्तिमिरसंकाशास्तस्मिंस्तमसि दारुणे।
परिपेतुः सुसंरब्धा भक्षयन्तो निशाचरान्।

[Ś D8.12 om. up to ऋक्षास्तिमिर-. —(l. 1) Cf. the post. half of 713*. Ś D1–4.8.12.13 भैरवे; V1 illeg. (for दारुणे). B8 परिपेतुरनेकशः (for the post. half). —B2 om. l. 2. Ñ2 V2 repeat l. 2 after 717*; V1 reads it twice; while V3 reads l. 2 (followed by 713*) for the first time after 3, repeating it here and also after 717*. —(l. 2) Ś V(V1 [both times]; V2 [second time]; V3 [first and second time]) D1.2.4.12 सुसंक्रुद्धा; Ñ(Ñ2 second time) V2 (first time) B1.3 कृतांताभा; V3(third time) भृशं क्रुद्धान् (for सुसंरब्धा). Ś V1(second time) D1.2.4.12 भर्त्सयंतो; D13 ताडयंतो (for भक्षयन्तो). Ś D1.12 निशाचराः.]

6 V2 repeats erroneously 6^{ab}(followed by l. 2 of 715* and 717*) after l. 2 of 714*(r.). B1.3 D8 transp. ^{ab} and ^{cd}, B3 alone repeating 6^{cd} in its proper place. —^{b}) D12 क्रोधमास्थिताः (for °मूर्छिताः). L (ed.) राक्षसान्क्रोधमूर्छितान्. —After 6^{ab}, V2.3 B1.2 D13 ins.; Ñ1 V1 B3(after 6^{cd} [r.]) ins. after 6; while Ñ2 B4 subst. l. 1 for 6^{cd} and then cont. l. 2:

715* हरयोऽपि महावीर्याः संपरिष्वज्य राक्षसान्।
निन्युर्यमक्षयं क्रुद्धा मुष्टिभिर्दशनैस्तथा।

[V om. l. 1. B2 reads l. 1 twice. —(l. 1) Ñ2 B1.2(first time).4 परिपेतुर् (for हरयोऽपि). D13 परिष्वज्य तु (for संपरिष्वज्य). Ñ2 B1.2(first time).4 वानरान् (for राक्षसान्). —(l. 2) D13 निजघ्नुर्निर्दयं (for निन्युर्यमक्षयं). V1 दशभिस् (for दशनैस्).]

—Thereafter Ñ1 B3 D13 cont.:

716* उत्पतद्भिश्च हरिभिर्निपतद्भिश्च राक्षसैः।
काञ्चनाञ्जनभेदेन व्यदृश्यत इवाम्बरम्।

[(l. 2) D13 कांचनांगदलेखाभिर् (for the prior half). Ñ1 निघ्नश्यत (sic); D13 निरीक्षंत (for व्यदृश्यत).]

—B3(m.) further cont.; while Ñ2 V B1.2.4 cont. after 715*:

717* उत्पतन्तश्च हरयो निपतन्तश्च राक्षसान्।
[B राक्षसाः.]

—Thereafter Ñ2 V2.3 repeat; while B1.3 cont. l. 2 of 714*.

—V3 om. 6^{cd}. —For 6^{cd}, Ś D12 subst. l. 2 of 714*. D6 repeats erroneously 6^c-7^b after 8. —^{c}) M1 अभिपेतुर् (for परि°). Ñ1 B3 (second time) महात्मानो; V1.2 D1–4.13 भृशं क्रुद्धा; B1 सुसंवृद्धा; B2.3(first time) कृतांताभा; D8 सुसंक्रुद्धा; G2 महाभागा; M5 महावेगान्; G (ed.) महावीर्या (for महावेगा). —^{d}) Ñ1 V1.2 B3(second time) D1–4.13 वनेचरान् (D2 °राः); B1–3 (B3 first time) निशाचराः (for प्लवंगमान्).

7 D6 repeats erroneously 6^c-7^b after 8. —^{a}) D1 तान् (for ते). Ñ1 [ऽ]श्वश्चान्; B3 ह्यश्वान्; D4 हताः (for हयान्). Ś D8.12 हयांश्च (for ते हयान्). Ñ1 कांचनापीतान्; D4 कांचना वीरा (for काञ्चनापीडान्). D8 वानराश्च हयांस्तेषां. —^{b}) D3.4 ध्वजानि; T2 ज्वलद्; G3 गजांश्च (for ध्वजांश्च). Ś V D1–4.8.12.13 [आ]भरणानि च; D7.9–11 [आ]शीविषोपमान् (for [अ]ग्निशिखोपमान्). G2 M5 गजांश्च शिखरोपमान्; M1.2 गजांश्च गिरिसंनिभान्. —After 7^{ab}, D13 reads 26^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. —^{c}) G3 M5 आक्षिप्य (for आप्लुत्य). Ñ B T2 [आ]प्लुत्य दशनैस् (for दशनैस्तीक्ष्णैर्). —^{d}) Ñ B तीव्र- (for भीम-). Ñ1 -कोपात्; G2 -वेगा (for -कोपा). Ñ1 B3 व्यपातयन्. Ś V D1–4.12.13 नखैश्च वि(Ś V2 D12 नि)चकर्तिरे; D8 नखैश्च विनिकर्तिरे. —After 7, D6–7.9–11 S ins.:

718* वानरा बलिनो युद्धेऽक्षोभयन्राक्षसीं चमूम्।

[D9 [ऽ]ताडयन् (for ऽक्षोभयन्). T3 G3 M5 रक्षसां चमूं (T3 °मूः). ❀ Cr: युद्धेक्षोभयन्नित्यत्राक्षोभयन्निति पदच्छेदः।; so also Cm.g.k.t. ❀]

8 ^{b}) D1–4 -रथिनो (for -ध्वजिनो). Ś D8 प(Ś2 पा)दातान्रथिनो हयान्; Ñ1 पताकान्रथिनो रथान्; Ñ2 V B D13 पदाती(V2 पादाती; B4 पादाता)न्रथिनो रथान्; D12 पताकारथिनो हयान्. —^{cd}) Ś V D1–4.8.12.13 आप्लुत्य विचकर्षुस्ते (for ^{c}). M5 क्रोधमूर्छितान्. Ñ B आप्लुत्याप्लुत्य दशनैर्नखैश्च विचकर्तिरे (for the post. half cf. var. of 7^d). —After 8, D6 repeats erroneously 6^c-7^b; while D13 ins. after 8:

719* तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे कपिरक्षसाम्।

9 ^{a}) Ś V D1–4.8.12 G1 M5 त्वथ; M1.2 चाथ (for चापि). Ñ B रामश्च लक्ष्मणश्चैव. —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.

तुरंगखुरविध्वस्तं रथनेमिसमुद्धतम् ।
रुरोध कर्णनेत्राणि युध्यतां धरणीरजः ॥ १०
वर्तमाने तथा घोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।
रुधिरोदा महावेगा नद्यस्तत्र प्रसुस्रुवुः ॥ ११
ततो भेरीमृदङ्गानां पणवानां च निस्वनः ।
शङ्खवेणुस्वनोन्मिश्रः संबभूवाद्भुतोपमः ॥ १२
हतानां स्तनमानानां राक्षसानां च निस्वनः ।
शस्त्राणां वानराणां च संबभूवातिदारुणः ॥ १३
शस्त्रपुष्पोपहारा च तत्रासीद्युद्धमेदिनी ।
दुर्ज्ञेया दुर्निवेशा च शोणितास्रवकर्दमा ॥ १४

G. 6. 19. 16
B. 6. 44. 15
L. 6. 19. 15

12.13 शरैरग्निशिखोपमैः . —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 आदिश्यादिश्य. ❀ Cg : दृश्यादृश्यानि ईषद्दृश्यानीत्यर्थः. ❀

10 ^{a}) M5 तुरंगैः (for तुरंग-). —^{b}) B2 यथा (for रथ-). Ñ1 D7.9–11 T1 G1 M3 -समुत्थितं; V2.3 -समुद्भवं; B4 -समुन्नतं; D2.4.13 -समुद्धृतं; Ct as in text (for -समुद्धतम्). —V3 om. $10^{c}-11^{b}$. —^{cd}) G1.2 M5 च दिशः सर्वाश्च; Ct as in text (for कर्णनेत्राणि). D9 रुरोध सं च नेत्राणि (sic) (for ^{a}). G1.2 M5 चक्षूंषि; Ct as in text (for युध्यतां). T3 समरे रजः (for धरणीरजः). Ñ2 B छादयामास सैन्यानि दिशश्च बहुलं रजः. —For 10^{cd}, Ś Ñ1 V1.2 D1–4.8.12.13 subst.; while B3 ins. after 10 :

720* कण्ठानरौत्सीद्योधानां चक्षूंषि च महीरजः।

[V1.2 मनो निरौत्सीद् (sic) (for कण्ठानरौत्सीद्). D3 शूराणां (for योधानां). Ñ1 B3 चक्ररोधप्रयुक्तानां (for the prior half). Ñ1 B3 क्षिपते रजः (for च महीरजः).]

11 V2 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). —^{a}) V2 B1 M3 महा- ; D6 T1.2 G1.2 M5 तदा (for तथा). D3.13 रौद्रे (for घोरे). —^{b}) D5.6 S रोम- (for लोम-). —After 11^{ab}, D13 ins. :

721* हरिराक्षसदेहैस्तु प्रवृत्ताः केशशाड्वलाः।
शरीरसंघातवहा विसुस्रुः शोणितापगाः।

—^{c}) Ś Ñ2 D2.8.12 लोहितौघा; Ñ1 V B1.3.4 D3.4.13 लोहितोदा; B2 D6.7.9–11 T2.3 G1.3 M5 रुधिरौघा; D1 लोहितौघ- ; G2 M1.2 रुधिरौघ- ; Cg as in text (for रुधिरोदा). Ś Ñ1 D2–4.8.12.13 महावर्ता; V1.2 महारौद्रा; V3 महा * *; B3 D5–7.9–11 T G3 M3 महाघोरा; B4 महाभागा; D1 -महावृत्ता; G2 -महामेघा (for महावेगा). ❀ Cg : रुधिरोदाः । असंज्ञायामप्युदकशब्दस्योदादेश आर्षः. ❀ —^{d}) Ś Ñ2 V2.3 B4 D1–4.8.12.13 घोराः ; Ñ1 B3 रौद्राः ; V1 illeg. (for तत्र). Ś D1–4.8–12.13 विसुस्रुवुः. B1.2 नद्योघाः संप्रसुस्रुवुः. —After 11, D13 ins. :

722* मातंगरथचक्राश्च समरे च ध्वजद्रुमाः।
बभूवायोधनं घोरं गोमायुरवसंकुलम्।
तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे रौद्रे भीरुभयंकरे।
कबन्धास्तत्र चोत्पेतुः पश्यन्तस्स्वशिरोक्षिभिः।
उद्यतायुधदोर्दण्डैराह्वयन्तो भटान्मृधे। [5]
हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निस्वनोऽभवत्।

12 ^{a}) Ś D8.12 नादो; B2 तथा (for ततो). —^{b}) B1 D3 M1.2 पटहानां (for पणवानां). D8 om. च (subm.). Ś Ñ2 V B D1.3–10.12.13 निःस्वनः. —D9 om. $12^{c}-13$. B1 D4 om. (hapl.) $12^{c}-13^{b}$. D13 reads 12^{cd} after 14. G2 reads twice $12^{c}-13^{b}$ (along with the line of $6.33.45^{cd}$). —^{c}) Ñ2 D10.11 G3 -नेमि- (for -वेणु-). Ś D2.8.12 -रवोन्मिश्रः ; D7 -स्वनैर्मिश्रः. —^{d}) Ś Ñ V B2–4 D1–3.8.12 रक्षसां (Ñ2 B2.4 घोराणां) कामरूपिणां; G1 बभूव परमाद्भुतः. —After 12, D7 G3 M5 ins. the line of $6.33.45^{cd}$; while D13 ins. after 12 :

723* प्रदृश्यत रणोद्देशः प्रपुष्पितमिवोत्पलम्।

—Thereafter, D13 cont. 724*.

13 D9 om. 13; B1 D4.13 om. 13^{ab} (for all except D13, cf. v.l. 12). Ś D8.12 om. $13-26^{b}$. G2 reads twice $12^{c}-13^{b}$ (along with the line of $6.33.45^{cd}$). —^{a}) V D1–3.6.10.11 T2.3 हयानां (for हतानां). V1 D1.3 हेषमाणानां; V3 * * * * नां; B3 स्वरमाणानां (sic); D2 व्रजमानानां; G1.2 M5 हन्यमानानां; L (ed.) स्वनमानानां; Ck.t as in text (for स्तनमानानां). —^{b}) Ñ1 तु (for च). K (ed.) निःस्वनः. D2 गजानां च विनिस्वनः ; D3 गजानां चैव नर्दतां. —^{c}) V3 अस्त्राणां; D5.7 T1 G M Cg.k.t शस्तानां (for शस्त्राणां). Ñ B वाहनानां (for वानराणां). —^{d}) V D1–3.13 सुदारुणः ; D7 [अ]त्र दारुणः (for [अ]तिदारुणः). Ñ1 B3 बभौ तत्र सुदारुणः ; D6 T2.3 G M5 संबभौ तत्र दारुणः (T3 निस्वनः) ; D10.11 स बभौ तत्र निस्वनः. —After 13, B1–3 (B3 repeats after 725*) D5–7.9.11 S ins. ; Ñ1 cont. after 725* ; while Ñ2 V B4 ins. after 14 ; D13 cont. after 723* :

724* हतैर्वानरमुख्यैश्च शक्तिशूलपरश्वधैः।
निहतैः पर्वताकारै राक्षसैः कामरूपिभिः।

[(l. 1) V3 damaged for the prior half (cf. v.l. 14). T1 M3 -वीरैश्च (for -मुख्यैश्च). T3 transp. शक्ति and शूल. —(l. 2) Ñ1 D5.6.13 T1.2 G M3.5 पर्वताभैश्च; B3 (second time) पर्वताश्रेष्ठ (sic).]

14 Ś D8.12 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) G3 तत्र (sic) (for शस्त्र-). Ñ V B1.3.4 D1–4.13 G1.2 M5 सा (for च). B2 शस्त्रपुष्पोत्करासक्ता. —^{c}) D9 दुर्जया (for दुर्ज्ञेया). V1.3 दुर्विगाह्या; D6 G3 दुर्विवेशा; T2 दुर्निरीक्षा; T3 दुर्निवेका; Cg as in text (for दुर्निवेशा). Ñ V2 B दुष्प्रेक्ष्या

G. 6. 19. 18
B. 6. 44. 16
L. 6. 19. 16

सा बभूव निशा घोरा हरिराक्षसहारिणी ।
कालरात्रीव भूतानां सर्वेषां दुरतिक्रमा ॥ १५

ततस्ते राक्षसास्तत्र तस्मिंस्तमसि दारुणे ।
राममेवाभ्यधावन्त संहृष्टाः शरवृष्टिभिः ॥ १६

तेषामापततां शब्दः क्रुद्धानामभिगर्जताम् ।
उद्वर्त इव सप्तानां समुद्राणामभूत्स्वनः ॥ १७

तेषां रामः शरैः षड्भिः षड्जघान निशाचरान् ।
निमेषान्तरमात्रेण शितैरग्निशिखोपमैः ॥ १८

यज्ञशत्रुश्च दुर्धर्षो महापार्श्वमहोदरौ ।
वज्रदंष्ट्रो महाकायस्तौ चोभौ शुकसारणौ ॥ १९

ते तु रामेण बाणौघैः सर्वमर्मसु ताडिताः ।
युद्धादपसृतास्तत्र सावशेषायुषोऽभवन् ॥ २०

(V2 °र्गमा) दुर्विगाह्या(B1 °ह्या) च; D1–4.13 G1.2 M5 दुर्दर्शा(D4 दुःस्पृश्या; G1.2 M5 दुर्धरा) दुर्विगाहा च; M1.2 दुर्दर्शा दुष्प्रवेशा च; G (ed.) दुष्प्रेक्ष्या दुर्विशा चैव. —^{d}) Ñ1 V3(damaged after शोणित- up to the prior half of 724*) B3 D1–4.6.13 T1.3 शोणितस्राव- ; Ñ2 V1.2 D5.7.9–11 G3 Ck.t शोणितास्राव-; B1.2.4 G1.2 M5 मांसशोणित- ; T2 शोणितास्रोत- (for शोणितास्रव-). —After 14, Ñ1 B2.3 ins. :

725* शङ्खभेरीस्वनोन्मिश्रः संबभूवाद्भुतोपमः ।
प्रादृश्यत रणोन्मेषः सुपुष्पित इवाचलः ।

[(l. 1) Ñ1 -वेणु- (for -भेरी-). —(l. 2) B2 अदृश्यत. Ñ1 B3 रणोद्देशः . Ñ1 प्रपुष्पित. B2 इव द्रुमः (for इवाचलः).]

—Thereafter Ñ1 cont. ; while B3 repeats 724*. —After 14, Ñ2 V B4 ins. 724*; while D13 reads 12^{cd}.

15 Ś D8.12 om. 15 (cf. v.l. 13). —^{a}) T3 [अ]वनी (for निशा). —^{b}) Ñ2 B1.4 -घातिनी; V B2.3 D1 -वाहिनी (for -हारिणी). —^{c}) D3 च (for [इ]व).

16 Ś D8.12 om. 16 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ V B D1–4.13 G1 M5 सर्वे (for तत्र). —Ñ2 illeg. for 16^{cd}. —^{c}) B1.2.4 D3.5–7.9–11 T1.3 G1 M3.5 [अ]भ्यवर्तंत (for [अ]भ्यधावन्त). —^{d}) B1.2.4 प्रहृष्टाः ; D6 T3 M1–3 Cg.k संसृ(D6 °स्पृ)ष्टाः (for संहृष्टाः). Ñ1 B3 शूलपट्टीशपाणयः ; V D1–4.13 सृजंतः सायकान्बहून्.

17 Ś D8.12 om. 17 (cf. v.l. 13). —^{b}) D2 क्षुद्राणाम् (for क्रुद्धानाम्). V3 T3 अति- ; B3 D3.5.9–11.13 T1 M3 अपि; D1 इव (for अभि-). —V3 om. 17^c – 18^b. —^{c}) V2 D2–4.6.13 T2.3 G1.2 M1.2 उद्वृत्त(D2 °त्तम्) ; D1 उद्वृत्य; Cv.r.m.g.t as in text (for उद्वर्ते). V1.2 D1–4.13 सर्वेषां; D9–11 सत्त्वानां (for सप्तानां). Ñ B M5 समुद्रर्तितवेगा(M5 °ला)नां. —^{d}) D5 T1 प्रशुश्रुवे; G1.3 च निस्वनः ; G2 M5 इव स्वनः ; M1.2 बभूव ह; M3 प्रभूत्स्वनः (for अभूत्स्वनः). Ñ1 V1.2 B3 D1–4.13 सागराणां महा(Ñ1 B3 यथा)स्वनः ; Ñ2 B1.2.4 सागराणामिवाभवत्.

18 Ś D8.12 om. 18 (cf. v.l. 13). V3 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). —^{ab}) D13 नाम (for रामः). D1.2.4 षड्भिर्मेद; D13 खड्गघातैर् ; G3 निचखान; M5 निजघान; Cg as in text (for षड्जघान). Ñ1 B3 रक्षांसि तानि यद्रामः षड्भिरेव शरोत्तमैः ; Ñ2 B1.2.4 रक्षांसि निशितैर्बाणैः षड्भिरेव रघूत्तमः . —D9 om. 18^{cd}. —^{d}) V3 D4.7.10.11.13 T1 G M5 शरैर् ; T3 घोरैर् ; Cr.g as in text (for शितैर्). D3 -शिरोपमैः . Ñ1 V2 B3 चा(B3 सो)नयद्यमसादनं; Ñ2 B1.2.4 निर्बिभेद षडे(B2 शते)व हि.

19 Ś D8.12 om. 19 (cf. v.l. 13). —^{a}) D3.6 T2.3 G M Cg.k यम- ; Ct as in text (for यज्ञ-). B4 सुदुर्धर्षो. Ñ1 B3 D4 यम(Ñ1 B3 यज्ञ)शत्रुं च दुर्धर्षं; D1 रामः शत्रुश्च दुर्धर्षौ (sic); D13 यमशत्रुश्च दुर्धर्षौ. —^{c}) Ñ1 D3 वज्रदंष्ट्र- ; B3 D1.4 वज्रदंष्ट्रं. Ñ1 B3 D4 महाकायं; V D1 महाबाहुस्(D1 °हुं) ; B4 D13 महामायस् ; D3 -महाकायौ (for महाकायस्). —^{d}) B3 तं; D3 om. (subm.) (for तौ). Ñ2 B2.4 उभौ (for चोभौ). ❀ Ct: इमौ शुकसारणौ चारत्वेन प्रेषिताभ्यामन्यावेवेति बहवः । ताविति पदस्वारस्या- च्चारत्वेन प्रेषितावेवेमौ राज्ञा धिक्कृतावपि राजसंनिधिं परित्यज्य युद्धे मृताविल्यन्ये. ❀ —After 19, D13 ins. :

726* वज्रकल्पस्तु बलवान्स्त्रकल्पस्तु महाद्युतिः ।

—D13 cont. ; while B2.3(marg.) ins. after 19 :

727* रामं समभिधावन्त नानाप्रहरणायुधाः ।

[D13 समभिवर्तंत; G (ed.) समभ्यधावंत. B3 वेगैर्महद्भिर्धावंतो (for the prior half).]

20 Ś D8.12 om. 20 (cf. v.l. 13). Ñ2 illeg. for 20^{ab}. —^{a}) Ñ1 V2 B एते (for ते तु). D13 रामस्य (for रामेण). Ñ1 B2.4 निशितैर् ; V D1–4.13 तैर्बाणैः ; B1(marg. also as in Ñ1).3 निहतैर् (for बाणौघैः). G1 M5 रामेण निशितैर्बाणैः ; G2 ते रामेण शितैर्बाणैः. —^{b}) Ñ1 B बाणैर् ; D5.6.9 T G M2.3.5 सर्वे(G3 °र्वैर्) (for सर्व-). D1–4.13 -गात्रेषु (for -मर्मसु). —^{c}) D3 अपगतास् ; D9 G1 अपहृतास् ; Cg.t as in text (for अपसृतास्). Ñ1 B3 D4.7 त्रस्ताः ; Ñ2 B1.2.4 सर्वे; V1 D1–3 त्रासाद् ; V2.3 ते तु; D13 M1.2 तस्माद् (for तत्र). —^{d}) Ñ1 तदा; B2 तथा; G3 [ऽ]ब्रुवन् (for ऽभवन्). Ñ2 B1.3.4 सावशेषा ययुस्तदा(Ñ2 °षायुधास्तथा) ; V साव- शेषेण चायुषा(V1 °धा) ; D1–4.13 अव(D1 °र्ध)शेषेण चायुषः (D2.13 °षा).

ततः काञ्चनचित्राङ्गैः शरैरग्निशिखोपमैः ।
दिशश्चकार विमलाः प्रदिशश्च महाबलः ॥ २१

ये त्वन्ये राक्षसा वीरा रामस्याभिमुखे स्थिताः ।
तेऽपि नष्टाः समासाद्य पतंगा इव पावकम् ॥ २२

सुवर्णपुङ्खैर्विशिखैः संपतद्भिः सहस्रशः ।
बभूव रजनी चित्रा खद्योतैरिव शारदी ॥ २३

राक्षसानां च निनदैर्हरीणां चापि गर्जितैः ।
सा बभूव निशा घोरा भूयो घोरतरा तदा ॥ २४

तेन शब्देन महता प्रवृद्धेन समन्ततः ।
त्रिकूटः कन्दराकीर्णः प्रत्याहरदिवाचलः ॥ २५

गोलाङ्गूला महाकाया स्तमसा तुल्यवर्चसः ।
संपरिष्वज्य बाहुभ्यां भक्षयन्रजनीचरान् ॥ २६

G. 6. 19 31
B. 6. 44. 27
L. 6. 19. 29

---

21 Ś D8.12 om. 21 (cf. v.l. 13). Ñ V B2.4 D1–4.13 repeat 21^{ab} after 22. —^{a}) D5.6 T G3 M3 तत्र; M1.2 रामः (for ततः). Ñ B1.2.4 (Ñ1 first time; Ñ2 B2.4 both times) कनक- (for काञ्चन-). G1 -चित्राभैः. D7.9–11 निमेषांतरमात्रेण. —^{b}) D5 om.; D7.9–11 घोरैर् (for शरैर्). Ñ V2 B2–4 G1.2 (Ñ B2.4 both times, V2 second time) शरैराशीविषोपमैः; V D1–4.13 (all first time) संपतद्भिः सहस्रशः. —After 21^{ab} (r.), Ñ V B2.4 D1–4.13 ins.; B1 ins. after 21^{ab} (owing to om.); while B3 ins. after 22:

728* तत्तमो रात्रिजं रामः किंचिदुत्सारयत्तदा।
तमन्धकारमुत्सार्य बाणैर्बाणपथं प्रभुः।
चक्षुर्विषयमासाद्य शरौघान्समवर्तयत्।

[(l. 1) V3 तद्रजो. D13 नाम (for रामः). Ñ1 समुदसारयत्; Ñ2 B1.2.4 समनु(B1.2 °प)सारयत्; V1 तत्रोदसारयत्; B3 समुपदारयत्; L (ed.) उत्सारयंस्तदा (for उत्सारयत्तदा). D1.4 समुत्सारितवांस्तदा (for the post. half). —V1.3 om. l. 2. —(l. 2) Ñ1 B3 D1–4.13 तद् (for तम्). D1 उत्सृज्य; L (ed.) उत्साद्य (for उत्सार्य). Ñ1 V2 B3 महत् (for प्रभुः). D1.3.4 -वशं त(D1 °शस्त)दा (for -पथं प्रभुः). D2.13 बाणै रण(D13 °णैरव)गतस्तदा; L (ed.) बाणैर्बाणचरां गतिं (for the post. half). —(l. 3) B2 समताडयत्. Ñ1 B3 शरौघैः संप्रमर्द(B3 °मार्ज)यत्; V2 शरैः संप्रमर्दयत् (subm.); D1–4.13 शरौघं समवर्तयत् (for the post. half).]

—B1 om. 21^{c}–22. V3 om. 21^{cd}. —^{c}) D1.3 G2 M1.2 [अ]विवरा(M1.2 °रं); D2 वितता; D4 तिमिरा; G1 संबाधाः (for विमलाः). Ñ2 B2.4 दिशः प्राच्छादयामास. —^{d}) D7.9–11 T1.3 G1.2 महारथः; Cg as in text (for °बलः). Ñ V1.2 D1–4.13 विदिशश्च महाबलाः (Ñ1 D1.3.4.13 °रथः); B3 विद्रुतश्च महारथाः. —After 21, M3 K (ed., within brackets) ins.:

729* रामनामाङ्कितैर्बाणैर्व्याप्तं तद्रणमण्डलम्।

22 Ś B1 D8.12 om. 22 (cf. v.l. 13 and 21). —^{a}) M1.2 च (for तु). D5.6 T1 M3 भीमा (for वीरा). —^{b}) D1 [अ]भिमुखं; G2 प्रमुखे (for [अ]भिमुखे). —^{c}) Ñ1 V B2.4 D1–4.9 T2 G2.3 M1.2.5 विनष्टाः; D6 G1 निविष्टाः (for ऽपि नष्टाः). D13 विनष्टास्ते. —^{d}) G1 पावकः (sic). —After 22, Ñ V B2.4 D1–4.13 repeat 21^{ab}; while B3 ins. 728*.

23 Ś D8.12 om. 23 (cf. v.l. 13). —^{a}) B2 -चित्रैर् (for -पुङ्खैर्). V D1–4.13 सा(D2 आ-) संपतद्भिर् (for सुवर्णपुङ्खैर्). M1.2 इषुभिः (for विशिखैः). Ñ1 B3 सा रुक्मपुंखैर्निशितैः. —^{b}) V D1–4.13 रुक्मपुंखैः (for संपतद्भिः). Ñ B D7.9–11 T3 G3 समंततः (for सहस्रशः). —^{c}) G(ed.) शुशुभे and तत्र (for बभूव and चित्रा respy.). —^{d}) B3 खद्योत (for खद्योतैर्). G2 नादिनी (for शारदी).

24 Ś D8.12 om. 24 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ V B D1–4.13 G1.2 महानादैर् (for च निनदैर्). —^{b}) D7 T3 [ए]व (for [अ]पि). Ñ V B D1–4.13 G1.2 M1.2 वानराणां च (for हरीणां चापि). D5 T G3 M1–3 निस्वनैः; D6.7 निःस्वनैः (for गर्जितैः). D9–11 M5 भेरीणां चैव नि(D9 निः)स्वनैः. —^{d}) D1 om. for भूयो घोर-. V2 घोरतमा (for °रा). Ñ1 D9–11 G2 [अ]भवत्; D6 [अ]पि च; T3 तथा (for तदा). D13 दुःप्रधर्षतरा तदा.

25 Ś D8.12 om. 25 (cf. v.l. 13). —^{a}) D2 भेरी- (for तेन). —^{b}) Ñ2 B1 प्रवृत्तेन (for प्रवृद्धेन). —^{c}) D1 चित्रकूट-(hypm.) (for त्रिकूटः). Ñ V B D1–4.13 कं(B4 मं)दरमुखैः(B2 °खी); D7 कंदरः कीर्णः; M5 पर्वताकीर्णः (for कन्दराकीर्णः). —^{d}) Ñ2 D7 T2 प्रत्याहरद्; T3 प्रत्याहृतः; Cr.m.g as in text (for प्रत्याहरद्). V D1–4 इव(V °वा) स्थितः; B4 °नलः; D7 °बलः (for इवाचलः). D13 गिरिः प्रत्यभ्यभाषत.

26 Ś D8.12 om. 26^{ab} (cf. v.l. 13). D13 repeats 26^{ab} here (cf. v.l. 7). Ñ1 B3 repeat 26^{ab} after 26. —^{a}) Ñ B (Ñ1 B3 first time) ऋक्षा(B3 °क्षं)श्चापि; Ñ1 V1 B3 (Ñ1 B3 second time) गोलांगूलान् (for गोलाङ्गूला). Ñ1 (second time) B3 (first time) महाकायांस्; V1 °वीरास्; B4 °कारास् (for महाकायास्). —^{b}) Ñ2 V1 B1.2.4 D3.13 तमसस् (for तमसा). B4 तस्य (for तुल्य-). D13 -विग्रहाः (for -वर्चसः). —After 26^{ab} (first time), B3 (marg.) ins.:

730* सर्वेषां त्रासजननी कालरात्रीव सा बभौ।

—D6 reads 26^{d} in marg. —^{d}) Ñ1 B3 भक्षेयुः; Ñ2 B1.2.4 D9 अदशन् (for भक्षयन्). V1 B3 रजनीचराः. Ś V2.3

G. 6. 19. 0
B. 6. 44. 28
L. 6. 20. 1

अङ्गदस्तु रणे शत्रुं निहन्तुं समुपस्थितः।
रावणेर्निजघानाशु सारथिं च हयानपि ॥ २७

इन्द्रजित्तु रथं त्यक्त्वा हताश्वो हतसारथिः।
अङ्गदेन महामायस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २८

D1-3.8.12 अखादंत (V3 °श्च) निशाचरान्; D4.13 खादयंत (D13 °दंति च) निशाचरान्; G1.2 दद्दंशुः क्षणदाचरान्. ❀ Cg.t : भक्षयन् अभक्षयन्. ❀ —After 26, Ś D2.3 (after l. 2 of 731*).8.12 ins.; Ñ2 ins. after l. 6 of 734*; while V ins. after 731* an addl. colophon:

[*Kāṇḍa name*: Ñ2 V3 D2 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś Ñ2 V D2.3.8.12 रात्रियुद्धं (V2 D3.8 °द्धे). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V2.3 D2.12 om.; Ś2 Ñ2 V1 D3 19; D8 17. —After an addl. colophon, D2 concludes with राम.]

27 D1 om. 27. —^{a}) D8 समरे (for तु रणे). —D6.10.11 T2.3 G M5 om. 27^{cd}. —^{c}) D7 M3 रावणिं (for रावणेर्). M1.2 [अ]थ (for [आ]शु). —For 27, V1.2 B3 D2.13 subst.; Ś D3.4.8.12 subst. l. 1–2 only; Ñ V3 B1.2.4 subst. l. 3–8; D9 subst. l. 3–8 for 27^{cd}; while M3 ins. l. 1 only after 27:

731* वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामेऽतिभयंकरे।
अङ्गदो विरथं वीरो रावणिं समुपाद्रवत्।
ततः क्रोधसमाविष्टः शरवर्षेण रावणिः।
अङ्गदस्य चमूं घोरां नाशयामास सर्वतः।
ततः क्रोधपरीतात्मा युवराजोऽङ्गदो बली। [5]
शिलामुत्पाटयामास बाहुभ्यां प्रनदन्मुहुः।
स तामुत्क्षिप्य तेजस्वी छाद्यमानः शरोर्मिभिः।
रथं बभञ्ज वेगेन शिलया कपिकुञ्जरः।

[B3 reads l. 1 in marg. —(l. 1) M3 तदा and भृशदारुणे (for तथा and ऽतिभयङ्करे respy.). —B3 D13 om. l. 2. D2 reads l. 2 after l. 7. —(l. 2) D8 अंगदं (for अङ्गदो). V2 विमुखं वीरं (for विरथं वीरो). —After l. 2, D8 ins. an addl. colophon (cf. v.l. 26). —(l. 4) G (ed.) कोपान् (for घोरां). V1 B2 त्रासयामास (for नाशया°). D13 सर्वशः. —(l. 5) Ñ1 B1.2 D2.13 कोप- (for क्रोध-). D12 -परीतांगो (for -परीतात्मा). Ñ1 V1 B2 युवराज- (for युवराजो). —(l. 6) Ñ2 D9 शिलामादाय बाहुभ्यां (for the prior half). Ñ2 D9 महतीं (for बाहुभ्यां). V3 प्रमखन् (sic); D13 अर्दयन् (for प्रनदन्). —(l. 7) L (ed.) तां सम् (for स ताम्). D2 उद्यम्य (for उत्क्षिप्य). B1 शिलामुत्क्षिप्य सहसा (for the prior half). Ñ1 V2 D13 वार्यमाणः; B3 रुध्यमाणः (for छाद्यमानः). —D2 om. l. 8.]
—Thereafter Ñ2 cont. l. 1–6 of 734* (followed by addl. colophon); V ins. an addl. colophon (for both, cf. v.l. 26).

28 ^{a}) B4 स्व-; D13 तं (for तु). —After 28^{ab}, D13 ins.:

732* स इन्द्रजिद्राक्षसराजपुत्रो
हतं तुरंगं सरथं निरीक्ष्य।
समारुरोहाथ रथोत्तमं तदा
पुनश्च संरब्धतरो महारथः।

Colophon. (लंकाकांडे युद्धपर्वणि रात्रियुद्धं)

निर्गतां तु निशां घोरां दृष्ट्वा वानरराक्षसाः। [5]
उद्यतायुधहस्तानामन्योन्यमतिधावताम्।
आहूय तामि(?न्मि)थस्तेषां द्वंद्वयुद्धमवर्तत।
भल्लैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरसायकैः।
भूरुहैः शिखरैश्चैव नगैश्च विपुलैस्तथा।
प्रावर्तत महद्युद्धं हरिराक्षससंकुलम्। [10]
एतस्मिन्नन्तरे चैव राक्षसा भीमविक्रमाः।
अभ्यधावन्त शतशः सुग्रीवं प्रति चाहवे।
तान्सर्वानहनत्क्रुद्धो निस्त्रिंशेन हरीश्वरः।
स निवार्य परानीकमब्रवीत्काननौकसः।
रामाज्ञया निवर्तध्वमसंभ्रान्तैर्महाभटाः। [15]
इत्युक्त्वा वानरश्रेष्ठो वानरान्राक्षसांस्तदा।
शनैः शनैरसंभ्रान्तः सबलः स न्यवर्तत।
भद्वः पश्चिमशेषेण ततोऽपक्रम्य वै स्थिताः।
विश्राम्यान्तरमासाद्य गते सूर्ये च रावणिः।

—D13 om. 28^{cd}. V3 damaged up to तत्रैवान्त in ^{d}. —^{c}) Ś V1 D6.10–12 Ck.t महायस्तस्; Ñ2 D1–3.8 सहा(Ñ2 D1.3 °मा)यस्तस्; B4 सहामात्यस्; D4 समासक्तस् (after corr. *sup. lin.* also °क्तं); T1 G3 M3.5 महाकायस् (for महामायस्). —After 28, Ñ1 ins.; B1.2 ins. after l. 29 of App. I (No. 22); while B3 ins. after 28^{ab}:

733* ततोऽन्यं रथमास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः।
शरवर्षेण महता छादयामास राक्षसः।

[(l. 1) B1.2 स (for ऽन्यं). B1 तदा (for पुनः).]
—After 28, B1.2.4 D2.5–7.9–11 S ins.; Ñ2 cont. l. 1–6 (followed by an addl. colophon, cf. v.l. 26) after 731* and ins. l. 8 after 28:

734* तत्कर्म वालिपुत्रस्य सर्वे देवाः सहर्षिभिः।
तुष्टुवुः पूजनार्हस्य तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ।
प्रभावं सर्वभूतानि विदुरिन्द्रजितो युधि।
तेन ते तं महात्मानं तुष्टा दृष्ट्वा प्रधर्षितम्।
ततः प्रहृष्टाः कपयः ससुग्रीवविभीषणाः। [5]
साधुसाध्विति नेदुश्च दृष्ट्वा शत्रुं प्रधर्षितम्।
इन्द्रजित्तु तदा तेन निर्जितो भीमकर्मणा।
संयुगे वालिपुत्रेण क्रोधं चक्रे सुदारुणम्।

[(l. 1) B1 सर्वं देव-; G1.2 सर्वदेवाः (for सर्वे देवाः). Ñ2 B1.2.4 D2.11 T3 G3 महर्षिभिः; M5 महर्षयः (for

सोऽन्तर्धानगतः पापो रावणी रणकर्कशः ।
ब्रह्मदत्तवरो वीरो रावणिः क्रोधमूर्छितः ।
अदृश्यो निशितान्बाणान्मुमोचाशनिवर्चसः ॥ २९

स रामं लक्ष्मणं चैव घोरैर्नागमयैः शरैः ।
बिभेद समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राक्षसः ॥ ३०

G. 6. 19. 61
B. 6. 44. 35
L. 6. 20. 23

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥

सहर्षिभिः). —(l. 2) B4 पूजनार्हाश्च; G2 पूजनार्हं तं. —B4 om. l. 3–4. —(l. 3) Ñ2 B1.2 D2 शशंसुः (for प्रभावं). G1.2 रणे; Ck.t as above (for युधि). Ñ2 B3 D2 देवताश्च महर्षयः; B1 (marg. also as in B2) देवाश्च समहर्षयः (for the post. half). —After l. 3, D7 M3 K (ed., within brackets) ins. :

734(A)* अदृश्यः सर्वभूतानां योऽभवद्युधि दुर्जयः ।

—Ñ2 B1.2 D2 om. l. 4. —(l. 4) D10.11 ततस्तेन; T2 तेन तं च; G1.2 M5 तेन चैनं. D7.9 दृष्ट्वा हृष्टाः; D10.11 G1.2 M5 Ck.t दृष्ट्वा तुष्टाः (by transp.) (for तुष्टा दृष्ट्वा). D5 प्रहर्षितं. ꙮ Cg : ते तानि । लिङ्गव्यत्यय आर्षः . ꙮ —(l. 5) D2 सुग्रीवश्च विभीषणः (for the post. half). —(l. 6) Ñ2 B1.4 D2 ते नेदुर्; B2 ते ब्रूयुर् (for नेदुश्च). Ñ2 B1.2.4 D2 रक्षः (for शत्रुं). Ñ2 B1.2.4 D2.7.9–11 T3 G1.2 M5 पराजितं. —B4 om. l. 7. —(l. 7) T3 च (for तु). B1.2 D2 ततस्; G2.3 M5 तथा (for तदा). D7.9–11 [अ]नेन (for तेन). B1.2 D2 संयुगे(B1 °ग्रामे)ऽद्भुतकारि(D2 °कर्म)णा (for the post. half). —(l. 8) Ñ2 B1.2.4 D2 निर्जितो (for संयुगे). D6 केषु (sic) (for क्रोधं).]

—Thereafter, D6.7 T2 M3 cont. :

735* एतस्मिन्नन्तरे रामो वानरान्वाक्यमब्रवीत् ।
सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु कपिराजेन संगताः ।
स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम् ।
भवतामर्थसिद्ध्यर्थं कालेन स समागतः ।
अद्यैव क्षमितव्यं मे भवन्तो विगतज्वराः । [5]

[(l. 4) D7 च (for स).]

29 Ś Ñ1 V B3.4 D1.3.4.8.12.13 om. 29. —^{a}) T1 पापी (for पापो). Ñ2 B1 -गतायां तु; D9 -गतप्रायो (for -गतः पापो). —^{b}) B1 D9–11 -कर्षितः (for -कर्कशः). —G2 om. from 29^c up to 737*. Ñ2 B1.2 D2 om. 29^{cdef}; D5.6 T1.2 M1–3 om. 29^{cd}. —^{f}) G3 M5 -संनिभान् (for -वर्चसः).

30 Before 30, Ś Ñ2 V D1–4.8.12.13 ins. a passage relegated to App. I (No. 22); while B1.2 ins. l. 1–29 (followed by 733*) of App. I (No. 22) before 30. G2 om. up to 737* (cf. v.l. 29). Ś V B2 D1–4.8.12.13 ins. the lines of 30 (var.) (followed by 738*; D1 747* also) after 6.35.15. —^{a}) D10.11 रामं च (for स रामं). G3 M5 चापि. —^{b}) Ñ1 B दत्तवरैः (for नागमयैः). —For 30^{ab}, Ś Ñ2 V D1–4.8.12.13 subst. :

736* राघवौ सूर्यसंकाशैर्घोरैर्दत्तवरैः शरैः ।

[Ś D8.12 राघवं. V3 D1.3.4.13 -संकाशा (for -संकाशैर्). D3 लब्धवरैर् (for दत्त°). D1.3 भृशं (for शरैः).]

—^{c}) V3 damaged from क्रुद्धः up to ^{d}. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 रावणिः; D9–11 राघवौ (for राक्षसः). —After 30, D5–7.9–11 S(G2 om.) ins. :

737* मायया संवृतस्तत्र मोहयन्राघवौ युधि ।

[T2 G3 राघवं(G3 °वो) (for राघवौ). G1 उभौ (for युधि).]

— Thereafter all the above MSS. (G2 ins. after 29^{ab} owing to om.) cont. ; while Ñ1 B D4 ins. after 30; whereas V3(m.) ins. after App. I (No. 23) :

738* अदृश्यः सर्वभूतानां कूटयोधी निशाचरः ।
बबन्ध शरबन्धेन भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l. 1) cf. the prior half of 734(A)*. B2.3 -योधानां (for -भूतानां). M1.2 महाबलः (for निशाचरः). —(l. 2) Ñ1 B3.4 -वर्षेण; V3 -जालेन (for -बन्धेन). Ñ1 V3 B1.3.4 D4 तावुभौ (for भ्रातरौ).]

—Thereafter B2 reads 6.35.12.

—After 738*, D5–7.9–11 S further cont. :

739* तौ तेन पुरुषव्याघ्रौ क्रुद्धेनाशीविषैः शरैः ।
सहसा निहतौ वीरौ तदा प्रैक्षन्त वानराः ।

[(l. 1) M5 क्रुद्धैर् (for क्रुद्धेन). T3 G1 [आ]शीविषोपमैः (for °विषैः शरैः). —(l. 2) D10.11 G3 M1.2.5 [अ]भिहतौ (for निहतौ). T2 G1 शूरौ (for वीरौ). D5.7.9–11 M5 प्रेक्षंत; D6 प्रेक्ष्य च (for प्रैक्षन्त).]

—Thereafter all the above MSS. cont. ; while Ñ1 V3 (m.) B D4 cont. after 738*; whereas V1.2 ins. after l. 29 of App. I (No. 22) :

740* प्रकाशरूपस्तु यदा न शक्त-
स्तौ बाधितुं राक्षसराजपुत्रः ।
मायां प्रयोक्तुं समुपाजगाम
बबन्ध तौ राजसुतौ दुरात्मा ।

[(l. 1) V B1.2.4 D4 स (for तु). V1.2 D4 तदा; T3 यथा (for यदा). V2 विशक्तो (for न शक्तस्). —(l. 2) V1

३५

G. 6. 20. 1
B. 6. 45. 1
L. 6. 21. 1

स तस्य गतिमन्विच्छन्राजपुत्रः प्रतापवान् ।
दिदेशातिबलो रामो दश वानरयूथपान् ॥ १
द्वौ सुषेणस्य दायादौ नीलं च प्लवगर्षभम् ।
अङ्गदं वालिपुत्रं च शरभं च तरस्विनम् ॥ २
विनतं जाम्बवन्तं च सानुप्रस्थं महाबलम् ।
ऋषभं चर्षभस्कन्धमादिदेश परंतपः ॥ ३
ते संप्रहृष्टा हरयो भीमानुद्यम्य पादपान् ।
आकाशं विविशुः सर्वे मार्गमाणा दिशो दश ॥ ४
तेषां वेगवतां वेगमिषुभिर्वेगवत्तरैः ।
अस्त्रवित्परमास्त्रेण वारयामास रावणिः ॥ ५
तं भीमवेगा हरयो नाराचैः क्षतविक्षताः ।
अन्धकारे न ददृशुर्मेघैः सूर्यमिवावृतम् ॥ ६

तत्रोचितं; V2 योद्धुं तदा; D4 तौ सुसाधितौ (hypm.); D9 प्रबाधितुं (for तौ बाधितुं). G1 damaged for राक्षसराजपुत्रः. —(l. 3) V1.2 अथ (for मायां). D4 प्रमोक्तुं; G2 M5 प्रविष्टः (for प्रयोक्तुं). G (ed.) प्रयुज्य मायां स तु मेघनादो. —V2 illeg. for l. 4. —(l. 4) Ñ1 बद्धं तदा; V1 **तस्य (illeg.); B4 D4 बद्धुं(D4 °द्धौ) तदा (for बबन्ध तौ). D6 T2 दाशरथी (for राजपुत्रौ). V1 दु** (illeg.); D4.5 G M3.5 महात्मा (for दुरात्मा).]

—Thereafter V2 ins. an addl. colophon :

[लंकाकांडे इन्द्रजित्प्रत्यागमनं नाम सर्गः ॥ १९॥]

—After 30, Ś Ñ2 V D1–4(D4 after 740*).8.12.13 ins. a passage relegated to App. I (No. 23).

Colophon : —*Kāṇḍa name* : Ñ V1.2 B1.3.4 लंकाकांडे; D2.13 लंकाकांडे युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś D8.12 इंद्रजिद्युद्धं; Ñ1 B3 रात्रियुद्धे(B3 °द्ध-) शरबंधोद्यमः; Ñ2 D2.3.13 इंद्रजिन्मायायुद्धं; V D1 मायायुद्धं; B1.2 शरबंधोद्यमः; B4 शरबंधः; D4 मायादर्शनः; D9 व्यालफंदबंधनः (sic). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 D2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V1.2 B2 D3.9 20; B1.3.4 19; D1 21; D5–7.10.11 T1.3 G M 44; D8 18; T2 43. —After the colophon, B1.2 ins. l. 30–43 of App. I (No. 22); while D2 concludes with श्रीकृष्णः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

35

1 Before Sarga 35, B1.2 ins. a passage relegated to App. I (No. 23). —After 1^ab, Ñ1 D13 ins. :

741* अनुसरन्नरश्रेष्ठौ रावणिं समभिद्रवत् ।

[D13 अथाशरन् (sic) (for अनुसरन्).]

—Ś D8 om. 1^cd. —^c) Ñ2 B1.2.4 ददर्श (for दिदेश). M1 -बलान् (for -बलो). Ñ1 B3 ददर्श रामः सुबली; V D1.3.13 रामो दिदेशातिबलो(D1.3.13 °लान्); D2.4.12 रामो दिदेश बलवान्. —^d) V3 D1 T3 -पुंगवान् (for -यूथपान्).

2 ^a) Ś D2.8.12 जांबवंतं सुषेणं च. —^b) V3 D7.9–11 प्लवगाधिपं; D13 गवयर्षभं; Cv as in text (for प्लवगर्षभम्). —^c) Ñ2 B1.2.4 च महाबाहुं; D6 G2 Cv वायुपुत्रं च (for वालिपुत्रं च). —^d) Ñ1 B3 च मनस्विनं; D6 च महाबलं; D7 M5 Cv च(Cv तं) तपस्विनं; G1.3 च यशस्विनं; M1.2 गंधमादनं (for च तरस्विनम्). Ś V D1–4.8.12.13 मैंदं च शरभं तथा.

3 ^a) Ś B2 D2.4.8–12 T3 M1.2 द्विविदं(Ś D8 °धं) च हनूमंतं; Ñ V B1.3.4 D1.3.13 द्विवि(V3 damaged after द्विवि up to वृष[see Var.] in ^c)दं हनुमंतं च. —^b) Ñ1 B3.4 प्रस्थं वीरं; B1 सानुवंतं; M1.2 जांबवंतं (for सानुप्रस्थं). Ś V1.2 D1–4.8.12.13 गजं(V1.2 बलं; D3.4 नलं) च सुमहाबलं. ❀ Cv : 'विनतं जाम्बवन्तं च सानुप्रस्थं महाबलम्' इति पाठः. ❀ —^c) B3 सरभं (for ऋषभं). Ñ1 B2.3 D1.2.4.13 M5 ऋषभस्कंधम् (D1 °धान्); V D7.8 वृष(V3 damaged for वृष)भस्कंधम्; D6 G1 च शुभ(G1 वृष)स्कंधम् ❀ Cr : ऋषभं चर्षभस्कन्धमिति पाठः. ❀ —^d) M5 दिदेश च (for आदिदेश). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 रिपुं प्रति; G1.2 महाबलः (for परंतपः).

4 ^a) Ś V1.2 B3 D1–4.8.12.13 तु (B3 च) प्रहृष्टाः; B4 संहृष्टाश्च; D6 प्रहृष्टाथ (for संप्रहृष्टा). V3 ते तु सर्वे प्रहृष्टाश्च. —^b) Ñ1 B3 शिलाम् (for भीमान्). V2 उद्दिश्य; D9 उत्पाद्य (for उद्यम्य). —^d) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 यतो भयं; G1 विहायसं; G (ed.) तु रावणिं (for दिशो दश).

5 V3 damaged for 5^abc. —^a) D13 om. (hapl.) वेगवतां. —^b) Ś D8.12 बलवत्तरैः. —^c) D4 रावणिः (for अस्त्रवित्). M1.2 परमक्रुद्धो; M3 Cg परमास्त्रैस्तु; Cm.t as in text (for परमास्त्रेण). —^d) Ś N1 V B3 D2.4.8.12 यूथपांस्तान(D2.4 °न्य)वारयत्; D1.3.13 यूथपानामवारयत् (D1 °नरान् [sic]); G1 निजघ्ने रावणात्मजः.

6 ^a) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.7.8.12.13 G1.2 ते (for तं). D7 वारितास्तु (for भीमवेगा). —Ñ2 illeg. for ^b. —^b) D4 राक्षसैर् (for नाराचैः). Ś V D1–4.8.12.13 बहुभिः क्ष(V3 °भिर्; D13 °भिर्वृ)ताः; Ñ1 B भृशताडि(B2 °विक्ष; B4 °दुःखि)ताः; D5 T1 M1–3 क्षतविग्रहाः; D6 T2.3

रामलक्ष्मणयोरेव सर्वमर्मभिदः शरान् ।
भृशमावेशयामास रावणिः समितिंजयः ॥ ७
निरन्तरशरीरौ तु भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
क्रुद्धेनेन्द्रजिता वीरौ पन्नगैः शरतां गतैः ॥ ८
तयोः क्षतजमार्गेण सुस्राव रुधिरं बहु ।
तावुभौ च प्रकाशेते पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ९
ततः पर्यन्तरक्ताक्षो भिन्नाञ्जनचयोपमः ।
रावणिर्भ्रातरौ वाक्यमन्तर्धानगतोऽब्रवीत् ॥ १०
युध्यमानमनालक्ष्यं शक्रोऽपि त्रिदशेश्वरः ।
द्रष्टुमासादितुं वापि न शक्तः किं पुनर्युवाम् ॥ ११
प्रावृताविषुजालेन राघवौ कङ्कपत्रिणा ।
एष रोषपरीतात्मा नयामि यमसादनम् ॥ १२
एवमुक्त्वा तु धर्मज्ञौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
निर्बिभेद शितैर्बाणैः प्रजहर्ष ननाद च ॥ १३

G. 6. 20. 13
B. 6. 45. 13
L. 6. 21. 13

कृतविक्षताः. —^{c}) Ś B_4 $D_{5.8.12.13}$ G_3 M_3 अंधकारेण; B_2 D_4 अंधकारैर्न; T_3 अंतराले न (for अन्धकारे न). —^{d}) V_1 [उ]दितं; D_6 [अ]द्भुतं (for [आ]वृतम्). —After 6, Ś V B_{1-3} (marg.) $D_{1-4.8.12.13}$ ins.:

742* ते तु वानरशार्दूला राक्षसेन विपश्चिता।
निर्धूताः शरवेगेन न्यपतन्त महीतले।

[(l. 1) B_3 ते च; L (ed.) तेन (for ते तु). B_1 ते वानरा इंद्रजिता (for the prior half). —(l. 2) $B_{1.3}$ निर्वृताः. B_1 -जालेन (for -वेगेन). D_{13} न्यपतंश्च (for न्यपतन्त).]

7 V_3 om. 7. —^{a}) $Ñ_1$ त्वेवं; B_3 त्वेव (for एव). $Ñ_1$ B_3 $D_{5-7.9-11}$ T $G_{2.3}$ $M_{3.5}$ -देह- (for -मर्म-). G_2 -भृतः (for -भिदः). —For 7^{ab}, Ś $V_{1.2}$ $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

743* ततस्तौ राघवौ वीरौ सर्वमर्मातिगैः शरैः।

[$V_{1.2}$ $D_{1.3.13}$ स (for तौ). $Ś_2$ उत्तस्थौ (for ततस्तौ).]; while $Ñ_2$ $B_{1.2.4}$ subst. for 7^{ab}:

744* स रामलक्ष्मणौ चैव वेगवद्भिः शितैः शरैः।

[B_1 रामं लक्ष्मणं (for रामलक्ष्मणौ). B_2 एव (for चैव). B_1 देहवद्भिः (for वेग°).]

—^{c}) Ś $V_{1.2}$ $D_{1-4.8.12.13}$ आवेद($Ś_2$ $D_{2.8.12}$ °श; $D_{1.3.4}$ °ध)यांचक्रे; $Ñ_1$ B_3 अंतरगांश्चक्रे; B_2 आभेदयामास; B_4 आवेजयामास.

8 ^{a}) Ś V B_2 $D_{4.8.12}$ T_1 G_1 M_3 तौ; $Ñ_2$ $B_{1.4}$ च; $D_{2.3}$ हि (for तु). $M_{1.2}$ -[अ]र्चितौ वीरौ; D_{13} -शरौ तत्र (for -शरीरौ तु). —^{b}) $D_{6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ G_3 $M_{1.2.5}$ तावुभौ; $G_{1.2}$ कृतौ तौ (for भ्रातरौ). Ś V $D_{1-4.8.12.13}$ उभौ च (V तेनोभौ; $D_{1-4.13}$ तावुभौ) भ्रातरौ कृतौ; $Ñ_1$ भ्रातरौ तौ कृतव्रणौ; $Ñ_2$ $B_{1.2.4}$ कृ(B_1 क्ष)तौ तौ(B_2 च) सायकैस्तदा; B_3 भ्रातरौ तावुभौ कृतौ. —^{c}) T_3 G_3 क्रोधेन; G_1 M_5 बद्धौ च (for क्रुद्धेन). Ñ B युद्धे; D_6 T_2 नीतौ; $M_{1.2}$ घोरैः (for वीरौ). —After 8^{c}, V_2 erroneously repeats from the post. half of 743* up to 8^{c}. —^{d}) D_8 पारतां (for शरतां). $Ś_2$ गतौ. D_3 शरणागतैः.

9 ^{a}) Ś V $D_{1.2.8.12}$ क्षतजमार्गेभ्यः; $Ñ_2$ $B_{1.2.4}$ D_{13} क्षतजमंगेभ्यः; D_4 क्षतात्तु गात्रेभ्यः; T_3 तु क्षतमार्गेण; Cv.r.m.t as in text (for क्षतजमार्गेण). —^{b}) $Ñ_2$ $B_{1.2.4}$ बहुधा (for रुधिरं). M_5 भुवि (for बहु). $Ñ_1$ B_3 बहु सुस्राव शोणितं. —^{c}) B_4 स्म; D_9 तु (for च). Ś Ñ $B_{1.3}$ $D_{8.12}$ $G_{1.2}$ संप्रकाशेते; $V_{1.2}$ $D_{1.3.13}$ प्रचकाशेते.

10 ^{a}) Ś $D_{4.8.12}$ पर्यंतरक्ताक्षौ; $Ñ_1$ B_3 पद्मपलाशाक्षौ (B_3 °क्षो); V_1 पर्यंतताम्राक्षो; D_4 पर्यंतरक्षौ तौ; $G_{1.2}$ M_5 स रोषताम्राक्षो. D_7 अथ राक्षसवीरोसौ. —^{b}) Ś $Ñ_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ नील- (for भिन्न-). $Ñ_2$ illeg.; V $B_{2.4}$ -चयप्रभः; D_1 -चयोपमौ (for -चयोपमः). —^{c}) Ś $Ñ_1$ B_3 $D_{2.8.12}$ रावणी राघवौ (for रावणिर्भ्रातरौ). —^{d}) $Ñ_1$ $B_{1.3}$ अंतरीक्ष- (for अन्तर्धान-).

11 D_5 om. 11 – 12^{b}. —^{a}) Ś Ñ V B $D_{2-4.8.12.13}$ अलक्ष्यं मां; D_1 असंख्यं मां (for अनालक्ष्यं). ❀ Cm: अनालक्ष्य अन्तर्धाय. ❀ —^{b}) B_3 न ददृशे पुरः; T_2 [ऽ]पि त्रिदिवेश्वरः; Cg as in text (for ऽपि त्रिदशेश्वरः). —^{c}) $D_{1.12}$ आसादितं. $Ñ_1$ $D_{1.2.4}$ च (for वा). D_{13} शत्रुं चासादितं चापि. —^{d}) D_4 त्वं (sic) (for किं). —After 11, B_2 ins. 746*.

12 D_5 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). V_3 D_3 om. 12. Ś $V_{1.2}$ $D_{1.2.4.8.12.13}$ om. 12^{ab}. Ñ B read 12 after 15 (B_2 after 6.34. 738*). —^{a}) $Ñ_2$ $B_{2.4}$ आवृताव्; D_6 प्राकृताव्; D_{9-11} Ct प्रापिताव्. —^{b}) G_1 -पत्रिणौ; G_2 -पत्रिणः. ❀ राघवाविति संबोधनम्। अत्रापि युवामिति द्वितीयान्ततया विपरिणम्यानुषञ्जनीयम्. ❀ —Ś $V_{1.2}$ $D_{1.2.4.8.12.13}$ ($V_{1.2}$ D_{13} after 745*) read 12^{cd} after 13. —^{c}) Ś $D_{2.8.12}$ एतौ; D_1 ईषद् (for एष). D_{9-11} कोप- (for रोष-).

13 ^{a}) $G_{1.2}$ M_5 मायावी (for धर्मज्ञौ). —^{b}) $Ñ_1$ B_3 तावुभौ (for भ्रातरौ). —^{c}) B_2 शरैर्; D_{12} शतैर् (for शितैर्). $G_{1.2}$ M_5 शरैस्तीक्ष्णैः (for शितैर्बाणैः). —^{d}) G_3 $M_{1.2}$ जहर्ष च (for प्रजहर्ष). G_3 M_3 ननंद (for ननाद). Ś $D_{8.12}$ शक्राशनिसमप्रभैः; Ñ B $G_{1.2}$ M_5 प्रहर्षाद्द्वि(G_2 °द्धि)-ननाद च; V $D_{1-4.13}$ वज्रस्पर्शसमप्रभैः; D_7 प्रतोत्रैरिव कुंजरौ. —After 13, Ś $D_{1.2.4.8.12}$ read 12^{cd}; while Ñ $V_{1.2}$ B D_{13} ($V_{1.2}$ D_{13} followed by 12^{cd}) ins.:

745* उवाच शरसंदीप्तौ भ्रातरौ तौ निशाचरः।

G. 6. 20. 15
B. 6. 45. 14
L. 6. 21. 14

भिन्नाञ्जनचयश्यामो विस्फार्य विपुलं धनुः ।
भूयो भूयः शरान्घोरान्विससर्ज महामृधे ॥ १४
ततो मर्मसु मर्मज्ञो मज्जयन्निशिताञ्शरान् ।
रामलक्ष्मणयोर्वीरो ननाद च मुहुर्मुहुः ॥ १५
बद्धौ तु शरबन्धेन तावुभौ रणमूर्धनि ।
निमेषान्तरमात्रेण न शेकतुरुदीक्षितुम् ॥ १६
ततो विभिन्नसर्वाङ्गौ शरशल्याचितावुभौ ।
ध्वजाविव महेन्द्रस्य रज्जुमुक्तौ प्रकम्पितौ ॥ १७
तौ संप्रचलितौ वीरौ मर्मभेदेन कर्शितौ ।
निपेततुर्महेष्वासौ जगत्यां जगतीपती ॥ १८
तौ वीरशयने वीरौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ।
शरवेष्टितसर्वाङ्गावार्तौ परमपीडितौ ॥ १९
न ह्यविद्धं तयोर्गात्रं बभूवाङ्गुलमन्तरम् ।
नानिर्भिन्नं न चास्तब्धमा कराग्रादजिह्मगैः ॥ २०

[Ñ1 D13 -संवीतौ; B2 -संदिग्धौ (for -संदीप्तौ). V1.2 रामलक्ष्मणौ; B3 तु निशाचरः ; B4 तौ च निशाचरः (hypm.).]

—Thereafter Ñ1 B1.3 cont. ; while B2 ins. after 11 :

746* एष वां रोषसंरब्धो नयामि यमसादनम् ।

[= 12^{cd}. B1 त्वां (for वां). B2 एष रोषपरीतात्मा (for the prior half).]

14 V3 om. 14^{ab}. —a) D9 भग्न- (for भिन्न-). Ś Ñ1 V2 B3 D2.8.12 -प्रख्यो (for -श्यामो). —b) B1 सुमहाधनुः ; D1 G1 सशरं धनुः (for विपुलं धनुः). —c) Ś Ñ V1.2 B D1–5.8–13 G1.2 M5 भूय एव; V3 एकत्र व (sic) (for भूयो भूयः). D9 महाघोरान् . —d) Ś Ñ2 B2–4 D1–4.8.12.13 तयोर्मृधे; Ñ1 चमूमुखे; V B1 तयोर्युधि; G2 ततो मृधे (for महामृधे).

15 a) Ñ V B तयोर् (for ततो). D2 धर्मज्ञो (for मर्मज्ञो). D4 तयोर्मध्ये सुमर्मज्ञो. —b) B1 सज्जयन् ; D1 गर्जयन् (sic) ; D2 योजयन् ; D5 सर्जयन् (sic) ; G3 ममज्ज (sic) (for मज्जयन्). Ñ2 B2–4 निरतान् ; G (ed.) इव तान् (for निशितान्). —c) D7 घोरं (for वीरो). —d) B4 ननर्द; D4 नादेन (for ननाद). D3 स (for च). —After 15, Ś V B2 D1–4.8.12.13 ins. the lines of 6.34.30 (var.) (followed by 6.34.738*) :

[b) Ś V B2 D1–3.8.12.13 दत्तवरैः; D4 लब्धवरैः (for नागमयैः). —d) V3 D3 रावणिः (for राक्षसः). —(l. 1) D2.13 -योधानां (for -भूतानां). —(l. 2) Ś V1.2 D1–3.8.12.13 तावुभौ (for भ्रातरौ).]

—After 15, Ñ B (B2 after 6.34. 738*) read 12 ; whereas D1 cont. after 6.34. 738* :

747* माघे शुक्लनवम्यां तु रात्राविन्द्रजिता रणे ।
रामलक्ष्मणयोर्नागपाशबन्धो बभूव ह ।

16 a) G2 तौ (for तु). —b) Ñ1 B G2 भ्रातरौ (for तावुभौ). Ś V D1–4.8.12.13 निष्प्रयत्न(V1.2 विनिःकंप; V3 D1–4.13 निःप्रकंप)भुजौ कृतौ; Ñ2 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ. —c) D2 -मात्रे तु (for -मात्रेण). D5 ****रमात्रेण. —d) V3 D7.9–11 Ct अवेक्षितुं. Ś D2 D8.12 न शक्तौ तं (D2 शेकुस्तं) निरीक्षितुं.

17 a) Ś V1 D1–3.8.12.13 तौ तु (for ततो). Ś1 Ñ V1 B D1–3.8.12.13 निर्भिन्न- ; Ś2 निश्छिन्न- (for विभिन्न-). V2.3 D4 तौ तु सर्वांगनिर्भिन्नौ. —D9 om. (hapl.) 17^{b}–19^{c}. —b) Ś D8.12 -तल्पाहितौ; Ñ1 V3 B3 -तल्पाचिताव् ; V1 illeg. ; B2 D2 -शल्यार्दिताव् ; D6 -शय्याचितौ; G2 -शल्याकृतौ; M5 -शल्यचितौ; Cg as in text (for -शल्याचिताव्). Ś V D1–4.8.12.13 रणे; D6.7.10.11 T2.3 G1.2 M5 कृतौ; M1.2 भृशं (for उभौ). —c) Ñ1 [अ]मरेंद्रस्य (for महेन्द्रस्य). —d) Ś D8.12 रजोयुक्तौ; Ñ1 B3 रज्जुशक्तौ; V1 B4 वज्रमुक्तौ; V2 रजोमुक्तौ; B1 रज्जुयुक्त- ; G2 रज्जुरक्तौ; Cg as in text (for रज्जुमुक्तौ). Ñ1 B3 प्रकंपतुः(B3 °तः) ; Ñ2 B1 [अ]वचेष्टतां; B2.4 [अ]ववेपतां (for प्रकम्पितौ).

18 D9 om. 18 (cf. v.l. 17). V3 om. (hapl. ?) 18 – 19^{b}. T2 om. (hapl. ?) 18^{ab}. —a) Ñ1 B2.3 तु संपूरितैर् ; B1.4 संप्रचलितैर् ; D1.5.7.10.11 संप्रज्वलितौ; D13 शस्त्रबलितौ; G (ed.) तु प्रज्वलितैर् (for संप्रचलितौ). Ñ1 B बाणैर् (for वीरौ). —b) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 अर्दितौ(Ñ1 B3 ताडितौ) मर्मभेदिभिः . —c) Ñ2 व्यचेष्टतुर् ; D13 विविशतुर् (for निपेततुर्). Ñ1 B3 महात्मानौ (for महेश्वासौ). —d) D4 om. from पती up to तौ in 19^{a}.

19 D9 om. 19^{abc} (cf. v.l. 17). V3 om. 19^{ab}; D4 om. up to तौ in 19^{a} (for both cf. v.l. 18). —a) D2 वीरौ (for वीर-). Ś V1.2 D1–4.8.12.13 तत्र (for वीरौ). —c) B4 -विक्षत- (for -वेष्टित-). —d) G1.2 M5 परमधन्विनौ. Ñ V2 B भ्रातरौ शर(Ñ1 B2.3 परि)-पीडितौ.

20 a) Ñ1 बभूव न; B3 न बभूव; G3 नास्य विद्धं; Cg.k.t as in text (for न ह्यविद्धं). Ś Ñ V B1.3.4 D1–3.8.10–13 M3 गात्रे (for गात्रं). —b) Ñ1 तदा हि; B3 तदास्ति- (for बभूव). Ś V D1–4.8.12.13 G2 [अं]तरमण्वपि; D7.9 [अं]गुलमात्रकं; T2 [अं]गुष्ठमंतरं; T3 [अं]तरमंगुलं (by transp.) (for [अ]ङ्गुलमन्तरम्). —cd) Ś1 D12 अनिर्विद्धं; Ś2 D8 अनिरुद्धं; Ñ1 V1 B4 D10.11 नानिर्विण्णं; D2 अविभिन्नं; M5 न निर्भिन्नं (for नानिर्भिन्नं). Ś1 Ñ2 V2 B1.2 D3 M1.2 Ct न चाध्वस्तम् ; Ś2 D2.8.12 च नाध्वस्तम् ; D4 अनाध्वस्तम् ; D9 गजस्कंधं; D13 न चाभ्यस्तम् ; Cv.m.g

तौ तु क्रूरेण निहतौ रक्षसा कामरूपिणा ।
असृक्सुस्रुवतुस्तीव्रं जलं प्रस्रवणाविव ॥ २१
पपात प्रथमं रामो विद्धो मर्मसु मार्गणैः ।
क्रोधादिन्द्रजिता येन पुरा शक्रो विनिर्जितः ॥ २२
नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि ।
विव्याध वत्सदन्तैश्च सिंहदंष्ट्रैः क्षुरैस्तथा ॥ २३

G. 6. 20. 27
B. 6. 45. 23
L. 6. 21. 26

as in text (for न चास्तब्धम्). ❀ Ct: 'अस्तब्धम्' इति पाठे चेष्टावत्. ❀ —V2 illeg. for d. Ś V1.3 B2 D1–4.8.12.13 अपि सूक्ष्मम्; Ñ1 B3 संनताग्रैर् (for आ कराग्राद्). T3 कराग्रादप्यजिह्मगैः (for d). —D9 सविभिन्नगजस्कंधं कराभ्यामिव जिह्मगैः. —After 20, Ñ B D4.13 ins.; V2 ins. after 21ab:

748* शराचितशरीरौ तौ क्षितौ निपतितावुभौ ।
व्यराजेतां महाबाहू छादितौ शलभैर्यथा ।

[(l. 1) D13 शराचित-. —(l. 2) Ñ1 प्रकाशतुर्; V2 प्रकाशंतां; B3 (before corr. चकाशतुः) व्यवस्येतां; D13 प्रकाशेतां; G (ed.) अदृश्येतां (for व्यराजेतां). B1 हव्यवाहौ. D13 द्रावितं सलिलं यथा (for the post. half).]

—Thereafter, Ñ2 cont. 751* repeating it after 22.

21 a) G1 शूरेण (for क्रूरेण). Ś V D1–4.8.12 तौ तु वीरौ (D4 °र) शरैर्ब (D1.3 °वि)द्धौ; Ñ B तौ तु वीरेण वि(B4 ब)द्धांगौ; D13 तौ वीरौ च शरैर्विद्धौ. —b) B2 कामरूपिभिः. —After 21ab, V2 ins. 748*. —c) D6.9 T2 G2.3 M3.5 सुस्रा(T2 °स्र)वतुस्; T3 संस्रावतुस्. Ś V D2–4.8.12 रक्तं सुस्रुवतुर्गात्राज् (V °गात्रैर्); Ñ1 B3 प्रसुस्रुवाते रुधिरं; Ñ2 B1.2.4 स्रवतो रुधिरं तीव्रं; D1 रक्तं सुसुवतुर्गात्राज्; D13 रक्तानि सुस्रुवुर्गात्राङ्. —d) V2 B2.4 D2.3.6 प्रस्रवणादिव; D5 प्रस्रवणानि च.

22 Ñ1 B1.3 D13 repeat 22ab after 752*. —a) Ś V D1.3.8.12.13 (first time) पातितः; D2.4 पतितः (for पपात). Ñ1 B3 (both first time) पीडितश्चाभवद्रामः. —b) Ñ1 B1.3 D13 (all second time) मर्मगैः (for मार्गणैः). Ś V D1–4.8.12.13 (first time) शरतल्प(D1.3.13 °शल्य)नि(D1 °शल्याभि)पीडितः(D13 °तैः); Ñ B1–3 (Ñ1 B1.3 first time).4 पूर्वं(B1 °र्वं)विद्धः(Ñ1 तूर्णमेव) शि(B3 श)तैः शरैः. —After 22ab (r.), Ñ1 B1.3 ins.; V1 ins. after 24ab (first time); D13 cont. after 751* (r.):

749* बहवो राक्षसा येन शरैर्विनिहता रणे ।

[V1 निहता वै महाबले (for the post. half).]

—c) B2 क्रोधेन (for क्रोधाद्). B2 D4 M2 इंद्रजितो. Ñ1 B3 तेन (for येन). —d) Ñ1 B3 येन (for पुरा). S2 V1.3 B4 D1.3–5.8.12 [ऽ]पि निर्जितः; D6 in marg.; D11 विवर्जितः (for विनिर्जितः). —After 22, Ś D2.8.12 ins.:

750* पुनश्च लक्ष्मणो वीरो निश्चेष्टो धरणीतले ।
पुनः पश्चाद्राक्षसेन्द्रो ववर्ष शरपञ्जरम् ।

[(l. 1) L (ed.) धरणीं गतः. —(l. 2) D8.12 पुरः (for पुनः). D2 स रक्षेंद्रो (for राक्षसेन्द्रो). L (ed.) पश्चात्स राक्षसेंद्रो वै(°द्रेण) बबंधे शरपंजरे.]

—After 22, V B1(repeats after 23).2.4 D5–7.9.11 S ins.; Ñ1 B3 D13 (repeats after 22ab [r.]) ins. after 23; Ñ2 (second time illeg.) cont. for the first time after 748* repeating it after 22:

751* रुक्मपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैरजोगतिभिराशुगैः ।

[B1 (first time) हेमपुंखैर्. Ñ1.2 (first time) V2 B1(second time).3 D13 (first time) ततो (D13 तु तौ) विद्धैस् (Ñ2 D13 °द्धौ; V2 B1 °द्धो); V1.3 B4 अजिह्माग्रैर्; B1 (first time) D13 (second time) अजिह्माग्रैर्; B2 सुतीक्ष्णाग्रैः; T2 सुतीक्ष्णाग्रैर् (for प्रसन्नाग्रैर्). V1.3 B1(first time).4 D7.9.11 G2.3 Cm.t रजो-; M5 अदृश्य (sic); Cg as above (for अजो-). B4 आयसैः; D13 (second time) आयुधैः (for आशुगैः). Ñ1.2 (first time) V2 B1(second-time).3 तीक्ष्णधारैः शितैः शरैः; B2 नभोयायिभिर्वायसैः; D13 (first time) तीक्ष्णाग्रैरशितैः शरैः (for the post. half). ❀ Cm: प्रसन्नाग्रैरजोगतिभिः इति पाठः. ❀]

—Thereafter, Ñ1 B3 cont.; V1 ins. after 23; B1 cont. after 751* (second time); D13 cont. after 751* (first time):

752* असृग्मुमुचतुर्गात्रैरभिवृष्टाविवाचलौ ।

[B1 रक्तं (for असृग्). V1 असृज*धिरं गात्रैर् (for the prior half). V1 अभिवृष्ट; B1 D13 अतिवृष्टाव् (for अभिवृष्टाव्). V1 इवाचलः.]

23 D10 om. 23ab. —b) G2 M5 भीमैर्; Cg as in text (for भल्लैर्). —For 23ab, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

753* नालीकैरर्धनालीकैर्भल्लैरथ विकर्णिभिः ।

[V1.3 नाडीकैर् (for both नालीकैर्). G (ed.) बहु- (for अर्ध-). V3 शुकैर् (for भल्लैर्). Ñ1 B3 अपि (for अथ). —V3 damaged from -कर्णिभिः up to सिंहदंष्ट्रैः in d. Ś D2.8.12 भल्लैर्मुक्तैः सहस्रशः; D1.3.4.13 भल्लैर्नतपत्रकैः (for the post. half).]

—V2 lacuna for c. —c) Ś D1–4.8.12.13 नाराचैर्; Ñ V1 B1–4 विपाठैर्; B1 विकचैर् (for विव्याध). D6 वत्सदंष्ट्रैश्. —d) Ś D8.12 सित- (for सिंह-). B2 -दंतैः; D9 -नाद- (for -दंष्ट्रैः). D5.6 खुरैस् (for क्षुरैस्). Ś1 D1–4.13 G2 शितैः शरैः; S2 D8.12 शरैः शितैः; G1 क्षुरैः शरैः; G3 ***पि (damaged); M5 शरैरपि; Cv.r.g as in text (for

G. 6. 20. 27
B. 6. 45. 24
L. 6. 21. 27

स वीरशयने शिश्ये विज्यमादाय कार्मुकम् ।
भिन्नमुष्टिपरीणाहं त्रिणतं रुक्मभूषितम् ॥ २४
बाणपातान्तरे रामं पतितं पुरुषर्षभम् ।
स तत्र लक्ष्मणो दृष्ट्वा निराशो जीवितेऽभवत् ॥ २५

बद्धौ तु वीरौ पतितौ शयानौ
तौ वानराः संपरिवार्य तस्थुः ।
समागता वायुसुतप्रमुख्या
विषादमार्ताः परमं च जग्मुः ॥ २६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

क्षुरैस्तथा). Ñ1 B3 सिंहदंष्ट्रोत्थितैः शरैः . —After 23, V1 ins. 752* ; Ñ1 B1(repeats).3 D13 (repeats after 22^{ab} [r.]) ins. 751*.

24 B4 om. 24^{ab}. V1 reads 24^{ab} twice (var.). Ñ2 illeg. for ^{a}. —^{a}) Ñ1 B3 शेते (for शिश्ये). V1(first time).2.3 B1.2 निहतो लक्ष्मणः शिश्ये(V1 °णश्चापि; B1 °णः शेते). —V1 (first time) illeg. for ^{b}. —^{b}) Ś Ñ V1(second time).2.3 B1–3 D1–4.8.12.13 दिव्यम् ; D6 G2 सज्जम् ; T2 G1 सज्यम् ; Cg as in text (for विज्यम्). D9–11 Ct आविध्य; Cg as in text (for आदाय). —After 24^{ab} (first time), V1 ins. 749*. —Ñ2 illeg. for ^{c}. —^{c}) Ś D1–4.8.12.13 G2 छि(Ś D2.8.12 छ; D4 खि)न्न- . B1.4 -परिध्वस्तं; D4 -परीतात्मा (for -परीणाहं). —^{d}) Ś D8.12 नृत्तयन् ; Ñ1 B2 त्रिगुणं; Ñ2 V3 विततं; V1.2 B1 D1.3.4.6.7.9–11.13 T2.3 त्रिनतं; B3.4 विनतं (for त्रिणतं). M रत्न- (for रुक्म-). Ś V1 D2.8.12.13 -वाजिनं; Ñ V2 B -रंजितं; D1.3.4 -राजितं (for -भूषितम्).

25 ^{a}) Ñ1 B3 -पातांतरं; D4.12 -पातातुरं; G2 -पादांतरो (sic); Cv.m.g.t as in text (for -पातान्तरे). Ś Ñ V B D1.3.4.8.12.13 रामः (for रामं). —^{b}) Ñ1 B3 शयानं; V1.2 D6.10–12 पातितं (for पतितं). B1 पतितः पुरुषर्षभः . —V3 damaged for 25^{cd}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–4.8.12.13 शयानं लक्ष्मणं; Ñ1 B3 लक्ष्मणं विकृतं (for स तत्र लक्ष्मणो). —After 25, D5–7.9–11 S ins. :

754* रामं कमलपत्राक्षं शरबन्धपरिक्षतम् ।
शुशोच भ्रातरं दृष्ट्वा पतितं धरणीतले ।
हरयश्चापि तं दृष्ट्वा संतापं परमं गताः ।

[(l. 1) M5 शरबद्धं. D5 शरबंधप्रतीक्षतं; D6 शरबद्धं परीक्ष्य तं; D7.10.11 शरण्यं रणतोषिणं(D7 °तं) ; D9 शरबंधे निपीडितं; T3 G3 शरबंधेन पीडितं (for the post. half). —(l. 2) G3 damaged for शुशोच. —(l. 3) D9 [ऽ]पि च (by transp.) (for चापि). T3 G2 M5 तौ (for तं).]

—Thereafter, D7.10.11 G3 cont. :

755* शोकार्ताश्चुक्रुशुर्घोरमश्रुपूरितलोचनाः ।

26 ^{a}) V2 B2 विद्धौ (for बद्धौ). B4 वीर- ; Cg as in text (for वीरौ). Ś D1–4.8.12.13 त्रिवृ(D2 °धृ)तौ; Ñ1 V1 B3 निहतौ; Ñ2 illeg. ; V2.3 B1.2.4 शयने (for पतितौ). D7.10.11 बद्धौ तु तौ वीरशये शयानौ. —^{b}) Ñ V B D1–3.6.7.10.11.13 T1.2 G2 M1.2.5 ते; D4 तेन (for तौ). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G1.2 M5 सर्वे (for तस्थुः). —^{c}) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 समासते वायुसुतप्रधाना. —^{d}) D13 T3 प्रजग्मुः (for च जग्मुः).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ V1.2 B1.3.4 D2.13 लंकाकांडे.—*Sarga name* : Ś1 V3 D3.4 शरबंधनं(D4 °नः); Ś2 Ñ2 V1 B2.4 D1.8.12 शरबंधः(B2 °धे) ; Ñ1 B1.3 रात्रियुद्धे शरबंधः ; V2 शरबंधं; D2.13 युद्धपर्वणि शरबंधः ; D9 श्रीराममूर्छितः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V2.3 B1 D2.4.11–13 om. ; Ś2 Ñ2 V1 D3.9 21 ; B2 D1 22 ; B3.4 20 ; D5–7.10 T1.3 G M 45 ; D8 19 ; T2 44. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः .

३६

ततो द्यां पृथिवीं चैव वीक्षमाणा वनौकसः ।
ददृशुः संततौ बाणैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १
वृष्टेवोपरते देवे कृतकर्मणि राक्षसे ।
आजगामाथ तं देशं ससुग्रीवो विभीषणः ॥ २
नीलद्विविदमैन्दाश्च सुषेणसुमुखाङ्गदाः ।
तूर्णं हनुमता सार्धमन्वशोचन्त राघवौ ॥ ३
निश्चेष्टौ मन्दनिःश्वासौ शोणितौघपरिप्लुतौ ।
शरजालाचितौ स्तब्धौ शयानौ शरतल्पयोः ॥ ४
निःश्वसन्तौ यथा सर्पौ निश्चेष्टौ मन्दविक्रमौ ।
रुधिरस्रावदिग्धाङ्गौ तापनीयाविव ध्वजौ ॥ ५
तौ वीरशयने वीरौ शयानौ मन्दचेष्टितौ ।
यूथपैस्तैः परिवृतौ बाष्पव्याकुललोचनैः ॥ ६
राघवौ पतितौ दृष्ट्वा शरजालसमावृतौ ।
बभूवुर्व्यथिताः सर्वे वानराः सविभीषणाः ॥ ७
अन्तरिक्षं निरीक्षन्तो दिशः सर्वाश्च वानराः ।
न चैनं मायया छन्नं ददृशू रावणिं रणे ॥ ८

G. 6. 21. 8
B. 6. 46. 8
L. 6. 22. 8

36

☞ Cv does not comment on Sargas 36 and 37.

1 ^{a}) V3 damaged up to पृथिवीं. B3 इतो (for ततो). D1 सर्वे (for चैव). —^{b}) Ś Ñ1 V2 D1.3.4.13 वीक्ष्यमाणा (sic). —^{c}) Ś B4 D1–4.8.12.13 सहितौ; D11 G2 संततैर्; T2 संनतौ; Cg.k.t as in text (for संततौ). Ś B4 D1–4.8.12.13 बद्धौ (for बाणैर्).

2 ^{a}) Ś1 दर्शित-; Ś2 D8 धर्षित्वा; Ñ2 B2 D6.7.9.11 T2.3 M5 Ck दृष्ट्वे(D6 T2 M5 °ष्ट्वै)व; B1 दृष्ट्वा च; B4 G1 वृष्टयेव; D1.3.4.13 वर्षित्वा; D2 दृष्टयेव (sic); D12 धर्षित-; Cg.t as in text (for वृष्टेव). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G3 मेघे; Cg.t as in text (for देवे). —^{b}) B4 कृते (for कृत-). —^{c}) Ś D1–3.8.12.13 आपपात; Ñ1 V1.3 उपयातो; Ñ2 B1.3 उत्पपात; V2 B2.4 उपायातो (for आजगाम). B4 च (for [अ]थ). —^{d}) D6 सुग्रीवोथ (for ससुग्रीवो). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G2 M1.2.5 सुग्रीवः सविभीषणः.

3 ^{a}) G M5 तु (for च). Ś Ñ1 V1 B3 D1–4.7–13 T3 अंगदो(V1 D7.9–11 T3 नीलश्च) द्विविदो(Ś D12 °धो) मैंदः. —^{b}) Ś Ñ1 V B1–3 D1–4.7–13 T3 G1 सुषेणः कुमुदो नलः(V B1.2 D7.9–11 T3 G1 °दोंगदः); Ñ2 B4 T2 M3 °कुमुदांगदाः. —^{c}) M1.2 सर्वे (for तूर्णं). —^{d}) Ś Ñ1 B3 D1.2.8.12.13 अगमन्य(D1.2.13 °च्छ)त्र; Ñ2 V B1.2.4 D3 आगच्छ(D3 °म)न्यत्र; D4 आजग्मुर्यत्र; M5 अन्ववेक्षत (for अन्वशोचन्त).

4 ^{a}) V2 D5–7.9–11 T G M3.5 Cg अचेष्टौ (for निश्चेष्टौ). D1 रुद्ध- (for मन्द-). Ñ1 D2–4.10.11 T G M1.3.5 -निश्वासौ. ❁ Cg : अत्र पुनरुक्तयो दुःखातिरेकात्। यद्वा अचेष्टाविति श्लोकः पूर्वश्लोकेनान्वितः. ❁ —^{b}) Ñ1 B3.4 रुधिरौघ-; Ñ2 V B1.2 D5–7.9–11 T G1.2 M5 शोणितेन; D3 शोणितैश्च (for शोणितौघ-). D4 -परिक्षितौ (sic). —^{c}) Ś Ñ V2 B D5.8.12 शरजालावृ(D5 °न्वि)तौ; V3 °जालाश्च तौ (for °जालाचितौ). D2 ध्वस्तौ (for स्तब्धौ). D4 शरजालेन निर्बद्धौ. —^{d}) Ś Ñ B1.3.4 D2.4.7–12 T3 शरतल्पगौ.

5 ^{a}) Ñ1 D2.4.5.10.11 S निश्वसंतौ. Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 M1.2 नागौ; Cg as in text (for सर्पौ). —^{b}) D4 सुविद्धौ; M1.2 निहतौ; Cg as in text (for निश्चेष्टौ). V B1.2 नष्ट-; D1.3.4.13 सिंह-; D6.7.9–11 T2.3 G3 M5 दीन-; Cg as in text (for मन्द-). —G1 om. 5^{c}–7^{b}. —^{c}) Ñ2 V B1 -स्रुति-; B2 -प्रति-; D6 T2 G3 M1.2.5 -[आ]स्राव- (for -स्राव-). D6 T3 -लिप्तांगौ. —^{d}) Ś Ñ2 V B1–3 D4.5.7–11 M5 तपनीयाव्.

6 G1 om. 6 (cf. v.l. 5). —^{b}) Ś Ñ1 B3 D1.3.4.8.12.13 मंदचेतसौ(Ñ1 B3 °नौ); Ñ2 V B1.2.4 नष्टचेतनौ; D2 मंदनिस्वनौ (for मन्दचेष्टितौ). —Ś D8.12 om. 6^{c}–7^{b}. —^{c}) Ñ V3 B सं-; D9–11 स्वैः (for तैः). L (ed.) परिवृत्तौ. —^{d}) D9 T3 -व्यावृत- (for -व्याकुल-). Ñ V2.3 B D2.4 -लोचनौ (for -लोचनैः). M1.2 बाष्पपर्याकुलेक्षणैः.

7 Ś D8.12 G1 om. 7^{ab} (for G1, cf. v.l. 5 and for others, 6). —^{a}) Ñ1 B3 रामं तु पतितं दृष्ट्वा. —^{b}) Ñ2 V B1.2.4 D1–4.13 बाण- (for शर-). V3 B2 D3.10.11 -समन्वितौ; D1.2.4 -सम(D4 °मा)र्दितौ; D7.9 T3 -समाचितौ; D13 -विमोहितौ; G2 M5 -[आ]चितौ तदा (for -समावृतौ). Ñ1 B3 शरविद्धं सलक्ष्मणं. —^{cd}) D3 M5 transp. व्यथिताः and वानराः.

8 D12 om.(hapl.?) 8–10. G3 om.(hapl.?) 8–9^{b}. —^{a}) Ñ2 B4 D6 अंतरीक्षं. Ś D8 निरेक्षंत; Ñ2 V2 B1.3 च(Ñ2 तु) पश्यंतो; D1 G1 M5 निरीक्षंतो; D4 निरीक्षंस्ते (for निरीक्षन्तो). —^{c}) Ś Ñ1 B3.4 D1–2.13 तु तं; Ñ2 V B1.2 च ते; D4 च तं; D8 सुतं; D11 चैवं (for चैनं). D1.4 (after corr. as in text) छिन्नं (for छन्नं). —D5.9 om.(hapl.) 8^{d}–9^{a}. —^{d}) Ś D1–4.8.13 अपश्यन् (for ददृशू). G1 वानरा (for रावणिं). Ñ1 B3.4 पश्यंतो(B4 °ति) रावणात्मजं; Ñ2 V B1.2 G (ed.) ऐक्षंते(V3 B2 ऐक्षन्निं; G [ed.] पश्यंतीं)द्रजितं रणे.

G. 6. 21. 9
B. 6. 46 9
L. 6. 22. 9

तं तु मायाप्रतिच्छन्नं माययैव विभीषणः ।
वीक्षमाणो ददर्शाथ भ्रातुः पुत्रमवस्थितम् ॥ ९
तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे ।
ददर्शान्तर्हितं वीरं वरदानाद्विभीषणः ॥ १०
इन्द्रजित्त्वात्मनः कर्म तौ शयानौ समीक्ष्य च ।
उवाच परमप्रीतो हर्षयन्सर्वनैर्ऋतान् ॥ ११
दूषणस्य च हन्तारौ खरस्य च महाबलौ ।
सादितौ मामकैर्बाणैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १२
नेमौ मोक्षयितुं शक्यावेतस्मादिषुबन्धनात् ।
सर्वैरपि समागम्य सर्षिसंघैः सुरासुरैः ॥ १३
यत्कृते चिन्तयानस्य शोकार्तस्य पितुर्मम ।
अस्पृष्ट्वा शयनं गात्रैस्त्रियामा याति शर्वरी ॥ १४
कृत्स्नेयं यत्कृते लङ्का नदी वर्षास्विवाकुला ।
सोऽयं मूलहरोऽनर्थः सर्वेषां निहतो मया ॥ १५
रामस्य लक्ष्मणस्यैव सर्वेषां च वनौकसाम् ।
विक्रमा निष्फलाः सर्वे यथा शरदि तोयदाः ॥ १६
एवमुक्त्वा तु तान्सर्वान्राक्षसान्परिपार्श्वगान् ।
यूथपानपि तान्सर्वांस्ताडयामास रावणिः ॥ १७

9 D12 om. 9; G3 om. 9[ab]; D8.9 om. 9[a] (for all, cf. v.l. 8). —[a]) D4 ततो (for तं तु). D1 -प्रतिच्छिन्नं; D2 -परिच्छन्नं. —[b]) Ñ1 B3 मायया स; D13 माययेव; G1.2 M5 मायावी स (M5 च) (for माययैव). —After 9[ab], D9 erroneously repeats 8[c] and 9[b]. —Ś V2 D8 om. (hapl.) 9[c] – 10. —[c]) D1–3.5.13 वीक्ष्यमाणो; D4 विभीषणो (for वीक्षमाणो). V1 D7.9–11 ददर्शाग्रे; G3 M5 [ऽ]थ ददृशे. Ñ1 B3 ददर्श स्थितमाकाशे. —[d]) Ñ1 भ्रातृ- (for भ्रातुः). M1.2 रथे स्थितं (for अवस्थितम्).

10 Ś V2 D8.12 om. 10 (cf. v.l. 8 and 9). D9 om. 10[ab]. —[c]) Ñ1 B3 पश्यति (for ददर्श). —[d]) Ñ1 B3.4 D3.4 वरदत्तं; B2 अंतर्धानाद्; D2 निनदंतं (for वरदानाद्). —After 10, D5–7.9–11 S ins.:

756* तेजसा यशसा चैव विक्रमेण च संयुतम् ।

[D9 वपुषा (for यशसा). G1 [अ]पि (for [ए]व). D9–11 T3 G1 संयुतः.]

11 [a]) D4 च (for तु). Ñ V B महामायः (for [आ]त्मनः कर्म). —[b]) Ś D1–4.8.12.13 G1 निरीक्ष्य (for समीक्ष्य). G3 तु (for च). Ñ V B कृत्वा कर्म सुदुष्करं (Ñ B3.4 °दारुणं). —[d]) Ñ2 V B1.2.4 D7.9–11.13 T3 -राक्षसान्; D4 -सैनिकान् (for -नैर्ऋतान्). M1.2 हर्षय-न्नजनीचरान्.

12 [a]) Ś D8.12 G3 M5 निहंतारौ; D1–4.13 च हंतारं (for च हन्तारौ). —[b]) Ś D8.12 तथैव च; Ñ2 V B1.2 महाहवे; G1.2 M5 महात्मनः (for महाबलौ). Ñ1 B3.4 D2–4.13 खरस्यैव च (D3 तु) पश्यतः; D1 अपरस्यैव पश्यत. —After 12[ab], Ñ2 ins.:

757* शायितौ भूतले बद्धा न शक्तौ **तुं पुनः ।

—[c]) Ś D2.8.12 शा (Ś2 शां; D12 पा)तितौ; Ñ1 B संदितौ; Ñ2 illeg.; V1.2 सूदितौ; D1.3.13 स्पंदितौ; D4 अहतौ; G1.2 M5 शायितौ; G3 व्यादितौ; Cg as in text (for सादितौ).

13 [a]) Ś2 D8 तौ; Ñ1 B3.4 D2–4.12.13 [ए]तौ; B2 च; D1 [ए]व (for [इ]मौ). Ñ V2.3 B D1.6 G1.2 M5 मोचयितुं. V2 D6 T2.3 G1.2 M5 शक्ताव् (for शक्याव्). —[b]) V3 D4.6 शर- (for इषु-). Ś D8.12 एतौ तौ दृढबंधनैः. —[c]) Ś D8.12 समस्तैश्च (for सर्वैरपि). Ñ2 V2.3 B1.2.4 समासाद्य. —[d]) Ñ2 V2 B4 ऋषिसंघैः; V1 ऋषिभिश्च; D9 सर्वसंघैः (for सर्षिसंघैः).

14 V3 om. 14. —[a]) V2 B1.2 कृते चिंतयतो यस्य. —[c]) B3 अस्पृश्य (for अस्पृष्ट्वा). Ś D8.12 अस्पृष्टे शयने गात्रैर्; V2 D1–4.13 अस्पृष्टशयना गा (D1.3.13 °नैर्गा)त्रैस्. —[d]) Ñ V1.2 B1–3 जाग्रतः; D1.3.13 यामिनी (for शर्वरी). Ś D8.12 दीर्घया (Ś1 °र्घा या)माति यामिनी; D2 दीर्घमायाति यामिनी.

15 V2 illeg. for 15[ab]. —[a]) Ś1 कृत्स्नीयं; V1 कृत्स्नी हि; B1 कृच्छ्रेयं; T1 कृतेयं (for कृत्स्नेयं). Ś Ñ1 V1 B3.4 D1–4.8.12.13 नगरी (for यत्कृते). —[b]) G3 M5 वर्षाद् (for वर्षासु). Ñ1 व्याकुला (for [इ]वाकुला). V3 नदी वर्षाचिरा-कुला. —[c]) Ś D8.12 शूलकरो. Ñ1 रोषः; B3.4 रोधः; D13 धन्वी (for ऽनर्थः). —D12 om. (hapl.) 15[d] – 16[a]. —[d]) Ś D8 नो हतो; D7.10.11 शमितो; D9 शासितो (for निहतो). Ñ1 B3 सर्वेषां नो निपातितः.

16 D12 om. 16[a] (cf. v.l. 15). —[ab]) D9 [इ]ह; M1–3 [अ]पि (for [ए]व). Ś D1–4.8.13 सलक्ष्मणस्य रामस्य (for [a]). Ñ1 B3.4 रामलक्ष्मणसुग्रीवा ये चान्ये वनगोचराः; Ñ2 V B1.2 रामोयं लक्ष्मणश्चैव सर्वे चैव (V3 सह सर्वे) वनौकसः. —D8 om. 16[c] – 17. —[c]) Ñ1 B3.4 विक्रमे (for विक्रमा). Ñ2 V B1.2 शरैः कृतनि (B1.2 °ता नि)रुद्योगाः; D9 विक्रमो निष्फलः सर्वो. —[d]) D9.13 तोयदः.

17 D8 om. 17 (cf. v.l. 16). —[a]) D9 स (for तु). B1 एवमुक्तास्तु ते सर्वे. —[b]) Ś D1–6.12.13 T1.2 G1.2 M3 Cg परिपार्श्वतः; Ñ1 B3.4 पार्श्वतः स्थितान्; Ñ2 V B1.2 प (B1.2 पा)रिपार्श्विकान्; D6.7 (orig.) परिवारितान् (D7 °तः); D7 (marg. also).9–11 T3 परिपश्यतः; G3 M5 पार्श्ववर्तिनः (for परिपार्श्वगान्). —[c]) Ś D2.12 अथ; D1.13 इति

तानर्दयित्वा बाणौघैस्त्रासयित्वा च वानरान् ।
प्रजहास महाबाहुर्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १८
शरबन्धेन घोरेण मया बद्धौ चमूमुखे ।
सहितौ भ्रातरावेतौ निशामयत राक्षसाः ॥ १९
एवमुक्तास्तु ते सर्वे राक्षसाः कूटयोधिनः ।
परं विस्मयमाजग्मुः कर्मणा तेन तोषिताः ॥ २०
विनेदुश्च महानादान्सर्वे ते जलदोपमाः ।
हतो राम इति ज्ञात्वा रावणिं समपूजयन् ॥ २१
निष्पन्दौ तु तदा दृष्ट्वा तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
वसुधायां निरुच्छ्वासौ हताविल्यन्वमन्यत ॥ २२
हर्षेण तु समाविष्ट इन्द्रजित्समितिंजयः ।
प्रविवेश पुरीं लङ्कां हर्षयन्सर्वनैर्ऋतान् ॥ २३

G. 6. 21. 24
B. 6. 46. 28
L. 6. 22. 23

(for अपि). Ś D1–4.12 सर्वांस्तांस् (by transp.); D13 सर्वांश्च; D9 चाकाशे (for तान्सर्वांस्). —d) Ñ1 B1.3.4 G2 त्रासयामास; Ñ2 V B2 अर्दयामास; D8.10.11 Ct ताडयस्स च (for ताडयामास). Ś Ñ V B D2.4.9.12 T3 G1.2 राक्षसः (for रावणिः). —After 17, Ñ V B D2.4.13 ins.:

758* मर्मज्ञः सर्वगात्रेषु घोरैर्दत्तवरैः शरैः।
मोहयन्शरबन्धेन पातयामास भूतले।

[(l. 1) B2 -शास्त्रेषु (for -गात्रेषु). D13 ममज्जुः सर्वगात्राणि (for the prior half). B2 transp. वरैः and शरैः. —(l. 2) Ñ1 B3 D13 पातयन्धरणीतले (for the post. half).];

while D5–7.9–11 S ins. after 17:

759* नीलं नवभिराहत्य मैन्दं च द्विविदं तथा।
त्रिभिस्त्रिभिरमित्रघ्नस्ततताप प्रवरेषुभिः।
जाम्बवन्तं महेष्वासो विद्ध्वा बाणेन वक्षसि।
हनूमतो वेगवतो विससर्ज शरान्दश।
गवाक्षं शरभं चैव तावप्यमिततेजसौ। [5]
द्वाभ्यां द्वाभ्यां महावेगो विव्याध युधि रावणिः।
गोलाङ्गूलेश्वरं चैव वालिपुत्रमथाङ्गदम्।
विव्याध बहुभिर्बाणैस्त्वरमाणोऽथ रावणिः।
तान्वानरवरान्भित्त्वा शरैरग्निशिखोपमैः।
ननाद बलवांस्तत्र महासत्त्वः स रावणिः। [10]

[(l. 1) T3 नलं (for नीलं). D5–7.9–11 T2 G1.3 स- (for च). M2 विविदं (for द्विविदं). —(l. 2) M5 त्रिभिर्बाणै-रथामिघ्नन् (for the prior half). D9 ताडयन्; G1 तावुभौ; G2 M5 तौ चोभौ; G3 ह्यथासौ; M1.2 जघान (for तताप). D7.10.11 G1 परमेषुभिः. —(l. 4) D8 reads in marg. सर्जं शरान्दश. —(l. 5) G3 M5 तौ विद्धा; M3 द्वावपि (for तावपि). D7.10.11 G3 M5 -विक्रमौ; G2 M1.2 -तेजसा (for -तेजसौ). —(l. 6) D9 T2 उभावेतौ; G1 महावेगौ; G3 °बाहुर् (for महावेगो). —(l. 7) D9 गोलांगूलेश्वरांश्च. M1.2 [अ]पि (for [प]व). G1.3 M1.2 तथा (for अथ). —(l. 9) D9 जित्वा (for भित्त्वा). M1.2 तान्सर्वान्वानरान्भित्त्वा (for the prior half). —(l. 10) G3 तस्थौ (for तत्र). G1.2 M5 [ऽ]थ (for स).]

18 V3 damaged for 18ab. —a) B1–3 ताव् (for तान्). Ś D1–4.12.13 ताडयित्वा; B4 अर्दयित्वा तु (hypm.) (for अर्दयित्वा). —b) T2 G3 तापयित्वा. B3 T1 स (for च). Ñ3 B2 वनौकसः; B1 (marg. also as in text) च वानरः (for च वानरान्). —c) G1.3 जघान च; M5 जहास च (for प्रजहास). Ś D8.12 ततो मंदं; Ñ V B D1–4.13 महाहासं (Ñ2 V B3 °सो); D9 G2 °सत्त्वं (G2 °स्त्रो); G1 M5 °नादं (for महाबाहुर्). —d) Ś D1–4.8.12.13 मंदं (D1–4.13 ततो) वचनमब्रवीत्.

19 a) V D6 शरबद्धेन (sic). —c) V राघवाव् (for भ्रातराव्). D4 वीरौ; D9 T3 ह्येतौ (for एतौ).

20 V3 damaged for 20ab. —a) Ś V2 B4 D2.13 उक्त्वा (for उक्तास्). M1.2 ततः (for तु ते). —b) M5 वानराः (sic) (for राक्षसाः). Ś D1–4.8.12.13 परिपार्श्वतः (D4 °गाः) (for कूटयोधिनः). —c) Ś V1 D2.8.10–12 G3 आपन्नाः (for आजग्मुः). —d) Ñ1 B3 तस्य (for तेन). Ś D8.12 दीपिताः; V3 D1.5–7.9–11.13 T G3 M1–3 हर्षिताः (for तोषिताः).

21 a) Ś1 महन्नादान्; Ñ V B1–3 D1.2.13 T3 G1.2 महानादं (D1.2.13 T3 °दाः) (for महानादान्). —b) Ñ1 B3.4 ते सर्वे (by transp.); D5.6 T1.2 G1 M सर्वतो (for सर्वे ते). Ñ2 V B1.2 जलदा इव (for जलदोपमाः). —D1 om. (hapl.) from इति in 21c up to राम in 22b. —d) Ś Ñ V B D2.8.12 L (ed.) चाभ्य (V3 चाति; L [ed.] तेभ्य) पूजयन्; D4 चैव पूजयन्.

22 D1 om. up to राम in 22b (cf. v.l. 21). —a) D5 निष्पंदं (sic) (for निष्पन्दौ). T3 G1.2 M5 तावुभौ; G3 तु ततो (for तु तदा). Ś D2–4.8.12.13 निष्प्रकंपौ कृतौ (D4 च तौ) दृष्ट्वा; Ñ1 V2 B3.4 D9 निश्चेष्टौ (D8 °ष्कंपौ) तावुभौ दृष्ट्वा; Ñ2 V1.3 B1.2 तावुभौ (Ñ2 राक्षसाः) पतितौ दृष्ट्वा. —b) Ñ V B D7.9–11 T3 G1.2 भ्रातरौ (for तावुभौ). —D1 om. 22c–36b. —c) G (ed.) निरुत्साहौ (for निरुच्छ्वासौ). —d) Ś1 D8.12 [अ]नुमन्यत; Ñ1 B3 D9 स मन्यत; Ñ2 V B1.2 तदा (B1 °तो) विदुः; B4 समुद्यतः; D2.4.6 [अ]भ्य (D6 [अ]व) मन्यत; D5 च मोदत; T3 [अ]पि मन्यत (for [अ]न्वमन्यत). D3.13 हतौ ताविल्य-मन्यत; G1.2 M5 सोमन्यत हताविति.

23 D1 om. 23 (cf. v.l. 22). —a) M1.2 च (for तु). G1 महताविष्ट (for तु समाविष्ट). Ś Ñ V B D2–4.8.12.13

G. 6. 21. 25
B. 6. 46. 29
L. 6. 22. 24

रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वा शरीरे सायकैश्चिते ।
सर्वाणि चाङ्गोपाङ्गानि सुग्रीवं भयमाविशत् ॥ २४
तमुवाच परित्रस्तं वानरेन्द्रं विभीषणः ।
सबाष्पवदनं दीनं शोकव्याकुललोचनम् ॥ २५
अलं त्रासेन सुग्रीव बाष्पवेगो निगृह्यताम् ।
एवंप्रायाणि युद्धानि विजयो नास्ति नैष्ठिकः ॥ २६
सशेषभाग्यतास्माकं यदि वीर भविष्यति ।
मोहमेतौ प्रहास्येते भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ २७
पर्यवस्थापयात्मानमनाथं मां च वानर ।
सत्यधर्मानुरक्तानां नास्ति मृत्युकृतं भयम् ॥ २८
एवमुक्त्वा ततस्तस्य जलक्लिन्नेन पाणिना ।
सुग्रीवस्य शुभे नेत्रे प्रममार्ज विभीषणः ॥ २९
प्रमृज्य वदनं तस्य कपिराजस्य धीमतः ।
अब्रवीत्कालसंप्राप्तमसंभ्रान्तमिदं वचः ॥ ३०

ततः(Ñ1 B2.3 D4 स तु) शीघ्रं पुरीं लंकाम् . —b) Ś D2–4.8.12.13 रावणिः (for इन्द्रजित्). —c) Ś D2–4.8.12.13 महेश्वासो; Ñ V B1.2.4 दुराधर्षौ; B3 सुदुर्धर्षौ (for पुरीं लङ्कां). —d) Ś2 V B3.4 D5 T1.3 G3 M3 -राक्षसान् (for -नैरृतान्).

24 D1 om. 24 (cf. v.l. 22). —a) B1 चैवं; B2 चैव; D5 T1 स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). —b) D4 चेषुभिश् (for सायकैश्). D6 चिके (sic); D9 M5 शितैः ; Cm.t as in text (for चिते). Ś D2.3.8.12.13 शरीरमिषुभिश्चितं; Ñ V B D11 G2 शरीरं सायकैश्चितं(D11 °कैः शितैः). ❀ Cm : सायकैश्चिते शरीरे सायकचितान्यङ्गोपाङ्गानि च दृष्ट्वेति वचनव्यत्ययेन योजनीयम् ।; so also Cg. ❀ —cd) T3 सुग्रीवो (for °वं). Ś Ñ V B D2–4.8.12.13 वानरेंद्रस्य संजा(V2 D13 °पा)तं सुग्रीवस्य महद्भयं; G1.2 आजगामाथ संत्रासं सुग्रीवः सह वानरैः . —After 24, B1.2 ins. :

760* भयशोकसमाविष्टो रुरोद च महाकपिः ।

25 D1 om. 25 (cf. v.l. 22). —a) Ś D3.8.12 भयत्रस्तं (for परित्रस्तं). —b) Ñ V2.3 B सुग्रीवं तु(Ñ1 B3.4 स) (for वानरेन्द्रं). —c) D13 -वचनं; T3 -लोचनं; G1.2 -नयनं; Ck.t as in text (for -वदनं). —d) Ś Ñ1 D3.4.6–13 T2.3 G1.3 क्रोध- ; Ñ2 V B1 D2 बाष्प- (for शोक-). V1 D4 G1 -लोचनः ; T3 -चेतसं; G2 -मानसं (for -लोचनम्). B2 शोकपर्याकुलेक्षणं.

26 D1 om. 26 (cf. v.l. 22). —a) T2 शोकेन (for त्रासेन). —b) B4 वायुवेगो; D5 °योगो (for बाष्पवेगो). V B1 निरुध्यतां; B2 निवर्त्यतां; T3 निवार्यतां.

27 D1 om. 27 (cf. v.l. 22). —a) Ñ1 साशेष- ; D2 सहस्र- (for सशेष-). Ś D8.12 विजयो भाग्यतोस्माकं; B1–3 D7.9 T3 सशेषं भा(B3 D9 °षभा)ग्यमस्माकं; D10.11 सभाग्यशेषतास्माकं. —b) D2 शूरौ; D3.13 शूर; D4 शूरो (for वीर). D2 भविष्यतः . —c) D2–4.13 विमोक्ष्येते; D5 प्रहास्यैतन् ; D6 प्रहास्येतां (for प्रहास्येते). Ś D8.12 अद्यैव(D12 °वे-) तौ विमोक्ष्येते; Ñ1 B3 विमोक्ष्येते मोहबंधौ (Ñ1 °घबद्धौ). —d) D5–7.9–11 T G3 M1–3 महात्मानौ (D6 T2 °वीरौ) महाबलौ.

28 D1 om. 28 (cf. v.l. 22). —b) V1 सत्यधर्मे; B1 D4 मामनाथं (by transp.); D2 सनाथं मां (for अनाथं मां). V3 reads मां च वानर on marg. D4 वानरान्. Ś D8.12 सर्वानप्यत्र वानरान् ; G1.2 मां च वानरपुंगव. —c) B4 अद्य (for सत्य-). Ñ V3 B D5–7.9–11 T G1.3 M -[अ]भिर(B2 °यु; T2 °स)क्तानां (for -[अ]नुरक्तानां). —d) B2 नास्ति मृत्युभयं क्वचित् ; G1 नास्ति मृत्युर्भयावहः . —After 28, Ś Ñ V B1.2.4 D2–4.8.12.13 ins. :

761* मोहसंतापसंयुक्तं रामं प्रति महाकपे ।
विमुच्यतामयं त्रासः शूराणामेष निर्णयः ।

[V3 om. l. 1. —(l. 1) Ñ2 illeg. for मोहसंताप-. B4 बाष्प- ; D13 सोहं (for मोह-). D3.13 -संयुक्तो (for -संयुक्तं). —(l. 2) Ñ V3 B1.2.4 विमुंच मा गमस्त्रासं; V2 विमुच्य राक्षसं त्रासं (for the prior half). Ś D8.12 निश्चयः (for निर्णयः).]

29 D1 om. 29 (cf. v.l. 22). —a) B1 उक्तस् (sic) (for उक्त्वा). Ñ1 B3.4 स तेजस्वी; G3 ततस्तत्र (for ततस्तस्य). —Ñ1 om. 29^{cd}. —After 29, D5–7.9–11 S ins. :

762* ततः सलिलमादाय विद्यया परिजप्य च ।
सुग्रीवनेत्रे धर्मात्मा प्रममार्ज विभीषणः ।

[(l. 1) D9 परिवीक्ष्य; Cg.k.t as above (for परिजप्य). T3 विद्यां जप्त्वा विभीषणः (for the post. half). ❀ Ck.t : ततः सलिलमित्यादिः श्लोकः क्वचिन्नास्ति । प्रायेण प्रक्षीणः (Ct °ति श्लोको बहुषु पुस्तकेषु नास्तीति प्रायेण प्रक्षिप्तोऽयम्)। तेनेन्द्रजितं ददर्शेति तत्कार्यप्रकारककिंचिदु(Ct °र्थप्रकाशको)त्तरवाक्याभावात्. ❀ —(l. 2) T1.3 G3 M3.5 स(T3 सं-) ममार्ज (for प्रममार्ज).]

—Thereafter, G1 reads 38^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

30 D1 om. 30 (cf. v.l. 22). —a) Ś1 D7.9–11 T3 M2 विमृज्य (for प्रमृज्य). —b) Ñ2 V B1.2.4 राक्षसः (for धीमतः). Ś Ñ1 B3 D2–4.8.12.13 कपिराज्ञो (metri causa) महाद्युतिः . —c) D13 प्राब्रवीत् . B3 श्रम- (for काल-). Ñ1 B3.4 D3 -संयुक्तम् ; D4 -संतप्तम् (for -संप्राप्तम्). —d) D5.6 T1.2 G3 M3.5 Cg असंभ्रमम् ; G1 असंभ्रांत (for असंभ्रान्तम्). Ś Ñ V B D2.4.7.8.12.13 असंभ्रांतो (D7 °तं) विभीषणः .

न कालः कपिराजेन्द्र वैक्लव्यमनुवर्तितुम् ।
अतिस्नेहोऽप्यकालेऽस्मिन्मरणायोपपद्यते ॥ ३१
तस्मादुत्सृज्य वैक्लव्यं सर्वकार्यविनाशनम् ।
हितं रामपुरोगाणां सैन्यानामनुचिन्त्यताम् ॥ ३२
अथ वा रक्ष्यतां रामो यावत्संज्ञाविपर्ययः ।
लब्धसंज्ञौ तु काकुत्स्थौ भयं नो व्यपनेष्यतः ॥ ३३
नैतत्किंचन रामस्य न च रामो मुमूर्षति ।
न ह्येनं हास्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा या गतायुषाम् ॥ ३४
तस्मादाश्वासयात्मानं बलं चाश्वासय स्वकम् ।
यावत्सर्वाणि सैन्यानि पुनः संस्थापयाम्यहम् ॥ ३५
एते ह्युत्फुल्लनयनास्त्रासादागतसाध्वसाः ।
कर्णे कर्णे प्रकथिता हरयो हरिपुंगव ॥ ३६
मां तु दृष्ट्वा प्रधावन्तमनीकं संप्रहर्षितुम् ।
त्यजन्तु हरयस्त्रासं भुक्तपूर्वामिव स्रजम् ॥ ३७
समाश्वास्य तु सुग्रीवं राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
विद्रुतं वानरानीकं तत्समाश्वासयत्पुनः ॥ ३८

G. 6. 21. 41
B. 6. 46. 43
L. 6. 22. 39

31 D1 om. 31 (cf. v.l. 22). —^{a}) Ś D2.3.8.12.13 अकालः (for न कालः). —^{b}) Ś D2.3.6.8.12.13 अति (D2.3.13 °भि; D6 °व)वर्तितुं; D7.9–11 अवलंबितुं (for अनुवर्तितुम्). Ñ2 V1.3 B1.2 वैक्लव्यस्य कथंचन; D4 नः काल-मतिवर्तितुं. —^{c}) Ś Ñ1 V3 D2–4.8.12.13 अतिमोहो; T3 अति-स्नेहात्; M5 अनुस्नेहो; Cg.k.t as in text (for अतिस्नेहो). Ś V3 B4 D2.3.8.12.13 ह्यकालेषु (V3 °पि); Ñ V1.2 B1–3 D4 ह्य (B2 तु)काले तु (B1 च); D5.7.9 T1.3 [ऽ]पि (D7 त्व; D9 तु; T3 स्व) कालेस्मिन् (for ऽप्यकालेऽस्मिन्). —^{d}) Ś1 व्यवसाय (sic); Ś2 Ñ V B D2–4.8.12.13 व्यसनाय; M1.2 अनर्थाय (for मरणाय). Ñ2 V3 B1–3 D6.7.9–11 M1–3 [उ]पकल्प (V3 °जाय)ते.

32 D1 om. 32 (cf. v.l. 22). —^{a}) M1.2 विसृज्य. —^{b}) Ñ1 B -विनाशकं. D4 सर्वरोगविवर्धनं. —^{d}) Ś Ñ V B1.2 D2–4.7–13 G1.2 M5 अनुचिंतय (Ñ1 °यन्); B3.4 अनुवर्तिनां (for अनुचिन्त्यताम्).

33 D1 om. 33 (cf. v.l. 22). —^{a}) V3 यावद् (for रामो). G (ed.) रक्षेतामथवैतौ हि. —^{b}) V3 भवेत् (for यावत्). G (ed.) मोह- (for संज्ञा-). B3 विपर्ययेत्; D9 विपर्ययात्. —^{c}) G1 ससंज्ञौ तौ; Cm.k.t as in text (for लब्धसंज्ञौ). Ñ2 V1.2 B1 D5.7.10.11 T1 G3 M5 हि; B3 D6 T2 च (for तु). V3 B2 D9 T3 G2 लब्धसंज्ञो हि (V3 °ज्ञस्तु; T3 °ज्ञोपि) काकुत्स्थो. —^{d}) Ñ V B D2–4.13 ते; D6.7.10.11 नौ (for नो). V3 B2 D9 T3 G2 व्य (D9 [ऽ]द्या)पनेष्यति; Ct as in text.

34 D1 om. 34 (cf. v.l. 22). —^{a}) Ś D2–4.8.12.13 नैत (Ś1 न त)त्किंचिद्धि; Ñ1.2 (illeg.) V B न पापमस्ति; Cg.t as in text (for नैतत्किंचन). —^{b}) Ñ1 B3.4 [ए]व (for च). Ñ2 V B1.2 न च मृत्युभयं क्वचित्. —^{c}) Ś D2.8.12 च (for हि). B3 [ए]वं (for [ए]नं). Ś Ñ1 B1.3.4 D2–4.8.12.13 G1.2 M5 त्यजते; D5 व्यस्यते; G (ed.) च त्यजेल्; Cg as in text (for हास्यते). Ñ2 V B2 जहाति नैनं (Ñ2 °व) लक्ष्मीश्च. —^{d}) D2.9 T3 गतायुषः. ❀ Ct: या गतायुषां दुर्लभा सा लक्ष्मीरेनं न हास्यति। इदानीं न जहात्ये-वाग्रेऽपि न हास्यतीत्यर्थः. ❀

35 D1 om. 35 (cf. v.l. 22). —^{a}) Ñ1 B3.4 बलं (for [आ]त्मानं). —V1 illeg. for ^{b}. —^{b}) Ś Ñ V2.3 B D2–4.8.12.13 मां समा (Ñ V2 B2–4 चैवा)ज्ञापयस्व च (V3 °स्वचः). —^{c}) Ś Ñ V B2–4 D2–4.8.12.13 [अ]नीकानि; D9 T3 कार्याणि (for सैन्यानि). D5–7.10.11 T1.2 G M3.5 Cm.g.k.t यावत्कार्याणि (D10.11 G M5 Ck.t °त्सैन्यानि) सर्वाणि. —^{d}) Ñ1 B3.4 गत्वा (for पुनः). ❀ Cg: यावत् यावत्पर्य-न्तम्। सर्वाणि कार्याणि कर्तव्यानि पुनः संस्थापयामि तावत्पर्य-न्तमाश्वासयेत्यन्वयः। केचित्तु यावत्कार्याणि यावन्ति कर्तव्यानि तानि सर्वाणीत्याहुः. ❀

36 D1 om. 36^{ab} (cf. v.l. 22). —^{a}) D5–7.9–11 T1.3 G2 M Ct फुल्ल-; G1 [अ]फुल्ल- (sic) (for [उ]त्फुल्ल-). —^{b}) T1 -विभ्रमाः; Cm.g as in text (for -साध्वसाः). D5 त्रासाद्विगतविभ्रमाः. —^{c}) D1–3 L (ed.) कर्णात्कर्णं (L [ed.] °र्णे-) (for कर्णे कर्णे). B1 D9 प्रमथिताः T3 प्रलपिता. Ś D8 कर्णान्हत्वा प्रव्यथिताः; Ñ1 B3.4 कर्णात्कर्णं कथ (B4 °ल)यंति; Ñ2 V B2 कर्णात्कर्णं (Ñ2 B2 °र्णे) हि कपयः; D4.13 कर्णात्कर्णं प्रकुपिता (D13 °कथिनो); D12 कर्णा-वारा प्रवृथिता (corrupt). —^{d}) B1 हरियूथपाः; D1–4.7–9.13 हरिपुंगवाः; D5.6.10.11 T1.2 G3 M Ck.t हरिसत्तम (D5 T1 °माः). Ñ2 V B2 कथयंति कपी (V1 हरी)श्वर.

37 ^{a}) D1 तं (for मां). G3 M5 हि; Ck.t as in text (for तु). G1 दृष्ट्वा तु (for तु दृष्ट्वा). —^{b}) D6 संप्रधर्षितुं; D9–11 Ck.t संप्रहर्षितं; T3 संप्रहर्षय; Cg as in text (for संप्रहर्षितुम्). Ś B1 D1–4.8.12.13 अनीकेषु प्रह (Ś D8 °क)र्षकं (B1 °र्षितं; D1 °र्षणं; D2 °र्षजं; D4 °र्षणः); Ñ V B2–4 अनीकानि प्रह (Ñ2 °ध)र्षिताः (V3 °तं). —V3 damaged from ह in 37^{c} up to र्वा in 37^{d}. —^{c}) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 G2 त्यक्ष्यंति; D9 M5 त्यजंति; Cg.k.t as in text (for त्यजन्तु). —^{d}) G2 भुक्तभोगाम्; Ck.t as in text (for °पूर्वाम्). V3 त्वचं (for स्रजम्). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 सर्प (B1 °र्पो) जीर्णा (Ñ V1.2 B1 °र्णे)मिव त्वचं.

38 G1 reads 38^{ab} for the first time after 762*, repeating it here. —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13

G. 6. 21. 42
B. 6. 46. 44
L. 6. 22. 40

इन्द्रजित्तु महामायः सर्वसैन्यसमावृतः ।
विवेश नगरीं लङ्कां पितरं चाभ्युपागमत् ॥ ३९
तत्र रावणमासीनमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
आचचक्षे प्रियं पित्रे निहतौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४०
उत्पपात ततो हृष्टः पुत्रं च परिषस्वजे ।
रावणो रक्षसां मध्ये श्रुत्वा शत्रू निपातितौ ॥ ४१
उपाघ्राय स मूर्ध्न्येनं पप्रच्छ प्रीतमानसः ।
पृच्छते च यथावृत्तं पित्रे सर्वं न्यवेदयत् ॥ ४२
स हर्षवेगानुगतान्तरात्मा
श्रुत्वा वचस्तस्य महारथस्य ।
जहौ ज्वरं दाशरथेः समुत्थितं
प्रहृष्य वाचाभिननन्द पुत्रम् ॥ ४३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

एवमुक्त्वा (for समाश्वास्य). V1.3 D3 स; D6 T3 G M5 Ck च (for तु). —b) Ś Ñ2 V1.2 B1 D1-3.8.12.13 स्निग्धं रामाद् (V1.2 °ज्याद्; D2 °गाद्); Ñ1 B2-4 D4 स्निग्धं (Ñ1 B3 °ग्धो) रामे (for राक्षसेन्द्रो). —d) G3 द्रुतमाश्वासयत्. T3 प्रभुः (for पुनः). —For 38cd, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 subst.:

763* चतुर्भिः सचिवैः सार्धमनुसंचरते बलम् ।

[V3 एल; B1 अग्रं; D13 गतः (for अनु-). Ś -संचरतो; G (ed.) -संस्थापयद् (for -संचरते). Ñ1 B3 स्थाप (B3 स्यात)-यामास तां चमूं; Ñ2 B2.4 तत्समाश्वासयद्बलं; V1 B4 तां समा (B4 °मां) स्थापयच्चमूं; V2 तत्समं स्थापयद्बलं (for the post. half).]

—Then V2.3 (damaged) B1.2 cont.:

764* न भेतव्यं न भेतव्यं धैर्यमालम्ब्य तिष्ठत ।
सुग्रीवः कुशली यत्र राघवः सहलक्ष्मणः ।

[(l. 1) B2 धैर्यमालंब्यतामिति (for the post. half). —(l. 2) G (ed.) चैव (for यत्र).]

39 a) D5 सु- (for तु). —b) Ś1 Ñ2 V B1.2 D1-4.8.12.13 -समन्वितः; Ñ1 B3.4 -पुरःसरः (for -समावृतः). —cd) D6 वाक्यमब्रवीत्; D9 चाभ्युपागतः (for चाभ्युपागमत्). Ś Ñ V (V3 damaged after लंकां up to 40c) B D1-4.8.12.13 प्रविवेश पुरीं लंकां जीमूतमि (Ś Ñ V1 D4.8 °त इ) व भास्करः (D12 °रं).

40 V3 damaged up to 40c (cf. v.l. 39). —a) Ñ2 V1.2 B2.4 D5-7.9-11 T G3 आसाद्य (for आसीनम्). —b) Ñ2 V1.2 B2.4 D6 T3 सो (D8 ह्य; T3 चा) मिवाद्य (to avoid hiatus) (for अभिवाद्य). —c) Ś D8.12 प्रियः पुत्रो; B1 च स पित्रे; D13 प्रियं पुत्रो (for प्रियं पित्रे). —d) D1 विनिपातितौ (for रामलक्ष्मणौ).

41 D1 om. (hapl.) 41. —a) D8 G1.2 M5 तदा (for ततो). G3 उत्पपाताथ संहृष्टः. —b) D4 स (for च). —c) V3 धन्ये (sic) (for मध्ये). —d) V3 D9 T3 G2 M5 श्रुत्वा शत्रुं (M5 रामं) निपातितं.

42 a) D5 om.; D6.7.9-11 T2.3 G1.2 M1.2.5 च (for स). D7.9-11 T3 तं मूर्ध्नि; G2 मूर्धानं (for मूर्ध्न्येनं). G3 स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय. —b) D5 प्रीतमानसं; T2 M5 प्रियमानसः. —For 42ab, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 subst.:

765* मूर्ध्नि चैनमुपाजिघ्रत्परितुष्टेन चेतसा ।

[V B1 D1 [ए]वम् (for [ए]नम्). Ś Ñ1 B3.4 D4.8.12 उपाघ्राय (for उपाजिघ्रत्). V3 damaged from रितु up to पृच्छ in 42c. B2 तेजसा (for चेतसा).]

—c) Ś D8.12 पृष्टश्चैव; B1 संहृष्टस्तु; D1-3.13 प्रच्छन्नस्तु; D4 पृच्छते तु (for पृच्छते च). Ś Ñ2 V B1.2 D1-4.8.9.12.13 T3 ततस्तस्मै; G1.2 ततः पित्रे; M1.2 यथातत्त्वं; Cg as in text (for यथावृत्तं). Ñ1 B3.4 पृच्छतश्च महत्कर्म. —Ś1 reads 42d in marg. —d) Ñ1 B3.4 पितुः सर्वं; V3 B1 D6 सर्वं (D6 तस्मै) पित्रे; D1.2.7.10.11.13 T2 G3 M5 पित्रे तस्मै (D1.2.13 °त्त्वं); D9 G1.2 तस्मै (D9 प्रीतः) सर्वं (for पित्रे सर्वं). D2 G3 निवेदयत्. —After 42, D5-7.9-11 S ins.:

766* यथा तौ शरबन्धेन निश्चेष्टौ निष्प्रभौ कृतौ ।

—Then G1.2 M5 cont.:

767* विस्तृत्यान्तर्हितः कृत्वा घोरं तच्छरबन्धनम् ।

—Thereafter, G1.2 M5 read 6.37.14c-15, G1 alone repeating them in their proper place.

43 a) B4 प्रहर्षवेग-; D1 हर्षमेव (for हर्षवेग-). D4 -[अ]नुगतो महात्मा (for -[अ]नुगतान्तरात्मा). —b) Ś Ñ V1.3 B2.3 D2-4.7.8.12.13 गिरस्; V2 B1.4 D1.9-11 T3 G1.2 M5 गिरं; M2 वचं (for वचस्). —c) Ñ2 D9 M1.2 भयं (for ज्वरं). Ś Ñ V B D2.3.7.8.13 G2 समुत्थं (for समुत्थितं). —d) Ñ1 B1 प्रतीतवाक्योभि-; Ñ2 V2 B2 D9 प्र (V3 सं) हृष्टवचापि; V1.3 संहृष्टवाचाभि-; B3 प्रतीत्य वाचाभि-; B4 प्रतीपवाक्याभि-; D6.7.10.11 T2.3 G1.3 M3 प्रहृष्टवाचाभि-; G2 M5 प्रहर्षवांश्चा (M5 °वचा) पि (for प्रहृष्य वाचाभि-). M5 पुत्रकं (for पुत्रम्). Ś D1-4.8.12.13 प्रहृष्टवचापि सुतं (D2 °ते) निरीक्ष्य (D1-3.13 °रैक्षत).

३७

प्रतिप्रविष्टे लङ्कां तु कृतार्थे रावणात्मजे ।
राघवं परिवार्यार्ता ररक्षुर्वानरर्षभाः ॥ १
हनूमानङ्गदो नीलः सुषेणः कुमुदो नलः ।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ॥ २
जाम्बवानृषभः सुन्दो रम्भः शतवलिः पृथुः ।
व्यूढानीकाश्च यत्ताश्च द्रुमानादाय सर्वतः ॥ ३
वीक्षमाणा दिशः सर्वास्तिर्यगूर्ध्वं च वानराः ।
तृणेष्वपि च चेष्टत्सु राक्षसा इति मेनिरे ॥ ४
रावणश्चापि संहृष्टो विसृज्येन्द्रजितं सुतम् ।
आजुहाव ततः सीतारक्षणी राक्षसीस्तदा ॥ ५

G. 6. 22. 12
B. 6. 47. 5
L. 6. 23. 10

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ B D2.13 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś Ñ2 V B1.2 D1–3.8.12.13 शरबंधनिवेदनं (D1.3.13 °नः); Ñ1 रावणिप्रवेशः शरबंधश्च; B3 रावणिप्रवेशः ; B4 मेघनादप्रवेशः ; D4 शरबंधनिबंधनः ; D9 इंद्रजिल्लंकाप्रवेशः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.12.13 om. ; Ś2 Ñ2 V1.2 D3.9 22 ; B1.3.4 21 ; D1 23 ; D5–7.10.11 T1.3 G M 46 ; D8 20 ; T2 45. —After colophon, D2 concludes with राम; while G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

37

☞ Cv is missing for 6.37 (cf. v.l. 6.36.1). Ś2 begins with ॐ.

1 ^{a}) Ñ V B2–4 ततः ; D7–11 T2.3 G1.2 M5 Ct तस्मिन् ; Cg as in text (for प्रति-). D13 -प्रतस्थे (for -प्रविष्टे). Ś B4 D2.3.7–12 लंकायां; T3 लंकां तां (for लङ्कां तु). —^{b}) B2 प्रहृष्टे; D9 राक्षसे (for कृतार्थे). —^{c}) Ś B1 D1–4.8.12.13 ररक्षुः ; V B2–4 G1.2 M5 राघवौ (for राघवं). Ś D2.8.12 [ए]तौ; Ñ2 V2 B2 D1.6.7.9–11.13 G2 [अ]थ; V1 B3 [आ]तौ; D3 [अ]द्य (for [आ]र्ता). —^{d}) Ñ2 V B2 प्लवगर्षभाः ; G1 वानरेश्वराः (for वानरर्षभाः). Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12.13 राघवौ(Ñ1 B3.4 रुरुदुः) प्लवगर्षभाः .

2 ^{a}) D1 हनूमदंगदो. —^{b}) D1.2.4.13 सुखेणः . G (ed.) हरिः (for नलः). —^{c}) Ñ2 V1.2 B गयो (for गजो). B2 गवयाक्षः (hypm.) (for गवाक्षो). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.7–13 पनसः (D1 om. from सः up to का in 3^{c}) (for गवयः). —^{d}) Ś Ñ V B D2–4.7–13 G2 G(ed.) सानुप्रस्थो महाहरिः(Ñ2 V3 °कपिः ; D3 °गिरिः ; G [ed.] नलस्तथा).

3 D1 om. up to का in ^{c} (cf. v.l. 2).—^{a}) Ś Ñ2 V B1.2 D2–4.8.12.13 चैव; T1 सुंभो; M3 स्कंधो (for सुन्दो). Ñ1 B3.4 ऋक्षराजश्च (for ऋषभः सुन्दो). —^{b}) Ñ2 B2 तथा; D2 हरिः ; D4 प्रभुः ; G1 पृथक् (for पृथुः). Ñ1 B3.4 शरभो गंधमादनः (= 2^{d}); D13 स्तंभः शरबलः पृथुः . —After 3^{ab}, Ñ1 B3.4 D13 ins. :

768* वीरः शतबलिश्चैव संपातिश्चैव वानरः ।;

while, Ñ2 V B1.2 D4 ins. :

769* क्रथनश्च महातेजाः संपातिश्च महाबलः ।

[V3 B1 क्रोधनश् (for क्रथनश्). B1 महाबलिः .]

—Then Ñ2 V B1.2 D4 cont. ; Ñ1 B3.4 D13 ins. after 3; G1.2 M5 ins. after 3^{ab} :

770* एते सर्वे महात्मानो वानरा भीमविक्रमाः ।

[Ñ1 B3.4 D13 सर्वे चैते (for एते सर्वे). G1.2 M5 महोत्साहा (for महात्मानो).]

—^{c}) Ś च यंताश्च; B1 समंताश्च; D1 च यत्नाश्च; D4 नियंताश्च; D6 च ते सर्वे; M5 च युक्ताश्च (for च यत्ताश्च). Ñ V1.2 B2–4 व्यूढा(Ñ1 व्यूह्या; B3 कुरु [sic])नीकानि सर्वाणि; D2 व्यूह्यानीकांश्च यत्नाश्च. —^{d}) G1 M1.2 उद्यम्य (for आदाय). Ś D8.12 चात्मना; Ñ1 B1.4 D1–4.9 T3 साश्मनः ; B3 शाल्मलीन् ; D13 संस्थिताः ; G2 M5 पर्वतान् (for सर्वतः).

4 ^{a}) Ś D1–6.8.11.13 वीक्ष्यमाणा. D6 ततः (for दिशः). —^{b}) Ś D8.12 च सर्वतः ; Ñ1 B3.4 G1.2 M5 अथा- (M5 °धो)पि च; B1 D1.3.4.13 च सर्वशः ; D2 सहस्रशः (for च वानराः). —^{c}) D5 om. च (subm.). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–4.8.12 विचेष्टत्सु (for च चेष्टत्सु). ❀ Cg : चेष्टत्सु चेष्टमानेषु. ❀ —^{d}) Ś Ñ V1 B D1–4.8.12.13 राक्षसाने(Ñ2 V1 B2.4 °नि)व (for राक्षसा इति).

5 ^{a}) Ñ1 V2 B4 D2 त्वथ; B2 D1.4.13 त्वपि; B3 चाथ; M1.2 [ऽ]पि सु- (for चापि). —^{b}) D13 शुभं; G2 पुरं (for सुतम्). —After 5^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins. :

771* प्रीत्या परमया युक्तः कृतकर्माणमुत्तमम् ।
गते तस्मिन्महामाये रावणस्य सुते तदा ।
स्वगृहे चिन्तयामास रावणो लोकरावणः ।
कृतमिन्द्रजिता कर्म दुष्करं यत्सुरैरपि ।
सीता श्रुत्वा भृशं तच्च दीना त्यक्ष्यति जीवितम् । [5]
अथ वा स्त्रीस्वभावेन चापल्यवशमोहिता ।
यथाकामं ममाद्याशु विवशा वशमेष्यति ।
अत्रोपायो यथावत्तु मयायं परिचिन्तितः ।
राक्षस्यः सहसा श्रुत्वा सीतायाः परिरक्षणे ।
व्यापृता या ममादेशे सततं मे वशानुगाः । [10]
हर्षेण महता युक्ता भविष्यन्ति विशेषतः ।
अथ वृद्धामुपायज्ञां सर्वभावानुशङ्किनीम् ।

G. 6. 22. 13
B. 6. 47. 6
L. 6. 23. 11

राक्षस्यस्त्रिजटा चापि शासनात्तमुपस्थिताः ।
ता उवाच ततो हृष्टो राक्षसी राक्षसेश्वरः ॥ ६
हताविन्द्रजिताख्यात वैदेह्या रामलक्ष्मणौ ।
पुष्पकं च समारोप्य दर्शयध्वं हतौ रणे ॥ ७

यदाश्रयादवष्टब्धा नेयं मामुपतिष्ठति ।
सोऽस्या भर्ता सह भ्रात्रा निरस्तो रणमूर्धनि ॥ ८
निर्विशङ्का निरुद्विग्ना निरपेक्षा च मैथिली ।
मामुपस्थास्यते सीता सर्वाभरणभूषिता ॥ ९

[(l. 1) D8 युक्तं (for युक्तः). —(l. 2) Ś Ñ2 D1.2.8.12.13 महाकाये (for °माये). B2 तथा (for तदा). —(l. 3) Ñ2 राक्षसो (for रावणो). —(l. 5) Ñ2 V B2 ह्येतद्; B1 तत्र; D1.13 यच्च (for तच्च). Ñ1 B3.4 प्राणांस्; V1 प्रवि- (for दीना). V2 त्यजति (for त्यक्ष्यति). Ñ1 B3.4 सर्वशः (for जीवितम्). —(l. 6) Ñ2 illeg.; B3 -बल- (for -वश-). V1.3 चापलाद्वशतां गता(V3 °मेष्यति); B2 चापलाद्दुःखमागता; D4 (before corr. in marg. as above) चापल्यवशमेष्यति (for the post. half). —(l. 7) B1 तयाद्यापि; B2 अवाप्याशु; D13 समासाद्य; G (ed.) ममाद्यापि (for ममाद्याशु). B2 विविग्ना; B4 विवित्सा (sic) (for विवशा). V3 वशतां गता; D13 मां च नेष्यति (for वशमेष्यति). —Ñ2 V3 om. l. 8–11. —(l. 8) B2 तत्र (for अत्र). Ś D1.8.12 यथावच्च; V1 मया यस्तु; B1 महान्यश्च; D2.3.13 मयायं च; D4 मया यश्च; L (ed.) ममायं च (for यथावत्तु). Ś1 यथायं; Ś2 B2 मायया; Ñ1 B4 ममायं; V1 B1 D2–4.13 यथावत्; G (ed.) मया सं- (for मयायं). —(l. 9) D4 राक्षसाः (sic). Ñ1 V2 B2–4 यं श्रु(Ñ1 कृ)त्वा तास्तु(B3 °श्च) राक्षस्यः (for the prior half). Ñ1 V2 B2–4 -रक्षिताः (Ñ1 V2 B3 °काः) (for -रक्षणे). —(l. 10) V2 व्यथिता; D8 व्याहृता (for व्यापृता). V1 ममादेशात् (for ममादेशे). D13 आवृतायाः प्रदेशे च (for the prior half). D4 संति वै मे (for सततं मे). B1 सततं देवपन्नगाः (for the post. half). —(l. 11) B1 D8 न संशयः (for विशेषतः). —After l. 11, V1 ins.:

771(A)* दर्शयिष्यामि * * * सीत * हतराघवौ (illeg.) ।

—(l. 12) G (ed.) परां भक्तां (for उपायज्ञां). Ñ1 -[अ]नुशंसिनीं; V2 B3 -[अ]र्थशंसिनीं; B1 -[अ]र्थसाधिनीं; B4 -[अ]नुरूपिणीं; D8 -[अ]नुसंगिनीं (for -[अ]नुशङ्किनीम्). Ñ2 V1.3 B2 D2 सर्वभूतानुकंपिनीं (for the post. half).]

—Ñ2 om. 5^{cd}. —^{c}) G3 damaged for आज्ञुहा. T3 सीतां (for सीता-). —^{d}) D6 T1 M1–3 Ck -रक्षिणीः; D9 -रक्षंती; Ct as in text (for -रक्षणी). T3 रक्षंती राक्षसीं च तां. —For 5^{cd}, Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 G2 M5 subst.:

772* आह्वयामास तां राजा राक्षसीनां महत्तमाम् ।

[Ś D2.8.12 आनयामास (for आह्व°). G2 M5 सर्वास्ता (for तां राजा). V3 B2 महत्तरां; B4 D4 अनुत्तमां (for महत्तमाम्). G2 M5 या ह्यरक्षंत जानकीं (for the post. half).]

6 ^{a}) Ś V2 B1 D1–4.8.12 राक्षसी; Ñ B3.4 D9.13 T3 राक्षसीं; V1.3 B2 रावणस् (for राक्षस्यस्). Ñ V1.3 B2–4 D9.13 T3 त्रिजटां (for त्रिजटा). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 T3 नाम; D5.6 T1.2 G3 M1–3 चैव (for चापि). G1.2 M5 त्रिजटाप्रमुखास्तास्तु. —^{b}) Ś Ñ2 V1.3 B3 D1–4.8.12 तमुपस्थिता(Ñ2 V1.3 B3 °तां); Ñ1 B4 तामुपस्थितां; V2 B1 समुपागता; B2 समुपागतां; D5.6 T1.2 G1.2 M3.5 समुपस्थिताः; D13 समुपस्थितां (for तमुपस्थिताः). D9 T3 समीपपरिवर्तिनीं. —After 6^{ab}, G1.2 M5 ins.:

773* राक्षस्यो विनयोपेता राक्षसेन्द्रसमीपगाः ।

—^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 T3 ताम् (for ता). D6 उवाच तास् (by transp.) (for ता उवाच). Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 दृष्ट्वा; V3 राजा; B1 हृष्टां (for हृष्टो). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 राक्षसीं. V3 अवलोक्य च; D5–7.10.11 T1.2 G3 M3 राक्षसाधिपः (for राक्षसेश्वरः). D9 T3 G1.2 M5 राक्षसेंद्रो महाबलः.

7 ^{a}) Ś Ñ2 V B2 D1.2.4.8.12.13 [आ]शंस; Ñ1 B1.3.4 D9 T3 M5 [आ]ख्याहि; D8 संख्ये; Cg.t as in text (for [आ]ख्यात). —^{b}) D9 वैदेह्यै. —After 7^{ab}, G1 reads 8 for the first time, repeating it in its proper place. —V3 om. 7^{cd}. —^{c}) Ś V1 B1 D2.8.12 तु; D6.7.9–11 T3 Ct तत् (for च). —^{d}) Ñ2 B2 दर्शयास्या; D9 T3 दर्शयस्व; Ct as in text (for °यध्वं). D5 ततो रणे; D7.9–11 T3 Ct रणे हतौ (by transp.); T1 G1 हतं रणे (for हतौ रणे). Ś Ñ1 V1.2 B1.3.4 D1–4.8.12.13 दर्शयस्व रणाजिरं(Ñ1 B3.4 D4.13 °रे).

8 G1 repeats 8 here (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G1(both times).2 यमा(B4 यदा)श्रयमव(Ś D8.12 °मुप)ष्टभ्य(B3 °ब्धा); D9 समाश्रयमुपष्टब्धा; G3 यदाश्र * * * * ब्धा (illeg.); M1.2 यमाश्रयमना स्तब्धा. ❀ Ck: यमाश्रयमिति । यं राममित्यर्थः. ❀ —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 सीता मां न (for नेयं माम्). V3 B1.3 D2–4.10–12 [उ]पतिष्ठते. G1(first time).2 सा मां न बहु मन्यते. —^{c}) D12 सौम्या (sic) (for सोऽस्या). Ñ1 B4 D7.12 G2 सहभ्राता; D4 भयत्राता (for सह भ्रात्रा). —^{d}) Ñ V B D7.9–11 T2 G1(both times).2 M5 निहतो; D8 विनष्टो (for निरस्तो).

9 ^{ab}) Ñ1 B3 D8.13 निरुद्वेगा; B4 निरुद्वेन; D4 निरुच्छ्वासा (for निरुद्विग्ना). Ś D8.12 transp. निर्विशङ्का and निरपेक्षा. Ñ1 B3.4 जानकी (for मैथिली). —^{c}) Ñ2 V1.3 B2.4 मामुपस्थास्यति व्यक्तं. —^{d}) D4 सर्वे ते रणभूषिता (sic).

अद्य कालवशं प्राप्तं रणे रामं सलक्ष्मणम् ।
अवेक्ष्य विनिवृत्ताशा नान्यां गतिमपश्यती ॥ १०

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रावणस्य दुरात्मनः ।
राक्षस्यस्तास्तथेत्युक्त्वा प्रजग्मुर्यत्र पुष्पकम् ॥ ११

ततः पुष्पकमादाय राक्षस्यो रावणाज्ञया ।
अशोकवनिकास्थां तां मैथिलीं समुपानयन् ॥ १२

तामादाय तु राक्षस्यो भर्तृशोकपरायणाम् ।
सीतामारोपयामासुर्विमानं पुष्पकं तदा ॥ १३

ततः पुष्पकमारोप्य सीतां त्रिजटया सह ।
रावणोऽकारयल्लङ्कां पताकाध्वजमालिनीम् ॥ १४

प्राघोषयत हृष्टश्च लङ्कायां राक्षसेश्वरः ।
राघवो लक्ष्मणश्चैव हताविन्द्रजिता रणे ॥ १५

G. 6. 22. 22
B. 6. 47. 15
L. 6. 23. 20

---

10 ^{a}) T_3 आवीक्ष्य; Cm.g.k.t as in text (for अवेक्ष्य). $D_{6.9-11}$ G $M_{1.2.5}$ Ct सा; Cm.g as in text (for [आ]शा). —^{d}) $D_{6.7.10.11}$ G_2 Ct च; G_1 हि (for न). G_2 उदीक्षते; Cm.g.t as in text (for अपश्यती). ⁂ Cg : अन्यां गतिं चापश्यती । आगमशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः. ⁂ —For 10, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

774* अद्य कालवतीमाशां निवृत्तां रामसंभवाम् ।
समवेक्ष्य च मां सीता मामुपस्थास्यतेऽबला ।

[(l. 1) V_3 काम-; D_4 काले (for काल-). Ś $D_{8.12}$ -वशादाशा; D_2 -वशादार्ता; D_4 च तामाशां (for -वतीमाशां). —V_3 damaged from वृत्तां in the post. half up to श्रु in 11^{a}. B_4 निर्वृत्तां. B_1 काल- (for राम-). D_{13} -संभृतां (for -संभवाम्). Ś $D_{2.8.12}$ निवृत्ता रामसंभवा(D_2 °वात्) (for the post. half). —(l. 2) D_{12} समवीक्ष्य. $Ñ_2$ B_2 भयात्; B_1 स्वयं; $D_{1.3.4}$ वशं; D_2 च सा; D_{13} वलं (for च मां). $Ñ_1$ B_3 समीक्ष्य निहतं सीता; B_4 समवीक्ष्य निहतं सीता (hypm.) (for the prior half). Ś $D_{8.12}$ सम्-; D_1 मम (for माम्). $Ñ_1$ B_1 $D_{4.13}$ बलात् (for ऽबला). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_2 मामुपस्थास्यति ध्रुवं (for the post. half).]

—After 10, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

775* अनपेक्षा विशालाक्षी मामुपस्थास्यते स्वयम् ।

[D_5 T_3 अनपेक्ष्या; D_9 अनवेक्ष्या; M_3 निरपेक्षा; Cm.t as above (for अनपेक्षा). D_9 T_3 सुखं (for स्वयम्).]

11 V_3 damaged up to श्रु in ^{a} (cf. v.l. 774*). —^{a}) D_9 T_3 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ राक्षसस्य (for रावणस्य). —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ त्रिजटाद्यास्ताः (Ś V_1 $D_{2.8.12}$ °स्तु); D_9 T_3 त्रिजटा चैव (for तास्तथेत्युक्त्वा). —^{d}) $Ñ_2$ $V_{1.3}$ अ(V_1 illeg.)गमन्; V_2 B_1 प्रययुर्; B_2 गमन (sic); $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.2}$ G_3 M_{1-3} जग्मुर्वै; D_9 T_3 जग्मुस्ता (for प्रजग्मुर्). —After 11, G_3 reads 14^{c}–15.

12 ^{a}) B_4 D_{13} तत्र (for ततः). D_4 आसाद्य; $G_{1.2}$ M_5 आनीय (for आदाय). —^{b}) Ś V $B_{1.2}$ $D_{1-3.8.12.13}$ त्वरितास्तदा(V_3 damaged from दा up to भर्तृ in 13^{b}); $Ñ_1$ $B_{3.4}$ परया मुदा; $Ñ_2$ D_4 त्रिजटामुखाः; $G_{1.2}$ M_5 त्वरयान्विताः (for रावणाज्ञया). —^{c}) Ś $V_{1.2}$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ G_1 $M_{1.2}$ -वनिकासंस्थां; $Ñ_1$ B_4 -वनिकां गत्वा; B_3 -वनिकां गम्य (for -वनिकास्थां तां). —^{d}) Ś $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_2 $D_{1-3.8.12.13}$ समुपागमन्; $M_{1.3}$ तामुपागमन् (for समुपानयन्).

13 V_3 damaged up to भर्तृ in ^{b} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś $D_{1.2.8.12.13}$ आगत्य तु; Ñ V_2 B D_4 आनयित्वा; D_3 आगम्य तु; D_9 T_3 G_2 M_5 आनीय तु(D_9 च) (for आदाय तु). —^{b}) $D_{1.6}$ भर्तुः (for भर्तृ). Ś $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $D_{1.2.4-8.10.12.13}$ $T_{1.2}$ M_{1-3} -पराजितां; V_3 -परिप्लुतां; D_{11} -पराजितौ (sic) (for -परायणाम्). —^{c}) B_4 आरोहयामासुर् (for आरोप°). —^{d}) G_3 ततः (for तदा). —For 13^{cd}, Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

776* विमानं पुष्पकं सीतां शनैरारोपयञ्शुभाम् ।

[$Ś_1$ om. from शनैर् up to 14^{c}. $D_{1.13}$ आरोहयन् (for आरोपयन्). $D_{1.2.12}$ शुभं.]

14 $Ś_1$ om. 14^{abc} (cf. v.l. 776*). —^{ab}) G_3 आरुह्य; M_5 आसाद्य (for आरोप्य). G_2 सीता. $Ś_2$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ ततः सीतां समारोप्य त्रिजटां चैव राक्षसीं. —After 14^{ab}, D_6 T_1 M_{1-3} ins. :

777* जग्मुर्दर्शयितुं तस्यै राक्षस्यो रामलक्ष्मणौ ।

—$G_{1.2}$ M_5 read 14^{c}–15 after 767*, G_1 alone repeating them here. G_3 reads 14^{c}–15 after 11. —^{c}) D_2 राक्षसाल्लंकां (sic); $D_{7.9}$ कारयामास; $D_{10.11}$ चारयामास (for ऽकारयल्लङ्कां). —^{d}) $T_{2.3}$ पताक- (for पताका-). $M_{1.2}$ -शोभितां (for -मालिनीम्).

15 $G_{1.2}$ M_5 read 14^{c}–15 after 767*, G_1 alone repeating them here. G_3 reads 14^{c}–15 after 11. —^{a}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ घोषयामास; $D_{5.8}$ G_3 प्रघोषयत; D_{10} प्राघोषयति (for प्राघोषयत). Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ च तदा; V_3 D_6 संहृष्टो (for हृष्टश्च). B_3 स घोषयामास तदा; T_2 प्राघोषयत्ततो हृष्टो; G_1(first time)$_{.2}$ घोषयित्वा तु लंकायां; M_5 घोषापयित्वा लंकायां. —^{b}) G_1(first time)$_{.2}$ लंकाया; L (ed.) लंकाया (for लङ्कायां). —^{cd}) Ñ V M_5 प्रहृष्टो; L (ed.) लंकाया (for लङ्कायां). —^{cd}) Ñ V B रामश्च (for राघवो). $Ñ_2$ B_1 (both with hiatus) इति; B_2 त्विह (for रणे). $Ñ_1$ B_3 इंद्रजितेति ह; D_9 इंद्रजिता उभौ (with hiatus) (for इन्द्रजिता रणे). Ś $D_{1-4.8.12.13}$ हताविंद्रजिता संख्ये तावुभौ रामलक्ष्मणौ. —After 15, $Ñ_1$ $B_{2.4}$ ins. :

G. 6. 22. 23
B. 6. 47. 16
L. 6. 23. 21

विमानेनापि सीता तु गत्वा त्रिजटया सह ।
ददर्श वानराणां तु सर्वं सैन्यं निपातितम् ॥ १६
प्रहृष्टमनसश्चापि ददर्श पिशिताशनान् ।
वानरांश्चापि दुःखार्तान्रामलक्ष्मणपार्श्वतः ॥ १७
ततः सीता ददर्शोभौ शयानौ शरतल्पयोः ।
लक्ष्मणं चैव रामं च विसंज्ञौ शरपीडितौ ॥ १८
विध्वस्तकवचौ वीरौ विप्रविद्धशरासनौ ।
सायकैश्छिन्नसर्वाङ्गौ शरस्तम्भमयौ क्षितौ ॥ १९
तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ तत्र वीरौ सा पुरुषर्षभौ ।
दुःखार्ता सुभृशं सीता करुणं विललाप ह ॥ २०
सा बाष्पशोकाभिहता समीक्ष्य
तौ भ्रातरौ देवसमप्रभावौ ।
वितर्कयन्ती निधनं तयोः सा
दुःखान्विता वाक्यमिदं जगाद ॥ २१

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥

778* तामानयित्वा राक्षस्यो राक्षसेन्द्रस्य शासनात् ।
हताविन्द्रजिता युद्धे भ्रातरौ तौ न्यवेदयन् ।

16 G2.3 M5 om. 16^{ab}. —^{ab}) Ñ2 विमानस्था (for विमानेन). M1.2 [अ]थ (for [अ]पि). Ś B1.2 D1.4.8.12.13 तु(B2 [अ]पि) सा सीता; Ñ V B3.4 तु सीतापि (by transp.) (for [अ]पि सीता तु). Ś B1 D1–4.8.12.13 तदा; Ñ V B2–4 तया; D6.9 T2.3 G1 गता (for गत्वा). D7.10.11 transp. सीता and गत्वा. Ñ2 तया (sic) (for सह). —^{c}) D3 तत् (for तु). Ñ V B2–4 हरिवीराणां; D13 वानरानीकं (for वानराणां तु). —^{d}) D5.6 T1 G3 सर्वं- (for सर्वं). Ś D1–4.8.12.13 स्कंधावारनिवेशनं; Ñ V B सैन्यैर्व्याप्तां वसुंधरां; G2 M5 तानि यूथानि भागशः.

17 ^{a}) Ñ1 प्रमृष्ट- (for प्रहृष्ट-). Ś D8.12 T3 G1 -वदनांश्; D6 -मानसांश् (for -मनसश्). Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12.13 G2 M5 [ए]व (for [अ]पि). —^{b}) Ś Ñ2 V2 B2 D2–4.8.12.13 राक्षसान्भीमदर्शनान्(Ñ2 °विक्रमान्); Ñ1 B1.3.4 राक्षसान्सा ददर्श ह; V1.3 D1 राक्षस्यो(D1 °सा) भीमदर्शनाः. —^{c}) Ś B1 D8.12 च सु-; Ñ1 B3.4 अपि; V2 D7.9–11 G1 चाति- (for चापि). —^{d}) V3 -पार्श्वगाः (for -पार्श्वतः). D9 T3 राघवं च सलक्ष्मणं.

18 ^{a}) Ñ1 ददर्श तौ; B3 शयानौ तौ; B4 ददर्शाथ; D9 ददर्शातौं (for ददर्शोभौ). —^{b}) B3 ददर्श (for शयानौ). Ś B1 D2.12.13 -विक्षतौ; Ñ2 D10.11 -तल्पगौ; D1.4.8 -विक्षितौ; D3 -पीडितौ (for -तल्पयोः). D9 शरवभ्रनिपीडितौ. —After 18^{ab}, T3 ins.:

779* सा धरण्यां ददर्शार्ता (तौं ?) शरबन्धेन पीडितौ ।

—^{c}) After लक्ष्मणं, D5 repeats erroneously from 17^{a} up to लक्ष्मणं in 18^{c}. D5 T M3 [अ]पि (for [ए]व). D3 तु (for second च). Ñ2 V B2 रामं रामानुजं चैव (V चापि); M1.2 रामं च लक्ष्मणं चैव(by transp.). —^{d}) D4 विज्ञाय (for विसंज्ञौ). Ś D8.12 अति- (for शर-). D3 -विक्षतौ (for -पीडितौ).

19 ^{b}) Ñ1 B3.4 विप्रध्वस्त-; Ñ2 प्रतिवि*- (illeg.); B1 प्रविध्वस्त-; M2 *प्रविद्ध- (for विप्रविद्ध-). —Ñ2 V3 om. 19^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 सायकाचित-; Ñ1 सायकैश्छन्न-; V1.2 B1 शरवेष्टित-; D1–4.13 सायकैश्चित-; T3 सायकच्छिन्न- (for सायकैश्छिन्न-). —^{d}) D6.7.10.11 T2.3 -स्तंबमयौ; G1 -स्तामयर्यौ (sic) (for -स्तम्भमयौ). T2 स्थितौ (for क्षितौ). Ś V1.2 B1 D1–4.8.12.13 शयानौ धरणीतले; Ñ1 B2–4 शरस्तंबाद्विवोद्य(Ñ1 °द्विवोद्व; B4 °विवोद्व)तौ. —After 19, D6 (l. 2 only) G1 ins. 780*.

20 D6 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) T3 वीरौ (for तत्र). —^{b}) D6 T2 G3 वीरौ सत-; D7.9–11 प्रवीरौ; T3 तत्र सा (for वीरौ सा). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 शोकबाष्प-(Ñ1 B3.4 बाष्पशोक)समाकुला(Ś2 D1 °लौ); G1 बाष्पव्याकुललोचनौ. —After 20^{ab}, D5.7.9–11 T G1(after 19)–3 M ins.; D6 ins. l. 1 after 20^{ab} (transp.) and l. 2 after 19:

780* शयानौ पुण्डरीकाक्षौ कुमाराविव पावकी ।
शरतल्पगतौ वीरौ तथाभूतौ नरर्षभौ ।

[(l. 2) G1 नरेश्वरौ (for नरर्षभौ). ❀ Cg: अत्रोत्तरो वीरशब्दः कुमाराविल्यस्य विशेषणम्. ❀]

—^{cd}) Ñ1 B3 वेपती; D9 करुणं; G2 सुभृतं; G3 सा भृशं (for सुभृशं). Ś B1 D1–4.8.12 वेपं(B1 D8 °प)ती दुःखिता सीता; Ñ2 V B2.4 दुःखार्ता वेपमाना च(Ñ2 सा); D13 वेपंत्यत्यंतदुःखार्ता (for ^{c}). D5 T1 M3 सुचिरं; D9 सुतरां (for करुणं). D7.10.11 transp. सुभृशं and करुणं. Ñ1 B2–4 सा; V2 च (for ह). —After 20, D5–7.9–11 S ins.:

781* भर्तारमनवद्याङ्गी लक्ष्मणं चासितेक्षणा ।
प्रेक्ष्य पांसुषु वेष्टन्तौ रुरोद जनकात्मजा ।

[(l. 1) T2 वा (for च). D9 T3 [अ]पि(T3 °ति-) पीडितं; M1.2 [आ]यते° (for [अ]सितेक्षणा). —(l. 2) D7.9–11 चेष्टंतौ (for वेष्टन्तौ). D9 कुमारा (sic) (for रुरोद).]

21 G (ed.) om. 21. —^{a}) D5–7.9.10 स-; M2 ता (sic) (for सा). D9 T3 G1.2 M5 निरीक्ष्य (for समीक्ष्य). Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12.13 शोकेन(Ś D12 सा शोक-; D8 सशोक) बाष्पापिहिता(D13 °तौ) निरीक्ष्य(Ñ1 B4 °तेक्षणासौ; B3 °तेन चाक्ष्णा; D2 °ता निरीक्ष्य तौ); Ñ2 B2

३८

भर्तारं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम् ।
विललाप भृशं सीता करुणं शोककर्शिता ॥ १
ऊचुर्लक्षणिका ये मां पुत्रिण्यविधवेति च ।
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ २
यज्वनो महिषीं ये मामूचुः पत्नीं च सत्रिणः ।
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ३

G. 6. 23. 6
B. 6. 48. 3
L. 6. 21. 0

बाष्पेन शोकोपहता समीक्ष्य; V शोकेन बाष्पोपह(V3 °हि)ता समीक्ष्य. —^{b}) D2 सा (for तौ). Ñ1 B3.4 -समौ निरीक्ष्य; D5 -समप्रभौ; D7.10.11 -सुतप्रभावौ; D9 -सुतौ प्रभावौ (for -समप्रभावौ). —^{c}) B3 प्रतर्कयंती. V3 M1.2 च; B2 कथं (for सा). —^{d}) B1 सुदुःखिता; B3 सा दुःखिता (for दुःखान्विता). ❀ Cg: अत्र वीक्षणगदनरूपक्रियाभेदात्तच्छब्दद्वयम्. ❀

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V1.2 B लंकाकांडे; D2 युद्धपर्वणि; D13 लंकाकांडे युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś D12 रामलक्ष्मणयोः शरबन्धदर्शनं; Ñ1 शरबन्धे सीतारामलक्ष्मणदर्शनं; Ñ2 शरबन्धदर्शनं; V1.2 निहतरामदर्शनं; V3 B2.4 रामलक्ष्मणदर्शनं; B1 रामदर्शनं; B3 सीतया रामलक्ष्मणदर्शनं; D1 सीतायाः शरबन्धदर्शनं; D2 सीतया रामलक्ष्मणयोः शरबन्धदर्शनं; D3 शरबन्धनिवेदनं; D4 श्रीरामदर्शनः; D8 रामलक्ष्मणयोः शरबन्धनं; D9 सीतापुष्पकारोहणं प्रभुदर्शनं; D13 सीतायाः रामलक्ष्मणयोः शरबन्धनिवेदनः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V1.2 D3.9 23; B1.3.4 22; D1 24; D5–7.10.11 T1.3 G M 47; D8 21; T2 46. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 श्रीरामाय नमः.

38

Before 1, Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12.13 ins.; Ñ2 V B2 ins. after 1; G2 M5 ins. l. 1 after 1^{ab} and l. 2 after 1:

782* साश्रुपातमुखी दीना तौ दृष्ट्वा रामलक्ष्मणौ ।
हार्यपुत्रेति रुदती करुणं विललाप ह ।

[(l. 1) Ñ1 V2 B3.4 [अ]श्रुपूर्ण-; B1 सीताश्रु- (for [अ]श्रुपात-). Ś D1.8.12.13 -मुखा (for -मुखी). Ñ2 V1.3 B2 G2 M5 साश्रुपातं स(G2 M5 तु)करुणं (for the prior half). Ñ2 D13 दृष्ट्वा तौ (by transp.). —(l. 2) D2 वदती (for रुदती). G2 M5 आर्यपुत्रेति क्रोशंती (for the prior half). Ñ V B2–4 D4 G2 M5 बहुशो विललाप सा(V3 D4 G2 M5 ह) (for the post. half).]

—Thereafter Ñ2 V B2 G2 M5 cont. 783*.

1 ^{b}) D1–4.8.12.13 G1.2 M1.2.5 महारथं. —After 1^{ab}, G2 M5 ins. l. 1 of 782*. —^{c}) D13 रोषात् (for सीता). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 जनकात्मजा; D5.7 शोककर्षिता (for °कर्शिता). G1 शोकेन च परिप्लुता. —After 1, Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12.13 ins.; while Ñ2 V B2 G2 M5 cont. after (G2 M5 after l. 2 of) 782*:

783* निष्पिषन्ती स्वचरणौ क्रोशन्ती मधुरस्वना ।
इदमन्ते विलापस्य सीता वचनमब्रवीत् ।

[B1 om. l. 1. —(l. 1) Ś D8.12 निष्पिपेष; B2 निक्षिपंती (for निष्पिषन्ती). Ñ1 सु- (for स्व-). Ñ2 V3 निक्षिपं(V3 °ष्वात्रं [sic])ती सुचरणौ; D1 निःपेषयंती चरणौ; D2 निःपिषंती च चरणौ; D4 निपातयंती चरणौ; D13 निर्वेमयंती चरणौ(sic); G2 M5 निष्पतंती स्व(G2 °त्स*)चरणं (for the prior half). Ñ1 B3.4 G2 M5 करुणा(G2 M5 मधुरा)क्षरं; V1 मधुरं बहु; V2 D1–4.13 मधुरस्वरा(D3 °रं; D13 °नं). —(l. 2) Ñ2 B2 अंतर्विलापस्य. G2 M5 उवाच वचनं सीता शोकेन च परिप्लुता.]

2 ^{a}) Ś D1–6.8.13 T1 G M3 Cm.g लक्षणिनो; Ñ1 D7 M5 लाक्षणिनो; Ñ2 V B D9–11 T2 M1.2 Ck.t लाक्षणिका. Ñ2 यन् (for ये). ❀ Cg: लक्षणिन इति। लक्षणशब्देनात्र लक्षणज्ञानं लक्ष्यते तदेषामस्तीति लक्षणिनः।; Ct cites Katak as लाक्षणिकाः सामुद्रिकलक्षणज्ञाः। अयमेव पाठः पाठ इति कतकः. ❀ —^{b}) Ś B1 D1–4.8.12.13 पुरा हि (for पुत्रिणी). —D3 om. 2^{cd}. —^{c}) D5 तेथ (for तेऽद्य). D9 T3 transp. सर्वे and रामे. —^{d}) ❀ Cg: ज्ञानिनो लक्षणज्ञानवन्तः. ❀ —After 2, D5 M1.2 read 5^{ab}.

3 D13 om.(hapl.) 3–5. V2 om. 3^{a}–4^{b}. Ś V3 D1.8 om.(hapl.) 3. Ñ(Ñ1 in marg.) V1 B1.3.4 D4.9 transp. 3 and 4. D2 repeats wrongly 3 after 4. D5 reads 3 (repeating 3^{cd}) after 14, reading 3^{cd} for the first time in its proper place. D11 transp. ^{ab} and ^{cd} and reads them after 4^{ab}. D13 reads 3 after 15. T1 G2 Ck read 3 after 14. T3 transp. 3^{ab} and 4^{ab}. M1.2 read 3 twice. Ñ1 reads 3 and 4 and D3 reads 3^{ab} in marg. —^{a}) Ñ2 यज्ञिनो; B2 D3.4.9 यज्विनो; B4 D13 यज्वानो. —^{b}) B4 सतत-; D2 पत्नीति (for पत्नीं च). Ñ1 V1 B2.3 ऊचुः सततमंत्रि(B3 °शास्त्रि)णः; Ñ2 B1 प्रोचुः सततवादिनः; D3.4.13 ऊचुः पत्नीति मंत्रिणः. —D7 om. 3^{cd}. —^{c}) D2 तानि चाद्य; G1 ते च सर्वे (for तेऽद्य सर्वे). D9 T3 transp. सर्वे and रामे. —D4 om. 3^{d}. —^{d}) D2 वितथानि भवंति मे. —After 3, V1 B3 D2(first occurrence).4 ins.; V2 D13 ins. after 14; B2 ins. after 5; D3 ins. after 4^{ab}:

784* अनन्तसुखिनी चेति ये मामूचुर्द्विजातयः ।

[V3 D4.13 अत्यंत-; D2 अत्यंतं (for अनन्त-). D13 [इ]त्येवं

G. 6. 23. 5
B. 6. 48. 4
L. 6. 24. 15

वीरपार्थिवपत्नी त्वं ये धन्येति च मां विदुः ।
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ४
ऊचुः संश्रवणे ये मां द्विजाः कार्तान्तिकाः शुभाम् ।
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ५
इमानि खलु पद्मानि पादयोर्यैः किल स्त्रियः ।
अधिराज्येऽभिषिच्यन्ते नरेन्द्रैः पतिभिः सह ॥ ६
वैधव्यं यान्ति यैर्नार्योऽलक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः ।
नात्मनस्तानि पश्यामि पश्यन्ती हतलक्षणा ॥ ७
सत्यानीमानि पद्मानि स्त्रीणामुक्तानि लक्षणे ।
तान्यद्य निहते रामे वितथानि भवन्ति मे ॥ ८
केशाः सूक्ष्माः समा नीला भ्रुवौ चासंगते मम ।
वृत्ते चालोमशे जङ्घे दन्ताश्चाविरला मम ॥ ९

(for चेति). D8 सर्वे ब्रुवंति सुखिनीं (for the prior half).] —Then V1 B2 D13 cont.:

785* तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ।

4 D12 om. 4; V2 om. 4^{ab} (for both, cf. v.l. 3). D13 om. 4–5^{b}. Ñ (Ñ1 in marg.) V1 B1.2.4 D4.9 transp. 3 and 4. Ś D1.2.8 read 4 after 14. D6 G1.3 transp. 3 and 4 and 5. B1 repeats 4^{ab} after 14. T2 M3 transp. 4^{ab} and 5^{ab}. T3 transp. 3^{ab} and 4^{ab}. G2 M5 read 4^{ab} after 5. Ñ1 reads 4 in marg. (cf. v.l. 3). —^{a}) D7.10.11 Ck.t -पत्नीनां; M1.2 -पत्नीं माम्; Cg as in text (for -पत्नी त्वं). —^{b}) Ś B1 (second time) D1–4.8 धन्येति मम ये विदुः; B1 (first time) ये धन्येपि च मा विदुः; B2 ये च धन्येति मां विदुः; D7.10.11 ये विदुर्भर्तृपूजितां; D9 T3 G2.3 M5 धन्या (D9 °र्मा) भर्तुश्च पूर्विका; M1.2 ऊचुर्ये भर्तृपूर्वकां. ❀ Cv: वीरपार्थिवपत्नी त्वं ये धन्येति च मां विदुः इति सम्यक् पाठः; Ck: भर्तृपूजितामिति वै पाङ्क्तः पाठः. ❀ —After 4^{ab}, D11 reads 3^{ab} and 3^{cd} transposed; D8 ins. 784*. D3.7 G2 M5 om. (G2 M5 hapl.) 4^{cd}. M1.2 read 4^{cd} twice. —^{c}) Ñ1 मृते (for हते). T3 transp. सर्वे and रामे. —D4 om. 4^{d}. —After 4, D2 repeats 3 wrongly.

5 D12 om. 5 (cf. v.l. 3). D4.13 om. 5^{ab} (for D13, cf. v.l. 4). Ś V3 D1–3.8 T1 om. (hapl.) 5. D6 G1.3 transp. 4 and 5. D5 M1.2 read 5^{ab} after 2. T2 M3 transp. 4^{ab} and 5^{ab}. —^{a}) B3 सुश्रवणे; D7 संश्रयिणो; D9 संश्रवसो; T3 संयमिनो; M1.2 संवरणे; Cr.m.g.t as in text (for संश्रवणे). —^{b}) Ñ V1.2 B कल्याणिकां (for कार्तान्तिकाः). D5 T3 G1.3 M2.3.5 शुभाः. —^{c}) D9 transp. सर्वे and रामे. —D4 om. 5^{d}. ❀ Ck: अज्ञानिन इति पदम्(?)। Ct: ज्ञानिन इति च्छेदः. ❀ —After 5, B2 ins. 784* and 785*; B1 ins. 786*; while G2 M5 read 4^{ab}.

6 ^{a}) Ś B1 D1.2.8.12.13 तानि; V3 हस्त-; D3.4 किल (for खलु). —^{b}) Ś D1–4.8.12.13 पार्श्वतो; B1 हस्ततो (for पादयोर्). D5–7.9–11 वै (for यैः). B1 D5.7.9–11 T1 G कुल- (for किल). V3 योषितां किल पादयोः. —For 6^{ab}, Ñ V1.2 B2–4 subst.; B1 ins. after 5:

786* भवन्ति यासां पद्मानि योषितां हस्तपादयोः ।

[V2 यानि (for यासां). Ñ2 V1.2 B1 किल (for हस्त-).] —^{c}) Ñ2 V1.3 B1–3 D5.6.8.13 T2 G2.3 M1–3 आधिराज्ये; D9 अपि राज्ये. D4 अधिराज्यमभि- (hypm.). B3 [ऽ]भिषिच्यास्ता; B4 [ऽ]भिषिच्यंति; D1 [ऽ]भिषेच्यंते; T3 [ऽ]भिषिंचंते. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G2 M5 भर्तृभिः (for पतिभिः).

7 ^{a}) Ś D8.12 नार्यो यैर् (by transp.); Ñ1 B3.4 D1–4.9.13 वै नार्यो; D5 T1 या नार्यो (for यैर्नार्यो). —^{b}) Ś D8.12 लक्षणैर्; D4 (*sup. lin.* also as in text).13 M2 [ऽ]लक्ष्मणैर्; Ct as in text (for ऽलक्षणैर्). Ñ V1.3 B2–4 D4.8.12 -दुर्बलाः; V2 B1 D1.3.13 -दुर्बलैः; D2 -दुर्लभैः. ❀ Cr: अलक्षणैरिति पदं छेद्यम्। Cm.g: लक्षणैः (Cm °णैरिति च्छेदः). ❀ —B3 om. 7^{cd}. —^{cd}) Ś Ñ1 B4 D1–3.8.12.13 आत्मनस्तान्न; Ñ2 B1.2 तान्यहं नानु- (B1 नैव); V आत्मनस्तानि. D4 आत्मनस्तत्प्रपश्यंती (sic); M1.2 नात्मनस्तानपश्यामि (sic) (for ^{c}). V1.3 transp. पश्यामि and पश्यंती. Ñ1 हतलक्षणं; D4.9 हतलक्ष्मणा. ❀ Ct: इदं पद्यं प्रक्षिप्तमिति बहवः. ❀

8 ^{a}) Ś Ñ1 B D1–4.8.12.13 किल (for [इ]मानि). G (ed.) चोक्तानि (for पद्मानि). Ñ2 V सत्यानि किल वाक्यानि; D5–7.9–11 T G1.3 M3 Cr.m.g.t सत्यनामानि पद्मानि. —^{b}) V1 B1 वाक्यानि (for उक्तानि). B1 D5–7.9–11 T G M3.5 Cr.m.g.t लक्षणैः; Ck लक्षणे (as in text). —^{c}) B4 विहते (for नि°). —^{d}) Ś D8.12 हि (for मे). ❀ Ck: अनन्तरं "केशाः सूक्ष्मा इत्यादि। अत्र मध्ये द्वौ श्लोकौ प्रक्षिप्तौ क्वचित्. ❀

9 V3 om. 9–10^{b}. —^{a}) Ñ2 स्निग्धाः; B2 श्लक्ष्णाः; D8 स्व*स (for सूक्ष्माः). G3 के**क्ष्माः (for केशाः सूक्ष्माः). M1.2 तथा; Cg as in text (for समा). —^{b}) Ś Ñ1 V1 D1–3.8.10–12 M1.2 Ct चा(Ś वा)संहते; Ñ2 चाप्यहते; B1 च संहतौ; D4.13 Ck चासंहतौ. —B1 D4 om. (hapl.?) 9^{c}–10^{b}. V1 illeg. for 9^{c}. —^{c}) Ñ2 D5.7 T1 G M Cg चारोमशे; D9–11 चारोमके; T3 *लोमशे (for चालोमशे). Ś Ñ1 V2 B3.4 D1–3.8.12.13 न च मे (Ñ1 B3.4 चैव) रोमशे (D13 °के) जंघे; B2 वृत्तौ बाहू समे जंघे. —^{d}) V1 D6.7.9 G3 विरला (for [अ]विरला). Ś Ñ1 B4 D1–3.8.12.13 दंताश्च न विरागिणः.

शङ्खे नेत्रे करौ पादौ गुल्फावूरू च मे चितौ ।
अनुवृत्ता नखाः स्निग्धाः समाश्चाङ्गुलयो मम ॥ १०
स्तनौ चाविरलौ पीनौ ममेमौ मग्नचूचुकौ ।
मग्ना चोत्सङ्गिनी नाभिः पार्श्वोरस्कं च मे चितम् ॥ ११
मम वर्णो मणिनिभो मृदून्यङ्गरुहाणि च ।
प्रतिष्ठितां द्वादशभिर्मामूचुः शुभलक्षणाम् ॥ १२
समग्रयवमच्छिद्रं पाणिपादं च वर्णवत् ।
मन्दस्मितेत्येव च मां कन्यालक्षणिका विदुः ॥ १३
अधिराज्येऽभिषेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह ।
कृतान्तकुशलैरुक्तं तत्सर्वं वितथीकृतम् ॥ १४

G. 6. 23. 18
B. 6. 48. 14
L. 6. 24. 14

10 V3 B1 D4 om. 10^{ab} (cf. v.l. 9). —^{a}) V2 D2 समावेतौ; D1.8.12.13 शंखौ नेत्रे; D3 M5 शंखौ(M5 °ख-) नेत्रौ; G1 जंघे नेत्रे. Ś D8 पद्मौ (for पादौ). Ñ V1 B2–4 D9 शंखौ(V1 B2–4 °खे) पादे करे पद्मौ(B3 °द्मं). —^{b}) D1.2 गुल्माव् (sic) (for गुल्फाव्). Ś D8.12 च ललितौ; Ñ1 V1.2 B3 च(V2 चा; B3 अ) पतितौ; Ñ2 B4 D1–3.13 उ(Ñ2 नो; B4 चो; D1 अ)पचितौ; B2 चावनतौ; D9 ऊरूसमौ (for ऊरू च मे). Ś Ñ V1.2 B2–4 D1.2.8.12.13 मम; D3 इमौ (for चितौ). —^{c}) Ś V2 D1.3.4.8.12.13 तनुवृत्त- (V2 °त्ता); V3 D6.9–11 T2.3 M3 Cm.g अनुवृत्त-; D2 तुंगवृत्त-; G1 अनुरक्ता; Ck.t as in text (for अनुवृत्ता). Ñ1 B3.4 समाः (for नखाः). B1 चापि (for स्निग्धाः).

11 ^{a}) Ñ1 B3.4 च विपुलौ; B1 च विरलौ; D3 तौ विरलौ (for चाविरलौ). V3 नीलौ (for पीनौ). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 समौ मे; D9–11 T3 मामकौ; M5 ममैतौ (for ममेमौ). —^{c}) D5.10.11 Ct [उ]त्सेधनी; Cm.g.k as in text (for [उ]त्सङ्गिनी). —^{d}) Ś D3.8.12 पार्श्वौ स्कंधौ च मेंचितौ; Ñ1 V2 B पार्श्वौ(B1 पीन-) स्कंधौ च मे समौ; Ñ2 V1 पार्श्वौ वक्षश्च मे समं(V1 चितं); D1.2.4.13 पार्श्वौ (D13 °र्श्वे-) स्कंधौ च मे चितौ(D2 शुभौ); D5–7 T1.2 G1.3 M3 पार्श्वोरस्काश्च मे चिताः; D9 पार्श्वोरस्कौ समाविमौ; T3 पार्श्वोरस्कौ च मेंचितौ; G2 M5 पार्श्वस्कंधश्च मे चितः. ❀ Cr.m: पार्श्वौ (Cm °र्श्वे च) उरश्च पार्श्वोरस्कः। प्राण्यङ्गत्वेऽप्यार्षो लिङ्गव्यत्ययः। ; so also Cg. ❀

12 ^{a}) Ś D2.4.8.12 समो(D2 °म-; D4 °मौ); B2 श्याम- (for मम). Ñ2 D3.4 कर्णो(D3.4 °र्णौ); D2 -वर्णौ; (for वर्णो). G1 मधु- (for मणि-). D11 -निभौ (for -निभो). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 मृदुः(Ñ2 D2–4.8.12.13 °दु-) स्निग्धो(D2.3 °ग्धौ; D4 स्कंधौ); Cg.t as in text (for मणिनिभो). T3 मणिबंधौ मणिनिभौ. —After 12^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

787* अविरूक्षा च मे वाणी नित्यं मधुरभाषिणी।
अविस्मिता चाविगाह्या नित्यं चाहमविक्लवा।

[(l. 2) V3 B1 D4 शुचिस्मिता (for अवि°). Ś D8.12 च वागर्ह्या(D12 °गृह्या); B1 [अ]विगाह्या च (by transp.); G (ed.) [अ]विरूपा च (for चाविगाह्या). Ñ V1.2 B2.4 अस्विन्ना(Ñ2 B2 सुस्निग्धा) चाविगाह्या च (for the prior half). V3 B1 अविद्रुमा (for अविक्लवा). B2 अस्विन्ना च विकक्षा च नित्यं च श्यामविक्लवा.]

—^{c}) B4 अतिष्ठतां (for प्र°). V1 B1 द्वात्रिंशद्भिर् (for द्वादशभिर्). —^{d}) Ñ2 V B1 शुभलक्षणैः; B2 G1 शुभलक्षणाः; M5 कृतलक्षणां.

13 ^{a}) Ś T2 समग्रं यवम्; Ñ1 B3.4 समोपचितम्; V2 B1 समग्रश्रैवम्; D1.3 समग्रं चयम्; D2 समग्रं स्निग्धम्; D4.13 समग्रेंद्रियम्; D8 समग्रपरम्; G (ed.) समग्रं चैवम्; L (ed.) समग्रसमम्. M5 समग्रावयवच्छिद्रं. —^{b}) Ś D4.8.12 पाणिपादे(D4 °दौ). T3 सु- (for च). Ñ2 V B2.3 से समं; Cr.m.g.k.t as in text (for वर्णवत्). —After 13^{ab}, Ñ V B2–4 D4 ins.:

788* अनाकुलाविक्लवा च असंभ्रान्ता च मे गतिः।

[Note hiatus between the two halves. Ñ2 अनाक्रांता विक्रमं च (for the prior half). G (ed.), (to avoid hiatus) सुसंभ्राता (for अ°). B2 D4 मतिः (for गतिः).]
—^{c}) G3 मंदं; Cg.t as in text (for मन्द-). G1 मा (for मां). M5 [अ]वोचन्मां (for [ए]व च मां). Ś B1 D1–4.8.12.13 मंदस्मितं मे(B1 च; D2 ते) वच(B1 D4 °द)नं. ❀ Cg: मन्दस्मितेत्येवेत्येवकारः अयोगव्यवच्छेदार्थः। नित्यमन्दस्मितेत्यर्थः. ❀ —^{d}) V1 B2 T3 कन्यां; Ck.t as in text (for कन्या-). Ś Ñ1 D1–6.8.12.13 T1.2 G M3.5 -लक्षणिनो; Ñ2 V B D9–11 T3 M1.2 Ck.t -लाक्षणिका (Ñ2 V B2 °को). Ñ2 V B2 [ऽ]ब्रवीत्; M3 द्विजाः (for विदुः).

14 B4 om. 14–15. V3 om. 14. —^{a}) Ś D2–4.8.12 ननु नाम; Ñ1 B1.3 यै(B1 य)स्तु नाम; Ñ2 D5.7.9–11 G2.3 M1–3 Ct आधिराज्ये; V1.2 B2 आधिराज्य-; D13 ननु राज्य- (for अधिराज्ये). D1 अंबुना ह्यभिषेको मे. —^{b}) Ñ B3 कृतः (for सह). —^{c}) Ś D8.12 दैवज्ञैः; B2 वेदांत-; B3 कृतार्थाः; D2 शास्त्रार्थ-; D13 नितांत- (for कृतान्त-). Ś1 Ñ2 V2 B1.2 D2.4.8.12.13 G1 उक्तो; Ñ1 B3 उक्ता; D1 ह्युक्तो; D2 युक्तो (for उक्तं). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–4.8.12.13 नूनं तेनृतवादिनः. ❀ Cr.g: ततः (Cg सर्वं वितथीकृतमित्यतः) परं "यज्वनो महिषीं ये माम्" इत्यधस्तनश्लोकः केषुचित्कोशेषु दृश्यते। स तु लेखकप्रमादकृतः. ❀ —After 14, Ś D1.2.8 read 4; B1 repeats 4^{ab} here, reading it for the first time in its proper place; D5 reads 3 (repeating 3^{cd} here and reading 3^{cd} for the first time in its proper place) and T1 G2 Ck read 3. —After 14, V2 D13 ins. 784*.

G. 6. 23. 18
B. 6. 48. 15
L. 6. 24. 16

शोधयित्वा जनस्थानं प्रवृत्तिमुपलभ्य च ।
तीर्त्वा सागरमक्षोभ्यं भ्रातरौ गोष्पदे हतौ ॥ १५
ननु वारुणमाग्नेयमैन्द्रं वायव्यमेव च ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव राघवौ प्रत्यपद्यताम् ॥ १६
अदृश्यमानेन रणे मायया वासवोपमौ ।
मम नाथावनाथाया निहतौ रामलक्ष्मणौ ॥ १७
न हि दृष्टिपथं प्राप्य राघवस्य रणे रिपुः ।
जीवन्प्रतिनिवर्तेत यद्यपि स्यान्मनोजवः ॥ १८
न कालस्यातिभारोऽस्ति कृतान्तश्च सुदुर्जयः ।
यत्र रामः सह भ्रात्रा शेते युधि निपातितः ॥ १९
नाहं शोचामि भर्तारं निहतं न च लक्ष्मणम् ।
नात्मानं जननीं चापि यथा श्वश्रूं तपस्विनीम् ॥ २०
सा हि चिन्तयते नित्यं समाप्तव्रतमागतम् ।
कदा द्रक्ष्यामि सीतां च रामं च सहलक्ष्मणम् ॥ २१
परिदेवयमानां तां राक्षसी त्रिजटाब्रवीत् ।
मा विषादं कृथा देवि भर्तायं तव जीवति ॥ २२
कारणानि च वक्ष्यामि महान्ति सदृशानि च ।
यथेमौ जीवतो देवि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ २३

15 B4 om. 15 (cf. v.l. 14). D4 reads 15[ab] twice. —[a]) Ś Ñ1 B3 D1–4 (first time).8.12.13 एतौ हि (Ñ1 B3 स्थि)त्वा (for शोधयित्वा). —[b]) Ś Ñ1 B2.3 D1–4 (second time).8.12.13 चोपलभ्य; D4 (first time) प्रतिलभ्य (for उप°). Ś V3 D2.6–8.12.13 T2.3 G1 M5 मे; V1.2 तौ; D1.3.4 (first time) G2 ते (sic) (for च). —[c]) B3 जित्वा (for तीर्त्वा). —[d]) V गोः पदे; T2 गोष्पथे; Ct as in text (for गोष्पदे). Ś B1 D8.12 गोष्पदे भ्रातरौ (by transp.). Ñ1 B3 M5 मृतौ (for हतौ). D1–4.13 गोः(D1 गो)पदे भ्रातरौ हतौ(D2.13 प्लुतौ). —After 15, D13 reads 3.

16 [ab]) Ś B1.4 D1.3.8.12.13 ऐंद्रं; V1 D4 ऐंद्र-; V3 रौद्रं. Ś V1 B1 D1.3.4.8.12.13 रौद्रं; B4 याम्य-; D6 मैत्रं (for ऐन्द्रं). D2 इंद्रवारुणवायव्यमाग्नेयं रौद्रमेव च. —[c]) G1.2 M5 [अ]पि (for [ए]व). —[d]) D1 राघवं; M3 राघवे. Ś1 D10.11 Ct प्रत्यपद्यत; Ñ2 B2.4 प्रति(B2 परि)पेदतुः; V3 D2 प्रत्यप(D2 °तिपा)द्यतौ; D1.9 T3 G1.2 Cr.k प्रतिपद्यतां. ❀ Cr: प्रति(°त्य ?)पद्यताम्। परस्मैपदमार्षम् (Ck एकवचनं छान्दसम्। प्रत्यगृह्णताम्)।; Cm.g.t: प्रत्यपद्यताम्(Ct °द्यत ?) प्रत्यपद्येताम्। (Cg.t परस्मैपद [Ct एकवचन]मार्षम्). ❀

17 D6 om. 17. —[b]) D12 रिपुः या (sic) (for मायया). —[c]) B2 मम नाथाविमौ माया-.

18 [a]) Ś B1 D1–4.8.13 च (for हि). —[b]) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G2 राघवाभ्यां (for °वस्य). —[c]) D4 प्रतिनिवृत्तेत (sic). —[d]) M5 [अ]स्य (for स्यान्).

19 [a]) B4 -भागो; G (ed.) -भावो (for -भारो). B2 न हि कालविभागोस्ति. —[b]) G3 M1 तु (for च). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 G2 M5 खलु दुर्जयः. —[c]) Ś D2.8.12 यत्तु; V3 येन (for यत्र). —[d]) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 रिपुविनि(Ś2 °व)र्जितः.

20 [ab]) Ñ1 B3 देवरं (for निहतं). Ñ2 V3 B2.4 निहतं भर्तारं (by transp.). Ñ2 B2 सह-; D4 च न (by transp.) (for न च). —For 20[ab], D5–7.9–11 T G M3.5 subst.:

789* न शोचामि तथा रामं लक्ष्मणं च महारथम्।

[T1 रणे (for तथा). D5 T1 M3 महाबलं; G1.2 M5 निपातितं (for महारथम्).]

—[c]) Ś D3.5.7.12 G1.2 M3.5 वा; V3 न (for च). Ñ1 B3 नात्मानं मातरं तातं. —[d]) D2 यशस्विनीं.

21 G3 reads 21[ab] twice. —[a]) Ñ2 वि-; B3 [अ]पि; D5.10.11 T1 G M3.5 तु; D6.7 T2 नु (for हि). Ñ2 V2 चिंतयति; D4 तं चिंतयेन् (for चिन्तयते). Ś Ñ V2 B1.3.4 D1.2.4.8.12.13 M1.2 नूनं (for नित्यं). V1.3 B2 सा चिंतयंती (B2 °यति) नूनं(V3 तूर्णं) हि; D9 T3 सा श्वश्रूश्चिंतयेन्नित्यं. —[b]) V3 समाप्तगतम्; D9 समाप्तव्रतम् (for समाप्त°). Ś V1 B1 D1–4.8.12.13 आत्मजं (for आगतम्). —[cd]) D8 reads in marg. from क्ष्या in द्रक्ष्यामि up to [d]. D13 काकुत्स्थं (for सीतां च). D9–11 T3 M3 लक्ष्मणं च सराघवं; D13 वनाच्च पुनरागतं (for [d]). Ś Ñ V B D1–4.8.12 कदा द्रक्ष्यामि काकुत्स्थं ससीतं सहलक्ष्मणं.

22 [a]) Ś D2–4.8.12.13 परिदेवय(D8 °यं)तीं तां तु; Ñ1 B3.4 तामश्रुपरिपूर्णाक्षीं; B1 परिदेवयंतीमेतां तु (hypm.); D1 परिदेवयंतीं ततस्तां तु (hypm.). —[d]) Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 भर्ता हि (for भर्तायं). —After 22, D4 ins.:

790* उवाच व्यथिता सीतां तदा सा त्रिजटा सखि।

—Thereafter D4 cont., while Ñ V B D13 ins. after 22:

791* दृश्यन्ते हि निमित्तानि पुरुषाणां विपर्यये।

[D4 [अ]निमित्तानि. V3 विपुण्या * (for पुरुषाणां).]

23 B4 om. 23[ab]. —[a]) Ś Ñ1 B3 D2.3.8.12.13 तु; B1 प्र-; D9 [अ]पि (for च). D7 कारणैश्चापि वक्ष्यामि. —[b]) D4 वै (for च). —[cd]) B3.4 G2.3 M5 जीवितौ (for जीवतो). Ñ1 B3.4 वीरौ (for देवि). Ś B1 D1–4.8.12.13 यथैतौ(Ś D8 °था तौ; B1 °थेमौ) भ्रातरौ वीरौ जीवंतौ रामलक्ष्मणौ; Ñ2 V B2 यथा जीवति काकुत्स्थो लक्ष्मणश्च महाबलः.

न हि कोपपरीतानि हर्षपर्युत्सुकानि च ।
भवन्ति युधि योधानां मुखानि निहते पतौ ॥ २४

इदं विमानं वैदेहि पुष्पकं नाम नामतः ।
दिव्यं त्वां धारयेन्नेदं यद्येतौ गतजीवितौ ॥ २५

हतवीरप्रधाना हि हतोत्साहा निरुद्यमा ।
सेना भ्रमति संख्येषु हतकर्णेव नौर्जले ॥ २६

इयं पुनरसंभ्रान्ता निरुद्विग्ना तरस्विनी ।
सेना रक्षति काकुत्स्थौ मायया निर्जितौ रणे ॥ २७

सा त्वं भव सुविस्रब्धा अनुमानैः सुखोदयैः ।
अहतौ पश्य काकुत्स्थौ स्नेहादेतद्ब्रवीमि ते ॥ २८

अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
चारित्रसुखशीलत्वात्प्रविष्टासि मनो मम ॥ २९

नेमौ शक्यौ रणे जेतुं सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।
एतयोराननं दृष्ट्वा मया चावेदितं तव ॥ ३०

इदं च सुमहच्चिह्नं शनैः पश्यस्व मैथिलि ।
निःसंज्ञावप्युभावेतौ नैव लक्ष्मीर्वियुज्यते ॥ ३१

G. 6. 23. 35
B. 6. 48. 31
L. 6. 24. 32

24 V3 om. 24[ab]. —[a]) D4 G1 शोक-; G2 क्रोध-; Ck as in text (for कोप-). G1 -परीतानां. —[b]) Ś D8.12 हर्षयं(Ś1 °वं)ति; Ñ V1.2 B हर्षवीर्य- (for हर्षपरि-). —[c]) G (ed., with hiatus) अधि- (for युधि). —[d]) Ñ1 B3.4 चेतांसि; D4(*sup. lin.* also as in text).11 सुखानि (for मुखानि). D2 च हते (for निहते). V3 त्वयि (for पतौ). ❀ Ck.t : पतौ पत्यौ. ❀ —After 24, D13 ins. 792*.

25 Ś B1 D1–4.8.12.13 read 25 after 27. G2 reads 25 and 26 after 28. —[c]) Ś V1 B1 D1–4.8.12.13 दिव्यं न; Ñ1 B3 विधवां; Ñ2 B2 नैवं त्वां; V2.3 B4 नैव त्वां; D5 T1 दिव्यं त्वा (for दिव्यं त्वां). Ś B1 D1–4.8.12.13 त्वां हि; Ñ1 B3 न त्वां; Ñ2 V2.3 B2.4 सीते; V1 त्वां वै; M3 नैवं (for नेदं). —[d]) D6 G2 M1.2 हत-; D9 जग- (sic) (for गत-). Ś Ñ2 V B1.2 D1–4.8.12.13 यदि रामो हतो भवेत्; Ñ1 B3.4 यदि स्यातां रणे हतौ. —After 25, Ñ1 B3.4 ins.; while D13 ins. after 24:

792* पुष्पकं त्वं समारूढा(B3 °रुह्य) विमानं वरवर्णिनी ।

26 G2 reads 25 and 26 after 28. —[a]) D1 हत-चार-; D4 तव वीर- (for हतवीर-). Ñ2 V हतवीरा च (Ñ2 प्र-)विध्वस्ता; B2 हतप्रवीरा प्रध्वस्ता. —[b]) Ñ1 B3.4 हतवीर्या; Ñ2 V B2 निरुत्साहा; D1.6.7.9–12 गतोत्साहा; D3 हतयोधा (for हतोत्साहा). Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12 हतोद्यमा (for निरु°). D13 निहतोत्साहतोद्यमा (sic). —[c]) V B2 D13 भवति (for भ्रमति). Ś B1 D1–4.8.12.13 युद्धेषु; Ñ2 V B2 संग्रामे; D5 T1 G2 संघेषु; G1 सर्वेषु (for संख्येषु). Ñ1 B3.4 सेना विशीर्यते युद्धे. —[d]) D2 हृत-; T3 हते; Cv as in text (for हत-).

27 [a]) G1 परम् (for पुनर्). —[b]) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 स्व(V B1–3 सु)स्थयूथा (for निरुद्विग्ना). D6.7.9–11 T2.3 G M3.5 तपस्विनी(D7.9.10 °नि); M1.2 मनस्विनी (for तरस्विनी). —[c]) Ś Ñ2 V1 B2 D1.2.4.8.12.13 काकुत्स्थं. —[d]) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 G (ed.) शयानं(V2 B1 °नौ) रण(G [ed.] बल)मूर्धनि(D3.4 °संसदि); Ñ1 B3.4 शयानौ शरतल्पयोः; Ñ2 V1.3 B2 शयानं शरतल्पगं; D5–7.9–11 T G M3.5 Cr.m.g.t मया प्रीत्या निवेदितौ. —After 27, Ś B1 D1–4.8.12.13 read 25.

28 D3 om. 28. Note the hiatus between [a] and [b]. —[a]) D6.7.10.11 सुविश्रब्धा. Ś Ñ V B1–3 D1.2.4.8.12.13 सा त्वमेवं सु(D2 तु)वि(B1 शुचि)स्पष्टैर्; B4 सा त्वमेव सुविश्वस्तैर्; G2 M5 त्वमेवं विविधैः(M5 विप्रवि-) स्पष्टैर्. —G1 damaged for [b] (except दयैः). —[b]) V3 बद्धमान- (for अनुमानैः). Ñ2 V2 B2.4 G2 M5 सुखावहैः; Cg as in text (for सुखोदयैः). —[c]) Ñ V B2 न हतौ; B3 सहितौ (for अहतौ). Ñ2 V1.2 B2 विद्धि (for पश्य). T1 damaged for काकुत्स्थौ. B4 हतौ यथा न काकुत्स्थौ. —[d]) D1 एवं (for एतद्). G2 M5 एतत्प्रीत्या (for स्नेहादेतद्). B1 [अ]हं (for ते). Ñ2 V B2 एतत्सत्यं ब्रवीमि ते. —After 28, G2 reads 25 and 26.

29 [a]) V3 च; D13 ते (for मे). —[b]) M1.2 कथंचन (for कदाचन). Ś Ñ V B D1–4.6–13 T2.3 G3 न च (V3 वचो) वक्ष्यामि मैथिलि. —[c]) Ś Ñ V B D1–4.8.12 -दुःख-; G2 M5 -शुद्ध-; Cr.m.g.k.t as in text (for -सुख-). Ñ2 B2 -शीलेन. D13 चारित्रशीलदुःखत्वात्. —[d]) Ś Ñ1 V1.2 B1.3 D1–4.8.12.13 हि (V1 om. [subm.]; D4 च) मे मनः (for मनो मम). Ñ2 B2 प्रसुप्ताविति मे मतिः (B2 °नः); V3 B4 प्रविष्टा चासि मे मनः.

30 V3 om. 30. —[a]) Ś V1.2 B1 D4.8.12 G1 तौ; Ñ2 तु; B2 D1–3.13 G2 [ए]तौ (for [इ]मौ). D2 शक्तौ (for शक्यौ). —[b]) Ś B1 D1–4.8.12.13 अपि सर्वैः; Ñ1 B3 अपि सेंद्रैः (by transp.); B2 सेंद्रैर्वा स- (for सेन्द्रैरपि). —[c]) T3 वदनं; G (ed.) लक्षणं (for आननं). Ś Ñ V1.2 B D1–8.10–13 T1.2 G3 M3 Cv.r.m.g.t तादृशं दर्शनं दृष्ट्वा. —[d]) D6 चापेक्षितं; D9–11 चोदीरितं (for चावेदितं). Ñ1 B3.4 यन्मया वेदितं तव; D4 मायया दर्शितं तव.

31 D7 om. 31[ab]. T1 damaged for [a] (except इदं). —[a]) Ś1 B1 D5.9–11 T3 तु (for च). B1 D9–11 -चित्रं; M3 -छिन्नं (for -चिह्नं). —[b]) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 शुभं पश्यामि(D4.13 °श्यसि); Ñ1 B3.4 समवेक्षस्व; Ñ2 V1.2 B2 शरै(V1 °नै)र्वीक्ष(V3 °र्वेक्ष)स्व; D5.9–11 G2 शरैः

G. 6. 23. 36
B. 6. 48. 32
L. 6. 24. 33

प्रायेण गतसत्त्वानां पुरुषाणां गतायुषाम् ।
दृश्यमानेषु वक्त्रेषु परं भवति वैकृतम् ॥ ३२
त्यज शोकं च दुःखं च मोहं च जनकात्मजे ।
रामलक्ष्मणयोरर्थे नाद्य शक्यमजीवितुम् ॥ ३३
श्रुत्वा तु वचनं तस्याः सीता सुरसुतोपमा ।
कृताञ्जलिरुवाचेदमेवमस्त्विति मैथिली ॥ ३४
विमानं पुष्पकं तत्तु संनिवर्त्य मनोजवम् ।
दीना त्रिजटया सीता लङ्कामेव प्रवेशिता ॥ ३५
ततस्त्रिजटया सार्धं पुष्पकादवरुह्य सा ।
अशोकवनिकामेव राक्षसीभिः प्रवेशिता ॥ ३६
प्रविश्य सीता बहुवृक्षषण्डां
तां राक्षसेन्द्रस्य विहारभूमिम् ।
संप्रेक्ष्य संचिन्त्य च राजपुत्रौ
परं विषादं समुपाजगाम ॥ ३७

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥

पश्यस्व (for शनैः पश्यस्व). ❀ Cm.g : शनैः पश्यस्व सावधानेन पश्येत्यर्थः. ❀ —^{c}) B2 D9–11 T3 विसंज्ञौ (for निःसंज्ञाव्). Ś Ñ2 V B1.2 D1.2.8.12.13 चाप्युभावेतौ; D5 अशुभावेतौ; D9–11 पतितावेतौ. —^{d}) Ś D8.12 श्रिया नैव; Ñ2 V1.2 B2 लक्ष्मीर्नैव (by transp.); B1 D1–4.13 लक्ष्म्या नैव; D7 नैव लक्ष्म्या (for नैव लक्ष्मीर्). Ś D1–4.7.8.12.13 वि(D1.4 व्य) युज्यतां; Ñ1 V2 B व्यमुंचतां (V2 °तः; B2 °त); Ñ2 V1.3 D9–11 G2 M5 विमुंचति (V3 °तः); Cr.m.g as in text (for वियुज्यते). ❀ Ct : ' लक्ष्मीर्नैव वियुज्यते ' इति पाठेऽपि न मुञ्चतीत्येवार्थः . ❀

32 ^{a}) D9 प्रायोप- (for प्रायेण). —^{c}) B1 गात्रेषु; D6 in marg. (for वक्त्रेषु). —^{d}) D3 सदा; D9 (with hiatus) एवं (for परं).

33 ^{ab}) Ś V1 B1 D2–4.8.12.13 दैन्यं and दुःखं; T1 G3 M1–3 transp. दुःखं and मोहं. Ñ2 V2.3 B2 मानसं; D1 दैन्यं च; G1 M5 भयं च (for मोहं च). Ñ1 B3.4 प्रहृ(B3 °वि)ष्टा भव वैदेहि त्यजैतां(B4 °नां) नित्यदैन्य(B3 °दीन)तां. —^{d}) D5 T1 [ए]व (for [अ]द्य). D9 च जीवितुं (sic); T3 अनिंदितुं (sic); Cr.m.g.k.t as in text (for अजीवितुम्). Ś V2.3 B1 D1–4.8.12.13 नै(Ś2 D4 न)तौ शू(V2.3 B1 D13 वी)रौ विजीवितौ; Ñ1 B2.3 त्यजेयमपि जीवितं; Ñ2 नाभ्यां शक्यं न जीवितुं; V1 नैतौ वीरौ गतायुषौ; B4 नाप्याशक्यमजीवितं (sic); D6 नाद्य शक्यामि जीवितुं (marg. from क्या up to तुं).

34 T1 damaged from स्याः in ^{a} up to सुरसु in ^{b}. —^{a}) D4 कृत्वा (for श्रुत्वा). V3 च (for तु). D6 इदं च वचनं श्रुत्वा. —^{c}) V3 बद्धांजलिर्. V1 D9–11 [इ]माम्; Cg as in text (for [इ]दम्). Ñ1 B3 कृतांजलिपुटा भूत्वा (with hiatus). —^{d}) B3 D4 अस्ति (for अस्तु). Ñ1 B3 चाब्रवीत्; Ñ2 V1.3 B2.4 दुःखिता (for मैथिली).

35 ^{a}) Ś D8.12 नाम; Ñ2 V1.3 D13 तत्र; B1 तूर्णं; B4 D1.2.4.5.7 तं तु (for तत्तु). —^{b}) Ñ B2.3 विनिवर्त्य; B1 संनिपत्य. —After 35^{ab}, Ñ2 V3 B2.4 ins.:

793* स्थितं स्थाने शुचौ चैव ताश्च भूमिमुपागताः ।

[V3 स्वकं; B4 स्वको (sic) (for शुचौ). B2.4 स्व- (for च).]

—V3 B2.4 D12 om. 35^{cd}. —^{cd}) V1.2 B1 लंकां (for दीना). Ñ1 B3 पुनर्लंकां; Ñ2 स * (illeg.) भूयः; V1.2 B1 नीता भूयः (for लङ्कामेव). Ś D1–4.8.13 transp. दीना and लङ्काम् and read भूयः for एव. D5 T1 प्रचोदिता (for प्रवेशिता).

36 Ś D8 om. (hapl.) 36. —^{a}) B1 तथा; B3 D1–3.13 T3 तत्र; D12 लंकां (for ततस्). —^{b}) B1 D1–4.12.13 अवतीर्य (for अवरुह्य). D13 च (for सा). —^{c}) D7 एत्य (for एव).

37 T1 damaged from षडां in ^{a} up to विहार- in ^{b}. —^{a}) Ñ V1 B -संकुलां; V3 -सेवितां; D7.9.10 -खंडां; D13 -संलतां (for -षण्डां). V2 प्रविश्य सीता बहुभिः समाकुलां. —^{b}) Ñ2 V1 -भूमिकां (for -भूमिम्). T3 तां राक्षसस्य प्रविहारभूमिं. —^{c}) Ñ2 V B1.2.4 दृष्ट्वा च; B3 D13 संदृश्य (for संप्रेक्ष्य). G1.2 तु (for च). B2.4 राजपुत्री (for °त्रौ). —^{d}) D13 तदा प्रहर्षं न समाजगाम. —For 37, Ś D1–4.8.12 subst.; Ñ2 V2 B D13 ins. after 37:

794* तस्मिन्वने सा मनुजेन्द्रपत्नी
तौ राजपुत्रौ पतितौ स्मरन्ती ।
न शर्म लेभे हृदि ताडितेव
दिग्धेन बाणेन मृगीव बाला ।

[(l. 1) Ś D3.4.8.12 -पुत्री (for -पत्नी). —(l. 2) Ñ2 B2.3.4 मनसा; V2 B1 निहतं(V2 °*); D4 सततं (for पतितौ). —(l. 4) Ś B2 D3.8.12 दिग्धेव(D12 °*) (for दिग्धेन). V2 B1 बाणेन दिग्धेन (by transp.). D4 मृगस्य (for मृगीव).]

Colophon : —*Kāṇḍa name*: Ñ2 V1 B D2.13 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś V B1.2.4 D1–4.8.12.13 सीताविलापः; Ñ1 B3 शरबंधे सीताविलापः; Ñ2 सीता * * * (illeg.); D9 सीताविषादं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.12.13 om.; Ñ2 illeg.; Ś2 V1.2 D1.3.9 24; B1.3.4 23; D5–7.10.11 T1.3 G M 48; D8 22; T2 47. —After colophon, D1 concludes with रामः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

३९

घोरेण शरबन्धेन बद्धौ दशरथात्मजौ ।
निश्वसन्तौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ॥ १
सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः ससुग्रीवा महाबलाः ।
परिवार्य महात्मानौ तस्थुः शोकपरिप्लुताः ॥ २
एतस्मिन्नन्तरे रामः प्रत्यबुध्यत वीर्यवान् ।
स्थिरत्वात्सत्त्वयोगाच्च शरैः संदानितोऽपि सन् ॥ ३
ततो दृष्ट्वा सरुधिरं विषण्णं गाढमर्पितम् ।
भ्रातरं दीनवदनं पर्यदेवयदातुरः ॥ ४
किं नु मे सीतया कार्यं किं कार्यं जीवितेन वा ।
शयानं योऽद्य पश्यामि भ्रातरं युधि निर्जितम् ॥ ५

G. 6. 24. 7
B. 6. 49. 5
L. 6. 25. 6

39

1 [a]) V3 रोपेण (for घोरेण). —[c]) Ś V2 B D3.6–9.13 निःश्वसंतौ; D1 निस्वनंतौ (for निश्वसन्तौ). B2 सर्पौ (for नागौ). —[d]) D4 रुधिरेक्षिणौ (for रुधिरोक्षितौ).

2 [a]) Ñ1 B3.4 सर्वतो; D7 ते सर्वे (by transp.). B1 वानरर्षभाः; D13 वानराः श्रेष्ठाः (for वानरश्रेष्ठाः). —[b]) Ś Ñ V B1.3.4 D3.5.7.9–11 T1 G1 ससुग्रीव-; D4 सुग्रीवो वा (for ससुग्रीवा). T1 damaged; G1 -विभीषणाः (for महाबलाः). —[c]) G3 महात्मानं (for °नौ). —[d]) Ñ1 B3 -निपीडिताः; Ñ2 V1.2 B2.4 -[अ]भिपीडिताः; Cg as in text (for -परिप्लुताः). Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 तस्थुः शोकेन पीडिताः (V3 °तौ); D9 तस्थुस्तं शोकविप्लुताः (sic).

3 For 3–4, Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12.13 subst. 795*. —For 3[ab], B2 subst. l. 1 of 795*. —[b]) G3 प्रतिबुध्यत. —D5 om. 3[c]–4. —[d]) B2 D9 संतापितो; D6 M3 संधा°; T3 G2.3 संताडितो; M1.2 संदारितो; Cv as in text (for संदानितो). G (ed.) सः (for सन्).

4 D5 om. 4 (cf. v.l. 3). Cv does not comment from 6.39.4 up to 6.40.2. —[a]) D6.7.9 सु- (for स-). —[b]) D7 G1 M1 निषण्णं (for विषण्णं). D6.9 T2.3 अर्दितं; T1 आहतं; Cg.t as in text (for अर्पितम्). —[c]) M1.2 दीनवदनः. D7 लक्ष्मणं भ्रातरं दीनं. —For 3–4, Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12.13 subst.; B2 subst. l. 1 for 3[ab] and subst. l. 2–6 for 4; while G2 M5 subst. l. 2 and 5–6 for 4 :

795* अथ दीर्घेण कालेन संज्ञां लेभे नरोत्तमः ।
प्रत्यवैक्षत चात्मानं शोणितेन परिप्लुतम् ।
अदीनो दीनया वाचा मातृगोत्रमुदाहरन् ।
अभ्यभाषत्स्वरश्रेष्ठो हरिभिः परिवारितः ।
विललाप ततो रामो मन्दमश्रूणि वर्तयन् । [5]
लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा दुःखशोकसमन्वितः ।

[(l. 1) D4 अव (for अथ). V3 B1 रघूत्तमः (for नरोत्तमः). Ñ B2.3 अथ दीर्घस्य कालस्य (for the prior half). —(l. 2) Ś1 B1.2.4 D1.4 प्रत्यवेक्षत (for प्रत्यवै°). V3 B3 G2 M5 प्रत्यवेक्ष्य(V3 B3 °त्य) तदात्मानं (for the prior half). Ñ2 V1 B2.4 D4 G2 M5 शोणितौघ- (for शोणितेन). —After l. 2, Ñ2 V1.2 B2.4 D4 read l. 5–6. —(l. 3) Ñ1 V1.2 B D4 स दीनो (for अदीनो). Ñ1 निपीडयन्; V1.3 उदीरयन्; B1 उदाहरत; B2 D1 उपाहरन् (for उदाहरन्). Ś D2.8.12 रामः परममन्युमा(D2 °सत्त्ववा)न्; Ñ1 (m.) मातृशोकेन पीडितः; B3 आत्मगात्रं निपीडयन् (for the post. half). —(l. 4) B2 बभाषे च; D12 अत्यभाषत् (for अभ्यभाषत्). V3 रघुश्रेष्ठो; B3 स्वरत्रस्तो (for स्वरश्रेष्ठो). Ñ2 V1.2 B4 D4 बभाषे च सुरश्रेष्ठो (for the prior half). —(l. 5) Ñ1 V3 B1.3 G2 तदा (for ततो). D4 [अ]वर्तत (for वर्तयन्). Ś2 Ñ V B D2.13 M5 मंदमश्रूनि(Ś2 °स्रावि; V3 B1.3 °श्रूण्य)वर्तयन् (for the post. half). —(l. 6) D4 दुःखशोकसुपस्थितः; G2 M5 मातृगोत्रमुदाहरन् (G2 °त्) cf. post. half of l. 3; G (ed.) शोकदुःखसमन्वितः (for the post. half).]

5 [a]) D10.11 तु; Ct as in text (for नु). —[b]) Ś Ñ2 B2–4 D1.2.8 लंकया; Ñ1 D6.7.9–11 T2.3 G3 लब्धया; V1 D3.4 पृथिव्या(D4 °व्यां); B1 कार्यं वा; D12 लंकायां; D13 किं मम; G1.2 M5 आत्मनो (for किं कार्यं). Ś B4 D3.8.12 च; V2 B1 D4 किं; D1 M1.2 मे (for वा). —T1 damaged from नं in [c] up to धि in [d]. —[c]) G1 भ्रातरं (for शयानं). V3 यश्च; B1 यच्च (for योऽद्य). —[d]) G2 M5 रिपुणा हतं; G3 रणनिर्जितं (for युधि निर्जितम्). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–4.8.12.13 लक्ष्मणं शुभलक्षणं; Ñ1 B3 सौमित्रं शत्रुणा हतं; G1 शयानं रिपुणा हतं. —After 5, Ñ V (V3 l. 1–2 only) B2–4 ins.; while Ś B1 D1–4.8.12.13 ins. l. 1–6 after 5 and l. 7–12 after 9; whereas G1(after 7).2 M5 ins. only l. 1–2 after 7[ab]:

796* यत्र क्वचिद्भवेद्भार्या पुत्रोऽन्येऽपि च बान्धवाः ।
तं तु देशं न पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ।
पर्जन्यो वर्षते सर्वमितीयं वैदिकी श्रुतिः ।
प्रवादश्चापि नित्योऽयं मातृजातं न वर्षति ।
सा ममाम्बा सुमित्रा च कौशल्या जननी च मे । [5]
नानयोरन्तरं किंचिन्मातृगौरवकारितम् ।
अप्येव हि मही दीर्येत्प्रपतेद्वा दिवाकरः ।
सागरश्च क्षयं गच्छेदनलश्चापि शीतताम् ।
आपोऽद्रवत्वं च तथा पवनश्चागतिर्भवेत् ।
अम्बाया न सुमित्रायाः खेदनाशो भवेन्मयि । [10]
लक्ष्मणश्चापि परया भक्त्या मामनुगच्छति ।
पतन्तमपि पाताले नैव नानुपतेदयम् ।

G. 6. 24. 16
B. 6. 49. 6
L. 6. 25. 16

शक्या सीतासमा नारी प्राप्तुं लोके विचिन्वता ।
न लक्ष्मणसमो भ्राता सचिवः सांपरायिकः ॥ ६
परित्यक्ष्याम्यहं प्राणान्वानराणां तु पश्यताम् ।
यदि पञ्चत्वमापन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ ७
किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम् ।
कथमम्बां सुमित्रां च पुत्रदर्शनलालसाम् ॥ ८

[(l. 1) Ś D8.12 क्वचन मे; B2 कुत्र भवेद् (for क्वचिद्भवेद्). Ś V3 G1.2 M5 देशे देशे कलत्राणि (for the prior half). Ś V3 D3.4.8.12 पुत्राश्चान्ये; B1 पुत्रो वान्ये; G1.2 M5 देशे देशे (for पुत्रोऽन्येऽपि). D4 [ऽ]पि (for च). D1.2.13 यत्र क्वचिल्लभेद्भा- (D13 °भे भा)र्यां पुत्रानन्यांश्च बान्धवान् . —(l. 2) Ś D8.12 देशं तु न (for तु देशं न). Ś V1.2 B1 D1–3.8.12.13 यत्र सो(V1 D1.2 सौ)दर्यमाप्नुयां(D2 °यात्) (for the post. half). —After l. 2, G1 repeats 7^{cd}. —(l. 3) Ś B1 D1–3.8.12.13 सत्यम् ; D4 नित्यम् (for सर्वम्). Ś D2.8.12 लौकिकी (for वैदिकी). B1 स्मृतिः (for श्रुतिः). —(l. 4) Ś B4 D8.12 प्रसादश्(Ś1 °दाच् [sic]) (for प्रवादश्). Ś D8 नित्यं यो; Ñ1 V2 B3 D4 सत्योयं; D1 नित्यो यो (for नित्योऽयं). B1 पुरा चाद्यापि सत्योयं (for the prior half). Ś D2.8.12 मातृजं न स वर्षति (for the post. half). —(l. 5) Ś D2.8.12 ममांबा च; B1 मम माता; D4 मामुवाच (for सा ममाम्बा). Ñ1 B3 सा ममां(B3 तवां)बापि सौमित्रे; D1 मामांबाश्च सौमित्रा (corrupt) (for the prior half). Ś Ñ1 D8.12 च ते; Ñ2 मम; V1 illeg. (for च मे). —V1 om. l. 6. —(l. 6) D4 उत्तरं (for अन्तरं). Ñ1 B3 चापि (for किंचिन्). D13 मम सा मातरं किंचिन् (for the prior half). D1 -कारिणौ (sic) (for -कारितम्). B4 मादृशोरेककारणात् (for the post. half). —(l. 7) Ñ2 अद्य (for अपि). Ś D1–3.8.12.13 हिमवान्क्ष- (D1–3.13 °न्दी)येत् (for हि मही दीर्येत्). B1 यत्रापि हिमवान्दी- र्येत् ; B4 अप्येव हियवालदीर्वेण (corrupt) (for the prior half). Ñ2 पतते (sic) (for प्रपतेद्). —(l. 8) Ñ2 V1.2 B2 प्रक्षयं; G (ed.) संक्षयं (for च क्षयं). Ś D8.12 शीतलः (for शीतताम्). —(l. 9) B1 आपो रसत्वं त्यजेयुः (for the prior half). Ñ V1.2 B2–4 D4 जग्मुरापोर (D4 °ह्युरापो र)सत्वं च वायुश्चागतिमान्भवेत् . —(l. 10) D4 च; D13 मे (for न). Ñ V2 B2–4 यदि स्नेहो; V1 स्नेहभेदो (for स्नेहनाशो). B1 भविष्यति; D4 भवेदिह (for भवेन्मयि). —(l. 11) Ñ2 B1.2 परया भक्त्या; D1.2.13 चैव परया (for चापि परया). Ñ2 B2 वने; B1 कथं; D4 शक्त्या (for भक्त्या). Ñ1 B3.4 D3 उप- (for अनु-). —(l. 12) D2 इव (for अपि). Ñ1 B3 पातालम् (for °ले). V2 D3 मामेव (for नैव न). Ś D8.12 हि मां; D3 पुनः (for अयम्). B1 D1.2.13 [अ]नुपतेत मां (for [अ]नुपतेदयम्). Ñ1 B3 अयं ह्यनुपतेत्तु(B3 °त) मां; D4 वा संवुत्पेतते ममः (corrupt) (for the post. half).]

—Thereafter, Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 cont. 797*.

6 V3 om. 6–16. Ś2 om. 6. Ś1 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 read 6 after 797*. —^{a}) D1.3 लभ्या (for शक्या). D5 मया (for -समा). Ñ2 V1.2 B2.4 भार्या; T3 लब्धुं (for नारी). —^{b}) Ś1 Ñ1 B1.3 D1–3.8.12 जीवलोकं; Ñ2 V1 B2.4 प्राप्तुमन्या; D4.6 T2 लब्धुं लोके; D5.7.9–11.13 T1.3 M3 मर्त्य(D13 देव)लोके (for प्राप्तुं लोके). B2 विपश्चिता; D13 विचिंतिता. —^{d}) B1 पारलौकिकः ; B2 D4 सामवायिकः ; D13 सांप्रदायिकः (for सांपरायिकः). —After 6, Ś1 D1–4.8.12.13 read 11^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

7 V3 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) M3 प्राणं (for प्राणान्). —^{b}) G2 प्रपद्यतां; G3 च पश्यतां (for तु पश्यताम्). —After 7^{ab}, G2 M5 ins. l. 1–2 of 796*. —G1 repeats 7^{cd} after l. 2 of 796*. —^{d}) G1(both times).2 M1.2.5 -[आ]नंदिवर्धनः . —For 7, Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 subst. and cont. after 796* :

797* धारयेयं कथमहं प्राणान्सौमित्रिणा विना ।
भारार्त इव भारेण दुःखेन समभिप्लुतः ।

[(l. 1) B3 D1.4.8 (after corr. as in text) धारयेहं. Ś D1.2.8.12.13 चाहं; B1 D3.4 प्राणान् (for अहं). B1 D3 अहं; D4 विना (for प्राणान्). D4 न्विह (for विना). Ñ1 B3 कथं चाहं विना वीर त्वया प्राणान्हि धारये. —(l. 2) Ñ V1.2 B तीव्रेण (for भारेण). Ñ1 भारेण; B3 भावेन (for दुःखेन). Ś B1 D1–4.8.12.13 [ए]व (B1 D3.4.13 [अ]भि- ; D1 [अ]हं) परिप्लुतः (for समभिप्लुतः).]

—Thereafter, Ś1 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 read 6.

—After 7, G1 ins. l. 1–2 of 796*.

8 V3 om. 8 (cf. v.l. 6). D4 repeats 8^{ab} after 11^{cd} (first occurrence). —^{a}) Ñ1 D4 (second time) किं च; D2.3 किं तु; D4 (first time) किंचिद् (for किं नु). —^{b}) Ñ1 D4 (second time) किं च; B3 चैव (for किं नु). V2 B1 कैकेयीं किमु मातरं; D3 किं नु वक्ष्यामि कैकयीं; D4 मातरं कैकयीमपि. —^{c}) Ñ V1.2 B2–4 सुमित्रां किं नु (Ñ1 B3 च) वक्ष्यामि. —^{d}) D5 पुनर् (for पुत्र-). B4 -लालसात् . Ñ1 B3 दुःखशोकसमन्वितां. —For 8^{cd}, Ś B1 D1–4.8.12.13 subst. ; Ñ1 B3 cont. after 799* ; while V1.2 ins. after 9 :

798* कथं वाहं सुमित्राया मुखं द्रक्ष्यामि चाश्रुमत् ।

[Ś B1 D2.3.8.12.13 च (for वा). Ś B1 D8.12 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि). Ñ1 V1.2 D3 साश्रु तत्; D4 साश्रुभिः ; D13 चाप्लुतं (for चाश्रुमत्).]

—Thereafter, Ś1 B1 D1–4.8.12.13 read 11^{ab} for the first time repeating it in its proper place ; while Ś2 reads 11^{ab} after 798*.

विवत्सां वेपमानां च क्रोशन्तीं कुररीमिव ।
कथमाश्वासयिष्यामि यदि यास्यामि तं विना ॥ ९

कथं वक्ष्यामि शत्रुघ्नं भरतं च यशस्विनम् ।
मया सह वनं यातो विना तेनागतः पुनः ॥ १०

उपालम्भं न शक्ष्यामि सोढुं बत सुमित्रया ।
इहैव देहं त्यक्ष्यामि न हि जीवितुमुत्सहे ॥ ११

धिङ्मां दुष्कृतकर्माणमनार्यं यत्कृते ह्यसौ ।
लक्ष्मणः पतितः शेते शरतल्पे गतासुवत् ॥ १२

त्वं नित्यं सुविषण्णं मामाश्वासयसि लक्ष्मण ।
गतासुर्नाद्य शक्नोषि मामार्तमभिभाषितुम् ॥ १३

येनाद्य बहवो युद्धे राक्षसा निहताः क्षितौ ।
तस्यामेव क्षितौ वीरः स शेते निहतः परैः ॥ १४

G. 6. 24. 21
B. 6. 49. 14
L. 6. 25 21

---

9 V_3 om. 9 (cf. v.l. 6). —^{a}) B_2 D_1 विवशां; D_7 विषत्का (sic) (for विवत्सां). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ विलपंतीं; G_3 क्रोशमानां (for वेपमानां). T_3 तां (for च). D_4 विलपंतीं च क्रोशंतीं. —^{b}) $Ñ_2$ शोचंतीं; D_4 विवत्सां; $D_{7.10.11}$ वेपंतीं; D_9 विप्लुतीं (sic) (for क्रोशन्तीं). $V_{1.2}$ कुररी यथा; T_1 * * * मिव (for कुररीमिव). —After 9^{ab}, $Ś_2$ erroneously repeats the prior half of 798*. —^{d}) K (ed.) यदा (for यदि). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ सुमित्रां लक्ष्मणं विना ($Ñ_1$ B_1 $D_{1.3.13}$ °णांतरे; B_2 °णांतरा). —After 9, Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ ins. l. 7–12 of 796*; while $Ñ_1$ B_3 ins. after 9:

799* पुत्रशोकार्तया देव्या रुदन्त्या च सुमित्रया ।

—Thereafter, $Ñ_1$ B_3 cont. 798*; while $V_{1.2}$ ins. 798* after 9.

10 $Ś_2$ V_3 om. 10 (for V_3, cf. v.l. 6). —^{a}) $Ś_1$ $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B $D_{2-4.8.12.13}$ किं नु; D_1 किं तु (for कथं). D_6 पश्यामि (for वक्ष्यामि). —^{b}) $Ś_1$ $B_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ धर्मज्ञं भरतं नु किं ($B_{1.3}$ च किं; $D_{2.12}$ तु किं; D_4 तथा); $Ñ_1$ धर्मज्ञं भ्रातरं च किं. —^{c}) $Ś_1$ $V_{1.2}$ B_1 $D_{2.8.12}$ सह येन; Ñ B_{2-4} $D_{1.3.13}$ सह तेन; T_2 G_1 त्वया सह; Cg.k.t as in text (for मया सह). D_9 वने (for वनं). D_4 सहितोपि वने मेने. —^{d}) $Ñ_1$ B_3 D_4 त्वमागतः; D_{9-11} [अ]हमागतः; T_3 $G_{2.3}$ M Cg.t गतः पुनः (for [आ]गतः पुनः). $Ś_1$ $V_{1.2}$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ विना च ($Ś_1$ $V_{1.2}$ B_1 तं) पुनरागतः; $Ñ_2$ $B_{2.4}$ विना (B_2 गत्वा) पुनरिहागतः.

11 V_3 om. 11 (cf. v.l. 6). $Ś_1$ $D_{1-4.8.12.13}$ read 11^{ab} after 798* and 11^{cd} after 6 for the first time repeating them here. $Ś_2$ reads 11^{ab} after 798*. B_1 reads 11^{ab} after 798* for the first time repeating it here. —^{a}) Ś $B_{1.3}$ D_8 M_3 ($Ś_1$ B_1 D_8 first time) पश्यामि; $Ñ_2$ शक्नोमि; D_4 (first time) वक्ष्यामि; Cg as in text (for शक्ष्यामि). —^{b}) $Ñ_2$ D_{13} श्रोतुम्; G_2 $M_{1.2}$ वोढुं; Cg as in text (for सोढुं). $Ñ_2$ V_2 $B_{2.4}$ D_{9-11} Ct अंबा-; D_6 $T_{2.3}$ मुक्तं; G_1 इत्थं; Cg as in text (for बत). B_2 D_9 -सुमित्रयोः. Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ ($Ś_1$ $D_{1-3.8.12.13}$ first time; B_1 D_4 both times) सोढुं तस्या मुखच्यु($Ś_1$ °खाच्यु)तं; $Ś_1$ $D_{1-3.8.12.13}$ (all second time) सोढुं(D_{13} श्रोतुं) लक्ष्मणमातृतः; $Ñ_1$ B_3 सोढुं मातुरहं भृशं; V_1 सोढुं तस्याः सुमित्रया (sic). —$Ś_2$ om. 11^c – 15^b. —^{c}) $Ś_1$ $D_{8.12}$ (all second time) जीवं (for देहं). $Ñ_1$ B_3 D_4 (second time) मोक्ष्यामि; D_{12} (first time) त्यक्तास्मि (for त्यक्ष्यामि). —^{d}) $Ñ_1$ B_3 $D_{2.4.8.12}$ G_1 ($D_{2.4.8.12}$ second time) नाहं; D_1 (second time) नैव; D_{13} (second time) न तु (for न हि). $Ś_1$ $D_{1-3.8.12.13}$ (all first time) न हि ($D_{1.3.13}$ च) शक्ष्यामि जीवितुं. —After 11^{cd} (first occurrence), D_4 repeats 8^{ab}.

12 $Ś_2$ V_3 om. 12 (cf. v.l. 6 and 11). —^{b}) $Ñ_2$ सीतायाः; D_2 अनर्थो (for अनार्यं). $Ñ_1$ V_2 B $D_{6.7.9-12}$ $T_{2.3}$ मत्कृते; D_{13} यत्कृतं (for यत्कृते). $Ś_1$ $D_{8.12}$ [अ]प्ययं; Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ D_{1-3} ह्ययं; D_{13} स्वयं (for ह्यसौ). D_4 अनार्यं यत्कृतो ह्यहं. —^{c}) $Ñ_1$ B_3 D_4 निहतः; V_2 $D_{6.10-12}$ $T_{2.3}$ G_1 पातितः (for पतितः). —^{d}) D_2 शरतल्पो (for °ल्पे). B_3 गतायुवत् (for गतासुवत्). $Ś_1$ $D_{8.12}$ शरतल्प ($Ś_1$ °ल्पं)गतः स्वपन्.

13 $Ś_2$ V_3 om. 13 (cf. v.l. 6 and 11). $Ś_1$ B_1 D_8 om. 13–14. —^{a}) $Ñ_1$ B_3 $D_{1-4.12.13}$ यो (for त्वं). D_2 M_3 सविषण्णं (for सु°). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $G_{1.2}$ M_5 यो (B_4 को) हि नित्यं विषण्णं माम्. —^{b}) $Ñ_1$ V_2 B_2 $D_{1-5.12.13}$ $G_{1.2}$ M_5 आश्वासयति लक्ष्मणः ($D_{1-3.12.13}$ दुःखितं); V_1 B_4 पर्याश्वास(V_1 °श्वासति) लक्ष्मणः; G (ed.) पर्याश्वसन्महाबलः. —^{c}) D_{9-11} शक्तोसि; $G_{1.2}$ M_5 शक्नोति (for शक्नोषि). $Ñ_1$ V_2 B_3 पुरा सोद्य न शक्नोति (B_3 °षि); $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ स परासु($Ñ_2$ गतासु; B_4 गतायु)र्न शक्नोति; $D_{1-4.12.13}$ परासुर्नाद्य शक्नोति. —^{d}) $D_{1-4.12.13}$ सोयं माम् (for मामार्तम्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-4.12.13}$ उपसर्पितुं; D_7 अपि भाषितुं (for अभिभाषितुम्). —After 13, D_4 reads 17^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

14 Ś V_3 B_1 D_8 om. 14 (cf. v.l. 6, 11 and 13). —^{a}) $M_{1.2}$ [अ]त्र (for [अ]द्य). D_5 M_3 निहता (for बहवो). $Ñ_1$ B_3 D_4 त्वया हि राक्षसा युद्धे. —^{b}) D_6 निहिताः (for निहताः). G_2 त्वया; M_5 स्वयं (for क्षितौ). $Ñ_1$ B_3 D_4 निहताः शेरते क्षितौ; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ राक्षसाः शयि($Ñ_2$ पति; B_2 शायि)ता भुवि; $D_{1-3.12.13}$ राक्षसाः शमि(D_2 पाति; D_{12} शासि)ताः शरैः; D_5 T_1 M_3 राक्षसा विनिपातिताः; $D_{7.9-11}$ निहता राक्षसाः क्षितौ; $M_{1.2}$ राक्षसा बलिनो हताः.

G. 6. 24. 22
B. 6. 49. 15
L. 6. 25. 22

शयानः शरतल्पेऽस्मिन्स्वशोणितपरिप्लुतः ।
शरजालैश्चितो भाति भास्करोऽस्तमिव व्रजन् ॥ १५
बाणाभिहतमर्मत्वान्न शक्नोत्यभिवीक्षितुम् ।
रुजा चाब्रुवतो ह्यस्य दृष्टिरागेण सूच्यते ॥ १६
यथैव मां वनं यान्तमनुयातो महाद्युतिः ।
अहमप्यनुयास्यामि तथैवैनं यमक्षयम् ॥ १७
इष्टबन्धुजनो नित्यं मां च नित्यमनुव्रतः ।
इमामद्य गतोऽवस्थां ममानार्यस्य दुर्नयैः ॥ १८
सुरुष्टेनापि वीरेण लक्ष्मणेन न संस्मरे ।
परुषं विप्रियं वापि श्रावितं न कदाचन ॥ १९

—^{cd}) Ñ2 V1.2 B2.4 सोयमेवं(V2 °व) (for तस्यामेव). Ñ1 G3 क्षितौ वीर; D7.9-11 [अ]द्य शूरस्त्वं; T3 सुशूरस्त्वं; G2 क्षितौ शूरं (for क्षितौ वीरः). B3 तस्मान्मे रक्षितो वीर (for ^{c}). D6 T2 शरैः (for परैः). Ñ V1.2 B2-4 D4.7.9-11 T3 G3 M1.2.5 शेते(Ñ1 B3 D7.10.11 T3 G3 °षे) विनिहतः श(Ñ1 T3 G3 M1.2.5 प)रैः ; G2 शयानं निहतं परैः (for ^{d}). D1-3.12.13 सोयं विचेष्टते शूरः शरतल्पे ग(D12 °तल्पं ग; D13 °वर्षैर्ग)तासुवत् .

15 V3 om. 15 (cf. v.l. 6). Ś2 om. 15^{ab} (cf. v.l. 11). G1.2 M5 repeat 15^{ab} after 800*. —^{a}) D13 शायितः (for शयानः). B4 शरतल्पेन. G1.2 M5 (all first time) तथा हि शरतल्पस्थं. —^{b}) Ñ1 B2.3 D2 सु- ; Ñ2 V1.2 B1 D6-8.10.11 T1.2 स; D4 स च (hypm.) (for स्व-). B3 D10.11 -परिस्रुतः ; G1.2 (both first time) M5 (both times) परिप्लु(G1 °स्रु)तं (for -परिप्लुतः). —After 15^{ab} (first occurrence) G1.2 M5 ins. :

800* शरजालाचितं भूमौ पश्याम्येनमनाथवत् ।
[G1 -जालवृतं (for -जालाचितं).]

—^{c}) Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 शरजाला(B1 D2.4 °ल)वृतो; D7.9-11 Ct शरभूतस्ततो (for शरजालैश्चितो). B3 D7.9-11 G1 भाति (for भाति).

16 V3 om. 16 (cf. v.l. 6). —^{b}) D5 T1 M3.5 [अ]भिभाषितुं (for [अ]भिवीक्षितुम्). D7.9-11 T3 न शक्नोपीह भाषितुं; G1 नाद्य शक्नोति भाषितुं. —For 16^{ab}, Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 subst. :

801* बाणैरर्दितसर्वाङ्गो नैव शक्नोति चेष्टितुम् ।
[B4 परीत- ; D13 अचित- (for अर्दित-). B3 शक्नोपि. D8 नैव शक्तो विचेष्टितुं (for the post. half).]

—D4 reads 16^{cd} twice. —^{c}) Ñ2 B2 D9 वा (for च). T1 G3 M1-3 [अ]प्यस्य (for ह्यस्य). Ś B1 D1-3.8.12.13 रुजा(Ś D3.8.12 दशा)स्य बाधते कष्टा; Ñ1 V2 B3 D4 (second time) रुजा वा बाध(D4 °ध्य)ते चा(V2 ह्य)स्य; V1 D4(first time) रुजास्य बाध्यते कष्टा(D4 कृत्स्ना) ; B4 रुजा मां ब्रुवतो यस्य. —^{d}) Ś V1 D8.12 T2.3 दृष्टी; Cg.k.t as in text (for दृष्टि-). D6 T2 -रुद्धेव; T3 रूपेणेव; Cg.k.t as in text (for -रागेण). G3 दृष्टिरग्रेण. Ś Ñ1 B2.3 D8.12 पूर्यते; B4 दृश्यते; D4 (second time) पूज्यते; G (ed.) रुध्यते (for सूच्यते). D4(first time) दृष्ट्वा रागे न रज्यते.

17 D4 reads 17^{ab} for the first time after 13, repeating it here. —^{ab}) B1 यश्चैव; D3 यथैष; T3 यदैव (for यथैव). B1 D1.9.11.12 यातम् (for यान्तम्). D13 यद्येष जीवितं यामम् (sic) (for ^{a}). D4(both times) यथैव मनुजोभ्येति दैवादेव यमक्षयं. —^{c}) Ñ2 V1.2 B2.4 त(V2 य)थाहमनु-(Ñ2 °पि); V3 तथाहमनु- ; D12 अहमपि नु; M5 अह * * * (damaged) (for अहमप्यनु-). V3 B4 -पश्यामि. —^{d}) Ś2 D8 तथैनं वा(D8 च) ; Ñ2 V B1.2.4 सहानेन; D1-3 तथा त्वे(D1 °प्ये)नं; D13 तथा त्वेतं; G3 तथैव च; Cg as in text (for तथैवैनं).

18 ^{a}) B4 कष्टं (for इष्ट-). D6 T2 -बंधुरयं (for -बन्धुजनो). D3 G3 इष्टबंधुजनोपेतो. —^{b}) G3 damaged for मां च. Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-3.8.12.13 नित्यं मां(Ñ2 मां चैव; V1 सर्वं त्यक्त्वा मां [hypm.]) समनुव्रतः ; D4 सुखदो मामनुव्रजन्. —^{c}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 इमामवस्थां गमितो. —^{d}) D1 T3 G1.2 मम नार्यस्य (for ममानार्यस्य). Ñ1 दुष्कृतैः . —After 18, B2 ins. 803*.

19 ^{a}) Ś D2.8.12.13 सं(D13 सु)तुष्टेनैव; Ñ2 B2 संक्रुद्धेनापि; V B4 क्रुद्धेनापि हि(B4 च) ; B1 D1 सुरुष्टेनैव; D4 श्रेष्ठेनापि च; T3 सुदृष्टेनापि (sic) (for सुरुष्टेनापि). Ś Ñ1 B1 D1-4.8.12.13 शूरेण (for वीरेण). —^{b}) Ñ1 T3 च; D13 T2 स; G1.2 M1.2 तु; Ct as in text (for न). Ñ2 V1 B2.4 न हि स्मरे; D3 कदाचन; M5 [अ]पि संस्मरे (for न संस्मरे). —^{c}) D4 वाग्विप्रियं (hypm.) (for विप्रियं). Ñ V B1-3 D1.9-11.13 T2 चापि; B4 om. (for वापि). —^{d}) D7.9-11 तु (for न). G2 श्रावितोहं; M5 श्रा * * * (for श्रावितं न). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-4.8.12.13 श्रावितो(Ś1 Ñ2 D4 °तं) विजने वने; Ñ1 B3 श्रावितः स्वगृहे जनः. —After 19, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 ins. :

802* लक्ष्मणेन ततः पूर्वं जीवता वनजीविकाम् ।
विसंवादितपूर्वो वा उक्तपूर्वोऽपि वाक्षमम् ।

[(l. 1) Ñ2 V1 जनः; V2 om.; V3 B1.3 (with hiatus) इतः ; B2 च तत ; B4 नरः ; D1 न तत् ; D8 तदा (for ततः). Ñ1 B3 D4 हितमिच्छता; B1 किं नु जीवितुं; D1 [अ]भिहतं पुरा (for वनजीविकाम्). Ñ2 V B2.4 जीवनार्हेण जीवता; D2.13 जीवितं(D2 °वता) हितजीविना (for the post. half). —(l. 2) Note hiatus between two halves. Ñ V B D4 न वि(B1 हि)संवादितः कश्चिद् (for the prior half). Ñ1 V2 B3 न चाप्रियं(V2 °नृतं); B1 D13 [ऽ]पि वाप्रियः(D13 °क्षयं); D12

विससर्जैकवेगेन पञ्च बाणशतानि यः ।
इष्वस्त्रेष्वधिकस्तस्मात्कार्तवीर्याच्च लक्ष्मणः ॥ २०
अस्त्रैरस्त्राणि यो हन्याच्छक्रस्यापि महात्मनः ।
सोऽयमुर्व्यां हतः शेते महार्हशयनोचितः ॥ २१
तच्च मिथ्याप्रलप्तं मां प्रधक्ष्यति न संशयः ।
यन्मया न कृतो राजा राक्षसानां विभीषणः ॥ २२
अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीव प्रतियातुमितोऽर्हसि ।
मत्वा हीनं मया राजन्रावणोऽभिद्रवेद्बली ॥ २३
अङ्गदं तु पुरस्कृत्य ससैन्यः ससुहृज्जनः ।
सागरं तर सुग्रीव पुनस्तेनैव सेतुना ॥ २४
कृतं हनुमता कार्यं यदन्यैर्दुष्करं रणे ।
ऋक्षराजेन तुष्यामि गोलाङ्गूलाधिपेन च ॥ २५
अङ्गदेन कृतं कर्म मैन्देन द्विविदेन च ।
युद्धं केसरिणा संख्ये घोरं संपातिना कृतम् ॥ २६

G. 6. 24. 36
B. 6. 49. 26
L. 6. 25. 36

[ऽ]पि राक्षसं (for ऽपि वाक्षमम्). Ñ2 V1.3 B2.4 उक्त(B4 मृदु) पूर्वं न चानृतं; D4 नोक्तपूर्वो न वा स्वसं (sic); G (ed.) उक्तं न निष्ठुरं वचः (for the post. half).]

20 ^{a}) Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 विसृजत्येकवेगेन; Ñ2 सृजत्येकेन वेगेन. —^{b}) Ñ2 B4 M5 च (for यः). —^{c}) Ñ1 V B2.4 G1.2 राज्ञः; Ñ2 B3 श्रेयः (for तस्मात्). Ś D2–4.8.12.13 इष्वस्त्रे(D4 अस्त्रेण; D13 इष्टार्थे) सदृशो राज्ञः; B1 D1 इषुस्तत्स(D1 °ष्वस्त्रस)दृशो राज्ञः. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.13 कार्तवीर्यस्य(V1 °र्यार्द्धि) (for °र्याच्च). G3 damaged for लक्ष्मणः.

21 ^{b}) G1.2 M5 साक्षादपि शतक्रतोः. —B3 reads 21^c – 23 in marg. G3 damaged from श in 21^d up to 22^b. M5 damaged from चितः in 21^d up to मि in 22^a.

22 B3 reads 22 in marg. (cf. v.l. 21). G3 damaged for 22^{ab}; M5 damaged up to मि in 22^a (for both, cf. v.l. 21). M3 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) B3 D3.13 G2 इदं; D10.11 T3 G1 तत्तु (for तच्च). G1 -प्रलापं (for -प्रलप्तं). B3 D3.13 मे (for मां). Ś D2.8.12 अयं मिथ्याप्रलापो मे; Ñ V B1.2.4 D1.4.9 इदं(D9 तत्तु) मिथ्याप्रलपितं(B4 °लापं मे). —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D4 भविष्यति; T2 प्रवक्ष्यति (sic); Cg.k.t as in text (for प्रधक्ष्यति). Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 हत्वा युधि(Ś D2.8.12 °द्धे) दशाननं. —D6 reads in marg. from रा in ^{c} up to ^{d}. —^{c}) D4 यस्मान्मया; G1 मया न च (for यन्मया न). —^{d}) Ñ1 D4 लंकायां स(D4 च) (for राक्षसानां).

23 B3 reads 23 in marg. (cf. v.l. 21). —^{b}) D6 T2 G3 इह; B (ed.) इव (for इतो). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G2 M5 प्रतिगंतुं(D4 °कर्तुं; G2 M5 °यातुं) त्वमर्हसि. —^{c}) Ñ2 B2.3 मा त्वां; V1 D7 स त्वां; V2 B4 T3 G1 न त्वां; D6.9–11 सत्त्व- ; G3 damaged (for मत्वा). Ñ1 V3 B4 G1 राजा (for राजन्). Ś D2.4.8.12 त्वां मां च स (D2 त्वां च मां हि; D4 न त्वां हीनं) महाराज; V3 स त्वां हीनं महाराजो; B1 स तु त्वां हि महाराजो; D1.3.13 मां(D1 मा) त्वां हि स महाराज(D1 °जो); M5 मत्वा हतं मां त्वं राजन्. —^{d}) G3 damaged for रावणोऽभि-. D1 [ऽ]पि; T1 [ऽ]ति- (for ऽभि-). Ś Ñ1 V2 B D2.8 -द्रविष्यति; D1.3.4.7.9–11 -भविष्यति; G1.2 -भवेद्बली (for -द्रवेद्बली). D12.13 रावणो विद्रविष्यति; T3 रावणो ह्याद्रवेद्बली.

24 ^{a}) Ñ1 D4 त्वं; D6 M1.2 च; T2 तं (for तु). B4 हनूमंतं; D1–3.13 लक्ष्मणं तु (for अङ्गदं तु). —^{b}) D2.6.9–11 ससैन्यं; G3 ससैन्यैस् (for ससैन्यः). D1–3.13 ससुहृद्गणः(D2 °णैः) ; D7.9–11 सपरिच्छदं(D7 °दः) ; G3 स * * * * (damaged) (for ससुहृज्जनः). —G3 damaged for 24^c – 25^b. B3 reads 24^c in marg. —^{c}) D13 तीर्य (for तर). —^{d}) D6–7.9.11 T G3 M1–3 नीलेन च नलेन च. —After 24, Ś Ñ V B(B2 after 18) D1–4.8.12.13 ins.:

803* विजयोऽपि हि सुग्रीव लक्ष्मणे निधनं गते ।
अन्धस्येवोऽदितश्चन्द्रः कां प्रीतिं जनयिष्यति ।

[(l. 1) B1 मेपि (for ऽपि हि). Ñ V B2.3 D4 लक्ष्मणेन विना मम(V1 कथं) (for the post. half). —(l. 2) D4 अहनि (for अन्धस्य). Ś Ñ V1.2 B3.4 [ए]व (for [इ]व). D1 सूर्यः (for चन्द्रः).]

25 G3 damaged for 25^{ab} (cf. v.l. 24). —^{a}) Ś Ñ2 V B1.3.4 D1–3.8.12.13 T3 G1.2 M5 कर्म (for कार्यं). D9–11 G (ed.) कृतं हि सु(G [ed.] तत्तु)महत्कर्म. —^{b}) B4 D4 T1 दुष्कृतं (for दुष्करं). G1.2 M5 यदन्यैर्भुवि-दुष्करं. —After 25^{ab}, Ñ V1.2 B1.3.4 D13 ins.; while Ś D1–3.8.12 subst. for 25^{cd} :

804* बलविक्रमसम्पन्ना राक्षसा मृदिता रणे ।

[Ñ1 D13 मर्दिता (for मृदिता). Ñ2 V1.2 B3.4 संप्रमर्दिताः (for मृदिता रणे).]

—V3 om. 25^{cd}. —^{c}) Ñ2 च कृतां; V1.2 B1.2.4 D13 तु(V1.2 B1 च) तथा (for तुष्यामि). —^{d}) D13 तु (for च). G3 गोलांगूलेनाधिपेन च (hypm.).

26 Ñ1 om. from 26^b up to तुष्यामि in 805*. —^{ab}) G3 कृ* * *; M5 तु यत्कर्म (for कृतं कर्म). Ś द्विविधेन (for °देन). B2 कृतं तु कर्म मैंदेन द्विविदेन तथैव च. —After 26^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G1.2 M5 ins.:

G. 6. 24. 37
B. 6. 49. 27
L. 6. 25. 36

गवयेन गवाक्षेण शरभेण गजेन च ।
अन्यैश्च हरिभिर्युद्धं मदर्थे त्यक्तजीवितैः ॥ २७

न चातिक्रमितुं शक्यं दैवं सुग्रीव मानुषैः ।
यत्तु शक्यं वयस्येन सुहृदा वा परंतप ।
कृतं सुग्रीव तत्सर्वं भवताधर्मभीरुणा ॥ २८

मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्भिर्वानरर्षभाः ।
अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुमर्हथ ॥ २९

शुश्रुवुस्तस्य ते सर्वे वानराः परिदेवितम् ।
वर्तयांचक्रुरश्रूणि नेत्रैः कृष्णेतरेक्षणाः ॥ ३०

ततः सर्वाण्यनीकानि स्थापयित्वा विभीषणः ।
आजगाम गदापाणिस्त्वरितो यत्र राघवः ॥ ३१

तं दृष्ट्वा त्वरितं यान्तं नीलाञ्जनचयोपमम् ।
वानरा दुद्रुवुः सर्वे मन्यमानास्तु रावणिम् ॥ ३२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥

805* सुषेणेन च तुष्यामि नीलेन च नलेन च ।

[V_1 गवाक्षेन; V_3 सारणेन (for सुषेणेन). G_2 [अ]पि (for च). V B_3 D_4 सुग्रीव; B_4 शूरेण; D_1 युद्धानि (for तुष्यामि). Ś $D_{8.12}$ न च तुष्यामि नीलेन; $Ñ_2$ B_2 सुग्रीवेण सुषेणेन; G_1 M_5 सुषेणं चापि तुष्यामि (for the prior half).]

—^{cd}) B_1 युद्धे (for संख्ये). G_1 तथा (for घोरं). Ś $D_{8.12}$ transp. केसरिणा and संपातिना.

27 G_3 damaged for 27. —^{a}) G (ed.) शरभेण (for गवयेन). V_1 च रंभेण (for गवाक्षेण). —^{b}) G_2 गवेन (for गजेन). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ गजे($Ñ_2$ $V_{1.2}$ B °ये)न पनसेन च; T_2 M_5 गजेन शरभेण च. —^{c}) $Ñ_1$ B_3 D_4 G_2 M_5 बहुभिर्; Cm.t as in text (for हरिभिर्). $Ñ_1$ B_3 $D_{4.7.13}$ युद्धे (for युद्धं). —^{d}) B_4 G_1 मदर्थं; $D_{6.9-11}$ दुर्धरं; Ct as in text (for मदर्थे).

28 ^{a}) G_1 हि तु; G_3 ह्यति- (for चाति-). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ मानवैः (for मानुषैः). —After 28^{ab}, Ś $Ñ_1$ V_2 B $D_{1-3.8.12.13}$ ins.:

806* यस्य ते संभ्रमो नास्ति रावणं प्रति युध्यतः ।

—^{c}) T_3 ते (for तु). Ś $Ñ_2$ V $B_{1.3}$ $D_{1-3.8.13}$ कार्यं; G_1 शक्येन (hypm.) (for शक्यं). B_4 बहुवीर्यं (for यत्तु शक्यं). D_4 च सस्नेहं; Cg as in text (for वयस्येन). —^{d}) Ś D_8 [अ]पि; $Ñ_2$ D_5 T_1 M_3 Cg च; B_1 $D_{1-3.12.13}$ हि (for वा). B_4 D_4 हितमिच्छता; D_{9-11} वा परं मम; G_3 ****प (for वा परंतप). —^{e}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ कृतं तन्(D_4 तु) नास्ति संदेहो($Ñ_1$ B_3 सुग्रीव). —^{f}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ गम्यतां गृहं (for [अ]धर्मभीरुणा). ❀ Cm: अधर्मभीरुणेति छेदः ।; Cg: धर्मभीरुणा धर्मो नश्यतीति भीरुणेत्यर्थः । अधर्मभीरुणेति वा पदच्छेदः ।; Ct: अधर्मभीरुणेति छेद इति तीर्थः, तद्विफलमेव । धर्मभीरुणेति छेदेऽपि धर्मत्यागाद्भीरुणेति व्याख्यातुं शक्यत्वात् . ❀

29 G_3 damaged from त in 29^{a} up to न in 30^{b}. —^{b}) D_4 वानरर्षभैः; D_{12} °र्षभ; $M_{1.2}$ वानरोत्तमैः (for वानरर्षभाः). —D_{13} om. 29^{c} – 30. —^{c}) D_{12} अनुज्ञातं.

30 D_{13} om. 30; G_3 damaged up to न in 30^{b} (for both, cf. v.l. 29). M_5 repeats 30^{a} – 31^{b} after 32^{ab}. —^{a}) M_5 तत्र (for तस्य). $D_{5.7.9-11}$ T_3 ये (for ते). Ś Ñ V B_4 $D_{1-4.8.12}$ चापि ये(Ś D_8 ते) तस्य(V_1 °त्र); B_{1-3} चास्य ये तस्य(B_3 नित्यं); $M_{1.2}$ तस्य तत्सर्वं (for तस्य ते सर्वे). —^{b}) Ñ B_{2-4} $D_{2.4}$ परिदेवितुं; D_5 T_1 M_3 °देवनं; Ct as in text (for °देवितम्). —^{c}) Ś $D_{8.12}$ ते सर्वे मुमुचुर्बाष्पं; $Ñ_2$ वर्तयामासुरश्रूणि; B_4 D_4 ते सर्वेऽश्रूणि मुमुचुर् (B_4 मुंचंति); D_{1-3} ते सर्वे चक्रुरश्रूणि; $D_{7.9-11}$ G_1 वर्तयांचक्रिरेऽश्रूणि; Cg as in text. —^{d}) $Ś_2$ $D_{8.12}$ T_3 कृष्णतर-; B_1 क्लिन्नतर- (for कृष्णेतर-). B_4 D_4 $G_{1.3}$ -[ई]क्षणैः; Cm.g.k.t as in text (for -[ई]क्षणाः). Ñ V $B_{2.3}$ ते नेत्रैः(V_3 नेत्रैश्च) कृष्णतारकैः; L (ed.) नेत्रेभ्यः कातरेक्षणाः.

31 M_5 repeats 31^{ab} (cf. v.l. 30). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ समंततः (for विभीषणः). —^{cd}) D_{9-11} T_3 त्वरितं (for त्वरितो). G_2 M_5 राघवौ (for राघवः). Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ कृतकर्मा विभीषणः (for ^{d}). D_4 एतस्मिन्नंतरे वीरो गदापाणिर्विभीषणः. —After 31, D_4 ins. 807*.

32 D_4 om. (hapl.) from 32 up to l. 2 of 807*. —^{a}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1.3.8.12.13}$ द्रु(D_{13} [अ]द्भु)तमायांतं; D_2 [अ]द्भुतकर्माणं; $M_{1.2}$ त्वरया यांतं (for त्वरितं यान्तं). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ शैल- (for नील-). Ś $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ $D_{1.8.12.13}$ -प्रभं (for -[उ]पमम्). D_2 शैलांजनसमप्रभं. —After 32^{ab}, M_5 repeats 30^{a} – 31^{b}. —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ विद्रुताः; D_5 ददृशुः; D_6 विद्रुवुः (for दुद्रुवुः). —^{d}) Ś B_4 $D_{1-3.8.12.13}$ स्म (for तु). Ñ V $B_{2.3}$ मत्वे(V B_3 °हें)न्द्रजितमागतं. —After 32, Ś $Ñ_1$ (only l. 1–2) V B $D_{1-3.8.12.13}$ M_3 ins.; while D_4 ins. after 31 (owing to omission):

807* निश्चेष्टौ विगतज्ञानौ रणरेणुसमुक्षितौ ।
शयानौ शरतल्पस्थौ द्रष्टुमायाद्विभीषणः ।
ते राक्षसेन्द्रात्मजदृष्टवीर्या
निपातितौ राजसुतौ च दृष्ट्वा ।
जघन्यतो विव्यथिरे वनौकसो [5]
वातेरितास्ते शरदीव मेघाः ।

४०

अथोवाच महातेजा हरिराजो महाबलः ।
किमियं व्यथिता सेना मूढवातेव नौर्जले ॥ १
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत् ।
न त्वं पश्यसि रामं च लक्ष्मणं च महाबलम् ॥ २
शरजालाचितौ वीरावुभौ दशरथात्मजौ ।
शरतल्पे महात्मानौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ॥ ३
अथाब्रवीद्वानरेन्द्रः सुग्रीवः पुत्रमङ्गदम् ।
नानिमित्तमिदं मन्ये भवितव्यं भयेन तु ॥ ४

G. 6. 25. 5
B. 6. 50. 4
L. 6. 26. 5

[B2 D4 om. l. 1–2. —(l. 1) Ś D8.12 विचेष्टौ (for निश्चेष्टौ). Ñ1 B3 मंदनिश्वासौ (for विगतज्ञानौ). Ś V B4 D8 रणे (for रण-). Ś D8 -समुत्थितौ. Ñ1 रणपांसुविभूषितौ; B3 (orig.) रणपांशुविकर्षितौ (m. also श्वसंतौ रुधिरोक्षितौ) (for the post. half). —(l. 2) B3 reads in marg. from the post. half up to l. 6. Ñ1 धर्मज्ञौ रुधिरस्रवौ (for the post. half). —(l. 3) M3 तं (for ते). V1 B4 राक्षस- (for राक्षसेन्द्र-). Ś1 -दृष्टवीर्यौ; B1.3 -दृष्टवीर्या; D1.13 -दृष्टविक्रमा; D8 -दृष्टसारा; M3 -शंकया ते (for -दृष्टवीर्या). —(l. 5) V1.2 B2–4 जघन्यजा; M3 विभीषणं (for जघन्यतो). V3 B1.2 वनौकसौ; M3 च दृष्ट्वा (for वनौकसो). D4 जघन्यपाते व्यथिता वनौकसो. —(l. 6) V1 B1.2 बाष्पेरिताः; V3 D4 वाचीरिताः (sic); B3 क्षुदीरिताः; D1–3 वाय्वीरिताः; D13 वाग्वीचिता (for वातेरिताः). Ś D2.3.12.13 वै; D1.3 खे (for ते). M3 मेघा यथा वायुहताः प्लवंगाः.]

Colophon. Ñ2 om. colophon (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ñ1 V1 B D2.4.13 लंकाकांडे(D13 °कांडे युद्धपर्वणि). —*Sarga name* : Ś Ñ1 V B D1–4.8.9.12.13 रामविलापः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.12.13 om.; Ś2 V1 D3.9 25; V2 B1.3.4 24; D1 26; D5–7.10.11 T1.3 G M 49; D8 23; T2 48.—After colophon, D2 concludes with रामः; while G2.3 M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

40

Ñ2 cont. the previous Sarga.

1 Cv is missing for 1–2 (cf. v.l. 6.39.4). —[ab]) Ś D1.2.8.12 सुग्रीवः प्लवगाधिपः(Ś2 °गर्षभः); Ñ1 B3 सुग्रीवो वानरेश्वरः; B1.4 D3.4.13 सुग्रीवो वालिनः सुतं (for [b]). Ñ2 V B2 अथाब्रवीद्वानरेंद्रः सुग्रीवस्त्वरितोंगदं. —[c]) Ñ1 किमिदं; B1.3 D4.9 किमर्थं (for किमियं). Ś D1.2.8.12.13 व्यथते; Ñ V B2 द्रवते; B1.4 च्यवते; D3 दीर्यते (for व्यथिता). —[d]) D6 M3 मूढवातेन; Cm.g.k.t as in text. Ś Ñ V D1–4.8.12.13 भिन्ना(V1.3 °न्न-) नौरिव सागरे.

2 [b]) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 T2.3 G2 M5 राजपुत्रो (for वालि°). V3 [s]वदत् (for ऽब्रवीत्). —[c]) Ñ2 V B2 D7 किं न (for न त्वं). G1 न त्वां पश्यति. Ñ2 V B2 त्वं (for च). —[d]) D7.9–11 T3 महारथं (for °बलम्). —For 2[cd], Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12.13 subst. :

808* इह बाणार्दितौ दृष्ट्वा शयानौ रामलक्ष्मणौ ।

[Ñ1 B3 D4 इमौ (for इह). Ñ1 B1.3 -[अ]चितौ (for -[अ]र्दितौ).]

3 [a]) V1 इह (for शर-). Ś1 Ñ2 V3 B1.2.4 D1.3.8.12.13 M1.2 -[आ]वृतौ; V1 -[अ]र्दितौ; D5 -[अ]न्वितौ; D9 -[अं]चितौ (for -[आ]चितौ). V दृष्ट्वा; D13 भीमाव् ; G1 एताव् (for वीराव्). —[b]) V वीरौ (for उभौ). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 परमदुःखितौ; G1 नरवरात्मजौ; G3 ****-त्मजौ (for दशरथा°). —[c]) Ñ V2.3 B2–4 D4 महे- (D4 °हा)ष्वासौ (for महात्मानौ). —[d]) Ñ1 B3 D4 प्रसुप्तौ रामलक्ष्मणौ; G2 M5 रुधिरेण समुक्षितौ. —For 3[cd], Ś B1 D1–3(m.).8.12.13 subst. :

809* वरदानकृतैर्बाणैर्निष्प्रकम्पभुजौ कृतौ ।

[D2 विप्रकंप- (for निष्प्रकम्प-).]

—Thereafter Ś B1 D1–3.8.12.13 cont.; while Ñ V B2–4 D4 ins. after 3[cd] :

810* तेनेयं दीर्यते सेना हीनानेन महात्मना ।
स्वभावचपलां जातिं किं न जानासि वानरीम् ।

[B3 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 D4 यथेयं; Ñ2 तदियं; V2.3 B2 यदियं (for तेनेयं). B2 द्रवते (for दीर्यते). D1 दीना (for हीना). B1 तेन (for [अ]नेन). Ñ1 कर्णहीनेव नौर्जले; D3 हेतुनानेन महात्मनः (hypm.); D4 (with hiatus) अकर्णेनेव नौर्जले (for the post. half). —(l. 2) D3 जातां (for जातिं). Ñ2 V1 B4 नु (for न). Ñ2 V1 B2.4 पश्यसि; V3 पश्यामि; D12 जानामि (for जानासि). Ñ1 B3 D4 चपलांश्चल-चित्तांश्च किं न जानामि(D4 °सि) वानरान्.]

4 For 4[ab], Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

811* अब्रवीद्वानरेंद्रस्तु सुग्रीवो वालिनः सुतम् ।

[B3 च; D3 तं (for तु). Ñ1 वानरेंद्रस्य.]

—[c]) Ñ V B2.3 D4 भयं (for इदं). Ś B1.4 D1–3.8.9.12.13 नैव(D1.12 नैवं) तावदपूर्वेण. —[d]) Ś B1 D1.3.8.12.13 नः; D2 च (for तु). B4 भये पुनः; D9 भवेन्न तु (for भयेन तु). Ñ1 V1.2 B3 भाव्यं वा का(G [ed.] वाका)रणेन तु; Ñ2 B2 संभाव्यं कारणेन तु; V3 भाव्यं कपिवनेन तु (sic); D4 भाव्यं वा वानरेण तु.

G. 6. 25. 6
B. 6. 30. 5
L. 6. 26. 6

विषण्णवदना ह्येते त्यक्तप्रहरणा दिशः ।
प्रपलायन्ति हरयस्त्रासादुत्फुल्ललोचनाः ॥ ५
अन्योन्यस्य न लज्जन्ते न निरीक्षन्ति पृष्ठतः ।
विप्रकर्षन्ति चान्योन्यं पतितं लङ्घयन्ति च ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे वीरो गदापाणिर्विभीषणः ।
सुग्रीवं वर्धयामास राघवं च निरैक्षत ॥ ७
विभीषणं तं सुग्रीवो दृष्ट्वा वानरभीषणम् ।
ऋक्षराजं समीपस्थं जाम्बवन्तमुवाच ह ॥ ८
विभीषणोऽयं संप्राप्तो यं दृष्ट्वा वानरर्षभाः ।
विद्रवन्ति परित्रस्ता रावणात्मजशङ्कया ॥ ९
शीघ्रमेतान्सुवित्रस्तान्बहुधा विप्रधावितान् ।
पर्यवस्थापयाख्याहि विभीषणमुपस्थितम् ॥ १०
सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु जाम्बवानृक्षपार्थिवः ।
वानरान्सान्त्वयामास संनिवर्त्य प्रधावतः ॥ ११
ते निवृत्ताः पुनः सर्वे वानरास्त्यक्तसंभ्रमाः ।
ऋक्षराजवचः श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा विभीषणम् ॥ १२
विभीषणस्तु रामस्य दृष्ट्वा गात्रं शरैश्चितम् ।
लक्ष्मणस्य च धर्मात्मा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥ १३

---

5 ^{a}) B1 विवर्ण-; D9 विष*; D13 विस्पष्य-(corrupt); M1.2 विषंड-; Cg.k.t as in text (for विषण्ण-). D4 सर्वे (for ह्येते). —^{b}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 नाना- (for त्यक्त-). D12 दिशा:. —^{c}) Ś B3 D7–12 Ct पलायंते हि(B3 °तेत्र); T3 प्रलापयंति; G1 विचालयंति (for प्रपलायन्ति). Ñ2 V B2 वानरा: प्रपलायंते(V3 °*** [illeg.]); D4 प्रलपन्हरय: सर्वे. ❀ Ck: पलायन्ति पलायन्ते. ❀ —^{d}) V3 illeg. for त्रासादु.

6 ^{a}) Ś D2.3.12 अन्योन्यं न च; Ñ2 अन्योन्यं वा न; V1.3 B2 D1.3.13 अन्योन्यं च न; G2 अन्योन्येन न (for अन्योन्यस्य न). ❀ Cg: अन्योन्यस्य अन्योन्यम्. ❀ D2.3.12 लज्जंति; D5 सज्जंते; D7 जल्पंते (for लज्जन्ते). D4 अन्योन्यस्य जयस्तेन; L (ed.) अन्योन्यं न च जल्पंति. —^{b}) Ś Ñ2 V1.2 B2 D8.12 निरीक्षंते न(Ñ2 B2 च); V3 न च पश्यंति; B1 निरीक्षंति च (for न निरीक्षन्ति). D4 वृत्तिं वीराविदच्छत: (sic). —^{c}) Ś V1 B1 D1–3.8.12.13 प्रमाथयंति; Ñ V2.3 B2–4 प्र(V3 वि)पोथयंति; D4 प्रबोधयंति; G1 प्रवि° (meta.) (for विप्रकर्षन्ति). —^{d}) Ñ2 V B D1.3.12 पतितॉल्ल; D11 पतंति (for पतितं).

7 ^{c}) V3 illeg.; B2 सांत्वयामास; D13 दर्शया° (for वर्धयामास). —^{d}) D6.9–11 T2.3 G3 M5 जयाशिषा; M1.2 समीक्ष्य तु (for निरैक्षत). Ś Ñ1 V B D2–4.8.12.13 राघवौ च निरीक्ष्य तौ(V3 °च; B2 °क्षत [sic]); Ñ2 राघवौ च न्यवेदयत्; D1 राघवे च निरीक्षतां (sic).

8 ^{a}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–3.8.12.13 G1.2 तु; V3 B4 D4.9–11 T2.3 च (for तं). —^{b}) B4 -पुंगव:; D4 -सत्तम:; T1 -**णं (for -भीषणम्). Ñ1 B3 वै वानरोत्तम:; B1 लोकविभीषणं. —^{c}) D9–11 महात्मानं (for समीपस्थं). —^{d}) D9–11 समीपस्थम् (for जाम्बवन्तम्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 धूम्रं वचनमब्रवीत्.

9 ^{b}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 वनचारिण:; D11 वानरर्षभं. D4 संदृष्ट्वा वानरा रणे. —^{c}) Ś D2.3.12 सर्वत्याग-(Ś1 °य)तसंत्रासा(D12 °भ्रमा); Ñ V B D1.3–7.9.10.13 T1.2 G2.3 M5 द्रवंत्यागत(V1 °यत; D13 °गम)संत्रासा (D13 °त्रासाद्; T2 °भ्रांता); T3 व्रजंत्यागतसंत्रासा; B (ed.) द्रवंत्यायतसंत्रासा.

10 ^{a}) Ñ1 एतां; Ñ2 B2 एव; D13 एनांस् (for एतान्). Ś V1.2 B3.4 D1–3.8.13 तु संत्रस्तान्; Ñ1 सुसंत्रस्तां; Ñ2 V3 B2 D7.9–12 G3 M3 सुसं°; B1 तु संभ्रांतान्; D6 सवि° (for सुवित्रस्तान्). —^{b}) V3 पर्यस्तान्; D4 बहून्वा (for बहुधा). Ś Ñ2 V2.3 B D1–4.8.12.13 संप्रधावितान्; Ñ1 विप्रधावितां; D6 T2 G1 M1.2 विप्रधावत:. —After 10^{ab}, V3 reads 12^{ab}. —^{c}) Ś Ñ1 B1.3.4 D1–3.8.12.13 समवस्थापय (for पर्यव°). B3 क्षिप्रं; G3 [आ]शु त्वं (for [आ]ख्याहि). D4 पर्यवस्थाप्य चासुख्यं (sic). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 इहागतं; M1.2 उपा° (for उपस्थितम्).

11 ^{b}) D4 स नराधिप:; T1 ऋक्ष**व:; G1 °पुंगव: (for ऋक्षपार्थिव:). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 धूम्र(Ñ1 भूयो) ऋक्षपतिस्तदा. —^{cd}) B3 कपीनाश्वासयामास (for ^{c}). Ś Ñ V B D2.3.8.12.13 निवर्तध्वं; D1 निवृत्तध्वं; D4 निवर्तय; D5 T1 M3 संनिरुध्य; T3 संनिवृत्य (for संनिवर्त्य). Ś Ñ V B1.2 D1–3.12.13 प्रधाविता:(D12 °त:); B3 प्लवंगमा:; B4 प्रधावितान्; D4 तथाचितान्; D8 प्रधावता: (for प्रधावत:). —For 11^{cd}, G1 subst.:

812* निवर्तयामास हरीन्बहून्विद्रवतस्तदा ।

12 V3 reads 12^{ab} after 10^{ab}. —^{a}) Ñ2 B2 निवृत्तास्तु; V3 ते निवर्त्य (for ते निवृत्ता:). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 तत: (for पुन:). —^{b}) B1 D11 -जीविता:; D7.9.10 -साध्वसा: (for -संभ्रमा:). —^{d}) D4 दृष्ट्वा चैव; D7 तं दृष्ट्वा च (for तं च दृष्ट्वा).

13 ^{a}) D4 [ऽ]थ (for तु). —^{b}) B2 G1 गात्रं दृष्ट्वा (by transp.); D5 स्पृष्ट्वा गात्रं. —^{c}) D7.10.11 Ct तु (for च). D4 य: श्रुत्वा (for धर्मात्मा). D5 लक्ष्म*श्र* धर्मात्मा. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.7–13 T3 G1.2 व्यथितस्तदा (for °तेन्द्रिय:).

जलक्लिन्नेन हस्तेन तयोर्नेत्रे प्रमृज्य च ।
शोकसंपीडितमना रुरोद विललाप च ॥ १४
इमौ तौ सत्त्वसम्पन्नौ विक्रान्तौ प्रियसंयुगौ ।
इमामवस्थां गमितौ राक्षसैः कूटयोधिभिः ॥ १५
भ्रातुः पुत्रेण मे तेन दुष्पुत्रेण दुरात्मना ।
राक्षस्या जिह्मया बुद्ध्या छलितावृजुविक्रमौ ॥ १६
शरैरिमावलं विद्धौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
वसुधायामिमौ सुप्तौ दृश्येते शल्यकाविव ॥ १७
ययोर्वीर्यमुपाश्रित्य प्रतिष्ठा काङ्क्षिता मया ।
तावुभौ देहनाशाय प्रसुप्तौ पुरुषर्षभौ ॥ १८
जीवन्नद्य विपन्नोऽस्मि नष्टराज्यमनोरथः ।
प्राप्तप्रतिज्ञश्च रिपुः सकामो रावणः कृतः ॥ १९
एवं विलपमानं तं परिष्वज्य विभीषणम् ।
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नो हरिराजोऽब्रवीदिदम् ॥ २०

G. 6. 25. 0
B. 6. 50. 20
L. 6. 26. 24

14 ^{b}) Ś Ñ1 B1.3.4 D1–3.8.12.13 गात्रं; V वक्त्रं; D4 रक्तं; T3 नेत्रं (for नेत्रे). Ś Ñ1 B1.3 D1–3.8.12.13 ममार्ज सः (B3 च); D4.6.7.9–11 T3 G1.2 M1.2.5 विमृज्य च (M1.2 सः) (for प्रमृज्य च). —^{c}) B3 -संपीडितं रक्षो; D4 -संतप्तमनसा; T1 M5 -संपीडि***. —^{d}) V3 विललाप रुरोद (by transp.). B4 D2 ह (for च).

15 ^{a}) Ś1 D6 T3 तु (for तौ). D4 T2 सत्य- (for सत्त्व-). —^{b}) D13 विज्ञातौ (for विक्रान्तौ). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 -दर्शनौ; T3 -संगतौ (for -संयुगौ). —^{c}) M5 संप्राप्तौ (for गमितौ). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M1.3 रक्षसा कूटयोधिना.

16 Ś B1 D1–3.8.12 om. 16^{ab}. —^{a}) V3 B3 D6.10 भ्रातृ- (for भ्रातुः). D4 च; D7 वै (for मे). Ñ2 V B3 मैत्रेण; B2 शक्रेण; B4 D9 *तेन; D10.11 M1 चैतेन; D13 तेनैव; L (ed.) समरे (for मे तेन). —^{b}) L (ed.) दुष्प्रज्ञेन (for दुष्पुत्रेण). Ñ B2 [अ]कृतात्मना; B4 D4 कृतात्मना (for दुरात्मना). —^{d}) D5 चारिताव्; D6 T3 G M5 चलिताव्; D9–11 M1.2 वंचिताव्; T1 M3 Cg चालिताव्; T2 व्यथिताव् (for छलिताव्). Ś D8.12 उरु-; D4 उग्र- (for ऋजु-). Ñ1 V2 B1–3 -योधिनौ; M5 om. (for -विक्रमौ). D7 चलितौ प्राज्यविक्रमौ.

17 ^{a}) Ś Ñ V2 B1.4 D1–3.8.12.13 अविरलैर्; V1.3 अविरलं; B2.3 अविरलैः; D4 च अतुलैर् (with hiatus); M1.2 अतितरां; M5 इमौ बलं (for इमावलं). Ñ2 V1 B1.2.4 D1.4 M3 (before corr.) बद्धौ (for विद्धौ). —^{b}) Ś Ñ V B2 D1–4.8.12.13 रुधिरौघपरिप्लुतौ; B1.3.4 रुधिरौघप्रवर्षिणौ. —^{c}) D5 दृप्तौ; D9 गुप्तौ; G1.2 वीरौ (for सुप्तौ). —^{d}) V3 D4 किंशुकाविव (for शल्यका°). Ś Ñ1 B1.3.4 D1–3.8.12.13 पुष्पिताविव किंशुकौ.

18 ^{a}) B3 तयोर् (for ययोर्). D7 M1.3 अपाश्रित्य (for उपाश्रित्य). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 G1.2 M5 विक्रममासाद्य; D4 विक्रममाश्रित्य (for वीर्यमुपाश्रित्य). —^{b}) G1 [अ]पेक्षिता (for काङ्क्षिता). D6 या प्रतिष्ठा कृता मया. —^{c}) Ś Ñ V B D1.3.4.6–13 ताविमौ (for तावुभौ). Ñ2 V B2 मम (for देह-). Ś D2.8.12 मोहमानीतौ; Ñ1 B1.3.4 D1.3.4.13 मोहजनितौ (for देहनाशाय). —^{d}) V3 सुप्तौ च (for प्रसुप्तौ). Ś Ñ1 B4 D2.3.8.12 विसंज्ञौ न विचेर (Ñ1 B4 D2.3 °रेज)तुः; B1.3 विसंज्ञेन विचेरतुः; D1 विसंज्ञौ नैव रेजतुः; D4 निःसंज्ञौ पतिताविह; D13 विसंज्ञौ न विराजतः.

19 ^{a}) D4 एव (for अद्य). D9.13 विनष्टो (for विपन्नो). —^{c}) Ś B1 D1–3.8.12 क्रूर-; Ñ1 D4 स्थिर-; Ñ2 V1.2 B2.4 D13 पूर्ण-; B3 दूर- (for प्राप्त-). B1.3 स (for च). —^{d}) G1 संग्रामे; Ct as in text (for सकामो). D4 सबलो रावणोक्षतः.

20 ^{a}) Ś B4 D8.12 विलप्यमानं (for विलपमानं). D4 एवं हि विलपंतं च. —After 20^{ab}, Ñ1 ins.:

813* विभीषणस्तु रामस्य दृष्ट्वा सकरुणं मनः।

—Then Ñ1 cont.; while Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 ins. after 20^{ab}:

814* सुग्रीवः सान्त्वयामास वचनं चेदमब्रवीत्।
विभीषण किमार्तस्त्वं किं च मां नाभिभाषसे।
पर्यवस्थापयात्मानं मैवं भूः शोकलालसः।
राघवस्त्वां च मां चैव समाश्वास्य समुत्थितः।
रावणं सह पुत्रेण वधिष्यति सबान्धवम्। [5]

[(l. 2) B1.3 D4 महाबाहो (for किमार्तस्त्वं). Ñ1 किं त्वं मां; B3 किमर्थं; D4 किं मां त्वं (for किं च मां). Ñ2 न विभाषसे (for नाभि°). B1 किमर्थं मा विभीषसे; B2 किं न मां च विभाषसे; (for the post. half). —V3 om. l. 3-4.—(l. 3) B4 शोकमानसः (for शोकलालसः). Ñ2 V2 मां च दीनं निशाचर; V1 B2.3 मां चेदानीं निशाचर; B1 एवं मा भूस्त्वमीश्वरः; D4 मां चव हि निशाचर (for the post. half). —(l. 4) Ñ1 सुदुःखितः; B1 उपस्थितः (with hiatus) (for समुत्थितः). Ñ2 B2 उत्थितः सांत्व(B2 स्थाप)यिष्यति (with hiatus); B3 समाश्वास्यति निश्चितं; D4 समाश्वासमुपस्थितः (for the post. half). —(l. 5) B3 हनिष्यति; D4 हनिष्यामि (for वधिष्यति). B1 हनिष्यति स राघवः (for the post. half).]

—Thereafter Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 read 815*. —^{c}) Ñ2 स ह संपन्नो; D1 सत्त्वसंपन्नम्. —^{d}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 इदं वचनमब्रवीत्; D4 इदं पुनरुवाच ह.

G. 6. 25. 23
B. 6. 50. 21
L. 6. 26. 25

राज्यं प्राप्स्यसि धर्मज्ञ लङ्कायां नात्र संशयः ।
रावणः सह पुत्रेण स राज्यं नेह लप्स्यते ॥ २१
शरसंपीडितावेतावुभौ राघवलक्ष्मणौ ।
त्यक्त्वा मोहं वधिष्येते सगणं रावणं रणे ॥ २२
तमेवं सान्त्वयित्वा तु समाश्वास्य च राक्षसम् ।
सुषेणं श्वशुरं पार्श्वे सुग्रीवस्तमुवाच ह ॥ २३
सह शूरैर्हरिगणैर्लब्धसंज्ञावरिंदमौ ।
गच्छ त्वं भ्रातरौ गृह्य किष्किन्धां रामलक्ष्मणौ ॥ २४
अहं तु रावणं हत्वा सपुत्रं सहबान्धवम् ।
मैथिलीमानयिष्यामि शक्रो नष्टामिव श्रियम् ॥ २५
श्रुत्वैतद्वानरेन्द्रस्य सुषेणो वाक्यमब्रवीत् ।
देवासुरं महायुद्धमनुभूतं सुदारुणम् ॥ २६
तदा स्म दानवा देवाञ्शरसंस्पर्शकोविदाः ।
निजघ्नुः शस्त्रविदुषश्छादयन्तो मुहुर्मुहुः ॥ २७

---

21 ^{a}) Ś2 प्राप्स्यति. D4 लब्धार्थ (for धर्मज्ञ). —^{b}) D4 धर्मज्ञ (for लङ्कायां). D7.9–11 नेह (for नात्र). —^{d}) D5.6.10.11 Ct स्वकामं; D7.9 स्वराज्यं; T1 G M स कामं (for स राज्यं). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 सकामो न (B1.4 न सकामो) भविष्यति.

22 ^{a}) D5 T1 विरुज्जौ पीडितावेताव्; D6 न रुजा पतितावेताव्; D7 G1 M3 Cv.r.m.g न रुजा पीडितावेताव्; D9–11 Ck.t गरुडाधिष्ठितावेताव्. ❀ Cv: गरुडाधिष्ठितावििति लेखकप्रमादाल्लिखितः। सुग्रीवस्य भविष्यदर्थज्ञानं नास्ति। तच्च नियोगवाक्येन प्रकाश्यते। शरसंपीडितावििति पाठः। ; so also Cr. ❀ —^{b}) D6 G2 उभौ तौ रामलक्ष्मणौ. —For 22^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. and read after 814*:

815* परमं पीडितावेतौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
वरदानकृतैर्बाणैरुभौ वीरौ तपस्विनौ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B D4 शरसंपीडिताव् (for परमं पीडिताव्). —(l. 2) B3 -कृतोत्साहौ; D2 -कृतैर्बाणैर् (for -कृतैर्बाणैर्). Ñ1 हतौ (for उभौ). D1.3.13 तरस्विनौ (for तपस्विनौ). B3 तौ च वीरौ तरस्विनौ; D3 उभावेतौ तरस्विनौ (for the post. half).]
—After 815*, Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 read 23^{ab}. —^{c}) V3 त्यक्त- (for त्यक्त्वा). Ś1 Ñ B1.3.4 D1–4.8.12.13 त्यक्तमोहौ (for त्यक्त्वा मोहं). B1 हनिष्येते. —^{d}) Ñ2 B2 रावणं सगणं (by transp.). —After 22, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

816* तमेवं पर्यवस्थाप्य राक्षसं वानराधिपः।
अब्रवीद्वानरेन्द्रस्तु सुग्रीवः पुत्रमङ्गदम्।

[(l. 1) B1.3 तदेवं; D2 तमेनं. Ś D8.12 वानरर्षभः; B1 वानरेश्वरः (for वानराधिपः). —(l. 2) D1 तमब्रवीद्वानरेंद्रो (for the prior half). D4 वालिनः (for सुग्रीवः). B1 पुनरंगदम्. Ñ2 V3 B2 सुषेणं वानरं (V3 illeg. up to वानरं) तदा (for the post. half).]

23 Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 read 23^{ab} after 815*. —^{a}) Ś1 B4 D3.6 तमेव. Ś1 Ñ2 V B4 D1–4.8.12.13 G च (for तु). Ś2 सांत्वयामास; B1 संपरिष्वज्य (for सान्त्वयित्वा तु). —^{b}) D6.7.9–11 Ct तु (for च). Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 परिष्व(V3 °यु)ज्य च; B1 सांत्वयामास (for समाश्वास्य च). G2 राघवं (for राक्षसम्). M1.2 विभीषणं (for च राक्षसम्). —Ñ2 V1.3 B2 om. 23^{cd}. —^{c}) D6 सुग्रीवः (for सुषेणं). Ś Ñ1 V2 B1.3.4 D1–3.8.12.13 चैव (for पार्श्वे). D4 सुखेन श्वशुरं चैव. —^{d}) Ñ1 B3 पार्श्वस्थं (for सुग्रीवस्). Ś V2 D1.2.8.12.13 समाहूयेदमब्रवीत्; B1 समास्थायेदमब्रवीत्; B4 D4 समाहूयाब्रवीद्वचः; D3 समाहूय परं वचः (sic); D6 सुषेणं समुवाच ह; M1.2 स्थितं वाक्यमथाब्रवीत्.

24 ^{a}) G (ed.) सैन्यैर् (for शूरैर्). —After 24^{a}, D13 ins.:

817* सर्वैश्च कामरूपिभिः।
यावदेतौ महात्मानौ.

—^{b}) Ś Ñ1 B1.3 D1.2.3.8.12.13 अविक्लवौ (for अरिंदमौ). Ñ2 V1.3 B2 D4 विसंज्ञौ विक्लवाविमौ; V2 विसंज्ञाविव विक्लवौ; G (ed.) विसंज्ञौ विक्लवावुभौ. —^{c}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 उभौ (D12 ततो) प्रापयत (D1.2 °यितुं; D13 °यतां) क्षिप्रं; B2.3 सुषेण प्रापय क्षिप्रं (B3 °यस्वाशु); D4 सुषेण प्रापयान्मुक्ति (sic).

25 ^{a}) B1 च (for तु). Ś D8.12 रावणिं (for रावणं). D13 चैव (for हत्वा). —^{b}) D4 रावणिं; G (ed.) ससुतं (for सपुत्रं). Ś Ñ1 B1.3.4 D1–3.8.12 रावणिं (Ś D8.12 °णं) चापि राक्षसं; D13 ***** राक्षसं. —^{d}) D4 सुरैर्; D6 शत्रोर् (for शक्रो). V3 *** ष्टामिवाश्रयं. —After 25, Ś Ñ1 (only l. 1–2).2 V B D1–4.8.12.13 ins. a passage relegated to App. I (No. 24).

26 ^{c}) D4–6 G M5 देवासुर-; T M3 दैवासुरं; Ck.t as in text (for देवासुरं). Ś2 Ñ1 V3 D2.3.8 मया युद्धम्; T1 M1–3 महद्युद्धम् (for महायुद्धम्). V2 देवासुरमयं युद्धम्. —^{d}) B2 अनुप्राप्तं (for °भूतं). D7.9–11 पुरातनं (for सुदारुणम्).

27 B1 reads 27 twice, second time as in Ñ1 with var. उद्दाम- (for तदा स्म) and छिन्नाः for भिन्नाः in 27^{ab}. —^{a}) V1 B1 तदा ते; B3 तत्रास्स; D1 तदा मे; D4 स्तत्रैव (sic); D13 ततस्ते; G1.2 M5 तदास्मिन्; M1.2 तदा तु; G (ed.) तत्र स (for तदा स्म). Ñ1 B3 दानवैर्; D7 दानवान्; G1 असुरा (for दानवा). Ñ1 B3 D7 देवाः (for देवान्). —^{b}) D5 -संपर्क- (for -संस्पर्श-). B3 D4.10.

तानार्तान्नष्टसंज्ञांश्च परासूंश्च बृहस्पतिः ।
विद्याभिर्मन्त्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति ॥ २८
तान्यौषधान्यानयितुं क्षीरोदं यान्तु सागरम् ।
जवेन वानराः शीघ्रं संपातिपनसादयः ॥ २९
हरयस्तु विजानन्ति पार्वती ते महौषधी ।
संजीवकरणीं दिव्यां विशल्यां देवनिर्मिताम् ॥ ३०
चन्द्रश्च नाम द्रोणश्च पर्वतौ सागरोत्तमे ।
अमृतं यत्र मथितं तत्र ते परमौषधी ॥ ३१
ते तत्र निहिते देवैः पर्वते परमौषधी ।
अयं वायुसुतो राजन्हनूमांस्तत्र गच्छतु ॥ ३२

G. 6. 26. 7
B. 6. 50. 32
L. 6. 27. 6

11.13 M1.2 Ck.t -कोविदान्; Cr.m.g as in text (for -कोविदाः). Ñ1 B3 शरैर्भिन्नाः सहस्रशः.—B3 om. 27^{cd}. —^{c}) M3 विजघ्नुः (for निजघ्नुः). B1 बहुशस्तत्र; T1 श***षः; G2 शस्त्रवर्षैस्तु; M5 °वर्षेण; Ck.t as in text (for शस्त्रविदुषश्). Ś B4 D1–3.8.12.13 विनिर्ज(B4 D1.2.13 °ज)घ्नुः सुबहुशः; Ñ1 D4 विव्यथुः पीडिता बाणैर्; Ñ2 V B2 विनिघ्नंतोऽस्त्रविद्वांसो. —^{d}) Ś D1.2.8.12.13 G1 शातयंतो; B1 क्लेशयंतो; B4 त्रासयंतो; D3 पातयंतो; G3 जनयंतो; Ck.t as in text (for छादयन्तो). Ñ1 D4 भृशं तैर्दैत्यदानवैः; Ñ2 V B2 मुहुर्मुहुरशातयन्.

28 V3 reads 28^{ab} in marg. —^{a}) B4 आर्तांश्च; (for तानार्तान्). —^{b}) Ś1 V1.3 B2.3 D5–7.9–11 T2.3 M2.5 गतासूंश्च; V2 B1 परामृश्य; D2 परासून्स; M1 गतासूंश्च; M3 परासूं च (for परासूंश्च). —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G2 M5 दिव्याभिर्; Cr.m.g.k.t as in text (for विद्याभिर्). —^{d}) D4.6 औषधीभिर्(D6 °श्) (for ओषधीभिश्). Ñ2 V B2 D4 अजीवयत्; B1 चिकित्सितं; B3 चिकेतसाः (sic); M1.2 चिकित्सयत्; Cr.m.g.t as in text (for चिकित्सति). ❀ Cr.m.g.t: चिकित्सति अचिकित्सत्।; Ck: चिकित्सयत् चिकित्सितवान्. ❀

29 ^{a}) D6.9 [ओ]षधानि. Ś D1.2.8.12.13 ता ओ(D13 औ)षधीरानयितुं; Ñ1 B1.3 D3 तामौ(B1.3 °मो)षधीमानयितुं; Ñ2 V B2 तामो(B2 °मौ)षधिं(V B2 °धीं) समानेतुं; B4 तत्रौषधीरानयितुं; D4 नानौषधीः समानेतुं. —^{b}) B4 क्षीरोदार्णवसागरं. —^{c}) Ś V B1 D1.4.8.12.13 जवना (for जवेन). Ñ1 V3 B3 सर्वे (for शीघ्रं). M1.2 वानरश्रेष्ठाः. D2 जवमाना नराः शीघ्रं. —^{d}) D9 पातितं (sic) (for संपाति-).

30 ^{a}) Ś B4 D1–4.8.12 ओषधीर्ये; Ñ2 B1.2 D13 औषधीर्ये(Ñ2 °धीश्च; B2 °धीं तु); D9 हरयस्ता; T2.3 हरयस्ते; Ck.t as in text (for हरयस्तु). Ñ2 B2 [अ]भिजानंति (for वि°). Ñ1 B3 ओषधीस्ते तु जानंति; V ओषधीं तां हि(V3 ते च) जानंति. —^{b}) D5–7 T G1.2 M3 पार्वतीस्ता; D9 पार्वती स्म; G3 M1.2 पार्वतीया; M5 पर्वतस्था; Ck.t as in text (for पार्वती). D5–7.9 T G1.3 M महौषधीः; G2 महोषधीः. Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 पा(B1 D1 प)र्वतीया वनौकसः; D4 पार्वतीयान्वनौकसान्. ❀ Ck.t: पार्वती पर्वतप्रतिष्ठिते। Ct adds पार्वती इति द्विवचनमार्षम्. ❀ —^{c}) Ś D8.12 संधान-; Ñ1(m. also as in Ś).2 B2 सुच्छरी-; V B3.4 सच्छरी-; B1 उत्सेध-; D1 सुगंधी-; D2.13 सुच्छवी-; D3 सच्छवी- (for संजीव-). Ś Ñ D12 -करणी-र्दिव्या; B4 -करणा दिव्या; D13 -करणां दिव्यां. D4 स्वछवी-रुद्धना दिव्या (sic). —^{d}) Ś Ñ D2.4.8.12 विशल्या देवनिर्मिताः; M1.2 विशल्यकरणीमपि. —After 30, Ñ2 D4 ins.:

818* मृतसंजीवनीश्चैव संधानकरणीस्तदा।

[D4 om. (hapl.) from the post. half to the prior half of 819*.];

—D4 cont.; while D1.3.13 ins. after 30:

819* तथा संजीवनीं चैव संधिनीमपरामपि।

[D4 om. the prior half (cf. v.l. 818*). D4 साधिनी चापरानपि (for the post. half).]

—D4 further cont.; while Ś D8 subst. for 31^{cd}; D2.12 ins. after 30:

820* एता हि निर्मिता देवैरोषधीरमृतोद्भवाः।

—After 30, G1 ins.:

821* संधानकरणीं चापि सौवर्णकरणीमपि।

31 Ś D8 om. 31^{ab}. —^{a}) D6.7 T2 G1 नाम्ना (for नाम). T1 च****म (for चन्द्रश्च नाम). Ñ V B2–4 D3.12 यत्र द्रोणश्च चंद्रश्च; B1 तौ द्रोणनिषधौ तत्र; D1.2.13 यत्र चंद्रश्च द्रोणश्च; D4 यत्र प्राण* चंद्रश्च; D9 T3 चंद्रं च नाम द्रोणं च. —^{b}) D5–7.9–11 T G1.3 M3 क्षीरोदे; Cr.m.g.t as in text (for पर्वतौ). Ñ1 B1.3 D1.2.12.13 लवणांभसि; Ñ2 V B2.4 D4 क्षीरतोयधौ; D3 क्षीरसागरे; Cv सागरोत्तरे (for सागरोत्तमे). —For 31^{cd}, Ś D8 subst. 820*. —^{c}) Ñ2 B2 मथितं यत्र (by transp.); D4 यत्र पीतं तं. —^{d}) Ñ1 B3 G1 M5 ताः; Ñ2 V B1.2.4 D1–3.9.13 सा; T2 तत् (for ते). Ñ1 B3 T3 G1.3 M1.2.5 -[औ]षधीः; B1 D13 -[औ]षधिः; T2 -[औ]षधं (for -[औ]षधी).

32 Ś D8 om. 32^{ab}. —^{a}) Ñ1 V1.2 B1.3.4 D1–3.7.9–11.13 G1 तौ तत्र; Ñ2 V3 B2 D4 तत्र तौ; D12 तास्तत्र (for ते तत्र). Ñ B1.3.4 D3.12 G1 निहितौ; V1.2 B2 D7.9–11 विहितौ; V3 D1.2.4 निहितौ; D5 निहि*; D6 विहिते; D12 T3 निहिता; T2 सहिते (for निहिते). B1 सर्वैः; M1.2 दैवैः (for देवैः). —^{b}) Ñ V B D1–4.9–11 पर्वतौ; D12 ओषधीर् (for पर्वते). Ñ1 B3 वै महोदधौ; Ñ2 V2.3 B2.4 क्षीरतोयधौ; V1 D10 तौ महोदधौ; B1 D1–4.13 द्वौ महोदधौ (D4 °रौ); D6.7 तु महोषधी; D9 तु महोषधौ; D11 T3

G. 6. 26. 11
B. 6. 50. 33
L. 6. 28. 5

एतस्मिन्नन्तरे वायुर्मेघांश्चापि सविद्युतः ।
पर्यस्यन्सागरे तोयं कम्पयन्निव पर्वतान् ॥ ३३
महता पक्षवातेन सर्वे द्वीपमहाद्रुमाः ।
निपेतुर्भग्नविटपाः समूला लवणाम्भसि ॥ ३४
अभवन्पन्नगास्त्रस्ता भोगिनस्तत्रवासिनः ।
शीघ्रं सर्वाणि यादांसि जग्मुश्च लवणार्णवम् ॥ ३५
ततो मुहूर्ताद्गरुडं वैनतेयं महाबलम् ।
वानरा ददृशुः सर्वे ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ३६
तमागतमभिप्रेक्ष्य नागास्ते विप्रदुद्रुवुः ।
यैस्तौ सत्पुरुषौ बद्धौ शरभूतैर्महाबलौ ॥ ३७

G1.2 M5 तु महोदधौ; D12 अमृतोद्भवाः ; T1 परमोषधी; T2 M1.2 तु महौषधीः(T2 °धी) ; G3 M3 परमौषधीः (for ❀ परमौषधी). ❀ Cg : पर्वते पर्वतयोः । जात्येकवचनम्. ❀ —^{c}) Ś1 V3 B1.4 D1–3.8.12.13 नृपि; Ñ1 B3 धीमान् ; T3 राजा (for राजन्). —^{d}) V3 चात्र (for तत्र). D13 गच्छति. —After 32, Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 T2.3 ins. a passage relegated to App. I (No. 25) (Ñ V B ins. lines 88–94 only); while D4 ins. :

822* सौम्य शीघ्रमितो गत्वा शैलान्नय महोदयम् ।
दक्षिणे शिखरे जातास्त्वौषध्यस्ताः समानय ।
विशल्यकरणी नाम त्रावणंकरणी तथा ।
संजीवनार्थे वीरस्य लक्ष्मण* सह प्रभो ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुषेणस्य महात्मनः ।
गमने मतिमान्ध(माध)त्त ओषध्यर्थे महाकपिः ।

—Thereafter, D4 cont. l. 88-94 of App. I (No. 25).

33 ^{b}) Ś Ñ1 V1.2 B3 D1–3.8.12.13 मेघाश्चासन् ; N2 B2.4 D4 मेघाश्चैव; V3 B1 दिशश्चासन् ; D6.7.9–11 T3 G2 Ct मेघाश्चापि; Cm.g as in text (for मेघांश्चापि). —^{c}) Ś Ñ1 V1.3 B1.3.4 D1–3.8.12.13 पर्यस्तं; Ñ2 पर्यंतं; V2 B2 D7.9–11 G3 Cm.t पर्यस्य; D4 पर्यस्ते; M5 पर्यटन् ; Cg as in text (for पर्यस्यन्). D3 सागरं. D4 तोये (for तोयं). M1.2 सागरजलं; Cm.g.t as in text (for सागरे तोयं). —^{d}) Ñ2 तोयदान् ; D5 T1 M3 मेदिनीं; D9 वीर्यवान् ; Cm.g.t as in text (for पर्वतान्). Ś D1.2.8.12.13 कंपंते स्म(D1.2.13 च) महीधराः ; V1 प्राकंपंत महीधराः; B1 प्रकंपंति महीधरान् ; D3 कंपंत इव पर्वताः.

34 ^{a}) T1 damaged for ता पक्षवा. Ñ2 B3 D2.4.6.9.11.12 T2.3 पक्षपातेन; Cm as in text (for °वातेन). —^{b}) Ñ2 B1.3 D6.7.9–11 G1 M1 Cg सर्व- ; T3 G3 Cr सप्त- ; Ct as in text (for सर्वे). Ñ2 -तीर- (for द्वीप-). Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 तीररुहा द्रुमाः ; D5 T1 द्वीपमहीरुहाः ; G1 -द्वीपभवा द्रुमाः . —^{c}) Ś D8.12 सशाखाः; Ñ1 B3.4 D1–4 बहवः ; Ñ2 V B1.2 बहुधा; D13 बहुलाः (for निपेतुर्). G1 भिन्न- (for भग्न-). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 पतिता भग्नाः . —^{d}) D9–11 सलिले (for समूला). —After 34, B1 ins. :

823* भयार्तास्तरसा जग्मुर्नागाश्च वरुणालयम् ।
पर्वतान्पन्नगास्त्रस्ता व्यद्रवन्शैलवासिनः ।
वयं (sic) सर्वाणि यादांसि प्रजग्मुर्लवणाम्भसि ।

35 ^{a}) Ś1 D1–3.8.12.13 सर्वतः ; Ś2 पर्वताः ; Ñ1 V2 B1.3 D4 अ(B3 व्य)द्रवन् ; V3 बहवः ; B4 द्रवंतः (for अभवन्). D4 पतंगास् (unmetrical) (for पन्नगास्). Ñ1 V2 B1.4 D4 तत्र (for त्रस्ता). —^{b}) D4 om. from स्तत्र up to जग्मुश्च in 35 ^{d}. B1.2.4 तोयवासिनः (for तत्रवासिनः). Ś D1–3.8.12.13 व्य(D1 वि)द्रवञ्शैलवासिनः ; Ñ1 B2(before corr.) भोगैर्नो(B2 °गिनो) लवणांभसि. —^{c}) Ś D2.3.8.12.13 लयं; B1 शीत- ; D1 भयं; G1 क्षोभं (for शीघ्रं). Ñ2 B स्रोतांसि; V1.2 तोयानि (for सर्वाणि). Ñ2 V1.2 B यान्यासन् (for यादांसि). Ñ1 भयार्ताः सुरसापुत्रा ; V3 व्याघ्रादिकानि यान्यानि (sic). —^{d}) D4 G1.2 लवणांभसि; Cm.g.t as in text (for लवणार्णवम्). Ś D1–3.8.12 प्रजग्मुर्लवणांभसि; Ñ1 जग्मुश्चात्र यथालयं; Ñ2 V B1.3.4 मंदं जग्मुर्भयात्तदा; B2 ययुर्मंदं भयात्तदा. —After 35, Ñ2 V B1.2.4 D3.4.13 ins. :

824* भयात्सर्वाणि यादांसि जग्मुश्च लवणाम्भसि ।
दानवाश्च महाकायाः पातालतलवासिनः ।

[D3.4 om. l. 1. —(l. 1) Ñ2 V1.2 B2 लवणांभसः. D13 शीघ्रवेगानि स्रोतांसि यान्यासश्यंदजं भयं (sic). —V3 om. from l. 2 up to 36^{b}.]

36 V3 om. 36^{ab}(cf. v.l. 35). —^{a}) Ñ2 B2 मुहूर्तं. Ś D2.8.12 सततं; Ñ B2–4 गगनाद् ; V1.2 B1 D4 गगने (for गरुडं). —^{c}) B4 दानवा (for वानरा). D1 ददृशुर्वानराः (by transp.). —^{d}) V1 पर्वतं (for पावकम्).

37 ^{a}) D3 आयांतम् (for आगतम्). T1 damaged for भिप्रेक्ष्य. —^{b}) Ñ1 B3 ते नागा (by transp.); T1 *गास्ते (for नागास्ते). D3 नागाः सर्वे प्रदुद्रुवुः ; G1 नागास्त्रस्ता विदुद्रुवुः . —After 37^{ab}, Ñ1 V2 B3.4 D4 ins. :

825* शररूपास्तदा सर्वे नागा जग्मुर्महीतलम् ।

—^{cd}) D5 यै* ; D7.9–11 T2.3 यैस्तु; G2 घोरैः (for यैस्तौ). B1.2 D5.7.9–11 T2.3 तौ पुरुषौ; D6 सुपुरुषौ (for सत्पुरुषौ). B1 शरीरस्थैर्; D13 शरीभूतैर् (for शरभूतैर्). Ś Ñ V B D1–5.7–13 T3 M3 महाबलैर् (for महाबलौ). M1.2 यैर्बद्धौ पुरुषश्रेष्ठौ पन्नगैः शरतां गतैः.

ततः सुपर्णः काकुत्स्थौ दृष्ट्वा प्रत्यभिनन्द्य च ।
विममर्श च पाणिभ्यां मुखे चन्द्रसमप्रभे ॥ ३८
वैनतेयेन संस्पृष्टास्तयोः संरुरुहुर्व्रणाः ।
सुवर्णे च तनू स्निग्धे तयोराशु बभूवतुः ॥ ३९
तेजो वीर्यं बलं चौज उत्साहश्च महागुणाः ।
प्रदर्शनं च बुद्धिश्च स्मृतिश्च द्विगुणं तयोः ॥ ४०
तावुत्थाप्य महावीर्यौ गरुडो वासवोपमौ ।
उभौ तौ सस्वजे हृष्टौ रामश्चैनमुवाच ह ॥ ४१
भवत्प्रसादाद्व्यसनं रावणिप्रभवं महत् ।
आवामिह व्यतिक्रान्तौ शीघ्रं च बलिनौ कृतौ ॥ ४२
यथा तातं दशरथं यथाजं च पितामहम् ।
तथा भवन्तमासाद्य हृदयं मे प्रसीदति ॥ ४३
को भवान्रूपसम्पन्नो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
वसानो विरजे वस्त्रे दिव्याभरणभूषितः ॥ ४४

G. 6. 26. 25
B. 6. 50. 44
L. 6. 28. 16

38 ^{a}) Ś D1–3.5.8.12.13 T1 काकुत्स्थं (for काकुत्स्थौ). —^{b}) V D7.9–11 G3 स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). Ñ1 -[अ]भिवंद्य. Ś D8.12 चैवाभिवाद्य च; V3 B1.4 D1–3.13 °वाद्य च; D5 T1 M3 °नंदितः; G3 M5 तावभिनंद्य च; Ck.t as in text (for प्रत्यभिनन्द्य च). —^{c}) Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 प्रममार्ज (for विममर्श). B1 [अ]श्रु; B2.3 स; B4 D4 [अ]स्य; D1.3.13 [अ]थ (for च). Ñ2 मार्जयामास (for विममर्श च). G1.2 पक्षाभ्यां (for पाणिभ्यां). —^{d}) Ñ V B2.3 D4 -प्र(B2 नि)भे तयोः (for -समप्रभे). Ś B4 D1–3.8.12.13 मुखं चंद्रसमप्रभं.

39 Ś D8.12 om. 39. —^{a}) B1 ते स्पृष्टाः; D4 संदृष्टाः (for संस्पृष्टास्). —^{b}) Ñ V B D1–4.13 सर्वे ते(B1 सं-) (for तयोः सं-). —^{c}) T2.3 सुपर्णेन; Cm.k.t as in text (for सुवर्णे च). M5 ततः स्पृष्टौ (for तनू स्निग्धे). D9 सवर्णे च तथा स्निग्धे. —For 39^{cd}, Ñ V B D1–4.13 subst.:

826* समवर्णाश्च संवृत्तास्तयोर्गात्रे क्षणेन हि।
तौ चापि समुपाघ्राय सुपर्णः कनकप्रभः।

[(l. 1) Ñ2 B2 ततो भूतास्; V1 B3 (m. also) च ते-भूवंस्; V2 तयोर्गात्रे (for च संवृत्तास्). V3 B1 D1–3.13 सवर्णाश्च त(D2 °श्चान)योर्गात्रे; D4 समवर्णाव्रणाः सर्वे (for the prior half). Ñ1 V1 B3 ह; B4 च (for हि). V2 संवृत्ताश्च क्षणेन हि; V3 B1 D1–3.13 व्रणाः सर्वे तदाभवन्; D4 तयोर्गात्रे तदाभवन् (for the post. half). —Ñ V2 B2.3 om. l. 2. —(l. 2) V1 B4 D1.2.4.13 तं (for तौ). V3 B1 समुपाजिघ्र (sic). D1 सुवर्ण; D2 सुपर्ण (for सुपर्णः). V1 D1.2.13 कनकप्रभं; B4 पतगोत्तमः; D4 पन्नगोत्तमं (for कनकप्रभः).]

40 ^{a}) G3 तयोर् (for तेजो). D5 G2 चैव (with hiatus); D9 T2.3 शौर्यम्; M5 तेज (sic); Cm.g.t as in text (for चौज). T1 तेजो वी*****. —^{b}) D5.7.9–11 T1.3 G2.3 M5 महा(D7 T1 °हान्)गुणः.—For 40^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

827* बलं वीर्यं च तेजश्च तथैवोत्साह एव च।

[D4 वीर्यश् (for वीर्यं). V2 B1 [उ]त्साहम् (for [उ]त्साह). D3 शरीरोत्साहम्.]

—^{c}) Ś D2.8.12 प्रहर्षणं (for °दर्शनं). —^{d}) Ś D1.8.12.13 तदासीद्; Ñ V B2–4 D4 तत्रासीद्; D3 तथासीद्; G2 धृतिश्च; M5 lacuna (for स्मृतिश्च). D9–11 द्विगुणा (for °णं). B1 प्रभावो द्विगुणस्; D3 शरीरे विदधे (for स्मृतिश्च द्विगुणं).

41 ^{a}) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–4.8.12.13 उत्थाय. V3 M1–3 महावीर्यौ; D9–11 °तेजा; M3 (before corr.) °वीरो (for °वीर्यौ). —^{b}) Ñ V1.2 B1.2 D1.2 गरुडं. Ś D8.12 गरुडं रामलक्ष्मणौ; B3.4 D3.4.13 गरुडं वासवोपमं. —^{c}) D5.9–11 T3 च (for तौ). Ś D12 समृजतुर्; V3 स सर्वं तु (corrupt); B1.3.4 D1–3.8.13 सस्वजतुर् (for तौ सस्वजे). Ś D8.12 गात्रं; V3 B1.3 D6.7.10.11 T1.3 G1.3 हृष्टो (for हृष्टौ). Ñ2 V2 B2 परिष्वज्य ततो(V2 °था) हृष्टाव्; V1 परिष्वज्य तौ हृष्टौ च; D4 परिष्वज्य च तं दृष्ट्वा. —^{d}) Ś Ñ1 V1.3 B1.3.4 D1–3.8.12.13 चेदम्; M1.2 स्वेनम्; M3 चैवम् (for चैनम्). Ñ2 V2 B2 D4 इदं वचनमूचतुः(D4 °मब्रवीत्).

42 D4 om. 42–43^{b}. Ś D8.12 om. 42^{ab}. —^{a}) Ñ2 V B1 D1–3.13 तव; B4 ततः (for भवत्-). V1 B4 D5 T1 G2 -प्रभावाद् (for -प्रसादाद्). —^{c}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 आवां शीघ्रम्; D9–11 उपायेन (for आवामिह). Ś Ñ V1.2 B1.2 D1–3.8.12.13 अतिक्रांतौ; V3 B2 अभिक्रांतौ; B4 अतिक्रांतौ (for व्यतिक्रान्तौ). —^{d}) Ñ V3 B1.3.4 D1–3.13 क्षिप्रं च; M1–3 पूर्ववद् (for शीघ्रं च). Ñ1 B1.2 स्वस्थतामितौ. V1.2 प्राप्तौ च परमं बलं; B2 परमं च महाबलं. —After 42, B1 G(ed.) ins.:

828* शरबन्धाद्विनिर्मुक्तौ क्षिप्रं च रुधिरोक्षितौ।

[G(ed.) प्राप्तौ च परमं बलं (for the post. half).]

43 D4 om. 43^{ab} (cf. v.l. 42). —^{a}) Ś V3 B1.4 D1–3.8.12.13 दशरथं तातं (by transp.); T1 *****थं; (for तातं दशरथं). —^{b}) B2 चैव; D5 तं च (for [अ]जं च). Ś Ñ V B1.3.4 D1–3.8.12.13 यथा च प्रपितामहं.

44 ^{a}) Ś Ñ1 V3 B1.3.4 D1–4.8.12.13 इह संप्राप्तो; D6 नयसं°; G2 दिव्यसं°; Ck.t as in text (for रूपसम्पन्नो). —^{b}) Ñ1 दिव्यगंध- (for °स्रग्-). —^{c}) Ś B1 D1.3.8.12.13 [ऽ]रजसी; V3 राजसे; D2 वाससी; Cm.g as in text (for विरजे). M1.2 वाससी दिव्ये (for विरजे वस्त्रे). Ñ V1.2 B2.3 D4 दिव्यवस्त्रधरः श्रीमान्; B4 दिव्यांबरधरः श्रीमान्. —After 44, Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 ins:

G. 6. 20. 26
B. 6. 50. 45
L. 6. 28. 17

तमुवाच महातेजा वैनतेयो महाबलः ।
पतत्रिराजः प्रीतात्मा हर्षपर्याकुलेक्षणः ॥ ४५
अहं सखा ते काकुत्स्थ प्रियः प्राणो बहिश्चरः ।
गरुत्मानिह संप्राप्तो युवयोः साह्यकारणात् ॥ ४६
असुरा वा महावीर्या दानवा वा महाबलाः ।
सुराश्चापि सगन्धर्वाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ॥ ४७
नेमं मोक्षयितुं शक्ताः शरबन्धं सुदारुणम् ।
मायाबलादिन्द्रजिता निर्मितं क्रूरकर्मणा ॥ ४८
एते नागाः काद्रवेयास्तीक्ष्णदंष्ट्रा विषोल्बणाः ।
रक्षोमायाप्रभावेन शरा भूत्वा त्वदाश्रिताः ॥ ४९
सभाग्यश्चासि धर्मज्ञ राम सत्यपराक्रम ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा समरे रिपुघातिना ॥ ५०
इमं श्रुत्वा तु वृत्तान्तं त्वरमाणोऽहमागतः ।
सहसा युवयोः स्नेहात्सखित्वमनुपालयन् ॥ ५१

829* इत्युक्तः प्रसृतं वाक्यं राघवेण महात्मना ।

[D13 इत्युक्तं. Ś B3 D2.8.12 प्रश्रितं (for प्रसृतं).]

45 For 45^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

830* उवाच गरुडो वाक्यं मध्ये तेषां वनौकसाम् ।

[Ñ2 B2.3(after corr.).4 D4 रामं (for वाक्यं).]

—^{c}) Ś V3 D8.12 प्रीतात्मा च(V3 सं-) परिष्वज्य; Ñ V1.2 B D1–4.13 परिष्वज्य च प्रीता(Ñ2 V1.2 B2.4 D3.4 हृष्टा)त्मा. —^{d}) Ñ2 V B4 बाष्प- (for हर्ष-). D3 बाष्पव्याकुललोचनः; D4.10.11 हर्ष(D4 बाष्प)पर्याकुलेक्षणं ; G2 हर्षवीर्याकुलेक्षणः. —After 45, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

831* प्रहसन्प्राह काकुत्स्थं सुपर्णः पतगेश्वरः ।

[Ś V3 B4 D8.12 आह; D4 पाप (sic) (for प्राह). Ñ2 B2.3 हसन्नुवाच; V2 ***वाच (lacuna) (for प्रहसन्प्राह). B1 पन्नगाशनः (for पतगेश्वरः).]

—Then B3 cont. 832*.

46 ^{a}) Ñ2 अयं (for अहं). —^{b}) G1 प्रिय- (for प्रियः). T1 ***णो. Ś D1.2.8.12.13 बाह्यः (D1.2.8 °ह्य)प्राण इवात्मनः(Ś D12 °त्मजः ; D13 °परः); Ñ V B D4 प्राणो बाह्य इवापरः(Ñ1 °त्मनः). —After 46^{ab}, Ś V B1.2.4 D1–3.8.12.13 ins.; B3 cont. after 831*; D4 ins. after 46:

832* औरसः कश्यपसुतो विनतासंभवो ह्यहम् ।

[B2.3 विनतायाः सुतो (for विनतासंभवो).]

—^{c}) G2 हनूमान् (sic) (for गरुत्मान्). M5 इव (for इह). —^{d}) D1 भवतां; D5.6 T1 G1.3 M Cm.g as in text युवाभ्यां (for युवयोः). Ñ V1 B2–4 D4.13 सख्यकारणात् ; B1 साहाय्यकारणौ (hypm.); D6 सह कारणात् (for साह्यकारणात्). ❀ Cm : युवाभ्यामिति षष्ठ्यर्थे तृतीया ।; so also Cg. ❀

47 ^{a}) V3 B3 D4 ऋषयो (for असुरा). G2 च (for वा). —^{b}) D6.10.11 वानरा (for दानवा). V3 D3 च (for वा). —^{c}) G1.2 वा (for च). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 देवता वा; G3 ससुराश्च (for सुराश्चापि). D6 अमराश्चापि गंधर्वाः.

48 ^{a}) Ś D2.8.12 G3 नैनं; B4 D6 नैवं; D3 न मे; D13 नैव (for नेमं). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 मोचयितुं (for मोक्षयितुं). —^{b}) Ś D1–3.8.12.13 दुरासदं. —^{c}) Ś V3 B1.4 (both with hiatus) D1–4.8.12.13 मायाविना; G1 मायाबलेन (for मायाबलाद्). Ś V3 D1–3.8.12.13 हींद्रजिता; D4 चेंद्रजिता (for इन्द्र°). —^{d}) V3 B1 D1.3.4 M1.2 निर्मिताः ; D2 निर्जिताः (for निर्मितं). T2 विश्वकर्मगा (sic) (for क्रूर°).

49 ^{a}) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12.13 हि (Ś V1 D8.12 वै) नैर्ऋता नागाः ; Ñ1 तु निर्ऋतेः पुत्रा ; D4 तु विगता पुत्रा (for नागाः काद्रवेयास्). —^{b}) Ś D2.12 क्षुद्रास्तीव्र-; V1 D1 क्षुद्रास्तीक्ष्ण-(D1 °क्ष्णा) ; V2.3 D3 क्रुद्धास्तीक्ष्ण- ; D13 तीक्ष्णाः क्षुद्राः; T1 ती**ष्ट्रा (damaged) (for तीक्ष्णदंष्ट्रा). D6 महोल्बणाः ; D7 विषोत्कटाः ; G3 महाविषाः (for विषोल्बणाः). Ñ1 B3 D4 नागा(B3 जिह्वा)स्तीक्ष्णविषाभवन् ; Ñ2 B1.2 मुक्तास्तीक्ष्णा(B1 °क्ष्ण-) महाविषाः ; B4 क्रुद्धास्तीक्ष्णा विषोपमाः. —^{d}) D5 शरा भूतास् ; D7 शरभूतास्. Ñ2 V1 B2.3 त्वमाश्रिताः; M1.2 त्वदाश्रयाः (for त्वदाश्रिताः). Ś D8.12 शरास्तीक्ष्णतराभवन् ; V3 B1.4 D2.3 शरास्तीक्ष्णविषाभवन् ; D1.13 शरास्तीक्ष्णविषा हि ते; D4 शरास्तीक्ष्णा विषान्विताः ; D9–11 शरभूतास्त्वदाश्रयाः.

50 ^{a}) M3 [अ]पि (for [अ]सि). Ñ2 V1.2 B भाग्यवानसि; D4 भाग्यवान्स- (subm.); D9 सभाज्ञश्चासि; G1 सभाज्य पासि (sic) (for सभाग्यश्चासि). Ñ1 D4 G3 M5 धर्मज्ञो; G1 धर्मात्मा (for धर्मज्ञ). —^{b}) Ñ1 B4 D3.6 T3 G1.2 M5 रामः ; D5 जरा (sic) (for राम). Ñ1 D1.3.5.6.8.11 G2 M5 सत्यपराक्रमः ; D4 °परायणः (for °पराक्रम). —^{d}) Ñ2 शत्रु- (for रिपु-). Ś V3 D1–3.8.12.13 संख्येस्मिन्न (V3 D2 °न्नि) हतोसि यत् ; V1 B1 संख्येस्मिन्न हतो यतः.

51 ^{a}) Ñ V B1.2.4 D2–4.9 T2.3 G3 इदं; G2 इत्थं; Ck.t as in text (for इमं). Ś D1.2.8.12.13 हि (for तु). D6.9 विक्रांतं; D10.11 T3 G3 विक्रांतस् ; Ck.t as in text (for वृत्तान्तं). —^{b}) D4 इहागतः ; D13 समागतः (for ऽहमा°). G1.2 M5 त्वरितोहमिहागतः. —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 [ए]व तव; D10.11 T3 G [ए]वावयोः ; M1.2 [ए]वागत- (for युवयोः). —^{d}) G3 उपपालयन् (for अनु°). —After 51, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

मोक्षितौ च महाघोरादस्मात्सायकबन्धनात् ।
अप्रमादश्च कर्तव्यो युवाभ्यां नित्यमेव हि ॥ ५२

प्रकृत्या राक्षसाः सर्वे संग्रामे कूटयोधिनः ।
शूराणां शुद्धभावानां भवतामार्जवं बलम् ॥ ५३

तन्न विश्वसितव्यं वो राक्षसानां रणाजिरे ।
एतेनैवोपमानेन नित्यजिह्मा हि राक्षसाः ॥ ५४

एवमुक्त्वा ततो रामं सुपर्णः सुमहाबलः ।
परिष्वज्य सुहृत्स्निग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ ५५

सखे राघव धर्मज्ञ रिपूणामपि वत्सल ।
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि गमिष्यामि यथागतम् ॥ ५६

बालवृद्धावशेषां तु लङ्कां कृत्वा शरोर्मिभिः ।
रावणं च रिपुं हत्वा सीतां समुपलप्स्यसे ॥ ५७

इत्येवमुक्त्वा वचनं सुपर्णः शीघ्रविक्रमः ।
रामं च विरुजं कृत्वा मध्ये तेषां वनौकसाम् ॥ ५८

G. 6. 26. 43
B. 6. 50. 59
L. 6. 28. 32

833* कारणं च वयस्यत्वे न प्रष्टव्योऽस्मि राघव ।
निहते रावणे पापे सखित्वं ज्ञास्यसेऽनघ ।

[(l. 1) Ñ2 V1.2 तु (for च). D1 वयस्यत्वे (sic). B1 D4 चैव सख्यस्य (D4 °त्वे) (for च वयस्यत्वे). D2 प्रमृष्यो (for प्रष्टव्यो). D1 [ऽ]स्मीति (hypm.) (for ऽस्मि). —(l. 2) Ñ1 B3 च त्वं; Ñ2 B2.4 सर्वे (for पापे). D2 ज्ञास्यते (for ज्ञास्यसे). Ś V1 D1–3.8.12.13 स्वयं; B1.4 मम (for ऽनघ).

52 ᵃ) Ś D1–3.8.12 G1 मोक्षितश्च; Ñ1 B3 D4 मोचितोसि; D9 रक्षितौ च; D13 मोचितश्च; Ck.t as in text (for मोक्षितौ च). Ś2 V1 D8.13 मया घोराद्; Ñ1 B3 D4 सह भ्रात्रा (for महाघोराद्). —ᵇ) Ñ1 B3 माया-; D4 मया (for अस्मात्). D9 सायुध- (for सायक-). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 एतस्मादिषु (V3 B2 °च्छर)बंधनात्. —ᶜ) B2 प्रमादश्च न (for अप्रमादश्च). Ś Ñ1 V3 B1.4 D1–4.8.12.13 संग्रामे (for कर्तव्यो). —ᵈ) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 कर्तव्यो (Ñ2 V1.2 B2.3 संग्रामे) रघुनंदन.

53 ᵃ) D4 प्रहृत्य (for प्रकृत्या). B3 मायया (for राक्षसाः). —ᵇ) Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12.13 मायया; B3 राक्षसाः; D7 समग्राः (sic) (for संग्रामे). —ᶜ) M2 क्रूराणां (sic) (for शूराणां). Ś Ñ1 B3 D2.8.12 G1.2 ऋजु-; Ñ2 V B1.2.4 D1.3.4.13 मृदु- (for शुद्ध-). Ñ1 B3 -बुद्धीनां (for -भावानां). —ᵈ) Ś Ñ1 V1.3 B1.3 D1.3.8.12.13 आर्जवं धनं; D4 उग्रबंधनात्.

54 ᵃ) D9 T3 न तु; Ck.t as in text (for तन्न). Ś V3 D1–3.8.12.13 वै; Ñ V B1.2.4 ते; D5 नो; D9 तु; G1 हि (for वो). B3 विधर्षितव्यं ते; D10.11 T3 विश्वसनीयं वो (T3 तु). D4 तस्मिन्न विश्वसितव्यं. —ᵇ) V3 च वै युधि; D4 रणाजिता (sic) (for रणाजिरे). —ᶜ) Ñ1 B3 अनेनैवोप-; Ñ2 स्वभावेनानु-; V2 स्वेनानेनाप-; B2 एनानेनानु- (for एतेनैवोप-). Ś D2.8.12 स्वयौ (D2 स्वेनौ)-पम्येन राजेंद्र; V1.3 B1.4 D1.3.13 स्वेनौ (V1 B4 आत्मौ)-पम्येन धर्मज्ञ; D4 सस्वेनौपन धर्मज्ञ (sic). —ᵈ) Ñ V B D2–4.7–11.13 G M3.5 नित्यं जिह्मा; D6 जिह्मा नित्यं (for नित्यजिह्मा). D5 T1 राक्षसा जिह्मयोधिनः. —After 54, Ś V1.2 B1 D1–3.8.12.13 ins.:

834* कूटयोधा हि ते सर्वे क्षुद्राश्चैव विशेषतः ।

[Ś D1.2.8.12.13 कूटयुद्धा; D3 °युक्त्या (for °योधा). V1.2 B1 D3 [अ]पि सर्वशः (for विशेषतः).]

55 ᵃ) D9–11 T3 G1.2 तदा (for ततो). —ᵇ) Ñ2 V1.2 B2.4 पतगेश्वरः; V3 D4 पन्नगाशनः; D2.6–11.13 G1.2 स (G1.2 तु) महाबलः (for सुमहाबलः). —ᶜ) Ś Ñ V B3.4 D1–4.7–13 T3 G3 च (D4 om. [subm.] सुस्निग्धम्; B1 च सस्निग्धं; B2 च सुस्निग्धस्; T3 सुहृत्स्नेहम्; G1 पुनः स्निग्धम् (for सुहृत्स्निग्धम्). —ᵈ) B1 संप्रष्टुम्; B2 तं प्रष्टुम्; D4 प्रवक्तुम् (for आप्रष्टुम्).

56 ᵃ) D4 सखे राम महाबाहो. —ᶜ) Ñ1 D3 सम (D3 अभ्य)नुज्ञातम्. —ᵈ) G3 गमिष्येहं. D9–11 T3 यथासुखं (for °गतम्). —After 56, Ñ V B D2.4–7.9–11.13 S ins.:

835* न च कौतूहलं कार्यं सखित्वं प्रति राघव ।
कृतकर्मा रणे वीर सखित्वमनुवेत्स्यसि ।

[Cf. 833*. —(l. 1) D2 तु (for च). D2 सखे मां (for सखित्वं). B(ed.) प्रति कांक्षिणा. —(l. 2) Ñ V B D2.4.13 स्वयं (for रणे). D5 T1 राम (for वीर). Ñ1 B3 अपि; V D13 T2 मयि; B4 मम; D4 अति-; D9–11 प्रति-; Ck.t as in text (for अनु-). B1 प्रतिपत्स्यसे; D2 उपवेत्स्यसि; T3 मयि वेत्स्यसे (for अनुवेत्स्यसि).]

57 ᵃ) Ś D2.8.12 हि; Ñ V B D1.3.4.13 च (for तु). —ᵇ) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 कृत्वा लंकां (by transp.). —V3 om. 57ᶜᵈ. —ᶜ) Ñ2 B1 D10 तु (for च). Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–3.8.12.13 रणे (for रिपुं). Ñ1 B3 D4 सबलं (for च रिपुं). —ᵈ) Ś Ñ2 V1.2 B1–3 D4–12 T3 त्वमुप- (Ś2 °मपि)लप्स्यसे; Ñ1 समुपलप्स्यसि; D2 (with hiatus) च उपलप्स्यसे. —After 57, D4 ins. (sic):

836* व्याकुलाश्च गतानन्दी हर्षपूर्णां तपस्विनीम् ।

58 ᵃ) Ñ2 तं रामं (for वचनं). —ᵇ) Ñ2 V1.3 B2.4 पतगेश्वरः; B3 पक्षिराडसौ; D6 क्षिप्रविक्रमः. —ᶜ) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 प्रदक्षिणं; D5.9.11 M5 च निरुजं; D7.10 T1.2 G2 च नीरुजं (for च विरुजं). V3 B4 चक्रे (for कृत्वा). —ᵈ) D4 तेषां मध्ये (by transp.).

G. 6. 26. 0
B. 6. 50. 60
L. 6. 28. 33

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा परिष्वज्य च वीर्यवान् ।
जगामाकाशमाविश्य सुपर्णः पवनो यथा ॥ ५९

विरुजौ राघवौ दृष्ट्वा ततो वानरयूथपाः ।
सिंहनादांस्तदा नेदुर्लाङ्गूलं दुधुवुश्च ते ॥ ६०

ततो भेरीः समाजघ्नुर्मृदङ्गांश्च व्यनादयन् ।
दध्मुः शङ्खान्संप्रहृष्टाः क्ष्वेलन्त्यपि यथापुरम् ॥ ६१

आस्फोट्यास्फोट्य विक्रान्ता वानरा नगयोधिनः ।
द्रुमानुत्पाट्य विविधांस्तस्थुः शतसहस्रशः ॥ ६२

59 Ñ V2 B2.3 D8 om. 59^{ab}. —^{ab}) Ś D2.8.12 तु तं; V3 तयोः; B1 च ते; B4 तथा; D1.13 च तं (for ततः). T3 ततः प्रदक्षिणं (by transp.). Ś V1.3 B1.4 D2.8.12.13 [अ]-भिवाद्य च; D1 निपीड्य च; M1.2 च राघवं (for च वीर्यवान्). D4 तथा कृत्वा परिष्वज्य प्रदक्षिणं त्वभिवाद्य च (hypm.). —^{d}) Ś B1 D1.2.3.12.13 गरुडः; Ñ B2-4 D3.4 गरुत्मान् (for सुपर्णः). B1 पवनोपमः; D13 प(पा)र्वतो यथा (for पवनो यथा). ❀ Cg: क्रियाभेदेन सुपर्णपदद्वयान्वयः. ❀

60 ^{a}) Ś Ñ1 D1.2.8.9.11 M1.2.5 निरुजौ; Ñ2 V B D3.7.10.12.13 T2 G1.2 नीरुजौ; D4 निरुद्धौ; D5 विरजौ; Cg as in text (for विरुजौ). G3 वानरा (for राघवौ). V3 कृत्वा (for दृष्ट्वा). —V1 illeg. for ^{b}. —^{b}) Ś B1.4 D1-3.8.12.13 ते तु; Ñ1 B3 D4 ते हि; V3 दृष्ट्वा; D5 T1 तथा (for ततो). G3 राघवलक्ष्मणौ (for वानरयूथपाः). Ñ2 B2 तत्राश्चर्यं प्लवंगमाः. —^{cd}) D7.9-11 T3 G2 Cg सिंहनादं. D6 M5 ततो; T1 M1.2 तथा (for तदा). D5 T G1 M लांगूलान्; D6 अंगुली (for लाङ्गूलं). D5 T1 M3 तदा (for च ते). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 प्रहृष्टाः ससृजुर्(Ñ1 व्यनदन्)नादान्(Ñ2 V1.2 B2.3 °दं)राक्षसानां भयावहान् (Ñ2 V1.2 B2.3 °हं).

61 Ś D8.12 om. 61^{ab}. —^{b}) Ñ2 V B1-3 D7.9-11 M3 [अ]प्यवादयन्; B4 D1-3.13 [अ]भ्यवा(D13 °ना)दयन्; D4 व्यवादयन्; D5 [अ]थ नादयन्; T1.3 M5 [अ]प्यनादयन् (for व्यनादयन्). D6 मृदंगानप्यनादयन्.

—After 61^{ab}, Ñ1 D4 ins.; B2 ins. after 61:

837* आपूर्य च महाशङ्खान्क्ष्वेडांश्चक्रुः सहस्रशः।

[D4 आपूर्यंत and हृष्टांश् (for आपूर्य च and क्ष्वेडांश् respy.).]

—Thereafter Ñ1 D4 cont. l. 1 of 838*. —Ñ1 D4 om.; V1 illeg. for 61^{cd}. —^{c}) Ñ2 V2.3 B2-4 D1-3.13 G1 च संहृष्टाः; B1 D6 तथा (D6 च ते) हृष्टाः; D7 G2 M5 सुसंहृष्टाः (for संप्रहृष्टाः). Ś D8.12 T2 दध्मुश्च शंखान्संहृष्टाश्. —^{d}) T2 च; G3 [अ]न्ये (for [अ]पि). G2 M1.2.5 तथा (for यथा-). D5.9 T M3 पुरा; G2 पुरे; M1.2.5 परे (for -पुरम्). Ś D1-3.8.12.13 चिक्ष्वेडु(D13 °च्छेदु)श्च सहस्रशः; Ñ2 B2-4 नभस्थाश्च(B3.4 °स्थि-) दिवौकसः; V2 B1 सेनां चक्रुः सहस्रशः; V3 प्रेक्ष्येदुश्च समंततः (sic). ❀ Cr.m.g.t: यथापुरं यथापूर्वम्. ❀ —After 61, Ñ2 V2 (om. l. 4) ins. 838*; while B3 ins. 839*.

62 Ñ2 om. 62^{ab}. —^{a}) Ś V1.2 B1 D1-3.8.12.13 अपरे चापि; Ñ1 अपरे चात्र; V3 असुरं चापि; B2.3 अंबरं चापि; B4 अमुंचतात्ति-; D4 अपरे आतृ-; D6 आस्फोट्य युधि; D7.9-11 G2.3 M5 अपरे स्फोट्य (for आस्फोट्यास्फोट्य). D13 च श्रांता (for विक्रान्ता). T3 अपरे च प्रविक्रांता; M1.2 आस्फोटयंत्यपि परे. ❀ Cr: आस्फोट्यास्फोट्य विक्रान्ता इति पाठः. ❀ —V1 illeg. for ^{b}. —^{b}) Ś नागयोधिनः; Ñ1 D4 बाहुशालिनः; V2 कोपितैर्मुखैः; V3 B1 गज(B1 नख)योधिनः; B3 नगघोषिणः; B4 न्याययोधिनः; G1.2 M5 द्रुमयोधिनः. —After 62^{ab}, Ś V2 (second time).3 B1(m.).4 D1-3.8.12.13 ins.; Ñ1 D4 cont. l. 1 only after 837*; Ñ2 (owing to om.) V2 (om. l. 4) ins. after 61; B2 cont. after 839*; B3 cont. l. 1 after 839* and ins. l. 2-4 after 62^{ab}:

838* ते वानरा भीमबलाः प्रहृष्टाः सस्मिताननाः।
चक्रुः किलकिलांश्चैव ववल्गुश्च तथापरे।
द्रुमशाखा दधुश्चैव चिक्षिपुश्च समन्ततः।
अपरे चापि विक्रान्ता हर्षादुत्क्रोशितैर्मुखैः।

[(l. 1) D2.3 भीमवेगाः (for °बलाः). Ś V2(second time).3 D1.3.8.12 om. from the post. half up to the prior half of l. 4. Ñ V2 B3.4 प्रहर्षात्; B1 हर्षाच्च; D4 प्रहर्षाः (for प्रहृष्टाः). D2 चक्रुः किलकिलामपि; D13 प्रहर्षात्संमताननाः (for the post. half). —(l. 2) V2 B1.3.4 किलकिलाश्. G (ed.) किलकिला शब्दं. —D13 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 3. Ñ2 व * * श्च (illeg.); B4 विवर्णाश्च (for ववल्गुश्च). B1 [अ]परे तथा (by transp.). V2 रुरुधुर्वानरोत्तमाः (for the post. half). D2 ननृतुश्च ननंदुश्च बभ्रमुश्च ततोपरे. —(l. 3) B1 द्रुमशाखां. B3 चान्ये (for चैव). D2 भुजाभ्यां च (for दधुश्चैव). B4 D13 चिक्रीडुश्च (for चिक्षिपुश्च). —(l. 4) D2 ते वानरा भीमबला (for the prior half). V2 (second time) प्रकाशितैर् (for उत्क्रो°). Ś प्रहर्षाक्रोशितैर्मुखैः; Ñ2 V3 B1.2 D2.13 प्र(D13 सं)हर्षात्कुशि(V3 D13 °त्कोपि; B1 °त्कुपि; D2 °त्काशि)तैर्मुखैः; B3 वानरा बाहुशालिनः; D1 प्रहृष्टाः कोपितैर्मुखैः; D3 प्रहर्षोत्कर्षितैर्मुखैः; D8.12 प्रहर्षाः कोशितैर्मुखैः (for the post. half).]

—After 62^{ab}, B2 ins.; while B3 ins. after 61:

839* उत्तस्थुः संघशः सर्वे नदन्तो युद्धलालसाः।

—^{c}) B3 द्रुममुत्पाट्य (for द्रुमानु°). Ś D8.12 तरसा; Ñ1 B3 सहितास्; Ñ2 B2 शतशस्; V1 संतस्थुः; V2.3 B1.4

विसृजन्तो महानादांस्त्रासयन्तो निशाचरान् ।
लङ्काद्वाराण्युपाजग्मुर्योद्धुकामाः प्लवंगमाः ॥ ६३

ततस्तु भीमस्तुमुलो निनादो
बभूव शाखामृगयूथपानाम् ।
क्षये निदाघस्य यथा घनानां
नादः सुभीमो नदतां निशीथे ॥ ६४

G. 6. 26. 0
B. 6. 50. 65
L. 6. 26. 37

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

$D_{1-3.13}$ सहसा (for विविधांस्). D_4 ते शैलद्रुमहस्ताश्च. —^{d}) $\tilde{N}_2$ B_2 तस्थुर्युद्धाभिकांक्षिणः ; V_1 शतशो युद्धकांक्षिणः.

63 ^{a}) Ś V_3 $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ मुंचमाना; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_2 विनर्द($\tilde{N}_2$ V_2 °दं)तो (for विसृजन्तो). B_2 महात्मानस् ; $M_{1.2}$ महानादं (for महानादांस्). $\tilde{N}_1$ B_3 D_4 गर्जंतश्च नदंतश्च. —^{b}) G_3 त्रासयंति. $\tilde{N}_1$ B_3 D_4 त्रासयंतश्च वानराः(B_3 राक्षसान्). —^{c}) $\tilde{N}_2$ V_2 B लंकाद्वारम् (for °द्वाराणि). $\tilde{N}_1$ [अ]तिक्रम्य; B_1 अभिक्रुद्धा (for [उ]पाजग्मुर्). Ś V_3 $D_{1-4.8.12.13}$ लंकाद्वारमभि($D_{1.13}$ °ति)क्रांता(D_4 °तिक्रम्य). —^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 $D_{7.9-11}$ युद्धकामाः ; D_1 * * कामाः ; D_6 योद्धमानाः (sic) ; G_3 * * *माः (for योद्धु°). $\tilde{N}_1$ **स्थिताः (for प्लवंगमाः). D_4 योद्धुकामा उपाययुः.

64 ^{a}) G_1 सु- (for तु). $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{1-3.9-11.13}$ T_3 G_2 M_5 तेषां सुभीमस् ; $Ś_2$ B_4 $D_{6.8.12}$ तेषां तु भीमस् ; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ तेषां निनादस् ; D_4 तेषां स भीमस् (for ततस्तु भीमस्). Ś $D_{8.12}$ स नादो; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ समंताद् ; D_2 सुनादो (for निनादो). D_3 om. after बभू up to नदतां in 64^{d}. —^{c}) $\tilde{N}_1$ D_4 अंते; B_4 क्षणे (for क्षये). B_2 निशीथे (for घनानां). —^{d}) $D_{1.9.11}$ स भीमो; D_4 तु भीमो (for सुभीमो). $Ś_2$ $D_{8.12}$ सुनीथे (sic); $\tilde{N}_3$ (sic) B_2 घनानां (for निशीथे).

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V_1 B_{1-3} $D_{2.4}$ लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś B_1 $D_{2.8.12.13}$ विशल्यकरणं; $\tilde{N}_1$ गरुत्मदागमनाच्छरबंधमोक्षणं; $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ शरबंधमोक्षः ; $V_{1.2}$ B_4 शरबंधमो(V_2 °विमो)क्षणं; V_3 शल्यहरणं; $D_{1.3}$ विशल्यकरणः ; D_4 गरुडगमनः ; D_3 गरुडागमनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_2 B_2 $D_{2.4.10.12.13}$ om. ; $Ś_2$ D_3 28 ; $\tilde{N}_2$ V_3 B_4 $D_{8.9}$ 26 ; V_1 27 ; B_1 25 ; B_3 24 (sic); D_1 29 (sic); $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.2}$ G M 50 ; T_3 51. —After colophon, D_2 concludes with राम; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

४१

G. 6. 97. 1
B. 6. 51. 1
L. 6. 29. 1

तेषां सुतुमुलं शब्दं वानराणां तरस्विनाम् ।
नर्दतां राक्षसैः सार्धं तदा शुश्राव रावणः ॥ १
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं श्रुत्वा स निनदं भृशम् ।
सचिवानां ततस्तेषां मध्ये वचनमब्रवीत् ॥ २
यथासौ संप्रहृष्टानां वानराणां समुत्थितः ।
बहूनां सुमहान्नादो मेघानामिव गर्जताम् ॥ ३
व्यक्तं सुमहती प्रीतिरेतेषां नात्र संशयः ।
तथा हि विपुलैर्नादैश्चुक्षुभे वरुणालयः ॥ ४
तौ तु बद्धौ शरैस्तीक्ष्णैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
अयं च सुमहान्नादः शङ्कां जनयतीव मे ॥ ५
एतत्तु वचनं चोक्त्वा मन्त्रिणो राक्षसेश्वरः ।
उवाच नैर्ऋतांस्तत्र समीपपरिवर्तिनः ॥ ६
ज्ञायतां तूर्णमेतेषां सर्वेषां वनचारिणाम् ।
शोककाले समुत्पन्ने हर्षकारणमुत्थितम् ॥ ७
तथोक्तास्तेन संभ्रान्ताः प्राकारमधिरुह्य ते ।
ददृशुः पालितां सेनां सुग्रीवेण महात्मना ॥ ८

41

1 a) Ś Ñ V B3.4 D1.2.4.5.7–13 T G2 M5 तु (for सु-). V2 नादं (for शब्दं). —b) Ñ V1.2 B2.3 समुत्थितं; D2.3 तपस्विनां; D7.9–11 T3 महौजसां; G1.2 M5 महात्मनां (for तरस्विनाम्). D4 नराणां समुपस्थितं. —c) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–6.8.12.13 T1.2 G2.3 M5 नदतां. —d) Ñ2 V1.2 B2.4 अथ (for तदा). Ñ1 B3 D4 शुश्रुवे राक्षसाधिपः.

2 a) D7 G1 स्निग्धं (for स्निग्ध-). B4 D4 -निर्घोषगंभीरं; D6 T2 -गंभीरघोषाणां (for -गम्भीरनिर्घोषं). Cm.k.t as in text (for a). —b) Ś D1.2.8.12 तु; V2.3 B1 D3.7.9–11 तं; D5.6.13 T G3 M1.2 च (for स). Ñ1 D4 तच्छ्रुत्वा (for श्रुत्वा स). Ś Ñ1 V2 B1 D1.2.4.8.12.13 G2 M5 महत्; V3 ततः; D3 तदा (for भृशम्). Ñ2 V1 B2–4 श्रुत्वा तेषां वनौकसां. —c) Ś V3 D1–3.8.12.13 सचिवा(Ś1 D1.2 [sic]; D13 °वो) राक्षसपतेर्; Ñ1 V2 B3 सचिवा राक्षसेंद्रस्य; Ñ2 V1 (sic) B4 सचिवा राक्षसेंद्रं तम्; B1 D4 सचिवं राक्षसपतिर्; B2 सचिवान्राक्षसेंद्रस्तान्. —d) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 इदं; B3 तमिदं (hypm.) (for मध्ये). Ś2 Ñ V2.3 B3.4 D3.8.12 अब्रुवन्.

3 a) Ś2 D1.13 तथा; D5 यदा (for यथा). Ś B1 D1.2.8.12.13 हि; Ñ V1.2 B2–4 [अ]यं (for [अ]सौ). Ś2 संप्रविष्टानां. G2 यथापुरं प्रहृष्टानां. —b) D7.9–11 उपस्थितः; G1 तरस्विनां; Cm.g.t as in text (for समुत्थितः). V3 नराणां तु समुपस्थितः (hypm.). —D2 repeats 3^{cd} after 4^{ab}. —c) B4 बभूव; G1.2 M5 श्रूयते (for बहूनां). Ñ1 D1–5.7.12 T1 M3 Cg सुमहा-; D2 (second time) स महा-; G1 सहसा (for सुमहान्). —d) D3 घनानाम् (for मेघानाम्). T3 G2 गर्जितं (for गर्जताम्).

4 a) Ñ1 D4.9–11 Ct सुव्यक्तं; Cm.g as in text (for व्यक्तं सु). D9 सुमहा- (for -महती). —b) D3 एषां च (for एतेषां). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 समुपस्थिता (for नात्र संशयः). Ñ1 B3 वानराणां समुत्थिता; D4 वानराणामुपस्थिता. —After 4^{ab}, D2 repeats 3^{cd}. —D2 om. 4^{c}–8^{d}. —c) Ś Ñ1 B1.3.4 D1.3.4.8.12.13 G1.3 यथा (for तथा). T2 च; Cm.g.t as in text (for हि). V3 D4 त्रिविधैर् (for विपुलैर्). —d) D4 वरुणालयं; D6 लवणालयः; D9–11 T3 G1 लवणार्णवः (for वरुणालयः). Ñ V1.2 B2–4 क्षोभयंतीव सागरं.

5 D2 om. 5 (cf. v.l. 4). Ñ1 reads 5^{ab} after 12^{ab}. —a) Ś Ñ1 V1.2 B1–3 D1.3.4.8.12.13 च; Ñ2 नि- (for तु). D5 शब्दौ (sic); D7.12 बुद्धौ (for बद्धौ). ❀ Cg: तौ त्विति । तुशब्दश्चार्थः. ❀ —Ñ1 reads 5^{c}–12^{b} in marg. —c) D1 G3 तु (for च). Ñ1 D4.6.7 M3 सुमहा- (for सुमहान्). Ñ2 V1.2 B2.4 हर्षः; T1 नाशः (for नादः). —d) Ś Ñ2 V B D1.3.8.12.13 नः (for मे). Ñ1 D4 शंकितानि मनांसि नः.

6 D2 om. 6 (cf. v.l. 4). Ñ1 reads 6 in marg. (cf. v.l. 5). —a) Ñ1 D4 M5 इदं तु; B4 स तु तद्; D6 एतच्च; D9–11 T3 एवं च; D13 एवं तु; G1 इदं च (for एतत्तु). Ś Ñ V B1.3.4 D1.3.4.8.12.13 श्रुत्वा (for चोक्त्वा). B2 एतदुक्त्वा तु वचनं. —b) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1.3.8.12 मंत्रिणां (for मन्त्रिणो). Ñ V B D1.4.13 राक्षसाधिपः. —c) Ś V B D1.3.8.12.13 G1.2 M5 राक्षसांस्तत्र; Ñ D4 रक्षसां मध्ये (for नैर्ऋतांस्तत्र).

7 D2 om. 7 (cf. v.l. 4). Ñ1 reads 7 in marg. (cf. v.l. 5). —a) B2 ज्ञायते. —b) V3 वनर्थं (sic); B1 सांप्रतं; B3 बलं च (for सर्वेषां). D7.9–11 च वनौकसां (for वनचारिणाम्). —c) G3 समुत्पन्नं. —d) Ś V3 B1 D1.3.8.12.13 उत्तमं (for उत्थितम्). B4 D4 हर्षकाल उ(D4 °लमु)पस्थितः(D4 °तं).

8 D2 om. 8 (cf. v.l. 4). Ñ1 reads 8 in marg. (cf. v.l. 5). —a) Ś D12 ते तथोक्त्वा तु; Ñ1 V3 B1 D1.3.4.8.13 ते तथोक्ताः सु-(B1 D1.8 °क्तास्तु; D13 °क्ताः स-); D6.7.9–11 तथोक्तास्ते सु-(D9 स-) (for तथोक्तास्तेन). Ñ1 D4 -संहृष्टाः. —b) D1.13 प्रासादम्; D4 प्राकारान् (for प्राकारम्). Ñ1 चाधिरुह्य; D7 अवरुह्य; D13 अतिरुह्य (for

तौ च मुक्तौ सुघोरेण शरबन्धेन राघवौ ।
समुत्थितौ महाभागौ विषेदुः प्रेक्ष्य राक्षसाः ॥ ९
संत्रस्तहृदयाः सर्वे प्राकारादवरुह्य ते ।
विषण्णवदनाः सर्वे राक्षसेन्द्रमुपस्थिताः ॥ १०
तदप्रियं दीनमुखा रावणस्य निशाचराः ।
कृत्स्नं निवेदयामासुर्यथावद्वाक्यकोविदाः ॥ ११
यौ ताविन्द्रजिता युद्धे भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
निबद्धौ शरबन्धेन निष्प्रकम्पभुजौ कृतौ ॥ १२
विमुक्तौ शरबन्धेन तौ दृश्येते रणाजिरे ।
पाशानिव गजौ छित्त्वा गजेन्द्रसमविक्रमौ ॥ १३
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां राक्षसेन्द्रो महाबलः ।
चिन्ताशोकसमाक्रान्तो विषण्णवदनोऽब्रवीत् ॥ १४
घोरैर्दत्तवरैर्बद्धौ शरैराशीविषोपमैः ।
अमोघैः सूर्यसंकाशैः प्रमथ्येन्द्रजिता युधि ॥ १५

G. 6. 27. 15
B. 6. 51. 15
L. 6. 29. 13

अधिरुह्य). Ś V3 B1.3 D1.3.5–12 T G3 च; Ñ1 D4 वै (for ते). —After 8^{ab}, D4 ins.:

840* निरीक्ष्य वानरबलं शालतालशिलायुधम् ।
नर्दमानं च संहृष्टं महोत्साहं महाबलम् ।

—Ś D1.3.8.12 M5 om. (M5 hapl.) 8^{c}–10^{b}. —^{c}) D4 हर्षितां (for पालितां). B2 पालितं सैन्यं (for पालितां सेनां). —After 8, B3 reads 10^{c}–11 (including star passage) for the first time, repeating them in their proper place.

9 Ś D1.3.8.12 M5 om. 9 (cf. v.l. 8). Ñ1 reads 9 in marg. (cf. v.l. 5). —^{a}) T3 G2 तु (for च). Ñ1 transp. च and मुक्तौ. Ñ V B1–3 D2.4.13 महात्मानौ; B4 महामायौ (for सुघोरेण). —^{b}) Ñ V B D2.4.13 राघवौ शरबंधनात्. —^{c}) Ñ B2 D4 तदा(Ñ1 °तो) दृष्ट्वा; M1.2 महावीर्यौ; K (ed.) महावेगौ (for महाभागौ). —^{d}) D6 वीक्ष्य; D9–11 सर्व- (for प्रेक्ष्य). Ñ2 V B D2.13 विषण्णा(D2 °वर्णा)स्तत्र (B1 °स्त्वथ) (for विषेदुः प्रेक्ष्य). Ñ1 D4 विषण्णा(Ñ1 निषेदु)स्ते निशाचराः.

10 Ś D1.3.8.12 M5 om. 10^{ab} (cf. v.l. 8). Ñ1 reads 10 in marg. (cf. v.l. 5). —^{a}) Ñ1 D4 -वदनाः; Ñ2 V B D13 -मनसश्च; D2 -मानसाः (for -हृदयाः). Ñ2 V B D13 चैव; G1 भीताः; G2 ह्येते (for सर्वे). —D4 repeats erroneously 10^{b} in place of 10^{d}. —^{b}) V3 B4 प्राकारम् ; G3 प्रासादाद्. V2.3 अधिरुह्य; B4 अभि°. Ñ1 B1 D4(both times).13 T2 च (for ते). —B3 repeats 10^{cd} here (cf. v.l. 8). —^{c}) Ñ V1 B1–3(second time).4 D1.4 G1 विवर्ण- (for विषण्ण-). T2 G1 M5 -हृदयाः (for -वदनाः). Ñ2 V B1–3(both times).4 D1.3.13 M1.2 दीना; D5–7 T1.2 G3 M3 घोरा (for सर्वे). D9–11 T3 विवर्णा (D9 °र्ण) राक्षसा घोरा. —^{d}) D6 उपागताः ; T2 उपागमन्; Ct as in text (for उपस्थिताः). —After 10, Ś V B3 (after 10^{cd} [first time]) D1–3.8.12.13 ins.:

841* भयात्संहृष्टरोमाणो राक्षसास्ते महाबलाः ।

11 Ñ1 reads 11 in marg. (cf. v.l. 5). B3 repeats 11 here (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś D8.12 तदाश्चर्यं ; Ñ1 तदाप्रियं (for तदप्रियं). Ś1 तेन मुखा; B3 (first time) दीनमाना (for दीनमुखा). —^{b}) B3 (first time)राक्षसस्य; D5 रावणाय (for रावणस्य). D9–11 T3 च राक्षसाः (for निशाचराः). Ñ1 D4 रावणे राक्षसाधिपे; V3 रावणाय न्यवेदयन्. —G1 damaged for 11^{c}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1–3 (second time).4 D1–4.8.12.13 न्यवेदयन्यथातथ्यं(Ś B1.3 [first time] D1–3.8.12.13 °वृत्तं); V3 भीतास्ते च यथातत्त्वं. —^{d}) Ś Ñ V B1–3(both times).4 D1–4.8.12.13 सर्वे वाक्यविशारदाः.

12 Ñ1 reads 12^{ab} in marg. (cf. v.l. 5). —^{a}) G3 एताव् (for यौ ताव्). Ñ V B2.4 संख्ये (for युद्धे). —After 12^{ab}, Ñ1 reads 5^{ab}. —^{c}) Ñ1 V3 B1 D1–3.13 प्रबद्धौ; Ñ2 V1.2 B2.4 संयतौ; B3 सुबद्धौ; T2 निरुद्धौ (for निबद्धौ). G1 -जालेन (for -बन्धेन). —D5 om. (hapl.) 12^{d}–13^{a}. —^{d}) D4 निर्विचेष्टतरौ (for निष्प्रकम्पभुजौ). B3 रणे (for कृतौ).

13 D5 om. 13^{a} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś Ñ1 B1.3 D1–3.8.12.13 विमुक्त- (for विमुक्तौ). Ś Ñ1 V3 B1.3 D2.3 8.12.13 -शरबंधौ ताव्; Ñ2 V1.2 B2.4 D1.4 शरबंधात्तात् (for शरबन्धेन). —After 13^{a}, G2 erroneously repeats 12^{d}–13^{a}. —^{b}) D7.9–11 G3 दृश्येते तौ (by transp.). Ś Ñ1 V1.2 B1.3 D1–4.8.12.13 उत्थितौ रणमूर्धनि; Ñ2 V3 B2.4 उत्थितौ रामलक्ष्मणौ. —^{c}) D9 गजाश्च; G2 गजश्च; M3 भुजौ (sic) (for गजौ).

14 ^{b}) Ś B1.3 D3.8.12 [ऽ]थ रावणः; D1 विभीषणः; D2 स रावणः (for महाबलः). —^{c}) D13 किंचिद्- (for चिन्ता-). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 -रोष(B2 -कोप)परीतांगो (Ñ V1 D2.4 °तात्मा ; D1 °तांगौ); D5.7.9–11 T1.3 G1.2 M5 -रोषसमाक्रांतो (for -शोक°). —^{d}) Ś Ñ V B2.4 D1–4.7–13 T3 विवर्ण- (for विषण्ण-). D9–11.13 M5 [ऽ]भवत् (for ऽब्रवीत्).

15 ^{a}) D13 बद्धः (for बद्धौ). —^{b}) G1 -विषात्मकैः (for -विषोपमैः). —^{d}) Ñ2 V1.2 B2.4 G1.2 M5 रणे; D4 युधः (sic) (for युधि).

G. 6. 27. 16
B. 6. 51. 16
L. 6. 29. 14

तमस्त्रबन्धमासाद्य यदि मुक्तौ रिपू मम ।
संशयस्थमिदं सर्वमनुपश्याम्यहं बलम् ॥ १६
निष्फलाः खलु संवृत्ताः शरा वासुकितेजसः ।
आदत्तं यैस्तु संग्रामे रिपूणां मम जीवितम् ॥ १७
एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धो निश्वसन्नुरगो यथा ।
अब्रवीद्रक्षसां मध्ये धूम्राक्षं नाम राक्षसम् ॥ १८
बलेन महता युक्तो रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
त्वं वधायाभिनिर्याहि रामस्य सह वानरैः ॥ १९

एवमुक्तस्तु धूम्राक्षो राक्षसेन्द्रेण धीमता ।
कृत्वा प्रणामं संहृष्टो निर्जगाम नृपालयात् ॥ २०
अभिनिष्क्रम्य तद्द्वारं बलाध्यक्षमुवाच ह ।
त्वरयस्व बलं तूर्णं किं चिरेण युयुत्सतः ॥ २१
धूम्राक्षस्य वचः श्रुत्वा बलाध्यक्षो बलानुगः ।
बलमुद्योजयामास रावणस्याज्ञया द्रुतम् ॥ २२
ते बद्धघण्टा बलिनो घोररूपा निशाचराः ।
विनर्दमानाः संहृष्टा धूम्राक्षं पर्यवारयन् ॥ २३

---

16 ^{a}) B1.3 D5–7.9–11 T G2.3 M3.5 Cr तद्- (for तम्). D13 सुबंधनम् (for अस्त्रबन्धम्). Ñ1 D4 तदस्त्रबल (D4 °बंध मु सृज्य. —^{b}) V3 विमुक्तौ तु (for यदि मुक्तौ). —V3 om. 16^c–17^b. —^{c}) B1.2 अहं (for इदं). ❀ Cr: संशयार्थं प्राणसंशयार्थम्. ❀ —^{d}) Ñ2 ह्यनु-; B3 अद्य (for अनु-). B1.2 वै; G (ed.) मे (for [अ]हं). M1.2 पुरं (for बलम्). V2 केवलं (for [अ]हं बलम्).

17 V3 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś D8.12 संपन्नाः; V2 पश्यामि; B3 मे वृत्ताः; D2 वृत्तांताः (for संवृत्ताः). —^{b}) B3 D7(marg. also).9–11 पावक-; D4 दीप्ताग्नि- (for वासुकि-). D4 -संनिभाः (for -तेजसः). —^{c}) D9 नादत्तं (for आ°). ❀ Cg: आदत्तम् आत्तम्. ❀ D6 सु- (for तु). G3 समरे (for संग्रामे). —^{d}) D7 अपि जीवितं; D9–11 T3 जीवितं मम (by transp.). —For 17^{cd}, Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 subst.; B3 ins. after 17; G1.2 M5 ins. after 17^{ab}:

842* वैनतेयमिवासाद्य नागा गङ्गाह्रदौकसः ।

[Ñ2 V1.2 B D4 समासाद्य (for इवासाद्य). Ñ2 V1 B D4 नागह्रदे यथा; V2 नागालयं गताः; G1.2 M5 गांगे यथा ह्रदे (for गङ्गाह्रदौकसः).]

18 Ś D8.12 om. 18^a–19^b. —^{a}) Ñ1 V D1–4.13 तु (D4 सु-) संरब्धो; B1.3.4 सु(B3 तु)संबद्धो; B2 सुसंरुद्धो (sic); G3 सुसंक्रुद्धो (for तु संक्रुद्धो). —^{b}) Ñ2 V1 B1.2.4 D1–3.6.7.9.13 निःश्वसन्. Ñ1 V2.3 B3 D1.2.13 द्विरदो (for उरगो). —After 18^{ab}, D13 ins. an additional colophon:

[*Kāṇḍa name*:—लंकाकांडे युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: रावणक्रोध:.]

—^{c}) Ñ1 B1 D1 राक्षसां (corrupt); D2 रक्ष्यसां (corrupt) (for रक्षसां). D4 उवाच परमामर्षी.

19 Ś D8.12 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). —^{a}) D4 युतो; D11 युद्धे (for युक्तो). —^{b}) Ñ1 V3 D10.11 राक्षसैर् (for रक्षसां). Ñ1 D2–4.13 G1 M5 -तेजसां; D1 -दर्शनां (sic); D5–7.9–11 T G2.3 M3 -विक्रम(D7.9–11 °मः) (for -कर्मणाम्). —D13 om. 19^c–20. —^{c}) B1.2 युद्धाय (for वधाय). D6.7.9–11 T3 [आ]शु (for [अ]भि-). D4 वैसं बाधय (sic) (for त्वं वधायाभि-). —^{d}) Ñ2 V1.2 B रामस्य सवनौकसः. —For 19^{cd}, Ś Ñ1 V3 D1–3.8.12 G1 M5 subst.:

843* निष्क्रमस्व वधायाशु राघवस्य वनौकसाम् ।

[V3 निष्क्रम त्वं. G1 M5 त्वं (for [आ]शु). Ñ1 D1.3 त्वं राघव-; G1 M5 रामस्य च (for राघवस्य).]

20 D13 om. 20 (cf. v.l. 19). —^{a}) D4 स (for तु). —^{c}) D4 हृष्टात्मा (for संहृष्टो). Ñ1 V3 कृत्वा प्रदक्षिणं हृष्टो; D7.9–11 Ct परिक्रम्य ततः शीघ्रं. —^{d}) D2 नृपालयं; G1.2 M5 नृपाज्ञया (for नृपालयात्).

21 ^{a}) D4 उपनिष्क्रम्य; D5 अभिनिष्क्राम (sic) (for अभिनिष्क्रम्य). Ś D1.2.8.12 स ततो; Ñ1 सद्वाक्यं; Ñ2 V1.2 B D3 च द्वाराद्; V3 च द्वारं; D4 स द्वारं (for तद्द्वारं). D13 निष्क्रम्य स ततो * *; M5 अभिष्क्रम्य ततो द्वारं. —^{c}) Ñ1 आनय त्वं; D6 त्वरय त्वं (for त्वरयस्व). Ś Ñ1 V3 B D1–4.7–13 T1.2 शीघ्रं; Ñ2 V1 सर्वं (for तूर्णं). V2 च सैन्यानि (for बलं तूर्णं). —^{d}) B4 प्रगच्छतः; G1.2 M5 युयुत्सतां; Ct as in text (for युयुत्सतः). Ś Ñ1 V2.3 D1–4.8.12.13 रण(Ñ1 V3 D4 युद्ध)कालोय(D4 °लः स)-मागतः.

22 ^{a}) D5–7.9–11 T G1.3 M3.5 धूम्राक्षवचनं (for धूम्राक्षस्य वचः). —^{b}) Ñ2 V2 B2.4 D4 M1.2 महाबलः; B1 बलाबलः; D13 वशानुगः (for बलानुगः). —^{c}) D4 बलान् (for बलम्). Ñ1 V2 B3 प्र(Ñ1 यु)योजयामास; D4 सुमोचयामास; D5 T1 उद्योतयामास; G2 M5 उत्थापयामास (for उद्योजयामास). D3 बलवद्योजयामास. —^{d}) Ñ1 राक्षसस्य (for रावणस्य). T2 भयाद् (for [आ]ज्ञया). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 त्वरन्; D7 [अ]द्रुतं; D9–11 भृशं (for द्रुतम्).

23 ^{a}) D13 बद्धपट्टा; G1 M5 बद्धखड्गा(M5 °ड्ग-); G3 खड्गबंधा; Cg.k.t as in text (for बद्धघण्टा). —^{b}) D8 महाबलाः (for निशाचराः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D8.12 वि(Ś1 नि)नंदमानाः; B3 D7.9–11 G3 विनद्यमानाः; D2 M5 विमर्दमानाः; D5.6 T1.2 M3 वि(T2 नि)गर्जमानाः (for

विविधायुधहस्ताश्च शूलमुद्गरपाणयः ।
गदाभिः पट्टसैर्दण्डैरायसैर्मुसलैर्भृशम् ॥ २४
परिघैर्भिण्डिपालैश्च भल्लैः प्रासैः परश्वधैः ।
निर्ययू राक्षसा घोरा नर्दन्तो जलदा यथा ॥ २५
रथैः कवचिनस्त्वन्ये ध्वजैश्च समलंकृतैः ।
सुवर्णजालविहितैः खरैश्च विविधाननैः ॥ २६
हयैः परमशीघ्रैश्च गजेन्द्रैश्च मदोत्कटैः ।
निर्ययू राक्षसव्याघ्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः ॥ २७
वृकसिंहमुखैर्युक्तं खरैः कनकभूषणैः ।
आरुरोह रथं दिव्यं धूम्राक्षः खरनिस्वनः ॥ २८
स निर्यातो महावीर्यो धूम्राक्षो राक्षसैर्वृतः ।
प्रहसन्पश्चिमद्वारं हनूमान्यत्र यूथपः ॥ २९

G. 6. 27. 29
B. 6. 51. 29
L. 6. 29. 27

विनर्दमानाः). D6 ते हृष्टा. Ñ2 V B1.2.4 विनर्द(Ñ2 निनर्द ; V1 B4 विनर्द ; V2 विनिर्द)तः सुसंहृष्टा(V3 ते सर्वेष्टा [sic]); D4 नर्दमानाः सुसंहृष्टा. —d) D6 reads पर्यवारयन् in marg.

24 a) Ñ1 -शस्त्रास् (for -हस्ताश्). Ñ V2 B ते (for च). —c) B4 D2 गदासि- (for गदाभिः). Ś Ñ1 V1.2 B D1–4.6–11.13 पट्टिशैः ; Ñ2 V3 परिघैश् ; D5.12 पट्टिसैः (for पट्टसैर्). Ś Ñ1 B3 D1–3.8.12.13 खड्गैर् ; Ñ2 V1.2 B1.2.4 चैव ; V3 illeg.; D4 वापि; G2 M5 शूलैर् (for दण्डैर्). —d) Ś V3 B3 D1–3.8.12.13 G1 M5 चापि(Ś D8 एव; D12 चैव) मुद्गरैः; Ñ1 चापि पट्टिशैः; D7.9–11 T3 मुसलैरपि; G3 मुद्गरैर्भृशं; M1.2 मुसलैस्तथा (for मुसलैर्भृशम्). Ñ2 V1.2 B1.2.4 परिघै(Ñ2 °ट्टिशै)श्च समुद्गरैः; D4 परिघैः कोटिमुद्गरैः.

25 a) Ñ2 V1.2 B1.2.4 D4 मुष(D4 °श)लैर् (for परिघैर्). Ñ V B भिंदिपालैश्; D1 भिंडमालैश् (sic); D3.4 भिंड(D3 °डि)मालैश् (sic); T3 भिड्डिपालैश् (sic) (for भिण्डिपालैश्). —b) Ś D8.12 खड्गदंडैः ; Ñ1 भल्लैस्तीक्ष्णैः ; Ñ2 V1.2 B भल्ल(V1.2 B4 °ल्लैः)खड्ग-(B3 °दंड-); D1.3.13 भल्लैर्दंडैः ; D2 खड्गैर्दंष्ट्रैः ; D4 भल्लैः खड्गैः ; D6.9–11 T3 G3 M1.2.5 भल्लैः पाशैः(D6 °श-); T2 फलैः पाशैः; G1 फालैः पाशैः ; G2 भल्लैः फालैः; Cg as in text (for भल्लैः प्रासैः). D1.4.7.11.13 परस्वधैः ; G M1.3.5 परश्वधैः. V3 भ * * * * *श्वधैः(illeg.). —c) Ñ D1 राक्षस- (for राक्षसा). Ś V1.2 B1–3 D2–6.8.12.13 T1 G1.3 M3 Cg दिग्भ्यो; Ñ1 (marg. also as in B4) -[आ]दिष्टैर् ; Ñ2 -व्याघ्रा ; V3 दांता; B4 हृष्टा ; D1 -[आ]देशान् (for घोरा). —d) D6.9 T2 G1 नर्दंतो (for नर्दन्तो). Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 नर्द(D2 °र्दं)तो युद्धलालसाः(D4 °कांक्षिणः). —After 25, D13 ins. :

844* जगृहुस्ते शिलाश्चैव गदाः परिघबाहवः ।

26 a) Ñ2 B1.2 च कवचैश् ; B4 कवचिभिश् ; D1.4 कवचितैश् (for कवचिनस्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G2 M5 च (for तु). —b) V1 B1.2 D4.6 T2 G2.3 समलंकृताः; Cg.t as in text (for समलंकृतैः). —c) D12 स्वर्ण- (for सुवर्ण-). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G1.3 M5 -संयुक्तैः; D6 -पिहितैः ; D7.9 -रचितैः ; T2 -[अ]पहितैः ; T3 G3 -विततैः ; Ck.t as in text (for -विहितैः). —d) D9 T3 शैरैश् ; Cg as in text (for खरैश्). D3 सु- (for च). Ś Ñ1 V1.3 B3.4 D1–4.8.12.13 G2 M5 विकृताननैः ; D7 विविधांबरैः; T3 विविधायुधैः ; Cg विविधाननैः (as in text).

27 a) M1.2 मनोजवैश्चापि (for परमशीघ्रैश्च). —B1 om. (hapl.) from 27b up to the prior half of 845*. —b) D7.9–11 T3 गजैश्चैव (for गजेन्द्रैश्च). D7 महोत्कटैः. Ś Ñ1 V3 B3 D1–4.8.12.13 चामरापीड(D4 °पांतु [sic])-धा(V3 B3 D3 वा)रिभिः ; Ñ2 सुसंनद्धैः पदातिभिः ; V1.2 B2.4 सुसंनद्धैश्च पट्टिभिः. —After 27ab, Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 ins. :

845* प्रभिन्नकरटैश्चैव गजेन्द्रैरद्रिसंनिभैः ।

[B1 om. up to the prior half. D4 अभिन्न-. D3 -प्रकटैश् (for -करटैश्). D3 [अ]पि (for [ए]व). Ś D8.12 गिरि-; V2 मरु-; V3 चाद्रि- (for अद्रि-). D2 गजेंद्राग्नि स संनिभैः (sic) (for the post. half).]

—c) Ś Ñ1 V3 B3 D1–3.8–13 T3 G1.2 M5 नैर्ऋत-; D7 G3 राक्षसाः (for राक्षस-). D4 -गणा; D7 G3 सर्वे (for -व्याघ्रा).

28 V3 om. 28ab. —a) Ś D8 ऋक्ष-; B4 D9–11 T3 मृग-; G1 कपि- (for वृक-). D7 -हयैर् ; M5 -मृगैर् (for -मुखैर्). Ś D1.2.8.12.13 जुष्टं; B4 D4 युक्तैः (for युक्तं). —b) D9.11 बलैः (for खरैः). Ñ1 B D4 कांचन- (for कनक-). V1 D4.7.9–11 -भूषितैः ; B1 -सप्रभैः; B3 -संनिभैः; D1 -भूषणः (sic) (for -भूषणैः). —c) G2 सज्जं; M1.2 शीघ्रं (for दिव्यं). —d) D3 खग- (for खर-). Ś Ñ2 V B2 D2.7.8.10.12 -निःस्वनः; D1.3.13 -निःस्वनं; G2 -निस्वनैः (for -निस्वनः). D9 खरयुक्तं खरस्वनं.

29 V3 illeg. for a except स नि. —a) Ś V1.2 B4 D1–3.8.12.13 स निर्ययौ; Ñ1 B3 D4 G1.2 M5 निर्ययौ स(G1 सु-); B1 विनिर्यातो (for स निर्यातो). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 महातेजा (for °वीर्यो). —c) Ñ2 प्रसहन् (meta.); D5 T1 प्रययौ; D9–11 हसन्वै (for प्रहसन्). B4 पश्चिमं (for पश्चिम-). D6.7.10.11 T2.3 -द्वाराद् (for -द्वारं). Ś V1 D8.12 द्वारेण पश्चिमेनाशु(V1 °थं); Ñ1 V2.3 D2–4.13 पश्चिमेन तु द्वारेण; D1 स पश्चिमेन द्वारेण; G1.2 M1.2.5 सहसा(M1.2 प्रसभं) पश्चिमद्वाराद्(G2 M5 °रि). —d) Ñ V B G1.2 M5 वानरः ; D9–11 T2.3 तिष्ठति (for यूथपः). —After 29, D5–7.9–11 S ins. :

Ś. 6. 17. 30
B. 6. 51. 30
L. 6. 29. 28

प्रयान्तं तु महाघोरं राक्षसं भीमदर्शनम् ।
अन्तारिक्षगताः क्रूराः शकुनाः प्रत्यवारयन् ॥ ३०
रथशीर्षे महाभीमो गृध्रश्च निपपात ह ।
ध्वजाग्रे ग्रथिताश्चैव निपेतुः कुणपाशनाः ॥ ३१
रुधिरार्द्रो महाञ्श्वेतः कबन्धः पतितो भुवि ।
विस्वरं चोत्सृजन्नादं धूम्राक्षस्य समीपतः ॥ ३२
ववर्ष रुधिरं देवः संचचाल च मेदिनी ।
प्रतिलोमं ववौ वायुर्निर्घातसमनिस्वनः ।
तिमिरौघावृतास्तत्र दिशश्च न चकाशिरे ॥ ३३
स तूत्पातांस्ततो दृष्ट्वा राक्षसानां भयावहान् ।
प्रादुर्भूतान्सुघोरांश्च धूम्राक्षो व्यथितोऽभवत् ॥ ३४

846* रथप्रवरमास्थाय खरयुक्तं खरस्वनम् ।

[G3 -युक्तः (for -युक्तं). G M5 -स्वनः (for -स्वनम्).]

30 ᵃ) Ś D1.3.5-7.9.11-13 M1.2 प्रयातं; Cr.m as in text (for प्रयान्तं). D3 सु- (for तु). G2 M5 -वेगं; M1.2 -वीर्यं (for -घोरं). Ñ V B तं(V3 सं) प्रयांतं महावीर्यं; D4 क्षिप्रमानं महावीर्यं (sic). —ᵇ) Ñ1 B3 घोर- (for भीम-). Ñ V2.3 B D3.4 T1 G1 M3 -विक्रमं (for -दर्शनम्). —ᶜ) D6 अंतरीक्ष-; G3 अंतरिक्षे (for अन्तरिक्ष-). G3 महा- (for -गताः). D5.6 T1.2 M3 घोराः (for क्रूराः). —ᵈ) D7.9-11 T3 G1.2 M1.2.5 Ct प्रत्यपेधयन् (for प्रत्यवारयन्). —For 30ᶜᵈ, Ś Ñ1 V2 B3 D1-4.8.12.13 subst. :

847* अन्तरिक्षचरा वाचो विचेरुर्लोमहर्षणाः ।

[Ñ1 V2 B3 D4 अंतरीक्ष-. Ñ1 B3 D4 -गता (for -चरा). Ñ1 B3 D4 विश्रुता; D3 विनेदू (for विचेरुर्). D3.13 रोम- (for लोम-).];

While Ñ2 V1.3 B1.2.4 subst.; V3 D13 cont. after 847* :

848* भीषणानि निमित्तानि समुत्तस्थुः पुनः पुनः ।

[B2 repeats निमित्तानि. V3 (with hiatus) उत्तस्थुश्च (for समुत्तस्थुः).]

31 ᵃ) V3 marg. as in text; D5 T2 G3 M1-3 महान् (for महा-). D13 M5 -भीमे. —ᵇ) Ś D1-3.8.12.13 वि-; Ñ1 B3 D4 [s]स्य; Ñ2 V1.2 B1.2.4 वै; M1.2 तु (for च). —Ś1 om. (hapl. ?) 31ᶜ – 32ᵇ. —ᶜ) V3 वाहाश्च (for ध्वजाग्रे). Ś2 D8 दक्षिणस्यास्य; Ñ V B D1.3.13 G M1.2.5 ग्र(V3 व्य)थिताश्चास्य(Ñ2 °चास्य; B4 °स्तस्य; G3 M1.2 °श्चापि); D2.4.12 पक्षिणश्चास्य(D4 °न्ये) (for ग्रथिताश्चैव). —ᵈ) G1.2 M5 -[अ]शिनः; Ck -[अ]दनाः; Ct as in text (for -[अ]शनाः). Ś2 D1-4.8.12.13 मांसभोजनाः(D4 °जिनः); D9 रुधिराशनाः; G (ed.) कृष्णपेचकाः (for कुणपाशनाः). Ñ1 V B न्यपतन्नेव(B1 निपेतुश्चैव; B2 न्यपतंश्चैव; B4 निपतंति च) पेचि(B1.3.4 °च)काः; Ñ2 न्यपतद्धेमवेदिका.

32 Ś1 om. 32ᵃᵇ (cf. v.l. 31). —ᵃ) Ś2 D1-4.8.12.13 रुधिरार्द्रे. Ś2 D8.12 महाञ्श्वेतं; Ñ2 महापार्श्वे-; D1.4.13 महाश्वेतं; D2 शशिश्वेतं; D3 महच्छ्वेतं; D5 T2 G1.2 M3 महाश्वेतः(G1 °भीमः; G2 °घोरः); M5 महान्घोरः (for महाञ्श्वेतः). —ᵇ) V3 B1.2.4 G2 M5 न्यपतद् (for पतितो). Ś2 D1-4.8.12.13 छत्रम(D4 °त्रं त)स्य पपात ह. —V3 om. 32ᶜᵈ. Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1-4.8.12.13 read (Ñ1 B4 D4 repeat) 32ᶜᵈ before 34. —ᶜ) D5 विसृजन् (for विस्वरं). D6.9-11 T2.3 नादान् (for नादं). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1-4 (Ñ1 B4 D4 second time).8.12.13 विस्व(Ś D8.12 निष्ठु)राः ससृजुर्वाचो(B1.2 °र्णीर्); Ñ1 B3.4 D4 (Ñ1 B4 D4 first time) विसृजन्भै(B4 D4 °ज्य भै)रवं नादं(B3 °मं).

33 B3 om. 33. Ñ1 reads 33 in marg. —ᵃ) D1 G3 मेघः (for देवः). —ᵇ) Ś Ñ2 B1.2 D1.3.4.8.12.13 प्र- (for सं-). D4 वसुंधरा (for च मेदिनी). D2 प्रबलाचलमेदिनी(sic). —D11 om. 33ᶜ⁻ᶠ. —ᶜ) Ś Ñ V B1.2.4 D1-4.8.12.13 प्रतिलोमा(Ś D8.12 °कूला)कुलो वायुर्(V1 * * * *). —ᵈ) B2 निदाघ- (for निर्घात-). Ś V2.3 B1.4 D2.3.6-8.12.13 -निःस्वनः; D9 T3 -विक्रमः (for -निस्वनः). Ñ1 विनिर्घातसमन्वितः; V1 वायुर्निर्घातनिःस्वनः. —G3 om. 33ᵉᶠ. —ᵉ) Ś Ñ V B4 D1-4.8.12.13 -समाक्रांता; B1.2 -बलाक्रांता; D7 T3 G1 -वृतास्तत्र (for -[आ]वृतास्तत्र). —ᶠ) Ñ1 D4 दिशो न प्रतिभांति च; V3 B1.2 न दिशः(V3 दिशो *) प्रचकाशिरे. —After 33, Ś Ñ1(marg.).2 V1.2 B1.2.4 D1-4.8.12.13 ins. :

849* गृध्रकङ्कखरश्येना ये चान्ये रुधिराशनाः ।

[D1.3 -खग-; D2 -खराः; D13 -खगाः; L (ed.) -बक- (for -खर-). Ñ1 B4 गृध्राः कंकाः खगाः श्येनाः; Ñ2 V1.2 B1.2 D4 गृध्राः काकाः खगाश्चैव(D4 °राः श्येना) (for the prior half). Ñ V1.2 B1.2 D13 -[अ]शिनः (for -[अ]शनाः).]

34 V3 om. 34. Before 34, Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1-4 (Ñ1 B4 D4 repeat).8.12.13 read 32ᶜᵈ. —ᵃ) Ś2 D2.3 स उत्पातांश्; D1.3.13 समुत्पातांश् (for स तूत्पातास्). Ś D1-3.8.12.13 G1.2 M5 च तान्; D6 G3 M3 तदा; T3 M1.3 तथा (for ततो). Ñ V1.2 B D4 उत्पातांस्तादृशान्दृष्ट्वा. —ᵇ) Ñ V1.2 B D4 रक्षोगण- (for राक्षसानां). —ᶜ) V2 तानुत्पातान्; B4 प्रादुर्घोरान् (for प्रादुर्भूतान्). Ś Ñ2 V1 B D2-4.8.12.13 महाघोरान्(B4 °भूतान्); Ñ1 सुघोरान्स; V2 सुसंरब्धान्; D1 महान्घोरान्; G3 च घोरांश्च (for सुघोरांश्च). —After 34, D5-7.9-11 S ins. :

850* मुमुहू राक्षसाः सर्वे धूम्राक्षस्य पुरःसराः ।

ततः सुभीमो बहुभिर्निशाचरै-
र्वृतोऽभिनिष्क्रम्य रणोत्सुको बली ।
ददर्श तां राघवबाहुपालितां
समुद्रकल्पां बहुवानरीं चमूम् ॥ ३५

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

४२

धूम्राक्षं प्रेक्ष्य निर्यान्तं राक्षसं भीमनिस्वनम् ।
विनेदुर्वानराः सर्वे प्रहृष्टा युद्धकाङ्क्षिणः ॥ १
तेषां तु तुमुलं युद्धं संजज्ञे हरिरक्षसाम् ।
अन्योन्यं पादपैर्घोरैर्निघ्नतां शूलमुद्गरैः ॥ २
राक्षसैर्वानरा घोरा विनिकृत्ताः समन्ततः ।
वानरै राक्षसाश्चापि द्रुमैर्भूमौ समीकृताः ॥ ३

G. 6. 28. 3
B. 6. 52. 3
L. 6. 30. 3

35 G (ed.) om. 35. —^{a}) Ś Ñ2 V1.2 D2.3.8.13 सुभीमैर्; Ñ1 B3 D7.9 T2 G2 M5 स भीमो; V3 B1.2.4 D1 स भीमैर्; D4 स रक्षो; D6.12 तु भीमैर् (for सुभीमो). —^{b}) V2.3 B3 D4.5 T1 विनिष्क्रम्य; Cr.m.g.t as in text (for ऽभि°). Ñ2 V B1.2 रणे समुत्सुकः; G2 रणोत्कटो बली. —^{c}) B1 -पालितां तदा (hypm.); D1 -शालितां. —^{d}) D5.6.10.11 T1.2 G2.3 M Cm.g.k.t महौघ- (for समुद्र-). D5 T1 भुवि; Cg as in text (for बहु-). Ś D1.2.4.8.12 -वानरां (for -वानरीं). ❀ Cg : बहुवानरीम् ङीबन्त्रार्षः. ❀

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B D2.4.13 लंकाकांडे. After Kāṇḍa name D13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś Ñ V B D1-4.8.9.12.13 धूम्राक्षनिर्याणं (D2.4 °णः). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.3 B2.4 D2.4.12.13 om.; Ś2 D3 29; Ñ2 V2 D8.9 27; B1 26; B3 25; D1 30; D5-7.10.11 T1.2 G M 51; T3 52. —After colophon, D2 concludes with राम; T3 with श्रीरामार्पणमस्तु; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

42

Cv is missing for 6.42.1–23^b.

1 ^{a}) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-3.8.12 transp. धूम्राक्षं and निर्यान्तं. Ñ1 B3 D4 धूम्राक्षं निर्गतं दृष्ट्वा. —^{b}) D3 राघवं (sic) (for राक्षसं). Ś Ñ1 B1 D1-4.8.12.13 M5 -दर्शनं; B3 D5.7.9-11 T1.3 M3 -विक्रमं; D6 -निःस्वनं (for -निस्वनम्). Ñ2 V B1.2 राक्षसं क्षतजेक्षणं. —^{d}) Ś Ñ2 V1 B1.2.4 D1-3.8.12.13 हृष्टा युद्धाभिकांक्षिणः.

2 ^{a}) Ñ V B2-4 D2-5.7.10.11.13 T1 M3 सु-; D9 om. (subm.) (for तु). M5 transp. तु तुमुलं and युद्धं. G1 तेषां युद्धं सुतुमुलं. —^{b}) Ś D8.12 जज्ञेथ (for संजज्ञे). Ñ2 V B1.2.4 D6.7.9-11 T3 G M5 कपि- (for हरि-). —^{c}) B4 अन्योन्यैर्. Ś1 Ñ2 V B1.2.4 D1-3.8.12.13 मुसलैर्; Ś2 तुमुलैर् (for पादपैर्). D5 M3 घोरं (for घोरैर्). Ñ1 B3 D4 अन्योन्यं निघ्नतां संख्ये (D4 सर्वे). —B1 om. (hapl.?) from ^{d} up to the prior half of 851*. —^{d}) G1 निशितैः (for निघ्नतां). T2 कूट- (for शूल-). Ś V2 B4 D1-3.8.12.13 जघ्नुस्ते (V2 निजघ्नुः) शूलशक्तिभिः; Ñ1 B3 D4 तुमुलं लो (B3 रो) महर्षणं; Ñ2 V1.3 B2 निकृत्ताः पेतुराहवे. —After 2, D5.6 S read 5^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

3 ^{a}) D5 T1 M1-3 घोरैर्; G2.3 युद्धे (for घोरा). —^{b}) D7 विनिष्क्रांताः (for °कृत्ताः). —For 3^{ab}, Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-3.8.12.13 subst.:

851* वानरा राक्षसैर्घोरैः पोथिताश्च विदारिताः ।

[B1 om. up to the prior half (cf. v.l. 2). G (ed.) भीमैर् (for घोरैः). Ś2 सूदिताश् (for पोथिताश्). Ñ2 B1.2.4 महाकायैर्म (B4 °या म) हाबलैः; V1.3 महावीर्यैर् महात्मभिः (V1 °बलैः) (for the post. half).];

while Ñ1 B3 D4 subst.:

852* शूलशक्त्यृष्टिनिहता वानरास्तत्र राक्षसैः ।

[D4 शूलशक्तिनिहता (subm.) (for the prior half).]

G. 6. 28. 4
B. 6. 52. 4
L. 6. 30. 4

राक्षसाश्चापि संक्रुद्धा वानरान्निशितैः शरैः ।
विव्यधुर्घोरसंकाशैः कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ॥ ४
ते गदाभिश्च भीमाभिः पट्टसैः कूटमुद्गरैः ।
घोरैश्च परिघैश्चित्रैस्त्रिशूलैश्चापि संशितैः ॥ ५
विदार्यमाणा रक्षोभिर्वानरास्ते महाबलाः ।
अमर्षाज्जनितोद्धर्षाश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥ ६
शरनिर्भिन्नगात्रास्ते शूलनिर्भिन्नदेहिनः ।
जगृहुस्ते द्रुमांस्तत्र शिलाश्च हरियूथपाः ॥ ७
ते भीमवेगा हरयो नर्दमानास्ततस्ततः ।
ममन्थू राक्षसान्भीमान्नामानि च बभाषिरे ॥ ८
तद्बभूवाद्भुतं घोरं युद्धं वानररक्षसाम् ।
शिलाभिर्विविधाभिश्च बहुशाखैश्च पादपैः ॥ ९

—B4 om. 3^{cd}. —^{c}) V2 घोरा (for चापि). Ś Ñ2 V1.3 B1.2 D1–4.8.12.13 राक्षसा वानरैश्चा(D2 °र्वा)पि; Ñ1 B3 वानरैः पिशिताशाश्च. —^{d}) Ś Ñ1 V2 D2–4.7.9–13 Ck.t भूमि-; D1 भूमेः; D5 भीमौ (sic) (for भूमौ). Ñ1 D4 -समाः कृताः; Ñ2 V1.3 B1–3 निपातिताः (for समीकृताः).

4 ^{a}) Ś D2.3.6–10.12.13 T2.3 G3 स्त्वभि-; Ñ1 B3 D4 च सु-; D5.11 T1 स्त्वपि (for चापि). —G2 om. from क्रुद्धा up to ति in ^{b}. Ñ1 -संलब्धा; B3 D4 -संनद्धा (for संक्रुद्धा). —^{b}) G2 om. for शरैः. —^{c}) Ñ1 B3.4 D4 G2.3 बिभिदुर्; D6.7 M1.3.5 विव्यथुर्; D13 विविधुर् (sic) (for विव्यधुर्). Ś D1–4.8.12.13 -रूपै(D4 °पा)स्तान्; Ñ V B -रूपास्ते; T3 -संपातैः; Cg.k.t as in text (for -संकाशैः).

5 ^{a}) Ś Ñ1 B3 D8.12 M1.2 सुभीमाभिः; Ñ2 V च घोराभिः; G2.3 विचित्राभिः (for च भीमाभिः). —^{b}) Ś Ñ2 V B1.2.4 D2–13 M5 पट्टिशैः (for पट्टसैः). Ñ2 V B1.2.4 च(V B1 स-) परश्वधैः; D6 G2.3 शूल° (for कूटमुद्गरैः). Ñ1 B3 कूटमुद्गरपट्टिशैः; D1 मुद्गरैः कूटयोधिनः. —D5.6 S read 5^{cd} for the first time after 2, repeating it here. —^{c}) Ñ V1.2 B D4 सुघोरैः; V3 अमोघैः (for घोरैश्च). D5(second time) om.; T3(second time)विविधैश् (for परिघैश्). Ñ1 B3 D4 चैव; Ñ2 V B1.2.4 चापि; D1 शूलैश् (for चित्रैस्). —^{d}) Ś D1–3.8.12.13 संयुगे; B3 मारिताः; D5–7 T2.3 (all except D7 first time) G1.3 M3(all both times).5(first time) Cg संहतैः; D9–11 M5 (second time) संश्रितैः; T1 (first time) G2 (second time) संहितैः; G2 (first time) संस्थितः (for संशितैः). Ñ1 D4 त्रिशूलैश्चैव(D4 °श्च वि-) दारिताः; Ñ2 V B1.2.4 त्रिशूलैरसिभिस्तथा; M1.2 (both times)त्रिशूलैश्च परश्वधैः.

6 ^{a}) D4 बाहुभिर् (for रक्षोभिर्). —^{c}) Ś V3 D1–3.6.8–13 T3 अमर्ष- (for अमर्षाज्). V3 D1.3 -[उ]त्कर्षाश् (for -[उ]द्धर्षाश्). Ñ V1.2 B D4 अमर्षिततरा(Ñ1 B3 D4 °तास्तदा) भूयश्(B4 °राश्चक्रुः). —^{d}) B4 भूयः (for चक्रुः). Ś D1–3.8.12.13 [अ]नेकशः (for [अ]भीतवत्). D4 कर्म चक्रुरनेकशः.

7 D9 om. 7. —^{a}) B1 -विष्टब्ध- (for -निर्भिन्न-). D6 -देहास्(reads in marg. from दे up to त्र in 7^{b}) (for -गात्रास्). Ñ1 B2–4 D4 तु; B1 च (for ते). —^{b}) Ñ V B D4 M1.2 -मस्तकाः (for -देहिनः). Ś D1.2.8.12.13 शूल(Ś2 °र)निर्ग(Ś D8.12 °र्घा)तलोहिताः; D3 शूलैरुद्गीर्णलोहिताः. ❀ Cr.m : शूलनिर्भिन्नदेहिनः । शूलनिर्भिन्नदेहाः । इनिप्रत्यय आर्षः (Cm इन्नन्तत्वमार्षम्) ।; so also Cg.t. ❀ —^{cd}) T3 ददृशुस् (for जगृहुस्). Ś D1–3.8.12.13 पादपांश्चैव; Ñ2 V B1–3 D4 ते शिलाश्चैव(B1 °ला गुर्वीः; B3 °लास्तेषां) (for ते द्रुमांस्तत्र). D4 * जंमा (sic) (for शिलाश्च). Ñ1 B4 transp. द्रुमांस् and शिलाश्. Ñ2 V B1.2 पादपांश्च प्लवंगमाः; B3 संग्रामः समपद्यत (for ^{d}).

8 ^{b}) Ś1 D8.12 नंदमानास्; G1.2 M5 नि(G1 वि)नदंतस् (for नर्दमानास्). Ś V2 B4 D1–3.8.12.13 सहस्रशः; D6 इतस्ततः; D7 M1.2 समंततः (for ततस्ततः). —^{cd}) T3 ममर्दू (for ममन्थू). Ś B4 D1–4.8.12.13 घोरान्; D6 T2 सर्वान्; D7.9–11 T3 G1.2 वीरान् (for भीमान्). D1 विभीषिरे (sic) (for बभाषिरे). Ñ2 V B1–3 ममंथुस्तानि रक्षांसि हर्षयंतः स्ववाहिनीं. —For 8^{cd}, Ñ1 subst.; while B3 ins. after 8:

853* राक्षसान्पोथयन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ।

—After 8, Ś V2 D1–4.8.12.13 ins.; while Ñ V1.3 B subst. for 9^{ab}:

854* पुनश्च तुमुलस्तेषां संग्रामः समपद्यत ।

[V3 ततश् (for पुनश्). Ñ2 V1.3 B1 तु- (for च). Ñ2 तेषु (for तेषां). B4 पुनः सुतुमुलं द्वंद्वं (for the prior half).]

9 For 9^{ab}, Ñ V1.3 B subst. 854*. D13 transp. 9^{ab} and 9^{cd} (including star passages). —^{ab}) D6 transp. घोरं and युद्धं. Ś V2 D1–4.8.12.13 G1.2 M5 तद्बभूवाद्भुतं यु(V2 °व महद्यु)द्धं तेषां संग्रामशालिनां. —M1 damaged for 9^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.12.13 विपुलाभिश्; B1 बहुलाभिश्; D8 विमुखाभिश् (for विविधाभिश्). —^{d}) Ñ1 B3 शतशाखैश्च; D4.13 शतशश्चैव; D5.6 T1.2 M2.3 बहुभिश्चैव(M2 °श्चापि) (for बहुशाखैश्च). —After 9, Ś D1–3.8.12 ins.; while D13 ins. after 9^{ab}:

855* वानरा मथिताः केचित्केचिच्छलैर्विदारिताः ।

राक्षसा मथिताः केचिद्वानरैर्जितकाशिभिः ।
ववर्षू रुधिरं केचिन्मुखै रुधिरभोजनाः ॥ १०

पार्श्वेषु दारिताः केचित्केचिद्राशीकृता द्रुमैः ।
शिलाभिश्चूर्णिताः केचित्केचिद्दन्तैर्विदारिताः ॥ ११

ध्वजैर्विमथितैर्भग्नैः खरैश्च विनिपातितैः ।
रथैर्विध्वंसितैश्चापि पतितै रजनीचरैः ॥ १२

वानरैर्भीमविक्रान्तैराप्लुत्याप्लुत्य वेगितैः ।
राक्षसाः करजैस्तीक्ष्णैर्मुखेषु विनिकर्तिताः ॥ १३

G. 6. 28. 15
B. 6. 52. 14
L. 6. 30. 14

[D12 बलैर् (for भल्लैर्).]

—After 9, D13 ins.:

856* खड्गशक्तित्रिशूलैस्तु पट्टिशैः कूटमुद्गरैः ।

10 B3 reads in marg. 10^{ab}. —^{a}) D4 निहताः (for मथिताः). D4 किंचिद् (sic) (for केचिद्). Ñ2 V B G (ed.) शिलाप्रहाराभि(G [ed.] °रैर्नि)हता(B1 °तैर्). —^{b}) Ś V3 D8.12 जय(V3 जित)कांक्षिभिः (for जितकाशिभिः). —For 10^{ab}, Ñ1 subst.; while B3 ins. after 10^{ab}:

857* राक्षसा निहताः केचिच्छखैश्च विनिपातिताः ।

[B3 चतुरैश् (hypm.) (for शखैश्).]

—Ñ1 om. (hapl.? see var.) 10^{c}–12^{b}. V3 om. 10^{c}–11. D4 reads 10^{c}–12^{b} (om. 11^{cd}) after 13. —^{c}) Ś D1–4.8.12.13 G1 वमंति; Ñ2 V1.2 B वमंतो; D5.6 T1.2 M3 ववमू; D7.9–11 प्रवेमू; T3 M1.2 प्रवमू (for ववर्षू). B3 रुधिराः (sic) (for रुधिरं). —^{d}) D11 केचिद्दंतैः (hypm.); G3 मुखे (for मुखै). Ś D12 -भोजिनः (for भोजनाः). Ñ2 V1.2 B1–3 पेतुः क्षतजभोजनाः; B4 प्रपेतुः क्षतजोक्षिताः.

11 Ñ1 V3 om. 11 (cf. v.l. 10). D4 reads 10^{c}–12^{b} (om. 11^{cd}) after 13. —^{ab}) V1.2 B पार्श्वे वि-; D8 पार्श्वे* (for पार्श्वेषु). D10 reads first केचित् in marg. Ś V2 B1.2 D1.2.8.12.13 G1 चूर्णीकृता; B4 D3 द्रोणी° (for राशी°). D4 केचिद्विदारिता जंघैः केचिस्कक्षानरेपि च (sic). —^{c}) D12 क्वचिन् (unmetric) (for केचित्). —^{d}) Ś D1–3.8.12.13 नखैः केचिद् (for केचिद्दन्तैर्). —After 11, B2 ins. l. 1 of 860*.

12 Ñ1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 10). D4 reads 10^{c}–12^{b} (om. 11^{cd}) after 13. —^{a}) B1 नखैर्; D3 रथैर् (for ध्वजैर्). Ś D1.2.8.12.13 विशकलैर्; V2.3 B1.3.4 वि(B3.4 प्र)मथिताः; D3 विगलितैर्; D6 T1 निपतितैर्; G1 विलुलितैर् (for विमथितैर्). Ś D8 भल्लैः; V2.3 B1.4 D13 केचित्; G1 भिन्नैः (for भग्नैः). D4 लांगूलैश्चरणैश्चैव. —^{b}) Ś Ñ2 V B3 D1.2.7–13 T1 खड्गैश्; B4 शरैश्; D3 ध्वजैश्; D4 चापैश्; D6 भल्लैश्; T2 बलैश्; M5 नखैश् (for खरैश्). V2 B4 D4.13 विनिपातिताः(D4 °तां) (for °तैः). B1 मथिता रजनीचराः. —^{c}) B4 शरैर्; D4 नखैर् (for रथैर्). Ś D1–3.8.12.13 विमथिताः(Ś D12 °तैः); Ñ V1.2 B2–4 D7.9–11 M1 विध्वंसिताः; D4 भिन्नशिलाः (for विध्वंसितैश्). Ś Ñ V B2–4 D1–4.6–13 (D12 om. [hapl.] see var.) T2.3 G M1.5 केचित् (for चापि). —^{d}) M2 च निशाचरैः. Ś Ñ1 B3 D1–4.8.12.13 केचिन्मथितवाहनाः; Ñ2 V B2.4 D6.7.9–11 T2.3 G M1.5 व्यथि(B2 पति; B4 मथि)ता रजनीचराः. —After 12, Ñ2 V B2.4 ins.; while B1 subst. for 12^{cd}:

858* विध्वस्तैः सह विध्वस्ता अश्वैरन्ये महीतले ।

[B1 अन्यैर् (for अश्वैर्).];

whereas B3 (marg.) ins. after 12:

859* शिलाभिः पादपैश्चान्ये केचिन्नखमुष्टिभिः (subm.) ।

—Thereafter B3 cont.; while Ñ2 V B1.4 cont. after 858*; B2 ins. l. 1 after 11 and cont. l. 2 after 858*; whereas D5–7.9–11 S ins. after 12:

860* गजेन्द्रैः पर्वताकारैः पर्वताग्रैर्वनौकसाम् ।
मथितैर्वाजिभिः कीर्णं सारोहैर्वसुधातलम् ।

[(l. 1) G3 शिखराकारैः. G1 पर्वताभैर् (for °ग्रैर्). M5 वनौकसः (sic) (for °साम्). Ñ2 V B रथै(B3.4 चक्रै)रन्ये निपातिताः; M1.2 निहतैर्हरियूथपैः (for the post. half). —(l. 2) D5 राधितैर् (for मथि°). G3 तूर्णं (for कीर्णं). D9 T3 सरोषैर् (for सारोहैर्). Ñ2 V B मथिता वाजिभिश्चान्ये (B1 °पि)सारोहा व(Ñ2 V °हैर्व)सुधातले.]

13 ^{a}) D4 -संक्रांतैर् (for -विक्रान्तैर्). —^{b}) Ñ1 D7.10 [उ]त्प्लुत्य (for second [आ]प्लुत्य). Ś1 D8.12 वेगतः; B4 जघ्निरे (for वेगितैः). B3 उत्प्लुत्योत्प्लुत्य वेगितैः; D4 उत्पत्योत्प्लुतवेगिभिः (sic). —For 13^{ab}, Ñ2 V B1.2 subst.:

861* आप्लुत्य वानरानन्ये वानरैरेव जघ्निरे ।

[B1 प्राप्य (sic) (for आप्लुत्य). V3 वानरैर् (for °रान्). Ñ2 चान्ये (for अन्ये). V3 विध्वस्ता (for वानरैर्). B1 अव- (for एव).]

—^{c}) B1 (after corr. as in text) राक्षसैः. —^{d}) V3 मुखैश्च; D4 दंतैश्च (for मुखेषु). Ś D1–3.8.12.13 T3 M1.2 च(M1.2 प्र-) विदारिताः; Ñ2 V3 B3 विनि(V3 °च)कर्षिताः; V1.2 B1 च निकर्ति(V1 °र्षि)ताः; B4 च विकर्षिताः; D5 T1 विनिकृत्तिताः; D7.9–11 G2.3 M5 विनिदारि(G2 °पाति)ताः (for विनिकर्तिताः). —After 13, D4 reads 10^{c}–12^{b} (om. 11^{cd}).

G. 6. 28. 15
B. 6. 52. 15
L. 6. 30. 15

विवर्णवदना भूयो विप्रकीर्णशिरोरुहाः ।
मूढाः शोणितगन्धेन निपेतुर्धरणीतले ॥ १४
अन्ये तु परमक्रुद्धा राक्षसा भीमविक्रमाः ।
तलैरेवाभिधावन्ति वज्रस्पर्शसमैर्हरीन् ॥ १५
वानरैरापतन्तस्ते वेगिता वेगवत्तरैः ।
मुष्टिभिश्चरणैर्दन्तैः पादपैश्चावपोथिताः ॥ १६

सैन्यं तु विद्रुतं दृष्ट्वा धूम्राक्षो राक्षसर्षभः ।
क्रोधेन कदनं चक्रे वानराणां युयुत्सताम् ॥ १७
प्रासैः प्रमथिताः केचिद्वानराः शोणितस्रवाः ।
मुद्गरैराहताः केचित्पतिता धरणीतले ॥ १८
परिघैर्मथिताः केचिद्भिण्डिपालैर्विदारिताः ।
पट्टिसैराहताः केचिद्विह्वलन्तो गतासवः ॥ १९

---

14 ^{a}) Ś Ñ B D1–4.8.12.13 G1 विरूप-; V2.3 D9–11 T3 विषण्ण- (for विवर्ण-). —D1 om. from ना up to ^{d}. Ś2 D2.3.8.12.13 घोरा; B4 घोरं; G3 M5 भूमौ (for भूयो). —^{b}) B4 D9 विप्रकीर्णाः. G3 -शिरोरुहैः. Ñ1 B3 D4 विह्वलांगास्तनूरुहाः. —M1 damaged for 14^{cd}. —^{cd}) Ś Ñ V B D2–4.8.12.13 -मत्ताः; T3 मूर्छा; M2 मुग्धाः (for मूढाः). Ñ1 पतिताः; B1 निष्पेतुर्; B3 पतंति (for निपेतुर्). Ś D2.8.12 जगती(D9 °तां)तले.

15 ^{a}) Ś B4 D1–3.8.12.13 अन्ये च; Ñ1 B3 D4 अन्योन्यं; B2 अन्येपि; D5 अन्ये* (for अन्ये तु). T2 परमं. T1 M3 अन्ये परमसंक्रुद्धा. —^{b}) Ś D1–3.8.12.13 -दर्शनाः; D5.6 T1.2 G3 M3 -नि(D6 निः)स्वनाः (for -विक्रमाः). —^{c}) T3 इव (for एव). Ñ1 [अ]भिनिघ्नंति; B3 [अ]वनिघ्नंतो (for [अ]भिधावन्ति). Ś D1–4.8.12.13 दुद्रुवु(Ś1 D8 रुरुधु; D4 ते वुद्रु [sic])स्तल(D1.3.13 °वुः शूल)पातैश्च; Ñ2 V1.3 B1.2 अभ्यघ्नंश्च(Ñ2 V1 B2 °घ्नंत) तलैरे(B2 °श्चै)व; V2 दुद्रुवुश्च तलैरेव. —^{d}) Ś Ñ1 B4 D1–4.8.12.13 वज्रस्पर्शैश्च वानरान् (D2 °राः [sic]).

16 B3 om. 16^{ab}. —^{a}) Ś B4 D1–3.8.12.13 आपतद्भिस्तु(B4 D2 °द्भिश्च; D8.12 °द्भिः सु-); Ñ V B1.2 D4 आपतंतस्तु(B1 °तश्च; B2 °तं तु); D9–11 पातयंतस्ते; G1 चापि संक्रुद्धैर् (for आपतन्तस्ते). —^{b}) Ñ1 V B1.2.4 D4 M5 राक्षसा (for वेगिता). —V3 om. 16^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1–3.8.12.13 चैव; B2 D4 चापि (for दन्तैः). —^{d}) Ś B4 D1–3.8.12.13 G2.3 विपोथिताः; D5 [अ]वयोधिताः; D9 विपाठिताः; T3 [अ]थ पातिताः; M5 [अ]वियोधिताः; Cm.g.k.t as in text (for [अ]वपोथिताः). Ñ1 B3 पोथिता व्यथिताभवन्; G (ed.) पोथिताः समरे द्रुतं. —After 16, Ñ2 V1.2 B D5.13 T1 M3 ins.; while V3 ins. after 16^{ab} (owing to om.):

862* वानरैर्हन्यमानास्तु राक्षसा भयकातराः ।
दिशोऽगमन्यथाबुद्ध्या मृगाः कोकैरिवार्दिताः ।

[(l. 1) Ñ2 V1.2 B2 च; D5 T1 M3 ते (for तु). D5 T1 M3 विप्रदुद्रुवुः (for भयकातराः). —D5 T1 M3 om. l. 2. —(l. 2) B3 विद्धा (for -बुद्ध्या). Ñ2 V1.2 B1.4 काकैर्; V3 व्याधैर् (for कोकैर्). Ñ2 V1 विमर्दिताः; V2 विदारिताः (for इवार्दिताः)];

whereas G2.3 M5 ins. after 16:

863* अर्दिता वानरेन्द्रैस्तु विद्रुता रजनीचराः ।

[G3 मर्दिता. G3 वि **** नीचराः (damaged) (for the post. half).]

17 ^{ab}) Ñ1 सैन्यं तद्; B1 तत्सैन्यं; T3 स्वसैन्यं (for सैन्यं तु). D4 निहतं; D12 विहितं; T2 विवृतं; T3 व्यथितं (for विद्रुतं). Ñ1 B3 D4 वाहिनीपतिः; Ñ2 B1 राक्षसेश्वरः; B4 D1.3 राक्षसैर्वृतः; D2 °सैः सह; D12 सह राक्षसैः; G1 वानरर्षभैः (for राक्षसर्षभः). Ś D8 धूम्राक्षो निहतं दृष्ट्वा स्वसैन्यं सह राक्षसैः. —^{c}) D7.9–11 T3 रोषेण (for क्रोधेन).

18 ^{a}) G1 प्रपतिताः (for प्रमथिताः). D4 प्राणैश्च प्रथिताः केचिद्. —V3 om. (hapl.) 18^{b}–19^{c}. D3 transp. 18^{b} and 19^{d}. —^{b}) Ñ1 G2 शोणितं वसुः; D4 शोभितं वपुः; M1.2 रुधिरस्रवाः (for शोणितस्रवाः). Ś D2.8.12 वेमुस्ते रुधिरं मुखैः; Ñ2 V1.2 B1–3 धूम्राक्षेण प्लवंगमाः; B4 केचिद्वेमुश्च शोणितं; D1 उद्वेमू रुधिरं मुखैः; D3.13 उद्वे(D3 वव)मुः शोणितं मुखैः. —D9 om. 18^{d}–20^{c}; Ś1 om. (hapl.) 18^{d}–19^{a}; B4 om. (hapl.) 18^{d}–19^{a}. —^{d}) D2.3 पातिता (for पतिता).

19 D9 om. 19; Ś1 V3 om. 19^{abc}; B4 om. 19^{a} (for all cf. v.l. 18). —^{a}) G2 पतितैर् (for परिघैर्). Ñ2 B2 निहताः; V2 B1 D4 आहताः; T3 मर्दिताः (for मथिताः). Ś2 D1–3.8.12.13 परिघैः प(D1–3 पा)तिता भग्ना. —^{b}) Ñ V1.2 B D5.6 भिंदिपालैश्; D1.3 भिंडिमालैः; T भिंडिवालैर् (for भिण्डिपालैर्). Ś2 B4 D1–3.8.12.13 परश्वधैः; Ñ1 V1.2 B1.3 D4.10.11 M1 च दारिताः; Ñ2 निपातिताः; G2 द्विधाकृताः (for विदारिताः). —After 19^{ab}, G2 M5 ins.; G1 ins. after 19:

864* विदारितास्त्रिशूलैश्च बभूवुरनिवर्तिनः ।

[The prior half = 21^{c}. M5 तु शूलैश् (for त्रिशूलैश्). G1 अतिवेगिनः; M5 वनवर्तिनः.]

—Then G1 reads 20^{cd} for the first time repeating it in its proper place. —B2 om. 19^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1–3.6–8.10.11.13 पट्टिशैर्. V1 D7.10.11 T3 मथि(T3 °र्दि)ताः; V2 B1 निहताः (for आहताः). D4 परिद्वारावृता केचित्. —D2 om. (hapl.) 19^{d}–21^{a}. D3 transp. 18^{b} and 19^{d}. —^{d}) M5 विदारिताः (for गतासवः). Ś B1 D1.3.8.12.13 केचिद्वि(Ś2 °च्च)शकलीकृताः; Ñ B3.4 D4 केचिच्च(Ñ2 निहता) विद(B4 °क)लीकृताः.

केचिद्विनिहता भूमौ रुधिरार्द्रा वनौकसः ।
केचिद्विद्राविता नष्टाः संक्रुद्धै राक्षसैर्युधि ॥ २०
विभिन्नहृदयाः केचिदेकपार्श्वेन शायिताः ।
विदारितास्त्रिशूलैश्च केचिदान्त्रैर्विनिस्रुताः ॥ २१
तत्सुभीमं महद्युद्धं हरिराक्षससंकुलम् ।
प्रबभौ शस्त्रबहुलं शिलापादपसंकुलम् ॥ २२
धनुर्ज्यातन्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितम् ।
मन्द्रस्तनितसंगीतं युद्धगान्धर्वमाबभौ ॥ २३
धूम्राक्षस्तु धनुष्पाणिर्वानराण्रणमूर्धनि ।
हसन्विद्रावयामास दिशस्ताञ्शरवृष्टिभिः ॥ २४
धूम्राक्षेणार्दितं सैन्यं व्यथितं दृश्य मारुतिः ।
अभ्यवर्तत संक्रुद्धः प्रगृह्य विपुलां शिलाम् ॥ २५
क्रोधाद्द्विगुणताम्राक्षः पितृतुल्यपराक्रमः ।
शिलां तां पातयामास धूम्राक्षस्य रथं प्रति ॥ २६
आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदामुद्यम्य संभ्रमात् ।
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ॥ २७

G. 6. 28. 30
B. 6. 52. 28
L. 6. 30. 28

20 D2 om. 20; D9 om. 20^{abc} (for both cf. v.l. 19 and 18 respy.). G1 reads 20 (including 865*) after 21^{ab}. —^{a}) Ś Ñ1 B4 D1.3.8.12.13 विमथिता; V2 B1.3 तु निहता; D4 निपातिता (for विनिहता). Ñ1 भग्ना; M1–3 शूलै (for भूमौ). —G1 reads 20^{cd} for the first time after 864* repeating it here. —^{c}) B1 D6 T2.3 वित्रासिता; B2 G1(first time)विदारिता; D4 द्विधाकृता (for विद्राविता). —^{d}) Ñ1 D4 सक्रोधै; D5 6 T1.2 G1 (first time) M3 सबलै; M1.2 बलिभी (for संक्रुद्धै). G2 M5 राक्षसैः सबलैर्युधि. —After 20, G1 ins.:

865* निर्भिन्नहृदयाः केचित्केचित्खड्गैर्द्विधाकृताः ।

21 D2 om. 21^{a} (cf. v.l. 19). M1 damaged for 21^{ab}. —^{a}) Ñ2 B2 T3 निर्भिन्न-; D1 विभग्न-; D6 विभिन्ना (for विभिन्न-). —^{b}) Ś D8.12 एके; D2 केचित् (for एक-). Ñ2 V1.2 B2 G1.2 M5 -पार्श्वेषु (for -पार्श्वेन). Ñ2 V1.2 B2 D5 G1.2 M3.5 दारिताः (for शायिताः). V3 B1 M2 केचित्पार्श्वे वि(M2 °श्वेषु)दारिताः; D4 विषपार्श्वेन शायिनां (sic); D7 एकपार्श्वे विदारिताः. —After 21^{ab}, G1 reads 20 (including 865*). —V3 om. (hapl.?) 21^{cd}. —^{c}) Ś D8 विद्रावितास्; D9 संदारितास्. B1 D6 T2 G2 M5 त्रिशूलेन (for °लैश्च). —^{d}) T3 M2 गात्रैर्; G1 आत्रैर्; G2 रक्त-; M5 आस्ये (for आत्रैर्). D6.7.10.11 G1 M1–3 Cm.g.t विनिःसृताः; D9 विजघ्निरे (for विनिस्रुताः). Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–4.8.12.13 केचिद्दंष्ट्रा वि(Ñ2 V1 B1.2.4 °भि; D4 °श्रि [sic])कर्षिताः; Ñ1 B3 केचिद्दंष्ट्राश्च(Ñ1 °दस्त्रं च)कर्षिरे.

22 ^{a}) B1 तत्समीक्ष्य; D3 तद्भीमं सु-; D8 ** भीमं (for तत्सुभीमं). Ś Ñ B1.2.4 D5.6.8.12 T1.2 M1–3 महायुद्धं. —^{c}) Ś B4 D1–3.8.12.13 अभवच्; V2 B1 प्रचंड-; D9 प्रभवौ (sic); G (ed.) प्रचंडं (for प्रबभौ). D6 T1.2 G1 M1–3 शब्द- (for शस्त्र-). M1.2 -तुमुलं (for -बहुलं). —^{d}) Ñ1 -संकटं; B3 -संकटे; D4 -संकरं (for -संकुलम्). —After 22, Ñ2 V B ins.:

866* विभक्तं व्याकुलं चैव प्रच्छन्नं च बभूव ह ।

[V B1.3 विविक्तं. Ñ2 B2 संकुलं (for व्याकुलं). Ñ2 V1.3 B2 प्रसन्नं च; V3 सुप्रसन्नं; B3.4 प्रमत्तं च (for प्रच्छन्नं च).]

23 D1 om. 23^{ab}. —^{a}) K (ed.) -बहुलं (for -मधुरं). ❀ Cg: तन्त्री वीणा। आर्षो ह्रस्वः। तया मधुरम्।; so also Ct. ❀ —^{b}) D3 हिक्का-; D4 द्विक्क-; G1 द्विप-; Cg.t as in text (for हिक्का-). B4 D3.13 -समाकुलं; D4 -समुत्थितं; D5 -समर्चितं (for -समन्वितम्). —^{c}) Ś D12 मत्त-; Ñ V B1–3 D2.6.8–11 G M Cg.k.t मंद-; B4 अस्त्र- (for मन्द्र-). Ś B4 D1–3.8.12 -गीतं च; Ñ V1.2 B1.3 -गीताढ्यं; V3 D7.9–11 T3 G M5 Ck.t -गीतं तद्; B2 -घोष*; G (ed.) -गीताढ्यं; Cm.g as in text (for -संगीतं). D4 मच्छस्तं निरगांताढ्यं (sic); D13 गीतं च मंद्रस्तनितं. —^{d}) Ś Ñ1 V2 B3.4 D2.3.7.8.10.13 T3 M1.3 युद्धं; D12 यत्र (for युद्ध-).

24 ^{c}) M5 वित्रासयामास (for विद्राव°). —^{d}) D5 T1 M3 दिशस्तु; D6 विशस्तं (sic); G2.3 M5 वानरान् (for दिशस्तान्). Ñ V B D4 सायक- (for ताञ्शर-).

25 ^{ab}) D7.9–11 M5 प्रेक्ष्य; T2 G3 वीक्ष्य; Cg as in text (for दृश्य). Ś B4 D1–3.8.12.13 मथितं प्रेक्ष्य मारुतिः; Ñ1 हतं दृष्ट्वा तु मारुतिः; Ñ2 V B1.2 ततः संप्रेक्ष्य मारुतिः; B3 व्य*तं दृष्ट्वा तु रुतिः (sic) (for ^{b}). D4 धूम्राक्षनोदितं सैन्यं द्रुतं दृष्ट्वा स मारुतिः. —^{c}) D6 अभ्याद्रवति; M1.2 अभ्यधावत (for °वर्तत). Ś D1–3.8.12.13 उपचक्राम तद्रक्षः; Ñ1 B3 D4 उपा(B3 °प)सर्पत(B3 °ति) धूम्राक्षं(Ñ1 °क्षः); M5 उत्पपात ततः क्षिप्रं. —^{d}) D12 प्रग्राह्य (for प्रगृह्य). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 महतीं; B3 मतींलां (sic) (for विपुलां).

26 ^{a}) D4 क्रोध- (for क्रोधाद्). T3 विपुल- (for द्विगुण-). Ś Ñ1 V B D1–3.8.12.13 -रक्ताक्षः; D4 -रक्तास्यः (for -ताम्राक्षः). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.7–13 T3 पितुस् (for पितृ-). —^{c}) Ñ B3 D4 तां शिलां (by transp.). —^{d}) Ñ V B D4 रथोपरि(B4 °त्तमे); G2 च मूर्धनि (for रथं प्रति).

27 ^{b}) B2 उत्सृज्य (for उद्यम्य). G1 वीर्यवान्; M5

G. 6. 28. 31
B. 6. 52. 29
L. 6. 30. 29

सा प्रमथ्य रथं तस्य निपपात शिला भुवि ।
सचक्रकूबरं साश्वं सध्वजं सशरासनम् ॥ २८
स भङ्क्त्वा तु रथं तस्य हनूमान्मारुतात्मजः ।
रक्षसां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः ॥ २९
विभिन्नशिरसो भूत्वा राक्षसाः शोणितोक्षिताः ।
द्रुमैः प्रमथिताश्चान्ये निपेतुर्धरणीतले ॥ ३०
विद्राव्य राक्षसं सैन्यं हनूमान्मारुतात्मजः ।
गिरेः शिखरमादाय धूम्राक्षमभिदुद्रुवे ॥ ३१
तमापतन्तं धूम्राक्षो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
विनर्दमानः सहसा हनूमन्तमभिद्रवत् ॥ ३२
ततः क्रुद्धस्तु वेगेन गदां तां बहुकण्टकाम् ।
पातयामास धूम्राक्षो मस्तके तु हनूमतः ॥ ३३
ताडितः स तया तत्र गदया भीमरूपया ।
स कपिर्मारुतबलस्तं प्रहारमचिन्तयन् ।
धूम्राक्षस्य शिरोमध्ये गिरिशृङ्गमपातयत् ॥ ३४

राक्षसः (for संभ्रमात्). —^{c}) B3 उत्प्लुत्य; D12 चाप्लुत्य (for आप्लुत्य). —^{d}) Ś Ñ1 B3 D8.12 अवस्थितः; Ñ2 V B1.2.4 D1–4.7.13 व्यवस्थितः (for व्यतिष्ठत).

28 ^{a}) Ñ1 प्रमथित्वा; B1 D7 संप्रमथ्य; B3 प्रमथ्य च; D4 भ्रामयित्वा; D9 सा मथ्य च; G (ed.) सा प्रमृद्य (for सा प्रमथ्य). —^{b}) D4 शिलायुधः. —^{c}) D1 सचक्रं. Ś Ñ V B D1–4.8–13 -कूबरयुगं (Ñ1 B2.4 °धुरं; V2 °हंस [sic]; V3 °गणं; B1 °रथं; B3 D4 °धरं; D3 °हयं; D9–11 °मुखं); D5 -कूबरं चाश्वं (for °रं साश्वं). —^{d}) B3 सवज्रं (for सध्वजं).

29 ^{a}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 भित्त्वा तु स; D4 भग्न तु स (sic); D7 स दृष्ट्वा तु; D9 G1.2 स हत्वा तु; D10.11 स त्यक्त्वा तु (for स भङ्क्त्वा तु). G3 M5 रथं तस्य स(M5 च)भंक्त्वा तु. —^{b}) Ś D1–3.8.12.13 पवनात्मजः. —After 29^{ab}, Ś V2 B1.4 D1–4.8.12.13 ins.:

867* क्रोधसंरक्तनयनो बभूवान्तकसंनिभः।
स मारुतिर्महावीर्यः सुग्रीवसचिवो बली।

[(l. 1) D1.3.13 क्रोधात्. D13 -वदनो (for -नयनो). —(l. 2) Ś D8.12 -वेगः (for -वीर्यः).]

—After 29^{ab}, M1 wrongly reads 31^{cd} for the first time repeating it in its proper place. —Ñ1 om. (hapl.) 29^{c}–31^{b}. V3 om. 29^{c}–30^{b}. —^{c}) B1 रक्षसः; D12 राक्षसं (for रक्षसां). —^{d}) D4 समृद्ध- (for सस्कन्ध-). T2 -विटप- (for °पैर्). D13 खड्गशक्तिपरश्वधैः.

30 Ñ1 om. 30; V3 om. 30^{ab} (for both cf. v.l. 29). —^{a}) Ñ2 V1.2 B1.2 प्रभिन्न-. Ś B4 D1–3.8.12.13 तेन; Ñ2 V1.2 B1.2 D4 भग्ना; G1 भूमौ; G2 पेतु; G3 स्थित्वा; M1.2 ते तु; Ct as in text (for भूत्वा). —^{b}) Ñ2 V1.2 B1–3 D1.7.9–11 रुधिरोक्षिताः; D4 रुधिरं वमुः (for शोणितोक्षिताः). —^{c}) D9 द्रुमाः. M3 प्रव्यथिताश् (for प्रम°). B2 ते तु; B3 तेन; G1 केचित् (for चान्ये). —^{d}) D4 पतिता (for निपेतुर्).

31 Ñ1 om. 31^{ab} (cf. v.l. 29). —^{a}) G1 विदार्य. Ś2 Ñ2 V B D1–4.8.12.13 राक्षसानीकं (for °सं सैन्यं). —^{b}) Ś D2.8.12 पवनात्मजः. —M1 wrongly reads 31^{cd} for the first time after 29^{ab} repeating it here. —^{c}) D9 गिरि-. Ś Ñ1 B4 D1–3.8.12.13 गिरि(B4 D8 °रेः)शृंगं तु(D1 च) संगृ(Ñ1 महद्गृ)ह्य; B1 गिरेः शृंगं समादाय; D4 गिरिगृह्यमहद्गृत्य (sic). —^{d}) Ś D1–3.8.12.13 व्य(D12 वि)द्रवद्बली; Ñ2 B1.2.4 समभिद्रवत्; V समुपाद्रवत् (for अभिदुद्रुवे).

32 ^{b}) Ñ V B2.3 D4 संभ्रमात्; B1 D1 वेगवान् (for वीर्यवान्). M5 गदापाणिर्महाबलः. —Ñ1 D4 om. 32^{cd}. —^{c}) V2 B2.3 विनर्दमानं; M2 विमर्दमानः. Ñ2 V B1.2 संग्रामे; B3 जग्राह (for सहसा). —^{d}) Ñ2 V B1.2 उप-; B3 अथ (for अभि-). ❀ Cr.g: अभिद्रवत् अभ्यद्रवत्। आगमशासनस्यानित्यत्वाद्डभावः।; so also Cm.t. ❀ —For 32^{cd}, Ś B4 D1–3.8.12.13 subst.:

868* विनदन्तं हनूमन्तं गत्वाह्वयत संयुगे।

[Ś B4 विनर्दंत. D1 [आ]ह्वयति (for °यत).]

33 ^{a}) Ś B4 D2.3.8.12 तस्मै क्रुद्धः स रोषेण; Ñ1 B3 D4 तदा वानरसिंहस्य; Ñ2 V B1.2 D6.7.9–11 T2.3 G M5 तस्य क्रुद्धस्य वेगेन(D7.9–11 T3 रोषेण); D1 तस्मिन्युद्धः स रोषेण (sic); D13 तस्मै क्रुद्धः संश्लेषेण(unmetric). —^{b}) Ñ1 B3 D4 तां गदां (by transp.); D13 गदां सु- (for गदां तां). G2 -घंटिकां (for -कण्टकाम्). —^{c}) Ś Ñ1 B3.4 D1–3.8.12.13 न्य(B4 अ; D1 व्य)पातयत; D4 *निपातय (sic) (for पातयामास). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 स्तन(Ś2 °ने)देशे; D6.7.9–11 T2.3 G2.3 मस्तकेथ(G3 °षु); G1 M5 °के स (for मस्तके तु).

34 ^{a}) B2 तु (for स). Ñ1 B1.3 D4 तदा (for तया). Ñ2 V B1.2 M1.2 तेन (for तत्र). M5 तेन ताडितया तत्र. —^{b}) Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 घोर- (for भीम-). D9–11 T2.3 -वेगया (for -रूपया). —After 34^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

869* स्तनदेशे महावीर्यो मारुतिर्गतसाध्वसः।

[Ñ1 यत्र; B4 हत-; D4 कृत- (for गत-). Ñ2 V1.2 B3 मारुतिर्नै(B2 °तेनै)व विव्यथे; V3 मारुतिर्निचरिष्यथे (sic); B1 मारुतिर्विव्यथे कपिः (for the post. half).]

स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः ।
पपात सहसा भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः ॥ ३५
धूम्राक्षं निहतं दृष्ट्वा हतशेषा निशाचराः ।
त्रस्ताः प्रविविशुर्लङ्कां वध्यमानाः प्लवंगमैः ॥ ३६

स तु पवनसुतो निहत्य शत्रुं
क्षतजवहाः सरितश्च संविकीर्य ।
रिपुवधजनितश्रमो महात्मा
मुदमगमत्कपिभिश्च पूज्यमानः ॥ ३७

G. 6. 28. 42
B. 6. 52. 38
L. 6. 30. 40

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥

—ᶜ) Ñ1 V1.2 B3 D4 कपिः स (by transp.). —D6 reads in marg. from ल in -बलस् up to ᵈ. G1 -सुतस्; G3 -प्रत्ययस् (for -बलस्). V3 कपिः समाश्रितबलस्; B1 स मारुतिस्तु बलवांस्. —ᵈ) Ñ1 B3 D4 तत्; V2 सं- (for तं). Ś2 D4.6.13 M3 अचिंतयत्. —ᵉ) B1.4 -देशे (for -मध्ये). —ᶠ) D1 अघातयत्.

35 ᵃ) V3 B2 D7.9–11 M1 विस्फारित-; D8 विकलित-; M5 च विह्वल- (for विह्वलित-). —ᵇ) D3 गिरेः (for गिरि-). Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 पोथितः (for ताडितः). —ᵈ) Ś B4 D2.12 विशीर्ण (for विकीर्ण). —After 35, V3 ins. 870*.

36 V3 om. 36. —ᵃ) B4 पतितं (for निहतं). Ś D1–3.8.12.13 निहतं राक्षसं दृष्ट्वा. —ᵇ) B4 D7 हतशेष-; M1.2 °शेषं (for °शेषा). —D1 om. from 36ᶜ up to श in l. 1 of 871*. —ᶜ) Ś D8.12 ययुः (for त्रस्ताः). Ś B1 D2.13 प्रवेशिताः; Ñ1 D4 प्रधाविताः; B4 प्रतिगताः; D3 प्रपतिताः; D8.12 प्रवेपिता (for प्रविविशुर्). D6 G1 ततस्ते वि(G1 °स्तां प्र)विशुर्लंकां. —ᵈ) Ś D2.8.12 वनौकसैः(D2.12 °सः); B4 बलीमुखैः; D3 वनालयैः; L (ed.) वनौकसा (for प्लवंगमैः). —After 36, Ñ V1.2 B D4.13 ins.; while V3 ins. after 35 (owing to om.):

870* प्रभग्नजानुर्मथितोरुवक्षाः
स विह्वलो रक्तविलोहिताक्षः ।
अवाक्शिरा रक्तमथोद्गिरन्मुखात्
पपात भूमावथ नष्टचेताः ॥

[(l. 1) Ñ2 V B2.4 D13 स; B1 सु- (for प्र-). Ñ2 -शाक्य (sic); B2 -मग्नं (for-जानुर्). V3 व्यथितो (for मथितो). B4 -रक्षाः (sic) (for -वक्षाः). —(l. 2) Ñ1 V3 सु- (for स). —(l. 3) D4 अथ शिरो (for अवाक्शिरा). B1 [उ]द्वमंस्तु; D4 [उ]द्गिरन्मुखात् (for [उ]द्गिर°). —(l. 4) Ñ2 नष्टचेतनः.]

37 ᵃ) T3 विगृह्य (for निहत्य). D5–7.9–11 T3 G1 M6 शत्रून् (for शत्रुं). —ᵇ) T3 क्षतजमहाः (sic). D5 T1.2 G2.3 M1.2 संनिकीर्य; G1 संनिरीक्ष्य; M3 ससिकीर्य (sic) (for संविकीर्य). D6 सुसंप्रकीर्य. —M1 damaged for 37ᵈ. —ᵈ) M2 अवहत् (for अगमत्). D6.7.9–11 T2.3 G M1.5 सु-; M2 तु (for च). —For 37, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

871* विनिहतरजनीचरां निशम्य
क्षतजनिरन्तरकर्दमां महीं ताम् ।
रिपुवधजनितश्रमः प्रहृष्टः
पवनसुतः स सुहृद्भिरर्चितस्तु ॥

[D1 om. up to श in l. 1 (cf. v.l. 36). —(l. 1) V2 निहत- (for विनि°). V1 निशम्य संख्ये (for निशम्य). —(l. 2) D4 वहंतीं (for महीं ताम्). —(l. 3) Ś2 -श्रमः (for -श्रमः). Ñ1 B3 D4 हनुमान्; D8 प्रहृष्टः (for प्रहृष्टः). —(l. 4) B1 आवृतश्च; B4 अर्चितस्तदानीं (for अर्चितस्तु). Ñ1 B3 D4 श्रममजहद्धरिभिः सभाज्य(D4 स प्रसह्य)मानः; Ñ2 V B2 पवनसुतो हरिभिः सभाज्य(V2.3 संपूज्य [unmetric]) मानः.]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ1 V1 B D2.4.13 लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D1–4.8.9.12.13 धूम्राक्षवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D3 30; Ñ2 V2 B1.4 D9 28; V1 29; B3 26; D1 31; D5–7.10.11 T1.2 G M 52; T3 53. —After colophon, Ś2 concludes with श्रीरामः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

४३

G. 6. 29. 1
B. 6. 53. 1
L. 6. 31. 1

धूम्राक्षं निहतं श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।
बलाध्यक्षमुवाचेदं कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ १
शीघ्रं निर्यान्तु दुर्धर्षा राक्षसा भीमविक्रमाः ।
अकम्पनं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रप्रकोविदम् ॥ २
ततो नानाप्रहरणा भीमाक्षा भीमदर्शनाः ।
निष्पेतू राक्षसा मुख्या बलाध्यक्षप्रचोदिताः ॥ ३
रथमास्थाय विपुलं तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
राक्षसैः संवृतो घोरैस्तदा निर्यात्यकम्पनः ॥ ४
न हि कम्पयितुं शक्यः सुरैरपि महामृधे ।
अकम्पनस्ततस्तेषामादित्य इव तेजसा ॥ ५

43

☞ Cv is not commented from 6.43.1 up to 6.44.14[c].

1 [a]) V2 (also as in text).3 B3 D1.4.9 T3 G1 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा).—[b]) Ś Ñ V B D1–4.8.10.13 क्रोधमूर्छितः; G1.2 राक्षसाधिपः (for °सेश्वरः). G3 राक्षसेंद्रो निशाचरः. —After 1[ab], D5–7.9–11 S ins. a passage relegated to App. I (No. 26).—Before 1[cd], D5–7.9–11 S ins.:

872* वज्रदंष्ट्रं हतं श्रुत्वा वालिपुत्रेण रावणः ।

[M1.2 रावणिः (for रावणः).]

—[d]) T1 M3.5 अवस्थितं (for उप°).

2 [a]) Ñ1 B3 D4 क्षिप्रं (for शीघ्रं).—[b]) Ś Ñ B1–3 D1.2.4.8.12.13 घोरदर्शनाः; V2.3 B4 D6 T2 M5 भीमदर्शनाः. —[c]) Ś2 नमस्कृत्य; D4 पुरः सर्वे (for पुरस्कृत्य).—[d]) Ś2 B1 D2.8 M5 -शास्त्र-; D5 -शास्त्रे (for -शस्त्र-). Ś B1 D2.8.12 M1.2 -विशारदं; D1.3.13 -भृतां वरं (for -प्रकोविदम्). Ñ V B2–4 D4 सर्वे युद्धविशारदाः; D7.9–11 T2.3 G1 सर्वेश (D11 °शा)स्त्राख (D7 °र्थे)कोविदं.—After 2, Ñ V B D2.5–7.9–11 S ins.; while D4 cont. after 879*:

873* एष शास्ता च गोप्ता च नेता च युधि संमतः ।
भूतिकामश्च मे नित्यं नित्यं च समरप्रियः ।

[(l. 1) D4 एक- (for एष). V3 स शास्ता चोपगोप्ता च (for the prior half). Ñ1 B2 D4 येनाहं (for नेता च). Ñ1 B3 तोषितः; Ñ2 V1.2 B1.2.4 बुद्धिमान्; V3 D9–11 T3 सत्तमः; D4 योजितः; M1.2 दुर्जयः; Cg as above (for संमतः). D2 नेता युधि सुसंमतः; G (ed.) युधि बुद्धिमतां वरः (for the post. half).—D9 om. l. 2.—(l. 2) Ñ1 भूमि-; G1 व्रत- (for भूति-). D2 सोत्सर्थ; G1 ते नित्यं (for मे नित्यं). G3 नित्यानित्यं. D10 reads second च in marg. D4 [प्र]व रण- (for समर-).]

—Thereafter Ñ V B D4 read 5 (including star passage), repeating 5[cd] in its proper place; while D2.5–7.9–11 S cont. 878*.

3 D4 repeats 3–4 after 878*.—[b]) Ñ1 V3 D1.3.4 (second time) -विक्रमाः (for -दर्शनाः). V1 भीमा भीमपराक्रमाः; D4 (first time) भीमा दुर्धर्षराक्षसाः.—[c]) Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4 (both times).8.12.13 निर्ययू; V2 निपेतू; Cg.t as in text (for निष्पेतू). B2 T1 M3 रक्षसां; D4 (first time) यूथपाः; M1.2 राक्षस- (for राक्षसा). M1.2 -ख्याघ्रा (for मुख्या).—[d]) Ś2 D1.2.4 (both times).8.12 -प्रणोदिताः; B1.3 D13 -प्रदेशिताः (for -प्रचोदिताः).

4 D4 repeats 4 (cf. v.l. 3). M1 damaged for 4[ab].—[a]) D4 (first time) आरुह्य; D4 (second time) आरोप्य (for आस्थाय). Ñ V B2–4 D1–4 (both times).13 तु (Ñ1 D4 [second time] स; B3 तु स [hypm.]; B4 च) श्रीमांस्; B1 धीमान्स (for विपुलं). Ś D8.12 रथस्थस्तत्र स श्रीमांस्.—[b]) V2 om. (hapl.) from कुंडलः up to कांचन (see var.) in 4[d]. Ñ1 D4 (second time) T3 -भूषणः; B4 -भूषितः; D7 -मंडितं; D9–11 -भूषणं (for -कुण्डलः).—After 4[ab], Ñ V1.3 B2–4 ins.; while D4 ins. after 4[ab] (r.):

874* सदश्वैः सत्वलैर्युक्तं हेमजालविभूषितम् ।

[V3 -युक्तं (for -जाल-). Ñ1 -विभूषितैः.]; whereas D5–7.9–11 S ins.:

875* मेघाभो मेघवर्णश्च मेघस्वनमहास्वनः ।

[T3 मोहनो (for मेघाभो). D5 मद्यवर्णश् (for मेघ°).]

—[cd]) Ñ1 B3 D4 (second time) संवृतं. Ñ V1.3 B2 D4 (second time).5.6 T1.2 G1.2 M भीमै (M1.2 °म)स्; B4 श्रीमांस् (for घोरैस्). G1 ततो (for तदा). T2 निर्याद् (metricausa) (for निर्याति). Ñ V B2–4 D4 (second time) तप्तकांचन (V2 om. up to °न)कुंडलैः (for [d]). Ś B1 D1–4 (first time).8.12.13 अकंपनस्त (B1 D1.3.4.13 °नो वृ)तो घोरै राक्षसैरभिनिर्ययौ.—After 4, Ñ V B2–4 ins.; while D4 ins. after 4 (r.):

876* स खड्गी कवची बाणी निर्ययौ सबलानुगः ।

[V1.2 B2 खड्ग-; V3 बली (for खड्गी). V3 खड्गी; D4 माली (for बाणी). Ñ1 B3 D4 अरिकंपनः (for सबलानुगः).]

—After 4 (first occurrence), D4 reads 6[ab] for the first time, repeating it in its proper place.

5 Ś D1–3.8.12.13 om. 5. Ñ V B D4 read 5 (including star passage) after 2 (preceded by 873*) repeating 5[cd] here.—[a]) Ñ1 V B D4 च; Ñ2 [अ]यं (for हि).—[b]) Ñ1 V2.3 B1.4 D4 सर्वैर्; Ñ2

तस्य निधावमानस्य संरब्धस्य युयुत्सया ।
अकस्माद्दैन्यमागच्छद्धयानां रथवाहिनाम् ॥ ६
व्यस्फुरन्नयनं चास्य सव्यं युद्धाभिनन्दिनः ।
विवर्णो मुखवर्णश्च गद्गदश्चाभवत्स्वरः ॥ ७
अभवत्सुदिने चापि दुर्दिनं रूक्षमारुतम् ।
ऊचुः खगा मृगाः सर्वे वाचः क्रूरा भयावहाः ॥ ८

G. 6. 29. 11
B. 6. 55. 12
L. 6. 31. 7

V$_1$ B$_{2.3}$ सँद्रेंद्र् (for सुरैर्). Ñ$_1$ एष; D$_4$ एव (for अपि). Ñ V B D$_4$ सुरासुरैः (for महामृधे).—^{cd}) Ñ V B$_{3.4}$ (all second time) तदा श्रीमान् (Ñ$_1$ B$_3$ भीम); D$_6$ T$_{2.3}$ तदा(T$_3$ °था) तेषाम् ; D$_7$ M$_{1.2}$ स नाम्नाभूद् (for ततस्तेषाम्). Ñ$_2$ V B$_{1-3}$ (Ñ$_2$ V B$_3$ first time ; B$_{1.2}$ both times) G (ed.) अकंपो(G [ed.] °म्पो)कंपनः श्रीमान् ; D$_4$ (second time) अरिकंपनस्तदा भीम (hypm.) (for ^{c}). B$_4$ (first time) भूतानुकंपनः श्रीमांस्तप्तकांचनकुंडलः. —For 5^{cd}, Ñ$_1$ D$_4$ (both in first occurrence) subst. ; while B$_3$ ins. after 5^{ab} :

877* सर्वभूतानुकम्पार्थं यः करोति सदा रणम् ।

[D$_4$ -कर्मार्थं (for -कम्पार्थं) and सुदारुणं (for सदा रणम्).]

—Thereafter Ñ$_1$ D$_4$ cont. ; Ñ$_2$ V B ins. after 5^{cd} (first occurrence) ; while D$_{2.5-7.9-11}$ S cont. after 873* :

878* एष जेष्यति काकुत्स्थौ सुग्रीवं च महाबलम् ।
वानरांश्चापरान्घोरान्हनिष्यति परंतपः ।
परिगृह्य स तामाज्ञां रावणस्य महाबलः ।
बलं स त्वरयामास तदा लघुपराक्रमः ।

[V$_3$ om. l. 1–2.—(l. 1) Ñ$_1$ B$_{3.4}$ D$_{2.4}$ काकुत्स्थं (for °त्स्थौ). Ñ V$_2$ B D$_4$ महाकपिं (for °बलम्).—(l. 2) Ñ$_1$ D$_{2.4}$ चा(D$_2$ अ)पि तान् (for चापरान्). G$_1$ M$_5$ भीमान् (for घोरान्). D$_2$ वधिष्यति. D$_6$ महाबलः ; D$_{7.9-11}$ G$_3$ M$_{1.2.5}$ न संशयः ; T$_3$ परंतप (for परंतपः). Ñ$_1$ V$_{1.2}$ B$_{3.4}$ विधमि (B$_4$ °चरि)ष्यति राक्षसः ; Ñ$_2$ B$_{1.2}$ वधिष्यति स राक्षसः ; D$_4$ हनिष्यंति च राक्षसाः (for the post. half).—(l. 3) Ñ$_1$ V B D$_{2.4.5}$ T$_1$ G$_2$ प्रतिगृह्य; Cg as above (for परिगृह्य). Ñ$_1$ B$_3$ D$_4$ दुरात्मनः ; V$_3$ B$_4$ महात्मनः (for महाबलः). —(l. 4) B$_1$ D$_{5.7.9-11}$ T$_1$ G M$_5$ संत्व(D$_{9-11}$ °प्रे)रया- मास; D$_{2.4}$ सं(D$_2$ च)चारयामास. Ñ$_1$ B$_3$ D$_4$ स(B$_3$ om. [hapl.]) तदा लघुविक्रमः (for the post. half).]

—Thereafter, D$_4$ repeats 3–4.

6 D$_4$ reads 6^{ab} for the first time after the first occurrence of 4, repeating it here.—^{a}) Ś D$_{2.8.12}$ निष्प(D$_8$ निप)ततस्तूर्णम् ; Ñ$_1$ B$_{3.4}$ D$_4$ (second time) निर्याय(B$_4$ °ण)माणस्य ; V$_2$ निर्यातमात्रस्य ; B$_1$ D$_{1.3.4}$ (first time)$_{.13}$ निर्धाव(D$_4$ °र्गच्छ)तस्तूर्णम् ; M$_{1.2}$ निष्क्रममाणस्य (for निर्धावमानस्य).—^{b}) Ñ$_1$ B$_3$ D$_4$ (second time) संक्रुद्धस्य ; Ñ$_2$ V B$_{2.4}$ सक्रोधस्य (for संरब्धस्य). Ñ$_1$ B$_3$ M$_{1.2}$ युयुत्सतः. Ś B$_1$ D$_{1-4}$ (D$_4$ first time)$_{.8.12.13}$ अकस्माद्(D$_3$ सहसा र)थवाजिनः.—^{c}) V B$_2$ M$_5$ आगच्छन् (for आगच्छत्).—^{d}) D$_6$ -वाजिनां (for -वाहिनाम्). Ñ V B$_{2-4}$ D$_4$ प्रयाणे रथवाजिनां(V B$_2$ °नः); M$_5$ हयाश्च रथवाहकाः. —For 6^{cd}, Ś B$_1$ D$_{1-3.8.12.13}$ subst.; V$_2$ ins. after 6; while D$_4$ ins. after 6^{ab} (first occurrence) :

879* जघनैः सहसा पेतुर्भयविह्वलचेतसः ।

[Ś D$_{8.12}$ साधनैः (for जघनैः). D$_2$ [उ]त्पेतुर् (for पेतुर्). D$_3$ अकस्माज्जघनैः पेतुर् (for the prior half). V$_2$ B$_1$ -विक्लव- (for -विह्वल-).]

—Thereafter, D$_4$ cont. 873*.

—After 6, Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ ins. ; while V$_2$ ins. after the first occurrence of 8^{ab} :

880* अकस्माद्दारुणो गृध्रो ध्वजाग्रे समलीयत ।
उभौ च चरणौ तस्य सव्यो बाहुस्तथैव च ।
अकम्पत तदा तस्य तस्मिन्काले तु रक्षसः ।

[(l. 1) V$_2$ D$_4$ सममीलयत ; V$_3$ B$_3$ समनीयत (sic) (for समलीयत).—(l. 2) V$_2$ तदा द्रुम (sic); B$_{2.4}$ तयोत्तरः (for तथैव च).—(l. 3) D$_4$ अकंपयंस्. Ñ$_2$ V$_{1.2}$ B$_{2.4}$ मुहुः (V$_2$ illeg.) सघस् (for तदा तस्य). V$_2$ [s]थ (for तु).]

7 D$_4$ om. 7^{ab}. V$_2$ reads 7–8^{b} twice.—^{a}) Ñ V$_{1.2}$(second time)$_{.3}$ B$_{2.3}$ प्रास्पंदन् ; D$_{6.9-11}$ G$_3$ M$_{1.2}$ वि(M$_{1.2}$ अ)स्फुरन् ; T$_1$ G$_1$ M$_5$ प्रा(T$_1$ व्या)स्फुरन् ; Cg as in text (for व्यस्फुरन्). Ś V$_2$ (first time) B$_{1.4}$ D$_{1-3.8.12.13}$ G (ed.) प्रा(G [ed.] आ)स्पंदतेक्षणं चास्य. —^{b}) V$_2$ (first time) B$_1$ क्षणं ; T$_2$ वामं (for सव्यं). Ś V$_2$ (first time) B$_{1.4}$ D$_{1-3.8.12.13}$ -कांक्षिणः (for -नन्दिनः). Ñ V$_{1.2}$(second time)$_{.3}$ B$_{2.3}$ बाहुश्चैवाप्य (Ñ$_2$ V$_1$ °प्र)दक्षिणः.—^{c}) Ś Ñ$_2$ V$_{1.2}$(both times)$_{.3}$ B$_{1.2.4}$ D$_{1-3.8.12.13}$ बिभेद; Ñ$_1$ B$_3$ D$_4$ भिद्यते; G (ed.) विभिदे (for विवर्णो).—^{d}) D$_5$ गद्तश्. Ñ$_1$ वा (for च). D$_{5.7.9-11}$ T$_1$ M$_3$ स्वनः ; T$_3$ गिरः (for स्वरः). Ś D$_{1.3.8.12.13}$ कंठो वैस्वर्यं(D$_1$ °क्रुव्य)मायये; V$_2$ (first time) B$_1$ कंठो वैस्वर्यतां गतः ; D$_3$ कंठो विस्वरतां ययौ. —After 7, Ś$_2$ repeats erroneously 6^{ab}, 879* and 7.

8 V$_2$ reads 8^{ab} twice (cf. v.l. 7).—^{a}) M$_5$ सुदिनं. D$_{9-11}$ T$_3$ काले; T$_2$ वापि (for चापि). Ś Ñ V$_{1.2}$ (both times)$_{.3}$ B D$_{1-4.8.12.13}$ आकुलं गगनं चासीद्(Ñ$_1$ B$_3$ D$_4$ चैव).—^{b}) V$_2$ (first time) B$_1$ निष्प्र(V$_2$ निः प्र)- भोभूद्दिवाकरः. —After the first occurrence of 8^{ab}, V$_2$ ins. 880*.—^{c}) Ś$_1$ D$_7$ खरा; Ś$_2$ D$_{13}$ खरं; B$_1$ D$_3$ खर-; D$_{1.5.6.8.10-12}$ खग-; M$_5$ खद्गा (sic) (for खगा). Ś B$_1$

G. 6. 29. 12
B. 6. 55. 12
L. 6. 31. 8

स सिंहोपचितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः ।
तावुत्पातानचिन्त्यैव निर्जगाम रणाजिरम् ॥ ९
तदा निर्गच्छतस्तस्य रक्षसः सह राक्षसैः ।
बभूव सुमहान्नादः क्षोभयन्निव सागरम् ॥ १०
तेन शब्देन वित्रस्ता वानराणां महाचमूः ।
द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुं समवतिष्ठत ॥ ११
तेषां युद्धं महारौद्रं संजज्ञे कपिरक्षसाम् ।
रामरावणयोरर्थे समभित्यक्तजीविनाम् ॥ १२
सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसंनिभाः ।
हरयो राक्षसाश्चैव परस्परजिघांसवः ॥ १३
तेषां विनर्दतां शब्दः संयुगेऽतितरस्विनाम् ।
शुश्रुवे सुमहान्क्रोधादन्योन्यमभिगर्जताम् ॥ १४
रजश्चारुणवर्णाभं सुभीममभवद्भृशम् ।
उद्धूतं हरिरक्षोभिः संरुरोध दिशो दश ॥ १५

D1.3.8.12.13 चापि; M1.2 चैव (for सर्वे). Ñ V B2-4 उच्चुकुशुः शिवा(Ñ1 B3 खगा; V2.3 B4 मृगा)श्चैव; D2 इति द्विजमृगाश्चापि; D4 चुकुशु * मृगाश्चैव. —^{d}) V3 D1 वाचं; D2 चारः; D3 वचो (for वाचः). Ś D8.12 रूक्षा (for क्रूरा). D4 भयंकराः (for भयावहाः). B1 वाचः क्रूरतरावहाः. —After 8, Ñ2 V B2-4 D13 ins.; while D2 ins. after 8^{ab}:

881* ऊचुः खरं च दीप्तं च विस्वरं मृगपक्षिणः ।

[B2 रूचुः खराश्च; D13 उच्चं स्वरं. Ñ2 प्रदीप्तं (for च दी). B4 रूचुः खरस्वनं दीप्तं (for the prior half).]

9 ^{a}) Ś D8.12 तु सिंहोन्नत-; Ñ V B D1-4 तु सिंहां (B1 D1-4 °हो)चित-; D13 तु स्कंधांचित-; T2 सिंहोपचय-; M1.2 सिंहसदृश- (for सिंहोपचित-). G (ed.) मत्तसिंहांचितस्कंधः. —V3 om. 9^{cd}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1-3.8.12.13 अधः कृत्वा; Ñ1 B3 D4 अगणयन् (for अचिन्त्यैव). ❀ Ct : अचिन्त्येत्यार्षम्. ❀ —^{d}) Ś B1.4 D2.3.8.12.13 निशाचरः ; Ñ2 V1.2 B2 महाबलः ; D9 रणाजिरे (for रणाजिरम्). Ñ1 B3 D4 निर्ययौ त्वरितं रथी(B3 यथा); D1 निर्ययौ च युधिष्ठिरः.

10 ^{a}) D5-7.9-11 M1.2 तथा (for तदा). Ś V2 B1 D1-3.8.12.13 तस्य निष्पतमानस्य; Ñ1 B3 D4 तस्य निष्क्रममाणस्य; Ñ2 V1.3 B2.4 तस्य नि(Ñ2 तस्मान्नि; V1 तत्र नि)ष्पततस्तस्य(V3 B2.4 °त्र). —^{b}) Ś D1-3.8.12.13 नगर्याः (for रक्षसः). Ñ1 B3 राक्षसैर्बहुभिर्वृ(B3 °भिः कृ)तः ; Ñ2 V B2.4 D4 राक्षसैः सह रक्षसः ; B1 [अ]कंपनस्य महात्मनः ; D6 रक्षसो राक्षसैः सह; M5 राक्षसस्य च राक्षसैः. —^{c}) D3 तु (for सु-). D1 स महानादः; D4.12 सुमहानादः. —^{d}) D1 क्षोभयामास (for °यन्निव). D6 सागरान्. Ñ1 B3 D4 सागरस्येव मध्य(D4 °श्र)तः.

11 ^{a}) Ñ2 V1.3 B2 महता (for वित्रस्ता). —^{c}) B1 D1.7.9-11 -प्रहाराणां; D6 T2.3 G1.3 M5 -प्रहारैश्च (for -प्रहरणा). —^{d}) B1 D7 G3 समुपतिष्ठत; D1 चैवा * वर्तत; D2 च समवस्थिता ; D3.13 सा(D13 च) समवर्तत; D4 समनुतिष्ठते; D9-11 T3 G1 M5 समुप(G1 °मभि)तिष्ठतां (for समवतिष्ठत). Ś D8.12 युद्धाय समुपस्थिता; Ñ V B2-4 युद्धायैव व्य(Ñ2 व्यव [hypm.])तिष्ठत.

12 ^{a}) D1.3 महद् (for महा-). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 -घोरं (for -रौद्रं). —^{b}) Ś D2.8.12 बभूव (for संजज्ञे). Ñ2 V1 D5.6 T1 M3 हरि- (for कपि-). B1 परस्परसमागमे. —^{d}) T2 समरे (for समभि-). Ś B1 D1-3.8.12.13 -जीवितं; B4 -जीवतां (sic); D10.11 G2 M1.2 Ck.t -देहिनां(D10.11 °नः); Cg as in text (for -जीविनाम्). Ñ1 B3 D4 त्यक्तजीवितयोधिनां; Ñ2 V B2 संप्रवि(B2 °परि)त्यक्तजीवितं. ❀ Cm : समभित्यक्तदेहिनाम् इति पाठः. ❀

13 ^{a}) Ñ1 B3 D4 च (for हि). Ñ2 B2 एते प्र(B2 ह्य)तिबलाः सर्वे. —^{b}) D1 पवन- (for पर्वत-). Ñ2 V B2.4 -बोधिनः (for -संनिभाः). G3 M5 सर्वे युद्धविशारदाः. —D4 om. 13^{c}–16^{b}. —^{d}) Ś B1.4 D1-3.8.12.13 -जयैषिणः ; Ñ1 B3 -वधैषिणः ; B (ed.) -जिघांसया (for -जिघांसवः).

14 D4 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś Ñ B D1-3.8.13 विनदतां (for विनर्दतां). Ñ1 शब्दं. —^{b}) Ś D1-3.8.12.13 संयुगेषु; D7 °गे च (for संयुगेऽति-). V2 B1 प्रादुरासीत्सुदारुणः. —^{c}) Ś1 V2.3 B2 D7.10.11 शुश्राव (for शुश्रुवे). T2 सुमहत् (for सुमहान्). Ś B1.4 D1-3.8.12.13 सुमहांस्तस्मिन्; Ñ1 B3 सुमहाघोरो; V1 [ऽ]तिमहान्क्रोधाद् ; D7.9-11 T3 °न्कोपाद् (for सुमहान्क्रोधाद्). —^{d}) Ñ1 B3 ह्यन्योन्यम्. Ñ V B2 D3 M1.2 अभिधावतां (for °गर्जताम्). D1 संयुगेष्वभिधावतां. —After 14, Ś D2.8.12 ins. :

882* ततस्तु सुमहद्युद्धं सुभीममभवत्तदा ।

[D12 सुमहा- (for सुमहद्).]

15 D4 om. 15 (cf. v.l. 13). V3 om. 15–16^{b}. Ś D8.12 om. (hapl. ?) 15^{ab}. —^{a}) B1 D13 सहसोद्धूतं; B4 D3 सहसोद्ध(D3 °द्धू)तं ; D1 सुमहोधूतं (sic) (for [अ]रुणवर्णाभं). —^{b}) Ñ1 B1.3.4 (marg. also भुवि) D13 तदा; D2 वृतं; D3 तथा (for भृशम्). Ñ2 V1.2 अतु(Ñ2 तुमु)लं भुवि; D8 प्रभवद्भृशं (for अभवद्भृशम्). B2 सुभीममंडलं भुवि; D7 भीमं च समवर्तत. —^{c}) Ś B1 D1-3.8.12.13 सर्वतो; Ñ V1.2 B2.3 D5.10.11 उद्धृतं ; B4 सर्वत्र; D7.9 M3 उद्भूतं; G2 M5 उद्धतं (for उद्धूतं).

अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयोद्धूतपाण्डुना ।
संवृतानि च भूतानि ददृशुर्न रणाजिरे ॥ १६
न ध्वजो न पताका वा वर्म वा तुरगोऽपि वा ।
आयुधं स्यन्दनं वापि ददृशे तेन रेणुना ॥ १७
शब्दश्च सुमहांस्तेषां नर्दतामभिधावताम् ।
श्रूयते तुमुले युद्धे न रूपाणि चकाशिरे ॥ १८
हरीनेव सुसंक्रुद्धा हरयो जघ्नुराहवे ।
राक्षसाश्चापि रक्षांसि निजघ्नुस्तिमिरे तदा ॥ १९
परांश्चैव विनिघ्नन्तः स्वांश्च वानरराक्षसाः ।
रुधिरार्द्रां तदा चक्रुर्महीं पङ्कानुलेपनाम् ॥ २०
ततस्तु रुधिरौघेण सिक्तं व्यपगतं रजः ।
शरीरशवसंकीर्णा बभूव च वसुंधरा ॥ २१
द्रुमशक्तिशिलाप्रासैर्गदापरिघतोमरैः ।
हरयो राक्षसास्तूर्णं जघ्नुरन्योन्यमोजसा ॥ २२

G. 6. 29. 25
B. 6. 55. 26
L. 6. 31. 21

16 V3 D4 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15 and 13). M1 damaged for 16. —^{a}) D1 अन्योन्य-. B1 राक्षसानां च (for रजसा तेन). —^{b}) Ñ1 V1.2 B2–4 D1–3.13 कौशेयारुण-; Ñ2 सर्वतोरुण-; D6.9–11 G2 Ck.t °योद्धत-; D7 °योद्भूत-; T3 °यांशुक- (for कौशेयोद्धूत-). D2 -पांडुरं. Ś D8.12 कौशेयं बहुपांडुरं; B1 वानराणां च संयुगे. —^{c}) D9 M5 रूपाणि (for भूतानि). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 संवृ(D13 °भृ)तं(V1 °*; V3 °ता; B1 °त्तं) धूम(V2 B1 तेन; D2 धूम्र)धूम्रेण(B2 °वर्णेन); Ñ1 B3 D4 संवृता घोररूपेण. —^{d}) D8 om. न. Ñ1 B3 न स्म किंचन; B1 D8 न(D2 ते) रणाजिरं; D4 नैव कश्चन (for न रणाजिरे). D1 न ददृशू रणाजिरं.

17 ^{a}) D4 om. first न. D4.6 T3 G M Cg ध्वजा (for ध्वजो). B2.3 D1–4.13 वा (for second न). D6 reads in marg.; M3 च (for वा). —^{b}) Ś D8.12 धन्विनस्; Ñ V B3 D9–11 T3 चर्म वा; B1 D1 चर्मणस्; B2 धनुर्वा; B4 D3.13 वर्मिणस्; D2 ध्वनि वा; D7 न गजो; G1 न हस्ती (for वर्म वा). Ś1 न (for second वा). —^{c}) B1 नायुध-; D1.8 आयुध- (for आयुधं). Ś2 Ñ1 V2 B1.3.4 D1.2.5.8–13 T3 G1 स्यंदनो (for °नं). Ś1 न; B2 D4.7 च (for वा). —^{d}) B2.3 ददृशुस्; D9 दृश्यते (for ददृशे). D13 न च (for तेन). Ñ1 D4 ददृशुस्ते रणे तदा(D4 चराः); V2 ददृशुर्न रणाजिरे; B1 ददृशू रणरेणुना.

18 ^{a}) Ñ1 B4 शब्दं. Ś V1.2 B1.3 D1–4.8.12.13 सु(V2 D1–3.13 तु; B1 च)तुमुलस्; Ñ1 B4 सुतुमुलं (for च सुमहांस्). Ś B1.4 D1–3.8.12.13 तत्र (for तेषां). —^{b}) D5 नदताम्; D8.12 नंदताम् (for नर्दताम्). —^{c}) V1 B2.3 शुश्रुवे (for श्रूयते). D7.9–11 G1 तुमुलो. Ś Ñ2 V2 B1.4 D1–3.8.12.13 शुश्रुवे विपुलः(B4 °ततं; D1 °मलः) संख्ये; D4 श्रूयते शैलतुसुले (sic). —^{d}) D4 युद्धे ते च; M5 रूपाणि न (by transp.). D1 प्रकाशिरे (for चका°).

19 ^{a}) Ñ1 B2–4 च(B2.4 तु) संक्रुद्धा; Ñ2 D9 तु(D9 सु-) संरब्धा; D7 सुसंहृष्टा; D10.11 Ct सुसंरुष्टा (for सुसंक्रुद्धा). Ś B1 D1–3.8.12.13 परानेव(L [ed.] °वं) सुसंरब्धा; D4 हरींश्च बहुशः क्रुद्धा. —^{b}) Ś D8 जग्मुर् (for जघ्नुर्). —^{c}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 वानरान्; V2 वानरास्; V3 राक्षसांश् (for राक्षसाश्). Ś B1.4 D1–3.8.12.13 G1.3 अपि (for चापि). D5.7.9–11 राक्षसा राक्षसांश्चापि. —^{d}) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–3.8.12.13 समरे; B3 सुतुले (sic) (for तिमिरे). D2.3.13 तथा (for तदा). Ñ1 D4 जघ्नुः स्म तुमुले तदा.

20 ^{ab}) Ś Ñ V B2–4 D1–4.7–13 T3 ते परांश्च; T2 परांश्चापि; M3 वरांश्चैव (for परांश्चैव). D7 [ए]व निघ्नंतः; D11 निविघ्नंतः (meta.); G1 निजघ्नंतः; M5 विनिघ्नंति (for विनिघ्नन्तः). D3.13 तांश्च; D4 स्वान् (subm.); D12 स्वां च (sic) (for स्वांश्च). Ñ1 B3 D4 -यूथपाः (for -राक्षसाः). B1 राक्षसा वानरांश्चैव वानराश्चापि राक्षसान्. —^{cd}) Ś D8.12 -[आ]र्द्रांस्; D13 -[आ]क्तां (for -[आ]र्द्रां). Ñ V1.3 B1–3 D4 रणे; D1–3.5 तथा; D13 ततश् (for तदा). D1 कुर्युर् (for चक्रुर्). —V2 illeg. for ^{d} except महीं. B4 G3 M5 transp. तदा and महीं. B4 रुधिरकर्दमां (for पङ्कानुलेपनाम्). Ś D8.12 महादारुणदर्शनान्; Ñ V1.3 B2.3 D4 महीं पर्याकुलां तदा(B3 °था); B1 महीं शोणितकर्दमां; D1–3.13 महीं दारुणदर्शनां(D3 °कर्दमां) (for ^{d}).

21 ^{a}) D6.7.9.10 तदस्तु; M2 ततस्तद् (for ततस्तु). Ś B1.4 D1–3.8.12.13 हतानां(B1 महतां) रुधिरौघैस्तु. —^{b}) D9 स्वस्थं (for सिक्तं). Ñ1 B3 प्रशमितं; Ñ2 V1.3 B2 विमृदितं; D4 प्रसरितं; D6.9–11 T2 व्यपग(T3 °र)तं (for व्यपगतं). Ś D2.8.12.13 शशामाभि(Ś1 °हि)हतं(D13 °मुखं) रजः; V2 संसिक्तमृदितं रजः; B1 D1.3 सहसा(B1 °पादा)-भिहतं रजः; B4 संपतद्भिर्हतं रजः. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 T2 M2 -शत-; G3 -चय- (for -शव-). D9 G1 शरीरासव-; Cg.t as in text (for शरीरशव-). Ś D2.3.8.12 -संस्तीर्णा; G1 -संपूर्णा; Cg.t as in text (for -संकीर्णा). —^{d}) D4 तु (for च).

22 ^{ab}) B1 -शर- (for -शिला-). Ś B1.4 D1–3.8.12.13 -प्रास-; B2 D4 -पाशैर् (for -प्रासैर्). G1 तदा (for गदा-). Ñ2 V3 D7.9–11 T3 G3 M5 transp. -शिला- and गदा-. Ñ2 -तोरणैः; B1 -संकुलाः (for -तोमरैः). —^{c}) Ś Ñ V B2–4 D1–4.7–13 T3 राक्षसा हरयस् (by transp.); B1 राक्षसा बहवश् (for हरयो राक्षसास्). Ś Ñ V B1.2.4 D1–5.8.12.13 T1 M3 चैव; B3 चापि (for तूर्णं). —^{d}) Ś Ñ1 B2.3 D2–4.8.12 आहवे (for ओजसा).

G. 6. 29. 26
B. 6. 55. 26
L. 6. 31. 22

बाहुभिः परिघाकारैर्युध्यन्तः पर्वतोपमाः ।
हरयो भीमकर्माणो राक्षसाञ्जघ्नुराहवे ॥ २३
राक्षसाश्चापि संक्रुद्धाः प्रासतोमरपाणयः ।
कपीन्निजघ्निरे तत्र शस्त्रैः परमदारुणैः ॥ २४
हरयस्त्वपि रक्षांसि महाद्रुममहाश्मभिः ।
विदारयन्त्यभिक्रम्य शस्त्राण्याच्छिद्य वीर्यतः ॥ २५
एतस्मिन्नन्तरे वीरा हरयः कुमुदो नलः ।
मैन्दश्च परमक्रुद्धाश्चक्रुर्वेगमनुत्तमम् ॥ २६
ते तु वृक्षैर्महावेगा राक्षसानां चमूमुखे ।
कदनं सुमहच्चक्रुर्लीलया हरियूथपाः ॥ २७

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥

---

23 ^{a}) V3 D2.5 बहुभिः; D3 वारिभिः (for बाहुभिः). Ś D8.12 पर्वताकारैर् (for परिघा°). —^{b}) Ś Ñ V B3.4 D1–3.8.12.13 अस्यंतः; B1 पश्यंतः; B2 अत्यंतैः; D4 आसन्नाः (for युध्यन्तः). Ś B1 D6.8.12 परिघोपमैः (Ś2 B1 D6 °माः); Ñ V1.2 D7.9–11 पर्वतोपमान् (D7 °मैः); B3 D3 पर्वतोत्तमान् (D3 °मैः). —After 23^{ab}, D4 ins. 884*. —Ś Ñ1 B1.3 D1–4.8.12.13 om. 23^{cd}. —^{c}) M1.2 राक्षसानतिसंरब्धा. —^{d}) M1.2 हरयो (for राक्षसान्). —After 23, B2 ins.; while Ñ1 B3 (repeats [m.]883*, 25, 885* and 24 after 6.44.6^{ab}) ins. after 23^{ab} (owing to om.):

883* हरीन्महीधरप्रख्यान्राक्षसाः सूदयन्युधि ।

[B2 रक्षांससूदयन्युधि (for the post. half).]

24 B3 repeats 24 after 6.44.6^{ab} (cf. v.l. 23). Ñ1 B2 (om. 24^{cd}).3 (both times) D4 transp. 24 and 25 (including star passages). —^{a}) B4 च सु-; D5.7.9–11 T2.3 G3 M5 त्वभि-; T1 G1 M3 त्वपि; G2 अपि (for चापि). —^{b}) D4 पाश-. Ñ2 V B2.4 -मुद्गर- (for -तोमर-). D5 -पाणिनः. —Ñ2 V B4 om. 24^c–25^b. B2 om. 24^{cd}. —^{c}) Ñ1 B3 (both times) निजघ्नुरपरे; D4 निजघ्निरे शस्त्रैः (for निजघ्निरे तत्र). —For 24, Ś B1 D1–3.8.12.13 subst.: D4 ins. after 23^{ab}:

884* वानरान्सूदयामासुः संरब्धा रजनीचराः ।

[Ś D2.8.12 अर्दयामासुः (for सूदयामासुः).]

—After 24, D5–7.9–11 S ins.; Ñ1 B2.3 (both times) D4 ins. after 25 (transp.):

885* अकम्पनः सुसंक्रुद्धो राक्षसानां चमूपतिः ।
संहर्षयति तान्सर्वान्राक्षसान्भीमविक्रमान् ।

[(l. 1) Ñ1 B3 (first time) च संक्रुद्धो; B3 (second time) D5 T3 M1.2 तु सं°; D4 च क्रुद्धश्च (for सुसंक्रुद्धो). —After l. 1, Ñ1 B2.3 (both times) D4 ins.:

885(A)* हसन्विद्रावयामास पुरस्ताच्छरवृष्टिभिः ।

[B2 पुरस्थान् (for °स्ताच्).]

—(l. 2) Ñ1 B2.3 (both times) D4 संहर्षयंस्तदा; G2 स हर्षयति तान्. Ñ1 B2.3 (first time) G3 घोर (G3 भीम) विक्रमः; B3 (second time) D4 घोर (D4 बहु) विक्रमान्; M1.2 हरिनिग्रहात् (for भीमविक्रमान्).]

25 Ñ2 V B4 om. 25^{ab} (cf. v.l. 24). B3 repeats 25 after 6.44.6^{ab} (cf. v.l. 23). Ñ1 B2 (om. 24^{cd}).3 (both times) D4 transp. 24 and 25 (including star passages). —^{a}) Ś B1 D1–4.8.12.13 वानरा (D4 रजनी [sic]) श्चापि; Ñ1 B2.3 (both times) D7 G1.3 M1.2.5 हरयश्चापि (G3 °स्त्वभि-) (for हरयस्त्वपि). —^{b}) Ś D2.8.12 -शिलादिभिः; B1 D1.3.13 -लताश्मभिः (D1 °वान्) (for -महाश्मभिः). Ñ1 B2.3 (both times) D4 महाशै (D4 °शा) लै (B3 [second time] °यानै) र्महाद्रुमैः. —^{cd}) G3 [अ]ति- (for [अ]भि-). Ś B1.4 D1.3.8.12 अभिजग्मु (B1.4 D1 °घ्नु) रति (B4 D3 °भि) क्रम्य; Ñ1 B2.3 (both times) D4 व्यदारयन्विनिष्क्रम्य; D2 अतिजिष्णुरतिक्रम्य; D9 विदारयंति विक्रम्य; D13 अभिजघ्नुर्विनिष्क्रम्य (for ^{c}). Ś D8.12 [उ]च्छिद्य; B2.4 D1.3 [आ]च्छाद्य (for [आ]च्छिद्य). B1 यत्नतः; D4.13 वीर्यवान् (for वीर्यतः). Ñ2 V व्यदारयन्कपीं-स्तत्र शस्त्रैः परमदुर्जयाः. —After 25 (transp.), Ñ1 B2.3 (both times) D4 ins. 885*.

26 ^{a}) Ñ1 B3 D4 वीरः; M1.2 क्रुद्धा (for वीरा). —^{b}) Ñ1 B3 D4 शरभः (for हरयः). Ñ1 कुंजरो (for कुमुदो). —^{c}) B4 तु (for च). G1 मैंदद्विविदश्च (hypm.) (for मैन्दश्च). B3 D3–5 T1 M1–3 द्विविदः (for परम-). Ś2 Ñ2 V3 B1.2 D2.6–11 -क्रुद्धश्च; B3 M1.2 चैव; D4 चक्रु (for -क्रुद्धाश्च). —^{d}) Ś B1 D2.3.8.12.13 युद्धम् (for वेगम्). D1 चक्रुयुद्धान्य कशः; D4 रणे वेगमनुत्तमाः.

27 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 मुष्टिभिर् (for तु वृक्षैर्). Ñ1 B3 D12 महावेगै; D7.9–11 °वीरा; D13 °वीर्या (for महावेगा). —^{b}) B1 वानराणां महाचमूः (sic). —^{c}) B2 च; D4 च सु- (hypm.) (for सु-). —^{d}) Ś B2 D2.7–12 T3 -पुंगवाः (for -यूथपाः). —After 27, Ś V1.2 B1 D1–3.8.12 ins.; while D13 erroneously ins. before 6.44.1:

४४

तद्दृष्ट्वा सुमहत्कर्म कृतं वानरसत्तमैः ।
क्रोधमाहारयामास युधि तीव्रमकम्पनः ॥ १

क्रोधमूर्छितरूपस्तु धुन्वन्परमकार्मुकम् ।
दृष्ट्वा तु कर्म शत्रूणां सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥ २

G. 6. 30. 2
B. 6. 56. 2
L. 6. 32. 2

886* असिवातपुरोवाताः शिलापादपवर्षिणः ।
उत्कृष्टा गर्जितरवा मेघा इव बभुस्तदा ।

[V1 om. l. 1.—(l. 1) B1 D1–3.13 अभिसार- (for °वात-). V2 आविर्भूताः खरा वाताः (for the prior half). D1 -योधिनः (for -वर्षिणः).—(l. 2) V2 D1–3.13 उत्कृष्ट-. V2 विनुकुशुः; D13 दुरासदाः (for बभुस्तदा).]

—Thereafter, Ś V1.2 B1 D2.8.12 cont.; while Ñ V3 B2–4 D4.13 ins. after 27:

887* तदा च रक्षोगणमुन्नदन्तं
संभ्रान्तनागाश्वरथं विषण्णम् ।
महोदधेः क्षुब्धमिवानुरूपं
निशाचराणां बलमाबभासे ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B3 D2 तदा तु; B4 D4 तदार्त-; D13 सपत्न- (for तदा च). Ñ1 B3 उन्नदच्च; B2 उन्नमंतं (for उन्नदन्तं).—(l. 2) V1 D4 -राम- (for -नाग-). B1 विशालं; D2.4 विभीषणं (for विषण्णम्).—(l. 3) Ñ2 B2.4 महोदधिं. D2 क्षोभम्; D13 कुद्धम् (for क्षुब्धम्). D4 [अ]तिरूपं (for [अ]नु°).—(l. 4) D13 च तदा बभासे (for -बलमाबभासे).]

—Thereafter, Ñ V B2–4 D2.4.13 cont.:

888* निपातयन्तोऽतिबला निशाचरां-
स्तलप्रहारैः करजैश्च वेगिताः ।
विचेरुरुच्चैः प्लवगेश्वरा रणे
बलानि रक्षोऽधिपतेस्तदानीम् ।

[(l. 1) V3 B3 D2.13 -बलान् (for -बला).—(l. 2) V2 तरु-; D2 शूल- (for तल-). D2 स्वकरैश् (for करजैश्). V3 प्रवेगिताः; D13 च वेगितैः (for च वेगिताः). D4 तलप्रहारौघ-जलैश्च वेगिताः.—(l. 3) D4 विरेजुर् (for विचेरुर्). Ñ2 ते (for रणे). B2 प्लवगेश्वराणां; B4 प्लवगास्तदा रणे (for प्लवगेश्वरा रणे).—(l. 4) Ñ2 बलेषु; V बलं हि (for बलानि).]

—After 27, D7 G3 ins.:

889* अकम्पनसमादिष्टा विविधायुधयोधिनः ।

—D7 G3 cont.; while D5.6.9–11 T G1.2 M ins. after 27:

890* ममन्थू राक्षसान्सर्वे वानरा गणशो भृशम् ।

[D5.7.9 T1 G2.3 M5 राक्षसाः (for राक्षसान्). M1.2 सर्वान् (for सर्वे). D5.7 T1 वानरान्; D6 T2.3 G1 हरयो; D9 हरीणां; G2.3 M5 हरीश्च (for वानरा). G3 M5 शतशो (for गणशो). D10.11 M1.2 Ck.t नानाप्रहरणैर्भृशं (for the post. half). ❀ Cm.t cite Kataka : अत्र सर्गविच्छेदः प्रमादादिति कतकः. ❀]

Colophon. D1 om. (cont. the Sarga).—*Kāṇḍa name*: Ñ B1.3.4 D2.4.13 लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś Ñ V B D2–4.8.12.13 अकंपननिर्याणं; D9 अकंपनयुद्धः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D3.9 31; Ñ2 V2 B4 29; V1 30; B1 28; B3 27; D5–7.10.11 T1.2 G M 55; T3 56.—After colophon, D2 concludes with रामः; while G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

44

D1 continues the previous Sarga. Cr is missing for Sarga 44, but wrongly reads st. 15, 19, 22 and 27 only after l. 134 of App. I (No. 26). Before 1, D13 erroneously ins. 886*.

1 Cv is missing for 1–15^c (cf. v.l. 43.1).—^a) D5.7.9.11 Ck तं; Cg.t as in text (for तद्). ❀ Ck : तं दृष्ट्वा सुमहदित्यादि । अत्र च मुधा सर्गमत्रच्छिन्दन्ति. ❀—For 1^ab, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

891* रक्षसां वानरैर्दृष्ट्वा सुमहत्कदनं कृतम् ।

[After the prior half, D3 ins.:

891(A)* सर्वैस्तैः प्लवंगमैः (subm.) ।
समेत्य समेत्य सारे (sic).

Ñ2 V2.3 B2.4 D1 कदनं सुमहत् (by transp.).]

—^c) Ñ V B3.4 क्रोधमाहारयत्तीव्रं (B3 °च्छिद्रं [sic]); B2 क्रोधं चक्रे ततस्तीव्रं.—^d) Ś B1 D1.3.4.8.12.13 तेषां; Ñ1 B3 T3 युद्धे; V3 यावत्; G (ed.) रणे (for युधि). Ñ V B2–4 तस्मिन् (for तीव्रम्). D3 तेषां तीव्रः प्रकंपनः.

2 ^ab) B1 D1.3 -वेगस; D13 -वेगैस (for -रूपस्). Ś D2.8.12 क्रोधान्मारुतवेगस्तु; M1.2 क्रोधेन महताविष्टो (for ^a). G2.3 M1.2 धून्वन् (for धुन्वन्). Ś D8.12 धुन्वन्धनु-रुत्तमं; G (ed.) प्रगृह्य सशरं धनुः (for ^b). Ñ1 B3 D4 क्रोधसंरक्तनयनो गृहीत्वा कार्मुकोत्तमं.—^c) D2 दृष्टं (sic). Ś B4 D1–3.6.8.12.13 M1.2 तत् (for तु). D13 कुशलं (for शत्रूणां). Ñ V B2.3 D4 रिपूणां (V3 B2.3 विपुलं; D4 ऋपीणां) प्रेक्ष्य तत्कर्म; G (ed.) रिपूणां च बलं प्रेक्ष्य.—^d) Ñ V B2.3 D4 त्वरितो (for वाक्यम्).—After 2, Ñ V B2.3 D4 ins.; while B4 ins. l. 2 after 3:

892* मयि तिष्ठति शत्रुघ्ने नामी वानरपुंगवाः ।
प्रभावं वर्तयिष्यन्ति सैन्ये मम सुदुःसहे ।

[(l. 1) Ñ2 B2 मे (for [अ]मी). D4 वानरयूथपाः.—(l. 2) B2.4 प्रसभं (for प्रभावं). Ñ1 B3 D4 G (ed.)

G. 6. 30. 4
B. 6. 56. 3
L. 6. 32. 3

तत्रैव तावत्त्वरितं रथं प्रापय सारथे ।
एतेऽत्र बहवो घ्नन्ति सुबहून्राक्षसान्रणे ॥ ३
एतेऽत्र बलवन्तो हि भीमकायाश्च वानराः ।
द्रुमशैलप्रहरणास्तिष्ठन्ति प्रमुखे मम ॥ ४
एतान्निहन्तुमिच्छामि समरश्लाघिनो ह्यहम् ।
एतैः प्रमथितं सर्वं दृश्यते राक्षसं बलम् ॥ ५
ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां वरः ।
हरीनभ्यहनत्क्रोधाच्छरजालैरकम्पनः ॥ ६
न स्थातुं वानराः शेकुः किं पुनर्योद्धुमाहवे ।
अकम्पनशरैर्भग्नाः सर्व एव प्रदुद्रुवुः ॥ ७
तान्मृत्युवशमापन्नानकम्पनवशं गतान् ।
समीक्ष्य हनुमाञ्ज्ञातीनुपतस्थे महाबलः ॥ ८
तं महाप्लवगं दृष्ट्वा सर्वे प्लवगयूथपाः ।
समेत्य समरे वीराः सहिताः पर्यवारयन् ॥ ९

प्रसभं(B3 °भावा) भर्त्से(G [ed.]कर्ते)यिष्यंति (for the prior half). G (ed.) सैन्यं (for सैन्ये). Ñ B3 D4 सैन्यं मम तु(D4 च मम)दुःसहं (for the post half).]

—Thereafter B4 repeats 3^{ab} (var.).

3 B4 repeats 3^{ab} (var.) after 892*. —^{ab}) Ñ V B2.3.4(second time) D4 अत्र (for तत्र). D4 तत्त्वं (for तावत्). V B3 D9–11 T3 त्वरितः. Ñ1 D4 नय मे सारथे रथं ; Ñ2 V B2.3.4(second time) सारथे नय मे रथं (for ^{b}). Ś B1.4(first time) D1–3.8.12.13 अ(D13 त)त्रैव त्वरितं याहि सारथे यत्र वानराः. —Ñ2 om. (hapl.) 3^{cd}. B4 reads 3^{cd} after 4. D13 reads 3^{cd} after 5^{ab}. —^{c}) Ñ1 D4 हि; T3 च (for ऽत्र). D6 G1 ये(G1 ते) यत्र; G3 M3 यत्रैते (for एतेऽत्र). Ś B1.4 D1–3.8.12.13 हि सहिता; V B2.3 हि हरयो ; D7.9–11 च बलिनो (for ऽत्र बहवो). D4 नष्टान् (sic) (for घ्नन्ति). G2 यत्रैते हरयो घ्नंति. —^{d}) Ñ1 V B2.3 D4 रजनीचरान् (for राक्षसान्रणे). —After 3, B4 ins. l. 2 of 892*.

4 Ś B1 D1–3.8.12.13 om. 4. —^{a}) Ñ2 V B4 हि ; D7 न (sic); D9.10 Ct च (for ऽत्र). Ñ1 B3 D4 न(D4 द[sic])दंतो ; D6 T2.3 G1 ये(T3 ते) त(D6 य)त्र (for एतेऽत्र). Ñ V B3.4 D4.6 च ; D7 [ऽ]त्र ; D9–11 T3 Ct वा (for हि). B2 एते ह्यतिबलवंतः. ❀ Ct : वाशब्दो वैशब्दस्यार्थे. ❀ —^{b}) Ñ2 V D7.10.11 T3 भीमकोपाश्च ; B4 भीमाकारा ; D9 भीमवेगाश्च. B4 हि (for च). M1.2 प्लवंगमाः (for च वानराः). —After 4, B4 reads 3^{cd}.

5 ^{a}) M2 हि तान् (for एतान्). —^{b}) D9 T2 M5 समरे. Ñ2 V B1.2.4 D1.3.13 रणे; D8 त्वहं (for ह्यहम्). Ñ1 B3 D4 समरे शीघ्रकारिणः. —After 5^{ab}, D13 reads 3^{cd}. —^{c}) D6.7 T2 G1 M5 एतत् ; Ck.t as in text (for एतैः). —^{d}) G1 रक्षसां (for राक्षसं). D7.9–11 T3 रक्षसां दृश्यते बलं. —For 5^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

893* एतैर्हि राक्षसानीके सुमहत्कदनं कृतम् ।

[B1 च; D1 तु (for हि). Ñ2 V1.2 B2.4 D4 -[अ]नीकं. Ñ1 V2 B3 D4 कृतं छि(V2 D4 °तच्छि)द्रं सुसंवृतं ; Ñ2 V1.3 B2.4 कृतच्छि(B4 °तं छि)द्रमनंतरं ; D1.3 कदनं सुमहत्कृतं (for the post. half).]

6 ^{a}) T2 तत्र. Ś2 D8 प्रव्रजित- ; B1 तु जवित- ; D2.7.9–11 T3 प्रच(D2 °ज्व)लित- ; D5.6 T1 G2 M3 प्रजवन- (for प्रजवित-). —^{b}) B1 सुवरूथिना (unmetric) (for रथिनां वरः). —After 6^{ab}, B3 repeats (m.) 883*, 25, 885* and 24 of 43. —^{c}) Ñ2 V B2.4 D7.9–11 T2.3 अभ्यपतत् (for °हनत्). V1 D3 कोपाच् ; D7.9–11 दूराच् ; D13 क्रुद्धः ; T3 घोरान् (for क्रोधाच्). Ñ1 B3 D4 हरीणामसृजत्क्रुद्धः ; G1 परिरभ्य हरीन्क्रोधाच्. —^{d}) Ś D1–3.8.12.13 किरन्बाणान् ; Ñ1 B3 D4 शरवर्षम् ; B1 बलवांस्तान् (for शरजालैर्). D8(m. after corr. as in text) अनेकशः (for अकम्पनः). —After 6, D6 ins. :

894* वानरान्द्रावयामास तत्पुरस्तु महाबलः ।

7 ^{a}) D13 om. (hapl.) न स्थातुं वा. Ś D2.8.12 न शेकुर्वानराः स्थातुं. —^{b}) D13 पु * * * म्. —^{c}) B1 D5 भिन्नाः (for भग्नाः). —^{d}) Ñ1 V3 B3 D4.7.9–11 T2.3 [अ]भि- ; D5.6 T1 G2.3 M3.5 वि- (for प्र-). Ś D8.12 दुद्रुवुस्ते दिशो दश; D2 दुद्रुवुः सर्ववानराः.

8 ^{a}) G1.2 -पाशम् (for -वशम्). Ñ1 B3 D4 तान्दृष्ट्वा वानरांस्त्रस्तान्. —^{b}) Ś D2.8.12 M5 -शराहतान् ; V1 D1.3 -वशानुगान् ; V3 D7.9–11 -शरानुगान् (for -वशं गतान्). B1 वानरान्वीक्ष्य संयुगे; D4 तत्राकंपनसंगतान्. —^{c}) D4 संख्ये; D13 जातीः (sic) (for ज्ञातीन्). —^{d}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 संप्रतस्थे; Ñ V1 B2.3 G1 अवतस्थे; D4 क्रुद्धस्तत्र; Cg.k.t उपतस्थे (as in text). —After 8, Ñ2 V B2.4 D13 ins. :

895* तस्य मायाबलं दृष्ट्वा ततः क्रोधसमन्वितः ।

—After 8, B3 reads (m.) 13^{c}–14^{b} for the first time repeating them in their proper place and after the first occurrence of 14^{ab} reads 15–17.

9 Ñ1 D4 om. 9–13. B3 om. 9–10. —^{a}) D13 हृष्टा. —^{b}) Ñ2 V2.3 B2.4 D7.9 प्लवगसत्तमाः ; V1 B1 D1.3.10.11.13 M1.2 ते प्लवगर्षभाः(V1 B1 D1.13 °गेश्वराः) ; D6 वानरयूथपाः. —D12 repeats wrongly 9^{cd} after

व्यवस्थितं हनूमन्तं ते दृष्ट्वा हरियूथपाः ।
बभूवुर्बलवन्तो हि बलवन्तमुपाश्रिताः ॥ १०
अकम्पनस्तु शैलाभं हनूमन्तमवस्थितम् ।
महेन्द्र इव धाराभिः शरैरभिववर्ष ह ॥ ११
अचिन्तयित्वा बाणौघाञ्शरीरे पतिताञ्शितान् ।
अकम्पनवधार्थाय मनो दध्रे महाबलः ॥ १२
स प्रहस्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः ।
अभिदुद्राव तद्रक्षः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ १३
तस्याभिनर्दमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा ।
बभूव रूपं दुर्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः ॥ १४
आत्मानं त्वप्रहरणं ज्ञात्वा क्रोधसमन्वितः ।
शैलमुत्पाटयामास वेगेन हरिपुंगवः ॥ १५
तं गृहीत्वा महाशैलं पाणिनैकेन मारुतिः ।
विनद्य सुमहानादं भ्रामयामास वीर्यवान् ॥ १६

G. 6. 30. 6
B. 6. 56. 16
L. 6. 32. 15

896*. G2 repeats wrongly 9c–10b after 10ab. —a) Ś B1 D1–3.8.12.13 वीरं; M5 शूराः. —d) Ś D3.8.12 ससन्नाः; D1 समेताः; M1–3 संहृष्टाः (for सहिताः). Ñ2 V2 B2.4 सर्वतः (B2 °त्र) समवारयन्.

10 Ñ1 B3 D4 om. 10 (cf. v.l. 9). —a) D5 T1 M3 अवस्थितं (D5 °त-) (for व्यवस्थितं). —b) D6 T2 तं; Ck.t as in text (for ते). D7.9–11 G1 M5 ते (D9 G1 M5 तं) दृष्ट्वा (D7 °ष्ट्वा च [hypm.]) प्लवगर्षभाः.—For 10ab, Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 subst.:

896* हनूमन्तं च ते दृष्ट्वा बभूवुर्हरियूथपाः।

[Ñ2 V1 B1.4 D3 तु ते; V2.3 B2 ततो; D1.2 च तं; D13 तु तं (for च ते). Ñ2 V B2.4 बलिनं (for बभूवुर्). B1 युद्धाय समुपस्थितं (for the post. half).]

—Thereafter D12 repeats wrongly 9cd; while G2 repeats wrongly 9c–10b after 10ab. —c) Ś B1 repeats wrongly 9c–10b after 10ab.—c) Ś B1 D1–3.8.12.13 वित्रस्ता(Ś1 °त्रासा; B1 D1.3.13 °श्रस्ता; D2 °ध्वस्ता) बलिनः सर्वे; Ñ2 V B2.4 अभवन्बलवंतस्ते. —d) Ś D3.12 वेगवंतम्; D2 हनूमंतम्. D1 उपागताः; D5 T1 M3 समाश्रिताः; Ck.t as in text (for उपाश्रिताः).

11 Ñ1 D4 om. 11 (cf. v.l. 9). —a) B3 शिलाहस्तं (for तु शैलाभं). —b) V B1 D9 T3 उपस्थितं; D1 अहस्थितं (sic). —c) D13 T2 G3 M1.2.5 महेंद्रमिव. —d) D11 शरैरपि; G3 शरजालैर्. Ś B1 D3.3.8.12.13 तं; D1 च (for ह). Ñ2 V B2–4 शरवर्षैर(V3 °र्षम)वाकिरत्.

12 Ñ1 D4 om. 12 (cf. v.l. 9). —a) Ś B1 D1–3.8.12.13 तान्बाणान्; Ñ2 V B2–4 बाणांस्तान् (for बाणौघान्). —b) T3 शरीर-. Ś D2.8.12.13 पततः; Ñ2 V D6.7.9–11 T1.2 G M1.2 पातितान् (for पतितान्). Ñ2 V B2–4 बहून्; D7 स्थितान्; D9–11 T3 कपिः; G2 शरान् (for शितान्). B1 सर्वांश्च हनुमांस्तदा.—Ś2 repeats wrongly 12c–17 after 898*.—d) G (ed.) दधे (for दध्रे). V1 महाकपिः (for °बलः). Ś V2 B1 D1–3.8.12.13 महात्मा विदधे मनः.

13 Ñ1 D4 om. 13 (cf. v.l. 9). —a) B3 प्रहस्य सु-; D2 महेन्द्रस्य; D5.6 G2.3 स प्रसह्य; D7 संप्रहस्य; T2 प्रहस्य स (by transp.). —b) V2 B3 D2 पवनात्मजः; B1 वानराधिपः. —B3 reads (m.) 13c–14b for the first time after 8, repeating them here. —c) Ñ2 वेगेन (for तद्रक्षः). Ś B1 D1–3.8.12.13 रक्षस्तदभिदुद्राव.

14 Ñ1 reads 14 after 24ab. V2 repeats 14 (var.) after 24ab. B3 reads (m.) 13c–14b for the first time after 8, repeating them here and reads 14ab for the third time and 14cd for the second time after 24ab. D4 reads 14 after 24. —a) Ś Ñ2 V1.2(first time).3 B1.2.3(first and second time).4 D1–3.7–13 T3 [अ]थ; Ñ1 V2(second time) B3 (third time) [ए]व; D4 [ए]वं (for [अ]भि-). Ś1 D8.12 नंदमानस्य; D6 -नद्यमानस्य (sic). —b) Ñ2 रावणस्याति- (for दीप्यमानस्य). B1 संयुगे (for तेजसा). —After the first occurrence of 14ab, B3 reads 15–17. —d) Ś Ñ1 V2(second time) B1 D1–4.8.12.13 शक्र (D4 क्रुद्ध)स्येवोद्यताशनेः; Ñ2 V1.2(first time).3 B2.3 (first time).4 कालांतकयमोपमं; B3(second time) कालस्येव विवस्वतः.—After the first occurrence of 14cd, B3 ins.:

897* आजग्राह महात्मानं पाणिनैकेन वीर्यवान्।

15 B3 reads 15–17 after the first occurrence of 13c–14b. —a) Ś2 Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 T3 M3 चा(Ñ2 V B2.4 M3 अ)प्रहरणं. Ñ1 B3 D4 प्लवंगमबलं दृष्ट्वा. —b) Ś D2.8.12 दृष्ट्वा; Ñ1 ज्ञाति-; Ñ2 V B1.2.4 D1.3.13 बुद्ध्वा; B3 ततः (for ज्ञात्वा). B1 D1.13 कोप- (for क्रोध-). D4 भग्नं बुद्धिसम°. —c) Ś D8.12 सालम्; V1.3 B2.4 D1–3.13 शालम् (for शैलम्). Ñ1 उत्पातयामास. —d) G3 M5 हरिणां वरः (metri causa) (for हरिपुंगवः). Ś V B1.2.4 D1–3.8.12.13 गिरिशृंगमिवोन्न(V1.2 B4 °स्थि; V3 B1.2 D2.3.13 °च्छ्रि; D1 °दि)तं; Ñ D4 महामेरु (Ñ2 °गिरि)मिवो(D4 °समु)त्थितं; B3 महादेवमिवोच्छ्रितं. ⁂ Cv: वेगेन हरिपुंगव इति सम्यक्पाठः. ⁂

16 For sequence in B3, cf. v.l. 15. D4 reads 16 twice (var.). —a) D9–11 T3 गृहीत्वा सु- (for तं गृहीत्वा). Ś2 B2.4 D1–3.8.12.13 महाशा(Ś2 D1.12 सा)लं; D4 महच्छैलं. —b) Ñ2 V1.3 B2.4 वीर्यवान् (for मारुतिः).

G. 6. 30. 17
B. 6. 56. 17
L. 6. 32. 16

ततस्तमभिदुद्राव राक्षसेन्द्रमकम्पनम् ।
यथा हि नमुचिं संख्ये वज्रेणेव पुरंदरः ॥ १७
अकम्पनस्तु तद्दृष्ट्वा गिरिशृङ्गं समुद्यतम् ।
दूरादेव महाबाणैरर्धचन्द्रैर्व्यदारयत् ॥ १८
तत्पर्वताग्रमाकाशे रक्षोबाणविदारितम् ।
विकीर्णं पतितं दृष्ट्वा हनूमान्क्रोधमूर्छितः ॥ १९
सोऽश्वकर्णं समासाद्य रोषदर्पान्वितो हरिः ।
तूर्णमुत्पाटयामास महागिरिमिवोच्छ्रितम् ॥ २०
तं गृहीत्वा महास्कन्धं सोऽश्वकर्णं महाद्युतिः ।
प्रहस्य परया प्रीत्या भ्रामयामास संयुगे ॥ २१
प्रधावन्नुरुवेगेन प्रभञ्जंस्तरसा द्रुमान् ।
हनूमान्परमक्रुद्धश्चरणैर्दारयत्क्षितिम् ॥ २२

—V3 B3.4 om. (hapl.?) 16^{cd}. B1 reads in marg. from 16^{c} up to 898*. —^{c}) D4 (both times) तु (for सु-). D5–7.9–11 T G2.3 M3.5 स विनद्य (for विनद्य सु-). B1 सुमहन्नादं. —^{d}) V2 त्रासयामास (for भ्रामयामास). Ś Ñ2 V1 B1 D1–3.8.12.13 त्रासयामास राक्षसान् (D12 °सं); D4 (first time) महामेरुसमुच्छ्रितं.

17 For sequence in B3, cf. v.l. 15. B1 reads 17 in marg. (cf. v.l. 16).—^{a}) D4 अति- (for अभि-). —^{b}) Ś Ñ1 V1 B1.3 D1–4.8.12.13 निशाचरम् (for राक्षसेन्द्रम्). D8 अकंपयन् (sic). —Ś1 om. (hapl.?) from 17^{c} up to l. 2 of 898*. —^{c}) D7.10.11 G2 M1–3 पुरा (for यथा). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 निहंतुं न (Ñ1 B3 D4 हनूमान्न) मुचिं क्रुद्धो. —^{d}) Ś2 B1 D1–3.8.12.13 वज्रेणेंद्र इवाहवे; Ñ V B2–4 D4 यथा वज्री महाहवे (D4 °बलः). —After 17, Ś2 B1 (m.) D1–3.8.12.13 ins.; Ś1 ins. l. 3–4 after 17^{ab} (owing to om.); while V1 ins. l. 1 after 17, cont. l. 4 after 899* and ins. the prior half of l. 3 after the second occurrence of 18:

898* समुद्यम्य महाशालं भ्रामयामास मारुतिः ।
भ्राम्यमाणं स चिच्छेद शरैः शालमकम्पनः ।
विध्वस्तं कर्म तद्दृष्ट्वा हनुमानतिविस्मितः ।
समुद्यम्य गिरेः शृङ्गं जवेनाभिससार तम् ।

[Ś1 om. l. 1–2. —(l. 1) Ś2 D1.12 महासालं. —(l. 2) B1 D2 भ्रामयंतं. D2 च (for स). Ś2 D1.8.12 सालम्; L (ed.) तालम् (for शालम्). —(l. 3) V1 B1 D1.3.13 विपन्नं (for विध्वस्तं). —D2 om. (hapl.) from तद्दृष्ट्वा up to अकम्पनस्तु in 18^{a}. D1.13 घोरं (for दृष्ट्वा). —After the prior half, V1 repeats 19^{d}. B1 D1.13 प्रेक्ष्य; D3 अथ (for अति-). —(l. 4) V1 B1 D1.3.13 स (D1 त) मुत्पाद्य (B1 D13 °द्य) (for समुद्यम्य). D1 -समापतत् (for -ससार तम्). —After l. 4, V1 repeats 18 (var.).]

—Then Ś2 repeats wrongly 12^{c}–17 and 898*.

18 D2 om. up to अकम्पनस्तु in 18^{a} (cf. v.l. 898*). V1 repeats 18 (var.) after l. 4 of 898*. —^{a}) Ñ V1 (both times).2.3 B2–4 D2.5–7.9 T G1 M5 तं; Ck.t as in text (for तद्). Ś D8.12 ततो दृष्ट्वा. —^{b}) V1 (first time).2.3 B2.4 G (ed.) महाशा (G [ed.] °सा) लं; D3 गिरेः शृंगं. T1 समुद्धृतं (for समुद्यतम्). —^{d}) Ś B3 D1.2.6–13 T2 G3 M1.2.5 अदारयत्; V1 (first time).2.3 B2.4 चकर्त (V1 °र्ते ह [hypm.]) सः; D3 अताडयत्.

19 ^{a}) Ñ1 V B2.3 D6.9–11 T3 G1.2 M5 Ct तं; Cm as in text (for तत्). V1 महाभक्षम्; V2.3 B2 G (ed.) महाशा (V2 °का; G [ed.] °सा) लम् (for पर्वताग्रम्). B4 महाशालं तम्; D3 ननर्दताग्रम्. D4 तं पर्वताग्रसंकाशं. —^{b}) V2.3 G1 राक्षसेंद्रेण (G1 °न्द्रवि-) (for रक्षोबाणवि-). Ñ B3 D4 रक्षोबाणैः समाहतं; B2.4 M5 राक्षसेन विदा (B2 निवा) रितं. —^{c}) D4 विकीर्ण-; D5 T1.3 G2 M3 विशीर्णं; D13 विकीर्ष्य (sic). D5 T1 G1 पर्वतं (for पतितं). —^{d}) Ś Ñ V1 (both times).2.3 B D1–4.8.12.13 विस्मितोभवत् (for क्रोधमूर्छितः). —After 19, Ñ2 V B2.4 ins.:

899* भूयोऽपि तद्वधार्थाय तिग्मतेजा महाजवः ।
[Ñ2 B4 -बलः (for -जवः).]

—Then V1 cont. l. 4 of 898*, repeats 18, ins. the prior half of l. 3 of 898* and repeats 19^{d}.

20 ^{a}) Ñ1 V2.3 B1 D1.4–6.13 T1 M3 समा (B1 उपा) दाय (for समासाद्य). —^{b}) D2 [ऽ]भवत्; D6 बली (for हरिः). D4 रोषपर्याकुलेक्षणः. —^{c}) G2 उत्पातयामास. —^{d}) D3 गिरिशृंगम् (for महागिरिम्). Ś B1 D8.12 गिरिशृंगमिवोन्न (B1 °गं समुच्छ्रि) तं. —For 20, Ñ2 B2–4 subst.:

900* सोऽश्वकर्णं महावेगान्महान्तमुदपाटयत् ।
[Ñ2 B2 महावेगं; B4 महातेजा.]

21 B1 om. 21–22^{b}. —^{a}) Ś Ñ2 V1.2 B2.3 D1–4.8.12.13 महाकायम्; Ñ1 V3 °कायः; B4 °शाखम् (for °स्कन्धं). —^{b}) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 अश्वकर्णं; Ñ1 सप्तकर्णं (sic). B4 महाबलः; D4 °गिरिं (for °द्युतिः). —G3 illeg. for ^{cd}. —^{c}) V2.3 D9–11 T1.3 प्रगृह्य; D5 G2 M1.2 प्रसह्य. Ś Ñ V1 B4 D1–4.8.12.13 परमप्रीतो (Ñ V1 B4 °त्या) (for परया प्रीत्या). —^{d}) D3 वीर्यवान्; D9–11 भूतले (for संयुगे).

22 B1 om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). —^{a}) D1.3.5.12 T G1.2 M K (ed.) L (ed.) ऊरु-; D4 शीघ्र- (for उरु-). B3 प्रधावमानो वेगेन. —^{b}) B2 प्रभंजद्; D1–3.13 स भंजन्; D4.6.7.9–11 T2.3 G3 बभंज (for प्रभञ्जंस्). Ś Ñ V2.3

गजांश्च सगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा ।
जघान हनुमान्धीमान्राक्षसांश्च पदातिकान् ॥ २३
तमन्तकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणम् ।
हनूमन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्रदुद्रुवुः ॥ २४
तमापतन्तं संक्रुद्धं राक्षसानां भयावहम् ।
ददर्शाकम्पनो वीरश्चुक्रोध च ननाद च ॥ २५

स चतुर्दशभिर्बाणैः शितैर्देहविदारणैः ।
निर्बिभेद हनूमन्तं महावीर्यमकम्पनः ॥ २६
स तथा प्रतिविद्धस्तु बह्वीभिः शरवृष्टिभिः ।
हनूमान्ददृशे वीरः प्ररूढ इव सानुमान् ॥ २७
ततोऽन्यं वृक्षमुत्पाट्य कृत्वा वेगमनुत्तमम् ।
शिरस्यभिजघानाशु राक्षसेन्द्रमकम्पनम् ॥ २८

G. 6. 30. 28
B. 6. 56. 29
L. 6. 32. 28

B_{2-4} $D_{1.3.8.12.13}$ अपरान् ; $D_{2.4}$ परमान् (for तरसा). V_1 प्रभंजनसुतो बली ; G (ed.) भंजयन्नपरानिव. —^{c}) D_4 अथ संक्रुद्धश् (for परम°). —^{d}) $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ कंपयन् (for दारयत्). Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.7-13}$ महीं ; M_5 (also as in text) भृशं (for क्षितिम्). B_3 पुप्लुवे संननाद च. ❀ Cv.g : चारणैः चरणन्यासैः । (Cg दारयत्) अदारयत् ।; so also Cm.t. ❀

23 Ś $D_{8.12}$ om. 23^{ab}. —^{ab}) $Ñ_1$ वारणान्स- ; $Ñ_2$ V स गजान्स- ; $B_{2.3}$ D_2 M_5 स गजांश्च; B_4 राक्षसान्स- ; T_3 गजानां स- (for गजांश्च स-). B_1 $D_{1.3.13}$ राक्षसान्सहया(D_1 °महा)रोहान् (for ^{a}). B_3 G_1 $M_{1.2}$ रथांश्च (for सरथान्). $D_{2.5.9}$ T_2 $G_{2.3}$ तदा (for तथा). $Ñ_1$ B_3 सह(G [ed.] रथ)वाजिनः ; B_4 $D_{1.3.13}$ सहयद्वि(D_1 °यान्द्वि)पान् (for रथिनस्तथा). B_1 सरथांश्च सहद्विपान् (for ^{b}). D_4 राक्षसान्सहयान् * * * रथान्सहवाजिनः. —^{c}) G_1 जगाम (sic); M_5 जहार (for जघान). $Ñ_1$ B_3 वीरान् ; $Ñ_2$ V B_2 क्रुद्धो; D_4 वीरः ; $D_{7.10.11}$ भीमान् ; G_3 दानान् (sic); $M_{1.2}$ वेगाद् (for धीमान्). Ś $D_{8.12}$ परमक्रुद्धः ; $B_{1.4}$ $D_{1-3.13}$ समरे क्रुद्धः (for हनुमान्धीमान्). —^{d}) $Ñ_2$ V B_2 पदा(V_3 °पा [sic])तिनः ; $D_{6.7.9-11}$ T_2 $M_{3.5}$(before corr. as in text) पदाति(D_9 °नु)गान्. Ś $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ पदातींश्चापरान्बहून् ; $Ñ_1$ B_3 पदातीनपरांश्च ह(B_3 °स्तथा). —After 23, $Ñ_2$ ins. :

901* ततः शरैः सुतीक्ष्णाग्रैराशुगैरग्निवर्चसैः ।
निर्बिभेद महादीप्तो हनूमन्तमकम्पनः ।

24 Ś $D_{8.12}$ om. (hapl. ?) 24. $Ñ_2$ reads 24 after 26. —^{b}) $Ñ_2$ $V_{2.3}$ D_{9-11} सद्रुमं (for समरे). —After 24^{ab}, $Ñ_1$ reads 14 ; V_2 repeats 14 (var.); while B_3 reads 14^{ab} for the third time and 14^{cd} for the second time. —B_3 om. (hapl.) 24^{d}–25^{a}. —^{d}) B_1 च प्रदुद्रुवुः ; G (ed.) दुद्रुवुः पुनः. —After 24, D_4 reads 14.

25 $Ñ_1$ B_3 om. 25^{a} (for B_3, cf. v.l. 24). —^{a}) Ś B_4 $D_{1.2.8.12.13}$ संरब्धं (for संक्रुद्धं). $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_2 हनूमंतमभिप्रेक्ष्य (=24^{c}); M_5 समापतंतं ततः क्रुद्धं ; D_4 क्षापतंतं तं क्रुद्धं. —^{b}) $Ñ_2$ B_2 रक्षसां तु. B_4 शुभावहं (sic) (for भया°). D_{11} राक्षसांश्च पदातिगान्(=23^{d} [var.]). —^{d}) B_1 T_3 G_2 चुकोप; B_4 $D_{7.9-11}$ चुक्षोभ; D_6 चुक्रोश. $D_{2.13}$ स; D_8 न (for first च). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ महाबलः (for ननाद च).

26 ^{a}) B_2 च तं दशभिर् (for चतुर्दशभिर्). —^{b}) Ś $Ñ_1$ $D_{8.12}$ विशिखैर्मर्म($Ñ_1$ °र्देह)भेदिभिः; $Ñ_2$ V B $D_{1-3.13}$ निशितैर्मर्म(B_1 $D_{1.3.13}$ °र्देह)भेदिभिः ; D_4 विशेषैर्हेमभेदिभिः; $D_{6.9-11}$ नि(D_5 om. [subm.])शितैर्देहदारणैः. —^{c}) $Ñ_2$ V B_2 D_{9-11} T_3 G_3 महावीर्यं($V_{2.3}$ °र्यो) (for हनूमन्तं). Ś $Ñ_1$ $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ बिभेद सु(D_1 स; D_4 च)महावीर्यं($D_{3.4}$ °र्यो). —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8-13}$ T_3 G_3 हनूमंतम् (for महावीर्यम्). G (ed.) स्तनांतरे (for अकम्पनः). D_4 हनूमंतं विकंपनः. —After 26, $Ñ_2$ reads 24.

27 ^{a}) $Ñ_1$ $B_{1.3}$ $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ M_3 तदा. Ś $Ñ_1$ B_1 $D_{2.8.12}$ तेन विध्वस्तो; $Ñ_2$ V B_{2-4} $D_{1.3.4.13}$ तेन विद्धस्तु; D_6 प्रतिबद्धस्तु ; D_{9-11} T_3 विप्रकीर्णस्तु ; $M_{1.2}$ प्रतिविद्धांगो (for प्रतिविद्धस्तु). —^{b}) $D_{6.7}$ T_2 G $M_{1.2.5}$ बहुभिः (for बह्वीभिः). Ś $Ñ_1$ B_1 $D_{1.3.4.8.12.13}$ बहुभिर्मार्गणैः शितैः; $Ñ_2$ V B_{2-4} शरैरग्निशिखो(B_4 °विषो)पमैः ; D_2 बहुभिर्मर्मगैः शरैः ; D_{9-11} T_3 नाराचैः शितश(T_3 शरपं)क्तिभिः. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ रुधिरेण समुक्षितः. —After 27, $Ñ_1$ $B_{2.3}$ $D_{2.4}$ ins. ; while $D_{5-7.9-11}$ S cont. only l. 2 after 903* :

902* स बाणैर्विद्धसर्वाङ्गो बहुभिर्देहदारणैः ।
पुष्पिताशोकसंकाशः प्रबभौ हनूमांस्ततः ।

[(l. 1) B_3 विवर्ध- (hypm.) (for विद्ध-). D_2 स तु बाणैर्विभिन्नांगो (for the prior half). D_4 देव- (sic) (for देह-). —(l. 2) B_2 शरभो (sic) (for प्रबभौ). D_4 तदा (for ततः). D_2 हनूमाञ्शोणितोक्षितः ; $D_{5-7.9-11}$ S विधूम इव पावकः (for the post. half).]

—After 27, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

903* विरराज महावीर्यो महाकायो महामनाः ।

[D_5 T_1 M_3 महाकायो महावीर्यो (by transp.). D_{9-11} T_3 महाबलः (for °मनाः).]

28 ^{a}) Ś $Ñ_1$ $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ उत्पाट्य सहसा($Ñ_1$ D_3 सुमहा- ; D_4 च महा-) वृक्षं; $Ñ_2$ V B_2 अथोद्यम्य(V_2 °त्पाट्य) स तं वृक्षं; B_3 उत्पाद्य सुमहावेगं (sic). —^{b}) D_9 गत्वा (sic) (for कृत्वा). D_8 वेगसमुन्नतं. —^{c}) D_6

G. 6. 30. 29
B. 6. 56. 30
L. 6. 32. 29

स वृक्षेण हतस्तेन सक्रोधेन महात्मना ।
राक्षसो वानरेन्द्रेण पपात च ममार च ॥ २९
तं दृष्ट्वा निहतं भूमौ राक्षसेन्द्रमकम्पनम् ।
व्यथिता राक्षसाः सर्वे क्षितिकम्प इव द्रुमाः ॥ ३०
त्यक्तप्रहरणाः सर्वे राक्षसास्ते पराजिताः ।
लङ्कामभिययुस्त्रस्ता वानरैस्तैरभिद्रुताः ॥ ३१
ते मुक्तकेशाः संभ्रान्ता भग्नमानाः पराजिताः ।
स्रवच्छ्रमजलैरङ्गैः श्वसन्तो विप्रदुद्रुवुः ॥ ३२
अन्योन्यं प्रममन्थुस्ते विविशुर्नगरं भयात् ।
पृष्ठतस्ते सुसंमूढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ॥ ३३
तेषु लङ्कां प्रविष्टेषु राक्षसेषु महाबलाः ।
समेत्य हरयः सर्वे हनूमन्तमपूजयन् ॥ ३४

[अ]थ (for [आ]शु). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 निशाचरम्. B1 अनुत्तमं (for अकम्पनम्). —After 28, D4 reads 30^{cd}, 32 and 31^{ab}; while D9 reads 30^{cd} for the first time repeating it in its proper place.

29 Ś D1.8.10–12 om. (hapl.) 29^{a}–30^{b}. —^{a}) T3 [आ]हतस् (for हतस्). —For 29^{ab}, Ñ V2.3 B2.3 subst.:

904* स वृक्षं शिरसा घोरं प्रगृह्य प्लवगेरितम्।

[Ñ1 सुमहाघोरं प्रगृह्णन्.];

while V1 B1.4 D2–4.13 subst.:

905* तेन वृक्षप्रहारेण वज्रेणेवामितौजसा।

[V1 D4 विटपो यथा; B4 D3.13 [इ]व बिडौ(B4 महौ)-जसा; L (ed.) [इ]वातिरंहसा (for [इ]वामितौजसा).]

—^{c}) Ñ1 B3 तरुवेगे(B3 °घाते)न; Ñ2 V2.3 B2 सहसा भूमौ (for वानरेन्द्रेण). —^{d}) V1 B1.4 D2–4.13 प्रेषितो यमसादनं.

30 Ś D1.8.10–12 om. 30^{ab} (cf. v.l. 29). —^{a}) B1.4 D3 ते (for तं). Ñ V B D2–4.13 M1.2 पतितं (for निहतं). —^{b}) Ñ V B D2–4.13 कंपमानम् (for राक्षसेन्द्रम्). —D4 reads 30^{cd}, 32 and 31^{ab} after 28. D9 repeats 30^{cd} here (cf. v.l. 28). D10 reads 30^{cd} twice. D11 repeats wrongly from 30^{c} up to ते मुक्तकेशाः in 32^{a} after 34^{ab}. —^{c}) T3 वानराः (sic) (for राक्षसाः). —D12 om. (hapl.) 30^{d}–31^{a}. —^{d}) G1 भूमिकंप. Ś B1.4 D1–3.8.13 नगा इव; Ñ2 V B2 यथा नगाः (for इव द्रुमाः). Ñ1 B3 द्रवंति स्म दिशो दश; D4 वानरैरर्दिता भृशं.

31 D12 om. 31^{a} (cf. v.l. 30). For sequence in D4, cf. v.l. 30. —^{b}) Ñ2 V B2 महाबलाः (for पराजिताः). —B1 D1 om. (hapl.) 31^{c}–32^{b}. G2 reads 31^{cd} twice. —^{c}) Ś B4 D2.3.8.12.13 प्रविविशुस् (for अभिययुस्). D3 तत्र; D9–11 T2.3 M5 त्रासाद् (for त्रस्ता). Ñ1 B3 -पतंति स्म; Ñ2 V B2 -मुखा जग्मुर् (for -ययुस्त्रस्ता). D4 लंकां प्रति पतंति स्म. —^{d}) Ñ1 B3 D4 अर्दिता भृशं; Ñ2 V2.3 B2 अभिपीडिताः; G1.3 M5 समभिद्रुताः (for तैरभिद्रुताः). Ś V1 B4 D2.3.8.12.13 हन्यमानाः प्लवंगमैः.

32 B1 D1 om. 32^{ab} (cf. v.l. 31). For sequence in D4, cf. v.l. 30. —^{a}) D4 मुक्तकेश-. Ś D2.3.8.12.13 संविग्नाः; B4 संभग्ना (for संभ्रान्ता). —^{b}) Ś B4 D8.12 भज्यमानाः (for भग्नमानाः). M1.2 हन्यमानाः प्लवंगमैः. —^{cd}) B1 D8–11 G3 भयाच्; D6 T2.3 उद्यच्-; G1 श्रमाच् (for स्रवच्-). B1 D8 गात्रैः (for अङ्गैः). Ś D1–3.12.13 भयाच्छ्रमज(D1 °मैर्ज)र्गात्रैः; B4 ते भयाच्छ्रमजैर्गात्रैः; M5 भयादश्रुजलैरुच्चैः (for ^{c}). D9–11 प्रस्रवद्भिर्विदुद्रुवुः (for ^{d}). Ñ V B2.3 D4 G (ed.) भीता वि(G [ed.] भयाद्वि)वर्णवदनाः श्वसंतो नष्टचेतसः(V3 °नः).

33 ^{a}) Ś D4.8.12 अभिनंद(D4 °नर्द)तो; Ñ1 V2 B1.4 D1–3.13 अभिमर्द(B4 °मृद्न)तो; Ñ2 V1.3 B2 D10 G (ed.) ते (G [ed.] च) प्रमथ्नंतो; B3 ते विघ्नंतो (subm.); D11 T2 प्रमथंतस्ते (for प्रममन्थुस्ते). —^{b}) Ñ1 D4 विशंतो (for विविशुर्). Ś1 नगरे; Ñ1 V B D1–4 नगरीं. Ś B1.4 D1–3.8.12.13 तदा (for भयात्). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 त्रास-; V3 तांस्तु; D6.7.9–11 M1.2 ते तु; G3 M5 तु सु- (for ते सु-). D4 -संरूढाः. —After 33, Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12.13 ins.:

906* तेषां संजहतां संख्यं विशतां च पुरीं भयात्।
राक्षसानां जवं दृष्ट्वा विनेदुस्ते वनौकसः।

[(l. 1) B1 च (for सं-). B4 संजल्पतां (for संजहतां). B1.4 संख्ये. D3 तदा (for भयात्). Ñ V B3 D4 तेषां च हन्यमानानां प्रविष्टानां पुरीं तदा(Ñ2 प्रति). —(l. 2) V B1.4 D2.4 भयं; D1 वधं (for जवं). Ś D8.12 रक्षसामजयं दृष्ट्वा (for the prior half). B4 दिवौकसः.]

—Thereafter Ś D2.8.12 read 36.

34 B1 om. 34^{ab}. —^{b}) Ś D1–3.8.12.13 यथाबलं; B4 महाबलं. —After 34^{ab}, D11 repeats wrongly from 30^{c} up to ते मुक्तकेशाः in 32^{a}. —For 34, Ñ1 B3 D4 subst.; B2 ins. l. 1 only after 34^{ab}:

907* तदद्भुतमसह्यं तु वीर्यं दृष्ट्वा हनूमतः।
ते सर्वे वानराः शूराः पूजयन्पवनात्मजम्।

[(l. 1) B2.3 तम् (for तद्). Ñ1 B2.3 असंख्येयं (for असह्यं तु). B2 दृष्ट्वा कर्म (for वीर्यं दृष्ट्वा).]

स ऽपि प्रहृष्टस्तान्सर्वान्हरीन्संप्रत्यपूजयत् ।
हनूमान्सत्त्वसम्पन्नो यथार्हमनुकूलतः ॥ ३५
विनेदुश्च यथाप्राणं हरयो जितकाशिनः ।
चकर्षुश्च पुनस्तत्र सप्राणानेव राक्षसान् ॥ ३६
स वीरशोभामभजन्महाकपिः
समेत्य रक्षांसि निहत्य मारुतिः ।
महासुरं भीममित्रनाशनं
यथैव विष्णुर्बलिनं चमूमुखे ॥ ३७
अपूजयन्देवगणास्तदा कपिं
स्वयं च रामोऽतिबलश्च लक्ष्मणः ।
तथैव सुग्रीवमुखाः प्लवंगमा
विभीषणश्चैव महाबलस्तदा ॥ ३८

G. 6. 30. 39
B. 6. 56. 39
L. 6. 32. 38

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

---

35 G3 om. (hapl.) 35^{ab}. —^{a}) D1 [ऽ]भि- (for ऽपि). D3 om. तान् (subm.). Ñ2 V1.3 B2 प्रमथ्य तां(Ñ2 V1 तान्); D5 M1.2.5 प्रविष्ट(M5 °ष्टां)स्तान्; D7.9–11 G2 प्रवृद्ध(D7 °द्धां)स्तान्; G1 हृष्टस्तु तान् (for प्रहृष्टस्तान्). V3 प्रवृद्ध... B2 सेनां (for सर्वान्). V2 तेजस्वी (for तान्सर्वान्). Ñ1 B3 D4 स चापि हृष्टस्तेजस्वी. —^{b}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 Ñ वानरान्; V2 हरींस्तान्; T2.3 समेत्य (for हरीन्सं-). V1.3 B2.3 D4 हरींस्तानभ्य(Ñ1 D4 °त्य; B3 °त्य)पूजयत्; M3 K (ed.) हरीन्प्रत्यभि(K [ed.] °भ्य)पूजयत्. —^{c}) D1 सत्त्वमापन्नो; G3 बलसंपन्नो. —^{d}) B2 यथावद्. Ś B1.4 D1–3.8.12.13 अभि(D2 °पि)पूजितः; Ñ V B2.3 D4 अनुरूपतः (for अनुकूलतः). —After 35, Ñ1 B3 D2 ins. 908*; while D3 reads wrongly from 37^{b} up to महा in 37^{c}.

36 Ñ1 B3 om. 36. Ś D2.8.12 read 36 after 33 (after 906*). —^{a}) Ś B1 D1–3.8.12.13 यथाकामं; B4 यथा मेघा. —^{b}) D4 जितलक्षणाः. —Ñ2 V1.3 B2 D4.6 om. 36^{cd}. —^{c}) D5.10.11 T1 Ck.t चकृषुश्र् (for चकर्षुश्र्). Ś V2 B1.4 D2.3.8.12.13 पुनश्च जघ्नुः पतितान्; D1 पुनश्च पतिताञ्जघ्नुः. —^{d}) Ś V2 D2.12 सव्रणान्; D8 स * णान्. B4 D5 T1 G2 अपि; D3 अथ (for एव). —After 36, V2 B4 D13 ins.; Ñ1 B3 (both owing to om.) D2 ins. after 35; Ñ2 V1.3 B2 D4 ins. after 36^{ab} (owing to om.):

908* एवं संपूज्य स हरीन्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
आजगाम महाबाहुर्यत्र रामः सलक्ष्मणः ।

[(l. 1) Ñ2 D2.13 च (for स). D4 च संपूज्य (for संपूज्य स). V3 D2.13 सुदुःकरं.]

37 Ś D8.12 om. 37. —^{a}) B4 शरीर- (for स वीर-). Ñ V B D1–4.13 अतुलां; T3 अगमन्; M1.2 तु वहन् (for अभजन्). V2 अवाप्तवान्; D1.3.13 वहन्कपिः. —^{b}) Ñ1 B3 D4 निहत्य; V1.3 B2 जगाम (for समेत्य). Ñ1 (m. also जगाम) B3 D4 समेत्य; D7 निपत्य (for निहत्य). B1.4 निहत्य रक्षस्तदसाव(B4 °सौ ह्य)वाप्तवान्; D1–3.13 नि(D3 विनि)हत्य रक्षस्तरसानिलात्मजः(D2 °सा समाप्तवान्). —^{c}) Ñ2 V B2 महासुरान्. Ñ1 B1.3.4 D1–3.13 वीरम्; Ñ2 V B2 शत्रु- (for भीमम्). Ñ1 B1.3.4 D1–3 -तापनो; D7 G2 M5 -नाशनो; D13 -तापितो; G1 -शातनं (for -नाशनं). Ñ2 B2 -गणान्प्रमथ्य; V1.3 -गणान्प्रमाथिनो; V3 इव प्रमाथिनो (for अमित्रनाशनं). —^{d}) B1.4 यथा च. V1 शक्रो (for विष्णुर्). B4 वरदश्र् (for बलिनं). D7 महाहवे (for चमूमुखे). Ñ2 V2.3 B2 यथैव शक्रो विनिहत्य दानवान्; D9–11 विष्णुर्यथैवो(D9 अकंपनं चो)रुबलं चमूमुखे. —For 37^{cd}, D4 subst.:

909* न्यवेदयद्वृत्तममित्रतापनो
भ्रात्रा सुतं राममथो चमूमुखे (sic) ।

38 ^{a}) Ś V2.3 B1.4 D1–3.8.12.13 ततः; B2 महा-; T2 G1.3 M5 तथा (for तदा). M1.2 तु मारुतिं (for तदा कपिं). —^{b}) D3 तथैव (for स्वयं च). B1 वीरो (for रामो). Ñ1 B3.4 D1.3.4 [ऽ]तिरथश्र् (for °बलश्र्). B2.3 T3 स- (for second च). —^{c}) B4 तदैव. Ś1 om. (hapl.) सुग्रीव-. Ś D2.3.12 च वानराः; B1 सबांधवा; M1.2 कपीश्वरा (for प्लवंगमा). —^{d}) V B1 D1 G1 M1.2 [अ]पि; B4 [अ]ति- (for [ए]व). Ñ B2–4 महामतिस्(Ñ1 °तिं). D5.6 G1.3 M5 तथा (for तदा). Ś V B1 D1–3.8.12.13 स(Ś D3 म)हानुयायिभिः; D4 तथा परे हिताः (for महाबलस्तदा).

Colophon : V2 missing. —*Kāṇḍa name* : Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D2.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12.13 अकंपनवधो. —*Sarga no.*(figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1.3.9 32; Ñ2 B1.4 30; V1 31; B3 28; D5–7.10.11 T1.2 G M 56; T3 57. —After colophon, D3 concludes with रामः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

—After Sarga 44, T2.3 ins. a passage relegated to App. I (No. 27).

४५

G. 6. 31. 1
B. 6. 57. 1
L. 6. 33. 1

अकम्पनवधं श्रुत्वा क्रुद्धो वै राक्षसेश्वरः ।
किंचिद्दीनमुखश्चापि सचिवांस्तानुदैक्षत ॥ १
स तु ध्यात्वा मुहूर्तं तु मन्त्रिभिः संविचार्य च ।
पुरीं परिययौ लङ्कां सर्वान्गुल्मानवेक्षितुम् ॥ २
तां राक्षसगणैर्गुप्तां गुल्मैर्बहुभिरावृताम् ।
ददर्श नगरीं लङ्कां पताकाध्वजमालिनीम् ॥ ३
रुद्धां तु नगरीं दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।
उवाचामर्षितः काले प्रहस्तं युद्धकोविदम् ॥ ४
पुरस्योपनिविष्टस्य सहसा पीडितस्य च ।
नान्यं युद्धात्प्रपश्यामि मोक्षं युद्धविशारद ॥ ५
अहं वा कुम्भकर्णो वा त्वं वा सेनापतिर्मम ।
इन्द्रजिद्वा निकुम्भो वा वहेयुर्भारमीदृशम् ॥ ६

45

1 V2 missing from 1 up to l. 149 of App. I (No. 28). T3 om. 1^{ab}. —^{a}) Ñ2 V3 B3 D13 M5 अकंपनं हतं श्रुत्वा; T2 एवमेतान्हताञ्छ्रुत्वा. —^{b}) Ñ V1.3 B2.3 D4.13 रावणो राक्षसाधिपः. —For 1^{ab}, Ś B1.4 D1–3.8.12 subst.:

910* ततस्तु रावणः क्रुद्धः श्रुत्वा हतमकम्पनम् ।
[D3 स (for तु).]

—For subst. in Ñ V1.3 B2.3 D4.13 cf. v.l. 911*. —Ś B1.4 D1–3.8.12 om. 1^{c}–2^{b}. —^{c}) M5 दीनमुखांश्च.

2 Ś B1.4 D1–3.8.12 om.; V2 missing 2^{ab} (for both cf. v.l. 1). —^{b}) D6 G1 सुविचार्य. —For 1^{c}–2^{b}, Ñ V1.3 B2.3 D4.13 subst.; while B4 ins. (including App. I [No. 28]) after 6.46:

911* प्रहस्तस्य वधं श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ।
किंचिदागतसंत्रासश्चिन्तापरिगतोऽभवत् ।
विचिन्त्य चेतिकर्तव्यं बहुधा स्वयमात्मनः ।

[Ñ V1.3 B2.3 D4.13 om. l. 1. —(l. 2) B3 परिवृतो (for °गतो). D13 चिंतयामास राक्षसः (for the post. half). —(l. 3) V3 चेतसा तत्र and स्वकर्तुः (for चेतिकर्तव्यं and बहुधा).]

—Thereafter all the above MSS. ins. a passage relegated to App. I (No. 28); while D5–7.9–11 T1.3 G M ins. after 2^{ab}:

912* ततस्तु रावणः पूर्वे दिवसे राक्षसाधिपः ।

[D5.6.9(after corr.)–11 T1 M3 Cm.g.t पूर्व-; Cv.r.k as above (for पूर्वे).]

—Then D6 cont.; while T2 ins. after 2^{ab}:

913* प्रभातसमये काले रथमारुह्य रावणः ।
प्रहस्तसहितः सोऽथ तथान्यै राक्षसैरपि ।
निर्ययौ स्वगृहात्तूर्णं स्वदुर्गमवलोकयन् ।

[(l. 1) T3 चैव (for काले). —(l. 2) D6 सार्धं (for सोऽथ). —(l. 3) D6 निर्ययुः. D6 पूर्वं (for तूर्णं).]

—V3 om. 2^{c}–4^{b}. Before 2^{cd}, V2 ins. l. 150–158 of App. I (No. 28). —^{c}) D1.4.6 पुरीं प्रति; D13 अभिनीय (for पुरीं परि-). —^{d}) B1.4 D1–3.8.12 M5 सर्व- (for सर्वान्). G1 M1.2 उदीक्षितुं. D4 बहुगुल्मततोजतां (sic).

3 V3 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) D4 तं राजन्सगणैर्जुष्टं (sic). —^{b}) Ñ2 B2 आकुलां (for आवृताम्). Ś B1.4 D1–4.8.12 गुल्मैश्च (B4 °ल्मिभिर्) बहुभिर्वृ (Ś D8.12 °र्यु)तां. —^{c}) D5.7.9–11 T2 राजा (for लङ्कां). Ś D8.12 लंकां राजंतीं; Ñ1 V2 रक्षोराजस्तां; Ñ2 V1 B1.2.4 D1–3.13 राजा (Ñ2 V1 B2 D13 रक्षो) राजंतीं; B3 राक्षसराजस्तां (hypm.); D4 राजा नगरीं (for नगरीं लङ्कां). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 बहु (D13 रथ) ध्वजपताकिनीं.

4 V3 om. 4^{ab} (cf. v.l. 2). —^{a}) Ñ2 B2 तां; D6 T3 स (for तु). B4 वानरैर् (for नगरीं). D4 ततश्च * पुरीं दृष्ट्वा. —^{b}) B1 D4 सगणो (for रावणो). Ñ V1.2 B2.3 राक्षसाधिपः. —^{c}) D1 धर्षितः; D4 [अ]मर्षितं; D9–11 T1 [आ]त्महितं (for [अ]मर्षितः). Ñ2 उवाचामर्षसंतप्तः. —^{d}) D1 रणकोविदं; D13 युद्धविक्रमं. —After 4, B2 ins. 914*.

5 V3 B2 om. 5^{ab}. —^{a}) D6 समय- (for पुरस्य). Ś V1.2 D1–3.8.12.13 [उ]पनिरुद्धस्य; Ñ B3 °रि रुद्धस्य; B1 [अ]स्योपरुद्धस्य (for [उ]पनिविष्टस्य). D4 पुरस्यस्योपरुद्धस्य. —^{b}) D4 पालितस्य (for पीडि°). D1.7.9–11 हृ; D6 T2.3 M3 वा (for च). ❀ Cm.g: वा शब्दश्चार्थे. ❀ —After 5^{ab}, Ñ V2 B2(after 4 owing to om.).3 ins.:

914* निष्क्रम्य युधि युध्यस्व परसैन्यं विमर्दयन् ।

—^{c}) Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1–3.8.12.13 समर्थं; D4 समनु-; D7 युद्धाय (for युद्धात्प्र-). V1 तु मन्येहं; D6 T2.3 प्रपश्यंति; D9 प्रपद्यंति (for प्रपश्यामि). Ñ2 B2 नान्यस्तु (B2 °स्स)युद्धान्मन्यंते; B4 नान्यस्तुद्धा मन्यंते. —^{d}) Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12.13 युद्धे; V1 श्रेयो (for मोक्षं). Ś1 D8.12 युद्धविदांवर; Ñ2 V2 B2.4 D6.9.10 T2.3 G3 °विशारदाः; V3 B1.3 D2.4 M5 °विशारदं. D7 हंतुं युधि महाबलं.

6 V3 om. (hapl.?) 6^{bc}. —^{b}) D4 च (for वा). D6.7 T2.3 M5 सेनापते. —^{d}) D4 भारं वहति चेतसि.

स त्वं बलमितः शीघ्रमादाय परिगृह्य च ।
विजयायाभिनिर्याहि यत्र सर्वे वनौकसः ॥ ७
निर्याणादेव ते नूनं चपला हरिवाहिनी ।
नर्दतां राक्षसेन्द्राणां श्रुत्वा नादं द्रविष्यति ॥ ८
चपला ह्यविनीताश्च चलचित्ताश्च वानराः ।
न सहिष्यन्ति ते नादं सिंहनादमिव द्विपाः ॥ ९
विद्रुते च बले तस्मिन्रामः सौमित्रिणा सह ।
अवशस्ते निरालम्बः प्रहस्त वशमेष्यति ॥ १०
आपत्संशयिता श्रेयो नात्र निःसंशयीकृता ।
प्रतिलोमानुलोमं वा यद्वा नो मन्यसे हितम् ॥ ११
रावणेनैवमुक्तस्तु प्रहस्तो वाहिनीपतिः ।
राक्षसेन्द्रमुवाचेदमसुरेन्द्रमिवोशना ॥ १२
राजन्मन्त्रितपूर्वं नः कुशलैः सह मन्त्रिभिः ।
विवादश्चापि नो वृत्तः समवेक्ष्य परस्परम् ॥ १३
प्रदानेन तु सीतायाः श्रेयो व्यवसितं मया ।
अप्रदाने पुनर्युद्धं दृष्टमेतत्तथैव नः ॥ १४
सोऽहं दानैश्च मानैश्च सततं पूजितस्त्वया ।
सान्त्वैश्च विविधैः काले किं न कुर्यां प्रियं तव ॥ १५

G. 6. 31. 17
B. 6. 57. 15
L. 6. 33. 14

---

7 a) Ś B1 D1–4.8.12.13 इदं कृत्स्नम् ; Ñ1 M5 इदं शीघ्रम् ; V2 D6.7.9–11 G2 M1–3 अतः शी° ; D5 अतिशी° (for इतः शीघ्रम्). — b) G3 प्रतिगृह्य (for परि°). V1 कृत्स्नं चापरिगृह्य सः ; D7 आदाय रथमास्थितः. — c) Ś B1 D1–3.8.12.13 [आ]शु निर्याहि ; Ñ1 V2 B3 D4 [अ]द्य नि° ; Ñ2 V1 B2.4 विनि° (for [अ]भिनिर्याहि). — d) Ś D1.8.12 जहि सर्व- ; Ñ1 B1 D2–4 जहि सर्वान् ; D11 यत्र सर्व- (for यत्र सर्वे). Ñ2 V B2–4 यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ; D13 सर्वराक्षससंवृतः.

8 a) D4 अपि (for एव). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ते वीर ; D5 T1 सा नूनं ; D9–11 तूर्णं च (for ते नूनं). — b) D7 चलेत्सा ; D9–11 चलिता ; G1 चपलं ; M5 छलिता ; Cg as in text (for चपला). — c) Ś V2 B1.3.4 D1.3.8.13 नदतां ; Ñ2 निर्गतां (sic) ; D12 नंदतां ; M3 अर्दतां (for नर्दतां). Ñ1 B3 D4 राक्षसानां च ; M1.2 वानरेंद्राणां (for राक्षसेन्द्राणां). — d) Ś D8.12 न तिष्ठति (for द्रविष्यति). —After 8, G1 ins. :

915* नो चेत्सर्वान्वधिष्यन्ति तमुद्यम्य निरुद्यमान् ।

9 G1 om. 9–10. — a) Ñ1 V1 B2–4 D4.13 च (for हि). — c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 घोषं(Ñ2 °रं ; D13 सह [sic])न ते(Ñ V B1–3 D1.4.13 ते न) सहिष्यंति.

10 G1 om. 10 (cf. v.l. 9). — a) Ś B1.4 D1–4.8.12.13 नर्द(D2 °र्दं)तं त्वां समालक्ष्य(D1.4 °साद्य) ; Ñ1 B3 विद्रुतैर्वानरैः सर्वै ; Ñ2 V B2 द्रवतां वानरेंद्राणां. — c) V B1 D6.7.9–11 तु (for ते). — d) Ñ2 वधम् (for वशम्).

11 a) D9 संशयतां ; D11 M3 संश्रयिता ; G3 सुसंश्रिता (for संशयिता). Ś B3.4 D1–4.8.12.13 आपत्सु(B4 अपरे) संशयः(Ś D8.12 °यं) श्रेयो(D4 °ष्ठो) ; B2 आहुः संशयिता-च्छ्रेयो. — b) D6 T2 M3 तु ; D7 च (for [अ]त्र). Ś Ñ V B1.3.4 D1–3.8.12 न तु(V3 नात्र) निःसंशयं कृतं ; B2 न तु निःसंशयो हतः ; D4 न मेद्य संशयं रणे ; D13 ननु निःसंशयं ऋतं. — c) Ś V2.3 B1.4 D1–3.8.12.13 च (for वा). Ñ2 B2 प्रतिलोमानुलोमाभ्यां ; B3 प्रतिलोम्यातिलोम्येन ; D4 प्रतिलोमं सुलोमं वा. — d) Ś D8.12 यथावत् ; Ñ1 V2 यथा वा ; V1.3 D2.13 यद्वान्यत् ; B3 यद्वान्यं ; B4 यद्वा त्वं ; D6.10.11 यत्तु नो ; G2 किं वा नो (for यद्वा नो). Ñ2 B1.2 युद्धादन्यत्त्र मे(B1 °त्समा-) हितं ; D1.3 यश्चा(D3 °द्वा)न्यन्मनसो हितं ; D4 यद्वाक्यं मन्यसेन्वितं. —After 11, D2 ins. :

916* सर्वसैन्यं समुद्यम्य निर्यातु भवता चमूः ।
सुपार्श्वो वज्रमौलिस्तु प्रयातु तव पृष्ठतः ।

12 a) B1 स च तेन (for रावणेन). T3 रावणे * * * * स्तु (moth-eaten). — b) Ñ1 V2.3 B1 D1.3.4.12 G1.3 M5 राक्षसाधिपः ; Ñ2 V1 B2.3 रक्षसां वरः (for वाहिनीपतिः). — d) Ś Ñ1 V3 B1.4 D2.4–6.8.11 T G1.3 M1–3 [उ]शनाः (sic).

13 a) Ś D2.8.12 मे (for नः). V2.3 B1.4 T2 राजन्न (B4 °न्नो) मंत्रितं पूर्वं ; D4.7 M1.2 राजन्संमंत्रितं पूर्वं(D4 सर्वं). — b) Ś B4 D8 कुशलं. Ś Ñ2 V B1.4 D1–4.8.12.13 मंत्रिभिः सह (by transp.). B3 सततं पूजितस्त्वया. — c) Ñ2 V B2.3 संवृत्तः ; D4 नो दत्तः (for नो वृत्तः). — d) Ñ2 V3 समुपेत्य(V3 °क्ष्य) ; B2 समुत्पत्य ; D4 समरेषु (for समवेक्ष्य).

14 a) Ñ2 प्रतिदाने. B1 D1 च ; T3 हि (for तु). — b) D13 [ऽ]ध्यवसनं (for व्यवसितं). Ñ1 B2.3 D4 मम (for मया). — c) B1 तु युद्धं तु (for पुनर्युद्धं). — d) B4 D1.9–11 एव ; D4 एवं (for एतत्). Ś Ñ2 D2.8.12 तदैव तु(Ñ2 हि) ; Ñ1 V B2 D1.3.6.13 G1 तदै(V3 °वै)व नः ; B1 न संशयः ; B3 (with hiatus) तु एव नः ; B4 D4 तु वै पुनः ; G (ed.) तथैव च (for तथैव नः).

15 b) Ś D2.8.12 लालितस् (for पूजितस्). — c) B2 सोन्यैश् ; B3 D13 शांतैश्. V3 त्रिविधै ; D3 वचनै (for विविधैः). Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 राजन् (for काले). B1 प्रासैश्वर्यविधे राजन्. — d) V3 B1 किं नु. D9–11 G1 हितं तव ; G (ed.) तव प्रियं (by transp.). —After 15, Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 read 18.

G. 6. 31. 18
B. 6. 57. 16
L. 6. 33. 16

न हि मे जीवितं रक्ष्यं पुत्रदारधनानि वा ।
त्वं पश्य मां जुहूषन्तं त्वदर्थे जीवितं युधि ॥ १६

एवमुक्त्वा तु भर्तारं रावणं वाहिनीपतिः ।
उवाचेदं बलाध्यक्षान्प्रहस्तः पुरतः स्थितान् ।
समानयत मे शीघ्रं राक्षसानां महद्बलम् ॥ १७

मद्बाणाशनिवेगेन हतानां तु रणाजिरे ।
अद्य तृप्यन्तु मांसेन पक्षिणः काननौकसाम् ॥ १८

इत्युक्तास्ते प्रहस्तेन बलाध्यक्षाः कृतत्वराः ।
बलमुद्योजयामासुस्तस्मिन्राक्षसमंन्दिरे ॥ १९

सा बभूव मुहूर्तेन तिग्मनानाविधायुधैः ।
लङ्का राक्षसवीरैस्तैर्गजैरिव समाकुला ॥ २०

हुताशनं तर्पयतां ब्राह्मणांश्च नमस्यताम् ।
आज्यगन्धप्रतिवहः सुरभिर्मारुतो ववौ ॥ २१

---

16 ^{a}) B$_{3}$ जीवितुं (sic); D$_{7}$ विजीतं (meta.) (for जीवितं). D$_{4}$ राज्यं (for रक्ष्यं). —^{b}) B$_{4}$ पुत्रं वापि ; T$_{2.3}$ पुत्रदारा. Ś$_{1}$ D$_{8.12}$ -शतादिभिः ; Ś$_{2}$ -धनादिभिः ; Ñ$_{2}$ V$_{2.3}$ B$_{1.3.4}$ D$_{1-7.9-11.13}$ T$_{3}$ G M$_{5}$ -धनानि च (for -धनानि वा). —^{c}) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ B D$_{1-3.13}$ संपश्य. B$_{2.3}$ D$_{13}$ जुह्वयंतं ; D$_{2}$ T$_{2}$ G$_{2}$ जुहूर्षंतं ; D$_{5-7}$ T$_{1}$ G$_{1}$ M$_{5}$ जिहीर्षंतं ; T$_{3}$ जिहासंतं (for जुहूषन्तं). Ś D$_{8.12}$ स त्वं मां पश्य जुह्वंतं ; Ñ$_{1}$ संपश्य मां जुह्वमानं ; V$_{1}$ D$_{4}$ संपश्य मां च जुह्व(D$_{4}$ युध्य)तं. ❀ Cr.m : जुहूषन्तं त्यक्तुमिच्छन्तम् । ; Cg.k.t: जुहूषन्तं होतुमिच्छन्तम् । Cg adds जुहोतेः सन्प्रत्ययः ।...... । गतानुगतिकास्तु जुहूषन्तं त्यक्तुमिच्छन्तमित्यर्थः । जुहोतेर्दानार्थत्वादित्याहुः. ❀ —^{d}) V$_{1}$ B$_{3}$ D$_{6}$ M$_{3}$ त्वदर्थं. Ś Ñ$_{1}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ त्वदर्थं(Ñ$_{1}$ °र्थे) जीवितं रणे.

17 ^{a}) Ñ B$_{2.4}$ स (for तु). —Ś D$_{8.12}$ om. 17^{c-f}. —^{c}) B$_{3}$ [ए]नं (for [इ]दं). Ñ$_{2}$ V$_{1.2}$ B$_{1-3}$ D$_{2-4}$ बलाध्यक्षं. —^{d}) D$_{13}$ महर्षे (for प्रहस्तः). D$_{7}$ प्रमुखे (for पुरतः). Ñ$_{2}$ V$_{1.2}$ B$_{1-3}$ D$_{2.4}$ स्थितं. V$_{3}$ प्रहस्तस्तत्र संस्थितं. —^{e}) Ñ V B$_{1.2}$ D$_{3.4}$ समानयस्व; D$_{6}$ समानयतु. Ñ V$_{2.3}$ B$_{2.3}$ D$_{1-4.13}$ मे क्षिप्रं ; B$_{1}$ मां शीघ्रं ; G$_{2}$ शीघ्रं मे (by transp.) (for मे शीघ्रं). —^{f}) B$_{1.4}$ D$_{7.9-11.13}$ T$_{2}$ G$_{1.3}$ M$_{5}$ महाबलं ; M$_{1.2}$ बलं महत् (by transp.). —After 17, Ñ$_{1}$ B$_{1}$ D$_{1.3.4.12}$ ins.:

917* यावद्वानरमांसेन पक्षिणस्तर्पयाम्यहम् ।

[Ñ$_{1}$ D$_{4}$ अद्य (for यावद्). Ñ$_{1}$ D$_{4}$ तृप्यंतां(D$_{4}$ °तु) मृगपक्षिणः (for the post. half).] ;

—while Ñ$_{2}$ V$_{1.2}$ B$_{2-4}$ ins. after 17 :

918* अद्य तां नाशयिष्यामि वेगेन हरिवाहिनीम् ।

[V$_{2}$ अहं (for अद्य). G (ed.) निहनिष्यामि (for नाशयि°). B$_{3}$ वानराणां महाचमूं ; G (ed.) वेगेन महतीं चमूं (for the post. half).]

18 Ś Ñ V B$_{1-3}$ D$_{1-4.8.12.13}$ read 18 after 15. —^{a}) D$_{9-11}$ मद्बाणानां तु (for °शनि-). —V$_{3}$ om. (hapl.?) 18^{bc}. —^{b}) D$_{5}$ T$_{1}$ M$_{3}$ च (for तु). —^{c}) M$_{3}$ तृप्यंति. D$_{6.7.9-11}$ T$_{2}$ G M$_{3.5}$ मांसादाः (for मांसेन). —^{d}) Ñ$_{1}$ B$_{3}$ खगमाः (for पक्षिणः). Ś$_{1}$ V$_{3}$ B$_{2.4}$ D$_{1.6-13}$ G M$_{5}$ काननौकसः.

19 Ś D$_{8.12}$ om. 19^{ab}. —^{a}) Ñ V B$_{2.3}$ D$_{4}$ एवमुक्तः ; D$_{2}$ इत्युक्तस्तु. D$_{6.13}$ बलाध्यक्षाः (for प्रहस्तेन). D$_{7.9-11}$ T$_{2}$ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा. —^{b}) D$_{6}$ प्रहस्तेन ; D$_{13}$ शूराश्चैव (for बलाध्यक्षाः). D$_{9-11}$ T$_{2}$ महाबलाः (for कृतत्वराः). Ñ V B$_{2.3}$ D$_{2.4}$ बलाध्यक्षः कृतत्वरः(D$_{4}$ °स्वनः). —^{c}) B$_{1}$ बलं तु (for बलमुद्-). Ś D$_{8.12}$ G$_{2}$ उद्योजयामास. Ñ V B$_{2.3}$ D$_{4}$ चो(D$_{4}$ नो)दयामास रक्षांसि. —^{d}) M$_{1.2}$ रावण- (for राक्षस-).

20 ^{a}) B D$_{4}$ संबभूव. B$_{4}$ मुहूर्तं तु (for °र्तेन). —^{b}) D$_{9-11}$ T$_{2.3}$ भीमैर् ; G$_{1.3}$ M$_{5}$ तीक्ष्ण- (for तिग्म-). Ñ$_{1}$ V$_{1.2}$ B$_{1.4}$ D$_{3.13}$ -[आ]युधध्वजैः(B$_{1}$ D$_{3.13}$ °जा); Ñ$_{2}$ V$_{3}$ B$_{2.3}$ D$_{4}$ -[आ]यु(V$_{3}$ -वि)धाकुलैः (for -विधायुधैः). Ś D$_{8.12}$ तिग्मा सेना बहुध्वजाः ; D$_{1}$ तीव्रनानायुधध्वजा ; D$_{2}$ तिग्मा नानापृथुध्वजा. —^{d}) M$_{1.2}$ सिंहैर् (for गजैर्). G$_{1}$ अपि; M$_{5}$ अथ (for इव). B$_{3.4}$ नागैर्भोगवती यथा; D$_{4}$ नागैर्नागबलीयसा (sic).

21 ^{a}) D$_{13}$ हव्यवाहं तर्पयित्वा. —^{b}) B$_{2}$ राक्षसांश्च ; D$_{9}$ G$_{1}$ ब्राह्मणानां (for ब्राह्मणांश्च). D$_{13}$ नमस्य वै. —^{c}) V$_{3}$ D$_{3.4}$ हव्यगंध-. Ñ$_{1}$ V$_{2}$ -वहः पुण्यः ; D$_{5.6}$ -परिवहः (for -प्रतिवहः). Ś Ñ$_{2}$ V$_{1}$ B D$_{1.2.8.12.13}$ हव्य(Ś °व्यं ; Ñ$_{2}$ V$_{1}$ B$_{2.3}$ आज्य)गंधं प्रतिवहन्. —^{d}) B$_{4}$ D$_{3}$ transp. सुरभिर् and मारुतो. —After 21, Ñ$_{2}$ V B$_{2.3}$ D$_{2}$(repeats l. 2 after 22).$_{4}$ ins. ; while Ś B$_{1.4}$ D$_{1.3.8.12.13}$ ins. l. 1 and l. 2 after 21 and 22 respy. ; Ñ$_{1}$ (marg.) ins. after 21^{ab} :

919* तर्पयित्वा तु ते तस्मिन्विधिवज्जातवेदसम् ।
ब्राह्मणैः स्वस्ति वाच्याग्रे संग्रामाय जयाशिषः ।

[(l. 1) V$_{3}$ च ते ; B$_{3}$ [आ]हृ ते ; B$_{4}$ ततस् (for तु ते). Ś D$_{8.12}$ सर्वे; B$_{1}$ हव्यैर् (for तस्मिन्). B$_{3}$ जातवेदसि. —(l. 2) Ñ$_{1}$ V B D$_{4}$ ब्राह्मणान् ; Ñ$_{2}$ ब्राह्मणाः. V$_{3}$ D$_{2}$(first time) वाच्याशु (for °ग्रे). D$_{1.3.13}$ स्वस्ति द्विजान्वाचयित्वा (for the prior half). Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B$_{2}$ D$_{1.3}$ [अ]भवन्स्थिताः ; D$_{13}$ च संस्थिताः (for जयाशिषः). Ñ$_{1}$ V$_{2}$ B$_{1.3.4}$ संग्रामाभिमुखाः (V$_{2}$ °खे) स्थिताः(B$_{3}$ °खोभवन्); D$_{2}$(first time) संग्रामजयकांक्षिणः ; D$_{4}$ संग्रामभवने स्थिताः (for the post. half).]

स्रजश्च विविधाकारा जगृहुस्त्वभिमन्त्रिताः ।
संग्रामसज्जाः संहृष्टा धारयन्राक्षसास्तदा ॥ २२
सधनुष्काः कवचिनो वेगादाप्लुत्य राक्षसाः ।
रावणं प्रेक्ष्य राजानं प्रहस्तं पर्यवारयन् ॥ २३
अथामन्त्र्य च राजानं भेरीमाहत्य भैरवाम् ।
आरुरोह रथं दिव्यं प्रहस्तः सज्जकल्पितम् ॥ २४

हयैर्महाजवैर्युक्तं सम्यक्सूतसुसंयुतम् ।
महाजलदनिर्घोषं साक्षाच्चन्द्रार्कभास्वरम् ॥ २५
उरगध्वजदुर्धर्षं सुवरूथं स्वपस्करम् ।
सुवर्णजालसंयुक्तं प्रहसन्तमिव श्रिया ॥ २६
ततस्तं रथमास्थाय रावणार्पितशासनः ।
लङ्काया निर्ययौ तूर्णं बलेन महता वृतः ॥ २७

G. 6. 31. 31
B. 6. 57. 28
L. 6. 33. 28

22 D$_4$ om. 22^{ab}.—^{a}) Ñ$_2$ (with hiatus) ते अथ ; V$_{1.2}$ B$_{2.3}$ ते स्रजो (for स्रजश्च).—^{b}) Ś Ñ V B$_{2-4}$ D$_{1-3.8.12.13}$ शिरोभिर् ; T$_3$ जगृहुश्च (for जगृहुस्तु). B$_1$ ब्राह्मणरभिनंदिताः.—^{c}) Ś D$_{3.8.12}$ संग्रामसंज्ञां ; Ñ$_1$ °मत्ताः ; V$_1$ D$_{1.13}$ °संज्ञाः ; V$_2$ B$_4$ °हृष्टाः ; B$_1$ D$_4$ °यज्ञं; B$_2$ संग्रामे सज्जाः ; D$_9$ °मं प्रति (for संग्रामसज्जाः). B$_4$ संसज्जा ; D$_4$ संहृष्ट्वा (for संहृष्टा).—^{d}) D$_6$ T$_3$ राक्षसास्तथा; M$_{1.2}$ °सर्षभाः ; Cg as in text (for राक्षसास्तदा). Ś B$_{1.4}$ D$_{1-3.8.12.13}$ धारयंतो(D$_3$ °ति) महाबलाः ; Ñ V B$_3$ D$_4$ धारयंतो(Ñ$_1$ D$_4$ °ति) निशाचराः ; B$_2$ धावंतस्ते निशाचराः. ❀ Cr.g.k.t धारयन् अधारयन् (Cg °यंश्च). ❀ —After 22, Ś B$_{1.4}$ D$_{1.2}$(repeats)$_{.3.8.12.13}$ ins. l. 2 of 919*.

23 ^{a}) Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ धनुर्हस्ताः (for सधनुष्काः). B$_1$ सुबलिनो; D$_1$ कवचिता (for कवचिनो).—^{b}) Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ G$_3$ वेगेन (for वेगाद्). Ñ$_1$ D$_4$ [आ]गम्य; D$_{9-11}$ उत्सृज्य (for आप्लुत्य).—B$_1$ reads 23^{cd} twice.—^{c}) Ñ$_2$ प्रेत्य (for प्रेक्ष्य). Ñ$_1$ D$_4$ भर्तारं (for राजानं). B$_1$(first time) अथ संगम्य राजानं.

24 ^{a}) Ś D$_{3.8.12}$ संमान्य; Ñ$_1$ [आ]मंत्र्य स; V$_{1.2}$ B$_3$ [आ]मंत्र्यैव ; V$_3$ B$_{1.4}$ D$_{1.3.13}$ संगम्य ; D$_9$ मंत्र्य तु (for [आ]मन्त्र्य च). D$_4$ आमंत्र्य स च राजानं.—^{b}) Ś D$_{2.8.12}$ स(D$_2$ सु)स्वरां; Ñ$_1$ B$_{1-3}$ D$_{4.13}$ भैरवीं ; B$_4$ D$_{1.7}$ T$_3$ भैरवं (for भैरवाम्).—^{c}) B$_1$ D$_{1.13}$ युक्तं ; B$_4$ शीघ्रं ; D$_3$ सज्जं; D$_{9-11}$ युक्तः (for दिव्यं).—^{d}) Ś D$_{2.8.12}$ सज्ज (Ś$_2$ °ज्य)कार्मुकं ; B$_{1.4}$ D$_{1.3.4.13}$ °कार्मुकः (for °कल्पितम्).—For 24^{cd}, Ñ V B$_{2.3}$ subst.; while D$_4$ ins. l. 1 only after 24 :

920* अन्वारोहन्त संहृष्टा गजवाजिरथान्द्रुतम् ।
प्रणम्य रावणं चैव प्रहस्तः सज्जकार्मुकम् ।

[(l. 1) Ñ$_1$ अन्वारुरोह संहृष्टा ; V$_{1.2}$ B$_{2.3}$ D$_4$ अन्वारोहत्सु (D$_4$ °त)संहृष्टो; V$_3$ आरुरोह तं संहृष्टो (for the prior half). Ñ$_1$ V$_{1.2}$ B$_2$ D$_4$ -युतं रथं; B$_3$ -ध्वजै रथं (for -रथान्द्रुतम्). V$_3$ गजराजिरथैर्युतं (for the post. half).—(l. 2) Ñ$_1$ B$_3$ सज्यकार्मुकः ; Ñ$_2$ B$_2$ सज्जकल्पितं ; V$_3$ °कास्मितं (sic) (for सज्जकार्मुकम्).]

—Then all the above MSS. cont.; while D$_{13}$ ins. after 24 :

921* आरुह्य स रथं श्रेष्ठं काञ्चनाङ्गदकुण्डलः ।
सर्वायुधसमोपेतं किङ्किणीशतनादितम् ।

[(l. 1) Ñ$_1$ D$_4$ दिव्यं (for श्रेष्ठं). Ñ$_1$ -भूषितं ; V$_3$ -भूषणः ; D$_4$ -कुंडलं (for -कुण्डलः).—Ñ$_1$ D$_4$ om. l. 2.—(l. 2) B$_3$ -चयोपेतं ; G (ed.) -जयो° (for -समोपेतं).] —Thereafter Ñ$_1$ D$_4$ read 25^{ab}.

25 ^{a}) Ñ V$_{2.3}$ B$_{2.3}$ D$_4$ G$_1$ मनोजवैर् (for महा°).—D$_8$ om. (hapl.) 25^{b}–26^{c}.—^{b}) Ñ V$_{2.3}$ B$_{2.3}$ -प्रचोदितं; V$_1$ -प्रदेशितं ; B$_{1.4}$ D$_{1-3}$ -समन्वितं ; D$_4$ -प्रणोदितं (for -सुसंयुतम्). Ś D$_{12}$ प्रहसंतमिव श्रिया; D$_7$ G$_2$ M$_{1.2}$ सम्यक्सूतं ससायकं ; D$_{10.11}$ T$_3$ G$_1$ सम्यक्सूतं सुसंयु(G$_1$ °य)तं ; D$_{13}$ सर्वभूतसमन्वितं ; G$_3$ M$_5$ सम्यक्सूतेन संयु(M$_5$ °य)तं ; L (ed.) सम्यक्तूलसमन्वितं.—^{c}) Ñ$_2$ V$_1$ B$_{2.3}$ -संकाशं (for -निर्घोषं). Ś$_2$ महाजलनिधिर्घोषं.—^{d}) Ś$_1$ Ñ$_2$ V$_{1.2}$ B$_{2.3}$ D$_{2.12}$ दीप्त- ; Ś$_2$ दीर्घ- ; Ñ$_1$ B$_{1.4}$ D$_{1.3.4.13}$ श्रीमच्च् (for साक्षाच्च्). Ñ V B$_{2.3}$ D$_4$ -वर्चसं ; B$_1$ -सुप्रभं (for -भास्वरम्).

26 D$_8$ om. 26^{abc} (cf. v.l. 25). M$_5$ om. 26^{ab}. Ñ$_1$ D$_4$ read 26^{ab} after 921*. G$_1$ transp. ^{ab} and ^{cd}.—^{a}) Ś V B$_1$ D$_{1-3.12.13}$ उदग्र- ; Ñ$_1$ D$_4$ तुरंग- ; Ñ$_2$ B$_3$ तुरग- (for उरग-). B$_1$ -ध्वजं.—^{b}) D$_1$ T$_3$ G$_2$ सुवरूढं ; D$_{11}$ स्ववरूथं ; D$_{13}$ सवरूथम्. Ñ$_1$ सुभासुरं ; Ñ$_2$ सुबंधनं ; V$_1$ स्वचक्रकं ; B$_1$ परिष्करं ; B$_2$ पुरःसरं ; B$_3$ सुबंधुरं ; D$_{1.12}$ उपस्करं; D$_2$ T$_3$ सुकूबरं; D$_{5-7.10.11}$ T$_1$ M$_3$ Ck स्ववस्करं ; T$_2$ G M$_{1.2}$ सुवस्करं ; G (ed.) परिष्कृतः Cm.g.t as in text (for स्वपस्करम्). B$_4$ ध्वजरूपमवस्कृतं ; D$_3$ सुरूपं सुपुरःसरं ; D$_4$ वायुरूपशुभाशुभं.—^{c}) Ñ$_2$ V B$_{2.3}$ -संच्छन्नं ; B$_1$ -संपूर्णं (for -संयुक्तं).—^{d}) Ñ V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ D$_4$ प्रज्वलंतम् (for प्रहसन्तम्).

27 ^{a}) G$_1$ damaged for ततस्तं रथ. Ś D$_{2.8.12}$ स तूर्णं ; Ñ V B$_{2-4}$ D$_{1.4.13}$ स तु तं ; B$_1$ स च तं ; D$_3$ स द्रुतं (for ततस्तं). B$_4$ आरुह्य (for आस्थाय).—^{b}) Ñ$_2$ B$_{1-3}$ D$_{1.13}$ -मानसः (for -शासनः). Ś D$_{8.12}$ बाणार्पितशरासनः ; B$_4$ रावणाज्ञापितस्तदा.—^{c}) Ś B$_{1.4}$ D$_{1-4.8.12.13}$ क्षिप्रं (for तूर्णं).—^{d}) Ñ$_2$ वृतं (for वृतः).—After 27, D$_2$ ins. :

G. 6. 31. 32
B. 6. 57. 28
L. 6. 33. 29

ततो दुंदुभिनिर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः ।
शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च प्रयाते वाहिनीपतौ ॥ २८
निनदन्तः स्वरान्घोरान्राक्षसा जग्मुरग्रतः ।
भीमरूपा महाकायाः प्रहस्तस्य पुरःसराः ॥ २९
व्यूढेनैव सुघोरेण पूर्वद्वारात्स निर्ययौ ।
गजयूथनिकाशेन बलेन महता वृतः ॥ ३०
सागरप्रतिमौघेन वृतस्तेन बलेन सः ।
प्रहस्तो निर्ययौ तूर्णं क्रुद्धः कालान्तकोपमः ॥ ३१
तस्य निर्याणघोषेण राक्षसानां च नर्दताम् ।
लङ्कायां सर्वभूतानि विनेदुर्विकृतैः स्वरैः ॥ ३२
व्यभ्रमाकाशमाविश्य मांसशोणितभोजनाः ।
मण्डलान्यपसव्यानि खगाश्चक्रू रथं प्रति ॥ ३३
वमन्त्यः पावकज्वालाः शिवा घोरा ववाशिरे ॥ ३४
अन्तरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ ।
अन्योन्यमभिसंरब्धा ग्रहाश्च न चकाशिरे ॥ ३५

922* नदन्तश्च स्वरान्घोरान्राक्षसा जग्मुरग्रतः।

28 Ñ1 reads 28 in marg. —^{a}) Ś D2.4.8.12 -निर्घोषं. —^{b}) Ś D2.4.8.12 -निनदोपमं. —After 28^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

923* वादित्राणां च निनदः पूरयन्निव मेदिनीम्।

[D5 T1 G2 M3 सागरं (for मेदिनीम्).]

—^{c}) T3 शंखशब्दस्य (for °शब्दश्च).

29 Ś Ñ V B(B3 om. [hapl.] 29 and 31^{ab} [see var.]) D1–3.8.12.13 transp. 29 and 30. D4 om. 29^{ab}. —^{a}) V1.3 विनर्दंतः. D13 रवान्; G3 स्वनान् (for स्वरान्). Ś B4 D1–3.8.13 विनर्दंतो रवा(B4 °तः शरा)न्घोरान्. —^{b}) Ś B4 D6.8.12 जग्मुर् (for जग्मुर्). B2 आहवे (for अग्रतः). —D4 reads 29^{cd} after 31. —^{c}) Ś D2.8.12 समंततो (for भीमरूपा). G3 M5 महानादाः.—After 29, D5–7.9–11 S ins.:

924* नरान्तकः कुम्भहनुर्महानादः समुन्नतः।
प्रहस्तसचिवा ह्येते निर्ययुः परिवार्य तम्।

[(l. 2) D5 T1 ये ते (for ह्येते). M1.2.5 एते प्रहस्तसचिवा (for the prior half).]

30 Ś Ñ V B (B3 om. [hapl.] 29 and 31^{ab} [see var.]) D1–3.8.12.13 transp. 29 and 30. Ñ1 reads 30 in marg.—^{a}) Ñ1 V B1.3 D2.4.12.13 व्यूहेनैव. Ś D2.3.8.12 [अ]थ सैन्येन; B1.4 D1.13 [अ]थ घोरेण; M1.2 बलौघेन (for सुघोरेण). —^{b}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 प्राग्द्वारेण (for पूर्वद्वारात्). Ś B1 D1.8.12 विनिर्ययौ. V2.3 B3 D4 पूर्वद्वारेण निर्ययौ.—D6 om. 30^{cd}. —^{d}) D13 om. (hapl.?) बलेन.

31 B3 D4 om. 31^{ab} (for B3, cf. v.l. 29). —^{a}) Ñ1 -प्रतिघोषेण.—D1 om. 31^b–32^a. —^{b}) Ś Ñ V B1.2.4 D2.3.8.12.13 M5 बलेन महता वृ(M5 परिवारि)तः. —^{c}) Ś Ñ V B1.2.4 D2–4.6.8–13 क्रुद्धः; B3 तत्र (for तूर्णं). —^{d}) Ś V3 D2.3.8.12.13 कालांजनचयोपमः; Ñ V1.2 B D4.9–11 M3 कालांतकय(D4 °म)मोपमः; D6 T2.3 क्रुद्धः (D6 तूर्णं) कालांतको यथा.—After 31, D4 reads 29^{cd}.

32 D1 om. 32^a (cf. v.l. 31). —^{b}) Ś Ñ B2 D1–4.8.12.13 G1.3 M5 गर्जतां; B1.4 गर्जितः (for नर्दताम्). —^{c}) B4 D2.12 लंकायाः. Ñ1 D4 सर्वसत्त्वानि (for °भूतानि). —^{d}) Ś D8.12 विहतैः; Ñ1 D4.6 G3 M5 विविधैः; T2.3 विकृत- (for विकृतैः). D5.7 T1 स्वनैः.—After 32, Ñ1 D4 read 35 (Ñ1 om. 35^{cd}), 34 and 33^{ab}.

33 For sequence in Ñ1 D4, cf. v.l. 32. —^{a}) D13 अभ्रम्. Ś B1.4 D1.3.8.12.13 आवृत्य (for आविश्य). —^{b}) Ś B1 D1–3.8.12.13 शस्त्रवर्णं(B1 °हस्तं; D1 °वर्षं) खरस्वनं (D12 °रं); Ñ V B2.3 घोररूपः खरस्वनः; B4 घोरगर्जं खरस्वनं; D4 घोररूपाः खरस्वराः.—After 33^{ab}, Ś Ñ2 V B D1–3.8.12.13 read 36.—Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 om. 33^{cd}.

34 For sequence in Ñ1 D4, cf. v.l. 32.—^{a}) D7.9–11 वमंति (for वमन्त्यः). D4 बलवंत्यः शिखिज्वालाः. —^{b}) D12 M3 घोरं. B4 D13 चकाशिरे; D4 बभासिरे (for ववाशिरे).

35 For sequence in Ñ1 D4, cf. v.l. 32. —^{a}) Ñ2 B2 D4 अंतरीक्षात्. D1 पतंति (for पपात). —^{b}) Ñ1 वातश्च. B4 D3.7.9.10 परुषं; D11 परमं (sic) (for परुषो). Ś2 ययौ (sic) (for ववौ). D4 वाताश्च परुषा ववुः. —Ñ1 om. 35^{cd}. —^{c}) Ñ2 B2.3 D7 M1.2.5 अभिसंक्रुद्धा; D5 °संरुद्धा (for °संरब्धा). D4 अन्योन्यश्च सुसंरब्धा. —^{d}) B1 ध्वजाश्च. —After 35, Ś B1.4 D1–3.8.12.13 ins.; while Ñ1 D4 ins. after 37; whereas Ñ2 V B2.3 ins. l. 1 after 35 and l. 2 after 38^{ab}:

925* प्रयातस्य च संग्रामे छायास्य विकृताभवत्।
अश्रुपूर्णमुखश्चास्य दक्षिणः स्खलितो हयः।

[(l. 1) Ñ2 V1 B3 [अ]स्य; D1 तु (for च). V1 B2.3 संग्रामं. Ś Ñ2 V3 B3 D2.8.12 च; D1 तु (for [अ]स्य). Ñ2 B1–3 विगता (for विकृता). —(l. 2) B2 -मुखं. D3 तस्य (for चास्य). D4 -मुखा वाहा. Ñ V B2.3 प्रास्खलद्दक्षिणो हयः; D4 प्रस्खलद्दंतिनो हयाः; G (ed.) समे च स्खलिता हयाः (for the post. half).]

ववर्षू रुधिरं चास्य सिषिचुश्च पुरःसरान् ।
केतुमूर्धनि गृध्रोऽस्य निलीनो दक्षिणामुखः ॥ ३६
सारथेर्बहुशश्चास्य संग्राममवगाहतः ।
प्रतोदो न्यपतद्धस्तात्सूतस्य हयसादिनः ॥ ३७
निर्याणश्रीश्च यास्यासीद्भास्वरा च सुदुर्लभा ।
सा ननाश मुहूर्तेन समे च स्खलिता हयाः ॥ ३८
प्रहस्तं त्वभिनिर्यान्तं प्रख्यातबलपौरुषम् ।
युधि नानाप्रहरणा कपिसेनाभ्यवर्तत ॥ ३९
अथ घोषः सुतुमुलो हरीणां समजायत ।
वृक्षानारुजतां चैव गुर्वीश्चागृह्णतां शिलाः ॥ ४०

G. 6. 31. 46
B. 6. 57. 41
L. 6. 33. 44

—Thereafter V D4 cont. 925*; while D5–7.9–11 S ins. after 35:

926* मेघाश्च खरनिर्घोषा रथस्योपरि रक्षसः ।

36 Ś Ñ2 V B D1–3.8.12.13 read 36 after 33ab. —ab) D6 T1 M3 ववृषू (for ववर्षू). T2 निषेचुश्च (for सिषिचुश्च). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 ववर्ष रुधिरं देवः प्रहस्तस्य रथोपरि (B3 संचचाल च मेदिनी; D1 प्रहस्तस्योपरि स्थितः). —c) Ś V B1.3.4 D1–3.8.12.13 ध्वज-; T2 moth-eaten (for केतु-). V D9–11 M1 तु (for ऽस्य). Ñ1 ध्वजाग्रे प्रविश्य गृध्रो; Ñ2 B2 ध्वजमूर्ध्नि सुसंलीनो (B2 विलीनोऽस्य); D4 शिरोग्रे न्यविशद्गृध्रो; G1 केतुमूर्ध्नि च गृध्रोऽस्य. —d) S2 Ñ1 B3.4 D2.4.5.8.12 G M2.3.5 निलीनो; Ñ2 B2 गृध्रो वै (for विलीनो). —After 36, D5–7.9–11 S ins.:

927* तुदन्नुभयतः पार्श्वं समग्रामहरत्प्रभाम् ।

[D10.11 नदन्. D9 सार्धं (for पार्श्वं). D9 संग्रामं महतो भयात्; D10.11 समग्रां श्रियमाहरत् (for the post. half).]

37 Ñ1 D4 om. 37ab. B1 reads 37–38 in marg. —a) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 बहुधा. Ñ2 V1.2.3 तस्य; D9–11 —b) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 पृतनाम्; Ñ2 तं चात्र (for चास्य). —b) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 पृतनाम्; Ñ2 तं रथं वा; V1 तां चमूम् (for संग्रामम्). B1 अवगाहने (sic); D9–11 अभिवर्तिनः; B (ed.) अभिवर्तिनः (for °गाहतः). V2.3 B2.3 तां चमूमुपगाहतः. —c) T3 प्रवतो (sic) (for प्रतोदो). Ñ2 V1.3 B2.3 भूमौ (for हस्तात्). —d) Ś V2 B1.4 D1–3.8.12.13 धरण्यां (for सूतस्य). Ś D8 हयशंसिनः; B4 °शालिनः; D2.12 °शामिनः; D4 °शासनः; D13 °शासितुः (for हयसादिनः). Ñ2 हस्तात्तस्याशु गच्छतः; V1.3 B2.3 हस्तात्तस्याश्वगामि(B2.3 °सादि)नः. —After 37, Ñ1 D4 ins. 925*.

38 B1 reads 38 in marg. (cf. v.l. 37). Ñ1 D4 om. 38. —a) Ñ2 V1.3 B D1.2.13 T3 G1 निर्याणे; Cg as in text (for निर्याण-). Ś Ñ2 V B2–4 D1–3.8.12.13 तस्यासीद्; B1 तस्याभूद्; D6 T2 M1.2 यस्यासीद्; D7 या चासीद्; D9–11 या च स्याद्; G3 यस्य स्याद् (for यास्यासीद्). —b) Ś V1.2 D1–3.8.12.13 भास्व(Ś V2 D12 °सु)रा या (V2 च); Ñ2 B2.4 भासुरी च (B2 या); V3 दानवी या; B3 भास्वरी या. D13 तु दुर्लभा (for सुदुर्लभा). ✻ Cg: भास्वरा वसुदुर्लभेति पाठः. ✻ —After 38ab, Ñ2 V B2.3 ins. l. 2 of 925*. —B2 om. 38cd. —c) Ñ2 स्पंदनाच्च; B3 चचाल च (for सा ननाश). —d) D1.6 समे तु; D13 सर्वे च. Ñ2 B3 समेत्य वल्गिनो (B3 स्खलिता) हयाः; G (ed.) संग्राममभियायिनः. —After 38, Ś Ñ2 B1.3.4 D1–3.8.12.13 ins.; while V D4 cont. after 925*:

928* तान्समीक्ष्य महोत्पातान्प्रहस्तो भृशदारुणान् ।
आत्मधैर्यं विगृह्णानो राक्षसानित्युवाच ह ।
कालो भवेयं कालस्य दर्शयन्नपि पौरुषम् ।
मृत्युं मरणधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्तस्य रणाजिरे । [5]
सुसंरब्धतरा नेदू राक्षसा युद्धदुर्मदाः ।

[(l. 1) B3 तान्समीर्य; D4 तत्समीक्ष्य. D3 समुत्पातान्; D4 महोत्पातं (for महोत्पातान्). B3 वीक्ष्य दारुणान्; D1 भृशदारुणं. —(l. 2) Ñ2 V B3.4 D1.3.4.13 आत्मवीर्यं; B1 प्राशनाय (for आत्मधैर्यं). B3 प्रगृह्णानो. —(l. 4) D4 मृत्युं च (hypm.). —(l. 6) Ñ2 V B1.3.4 D1.3.4.13 जग्मू (for नेदू). Ñ2 V B1.3.4 D1–4.13 युद्धकाङ्क्षिणः (for °दुर्मदाः).]

39 a) Ś V B1 D1–4.8.12.13 ततस्तम्. Ś Ñ2 V B1–3 D1–4.8.12.13 अभि-; B4 अपि; D9–11 तं हि (for त्वभि-). —b) Ś D2.8.12 प्रभूत- (for प्रख्यात-). V D9–11 -गुण- (for -बल-). —V3 repeats 39cd after 40. —c) Ñ V (V3 both times) B2.3 नानाप्रहरणा संख्ये. —d) Ñ1 D4 न्यवर्तत (for [अ]भ्यवर्तत). V3 (second time) कपिसैन्यान्यवर्तत (sic).

40 Ñ1 reads 40–41 in marg.. —a) D4.5 तु (for सु-). Ñ V B2.3 ततः सुतुमुलो घोषः (V2.3 °रः). —b) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 कपीनां (for हरीणां). —c) Ś D8.12 प्रभंजतां; B1 आभंजतां; B4 विमृजतां; T2.3 आदरतां; Cg as in text (for आरुजतां). V3 B2.3 D2.4.5.9.11.13 वृक्षाणां रुज(D2 भंज; D4 गर्ज)तां चैव. —d) Ś V1 D3.8.12.13 चोद्यच्छतां; Ñ1 V2.3 D1.2 चोद्यम्यतां; Ñ2 चोत्क्षिपतां; D5.7.10.11 T1 वै गृह्णतां; M3 आगृह्णतां (for चागृह्णतां). B1 गुर्वीं चोद्यम्य तां गदां; B2.3 गुर्वीं चोद्यच्छ(B3 °त्पाट्य)तां शिलां; D6 T2.3 शिला गुर्वीश्च गृह्णतां; M1.2 गृह्णतां विपुलाः शिलाः. —After 40, V3 repeats 39cd; while D5–7.9–11 S ins.:

929* नदतां राक्षसानां च वानराणां च गर्जताम् ।

[D6.7 T2.3 M1.2 नर्दतां (for नदतां). T3 नर्दतां (for गर्जताम्).]

G. 6. 31. 47
B. 6. 57. 42
L. 6. 33. 45

उभे प्रमुदिते सैन्ये रक्षोगणवनौकसाम् ।
वेगितानां समर्थानामन्योन्यवधकाङ्क्षिणाम् ।
परस्परं चाह्वयतां निनादः श्रूयते महान् ॥ ४१

ततः प्रहस्तः कपिराजवाहिनी-
मभि प्रतस्थे विजयाय दुर्मतिः ।
विवृद्धवेगां च विवेश तां चमूं
यथा मुमूर्षुः शलभो विभावसुम् ॥ ४२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

४६

ततः प्रहस्तं निर्यान्तं भीमं भीमपराक्रमम् । गर्जन्तं सुमहाकायं राक्षसैरभिसंवृतम् ॥ १

41 Ñ1 reads 41 in marg. (cf. v.l. 40). —[a]) Ś B4 D1.8.12 ते; B1 D2.3.13 तु (for प्र-). Ś Ñ1 B2-4 D1-3.8.12.13 सेने (for सैन्ये). —[b]) B1 राक्षसानां (for रक्षोगण-). —[c]) V3 D4 वेगिनां च (for वेगितानां). —[d]) Ś D2.4.8.12 G1 अन्योन्यं. D3 -जय- (for -वध-). —Ś V1 B1 D1-4.8.12 om. 41[ef]. —[f]) D9 निनादः सुमहानभूत्. —For 40[ef], Ñ V2.3 B2-4 D13 subst. :

930* रक्षसां वानराणां च बभूव तुमुलो ध्वनिः ।

42 [a]) Ś Ñ2 V B D2.3.8.11.13 -वाहिनीं ताम् (Ñ2 V B2.3 D3 तदा) (for -राजवाहिनीम्). Ñ1 D4 आकर्ण्य घोषं तुमुलं कपीनाम्. —[b]) Ñ2 V B2.3 प्रति (for अभि). Ś Ñ2 B D1-4.8.11.13 निधनाय (for विजयाय). —[c]) D9-11 G1.3 M2.3.5 विवृद्धवेगश्. D5.6.10.11 M5 विवेशितां (for विवेश तां). Ś Ñ V1 B2 D1-4.8.12 विवृद्धवेगं (Ñ1 D4 अतिप्रवृद्धं) वनदाहदारुणं; V2 B1 वि (B1 प्र) वृद्धवेगो बलदारुणो बली; V3 विवृद्धरोषो विनदत्सुदारुणं; B3 प्रवृद्धवेगस्वनदारुणं च; B4 D12 विवृद्धवेगं च ननाद (D13 तदा च) दारुणं. —[d]) B1 प्रमूढः (for मुमूर्षुः). Ñ1 D4 हुताशनं (for विभावसुम्).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ V1.2 B D3.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś Ñ V B D1-4.8.9.12.13 प्रहस्तनिर्याणं (B1 D3 °णः). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V2 D1.3.9 33; V1 34; B1.3.4 31; B2 96; D5-7.10.11 T1 G M 57; T2 60; T3 61. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

46

Before 1, D5-7.9-11 S (except G1) ins. :

931* ततः प्रहस्तं निर्यान्तं दृष्ट्वा भीमपराक्रमम् ।
उवाच सस्मितं रामो विभीषणमरिंदमः ।
क एष सुमहाकायो बलेन महता वृतः ।
आगच्छति महावेगः किंरूपबलपौरुषः ।
आचक्ष्व मे महाबाहो वीर्यवन्तं निशाचरम् । [5]
राघवस्य वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषणः ।
एष सेनापतिस्तस्य प्रहस्तो नाम राक्षसः ।
लङ्कायां राक्षसेन्द्रस्य त्रिभागबलसंवृतः ।
वीर्यवानस्त्रविच्छूरः प्रख्यातश्च पराक्रमे ।

[(l. 1) D9-11 G3 M5 दृष्ट्वा रणकृतोद्यमं (for the post. half). —D5 reads in marg. from l. 2 up to 1[ab]. —(l. 2) G3 M5 सु-; Cg.k.t as above (for स-). D7 अरिंदमं. —D5-7 T G2.3 M2.3.5 om. l. 4. —(l. 5) D6 reads after आ in marg. G2 च (for मे). —(l. 8) D5.9 T1 Cv.r राक्षसेंद्रेण (for राक्षसेन्द्रस्य). D11 विभाग- (for त्रिभाग-). ❀ Cg : लङ्कायां राक्षसेन्द्रस्य त्रिभागबलसंवृत इति पाठः. ❀ —(l. 9) D9-11 सुप्रख्यात- (for प्रख्यातश्च). D5.9-11 पराक्रमः; M5 पराक्रमैः.]

1 D5 reads 1[ab] in marg. (cf. v.l. 931*). —[b]) G1.3 M5 दृष्ट्वा; Cr.g as in text (for भीमं). G3 -पराक्रमः. ❀ Cr : ततः प्रहस्तं निर्यान्तं० । गर्जन्तं सुमहाकायं० ॥ ददर्श महती सेना० । इति पाठः. ❀ —[c]) D4 सुमहत्- (for सुमहा-). —[d]) B2 अभिसंवृतः (sic).

ददर्श महती सेना वानराणां बलीयसाम् ।
अतिसंजातरोषाणां प्रहस्तमभिगर्जताम् ॥ २
खड्गशक्त्यष्टिबाणाश्च शूलानि मुसलानि च ।
गदाश्च परिघाः प्रासा विविधाश्च परश्वधाः ॥ ३
धनूंषि च विचित्राणि राक्षसानां जयैषिणाम् ।
प्रगृहीतान्यशोभन्त वानरानभिधावताम् ॥ ४
जगृहुः पादपांश्चापि पुष्पितान्वानरर्षभाः ।
शिलाश्च विपुला दीर्घा योद्धुकामाः प्लवंगमाः ॥ ५

तेषामन्योन्यमासाद्य संग्रामः सुमहानभूत् ।
बहूनामश्मवृष्टिं च शरवृष्टिं च वर्षताम् ॥ ६
बहवो राक्षसा युद्धे बहून्वानरयूथपान् ।
वानरा राक्षसांश्चापि निजघ्नुर्बहवो बहून् ॥ ७
शूलैः प्रमथिताः केचित्केचित्तु परमायुधैः ।
परिघैराहताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः ॥ ८
निरुच्छ्वासाः पुनः केचित्पतिता धरणीतले ।
विभिन्नहृदयाः केचिदिषुसंतानसंदिताः ॥ ९

G. 6. 32. 9
B. 6. 58. 13
L. 6. 34. 9

2 a) Ś Ñ1 V2.3 B4 D1.3.4.8.12 G1 महतीं सेनां (sic) (for महती सेना). D6 T2.3 सा ददर्श महासेना. —b) Ñ1 महौजसां ; D4 वनौकसां (for बलीयसाम्). —c) Ś V B D1–4.7–13 अभि- (for अति-). D4.6 -संवा(D6 °वृ)त- ; T2.3 -संभृत- (for -संजात-). Ś V B D1.3.4.8.12.13 -हर्षाणां; Ñ1 -दर्पाणां ; D2 -कर्माणां ; D10.11 -घोषाणां (for -रोषाणां). Ñ2 अभिजातप्रहर्षाणां. —d) Ñ1 अति- (for अभि-). Ñ2 B2.3 -नर्दतां (for -गर्जताम्).

3 G1 om. (hapl. ?) 3–6. Ñ2 reads 3–4ab in marg. —a) D13 तु (for च). B2 -बाणाः (subm.); D1 -बाणौघः ; D4 -बाणानि ; D10.11 -शूलाश्च (for -बाणाश्च). —b) D10.11 बाणानि (for शूलानि). —c) D4.13 परिघांश्च (for °घाः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 चैव ; D7 घोरा (for प्रासा). —d) D4.13 विविधांश्च ; D7 प्रासाश्चैव (for विविधाश्च).

4 V3 G1 om. 4 (for G1, cf. v.l. 3). Ñ2 reads 4ab in marg. (cf. v.l. 3). —a) D8 परूंषि (sic) (for धनूंषि). B2 सु- (for च). Ñ3 विचित्राणां. ❀ Cg : राक्षसानामिति तृतीयार्थे षष्ठी। राक्षसैरित्यर्थः. ❀ —c) B1 D9–11 [अ]राजंत (for [अ]शोभन्त). —d) B4 D1–4.13 प्रति- ; D5.7.9 T1 G2.3 M5 उप- (for अभि-).

5 G1 om. 5 (cf. v.l. 3). —a) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 [ए]व; Ñ1 [अ]न्ये (for [अ]पि). —b) D8 मुषितान् (for पुष्पितान्). D10.11 Ck.t पुष्पितास्तु गिरींस्तथा. —G2 repeats consecutively 5c–7b. —c) Ś V1.2 B1.4 D1–3.8.12.13 विविधा दीर्घा(D1 °र्णा); Ñ2 V3 B2.3 विवि-धाकारा ; D4 छिन्नदीर्घाश्च (for विपुला दीर्घा). —d) G2 (both times) M1.2 गिरींस्तथा; Cg as in text (for प्लवंगमाः). ❀ Cg : वानरश्रेष्ठत्वेऽप्यवानरत्ववारणाय प्लवङ्गमा इत्युक्तम्। यद्वा प्लवङ्गमा युद्धोत्साहेन प्लवगत्या गच्छन्तः। असंज्ञायां खशार्षः. ❀

6 G1 om. 6 (cf. v.l. 3). G2 repeats consecutively 5c–7b. —b) D5 तु (for सु-). —c) Ś2 D1.2.8.12 अस्त्र- (for अश्म-). Ś Ñ V B2.4 D1–4.8.9.12.13 -वृष्टी (Ñ V2 B2 D1.9 °ष्टि)श्च (for -वृष्टिं च). —d) Ś Ñ2 V1.3 D2.3.8.12.13 -वृष्टीश्च ; Ñ1 V2 B2.4 D1.4 -वृष्टिश्च ; D9–11 -वर्षं च (for -वृष्टिं च). Ñ1 धावतां ; B4 कुर्वतां ; M1.2 मुंचतां (for वर्षताम्).

7 G2 repeats consecutively 5c–7b. —a) B4 D4 तान्या(D4 °न्ह)त्वा (for बहवो). D4 मूर्ध्नि (for युद्धे). —b) B1 D9–11 T1 G1 -पुंगवान् (for -यूथपान्). —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 वानरा(D2.3 °रां)श्चापि(B2 °श्चु) रक्षांसि. —d) Ś D1–3.8.12 चपलान् ; B1.4 D13 च(B4 चा) परान् (for बहवो).

8 a) D4 च प्रस्थिताः ; T3 प्रमुदिताः (sic) (for प्रमथिताः). —D13 om. (hapl.) 8bc. —b) Ś V1 B1 D1–3.8.12 वानराः ; Ñ1 D4.5 T1 G2 M3 केचिच्च (for केचित्तु). Ñ2 B2.3 आयुधैश्च(B3 असृग्वेमुः) प्लवंगमाः ; V3 मृदिताश्च * * * * ; B4 वानरा राक्षसैर्युधि. —D9 reads 8cd after 9a. —c) B4 निहताः (for आहताः). D9 क्वचित् (for केचित्). Ś D8.12 परिघेना(D12 °न)हताः केचित्. —d) D4 om. (hapl.) for केचित्. G3 M5 भिन्नाः (for छिन्नाः). D9 केचिच्छूलहताश्चापि. —After 8, V2 ins., while Ñ1 D4 ins. after 8c :

932* मुसलैराहताः केचित्केचिच्च परमेषुभिः ।

[Ñ1 D4 transp. the prior and the post. halves.]

9 a) D4 निरुत्साहाः. Ś D8.12 M3 कृताः ; D4 परे ; D6.9 T2.3 G1 हताः (for पुनः). —After 9a, D9 reads 8cd. —V2 om. (hapl.) 9bc. —b) Ś B1.4 D1–4.8.12.13 निपेतुर् ; Ñ1 विभिन्ना ; D9 पातिता (for पतिता). D7.9–11 T3 G3 M5 जगती- (for धरणी-). —D2 om. 9c–10. —c) Ś Ñ V1.2 B2–4 Ś2 अभिन्न- ; B4 विच्छिन्न- (for विभिन्न-). Ś Ñ V1.2 B2–4 D1.3.4.8.12.13 -शिरसः (for -हृदयाः). B1 केचिद्विभिन्न-शिरसः. —V3 illeg. for 9. —d) Ñ V1.2 B2 D5–7.9–11 T G1.2 M3.5 Cr -संधा(G1.2 °दा)न- (for -संतान-). Ñ2 D6.7.9 T2.3 -संधि(D9 °स्थि)ताः ; D5 -शब्दिताः ; D10.11 -सादिताः ; M5 -वर्जिताः (for -संदिताः). Ś D8.12 इषुभिश्छादितास्तथा; B1.4 D1.3.13 इषुभिः स्यं(D1.13 स्पं ; D3 सं)दिताः स्थिताः(B4 °तास्तथा); B3 केचिदिषुभिरर्दिताः ; D4 केचिच्च

G. 6. 32. 10
B. 6. 58. 14
L. 6. 34. 10

केचिद्द्विधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि ।
वानरा राक्षसैः शूलैः पार्श्वतश्च विदारिताः ॥ १०
वानरैश्चापि संक्रुद्धै राक्षसौघाः समन्ततः ।
पादपैर्गिरिशृङ्गैश्च संपिष्टा वसुधातले ॥ ११
वज्रस्पर्शतलैर्हस्तैर्मुष्टिभिश्च हता भृशम् ।
वेमुः शोणितमास्येभ्यो विशीर्णदशनेक्षणाः ॥ १२
आर्तस्वरं च स्वनतां सिंहनादं च नर्दताम् ।
बभूव तुमुलः शब्दो हरीणां रक्षसां युधि ॥ १३
वानरा राक्षसाः क्रुद्धा वीरमार्गमनुव्रताः ।
विवृत्तनयनाः क्रूराश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥ १४

विविधा रणे. — Cv : इषुदामसंदिताः इषुदामसंस्यूताः । ; Cr : इषुसंदानमादिताः इषुदामसंसू(°स्यू ?)ताः । ; Cm.g : इषुसंधानसंदिताः । इषव एव संधानानि बन्धनरज्जवस्तैः संदिताः ।; Ck.t : इषूणां संधानं सम्यग्विसर्जनं तेन सा(Ck सं)दिताः खण्डिताः । (Ct 'संधानसंस्थिताः' इति पाठे इषव एव संधानानि बन्धनरज्जवस्तैः संधिताः । संस्यूता इत्यर्थः). ❀ —After 9, D9 ins. :

933* खुरनेमिस्फुरन्तश्च पातिता भुवि वानराः ।

10 D2 om. 10 (cf. v.l. 9). —^{a}) D4 (*sup. lin.* also) रणाजिरे ; D6 विदारिताः (for द्विधाकृताः). Ś V3 D8.12 तीक्ष्णैः (for खड्गैः). —^{b}) Ś D8.12 पुरतः ; Ñ1 स्फुरद्भिः ; D9 स्फुरंति ; T2.3 स्वनंतः (for स्फुरन्तः). —^{c}) Ś D8 राक्षसाश् (for राक्षसैः). Ś D8.12 चैव ; Ñ2 V1.3 B2 D1.3.6.9–11 T3 G3 M5 शूरैः ; B1 घोरैः ; B4 D4 क्रुद्धैः ; M1.2 प्रासैः (for शूलैः). —^{d}) Ś बहुधा ; B4 D4 सर्वतः ; D13 पट्टिशैश् (for पार्श्वतश्). Ś1 ते ; Ś2 Ñ2 प्र- ; M1.2 तु (for च). D6 [अ]वदारिताः (for वि°). D8.12 बहुधारविदारिताः (sic).

11 Ś1 D8.12 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) V3 संक्रुद्धा ; B2.3 D3 सक्रोधै (for संक्रुद्ध). —^{b}) Ñ1 - ..भास्ते महस्रशः. —D2 om. 11^{cd}. —^{c}) D4 -संघैश् (for -शृङ्गैश्). —^{d}) B3 D9 T2 M2 संवि(T2 °दि)ष्टा ; Cg as in text (for संपिष्टा). Ś2 Ñ2 V1.2 B D1.3.4.8.12.13 धरणी- ; V3 जगती- (for वसुधा-). Ñ1 विनिष्पिष्टा महीतले.

12 ^{a}) Ś Ñ B1.3.4 D1–4.8.12.13 -स्पर्शैस् (for -स्पर्श-). T2 G2 -समैर् ; M1.2 -नखैर् (for -तलैर्). Ś Ñ V1.3 B1.3.4 D4.8.12 चान्ये ; V2 B2 D1–3.13 चान्यैर् (for हस्तैर्). —^{b}) Ś1 Ñ2 B2 D4.6.13 T2.3 चा(D13 नि)हता (for च हता). —^{c}) D5.9–11 Ct वमन् ; Cm.g.tp as in text (for वेमुः). Ñ2 अंगेभ्यो (for आस्येभ्यो). M5 शोणितमांसानि. Ś V3 D2.8.12 वेमुश्च(D2 सुवेमुः) शोणितं वक्त्रैर्(V3 °क्त्राद्); Ñ1 D4 वमंतो रुधिरं वक्त्रैर् ; B1.4 D1.3.13 अ(B1 प्र)वमञ्शोणितं(D1 °द्रुधिरं) वक्त्राद् (B1 °क्षाद्). —^{d}) Ñ1 निर्भग्नाः ; B1.3 D1–3.13 G1.3 M5 विकीर्ण- ; B4 विस्तीर्ण- ; D4 निर्भिन्न- (for विशीर्ण-). Ś D8.12 -दशनच्छदाः ; Ñ1 °क्षणैः ; Ñ2 V3 B2 -वदनाः क्षितौ ; V1.2 B3 -दशनाः क्षितौ ; B1 -दशनैः क्षताः ; D6.7.10.11 G2 -वदने° (for -दशनेक्षणाः). —After 12, D9 reads 15.

13 M5 repeats 13^{ab} after 14. —^{a}) Ñ1 V2.3 B2 D2.5–7.9–11 T G3 M1–3 -स्वनं ; B4 -स्वरश् (for -स्वरं). Ś Ñ1 V1 B1.4 D1–4.6.8.12.13 T2.3 M5 (first time) च नदतां ; Ñ2 V2.3 B2.3 नि(B2.3 वि)नदतां ; Cg as in text (for च स्वनतां). —^{b}) Ś Ñ1 V1 B1 D2.8.12.13 -नादांश् ; B4 -नादश् ; D1 -नादैश् (for -नादं). Ś1 D8.12 नं(Ś1 ना)दतां ; Ñ1 V1 B1.4 D1.3–5.13 G3 गर्जतां ; Ñ2 V2.3 B2.3 कुर्वतां ; Cg as in text (for नर्दताम्). G1 M5 (second time) धावतां स्वनितं(M5 °पतिं) प्रति. —After 13^{ab}, B2 ins. :

934* परिरुद्धस्य सहसा शस्त्रैश्च पीडितस्य च ।

—After 13^{ab}, G1 reads 23–24^{b}, repeating them in their proper place.

—After 13^{ab} (r.), M5 ins. ; while G1 ins. after 24^{ab} (first occurrence) :

935* निवर्त्य स्वपतिं दृष्ट्वा लब्धकामाः प्लवंगमाः ।
उद्यम्य गिरिशृङ्गाणि राक्षसान्प्रति दुद्रुवुः ।
युद्धमासीन्महाघोरं रक्षसां वानरैः सह ।
वानराणां महद्युद्धं दुःसहं राक्षसान्प्रति ।
विच्छिन्नाः पतिताः केचित्प्रहस्तं प्रति दुद्रुवुः । [5]

[Before l. 1, G1 reads l. 4. —(l. 1) G1 उद्धृत्य स्वबलं (for निवर्त्य स्वपतिं). —(l. 4) M5 महायुद्धं दुःसहान्.]

—G1 om. 13^{c}–14. —^{d}) Ś Ñ1 V1 B1.4 D1–4.8.12.13 रक्षसां तथा(V1 D2 °दा); Ñ2 V2 B2.3 राक्षसैः सह ; V3 illeg. ; D9–11 रक्षसामपि (for रक्षसां युधि). —After 13, V3 ins. 936*.

14 V3 G1 om. 14 (for G1, cf. v.l. 13). —^{a}) D7 transp. वानरा and राक्षसाः. Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 चैव ; M1.2 चापि ; M5 क्रोधाद् (for क्रुद्धा). —^{b}) Ñ1 D4 युद्ध(D4 वीर)मार्गविशारदाः. —^{c}) D9.11 निवृत्त- (for विवृत्त-). Ñ2 B2 -दशनाः ; V1.2 D9–11 -वदनाः ; B3 -वमन्यः (sic) (for -नयनाः). Ś D8.12 चक्रुः ; Ñ V1.2 B2–4 D1–4.13 क्रुद्धाश् (for क्रूराश्). —^{d}) Ś D8.12 क्रुद्धाः (for चक्रुः). —After 14, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. ; while V3 ins. after 13 (due to omission); whereas B1 ins. after 14^{ab} :

936* एतस्मिन्नन्तरे शूराः प्रहस्तस्य पदानुगाः ।

[B1.3 वदानुगाः ; B4 जयैषिणः (for पदानुगाः).]

—Thereafter D4 cont. ; while Ñ1 ins. after 15^{a} :

नरान्तकः कुम्भहनुर्महानादः समुन्नतः ।
एते प्रहस्तसचिवाः सर्वे जघ्नुर्वनौकसः ॥ १५
तेषामापततां शीघ्रं निघ्नतां चापि वानरान् ।
द्विविदो गिरिशृङ्गेण जघानैकं नरान्तकम् ॥ १६
दुर्मुखः पुनरुत्पाट्य कपिः स विपुलद्रुमम् ।
राक्षसं क्षिप्रहस्तस्तु समुन्नतमपोथयत् ॥ १७
जाम्बवांस्तु सुसंक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं शिलाम् ।
पातयामास तेजस्वी महानादस्य वक्षसि ॥ १८
अथ कुम्भहनुस्तत्र तारेणासाद्य वीर्यवान् ।
वृक्षेणाभिहतो मूर्ध्नि प्राणांस्तत्याज राक्षसः ॥ १९
अमृष्यमाणस्तत्कर्म प्रहस्तो रथमास्थितः ।
चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्वनौकसाम् ॥ २०
आवर्त इव संजज्ञे उभयोः सेनयोस्तदा ।
क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव निस्वनः ॥ २१

G. 6. 32. 22
B. 6. 58. 25
L. 6. 34. 21

937* धन्वनः कुम्भकर्णश्च महापार्श्वो विदूरथः ।
हनूरुहः सन्नतिमान्.

[(l. 1) Ñ1 om. the prior half. Ñ1 (m. also) महारथः (for विदू°). —(l. 2) D4 संततिमान्.]
— After 14, M5 repeats 13^{ab}.

15 D4 om. 15^{a}. D9 reads 15 after 12. —^{a}) Ś B4 D1–3.8.12.13 क(D1.3.13 न)रंधनः ; Ñ V B1–3 धुरंधरः (for नरान्तकः). B3 कृतहनुर् (for कुम्भ°). —After 15^{a}, Ñ1 ins. 937*. —^{b}) Ś Ñ2 V B1–3 D1–3.8.13 समुन्नदः; D4 समुन्नतिः (for समुन्नतः). —^{c}) Ñ2 V B2.3 M1.2 प्रहस्तसचिवास्त्वेते (M1.2 °वा ह्येते). —^{d}) Ś1 B4 D1.3.8.12.13 जघ्नुः सर्वान् ; Ś2 B1 D2 जघ्नुः सर्वे (by transp.)

16 B4 D1 om. (hapl.?) 16^{ab}. —^{a}) V1 D6.7.9–11 T2.3 G1 M1.2 चा(V1 D9–11 नि; G1 M2 च)पततां (for आपततां). Ś D2.8.12 क्षिप्रं (for शीघ्रं). —^{b}) D2 मर्दतां (for निघ्नतां). Ñ2 V1 B2.3 [ए]व (for [अ]पि). Ś B1 D2.3.8.12.13 च वनौकसः ; V3 illeg. (for चापि वानरान्). — For 16^{ab}, Ñ1 D4 subst.:

938* प्रवृद्धांश्च तदा दृष्ट्वा राक्षसान्रणमूर्धनि ।

—After 16^{ab}, G1 ins.:

939* दुःसहानां स्ववीर्येण कुर्वतामधिकं भयम् ।

—^{c}) Ś D8 द्विविधो (for द्विविदो). Ś1 D8.12 -दुर्गेण ; Ś2 -मार्गेण (for -शृङ्गेण). —^{d}) Ś B4 D1–3.8.12.13 क(D1.3.13 न)रंधमं ; Ñ V B1–3 D4 धुरंधरं (for नरान्तकम्).

17 ^{a}) Ś1 Ñ V B D2.4 आदाय ; Ś2 D1.3.8.12 आधूय; D6.7.9–11 T2 M3 उत्थाय ; D13 आहूय ; T3 G1 उद्धूय (for उत्पाट्य). —^{b}) Ś D2.8.12 बलवान् ; Ñ2 B1.2 D6 T2.3 G1.2 M5 कपिः सु- ; B4 बलाढ्यो ; D1.3.13 बलात्सु- ; D4 कपिश्च ; M1.2 कपिस्तु (for कपिः स). Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–4.8.12.13 त्रिपु(Ñ2 °* ; B2 °फ)लं (for विपुल-). D13 द्रुतं (for -द्रुमम्). —^{c}) D7.9–11 G3 -हस्तं तु; M1.2 -हस्तस्तं (for -हस्तस्तु). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M1.2 -हस्तस्तं (for -हस्तस्तु). —^{d}) Ś1 समंत्रिणम् ; Ś2 अपरोक्षं प्रहस्तस्य(V2.3 °स्तं तु). —^{d}) Ś1 समंत्रिणम् ; Ś2 Ñ1 Ñ2 V1.2 B1–3 D1–4.8.12.13 समुच्चदम्(D4 °तिम्); Ñ1 समुद्धतम् (for समुन्नतम्). B4 D9 अताडयत् ; D8 अयोधयत्; D4 M5 अपातयत् ; T3 अता * * * (moth-eaten) (for अपोथयत्).

18 ^{a}) B4 D4 G1 M1.2 च (for तु). Ś D2.3.8.12 सुसंरब्धः (for सुसंक्रुद्धः). —^{b}) Ś D8.12 उत्थाप्य ; Ñ V2.3 B D1–4.13 उत्पाट्य (for प्रगृह्य). Ś Ñ1 B4 D2–4.8.12.13 G1 त्रिपुलां (for महतीं). —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 अ(Ñ2 V B1–3 न्य)पातयन्महातेजा(Ñ V B1–3 D4 °वीर्यो). —V3 om. 18^{d} except महा. —^{d}) Ñ1 महापार्श्व-महोरसि. —After 18, G1 ins.:

940* सोऽपतत्सहसा भूमौ निष्प्राणो रुधिरं वमन् ।

19 ^{a}) Ś1 B1.2.4 D2.3.8.12.13 -हनोस् ; Ñ2 -हरस् (for -हनुस्). Ś B4 D1–4.8.12 तारस् ; D13 म्वानस् (sic) (for तत्र). B3 अधोकृतहनोस्तत्र ; D9 अकुंभहनुमस्तत्र (sic). —^{b}) Ñ1 [आ]दिश्य; V1 [आ]हूय ; G3 [आ]च्छाद्य (for [आ]साद्य). Ñ2 ताराद्यानद्य (sic); V3 तेनैवाहत्य; B1 तारप्राणस्व (sic); B2 रथमारुह्य ; B3 भावमानम्य (for तारेणासाद्य). Ñ1 संयुगे (for वीर्यवान्). Ś B4 D1–4.8.12.13 तरसा संयुगे बली. —^{c}) Ś V B1.3.4 D1–3.6–13 T2.3 G1.3 M5 महता (for [अ]भिहतो). Ś B4 D1–3.8.12.13 प्राणान् ; V B1.3 [आ]प्लुत्य ; D6.7 T2.3 G1.3 M5 तस्य ; D9–11 सद्यः (for मूर्ध्नि). Ñ1 D4 वृक्षेणाहत्य महता; Ñ2 B2 वेगेन महता-प्लुत्य. —^{d}) Ś B4 D1–3.8.12.13 कपिस्तस्य समाददे ; Ñ1 V D2 प्रेषितो यमसादनं; Ñ2 B1–3 प्राणानादत्त संयुगे ; D6 T2.3 प्राणान्संत्याजितो रणे ; D7.9–11 G3 M3.5 Cm.g.t प्राणा-न्संत्याजयद्रणे ; G1 प्रहारेण विनाशितः. ❀ Cg.t : संत्याजयत् संतत्याज (Ct समत्याजयत्). ❀

20 ^{b}) Ñ2 बलम् ; B4 हयम् (for रथम्). D10.11 आश्रितः (for आस्थितः). —^{c}) T2 शशाक (for चकार). —After 20, D13 reads 21^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

21 Ś B4 D1–3.8.12 transp. 21^{ab} and 21^{cd}. —^{a}) Ś D1.12 उप- ; D13 एव (for इव). —^{b}) D9–11 सेनयो-रुभयोस् (by transp.). T3 तथा (for तदा). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 बलस्य मह(Ñ1 D1 चल)तो महान्. —D13 reads 21^{cd} for the first time after 20, repeating it here. —^{c}) D1.2 ततस्तस्य (for क्षुभितस्य). —^{d}) D2

G. 6. 32. 22
B. 6. 58. 26
L. 6. 34. 22

महता हि शरौघेण प्रहस्तो युद्धकोविदः ।
अर्दयामास संक्रुद्धो वानरान्परमाहवे ॥ २२
वानराणां शरीरैस्तु राक्षसानां च मेदिनी ।
बभूव निचिता घोरा पतितैरिव पर्वतैः ॥ २३
सा मही रुधिरौघेण प्रच्छन्ना संप्रकाशते ।
संछन्ना माधवे मासि पलाशैरिव पुष्पितैः ॥ २४
हतवीरौघवप्रां तु भग्नायुधमहाद्रुमाम् ।
शोणितौघमहातोयां यमसागरगामिनीम् ॥ २५
यकृत्प्लीहमहापङ्कां विनिकीर्णान्त्रशैवलाम् ।
भिन्नकायशिरोमीनामङ्गावयवशाद्वलाम् ॥ २६
गृध्रहंसगणाकीर्णां कङ्कसारससेविताम् ।
मेदःफेनसमाकीर्णामार्तस्तनितनिस्वनाम् ॥ २७
तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमिमयीं नदीम् ।
नदीमिव घनापाये हंससारससेविताम् ॥ २८

[ए]व (for [इ]व). Ś Ñ V2 B2.4 D2–4.8.12 संप्लवः; V1.3 B1.3 D13 (both times) संप्लवे ; D1.6.9.10 निःस्वनः (for निस्वनः).

22 D6 transp. 22 and 23. —^{a}) Ś D2.8.12 [अ]पि (for हि). —^{b}) Ñ2 B1–3 D1 युधि (for युद्ध-). Ñ1 V B1.3 -दुर्मदः ; Ñ2 B2 दुर्जयः (for -कोविदः). D9–11 राक्षसो रणदुर्मदः. —^{c}) Ñ1 D4 संरब्धो (for संक्रुद्धो). —^{d}) Ñ1 D4 पुनराहवे ; Ñ2 V2.3 B1–3 पर्वतोपमान् (for परमाहवे).

23 D6 transp. 22 and 23. G1 repeats 23 here (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś1 D5 T1 G2 M3 च ; L (ed.) ते (for तु). Ś2 D8.12 शरीरेषु ; V3 शरैस्तीक्ष्णै ; M5 सहस्रैस्तु (for शरीरैस्तु). —^{c}) V1 प्रवृता (sic); B1.4 D9–11 G3 M1.2 [अ]तिचिता; D7 [अ]तीव सा ; Cg as in text (for निचिता). Ś B4 D1–4.8.12.13 तत्र; Ñ2 V1.3 B1–3 D6.9.10 घोरैः (for घोरा). —^{d}) Ś Ñ2 V B D1–3.8–13 M3 पर्वतैर् (for पतितैर्). Ś Ñ2 V B1–3 D1–3.8.12.13 सर्वतः ; B4 D9–11 M3 संवृता (for पर्वतैः). Ñ1 D4 पर्वतैश्च समंततः ; G1 (second time).3 पतितैः पर्वतैरिव; M5 पर्वतैः पतितैरिव.

24 V3 om. 24–25^{ab}. G1 repeats 24^{ab} here (cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ2 सा महा- ; G1 (first time) वसुधा ; G1 (second time) समाधि- ; G2 सा भीमा (for सा मही). —^{b}) Ñ1 सर्वतः ; Ñ2 V1.2 B D3 G1 (first time) संछन्ना ; D4 पर्वतैः (for प्रच्छन्ना). Ś V1.2 B1.3.4 D1–3.8.12 स प्रकाशते (D1 °शिरे [sic]) (for संप्रकाशते). —After 24^{ab} (first occurrence), G1 ins. 935*. —^{c}) Ñ1 D2.4 प्रच्छन्ना ; Ñ2 सर्वतो (for संछन्ना). T2 मासे (sic) (for मासि). —^{d}) D6.7 T2.3 पुष्पितैर् (for पलाशैर्). D4.6.7 T2.3 किंशुकैः (for पुष्पितैः). —After 24, D13 ins. :

941* बभूवायोधनं घोरं गोमायुरुतसंकुलम् ।

25 V3 om. 25^{ab} (cf. v.l. 24). —^{a}) Ñ V2 B D4 -संछन्नां ; V1 D6 -वप्रां तां ; D1 -वर्षां तु (for -वप्रां तु). —^{b}) Ś B4 D1.3.8.12.13 -परिच्छदां (for -महाद्रुमाम्). Ñ V1.2 B1–3 D4 भग्न(D4 °द्र [also °ग्न *sup. lin.*])नानाविं(Ñ1 D4 °यु)धद्रुमां. —^{c}) Ś D8.12 शोणितोच्च- ; Ñ1 V B3 शोणितोदां ; B2 शोणितौघां; B4 D1.3 शोणितोष्णा(B4 °ष्णां) (for शोणितौघ-). Ñ V1.2 B D4 -वेगां ; V3 -घोरां (for -तोयां). —^{d}) Ñ1 B -सादन- (for -सागर-). Ś D2.8.12 -वाहिनीं.

26 ^{a}) Ś D3.8.12 शकृद्धन- ; Ñ1 असृगेन (sic); Ñ2 V2.3 B1.2 असृग्घन- ; V1 असृंगदो (sic); B3 स्वेदोद्धन- ; B4 मांसफेन- ; D1.2 यकृद्धन- ; D4 असृग्वेग- ; D13 असृग्दान- (for यकृत्प्लीह-). —^{b}) V2 D13 विकीर्णकेश- (for विनिकीर्णान्त्र-). Ś D8.12 विनिष्कीर्णान्त्रशैवलां. —D13 om. (hapl. ?) 26^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.12 छिन्न- (for भिन्न-). Ś D1 -छाया- (for -काय-). D5 T1 G2 -महा- (for -शिरो-). V1 D9 -ग्रीवाम् ; D4 -भगनाम् (for -मीनाम्). —^{d}) Ś2 शंख- ; B3 मांस- (for अङ्ग-). Ś B1.3.4 D1.2.5–7.9.12 M3 -शाद्वलां ; Ñ1 V D4 -शर्करां ; Ñ2 -संकुलां (for -शाद्वलाम्).

27 D4 om. 27. —^{a}) Ñ2 B1–3 -काक- (for -हंस-). Ś D3.6.8.10–12 -वर- ; B1.4 D1 T2.3 M5 -सम- ; D9.13 -बक- (for -गण-). Ñ1 V गृध्रगोमायुसंकीर्णां. —B3.4 om. (hapl.) 27^{bc}. —^{b}) D3 बक- (for कङ्क-). Ñ1 -वायस- ; M5 -सागर- (for -सारस-). Ś Ñ1 D1–3.8.12.13 -नादितां (D2.13 °नीं) (for -सेविताम्). —B1 om. (hapl.) 27^c–28. —^{c}) Ñ2 -फल- ; B2 -केश- (for -फेन-). Ś Ñ1 V D1.2.8.12.13 -चयाकीर्णाम् ; Ñ2 B2 -वसा° (for -समा°). —^{d}) Ś1 D8.12 मत्त- ; D1.3.13 योध- ; D7 आवर्त- (hypm.); L (ed.) मृत- (for आर्त-). D9–11 आवर्तस्वन- (for आर्तस्तनित-). Ś1 D3.8–10.12.13 -निःस्वनीं. Ś2 (also as in Ś1) विनिष्कीर्णान्त्रशैवलां ; Ñ V B2–4 आर्तस्वरनि(B4 °वि)नादितां(B3 °नीं).

28 B1 om. 28 (cf. v.l. 27). V3 om. 28^{ab}. —^{a}) Ś2 कापुमर्थ- (for कापुरुष-). Ś1 D8.12 -निस्तारां ; Ś2 -विस्तारां ; Ñ2 B2.3 -दुर्धर्षां (for -दुस्तारां). ❀ Cr.m.g : कापुरुषदुस्तारां कापुरुषा भीरवः (Cr °षा युद्धेऽनभिमुखाः) तैर्दुस्ताराम् । वृद्धिरार्षः (Cg °र्षी). ❀ —^{b}) Ś V1.2 B3 D1–3.8.12.13 -महा- (for -मयीं). —^{c}) Ś B3 D1.2.8.12 जलापाये; Ñ1 [आ]तपस्यांते; V B2 जनो(B2 °लो)पेतां; B4

राक्षसाः कपिमुख्याश्च तेरुस्तां दुस्तरां नदीम् ।
यथा पद्मरजोध्वस्तां नलिनीं गजयूथपाः ॥ २९
ततः सृजन्तं बाणौघान्प्रहस्तं स्यन्दने स्थितम् ।
ददर्श तरसा नीलो विनिघ्नन्तं प्लवंगमान् ॥ ३०
स तं परमदुर्धर्षमापतन्तं महाकपिः ।
प्रहस्तं ताडयामास वृक्षमुत्पाट्य वीर्यवान् ॥ ३१

स तेनाभिहतः क्रुद्धो नदन्राक्षसपुंगवः ।
ववर्ष शरवर्षाणि प्लवगानां चमूपतौ ॥ ३२
अपारयन्वारयितुं प्रत्यगृह्णान्निमीलितः ।
यथैव गोवृषो वर्षं शारदं शीघ्रमागतम् ॥ ३३
एवमेव प्रहस्तस्य शरवर्षं दुरासदम् ।
निमीलिताक्षः सहसा नीलः सेहे सुदारुणम् ॥ ३४

G. 6. 32. 30
B. 6. 58. 42
L. 6. 34. 34

D3 [आ]तपापाये; D4 [आ]हवस्यांते (for घनापाये). —^{d}) D1 -शोभितां (for -सेविताम्). Ñ1 D4 हंसचक्रोपशोभितां. ❀ Cg: केचित्तु अत्रोत्तरश्लोकस्थनदीपदवैयर्थ्यभयेन युद्धभूमिमयीं नदीं प्रवर्तयित्वेत्यध्याहरन्ति. ❀

29 ^{a}) D4 रक्षसां; M1.2 राक्षसः (for राक्षसाः). V3 D7.9-11 ते (for च). Ś Ñ2 V2 B D1-3.8.12 कपिवीरा (Ñ2 V2 B1-3 °यूथा; B4 D1-3 °योधा)श्च; Ñ1 D4 वानराश्चैव(D4 °णां च) (for कपिमुख्याश्च). —^{b}) Ś D2.8.12 तां तेरुर् (by transp.); D1 तेरुवैं; D4 तनुभिर् (for तेरुस्तां). V1.3 तदा (for नदीम्). —^{c}) B4 -ध्वजो- (for -रजो-). B2 -युष्टां (for -ध्वस्तां). —^{d}) D4.13 -यूथपान्(D13 °पैः) (for -यूथपाः). —After 29, Ñ V B D4 ins.; while D13 subst. for 29^{ab} and reads after 29:

942* व्यगाहन्त तथा वीरा हरिराक्षसपुंगवाः ।

[Ñ1 विगाहंति; D4 विकर्षतस (for व्यगाहन्त). B3 तदा (for तथा). D4 वीरान् (for वीरा). Ñ1 D4 रक्षोवानर- (for हरिराक्षस-). V3 -यूथपाः (for -पुंगवाः).]

30 ^{a}) D13 बाणौघं. —^{b}) D1.7 G2 प्रहस्त- (for प्रहस्तं). B4 रथमास्थितं (for स्यन्दने स्थितम्). —^{c}) D1.3.6 T2.3 सहसा (for तरसा). —^{d}) Ś B2 D1-3.8.12.13 निघ्नंतं वै(B2 तं); B4 निघ्नंतांश्च; D7.9-11 विधमंतं (for विनिघ्नन्तं). Ś2 B3 D8 प्लवंगमं. —After 30, D5-7.9-11 S ins.:

943* उद्धूत इव वायुः खे महदभ्रबलं बलात् ।
समीक्ष्याभिद्रुतं युद्धे प्रहस्तो वाहिनीपतिः ।
रथेनादित्यवर्णेन नीलमेवाभिदुद्रुवे ।
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो विकृष्य परमाहवे ।
नीलाय व्यसृजद्बाणान्प्रहस्तो वाहिनीपतिः । [5]
ते प्राप्य विशिखा नीलं विनिर्भिद्य समाहिताः ।
महीं जग्मुर्महावेगा रुषिता इव पन्नगाः ।
नीलः शरैरभिहतो निशितैर्ज्वलनोपमैः ।

[(l. 1) D7 G3 -चयं (for -बलं). ❀ Ck: महदभ्रबलमिव बलमित्यजन्तम् । विशेषणस्य पूर्वनिपात आर्षः. ❀ —D5 G3 om. (hapl.) l. 3-5. —(l. 5) M1.2 प्राहिणोद् (for व्यसृजद्). —(l. 6) D8.9.10 प्रेक्ष; D11 प्रेक्ष्य (for प्राप्य). D6 विनिछिद्य (for विनिर्भिद्य). —(l. 7) D9.11 T2.3 रो(T3 moth-eaten)षिता; Cg as above (for रुषिता). —(l. 8) D5.7 नीलैः (for नीलः). G1 विनिहतो (for अभिहतो). M5 शलभ- (for ज्वलन-).]

31 ^{a}) Ś D1-3.8.12.13 ततः (for स तं). Ñ2 पतंतं (for परम-). —^{b}) Ñ2 विनिघ्नंतं (for आपतन्तं). D1 महाकपिं (sic). —G1 om. 31^c–32. —^{c}) V1.2 मूर्ध्नि सं- (for प्रहस्तं). Ś2 moth-eaten for ताडयामास. —^{d}) D1 वेगवान् (for वीर्यवान्).

32 G1 om. 32 (cf. v.l. 31). —^{a}) Ñ2 क्षितेन (sic) (for स तेन). D1.3.13 क्रोधान् (for क्रुद्धो). —^{b}) Ś1 V1.2 D7.9-11.13 नर्दन् (for नदन्). —^{c}) Ñ1 शरवर्षं तं (for °वर्षाणि). —^{d}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 प्लवंगम-; D6.7.9-11 G2.3 M3 प्लवंगानां (for प्लवगानां). —After 32, D6.7.9-11 T G2.3 M ins.:

944* तस्य बाणगणान्घोरान्राक्षसस्य दुरात्मनः ।

[D9-11 एव; G3 सर्वान् (for घोरान्). D7 G3 M1.2.5 महात्मनः; T1 G2 M3 महाबलः (for दुरात्मनः).]

33 D5 om. 33; V3 om. 33^{ab}. Ś Ñ V1.2 B D1.2.4.8.12.13 transp. 33^{ab} and 33^{cd}. —^{a}) Ś D8.9.12 T3 अवारयद्; B4 D2 अपारयद्; Cg.t as in text (for अपारयन्). Ś D3.8.12 वंचयितुं; D2 धार्पयितुं; D6 चारयितुं; T1 धारयितुं (for वारयितुं). B3 अपरं वारयित्वा च; D1 विभर्त्यावर्जितशिराश्च; D4 अवारय्वारयितुं (sic); D13 अवारयन्नजपतिः. —^{b}) Ś D2.8.12 कृत्वा चक्षुर्(Ś1 °क्षुं); V1 प्रगृगृमि (sic); B4 T3 M5 प्रत्य(B4 °ति)गृह्णन् (for प्रत्यगृह्णान्). Ś V2 D8.12 निमीलितं; V1 निपीडितः; B3 D6.9.11 T G M5 निमीलतः; D2 निमीलनं (for निमीलितः). D1 चक्षुषी संनिमील्य च; D4 प्रतिगृह्णंति मानिनः; D13 प्रतिगृह्णाति मीलितः. —^{c}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 तद्यथा; T3 यदेव (for यथैव). V3 damaged for गोवृषो वर्षं. ❀ Cg: यथैवेत्यत्र एवकारोऽत्यन्तायोगव्यवच्छेदार्थः. ❀

34 V3 om. 34^{ab}. Ś2 lacuna up to वर्षं in ^{b}. —^{a}) D1 एष (for एव). —^{b}) D9-11 -वर्षान्; G (ed.) -वेगं (for -वर्षं). Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 प्लवंगमः (D2.4.12 °माः); D9-11 दुरासदान् (for दुरासदम्). —^{cd}) T2 स मीलिताक्षः. Ñ1 स तदा; D7 T2.3 G1.3 M1.2 शिरसा (for सहसा). Ś V2.3 B4 D1-3.8.12.13 [ऽ]तिदारुणं(B4 °णः); D7.9-11 M5 दुरासदान् (D7 M5 °दं) (for सुदारुणम्).

G. 6. 32. 30
B. 6. 58. 43
L. 6. 34. 35

रोषितः शरवर्षेण सालेन महता महान् ।
प्रजघान हयान्नीलः प्रहस्तस्य मनोजवान् ॥ ३५
विधनुस्तु कृतस्तेन प्रहस्तो वाहिनीपतिः ।
प्रगृह्य मुसलं घोरं स्यन्दनादवपुप्लुवे ॥ ३६
तावुभौ वाहिनीमुख्यौ जातरोषौ तरस्विनौ ।
स्थितौ क्षतजदिग्धाङ्गौ प्रभिन्नाविव कुञ्जरौ ॥ ३७
उल्लिखन्तौ सुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिरितरेतरम् ।
सिंहशार्दूलसदृशौ सिंहशार्दूलचेष्टितौ ॥ ३८
विक्रान्तविजयौ वीरौ समरेष्वनिवर्तिनौ ।
काङ्क्षमाणौ यशः प्राप्तुं वृत्रवासवयोः समौ ॥ ३९
आजघान तदा नीलं ललाटे मुसलेन सः ।
प्रहस्तः परमायस्तस्तस्य सुस्राव शोणितम् ॥ ४०
ततः शोणितदिग्धाङ्गः प्रगृह्य सुमहातरुम् ।
प्रहस्तस्योरसि क्रुद्धो विससर्ज महाकपिः ॥ ४१

Ñ V1 B1.3 नीलोत्सहत दारुणं (for ^{d}). D4 मीलिताक्षस्तदानीं च स रणे लोहितारुणे.

35 ^{a}) G2 कुपितः; M5 रुषितः (for रोषितः). —^{b}) D3.6.9.13 शालेन (for सालेन). Ś D2.3.8.12 ततः; D1 हरिः; D13 हतः (for महान्). Ñ V B D4 शालमुत्पाट्य वीर्यवान्. —^{c}) Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 निजघान (for प्र°). —Ś2 repeats 35^{d} (followed by 946*) after 37^{a}. —^{d}) Ś1.2 (both times) Ñ V B D2.8.12 महाजवान्; D4 सहायवान्; D9–11 महाबलः (for मनोजवान्). —After 35, D5–7.9–11 S ins.:

945* ततस्तच्चापमुद्गृह्य प्रहस्तस्य महाबलः ।
बभञ्ज तरसा नीलो ननाद च पुनः पुनः ।

[(l. 1) M2 स (for तच्). D7 उद्धृत्य (for उद्गृह्य). D7 महास्वनः (for महाबलः). D9–11 ततो रोषपरीतात्मा धनुस्तस्य दुरात्मनः. —(l. 2) M5 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः).]

36 ^{a}) D9–11 स (for तु). —For 36^{ab}, Ś1.2 (r.) Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

946* स हस्ताद्बाणमुत्सृज्य प्रहस्तः सशरासनम् ।

[Ś (Ś2 both times) Ñ2 D2.4.8.12 स्व- (for स). D4 सशरासनः.]

—^{c}) Ñ1 तोमरं (for मुसलं). —^{d}) D4 अवप्लुप्लुवे (sic); D8 T3 अथ पुप्लुवे (for अवपुप्लुवे). B3 ननाद च मुहुर्मुहुः.

37 B3 om. 37–38. —^{a}) Ś D1–3.8.12.13 ततस्तौ (for तावुभौ). V B1.2.4 अपि संरब्धौ (B2 °रुद्धौ) (for वाहिनीमुख्यौ). —After 37^{a}, Ś2 repeats 35^{d} (followed by 946*). —^{b}) Ś D2.3.8.12 -क्रोधौ; Ñ2 B1.2.4 -वेगौ; V D6.7.9–11 T G2.3 M3.5 -वैरौ; D1.13 -कोपौ; D5 -वैका (sic) (for -रोषौ). —After 37^{ab}, D4 reads 38^{c}–39^{b}. —D9 om. 37^{c}–38^{b}. —^{c}) Ñ V B1.2 D4 बहु-; G3 क्षितौ (sic); M5 क्षतौ (for स्थितौ). D11 जक्षत- (meta.) (for क्षतज-). Ñ1 -निश्वासौ; Ñ2 V B1.2 D10.11 -सिक्तांगौ (for -दिग्धाङ्गौ). Ś B4 D1–3.8.12.13 तस्थतुः क्षतजाक्तांगौ (B4 °जात्कांगौ; D1 °सर्वांगौ; D2.3.13 °जार्द्रांगौ). —^{d}) T2 (also as in text) किंशुकौ (for कुञ्जरौ). Ñ2 किंशुकाविव पुष्पितौ; V B1.2.4 पुष्पिताविव किंशुकौ. —After 37, D6 reads 39^{cd} for the first time repeating it in its proper place.

38 B3 om. 38; D9 om. 38^{ab} (for both, cf. v.l. 37). —^{a}) Ś D8.12 ततश्चतुः; Ñ2 V B1.2 विलिख्यं (Ñ2 B2 °खं) तौ (for उल्लिखन्तौ). D1 सुतक्षोभिर् (sic). —^{b}) D5.11 इतरेतरे (for °तरम्). D4 दुष्टानीतीतरेतरं. —D4 reads 38^{c}–39^{b} after 37^{ab}. —^{cd}) D5 सिद्ध- (for both सिंह-). Ś Ñ V B1.2 D1–4.8.12.13 -विक्रमौ (for -चेष्टितौ). B4 व्याघ्रकेशरिविक्रमौ (for ^{d}).

39 D4 reads 38^{c}–39^{b} after 37^{ab}. —^{a}) Ś Ñ2 B2.4 D1–3.8.12.13 G1 M1.2 विक्रांतौ; B1 क्रमंतौ; B3 स्पंदंतौ (for विक्रान्त-). Ś B4 D1–3.8.12.13 समरे; Ñ2 B1–3 विजये; G1 जयिनौ; M1.2 बलिनौ (for -विजयौ). G3 M5 घोरौ (for वीरौ). Ñ1 V D4 विक्रांतौ स्वत्वसंपन्नौ; L (ed.) तौ समानावुभौ वीरौ. —^{b}) Ś B2 D1.8 संग्रामेषु; Ñ2 V B1.3.4 D2.3.12.13 संयुगेषु (for समरेषु). —D6 repeats 39^{cd} here (cf. v.l. 37). —^{c}) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12.13 आकांक्षंतौ (for काङ्क्षमाणौ). Ñ2 B1.2.4 यशो मुख्यं; B3 जयं वीरौ; D4 यथा प्राप्तौ; G2 M1.2 यशःप्राप्तिं (for यशः प्राप्तुं). —^{d}) T2 बलि- (for वृत्र-). D9–11 इव (for समौ). Ś B4 D1–3.8.12.13 वृत्रेंद्राविव संयुगे; Ñ V B1–3 D4 वृत्रवज्रधराविव.

40 ^{a}) Ś2 Ñ2 V B D1–3.8.12.13 ततो; Ñ1 D4 रणे (for तदा). —^{b}) B3 स्वबलेन; D12 समुलेन (meta.) (for मुसलेन). D11 च (for सः). —Ś1 om. (hapl.) 40^{c}–41^{b}. —^{c}) V B1.4 D2.3.5.9–11 S Cm.g.k.t परमायत्तस्; D4 परमः क्रुद्धस् (for परमायस्तस्). —^{d}) V1.3 B1 D9–11 ततः (for तस्य).

41 Ś1 om. 41^{ab} (cf. v.l. 40). —^{a}) D3 तस्य; M5 गतः (for ततः). Ś2 Ñ V B D1–3.8.12 -संसि (Ś2 V3 D1 °स) क्तः; D13 -संपृक्तः (for -दिग्धाङ्गः). D4 शोणितौघैश्च संसिक्तः. —^{b}) Ñ2 स; V B3 D1.9–11 च; D13 तु (for सु-). Ś2 D2.8.12 स गृहीत्वा; B1 प्रतिगृह्य; D3 स प्रगृह्य (for प्रगृह्य सु-). Ñ1 D4 (after corr. in marg.) -महत्तरुं; V1 महाद्रुमं; V2 महातणः (sic); D9 महातरुं (for -महातरुम्). D8 T2.3 प्रगृह्य विपुलं द्रुमं. —^{c}) V2 B1 [उ]परि

तमचिन्त्य प्रहारं स प्रगृह्य मुसलं महत् ।
अभिदुद्राव बलिनं बली नीलं प्लवंगमम् ॥ ४२
तमुग्रवेगं संरब्धमापतन्तं महाकपिः ।
ततः संप्रेक्ष्य जग्राह महावेगो महाशिलाम् ॥ ४३
तस्य युद्धाभिकामस्य मृधे मुसलयोधिनः ।
प्रहस्तस्य शिलां नीलो मूर्ध्नि तूर्णमपातयत् ॥ ४४
सा तेन कपिमुख्येन विमुक्ता महती शिला ।
बिभेद बहुधा घोरा प्रहस्तस्य शिरस्तदा ॥ ४५
स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतेन्द्रियः ।
पपात सहसा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ ४६
विभिन्नशिरसस्तस्य बहु सुस्राव शोणितम् ।
शरीरादपि सुस्राव गिरेः प्रस्रवणं यथा ॥ ४७
हते प्रहस्ते नीलेन तदकम्प्यं महद्बलम् ।
रक्षसामप्रहृष्टानां लङ्कामभिजगाम ह ॥ ४८
न शेकुः समवस्थातुं निहते वाहिनीपतौ ।
सेतुबन्धं समासाद्य विशीर्णं सलिलं यथा ॥ ४९
हते तस्मिंश्चमूमुख्ये राक्षसास्ते निरुद्यमाः ।
रक्षःपतिगृहं गत्वा ध्यानमूकत्वमागताः ॥ ५०

G. 6. 32. 45
B. 6. 58. 58
L. 6. 34. 50

(for [उ]रसि). B3 संक्रुद्धो (hypm.) (for क्रुद्धो). Ñ1 B2.4 D4.5.9 प्रहस्तोरसि सं(D5 स)क्रुद्धो(D9 क्रुद्धो च).

42 B4 D4 om. (hapl.) 42–43^{b}.—^{a}) B1.2 -प्रहारस् (for प्रहारं). Ñ V2 B1–3 तु (for स). Ś D1–3.8.12.13 प्रहारं तमचिंत्याथ(D1.3.13 °संचिंत्य); V3 स प्रहारमचिंत्याथ.—^{b}) Ñ2 B1–3 पुनः ; V1.2 ततः (for महत्).—^{c}) Ñ1 समरे (for बलिनं).—^{d}) Ś D8.12 अलि- ; V1 D5.7.9–11 T1 G1.2 M3 बलान् (for बली). V3 बलीमुखं ; G2 प्लवंगमौ (for प्लवंगमम्).

43 B4 D4 om. 43^{ab} (cf. v.l. 42).—^{a}) Ś D8.12 -वीर्यं ; B1 -वेगात् (for -वेगं). B2 बलिनम् (for संरब्धम्).—^{b}) Ñ1 -कपिं (for -कपिः).—^{c}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 नीलः (for ततः). G1.3 M5 समीक्ष्य (for संप्रेक्ष्य).—^{d}) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 -कायो; D13 -कोपो (for -वेगो).

44 ^{a}) B3 तस्य क्रोधाभिभूतस्य.—^{b}) Ñ1 D1.4 युद्धे ; D2 वधे (for मृधे). D4 -शोभिनः (for -योधिनः).—^{c}) M5 मूर्ध्नि (for नीलो).—^{d}) Ś D8.12 शीघ्रम् ; D1 चूर्णम् ; D2 चैव (for तूर्णम्). V3 D2.4 न्य(D4 प्र)पातयत् (for अपातयत्). Ñ2 V2 B तूर्णं मूर्ध्नं(Ñ2 B2 °र्ध्नि)न्यपातयत् ; M5 तूर्णमापातयत्तदा.

45 ^{a}) Ś D2.8.12 सा तस्य; D4.9–11 नीलेन; D13 सा ततः (for सा तेन). Ñ V2 B D4 -सिंहेन (for -मुख्येन).—^{c}) Ñ1 D4 समरे ; D3 सुमहा- (for बहुधा). Ñ2 तस्य ; D3 घोरं ; D4 घोरे (for घोरा).—^{d}) Ś V1.3 D1–3.8.12.13 महत् (for तदा).

46 ^{a}) D4 गतायुर् ; M1.2 हतासुर् (for गतासुर्). M1.2 हत- (for गत-).—^{b}) Ś D8.12 [ऽ]जितेंद्रियः.—^{d}) D6 भिन्न- (for छिन्न-).

47 ^{a}) D6 प्रभिन्न- (for वि°). D8 -शिरसा (for -शिरसस्).—D6 reads 47^{cd} in marg. after श.—^{c}) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 असि(Ś V3 B4 D8.12 °ति ; Ñ2 °धि ; B1 D1 °पि)संरब्धं ; Ñ1 अभिसंबद्धं ; D5 अभिसु° (for अपि सुस्राव).—^{d}) D10.11 गिरिः (for गिरेः). D5–7.9–11 T2.3 G3 M1.2.5 प्रस्रवणो (for °णं). Ś Ñ V D1–4.8.12.13 जलं प्रस्रवणा(Ñ2 °भुवशा)दिव.—After 47, B3 ins. in marg. a passage relegated to App. I (No. 29).

48 ^{a}) D1 च तदा (for नीलेन).—^{b}) Ñ2 B1.4 D2.3.13 तदा(D2 °त्रा; D3.13 °त्प्रा)कंपन् ; V1.2 तदशेषं ; B2 सुप्रकंपं ; B3 तदावृत्य ; D1 तत्प्रकंपे ; D4 चकंपे च (for तदकम्प्यं). B3 D7.9–11 T1 M5 महाबलं. Ś D8.12 तत्राकंपत तद्बलं ; Ñ1 वानरेण महात्मना.—^{c}) B1 अभि- (for अप्र-). Ś Ñ2 V B2–4 D1–4.8–13 M6 राक्षसानामहृ(M5 °नां प्रकृ)ष्टानां ; Ñ1 राक्षसा भयवित्रस्ता ; D6.7 T2.3 रक्षसामवशिष्टानां.—^{d}) G1 एव (for अभि-). Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 -पपात (for -जगाम). Ñ1 लंकां समभिधावयन्.

49 ^{a}) Ś D1–3.8.12.13 अशक्तं(D2 °क्यं; D13 °क्ताः); Ñ V B D4 न शक्ताः ; M1.2 न शेके (for न शेकुः). Ś Ñ2 V3 D1–3.8.12.13 समभि- ; V2 B2–4 D4 T3 M3 समरे (for समव-).—^{c}) Ś D1.2.8.12.13 कुंभं भग्नं; Ñ1 V3 D3.4 कुंभ (Ñ1 D4 सेतु)भंगं; Ñ2 V1.2 B सेतुं भिन्नं (for सेतुबन्धं).—^{d}) Ś Ñ1 V1.2 B D1–3.8.9.12.13 M3 विकीर्णं(D9 °र्ण-); Ñ2 [अ]वकीर्णं; D4 G3 विशीर्ण- (for विशीर्णं).

50 D4 om. 50^{ab}.—^{b}) T3 राक्षसाढ्ये (for °स्ते). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 न कश्चित्पुरुषो(Ñ2 B2 °रतो)भवत्.—^{c}) D6 T2.3 रक्षोधिप- (for रक्षःपति-). Ś Ñ1 D1.4.8.12 तस्मिन्न(Ñ1 D4 °न्न र)क्षोबलगणे ; Ñ2 V B D2.3.13 तस्मिन्न (Ñ2 V1.2 B1–3 °दा र)क्षोगणबले.—^{d}) D9 T3 सर्वे (for ध्यान-). V3 -मूढत्वम् (for -मूकत्वम्). B4 ध्यानमागत्वम् (for °मूकत्वम्). Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–3.8.12.13 आगते; D5 T1 G2 M3 आस्थिताः (for आगताः). Ñ1 D4 हतशेषे समागते; B3 G (ed.) प्रहस्तवशमीय(G [ed.]°माग)ते.—After 50, D5–7.9–11 S ins. :

947* प्राप्ताः शोकार्णवं तीव्रं निःसंज्ञा इव तेऽभवन् ।

[D11 कोशार्णवं (meta.) (for शोका°). T3 तीर्णं ; M1.2 मह्यं (sic) (for तीव्रं). D9–11 विसंज्ञा (for निःसंज्ञा).]

G. 6. 32. 0
B. 6. 58. 59
L. 6. 34. 51

ततस्तु नीलो विजयी महाबलः
प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा ।
समेत्य रामेण सलक्ष्मणेन
प्रहृष्टरूपस्तु बभूव यूथपः ॥ ५१

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

४७

तस्मिन्हते राक्षससैन्यपाले
प्लवंगमानामृषभेण युद्धे ।
भीमायुधं सागरतुल्यवेगं
प्रदुद्रुवे राक्षसराजसैन्यम् ॥ १

गत्वा तु रक्षोधिपतेः शशंसुः
सेनापतिं पावकसूनुशस्तम् ।
तच्चापि तेषां वचनं निशम्य
रक्षोधिपः क्रोधवशं जगाम ॥ २

51 [a]) V1 D1.13 M1.2 स (for तु). D12 व्हिजये (for विजयी).—[b]) B3.4 प्रशंस्यमानः; D4 पराक्रम (then om. up to णा); D6 प्रसह्यमाणः; D11 प्रशस्त° (for प्रशस्यमानः). Ś Ñ V B1.3.4 D1.5.8–11 सु- (for स्व-).—[c]) Ñ2 V3 B2–4 D1.3.13 च (for स-). D5.7 T1 M3.5 स (M5 च)लक्ष्मणेन च.—[d]) Ñ2 प्रकृष्ट- (for प्रहृष्ट-). Ś Ñ2 V2 B1.2.4 D1–4.8.12.13 [ऽ]थ; Ñ1 [ऽ]भि-; B3 om. (for तु). Ñ1 D4 जगाम यूथपः; Ñ2 V2 B1–3 ययौ हरीश्वरः (for बभूव यूथपः).

Colophon: Ñ V1.2 B1 (after 6.47.3 first occurrence).2.3 D4.13 read colophon after 6.47.3.—*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B D2.4.13 लंकाकांडे (D13 adds युद्धपर्वणि).—*Sarga name*: Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 प्रहस्तवधः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D3.4.8.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V2 D1.3 34; V1 35; B1 31; B3.4 32; D5–7.9–11 T1 G M 58; T2 61; T3 62.—After colophon, B4 ins. (including 911*) a passage relegated to App. I (No. 28).—After colophon, D2 concludes with राम; while G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः; whereas K (ed.) reads (within brackets) 948*, 6.47. 4–6 (var.), 951*, and App. I (No. 30) repeating 6.47. 4–6 in their proper place.

47

1 B4 om. 1–3. B1 repeats 1–3, 5–6 (followed by 951*) after App. I (No. 30).—[a]) Ś D8.12 -राजे; Ñ V B1 (both times).2.3 D1–4.6.13 T2.3 -नाथे (for -पाले).—[b]) T3 प्लवंगमानाः. Ñ1 D4 अधिपेन (for ऋषभेण). Ñ2 संख्ये (for युद्धे).—[c]) Ś Ñ1 V1.2 D1–4.8.12.13 -तुल्यरूपं; V3 D10.11 -वेगतुल्यं (by transp.) (for -तुल्यवेगं). B3 भीमायुधं युक्तरणाभिलाषं.—[d]) D5.9–11 T M3.5 विदुद्रुवे (for प्र°). B1 (both times) -सैन्यमुग्रं; D13 -सर्वसैन्यं (for -राजसैन्यम्).

2 B4 om. 2; B1 repeats 2 (for both cf. v.l. 1).—[a]) Ñ2 [अ]पि; B1 (both times) [अ]धि-; D5–7 T M1–3 [अ]थ (for तु). Ś D2.8.12 ते नीलहतं; B2 रक्षःपतये; D1.3.13 नीलेन हतं (for रक्षोधिपतेः). Ñ V2 शशंस; D4 सकाशं (for शशंसुः). V3 दौवारिकस्तं निहतं शशंस.—[b]) B2 सेनापतिः (sic); D4 मायाधिपं (for सेनापतिं). Ś V2.3 D1–3.8.12.13 सानुबंधं (V2.3 D1.2 °चरं) प्रहस्तं; D9 पावकसूनुना हतं (for पावकसूनुशस्तम्).—[c]) Ś1 V2.3 B1 (both times) D1 तथापि; Ś2 D2.8.12 तथा हि. G1 [अ]शेषं (for तेषां). Ś Ñ V B1 (both times).2 D1–4.8.12.13 स (B1 D13 च) निशम्य वाक्यं (for वचनं निशम्य). B3 श्रुत्वा तु तेषां तरसा स वाक्यं.—D9 om. (hapl.) 2[d]–3[a].—[d]) T3 क्लेश-; Cr.g as in text (for क्रोध-). Ś D8.12 क्रोधवशो बभूव; V3 illeg. (for °वशं जगाम).

संख्ये प्रहस्तं निहतं निशम्य
शोकार्दितः क्रोधपरीतचेताः ।
उवाच तान्नैर्ऋतयोधमुख्या-
निन्द्रो यथा चामरयोधमुख्यान् ॥ ३
नावज्ञा रिपवे कार्या यैरिन्द्रबलसूदनः ।
सूदितः सैन्यपालो मे सानुयात्रः सकुञ्जरः ॥ ४
सोऽहं रिपुविनाशाय विजयायाविचारयन् ।
स्वयमेव गमिष्यामि रणशीर्षं तदद्भुतम् ॥ ५
अद्य तद्वानरानीकं रामं च सहलक्ष्मणम् ।
निर्दहिष्यामि बाणौघैर्वनं दीप्तैरिवाग्निभिः ॥ ६

G. 6. 33. 5
B. 6. 59. 6
L. 6. 35. 7

3 B4 om. 3; B1 repeats 3 (for both cf. v.l. 1). D9 om. 3^a (cf. v.l. 2).—^{a}) Ś Ñ V1.2 B1 (both times).2.3 D1–4.8.12.13 सभ्रातरं(Ñ B1–3 D1 °मातुलं; D4 °आत्मजं [sic]) नीलहतं(D12 °वशं) निशम्य; V3 ******* हतं निशम्य (illeg.).—^{b}) D9–11 क्रोध- (for शोक-). D6.7.9–11 शोक-; G1.3 M5 कोप- (for क्रोध-). Ś D2.8.12 क्रोधविवृत्तने(D8 °गा)त्रः; Ñ1 V3 D1.3.4.13 °वशा(D13 °शो)भिभूतः (for °परीतचेताः).—^{c}) Ñ2 V1 B1(both times).2.3 D10 राक्षस-; D11 राज*- (sic) (for नैर्ऋत-). Ñ1 V1.2 D4 -राज-; D9–11 M5 -यूथ- (for -योध-).—B3 om. (hapl.) 3^d.—^{d}) Ś Ñ V B1 (both times) D1–3.8.12.13 [ए]वामर-; D7.10.11 निर्जर- (for चामर-). V1 -राज-; D7.9–11 G3 M5 -यूथ- (for -योध-). V2 B1 (both times) D8 -वीरान् (for -मुख्यान्).—After 3, Ñ V1.2 B1(after first occurrence).2.3 D4.13 read colophon of 6.46; while V3 ins. 948*.

4 Before 4, Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 G1 M5 ins.; while V3 ins. after 3:

948* प्रहस्तस्य वधं श्रुत्वा रावणो भ्रान्तमानसः ।
राक्षसानादिदेशाशु राक्षसेन्द्रो महाबलः ।

[(l. 1) D8 वधात्क्रुद्धो (for वधं श्रुत्वा). B4 वज्रदंष्ट्रं हतं श्रुत्वा; G1 M5 प्रहस्तं निहतं श्रुत्वा (for the prior half). Ñ2 M5 भ्रांतचेतनः; V3 राक्षसाधिपः (for भ्रान्तमानसः).—(l. 2) Ś V3 B2 D1.2.4.8.12 [अ]थ (for [आ]शु). G1 राक्षसानामुवाचाशु (for the prior half).]

—V3 om. 4. K (ed.) reads (within brackets) 948*, 4–6 (var.), 951*, and App. I (No. 30) after 6.46 repeating 4–6 here.—^{a}) Ś1 Ñ V1.2 B D1.3.4.13 K (ed.) (first time) कार्या शत्रुषु नावज्ञा; Ś2 D2.8.12 कुर्याच्छत्रुषु नावज्ञां.—^{b}) B1.2.4 येनेंद्र- (for यैरिन्द्र-). Ñ2 D9–11 G Ct -सादनः; D8 -सूचनः (sic); Cr.m as in text (for -सूदनः). D4 सूरिदं बलसूदित (sic).—After 4^{ab}, D13 consecutively repeats 4–7.—^{c}) D7 सादितः. T3 शैल- (for सैन्य-).—^{d}) D2 सोनुयायी; D4 सानुजातः; D9 °यातः; D13 (both times) °बंधः (for सानुयात्रः). Ś D2.8.12 सबांधवः; D13 (both times) ससैन्यकः.—After 4, Ñ1 V2 B2 D4 ins.:

949* रथैर्हयैर्गजैश्चैव यातुधानैश्च सर्वशः ।

[B2 transp. हयैर् and गजैश्. B4 समंततः (for च सर्वशः).]

5 B1 D13 K (ed.) repeat 5 (cf. v.l. 1 and 4).—^{a}) B4 युधि; D12 (both times) शत्रु- (for रिपु-). B2 सोहं रिपूणां नाशाय.—^{b}) D8 T1.3 G1 विचारयन् (for [अ]वि°). Ś Ñ1 B3 D2.4.8.12 स्वबलस्य च वृद्धये; Ñ2 V1.2 B1(both times).2.4 D1.3.13 (both times) K (ed.) (first time) विजयस्य च(B1 D1.3.13 °स्य वि-; K [ed.] °स्यामि-) वृद्ध(D1 धर्ध)ये; V3 विजयाय सैन्यस्य च (unmetric).—After 5^{ab}, Ñ1 (within brackets) V2 D4 ins.; while B2 subst. for 5^{cd}:

950* रामलक्ष्मणयोर्वैरं स्वयं निर्यातयामि वै ।

—^{c}) D1 [आ]गमिष्यामि.—^{d}) D1.4 रणं शीघ्रम्(D1 °घ्रम्) (for रणशीर्षं). Ś Ñ2 V B1(first time).3.4 D1–4.8.12.13 (both times) अभित्वरन्; Ñ1 V3 B1 (second time) अतित्वरन् (for तदद्भुतम्).

6 B1 D13 K (ed.) repeat 6 (cf. v.l. 1 and 4). B4 om. 6^{ab}.—^{a}) Ś2 D8.12 अद्यैतद्; B3 अहं तु; D6 T G1 अद्य तं (for अद्य तद्).—^{b}) Ñ1 V B1(first time).2.3 D4 K (ed.)(first time) सरामं (for रामं च). Ś D1–3.8.12.13 (both times) सहरामं सलक्ष्मणं.—^{c}) Ś D6.8.12 निहनिष्यामि; D1.13 (both times) K (ed.) (first time) प्रधक्ष्याम्येव(D13 °मि च). D4 तद्बाणैः (for बाणौघैर्). Ñ2 V1.2 B3 निर्ध(Ñ2 निध; B3 विध)क्ष्यामि बाणौघैर्; B2 निर्धक्ष्यामि शरौघैः; B4 दिधक्ष्यामि शरौघैश्च.—^{d}) G1 शुष्कं वनम्; G3 वनं दीप्तम् (for वनं दीप्तैर्). Ś Ñ V B (B1 both times) D1–4.8.12.13 (both times) K (ed.) (first time) शुष्कं वन(V3 °ष्कमूल; B2.3 D3 °ष्कंधन)मिवानलः.—After 6, Ś Ñ2 V B2–4 D1–4.8.9.12 M3 (only l. 1) ins.; B1 ins. for the first time after 6 (first occurrence), repeating it after 6 (r.); D13 ins. after 6 (first occurrence); while T2 ins. l. 1–2 only after 6:

951* अद्य संतर्पयिष्यामि पृथिवीं कपिशोणितैः ।
रामं च लक्ष्मणं चैव प्रेषयिष्ये यमक्षयम् ।
एवमुक्त्वा महातेजा रावणो लोकरावणः ।
आगच्छत्सहसा क्रुद्धः सर्वसैन्येन संवृतः ।

[Ñ2 D9 om. l. 1–2.—(l. 1) V3 अहं; V3 B2.4 D4 स्वयं; B1 (first time) अयं; T2 अथ (for अद्य). D4 पृथिव्यां

G. 6. 35. 1
B. 6. 59. 7
L. 6. 37. 1

स एवमुक्त्वा ज्वलनप्रकाशं
रथं तुरंगोत्तमराजियुक्तम् ।
प्रकाशमानं वपुषा ज्वलन्तं
समारुरोहामरराजशत्रुः ॥ ७
स शङ्खभेरीपटहप्रणादै-
रास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादैः ।
पुण्यैः स्तवैश्चाप्यभिपूज्यमान-
स्तदा ययौ राक्षसराजमुख्यः ॥ ८
स शैलजीमूतनिकाशरूपै-
र्मांसाशनैः पावकदीप्तनेत्रैः ।
बभौ वृतो राक्षसराजमुख्यै-
र्भूतैर्वृतो रुद्र इवामरेशः ॥ ९

(for °र्वी). —(l. 2) D1 रामं स- ; D13 सरामं (for रामं च). B3 चापि (for चैव). D1 यमालयं (for यमक्षयम्). B1 (second time) प्रेषिष्ये यमसादनं (for the post. half). —(l. 3) Ś D2.8.12 राक्षसेश्वरः (for लोकरावणः). —(l. 4) V2 अवगच्छत् (hypm.); B1 (both times).2.3 D1–4 विगच्छत् ; D13 अगमत् (for आगच्छत्). Ñ2 V B2.4 D9 सु(V2 स)महाक्रुद्धः ; D4.8 महाक्रुद्धः (subm.) (for सहसा क्रुद्धः). Ś D8.12 संयुतः (for संवृतः).]

—Thereafter, Ñ2 V B1 (after 951* first occurrence) .2–4 D3.4.9 T2 cont.; while T3 ins. after 6 a passage relegated to App. I (No. 30).

7 D13 repeats 7 (cf. v.l 4). D1 reads 7 twice. —a) Ś Ñ1 V B1 D1 (both times).2–4.8.12.13 (both times) तु विमानरूपं (B1 °कल्पं) ; D5 T1 ज्वलनप्रकाशो; D6.7.9 ज्वलनं प्रकाशं. —G2 om. (hapl.) from 7b up to प्रका in 7c. —b) B4 D5–7.9 M3.5 Cm.g -राजयुक्तं ; T3 -संप्रयुक्तः ; M1.2 -राशि° ; Ck.t as in text (for -राजियुक्तम्). Ś Ñ1 V B1 D1 (both times).2–4 .8.12.13 (both times) रथं तुरंगैर्बहुभिः सु(V3 D1.4.13 °भिः प्र ; B1 °भिश्च ; D2.3 °भिस्तु)युक्तं. —c) B4 D1 (second time).3.13 (both times) प्रकाशमानो. Ś Ñ V1.2 B4 D1 (first time).2.3.8.9.12.13 (both times) परेण ; V3 B1–3 D1 (second time).4 वरेण (for ज्वलन्तं). —d) B1 -देव- (for -राज-). —After 7, Ñ1 (m.).2 V B2–4 D2.9.13 (after 7 [r.]) ins.:

952* आरुह्य तं शस्त्रशतैरुपेतं
दिव्यैस्तथा राक्षसराजपुत्रैः ।
ययौ तदायोधनमुग्रवीर्यो
वेगेन रोषस्य बलेन चैव ।
तमेकवीरं समुदीर्णमन्युं [5]
निशाचरेन्द्रं सुविवृद्धकोपम् ।
तदानुजग्मुर्गिरिराजकल्पा
रक्षोगणाः संयुगजातहर्षाः ।

[(l. 1) Ñ2 D9 बाण- ; D13 तूण- (for शस्त्र-). D2 -शरैर् (for -शतैर्). Ñ2 D9.13 समेतं. —(l. 2) D2 विज्ञैस् ; D13 दिव्यं (for दिव्यैस्). D2 नैर्ऋत- (for राक्षस-). —(l. 4) V3 रक्षोति- ; D13 रामस्य (for रोषस्य). V3 तेन (for चैव). —V3 om. l. 5–8. —(l. 5) V2 तद् (for तम्). D2 एव (for एक-). Ñ2 B2 -मृत्युं; B4 -शक्ति (for -मन्युं). —(l. 7) B2 तथा (for तदा). D2 हरि- ; D13 गज- (for गिरि-). B3 -रूपा; D2 -कल्पं (for -कल्पा). —(l. 8) D13 संयुत- (for संयुग-). B3 रक्षोगणाः संप्रति संप्रहर्षाः.]

—After 7 (first occurrence), D1 reads an addl. colophon:

[*Sarga name*: रावणगर्जनं. —*Sarga no.*: 35.]

—Thereafter D1 ins.; while D13 ins. after 7 (first occurrence) a passage relegated to App. I (No. 30).

8 D13 transp. 8 and 9. —a) D13 सहस्रसंख्यैः (for स शङ्खभेरी-). D5.9–11 T1 G2 M3 -पणव- (for -पटह-). —b) Ś V1.2 D8.12 आ(Ś2 D8 अ)स्फोटिता(Ś1 °त) स्फोटित- ; Ñ1 B3.4 D1–3 आक्ष्वेडिता(Ñ1 °त)स्फोटित- ; Ñ2 B1 °ताक्ष्वेडित- ; D4 अक्षोभितप्रस्फुट- ; D5.6 T1.2 G M Cm.g.k °तक्ष्वेलित- ; Ct as in text (for आस्फोटित-क्ष्वेडित-). D13 भेरीरवैः शंखमहास्वनैश्च. —c) B3 (m. also as in text) बलैर्वृतश् ; D4 पुण्योत्सवैश् (for पुण्यैः स्तवैश्). V1 [अ]व- (for [अ]पि). V1 om.; V3 D9–11 सु- ; D2 [अ]ति- (for [अ]भि-). B4 -भूयमानस् (for -पूज्य°). —d) B2 -सैन्यराजः ; B4 -योधमुख्यैः (for -राजमुख्यः). —After 8, D13 ins.:

953* महाबलै राक्षसजातहर्षैः
परस्परं वाहनवाहितैश्च ।
महाधनैर्वर्मकिरीटकुण्डलै-
र्युयुत्सुभिः शक्तित्रिशूलधारिभिः ।
तेषां तुरंगास्थिरथाङ्गचूर्णितो [5]
रेणुर्दिशः खं द्युमणिं चछाद च ।
गजै रथैरुग्ल(ग्र?)हयैश्च बृंहितैः
कोलाहलैः सैन्यमहार्णवस्य ।
चचाल भूमिः सहशैलकानन ।
भेरीरवै राक्षससिंहनादैः । [10]

9 D13 transp. 8 and 9. —a) Ñ1 नील- (for शैल-). Ñ V1.2 B3 D7 -कायैर् (for -रूपैर्). —b) Ś D2.4.8.12 महाबलैः (D4 °जवैः) ; Ñ1 B1.4 D3.13 महास्व(B4 °न; D13 °श)नैः; V3 D1 महासु(V3 °स्व)रैः ; D5 T1 M1–3 मांसादनैः (M1.2 °कैः) (for मांसाशनैः). B3 -नेत्रदीप्तैः (by transp.); D6 T2 -दीप्तगात्रैः (for -दीप्तनेत्रैः).

ततो नगर्याः सहसा महौजा
निष्क्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रम् ।
महार्णवाभ्रस्तनितं ददर्श
समुद्यतं पादपशैलहस्तम् ॥ १०
तद्राक्षसानीकमतिप्रचण्ड-
मालोक्य रामो भुजगेन्द्रबाहुः ।
विभीषणं शस्त्रभृतां वरिष्ठ-
मुवाच सेनानुगतः पृथुश्रीः ॥ ११
नानापताकाध्वजशस्त्रजुष्टं
प्रासासिशूलायुधचक्रजुष्टम् ।
सैन्यं नगेन्द्रोपमनागजुष्टं
कस्येदमक्षोभ्यमभीरुजुष्टम् ॥ १२
ततस्तु रामस्य निशम्य वाक्यं
विभीषणः शक्रसमानवीर्यः ।
शशंस रामस्य बलप्रवेकं
महात्मनां राक्षसपुंगवानाम् ॥ १३
योऽसौ गजस्कन्धगतो महात्मा
नवोदितार्कोपमताम्रवक्त्रः ।
प्रकम्पयन्नागशिरोऽभ्युपैति
ह्यकम्पनं त्वेनमवेहि राजन् ॥ १४

G. 6. 35. 8
B. 6. 59 14
L. 6. 37. 8

—^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ बलैर् (for बभौ). D_{6} reads in marg. वृतो. Ś $Ñ_{1}$ $B_{1.4}$ $D_{2.3.8.12.13}$ -योधवीरैर् (D_{2} °रो); $Ñ_{2}$ V_{3} B_{2} -योधमुख्यो; $V_{1.2}$ $D_{5.6.9-11}$ $T_{1.2}$ G_{1} M_{3} -राजमुख्यो; B_{3} $D_{1.4.7}$ $G_{2.3}$ -योध° (for -राजमुख्यैर्). —^{d}) V_{1} देवैर्; D_{3} (marg.) सुरैर् (for भूतैर्). B_{1} चंद्र (for रुद्र). V_{3} D_{4} [आ]बभासे; M_{3} [अ]सुरेशः (for [अ]मरेशः).

10 ^{a}) G_{1} महात्मा (for महौजा). V_{3} transp. नगर्याः and महौजा. —^{b}) V_{3} $D_{1.13}$ निःक्रम्य. B_{3} -सैन्यमुख्यं (for °मुग्रम्). D_{13} निष्क्रम्य तद्वानरमुग्रसैन्यं. —Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ transp. ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ś $D_{1-4.8.12.13}$ -[अं]भःस्तिमितं; $Ñ_{1}$ $V_{1.2}$ B_{3} -[अं]भःस्तनितं; V_{3} $B_{1.4}$ -[अ]भ्रस्तिमितं; G_{2} M_{5} -[उ]ग्र° (for -[अ]भ्रस्तनितं). —After 10, G_{1} ins. :

954* रथैरमेयैस्तुरगैरसंख्यै-
र्गजोत्तमैश्चाग्रसरैः समन्वितम् ।

11 ^{a}) B_{4} तद्रथ- (for राक्षस-). D_{2} अभि- (for अति-). —^{b}) D_{6} $T_{2.3}$ विलोक्य. Ñ $B_{2.3}$ [ऽ]मरतुल्य(B_{2} °राज)रूपः ; $V_{1.2}$ [ऽ]मरराजतुल्यः ; B_{4} [ऽ]द्भुतमुग्रवीर्यः ; $D_{1.3.4.13}$ भुजगाभबाहुः (for भुजगेन्द्र°). B_{1} रामस्तु दृष्ट्वा भुजगाभबाहुः . —^{c}) $V_{1.2}$ B_{2} $D_{1.3.13}$ धर्म- ; G_{2} बुद्धि- (for शस्त्र-). —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ शैलाग्र- (D_{13} °व)गतः (for सेनानुगतः). B_{3} महात्मा; D_{4} सहश्रीः.

12 ^{a}) V_{3} -पताकि- ; B_{4} -पताकं; D_{4} $T_{2.3}$ G_{1} Cr -पताक- ; Cg as in text (for -पताका-). $Ñ_{2}$ -शस्त्रदत्तं; B_{2} $D_{10.11}$ G_{2} -छत्रजुष्टं; D_{1} -संप्रजुष्टं; Cr as in text (for -शस्त्रजुष्टं). —After 12^{a}, Ś V_{3} B_{4} $D_{1-4.8.12.13}$ read 12^{d}. —B_{1} om. (hapl.) 12^{b}. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ सप्रास- (for प्रासासि-). $Ś_{2}$ B_{3} -शैल- (for -शूल-). Ś Ñ V B_{2-4} $D_{1-4.7.8.12.13}$ -[अ]शनि- (for -[आ]युध-). V_{3} $B_{3.4}$ $D_{4.7}$ $T_{1.3}$ G_{3} -वज्र- ; $D_{5.6.10.11}$ G_{3} M_{3} -शस्त्र- (for -चक्र-). Ñ $V_{1.2}$ B_{2} -हस्तं (for -जुष्टम्). —Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_{9-11} transp. ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ नागेंद्रराज-(B_{2} °नाग-); D_{9-11} M Cm सैन्यं महें(M_{3} गजें)द्र- (for सैन्यं नगेन्द्र-). V_{3} -रूपमूर्तिः (sic) (for -नागजुष्टं). ❀ Cr : नानापताकध्वजशस्त्रजुष्टं प्रासासिशूलायुधवज्रदंष्ट्रमिति पाठः । ; Cm : प्रासासिशूलायुधशस्त्रजुष्टमायुधानि धनूंषि प्रासासिशूलायुधान्येव शस्त्राणि तैर्जुष्टम् । महेन्द्रोपमनागजुष्टमिति पाठे महेन्द्रपर्वतसदृशगजयुक्तम् । ; Cg : प्रथमं शस्त्रशब्द उपात्तः प्रासादिभिन्नपरः । आयुधं धनुः, इन्द्रायुधमित्यादौ तथा प्रयोगात् । प्रासासिशूलायुधरूपैः शस्त्रैर्जुष्टमित्यर्थः । वज्रजुष्टमिति पाठान्तरम् । ; Ck : ध्वजछत्रेति । छान्दसस्तुगभावः । ; so also Ct. ❀ —B_{1} om. (hapl.) 12^{d}. —^{d}) Ś V_{3} B_{4} $D_{1.2.4.8.12.13}$ [ए]तद् (for [इ]दम्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2} अभीरुसैन्यं; V_{3} $B_{3.4}$ $D_{4.13}$ अतीवपुष्टं(B_{3} °सैन्यं; D_{13} °दुष्टं); G_{1} अदीनजुष्टं (for अभीरुजुष्टम्).

13 ^{a}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ततः स($Ñ_{2}$ V_{3} °तस्तु) रामस्य वचो निशम्य. —^{b}) $Ñ_{2}$ B_{1} $D_{1.12.13}$ शुक्र- (for शक्र-). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ -बुद्धिः (for -वीर्यः). G_{3} विभीषणः शस्त्रभृतां वरिष्ठः . —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.7-9.12.13}$ रामाय (for रामस्य). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{4} -प्रवीरान् ; V_{3} -प्रयुक्तो; B_{1} $D_{1.13}$ -प्रवेकान् ; $D_{5.9}$ T G_{3} $M_{1.2.5}$ -प्रवेगं; Cv as in text (for -प्रवेकं). —^{d}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} दुरासदान् (for महात्मनां). $Ñ_{2}$ V_{1} $B_{3.4}$ -पुंगवांस्तान् .

14 V_{3} om. (hapl.) 14. —^{a}) Ś $D_{2.8}$ [ऽ]यं (for ऽसौ). G_{2} जग- (meta.) (for गज-). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ -दीप्त- (for -ताम्र-). Ñ $V_{1.2}$ B_{4} -नेत्रः ; B_{3} D_{7} T_{2} -चक्षुः ; Cg as in text (for -वक्त्रः). —^{c}) Ś B_{1} $D_{1-3.8-12}$ सं- ; Cg as in text (for -वक्त्रः). $D_{6.13}$ $T_{2.3}$ G_{1} M_{5} स (for प्र-). —^{d}) D_{9} B_{2} आ- ; [ए]हिम् (sic) (for [ए]नम्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} प्रवीरबाहुं तम् ($B_{2.4}$ °हुस्तम्) (for ह्यकम्पनं त्वेनम्). D_{5} $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ अवैहि (G_{1} °ह [sic]) (for अवेहि). D_{6} reads in marg. हि राजन्. Ś B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ राजन्नवे(Ś $D_{3.8.12}$ °वै)ह्येन(B_{1} °क्षध्व)मकंपनाह्वं(B_{1} $D_{4.13}$ °ख्यं; D_{3} °कं).

G. 6. 35. 9
B. 6. 59. 15
L. 6. 37. 9

योऽसौ रथस्थो मृगराजकेतु-
धूर्न्वन्धनुः शक्रधनुःप्रकाशम् ।
करीव भात्युग्रविवृत्तदंष्ट्रः
स इन्द्रजिन्नाम वरप्रधानः ॥ १५

यश्चैष विन्ध्यास्तमहेन्द्रकल्पो
धन्वी रथस्थोऽतिरथोऽतिवीर्यः ।
विस्फारयंश्चापमतुल्यमानं
नाम्नातिकायोऽतिविवृद्धकायः ॥ १६

योऽसौ नवार्कोदितताम्रचक्षु-
रारुह्य घण्टानिनदप्रणादम् ।
गजं खरं गर्जति वै महात्मा
महोदरो नाम स एष वीरः ॥ १७

योऽसौ हयं काञ्चनचित्रभाण्ड-
मारुह्य संध्याभ्रगिरिप्रकाशम् ।
प्रासं समुद्यम्य मरीचिनद्धं
पिशाच एषोऽशनितुल्यवेगः ॥ १८

यश्चैष शूलं निशितं प्रगृह्य
विद्युत्प्रभं किंकरवज्रवेगम् ।
वृषेन्द्रमास्थाय गिरिप्रकाश-
मायाति सोऽसौ त्रिशिरा यशस्वी ॥ १९

असौ च जीमूतनिकाशरूपः
कुम्भः पृथुव्यूढसुजातवक्षाः ।
समाहितः पन्नगराजकेतु-
र्विस्फारयन्भाति धनुर्विधून्वन् ॥ २०

---

15 a) V3 G3 मृगस्थो (for रथस्थो). V3 गज- (for मृग-). — b) Ś Ñ V B1.2 D1–4.6.7.9–11.13 T2.3 M1.5 धुन्वन्धनुः; B3.4 धनुर्धरः. B4 शक्र इव; D9 शक्रधनुषः (for शक्रधनुः-). — c) Ś D8.12 करोदराति-; D1 G2 करीभवाति (meta.) (for करीव भाति). T3 [अं]ग- (for [उ]ग्र-). B4 D6.9 T2 -विवृद्ध-; T3 M1.2 -विविक्त- (for -विवृत्त-). — d) Ś D2.8.12 सुरेंद्रशत्रुः; B1 D1.3 परं स्वधाम (for वरप्रधानः). Ñ V B2–4 D4.13 स इंद्रजिद्राक्षसराजपुत्रः.

16 a) B3 D1.9 [ए]व (for [ए]ष). Ś D2.8.12 विक्रांत; Ñ V B1.3.4 विन्यस्त; D1 सुव्यक्त; D7 T3 G1.3 M5 विंध्याद्रि-(G3 °स्रि-) (for विन्ध्यास्त-). Ś Ñ V B4 D1–4.8.12 इवेंद्र-; B1.3 -दरेंद्र- (for -महेन्द्र-). D13 योसौ महावीर्यभुजः किरीटी. — b) D13 महाशरीरो. B3 विव्रणोति (for ऽतिरथोऽति-). Ś Ñ V B D2–13T G2.3 M5 -वीरः; D1 -धीरः (for -वीर्यः). — c) Ñ V1.2 B2–4 G1 अतुल्य(Ñ2 °चिंत्य)नादम् (for °मानं). Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 विस्फारयन्वै धनुरु(V3 B1 °र्ग्य)प्रनादम्. — d) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 एषो; Ñ1 उग्रो (for नाम्ना). B1 च (for ऽति-). Ś V3 B1 D2–4.8.12.13 -विवृत्त(V3 °द्ध)नेत्रः; D1 -विचित्रनेत्रः (for -विवृद्धकायः).

17 a) Ś Ñ2 V1.2 B1.3.4 D1–6.8.12.13 T1.2 G2 नवार्कोपम-; D7 °दय-; Cv as in text (for °दित-). B4 -नेत्र; D6 T2.3 -वक्त्र (for -चक्षुर्). ❀ Cr: योऽसौ नलोको(नवार्को?) पमताम्रचक्षुरिति पाठः. ❀ — D4 om. (hapl.?) 17b – 18a. — b) D9.10 -निनदं (for -निनद-). Ś D8.12 -प्रवेके; V3 B4 -प्रणादः; D2 -प्रवेकं (for -प्रणादम्). — c) Ś D2.8.12 खरो; Ñ V B D1.13 खरं (for गजं). D13 खरो (for खरं). M1.2 यो (for वै). Ñ V1.2 B2–4 दुरात्मा (for महात्मा).

18 D4 om. 18a (cf. v.l. 17). — a) Ñ2 [ऽ]यं (for ऽसौ). M5 गजं (for हयं). Ś D8.12 -दण्डम्; D13 -भानुम्; L (ed.) -भाद्रम् (for -भाण्डम्). — b) Ś Ñ2 B1.4 D1–4.8.12.13 -घन-; V1.2 -चय- (for -गिरि-). D4.9–11 -प्रकाशः. — c) D4 पाशं; D13 शक्तिं (for प्रासं). Ś D8.12 मरीचिकल्पं; Ñ1 °माल्यं; V1 °मानं; B2 °युक्तं; B4 D4 °सत्त्वं; D2.13 °विद्धं (for °नद्धं). — d) Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 नरां(B1 D1.3 देवां)तकाख्यो; Ñ2 illeg.; B4 नरांतकोयं च (for पिशाच एषो). B3 हरि- (for ऽशनि-). Ś D8.12 -वेगं; B2 -भीमः (for -वेगः). — After 18, Ñ1 B2.3 ins. 956*.

19 Before 19, Ñ1 B2.3 read 22–23. — a) Ñ2 एष; D6 T2 चैव (for चैष). — b) Ś Ñ V1.2 B2–4 D2.8.12 किंकिणि-; B1(m. also) पावक-; D1 दारुण-; D3 किंनर-; D9.13 G1 कांचन-; L (ed.) वासव- (for किंकर-). B1 -तुल्य-; D3 -वक्त्र- (for -वज्र-). Ñ1 V1.2 B2–4 -जुष्टं; Ñ2 -दंष्टं; D4 -वेगः; D9 -बंधं; D13 -सारं (for -वेगम्). V3 विद्युत्प्रभं कांचनचित्रलेखं. ☞ Ś D8.12 om. 19c – 41b. — c) Ñ2 V B4 D1–4.13 गजेंद्रम्; B3 नागेंद्रम्. Ñ1 D1.3.4.6.7.9–11.13 T2.3 G1.3 M5 शशि-; Cm.g as in text (for गिरि-). B1 गजेंद्रमोक्षाय शशिप्रकाशम्. — d) Ñ V1.2 B1.4 D2–4.6.7.9.11.13 T2.3 G2.3 M3.5 यो (for सो). B3 [ऽ]यं (for ऽसौ). V2 B3.4 D1.13 तपस्वी (for यशस्वी). B2 खरस्वनो वै मकराक्ष एषः. ❀ Cr: आयाति योऽसौ त्रिशिरा यतस्त्विति पाठः. ❀

20 a) B2.3 अयं; G3 योसौ; Cg as in text (for असौ). Ñ V1.2 B2–4 D2 G3 M5 तु; D3 हि (for च). B2.3 -कायः (for -रूपः). — b) Ñ1 B2.3 प्रतिव्यूढ-; V3 D4 पृथुश्रीश्च; B1 D1 T3 पृथुर्व्यू(B1 °र्गू)ढ-; Cg as in text (for पृथुव्यूढ-). G1 -विशाल- (for -सुजात-). Ñ1 -वक्षः. B4 कुंभोयमायाति सुजातपक्षः. — c) T3 -केतुं (for

यश्चैष जाम्बूनदवज्रजुष्टं
दीप्तं सधूमं परिघं प्रगृह्य ।
आयाति रक्षोबलकेतुभूतः
सोऽसौ निकुम्भोऽद्भुतघोरकर्मा ॥ २१

यश्चैष चापासिशरौघजुष्टं
पताकिनं पावकदीप्तरूपम् ।
रथं समास्थाय विभात्युदग्रो
नरान्तकोऽसौ नगशृङ्गयोधी ॥ २२

यश्चैष नानाविधघोररूपै-
र्व्याघ्रोष्ट्रनागेन्द्रमृगेन्द्रवक्त्रैः ।
भूतैर्वृतो भाति विवृत्तनेत्रैः
सोऽसौ सुराणामपि दर्पहन्ता ॥ २३

G. 6. 35. 15
B. 6. 59. 23
L. 6. 37. 18

-केतुर्). —^{d}) Ñ1 V2.3 B1.2 D9–11.13 याति; B4 सोति-; D4 एति (for भाति). Ñ V1.2 B D1–4.13 धनुष्मान्; V3 वपुष्मान्; D6.7.9–11 T2.3 विधुन्वन्; G1 विचित्रं; Cg as in text (for विधून्वन्). ※ Cg: अत्र यच्छब्दाप्रयोगः सन्निहितत्वादिति भाव्यम्. ※

21 ^{a}) D4 स एष (for यश्चैष). B1 -पत्र- (for -वज्र-). D4 -गुप्तं; M5 -दंष्ट्रो (for -जुष्टं). —V3 om. (hapl.) 21^{b}–22^{a}. —^{b}) D4 lacuna for दीप्तं. Ñ1 V1.2 B2.3 सुघोरं; L (ed.) सधूम्रं (for सधूमं). D1 निगृह्य; D2.9 विगृह्य (for प्रगृह्य). —B1 reads in marg. 21^{c}–22^{ab}. —^{c}) B4 प्रयाति (for आयाति). B4 -हेतुभूतः; D1 -भूतहेतुः. —^{d}) V1.2 एषो; B2 om.; D2 सोयं; D9–11 M5 योसौ; M1–3 त्वसौ (for सोऽसौ). Ñ2 B1 D9–11 -वीरकर्मा; V1.2 B4 D4.6 T3 -भीम°; B2 °रूपः; M5 -रूप° (for -घोरकर्मा). Ñ1 B3 निकुंभ एषोद्भुतरूक्ष(B3 °घोर) रूपः(Ñ1 [m. also] °भीमकर्मा).

22 V3 om. 22^{a}; B1 reads in marg. 22^{ab} (for both, cf. v.l. 21). Ñ1 B2.3 read 22–23 before 19. —^{a}) D3 om. यश्चैष. D4 आयाति (for चापासि-). Ñ2 -वरौघ-; D2.9 -धरौघ-. D4 -युद्धं (for -जुष्टं). —^{b}) Ñ V B D1–4.13 -तुल्य- (for -दीप्त-). V3 -विक्रमं; D4 -वेगं (for -रूपम्). —After 22^{ab}, V3 ins.:

955* खड्गी धनुष्मान्कवची किरीटी
महाबलो राक्षसराजसूनुः ।

—^{c}) Ñ1 V1.2 B1–3 D1.13 [उ]दग्रं (for [उ]दग्रो). —B1 reads 22^{d} twice (second time in marg.). —^{d}) B1 (first time) D1.13 विद्युत्प्रभो; B4 D2.4 देवांतको (for नरान्तको). Ñ V1.2 B2.3 [ऽ]यं (for ऽसौ). Ñ1 B1(second time).4 नरसिंह-; B1(first time) M1 नत(M1 °र)शृंग-; D4 तमसंग- (for नगशृङ्ग-). —After 22, Ñ2 V B1.4 D1–4.13 ins.; while Ñ1 B2.3 ins. after 18:

956* यश्चैष कालानलतुल्यरूपः
खड्गी धनुष्मान्कवची किरीटी ।
गजेन्द्रमास्थाय गिरिप्रकाशं
खरस्वनोऽयं मकराक्षनामा ।

[(l. 1) D4 स (for यश्च). B3 -वेगः (for -रूपः). —V3 om. from l. 3 up to 23^{ab}. —(l. 3) D13 नागेंद्रम्. D4 आहत्य (for आस्थाय). D2 शशि- (for गिरि-). —(l. 4) B3.4 D2 खरात्मजो. Ñ1 B2 वै; B4 D4 [ऽ]सौ (for ऽयं). Ñ1 B2 एषः (for -नामा).]

23 V3 om. 23^{ab} (cf. v.l. 956*). Ñ1 B2.3 read 22–23 before 19. —^{a}) T3 यत्रैष. D1 नानायुध- (for °विध-). Ñ1 -तुल्य- (for -घोर-). —^{b}) D4 खर- (for व्याघ्र-). Ñ1 -नृकाश्व-; Ñ2 V1.2 B1 D1.4–6.9–11.13 T1.2 G1 M3.5 -मृगाश्व-; B2.3 -नृपाश्व-; B4 -मुखैः प्र-; D2 -मृगास्य-; T3 -वराह-; L (ed.) -मृगर्क्ष- (for -मृगेन्द्र-). Ñ V1.2 B2–4 D1–4.13 -युक्तैः; B1 -जुष्टः (for -वक्त्रैः). —^{c}) Ñ1 B2.3 [ऽ]भ्येति (for भाति). D9 विवृद्ध-. Ñ2 B2 D4 -नेत्रो (for -नेत्रैः). —After 23^{c}, D6 T2.3 ins.:

957* देवैर्वृतो देव इवान्तकारी ।

—^{d}) D6.9–11 T2.3 यो (for सो). Ñ V1.2 B2.3 D4 सोयं(V1.2 सोसौ; B2 D4 योसौ) सुदंष्ट्रो वि(Ñ1 द्व)जिताश्व-(B2 °रि)सूनुः; V3 असौ सुदंष्ट्रो जितशत्रुसैन्यः; B1 D1–3.13 L (ed.) सोसौ(B1 असौ; D2 एषो; D3 योसौ) सुरा(L [ed.] सदं)ष्ट्रो विजिताश्व(D13 °रि)सूनुः(D2 °रिसैन्यः); B4 असौ खराष्ट्रो जितराश्वसूतः (sic). —After 23, Ñ V1.2 B2–4 D13 ins.:

958* यश्चैष घोरं बहुवज्रजुष्टं
सकाञ्चनं पावकदीप्तरूपम् ।
शूलं समुद्यम्य समेति वेगा-
द्देवान्तकश्चैष नगेन्द्रयोधी ।

[(l. 1) B3 -दंष्ट्रयुक्तं (for -वज्रजुष्टं). —(l. 2) B3 -तुल्य- (for -दीप्त-). —(l. 3) Ñ1 निवेति (sic); B2 विभाति; B3 बलेन (for समेति). —(l. 4) B2 [ए]व (for [ए]ष). G (ed.) [ऽ]सौ नरसिंह- (for चैष नगेन्द्र-).];

while D6 T2.3 ins.:

959* कैलासशैलोद्धतबाहुवीर्यः ।
सुरेभदन्तक्षतरूक्षवक्षा
गजाधिराजेव विभाति ते रिपुः ।

[(l. 2) D6 -रूद-; T2 -रूक्ष- (for -रूक्ष-). —(l. 3) D6 -राजेति- (for -राजेव).]

G. 6. 35. 20
B. 6. 59. 24
L. 6. 37. 19

यत्रैतदिन्दुप्रतिमं विभाति
छत्रं सितं सूक्ष्मशलाकमग्र्यम् ।
अत्रैष रक्षोधिपतिर्महात्मा
भूतैर्वृतो रुद्र इवावभाति ॥ २४
असौ किरीटी चलकुण्डलास्यो
नागेन्द्रविन्ध्योपमभीमकायः ।
महेन्द्रवैवस्वतदर्पहन्ता
रक्षोधिपः सूर्य इवावभाति ॥ २५

प्रत्युवाच ततो रामो विभीषणमरिंदमम् ।
अहो दीप्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः ॥ २६
आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यो रश्मिभिर्भाति रावणः ।
सुव्यक्तं लक्षये ह्यस्य रूपं तेजःसमावृतम् ॥ २७
देवदानववीराणां वपुर्नैवंविधं भवेत् ।
यादृशं राक्षसेन्द्रस्य वपुरेतत्प्रकाशते ॥ २८
सर्वे पर्वतसंकाशाः सर्वे पर्वतयोधिनः ।
सर्वे दीप्तायुधधरा योधाश्चास्य महौजसः ॥ २९

---

24 Ñ1 B4 transp. 24 and 25.—[a]) Ñ1 V1 B2.3 यस्य; D13 यच्च (for यत्र).—[b]) G2 चित्रं; L (ed.) छत्रं (for च्छत्रं). V2 B2.3 रुक्म- (for सूक्ष्म-). D2 -शशांक°; D4 -शताक्षसुह्यं (sic) (for -शलाकमग्र्यम्).—[c]) Ñ2 V2 D5.9–11 T1 G Ct अत्रैव; B4 D7 T2 त(B4 य)त्रैष; D2.4 अ(D4 य)त्रैक-; D6 T3 तत्रैव; L (ed.) स एष (for अत्रैष).—[d]) Ñ V B D1–4.13 [अ]भ्युपैति (for [अ]वभाति).—After 24, Ñ1 ins. in marg. an addl. colophon (for Var. cf. v.l. 43); while B1 ins. इत्यार्षे in marg.

25 B1 D1–4.9 om. (hapl.) 25. Ñ1 B4 transp. 24 and 25.—[a]) Ñ1 V B2–4 D13 योसौ (for असौ). V3 किटोंगद* (sic) (for किरीटी चल-). D7 -कुंडलस्थो; G1 -कुंडलाढ्यो. B3 (marg. also as in text) G (ed.) असौ किरीटी ज्वलदु(G [ed.]°नो)ज्ज्वलास्यो; M5 असौ महच्चंचलकुंडलावृतो.—[b]) Ñ1 V B2–4 D13 महेंद्र-; Ñ2 D6.10.11 T2.3 G1.2 M नगेंद्र- (for नागेन्द्र-). V3 -विंध्योत्तम-; M5 -वृद्धाचल- (for -विन्ध्योपम-). Ñ2 B4 -तुल्यकायः; V3 -भीमकल्पः; B3 -भीमरूपः.—[c]) V3 -देव- (for -दर्प-). M5 erroneously repeats 24[a] in place of 25[d].—[d]) Ñ V B2–4 D13 रक्षोधिपः सोयमुपैति हृ(V2.3 B2.4[m. also] दु)ष्टः.—After 25, Ñ2 ins. an addl. colophon (for var. cf. v.l. 43); while B3 G (ed.) ins. an addl. colophon after 25:

[*Kāṇḍa name*: B3 लंकाकांडे.—*Sarga name*: राक्षसा(G [ed.]°वणा)नीकदर्शनं.—*Sarga no.* (figures, words or both): B3 33; G (ed.) 35.]

26 Before 26, Ñ V B2–4 D13 ins.:

960* विभीषणवचः श्रुत्वा राक्षसं प्रति भाषितम् ।

[G (ed.) रावणं; L (ed.) राक्षसान् (for राक्षसं).]

—[a]) G1 तदा (for ततो).—[b]) Ñ2 V B4 D1.3.4.6.7.9–11.13 G1.3 M1.2 अरिंदमः; B2.3 D2 इदं वचः (for अरिंदमम्).—[c]) Ñ B3 D9–11 दीप्त- (for दीप्तो). Ñ1 -हुताशाभो (for महातेजा).—[d]) Ñ1 B2.3 D7 G1.3 M5 राक्षसाधिपः; Ñ2 V B1.4 D1–4.13 लोकरावणः (for राक्षसेश्वरः).

27 [a]) Ñ2 V D1–3.7.9.13 दुःप्रेक्ष्यो (for दुष्प्रेक्ष्यो).—[b]) V3 तेजोभिर्; D2 रक्षोभिर् (for रश्मिभिर्). Ñ1 B2.3 D4 वीर्यवान्; Ñ2 V B4 D1–3.7 राक्षसः; B1 D13 भास्करः (for रावणः). ❀ Cg: आदित्य इव रश्मिभिर्दुष्प्रेक्षः प्रेक्षितुमशक्यः। अनयोरर्थयोर्भिन्नवाक्यत्वान्न पुनरुक्तिशङ्का. ❀—D9 om. 27[c]–28.—[c]) Ñ D6.7.10.11 T2 G2 M1.2 Ck.t न व्यक्तं; B2.3 (m. also as in Ñ) नह्यतं (sic); M5 अव्यक्तं (for सुव्यक्तं). B1 लक्ष्यते; D11 न क्षये (for लक्षये). Ñ1 V B D1–3.13 च; D4 वा (for हि).—[d]) Ñ V B D1–4.13 -समन्वितं (for -समावृतम्).—After 27, V3 ins. 962*; while G1 ins.:

961* अहो रूपमहो धैर्यमहो सत्त्वमहो द्युतिः।
अहो राक्षसराजस्य सर्वलक्षणयुक्तता ।

[= 5.47.17.]

28 V3 D9 om. 28 (for D9, cf. v.l. 27).—[a]) B1 D1–3.13 दैत्य- (for देव-). D7 M1.2 -यक्षाणां (for -वीराणां).—[b]) Ñ V1.2 B2–4 D1–4.11.13 M5 एवंविधं; B1 एवमधः-; D7 नैतादृशं (for नैवंविधं). Ñ V2 B4 किल; V1 D1–3.13 कुतः; B1.2 D4 कृतं; B3 नु किं (for भवेत्).—[c]) D4 सदृशं (for यादृशं).—[d]) D2 एवं (for एतत्). Ñ V1.2 B D1–4.10.11.13 विराजते; M5 हि राजते (for प्रकाशते). G1 *****जायते (damaged).—After 28, Ñ V1.2 B D2.13 ins.; while V3 ins. after 27 (owing to om.):

962* तथैवास्यानुगास्तुल्याः पुत्राः पौत्रास्तथानुजाः ।

[B2 तस्येव. B1.2 [अ]नुगतास्; D2 [अ]स्य गुणास् (for [अ]स्यानुगास्). B3 (marg. also as above) त्वन्ये (for तुल्याः). B1 पुत्र- (for पुत्राः). Ñ2 D2 तथानुगाः.]

29 [a]) D1 पर्यंत- (sic) (for पर्वत-).—[b]) G (ed.) विक्रांत- (for पर्वत-).—M5 om. 29[c]–30[ab].—[d]) Ñ1 दीप्तास्याः सु-; Ñ2 V B3 D6.9–11 योधास्तस्य(B3 °श्चान्ये) (for योधाश्चास्य). D9–11 महात्मनः.—After 29, G1 ins.:

भाति राक्षसराजोऽसौ प्रदीप्तैर्भीमविक्रमैः ।
भूतैः परिवृतस्तीक्ष्णैर्देहवद्भिरिवान्तकः ॥ ३०
एवमुक्त्वा ततो रामो धनुरादाय वीर्यवान् ।
लक्ष्मणानुचरस्तस्थौ समुद्धृत्य शरोत्तमम् ॥ ३१

ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा
रक्षांसि तान्याह महाबलानि ।
द्वारेषु चर्यागृहगोपुरेषु
सुनिर्वृतास्तिष्ठत निर्विशङ्काः ॥ ३२
विसर्जयित्वा सहसा ततस्ता-
न्गतेषु रक्षःसु यथानियोगम् ।
व्यदारयद्वानरसागरौघं
महाझषः पूर्णमिवार्णवौघम् ॥ ३३
तमापतन्तं सहसा समीक्ष्य
दीप्तेषुचापं युधि राक्षसेन्द्रम् ।
महत्समुत्पाट्य महीधराग्रं
दुद्राव रक्षोधिपतिं हरीशः ॥ ३४
तच्छैलशृङ्गं बहुवृक्षसानुं
प्रगृह्य चिक्षेप निशाचराय ।
तमापतन्तं सहसा समीक्ष्य
बिभेद बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ॥ ३५

G. 6. 36. 12
B. 6. 59. 37
L. 6. 37. 31

963* पुत्रैः पौत्रैः परिवृतो द्वित****** (damaged) ।

30 M5 om. 30^{ab} (cf. v.l. 29).—a) V3 D4 इति (for भाति). Ñ2 V1.2 B2.3 D3 [ऽ]यं (for ऽसौ). D9–11 विभाति रक्षोराजोसौ.—b) Ñ1 D3.4 प्रदीप्तो (for प्रदीप्तैर्). V1 -कर्मभिः; D9–11 G1 -दर्शनैः.—c) Ñ1 D3 शूलैः; Ñ2 V B1–3 D1.2.4.13 शूरैः; B4 शरैः; G (ed.) योधैः (for भूतैः). V1.2 अभिवृतो; D9–11 T1.3 परिवृ(D11 °भृ)तैस्. Ñ2 V1.2 B2.3 योधैर्; G (ed.) भूतैर् (for तीक्ष्णैर्).—d) B1 देवताभिर्; D4 देहवद्भैर् (sic) (for देहवद्भिर्). V3 B4 D1–4.13 इवांतकैः. Ñ2 V1.2 B2 यमकालसमप्रभैः (Ñ2 °प्रचोदितैः).—After 30, D5–7.9–11 S ins.:

964* दिष्ट्यायमद्य पापात्मा मम दृष्टिपथं गतः ।
अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि सीताहरणसंभवम् ।

[(l. 1) D5 -पथं गतं; D6 (in marg.) -पथं मतः; T3 -पदं गतः (for -पथं गतः). ❀ Cr : मद्दृष्टिपथा(°थमा ?)गत इति पाठः ।; Cg : मम दृष्टिपथं गत इति पाठः. ❀—(l. 2) D11 -संभवः (for °वम्).]

31 b) B3 आदत्त (for आदाय).—c) B2 सलक्ष्मण- (hypm.) (for लक्ष्मण-). D7 M1.2 -[अ]नुगतस्. G3 रामस् (for तस्थौ).—d) Ñ1 D4 समुद्गृह्य(D4 °द्धृत-); B4 D1–3.13 G1 M5 समुद्यम्य(B4 D2.3 °त-) (for समुद्धृत्य). Ñ2 V1.2 B2.3 श(B2 न)रोत्तमान्; V3 B1.4 D1–4.13 शरासनः(B1 D1.13 °नं). G3 तस्थावुद्धृत्य सायकं.

32 a) D1 तत्र स्म (for ततः स).—b) D3 जात्या* (sic) (for तान्याह). B1 महावरिष्ठः.—c) Ñ1 V1 B D1.2.13 पुर्या; D4 om.; M2 चार्या (sic); L (ed.) पुर्यां (for चर्या-).—d) V2 illeg.; D1.4 निर्वृतास् (for सुनिर्वृतास्). D1 M1.2 तिष्ठति (for °त).—After 32, D5–7.9–11 S ins.:

965* इहागतं मां सहितं भवद्भि-
र्वनौकसश्छिद्रमिदं विदित्वा ।
शून्यां पुरीं दुष्प्रसहां प्रमथ्य
प्रधर्षयेयुः सहसा समेताः ।

[(l. 4) D5 प्रहर्षयेयुः.]

33 a) M3 निसर्जयित्वा (sic). D6.7.10.11 T2.3 M1.2 सचिवांस्; M3 सहितांस् (for सहसा). D9 तदा (for ततस्).—b) M5 तथा- (for यथा-).—For 33^{ab}, Ñ V B D1–4.13 subst.:

966* स एवमुक्त्वा त्रिदशेन्द्रशत्रु-
रुद्यम्य चापं सशरं प्रदीप्तम् ।

—c) D13 विदारयन्.—d) Ñ1 महाबलः; V3 यथा झषः; B4 महाझषैः; D4 °विषः (for महाझषः). D4 पौर्णम् (for पूर्णम्).

34 M1 reads 34^{a} twice.—a) Ñ2 V B1.3.4 D1–4.13 निरीक्ष्य (for समीक्ष्य).—b) D4 दीप्तांशु- (for दीप्तेषु-).—After 34^{ab}, Ñ1(m.).2 V B D1–4.13 ins.:

967* ततो हरीशः सहसा जगाम
तं रावणं योद्धुमतिप्रकाशम् ।

[(l. 1) V2.3 B1 स जगाम तत्र(V3 **); B3 (m. also as above) समुपाजगाम (for सहसा जगाम).—(l. 2) B1 D2.3.13 -प्रचंडः; D1 -प्रचंडं (for -प्रकाशम्).]

—L (ed.) transp. c and d.—c) Ñ V B D1–4.13 बलात्. B4 D4 समुद्यम्य (for समुत्पाट्य). D1 महीरुहाग्रं; L (ed.) महीधराग्र्यं.—d) D3 रणाधि- (for रक्षोधि-). Ñ1 V2 हरींद्रः; D2 महात्मा (for हरीशः).

35 a) B1 तच्छृंगशैलं; B2.3 G (ed.) तं शै(B3 तच्छै)लमु(G [ed.] °म)ग्रं; G1.3 ततस्तु शैलं (for तच्छैलशृङ्गं). B2 -शालसानुं; B4 °शाखं; D1 -सानुवृक्षं; D4 °सांद्रं; D9 -वृक्षसानुषु (for -वृक्षसानुं). ❀ Ct : शृङ्गशब्दोऽर्धर्चादिः पुंस्यपि. ❀—b) Ñ V B D1–4.13 स रावणाय (for निशाचराय).—D4 erroneously repeats 35^{cd} (var.) after 36^{ab}. M1 reads c twice.—c) D3.4

G. 6. 36. 12
B. 6. 59. 38
L. 6. 37. 31

तस्मिन्प्रवृद्धोत्तमसानुवृक्षे
शृङ्गे विकीर्णे पतिते पृथिव्याम् ।
महाहिकल्पं शरमन्तकाभं
समाददे राक्षसलोकनाथः ॥ ३६

स तं गृहीत्वानिलतुल्यवेगं
सविस्फुलिङ्गज्वलनप्रकाशम् ।
बाणं महेन्द्राशनितुल्यवेगं
चिक्षेप सुग्रीववधाय रुष्टः ॥ ३७

स सायको रावणबाहुमुक्तः
शक्राशनिप्रख्यवपुः शिताग्रः ।
सुग्रीवमासाद्य बिभेद वेगा-
द्गुहेरिता क्रौञ्चमिवोग्रशक्तिः ॥ ३८

स सायकार्तो विपरीतचेताः
कूजन्पृथिव्यां निपपात वीरः ।
तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं विसंज्ञं
नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः ॥ ३९

ततो गवाक्षो गवयः सुदंष्ट्र-
स्तथर्षभो ज्योतिमुखो नलश्च ।
शैलान्समुद्यम्य विवृद्धकायाः
प्रदुद्रुवुस्तं प्रति राक्षसेन्द्रम् ॥ ४०

(second time) तदा(D4 महा)पतंतं. Ñ V B1.3.4 D1.3.4 (both times).13 प्रसमीक्ष्य राजा (B3 रावणो); D2 सहसा निरीक्ष्य; G3 तरसा समीक्ष्य (for सहसा स°). —^{d}) D7.9–11 G1 चिच्छेद (for बिभेद). Ñ V B D1–4(D4 first time).13 यमदंडकल्पैः(B3 °रूपैः; D4 [second time] °कल्पं) (for तपनीयपुङ्खैः).

36 ^{ab}) G3 प्रवृत्त- (for प्रवृद्ध-). Ñ2 V B1 D1–4 -वृक्षखंडे; B2.3 -शृंगवृक्षे; B4 -शृंगखंडे; D9 T3 -सानुवृक्षैः (D9 °क्ष-); M5 -सानुपृष्ठे (for -सानुवृक्षे). D13 तस्मिन्प्रकृत्ते द्रुमवृक्षखंडे (for ^{a}). D5.6.9–11 T2.3 विदीर्णे; M1 विशीर्णे (for विकीर्णे). Ñ2 B1–3 D1.3.13 शैले विकी(Ñ2 B3 °दी; B1 °शी)र्णे भुवि(Ñ3 B2.3 बहु; B1 स वि)चित्रसानौ; V B4 D2.4 शैले विशी(V1 D2 °की)र्णेत्तमचित्रधातौ(V1.2 D4 °सानौ) (for ^{b}). Ñ1 तस्मिन्विशीर्णे तु सशैलशृंगे सवृक्षवेणुद्रुमचित्रसानौ.—After 36^{ab}, D4 erroneously repeats 35^{cd} (var.). —^{c}) B3 महाहिरूपं; D4 om. (hapl.) (for महाहिकल्पं). Ñ V B1.2.4 D1–4.13 उग्रवेगं(Ñ2 °वीर्यं) (for अन्तकाभं). —After 36^{c}, D4 reads 37^{bc}. —^{d}) Ñ V D2.5.9–11 T3 M3.5 समादधे (for °दे). Ñ V B1.4 D1–4 -यूथपेंद्रः(V3 D2 °पेशः); B2.3 -सैन्यनाथः; D13 -पुंगवेंद्रः (for -लोकनाथः).

37 V3 om. 37^{ab}. —^{a}) Ñ2 G1 M1.2.5 [अ]शनितुल्य (M5 °* *)वेगं; B2 ज्वलनप्रकाशं; B3.4 [अ]नल° (for [अ]निलतुल्यवेगं). —Ñ1 reads in marg. 37^{bc}. D4 reads 37^{bc} after 36^{c}. M1.2 consecutively repeat 37^{bc}. —^{b}) B1 D1–5.7.9.13 T1 सविस्फुलिंगं. ❀ Cg : महेन्द्राशनिः वज्रम् । औत्पातिकाशनिव्यावृत्तये महेन्द्रपदम् । यद्वा महेन्द्रसम्बन्धोक्तिः अभ्यासवता मुक्तत्वेनातिवेगद्योतनाय. ❀ —^{d})M2 जुष्टः (for रुष्टः). Ñ V B D1–4.13 चिक्षेप राजा हरियूथपा(D1.3 °पुंगवा)य.

38 ^{a}) B3 (m. also) -चाप-; D3 -बाण- (for -बाहु-). —^{b}) Ñ1 -तुल्य-; V3 D5.9–11 -स्पर्श- (for -प्रख्य-). V2 D9–11 -प्रकाशं(V2 °शः) (for -शिताग्रः). —^{c}) V3 गात्रं (for वेगाद्). —^{d}) D2 गुहेरितां; D4 दीप्ता हवि- (sic) (for गुहेरिता). D9 [इं]द्र- (for [उ]ग्र-).

39 ^{a}) Ñ1 मूढसंज्ञो (for सायकार्तो). D1 -तेजाः; D5 -वेगाः; M1 -चेतः (for -चेताः). —^{b}) Ñ हरींद्रो; V1.2 कपींद्रो; V3 B D1–4.13 व्य(B2.3 त; D4.13 य)थार्तो (for पृथिव्यां). Ñ V B D1–4.13 भूमौ (for वीरः). —^{c}) Ñ1 मूढसंज्ञं; Ñ2 B1 D5.9–11 वीक्ष्य भूमौ (for प्रेक्ष्य भूमौ). Ñ1 निरीक्ष्य (for विसंज्ञं).

40 ^{a}) D6.9–11 T2.3 सुषेणस् (for सुदंष्ट्रस्). —^{b}) Ñ V B1 D4 मैंदो नलो; B2 मैंदानलो; B3 मैंदो(also नीला in m.)नलो; D1–3.13 मैंदो गजो; D5–7.9–11 M1.2 स्वथर्षभो (for तथर्षभो). D1 द्योतिमुखो; D4 स्वाति°; D13 चाति°; M1 ज्योत°; G (ed.) ज्योतिर्मुखो; L (ed.) ज्ञाति° (for ज्योतिमुखो). Ñ V1.2 B2.3 [अं]गदश्च; D4 [ऽ]निलश्च; M3 नभश्च (for नलश्च). B4 मैंदो मनोज्ञाभिमुखोंगदश्च. —After 40^{ab}, G1 ins. :

968* तारश्च मैन्दद्विविदौ च वीरौ
संपातिरेते च गजः सुषेणः ।

—^{c}) Ñ B1.3 D1–4.13 शिलाः (for शैलान्). Ñ2 V1.2 B1–3 D9–11 समुत्पाट्य (for °द्यम्य). V3 D4 विवृत्त-. Ñ1 B2 -कोपाः; D13 -कल्पाः (for -कायाः). —^{d}) B1 D4 समाद्रवंस्; D1–3 समार्दयंस् (for प्रदुद्रुवुस्). Ñ1 V1.2 B4 D2.4.9.13 तं(D2.4 ते) युधि; B1 ते सह; D1 संघशो (sic); D3.7 M1.2 संयति (for तं प्रति). V3 समार्दयंस्ते शतशोथ रावणं. —After 40, Ñ D13 ins. :

969* स संप्रहारस्तुमुलो बभूव
रक्षःपतेस्तोयनिधेः समीपे ।

[(L. 2) D13 रक्षोधिपस्यापि बलेन सार्धं.]

तेषां प्रहारान्स चकार मोघा-
न्रक्षोधिपो बाणगणैः शिताग्रैः ।
तान्वानरेन्द्रानपि बाणजालै-
र्बिभेद जाम्बूनदचित्रपुङ्खैः ॥ ४१

ते वानरेन्द्रास्त्रिदशारिबाणै-
र्भिन्ना निपेतुर्भुवि भीमरूपाः ।
ततस्तु तद्वानरसैन्यमुग्रं
प्रच्छादयामास स बाणजालैः ॥ ४२

ते वध्यमानाः पतिताग्र्यवीरा
नानद्यमाना भयशल्यविद्धाः ।
शाखामृगा रावणसायकार्ता
जग्मुः शरण्यं शरणं स्म रामम् ॥ ४३

ततो महात्मा स धनुर्धनुष्मा-
नादाय रामः सहसा जगाम ।
तं लक्ष्मणः प्राञ्जलिरभ्युपेत्य
उवाच वाक्यं परमार्थयुक्तम् ॥ ४४

काममार्यः सुपर्याप्तो वधायास्य दुरात्मनः ।
विधमिष्याम्यहं नीचमनुजानीहि मां विभो ॥ ४५

तमब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ।
गच्छ यत्नपरश्चापि भव लक्ष्मण संयुगे ॥ ४६

रावणो हि महावीर्यो रणेऽद्भुतपराक्रमः ।
त्रैलोक्येनापि संक्रुद्धो दुष्प्रसह्यो न संशयः ॥ ४७

G. 6. 36. 24
B. 6. 59. 48
L. 6. 37. 43

---

41 Ñ$_1$ reads ^{ab} in marg.—^{a}) Ñ शिलाश्च(Ñ$_1$ °लाः स) तेषां प्र- ; V$_{1.2}$ B$_2$ शैलान्स(B$_2$ °लांश्च) तेषां प्र- (for तेषां प्रहारान्स). Ñ$_1$ B$_4$ घोरान् (for मोघान्). B$_3$ शिलाश्च तेषां प्रचकर्तु घोरान् (before corr. मोघान्) (sic). —^{b}) Ñ V B D$_{1-3,9-11,13}$ -शतैः ; D$_4$ -शितैः (for -गणैः). B$_4$ शितोग्रैः. —^{c}) Ñ$_1$ तु बिभेद तीक्ष्णैः (for अपि बाणजालैर्). —^{d}) Ñ$_1$ प्रतप्त- (for बिभेद). D$_4$ -बद्ध- (for -चित्र-).

42 ^{b}) D$_{13}$ भीमा (for भिन्ना). D$_{1.9}$ भिन्न- (for भीम-). V$_1$ B$_1$ D$_{4.13}$ -रूपैः ; V$_2$ -वेगाः; V$_3$ D$_{9-11}$ M$_{1-3}$ -कायाः (for -रूपाः). —V$_3$ om. 42^{cd}. —^{c}) Ñ$_1$ B$_2$ D$_{1.3.4.13}$ च (for तु). Ś D$_{2.8.12}$ तं (for तद्). —^{d}) B$_1$ संच्छादयामास ; G (ed.) संताडयामास. D$_{1.13}$ च (for स).

43 ^{a}) D$_{13}$ निवेपमानाः (for ते वध्य°). Ś V B$_{2-4}$ D$_{2.3.7-13}$ G$_1$ पतिताश्च शू(D$_{7.9-11}$ G$_1$ वी)राः; Ñ D$_1$ पतिता(Ñ$_1$ °तो)प्रशूरा ; B$_1$ D$_4$ च कृतार्तनादा; D$_6$ T$_{2.3}$ M$_3$ °ताः प्रवीरा ; M$_5$ °ता ह्यवीर्या (for °ताग्र्यवीरा). —^{b}) Ñ$_1$ विद्राव्यमाना; Ñ$_2$ अविद्य° ; V$_2$ भयार्तनादा ; B$_{2.3}$ नानद्रुमाभा (sic); D$_{13}$ तेनार्ध° (for नानद्यमाना). G$_1$ भुवि ; G$_{2.3}$ M$_5$ शर- ; Cm.g.t as in text (for भय-). B$_3$ -संनिरुद्धाः ; D$_{1.13}$ -शोकविद्धाः. Ś D$_{2.8.12}$ तेनार्धमानाश्च स(D$_2$ स्व)सैन्यमुख्याः ; V$_1$ B$_1$ D$_4$ भयेन शोके(V$_1$ शल्ये) न च विह्वलां(B$_1$ °क्कुवां)गाः. —^{d}) Ś D$_{2.8.12}$ शतशः (for शरणं). V$_1$ D$_{2.4}$ च (for स्म). —After 43, D$_{13}$ ins. ; Ñ$_2$ Ś D$_{8.12}$ ins. after 50 ; while Ñ$_1$ ins. after 24 ; Ñ$_2$ ins. after 25 ; whereas T$_3$ ins. after 49 an addl. colophon :

[*Kāṇḍa name*: Ñ$_1$ D$_{13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D$_{13}$ ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś Ñ D$_{8.12.13}$ रावणनिर्याणं(Ñ °णः). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś$_1$ Ñ D$_{8.12.13}$ om. ; Ś$_2$ 35 ; T$_3$ 64.]

44 D$_{11}$ transp. 44 and 45. D$_5$ om. from 44^{b} up to ष्या in 45^{c}. —Note the hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) B$_3$ D$_{4.11}$ T$_3$ लक्ष्मणं. B$_3$ D$_4$ अभ्युपेति(D$_4$ °तः) (for °पेत्य). —^{d}) Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ M$_5$ (to avoid hiatus) प्रो(M$_5$ ह्यु)वाच (for उवाच). D$_{9-11}$ रामं (for वाक्यं). —After 44, B$_3$ ins. इत्यार्षे इत्यादि in marg..

45 D$_5$ om. up to ष्या in 45^{c} (cf. v.l. 44). D$_{11}$ transp. 44 and 45. —^{a}) Ś$_2$ Ñ V B D$_{1-4.8.13}$ अहम् (for कामम्). Ś Ñ V B D$_{1-3.6-13}$ T G M$_{1.2.5}$ आर्य (for आर्यः). B$_4$ [अ]द्य; D$_4$ च (for सु-). —^{b}) V$_3$ दुर्मतेः (subm.) ; B$_4$ D$_4$ सु(D$_4$ च)दुर्मतेः (for दुरात्मनः). —^{c}) D$_9$ कथमिष्यामि (sic). D$_{10.11}$ चैतम् (for नीचम्). Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ वधि(Ñ$_2$ V$_3$ B$_4$ हनि)ष्याम्यहमद्यै(Ñ$_2$ B$_{2.3}$ °मेवै)न(V$_1$ B$_4$ °त; D$_2$ °व)म्. —^{d}) B$_2$ शत्रुं; D$_2$ अव- (for अनु-). Ñ$_2$ D$_{6.7}$ T$_{2.3}$ M$_3$ प्रभो (for विभो). —After 45, Ñ V$_{1.2}$ B$_{2-4}$ D$_{13}$ ins. :

970* मम शक्ररिपोश्चैव स विमर्दो भवत्वयम् ।
अद्य पश्यन्तु भूतानि पराभूतं मया रिपुम् ।

[(l. 1) B$_4$ समं (for मम). Ñ$_1$ B$_{2.3}$ सं- (for स). B$_4$ विमर्शो. V$_1$ भवत्ययं; B$_2$ [ऽ]भवद्भयं (sic) (for भवत्वयम्). —(l. 2) B$_3$ परिभूतं (for परा°).]

46 ^{a}) Ś Ñ V B D$_{1-4.8.13}$ ततो (for तम्). —^{cd}) Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ गच्छ त्वं वचनं चेदं निबोध मम लक्ष्मण(D$_1$ वचनं मम).

47 ^{a}) D$_8$ [ऽ]यं; D$_7$ G$_1$ [ऽ]पि (for हि). Ñ$_2$ V B (B$_3$ in m.) D$_{1.3.4.13}$ महाबाहुर्(D$_4$ °हो). Ś D$_{2.8.12}$ (B$_3$ in m.) ... —^{b}) Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ महाराक्षसेंद्रो महाकायो. —

G. 6. 36. 25
B. 6. 59. 49
L. 6. 37. 44

तस्य च्छिद्राणि मार्गस्व स्वच्छिद्राणि च गोपय ।
चक्षुषा धनुषा यत्नाद्रक्षात्मानं समाहितः ॥ ४८
राघवस्य वचः श्रुत्वा संपरिष्वज्य पूज्य च ।
अभिवाद्य ततो रामं ययौ सौमित्रिराहवम् ॥ ४९
स रावणं वारणहस्तबाहु-
र्ददर्श दीप्तोद्यतभीमचापम् ।
प्रच्छादयन्तं शरवृष्टिजालै-
स्तान्वानरान्भिन्नविकीर्णदेहान् ॥ ५०

तमालोक्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः ।
निवार्य शरजालानि प्रदुद्राव स रावणम् ॥ ५१
रथं तस्य समासाद्य भुजमुद्यम्य दक्षिणम् ।
त्रासयन्रावणं धीमान्हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२
देवदानवगन्धर्वा यक्षाश्च सह राक्षसैः ।
अवध्यत्वात्त्वया भग्ना वानरेभ्यस्तु ते भयम् ॥ ५३
एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्चशाखः समुद्यतः ।
विधमिष्यति ते देहाद्भूतात्मानं चिरोषितम् ॥ ५४

(B_4 $D_{1.2.13}$ बहु)मायो($\tilde{N}_1$ °सत्त्वो; D_4 °तेजो) महाधनुः ($V_{2.3}$ B_3 D_6 °बलः).—^{cd}) Ś $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{8.12}$ दुष्प्रधर्षो; $\tilde{N}_2$ B_2 दुर्धर्षो वै(B_2 हि); V_2 $D_{1.2.4.13}$ दुःप्रधर्षो; B_1 D_3 दुष्प्र(D_3 दुःप्र)धृष्यो; B_4 सुदुर्धर्षो; $D_{7.9-11}$ दुःप्र° (for दुष्प्रसह्यो). V_1 रावणे दुर्जयस्त्वृतः (sic) (for ^{d}). V_3 त्रैलोक्ये चापि दुर्धर्षः संक्रुद्धो नात्र संशयः.

48 ^{b}) $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.13}$ [अ]सि(D_2 °पि)रक्ष च; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ G_1 M_5 च ल(D_9 T_2 M_5 र)क्षय; M_3 (after corr. as in T_3) च लक्ष्मण (for च गोपय). Ś $D_{8.12}$ T_1 स्वस्य छिद्राणि रक्ष च(T_1 गोपय).—^{c}) B_3 om. (hapl.?) धनुषा. Ś $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ चैव; D_{9-11} [आ]त्मानं (for यत्नाद्).—^{d}) D_{9-11} गोपायस्व; T_3 प्रेक्ष्यात्मानं; M_3 रक्ष्या° (sic) (for रक्षात्मानं).

49 ^{b}) D_1 स परिष्वज्य; $T_{2.3}$ M_3 K (ed.) परिष्वज्य च (K [ed.] °ज्याभि-). Ś V_3 B_4 $D_{1-3.8.12}$ पीडितं- (V_3 °तः) (for पूज्य च). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ संप्रहृष्टतनूरुहः; B_1 D_4 परिष्वज्य नि(D_4 प्र)पीडितः(D_4 °तं); D_{13} प्रतिपद्याभिनंद्य च.—^{cd}) $\tilde{N}_1$ स रामं तु; $B_{2.3}$ $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ M_5 च($B_{2.3}$ स) रामाय (for ततो रामं). D_3 transp. ततो and ययौ. $D_{3.10.11}$ आहवे (for आहवम्). B_3 सौमित्री रावणं ययौ; D_4 ययौ सौमित्रिणा सह (for ^{d}).—After 49, T_3 ins. an addl. colophon (for var. cf. v.l. 43).

50 ^{a}) $Ś_2$ $D_{2.4}$ T_3 G_1 $M_{1.2}$ रावण- (meta.) (for वारण-). $Ś_1$ V_3 $B_{1.4}$ $D_{2.10.11}$ T_3 $M_{1.2}$ -बाहुं; D_4 -युक्त (for -बाहुर्). $\tilde{N}_1$ वारणयूथबाहुं; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_3(m. also) वानर (B_3 राक्षस)यूथमध्ये; $B_{2.3}$ °यूथपोपमं; D_9 °बाहुस्तंभ (sic) (for वारणहस्तबाहुर्).—^{b}) $Ś_2$ B_3 $D_{2.8.12}$ भीमोद्यत-; D_4 दीपोपम- (for दीप्तोद्यत-). D_7 -दीप्त- (for -भीम-). $Ś_1$ B_1 D_{9-11} transp. दीप्त- and भीम-. $B_{2.3}$ -कार्मुकं (for -चापम्). D_{13} हुताशदीप्तोद्धृतभीमचापं.—^{d}) Ś $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ बाण-; $\tilde{N}_1$ भग्न-; T_3 अपि (for भिन्न-). Ś $D_{8.12}$ -विदीर्ण-; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ -विभिन्न-; T_3 [अ]वकीर्ण- (for -विकीर्ण-). D_1 -वेषान्. ❀ Cr: विकीर्णदेहानिति पाठः. ❀—After 50, Ś $D_{8.12}$ ins. an addl. colophon (for Var. cf. v.l. 43).

51 ^{a}) V_3 M_3 समालोक्य; D_4 ततोवलोक्य (hypm.) (for तमा°).—^{c}) Ś $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ भ्रंशयन्; $\tilde{N}_1$ ध्वंसयन् (for निवार्य).—^{d}) Ś $V_{2.3}$ $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12}$ प्रत्ययुध्यत; $\tilde{N}$ V_1 $B_{2.3}$ प्रत्य(B_2 पर्य)गच्छत्स; D_4 [अ]युध्यत सह (unmetric); $D_{6.9-11}$ T_3 वि(T_3 प्रा)दुद्राव स; D_{13} प्रतिदुद्राव (for प्रदुद्राव स).

52 ^{a}) D_3 समास्थाय (for °साद्य).—^{b}) $D_{7.9-11}$ बाहुम् (for भुजम्). Ś $V_{1.3}$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ तोदमा- (D_4 प्रमादा [sic])क्षिप्य सारथेः; $\tilde{N}$ V_2 B_{2-4} तोत्रमाक्षिप्य ($\tilde{N}_2$ V_2 °च्छिद्य; B_3 °च्छाद्य) सारथेः.—^{c}) B_4 श्रीमान् (for धीमान्).

53 ^{ab}) $\tilde{N}_1$ -गंधर्वाः सयक्षाः; B_2 D_4 $G_{1.3}$ M_5 -गंधर्वय°; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ M_3 -गंधर्वैर्यक्षैश्च (for -गन्धर्वा यक्षाश्च). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_{13} पन्नगैः; D_4 -राक्षसाः (for राक्षसैः).—^{c}) D_5 T_1 G M_5 अवश्यं तु (for अवध्यत्वात्). $D_{6.9-11.13}$ $T_{2.3}$ M_3 अवध्यत्वं त्वया प्राप्तं(D_{13} भग्नं); D_7 अवश्यं भवता भग्ना.—^{d}) G_2 मानुषेभ्यस् (for वानरे°). B_3 च (for तु). D_6 तद् (for ते). B_4 वानरेंद्रात्त्व भिभयं (unmetric).—For 53^{cd}, Ś V_3 B_1 $D_{1-4.8.12}$ subst.; while $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} cont. after 972*:

971* त्वां भग्नमद्य पश्यन्तु वानरैर्भीमविक्रमैः ।

[$\tilde{N}_2$ V $B_{2.3}$ D_1 transp. भग्नम् and अद्य. $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ निहतं (for पश्यन्तु). $\tilde{N}_1$ भग्नं त्वां समरे वीरैर् (for the prior half).]

—After 53, $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} ins.:

972* तदद्य देवाः पश्यन्तु सयक्षोरगपन्नगाः ।

[$\tilde{N}_1$ यक्षगंधर्व-; V_2 यक्षराक्षस- (for सयक्षोरग-). $\tilde{N}_2$ B_3 -राक्षसाः.]

54 ^{b}) D_1 M_5 -शाखा-. D_4 समन्वितः (for समुद्यतः).—^{c}) Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ $D_{2.8.12}$ निहनिष्यति; $\tilde{N}_1$ $D_{1.3}$ निर्हरि°; V_3 B_1 $D_{4.13}$ निरसि°; B_4 निवर्ति°; G_1 विधमिष्यामि; Cr.m.g.k.t as in text (for विधमिष्यति). $\tilde{N}_1$ B_4 देहात्ते (by transp.); B_3 D_9 T_2 ते देहं; D_4 देहं ते;

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं रावणो भीमविक्रमः ।
संरक्तनयनः क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५५
क्षिप्रं प्रहर निःशङ्कं स्थिरां कीर्तिमवाप्नुहि ।
ततस्त्वां ज्ञातविक्रान्तं नाशयिष्यामि वानर ॥ ५६
रावणस्य वचः श्रुत्वा वायुसूनुर्वचोऽब्रवीत् ।
प्रहृतं हि मया पूर्वमक्षं स्मर सुतं तव ॥ ५७
एवमुक्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः ।
आजघानानिलसुतं तलेनोरसि वीर्यवान् ॥ ५८
स तलाभिहतस्तेन चचाल च मुहुर्मुहुः ।
आजघानाभिसंक्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषम् ॥ ५९
ततस्तलेनाभिहतो वानरेण महात्मना ।
दशग्रीवः समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः ॥ ६०
संग्रामे तं तथा दृष्ट्वा रावणं तलताडितम् ।
ऋषयो वानराः सिद्धा नेदुर्देवाः सहासुराः ॥ ६१
अथाश्वस्य महातेजा रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
साधु वानर वीर्येण श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ॥ ६२
रावणेनैवमुक्तस्तु मारुतिर्वाक्यमब्रवीत् ।
धिगस्तु मम वीर्यं तु यत्त्वं जीवसि रावण ॥ ६३

G. 6. 36. 41
B. 6. 59. 64
L. 6. 37. 59

D10.11 Ct ते देहे (for ते देहाद्).—d) T2 च रोषितं (for चिरो°).

55 D7 transp. b and d.—b) D7 राक्षसो (for रावणो). D5 -कर्मणः (for -विक्रमः).—c) G2 -नयनं (for -नयनः). Ñ V1.2 B2-4 D1.3.13 कोपाद्.—d) D7 रावणो वाक्यमब्रवीत्.

56 D4 om. 56.—a) Ś Ñ1 B3.4 D1-3.8.12 T2 G1.3 M5 निःशंकः (for निःशङ्कं).—b) D1 चिरं (for स्थिरां).—cd) Ś Ñ V B D1-3.8.12.13 विक्रमं च विदित्वा ते नाशयिष्यामि (V3 °ष्यति [sic]) जीवितं.

57 b) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 अभाषत (for वचोऽब्रवीत्).—c) Ñ2 V1.2 B4 D2.4-7.9-11 T प्रहृतं. Ś Ñ V2.3 B D1.2.4.8.12.13 ते (for हि). T2 महावीर्यम् (for मया पूर्वम्).—d) G2 तु तं (for सुतं). D9-11 transp. स्मर and तव. Ś Ñ V B D1.2.4.8.12 अक्षं सूदयता सुतं (Ñ1 रणे); D3.13 अक्षं ते दयितं (D3 सूदता) सुतं.

58 a) Ś D8.12 उक्त्वा (for उक्तो).—b) Ś D8.12 रावणं (for रावणो). Ś Ñ V B D2-4.8.12.13 राक्षसाधिपः (Ś D8.12 °पं). D1 राक्षसो रावणस्तदा.—Ś D8.12 om. (hapl.) 58c-59ab.—d) D4 तलेनोनर- (sic) (for °रसि).

59 Ś D8.12 om. 59ab (cf. v.l. 58).—a) Ñ V B1.2.4 D2-4.13 स तथा(Ñ1 °दा)भि-; B3 स तदा नि-; D1 स हस्ताभि-; M1.2 तलेनाभि- (for स तलाभि-).—b) D6 T2.3 संचचाल (for चचाल च). D7 महाहरिः; G1 हरिर्मुहुः. Ñ V B D1-4.13 मुहूर्तं व्यचरत्क(Ñ1 °थितः क; B4 D1-4.13 °चलत्क)पिः.—After 59ab, D5-7.9-11 S ins.:

973* स्थित्वा मुहूर्तं तेजस्वी स्थैर्यं कृत्वा महामतिः।

[D9-11 स्थितो. D7 G1.3 M1.2 धैर्यं (for स्थैर्यं). M1.2 महाबलः.]

—c) Ś B4 D2.8.12 च तं क्रुद्धस्; Ñ1 सुसंरब्धस्; Ñ2 V1.3 B1.2 D1.3-7.9-11.13 च सं°; V2 B3 सु°; G2 [अ]ति° (for [अ]भिसंक्रुद्धस्).—d) Ś2 तालेन. D13 सुर- (for [अ]मर-). D7 तलेनामरवैरिणं.

60 M3 om. 60-61.—a) Ś Ñ2 V B D1-4.8.12.13 तथा स तेन; D5.6.9-11 T2.3 G3 M5 ततः स तेन (for ततस्तलेन).—b) Ś Ñ V B2-4 D1-4.8.12 तर(D3 °प)स्विना (for महात्मना). D13 कपर्दिसमरस्विना.—c) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1-5.8.12.13 T1 समुद्धूतो; B3 सुसंस्तब्धो; Cg.k.t as in text (for समाधूतो). B3 (m. also) दशाननः समुद्धूतो.—d) V3 -चलेन च; D4 -तलेपतत्; D5 -चलाचलाः; Cg.t as in text (for -चलेऽचलः).

61 M3 om. 61 (cf. v.l. 60).—a) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 तु (for तं). M5 संग्रामेण. Ñ V B1-3 D4.6.9 T2.3 तदा; B4 ततो (for तथा).—b) Ś2 ताल- (for तल-).—c) Ś Ñ V1.2 B1.4 D1-4.8.12.13 चारणाः; V3 B2.3 (m. also as in B1) चामराः (for वानराः).—d) Ś D2.6.8.9.12 T2.3 तथासुराः(D9 °रैः); Ñ V1.3 B1.2.4 D1.3.13 च सासुराः; V2 महासुराः; B3(m. also as in D7) च सुस्वराः; D4 च ते सुराः; D7.10.11 सुरासुरैः(D7 °राः); G1 सकिंनराः; G2.3 M5 सवासवाः; K (ed.) सहासुरैः (for सहासुराः).—After 61, D4 ins.:

974* साधु साध्विति संप्रोचुर्हनुमन्तमथोत्सुकाः।

62 a) B2-4 D3.5.7.9.13 T G2 M3.5 अथाश्वास्य; G3 आश्वस्य च.—cd) Ś Ñ V1.2 B D2.3.8.12 वीर्यं ते (for वीर्येण). Ś Ñ1 D2.8.12 श्लाघनीयं सुरैरपि(Ñ1 °रासुरैः) (for d). D4 (in marg.) रणकर्मणि निष्णातो दृष्टवीर्यो रणाजिरे.

63 D4 om. 63ab.—b) V3 B3.4 D3 हनुमान् (for मारुतिर्).—B3 om. from वा in वाक्यम् up to 75.—c) D4 वीर्यम् (for मम). B1 D1.5.7.9-11.13 T1.2 G2 Ct वीर्यस्य; B4 D2.3 T3 वीर्यं च(D3 हि); D4 (in marg.) एतत्तु; D8 G1 M3 वीर्येण (for वीर्यं तु). Ñ V1.3 B2 मम वीर्यं(Ñ1 V2 वीर्यं मम) धिगस्त्वेतद्; V3 धिगस्तु मे बाहुबलं.
❀ Cm.g: वीर्येण वीर्यमित्यर्थः(Cg °णेति द्वितीयाभाव

G. 6. 36. 42
B. 6. 59. 65
L. 6. 37. 00

सकृत्तु प्रहरेदानीं दुर्बुद्धे किं विकत्थसे ।
ततस्त्वां मामको मुष्टिर्नयिष्यति यमक्षयम् ।
ततो मारुतिवाक्येन क्रोधस्तस्य तदाज्वलत् ॥ ६४
संरक्तनयनो यत्नान्मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम् ।
पातयामास वेगेन वानरोरसि वीर्यवान् ।
हनूमान्वक्षसि व्यूढे संचचाल हतः पुनः ॥ ६५

विह्वलं तं तदा दृष्ट्वा हनूमन्तं महाबलम् ।
रथेनातिरथः शीघ्रं नीलं प्रति समभ्यगात् ॥ ६६
पन्नगप्रतिमैर्भीमैः परमर्मातिभेदिभिः ।
शरैरादीपयामास नीलं हरिचमूपतिम् ॥ ६७
स शरौघसमायस्तो नीलः कपिचमूपतिः ।
करेणैकेन शैलाग्रं रक्षोधिपतयेऽसृजत् ॥ ६८

आर्षः) I ; so also Ck. ❀ —^{d}) B4 D2.6.7 T2.3 M3 यस्त्वं (for यस्त्वं). Ś2 V3 B1 D1–4.12.13 राक्षस (for रावण).

64 B3 om. 64 (cf. v.l. 63). —^{a}) Ś Ñ2 V1 D8.12 स त्वं तु; Ñ1 V3 सकृत्त्वं; B2 स त्वं मे; B4 D1 असकृत्; D3 शक्त्या तु; D4 शक्यस्तु (for सकृत्). —^{b}) Ś V3 B1.4 D1–4.8.12.13 विवक्षया (for विकत्थसे). —^{c}) D4 यतस् (for ततस्). Ś D1.8.12 G2 त्वा; G1.3 M5 तु (for त्वां). D4.13 मामकी; D5 T1 M3 मामिका (for मामको). —^{d}) Ñ अपनेता; V1.2 B2 अयं नेता; G1.3 M5 नेष्यति त्वां (for नयिष्यति). B1 D1.13 यमालयं. V3 B4 D4 नयिता (B4 नेतायं; D4 नेष्यते) यमसादनं. —After 64^{cd}, V3 wrongly reads 65^a. —^{e}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–5.8.12.13 तेन(D5 ततो) वानर- (for ततो मारुति-). ❀ Cg: ततः तेनेत्यर्थः। अन्यथा तदाशब्दोऽतिरिच्येत. ❀ —^{f}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.7–13 कोपस् (for क्रोधस्). Ś D2.8.12 [अ]भवत्तदा; Ñ V B2 व्यवर्धत; B1 D1.13 तदाभवत्; B4 महात्मनः; D3.4 महानभूत्; D9–11 प्रजज्वले; T1.3 तथाज्वलत् (for तदाज्वलत्). —After 64, Ñ V B2 ins.:

975* स क्रोधाग्निपरीतात्मा प्रजज्वाल च रावणः।

[Ñ1 [इ]व (for च). B2 महाकपिः (for च रावणः).]

65 B3 om. 65 (cf. v.l. 63). —^{a}) D5 T1 M5 संवृत्त-; T3 स रक्त- (for संरक्त-). Ś B1.4 D1–4.8.12.13 चापि; Ñ V B2 [ऽ]त्यर्थं; D7 M1.2 क्रोधान् (for यत्नान्). —^{b}) D6.9–11 T2.3 M5 आवृत्य; D7 M1.2 आवर्त्य (for उद्यम्य). Ñ V B2 दारुणं(Ñ2 °णः); D5 T1 M5 दक्षिणां. Ś B1.4 D1–4.8.12.13 स(B1 तं) मुष्टिमकरोत्तदा. —^{c}) D7 गर्वेण; T2 वीर्येण (for वेगेन). —^{d}) Ñ2 रावणः (for वीर्यवान्). —After 65^{cd}, Ñ V B2 ins.; while Ś B1.4 D1–4.8.12.13 cont. after 977*:

976* स तेनाभिहतो गाढं विसंज्ञो विह्वलोऽभवत्।

[Ñ2 erroneously repeats in brackets prior half after 66^{ab}. G (ed.) मुष्टिना तेन विद्धस्तु (for the prior half). B1 विक्लो°; D13 पतितो भुवि (for विह्वलोऽभवत्).]

—^{e}) D9 मूढे (sic); G3 क्रुद्धः (for व्यूढे). —^{f}) B2 प्र- (for सं-). Ñ V B2 महाकपिः; D9–11 M3 पुनः पुनः; G1 [आ]हतः क्षितौ (for हतः पुनः). —For 65^{c-f}, Ś B1.4 D1–4.8.12.13 subst.:

977* स मुष्टिं पातयामास वज्रकल्पं महायशाः।
हनुमदुरसि व्यूढे रावणः परवीरहा।

[(l. 1) D1.3 तं; D13 तां (for स). B1 प्रापयामास. D4 -तुल्यं; D13 -कल्पां (for -कल्पं). D1 बलकल्पोपमं तदा (for the post. half). —(l. 2) D3 व्यूहे रावणं (sic) (for व्यूढे रावणः). B4 D4 सु(D4 स)महाबलः (for परवीरहा).]

66 B3 om. 66 (cf. v.l. 63). —^{a}) B1 विसंज्ञं; D13 पतितं (for विह्वलं). Ś B1 D1–3.8.12.13 तु स तं; Ñ V B2.4 तु ततो; D5 तं तथा; M3 तु तदा (for तं तदा). D4 स विह्वलं हतं दृष्ट्वा. —^{b}) Ñ V1.2 B2 स रावणः; V3 D5.13 M1.2 महाबलः (for महाबलम्). —^{c}) Ñ V1.2 B2 जवेन; V3 वेगेन (for रथेन). Ś B1.4 D1.2.8.12.13 क्षिप्रं (for शीघ्रं). —^{d}) Ś B1.4 D1–4.8.12.13 समाद्रवत्; Ñ1 V2.3 D7 G3 M1.2.5 °यात्; D9 °न्वयात् (for समभ्यगात्). G1 नीलमेवाभ्ययात्तदा. —After 66, D5–7.9–11 S ins.:

978* राक्षसानामधिपतिर्दशग्रीवः प्रतापवान्।

67 B3 om. 67 (cf. v.l. 63). —^{a}) D11 पन्नगैर्. G3 M5 दीप्तैः (for भीमैः). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 सो(Ś D2.8.12 अ)तक(D13 सोनल)प्रतिमैर्बाणैः. —^{b}) Ś D2.8.12 -विभेदिभिः; Ñ1 V1.2 B1.2.4 D5–7.13 G2.3 -[अ]भि°; Ñ2 -[अ]भिवातिभिः; V3 D3 -[अ]व°; D9–11 -[अ]भिभेदनैः; M1.2 -[आ]दिभे°; M3 °दिनः (sic) (for -[अ]तिभेदिभिः). D4 परमर्माणि भेदिभिः; M5 परमैर्मर्मभेदिभिः. —^{c}) V B1.2 D3.4.13 क्षिप्रम् (for शरैर्). Ś Ñ B4 D1.2.8.12 क्षिप्रमापीड(B4 °पूर; D1 °दिश)यामास; G (ed.) क्षिप्रमाच्छादयन्नीलं. —^{d}) G (ed.) मृधे (for नीलं).

68 B3 om. 68 (cf. v.l. 63). B4 om. (hapl.?) 68^{ab}. —^{a}) D2.4 स शरौघैः; D13 स च शर- (for स शरौघ-). V3 समास्थाय (sic); B2 °ग्रस्तो; D4 समाक्षिप्तो; D9 °वृत्तो; T3 °कृत्तो; G M5 °विद्धो; Cr °युक्तो; Cm.g.k.t as in text (for -समायस्तो). —^{b}) Ñ V B2 D7.9–11 M5 हरि- (for कपि-). Ś B1 D2.4.8.12 नीलः परमदारुणं(B1 D4 °णः); D1.3.13 नीलः परबलार्दनः(D1 °नं). —^{c}) D7 शैलेंद्रं (for शैलाग्रं). Ś B1.4 D1–4.8.12.13 गिरिं मलयशैलाभं(D4 °ल्यं; D13 °ग्रं); Ñ V B2 गिरिशृंगं(V1.3 °गे) समुत्पाट्य. —^{d}) Ś B2 D2.8.12 [ऽ]क्षिपत् (for ऽसृजत्). D4 चू(before corr. भि)त्वा रक्षोधिपासज(before corr. °क्षिप)त्. —After 68, D2.4 ins.:

हनूमानपि तेजस्वी समाश्वस्तो महामनाः ।
विप्रेक्षमाणो युद्धेप्सुः सरोषमिदमब्रवीत् ॥ ६९
नीलेन सह संयुक्तं रावणं राक्षसेश्वरम् ।
अन्येन युध्यमानस्य न युक्तमभिधावनम् ॥ ७०
रावणोऽपि महातेजास्तच्छृङ्गं सप्तभिः शरैः ।
आजघान सुतीक्ष्णाग्रैस्तद्विकीर्णं पपात ह ॥ ७१
तद्विकीर्णं गिरेः शृङ्गं दृष्ट्वा हरिचमूपतिः ।
कालाग्निरिव जज्वाल क्रोधेन परवीरहा ॥ ७२
सोऽश्वकर्णान्धवान्सालांश्चूतांश्चापि सुपुष्पितान् ।
अन्यांश्च विविधान्वृक्षान्नीलश्चिक्षेप संयुगे ॥ ७३
स तान्वृक्षान्समासाद्य प्रतिचिच्छेद रावणः ।
अभ्यवर्षत्सुघोरेण शरवर्षेण पावकिम् ॥ ७४

G. 6. 36. 55
B. 6. 59. 76
L. 6. 37. 71

979* नीलः क्रोधसमाविष्टो रावणं वाक्यमब्रवीत् ।
यशः प्राणान्समादाय गमिष्यति महीश्वरः ।
इत्युक्त्वा तस्य चिक्षेप तं शैलं कपिकुञ्जरः ।

[(l. 2) D2 प्राणैः (for प्राणान्).]

69 B3 om. 69 (cf. v.l. 63). —^{b}) V3 महाश्वस्तो ; T2 समाश्वास्य (for समाश्वस्तो). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 महाबलः. —After 69^{ab}, V2 reads 70^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. —Ñ V1.3 B1.2.4 transp. 69^{cd} and 70^{ab}. —^{c}) Ś D1.2.4.8.12 समीक्ष्य(D8.12 °क्ष)माणो ; Ñ V निरीक्ष° ; B1.2.4 निरीक्ष्य° ; D3 स वीक्ष्य° ; D5.6.9 विप्रेक्ष्य° ; D13 संवीक्ष्य° (for विप्रेक्षमाणो). V3 युद्धार्थः ; D6.7.9 युद्धेषु ; D13 युद्धेप्सिन्. —^{d}) D1.3.13 सरोष ; G3 damaged (for सरोषम्). Ś D2.4.8.12 सरोषः समचिंतयत् ; Ñ1 B2 सरोषस्त्विदमब्रवीत्.

70 B3 om. 70 (cf. v.l. 63). Ñ V1.3 B1.2.4 transp. 69^{cd} and 70^{ab}. V2 reads 70^{ab} for the first time after 69^{ab}, repeating it here. —^{a}) Ś V2 (second time) D1.4 संयुक्तो ; Ñ1 संसक्तं ; D2.3.8.12.13 संसक्तो (for संयुक्तं). B4 तं नीलेन संयुक्तं (subm.); G2 नीलेन महता युक्तं. —^{b}) M1.2 तं दृष्ट्वा (for रावणं). Ñ V (V2 both times) B1.4 G (ed.) वीक्ष्य(B4 प्रति ; G [ed.] प्रेक्ष्य) वीर्यवान् (for राक्षसेश्वरम्). Ś V2 (also in m. in second occurrence) D1–4.8.12.13 रावणो राक्षसाधिपः ; B2 अन्ववैक्षत वीर्यवान्. —After 70^{ab}, Ñ V B1.2 ins. :

980* स रावणवधार्थं तु न चकार मतिं तदा ।

[V2.3 -वधार्थाय (for °र्थं तु).]

—^{c}) T2 अन्योन्य- (for अन्येन). —^{d}) G3 युद्धम् (for युक्तम्). D11 अधि- (for अभि-). —For 70^{cd}, Ś D1–4.8.12.13 subst. :

981* न न्याय्यं हि मया योद्धुं क्षत्रधर्मं विजानता ।

[D1 तु ; D4 च (for हि). Ś D8.12 नैष न्यायं (sic); D3 न त्याज्यं हि. L (ed.) इदं युद्धं (for मया योद्धुं). L (ed.) विजानतः.]

—Thereafter, D13 cont. l. 2–3 only of 982*.

71 B3 om. 71 (cf. v.l. 63). —^{a}) Ś D1.2.6.8–13 T2 [ऽ]थ ; D3 खे ; D4 च (for ऽपि). —^{b}) D1.7.9–11 तं शृंगं ; D4 तं भृशं (for तच्छृङ्गं). Ś D1–4.8.12.13 नवभिः (for सप्तभिः). —^{d}) Ś D3.8–11 M1.2.5 विशीर्णं ; D2.12.13 विदीर्णं ; D4 शीर्णं भू (sic) (for विकीर्णं). G1 विशीर्णं निपपात ह ; G3 तद्वि ****** (damaged). —For 70^c–71, Ñ V B1.2.4 subst. ; D13 cont l. 2–3 only after 981* :

982* अन्याय्य इदं युद्धं क्षत्रधर्मविदा कृतम् ।
मामपास्य यदन्येन युद्धं युद्धविशारद ।
तदनादृत्य वचनं राक्षसाधिपतिर्बली ।
व्यदारयद्गिरेः शृङ्गं नीलास्तं सप्तधा शरैः ।

[(l. 1) V2 अन्याय्यं हि मया योद्धुं (for the prior half). Ñ2 B4 -धर्म(B4 °र्मं)विनाकृतं ; V2 °विजानता ; B1.2 °विगर्हितं (for -धर्मविदा कृतम्). —(l. 2) B4 मद् (for यद्). —(l. 4) B4 om. (hapl.) from the post. half up to 72^a. B2 नीलस्य (for नीलास्तं). Ñ2 V1.2 सप्तभिः (for °धा).]

72 B3 om. 72 (cf. v.l. 63). B4 om. 72^a (cf. v.l. 71). —^{a}) Ś Ñ1 V1.3 B2 D2–4.8–13 G3 M1.2.5 तद्विशी(D2.8.12.13 °दी)र्णं. D4 गिरिवरं ; G3 damaged (for गिरेः शृङ्गं). —^{c}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 नीलोऽग्निर्. —^{d}) Ñ V1.3 B1.2.4 स वीरः ; D6.7.9–11 T2.3 G M1.2.5 कोपेन (for क्रोधेन). B (ed.) वरवीरहा.

73 B3 om. 73 (cf. v.l. 63). —^{a}) D11 सोऽश्वकर्ण-. Ś Ñ V1 B2.4 D2.8.13 वरान् ; D9–11 द्रुमान् (for धवान्). Ś1 Ñ2 V1.2 B1.2.4 D2–4.6.9–11.13 शालान् ; V3 चैव ; G2 ज्वालांश् (for सालांश्). —^{b}) D13 श्वेतांश् ; G3 लताश् (for चूतांश्). G1.3 M1.2 चैव (for चापि). Ś2 D13 स- (for सु-). Ñ V B2.4 सप्तपर्णांश्च(Ñ2 °स्तु); B1 सप्तसप्तांश्च (for चूतांश्चापि सु-) D4 वृक्षांश्चापि सकंपितान्. —^{d}) D5 नलश् (sic) (for नीलश्).

74 B3 om. 74 (cf. v.l. 63). —^{a}) G3 damaged for मासाद्य. —^{b}) G1.3 M5 परि- (for प्रति-). —^{c}) D4 T2.3 सुतीक्ष्णेन ; D7.9–11 G3 M1.2.5 च(D7 अ-) घोरेण (for सुघोरेण). —For 74, Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 subst. :

983* स तानापततः शीघ्रं वृक्षांश्चिच्छेद रावणः ।
नीलं चाभ्यहनद्गात्रे दर्शयत्र्छलाघवम् ।

[(l. 1) D1.13 शीघ्रैः शरैश् ; D3 शीघ्रं शिरश् (for शीघ्रं

G. 6. 36. 56
B. 6. 59. 77
L. 6. 37. 72

अभिवृष्टः शरौघेण मेघेनेव महाचलः ।
ह्रस्वं कृत्वा तदा रूपं ध्वजाग्रे निपपात ह ॥ ७५
पावकात्मजमालोक्य ध्वजाग्रे समवस्थितम् ।
जज्वाल रावणः क्रोधात्ततो नीलो ननाद ह ॥ ७६
ध्वजाग्रे धनुषश्चाग्रे किरीटाग्रे च तं हरिम् ।
लक्ष्मणोऽथ हनूमांश्च दृष्ट्वा रामश्च विस्मिताः ॥ ७७
रावणोऽपि महातेजाः कपिलाघवविस्मितः ।
अस्त्रमाहारयामास दीप्तमाग्नेयमद्भुतम् ॥ ७८

ततस्ते चुक्रुशुर्हृष्टा लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः ।
नीललाघवसंभ्रान्तं दृष्ट्वा रावणमाहवे ॥ ७९
वानराणां च नादेन संरब्धो रावणस्तदा ।
संभ्रमाविष्टहृदयो न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥ ८०
आग्नेयेनाथ संयुक्तं गृहीत्वा रावणः शरम् ।
ध्वजशीर्षस्थितं नीलमुदैक्षत निशाचरः ॥ ८१
ततोऽब्रवीन्महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः ।
कपे लाघवयुक्तोऽसि मायया परयानया ॥ ८२

वृक्षांश्च). D4 चिक्षेप. —(l. 2) Ś D8.12 अभ्याहनद्; D1.3 चा (D3 वा)प्यहनद्; D4 चा * हनद् (for चाभ्यहनद्). Ñ V B1.2 नीलं चापि(Ñ1 V2.3 B1 °भि-) जघानाशु (for the prior half). V2.3 B1 हस्त-; D4 आशु (for अस्त्र-).]

75 B3 om. 75 (cf. v.l. 63).—^{a}) Ñ V B2 सोऽति (Ñ °भि)वृष्टः; B1.4 अतिवृ(B1 °सृ)ष्टः; D1 अभिवृष्टिः. —^{b}) G (ed.) वेगेन च (for मेघेनेव). Ñ1 B2 D2–4.6–8.10.11 T2.3 M3.5 महाबलः; D9 बलाहकः (for महाचलः). Ñ2 V B1 महाबलपराक्रमः; D1.13 मेघैरिव महार्णवः(D1 °वलैः). —^{c}) Ś Ñ V2.3 B1.2.4 D1–4.8.12.13 [आ]त्मनो रूपं(Ñ V2.3 B1.2.4 देहं); V1 [आ]त्मनः कायं; D7 G3 तदात्मानं; D9–11 ततो रूपं; G1 M5 महारूपं.

76 ^{b}) Ś Ñ V B D2–4.8.12.13 पर्यव(D2 °र्युप)स्थितं; D6 T2.3 G3 M3.5 समुपस्थितं. —^{d}) D1.3.5.9–11 T1 G2 M च; G3 damaged (for ह). B4 D4 तदा(D4 ततो) नीलं ददर्श ह.

77 ^{b}) D13 ददर्श ह; G1 च संस्थितं; G2 च तं प्रति (for च तं हरिम्). —After 77^{ab}, D13 ins.:

984* तं शराग्रे रथाग्रे च हयपृष्ठस्थितं पुनः ।
पुनर्दिक्षु पुनर्भूमौ पुनश्चैव नभस्तले ।
स्थितं तं सारथेः शीर्षे पुनरन्तरधीयत ।
पुनर्दर्शनमायाति पुनर्याति विदर्शनम् ।
एवं नीलसहस्राणि पुनर्नीलमयं जगत् । [5]
स पश्यति महातेजा रावणो लोकरावणः ।
मोहितं तेन नीलेन रावणं राक्षसाधिपम् ।

—^{c}) G1 हनुमांश्चैव (for ऽथ हनूमांश्च). —^{d}) D7 T3 G1 M5 च(M5 सु-) विस्मितः (for च विस्मिताः). D9–11 रामश्चापि सुविस्मिताः(D11 °तः). —For 77^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

985* ससौमित्रिः ससुग्रीवो दृष्ट्वा रामोऽपि विस्मितः ।

[Ñ1 V2 सौमित्रिः सहसुग्रीवो; B3 ससुग्रीवः ससौमित्रिर् (for the prior half). V1 [ऽ]ति- (for ऽपि). Ś B4 D2.4.8.12 राघवो विस्मयं गतः(B4 D4 ययौ); D1.3.13 ददृशेऽस्मयत राघवः (for the post. half).]

78 G2 reads wrongly 78^{ab} twice. —^{a}) D1 राघवो (for रावणो). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 महासत्त्वः. —^{b}) G3 कपिलाघवमास्थितः. —After 78^{ab}, M5 reads 80^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 transp. 78^{cd} and 80^{cd}. —^{c}) D3 आमंत्रयामास. —^{d}) Ś B1.3 D1–3.8.12.13 T2 G1.3 M5 उत्तमं; D4 आह्वये (for अद्भुतम्).

79 B4 transp. 79 and 80. —^{a}) Ñ B1.3 उच्चुक्रुशुर्; V1.2 चुचुक्रुशुर्; D13 नेदुश्च सं- (for ते चुक्रुशुर्). Ś D8.12 ततः श्रुत्वा सुराविष्टा; B4 D4 नादांश्च(D4 °दं च)क्रुः समादिष्टाः; D1–3 ततश्चुक्रुशुराविष्टा. —^{b}) Ś2 दशलक्ष्याः (sic?); Ñ V B D1.4.6–11.13 T1 G M Cm.g.t लब्ध(D9 om.)-लक्षाः; D2 लब्धकामाः; D5 लब्धा लक्षाः. —^{c}) Ś D1.12 -संभ्रांता.

80 B4 transp. 79 and 80. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D2.4.7.8.12 प्रणादेन; D1.3.13 प्रमो(D1 °सा)देन (for च नादेन). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 संक्रुद्धो (for संरब्धो). D2 राघवस् (sic) (for रावणस्). D4 तथा. —Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 transp. 78^{cd} and 80^{cd}. M5 reads 80^{cd} for the first time after 78^{ab}, repeating it here. —^{c}) V2 D2.4 संभ्रा(D4 शत्रु)माविष्ट-; B3 संप्रहृष्ट- (sic); D3 संभ्रमाद्विग्न- (sic); D9 शुभ्रमाविष्ट- (sic). —^{d}) D2.4 प्रतिपद्यत.

81 ^{a}) B4 G1 [अ]भि-; D5.9–11 [अ]पि (for [अ]-थ). D7 आग्नेयास्त्रसमायुक्तं. —^{c}) Ñ V B1–3 -मूर्ध्नि; B4 D7 -शीर्षे (for -शीर्ष-). —^{d}) B4 उदैक्षत्स; D4 समुदैक्षत (for उदैक्षत).

82 V3 om. 82. —^{b}) Ñ V1.2 B D1.3.4.13 राक्षसाधिपः; M1.2 वानरोत्तमं (for राक्षसेश्वरः). ❀ Cg: कपे चञ्चलप्रकृते इत्यर्थः। अतो न वानरपदेन पौनरुक्त्यम्. ❀ —^{d}) Ś D8 वरया (for परया). Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 युतः; D6.7 T3 G2.3 M1.2.5 [अ]नघ; D9–11 सह (for [अ]नया). B1 [अ]पि पुनः पुनः; G1 परमा * स (for परयानया). T2 तव वा माययानघ. —After 82, B3 reads 84^{cd}, while D11 repeats wrongly 82^{ab}.

जीवितं खलु रक्षस्व यदि शक्तोऽपि वानर ।
तानि तान्यात्मरूपाणि सृजसे त्वमनेकशः ॥ ८३
तथापि त्वां मया मुक्तः सायकोऽस्त्रप्रयोजितः ।
जीवितं परिरक्षन्तं जीविताद्भ्रंशयिष्यति ॥ ८४
एवमुक्त्वा महाबाहू रावणो राक्षसेश्वरः ।
संधाय बाणमस्त्रेण चमूपतिमताडयत् ॥ ८५
सोऽस्त्रयुक्तेन बाणेन नीलो वक्षसि ताडितः ।
निर्दह्यमानः सहसा निपपात महीतले ॥ ८६
पितृमाहात्म्यसंयोगादात्मनश्चापि तेजसा ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ न च प्राणैर्व्ययुज्यत ॥ ८७
विसंज्ञं वानरं दृष्ट्वा दशग्रीवो रणोत्सुकः ।
रथेनाम्बुदनादेन सौमित्रिमभिदुद्रुवे ॥ ८८
तमाह सौमित्रिरदीनसत्त्वो
विस्फारयन्तं धनुरप्रमेयम् ।
अन्वेहि मामेव निशाचरेन्द्र
न वानरांस्त्वं प्रति योद्धुमर्हसि ॥ ८९
स तस्य वाक्यं परिपूर्णघोषं
ज्याशब्दमुग्रं च निशम्य राजा ।
आसाद्य सौमित्रिमवस्थितं तं
कोपान्वितं वाक्यमुवाच रक्षः ॥ ९०

G. 6. 36. 71
B. 6. 59. 93
L. 6. 37. 87

---

83 B_3 om. 83^{ab}. —^{a}) $M_{1.2}$ परि- (for खलु). —^{b}) $D_{5.10.11}$ M_5 यदि शक्तोसि(D_5 °पि); G_1 * * * * पि (damaged). —For 83^{ab}, Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

986* यदि त्वं रक्षसि प्राणान्मायया वानराधम ।

[B_4 वानराधिप.]

—^{c}) $B_{1.3.4}$ G_2 [अ]नुरूपाणि. —^{d}) $D_{5-7.9-11}$ T G_2 M_3 सृजसि (for सृजसे). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ विसृजन्बहुशो रणे.

84 B_3 om. 84^{ab}. —^{a}) D_5 T_1 त्वा (for त्वां). Ś B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ त्वद्वधाय($D_{1.3.13}$ तद्वधायं) मया(B_4 D_4 समा-) क्षिप्तः; Ñ V $B_{1.2}$ तथाप्य($Ñ_2$ °था सो; V_2 °था चा)यं मया क्षिप्तः. —^{b}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ [ऽ]स्त्राभि(B_1 चाभि)मंत्रितः. —B_3 reads 84^{cd} after 82. —^{cd}) Ś B_4 $D_{1-3.8.12.13}$ त्वां हि (for परि-). $Ñ_1$ B_2 -रक्ष त्वं ; T_1 -रक्षस्व ; M_5 -रक्ष त्वां ; Cg as in text (for -रक्षन्तं). $Ñ_1$ जीवितं ग्रसयिष्यति (for ^{d}). D_4 जीवितं त्वं हि रक्षस्व जीवितं न भविष्यति.

85 ^{b}) Ś Ñ V B_{1-3} $D_{8.12}$ राक्षसाधिपः. —V_3 om. 85^{c}–86^{b}. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B धनुषि; D_4 मंत्रेण; $G_{1.3}$ M_5 आग्नेयं (for अस्त्रेण). D_2 बाणशस्त्रेण (sic). —^{d}) D_6 $T_{2.3}$ नीलं च समताडयत्.

86 V_3 om. 86^{ab} (cf. v.l. 85). —^{a}) B_2 सोऽग्नि- (for सोऽस्त्र-). $V_{1.2}$ B_3 $D_{2.4.5.8.10}$ -मुक्तेन (for -युक्तेन). B_1 अस्त्रमुक्तेन वेगेन ; G_1 सो * * * * * * न (damaged). —^{d}) $D_{5.6.9-11}$ G स पपात.

87 ^{a}) $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_{2-4} पितुर्. Ñ V B_{1-3} -योगेन (with hiatus) (for -संयोगाद्). —^{b}) $Ñ_1$ V B [ए]व (for [अ]पि). —^{c}) Ś $D_{1-3.8.12.13}$ न्यपतद् ; B_{1-3} अगमद् (for अपतद्). V_1 भूमिं. —^{d}) $Ñ_1$ V_2 B_2 $D_{5-7.9-11}$ T_3 G M_5 तु (for च). $Ñ_1$ D_4 व्यमुंचत; $Ñ_2$ $V_{2.3}$ B_1 $D_{1.2.6.7.9-11}$ $M_{1.2.5}$ Ct वियुज्यत; V_1 B_2 व्यमुच्यत; D_5 T_1 G_1 वियुज्यते; G_3 वयुज्य च (sic) (for व्ययुज्यत). ❀ Ct : वियुज्यत व्ययुज्यत. ❀

88 ^{a}) D_7 पतितं; G_2 रावणं (sic) (for वानरं). —^{b}) B_3 रणोत्कटः. —^{c}) Ñ $V_{1.3}$ B_{1-3} मेघ- ; D_{13} [उ]द्धत- (for [अ]म्बुद-). Ś B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ G_1 -घोषेण (for -नादेन). —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ समुपाद्रवत् (for अभिदुद्रुवे). —After 88, D_4 ins. an addl. colophon [लंकाकांडे रावणप्रहारः]; whereas $D_{5-7.9-11}$ T $G_{2.3}$ M ins. :

987* आसाद्य रणमध्ये तु वारयित्वा स्थितो ज्वलन् ।
धनुर्विस्फारयामास राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।

[(l. 1) D_7 G_2 तं (for तु). D_9 बलात् (for ज्वलन्). —$D_{6.9}$ $T_{2.3}$ G_3 M_5 om. l. 2. —(l. 2) D_5 T_1 M_{1-3} कंपयन्निव मेदिनीं (for the post. half).]

89 ^{b}) $D_{7.13}$ G_1 विस्फारयंस्तद्(D_7 °यन्स्त्वं). —^{c}) $D_{5.6.10.11}$ अवेहि; M_3 अभ्येहि. $D_{5.6.9-11}$ अद्य; G_3 त्वं हि (for एव). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ आगच्छ मां(D_{13} मा) योधय राक्षसेंद्र. —^{d}) Ś $D_{8.12}$ यथा नरा(D_{12} °र)स्त्वां ; $D_{1.3.13}$ न वानरास्त्वां; $D_{2.4}$ न वानरैस्त्वं. G_3 M_5 संप्रति (for त्वं प्रति). Ś $D_{1.3.8.13}$ अर्हाः; $D_{4.12}$ M_3 अर्हः (for अर्हसि). D_6 न वानरस्त्वां प्रति युद्धमर्हति. —After 89, D_{13} ins. an addl. colophon [लंकाकांडे युद्धपर्वणि लक्ष्मणवाक्यम्].

90 ^{a}) $V_{1.2}$ तत्तस्य; D_9 स त्वस्य. $Ś_1$ Ñ V_1 $D_{2.5-7.9-11.13}$ T_1 G M प्रतिपूर्ण- ; V_3 प्रतिगृह्य (for परिपूर्ण-). B_4 -घोरं (for -घोषं). —^{b}) $Ñ_1$ V_3 B_{1-3} रक्षः ; $Ñ_2$ राक्षसः (for राजा). —V_3 om. 90^{c}–91^{b}. —^{c}) Ś $D_{2.8.12}$ अमित्रहंता(D_{12} °हर्ता); B_4 $D_{1.3.13}$ अमित्रमाह ; D_4 अमित्रतापनं; D_{9-11} T_2 उपस्थितं तं (for अवस्थितं तं). Ñ $V_{1.3}$ B_{1-3} तथेति(B_2 तथैव) सौमित्रिमथाभिभाष्य(V_2 °मित्रमाह). —^{d}) D_6 $T_{2.3}$ M_3 कोपान्वितो; D_{9-11} B (ed.) रोषान्वितां (B [ed.] °तं). $D_{5.7.9-11}$ T_3 वाचम् (for वाक्यम्). Ś

G. 6. 36. 72
B. 6. 59. 94
L. 6. 37. 88

दिष्ट्यासि मे राघव दृष्टिमार्गं
प्राप्तोऽन्तगामी विपरीतबुद्धिः ।
अस्मिन्क्षणे यास्यसि मृत्युदेशं
संसाद्यमानो मम बाणजालैः ॥ ९१

तमाह सौमित्रिरविस्मयानो
गर्जन्तमुद्वृत्तसिताग्रदंष्ट्रम् ।
राजन्न गर्जन्ति महाप्रभावा
विकत्थसे पापकृतां वरिष्ठ ॥ ९२

जानामि वीर्यं तव राक्षसेन्द्र
बलं प्रतापं च पराक्रमं च ।
अवस्थितोऽहं शरचापपाणि-
रागच्छ किं मोघविकत्थनेन ॥ ९३

स एवमुक्तः कुपितः ससर्ज
रक्षोधिपः सप्त शरान्सुपुङ्खान् ।
ताँल्लक्ष्मणः काञ्चनचित्रपुङ्खै-
श्चिच्छेद बाणैर्निशिताग्रधारैः ॥ ९४

तान्प्रेक्षमाणः सहसा निकृत्ता-
न्निकृत्तभोगानिव पन्नगेन्द्रान् ।
लङ्केश्वरः क्रोधवशं जगाम
ससर्ज चान्यान्निशितान्पृषत्कान् ॥ ९५

स बाणवर्षं तु ववर्ष तीव्रं
रामानुजः कार्मुकसंप्रयुक्तम् ।
क्षुरार्धचन्द्रोत्तमकर्णिभल्लैः
शरांश्च चिच्छेद न चुक्षुभे च ॥ ९६

Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ चुकोप कोपादपि(V_1 °ति) चेद (B_3 °म)माह.

91 V_3 om. 91^{ab} (cf. v.l. 90). —^{a}) B_4 ततो (for [अ]सि मे). Ś Ñ $V_{1.2}$ B_4 $D_{1.2.8.12.13}$ शस्त्रमार्गं; B_{1-3} चक्षुषोग्रं; $D_{3.4}$ बाण° (for दृष्टिमार्गं). —^{b}) $Ñ_1$ प्राप्तोंतकं वा; $Ñ_2$ प्राप्तोनुगामी; V_2 प्राप्तोंतिकं मे (for प्राप्तोऽन्तगामी). Ś B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ प्राप्तोंतिकं($D_{2.3}$ °प्तोसि किं [sic]; D_{13} °प्नोति को) वै विपरीतबुद्धे(D_{13} °द्धिः); D_7 प्राप्तोंतकामी विपरीतचेताः. —^{c}) B_4 G_2 तस्मिन्. Ś $D_{1.8.12}$ रणे (for क्षणे). B_3 (m. also)पश्यसि (for यास्यसि). Ś Ñ V B $D_{1-4.8-11.13}$ मृत्युलोकं; D_{12} मर्त्यशोकं. —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ $D_{2.4.7.8.12}$ संछा(D_7 °प)द्यमानो ; $D_{1.3}$ T_3 संसाध्यमानो (sic); D_{13} संबाध्यमानो.

92 ^{a}) After सौमित्रि, D_5 repeats wrongly from मवस्थितं in 90^{c} up to सौमित्रि in 92^{a}. Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ अ(D_{12} न)विस्मयेन (for अविस्मयानो). —^{b}) $D_{5-7.9-11}$ Ct -शिताग्र- ; T_3 G_1 Cm -सितोग्र- ; Cg as in text (for -सिताग्र-). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ गर्जंतमुग्रं(B_4 °ग्रं च) शरचापपाणिं(B_1 °णिः). —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B रणे (for राजन्). Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} वृथा हि शूराः ; V_3 B_4 D_4 महानुभावा (for महाप्रभावा). —V_3 illeg. for ^{d}. —^{d}) M_5 पापभृतां. $D_{6.7.11}$ वरिष्ठः (for वरिष्ठ). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ किं (B_4 $D_{1.13}$ वि- ; D_8 किं मोघं वि [hypm.]) कत्थसे प्राकृतवत्त्वमद्य.

93 ^{b}) D_4 तव; D_{11} बल- . D_1 च वीर्यं (for प्रतापं). Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} तेजश्च शक्तिं (for बलं प्रतापं). —^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{2.3.8.12.13}$ अयं; V_3 सुखं; T_2 उप- (for अव-). D_4 अत्रास्थितो. —^{d}) G_1 न गच्छ. Ś $D_{8.12}$ मूढ; D_2 मेद्य (for मोघ-). $Ñ_1$ V_1 $B_{2.4}$ -विकत्थितेन; D_3 -विवछतेन (sic); D_{13} -विगर्जितेन.

94 ^{b}) Ś $D_{4.8}$ सपुंखान्. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ निशितैः सुपत्रैः ($Ñ_2$ V_3 B_4 सुपुंखैः) ; D_4 निशितैर्महाग्रैः.

95 ^{a}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ प्रेक्ष्य बाणान् (for प्रेक्षमाणः). $Ś_1$ च भिन्नान् ; V_3 स राजा; D_2 निराकृतान् ; $D_{4.7}$ T_2 निकृंतान् (for निकृत्तान्). —^{b}) B_3 च रणे सभोगान् ; $D_{4.7}$ T_2 निकृंत°; D_6 G_2 निवृत्त° (for निकृत्तभोगान्). —$G_{1.3}$ transp. ^{c} and ^{d}. —^{c}) D_{11} क्रोश- ; M_5 कोप- (for क्रोध-). —For 95^{cd}, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

988* ववर्ष बाणांश्चलिताग्रमौलि-
र्महेन्द्रबाणाशनितुल्यवेगान् ।

[(l. 1) Ñ V_1 $B_{2.3}$ बाणैश्. V_3 च विशाल- ; B_4 च सिताग्र- (for चलिताग्र-). —(l. 2) $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_{1-3} D_3 -वज्र- (for -बाण-). Ñ V_1 $B_{2.3}$ -वेगैः .]

96 $Ś_1$ B_1 om. (hapl.) $96-97^{b}$. —^{a}) $Ś_2$ Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ च (for तु). B_3 च तमुग्र- ; D_4 प्रचकर्ष (for तु ववर्ष). $Ś_2$ V_3 B_4 $D_{1-4.8.12}$ दिव्यं (for तीव्रं). V_2 स रावणः सायकवर्षतीव्रं. —^{b}) $Ñ_1$ $V_{2.3}$ B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ रामानुजे(D_{13} °जं). $Ś_2$ $Ñ_1$ V_1 $D_{1-3.12}$ -संप्रणुन्नं; $Ñ_2$ -संप्रसूतं; V_2 B_2 D_{13} -संप्रपन्नं; V_3 -संप्रसन्नं; B_3 -संप्रमृज्यं (sic); B_4 -संप्रमुक्तं; D_8 -संप्रनुत्तं (for -संप्रयुक्तम्). —^{c}) $Ś_2$ $D_{8.12}$ क्रूर- (for क्षुर-). B_2 D_{13} -चंद्रोपम- (for -चन्द्रोत्तम-). $Ñ_2$ $V_{2.3}$ $D_{5.7.9-11}$ -[उ]त्तमकर्ण- . $Ś_2$ $D_{1-4.8.12.13}$ -भल्लान् (for -भल्लैः). —^{d}) B_4 शरांस्तु; M_3 शरांसि (sic) (for शरांश्च). $Ś_2$ $D_{1-3.8.12.13}$ विचिक्षेप; D_9 विचिच्छेद (for च चिच्छेद). $D_{2.3}$ च; D_{13} तु (for न). B_3 D_2 सः ; D_4 तदा (for second च). $Ñ_2$ B_2 ततः क्षणेन (B_2 क्षुरेण) (for न चुक्षुभे च). —After 96, $D_{5-7.9-11}$ S G (ed.) ins. :

स लक्ष्मणश्चाशु शरान्शिताग्रा-
न्महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगान् ।
संधाय चापे ज्वलनप्रकाशा-
न्ससर्ज रक्षोधिपतेर्वधाय ॥ ९७

स तान्प्रचिच्छेद हि राक्षसेन्द्र-
श्छित्त्वा च ताँल्लक्ष्मणमाजघान ।
शरेण कालाग्निसमप्रभेण
स्वयंभुदत्तेन ललाटदेशे ॥ ९८

स लक्ष्मणो रावणसायकार्त-
श्चचाल चापं शिथिलं प्रगृह्य ।
पुनश्च संज्ञां प्रतिलभ्य कृच्छ्रा-
च्चिच्छेद चापं त्रिदशेन्द्रशत्रोः ॥ ९९

निकृत्तचापं त्रिभिराजघान
बाणैस्तदा दाशरथिः शिताग्रैः ।
स सायकार्तो विचचाल राजा
कृच्छ्राच्च संज्ञां पुनराससाद ॥ १००

स कृत्तचापः शरताडितश्च
स्वेदार्द्रगात्रो रुधिरावसिक्तः ।
जग्राह शक्तिं समुदग्रशक्तिः
स्वयंभुदत्तां युधि देवशत्रुः ॥ १०१

स तां विधूमानलसंनिकाशां
वित्रासनीं वानरवाहिनीनाम् ।
चिक्षेप शक्तिं तरसा ज्वलन्तीं
सौमित्रये राक्षसराष्ट्रनाथः ॥ १०२

G. 6. 56. 84
B. 6. 59. 106
L. 6. 37. 99

989* स बाणजालान्यथ तानि तानि
मोघानि पश्यंस्त्रिदशारिराजः ।
विसिष्मिये लक्ष्मणलाघवेन
पुनश्च बाणांस्त्रिशितान्मुमोच ।

[(l. 1) $D_{6.9-11}$ [अ]पि (for [अ]थ). D_9 यानि (for first तानि). D_6 $T_{2.3}$ शीघ्रं; G_2 om. (hapl.) (for second तानि). —(l. 2) D_7 $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ -राजा (for -राजः). —(l. 3) $D_{5.7.9-11}$ T G_2 $M_{3.5}$ विसिस्मिये; D_6 सविस्मयो. G_2 -सायकेन (for -लाघवेन). —(l. 4) G_3 पुनः पुनर्बाणशतान्मुमोच.]

97 $Ś_1$ B_1 om. 97^{ab} (cf. v.l. 96). —^{a}) $Ñ_1$ B_3 $D_{2.4}$ स्त्वाशु; $Ñ_2$ तांश्च; $D_{1.3.7.10.11}$ T_2 चापि; D_9 चारु- (for चाशु). $D_{9.11}$ शितान्; D_{10} शतान्; Cg.k.t as in text (for शरान्). —D_1 om. (hapl. ?) from शिताग्रान् up to 97^c. Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ सु(V_2 च)घोरान् (for शिताग्रान्). —^{b}) B_3 -रूपोशनि- (for -वज्राशनि-). V_3 D_{9-11} महेंद्रतुल्योशनिभीमवेगान् . —^{d}) D_4 चिक्षेप and क्षयाय (for ससर्ज and वधाय respy.). —After 97, Ñ V B D_{13} ins. :

990* विपाटवैतस्तिकवत्सदन्तैः
क्षुरार्धचन्द्रोत्तमसिंहदंष्ट्रैः ।
सकर्णिनाराचशिलीमुखाग्रैः
सच्छिद्रसूचीमुखनैकवक्त्रैः ।

[(l. 1) D_{13} रिपौ च (for विपाट-). B_4 -बालदंतैः. —(l. 2) D_{13} -चंद्रोपम- (for -चन्द्रोत्तम-). $Ñ_2$ $B_{2.4}$ -दंतैः; D_{13} -नादैः (for -दंष्ट्रैः). —(l. 3) $Ñ_2$ B_3 (marg.) शक्त्यृष्टि-; $V_{2.3}$ सकर्ण- (for सकर्णि-). V_2 -नालीक- (for -नाराच-). Ñ V B_4 D_{13} -शिलीमुखाद्यैः. —(l. 4) $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ सचि(B_2 °चि)त्र- (for सच्छिद्र-).]

98 ^{a}) Ś $D_{2.8.12}$ शरान् (for स तान्). Ñ V B_{2-4} $D_{1-4.13}$ तु; B_1 च (for प्र-). D_{10} om. हि. Ś Ñ V B $D_{1-4.7.8.12.13}$ निशाचरेंद्रश्. —^{b}) $Ñ_1$ V_3 B_{1-3} M_5 छित्त्वा च तं(B_1 ततो); D_{9-11} शिताञ्शराँल्; D_{13} स्थित्वा बली (for छित्त्वा च ताँल्). —^{c}) B_3 कालानलसप्रभेण. —^{d}) V B_4 D_4 ललाटमध्ये.

99 ^{b}) D_{13} निगृह्य (for प्र°). —^{c}) D_4 ततश्. Ś B_2 $D_{2.8.12}$ स (for च). —G_3 om. (hapl.) from प्रतिलभ्य up to संज्ञां in 100^d. D_1 प्रतिगृह्य (for °लभ्य). $Ñ_1$ पश्चाच्. —D_6 reads ^{d} in marg.

100 G_3 om. up to संज्ञां in 100^d (cf. v.l. 99). D_4 om. 100. —^{a}) $Ś_2$ Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ तं कृत्त-; D_7 निकृत्य (for निकृत्त-). D_1 राघवेन (sic) (for आजघान). —^{b}) Ś V_3 B_1 $D_{1.8}$ T_3 तथा (for तदा).

101 ^{a}) D_4 तं छिन्न-; D_7 स कृंत- (for स कृत्त-). B_4 -चापश्च. Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ शरता(Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} D_4 °पी)डितांगः. —^{b}) Ś $V_{2.3}$ D_{5-12} $T_{1.2}$ G M Cm.g.k.t मे($Ś_2$ $D_{8.12}$ म)दार्द्रगात्रो; D_3 स्वेदार्द्रांगो. $Ś_2$ $D_{2.8}$ -सक्तः (for -सिक्तः). ❀ Cm : मेदार्द्रगात्र इत्यत्र सन्धिरार्षः।; so also Cg.k.t. ❀ —^{c}) Ś $D_{2.8.12}$ L (ed.) सहसा सु(L [ed.] प्र)चंडां; $Ñ_1$ V_2 $B_{1.2.4}$ D_4 समर(B_2 रुचिर)-प्रचंडां; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $D_{1.3.13}$ परम(V_3 °मां)प्रचंडां; B_3 ससुपर्णदंडां; $D_{7.10.11}$ स्वयमुग्रशक्तिः (for समुदग्रशक्तिः). —^{d}) B_1 अथ (for युधि).

102 ^{a}) Ś $D_{8.12}$ ततः (for स तां). Ś V_3 B_4 $D_{1.3.5-13}$ T G $M_{1.2.5}$ Ck.t सधूम- (for विधूम-). $D_{5.6}$ M_3 -[अ]निल- (sic); Ck.t as in text (for -[अ]नल-). —^{b}) Ś $D_{1.6-9.12}$ $T_{2.3}$ G_2 M_{1-3} वित्रासिनीं; V_2 B_2 वित्रासनां (for वित्रासनीं). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-6.8.9.12.13}$ T G_1

G. 6. 36. 85
B. 6. 59. 107
L. 6. 37. 100

तामापतन्तीं भरतानुजोऽस्त्रै-
र्जघान बाणैश्च हुताग्निकल्पैः ।
तथापि सा तस्य विवेश शक्ति-
र्भुजान्तरं दाशरथेर्विशालम् ॥ १०३
शक्त्या ब्राह्मया तु सौमित्रिस्ताडितस्तु स्तनान्तरे ।
विष्णोरचिन्त्यं स्वं भागमात्मानं प्रत्यनुस्मरत् ॥ १०४
ततो दानवदर्पघ्नं सौमित्रिं देवकण्टकः ।
तं पीडयित्वा बाहुभ्यामप्रभुर्लङ्घनेऽभवत् ॥ १०५
हिमवान्मन्दरो मेरुस्त्रैलोक्यं वा सहामरैः ।
शक्य भुजाभ्यामुद्धर्तुं न संख्ये भरतानुजः ॥ १०६

M5 वानरराक्षसा(Ñ V1.2 B1–3 °यूथपा)नां; V3 D7.10.11 G2 संयति वान(G2 चाम)राणां; G3 राक्षसवानराणां (for वानरवाहिनीनाम्). —^{c}) Ś D8.12 स महोज्वलां च; Ñ1 B4 D1.3.4.13 सहसा ज्वलंतीं; D2 स महाज्वलंतीं. —^{d}) D4 (before corr. as in text) सौमित्रिणे. D3.9.13 M3 (before corr.) -राज-; M5 -लोक- (for -राष्ट्र-).

103 ^{a}) T2 -[अ]ग्रजोस्त्रैर्; T3 -[अ]नुजोपि; M3 -[अ]नुजोग्रैर् (for -[अ]नुजोऽस्त्रैर्). Ś V3 B4 D1–4.8.12.13 प्रदीप्य(D1 देदीप्य; D2 प्रतप्त; D3 संदीप्य)मानां रघुनंदनस्तां; Ñ V1.2 B1–3 तां दीप्यमानां रघुनंदनस्तदा. —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 अनलप्रकाशैः(Ñ2 °तापैः) (for च हुताग्निकल्पैः). —V3 om. 103^{cd}. —^{c}) D5 om. सा. Ñ1 बिभेद; G2 पपात (for विवेश). —^{d}) D3 G1.3 M5 स्तनांतरं; D6 M3 बाह्वंतरं; G2 भुजांतरे (for भुजान्तरं). Ñ1 D11 विशाला; B3 D4 (both sic) G2 विशाले. —After 103, B4 ins. an addl. colophon [लंकाकांडे लक्ष्मणशक्तिशल्यवेधः ॥ ३६]; whereas D5–7.9–11 S K (ed.) ins. (all except D9 G3 followed by 106):

991* स शक्तिमाञ्शक्तिसमाहतः स-
ञ्जज्वाल भूमौ स रघुप्रवीरः ।
तं विह्वलन्तं सहसाभ्युपेत्य
जग्राह राजा तरसा भुजाभ्याम् ।

[(l. 1) G1 सु- (for स). D9 G1.3 -समाहितः; Cm.k.t -समाहतः (as above). —(l. 2) D5 T1 G2.3 M मुहुः प्रजज्वाल; D6.7.9 T2.3 G1 Cmp.tp पपात(G1 मुमोह) भूमौ स (D6 च); Cm.k.t as above (for जज्वाल भूमौ स). —D9 om. l. 3–4. —(l. 3) D7 विज्वलंतं (for विह्वलन्तं). —(l. 4) M5 सहसा (for तरसा).]

—Thereafter G3 cont. (followed by 106):

992* स राक्षसेन्द्रः कनकाङ्गदाभ्याम्

104 D9 om. 104^{ab}. —^{a}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 तया (for ब्राह्मया). D4 तया शक्त्या. Ś D2.8.12 स; D5.6 T1.3 Cv हि; G1 च; M1.2 [अ]थ; M3 [अ]पि (for तु). —^{b}) Ś Ñ1 V B1–3 D1.2.8.12.13 स; Ñ2 D10.11 [ऽ]पि; D3 च (for तु). —^{c}) B3 यद्; D3 स्व-; D4 तं (for स्वं). D10.11 Ck.t अमीमांस्य-(D11 °स्वस्व- [hypm.]); Cv.r.m.g as in text (for अचिन्त्यं स्वं). G2 M1.2 विष्णोर्भागममीमांस्यम्. —^{d}) Ñ2 V1 B D9 आत्मनः. Ś D8.12 संप्रविस्मरन्; Ñ D13 प्रतिसंस्मरन्; V B D1–3.9 प्रत्यसं(V3 °तिसं; V3 D1–3 °ति सो)स्मरत्; D6.7.10.11 T1 G1.3 M1.2.5 Cv.r.k प्रत्यनुस्मरन्; Cm.g.t as in text (for प्रत्यनुस्मरत्). D4 नात्मानं प्रतिसस्मरे. —After 104, Ś Ñ V B1.2.4 D2.4.8.9.12.13 G (ed.) ins.; D3 ins. l. 2 only after 105^{ab}; while L (ed.) cont. after 994*:

993* विसंज्ञं पतितं दृष्ट्वा सौमित्रिं राक्षसेश्वरः ।
अवतीर्य रथात्तूर्णमभिदुद्राव लक्ष्मणम् ।

[(l. 1) D9 भूमौ (for दृष्ट्वा). Ñ1 देवकंटकः (for राक्षसेश्वरः). —(l. 2) V3 B2 D2.9 अवतीर्णो (for अवतीर्य). D3 ग्रहीतुमुपचक्रमे (for the post. half).]

—After 104, L (ed.) ins.:

994* पपात भूमौ सहसा छिन्नमूल इव द्रुमः ।

105 D9.13 om. 105^{ab}. —^{a}) G1 राक्षस-; Cv.r.m.g as in text (for दानव-). Ś B2 D1.3.8.12 G2.3 M1.2.5 -दर्पघ्नः; Cg -दर्पघ्नं (as in text). —^{b}) D1 सौमित्रिर् (sic). Ś2 दशकंठकः; D1 T3 G3 देवकंटकं (sic); D2 राक्षसेश्वरः; D8 देशकंटकः. —After 105^{ab}, Ñ V1.2 B1–3 G (ed.) L (ed.) read 107^{ab}, while D3 ins. l. 2 of 993*. D3 transp. 105^{cd} and 106. D9 reads 107^{ab} before 105^{cd}. —^{c}) B4 संपीडयित्वा; D3 पीडयित्वा तु; D4 संपातयित्वा (for तं पीडयित्वा). D13 बहुधा; M3 जाहुभ्याम् (sic). —^{d}) B2 रावणो (sic); D4 अनलं; D5.9–11 T1 G M1.2.5 न प्रभुर् (for अप्रभुर्). G2 तोलने (for लङ्घने). D13 ह्यप्रभुस्ताडनेऽभवत्. —After 105, Ñ V1.2 B1–3 D9 G (ed.) L (ed.) ins.; B4 D4.13 cont. after 997*:

995* तं गृहीत्वा स बाहुभ्यां चिन्तयामास रावणः ।

[D4 च; D13 तु (for स). Ñ2 D9 स तं गृहीत्वा.]

—After 105, V3 B4 D4.13 read 997*, D5.7 T G2.3 M1–3 K (ed.) read 107^{ab}, while G1 M5 read 107.

106 Ś D1.2.8.12 om. 106. D3 transp. 105^{cd} and 106. D5–7.10.11 T G1.2 M K (ed.) read 106 after 991*. G3 reads 106 after 992*. —^{b}) D7 सुरासुरैः (for सहामरैः). Ñ V B D4.13 कैलासो वा महागिरिः. —^{c}) Ñ B4 शक्तो; V1.2 B2.3 D4.13 शक्यो (for शक्यं). B4 भुजानां. Ñ1 B4 संसोढुं; Ñ2 V B2.3 D4 संवोढुं; B1 उद्वोढुं; D13 वोढुं च (for उद्धर्तुं). —^{d}) D6 reads from स्थे up to जः in marg. B1 स्वयं; D3.9–11 शक्यो (for संख्ये). Ñ V B2–4 D4.13 T3 न स्वयं (B2 मया; T3 शक्यो) राघवानुजः. —After 106, B4 ins. (sic):

अथैनं वैष्णवं भागं मानुषं देहमास्थितम् ।
विसंज्ञं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रावणो विस्मितोऽभवत् ॥ १०७
अथ वायुसुतः क्रुद्धो रावणं समभिद्रवत् ।
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रकल्पेन मुष्टिना ॥ १०८
तेन मुष्टिप्रहारेण रावणो राक्षसेश्वरः ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ चचाल च पपात च ॥ १०९
विसंज्ञं रावणं दृष्ट्वा समरे भीमविक्रमम् ।
ऋषयो वानराश्चैव नेदुर्देवाः सवासवाः ॥ ११०
हनूमानपि तेजस्वी लक्ष्मणं रावणार्दितम् ।
अनयद्राघवाभ्याशं बाहुभ्यां परिगृह्य तम् ॥ १११
वायुसूनोः सुहृत्त्वेन भक्त्या परमया च सः ।
शत्रूणामप्रकम्प्योऽपि लघुत्वमगमत्कपेः ॥ ११२

G. 6. 36. 95
B. 6. 59. 117
L. 6. 37. 109

996* लक्ष्मणस्तु ततः श्रीमान्रावणं क्रोधमूर्छितः ।;
while D_{13} ins. 999*.

107 $D_{6.10.11}$ B (ed.) om. 107. G_1 M_5 read 107 after 105. Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} G (ed.) L (ed.) read 107^{ab} after 105^{ab}. $D_{5.7}$ T $G_{2.3}$ M_{1-3} K (ed.) read 107^{ab} after 105. D_9 reads 107^{ab} before 105^{cd}.—^{a}) M_5 भावं (for भागं). Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} D_9 विष्णोरचिंत्यो यो भागो (D_9 भागो यो).—^{b}) Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.3}$ D_9 आस्थितः; B_2 आश्रितः (for आस्थितम्).—For 107^{ab}, Ś V_3 B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ subst. (V_3 B_4 $D_{4.13}$ reading after 105):

997* विष्णोरथैनं भागस्तु समग्रो देहमास्थितः ।

[D_3 अचिंत्य- (for अथैनं).]

—Then B_4 $D_{4.13}$ cont. 995*.—B_4 om. 107^c – 108^b. Ś Ñ V B_{1-3} $D_{1-5.7-9.12.13}$ T $G_{2.3}$ M_{1-3} K (ed.) G (ed.) L (ed.) om. 107^{cd}.

108 B_4 om. 108^{ab} (cf. v.l. 107).—^{ab}) $Ñ_1$ $M_{1.2}$ ततो (for अथ). $Ñ_1$ D_6 $T_{2.3}$ श्रीमान्; D_9 श्रेष्ठो (for क्रुद्धो). $D_{10.11}$ Ck.t ततः क्रुद्धो वायुसुतो (for ^{a}). $G_{1.3}$ M_5 समुपाद्रवत्. $Ñ_1$ मुष्टिमुद्यम्य वीर्यवान् (for ^{b}). D_1 अथाजगाम त्वरितो हनूमान्मारुतात्मजः.—For 108^{ab}, Ś $D_{2.3.8.12.13}$ subst.:

998* एतस्मिन्नन्तरे वीरस्त्वरावान्मारुतात्मजः ।

[D_3 क्रुद्धो; D_{13} तूर्णं (for वीरस्). D_3 रावणं पवनात्मजः; D_{13} पवनस्यात्मजो बली (for the post. half).];

whereas $Ñ_2$ V B_{1-3} subst.; D_{13} ins. after 106:

999* लक्ष्मणं तु ततः श्रीमाञ्जिघृक्षन्तं स मारुतिः ।

[B_1 च (for तु).]

—For 108^{ab}, D_4 subst.:

1000* रावणेन गृहीतं तु दृष्ट्वा लक्ष्मणमाहवे ।
मारुतिर्धैर्यसम्पन्नो ह्यभ्ययाद्रावणं रणे ।

—^{c}) Ś $Ñ_1$ V B $D_{1.2.4.8.12.13}$ व्यूढे; $Ñ_2$ व्यूहे; D_3 मूढे (sic) (for क्रुद्धो).—^{d}) Ś B_4 $D_{2.3.8.12}$ G_3 M_5 वज्रवेगेन.

109 ^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ भीमविक्रमः (for राक्षसेश्वरः).—^{c}) Ś V_3 B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ न्यपतद्; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{5.7.9-11}$ Ct अगमद्; Cv.g.k as in text (for अपतद्). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ भूमिं.—^{d}) D_{13} मुमोह (for चचाल). Ś $D_{2.8.12}$ निपपात; G_1 च ननाद; Cg.k.t as in text (for च पपात). $Ñ_1$ प्रचचाल मुमोह च; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ मुमोह प्र($V_{1.2}$ B_3 च)चचाल ह(V_2 B_3 च); G_3 निपपात चचाल च.—After 109, $Ñ_2$ (l. 1 only) $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1001* आस्यैः सनेत्रश्रवणैर्ववाम रुधिरं बहु ।
विघूर्णमानो निश्चेष्टो रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसंज्ञो मूर्छितश्चासीन्न च स्थानं समालभत् ।

[D_9 om. l. 1.—(l. 1) $Ñ_2$ illeg. for the prior half. D_5 सनेत्रैः; $D_{10.11}$ च नेत्रैः. ❀ Cm.k.t : आस्यैरिति बहुत्वं (Ck °वचनं) दशाननत्वात् ।; so also Cg. ❀ $D_{10.11}$ पपात (for ववाम). $Ñ_2$ मुहुः (for बहु).—(l. 2) D_9 विचूर्णमानो. D_5 इवाविशत् (for उपाविशत्).—(l. 3) T_3 समाविशत् (for समालभत्).]

110 ^{a}) B_1 पतितं (for रावणं).—^{b}) Ś $D_{8.12}$ राक्षसं (for समरे).—^{c}) D_4 चारणा (for ऋषयो). B_3 दानवाश् (for वानराश्). D_7 $M_{1.2}$ सिद्धाः; M_3 सर्वे.—^{d}) Ś $Ñ_1$ $B_{1.4}$ $D_{1-4.6.8.10-13}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ Ck.t च सासुराः; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ च हर्षिताः; V_3 च सानुगाः; D_5 T_1 G_2 सहासुराः; D_9 च किंनराः; L (ed.) च सेश्वराः (for सवासवाः). ❀ Cm : सहासुरा इति पाठः. ❀

111 ^{a}) $D_{6.9-11}$ T_3 G_2 $M_{1.2}$ अथ (for अपि).—^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ शुभलक्ष(Ś$_1$ $B_{1.3}$ D_4 °क्ष्म)णं (for रावणार्दितम्).—^{c}) Ś Ñ V $B_{2.4}$ $D_{1-3.5.7-13}$ Ct आनयद्. $Ñ_1$ V_3 $D_{1.5.6.10.11.13}$ T_3 -[अ]भ्यासं; $B_{2.3}$ D_8 -[अ]भ्यासे; Cg.t as in text (for -[अ]भ्याशं). D_4 आनयद्राघवं तूर्णं.—^{d}) Ś V_2 $B_{1.4}$ $D_{2-4.8.12}$ वै; $Ñ_1$ $D_{1.13}$ च; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ सः; G_2 शं (sic) (for तम्).

112 ^{a}) $Ñ_1$ V_3 $D_{3.4}$ वायुसूनु-. B_2 सुयुद्धेन; G_3 सुहृत्त्वाच्च; Cg.k.t as in text (for सुहृत्त्वेन).—^{b}) $Ñ_1$ D_{13} शक्त्या. B_1 D_1 च परया (for परमया). Ś $D_{8.12}$ वशः; $Ñ_1$ युतः; $D_{1.3.13}$ तथा (for च सः).—V_3 om. 112^c–113.—^{c}) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_2 $D_{5.7.9-11}$ M_5 अप्यकंप्योपि (D_{11} °प्यो*); B_3 अद्भिकल्पोपि (sic); Ct as in text (for अप्रकम्प्योऽपि). Ś $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ अकंप्यो(D_4 अहं को [sic]) ह्यपि शत्रूणां; $Ñ_1$ अप्रकंप्योपि शत्रूणां.—^{d}) Ś $Ñ_1$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ स व्यदर्शयत्; B_3 अनयत्कपेः.—After 112, B_2 ins.: ..

G. 6. 36. 96
R. 6. 59. 118
L. 6. 31. 110

तं समुत्सृज्य सा शक्तिः सौमित्रिं युधि दुर्जयम् ।
रावणस्य रथे तस्मिन्स्थानं पुनरुपागमत् ॥ ११३
रावणोऽपि महातेजाः प्राप्य संज्ञां महाहवे ।
आददे निशितान्बाणाञ्जग्राह च महद्धनुः ॥ ११४
आश्वस्तश्च विशल्यश्च लक्ष्मणः शत्रुसूदनः ।
विष्णोर्भागममीमांस्यमात्मानं प्रत्यनुस्मरन् ॥ ११५
निपातितमहावीरां वानराणां महाचमूम् ।
राघवस्तु रणे दृष्ट्वा रावणं समभिद्रवत् ॥ ११६
अथैनमुपसंगम्य हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ।
मम पृष्ठं समारुह्य राक्षसं शास्तुमर्हसि ॥ ११७

1002* वैष्णवांशं ततो मत्वा लक्ष्मणं राघवानुजम् ।;

whereas B3 ins. (marg., sic):

1003* वैष्णवांशं ततो मोहा लक्ष्मणं वानरानुक्तम् ।;

while D1 ins. (sic):

1004* राघवोऽपि च तां शक्तिमपाकर्षतद्वलकृतः ।

113 V3 om. 113 (cf. v.l. 112).—^{a}) Ñ V1.2 B2–4 समुत्सृज्य(B3 °ष्टा) तु(Ñ2 V1.2 B4 च) (for तं समुत्सृज्य). Ś B1 D1–4.8.12.13 transp. तं and सा.—^{b}) D6 T2.3 लक्ष्मणं (for सौमित्रिं). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 युद्धदुर्मदं(D2 °जंयं); D9–11 युधि निर्जितं.—^{c}) Ś D8.12 रावणेये (for रावणस्य). D4 रावणे च रणे तस्मिन्.—^{d}) D5.7 T1 G M3.5 उपागता; M1.2 उपालभत् (for उपागमत्). Ś Ñ1 B1.4 D1–4.8.12.13 स्व(Ś D8.12 स्वं; B1 प्र; D2.13 सं)स्थानं प्रत्य(D1 सम)पद्यत; Ñ2 V1.2 B2.3 स्वस्थानं पुनरागमत्(B2 °गता; B2 °ययौ). ❀ Cg: एतच्छ्लोकानन्तरमाश्वस्त इति श्लोकः। ततो रावणोऽपीति श्लोकः पठनीयः. ❀

114 D6 M3 transp. 114 and 115.—^{a}) D8.12 राघवोपि (sic); D13 स रावणो (for रावणोऽपि).—After 114^{ab}, Ñ V1.2 B2.3 D13 ins.:

1005* पुनश्च स्वरथे स्थित्वा रोषपर्याकुलेक्षणः ।

[D13 स रथे.]

—^{c}) Ś D8.12 मुमोच; B2 संदधे; D13 आदाय (for आददे).—^{d}) Ñ1 विपुलं; G1 च पुनर् (for च महद्). Ś Ñ2 B1.4 D1–4.8.12.13 प्रगृह्य विपुलं धनुः.

115 D6 M3 transp. 114 and 115.—^{a}) Ś D2.8.12 स (for first च). Ñ1 विसंज्ञश् (sic) (for विशल्यश्च्). B3 आश्वास्य च महात्मा च.—For 115^{cd}, cf. 104^{cd}.—^{c}) Ś V3 B4 D1.2.8.12.13 (all except V3 with hiatus) अचिंत्यं च; Ñ V1 B1–3 D3.4.9 अचिंत्यं स (Ñ2 V1 D9 स्वं); V2 विचिंत्य स्वं (for अमीमांस्यम्).—^{d}) D7 आत्मानः (sic). Ś D4.8.12 तं न(D4 न च) संस्मरन्; B1 D2.3.13 तं न सो(B1 स सं)स्मरत्; B4 सोस्मरत्तदा; D1 तं न चास्मरत्; K (ed.) प्रत्यनुस्मरत्; L (ed.) तत्र सोस्मरत् (for प्रत्यनुस्मरन्). Ñ V1.2 B2.3 D9 स्मृत्वा स्व(Ñ2 V1.2 B2.3 सु)स्थतरोभवत्; V3 नात्मानं * सानुस्मरेत् (sic). ❀ Cr: प्रत्यनुस्मरन्निति पाठः. ❀—After 115, Ñ V B1–3 D3.4.13 ins.:

1006* एतस्मिन्नन्तरे वीरो दृष्ट्वा रावणविक्रमम् ।
लक्ष्मणं च समाश्वस्तं सैन्यं च मुदितं पुनः ।;

while M5 ins.:

1007* ॐ नमोऽनन्ताय देवाय सहस्रशिरसे नमः ।

—M5 cont.; G1 ins. after 115:

1008* न्यहनच्चापि संक्रुद्धो रावणो वानरीं चमूम् ।
ते हन्यमाना रौद्रेण क्षिप्रहस्तेन रक्षसा ।
राघवं शरणं जग्मुः प्रजापतिमिव प्रजाः ।
राघवोऽपि रणे दृष्ट्वा कर्म रौद्रस्य रक्षसः ।
धनुः सज्यमुपादाय चामीकरविभूषितम् । [5]
रथस्थं समरे शूरमभिदुद्राव रावणम् ।

[M5 reads 116^{cd} after l. 3 and om. l. 4 and 6.]

116 V3 G2 om. 116^{ab}.—^{ab}) B3.4 निपातितां. B4 -वीरो (for -वीरां). Ś B1 D1–3.8.12.13 निपातितानां वीराणां; D6 T2 उत्पपात महावीर्यो (for ^{a}). M3 द्रवंतीं वानरीं चमूं (for ^{b}). D4 पातितान्वानरान्वीरांश्चमूभंगं तु वै तदा.—M5 reads 116^{cd} after l. 3 of 1008*.—^{c}) M5 [ऽ]पि (for तु). D6 T2.3 द्रवंतीं राघवो दृष्ट्वा.—^{d}) D9 समुपाद्रवत्.—For 116^{cd}, Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12 subst.:

1009* दृष्ट्वा रामो रणगतः प्रत्ययाद्रावणं युधि ।

[V3 B1 D4 रणगतं. Ñ1 प्रत्यगाद् (for प्रत्ययाद्). V3 D4 रावणं प्रत्ययाद् (by transp.).];

whereas Ñ2 V1.2 B2–4 D13 subst. for 116^{cd}.

1010* दृष्ट्वा रामो रणे तस्मिन्नभिदुद्राव रावणम् ।

[V1 कोपाद् (for दृष्ट्वा). D13 वीरः प्रति- (for तस्मिन्नभि-).]

117 ^{a}) Ś B3 D6 अनुसंगम्य; V1.2 D5.9–11 उप(D9–11 अनु)संक्रम्य; M1.2 समुपागम्य (for उपसंगम्य). V3 तमथैनमुपागम्य.—^{b}) M5 मारुतात्मजः (for वाक्यमब्रवीत्).—^{d}) D7 G3 M1.2.5 रावणं (for राक्षसं). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 जहीमं(Ś D3.8.12 जह्येनं) पापराक्षसं; B3 जहीमं दुष्टरावणं.—After 117, D6.7.9–11 T2.3 G1.2 M3.5 ins.; while G3 M1.2 ins. after 118^{cd}:

1011* विष्णुर्यथा गरुत्मन्तं बलवन्तं समाहितः ।

[D6 T2.3 तथा मयि; D9 G3 M1.2 हनूमंतं; G2 समारुह्य (for बलवन्तं). D9 G1 समास्थितः; M1.2 अवस्थितः(M2 °तं)

तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यं वायुपुत्रेण भाषितम् ।
आरोहत्सहसा शूरो हनूमन्तं महाकपिम् ।
रथस्थं रावणं संख्ये ददर्श मनुजाधिपः ॥ ११८
तमालोक्य महातेजाः प्रदुद्राव स राघवः ।
वैरोचनमिव क्रुद्धो विष्णुरभ्युद्यतायुधः ॥ ११९
ज्याशब्दमकरोत्तीव्रं वज्रनिष्पेषनिस्वनम् ।
गिरा गम्भीरया रामो राक्षसेन्द्रमुवाच ह ॥ १२०
तिष्ठ तिष्ठ मम त्वं हि कृत्वा विप्रियमीदृशम् ।
क्व नु राक्षसशार्दूल गतो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ १२१

यदीन्द्रवैवस्वतभास्करान्वा
स्वयंभुवैश्वानरशंकरान्वा ।
गमिष्यसि त्वं दश वा दिशो वा
तथापि मे नाद्य गतो विमोक्ष्यसे ॥ १२२
यश्चैष शक्त्याभिहतस्त्वयाद्य
इच्छन्विषादं सहसाभ्युपेतः ।
स एष रक्षोगणराज मृत्युः
सपुत्रदारस्य तवाद्य युद्धे ॥ १२३

G. 6. 36. 108
B. 6. 59. 129
L. 6. 37. 122

(for समाहितः). D7.10.11 आरुह्यामरवैरिणं (for the post. half).]

118 Ś V3 D1–3.8.12 G (ed.) om. 118^{ab}. —For 118^{ab}, Ñ V1.2 B D4.13 subst.:

1012* श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं युक्तं रामोऽनुचिन्त्य च ।

[B2 [ऽ]थिचिंत्य. B1 D4 रामो दाशरथिस्ततः (for the post. half).]

—Thereafter Ñ V1.2 B D4(l. 1 only).13 cont.; V3 ins. before 1014*:

1013* एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा समारुह्य प्लवंगमम् ।
राघवः समरामर्षी हन्तुकामो निशाचरम् ।

[(l. 1) V2.3 B2.4 D13 समारूढः (for समारुह्य). —(l. 2) D13 रावणं (for राघवः). V2 परमामर्षी; V3 समराकांक्षी. B1 तु रावणं (for निशाचरम्).]

—^{c}) G3 M1.2 वीरो (for शूरो). G1 सुमहातेजा (for सहसा शूरो). D7 M3 आरुरोह महावीरो (M3 °शूरो); D9–11 अथारुरोह सहसा. —^{d}) D5.7 T1.3 G2.3 M बलवंतं (for हनूमन्तं). D5 T1 महाबलं; D7 G3 M5 महाहरिं. —For 118^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1014* ऐरावतमिवेन्द्रस्तु हनूमन्तं समास्थितः ।

[Ś D1–4.8.12.13 ऐरावणम्. Ñ V3 B1–3 D1.4 स; V1.2 D13 तं (for तु). B3 अवस्थितः.]

—After 118^{cd}, G3 M1.2 ins. 1011*. —^{e}) Ś B1 D1–4.8.12 अथ तं; B2 सरथं; D13 स तथा (for रथस्थं).

119 ^{b}) Ñ2 च; V1.2 B2–4 [अ]थ (for स). B4 D9–11 रावणं (for राघवः). Ś Ñ1 B1 D1–3.8.12.13 प्रत्यया (Ñ1 °गा)द्रघुनंदनः; V3 D4 राघवः प्रत्ययाद्युधि. —V3 om. 119^{cd}. —^{c}) Ś Ñ1 B D1.2.4.8.12 विरोचनम्; D5.7.13 T1 G1.3 M2.5 वैरोचनिम्. D4 क्रुद्धं (for क्रुद्धो). —^{d}) Ñ1 उद्यतकार्मुकः; D6 अभ्युदितायुधः.

120 ^{a}) B3 ज्याघातम्. Ś Ñ1 D1–4.8.12.13 अथ (Ś D8 अपि; Ñ1 उप-) कुर्वन्स (D4 °र्वंतं); Ñ2 V2 B2–4 अथ (V2 अनु-; B2 अभि-) कुर्वंश्च; V1.3 अथ कुर्वाणो (V3 °णं); B1 अथ संकुर्वन् (for अकरोत्तीव्रं). —^{b}) Ś D2.3.6.8.12.13 -निःस्वनं; D4(before corr. as in text).7.9–11 -निष्ठुरं (for -निस्वनम्). D1 वज्रनिष्पेषणस्वनं. —^{c}) D5 गभीरया. Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12.13 गंभीरोदग्रया वाचा.

121 D11 om. 121. —^{a}) G1 मुहूर्तं त्वं (for मम त्वं हि). —^{c}) Ś D8.12 स्वर्गं; B1–3 कुत्र (for क्व नु). G1 राक्षसदुर्बुद्धे. —^{d}) B3 D6.9.10 गत्वा; D3 जीवन् (for गतो). D7 गतो मत्तो विमोक्ष्यसे.

122 D7 om. (hapl.) 122. —^{a}) Ś2 यथा (sic); B3 अपि (for यदि). G1 -शंकरान् (sic); L (ed.) -भास्वरान् (for -भास्करान्). D13 च (for वा). —^{b}) B4 -वैवस्वत- (for -वैश्वानर-). D4 -पुंगवान्. D5 च (for वा). L (ed.) स्वयंभुवैश्वानरमीश्वरं च. —^{c}) B3.4 D1–3.5.9–11.13 T1 G2.3 M1.2 Ct दशधा; Cg as in text (for दश वा). Ś D8.12 दिशो वै; B3 दिशास्वपि; D9 दिशो दश; G1 M3 दिशोथवा; Cg as in text (for दिशो वा). ❀ Cg: दश वा दिशो वेत्यत्र एको वाकारश्चार्थः ।; Ct: 'दश वा दिशो वा' इति पाठे दशापि दिश इत्यर्थः. ❀ —^{d}) Ś V3 B1.4 D1–4.8.12.13 नैवाद्य (for मे नाद्य). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 विमोक्ष्यसे (Ñ1 B2 °सि) मे (Ś Ñ V1.2 B2.3 D2.8.12 त्वं) (for गतो विमोक्ष्यसे).

123 ^{a}) B3 यथैव; D5 T1 M3 Cg यश्चैव; T2 यश्चैक- (for यश्चैष). Ś Ñ V B D1–4.7–13 निहतस् (for [अ]भिहतस्). T2 ममाद्य; Cg.t त्वयाद्य (as in text). —^{b}) Ñ2 V1.2 B2–4 कृच्छ्राद्; D7.9–11 T3 G M1.2.5 Ct गच्छन्; Cg as in text (for इच्छन्). D5.9–11 T1.3 Ct [अ]भ्युपेत्य; Cg as in text (for [अ]भ्युपेतः). Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 विषादमार्च्छत्स (Ś1 °मंचत्स; V3 B1 D1 °मूर्छां स; D2 °मागात्स; D3 °मुग्रं स; D13 °मुग्र्यां स)हसाभि (D2 °सा वि)पन्नः; Ñ1 विशालगर्वः सहसा विपन्नः; D4 विषोर्मिमूर्छां सहसाभिपन्नः. —^{c}) Ś Ñ1 V1 D1.3.8.11–13 एव (for एष). M1.2 -गज- (for -गण-). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 -मृत्युभूतः (for -राज मृत्युः). —^{d}) D5.10.11 G2 Ct -पौत्रस्य;

G. 6. 36. 109
B. 6. 59. 131
L. 6. 37. 123

राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो महाकपिम् ।
आजघान शरैस्तीक्ष्णैः कालानलशिखोपमैः ॥ १२४
राक्षसेनाहवे तस्य ताडितस्यापि सायकैः ।
स्वभावतेजोयुक्तस्य भूयस्तेजो व्यवर्धत ॥ १२५
ततो रामो महातेजा रावणेन कृतव्रणम् ।
दृष्ट्वा प्लवगशार्दूलं क्रोधस्य वशमेयिवान् ॥ १२६
तस्याभिसंक्रम्य रथं सचक्रं
साश्वध्वजच्छत्रमहापताकम् ।
ससारथिं साशनिशूलखड्गं
रामः प्रचिच्छेद शरैः सुपुङ्खैः ॥ १२७
अथेन्द्रशत्रुं तरसा जघान
बाणेन वज्राशनिसंनिभेन ।
भुजान्तरे व्यूढसुजातरूपे
वज्रेण मेरुं भगवानिवेन्द्रः ॥ १२८
यो वज्रपाताशनिसंनिपाता-
न्न चुक्षुभे नापि चचाल राजा ।
स रामबाणाभिहतो भृशार्त-
श्चचाल चापं च मुमोच वीरः ॥ १२९

Cg as in text (for -दारस्य). D5 तवार्यं. G2 M1.2 Ct संख्ये (for युद्धे). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 प्रध(D13 प्रवे) क्ष्यते वै तव सैन्यकक्षं(Ś Ñ1 D8.13 °क्ष्यं); D4 प्रवर्षते वानरसैन्यरक्षी. —After 123, D5–7.9–11 S ins. :

1015* एतेन चात्यद्भुतदर्शनानि
शरैर्जनस्थानकृतालयानि ।
चतुर्दशान्यात्तवरायुधानि
रक्षःसहस्राणि निषूदितानि ।

[(l. 2) T3 -कृताशयानि. —D6 reads in marg. from नि in l. 3 up to l. 4.—(l. 4) T3 निघातितानि (for निषूदितानि). ❀ Cg : एतच्छब्दः संनिहितपरः । एषोऽस्मीत्यादिप्रयोगात् अयं जन इति प्रयोगाच्च । मयेत्यर्थः । मृत्युशब्दापेक्षया वा एतेनेत्युक्तिः । चतुर्दशानि चतुर्दशशब्दादर्शं आद्यचि टिलोपे कृते जसि रूपम् । यद्वा एतेनेति स्वाभेदेन लक्ष्मणो निर्दिश्यते. ❀]

124 V3 om. 124.—^{b}) D9–11 G3 महाबलः (for °कपिम्). —After 124^{ab}, D5–7.9–11 S G (ed.) ins. :

1016* वायुपुत्रं महावीर्यं वहन्तं राघवं रणे ।
रोषेण महताविष्टः पूर्ववैरमनुस्मरन् ।

[(l. 1) D7 महात्मानं ; D9–11 महावेगं (for महावीर्यं). D5.9 S om., while K (ed.) reads within bracket l. 2.]

—^{c}) Ś1 B1 D9–11 दीप्तैः ; B3 युक्तैः (for तीक्ष्णैः).—^{d}) Ś B1 D1–4.8.12.13 कालवैश्वानरोपमैः.

125 ^{a}) M1.3 रावणेन. D9.10 [आ]हते; D11 [आ]हतस् (sic) (for [आ]हवे). Ś Ñ2 V B D1–4.8.12 राघवं (B3 स्कंधेन) वहत(B2 च स्वह [sic]; D2.8 च तत; D4 प्रहसं)स्तस्य; Ñ1 D13 रावणेन(D13 राघवश्च [sic]) ततस्तस्य.—^{d}) Ś Ñ V1 B1 D3.8–10.12.13 M3 [ऽ]भ्यवर्धत ; D2.7 T3 [ऽ]भ्यवर्तत; D6 व्यवर्धयत् (sic).

126 ^{a}) D3 om. रामो. —^{b}) B4 कृतं व्रणं; D12 कृत व्रुवन् (sic). —^{c}) Ñ1 D3.4 प्लवंग- ; D2 प्रवर- (for प्लवग-). —^{d}) G2 M3 कोपस्य. Ś Ñ2 V1.2 B D1–4.8.12.13 अभ्यगात्(D1 °यात्); Ñ1 V3 अन्वगात् (for एयिवान्). —After 126, Ñ V B2–4 D13 ins. :

1017* हनूमानपि तेजस्वी व्यवर्धत महाबलः ।
विद्धो वेगेन महता शरैरग्निशिखोपमैः ।

[(l. 1) D13 राघवोपि (sic) (for व्यवर्धत). V1 महाकपिः .]

127 ^{a}) V D6 T2.3 M5 [अ]पि; D9 [अ]ति- ; Cm.g.t as in text (for [अ]भि-). Ś Ñ1 V B1.4 D2–4.8.12.13 -संगम्य; D1 -गम्याथ; D6 M3 Cg -चंक्रम्य; Cm.t as in text (for -संक्रम्य). B3 ततो हसन्तस्य (for तस्याभिसंक्रम्य). —^{b}) Ñ V1 B3.4 D1 साश्वं; B1 सह- ; D4 साग्र- (for साश्व-). Ś D2.8.12 -ध्वजं चारु ; Ñ1 ध्वजं चैव; V1.2 B4 ध्वजं चापि; B1.2 D1.3.4.13 -ध्वजं चाथ; B3 ध्वजं सासि-; G1 -ध्वजं छत्र- (for -ध्वजच्छत्र-). V3 -महत्पताकं; D5 -** पताकं. —^{c}) Ś2 D2.4.8.12 चाशनि- ; D1.3.13 सोशनि- ; D6 T2.3 तत्र स- (for साशनि-). —G3 damaged from शूल up to प्रचि in ^{d}. Ś1 V3 B1.4 D1–4.8.12.13 M5 -तुल्यवेगै (V3 B1.4 D1.13 M5 °गं); Ś2 -वेगतुल्यै ; Ñ V1.3 B2 -खड्गशूलं (by transp.) (for -शूलखड्गं). B3 छत्रं सितं तस्य सरुक्मदंडं. —^{d}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 G3 M5 शरैः सुतीक्ष्णैः ; B3 शरैः शिताग्रैः ; D9–11 शितैः शराग्रैः.

128 ^{a}) B3 जघान रामस्तमुपेत्य वेगाच्. —^{b}) Ñ2 V1.2 B2.3 D13 शरेण; V3 B4 D4 बाणैश्च; D6 marg. (for बाणेन). D6 T2.3 -[आ]युध- (for -[अ]शनि-). V3 B4 D4 -तुल्यवेगैः (for -संनिभेन). —^{c}) Ś D8.12 -शिलानुरूपे; Ñ2 B2 -सुजातरूपो; G1 -शिलाकठोरे. —^{d}) G3 damaged for मेरुं भगवा. D1 अथ (for इव). Ñ V1 B2.3 वज्री यथेंद्रो युधि दानवें(Ñ2 V1 राक्षसें)द्रं. ❀ Cg : वज्रेण मेरुं भगवानिवेन्द्र इति प्रहर्तू रामस्येन्द्रसाम्यमित्यपुनरुक्तिः. ❀

129 ^{a}) Ś D2.8.12 -वेग- ; Ñ1 B4 -शूल- ; Ñ2 V1.2 D6 -पाश- (for -पात-). Ś B1.4 D1–4.8.12.13 G1 -संनिपातैर्

तं विह्वलन्तं प्रसमीक्ष्य रामः
समाददे दीप्तमथार्धचन्द्रम् ।
तेनार्कवर्णं सहसा किरीटं
चिच्छेद रक्षोधिपतेर्महात्मा ॥ १३०

तं निर्विषाशीविषसंनिकाशं
शान्तार्चिषं सूर्यमिवाप्रकाशम् ।
गतश्रियं कृत्तकिरीटकूट-
मुवाच रामो युधि राक्षसेन्द्रम् ॥ १३१

कृतं त्वया कर्म महत्सुभीमं
हतप्रवीरश्च कृतस्त्वयाहम् ।
तस्मात्परिश्रान्त इति व्यवस्य
न त्वां शरैर्मृत्युवशं नयामि ॥ १३२

स एवमुक्तो हतदर्पहर्षो
निकृत्तचापः स हताश्वसूतः ।
शरार्दितः कृत्तमहाकिरीटो
विवेश लङ्कां सहसा स्म राजा ॥ १३३

तस्मिन्प्रविष्टे रजनीचरेन्द्रे
महाबले दानवदेवशत्रौ ।
हरीन्विशल्यान्सह लक्ष्मणेन
चकार रामः परमाहवाग्रे ॥ १३४

G. 6. 36. 120
B. 6. 59. 143
L. 6. 37. 133

(D2 °ते); Ñ1 -शस्त्रपातैर्; Ñ2 V1.2 B2 -शूलपातैर्; V3 -तुल्यवेगैर् (for -संनिपातान्). B3 तथैव वज्राशनिशूलपातैर्. ❀ Cg : वज्रपातयुक्ताशनिसंनिपातादिति मध्यमपदलोपिसमासः।; Ct : वज्रपातश्चाशनिसंनिपातश्चेति समाहारैकत्वम्. ❀ —b) V3 D2 चापि (for नापि). —c) Ś Ñ V B2–4 D1–4.12.13 व्यथार्तश्; D8 om. (for भृशार्तश्). —d) B3 दीनः (for वीरः). —For 129^{cd}, B1 subst.:

1018* स रामबाणार्ततनुश्चचाल
बाणान्सुतीक्ष्णान्सहसा मुमोच ।

130 a) Ś D8 सु-; Ñ2 V1 B1.2 D1–3.12.13 स (for तं). Ś D8.12 तु; B3 च; D2 सु- (for प्र-). Ñ1 V3 B4 D4 तं विह्वलं तत्र(Ñ1 संप्र-) (for तं विह्वलन्तं प्र-). —b) B1 दीपितमथ (unmetric); B4 दीप्तमिव; G2.3 बाणमथ (for दीप्तमथ). —d) G2 चिक्षेप (for चिच्छेद).

131 a) V3 B4 D4 विभग्नम् (for तं निर्विष-). D4 -संप्रकाशं (for -संनिकाशं). B3 तं वै निराशीकृतनिर्विशङ्कः (sic). —b) B4 शांतार्चिषा. Ś B1 D2.4.8.12 [अ]वरुद्धं; V2 B4 D5 T1 M5 प्रकाशं; V3 D1.3 [अ]भ्ररु(D3 °न)द्धं; D13 [अं]तरुद्धं; G3 प्रशांतं (for [अ]प्रकाशम्). —c) B3 शांतश्रियं. D7.13 कृंत- (for कृत्त-). Ś V3 D2.4.8.12 -कुंडलं; Ñ V1.2 B2.3 -मौलिं; B1 -देहं; B4 -मंडनं; D1.3.13 -देशं (for -कूटम्). G1 -महाकिरीटम्; G (ed.) -किरीटिमौलिं; Cg.k.t as in text (for -किरीटकूटम्). —d) Ś V3 B1.4 D1–4.8.13 प्रोवाच; Ñ V1.2 B2 तदाह; B3 प्रत्याह (for उवाच). D6 reads राक्षसेन्द्रम् in marg.

132 a) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 सुतीव्रं; B3 सुदुष्करं (for सुभीमं). —b) D4 स्वहतस्; D11 * कृतस् (for च कृतस्). Ś D8.12 [अ]द्य (for [अ]हम्). B1 त्वया कृतोहं (by transp.). —Ś D8.12 om. 132^{cd}. —c) V1 B2 D1.5 T1 M3.5 -श्रांत इव; V3 B3 D2 -श्रांतमिव; B1.4 D3 -श्रांतमिति; D11 -श्रांतः परि- (unmetric) (for -श्रान्त इति). B3 प्रपश्यन्; D3 व्यवस्यन्. —d) D5 T1 त्वा (for त्वां). Ñ1 V1.2 -सद्गो; B2 D13 -पथं (for -वशं). —After 132, D5–7.9–11 S ins.:

1019* गच्छानुजानामि रणार्दितस्त्वं
प्रविश्य रात्रिंचरराज लङ्काम् ।
आश्वस्य निर्याहि रथी सधन्वी
तदा बलं द्रक्ष्यसि मे रथस्थः ।

[(l. 1) D5 गच्छामि (sic); D10.11 प्रयाहि; Cm.g as above (for गच्छानु-). —(l. 3) D6.9 T2.3 G3 M1–3 Cm.g आश्वास्य. D5.6 T1 G2.3 M3 च (for स-). —(l. 4) M1.2.5 तथा (for तदा). D7.9–11 Ct प्रेक्ष्यसि; Cg as above (for द्रक्ष्यसि). G1 रणस्थः. ❀ Ct : प्रेक्ष्यसि प्रेक्षिष्यसि. ❀]

133 a) D4 इत्येवमुक्तो. Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 -मानदर्पो; Ñ V1.2 B2.4 -बाहुदर्पो (for -दर्पहर्षो). B3 एवं स रामेण निरस्तदर्पो. ❀ Cg : अत्र क्रियाभेदात्तच्छब्दत्रयमिति न तद्वैयर्थ्यम्. ❀ —b) D1.4.7 निकृंत-. D7 M1.2 -चापो नि-; T1 -चापोप-; G1.3 M5 -चापश्च (for -चापः स). Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 सशरः सशूलः (for स हताश्वसूतः). Ñ V1.2 B2–4 निकृत्तचापासिरथाश्वशस्त्रः(B3 °छत्रः; B4 °शूलः). —After 133^{ab}, Ś D2.8.12 ins.:

1020* अन्यं रथं सारथिना प्रणीतं
समारुरोहाथ विवृद्धशङ्कः ।

[(l. 2) D2 विवृद्धलज्जः.]

—V3 om. 133^{c}–134^{ab}. —c) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 शोक-; M5 रण- (for शर-). D4.7 कृंत-; D9–11 भग्न- (for कृत्त-). Ñ1 B2.3 D7 T3 G2 -किरीटदेहो(D7 T3 G2 °कूटो); D4 -किरीटकुंडलो (for -महाकिरीटो). —d) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 ग(Ñ2 V1.2 B2 ह)तश्रीः; G1 पदाभ्यां; M3.5 स राजा (for स्म राजा).

134 V3 om. 134^{ab} (cf. v.l. 133). —a) Ñ V1.2 B D1.3.4 रजनीचरेशे. —b) D1 मानव- (for दानव-). M3

G. 6. 36. 121
B. 6. 59. 144
L. 6. 37. 134

तस्मिन्प्रभग्ने त्रिदशेन्द्रशत्रौ
सुरासुरा भूतगणा दिशश्च ।
ससागराः सर्षिमहोरगाश्च ।
तथैव भूम्यम्बुचराश्च हृष्टाः ॥ १३५

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

-देशेशत्रौ. —^{d}) $\tilde{N}_{1}$ D_{1} M_{1} पुनराहवाग्रे(D_{1} °वाय ; M_{1} °वोत्रे [sic]); $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_{4} परमास्त्र(D_{4} °र्ति)वित्तदा.

135 ^{a}) $\tilde{N}_{1}$ $D_{2.3}$ प्रविष्टे; D_{6} T $G_{2.3}$ M Cg प्रभिन्ने (for प्रभग्ने).—D_{4} om. 135^{cd}.—^{c}) Ś $D_{8.12}$ समागताः; G_{1} M_{1} ससारगाः (meta.); Cg ससागराः (as in text). $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{2}$ $B_{1.2}$ $D_{1.5.9-11}$ M_{2} सर्वे- (for सर्षि-).—^{d}) $D_{6.7.9-11}$ प्रहृष्टाः (for च हृष्टाः). Ś $D_{8.12}$ चचाल भूर्भूतचराचराश्च; $\tilde{N}_{1}$ जहर्षिरे भूतगणाश्च सर्वे; $\tilde{N}_{2}$ V $B_{2.3}$ ननंदिरे सिद्ध(B_{3} देव)गणाश्च सर्वे; B_{1} $D_{1-3.13}$ चचाल भूर्भूमि(D_{2} °त)धराः(D_{3} °रः) सुराश्च ; B_{4} ननंदिरे भूमिधराश्च सर्वे. —After 135, Ś $D_{2.8.12}$ ins. :

1021* मज्ञासिषुर्वानरराक्षसाश्च
बलाबलं रावणरामयोश्च ।
पराजयं चापि जयं च रामो
दशाननश्चापि विवेद नैव ।

[(l. 3) D_{8} वा (for first च).—(l. 4) D_{2} सद्य: (for नैव).];

while D_{13} ins. :

1022* गन्धर्वयक्षाश्चकिता बभूवुः.

Colophon.—*Kāṇḍa name* : $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{2}$ $D_{6.7}$ om.; $\tilde{N}_{1}$ V_{1} B $D_{3.4.12}$ लंका°.—After Kāṇḍa name, D_{13} ins. युद्धपर्वणि.—*Sarga name* : Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{2-4.8.12.13}$ रावणभंगः; V_{3} रावणपराजयः; D_{9} रावणयुद्धः; M_{5} मुकुटभंगः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{1}$ V_{3} $B_{2.3}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_{2}$ D_{9} 36; $\tilde{N}_{2}$ V_{2} B_{4} D_{3} 37; V_{1} D_{1} 38; B_{1} 34; $D_{5-7.10.11}$ T_{1} G M 59; T_{2} 64; T_{3} 65.—After colophon, D_{3} concludes with जय राम; G $M_{1.2}$ with श्रीरामाय नमः ; M_{5} with श्रीरामचन्द्राय नमः.

४८

स प्रविश्य पुरीं लङ्कां रामबाणभयार्दितः ।
भग्नदर्पस्तदा राजा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥ १
मातंग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्नगः ।
अभिभूतोऽभवद्राजा राघवेण महात्मना ॥ २
ब्रह्मदण्डप्रकाशानां विद्युत्सदृशवर्चसाम् ।
स्मरन्राघवबाणानां विव्यथे राक्षसेश्वरः ॥ ३
स काञ्चनमयं दिव्यमाश्रित्य परमासनम् ।
विप्रेक्षमाणो रक्षांसि रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४
सर्वं तत्खलु मे मोघं यत्तप्तं परमं तपः ।
यत्समानो महेन्द्रेण मानुषेणास्मि निर्जितः ॥ ५
इदं तद्ब्रह्मणो घोरं वाक्यं मामभ्युपस्थितम् ।
मानुषेभ्यो विजानीहि भयं त्वमिति तत्तथा ॥ ६
देवदानवगन्धर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः ।
अवध्यत्वं मया प्राप्तं मानुषेभ्यो न याचितम् ॥ ७

G. 6. 37. 7
B. 6. 60. 7
L. 6. 38. 7

48

1 ^{a}) Ñ1 D5.13 सं- (for स). —^{b}) Ś D2.8.12 -बलार्दितः ; B4 -प्रपीडितः (for -भयार्दितः). —Ś D2.8.12 (om. [hapl.] 1^d and 2^c) transp. 1^{cd} and 2^{ab}. —^{c}) B1 निःश्वसंश्च ; D1.13 विनि(D13 °निः)श्वसंस् ; G1 M5 भिन्न° (for भग्नदर्पस्). Ś D2.4.8.12 तथा ; Ñ2 B2–4 ततो (for तदा).

2 Ś D2.8.12 (om. [hapl.] 1^d and 2^c) transp. 1^{cd} and 2^{ab}. —^{c}) D4 भयाद् (for ऽभवद्). —^{d}) D4 राघवस्य महात्मनः.

3 ^{a}) V3 D9–11 G -प्रतीकानां; Cr.m.g as in text (for -प्रकाशानां). —^{b}) D1 -स्तनित- ; D7.9–11 G1 -चलित- (for -सदृश-). V3 -तेजसां (for -वर्चसाम्). —^{c}) Ñ1 अपि च (for राघव-). ❀ Cm : राघवबाणानामिति कर्मणि षष्ठी. ❀ —^{d}) D3.9 व्यथितो (for विव्यथे). Ñ2 V B D1.3.4.13 राक्षसाधिपः ; D2 रावणेश्वरः.

4 V3 om. 4^{ab}. —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 अवे (Ñ V1.2 B2–4 निरी)क्ष(Ś2 Ñ2 V1.2 B2.4 D1–4.8.13 °क्ष्य)माणः सचिवान्.

5 ^{a}) Ñ1 D4 पूर्वं (for सर्वं). D3.4 तु (for तत्). Ś Ñ2 V B D1.2.12.13 मोघं मे (by transp.) ; D8 सोचस्ते (sic) (for मे मोघं). —^{b}) Ś Ñ1 B4 D1–4.8.12.13 कृतं (for तप्तं). —^{c}) D6 T2.3 यः (for यत्). —^{d}) D5.9–11 विनिर्जितः ; D6 [अ]स्मि तर्जितः (for [अ]स्मि नि°). —For 5^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1023* यदिन्द्रेण समानोऽहं मानुषेण पराजितः ।

[Ñ2 V1 B2–4 यद्देवेंद्र- ; D4 स देवेंद्र- (for यदिन्द्रेण). Ś2 मनुष्येण ; V3 marg. (for मानुषेण).]

6 ^{a}) G1.3 M5 तु (for तद्). —^{b}) T2 सम्- (for अभि-). —For 6^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1024* पुराणं ब्रह्मण इदं वचस्तन्मामुपस्थितम् ।

[Ś D2.8.12 पुरा मे ; Ñ1 B2 प्रमाणं; V2 प्रमाणो ; B1 व्यक्तं यद् (for पुराणं). V1.2 B1 ब्रह्मणो वाक्यं ; D4 ब्राह्मणमिदं ; L (ed.) ब्रह्मणा प्रोक्तं (for ब्रह्मण इदं). B3 वचनं (for वचस्तन्). D8 उपागतं. Ś V1.2 B1 D2.8.12 तद्वचः (V1.2 इदं मां ; B1 तच्च मां) समुपस्थितं ; D4 वचस्तस्मादुपस्थितं (for the post. half).] —^{c}) D9–11 मनुष्येभ्यो. G3 न जानीहि ; Cr.m.g.k.t as in text (for विजानीहि). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 इत्येव (for त्वमिति).

7 ^{a}) B3 D7 -गंधर्व-. —^{c}) D7.10.11 G2 M1.2.5 प्रोक्तं; Cg as in text (for प्राप्तं). —^{d}) Ś B1 D2.8.12.13 परिभूतास्तु मानुषाः ; Ñ1 D4 परिभूति(D4 °त)श्च मानुषात् ; Ñ2 V B2–4 D3 परिभूतश्च(V D3 °तस्तु ; B4 °तं तु [sic]) मानुषैः ; D1 परिभूतस्तु मानुषात्. —After 7, Ś Ñ V B D1.2.4.8.12.13 ins. ; while D3.9 (l. 4–5 and 9–10 only) cont. after 1026* :

1025* यच्चापि हिमवच्छृङ्गे क्रुद्धो नन्द्यभ्यभाषत ।
तस्यैव तुल्यवदनैरवरुद्धा हि मे पुरी ।
तयोर्महात्मनोर्वाक्यं नान्यथा तद्धि साम्प्रतम् ।
सत्यं विभीषणेनोक्तं यच्च वाक्यं महात्मना ।
तदिदं मामनुप्राप्तं विभीषणवचः शुभम् । [5]
तस्य प्रयुक्तवाक्यस्य नान्यथा याति साम्प्रतम् ।
मया दर्पबलोत्सेकादन्यथा चिन्तितं तदा ।
तदन्यथा परिगतं मम दौरात्म्यचेष्टितैः ।
नातिभारोऽस्ति दैवस्य पौरुषे नियता मतिः ।
दैवपौरुषसंयोगात्सिद्धिर्नित्यमवाप्यते । [10]

[B2 transp. l. 1-3 and l. 4-6. —(l. 1) Ś D12 यस्यापि; D2 यश्चापि ; D8 पश्यामि (for यच्चापि). Ś B3 D8.12 नंदील-भाषत ; Ñ1 V1.2 B4 नंदी ह्य° ; B1 D1.13 नंदी व्यभाषत; D4 नंदिर°. —(l. 2) Ś वै (for [ए]व). Ś D8 -वचनैर् (for -वदनैर्). Ñ V B1–3 D4 उ(B1 अ)परुद्धा ; B4 D1.13 अभिरुद्धा(D13 °ध्य) ; D2 अभिक्रुद्धा (for अवरुद्धा). Ñ1 D4 पुरी मम (for हि मे पुरी). —(l. 3) D4 तस्य वाक्यं महात्मानो (for the prior half). Ñ V B D4 याति ; D1.3.13 यदि (for तद्धि). V1.3 मां प्रति (for साम्प्रतम्). —After l. 3, D2 reads l. 8 and l. 7. —D1.3 om. (hapl.) l. 4–6. —(l. 6) Ñ V B2–4 D2.4.13 तस्य धर्मार्थयुक्त(V1.2 °वाक्य)स्य (for the prior half). Ś D8.12 तत्तु ; D13 यदि (for

G. 6. 37. 13
B. 6. 60. 12
L. 6. 38. 13

एतदेवाभ्युपागम्य यत्नं कर्तुमिहार्हथ ।
राक्षसाश्चापि तिष्ठन्तु चर्यागोपुरमूर्धसु ॥ ८
स चाप्रतिमगम्भीरो देवदानवदर्पहा ।
ब्रह्मशापाभिभूतस्तु कुम्भकर्णो विबोध्यताम् ॥ ९
स पराजितमात्मानं प्रहस्तं च निषूदितम् ।
ज्ञात्वा रक्षोबलं भीममादिदेश महाबलः ॥ १०
द्वारेषु यत्नः क्रियतां प्राकाराश्चाधिरुह्यताम् ।
निद्रावशसमाविष्टः कुम्भकर्णो विबोध्यताम् ॥ ११

याति). —(l. 7) Ś D8.12 दर्पवर- (for दर्पबल-). B3 चान्यथा (for अन्यथा). Ñ1 वर्तितं (for चिन्तितं). B2 अन्यथैव हि चिंतितं (for the post. half). —Ś D1.3.8.12 om. l. 8. —(l. 8) Ñ V1.2 B2.4 D2 परिणतं (for °गतं). V2 D4 -चेष्टितं; B2 -चिंतितैः (for -चेष्टितैः). D2 महद्वैराग्यचेष्टितं; D13 मम घोरात्मचेष्टितं (for the post. half). —(l. 9) B4 D4 नास्ति (for नाति-). D4 भावो (for -भारो). V2 B1 D1.3.13 हि; B4 [ऽ]स्य (for ऽस्ति). Ñ V1 B2.3 D9 [ऽ]पि कृते मया; D3.13 नियता गतिः. —V3 om. l. 10. —(l. 10) B2 दैवात्पौरुष-; B4 दैवीपुरुष-; D2.12 दैवं पौ(D12 पु)रुष-; D9 दैवपुरुष-. Ñ1 B4 D3 नित्यं सिद्धिर् (by transp.).]

—After 7, D3.5–7.9–11 S ins.:

1026* विदितं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम् ।
इक्ष्वाकुकुलजातेन अनरण्येन यत्पुरा ।
उत्पत्स्यति हि मद्वंशे पुरुषो राक्षसाधम ।
यस्त्वां सपुत्रं सामात्यं सबलं साश्वसारथिम् ।
निहनिष्यति संग्रामे त्वां कुलाधम दुर्मते । [5]
शप्तोऽहं वेदवत्या च यथा सा धर्षिता पुरा ।
सेयं सीता महाभागा जाता जनकनन्दिनी ।
उमा नन्दीश्वरश्चापि रम्भा वरुणकन्यका ।
यथोक्तास्तन्मया प्राप्तं न मिथ्या ऋषिभाषितम् ।

[(l. 1) D10.11 G2 Ck.t तमिमं; M1.2 तदिदं; Cv.r.m.g as above (for विदितं). —(l. 2) Note the hiatus between the two halves. D5.6 T1.3 G2 M3 Cg -नाथेन; Cm as above (for -जातेन). D7 M5 (both to avoid hiatus) ह्यनरण्येन (for अन°). —G2 om. l. 3–5. —(l. 3) M3 Cv.m.g उत्पत्स्यते. B (ed.) मद्वंश-. —(l. 5) G1.3 M5 धर्मात्मा (for संग्रामे). M1.2 स्व- (for त्वां). D3 संयुगे (for दुर्मते). M5 कुलाधम सुदुर्मते (for the post. half). ※ Cv : अत्र द्वितीयस्त्वां शब्दः प्रथमप्रयुक्तस्य दूरप्रयुक्तस्यानुस्मरणार्थः ।; Cm : त्वामिति द्विरुक्तिराग्रहातिशयेन ।; Cg : यस्त्वामित्यत्र तु आमिति छेदः । आमित्यङ्गीकारे । यस्तु पुरुषस्त्वां संग्रामे निहनिष्यति सः मद्वंशे उत्पत्स्यते । आं निश्चितम् । इति एवं प्रकारेण । ……… । अन्ये तु त्वामिति द्विरुक्तिरनुस्मरणार्थेत्याहुः । अपरे त्वाग्रहातिशयेन द्विरुक्तिरिति । त्वां प्रत्युत्पत्स्यत इति द्वितीयत्वांशब्दान्वय इत्येके. ※. —(l. 6) D5 G3 M1.2 या मया; D7 T2 G3 M3.5 Cm.g यदा सा; D9 तथा सा; T1 या * * (moth-eaten); Ct as above (for यथा सा). ※ Cv : वेदवत्या चेति सम्यक्पाठः. ※. —After l. 6, G1 ins.:

1026(A)* त्वद्वंशनाशनायाहमुद्भविष्यामि राक्षस ।

—(l. 8) D9 om. उमा नन्दी-. —(l. 9) G2 यदूचुस्; M1.2 यमूचुस्; Cv.r.g.t as above (for यथोक्तास्). D5 T1.2 G1 M3.5 Cv.g तपसा प्राप्ता (T2 M3.5 Cv.g °प्तं); T3 तत्तथा प्राप्तं; G3 तु वधप्राप्तिर्; Cm.t as above (for तन्मया प्राप्तं). D3.6.9 यथोक्तस्तु वधः प्राप्तो (for the prior half). D6 मुनि- (for ऋषि-). ※ Cr : तपसा प्राप्ताः तपसा युक्ताः यथोक्ताः । यथोक्तं तदृषिभाषितं न मिथ्येति संबन्धः । यथोक्तं तन्मया प्राप्तं न मिथ्या ऋषिभाषितमिति पाठः ।; Cm : यथोक्तं तन्मया प्राप्तमिति वा पाठः । यतैर्यथा उक्तं तन्मया प्राप्तमित्यर्थः ।; Ct : 'यदूचुस्तन्मया' इति पाठान्तरम्. ※]

8 [a]) D6.7.9–11 समागम्य (for [अ]भ्युपागम्य). —For 8[ab], Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1027* सज्जा भवन्तो रक्षन्तु नगरीं वै समन्ततः ।

[D12 संज्ञा (sic) (for सज्जा). Ś D8.12 भवंतु (for भवन्तो). Ś V2 B2.4 D2.8.12 मे (for वै).]

—[c]) D4 सराक्षसाश्च (hypm.) (for राक्षसाश्च). Ś2 B1.4 D1–3.8.12.13 [ए]व (for [अ]पि). D11 संतिष्ठं (sic) (for तिष्ठन्तु). —[d]) Ś B1.2 D2.4.8.12 पुर-; Ñ V B3.4 D1.3.13 वप्र- (for चर्या-). D1 -मूर्धनि (for -मूर्धसु). L (ed.) पुरगाः पुरमूर्धसु.

9 V3 om. (hapl.?) 9. —[a]) Ś V2 B1.4 D1–3.8.12.13 -दर्पोग्र; Ñ V1 B2.3 -सत्त्वोग्र; D4 -सत्त्वश्च; D7.10.11 Ct -गांभीर्यो; Ck as in text (for -गम्भीरो). —[c]) Ś Ñ V1.2 B D1.2.4.8.12 च; G3 स (for तु). —[d]) Ñ1 V1 B2.3 D1 प्र(D1 नि)बोध्यतां; B4 D4.13 विबुध्यतां (sic). —After 9, D1 reads 13.

10 G3 om. (hapl.) 10–11. —[a]) Ś Ñ V B D1–4.6.8–13 Ct समरे जितम् (for स पराजितम्). —[b]) Ś B1 D1.2.8.12 जितं(D2 °ते) रणे; Ñ1 V2 B4 D4.13 हतं रणे; Ñ2 V1.3 B2.3 तथा हतं; D3 रणे हतं; M5 [अ]रिसूदनं (for निषूदितम्). —[c]) B3 यक्षो- (sic) (for रक्षो-). ŚÑ1 D10.11 T3 G2 -भीमबलम्; Ñ2 V1.3 B2 D4 -गणं भीमम् (B2 °तम्); M5 -बलं सर्वम् (for -बलं भीमम्). V2 राक्षसानादिदेशाथ. —[d]) V2 राक्षसेंद्रो (for आदिदेश). —D9 om. (hapl.) from महाबलः up to कुम्भकर्णं in 12[d]. ※ Ct : एतदुत्तरम्, 'स हि संख्ये' इत्येव श्लोक इति कतकस्वरसः । क्वचित्तु सार्धश्लोकद्वयमधिकं पठ्यते–द्वारेष्वित्यादि. ※

11 D9 G3 om. 11 (cf. v.l. 10). —[a]) L (ed.) यत्नं (for यत्नः). Ś D8.12 कर्तव्यः (for क्रियतां). D2 क्रियतां यत्नः (by transp.). B2 द्वारे यत्नश्च क्रियतां. —[b]) Ñ2 B1 D2.6 T3 G2 M5 [अ]व(Ñ2 D2 °पि; T3 °मि)रुह्यतां; V1 [अ]भिरक्ष्यतां; B3 निरुध्यतां. Ñ1 D4

नव षट् सप्त चाष्टौ च मासान्स्वपिति राक्षसः ।
तं तु बोधयत क्षिप्रं कुम्भकर्णं महाबलम् ॥ १२
स हि संख्ये महाबाहुः ककुदं सर्वरक्षसाम् ।
वानरात्राजपुत्रौ च क्षिप्रमेव वधिष्यति ॥ १३
कुम्भकर्णः सदा शेते मूढो ग्राम्यसुखे रतः ।
रामेणाभिनिरस्तस्य संग्रामेऽस्मिन्सुदारुणे ।
भविष्यति न मे शोकः कुम्भकर्णे विबोधिते ॥ १४
किं करिष्याम्यहं तेन शक्रतुल्यबलेन हि ।
ईदृशे व्यसने प्राप्ते यो न साह्याय कल्पते ॥ १५
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः ।
जग्मुः परमसंभ्रान्ताः कुम्भकर्णनिवेशनम् ॥ १६

G. 6. 37. 22
B. 6. 60. 22
L. 6. 38. 21

प्राकारानधिरोहतां; V3 प्राकाराश्रोसिरक्ष्यतां.—B1 D13 om. (hapl.?) 11^{cd}.—^{c}) Ś Ñ1 V1 B2.3 D1–4.8.12 M1.2 -बल-; V3 -वशं- (for -वश-). V3 (m. also as in text) समासाद्य; B2 D4 -समादिष्टः. ❀ Cg: निद्रावशसमादिष्टः निद्रावशेन शयानः। सद्यः कर्तव्यत्वाय पुनरुक्तिः. ❀ —^{d}) $=9^{d}$. Ś2 D10–12 निबोध्यतां; Ñ V B2.3 D1 प्र(D1 व्य)बोध्यतां; B4 विबुध्यतां (sic); D2 G2 [ऽ]पि बो°.—After 11, Ś Ñ V1.3 B D2–4.8.13 (B1 D13 after 11^{ab}, owing to om.) read 13, 14^{cd} and 1031*; D12 reads 13 and 14^{c-f}; D1 reads 14^{cd} and 1031*; while D5–7.10.11 S ins.:

1028* सुखं स्वपिति निश्चिन्तः कालोऽपहृतचेतनः।

[D6 स्वयं (for सुखं). D6.7.10.11 T2.3 काम- (for काल-).]

12 D9 om. up to कुम्भकर्णं in 12^{d} (cf. v.l. 10). V2 om. 12. G3 om. 12^{ab}.—^{a}) B4 D1.3.13 दश (for सप्त). Ś Ñ V1.3 B2.3 D2.4.8.10–12 Ct नव सप्त दशाष्टौ च; B1 नव षड्दशकाष्टौ च; G1 षण्णिरंतरमेवैष.—After 12^{ab}, D5–7.10.11 T G1.2 M ins.:

1029* मन्त्रं कृत्वा प्रसुप्तोऽयमितस्तु नवमेऽहनि।

[D6 मंत्रयित्वा. G2 M1.2.5 च (for तु). G1 इतः पंचदशेहनि (for the post. half).]

—D4.6.7.10.11 T2.3 om. 12^{cd}. G1 repeats 12^{cd} (var.) after 14.—^{c}) Ś2 Ñ1 V3 B1.3.4 D1–3.8.12.13 तं वि-; D5 किंतु; T1 किं नु; G1 (second time) तं प्र- (for तं तु). B2 तं विबोधय च क्षिप्रं.

13 Ś Ñ V1.3 B D2–4.8.12.13 (B1 D13 after 11^{ab} owing to om.) read 13, 14^{cd} and 1031* (D12 reads 13 and 14^{c-f}) after 11; while D1 reads 13 after 9.—^{a}) D6.7 T2.3 M3 Cm.g तु; Cv.k.t as in text (for हि). D1.13 सर्वान् (for संख्ये).—^{b}) D6.7.9 T2.3 G2.3 M3.5 Cm.g ककुदः; D13 कुमुदः; Cr.k.t as in text (for ककुदं). Ś D2.8.12 कुंभकर्णश्च (D2 °र्णः स) राक्षसः. ❀ Cr: सर्वरक्षसां ककुदं सर्वरक्षसां प्रधानम्।; so also Ck.t. Ct adds नित्यनपुंसकं ककुदमिति। तेन स महाबाहुरित्यनेन सामानाधिकरण्यमविरुद्धम्. ❀ —^{c}) B1 तु (for च).—^{d}) D4 M5 एवं. Ś V1 B1 D1–3.7–13 G3 हनिष्यति; D5 धर्षिष्यति (unmetric) (for वधिष्यति).—After 13, D5–7.9–11 S ins.:

1030* एष केतुः परः संख्ये मुख्यो वै सर्वरक्षसाम्।

[D5.6.9–11 T3 Ct परं; Ck as above (for परः). D6 ककुदः (for मुख्यो वै). M3 मुख्यो वैवस्वतक्षयं (for the post. half).]

14 V2 reads 14^{ab} after 1031*.—^{a}) Ś D8 स निद्राति (for सदा शेते).—^{b}) M1.2 -सुखोचितः (for -सुखे रतः).—Ś Ñ V1.3 B D2–4.8.12.13 (B1 D13 after 11^{ab}, owing to om.) read 13, 14^{cd} and 1031* (D12 reads 13 and 14^{c-f}) after 11; D1 reads 14^{cd} and 1031* after 11.—^{c}) D7 [अ]पि; T1 G M3.5 हि (for [अ]स्मि-). Ś Ñ V B D1–4.8.13 रामबाणनिरस्तानां.—^{e}) Ś B4 D1–3.8 संभ्रमे (for संग्रामे).—^{f}) D7 निबोधिते.—For 14^{ef}, Ś Ñ V B D1–4.8.13 subst.:

1031* विधमिष्यति नः क्षिप्रं कुम्भकर्णो महद्भयम्।

[Ñ2 V B1 D4 अपनेष्यति. D1 यः; D8 om. (subm.) (for नः). D4 तत्त्रासं (for नः क्षिप्रं). B4 वधिष्यति बलं क्षिप्रं (for the prior half). V2 B1 D4 महाबलः (V2 °लं); D13 महाभयं (for महद्भयम्).]

—After 14, G1 repeats 12^{cd} (var.).

15 ^{a}) M1.2 [अ]नेनाहं (for [अ]हं तेन).—^{b}) Ñ V B3 D3.4 M1.2 वै; B1.2 D1.13 च; B4 ह (for हि).—^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8–13 G1.3 M1.2.5 संभ्रमे (D10.11 व्यसने) घोरे; Cm.t as in text (for व्यसने प्राप्ते).—^{d}) Ś D2.8.12 [ऽ]भयाय नः; B4 न सख्याय; D4 न संध्याय (sic) (for न साह्याय). B1 न साहाय्यं च कल्पते.—After 15, B3 ins.:

1032* किं करिष्यति मे तेन कुम्भकर्णेन जीवता।
मृते मयि गते राज्ये विकलं तस्य जीवनम्।
कालो बलीयान्नियतं पौरुषं तु निरर्थकम्।
एकेन वानरेणैव दग्धा लङ्का पुरी मम।
तस्मात्सर्वे विबोधध्वं भयं त्यक्त्वा महाबलाः। [5]
निद्रार्थं शयने सक्तं कुम्भकर्णं महाबलम्।

16 ^{a}) Ś D2.8.12 तेपि; Ñ2 V B2.3 तस्य; D5 तेन (for ते तु).—^{b}) D7 राक्षसा रावणाज्ञया.—^{c}) B4 -संहृष्टाः (for -संभ्रान्ताः).—^{d}) D3.6.7 -निवेशने.

G. 6. 37. 22
B. 6. 60. 23
L. 6. 38. 22

ते रावणसमादिष्टा मांसशोणितभोजनाः ।
गन्धमाल्यांस्तथा भक्ष्यानादाय सहसा ययुः ॥ १७
तां प्रविश्य महाद्वारां सर्वतो योजनायताम् ।
कुम्भकर्णगुहां रम्यां सर्वगन्धप्रवाहिनीम् ॥ १८
कुम्भकर्णस्य निश्वासादवधूता महाबलाः ।
प्रतिष्ठमानाः कृच्छ्रेण यत्नात्प्रविविशुर्गुहाम् ॥ १९
तां प्रविश्य गुहां रम्यां शुभां काञ्चनकुट्टिमाम् ।
ददृशुर्नैरृतव्याघ्रं शयानं भीमदर्शनम् ॥ २०
ते तु तं विकृतं सुप्तं विकीर्णमिव पर्वतम् ।
कुम्भकर्णं महानिद्रं सहिताः प्रत्यबोधयन् ॥ २१
ऊर्ध्वरोमाञ्चिततनुं श्वसन्तमिव पन्नगम् ।
त्रासयन्तं महाश्वासैः शयानं भीमदर्शनम् ॥ २२

17 ^{c}) D6 गंधं (for गन्ध-). D5.7 तदा (for तथा). D9–11 गंधं(D9 °ध-) माल्यं महद्भक्ष्यं. —^{d}) M1.2 विविधान् (for सहसा). —For 17, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1033* ते तथा तु समादिष्टा राक्षसा भीमविक्रमाः ।
गन्धं माल्यं तथा पानं भक्ष्यं चादाय सत्वराः ।

[B3 स्वयमादिष्टा. B1 D3 -दर्शनाः (for -विक्रमाः). —(l. 2) Ś D2.8 गंधान्माल्यं; D1.13 गंधान्माल्यांस्; D3.4.12 गंधमाल्यं. Ñ V B2.3 D4 च(B2.3 स-) मांसं(V1 पानं) च; D13 तथा पानान् (for तथा पानं). Ñ2 V2.3 B3 D13 भक्षांश्; D1 भक्षं (for भक्ष्यं). Ñ1 B2 D4 आदाय (for चादाय).]

—Thereafter all the above MSS. cont.; G1 ins. after 20^{ab}; while M5 cont. after 1035* :

1034* आसाद्य भवनं तस्य विविशुस्ते नृपाज्ञया ।

[G1 M5 च गृहं (for भवनं). Ñ2 V3 B2.3 प्राविशंस्ते; V1 विविशंस्ते; V2 प्रविशुस्ते; G1 M5 प्रविश्य च (for विविशुस्ते). D4 तदाज्ञया.]

—After 17, G1 M5 ins. :

1035* मृगान्मद्यस्य चषकान्भोज्यान्भक्ष्यांश्च राक्षसाः ।

[M5 घोरान्क्षतजमेव च (for the post. half).]

18 ^{b}) D9 G1 M5 योजनावृतां; T3 दशयोजनां (for योजनायताम्). —^{d}) D7.9–11 M1 पुष्प- (for सर्व-). —For 18, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1036* तत्प्रविश्य महाद्वारं सर्वतो योजनायतम् ।
कुम्भकर्णगृहं रम्यं पुण्यगन्धं शुचिं शुभम् ।

[(l. 1) B3 ते; D4 तद्वत् (hypm.) (for तत्). D13 महात्मानः (for °द्वारं). —(l. 2) D4 तस्य (for रम्यं). B1 D2.8 पुण्य(D2 °ष्प)गंध-; B2.4 पुष्पगंधं; D13 पुण्यगंधि. Ñ2 V2 B1.4 शुभं शुचिं (by transp.); V3 B2 D3 शुभं शुचि; D8 -शुचिशुभं (unmetric). Ñ1 D4 पुण्यं(Ñ1 °ण्य-) गंधवहं शुभं; V1 B3 पुष्प(V1 °ण्य-) गंधवहं शुचि; D1 पुण्यगंधोपशोभितं (for the post. half).]

—Thereafter all the above MSS. cont. :

1037* विबोधयिषवः सर्वे तस्थुस्तस्य महागृहे ।

[Ś D8.12 विबोधयंतस्ते; B1.2 निबोधयिषवः; D1.3 नि(D3 वि)बोधयिष्णवः; D13 ते बोधयिषवः. Ñ1 तदा गृहे; Ñ2 V B2.3 गृहे तदा (for महागृहे).]

—Then all the above MSS. read 34.

19 ^{a}) Ś B1 D8.13 निःश्वासैर्; Ñ1 B4 D1–4 निश्वासैर्; B2.3 D6.7.9.12 निःश्वासाद्. —^{b}) D3 T3 अवधूत-. —For 19^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 (Ś D8.12 read before 19^{ab}) subst. :

1038* यतमानाश्च कृच्छ्रेण तत्ते प्रविविशुर्गृहम् ।

[V2.3 B1.4 D4 पतमानाश्(V3 °नं) (for यतमानाश्). Ñ V B1–3 तु; D1.3.13 सु- (for च). V2 यत्ते प्र-; B1 D4 पुनस्ते; B4 ततः प्रा-; D1.3 ततः प्र-; D2 तत्त प्र- (for तत्ते प्र-).]

20 ^{b}) D9–11 G2 M1.2 Ct रत्न-; G1 शुभ- (for शुभां). —For 20^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1039* संप्रविश्य तदा रम्यं गृहं काञ्चनकुट्टिमम् ।

[Ñ V B2.3 ते (for सं-). B2 प्रविष्टा (for -प्रविश्य). Ñ2 B3 महाद्वारं; B1 महारम्यं; B4 गृहं रम्यं (for तदा रम्यं). V transp. तदा and गृहं.]

—After 20^{ab}, G1 ins. 1034*. —^{c}) Ñ2 V3 B2.3 राक्षस- (for नैरृत-). Ñ1 V1.3 B2–4 D1.7.9–12 -व्याघ्राः. —^{d}) D5 T1 अहि- (for भीम-). Ś Ñ1 V2 B1.3.4 D1–4.6–12 -विक्रमं; D13 -निःस्वनं (for -दर्शनम्). —After 20, G3 reads 23^{ab}.

21 ☞ The sequence of stanzas 21–87 (including star passages and omissions) in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 is 22–23^{b}, 21, 35^{ab}, 36^{ab}, 24–28; 36^{c}–37, 29–30, 38–39, 31–33, 40–44^{d}, 45, 35^{cdef}, 44^{ef}, 46–49, 51, 50, 53, 52, 73–81, 54–57, 60 (Ñ V B2.3 D4 read 60 after 52), 58–59, 61–72, 82–85, 87, 86. M5 reads 21–22 after 23^{a} in marg. —^{a}) B1 D1.13 विपुलं (for विकृतं). Ñ V B2 भीमं; B3 दृष्ट्वा (for सुप्तं). D4 ते तं सुप्तं महाबाहुं; D6 ते तु विकृतं संसुप्तं (unmetric). —^{b}) B1 प्रकीर्णम् (for वि°). D2 पन्नगं (for पर्वतम्). —^{c}) D2 महाकर्णं (for °निद्रं). —^{d}) D9–11 समेताः (for सहिताः). Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 प्रसुप्तं बोधयिष्णवः(V2 °मिच्छवः; B2 °यंत्यथ; D2 °यिष्य च [sic]); B4 बोधनाय प्रचक्रिरे.

22 M5 reads 21–22 after 23 ^{a} in marg. —^{a}) D7.9–11 T2.3 Ct -लोमांचित-; Cg as in text (for -रोमा-

भीमनासापुटं तं तु पातालविपुलाननम् ।
ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्रं कुम्भकर्णं महाबलम् ॥ २३
ततश्चक्रुर्महात्मानः कुम्भकर्णाग्रतस्तदा ।
मांसानां मेरुसंकाशं राशिं परमतर्पणम् ॥ २४
मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च संचयान् ।
चक्रुर्नैर्ऋतशार्दूला राशिमन्नस्य चाद्भुतम् ॥ २५
ततः शोणितकुम्भांश्च मद्यानि विविधानि च ।
पुरस्तात्कुम्भकर्णस्य चक्रुस्त्रिदशशत्रवः ॥ २६
लिलिपुश्च परार्ध्येन चन्दनेन परंतपम् ।
दिव्यैराच्छादयामासुर्माल्यैर्गन्धैः सुगन्धिभिः ॥ २७
धूपं सुगन्धं ससृजुस्तुष्टुवुश्च परंतपम् ।
जलदा इव चोन्नेदुर्यातुधानाः सहस्रशः ॥ २८
शङ्खानापूरयामासुः शशाङ्कसदृशप्रभान् ।
तुमुलं युगपच्चापि विनेदुश्चाप्यमर्षिताः ॥ २९

G. 6. 37. 39
B. 6. 60. 36
L. 6. 38. 38

च्छित-). —^{b}) Ñ1 D4 नि(D4 निः)श्वसंतमिघोरसं. —^{c}) D9–11 श्रामयंतं; T2 श्वासयंतं (for त्रास°). D6.9–11 विनिः(D11 °नि)श्वासैः; D7 °कायं (for महाश्वासैः). —^{d}) D9–11 -विक्रमं (for -दर्शनम्). —For 22^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1040* वित्रासयन्तं निःश्वासैः शयानं पिशिताशनम् ।

[Ñ V1 B3.4 D2.12 निश्वासैः. D4 त्रासयंतं रिपुबलं (for the prior half). D4 निःश्वासैः (for शयानं). Ś B2 D8 पिशिताशिनं.]

23 G2 reads 23^{ab} after 20. —^{a}) D9 वन- (for भीम-). Ś Ñ V B D1–4.8.13 भीमप्राणबलं भीमं. —After 23^{a}, M5 reads 21–22 in marg. —^{b}) B2 -विवराननं; D4 -रिपुनाशनं; D6 -विकृताननं (for -विपुलाननम्). —After 23^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

1041* शयने न्यस्तसर्वाङ्गं मेदोरुधिरगन्धिनम् ।
काञ्चनाङ्गदनद्धाङ्गं किरीटिनमरिंदमम् ।

[(l. 1) D5 T1 G2 M3 शय्यायां; T3 M5 शयानं (for शयने). —(l. 2) G1 कांचनांचितसर्वांगं (for the prior half). D10.11 किरीटेनार्कवर्चसं (for the post. half).]

—Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 om. 23^{cd}. —^{c}) D5 om. ददृशुर्. —^{d}) D5.9–11 अरिंदमं (for महाबलम्).

24 ^{a}) V1 B3 तेथ; V2 तत्र; B2 ते तु (for ततश्). Ś Ñ1 B4 D1–4.8.12.13 तत्रोपजह्रुः(D2 °जग्मुः; D4 °चक्रुः) क्षिप्रं ते; Ñ2 M5 तथा च(M5 °तश्च)क्रमेहानादं; V3 तत ****क्षिप्रं (illeg.); B1 तत्रोपचक्रश्च क्षिप्रं (unmetric). —^{b}) Ñ1 D4 स्थिताः; B3 तथा (for तदा). D9–11 M1.2 कुंभकर्णस्य चा(M1.2 ते)ग्रतः. —V3 om. 24^{c}–25^{ab}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D3.12 भक्ष्याणां; B4 D1.2.4.8.13 भक्षाणां; D9–11 भूतानां (for मांसानां). —^{d}) Ś D8.12 -तर्पिणां.

25 V3 om. 25^{ab} (cf. v.l. 24). —^{b}) G2 वानराणां (for वराहाणां). Ś Ñ V2 B2.3 D1.2.4.7.8.12.13 संचयं. —^{c}) Ñ2 V1.2 B2–4 राक्षस- (for नैर्ऋत-). —^{d}) D4 भक्षस्य (for अन्नस्य). B3 राशिं मानुस्यमद्भुतं (sic); D3 स राशीस्तस्य चाद्भुताः (sic); D13 राशीनन्नस्य चाद्भुतान्.

26 ^{a}) Ñ1 तत्र (for ततः). —D1 om. (hapl.?) from 26^{b} up to लिलिपुश्च in 27^{a}. —^{b}) D9–11 मांसानि; Cg as in text (for मद्यानि). —^{d}) D11 त्रिदिवशत्रवः.

27 D1 om. up to लिलिपुश्च in ^{a} (cf. v.l. 26). —^{a}) Ś D8.12 लेपुश्चैव; V2 लिलिपुः सु-. —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 सुगंधिना (for परंतपम्). —^{c}) D7.9–11 G2 Ct आश्वास(D7 °वर्त)यामासुर्. —^{d}) D5.7 T G2 माल्यगंधैः सु-; D9–11 माल्यैर्गंधैश्च; G1 माल्यैः सुरभि-. —For 27^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1042* वस्त्रैः प्रच्छादयामासुर्माल्ययोगसुगन्धिभिः ।

[Ś V3 B4 D8.12 च छा(V3 B4 चाच्छा)दयामासुर्; B1 D13 प्रा(B1 आ)च्छादयामासुर्. Ñ1 V3 B1.4 D1–4.13 माल्ययोगैः(Ñ1 D4 °दामैः); Ñ2 V1.2 B2 माल्यगंधैः; B3 माल्यैर्गंधैः. V3 च (for सु-).]

28 ^{a}) B1 धूप-; B4 धूमं (for धूपं). Ñ1 D4 गंधं च; V1 B3 D13 T2.3 सुगंधिं; G1.2 सगंधं. D6 धूपान्गंधांश्च; D7.9–11 धूपगंधांश्च. —^{b}) Ñ1 D4 परस्परं; Ñ2 B3 मनोज्ञं; V1.2 मनोगतं; B2 मनोरमं; D1.13 परंतपाः (for परंतपम्). —After 28^{ab}, Ś Ñ2 V B2.4 D1–3.8.12.13 ins.; Ñ1 D4 cont. after 1044*:

1043* कुम्भकर्णं महानिद्रं बोधनाय प्रचक्रिरे ।

[Prior half = 21^{c}. Ś1 D8.12 बोधयानाः (for बोधनाय). Ñ1 D4 [उ]पचक्रमुः; Ñ2 V1.2 B2 प्र(Ñ2 om. प्र [subm.]) चक्रमुः; D1.13 [उ]पचक्रिरे.];

while Ñ1 D4 ins.:

1044* स्वेन निश्वासवातेन कम्पयन्तो महाद्रुमान् ।

Cf. 34 { तस्य निश्वासवातेन भ्राम्यमाणा निशाचराः ।
न शेकुरग्रतः स्थातुं कुम्भकर्णस्य राक्षसाः ।

[D4 om. l. 1.]

—^{c}) Ñ1 संनेदुर्; Ñ2 B2 नेदुश्च; V1.3 B3.4 D4.13 ते नेदुर्; V3 D6.9–11 T2.3 चानेदुर्. —^{d}) Ś Ñ V B D1–3.5–13 T M3 ततस्ततः; D4 समंततः (for सहस्रशः).

29 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8–13 शंखांश्च(Ñ1 D2.3 °श्चा-) पूरयामासुः. —^{b}) Ś2 -सदृशोपमान्; Ñ1 D4 -सदृशांस्तथा; D2 -सदृशान्प्रभान्. —^{c}) ❀ Cr : तुमुलं युगपच्चापीति पाठः.

G. 6. 37. 40
B. 6. 60. 37
L. 6. 38. 39

नेदुरास्फोटयामासुश्चिक्षिपुस्ते निशाचराः ।
कुम्भकर्णविबोधार्थं चक्रुस्ते विपुलं स्वनम् ॥ ३०

सशङ्खभेरीपटहप्रणाद-
मास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादम् ।
दिशो द्रवन्तस्त्रिदिवं किरन्तः
श्रुत्वा विहंगाः सहसा निपेतुः ॥ ३१

यदा भृशं तैर्निनदैर्महात्मा
न कुम्भकर्णो बुबुधे प्रसुप्तः ।
ततो मुसुण्डीमुसलानि सर्वे
रक्षोगणास्ते जगृहुर्गदाश्च ॥ ३२

तं शैलशृङ्गैर्मुसलैर्गदाभि-
र्वृक्षैस्तलैर्मुद्गरमुष्टिभिश्च ।
सुखप्रसुप्तं भुवि कुम्भकर्णं
रक्षांस्युदग्राणि तदा निजघ्नुः ॥ ३३

तस्य निश्वासवातेन कुम्भकर्णस्य रक्षसः ।
राक्षसा बलवन्तोऽपि स्थातुं नाशक्नुवन्पुरः ॥ ३४

ततोऽस्य पुरतो गाढं राक्षसा भीमविक्रमाः ।
मृदङ्गपणवान्भेरीः शङ्खकुम्भगणांस्तथा ।
दशराक्षससाहस्रं युगपत्पर्यवादयन् ॥ ३५

❀ —[d]) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ नेदुर्भृशममर्षणाः(Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_{4} °र्षिताः; V_{3} °र्षिणाः ; D_{2} °र्षणं).

30 [a]) Ñ V_{1} B_{2-4} $D_{4.9}$ ते तदा ; D_{3} नेदुश्च (for नेदुर्). B_{3} [आ]स्फोटयांचक्रुः. $D_{1.13}$ तेसुराः स्फोटयामासुर्. —[b]) D_{4} च (for ते). D_{4} समंततः ; $M_{1.2}$ परंतपाः (for निशाचराः). Ś $D_{2.8.12}$ चिक्ष्वेडु(D_{2} °च्छिदु) श्चैव राक्षसाः ; Ñ V_{1} $B_{2.3}$ क्ष्वेडुश्चापि($Ñ_{1}$ चिक्षिपुश्च ; B_{3} क्ष्वेलंतश्च) समंततः; $V_{2.3}$ B_{4} $D_{1.3}$ चिक्ष्वेडु(V_{2} °च्छिदु ; B_{4} °खिदु)श्चापि राक्षसाः; B_{1} चिक्रीडु(m. also °क्षिपु)श्चापि राक्षसाः; D_{13} जघ्नुश्चिच्छिदू राक्षसाः (unmetric). —[c]) $D_{1.3.13}$ -विबोधाय ; D_{4} -विबोधेन ; $D_{7.12}$ -निबोधार्थं (for -विबोधार्थं). —[d]) Ś Ñ V B_{2-4} $D_{1.2.4.8.12.13}$ $M_{1.2}$ च (for ते). D_{3} चुकुशुः (for चक्रुस्ते). $Ś_{2}$ $Ñ_{1}$ B_{3} D_{8} $T_{2.3}$ G_{2} विपुल-; D_{3} परमं (for विपुलं). $V_{2.3}$ $D_{1.9-11}$ स्वरं (for स्वनम्).

31 [a]) $Ś_{1}$ Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} $D_{1-3.8.12.13}$ तं; $Ś_{2}$ V_{3} B_{4} D_{4} ते (for स-). Ś $Ñ_{1}$ B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ -मुरज- ; $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ -पणह- ; $B_{3.4}$ $D_{6.9-11}$ G_{2} M_{3} -पणव- (for -पटह-). —[b]) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ आ(D_{3} सा ; D_{13} प्र)-स्फोटिताक्ष्वेडि($Ñ_{2}$ $B_{2.3}$ °क्ष्वेलि ; D_{4} °क्षोभि)त- ; V_{3} B_{4} भाक्ष्वेडितास्फो(B_{4} °तास्फो)टित- ; B_{1} D_{9-11} सास्फोटितक्ष्वेलि(B_{1} °डि)त- ; $D_{5.6}$ S आस्फोटितक्ष्वेलित-. $B_{2.3}$ D_{3} -सिंहनादान्(B_{3} °दैः). ❀ Cg : सिंहनादमित्येकवद्भावः. ❀ —[c]) $Ñ_{1}$ B_{4} G_{1} द्रवंतं ; V_{3} D_{13} भ्रमंतस् (for द्रवन्तस्). G_{1} त्रिदिवा ; Cm.g.k.t as in text (for त्रिदिवं). Ś Ñ $V_{2.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{2.4.8.12}$ क्रमंतः($Ñ_{1}$ $V_{2.3}$ B_{4} °तं); V_{1} भ्रमंतं ; B_{3} भ्रमंतः ; T_{3} G_{1} किरंतं ; M_{5} स्पृशंतः ; Cm.g.k.t as in text (for किरन्तः). $D_{1.3.13}$ त्रियदुत्क्रमंतः (for त्रिदिवं किरन्तः). —[d]) D_{6} विहगाः. V_{1} विनेदुः (for निपेतुः).

32 V_{3} om. 32. —[a]) $Ś_{2}$ D_{5} $T_{1.3}$ M_{5} यथा (for यदा). Ś $Ñ_{1}$ V_{1} B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ तु तैः सं- ; V_{3} भृशस्तैर्; B_{4} तु तैस्तैर् ; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ M_{3} Cg भृशार्तैर्(D_{11} °र्तौ); Cgp as in text (for भृशं तैर्). —[b]) B_{1} विबुधे (for बुबुधे). D_{4} न सुप्तः (sic). —[c]) $B_{1.4}$ $D_{1-3.13}$ T_{3} तदा (for ततो). $Ś_{1}$ $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ B_{1-3} $D_{2.4.6}$(reads in marg. up to [d]).9–11 G_{1} Ct भुशुंडीर्(G_{1} °डी-); $Ś_{2}$ $Ñ_{1}$ $D_{8.13}$ भुसुंडीर्(D_{13} °डी-); B_{4} भुषंडीर् ; $D_{1.12}$ भुखंडी-(D_{12} °डीर्); D_{3} मुषंढी- ; D_{5} मुसुंडीन् ; D_{7} भृशुंढी- ; T_{1} Cr.m.g.k मुसुं(Cr.k °सृं)ठी- ; T_{3} मुषुंडी- ; G_{2} मुसृंडीर् ; M_{3} भुसृंठीर् ; M_{5} मुसुंडीर् ; K (ed.) मुसुंठीर्. Ś D_{8} मुसुलानि ; $Ñ_{1}$ $B_{1.2}$ मुषलानि ; $D_{1-4.11.13}$ मुशलानि. Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ $D_{2.4.8.12}$ चैव; $B_{1.4}$ शूलान् ; $D_{1.3}$ शूरा ; D_{13} घोरा (for सर्वे). —[d]) $B_{1.3}$ B (ed.) तं (sic) (for ते).

33 [a]) D_{4} शैलैश्च (for तं शैल-). B_{4} शृंगशैल- (for शलशृङ्गैर्). Ś D_{8} मुसुलैर् ; $Ñ_{1}$ $D_{1-4.10.11.13}$ मुशलैर्. —[b]) Ś $D_{6.8.12}$ वृत्तैस्तलैर् ; V_{3} D_{9-11} वक्षस्थले; B_{3} D_{7} वक्षस्तले (for वृक्षैस्तलैर्). B_{2} om. (hapl.) मुद्गर-. B_{4} om. च. —[c]) G_{1} सुखं प्रसुप्तं. —[d]) B_{2} ततो; $G_{1.3}$ M_{5} तथा (for तदा).

34 Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ read 34 after 1037*. —[a]) Ś V_{3} $B_{1.2}$ $D_{3.6-9.13}$ निःश्वास-. $M_{1.2}$ -वेगेन (for -वातेन). —[c]) B_{1} ये ; B_{3} ते ; G_{3} च (for ऽपि). D_{9-11} कुंभकर्णस्य (for बलवन्तोऽपि). —[d]) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ तदा; D_{4} तथा ; D_{5} G_{3} पुनः (for पुरः). $D_{6.9-11}$ स्थातुं शेकुर्न चाग्रतः.

35 [a]) Ś $V_{1.2}$ B_{1} $D_{1.3.6-8.10-13}$ T_{2} M_{3} Cm.g.t परिक्षि(D_{13} °क्ष)ता ; Ñ V_{3} B_{3} D_{2} परिवृ(V_{3} °ग)ता ; D_{4} ते प्रहृता ; D_{9} प्रपूरिता (for ऽस्य पुरतो). B_{2} ततस्तं स्वापविवशं ; B_{4} जलदा इव ते नेदू. —[b]) $D_{1.13}$ भीमदर्शनाः; $M_{1.2}$ °कर्मणः (for °विक्रमाः). D_{9} राक्षसैर्भीमविक्रमैः. ❀ Ct : 'ततः प्रपूरिता गाढं राक्षसैर्भीमविक्रमैः' इति पाङ्कः पाठः. ❀. —[c]) Ś B_{1} $D_{6.8.12}$ $T_{2.3}$ मृदंगान् (for मृदङ्ग-). $Ñ_{1}$ V_{1} $B_{2.3}$ D_{7} -भेरीपणवान् ; $Ñ_{2}$ V_{2} D_{4} -भेरीपटहान् ; V_{3} B_{4} -पटहान्भेरीः (for -पणवान्भेरीः). —[d]) V_{1} B_{3} -कुंभमुखांस्. $D_{6.7}$ T_{2} G_{2} $M_{3.5}$ तदा (for तथा). Ś $Ñ_{2}$ $V_{2.3}$ $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ शंखान्कुं($Ñ_{2}$ शक्तिं कुं)भमुखांस्तथा ;

नीलाञ्जनचयाकारं ते तु तं प्रत्यबोधयन् ।
अभिघ्नन्तो नदन्तश्च नैव संविविदे तु सः ॥ ३६
यदा चैनं न शेकुस्ते प्रतिबोधयितुं तदा ।
ततो गुरुतरं यत्नं दारुणं समुपाक्रमन् ॥ ३७
अश्वानुष्ट्रान्खरान्नागाञ्जघ्नुर्दण्डकशाङ्कुशैः ।
भेरीशङ्खमृदङ्गांश्च सर्वप्राणैरवादयन् ॥ ३८

निजघ्नुश्चास्य गात्राणि महाकाष्ठकटंकरैः ।
मुद्गरैर्मुसलैश्चैव सर्वप्राणसमुद्यतैः ॥ ३९
तेन शब्देन महता लङ्का समभिपूरिता ।
सपर्वतवना सर्वा सोऽपि नैव प्रबुध्यते ॥ ४०
ततः सहस्रं भेरीणां युगपत्समहन्यत ।
मृष्टकाञ्चनकोणानामसक्तानां समन्ततः ॥ ४१

G. 6. 37. 47
B. 6. 60. 48
L. 6. 38. 46

Ñ1 B2 D4 शंखवादित्रनि(B2 °निः)स्वनान्. —ᵉ) Ś Ñ1 V B2–4 D1–3.5.6.8.12.13 T3 G1.2 M3.5 Cg -साहस्रा. Ñ2 दश रक्षःसहस्राणि; B1 D4 दशसाहस्ररक्षांसि. —ᶠ) D7.10.11 T3 G2.3 M पर्यवारयत्(T3 M3.5 °यन्); D9 पर्यवादयत्; G1 पर्यपातयन्; Cg as in text (for पर्यवादयन्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 जघ्नुर्भीमपराक्रमाः. —After 35, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

1045* राक्षसानां सहस्रं च शरीरेऽस्य व्यधावत ।

[Ś Ñ1 B4 D2–4.8.12 तु (for च). Ś Ñ1 D8.12 परिधावति; V3 B4 D1.13 [ऽ]स्य प्रधावति; B1 D2.3 सं(D3 स)-प्रधावति; B3 D4 पर्यधावत (for ऽस्य व्यधावत). B2 शरीरेभ्यः प्रधावत (for the post. half).]

—Then Ñ2 B2 cont. 1050*.

36 ᵃ) Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 G1 M3 -चयाकाराः (D4 °र-). Ñ2 नीलाचलचलाकाराः. —ᵇ) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 कुंभकर्णसमीपगाः(V3 B4 °तः). —After 36ᵃᵇ, M5 reads 38ᶜᵈ. —D6 om. 36ᶜᵈ. —ᶜ) D7 आनिघ्नंतो. —ᵈ) D7 [ए]वं. D5 यः (for सः). D9–11 न च संबुबुधे तदा; T2.3 नैव संबुबुधे च सः. —For 36ᶜᵈ, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1046* बिभिदुश्चास्य गात्राणि घ्नन्तोऽथ व्यनदंस्तथा ।

[Ñ V1.2 B1–3 D1.13 विव्यधुश्; D4 विव्यथुश् (for बिभिदुश्). Ñ1 B1 निघ्नंतो; Ñ2 B3 घ्नंतोभि-; V2 निघ्नंतोति- (hypm.); D2 घ्नंतोति-; D4 घूर्णश्च (for घ्नन्तोऽथ). Ñ V2 B1.3 D2.12 तदा (for तथा). V1 निघ्नंतोपि नदंस्तदा; V3 निघ्नंतो विविधांस्तथा; B2 निघ्नंतोभ्यनदंस्तदा; B4 घ्नंतोपि च न विव्यथुः; D1.13 घ्नंतोभि(D13 °पि)व्यथयंस्तदा; D2 घ्नंतोत्यंतं च मुष्टिभिः (for the post. half).]

37 ᵃ) D5 वैनं; D7 चैवं (for चैनं). G3 M5 शक्ताश्च (M5 °स्ते) (for शेकुस्ते). —For 37ᵃᵇ, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1047* अथ खिन्ना न शेकुस्ते तत्प्रबोधाय राक्षसाः ।

[Ś1 प्रतिबोधाय; Ñ1 तस्य बोधाय. V3 रक्षसः (for राक्षसाः).]

—B2 om. 37ᶜᵈ. —ᵈ) Ñ1 D4 सं(D4 च)प्रचक्रिरे; G2 समुपाक्रमाः (sic). Ñ2 V1 B3 चकुस्ते प्रति(B2 परि)-बोधने.

38 ᵃ) Ñ1 V2.3 B3.4 D4 उष्ट्रान्हयान्; D6 उष्ट्रानश्वान् (by transp.). Ñ1 D4 तथा (for खरान्). Ś V1 B1 D1–3.8.12.13 उष्ट्रान्खरान्हयान्नागान्(D13 °न्नागेंद्र्); Ñ2 B2 उष्ट्रान्नागान्हयान्क्रोधात्. —ᵇ) Ś1 Ñ1 D12 -कषा-; B4 -कर- (for -कशा-). B2 दंतनखांकुशैः. —M5 reads 38ᶜᵈ after 36ᵃᵇ. —ᶜ) B1 -शंखान्; D13 -शृंग- (for -शङ्ख-). M5 मृदंगपणवान्भेरीः(= 35ᶜ). —ᵈ) B1.3 सर्वे (for सर्व-). M1.2 अनादयन्.

39 ᵃ) D4 निर्जघ्नुश्. B4 पात्राणि (for गात्राणि). —ᵇ) B4 महाटंक-; G3 महाकार्ष- (sic) (for °काष्ठ-). Ś B4 D3.8.12 G2 -कडंग(G2 °क)रैः; B1 -वरंडकैः; D1(*int. lin.* also) -कटंगरैः; D2.13 -कदंबकैः; D7.9 -कटंकटैः(D9 °कैः); L (ed.) -तांडकैः (subm.) (for -कटंकरैः). Ñ1 महाकंटककंटकैः; Ñ2 V1.2 B2.3 महद्भिः कूट-मुद्गरैः; V3 महाकाष्ठैः सकंटकैः; D4 महाकर्णं च कर्णकैः (sic). —Ś D8.12 om. 39ᶜᵈ. —ᶜ) Ñ2 V1.2 B2.3 पट्टिशैर् (for मुद्गरैर्). Ñ1 B1–3 D1.2.4.13 मुशलैश्. D6 transp. मुद्गरैर् and मुसलैश्. Ñ2 B4 D7.9–11 G1 [अ]पि (for [ए]व). —ᵈ) Ñ2 -प्राणैः (for -प्राण-). D9 -समुद्यमैः.

40 ᵃ) B1 ततः (for तेन). D7.9–11 नादेन (for शब्देन). —ᵇ) Ś Ñ2 V1.2 B1 D1.8.12 सं(Ñ2 V1.2 सा)-परिपूरिता; Ñ1 B2.3 D2–4.13 सं(Ñ1 B2 D4 सा; B3 च)प्रति-पूरिता; D6 समभिपूजिता; D7.9–11 सर्वा प्रपूरिता. —ᶜ) Ñ1 D4 कृत्स्ना (for सर्वा). —ᵈ) D7 T2.3 G3 प्र(T2 व्य) बुध्यत (for प्रबुध्यते). Ś V3 B1.4 D1–3.8.9.12.13 स च(Ś D8.9.12 तु) नैव व्य(B1 D9 प्र)बुध्यत; Ñ1 न च स प्रतिबुध्यते; Ñ2 V1.2 D4 न च स(D4 सं-) प्रत्यबुध्यत; B2 नगरी प्रत्यबुध्यत; B3 न च प्रत्यवबुध्यत. ❀ Cg : प्रबुध्यते प्रा ध्यत. ❀

41 ᵃ) B1.2 D1.4 सहस्र-. D7.9–11 ततो भेरीसहस्रं तु. —ᵇ) Ś2 D9 M5 समपद्यत; V2 समहन्यते; B1 समवादयन्; D11 M1.2 सहमन्यत (meta.). —ᶜ) D6 घृष्ट-; D13 जुष्ट- (for मृष्ट-). V3 B3 D4 -कोणा(D4 °णा)नाम् (for -कोणानाम्). ❀ Ct : मृष्टकाञ्चनकोणानां मृष्टकाञ्चननिर्मिताः कोणा वादनदण्डा यासां तादृशीनां भेरीणां सहस्रमित्यर्थः। आर्षः समासः. ❀ —ᵈ) Ś D3.4.6–9 M3 Cr.m.g आसक्तानां; Ñ1 समासक्तं; Ñ2 तदा युक्तं; V1.2 B3 तदासक्तं; B1 असक्तं च; B2 असशिक्तं (sic); D1 आसिक्तानां; D13 स शिक्तीनां

G. 6. 37. 48
B. 6. 60. 49
L. 6. 38. 47

एवमप्यतिनिद्रस्तु यदा नैव प्रबुध्यत ।
शापस्य वशमापन्नस्ततः क्रुद्धा निशाचराः ॥ ४२
महाक्रोधसमाविष्टाः सर्वे भीमपराक्रमाः ।
तद्रक्षो बोधयिष्यन्तश्चक्रुरन्ये पराक्रमम् ॥ ४३
अन्ये भेरीः समाजघ्नुरन्ये चक्रुर्महास्वनम् ।
केशानन्ये प्रलुलुपुः कर्णावन्ये दशन्ति च ।
न कुम्भकर्णः पस्पन्दे महानिद्रावशं गतः ॥ ४४

(sic); T2 G1 M5 आहतानां (for असक्तानां). ❀ Cr: आसक्तानां समन्तत इति पाठः. ❀

42 ^{a}) Ñ1 V3 D1–4 स (for तु). —^{b}) D6 T2 तदा (for यदा). Ś Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.8.9.12 T2 व्यबुध्यत; V3 B2 D5.6 T1 G M1–3 प्रबुध्यते (for प्रबुध्यत). D4 यदा न प्रतिबुध्यते; D13 स यदा नैव बुध्यत. —^{c}) D5 स्वापस्य (for शापस्य). Ś Ñ2 V B1–3 D1–3.8.12.13 G (ed.) L (ed.) शापवश्यतया(Ś B3 D2.3.12 °स्तदा; G [ed.] °स्तत्र; L [ed.] °स्तथा) सुप्तस्; Ñ1 शापसुप्ततया रक्षस्; B4 सोपसव्यतया सुप्तस्; D4 सोयं सुप्तः सा रक्षस् (sic). —^{d}) Ś Ñ2 V1.2 B2 D8.12 G1.3 M5 तदा (for ततः).

43 ^{a}) Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8.12 ते तु क्रोध- ; Ñ1 D4.13 ततः क्रोध-; V3 D6.7.9–11 ततः कोप- (for महाक्रोध-). —^{c}) Ñ1 D4 ततो विबोधनार्थाय; D13 तद्रक्षो बोधयिष्यंतु. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1.3.4.8.12.13 अन्यं (for अन्ये). D13 पराजयत् (sic) (for पराक्रमम्).

44 ^{a}) Ñ1 V3 D1 भेरीं. D5 समाजग्मुर् (sic). —^{b}) B1 D3 चक्रुरन्ये (by transp.). Ś D8.12 पराक्रमं; V3 B1.4 D1 महास्वरान्(V3 °नान्) (for °स्वनम्). —^{c}) Ñ1 D4 च(Ñ1 om. [subm.]) लुलुंचुः (for प्रलुलुपुः). Ś V3 D3.8.12.13 केशानस्या(D13 °प्या)रुजंश्चा(V3 °जन्न)न्ये; Ñ2 V1.2 B2–4 D2 केशान्लुलुं(B2.3 °न्मुमु)चुरन्ये च(B4 तु); B1 केशान्यारुजतश्चान्ये (sic); D1 केशान्यध्वारुजश्चान्ये (sic). —^{d}) Ñ1 D1.3.7.9–11.13 M1–3 कर्णान्. Ñ1 B2.4 D4 चखादिरे; Ñ2 V1.2 तथादशन्; D5 T1 G2 ददंशिरे (for दशन्ति च). B3 तथा चान्येप्यदारयन्. ❀ Cg: दशन्ति अदशन्. ❀ —After 44^{cd}, G1 ins.:

1048* रोमाण्यन्येऽस्य गात्रेभ्यो लुलुपुर्नैर्ऋतर्षभाः ।

—Then G1 cont.; Ñ2 B2 D5–7.9–11 T G2.3 M ins. after 44^{cd}:

1049* उदकुम्भशतानन्ये समसिञ्चन्त कर्णयोः ।

[D9 अथ कुंभ-; T3 उतशुंभ- (sic). Ñ2 B2 -सहस्रं तु (B2 च); D5.6 T3 G1.3 M -शतान्यस्य. Ñ2 B2 कर्णयोः संप्रसि(B2 परिषि)च्यते (for the post. half).]

—D13 G3 M1.2.5 om. 44^{ef}. —^{e}) D7 प्रास्पंदन्; G1 पस्पंद (for पस्पन्दे). Ñ2 B2 प्रास्पंदन्न(B2 नावस्पंदे) च रक्षस्तु. —For 44^{ef}, Ś Ñ1 V B1(marg.).3.4 D1–4.8.12 subst.; Ñ2 B2 cont. after 1045*:

1050* कुम्भकर्णस्तदा सुप्तो नैव संप्रत्यबुध्यत ।

[Ñ2 V1.2 B2.3 प्रसुप्तोसौ; V3 B4 तथा सुप्तो (for तदा सुप्तो). D3 [प्र]वं (for [प्र]व). Ś Ñ1 D8.12 न चैव प्रत्य(D12 °ति)बुध्यत; Ñ2 V1.2 B2.3 न तथा(B3 °दा)पि व्यबुध्यत; V3 तदा नैव प्रबुध्यत (for the post. half).]

—Thereafter D3 reads 47^{ab}.

—After 44, B2 ins.; B3 cont. after 1056*; D2 ins. after 46:

1051* ततोऽधिगम्य ते सर्वे रावणं प्रणतास्तदा ।
निवेदयन्ति राजानं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा ।
कुम्भकर्णविबोधार्थं यानाज्ञापितवांस्तदा ।
ते वयं सहिताः सर्वे प्रबोधार्थं महाबलम् ।
भेरीशङ्खप्रणादैश्च बोधितो न व्यबुध्यत । [5]
ततोऽस्माभिः शरैः सर्वैस्तर्जितं कूटमुद्गरैः ।
उदकुम्भसहस्राणि कर्णयोः पूरितानि च ।
तथापि न प्रबुद्धः स समनुज्ञातुमर्हसि ।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधाविष्टः स रावणः ।
आज्ञापयत संक्रुद्धो यथोपायैः प्रबुध्यताम् । [10]
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पुनरागम्य राक्षसाः ।
आजघ्नुर्मुसलैर्घोरै राक्षसा राजशासनात् ।
बोधयिष्यन्तस्तद्रक्षो न च तस्य रुजाभवत् ।
समवायीकृताः सर्वे संहृत्य पुनरेव च ।

[(l. 1) D2 [ऽ]भिगम्य. B2 सर्वे ते (by transp.). —D2 om. (hapl.) l. 2. —(l. 3) B3 -निबोधार्थम्; D2 -प्रबोधार्थं. B2.3 अस्मानाज्ञापितो भवान् (for the post. half). —(l. 4) D2 महाबलाः. —(l. 5) B3 नावबुध्यते; D2 [ऽ]पि न बुध्यते. —(l. 6) B2 पूर्वैः (sic); D2 पुनः (for शरैः). B3 तर्जिताः; D2 ताडितः (for तर्जितं). —(l. 8) B3 त्वमनुज्ञातुम् (for समनु°). —For l. 7–8, D2 subst.:

1051(A)* उदकुम्भसहस्रैस्तु कर्णयोः संप्रपूरितः ।
स तथापि प्रबुद्धो न समाज्ञप्तुं त्वमर्हसि ।

(l. 10) B3 तद्रक्षो; D2 ताम्राक्षो (for संक्रुद्धो). B3 प्रबोध्यतां. —(l. 12) B3 बाहुशालिनः (for राजशासनात्). D2 आजघ्नुर्मुशलैर्भूयो राक्षसाधिपशासनात्. —(l. 13) B3 बोधयिष्यंति; D2 विबोधयंतस्. D2 व्यथा (for रुजा). —D2 om. l. 14. —(l. 14) B3 समवायं कृताः.]

—B3 further cont.; G1 ins. after 47^{ab}:

1052* राक्षसानां सहस्राणि शरीरेऽस्य प्रजज्ञिरे ।
कुम्भकर्णो न संबुद्धः सुखस्पर्शसमन्यत ।
बोधयन्ति सहस्राणि राक्षसानां त्रयोदश ।

[(l. 1) G1 विनेदुश्च (for राक्षसानां). —G1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 3.]

—Thereafter B3 G1 cont. 1054*.

अन्ये च बलिनस्तस्य कूटमुद्गरपाणयः ।
मूर्ध्नि वक्षसि गात्रेषु पातयन्कूटमुद्गरान् ॥ ४५
रज्जुबन्धनबद्धाभिः शतघ्नीभिश्च सर्वतः ।
बध्यमानो महाकायो न प्राबुध्यत राक्षसः ॥ ४६
वारणानां सहस्रं तु शरीरेऽस्य प्रधावितम् ।
कुम्भकर्णस्ततो बुद्धः स्पर्शं परमबुध्यत ॥ ४७

G. 6. 37. 63
B. 6. 60. 55
L. 6. 38. 62

45 [a]) Ñ1 V B2–4 D1.4.13 M1.2 तु (for च). Ś Ñ1 D8.8.12 तत्र (for तस्य). —[b]) Ñ V1.2 B2.3 D4 महत: (B2 बहवः) कूटमुद्गरान्. —[c]) Ñ1 V1.2 B2.3 D13 गात्रे च; V3 पार्श्वेषु (for गात्रेषु). —[d]) Ś D8.12 ताडयंतोर्द्द (Ś1 °तोद) यंस्तदा (Ś2 °था); Ñ V1.2 B2.3 D4 निर्दया: समपात- (V2 B2 °ताड)यन्; V3 B1.4 D1–3.13 निर्दयं समताडयन्. ॐ Cg: पातयन् अपातयन्. ॐ —After 45, D13 ins. 1055*.

46 D13 om. 46–47[b]. D3 ins. l. 1 and l. 2–16 of 1055* before and after 46 respy. —[a]) D9 केचिद्रज्वा बंधनानि (sic); G1 रज्जुबंधं च चक्रुस्ते. —[b]) D5.7.9–11 G1 M2 सर्वशः (for सर्वतः). —For 46[ab], Ś Ñ V B1–3(m.).4 D1–4.8.12 subst.:

1053* रज्जुजालावनद्धाभिर्वातनीभिः समन्ततः ।

[B2 वह्निज्वाला- (for रज्जुजाल-). D4 -जालैश्च (for -जालाव-). Ñ2 -विबद्धाभिर्; V3 -[अ]वरुद्धाभिः; B4 -[अ]नुबद्धाभिर्; D2 -[अ]वबद्धाभिर्. —V3 om. from the post. half up to 47[a]. Ś D12 यातनीभिः (for वातनीभिः). B1 D1.3 च सर्वशः (B1 °तः); B3 च समंततः (hypm.) (for समन्ततः). B3 (m. also) बहुजालवरत्रयी राक्षसैश्च समंततः.]

—[c]) T3 मथ्यमानो; G (ed.) L (ed.) बध्यमानो. Ñ2 D4 महामायो (for °कायो). —[d]) D1 चाबुध्यत; T2.3 M5 प्रबुध्यत. —After 46, Ñ1 V1.2 ins.; while B2 G1 cont. after 1052*:

1054* अथ खिन्नेषु रक्षःसु कालेन महता शनैः ।
स्ववशात्राभिघातेन प्रत्यबुध्यत राक्षसः ।

[(l. 1) V2 om. अथ. B3 क्षीणेषु (for खिन्नेषु). —V1.2 om. l. 2. —(l. 2) G1 स्वशरीराभिघातार्तः (for the prior half). B3 G1 कुंभकर्णो वि(B3 व्य)बुध्यत (for the post. half).]

—After 46, D1 ins. 1055*; D2 ins. 1051*.

47 D13 om. 47[ab] (cf. v.l. 46). V3 om. 47[a] (cf. v.l. 1053*). Ñ1 D1 om. 47[ab]. D3 reads 47[ab] after 1050*. —[a]) Ś Ñ2 V1.2 B1.3.4 ततो गज-; G1.3 वानराणां (meta.) (for वारणानां). T1 damaged for सह. B2.3 D4–7.9–11 T G M5 च (for तु). —[b]) Ś B1 D2.8.12 संप्रधावति; Ñ2 V B3.4 D3.4 [ऽ]स्य प्रधावति; B2 पर्यधावत; L (ed.) संव्यधावत (for ऽस्य प्रधावितम्). —After 47[ab], Ś Ñ2 V B D2.4.8.12 ins.; while D1.3 (ins. l. 1 and l. 2–16 before and after 46 respy.) ins. after 46; D13 ins. after 45 (owing to om.):

1055* न मृद्यमानोऽपि तथा न चाबुध्यत राक्षसः ।
ते राक्षसास्ततः खिन्नाश्चक्रुरन्यं पराक्रमम् ।
प्रमदाश्चाह्वयामासुः सुमृष्टमणिकुण्डलाः ।
नागराक्षसकन्याश्च तथा गन्धर्वयोषितः ।
मनुजानां दुहितरः किंनराणां तथैव च । [5]
प्रविष्टा भवनं रम्यं तप्तकाञ्चनकुट्टिमम् ।
ताः स्त्रियो गीतवादित्रैः कुम्भकर्णाग्रतः स्थिताः ।
दिव्या दिव्यैरलङ्कारैर्दिव्यधूपेन धूपिताः ।
दिव्यगन्धाः मृगन्धाश्च क्रीडन्ति भवनोत्तमे ।
ताश्च सर्वा विशालाक्ष्यः सर्वाः काञ्चनसप्रभाः । [10]
सर्वा रूपगुणोपेताः सर्वाभरणभूषिताः ।
सर्वा विस्तीर्णजघनाः सर्वाः पीनपयोधराः ।
सर्वाः कमलपत्राक्ष्यो नीलकुञ्चितमूर्धजाः ।
तासां नूपुरशब्देन मेखलानां रवेण च ।
गीतवादित्रशब्देन स्वरेण मधुरेण च । [15]
दिव्येनैव च गन्धेन स्पर्शेन विविधेन च ।

[D1 om. l. 1. —(l. 1) B2 अदृश्यमाणो (sic) (for स मृद्यमानो). Ñ2 V2 [ऽ]पि तदा; D3 हस्तीभिर् (sic) (for ऽपि तथा). Ś D2.8.12.13 स मर्द(D13 संसृज्य)मानोपि तदा (for the prior half). Ś Ñ2 V3 D2–4.8.12 प्रा(D2 प्र)बुध्यत. —(l. 2) Ś D8.12.13 तदा; V1 तथा (for ततः). B2 भिन्नाश्; D2 चित्ताश् (sic) (for खिन्नाश्). D4 अन्यं चक्रुः (by transp.). —(l. 3) B1 om. from the post. half up to the prior half of l. 4. V1.2 B3 D4 प्रमृष्ट-. —(l. 5) B1 दुहितरश्च (hypm.); D4 तथा कन्याः. —After l. 5, V3 reads l. 8. —(l. 6) Ś D2.8.12 मुख्यं; V3 दिव्यं; B1 पुण्यं; D4 तस्य (for रम्यं). D4 -कुंडलं (for -कुट्टिमम्). —(l. 7) V2 B2 गीतवादित्यः. Ś D2.8.12 कुर्वत्यो गीतवादित्रं (for the prior half). —(l. 8) V1.2 B4 D4 दिव्या दिव्यस्वलंकारा; V3 दिव्याश्च दिव्यालंकारा; B2 दिव्या दिव्यांबरधरा; B3 दिव्यालंकारधारिण्या (for the prior half). Ñ2 -गंधेन; V2 -रूपेण (sic) (for -धूपेन). —D2 om. (hapl.?) l. 9–11; D3 om. l. 9. —(l. 9) Ś B3 D8.12 दिव्यगंध-(B3 °धैः). D13 दिव्यगंधानुगंधाश्च (for the prior half). Ś Ñ2 B4 D4.8.12.13 क्रीडंत्यो; L (ed.) चिक्रीडुर्. —Ñ2 om. l. 10–13. —(l. 10) B4 om. च (subm.). V3 तप्त- (for सर्वाः). V1 B1.2 -सुप्रभाः; D3.13 -संप्रभाः; D4 -संनिभाः (for -सप्रभाः). —D4 om. (hapl.) l. 11. —(l. 11) Ś D3.8 सर्वे- (for सर्वा). B1 D13 सर्वा भूषण- (for सर्वाभरण-). —(l. 12) B3 सर्वे- (for सर्वा). —(l. 14) Ś D8.12 om. (hapl.?) from the post. half up to the prior half of l. 16. V2 तु (for च). Ñ2 B3 वसनानां स्वनेन (B3 रवेण) च (for the post. half). —D13 om. (hapl.)

G. 6. 37. 0
B. 6. 60. 56
L. 6. 38. 63

स पात्यमानैर्गिरिशृङ्गवृक्षै-
रचिन्तयंस्तान्विपुलान्प्रहारान् ।
निद्राक्षयात्क्षुद्भयपीडितश्च
विजृम्भमाणः सहसोत्पपात ॥ ४८
स नागभोगाचलशृङ्गकल्पौ
विक्षिप्य बाहू गिरिशृङ्गसारौ ।
विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभं
निशाचरोऽसौ विकृतं जजृम्भे ॥ ४९
तस्य जाजृम्भमाणस्य वक्त्रं पातालसंनिभम् ।
ददृशे मेरुशृङ्गाग्रे दिवाकर इवोदितः ॥ ५०
विजृम्भमाणोऽतिबलः प्रतिबुद्धो निशाचरः ।
निश्वासश्चास्य संजज्ञे पर्वतादिव मारुतः ॥ ५१

l. 15.—(l. 16) Ñ2 B3 चेव (by transp.); B4 [अ]गस-; D4 [ए]व तु- (for [ए]व च).]

—Thereafter B3 cont.:

1056* बोध्यमानो महाकायो न प्राबुध्यत राक्षसः।
ततो रक्षःसहस्रं द्वे शरीरे पर्यधावताम्।
अवसन्नेषु रक्षःसु कालेन महता शनैः।
उदकुम्भसहस्रं तु कर्णयोः संप्रसिच्यते।
प्रास्पन्दत्त च रक्षस्तु महानिद्रावशं गतः। [5]

[For l. 3, 4 and 5, cf. l. 1 of 1054*, 1049* and 44ef respy.]

—Then B3 cont. 1051*.

—After 1055*, D4 cont.:

1057* स्वरसंनादगीतेन प्रत्यबुध्यत राक्षसः।

—After 47ab, G1 ins. 1052* (followed by 1054*). —B3 om. 47cd.—c) D7.9-11 तदा (for ततो). D10.11 बुद्ध्वा (for बुद्धः).—d) D4 परस्पर्शम्. Ñ1 D4.6.7 अमन्यत (for अबुध्यत).—For 47cd, Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-3.8.12.13 subst.:

1058* विबुद्धः कुम्भकर्णोऽसौ भीमाक्षो भीमदर्शनः।

[B4 बुबुधे (for विबुद्धः). V B2.4 वै (for ऽसौ). B2 om. (hapl.) भीमाक्षो. B1 D1.3 -विक्रमः (for -दर्शनः). Ś Ñ2 D2.8.12 भीमो(Ś1 °म-) भीमपराक्रमः (for the post. half).]

48 G (ed.) om. 48.—a) Ñ1 V B2-4 D4.13 हन्यमानो; G1 पात्यमानो; Cg as in text (for पात्यमानैर्). Ñ1 D4 -कल्पैर् (for -वृक्षैर्). Ś D1-3.8.12 L (ed.) स हन्यमानश्च महेंद्र(D1 °हाप्र; L [ed.]°हीध्र) वृक्षैर्(D3 महाप्रहारैर्): Ñ2 स हन्य * * * * * * * * * र् (illeg.).—b) B2 न चिंतयंस् (for अचिन्तयंस्). Ś Ñ1 B4 D3.8.12 तुमुल-; Ñ2 V1.2 B3 अतुल-; D3 मुशल-; D6 T2.3 M3 विपुल-; M1.2 विविधान् (for विपुलान्). D1.13 अचिंतयानस्तुमुलान्प्र(D13 °लप्र)हारान्; D4 अचिंत्य नानामुशलप्रहारान.—For 48ab, B1 subst.:

1059* स वध्यमानोऽपि महाप्रवृद्धै-
र्न चिन्तयामास महाप्रहारान्।

—c) Ś D1-3.8.12 क्षुद्बल-; Ñ V B2.4 क्षुत्परि-; B1 क्षुत्वेदित- (for क्षुद्भय-). Ñ1 सन् (for च). B3 निद्राक्षयात्संपरिपूरीताक्षो; D3 निद्राक्षयात्मा च निपीडितांगः; D13 निद्राक्षयात्कामबलप्रपीडितो.—d) D4 स (for वि-).

49 b) D7.10.11 जितवज्र-; Cg as in text (for गिरिशृङ्ग-). D9 -कल्पौ; T2 -सालौ (sic); Cg as in text (for -सारौ).—For 49ab, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 subst.:

1060* महाभुजौ वासुकितक्षकाभौ
विक्षिप्य वीरो गिरिशृङ्गसारौ।

[(l. 1) Ś1 -[आ]ख्यौ; Ñ2 -[उ]पमौ (for -[आ]भौ). Ñ1 D4 तक्षकसंनिकाशौ; V3 तक्षकवासुकिभाव्(sic).—(l. 2) Ñ B2.3 D4 निक्षिप्य; V2.3 उत्क्षिप्य. Ñ V1.3 B2.3 D4 वृत्तौ; B1.4 D2.12 वीरौ (for वीरो). V2 -वृत्तौ (for -सारौ).]

—c) B4 निवृत्य; D4 M3 विवृत्त-; T1 * * त्य (damaged) (for विवृत्य). D4 -मुखांतं(sic) (for -मुखाभं).—d) D7 निशाचरेंद्रो. Ś D8.12 विजृंभन्; B1 व्यजृंभत्; B4 विजृंभे (sic); D2 T2 G3 M जिजृंभे (sic); D3 जजृंभ (for जजृम्भे). Ñ V B2.3 D1.4.13 निशाचरेंद्रो(D13 °रेशो) विकृतं व्य(V1.3 D1 वि)जृंभत्(V2 B2.3 D13 °भत).

50 a) Ś B2 D2.8.9.13 सं(B2 वि; D9 ते [sic]; D13 [ए]व)जृंभमाणस्य; Ñ V B3.4 D1.3.4 तज्जृंभमाणस्य; D6 जृंभयमाणस्य; T2 G3 चा(G3 वा)जृंभमाणस्य; Cm.g.k.t as in text (for जाजृम्भमाणस्य). B1 विजृंभमाणस्य तस्य; G1 ततथा जृंभमाणस्य. ❀ Cg: जाजृम्भमाणस्य। यङ्लुक्यात्मनेपदरुगागमाभावावार्षौ।; so also Ck. ❀—c) B2.3 ददृशुर्; D1.3 ददर्श (for ददृशे). B4 -शिखरे; D2 -शृंगांते.—d) Ś Ñ V B1-3 D2.4.6.8.12 दिवाकरमिवोदि(Ñ2 V3 B2 °थि)तं.

51 a) Ñ1 D4.5.7.9-11 T G2.3 M3.5 स जृंभमाणो.—b) D9-11 G1 प्रबुद्धस्तु; Cg as in text (for प्रतिबुद्धो). Ś V3 B4 D8.12 प्र(Ś B4 प्रा)बुध्यत स(B4 om. [subm.]) राक्षसः; Ñ V1.2 B1-3 D1-4.13 प्रत्य(V2 °ति)बुध्यत राक्षसः; D7 प्रबुद्धो रजनीचरः.—c) Ś B1.4 D7.8.10.12.13 निःश्वासश्; D9 *श्वासश्. Ñ2 V1.3 B2.3 नि(B2.3 निः)श्वासाश्चास्य संजज्ञुः.—d) Ś V2 B1.4 D1.3.8.12.13 सं(D13 सां)वर्तक इवान(Ś1 V2 D8.12 °नि)लः; Ñ1 D2.4 संवर्त इव मारुतः(D2 चानिलः; D4 पावकः); G3 पर्वता * * * तः (damaged).

रूपमुत्तिष्ठतस्तस्य कुम्भकर्णस्य तद्बभौ ।
तपान्ते सबलाकस्य मेघस्येव विवर्षतः ॥ ५२
तस्य दीप्ताग्निसदृशे विद्युत्सदृशवर्चसी ।
ददृशाते महानेत्रे दीप्ताविव महाग्रहौ ॥ ५३

आददद्बुभुक्षितो मांसं शोणितं तृषितोऽपिबत् ।
मेदःकुम्भं च मद्यं च पपौ शक्ररिपुस्तदा ॥ ५४
ततस्तृप्त इति ज्ञात्वा समुत्पेतुर्निशाचराः ।
शिरोभिश्च प्रणम्यैनं सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ५५

G. 6. 37. 83
B. 6. 60. 64
L. 6. 38. 81

52 V3 om. 52^{ab}.—^{b}) B3 सितदंष्ट्रस्य (for कुम्भकर्णस्य). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 संबभौ.—^{cd}) B2 D4 उपांते (for तपान्ते). Ś Ñ V B1.3.4 D1.2.8.12.13 L (ed.) उपां(Ś2 Ñ1 D1.13 तपां; B4 D2 कल्पां; L [ed.] तापां)ते सर्वलोकस्य (for ^{c}). Ñ V1.2 B2 विवर्षिषोः; B4 D4.12 विवर्षिणः; D3 विवर्धतः; G M5 सविद्युतः (for विवर्षतः). D9 घनस्येवाभिवर्षतः (for ^{d}). D6.7.10.11 T2.3 युगांते सर्वभूतानि कालस्येव दिध(T3 °द)क्षतः.—After 52, Ñ V B2 D2.4.13 ins. 1067*; while G1 ins.:

1061* ततः पर्वतसंकाश उत्पतन्समुदैक्षत ।

53 ^{a}) D6 M5 [अ]ग्निदीप्ति-; D9–11 T3 G [अ]ग्निदीप्त- (by transp.) (for दीप्ताग्नि-). ❀ Cr : तस्याग्निदीप्तसदृश इति पाठः। ; Ct : अग्निदीप्तसदृशे दीप्ताग्निसदृशे. ❀ —For 53^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1062* दीप्तताम्रास्यजिह्वस्य विद्युत्सदृशपक्ष्मणी ।

[B1–3 D2 -ताम्राक्ष- (for -ताम्रास्य-). D4 दीप्तताम्रसमां जिह्वां (for the prior half). B3 D3 -पक्ष्मणः (for -पक्ष्मणी). B1 विद्युत्समप्रकाशिनी (for the post. half).]

—V3 om. 53^{cd}.—^{c}) Ś Ñ1 B1.4 D2.8.12 भीमे ददृशतुर्नेत्रे; Ñ2 V1.2 B2.3 D4 भीमे च(D4 समीपे) ददृशुर्नेत्रे; D1.3.13 भीमनेत्रे व्यदृश्येतां.—After 53, D5–7.9–11 S ins.:

1063* ततस्त्वदर्शयन्सर्वान्भक्ष्यांश्च विविधान्बहून् ।
वराहान्महिषांश्चैव स बभक्ष महाबलः ।

[(l. 1) G3 तत्र (for ततस्). D7 भक्षान्; T2.3 तस्य; Cg as above (for सर्वान्). M1.2 कुंभकर्णस्ततो दृष्ट्वा (for the prior half). D6 भक्षांश्; D7 सर्वांश्. G M5 transp. सर्वान् and भक्ष्यांश्.—(l. 2) G1 वराह-. D7.9.11 बभक्ष स (by transp.); D10 बभक्ष च; G3 संबभक्ष (for स बभक्ष). ❀ Cg : बभक्ष भक्षयामास. ❀]

54 Ñ2 om. 54. B3 om. 54^{ab}.—^{a}) D5.6 T G3 M3.5 अदन् (for आदद्). Ś Ñ1 B1.4 D1–4.8.12.13 आददे क्षुधितो(Ś1 °तं[sic]; Ñ1 D4 संस्कृतं) मांसं.—^{b}) Ś D8.12 मद्यं च (for शोणितं). D2.13 हृषितो; D4 तृप्यतः (for तृषितो). Ñ1 B4 D4 पपौ; D5.6.13 T1 G1 M3 पिबन्. G3 शोणितांश्च बहून्पिबन्.—For 54^{ab}, V B2 subst.; while D9 ins. after 81:

1064* आददे क्षुधितः क्षिप्रमपिबच्छोणितं तदा ।

[V2.3 तथा (for तदा).]

—Then D9 cont.:

1065* मेदःकुम्भांश्च मद्यं च.

—Thereafter D9 further cont. 1076*.

—V3 om. 54^{cd}.—^{cd}) Ś Ñ1 V1.2 B D1–6.8–13 T1 G M3.5 -कुंभांश्. V1.2 B3 D9–11 G M5 मद्यांश्च. Ś2 ततः; Ñ1 D4 T3 तथा (for तदा). D7 मेदःकुंभान्मद्यकुंभान्कुंभकर्णस्तदापिबत्.—After 54, Ñ1 B2 D4.13 ins.; V3 cont. after 1064* (owing to om.):

1066* भुक्त्वा चान्नं बहुविधं किंचिद्धृष्टमना अभूत् ।

[B2 स्वादु (for चान्नं). V3 भवत; B3 मकृत; D4 ह्यभूत (for अभूत्). D13 किंचित्तृप्त इवाभवत (for the post. half).]
—After 54, V1.2 read 82 for the first time, repeating it in its proper place.

55 D4 om. 55–59.—^{a}) S D8.12.13 तृप्तम्; B4 सुप्तम् (for तृप्त); L (ed.) इव (for इति).—^{b}) Ś Ñ V B2.4 D1–3.8.12.13 समीयुस्ते; B1 समीपं ते (for समुत्पेतुर्).—V3 om. 55^{c}–56.—^{c}) Ñ1 प्रणिपत्य (for च प्रणम्य).—^{d}) D6 परिवारयन्.—After 55, B3 D5–7.9–11 S ins.; while Ñ V B2 D2.4.13 ins. after 52:

1067* निद्राविशदनेत्रस्तु कलुषीकृतलोचनः ।
चारयन्सर्वतो दृष्टिं तानुवाच निशाचरान् ।

[(l. 1) Ñ1 D4 -विमुक्त-; G2 M1.2.5 -विवश- (for -विशद-). M1.2 -गात्रस् (for -नेत्रस्). Ñ1 D4 स (for तु). Ñ2 V B2.3 D2.13 तद्वि(D13 तं वि)निद्रं(B2.3 °नेत्रं) ततो रक्षः (for the prior half). Ñ V B2.3 D2.4.13 कषायीकृतलोचनं (Ñ1 D4 °नः) (for the post. half).—(l. 2) Ñ1 B2 D2.4 विहरत् (sic); Ñ2 V2.3 B3 वितरत् (sic); D13 विहसन् (for चारयन्). M1–3 ददर्श (for उवाच). G3 निशाचरः.]

—Thereafter Ñ V B2 D2.4.13 (l. 1 only) cont.; while Ś B4 D1.3.8.12 ins. l. 2 after 57; B1.3 ins. l. 2 after 58 and B3 alone subst. l. 1 for 57^{ab}:

1068* किं निमित्तमहं सुप्तो भवद्भिः प्रतिबोधितः ।
कच्चिद्राक्षसराजस्य न खलु प्रियमागतम् ।

[(l. 1) D4 प्राप्तैर् (for सुप्तो). D2 परि- (for प्रति-).—(l. 2) D8 कश्चिद् (for कच्चिद्). Ś2 V3 B1–3 D1–4.8.12 [अ]प्रियम् (for प्रियम्).]

G. 6. 37. 84
B. 6. 60. 66
L. 6. 38. 82

स सर्वान्सान्त्वयामास नैर्ऋतान्नैर्ऋतर्षभः ।
बोधनाद्विस्मितश्चापि राक्षसानिदमब्रवीत् ॥ ५६

किमर्थमहमाहत्य भवद्भिः प्रतिबोधितः ।
कच्चित्सुकुशलं राज्ञो भयं वा नेह किंचन ॥ ५७

अथ वा ध्रुवमन्येभ्यो भयं परमुपस्थितम् ।
यदर्थमेव त्वरितैर्भवद्भिः प्रतिबोधितः ॥ ५८

अद्य राक्षसराजस्य भयमुत्पाटयाम्यहम् ।
पातयिष्ये महेन्द्रं वा शातयिष्ये तथानलम् ॥ ५९

न ह्यल्पकारणे सुप्तं बोधयिष्यति मां भृशम् ।
तदाख्यातार्थतत्त्वेन मत्प्रबोधनकारणम् ॥ ६०

एवं ब्रुवाणं संरब्धं कुम्भकर्णमरिंदमम् ।
यूपाक्षः सचिवो राज्ञः कृताञ्जलिरुवाच ह ॥ ६१

न नो देवकृतं किंचिद्भयमस्ति कदाचन ।
न दैत्यदानवेभ्यो वा भयमस्ति हि तादृशम् ।
यादृशं मानुषं राजन्भयमस्मानुपस्थितम् ॥ ६२

---

56 V3 D2.4 om. 56 (for V3 D4, cf. v.l. 55). —a) B1 सर्वान्स (by transp.). —b) Ñ1 D6 राक्षसान्; B2 marg. (for नैर्ऋतान्). Ñ1 राक्षसर्षभः; Ñ2 D1 नैर्ऋताधिपः. —B3 om. 56^{cd}. —c) D9 विबोधनाद् (hypm.). D8 om. श्चापि. M1.2 [ए]तान् (for [अ]पि). B2 * * * द्विस्मितश्चासौ.

57 D4 om. 57 (cf. v.l. 55). For 57^{ab}, B3 subst. l. 1 of 1068*. —a) Ś2 इदम् (for अहम्). Ś B1.4 D1–3.8.12.13 आगम्य; D5 M5 आवृत्य. —b) Ñ1 बहुभिः (for भवद्भिः). —V3 G3 om. (hapl.) 57^{c}–58. —c) Ś D8.12 कच्चिद्धि; Ñ1 B4 D2 कच्चिच्च; D6 कच्चित्तु; M5 किंचित्सु- (for कच्चित्सु-). —d) D12 कथं (sic) (for भयं). B2.4 वो (for वा). Ñ2 V1.2 B2.4 D5 T1 G2 विद्यते (for किंचन). M3 भयवानेष वा न किं. —After 57, Ś B4 D1.3.8.13 ins. l. 2 of 1068*.

58 V3 D4 G3 om. 58 (for V3 G3, cf. v.l. 57 and for D4, cf. v.l. 55). D12 om. 58. B4 om. 58^{ab}. —a) Ñ2 V1.2 B2 अस्माकं (for अन्येभ्यो). —b) T3 परं भयम् (by transp.). Ś Ñ1 B1 D1–3.8.13 परमदारु(D13 °कार)णं; Ñ2 V1 B2 G1 M3 परममुत्थितं. —After 58^{ab}, Ñ1 ins.:

1069* उपस्थितं न जानामि राक्षसेन्द्रस्य धीमतः ।

—c) D6.7.9 T2.3 G1.2 M एवं (for एव). G1 त्वरितं. Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–3.8.13 यदर्थं(Ñ2 V1.2 D3 °हं) त्वरितैः (V2 °तः; B4 °तं) सर्वैर्; Ñ1 यथाहमेव त्वरितैर्. —After 58, Ñ1 repeats 60 (var.); B1.3 ins. l. 2 of 1068*.

59 D4 om. 59 (cf. v.l. 55). B1.3 om. 59^{ab}. —a) D12 कश्चिद् (for अद्य). D5 कच्चि * कुशलं राज्ञो. —b) Ś3 Ñ1 V2.3 B2.4 D1–3.5.8.12 उत्सादयामि; D6 तं नाशयामि. —c) Ś D2.8.12 पोथयिष्ये; Ñ V B2 D1 G (ed.) शा(G [ed.]चा)तयिष्ये; B1.3 D6.7.9–11 दा(D6 वा)रयिष्ये (for पातयिष्ये). V3 B2 वै; D13 वो (for वा). —d) B1.3 D9–11 शीतयिष्ये; D6 T2(after corr. *sec. m.* as in text).3 शांतयिष्ये; Cg as in text (for शातयिष्ये). D6 तदानलं; T2 दवानलं; G2 तथानिलं; M1.2 [ऽ]थवानलं. Ś Ñ V B4 D1–3.8.12.13 भक्षयिष्यामि वा(D2 चा)नलं(Ñ1 वानरान्; V2.3 वानरं; D1.13 चांतकं); B2 भक्षयिष्येपि चानलं; G (ed.) शातयिष्यासि वा यमं.

60 D12 om. 60. Ñ1 repeats 60 (var.) after 58, reading it here for the first time. —a) Ś2 D8.13 ह्यल्पे (for ह्यल्प-). Ś1 D9 न ह्यत्रा(Ś1 °ल्पे)कारणं सुप्तं. —b) Ś D2.8 प्रबोधयति; B1 D5 बोधयिष्यंति. Ś B1.4 D1–3.8.13 मामिह; Ñ1(both times) D4–6 T G1 M3 मां(D6 T3 मे) गुरुः; Ñ2 मामसौ; V3 B2 D9–11 मादृशं; D7 मां प्रभुः; M1.2 मा भृशं (for मां भृशम्). —c) B4 D1.3.13 [अ]द्य (for [अ]र्थ-). T3 -सत्त्वेन. Ś D2.8 तत्क (D8 तान्क)थ्यतां यथार्थेन(D2 °र्हेण); Ñ(Ñ1 first time) V B2.3 D1 तदिहाख्यात तत्त्वेन; Ñ1(second time) B1 तत्त्वमाख्या(B1 °दाख्याय)त तत्त्वेन. —d) Ś Ñ1(second time) D2.8 मम (for मत्प्र-).

61 D4 om. 61–72. —a) V3 B1.2.4 G3 संक्रुद्धं; D8 संरुद्धं (for संरब्धं). —b) Ñ1 V B2.4 D5 T1 M3 महाबलं (for अरिंदमम्). —c) D6 यूपाख्यः. D13 रक्षः (for राज्ञः). —d) Ś D8.12 बद्ध- (for कृत-). Ñ2 V B2–4 D7.9–11 G1 अभाषत (for उवाच ह).

62 D4 om. 62 (cf. v.l. 61). —a) B1 हि (for नो). D6 देवैः कृतं; T2.3 M3.5 दैत्र°; G2 देवभयं (for देवकृतं). —b) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 निशाचर (for कदाचन). —After 62^{ab}, Ñ1 V B2.3 D5–7.9–11.13 S ins.:

1070* मानुषान्नो भयं राजंस्तुमुलं संप्रबाधते ।

[V1.2 B2 D13 वै (for नो). V B2 D13 राज्ञस् (for राजंस्). Ñ1 G1 संप्रवर्तते; V1.2 B2 D13 समुपस्थितं; V3 समपद्यत; G3 संप्रबोधने.]

—D13 om. 62^{cdef}. —cd) Ś B1.4 D1–3.8.12 गंधर्व-; G1 न देव- (for न दैत्य-). B3 D9–11 G1.3 M5 न(G1.3 M5 हि) नः क्वचित् (for हि तादृशम्). Ś Ñ V D1.2.8.13 कुतः(Ñ2 V जातं) पतग(Ś2 °रम; V2 °न्नग)भोगिनः(D2 °भिः); B1.2 क्षतः पाताल(B1 पतग)भोगिनः; B4 D3 कुतः पन्नगभोगिनां (for d). M1.2 दैत्यदानवदेवेभ्यो भयं नास्तीह

वानरैः पर्वताकारैर्लङ्केयं परिवारिता ।
सीताहरणसंतप्ताद्रामान्नस्तुमुलं भयम् ॥ ६३
एकेन वानरेणेयं पूर्वं दग्धा महापुरी ।
कुमारो निहतश्चाक्षः सानुयात्रः सकुञ्जरः ॥ ६४
स्वयं रक्षोधिपश्चापि पौलस्त्यो देवकण्टकः ।
मृतेति संयुगे मुक्ता रामेणादित्यतेजसा ॥ ६५
यन्न देवैः कृतो राजा नापि दैत्यैर्न दानवैः ।
कृतः स इह रामेण विमुक्तः प्राणसंशयात् ॥ ६६
स यूपाक्षवचः श्रुत्वा भ्रातुर्युधि पराजयम् ।
कुम्भकर्णो विवृत्ताक्षो यूपाक्षमिदमब्रवीत् ॥ ६७
सर्वमद्यैव यूपाक्ष हरिसैन्यं सलक्ष्मणम् ।
राघवं च रणे हत्वा पश्चाद्द्रक्ष्यामि रावणम् ॥ ६८
राक्षसांस्तर्पयिष्यामि हरीणां मांसशोणितैः ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि स्वयं पास्यामि शोणितम् ॥ ६९

तत्तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य
सगर्वितं रोषविवृद्धदोषम् ।
महोदरो नैर्ऋतयोधमुख्यः
कृताञ्जलिर्वाक्यमिदं बभाषे ॥ ७०

G. 6. 37. 98
B. 6. 60. 81
L. 6. 38. 96

नः क्वचित्. —^{e}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.6.8.12}$ मानुषाद्राज्ञो ($Ñ_{1}$ °मात्; D_{6} °जन्). —^{f}) Ś $B_{1.4}$ $D_{2.3.8.12}$ घोरम्; Ñ V B_{2} एतद् (for अस्मान्). G (ed.) समुत्थितं (for उपस्थितम्). D_{1} भयं समुपतस्थितं (sic).

63 D_{4} om. 63 (cf. v.l. 61). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ लंका सु-; B_{1} $D_{2.3}$ लंका सं-; B_{4} पुरीयं (for लङ्केयं). $Ñ_{2}$ $V_{2.3}$ B_{3} अभिचालि($Ñ_{2}$ °वारि; B_{2} °धावि)ता (for परिवारिता). D_{1} लंका संपरिवर्तिता. —^{c}) Ś $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ -दुःखार्ताद्; $Ñ_{2}$ D_{9} -संप्राप्ताद्; B_{2} -संतापान् (for -संतप्ताद्). —^{d}) Ś V_{1} $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ परमं; $Ñ_{2}$ $V_{2.3}$ सुमहद् (for तुमुलं). B_{2} नः प्रभो सुमहद्भयं.

64 D_{4} om. 64 (cf. v.l. 61). —^{c}) B_{2} [ऽ]भिहतश् (for निहतश्). D_{5} [अ]स्य (for [अ]क्षः). Ś $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ अक्षः कुमारो नि($Ś_{2}$ °रोभि)हतो. —^{d}) G_{1} सकुंजरं. Ś $Ñ_{2}$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ मंत्रिपुत्राः(D_{2} °त्रः) सकिंकराः(D_{2} °रः).

65 D_{4} om. 65 (cf. v.l. 61). —^{ab}) $Ñ_{1}$ [ए]व; $B_{2.3}$ [अ]सौ (for [अ]पि). D_{13} अयमिच्छुस्तथोद्धर्तुं (for ^{a}). D_{5} देवकंटकं; D_{9} देवकंटकैः. Ś B_{1} $D_{1-3.8.12}$ स्व(D_{1} अ)यमिच्छति चोद्धर्तुं पौलस्त्यं देवकंटकं. —^{c}) $D_{6.7.9-11}$ T_{3} G_{1} M_{5} व्रज; Cm.g.k as in text (for मृत). Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ मृतकल्पो रणे मुक्तो(Ś $D_{2.3.12}$ °णादार्तो; V_{3} $B_{1.4}$ $D_{1.13}$ °णान्मुक्तो). ❀ Cr : संयुगे मुक्त इति पाठः ।; Cm : मृतेति मृतप्राय इति मत्वेत्यर्थः ।; Cg : मृतेति। हे मृतेत्युक्त्वा। वस्तुतस्तु मृतेत्यविभक्तिकनिर्देशः। मृत इति कृत्वेत्यर्थः। मृतप्राय इति मत्वेत्यर्थ इत्यप्याहुः।; Ck : मृत जीवन्मृत इत्युक्त्वा. ❀ —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ [अ]मित- (for [आ]दित्य-). V_{3} $D_{5.7.9-11}$ T_{1} $G_{1.3}$ M_{5} -वर्चसा (for -तेजसा). G_{2} रावणो दित्यतेजसा (sic).

66 D_{4} om. 66 (cf. v.l. 61). —^{ab}) B_{4} यत्र; T_{3} यो न (for यन्न). Ś $Ñ_{1}$ B_{1} $D_{1-3.8.12.13}$ कृतं पूर्वं; $Ñ_{2}$ V B_{2-4} D_{9} कृतं(V_{3} D_{9} °तो) राज्ञो (for कृतो राजा). V_{3} च (for [अ]पि). D_{5} T_{1} G_{2} transp. देवैः and दैत्यैर्. Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-3.8.12.13}$ न दैत्यै($Ñ_{1}$ नासुरै)र्न च दान(Ś D_{8} बांध)वैः; B_{1} न चान्यैर्देवदानवैः (for ^{b}). —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ कृतं तद्; D_{6} मृतः स; G_{1} $M_{1.2}$ कृतस्तद् (for कृतः स). T_{3} कृतः सहज रामेण. —^{d}) D_{2} -संशयः (for -संशयात्). Ś $D_{8.12.13}$ विमुक्ताः प्राणसंशयाः(D_{13} °यात्). ❀ Cm.g : प्राणसंशयादिति ल्यब्लोपे पञ्चमी । यो राजा देवादिभिरपि प्राणसंशयं नीत्वा मुक्तो (Cm प्राप्य विमुक्तो) न कृतः स रावणो रामेण प्राणसंशयं नीत्वा विमुक्तः कृत इत्यर्थः। Cg adds यद्वा राजा देवादिभिरपि यन्न कृतः न प्रापितः तद्रामेण कृतः प्राणसंशयाद्विमुक्तश्चेत्यर्थः. ❀

67 D_{4} om. 67 (cf. v.l. 61). —^{a}) D_{6} यूपाख्य-; D_{11} यूथक्ष- (for यूपाक्ष-). —V_{1} om. (hapl.?) 67^{b}–68^{c}. —^{b}) $D_{5.9-11}$ पराभवं; T_{3} परायणं. Ś $Ñ_{2}$ $V_{2.3}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ भ्रातुश्च भयमागतं. —M_{1} damaged for 67^{cd}. —^{c}) $Ñ_{1}$ B_{2} $D_{1.12}$ विरूपाक्षो (for विवृत्ताक्षो). —^{d}) D_{6} यूपाख्यम् (for °क्षम्).

68 D_{4} om. 68 (cf. v.l. 61). V_{1} om. 68^{abc} (cf. v.l. 67). —^{a}) D_{6} यूपाख्य (for °क्ष). —^{b}) D_{5} T_{1} हतसैन्यं. —V_{3} om. (hapl.?) 68^{cd}. —^{c}) B_{1} ततो (for रणे). D_{9-11} जित्वा (for हत्वा). —^{d}) $D_{7.9-11}$ ततो (for पश्चाद्). D_{13} रक्षयिष्यामि रावणं.

69 D_{4} om. 69 (cf. v.l. 61). —^{a}) Ś $D_{8.12}$ अर्प(Ś मर्द)यिष्यामि; B_{4} तर्पयित्वा तु (for तर्प°). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ -शोणिते. —^{c}) D_{3} [ए]व (for [अ]पि).

70 D_{4} om. 70 (cf. v.l. 61). —^{a}) Ś $Ñ_{1}$ V B $D_{1-3.8.12.13}$ तस्याथ(B_{3} D_{1} °पि); $Ñ_{2}$ तथास्य (for तत्तस्य). Ś $B_{1.4}$ $D_{2.8.12}$ वदतो; $D_{1.3.13}$ गदतो (for ब्रुवतो). —^{b}) $Ś_{1}$ B_{4} $D_{8.12}$ सु(D_{12} स्व)गर्वि(B_{4} °र्जि)तं; B_{2} स गर्वितो; D_{13} सर्गार्हितं (sic) (for सगर्वितं). Ś B_{1} $D_{8.12}$ -विवृद्धघोषं; Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ -विवृत्तनेत्रः(Ñ °त्रं); V_{3} B_{4} $D_{1-3.13}$ °घोरं. —D_{13} om. (hapl.) 70^{c}–71. —^{c}) Ś V_{3} $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12}$ राक्षसराज-; Ñ $V_{1.2}$ B_{3} रावण($Ñ_{1}$ °क्षस)-योध-; B_{2} वै रणयोध- (for नैर्ऋतयोध-). $M_{1.3.5}$ -मुख्यं; L (ed.) -पुत्रः (for -मुख्यः). —^{d}) B_{4} जगाद (for बभाषे).

G. 6. 37. 0
B. 6. 60. 82
L. 6. 38. 0

रावणस्य वचः श्रुत्वा गुणदोषौ विमृश्य च ।
पश्चादपि महाबाहो शत्रून्युधि विजेष्यसि ॥ ७१
महोदरवचः श्रुत्वा राक्षसैः परिवारितः ।
कुम्भकर्णो महातेजाः संप्रतस्थे महाबलः ॥ ७२
तं समुत्थाप्य भीमाक्षं भीमरूपपराक्रमम् ।
राक्षसास्त्वरिता जग्मुर्दशग्रीवनिवेशनम् ॥ ७३
ततो गत्वा दशग्रीवमासीनं परमासने ।
ऊचुर्बद्धाञ्जलिपुटाः सर्व एव निशाचराः ॥ ७४
प्रबुद्धः कुम्भकर्णोऽसौ भ्राता ते राक्षसर्षभ ।
कथं तत्रैव निर्यातु द्रक्ष्यसे तमिहागतम् ॥ ७५
रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टो राक्षसांस्तानुपस्थितान् ।
द्रष्टुमेनमिहेच्छामि यथान्यायं च पूजितम् ॥ ७६
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे पुनरागम्य राक्षसाः ।
कुम्भकर्णमिदं वाक्यमूचू रावणचोदिताः ॥ ७७
द्रष्टुं त्वां काङ्क्षते राजा सर्वराक्षसपुंगवः ।
गमने क्रियतां बुद्धिर्भ्रातरं संप्रहर्षय ॥ ७८
कुम्भकर्णस्तु दुर्धर्षो भ्रातुराज्ञाय शासनम् ।
तथेत्युक्त्वा महावीर्यः शयनादुत्पपात ह ॥ ७९

---

71 D4.13 om. 71 (cf. v.l. 61 and 70 respy.). Ś Ñ V B D1–3.8.12 om. 71^{ab}.—^{c}) V B2 महेश्वास; B3 महाराज; G1–3 M5 महातेज: (for महाबाहो).—^{d}) Ñ1 युधि शत्रुं; D6 T2.3 शत्रूनिह (for शत्रून्युधि). V1 G1 वधिष्यसि; B3 विजेष्यसे; T2 जयिष्यसि (for विजेष्यसि). —After 71, Ś Ñ V B1.2.4 D1–3.8.12 G1 ins.:

1071* त्वद्दर्शनपरं तावद्भ्रातरं द्रष्टुमर्हसि ।

[B4 -पराधीनं; D1 -परं तात (for -परं तावद्) D1 इच्छसि (for अर्हसि).]

—Then Ñ1 cont. (sic):

1072* संभक्षः सुमहाकायो दावाग्निरिव तेजसा।
स शोणितमदोन्मत्तस्तेजोबलसमन्वितः।

72 D4 om. 72 (cf. v.l. 61). V3 om. 72^{ab}. G3 M5 repeat 72^{ab} after 78.—^{a}) M5 (second time) तेषां तु वचनं श्रुत्वा.—^{b}) Ñ1 कुंभकर्णो महाबलः.—Ñ1 om. 72^{cd}.—After 72, Ś Ñ2 V B2.4 D1–3.8.12.13 ins.; while B1 ins. after 72^{ab}:

1073* उदाराणां समर्थानां तदा राक्षसपुंगवः।

[V1.3 मदिराणां. Ś1 V3 B1 D1.2.13 स (B1 तु) मद्यानां; D3 समग्राणां (for समर्थानां).]

73 ^{ab}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 ते तम्; Ñ2 V1.2 B2 D7 ते(D7 सु-) सम्-; V3 B3 D6.9–11 सुसम् (for तं सम्-). D2.6 भीमाख्यं (for °क्षं). B4 -निद्र- (for -रूप-). Ñ1 D4 प्रबुद्धं राक्षसं दृष्ट्वा कुंभकर्णं महाबलं.—^{c}) B2.4 T2.3 G1 M1.2 त्वरितं. D6 ततस्तु त्वरि(reads from रि up to 73^{d} in marg.)ता गत्वा.—^{d}) V3 भीमरूपपराक्रमं; B4 दशग्रीवे निवेदितुं; M1.2 रावणस्य निवेशनं.

74 V3 om. 74^{ab}.—^{a}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.7–13 तेभिगम्य (for ततो गत्वा).—^{b}) D3.13 परमासनं.

75 Ñ2 illeg. for 75^{a}.—^{a}) B3 D7.9–11 कुंभकर्णः प्रबुद्धो (by transp.). Ś V3 B1 D2.8.12 वै; D5 T1 G2 M3 [ऽ]यं (for ऽसौ).—^{b}) Ñ1 V1 B3.4 D3.4.6.7.9–11 T2.3 G3 M1.2 राक्षसेश्वर(D4.9.11 T3 °र:); Ñ2 V2.3 B2 G3 M5 राक्षसाधिप; D1.2.13 राक्षसर्षभः.—V3 om. 75^{cd}. Ñ2 illeg. for 75^{c}.—^{c}) Ś D3.8.12 यथा तेन; V1.2 किमु तेन; B1 D1.13 अथ तेन; D2 G (ed.) किं वा(D2 च) तेन (for कथं तत्र). Ñ1 D4 अथ तेनैव निर्यातं; B2 कच्चित्काले तु निर्यातं; B4 किमसौ वात्र निर्यातु.—^{d}) Ś Ñ V1 B4 D2.8.12 T1 M3 द्रक्ष्यस्येनम्; D4 दंडस्येनम्; G3 M5 द्रक्ष्यसि स्वम् (for द्रक्ष्यसे तम्). V1 B2.4 D2 उपागतं; G (ed.) अथागतं (for इहा°). M1.2 द्रक्ष्यसे वा तमागतं.

76 ^{a}) D13 राक्षसस् (for रावणस्). [D1 [अ]ब्रुवन् (sic). B4 दृष्ट्वा (for हृष्टो).—^{b}) B1 राक्षसो (for राक्षसांस्). Ś B1 D1.2.8.12.13 राक्षसाधिपः; V3 तानुपागतान्; B4 D3 राक्षसेश्वरः (for तानुपस्थितान्).—V3 illeg. for 76^{cd}.—^{c}) Ñ2 V1.2 B2.4 तं तावद्द्रष्टुमिच्छामि.—^{d}) M1.2 तु (for च). Ś1 D3.12.13 G2 पूजितुं; B3.4 D6.7.9–11 T1.2 G1.3 M3 पूज्यतां; D5 पूज्यते; T3 पूजितान्.

77 ^{a}) B1 reads from तु up to 79^{b} in marg. Ś D2.8.12 M1.2 च; D3 om. (subm.) (for तु). D5 om. ते (subm.).—^{b}) B1.2 आगत्य (for आगम्य).—^{d}) V1.3 B1 -देशिताः; D1.2.4 -नोदिताः (for -चोदिताः).

78 B1 reads 78 in marg. (cf. v.l. 77).—^{a}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–3.8.12.13 द्रष्टुमिच्छति ते राजा (Ñ1 ते भ्राता; V D13 राजा त्वां; B1.4 D2 त्वां राजा); D4 त्वां द्रष्टुमिच्छति भ्राता.—^{b}) V -पुंगवं; D6 G1 -पुंगव. Ñ1 D4 रावणो राक्षसाधिपः; B2 भ्रातृरूपं महाबलं.—^{c}) D13 बुद्धिं. —^{d}) D13 रावणं (for भ्रातरं). G (ed.) स्वं प्रहर्षय (for संप्र°). B2 अस्मान्सम्यक्प्रहर्षय.—After 78, G3 M5 repeat 72^{ab}.

79 B1 reads 79^{ab} in marg. (cf. v.l. 77). V1.3 om. 79^{ab}.—^{a}) D2 सुदुर्धर्षो (for तु दु°).—^{b}) D13 भर्तुर् (for भ्रातुर्). Ś2 D8 शं(D8 सं)शनं (for शासनम्).—^{c}) D5 T1 G2 M3 महाबाहुः; D9 °कार्यः; Cr as in text (for

प्रक्षाल्य वदनं हृष्टः स्नातः परमभूषितः ।
पिपासुस्त्वरयामास पानं बलसमीरणम् ॥ ८०
ततस्ते त्वरितास्तस्य राक्षसा रावणाज्ञया ।
मद्यं भक्ष्यांश्च विविधान्क्षिप्रमेवोपहारयन् ॥ ८१
पीत्वा घटसहस्रं स गमनायोपचक्रमे ॥ ८२

ईषत्समुत्कटो मत्तस्तेजोबलसमन्वितः ।
कुम्भकर्णो बभौ हृष्टः कालान्तकयमोपमः ॥ ८३
भ्रातुः स भवनं गच्छन्रक्षोबलसमन्वितः ।
कुम्भकर्णः पदन्यासैरकम्पयत मेदिनीम् ॥ ८४

G. 6. 37. 101
B. 6. 60. 94
L. 6. 38. 101

°वीर्यः). —^{d}) G2 om. from -पपात ह up to 81^c. G1 निष्पपात; Cr.g as in text (for उत्पपात).

80 G2 om. 80 (cf. v.l. 79). —^{b}) Ś D8.12 शांतः; D6 T1 ततः (for स्नातः). V3 B3 D7.9–11 -हर्षितः; B1 (*sup. lin.* also as in text).4 D1.2.13 -भूषणः; B2 -पूजितः (for -भूषितः). —^{cd}) B4 D1.3.13 मदसमीर (D3 °क्ष)णं; D2.9 बल (D3 मद)समीरितं (for °रणम्). Ś D8.12 पिपासुस्त्वरितं पानं मांसं मदसमीरितं.

81 G2 om. 81^{abc} (cf. v.l. 79). —^{a}) Ś1 D8.12 तत्त्वरितं; Ś2 V1 D3.13 तु त्वरितास् (Ś2 °तं); Ñ2 सुचरितास् (for ते त्वरितास्). V3 B1.3.4 D2.7.9–11 M1.2 तत्र (for तस्य). B2 D1 ततस्तु त्वरितास्तस्य (D1 °ता तस्मै). —^{c}) D4.5 T1 M3 मद्य (D4 °धु)कुंभांश्च (for मद्यं भक्ष्यांश्च). Ś D8.12 मद्यं भक्ष्यं च विविधं; B1 मद्यं च विविधान्भक्ष्यान्. —^{d}) Ñ1 D4 [उ]पपादयन्. Ś B1.4 D1–3.8.12.13 क्षिप्रमेवानयंस्तदा; Ñ2 V B2 क्षिप्रं ते समुपान (V2.3 °ल)यन्. ❁ Cg.t: उपहारयन् उपाहारयन् (Cg °य)न्निति संबन्धः. ❁ —After 81, Ś Ñ1 V B1.2.4 D1–4.8.12.13 G1.3 ins.:

1074* प्रहर्षणार्थं मनसो दीप्तास्यो रक्तलोचनः ।

[Ñ1 V B2 D4 रक्तास्यो (for दीप्तास्यो). V2 illeg.; B1.4 D3 G1.3 दी (B1 D3 [उ]द्दी)प्तलोचनः.]

—Then Ñ1 V1.2 B2.4 D4 cont.:

1075* महिषाणां वराहाणां मांसं मद्यं च संस्कृतम् ।

[D4 मृगाणां च (for वराहाणां). Ñ1 मृगाणां पक्षिणां तथा; D4 शूकराणां च पक्षिणां (for the post. half).]

—After 81, Ñ2 ins. l.3–5 of 1076*; D9 ins. 1064* (followed by 1065* and 1076*).

82 V1.2 repeat 82 here (cf. v.l. 54). —^{a}) Ś Ñ2 V1 (both times).2 (second time) B1.3.4 D1–3.8.12 -सहस्रं वै; V2 (first time).3 D13 -सहस्रं च; D5–7.9–11 S -सहस्रे द्वे (for -सहस्रं स). —After 82^a, Ś Ñ1.2 (only l. 3–5 after 81) V B1–3 (marg.).4 D1–4.8.12.13 ins.; while D9 cont. after 1065*:

1076* तथा भुक्त्वा च भोजनम् ।
सज्जकर्णान्खजठरान्महिषान्शूल्यपैठरान् ।
महौ पशुशतान्येव पुरुषानेकविंशतिम् ।
संभुज्य स महाकायो दावाग्निरिव कतृणम् ।
कुम्भकर्णो महाबाहुर् [5]

[(l. 1) B1 तदा दृष्ट्वा; B3.4 तदा भुक्त्वा. D4 तथा भुक्ते च भोजने; D13 स तथा भुक्तभोजनं. —(l. 2) V1 ** (illeg.) कर्णान्; B4 D2 सह°. Ś1 सजधरान् (sic); B1 सवराहान् (for सजठरान्). Ñ1 V2 B2 D2.9 समकर्णांत (V2 °ल्पं तु; D2 °र्णांश्च)जठरान् (for the prior half). Ñ1 स्वल्प- (for शूल्य-). D2 -पाचितान्. V3 समकर्णं नु छदवाल महिषान्गौरवान् (sic); B3 सशूकरान्नागवरान्महिषान्खड्गिनस्तथा; D4 समकर्णान्पीत (after this, lacuna up to स्पृशन्त in 87^b); D13 सकुंजरान्समहिषान्वराहाञ्शूल्यपैठरान्. —After l. 2, V3 B4 ins.:

1076(A)* शूकरांश्च मृगांश्चैव वराहान्खड्गमेव च ।

[V3 स- (for first च) and मानुषान् (for वराहान्). B4 हि (for third च).]

—(l. 3) Ñ1 V1.3 B2.4 [ए]वं. Ñ1 B3.4 D1–3 चैक- (for एक-). D3.8 -विंशतिः (sic). —(l. 4) D1 संभक्ष्य. Ś2 D3.8.12 सु- (for स). Ñ1 B2 एतत्सं (Ñ1 °तान्सं)भक्ष्य सुमहान् (B2 °हद्); Ñ2 D9 एतत्तु (Ñ2 °त्स)भक्षं सुमहद्; V1 B4 संभक्ष्य स महाकायो; V2 एतत्स भक्ष्य सुमहद्; V3 एतद्भक्षं च सुमहद्; D2 भक्षयित्वा महाकायो (for the prior half). Ś D1.8 दवाग्निर्. Ñ2 क ** (illeg.); V3 B2 कक्षणं; B1 सतृणं; D1 वै तृणं; D2 दारुणान् (for कतृणम्). B3 स संभक्ष्य महाकायो दावानल इव स्थुलां (sic); D13 एतत्संभक्ष *स्तस्थो महादावाग्निवत्तृणं. —D9 om. l. 5. —(l. 5) Ñ1 तदा रक्षो; Ñ2 V2.3 B2 D13 महारक्षो (B2 °मत्तो) (for महाबाहुर्).]

—Thereafter Ñ2 reads 82^b–83^b for the first time, repeating them in their proper place.

—After 82, B3 ins. 1077*.

83 D4 lacuna for 83 (cf. v.l. 82). Ñ2 repeats 83^{ab} here (cf. v.l. 1076*). V3 repeats 83^{ab} after 1077*. —^{a}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 सरोषश्चो (B1 सबोधश्चो; D1 स एव चो; D13 स एष चो)त्कटो मत्तस्; Ñ V (Ñ2 V2 both times) B2.3 (marg. also as in Ś1) ईषदुत्कटमत्तस्तु (V2 [second time].3 °श्च). —^{b}) G (ed.) सोलिकायश्च राक्षसः. —Ś B1 D8.12 om. (hapl.) 83^c–84^b. —^{c}) V3 महा-; D5 T1 G2 ययौ (for बभौ). Ñ V B2–4 D1–3.13 घोरः; D9–11 दृप्तः (for हृष्टः). G1 *****मौ हृष्टः (damaged). —^{d}) Ñ2 कालानलचयोपमः; D11 कालांतनियमोपमः.

84 D4 lacuna for 84 (cf. v.l. 82). Ś Ñ2 V B1–3 D8.12 om. 84^{ab} (for Ś B1 D8.12, cf. v.l. 83).

G. 6. 37. 0
B. 6. 60. 95
L. 6. 38. 102

स राजमार्गं वपुषा प्रकाशय-
न्सहस्ररश्मिर्धरणीमिवांशुभिः ।
जगाम तत्राञ्जलिमालया वृतः
शतक्रतुर्गेहमिव स्वयंभुवः ॥ ८५
केचिच्छरण्यं शरणं स्म रामं
व्रजन्ति केचिद्व्यथिताः पतन्ति ।
केचिद्दिशः स्म व्यथिताः प्रयान्ति
केचिद्भयार्ता भुवि शेरते स्म ॥ ८६
तमद्रिशृङ्गप्रतिमं किरीटिनं
स्पृशन्तमादित्यमिवात्मतेजसा ।
वनौकसः प्रेक्ष्य विवृद्धमद्भुतं
भयार्दिता दुद्रुविरे ततस्ततः ॥ ८७

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

—^{a}) Ñ1 B4 D1–3.13 सो(D1 यो)गच्छद्भवनं राज्ञो(Ñ1 भ्रातु). —^{b}) Ñ1 D1–3.13 M -गण- (for -बल-). D7 रक्षोभिः परिवारितः. —^{c}) G (ed.) व्यक्रामत्तु (for कुम्भकर्णः). —G1 damaged from पद up to 84^d. M3 (before corr.) बभौ हृष्टः (for पदन्यासैर्). —^{d}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 कंपयन्निव मेदिनीं. —After 84, Ñ2 V B2 D13 ins.; B3 ins. after 82:

1077* महाबलो महाबाहुः प्रतस्थे भ्रातुरन्तिकम् ।
[D13 महावीरो (for °बलो).]

—Thereafter V2 repeats 83^{ab}.

85 D4 lacuna for 85 (cf. v.l. 82). G (ed.) om. 85–86. —^{a}) D11 स्व- (for स). D1 राजमार्गे. G1 damaged for षा प्रकाशयन्. Ś V2.3 B1 D1–3.8.12.13 विदीपयन्; Ñ2 V1 B4 प्रदीपयन्; B2.3 [अ]भिदीपयन् (for प्रकाशयन्). —^{b}) Ś Ñ1 B1.4 D1–3.8.12.13 भगवान्; Ñ2 V B2.3 वसुधाम् (for धरणीम्). —^{c}) Ś D8.12 नीलांबुद-; Ñ1 B2–4 D2.13 नेत्रांजलि- (for तत्राञ्जलि-). Ś1 समः; Ñ V1.2 B3.4 [अ]र्चितः (for वृतः). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 स्थानम् (for गेहम्). B3 स्वयं वरः (for °भुवः). —After 85, D5–7.9–11 S ins.:

1078* तं राजमार्गस्थममित्रघातिनं
वनौकसस्ते सहसा बहिः स्थिताः ।
दृष्ट्वाप्रमेयं गिरिशृङ्गकल्प
वितत्रसुस्ते हरियूथपालाः ।

[(l. 2) T3 सहिता (for सहसा). G2 M1.2 बहिःस्थाः (for बहिः स्थिताः). —(l. 4) D5.9–11 सह(D5 हरि-) यूथपालैः; D6.7 सहयूथपालाः. ❀ Cm: अत्र च शब्दोऽध्याहर्तव्यः । अन्यथा तच्छब्दोऽतिरिच्येत ।; so also Cg. ❀]

86 G (ed.) om. 86 (cf. v.l. 85). —^{a}) G1 damaged for शरणं. —^{b}) D4 प्रयांति (for व्रजन्ति). B3 सहसा (for व्यथिताः). Ñ2 V B2.3 निपेतुः; D4 प्रयांति; D6 वदंति (for पतन्ति). —^{c}) D7.9–11 च; T2.3 ते; G1 प्र- (for स्म). D10.11 पतंति; G3 कपींद्राः (for प्रयान्ति). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 केचिद्दिशः सं(Ś D8.12 सु; V2.3 B4 D1–4 स)त्वरिताः प्रयांति(Ñ1 भयार्ताः; Ñ2 V B2–4 प्रयाताः). —^{d}) D4 अपि (for भुवि).

87 D4 lacuna up to स्पृशन्त in 87^b (cf. v.l. 82). —^{a}) Ś D2.8.12 मेरुशृंग-. —^{b}) B1 स्पृशन्निव (sic); B3 बृहंतम्; D2 भृशं तम्; D13 ग्रसंतम् (for स्पृशन्तम्). Ñ1 स्वतेजसा; Ñ2 V1.3 [आ]त्मतेजसं; B2.3 [अ]तितेजसं; D2 [आ]त्मतेजाः (for [आ]त्मतेजसा). —^{c}) D5 *** म्; D6 विवृद्धम् (for विवृद्धम्). B2 वनौकसः प्रेक्ष्य तमद्भुताकृतिं. —^{d}) B4 दुद्रुवुः*. Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 समंततः; D5–7.9–11 T2.3 G3 यतस्ततः. D4 भयार्दितार्द्द प्रविवेश समंततः (sic).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś V3 D3.8.12 कुंभकर्णप्रबोधनं(D3 °नो); Ñ1 कुंभकर्णोत्थापनो; Ñ2 V2 B2–4 D4.9.13 कुंभकर्णप्र(D4 °वि)बोधो; V1 illeg.; B1 कुंभकर्णविबोधनं; D1 कुंभकर्णबोधनो; D2 कुंभकर्णप्रतिबोधनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś1 D9 37; Ñ2 V2 B4 D3 38; V1 D1 39; B1.3 35; D5–7.10.11 T1 G M 60; T2 65; T3 66. —After colophon, D2 concludes with रामः; G M1.2.5 श्रीरामाय नमः.

४९

ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान् ।
किरीटिनं महाकायं कुम्भकर्णं ददर्श ह ॥ १
तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं पर्वताकारदर्शनम् ।
क्रममाणमिवाकाशं पुरा नारायणं प्रभुम् ॥ २
सतोयाम्बुदसंकाशं काञ्चनाङ्गदभूषणम् ।
दृष्ट्वा पुनः प्रदुद्राव वानराणां महाचमूः ॥ ३
विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वर्धमानं च राक्षसम् ।
सविस्मयमिदं रामो विभीषणमुवाच ह ॥ ४
कोऽसौ पर्वतसंकाशः किरीटी हरिलोचनः ।
लङ्कायां दृश्यते वीरः सविद्युदिव तोयदः ॥ ५
पृथिव्याः केतुभूतोऽसौ महानेकोऽत्र दृश्यते ।
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे विद्रवन्ति ततस्ततः ॥ ६
आचक्ष्व मे महान्कोऽसौ रक्षो वा यदि वासुरः ।
न मयैवंविधं भूतं दृष्टपूर्वं कदाचन ॥ ७

G. 6. 38. 7
B. 6. 61. 7
L. 6. 39. 7

49

$Ś_2$ begins with ॐ.

1 ^{b}) D_{12} आधाय. —^{d}) D_4 च; G_2 हा (for ह). Ś $D_{2.8.12}$ ददर्शातिभयंकरं.

2 Ś $D_{2.8.12}$ read 2–3^{b} (followed by 1080*) after 11^{ab}. ❀ Cv : तं दृष्ट्वेति श्लोकः पूर्वेण संबन्धनीयः। तं दृष्ट्वा धनुरादाय ददर्शेति चान्वयः। अन्यथा परेण तु संबन्धे दृष्ट्वेत्यधिकः स्यात् । दृश्यविशेषणबाहुल्यात् दर्शनक्रियावृत्तिरिति वा परिहारः ।; so also Cm.g. Cm adds यद्वा तं दृष्ट्वेति श्लोको भिन्नं वाक्यम्. ❀ —^{b}) Ś $D_{2.8.12}$ -संनिभं (for -दर्शनम्). —^{c}) $Ñ_1$ [आ]काशे (for [आ]काशं). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ पुनर्; B_3 यथा (for पुरा). Ś $V_{2.3}$ D_{8-12} यथा; $Ñ_1$ $B_{2.3}$ $D_{1.4.6.13}$ विभुं (for प्रभुम्). D_2 पुनर्नारायणो यथा. —After 2, Ñ V B D_{13} G(ed.) ins.:

1079* शूलहस्तं महारौद्रं तीक्ष्णदंष्ट्रं महाबलम् ।

[$Ñ_1$ महाकायं; $Ñ_2$ °वीर्यं (for °रौद्रं). $Ñ_2$ V_3 -दंष्ट्र- (for -दंष्ट्रं). $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ भयावहं (for महाबलम्).]

—Then B_3 reads 6^{cd} for the first time, repeating it in its proper place; while G (ed.) cont. l. 1 of 1080*; whereas L (ed.) ins. 1080* after 2.

3 G (ed.) om. 3–4^{ab}. For sequence in Ś $D_{2.8.12}$, cf. v.l. 2. —After 3^{a}, D_{12} repeats erroneously 2^{d}. —^{b}) D_1 -[अं]बुद- (sic) (for -[अ]ङ्गद-). Ś B_1 $D_{2.4.8.12}$ -धारिणं; B_3 D_3 $M_{1.2}$ -भूषितं; Cg as in text (for -भूषणम्). —After 3^{ab}, Ś Ñ V B_{2-4} $D_{1-4.8.12.13}$ ins.; B_1 ins. l. 1 after 3^{ab} and l. 2 after 3; G (ed.) cont. l. 1 after 1079*; L (ed.) ins. after 2:

1080* मेघस्तनितनिर्घोषं दीप्तजिह्वं महाभुजम् ।
कुम्भकर्णं महाकायं ददर्शातिभयंकरम् ।

[Ś B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ om. l. 1. B_3 transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) B_1 दीप्तवृत्त- (for °जिह्वं). B_3 महामुखं. —(l. 2) $Ñ_1$ V_1 $D_{8.12}$(before corr. as above) महामायं; D_1 °भागं (for °कायं). B_4 [अ]मि- (for [अ]ति-). Ś $D_{2.8.12}$ सर्वभूतभयावहं (for the post. half).]

—$V_{2.3}$ B_4 om. 3^{cd}. —^{c}) Ś $Ñ_2$ V_1 B_{1-3} $D_{1-4.8.12.13}$ यं($B_{1.2}$ $D_{1.4.13}$ तं) दृष्ट्वा विद्रुता दिग्भ्यो($B_{1.2}$ क्षिप्रं); $Ñ_1$ दृष्ट्वा तं विद्रुता दिव्या. —^{d}) $Ñ_2$ महाबलाः; D_1 * * चमूः (for महाचमूः).

4 G (ed.) om. 4^{ab} (cf. v.l 3). —V_3 om. 4^{cd}. —^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8-13}$ स(Ś $D_{2-4.8.11.13}$ सु)-विस्मितम् (for सविस्मयम्). —^{d}) G_2 हा (for ह).

5 ^{a}) Ś Ñ V $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ [ऽ]यं (for ऽसौ). —^{b}) D_{13} रक्तलोचनः; G_1 वह्नि°; Cm.g.t as in text (for हरि°). —^{c}) $D_{1.4.5.7.8.12}$ M_3 वीर (for वीरः). —^{d}) K (ed.) तोदयः (meta.) (for तोयदः).

6 ^{a}) Ś $Ñ_1$ V B $D_{2-4.6.8-13}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ पृथिव्यां (for पृथिव्याः). Ś $D_{1.2.4.8.12.13}$ वै; $Ñ_1$ [ऽ]यं (for ऽसौ). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ एष हि; V_3 $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ एषोत्र (for एकोऽत्र). Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$(*sup. lin.* also).$_4$ महामेघ इ($Ñ_1$ °हरि)वोन्न(B_2 °च्छ्रि; B_3 °स्थि)तः. —B_3 reads 6^{cd} for the first time after 1079*, repeating it here. —^{c}) B_1 D_9 तं; D_4 सं- (for यं). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ $D_{1.2.4.8.12.13}$ भयार्दिताः; V_3 B_3(both times).$_4$ दिशो दश; B_3 (m. also) D_3 दिशो भयात्; $D_{7.9-11}$ G_3 यतस्ततः (for ततस्ततः).

7 ^{a}) D_4 [ए]नं; D_{9-11} सु- (for मे). $Ñ_1$ V_3 B_4 [ऽ]यं (for ऽसौ). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.7.8.13}$ राक्षसो (for रक्षो वा). V_3 राक्षसेश्वर. —^{c}) $Ñ_2$ पूर्वं; V_1 G_1 रूपं

G. 6. 38. 8
B. 6. 61. 8
L. 6. 39. 8

स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणाक्लिष्टकारिणा ।
विभीषणो महाप्रज्ञः काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ ८

येन वैवस्वतो युद्धे वासवश्च पराजितः ।
सैष विश्रवसः पुत्रः कुम्भकर्णः प्रतापवान् ॥ ९

एतेन देवा युधि दानवाश्च
यक्षा भुजंगाः पिशिताशनाश्च ।
गन्धर्वविद्याधरकिंनराश्च
सहस्रशो राघव संप्रभग्नाः ॥ १०

शूलपाणिं विरूपाक्षं कुम्भकर्णं महाबलम् ।
हन्तुं न शेकुस्त्रिदशाः कालोऽयमिति मोहिताः ॥ ११

प्रकृत्या ह्येष तेजस्वी कुम्भकर्णो महाबलः ।
अन्येषां राक्षसेन्द्राणां वरदानकृतं बलम् ॥ १२

एतेन जातमात्रेण क्षुधार्तेन महात्मना ।
भक्षितानि सहस्राणि सत्त्वानां सुबहून्यपि ॥ १३

तेषु संभक्ष्यमाणेषु प्रजा भयनिपीडिताः ।
यान्ति स्म शरणं शक्रं तमप्यर्थं न्यवेदयन् ॥ १४

(for भूतं). Ñ1 नैवंविधं मया दृष्टं. —^{d}) Ñ1 B2.4 रूपं; D4 दृष्ट्वा (sic) (for दृष्ट-). Ñ1 B3 कथंचन (for कदाचन).

8 ^{a}) B1-3 D9-11 सं- (for स). —^{b}) Ñ1 रामेणामिततेजसा. —^{cd}) Ś Ñ V1.2 B D2-7.9-12 T2.3 M5 महाप्राज्ञः (for °प्रज्ञः). D1.13 आचचक्षे महातेजा राघवाय विभीषणः.

9 ^{a}) D8.12 वैवस्वते. D1 राजा (for युद्धे). —^{b}) D6 T2.3 विनिर्जितः; D13 पुरा जितः (for पराजितः). —^{c}) Ś D2.8.13 G1 सोयं; Ñ V1.2 B1-3 D3.4 M1.2.5 एष; T2.3 स च; Cr.g as in text (for सैष). D1.13 स एष विश्रवः पुत्रः. ❀ Cr.g : सैष इत्यत्र "सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम्" इति साधुः (Cg °ति सुलोपः). ❀ —^{d}) Ś V3 B1.3(m. also).4 D1.2.4.8.12.13 निशाचरः; Ñ1 V1.2 B3 D3 स राघव; Ñ2 इति श्रुतः; B2 तु राघव; G1 प्रकाशते (for प्रतापवान्). —After 9, Ñ1 reads 13^{ab} along with 1083*; while D5-7.9-11 S ins.:

1081* अस्य प्रमाणात्सदृशो राक्षसोऽन्यो न विद्यते ।

[D7 यस्य; T3 तस्य (for अस्य). D6.9-11 T3 G3 प्रमाण-; D7 M1.2 प्रमाणे (for प्रमाणात्). D7 स समो (for सदृशो). M3 नैव (for ऽन्यो न).]

10 D3 reads 10 twice.—^{a}) Ñ V1.2 B2.3 D4 अनेन (for एतेन). D6 राक्षसाश् (for दानवाश्). —^{b}) Ś D8 यक्षाः पिशंगाः (Ś2 °शाचाः); Ñ1 यक्षेन्द्रनागाः (for यक्षा भुजंगाः). —^{c}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 -गुह्यकाश्; D9-11 -पन्नगाश् (for -किंनराश्). —^{d}) D3 (both times) om. संप्रभग्नाः.

11 ^{a}) B3 शूलहस्तं. Ś Ñ2 V B2-4 D8.12 समायांतं (for विरूपाक्षं). Ñ1 B1 D1-4.13 शूलपाणिन(D4 °धारिण)-मायांतं. —^{b}) D2 महाभयं (for महाबलम्). —After 11^{ab}, Ś D2.8.12 read 2-3^{b} (followed by 1080*). —^{c}) D4.12 शक्तास् (for शेकुस्).

12 ^{a}) T3 प्रकृतो (sic); Cr.g.t as in text (for प्रकृत्या). Ś Ñ1 B1.4 D1-3.8.12 [ए]त्रैष; Ñ2 V1.2 B3 राम; V3 (with hiatus) एष; B2 [ए]वाति-; D4 [ए]वं तु; D13 [ए]व हि (for ह्येष). —^{b}) Ś Ñ2 V1.2 B2 D1-3.8.12.13 सुदुर्जयः; V3 B1.4 D4 निशाचरः; M1.2 महाद्युतिः (for महाबलः). —V3 om. (hapl.?); D6 reads 12^{cd} in marg.—^{c}) D7 राक्षसानां तु.—^{d}) D3 भयं; T3 फलं (for बलम्). —After 12, Ñ (Ñ2 illeg.) V1.2 B2.4 D13 ins.; while V3 ins. after 12^{ab} (owing to om.):

1082* अस्यैव तु महाबाहो निजमेवौरसं बलम् ।

[B4 निलम् (for निजम्). B2 निजवीर्यभवं बलं; D13 निजैकेन कृतं बलं (for the post. half).]

13 Ñ1 reads 13^{ab} along with 1083* after 9. —^{a}) D9-11 बालेन (for एतेन). —^{b}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 क्षुधितेन (for क्षुधार्तेन). Ś2 B2 D8.12 G1 M5 दुरात्मना (for महात्मना). —After 13^{ab}, Ñ V (V2 subst. for 13^{cd}) B D2.13 ins.:

1083* भक्षिताप्सरसः सप्त महेन्द्रानुचरा दश ।
ऋषीणां च सहस्राणि रक्षसानेन राघव ।

[(l. 1) V1 illeg.; B1 संभक्षिताश्चाप्सरसो (for the prior half). B4 तथा; D2 तदा (for दश). —(l. 2) D2 अत्रीनां (for ऋषीणां). —After ऋषीणां, V3 reads 14^{cd} (var.) except यान्ति स्म in place of the remainder of l. 2. V1.2 D2 तेन (for [अ]नेन). Ñ1 सैष राक्षसपुंगवः (for the post. half).]

—^{d}) Ś Ñ1 V1.2 B3.4 D8.12 G3 सत्त्वानि; Ñ2 सिद्धानां; D9-11 प्रजानां (for सत्त्वानां). Ś B1.4 D1-4.8.12 सुमहान्त्यपि; B2 सुबहूनतः (sic); D13 सुमहात्मनां (sic) (for सुबहून्यपि).

14 ^{a}) G2 संभक्ष्यमाणोपि (sic). Ś Ñ V1.2 B2.3

स कुम्भकर्णं कुपितो महेन्द्रो
जघान वज्रेण शितेन वज्री ।
स शक्रवज्राभिहतो महात्मा
चचाल कोपाच्च भृशं ननाद ॥ १५

तस्य नानद्यमानस्य कुम्भकर्णस्य धीमतः ।
श्रुत्वा निनादं वित्रस्ता भूयो भूमिर्वितत्रसे ॥ १६

ततः कोपान्महेन्द्रस्य कुम्भकर्णो महाबलः ।
विक्रुष्यैरावताद्दन्तं जघानोरसि वासवम् ॥ १७

कुम्भकर्णप्रहारार्तो विचचाल स वासवः ।
ततो विषेदुः सहसा देवब्रह्मर्षिदानवाः ॥ १८

प्रजाभिः सह शक्रश्च ययौ स्थानं स्वयंभुवः ।
कुम्भकर्णस्य दौरात्म्यं शशंसुस्ते प्रजापतेः ।
प्रजानां भक्षणं चापि देवानां चापि धर्षणम् ॥ १९

G. 6. 38. 21
B. 6. 61. 19
L. 6. 39. 19

D1–4.8.12 तास्तदा(Ñ2 V1.2 B2.3 °था) भक्ष्यमाणास्तु(B3 °श्च); V3 B1.4 D13 ततस्ते(B1 सततं; B4 °स्तु; D13 वीक्ष्य ता) भक्ष्यमाणास्तु. —^{c}) Ś2 D8.12 प्रययुः; V2 ते यांति; V3 B1 D1.4.13 ययुः स्म; D2 ययुस्ताः (for यान्ति स्म). T3 चक्रं (sic) (for शक्रं). D4 transp. शरणं and शक्रं. —^{d}) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 तं(D4 ते) चाप्यर्थं; Ñ1 तं चाप्यनु ; V3 तस्मै सर्वं (for तमप्यर्थं). T3 निवेदयन्. —After 14, D13 ins. :

1084* तच्छ्रुत्वा देवतानां तु शक्रोऽस्य स्वभयान्वितः ।
ऐरावणं समारुह्य वज्रमुद्यम्य वीर्यवान् ।
जगाम सहितो देवैर्देवराजो महाबलः ।
तं तु देशं समासाद्य यत्रास्ते स निशाचरः ।

15 ^{a}) M5 तं (for स). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 महात्मा; G3 M5 नरेंद्र (for महेन्द्रो). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 शक्रः (for वज्री). —^{c}) B1 न (sic) (for स). D13 वज्रयाम- (sic) (for शक्रवज्र-). Ñ1 दुरात्मा (for महात्मा). —^{d}) Ś D4.8 ननाद च (for ननाद).

16 ^{a}) B3 D3.13 नानर्द्यं(B3 °र्दं)मानस्य. —^{b}) Ñ2 D6.7.9–11 M1.3 रक्षसः (for धीमतः). —V1 illeg. for ^{c}. —^{c}) M3 [अ]तिनादं (for निनादं). Ś B1 D1–3.8.12.13 श्रुत्वा स्वभावतस्त्र(B1 °वित्र)स्ताः ; Ñ B2.3 (orig.) श्रुत्वा स्वयंभुर्वि(Ñ1 °भुः सं)त्रस्ताः ; V2 B3(m. also).4 श्रुत्वा सु(B3 शू)राश्च संत्रस्ताः ; V3 D4 श्रुत्वा स्वभावसंभ्रांताः. —^{d}) G2 देवा (for भूयो). Ś Ñ V B D1–4.8–13 प्रजा भूयो वि(B2.3 °यश्च; D2.13 °योपि)तत्रसुः .

17 ^{a}) M3 तत्र (for ततः). D6.9–11 क्रुद्धो (for कोपान्). Ñ B2.3 (orig.) विदार्यास्यं; B1.3 (m. also) D1.3.13 विवृत्तास्यः ; D4 विवृत्तास्यं (for महेन्द्रस्य). Ś D2.8.12 ततः क्रोधाद्विवृत्ताक्षः ; V B4 ततः कोपविवृत्तास्यः(V3 °क्षः). —^{b}) V B1.3(m. also).4 सुदुर्जयः (for महाबलः). —^{c}) Ñ2 V2.3 B1.3 D1–3.6.7.9–11.13 T2.3 G1 M1.2.5 निष्कृष्य; Cg as in text (for विक्रुष्य). Ś D1–4.8.12.13 [ऐ]रावणाद्; V3 °वणं (for [ऐ]रावताद्). M5 दंतान् (for दन्तं).

18 ^{a}) Ñ2 V B4 -प्रहारेण (for -प्रहारार्तो). —^{b}) Ś1 B1.2 D8.12.13 स विह्वलित- ; Ś2 सोसीद्विह्वल- (sic) ; Ñ2 V B3.4 D3 विह्वलोभूत्स; D1 शोकविह्वल- ; D2 विह्वलः सोथ; D5–7.9–11 T M3 Cg.t विजज्वाल स; M1.2.5 विचचाल च (for विचचाल स). Ñ1 D4 विह्वलः समु(D4 °म)पद्यत; L (ed.) स विह्वलितमानसः . —^{c}) V3 D9 M5 विनेदुः ; D8 निपेदुः (sic) (for विषेदुः). —^{d}) V2 D9–11 G2 M3.5 देवा (for देव-). Ś V2.3 B1.3(*sup. lin.* also).4 D1–3.7.8.12.13 -गंधर्व- (for -ब्रह्मर्षि-). —D5 om. from -ब्रह्मर्षि- up to चापि in 19^{f}. B1 -राक्षसाः (for -दानवाः). Ñ1 D4 देवा ब्रह्मर्षिभिः सह; Ñ2 V1 B2.3 (orig.) देवा ब्रह्म(B3 देव)र्षिसत्तमाः; M2 देवर्षिपितृदानवाः .

19 D5 om. up to चापि in 19^{f} (cf. v.l. 18). Ś2 om. 19^{ab}. —^{a}) Ś1 B1.4 D1–3.8.12.13 तु (for च). B2 D4 (sic) प्रजापतिः सशक्रश्च(D4 °क्रेण) ; D7 प्रजाभिश्च समं शक्रो. —^{b}) G1 गेहं (for स्थानं). —^{d}) Ś B1 D1.3.8.12 प्रविव्रक्षुः ; D2 ते शशंसुः (by transp.) ; D13 प्रशशंसुः ; G3 न शशंस्त (sic) ; M5 प्रशंसुस्ते (sic) (for शशंसुस्ते). Ś2 Ñ1 प्रजापतिं. —^{e}) Ś Ñ B1–3 D1.2.4.7.8.12.13 चैव (for चापि). —^{f}) Ñ2 G2 च प्र- ; V B4 D2 G3 M5 अपि; D13 चैव (for चापि). Ś D8.12 देवानां चैव भक्षणं; B1 देवतानां च धर्षणं; B2.3 D6 T2.3 देवानां धर्षणं तथा; D9–11 B (ed.) धर्षणं च (B [ed.] शशंसुस्ते) दिवौकसां. —After 19, Ñ B2–4 D2.4–7.9–11.12 S ins. :

1085* आश्रमध्वंसनं चापि परस्त्रीहरणं भृशम् ।

[G1 वासव- (for आश्रम-). Ñ B2–4 D4.13 चैव (for चापि). D2 आश्रमाद्भ्रंशते चैव (for the prior half). Ñ B2–4 D2.4.13 -हरणानि च; D5.9–11 G1 M1.2 °णं तथा (for °णं भृशम्).]

G. 6. 38. 22
B. 6. 61. 20
L. 6. 39. 20

एवं प्रजा यदि त्वेष भक्षयिष्यति नित्यशः ।
अचिरेणैव कालेन शून्यो लोको भविष्यति ॥ २०

वासवस्य वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
रक्षांस्यावाहयामास कुम्भकर्णं ददर्श ह ॥ २१

कुम्भकर्णं समीक्ष्यैव वितत्रास प्रजापतिः ।
दृष्ट्वा निश्वस्य चैवेदं स्वयंभूरिदमब्रवीत् ॥ २२

ध्रुवं लोकविनाशाय पौलस्त्येनासि निर्मितः ।
तस्मात्त्वमद्यप्रभृति मृतकल्पः शयिष्यसि ।
ब्रह्मशापाभिभूतोऽथ निपपाताग्रतः प्रभोः ॥ २३

ततः परमसंभ्रान्तो रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
विवृद्धः काञ्चनो वृक्षः फलकाले निकृत्यते ॥ २४

न नप्तारं स्वकं न्याय्यं शप्तुमेवं प्रजापते ।
न मिथ्यावचनश्च त्वं स्वप्स्यत्येष न संशयः ।
कालस्तु क्रियतामस्य शयने जागरे तथा ॥ २५

20 V_{3} om. 20.—^{a}) D_{4} M_{5} प्रजापते (for प्रजा यदि). D_{6} हि (for तु). Ś $D_{2.8.12}$ एवं यदि प्रजा नित्यं; B_{1} D_{1} एवं प्रजा यद्यैष(B_{1} °व); $M_{1.2}$ यदि प्रजापते ह्येष.—^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ राक्षस: (for नित्यशः).—^{d}) Ś $Ñ_{1}$ $V_{1.2}$ $B_{1.3}$(*sup. lin.* after corr.)$_{.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ शून्या भूमिर्; $Ñ_{2}$ B_{2} लोक: शून्यो (by transp.).

21 ^{a}) $M_{1.2}$ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा.—^{b}) B_{3} सर्वानां च (sic) (for सर्वलोक-).—^{c}) $Ñ_{2}$ V_{1} B_{1-3}(orig.) [आ]-वाहयत्सद्य:; D_{6} T_{3} [आ]ह्वा(T_{3} °ह्व)ययामास (sic); T_{2} चाह्वयामास; Ck.t as in text (for [आ]वाहयामास). Ś $V_{2.3}$ B_{3}(m. also)$_{.4}$ $D_{1-3.8.12}$ रक्ष: समाह्वयामास (B_{3} °यत्सद्य:); $D_{4.13}$ G(ed.) राक्षसांश्चा(D_{13} °साना; G[ed.] °सं चा)ह्वयामास.—^{d}) Ś V_{2} $B_{1.4}$ $D_{3.4.8.12}$ च; B_{3} D_{2} स:; G_{2} हा (for ह).

22 ^{a}) $Ñ_{2}$ $B_{2.3}$ (m. as in text) G(ed.) त-(G[ed.] अ)थासौ तं (for कुम्भकर्णं). $Ñ_{1}$ D_{4} स तु दृष्ट्वैव रक्षस्तद्.—^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ G_{3} विस्मितोभूत् (for वितत्रास).—^{c}) D_{6} निशम्य; G_{2} M_{3} विश्वास्य (for निश्वस्य). D_{9} G_{1} चैनं (subm.); T_{2} चैवैकं; T_{3} $G_{2.3}$ चैवैनं (for चैवेदं). Ś $Ñ_{1}$ B_{1} $D_{2.4.8.12}$ कुंभकर्णं महावीर्यं; $Ñ_{2}$ $B_{2.3}$ (orig.) दृष्ट्वा वित्रस्य चैवैनं; V B_{4} $D_{1.3.13}$ तत(D_{3} °स्य [with hiatus]) एनं महावीर्यं; B_{3} (m. also) तद्बलं महावीर्यं (subm.); D_{5} T_{1} दृष्ट्वाथा(T_{1} °प्या)श्वस्य चैवैनं; $D_{7.10.11}$ $M_{1.2}$ कुंभकर्णमथाश्वस्त:; M_{5} रूपं दृष्ट्वास्य चैवैनं. ❀ Cg: इदं रक्ष: इदं वक्ष्यमाणमिति इदं शब्दद्वयनिर्वाहः. ❀

23 G_{2} om. (hapl.) 23–24^{ab}. V_{1} om. 23^{ab}.—^{a}) T_{3} ऋतं (for ध्रुवं). Ś $D_{8.12}$ लंका- (for लोक-). Ś V_{3} $B_{1.3}$(*sup. lin.* also)$_{.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ -विनाशार्थं(D_{2} °र्थे) (for -विनाशाय).—^{b}) $Ñ_{1}$ D_{4} पुलस्त्येन. $Ñ_{1}$ $D_{4.12.13}$ [अ]भि-; B_{3} [अ]पि; D_{6} T_{3} [आ]शु (for [अ]सि).—After 23^{ab}, $Ñ_{2}$ B_{2-4} $D_{2.13}$ ins.:

1086* यस्मात्त्वमीदृशः क्रूरो लोकं हिंसितुमुद्यतः ।

[B_{2} कृत्वा; B_{3} शूरो (for क्रूरो). $Ñ_{2}$ लोकान् (for लोकं).]

—^{d}) Ś $D_{8.12}$ मृत्युकल्प:($Ś_{2}$ °ल्पं) (for मृतकल्प:). $D_{5.7.10}$ $T_{1.3}$ $G_{1.3}$ $M_{3.5}$ Cr.m.g.t शयिष्यसे.—After 23^{cd}, D_{6} ins.:

1087* स्वप्तुं वर्षाण्यनेकानि देवदेव समीप्सितम् ।
एवमस्त्विति तस्योक्त्वा प्रहृष्टास्ते दिवौकसः ।

—^{e}) Ś $D_{7.8.12}$ $M_{1.2}$ -भूतस्तु; $Ñ_{1}$ -भूतात्मा; $Ñ_{2}$ V B $D_{1-4.13}$ -भूतश्च (for -भूतोऽथ).—^{f}) Ś Ñ V $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ स($Ñ_{1}$ [अ]थ; D_{3} *) राक्षस:; $B_{2.3}$ तथैव स:; $G_{1.3}$ M_{5} महीतले (for [अ]ग्रत: प्रभो:).—After 23, Ś V $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12}$ ins.; while Ñ $B_{2.3}$ D_{13} (repeating after 25^{ab}) ins. after 23^{cd}:

1088* पुरा हि वृतवान्निद्रां गोकर्णे तु तपोवने ।

[Ś $D_{8.12}$ पुरा स; $Ñ_{2}$ $B_{2.3}$ D_{13}(first time) स्वं पुरा; D_{13}(second time) सुराद्धि (for पुरा हि). D_{8} दृतवान् (sic); D_{12} धृतवान् (for वृतवान्). Ś $D_{8.12}$ गोकर्णाख्ये; $Ñ_{1}$ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ $D_{1-3.13}$ (second time) गोकर्णे स्म(N_{1} वै; $D_{1.2}$ स); V_{3} D_{4} गोकर्णेस्मिन्; D_{13} (first time) शोकं नेतुं (for गोकर्णे तु).]

—Thereafter Ñ V_{1} $B_{2.3}$ D_{4} cont.:

1089* भ्रातरं पतितं दृष्ट्वा निद्रया समभिप्लुतम् ।

[D_{4} समभिद्रुतं; D_{13} [अ]भिपरिप्लुतं (for °प्लुतम्).]

24 G_{2} om. 24^{ab} (cf. v.l. 23).—^{a}) Ś $V_{2.3}$ $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12}$ भ्रातरं पतितं दृष्ट्वा.—D_{12} om. (hapl.) 24^{c}–26^{ab}.—^{c}) Ś V $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.8.13}$ कृत्वा तु($D_{1.3}$ किं); Ñ स कृत्वा; B_{2} D_{9-11} G_{2} M_{5} Ck.t प्रवृद्ध:; Cm g as in text (for विवृद्ध:). Ś $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.13}$ कांचनं वृक्षं.—^{d}) Ś D_{8} निपात्य च; $Ñ_{1}$ V_{3} B_{1} (sic) निपातित:; $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-4.9.13}$ निपात्यते; D_{10} M_{3} Ct निकृंत्यते; Cg.k as in text (for निकृत्यते).

25 D_{12} om. 25 (cf. v.l. 24).—^{a}) $Ñ_{2}$ V_{2} $B_{2.3}$

रावणस्य वचः श्रुत्वा स्वयंभूरिदमब्रवीत् ।
शयिता ह्येष षण्मासानेकाहं जागरिष्यति ॥ २६

एकेनाह्ना त्वसौ वीरश्चरन्भूमिं बुभुक्षितः ।
व्यात्तास्यो भक्षयेल्लोकान्संक्रुद्ध इव पावकः ॥ २७

सोऽसौ व्यसनमापन्नः कुम्भकर्णमबोधयत् ।
त्वत्पराक्रमभीतश्च राजा संप्रति रावणः ॥ २८

स एष निर्गतो वीरः शिबिराद्भीमविक्रमः ।
वानरान्भृशसंक्रुद्धो भक्षयन्परिधावति ॥ २९

कुम्भकर्णं समीक्ष्यैव हरयो विप्रदुद्रुवुः ।
कथमेनं रणे क्रुद्धं वारयिष्यन्ति वानराः ॥ ३०

उच्यन्तां वानराः सर्वे यन्त्रमेतत्समुच्छ्रितम् ।
इति विज्ञाय हरयो भविष्यन्तीह निर्भयाः ॥ ३१

G. 6. 38. 35
B. 6. 61. 32
L. 6. 39. 32

नहा वै(B3 च); D1 न प्रासं(sic) (for नहारं). M5 नहारं ते (for न नहारं). Ś Ñ V B D1–3.8.13 स्वयं; D6 तव (for स्वकं). Ñ2 V1.2 B2.3 न्यायय:; D2 राज्यं; D3 त्याज्यं (for न्याय्यं). D1 ननु पूर्वं स्वयं न्याय्यं. —^{b}) D3 शक्रनेव (sic); D7 एवं शक्रं (by transp.) (for शक्रमेवं). M1.2 पितामह (for प्रजापते). —After 25^{ab}, B2 ins. :

1090* स्थितः *कुम्भकर्णोऽसौ शक्रमेवं प्रजापते ।

—Ś D8 om. 25^{cd}. —^{c}) D6 transp. च and त्वं. Ñ V B D1–3.13 L(ed.) नार्यस्य(Ñ1 V1.2 B3 न त्वार्य-; B2 न तु [L (ed.) च] त्वद्-) वचनं मिथ्या; D4 न त्वार्यस्य वचो मिथ्या; D9 आर्यस्य वचनं श्रुत्वा. —^{d}) D3 प्राप्स्यति. Ñ2 V1.2 B1.3 D5.10.11 G Ck [ए]व (for [ए]ष). Ñ1 निशाचरः; V3 विनिश्चयं (for न संशयः). B4 स्वपित्येष विनिश्चितः; D4 भविष्यति निशाचरः. —^{e}) Ñ1 B1.3.4 D1.4.13 कालश्च (B4 °स्य). D13 अद्य. —^{f}) D10.11 जाग्रणे (for जागरे). Ś Ñ V B D1–4.8.13 स्वप्ने(V3 D4 सुप्ते) जागरणे तथा (D1 °णेपि वा). ❀ Cr : शयने जागरे तथेति पाठः।; Ct : जाग्रणे जागरणे। गुणाभाव आर्षः . ❀

26 D12 om. 26^{ab} (cf. v.l. 24). —After 26^{ab}, D13 repeats 1088*. —V1 illeg. for 26^{c}–27^{ab}. —^{c}) Ñ1 D5.6.12 शयितो; G3 M5 प्रसुप्तो; M3 (before corr. as in text) शयिका (sic); Cm.t as in text (for शयिता). B3 [अ]वतु (for ह्येष). Ñ1 D4.7.9–11 Ct षण्मासम् . Ñ2 V2 B2 स्वप्स्यत्येष तु(G [ed.]हि)षण्मासान्; G1 सुप्तो ह्येष हि षण्मासान्.

27 V1 illeg. for 27^{ab} (cf. v.l. 26). V3 om. 27^{ab}. —^{b}) D6 गतः प्रभुः (for बुभुक्षितः). —^{c}) Ś B4 D4 वृत्तास्यो; T2 व्याप्तास्यो; Cm as in text (for व्यात्तास्यो). V3 B2.4 D1.2.13 भक्षयँल्. D8 वृत्तास्यो भक्षयो प्रोक्तान् (sic). —^{d}) D9–11 संवृद्ध; G3 M5 समिद्ध (for संक्रुद्ध). —For 27, Ñ2 B3 subst. ; while Ś Ñ1 V2 B1.2.4 D1–4.8.12.13 subst. l. 1 only for 27^{ab}; then D13 cont. l. 2; whereas V2 B2 ins. l. 2 after 27 :

1091* असौ तु वीर एकाह्ना क्षुधितो विचरन्भुवि।
आत्मतुल्यं महत्कर्म आहारं च करिष्यति।

[(l. 1) Ñ1 प्रवीर; B4 च वीर (for तु वीर). Ś एकाहे; B4 D8.12 एकाहे; D1 एकाह्नात् (sic); D3 एकांते. Ñ2 V2 B2.3 स एष(B °क) वीर एकाह्ने (for the prior half). D13 कुधितो (sic) (for क्षुधितो). Ñ2 वनं (for भुवि). —(l. 2) B3 आत्मशक्त्यं.]

—Thereafter B3 cont. :

1092* अकाले बोधितः क्षिप्रं नश्यत्येव न संशयः।
ब्रह्मणो वचनाल्लङ्कामानीय शायितः पुरा।

28 ^{ab}) T3 न; G1 यो; Cg.k.t as in text (for सो). G1 प्रबोधयत् (for अबोधयत्). Ś V3 B1.4 D1–4.8.12.13 आत्मव्यसनमासाद्य कुंभकर्णो विबोधितः; Ñ V1.2 B2.3 व्यसनस्थेन तेनायं(Ñ1 °सौ) कुम्भकर्णः प्रबोधितः. —^{c}) B2 D4 तत्-; G1 यं (for त्वत्-). B4 -भीतेन; D7 -भीतो हि; G1 -हीनश्च (for -भीतश्च). —^{d}) Ñ1 B1 राजन्. —D1 om. from संप्रति up to भृशसं- in 29^{c}. B4 राज्ञा संप्रति राक्षसः; D13 राघवं प्रति रावणः.

29 D1 om. up to भृशसं- in 29^{c} (cf. v.l. 28). —^{a}) D2 स एव; D4 एष वै (for स एष). Ś Ñ V B D2–4.8.12.13 क्षुधितो (for निर्गतो). Ś D2.4.8.12 वीरः; D6 T2 भीमः (for वीरः). —^{b}) Ś Ñ V B2–4 D2–4.8.12.13 निर्गमि(D4 °र्द्दमि [sic])ष्यत्यसंशयं; B1 निर्गमिष्यति राक्षसः. —^{c}) D2 प्रति संक्रुद्धो; D4 सुभृशं क्रुद्धो; T1 damaged (for भृशसंक्रुद्धो). G3 M5 कुंभकर्णः सुसंक्रुद्धो. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M1.2 भक्षयिष्यति वीर्यवान्(M1.2 राक्षसः).

30 ^{a}) B3 D1 समीक्ष्यैनं(D1 °वं); D9–11 प्रतीक्ष्यैव; G1 निरीक्ष्यैव (for समीक्ष्यैव). —^{b}) Ñ2 वानरा (for हरयो). B1 D2.3 G1 हि प्रविद्रुताः; D1 विप्रदुद्रुतां (sic); D5 T1 विप्रविद्रुताः; D7.9–11 G3 [ऽ]द्य प्रदुद्रुवुः; D12 हि प्रदुद्रुवुः; T2.3 G2 M3.5 [ऽ]द्य प्रविद्रुताः (for विप्रदुद्रुवुः). —^{c}) Ñ1 एते; D4 एतं; M3 एवं (for एनं). M1.2 अभि- (for रणे). —^{d}) D5 T1.2 G2 M5 वारयंतीह; D13 धारयिष्यंति (for वारयिष्यन्ति).

31 ^{a}) Ś Ñ2 V1 D1–3.5.6.10–12 T2.3 G2 उच्यतां; Ñ1

G. 6. 38. 36
B. 6. 61. 33
L. 6. 39. 33

विभीषणवचः श्रुत्वा हेतुमत्सुसुखोद्गतम् ।
उवाच राघवो वाक्यं नीलं सेनापतिं तदा ॥ ३२

गच्छ सैन्यानि सर्वाणि व्यूह्य तिष्ठस्व पावके ।
द्वाराण्यादाय लङ्कायाश्चर्याश्चाप्यथ संक्रमान् ॥ ३३

शैलशृङ्गाणि वृक्षांश्च शिलाश्चाप्युपसंहरन् ।
तिष्ठन्तु वानराः सर्वे सायुधाः शैलपाणयः ॥ ३४

राघवेण समादिष्टो नीलो हरिचमूपतिः ।
शशास वानरानीकं यथावत्कपिकुञ्जरः ॥ ३५

ततो गवाक्षः शरभो हनुमानङ्गदो नलः ।
शैलशृङ्गाणि शैलाभा गृहीत्वा द्वारमभ्ययुः ॥ ३६

D4 पश्यंतो; D8 भाष्यतां; D13 शुध्यती (sic) (for उच्यन्तां). G3 M5 हरयः (for वानराः). —^{b}) Ś1 मंत्रमेतत् ; Ś2 मतमेतत् ; V3 B1.4 भयं चैतत् (B4 °वम्); B3 (m. also यदेतत् [subm.]) यत्नमेतत् ; D2.8.12 मत्तमेतं ; D4.13 भयमेतत् (for यत्नमेतत्). Ś Ñ2 V1.2 B1.3 (*sup. lin.* as in text) D2–4.8.12.13 समुत्थितं; B4 G1 उपस्थितं (for समुच्छ्रितम्). —^{c}) Ś V3 B3(m. also).4 D1–3.12.13 तर्कयंतोथ(D3.13 °तो हि) बु(V3 B4 D1 यु)ध्यंतो(B3 हरयो); Ñ1 D4 तर्कयंतो यथापूर्वं; B1 D8 तर्कयंतो प्रबुध्यं(D8 °तोथ पुष्यं)तो. —^{d}) T2 G1 हि (for [इ]ह). Ñ1 राक्षसाः (sic) (for निर्भयाः).

32 ^{a}) V3 B1.4 D4.13 विभीषणस्य तच्छ्रुत्वा. —^{b}) Ñ1 B1.3.4 D2 ग्राहकं वचः ; Ñ2 V1.2 B2 D8.12 ग्राहकं ततः (D8.12 °था) ; D6 T3 M3 सुसुखेरितं; T2 समुदीरितं (for सुसुखोद्गतम्). Ś V3 D1.4.13 हेतुमद्ग्रा(Ś1 V3 °संग्रा; D1 °मान्ग्रा)हकं वचः(Ś D1 तथा) ; D3 हेतुसंग्रामकं ततः. —V3 om. 32^{c}–33^{ab}. —^{c}) D12 रावणो (sic) (for राघवो). —^{d}) Ñ1 D4.9 तथा; D3 ततः (for तदा).

33 V3 om. 33^{ab} (cf. v.l. 32). —^{a}) D4 सर्वः (sic) (for गच्छ). Ś V2 B1.3 D6.8 T2.3 G3 M5 सर्वाणि सैन्यानि(by transp.) ; Ñ1 D4 सर्वाण्यनीकानि (for सैन्यानि सर्वाणि). —^{b}) Ś2 व्यूहे . D4(with hiatus) उदतिष्ठस्व (sic). —^{c}) D11 लंकायां (for लङ्कायाश्). —^{d}) D6 चर्यां (for चर्याश्). D9–11 [अ]स्य (for [अ]पि). T2 [अ]व- (for [अ]थ).—For 33^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1093* द्वाराणि संक्रमांश्चैव लङ्काया यूथपैः सह ।

[Ś Ñ1 V2 B1.3 D2.8.12 संक्रमाश्चैव ; D4 संक्रमाणानां (for संक्रमांश्चैव). Ñ V B1.3 D1.4.13 लंकायां (for लङ्काया).]

34 V2 om. (hapl.) 34–36^{ab}. —^{ab}) G1.3 M5 सर्वाणि वृक्षांश् (for वृक्षांश्च शिलाश्). Ś Ñ2 B3 D2.8.12.13 [आ]दाय सर्वतः ; Ñ1 V1.3 B1.2.4 D1.3 [आ]दाय सर्वशः (for [अ]प्युपसंहरन्). D4 पादपैः शैलश्रृंगांश्च शिलाश्चादाय सत्वराः ; M1.2 प्रगृह्य शैलश्रृंगाणि प्रवृद्धांश्च महीरुहान्. —^{cd}) Ś Ñ1 V3 B1.4 D2–4.8.12 भवंतु ; Ñ2 V1 B2.3 D1.9–11 M1.2 भवंतः ; D13 भवन् (for तिष्ठन्तु). Ś V3 B1.4 D3.8.12 [आ]त्तायुधाः ; D13 उदायुधाः ; M1.2 सायुधाः (for वानराः). Ś V3 B1.4 D3.8.12.13 वानराः ; G1.3 M5 प्रबलाः (for सायुधाः). Ñ V1 B2.3 D1.2.4.6.9–11 T2.3 transp. वानराः and सायुधाः. B1 शैलयोधिनः ; D1 शैलपाणिभिः. M1.2 तिष्ठंतु सुसमाहिताः (for ^{d}). ❀ Cv.g : तिष्ठन्तु सायुधाः सर्वे वानराः (Cg वानराः सर्वे सायुधाः) शैलपाणय इति पाठः. ❀

35 V2 om. 35 (cf. v.l. 34). —^{a}) D5 समादीप्तो ; D6 °ज्ञप्तो ; M1.2 [ए]वमादिष्टो (for समादिष्टो). —^{c}) Ñ1 V3 शशंस ; Ñ2 संस्थाप्य (for शशास).

36 V2 om. 36^{ab} (cf. v.l. 34). —^{a}) G3 हनुमान् (for शरभो). Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12.13 ऋषभः शरभो नीलो(Ś D8 वीरो; V3 B4 भीमो). —^{b}) D5–7.9–11 T M3.5 तथा ; G1.2 तदा (for नलः). G3 अंगदः शरभस्तदा. —^{c}) D2 श्रृंगाभा ; G1 सर्वाभा ; G2(before corr.) सर्वाणि ; M1.2 वृक्षांश्च (for शैलाभा). —^{d}) V3 प्लवगर्षभाः ; D2.5.6 द्वारमाय(D6 °मन्व)युः (for द्वारमभ्ययुः).—After 36, D5–7.9–11 S ins. :

1094* रामवाक्यमुपश्रुत्य हरयो जितकाशिनः ।
पादपैरर्दयन्वीरा वानराः परवाहिनीम् ।

[(l. 1) D6 T M5 उपाश्रित्य ; G1 उपश्रुत्वा (for उपश्रुत्य). —(l. 2) D6 दीपयन् (for अर्दयन्). T2 reads वीरा *inf. lin.* G1 पादपैरर्दयिष्यंतो ; M1.2 मिमर्दयिषवस्तस्थुर् (for the prior half).]

ततो हरीणां तदनीकमुग्रं
रराज शैलोद्यतवृक्षहस्तम् ।
गिरेः समीपानुगतं यथैव
महन्महाम्भोधरजालमुग्रम् ॥ ३७

G. 6. 38. 41
B. 6. 61. 39
L. 6. 39. 38

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

37 [a]) B1 हरीन् तत्र (sic) (for हरीणां तद्). —[b]) D6 T2.3 G1.2 M3.5 Cm.g -दीप्तहस्तं; Ck.t as in text (for -वृक्षहस्तम्). Ś B1 D1–3.8.12.13 रराज भीमोद्यतवृक्षशैलं (D1.13 °शैलशृंगं; D2 °शैलवृक्षं); Ñ V1.2 B2.3 D4.9 रराज दीप्तोद्यतभीमशैलं; V3 B4 रराज भीमं वृतशैलशृंगं (B4 °भीमवेगं). —[c]) V2 तथैव (for यथैव). —[d]) D6.7.9 T1.3 G3 महान्; Cg.k.t as in text (for महन्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 महास्वनं तोयद- (Ñ1 D4 °दम्) (for महन्महाम्भोधर-). Ñ1 D4 उग्रजालं; Ñ2 -जालवृंदं; D13 °रूपं (for -जालमुग्रम्).

Colophon. —*Kāṇḍu name*: Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś V3 D1.2.8.12 कुंभकर्णवृत्तवर्ण (V3 °कथ) नं (D1 °नो); Ñ1 कुंभकर्णपुरावृत्तकथनं; Ñ2 V1.2 B2.3 D4 कुंभकर्णदर्श (D4 °कथ) नं; B1.4 कुंभकर्णवृत्तांतवर्णनं (B4 °निवेदनं); D8 कुंभकर्णवृत्तं; D9 कुंभकर्णसमागमनो; D13 युद्धपर्वणि वृत्तांतनिवेदनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 ३८; Ñ2 V2 B4 D3.9 39; V1 D1 40; B1.3 36; D5–7.10.11 T1 G M 61; T2 66; T3 67. —After colophon, D2 concludes with रामः; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

५०

G. 6. 39. 1
B. 6. 62. 1
L. 6. 40. 1

स तु राक्षसशार्दूलो निद्रामदसमाकुलः ।
राजमार्गं श्रिया जुष्टं ययौ विपुलविक्रमः ॥ १
राक्षसानां सहस्रैश्च वृतः परमदुर्जयः ।
गृहेभ्यः पुष्पवर्षेण कीर्यमाणस्तदा ययौ ॥ २
स हेमजालविततं भानुभास्वरदर्शनम् ।
ददर्श विपुलं रम्यं राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ॥ ३
स तत्तदा सूर्य इवाभ्रजालं
प्रविश्य रक्षोधिपतेर्निवेशनम् ।
ददर्श दूरेऽग्रजमासनस्थं
स्वयंभुवं शक्र इवासनस्थम् ॥ ४

सोऽभिगम्य गृहं भ्रातुः कक्ष्याभभिविगाह्य च ।
ददर्शोद्विग्नमासीनं विमाने पुष्पके गुरुम् ॥ ५
अथ दृष्ट्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णमुपस्थितम् ।
तूर्णमुत्थाय संहृष्टः संनिकर्षमुपानयत् ॥ ६
अथासीनस्य पर्यङ्के कुम्भकर्णो महाबलः ।
भ्रातुर्ववन्दे चरणौ किं कृत्यमिति चाब्रवीत् ।
उत्पत्य चैनं मुदितो रावणः परिषस्वजे ॥ ७
स भ्रात्रा संपरिष्वक्तो यथावच्चाभिनन्दितः ।
कुम्भकर्णः शुभं दिव्यं प्रतिपेदे वरासनम् ॥ ८

50

1 a) T2.3 G1 ततो ; Cg.k.t as in text (for स तु). —b) Ś V1 B1 D1.3.4.8.12.13 निद्राबल- ; B3(*sup. lin.* ; orig. as in text) D2 °वश- ; B4 °मनु- (for °मद-). B1 D4 -समन्वित: (for -समाकुल:). V3 निद्रावशमुपागत:. —d) Ś D2.8.12 विह्वल- ; Ñ1 बहुल- ; T2 निश्चल- (for विपुल-). B1 D1.3.13 ययावतिपराक्रम:.

2 a) Ś Ñ1 B1.3 D1.2.4.6–8.12.13 तु (for च). —b) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 वृत: परपुरंजय:. —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 -वर्षैश्च(Ñ2 V1.2 B2.3 D1 °स्तु) (for -वर्षेण). —d) B1 वर्षमाणस् .

3 a) Ñ1 B3 -जालाविततं ; B2 -जालावनतं ; D4 -जालैर्वि° ; D6 °विपुलं ; T2.3 -जालोपयुतं ; Cg as in text (for -जालविततं). —b) Ś D2.8.12 भ्रातुर् ; B1 भाति; D3 om. (hapl. ?) (for भानु-). D9 -भास्कर- (for -भास्वर-). Ś D8.12 -विक्रम: (for -दर्शनम्). —V3 B4 om. (hapl. ?) 3^{cd}.

4 G (ed.) om. 4. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 transp. 4 and 5. —a) Ś Ñ2 V1.2 B1.3.4 D1.2.8.10–12 स तं ; V3 D4 ततस् ; D13 समं (for स तत्). D7 T3 M5 तथा (for तदा). V2 B3.4 [अं]शुजालं. —b) Ś B2.4 D4.8–11 M3 निवेशं ; Ñ2 V2 B1.3 D1.3.13 निवासं (for निवेशनम्). —c) Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12.13 दूराद्ददर्श. Ñ2 V1.2 B2.4 तं पूर्वजम् (for दूरेऽग्रजम्). —d) Ñ2 V B2–4 D4 [अ]मरेश: (for [आ]सनस्थम्). —After 4, D5–7.9–11 S ins. :

1095* भ्रातु: स भवनं गच्छन्रक्षोगणसमन्वित: ।
कुम्भकर्ण: पदन्यासैरकम्पयत मेदिनीम् ।

[(l. 1) D6.9–11 T2.3 G2 M5 गत्वा (for गच्छन्). T1 damaged for गणस्. D9 -बल- (for -गण-). D5 M3 -समन्वितं.]

5 Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 transp. 4 and 5. —a) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 अभिगम्य ; D4 अतिरम्यं ; T2.3 सोभिक्रम्य. M5 [अ]ग्रजं (for गृहं). —b) Ś Ñ V1.2 B1.4 D1–4.8.12.13 कक्ष्या(B4 D2.4.13 °क्षा)श्चापि(D12 °भि-); D6.11 कक्षामभि- ; G (ed.) कक्ष्यामपि. Ś Ñ V B1.4 D2–4.8.12.13 स: (for च). —c) Ś D2.3.8.12 [आ]सीनमाविष्टं(D3 °ष्नं); Ñ1 [आ]सीनमव्यग्रं ; Ñ2 V1.2 B1–3 D4.13 [आ]सीनमुद्विग्नं(by transp.); B4 [अ]विघ्न° ; D1 [आ]सनमासीनं ; G M5 [अ]ग्रज° (for [उ]द्विग्नमासीनं). —d) D13 विताने (for विमाने). B2 स्थितं (for गुरुम्). G1 नष्टगर्वरुचिं गुरुं.

6 b) M1.2 उपागतं ; Cm.t as in text (for उपस्थितम्). —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 किंचिद् (for तूर्णम्).

7 a) Ś D4.8 [आ]सीन: स; D1 [आ]सीनश्च; T1 [आ]**स्य (damaged). —For 7^{cd}, Ś V B1.2 D1–4.8.12.13 subst. ; while Ñ B3.4 subst. for 7^{abcd} :

1096* जग्राह च ततो भ्रातु: पादौ राक्षसपुंगव: ।

[Ñ V1.2 B4 D1.4 स जग्राह ; V3 B1.2 D2.3.13 संजग्राह (for जग्राह च). Ś Ñ1 V3 B1.2 D1–3.8.12.13 तदा (for ततो).] —e) Ñ V1.2 B3.4 उत्थाप्य ; D4 उपेत्य ; G (ed.) उत्थाय (for उत्पत्य). Ś V3 B1 D8.12 [ए]त्र (for [ए]नं). B2 उत्थाप्य मुदित: स्नेहात् ; D7.9–11 Ct पुन: स मुदितोत्पत्य(D9 °तोत्थंतं). ❀ Ct : पुन: स मुदितोत्पत्य । स रावणो मुदित: समुत्पत्य । आसनादुत्थायेत्यर्थ: । संधिरार्ष:. ❀ —f) Ñ2 V1.2 B2–4 पौलस्त्य: (for रावण:).

8 a) D13 स्वभ्रात्रा. Ñ2 च ; V3 तु ; D4 om. (subm.) (for सं-). —b) Ś D8.12 विधिवच्च ; Ñ1 D4 आशिषा च ;

स तदासनमाश्रित्य कुम्भकर्णो महाबलः ।
संरक्तनयनः कोपाद्रावणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ९

किमर्थमहमादृत्य त्वया राजन्प्रबोधितः ।
शंस कस्माद्भयं तेऽस्ति कोऽद्य प्रेतो भविष्यति ॥ १०

G. 6. 39. 10
B. 6. 62. 12
L. 6. 40. 10

T3 यथा वाचा ; M1.2 यथार्हं च (for यथावच्च). B3 [अ]पि; D4 [ए]व (for [अ]भि-). Ñ2 V1.2 B2.3 -पूजितः. —G2 om.(hapl. ?)8c–10b. —c) Ś D1–3.8.12.13 ततो ; Ñ V B D4 तदा ; G1 परं (for शुभं). —d) B2.3 D7 प्रपेदे प(D7 व)रमासनं.

9 G2 om. 9 (cf. v.l. 8). —a) Ś D2.8.12 आविश्य ; Ñ V1.2 B2–4 D13 आस्थाय ; V3 B1 D1.3.4 आसाद्य ; M1.2 आरुह्य (for आश्रित्य). —b) V3 reads महाबलः in marg. —c) B3 D7.9–11 Ct क्रोधाद् ; Ck.tp as in text (for कोपाद्). —d) Ñ1 इदं वचनमब्रवीत्.

10 G2 om. 10ab (cf. v.l. 8). —b) B2.3 D5 T G3 M3.5 वि(T2.3 M5 नि)बोधितः (for प्रबोधितः). D4 महाराज प्रतिबोधितः (hypm.). —c) D13 शंके (for शंस). Ś B1.4 D1–3.8.12.13 [ऽ]द्य ; D5 [ऽ]स्मिन् ; D9–11 [ऽ]त्र; G1 च (for ऽस्ति). V3 येभ्यः (for तेऽस्ति). —d) D6 सोद्य ; D9–11 G1 को वा (for कोऽद्य). T2 प्रीतो ; Cg.k.t as in text (for प्रेतो). B2.3 भवत्विति. —After 10, Ś Ñ V B D1–3(repeats l. 1, 4[reads]–10 after 6.51.1126* and reads l. 2 after 6.51.36).4.8.12.13 ins. ; while D5–7.9–11 S ins. l. 1–9 only after 6.51.45 and cont. l. 12–14 after l. 7 of 6.53.1141* :

1097* यदीन्द्रात्ते भयं राजन्यदि वा ते स्वयंभुवः ।
यमं च शमयिष्यामि भक्षयिष्यामि पावकम् ।
देवान्विद्रावयिष्यामि त्रैलोक्ये पार्थिवो भव ।
आदित्यं पातयिष्यामि सनक्षत्रं महीतले ।
शतक्रतुं वधिष्यामि पास्यामि वरुणालयम् । [5]
पर्वतांश्चूर्णयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम् ।
दीर्घकालप्रसुप्तस्य कुम्भकर्णस्य विक्रमम् ।
अद्य पश्यन्तु भूतानि भक्ष्यमाणानि सर्वशः ।
न त्विदं त्रिदिवं सर्वमाहारे पूर्यते मम ।
सोऽद्य तृप्तो भविष्यामि भक्षयित्वा सुरासुरान् । [10]
कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा जहृषे रावणस्तदा ।
पुनर्जातमिवात्मानं मेने स रजनीचरः ।
कुम्भकर्णबलाभिज्ञो जानंस्तस्य पराक्रमम् ।
बभूव मुदितो राजा शशाङ्क इव निर्मलः ।

[V3 om. l. 1–3. —(l. 1) D4–7.9–11 S रौं(D5 रं)द्राद् (for [इ]न्द्रात्ते). G1 घोरं (for राजन्). Ñ1 D3(first time).5 T G M3.5 वापि ; D3(second time).4.6.7.9–11 चापि (for वा ते). Ś B1 D1.2.8.12.13 सलिलेशतः(D13 °यात्) (for ते स्वयंभुवः). M1.2 यदि वैवस्वताद्भयं (for the post. half). —After l. 1, V2 reads l. 5–6 ; while D7 G2.3 ins. :

1097(A)* ततोऽहं नाशयिष्यामि नैशं तम इवांशुमान् ।
[G2.3 तत्ते (for ततो).]

—Ś D8.12 om. l. 2–4. B1 D1.2.5.9.13 om. l. 2. Ñ1 reads l. 2 in marg. D6.7.10.11 S read l. 2 after 1097(B)*. —(l. 2) Ñ V1.3 B2–4 D4 हि (for च). Ñ1 B3 D4 द(B3 य)मयिष्यामि (for शमयिष्यामि). D3 (second time) यमं हि प्रमयिष्यामि (for the prior half). G1 शमयिष्यामि ; M1.2 शातयिष्यामि (for भक्षयिष्यामि). —Ñ1 B1 D1–4.13 read l. 3 after l. 6 (D3 after first occurrence of l. 6). —(l. 3) D13 देवान्सेंद्रान्वधिष्यामि (for the prior half). —For l. 3, D5–7.9–11 S subst. :

1097(B)* अपि देवाः शयिष्यन्ते क्रुद्धे मयि महीतले ।

[G1 damaged for the prior half. D6 सहिष्यंते; T3 M1.2 शयिष्यंति. D6.7.9–11 transp. क्रुद्धे and मयि. D6 महाबले; D9 महीपते (for महीतले).]

—B1 D1.2.5 om. l. 4. Ñ1 reads l. 4 in marg. —(l. 5) Ś V2.3 B D1.2.4.8.12.13 वि(B4 वै)जेष्यामि ; Ñ V1 वित्रयिष्यामि (hypm.); D3 (first time)व जेष्यामि (for वधिष्यामि). —D9 om.(hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 6. B2 transp. the post. halves of l. 5 and 6. Ñ1 D1.4.5.11 यास्यामि ; Ñ2 V1.2 D2 पश्यामि (for पास्यामि). Ś V3 D8.12 त्रैलोक्ये पार्थिवो भव; G1 दारयिष्यामि मेदिनीं (for the post. half). —Ś V3 D8.12 om. l. 6. —(l. 6) B2 पर्वतं. D13 चालयिष्यामि (for दारयिष्यामि). G1 देवान्विद्रावयिष्यामि त्रैलोक्यं वा महाबल. —(l. 7) V3 B1 D3(second time).5–7.9–11 S दीर्घकालं; D4 सर्व° (for दीर्घकाल-). G2 विग्रहं (for विक्रमम्). —(l. 8) D8 मृशंतु (for पश्यन्तु). V3 transp. पश्यन्तु and भूतानि. V3 दृश्यमाणानि ; D2 भज्यमानानि ; D3(first time) वक्ष्यमाणानि. —After l. 8, G1 ins. :

1097(C)* अद्य विद्रावयिष्यामि भूतानि जगतीतले ।
त्रस्तानि परिधावन्ति सर्वतः शरणैषिणः ।

—(l. 9) Ś V3 B1 D1.5.8.12.13 T1 M3 नन्विदं; D3 (second time) न ह्येतद् ; D4 न त्वेवं (for न त्विदं). V3 विविधं ; G1 त्रिजगद् (for त्रिदिवं). M1.2 वानरानीकम् (for त्रिदिवं सर्वम्). Ñ1 V3 D4 आहारं (sic); B3 D3(second time).5.7.10.11 T G2 M1.2 आहारो ; B4 आहारैः. Ś D8.12 युज्यते; V3 उचितं (for पूर्यते). D5.7.9–11 T G M1.2.5 transp. पूर्यते and मम. D6 ममाहाराय पूर्यते; M3 आहारस्य न पूर्यते (for the post. half). —(l. 10) D13 अद्य (for सोऽद्य). Ś D2.8.12 तृप्तिं गमिष्यामि. D1 भक्षयिष्यामि (hypm.) (for भक्षयित्वा). —Ñ1 V2 repeat (var.) l. 11–12 after 6.53.8, while D4 repeats them (var.) after 6.53.8ab. —(l. 11) Ñ1 D4(both times) संहृष्टे (for जहृषे). Ñ2 transp. जहृषे and रावणस्. D4(first time) तथा (for तदा). Ñ1 V2 D4 (all second time)जहर्षे राक्षसाधिपः (for

G. 6. 39. 17
B. 6. 62. 12
L. 6. 40. 16

भ्रातरं रावणः क्रुद्धं कुम्भकर्णमवस्थितम् ।
ईषत्तु परिवृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां वाक्यमब्रवीत् ॥ ११

अद्य ते सुमहान्कालः शयानस्य महाबल ।
सुखितस्त्वं न जानीषे मम रामकृतं भयम् ॥ १२

एष दाशरथी रामः सुग्रीवसहितो बली ।
समुद्रं सबलस्तीर्त्वा मूलं नः परिकृन्तति ॥ १३

हन्त पश्यस्व लङ्काया वनान्युपवनानि च ।
सेतुना सुखमागम्य वानरैकार्णवं कृतम् ॥ १४

---

the post. half).—(l. 12) V2 (first time) स मेने (by transp.). Ñ1 V2 D4 (all second time) मेने स घनदानुजः; D1–7.9–11 S मेने राक्षसपुंगवः (for the post. half).—V3 om. l. 13–14.—(l. 13) Ñ2 B2.3 ज्ञात्वा; V1.2 श्रुत्वा (for जानंस्).—(l. 14) Ś1(orig.).2 B1.4 D1–3.8.12.13 विग्रहः; Ś1 (*sup. lin.*) शारदः (for निर्मलः).]
—After 10, G1 ins.:

1098* ******** त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
ततोऽब्रवीन्महातेजा निशाचरगणेश्वरः ।
काले दृष्ट्वा प्रहृष्टात्मा कुम्भकर्णं दशाननः ।

—Thereafter G1 cont. 1099* and 1102(A)*.

11 Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 प्रेक्ष्य; B1 प्राप्तं (for क्रुद्धं).—^{b}) Ś D8.12 मिथः स्थितं; Ñ V B2–4 D2–4.6.13 T2.3 G1 उपस्थितं; B1 महाबलं.—V3 om. 11^{cd}.—^{c}) Ś B1.4 D8.12 तमीक्ष्य; Ñ V1.2 B2.3 D1–4.13 तमीषत्; D7.9–11 Ct रोषेण; Ck as in text (for ईषत्तु). Ś D1–4.8.12.13 -वृत्तास्यो (Ś1 D8.12 °क्षो) (for -वृत्ताभ्यां).—^{d}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 कुपितो; B1 मुदितो (for वाक्यम्).

12 ^{a}) D6.9–11 अयं; G2 M1.2 गतस्; Cg as in text (for अद्य). D1 मे (sic) (for ते). B4 सुमहत्-; D4 च महान्.—^{b}) V3 प्रसुप्तस्य; D6 शयानः सु- (sic); D9 शयितस्य (for शयानस्य). Ś Ñ2 V B D1–3.8.12.13 निशाचर; Ñ1 D4 महात्मनः.—^{c}) Ś1 D7(marg. also) .9–11 सुपुप्तस्त्वं; Ś2 V3 B1 D8.12 स्वपितस्त्वं; Ñ2 V1 B2–4 सुखी त्वं न (Ñ2 B3 हि); V2 सुप्तस्त्वं हि; D13 प्रसुप्तस्त्वं (for सुखितस्त्वं). V1 B2.4 हि (for न).—^{d}) Ś V3 B1.4 D1.3.8.12.13 रामान्महद् (B4 °द्दा-); D3 रामात्परं (for रामकृतं).—After 12, Ñ V1.2 (ins. l. 1–2 after 12 and l. 3–4 after 13^{ab}) B2–4 D4 ins.; Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 ins. after 13; while G1 cont. after 1098*:

1099* न देवासुरनागेभ्यो गन्धर्वेभ्यः कदाचन ।
भूतपूर्वं भयं तादृग्यादृशं मानुषाद्भयम् ।
पुरा त्वं नाभिजानीषे यथा सीता मया हृता ।
सीताहरणसंतप्ताद्रामान्मे सुमहद्भयम् ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B2–4 -दैत्येभ्यो; D3 -यक्षेभ्यो; D4 -सैन्येभ्यो (for -नागेभ्यो). Ñ V1.2 B3.4 न गंधर्वपतत्रिणः (V2 °तः; B3 °मिः [sic]); B2 न गंधर्वपतिस्तथा (sic); D4 न च गंधर्वपत्रिणः (for the post. half). G1 न मे दैवकृतं वास्ति भयं भयविनाशन.—(l. 2) B1 न मे (for first भयं). G1 मानुषान्मे भयं घोरं (for the prior half).—G1 damaged from the post. half up to मया in l. 3. D4 सदृशं (for यादृशं). Ś B1 D3.8.12.13 इदं (for second भयम्). Ñ2 यादृग्रामकृतं भयं (for the post. half).—(l. 3) V2 B3 त्वं हि; V3 त्वं तु; D4 हि त्वं (for त्वं न). V2.3 B3 D4 न जानीषे; D1.3.13 विजानीषे. Ś D2.8.12 यदा (for यथा). D4 transp. मया and हृता.—(l. 4) B1 -दुःखार्तात्; B4 -संप्राप्ताद्; D4 -संतापाद् (for -संतप्ताद्). B1 प्राप्तं (for रामान्). Ś D8.12 ते; Ñ1 V2.3 B3 D1.3.4 G1 नः (for मे). B2 एव; D2 ते तु (for मे सु-). V3 D4 परमं भयं; D1 भयमागतं; G1 तुमुलं भयं (for सुमहद्भयम्).]

—Then G1 cont. 1102(A)*.

13 ^{a}) D9–11 श्रीमान् (for रामः).—After 13^{ab}, V2 ins. l.3–4 of 1099*.—^{c}) B2 सागरं (for समुद्रं). D13 T3 सबलं. Ñ1 D4 सबलः सागरं तीर्त्वा; D9–11 समुद्रं लंघयित्वा तु.—^{d}) D9–11 G3 कुलं (for मूलं).—After 13, Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 ins. 1099*.

14 D13 repeats erroneously from 14 up to 6.51.1 after 6.51.1.—^{a}) Ś D8.12 तावदीक्षस्व; Ñ1 D4 हतानीक्षस्व; Ñ2 B4 हता वीक्षस्व; V1.2 ततोवेक्षस्व; V3 तात त्वं पश्य; B1.3 D1–3.13 हंतावेक्षस्व; B2 हता राक्षस; T3 हंत पश्य च (for हन्त पश्यस्व). Ñ1 V3 B1.3 D1.2.4.6.7.9–11.13 G M3 लंकायां; Ñ2 V1.2 B2.4 लंकेयं (for लङ्काया). ❀ Cr: स्वलङ्कायामात्मीये लङ्काद्वीपे।; so also Cm.t; Cg: पश्यस्व। आत्मनेपदमार्षम्। यद्वा स्वलङ्कायामिति च्छेदः। आत्मीयलङ्काद्वीप इत्यर्थः. ❀—^{b}) Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 द्वाराणि (for वनानि). Ñ2 V1.2 B2.4 सद्वारोपवना मम; D2 द्वारोपवनमेव च.—After 14^{ab}, D4 ins.:

1100* हत्वावेक्षस्व लङ्केयं सत्वरा यतता मम ।

—^{c}) Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 सुखगम्येन; Ñ1 D10.11 सुखमागत्य; Ñ2 V1.2 B2.3 D4(after corr. *sup. lin.*; before corr. as in Ñ1) समुपागम्य (V1.2 °त्य); B4 सुखसंगम्य; L(ed.) सुखगम्यो हि.—^{d}) Ś D2.8.12 वानरैरागतैर्वृतं; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 वानरैः कपिलीकृता (B2 D13 °तं); B1 D1.3.6.9 G1 M3.5 वानरैकार्णत्री (D1.3.9 °रैर्णवी) कृतं; L (ed.) वानरैरर्णवः कृतः. ❀ Ct: वानरैकार्णवं कृतम्, वानरमयैकार्णववत्कृतम्. ❀

ये राक्षसा मुख्यतमा हतास्ते वानरैर्युधि ।
वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कदाचन ॥ १५
सर्वक्षपितकोशं च स त्वमभ्यवपद्य माम् ।
त्रायस्वेमां पुरीं लङ्कां बालवृद्धावशेषिताम् ॥ १६
भ्रातुरर्थे महाबाहो कुरु कर्म सुदुष्करम् ।
मयैवं नोक्तपूर्वो हि कश्चिद्भ्रातः परंतप ।
त्वय्यस्ति मम च स्नेहः परा संभावना च मे ॥ १७
देवासुरविमर्देषु बहुशो राक्षसर्षभ ।
त्वया देवाः प्रतिव्यूह्य निर्जिताश्चासुरा युधि ।
न हि ते सर्वभूतेषु दृश्यते सदृशो बली ॥ १८

G. 6. 39. 29
B. 6. 62. 21
L. 6. 40. 26

---

15 a) M3 रक्षसां (for राक्षसा). Ñ V1.2 B2–4 D4 ये च मे (B3 ते) राक्षसा मुख्या. —b) Ś Ñ V B D1–4.8.12 transp. वानरैर् and युधि. —After 15^{ab}, D13 ins. l. 2–3 only of 1102*. —c) D2 भयं (for क्षयं). —d) D6.9–11 G3 M1.2 कथंचन. —After 15, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.; while G2.3 M5 cont. after 1102*:

1101* नगरं शत्रुणा रुद्धं युद्धे हतसुहृज्जनम् ।

[Ś D8 काननं; D12 वानरं (sic) (for नगरं). G2.3 M5 शत्रुणा रुद्धनगरं (for the prior half). V3 -सुदुर्जयं; B1 -सुहृज्जनाः (for -सुहृज्जनम्). Ñ2 V1.2 B2–4 हतो युद्धे सुहृज्जनः (V2 °दुर्जयः) (for the post. half).];

whereas D5–7.9–11 S ins.; Ñ1 D4 ins. l. 2–3 only after 17^{ab}; while Ñ2 V1.2 B3 ins. l. 2–3 after 16^{ab}; V3 B2.4 cont. l. 2–3 only after 1101*; D13 ins. l. 2–3 only after 15^{ab}:

1102* न चापि वानरा युद्धे जितपूर्वाः कदाचन ।
तदेतद्भयमुत्पन्नं त्रायस्वैव महाबल ।
नाशय त्वमिमानद्य तदर्थं बोधितो भवान् ।

[D11 M5 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) T3 भीतपूर्वाः. G2 कथंचन. —(l. 2) B4 आपन्नं; G1.3 M5 अस्माकं (for उत्पन्नं). Ñ1 D4 नाशयस्व; Ñ2 V1 D9–11 T1 G3 M3.5 त्रायस्वेह; (M3 °मां); V2.3 B2.3 D13 त्रासनं च; B4 त्रासनार्थं; D7 त्रायस्वास्मान्; G1.2 M1.2 त्रायस्व च (G2 सु-). D13 महद्भयं (for महाबल). —(l. 3) T2.3 युद्धे (for अद्य). Ñ1 D4 नाशयैतद्भयं मेव (for the prior half). Ñ1 D4.7 T2.3 यदर्थं; G1 तदर्थे (for तदर्थं). D7 बोधितं मया. —For l. 3, Ñ2 V B2–4 D13 subst.; while G1 cont. after 1099*:

1102(A)* तस्मात्तद्भयनाशार्थं मया संबोधितो भवान् ।

[V3 B2 भयनाशार्थं (B2 °य) (subm.); B3 G1 भयविनाशार्थं; D13 भयस्य नाशार्थं. G1 मया भ्राता प्र*** (damaged) (for the post. half).]

—Thereafter G2.3 M5 cont. 1101*.

16 V3 B2 om. 16^{ab}. —a) D6 G1.3 सर्वं; T3 स त्वं; Cr.m.g.k.t as in text (for सर्व-). G2 -शोकं (meta.) (for -कोशं). Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1–4.8.12.13 कोश (B1.3.4 °ष)श्च क्षपि (Ñ2 V1.2 B1.3.4 D4 °यि)तः सर्वः. —b) Ś D2.8.12 अद्य प्रप (D2 °वि [sic])द्य मां; Ñ V1.2 B1.3.4 D4.6.9–11.13 M1.2 अभ्यु (D6 °प्यु)पपद्य मां (Ñ2 B1.4 D4 °पद्यतां; V2 °तस्त्वयं [sic]); G1.2 M3.5 अभ्यवपद्यतां; Cg.k.t as in text (for अभ्यवपद्य माम्). —After 16^{ab}, Ñ2 V1.2 B3 ins. l. 2–3 only of 1102*. —c) Ś Ñ2 V1.3 B4 D1.2.8.12 मां (for [इ]मां). Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 च नगरीं (for पुरीं लङ्कां). D4 रक्षस्व मां च नगरीं.

17 b) Ś Ñ1 V B1.2.4 D1–4.8.12.13 कुरु साहाय्यमुत्तमं; Ñ2 B3 कुरु साह्यमनुत्तमं. —After 17^{ab}, Ñ1 D4 ins. l. 2–3 only of 1102*. —c) Ñ1 D4.9 [ए]व (for [ए]वं). D4 नोक्तं. Ś B1.2 D2.4.6.8.13 -पूर्वं (for -पूर्वो). Ñ1 V2 B4 पूर्वं नोक्तं. D6 om. हि (subm.). —d) Ñ2 V1 कच्चिद्भ्रातः; B1.2 D1.8.12.13 T2 G3 कश्चिद्भ्राता; B4 G2 M3 कच्चिद्भ्रातः; D4 किंचिद्भ्रातः; D6 भ्रातः कश्चित् (by transp.); D7.9–11 भ्राता कश्चित् (for कश्चिद्भ्रातः). B3 कश्चिद्भ्राभरस्वनः (sic). ❀ Cg: कच्चिदिति प्रश्ने । कदाचिदपि नोक्तपूर्वोऽसीत्यर्थः । कश्चिदिति पाठे त्वदन्यः कश्चिदपि नैवमुक्तपूर्व इत्यर्थः. ❀ —After 17^{cd}, Ñ2 V1.2 B2–4 D13 ins.:

1103* निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः ।

—e) T3 त्वय्यास्ते. Ś D8.12 हि मम; Ñ1 V3 B1 D1–3.5.13 T1.2 M3 तु मम; G M5 मम तु; M1.2 च मम (by transp.) (for मम च). G1 स्नेहात् (for स्नेहः). Ñ V1.2 B2–4 D4 यद्यस्ति मयि ते (V2 B2 D4 ते मयि) स्नेहः; D7 मय्यस्ति तु तव स्नेहः. —f) Ñ2 तदा (for परा). Ñ2 V1.2 B2.4 इः; D13 ते (for मे).

18 a) D5–7.9–11 T G M3.5 Cg दे (D6 T1 M3 Cg दैं)-वासुरेषु युद्धेषु. —b) B4 बहुधा. D1.3 राक्षसेश्वर. —c) Ñ V B D1.3.13 प्रतिव्यूढा (for °व्यूह्य). Ś D2.8.12 देवासुराः परि (D2 प्रति)व्यूढा; D4 त्वया देशप्रतिव्यूढेर् (sic). —d) B1 ते (for च). Ś1 V2.3 D4.8–12 T2.3 G3 M5 [अ]मरा; Ñ2 D2 पुरा; B1.3 सुरा; Cg as in text (for [अ]सुरा). G2 अपि (for युधि). —After 18^{cd}, Ñ V B2–4 D4–7.9–11 S ins.:

1104* तदेतत्सर्वमातिष्ठ वीर्यं भीमपराक्रम ।

[Ñ V B2–4 D4 तव देवरनाधृष्यं; M5 सङ्क्रंदन त्वमातिष्ठ (for the prior half). Ñ2 V B2.4 D4.5 भीमपराक्रमं; D7 विपुलविक्रम.]

—f) Ñ1 V2 B1 D1.3.4.13 G2 M1.2 बले; T2 भुवि (for बली). Ñ2 V1 B3.4 सदृशो दृश्यते (B3 विद्यते) बले (B4 बली). —After 18, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

G. 6. 39. 33
B. 6. 62. 22
L. 6. 40. 30

कुरुष्व मे प्रियहितमेतदुत्तमं
यथाप्रियं प्रियरण बान्धवप्रिय ।
स्वतेजसा विधम सपत्नवाहिनीं
शरद्घनं पवन इवोद्यतो महान् ॥ १९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ॥ ५० ॥

1105* स त्वं मया समादिष्टो वीर भीमपराक्रमः।
निर्गच्छ शूलमादाय पाशहस्त इवान्तकः।
वानरान्राजपुत्रौ च भक्षयस्व प्रमर्द च।
समालोक्यैव ते रूपं विद्रविष्यन्ति वानराः।
रामलक्ष्मणयोश्चापि हृदयं प्रस्फुटिष्यति। [5]
अतिबल महतो भयाद्विमुक्तो
भवतु जनः सुखितो ममाद्य सर्वः।
तव भुजबलसंश्रयाभिगुप्त-
स्त्रिदशरिपो जहि राघवं ससैन्यम्।

[$\tilde{N}$ B_4 D_4 om. l. 1.—(l. 1) B_1 [अ]सि संदिष्टो. $D_{1.3}$ वीरो (for वीर). V_3 B_1 भीमपराक्रम.—(l. 2) $\tilde{N}$ B_4 D_4 स(D_4 सं-) गच्छ; B_3 गच्छ त्वं; D_1 निर्गच्छन्; D_{13} निर्जह्नु (sic) (for निर्गच्छ). D_4 आसाद्य (for आदाय). V_3 दंड-; B_1 प्रास- (for पाश-). D_4 -ग्रह (for -हस्त).—(l. 3) B_3 तु (for first च). Ś $V_{1.2}$ $D_{8.12}$ प्रमर्दय ($V_{1.2}$ °यन्); V_3 B_1 प्रगृह्य च; $B_{2.3}$ D_2 प्रमर्द्य च (for प्रमर्द च). D_1 भक्षय च ममर्द च (sic) (for the post. half).—(l. 4) B_1 D_2 च (for [ए]व).—V_3 om. l. 5.—(l. 5) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} विद्रविष्यति; B_1 विस्फुटिष्यति.—(l. 6) $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 प्रतिबल- (for अतिबल).—(l. 8) V_3 प्रिय तव (for तव भुज-). V_2 om., while D_4 reads -बल- in marg. $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ -संश्रयाति-; B_1 -साहसाति- (for -संश्रयाभि-). $\tilde{N}_1$ -युक्तस्.—D_4 reads l. 9 after त्रिदश- in marg.—(l. 9) Ś $D_{8.12}$ हर (for जहि).]

19 V_3 om. 19.—[a]) D_4 प्रियसहितम्; D_{13} °तमम् (for प्रियहितम्). $G_{2.3}$ M_2 उक्तं; Cm.t as in text (for उत्तमं).—[b]) Ś $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ यशस्करं; D_9 यथा** (om. hapl.) (for यथाप्रियं). Ś $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ D_{1-4}(D_2 om. [hapl.]).$_{8.12}$ प्रियकर($D_{1.8}$ °रं); $\tilde{N}_2$ °हित; B_2 °जन; D_{13} °तम (for °रण). Ś $D_{8.12}$ -प्रियः; $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ D_{1-4} G_2 -प्रियं; Cm.t as in text (for -प्रिय). B_3 यशस्करं प्रियकरं च तव प्रियं च.—[c]) $\tilde{N}_1$ विमथ; $B_{2.3}$ विरम; D_1 वि * द्ध; D_{9-11} व्यथय (for विधम). B_1 मृधेरि-; D_4 (before corr. as in text) समग्र- (for सपत्न-).—[d]) Ś B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ [उ]द्गतो; $\tilde{N}_2$ [उ]त्थितो; B_1 [उ]द्यतं; G (ed.) [उ]द्धतं (for [उ]द्यतो). B_1 दिवि (for महान्).

Colophon: D_4 om. (cont. the Sarga).—*Kāṇḍa name*: $Ś_1$ $\tilde{N}_2$ om.; $\breve{N}_1$ V_1 B $D_{2.13}$ लंका°.—After *Kāṇḍa name*, D_{13} ins. युद्धपर्वणि.—*Sarga name*: Ś V_3 $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ कुंभकर्णसमादेशो; $\tilde{N}_1$ D_9 कुंभकर्णसभाप्रवेशो; $\tilde{N}_2$ V_2 कुंभकर्णसमागमो; V_1 कुंभकर्णसमागमनं; $B_{2.3}$ रावणकुंभकर्णसमागमो.—*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 B_2 $D_{2.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ B_1 D_9 39; $\tilde{N}_2$ V_2 B_4 D_3 40; V_1 D_1 41; B_3 37; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G M 62; T_2 67; T_3 68.—After colophon, G $M_{1.2}$ conclude with श्रीरामाय नमः; M_5 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

५१

तस्य राक्षसराजस्य निशम्य परिदेवितम् ।
कुम्भकर्णो बभाषेऽथ वचनं प्रजहास च ॥ १
दृष्टो दोषो हि योऽस्माभिः पुरा मन्त्रविनिर्णये ।
हितेष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया ॥ २
शीघ्रं खल्वभ्युपेतं त्वां फलं पापस्य कर्मणः ।
निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः ॥ ३
प्रथमं वै महाराज कृत्यमेतदचिन्तितम् ।
केवलं वीर्यदर्पेण नानुबन्धो विचारितः ॥ ४
यः पश्चात्पूर्वकार्याणि कुर्यादैश्वर्यमास्थितः ।
पूर्वं चोत्तरकार्याणि न स वेद नयानयौ ॥ ५
देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत् ।
क्रियमाणानि दुष्यन्ति हवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ६
त्रयाणां पञ्चधा योगं कर्मणां यः प्रपश्यति ।
सचिवैः समयं कृत्वा स सभ्ये वर्तते पथि ॥ ७
यथागमं च यो राजा समयं विचिकीर्षति ।
बुध्यते सचिवान्बुद्ध्या सुहृदश्चानुपश्यति ॥ ८

G. 6. 40. 8
B. 6. 63. 8
L. 6. 41. 8

51

D4 cont. the previous Sarga.

1 ^{b}) Ñ2 D1 T2 परिवेदितं (meta.) ; T3 Cr °देवनं; Cg as in text (for परिदेवितम्). —^{c}) Ś V3 B1 D1–3.8–13 M3 बभाषेदं; Ñ V1.2 B2–4 D4 समा(D4 *sup. lin.* also चा)वि(B4 °दि)ष्टो (for बभाषेऽथ). —^{d}) D13 ह (for च). Ñ V1.2 B2–4 D4 रावणं प्रत्यभाषत(B3 वाक्यमब्रवीत्). ❀ Cg : कुम्भकर्णो वचनं बभाषे जहास चेत्यत्र व्यत्ययः कार्यः । उक्त्वा जहासेति वार्थः . ❀ —After 1, Ñ2 D6 ins. a passage relegated to App. I (No. 31) ; while D13 repeats erroneously from 6.50.14 to 6.51.1.

2 ^{a}) Ś D12 [ऽ]पि (for हि). B1 हि दोषो (by transp.). Ñ2 V1.2 B2–4 D4 [ऽ]यमस्माभिः (for हि योऽस्माभिः). Ñ1 स एष दृष्टो योस्माभिः . —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 -विनिश्चये (for -विनिर्णये). —^{c}) L (ed.) हितेपि (for हितेषु). V2.3 -युक्तेषु; B4 D1.4.6.13 T2.3 G1 M3.5 Cg -रक्तेन; Ck.t as in text (for -युक्तेन). B1 हितेष्वनतिरिक्तेषु. —^{d}) Ñ1 स्वयम् (for सोऽयम्). D4 आख्यायितस् (sic) (for आसादितस्).

3 ^{ab}) D5 T1 [अ]भ्युपैति; Cm.g.t as in text (for [अ]भ्युपेतं). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 इदं (D1 शीघ्रं [sic]) खलु फलं(V3 B1 त्वया) प्राप्तं शीघ्रं पापस्य कर्मणः. —V1 om. (hapl.) 3^{cd}. —^{c}) D6 [इ]व (sic) ; M1.2 [ए]षु (for [ए]व). Ś B1 D1–3.8.12.13 निरय(°ये ?)स्यावपतनं; Ñ V2 B2–4 D4 पतनं निरये(Ñ1 D4 नरके) घोरे. —^{d}) Ś D1.8.12 तथा (for यथा). V3 -कारणं; G3 -कारिणः (for -कर्मणः).

4 D9 om. 4^{a}–5^{b}. —^{a}) D7 G1 ते; Cr.g as in text (for वै). V1 प्रथमं सुमहाबाहो. —^{b}) B1 D4(before corr. as in text).5.13 कृतम् (for कृत्यम्). Ś Ñ1 V2 B D1–4.8.12.13 G2 न चिंति(B3 मंत्रि)तं; L (ed.) विचिंतितं (for अचिन्तितम्). —^{c}) V1.2 B3.4 वीर्यमत्तेन. —^{d}) Ñ2 नैव धर्मो; D4 °रोधो (for नानुबन्धो). B1 न त्वनर्थो निवारितः.

5 D9 om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). —^{a}) D4 स (for यः). Ś2 D1 सर्व- (for पूर्व-). V1 B4 -कर्माणि. —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 ऐश्वर्यमोहितः . Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 करोत्यैश्वर्य(D4 °त्येवं तु)मोहितः . —D4 om. 5^{cd}. —^{c}) B3 [ए]वानु- ; D1 [इ]तर- ; M3 [अ]पर- (for [उ]त्तर-). Ś2 D12 -कर्माणि (for -कार्याणि). D13 पश्चात्कार्याणि पूर्वं तु. —^{d}) B1 T3 स न (by transp.); D5.6.12 न च (for न स). Ś2 motheaten for वेद. —After 5, B3 ins. :

1106* यो न वेद बलोन्मत्तो देशकालौ नयानयौ ।

6 ^{a}) G1 -विपन्नानि (for -विहीनानि). —^{b}) Ś B1 D8.12 रूपाणि; Ñ V1 B3.4 D4 कार्याणि (for कर्माणि). —^{c}) B1 ह्रास्यंति (for दुष्यन्ति). —^{d}) Ś V3 B1.4 D2–4.8.12.13 हविर् (for हवींषि). Ñ V1.2 B2.3 D1 हविरप्रयतैरिव(D1 °तेष्वपि).

7 ^{a}) V3 पंच * * * ; B1 पंचतो योगं. —^{b}) D3 कर्मणः (for कर्मणां). Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 प्रतिपद्यते(D1 °द्य च); Ñ2 D7.9–11 G1.3 Ct यः प्रपद्यते; M5 यः प्रयच्छति; Cm.g.k as in text (for यः प्रपश्यति). —^{c}) Ś V2.3 B1 D1–3.8.12.13 संविदं (for समयं). —^{d}) V3 यः (for स). D4 M3 read स *sup. lin.* Ś Ñ V B D1–4.7.8.10–13 G2.3 Ck.t सम्यग् ; T3 संख्ये; Cr.m.g as in text (for सभ्ये). D7 transp. वर्तते and पथि. G1 सभ्ये पथि स वर्तते. ❀ Ck.t : सम्यगित्यव्ययम्. ❀

8 ^{a}) G1.3 M5 तु (for च). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 या(Ś1 Ñ1 V B2–4 D2.4.8.12 य [sic])थातथ्येन; D7 °योगंच (for यथागमं च). Ś V3 B1 D2.3.12 वै (for यो). D1 राजन् ; D2 राज्ञां (for राजा). —^{b}) Ś D8.12 समये; D4 स स्वयं (for समयं). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 वि(V3 B1 यो)जिगीषति(Ñ1 B2.3 D1.4 °ते);

G. 6. 40. 9
B. 6. 63. 9
L. 6. 41. 9

धर्ममर्थं च कामं च सर्वान्वा रक्षसां पते ।
भजते पुरुषः काले त्रीणि द्वंद्वानि वा पुनः ॥ ९
त्रिषु चैतेषु यच्छ्रेष्ठं श्रुत्वा तन्नावबुध्यते ।
राजा वा राजमात्रो वा व्यर्थं तस्य बहुश्रुतम् ॥ १०
उपप्रदानं सान्त्वं वा भेदं काले च विक्रमम् ।
योगं च रक्षसां श्रेष्ठ तावुभौ च नयानयौ ॥ ११
काले धर्मार्थकामान्यः संमन्त्र्य सचिवैः सह ।
निषेवेतात्मवाँल्लोके न स व्यसनमाप्नुयात् ॥ १२
हितानुबन्धमालोक्य कार्याकार्यमिहात्मनः ।
राजा सहार्थतत्त्वज्ञैः सचिवैः सह जीवति ॥ १३
अनभिज्ञाय शास्त्रार्थान्पुरुषाः पशुबुद्धयः ।
प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छन्ति मन्त्रेष्वभ्यन्तरीकृताः ॥ १४

D5.6.9-11 T2.3 Ck.t च चिकीर्षति; G1 सं°; Cv.r.m as in text (for विचिकीर्षति). —Ś2 om. 8^{cd}. —^{c}) Ś1 D8.12 स शुभं; Ñ B1.3 D2.13 स शुचिर्; V3 B2.4 D3 शास्त्रवि(B4 °व)द्; D1 स स्वया; D10.11 M1.2 सचिवैर् (for सचिवान्). D6.7 T2.3 चापि (for बुद्ध्या). V1.3 D4 बुध्यते शास्त्रबुद्ध्या वा (V1 °***; V3 °सद्बुद्ध्या). —^{d}) B1 हृदयश् (sic); D13 सुहृदं (for सुहृदश्).

9 ^{a}) T1 सर्वम् (for धर्मम्). Ñ1 चार्थं (for अर्थं). Ś1 Ñ2 V1.2 B2.4 D5.7.9-11 T1 Ct हि; Cv.r.m.g as in text (for first च). V2 तं कामं; B4 D5-7.9-11 T1 M1.2 Ct कामं वा; Cv.r.m.g as in text (for कामं च). B3 स धर्ममर्थं कामं च; D4 धर्मार्थकाममोक्षं च. —^{b}) Ś B1 D2.3.12.13 सर्वथा; Ñ1 V3 सर्वं वा; D4 स सत्रं (for सर्वान्वा). Ñ2 V1.2 B2-4 सर्वं वा(B3.4 च) राक्षसाधिप. —^{c}) T2.3 भजेत (for भजते). —^{d}) Ś B1 D1-3.8.12 सर्व- (for त्रीणि). B3 दुर्गाणि (for द्वंद्वानि). Ś D2.8.12 वै (for वा). B1 विभो (for पुनः).

10 ^{a}) B1 लोकेषु (for चैतेषु). Ñ2 यः श्रेष्ठः; B2 D4 यच्छ्रेयः; G1 कृच्छ्रेषु (for यच्छ्रेष्ठं). —^{b}) B3 D6 -बुध्यसे(D6 °ति) (for -बुध्यते). —^{c}) Ś Ñ V2.3 B D1-4.6.8.9.12.13 राजपुत्रो; M1 °मात्रं (for राजमात्रो). —^{d}) Ś B1 D1-4.8.12.13 वृथा (for व्यर्थं). B1 परिश्रमः; B4 परि° (for बहुश्रुतम्). Ñ2 V B2.3 तस्य श्रुतमनर्थकं.

11 ^{a}) B1.2 ततः (for उप-). T3 -प्रधानं (sic) (for -प्रदानं). Ś Ñ V B1-3 D2.3.8-13 T2.3 M5 च (for वा). B4 D1.4 उपादानं च सांत्वं च. —^{b}) D13 कालेन (for काले च). B1 विश्रुतं (for विक्रमम्). —After 11^{ab}, Ñ2 ins.:

1107* विचार्य रक्षसां श्रेष्ठ ततः कार्ये प्रियाप्रिये ।

—^{c}) Ñ1 वा (for च). Ś V3 B1.4 D1-4.8.12.13 राक्षसश्रेष्ठ. —^{d}) D4 तु (for च).

12 ^{a}) M5 लोके; Cr.m.g.t as in text (for काले). T3 -[आ]त्म- (for -[अ]र्थ-). D1 -कामांश्च; D3 -मानानां; D4 -कर्माणि (for -कामान्यः). —^{b}) Ś2 सामर्थ्यं; V2 B1 D1-3.12.13 समर्थः; B3 सर्वतः; B4 समये (for संमन्त्र्य). Ñ1 D4 समवेक्ष्य प्रवर्तते. —^{c}) Ś V2.3 B4 D2.3.8.12.13 निषेवेद्; Ñ1 विक्रमैर् (for निषेवेत). D7 राजा; M5 काले (for लोके). B1.3 निषेवते न(B1 °वन्न [sic])रो लोके; D4 विक्रमैरात्मनो लोके. —^{d}) Ś Ñ1 B1.4 D1-4.8.12.13 न तं; Ñ2 V1.2 B2.3 नासौ; V3 तं न (for न स). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 आश्रयेत् (for आप्नुयात्).

13 ^{a}) B1 हितार्थ-; D9 वैरानु- (for हितानु-). M3 आलोच्य (for आलोक्य). —^{b}) Ś Ñ (Ñ1 m. as in text) D10.11 G2 M1.2 Ct कुर्यात्कार्यम्; D6 कुर्यात्कर्मम् (sic); Cr.m.g as in text (for कार्याकार्यम्). Ś2 D8.12 इहात्मना; Ñ1 (m. also as in text) महा°; B3 D3 इवा° (for इहात्मनः). ❀ Cr.m: "हितानुबन्धमालोक्य कुर्यात्कार्यमिहात्मनः" इति वा पाठः. ❀ —After 13^{ab}, D13 ins. only l. 1 of 1110*. —^{c}) Ś2 D1.8.12.13 महार्थ-; D7 G2 सर्वार्थ- (for सहार्थ-). D5 G2 -तत्त्वज्ञः. Ñ1 B2 राज्ञः समस्तशास्त्रज्ञैः; B1 राजसद्भावतत्त्वज्ञैः; D6 T2.3 G1 M5 राजा तु(G1 M5 हि) सर्वकार्य(D6 °काल; G1 M5 °शास्त्र)ज्ञः. —^{d}) Ś V3 B1 D1-3.8.12.13 बुद्धिनिश्चितैः; Ñ1 B2 D7.9-11 M1.2 बुद्धिजीविभिः(Ñ1 B2 °वनैः); M3 स हि जी° (for सह जीवति). —For 13^{cd}, Ñ2 V1.2 B3.4 D4 subst.; while Ñ1 (m.) B2 ins. after 13:

1108* मन्त्रिभिर्बुद्धिसम्पन्नैर्विज्ञाय तदुपक्रमेत् ।

[D4 [प]तद (for तद्).]

14 ^{ab}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 अनभिज्ञा हि शास्त्राणां (D4 साधूनां) बहवः पशुबुद्धयः. —^{c}) D1 प्रागल्भ्यं; D4 अज्ञावद् (sic) (for प्रागल्भ्याद्). —^{d}) V3 D9-11 -मंत्रिषु. Ś2 D8.12 [अ]स्यांतरीकृताः; D2 [अं]तरतः कृतः (sic); D3 [अ]भ्यंतरीकृतं (sic). —After 14, Ś Ñ V3 (only l. 3) B1-3 D1.2.4.6.8.12.13 ins.; while D3 cont. after 1110*; D9 ins. only l. 3-4 after 20:

1109* मन्त्रिरूपा हि रिपवः संभाव्यास्ते विचक्षणैः ।
ये हितं नयमुत्सृज्य विपरीतानुसेविनः ।
मूर्खैर्मन्त्रिगुणापेतैर्भ्राता मे पापबुद्धिभिः ।
वश्यान्तेनाहरन्नग्निं पापैर्न प्रतिषेधितः ।

[Ñ1 B1-3 D4.6 om. l. 1-2. —(l. 2) Ñ2 यो (for ये). D1-3 -[उ]पसेविनः; D13 -[उ]पदेशिनः (for -[अ]नुसेविनः). Ñ2 विपरीतं निषेवते (for the post. half). —(l. 3) Ñ1 V3 B1 D13 मंत्रगणोपेतैर्; Ñ2 D9 °गणैरेतैर् (for मन्त्रिगुणापेतैर्). Ñ1 D4 भ्रांतात्मा; D9 भ्रातस्त्वं (for भ्राता मे). B2 [ऽ]यमबुद्धिभिः (for पाप°). —(l. 4) Ś D2.8.12 वस्त्रांतेषु.

अशास्त्रविदुषां तेषां न कार्यमहितं वचः ।
अर्थशास्त्रानभिज्ञानां विपुलां श्रियमिच्छताम् ॥ १५
अहितं च हिताकारं धार्ष्ट्याज्जल्पन्ति ये नराः ।
अवेक्ष्य मन्त्रबाह्यास्ते कर्तव्याः कृत्यदूषणाः ॥ १६
विनाशयन्तो भर्तारं सहिताः शत्रुभिर्बुधैः ।
विपरीतानि कृत्यानि कारयन्तीह मन्त्रिणः ॥ १७
तान्भर्ता मित्रसंकाशानमित्रान्मन्त्रनिर्णये ।
व्यवहारेण जानीयात्सचिवानुपसंहितान् ॥ १८
चपलस्येह कृत्यानि सहसानुप्रधावतः ।
छिद्रमन्ये प्रपद्यन्ते क्रौञ्चस्य खमिव द्विजाः ॥ १९
यो हि शत्रुमवज्ञाय नात्मानमभिरक्षति ।
अवाप्नोति हि सोऽनर्थान्स्थानाच्च व्यवरोप्यते ॥ २०

G. 6. 40. 21
B. 6. 63. 20
L. 6. 41. 23

B3 [आ]हरेद् (sic) (for [आ]हरन्). Ñ1 न पापैर् (by transp.); B3 न पापः. Ñ1 B1.3 D2.9 प्रतिबोधितः (for प्रतिपेधितः). B2 मंत्रिपापैर्न बोधितः ; D4 उपाये प्रतिबोधिते (for the post. half).]

—Then D2 cont. ; while D3 ins. after 14; whereas D13 ins. only l. 1 after 13^ab :

1110* अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुनिरूपितैः ।
सहायैर्धार्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ।

[(l. 2) D2 सचिवैर् (for सहायैर्).]

—After 1109*, D9 cont. 1114*.

15 V2 missing from 15 up to l. 12 of App. I No 32). V3 om. 15. —^a) V1 अकार्य- (for अशास्त्र-). D4 कार्ये (for तेषां). D3 अशास्त्ररीतोपसेषां (sic). —^b) Ñ2 V1 B3.4 अकार्यम् (for न कार्यम्). D4 च यत् (for वचः). D9–11 कार्यं नाभिहितं वचः. —^c) B4 अनु- (for अर्थ-). B4 M5 -[अ]नभिज्ञानाद् . Ñ1 D4 अर्थ(D4 °थ)-शास्त्राण्यविज्ञाय. —^d) B4 विपुलाश्रयम्.

16 V2 missing for 16 (cf. v.l. 15). —^a) Ś Ñ B1.3.4 D1–3.8.12.13 हि ; B2 तं ; D4 om. (for च). V1 ***कारं. D9 अहितांश्च हिताकारान्. —^b) T3 दौष्ट्याज् (for धार्ष्ट्याज्). Ś V3 D1.2.8.12.13 जनाः (for नराः). —^c) D6.9–11 अवश्यं ; M5 उपेक्ष्या (for अवेक्ष्य). D4 -वाक्यं (for -बाह्यास्). —^d) Ś D2.8.12 T2.3 G3 कृत- ; M1.2 कार्य- (for कृत्य-). Ñ V1 B2–4 D9–11 मंत्र(D9–11 कृत्य)दूषकाः. D4 कर्तव्यं मंत्रदूषणं.

17 V2 missing for 17 (cf. v.l. 15). —^a) Ñ V1.3 B2–4 D4 विनाशयन्ति. Ś B1 D1–3.8.12.13 विनाशाय(D3 °थं) च भर्तुर्हि(B1 °र्ता [sic]हि). —^b) Ñ V1.3 B D4 भेदिताः ; D1.3.8.12.13 संहि(D13 °ह)ताः ; M3 न हिताः ; (for सहिताः). B1 शत्रवो (for शत्रुभिर्). Ś D4.8.12 बुधाः. —D6 reads 17^cd in marg. —^c) D4 हृद्यानि (for कृत्यानि). —D9 om. (hapl.) 17^d–19^a. —^d) D4 हि (for [इ]ह). T2.3 ये नराः (for मन्त्रिणः). D1 ये कुर्वंति समंत्रिणः.

18 V2 missing for 18 (cf. v.l. 15). D6.9 om. 18 (for D9 cf. v.l. 17). D4 om. 18^ab. —^a) Ñ1 प्रिय- ; D1 मंत्रि- (for मित्र-). —^b) Ś2 D8.13 न मित्रान् ; Ñ2 अमंत्रान् ; V3 मंत्रिणो (for अमित्रान्). Ñ1 D2 मित्र- ; V1 मंत्रि- (for मन्त्र-). B मित्रान्मंत्रविनिर्ण(B1.4 °श्च)ये. —^c) Ś B1 D1–3.8.12.13 G (ed.) व्यवहारे(Ś1 °री) च(D3 °पु; G [ed.] त्रि-). —^d) V1 B2.4 पर- (for उप-). Ñ1 D4 पापमिश्रितान् ; B3 परमाहितान् (for उपसंहितान्).

19 V2 missing for 19 (cf. v.l. 15). D9 om. 19^a (cf. v.l. 17). —^a) D12 चापलस्य. Ś1 Ñ1 D2.4.8.12 हि; Ś2 Ñ2 V1 B2–4 च ; D1 om. (for [इ]ह). Ś1 कृत्या हि; D4 हृद्यानि (for कृत्यानि). —^b) Ñ1 [अ]सि- ; B1 [अ]र्थं; D6 T2 सं- ; D13 G1 वि- ; M3 दुष्- ; Cr.m.g.t as in text (for [अ]नु-). D4 सहस्राणि (for सहसानु-). D1 -प्रभावतः ; Cr.g.t as in text (for -प्रधावतः). —^c) Ś Ñ V1.3 B D1–4.7–13 M1.2 Ct क्षिप्रम् ; Cm.g as in text (for छिद्रम्). B4 प्रधावंते ; D1 प्रयच्छंति ; D6 प्रपश्यंति (for प्रपद्यन्ते). —^d) Ś Ñ V1.3 B1–3 D1–4.8.12.13 क्रौंचछिद्रम् (B3 before corr. *sup. lin.* °पत्रम्); B4 क्रौंचं चित्रम् (sic); T3 क्रौंचः स खम् (for क्रौञ्चस्य खम्). —After 19, Ś V3 B1–3 (m.) D1–3.8.12.13 ins. :

1111* शक्तो व्यवसितः शत्रुः स्वेन चार्थेन तुष्यति ।
सर्वं तस्मै प्रदातव्यमिति बुद्धिमतां नयः ।

[(l. 1) D1 [ऽ]प्यवसितः (for व्यव°). V3 येन (for स्वेन). G (ed.) वा (for च). —V3 om. l. 2. —(l. 2) D1.3.12 स च तस्मै प्रदातव्य (for the prior half). B3 इति युक्तिमतां मतं (for the post. half).]

—After 19, D4 reads 45^ef and 38^ab (followed by l. 1–2 of 1122*).

20 V2 missing for 20 (cf. v.l. 15). —^a) D1 T2 G1 M5 Cg अविज्ञाय ; T3 M3 अभि° ; Ck.t as in text (for अवज्ञाय). —Ś2 om. (hapl. ?) from 20^b up to the prior half of l. 2 of 1112*. —^b) D1.4 (with hiatus) आत्मानः M5 ह्यात्मानं. Ś1 Ñ V1 B D1–4.8.12.13 परि- ; D6 T2.3 चाभि- ; M5 नाभि- ; Cg as in text (for अभि-). D7.9–11 G1.3 M1.2 (all with hiatus) आत्मानं नाभिरक्षति. —^c) Ñ V1.3 B2–4 G1 [इ]ह (for हि). D4 अनुजानीहि (for अवाप्नोति हि). Ñ V1 B2–4 [ऽ]नयं (for ऽनर्थान्). —^d) Ñ1 B2.4 D4 [ए]व ; V3 D3 [अ]पि (for वि-). D8.12 G3 व्यपरोप्यते ; Cg as in text (for व्यवरोप्यते). ※ Ck : स्थानात् राजपदव्या

G. 6. 40. 22 B. 6. 63. 22 L. 6. 41. 25

तत्तु श्रुत्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णस्य भाषितम् ।
भ्रुकुटिं चैव संचक्रे क्रुद्धश्चैनमुवाच ह ॥ २१
मान्यो गुरुरिवाचार्यः किं मां त्वमनुशाससि ।
किमेवं वाक्श्रमं कृत्वा काले युक्तं विधीयताम् ॥ २२
विभ्रमाच्चित्तमोहाद्वा बलवीर्याश्रयेण वा ।
नाभिपन्नमिदानीं यद्व्यर्थास्तस्य पुनः कथाः ॥ २३
अस्मिन्काले तु यद्युक्तं तदिदानीं विधीयताम् ।
ममापनयजं दोषं विक्रमेण समीकुरु ॥ २४
यदि खल्वस्ति मे स्नेहो भ्रातृत्वं वावगच्छसि ।
यदि वा कार्यमेतत्ते हृदि कार्यतमं मतम् ॥ २५

मप्यवरोप्यते निवर्त्यते. ꕥ —After 20, Ś $D_{1-3.6.8.12.13}$ ins.:

1112* न श्रुतं न मया दृष्टं सागरे सेतुबन्धनम् ।
नूनमस्मद्विनाशाय दैवेन भुज उच्छ्रितः ।

[$Ś_2$ om. up to the prior half of l. 2. D_6 om. l. 2. —(l. 2) D_{12} देवेन (for दैवेन). D_3 उत्थितः (for उच्छ्रितः). $D_{1.2}$ देवेन भुजमुच्छ्रितं ; D_{13} विधिना दोः प्रसारितः (for the post. half).]
—D_3 cont.:

1113* एतन्मया श्रुतं पूर्वं सीताहरणकारणम् ।
यन्निमित्तं वयं सर्वे यास्यामो निधनं रणे ।

—After 1112*, D_6 cont.; while $D_{5.7.10.11}$ $T_{1.3}$ $G_{2.3}$ M_3 ins. after 20; whereas D_9 ins. l. 3–4 of 1109* after 20 and then cont.:

1114* यदुक्तमिह ते पूर्वं क्रियतां मेऽनुजेन च ।
तदेव नो हितं कार्यं यदिच्छसि च तत्कुरु ।

[(l. 1) $D_{6.7.9-11}$ T_3 G_3 प्रियया (for क्रियतां). M_3 मनुजेन (for मेऽनुजेन). —(l. 2) M_3 वो (for नो). D_6 T_3 G_3 राजन् ; $D_{7.9-11}$ वाक्यं (for कार्यं). D_5 G_2 यदि ; $D_{7.9-11}$ यथा (for यद्). $D_{6.7.9-11}$ तथा ; T_3 हि तद् (for च तद्).]
—After 20, G_1 reads 29^{cd} for the first time repeating it in its proper place.

21 V_2 missing for 21 (cf. v.l. 15). —^{a}) D_7 एतच्च् ; G_1 ततः; $M_{1.2}$ इति (for तत्तु). M_5 तच्छ्रुत्वा तु (for तत्तु श्रुत्वा). D_3 महाराजः. Ś $Ñ_1$ V_3 B_1 $D_{1.2.4.8.12.13}$ स तु श्रु($Ñ_1$ D_4 एतच्छ्रु)त्वा महाराजः; $Ñ_2$ V_1 B_{2-4} श्रुत्वा तु(V_1 B_4 तच्छ्रुत्वा) वचनं तस्य. —^{b}) $Ñ_2$ V_1 B_{2-4} रावणः (B_3 also *sup. lin.* राक्षसः) (for भाषितम्). —^{c}) V_3 $D_{1.2.6.9}$ G $M_{1.2.5}$ भ्रुकुटीं ; $D_{3.13}$ T_2 भृकुटिं(D_{13} °टीश्च); D_5 भ्रू° ; Cg as in text (for भ्रुकुटिं). $Ñ_1$ D_4 अथ सं- ; $Ñ_2$ कुटिलां ; $M_{1.2}$ चापि सं- (for चैव सं-). V_1 चक्रे सं- (meta.); B_1 संक्रुद्धो (for संचक्रे). T_3 भृकुटि कोपनं चक्रे (sic). —^{d}) B_1 बद्धा (for क्रुद्धश्च). $Ñ_1$ B_{2-4} $D_{1.3.12}$ [इ]दम् ; B_1 [ए]वम् (for [ए]नम्). $D_{6.9-11}$ $T_{1.3}$ G $M_{2.5}$ Cg अभाषत (for उवाच ह).

22 V_2 missing for 22 (cf. v.l. 15). —^{b}) $Ś_1$ B_1 $D_{8.12}$ अनुशोचसि ; D_{13} °शास्मि वै ; T_3 अभि° ; B (ed.) °शाससे (for अनुशाससि). $Ñ_2$ V_1 $B_{2.3}$ किं भवाननुशास्ति मां. ꕥ Cg : अनुशाससि शिक्षसे । आर्षः शप्. ꕥ —V_3 om. 22^{c}–24^{b}. —^{c}) Ñ V_1 $B_{2.3}$ अलं ते ; B_1 किमिदं (for किमेवं). Ś $D_{1.8.12.13}$ वाक्षमं ; $B_{1.4}$ वाक्श्रमः ; D_7 वाग्श्रमं; M_3 वा श्रमं (for वाक्श्रमं). Ś $D_{3.12}$ वक्तुं ; $B_{1.4}$ $D_{1-3.13}$ कर्तुं ; B_2 श्रुत्वा (for कृत्वा). D_4 अमंत्रं वाक्यमश्रुत्वा. —^{d}) Ś Ñ V_1 B $D_{1-4.8.12.13}$ कालयुक्तं ; D_9 वाक्स्तंभोत्र; $D_{10.11}$ यदु(D_{11} °द्यु)क्तं तद् (for कालयुक्तं).

23 V_2 missing for 23 (cf. v.l. 15). V_3 om. 23 (cf. v.l. 22). Ś $D_{4.8}$ om. (hapl.) 23–24^{b}. —^{a}) D_1 विक्रमाच्. D_{13} वृत्ति- (for चित्त-). B_1 -संमोहाद् ; D_3 -दोषाद्वा (for -मोहाद्वा). $Ñ_1$ प्रमादाद्बुद्धिमोहाद्वा. —^{b}) B_2 $D_{1-3.13}$ -[उ]च्छ्रयेण (for -[आ]श्रयेण). D_1 च. —^{c}) $Ñ_2$ D_1 अभिपन्नम् ; B_3 (*sup. lin.* also as in text) अभियन्नम् (for नाभिपन्नम्). D_7 G_2 पुरेदानीं. —^{d}) Ñ V_1 $B_{1.4}$ D_{12} वृथा ; $B_{2.3}$ $D_{3.5.6.9-11}$ G_2 Ck.t व्यर्था ; D_{13} श्रुत्वा (for व्यर्थास्). Ñ V_1 B_{1-3} $D_{3.5.6.9-12}$ G_2 Ck.t कथा; Cg as in text (for कथाः). B_4 कथा पुनः (for पुनः कथाः).

24 V_2 missing for 24 (cf. v.l. 15). Ś V_3 $D_{4.8}$ om. 24^{ab} (cf. v.l. 22 and 23). —^{a}) B_1 च ; M_5 [ऽ]पि; G (ed.) हि (for तु). $Ñ_2$ युक्तं यत् (by transp.); B_4 संयुक्तं (for यद्युक्तं). —^{b}) Ñ $B_{2.3}$ एव हि; V_1 तदेवं; D_5 इदानीं तु (hypm.) (for इदानीं). D_{9-11} विचिंत्यतां ; Cg as in text (for विधीयताम्). —After 24^{ab}, D_{5-7} T G_3 M_3 ins.:

1115* गतं तु नानुशोचन्ति गतं तु गतमेव हि ।

—^{c}) B_3 D_{9-11} दुःखं (for दोषं). B_4 समापय निजं दोषं; G (ed.) समापनय मद्दोषं. —^{d}) D_1 शमीकुरु ; D_4 शमं कुरु.

25 V_2 missing for 25 (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś Ñ V_1 B_{1-3} $D_{1-4.8.12.13}$ ते (for मे). $M_{1.2}$ मय्यस्ति यदि ते स्नेहो. —^{b}) $D_{5-7.10.11}$ T G_3 M_{1-3} विक्रमं ; Cm.g.k.t as in text (for भ्रातृत्वं). Ś Ñ V_1 B_{1-3} $D_{1-4.8.9.12.13}$ चावगच्छसि ; V_3 B_4 चावि° ; D_6 वा न ग° ; $D_{7.10.11}$ वाधि° ; G_1 * यदीच्छसि ; G_2 अव° ; Cg as in text (for वावगच्छसि). —^{c}) V_3 B_1 हि (for वा). D_{9-11} Ct यदि कार्यमेतत्ते. —^{d}) D_3 कार्यमतं (meta). B_3 D_{13} मम (for मतम्). Ś $D_{8.12}$ हृदि कार्यमतंद्रितं ; $Ñ_1$ $V_{1.3}$ $B_{1.4}$ D_{1-4} हृदि कार्यं मतं($Ñ_1$ V_1 D_2 °र्यमिदं ; D_3 °र्यगतं) मम.

G. 6. 40. 22
B. 6. 63. 22
L. 6. 41. 25

तत्तु श्रुत्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णस्य भाषितम् ।
भ्रुकुटिं चैव संचक्रे क्रुद्धश्चैनमुवाच ह ॥ २१
मान्यो गुरुरिवाचार्यः किं मां त्वमनुशाससि ।
किमेवं वाक्श्रमं कृत्वा काले युक्तं विधीयताम् ॥ २२
विभ्रमाच्चित्तमोहाद्वा बलवीर्याश्रयेण वा ।
नाभिपन्नमिदानीं यद्व्यर्थास्तस्य पुनः कथाः ॥ २३
अस्मिन्काले तु यद्युक्तं तदिदानीं विधीयताम् ।
समापनयजं दोषं विक्रमेण समीकुरु ॥ २४
यदि खल्वस्ति मे स्नेहो भ्रातृत्वं वावगच्छसि ।
यदि वा कार्यमेतत्ते हृदि कार्यतमं मतम् ॥ २५

भ्यवरोप्यते निवर्त्यते. ❀ —After 20, Ś D1–3.6.8.12.13 ins.:

1112* न श्रुतं न मया दृष्टं सागरे सेतुबन्धनम् ।
नूनमस्मद्विनाशाय दैवेन भुज उच्छ्रितः ।

[Ś1 om. up to the prior half of l. 2. D6 om. l. 2. —(l. 2) D12 देवेन (for दैवेन). D3 उत्थितः (for उच्छ्रितः). D1.2 दैवेन भुजमुच्छ्रितं ; D13 विधिना दोः प्रसारितः (for the post. half).]
—D3 cont.:

1113* एतन्मया श्रुतं पूर्वं सीताहरणकारणम् ।
यन्निमित्तं वयं सर्वे यास्यामो निधनं रणे ।

—After 1112*, D6 cont.; while D5.7.10.11 T1.3 G2.3 M3 ins. after 20; whereas D9 ins. l. 3–4 of 1109* after 20 and then cont.:

1114* यदुक्तमिह ते पूर्वं क्रियतां मेऽनुजेन च ।
तदेव नो हितं कार्यं यदिच्छसि च तत्कुरु ।

[(l. 1) D6.7.9–11 T3 G3 प्रियया (for क्रियतां). M3 मनुजेन (for मेऽनुजेन). —(l. 2) M3 वो (for नो). D6 T3 G3 राजन् ; D7.9–11 वाक्यं (for कार्यं). D5 G2 यदि ; D7.9–11 यथा (for यद्). D6.7.9–11 तथा ; T3 हि तद् (for च तद्).]
—After 20, G1 reads 29cd for the first time repeating it in its proper place.

21 V2 missing for 21 (cf. v.l. 15). —a) D7 एतच् ; G1 ततः ; M1.2 इति (for तत्तु). M5 तच्छ्रुत्वा तु (for तत्तु श्रुत्वा). D3 महाराजः. Ś Ñ1 V3 B1 D1.2.4.8.12.13 स तु श्रु(Ñ1 D4 एतच्छ्रु)त्वा महाराजः ; Ñ2 V1 B2–4 श्रुत्वा तु(V1 B4 तच्छ्रुत्वा) वचनं तस्य. —b) Ñ2 V1 B2–4 रावणः (B3 also *sup. lin.* राक्षसः) (for भाषितम्). —c) V3 D1.2.6.9 G M1.2.5 भ्रुकुटीं ; D3.13 T2 भृकुटिं(D13 °टीश्); D8 भ्रू° ; Cg as in text (for भ्रुकुटिं). Ñ1 D4 अथ सं- ; Ñ2 कुटिलां ; M1.2 चापि सं- (for चैव सं-). V1 चक्रे सं- (meta.); B1 संक्रुद्धो (for संचक्रे). T3 भृकुटिं कोपनं चक्रे (sic). —d) B1 वद्धा (for क्रुद्धश्). Ñ1 B2–4 D1.3.13 [इ]दम् ; B1 [ए]वम् (for [ए]नम्). D6.9–11 T2.3 G M3.5 Cg अभाषत (for उवाच ह).

22 V2 missing for 22 (cf. v.l. 15). —b) Ś1 B1 D8.12 अनुशोचसि ; D13 °शास्सि वै ; T3 अभि° ; B (ed.) °शाससे (for अनुशाससि). Ñ2 V1 B2.3 किं भवाननुशास्ति मां. ❀ Cg : अनुशाससि शिक्षसे । आर्षः शप्. ❀ —V3 om. 22c–24b. —c) Ñ V1 B2.3 अलं ते ; B4 किमिदं (for किमेवं). Ś D1.8.12.13 वाक्षमं ; B1.4 वाक्श्रमः ; D7 वाक्श्रमं ; M3 वा श्रमं (for वाक्श्रमं). Ś D3.12 वक्तुं ; B1.4 D1–3.13 कर्तुं ; B2 श्रुत्वा (for कृत्वा). D4 अमंत्रं वाक्यमश्रुत्वा. —d) Ś Ñ V1 B D1–4.8.12.13 कालयुक्तं ; D9 वाक्स्तंभोत्र ; D10.11 यदु(D11 °द्यु)क्तं तद् (for कालयुक्तं).

23 V2 missing for 23 (cf. v.l. 15). V3 om. 23 (cf. v.l. 22). Ś D4.8 om. (hapl.) 23–24b. —a) D1 विक्रमाच्. D13 वृत्ति- (for चित्त-). B1 -संमोहाद् ; D9 -दोषाद्वा (for -मोहाद्वा). Ñ1 प्रमादाद्बुद्धिमोहाद्वा. —b) B2 D1–3.13 -[उ]च्छ्रयेण (for -[आ]श्रयेण). D1 च. —c) Ñ2 D1 अभिपन्नम् ; B3 (*sup. lin.* also as in text) अभियत्नम् (for नाभिपन्नम्). D7 G2 पुरेदानीं. —d) Ñ V1 B1.4 D12 वृथा ; B2.3 D3.5.6.9–11 G2 Ck.t व्यर्था ; D13 श्रुत्वा (for व्यर्थास्). Ñ V1 B1–3 D3.5.6.9–12 G2 Ck.t कथा ; Cg as in text (for कथाः). B4 कथा पुनः (for पुनः कथाः).

24 V2 missing for 24 (cf. v.l. 15). Ś V3 D4.8 om. 24ab (cf. v.l. 22 and 23). —a) B1 च ; M5 [ऽ]पि ; G (ed.) हि (for तु). Ñ2 युक्तं यत् (by transp.); B4 संयुक्तं (for यद्युक्तं). —b) Ñ B2.3 एव हि ; V1 तदेवं ; D5 इदानीं तु (hypm.) (for इदानीं). D9–11 विचिंत्यतां ; Cg as in text (for विधीयताम्). —After 24ab, D5–7 T G2 M3 ins.:

1115* गतं तु नानुशोचन्ति गतं तु गतमेव हि ।

—c) B3 D9–11 दुःखं (for दोषं). B4 समापय निजं दोषं ; G (ed.) समापनय मदोषं. —d) D1 शमीकुरु ; D4 शमं कुरु.

25 V2 missing for 25 (cf. v.l. 15). —a) Ś Ñ V1 B1–3 D1–4.8.12.13 ते (for मे). M1.2 मय्यस्ति यदि ते स्नेहो. —b) D5–7.10.11 T G2 M1–3 विक्रमं ; Cm.g.k.t as in text (for भ्रातृत्वं). Ś Ñ V1 B1–3 D1–4.8.9.12.13 चावगच्छसि ; V3 B4 चाधि° ; D6 वा न ग° ; D7.10.11 वाधि° ; G1 * यदीच्छसि ; G3 अव° ; Cg as in text (for वावगच्छसि). —c) V3 B1 हि (for वा). D9–11 Ct यदि कार्यममैतत्ते. —d) D9 कार्यमतं (meta). B3 D13 मम (for मतम्). Ś D8.12 हृदि कार्यमतंद्वितं ; Ñ1 V1.3 B1.4 D1–4 हृदि कार्यं मतं(Ñ1 V1 D2 °र्यमिदं ; D3 °र्यगतं) मम.

स सुहृद्यो विपन्नार्थं दीनमभ्यवपद्यते ।
स बन्धुर्योऽपनीतेषु साहाय्यायोपकल्पते ॥ २६
तमथैवं ब्रुवाणं तु वचनं धीरदारुणम् ।
रुष्टोऽयमिति विज्ञाय शनैः श्लक्ष्णमुवाच ह ॥ २७
अतीव हि समालक्ष्य भ्रातरं क्षुभितेन्द्रियम् ।
कुम्भकर्णः शनैर्वाक्यं बभाषे परिसान्त्वयन् ॥ २८
अलं राक्षसराजेन्द्र संतापमुपपद्य ते ।
रोषं च संपरित्यज्य स्वस्थो भवितुमर्हसि ॥ २९
नैतन्मनसि कर्तव्यं मयि जीवति पार्थिव ।
तमहं नाशयिष्यामि यत्कृते परितप्यसे ॥ ३०

G. 6. 42. 3
B. 6. 63. 31
L. 6. 42. 27

26 V2 missing for 26 (cf. v.l. 15). V3 om. (hapl. ?) 26^{ab}. —^{a}) Ś सुहृत्सु; D8.12 सुहृत्स (by transp.). D4 संसुहृद्यो (sic) (for स सुहृद्यो). —^{b}) Ñ V1 B D2.4.7.9–11 T3 Ck.t -[उ]प-; Cm.g as in text (for -[अ]व-). —^{c}) V3 B1 D4 G1 वि- (for ऽप-). —^{d}) G3 M1 साहाय्यो यो (sic) (for साहाय्याय). B2 [उ]पपद्यते. D4.9 साहाय्यं योप(D4 °य्यमनु)कल्पते.

27 V2 missing for 27 (cf. v.l. 15). —^{a}) B4 D1.2.4.13 G3 अथैनं(D13 °तं); M5 एवं हि (for अथैवं). D13 ब्रुवंतं. D4 च; D6.7.9–11 T2.3 G1.3 M1.2 स (for तु). —^{b}) Ś Ñ V3 B1.4 D1–2.8.12.13 दीन-; V1 B2.3 D4 वीर- (for धीर-). —^{c}) Ś Ñ2 V1.3 B1.2.4 D1–4.8.12.13 क्रुद्धो (for रुष्टो). B1 D4 संज्ञाय (for वि°). —^{d}) G2 ह्य (for ह). —After 27, D9 ins. 1117* (followed by App. I [No. 32]).

28 V2 missing for 28 (cf. v.l. 15). D9 om. 28^{ab}. —^{a}) Ś D8.12 M1.2 स (for हि). D7 तमतीव (for अतीव हि). Ñ1 D4 समालोक्य. —^{b}) Ś D2.8.12 कुपितं भृशं; Ñ1 V3 B1.3(*sup. lin.* also).4 D1.3.4.13 कुपितेंद्रियं (for क्षुभितेन्द्रियम्). —Ś D8.12 repeat 28^{c}–29^{b}; D2 repeats 28^{c}–29 after App. I (No. 33). B3 repeats 28^{cd}, 1117* and l. 1–51 of App. I (No. 32) after App. I (No. 32). —For 28^{cd}, T3 subst.; while T2 ins. after 37:

1116* अथ पश्चादुपायज्ञो वाक्यमेतदुवाच ह ।

—T2.3 cont.; while Ś D2.8.12 ins. after 28^{cd} (first occurrence); Ñ2 V (V2 missing) B3 D1.3.10.11.13 ins. after 28; B3 ins. after 28^{ab}; D4 ins. after 33; D9 ins. after 27:

1117* शृणु राजन्नवहितो मम वाक्यमरिंदम ।

[V3 illeg. for शृणु राजन्नव. D4 अवहितं (for °तो). B2 अवेह्यवहितो राजन् (for the prior half). D5 परंतप (for अरिंदम).]

—Thereafter, Ś Ñ2 V1.2(missing up to l. 12 of App. I [No. 32]).3 B2.3 D1–4.8.9.12.13 T2.3 ins. a passage relegated to App. I (No. 32).

29 For sequence in Ś D2.8.12, cf. v.l. 28. T2 repeats 29–30 after App. I (No. 32). —^{a}) Ś B1.4 D1–4.8.12.13 (Ś D2.8.12 both times) राक्षसशार्दूल. —^{b}) Ś Ñ1 V B D1–3.8.12.13 (Ś D3.12 all first time; D3 both times) उपगम्य हि(Ñ1 V B ते); Ñ2 अनुगम्य च; D4 अवगम्य ते; D5.11 उपपद्यसे; D6 अव°; D7 °पद्य वै (for उपपद्य ते). Ś D8.12 (all second time) संतापागमनेन हि; T2(second time).3 संतापेन तवानघ. —Ś D8.12 read 29^{cd} after 29^{ab} (r.). G1 repeats 29^{cd} here (cf. v.l. 20). —^{c}) T2(second time).3 तु (for च). Ś Ñ V B1–3 D1.2(both times).8.12.13 रोषायासौ; B4 D4 दो (D4 रो)षमाशु; D3 रोषाय सं-; L (ed.) रोषशोकौ (for रोषं च सं-). —^{d}) D13 स्वस्थान् (sic) (for स्वस्थो). —After the first occurrence of 29^{cd}, G1 ins.:

1118* बहुना किं त्वया राजन्सर्वनाशः प्रवर्तितः ।

30 T2 repeats 30 (cf. v.l. 29). —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 नैवमर्हसि वक्तुं त्वं. —^{b}) B3 तिष्ठति (for जीवति). —V3 B1 om. (hapl.) 30^{c}–31. D6 reads 30^{cd} (except तम) in marg. —^{c}) Ñ1 D4 तद् (for तम्). Ś D1.3.4.8.13 शा(D4 शां)तयिष्यामि; D6 कार°; D12 G1 शास°; Cg as in text (for नाशयिष्यामि). —^{d}) D1.3 यदर्थं (for यत्कृते). B2.3 D3.5.6 G1 परितप्यते; D4 परिपद्यसे (sic); Cg as in text. —After 30, T3 ins.; while T2 ins. after 30 (r.):

1119* ते राक्षसा हता युद्धे वानरैर्भीमविक्रमैः ।
विभीषणं च राजेन्द्र न पश्याम्यहमागतम् ।
स खल्वतिबलः शूरो नित्यं स्वजनवत्सलः ।
वानरैर्निहतः संख्ये मम भ्राता विभीषणः ।
स हि नित्यं महातेजा धर्मशीलः प्रियंवदः । [5]
तं ममाचक्ष्व राजेन्द्र मनो मम विदीर्यते ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुम्भकर्णस्य रावणः ।
अब्रवीत्सुमहातेजा वचनं राक्षसाधिपः ।
अहं प्रधर्षितस्तेन श्रावितस्तेन विप्रियम् ।
राघवश्च रिपुर्वध्यः संस्तुतो मम पार्श्वतः । [10]
ततो मयोक्तो निर्भर्त्स्य ध्वंसतेति पुनः पुनः ।
आहतश्च तदा वीरः क्रोधेन तु मया तथा ।
राघवं शरणं प्राप्तश्चतुर्भिः सचिवैः सह ।
तस्य राक्षसराजस्य निशम्य वचनं तदा ।
अब्रवीत्कुम्भकर्णस्तु हृदयेन विचिन्तयन् । [15]

[(l. 1) T3 हते (sic) (for हता). —(l. 2) T3 आगतः. —(l. 11) T3 [उ]क्तुर् (sic) (for [उ]क्तो) and ध्वंसने च

G. 6. 42. 4
B. 6. 63. 32
L. 6. 42. 28

अवश्यं तु हितं वाच्यं सर्वावस्थं मया तव ।
बन्धुभावादभिहितं भ्रातृस्नेहाच्च पार्थिव ॥ ३१
सदृशं यत्तु कालेऽस्मिन्कर्तुं स्निग्धेन बन्धुना ।
शत्रूणां कदनं पश्य क्रियमाणं मया रणे ॥ ३२
अद्य पश्य महाबाहो मया समरमूर्धनि ।
हते रामे सह भ्रात्रा द्रवन्तीं हरिवाहिनीम् ॥ ३३
अद्य रामस्य तद्दृष्ट्वा मयानीतं रणाच्छिरः ।
सुखी भव महाबाहो सीता भवतु दुःखिता ॥ ३४
अद्य रामस्य पश्यन्तु निधनं सुमहत्प्रियम् ।
लङ्कायां राक्षसाः सर्वे ये ते निहतबान्धवाः ॥ ३५
अद्य शोकपरीतानां स्वबन्धुवधकारणात् ।
शत्रोर्युधि विनाशेन करोम्यश्रुप्रमार्जनम् ॥ ३६
अद्य पर्वतसंकाशं ससूर्यमिव तोयदम् ।
विकीर्णं पश्य समरे सुग्रीवं प्लवगेश्वरम् ॥ ३७

(for ध्वंसतेति). —(l. 12) T$_2$ तदा (for तथा). —(l. 14) T$_3$ तथा (for तदा).]

—Thereafter, T$_2$ cont. 1122*.

31 V$_3$ B$_1$ om. 31 (cf. v.l. 30). —^{a}) Ś$_1$ Ñ$_2$ B$_{2.4}$ D$_{5.7.9-11}$ G$_2$ च ; D$_{2.3}$ हि (for तु). Ś D$_{1.3.8.13}$ वाच्यः; Ñ$_2$ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_{4.5.9}$ T$_{1.2}$ G$_1$ वाक्यं ; T$_3$ कार्यं (for वाच्यं). —^{b}) D$_{13}$ महीपतिः (for मया तव). Ś D$_{1.3.8.12}$ सर्वावस्थो महीपतिः ; D$_{7.10.11}$ G$_2$ सर्वावस्थासु ते (D$_{10}$ °स्थां गतं ; D$_{11}$ °स्थागतं) मया ; D$_9$ सर्वावस्थाहितं तव. —^{c}) D$_{4.6}$ अति- (for अभि-). —^{d}) Ñ$_1$ D$_4$ भ्रातृभावाच् ; D$_{6.7.11}$ T$_3$ G$_{2.3}$ भ्रातुः स्नेहाच् (for भ्रातृस्नेहाच्).

32 ^{a}) B$_{1-3}$ D$_9$ T$_2$ यादृशं; D$_3$ सादृश्यं; Cg as in text (for सदृशं). Ñ V$_{1.2}$ B$_{1.4}$ D$_{4.5}$ च; D$_1$ om. (for तु). Ś D$_{2.8.12}$ कार्येऽस्मिन् ; B$_3$ कालेन. —^{b}) Ś D$_{8.12}$ वक्तुं; G$_3$ damaged (for कर्तुं). Ñ$_2$ D$_{10}$ M$_5$ स्नेहेन; B$_4$ मित्रेण; Cg.t as in text (for स्निग्धेन). Ñ$_1$ D$_4$ चक्षुषा. —D$_{13}$ om. 32^{c} – 33. —^{d}) Ś V$_3$ D$_{1-3.8.12}$ [अ]नघ; Ñ$_1$ B$_4$ D$_4$ युधि; Ñ$_2$ V$_{1.2}$ B$_{2.3}$ [अ]द्य तत् (for रणे).

33 D$_{13}$ om. 33 (cf. v.l. 32). —^{a}) M$_{1.2}$ महाराज. —^{b}) Ś D$_{8.12}$ राजन् (for मया). B$_4$ रणमूर्धनि विक्रमं. —^{d}) Ś B$_1$ D$_{1-3.8.12}$ कपि- ; M$_3$ पर- (for हरि-). V$_{1.2}$ द्रवतः सर्ववानरान्. —After 33, D$_4$ ins. 1117* (followed by App. I [No. 32]).

34 D$_4$ om. (hapl.) 34. —^{a}) Ś Ñ V$_{1.2}$ B$_1$ D$_{1-3.8.12.13}$ दृष्ट्वा त्वं; V$_3$ B$_4$ पश्य त्वं (for तद्दृष्ट्वा). D$_7$ G$_2$ अद्य रामशिरो दृष्ट्वा. —^{b}) Ñ$_1$ समानीतं; B$_{2.3}$ त्वया° (for मयानीतं). Ś D$_{2.8.12}$ रणे शिरः ; Ñ$_1$ महच्छिरः ; D$_7$ G$_2$ रणाजिरात् . —^{c}) Ś V$_3$ B$_1$ D$_{1.2.8.12.13}$ महाराज. —After 34, Ñ V B$_{2.4}$ D$_{13}$ ins. ; while D$_6$ T$_3$ ins. l. 4 only after 34 :

1120* अद्य तस्य विनाशेन मारुतेर्मारुताश्रयम् ।
क्रोधं निर्वापयिष्यामि लङ्का येन प्रधर्षिता ।
सुखी भव महाराज लङ्का भवतु निर्वृता ।
भविष्यति न ते शोकः शत्रुपक्षे मया हते ।

[(l. 1) Ñ$_2$ महाबाहो (for विनाशेन). B$_2$ मारुतात्मजं (for °श्रयम्). —(l. 2) Ñ$_2$ निवर्तयिष्यामि. —(l. 3) D$_{13}$ महाबाहो (for महाराज) and भवति (for भवतु). B$_4$ निर्भया. —(l. 4) D$_6$ T$_3$ transp. मया and हते.]

35 ^{ab}) G$_3$ damaged up to निध. D$_1$ अस्य (for अद्य). Ñ$_1$ निधनाद्द्य रामस्य (for ^{a}) and पश्यंतु (for निधनं). Ś Ñ$_2$ V B D$_{1-3.8.12.13}$ transp. पश्यन्तु and निधनं. D$_2$ हि (for सु-). —^{c}) D$_{11}$ om. सर्वे. —^{d}) D$_3$ येन ते; D$_{5.7}$ T$_{1.3}$ G$_1$ (with hiatus) एते नि- (for ये ते नि-).

36 V$_3$ om. 36^{ab}. —^{a}) D$_4$ अस्य. —^{b}) Ś Ñ V$_{1.3}$ B$_{1.2.4}$ D$_{1-3.8-12}$ M$_{1.2}$ -शोचिनां; D$_4$ -मोक्षतां (sic); D$_{13}$ -शोचतां (for -कारणात्). B$_3$ स्वबंधुमनुशोचतां. —^{c}) Ś D$_{8.12}$ युधि शत्रु- (for शत्रोर्युधि). G (ed.) प्रणाशेन. —After 36^{c}, V$_3$ erroneously repeats the post. half of l. 4 of 1120* and reads 35^{d} in marg. —^{d}) Ś Ñ V B D$_{1-4.6.7-13}$ T$_3$ [अ]श्रु- ; D$_5$ T$_1$ G M [आ]स्र- (for [अ]स्र-). —After 36, D$_3$ reads l. 2 of 1097*.

37 D$_3$ om. 37^{ab}. G$_3$ damaged from र्वत in ^{a} up to सू in ^{b}. —^{a}) B$_3$ प्लवग- (sic) (for पर्वत-). Ś Ñ V B D$_{1.3.4.8.12.13}$ -कूटाभं (D$_4$ °नां) (for -संकाशं). —^{b}) M$_5$ सतोयम् (for ससूर्यम्). M$_2$ तोदयं (meta.) (for तोयदम्). Ñ$_2$ V$_{1.2}$ B$_{2-4}$ सूर्यपुत्रं प्लवंगमं. —D$_3$ reads 37^{cd} (followed by 1121*) after the repetition of l. 10 of 1097*. —^{c}) Ñ$_1$ V$_3$ D$_{2.4.8.12}$ विशी (D$_4$ °स्ती)र्णं; B$_3$ प्र°; D$_{1.13}$ निगीर्णं (for विकीर्णं). D$_3$ सामात्यं सगणं चैव. —^{d}) Ś V B$_1$ D$_{1.2.8.12.13}$ T$_2$ वानरेश्वरं; Ñ B$_{2-4}$ D$_4$ वानराधिपं; D$_5$ T$_1$ G$_3$ M$_{3.5}$ प्लवगोत्तमं; D$_7$ G$_2$ शोणितोक्षितं (for प्लवगेश्वरम्). —After 37, Ś Ñ V B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.12.13}$ ins. :

1121* अहमेकोऽद्य यास्यामि युद्धं युद्धविशारद ।

[D$_3$ सोहम्. —Ś D$_8$ om. from the post. half up to 45^{e}. V$_2$ D$_4$ योद्धुं युद्ध- ; V$_3$ D$_{1-3.12.13}$ रणं (D$_1$ °णे) रण- (for युद्धं युद्ध-). B$_4$ D$_{2-4.12}$ -विशारदः (D$_{3.4}$ °दं).]

—Thereafter, Ś Ñ$_2$ V B$_4$ D$_{1.2.3}$ (Ś D$_8$ om. 45^{e})$_{.12.13}$ read 45^{ef}; while B$_2$ reads 45^{ef} for the first time after 1121* repeating it in its proper place.

—After 37, B$_{1.3}$ D$_{5-7.9-11}$ T$_{1.3}$ G M ins.; Ñ V B$_4$

न परः प्रेषणीयस्ते युद्धायातुलविक्रम ।
अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूंस्तव महाबल ॥ ३८
यदि शक्रो यदि यमो यदि पावकमारुतौ ।
तानहं योधयिष्यामि कुबेरवरुणावपि ॥ ३९

गिरिमात्रशरीरस्य शितशूलधरस्य मे ।
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य बिभीयाच्च पुरंदरः ॥ ४०
अथ वा त्यक्तशस्त्रस्य मृद्नतस्तरसा रिपून् ।
न मे प्रतिमुखे कश्चिच्छक्तः स्थातुं जिजीविषुः ॥ ४१

G. 6. 42. 18
B. 6. 63. 45
L. 6. 42. 39

D13 ins. after 38^{ab}; B2 ins. after 45^{ef} (first occurrence); D4 ins. l. 1–2 after 38^{ab} and cont. l. 3–5 after 1121*; T2 cont. after 1119*:

1122* कथं त्वं राक्षसैरेभिर्मया च परिरक्षितः ।
जिघांसुभिर्दाशरथिं व्यथसे त्वं सदानघ ।
अद्य पूर्वं हते तेन मयि त्वां हन्ति राघवः ।
नाहमात्मनि संतापं गच्छेयं राक्षसाधिप ।
कामं त्विदानीमपि मां व्यादिश त्वं परंतप । [5]

[(l. 1) V3 B1 D10.11 च (for त्वं). D4 वीरैर् (for एभिर्). B1 त्वं (for च). B2 D10.11 M1.2 परिसांत्वितः. —(l. 2) Ñ1 V B2–4 D4.13 दाशरथेर् (for दाशरथिं). V3 पतितो (sic); B1 सुग्रीवं; D4 व्यथितैः; D13 व्यथसे त्वं (hypm.) (for व्यथसे). Ñ1 V B D13 राक्षसाधिप; Ñ2 D4 M1.2 राक्षसेश्वर; D5.9 T1 किं (D9 त्वं) तदा° (for त्वं सदानघ). D6 T2.3 G1.3 M5 ससैन्यं(G3 °न्यो) व्यथ(D6 T2 वध्य)सेनघ; M3 वध्यसे त्वमिहानघ (for the post. half). ❀ Cg: अत्र विभीषणः क्व गत इति कुम्भकर्णस्य प्रश्नः । मया धिक्कृतो गत इति रावणस्योत्तरं च क्वचित् कोशे दृश्यते । तत् पूर्वापरविरुद्धम्. ❀ —(l. 3) Ñ1 V2 D9 M5 यदि; D4 परं; D6 M3 अथ (for अद्य). Ñ2 V1.3 B D13 यदि(B1 मयि) पूर्वं निपतिते; D10.11 M1.2 मां निहत्य रणे रामस्(D10.11 किल त्वां हि) (for the prior half). B1.3 यदि (for मयि). —G3 damaged from हन्ति up to नाहमा in l. 4. B4 D4 हंतु (for हन्ति). D10.11 निहनिष्यति राघवः; M1.2 ततस्त्वां निहनिष्यति (for the post. half). —(l. 4) B4 राक्षसेश्वर. ❀ Cg: अर्थान्तरम्- अहमात्मनि विषये सन्तापं न गच्छेयं न गच्छामि । "व्यत्ययो बहुलम्" इति लकारव्यत्ययः. ❀ —V3 om. l. 5. B3 reads twice l. 5 (except कामं) in marg. —(l. 5) D6 कार्यं (for कामं). V1.2 नैवान्यम्; B2 तिष्ठस्व (sic); B3(second time) अपि वा; B4 तिष्ठ त्वं (for अपि मां). Ñ1 B1 D4 कामं तिष्ठ महाराज; Ñ2 B3 (first time) कामं नान्यमिदानीं त्वम्; D13 कथमिदानीमपि च; M1.2 इदानीमेव मां राजन् (for the prior half). Ñ2 V1.2 B3 (first time) आदिशस्व; D7 आदिश त्वं; D13 मादिशः सु- (sic) (for व्यादिश त्वं). Ñ1 B1.2.4 D4 प्रविश्यांतःपुरे-(B2 D4 °रं) सुखी (for the post. half).]

—After 37, T3 ins. 1116* and 1117* (followed by App. I [No. 32]).

38 B1–3 D9 om. 38^{ab}. D3.4 read 38^{ab} after 45^{ef}. —^{a}) B4 कः (for न). Ñ V D1–4.13 [अ]परः; D6 चारः (for परः). Ñ3 V D4.5.10.11 T G1.3 M1.2.5 प्रेक्षणीयस्ते. Ś D3.12 नापरे प्रेषणीयास्ते. —^{b}) V3 D1.2.4.13 T3 -विक्रमः; T1 damaged (for -विक्रम). —After 38^{ab}; Ñ V B4 D4(l. 1–2 only).13 ins. 1122*. —Ñ2 illeg. for 38^{c}. —^{c}) V3 सकामा (sic) (for अहमुत्-). B3 तु शातयिष्यामि; D1.2.4 T2.3 उत्पादयिष्यामि; Cv as in text (for उत्साद°). —^{d}) Ñ2 V1 B2–4 D2–4.8.12 शत्रुं तव; V2 तव शत्रुं; V3 रिपुं तव (for शत्रूंस्तव). Ś Ñ V B3–4 D1–4.8.12.13 रिपुंजय; D7.9–11 महाबलान् (for महाबल). B1 शत्रुं परपुरंजय.

39 ^{b}) G3 damaged for पावकमारुतौ. —^{c}) Ñ1 T2 तान्; D4 तद् (for तान्). Ś D8.12 L[ed.] शोष-(L[ed.] साध)यिष्यामि; B3 D3 निहनिष्यामि. —^{d}) Ñ2 B2 किं पुनस्तौ नराधमौ.

40 ^{a}) Ñ2 V1.2 B2–4 -प्रमाणस्य (for -शरीरस्य). Ñ1 D4 गिरिकूटनिकाशस्य. —^{b}) Ś D8.12 शिला-; V3 D6 शत-; M1.2 शक्ति- (for शित-). D13 वै; M1.2 च (for मे). —^{c}) Ś D1.8.12 नदतस्; D11 ननर्दस् (sic) (for नर्दतस्). —^{d}) D7.10 T3 G1.3 वै (for च). D4 बिभ्येदपि; D9.11 M1 बिभियाद्वै(M1 °च्च). Ś V1.2 B1 D1–3.8.12.13 बिभी(B1 D3.8.12.13 °भि)यादपि वासवः; Ñ2 V2 B2–4 बिभीयादेवराडपि(V2 °डिति).

41 ^{a}) D7 अद्य (for अथ). Ś Ñ1 V1.2 B1.3.4 D1–4.8.12.13 G1 न्यस्तशस्त्रस्य; Ñ2 B2 बहुशस्त्रस्य. —^{b}) B2 वध्यतस्; B3 मूर्छतस्; B4 D3 मर्दतस्; D1 युध्यतस् (for मृद्नतस्). Ś D2.8.12 चमूं (for रिपून्). —After 41^{ab}, Ñ2 V1.2 B4 D13 ins.:

1123* पवनस्येव वेगेन भञ्जतस्तरसा द्रुमान् ।

[D13 च (for [इ]व). Ñ2 V1.2 B4 मज्रतस् (sic) (for भञ्जतस्). D13 बलात् (sic) (for द्रुमान्).]

—^{cd}) D4 नाम (for न मे). Ś V3 B4 D1.2.3.12.13 प्रमुखतः; Ñ1 D5.7 T1 G2 °मुखं; B1 D3.9–11 °मुखः; D4 न मे प्रति; Cg as in text (for प्रतिमुखे). D5 किंचिन् (for कश्चिच्). —G3 damaged for ^{d}. Ś Ñ2 D8.12 G1 स्थातुं शक्तः कश्चिज्(G1 किल); Ñ1 V B2–4 D3 स्थातुं कश्चिच्छक्तो (by transp.); B1 D1.7.9–11 कश्चित्स्थातुं शक्तो(D1 * *) (by transp.); M3 स्थातुं कः स्याच्छक्तो (for कश्चिच्छक्तः स्थातुं).

G. 6. 42. 19
B. 6. 63. 45
L. 6. 42. 40

नैव शक्त्या न गदया नासिना न शितैः शरैः ।
हस्ताभ्यामेव संरब्धो हनिष्याम्यपि वज्रिणम् ॥ ४२
यदि मे मुष्टिवेगं स राघवोऽद्य सहिष्यति ।
ततः पास्यन्ति बाणौघा रुधिरं राघवस्य ते ॥ ४३
चिन्तया बाध्यसे राजन्किमर्थं मयि तिष्ठति ।
सोऽहं शत्रुविनाशाय तव निर्यातुमुद्यतः ॥ ४४
मुञ्च रामाद्भयं राजन्हनिष्यामीह संयुगे ।
राघवं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं च महाबलम् ।
असाधारणमिच्छामि तव दातुं महद्यशः ॥ ४५
वधेन ते दाशरथेः सुखावहं
सुखं समाहर्तुमहं व्रजामि ।
निहत्य रामं सह लक्ष्मणेन
खादामि सर्वान्हरियूथमुख्यान् ॥ ४६

42 ^{a}) D_4 वै (for [ए]व). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{2-6.10.11}$ T_1 $G_{1.3}$ M_3 निशितैः शरैः; D_7 G_2 नेषुभिः शि(G_2 श)तैः; M_5 न शरैः शितैः (by transp.). D_9 नो निशितैः शरैः सह (unmetric). —After 42^{ab}, Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ ins.:

1124* वारयेन्मां हि संरब्धं साक्षादपि पुरंदरः ।

[V_3 हि संक्रुद्धं; B_1 सुसंबद्धं. B_2 इव (for अपि). Ñ $V_{1.2}$ B_3 D_4 शतक्रतुः (for पुरंदरः).]

—^{c}) D_4 अपि (for एव). D_6 $T_{2.3}$ संक्रुद्धो; D_{9-11} संरभ्य (for संरब्धो). —^{d}) D_5 T_1 तु; $D_{6.7.9-11}$ स-; G_1 च (for [अ]पि). Ś V_3 B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ हन्यामपि हि(V_3 B_1 च; D_{13} स-) वज्रिणं; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 वधेयमपि वासवं(Ñ$_1$ D_4 वज्रिणं); $T_{2.3}$ निहनिष्यामि वज्रिणं. ❀ Cr: निहनिष्यामि वज्रिणमिति पाठः. ❀

43 ^{a}) B_3 T_3 मुष्टियोगं. —G_1 damaged from स up to ^{b}. V_3 $B_{3.4}$ D_4 च; B_1 वा (for स). —^{b}) Ś Ñ $V_{2.3}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ विषहिष्यति; V_1 हि स°; G_3 M_3 Cg [ऽ]द्य सहिष्यते; Cr.m.k.t as in text (for ऽद्य सहिष्यति). —^{c}) D_{13} ततः पास्यामि बाणौघं. —^{d}) Ś V_3 B_1 $D_{1.2.4.8.12.13}$ वै; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{10.11}$ Cr.m.g.t मे; D_3 ह; $D_{5.7.9}$ T_1 M_3 तु; D_6 $T_{2.3}$ G M_5 च; Ck as in text (for ते). —After 43, D_7 G_2 ins.:

1125* अचिन्तयित्वा बाणौघान्रुधिरं राघवस्य च ।
लक्ष्मणस्य च पास्यामि चिरकालपिपासितः ।

[G_2 om. (hapl.) l. 1.]

44 V_3 D_4 om. 44^{ab}. —^{a}) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_2 दह्यसे; B_3 युज्यसे; $D_{7.9-11}$ तप्यसे; G_1 M_2 बुध्यसे (for बाध्यसे). Ñ$_1$ वीर (for राजन्). —^{b}) D_3 जीवति (for तिष्ठति). —^{c}) Ñ V_2 $B_{2.3}$ योहं. —^{d}) V_3 B_4 D_4 तव निर्यामि देशितः.

45 B_3 om. 45. —^{a}) $D_{7.9-11}$ घोरं (for राजन्). —^{b}) $D_{6.7.9-11}$ G_2 नि(G_2 तं)हनिष्यामि; G_3 °ष्यामि हि (for हनिष्यामीह). $M_{1.2}$ हनिष्यामि रणे रिपुं. —^{d}) D_5 T_1 ससुग्रीवं (for सुग्रीवं च). T_3 महाबल. —For 45^{abcd}, Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1126* अथ रामं ससौमित्रिं ससुग्रीवं समारुतिम् ।
सर्वानेकपदे हन्मि प्रतिज्ञा मे तवाग्रतः ।

[(l. 1) D_8 अथ (for अद्य). Ñ$_1$ $D_{1.4}$ सुग्रीवं च (for ससुग्रीवं). D_3 transp. -सौमित्रिं and -सुग्रीवं. —(l. 2) V_3 ए ***; B_1 D_{1-3} एकायने (for एकपदे). B_1 [अ]स्य (for मे). V_3 $D_{1.3.4}$ प्रतिजाने (for प्रतिज्ञा मे).]

—Thereafter, D_3 repeats l. 1, 4 (reads)–10 of 1097* and reads 37^{cd} (followed by 1121*).

—After 45^{cd}, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1127* हनूमन्तं च रक्षोघ्नं लङ्का येन प्रदीपिता ।
हरींश्चापि हनिष्यामि संयुगे समवस्थितान् ।

[(l. 1) D_{11} transp. लङ्का and येन. —(l. 2) G_3 [अ]न्यान् (for [अ]पि). $D_{6.7.9-11}$ भक्षयिष्यामि (for [अ]पि हनिष्यामि). G_1 हरीन्विद्रावयिष्यामि (for the prior half). $D_{6.7.9-11}$ T समुपस्थितान् ($D_{9.11}$ °तः; D_{10} °ते).]

—Ñ$_1$ B_1 om. 45^{ef}. Ś Ñ$_2$ V B_4 $D_{1.2.8}$(Ś D_8 om. 45^{e})$_{.12.13}$ read 45^{ef} after 1121*. B_2 repeats 45^{ef} here (cf. v.l. 1121*). D_4 reads 45^{ef} after 19. —^{f}) Ś Ñ$_2$ V B_2(both times)$_{.4}$ $D_{1-3.8.12}$ अहं जयं; $D_{4.13}$ महाजयं (for महद्यशः). —After 45^{ef} (first occurrence), B_2 ins. 1122*; while $D_{3.4}$ read 38^{ab} (D_4 followed by l. 1–2 of 1122*) after 45^{ef}; whereas $D_{5-7.9-11}$ S ins. l. 1–9 only of 1097*.

46 G (ed.) om. 46. —^{ab}) Ñ$_1$ $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ M_3 Cm.g सुखार्हं (sic); Ñ$_2$ V B_1 D_1 $M_{1.3}$ सुखार्हं; B_{2-4} $D_{2.4}$ सुखार्हः; $D_{8.13}$ सुखार्थं; Ct as in text (for सुखावहं). ❀ Cg: ते वधेन दाशरथेः सुखावहमित्यर्थान्तरम्. ❀ $G_{1.3}$ M_5 जयं (for सुखं). D_3 इह (for अहं). Ñ$_1$ यतामि; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ यतेय; V_3 B_4 $D_{1-3.13}$ प्रयामि; $G_{1.3}$ M_5 यतिष्ये (for व्रजामि). D_4 उग्रं प्रहर्तुमिह संप्रयामि (for ^{b}). Ś $D_{8.13}$ वदामि ते दाशरथिं सुखार्हं शत्रुं समाहंतु(Ś$_1$ °हर्तुं)महं प्रयामि. —^{d}) V_3 यास्यामि (for खादामि). V_3 अपि; D_1 युधि (for हरि-). V $B_{1.3}$ $D_{1-4.12.13}$ -योध-; G_1 -वीर- (for -यूथ-).

रमस्व कामं पिब चाग्र्यवारुणीं
कुरुष्व कृत्यानि विनीयतां ज्वरः ।
मयाद्य रामे गमिते यमक्षयं
चिराय सीता वशगा भविष्यति ॥ ४७

G. 6. 42. 23
B. 6. 63. 56
L. 6. 42. 45

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

---

47 V3 om. 47[ab]. —[a]) Ś B1 D1.2.8.12.13 कामान् ; D9–11 राजन् ; Cm as in text (for कामं). B1 अपि (sic) (for पिब). Ñ V1.2 B D9–11 चाद्य; D1.4 चाग्र-; D3 वाग्र्य-; D7 वाद्य (for चाग्र्य-). —[b]) Ñ1 D4 कार्याणि ; T1 **नि (damaged) (for कृत्यानि). D2 [अ]पनीयतां ; D7.9–11 विनीय (for विनीयतां). B1 श्रमः; D7.9–11 दुःखं. Ś D8.12 कुरुष्व कार्याण्यपयातु ते ज्वरः; G1 कुरुष्व कार्याणि हितानि विज्वरः. —[c]) Ś2 Ñ V1.2 B1–3 D2.3.8.12 तव ; B4 तद् ; D4 तदा ; D13 तं च (for मया). D11 रामं (sic) (for रामे). D4 समक्षं (sic); D9.12 यमक्षये (for यमक्षयं). —[d]) D2.3 वशमागमिष्यति. ❀ Cm : रामे गमितेयमक्षयमित्यत्र गमिते अयम् अक्षयम् इति च्छेदः । मया रामे अक्षयं यथा तथा चिराय सीतावशं गमिते सति अयं रामः अद्य आगमिष्यति । बन्धुभूतः सन्नसद्गृहं प्रतीति शेषः । अतो ज्वरो विनीयताम् । त्वं कामं रमस्व । वारुणीं पिबेति सम्बन्धः । ; Cg : मया निमित्तेन रमस्वेत्यादौ काकुः । इयम् अक्षयमिति च्छेदः । रामे विषये गमिता इयं सीता चिराय वशगा भविष्यतीत्यर्थान्तरम्. ❀

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ1 B D2.4.13 लंकाकांडे. —After *Kāṇḍa name*, D13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 कुंभकर्णगर्जनं(D3 °नो; D13 °ना); Ñ B2–4 D4.9 कुंभकर्ण(B4 °र्णसाटोप)वाक्यं ; V1 कुंभकर्णविकत्थनं; V2 विकत्थनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om. ; Ś2 B4 41 ; Ñ2 V2 D3 G2 42 ; V1 D1 43 ; B1.3 38 ; D5–7.10.11 T1 G M 63 ; D9 40 ; T2 68 ; T3 70. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः. —After colophon, Ś D2.8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 33).

५२

G. 6. 43. 1
B. 6. 64. 1
L. 6. 43. 1

तदुक्तमतिकायस्य बलिनो बाहुशालिनः ।
कुम्भकर्णस्य वचनं श्रुत्वोवाच महोदरः ॥ १
कुम्भकर्ण कुले जातो धृष्टः प्राकृतदर्शनः ।
अवलिप्तो न शक्नोषि कृत्यं सर्वत्र वेदितुम् ॥ २
न हि राजा न जानीते कुम्भकर्ण नयानयौ ।
त्वं तु कैशोरकाद्धृष्टः केवलं वक्तुमिच्छसि ॥ ३
स्थानं वृद्धिं च हानिं च देशकालविभागवित् ।
आत्मनश्च परेषां च बुध्यते राक्षसर्षभ ॥ ४
यत्तु शक्यं बलवता कर्तुं प्राकृतबुद्धिना ।
अनुपासितवृद्धेन कः कुर्यात्तादृशं बुधः ॥ ५
यांस्तु धर्मार्थकामांस्त्वं ब्रवीषि पृथगाश्रयान् ।
अनुबोद्धुं स्वभावेन न हि लक्षणमस्ति ते ॥ ६
कर्म चैव हि सर्वेषां कारणानां प्रयोजनम् ।
श्रेयः पापीयसां चात्र फलं भवति कर्मणाम् ॥ ७

52

1 ab) Ś V3 B1 D1–3.8.12 -कायेन; D13 -कोपेन (for -कायस्य). ❀ Ck: तदित्यव्ययम्. ❀ D6 T2 M5 बल-; Cv as in text (for बाहु-). Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 बलिना (V3 D1.3.13 धन्विना; B1 बहुना; D4 धन्विनो) बलशालिना (D4 °नः) (for b). Ñ V1.2 B2–4 एवं विकत्थमानस्य धन्वि (B4 शूलि) नो बलशालिनः. —c) Ś1 B1 D1–3.8.12 कुंभकर्णेन.

2 b) Ś Ñ1 D2.8.12 वृथा; Ñ2 V1 B2–4 D4 (before corr. as in D5) यथा; D5.7.9 T2.3 M3 (before corr.) दृष्टः (for धृष्टः). Ñ B4 प्राकृतवज्जनः. —c) Ś1 अवलुप्तो (sic). Ś B1 D1.8.12 शक्नोति; Ñ V1.2 B2–4 D4 जानीषे (for शक्नोषि). —D4 reads 2d–3a in marg. —d) D13 कृत्यं सर्वं निवेदितुं.

3 D4 reads 3a in marg. (cf. v.l. 2). —a) B3 अयं (for न हि). D2.4 T2 G1 विजानीते; Cr.m.g.k.t as in text (for न जानीते). D3 नाभिजातो न जानीषे. —D4 reads 3cd in marg. —c) V3 B4 किं तु (for त्वं तु). Ñ2 V1.2 B D4.9.13 कैशोरया; D6 T2 °रको; Cr.m.g.k.t as in text (for °रकाद्). Ś D1.3.8.12 धृष्टं; Ñ2 V1.2 B D4.9.13 बुद्ध्या (for धृष्टः). Ñ1 त्वं तु केसरिवद्धृष्टः. —d) B1.3.4 D1–3.13 M1.2 अर्हसि; Ck.t as in text (for इच्छसि). ❀ Ct: 'केवलं कर्तुमिच्छसि' इति पाठेऽसहायतया रामेण युद्धमिति शेषः. ❀

4 a) B4 स्थान-; T2 नूनं; Cg.k.t as in text (for स्थानं). Ñ2 विवृद्धिं; G3 वृद्धिं च (for वृद्धिं च). G2 transp. वृद्धिं and हानिं. —b) V3 -विभावितः; B2 -विभागजं; B3 -विभागतां; D2 -विभागतः; D4 -बलाबलं; D10.11 T3 G1 M1.2 Ck.t -विधानवित्; Cg as in text (for -विभागवित्). Ñ1 B4 देशं (B4 °श-) कालं बलाबलं. —d) Ś Ñ2 B2 D2.7.8.12 G2 राक्षसेश्वरः (B2 D2 °र); Ñ1 V1.2 B3 D1.4–6.9–11.13 T1 G3 M2.3.5 राक्षसर्षभः; V3 D3 राक्षसाधिपः (D3 °प); T2 पुरुषर्षभ (for राक्षसर्षभ).

5 a) D4 च (for तु). Ñ2 V B1.3.4 D5–7.10.11 M3 Cm.k.t [अ]शक्यं; M1.2 कर्तुं; Cr.g as in text (for शक्यं). B1 बलं तावद् (for बलवता). ❀ Cm: यत्तु शक्यमिति पाठे बलवता बलमात्रमवलम्ब्य स्थितेन पुरुषेण यत्कर्तुं शक्यं योग्यं तादृशं को वा बुधः कुर्यात्।; Ck: अशक्यमिति पदम्. ❀ —b) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8–13 वक्तुं; B1 उक्तं; M1.2 शक्यं (for कर्तुं). —c) Ś D1–3.8.12 -वृद्धत्वात्; D13 -बुद्धित्वात्; T2 -वृत्तेन; Cr.m.k.t as in text (for -वृद्धेन). —d) V3 B1 न (for कः). D6 वचः; D9–11 नरः; Cv as in text (for बुधः). Ś D1–3.8.12 तवैतत्तादृशं (Ś D8 °त्सदृशं) वचः; Ñ V1.2 B2.3 D4 (Ñ1 D4 marg. also) तदे (V1.2 तेन) तद्व (B2 °वं ग) दितं त्वया; D13 तथैव सदृशं वचः.

6 a) Ś Ñ V2 D2.4.8.12 यश्च; V1 B2 D3.13 यच्च; V3 B1 यस्तु; B4 यत्तु; D1 ययु (sic) (for यांस्तु). T3 च (for त्वं). B3 युद्धधर्मार्थकामानां; D9 यत्तु कामार्थधर्मांश्च. —b) Ś2 D1.3.4.13 पृथगाश्रयात्; Ñ2 पुरुषाश्रितान् (for पृथगाश्रयान्). —c) D10.11 M1.2 Ck.t अवबोद्धुं; Cv.r.m.g as in text (for अनुबोद्धुं). D5–7 T G1.3 M5 Cr.g स्वभावेतान्; Cm.k.t as in text (for स्वभावेन). Ś D2.4.8.12 अनुपश्यसि नो भावं (D2 यं बुद्ध्या; D4 भावेन); Ñ V B अनु (B1.3 अत्र) पश्य त्वया (V3 यथा) बुद्ध्या; D1.13 अनुपश्यति मे भावो; D3 अनुपश्यामि भावास्ते. —d) V3 तु (for हि). G1 इह (for न हि). D10.11 तान् (for ते). ❀ Cm: स्वभावेन न हि लक्षणमिति पाठः. ❀

7 a) Ś D2.8.12 कामश्चैव; Ñ V B D1.3.4.13 काम एव (for कर्म चैव). ❀ Cr: कर्मेति जातावेकवचनम्. ❀ Ñ2 तु (for हि). —b) Ñ V1.2 B कार्याणां तु (B3 च); D4 (after corr. in marg.) कार्याणां न (for कारणानां). M1.2 प्रयोजकं. —c) Ñ1 D2 न (for च). —d) B3 संभवे चैव (for फलं भवति).

निःश्रेयसफलावेव धर्मार्थावितरावपि ।
अधर्मानर्थयोः प्राप्तिः फलं च प्रत्यवायिकम् ॥ ८
ऐहलौकिकपारत्र्यं कर्म पुंभिर्निषेव्यते ।
कर्माण्यपि तु कल्यानि लभते काममास्थितः ॥ ९
तत्र क्लृप्तमिदं राज्ञा हृदि कार्यं मतं च नः ।
शत्रौ हि साहसं यत्स्यात्किमिवात्रापनीयते ॥ १०
एकस्यैवाभियाने तु हेतुर्यः प्रकृतस्त्वया ।
तत्राप्यनुपपन्नं ते वक्ष्यामि यदसाधु च ॥ ११
येन पूर्वं जनस्थाने बहवोऽतिबला हताः ।
राक्षसा राघवं तं त्वं कथमेको जयिष्यसि ॥ १२
ये पुरा निर्जितास्तेन जनस्थाने महौजसः ।
राक्षसांस्तान्पुरे सर्वान्भीतानद्यापि पश्यसि ॥ १३

G. 6. 43. 13
B. 6. 64. 13
L. 6. 43. 13

8 D4 reads 8 in marg.—[a]) Ś D2.3.8.12 निःश्रेयसफल(D3 °लं)स्वे च (D2 °पि ; D3 °व); V3 B1 निःश्रेयसफलं चैव ; D13 निःश्रेयसफलावर्थौ ; T2 निःश्रेयसफलादेव.—[b]) V3 धर्मार्था विभवादपि (sic).—[c]) Ś B1 D1–3.8.12.13 अथ(D12 अत्र ; L [ed.] इह) धर्मार्थयोः ; Ñ V B2–4 D4 अधर्मेणा(V3 °र्मात्रा)नयोः (for अधर्मानर्थयोः). D10.11 M1.2 प्राप्तं (for प्राप्तिः).—[d]) Ś Ñ1 V1.2 B D1–3.8.12 वै ; Ñ2 वा (for च). Ś V3 B4 D1–3.8.12.13 प्रेत्यभावितं(V3 B4 D2 °कं ; D1.3 °वि तत्); Ñ1 D5.6.10.11 T1.2 M1.2.5 Cr.t प्रात्यवायि(D6 T2 °य)कं ; B2 प्रत्यवायिनां ; B3 प्रात्यपायि(*sup. lin.* also °भावि)कं (sic); Cm.g.k as in text (for प्रत्यवायिकम्). D4 फलं सत्येन भाषितं.

9 [a]) Ś D1–4.6.8.12.13 T3 इह (for ऐह-). Ś D5.6.8.12 T G3 M1–3 Cm.g.k -पारत्रं ; Ñ V B1.2 D7.9–11.13 M5 Cv -पारक्यं ; B3 -पात्रिव्यं (for -पारत्र्यं).—[b]) Ś1 D8.12 निषिध्यते ; Ś2 निबध्यते (for निषेव्यते). B1 कथमेको गमिष्यति ; B3 कर्म मुक्ति(marg. also as in text)-र्निर्दिश्यते.—[c]) D2.5 M5 कर्मणि ; G1 धर्माणि. D4.6 T3 च (for तु). D2.4.9 T3 कल्याणं ; D5–7.10.11 M1.2.5 Ck.t कल्पानि ; Cv.m.g wrongly कल्याणि (for कल्यानि). Ś D8.12.13 कर्मण्यर्थे (D13 °त्र) तु कल्याणो ; Ñ1 कर्मण्यथ तु कल्याणं ; Ñ2 B2.3 अकर्मणा न(B2 च) कल्याणं ; V1.2 सुकर्मणां तु कल्याणं ; V3 कर्मणापि न कल्याणं ; B1 कर्मण्यपि च कल्पानि ; B4 अकर्माप्यत्र कल्याणं ; D1 कर्मणैव हि कल्याणं ; D3 कर्मणोप्यथ कल्याणं ; G2.3 कल्याणानि च(G3 तु) कर्माणि ; L (ed.) कर्मणात्र तु कल्याणं.—[d]) D2 लक्ष्यते ; D9 भजते ; G1 न लभेत् (for लभते). D3 धर्मम् (for कामम्). G (ed.) काममाश्रितः. B3 तत्र ते कालमास्थितः.

10 [a]) D9 अत्र (for तत्र).—For 10[ab], Ś D2.8.12 subst. :

1128* न प्रमादो ह्ययं राज्ञा हृदि कार्यः कथंचन । ;

[D2 सदा (for ह्ययं) and कार्यं कदाचन (for कार्यः कथंचन).]

—while, Ñ V1.2 B2.4 D4 subst. ; B3 cont. after 1130* :

1129* तत्प्रहृष्टतमं राज्ञा हृदि कार्यतमं महत् ।

[B3 तत्र (hypm.) (for तत्). B4 प्रहृष्टतरं. Ñ1 B2.3 राज्ञो. Ñ1 कार्यमिदं वचः ; B3 सद्मनमं महत् (for कार्यतमं महत्).] ; whereas, V3 B1.3 D1.3.13 subst. for 10[ab] :

1130* न प्रशान्तमिदं राज्ञो हृदि कार्यं कदाचन ।

[B3 पुंसां तद् (for प्रशान्तम्).]

—[c]) M2 निस्- (for हि). D10.11 तत् (for स्यात्). Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 शत्रोर्हि समरे हिंसा ; Ñ V1 B2–4 D4 शत्रोर्युधि विनाशेन(Ñ1 D4 °शाय); V2 युधि शत्रोर्विनाशेन. —[d]) Ś1 D2.4(before corr. as in text).8.12 एव (for इव). Ś D8.12 विधीयते ; Ñ1 V3 [उ]पनीयते ; D2 [अ]भिधीयते ; T2 M3 [अ]पनीयतां ; G1 [अ]पि नीयते ; Cr.m.g as in text (for [अ]प°). D9 तत्स्वेनापि विधीयते ; D13 किमेकेनापनीयते.

11 [a]) G3 [अ]भिधाने. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 सीतावशोप(V3 °वलाप [sic]; B1 °वासाप ; B3 °वासोप ; D1 °विशोक ; D2 °याश्राप ; D4 °रामाप ; L [ed.] °याश्रोप)-नयने.—[b]) Ñ1 B2.4 व्याहृतस् ; Ñ2 V B1 D10.11 Ct प्राहृतस् ; B3 M1–3 Cm कथितस् ; Cr.g as in text (for प्रकृतस्).—[c]) Ñ1 V1.3 B2.3 D4.9 अत्र ; B1.4 ततो (for तत्र). B3 [अ]नुपपन्नास् (sic); D4 [अ]नुपपन्नस्. B1 मे (for ते).—[d]) Ś D8.12 वा ; Ñ1 तत् (for च). Ñ2 V B2.3 यदसाधुवत् ; B1 D4 प्रियदर्शन ; B4 शृणु साधु च (for यदसाधु च).

12 [a]) D1 यदि (for येन). B1 पूर्वं येन (by transp.). —[b]) Ś B1 D2.8.12 राक्षसा (for ऽतिबला). D9–11 तदा (for हताः). Ñ V B2–4 D4 राक्षसा बहवो हताः.—After 12[ab], Ñ V B2–4 D4.13 ins. :

1131* खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा ।

—D10 om. (hapl. ?) 12[c]–13[b].—[c]) D9.11 राघवध्वस्ताः. Ś D2.8.12 तं शूरं राघवं संख्ये ; Ñ V B1.2.4 D4 बलिनं(B1 राक्षसो) राघवं तं त्वं(Ñ1 D4 हंतुं ; V1.2 B2.4 त्वं तु ; V3 तं तु) ; B3 राघवं बलिनं त्वं तु.—[d]) D4 एनं (for एको). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 हनिष्यसि (for जयि°).

13 D10 om. 13[ab] (cf. v.l. 12).—[a]) D7.9.11 पूर्वं ; B2 पुनर् ; Cg as in text (for पुरा). D6 निहतास् (for निर्जि°). B3 संख्ये (for तेन).—[b]) Ś D3 वनौकसः ; D9 हतौजसः (for महौ°).—[c]) D5 राक्षसास्तव पुरे सर्वान्

G. 6. 43. 15
B. 6. 64. 14
L. 6. 43. 14

तं सिंहमिव संक्रुद्धं रामं दशरथात्मजम् ।
सर्पं सुप्तमिवाबुद्ध्या प्रबोधयितुमिच्छसि ॥ १४
ज्वलन्तं तेजसा नित्यं क्रोधेन च दुरासदम् ।
कस्तं मृत्युमिवासह्यमासादयितुमर्हति ॥ १५
संशयस्थमिदं सर्वं शत्रोः प्रतिसमासने ।
एकस्य गमनं तत्र न हि मे रोचते तव ॥ १६
हीनार्थस्तु समृद्धार्थं को रिपुं प्राकृतो यथा ।
निश्चितं जीवितत्यागे वशमानेतुमिच्छति ॥ १७
यस्य नास्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम ।
कथमाशंससे योद्धुं तुल्येनेन्द्रविवस्वतोः ॥ १८
एवमुक्त्वा तु संरब्धं कुम्भकर्णं महोदरः ।
उवाच रक्षसां मध्ये रावणं लोकरावणम् ॥ १९
लब्ध्वा पुनस्तां वैदेहीं किमर्थं त्वं प्रजल्पसि ।
यदेच्छसि तदा सीता वशगा ते भविष्यति ॥ २०

(hypm.). —^{d}) D_{6} T_{3} G_{3} M_{5} हतान् (for भीतान्). $D_{5.10.11}$ न (for [अ]पि). —For 13^{cd}, Ś B_{1} $D_{1-3.8.12.13}$ subst.:

1132* राक्षसास्तस्य तान्भीतान्सर्वानिवावलोकय ।

[D_{13} तनयान् (for तान्भीतान्). L (ed.) [अ]त्र लोकय.] ; while, Ñ V B_{2-4} D_{4} subst.:

1133* राक्षसास्तनयांस्तेषां भीतान्नाद्यानुपश्यसि ।

[V_{3} अद्य न पश्यसि; D_{4} नाद्यापि पश्यसि (for नाद्यानुपश्यसि). B_{4} भीतास्त्वं तत्र पश्यसि (for the post. half).]

—Thereafter, Ñ V B_{2-4} D_{4} cont.; while D_{13} cont. after 1132*:

1134* येऽपि चान्ये महात्मानो राक्षसाः शूरसंमताः ।
रामं पश्यन्ति भीतास्ते स्वप्नेऽपि नरसत्तमम् ।

[(l. 1) B_{3} चापि (by transp.) (for ऽपि च). B_{3} महाबाहो (for °त्मानो). —(l. 2) D_{4} ते नित्यं (for भीतास्ते).]

14 ^{a}) D_{12} ते (for तं). D_{5} सिद्धम् (for सिंहम्). V B_{1} दुर्धर्षं (for संक्रुद्धं). —^{c}) $D_{5.6}$ सर्प-; T_{1} स त्वं; Cm.g.t as in text (for सर्पं). $Ñ_{1}$ B_{3} इवाबुद्धे; $Ñ_{2}$ इव क्रुद्धं; V इवाबुद्धिः; $B_{1.4}$ D_{13} इव(D_{13} °वा) प्रा(B_{4} प्र)ज्ञः; B_{2} $D_{5.7}$ T_{3} इवाबुद्धा; $D_{1.3}$ इवाप्रज्ञः; D_{4} इवावंध्यं; D_{9-11} Ct अहो बुद्धा; Cm.g °बुद्ध्य (for इवाबुद्ध्या). Ś $D_{8.12}$ सुप्तं ($Ś_{2}$ °प्ते) सर्पमिवाप्र($Ś_{2}$ °प्रा)ज्ञः; D_{2} सर्वं स्वप्नमिवाप्राज्ञः. ❀ Cv.r: सर्वं(°र्पं ?) सुप्तमिवाबुद्धयेति पाठः. ❀ —^{d}) Ñ V B_{3} प्रधर्षयितुम् (for प्रबोधयितुम्). B_{1} इच्छति (for °सि).

15 $D_{2.4.12}$ om. (hapl. ?) 15. —^{a}) Ś B_{1} $D_{1.3.8.13}$ ज्वलितं. B_{3} युक्तं (for नित्यं). —^{b}) D_{13} क्रोधिनं च; $M_{1.2}$ शक्रेणापि (for क्रोधेन च). —^{c}) Ś $D_{7.8.13}$ कथं; $D_{6.9}$ स त्वं; M_{3} कस्त्वं (for कस्तं). B_{3} मृत्युसमं भूतम् (for °मिवासह्यम्). —^{d}) B_{2} संसादयितुम्. Ś $D_{1.6.8.13}$ G_{1} इच्छसि; $Ñ_{1}$ B_{1} D_{3} G_{3} M_{5} इच्छति; V_{2} $D_{7.9}$ अर्हसि (for अर्हति). ❀ Cg: आसादयितुमासादितुम्. ❀

16 ^{a}) D_{9} संग्रामस्थम् (for संशयस्थम्). $Ñ_{1}$ अवाचीर्णं; $Ñ_{2}$ V_{2} B_{2-4} अनाक्रीर्णं; V_{1} D_{1-3} अनाचीर्णं; V_{3} समाकीर्णं; D_{4} अवातीर्णं; D_{13} अनादीर्णं; G_{3} अनिर्भिन्नं (for इदं सर्वं). Ś $D_{8.12}$ शयनस्थमनादी($D_{8.12}$ °ची)र्णं; B_{1} असंशयस्तवाकीर्णं. —^{b}) $Ñ_{1}$ B_{4} M_{3} -समापने; $V_{1.3}$ -समासनं; B_{3} (marg. also) -समागमे; T_{1} -सहासने; Cm.g.k.t as in text (for -समासने). Ś $D_{8.12}$ शत्रुं प्रति बला(D_{12} महा)-बलं; B_{1} $D_{1-3.13}$ शत्रुं प्रति सहासनं; B_{2} शत्रोः परिसमापने; D_{4} शत्रोः प्रतिसमासतः; D_{6} शत्रौ प्रतिसमाहिते; D_{9} शत्रुं प्रति महाहवे; G_{2} एकस्य गमनं तव; L (ed.) शत्रुं प्रति च हासनं. —^{c}) M_{1} एतस्य. $Ñ_{2}$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ M_{5} तेद्य; D_{5} om.; D_{9-11} तात; G_{3} तुभ्यं; $M_{1.2}$ तस्मात्; Cv.r.m.g as in text (for तत्र). —^{d}) Ś V_{1} B_{1} $D_{1-3.8.12.13}$ सह्यं (for हि मे). Ñ $V_{2.3}$ B_{2-4} $D_{4-7.9-11}$ T $G_{1.2}$ $M_{3.5}$ Cr भृशं; G_{3} मनः (for तव). ❀ Cv: संशयस्थमिदं सर्वं, एकस्य गमनं तत्रेति च पाठः।; Cr: संशयस्थमिदं सर्वं शत्रोः प्रतिसमासने। एकस्य गमनं तत्र न हि मे रोचते भृशमिति पाठः. ❀

17 ^{a}) M_{3} स; K (ed.) सु- (for तु). —^{b}) B_{1} किं चिप्रं (for को रिपुं). $Ñ_{2}$ B $D_{1.3-7.9-11.13}$ $T_{1.2}$ $M_{2.3.5}$ Cg.t प्राकृतं; Ck as in text (for प्राकृतो). D_{2} प्रार्थयिष्यति. —B_{4} reads 17^{cd} after 28^{ab}. —^{c}) M_{3} निश्चित्य. B_{4} $D_{2.11.13}$ जीवितं (for जीवित-). $Ś_{1}$ -त्यागी (for -त्यागे). —^{d}) Ś Ñ V_{3} B_{2-4} $D_{1.3.8.12}$ अर्हति; B_{1} इच्छसि; D_{2} अर्हसि (for इच्छति).

18 Ś $D_{2.8.12}$ repeat 18^{ab} after 24. —^{a}) $Ś_{1}$ (second time) यदि (for यस्य). D_{7} G_{2} त्रिलोकेषु (for मनुष्येषु). —^{b}) V_{1} D_{9} G_{2} राक्षसेश्वर; D_{4} भुवि कंचन (for राक्षसोत्तम). —^{c}) B_{3} आशंसते; T_{3} °क्षसे (for °ससे). Ś $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ तेनेच्छसि कथं योद्धुं. —^{d}) Ś V_{3} B_{1} $D_{1-3.8.12.13}$ [इ]ह विवस्व(D_{3} °पश्चि)ता(Ś $D_{8.12}$ °तः) (for [इ]न्द्रविवस्वतोः). $Ñ_{1}$ B_{3} तुल्यमिंद्रविवस्वतोः; D_{4} तुल्यं मृत्युमिवात्मनः.

19 ^{a}) $Ñ_{1}$ B_{2-4} D_{4} सु- (for तु). Ś $D_{2.8.12}$ संक्रुद्धः; $Ñ_{2}$ V B_{1} $D_{1.3.5.7.13}$ T_{1} G_{1} M_{3} संरब्धः. —^{d}) Ś B_{1} $D_{1-3.8.12.13}$ रावणोपमः; $Ñ_{2}$ V B_{2-4} राक्षसाधिपं (for लोकरावणम्).

20 ^{a}) D_{5} T_{1} M_{3} पुनस्त्वं; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ पुरस्ताद् (for पुनस्तां). —^{b}) D_{5} T_{1} M_{3} सं- (for त्वं). D_{7} G_{3} परितप्यसे; $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ त्वं विलंबसे (for त्वं प्रजल्पसि).

दृष्टः कश्चिदुपायो मे सीतोपस्थानकारकः ।
रुचितश्चेत्त्वया बुद्ध्या राक्षसेश्वर तं शृणु ॥ २१
अहं द्विजिह्वः संह्रादी कुम्भकर्णो वितर्दनः ।
पञ्च रामवधायैते निर्यान्तीत्यवघोषय ॥ २२
ततो गत्वा वयं युद्धं दास्यामस्तस्य यत्नतः ।
जेष्यामो यदि ते शत्रून्नोपायैः कृत्यमस्ति नः ॥ २३
अथ जीवति नः शत्रुर्वयं च कृतसंयुगाः ।
ततः समभिपत्स्यामो मनसा यत्समीक्षितम् ॥ २४
वयं युद्धादिहेष्यामो रुधिरेण समुक्षिताः ।
विदार्य स्वतनुं बाणै रामनामाङ्कितैः शितैः ॥ २५
भक्षितो राघवोऽस्माभिर्लक्ष्मणश्चेति वादिनः ।
तव पादौ ग्रहीष्यामस्त्वं नः कामं प्रपूरय ॥ २६

G. 6. 43. 28
B. 6. 64. 26
L. 6. 43. 26

—^{c}) D5 यदीच्छसि यथा; D6.7.9 T2 G2 यथेच्छसि तथा(T2 °दा); D10.11 T1 M3 Cg.t यदीच्छसि तदा; G1 यदेच्छति तदा (for यदेच्छसि तदा). — For 20, Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 subst.:

1135* लब्ध्वा पुनस्त्वं वैदेहीं किमस्मान्नाभिभाषसे ।
यदीच्छसि सतीं सीतामवशां वशमागताम् ।

[(l. 1) Ñ1 तु; D2 तां (for त्वं). Ñ1 त्वं प्रजल्पसि; B1 D3 अभि°; D4 त्वं न जल्पसे (for नाभिभाषसे). —(l. 2) Ñ1 हि तां (for सतीं). Ñ1 वशगामात्मनः प्रभो; D4 वशगां कर्तुमात्मनः (for the post. half).];

while Ñ2 V B2–4 subst.:

1136* लब्ध्वोपपन्ना वैदेही किं वृथैव विकल्पितैः ।
त्वं यदीच्छसि वैदेहीं वशगां तु शृणु प्रभो ।

[(l. 1) Ñ2 V1 विकल्पितैः. —(l. 2) V3 B4 यद् (for यदि). V1 तां सीतां (for वैदेहीं).]

21 ^{b}) Ś B1 D1–3.8.12.13 -[उ]पादान- (for -[उ]पस्थान-). M1.2 -साधनं (for -कारकः). —^{c}) Ś D3.8.12 T2.3 M1–3 Cg रुचिरश्च; B4 रुचितं; D9 रुचिरं; Ct as in text (for रुचितश्च). Ś1 D8.12 चास्य(D8.12 °स्य) वक्ष्यामो; Ś2 चास्य बुध्यामो; Ñ V B2–4 चैव(Ñ1 चापि; B4 खलु) मे बुद्ध्या; B1 D1–3.13 च(B1 चेत्) स्वबुद्ध्या मे (for चेत्त्वया बुद्ध्या). D4 चरितं वापि मे बुद्ध्या. —^{d}) Ś D1–3.8.12.13 राक्षसर्षभ (for राक्षसेश्वर). B2 D4 G2 तच्; B3 मे (for तं). B1 राक्षसेन्द्र शृणुष्व तत्; D7.9–11 राक्षसेंद्र ततः शृणु.

22 ^{a}) Ś2 D8.12 अनर्हजिह्वः. D1 संज्ञादी; D4 संह्रादः; D13 संक्रोधी (for संह्रादी). —^{b}) Ś V1 B4 D1–4.8.12.13 [ऽ]ति(D2 [ऽ]व; D13 [ऽ]सि)गर्जनः(D4 °र्जितः); Ñ2 विकर्तनः; V2 विगर्जनः; B2 M2 विमर्दनः (for वितर्दनः). —^{cd}) Ś2 B1 D8.12 मुंच (for पञ्च). Ś B1 D1–3.8.12.13 [अ]द्य (for [ए]ते). Ś Ñ1 B1.4 D1–3.8.12.13 गच्छंतु (D2 °ति) (for निर्यान्ति). B4 [अ]द्य (for [इ]ति). Ñ1 [अ]वबुध्यतां; B1.3 विघोषय; B4 [अ]वलोकय; D2 [अ]वबोधय; T2.3 [ए]व घोषय; G1 [अ]भिघोषय. D4 गच्छंत्येवं विबुध्यतां; D9 निर्याम प्रवरायुधाः (for ^{d}). Ñ2 पंच रामं गमिष्यामो युद्धायास्मान्नियोजय.

23 ^{a}) Ś B1 D1–3.8.12.13 रणे (for वयं). Ñ1 सर्वे (for युद्धं). —^{b}) B4 तत्र (for तस्य). B3 धीमतः (for यत्नतः). Ñ1 युद्धं दास्यामि यत्नतः (sic); B1 दास्यसेस्य प्रयत्नतः. —^{c}) Ś Ñ1 B1.4 D1–3.8.12.13 तं वधिष्यामहे शत्रुं; Ñ2 V B2.3 तं च शत्रुं(Ñ2 तव शत्रुं; B3 शत्रुं च तं) वधिष्यामि(V °मो); D4 भवद्विधिमहे शत्रुं (sic). —^{d}) Ś Ñ V B D1–5.8–13 T1 कार्यम् (for कृत्यम्). Ñ2 B2 अस्तु (for अस्ति). Ñ2 B2.3 ते; B1 ह (for नः).

24 V3 om. 24. —^{a}) Ś2 यथा; B3 कथं; D2 अद्य (for अथ). Ñ V1 B2.3 D7 G2 ते (for नः). Ś V2 B1.4 D1–3.8.12.13 शत्रुस्ते; M1.2 नः शत्रौ; Cg.t as in text (for नः शत्रुर्). —^{b}) Ñ1 D4 कृतनिश्चयाः; M5 तत्र संयुगात् (for कृतसंयुगाः). —^{c}) Ñ1 D4 तथा (for ततः). D5 T1 तमभि-; M3 तदभि- (for समभि-). Ś Ñ1 D2.3.8.12 समभिपश्यामो; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D4 समभियास्यामो; B3 समवधास्यामो; T2 समभित्रत्स्यामो; G (ed.) समुपपत्स्यामो. —G1 om. (hapl.?) 24^{d}–25^{a}. —^{d}) Ś B2 D1–3.8.12.13 समर्थितं; Ñ V2 B1.4 D4 समन्वितं; V1 समाहितं; D5 T1 समीहितं; Cm.g.k.t as in text (for समीक्षितम्). —After 24, Ś D2.8.12 repeat 18^{ab}.

25 G1 om. 25^{a} (cf. v.l. 24). —^{a}) V3 युद्धं (for युद्धाद्). Ś V1.2 B D3.5.6.8.10–12 T3 Cr.m.g.t इहेष्यामो; Ñ2 समेष्यामो; V3 हि दास्यामो; Ck as in text (for इहेष्यामो). —^{b}) D4 समुच्छ्रिताः; T2.3 °रिक्षिताः; Cr.m.g as in text (for समुक्षिताः). —^{c}) Ś1 B4 D1.7.8 G3 स्व(B4 ते)तनूर्; Ñ V1.2 B2.3 स्वां तनुं; V3 स्वांतरं; Cr.m.g.k.t as in text (for स्वतनुं). Ñ V B2.3 राजन् (for बाणै). D4 निवार्यमाणा रामेण. —^{d}) Ñ1 तीक्ष्णैर् (for राम-). D1 -नामांतिकं (sic). Ś B4 D1–3.3.12.13 युधि; Ñ V B1–3 D4–7.9–11 T2 G2.3 M3.5 शरैः; Cr.m.g as in text (for शितैः). ❀ Cr.m.g : वयं बाणैः स्वतनुं विदार्य रामेण विदारितां कारयित्वा रुधिरेण समुक्षिता रामनामाङ्कितैः शरैः सह युद्धादिहैष्याम इति योजना. ❀ —After 25, Ñ V B1.2.4 D13 ins.; B3 ins. after 25^{ab}:

1137* हतं तद्वानरं सैन्यं ससुग्रीवं न संशयः ।

[B4 D13 सुग्रीवं च (for ससुग्रीवं).]

26 ^{a}) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 निहतो (for भक्षितो). D7 G2 राघवो भक्षितो (by transp.). —^{b}) T2.3 वा पुनः; Ck.t as in text (for वादिनः). —^{c}) B2 D6.9–11 ततः; Cg as in text (for तव). B3 चरिष्यामस् (for

G. 6. 43. 28
B. 6. 64. 27
L. 6. 43. 27

ततोऽवघोषय पुरे गजस्कन्धेन पार्थिव ।
हतो रामः सह भ्रात्रा ससैन्य इति सर्वतः ॥ २७
प्रीतो नाम ततो भूत्वा भृत्यानां त्वमरिंदम ।
भोगांश्च परिवारांश्च कामांश्च वसु दापय ॥ २८
ततो माल्यानि वासांसि वीराणामनुलेपनम् ।
पेयं च बहु योधेभ्यः स्वयं च मुदितः पिब ॥ २९
ततोऽस्मिन्बहुलीभूते कौलीने सर्वतो गते ।
प्रविश्याश्वास्य चापि त्वं सीतां रहसि सान्त्वय ।
धनधान्यैश्च कामैश्च रत्नैश्चैनां प्रलोभय ॥ ३०
अनयोपधया राजन्भयशोकानुबन्धया ।
अकामा त्वद्वशं सीता नष्टनाथा गमिष्यति ॥ ३१
रञ्जनीयं हि भर्तारं विनष्टमवगम्य सा ।
नैराश्यात्स्त्रीलघुत्वाच्च त्वद्वशं प्रतिपत्स्यते ॥ ३२
सा पुरा सुखसंवृद्धा सुखार्हा दुःखकर्शिता ।
त्वय्यधीनं सुखं ज्ञात्वा सर्वथोपगमिष्यति ॥ ३३

ग्रहीष्यामस्).—^{d}) Ñ$_1$ D_4 त्वं च ; G_1 स्थिरः; Ct as in text (for त्वं नः). Ñ$_2$ V B_{2-4} D_{13} प्रीत्या ; T_3 G_3 $M_{1.2.5}$ कामान् ; Cg.k.t as in text (for कामं). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ परिष्वजेः (for प्रपूरय).

27 ^{a}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ततोव(V_3 °वि)घुष्य (D_2 °बुध्य) नगरे(Ñ$_1$ D_4 लंकायां).—^{d}) Ś $D_{2.8.12}$ ससेन (for ससैन्य). Ś इह ; V_3 B_4 $D_{4.8.12}$ इव (for इति). Ñ V $B_{2.3}$ D_4 दृष्टवान्(Ñ$_1$ °वत्); B_4 सर्वशः ; G (ed.) हृष्टवत् (for सर्वतः).

28 ^{a}) G_3 तदा (for ततो). Ñ$_1$ V D_4 ततः प्रीतमना भूत्वा ; B_1 प्रीत स्त्वमतो भूत्वा; B_3 प्रीतो भूत्वा च भृत्यानां.—^{b}) D_1 भूतानां (for भृत्यानां). Ñ$_1$ D_4 G_2 अ(G_2 चा)रिमर्दन (for त्वमरिंदम). B_3 यथाकामं ददस्व च.—After 28^{ab}, B_4 reads 17^{cd}.—^{c}) Ś B_1 $D_{5.8.12}$ T_1 परिबर्हांश् ; B_3 [ए]वापवारांश् ; $D_{1-3.13}$ G_2 $M_{1.2}$ परिहारांश् ; D_9 [ए]वापि दारांश् ; Cr.m.g.k.t as in text (for परिवारांश्).—^{d}) $V_{2.3}$ B_{2-4} $G_{1.3}$ M_5 कामं ; $M_{1.2}$ स्वकं ; G (ed.) काम्यं ; Cg as in text (for कामांश्). Ś Ñ$_1$ $D_{1-3.6-13}$ $T_{2.3}$ G_2 वसु च (by transp.); D_4 च बहु. Ñ$_1$ V B_{1-3} $D_{2.13}$ दापयेः ; B_4 दापयन् (for दापय). Ñ$_2$ कामांश्चैव प्रलोभय. ❀ Cv : भोगांश्च परिहारांश्च कामान्वसु च दापयेति पाठः. ❀

29 Ñ$_1$ transp. 29 and 30.—^{a}) D_4 धनं च (for माल्यानि).—^{b}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ वराम्बरम् ; B_3 तवाम्बरम् ; D_7 G_2 भूषणानि (for वीराणाम्). D_4 वानराणां च भूषणं.—^{c}) B_3 D_{9-11} T_3 Ct देयं. Ś $D_{1-4.8.12.13}$ दत्त्वा (for बहु). D_4 योधेषु; D_6 यूथेभ्यः (for योधेभ्यः). Ñ$_1$ ददस्व बहु भृत्येभ्यः ; G_1 M_5 पेयं च बहुधा तेभ्यः.—^{d}) B_3 पेयं (for स्वयं). Ñ$_2$ V $B_{2.3}$ पिबेः (for पिब).

30 Ñ$_1$ transp. 29 and 30.—^{a}) G(ed.) अथ (for ततो). Ś D_8 बहुले भूते; B_3 बहुलीकृत्य(G [ed.] °कृते).—^{b}) D_9 लोकेस्मिन् (for कौलीने).—After 30^{ab}, Ś Ñ V B D S ins. :

1138* भक्षितः ससुहृद्रामो राक्षसैरिति विश्रुते ।

[Ś $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ समरे ; V_3 संगरे (for ससुहृद्).]

—^{c}) T_3 M_3 प्रविश; Cg as in text (for प्रविश्य). Ś $D_{2.8}$ प्रविश्याश्वस्य. D_4 वा (for च). Ñ$_2$ V $B_{1.2.4}$ [ए]व (for [अ]पि). B_2 [ए]तां (for त्वं).—^{d}) Ś$_2$ B_3 $D_{1.3}$ हरसि (meta.); D_{13} ग्रहसि (sic) (for रहसि). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ पार्थिव; $D_{6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ सांत्वयन् ; Cg as in text (for सान्त्वय).—^{e}) Ñ$_1$ धनैर् (for धन-). Ś $D_{2.8.12}$ वरमाल्यैश् (for धनधान्यैश्). Ñ$_1$ D_4 भोगैश् ; Ñ$_2$ V B_{2-4} D_7 G_2 रत्नैश्; $M_{1.2}$ वस्त्रैश् (for कामैश्).—^{f}) Ñ$_2$ V B_{2-4} कामैश् (for रत्नैश्). Ś $D_{2.3.8.12.13}$ [ए]तां; Ñ$_1$ [ए]व (for [ए]नां). D_7 G_2 कामैरेनां. V_3 प्रलोभयेः ; T_3 प्रतोषय (for प्रलोभय).

31 ^{b}) Ś$_1$ B_3 $D_{6.10.11}$ $M_{1.2}$ Ck.t भूयः ; Cm.g as in text (for भय-). Ś $D_{2.8.9.12}$ -[अ]वरु(Ś$_2$ -[अ]वब; D_2 -[अ]विरु; $D_{8.12}$ -[अ]वबु)द्धया; Ñ$_1$ -[अ]र्थबंधया; B_3 D_1 -[अ]नुबद्धया; B_4 -[अ]नुचिंतया (for -[अ]नुबन्धया). V B_1 D_4 भयशोकाच्च(V_3 °नु-) विह्वला(V_3 °द्धया).—^{c}) Ñ V B_{2-4} स(B_4 प्र)कामा. Ś V_3 $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ वशगा; Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_5 T_1 G_2 M_5 त्वद्वशा (B_3 °शे) (for त्वद्वशं).—^{d}) Ś $D_{8.12}$ तव नाथ (for नष्टनाथा). Ś Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ $D_{1-5.8.12.13}$ भविष्यति.

32 V_3 om. (hapl.) 32–33.—^{a}) $D_{6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ Ct रमणीयं; G_1 जानकी यं; G_2 राज्ञा नूनं; Cm.g.k as in text (for रञ्जनीयं).—^{b}) Ñ$_2$ V_2 $D_{2.9.10}$ G_1 अधिगम्य; B_4 D_{11} अभिगम्य; T_3 अ * गम्य (damaged); Cm as in text (for अव°).—^{c}) Ś $D_{2.8.12}$ वैराग्यात् ; D_5 वैलास्यात् (for नैराश्यात्). Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 -स्वभावाच् (for -लघुत्वाच्).—^{d}) B_1 -वशे (for -वशं). Ś$_2$ B_1 प्रतिपद्यते; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} प्रतियास्यति; T_3 प्रतिलप्स्यते.

33 V_3 om. 33 (cf. v.l. 32).—^{a}) B_3 या (for सा). B_1 -संवृत्ता; D_4 -संपन्ना (for -संवृद्धा).—^{b}) T_3 [अ]सुख-; Cm as in text (for दुःख-). Ś Ñ V $B_{1.2}$ $D_{1.5-10.12}$ T_3 -कर्पिता; Cm as in text (for -कर्शिता).—^{c}) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.7.13}$ $G_{1.3}$ M_5 Cm त्वद्- ; Cg as in text (for त्वयि). Ś $D_{2.8.12}$ [अ]हष्टं; B_1 $D_{1.3}$ [अ]घृष्यं ; B_4 [अ]धीन-; D_{13} [अ]धीष्टं (for [अ]धीनं). T_3 मत्वा;

एतत्सुनीतं मम दर्शनेन
रामं हि दृष्ट्वैव भवेदनर्थः ।
इहैव ते सेत्स्यति मोत्सुको भू-
र्महानयुद्धेन सुखस्य लाभः ॥ ३४

अनष्टसैन्यो ह्यनवाप्तसंशयो
रिपूनयुद्धेन जयञ्जनाधिप ।
यशश्च पुण्यं च महन्महीपते
श्रियं च कीर्तिं च चिरं समश्नुते ॥ ३५

G. 6. 43. 37
B. 6. 64. 36
L. 6. 43. 36

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

Cm as in text (for ज्ञात्वा). —[d]) Ś $D_{8.12}$ सर्वशोथागमिष्यति; $Ñ_1$ सर्वथा प्राणमिष्यति; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B सर्वथोपनयिष्यति; D_4 (marg. also as in $Ñ_2$) सर्वप्रणयमिष्यति; D_6 सर्वदैव भविष्यति; D_{9-11} सर्वथैव गमिष्यति. —After 33, G_2 erroneously repeats 32[a].

34 [a]) Ś $D_{2.8.12}$ हि वचो ममाद्य; $Ñ_1$ D_4 नय(D_4 after corr. यदि) दर्शनेन; $Ñ_2$ V B_{2-4} $D_{1.13}$ तव दर्शनेन; B_1 D_3 यद्दर्शनेन (for मम दर्शनेन). —[b]) B_1 च; D_{13} तु (for हि). D_5 दृष्ट्वैव (sic). D_4 अनाथा (sic) (for अनर्थः). —[c]) D_8 इहैष. $Ñ_1$ तत्सेत्स्यति; B_1 चोपास्यति; B_3 तेनेक्ष्यति (sic); D_4 तद्राक्षस (for ते सेत्स्यति). V_3 B_4 न (for मा). $Ñ_1$ D_4 कार्यतत्त्वं (for मोत्सुको भूर्). —[d]) Ś ह्ययुद्धेन; $V_{1.3}$ सु°; B_4 अथो तेन; $D_{2.12}$ हि युद्धेन; $T_{1.3}$ न युद्धेन (for अ°). D_4 महोग्रयुद्धेन; D_8 महार्हयुद्धेन (for महानयुद्धेन). $Ñ_1$ जयस्य (for सुखस्य).

35 [a]) $Ś_2$ Ñ V B $D_{2.6.8.12.13}$ $M_{3.5}$ Cm.g अदृष्ट-. B_3 -दोषो (for -सैन्यो). D_3 [ऽ]पि (for हि). $Ñ_1$ -संभ्रमो (for -संशयो). D_4 अदृष्टसैन्येषु भवाप्तसंभ्रमो. —[b]) D_{9-11} G_3 रिपुं; Cm.k as in text (for रिपून्). Ś V_3 B_4 $D_{8.12}$ च(V_3 हि) युद्धेन; D_{9-11} त्वयुद्धेन; Cg as in text (for अ°). T_1 G_1 M_3 नराधिपः; G_3 $M_{1.2}$ जयाधिपः (for जनाधिप). Ś $Ñ_1$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ जयेज्जनाधिपः; $Ñ_2$ V B_{2-4} जयस्व सर्वथा (for जयञ्जनाधिप). —[c]) G_2 सौख्यं (for पुण्यं). D_5 $G_{2.3}$ महीपतिः (for °ते). Ś Ñ V B $D_{1.2.8.12.13}$ महीं च भूपतिः(Ñ V B_{2-4} °ते); D_3 महीं च भूपते; D_4 श्रियश्च कीर्तिं (sic); $D_{7.9-11}$ T_1 G_1 M_5 महान्म(G_1 M_5 महीं म)हीपतिः; Cg as in text (for महन्महीपते). ❀ Cg : महीपते इति संबोधनम् . ❀ —[d]) D_7 G_2 समृद्धां (for च कीर्तिं). T_2 transp. श्रियं and चिरं. D_6 समश्नुषे (for °ते). $Ñ_2$ V B_{2-4} समाप्नुहि त्वं (for चिरं समश्नुते). D_4 समग्रसौख्यं च समाप्नुहि त्वं.

Colophon. —*Kāṇḍa name* : $Ñ_1$ B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12.13}$ महोदरवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ $Ñ_1$ V_3 B_2 $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ V_1 D_1 44; $Ñ_2$ V_2 D_3 43; $B_{1.3}$ 39; B_4 42; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G M 64; D_9 41; T_2 69; T_3 71. —After colophon, D_2 concludes with रामः; G $M_{1.2.5}$ श्रीरामाय नमः.

५३

G. 6. 44. 1
B. 6. 65. 1
L. 6. 44. 1

स तथोक्तस्तु निर्भर्त्स्य कुम्भकर्णो महोदरम् ।
अब्रवीद्राक्षसश्रेष्ठं भ्रातरं रावणं ततः ॥ १
सोऽहं तव भयं घोरं वधात्तस्य दुरात्मनः ।
रामस्याद्य प्रमार्जामि निर्वैरस्त्वं सुखी भव ॥ २
गर्जन्ति न वृथा शूरा निर्जला इव तोयदाः ।
पश्य संपाद्यमानं तु गर्जितं युधि कर्मणा ॥ ३
न मर्षयति चात्मानं संभावयति नात्मना ।
अदर्शयित्वा शूरास्तु कर्म कुर्वन्ति दुष्करम् ॥ ४
विक्लवानामबुद्धीनां राज्ञां पण्डितमानिनाम् ।
शृण्वतामादित इदं त्वद्विधानां महोदर ॥ ५
युद्धे कापुरुषैर्नित्यं भवद्भिः प्रियवादिभिः ।
राजानमनुगच्छद्भिः कृत्यमेतद्विनाशितम् ॥ ६

53

1 ^{a}) Ñ2 तथोक्तः स (by transp.); V3 स तथा हि; D7 G2 एवमुक्तस्; Cg.k.t as in text (for स तथोक्तस्). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 विनिर्भर्त्स्य (for तु नि°). —Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 om. 1^{cd}. —^{c}) G1.3 रक्षसां (for राक्षस-).

2 Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 read 2–11 after 15. —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 अहं तेद्य; D5 सोयं तव (for सोऽहं तव). —^{c}) Ś Ñ2 V1 B1.4 D1–3.8.12.13 रावणैतत्; Ñ1 V2 D4 राघवस्य; V3 रावणाद्य; T3 रामस्यार्थं (sic) (for रामस्याद्य). V2.3 प्रनेष्यामि; B4 प्रवक्ष्यामि; D8 प्रजानामि (for प्रमार्जामि). B2 रावणैषोपनेष्यामि; B3 राक्षसेश्वर नेष्यामि. ❀ Cm.g: प्रमार्जामि प्रमार्जयामि (Cg °र्जामि निवर्तयिष्यामीत्यर्थः). ❀ —^{d}) V3 D5.9–11 T G3 M3.5 निर्वैरो हि; B1 निर्भरं त्वं; D6 निर्वैरोथ; G1 निर्वैरोपि (for निर्वैरस्त्वं).

3 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2. —^{a}) D4 ते (for न). Ś D2.8 तथा; B1 यथा (for वृथा). —^{b}) Ñ1 सजला (for निर्जला). Ñ2 B2.3 सजला जलदा इव. —V3 om. 3^{c}–4^{b}. —^{c}) T3 पापं (sic) (for पश्य). Ś2 D8.12 संपाद्यमाना (sic); Ñ1 संपीड्यमानं; B1–3 D6.7.9–11 Ct संपद्यमानं; Cg as in text (for संपाद्यमानं). Ś2 Ñ V1 B2 D1–4.8.12.13 वै; V2 B1.4 मे; B3 D7 त्वं; D9 G1 तं; G3 M5 तत्; Cg.k.t as in text (for तु). —^{d}) G2 निर्जितं; Cg.k.t as in text (for गर्जितं).

4 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2. V3 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). —^{a}) D7.9–11 M1.2 Ck.t मर्षयंति. —^{b}) D9 संभावयंति. D5.6.9 T2.3 G M5 च (for न). D7.10.11 M1.2 Ck.t संभावयितुमात्मना. —For 4^{ab}, Ś B1 D1–4.8.12.13 subst.:

1139* नामर्षयन्त्यात्मनो ये ते न संभावयन्त्युत।

[D13 मर्षयंति (for [अ]मर्ष°). D3 न ते (by transp.). B1 [अ]वेता वै ये ते (sic) (for [आ]त्मनो ये ते न). D4 अमर्षादात्मनो ह्येते कर्म संपादयंत्युत.];

while, Ñ V1.2 B2–4 subst.:

1140* नामर्षयति यो नित्यमप्रगल्भं स भाषते।

[B3 मर्षयति; B1 [अ]मर्षयंति. B4 ये (for यो). V1.2 प्रभाषते; B3 न भाषते.]

❀ Cr: न मर्षयतीति। शूराः परकृतां लघूक्तिं न मर्षयन्ति न सहन्ते। आत्मनात्मानं न संभावयति न श्लाघन्ते। उभयत्रापि व्यत्ययेनैकवचनम्।; So also Cm.g. ❀ —^{cd}) Ś D1–3.8.12.13 अमर्षयित्वा; B1 अमर्षभावाः (for अदर्शयित्वा). Ñ V B2–4 D4 अमृष्य हि(Ñ1 अमर्षाद्धतु; V1 अमृष्ययित्वा [hypm.]; V2 अमर्षिता; V3 अमृष्यंति; B2 आमृत्यो हि; D4 आमृष्य च) रणे शूराः (for ^{c}). Ñ1 D4 दारुणं (for दुष्करम्). V2 कुर्वंति रणदुःकरं (for ^{d}). G2 अकथ्यमानः शूरस्तु कुरुते कर्म दुष्करं.

5 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2. —^{a}) B3 (marg. also as in text) विह्वलानाम्; B4 धिग्देवानाम्. B1 D9–11 ह्यबुद्धीनां. —^{b}) D4 राजा (sic); D6 M3 Cm.g राज्ञः; Ck.t as in text (for राज्ञां). —^{c}) Ñ2 V1 B4 D8 श्रृणुतां; B2 श्रृणु त्वं. Ś V2 D8.12 आहृत(V2 °तम्); Ñ V1.3 B व्याहृतम् (for आदित). D3.5.6.9.13 T G1.3 M3.5 Cr.m.g शृण्वता(D5 T G1.3 M5 Cr °तां) सादितमिदं; D4 शृणुता व्योद्धतमिदं (sic); D7.10.11 G2 M1.2 रोचते त्वद्वचो नित्यं(M1.2 नूनं). D7.10.11 G2 M1.2 कथ्यमानं; Cr.m as in text (for त्वद्विधानां). ❀ Cv: रोचते त्वद्वचो नित्यं कथ्यमानं महोदरेति क्वचिदस्य पश्चात्पाठः।; Ct: 'शृण्वतां सादितमिदं त्वद्विधानाम्' इति पाठे विक्लवत्वादिगुणानां त्वद्विधानां वचः शृण्वतामिदं सादितम्। ईदृशं दुःखं प्राप्तं भवतीत्यर्थं इति तीर्थः. ❀

6 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2. —^{a}) Ñ1 V3 B1.4 युद्धं. —^{c}) D4 राजस्यम् (sic) (for राजानम्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 -वर्तद्भिः (for -गच्छद्भिः). —^{d}) Ñ2 V B1–3 कृतम् (for कृत्यम्). G1 एवं; Ck.t as in text (for एतद्). D10.11 Ck.t सर्वं कृत्यं (for कृत्यमेतद्). V3 विपत्तये; B1 विपातितं; D5 T1 M3 Cm.g हि सादितं; T2 हि नाशितं; G2 विपाटितं (for विनाशितम्). D4 कृत्यमेयोपपार्जितं (corrupt).

राजशेषा कृता लङ्का क्षीणः कोशो बलं हतम् ।
राजानमिममासाद्य सुहृच्चिह्नममित्रकम् ॥ ७
एष निर्याम्यहं युद्धमुद्यतः शत्रुनिर्जये ।
दुर्नयं भवतामद्य समीकर्तुं महाहवे ॥ ८
एवमुक्तवतो वाक्यं कुम्भकर्णस्य धीमतः ।
प्रत्युवाच ततो वाक्यं प्रहसन्राक्षसाधिपः ॥ ९

महोदरोऽयं रामात्तु परित्रस्तो न संशयः ।
न हि रोचयते तात युद्धं युद्धविशारद ॥ १०
कश्चिन्मे त्वत्समो नास्ति सौहृदेन बलेन च ।
गच्छ शत्रुवधाय त्वं कुम्भकर्ण जयाय च ॥ ११
आददे निशितं शूलं वेगाच्छत्रुनिबर्हणः ।
सर्वकालायसं दीप्तं तप्तकाञ्चनभूषणम् ॥ १२

G. 6. 44. 2
B. 6. 65. 18
L. 6. 44. 2

7 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2. V3 om. 7.—ᵃ) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 कृच्छ्रावस्था(Ñ1 B1.2.4 D4 °स्थां) (for राजशेषा). Ñ1 B1.2.4 D4 गता (for कृता).—ᵇ) D1.4.11 T3 G1.3 क्षीण-; Cr क्षीणा; Cm as in text (for क्षीणः). T3 -कोशा; Cr शोका; Cm.g as in text (for कोशो). B2 G2 महत्; Cr.m as in text (for हतम्). D1.3.13 हतं बलं (by transp.) (for बलं हतम्).—ᶜ) Ś D4.8.12 एनम् (for इमम्).—ᵈ) D5 T2 -छिन्नम् (for -चिह्नम्). Ñ1 इवांतकं (for अमित्रकम्). Ś D8.12 सुहृच्चित्तमिवार्पितं; Ñ2 V1.2 B1–3 राक्षसानां व्य(V1.2 B2 वि)प(B1 गत)न्नप(V1.2 B2 °त्तये; B3 °पाः); B4 D1 सुहृच्चित्रमिवात्र किं; D2 समीकर्तुं महाहवे; D3 सुहृद्भिश्चित्रमत्र किं; D4 सवचक्षेणमिवांतकं (corrupt); D13 नैर्ऋतानां यशोहरं.

8 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2.—ᵃ) D4 निर्यातोस्म्यहं (hypm.) (for निर्याम्यहं). Ñ1 V1.3 B2.4 D2.4.7 T2.3 G1 योद्धुम् (for युद्धम्).—ᵇ) Ś B1.2.4 D1.3.8.12.13 -निग्रहे; D7 (marg. also as in text) -दुर्जये (for -निर्जये).—After 8ᵃᵇ, D4 repeats (var.) l. 11–12 of 6.50.1097*.—D4 om. 8ᶜᵈ.—ᶜ) Ś B1 D8.9.12 दुर्जयं; V3 भक्षंतु; B3 दुर्लभं; T1 दुर्णयं (for दुर्नयं). D1 G1 अत्र (for अद्य).—ᵈ) Ñ V B2.3 (marg. also as in text) D2 पराक्रमैः; G3 M3 इहाहवे (for महाहवे).—After 8, Ñ1 V2 repeat (var.) l. 11–12 of 6.50.1097*.

9 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2.—ᵃ) G (ed.) तत (for एवम्). D2 उक्तं ततो (for उक्तवतो). Ñ1 D4 एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यं; Ñ2 V B2.3 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं.—D4.12 om. (hapl.) 9ᵇᶜ.—ᵇ) Ñ1 राक्षसः; Ñ2 V B2.3 रावणः (for धीमतः).—ᶜᵈ) M5 तथा (for ततो). Ś Ñ1 B1.4 D1–4.6–8.12.13 G2 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). Ñ2 V B2.3 संवर्धयितुमु(B3 ° त्वा सो)-त्साहमिदं वचनमब्रवीत्.

10 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 cf. v.l. 2.—ᵃ) D11 मंदोदरो. D7 G2 तु (for ऽयं). Ś B1.4 D1.3.4.8.12 रामस्य; Ñ V B2.3 D2.13 रामाद्वै; D7 रामाच्च (for रामात्तु).—ᶜ) B1 रोचते मे; D4 ते रोचते (for रोचयते). Ñ2 B2 D8 भीतो; V1.3 युद्धं; B1 भ्रातर्; B3 वीरो; D4 यावत् (for तात).—ᵈ) V1.3 तव; D4 तावद् (for युद्धं). T2.3 युधि (for युद्ध-).

11 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.8.12.13, cf. v.l. 2.—ᵃ) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 न (B3 स) कश्चित् (for कश्चिन्मे). B2 वै (for त्वत्). Ś D8.12 ह्यस्ति; Ñ V B1.2.4 D1.2 मेस्ति; D3 [ऽ]न्योस्ति; D4 [ऽ]स्तीह (for नास्ति). D13 त्वत्समानोस्ति.—ᵇ) Ś D8.12 पौरुषेण; V3 B2–4 सौहार्देन; B1 सौहृद्येन (for सौहृदेन). Ñ1 वा (for च). D3 बलीयसा (for बलेन च).—ᶜ) B1 [आ]शु (for त्वं).—ᵈ) V3 वधाय च; D13 महाबल; G3 ज*** (damaged) (for जयाय च).—After 11, D5–7.9–11 S ins.:

1141* तस्मात्तु भयनाशार्थं भवान्संबोधितो मया ।
अयं हि कालः सुहृदां राक्षसानामरिंदम ।
तद्गच्छ शूलमादाय पाशहस्त इवान्तकः ।
वानरान्राजपुत्रौ च भक्षयादित्यतेजसौ ।
समालोक्य तु ते रूपं विद्रविष्यन्ति वानराः । [5]
रामलक्ष्मणयोश्चापि हृदये प्रस्फुटिष्यतः ।
एवमुक्त्वा महाराजः कुम्भकर्णं महाबलम् ।
इत्येवमुक्तः संहृष्टो निर्जगाम महाबलः ।
राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा कुम्भकर्णः समुद्यतः ।

[G3 damaged from l. 1 up to का in l. 2.—(l. 1) D7.10.11 G2 शयानः शत्रुनाशाय; G1 M1.2 तस्माच्छत्रु(G1 °द्भय)-विनाशाय (for the prior half). D9 संभावितो (for संबोधितो).—(l. 2) D9–11 G1 सुमहान् (for सुहृदां). G3 M5 महाबल (for अरिंदम).—(l. 3) D6.7 T2.3 G1 M5 त्वं गच्छ; D9–11 G2.3 संगच्छ (for तद्गच्छ).—(l. 4) T2.3 भक्षस्व (for भक्षय). D5.6 G2.3 -तेजसा.—(l. 5) M3 तमालोक्य. D7 G2 [ए]व; G1 हि (for तु).—(l. 6) G2 [ए]व (for [अ]पि).—(l. 7) D7.9–11 G1.3 M1.2 महातेजाः; G3 महारौद्रः (for महाराजः).—After l. 7, all the above MSS. cont. l. 12–14 of 6.50.1097*.—M1.2 om. l. 8.—(l. 8) D7 संतुष्टो (for संहृष्टो).—(l. 9) D6 T2 महाद्युतिः; T3 महाबलः (for समुद्यतः). D9–11 योद्धुमुद्युक्तवांस्तदा (for the post. half).]

12 ᵃ) Ñ2 त्रिशिखं (for निशितं). B2 आदिदेश शितं (for आददे निशितं).—ᵇ) G1 बलाच् (for वेगाच्). Ñ V B3.4 D1.3–5.9.13 T1.2 G3 M3 -निबर्हणं; B1 -विगर्हणं;

G. 6. 44. 2
B. 6. 65. 19
L. 6. 44. 3

इन्द्राशनिसमं भीमं वज्रप्रतिमगौरवम् ।
देवदानवगन्धर्वयक्षकिंनरसूदनम् ॥ १३

रक्तमाल्यमहादाम स्वतश्चोद्गतपावकम् ।
आदाय निशितं शूलं शत्रुशोणितरञ्जितम् ।
कुम्भकर्णो महातेजा रावणं वाक्यमब्रवीत् ॥ १४

गमिष्याम्यहमेकाकी तिष्ठत्विह बलं महत् ।
अद्य तान्क्षुधितः क्रुद्धो भक्षयिष्यामि वानरान् ॥ १५

कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
सैन्यैः परिवृतो गच्छ शूलमुद्गरपाणिभिः ॥ १६

वानरा हि महात्मानः शीघ्राश्च व्यवसायिनः ।
एकाकिनं प्रमत्तं वा नयेयुर्दशनैः क्षयम् ॥ १७

तस्मात्परमदुर्धर्षैः सैन्यैः परिवृतो व्रज ।
रक्षसामहितं सर्वं शत्रुपक्षं निसूदय ॥ १८

अथासनात्समुत्पत्य स्रजं मणिकृतान्तराम् ।
आबबन्ध महातेजाः कुम्भकर्णस्य रावणः ॥ १९

अङ्गदानङ्गुलीवेष्टान्वराण्याभरणानि च ।
हारं च शशिसंकाशमाबबन्ध महात्मनः ॥ २०

(for -निबर्हणः). Ś D2.8.12 शत्रुशोणितरंजितं. —c) Ñ2 V B D5.8.10–13 T1.3 M1.5 सर्वं (for सर्व-). D2 स बलादायसं (for सर्वकालायसं). —d) B3 -संनिभं; G2 M5 -भूषितं (for -भूषणम्). Ñ2 B2 कालांतकयमोपमं.

13 a) Ś Ñ1 V2 B1 D1–4.8.12.13 घोरं; M5 तेजो (for भीमं). D7.9–11 -समप्रख्यं (for -समं भीमं). —b) G3 -संस्पर्श- (for -प्रतिम-). Ñ1 D4 (before corr.) -दारुणं; B3 D13 -गोचरं (for -गौरवम्). —c) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 -दर्पघ्नं (for -गन्धर्व-). —d) Ś Ñ2 B2–4 D1–3.8.12.13 -गंधर्व-; V D9–11 G1 -पन्नग-; B1 D4 -राक्षस- (for -किंनर-). Ñ1 -दर्पघ्नमरिसूदनं.

14 a) M1.2 अक्ष- (for रक्त-). M5 -माल्यं. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 -[अं]बरधरं; D10.11 M1.2.5 Cr.t -महादामं; T3 -महाराम; G2 M3 -महद्दा(M3 °द्धा)म (for -महादाम). D6 Cm.g रक्तमाल्यं म(Cm °ल्यम)हाधाम. —b) Ś D8.12 शिखाप्रोद्ग(D8 °द्यो)त-; Ñ V B D12 शिरस्युद्ग(D13 °द्धृ)त-; D1.3 स्वरश्म्युद्धृत-; D2 स्वरभ्युद्धत-; D4 शिरस्यद्भुत-; D9 स्फुरदक्षम- (sic); T3 ***द्गत- (damaged) (for स्वतश्चोद्गत-). —c) V3 D6.7.9–11 T2.3 G2.3 M1.2.5 विपुलं (for निशितं). —d) B2 -रंजनं (for -रञ्जितम्). —D5.9 om. (hapl.) 14f – 16a.

15 D5.9 om. 15 (cf. v.l. 14). —a) Ś Ñ V B1–3 D1–3.8.12.13 एवैकस्; B4 एकैव; D4 एकैकस् (for एकाकी). —b) Ñ1 [ए]तद् (for [इ]ह). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 तव; T1 M3 मम (for महत्). —c) D1 अथ (for अद्य). T1 M3 क्षुभितान्; M5 तिष्ठतः (for क्षुधितः). Ś D1–3.8.12.13 कोपाद्; Ñ1 V B D4 सर्वान् (for क्रुद्धो). Ñ2 अद्यैवाहं तु तान्सर्वान्. —d) G3 हर्षयिष्यामि (sic) (for भक्षयिष्यामि). —After 15, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 read 2–11.

16 D5.9 om. 16a (cf. v.l. 14). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 om. 16ab. —c) Ś2 D2.8.12 बलैः (for सैन्यैः). Ś B1.4 D1–3.8.12 भ्रातः; Ñ2 V B2.3 वीर; D13 भ्रातुः; T3 damaged (for गच्छ). —d) Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 कर्तव्यं वचनं च मे (B1 D3.4.13 मम); Ñ2 V B2–4 कर्तव्यं च वचो मम. —After 16, Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 ins.:

1142* असहायस्य गमनं मम बुद्ध्या न रोचते।

[D8 सम- (for मम).]

17 a) Ñ2 V B2.4 D3 च (for हि). D4 दुरात्मानः (for महात्मानः). —b) D5.7 T1 शीघ्राः स्युर्; D6 T3 G2.3 M3 शीघ्राः सु-; D9–11 T2 शूराः सु-; G1 M5 शीघ्रं सु- (for शीघ्राश्च). Ś2 व्यवसायकाः; V2 व्यवसायिनां. Ñ1 B2 D4 शूराः शीघ्रपराक्रमाः. —c) B3 reads from मत्तं up to संशयः (see var.) in d in marg. Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 च; D7 G2 त्वां (for वा). B3 (also) प्रपन्नत्वं (for प्रमत्तं वा). —d) Ś Ñ V1.2 B4 D1–4.8.12.13 गमयेयुर्हि संशयं; V3 B3(m.) शमयेयुर्न संशयः; B1 शमयेयुरसंशयं; B2 शमयेयुर्हि संशयं; B3 (orig.) गणयेयुर्न संशयः.

18 a) Ś D8.12 त्वं राम-; D3 समर- (for परम-). Ś2 Ñ1 V B1–3 D1–4.7–13 -दुर्धर्षः (Ś2 D8.11 °र्षं; V2 B1–3 D1.3.4.12 °र्षे). —c) Ñ1 B3 D4 राक्षसैः; B2 D5 रक्षसा. Ñ1 B2.3 D4.5 सहितं (Ñ1 °तः; B3 D4 °तैः) (for अहितं). Ñ1 D4 सर्वैः (for सर्वं). Ś D1–3.8.12.13 अहितं राक्षसानां त्वं (D1 हि); B1 जहि तं राक्षसैः सार्धं; D7 G2 रक्षस्व रक्षसां पक्षं. —d) Ś1 Ñ2 V B1–3 D1–3.5–7.10.11.13 S निषूदय. B4 D9 शत्रुपक्षनिषू(D9 °सू)दन.

19 D6 reads 19 (except अथा) in marg. —a) G3 समुत्थाय (for समुत्पत्य). —b) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 मणिं सूर्यसमप्रभं. —d) Ś D2.8.12 मस्तके (for रावणः).

20 a) Ñ D1–3.5–7.9–11.13 T1.2 G M अंगदानि (for अङ्गदान्). Ñ2 D10 -वेष्टन्; Cg.k.t as in text (for -वेष्टान्). Ś D8.12 अंगदान्यंगुलीयानि; V1.2 B2.4 अंगदं चास्य सुशुभं (B2 सुसुचे; B4 शुभदं); V3 अंगदं सुप्रभं चास्य; B3 अंगदे शुशुभातेस्य; D4 अंगान्यंगुलिवेष्टं च. —b) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 कवचं च महाधनं (V3 B3 °नुं). —d) Ś Ñ2 V B1.3.4 D1–4.8.12.13 स बबंध; D7 G2 आमुमोच;

दिव्यानि च सुगन्धीनि माल्यदामानि रावणः ।
श्रोत्रे चासञ्जयामास श्रीमती चास्य कुण्डले ॥ २१
काञ्चनाङ्गदकेयूरो निष्काभरणभूषितः ।
कुम्भकर्णो बृहत्कर्णः सुहुतोऽग्निरिवाबभौ ॥ २२
श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन विराजितः ।
अमृतोत्पादने नद्धो भुजंगेनेव मन्दरः ॥ २३
स काञ्चनं भारसहं निवातं
विद्युत्प्रभं दीप्तमिवात्मभासा ।
आबध्यमानः कवचं रराज
संध्याभ्रसंवीत इवाद्रिराजः ॥ २४

सर्वाभरणनद्धाङ्गः शूलपाणिः स राक्षसः ।
त्रिविक्रमकृतोत्साहो नारायण इवाबभौ ॥ २५

भ्रातरं संपरिष्वज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
प्रणम्य शिरसा तस्मै संप्रतस्थे महाबलः ।
तमाशीर्भिः प्रशस्ताभिः प्रेषयामास रावणः ॥ २६

G. 6. 44. 29
B. 6. 65. 33
L. 6. 44. 31

Cg as in text (for आबबन्ध). Ñ1 D4 दुरासदः (D4 °दं); V2 महामनाः (for महात्मनः).

21 a) Ñ V B2–4 D4 गंधमाल्यानि; D9.11 च सुगंधानि (for च सुगन्धीनि). Ś D8.12 दिव्यं सुगंधं माल्यं च; B1 D3 दिव्यान्गंधांश्च माल्यांश्च (D3 °ल्यं च) ; D1.2.13 दिव्यांश्च गंधान्मा(D2 °धमा)ल्यांश्च. — b) G2 -जालानि (for -दामानि). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 रत्नानि विविधानि च; B3 रत्नान्याभरणानि च. — c) Ś Ñ V1.3 B D1–4.7–13 T3 G3 M1.2.5 गात्रेषु; G2 अंगेषु; Cr.g as in text (for श्रोत्रे च). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 योजयामास; B3 D7.9–11 सज्जयामास; G1 [आ]सर्जयामास; G2.3 M1.2.5 [आ]सज्ज°; Cg as in text (for [आ]सञ्जयामास). ❀ Cr.m : श्रोत्रे श्रोत्रयोः. ❀ — d) D7 G3 कर्णयोश्च; D10.11 श्रोत्रयोश्च (for श्रीमती). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 कुंडले च महाभुजः (Ñ V B D4 °धने).

22 a) G1 -[अ]द्भुत- (for -[अ]ङ्गद-). Ñ V B D4.6.7.9–11 T2.3 G1 M5 -केयूर-; G2 -दीप्तांगो (for -केयूरो). — b) Ś Ñ V B1.2.4 D1–3.8.12.13 -निष्कप्रवर- ; B3 -निष्कैः परम- ; D4 -पुष्पप्रवर- (for निष्काभरण-). Ś Ñ1 B1 D1–4.8.9.12.13 -भूषणः (for -भूषितः). — c) Ś V1 B1 D1–3.8.12.13 महाबाहुर्; Ñ2 V2.3 B2–4 महाकर्णः (for बृहत्कर्णः). — d) Ś B1 D1.2.8.12.13 हु(B1 ग)तोनल; Ñ1 D3.4 हुताशन; V1 illeg.; V2 B2.4 स हुतोग्निर् ; G(ed.) संस्कृतोग्निर् (for सुहुतोऽग्निर्).

23 a) Ñ V B2.3 D4 मणि- (for श्रोणी-). Ñ1 युक्तोसौ; D4 बृहता (for महता). — b) Ś Ñ2 V2.3 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 कांचनेन (for मेचकेन). Ñ2 V B D1–7.9–11.13 T G3 विराजता; M3 व्यराजत (for विराजितः). Ñ1 शुचिनातीव भास्वता. — c) Ñ1 B1 D4.13 बद्धो (for नद्धो). D5 T1 G1 M5 अमृतोत्पादनद्धेन. ❀ Cg : अमृतोत्पादने नद्ध इति निमित्तसप्तमी. ❀ — d) D1.3–5.9.13 T1.2 G3 भुजगेन; Cg as in text (for भुजंगेन). Ś2 Ñ1 D4 [ए]व (for [इ]व). D8 चंदनः.

24 a) T1 भार ** (damaged) (for भारसहं). Ś D1.2.8.12 विमानं; Ñ2 V B4 विचित्रं; B1 D3.13 वितानं (for निवातं). Ñ1 B2.3 D4 M5 भास्करसंनिकाशं; D8 भारसहस्रभारं; D7.9 T2 G2.3 भारसहस्रनिर्मि(G3 °संमि)तं (for भारसहं निवातं). — b) M5 -प्रदीप्तं तम् (for -प्रभं दीप्तम्). B1 D9.13 [अ]बभासा; D13 °सं) (for [आ]त्मभासा). — c) Ś V3 B4 D4.8.11.12 आबध्यमानं; V1 आबध्य देहे; D1.3.13 आबध्य वीरः. Ś D8.12 वसानः ; Ñ V B D1–4.13 बभासे; D6 निवातं (for रराज). ❀ Cv : आबध्यमानः आबध्नानः(°ध्नन् ?) । आर्षत्वाद्विकरणि(°ण ?)व्यत्ययेन श्यन् । ; so also Cr.m.g.t. ❀ — d) B2 -[अ]र्क- (for -[अ]भ्र-). D4 -संपीत (for -संवीत). T2.3 [अ]ग- (for [अ]द्रि-). —After 24, D3 ins. an addl. colophon :

[*Sarga name* : कुंभकर्णनिर्याणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : 44]

25 a) Ś D1.3.8.12 -जुष्टांगः ; Ñ1 -सत्त्वांगः ; Ñ2 V B2–4 -चित्रांगः ; B1 -पूर्णांगः; D2 -पुष्टांगः ; D4 -युक्तांगः ; D7.10.11 G2.3 M3 Cm.g.t -सर्वांगः ; D13 -संजुष्टः ; G1 M5 -संवीतः ; Ctp as in text (for -नद्धाङ्गः). — c) Ś V B4 D1–3.8.12.13 विक्रमाय; Ñ B2.3 D4 विक्रमिष्यन् ; B1 विक्रमे तु (for त्रिविक्रम-). — d) B3 शूलपाणिर् (for नारायण). —After 25, D13 ins. an addl. colophon :

[*Kāṇḍa name* : लंकाकांडे. —*Sarga name* : कुंभकर्णपरिधानं.]

26 a) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 स रावणं (for भ्रातरं सं-). — b) Ś Ñ1 D2.8.12 T M3.5 चाभि- ; D4 lacuna (for चापि). — c) Ñ1 D4 प्रणामं (for प्रणम्य). Ś B1.4 D1–3.8.12 चैव (D3 °नं) ; Ñ1 D4 कृत्वा; Ñ2 पादौ; V B2.3 चास्मै; D13 चापि (for तस्मै). — d) B4 T1 स प्रतस्थे; D5.7.9–11 G1 प्रतस्थे स (for संप्रतस्थे). B4 महाधनः. —After 26cd, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins. :

1143* तस्य सूतो रथं दिव्यं पञ्चनल्वप्रमाणतः ।
युक्तं खरसहस्रेण युद्धध्वजविभूषितम् ।
महाजलदनिर्घोषं कैलासशिखरोपमम् ।
अष्टचक्रं महावेगमुपनीय महारथम् ।

G. 6. 44. 29
B. 6. 65. 33
L. 6. 44. 31

शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः सैन्यैश्चापि वरायुधैः ।
तं गजैश्च तुरंगैश्च स्यन्दनैश्चाम्बुदस्वनैः ।
अनुजग्मुर्महात्मानं रथिनो रथिनां वरम् ॥ २७

सर्पैरुष्ट्रैः खरैरश्वैः सिंहद्विपमृगद्विजैः ।
अनुजग्मुश्च तं घोरं कुम्भकर्णं महाबलम् ॥ २८

स पुष्पवर्षैरवकीर्यमाणो
धृतातपत्रः शितशूलपाणिः ।
मदोत्कटः शोणितगन्धमत्तो
विनिर्ययौ दानवदेवशत्रुः ॥ २९

पदातयश्च बहवो महानादा महाबलाः ।
अन्वयू राक्षसा भीमा भीमाक्षाः शस्त्रपाणयः ॥ ३०

जयाशिषा वर्धयित्वा विनीतः प्राञ्जलिः स्थितः । [5]
स तं समारुह्य ययौ मेघगम्भीरनिस्वनम् ।
सोऽतिकायो महातेजा रथस्योपरि राक्षसः ।
गन्धर्वनगराकारः प्रगृहीतायुधो बभौ ।

[(l. 1) Ñ V2 B2.3 हृष्टः (for दिव्यं). V1.3 तस्य सूतोथ संहृ(V3 °कृ)ष्टः (for the prior half). Ś D8.12 नवनल्वं; Ñ V2 B2 पंचनल्वं; B4 पंचमर्थ- (for पञ्चनल्व-). —V3 om. l. 2–3. —(l. 2) G (ed.) -शतैनाथ (for -सहस्रेण). Ś1 D8 युधि; Ñ2 illeg.; B2.4 स्वर्ण-; D12 युद्धे (for युद्ध-). D4 lacuna for -ध्वज-. —Ñ1 B1 D4 read l. 4 after l. 1. —(l. 4) Ñ2 B1.2.4 D1.3 महाचक्रम्; D13 सुविस्तीर्णम् (for महावेगम्). Ñ1 V B3 D4 अष्टचक्रसमायुक्तम् (for the prior half). V2 B4 D3 उपानीय. —(l. 6) Ś D1.8.12 आरुह्य च; Ñ1 D2 आरुह्य प्र- (for समारुह्य). Ñ2 B4 स(B4 प्र-) ययौ रथमारुह्य; V B2.3 प्रययौ स तमारुह्य; D4 तं समारुह्य प्रययौ (for the prior half). Ś B2.3 D1.3.8.12 -निःस्वनं; B4 D13 -निःस्वनः; D4 -निस्वनः (for -निस्वनम्). —G (ed.) om. l. 7–8. —(l. 7) Ñ V B2–4 D4 -वीर्यो; B1 D1.3.13 -नादो (for -तेजा). —(l. 8) B1 स (for प्र-).]

—After 26[cd], D5–7 T1 M3 ins. 1144*.

—[e]) V3 महा- (for तम्). Ś D2.8.12 प्रप(D2.13 °स)न्नाभिः; D4 प्रयुक्ताभिः (for प्रशस्ताभिः). —[f]) Ñ2 राक्षसः (for रावणः).

27 [a]) D4 शिव- (for शङ्ख-). M5 -घोषैश्च (for -निर्घोषैः). —[b]) Ś D1–3.13 सैन्यैश्चात्त-; Ñ V B2–4 राक्षसैश्च; B1 ससैन्यैश्च; D4 आहतैश्च; D8.12 सैन्यैश्चानु- (for सैन्यैश्चापि). B1 [ड]त्तमायुधैः; B4 महासुरैः; G (ed.) वरायुधाः. —B3 reads 27[cd] in marg. —[c]) Ñ2 V2 B1.2 मतंगजैस् (for तं गजैश्च). Ś D2.8.12 चतुर्दंतैः (for तुरंगैश्च). D4 तद्गजैस्तुरगैश्चैव. —[d]) Ñ1 D4 च महायुधैः; D8 illeg. (for चाम्बुदस्वनैः). G2 रथैश्चांबुदसंनिभैः. —[e]) Ś B1 D1.2.8.12.13 अन्वगच्छन्; D3 अनुगच्छन् (for अनुजग्मुर्). Ñ2 V1.3 B2 D4.6.7.9–11 महात्मानो. —[f]) V1 B1 गच्छंतं; D6 reads in marg.; M5 रथिनं (for रथिनो). D4 वराः (for वरम्).

28 B3 reads 28 in marg. —[a]) D5.9 सर्वैर् (for सर्पैर्). D7.9–11 चैव (for अश्वैः). D6 G1 transp. उष्ट्रैः and अश्वैः. Ś Ñ V B2–4 D1–3.8.12.13 नागो(D8 मृगो)ष्ट्रखर(V1 B3 D3 °रथ)हस्त्यश्व-; B1 नागेंद्रहस्त्यश्वरथ- (unmetric); D4 नागेंद्ररथहस्त्यश्व-. ❀ Cg: सर्पैरिति । सर्पादीनां महाशरीराणां वाहनत्वं संभवतीति बोध्यम्. ❀ —[b]) G3 सिंहैश्च (for सिंह-). Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D1–4.8.12 G2 M1.2.5 -द्वीपि-; D6 -द्वीपैर्; G3 चैव; Cg as in text (for -द्विप-). G2 -मृगैर् (for -मृग-). Ñ1 B1.3 D1.4 -द्विजाः; V2 G2.3 -द्विपैः; Cg as in text (for -द्विजैः). —B3 reads 28[cd] twice. —[c]) B3(second time) ते संजग्मुश्च. Ś B1.3 (first time) D1–3.8.12.13 महात्मानं; Ñ1 D4 दुरात्मानं (D4 °नो); G2 महावीराः; M1.2 च तं वीरं (for च तं घोरं). —[d]) Ś B1.3(first time) D1–4.8.12.13 देवदानवदुर्जयं; Ñ V B2.3(second time).4 देवदानवविद्विषं(Ñ2 B3 °षः).

29 [a]) G2 लाजपुष्पैर् (for पुष्पवर्षैर्). B3 अभि- (for अव-). Ñ1 स पुष्पवृष्ट्या त्वभिवृष्यमाणः. —[b]) Ñ1 सितातपत्रः. D4 -[ड]द्यत- (for शित-). —[c]) Ñ2 V1.3 B2–4 D1.4–7.9–13 महोत्कटः; D3 मदोद्धतः; Cg as in text (for मदोत्कटः). Ś Ñ2 V B2.3 D2.8.12.13 -पान-; Ñ1 B4 D1.3.4 -मद्य-; G2 -शीधु- (for -गन्ध-). —[d]) Ñ1 D4 स निर्ययौ. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 राक्षसयोध(D4 °राज)मुख्यः(B3 °ख्यैः) (for दानवदेवशत्रुः).

30 [a]) G2 [ऽ]स्य (for च). V3 पदातिश्च महाकायाः. —V3 om. (hapl.) 30[b]–31[a]. —[b]) Ñ V2 B2.4 D13 -कायाः; V1 D9–11 -साराः; B3 -कामाः; D4 -कायं; G2.3 -दंष्ट्राः (for -नादाः). D4 महाबलं. —For 30[ab], Ś B1 D1–3.8.12 subst.; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. after 30[ab]; whereas D5–7 T1 M3 ins. after 26[cd]:

1144* निष्पतन्तं महानादं महाकायं महाबलम् ।

[Ñ2 D2 निपतंतं; V1 निर्गतं तं; B1 विनिःसृतं (for निष्पतन्तं). V1 B1 महाकायं (for महानादं). B1 महात्मानं; B3 कुंभकर्णं (for महाकायं). Ñ2 V2 B2.4 D1.3.5–7.13 T1 M3 transp. -नादं and -कायं. D4 महावीर्यं महास्वनं (for the post. half).]

—[c]) M1.2 निर्ययौ (sic) (for अन्वयू). T2.3 राक्षसं (for राक्षसा). Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D2.8.12 घोराः; D1.3.13 वीराः;

रक्ताक्षाः सुमहाकाया नीलाञ्जनचयोपमाः ।
शूलानुद्यम्य खड्गांश्च निशितांश्च परश्वधान् ॥ ३१
बहुव्यामांश्च परिघान्गदाश्च मुसलानि च ।
तालस्कन्धांश्च विपुलान्क्षेपणीयान्दुरासदान् ॥ ३२
अथान्यद्वपुरादाय दारुणं लोमहर्षणम् ।
निष्पपात महातेजाः कुम्भकर्णो महाबलः ॥ ३३
धनुःशतपरीणाहः स षट्शतसमुच्छ्रितः ।
रौद्रः शकटचक्राक्षो महापर्वतसंनिभः ॥ ३४
संनिपत्य च रक्षांसि दग्धशैलोपमो महान् ।
कुम्भकर्णो महावक्त्रः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ३५
अद्य वानरमुख्यानां तानि यूथानि भागशः ।
निर्दहिष्यामि संक्रुद्धः शलभानिव पावकः ॥ ३६
नापराध्यन्ति मे कामं वानरा वनचारिणः ।
जातिरस्मद्विधानां सा पुरोद्यानविभूषणम् ॥ ३७
पुररोधस्य मूलं तु राघवः सहलक्ष्मणः ।
हते तस्मिन्हतं सर्वं तं वधिष्यामि संयुगे ॥ ३८

G. 6. 44. 40
B. 6. 65. 45
L. 6. 44. 43

D6 T2.3 G3 भीमं (for भीमा). —d) Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 भीमाक्षं; D5 भीमाज्ञा:; D6 राक्षसा: (for भीमाक्षा:).

31 V3 om. 31^{a} (cf. v.l. 30). —a) Ś2 B1 D1-3.7.8.12.13 G2.3 M1.2.5 राक्षसा: ; V1.2 रक्ताक्षं (for रक्ताक्षा:). Ś D2.4.6.8.12 च; B2 ते; D13 तु (for सु-). D10.11 Ck.t -बहुव्यामा (for -महाकाया). —b) V2.3 -प्रभा: (for -[उ]पमा:). —V3 om. 31^{cd}. —c) Ś2 B3 D12 शूलानि; V2 D8 शूलम् (for शूलान्). V2 शंखांश्च. —d) Ś V2 B1 D1-3.8.12.13 विविधांश्; B2 पट्टिशान् (for निशितांश्). B2 स- (for च).

32 a) Ś Ñ V1.2 D12 बहुव्यासांश्; D4.5 T1 बाहुव्यासांश्; D9-11 T3 भिंडि(D9 °दि)पालांश्; D13 बव्हायात्रांश्; (sic); Cr.m.g as in text (for बहुव्यामांश्). —b) Ś D8 मुसुलानि; Ñ1 V3 B2 D1-4.9-11.13 मुशलानि (for मुसलानि). —B3 reads 32^{cd} in marg. —c) Ś B3 D1.8.12 साल- ; Ñ1 V2 B1 D2-4.13 शाल- (for ताल-). Ś V1 B1.4 D1-3.8.12.13 G2 त्रिविधान् (for त्रिपुलान्). —d) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 शतघ्नीश्च (for क्षेपणीयान्). Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.12.13 M1.2 दुरासदा:; V2 परश्वधान्. —After 32, Ś Ñ1 B1.3 D1-4.8.12.13 ins. :

1145* स पुरद्वारमासाद्य राक्षसो घोरदर्शनः ।

[B3 स्व- (for स). Ñ1 B3 आगम्य (for आसाद्य). D3 भीम- (for घोर-). Ñ1 दारुणो लोमहर्षण: (for the post. half).]

—Thereafter B3 cont. :

1146* वैतस्तिकशतघ्नाश्च पट्टिशासिभुशुण्डयः ।

33 Ś Ñ1 B1 D1-4.8.12.13 om. 33^{ab}. —a) B3 अन्योन्यं (for अथान्यद्). B4 D9 धनुर् (for वपुर्). Ñ2 B3 M1.2 आस्थाय (for आदाय). —b) Ñ2 V B2-4 D6.7.9-11 घोरदर्शनं; D5 T1 G1 M3.5 रोमहर्षणं (for लोमहर्षणम्). —d) Ś Ñ V B2-4 D1-4.8.12.13 प्रतापवान्; B1 दुरासद: (for महाबल:).

34 b) Ś D8 षड्बाणशतमुच्छ्रित: ; Ñ1 D4 शतव्यामशतोत्थि(Ñ1 °च्छ्रि)त: ; Ñ2 V3 B1.2.4 D1.3.12.13 षड्व्यामशतमुच्छ्रित:; V1.2 B3 षड्व्यामशतोच्छ्रित: (subm.); D2 षड्ग्रामशतमुच्छ्रित:; G1 षट्शतं च समुच्छ्रय:. ※ Cv: धनु:शतपरीणाह: स षट्शतसमुच्छ्रित इति पाठ: . ※ —c) M1.2 -वृत्ताक्षो (for -चक्राक्षो). —d) Ś Ñ1 B1 D1-4.8.12.13 गिरिकूटो(Ś D8.12 °शृंगो)पमो महान्(Ñ1 D4 बली); V3 स तु राक्षससत्तम:.

35 V3 om. 35^{ab}. —a) Ś2 D8.12 M1 Ck संनिपात्य; Ñ2 B2.3(marg. also as in text).4 D4-6 T स (Ñ2 B2.3 D5.6 T1.3 सं-) निवर्त्य; Cg.t as in text (for संनिपत्य). Ś2 Ñ2 V2 B2.3 D1.3.8.12.13 स (for च). B1 स च निष्पत्य (for संनिपत्य च). —b) Ś B1.4 D1-3.12.13 बली; D8 [ऽ]चलं (for महान्). Ñ2 B2.3 दंतै: शूलोपमैर्दृढ:(B2 °ढै:). —c) Ñ2 V B3(marg. also as in text) -बाहु: ; D5.11 -वक्र: (for -वक्त्र:). —d) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 G1 वाक्यम् (for इदम्).

36 a) Ś D8.12 एष; T3 अन्य- ; Cg as in text (for अद्य). B1 -मुख्यांश्च (for -मुख्यानां). —b) B3 तस्य; D7 महा- ; G2 नाना- (for तानि). Ñ2 V1.3 B2-4 [अ]नीकानि (for यूथानि). —c) B2 विधमिष्यामि; D3.13 निर्मथिष्यामि. V2 सुसंक्रुद्ध: (hypm.) (for संक्रुद्ध:). Ñ2 V1.3 B3 निर्धक्ष्यामि स्वयं(V1 B3 सुसं- ; V3 च सं-) क्रुद्ध: . —d) D9-11 पतंगान् (for शलभान्). —After 36, Ś B1.4 D1-4.8.12.13 ins. ; B3 ins. (marg.) after 36^{ab} :

1147* सर्वे रामसहायाश्च ये चान्ये मम शत्रवः ।

37 V3 om. 37^{ab}. —a) B4 वा (for मे). —c) Ś Ñ1 D4.8.12.13 एतद्- ; Ñ2 V2.3 B2-4 D2 एवं- (for अस्मद्-). Ñ2 V3 B2-4 तु; G1 च; G2 हि; G3 वा (for सा). —d) Ś2 D8.12 -विदूषणं; Ñ1 V3 B3.4 -त्रिभी(Ñ1 B3 °भू)षणी(B4 °णा); Ñ2 -त्रिभूषिणी; V2 -विभूषणा; B3 (marg. also as in V2) -विदूषिणी (for -त्रिभूषणम्).

38 a) Ñ2 V B2.4 पुरोपरोध- ; D1 प * * धस्य; D6.12 T1 पुरो रोधस्य; T3 damaged; Cm.k.t as in text (for पुररोधस्य). G2 हि (for तु). B3 विरोधमूलं तु ततो. —c) Ñ1 ततः शेषान्; D4 तदा सर्वान् (for हतं सर्वं). —d) Ś B1 D1.2.8.12.13 तं हनिष्यामि; V3 वधिष्यामि च

G. 6. 44. 41
B. 6. 65. 46
L. 6. 44. 44

एवं तस्य ब्रुवाणस्य कुम्भकर्णस्य राक्षसाः ।
नादं चक्रुर्महाघोरं कम्पयन्त इवार्णवम् ॥ ३९
तस्य निष्पततस्तूर्णं कुम्भकर्णस्य धीमतः ।
बभूवुर्घोररूपाणि निमित्तानि समन्ततः ॥ ४०
उल्काशनियुता मेघा विनेदुश्च सुदारुणाः ।
ससागरवना चैव वसुधा समकम्पत ॥ ४१
घोररूपाः शिवा नेदुः सज्वालकवलैर्मुखैः ।
मण्डलान्यपसव्यानि बबन्धुश्च विहंगमाः ॥ ४२
निष्पपात च गृध्रोऽस्य शूले वै पथि गच्छतः ।
प्रास्फुरन्नयनं चास्य सव्यो बाहुरकम्पत ॥ ४३
निष्पपात तदा चोल्का ज्वलन्ती भीमनिस्वना ।
आदित्यो निष्प्रभश्चासीन्न प्रवाति सुखोऽनिलः ॥ ४४
अचिन्तयन्महोत्पातानुत्थिताँल्लोमहर्षणान् ।
निर्ययौ कुम्भकर्णस्तु कृतान्तबलचोदितः ॥ ४५

(for तं वधिष्यामि). D7 G2 [अ]तो युगे(G2 °धि) (for संयुगे). Ñ1 D4 निहनिष्यामि वानरान्; B4 हनिष्यामि सराघवं.

39 b) B1 D7.9–11 G M1.2 Cg रक्षसः (for राक्षसाः). —c) Ś Ñ1 D1–4.8.12.13 नादांश् (for नादं). Ś1 Ñ1 D1–3.8.12.13 -घोरान्; Ś2 -घोराः; V2 -वेगं; B3 -कायाः; D4 -नादं (sic); D7 G2 -योधाः (for -घोरं). —d) D9 G1 कंपयंतम्; D13 क्षपयंत (for कम्पयन्त). Ś D8.12 इवार्णवाः; Ñ V B2–4 D4 वसुंधरां (for इवार्णवम्). G3 कंपयन्निव मेदिनीं. —After 39, D6 ins.:

1148* ते वानरास्तदा दृष्ट्वा तस्य कायं महात्मनः।

40 B1 om. 40ab. —a) D1.3.13 ततो (for तस्य). Ñ2 V B2–4 D4 निष्क्रामतः (for निष्पततस्). Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 पुर्याः(Ñ1 D3 °र्यां) (for तूर्णं). —b) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 G1 M5 रक्षसः (for धीमतः).

41 M5 om. 41–42. —a) Ś2 Ñ V B1.3.4 D1.3.4.8.12.13 शुष्काशनि-; D7 G1 उल्काशत- (for उल्काशनि-). Ñ2 B2 D13 -समा; B1.4 -प्रभा; D7 G2 M1 -मुचो (for -युता). M1 घोरा (for मेघा). B3 (after corr. marg. as in text) -शताकारा (for -युता मेघा). —b) Ś D2.8.12 विचेरुर्; D5–7.9–11 T G2 M1.3 बभूवुर् (for विनेदुश्). Ś Ñ1 B4 D1.3.4.6–13 T2.3 G1.2 M1–3 Cg.k.t गर्दभारुणाः; Ñ2 V B2.3 D2 गर्दभस्वनाः(V3 B3 °राः); B1 D5 T1 भृश (B1 तत्र)दारुणाः; G (ed.) दारुणस्वराः (for च सुदारुणाः). —d) B4 च व्यकंपत; L (ed.) समकंपयत् (for समकम्पत).

42 M5 om. 42 (cf. v.l. 41). —b) M1.2 सज्वाला-; Ck.t as in text (for सज्वाल-). D1 -विततैर् (for -कवलैर्). —c) Ñ1 [अ]वसव्यानि; Ñ2 च सव्यानि; B3 [अ]पविन्राणि; D4 [अ]पि सव्यानि; D11 [अ]थ सव्यानि (for [अ]पसव्यानि). —d) D1 ते (for च).

43 D11 om. (hapl.) 43. V3 om. 43ab. —a) Ś Ñ V1.2 B D1–3.7.8.12 G1.2 M1.2 निपपात; Cg as in text (for निष्पपात). D1 [s]स्य गृध्रश्च (by transp.); D5 T1 च शूलेस्य; D8 खगस्तस्य; M3 च मालेव (for च गृध्रोऽस्य). —b) Ñ2 पुरतः; B2 तुमुलः; D5 T1 M3 गृध्रो वै (M3 °स्य); G1 शूले च; G2 शूलाग्रे (for शूले वै). Ś V1.2 B1.3(marg. also).4 D1–3.8.12.13 रथस्योपरि; B3 तुमुलः परि- (for शूले वै पथि). D1.13 तिष्ठतः (for गच्छतः). Ñ1 D4 ध्वजस्योपरि दारुणः. —c) Ś D8.12 अस्फुरन्; V3 प्रफुल्ल-; D1 प्रास्फुरयन् (hypm.); D7 प्रस्फुरन् (for प्रास्फुरन्). Ñ V B2.3 सव्यं (for चास्य). —d) D1.3.13 सव्यं (for सव्यो). Ñ1 प्रकंपत; Ñ2 V B2.3 तथैव च; D1 अकंपनं; D4 अकल्पयत्(sic); D9 T2.3 M2.3.5 Cg च कंपते (M2 °त). ❀ Cg: गृध्र इति जात्येकवचनम्। सव्यशब्दो लिङ्गव्यत्ययेन नयनशब्देनापि संबध्यते। कम्पते अकम्पत. ❀ —After 43, Ñ1 B2 ins.:

1149* प्रावेपत भुजस्तस्य रोमहर्षस्त्वजायत।
अभिद्यत खरश्चैव रणभूमिं विगाहतः।

[(l. 1) Ñ1 चैव (for तस्य). G (ed.) तथा प्रावेपतांमिश्च (for the prior half). Ñ1 च जायते (for त्वजायत). —(l. 2) Ñ1 इहागतः (for विगाहतः).]

44 D11 reads 44 twice. —a) D5 T1 G1.2 M1–3 निपपात. D7 G2 [अ]ग्रतश् (for तदा). Ś Ñ V B D1–4.6.8.12.13 G3 गगनान्निप(Ś V3 B D2.8.12.13 °ष्प)-पातोल्का. —b) Ś Ñ2 D8.12 T2 -दर्शना; V2.3 -विक्रमा; B3 D2.6.7.9.10.13 -निःस्वना (for -निस्वना). —c) Ñ2 V2.3 D1–3.7.13 निःप्रभश्. —d) D7 G2 प्रववौ न; D9–11 (both times) न वाति च; T2.3 G3 M5 प्रवाति न (by transp.) (for न प्रवाति). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 प्रववौ न च(V2 चंद्र-; B3 D1 च न; B4 चात्र; D4 तीक्ष्ण-) मारुतः; D6 प्रतिवात्यसुखोनिलः; G1 प्रवात्यमिसुखोनिलः; M1.2 ववौ च परुषोनिलः.

45 b) D4 उद्यतान्; D9–11 उदितान्; M5 उत्पातान् (for उत्थिताँल्). Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12 जीवितांतकान्; B1 जीवितापहान्; D5–7.10.11 S रोमहर्षणान्; D9 घोरदर्शनान्; D13 अविभीषणान् (for लोमहर्षणान्). —After 45ab, D3 ins.:

1150* आत्मवीर्यं विवृण्वानो राक्षसानित्युवाच ह।
कालो भवेयं कालस्य दहेयमपि पावकम्।
मृत्युं मरणधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे।

—c) Ś Ñ2 B1.2 D1.4.8.12.13 स; B3 च; B4 om. (subm.) (for तु). Ñ1 V2.3 D2 स निर्ययौ कुंभकर्णः; D3

स लङ्घयित्वा प्राकारं पद्भ्यां पर्वतसंनिभः ।
ददर्शाभ्रघनप्रख्यं वानरानीकमद्भुतम् ॥ ४६
ते दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं वानराः पर्वतोपमम् ।
वायुनुन्ना इव घना ययुः सर्वा दिशस्तदा ॥ ४७
तद्वानरानीकमतिप्रचण्डं
दिशो द्रवद्भिन्नमिवाभ्रजालम् ।
स कुम्भकर्णः समवेक्ष्य हर्षा-
न्ननाद भूयो घनवद्घनाभः ॥ ४८
ते तस्य घोरं निनदं निशम्य
यथा निनादं दिवि वारिदस्य ।
पेतुर्धरण्यां बहवः प्लवंगा
निकृत्तमूला इव सालवृक्षाः ॥ ४९

G. 6. 44. o
B. 6. 65. 56
L. 6. 44. o

एवं वदन्ययौ योद्धुं. —^{d}) D4.9–11 -बश- (for -बल-). Ś D1–3.8.12.13 -नोदितः; Ñ2 V B D4 -मोहितः.

46 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 स निष्क्रम्य (B1 °गत्य) पुरद्वारात् (Ñ2 V B2.3 °रं). —^{b}) Ñ2 V B2.3 बृहत् (for पद्भ्यां). B2 -संनिभं. Ś Ñ1 B1.4 D1–4.8.12.13 कुंभकर्णो महाबलः. —After 46^{ab}, V3 D4 ins.; while Ñ V1.2 D13 ins. after 46:

1151* वानरान्वीक्ष्य संहृष्टो ननर्द विकृतस्वनम् ।

[V3 संहृष्टान् (for संहृष्टो). D13 ननाद (for ननर्द). V3 D4 विकृतं (for विकृत-). V1 -स्वरं; D13 -स्वरः.]

—D4 om. 46^{cd}. —^{c}) Ś D2.8.12 शारदाभ्र-; D6 T3 ददर्शाभ्रे (for ददर्शाभ्र-). T3 -नघ- (meta.); Cr.m.g as in text (for -घन-).

47 Ś D4.8.12 repeat 47 (D4 47^{ab} only) and read 48 (except D4) after 6.54.2. Ñ1 reads 47–48^{b} and repeats 48^{c}–49 after 6.54.2. B1.3 repeat 47-49 after 6.54.2. D1–3.13 repeat 47 and read 48-49 after 6.54.2. —^{a}) Ś B1 D1–4.7.8.12.13 G2 (Ś D2.8.12.13 both times; B1 D1.3.4 first time) तं (for ते). B4 दृष्ट्वा तद् (for ते दृष्ट्वा). Ś B1.4 D1–3.7.8.12.13 T1.2 (Ś1 B1 D1–3.8.12.13 both times; Ś2 second time) वानर (D1 [first time] °राः) श्रेष्ठाः; B3 (second time) राक्षसं वीरं; D4 (first time) वानराः सर्वे (for राक्षसश्रेष्ठं). —^{b}) Ś B1.4 D1–4.7.8.12.13 (Ś1 B1 D1–3.8.12.13 both times; Ś2 second time; D4 first time) राक्षसं (for वानराः). Ñ2 B2 D4 (second time) T2.3 M5 पर्वतोपमाः. G2 समकंपंत वानराः. —^{c}) Ś Ñ1 B1.3 D1.3.4.8.12 (all except Ñ1 D4 second time) वायुक्षिप्ताः; B1 (first time) वायुपूर्णा (for वायुनुन्ना). Ś Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12.13 (Ś B1 D1–3.8.12.13 both times; B3 second time) यथा मेघा (for इव घना). —^{d}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 (Ś B1 D1.3.8.12 first time; D2.13 both times) जग्मुः (for ययुः). Ś B1 D8 (all first time) सर्व- (for सर्वा). G1 transp. ययुः and दिशस्. Ñ1 D4.6 G3 दिशो दश; V1.2 B1.3.4 D3.13 (B1 D3.13 both times; B3 second time) दिशस्तथा (for दिशस्तदा).

48 For sequence in Ś Ñ1 B1.3 D1–3.8.12.13, cf. v.l. 47. —^{a}) G1 damaged for तद्वानरानी. D9 यद् (for तद्). —^{b}) B1 (first time).3 द्रुतं (for द्रवद्). V2 B4 [अ]द्रि- (for [अ]भ्र-). —^{c}) Ś B2.3 (both times) D8 प्रसमीक्ष्य; Ñ2 सुसमीक्ष्य (for समवेक्ष्य). D9–11 हर्षं (for हर्षान्). —^{d}) Ś D8 भीमं; Ñ V1.2 B D1–4.13 (Ñ1 second time; B1 both times; B3 first time) नादं; B3 (second time) तीव्रं (for भूयो). Ñ2 V1 B1–3 (B1.3 first time) घनसंनिकाशः; D4 सघनं घनाभः; T3 [ऽ]पि घनद्घनाभः (sic) (for घनवद्घनाभः).

49 For sequence in Ñ1 B1.3 D1–3.13, cf. v.l. 47. Ś D4.8.12 om. 49. Ñ1 illeg. for 49^{ab} in first occurrence. G1 damaged from नदं in ^{a} up to निनादं in ^{b}. —^{a}) Ñ1 D3.13 ततः सु-; B1.3 (both second time) D1.2 ततस्तु; D7 ततोस्य (for ते तस्य). B3 (second time) विनदं. Ñ2 V B (B1.3 first time) तं तस्य (B1 ततस्तु) नादं तुमुलं निशम्य; D9 ते तस्य घोरं च निशम्य शब्दं. —^{b}) M3 [अ]रिनादं (for निनादं). —B2 om. from वारिदस्य up to 50^{b}. B1 (second time) D1–3.13 यथाशनिं (D2 °हवे) दानववर्य (B1 °हेतिः; D2 °संव) मुक्तं (B1 °युक्तं); B3 (second time) यथाशनिर्वासवहस्तमुक्तः. —Ñ1 reads 49^{cd} in marg. in first occurrence. —^{c}) D3 धरित्र्यां; D6 T2.3 पृथिव्यां (for धरण्यां). Ñ1 (first time illeg.) B1 (first time).4 D2.6 T3 G3 प्लवंगमाः; B3 (second time) पतंगा (for प्लवंगा). D7 G2 transp. धरण्यां and प्लवंगा. —^{d}) Ñ1 (first time) Ñ V B1.3.4 D2.3.6.9–11.13 D2.7.13 निकृंत- (for निकृत्त-). Ñ V B1.3.4 D2.3.6.9–11.13 (Ñ1 B1.3 both times) शाल- (for साल-). —After 49, Ñ1 (m.).2 V B1.4 (Ñ1 B1 after 49 first occurrence) ins.:

1152* कृच्छ्रेण तु समाश्वस्य संगम्य च परस्परम् ।
वृक्षाद्रिहस्ता हरयः संग्रामं संप्रतस्थिरे ।

[(l. 1) B4 समाश्वास्य (for समाश्वस्य). —B1 om. l. 2.]

G. 6. 44. 0
B. 6. 65. 57
L. 6. 44. 53

विपुलपरिघवान्स कुम्भकर्णो
रिपुनिधनाय विनिःसृतो महात्मा ।
कपिगणभयमाददत्सुभीमं
प्रभुरिव किंकरदण्डवान्युगान्ते ॥ ५०

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

५४

स ननाद महानादं समुद्रमभिनादयन् ।
जनयन्निव निर्घातान्विधमन्निव पर्वतान् ॥ १
तमवध्यं मघवता यमेन वरुणेन च ।
प्रेक्ष्य भीमाक्षमायान्तं वानरा विप्रदुद्रुवुः ॥ २
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत् ।
नलं नीलं गवाक्षं च कुमुदं च महाबलम् ॥ ३

50 B2 om. 50^ab (cf. v.l. 49). B4 om. 50. —^a) Ñ1 -परिघघ्नम्. Ś Ñ2 V2.3 B1 D1–3.8.12.13 तु (for स). D4 विपुलपरिघबाणहस्तो. —^b) B3 -गणवध-; D4 -विजयाय (for -निधनाय). B3 -निश्चयो; D4.5.9–11 T G1.3 M5 विनिसृतो; D7 G2 विनिर्गतो; Ct as in text (for विनिःसृतो). Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 महौजाः (for महात्मा). —^c) D4 -बलम्; D5 -क्षयम् (for -भयम्). Ś2 D8.12 आचरन्; Ñ1 V3 D2.3.6.7 T2.3 G3 M1.2.5 आदधत्; B1 आहरत्; D1.13 आवहत्; D4 आद्य*; D5 आरथत् (sic) (for आददत्). Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 -तीव्रं; D7 G1.2 -भीमः (for -भीमं). —^d) D1 विभुर् (for प्रभुर्). Ñ V B2.3 D4 कृतांतः (for युगान्ते). Ś D8.12 किंकरवान्युगांतवातः.

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ1 V1 B D2.4.13 लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś Ñ2 V B D1–4.8.9.12.13 कुंभकर्णनिर्याणं (B1 D2.13 °णः); Ñ1 कुंभकर्णनिष्क्रमणः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 D3 45; Ñ2 V2 44; B1.3 40; B4 43; D1 84; D5–7.10.11 T1 G M 65; D9 42; T2 70; T3 72.—After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

54

Before 1, Ñ V B (B4 om. 1) D4.13 ins.:

1153* स पुरद्वारान्निर्यातः कुम्भकर्णो महाबलः ।
राक्षसैर्बहुभिः क्रुद्धैर्नर्दमानैः पुरस्कृतः ।

[(l. 1) Ñ B2.4 -द्वारि. Ñ2 निष्क्रांतः (for -निर्यातः). —(l. 2) Ñ1 V1 D4 युक्तो (for क्रुद्धैर्). B3 D4.13 नर्दमानः. V3 समंततः; B1.2 पुरस्ततः; B4 °स्थितः (for पुरस्कृतः).]; while D5–7.9–11 S ins.:

1154* स लङ्घयित्वा प्राकारं गिरिकूटोपमो महान् ।
निर्ययौ नगरात्तूर्णं कुम्भकर्णो महाबलः ।

1 B4 om. 1.—^a) B1 ननाद स (by transp.); D9–11 ननाद च; M1 सिंहनादं; G (ed.) संननाद.—^b) B2 D4 इव; D7 G2.3 अपि (for अभि-). Ś B1.3 (*sup. lin.* also) D1–3.8.12.13 समुद्र इव पर्वणि.—^c) D9–11 विजयन्. Ś V B1 D1.8.12.13 निर्घातं; B3 D5.7 T1 G2 Cv निर्घोषान्; D2 निर्वातं; D3 निर्घोषं; Ck.t as in text (for निर्घातान्). —^d) Ś V B1 D1–3.8.12.13 कंपयन् (for विधमन्). Ś D8.12 मेदिनीं (for पर्वतान्).

2 ^a) Ñ1 D4 मघवतो; B2 मघोना च. B3 (*sup. lin.* as in text) तमसह्यं महामायं.—^b) Ñ1 D4 यमस्य वरुणस्य. D5–7.9–11 T1 G2 M वा (for च).—^c) Ñ1 V3 वीक्ष्य; B1 G3 दृष्ट्वा (for प्रेक्ष्य). D4 दृष्ट्वा भीतास्तमायांतं; D5.6 T1 भीमाक्षं प्रे(D6 वी)क्ष्य निर्यातं.—After 2, Ś D4.8.12 repeat 6.53.47 (D4 47^ab only) and read 6.53.48 (except D4); while Ñ1 reads 6.53.47–48^ab and repeats 6.53.48^c–49; B1.3 repeat 6.53.47–49; D1–3.13 repeat 6.53.47 and read 6.53.48–49.

3 ^a) B3 च (for तु). D8.9–11 T2.3 G1 M3.5 विप्रद्रुतान् (for विद्रवतो). D7 G2 तान्वीरः प्रद्रुतान्दृष्ट्वा.—^b) Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.6.8–13 T2.3 G3 M2.5 राजपुत्रो (for वालि°).—^c) Ś Ñ B2.3 D1–3.8.12.13 गवाक्षं गवयं (Ñ B2.3 चंदनं; D1.3.13 सनलं) नीलं (D12 भीमं); V B1.3 (*sup.*

आत्मानमत्र विस्मृत्य वीर्याण्यभिजनानि च ।
क्व गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा ॥ ४
साधु सौम्या निवर्तध्वं किं प्राणान्परिरक्षथ ।
नालं युद्धाय वै रक्षो महतीयं विभीषिका ॥ ५
महतीमुत्थितामेनां राक्षसानां विभीषिकाम् ।
विक्रमाद्विधमिष्यामो निवर्तध्वं प्लवंगमाः ॥ ६
कृच्छ्रेण तु समाश्वास्य संगम्य च ततस्ततः ।
वृक्षाद्रिहस्ता हरयः संप्रतस्थू रणाजिरम् ॥ ७
ते निवृत्य तु संक्रुद्धाः कुम्भकर्णं वनौकसः ।
निजघ्नुः परमक्रुद्धाः समदा इव कुञ्जराः ।
प्रांशुभिर्गिरिशृङ्गैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ॥ ८
पादपैः पुष्पिताग्रैश्च हन्यमानो न कम्पते ।
तस्य गात्रेषु पतिता भिद्यन्ते शतशः शिलाः ।
पादपाः पुष्पिताग्राश्च भग्नाः पेतुर्महीतले ॥ ९

G. 6. 45. 15
B. 6. 66. 11
L. 6. 45. 14

---

lin. also). D4 गवाक्षं शरभं नीलं. —^{d}) M1.2 कुमुदं गंधमादनं.

4 ^{a}) Ñ V1.3 B2–4 इव; D9 एते (for अत्र). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 आत्मानमभि(D1.3 °मनु; D4 °मुप)संस्मृ (V2 °चिं)त्य; D7.10.11 G2 Ct आत्मनस्तानि(D7 G2 °नोप्यत्र) विस्मृत्य. —After 4^{ab}, D2 ins. 1155*. —^{c}) Ś Ñ1 D7–9.12 क्व गच्छथ. Ñ2 V B2 सुवित्रस्ताः; B3 परि° (for भयत्रस्ताः). —^{d}) Ñ2 V B2.3 हरयः प्राकृता इव; G2 वानरा जितकाशिनः.

5 ^{a}) Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 सर्वे सौम्याः; Ñ2 V B2.3 आगच्छत(V1.3 °थ); B4 आगच्छध्वं (for साधु सौम्या). —^{b}) Ñ1 V D4 अभिरक्षथ. —After 5^{ab}, Ñ V B2–4 D13 ins.; while D2 ins. after 4^{ab} :

1155* क्व गतानां न मृत्युर्वो भविता वानरर्षभाः।
मर्तव्ये सति संग्रामे वरं मृत्युर्भवादृशाम्।
जीवितं वापि मृत्युर्वा नास्त्यात्मवशकारितः।
योधधर्मं पुरस्कृत्य युध्यध्वं वानरोत्तमाः।

[D2 om. l. 1. —(l. 1) B2 क्व गच्छतां. —(l. 2) D2 कर्तव्ये (for मर्तव्ये). —V3 om. l. 3. —(l. 3) Ñ V1 B2.3 चापि; D13 वा न (for वापि). B2.3 मृत्युर्वो. V1 [आ]त्मवशकारिभिः; B4 °कारितं; D13 ते वशकारिणः (for [आ]त्मवशकारितः). —(l. 4) B4 यथाधर्मं. Ñ2 B4 वानरर्षभाः (for °रोत्तमाः).]

—^{c}) Ñ1 नायं; Ñ2 V2.3 B3.4 नैतद् ; D4 अलं (for नालं).

6 D2.5.9 T1 om. (hapl.?) 6^{ab}. D13 reads 6^{ab} after 8^{d}. —^{a}) G2 उच्छ्रितामू. Ś Ñ1 B D3.4.7.8.12.13 T2.3 G3 एतां (for एनां). —^{b}) Ś Ñ1 V1.2 B D1.3.4.8.12.13 वानराणां (for राक्षसानां). Ñ2 महाचमूं. —^{c}) Ñ V1.2 B2–4 विक्रम्य. Ñ1 विवधिष्यामि; V2 B2–4 D2.4.6 विधमिष्यामि; G1 विहनिष्यामो (for विधमिष्यामो). V3 परिक्रम्य विमृष्यामि.

7 ^{a}) D6 T3 M5 च; D7 G2 M1.2 ते (for तु). D5.7 T1 G3 समाश्वस्य; G1.2 M5 समाश्वस्ताः. —V3 om. 7^{c}–8^{b}. —^{c}) D9–11 वृक्षान्गृहीत्वा हरयः. —^{d}) D5 संप्रतस्थे (sic). D6.9–11 T2.3 G3 रणाजिरे. D7 G2 युद्धार्थाः संप्रतस्थिरे.

—For 7, Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 subst. ; V3 subst. l. 1 only for 7^{ab} :

1156* कृच्छ्रेण महता त्रस्ताः संस्तभ्य च परस्परम् ।
शिलापादपहस्तास्ते तस्थुः संग्राममूर्धनि ।

[(l. 1) Ñ2 V B3–4 तु समाश्वस्ताः; B1 महता युत्तास; D1–3 °ताश्वस्ताः (for महता त्रस्ताः). Ñ1 ते कृच्छ्रेण समाश्वस्ताः (for the prior half). —B1 om. from the post. up to the prior half of l. 2. D4 ते कृच्छ्रेणागताः सर्वे पुनः स्वस्थाश्च वानराः. —(l. 2) B2 च (for ते). B1 समर- (for संग्राम-).]

8 V3 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) T3 Ct निवर्त्य; G3 निवृत्तास् (for निवृत्य). T2.3 सुसंक्रुद्धाः; G M5 तु संरब्धाः. Ś Ñ1 D1–3.8.12.13 ते प्रहृष्टा(Ś D8.12 °हर्षान्) निवृत्तास्तु(Ñ1 °वर्तित्वा; D1.3.13 °श्च) ; Ñ2 V1 B3–4 संनिवर्त्य च(B2 तु) संक्रुद्धाः ; V2 B1 D4 ते निवृत्ता महाकायाः ; D7.9–11 ते निवर्त्य तु संरब्धाः(D9 °रुद्धाः). —Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 transp. 8^{b} and 8^{d}. —^{b}) Ñ1 महौजसः (for वनौकसः). —^{c}) V B D1.9–12 निर्जघ्नुः; G2 निर्जग्मुः. —^{d}) B2.4 कुंजरा इव (by transp.). B3 (m. also as in text) समरे निर्जरा इव; G2 वानरास्तु महौजसः. —After 8^{d}, D13 reads 6^{ab}. —G3 om. 8^{e}–9. —^{e}) V2 B2.3 गिरिशा(B3 °सा)लैश्च; T3 गिरिभिः शृंगैश्च (hypm.). Ś D2.8.12 प्रांशुभिः सा(D2 शा)लतालैश्च; V3 प्रांशुभिर्विपुलैस्तालैर्; B1 D1.3.13 प्रांशुभिर्जीर्णता(B1 °जा)लैश्च ; D4 प्रांशुभिर्वृद्धशालैश्च. —^{f}) V3 गिरिसालैर् (for शिलाभिश्च). B3 समंततः; M1.2 महाबलैः. T2 कुंभकर्णो महाबलः.

9 G2 om. 9 (cf. v.l. 8). M5 repeats 9^{ab} after 9^{cd}. —^{b}) Ś Ñ2 V1 B1 D8.12 चुक्षुभे; D7 बुध्यते; M5 (first time) विव्यथे (for कम्पते). Ñ1 B2 D4 मुष्टिभिश्च तथैव च; V2.3 B3.4 D1–3.13 वध्यमानो न चुक्षुभे. —After 9^{ab}, Ñ1 B2 D4 ins. :

1157* परिघैर्मुसलैश्चापि गदादण्डैः सुदारुणैः।
पर्वताग्रैश्च विपुलैर्वध्यमानो न चुक्षुभे।
नीलस्तु परमक्रुद्धः कुम्भकर्णं प्लवंगमः।
प्रायादभिमुखस्तूर्णं शैलमुत्पाट्य वीर्यवान्।

G. 6. 45. 16
B. 6. 66. 12
L. 6. 45. 15

सोऽपि सैन्यानि संक्रुद्धो वानराणां महौजसाम् ।
ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः ॥ १०
लोहितार्द्रास्तु बहवः शेरते वानरर्षभाः ।
निरस्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः ॥ ११
लङ्घयन्तः प्रधावन्तो वानरा नावलोकयन् ।
केचित्समुद्रे पतिताः केचिद्गगनमाश्रिताः ॥ १२

[(l. 1) Ñ1 च (for मु-). —(l. 4) D4 शालम् (for शैलम्).]

—Then Ñ1 B2 D4 cont.; while Ś Ñ2 V B1.3.4 D1–3.8.12.13 ins. after 9ab:

1158* ततः पर्वतमुत्पाट्य द्विविदः प्लवगर्षभः ।
दुद्राव ज्वलनाकारो राक्षसं सुमहाबलः ।
स तं महामेघनिभं चिक्षेप प्लवगाधिपः ।
तमप्राप्य महाकायं तस्य सैन्यमपोथयत् ।

[(l. 1) B2 शालं समुत्पाट्य. Ś द्विविधः ; Ñ1 D4 कुपितः (for द्विविदः). D3 प्लवंगर्षभः (unmetric). —D1 om. (hapl.) l. 2–3. —(l. 2) Ñ V1.3 B2.4 D4 ज्वलनाकारं; D3 ज्वलनाख्यं स. Ñ1 भीमविग्रहः ; Ñ2 V B2–4 D4 भीमविक्रमं (V3 B3 °मः); B1 D3.13 स महाबलः (for सुमहाबलः). —(l. 3) Ñ1 शैलं (for स तं). Ñ2 -**निभं (illeg.); B3 -घोरनिभं (for -मेघनिभं). D4 महामेघनिभं शालं (for the prior half). Ñ V B2–4 D4 सु(Ñ1 D4 स; V2.3 च)महाबलः; B1 D2.3.13 प्लव(D3 °वं [unmetric])गर्षभः. —D4 om. l. 4. —(l. 4) B3 (m. also) D13 तं तु(D13 च) प्राप्य. B1 महात्मानं (for °कायं). D2 तमप्रतिमकर्माणं (for the prior half). Ś D8.12 सर्व- (for तस्य). Ś B1 D1–3.8.12.13 सैन्ये पपात ह.]

—Then Ñ2 cont.:

1159* शतशः पादपान्वीराश्चिक्षिपुस्ते महाबलाः ।

—While D4 cont. (owing to om.) 1160* after 1158*.

—D4 om. 9c. —l. 1 of 1160*. —c) B1 गात्रे प्र- (for गात्रेषु). —d) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 विपुलाः ; D9–11 बहवः; M5 पर्वताः (for शतशः). Ñ1 विशीर्णा विपुलाः शिलाः ; Ñ2 V B2 अभिद्यंत महाशिलाः ; B3 व्यशीर्यंत महाबलाः. —e) D12 T3 पुष्पिताग्रैश्च. M1.2 गिरिशृंगाणि वृक्षाश्च. —f) Ś D8.12 तस्य पेतुर्; D1.13 पेतुर्भग्ना (by transp.); D3 भिन्नाः पेतुर्.

10 D4 om. 10 (cf. v.l. 9). —a) Ś D1.3.8.12.13 स हि; Ñ V2.3 B2–4 स तु; V1 B1 स च; D2 स ह; G1 M5 एष; M1.2 ततः (for सोऽपि). G2 सोपि तत्र सुसंरब्धो. —b) Ñ2 D1.13 वनौकसां; G2 महाचमूं (for महौजसाम्). Ś D2.8.12 द्रावयामास राक्षसः. —c) Ś Ñ2 V2 B1.2 D1–3.8.12.13 परमायस्तो. —d) D9 वनम्. B2 इवाहितः; B4 समुत्थितः (for इवोत्थितः). D13 वनान्निरिव चोत्थितः. —After 10, Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 ins.; while D4 cont. after 1158*:

1160* वानरास्तु सुसंक्रुद्धा गिरिशृङ्गैर्महाबलाः ।
राक्षसानामनीकानि विनिजघ्नुः सहस्रशः ।
तच्छैलवेगाभिहतं हताश्वरथवारणम् ।
रक्षोरुधिरसंक्लेदं बभूवायोधनं महत् ।
रथिनो वानरेन्द्राणां शरैः कालान्तकोपमैः । [5]
शिरांसि सहसा जह्नुर्नदन्तो भीमनिस्वनाः ।
वानराश्च महात्मानः समुत्पाट्य महाद्रुमान् ।
रथानुष्ट्रान्खरान्नागान्राक्षसांश्चाप्यसूदयन् ।

[D4 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 V1 अपि सं- ; Ñ2 V2.3 B2.4 तु ततः (for तु सुसं-). Ś D8 गिरिशृंगा. —(l. 2) D3 reads in marg. from मनीकानि up to गजान् (see var.) in l. 8. Ñ V3 B निजघ्नुस्ते (B1.3 °श्च); V2 जघ्नते च (for विनिजघ्नुः). D3 समंततः. —(l. 3) Ś D8 तद्वायु- ; D12 तद्वात- (for तच्छैल-). Ñ V B2–4 D4 -शृंगाभिहतं. B2 D4 हताश्वं. —D3 om. from रथ- up to निःस्व- in l. 6. Ñ2 V B3.4 -रथवाहनं; B1 D1.13 -वरवारणं; B2 D4 हतसारथिं (for -रथवारणम्). —(l. 4) Ś B3 D8.12 -संक्लिन्नं (for -संक्लेदं). —(l. 5) Ñ1 D4 कालानल- ; D1 °यम- (for °न्तक-). —(l. 6) Ñ1 D4 समरे (for सहसा). Ñ2 B4 D13 जह्रुर्. Ś D1.3.8.12.13 भीमनिःस्वनाः; Ñ V B2–4 D4 युद्धलालसाः ; B1 भीमदर्शनाः. —(l. 7) Ñ1 सानूनुत्पाट्य सद्रुमान् (for the post. half). —(l. 8) B3 हयान्नागान्; D3 गजानश्वान् (for खरान्नागान्). Ś B1 D1.2.8.12.13 रथिनश्च ग(B1 D1.13 °श्वानश्वान्ग)जानुष्ट्रान्; D4 रथानश्वान्खरान्नागान् (for the prior half). Ñ1 D4 [अ]भ्यसूदयन्; B3 [अ]प्यमर्दयन्; D1.2 [अ]व(D2 भ्य)सूदयन्; D3.13 न्यसूदयन्.

11 a) Ñ2 लोहिताक्ता हि; B1.4 D3 °र्द्राश्च; D4 °क्षास्तु. D7 G2.3 M1.2 हरयः (for बहवः). —b) Ñ2 V B2–4 स प्लवंगमाः ; D7 राक्षसाहताः ; G1 गां समाश्रिताः ; G2 राक्षसैर्हताः ; M1.2 बहवो युधि; M5 भुवि वानराः (for वानरर्षभाः). —After 11ab, G1 reads 13ab repeating it in its proper place. —Ñ2 om. 11cd. —d) B1 ताम्ररक्ता; D4 °वर्णा; G1 रक्तपुष्पा (for ताम्रपुष्पा). Ñ1 V G2 प्रफुल्ला (G2 पुष्पिता) इव किंशुकाः (Ñ1 पादपाः); G3 ता*** ** द्रुमाः (damaged).

12 Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 read 12 after 14ab. —ab) D4 राक्षसा (sic) (for वानरा). Ñ V2 B2–4 न व्यलोकयन्. Ś V1 B1(m.) D1–3.8.12.13 लंघयंति स्म (B1 लक्ष्ययंति च) धावंतो निरपेक्षाः प्लवंगमाः. —c) Ñ V B2–4 D4 केचित्समुद्रं संतेरुर्. —d) Ñ V B D1–3.13 गगनं केचिद् (by transp.); D4 गगनांगणम्; D10.11 केचिद्गह्नम्; M1.2 केचिदंबरम्. D6.9–11 आस्थिताः (for आश्रिताः).

वध्यमानास्तु ते वीरा राक्षसेन बलीयसा ।
सागरं येन ते तीर्णाः पथा तेनैव दुद्रुवुः ॥ १३
ते स्थलानि तथा निम्नं विषण्णवदना भयात् ।
ऋक्षा वृक्षान्समारूढाः केचित्पर्वतमाश्रिताः ॥ १४
ममज्जुरर्णवे केचिद्गुहाः केचित्समाश्रिताः ।
निषेदुः प्लवगाः केचित्केचिन्नैवावतस्थिरे ॥ १५

तान्समीक्ष्याङ्गदो भग्नान्वानरानिदमब्रवीत् ।
अवतिष्ठत युध्यामो निवर्तध्वं प्लवंगमाः ॥ १६
भग्नानां वो न पश्यामि परिगम्य महीमिमाम् ।
स्थानं सर्वे निवर्तध्वं किं प्राणान्परिरक्षथ ॥ १७
निरायुधानां द्रवतामसंगगतिपौरुषाः ।
दारा ह्यपहसिष्यन्ति स वै घातस्तु जीवताम् ॥ १८

G. 6. 45. 29
B. 6. 66. 20
L. 6. 45. 27

13 T3 om. (hapl.) 13–15^{b}. G1 repeats 13^{ab} here (cf. v.l. 11). B1 reads 13^{ab} in marg. —^{a}) Ś B1 D8.12 ततो (for तु ते). M1.2 वीरास्ते (by transp.). Ñ2 V B2–4 वानरा वध्यमानास्ते. —^{b}) Ś Ñ V B3.4 D1–4.8.12.13 जघन्यतः; B1 विपश्चिता; B2 जिघांसवः; D10.11 G च लीलया (for बलीयसा). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–4.8.12.13 संतीर्णाः; D7 G2 M1.2 वै तीर्णाः; G3 वै तूर्णं (for ते तीर्णाः). —^{d}) D5 T1 M3 प्रदुद्रुवुः; G3 damaged (for [ए]व दुद्रुवुः).

14 T3 om. 14 (cf. v.l. 13). B1 reads 14^{ab} in marg. —^{a}) Ś B1 D1–3.8.12.13 [अ]थ निम्नानि; Ñ2 V B2–4 च निम्नानि; D5.6.9–11 तदा निम्नं (for तथा निम्नं). D4 सर्वे जले निमग्नाश्च. —^{b}) D1.7.9–11 विवर्ण-; D4 विशीर्ण- (for विषण्ण-). Ś B1 D1–3.8.12.13 भृशं (for भयात्). —After 14^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 read 12. —D1.12 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś Ñ V B D2–4.8.13 केचिद् (for ऋक्षा). D13 समारुह्य; G2 M5 उपारूढा (for °रूढाः). —B1 om. 14^{d}. Ś Ñ V B2–4 D2–4.8.13 transp. 14^{d} and 15^{a}. —^{d}) Ś Ñ V2.3 B2–4 D2–4.8.13 केचिद्गिरीनारुरुहुः; V1 आरुरुहुर्गिरिं केचिद्; D7 G2 गोपुच्छास्त्वाश्रिता गुहाः (G2 °हां).

15 D1.9–12 T3 om. 15^{ab} (for T3, cf. v.l. 13 and for D1.12, cf. v.l. 14). Ś Ñ V B2–4 D2–4.8.13 transp. 14^{d} and 15^{a}. —^{a}) Ś Ñ V B D2–4.8.13 ममज्जुः (D3 °ज्जुः [sic]) केचिद् (D4 °न्महा [hypm.]) र्णवे. —B1 om. 15^{bcd}. —^{b}) V2 B2 D13 गुहां; B4 नगान्; D7 G2 गिरीन् (for गुहाः). Ś D8 केचित्सागरमाश्रिताः. —V3 om. 15^{cd}. —^{c}) D7 T3 G1 निपेतुः. Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 निपेतुर्वानराः (B4 °र्व्यसवः) केचित्; Ñ1 D6.9–11 T2 G2.3 M5 Ct निपेतुः (D6 M5 वि[M5 नि]षेदुः) केचिदपरे. ❀ Cr: निपेतुः प्लवगाः केचिदिति पाठः. ❀ —^{d}) Ñ2 B2.3 तत्रावतस्थिरे; V1.2 B4 न व्यवतस्थिरे; D4 निवृत्य तस्थिरे; G3 damaged; M5 नैवोपतस्थिरे. —After 15, D5–7.9–11 S ins.:

1161* केचिद्भूमौ निपतिताः केचित्सुप्ता मृता इव ।

[M1.2 भूमौ निपतिताः केचित् (for the prior half).]

—Then G1 cont.:

1162* प्रेक्ष्य भीमाक्षमायान्तमेवं ते विप्रदुद्रुवुः ।

16 ^{a}) Ś D1.2.3.12.13 समीक्ष्यैव; Ñ2 V B2.3 तानवेक्ष्य; D3 समीक्ष्य च; D4 प्रसमीक्ष्य (for तान्समीक्ष्य). G3 damaged from दो up to 16^{c}. —^{cd}) Ñ1 V1.2 B2–4 एत; Ñ2 तिष्ठ; V3 एवं (for अव-). D3 संतिष्ठध्वं हि. B2 युध्यध्वं; D9 पश्यामो; G1 युध्यस्व (for युध्यामो). Ñ V B2–4 D2 वानराः किं गते (Ñ1 V2.3 B3 मृते; B2 भये) न वः (D2 च) (for ^{d}). Ś B1 D1.3.4.8.12.13 संतिष्ठध्वं हि (Ś D8 च; D4 एत तिष्ठत) युध्यामो विद्रुताश्च (D4 °श्चा-) हताश्च ये.

17 ^{a}) B2 त्वा (for वो). D4 भग्नार्थाश्च च पश्यामि. —^{b}) Ś1 गिरिगम्यां; Ś2 B1 D2.4.8.12 परिगम्यां; Ñ V B2–4 D7.10.11 G2.3 M1.2 Ct परिक्रम्य; Cg as in text (for परिगम्य). D4 अहं त्विमां; D9 महौजसां (for महीमिमाम्). —G3 om. 17^{c} – 18. —^{c}) D4 रणं (for स्थानं). Ś B1 D1–3.8.12 निवर्त्याशु; Ñ1 निवर्तित्वा; D4.13 निवृत्तास्तु (D13 °श्च) (for निवर्तध्वं). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 युध्यध्वं वानरोत्तमाः (B2 °र्षभाः). —After 17, Ñ2 V B2–4 D13 ins.:

1163* तिष्ठन्तो मर्त्यधर्मेऽस्मिन्गता मृत्योः क्व मोक्ष्यथ ।

[D13 निर्णतो (sic). V मृत्युधर्मे (for मर्त्य°). Ñ2 न (for क्व). D13 क्रमात्तथा (for क्व मोक्ष्यथ).]

18 G3 om. 18 (cf. v.l. 17). —^{a}) D6 T2.3 द्रवतो; D9–11 क्रमताम्; Ck.t as in text (for द्रवताम्). —^{b}) D7 G1 M5 -गतिपौरुषं. Ś D8.12 समं गमनचेतसां; Ñ V B4 D4 असंज्ञानां गतायुषां; B1 अनंगां हतचेतसां; B2.3 अज्ञानानां गतायुषां; D1–3 असंगगत (D3 °मन) चेतसां; D6 T2.3 दृष्ट्वा वो हतपौरुषान्; D13 असंगतमचेतसां; G2 युद्धे प्राणार्थिनां तथा. ❀ Cg: असङ्गगतिपौरुषा अप्रतिबद्धपराक्रमा इति वानरसंबोधनम्. ❀ —^{c}) D9–11 Ct [उ]प-; G1 [अ]व-; Cm.g.k as in text (for [अ]प-). —^{d}) G1 हि (for वै). D10.11 सुजीवतां; M3 सुजीविनां. —For 18^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1164* स्त्रीणामौपयिकस्त्रासः सर्वेषां वो जघन्यतः ।

[Ñ V1.2 B2–4 D4 स्त्रीमिर्. V3 B1 औपायिकस्. Ñ B2–4 घातः (for त्रासः). Ñ V1.2 B2.4 D4 नो; B3 च; D1.3 यो (for वो). D1.3 जघन्यजः.]

G. 6. 45. 29
B. 6. 66. 21
L. 6. 45. 28

कुलेषु जाताः सर्वे स्म विस्तीर्णेषु महत्सु च ।
अनार्याः खलु यद्भीतास्त्यक्त्वा वीर्यं प्रधावत ॥ १९
विकत्थनानि वो यानि तदा वै जनसंसदि ।
तानि वः क्व च यातानि सोदग्राणि महान्ति च ॥ २०
भीरुप्रवादाः श्रूयन्ते यस्तु जीवति धिक्कृतः ।
मार्गः सत्पुरुषैर्जुष्टः सेव्यतां त्यज्यतां भयम् ॥ २१

शयामहे वा निहताः पृथिव्यामल्पजीविताः ।
दुष्प्रापं ब्रह्मलोकं वा प्राप्नुमो युधि सूदिताः ।
संप्राप्नुयामः कीर्तिं वा निहत्वा शत्रुमाहवे ॥ २२
न कुम्भकर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा जीवन्गमिष्यति ।
दीप्यमानमिवासाद्य पतंगो ज्वलनं यथा ॥ २३

---

19 ^{a}) Ś $D_{1.3.8.9.12}$ सर्वे स्मो; $Ñ_1$ V_3 सर्वे तु; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B D_2 सर्वेषु; $D_{4.10.11.13}$ सर्वस्मिन्; T_3 सर्वस्माद् (for सर्वे स्म). —^{b}) D_9 महात्मसु (for महत्सु च). —After 19^{ab}, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1165* क्व गच्छत भयत्रस्ता हरयः प्राकृता यथा।

[K (ed.) गच्छथ. D_5 भयसस्ता (for °त्रस्ता). $D_{6.7.9-11}$ G_2 M_1 प्राकृता हरयो (by transp.).]

—D_4 om. (hapl.?) 19^{c}–20. G_3 damaged for 19^{c}. —^{c}) Ś $Ñ_2$ V B $D_{1-3.8.12}$ अनार्यं; $Ñ_1$ अकार्यं; D_{13} अनयाः (for अनार्याः). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ युद्धं; $Ñ_2$ V $B_{2.4}$ धैर्यं (for वीर्यं). Ś Ñ V $B_{3.4}$ $D_{1-3.8.12}$ पलायथ; M_5 प्रधाविताः (for प्रधावत). B_1 त्यक्तवीर्याः पलायथ; D_{13} त्यक्त्वा वीर्यबलौ यथा.

20 D_4 om. 20 (cf. v.l. 19). B_3 reads 20^{ab} in marg. —^{a}) $Ś_3$ Ñ $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ विकत्थितानि. B_3 योधानि; M_5 वै यानि (for वो यानि). —^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.3.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ गर्जित्वा; V_3 D_{9-11} भवद्भिर्; B_2 गर्जद्भिर्; D_5 T_1 तथा वै; D_6 $T_{2.3}$ G_1 सदा वै; G_3 कथ्यद्भिर्; $M_{1.2}$ युध्यतां; M_5 कथ्यतां; G(ed.) युद्धार्थं (for तदा वै). Ñ $B_{2.4}$ जनसंनिधौ. —V_3 om. 20^{c}–22^{b}. —^{c}) D_2 तानि त्यक्त्वा. Ś B_1 $D_{1.3.8.12.13}$ [अ]द्य यातानि; $Ñ_1$ $D_{7.9-11}$ $G_{2.3}$ M_3 तु यातानि; $Ñ_2$ B_2 प्रनष्टानि; B_3 प्रहृष्टानि (for च यातानि). $V_{1.2}$ B_4 क्व तान्यद्य प्रन(V_2 °हृ)ष्टानि; G_1 तानि वोद्य क्व यातानि. —^{d}) Ś $D_{8.12}$ क्षुद्राणि; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} विस्मृतानि; G_2 सौहृदानि (for सोदग्राणि). Ś $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-3.8.12.13}$ गतानि च(B_2 वै); $Ñ_2$ हतानि च; B_1 शितानि च; $D_{10.11}$ G_3 $M_{1.2}$ हितानि च; Cm.g as in text (for महान्ति च).

21 V_3 om. 21 (cf. v.l. 20). —^{a}) Ś D_{8-12} भीरोः (for भीरु-). $Ñ_1$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_4 भीरुप्रवादोपहता; $Ñ_2$ भीरुप्रवादो महतां; B_1 भीरुर्युवा श्रूयते यः; B_3 भीरुवादेनापहता; G_2 M_5 भीरुप्रवादान्श्रुत्वा च(M_5 °त्वैव). —^{b}) Ś $D_{3.8.12.13}$ न स; B_1 स न; D_1 न प्र-; D_2 न च (for यस्तु). D_7 (m. also as in text) निष्कृतः (for धिक्कृतः). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 यदि जीवथ धिक्कृ(B_3 सत्कृ)ताः; G_2 यो जीवति धिगस्तु तं. —^{c}) G_3 damaged for षैर्जुष्टः. Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ M_5 मार्गं सत्पुरुषैर्जुष्टं. —^{d}) Ś $D_{1-3.8.12.13}$ सेवामस्; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ सेवध्वं (for सेव्यतां). B_1 सेवामस्त्यक्तजीविताः; B_2 सेवध्वं त्यज्य संभ्रमं.

22 V_3 om. 22^{ab} (cf. v.l. 20). —^{a}) D_5 T_1 $M_{3.5}$ [ऽ]थ (for वा). Ś $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ स्वप्स्यामो वा(B_1 °मश्वा)द्य निहताः; Ñ B_2 शयीमहि हता युद्धे; B_3 शयामो वापीह युद्धे; D_4 गत्वामाहारया युद्धे (sic); G (ed.) शयामोपीह वा युद्धे. —^{b}) Ś $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ त्यक्त-; M_2 हत- (for अल्प-). ❀ Cv: शयामहेथ निहताः पृथिव्यामल्पजीविता इति युक्तः पाठः. ❀ —Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ transp. 22^{cd} and 22^{ef}. —^{cd}) B_3 तु (for वा). B_4 दुष्प्रापं ब्रह्मणो लोकं; D_4 दुःपारं ब्रह्मलोकस्य (for ^{c}). B_4 प्राप्स्यामो. Ś V_1 B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ G_1 $M_{1.2.5}$ Ck प्राप्स्या($M_{1.2}$ प्रया; M_5 प्राप्नु)मो युधि निर्जि(D_{13} निर्ह; G_1 जीवि)ताः; Ñ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ D_4 प्राप्नुयाम निसू($B_{2.3}$ °पू; D_4 °ना)दिताः (for ^{d}). D_{9-11} प्राप्नुयामो ब्रह्मलोकं दुष्प्रापं च कुयोधि(D_9 °गि)भिः. —After 22^{cd}, $Ñ_2$ B_3 ins.:

1166* समग्राः पुत्रदारैर्वा विहरामो यथासुखम्।
कानननानि विचिन्वन्तो नदीः पद्मवनानि च।

[(l. 2) B_3 प्रस्थ- (for पद्म-).]

—^{e}) $Ñ_2$ V_2 $D_{7.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ M_5 अवाप्नुयामः; Cr as in text (for संप्राप्नुयामः). Ś $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ अवाप्स्यामोथ (D_{13} °द्य)वा(B_4 सत्-) कीर्तिं (B_1 कीर्तिं च); $Ñ_1$ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ अवाप्नुयाम वा कीर्तिं; D_4 आवाप्नुयु समे वा कीर्तिं (sic). —^{f}) $B_{1.4}$ $D_{1.3.13}$ हत्वेमं; M_5 तं हत्वा (for निहत्वा). $Ñ_1$ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ D_4 $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ हत्वा शत्रुं (G_1 शत्रून्हत्वा) महाहवे. —After 22, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1167* जीवितं वीरलोकस्य भोक्ष्यामो वसु वानराः।

[$D_{10.11}$ G_1 $M_{1.2}$ Ck.t निहता (for जीवितं). D_6 G_3 जीव-; Cv as above (for वीर-). G_2 M_5 Cv.m.g मोक्ष्यामो; Ck.t as above (for भोक्ष्यामो). ❀ Cv: "जीवितं वीरलोकस्य मोक्ष्यामो वसु वानरा इति"। वीरलोकस्य वीरस्वर्गस्य वसु मूल्यं मोक्ष्यामः।; Cr: व(मो?)क्ष्यामो वसु वानरा इति पाठः।; so also Cm.g.k.t; Ct adds 'जीवितं वीरलोकस्य मोक्ष्यामः' इति पाठोऽपाङ्क्तः। नापि तत्रार्थसामञ्जस्यम्। तत्र हि ब्रह्मलोकस्य वसु मूल्यभूतं जीवितं मोक्ष्याम इत्यर्थं तीर्थ आह. ❀]

23 B_1 om. 23^{ab}. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ दृष्ट्वा जीवितुमर्हति. —G_3 om. (hapl.) 23^{c} – 24. —^{c}) B_4 वार्यमाणः (for दीप्यमानम्). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ G_2 समासाद्य; Cg as in text (for इवासाद्य). —^{d}) B_1 पतंगा. D_7 G_1 $M_{1.2}$ पतंग($M_{1.2}$ °गा) इव पावकं.

पलायनेन चोद्दिष्टाः प्राणान्रक्षामहे वयम् ।
एकेन बहवो भग्ना यशो नाशं गमिष्यति ॥ २४
एवं ब्रुवाणं तं शूरमङ्गदं कनकाङ्गदम् ।
द्रवमाणास्ततो वाक्यमूचुः शूरविगर्हितम् ॥ २५
कृतं नः कदनं घोरं कुम्भकर्णेन रक्षसा ।
न स्थानकालो गच्छामो दयितं जीवितं हि नः ॥ २६
एतावदुक्त्वा वचनं सर्वे ते भेजिरे दिशः ।
भीमं भीमाक्षमायान्तं दृष्ट्वा वानरयूथपाः ॥ २७
द्रवमाणास्तु ते वीरा अङ्गदेन वलीमुखाः ।
सान्त्वैश्च बहुमानैश्च ततः सर्वे निवर्तिताः ॥ २८
ऋषभशरभमैन्दधूम्रनीलाः
कुमुदसुषेणगवाक्षरम्भतारा: ।
द्विविदपनसवायुपुत्रमुख्या-
स्त्वरिततराभिमुखं रणं प्रयाताः ॥ २९

G. 6. 45. 0
B. 6. 66. 33
L. 6. 45. 38

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुष्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

24 G3 om. 24 (cf. v.l. 23). —a) Ś1 B1 D1-3.8.12.13 स्वान्प्राणान्; Ñ2 V B4 यत्रत्र; B2.3 पश्याद्य (for चोद्दिष्टाः). Ñ1 D4 पलायितेन (D4 पालयित्वा [subm.]) स्वान्प्राणान्. —b) Ś Ñ1 B1 D1-4.8 यदि; D12.13 परि- (for प्राणान्). D7 T1.2 M रक्ष्यामहे. Ñ2 V B2-4 प्राणान्रक्षाम (B4 °क्षथ) संयुगे. —M1 damaged for 24cd. —c) Ñ1 D4 एकेन खलु भग्नानां; Ñ2 V B2.4 बहूनामेकभग्ना (B4 °वर्णा)नां; B3 वरमेकप्रभग्नानां. —d) Ś B1 D1-3.8.12.13 यशो नो (D13 वो) द्य वि (B1 युधि) नंक्ष्यति.

25 a) Ñ1 V B2-4 D4.5 T1 M5 वीरम्; Cg as in text (for शूरम्). —b) Ś D2.8.12 वानरर्षभाः; Ñ V B D1.3.13 वानरा भयात् (for कनकाङ्गदम्). —c) Ś D2.8.12 तदान्योन्यम्; B1 D1.3.13 G1 M1.2.5 तदा (M1.2 °था) वाक्यम् (for ततो वाक्यम्). Ñ V B2-4 D4 विद्रवंतस्तदा (D4 °था) वाक्यम्. —d) D13 मृदु (for ऊचुः). B3 ऊचुः शरविकर्षिताः.

26 c) D13 तत् (for न). V3 G2 स्थानकामो (G2 °लं); M1.2 स्थातुकामा (for °कालो). Ñ1 B3 D4 न स्थान (D4 नष्टा न) कालं पश्यामो. —d) T1.2 च (for नः).

27 a) Ñ2 B2 एवमुक्त्वा तु. Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 प्लव (D3 °वं [unmetric]) गाः (for वचनं). —b) D1.12 भेदिरे (sic); D13 क्षेकिरे (sic) (for भेजिरे). —c) D7 G2 भीमाक्षम् (for भीमाक्षम्). —d) Ś B1.4 D1-3.8.12.13 राक्षसमाहवे; Ñ2 V B2.3 राक्षसमुल्बणं; G1.2 M5 वानरपुंगवाः (for वानरयूथपाः).

28 T3 om. 28. —a) D6.7 G2 M1.2 च (for तु). Ś Ñ1 B1.4 D1-3.8.12.13 त्रासाद् (for वीरा). Ñ2 V B2.3 द्रवंतस्तत्र ते त्रासाद्; D4 द्रवमाणास्ततस्त्रासाद्. —b) Ñ1 B1.3 (m. also).4 D4 बलीयसा (for वलीमुखाः). —c) D4 सत्त्वैश्च; G2 M5 सांत्वनैर् (for सान्त्वैश्च). Ś B1 D8.12 [ए]वावमानैश्; Ñ1 दानमा°; V B3.4 D1-3.5.13 T1 G1 M3 [ए]वानु° (for बहुमानैश्). Ñ2 D6.7.9-11 T2 सांत्वनै (D6 T2 ससांत्वै) श्चानुमानैश्च. ❀ Cv : अनुमानैर्निदर्शनैः ।; Cr.m.g : अनुमानैः सालगिरिभेदनदृष्टान्तैः (Cm °नादि दृष्टान्तैः ।; Cg °नादिदृष्टान्तपुरस्कृतैर्युक्तिविशेषैः) ।; so also Ct. ❀ —d) Ś B1.4 D1-4.8.12.13 सर्वे ते वि-; Ñ V B2.3 M1.3 सर्व एव (for ततः सर्वे). —After 28, D5-7.9-11 T1.2 G M ins. :

1168* प्रहर्षमुपनीतास्ते वालिपुत्रेण धीमता ।
आज्ञाप्रतीक्षास्तस्थुश्च सर्वे वानरयूथपाः ।

[(l. 1) D5.7.9-11 T1 M3 च (for ते). M3 वायुपुत्रेण. —(l. 2) D6 G3 M5 ते (for च).]

29 Ñ1 D9-11 M5 om. 29. —ab) G1 -कुमुदनीलमैंद- (for -मैन्दधूम्रनीलाः कुमुद-). —c) G M1.2 -विनद- (G °त-) (for -पनस-). G2 -वालिपुत्र-. —d) G1 om. रणं. ❀ Ck : अत्र च सर्गमवच्छिन्दन्ति । इदमप्ययुक्तम् । एकप्रकरणत्वात्, वृत्तभेदरहितत्वाच्च. ❀ —For 29, Ś Ñ2 V B (B3 in marg.) D1-4.8.12.13 subst. :

1169* ततः पुनर्हरिवृषभा महौजस-
स्तदाहवे गिरितटपादपायुधाः ।
युयुत्सवः समुदितसीमविक्रमा
व्यवस्थिताः परबलदर्पनाशनाः ।

[(l. 2) B1 तदा युधे. B1 गिरितल-; B3 °गुरु-; D13 °वर- (for °तट-). Ś D2.8.12 तदा बृहच्छिखरि (D2 बृहत्तुंग) शिलाद्रुमायुधाः; D4 तदाहुरिर्जरितलपादपायुधानां (sic). —(l. 4) B3 प्लवग-; D1 अमररिपु- (for परबल-).]

५५

G. 6. 46. 1
B. 6. 67. 1
L. 6. 46. 1

ते निवृत्ता महाकायाः श्रुत्वाङ्गदवचस्तदा ।
नैष्ठिकीं बुद्धिमास्थाय सर्वे संग्रामकाङ्क्षिणः ॥ १
समुदीरितवीर्यास्ते समारोपितविक्रमाः ।
पर्यवस्थापिता वाक्यैरङ्गदेन वलीमुखाः ॥ २
प्रयाताश्च गता हर्षं मरणे कृतनिश्चयाः ।
चक्रुः सुतुमुलं युद्धं वानरास्त्यक्तजीविताः ॥ ३
अथ वृक्षान्महाकायाः सानूनि सुमहान्ति च ।
वानरास्तूर्णमुद्यम्य कुम्भकर्णमभिद्रवन् ॥ ४

Colophon: D11 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ñ B1.4 D2.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś D2.8.12 वानरसमाश्वासो (D2 °सनो); Ñ1 D4 वानरपरित्रासो; Ñ2 बलाश्वासनो; V B1.4 D1.3.13 वानराश्वासनं (V2 D3 °नो); B2 अंगदवानराश्वासनं; D9 वानरविद्रावनअंगदवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.3 D2.4.8.10.12.13 om.; Ś2 D1.3 46; Ñ2 V2 45; V1 B1 41; B4 44; D5–7 T1 G M 66; D9 43; T2 71; T3 73. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

55

D11 continues the previous Sarga.

1 ❀ Cm (within brackets).t cite Kataka: अत्र सर्गवि (Ct °र्गात्र) च्छेदोऽसाम्प्रदायिकः । एकप्रकरणत्वाद्वृत्तभेदाभावाच्चेति कतकः. ❀ —^{b}) D6 कृत्वा (for श्रुत्वा). D1 -वचनस् (sic) (for -वचस्). D1 तथा (for तदा). —^{c}) D5 T1 M3 आसाद्य (for आस्थाय). —^{d}) B3 G2 तस्थुः (for सर्वे). Ñ1 D4 युद्धाभिकांक्षिणः.

2 ^{a}) D1 समुदी*त-; D4 T3 °दीर्यंत- (sic); D8 *** रित-; G1 M5 °द्दीपित-; Cm.g.t as in text (for समुदीरित-). M3 च (for ते). —D12 om. 2^{cd}. —^{c}) D4 -स्थापितैर्वाक्यैर्. —^{d}) Ś B1 D1–3.8.13 प्लवंगमाः; B2 D10 G1 बलीयसा (for वलीमुखाः). —After 2, V2.3 B2.4 ins.; while Ñ2 subst. for 3^{ab}:

1170* प्रहर्षादागतामर्षाः संग्रामे कृतनिश्चयाः ।

[V3 आगताः सर्वे. Ñ2 संग्राम- (for संग्रामे).]

3 Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 transp. 3^{ab} (V3 followed by l. 5–11 of 1171*) and 3^{cd}. —For 3^{ab}, Ñ2 subst. 1170*. —^{a}) G1 [अ]भवन्; G3 तथा (for गता). G1 M1.2.5 हर्षान् (for हर्षं). Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 प्रहर्षादागतोत्साहा. —^{b}) Ś2 D2.8.12 कृतबुद्धयः (for °निश्चयाः). —^{c}) D4.5.7 तु तुमुलं. Ś Ñ V B D1–3.8.12 transp. सुतुमुलं and युद्धं.

4 V3 om. 4. —^{a}) Ñ1 B1.3.4 D1.3.12.13 महाकायान्; G2 महाशाखान्. —^{b}) Ś B1.4 D1–3.8.12.13 शृंगाणि (for सानूनि). B2 च (for सु-). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 उत्पाट्य; G2 उद्गृह्य; G3 आगम्य (sic) (for उद्यम्य). —D2 om. (hapl.) from 4^{d} up to the prior half of l. 1 of 1171*. —^{d}) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1.3.8.12 उपाद्रवन्; D5 T1 M3 अभिद्रुताः (for अभिद्रवन्). —After 4, Ś Ñ V (V3 ins. l. 5–11 after 3^{ab} owing to om.) B D1–4.8.12.13 (Ñ V1.2 B2 D4 ins. l. 5–11) ins.:

1171* तान्समापततो दृष्ट्वा कुम्भकर्णः प्रतापवान् ।
व्यद्रावयत्सुसंरब्धो मेघानिव सदागतिः ।
ततस्तु तं महावीर्यं दश वानरयूथपाः ।
शिलाश्चोद्यम्य विपुलाः कुम्भकर्णमुपाद्रवन् ।
अङ्गदः कुमुदो नीलो गवाक्षश्चन्दनो हरिः । [5]
मैन्दोऽथ द्विविदश्चैव जाम्बवान्विनतस्तथा ।
युगपद्व्यहनन्सर्वे कुम्भकर्णं महाबलम् ।
तस्य गात्रे प्रभिन्नास्ताः शिलाः शैलनिभास्तदा ।
ध्वजं रथं खरांश्चैव सूतं चैव न्यपातयन् ।
सोऽवप्लुत्य रथाद्वीरो गदामुद्यम्य सत्वरः । [10]
वेगेनाभ्युत्पपाताशु पक्षवानिव पर्वतः ।

[B4 om. l. 1. D2 om. up to the prior half of l. 1. B3 reads l. 1–4 in marg. —(l. 1) B3 समुत्पततो (for समापततो). —D3 om. l. 2–4. —(l. 2) Ś2 विद्रावयन्; B4 व्यत्रासयत्; D13 वाधवयत्र (sic). D2 सुसंक्रुद्धो; D12 स संरब्धो (for सुसंरब्धो). —(l. 3) D2 ते (for तं). B3.4 महाकायं; D8 महावीर्या (for °वीर्यं). B3 om.; G (ed.) नव (for दश). —(l. 4) Ś D8.12 प्रोद्यम्य. —(l. 5) Ś Ñ1 V D2.4.8.12 गवयो; D3 च गजो (for चन्दनो). —(l. 6) Ś Ñ V B2–4 D4.8 च (for ऽथ). Ś D8 द्विविधश्. D3 नीलो (for चैव). Ñ2 V1.2 B2.3 (*sup. lin.* also as above).4 बलवान् (for जाम्बवान्). V3 वानरा बलिनस्तथा (for the post. half). —(l. 7) Ś Ñ1 V1.2 B2.3 D2.8.12 प्राहरन्; Ñ2 प्राद्रवन्; V3 प्रहरणं (hypm.); B4 D3.13 न्यहनन्; D4 प्रत्यहनन् (hypm.) (for व्यहनन्). Ś Ñ1 D1–4.8.12 महाबलाः (for °बलम्). V1 B3 कुंभकर्णे महाबले (for the post. half). —(l. 8) B3 अस्य (for तस्य). Ś Ñ2 V B2–4 D2.4.8.12 विनिर्भिन्नाः; Ñ1 विनिर्भग्नाः; D1.3 विभिन्नास्ताः (for प्रभिन्नास्ताः). D13 तस्य गात्रेषु भिन्नास्ताः (for the prior half). Ñ1 V2.3 ततः; V1 B2–4 D4.12 तथा (for तदा). —(l. 9) V3 शरांश् (for खरांश्). Ñ1 D4 व्यपोथयन्; V3 B3 D1 व्यपातयन्; D13 [अ]भ्यपातयन् (for न्यपातयन्). —(l. 10) D13 अवप्लुत्य (for सोऽव°). V3 च वेगेन (for रथाद्वीरो); Ñ

स कुम्भकर्णः संक्रुद्धो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
अर्दयन्सुमहाकायः समन्ताद्व्याक्षिपद्रिपून् ॥ ५
शतानि सप्त चाष्टौ च सहस्राणि च वानराः ।
प्रकीर्णाः शेरते भूमौ कुम्भकर्णेन पोथिताः ॥ ६
षोडशाष्टौ च दश च विंशत्त्रिंशत्तथैव च ।
परिक्षिप्य च बाहुभ्यां खादन्विपरिधावति ।
भक्षयन्भृशसंक्रुद्धो गरुडः पन्नगानिव ॥ ७

G. 6. 46. o
B. 6. 67. 7
L. 6. 46. o

V B2-4 D1.13 शूलम् (for गदाम्). B2 सत्वतः . —(l. 11) Ñ V1.2 B2 D1.3 [अ]भ्यु(V1 [अ]त्यु)त्पपाताथ ; B3 [अ]भिपपाताथ; B4 [अ]थ पपाताशु (for [अ]भ्युत्पपाताशु). D4 वेगेनाप्युत्थोत्पपाताथ (hypm.) (for the prior half). V3 वेगेनाभ्युपपन्नानि सपक्षानिव पर्वतः (sic).]

5 ^{a}) D4 कुंभकर्णश्च (for स कुम्भकर्णः). D6 T2 सक्रोधो (for संक्रुद्धो). V1 B2.4 D10.11 कुंभकर्णः सुसं(B2 स्वयं)क्रुद्धो. —^{b}) B1 D1 वेगवान्; D4 संभ्रमात् (for वीर्यवान्). Ñ V B2-4 शूलमुद्यम्य संभ्रमात्. —^{c}) B4 अध-र्षत; D3 मर्दयन् (for अर्दयन्). Ñ2 V1.2 B2 सुमहावेगः; V3 B1 D2 स महावीर्यः(B1 °कोपः; D2 °तेजाः) (for सुमहाकायः). Ś D8.12 अदर्शयन्महातेजाः; B3 G (ed.) आर्दयत्सु(G [ed.] °त्स)महावेगः ; D4 अवर्धत महाकायः; D9-11 धर्षयन्स महाकायः. —^{d}) Ś Ñ2 V1.2 B1.4 D1-3.8.12 विक्षिपन् ; V3 B2.3 D5-7.10.11 M2 व्यक्षिपद् ; D13 वीक्ष्य यद् ; Cg as in text (for व्याक्षिपद्). Ś D8.12 गिरीन् ; Ñ2 हरीन् ; D2 परान्.

6 Ñ1 reads 6^{a}–7^{b} in marg. —^{a}) Ś D8 शतं (for सप्त). D4 सर्वे चाष्टौ सहस्राणि. —After 6^{a}, D6 T1.3 ins. :

1172* विंशत्त्रिंशत्तथैव च ।
शतं सार्धशतं चैव.
[l. 1 = 7^{b}.]

—D1 om. (hapl. ?) 6^{b} – 7^{a}. —^{b}) Ś D3.8.12.13 सहस्रा-श्चापि; B1 सहस्राण्यपि; D4 सहस्रं चैव (for सहस्राणि च). G3 वानरान् (sic). —^{c}) B1 विकीर्णाः ; D4 निहताः (for प्रकीर्णाः). Ñ V B3 अशेरत महा-(Ñ2 V1.2 हता) ; B2 अशेरन्निहता (for प्रकीर्णाः शेरते). —^{d}) Ñ V B2.3 रक्षसा; D5-7 योधिताः ; D9-11 ताडिताः ; D13 पातिताः ; T2.3 पीडिताः ; G1.2 M5 बाधिताः ; Cg as in text (for पोथिताः). Ś B1.4 D2-4.8.12 कुंभकर्णनिपाति(B1 °पीडि)ताः.

7 D1 om. 7^{a}; Ñ1 reads 7^{ab} in marg. (for both cf. v.l. 6). —^{a}) B3 दशाष्टौ (for च दश). —^{b}) V3 तति तथा; D4 च वानरान् (for तथैव च). Ś B1 D1-3.8.12 त्रिंशद्विं(D1 दशत्रिं)शति(D3 °च)वानरान् ; Ñ V1 B2 त्रिंशतं विंशतिं(V1 त्रिंशतं) तथा; V2 विंशतिं त्रिंशतिं तथा; B4 त्रिंशत्त्रिंशच्छतं तथा; D13 त्रिंशतिं विंशतिं कपीन्. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B2-4 D1-4.8.12.13 संपरिष्वज्य; B1 समं गृह्य च; D6 G1 M5 परिष्वज्य च; G2 परिक्षिप्यैव; G (ed.) स संगृह्य तु; Cg as in text (for परिक्षिप्य च). V3 संपरि * * * * * (illeg.). —^{d}) D5.7.10.11 G1 खादन्स; D6 M1.2 भक्षयन् ; D9 खादयन् ; Cg as in text (for खादन्वि-). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 निष्पिपेष स(B1.3 च) राक्षसः. —After 7^{cd}, D4 ins. :

1173* बहुशो वानरानास्ये क्षेपयामास राक्षसः ।
नासिकाकर्णरन्ध्राच्च निसृता वानराः पुनः ।

—Ś B1 D1-3.8.12 om. 7^{ef}. —^{e}) M1.2 खादंस्तु (for भक्षयन्). G1 सुमहाक्रुद्धो (for भृशसं°). ❋ Cg : पन्नगान् भक्षयन्निवेति गरुडविशेषणम्. ❋
—For 7^{ef}, Ñ V B2-4 D4.13 subst. :

1174* यथा नलवनं नागः प्रभिन्नकवचो बली ।
तथा वानरसैन्यानि स मृद्नन्पर्यधावत ।

[(l. 1) V3 नरवनं; D4 रिपुबलं; D13 हि बलवान् (for नलवनं). D4.13 -करटो (for -कवचो). —(l. 2) B2 अथ; D4 सर्व- (for तथा). Ñ2 * * धावत (illeg.) ; V3 पर्यवारयत्; B4 पर्यधावयत्. D4 समृद्धं पर्यवारयत्; D13 समृद्धः पर्यबाधयत् (for the post. half).]

—After 7, D5-7.9-11 S ins. ; B2 cont. l. 1 only ; B3 cont. l. 1-2 only after 1174* :

1175* कृच्छ्रेण च समाश्वस्ताः संगम्य च ततस्ततः ।
वृक्षाद्रिहस्ता हरयस्तस्थुः संग्राममूर्धनि ।
ततः पर्वतमुत्पाट्य द्विविदः प्लवगर्षभः ।
दुद्राव गिरिशृङ्गाभं विलम्ब इव तोयदः ।
तं समुत्पाट्य चिक्षेप कुम्भकर्णाय वानरः । [5]
तमप्राप्तो महाकायं तस्य सैन्येऽपतत्ततः ।
ममर्दाश्वान्गजांश्चापि रथांश्चैव नगोत्तमः ।
तानि चान्यानि रक्षांसि पुनश्चान्यद्गिरेः शिरः ।
तच्छैलवेगाभिहतं हताश्वं हतसारथिम् ।
रक्षसां रुधिरक्लिन्नं बभूवायोधनं महत् । [10]
रथिनो वानरेन्द्राणां शरैः कालान्तकोपमैः ।
शिरांसि नर्दतां जह्रुः सहसा भीमनिस्वनाः ।
वानराश्च महात्मानः समुत्पाट्य महाद्रुमान् ।
रथानश्वान्गजानुष्ट्रान्राक्षसानभ्यसूदयन् ।

[(l. 1) B3 समाश्वास्य (for समाश्वस्ताः). —(l. 2) D6 T2.3 समर- (for संग्राम-). G3 संप्रतस्थु रणाजिरे (for the post. half). —(l. 3) For l. 3 and 6, cf. v.l. 6.54. 1158*. T1 moth-eaten for ततः. —(l. 4) G2 M1.2 -शृंगाभः (for -शृङ्गाभं). D5.9 T1 M1.2 प्रलंब; Cm.g.t as above (for विलम्ब). —(l. 5) G3 तत् ; Cg.t as above (for तं). D5.6 T M3 Cg समुत्पत्य; D7 G1 M1.2 समुत्क्षिप्य. D8 T G1

G. 6. 46. 14
B. 6. 67. 15
L. 6. 46. 13

हनूमाञ्शैलशृङ्गाणि वृक्षांश्च विविधान्बहून् ।
ववर्ष कुम्भकर्णस्य शिरस्यम्बरमास्थितः ॥ ८

तानि पर्वतशृङ्गाणि शूलेन तु बिभेद ह ।
बभञ्ज वृक्षवर्षं च कुम्भकर्णो महाबलः ॥ ९

ततो हरीणां तदनीकमुग्रं
दुद्राव शूलं निशितं प्रगृह्य ।
तस्थौ ततोऽस्यापततः पुरस्ता-
न्महीधराग्रं हनुमान्प्रगृह्य ॥ १०

स कुम्भकर्णं कुपितो जघान
वेगेन शैलोत्तमभीमकायम् ।
स चुक्षुभे तेन तदाभिभूतो
मेदार्द्रगात्रो रुधिरावसिक्तः ॥ ११

स शूलमाविध्य तडित्प्रकाशं
गिरिं यथा प्रज्वलिताग्रशृङ्गम् ।
बाह्वन्तरे मारुतिमाजघान
गुहोऽचलं क्रौञ्चमिवोग्रशक्त्या ॥ १२

M3 Cg.k कुंभकर्णस्य (for °कर्णाय). M1.2 कुंभकर्णस्य चोपरि (for the post. half). ❀ Cg : कुम्भकर्णस्य कुम्भकर्णाय. ❀ —(l. 6) D5.9–11 G1 Ct तमप्राप्य; M3 तमप्राप्तं; M5 स तं प्राप्य. D6.10.11 T2 G3 महाकायस् ; D7 G2 M1.2 °शैलस् (for °कायं). D6 त्वस्य; D9 अस्य (for तस्य). D5 T1 G1 M3 तदा (for ततः). M1.2 पपात ह (for ऽपतत्ततः). D7 G2.3 तत्सैन्ये न्यपतत्तदा(G3 °तः) (for the post. half). —(l. 7) D7 G2.3 [ए]व (for [अ]पि). T3 नगोत्तमैः ; G3 महावृषान् ; M5 नगोपमान् (for नगोत्तमः). D9–11 चापि गजोत्तमान्. —(l. 8) G1 चिक्षेप (for तानि च). D9–11 (with hiatus) एवं (for पुनश्). —(l. 9) M3 चैव (for शैल-). D6.7 T2.3 G1.2 -शृंगाभिहतं. T2 -वारणं (for -सारथिम्). —(l. 10) M1.2 सुमहद्बलं (for [आ]योधनं महत्). —(l. 11) D6 T2.3 राक्षसा (for रथिनो). M1.2.5 कालानलोपमैः . —(l. 12) D10.11 T G1 M3.5 नदतां; G3 च तदा (for नर्दतां). D9 जहे (sic) (for जहुः). D7 G2 राक्षसा (for सहसा). D5.6.10 -निःस्वनाः ; D7 G2 M5 -विक्रमाः ; D9 T2.3 M1.2 -निस्वनं (for -निस्वनाः). —(l. 14) D6 T2.3 G2.3 रथानुष्ट्रान्गजा(G3 °न्खरा)नश्वान् (for the prior half). D6 T रक्षसाम् ; G3 सहसा (for राक्षसान्). G3 M1.2 चाभि- (for अभि-).]

8 [a]) B1 -शृंगांश्च (for -शृङ्गाणि). —D1 om. (hapl.) 8[b]–9[a]. —[b]) D9–11 शिलाश् (for वृक्षांश्). D7 G2 गुरून् ; D9–11 द्रुमान् (for बहून्). Ś D2.8.12 शतशोथ सहस्रशः . —[d]) D9 आश्रितः (for आस्थितः). Ś Ñ1 V3 B1 D2–4.8.12.13 शरीरे वानरस्तदा(Ñ1 V3 B1 D2–4.13 °र्षभः).

9 D1 om. 9[a] (cf. v.l. 8). —[a]) G2 -शैलानि (for -शृङ्गाणि). —[b]) D9–11 G1 M3 स (for तु). D5 T1 शूलेनानु- ; D7 G2 शूलाग्रेण (for शूलेन तु). Ñ2 V B2–4 D7 G2 सः ; D5 T1 च (for ह). Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 परमाहवे (for तु बिभेद ह). —[c]) Ñ2 बिभेद (for बभञ्ज). B2 -जालं (for -वर्षं). Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 बिभेद परमायस्तः(Ñ1 D4 °मक्रुद्धः ; B1 °माविष्टः). —[d]) Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12 मदोत्कटः ; D13 रणोत्कटः (for महाबलः).

10 D12 om. (hapl.) 10[cd]. —[c]) Ś2 Ñ1 B1.4 D1–3.8.13 M1.2 च तस्य; Ñ2 V B2.3 G1 M5 तु तस्य; D10.11 T1 G3 स तस्य (for ततोऽस्य). B1 [आ]प्लवतः ; D6 [आ]पतितः (for [आ]पततः). D4 तस्यैव तस्यापुरतः पुरस्तान् (sic). —[d]) Ñ2 V1(also).2.3 B2 गृहीत्वा (for प्रगृह्य). B3 महीधरं खे हनुमान्पुरस्तात्.

11 [a]) D9 कुंभकर्णः. —[b]) G1 नगेन; G2 शैलेन (for वेगेन). T2 शैलोपम- (for °त्तम-). G1.2 -भीमकायः. —[c]) D5–7.9–11 T2.3 G2.3 M1.2.5 Ck.t सं- (for स). D6 सदा (for तदा). G3 प्रभीतो (for [अ]भिभूतो). —[d]) D9 रुधिरार्द्रसिक्तः. ❀ Cg : मेदार्द्रेत्यत्र सन्धिरार्षः. ❀ —For 11, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1176* तमापतन्तं त्रिदशेन्द्रशत्रुं
जघान शैलेन कपिप्रवीरः ।
स चापि तेनाभिहतस्तरस्वी
न चुक्षुभे कालसमप्रभावः ।

[(l. 1) Ñ1 त्रिदशेशशत्रुं. Ñ2 V B2–4 स कुंभकर्णं कुपितो जघान (Ñ2 B2 °तोभ्युपेत्य). —(l. 2) D12 शूलेन (for शैलेन). V1.2 B3.4 शैलेन तेन प्लवगप्र(B4 °गेंद्र)वीरः; V3 शैलेन वै तेन हरिप्रवीरः. —(l. 3) B1 तपस्वी (for तरस्वी). —(l. 4) D3 om. न.]

—Thereafter Ñ1 D4 cont. :

1177* स कुम्भकर्णः कुपितो यमोपमः
प्रगृह्य शूलं ह्यशनिप्रकाशम् ।

[(l. 1) Ñ1 कुपितान्प्रधावन् (for °तो यमोपमः).]

12 [a]) Ñ2 आदाय; D6 T2.3 उद्यम्य (for आविध्य). —[b]) D4 यथा गिरिं (by transp.) ; D7 गिरेर्यथा (for गिरिं यथा). T1 भूज्वलित- (sic) (for प्र°). D7.10.11 -[अ]ग्निशृंगं (for -[अ]ग्र°). Ñ V B4 T2 G1.2 M1.2.5 गिरिर्यथा प्रज्वलिताग्रशृंगः . —[c]) B2 स्थलांतरे; D4 भुजांतरे (for बाह्वन्तरे). D11 प्राजघान (for आज°). —[d]) G2 यथा (for ऽचलं). Ś B4 D1–3.8.12.13 [आ]त्मशक्त्या (for [उ]ग्र°). Ñ1 D4 गुहेरिता क्रौंचमिवोग्रशक्तिः.

स शूलनिर्भिन्नमहाभुजान्तरः
　　प्रविह्वलः शोणितमुद्वमन्मुखात् ।
ननाद भीमं हनुमान्महाहवे
　　युगान्तमेघस्तनितस्वनोपमम् ॥ १३
ततो विनेदुः सहसा प्रहृष्टा
　　रक्षोगणास्तं व्यथितं समीक्ष्य ।
प्लवंगमास्तु व्यथिता भयार्ताः
　　प्रदुद्रुवुः संयति कुम्भकर्णात् ॥ १४
नीलश्चिक्षेप शैलाग्रं कुम्भकर्णाय धीमते ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य मुष्टिनाभिजघान ह ॥ १५
मुष्टिप्रहाराभिहतं तच्छैलाग्रं व्यशीर्यत ।
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं निपपात महीतले ॥ १६
ऋषभः शरभो नीलो गवाक्षो गन्धमादनः ।
पञ्च वानरशार्दूलाः कुम्भकर्णमुपाद्रवन् ॥ १७
शैलैर्वृक्षैस्तलैः पादैर्मुष्टिभिश्च महाबलाः ।
कुम्भकर्णं महाकायं सर्वतोऽभिनिजघ्निरे ॥ १८
स्पर्शानिव प्रहारांस्तान्वेदयानो न विव्यथे ।
ऋषभं तु महावेगं बाहुभ्यां परिषस्वजे ॥ १९

G. 6. 46. 26
B. 6. 67. 26
L. 6. 46. 24

13 ^{a}) Ś $\tilde{N}_1$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ स तेन वीरोभिहतः स्तनांतरे. —^{b}) Ś Ñ V_2 $B_{1.3}$ $D_{3.4.7.12}$ सु-; V_3 $B_{2.4}$ $D_{1.2.13}$ स (for प्र-). $\tilde{N}_1$ V $B_{2.3}$ D_4 उद्गिरन् (for उद्वमन्). D_{9-11} रुषा (for मुखात्). G_1 शोणितदिग्धगात्रः. —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12}$ महायशा (D_3 यशा in marg.); D_{13} महौजा; M_5 महाकपिर् (for महाहवे). —^{d}) T_3 -स्तनितं (for -स्तनित-). $D_{5.6}$ $T_{1.2}$ M_5 -स्वनोपमः (for °पमम्). Ñ $B_{2.4}$ D_4 G_1 G(ed.) -स्तनितोपमस्वनः (Ñ °नं; G[ed.] °रः); B_3 -स्तनितो महास्वनः; M_2 -स्तनितोपमं ततः. Ś V B_1 $D_{1-3.8.12}$ यथा तपांते जलदो (V B_1 D_{1-3} सजलो) बलाहकः; D_{13} पपात भूमावथ नष्टचेताः.

14 ^{b}) D_5 तु (for तं). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ निशम्य; $M_{1.2}$ निरीक्ष्य (for समीक्ष्य). —^{c}) D_7 ते (for तु). G_3 भृशार्ताः; Cg as in text (for भयार्ताः). Ś $\tilde{N}_1$ V B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ चापि तथा व्य($\tilde{N}_1$ D_4 हि तद्वय)थार्ताः; $\tilde{N}_2$ चाशु भयार्दितास्तदा; B_{2-4} चापि तथा(B_3 °दा) भयार्ताः. —^{d}) D_5 T_1 G $M_{1.2.5}$ कुंभकर्णं; Cg as in text (for °कर्णात्). Ś $D_{2.8.12}$ प्रदुद्रवुस्ते सहसा भया(D_2 श्रमा)र्ताः; Ñ V B $D_{1.3.13}$ प्रदुद्रवुस्ते सहसैव(B_1 $D_{1.3.13}$ °सा स्म) भीताः(B_4 °माः); D_4 प्रदुद्रवुस्तेन सहैव भीताः. —After 14, $D_{5-7.9-11}$ S(except G_3) ins.:

1178* ततस्तु नीलो बलवान्पर्यवस्थापयन्बलम् ।

15 ^{a}) $D_{5.7.9-11}$ T_1 प्रविचिक्षेप; D_6 $T_{2.3}$ प्रचिक्षेप च (for नीलश्चिक्षेप). Ś $D_{8.12}$ शैलेंद्रं (for शैलाग्रं). —After 15^{a}, D_8 ins.:

1179* 　　　योजनत्रयविस्तृतम् ।
　　पञ्चयोजनमुच्छ्रायं.

—D_9 om. 15^{b}–16^{a}. —^{b}) $\tilde{N}_1$ D_4 रक्षसे; $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} संयुगे (for धीमते). G_2 कुंभकर्णस्य धीमतः. —^{c}) $\tilde{N}_1$ B_{1-3} $D_{3.10.11}$ $T_{2.3}$ तदापतंतं; $\tilde{N}_2$ कुंभकर्णस्तु; G_2 तदापतत्स (for तमापतन्तं). D_8 सु- (for सं-). —^{d}) Ñ V B $D_{1.3.4}$ $M_{1.2}$ सः; D_{13} तत्; $G_{2.3}$ हा (for ह).

16 D_9 om. 16^{a} (cf. v.l. 15). —^{b}) $\tilde{N}_1$ V_3 B_4 D_4 शैलाग्रं तद् (by transp.); $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ शैलाग्रं तं; B_2 तच्छैलस्तु; B_3 शैलाग्रं तु; D_9 हनूमति (unmetric) (for तच्छैलाग्रं). $V_{2.3}$ $B_{3.4}$ T व्यदीर्यत; D_2 व्यकीर्यत; D_5 व्यदारयत्; Cg as in text (for व्यशीर्यत). —^{c}) D_1 (also).4 जज्वाल (for सज्वालं). G_1 सस्फुलिंगं समुज्वालं. —^{d}) B_1 पपात च (for निपपात). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{2-4.8.12}$ च भूतले; $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} ततो भुवि; D_9 महीतलं (for महीतले). —After 16, Ñ $V_{1.2}$ B_4 $D_{3.13}$ ins.:

1180* तं दृष्ट्वा कुम्भकर्णस्य कर्म दारुणमाहवे ।

[D_2 दृष्ट्वा तु (for तं दृष्ट्वा).]

17 ^{c}) D_4 पश्चाद् (for पञ्च). —^{d}) Ñ V B_{2-4} D_4 प्रदुद्रुवुः; G_1 अभिद्रवन्; M_5 उपागमन् (for उपाद्रवन्).

18 D_6 transp. ^{ab} and ^{cd} (reading ^{cd} twice). —^{a}) $D_{1.3.13}$ शैलशृंगैस्; G_3 शैलवृक्षैस् (for शैलैर्वृक्षैस्). Ś Ñ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ चापि; $V_{1.2}$ B_{2-4} चैव; D_4 तालैर् (for पादैर्). —^{b}) $\tilde{N}_2$ V $B_{2.3}$ च महाबलं; D_7 G_2 जानुभिस्तदा (for च महाबलाः). —^{c}) D_6 (first time) महाबाहुं (for °कायं). —^{d}) Ś $D_{2.8.12}$ व्यहनन्दृढं; $D_{1.3.13}$ [ऽ]भ्या(D_3 °भ्य)हनन्भृशं; D_6 (second time) $T_{2.3}$ G_3 $M_{3.5}$ [ऽ]भि(D_6 T_3 वि)प्रदुद्रुवुः (for ऽभिनिजघ्निरे). Ñ V B_{2-4} सर्वे ते($\tilde{N}_1$ B_4 सर्वतो) वि(B_2 तं)-प्रजघ्निरे; B_1 ते सर्वेभ्यहनन्भृशं; D_4 समंतादभिदुद्रुवुः; D_6 (first time) ते जघ्नुः प्लवगर्षभाः; D_7 G_2 नि(G_2 प्र)-जघ्नुस्ते महाबलाः; D_{9-11} G_1 निजघ्नुः सर्वतो युधि(G_1 भृशं).

19 V_3 om. 19^{ab}. —^{a}) $\tilde{N}_1$ D_4 स्पृशन्निव; D_3 सर्वानपि (for स्पर्शानिव). Ś $D_{8.12}$ सर्वैरपि प्रवीरैस्तैर्. —^{b}) Ś V_2 B_1 $D_{8.12}$ हन्यमानो; $\tilde{N}_1$ T_3 वेदमानो; $\tilde{N}_2$ V_1 B_{2-4} $D_{1-3.9.13}$ मन्यमानो; D_4 T_2 वेपमानो; G_2 नोदयानो; Ck.t as in text (for वेदयानो). D_6 $T_{2.3}$ कंपते (for विव्यथे). —^{c}) V_3 D_4 G_2 ऋषभश् (for ऋषभं). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.6.8.12.13}$ T_3 च (for तु). V B_{2-4} $D_{3.5}$ $T_{2.3}$ महावीर्यं;

G. 6. 46. 26
B. 6. 67. 27
L. 6. 46. 25

कुम्भकर्णभुजाभ्यां तु पीडितो वानरर्षभः ।
निपपातर्षभो भीमः प्रमुखागतशोणितः ॥ २०
मुष्टिना शरभं हत्वा जानुना नीलमाहवे ।
आजघान गवाक्षं च तलेनेन्द्ररिपुस्तदा ॥ २१
दत्तप्रहारव्यथिता मुमुहुः शोणितोक्षिताः ।
निपेतुस्ते तु मेदिन्यां निकृत्ता इव किंशुकाः ॥ २२
तेषु वानरमुख्येषु पतितेषु महात्मसु ।
वानराणां सहस्राणि कुम्भकर्णं प्रदुद्रुवुः ॥ २३
तं शैलमिव शैलाभाः सर्वे तु प्लवगर्षभाः ।
समारुह्य समुत्पत्य ददंशुश्च महाबलाः ॥ २४
तं नखैर्दशनैश्चापि मुष्टिभिर्जानुभिस्तथा ।
कुम्भकर्णं महाकायं ते जघ्नुः प्लवगर्षभाः ॥ २५
स वानरसहस्रैस्तैराचितः पर्वतोपमः ।
रराज राक्षसव्याघ्रो गिरिरात्मरुहैरिव ॥ २६

B1 G2 M5 °कायं; D1.13 °बाहुं. —d) D4 पृष्टसष्वजे (sic) (for परिषस्वजे).

20 a) Ś2 B2.3 D2.8.12 च; B1 D1.3.13 M1.2 स: (for तु). —b) Ñ1 B1.3 D1–4.13 वानरोत्तम: (for वानरर्षभः). —c) D7 G1 M1.2 भूमौ (for भीमः). Ś D8.12 पपात भूमावृषभो; Ñ V B1.2.4 D1–4.13 G2 M5 पपात ऋषभो(V B4 सहसा) भूमौ ; B3 स पपात ततो भूमौ ; T3 निपपात मुखाद्भीमः . —d) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 मुखादागत- ; T2.3 M5 प्रमुखोद्गत- ; M3 प्रमुखाद्गत- (for प्रमुखागत-). B3 G (ed.) मुखाच्छोणितमुद्गिरन् (G [ed.] °द्वमन्). ❀ Cg : प्र इति छेदः । मुखात् वान्तशोणितः प्रणिपपातेत्यन्वयः । "व्यवहिताश्च" इत्युपसर्गस्य व्यवहितप्रयोगः । वान्तशोणितः उद्गीर्णरक्तः । ; Ck.t : प्रमुखेति । प्रकर्षेण मुखे आगतं शोणितं यस्य सः(Ck °स्य स तथा). ❀

21 a) B3 मुष्टिभ्यां. D4 सरभश्. Ś Ñ V2.3 B D1–4.8.12.13 चापि; V1 क्रुद्धो (for हत्वा). —b) B3 G1 M5 जानुभ्यां (for जानुना). T2 नलम्. D7 आहनत् (for आहवे). —c) V3 D5.9–11 T1 M3 तु (for च). —d) Ñ1 D11 तथा (for तदा). —After 21, G1 ins. :

1181* अरत्निना जघानासौ गन्धमादनमेव च ।

—While M1–3 B (ed.) ins. :

1182* पादेनाभ्यहनत्क्रुद्धस्तरसा गन्धमादनम् ।

[B (ed.) [अ]भ्याहनत.]

—Whereas L (ed.) ins. after 21 :

1183* शरीरे मर्दितस्तत्र सुगन्धाद्गन्धमादनः ।

22 a) Ś D8.12 T2.3 एते; D5 T1 तत्तत् ; D6 एतत् ; G1 ततः (for दत्त-). D6 T2.3 G1 -प्रहारैर् ; G2 M1.2 -प्रहारा (for -प्रहार-). Ñ1 B1 D1–4.13 M5 ते तैः(Ñ1 ततः ; B1 D2.4 एतैः) प्रहारैर्व्यथिता ; Ñ2 V B2–4 प्रहारैर्व्यथितास्तैस्ते(B3 °स्ते ते). —b) B1 शोणितेक्षणाः . —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 चापि; D6 चैव (for ते तु). —d) G2 पादपाः (for किंशुकाः).

23 a) T3 damaged for तेषु वान. B1 एवं (for तेषु). —b) Ś2 Ñ V B2 D3.4.9–13 T2.3 G1 M1.2.5 पातितेषु. B3 महत्सु च (for महात्मसु). —V3 om. 23c – 24d. —d) Ñ2 V1 B2–4 उपाद्रवन्; V2 D2 विदुद्रुवुः ; G2 M1.2 अभिद्रवन् (for प्रदुद्रुवुः).

24 V3 om. 24 (cf. v.l. 23). —a) Ñ1 V2 B1.3.4 D1–4.13 ते (for तं). —B1 om. 24b. —b) Ś D8.12 परितः ; Ñ V1.2 B2–4 D1–4.13 सर्वतः ; D7.11 M1–3 सर्वे ते (for सर्वे तु). G1 सर्वतो वानरर्षभाः . —c) G3 M5 समुत्पाट्य; Cg as in text (for समुत्पत्य). Ś Ñ V1.2 B D1–6.8.12.13 समारुरुहुरुत्पत्य(B1 °स्थिताः). ❀ Cg : समारुह्य समुत्पत्य । समुत्पत्य समारुह्येति क्रमः . ❀ —B1 om. 24d. —d) Ś D2.8.12 नि(D2.12 वि)नदंतो ; Ñ1 व्यपदंश्च; D1 व्यनदंश्च ; D3 तुदंतश्च ; D13 व्यातुदंश्च (for ददंशुश्च). D7.9–11 प्लवगर्षभाः (for च महाबलाः).

25 a) Ñ1 D4 ते (for तं). M1.2 नखैश्च (for तं नखैर्). Ś Ñ V B D1–4.6.8.12.13 [ए]व (for [अ]पि). —b) D7.9–11 बाहुभिस् (for जानुभिस्). Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–4.8.12 जानुभिर्मुष्टिभिस् (by transp.); V3 जानुभिर्बाहुभिस् ; B4 जान्वभिजानुभिस् (sic) ; D13 जानुभिर्मुशलैस् (for मुष्टिभिर्जानुभिस्). Ś B1 D1–3.8.12.13 तलैः ; B4 G2.3 तदा (for तथा). —c) D6.7.9–11 T2.3 महाबाहुं; G3 °वेगं; M1.2.5 °कायास् (for °कायं). —d) D1.7.9–11 निजघ्नुः (for ते जघ्नुः). G3 प्लवगोत्तमाः. Ś D3.8.12 ते निजघ्नुर्म(D3 निजघ्नुस्ते म)हाबलाः ; Ñ V B D2.4.13 G1 M1.2.5 ते नि(Ñ1 D4 विनि; Ñ2 V B2–4 अभि; G1 M5 तेभि)जघ्नुः प्लवंगमाः(B3 परस्परं).

26 ab) D6.7.9–11 T3 तु (for तैर्). Ś Ñ2 V1.3 B1–3 D1–3.8.12.13 तैः स(V3 B1 तैश्च) वानरसाहस्रैः ; Ñ1 V2 B4 T2 तैर्वानरसा(B4 T2 °स)हस्रैस्तु(Ñ1 °स्रैः स) (for a). D6 T2.3 निचितः ; D7.10.11 Ct विचितः ; D9 वारितः ; Cm.g as in text (for आचितः). D5 पवनोत्तमः (sic); G1.2 M2 पर्वतोपमैः (for पर्वतोपमः). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 परि(Ñ1 विनि)क्षिप्तः समंततः(V2 °हस्रशः ; D13 °मंत्रतः) (for b). D4 तेन वानरसाहस्रं निक्षिप्तं च सहस्रशः . —c) Ñ1 V2 B1 D4 -श्रेष्ठो (for -व्याघ्रो). —d) B1.3 अंबुरुहैर् ; B4 बालरुहैर् (for आत्मरुहैर्). G1 गिरिराद् भूरुहैरिव.

बाहुभ्यां वानरान्सर्वान्प्रगृह्य स महाबलः ।
भक्षयामास संक्रुद्धो गरुडः पन्नगानिव ॥ २७
प्रक्षिप्ताः कुम्भकर्णेन वक्त्रे पातालसंनिभे ।
नासापुटाभ्यां निर्जग्मुः कर्णाभ्यां चैव वानराः ॥ २८
भक्षयन्भृशसंक्रुद्धो हरीन्पर्वतसंनिभः ।
बभञ्ज वानरान्सर्वान्संक्रुद्धो राक्षसोत्तमः ॥ २९
मांसशोणितसंक्लेदां भूमिं कुर्वन्स राक्षसः ।
चचार हरिसैन्येषु कालाग्निरिव मूर्छितः ॥ ३०
वज्रहस्तो यथा शक्रः पाशहस्त इवान्तकः ।
शूलहस्तो बभौ तस्मिन्कुम्भकर्णो महाबलः ॥ ३१
यथा शुष्काण्यरण्यानि ग्रीष्मे दहति पावकः ।
तथा वानरसैन्यानि कुम्भकर्णो विनिर्दहत् ॥ ३२
ततस्ते वध्यमानास्तु हतयूथा विनायकाः ।
वानरा भयसंविग्ना विनेदुर्विस्वरं भृशम् ॥ ३३

G. 6. 46. 38; B. 6. 67. 40; L. 6. 46. 37

27 ^{a}) Ñ1 D4 क्रुद्धः (for सर्वान्). —^{b}) Ñ1 D4 च; Ñ2 V B4 तु; B2 [अ]थ; D5 T G2.3 M5 सु- (for स). Ś B1 D1–3.5.12 आकृष्य स; B3 परिगृह्य (for प्रगृह्य स). —^{c}) G3 पौलस्त्यो भक्षयामास. —After 27^{c}, D2 reads 29^{b} (followed by 1184* and 1185*) and 29^{a}. —Ś B1.4 D1.4.8.12 om. (hapl.) 27^{d}–29^{a}. B2 repeats 27^{d} in place of 29^{b}. In place of 27^{d}, D3 reads 29^{b}.

28 Ś B1.4 D1.4.8.12 om. 28 (cf. v.l. 27). —^{a}) G2 भक्षिताः (for प्रक्षिप्ताः). —^{b}) D13 -संमिते (for -संनिभे). —^{c}) Ñ1 B3 निष्पेतुः; Ñ2 V B2 D13 निः(B2 सं)पेतुः; D2 निहताः; D3.9–11 M3 संजग्मुः (for निर्जग्मुः). —^{d}) D13 केपि (for चैव). D2 तत्पराः (for वानराः). —After 28, D3 reads 1184*.

29 Ś B1.4 D1.3.4.8.12 om. 29^{a} (for all except D3, cf. v.l. 27). D2 reads 29^{b} (followed by 1184* and 1185*) and 29^{a} after 27^{c}. —^{a}) Ñ1 V B2.3 भक्षयामास; D2 अभक्षयत्सु- (for भक्षयन्भृश-). G1 राक्षसः (for भृशसं-). —After 29^{a}, V3 erroneously reads 27^{d} and 28^{a}. —In place of 29^{b}, B3 repeats 27^{d}. D3 reads 29^{b} in place of 27^{d}. —^{b}) Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.7.8.12.13 T1 G2 -संनिभान् (for -संनिभः). G1 वानराचलोपमः. —^{c}) M1.2 जघान; M5 बभक्ष (sic); Cg as in text (for बभञ्ज). D2 भृशसंक्रुद्धो (for वानरान्सर्वान्). —^{d}) D9 G2 राक्षसेश्वरः. D2 गिरीन्पर्वतसंनिभान् (sic). —For 29^{cd}, Ś Ñ1 B1 D1.3(reads after 28).4.8.12.13 subst.; D2 ins. after 29^{b}:

1184* मर्दयन्पर्वताग्रैश्च प्रहारान्राक्षसोत्तमः।

[(l. 1) B1 नाबुध्यत्; D1.3.4.13 नाविदत् (for मर्दयन्). Ñ1 नाविंदत पर्वताग्रैः (for the prior half). Ś D8.12 प्रहारै राक्षसर्षभः (for the post. half).]

—Then D2 cont.; while Ñ2 V B2.4 subst. for 29^{cd}; B3 subst. for 29^{cd} and reads after 27^{d} (r.):

1185* बुबुधे न प्रहारांश्च पर्वताग्रैर्महाबलः।

[B4 तु (for च). V3 पर्वताग्रं; B3 पर्वतैः सु- (for पर्वताग्रैर्).]

30 ^{a}) D8 -संकीर्णां (for -संक्लेदां). —^{b}) Ś Ñ2 V B1.3.4 D1–4.6–13 T2.3 G3 M1.2.5 कुर्वन्भूमिं (by transp.); Ñ1 सर्वां भूमिं; B2 युद्धभूमिं (for भूमिं कुर्वन्). B3 न संशयः (for स राक्षसः). —Ñ1 reads twice 30^{cd} (second time in marg.). D6 reads in marg. 30^{cd}. —^{c}) Ñ1 (second time) V B4 ददाह (for चचार). G1 पर- (for हरि-). Ñ1 (second time) B4 -सैन्यानि. —^{d}) B1 दावाग्निर्. B1 D6 T2.3 मूर्तिमान्; Ck.tp as in text (for मूर्छितः).

31 ^{a}) M3 वज्रहासो (for °हस्तो). —^{b}) D1 प्राश ** (for पाशहस्त). Ś Ñ B2–4 D1–3.7.8.12.13 यथांतकः; V B1 D4 यथा यमः (for इवान्तकः). —^{c}) Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 तद्वत्; V3 D6.9–11 T2.3 युद्धे; M3 संघे; K (ed.) संख्ये (for तस्मिन्). —D1 om. (hapl.) 31^{d}–32^{c}. —^{d}) D4 om. (hapl.?) after कुंभकर्णो up to कुंभकर्णो in 34^{b}. Ś B1 D2.3.7.8.13 G2 M1.2 महाहवे; Ñ2 B2.3 G1 M5 महामृधे; V1.3 B4 तथा मृधे; V2 तथाहवे (for महाबलः).

32 D4 om. 32; D1 om. 32^{abc} (for both, cf. v.l. 31). —^{d}) D1 [ऽ]दहद्बली; D2.13 महद्बली; D7 G2 ददाह सः; D9–11 [ऽ]प्यनिर्दहत्; T2.3 व्यनिर्दहत् (for विनिर्दहत्). Ś Ñ V B D2.8.12 स ददाह (Ñ1 B1 D2 ददाह स) महाबलः. ※ Cg: विनिर्दहत् विनिरदहत्. ※

33 D4 om. 33 (cf. v.l. 31). —^{a}) Ñ2 V B2–4 D1 हन्यमानास्; D13 हतसैन्यास् (for वध्यमानास्). —Ś2 D9 om. 33^{b}–34^{a}. —^{b}) Ñ1 -यूथपनायकाः; D10.11 -यूथाः प्लवंगमाः; M1.2 -यूथपयूथपाः; M5 -यूथविनायकाः (for -यूथा विनायकाः). ※ Cg: विनायकाः विगतनायकाः. ※ —^{d}) Ś B1 D1–3.8.13 तदा; D12 तथा (for भृशम्). Ñ1 D10.11 विकृतैः स्वरैः; Ñ2 V B2–4 विकृत(V B4 °तं)स्वरं(B3 °राः); G3 विस्वरैर्भृशं (for विस्वरं भृशम्).

G. 6. 46. 39
B. 6. 67. 41
L. 6. 46. 38

अनेकशो वध्यमानाः कुम्भकर्णेन वानराः ।
राघवं शरणं जग्मुर्व्यथिताः खिन्नचेतसः ॥ ३४
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुम्भकर्णं महाबलम् ।
उत्पपात तदा वीरः सुग्रीवो वानराधिपः ॥ ३५
स पर्वताग्रमुत्क्षिप्य समाविध्य महाकपिः ।
अभिदुद्राव वेगेन कुम्भकर्णं महाबलम् ॥ ३६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुम्भकर्णः प्लवंगमम् ।
तस्थौ विवृतसर्वाङ्गो वानरेन्द्रस्य संमुखः ॥ ३७

34 D4 om. up to कुंभकर्णे in 34^b (cf. v.l. 31); Ś2 D9 om. 34^a (cf. v.l. 33). —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.8.12.13 G (ed.) ततो निपात्य (G [ed.] °पीड्य) मानास्ते (Ś1 Ñ1 D2.8.12 °स्तु). —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 राघवाभ्यां (B3 °वौ ते) स (Ś1 D2.8.12 °भ्याश) माजग्मुः. —^{d}) Ś Ñ1 V1 B1 D1–4.8.12 व्यथार्ता नष्टचेतसः (Ñ1 °ताः); Ñ2 V2.3 B2–4 यथा विष्णुं दिवौकसः; D13 भयार्ता नष्टचेतसः; G2 व्यथिताश्च मुहुर्मुहुः. —After 34, D5–7.10.11 T G1.2 M3 ins.:

1186* प्रभग्नान्वानरान्दृष्ट्वा वज्रहस्तात्मजात्मजः ।
अभ्यधावत वेगेन कुम्भकर्णं महाहवे ।
शैलशृङ्गं महद्गृह्य विनदंश्च मुहुर्मुहुः ।
त्रासयन्राक्षसान्सर्वान्कुम्भकर्णपदानुगान् ।
चिक्षेप शैलशिखरं कुम्भकर्णस्य मूर्धनि । [5]
स तेनाभिहतो मूर्ध्नि शैलेनेन्द्ररिपुस्तदा ।
कुम्भकर्णः प्रजज्वाल क्रोधेन महता तदा ।
सोऽभ्यधावत वेगेन वालिपुत्रममर्षणम् ।
कुम्भकर्णो महानादस्त्रासयन्सर्ववानरान् ।
शूलं ससर्ज वै रोषादङ्गदे तु महाबलः । [10]
तमापतन्तं बलवान्युद्धमार्गविशारदः ।
लाघवान्मोक्षयामास बलवान्वानरर्षभः ।
उत्पत्य चैनं सहसा तलेनोरस्यताडयत् ।
स तेनाभिहतः कोपात्प्रमुमोहाचलोपमः ।
स लब्धसंज्ञोऽतिबलो मुष्टिं संगृह्य राक्षसः । [15]
अपहासेन चिक्षेप विसंज्ञः स पपात ह ।
तस्मिन्प्लवगशार्दूले विसंज्ञे पतिते भुवि ।
तच्छूलं समुपादाय सुग्रीवमभिदुद्रुवे ।

[(l. 1) D6 T1 अर्दयंतं हरिचमूं (for the prior half). D6 T2.3 M3 -सुत- (for -[आ]त्मज-). —(l. 3) G1 समुद्धृत्य; M3 महान्गृह्य (for महद्गृह्य). D7.10.11 विनदन्स; T3 विनेदुश्च; G2 विनद्य च (for विनदंश्च). —(l. 4) G1 -पुरोगमान् (for -पदानुगान्). —For l. 2–4, D6 subst.:

1186* (A) गृह्य शैलस्य शिखरमङ्गदः प्राद्रवत्तदा ।

—(l. 5) G1 -श्रृंगेण (for -शिखरं). —(l. 6) D5 T1 M3 -हतोत्यर्थं; D10.11 G2 -हतस्तेन; T2.3 -हते मूर्ध्नि (for -हतो मूर्ध्नि). D5 T1 M3 गिरिशृंगेण मूर्धनि (for the post. half). —(l. 7) G1 चचालाथ (for प्रजज्वाल). D5 T1 M3 कोपेन (for क्रोधेन). G1 [आ]वृतः (for तदा). —(l. 8) G1.2 M3 अमर्षणः (for अमर्षणम्). —(l. 9) D6 महातेजास्; G1 महानादं (for महानादस्). D5 T1 त्रासयामास (for °यन्सर्व-) —(l. 10) D5 T1 G1 अंगदे सु-; D6 T2.3 अंगदाय; D7 अंगदं तु; M3 अंगदे स. —(l. 11) D11 G1 तदा; Cg as above (for तम्). D5 T1 M3 बुद्धा तु (for बलवान्). D6 T2.3 -विचक्षणः (for -विशारदः). ꕥ Ct: तदा पतन्तम्। पुंस्त्वमार्षम्. ꕥ —(l. 12) D5 M3 मोचयामास. G2 वानरोत्तमः (for वानरर्षभः). —(l. 13) T1 [ए]तं (for [ए]नं). D7.10.11 G2 तरसा (for सहसा). M3 [उ]रसि ताडयत्. —(l. 14) G1 तलेन (for स तेन). D6 T2.3 क्रोधात् (for कोपात्). D5 T1 G1 प्रचचाल (for प्रमुमोह). —(l. 15) D5 T1 M3 बलवान् (for ऽतिबलो). D6 लब्धसंज्ञोतिबलवान् (for the prior half). D5 T1 M3 आवर्त्य (for संगृह्य). —(l. 16) D5.6 T2.3 M3 अप (D6 °ग्र) हस्तेन (for अपहासेन). G2 वालिपुत्रे विचिक्षेप (for the prior half). D5 om. स (subm.). T1 G1 transp. विसंज्ञः and स.]

35 V1 D6 M5 om. (hapl.) 35–36. —After 35^{ab}, D3 ins. a passage relegated to App. I (No. 34). —G3 om. (hapl.) 35^c–36. B3 transp. 35^{cd} and 36^{ab}. —^{c}) Ś D8.12 T2 G2 महावीरः; Ñ V2 B1–3 D1.3.4.13 ततो वीरः; D7 महावेगः; G1 महातेजाः (for तदा वीरः). D2 दुद्राव शालहस्तं (subm.). —^{d}) B4 वानरेश्वरः; D2 वानरोत्तमः.

36 V1 D2.6 G3 M5 om. 36 (for all except D2, cf. v.l. 35). B3 transp. 35^{cd} and 36^{ab}. —^{a}) D5 T1 उद्धृत्य (for उत्क्षिप्य). Ś Ñ V2.3 B D1.3.4.8.12.13 स शा (Ś Ñ1 D8.12 सा) लवृक्षं सहसा (Ś2 moth-eaten for सा); G1 M3 पर्वताग्रं समुत्क्षिप्य. —^{b}) Ñ1 D4 प्रगृह्याथ (D4 °पि); Ñ2 B2 प्रगृह्य च; B3.4 संप्रगृह्य (for समाविध्य). V3 B4 D9–11 महाबलः (for °कपिः). —^{c}) D4 अदुद्रावत (sic) (for अभिदुद्राव). —^{d}) Ñ1 V2 B2.3 महाबलः; G (ed.) महाहवे (for °बलम्).

37 Ñ2 V2.3 B2–4 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) D13 दृष्ट्वाथ; G3 आलोक्य (for संप्रेक्ष्य). D1 समापतंतं स दृष्ट्वा. —^{b}) Ś V1 B1 D2.3.8.12 महाबलः; D1.13 प्रतापवान्; D4 महाबलं (for प्लवंगमम्). Ñ1 कुंभकर्णं महाबलं; Ñ2 V3 B2–4 राक्षसं वानराधिपः; V2 वानरं राक्षसाधिपः. —^{c}) Ś Ñ1 B2 D2.4.5.12 T1 M3 विकृत-; Ñ2 V B1.3.4 D1.6.7.9–11 विवृत्त-; D3 विधृत- (for विवृत-). —^{d}) G1 संमुखं. Ś Ñ V B2–4 D1–3.8.12 वानरेंद्रः (Ś V2 D1.8.12 °द्रं; B3 D2.3 °द्रं) समुत्सुकः; B1 D13 राक्षसेंद्रः समुत्सुकः; D4 भक्षयन्वानरोत्तमः; D5.9.10 T1 G3 M वानरेंद्र (M5 °द्रं) समुन्मुखः.

कपिशोणितदिग्धाङ्गं भक्षयन्तं महाकपीन् ।
कुम्भकर्णं स्थितं दृष्ट्वा सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३८
पातिताश्च त्वया वीराः कृतं कर्म सुदुष्करम् ।
भक्षितानि च सैन्यानि प्राप्तं ते परमं यशः ॥ ३९
त्यज तद्वानरानीकं प्राकृतैः किं करिष्यसि ।
सहस्वैकं निपातं मे पर्वतस्यास्य राक्षस ॥ ४०
तद्वाक्यं हरिराजस्य सत्त्वधैर्यसमन्वितम् ।
श्रुत्वा राक्षसशार्दूलः कुम्भकर्णोऽब्रवीद्वचः ॥ ४१
प्रजापतेस्तु पौत्रस्त्वं तथैवर्क्षरजःसुतः ।
श्रुतपौरुषसम्पन्नस्तस्माद्गर्जसि वानर ॥ ४२
स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य
व्याविध्य शैलं सहसा मुमोच ।
तेनाजघानोरसि कुम्भकर्णं
शैलेन वज्राशनिसंनिभेन ॥ ४३
तच्छैलशृङ्गं सहसा विकीर्णं
भुजान्तरे तस्य तदा विशाले ।
ततो विषेदुः सहसा प्लवंगमा
रक्षोगणाश्चापि मुदा विनेदुः ॥ ४४

G. 6. 46. 49
B. 6. 67. 60
L. 6. 46. 48

38 [a]) D8 कर्ण- (for कपि-). —[b]) Ś Ñ1 B1 D2.8.12.13 महाहरीन्; Ñ2 V B2-4 D5 T1 M3 प्लवंगमान् (for महाकपीन्). —[c]) D4 कुंभकर्णस्य संस्थित्वा (sic); G1 कुंभकर्णं पुरः स्थित्वा; G3 कुंभकर्णाग्रतः स्थित्वा; M5 कुंभकर्णमभिप्रेक्ष्य.

39 [a]) Ñ2 V B2-4 निहता मे (for पातिताश्च). Ś Ñ1 B1 D1-4.8.12.13 निहताः कपिशार्दूलाः. —[b]) D1.13 सुदुःकरं; D4 सुदुस्तरं. —V3 om. 39[cd]. —[c]) G (ed.) त्रासितानि (for भक्षि°). Ñ2 [इ]ह; B2.3 हि; B4 ह (for च). —[d]) D2 च (for ते). T1 संप्राप्तं ते परं यशः.

40 [a]) B3 G1 त्यज्यतां; M1.2 त्यजैतद् (for त्यज तद्). Ś Ñ1 V2 B1.4 D1-4.8.12.13 त्यजैतान्वानरान्सर्वान्; Ñ2 V1.3 B2 त्यज्यंतां वानराः सर्वे. —[b]) Ś D2.8.12 किमेभिर्दीनचेष्टितैः; Ñ1 D4 किमेभिस्त्वं विरुध्यसे; Ñ2 V B2-4 किमेभिस्त्वं (V3 °भिः किं) करिष्यसि; B1 D1.3.13 किमेभिस्ते निरुद्यमैः. —[c]) Ñ1 सहस्वैकं; B1 सहस्वैक-; D4 अर्हस्यैकं; D6 सहस्वैक-; T1 सहस्वैतं; G3 सहस्वेनं. —G3 damaged from पातं up to पर्वत in [d]. —[d]) Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 शा(Ś B3 D1.8.12 सा)लवृक्षस्य (for पर्वतस्यास्य). Ñ1 विश्रुतः (for राक्षस).

41 Ñ1 reads 41-42[b] in marg. V3 om. 41[ab]. —[a]) G1 कपि- (for हरि-). —[b]) B3 स तु (for सत्त्व-). Ñ1 V2 B3 -धैर्यसमन्वितः. —[d]) Ñ1 इदं (for वचः).

42 Ñ1 reads 42[ab] in marg. (cf. v.l. 41). Ś B1 D1-3.8.12 om. 42[ab]. —[a]) V3 D4 (before corr. as in text).13 पुत्रस् (for पौत्रस्). D4.11 तु (for त्वं). B2 transp. तु and त्वं. —[b]) D5.9 [ऋ]क्षराजसुतः (unmetric) (for °रजःसुतः). Ñ V B2-4 D4.13 ऋक्ष(V1 illeg.)-राजस्य संमतः(B3 सत्सुतः; D4 विश्रुतः; D13 संगतः). ❀ Cv: प्रजापतेस्तु पौत्रस्त्वं तथैवर्क्षरजःसुतः इति. ❀ —After 42[ab], Ñ V B2.3 D4.13 ins.:

1187* जानस्त्वं तस्य च क्षेत्रे भास्करेण महात्मना।

[D13 क्षेत्रे वै (for च क्षेत्रे.]

—[c]) Ś2 D8 श्रुतः; D9-11 T2.3 धृति- (for श्रुत-). T2 -संयुक्तस् (for -सम्पन्नस्). —[d]) Ś Ñ V B1.4 D1-5.8.12.13 G3 M1-3 कस्माद् (for तस्माद्). T2 गर्हसि (for गर्जसि). —After 42, Ś2 Ñ V B D1-4.8.12.13 ins.:

1188* कर्मणा दर्शयात्मानं यावत्त्वां प्रमथाम्यहम्।

[B1 न मथामि; D3 पोथयामि (for प्रमथामि).]

43 G3 damaged for 43. —[b]) Ñ V B2-4 व्याविध्य शालं; D4 तं वृक्षराजं; D9 विव्याध शैलं (for व्याविध्य शैलं). G1 महात्मा (for मुमोच). Ś B1 D1-3.8.12.13 व्याक्षिप्तशूलस्य मुमोच सा(B1 D2.3.13 शा)लं. —[c]) D6 जघान तेन (for तेनाजघान). B4 D1 कुंभकर्णः (sic). —[d]) G2 शक्र- (for वज्र-). Ś D1-3.8.12.13 वृक्षेण शक्राशनिसंनिभेन; Ñ V B2-4 D4 वृक्षेण कालानल(V1 °शनि)स(V2 °सं)प्रभेण(Ñ1 B2.4 D4 °संनिभेन); B1 वृक्षेण कालाग्निसमप्रभेण.

44 D4 om. (hapl.?) 44. —[a]) Ś Ñ V B D1.3.8.12.13 स शा(Ś Ñ1 D8.12 सा)लवृक्षः (for तच्छैलशृङ्गं). Ś D2.8.12 [अ]वमग्नो; Ñ1 B3 च भग्नो; Ñ2 V B1.2.4 वि(B1 प्र)भग्नो; D1.13 [अ]वभग्नो; D6 T2.3 विशीर्णं; D7.9-11 विभिन्नं; L (ed.) विमुक्तो (for विकीर्णं). —[b]) T1 तथा; G2 महा- (for तदा). Ś D2.8.12 प्रभग्नः; Ñ2 V B D1.3 निमग्नः; D13 विमग्नः (for विशाले). —[c]) G2 तथा; G3 तदा (for ततो). D1.3 G3 विनेदुः; D2.9 निपेदुः (for विषेदुः). —V3 illeg. from प्लवंगमा up to 45[a]. Ñ2 V1 B1-3 D1.3.5.7.9-12 T1 G1 M प्लवंगा (for प्लवंगमा). —[d]) G3 damaged from णाश्चापि up to व्याविध्य in 45[c]. Ś B3 D2.8.12 तदा; D11 मुखा (sic) (for मुदा). Ś D8.12 प्रणेदुः (for विनेदुः).

G. 6. 46. 50
B. 6. 67. 61
L. 6. 46. 49

स शैलशृङ्गाभिहतश्चुकोप
ननाद कोपाच्च विवृत्य वक्त्रम् ।
व्याविध्य शूलं च तडित्प्रकाशं
चिक्षेप हर्यृक्षपतेर्वधाय ॥ ४५
तत्कुम्भकर्णस्य भुजप्रविद्धं
शूलं शितं काञ्चनदामजुष्टम् ।
क्षिप्रं समुत्पत्य निगृह्य दोर्भ्यां
बभञ्ज वेगेन सुतोऽनिलस्य ॥ ४६
कृतं भारसहस्रस्य शूलं कालायसं महत् ।
बभञ्ज जानुमारोप्य प्रहृष्टः प्लवगर्षभः ॥ ४७
स तत्तदा भग्नमवेक्ष्य शूलं
चुकोप रक्षोधिपतिर्महात्मा ।
उत्पाट्य लङ्कामलयात्स शृङ्गं
जघान सुग्रीवमुपेत्य तेन ॥ ४८
स शैलशृङ्गाभिहतो विसंज्ञः
पपात भूमौ युधि वानरेन्द्रः ।
तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं विसंज्ञं
नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः ॥ ४९

45 V_3 illeg. for 45^{a}; G_3 damaged up to व्याविध्य in 45^{c} (for both cf. v.l. 44). —^{a}) G_1 damaged for शृंगाभिहतश्चु. Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ स शा(Ś $D_{8.12}$ सा)लवृक्षाभिहतश्; $\tilde{N}_1$ D_4 स शालवृक्षेण हतश्. —^{b}) D_{9-11} रोषाच्च; G_1 कोपेन (for कोपाच्च). Ś V B $D_{2.3.8.12.13}$ जहास चैवाथ; $\tilde{N}_1$ D_4 जहास वेगेन; $\tilde{N}_2$ उच्चैर्जहासाथ (for ननाद कोपाच्च). B_1 G_3 विवृत्तवक्त्रः(B_1 °नेत्रं) (for विवृत्य वक्त्रम्). D_1 जगाम चैनं परिवृत्य वक्त्रं. —^{c}) Ś $D_{1.3.8}$ विव्याध (for व्याविध्य). G_2 $M_{1.2}$ स- (for च). —G_1 damaged from शं in -प्रकाशं up to चिक्षेप in ^{d}. $\tilde{N}_2$ -प्रभं स (for -प्रकाशं). —^{d}) $\tilde{N}_1$ $D_{2-4.8-13}$ G $M_{1.2.5}$ हर्यक्षपतेर्; T_3 रक्षोधिपतिर्. D_7 शरीरे (for वधाय).

46 V_3 om. 46^{ab}. —^{a}) B_4 D_1 M_5 तं (for तत्). Ś $D_{2.4.8.12}$ भुजात्; D_7 कर- (for भुज-). $Ś_2$ $D_{3.13}$ -प्रवृद्धं; $\tilde{N}_1$ B_2 -प्रमृष्टं; $\tilde{N}_2$ $B_{1.3}$ -प्रसृष्टं; V_1 -प्रयुक्तं; D_1 -प्रतिष्ठं; D_2 M_5 -प्रमुक्तं; D_4 प्रशूलं; D_6 -प्रविष्टं; D_{9-11} -प्रणुन्नं; T_2 -प्रदिष्टं; G_2 -[अ]पविद्धं (for -प्रविद्धं). —^{b}) Ś Ñ V_1 B $D_{1-3.8.12.13}$ -वज्रजुष्टं; V_2 -पमविद्धं (sic); $D_{7.9-11}$ -दामयष्टिं; M_3 -धामजुष्टं (for -दामजुष्टम्). D_4 शितं महाकांचनवज्रगुप्तं. —^{cd}) D_1 समुत्पाद्य; G_3 समुत्प्लुत्य; M_1 समुत्पात्य (for °त्पत्य). —G_3 damaged from निगृह्य up to 47^{b}. $\tilde{N}_1$ B_1 D_4 प्रगृह्य (for नि°). V_3 illeg. for दोर्भ्यां. D_{12} नसो रुरुंज (for निगृह्य दोर्भ्यां). $Ś_1$ जग्राह; D_{12} निगृह्य (for बभञ्ज). G_2 transp. निगृह्य and बभञ्ज. $Ś_1$ N V B_{1-3} $D_{1-4.12.13}$ वीरस्त($Ś_1$ राजा त; D_{12} दोर्भ्यां त)र(B_1 °रः सह)सा बलेन; B_4 वीरः परवीरहंता (for वेगेन सुतोऽनिलस्य). $Ś_2$ D_8 नभो बभंज तरसा बलेन($Ś_2$ कपींद्रः) (for ^{d}).

47 G_3 damaged for 47^{ab} (cf. v.l. 46). —^{a}) B_1 $D_{4.6.7}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ -सहस्रेण (for -सहस्रस्य). —^{b}) D_8 सर्व- (for शूलं). Ñ B कार्ष्णायसं (for कालायसं). Ś $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.8.12}$ दृढं; $\tilde{N}_1$ गुरुं (for महत्). D_4 कार्ष्णायसममंगलं; D_{13} शूलं कालायसप्रभं. —^{c}) Ś B_1 $D_{8.12}$ M_3 जानुन्यारोप्य; $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ जान्वथा°; T_2 जान्ववष्टभ्य (for जानुमारोप्य). —^{d}) Ś $\tilde{N}_1$ $B_{1.4}$ $D_{1-4.7-13}$ संप्र($D_{7.9-11}$ तदा)हृष्टः प्लवंगमः. —After 47, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1189* शूलं भग्नं हनुमता दृष्ट्वा वानरवाहिनी ।
हृष्टा ननाद बहुशः सर्वतश्चापि दुद्रुवे ।
बभूवाथ परित्रस्तो राक्षसो विमुखोऽभवत् ।
सिंहनादं च ते चक्रुः प्रहृष्टा वनगोचराः ।
मारुतिं पूजयांचक्रुर्दृष्ट्वा शूलं तथागतम् । [5]

[(l. 1) G_2 सा हरि- (for वानर-). —(l. 2) G_2 बहुधा (for बहुशः). D_5 T_1 $M_{1.2}$ महास्वनं; T_3 [अ]भिदुद्रुवे; G_2 [अ]पि शुश्रुवे (for [अ]पि दुद्रुवे). —$D_{6.7}$ S om.; K(ed.) reads within brackets l. 3. —(l. 4) G_3 damaged from दं in -नादं up to प्र- in प्रहृष्टा. G_1 transp. ते and चक्रुः. D_{11} प्रहृष्ट- (for प्रहृष्टा). —(l. 5) $D_{7.9}$ G_2 पूजयामासुर् (for पूजयांचक्रुर्). $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ $M_{1.2}$ द्विधाकृतं (for तथागतम्).

48 ^{a}) $\tilde{N}_2$ $B_{1.2.4}$ $D_{2.3}$ G_1 स तं तदा(B_1 °था); V_2 एतं तथा; $D_{5.9-11}$ T_1 G_2 $M_{1.2}$ स तत्तथा; D_6 ततस्तदा (for स तत्तदा). B_3 transp. भग्नम् and शूलं. $V_{1.3}$ ततः प्र(V_3 स तत्प्र)भग्नं समवेक्ष्य शूलं. —^{b}) D_4 दैत्याधिपतिर् (for रक्षोधि°). $\tilde{N}_1$ दुरात्मा. —^{c}) $T_{2.3}$ शैलात् (for लङ्का-). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12.13}$ उत्पाट्य(D_9 °द्यम्य) शृंगं सहसाचलस्य; D_7 M_5 उत्पाट्य शैलं तरसा सशृंगं. ❀ Cr: त्रिकूटशिखरमध्यस्थलङ्काद्वारे स्थित्वा युध्यतः कुम्भकर्णस्य, उत्पाट्य लङ्कामलयात् स शृङ्गमिति देशान्तरस्थितमलयशृङ्गोत्पाटनं कथमुपपद्यत इति चेत्तदनुगुणातिप्रमाणशरीरत्वान्न दोषः।; so also Cg which adds लङ्कामलयशब्देन त्रिकूटं वोपचर्यते।; Ck: लङ्कासमीपवर्ती मलयो लङ्कामलयः।; so also Ct. ❀ —^{d}) G (ed.) उत्पत्य (unmetric) (for उपेत्य). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{1.3.4.8.12}$ अभिप्रम(D_3 °न)र्दयन्; B_1 अतिप्रहृष्टः; B_4 अविप्रमर्दनं; D_2 L (ed.) अभि(L [ed.] °ति)प्रमर्दं; D_{13} अरिप्रमर्दनः (for उपेत्य तेन).

49 ^{a}) $\tilde{N}_1$ D_4 महात्मा (for विसंज्ञः). —^{b}) G_3 स च (for युधि). —B_4 om. (hapl.?) 49^{c} – 50^{b}. —^{c}) $\tilde{N}_1$

तमभ्युपेत्याद्भुतघोरवीर्यं
स कुम्भकर्णो युधि वानरेन्द्रम् ।
जहार सुग्रीवमभिप्रगृह्य
यथानिलो मेघमतिप्रचण्डः ॥ ५०

स तं महामेघनिकाशरूप-
मुत्पाट्य गच्छन्युधि कुम्भकर्णः ।
रराज मेरुप्रतिमानरूपो
मेरुर्यथात्युच्छ्रितघोरशृङ्गः ॥ ५१

ततः समुत्पाट्य जगाम वीरः
संस्तूयमानो युधि राक्षसेन्द्रैः ।
शृण्वन्निनादं त्रिदशालयानां
प्लवंगराजग्रहविस्मितानाम् ॥ ५२

ततस्तमादाय तदा स मेने
हरीन्द्रमिन्द्रोपममिन्द्रवीर्यः ।
अस्मिन्हृते सर्वमिदं हृतं स्या-
त्सराघवं सैन्यमितीन्द्रशत्रुः ॥ ५३

विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वानराणां ततस्ततः ।
कुम्भकर्णेन सुग्रीवं गृहीतं चापि वानरम् ॥ ५४

हनूमांश्चिन्तयामास मतिमान्मारुतात्मजः ।
एवं गृहीते सुग्रीवे किं कर्तव्यं मया भवेत् ॥ ५५

यद्वै न्याय्यं मया कर्तुं तत्करिष्यामि सर्वथा ।
भूत्वा पर्वतसंकाशो नाशयिष्यामि राक्षसम् ॥ ५६

G. 6. 46. 60
B. 6. 67. 74
L. 6. 46. 60

निरीक्ष्य; Ñ2 V3 B2.3 D7.9–11 G2 तं वीक्ष्य (for तं प्रेक्ष्य). Ñ1 निसंज्ञं (for त्रि°). —d) T1 भुवि; M3 तत्र (for युधि).

50 B4 D3 om. 50ab (for B4 cf. v.l. 49). —a) D5.7.9–12 T1.2 G1.2 M1.2.5 समभ्युपेत्य (for त°). Ñ2 -रूपं; V1 -विक्रमं; B2.3 M1.2 -वीर्यः ; D2 G3 -कर्मा (for -वीर्यं). Ś B1 D1.8.12.13 [अ]थ सुवी(D1.13 °घी)रकर्मा (D1 °वीर्यं); Ñ1 [अ]द्भुतवीर्यकर्मा. D4 तमभ्युत्पपाताद्भु-** कर्म. —c) G1 जग्राह (for जहार). Ś2 D8 अतिप्रगृह्य; D6 G1 M1.2 अभिप्रसह्य; D13 अभिप्रवेक्ष्य (for अभिप्रगृह्य). —d) V1.3 B1.3 D5.7.9–11 इव प्रचंडः (for अतिप्र°).

51 G (ed.) om. 51. —a) M5 महाघोर- (for °मेघ-). V1.3 -निकाशकायम् ; B1 -निकाशवंतम् (for °रूपम्). —b) D7 M1.2 उद्धृत्य (for उत्पाट्य). —c) Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D1–4.8.12.13 मेघ- (for मेरु-). —d) Ś1 Ñ2 V B1–3 D5.6.10.11 G1 M5 र्युच्छ्रित- ; Ñ1 ह्युद्यत- ; B4 र्युत्थित- ; D1.3.9 T2 M1–3 Cg [अ]भ्युच्छ्रित- ; D2 [अ]-त्युद्धृत- ; D4 [अ]भ्युद्यत- ; D13 T3 [अ]प्युच्छ्रित- (for [अ]-त्युच्छ्रित-). Ś D8.12 -सार- ; Ñ1 D4 -दीप्त- ; V1.2 B2.4 -चारु- ; G1 -रौद्र- (for -घोर-). ❀ Cg : स्वाकारसादृश्याय प्रथमं मेरूपादानम् । द्वितीयं तु सुग्रीवधारणकालिकसादृश्याय. ❀

52 a) Ś Ñ1 V2 B1 D1–4.8.12.13 स तं (for ततः). B2.3 M3 Cg तमुत्पाट्य; D7 समादाय; D10.11 M1.2 Ct तमादाय (for समुत्पाट्य). Ś D8.12 G1 वीरं (for वीरः). —b) D8 संभूयमानो (for संस्तूय°). Ñ V1.2 B D1–3.13 राक्षसौघैः ; D4 राक्षसाब्धैः (sic) ; D6.7 G2 यातुधानैः ; D9–11 T1 M1.2.5 राक्षसेंद्रः (for राक्षसेन्द्रैः). —c) V3 illeg. up to त्रिद्. D8 निनादांस्. Ś Ñ V1 B1–3 D2–13 T Ck.t त्रिदिवालयानां; M1.2 दिवि चालयानां ; Cr.m.g as in text (for त्रिदशालयानां).

53 a) Ś D8 G2 समादाय. B3 समापततं (for तदा स मेने). —b) Ś1 -वीर्यं; G2 -वैरिः (for -वीर्यः). Ś2 V2 B1.4 D1–3.8.12.13 इंद्रोपमतुल्यवीर्य(V2 B1.4 °र्यः). —c) Ś Ñ V1.2 B D1.2.6–13 T1 M1.2 अस्मिन्हृते; V3 M5 तस्मिन्ह (V3 °न्ह)ते. Ś Ñ1 V1 B4 D1–3.8.12 विशस्तं; Ñ2 V2.3 B2.3 D12 विनष्टं; B1 विपन्नं; D5–7.9–11 T1 हतं स्यात् (for हृतं स्यात्). D4 अस्मिन्हते वीर्यमुपैति शत्रं. —d) Ś D8.12 इहैव चोग्रं ; D1 अतींद्रशत्रुः ; D4 अतीव शत्रो (sic) (for इतीन्द्रशत्रुः).

54 a) B1 विक्रुवां (for विद्रुतां). —b) Ñ1 V3 D4.7.9–11 इतस्ततः ; G1 नरस्विनां (for ततस्ततः). —Ñ2 illeg. for d. —d) T1 सुग्रीवं (sic) (for गृहीतं). Ñ1 V1.2 B2–4 D4.7 G2 गृहीतं च(B3 प्रगृहीत-) हरीश्वरं(Ñ1 वानरेश्वरं; D4 वानरं रणे).

55 b) Ñ2 V1.2 B D1.3.13 पवनात्मजः (for मारुतात्मजः). —d) Ś B1.4 D2–4.8.12.13 कार्यं वै; D1 कार्यं हि (for कर्तव्यं). D4 तदा (for मया). B3 [ए]व च (for भवेत्). Ñ1 (m. also as in text) किं कार्यं वै भविष्यति; G1 किं करिष्यामि चाहवे.

56 a) Ś Ñ1 B1.4 D1–4.8.12.13 यत्तु; Ñ2 V D9.10 यद्धि; B2 युद्धे (for यद्वै). Ś1 D12 G1 M1.3 न्यायं; D5 T1 कार्यं; D13 त्याज्यं (for न्याय्यं). D8 समाकर्तुं (for मया कर्तुं). —b) D9–11 [अ]संशयं; T2.3 सर्वदा (for सर्वथा). —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 महापर्वतसंकाशं. —d) M5 राक्षसान्. —After 56, Ñ V B2.4 D2.13 ins. :

1190* मोचयिष्यामि सुग्रीवं तं हत्वा देवकण्टकम् ।

[Ñ2 B2 हत्वा तं (by transp.); V1 हत्वैनं (for तं हत्वा). D2 हत्वा दैवतकंटकं (for the post. half).]

G. 6. 45. 61
B. 6. 67. 75
L. 6. 46. 61

मया हते संयति कुम्भकर्णे
महाबले मुष्टिविशीर्णदेहे ।
विमोचिते वानरपार्थिवे च
भवन्तु हृष्टाः प्लवगाः समग्राः ॥ ५७
अथ वा स्वयमप्येष मोक्षं प्राप्स्यति पार्थिवः ।
गृहीतोऽयं यदि भवेत्त्रिदशैः सासुरोरगैः ॥ ५८
मन्ये न तावदात्मानं बुध्यते वानराधिपः ।
शैलप्रहाराभिहतः कुम्भकर्णेन संयुगे ॥ ५९
अयं मुहूर्तात्सुग्रीवो लब्धसंज्ञो महाहवे ।
आत्मनो वानराणां च यत्पथ्यं तत्करिष्यति ॥ ६०
मया तु मोक्षितस्यास्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
अप्रीतिश्च भवेत्कष्टा कीर्तिनाशश्च शाश्वतः ॥ ६१
तस्मान्मुहूर्तं काङ्क्षिष्ये विक्रमं पार्थिवस्य नः ।
भिन्नं च वानरानीकं तावदाश्वासयाम्यहम् ॥ ६२
इत्येवं चिन्तयित्वा तु हनूमान्मारुतात्मजः ।
भूयः संस्तम्भयामास वानराणां महाचमूम् ॥ ६३
स कुम्भकर्णोऽथ विवेश लङ्कां
स्फुरन्तमादाय महाहरिं तम् ।
विमानचर्यागृहगोपुरस्थैः
पुष्पाग्र्यवर्षैरवकीर्यमाणः ॥ ६४

---

57 a) D9 missing from हते up to विशी in b. Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 संप्रति (for संयति). —b) Ś Ñ1 B1.4 D1–4.8.12.13 -निपातभग्ने; Ñ2 V1.2 B2.3 D5 T1 G3 M3 -विकीर्ण° (for -विशीर्णदेहे). —c) Ś Ñ1 V B D1.3.4.8.12.13 विमोक्षिते (for विमोचिते). B3 -यूथपार्थिवे (for -पार्थिवे च). —d) T3 G3 भवंति. B3 तुष्टाः (for हृष्टाः). D3 प्लवंगाः (unmetric). Ñ2 V B2.3 D5 T1 M3 समस्ताः; D8 समेताः; D13 om. (for समग्राः).

58 a) D13 अन्यथा (for अथ वा). Ś Ñ V1.2 B2.4 D1–4.8.12.13 G1 स्वय(Ñ1 शीघ्र)मेवैष; B3 [अ]पि स्वयं मोक्षं; M1.2 स्वयमेवेह (for °मप्येष). —b) B2.4 D9–11 वानरः (for -पार्थिवः). B1 D4 आत्मानं मोक्षयिष्यति; B3 प्राप्स्यत्येव परं हरिः. —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 यद्यपि (for ऽयं यदि). —d) Ś Ñ V1.2 B3.4 D1–3.8.12.13 समहोरगैः; B1 D4 वानराधिपः; M1.2 सासुरासुरैः (sic); M3 सागरोरगैः; Cm.g.k.t as in text (for सासुरोरगैः).

59 a) D6 [ए]तावता (for तावद्). —b) Ñ1 G1 वानरेश्वरः; D13 वानरात्मजः; M5 वानरर्षभः. —d) M5 वानरः (for संयुगे).

60 a) Ñ2 V B2.3 अस्मिन्; D1.3.13 स्वयं (for अयं). B2.3 मुहूर्ते. —b) Ñ2 V B2.3 महाबलः; B1 भविष्यति; D4 यथा भवेत् (for महाहवे). —c) D2 तु (for च). B4 G3 वानरेंद्राणां (for वानराणां च).

61 a) Ś Ñ1 B1 D1–4.8.9.12 वि(D9 च) मोक्षितस्य; B4 D13 [अ]पि(D13 [अ]धि-) मोक्षितस्य; T3 तु मोचितस्य. —b) G2 ह्यपराधो (for सुग्रीवस्य). —c) Ś2 D8.12 अकीर्तिश्च; D1 अप्रतीतिर् (for अप्रीतिश्च). D13 [अ]भवत् (for भवेत्). D6 काष्ठा (for कष्टा). —d) Ñ2 V जायते; D6 तत्त्वतः (for शाश्वतः).

62 a) Ś D8.12 वीक्षिष्ये (for काङ्क्षिष्ये). D7 G2 Ctp तस्मात्क्षणं प्रतीक्षिष्ये. —b) G1 विक्रमे; Ct as in text (for विक्रमं). V3 D10.11 मोक्षितस्य (for पार्थिवस्य). Ś Ñ1 B3 D5.8.10–12 T1 M3 Ct तु; Ñ2 V B2.4 D4.9 M5 च; B1 D1–3.13 हि; T3 सः (for नः). —c) B1.4 हि (for च). D4 विद्रुतं (for भिन्नं च). —d) Ś Ñ V B1.4 D1–3.8.13 यावद् (for तावद्).

63 a) Ś Ñ2 V1.2 B3.4 D1.8.12.13 स; V3 D5.9–11 [अ]थ; D2 G3 च (for तु). B1 चिंतयामास; T1 चिंत** तु (damaged). —b) D13 मतिमान् (for हनूमान्). B1 पवनात्मजः. —c) D4 आश्वासयामास च (subm). —d) D1.4 महाचमूः; M1.2 महाबलं. —After 63, Ñ V B2.4 D2.13 ins.:

1191* कृच्छ्रेण तु समाश्वास्य संगम्य च ततस्ततः ।
वृक्षाद्रिहस्ता हरयस्तस्थुरालिखिता इव ।

[D2 om. l. 1. —(l. 1) V च (for तु). —(l. 2) G (ed.) तस्थुः संग्राममूर्धनि (for the post. half).]

64 a) Ñ2 B2 प्र- (for ऽथ). M1 om.; M2 वीथिं (for लङ्कां). —b) Ś D8.12 महाहरींद्रं; Ñ1 V B D1–4.13 T2 महाहरीशं; Ñ2 illeg.; D5 T1.3 M3 महाकपिं तं; M5 तदा हरिं तं (for महाहरिं तम्). —c) Ś D8.12 विमानवर्यै. B1 D4 -पुर(D4 -गृह)गोपुरेषु (for -गृहगोपुरस्थैः). —d) Ś Ñ1 V1.2 B3.4 D1–3.8.12 माल्याग्र-(B3.4 °ऽग्र्य-); Ñ2 B1.2 D4 माल्योप-(Ñ2 B2 °घ-); V3 माल्यादि-; D6.11 पुष्पाग्र-; D13 मालाग्र्य-; M1.2 सुपुष्प-; Cm.g.t as in text (for पुष्पाग्र्य-). G2 स राजपुष्पैर् (for पुष्पाग्र्यवर्षैर्). Ś D2.8.12 M3.5 अभिकीर्यमाणः; D7.9–11 अभिपूज्यमानः (for अवकीर्यमाणः). —After 64, D5–7.9–11 S ins.:

1192* लाजगन्धोदवर्षैस्तु सिच्यमानः शनैः शनैः ।
राजवीथ्यास्तु शीतत्वात्संज्ञां प्राप महाबलः ।

[(l. 1) G2 पुष्प-; M1 जाल- (meta.) (for लाज-). T2 -गंधौघवर्षैश्च; T3 -गंधादिवर्षैस्तु. D9–11 सेव्यमानः; T2 सिंच्यमानः. —(l. 2) D5 T1 M3 -मार्गस्य; T2 G1 M1.2 -वीथ्याश्च; G2 -वीथ्याः सु- (for -वीथ्यास्तु). M1.2 परंतपः (for महाबलः).

ततः स संज्ञामुपलभ्य कृच्छ्रा-
 द्बलीयसस्तस्य भुजान्तरस्थः ।
अवेक्षमाणः पुरराजमार्गं
 विचिन्तयामास मुहुर्महात्मा ॥ ६५

एवं गृहीतेन कथं नु नाम
 शक्यं मया संप्रति कर्तुमद्य ।
तथा करिष्यामि यथा हरीणां
 भविष्यतीष्टं च हितं च कार्यम् ॥ ६६

ततः कराग्रैः सहसा समेत्य
 राजा हरीणाममरेन्द्रशत्रोः ।
नखैश्च कर्णौ दशनैश्च नासां
 ददंश पार्श्वेषु च कुम्भकर्णम् ॥ ६७

स कुम्भकर्णो हृतकर्णनासो
 विदारितस्तेन विमर्दितश्च ।
रोषाभिभूतः क्षतजार्द्रगात्रः
 सुग्रीवमाविध्य पिपेष भूमौ ॥ ६८

स भूतले भीमबलाभिपिष्टः
 सुरारिभिस्तैरभिहन्यमानः ।
जगाम खं वेगवदभ्युपेत्य
 पुनश्च रामेण समाजगाम ॥ ६९

G. 6. 46. 74
B. 6. 67. 88
L. 6. 46. 73

D5 T1 M3 संज्ञामाप म(T1 damaged for पम)हाबलः; D7 G2 संज्ञां लेभे हरीश्वरः (for the post. half).];

while D13 ins. after 64 :

1193* गृहीतमालोक्य महाहरीशं
 श्रीकुम्भकर्णेन महाबलेन ।
निशाचरा हृष्टमना बभूवु-
 र्निशाचराय न्यवेदयंस्तत् (unmetric) ।
सहर्षवेगानुगतान्तरात्मा [5]
 स रावणो राक्षसपुंगवानाम् ।
ततस्तु भेरीपटहप्रणादै-
 र्महोत्सवै राक्षससिंहनादैः ।
लङ्काकाण्डे युद्धपर्वणि सुग्रीवग्रहणम् ।

65 a) D1.13 G1 तु (for स). Ś2 Ñ V B3.4 D1–4.8.12.13 M1.2 प्रतिलभ्य; B1 अभिलभ्य (for उप°). B2 ततस्तु कृच्छ्रात्प्रतिपद्य संज्ञां. —c) D8 -राज्यमार्गं. —d) Ñ1 B3 स चिंतयामास. D1 पुनः कपीशः; D4 M3 (after corr. as in text) मुहूर्तमात्मा (for मुहुर्महात्मा).

66 a) V2 B1 D1.4 T2 G3 M5 गृहीते तु; T3 गृहीते नु (for गृहीतेन). B1 च; B3.4 D13 तु; D2 सु- (sic) (for नु). ❀ Cv.m.g.t: संप्रति कर्तुं सम्यक् प्रतिकर्तुम्. Cv.g add अन्यथा अद्येति पुनरुक्तं(Cg °क्तिः) स्यात् ।; so also Cr. ❀ —d) B4 D7 भवत्यभीष्टं. D6 T2 स्वं च; T3 स्वस्य (for [इ]ष्टं च). G1 कुर्यां (for कार्यम्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 मम चैव(Ñ1 B1 D4 चापि) पथ्यं.

67 a) Ś Ñ V B D1–4.6.8.12.13 सहसोर्ध्वमेत्य; D7 G2 सहसाभिप(G2 °ह)त्य. —b) B2 D12 समरेंद्र-; D13 ससुरेंद्र-; G1 अमरेश- (for अमरेन्द्र-). D7 T1 G M3 -शत्रुं (for -शत्रोः). —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 चकर्त; D10.11 M3 Cm.g.k.t खरैश्च; G3 करैश्च; M1.2 चिच्छेद (for नखैश्च). B4 तु (for च). M5 नासिकां (for नासां). —d) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ददार (for ददंश). Ñ1 M5 पार्श्वे च; D5 T1 G2.3 पार्श्वेपि; M1.2 Ck पार्श्वेन; Cr.g.t as in text (for पार्श्वेषु). Ñ1 G3 M1.2.5 हि; Ck as in text (for च). D6.7.9–11 T2.3 ददंश पादैर्विददार पार्श्वौ(D6.9 °र्श्वे; T2.3 °र्श्वान्). ❀ Cm: ददंश पार्श्वेषु च कुम्भकर्णमिति पाठे पार्श्वेषु कपोलयोरंसयोरुदरपार्श्वयोश्च पादाभ्यां विददारेति शेषः. ❀

68 a) D6 हृत- (for हृत-). D4 -कर्णनासिको; D13 -कर्णवाचो; G2 -नासकर्णो (by transp.) (for -कर्णनासो). —b) D9 G3 समर्दितश्च; D10.11 रदैर्नखैश्च; G1 भयार्दितश्च; G2 नखैः शिताग्रैः; M5 च हार्दितश्च (sic) (for विमर्दितश्च). Ś V B D1–4.8.12.13 भृशं नद(B3 वम)न्वे(D4 स चेद्वे) दनयान्वि(V B D1.3.4.13 °र्दि)तश्च; Ñ भृशं तु तद्वे (Ñ1 रसन्वे [sic])दनयार्दितश्च; D7 विदारितस्तैर्दशनैर्नखैश्च. —c) D6 reads from र्द्र in -[आ]र्द्रगात्रः up to d in marg. V3 D5 T1 G3 -नेत्रः (for -गात्रः). Ś2 क्षतजातगात्रः; Ñ2 B4 क्षतजाभिषि(B1 °वसि)क्तः; B1 D4 रुधिरोक्षितश्च; M5 रुधिरार्द्रगात्रः. —d) D1 om. from माविध्य up to रभिह in 69b.

69 D1 om. up to रभिह in 69b (cf. v.l. 68). —a) Ś B1 D2.3.8.12.13 भूरिबलेन पिष्टः; Ñ1 B2 D4.7 G2 भीमबलेन पिष्टः; Ñ2 V B4 भीमबलो निपिष्टः; B3 G (ed.) न्यस्त(G [ed.] °स्तः [unmetric])कपिप्रवीरः; D5 T1.2 (before corr. *pr. m.* as in text) G3 M2.5 भीमबलाभिविष्टः. —b) D4 स राक्षसस्तैर्; D7 G2.3 M1.2.5 सुरारिहस्तैर् (G2 om. from स्तैर् up to शोणितार्द्रौ in l. 1 of 1195*). T2 अवहन्यमानः; T3 अपि हन्यमानः. —c) Ñ2 वेगबलाभ्युपेतः; B2 वेगमुपेत्य पृथ्वीं; D1 देववदभ्युपेत्य; D7.10.11 कंदुकवज्जवेन; D8 G1 वे(G1 *) * * दभ्युपेत्य. Ñ1 जगाम वेगाद्वियदभ्युपेत्य. —d) D9 T2.3 क्षिप्रं (for पुनश्). Ś B1 D1–4.8.12.13 रामं सहसा जगाम. —After 69, Ñ2 B2.3 D2 ins. :

G. 6. 46. 75
B. 6. 67. 89
L. 6. 42. 74

कर्णनासाविहीनस्तु कुम्भकर्णो महाबलः ।
रराज शोणितोत्सिक्तो गिरिः प्रस्रवणैरिव ॥ ७०
ततः स पुर्याः सहसा महात्मा
निष्क्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रम् ।
बभक्ष रक्षो युधि कुम्भकर्णः
प्रजा युगान्ताग्निरिव प्रदीप्तः ॥ ७१
बुभुक्षितः शोणितमांसगृध्नुः
प्रविश्य तद्वानरसैन्यमुग्रम् ।
चखाद रक्षांसि हरीन्पिशाचा-
नृक्षांश्च मोहाद्युधि कुम्भकर्णः ॥ ७२
एकं द्वौ त्रीन्बहून्क्रुद्धो वानरान्सह राक्षसैः ।
समादायैकहस्तेन प्रचिक्षेप त्वरन्मुखे ॥ ७३

1194* तमागतं तार्क्ष्यमिवापतन्तं
समीक्ष्य हृष्टो भुवि वानरेन्द्रम् ।
स चापि वेगेन महानुभावः
समेत्य रामेण सुसंहितोऽभूत् ।

[(l. 1) D2 तद् (for तम्). —Ñ2 illeg. from तार्क्ष्य up to l. 2. —(l. 2) D2 निरीक्ष्य हृष्टो (for समीक्ष्य हृष्टो). B2 हृष्टा युधि वानरेंद्राः. —(l. 4) B2.3 सुसंभूतो (unmetric); D2 सुनिर्वृतो (for सुसंहितो).]

70 G2 om. up to शोणितार्द्रो in l. 1 of 1195* (cf. v.l. 69). —a) Ś2 moth-eaten for कर्ण-. Ñ2 V2.3 B च (for तु). —c) Ś Ñ V1.2 B D1-3.8.12.13 शोणितोत्सेकैर्; D4 शोणितोत्क्रांतैर्; D6 T1 M3 शोणितैः सिक्तो; D7 G1 शोणितोद्गारी (for °तोत्सिक्तो). —d) B1 प्रस्रवणादिव. —After 70, D5-7.9-11 S ins.:

1195* शोणितार्द्रो महाकायो राक्षसो भीमदर्शनः ।
युद्धायाभिमुखो भूयो मनश्चक्रे महाबलः ।
अमर्षाच्छोणितोद्गारी शुशुभे रावणानुजः ।
नीलाञ्जनचयप्रख्यः ससंध्य इव तोयदः ।
गते च तस्मिन्सुरराजशत्रुः [5]
क्रोधात्प्रदुद्राव रणाय भूयः ।
अनायुधोऽस्मीति विचिन्त्य रौद्रो
घोरं तदा मुद्गरमाससाद ।

[(l. 1) D5 T1 M3 -विक्रमः (for -दर्शनः). —D5 om.; while D9-11 read l. 2 after l. 4. —(l. 2) M1.2 -मुखं (for -मुखो). D6.9-11 G2.3 भीमो (for भूयो). D6.9-11 T2.3 G1.3 M5 निशाचरः (for महाबलः). —D7 om. l. 3; M2.3 transp. l. 3 and 4. —(l. 4) D7 G2 -गिरि- (for -चय-). D5 T1 संध्याभ्रैर् (for ससंध्य). —D5.9 T G3 om. l. 5-8. —(l. 5) M3 तु (for च).]

71 a) Ś Ñ1 B1 D1-4.8.12.13 पुनः (for ततः). D4 च (for स). D5 पूर्णाः (sic); D13 पुर्यां (for पुर्याः). V3 **त्मा; B1 जगाम; D6 T1 M3 महौजा (for महात्मा). —b) Ś2 नि** (moth-eaten); V3 D1.3.13 निःक्रम्य; B2 निर्गम्य; D4 विक्रम्य; M5 निकृत्य (sic) (for निष्क्रम्य). —After 71ab, D7 T2.3 G2 K (ed., within brackets) ins.:

1196* तेनैव रूपेण बभञ्ज रुष्टः
प्रहारमुष्ट्या च पदेन सद्यः ।

[(l. 1) T3 रोषेण (for रूपेण). G2 सर्वान् (for रुष्टः). —(l. 2) T2.3 जघान (for प्रहार-). G2 प्रहारमुष्ट्यां. T2.3 चैव (for सद्यः).];

—while D13 ins. after 71ab:

1197* कुम्भकर्णो महाभीमो निर्ययौ युद्धदुर्मदः ।
ततः पौलस्त्यसचिवा विज्ञाय राक्षसर्षभम् ।
विषण्णवदनास्ते तु रावणायाचचक्षिरे ।
चकर्त दशनैर्नासां सुग्रीवो वानरो गतः ।
वानरान्हन्तुकामस्तु कुम्भकर्णः पुनर्ययौ । [5]
रावणस्तु परामर्षी क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ।
प्रेषयामास रक्षांसि कुम्भकर्णाय धीमते ।
कुम्भकर्णो महासैन्यो दुद्राव कपिकुञ्जरम् ।

—c) D6 T2.3 ददाह; D7 G1 बभंज (for बभक्ष). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 अभक्षयत्क्रो(Ś D2.8.12 संभक्षयन्क्रो)धवि (B4 °नि)वृत्त(Ñ2 °विक्त)नेत्रः. —d) B1 युगांते; D4 युगांतो (for युगान्त-). D9-11 प्रवृद्धः (for प्रदीप्तः).

72 a) Ś B1 D1-3.8.12 G1 -गंधी; B2 D6.11.13 -गृध्रः; D4 -दिग्धः; Cg as in text (for -गृध्नुः). —b) Ś B1 D1.2.4.8.12.13 आशु (for उग्रम्). —c) S V3 D1.3.4.8.12.13 रक्षः स; B1 रक्षान्स (sic) (for रक्षांसि). Ñ2 V1.3 B2-4 च रक्ष; D6 कपीशान् (for पिशाचान्). —d) Ś D8.12 रक्षश्च; B1 D6 M5 रक्षांसि; B3 तथैव; D4 M1.2 रक्षांश्च (sic); T2**श्च (for ऋक्षांश्च). Ñ1 क्रोधाद्; V2.3 B4 सर्वान्; D4 कोपाद् (for मोहाद्). —After 72, Ñ2 ins. only l. 2 of 1200*; while D5-7.9-11 S ins.:

1198* यथैव मृत्युर्हरते युगान्ते
स भक्षयामास हरींश्च मुख्यान् ।

[(l. 1) G1 ग्रसते (for हरते). —(l. 2) D7.11 G2 संभक्षयामास. D7 तथा हरीश्वरान्; G2 तथा हरीन्सः (for हरींश्च मुख्यान्).]

73 a) D2.4.13 एवं (for एकं). V3 षट्; B3 D1.6.13 द्वि- (for द्वौ). Ś Ñ V B1.2.4 D1.2.4.8.12 बहूंश्चापि; B3 बहून्सोपि; D3 चतुःपंच; D13 बहूंश्चैव; G1 अथ बहून् (for बहून्क्रुद्धो). —b) Ś Ñ V B D1-4.6.8.12.13 G1 राक्षसैः सह (by transp.). —Ñ1 D4 repeat 73cd after l. 2 of 1200*. —d) Ñ2 V B2-4 D4(first time) मुखे तदा; D7 G2 मुखे त्वरन् (by transp.) (for त्वरन्मुखे). Ś Ñ1

संप्रस्रवंस्तदा मेदः शोणितं च महाबलः ।
वध्यमानो नगेन्द्राग्रैर्भक्षयामास वानरान् ।
ते भक्ष्यमाणा हरयो रामं जग्मुस्तदा गतिम् ॥ ७४
तस्मिन्काले सुमित्रायाः पुत्रः परबलार्दनः ।
चकार लक्ष्मणः क्रुद्धो युद्धं परपुरंजयः ॥ ७५
स कुम्भकर्णस्य शराञ्शरीरे सप्त वीर्यवान् ।
निचखानाददे चान्यान्विससर्ज च लक्ष्मणः ॥ ७६
अतिक्रम्य च सौमित्रिं कुम्भकर्णो महाबलः ।
राममेवाभिदुद्राव दारयन्निव मेदिनीम् ॥ ७७

G. 6. 46. 91
B. 6. 67. 115
L. 6. 46. 100

(both times) B1 D1-4(D4 second time).8.12.13 मुखे प्र(D13 नि)क्षिपति स्म सः.

74 D9 om. 74^{ab}. —^{a}) D5 T1 स प्रस्रवंस्तदा; D6.7.10.11 T3 G3 Ct संप्रस्रवत्तदा; M1.2 प्रस्रवंश्च तदा. ❀ Cm.g: संप्रस्रवन् ओष्ठा(Cg तालु)भ्यामुद्गमन्। ; Ct: संप्रस्रवत्। शडभाव आर्षः. ❀ —For 74^{ab}, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 subst.:

1199* सुखात्प्रसृतमेदोसृग्घोररूपः स राक्षसः।

[Ñ V2.3 B2-4 D13 मुखप्रसृ(B4 °सृ)त-.]

—^{c}) V1.3 नगेंद्राभो; D2 गिरींद्राभान्; D7 नखैर्वृक्षैर् (for नगेन्द्राग्रैर्). Ś D8.12 महाबलो गिरींद्राभान्; Ñ V2 B2-4 D4 वर्धमानो नगेंद्राभो; B1 D1.3.13 वर्ध(D13 °र्त)मानो गिरींद्राभो ; G2 बाध्यमानो नखैर्दंतैर्.—^{d}) B1 D1-3.13 वीर्यवान्; M5 तान्बहून् (for वानरान्).—Ñ repeats 74^{ef} and 90^{cd} before 92. B3 reads 74^{ef} twice. Ñ2 (second time) illeg. for 74^{e}.—^{e}) Ś D8.12 हन्यमाना; Ñ1(both times) B1-3(both times).4 D1-5.13 T1 वध्यमाना; G (ed.) वध्यमाना (for भक्ष्यमाणा).—^{f}) Ñ1 (both times).2 (second time) D4 महाबलं; D5 T1 तथा गतिं (for तदा गतिम्). D3 रामं शरणमभ्ययुः.—After 74, Ś Ñ V B (B3 after the second occurrence of 74^{ef}) D1-4(D1 preceded by App. I [No. 36] and 93 [first time]).8.12.13 read 90^{c}–98; while D5-7.9-11 S ins. after 74; Ñ1 D4 ins. only l. 2 (followed by 73^{cd} [r.]) after 74^{cd}; Ñ2 ins. only l. 2 after 72:

1200* कुम्भकर्णो भृशं क्रुद्धः कपीन्खादन्प्रधावति।
शतानि सप्त चाष्टौ च विंशत्त्रिंशत्तथैव च।
संपरिष्वज्य बाहुभ्यां खादन्विपरिधावति।

[G1 om. l. 1.—(l. 1) M1.2 कुंभ***शं (damaged). G2 हरीन् (for भृशं). G3 damaged for क्रुद्धः. G2 भृशं (for कपीन्). ❀ Cg: प्रधावति प्राधावत्। उत्तरश्लोकेऽप्येवमेव. ❀ —G2 om. (hapl.) l. 2-3.—(l. 2) Ñ विंशतिं त्रिंशतं तथा (for the post. half). D4 शतानि सप्तदशाष्टौ विंशतिं त्रिंशतिं तथा.—(l. 3) D7 भक्षयन् (for खादन्वि-). D6 T2.3 G1 पर्युपधावति.]

—Thereafter D7.10.11 G2 cont.; while B3 ins. (in marg.) after 74^{ef} (first time):

1201* मेदोवसाशोणितदिग्धगात्रः
कर्णावसक्तप्रथितान्त्रमालः।
ववर्ष शूलानि सुतीक्ष्णदंष्ट्रः
कालो युगान्तस्थ इव प्रवृद्धः।

[(l. 1) B3 -पार्श्वः (for -गात्रः).—(l. 4) cf. v.l. 71^{d}. G2 युगांतेऽग्निरिव (for युगान्तस्थ इव).—For l. 3-4, B3 subst.:

1201(A)* चचाल शूलाशनितीक्ष्णदंष्ट्र-
श्चतुर्युगान्ताग्निविवृत्तनेत्रः।]

—Thereafter B3 ins. (in marg.) an addl. colophon with Sarga name कुंभकर्णनासाछेदनं.

—After 1200*, T2.3 read 90^{c}–91 for the first time repeating them (T2 only 90^{cd}) in their proper place.

—After 74, D6 reads 90^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

75 ^{a}) D7 तत्काले च (for तस्मिन्काले).—^{b}) D6 सुतः (for पुत्रः). D4 om. पर-. Ñ2 D3 -बलार्दितः (for °र्दनः).—^{c}) Ś B1 D1-3.8.12.13 प्रादुर् (for क्रुद्धो). G2 सुमहद्युद्धं (for लक्ष्मणः क्रुद्धो). Ñ V B2-4 D4 प्रादुश्चक्रे(D4 गृहीत्वा च) महाघोरम्.—^{d}) Ś B1.4 D1-4.8.12.13 अस्त्रम (B1 °श)स्त्रविदां(D2 °भृतां) वरः; Ñ V B2.3 D4 अ(Ñ V1 श)स्त्रमस्त्रविशारदः; D7 G3 बद्ध(D7 युद्धं बद्ध-[hypm.])गोधांगुलित्रवान्.

76 ^{a}) V3 B4 कुंभकर्णस्य स (by transp.); G3 कुंभकर्णस्य तु. D13 कुंभकर्णशरानाशु; M5 लक्ष्मणः कुंभकर्णस्य.—^{b}) Ñ1 चिक्षेप; Ñ2 चिच्छेद (for शरीरे). G1 तस्य (for सप्त). M5 सायकान् (for वीर्यवान्).—^{c}) Ś D8.12 निशितान्; T2.3 G2 निजघान (for निचखान). T3 आददे. B1 व्यालान्; D5 T1 M3 बाणान् (for चान्यान्).—^{d}) Ñ1 B4 D2.6.9 स (for च). M5 वीर्यवान् (for लक्ष्मणः).—After 76, D7.10.11 G1 ins. a passage relegated to App. I (No. 35).

77 D11 om. up to 77^{b} (cf. v.l. l. 26 of App. I [No. 35]).—^{a}) Ś2 D1.3.8.13 G2 स; V2 B3 तु (for च). V3 अभिक्रम्य तु; G3 तमतिक्रम्य. D12 सौमित्रं (for सौमित्रिं).—^{d}) Ś D8-12 T2.3 G3 कंपयन्; Ñ B1 D1-4 नादयन्; B3 द्रावयन् (for दारयन्).—After 77, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 read 99–110.

G. 6. 46. 104
B. 6. 67. 116
L. 6. 46. 114

अथ दाशरथी रामो रौद्रमस्त्रं प्रयोजयन् ।
कुम्भकर्णस्य हृदये ससर्ज निशितान्शरान् ॥ ७८
तस्य रामेण विद्धस्य सहसाभिप्रधावतः ।
अङ्गारमिश्राः क्रुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥ ७९
तस्योरसि निमग्नाश्च शरा बर्हिणवाससः ।
हस्ताच्चास्य परिभ्रष्टा पपातोर्व्यां महागदा ॥ ८०
स निरायुधमात्मानं यदा मेने महाबलः ।
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च चकार कदनं महत् ॥ ८१
स बाणैरतिविद्धाङ्गः क्षतजेन समुक्षितः ।
रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणानिव ॥ ८२
स तीव्रेण च कोपेन रुधिरेण च मूर्छितः ।
वानरान्राक्षसानृक्षान्खादन्विपरिधावति ॥ ८३

---

78 ^{a}) D1 यथा (for अथ). V B2-4 [आ]शु(B4 [अ]त्र) समरे (for दाशरथी). —^{b}) Ś प्रयोजनम् (sic); Ñ D1.2.11 प्रयोजयत्; D13 प्रदर्शयत्; G1 प्रचोदयन् (for प्रयोजयन्). V B2-4 दिव्यमस्त्रमुदीरयन्(B3 °दैरयत्). —^{c}) G3 हृदयं (for हृदये). —^{d}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 नि(B1 वि)चखान शितान्श(Ñ1 D4 महाश)रान्(Ñ2 **** [illeg.]; V2.3 B2-4 शरोत्तमान्; D2 शराञ्शितान्).

79 ^{b}) Ś D2.8.12 वानरान् (for सहसा). Ś B1.4 D1-5.8.12.13 T1 G1 वि-; Ñ1 [अ]ति- (for [अ]सि-). —^{c}) D2 असृग्विमिश्राः (for अङ्गार°). —^{d}) D2 निश्चकुर्; D8 M5 निष्पेतुर् (for निश्चेरुर्). —After 79, D5-7.9-11 S ins.:

1202* रामास्त्रविद्धो घोरं वै नदन्राक्षसपुंगवः।
अभ्यधावत संक्रुद्धो हरीन्विद्रावयन्रणे।

[(l. 1) D7 G2 गंभीरो; M1.2 घोरं स (for घोरं वै). D9-11 T2 नर्दन्; G2 om. नद (for नदन्). —(l. 2) D6.7.9-11 T3 तं क्रुद्धो (for संक्रुद्धो).]

80 ^{a}) B4 विभग्नाश् (for निम°). Ś Ñ B1 D1-4.7.8.10-13 G2 M1.2 ते (for च). —^{b}) Ś V1.3 B2-4 D1-3.8.12 -लक्षणाः; B1 D4 -पत्रिणः; D13 -पक्ष्मणः (for -वाससः). G2 शराः कांचनभूषणाः. —After 80^{ab}, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 ins.:

1203* हृदयं पीडयामासुः क्रोधमुक्ता महात्मना।

[D8 हृदये. V3 B3 पातयामासुः (for पीडया°). V3 B1.3 क्रोधयुक्ता. Ś2 V2 D4 महात्मनः.]

—While D7 G2.3 ins.:

1204* रेजुर्नीलाद्रिनिकटे(D7 °कटके) नृत्यन्त इव बर्हिणः।

—D4 om. 80^c – 81. —^{c}) T1 G1 M3 चापि (for चास्य). Ś Ñ B1 D1-3.8.12.13 परिभ्रष्टं; V B2-4 पपातोर्व्यां (for परिभ्रष्टा). D7 G2 हस्तात्तस्यावशात्स्रस्ता. —^{d}) Ś Ñ1 B1 D1-3.8.12.13 महायुधं; Ñ2 महाधनुं (corrupt) (for महागदा). V B2-4 विह्वलस्य वरायुधं(V3 damaged for युधं); D9-11 T2.3 गदा चोर्व्यां पपात ह. —After 80, D5-7.9-11 S ins.:

1205* आयुधानि च सर्वाणि विप्रकीर्यन्त भूतले।

[T2.3 प्रविकीर्यंत; G3 विनिकीर्यंत; M3 विप्राकीर्यंत.]

81 D4 om. 81 (cf. v.l. 80). —^{b}) T2 यथा (for यदा). —^{c}) B4 मुष्टिना (for मुष्टिभ्यां). Ś D8.12 स जघानाथ; B1 D5.7-11 च कराभ्यां च (for चरणाभ्यां च). —^{d}) Ś2 V D1-3.8.12.13 तदा; B3 बली (for महत्). —After 81, Ś D2.8.12 ins.:

1206* आददेऽथ पुनर्घोरं भूमेर्मुद्गरमायसम्।

[Ś2 moth-eaten for पुन.]

82 V B4 om. (hapl.?), while B3 reads 82 in marg. —^{a}) Ñ1 अवविद्धांगः; B2 अवसिक्तांगः; D1.4 अभिविद्धांगः; D3 इति विद्धांगो; D13 अपि विद्धांगः. —^{b}) Ś D3.8.12 रुधिरेण; G2 क्षतजौघः (for क्षतजेन). D13 समुत्थितः (for समुक्षितः). —^{c}) D5 M3 प्रति-; G1.2 बहु (for परि-). —^{d}) Ś Ñ B1-3 D1-4.8.12.13 प्रस्रवणैरिव; D5 T1 प्रस्रवणाद्यथा; D7 G1.2 M3.5 प्रस्रवणं यथा (for प्रस्रवणानिव). D6 गिरेः-प्रस्रवणादिव.

83 ^{b}) B1-3 D8.12 समुक्षितः (for च मूर्छितः). —^{c}) V2 राक्षसान्वानरांश् (by transp.). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 चैव; D5 T1 मुख्यान्; G1 om.; M5 रक्षो (for ऋक्षान्). —^{d}) B1 D13 खादयन्; D7.9-11 खादन्स; G2 भक्षयन् (for खादन्वि-). V2.3 B2-4 खादन्वै पर्यधावत; D1 खादयन्विपरिधावति (hymp.); D4 स तथा तदनुधावति (hypm.). —After 83, D5-7.9-11 S ins.:

1207* अथ शृङ्गं समाविध्य भीमं भीमपराक्रमः।
चिक्षेप राममुद्दिश्य बलवानन्तकोपमः।
अप्राप्तमन्तरा रामः सप्तभिस्तमजिह्मगैः।
चिच्छेद गिरिशृङ्गं तं पुनः संधाय कार्मुकम्।
ततस्तु रामो धर्मात्मा तस्य शृङ्गं महत्तदा। [5]
शरैः काञ्चनचित्राङ्गैश्चिच्छेद पुरुषर्षभः।
तन्मेरुशिखराकारं द्योतमानमिव श्रिया।
द्वे शते वानरेन्द्राणां पतमानमपातयत्।

[(l. 1) D7 G2 अद्रि- (for अथ). M5 भीमपराक्रमं. —(l. 2) T2.3 कुंभकर्णः प्रचिक्षेप राघवाय महाहवे. —After l. 2, D5 reads l. 5. —(l. 3) D6 T2.3 G1 अंतरे (for अन्तरा). D5-7 T1 G1.3 M3.5 तैरजिह्मगैः; G2 तु शरोत्तमैः; M2 तदजि° (for तमजिह्मगैः). —All except D7 G1.2 (om. from गिरि up to ततस्तु in l. 5). om. l. 4. —(l. 4) G1 कार्मुके. —T1.3 M3 om. l. 5. —(l. 5) M1.2 वीरो (for रामो). D7 M5 वर्मं (for शृङ्गं). D5 महात्मनः (for महत्तदा). —G3 om.

तस्मिन्काले स धर्मात्मा लक्ष्मणो राममब्रवीत् ।
कुम्भकर्णवधे युक्तो योगान्परिमृशन्बहून् ॥ ८४
नैवायं वानराञ्राजन्न विजानाति राक्षसान् ।
मत्तः शोणितगन्धेन स्वान्परांश्चैव खादति ॥ ८५
साध्वेनमधिरोहन्तु सर्वतो वानरर्षभाः ।
यूथपाश्च यथा मुख्यास्तिष्ठन्त्वस्य समन्ततः ॥ ८६
अप्ययं दुर्मतिः काले गुरुभारप्रपीडितः ।
प्रपतन्राक्षसो भूमौ नान्यान्हन्यात्प्लवंगमान् ॥ ८७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः ।
ते समारुरुहुर्हृष्टाः कुम्भकर्णं प्लवंगमाः ॥ ८८
कुम्भकर्णस्तु संक्रुद्धः समारूढः प्लवंगमैः ।
व्यधूनयत्तान्वेगेन दुष्टहस्तीव हस्तिपान् ॥ ८९
तान्दृष्ट्वा निर्धुतान्रामो रुष्टोऽयमिति राक्षसः ।
समुत्पपात वेगेन धनुरुत्तममाददे ॥ ९०

G. 6. 46. 80
B. 6. 67. 132
L. 6. 46. 79

---

l. 6. —(l. 6) D9 -चित्रैश्च (for -चित्राङ्गैश्). G1 बिभेद (for चिच्छेद). D7.9–11 भरताग्रज: ; G1 युधि दुर्जय: (for पुरुषर्षभ:). —(l. 7) D5 T1 G M5 तं (sic) (for तन्). D10 G3 -शिखराकारैर् (for °कारं). G3 श्रियं. —(l. 8) D9–11 वानराणां च (for °रेन्द्राणां).]

84 a) Ñ1 B2–4 D1.3.4.7.13 G2 तु (for स). —b) Ś Ñ V B2.4 D1–5.8.13 T1 M3 वाक्यम् (for रामम्). —c) Ś D1–3.8.12.13 G3 यत्तो (for युक्तो). B4 -वधोद्युक्तो; M5 -वधे युक्तान् (for -वधे युक्तो). —d) B3 रोषात्; B4 योधान् (for योगान्). Ñ परिहरन् (for परिमृशन्).

85 a) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 खादन्; D6 वेद (for राजन्). —b) Ś D1.2.8.12.13 न च जानाति; Ñ D4 नायं जानाति; V B2–4 नैव जानाति; B1 D6 T2.3 विजानाति च (B1 न); D5 T1 M3 नापि जानाति. B1 राक्षसं (for राक्षसान्). —c) B1 D4 ततः (for मत्तः). Ñ D4 -वेगेन (for -गन्धेन). —d) D6 चेति; D7 G2 चापि (for चैव). D13 खादितांश्चैव. B2 D10 खादते (for खादति). —After 85, Ñ1 D4.13 ins.:

1208* स तीव्रेण तु कोपेन राघवो भृशमूर्छितः।
ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्वानरान्रघुनन्दनः।

[(l. 1) D4 च वेगेन (for तु कोपेन).]

86 V3 om. 86ab. —a) Ñ1 B3.4 सर्वे स(B3 त)मभि-; Ñ2 D4 सर्वे समधि-; B1.2 साध्वेनमव-(B2 °भि-) (for साध्वेनमधि-). —b) Ñ D4 समंताद्; D5 T1 M3 सर्वे ते (for सर्वतो). D7 G2 सर्वे ते हरयो द्रुतं. —c) Ś D8.12 तथा मुख्यास्. B2 यथासंख्यस् (for यथा मुख्यास्). V B4 यथामुख्यं यथायूथं. —d) D3.13 M3 तिष्ठंति (for तिष्ठन्तु). D9–11 [अ]स्मिन्; G1 M1.2.5 [अ]द्य (for [अ]स्य). Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12 G3 समीपतः; B2 शरीरतः (for समन्ततः).

87 a) Ś D8.12 अथायं; V3 B2 D2.6.7.9–11 T2.3 अद्यायं; B3 यथायं; M1.2 अयं हि; Cg as in text (for अप्ययं). D11 दुर्गतिः (for दुर्मतिः). D13 अप्यायं (sic) दुर्गतिः. B1 पापो (for काले). —b) D7 हरि-; G2 भूरि- (for गुरु-). D6 T2.3 -[अ]वपीडितः; Cm as in text (for -प्र°). Ś Ñ V B1.2 D1–4.8.12.13 गुरु(Ś1 Ñ2 B1 D1–3.8.12.13 °रुं)भारमपार(D2.13 °त)यन्; B3.4 गुरुभारसुपान(B4 °मपीड)यन्. —c) Ś Ñ V B2–4 D8.12 M5 निपतेद्; B1 D1–3.7.13 G1 प्रपतेद्; D4 अपातयद् (hypm.); D5 प्रतपन्; D9–11 प्रचरन् (for प्रपतन्). —d) Ś D8.12 न च; B1 D1–3 न नो; B3 हतो; B4 ततो; D13 न स; G3 नार्हान् (for नान्यान्). Ñ V3 B2 D4 ततो हन्युः (V3 B2 °न्यां [sic]) प्लवंगमाः.

88 After 88ab, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

1209* गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः।
नीलश्च कुमुदश्चैव जाम्बवानङ्गदस्तथा।

[(l. 1) Ñ2 V1.2 B गयो (for गजो). —(l. 2) B1 नलश्च (for नीलश्च). V1 जांववांश्च महाबलः; B3 सुबाहुरंगदस्तदा (for the post. half).]

—c) D13 तमारुरुहुर्. V3 हृष्टं (for हृष्टाः). V1 समारुरुहुः सुसंहृष्टाः (hypm.). —d) B2.3 D9–11 G3 महाबलाः(B3 G3 °लं); D7 प्लुवंगमान् (sic) (for प्लवंगमाः).

89 a) Ś D8.12.13 सुसंक्रुद्धः; Ñ D4 तदा क्रुद्धः; D2 स संक्रुद्धः. —b) Ś Ñ V B D1–4.8–13 समारूढैः (for °रूढः). —c) Ñ B4 व्याधूनयत; V1 व्याधूय तान्स; V2 व्याधूनयन्स; V3 B2 व्यधूनयत; B1 D13 व्यधूयन्(D13 °य)तांस्तु; D1.6 विधूनयत्तान्; D4 व्याधूय तांश्च (for व्यधूनयत्तान्). —d) D2 यूथ- (for दुष्ट-). D4 च (for [इ]व). Ś D8 हस्तिनां (for °पान्). —After 89, V3 B1.2 D4 ins. 1210*.

90 B2 om. 90; V3 B1 D4 om. 90ab. —a) D7 दृष्ट्वा तान् (by transp.). B4 G3 M1 निर्धूतान्; D1.3 विधुतान्; D13 विद्रुतान् (for निर्धुतान्). V1.2 D2 G (ed.) तान्दृष्ट्वा तु (V2 om. [subm.]; D2 च; G[ed.] स तान्दृष्ट्वा) विनिर्धूतान्. ❀ Cg: निर्धुतानिति ह्रस्व आर्षः।; Ck: निर्धूतान् (?) कम्पितान्. ❀ —b) D5.9 T1 M3 दुष्टो; Ct as in text (for रुष्टो). D9–11 Ct राक्षसं (for राक्षसः). Ś Ñ V3 B1 D1–3.8.12.13 रोषाद्वा(V2 D2 रामो वा)नरयूथपान्; V1 रामः श्रेष्ठा **मुखान्; B3 रोषाद्वानरपुंगवान्. —After 90ab, Ś Ñ V1.2 B3.4 D1–3.8.12.13 ins.; while V3 B1.2 D4 ins. after 89 (owing to om.):

1210* महाप्रभावं तं ज्ञात्वा दिव्यान्यस्त्राणि संदधे।

G. 6.46. 81
B. 6.67.134
L. 6.46. 80

स चापमादाय भुजंगकल्पं
दृढज्यमुग्रं तपनीयचित्रम् ।
हरीन्समाश्वास्य समुत्पपात
रामो निबद्धोत्तमतूणबाणः ॥ ९१

स वानरगणैस्तैस्तु वृतः परमदुर्जयः ।
लक्ष्मणानुचरो रामः संप्रतस्थे महाबलः ॥ ९२

स ददर्श महात्मानं किरीटिनमरिंदमम् ।
शोणिताप्लुतसर्वाङ्गं कुम्भकर्णं महाबलम् ॥ ९३

सर्वान्समभिधावन्तं यथा रुष्टं दिशागजम् ।
मार्गमाणं हरीन्क्रुद्धं राक्षसैः परिवारितम् ॥ ९४

विन्ध्यमन्दरसंकाशं काञ्चनाङ्गदभूषणम् ।
स्रवन्तं रुधिरं वक्त्राद्वर्षमेघमिवोत्थितम् ॥ ९५

[V3 विज्ञात्वा (for तं ज्ञात्वा). Ś Ñ B1 D1–4.8.12.13 ज्ञात्वा महानु(Ñ °प्र)भावं तं (for the prior half).]

—Ś Ñ V B (B3 after the second occurrence of 74^{ef}) D1–4(D1 preceded by App. I [No. 36] and 93 [first time]).8.12.13 read 90^{c}–98 after 74. Ñ repeats 74^{ef} and 90^{cd} before 92. D6 T2.3 repeat 90^{c}–91 (D6 T2 90^{cd} only) here (cf. v.l. 74). —^{c}) Ś Ñ V B1.2.4 D1.2.4.6(first time).8.12.13 T2.3 (both first time) राघवश्च(Ś D8.12 °वस्य [sic] ; Ñ [both times] V B2 °वोपि) समुत्पत्य(V3 °त्पाद्य; T2.3 महाबाहुर्) ; D3 रामश्च तान्समाश्वास्य. —^{d}) T3 (second time) आददे. Ś D2.8.12 धनुरुग्रं समाददुः(D2 °दे) ; Ñ (first time) V B1.2.4 D13 धनूरत्नं समाददे ; Ñ (second time) जगृहे तीव्रकार्मुकं ; D1.3.6 (first time) धनुरन्यत्समाददे; D4 धनूरत्नमथाददे; D7 G2 धनुश्चोत्तममाददे; G1 धनुर्विस्फारयन्भृशं. —After 90, D5–7.9–11 S ins. :

1211* क्रोधरक्तेक्षणो वीरो निर्दहन्निव चक्षुषा ।
राघवो राक्षसं वेगादभिदुद्राव वेगितः ।
यूथपान्हर्षयन्सर्वान्कुम्भकर्णबलार्दितान् ।

[(l. 1) D5 T1 M3 Cg -ताम्रेक्षणो (for -रक्तेक्षणो). D9–11 धीरो (for वीरो). —(l. 2) T2.3 M3.5 रोषाद् ; G1 घोरम् ; M1.2 कोपाद् (for वेगाद्). —(l. 3) D5 T1 M3.5 -मथार्दितान् (for -बला°).]

91 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. T3 repeats 90^{c}–91 here (cf. v.l. 74). —^{a}) D1 -तुल्यं (for -कल्पं). —^{b}) Ś V D8.12 दृढं समग्रं; D9 धृतज्यमुग्रं; D13 दृढाग्रमुग्रं (for दृढज्यमुग्रं). Ś Ñ V B D1–4.8.12 T2.3 (first time) -पृष्ठं; D13 -जुष्टं (for -चित्रम्). —^{c}) D5 स विश्वास्य (for समाश्वास्य). —G3 damaged from समुत्पपात up to बा in 91^{d}. —^{d}) Ñ1 D13 विबद्ध- (for निबद्ध-). Ś D8.12 -बाणचापः ; Ñ1 B1 D1–3.13 -बाणतूणः (by transp.) ; D7 -बाणतूणैः ; T3 (second time) -बाणतूणिः ; G1 -तूणयुग्मः ; M5 -तूणिबाणः (for -तूणबाणः). Ñ2 V B2–4 रामस्तदा तूणगृहीतबाणः ; T2.3 (first time) रामो गृहीतोत्तमसायकश्च. ❀ Cg : निबद्धोत्तमतूणबाणः निबद्धोत्तमबाणतूण इत्यर्थः . ❀ —After 91, Ś Ñ2 (preceded by an addl. colophon) B2 D2.8.9.12 T2.3 (first time) ins. a passage relegated to App. I (No. 36) ; while Ñ ins. a colophon with Sarga name कुम्भकर्णनाशकीर्तनं (Ñ2 Sarga no. 46) after 91.

92 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. Before 92, Ñ repeats 74^{ef} and 90^{cd}. Ś D2.8.12 om. 92. —^{a}) B2 वानरभटैस्; D4 राक्षसगणैस् (for वानरगणैस्). —^{b}) V B D1.3.7.13 G1 परपुरंजयः ; D6.9–11 T2.3 G3 परमदुर्जयैः. —^{c}) D9–11 वीरः (for रामः). ❀ Ct : लक्ष्मणानुचरः । बहुव्रीहिः । लक्ष्मणसहितः . ❀ —^{d}) B1 प्रतस्थे च (for संप्रतस्थे). Ñ1 महाहनुः ; Ñ2 B1–3 D13 °धनुः ; D1 °भुजः ; D4 मधैतनुः (sic) (for महाबलः). —After 92, D3 ins. a passage relegated to App. I (No. 36).

93 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. D1 reads 93 for the first time after App. I No. 36, repeating it here. —^{a}) D1 (second time) ददर्श स (by transp.). Ñ1 दुरात्मानं; D3 ततो रामः ; D7 G2 महाकायं (for महात्मानं). —D4 repeats 93^{bc} consecutively. —^{b}) Ś Ñ V B D1–4(D1.4 both times).8.12.13 अवस्थितं (for अरिंदमम्). —D8 G2 om. 93^{c}–94. —^{c}) V2.3 D7.10.11 -[आ]वृत- ; D4 (both times) -प्लुत- ; D9 -वृत- (for -[आ]प्लुत-). D5.7.9–11 T1 G1.3 M5 -रक्ताक्षं (for -सर्वाङ्गं). —^{d}) D7 महाबलः (for °बलम्).

94 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. D8 G2 om. 94 (cf. v.l. 93). —^{a}) Ś D12 गर्वात् ; D7 हरीन् (for सर्वान्). —^{b}) Ś D1–4.12 धृष्टं मत्तं(D1.3.4 °हा)गजं (D4 °जनं) ; Ñ B1–3 M1.2 दु(B3 M1.2 रु)ष्टं महागजं; V B4 D13 मत्तं(D13 दृप्तं) महागजं; D9 रुष्टं दिशां गजं (for रुष्टं दिशागजम्). —V3 D4 om. 94^{cd}. —^{c}) M1.2 भक्षयंतं (for मार्गमाणं). —^{d}) Ñ B3 D1.13 परिवर्जितं; B2 बहुभिर्वृतं (for परिवारितम्).

95 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. V3 reads 95^{ab} after 96^{ab}. —^{a}) B2.4 -पर्वत- (for -मन्दर-). —^{b}) Ś B1 D8.12 कांचनाद्भुत-. V D1–3.13 M1.2.5 -भूषितं (for -भूषणम्). —^{c}) Ś B1 D1–3.8.12.13 गात्राद् ; Ñ D4 गात्रैः (for वक्त्राद्). —^{d}) Ñ V B2.3 साक्षान्मेघम् ; B4 सोल्कमेघम् ; D1.3 भयं मूर्तम् ; D5.7.9.10 T1 G3 M1–3 वर्षं मेघम् ; D13 भयान्मोदम् ; G1 कालमेघम् ;

जिह्वया परिलिह्यन्तं शोणितं शोणितोक्षितम् ।
मृद्नन्तं वानरानीकं कालान्तकयमोपमम् ॥ ९६
तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं प्रदीप्तानलवर्चसम् ।
विस्फारयामास तदा कार्मुकं पुरुषर्षभः ॥ ९७
स तस्य चापनिर्घोषात्कुपितो नैर्ऋतर्षभः ।
अमृष्यमाणस्तं घोषमभिदुद्राव राघवम् ॥ ९८
ततस्तु वातोद्धतमेघकल्पं
भुजंगराजोत्तमभोगबाहुम् ।
तमापतन्तं धरणीधराभ-
मुवाच रामो युधि कुम्भकर्णम् ॥ ९९
आगच्छ रक्षोधिप मा विषाद-
मवस्थितोऽहं प्रगृहीतचापः ।
अवेहि मां शक्रसपत्न राम-
मयं मुहूर्ताद्भविता विचेताः ॥ १००
रामोऽयमिति विज्ञाय जहास विकृतस्वनम् ।
पातयन्निव सर्वेषां हृदयानि वनौकसाम् ॥ १०१

G. 6. 46. 94
B. 6. 67. 145
L. 6. 46 103

G_2 वर्षामेघम् (for वर्षमेघम्). V_3 [उ]दितं; G_2 [उ]द्धतं (for [उ]त्थितम्). Ś B_1 $D_{8.12}$ भय(B_1 महा)मोहसमन्वितं; D_2 भयं मूर्तमिवोद्धृतं; D_4 साक्षान्मेघ इवोत्थितं.

96 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. —^{a}) G_1 M_5 परिलेह्यंतं (for °लिह्यन्तं). Ś $D_{8.12}$ लिहंतं जिह्वया घोरं; Ñ B_1 D_{13} लेलिहञ्जिह्वया रक्षः(B_1 वक्त्रात् ; D_{13} वक्त्रं); V B_{2-4} G (ed.) लेलिहानमसृग्वक्षो (B_4 °भ्रक्षो; G [ed.] °ग्वक्त्राज्) ; $D_{1.3}$ लेलिहानं स्रुतं वक्त्राच् ; D_2 लेलिहानमसृङ्क्षो; D_4 लेलिहानं जिह्वया वक्त्रं (hypm.). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ तद्वक्त्रं; Ñ D_{11} G_2 सृक्कणी- ; V B_{2-4} D_2 जिह्वया; D_4 om. (hapl.) ; $D_{7.10}$ सृक्किणी; D_{13} समंताच् (for शोणितं). Ñ शोणितप्लुतं (sic); D_5 T_1 M_3 शोणितेक्षणं; D_7 शोणितसृणी (sic) ; $D_{10.11}$ शोणितोक्षिते; G_2 शोणितस्रुती (for शोणितोक्षितम्). —After 96^{ab}, V_3 reads 95^{ab}. —^{c}) Ś Ñ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ मर्दंतं; V B_{2-4} खादंतं; D_4 मर्दयन् ; T_3 मृद्नंतु (for मृद्नन्तं). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ वानरान्संख्ये (for °रानीकं). —^{d}) V_3 -यमोपमः . ❀ Cr.m.g : कालान्तकयमोपमम् , रुद्रस्त्रिनेत्र(Cr °णेत्र ?)स्त्रिपुरान्तको चेतिवत् ए(Cm °न्तकः इतिवदे)कस्यैवावस्थाभेदात्कालादिनाम(Cr °लादीनां)भेदः. Cg adds यद्वा काले युगान्तकाले अन्तको नाशको यम उपमा यस्य स तथोक्तः। ; Ct cites Tirtha : कालान्तकयमानामवस्थाकृतो भेद इति तीर्थः . ❀

97 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. —^{b}) Ñ V B_{2-4} D_4 प्रदीप्तमिव तेजसा(B_2 जिह्वया). —^{c}) V B_{2-4} D_4 रामो विस्फारयामास.

98 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 74. D_8 om. 98. V D_1 om.; B_3 reads in marg. 98^{ab}. —^{a}) G (ed.) धनुर्- (for चाप-). Ñ D_4 G_2 -निर्घोषं (for -निर्घोषात्). B_3 न तस्य धनुषो योधं (sic). —^{b}) B_3 श्रुत्वा च ; G_2 तं श्रुत्वा (for कुपितो). Ś $B_{1.2}$ $D_{5.7.9-13}$ T_1 M_3 राक्षसर्षभः ; G_2 राक्षसोत्तमः (for नैर्ऋतर्षभः). Ñ D_4 सं(D_4 तं)श्रुत्वा राक्षसाधिपः . —^{c}) $Ñ_1$ D_4 शब्दम् ; V_3 घोरम् ; B_3 चैनम् (for घोषम्). —^{d}) D_6 T_1 राघवौ ; G_2 राक्षसः (for राघवम्).

99 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{a}) $B_{2.3}$ D_3 वातोद्धुत-; D_5 वातोद्धृत-; D_{9-11} घारोद्धत-; D_{13} वातोन्द्धत- (unmetric) ; G_1 वातोत्थित- (for वातोद्धत-). $Ś_1$ B $D_{1-3.8.12.13}$ -वह्निकल्पं (for -मेघ°). —^{b}) D_9 -राजोद्धत-. D_{9-11} T_2 Ck.t -भोगबाहुः (for °बाहुम्). —^{c}) $D_{1.3}$ समापतंतं. —^{d}) Ś B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ प्रोवाच (for उवाच). G_3 रक्षो (for रामो). —After 99, D_6 $T_{2.3}$ ins. :

1212* एह्येहि मामेव तु कुम्भकर्ण
कुतस्ततो गच्छसि मन्दबुद्धे ।
न मोक्ष्यसे त्वं हि गतोऽद्य लोका-
न्ब्रह्मेन्द्ररुद्रानिलदेवतानाम् ।

100 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{a}) Ś Ñ V B $D_{1.2.4.8.12.13}$ मत्समीपम् ; D_3 मत्सकाशम् ; K (ed.) माविषादम् (for मा विषादम्). ❀ Cv : (मा ?) विषादमित्यत्र अविषादमिति पदच्छेदः। ; so also Cr.m.g. Cg adds यद्वा विषादं मा गच्छ । मरणेन शरीरभरणक्लेशं त्यजेत्यर्थः। आङ् उपसर्गमात्रम् । ; Ck : हे रक्षोधिप विषादं मा गच्छ। वानरपीडाभिः प्रगृहीतचापो योऽहमवस्थितः सोऽहं रामोऽस्मि। मामेवावगच्छ । त्वं मुहूर्ताद्विचेताः विगतसंज्ञो निर्जीवो भवितेति युधि रामः कुम्भकर्णमुवाचेत्यन्वयः। ; so also Ct. ❀ —^{b}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ अयं; V_2 $D_{4.6}$ T_3 उप- (for अव-). D_9 मां (for ऽहं). Ś $D_{8.12}$ प्रगृहाण चापं ; Ñ B_3 D_4 शरचापपाणिः (for प्रगृहीतचापः). —^{c}) Ś Ñ $D_{1.3.8.12.13}$ उपैहि; $D_{7.9}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ अवैहि; Ct as in text (for अवेहि). Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12.13}$ मृत्युमु(D_1 °रु)पस्थितं स्थिरं (Ñ V D_4 ते; $B_{2.3}$ त्वम् ; B_4 त्वाम्) ; D_{9-11} राक्षसवंशनाशनं; $T_{2.3}$ मृत्युमवस्थितं स्थिरं; M_5 राक्षसराज रामम्. —^{d}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ प्रेतो; Ñ नायं; D_7 G_2 भवान् ; D_{9-11} यस्त्वं; G_1 M_3 मया (for अयं). Ś Ñ V_2 B_1 $D_{1-3.6.8.12.13}$ भवितासि पाप(Ś $D_{8.12}$ पापक) ; D_4 $T_{2.3}$ भवितासि राक्षस; G_1 भविता गतासुः (for भविता विचेताः). $V_{1.3}$ B_{2-4} अस्मिन्मुहूर्ते ($V_{1.3}$ प्रेतो मुहूर्ताद्) भवितास्यचेताः .

101 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{b}) Ś Ñ $B_{1.2}$ $D_{1-3.6.8.12.13}$ -स्वरं; V -स्वनः ; G_1 -स्वरः (for -स्वनम्). B_4 कृतविस्वनः ; G (ed.) विपुलस्वनं (for विकृत-

G. 6. 46. 95
B. 6. 67. 145
L. 6. 46. 104

प्रहस्य विकृतं भीमं स मेघस्तनितोपमम् ।
कुम्भकर्णो महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥ १०२
नाहं विराधो विज्ञेयो न कबन्धः खरो न च ।
न वाली न च मारीचः कुम्भकर्णोऽहमागतः ॥ १०३
पश्य मे मुद्गरं घोरं सर्वकालायसं महत् ।
अनेन निर्जिता देवा दानवाश्च मया पुरा ॥ १०४
विकर्णनास इति मां नावज्ञातुं त्वमर्हसि ।
स्वल्पापि हि न मे पीडा कर्णनासाविनाशनात् ॥ १०५
दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूल वीर्यं गात्रेषु मे लघु ।
ततस्त्वां भक्षयिष्यामि दृष्टपौरुषविक्रमम् ॥ १०६
स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य
रामः सुपुङ्खान्विससर्ज बाणान् ।
तैराहतो वज्रसमप्रवेगै-
र्न चुक्षुभे न व्यथते सुरारिः ॥ १०७
यैः सायकैः सालवरा निकृत्ता
वाली हतो वानरपुंगवश्च ।
ते कुम्भकर्णस्य तदा शरीरं
वज्रोपमा न व्यथयांप्रचक्रुः ॥ १०८

स्वनम्). D_{4} जहास विद्युतं स्वनं (sic). —After 101^{ab}, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1213* अभ्यधावत संक्रुद्धो हरीन्विद्रावयन्रणे ।

[$T_{2.3}$ तं (for सं-). G_{2} अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धो (for the prior half). G_{2} वित्रासयन् (for विद्रावयन्).]

—^{c}) V_{3} पाचयन्निव; B_{1} D_{3} पाटयन्निव; B_{2} घातयन्निव; B_{3} पातयामास; B_{4} पोथयन्निव; $D_{7.9-11}$ $T_{2.3}$ दारयन्निव; D_{8} पातयंति च (sic) (for पातयन्निव). —^{d}) $T_{2.3}$ G_{2} $M_{1.2}$ दिवौकसां (for वनौकसाम्).

102 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{a}) D_{5} T_{1} विहस्य (for प्रहस्य). $Ñ_{1}$ D_{4} हासं; $D_{1.3}$ घोरं (for भीमं). ❀ Cg: विकृतमित्यादिविशेषणत्रयं क्रियाविशेषणम्. ❀ —^{b}) B_{3} जलद-; G_{2} मेघसं- (for स मेघ-). B_{2} रिपूणां भयवर्धनं.

103 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{a}) $Ñ_{1}$ D_{4} न खरो (for विज्ञेयो). —^{b}) Ñ D_{4} न ($Ñ_{2}$ च; D_{4} न च [hypm.]) दूषणः; B_{4} न वा खरः (for खरो न च). B_{3} न खरो न च दूषणः. —D_{10} reads 103^{cd} in marg. —^{c}) D_{7} $G_{1.3}$ M_{5} च वाली न (by transp.) (for वाली न च). B_{3} न मारीचो न वाली च. —^{d}) D_{9-11} समागतः (for ऽहमागतः). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ कुंभकर्णमतो(Ś $Ñ_{2}$ B_{4} $D_{2.3.8.12.13}$ °वै)हि मां. —After 103, V_{2} reads for the first time 105^{ab}, repeating it in its proper place.

104 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{a}) G_{1} damaged from रं in घोरं up to सर्वकालाय in ^{b}. D_{9-11} G_{2} भीमं (for घोरं). —^{b}) $D_{5.6.9.10}$ M_{1} सर्वं (for सर्व-). $Ñ_{1}$ D_{4} -कार्ष्णायसं (for -काला°). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ दृढं (for महत्). —^{d}) Ś $D_{2.8.12}$ मया रणे; $Ñ_{1}$ D_{4} पराजिताः; $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ $D_{1.3.5.7.9-11.13}$ $T_{1.3}$ G M पुरा मया (by transp.) (for मया पुरा). —After 104, $Ś_{2}$ V_{2} $D_{1-3.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ ins.:

1214* शक्रश्च निर्जितो राम नहा चाहं स्वयंभुवः ।

[$D_{1.3.12}$ शत्रुश् (for शक्रश्). V_{2} संख्ये (for राम). $Ś_{2}$ V_{3} $D_{2.8.12}$ [अ]हं च (by transp.) (for चाहं).]

105 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. V_{3} om. 105. V_{2} repeats 105^{ab} here (cf. v.l. 103). —^{a}) $D_{5.8.12}$ T_{1} $M_{1.2.5}$ विकीर्ण- (for विकर्ण-). Ñ $V_{1.2}$ (both times) B D_{4} कर्ण(B_{1} °तुं [sic])नासाविहीनोयम् ($Ñ_{1}$ °नस्तु; $Ñ_{2}$ °नो मां; B_{3} °नोहम्); D_{13} विकीर्णनासमिति मां. —^{b}) M_{5} अवज्ञातुं (for नाव°). Ś $D_{2.8.12.13}$ इह (for त्वम्). Ñ D_{1} नावज्ञां कर्तुमर्हसि; $V_{1.2}$ (both times) B D_{4} अवज्ञामिति मा कृथाः. —^{c}) Ś Ñ V_{2} B_{1} $D_{1-4.7.8.12.13}$ अल्पा (for स्वल्पा). B_{4} हि (for [अ]पि). $B_{2.4}$ $D_{9.13}$ न हि (by transp.); D_{2} च न (for हि न). D_{7} T_{2} G_{2} व्रीडा (for पीडा). —^{d}) Ś $D_{1.2.4.8.12.13}$ -[अ]वकर्तनात्; Ñ -[अ]वकुंतनात्; B_{1} -विनाशने; $B_{2.4}$ -[अ]वकर्तने; B_{3} -विकर्तने; $D_{3.7}$ G_{2} -विकर्तनात् (for -विनाशनात्).

106 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{b}) G_{1} damaged for वीर्यं गात्रेषु. V_{3} B_{4} $D_{7.9-11}$ मेनघ; D_{4} सलघु (for मे लघु). —^{c}) D_{12} त्वा (for त्वां). —^{d}) $Ś_{2}$ Ñ B_{1} $D_{2.4.8.12}$ T_{3} दृष्ट्वा; V_{2} हत-; $B_{2.3}$ हृत-; B_{4} कृत-; D_{3} दृढ- (for दृष्ट-).

107 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{b}) B_{3} शरान् (for रामः). Ś Ñ V B_{3} $D_{1.2.4.6-12}$ सपुंखान् (for सु°). B_{3} रामः (for बाणान्). —^{c}) Ś आहतैर् (for आहतो). Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{4.7}$ वज्रसमान-; M_{3} वज्रसमग्र- (for वज्रसमप्र-). D_{6} reads from -वेगैर् up to ^{d} in marg. Ś $D_{1-3.8.12.13}$ -प्रभावैर् (for -प्रवेगैर्). —^{d}) Ś B_{1} $D_{1-3.8.12.13}$ संयति कुंभकर्णः; Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_{1} न व्यथितश्च वीरः; V_{3} M_{5} न व्यथितः सुरारिः; B_{3} कालसमप्रभावः. ❀ Ct: न व्यथते न विव्यथे. ❀

108 For sequence in Ś etc., cf. v.l. 77. —^{a}) Ś V_{1} B_{3} $D_{1-4.8.13}$ $T_{2.3}$ तालवराः; $V_{2.3}$ B_{4} तालवनं; B_{1} तालवनी; B_{2} सालवनं; D_{6} शालवरा (for सालवरा). $V_{2.3}$ $B_{2.4}$

स वारिधारा इव सायकांस्ता-
न्पिबञ्शरीरेण महेन्द्रशत्रुः ।
जघान रामस्य शरप्रवेगं
व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगम् ॥ १०९

ततस्तु रक्षः क्षतजानुलिप्तं
वित्रासनं देवमहाचमूनाम् ।
व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगं
विद्रावयामास चमूं हरीणाम् ॥ ११०

वायव्यमादाय ततो वरास्त्रं
रामः प्रचिक्षेप निशाचराय ।
समुद्गरं तेन जहार बाहुं
स कृत्तबाहुस्तुमुलं ननाद ॥ १११

स तस्य बाहुर्गिरिशृङ्गकल्पः
समुद्गरो राघवबाणकृत्तः ।
पपात तस्मिन्हरिराजसैन्ये
जघान तां वानरवाहिनीं च ॥ ११२

ते वानरा भग्नहतावशेषाः
पर्यन्तमाश्रित्य तदा विषण्णाः ।
प्रवेपिताङ्गा ददृशुः सुघोरं
नरेन्द्ररक्षोधिपसंनिपातम् ॥ ११३

स कुम्भकर्णोऽस्त्रनिकृत्तबाहु-
र्महान्निकृत्ताग्र इवाचलेन्द्रः ।
उत्पाटयामास करेण वृक्षं
ततोऽभिदुद्राव रणे नरेन्द्रम् ॥ ११४

G. 6. 46. 121
B. 6. 67. 157
L. 6. 46 132

निकृत्तं; D5.7.13 निकृंता (for निकृत्ता). ❀ Cv : यैः सायकैरित्यादौ दिव्यास्त्रानभिमन्त्रिताः केवलाः शरा लक्ष्यन्ते। पूर्वं रौद्रेण परत्र वायव्ये(व्यै ?)न्द्राभ्यां तस्य पीडाकथनात् । ; Cr : सालभेदस्य वालिभेदस्य बाणस्य वैकैकत्वेऽपि यैरिति बहुवचनप्रयोगस्तद्वर्गा(र्या ?)णामनेकत्वादुपपद्यते । ; so also Cg. ❀ —^{b}) D4 बाणाहता (for वाली हतो). Ñ V B D1–4.13 राक्षसपुंगवा(V2.3 D3 °व)श्च. —^{c}) Ñ V2.3 B2–4 शराः (for तदा). —D1 om. (hapl.) from शरीरं- up to पिबन् in 109^{b}. Ñ V2.3 B D2–4.9.13 T1 G1.3 M3.5 शरीरे (for शरीरं-). —^{d}) V3 D5 G वज्रोपमानं (for °मा न). Ś Ñ V2.3 B D2–4.8.12.13 व्यथयांबभूवुः (for °प्रचक्रुः). ❀ Ck : व्यथयांप्रचक्रुरिति उपसर्गव्यवहिततया कृञनुप्रयोगश्छान्दसः । ; so also Ct. ❀

109 For sequence in Ś etc. cf. v.l. 77. D1 om. up to पिबन् in ^{b} (cf. v.l. 108). —^{a}) D4 सायकांश्च तान्. —^{b}) G1 पिबेच्; G3 M5 विभ्रच् (for पिबन्). B3 illeg. for शरीरेण महेन्द्रशत्रुः; M3 (after corr. as in text) सुरेंद्र- (for महेन्द्र-). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1 D1–4.8.12.13 तं राम- (for रामस्य). Ś D1.3.4.8.12 -प्रवेकं (for -प्रवेगं). —V2 om. (hapl.) 109^{d} – 110^{c}. —^{d}) B3 D9 विव्याध (for व्याविध्य). D7 अप्रमेयं (for उग्रवेगम्).

110 For sequence in Ś etc. cf. v.l. 77. V2 om. 110^{abc} (cf. v.l. 109). T3 om. (hapl.) 110^{abc}. —^{a}) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12.13 स शत्रु(Ś2 त्रु moth-eaten)गात्र- (for ततस्तु रक्षः). Ñ1 B1 D4 M5 -क्षतजानुलिप्तो; V3 D6.7.9–11 क्षतजावलिप्तं; B2 -क्षतजावसिक्तं; D5 T1 क्षतजानुब(T1 °वि)द्धं; G3 क्षतजेन लिप्तं. —D13 om. (hapl. ?) 110^{bc}. —^{b}) B1 M5 वित्रासयन्. B1 -चमूं तां (for -चमूनां). D4 देवगणास्तदानीं. Ñ1 वित्रासनः संयति देवतानां. —^{c}) V3 B2–4 M1.2 आविध्य; D1 M3 विव्याध (for व्याविध्य). Ś B2 D8.12 उग्रवीर्यं; G2 अप्रमेयं (for उग्रवेगं). —^{d}) Ś Ñ V1.3 B1.3(*sup. lin.* also).4 D1–4.8.12.13 वित्रासयामास. Ś D8.12 रघुप्रवीरः; Ñ V B D1–4.13 रघुप्रवीरं (for चमूं हरीणाम्).

111 ^{a}) Ś Ñ V B2–4 D1.8.12.13 आहूय; D4 आग्नेयं (unmetric) (for आदाय). D7 G1 तदा (for ततो). Ś V1.2 B D1–3.6.7.12.13 T2.3 महास्त्रं; Ñ2 D9–11 [ऽ]परास्त्रं; V3 तमस्त्रं; D8 महासुं (sic) (for वरास्त्रं). —^{c}) D4 समुद्गत्वं; D9 समुद्गतं (for समुद्गरं). Ñ1 D4 तस्य (for तेन). D5 T1 G1 M1–3 जघान; D7 G2 चकर्त (for जहार). V3 D2 बाहुः (sic). —^{d}) D10 reads in marg. स कृत्तबाहुस्. Ś Ñ2 B2 D1–3.8.12 निकृत्त-; D7 निकृंत- (for स कृत्त-). D1 तु भृशं (for तुमुलं). D7.11 निनाद (for ननाद).

112 D6 reads 112 and 113 after 1215*. —^{a}) G2 कृत्त- (for तस्य). D9 -तुल्यः (for -कल्पः). D6 गिरिशृंगकस्य. —^{b}) D1.13 -बाणकृंतः; D4 -वर्णिकंत (sic); D7 -बाणनुन्नः (for -बाणकृत्तः). G2 तस्य च राक्षसस्य (for राघवबाणकृत्तः). —^{c}) Ś V B D1–3.8.12.13 -सैन्यमध्ये; Ñ D4 -राजमध्ये. —^{d}) B4 तद् (sic) (for तां). Ñ D4 तान्वानरवाहिनीपतीन्.

113 D6 reads 112 and 113 after 1215*. —^{a}) Ñ1 B2.4 D4 भग्नबलावशेषाः; D9 भग्नहता विचेतसः. —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 भ(D4 न)यावसन्नाः; M1.2 तदा निषण्णाः (for तदा विषण्णाः). —^{c}) Ś1 D7.9–11 प्रपीडितांगा; V3 समुत्पितांगा (sic); B4 सवेपितांगा; D4 प्रवेपितांगाद्; D5 T1 M3 प्रवेपितांगं (for प्रवेपिताङ्गा). —^{d}) D1 -वामबाहुं; D8 -संनिपातनम् (hypm.) (for -संनिपातम्).

114 ^{a}) Ñ1 D4 वि-; V2.3 B4 M1.2 तु; B3 च (for ऽस्त्र-). D4.5.7.13 -निकृंत- (for -निकृत्त-). D6 निकृत्तबाहुश्च

G. 6. 46. 122
B. 6. 67. 158
L. 6. 46. 133

तं तस्य बाहुं सहसालवृक्षं
समुद्यतं पन्नगभोगकल्पम् ।
ऐन्द्रास्त्रयुक्तेन जहार रामो
बाणेन जाम्बूनदचित्रितेन ॥ ११५

स कुम्भकर्णस्य भुजो निकृत्तः
पपात भूमौ गिरिसंनिकाशः ।
विवेष्टमानो निजघान वृक्षा-
ञ्शैलाञ्शिला वानरराक्षसांश्च ॥ ११६

तं छिन्नबाहुं समवेक्ष्य रामः
समापतन्तं सहसा नदन्तम् ।
द्वावर्धचन्द्रौ निशितौ प्रगृह्य
चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य ॥ ११७

निकृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादो
विदार्य वक्त्रं वडवामुखाभम् ।
दुद्राव रामं सहसाभिगर्ज-
न्राहुर्यथा चन्द्रमिवान्तरिक्षे ॥ ११८

स कुंभकर्णो.—^{b}) Ṅ बभौ कृत्त; B1 विकृत्ताग्र; D4 निकृंताग्र (for निकृत्ताग्र). V1.2 निकृत्तशृंगाग्र; B2–4 G (ed.) निकृत्त-पक्षौघ(B3 °क्षस्य [with hiatus]; B4 ° क्षैक; G [ed.] °क्षश्च [with hiatus]); D5.7.9–11 महासिकृं(D5.9 °कृ)-त्ताग्र (for महान्निकृत्ताग्र). V3 निकृत्तशृंगश्च यथाचलेंद्रः; G2 महान्निकृत्ताचलसंनिकाशः.—^{c}) D5 T1 वृक्षांस्; D7 G2 सालं (for वृक्षं).—V3 om. (hapl.) 114^d–115^a.—^{d}) V2 B4 D4.5 T1 G1 त्रि- (for ऽमि-). G2 च राममाजौ (for रणे नरेन्द्रम्).

115 V3 om. 115^a (cf. v.l. 114).—^{a}) Ś B1.2 D1–3.8.12.13 ततोस्य; Ñ V1.2 B4 D4 G3 M3 स तस्य; T1 तत्तस्य; D9 तं पश्य (sic) (for तं तस्य). B3 हस्तं; D1 बाहुः (sic). Ś2 -सालवीक्ष्यं (sic); V1.2 B1.3 D2–4 -शालवृक्षं; D6.7.9–11 T2 G2 -तालवृक्षं (for -साल°). M1.2 सहसा सवृक्षं.—^{b}) B2 समुन्नतं; G1 समुद्धतं (for समुद्यतं). Ś2 -तुल्यं (for -कल्पम्).—^{c}) Ś2 Ñ1 B1.4 D1–4.8.13 इंद्रास्त्र- (for ऐन्द्रास्त्र-). D1.4 -मुक्तेन (for -युक्तेन). B1 D4.5.7.9–11 T1.2 G2 M3 जघान (for जहार).—^{d}) M1.2 शरेण (for बाणेन). Ś D1–3.8.12.13 -भूषितेन; B1 -भूषणेन (for -चित्रितेन). Ñ V B2–4 D4 बाणेन वज्राशनिसंनिभेन.

116 ^{a}) G1 करो (for भुजो). D7.13 निकृंतः (for निकृत्तः).—^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 पतन्निवाहिः(V3 B1 °द्रिः) पतगेंद्रमु(V2.3 B1–3 D4 °यु)क्तः; L (ed.) पपात बाहुः पतगेंद्रकल्पः.—^{c}) Ś Ñ V2 B1–3 D1–4.6–13 Ct विचेष्टमानो; V1.3 B4 स(V3 सं-) चेष्टमानो; Cg as in text (for विवेष्ट°). Ś Ñ2 B1 D1.3.8.12 M3 [ऽ]भिजघान; B4 D13 हि जघान. Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 तत्र; B1 शैलान् (for वृक्षान्).—^{d}) V B2–4 द्रुमान्; T1 च तान्; G2.3 शितान् (for शिला). V3 D4 शैलद्रुमान्; B1 शिलास्तथा; G (ed.) शिलाद्रुमान् (for शैलाञ्शिला). Ś Ñ V3 B1.2.4 D1–4.8.12 G2.3 राक्षसवानरांश्च (by transp.); B3 राक्षसपुंगवांश्च; G1 वानरराक्षसं च; M5 प्राकृतवानरांश्च.

117 V3 om. 117^{ab}.—^{a}) Ś Ñ V1.2 B D2.3.8.12.13 तं कृत्त-; D1 संकृत्त-; D4 तं कृंत-; D6 तं भीम-; G2 संछिन्न- (for तं छिन्न-). Ś D8 समवीक्ष्य; Ñ V1.2 B2.3 D4.7 G2.3 प्रसमीक्ष्य (for समवेक्ष्य).—^{b}) D6 तमापतंतं. B1 D1–3.13 सहसोन्नदंतं; B3 सहशालवृक्षं; M5 धरणीधराभं (for सहसा नदन्तम्). Ś D8.12 रणे सहर्षः सहसोन्ननाद.—^{c}) Ś B1 D1.3.8.12 ततो; Ñ बाण-; B3 चंद्र-; D4 ताव्; D13 मनो- (for द्वाव्). Ś B1 D1.8.12 सुशितौ (for निशितौ). Ś V B D1.3.8.12.13 गृहीत्वा (for प्रगृह्य). D9 च प्रगृह्य रामः (for निशितौ प्रगृह्य). D2 ततोर्धचंद्रैः सुशितैर्गृहीत्वा.—After 117, D5–7.9–11 S ins.:

1215* तौ तस्य पादौ प्रदिशो दिशश्च
गिरीन्गुहाश्चैव महार्णवं च ।
लङ्कां च सेनां कपिराक्षसानां
विनादयन्तौ विनिपेततुश्च ।

[(l. 1) G1 बाहू (for पादौ).—(l. 2) D5 T3 G3 M1.2 गिरीन्गुहांश् (sic); D9–11 G1 गिरेर्गुहाश्. D6 सहार्णवं (for महा°).—(l. 3) G2 अपि (for कपि-).—(l. 4) T2 निनादयंतौ; G1 विनाशकायौ; G2 M5 विनाशयंतौ; G3 विदारयंतौ; Cg.t as above (for विनादयन्तौ). D6 तौ (for च).]

—Thereafter D6 reads 112 and 113.

118 ^{a}) G2 om. (hapl.) निकृत्तबाहुर्वि-. Ś Ñ V B D1–3.8.12 स कृत्त-; D7 निकृंत-; D13 स छिन्न- (for निकृत्त-). Ñ1 परिकृत्त-; D1.7.13 परिकृंत- (for विनिकृत्त-). Ś2 Ñ1 B1 D6.11 -पादौ. D4 स कृंतबाहुः परिकृंतपादः.—^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–3.6.8.12.13 T2.3 विवृत्य(Ś1 Ñ2 B1.3.4 D12.13 °त्त); V3 विवित्य (sic); D4 आवृत्य; T1 damaged; G (ed.) विवर्त्य (for विदार्य).—^{c}) B3 जगाम (for [अ]भिगर्जन्). ❀ Cg: दुद्राव राममिति । ऊरुशेषाभ्यामिदम् । अन्यथेदं गमनं वक्ष्यमाणं पतनं च न संभवतः. ❀—^{d}) D4 [अं]तरीक्षे. V B2–4 M1.2 पर्वणि पूर्णचंद्रं (for चन्द्रमिवान्तरिक्षे).

अपूरयत्तस्य मुखं शिताग्रै
रामः शरैर्हेमपिनद्धपुङ्खैः ।
स पूर्णवक्त्रो न शशाक वक्तुं
चुकूज कृच्छ्रेण मुमोह चापि ॥ ११९
अथाददे सूर्यमरीचिकल्पं
स ब्रह्मदण्डान्तककालकल्पम् ।
अरिष्टमैन्द्रं निशितं सुपुङ्खं
रामः शरं मारुततुल्यवेगम् ॥ १२०
तं वज्रजाम्बूनदचारुपुङ्खं
प्रदीप्तसूर्यज्वलनप्रकाशम् ।
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगं
रामः प्रचिक्षेप निशाचराय ॥ १२१
स सायको राघवबाहुचोदितो
दिशः स्वभासा दश संप्रकाशयन् ।
विधूमवैश्वानरदीप्तदर्शनो
जगाम शक्राशनितुल्यविक्रमः ॥ १२२
स तन्महापर्वतकूटसंनिभं
विवृत्तदंष्ट्रं चलचारुकुण्डलम् ।
चकर्त रक्षोधिपतेः शिरस्तदा
यथैव वृत्रस्य पुरा पुरंदरः ॥ १२३

G. 6. 46 134
B. 6. 67. 167
L. 6. 46 145

119 ᵃ) D13 T3 G आपूरयन्(G2.3 °यत्) (for अपूरयत्). G1 शिखाग्रै (for शिताग्रै). —V3 om. (hapl.) 119ᵇ–120ᶜ. —ᵇ) M1.2 शनैर् (for शरैर्). B1 D3 -विचित्र-पुंखैः ; B2 D13 -निबद्ध° ; D1 -विनद्ध°; D4 -विबद्ध° (for -पिनद्ध°). —ᶜ) Ś Ñ V1.2 B2.3 D1.2.5.6.8.10–13 T2.3 G1.3 M1.2 संपूर्ण- (for स पूर्ण-). —ᵈ) Ś D2.8.12 G2 चुकोप (for चुकूज). Ñ D13 मुमोच हास्यं; D9–11 मुमूर्छ चापि; G2 ननाद चापि.

120 V3 om. 120ᵃᵇᶜ (cf. v.l. 119). —ᵃ) D6 तथाददे; T3 अथादधे. D13 -वर्णं (for -कल्पं). —ᵇ) Ś D8.12 -तुल्यरूपं; B1 D2.3.13 -कालतुल्यं; B4 -तुल्यकल्पं (for -कालकल्पम्). —ᶜ) Ś B1 D1–4.8.9.13 T2.3 M5 अरिघ्नम् ; B2–4 अभीष्टम् ; Cm.g.k.t as in text (for अरिष्टम्). Ś सपुंखं; D1 च वीरो (for सुपुङ्खं). —After 120, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins. ; G2 ins. after 122 :

1216* अवारणीयं विशिखं वीर्यवन्तं सुदारुणम् ।
भयंकरममित्राणां ज्ञातीनां नन्दिवर्धनम् ।
तं कार्मुके समाधाय विकृष्य च महाबलः ।
ससर्ज कुम्भकर्णस्य वधाय शरमुत्तमम् ।
दिव्यं मघवता दत्तं ज्वलन्तमिव तेजसा । [5]
स विसृष्टो बलवता रामेण निशितः शरः ।
कुम्भकर्णस्य हृदयं भित्त्वा धरणिमाविशत् ।
अथाददे शरं चान्यं दिव्यमन्त्राभिमन्त्रितम् ।
पूजितं त्रिदशैः सर्वैः कालदण्डमिवापरम् ।

[G2 reads l. 5 before l. 1. —(l. 1) Ś Ñ2 B1 D1.8.12 अपारणीयं; D4 आधारणीयं (for अवार°). Ś B1 D1.2.8.12 महाबलं; D3 महाबलः (for सुदारुणम्). G2 गिरीणामपि दारणं (for the post. half). —D1 om. l. 2-3. —(l. 2) D2.4 नंदवर्धनं. —After l. 2, G2 ins. :

1216(A)* सुपर्वाणं सुतीक्ष्णाग्रं शत्रूणां भयवर्धनम् ।

—V3 om. l. 3–4. —(l. 3) Ś2 Ñ2 B4 D4 तं कार्मुकं; D13 कार्मुके च (for तं कार्मुके). Ś D8.12 समादाय; Ñ B2.4 समानीय; D3 समा*य (for °धाय). G2 तं सायकमुपादाय (for the prior half). D4 विमृष्य (for विकृष्य). —(l. 5) Ś D8 दिवं (for दिव्यं). —(l. 6) D4 निकृष्टो (for विसृष्टो). V2 रामेणामिततेजसा (for the post. half). —(l. 7) Ñ2 B2.4 भुवमथ; B3 नैवमुप- (for धरणिम्). —G2 om. l. 8–9. —(l. 8) Ś1 मान्यं; V3 चास्य; D13 चाद्यं (for चान्यं). Ñ B4 दिव्यमस्त्राभिमंत्रितं; B1 D1.3 दिव्यं नित्याभिरक्षितं; D2 दिव्यं दिव्याभिमंत्रितं; D4 दिव्यं मंत्रनिमंत्रितं; D13 दिव्यमंत्राभिरक्षितं (for the post. half). —Ś D1–3.8.12.13 om. l. 9. —(l. 9) Ñ2 V B1.3.4 सेंद्रैः (for सर्वैः). B3 कालांतकम् (for कालदण्डम्).]

121 ᵃ) Ñ D4 तं दिव्य-; D5.6 T1 G1 स वज्र- (for तं वज्र-). Ś1 -वज्रपुंखं; Ñ V B2–4 D4 -चित्र°; D7 -पुंखचित्रं; G2 °चित्रं (for -चारुपुङ्खं). —ᶜ) D5.7 T1 G2 -सारं (for -वेगं). —ᵈ) B1 बाणं (for रामः). Ś D2.8.12 स चिक्षेप (for प्रचिक्षेप).

122 ᵃ) Ś B1–3 D2.3.8.12.13 -बाहुविच्युतो; Ñ V D4 -चापमुक्तो; B4 -चापविच्युतो; D7 °सादितो; M1.2 -संप्रचोदितो (for -बाहुचोदितो). —ᵇ) Ñ सुभासिर्; V B3.4 D4 प्रभाभिर्; B1 प्रभासा; B2 स्वभाभिर्; G1 स्वभावा (sic) (for स्वभासा). Ś D1.2.8.12.13 [अ]तिभृशं; B1 दश च; B3 गगनं; B4 विदिशः ; D3 दश वि- (for दश सं-). —ᶜ) D5.7 T1 G M सधूम- ; D6 बभूव (for विधूम-). Ś B1 D1–3.8.12.13 G1 M1.2 -तुल्य- ; B3 -रूप-; D4 -दीर्घ- ; D9–11 T1 -भीम- (for -दीप्त-). —ᵈ) V2 B1 D7 M1.2 -तुल्यवेगः ; D3 -तुल्यनिःस्वनः ; D5 T1 G3 M3.5 -वीर्यविक्रमः ; D6.9–11 G1 -भीमविक्रमः(D10.11 °मं) ; D13 -तुल्यदर्शनः (for -तुल्यविक्रमः). —After 122, G2 ins. 1216*.

123 D5 om. (hapl.) from -कूट- in 123ᵃ up to पर्वत- in 124ᵇ. —Ñ2 illeg. for 123ᵇ. —ᵇ) B2 D6.9–11 T2.3 G1.2 सुवृत्त- (for विवृत्त-). G1 -दंडं (for -दंष्ट्रं). M5 वर- (for चल-). Ś Ñ1 V B1.4 D1–4.8.12.13 वि(Ś1 V2 D12 सु)वृत्तदंष्ट्रोज्ज्वलचारुभूषणं(Ñ1 V B4 D4 °कुंडलं).

G. 6. 46. 0
B. 6. 67. 160
L. 6. 46. 146

तद्रामबाणाभिहतं पपात
रक्षःशिरः पर्वतसंनिकाशम् ।
बभञ्ज चर्यागृहगोपुराणि
प्राकारमुच्चं तमपातयच्च ॥ १२४

तच्चातिकायं हिमवत्प्रकाशं
रक्षस्तदा तोयनिधौ पपात ।
ग्राहान्महामीनचयान्भुजंगमा-
न्ममर्द भूमिं च तथा विवेश ॥ १२५

—^{c}) D4 चकार (for चकर्त). M3 तथा (for तदा). V B3.4 तदा शिरो (by transp.); B2 तथा शिरो (for शिरस्तदा). —^{d}) D1 यथेंद्र- (sic) (for यथैव). V3 शतक्रतुः (for पुरंदरः). —After 123, D6.7.9-11 T2.3 M3 ins.:

1217* कुम्भकर्णशिरो भाति कुण्डलालंकृतं महत् ।
आदित्येऽभ्युदिते रात्रौ मध्यस्थ इव चन्द्रमाः ।

[❀ Cm: कुम्भकर्णशिर इति । कर्तनवेगाद्गगने स्थितं सत् कुम्भकर्णशिरः आदित्ये अदितिदेवताके पुनर्वसुनक्षत्रे रात्रावभ्युदिते तन्मध्यगश्चन्द्रमा इवाभातीत्यर्थः। कुण्डलस्थानव्यतिरिक्तकर्णप्रदेशयोः सुग्रीवेण गृहीतत्वात्कुम्भकर्णशिरः कुण्डलालंकृतं भातीति भावः। यद्वा महत्कुम्भकर्णशिरः कुण्डलालंकृतं कुण्डलाभ्याम् अलं निवारणं कृतम् कुण्डलरहितं सत् भाति। अत्र दृष्टान्तः - आदित्य इति। आदित्ये सूर्ये अभ्युदिते सति। अभ्युदितेरात्राविल्यत्र अरात्राविति छेदः। अरात्रावहनि मध्यस्थः, गगनमध्यस्थचन्द्रमा इवेत्यर्थः। अस्मिन् पक्षे पूर्वश्लोके चलचारुकुण्डलमित्यस्य चले चलिते गते चारुकुण्डले यस्य तदित्यर्थः।; so also Cg.t. Ct adds अयं श्लोकः प्रक्षिप्त इति बहवः. ❀];

while G (ed.) ins. 1218*.

124 D5 om. up to पर्वत- in 124^{b} (cf. v.l. 123). G (ed.) om. 124–126. —^{a}) B3 ततश्च रामाभिहतं विसंज्ञं. —^{b}) D7 G2 -कूटकल्पं (for -संनिकाशम्). —^{c}) Ś Ñ1 V2 B D1.3.4.6–9.12.13 T3 पुर्या गृह-; D2 वृक्षान्गृह- (for चर्यागृह-). —^{d}) T3 अपारयच् (sic) (for अपातयच्). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 प्राकारसा(Ś2 Ñ V1.3 B2 D12 °म; V2 B1 D13 °का)ट्टालचयांश्च तत्र(D4 °स्याः); G3 प्रासादमुग्रं तदपातयच्च. ❀ Ct: उच्चं प्राकारं लङ्काया इति शेषः। शिरःकर्तनवेगोत्थितं लङ्कायां पपात। देहस्तु कर्तनवेगविलुठन्समुद्रे पपात, पतितः। यद्यपि 'तं ब्रह्मास्त्रेण सौमित्रिर्ददाराद्रिवरोपमम्। स पपात महावीरो दिव्यास्त्राभिहतो रणे॥ तं दृष्ट्वा वृत्रसंकाशं कुम्भकर्णं तरस्विनम्। गतासुं पतितं भूमौ राक्षसाः प्राद्रवन्भयात्॥' इति महाभारतोक्त्या लक्ष्मणतः कुम्भकर्णवधः प्रतीयते तथापि न विरोधः। रामलक्ष्मणाभ्यां मिलित्वा तद्वधकारणात्। अत एव पूर्वं लक्ष्मणानुचर इत्यत्र लक्ष्मणसहित इति व्याख्यातम्। प्राधान्यात्तत्र रामस्यैव तद्धन्तृत्वोक्तिः। लक्ष्मणसाहित्येन हननात्तु व्यासो लक्ष्मणस्य हन्तृत्वमुक्तवान्. ❀ —After 124, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.; while G (ed.) ins. after 123 (owing to om.):

1218* अथ ते राक्षसाः सर्वे व्यद्रवन्राक्षसे हते ।
वानराणां सहस्रे द्वे कायेनाथ व्यपोथयत् ।
प्राकम्पन्त च लङ्कायाः प्राकारास्तोरणानि च ।
तस्मिन्निपतिते भूमौ चुक्षुभे सहसोदधिः ।
तं तु भूमौ निपतितं दृष्ट्वा विक्षिप्तभूषणम् । [5]
बभूवुर्व्यथिताः सर्वे हतशेषा निशाचराः ।
ते विषण्णमुखा दीनाः प्रहारजनितश्रमाः ।
विनेदुरुच्चैर्बहवः सहसा विस्वरैः स्वनैः ।

[(l. 1) D1–3.13 पतिते (for अथ ते). D3 वानराः (for राक्षसाः). Ñ V B2–4 D4 विनद्य सु(B2 च; D4 तु)महानादं; B1 पतिते वानरास्तत्र (for the prior half). Ś2 विद्रवन्; B1 D13 व्यनदन् (for व्यद्रवन्). Ñ विनदन्राक्षसो हतः; V B2–4 D4 नि(B3 D4 न्य)पतद्राक्षसो हतः; D1.3 व्यनदन्राक्षसो हतः (for the post. half). —(l. 2) D4 om. द्वे. V2.3 B2.4 [अ]मौ; B3 [ए]व; D1.13 [अ]पि; D2 [अ]ति-; D3 [अ]भि- (for [अ]थ). Ñ V1 विनिपोथयत्; D4 निरपोथयत्; G (ed.) [अ]थ न्यपोथयत्. —(l. 3) Ś B1.3 D2.3.8.12 संप्राकंपंत; V2 D1 संप्रकंपंत; D4.13 समकंपंत (for प्राकम्पन्त च). Ñ संप्रकंपंत लंकायां (for the prior half). —(l. 4) B4 विपतिते (for नि°). Ñ V B D2–4.13 च (D13 स) महोदधिः; D12 स महोदधिः (for सहसोदधिः). D1 समुद्राश्च चकंपिरे (for the post. half). —(l. 5) B1 च (for तु). D1 नि * * * (damaged) (for निपतितं). D4 तं तत्र पतितं भूमौ (for the prior half). Ñ V1 D4 विगत-; D13 निक्षिप्त- (for विक्षिप्त-). —(l. 6) B2.3 वव्रृधुर् (for बभूवुर्). D4 भूयो (for सर्वे). —(l. 7) B1 विवर्तमुखा; D1 विक्षुब्धमुखा; D13 °मना (for विषण्णमुखा). D1 विहार- (for प्रहार-). V1 -विजित- (for -जनित-). D2 -भ्रमाः (for -श्रमाः). —(l. 8) D4 विलेपुर् (for विनेदुर्). D13 हरयो (for बहवः). D3 विकृतैः (for विस्वरैः). D1–3 स्वरैः (for स्वनैः). Ñ V B D13 राक्षसा(B1 शतशो) विकृतैः(V2 °विध-; V3 B2–4 °विधैः; D13 °स्वरैः) स्वरैः; D4 राक्षसा विकृतस्वनैः (for the post. half).];

while M3 ins. after 124:

1219* न्यपतत्कुम्भकर्णोऽथ स्वकायेन निपातयन् ।
प्लवंगमानां कोट्यश्च परितः संप्रधावताम् ।

125 G (ed.) om. 125 (cf. v.l. 124). V3 om. 125–126^{ab}. D4 om. 125. B3 om. 125^{ab}. —^{ab}) D5.7.9–11 हि महत्- (for हिमवत्-). M3 ततस् (for तदा). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–3.8.12.13 स चातिकायो हिमवत्प्र(D8.12 हि महत्प्र)काशो रक्षःपति(V1.2 B2.4 D3 °क्षोऽब्धिप)स्तोयनिधेः समीपे. —^{c}) Ś V1 D8.12 -चयान्भुजंगान्; B1 -भुजंगवानरान्; B2 -भुजंगमांश्च; B3.4 D1–3 -वरान्भुजंगान् (for -चयान्भुजंगमान्). Ñ ग्राहान्महाभीमबलान्समस्तान्;

तस्मिन्हते ब्राह्मणदेवशत्रौ
महाबले संयति कुम्भकर्णे ।
चचाल भूर्भूमिधराश्च सर्वे
हर्षाच्च देवास्तुमुलं प्रणेदुः ॥ १२६
ततस्तु देवर्षिमहर्षिपन्नगाः
सुराश्च भूतानि सुपर्णगुह्यकाः ।
सयक्षगन्धर्वगणा नभोगताः
प्रहर्षिता रामपराक्रमेण ॥ १२७

प्रहर्षमीयुर्बहवस्तु वानराः
प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैः ।
अपूजयन्राघवमिष्टभागिनं
हते रिपौ भीमबले दुरासदे ॥ १२८
स कुम्भकर्णं सुरसैन्यमर्दनं
महत्सु युद्धेष्वपराजितश्रमम् ।
ननन्द हत्वा भरताग्रजो रणे
महासुरं वृत्रमिवामराधिपः ॥ १२९

G. 6. 46. 139
B. 6. 67. 176
L. 6. 46. 154

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

V_{2} D_{5-7} $T_{1.2}$ G M_{3} ग्राहान्वरान्मीन(V_{2} °न्महाभीम)वरा-न्भुजंगमान्(V_{2} T_{1} G_{1} M_{3} °जंगान्); $D_{9-11.13}$ T_{3} M_{5} ग्राहान्परान्मी(M_{5} °न्महामी)नवरान्भुजंगमान्(D_{13} M_{5} °जंगान्) ; $M_{1.2}$ ग्राहान्वरान्मीनमहाभुजंगान्. —^{d}) Ś $D_{2.8.12}$ विक्षोभ्य; Ñ $D_{1.3.13}$ संक्षोभ्य (for ममर्द). D_{5} T $G_{1.3}$ M तदा (for तथा). Ś Ñ $D_{1-3.8.12.13}$ तदा पपात; D_{7} G_{2} समाविवेश. $V_{1.2}$ B_{2-4} संक्षोभ्य भूमौ च तदा पपात; B_{1} संक्षोभ्य भूमिं च पपात तत्र. —After 125, D_{6} $T_{2.3}$ ins.:

1220* न्यपतच्च महाकायः कुम्भकर्णः प्रतापवान् ।
कोट्यो दश प्लवंगानां कायेन विनिपातयन् ।
वानराणां प्रणादश्च हर्षितानां बभूव ह ।

[(l. 2) T_{3} कोटीर् (for कोट्यो).]

126 G (ed.) om. 126 (cf. v.l. 124). V_{3} om. 126^{ab} (cf. v.l. 125). —^{a}) B_{1} वानर- (for ब्राह्मण-). —^{b}) B_{4} संप्रति (for संयति). B_{3} महानुभावे प्रति कुंभकर्णे. —^{c}) Ñ D_{4} चचाल भूमिर्धरणीधराश्च ; G_{2} चचाल भूमिः प्रवराश्च सर्वे. —^{d}) Ś $D_{8.12}$ G_{2} हृष्टाश्च; D_{7} हृष्टास्तु (for हर्षाच्च). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ M_{5} प्रसभं(M_{5} तुमुलं) विनेदुः (for तुमुलं प्रणेदुः).

127 Ś $D_{1.3.8.12}$ om. 127. Ñ V B $D_{2.4.13}$ read 127 after 129. —^{a}) G_{2} च (for तु). V_{3} ते सिद्ध- ; D_{4} देवाश्च (for देवर्षि-). B_{1} -ब्रह्मर्षि- ; D_{2} -सहर्षि- (for -महर्षि-). Ñ V B $D_{2.4.13}$ -गुह्यकाः (for -पन्नगाः). L (ed.) ततः स देवर्षिसगुह्यकाप्सरः- . —^{b}) G_{1} -पन्नगाः (sic) (for -गुह्यकाः). Ñ V B $D_{2.4.13}$ सुरा(V_{3} om. [hapl.])सुराभूत-सुपर्णपन्नगाः (V_{3} D_{2} °र्णनागाः ; D_{4} °र्णमुख्याः). —^{cd}) V B -सद्दै($B_{2.3}$ °मे [sic])त्यदानवाः ; D_{4} -गणाश्च भोगिनः ; D_{13} -नभोगता भृशं (for -गणा नभोगताः). Ñ D_{13} प्रहर्षिरे (for प्रहर्षिता). Ñ D_{13} -पराक्रमे तदा; V B D_{4} -पराक्रमात्तदा (for -पराक्रमेण). D_{2} नेदुः सगंधर्वमहोरगा गणा नभोगता रामपराक्रमेण. —After 127, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1221* ततस्तु ते तस्य वधेन भूरिणा
मनस्विनो नैर्ऋतराजबान्धवाः ।
विनेदुरुच्चैर्व्यथिता रघूत्तमं
हरिं समीक्ष्यैव यथा मतङ्गजाः ।
स देवलोकस्य तमो निहत्य [5]
सूर्यो यथा राहुमुखाद्विमुक्तः ।
तथा व्यभासीद्धरिसैन्यमध्ये
निहत्य रामो युधि कुम्भकर्णम् ।

[(l. 4) D_{5} T_{1} पुरासुराः ; D_{6} पुराहिताः ; $T_{2.3}$ सुराहिताः ; G $M_{1.2.5}$ सुराहताः; M_{3} सुरार्दिताः (for मतङ्गजाः). D_{7} यथा-सुरादयः . —(l. 5) G_{1} तदेव (for स देव-). D_{6} रिपुं (for तमो). D_{5} T_{1} विहत्य (for निहत्य). —(l. 6) G_{1} प्रमुक्तः (for विमुक्तः). —(l. 7) D_{6} व्यरोचद् ; G_{1} [अ]स्यगासीत् (sic) (for व्यभासीद्). D_{5} T_{1} युधि वानरौघे(T_{1} °रौ*) ; D_{6} G_{1} बहुवानरौघैर् (G_{1} °घे) ; $G_{2.3}$ M भुवि वानरौघे(G_{3} °घैर्) (for हरिसैन्यमध्ये).]

128 V_{3} om. 128. —^{a}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ प्रहर्षयुक्ता. Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.5.8-13}$ G_{1} च (for तु). D_{4} व्यनदंश्च; D_{6} बहुऋक्ष- ; G_{2} प्रभवस्तु (for बहवस्तु). —^{b}) B_{3} प्रवृद्ध- ; D_{4} प्रभिन्न- ; D_{9} प्रक्रुद्ध- (for प्रबुद्ध-). B_{4} -पक्ष- ; D_{13} -अह्म- (for -पद्म-). Ś B_{1} $D_{1-3.8.12}$ तदा; Ñ $V_{1.2}$ B_{3} अथ (for इव). B_{2} प्रदुद्रुवुः पद्मनिभैरथाननैः. ❀ Cv : प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैरित्यत्र प्रतिमाशब्दो रूपवचनः। इवशब्दप्रयोगात्। अत्र सर्गे अधिकाः केचन श्लोकाः क्वापि क्वापि दृश्यन्ते। तादृशा भगवता प्रथमे प्रणीतस्य पुनर्निरीक्षणाशिक्षि-तस्य कोशस्य संतानसंभवा इति विज्ञेयाः। एवमन्यत्राप्यत्यन्तं न्यूनाधिकपाठेषु विज्ञेयम्। ; so also Cg. ❀ —^{c}) Ñ संपू-जयन् ; $D_{5.11}$ T_{2} अ(D_{11} आ)पूरयन् (for अपूजयन्). $Ñ_{2}$ B_{3} -भाषिणं; D_{5} -भाजिनं; D_{6} -भाजनं (for -भागिनं). —^{d}) B_{1} निशाचरे; D_{9-11} नृपात्मजं (for दुरासदे).

129 ^{a}) Ś B_{1} $D_{1-3.8.12.13}$ सुरशत्रुमुत्तमं; Ñ नरदेव-सत्तमो; V_{1} $B_{2.4}$ सुरसैन्यसूदनं; B_{3} सुरसूदनं रिपुं; D_{4} नर-

५६

G. 6. 47. 1
B. 6. 68. 1
L. 6. 47. 1

कुम्भकर्णं हतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना ।
राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन् ॥ १
श्रुत्वा विनिहतं संख्ये कुम्भकर्णं महाबलम् ।
रावणः शोकसंतप्तो मुमोह च पपात च ॥ २
पितृव्यं निहतं श्रुत्वा देवान्तकनरान्तकौ ।
त्रिशिराश्चातिकायश्च रुरुदुः शोकपीडिताः ॥ ३
भ्रातरं निहतं श्रुत्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
महोदरमहापार्श्वौ शोकाक्रान्तौ बभूवतुः ॥ ४
ततः कृच्छ्रात्समासाद्य संज्ञां राक्षसपुंगवः ।
कुम्भकर्णवधाद्दीनो विललाप स रावणः ॥ ५

देवसूदनं; D5.6 T1.2 G3 M सुरसंघमर्दनं; D9 पुरसैन्यमर्दनं. —[b]) Ś Ñ V B D1–4.7.8.12.13 G2 [अ]जितं कदाचन (B3 महाबलं); D10.11 कदाचनाजितं; T2.3 M3 Cg पराजितश्रमं; M1.2 [अ]पराजितं पुरा (for [अ]पराजितश्रमम्). —[d]) M2 पुत्रम् (for वृत्रम्). Ś1 [अ]मरद्विद् (sic); Ś2 [अ]सुरद्विषः; B2 [अ]मरेशः; D8 [अ]मरद्विषः (sic) (for [अ]मराधिपः). D4 चित्रमहापराक्रम (sic). ❀ Cg: अत्र सर्गे अधिकाः केचन श्लोकाः कापि कापि दृश्यन्ते ते न व्याख्याताः । अस्मिन् सर्गे सार्धषट्षष्ट्युत्तरशतश्लोकाः. ❀ —After 129, Ñ V B D2.4.13 read 127.

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे (D13 ins. युद्धपर्वणि).—*Sarga name*: Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 G3 कुंभकर्णवधः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 Ñ2 V1 D1.3 47; V2 46; B1 42; B3 41; B4 45; D5–7.10.11 T1 G M 67; D9 44; T2 72; T3 74.—After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

56

Ś1 begins with ॐ.

1 [a]) Ñ2 V1 B1.2 D1.2.4 G2 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). Ś B3 D3.8.12 कुंभकर्णवधं श्रुत्वा (B3 दृष्ट्वा).—[d]) B1 चचक्षिरे; D6 निवेदयन् (for न्यवेदयन्).—After 1, D5–7.9–11 S ins.:

1222* राजन्स कालसंकाशः संयुक्तः कालकर्मणा ।
विद्राव्य वानरीं सेनां भक्षयित्वा च वानरान् ।
प्रतपित्वा मुहूर्तं तु प्रशान्तो रामतेजसा ।
कायेनार्धप्रविष्टेन समुद्रं भीमदर्शनम् ।
निकृत्तकर्णोरुभुजो विक्षरन्रुधिरं बहु । [5]
रुद्ध्वा द्वारं शरीरेण लङ्कायाः पर्वतोपमः ।
कुम्भकर्णस्तव भ्राता काकुत्स्थशरपीडितः ।
लगण्डभूतो विकृतो दावदग्ध इव द्रुमः ।

[(l. 1) D6 T1 G M2.5 -धर्मणा; Cg.t as above (for -कर्मणा). ❀ Cg: कालकर्मणा कालस्य मृत्योः कर्मणा । मरणरूपक्रिययेति यावत् । यद्वा काले कर्मणा कालकर्मणा । परिपक्वकर्मणेत्यर्थः. ❀—(l. 2) M1.2 विक्षोभ्य (for विद्राव्य).—(l. 3) D5 T1 योधयित्वा; D9 तत्र स्थित्वा; Cm.g.t as above (for प्रतपित्वा). T3 M3 च (for तु). G1 M1.2 स शांतो; Cr.m.g.t as above (for प्रशान्तो).—(l. 4) G3 भीमनिस्वनं; M1.2 °दर्शनः (for °दर्शनम्).—(l. 5) D7 निकुंत-; G3 विकृत्त-; Cm.k.t as above (for निकृत्त-). D5 T1 M3 -कंठ- (for -कर्ण-). D7.9 -भुजं (for -भुजो). D9 T2.3 महत् (for बहु). D10.11 निकृत्तनासाकर्णेन विक्षरद्रुधिरेण च.—M1.2 om. l. 8.—(l. 8) D7.10.11 T2 Ct अगंडभूतो; D9 बबंधभूतो (sic) (for लगण्ड°). D7.9–11 G M5 Ck.t विवृतो; Cm.g as above (for विकृतो). G2 [अ]चलः (for द्रुमः). ❀ Cv: लगण्डभूत इति । लगण्डोऽजगरो ज्ञेयः । पिण्ड इत्यन्ये । so also Cr; Cm.g: लगण्डभूतः पिण्डीभूतः । अजगरसदृशो वा (Cg लगण्डोऽजगर इत्येके) ।; Ck.t: अगण्डभूतः । 'अशिरःपाणिपादस्तु कबन्धोऽगण्ड उच्यते. ❀]

—Thereafter D7 G cont.:

1223* ममार राक्षसो घोरः कुम्भकर्णो महाद्युतिः ।

[G2 वीरः (for घोरः).]

2 B3 om. 2[ab].—[a]) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 T1 G1 M3.5 स (T1 G1 M3.5 तं) श्रुत्वा; G2 M1.2 श्रुत्वा तु (for श्रुत्वा वि-). Ñ2 निधनं (for -निहतं). D5 तं हत्वा निहते संख्ये.—[b]) Ś D2.12 महाबलः (for °बलम्).—[c]) D1 शोकसंपन्नो.—[d]) B4 संमुमोह (for मुमोह च). Ñ1 B4 ह (for second च).

3 [a]) M5 पितरं. B1 पतितं (for निहतं). T1 M3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). Ś Ñ V1.2 B2–4 D2–4.8.12.13 पितरं व्यथि- (Ś1 निह; Ś2 D2.3.8.12 पति)तं दृष्ट्वा (D13 श्रुत्वा); D1 पतितं पितरं दृष्ट्वा.—[c]) D4 त्रिशिरा अतिकायश्च.—[d]) B1 बभूवुः (for रुरुदुः). Ñ1 G1 M1.2 शोककर्षिताः.

4 [a]) B1 D3.5 T1 M3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा).—[b]) B1 शुभकर्मणा; D10.11 [अ]क्लिष्टकारिणा (for [अ]क्लिष्टकर्मणा).—[c]) Ñ2 illeg. for महोदर-.—[d]) Ñ1 D13 G1 शोकार्तौ च (Ñ1 सं-); B2 शोकवंतौ; B4 M5 शोकक्रांतौ (for शोकाक्रान्तौ). B3 महाबलौ (for बभूवतुः).

5 [a]) D13 संज्ञां (for कृच्छ्रात्).—[b]) D13 क्षणाद् (for संज्ञां).—[d]) Ś Ñ V2.3 B D1–4.8.12.13 [अ]थ

हा वीर रिपुदर्पघ्न कुम्भकर्ण महाबल ।
शत्रुसैन्यं प्रताप्यैकः क्व मां संत्यज्य गच्छसि ॥ ६
इदानीं खल्वहं नास्मि यस्य मे पतितो भुजः ।
दक्षिणो यं समाश्रित्य न बिभेमि सुरासुरान् ॥ ७
कथमेवंविधो वीरो देवदानवदर्पहा ।
कालाग्निप्रतिमो ह्यद्य राघवेण रणे हतः ॥ ८
यस्य ते वज्रनिष्पेषो न कुर्याद्व्यसनं सदा ।
स कथं रामबाणार्तः प्रसुप्तोऽसि महीतले ॥ ९
एते देवगणाः सार्धमृषिभिर्गगने स्थिताः ।
निहतं त्वां रणे दृष्ट्वा निनदन्ति प्रहर्षिताः ॥ १०
ध्रुवमद्यैव संहृष्टा लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः ।
आरोक्ष्यन्तीह दुर्गाणि लङ्काद्वाराणि सर्वशः ॥ ११
राज्येन नास्ति मे कार्यं किं करिष्यामि सीतया ।
कुम्भकर्णविहीनस्य जीविते नास्ति मे रतिः ॥ १२

G. 6. 47. 12
B. 6. 68. 17
L. 6. 47. 13

(for स). V1 [अ]थ राक्षसः; D9–11 [आ]कुलेंद्रियः (for स रावणः).

6 ^{a}) D1 महावीर (hypm.) (for हा वीर). T3 -दर्पघ्नः (for -दर्पघ्न).—^{b}) D1.4 महाबलः.—After 6^{ab}, D5–7.9–11 S G (ed. l. 1 only) ins.:

1224* त्वं मां विहाय वै दैवाद्यातोऽसि यमसादनम् ।
मम शल्यमनुद्धृत्य बान्धवानां महाबल ।

[(l. 1) M5 तात (for दैवाद्). M1.2 गतो (for यातो).—(l. 2) G2 राक्षसानां (for बान्धवानां). D5 महाबलं (for °बल).]

—G (ed.) om. 6^{cd}.—^{c}) Ś D8.12 प्रतीर्य; Ñ1 प्रशाम्य; D4 प्रभंज्य; D13 प्रणाश्य; M5 प्रतप्य (for प्रताप्य).—^{d}) D5 T1 M3 त्वं (for क्व).

7 ^{a}) B4 D1.4 हंतास्मि (for [अ]हं नास्मि).—^{b}) V3 (with hiatus) अद्य; B4 पश्य (for यस्य). D4 (before corr. as in text) पातितो; D5.7 T1 G1.2 M3 दक्षिणो (for पतितो). Ś D8.12 [ऽ]नुजः (for भुजः).—^{c}) Ñ2 V1 B [ऽ]यं (for यं). Ś D8.12 दक्षिणं यं; V3 दक्षिणायां (sic); D5.7 T1 G2 M3 पतितो यं; D13 कुंभकर्णं (for दक्षिणो यं).—^{d}) G3 damaged for न बिभेमि सुरा. G2 निर्भिनद्मि (for न बिभेमि). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 T3 दिवौकसां (V1 D2 °सः); D10.11 G1 M1.2.5 सुरासुरात्. ❀ Cr.m.g.t: सुरासुरात् सुरासुरेभ्यः. ❀

8 ^{a}) Ś Ñ V B D1.3.4.8.12.13 नाम; D2 राम (for वीरो).—^{c}) Ś Ñ V B D1–3.8.12 संख्ये; D4 ह्यासीन्; D13 चास्मि; T3 ह्यस्य (for ह्यद्य). M3 कालाग्निरुद्रप्रतिमो.—^{d}) Ñ1 D4.13 मानुषेण (for राघवेण). Ś B1 D1(om. [hapl.?] from सि up to बाणा in 9^{c}).2.3.8.12 [अ]सि पातितः; Ñ V B2–4 निपातितः; D4.13 पराजितः (for रणे हतः). T3 M3 रणे रामेण वै हतः; M5 रामेण निहतो रणे.

9 D1 om. up to बाणा in ^{c} (cf. v.l. 8).—^{a}) G3 damaged from स्य up to द्य in ^{b}. Ś Ñ2 V B D2.3.8.12.13 ननु (for यस्य). V3 [ए]ते; M2 मे (for ते). Ś Ñ V3 B4 D3–5.8.12 T1 M1 -निष्पेषा; V1.2 D13 -निःपेषा; D2 -निःपेषो; Ct as in text (for -निष्पेषो).—^{b}) D5 T1 M1 न कुर्युर्; G1 कुर्यान्न (by transp.); Ct as in text (for न कुर्याद्). M1 पुरा (for सदा). Ś D2.3.8.12 नाकुर्वत व्यथां तदा; Ñ1 D4.13 न कुर्वंति व्यथां पुरा; Ñ2 V2 B2–4 यस्य कुर्वंति न व्यथां; V1 यस्यांके*चन व्यथां (sic); V3 यस्य कुर्युर्न हि व्यथां; B1 न नु कुर्युर्व्यथां तदा.—^{d}) D3 प्रसुप्तो हि; D13 संसुप्तोसि (for प्रसुप्तोऽसि).

10 ^{a}) Ś D8.12 हतं; D1.3 ध्रुवं (for एते). Ñ2 V1.2 B2–4 देवगणैः. B1 D4.13 सर्वे (for सार्धम्).—^{b}) Ñ2 V1.2 B D4 ऋषयो (for ऋषिभिर्).—V3 reads 10^{cd} after 1227*.—^{c}) G3 damaged from हतं up to निन in ^{d}. M5 पतितं (for निहतं).—^{d}) Ñ1 B2–4 D6 विनदंति; M5 विनदंति.—For 10^{cd}, Ś B1 D1–4.8.12 subst.; while B3 ins. after 10^{ab}:

1225* त्वामद्य दृष्ट्वा नन्दन्ति रामेण निहतं शरैः ।

[D4 एव (for अद्य). B1 नंदंतु; D1–3 नदंति (for नन्दन्ति). Ś D8.12 निशितैः (for निहतं).]

—Thereafter, Ś2 B1.3 D1–3.8.12 cont., while B2 ins. after 10:

1226* अद्य वैवस्वतो राजा प्रभुः स प्रतिभाति मे ।
येन त्वं कालसदृशो योजितः कालधर्मणा ।
त्वां भूमौ पतितं दृष्ट्वा भूधराभं रणोत्सुकाः ।

[(l. 1) B1.3 प्रबलः; B2 प्रभुर्हि; D1 स प्रभुः (by transp.); D2.3 प्रभवः (for प्रभुः स).—(l. 2) B2 हतस् (for येन). B3 सदृशः कालैर् (for कालसदृशो). B1 D1 -कर्मणा (for -धर्मणा). B2 बलेन बलकर्मणा (for the post. half).—(l. 3) Ś2 D8.12 भूयो राम-; D1 भूधरस्था (for भूधराभं). B2 भूधरारोहणोत्सुकाः (for the post. half).]

11 V3 om. 11^{ab}.—^{b}) Ś1 Ñ V1.2 B D1.2.5–7.10.13 T1 G M लब्धल(D5 °भ)क्षाः; D4 निहतं त्वां; D9.11 °रक्षाः; T2.3 बद्ध° (for लब्धलक्ष्याः).—^{c}) G1 स-; G2 च; M3 हि (for [इ]ह). Ś B1 D1–3.8.12 समारोक्ष्यंति; Ñ2 V B2.4 D13 आरोहिष्यंति; D4 संरोक्ष्यंति* (for आरोक्ष्यन्तीह). Ñ1 हर्म्याणि (for दुर्गाणि).—^{d}) Ñ V B2–4 D13 G2.3 M5 सर्वतः (for सर्वशः).

12 ^{a}) Ś2 D1–3.8.12 कृत्यं (for कार्यं).—^{b}) B4 करिष्यति (sic) (for करिष्यामि).—D1 om. (hapl.) from सीतया up to 14^{a}. V3 मरणं प्रतिभाति मे.—V3

G. 6. 47. 13
B. 6. 68. 18
L. 6. 47. 14

यद्यहं भ्रातृहन्तारं न हन्मि युधि राघवम् ।
ननु मे मरणं श्रेयो न चेदं व्यर्थजीवितम् ॥ १३
अद्यैव तं गमिष्यामि देशं यत्रानुजो मम ।
न हि भ्रातॄन्समुत्सृज्य क्षणं जीवितुमुत्सहे ॥ १४
देवा हि मां हसिष्यन्ति दृष्ट्वा पूर्वापकारिणम् ।
कथमिन्द्रं जयिष्यामि कुम्भकर्ण हते त्वयि ॥ १५
तदिदं मामनुप्राप्तं विभीषणवचः शुभम् ।
यदज्ञानान्मया तस्य न गृहीतं महात्मनः ॥ १६
विभीषणवचो यावत्कुम्भकर्णप्रहस्तयोः ।
विनाशोऽयं समुत्पन्नो मां व्रीडयति दारुणः ॥ १७
तस्यायं कर्मणः प्राप्तो विपाको मम शोकदः ।
यन्मया धार्मिकः श्रीमान्स निरस्तो विभीषणः ॥ १८
इति बहुविधमाकुलान्तरात्मा
कृपणमतीव विलप्य कुम्भकर्णम् ।
न्यपतदथ दशाननो भृशार्त-
स्तमनुजमिन्द्ररिपुं हतं विदित्वा ॥ १९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

---

om. 12^{c} – 15^{b}. —^{d}) Ś $V_{1.2}$ B_{1} $D_{2.3.8.12}$ स्पृहा; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ G_{2} M_{5} Ck.t मतिः (for रतिः). Ñ B_{2-4} $D_{4.13}$ जीविते मे गता(D_{4} न च) स्पृहा.

13 V_{3} D_{1} om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) D_{2} अद्य (for यदि). —^{b}) G_{1} दहामि; $G_{2.3}$ निहन्मि; Cm.g as in text (for न हन्मि). —^{c}) $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{4} ततो (for ननु). $Ś_{1}$ D_{8} शरणं (for मरणं). B_{1} श्लाघ्यो (sic) (for श्रेयो). —^{d}) G_{3} damaged for न चेदं. Ś $Ñ_{2}$ V_{2} $B_{3.4}$ $D_{8.12}$ त्विदं; $D_{4.5}$ T_{1} G_{2} न्विदं; D_{13} चेह (for चेदं). $Ñ_{1}$ $D_{4.13}$ हत-; V_{1} मनु-; D_{12} व्यक्त- (for व्यर्थ-). B_{3} -जीवनं.

14 V_{3} om. 14 ; D_{1} om. 14^{a} (for both, cf. v.l. 12). —^{a}) $G_{1.2}$ तत्र (for अद्य). D_{5} T_{1} वै (for [ए]व). Ś B_{1} $D_{2.8.12}$ [अ]हं ; V_{1} B_{4} D_{4} तां (for तं). —^{b}) V_{1} B_{4} D_{4} दिशं (for देशं). Ś $D_{8.12}$ तं देशं यत्र मेनुजः. —^{c}) $M_{1.2}$ परित्यज्य (for समुत्सृज्य). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ न हि भ्रातृपरित्यक्तः ; T_{3} $G_{1.2}$ न हि भ्रातरमुत्सृज्य. ❀ Cr.m.g : भ्रातॄनिति बहुवचनं पूजाया(Cg °र्थं)म् । ; Ck : भ्रातॄनित्यनेन खरादयश्चानुस्मर्यन्ते । ; so also Ct. ❀ —^{d}) B_{1} सुखं (for क्षणं). D_{12} जीवितम् (for °तुम्).

15 V_{3} om. 15^{ab} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś $D_{8.12}$ माव- ; Ñ $V_{1.2}$ B D_{4} मां प्र- ; D_{3} मां वि- ; L (ed.) मां च (for हि मां). D_{5} T_{3} हनिष्यंति. D_{1} देवा नाविहरिष्यंति; D_{12} देवा मामेव हास्यंति. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ सर्वे; $Ñ_{1}$ B_{1} D_{1-3} हृष्टाः (for दृष्ट्वा). Ś $Ñ_{1}$ $D_{2.8.12.13}$ सर्वापका($Ñ_{1}$ D_{13} °हा)रिणं. —^{c}) Ñ V_{2} B $D_{1-4.8.13}$ $M_{1.2}$ विजेष्यामि (for जयिष्यामि). —^{d}) B_{4} G_{3} कुंभकर्णे (for °कर्ण). L (ed.) मृते (for हते). —After 15, $Ñ_{2}$ V B ins. :

1227* कथं वैवस्वतं देवं वरुणं च महाबलम् ।
—Thereafter V_{3} reads 10^{cd}.

16 ^{d}) D_{9} विभीषण; D_{11} G_{3} महात्मना (for °त्मनः).

17 ^{a}) $D_{10.11}$ G_{1} $M_{1.2.5}$ Ck तावत् ; Cv.r.m.g.t as in text (for यावत्). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ विभीषणाभिशापो(D_{13} °प्रायो)यं. —^{c}) Ñ B_{2-4} D_{13} वै; V_{1} D_{3} यः ; D_{1} यत् (for ऽयं). —^{d}) Ś $Ñ_{1}$ V_{1} B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ M_{5} पीडयति (for व्री°). $Ñ_{2}$ B_{2-4} तन्मां पी(B_{2} °स्मात्पी)-डयते भृशम्; $V_{2.3}$ तस्मान्मां पीडये भृशं (sic). —After 17, Ñ V $B_{2.4}$ D_{13} ins. :

1228* वाक्यं च कुम्भकर्णस्य मारीचस्य च यद्वचः ।
उक्तं विभीषणेनापि हितं पथ्यं च साधु च ।

[(l. 1) D_{13} वाच्यं (for वाक्यं). $Ñ_{1}$ D_{13} वा (for first च). $Ñ_{2}$ B_{2} यद्वाक्यं (for वाक्यं च). $Ñ_{1}$ D_{13} धार्मिकं (for यद्वचः). —(l. 2) D_{13} वै (for second च).]

18 ^{a}) D_{4} तस्मादहं (sic) (for तस्यायं). —^{b}) G_{1} शोचतः ; M_{5} शोकजः (for शोकदः). —^{d}) B_{2} निरस्तोसौ; D_{4} संनिरस्तो (for स निरस्तो).

19 Ś $D_{1-3.8.12}$ om. 19. —^{c}) D_{9} T_{1} $G_{1.3}$ व्यपतद्. D_{5} T_{1} G_{3} M_{5} इति; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ अपि (for अथ). —For 19, Ñ V B $D_{4.13}$ subst. :

1229* इति रजनीचराधिपस्तदा
पितृपतिराष्ट्रगतं निशम्य तम् ।
अनुजमनुशुशोच नैकधा
मरणमपश्यदिवात्मनस्तदा ।

[(l. 1) V_{3} B_{1} D_{13} रजनि- (for रजनी-). L (ed.) -वरस् (for -[अ]धिपस्). $B_{1.2}$ D_{13} तदानीं (for तदा). D_{4} इति रजनीचरोतीविसीषण (sic). —(l. 2) V_{1} -शोकगतं (for -रा°).

५७

एवं विलपमानस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
श्रुत्वा शोकाभितप्तस्य त्रिशिरा वाक्यमब्रवीत् ॥ १
एवमेव महावीर्यो हतो नस्तातमध्यमः ।
न तु सत्पुरुषा राजन्विलपन्ति यथा भवान् ॥ २
नूनं त्रिभुवनस्यापि पर्याप्तस्त्वमसि प्रभो ।
स कस्मात्प्राकृत इव शोचस्यात्मानमीदृशम् ॥ ३
ब्रह्मदत्तास्ति ते शक्तिः कवचः सायको धनुः ।
सहस्रखरसंयुक्तो रथो मेघसमस्वनः ॥ ४
त्वयासकृद्विशस्त्रेण विशस्ता देवदानवाः ।
स सर्वायुधसम्पन्नो राघवं शास्तुमर्हसि ॥ ५

G. 6. 48. 5
B. 6. 69. 5
L. 6. 48. 5

Ñ2 om. ; B1.2 युद्धे; B3 तत्; D13 तं च (for तम्). L (ed.) तदा निशम्य (for निशम्य तम्).—(l. 3) V2 om. अनुजम्. B4 अनुशोचन्. Ñ1 V1 D4 चैकवीरं(D4 °र:); Ñ2 B1.2 नैकधासौ; V3 नैकवारं (for नैकधा).—(l. 4) D9 शरणम्; L (ed.) मृत्युम् (for मरणम्). B4 मरणमनुपश्यद्; D13 मरणभयाद् (for मरणमपश्यद्). Ñ2 B1.2 तदा च; V3 तथासौ; B4 L (ed.) तथा स:(B4 च) ; D13 तथैव (for तदा).]

—After 19, T3 ins.:

1230* ततस्तु संजीवितकोपवह्नि-
निशाचराणामधिपो महाबल: ।
तदाभवद्भ्रातृविनाशनार्तो
मुहुर्मुहुश्चैव विनिश्वसन्वली ।

Colophon: Ś D1–3.8.12 om.; Ñ2 illeg. except Sarga no.—*Kāṇḍa name*: Ñ1 B D4.13 लंकाकांडे. —After *Kāṇḍa name*, D13 ins. युद्धपर्वणि.—*Sarga name*: Ñ1 V B D4.9.13 रावणवि(D4 °प्र)लाप: .—*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V3 B2.4 D4.13 om.; Ñ2 V2 47; V1 48; B1 43; B3 42; D5–7.10.11 T1 G M 68; D9 45; T2 73; T3 75.—After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नम: .

57

Ś D1–3.8.12 cont. the previous Sarga.

1 ^{a}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–3.8.12.13 लालप्यमानस्य (for विलपमानस्य).—^{b}) G3 कुपितस्य (for रावणस्य). Ñ2 V B3.4 D1 T3 महात्मन: .—^{c}) Ñ1 शोकाच्छ्रुत्वा; D6 G1 गिरं श्रुत्वा; D13 शोकाश्रुणा (for श्रुत्वा शोक-). Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 -[अ]भिसंतप्तस्; B3 °संत्रस्तस्; D5.9–11 T2.3 M1.2 °भूतस्य; D6 हि तातस्य (for -[अ]भितप्तस्य).

2 T3 om. 2^{ab}.—^{ab}) D9 -वीरो (for -वीर्यो). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 एवमेतन्महासत्त्व(D13 °बाहो) न श्रुतं यद्विभीषणात्.—^{c}) Ś Ñ1 B1 D1–3.8.12.13 ह्येवं; Ñ2 V B2–4 एवं; D4 वंति (corrupt) (for राजन्).

3 ^{a}) Ś Ñ2 B1–3 D1.2.8.12 G2 ननु; D2.13 न तु (for नूनं). B1 D13 [अ]स्य (for [अ]पि).—^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 विनिग्रहे (for असि प्रभो).—^{c}) Ś B1 D1–3.8.12 स कथं; Ñ2 B2 कस्मात्त्वं; D5.13 T1 अकस्मात्; G2 समर्थ: (for स कस्मात्). Ś Ñ2 V B1 D1–3.8.12 प्राकृतात्मेव (B1 °त्मानं) ; Ñ1 प्राकृतो यद्वच्; B2.4 प्राकृतेनेव; B3 D13 प्राकृतयशा:(D13 °स्येव); D4 प्राकृतवद्दे(*sup. lin.*)वदेव (hypm.).—^{d}) Ś Ñ1 D3.9.12 ईश्वर: ; Ñ2 V1.3 B2–4 D2.13 ईश्वर; V2 D1.3 ईश्वरं; B1 आत्मना (for ईदृशम्). D4 शोचस्यात्मानमात्मना.

4 ^{a}) D13 तु (for [अ]स्ति).—^{b}) Ś Ñ V B D1–4.6–13 कवचं (for कवच:). Ś D1–3.8.12 सायका; B1 D4.7 सायकं; B3 सायुधं (for सायको).—^{c}) D4(m.) -[अ]श्वैश्च (for -खर-). Ś Ñ2 V1.3 B4 D1–3.8.12 -युक्तश्च; B2.3 D13 -युक्तस्य (for -संयुक्तो).—^{d}) Ś D1–3.8.12 मेघनिभस्वन: ; Ñ V B2–4 D4.13 मेघौघनि(D13 °नि:)स्वन: ; D5 T1 M3 °स्वनो महान् (for मेघसम°).—After 4, Ñ V B2–4 D4.13 ins.:

1231* शूलश्चान्तकसंकाशः परिघश्चातिदारुणः ।
यमदत्ता तथा शक्तिरेका शत्रुविनाशिनी ।
तथा खड्गो महाघोरस्तथास्त्राणि च मानद ।

[(l. 1) Ñ2 [अ]पि (for [अ]ति-). V2.3 B3 परिघाश्चातिदारुणा: (for the post. half). Ñ1 B4 D4.13 शूलं चांतकसंकाशं परिघं चाति(D4 °रु)दारुणं.—After l. 1, B3 ins.:

1231(A)* शासिता सर्वशो राजन्बलाशाश्च कृतास्त्वया ।

—(l. 2) V3 B3 मयदत्ता (for यम°). B2 [अ]स्ति ते (for तथा). B2.4 एक-; D4 एषा (for एका). B3 शक्र- (for शत्रु-). Ñ1 V2 D4.13 -निबर्ह(D13 °र्हि)णी (for -विनाशिनी).—(l. 3) V3 यथा (for तथा). Ñ1 V2 D4.13 मुद्गरश्च तथा(D13 महा-)घोरस् (for the prior half). V3 शितानि च (for च मानद).]

—After 4, D6 reads 5^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

5 Ñ2 illeg. for 5^{a}.—^{a}) Ś Ñ1 V2.3 B2–4 D2–4.8.12 तदा(B3 °था) त्वया; V1 B1 D13 य(D13 स)दा त्वया; D1 तेन त्वया; D5 T1 तदासकृद् (for त्वयासकृद्). B3 D5–7.9–11 T G2.3 हि(B3 [अ]पि) शस्त्रेण; L [ed.] विशेषेण ; Cg as in text (for विशस्त्रेण).—^{b}) Ś D2.3.12.13 T3 निरस्ता; B3.4 विशस्त्रा; D4 निर्जिता; D9 G3 Ct*p* वित्रस्ता; Ct as in text (for विशस्ता). D4.13 दैत्य- (for देव-).—D6 repeats

G. 6. 48. 6
B. 6. 69. 6
L. 6. 4 . 6

कामं तिष्ठ महाराज निर्गमिष्याम्यहं रणम् ।
उद्धरिष्यामि ते शत्रून्गरुडः पन्नगानिव ॥ ६
शम्बरो देवराजेन नरको विष्णुना यथा ।
तथाद्य शयिता रामो मया युधि निपातितः ॥ ७
श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः ।
पुनर्जातमिवात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ ८
श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं देवान्तकनरान्तकौ ।
अतिकायश्च तेजस्वी बभूवुर्युद्धहर्षिताः ॥ ९
ततोऽहमहमित्येव गर्जन्तो नैर्ऋतर्षभाः ।
रावणस्य सुता वीराः शक्रतुल्यपराक्रमाः ॥ १०
अन्तरिक्षचराः सर्वे सर्वे मायाविशारदाः ।
सर्वे त्रिदशदर्पघ्नाः सर्वे च रणदुर्मदाः ॥ ११
सर्वेऽस्त्रबलसम्पन्नाः सर्वे विस्तीर्णकीर्तयः ।
सर्वे समरमासाद्य न श्रूयन्ते स्म निर्जिताः ॥ १२
सर्वेऽस्त्रविदुषो वीराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
सर्वे प्रवरविज्ञानाः सर्वे लब्धवरास्तथा ॥ १३

5^{cd} here (cf. v.l. 4). —^{c}) D_6 (both times) त्वं (for स). V शस्त्र- (for सर्वे-). —^{d}) Ś V_1 B_1 $D_{1-3.8.12}$ हंतुम्; D_4 जेतुम् (for शास्तुम्). D_6(first time)$._{13}$ $M_{1.2}$ अर्हंति. $\tilde{N}_2$ V_2 B_{2-4} रामं शासितुमर्हसि.

6 ^{a}) $T_{2.3}$ कामं तिष्ठतु ते वीर्यं. —^{b}) D_2 निर्गमिष्यामहे. Ś $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} $D_{1-4.8.9.12.13}$ $G_{1.3}$ M_5 रणे (for रणम्). —^{c}) D_4 वा धरिष्यामि. $\tilde{N}_1$ D_7 [अ]हं; B_4 तं (for ते). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12}$ ते शत्रुं; D_{13} ते शल्यं; G (ed.) शत्रुं ते (for ते शत्रून्). —^{d}) Ś $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ पन्नगं यथा (for पन्नगानिव). $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ $M_{1.2}$ गरुत्मानिव पन्नगं($M_{1.2}$ °गान्); V_2 गरुत्मानिवगं यथा (sic).

7 B_3 reads 7^{ab} in marg. —^{a}) B_1 $D_{3.4.6}$ संबरो; D_{13} नमुचिर् (for शम्बरो). D_4 कामदेवेन; D_8 चैव राजेन (sic) (for देवराजेन). —^{b}) B_4 D_3 तारको (for नरको). V_2 विष्णुना तारको यथा. ❀ Cv: नरको विष्णुना यथेति। अयं नरकः सिंहिकायां जातेषु विप्रचित्तेः पुत्रेष्वन्यतमः। वातापिर्नमुचिश्चैव इल्वलः खस्रम(सृमर?)स्तथा। अन्धको नरकश्चैव कालनाभस्तथेति ये उच्यन्ते। न तु यदुनाथहतो भौमः।; so also Cr.m.g.; Cg adds तस्य वाल्मीकिप्रबन्धनिर्माणकाले असंजातत्वात्।; Ct cites Cm. ❀ —D_6 om. 7^{c}–8. —^{cd}) B_4 च (for [अ]द्य). $\tilde{N}_1$ D_4 श्रूयतां; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} समरे (for शयिता). G_1 रामः शयिता (by transp.). D_{11} यथा (for मया). $\tilde{N}_1$ V_3 B_4 D_{13} निसूदितः; $\tilde{N}_2$ B_2 निपात्यते; B_3 नियुज्यते; D_{1-4} विनिर्जितः (for निपातितः). $V_{1.2}$ मया वि(V_2 च)निहतो भवेत् (for ^{d}). B_1 G (ed.) तथाद्य सर्वे पश्यंतु स(G [ed.] तं) मया युधि निर्जितः(G [ed.] °तं).

8 D_6 om. 8 (cf. v.l. 7). D_7 transp. 8 and 9. T_1 reads 8 twice. M_5 om. (hapl.) 8^{b}–9^{a}. —^{b}) $D_{2.7}$ राक्षसेश्वरः; D_4 वाक्यमब्रवीत् (for राक्षसाधिपः). —V_3 om. 8^{c}–9. —^{d}) $D_{5.7.9}$ T_1(both times)$._2$ $G_{2.3}$ रावणस्तदा (T_1 [first time] damaged for णस्तदा); Ct as in text (for कालचोदितः). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ मेने तस्य सुभाषितं(B_1 D_3 °षितात्; D_1 °षणात्); $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{4.13}$ T_3 मेने (D_4 मन्ये) तस्य सुभाषितैः; $\tilde{N}_2$ B_2 मेने स च निशा(B_2 रजनी)चरः; $V_{1.2}$ B_4 मेने चास्य सुभाषितैः(V_1 °तात्).

9 V_3 om. 9; M_5 om. 9^{a} (for both, cf. v.l. 8). D_7 transp. 8 and 9. —^{a}) Ś V_1 B_1 $D_{8.12}$ श्रुत्वा तु तस्य (V_1 B_1 तस्य तु) तद्वाक्यं; Ñ V_2 B_{2-4} $D_{1-4.13}$ ततः श्रुत्वा तु तद्वाक्यं(D_{13} वचनं). —^{b}) $Ś_2$ D_8 देवकांत- (for देवान्तक-). —^{c}) B_1 G_2 तु (for च). —^{d}) D_4 तमूचुर् (for बभूवुर्). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ -कांक्षिणः (for -हर्षिताः).

10 B_4 om. 10. —^{a}) D_6 G_1 [ए]वं (for [ए]व). Ś Ñ V B_{1-3} $D_{1-4.8.12.13}$ ततो हर्षस(D_{13} °र्षात्स)माविष्टा. —^{b}) Ś $\tilde{N}_1$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ जगर्जुर्; D_4 गर्जिते (sic) (for गर्जन्तो). $\tilde{N}_2$ V $B_{2.3}$ जगर्जुस्ते निशाचराः. —^{c}) G_3 M_5 ते रावण- (for रावणस्य). D_5 सुतैर् (sic) (for सुता).

11 ^{a}) $D_{4.6.13}$ अंतरीक्ष-. $Ś_1$ $D_{5-7.9-11}$ T G_1 $M_{3.5}$ Cv.r.m.g.t -गताः (for -चराः). G_3 M_5 वीराः (for सर्वे). —^{b}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ मायाविनस्तथा (for °विशारदाः). —D_4 om. (hapl.) 11^{c}–12^{b}. —^{cd}) G_3 सपत्न- (for त्रिदश-). —V_1 om. (hapl.) 11^{d}–12^{a}. $D_{6.7.9-11}$ समर- (for च रण-). D_5 T_1 G_2 M_3 -दुर्जयाः (for -दुर्मदाः). Ś Ñ $V_{2.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ सर्वे संग्राम(D_1 °युद्धाभि)कांक्षिणः (for ^{b}). B_3 सर्वे शस्त्रपरीधानाः सर्वे लब्धवरास्तथा.

12 D_4 om. 12^{ab}; V_1 om. 12^{a} (for both, cf. v.l. 11). —^{a}) Ś $D_{6.8.12}$ T_2 च; $D_{2.3}$ तु; $D_{5.7.9-11}$ T_1 M_3 सु-; T_3 G_2 $M_{1.2.5}$ स्व- (for ऽस्त्र-). N_2 सर्वे शस्त्रास्त्र-; B_3 सर्वज्ञा बल- (for सर्वेऽस्त्रबल-). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ विपुल-; G_1 संपन्न-; Ck.t as in text (for विस्तीर्ण-). M_5 -बुद्धयः. —D_{13} om. (hapl.) 12^{cd}. —^{c}) $\tilde{N}_1$ च रामम् (for समरम्). —^{d}) G_2 च (for स्म). B_1 D_4 विनिर्जिताः; B_2 $D_{1.5}$ T_1 M_3 पराजिताः (for स्म निर्जिताः). $\tilde{N}_1$ श्रूयंते स्म न निर्वृताः. —After 12, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1232* देवैरपि सगन्धर्वैः सकिंनरमहोरगैः।

13 Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ om. 13. —^{a}) M_3 च (for ऽस्त्र-). D_4 चास्त्रविदो; D_5 शस्त्रविदुषो (hypm.) (for ऽस्त्रविदुषो).

स तैस्तथा भास्करतुल्यवर्चसैः
सुतैर्वृतः शत्रुबलप्रमर्दनैः ।
रराज राजा मघवान्यथामरै-
र्वृतो महादानवदर्पनाशनैः ॥ १४
स पुत्रान्संपरिष्वज्य भूषयित्वा च भूषणैः ।
आशीर्भिश्च प्रशस्ताभिः प्रेषयामास संयुगे ॥ १५
महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ चापि रावणः ।
रक्षणार्थं कुमाराणां प्रेषयामास संयुगे ॥ १६
तेऽभिवाद्य महात्मानं रावणं रिपुरावणम् ।
कृत्वा प्रदक्षिणं चैव महाकायाः प्रतस्थिरे ॥ १७
सर्वौषधीभिर्गन्धैश्च समालभ्य महाबलाः ।
निर्जग्मुर्नैर्ऋतश्रेष्ठाः षडेते युद्धकाङ्क्षिणः ॥ १८
ततः सुदर्शनं नाम नीलजीमूतसंनिभम् ।
ऐरावतकुले जातमारुरोह महोदरः ॥ १९
सर्वायुधसमायुक्तं तूणीभिश्च स्वलंकृतम् ।
रराज गजमास्थाय सवितेवास्तमूर्धनि ॥ २०

G. 6. 49. 6
B. 6. 69. 21
L. 6. 49. 6

Ñ$_2$ V B$_{2-4}$ D$_{13}$ -त्रिदुषां श्रेष्ठाः (for -त्रिदुषो वीराः). —^{b}) D$_6$ माया- (for युद्ध-). D$_{13}$ सर्वे समरशोभिनः. —^{c}) D$_{13}$ समर- (for प्रवर-). —^{d}) T$_{1.2}$ G$_2$ M$_5$ तदा (for तथा). B$_3$ सर्वे च परिनिश्चिताः.

14 ^{a}) Ñ$_1$ D$_{4.13}$ सर्वैस् (for स तैस्). Ś Ñ B$_{1.4}$ D$_{1.3-5.8.12}$ T$_{1.3}$ G M$_{1-3}$ तदा (for तथा). Ś B$_1$ D$_{1-3.8.12}$ -वह्नि(B$_1$ -लक्ष्मि; D$_{1.2}$ -रश्मि)संनिभैः ; Ñ$_2$ B$_{2.4}$ °दीप्तिभिः ; V -तुल्यवीर्यैः(V$_3$ °भाभिः) ; B$_3$ -तुल्यदीप्तैः ; D$_{7.9-11}$ °दर्शनैः (for -तुल्यवर्चसैः). ❀ Cg : तुल्यवर्चसैरित्यत्र समासान्त आर्षः. ❀ —^{b}) B$_4$ शतैर् ; D$_{13}$ सर्वैर् (for सुतैर्). D$_{13}$ G$_2$ M$_{1.2}$ शक्र- (for शत्रु-). B$_4$ -प्रमर्दनैश्च; D$_{5.7}$ T$_1$ -बलप्रमर्दनः ; D$_{9-11}$ -बलश्रियार्दनैः. ❀ Ct : शत्रूणां बलस्य श्रीणां चार्दनैरित्यर्थे श्रियार्दनैरित्यार्षम्. ❀ —^{c}) Ś D$_{2.4.8.9.12.13}$ T$_3$ M$_3$ मघवा (for मघवान्). Ñ$_2$ V B$_{3.4}$ M$_5$ इव (for यथा). D$_6$ सुरैर् (for [अ]मरैर्). —^{d}) B$_1$ तथा (for वृतो). D$_{4.6}$ यथा; D$_9$ M$_5$ महान् (for महा-). B$_4$ -नाशः (for -नाशनैः). —After 14, Ś Ñ$_2$ B$_{1.2}$ D$_{1-3.8.12.13}$ ins. an addl. colophon :

[*Kāṇḍa name*: Ñ$_2$ B$_{1.2}$ D$_{2.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D$_{2.13}$ ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś D$_{2.3.8.12}$ रावणविलापः ; Ñ$_2$ B$_2$ D$_{13}$ त्रिशिरोगर्जना(Ñ$_2$ °नः ; B$_2$ °नं) ; B$_1$ रावणविलापे रावणप्रोत्साहनं; D$_1$ रावणपरिदेवनं; L (ed.) रावणप्रबोधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś$_1$ B$_2$ D$_{2.8.12.13}$ om. ; Ś$_2$ Ñ$_2$ D$_{1.3}$ 48 ; B$_1$ 44.]

15 ^{a}) Ś D$_{2.8.12}$ L (ed.) ततस्तान्सं-(L[ed.] °न्स) ; Ñ$_2$ B$_2$ स पुत्रांस्तान् ; V B$_4$ D$_{4.13}$ स च(D$_{4.13}$ तु) पुत्रान् (for स पुत्रान्सं-). —^{b}) Ś Ñ$_1$ B$_1$ D$_{2-4.8.12.13}$ पूजयित्वा; V$_3$(with hiatus) अलंकृत्वा (for भूषयित्वा). Ś Ñ V B$_{1-3}$ D$_{1-4.8.12.13}$ T$_2$ G$_3$ त्रि- ; B$_4$ सु- (for च). —^{c}) V$_{2.3}$ B$_1$ D$_4$ सु- ; D$_3$ तु (for च). D$_{13}$ प्रसन्नाभिः (for प्रशस्ताभिः). —Ś$_1$ om. (hapl.) 15^{d} – 16^{c}. —^{d}) D$_{9-11}$ वै रणे; M$_{1.2}$ संयुगं (for संयुगे).

16 Ś$_1$ om. 16^{abc} (cf. v.l. 15). D$_5$ G$_3$ om. (hapl.) 16. D$_{3.6}$ T$_1$ read 16^{ab} twice. —^{ab}) B$_1$ D$_{5.6.7.9-11}$ T$_1$ (D$_{3.6}$ T$_1$ first time) G$_1$ M$_{3.5}$ Cm.g.t युद्धोन्मत्तं च मत्तं च (for ^{a}). D$_{4.8.12}$ अपि (for चापि). Ñ$_2$ B$_2$ उग्रतेजसौ; V B$_{1.3.4}$ उग्र(B$_1$ च सु)विक्रमौ; M$_{1.2}$ राक्षसर्षभौ (for चापि रावणः). T$_1$(second time) G$_2$ महापार्श्वं च(T$_1$ प्र-) मत्तं च भ्रातरं च महोदरं. ❀ Cv : 'युद्धोन्मत्तं च मत्तं च भ्रातरौ चापि रावणः' इति पाठः। तौ च महोदरमहापार्श्वौ रावणभ्रातरौ विज्ञेयौ।; so also Cr. ❀ —B$_1$ om. 16^{cd}. —^{c}) D$_4$ रक्षणाय. —^{d}) Ñ$_2$ V B$_{2-4}$ G$_2$ रावणः (for संयुगे).

17 ^{a}) B$_3$ तेतिकायाः; D$_4$ अभिवाद्य (for तेऽभिवाद्य). Ś D$_{2.8.12}$ M$_{1.2}$ महात्मानो. —^{b}) Ś B$_1$ D$_{1-3.8.12}$ राक्षसेश्वरं; V$_3$ D$_{7.9-11}$ लोक°; M$_{1.2}$ शत्रु° (for रिपुरावणम्). —^{c}) Ś B$_1$ D$_{1-3.8.12}$ सर्वे; G$_{1.3}$ M$_5$ चैनं (for चैव). —^{d}) D$_9$ महात्मानः (for °कायाः).

18 ^{a}) B$_1$ transp. सर्वौषधिभिर् and गन्धैश्च. —^{b}) Ś Ñ V$_{1.2}$ B D$_{1-4.8.12.13}$ समालब्धा; D$_6$ T$_{2.3}$ समालंब्य; M$_{1.2}$ समालिप्य (for समालभ्य). —^{c}) B$_1$ निर्ययुर्. Ñ$_2$ V B$_{2-4}$ राक्षस- (for नैर्ऋत-). Ś B$_1$ D$_{1-3.8.12}$ -व्याघ्राः (for -श्रेष्ठाः). —^{d}) Ñ$_1$ V$_{1.2}$ B$_1$ षड्जना; B$_3$ संनद्धा; B$_4$ सज्जना; D$_1$ वाहुना; D$_2$ षड्गता; D$_3$ गर्जतो; D$_4$ सकला; D$_{13}$ सज्जिता (for षडेते). Ś D$_{8.12}$ षड्नानायुधकांक्षि(Ś$_1$ °चारि)णः; B$_3$ ज्ञानवंतो निशाचराः. —After 18, D$_{5-7.9-11}$ S (except M$_5$) ins. :

1233* त्रिशिराश्चातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ ।
महोदरमहापार्श्वौ निर्जग्मुः कालचोदिताः ।

19 ^{a}) Ś Ñ V B D$_{1-4.7-13}$ G$_2$ M$_{1.2.5}$ नागं (for नाम). —^{b}) Ś$_1$ Ñ$_2$ V$_{2.3}$ D$_9$ M$_5$ नीलं (for नील-). —^{c}) D$_{1-3}$ ऐरावण- (for ऐरावत-).

20 ^{a}) B$_2$ -वरोपेतं; D$_{6.9-11.13}$ T$_2$ G$_3$ M$_{1.2.5}$ -समायुक्तस् (for -समायुक्तं). —G$_1$ repeats 20^{b} in place of 21^{b}. —^{b}) G$_1$(both times) किंकिणीभिः (for तूणीभिश्च). V$_3$ D$_{7.9-11}$ [अ]प्यलंकृतः(D$_7$ °तं) ; D$_6$ T$_2$ G$_3$ M$_{1.2.5}$ स्वलंकृतः. Ś Ñ V$_{1.2}$ B D$_{1-4.8.12.13}$ तूण(D$_2$ खड्ग)तोमरसंकुलं(B$_1$ °युतं; D$_{13}$ °कुलः). —After 20^{ab}, Ñ$_2$ V B$_{2-4}$ ins. :

G. 6. 49. 7
B. 6. 69. 22
L. 6. 49. 7

हयोत्तमसमायुक्तं सर्वायुधसमाकुलम् ।
आरुरोह रथश्रेष्ठं त्रिशिरा रावणात्मजः ॥ २१
त्रिशिरा रथमास्थाय विरराज धनुर्धरः ।
सविद्युदुल्कः सज्वालः सेन्द्रचाप इवाम्बुदः ॥ २२
त्रिभिः किरीटैस्त्रिशिराः शुशुभे स रथोत्तमे ।
हिमवानिव शैलेन्द्रस्त्रिभिः काञ्चनपर्वतैः ॥ २३
अतिकायोऽपि तेजस्वी राक्षसेन्द्रसुतस्तदा ।
आरुरोह रथश्रेष्ठं श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ २४
सुचक्राक्षं सुसंयुक्तं सानुकर्षं सकूबरम् ।
तूणीबाणासनैर्दीप्तं प्रासासिपरिघाकुलम् ॥ २५
स काञ्चनविचित्रेण किरीटेन विराजता ।
भूषणैश्च बभौ मेरुः प्रभाभिरिव भास्वतः ॥ २६
स रराज रथे तस्मिन्राजसूनुर्महाबलः ।
वृतो नैर्ऋतशार्दूलैर्वज्रपाणिरिवामरैः ॥ २७
हयमुच्चैःश्रवःप्रख्यं श्वेतं कनकभूषणम् ।
मनोजवं महाकायमारुरोह नरान्तकः ॥ २८

1234* मत्तं सर्वाङ्गसंपूर्णं स्वर्णजालैरलंकृतम् ।

[Ñ2 B2.4 -[आ]युधोपेतं (for -[अ]ङ्गसंपूर्णं).]

—V3 om. 20^{cd}.—^{d}) D4 [अ]स्य (sic); G1 M5 [अ]द्रि- ; G3 [अ]भ्र- (for [अ]स्त-).

21 In place of 21^{b}, G1 repeats 20^{b}.—^{b}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 G3 M1.2.5 -समन्वितं (for -समाकुलम्).—^{c}) Ś1 Ñ2 D1.2.13 रथं (for रथ-).—^{d}) B3 मध्ये सर्वधनुष्मतां.—After 21, Ñ V B(B1 only l. 1) D13 ins. :

1235* पुष्पैर्माल्यैर्द्रुमैश्चित्रैः काञ्चनैश्च विराजितम् ।
किङ्किणीशतनिर्घोषं सुवरूथं घनस्वनम् ।
पीतनीलसिताभिश्च पताकाभिर्विराजितम् ।
हयैः परमकैर्युक्तं सर्वायुधसमन्वितम् ।
मनोमारुतरंहोभिश्चामरापीडधारिभिः । [5]

[V3 om. l. 1–3.—(l. 1) V1.2 B3 D13 ध्वजैश् (for द्रुमैश्). Ñ1 अतिराजितं; D13 अभिरंजितं (for च विराजितम्).—G (ed.) om. l. 3–5.—(l. 3) B3 transp. पीत and नील. D13 च राजितं (for वि°).—B2 transp. l. 4 and l. 5.—(l. 4) Ñ2 च परमैर् (for परमकैर्).—Ñ2 V1.3 B3.4 om. from the post. half of l. 4 up to the prior half of l. 5.—(l. 5) D13 -वारिभिः (for -धारिभिः).]

22 ^{c}) D4 इव (for -उल्कः). B4 संज्वालः ; D5 T1 M3 शैलाग्रे (for सज्वालः).—^{d}) M1.2 [अ]र्बुदः (for [अ]म्बुदः).

23 Ñ1 om. 23–24^{b}.—^{ab}) B1 शिरोभिस् (for किरीटैस्). D5 T1 M3 transp. त्रिशिराः and शुशुभे. B1 च ; B4 सु- (for स). D2.13 स रथोत्तमैः ; D7 स्यंदनोत्तमे (for स रथोत्तमे).—^{c}) D2 हिमवानिह ; T1 हि * * * व (damaged).—^{d}) Ñ2 V B2–4 D4.13 त्रिभिः शृंगैर्हिरण्मयैः .

24 Ñ1 om. 24^{ab} (cf. v.l. 23).—^{a}) Ś Ñ2 V B D1–3.6–12 T2 G3 [ऽ]ति- ; M1.2 च (for ऽपि).—^{b}) V3 ततः ; B2 T2 तथा (for तदा).—After 24^{ab}, K (ed.) repeats (var.) 21^{ab} (within brackets).—^{c}) Ś1 B2 रथं (for रथ-).—^{d}) B3 मध्ये सर्व- ; D4 सर्व एव (sic) (for श्रेष्ठः सर्व-).

25 G3 om. 25–26.—^{a}) B2 G2 M5 सचक्राक्षं; D6.13 सुचक्राख्यं. B3 च संयुक्तं ; D1 सुसंरब्धं (for सुसंयुक्तं).—^{b}) M3 Cm.g स्वनुकर्षं. Ś2 B2 D1.6.13 T2 M3 Cr.m.g सुकूबरं; Ck.t as in text (for स°).—^{c}) G2 M5 दीप्तैः (for दीप्तं). M1.2 -[आ]सनोपेतं (for -[आ]सनैर्दीप्तं). Ś Ñ1 B1 D1.2.4.8.12.13 स(D1 सु)तूणं(D1.2.4.13 °ण-) बाणसंयुक्तं; Ñ2 V B2–4 तूणमार्ग(V2.3 °णमार्गे)णसंयुक्तं; D3 सबाणतूणसंयुक्तं.—^{d}) V2.3 B2–4 सप्रास- (for प्रासासि-). Ñ2 V B2–4 -[आ]युधं; M1.2 -[अ]न्वितं (for -[आ]कुलम्). B1 -धनुषाकुलं. Ñ1 D13 पाशासिपरिवारितं; D4 पाशासिधनुसंकुलं.

26 G3 om. 26 (cf. v.l. 25).—^{ab}) B1 D4.13 कांचनेन (for स काञ्चन-). Ś D8.12 लांछनेन; Ñ1 नूपुरेण; D5 T1 M3 मकुटेन (for किरीटेन). D2 transp. -विचित्रेण and किरीटेन. Ś2 D4.6 T2.3 विराजितः; M5 व्यराजत.—^{c}) Ś B1 D1–4.8.12 चारु; Ñ V B2.4 मेरोः ; B3 वीरः ; G2 मत्तः (for मेरुः).—^{d}) D5 T1 M3 किरणैर् (for प्रभाभिर्). Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12.13 भास्करः ; B2 तोयदः; D6.7.9–11 T2.3 G1.2 M3.5 भासयन् (for भास्वतः).

27 V3 om. 27.—^{a}) Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8 वि- (for स).—^{b}) Ś D2.8.12 महारथः (for °बलः).—^{c}) B2 ततो (for वृतो). Ñ2 V1 B2–4 D6 G2 राक्षस- (for नैर्ऋत-).—^{d}) D13 [आ]हवे (for [अ]मरैः).

28 ^{a}) D2.5.6.11 T3 M1.2 उच्चैःश्रव- (for उच्चैःश्रवः-). Ñ1 D4.13 हयमुख्यं तदा दिव्यं(D4 °था तथ्यं).—^{b}) B2.4 D9.13 G2 कांचन- (for कनक-). V1 D4 -भूषितं (for -भूषणम्).—^{c}) Ś2 * * कायम्.—After 28, Ñ1 V2 D4 ins.; while B2 D13 (after 29^{ab} [r.]) ins. after 29^{ab} :

1236* कवचेनापि चित्रेण भूषणेन विराजता ।

[B2 D4.13 वि- (for [अ]पि). B2 D4 विराजतः. D13 भूषणैश्च विचित्रितः (for the post. half).]

गृहीत्वा प्रासमुल्काभं विरराज नरान्तकः ।
शक्तिमादाय तेजस्वी गुहः शत्रुष्विवाहवे ॥ २९
देवान्तकः समादाय परिघं वज्रभूषणम् ।
परिगृह्य गिरिं दोर्भ्यां वपुर्विष्णोर्विडम्बयन् ॥ ३०
महापार्श्वो महातेजा गदामादाय वीर्यवान् ।
विरराज गदापाणिः कुबेर इव संयुगे ॥ ३१
ते प्रतस्थुर्महात्मानो बलैरप्रतिमैर्वृताः ।
सुरा इवामरावत्यां बलैरप्रतिमैर्वृताः ॥ ३२
तान्गजैश्च तुरंगैश्च रथैश्चाम्बुदनिस्वनैः ।
अनुजग्मुर्महात्मानो राक्षसाः प्रवरायुधाः ॥ ३३
ते विरेजुर्महात्मानः कुमाराः सूर्यवर्चसः ।
किरीटिनः श्रिया जुष्टा ग्रहा दीप्ता इवाम्बरे ॥ ३४
प्रगृहीता बभौ तेषां छत्राणामावलिः सिता ।
शारदाभ्रप्रतीकाशा हंसावलिरिवाम्बरे ॥ ३५

G. 6. 49. 22
B. 6. 69. 36
L. 6. 49. 21

29 D3.4.12 (D3.12 hapl.) om. 29^{ab}. D13 reads 29^{ab} twice. —^{a}) Ś B1 D1.2.8.13 (both times) प्रास(D13 शूल)मुल्कानिभं गृह्य(D1 विभ्रद्); Ñ2 B2.4 प्रासमुल्काभमादाय; B3 प्राशमुद्गरशूलैश्च. —^{b}) D1 विमलं स (for विरराज). Ñ2 महाबलः; B4 (with hiatus) इवांतकः. —For 29^{ab}, Ñ1 V subst. and read after 29; while B2 D13 ins. after 29:

1237* रराज हयपृष्ठस्थः सविद्युदिव तोयदः ।
[D13 हरिपृष्ठे च (for हयपृष्ठस्थः).]

—After 29^{ab}, B2 D13 (after 29^{ab} [r.]) ins. 1236*. —^{d}) Ś V2.3 D2.4.8.12 हुताशन इवाबभौ (V2.3 °हवे); Ñ V1 B D1.3 हौताशनिरिवाहवे (Ñ1 B1 D1.3 °बभौ); D5.7.10.11 T1 M3 गुहः शिखिगतो यथा; D13 गृहीताशनिरिवा-बभौ (hypm.); G2 गुहोचिंत्यपराक्रमः.

—After 29, B3 ins.:

1238* सुयुक्तं रथमारुह्य हुताशनसमप्रभम् ।

30 D4 om. 30. —^{b}) D5.7.9–11 हेम- (for वज्र-). Ñ V B2–4 D13 G2 M1.2.5 -भूषितं (for -भूषणम्). —After 30^{ab}, Ś D2.8.12.13 ins.:

1239* आरुरोह रथं वीरः सुदीप्तकनकप्रभम् ।

[D13 रथश्रेष्ठं (for रथं वीरः). D2 दीप्ताग्नि-; D12 स दीप्त- (for सुदीप्त-). D13 मणिकांचनभूषितं (for the post. half).]

—^{c}) D9 ततो (for गिरिं). —For 30^{cd}, Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 subst.:

1240* भुजैर्मन्दरमुत्पाट्य बभौ विष्णुरिवाहवे ।

[Ñ1 D13 दोर्भ्यां (for भुजैर्). Ś V2 D8.12 उत्थाप्य (for उत्पाट्य).]

—Thereafter V2 cont.:

1241* रथमारुह्य तेजस्वी महावीर्यो महाबलः ।

31 ^{ab}) D5 T1 M3 महाकायो (for °तेजा). B1 D1.3 -रथमारुह्य; D13 गजमास्थाय (for गदामादाय). Ñ2 V1 (illeg. up to लां).2.3 B2–4 गदामादाय विपुलां महापार्श्वो महाबलः. —After 31^{ab}, Ś D2.8.12 ins.:

1242* प्रतस्थे रथमास्थाय सर्वायुधसमन्वितम् ।

—^{c}) Ñ1 D4.13 स (for वि-). G2 महाबाहुः (for गदापाणिः). —After 31, Ñ2 V2.3 B2.4 ins.:

1243* महोदरोऽतिबलवान्निर्ययौ राक्षसोत्तमः ।

[Ñ2 तु; B2 [ऽ]पि (for ऽति-). Ñ2 वेगेन (for -बलवान्).]

32 ^{a}) D5.7 T1 M3 प्रतस्थिरे; Ct as in text (for ते प्रतस्थुर्). —B1 om. (hapl.) 32^{b} – 33^{c}. G1 mostly damaged for ^{b}. —^{b}) D4 तथा (for वृताः). Ñ2 B3 राक्षसैर्बहुभिर्वृताः; D10.11 [ऽ]मरावत्याः सुरा इव. —D4.13 om. 32^{c} – 33. D5.7.9–11 T G1.3 M5 (all except D10.11 hapl.) om. 32^{cd}. —^{c}) Ś1 V2 B4 D6.8.12 M2 [अ]मरा-वत्या (for °वत्यां). —Ñ1 transp. 32^{d} and 33^{d}. —^{d}) Ś Ñ2 V B2–4 D1–3.8.12 बभूवुर्युद्ध(B2 °बल)दर्पिताः(Ś D1.3.8.12 °दुर्मदाः).

33 D4.13 om. 33; B1 om. 33^{abc} (for all, cf. v.l. 32). V3 om. 33^{ab}. —^{a}) Ñ1 B3 D6 ते ग(B3 छत्र)-जैश्च. —^{b}) D6 G1 अंबुद- (for चाम्बुद-). Ś V1.2 B3.4 D2.6–8.12 -निःस्वनैः; Ñ2 B2 D1.3 -संनिभैः (for -निस्वनैः). —^{c}) B4 अन्वजग्मुर्; D6.9 अभि(D9 °नु)पेतुर्; D10.11 T2 G1.2 अनूत्पेतुर् (for अनुजग्मुर्). Ñ2 V B2–4 महावीर्या (B2 °र्याः); D7 महाकाया. —Ñ1 transp. 32^{d} and 33^{d}. —^{d}) Ñ2 V B2–4 विविधायुधाः; D2 प्रवरा युधि (for प्रवरायुधाः). Ś D1.3.8.12 राक्षसप्रवरा युधि; Ñ1 नाना-प्रहरणायुधाः.

34 ^{a}) T3 तैर् (for ते). B3 D4 विनेदुर् (for विरेजुर्). D6 महाशूराः. —^{b}) Ñ V B2.4 D4.13 सूर्यतेजसः. —^{cd}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 युक्ताः(D3 जुष्टाः) सग्रहेव (for जुष्टा ग्रहा दीप्ता). Ñ2 [अ]परे (for [अ]म्बरे).

35 ^{b}) D5–7 T1.2 G3 M3 शस्त्राणाम्; D8 क्षत्राणाम् (sic); D10.11 वस्त्राणाम्; M5 शत्रूणाम् (for छत्राणाम्). Ś Ñ V1.2 B2.4 D1–4.6.8.12.13 G3 M3.5 आवली. —D12 om. (hapl.) from सिता in ^{b} up to आवली (see Var.) in ^{d}. Ś D1–3.8 स्थिता; Ñ1 तथा; D9 शुभा; D10.11 शिवा; G2 स्थिरा; M5 तदा (for सिता). B1 छत्रमालावनिस्थिता; D13 वृत्तमाल्यावली तदा (sic). —^{c}) V3 B3 D7.9–11 शरदभ्र- (for शारदाभ्र-). Ś D2.3 -प्रकाशानां; B4 -प्रतीकाशं. —^{d}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 हंसानामावली(D12 om.

G. 6. 49. 23
B. 6. 69. 36
L. 6. 49. 22

मरणं वापि निश्चित्य शत्रूणां वा पराजयम् ।
इति कृत्वा मतिं वीरा निर्जग्मुः संयुगार्थिनः ॥ ३६
जगर्जुश्च प्रणेदुश्च चिक्षिपुश्चापि सायकान् ।
जहृषुश्च महात्मानो निर्यान्तो युद्धदुर्मदाः ॥ ३७
क्ष्वेडितास्फोटनिनदैः संचचालेव मेदिनी ।
रक्षसां सिंहनादैश्च पुस्फोटेव तदाम्बरम् ॥ ३८
तेऽभिनिष्क्रम्य मुदिता राक्षसेन्द्रा महाबलाः ।
ददृशुर्वानरानीकं समुद्यतशिलानगम् ॥ ३९
हरयोऽपि महात्मानो ददृशुर्नैर्ऋतं बलम् ।
हस्त्यश्वरथसंबाधं किङ्किणीशतनादितम् ॥ ४०
नीलजीमूतसंकाशं समुद्यतमहायुधम् ।
दीप्तानलरविप्रख्यैर्नैर्ऋतैः सर्वतो वृतम् ॥ ४१
तद्दृष्ट्वा बलमायान्तं लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः ।
समुद्यतमहाशैलाः संप्रणेदुर्मुहुर्मुहुः ॥ ४२

---

up to ली) यथा(Ś2 D8 °लियथा; B1 D1–3 °लीव खे) ; D4 हंसमालावली यथा.

36 a) Ñ1 B1 D1.3.4 वा वि- ; Ñ2 B2 चेति; V B3.4 ते वि- ; D5.8.9 T1 G2.3 M1.2.5 चापि; D13 च वि- (for वापि). —b) B2 D5.13 T1 G2.3 M5 च; Cm.g as in text (for वा). —c) M5 मत्वा (for कृत्वा). V3 B1 D1–3 धृतिं (for मतिं). B1 देवा; D1 धीरा (for वीरा). —d) Ñ1 निर्जग्मुर् ; Ñ2 V1.2 B2–4 निर्ययुर् ; D9 संयुगे ; D10.11 संजग्मुः ; Cr.m.g as in text (for निर्जग्मुः). Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12.13 युद्धकांक्षिणः ; G (ed.) युद्धदुर्मदाः .

37 a) V3 D4 जग्मुश्च; D13 ते जग्मुश् (for जगर्जुश्). Ś D2.8.12 चापि ते नेदुश् ; V3 [अ]पि निनेदुश्च; B1 D1.3 चापि नेदुश्च; B3 D4.7 च(D4 ते) विनेदुश्च (for च प्रणेदुश्च). —b) Ś B1 D1–3.8.12 चिक्रीडुश् ; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 चुक्रुशुश् ; D9 प्रवियुश् (sic) (for चिक्षिपुश्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 राक्षसाः (for सायकान्). —c) Ś Ñ2 V1.2 B D5–13 T G2.3 M3.5 Cg.t जगृहुश् ; Ñ1 V3 D1.4 जहसुश् (for जहृषुश्). Ś D1.3 दुरात्मानो; Ñ V B2–4 D4.13 महाकाया; D5.7 T1 M3 [अ]पि ते वीरा (for महात्मानो). —d) Ñ1 B1 D2.6.9–11 T2.3 G1 M3 निर्याता; D7 निर्जग्मुर् (for निर्यान्तो). G2 युक्त- (for युद्ध-). V B1 D1–3 युद्ध(B1 °धि)हर्षिताः ; D4 सुविहर्षिताः ; M5 युद्धकोविदाः . —After 37, Ñ V B2–4 D4.13 ins. :

1244* ततो भेरीः समाजघ्नुः शङ्खान्दध्मुश्च हृष्टवत् ।
पटहान्डिण्डिमांश्चैव तथा वाद्यान्यवादयन् ।

[(l. 1) D4 मृदंगानि (for ततो भेरीः). V3 B3 समाजग्मुः (for °जघ्नुः). —D13 om. from l. 2 up to 44b. —(l. 2) Ñ2 नाना- (for तथा). Ñ1 V2 D4 नानावाद्यांश्च वादयन् (for the post. half).]

38 D13 om. 38 (cf. v.l. 1244*). T3 om. 38ab. —a) Ś Ñ V B D1–3.8.12 उत्कृष्ट- ; D4 जगृहुः (for क्ष्वेडित-). Ś -[आ]क्ष्वेडिता नादैः ; Ñ1 V3 D4 -सिंहनादैश्च; Ñ2 B2–4 -ताडनोन्नादैः ; V1.2 -[आ]स्फोट(V2 °ताड)नादैश्च; B1 D1–3.6.8.12 T2 G2 M5 -[आ]स्फोटिता ना(B1 °वैर्ना)दैः ; D9–11 -[आ]स्फोटितानां वै; M1.2 -[आ]स्फोटिता रावैस् (for -[आ]स्फोटनिनदैः). —b) D4 सा चचाल ; D5 T1 M3 चचाल च (for संचचाल). Ñ V B2–4 D4.5.7 T1 M3 वसुंधरा; D1 G1 च मेदिनी. —V3 om. 38c – 40. —c) D4 T3 राक्षसाः ; D5 रक्षांसि (for रक्षसां). —B4 reads in marg. from 38d up to नलर in 41c. —d) Ś D1–3.8.12 G1 स्फुटतीव; Ñ1 B4 T2 प्रस्फोटेव; V2 D9–11 सं(V2 पु)स्फोटितम् ; B1.3 पुस्फोटैव; T3 स्फोटयंत (for पुस्फोटेव). Ś B1 D1–3.8.12 द्विधांबरं; Ñ V1 B2.3 नभस्थ(Ñ1 °स्त)लं; V2 D9–11 T3 इवांबरं; B4 नभःस्थलं. D4 प्रस्फोट्य विविधस्वरं.

39 V3 D13 om. ; B4 reads in marg. 39 (for V3 B4 cf. v.l. 38 and for D13 cf. v.l. 1244*). —a) Ñ1 D4 ते वि- ; D9 अभि- (for तेऽभि-). —d) D6 स*** (for समुद्यत-). Ś1 Ñ V1.2 B D1–4.6(*inf. lin.* as in text ; m. also).7 G2 -शिलायुधं; Ś2 D8.12 -शिलायुधाः ; Ct as in text (for -शिलानगम्).

40 V3 D13 om. ; B4 reads in marg. 40 (for V3 B4 cf. v.l. 38 and for D13 cf. v.l. 1244*). —b) Ñ2 V1 B2 रक्षसां; V2 B3.4 D6.9–11 T2.3 G1 राक्षसं (for नैर्ऋतं). B3 कुलं (for बलम्). —c) D8 -संबाधे (for °धं).

41 D13 om. 41 (cf. v.l. 1244*). B4 reads in marg. up to नलर in c (cf. v.l. 38). —a) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–3.8.12 -संकाशैः (for -संकाशं). —b) Ñ2 V1.2 B2–4 समुच्छ्रित- (for समुद्यत-). Ś D8 -शिलायुधाः ; Ñ1 B1 D2.12 -शिलायुधैः ; Ñ2 V B2.3 D1.3.4 -महायुधैः . —c) D3 -सम- (for -रवि-). —d) B3 आलातैः (for नैर्ऋतैः). D5 T1 M3 transp. नैर्ऋतैः and सर्वतो.

42 D13 om. 42 (cf. v.l. 1244*). D4 repeats 42 after 43. —a) Ñ1 B1.4 D2.4–7.10.11 T1.3 G2 M2 तं; V3 D9 ते (for तद्). Ś Ñ2 V1.2 B1.3 D5.12 M1 बलमायातं ; D4 (first time) राक्षसबलं (for बलमायान्तं). —b) Ś2 Ñ V B D1–3.5–12 T1 G M Cg लब्धलक्षाः(D12 °क्ष-); D4 (both times) लघुलक्षाः ; T2 शतलक्षाः . —After 42ab, D6 T3 ins. :

1245* शिलामिश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्महाबलाः ।

[D6 महाबलान् (for °बलाः).]

—D2.8 om. (hapl.) 42c – 45b. B1 reads 42cd in marg. —c) Ñ1 D4 (first time) समुत्पाद्य (for

ततः समुद्धुष्टरवं निशम्य
रक्षोगणा वानरयूथपानाम् ।
अमृष्यमाणाः परहर्षमुग्रं
महाबला भीमतरं विनेदुः ॥ ४३

ते राक्षसबलं घोरं प्रविश्य हरियूथपाः ।
विचेरुरुद्यतैः शैलैर्नगाः शिखरिणो यथा ॥ ४४

केचिदाकाशमाविश्य केचिदुर्व्यां प्लवंगमाः ।
रक्षःसैन्येषु संक्रुद्धाश्चेरुर्द्रुमशिलायुधाः ॥ ४५

ते पादपशिलाशैलैश्चक्रुर्वृष्टिमनुत्तमाम् ।
बाणौघैर्वार्यमाणाश्च हरयो भीमविक्रमाः ॥ ४६

सिंहनादान्विनेदुश्च रणे राक्षसवानराः ।
शिलाभिश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्प्लवंगमाः ॥ ४७

G. 6. 49. 36
B. 6. 69. 49
L. 6. 49 34

समुद्यत-). Ñ1 D4 (first time) M5 -महाशैलान्; D6 T3 -शिलाहस्ताः (for -महाशैलाः). D4 (second time) संमुंचंतः शिलाशैलान्. —^{d}) Ñ2 V2.3 B2–4 प्रणेदुस्ते; V1 मुदा नेदुर् (for संप्रणेदुर्). D5 महाशिलाः; T1 M3 महाबलाः (for मुहुर्मुहुः). Ś B1 D1.3.4 (second time).12 मुदा नेदुः पुनः पुनः (D4 प्लवंगमाः). —After 42, D5–7.9–11 S ins.:

1246* अमृष्यमाणा रक्षांसि प्रतिनर्दन्ति वानराः ।

[D9–11 Ct प्रतिनर्दंत.]

43 D2.8.13 om. 43 (for D2.8 cf. v.l. 42 and for D13 cf. v.l. 1244*). Ś B1 D1.3.12 om. 43–44^{b}. —^{a}) Ñ V B2–4 D4.6.9–11 T2.3 M5 समुत्कृष्ट-; L (ed.)ससुग्रीव- (for समुद्धुष्ट-). D4 -रवान् (for -रवं). —^{b}) Ñ1 D4 G1 -पुंगवानां (for -यूथपानाम्). —^{c}) Ñ1 D4.6 M3 अमर्ष(D6 °वेक्ष्य)माणाः (for अमृष्यमाणाः). Ñ V B2–4 L (ed.) परवीर(L [ed.] °र्य)हर्षं; D4 रिपुदर्पमर्दनाः; D9 परहर्षमुग्र-; G2 °सैन्यमुग्रं. —^{d}) Ñ2 शब्दं महा- (for महाबला). Ñ2 V1 D4 भीमबलं (D4 °ला); B4 °रवं (for °तरं). Ñ1 V2.3 B2–4 D4.9–11 T2.3 प्रणेदुः. —After 43, Ñ2 reads an addl. colophon:

[*Sarga name*: नरकान्तादिनिर्यानं. *Sarga no.* (figures, words or both): 49.]

—After 43, D4 repeats 42.

44 D2.8 om. 44 (cf. v.l. 42). Ś B1 D1.3.4.12.13 om. 44^{ab} (for Ś B1 D1.3.12 cf. v.l. 43 and for D13 cf. v.l. 1244*). —^{a}) Ñ1 V1.2 B2–4 तद्; D9 तं (for ते). G3 वीराः (for घोरं). —^{b}) Ñ V B2–4 -पुंगवाः (for -यूथपाः). —B1 reads 44^{c}–46 in marg. —^{c}) D3 विविधैश्; D4 विवेदुर् (sic) (for विचेरुर्). Ś D1.3.12 चोद्यतैश्; G2 उद्धृतैश्. Ñ2 V B2–4 शृंगैर्; D9 शालैर् (for शैलैर्). D5 विचेरुरद्य ते शैले (sic). —^{d}) Ś2 B4 D1.13 नागाः (for नगाः). —After 44, D4 reads 54^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

45 D2.8 om. 45^{ab} (cf. v.l. 42). D4 om. 45. B1 reads 45 in marg. (cf. v.l. 44). —^{a}) B1 D1.13 आश्रित्य; B4 आसाद्य; G3 M5 आविष्टाः (for आविश्य). —^{b}) Ñ1 B1 D6 उर्व्यां; V3 B2–4 G3 उर्वीं (for उर्व्यां). V B4 महाबलाः. —G2 repeats consecutively 45^{cd}, 45^{c}–47 (including star passage) after 47. —^{c}) Ś B1 D1–3.8.12 क्रुद्धा राक्षससैन्येषु. —^{d}) D6.9–11 T2.3 Ct केचिद्; Cr.m as in text (for चेरुर्). —After 45 Ñ1 V B2–4 D13 read 54^{ab} for the first time, all except V3 repeating it in its proper place; while D5–7.9–11 S (G2 repeating after the second occurrence of 45^{cd}) ins. after 45:

1247* द्रुमांश्च विपुलस्कन्धान्गृह्य वानरपुंगवाः ।
तद्युद्धमभवद्घोरं रक्षोवानरसंकुलम् ।

[D5–7 T1 G1.3 M1–3 repeat l. 2 after 1253*.]

46 Ñ2 om. 46–47. V3 om. 46. B1 reads 46 in marg. (cf. v.l. 44). G2 repeats 46 (cf. v.l. 45). Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 transp. 46 and 47^{ab}. —^{a}) Ś D8.12 उपादाय; D13 ते पादपैः (for ते पादप-). Ś D7.8 शिलाः शैलैश्; B4 D13 -शिलाभि(D13 °र्श्रे)श्च; G3 -महाशैलाश्; M5 -महा° (for -शिलाशैलैश्). —^{b}) Ś2 अनुत्तमाः; D7.9–11 T3 G3 M2.3.5 Cg अनू(D7.9.10 °नु)पमां; D13 अथोत्तमां; T2 घनोपमाः (for अनुत्तमाम्). —^{c}) B1 D2.3 वार्यमाणापि(D2 °णा हि); T2 दार्यमाणाश्च. Ñ1 D13 वानरा हि समुद्धृता; V1.2 B2–4 बाणवर्षसमाधूता; D4 वानराश्च महावेगाः; D8 अष्टौ चैवार्यमाणाश्च (sic). —^{d}) Ñ1 D4.13 बहवो; B4 वानरा; D12 सभयो (sic) (for हरयो).

47 Ñ2 om. 47 (cf. v.l. 46). G2 repeats 47 (cf. v.l. 45). Ś B1 D1–3.8.12 om. 47^{ab}. Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 transp. 46 and 47^{ab}. —^{a}) D5 सिद्ध- (for सिंह-). D4 -नादा; D6 -नादैर् (for -नादान्). —^{b}) Ñ1 V1 B2 D4.13 G1.2 (both times) M1–3 रणे(D13 युद्धे) वानरराक्षसाः(D4 °रक्षसां). —V3 om.; B1 reads in marg. 47^{cd}. —^{c}) D13 वानराश् (for शिलाभिश्). Ś V1.2 B D1–3.8.12 शिखरैः शिखराभास्ते. —^{d}) Ś B3.4 D8.12 यातुधानैः(B3.4 °नाः). Ñ1 D13 सहस्रशः; V1 प्लवंगमान् (for प्लवंगमाः). —After 47, G2 repeats 45^{c}–47 (including star passage).

G. 6. 49. 36
B. 6. 69. 50
L. 6. 49. 34

निजघ्नुः संयुगे क्रुद्धाः कवचाभरणावृतान् ।
केचिद्रथगतान्वीरान्गजवाजिगतानपि ॥ ४८
निजघ्नुः सहसाप्लुत्य यातुधानान्प्लवंगमाः ।
शैलशृङ्गनिपातैश्च मुष्टिभिर्वान्तलोचनाः ।
चेलुः पेतुश्च नेदुश्च तत्र राक्षसपुंगवाः ॥ ४९

ततः शैलैश्च खड्गैश्च विसृष्टैर्हरिराक्षसैः ।
मुहूर्तेनावृता भूमिरभवच्छोणिताप्लुता ॥ ५०
विकीर्णपर्वताकारै रक्षोभिररिमर्दनैः ।
आक्षिप्ताः क्षिप्यमाणाश्च भग्नशूलाश्च वानरैः ॥ ५१

48 V1 D9 om. (D9 hapl.) 48–49[b]. D5 repeats consecutively 48–49[b]. —[a]) Ś D8.12 G2 M1.2 निर्जग्मुः; D4 विजघ्नुः; D10.11 M5 निर्जघ्नुः (for निजघ्नुः). Ñ2 V2.3 B1 D1.7 G1 M1.2 समरे (for संयुगे). D1 क्रुद्धान्; D3 बाणैर् (for क्रुद्धाः). —[b]) G3 M1.2 -[आ]वृताः (for -[आ]वृतान्). Ś Ñ1 B1 D1.2.8.12.13 हरयो राक्षसर्षभान् (Ś D8 °भाः); Ñ2 V2.3 B2–4 कालांतकयमोपमाः; D3 वानरानपि राक्षसाः; D4 कपीन्राक्षसपुंगवाः. —[c]) D8 उपगतान् (for रथ°). D13 केचिद्रथस्य रक्षांसि; G2 शूलमुद्गरहस्तांश्च. —[d]) D7 नाग-; D8 मान- (for गज-). D13 -गतानि (for -गतान्).

49 V1 B3 D9 om. (for all except B3, cf. v.l. 48). D5 consecutively repeats 48–49[b]. —[a]) Ñ2 V2.3 B1.2.4 D6.8.10–12 निर्जघ्नुः. Ñ1 [उ]पेता; V2 D10.11 वीरान्; B2.4 D4.13 [उ]त्पत्य; D3 [अ]भ्येत्य (for [आ]प्लुत्य). —[b]) D5 (both times) G2 यातुधान-(G2 °नाः). Ś Ñ1 V2.3 B2.4 D1–4.8.12.13 वलीमुखाः (for प्लवंगमाः). M1.2 राक्षसान्प्लवगोत्तमाः. —[c]) Ś1 V1 D12 -विभिन्नास्ते; Ñ1 -विभग्नास्ते; Ñ2 B2.3 -निभास्ते तु (B2 च; B3 ते); V2.3 D13 G3 -विभिन्नांगा; B1 -[आ]निभास्ते तु; B4 -निभांगास्ते; D1 -[आ]निभांगास्ते; D2 -[आ]निमग्नास्ते; D3 -निमग्नास्ते; D4 -निभांस्ते तु; D5 T1 M1.3 -हताः केचित्; D7 T2.3 M3 -[आ]चितांगास्ते (M3 °श्च); D9.11 M5 -चितांगास्ते; D10 -[अ]न्वितांगास्ते (for -निपातैश्च). —[d]) Ś D3.8.12 मुष्टिनिर्यात-; Ñ1 V1.2 D1.13 T3 मुष्टिभिर्भ्रांत-; Ñ2 °भ्रांतवि-; B1 °निष्क्रांत-; D4 क्रोधविभ्रांत-; Cm.t as in text (for मुष्टिभिर्वान्त-). D6 G1.3 मुष्टिभिश्च तलेन च. —After 49[d], G3 erroneously repeats 49[c]. —[e]) D13 M3 चेरुः (for चेलुः). D4 विनिपेतुर्वि- (for चेलुः पेतुश्च). Ś2 ते (for second च). —[f]) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 ततो (for तत्र). —After 49, B3 D5–7.9–11 S ins.; while Ñ V B2.4 D4.13 ins. l. 1 after 49, l. 2 after 50[ab], and l. 3–4 after 51:

1248* राक्षसाश्च शरैस्तीक्ष्णैर्बिभिदुः कपिकुञ्जरान् ।
शूलमुद्गरखड्गैश्च जघ्नुः प्रासैश्च शक्तिभिः ।
अन्योन्यं पातयामासुः परस्परजयैषिणः ।
रिपुशोणितदिग्धाङ्गास्तत्र वानरराक्षसाः ।

[(l. 1) Ñ2 V1.2 B3 D4 तु (for च). Ñ राक्षसापि (note the double संधि) (for राक्षसाश्च). V3 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). V3 -पुंगवान् (for -कुञ्जरान्). —G3 illeg. for l. 2. —(l. 2) Ñ1 D4.13 -शक्त्यृष्टि- (for -खड्गैश्च). D5 om. (hapl.) from the post. half of l. 2 to 50[a]. D6 च पट्टिशैः; M1.2 परश्वधैः (for च शक्तिभिः). Ñ V B2–4 D4.13 निशितैः शरवृष्टिभिः (for the post. half). —Ñ1 D13 om. l. 3. —(l. 3) Ñ2 V B2–4 D4 -जिघांसया (for -जयैषिणः). —(l. 4) Ñ2 B2–4 -दिग्धांगैस् (for °ङ्गास्). Ñ2 B2–4 -कुंजरैः; V2.3 राक्षसैः (for -राक्षसाः).]

—Then, Ñ2 cont.:

1249* प्राणांश्च परिरक्षद्भिरकारि कदनं महत् ।

50 D5 om. 50[a] (cf. v.l. 1248*). —[a]) Ś1 D1–3.8.12 शूलैश्च; D4 शैलैस्तु (for शैलैश्च). Ś Ñ V B1.4 D1–4.8.12 वृक्षैश् (for खड्गैश्). B3 ततो वानरशैलैश्च; M1.2 द्रुमैः शैलैश्च शस्त्रैश्च. —[b]) B3 रजनीचरान्; D13 हरिराक्षसाः. —After 50[ab], Ñ V B2.4 D4.13 ins. l. 2 of 1248*. —[c]) D6 [आ]चिता (for [आ]वृता). —[d]) V2.3 B D2.4 शोणितप्लुता; D7.9–11 G1 M1.2 शोणितोक्षिता.

51 [a]) Ñ V B D1.7.10.11.13 G1 विकीर्णैः; D6 T2 M5 विकीर्णा; G2 विशीर्ण-; M1.2 पतितैः (for विकीर्ण-). Ś D2.8.12 विकीर्णाः प(Ś1 पा)तिता बाणैः; D3 विकीर्णाः पतितैर्वीर-; D4 विकीर्णाः पर्वताकाराः. —[b]) Ś D8.12 परमर्दिताः; Ñ1 अभिसेविता; Ñ2 B2 D10 अभि(Ñ2° प)मर्दितैः; V D13 अभिसंवृताः; B1.4 D2 उपमर्दितैः (D2 °ताः); B3 उपशोभितैः; D1.3 उपमर्दने; D4 च महाबलैः; D6.7.9 अभिमर्दनैः; D11 अभिमर्दितैः; G2 भीमविक्रमैः; G3 रिपु°; M1.2 वानरैस्तथा (for अरिमर्दनैः). —After 51[ab], D5–7.9–11 S ins.:

1250* आसीद्वसुमती पूर्णा तदा युद्धमदान्वितैः ।

—[c]) Ñ2 V3 D6 क्षिप्यमाणैश् (for °णाश्). Ñ1 B2.3 D2–4.6.9.11 आक्षिप्ताक्षि(Ñ2 °प्योक्षि; B2 °प्याक्षि; B3 °प्य क्षि)प्यमाणाश्च. —[d]) Ñ1 B3.4 भग्नशल्याश्; V3 D7.9–11 G3 °शैलैश्; D5 T1 भग्नाः शूलाश्; M1.2.5 भग्नाः शैलैश् (for भग्नशूलाश्). G1 राक्षसाः (for वानरैः). Ś Ñ2 V1.2 B1.2 D1–4.8.12 भग्नशीर्षाश्च (Ñ2 °शैलैश्च; V1 °कायास्तु; V2 °कायाश्च; B1 D4 °शेषाश्च; B2 °शैलाश्च) वानराः. —After 51, Ñ(Ñ2 followed by 1249*) V B2.4 D4.13 (Ñ1 D13 om. l. 3) ins. l. 3–4 of 1248*. —After 51, D5–7.9–11 S ins.:

1251* पुनरङ्गैस्तदा चक्रुरासन्ना युद्धमद्भुतम् ।

वानरान्वानरैरेव जघ्नुस्ते रजनीचराः ।
राक्षसान्राक्षसैरेव जघ्नुस्ते वानरा अपि ॥ ५२
आक्षिप्य च शिलास्तेषां निजघ्नू राक्षसा हरीन् ।
तेषां चाच्छिद्य शस्त्राणि जघ्नू रक्षांसि वानराः ॥ ५३
निजघ्नुः शैलशूलास्त्रैर्विभिदुश्च परस्परम् ।
सिंहनादान्विनेदुश्च रणे वानरराक्षसाः ॥ ५४
छिन्नवर्मतनुत्राणा राक्षसा वानरैर्हताः ।
रुधिरं प्रस्रुतास्तत्र रससारामिव द्रुमाः ॥ ५५
रथेन च रथं चापि वारणेन च वारणम् ।
हयेन च हयं केचिन्निजघ्नुर्वानरा रणे ॥ ५६

G. 6. 49. 48
B. 6. 69. 61
L. 6. 49. 44

[D9 एव; T1 उग्रैस्; T3 अन्यैस्; Cr.m.g.k.t as above (for अङ्गैस्). T1 M3 तथा (for तदा). D5 पेतुरुग्रैस्तथा चक्रुर् (for the prior half). D9–11 वानरा; T2 आपन्ना; G3 M5 राक्षसा; Ct as above (for आसन्ना).]

52 ^{a}) Ñ2 वानरं (for वानरान्). G2 चैव (for एव). Ś Ñ1 V1 B3.4 D1–3.8.12.13 वानरं वानरेणैव (D13 °रैर्जघ्नुः); T3 वानरैर्वानरानेव. —^{b}) M5 जघ्निरे (for जघ्नुस्ते). Ś Ñ V B D1.2.4.8.12 जघ्नुर्घोरा हि (B4 °राश्च) राक्षसाः; D3 जघ्नुर्घोरा निशाचराः; D13 घोराः क्रुद्धश्च राक्षसाः. —^{c}) D7 चैव (for एव). Ś Ñ V B3.4 D1–4.8.12 राक्षसं रा(D3 °सान्रा)क्षसेनैव (D1.3 °नापि); T2.3 राक्षसै राक्षसानेव. —^{d}) Ś Ñ V B D1–3.8.12 पिपिपुर्; D4 त्रिविधुर् (sic); D6 G1 निजघ्नुर् (for जघ्नुस्ते). Ś V2.3 D2.8.12 भुवि; Ñ V1 B1–3 D1.3.4.13 युधि; B4 रणे; D6 G1 च ते (for अपि). D5.7 T1 हरियूथपाः (for वानरा अपि).

53 ^{a}) Ñ V2 B4 D13 आच्छिद्य च; V1 आच्छिद्यत; B3 आक्षिप्यंत; D4 अविध्यत (for आक्षिप्य च). Ś D2.8.12 बलिनो; Ñ1 D4 च शिलां (for च शिलास्). Ś B1 D1–3.8.12 जघ्नू; Ñ1 D4.13 केचित्; B3 तेभ्यो; D9–11 शैलान् (for तेषां). —^{b}) D4.6 G2 निर्जघ्नू (G2 °घ्नू); D9–11 जघ्नुस्ते (for निजघ्नू). D9–11 तदा (for हरीन्). Ś B1 D1–3.8.12 राक्षसा वानरांस्तथा (D3 °रान्युधि). —^{c}) Ś2 B1.2 D1–3.8.12 तेषामाच्छिद्य; Ñ1 D4.13 केचिदाच्छिद्य; Ñ2 V B3.4 ते समाच्छिद्य; D6 G2 तेषां चाविध्य (G2 °कृष्य). —D6 reads in marg. from शस्त्राणि up to ^{d}. Ś D1–3.8.12 गात्राणि (for शस्त्राणि). —^{d}) B3 ततो (for जघ्नू). B1 D1.3 तानपि (for रक्षांसि). G2 वानरान् (sic). Ś D2.8.12 निजघ्नुश्चापि वानराः.

54 Ñ1 V B2–4 D4 (after 44).13 read 54^{ab} for the first time after 45, all except V3 repeating it here. —^{a}) Ñ V1.2 B2–4 (all except Ñ2 second time) आजघ्नुः; B1 D4 (second time).9–11 T2 निर्जघ्नुः (for निजघ्नुः). D6.7 G3 M5 शूल- (for शैल-). Ś Ñ2 V1.2 B D1–4.8.12 (V1.2 B2–4 D4 second time) -शिखरैर्; Ñ1 D13 (both second time) -मुशलैर्; Ñ1 B2.3 D4.13 (all first time) -शृंगाग्रैः; V B4 (V1.2 B4 first time) D9–11 -शृंगैश्च; D6 -शैलाग्रैर्; D7 -शस्त्रास्त्रैश्; T2.3 G1 -शूलाग्रैर्; G3 M5 -शैलास्त्रैर् (for -शूलास्त्रैर्). —M5 om. 54^{b} – 56^{c}. —^{b}) Ñ1 V D4.13 (all except V3 first time) संक्रुद्धास्; Ñ1 D13 (both second time) विविधैश्; B2.4 (both first time) G2 विव्यथुश्; D4 विव्यधुश्; D5 T1 चिच्छेद; D7 चिच्छिदुश् (for बिभिदुश्). B4 (second time) पुनः पुनः (for परस्परम्). —D4 om. 54^{c} – 55^{b}. D13 M1.2 om. 54^{cd}. —^{c}) B2 सिंहनादं. —^{d}) D1 वने (for रणे). D7.9–11 G3 राक्षसवानराः (by transp.).

55 M5 om. 55; D4 om. 55^{ab} (for both, cf. v.l. 54). —^{a}) Ś D2.8.12 भिन्न- (for छिन्न-). —After छिन्न, D1 erroneously repeats 54^{cd}. Ś2 D8.12 T3 -मर्म- (for -वर्म-). Ñ1 -[आ]युधत्राणा; Ñ2 B1.2 -धनुष्का वै (B1.2 °स्ते); V1.2 B3.4 -धनुर्ज्या वै; D13 -[आ]युधवता (for -तनुत्राणा). —^{b}) B1 कृताः (for हताः). —^{c}) Ñ V B2.4 D6.7.9.13 T2.3 सुस्रुवुस्; B3 ववमुस्; D5 T1 प्रास्रवंस्; G1.3 M3 Ck प्रसृतास्; Cg.t as in text (for प्रस्रुतास्). V चैव (for तत्र). —^{d}) G1.2 रसासारम्; G3 रसधाराम्; Cm.g as in text (for रससारम्). Ñ1 D13 कृत्ताः शा(D13 क्षताः शै)लद्रुमा इव. —For 55^{cd}, Ś B1 D1–4.8.12 L (ed.) subst.; while B3 ins. after 55^{ab}:

1252* सुस्रात्र रुधिरं तेभ्यः स्वरसः पर्वतादिव ।

[B3 गात्रात्; D4 तत्र (for तेभ्यः). B1 D1.2 स्वरसं; B3 गैरिकं; L (ed.) सलिलं (for स्वरसः). B1 पर्वता (for पर्वताद्). D4 कृंतशाखा इव द्रुमाः (for the post. half).]

56 M5 om. 56^{abc} (cf. v.l. 54). —^{a}) Ñ1 V3 रथिनं (for रथेन). D13 [अ]थ (for first च). Ś Ñ2 V1.2 B1.3 D1–4.8.12 रथिनं; Ñ1 V3 रथिना; B2.4 रथिनश्; G2 [ए]व रथांश्; G3 M1.2 च रथांश् (for च रथं). Ś Ñ1 B3 D4.8.12 वा (for second च). —^{b}) D5 T1 M3 [ए]व; D7.9–11 [अ]पि; G2 तु (for च). G3 M1.2 वारणान् (for वारणम्). Ś Ñ1 B1 D1–3.8.12 राक्षसं राक्षसेन च (Ś D8.12 वा; Ñ1 ह); Ñ2 V B2–4 G1 वारणं वा(B2.4 °णान्वा)रणेन च; D4 वानरं वानरेण च (sic); D13 रक्षांसि राक्षसेन हि. —^{c}) Ñ1 D4 [अ]पि; D13 [ए]व (for च). Ś Ñ2 V3 B2.4 D2.8.12 G2.3 M1.2 हयान् (for हयं). D13 G1 M1.2 चापि (for केचिन्). —^{d}) Ñ V B2–4 D4.13 पिपिषुर्; D5.9–11 G1.3 निर्जघ्नुर् (for निजघ्नुर्). Ś B1 D1–2.8.12 निष्पिपेषुर्वलीमुखाः. —After 56, D5–7 T1 G1.3 M1–3 ins.:

G. 6. 49. 49
B. 6. 69. 62
L. 6. 49. 45

क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च भल्लैश्च निशितैः शरैः ।
राक्षसा वानरेन्द्राणां चिच्छिदुः पादपाञ्शिलाः ॥ ५७
विकीर्णैः पर्वताग्रैश्च द्रुमैश्छिन्नैश्च संयुगे ।
हतैश्च कपिरक्षोभिर्दुर्गमा वसुधाभवत् ॥ ५८
तस्मिन्प्रवृत्ते तुमुले विमर्दे
प्रहृष्यमाणेषु वलीमुखेषु ।
निपात्यमानेषु च राक्षसेषु
महर्षयो देवगणाश्च नेदुः ॥ ५९

1253* प्रहृष्टमनसः सर्वे प्रगृहीतमहाशिलाः ।
हरयो राक्षसाञ्जघ्नुर्द्रुमैश्च बहुशाखिभिः ।

[(l. 1) D6 -वदनाः (for -मनसः). D8 G1 -शिलायुधाः ; M3 -मनःशिलाः (for -महाशिलाः). —(l. 2) D5 बहुशाखिनः ; D6 G1 बहुभिस्तदा (for बहुशाखिभिः).]

—Thereafter all the above MSS. repeat l. 2 of 1247*.

57 Ś B1 D1–3.8.12 om. 57–58. —a) M3 क्षुरस्त्रैर् ; G (ed.) क्षुराग्रैर् ; Cg as in text (for क्षुरप्रैर्). —b) V3 भल्लैः सु- ; D13 damaged ; M5 भल्लेन (for भल्लैश्च). —After 57ab, Ñ V B2–4 D4.13 ins. :

1254* वैतस्तिकैः सुनिशितैः शक्तितोमरमुद्गरैः ।

[B3.4 D13 वितस्तिकैः ; D4 वितस्तैस्ते. Ñ1 V B3 सुनिश्चितैर् (for सुनिशितैः). Ñ2 V1.2 B2.4 भल्लैस् ; L (ed.) तथ्य- (for शक्ति-). B2 -मूशलतोमरैः (metri causa).]

—V3 om. 57cd. B3 repeats 57cd after 1255*. —c) B4 रक्षसां (sic) (for राक्षसा). V1.2 वानरेंद्रांश्च; D4 वानरैः सार्धं (for वानरेन्द्राणां). —d) D6.9–11 T1 विभिदुः (for चिच्छिदुः). D7 शिलान् (for शिलाः). Ñ1 B3 (both times) D4.13 कदनं चक्रुराहवे; Ñ2 V1.2 B2.4 L (ed.) विभिदुश्चिच्छिदुस्तथा (L [ed.] °र्वहून्). —After 57, Ñ1 D13 G (ed.) ins. ; B3 ins. after 57cd (first occurrence) :

1255* शिलाशैलगदाखड्गैस्तोमरैर्मुशलैरपि ।

[G (ed.) घोरैश्च मुषलैरपि (for the post. half).] ;

while Ñ2 V1.2 B2.4 L (ed.) ins. :

1256* शिलाशिखरसानूनि वृक्षांश्च महतस्तथा ।

[L (ed.) शिलाश्च गिरि- (for शिलाशिखर-). B4 सुमहत् (sic) (for महतस्).] ;

whereas D4 ins. after 57 :

1257* शिलाशैलद्रुमैश्चापि पर्वताग्रैस्तथैव च ।
तलमुष्टिप्रहारैश्च चक्रुर्युद्धं प्लवंगमाः ।

58 Ś B1 D1–3.8.12 om. 58 (cf. v.l. 57). —a) D4 प्रकीर्णैः ; D9–11 M3.5 Ct विकीर्णा; G2.3 विकीर्ण- (for विकीर्णैः). D6 तु (for च). Ñ1 D4 पर्वताकारैर् ; Ñ2 V B2.4 पर्वतैश्चैव; D9.10 Ct पर्वतास्तैश्च. —b) V1 B2 D9–11 G1 Ct द्रुम- (for द्रुमैश्). T2.3 भग्नैश् (for छिन्नैश्). D4 पतितैर्भुवि संयुगे. —c) D13 हयैश् (for हतैश्). D6 हरि- ; D13 कामं (for कपि-). —d) Ñ1 D4.13 घोरमायोधनं बभौ; Ñ2 V B2–4 धरणी दुर्ग(B2 कर्द)माभवत्. —After 58, D5–7.9–11 S ins. :

1258* ते वानरा गर्वितहृष्टचेष्टाः
संग्राममासाद्य भयं विमुच्य ।
युद्धं स्म सर्वे सह राक्षसैस्तै-
र्नानायुधाश्चक्रुरदीनसत्त्वाः ।

[(l. 1) D10 -हृष्टचेताः. —(l. 3) D5 T1 M3 तु; G1 हि; G3 M5 च (for स्म). G3 सर्वैः (for सर्वे). D9 हरि- (sic) (for सह). D6 T2.3 च; D9–11 ते (for तैर्). —(l. 4) D6.7 नानाविधैश्; D9 M5 °विधं; T2.3 G3 °विधाश् (for °युधाश्).]

59 a) D4 ततः (for तस्मिन्). M5 तुमुलं. D4 (*inf. lin.*) प्रहारे; M1.2 तु युद्धे (for विमर्दे). —b) D5 T1 प्रगृह्यमाणेषु. Ñ1 D4.13 [अ]थ(D4 [अ]पि) वानरेषु (for वलीमुखेषु). Ñ2 V B2–4 प्रहृष्यमाणे च बले कपीनां (Ñ2 हरीणां). —For 59ab, Ś B1 D1–3.8.12 subst. :

1259* तस्मिंस्तथा संप्रवृत्ते च तत्र
कोलाहले राक्षसराजधान्याम् ।
संहृष्यमाणेषु च वानरेषु

[(l. 1) B1 D1 तदा (for तथा). B1 D1–3 संयति (D1 संकुल-; D2 संप्रति; D3 निर्भर-) संप्रवृत्ते (for संप्रवृत्ते च तत्र). —(l. 3) Ś B1 संहृष्टमाणेषु; D2 संप्रहृष्यमाणेषु.]

—c) Ś1 च राक्षसेषु च; D8 राक्षसेषु च (by transp.). —After 59c, Ś D1–3.8.12 ins. :

1260* प्रदह्यमानेषु महारथेषु

—While B1 ins. :

1261* प्रभज्यमानेषु महारणेषु

—d) Ñ1 D4.13 जहर्षिरे (for महर्षयो). B1 D1–3 भूतगणाश् (for देव°). Ñ1 सर्वे (for नेदुः). —After 59, Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 ins. :

1262* ते चापि सर्वे हरयः प्रहृष्टा
विनेदुराक्ष्वेडितसिंहनादैः ।

[(l. 2) B2.3 आस्फोटित- (for आक्ष्वेडित-). B1 -सिंहनादान्. Ñ1 D13 विचुक्रुशुः क्षोभि(D13 क्ष्वेडि)तसिंहनादाः(Ñ1 °दैः).]

—Thereafter B1.3 (m.) ins., while D4 ins. after 59 an addl. colophon[*Sarga name* : B1 D4 संकुलयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : B3 D4 om. ; B1 45.].

ततो हयं मारुततुल्यवेग-
मारुह्य शक्तिं निशितां प्रगृह्य ।
नरान्तको वानरराजसैन्यं
महार्णवं मीन इवाविवेश ॥ ६०
स वानरान्सप्त शतानि वीरः
प्रासेन दीप्तेन विनिर्बिभेद ।
एकः क्षणेनेन्द्ररिपुर्महात्मा
जघान सैन्यं हरिपुंगवानाम् ॥ ६१
ददृशुश्च महात्मानं हयपृष्ठे प्रतिष्ठितम् ।
चरन्तं हरिसैन्येषु विद्याधरमहर्षयः ॥ ६२
स तस्य ददृशे मार्गो मांसशोणितकर्दमः ।
पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतः ॥ ६३
यावद्विक्रमितुं बुद्धिं चक्रुः प्लवगपुंगवाः ।
तावदेतानतिक्रम्य निर्बिभेद नरान्तकः ॥ ६४
ज्वलन्तं प्रासमुद्यम्य संग्रामान्ते नरान्तकः ।
ददाह हरिसैन्यानि वनानीव विभावसुः ॥ ६५
यावदुत्पाटयामासुर्वृक्षाञ्शैलान्वनौकसः ।
तावत्प्रासहताः पेतुर्वज्रकृत्ता इवाचलाः ॥ ६६
दिक्षु सर्वासु बलवान्विचचार नरान्तकः ।
प्रमृद्नन्सर्वतो युद्धे प्रावृट्काले यथानिलः ॥ ६७

G. 6. 49. 58
B. 6. 69. 73
L. 6. 49. 54

60 ^{a}) B3 -शून्य- (for -तुल्य-). —^{c}) D9-11 -सैन्यमुग्रं (for -राजसैन्यं). —^{d}) D7 भीम (for मीन). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 विवेश मत्स्यस्तु(Ś1 D1-3.8 मीनः स्म; Ś2 Ñ1 V3 B1 D12 मीनः स; B3 सिंधुस्तु; D4.13 मीनस्तु) यथार्णवौघं(D13 °वांभः).

61 ^{a}) Ś D8.12 सप्तदशातिवीरान् ; V1.2 B2-4 D2-4.13 सप्तदशाति(D4 °नि)वीरः ; V3 B1 सप्तदशान्प्रवीरः. —^{b}) D13 शूलेन (for प्रासेन). —^{c}) Ś2 Ñ2 V3 B1.4 D8.12 T2.3 G2 M3.5 एक- ; Ñ1 ततः (for एकः). Ś V3 B1 D2.8.12 दुरात्मा (for महात्मा). D4 तस्मिन्क्षणे शक्तिरिपुर्दुरात्मा(sic) ; D13 ततः क्षणेनैव पुनर्महात्मा. —^{d}) Ñ2 G3 -यूथपानां (for -पुंगवानाम्). —After 61, D13 ins. an addl. colophon(लंकाकांडे युद्धपर्वणि नरांतकादिषट्कुमारनिर्याणं).

62 ^{a}) Ñ1 D4 ते; V1 D13 तं (for च). D4.13 दुरात्मानं; G1 महावीरं; M1 तमायांतं (for महात्मानं). —^{b}) Ñ2 V B3 D5.6.10.11 T1 G2 M1.2 -पृष्ठ- ; D4 -पृष्ठम् (for -पृष्ठे). Ñ1 समास्थितं; D4 अवस्थितं; D13 समाहितं (for प्रतिष्ठितम्). —^{c}) V2 B1 विचरन् (for चरन्तं). —^{d}) Ś Ñ2 V B D1-4.8.12.13 भूत(Ñ2 भुवि)विद्याधरर्षभाः(Ñ2 V1.3 B2-4 D4.13 °यः).

63 D4 om. 63^{ab}. D3 reads $63-64^{b}$ in marg. —^{a}) Ñ1 D13 ते तस्य; M1.2 तस्य सं- (for स तस्य). Ñ1 D13 ददृशुर् (for ददृशे). D13 मार्गं. —^{b}) D13 -कर्दमं. —Ś2 om. $63^{c}-64$. —^{c}) B4 D2 पातितैः. Ś1 B1 D1.2.8.12 पर्वताग्राभैर् ; V3 पर्वताभि* (for °कारैर्). —^{d}) D5 इव; G3 M5 अपि; Cm.t as in text (for अभि-). D13 -संवृतं ; L (ed.) -संवृतं (for -संवृतः).

64 Ś2 om. 64 ; D3 reads 64^{ab} in marg. (for both, cf. v.l. 63). —^{ab}) M1.2 विक्रमितुर् (for °मितुं). B1 युद्धं (for बुद्धिं). Ñ1 D4 चक्रे (for चक्रुः). B3 शक्ता भूमौ; D13 G2 चक्रुर्बुद्धिं (by transp.) (for बुद्धिं चक्रुः). Ñ1 D4.13 वै(D13 च) प्लवगर्षभाः ; Ñ2 B3 प्लवगसत्तमाः; D3 प्लवंगरर्षभाः (sic) ; T2 M5 वानरपुंगवाः; M1.2 ते वानरर्षभाः. —^{c}) B4 रणे (for तावद्). G1 तांस्तान् ; G3 M5 एनान् (for एतान्). T1 अभिक्रम्य. Ñ V1.2 B3.4 D4.13 वेगेन विक्रम्य; B2 विक्रम्य वेगेन (for एतानतिक्रम्य). —After 64, Ñ1 V3 B1 D2.3.12 read 1265* and 1264* ; Ñ2 V1.2 B2.4 D4 read 67 (including star passages) ; while B3 ins. in m. l. 1 only of 1265* ; D1 ins. l. 2 only of 1264* ; D8 reads 1265*; D13 reads 1263*, l. 2 of 1265* and 1264*.

65 G3 om. 65-66. D5 T1 G2 M1.2 om 65^{ab}. B3 D6.7.9-11 T2.3 M5 read 65^{ab} after 66. —^{a}) D4 पाशम् ; D13 शूलम् (for प्रासम्). —^{b}) Ñ1 V3 B3.4 D1 G1 M3.5 -[अ]ग्रे; D6 -[आ]दौ (for -[अ]न्ते). —For 65^{ab}, Ś D8 subst. l. 1 only of 1264*. —D13 om. 65^{c}-66. —^{c}) D2 ददार; D5 तताप (for ददाह). D3 रिपु- ; D8 सर्व- (for हरि-). —^{d}) Ś Ñ V B D1.2.4.8.12 काननानि यथानलः ; D3 काननानीव पावकः ; M2 वानरावविभावसु(sic).

66 G3 D13 om. 66 (cf. v.l. 65). —^{b}) G1 transp. वृक्षाञ् and शैलान्. Ś Ñ V B D1-4.8.12 शैलान्वृक्षांश्च वानराः. —Ś2 om. 66^{c}-67. Ś1 V3 D8.12 om. 66^{cd}. —^{c}) D1 प्रासाहताः ; D4 पाश° ; G2 तु प्र° (for प्रासहताः). —^{d}) Ñ1 B1 D1-3 वज्राक्रांता; D4 G1 वज्रभिन्ना; D7 वज्रकृंता. —After 66, B3 D6.7.9-11 T2.3 M5 read 65^{ab}.

67 Ś2 D1 om. 67 (for Ś2, cf. v.l. 66). Ñ2 V1.2 B2.4 D4 read 67 (including star passages) after 64. B3 reads 67 (including star passages) for the first time in marg. after 1265*, repeating it here. —^{a}) Ñ2 V1.2 B2.3(both times).4 D4 सर्वासु दिक्षु (by transp.). —^{b}) Ñ2 V1 विचचाल; D9 प्र° (for

G. 6. 49. 61
B. 6. 69. 74
L. 6. 49. 58

न शेकुर्धावितुं वीरा न स्थातुं स्पन्दितुं कुतः ।
उत्पतन्तं स्थितं यान्तं सर्वान्निव्याध वीर्यवान् ॥ ६८
एकेनान्तककल्पेन प्रासेनादित्यतेजसा ।
भिन्नानि हरिसैन्यानि निपेतुर्धरणीतले ॥ ६९
वज्रनिष्पेषसदृशं प्रासस्याभिनिपातनम् ।
न शेकुर्वानराः सोढुं ते विनेदुर्महास्वनम् ॥ ७०
पततां हरिवीराणां रूपाणि प्रचकाशिरे ।
वज्रभिन्नाग्रकूटानां शैलानां पततामिव ॥ ७१
ये तु पूर्वं महात्मानः कुम्भकर्णेन पातिताः ।
तेऽस्वस्था वानरश्रेष्ठाः सुग्रीवमुपतस्थिरे ॥ ७२

विचचार). $T_{2.3}$ महाबलः. —For 67^{ab}, D_{13} subst. l. 2 only of 1265*. —^{c}) $D_{5.6}$ T_2 प्रमृध्नन्; G_2 प्रहरन्; Cm as in text (for प्रमृद्नन्). —For 67^{cd}, $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$(both times)$_{.4}$ $D_{4.13}$ subst. and D_{13} alone reads after 64:

1263* कर्षन्वानरसैन्यानि महाभ्राणीव मारुतः ।

[$\tilde{N}_2$ प्रकर्षन्दिक्षु; $V_{1.2}$ B_3 (first time) कंपयन्हरि-; B_4 कंपयन्निव (for कर्षन्वानर-). D_4 तृणानीव तु (for महाभ्राणीव).]

—Thereafter $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$(both times)$_{.4}$ D_4 cont.; $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{2.3.12.13}$ cont. after 1265*; Ś D_8 subst. l. 1 only for 65^{ab}; D_1 ins. l. 2 only after 64:

1264* यतो यतश्च ददृशे प्रासपाणिर्नरान्तकः ।
ततस्ततोऽभ्यमन्यन्त कालोऽयमिति वानराः ।

[(l. 1) V_3 $B_{1.3}$ (first time) $D_{2.8}$ स; $D_{3.12}$ सं- (for च). $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ ददृशुः (for ददृशे). D_4 पाश- (for प्रास-). $\tilde{N}_1$ D_{13} प्रास(D_{13} शूल)पाणिं नरांतकं (for the post. half). —B_3 om. l. 2 in first occurrence. —(l. 2) V B_1 $D_{1.3.4.12}$ तं(V_1 च; D_4 तु) मन्यंते; B_2 [ऽ]न्वमन्यंत; B_3 (second time) समाकर्ण्य; D_2 त्वमन्यंत; D_{13} [ऽ]भिमन्यंते (for ऽभ्यमन्यन्त). B_3 (second time) मेनिरे (for वानराः).]

—For 67, $Ś_1$ (cont. after 1264*) $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{2.3.8.12}$ subst. and read after 64; B_3 ins. l. 1 only in marg. after 64; D_{13} subst. l. 2 only for 67^{ab} and cont. after 1263*:

1265* धावमानान्कपीन्सर्वान्प्रासभृत्सोऽनुधावति ।
सर्वासु दिक्षु बलवान्प्रावृषीव बलाहकः ।

[$\tilde{N}_1$ om. l. 1. —(l. 1) D_2 अपि (for कपीन्). V_3 B_1 पाशभृत्. $Ś_1$ D_8 [ऽ]न्वधावत; D_{12} [ऽ]वधावत. —(l. 2) D_3 दिक्षु सर्वासु (by transp.). $\tilde{N}_1$ D_{13} यथा सर्वासु वै दिक्षु (for the prior half). $\tilde{N}_1$ बलाहकाः; V_3 यथाबलः (sic); B_1 D_3 यथानिलः (for बलाहकः).]

68 D_{13} om. $68–69^{b}$. —^{a}) Ś ब्रवितुं (metri causa); Ñ V B $D_{1–4.7.8}$ द्रवितुं; $D_{9–11}$ भावितुं; G_3 वारितुं (for धावितुं). D_{13} न शक्तेंद्रवितुं वीरा (sic); G_2 M_5 न शेकुर्वानरा जेतुं(G_2 वीरा). —^{b}) D_2 मर्दितुं (for स्पन्दितुं). $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{1–3}$ न च; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ तथा; B_3 यथा; D_6 यतः; D_7 M_3 भयात्; G_1 ततः (for कुतः). Ś $D_{8.12}$ न च मर्दितुं; D_4 न निवर्तितुं (for स्पन्दितुं कुतः). —^{d}) D_6 T_2 वानरान् (for वीर्यवान्). —For 68^{cd}, Ś Ñ V B $D_{1–4.8.12}$ subst.:

1266* स्थितं चैवोत्पतन्तं च धावन्तं च स विव्यधे ।

[D_4 वा (for second च). B_3 प्रासाग्रेण (for धावन्तं च). $Ś_2$ सु- (for स). $Ś_1$ Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1.3.4}$ विव्यथे; B_3 विध्यते.]

69 D_{13} om. 69^{ab} (cf. v.l. 68). —^{a}) Ś $D_{8.12}$ [आ]दित्य-; B_4 [अ]कंप- (for [अ]न्तक-). —^{b}) D_4 पाशेन (for प्रासेन). Ś V_3 B_1 $D_{4.8.12}$ [अं]तकवर्चसा; Ñ $V_{1.2}$ $B_{2–4}$ $D_{1.3}$ $M_{1.2}$ [आ]दित्यवर्चसा; G_2 [आ]विध्य तेजसा (for [आ]दित्यतेजसा). —^{c}) Ś $\tilde{N}_2$ $D_{2.7–12}$ भग्नानि; D_{13} ददाह (for भिन्नानि). —After 69^{c}, D_5 erroneously repeats $65^{d}–66^{c}$. —^{d}) $\tilde{N}_1$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ वसुधा- (for धरणी-).

70 V_3 om. 70^{ab}. —^{a}) Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B $D_{1–3.8.12}$ -निनदं; $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ -निर्घोषं (for -सदृशं). —^{b}) D_4 पाशस्य; D_{13} शूलस्य (for प्रासस्य). Ś B_1 $D_{1–4.8.12}$ विनिपातनं; $\tilde{N}_1$ [अ]तिनि°; B_3 G_2 च नि°; B_4 °निपीडितं; M_5 [अ]भिनिपातितं (for [अ]भिनिपातनम्). —^{c}) D_4 वीरास् (for सोढुं). —^{d}) Ś D_8 तेतिनेदुर्; D_3 विनेदुश्च (for ते विनेदुर्). Ś $D_{1.2.8.12}$ महास्वनाः; $\tilde{N}_1$ D_4 समंततः; V_3 B_1 महास्वनान्. $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{2–4}$ स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः(B_2 °र्विहंगमाः); D_{13} विपेदुः पतिता भुवि.

71 ^{ab}) $\tilde{N}_1$ -सैन्यानां (for -वीराणां). $\tilde{N}_2$ न रूपाणि; B_1 रुधिराणि (for रूपाणि प्र-). T_3 प्रतिकाशिरे. D_{13} तत्सैन्यानां तु रूपाणि पततां च प्रकाशिरे. —^{c}) $Ś_1$ विद्युद्भिन्नाग्र-; $Ś_2$ V_3 B_1 $D_{1–4.8.12}$ विद्युद्भग्नाग्र-(V_3 °श्म-; D_4 °स्य-); Ñ $V_{1.2}$ $B_{2–4}$ $D_{6.13}$ $T_{2.3}$ °भग्नाग्र-(T_3 °श्म-); B_1 विद्युद्रक्ताश्म- (for वज्रभिन्नाग्र-). D_{13} -कूटानि; G_2 -शूलानां (sic) (for -कूटानां). —^{d}) B_4 शूलानां (sic); D_2 शालानां (for शैलानां). D_1 अपि (for इव). D_9 पर्वतामिव (sic).

72 ^{a}) Ś V_3 B_1 $D_{1–4.8.12.13}$ च; Ñ $V_{1.2}$ $B_{2–4}$ Cr न (for तु). —^{b}) Ś $D_{2.8.12}$ योधिताः; B_4 पीडिताः; D_{13} ताडिताः (for पातिताः). $D_{5.9}$ कुंभकर्णनिपातिताः. —After 72^{ab}, $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_4 D_4 ins.; $\tilde{N}_1$ D_{13} ins. after 72; whereas $B_{2.3}$ (m.) ins. after 73^{ab}:

विप्रेक्षमाणः सुग्रीवो ददर्श हरिवाहिनीम् ।
नरान्तकभयत्रस्तां विद्रवन्तीमितस्ततः ॥ ७३
विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा स ददर्श नरान्तकम् ।
गृहीतप्रासमायान्तं हयपृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥ ७४
अथोवाच महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः ।
कुमारमङ्गदं वीरं शक्रतुल्यपराक्रमम् ॥ ७५
गच्छैनं राक्षसं वीर योऽसौ तुरगमास्थितः ।
क्षोभयन्तं हरिबलं क्षिप्रं प्राणैर्वियोजय ॥ ७६

स भर्तुर्वचनं श्रुत्वा निष्पपाताङ्गदस्तदा ।
अनीकान्मेघसंकाशान्मेघानीकादिवांशुमान् ॥ ७७
शैलसंघातसंकाशो हरीणामुत्तमोऽङ्गदः ।
रराजाङ्गदसंनद्धः सधातुरिव पर्वतः ॥ ७८
निरायुधो महातेजाः केवलं नखदंष्ट्रवान् ।
नरान्तकमभिक्रम्य वालिपुत्रोऽब्रवीद्वचः ॥ ७९
तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिर्हरिभिस्त्वं करिष्यसि ।
अस्मिन्वज्रसमस्पर्शे प्रासं क्षिप ममोरसि ॥ ८०

G. 6. 49. 73
B. 6. 69. 86
L. 6. 49. 70

1267* नरान्तकेन ते सर्वे द्राविता निहता युधि ।

[Ñ1 D4.13 विद्राव्य; B2 दारिता (for द्राविता). Ñ2 V1.2 B2.4 निर्जिता हताः (for निहता युधि).]

—c) Ñ2 V3 B2–4 भग्ना (for ऽस्वस्था). Ś2 Ñ1 वानराः (for वानर-). D1 वानरश्रेष्ठं. ❀ Ck : ते स्वस्थाः वानरश्रेष्ठा इति । स्वस्थचित्तकरणदेहाः सन्तोऽङ्गदादयः । ; so also Ct. ❀

73 B3 reads 73^{ab} in marg. —a) Ś V3 B1–3 D1–4.8.12.13 विचे(Ś D12 °वे)ष्टमानां; Ñ1 अवेक्ष्यमाणः; Ñ2 V1.2 B4 निरीक्ष्य°; D9–11 प्रेक्ष्यमाणः स(D9 सु-) ; G1 संप्रेक्ष° (for विप्रेक्षमाणः). —b) V3 D6.9–11 T2.3 G2 ददृशे. —After 73^{ab}, B2.3 (m.) ins. 1267*. —B2.3 om. 73^{cd}. —c) Ś2 नरकाक- (sic); D8 नरकांत- (meta.) (for नरान्तक-). T3 -हय- (for -भय-). —d) V1 B4 D9–11 यतस् ; D3.6 T2.3 G ततस् (for इतस्). Ś V3 B1 D2.8.12 द्रवंतीं च ततस्ततः.

74 D6.9 T2.3 G1.2 M1.2.5 om. 74^{ab}. B3 reads 74^{ab} in marg. —a) D4 द्रवंतीं (for विद्रुतां). —b) Ś1 D4 ददर्श च; Ñ V1 B2.3 D2.3 ददर्श स (by transp.). Ś2 D8 ददर्श नरकांतकं. —c) D6 G1 गृहीत्वा (for गृहीत-). Ś B1.3 D1.3.4.8.12 प्रास(D4 पाश)हस्तं(B1.3 D3.4 °पाणिं) समायांतं; Ñ V B2.4 D2.13 प्रास(D13 शूल)पाणिसमा- (Ñ2 V2 B4 °मथा; D2.13 °नमा)यांतं. —d) D5.7.9–11 T1 G3 M1.2 -पृष्ठ- (for -पृष्ठे). Ś Ñ1 D8.12 च(Ś2 *) दर्पितं (for प्रतिष्ठितम्). Ñ2 V B D1–4.13 हयपृष्ठेन दर्पि- (D1.3.13 दंशि)तं.

75 a) D6.7.9–11 T2.3 G M1.2 दृष्ट्वा (for अथ). —b) Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8.12 हरिपुंगवः ; T2.3 वानरेश्वरः (for वानराधिपः). —c) Ñ D4.13 दृष्ट्वा; V1.2 B2–4 (B3 *sup. lin.* also as in text) पुत्रं (for वीरं). —d) D4 (*sup. lin.* also as in text) शत्रु- (for शक्र-).

76 a) V3 B1 D1 [ए]तं; D4.5.13 T1 M3 त्वं; Ct as in text (for [ए]नं). Ś Ñ V B D1.4.6.8–12 T2.3 M1.2 वीरं; D5.7 T1 M3 वीरो; D13 वीर्यात् (for वीर). —b) Ś V3 B1 D1–3.8.12 घोरं; Ñ2 V1.2 B2–4 योयं; D4 सोसौ; D13 साश्वं (for योऽसौ). Ś V3 B1 D1–3.8.12.13 M5 आस्थितं. —c) D9–11 भक्षयंतं (for क्षोभयन्तं). Ś1 D2.3.8.12 च(D3 हि) सैन्यानि ; D1 हरिसैन्यानि (hypm.) ; D7.9–11 परबलं (for हरिबलं). V3 क्षोभस्तं हरिसैन्यानि (sic); B1 क्षोभयन्निह सैन्यानि; D13 सैन्यानि क्षोभयंतं च. —d) Ñ1 शीघ्रं; D13 क्लिन्नं (for क्षिप्रं). Ś1 D8 बाणैर् ; B3 प्राणाद् ; D12 बाला (sic) (for प्राणैर्).

77 a) D11 सु- (for स). Ñ2 V1.2 B2–4 G1 पितुर् ; D7 T2.3 G3 M5 भर्तृ- (for भर्तुर्). Ś V3 B1 D1–3.8.12 च(V3 B1 D1–3 तु) भर्तुर्वचः (for भर्तुर्वचनं). —b) V3 B1 D2.4 निपपात; D4.13 निःपपात. V2 B1.4 तथा; D5 T1 M3.5 ततः (for तदा). D7 ततोंगदः ; D13 M1.2 तदांगदः (by transp.) (for [अ]ङ्गदस्तदा). —c) Ñ1 D4.13 सिंह- (for मेघ-). B1 D4.13 -संकाशो. —d) B1.2 M3 मेघानीकम् (M3 °कान्) ; D13 मेघादेक (for मेघानीकाद्). V3 D6.7.9–11 T2.3 अंशुमानिव वीर्यवान्.

78 a) Ś Ñ1 V B1.2.4 D8.12 -संपात- (for -संघात-). Ñ B2–4 -सदृशो (for -संकाशो). D13 स शैलसंघातनिभो. —c) Ś D8.12 -रुद्धांगः ; Ñ V B D1–3 -नद्धांगः ; D13 -लब्धांगः (for -संनद्धः). D4 रराजांगद अत्युग्र (sic). ❀ Cm.g : अङ्गदसंनद्धः संनद्धाङ्गदः ।; Ck : अङ्गदेन दिव्याङ्गदेन संनद्धः आमु(°यु)क्तः ।; so also Ct. ❀

79 V3 om. 79^{ab}. —b) Ś B2 D8.12 -दंतवान् (for -दंष्ट्रवान्). —c) Ś2 D8 नरकांतम् (for नरान्तकम्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 उपागम्य; D9 अतिक्रम्य. —d) G1.3 M1.2.5 [अं]गदोब्रवीत् (for ऽब्रवीद्वचः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 वालिसूनुरुवाच ह(Ñ2 V B D2.4 °रभाषत).

80 a) Ś1 तिष्ठन्किं ; Ñ2 V1.2 D7 G3 तिष्ठ त्वं ; G2 तिष्ठाद्य; M1.2 तिष्ठंतं (for तिष्ठ किं). V2 B2–4 एतैर् ; D3 एतैस् (for एभिर्). —b) Ñ2 B4 D4.7.9 T3 G2 किं ; B3 तु (for त्वं). Ñ1 B3 विरुध्यसे; D4.9 करिष्यति; D13 हि युध्यसे (for करिष्यसि). V1.2 D1.3 त्वं(V2 किं) करिष्यसि वानरैः. —After 80^{ab}, Ñ V1.2 B2–4 D4 G(ed.) ins. :

1268* युध्यस्वाद्य मया सार्धं दर्पं ते विनयाम्यहम् ।

G. 6. 49. 73
B. 6. 69. 87
L. 6. 49. 71

अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा प्रचुक्रोध नरान्तकः ।
संदश्य दशनैरोष्ठं निश्वस्य च भुजंगवत् ॥ ८१

स प्रासमाविध्य तदाङ्गदाय
समुज्ज्वलन्तं सहसोत्ससर्ज ।
स वालिपुत्रोरसि वज्रकल्पे
बभूव भग्नो न्यपतच्च भूमौ ॥ ८२

तं प्रासमालोक्य तदा विभग्नं
सुपर्णकृत्तोरगभोगकल्पम् ।
तलं समुद्यम्य स वालिपुत्र-
स्तुरंगमस्याभिजघान मूर्ध्नि ॥ ८३

निमग्नपादः स्फुटिताक्षितारो
निष्क्रान्तजिह्वोऽचलसंनिकाशः ।
स तस्य वाजी निपपात भूमौ
तलप्रहारेण विकीर्णमूर्धा ॥ ८४

नरान्तकः क्रोधवशं जगाम
हतं तुरंगं पतितं निरीक्ष्य ।
स मुष्टिमुद्यम्य महाप्रभावो
जघान शीर्षे युधि वालिपुत्रम् ॥ ८५

अथाङ्गदो मुष्टिविभिन्नमूर्धा
सुस्राव तीव्रं रुधिरं भृशोष्णम् ।
मुहुर्विजज्वाल मुमोह चापि
संज्ञां समासाद्य विसिष्मिये च ॥ ८६

[B_3 reads in marg. from the post. half up to 81^c. D_4 दर्पं ते विलयाम्यहं; G (ed.) रणे सत्पुरुषो भव (for the post. half).]

—D_{13} om. 80^{cd}. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ एनं; Ñ$_1$ मम (for अस्मिन). Ś Ñ$_2$ V_2 $B_{1.4}$ $D_{2.4-6.8-12}$ T $G_{1.2}$ $M_{3.5}$ -स्पर्शं. —^{d}) Ś $D_{2.8.12}$ प्रासं मे क्षेप्तुमर्हसि; Ñ$_1$ प्रासमाक्षिप वक्षसि; Ñ$_2$ V B $D_{1.3.4}$ प्रासं(D_4 पाशं) मे(B_2 प्र-) क्षिप वक्षसि.

81 B_3 reads 81^{abc} in marg. (cf. v.l. 1268*). —^{b}) Ś$_1$ $D_{8.12}$ स चुक्रोध; Ñ$_2$ V_3 $B_{1.2}$ D_4 प्रचुकोप; D_2 चक्रे क्रोधं; D_{13} प्रचुकात्र (corrupt) (for प्रचुक्रोध). Ś$_2$ चुक्रोध नरकांतकः. —^{c}) Ś Ñ$_2$ V B $D_{2.4.8.12}$ संपीड्य; $D_{1.3}$ प्रपीड्य (for संदश्य). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ ओष्टौ (for ओष्ठं). —^{d}) Ñ$_1$ $D_{5.7.13}$ T_1 M विनि($D_{7.13}$ °निः)श्वस्य; $D_{1.3.4.6.9.10}$ निःश्वस्य च. Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ पुनः पुनः (for भुजंगवत्). —After 81, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

1269* अभिगम्याङ्गदं क्रुद्धो वालिपुत्रं नरान्तकः ।

[D_{11} क्रुद्धं (for क्रुद्धो).]

82 ^{a}) Ś $D_{2.8.12}$ तम् (for तदा). G_3 [आ]यसं तं (for [अ]ङ्गदाय). $V_{2.3}$ B_1 D_4 स प्रास(D_4 पाश)मादाय समुज्वलंतं; D_5 T_1 M_3 प्रासं समाविध्य तदापतंतं(T_1 °दायतं तं; M_3 °दांगदाय) ; D_{13} स शूलमाविध्य तदा महायसं. —^{b}) Ś $D_{1-3.8.12}$ सहसा ससर्ज ; Ñ$_1$ D_{13} विससर्ज वेगात् (for सहसोत्ससर्ज). Ñ$_2$ V_1 B_{2-4} ज्वलंतमुग्रं सहसा ससर्ज; $V_{2.3}$ B_1 D_4 ससर्ज वेगेन च वानराय. —^{c}) B_4 वज्रकल्पो (for °कल्पे). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12}$ पतितश्च (for न्यपतच्च). D_{13} निपत्य भग्नः सहसा सदैव.

83 ^{a}) G_3 M_5 स (for तं). D_4 पाशम् ; D_{13} शूलम् (for प्रासम्). Ś $D_{1.2.12}$ [अ]व(D_1 [अ]र्ध)भग्नं; Ñ$_2$ V $B_{1.2.4}$ D_8 G_1 च(V_1 तु; B_2 G_1 स) भग्नं; D_{13} विपन्नं; G_2 $M_{1.2}$ निभग्नं (for विभग्नं). —^{b}) V_2 सुवर्ण-; B_3 स्वयंभु- (for सुपर्ण-). B_1 -कृत्तोत्तम- ; B_3 -दत्तो°; D_1 -कृत्तोगुरु- (sic); D_7 -कृंतो° (for -कृत्तोरग-). Ś$_1$ $D_{5.9-11}$ -वीर्य- (for -भोग-). —V_2 illeg. for 83^c-84^b. —^{c}) Ś$_1$ V_3 B_1 $D_{2.8.12}$ मुष्टिं (for तलं). —^{d}) Ś$_2$ Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ T_1 G_1 M_3 तुरंगमं तस्य (for तुरङ्गमस्याभि-). Ś $D_{8.12}$ भूमौ (for मूर्ध्नि).

84 V_2 illeg. for 84^{ab} (cf. v.l. 83). Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1.3.4.8.12}$ (om. ^{c}) transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ñ$_2$ V_3 B_1 $D_{2.13}$ M_3 -तालुः ; B_2 D_1 -तालु- ; B_3 -जानुः ; T_1 -तारः (for -पादः). Ś $D_{3.8.12}$ T_3 निर्भ(D_3 T_3 °भ)ग्नतालुः (D_{12} °लु-); Ñ$_1$ पपात वाजि- ; V_1 B_4 विकीर्णतालुः (V_1 °लु-); D_6 T_2 M_5 विभग्न° (for निमग्नपादः). Ś$_2$ $D_{1.8.9}$ T_3 G_1 -[अ]क्षतारो ; Ñ$_1$ -[अ]क्षितालको ; B_4 °भावो ; D_{13} -[अ]क्षकोषो (for -[अ]क्षितारो). D_4 भग्नौषतालस्फुटितान्जतारौ (sic). —V_1 illeg. for ^{b}. —^{b}) Ś D_{12} निर्घात- ; Ñ $B_{2.4}$ $D_{1.2.8}$ निर्वां(Ñ D_8 °र्वा)त-; B_1 निरस्त- ; B_3 निर्ध्वंत- ; D_3 निःक्रांत-; D_{13} निर्दांत- (for निष्क्रान्त-). D_4 वल- (for ऽचल-). Ś $D_{8.12}$ -संनिकर्षः. —^{c}) Ñ$_1$ तत्र (for तस्य). —^{d}) D_8 त्रस्तः (for तल-). Ś Ñ$_1$ $V_{1.3}$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ विशीर्ण(V_3 D_3 °**)शीर्षः ; V_2 D_6 M_3 विशीर्णमूर्धा; T_3 विकीर्णमूर्ध्ना; G_1 विकीर्णमूर्ध्नि (for विकीर्णमूर्धा).

85 D_3 transp. ^{a} and ^{b}. —^{a}) D_5 om. नरान्तकः. —^{b}) D_9 गतं; G_2 महत्- (for हतं). D_{13} तुरगं (unmetric) (for तुरंगं). Ś $B_{1.3.4}$ $D_{2.3.6-12}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ समीक्ष्य; D_4 निरस्य (for निरीक्ष्य). —^{c}) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} मुष्टिं समुद्यम्य. Ś V_3 B_1 $D_{1-4.8.12}$ महानुभावो; Ñ$_1$ °प्रतापो; Ñ$_2$ D_{13} °प्रहारो ; T_3 हत° (for महाप्रभावो). —^{d}) D_{13} जहार (for जघान). Ś $D_{8.12}$ शीर्ष्ण्यैव स (for शीर्षे युधि).

86 ^{a}) $D_{4.7}$ -मूर्ध्ना (for -मूर्धा). Ś $D_{8.12}$ -पातेन भग्नात् (unmetric); Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} -निपिष्टमूर्धा; V_3 B_1

अथाङ्गदो वज्रसमानवेगं
संवर्त्य मुष्टिं गिरिशृङ्गकल्पम् ।
निपातयामास तदा महात्मा
नरान्तकस्योरसि वालिपुत्रः ॥ ८७

स मुष्टिनिष्पिष्टविभिन्नवक्षा
ज्वालां वमञ्शोणितदिग्धगात्रः ।
नरान्तको भूमितले पपात
यथाचलो वज्रनिपातभग्नः ॥ ८८

अथान्तरिक्षे त्रिदशोत्तमानां
वनौकसां चैव महाप्रणादः ।
बभूव तस्मिन्निहतेऽग्र्यवीरे
नरान्तके वालिसुतेन संख्ये ॥ ८९

अथाङ्गदो राममनःप्रहर्षणं
सुदुष्करं तं कृतवान्हि विक्रमम् ।
विसिष्मिये सोऽप्यतिवीर्यविक्रमः
पुनश्च युद्धे स बभूव हर्षितः ॥ ९०

G. 6. 49. 82
B. 6. 69. 96
L. 6. 49. 80

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

D1–3 L (ed.) -निपातभिन्नः (D2 °भग्नः; L [ed.] °भग्नात्) (for -विभिन्नमूर्धा). —^{b}) G3 M5 ववाम (for सुस्राव). G2 तीक्ष्णं (for तीव्रं). Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12.13 स्व (Ñ1 D4.13 स) शीर्षात्; Ñ2 V1.2 B2–4 च (B3 तु) मूर्ध्नि (Ñ2 B2 °र्ध्नः) (for भृशोष्णम्). —^{c}) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 प्र (B4 स) जज्वाल (for वि°). Ñ1 D4.13 मुष्टिप्रहाराभिहतो विसंज्ञः. —^{d}) Ñ2 V1.2 B2.4 समालभ्य; B3 °श्वास्य (for °साद्य). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 च (Ñ1 V1.2 B4 D4.13 स) विस्मितोऽभूत्; D6.7.9.11 T1.3 M5 विसिस्मिये च.

87 ^{a}) Ś D9–11 मृत्यु- (for वज्र-). Ñ1 V1.2 D1–4.13 -समप्रवेगं (Ñ1 V2 °शं); B3.4 -समो (B4 °म) प्रवेगं (for -समानवेगं). —^{b}) B1 संबध्य; D1 संवृत्य; D13 उद्यम्य (for संवर्त्य). Ś V3 B1 D1–3.8.12 -वज्रकल्पं; Ñ2 V1.2 B2–4 -संनिकाशं (V1 B3 °शः). —^{c}) D13 स ताडयामास. —^{d}) V3 B1 वालिसूनुः (for °पुत्रः).

88 ^{a}) Ś D3.8.12 मुष्टिनिष्पेष-; D2.13 °निःपिष्ट-; D4 मुष्टिभिः पिष्ट-; D10.11 M1.2 Ck.t °निर्भिन्न- (for मुष्टिनिष्पिष्ट-). D2.7 -विभग्न-; D9 -विशीर्ण-; D10.11 M5 Ck.t -निमग्न-; M1.2 -विमग्न- (for -विभिन्न-). —^{b}) Ś D12 रक्तं; Ñ2 B2–4 मुखाद्; V1.2 D3.13 वक्त्राद्; V3 B1 D1–3 तथा; D5.7.9–11 T1 G1 M3 Ct ज्वाला; D6 T2.3 ज्वलन्; Ck as in text (for ज्वालां). Ñ1 वक्त्राद्वमन्-; D8 रक्तं च सं-; G2 M5 ज्वलन्महा- (for ज्वालां वमञ्). —^{c}) B3 भूमितलं प्रयाति. —After 88^{c}, D13 ins.:

1270* पुनः समुत्थाय तनावभीमम् ।
बभूव संरब्धतरो महौजा
नरान्तको राक्षसराजपुत्रः ।
मुष्टिप्रहाराभिहतो विचिन्त्य
जग्राह तं वालिसुतं निरीक्ष्य । [5]
अथाङ्गदं बाहुबलेन भूय-
श्चिक्षेप रक्षः सहसा तदानीम् ।
स वायुवेगेन कपिप्रवीरो
जघान शूलेन निशाचरं च ।
शितेन शूलेन समाहतस्तदा [10]
स राक्षसस्तेन महाबलेन ।
विघूर्णितो भूमितले गतासुः

—^{d}) V3 B1.2 M1.2.5 -भिन्नः (for -भग्नः). D13 पपात वज्राभिहतो यथाद्रिः.

89 ^{a}) B2 D6.9–11 तदा; D5 T1 यथा (for अथ). B1.3.4 [अं] तरीक्षे; D6 [अं] तरीक्षात् (for [अ] न्तरिक्षे). D2 त्रिदशालयानां. —^{b}) D4 वनौकसश्च. Ś Ñ V B D1–4.7.8.12.13 [अ] पि (for [ए] व). Ś Ñ V B3.4 D1–3.8.12 महान्निनादः; B1.2 D4.13 महानिनादः. —^{c}) Ś Ñ V B D2–4.6–8.12.13 [ऽ] ति (D6 [ऽ] प्र) वीर्ये; D1.5.9–11 T2.3 G M5 [ऽ] ग्र्यवीर्ये (for ऽग्र्यवीरे).

90 D1 om. 90. —^{a}) B2 राम तदा (sic); D2 राममनु (for राममनः-). V3 B1 D4.6.13 T2.3 प्रहर्षयन्; D5.10.12 -प्रहर्षं; Cg.k.t as in text (for -प्रहर्षणं). —^{b}) D4.13 सुदुःकरं. Ś Ñ V1.2 B2–4 D2–5.8.12.13 T1 G1 M3 तत् (for तं). Ś D2.4.8.9.12 हि कर्म; Ñ2 सुविक्रमः; B4 त्रिवि°; D13 अकर्मवत् (for हि विक्रमम्). V3 B1 सुदुष्करं कर्म रणे च कृत्वा. ❁ Cg: अथेति। 'तत्कृतवान्' इत्यत्र तदित्यव्ययं पदम्। तस्मादित्यर्थः। अङ्गदो हि यस्मात्सुदुष्करम्, अत एव राममनःप्रहर्षणं विक्रमं कृतवान् तस्मादित्यर्थः। ❁ —D4 reads 90^{c} twice (first time in marg.). —^{c}) D4 (first time) सुविस्मितो; D4 (second time) सुविस्थितो (for विसिष्मिये). D9 T3

५८

G. 6. 50. 1
B. 6. 70. 1
L. 6. 50. 1

नरान्तकं हतं दृष्ट्वा चुक्रुशुर्नैर्ऋतर्षभाः ।
देवान्तकस्त्रिमूर्धा च पौलस्त्यश्च महोदरः ॥ १
आरूढो मेघसंकाशं वारणेन्द्रं महोदरः ।
वालिपुत्रं महावीर्यमभिदुद्राव वीर्यवान् ॥ २
भ्रातृव्यसनसंतप्तस्तदा देवान्तको बली ।
आदाय परिघं दीप्तमङ्गदं समभिद्रवत् ॥ ३
रथमादित्यसंकाशं युक्तं परमवाजिभिः ।
आस्थाय त्रिशिरा वीरो वालिपुत्रमथाभ्ययात् ॥ ४
स त्रिभिर्देवदर्पघ्नैर्नैर्ऋतेन्द्रैरभिद्रुतः ।
वृक्षमुत्पाटयामास महाविटपमङ्गदः ॥ ५
देवान्तकाय तं वीरश्चिक्षेप सहसाङ्गदः ।
महावृक्षं महाशाखं शक्रो दीप्तमिवाशनिम् ॥ ६

M1.2 -भीमकर्मा; G2 M5 -भीमविक्रमः; G3 -विक्रमः पुनः (for -वीर्यविक्रमः). Ś Ñ V1.2 B2-4 D2.3.4 (second time).8.12.13 नाति (B2 °पि; B4 D8 °भि) च (Ñ2 B4 D4 सु; B2.3 स) भीमविक्रमः; D10.11 सोप्यथ भीमकर्मा; T3 नाप्यतिभीमकर्मा (for सोऽप्यतिवीर्यविक्रमः). V3 B1 स विस्मयेनातिमहानुभावः; D6 विसिस्मिये नाप्यतिभीमकर्मणा. —^{d}) D6 T2 G2 M1.2 युद्धेन (for युद्धे स). Ś Ñ V B D2.3.8.12 T3 पुनश्च युद्धाय मनो दधे तदा; D13 पुनश्च युद्धेप्सुरिवास्थितस्तदा. ❀ Cm (after colophon within brackets).t cite Kataka : अत्र सर्गाव (Cm °र्गवि)च्छेदो बहुषु पुस्तकेषु न दृश्यते इत्यस्माभिरपि न कृतः। पूर्वोत्तर-वाक्ययोरेककर्तृकयुद्धवर्णनादिति कतकः। ; so also Ck. ❀

Colophon : D10.11 om. —*Kāṇḍa name* : Ñ1 B D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D2.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś Ñ V B D1-4.8.9.12.13 नरांतकवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 D1.3 49; Ñ2 50; V2 (sic) B4 47; B1 D9 46; B3 43; D5-7 T1 G M 69; T2 74; T3 76. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

58

D10.11 cont. the previous Sarga.

1 ^{a}) Ñ2 V3 B1 D1.3.4 G2 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). Ś D8.12 नरांतकवधं श्रुत्वा. —^{b}) Ś Ñ1 D4 (*sup. lin.*; orig. as in text).8.12 चुक्रुधुर् (for चुक्रुशुर्). G (ed.) चुक्रुधे नैर्ऋतर्षभः. —^{c}) D4 reads च *sup. lin.* Ñ2 तु त्रिशिराः; B4 त्रिशिराश्च (for त्रिमूर्धा च). —^{d}) D3 महाबलः (for महोदरः). Ñ1 तथा संकंपनो बली. ❀ Cg : पौलस्त्य इति त्रिमूर्धविशेषणम्। न तु महोदरस्य. ❀ —After 1, Ñ2 V1 read 2^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

2 V2.3 B4 D8 G2 om. (hapl.) 2^{ab}. M5 reads 2-5 after 15. —^{a}) Ś मेरुसंकाशं; Ñ2 B2 मेरुशृंगाभं. —^{b}) Ś Ñ2 B3 D2 वानरेंद्रं (for वारणेन्द्रं). D4.13 स राक्षसः. —Ñ2 V1 read 2^{cd} for the first time after 1, repeating it here. —^{c}) G1.3 -वेगम् (for -वीर्यम्). —^{d}) D6.7.10.11 T1.2 G1.2 M5 वेगवान् (for वीर्यवान्). Ñ2 V1 (both first time).2 B2 अभिदुद्रुवुरोजसा.

3 For sequence in M5, cf. v.l. 2. —^{a}) Ñ2 B D2.8 T2.3 G2 भ्रातुर्; Cg as in text (for भ्रातृ-). Ñ2 B2-4 मरण-; T2.3 हनन-; Cg as in text (for -व्यसन-). D9 -संपन्नस् (for -संतप्तस्). —^{b}) Ś Ñ2 V3 B1-3 D2.8.9 T2 M3 तथा; D13 रणे; G3 तत्र (for तदा). Ñ1 D4 रणे; D13 तदा (for बली). —^{c}) B1 मुसलं (for परिघं). Ś V3 B1 D1-3.7-12 घोरम्; B4 दिव्यम्; D13 तीव्रम् (for दीप्तम्). —^{d}) Ś V B1.3.4 D1-3.8.12 स (Ś2 om. [subm.]; V B1.3 D1 सं-) प्रदुद्रुवे; Ñ B2 D4.13 समुपाद्रवत्; T2 °द्रवन् (for समभिद्रवत्). ❀ Cg : समभिद्रवत् समभ्यद्रवत्. ❀

4 For sequence in M5, cf. v.l. 2. —^{a}) D1 -संकाशो. V1.2 B4 स रथं मेघसंकाशं. —^{c}) Ñ1 D13 आदाय (for आस्थाय). Ś Ñ2 V B D1-3.8.12 चापि; Ñ1 D4.13 कोपाद् (for वीरो). G1 वीरस्त्रिशिरा (by transp.). —^{d}) Ś Ñ2 V B D1-4.8.12 उपा (V2 अथा) द्रवत्; Ñ1 D13 समभ्ययात्; D10.11 M5 अथाभ्यगात् (for अथाभ्ययात्).

5 For sequence in M5, cf. v.l. 2. —^{a}) D13 शत्रुभिर्. Ś V3 B1 D1-3.8.12 मेघ (D1 यम) संकाशैर्; D9 देवगंधर्व- (for देवदर्पघ्नैर्). —^{b}) Ś V3 B1.4 D8.12 नैर्ऋतैस्तैर्; V1.2 नैर्ऋताग्रैर्; D7.10.11 राक्षसेंद्रैर् (for नैर्ऋतेन्द्रैर्). D9 -दर्पघ्नै राक्षसैर्वृतः. —After 5^{ab}, Ś D2.8.12 ins. :

1271* हर्षाद्द्विगुणितोत्साहश्चकार मतिमान्बलम् ।

—B4 om. 5^{c}-6^{b}. —^{c}) G1 महावृक्षम् (hypm.) (for वृक्षम्). —For 5^{cd}, Ś V3 B1 D1-3.8.12 subst. :

1272* महाविटपमासाद्य सालमुद्यम्य वीर्यवान् ।

[V3 B1 D2.3 शालम्. V3 B1 D1.3 उत्पाट्य (for उद्यम्य).]

6 B4 om. 6^{ab} (cf. v.l. 5). G3 om. (hapl.) 6-7. —^{ab}) D13 तद् (for तं). M5 देवांतकस्य शिरसि (for ^{a}). V3 B1 G1 चिक्षेप वीरस्तं (by transp.). Ś V B1.2 D1-3.8.12 बलवद्ब (B2 °वान्ब) ली; Ñ2 B3 M1.2 च महा (B3 बलिने; M1.2 तरसा) बली; D9 कनकांगदः (for सह-

त्रिशिरास्तं प्रचिच्छेद शरैराशीविषोपमैः ।
स वृक्षं कृत्तमालोक्य उत्पपात ततोऽङ्गदः ॥ ७
स ववर्ष ततो वृक्षाञ्शिलाश्च कपिकुञ्जरः ।
तान्प्रचिच्छेद संक्रुद्धस्त्रिशिरा निशितैः शरैः ॥ ८
परिघाग्रेण तान्वृक्षान्बभञ्ज च सुरान्तकः ।
त्रिशिराश्चाङ्गदं वीरमभिदुद्राव सायकैः ॥ ९
गजेन समभिद्रुत्य वालिपुत्रं महोदरः ।
जघानोरसि संक्रुद्धस्तोमरैर्वज्रसंनिभैः ॥ १०
देवान्तकश्च संक्रुद्धः परिघेण तदाङ्गदम् ।
उपगम्याभिहत्याशु व्यपचक्राम वेगवान् ॥ ११
स त्रिभिर्नैर्ऋतश्रेष्ठैर्युगपत्समभिद्रुतः ।
न विव्यथे महातेजा वालिपुत्रः प्रतापवान् ॥ १२
तलेन भृशमुत्पत्य जघानास्य महागजम् ।
पेततुर्लोचने तस्य विननाद स वारणः ॥ १३

G. 6. 50. 13
B. 6. 70. 14
L. 6. 50. 13

साङ्गदः). Ñ1 D4.13 प्रचिक्षेप स वानरः(D13 रुषान्वितः) (for ^{b}). —V3 D4 om. 6^{cd}. —^{c}) Ś Ñ2 B2.3 D1–3.8.12 -शैले; B1.4 -शैलं (for -शाखं). —^{d}) V1.2 B1–3 D5.6.10.11 T1 G1 M1.2 Ck.t दीप्ताम् (for दीप्तम्). B3 महाशनिं.

7 G3 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 तु (for प्र-). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12 वृक्षं नि- (for स वृक्षं). D3 -क्षतम् (for कृत्तम्). V3 B1 D2 आलक्ष्य (for आलोक्य). D13 तमालोक्य ततः क्रुद्धम्. —^{d}) Ś1 D8 उत्पत्य च; Ñ1 V B1.3.4 D2–4 T3 समुत्पत्य(V3 B1 °त्पाट्य); D1 समुत्पेते ; D6 T2 खमुत्पत्य (for उत्पपात). Ñ1 V1.3 B1.3.4 D9–11 M3 तदा; V2 D4.5 T1 तथा (for ततो). Ś तत्प्रत्यध्यानतोंगदः (sic); Ñ2 B2 समुत्पत्यांगदस्तदा; M5 ह्युत्पपात महाबलः (to avoid hiatus).

8 ^{a}) D6 संववर्ष ; T2.3 प्रावर्षत (for स ववर्ष). Ñ V1.2 B2–4 D4 पुनः ससर्ज वृक्षांश्च ; D13 ततः ससर्ज वृक्षान्स; M5 अंगदोपि महावृक्षांश्. —After 8^{a}, D11 reads 9 (^{a} and ^{bcd} transp.). —^{b}) D3.5 T1 G2 M1–3 शैलांश्च; M5 चिक्षेप (for शिलाश्च). —Ś2 erroneously repeats 8^{c}–9^{b} after 9^{ab}. —^{c}) V3 B1 चिच्छेद च(V3 om. [subm.]) (for प्रचिच्छेद). Ś D8.12 त्रिशिरास्तान्प्रचिच्छेद; D13 तांश्च क्षिप्तान्प्रचिच्छेद. —^{d}) Ś D8.12 संक्रुद्धो; B2 स त्रिभिर् (for त्रिशिरा).

9 B1 reads 9–10 in marg. D11 transp. 9^{a} and 9^{bcd} and reads them after 8^{a}. V3 B1 repeat 9^{ab} (var.) after 10. —^{ab}) V3 (second time) संगृह्य; B1 (first time) तान्सर्वान् ; B1 (second time) संचूर्य (for तान्वृक्षान्). D5.7 T1 G3 M5 स (for च). D10.11 स महोदरः (for च सुरान्तकः). Ś D2.8.9.12 शिलाश्च निजघान सः ; V3 B1 (both both times) D1 शिलाश्च रजनीचरः ; D13 प्रचिच्छेद नरांतकः (for ^{b}). Ñ2 V1.2 B2–4 शिलाश्च परिघाग्रेण बभंज विबुधांतकः(V1 ता बभंज नरांतकः) ; T2.3 देवांतकोपि संक्रुद्धः परिघाग्रेण]वारयन् . —After 9^{ab}, Ś2 erroneously repeats 8^{c}–9^{b}. —^{c}) Ś2 V3 D1–3.8.12 तु (for च). Ñ2 V2 B2–4 अंगदं त्रिशिरा. B3 वीरो (for वीरम्). —^{d}) B3 ह्यभिदुद्राव; M1.2 अभिविव्याध (for अभिदुद्राव). T2.3 शरवर्षं ववर्ष ह.

10 B1 reads 10 in marg. (cf. v.l. 9). —^{a}) V3 B1 गजाच्च; D13 जवेन (for गजेन). Ś Ñ V B D2.4.8.12.13 समभिप्लुत्य. —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 आजघानोरसि व्यूढे(D13 क्षिप्रं). —After 10, V3 B1 repeat 9^{ab} (var.).

11 ^{a}) Ñ1 D13 सु-; D4 तु (for च). —^{b}) D2.8.12 ततो; D3 तम् ; D6 T2 तथा (for तदा). B1 परिघाग्रेण चांगदं. —^{c}) D4 उपक्रम्य ; D6 G1 अभि° (for उपगम्य). Ś Ñ1 D8.12 [अ]भिगत्वा च ; Ñ2 V B D2–4 [अ]भिहत्वा च(Ñ2 V1.3 °त्वैव; B2.4 °त्यैव; B3 °त्वैवं); D1 °गम्याशु; D13 विहत्यैनं ; G2 °हत्य च (for [अ]भिहत्याशु). —^{d}) T2.3 परिचक्राम. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 मुहुर्मुहुर(Ś2 Ñ V B1–3 D1.4 °रु)पाक्रमत्(B4 °रुपागमत् ; D13 °रवाक्रमत्).

12 ^{ab}) G3 M5 त्रिभिस्तैर् (for स त्रिभिर्). Ś D8.12 समभिद्रुतैः ; Ñ2 समुप°; D4 समुपाद्रवत् (for समभिद्रुतः). D13 निशितैस्तोमरश्रेष्ठैः शितैर्युगपदुद्रुतः. —After 12^{ab}, Ś D2.8.12 ins. :

1273* क्रुद्धैरिव महादोषैस्त्यक्तस्थानैरिवाब्रभौ ।
[D2 स तु (for इव).]

—^{c}) D1 प्रविव्यथे; D13 न निविद्धो (for न विव्यथे). —After 12, D5.7.10.11 T1 G3 M3 ins. :

1274* स वेगवान्महावेगं कृत्वा परमदुर्जयः ।

13 D13 om. 13^{a}–15^{b}. —^{a}) D3 बलेन. Ñ1 D4 M1.2 भृशमुद्यम्य(M1.2 °त्प्लुत्य); V1.2 तु समुत्पत्य; V3 B1 D3 भृश(B1 द्रुत)मुत्पाट्य; D5–7.9–11 T G3 समभिद्रु(T3 °स्तु [sic])त्य (for भृशमुत्पत्य). D1 तले गृहीत्वा चोत्पीड्य. —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12 गजमंगदः (for [अ]स्य महागजम्). —After 13^{ab}, D5–7 T1 M3 ins. :

1275* तस्य तेन प्रहारेण नागराजस्य संयुगे ।

—Ñ1 om. 13^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś D1.3.8.12 तस्य ते नेत्रे; Ñ2 V B D2.4 तस्य(D4 तत्र) नेत्रे च(Ñ2 B3.4 तु); D5.6.9–11 नयने तस्य (for लोचने तस्य). L (ed.) निपेततुस्ततो नेत्रे.

G. 6. 50. 14
B. 6. 70. 14
L. 6. 50. 14

विषाणं चास्य निष्कृष्य वालिपुत्रो महाबलः ।
देवान्तकमभिद्रुत्य ताडयामास संयुगे ॥ १४
स विह्वलितसर्वाङ्गो वातोद्धूत इव द्रुमः ।
लाक्षारससवर्णं च सुस्राव रुधिरं मुखात् ॥ १५
अथाश्वास्य महातेजाः कृच्छ्राद्देवान्तको बली ।
आविध्य परिघं घोरमाजघान तदाङ्गदम् ॥ १६
परिघाभिहतश्चापि वानरेन्द्रात्मजस्तदा ।
जानुभ्यां पतितो भूमौ पुनरेवोत्पपात ह ॥ १७
समुत्पतन्तं त्रिशिरास्त्रिभिराशीविषोपमैः ।
घोरैर्हरिपतेः पुत्रं ललाटेऽभिजघान ह ॥ १८
ततोऽङ्गदं परिक्षिप्तं त्रिभिर्नैर्ऋतपुंगवैः ।
हनूमानपि विज्ञाय नीलश्चापि प्रतस्थतुः ॥ १९
ततश्चिक्षेप शैलाग्रं नीलस्त्रिशिरसे तदा ।
तद्रावणसुतो धीमान्बिभेद निशितैः शरैः ॥ २०
तद्बाणशतनिर्भिन्नं विदारितशिलातलम् ।
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं निपपात गिरेः शिरः ॥ २१

❀ Cg: तस्य अङ्गदस्य। तस्य नागराजस्येति द्वितीयतच्छब्दान्वयः. ❀ —^{d}) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12 G2 ननादाथ(G2 °द च); D9–11 M3 विननाश; M1.2 निपपात (for विननाद). B2 G1 च (for स). Ś2 Ñ2 V1.2 B2.3 D5 T3 वानरः; D4.6 G1 M2 रावणः (meta.); D9–11 कुंजरः (for वारणः). V3 B1 सुदारुणं.

14 Ñ1 D13 om. 14 (cf. v.l. 13). G2 damaged up to वालि- in ^{b}.—^{a}) Ś1 निष्कास्य; Ś2 D4.5.8.9.11 निष्क्रम्य; D1–3 निःकृष्य (for निष्कृष्य).—^{c}) T1.2 G1 M Cr.g अभिप्लुत्य.—^{d}) Ś V3 B1 D1–3.8.12 स जघान तदो (V3 B1 D2 ततो; D3 तथो)रसि; Ñ2 V1.2 B2–4 D4 जघान च तथोरसि.

15 Ñ1 D13 om. 15^{ab} (cf. v.l. 13).—^{a}) V3 विस्फुरित-; B1 विकलित- (unmetric) (for विह्वलित-). D6.7.10.11 T2.3 G1 M1.2 स विह्वलस्तु ते(T2.3 °लांगस्ते; G1 °लश्च ते)जस्वी; D9 स वीरो हततेजस्वी.—^{b}) D1 वाताधूत; D9 G M5 वातोद्धत.—^{c}) Ś D8.12 तु; D3 हि (for च). Ñ1 D13 सं(D13 स)चचाल च सुस्राव.—^{d}) Ñ1 सफेनं (for सुस्राव). D9–11 महत् (for मुखात्). D13 शोणितं च मुखाद्बहु.—After 15, M5 reads 2–5.

16 ^{a}) Ś Ñ V B2 D2–4.7.8.10–13 G1 M1.2 अथाश्वस्य; B1 आश्वास्य च (for अथाश्वास्य).—^{b}) B3 क्षणाद्; D13 क्रोधाद्; G2 चिराद् (for कृच्छ्राद्).—G3 damaged from देवान्तको up to आविध्य प in ^{c}.—^{c}) Ś Ñ V B1.2.4 D (except D6) T1 G3 M1.2.5 वेगाद्; B3 गाढं (for घोरम्).—^{d}) B3 जघान च; D13 जघानाथ (for आजघान). Ñ1 D13 G1.2 ततो; D4.11 T1 तथा (for तदा). L (ed.) पुनरंगदं (hypm.).

17 ^{a}) B1.3 D4.13 परिघेणाहतश्चा(B3 °ण हतः सो)पि.—^{b}) B3 D4 तथा (for तदा). D13 वालिपुत्रः प्रतापवान् (=12^{d}).—D13 repeats 17^{cd} after the first occurrence of 1277*.—^{c}) G1.3 M1.2.5 अपतत्.—^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 (both times) अभि- (for एव).—G3 damaged from त्पपात up to समुत्पत in 18^{a}. V1.3 B1.3 D3.4 M1.2 च (for ह).

18 G3 damaged for समुत्पत in ^{a} (cf. v.l. 17). G2 erroneously repeats 18–19 after 19.—^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8–12 T1 G1.2 M1.2.5 तमु(B1 D1.3 तं चो)त्पतंतं; D13 उत्पतंतं तु (for समुत्पतन्तं).—D1 om. from 18^{b} up to ऽङ्गदं in 19^{a}.—^{b}) Ś Ñ V B D2.3.8.12.13 शरैर्; G1 शितैर् (for त्रिभिर्). D7.9–11 T2.3 G3 M Cm.t त्रिभिर्बाणैरजिह्मगैः.—After 18^{ab}, B2.3 (l. 1 only) ins.:

1276* त्रिभिर्विव्याध निशितैर्वालिपुत्रं महोरसि ।
ततः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कङ्कबर्हिणवाजिभिः ।

[(l. 1) B3 तथोरसि];

while D13 ins. (repeating it after 19^{ab}):

1277* तलेन भृशमुद्यम्य स जघान तदा वमन् ।

—Thereafter D13 repeats 17^{cd}.—^{c}) Ś D2.3.8.12 रोषाद्; Ñ V2.3 B1.2.4 D4.6 G1.2 बाणैर्; V1 D13 त्रिभिर्; B3 कालैर् (for घोरैर्).—^{d}) B4 तं; G2 च (for ह). Ñ1 B3 D8.9.12.13 नि(D13 स)जघान ह; V3 B1 त्रिशि(B1 °भि)राहनत्.

19 D1 om. ततोऽङ्गदं in 19^{a} (cf. v.l. 18).—^{a}) D4.9 तदा (for ततो).—G3 damaged from ऽङ्गदं up to र्नै in ^{b}.—After 19^{ab}, D13 repeats 1277*.—^{c}) Ś D8.12 नाम; Ñ1 D4.9–11.13 अथ; D1 चापि; D2 G1 अभि-; D3 इति (for अपि). Ś2 D8 विज्ञाप्य (for विज्ञाय).—^{d}) D13 G1 [अ]भि- (for [अ]पि). B3 प्रतस्थिवान्; D13 -पतद्रुतः (for प्रतस्थतुः).—After 19, G2 erroneously repeats 18–19.

20 ^{a}) T2.3 नीलश् (for ततश्). D13 शैलं स (for शैलाग्रं).—^{b}) D7 त्रिशिरसं; G3 त्रिशिरसस् (for त्रिशिरसे). D6 T2.3 महत्त्रि(D6 नीलस्त्रि)शिरसं प्रति.—^{c}) Ñ2 V3 B1 D4 तं (for तद्). Ś D2.8.12 शूरो; Ñ1 भीमं; D1 भीमो; D13 श्रीमान्; M1.2 वीरो (for धीमान्).—^{d}) T2.3 चिच्छेद.—G3 damaged from निशितैः up to तद्बाण- in 21^{a}. Ś Ñ1 V3 B1 D1.2.8.12 निर्बिभेद शितैः शरैः.

21 G3 damaged for तद्बाण- in ^{a} (cf. v.l. 20).—^{a}) Ñ1 B3 D4.13 तद्बाणवर्षाभिहतं.—^{b}) Ñ1 विपरीत-; D9

ततो जृम्भितमालोक्य हर्षाद्देवान्तकस्तदा ।
परिघेणाभिदुद्राव मारुतात्मजमाहवे ॥ २२
तमापतन्तमुत्पत्य हनूमान्मारुतात्मजः ।
आजघान तदा मूर्ध्नि वज्रवेगेन मुष्टिना ॥ २३
स मुष्टिनिष्पिष्टविकीर्णमूर्धा
निर्वान्तदन्ताक्षिविलम्बिजिह्वः ।
देवान्तको राक्षसराजसूनु-
र्गतासुरुर्व्यां सहसा पपात ॥ २४

तस्मिन्हते राक्षसयोधमुख्ये
महाबले संयति देवशत्रौ ।
क्रुद्धस्त्रिमूर्धा निशिताग्रमुग्रं
ववर्ष नीलोरसि बाणवर्षम् ॥ २५
स तैः शरौघैरभिवर्ष्यमाणो
विभिन्नगात्रः कपिसैन्यपालः ।
नीलो बभूवाथ विसृष्टगात्रो
विष्टम्भितस्तेन महाबलेन ॥ २६

G. 6. 50. 26
B. 6. 70. 29
L. 6. 50. 26

विददार (for विदारित-). Ś Ñ1 V3 B4 D1.3.8.12.13 -शिलाघनं; B3 °द्रुमं; D4 °चयं; D9 -शिलांतरं (for -शिलातलम्).—^{c}) D8 सु- (for first स-). B1 विस्फुलिंगं सहज्वालं.—^{d}) D1 निःपपात. M5 महीतले (for गिरेः शिरः).

22 ^{a}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12 तत्तु (Ś Ñ V2 B2.4 D1.2.8 तं तु [sic]; V3 B1 स तं [sic]) चूर्णितम्; D5 T1 तच्च निष्फलम्; D7.10.11 T2.3 Ct स त्रि°; Cm.g.k as in text (for ततो जृम्भितम्). B3 D13 तत्तु भग्नं (D13 तच्चूर्णितं) समालोक्य. ❀ Cg : जृम्भितं भग्नमिति यावत्। जृम्भितं तद्वनुर्दण्ड्रोत्यादिवत्. ❀ —D4 om. 22^b–23^a.—^{b}) D6 T2.3 हरिं (for हर्षाद्). D5.7.9–11 T1 M5 बली (for तदा).—^{c}) D5 [अ]पि (for [अ]भि-).—^{d}) T2.3 उत्तमं (for आहवे). D9 मारुतिं रावणात्मजः.

23 D4 om. 23^a (cf. v.l. 22). D9 om. (hapl.?) 23^{ab}.—^{a}) Ñ B3 D13 आलोक्य; B4 उत्पाट्य; T1 M1–3 उत्प्लुत्य; T2.3 संप्रेक्ष्य (for उत्पत्य).—^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.10–13 कपिकुंजरः (for मारुतात्मजः).—^{c}) Ñ B2–4 D7.9.13 ततो (for तदा). Ñ1 वीरं; D13 क्रुद्धो (for मूर्ध्नि).—^{d}) Ñ1 B3 D6.7.9–11.13 T2.3 G2 M1–3 -कल्पेन (for -वेगेन).—After 23, D5–7.9–11 T G1.3 M ins.:

1278* शिरसि प्राहरद्वीरस्तदा वायुसुतो बली ।
नादेनाकम्पयच्चैव राक्षसान्स महाकपिः ।

[(l. 1) D5.10.11 प्रहरद्; D8 T2.3 G1 M3 प्रहरन्. G3 धीमांस् (for वीरस्). M1.2 प्रहृत्य मूर्धनि तदा वायुपुत्रो महाबलः.—(l. 2) G1 नादैर् (for नादेन). T2 सर्वान्; M5 चैनं (for चैव). D7 नादेन कंपयन्सर्वान् (for the prior half). D7 महाबलः.]

24 V3 om. 24^{ab}.—^{a}) Ś2 D8.12 -निष्पेष-; D4 -विनिष्ट- (sic); D5 om. (hapl.?) (for -निष्पिष्ट-). Ñ1 D4.7.13 -विशीर्ण-; D6.9–11 M1.2 -विभिन्न-; L (ed.) -विदीर्ण- (for -विकीर्ण-). Ñ2 V1 D12 -मूर्ध्ना (for -मूर्धा).—^{b}) Ś V1.2 B D1.3.8.12 विशी(B1 °की)र्ण-; Ñ2 D13 निर्धूत-; B2 D6.9 G1.2 निष्क्रांत-; B3 निष्कीर्ण-; D2 विस्तीर्ण-; D4 निर्यात-; Cm.k.t as in text (for निर्वान्त-). Ś D8.12 -दंष्ट्राक्षि-; G2 -दंतोति-; M5 -नासाक्षि-; Cm.k.t as in text (for -दन्ताक्षि-). B1 D1 -विलंब-; B2 -विनष्ट- (for -विलम्बि-).—B4 om. 24^c–29.—^{d}) V3 निपात (sic) (for पपात).—After 24, D4 ins. an addl. colophon [लंकाकांडे देवांतकवधः].

25 B4 om. 25 (cf. v.l. 24).—^{a}) Ś Ñ2 V B1–3 D1–4(also as in text).8.12 -राजसूनौ (Ñ2 B2.3 °पुत्रे); D6 T1.2 -राजमुख्ये; M3 -नाथ° (for -योधमुख्ये).—^{b}) Ñ2 संसदि (for संयति). Ñ2 D4 देवपुत्रौ (sic).—^{c}) D9.10 G2 त्रिशीर्षो. D11 विष्टंभित* (for क्रुद्धस्त्रिमूर्धा). D6.7.10.11 T2 G1 -[अ]स्त्रम् (for -[अ]ग्रम्).—^{d}) D6 T2 नीलोपरि; G2 मेघा इव (for नीलोरसि). G1.2 -जालं (for -वर्षम्).—For 25^{cd}, Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 T3 subst.:

1279* नीलं त्रिमूर्धा कुपितः शरौघै-
र्ववर्ष जाम्बूनदचित्रपुङ्खैः ।

[(l. 1) Ñ1 D13 ततस् and निशितैः (for नीलं and कुपितः respy.). Ñ2 B2.3 D4 महोदरः क्रोधवशाच्छरौघैर्.—(l. 2) D12 बभूव (sic) (for ववर्ष). Ñ2 B2.3 हौताशनिमाह्वाग्रैः.]

—D3 T3 cont.; while D5–7.9–11 T1.2 G M ins. after 25:

1280* महोदरस्तु संक्रुद्धः कुञ्जरं पर्वतोपमम् ।
भूयः समधिरुह्याशु मन्दरं रश्मिवानिव ।
ततो बाणमयं वर्षं नीलस्योरस्यपातयत् ।
गिरौ वर्षं तडिच्चक्रचापवानिव तोयदः ।

[(l. 2) D6 एवाभिरुह्याशु; T2.3 सत्वरमारुह्य (for समधिरुह्याशु). D11 S रश्मिमान्.—(l. 3) D3.9–11 [उ]परि (for [उ]रसि). D6 पातयत्.—(l. 4) D3.9–11 G1.2 M5 Ck.t तडिच्चक्रं (G1 M5 °क्रम्); D6 तडिच्चैव; G2 तडिच्चद्धं. D3.9–11 स गर्जन् (for -चापवान्).]

26 B4 om. 26 (cf. v.l. 24).—^{a}) Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12 शितैः; D6.7.9–11.13 T2.3 G1.3 M3.5 ततः; M1.2 ततैः (for स तैः). Ś V3 B1 D3.8.12 शरैस्तैर् (for शरौघैर्).

G. 6. 50. 27
B. 6. 70. 30
L. 6. 50. 27

ततस्तु नीलः प्रतिलभ्य संज्ञां
शैलं समुत्पाट्य सवृक्षषण्डम् ।
ततः समुत्पत्य भृशोग्रवेगो
महोदरं तेन जघान मूर्ध्नि ॥ २७
ततः स शैलाभिनिपातभग्नो
महोदरस्तेन सह द्विपेन ।
विपोथितो भूमितले गतासुः
पपात वज्राभिहतो यथाद्रिः ॥ २८

पितृव्यं निहतं दृष्ट्वा त्रिशिराश्चापमाददे ।
हनूमन्तं च संक्रुद्धो विव्याध निशितैः शरैः ॥ २९

D4 अति- (for अभि-). Ś Ñ2 V B1.2 D2.3.8–13 T2.3 G2 -वृष्यमाणो; Ñ1 -भूयमानो; B3 -हन्यमानो; D1.6 -कृष्यमाणो; D4.5.7 M1.2 -वर्षमाणो (for -वर्ष्यमाणो).—c) G1 [अ]ति- (for [अ]थ). D5.6 M3 Cr.g निसृष्टगात्रो; M1.2 निकृत्तदेहो; M5 विवृद्ध°; Cv.t as in text (for विसृष्टगात्रो). Ś Ñ2 V B1–3 D1–3.8.12 विसृष्ट(V1 °विद्ध; V2 °भिन्न; B2.3 °दृब्ध)गात्रोपि(Ñ2 B2.3 °त्रोथ; V1 D1–3 °त्रोति-; V2.3 B1 °त्रस्तु) बभूव नीलो. ❀ Cm: विभिन्नगात्रः श्लथावयवः परवशगात्रो वा. ❀

27 B4 om. 27 (cf. v.l. 24).—a) Ñ1 D13 स; D2 सु- (for तु). D9–11.13 G1.2 प्रतिलब्धसंज्ञः.—b) D4 om. from सवृक्ष up to समुत्पत्य in 27c. D7.9–11.13 -खंडं (for -षण्डम्). Ś Ñ V B1–3 D1–3.8.12 स(D2 om.)शैलमुत्पाट्य सवृक्षखं(Ś2 D8 °षं)डं(B1 °खंडवृक्षं).—c) Ñ1 D5.6.13 T नभः; G1 M1 स तं; M2 ततं (for ततः). M1.2 समुत्क्षिप्य. Ñ1 D4 सुपर्णवेगात् (D4 °गं [sic]); D9–11 महोग्रवेगो; D13 तदाशु°; G1 °घोरं (for भृशोग्रवेगो). Ś Ñ2 V B1–3 D1–3.8.12 सु(Ś2 D1–3.8.12 स)दूरमुत्पत्य(D1.3 °त्पाट्य) खमु(Ñ2 B2.3 तमु; V3 महो)ग्रवेगो(D8 °वीरो).—d) D5 om. महोदरं. Ñ1 तं नि- (for तेन). D4 महोदरस्यैव. D6 reads जघान मूर्ध्नि in marg. B1 मूर्धनि; B3 वीरः (for मूर्ध्नि).—After 27, B3 ins. 1281*.

28 B4 om. 28 (cf. v.l. 24). B3 reads 28a after 28.—a) Ñ2 शैलाग्र-; M3 शैलेंद्र- (for शैलाभि-). B2 -प्रणिपात-; G1 -[अ]शनिपात- (for -[अ]भिनिपात-). B3 यथैव शक्रो विनिहत्य दानवान्; T2.3 स तेन शैलेन समाहतो भृशं.—b) Ñ2 B2 D9–11 G3 M3.5 महा- (for सह).—c) Ñ2 D5.11 T1 व्य(Ñ2 नि)पोथि(D11 °हि)तो; B2.3 निपूदितो; D6 T2.3 G2 निपातितो; D10 व्यामोहितो (for विपोथितो).—For 28, Ś V B1 D1–4.8.12 subst.; Ñ1 D13 subst. l. 1–2 for 28ab; while B3 ins. after 27:

1281* स तेन शैलेन समाहतस्तदा
रक्षोधिपो भूमितले पपात ।
महोदरो जीवितमुत्ससर्ज
यथा गजः सिंहबलाभिभूतः ।

[(l. 1) V B1.3 D4 हतस्तरस्वी (for समाहतस्तदा).—(l. 2) V B1.3 D4 महोदरो (for रक्षोधिपो). Ñ1 स राक्षसः सैन्यमहद्विपेन (sic); D13 स राक्षसस्तेन महाबलेन.—(l. 3) V B1.3 D4 ततस्तु वै (for महोदरो).—(l. 4) Ś D8.12 द्विपः (for गजः).]

—After 28, Ñ1 B2 D13 ins.:

1282* महोदरो जीवितमुत्सृजंस्तदा
यथा गजः सिंहपदाग्रताडितः ।

[(l. 2) D13 -[अ]भि- (for -[अ]ग्र-).]

—Thereafter B2 D13 ins. an addl. colophon, while Ś V2.3 B1 D1–4.8.12 and M1.2 ins. the same after 1281* and 28 respy. [*Kāṇḍa name*: Ś om.; B1.3 D2.4.13 लंका°.—After *Kāṇḍa name*, D2.13 ins. युद्धपर्वणि.—*Sarga name*: Ś V3 B1 D1.2.8.12.13 देवांतकमहोदरवधः; V2 B3 D3.4 महोदरवधः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V2.3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1.3 50; B1 47; M1.2 70.—After colophon, M2 concludes with श्रीरामाय नमः.]

29 B4 om. 29 (cf. v.l. 24).—a) Ñ2 पतितं (for निहतं).—b) Ñ D13 कोपम् (for चापम्). Ñ2 आहरत्; D13 T3 आदधे (for आददे). Ś V B1.3 D1–4.8.12 क्रोधमूर्छितः.—c) Ś Ñ1 V1 B1 D1–4.8.12.13 T2.3 सुसं(Ñ1 D13 अभि; D1 समं)क्रुद्धो.—After 29, Ñ B1(l. 1 only) -3 D4–7.9–11 S ins.; whereas B4 ins. before 30:

1283* स वायुसूनुः कुपितश्चिक्षेप शिखरं गिरेः ।
त्रिशिरास्तच्छरैस्तीक्ष्णैर्बिभेद बहुधा बली ।
तद्व्यर्थं शिखरं दृष्ट्वा द्रुमवर्षं महाकपिः ।
विससर्ज रणे तस्मिन्रावणस्य सुतं प्रति ।
तमापतन्तमाकाशे द्रुमवर्षं प्रतापवान् । [5]
त्रिशिरा निशितैर्बाणैश्चिच्छेद च ननाद च ।

[(l. 1) L (ed.) -पुत्रः (for -सूनुः). M5 पतितश्च (for कुपितश्च). D4 तदा (for गिरेः).—(l. 2) G2 चिच्छेद (for बिभेद).—(l. 3) Ñ1 तच्छिन्नं; D4 विकीर्णं; L (ed.) तच्छिन्नं (for तद्व्यर्थं). Ñ B2–4 D4 महाबलः; D6.7.9–11 T2.3 M3 तदा कपिः (for महाकपिः).—(l. 4) Ñ B2–4 D4 तदा(Ñ2 B3 °तो) वीरो; L (ed.) महावीरो (for रणे तस्मिन्).—(l. 5) D9 आकाशं (sic) (for आकाशे). Ñ B2–4 D4.7 G M5 तामापतंतीं सहसा(D7 G M5 °तीमाकाशे) (for the prior half) and -वृष्टिं (for -वर्षं). B3 तथा स तां (for प्रतापवान्).—(l. 6) M1 बिभेद (for चिच्छेद).]

हनूमांस्तु समुत्पत्य हयांस्त्रिशिरसस्तदा ।
विददार नखैः क्रुद्धो गजेन्द्रं मृगराडिव ॥ ३०
अथ शक्तिं समादाय कालरात्रिमिवान्तकः ।
चिक्षेपानिलपुत्राय त्रिशिरा रावणात्मजः ॥ ३१
दिवि क्षिप्तामिवोल्कां तां शक्तिं क्षिप्तामसंगताम् ।
गृहीत्वा हरिशार्दूलो बभञ्ज च ननाद च ॥ ३२
तां दृष्ट्वा घोरसंकाशां शक्तिं भग्नां हनूमता ।
प्रहृष्टा वानरगणा विनेदुर्जलदा इव ॥ ३३
ततः खड्गं समुद्यम्य त्रिशिरा राक्षसोत्तमः ।
निचखान तदा रोषाद्वानरेन्द्रस्य वक्षसि ॥ ३४
खड्गप्रहाराभिहतो हनूमान्मारुतात्मजः ।
आजघान त्रिमूर्धानं तलेनोरसि वीर्यवान् ॥ ३५
स तलाभिहतस्तेन स्रस्तहस्ताम्बरो भुवि ।
निपपात महातेजास्त्रिशिरास्त्यक्तचेतनः ॥ ३६
स तस्य पततः खड्गं समाच्छिद्य महाकपिः ।
ननाद गिरिसंकाशस्त्रासयन्सर्वनैर्ऋतान् ॥ ३७
अमृष्यमाणस्तं घोषमुत्पपात निशाचरः ।
उत्पत्य च हनूमन्तं ताडयामास मुष्टिना ॥ ३८

G. 6. 50. 41
B. 6. 70. 44
L. 6. 51. 13

30 Before 30, B4 ins. 1283*.—a) Ś Ñ1 V B1 D1–4.8.12.13 M3 ततो हनूमानुत्पत्य(D1 °त्पाट्य ; M3 °त्प्लुत्य). —b) Ñ1 V3 B3 D9–11.13 हयं (for हयांस्). D4 हर्षात्त्रिशिरसं. B4 G3 M5 तथा (for तदा).—c) D5 T1 G M5 विरराद; Ck.t विददार(as in text). D6 T2.3 तीक्ष्णैर् (for क्रुद्धो).—d) Ñ2 V3 D5–7.9–11 T G M5 नागेंद्रं; B1 D3 गजेंद्रान् (for गजेन्द्रं).

31 a) Ñ B2–4 T2.3 ततः; D5 T1 रथ- (for अथ). Ś V D8.12 उपादाय; Ñ2 B2.4 गृहीत्वा स; B1 D6.7.9.10.13 समासाद्य (for समादाय). D1 रथाच्छक्तिमथादाय.—b) D5 T1 कालदंडम्.—c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 L (ed.) हनूमते(Ñ2 V B D1–4 °मति; L [ed.]°मंतं) प्र(D1 वि) चिक्षेप.

32 a) D5–7.9–11 T1.2 M1–3 Cm.k.t दिवः ; Cr as in text (for दिवि). Ñ V3 B2–4 D13 दीप्तां (for क्षिप्ताम्). Ś Ñ V B2 D1–4.8.12.13 महो(Ñ इवो [sic])ल्काभां; B1 महोल्कां तां (for इवोल्कां तां).—b) Ñ B2.4 D13 असंगिनीं; B3 स्वशक्तिना; D5 T1 M1.2.5 असंगगां(D5 T1 °मां) (for असंगताम्). Ś V B1 D1–4.8.12 शक्तिं तां तु (V3 B1 च) महाप्रभां.—V3 om. 32^{c}–33.—c) Ś Ñ1 V1.2 B1 D1–4.8.12 बभंज हनुमांस्तस्य(V2 °स्तत्र; D4 °स्तां तु).—d) Ñ1 जहर्ष च; V1.2 हर्षाच्चैव; G1 बिभेद च (for बभञ्ज च). Ś B1 D1–4.8.12 हर्षाच्च विननाद ह(B1 D4 च).

33 Ś V B1 D1–4.8.12 om. 33 (for V3, cf. v.l. 32).—a) B2.4 [उ]रग-; B3 वज्र- (for घोर-).—b) G1 शक्तिं दृष्ट्वा हनूमतः (sic).—c) Ñ2 B2 विनेदुर्देवगंधर्वाः; B3.4 विनेदुर्वानराः सर्वे.—d) Ñ2 B2–4 प्रहृष्टाः; T1 विषेदुर् (sic) (for विनेदुर्). B4 D7.9–11 G3 M5 यथा (for इव).

34 a) Ñ2 B4 समुत्पाट्य (for समुद्यम्य). Ñ1 ततः स खड्गमुद्यम्य.—b) V3 राक्षसाधिपः; D3 रावणात्मजः ; G2 राक्षसेश्वरः.—D1 om. 34^{c}–35^{b}.—c) Ñ2 D6.7 T2.3 G3 M1.3.5 निजघान; D8.9 विचखान. Ñ B2–4 D4.13 G3 M5 ततो (for तदा). Ś V B1 D2.3.8.12 शूरो; Ñ1 D4.13 G1 M1.2 वेगाद् ; Ñ2 B2–4 वीरो; D5.6 T1 M3 व्यूढे; D9–11 G2.3 M5 खड्गं (for रोषाद्). D7 च खड्गेन (for तदा रोषाद्).—d) D5 T1 M3 वायुपुत्रस्य.

35 D1 om 35^{ab} (cf. v.l. 34).—b) Ś Ñ V1.2 B2–4 D2–4.8.12.13 प्लवगोत्तमः; V3 B1 प्लवगर्षभ : (for मारुतात्मजः).—c) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M3 त्रिशिरसं.

36 a) Ś Ñ2 V1.2 B3 D2.3.8.12 तथाभिहतस् ; Ñ1 V3 B1 D1.4.13 तदाभि° ; B4 तया नि°; D5 T1 तलेना° (for तलाभि°).—b) Ñ2 V1.2 B2–4 D5 T1 G1 M3 -[आ]युधो; B1 -[आ]तुरो (for -[अ]म्बरो). Ñ2 B2–4 D5 T1 युधि; V1 बली (for भुवि). Ś D2.8.12 खड्गहस्तस्तदा(D2 °धरो) भुवि; Ñ1 V3 D4.13 श्लथ(Ñ1 स्रस्त)गात्रोपतद्भुवि.—c) M1.2 महावेगस् (for °तेजास्). Ñ1 D4.13 महातेजा विसंज्ञस्तु.—d) Ñ B2–4 D4.13 राक्षसोत्तमः; D5 T1 गतचेतनः ; D9 G2 °जीवितः (for त्यक्तचेतनः). Ś V B1 D1–3.8.12 विसंज्ञस्त्रिशिरास्ततः(V B1 D1–3 °दा).

37 a) T1 [आ]पततः; G2 पतितं (for पततः).—b) D7.9–11 तमाच्छिद्य; G1 आच्छिद्य च; G3 समादाय. D5 T1 -जवः (for -कपिः).—For 37^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1284* पततस्तस्य खड्गं तु समाक्षिप्य महाकपिः ।

[Ñ1 पपात; D1 स ततस् (for पततस्). B1 युद्धं तु (sic); B3 तं खड्गं; D3.13 तत्खड्गं (for खड्गं तु). D3 स चोत्क्षिप्य; D4 समाक्षिप्तं. V3 B1 -मतिः (for -कपिः). D13 आच्छिद्य सहसा कपिः (for the post. half).]

—G2.3 om. (hapl.) 37^{c}–39^{b}.—c) Ñ1 D4 मेघ- (for गिरि-). B3 तेनाग्निसंनिकाशेन.—d) Ñ1 D4 दारयन् ; V3 स्वापयन् ; B1 D1.3 तापयन् (for त्रासयन्). Ś Ñ V B D1–4.8–13 सर्व(Ś D8 इव)राक्षसान् ; M1.2 रजनीचरान् (for सर्वनैर्ऋतान्).

38 G2.3 om. 38 (cf. v.l. 37).—a) Ś V3 B1.4 D2.4.8.12 घोरं; Ñ1 D13 शब्दं (for घोषम्).—b) Ś Ñ2 V

G. 6. 50. 42
B. 6. 70. 45
L. 6. 51. 14

तेन मुष्टिप्रहारेण संचुकोप महाकपिः ।
कुपितश्च निजग्राह किरीटे राक्षसर्षभम् ॥ ३९

स तस्य शीर्षाण्यसिना शितेन
किरीटजुष्टानि सकुण्डलानि ।
क्रुद्धः प्रचिच्छेद सुतोऽनिलस्य
त्वष्टुः सुतस्येव शिरांसि शक्रः ॥ ४०

तान्यायताक्षाण्यगसंनिभानि
प्रदीप्तवैश्वानरलोचनानि ।
पेतुः शिरांसीन्द्ररिपोर्धरण्यां
ज्योतींषि मुक्तानि यथार्कमार्गात् ॥ ४१

तस्मिन्हते देवरिपौ त्रिशीर्षे
हनूमता शक्रपराक्रमेण ।
नेदुः प्लवंगाः प्रचचाल भूमी
रक्षांस्यथो दुद्रुविरे समन्तात् ॥ ४२

हतं त्रिशिरसं दृष्ट्वा तथैव च महोदरम् ।
हतौ प्रेक्ष्य दुराधर्षौ देवान्तकनरान्तकौ ॥ ४३

चुकोप परमामर्षी महापार्श्वो महाबलः ।
जग्राहार्चिष्मतीं चापि गदां सर्वायसीं शुभाम् ॥ ४४

B D1.2.4.8.12.13 त्रिशिराः क्षिप्रमुत्थितः(V3 °द्यतः); Ñ1 त्रिशिराः समुपेत्य च; D3 त्रिशिराः क्रोधमूर्छितः .—^{c}) D3.13 समुत्पत्य. Ñ1 हनूमंतं तदा वीरो.—^{d}) Ś V3 B1 D1–4.8.12 आजघान स मुष्टिना; Ñ V1.2 B2–4 D13 मुष्टिनाभिजघान ह (Ñ1 D13 सः; B4 तं).

39 G2.3 om. 39^{ab} (cf. v.l. 37). Ś V3 B1 D1–3.8.12 om. 39. T2 damaged from रेण in ^{a} up to महा in ^{b}.—^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 सं(D4 स)चचाल; D7 स चुकोप. V1(marg. also as in text) D6 T2 -बलः (for -कपिः).—^{c}) G2 मारुतिश्च. Ñ1 D4.13 स; Ñ2 V1.2 B2–4 [अ]पि (for नि-).—^{d}) D6 T2.3 राक्षसाधिपं; G2 राक्षसेश्वरं.—After 39, D7 G1.3 ins.:

1285* हनूमान्रोषताम्राक्षो राक्षसं परवीरहा ।

40 ^{a}) M5 ततोस्य (for स तस्य).—^{b}) G2 समाकुलानि (for सकुण्डलानि).—For 40^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1286* स तेन खड्गेन महाशिरांसि
कपिः समस्तानि सकुण्डलानि ।

[(l. 1) Ñ2 B2.3 D4 स तस्य; D2 शितेन (for स तेन). Ñ2 B2 ततः (for महा-).]

—V2 om. 40^{cd}.—^{c}) Ñ1 D13 स चिच्छेद; V3 D4 प्रचिक्षेप (for प्रचिच्छेद). Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12.13 तदा(Ñ1 V3 D4.13 ततो) हनूमांस्(V3 om. from हनूमांस् up to 40^{d}).—^{d}) Ś Ñ V1 B D1–3.8.12.13 त्वष्टात्मजस्येव; D4 तूर्णं यथा दैत्य- (for त्वष्टुः सुतस्येव). D12 शत्रुः (for शक्रः).

41 ^{a}) Ś V B D2.8.12 -[अ]क्षीणि (for -[अ]क्षाणि). D13 नग- (for [अ]ग-).—^{b}) D6 T2.3 -सूर्यानल- (for -वैश्वानर-). Ś V3 B1 D1–3.8.12 -भास्व(D1.3.12 °सु; D2 °स्क)राणि; Ñ D4.13 -संनिभानि; V1.3 B2.4 -तुल्यभांसि; B3 -रूपवंति; D9 -लोहितानि; G1 (before corr. as in Ñ) -दर्शनानि (for -लोचनानि).—^{c}) D9–11 पृथिव्यां (for धरण्यां).—^{d}) G1 ज्योतिर्विमुक्तानि. B (ed.) [इं]द्र- (for [अ]र्क-). B2 -विंबात् (for -मार्गात्).—After 41, D4 ins. an addl. colophon [लंकाकांडे त्रिशिरावधः].

42 ^{c}) G1 भूश्च; M1.2 चोर्वी (for भूमी).—^{d}) G2 M5 विद्रु(M5 °द्र)विरे (for दुद्रुविरे). Ś Ñ1 V B1.3.4 D1–4.8.12.13 रक्षांसि सर्वाणि(Ñ1 D4 भीतानि ; D13 भूतानि) वि(Ś Ñ1 D4.8.13 प्र)दुद्रुवुश्च; Ñ2 B2 सर्वाणि रक्षांसि विदुद्रुवुश्च.—After 42, D1.3.13 ins. an addl. colophon [*Kāṇḍa name* : D13 लंका°.—*Sarga name* : D1.13 त्रिशिरोवधः ; D3 त्रिशिरसो वधः.—*Sarga no.* (figures, words or both): D13 om.; D1.3 51.]

43 ^{b}) D5.7 T1 G1 महोदरमथापि च; D9–11 M1.2 Ck.t युद्धोन्मत्तं तथैव च; G2 M5 महापार्श्वस्तथैव च; G3 युद्धोन्मत्तमहोदरः (sic).—^{c}) Ñ2 V1.2 B2.4 च तेजस्वी (for दुराधर्षौ). Ś Ñ1 V3 B1.3 D1–4.8.12.13 M1.2 हतौ च प्रेक्ष्य तेजस्वी(M1.2 दुर्धर्षौ).—After 43, Ś V2.3 B1 D1–3.8.12 ins.:

1287* मुहूर्तं मोहमासाद्य नैवाचेष्टत राक्षसः ।
ततश्चिरं तु स ध्यात्वा महात्मा भीमविक्रमः ।

[(l. 1) V3 B1 D3 आविष्टः, D1 आस्थाय (for आसाद्य). Ś V2 D8 न वै चेष्टत; D2 नैव तिष्ठत (for नैवाचेष्टत). V3 B1 D3 शांतिं नैव स(D3 °वोप-) लब्धवान् (for the post. half). —(l. 2) D1–3 स तु (by transp.). V3 B1 राक्षसो भीमदर्शनः; D3 राक्षसोमितविक्रमः (for the post. half).]

44 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 सु(Ñ1 D4 [अ]थ; B1.4 D2 स; D13 च)महातेजा (for परमामर्षी).—^{b}) D5.7 T1 निशाचरः (for महाबलः). D9–11 G M Cg.t मत्तो (G2 मुक्तो) राक्षसपुंगवः. ❀ Cg : मत्तः महापार्श्वः । मत्त इति महापार्श्वस्य नामान्तरम् ।; so also Ct. ❀—After 44^{ab}, M1.2 ins.:

1288* हरीन्विद्रावयामास युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ।
[cf. 47^{cd}]

हेमपट्टपरिक्षिप्तां मांसशोणितलेपनाम् ।
विराजमानां वपुषा शत्रुशोणितरञ्जिताम् ॥ ४५
तेजसा संप्रदीप्ताग्रां रक्तमाल्यविभूषिताम् ।
ऐरावतमहापद्मसार्वभौमभयावहाम् ॥ ४६
गदामादाय संक्रुद्धो महापार्श्वो महाबलः ।
हरीन्समभिदुद्राव युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ॥ ४७
अथर्षभः समुत्पत्य वानरो रावणानुजम् ।
महापार्श्वमुपागम्य तस्थौ तस्याग्रतो बली ॥ ४८
तं पुरस्तात्स्थितं दृष्ट्वा वानरं पर्वतोपमम् ।
आजघानोरसि क्रुद्धो गदया वज्रकल्पया ॥ ४९
स तयाभिहतस्तेन गदया वानरर्षभः ।
भिन्नवक्षाः समाधूतः सुस्राव रुधिरं बहु ॥ ५०
स संप्राप्य चिरात्संज्ञामृषभो वानरर्षभः ।
क्रुद्धो विस्फुरमाणौष्ठो महापार्श्वमुदैक्षत ॥ ५१

G. 6. 50. 54
B. 6. 70. 37
L. 6. 51. 26

—^{c}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ विस्मितश् (for [अ]र्चिष्मतीं). D_5 T_1 G_3 M_3 घोरां.—D_6 reads ^{d} in marg.—^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8-13}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ तदा (for शुभाम्).

45 ^{a}) V_3 B_1 -पद्म-; G_1 -जाल- (for -पट्ट-). Ś V_3 B_1 $D_{2.8.12}$ -शता(D_2 समा)नद्धां; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ $D_{1.3}$ -शतैर्नद्धां; B_4 -शतैर्लंकां (sic) (for -परिक्षिप्तां).—^{b}) $B_{2.4}$ -मेदानु-; B_3 -मेदोनु-; D_{13} -मेदोप- (for -शोणित-). D_1 -कर्दमां; $D_{6.9-11}$ T_3 M_3 Cg -फेनिलां; G_2 -पेशलां; $M_{1.2}$ -रूपितां (for -लेपनाम्).—^{c}) Ś B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ विरोचमानां; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} रोचमानां सु- (for विराजमानां). Ñ V B_{2-4} $D_{9-11.13}$ $M_{1.2}$ विपुलां (for वपुषा).—^{d}) B_4 मांस- (for शत्रु-). Ś $D_{2.3.7-12}$ $G_{1.3}$ M_5 -त(D_2 द)पितां; V_3 B_1 -चर्चितां; D_1 -कर्दमां; Cg as in text (for -रञ्जिताम्). D_5 T_1 $M_{1.2}$ शत्रुपक्षभयंकरां($M_{1.2}$ °रीं). ❀ Cg : मांसशोणितफेनिलामिति युद्धकालिकरूपम् । शत्रुशोणितरञ्जितामिति पूर्वकालिकरूपम्. ❀

46 V_3 om. 46.—^{a}) D_5 om. तेजसा. Ś $D_{2.8.12.13}$ T_2 संप्रदीप्तां तां(D_{13} च); T_3 $M_{1.2}$ सु($M_{1.2}$ स्र)प्रदीप्ताग्रां.—^{b}) B_1 शक्तिं (for रक्त-). B_2 -विभूषणां; D_4 -विलेपनां (for -विभूषिताम्).—Ś $D_{8.12}$ om. 46^{cd}.—^{c}) D_{13} ऐरावण-. Ñ $V_{1.2}$ B D_4 -कराकारां; T_2 -महानाग- (for -महापद्म-).—^{d}) Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ D_{1-4} सर्वभूत- (for -सार्वभौम-); G_2 -विभीषणां; $M_{1.2}$ -भयंकरां (for -भयावहाम्).

47 ^{a}) V_3 वेगेन; $M_{1.2}$ तेजस्वी (for संक्रुद्धो).—^{b}) Ś V_3 B_1 $D_{1-4.8.12}$ महायशाः(D_3 °शीं); $\tilde{N}_1$ D_{13} रणेरिहा; $D_{5.7}$ T_1 निशाचरः (for महाबलः). D_{9-11} G M मत्तो राक्षसपुंगवः ❀ Ck : मत्ताख्यस्तु कश्चिद्राक्षसः. ❀ —^{c}) D_6 $T_{2.3}$ हरींद्रमभिदुद्राव.—^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ प्रजाः; V_3 [उ]त्थितः (for ज्वलन्). $M_{1.2}$ सिंहः क्षुद्रमृगानिव.

48 ^{a}) Ś $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-4.8.12}$ ऋषभस्तं($V_{2.3}$ B_1 $D_{1.3.4}$ °स्तु) (for अथर्षभः).—^{b}) D_4 वारुणो (for वानरो). Ś Ñ V B $D_{1-4.7.8.12.13}$ वरुणात्मजः (for रावणानुजम्).—^{c}) D_{9-11} $G_{1.2}$ M Cr.g मत्तानी(G_1 °री)कम् (for महापार्श्वम्). Ś $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ समासाद्य($\tilde{N}_1$ °गम्य) (for उपागम्य). ❀ Cg : मत्तानीक इति च महापार्श्वस्य नामान्तरम्. ❀ —^{d}) $\tilde{N}_1$ V $B_{1.3.4}$ $D_{1.13}$ हरिः; D_3 युधि (for बली).

49 ^{a}) M_5 पुरस्तात्प्र- (for तं पुरस्तात्). D_1 समासाद्य (for स्थितं दृष्ट्वा).—^{c}) G_1 ततः (for [उ]रसि). Ś $D_{8.12}$ क्रोधाद् (for क्रुद्धो). B_3 जघानोरसि संक्रुद्धो.—^{d}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} राक्षसर्षभः; T_1 वानरर्षभं (for वज्रकल्पया).

50 T_1 om. (hapl.) 50^{ab}.—^{a}) Ś $\tilde{N}_2$ B $D_{1-3.8.12.13}$ तथा; $\tilde{N}_1$ V_3 D_4 तदा (for तया).—^{b}) D_3 वानरोत्तमः.—D_5 om. 50^{c}–51; Ś $D_{1.8.12}$ om. (hapl.) 50^{c}–51^{b}.—^{c}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ समुद्धूतः (for समाधूतः).—^{d}) $B_{1.4}$ मुहुः; $M_{1.2}$ मुखात् (for बहु).

51 D_5 om. 51; Ś $D_{1.8.12}$ om. 51^{ab} (for both, cf. v.l. 50).—^{a}) G_2 संप्राप्य च. $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ ततः; V_3 चिरं (for चिरात्). T_1 स संज्ञां प्राप्य सुचिराद्.—^{b}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ वानरोत्तमः; D_{9-11} वानरेश्वरः.—D_3 om. 51^{c}–52^{b}. $D_{6.9}$ T $G_{1.2}$ M om. 51^{cd}. K (ed.) reads 51^{cd} within brackets.—^{c}) $\tilde{N}_1$ D_4 क्रोधाद्; D_{13} क्रुष्टो (for क्रुद्धो).—^{d}) Ś V_3 B_1 $D_{1.2.4.8.12}$ अवैक्षत; $\tilde{N}_1$ D_{13} निरीक्ष्य तं (D_{13} तु); $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} निरैक्षत (for उदैक्षत).—After 51, $D_{7.10.11}$ G_3 K (ed., within brackets) ins.:

1289* स वेगवान्वेगवदभ्युपेत्य
तं राक्षसं वानरवीरमुख्यः ।
संवर्त्य मुष्टिं सहसा जघान
बाह्वन्तरे शैलनिकाशरूपः ।
स कृत्तमूलः सहसैव वृक्षः [5]
क्षितौ पपात क्षतजोक्षिताङ्गः ।
तां चास्य घोरां यमदण्डकल्पां
गदां प्रगृह्याशु तदा ननाद ।
मुहूर्तमासीत्स गतासुकल्पः
प्रत्यागतात्मा सहसा सुरारिः । [10]
उत्पत्य संध्याभ्रसमानवर्ण-
स्तं वारिराजात्मजमाजघान ।
स मूर्छितो भूमितले पपात
मुहूर्तमुत्पत्य पुनः ससंज्ञः ।
तामेव तस्याद्रिवराद्रिकल्पां [15]
गदां समाविध्य जघान संख्ये ।

G. 6. 50. 55
B. 6. 70. 63
L. 6. 51. 28

तां गृहीत्वा गदां भीमामाविध्य च पुनः पुनः ।
मत्तानीकं महापार्श्वं जघान रणमूर्धनि ॥ ५२
स त्वया गदया भिन्नो विकीर्णदशनेक्षणः ।
निपपात महापार्श्वो वज्राहत इवाचलः ॥ ५३
तस्मिन्हते भ्रातरि रावणस्य
तन्नैर्ऋतानां बलमर्णवाभम् ।
त्यक्त्वायुधं केवलजीवितार्थं
दुद्राव भिन्नार्णवसंनिकाशम् ॥ ५४

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

सा तस्य रौद्रा समुपेत्य देहं
रौद्रस्य देवाध्वरविप्रशत्रोः ।
विभेद वक्षः क्षतजं च भूरि
सुस्राव धात्वम्भ इवाद्रिराजः । [20]

[(l. 2) D7 -यूथ-; G3 -योध- (for -वीर-). —(l. 4) G3 -रूपे (for -रूपः). —(l. 5) D7 संकृत्त-. D10 [इ]व (for [ए]व). —(l. 6) D7 G3 पपात भूमौ. —(l. 8) D7 तदर्षभः सः; G3 तदा ससर्षभः (sic) (for तदा ननाद). —(l. 11) D7 उपेत्य (for उत्पत्य). —(l. 15) G3 [अ]हिवराग्र-; K (ed.) प्रवराद्रि- (for [अ]द्रिवराद्रि-). —(l. 19) D7 भूमौ (for भूरि).]

—Then D7.10.11 G3 K (ed.) cont.; while Ñ1 B2 D13 L (ed.) ins. after 51; D5.6.9 T G1.2 M ins. before 52 :

1290* अभिदुद्राव वेगेन गदां तस्य महात्मनः ।

[D7 सोभि-. M1.2 -जग्राह (for -दुद्राव). G1 तदा; G3 दृढां (for गदां). D5 T1 महाबलः; D6 T2.3 G1.3 दुरात्मनः (for महात्मनः). Ñ1 B2 गदामस्या(Ñ1 °प्या)क्षिपद्बली; D13 राक्षसेंद्रमर्षणः (for the post. half).]

—Thereafter D13 L (ed.) cont. :

1291* तदा चाक्षिप्य उत्प्लुत्य तामेव महतीं गदाम् ।

[Note hiatus between चाक्षिप्य and उत्प्लुत्य. L (ed.) आक्षिपत्स ततो वीरस् (for the prior half).]

52 B2 D3 om. 52ab (for D3, cf. v.l. 51). D5.6.9 T G1.2 M ins. 1290* before 52. —ab) M3 गृहीत्वा तां (by transp.). D5 T1 महा- (for गदां). Ś V3 B1 D1.3.4.8.12 गृहीत्वा तां (D1 स) गदां वीरो; Ñ1 तामेव तु गदां गृह्य; Ñ2 V1.2 B4 तामथा(V1.2 B4 °मेवा)दाय स गदां; D13 प्रगृह्य रुचिरां * * (for a). Ś V3 B1 D1.4.8.12 विव्याध; Ñ1 D2.13 G2 व्याविध्य (for आविध्य). B3 G (ed.) ततः सोथ महात्मा च गदामादाय तां पुनः (G [ed.]बलात्). —c) D1.2 महात्मानं; D6 T2.3 संक्रुद्धः स (T3 सु-); L (ed.)दुरात्मानं (for मत्तानीकं.) D5 T1 M3.5 महात्मानं; D9–11 G1.2 महात्मा स(G1.2 तु); G3 M1.2 °वेगो (for महापार्श्वं). Ś Ñ1 V3 B1 D3.4.7.8.12.13 महापार्श्वं महा(Ñ1 D4.13 दुरा)त्मानं(D3 °बाहुस्; D7 °नादो); Ñ2 V1.2 B2–4 तमभिद्रु(V1.2 B4 °प्रे; B3 °प्लु)त्य वेगेन. —d) D3 तलेनाभिजघान ह.

53 ab) G1 यः (for स). Ś Ñ2 V1 B2–4 D2.6.8.12 तया; V2 तदा; B1 भीम- (for त्वया). G2 स्वकया (for स त्वया). D6.7.9–11 T2.3 G M3.5 भग्नो (for भिन्नो). Ñ1 V3 D4.13 स गदा(Ñ1 D4 तदा)भिहतो रक्षो (for a). Ś D8.12 निर्घात-; Ñ1 D1.2 निर्वांत-; Ñ2 V B2–4 D13 निर्धूत-; B1 D4 निष्क्रांत-; D5–7.9–11 T1 G विशीर्ण- (for विकीर्ण-). D3 स तलेनाहतस्तेन महापार्श्वो बलीयसा. —c) D1 निःपपात. D3 महाबाहुः; D9–11 G M तदा (M3 ततो) मत्तो (for महापार्श्वो). —d) Ś Ñ1 D1–3.8.12 शंबरो वें(D2 °रश्चें)द्रसूदितः; D4 वृत्रः शक्रेण सूदितः; D13 समरे शत्रुसूदितः. —After 53, D3(l. 1 only).5–7.9–11 S ins. :

1292* विशीर्णनयने भूमौ गतसत्त्वे गतायुषि ।
पतिते राक्षसे तस्मिन्विद्रुतं राक्षसं बलम् ।

[(l. 1) D3 T3 G2 M1.2.5 विकीर्णे- (for विशीर्णे-). D3.9–11 -नयनो; D6 T2.3 -दशने; M1.2 -वदने (for -नयने). D3.9–11 गतसत्त्वो गतायुषः (for the post. half).]

—Then M3 B (ed.) K (ed.) (both eds. within brackets) ins. a passage relegated to App. I (No. 37).

54 b) Ñ2 V1.2 B2–4 राक्षसानां (for नैर्ऋतानां). B4 अर्णभावं (meta.); D13 अंबुदाभं (for अर्णवाभम्). —c) Ś D2.8.12 मुक्त-; Ñ V B D1.3.5–7.10.13 T1.2 G M त्यक्त- (for त्यक्त्वा). Ñ2 B2–4 D1–3.7 -जीवितार्थि; D6 T2.3 -जीवनार्थं (for -जीवितार्थं). —d) D9 भीतांजनि- (sic) (for भिन्नार्णव-). Ñ1 D4.13 दुद्राव भीतं हतनायकं तदा(D4 तु); Ñ2 V1.2 B2.4 दुद्राव भीमं निहतप्रधानं; B3 दुद्राव भीतं निहतप्रवीरं. ❀ Cm.g.t : भिन्नार्णवसंनिकाशमिति क्रियाविशेषणम्. ❀

५९

स्वबलं व्यथितं दृष्ट्वा तुमुलं लोमहर्षणम् ।
भ्रातॄंश्च निहतान्दृष्ट्वा शक्रतुल्यपराक्रमान् ॥ १
पितृव्यौ चापि संदृश्य समरे संनिषूदितौ ।
महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ राक्षसर्षभौ ॥ २
चुकोप च महातेजा ब्रह्मदत्तवरो युधि ।
अतिकायोऽद्रिसंकाशो देवदानवदर्पहा ॥ ३
स भास्करसहस्रस्य संघातमिव भास्वरम् ।
रथमास्थाय शक्रारिरभिदुद्राव वानरान् ॥ ४
स विस्फार्य महच्चापं किरीटी मृष्टकुण्डलः ।
नाम विश्रावयामास ननाद च महास्वनम् ॥ ५

G. 6. 51. 5
B. 6. 71. 5
L. 6. 52. 10

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś1 om.; Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D2.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś B1 D8.12 त्रिशिर(Ś2 °रस; B1 °रो)-महापार्श्ववधः; Ñ1 D2 महोदरादि(D2 °दर)वधः; Ñ2 V1.2 B2–4 कुमाराणां वधः; V3 D1.3.4 महापार्श्ववधः; D9 देवांतकत्रिशिरामहोदरमहापार्श्ववधः; D13 महोदरमहापार्श्वत्रिशिरसोदेवांतकनरांतकानां वधः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V2.3 B2 D2.4.8.12.13 om. ; Ś2 Ñ2 51 ; V1 50; B1.4 48 ; B3 44 ; D1.3 52 ; D5–7.10.11 T1 G M3.5 70 ; D9 47 ; T2 75 ; T3 77; M1.2 71. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

59

1 [a]) D13 स बलं. Ñ B2–4 D4.7.13 निहतं (for व्यथितं). —[b]) D6 S रोमहर्षणं. Ś V3 B1 D1–3.8.12 तस्मिन्संग्राम(V3 B1 °न्समर)मूर्धनि; Ñ V1 B2–4 D4 तुमुले लो(B4 रो)महर्षणे. —[c]) Ś D8.12 चाभिहतान् ; Ñ V2 B2–4 D13 विनिहतांश्च (for च निहतान्). Ś V3 B1 D1–4.8.12 संख्ये ; Ñ1 D13 चैव ; Ñ2 V1.2 B2–4 चापि (for दृष्ट्वा).

2 [a]) Ś D1–3.8.12 निहतौ चैव (D2 दृष्ट्वा) ; Ñ V1.2 B2–4 D6.7.13 T2.3 चापि संप्रेक्ष्य; V3 B1 निहतावेतौ; D4 च महावीर्यौ (for चापि संदृश्य). —[b]) Ś V3 B1 D1–3.8.12 समरेष्वपलायिनौ; Ñ V1.2 B4 समरे वि(Ñ1 च)निसूदितौ; B2.3 D13 M5 समरे वि(D13 M5 च)निषूदितौ; D4 निहतौ रणमूर्धनि; D5 T1 समराग्रे निपूदितौ; D9–11 T2 M2 समरे संनिपा(T2 °घा)तितौ. —G3 om. 2[cd]. —[c]) D5.7.9–11 T1 G1.2 M Ck.t युद्धोन्मत्तं च मत्तं च. —[d]) D1.3 L(ed.) रावणस्य ह(D3 हि ; L [ed.] तौ) ; D6.7.9–11 राक्षसोत्तमौ (for राक्षसर्षभौ).

3 [a]) Ś Ñ V3 B1.2.4 D1–4.8.12.13 [अ]थ; V1.2 [अ]ति; G2 सु- (for च). Ñ2 महावीर्यो; B4 °बाहुर् (for °तेजा). —[b]) Ś D1.2.8.12 भुवि; Ñ V B D3.6.13 T2.3 विभुः (for युधि). D4 अतिकायो महाबलः . —[c]) Ś V3 B1.3 D2.8.12 महावीर्यो ; Ñ V1.2 B2.4 D1.3.13 महातेजा (for ऽद्रिसंकाशो). D4 ब्रह्मदत्तवरश्चासौ.

4 [b]) Ñ1 B3 D4.13 भासुरं; V1 भानुमान् ; D2 भासुरः ; D12 भास्वरः (for भास्वरम्). Ś V3 B1 D1.3.8 संघा(V3 B1 °पा)त इव भास्व(D3 °सु)रः (D1 राक्षसः). —After 4[ab], Ś V3 B1 D1–3.8.12 ins. ; while Ñ2 B3 (m.) T2 ins. after 4 :

1293* सूतं संचोदयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ।
निहतानाममात्यानां दग्धस्य नगरस्य च ।
संप्रमार्क्ष्येऽहमद्याशु हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ ।
रघुवृक्षं हनिष्यामि मैथिलीफलपुष्पदम् ।
प्रशाखा यस्य सुग्रीवः सर्वे च हरियूथपाः । [5]
कर्मणोऽस्य हि तौ मूलं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
मूले हते हतं सर्वं तौ हनिष्यामि संयुगे ।
स दिशो दश घोषेण रथेनातिरथो भृशम् ।
नादयन्परमं तूर्णं राघवं प्रति जग्मिवान् ।
पूरिता तेन शब्देन सनदीगिरिकन्दरा । [10]
संचचाल मही सर्वा त्रस्तसिंहमृगद्विजा ।

[(l. 1) V3 B1.3 संदेशयामास; D1–3 संनोद° (for संचोद°). —V3 om. l. 2. —(l. 2) T2 असाध्यानां (sic) (for अमात्यानां). —(l. 3) Ñ2 B3 संप्रमृज्ये ; D1 संप्रमार्ज्य; D8 संप्रमादो (for संप्रमार्क्ष्ये). V3 B1 T2 संप्रमार्जा(B1 °मृज्या; T2 °मृज्ये)हमश्रूणि; D13 प्रमार्क्ष्ये भयमद्याशु (for the prior half). —Ś D8.12 T2 om. (hapl.), B1 reads in marg. l. 4–6. —(l. 4) D2 रघुवंशं. Ñ2 -पुष्पकं; V3 -संपदं (for -पुष्पदम्). —(l. 5) V3 B1 सुशाखा. B3 पत्राणि (for सर्वे च). —(l. 6) V3 om. तौ मूलं भ्रातरौ. B3 तं (for तौ). —(l. 8) Ñ2 V3 B3 D12 घोरेण (for घोषेण). —(l. 9) Ś D8.12 समरे सर्वं; Ñ2 च रथं तूर्णं; B3 D2 परमं पूर्णं(D2 सर्वं) ; L (ed.) च धनुस्तूर्णं (for परमं तूर्णं). —(l. 10) V3 B1 पूरितास्. T2 नादेन (for शब्देन). V3 B1 -गिरिकंदराः. —(l. 11) D2 -सर्व- (for -सिंह-). T2 -मृगद्विपा. B3 त्रस्ताः सिंहा मृगद्विजाः (for the post. half).]

—Ś V3 B1 D1–3.8.12 om. 4[cd]. —[c]) Ñ2 V1.2 D7.9–11 आरुह्य (for आस्थाय). B4 दुद्राव (for शक्रारिर्). —[d]) Ñ V1.2 B2–4 D6.13 दुद्राव(B4 शक्रारिर्) हरियूथपान्. —After 4, G2 ins. 1294*.

5 [a]) Ś Ñ2 V1.2 B2 D8.12.13 महाचापं; D7.9–11 तदा चापं. —[b]) V3 मृष्टकुंडलं; D4 च सकुंडलः ; D13 इष्टकुंडलः .

G. 6. 51. 6
B. 6. 71. 6
L. 6. 52. 11

तेन सिंहप्रणादेन नामविश्रावणेन च ।
ज्याशब्देन च भीमेन त्रासयामास वानरान् ॥ ६
ते तस्य रूपमालोक्य यथा विष्णोस्त्रिविक्रमे ।
भयार्ता वानराः सर्वे विद्रवन्ति दिशो दश ॥ ७
तेऽतिकायं समासाद्य वानरा मूढचेतसः ।
शरण्यं शरणं जग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे ॥ ८
ततोऽतिकायं काकुत्स्थो रथस्थं पर्वतोपमम् ।
ददर्श धन्विनं दूराद्गर्जन्तं कालमेघवत् ॥ ९
स तं दृष्ट्वा महात्मानं राघवस्तु सुविस्मितः ।
वानरान्सान्त्वयित्वा तु विभीषणमुवाच ह ॥ १०
कोऽसौ पर्वतसंकाशो धनुष्मान्हरिलोचनः ।
युक्ते हयसहस्रेण विशाले स्यन्दने स्थितः ॥ ११
य एष निशितैः शूलैः सुतीक्ष्णैः प्रासतोमरैः ।
अर्चिष्मद्भिर्वृतो भाति भूतैरिव महेश्वरः ॥ १२
कालजिह्वाप्रकाशाभिर्य एषोऽभिविराजते ।
आवृतो रथशक्तीभिर्विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ १३

Ñ1 किरीटं च सकुंडलं.—^{c}) Ś D8.12 विस्फारयामास; Ñ V1.2 B2.4 D6.7.9–11.13 G1 संश्राव°; G3 संश्रावयंस्तत्र (for विश्रावयामास).—^{d}) B2 ननर्द च. Ñ2 V1.2 B2–4 जगर्ज च; D7 महास्वनः (for महास्वनम्).

6 ^{a}) Ś -विनादेन; D6.8 T2.3 -निना° (for -प्रणा°).—^{b}) Ñ B4 D1.6.13 -संश्रावणेन; B2 T2.3 G2.3 -संश्रव°; D4 -प्रश्रव°; D7 -विश्रावितेन; G1 -विश्रव°; M5 -संक्रम° (for -विश्रावणेन).—^{c}) B4 घोरेण (for भीमेन).—G1 damaged for ^{d}.—^{d}) Ñ1 D1.4.13 M5 वीर्यवान् (for वानरान्).—After 6, D5–7.9–11 S (G2 after 4) ins.:

1294* ते दृष्ट्वा देहमाहात्म्यं कुम्भकर्णोऽयमुत्थितः।
भयार्ता वानराः सर्वे संश्रयन्ते परस्परम्।

[(l. 1) D9 ते दृष्ट्वा नद्यमानं तं; T2.3 ते तस्य रूपमालोक्य (for the prior half). ꕥ Cv: कुम्भकर्णोऽयमुत्थित इत्यत्र इतिशब्दो द्रष्टव्यः. ꕥ—(l. 2) D6 T3 इति त्रस्ता हरिगणाः (for the prior half). T3 G2.3 संश्रयंति; Ct as above (for संश्रयन्ते). G3 ततस्ततः (for परस्परम्). ꕥ Ck परस्परं संश्रयन्तः। स्वरक्षोपायमिति शेषः. ꕥ

7 G3 transp. 7 and 8.—^{a}) Ś V3 B1 D2.3.8.12 transp. ते and तस्य. D13 चापम् (for रूपम्). Ñ1 आलक्ष्य (for आलोक्य). D1.5 T1 G3 तस्य (G3 °तो) रूपं समालोक्य.—^{b}) Ñ1 त्रिविक्रमं.—^{c}) Ś V3 B1 D1.2.4.8.12.13 त्रस्ता; Ñ1 V2 B3.4 तत्र (for सर्वे). D6.7.9–11 T2.3 G1.2 M3.5 भयाद्वानरयूथा (D9–11 °योधा ; M5 °मुख्या) स्ते (T2 °स्तु).—^{d}) Ś V1.3 B1 D1–4.8.12 व्य (Ś2 वि) द्रवंत; Ñ1 D13 विविशुश्च; Ñ2 विनिन्युस्ते; V2 B2–4 निलिल्युस्ते; G3 संश्रयंते; Ct as in text (for विद्रवन्ति). Ñ V B D1.4.13 G3 परस्परं; D5–7.9–11 T G1.2 M3.5 ततस्ततः (for दिशो दश). ꕥ Ct: ते रूपमालोक्य ते इव वानरा इव विद्रवन्तीति तच्छब्दद्वयनिर्वाहः. ꕥ

8 V1 om. 8. G3 transp. 7 and 8.—^{a}) Ś Ñ2 V3 B1 D1–4.8.12 अतिकायं.—^{b}) Ś V3 B1 D2.8.12 सर्वे ते; D1.3 सर्वतो (for वानरा). Ñ V2 B2–4 त्रस्तचेतसः; T2 मूढचेतनाः.—^{d}) Ñ V2 B2–4 D4.13 रामं पुरुषपुंगवं (Ñ2 °संगमं).

10 ^{a}) Ś D2.8.12 तं तु; V3 B1 D1.3 तं स (by transp.). B2 transp. तं and दृष्ट्वा. Ś V1.3 B1 D1–3.8.12 महावीरं; Ñ1 B3.4 D1.13 दुरात्मानं; D6.9–11 T2.3 G1 °कायं महात्मानं).—^{b}) D5 T1 M3 विसिस्मिये (for सुविस्मितः). Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12.13 राघवोथ (D4 °पि) विसिस्मि- (Ś2 D1.4.12 °स्म) ये; Ñ2 V1.2 B2–4 राघवो विस्मितोभवत्.—^{c}) Ś Ñ2 V2 B2.3 D1–3.6–12 T2.3 G3 M5 च; M3 [अ]थ (for तु).—^{d}) Ñ2 V2 B2–4 अभाषत.

11 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 [ऽ]यं (for ऽसौ).—^{b}) Ñ1 B2–4 D13 वपुष्मान् (for धनुष्मान्). D5 पिंगलोचनः. ꕥ Cm.g.t: हरिलोचनः सिंहदृष्टिः।; so also Ck. ꕥ—^{c}) G3 damaged for क्ते हयस. D2.13 युक्तो; D5 T1 युक्तं. Ś2 D1–3.8.12 G1.2 हरि-; Ñ1 D4.13 वाजि-; Ñ2 V1.2 B3.4 चाश्व-; V3 B1 खर- (for हय-). B2 युक्तेनाश्व-.—^{d}) B2 विमाने; B4 D13 विशाल- (for विशाले). D5 T1 विपुलं स्यंदनं स्थितः.

12 ^{a}) D5.7 T1 G2 M5 स एष; D6 T2.3 G1.3 क एष; D9 वपुषा (for य एष). G2 शस्त्रैः (for शूलैः). Ñ V2 B2–4 D4.13 यः (Ñ1 D4.13 स) शूलैर्निशितैः कुंतैर् (V2 खड्गैर्).—^{b}) Ñ V2 B2–4 D4.13 मुसलैः (for सुतीक्ष्णैः). D5 om.; D7 T1 M1.2.5 प्रासमुद्गरैः (for प्रासतोमरैः).—For 12^{ab}, Ś V1.3 B1 D1–3.8.12 subst.:

1295* शरैः शूलैः शितैः खड्गैर्मुद्गरैः सपरश्वधैः।

[V1 यः शूलैर्नि- (for शरैः शूलैः). Ś D2.8.12 च (for स-).

—^{c}) V3 D1–3 सार्चिष्मद्भिर्; D13 सार्धपद्भिर् (for अर्चिष्मद्भिर्).—G (ed.) om. 12^{d} – 13^{c}.

13 G (ed.) om. 13^{abc} (cf. v.l. 12). V3 om. 13.—^{a}) B2 कालानल-; D1.4 (before corr. as in text).5.13 T3 M3 कालजिह्व-; M5 कालरूप-. D4 -प्रकाशैश्च; G1 -प्रकाशीभिर् (for °शाभिर्).—^{b}) Ñ V1.2 B2.4 D13 वृतो योयं; B1 D2.3.5–7 G2 M3.5 य एषोति- (D2.3 °कोभि-; M5 °षोधि-); D4 यत्र ज्योतिर् (for य एषोऽभि-). B3 वृतो योयं प्रकाशते.—^{c}) Ñ V1.2 B2–4 D13 रथस्थो (for

धनूंषि चास्य सज्यानि हेमपृष्ठानि सर्वशः ।
शोभयन्ति रथश्रेष्ठं शक्रचापमिवाम्बरम् ॥ १४

क एष रक्षःशार्दूलो रणभूमिं विराजयन् ।
अभ्येति रथिनां श्रेष्ठो रथेनादित्यतेजसा ॥ १५

ध्वजशृङ्गप्रतिष्ठेन राहुणाभिविराजते ।
सूर्यरश्मिप्रभैर्बाणैर्दिशो दश विराजयन् ॥ १६

त्रिणतं मेघनिर्ह्रादं हेमपृष्ठमलंकृतम् ।
शतक्रतुधनुःप्रख्यं धनुश्चास्य विराजते ॥ १७

सध्वजः सपताकश्च सानुकर्षो महारथः ।
चतुःसादिसमायुक्तो मेघस्तनितनिस्वनः ॥ १८

विंशतिर्दश चाष्टौ च तूणीरा रथमास्थिताः ।
कार्मुकाणि च भीमानि ज्याश्च काञ्चनपिङ्गलाः ॥ १९

द्वौ च खड्गौ रथगतौ पार्श्वस्थौ पार्श्वशोभिनौ ।
चतुर्हस्तत्सरुचितौ व्यक्तहस्तदशायतौ ॥ २०

रक्तकण्ठगुणो धीरो महापर्वतसंनिभः ।
कालः कालमहावक्त्रो मेघस्थ इव भास्करः ॥ २१

G. 6. 51. 20
B. 6. 71. 22
L. 6. 52. 26

आवृतो). ❀ Cm.g : रथशक्तीभिः रथस्थिताभिः(Cg °ताभिः शक्तिभिः) । ; Ck.t : रथशक्तीभिरिति दीर्घश्छान्दसः(Ct °र्घं आर्षः). ❀ —[d]) Ñ1 D13 सविद्युद् (for विद्युद्भिर्).

14 [a]) B3 प्र- ; D1 [अ]पि (for [अ]स्य). Ś Ñ V B2–4 D1–11.13 T1 G1.2 सज्जानि; B1 संधानि (for सज्यानि). —[b]) V B3.4 D1–4 सर्वतः (for °शः). —[c]) B4 D13 शोभयंते. D4 शोभंते रथपृष्ठे च. —[d]) B1 D1.7 G3 M1.3 शक्रचाप. Ś V1.3 B1 D1–4.8.12 इवांबुदं(B1 °दः) (for इवाम्बरम्).

15 [a]) V2 D10.11 य ; D9 स (for क). D5 G3 रक्षःशार्दूल ; G2 रथिशार्दूलो. Ś Ñ1 V3 B1 D1–4.8.12.13 कोयं राक्षसशार्दूलो. —[b]) D1 विराजते; D9 विदारयन् (for विराजयन्). Ñ1 D13 रणभूमौ विराजते. —V3 B1 om. (hapl.) 15[c] – 16. D6 reads [c] in marg. —[c]) Ñ1 V2 विचरन् ; Ñ2 V1 B2-4 D4 चरते (for अभ्येति). Ñ1 रक्षसां; B3 धन्विनां (for रथिनां). D13 चचार नैर्ऋतश्रेष्ठो. —[d]) Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8–13 G1 M1.2 -वर्चसा (for -तेजसा).

16 V3 B1 om. 16 (cf. v.l. 15). —[a]) Ñ1 ध्वज-शीर्ष- ; D13 जनशीर्ष- (for ध्वजशृङ्ग-). Ñ2 V1.2 B2–4 D4 ध्वजेन रथ(Ñ2 B2.3 नर)शीर्षेण. —[b]) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 [इ]व; D5 T1 G2.3 M5 [अ]ति- (for [अ]भि-). Ś -विराजिता (sic); Ñ1 विराजति ; B3 च शोभते (for -विराजते). —[c]) V2 अर्करश्मि- . Ś D2.8.12 -मुखैर् ; D1.3.4 M3 -निभैर् ; D7 -समैर् (for -प्रभैर्). Ñ2 V1 B2–4 अर्क-रश्म्युपमैर्बाणैर्.

17 [a]) D6.9–11 T2.3 G2.3 M1.2 Ct त्रिनतं; Cg as in text (for त्रिणतं). M5 मेघसंकाशं. Ś V3 D1–3.7.8.12 त्रिन(D1 त्रिश; D2 स्तनं)तं मेघ(Ś D8 देव; D12 हेम)संह्रादि (D7 °नादं) ; Ñ V1.2 B D13 त्रिरायतं त्रि(B4 °तत्रि)प्रवरं (B1 °प्रणतं ; D13 °घुणतं) ; D4 नागेंद्रमेघसंकाशं. —[b]) D8 देवपृष्ठम् ; G3 मेघ° (for हेम°). D12 अनामयं (for अलंकृतम्). G1 रथपृष्ठे प्रतिष्ठितं. —[c]) Ñ1 D6.13 शक्रतुल्य- (for शतक्रतु-). —For 17[cd], Ś V3 B1 D1–4.8.12 subst. :

1296* इन्द्रस्येव धनुश्चास्य कार्मुकं भाति बिभ्रतः ।

[V3 B1 विश्रुतं; D4 भासुरं (for बिभ्रतः).]

18 Ś D8.12 om. 18 – 19. —[b]) D5 (also) महाकर्षो; M5 सधनुष्को (for सानुकर्षो). B1 M5 महाबलः . —[c]) Ñ1 B4 D4.13 सर्वायुध- ; Ñ2 V1.2 B3 पंचसादि- ; V3 B1 D1–3 चापादि(V3 B1 °सि)भिः (for चतुःसादि-). B2 पंचमादित्यसंयुक्तो. ❀ Cr : चतुःसादिसमायुक्तं चतुःसादिभिः समायुक्तम् . ❀ —[d]) Ñ2 V1.2 B D3.7 -निःस्वनः .

19 Ś D8.12 om. 19 (cf. v.l. 18). —[a]) B1 D1–3 च द्वे; D13 च द्वौ (for चाष्टौ). D6 T2.3 विंशत्रिंशद्दशा(T3 °त्तथा)ष्टौ च. —[b]) Ñ1 B4 D4 तूणा वै; Ñ2 V D10.11 M2.3 तूणास्य ; D6.7 G M1.5 तूण्योस्य (for तूणीरा). Ñ आश्रिताः (for आस्थिताः). B1 D1–3 तूणा रथवरे स्थिताः ; D5 T1 तूण्योस्य च रथे स्थिताः ; D13 तूणा यस्य समाश्रिताः . ❀ Ct : तूणा अस्येति छेदः . ❀ —[d]) B3 अश्वाः (for ज्याश्च). Ñ2 V1.2 B2–4 -भूषणाः (for -पिङ्गलाः). Ñ1 ज्याश्चैवातिविभीषणाः ; V3 B1 D1–4 गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ; D13 हयाश्चैवाविभीषणाः . ❀ Cg : कार्मुकाणि धनुर्भेदा इति न पौनरुक्त्यम्. ❀

20 [a]) G2 M5 तु (for च). B4 D4 रथस्थौ तौ; D7.9–11 च पार्श्वस्थौ (for रथगतौ). —[b]) D7.9.10 प्रदीप्तौ; D11 प्रदीप्तौ (for पार्श्वस्थौ). D2.5.7.10.11.13 T1 M3 Cm.g.t पार्श्व-शोभितौ; D4 °संस्थितौ; D6 °भेदिनौ (for °शोभिनौ). —[c]) Ñ V1.2 B2–4 D13 -त्सरू दिव्यौ; D3.4 -शरौ दिव्यौ ; D5 T1 G3 M3 -त्सरुयुतौ (for -त्सरुचितौ). —[d]) Ñ1 D4 व्यक्तं; D3 दश-; M5 व्यस्त- (for व्यक्त-). D3 -प्रमाणतः ; D5 M1.2 -दशायुतौ (for -दशायतौ). Ñ2 B2 दशहस्तायतौ तथा ; V1.2 B3.4 दशहस्तौ तथायतौ. —For 20[cd], Ś V3 B1 D1.2.8.12 subst. :

1297* चतुष्किष्कुत्सरू दिव्यौ दशहस्तौ प्रमाणतः ।

[D12 चतुष्किष्कू. D1 -शरौ (for -त्सरू).]

21 [a]) Ñ1 D13 G3 M1.2 रक्तकंठो; D4 M5 रक्तकर्णो. Ñ1 B3 D4.9.13 G3 M1.2.5 -गुणधरो; D5 T2.3 -गुणोपेतो

G. 6. 51. 21
B. 6. 71. 23
L. 6. 52. 27

काञ्चनाङ्गदनद्धाभ्यां भुजाभ्यामेष शोभते ।
शृङ्गाभ्यामिव तुङ्गाभ्यां हिमवान्पर्वतोत्तमः ॥ २२

कुण्डलाभ्यां तु यस्यैतद्भाति वक्त्रं शुभेक्षणम् ।
पुनर्वस्वन्तरगतं पूर्णबिम्बमिवैन्दवम् ॥ २३

आचक्ष्व मे महाबाहो त्वमेनं राक्षसोत्तमम् ।
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्ता विद्रुता दिशः ॥ २४

स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणामिततेजसा ।
आचचक्षे महातेजा राघवाय विभीषणः ॥ २५

दशग्रीवो महातेजा राजा वैश्रवणानुजः ।
भीमकर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाधिपः ॥ २६

तस्यासीद्वीर्यवान्पुत्रो रावणप्रतिमो रणे ।
वृद्धसेवी श्रुतधरः सर्वास्त्रविदुषां वरः ॥ २७

अश्वपृष्ठे रथे नागे खड्गे धनुषि कर्षणे ।
भेदे सान्त्वे च दाने च नये मन्त्रे च संमतः ॥ २८

यस्य बाहुं समाश्रित्य लङ्का भवति निर्भया ।
तनयं धान्यमालिन्या अतिकायमिमं विदुः ॥ २९

(for -गुणो धीरो). Ś $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2}$ $D_{1-3.8.12}$ रक्तमाल्यांबरधरो; B_4 रक्तस्कंधो गुणवरो. —^{b}) $\tilde{N}_1$ $B_{2.3}$ $D_{4.13}$ मेघ- (for महा-). —^{c}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ कोयं (for कालः). B_3 -महारंभो; D_1 -महावक्त्रो. ❀ Cv: कालमहावक्त्रः। काल इव महावक्त्रः।; Cr.m: कालमहावक्त्रः कालस्येव महावक्त्रं यस्य स तथोक्तः. ❀ —^{d}) D_3 घनस्थ (for मेघस्थ). Ś V_3 B_1 $D_{1.2.8.12}$ मेघवस्त्र(V_3 B_1 °र्ण)मिवांबरं; Ñ V_1 B_{2-4} मेघवस्त्र इवेश्वरः ($\tilde{N}_2$ V_1 °वांबरः); V_2 महामेघ इवांबरः; D_4 मेघवर्ण इवासुरः; D_{13} मंदरस्येव कंदरः.

22 ^{a}) Ś -बद्धाभ्यां (for -नद्धाभ्यां). —^{b}) D_4 जानुभ्याम्; D_6 $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ बाहुभ्याम् (for भुजाभ्याम्). $\tilde{N}_1$ $B_{3.4}$ $D_{1.2.4.9}$ एव; B_2 अभि- (for एष). —V_3 om. $22^{c}-23^{b}$. —^{c}) Ś D_8 अति-; B_2 D_{13} एव (for इव). Ś $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 $D_{1-3.8.13}$ T_2 दीप्ताभ्यां; $\tilde{N}_1$ D_6 T_3 दीर्घाभ्यां; V_2 B_{2-4} $D_{4.5.9}$ T_1 $G_{1.3}$ M_5 दुर्गाभ्यां (for तुङ्गाभ्यां). —^{d}) Ś $B_{1.3}$ $D_{2.4.8.12}$ G_2 पर्वतो यथा; B_2 इव पर्वतः; $D_{1.3}$ °तो महान्; D_5 om.; T_2 °तोपमः; $M_{1.2}$ अचलोत्तमः (for पर्वतोत्तमः).

23 V_3 om. 23^{ab} (cf. v.l. 22). —^{a}) Ś $\tilde{N}_1$ $D_{2-4.8.12}$ M_5 च यस्यैतद्; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} च यस्येदं; B_1 च पश्यैतद्; $D_{6.7}$ T_2 तु तस्यैतद्; D_{9-11} उभाभ्यां च; G (ed.) च पश्येदं (for तु यस्यैतद्). D_{13} सकुंडलाभ्यां यस्यैतद्. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ सुशोभनं; $D_{7.9-11}$ सुभीषणं (for शुभेक्षणम्). —^{c}) Ś $D_{8.12}$ -[अं]तरे यद्वद्; $\tilde{N}_1$ $D_{4.7.9-11}$ G M_5 Ck.t -[अं]तर(D_{11} °रे)गतः; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} °रस्थो हि; V_3 B_1 °रे भाति; $D_{1-3.6}$ $T_{2.3}$ $M_{1.2}$ °र इव (for -[अ]न्तरगतं). D_{13} पुनर्विश्वांतरगतः. —^{d}) Ś V_3 B_1 $D_{2.8.12}$ G_1 भाति(V_3 B_1 G_1 यथा) पूर्णो निशाकरः; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ M_5 परिपूर्णो यथा शशी; $D_{1.3.6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ परि(D_6 $T_{2.3}$ G_3 प्रति)पूर्णो निशाकरः.

24 ^{a}) Ś $D_{8.12}$ महान्कोयं (for महाबाहो). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ कोयं(Ś $D_{8.12}$ स्थितो) राक्षसपुंगवः. —^{d}) V_3 B_1 विप्रदुद्रुवुः; D_4 च सुदुःखिताः (for विद्रुता दिशः). D_{13} विद्रवंति यतस्ततः.

25 ^{a}) D_2 संपृष्टो. —^{b}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ T_2 M_5 [अ]क्लिष्टकर्मणा; D_6 T_3 [आ]दित्यतेजसा (for [अ]मिततेजसा). —^{c}) G_2 [ऽ]थ रामाय (for महातेजा). —^{d}) B_3 राघवं भयभीषणः.

26 ^{a}) M_5 दशास्यो विंशतिभुजो. —^{c}) V_3 B_1 भीमरूपो (for °कर्मा). $\tilde{N}_2$ B_2 G_2 महाबाहो; D_1 महाबाहू; D_4 M_5 महातेजाः; $D_{7.9-11}$ महात्मा हि (for महोत्साहो). —^{d}) $D_{7.9-11}$ G_3 राक्षसेश्वरः.

27 ^{a}) Ś $D_{2.3.8.12}$ [ए]ष; V_3 B_1 D_1 [ए]व; D_7 [अ]सौ; M_5 [अ]यं (for [आ]सीद्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ तस्य पुत्रो ह्यसौ($\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ °यं) वीरो. —^{b}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.7.13}$ बली; V_3 $B_{1.4}$ D_{9-11} बले (for रणे). —^{c}) Ñ V B $D_{4.5.12.13}$ M_3 श्रुतिधरः. —^{d}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ सर्वशास्त्रविशारदः; D_6 T_3 सर्वशस्त्रभृतां वरः.

28 ^{a}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} गजस्कंधे; D_4 च पृष्ठे च; D_{9-11} नागपृष्ठे (for रथे नागे). $\tilde{N}_1$ D_{13} गजपृष्ठेश्वपृष्ठे च. —^{b}) Ś $D_{2.8.12}$ कल्पते; V_3 B_1 $D_{1.3}$ कंपने; $D_{6.9}$ T_3 चर्मणि; M_5 लक्षणे (for कर्षणे). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ रथे धनुषि चोत्तमः. ❀ Cm: धनुषि कर्षण इति। कृष्यतेऽनेनेति कर्षणः। पाशादिः। तोमरभेदो वा।; Ct cites Maheśvaratīrtha: 'धनुषि कर्षणः' इति पाठे कृष्यतेऽनेनेति कर्षणः पाशादिरिति तीर्थः. ❀ —D_{13} om. 28^{cd}. —^{c}) B_2 D_9 भेदसांत्वे. Ś D_8 प्रमाणे च; $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.3}$ प्रदानेषु; V_2 $D_{1-3.12}$ प्रदाने च; B_1 [ऽ]थ दाने च (for च दाने च). $\tilde{N}_1$ B_4 D_4 भेदसांत्व(D_4 °साम)प्रदानेषु; $M_{1.2}$ भेदे दाने च सांत्वे च. —^{d}) D_7 नयमंत्रे. Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 तथोत्तमः (for च संमतः).

29 ^{a}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} अस्य (for यस्य). $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ $D_{4.5.9.12}$ $T_{2.3}$ G_1 M_{1-3} बाहू (for बाहुं). —^{b}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ $T_{1.3}$ G M वसति (for भवति). —For 29^{ab}, Ś V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ subst.; while T_2 ins after 29^{ab}:

1298* अस्य प्रभावः सुमहान्कथ्यते देवदानवैः ।

—D_{13} om. 29^{cd}. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} तनयो. Ś $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-4.8.12}$ विद्धि मालिन्यास्; B_2 धन°; $B_{3.4}$ राद्य°; G (ed.) धन्य° (for धान्यमालिन्या). —^{d}) Ś $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ त्व($\tilde{N}_1$ ह्य)तिकायेति यं विदुः; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} अ(V_2 त्व)तिकाय इति श्रु(B_4 स्मृ)तः; D_4 ह्यतिकायो हि संविदुः.

एतेनाराधितो ब्रह्मा तपसा भावितात्मना ।
अस्त्राणि चाप्यवाप्तानि रिपवश्च पराजिताः ॥ ३०
सुरासुरैरवध्यत्वं दत्तमस्मै स्वयंभुवा ।
एतच्च कवचं दिव्यं रथश्चैषोऽर्कभास्वरः ॥ ३१
एतेन शतशो देवा दानवाश्च पराजिताः ।
रक्षितानि च रक्षांसि यक्षाश्चापि निषूदिताः ॥ ३२
वज्रं विष्टम्भितं येन बाणैरिन्द्रस्य धीमतः ।
पाशः सलिलराजस्य युद्धे प्रतिहतस्तथा ॥ ३३
एषोऽतिकायो बलवान्राक्षसानामथर्षभः ।
रावणस्य सुतो धीमान्देवदानवदर्पहा ॥ ३४
तदस्मिन्क्रियतां यत्नः क्षिप्रं पुरुषपुंगव ।
पुरा वानरसैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ॥ ३५
ततोऽतिकायो बलवान्प्रविश्य हरिवाहिनीम् ।
विस्फारयामास धनुर्ननाद च पुनः पुनः ॥ ३६
तं भीमवपुषं दृष्ट्वा रथस्थं रथिनां वरम् ।
अभिपेतुर्महात्मानो ये प्रधानाः प्लवंगमाः ॥ ३७
कुमुदो द्विविदो मैन्दो नीलः शरभ एव च ।
पादपैर्गिरिशृङ्गैश्च युगपत्समभिद्रवन् ॥ ३८
तेषां वृक्षांश्च शैलांश्च शरैः काञ्चनभूषणैः ।
अतिकायो महातेजाश्चिच्छेदास्त्रविदां वरः ॥ ३९
तांश्चैव सर्वान्स हरीञ्शरैः सर्वायसैर्बली ।
विव्याधाभिमुखः संख्ये भीमकायो निशाचरः ॥ ४०

G. 6. 51. 39
B. 6. 71. 41
L. 6. 52. 45

30 ^{a}) Ś V2.3 D1–3.8.12 अनेन (for एतेन). —^{b}) D8 तपसा विततात्मना. —^{c}) Ñ2 B2 शस्त्राणि. Ś V3 B1 D2.4.8.12 [अ]स्य दत्तानि; D1 [अ]स्य दिव्यानि; D13 (with hiatus) [अ]स्य आर्याणि; T3 [अ]प्यवार्याणि (for [अ]प्यवाप्तानि). D3 अस्य चास्त्राणि दत्तानि. —^{d}) Ś V1.3 B1 D1–4.8.12 रिपूणां च पराजये (D1 पुरंजयः).

31 Ñ1 D13 transp. $31–32^{ab}$ and $32^{cd}–33$. —^{a}) Ñ2 V1.2 B2–4 सुरासुरेभ्यो. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D2.3.8.12.13 अस्य; V3 B1 चास्य; D4 चापि; M3 अस्त्रैः (for अस्मै). M5 अस्मै दत्तं (by transp.). —^{d}) Ś D1–3.8.12 T2.3 [ए]वैष; D6.9 G M5 [ए]व सु-; D7 [ए]ष सु-; D10.11 M1.2 रवि-; M3 [ए]षोल्क- (for [ए]षोऽर्क-). D3 भास्करः (for -भास्वरः). Ñ V1.2 B2–4 D13 रथश्चैष (Ñ V2 °व) हिरण्मयः; V3 B1 D4 रथं चैव सुभास्वरं (B1 हिरण्मयं).

32 Ñ1 D13 transp. $31–32^{ab}$ and $32^{cd}–33$. —^{a}) D1.3 अनेन (for एतेन). —^{b}) D3 मानवाश् (for दानवाश्). —Ś2 M5 om. (hapl.?) 32^{cd}. —^{c}) D4 सर्वरक्षांसि (hypm.). —^{d}) Ś1 D8.12 युधि निर्जिताः; Ñ V1.2 B D1–4.13 युधि सूदिताः; D6 T2 [ए]व निपूदिताः (for [अ]पि निपूदिताः).

33 Ñ1 D13 transp. $31–32^{ab}$ and $32^{cd}–33$. —^{a}) B4 विजृंभितं; D6 निष्टंभितं; T2.3 च स्तंभितं; G2 विष्टंभिता (sic); Cg as in text (for विष्टम्भितं). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 बाणै; D5 T1 तेन (for येन). —^{b}) Ś V3 B1 D1–3.8.12 रणे (V3 B1 युद्धे) चेंद्रस्य; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 रणे शक्रस्य (for बाणैरिन्द्रस्य). B3 युध्यतः; D6.7.9–11 धीमता. —^{d}) M3 रणे (for युद्धे). Ś V3 B1 D1–4.8.12 पुरा; Ñ2 D7 G2.3 M5 तदा (for तथा).

34 ^{b}) Ś Ñ2 V1 B2.3 D2.3.8.12 महारथः; Ñ1 V2.3 B1.4 D4.13 महाबलः; D1 महात्मनः; M1.2 रथर्षभः; M5 बलर्षभः (for अथर्षभः). ❀ Cg: राक्षसानामथर्षभ इत्यत्राथशब्दः कार्त्स्न्ये. ❀ —^{c}) D7.9–11 G1 M5 स रावण- (for रावणस्य). —D3 om. from धीमान् up to ऽतिकायो in 36^{a}. V3 B1 वीरो; M5 श्रीमान् (for धीमान्).

35 D3 om. 35 (cf. v.l. 34). —^{a}) Ñ1 D4.13 तदत्र; V2.3 B1.4 G2.3 एतस्मिन्; D1 M5 तदस्मै (for तदस्मिन्). —^{b}) Ś प्लवगपुंगवैः; V3 B1 पुरुषसत्तम (for पुरुषपुंगव). —^{c}) Ñ2 V1.2 B2–4 D13 एष (for पुरा). —^{d}) D1 T1 क्षिप्रं (for क्षयं). Ñ V1 B2–4 नेष्यति (for नयति).

36 D3 om up to ऽतिकायो in 36^{a} (cf. v.l. 34). —^{c}) Ś D8.12 धनुर्विस्फारयामास. —^{d}) Ñ V2 B2–4 G2 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). D4 नादान्बहु मुहुर्मुहुः.

37 ^{a}) Ś D8.12 -पौरुषं; G2 -पुरुषं; L (ed.) -दर्शनं (for -वपुषं). —^{c}) D5 T1 नगधरा (for महात्मानो). D13 अभ्यद्रवन्महात्मानं. —^{d}) D5.7.9.11 T1 G M3.5 वनौकसः (for प्लवंगमाः). Ś V3 B1 D1–3.8.10.12 प्रधाना ये वनौकसः.

38 ^{a}) Ś द्विविधः कुमुदो; V3 B1 D1–3.8.12 द्विविदः कुमुदो (by transp.); B3 अंगदः कुमुदो. —^{d}) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D1–3.8.12 समुपाद्रवन्; V3 B1 प्लवगर्षभाः; D13 corrupt (for समभिद्रवन्). ❀ Cr.g: समभिद्रवन् आगमशासनस्यानित्यत्वाद्डभाव आर्षः।; so also Cm.k.t. ❀

39 ^{a}) Ñ B2–4 D4.13 शिलाश्चैव (for च शैलांश्च). —^{b}) Ś D2.4.12 कनकभूषितैः; Ñ V B D1.3.8.10.11.13 कनकभूषणैः (for काञ्चनभूषणैः). —^{c}) Ś V3 B1 D1–3.8.12 [ऽ]तितेजस्वी (for महातेजाश्). —^{d}) V3 [अ]स्त्रविशारदः; D6.8.12 T3 °भृतां वरः (for °विदां वरः).

40 ^{a}) M1.2 [अ]पि (for [ए]व). V3 B1 प्लवगान् (for स हरीन्). Ś D8.12 तान्समग्रानपि हरीन्; Ñ1 D4.13

G. 6. 51. 40
B. 6. 71. 42
L. 6. 52. 46

तेऽर्दिता बाणवर्षेण भिन्नगात्राः प्लवंगमाः ।
न शेकुरतिकायस्य प्रतिकर्तुं महारणे ॥ ४१

तत्सैन्यं हरिवीराणां त्रासयामास राक्षसः ।
मृगयूथमिव क्रुद्धो हरियौंवनमास्थितः ॥ ४२

स राक्षसेन्द्रो हरिसैन्यमध्ये
नायुध्यमानं निजघान कंचित् ।
उपेत्य रामं स धनुःकलापी
सगर्वितं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ४३

रथे स्थितोऽहं शरचापपाणि-
र्न प्राकृतं कंचन योधयामि ।
यस्यास्ति शक्तिर्व्यवसाययुक्ता
ददातु मे क्षिप्रमिहाद्य युद्धम् ॥ ४४

तत्तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य
चुकोप सौमित्रिरमित्रहन्ता ।
अमृष्यमाणश्च समुत्पपात
जग्राह चापं च ततः स्मयित्वा ॥ ४५

क्रुद्धः सौमित्रिरुत्पत्य तूणादाक्षिप्य सायकम् ।
पुरस्तादतिकायस्य विचकर्ष महद्धनुः ॥ ४६

पूरयन्स महीं शैलानाकाशं सागरं दिशः ।
ज्याशब्दो लक्ष्मणस्योग्रस्त्रासयन्रजनीचरान् ॥ ४७

तांश्चैव तु हरीन्सर्वान्; D_{2} तांश्च सर्वांश्च स हरीन्; G_{2} स तांश्चैव हरीन्सर्वान्; M_{5} तांश्च सर्वान्हरींश्चैव.—^{b}) D_{8} स चायसैर् (for सर्वायसैर्). D_{4} प्रविश्य हरिवाहिनीं.—V_{3} om. 40^{cd}.—^{c}) T_{3} वीर्याद् (for विव्याध). Ś $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8-12}$ G_{1} [अ]भिमुखान्; $Ñ_{1}$ D_{13} M_{5} [अ]भिमुखं; Cg as in text (for [अ]भिमुखः).—^{d}) Ś B_{1} $D_{1-4.8.12}$ भीमकर्मा (for °कायो). B_{2} $D_{5.7.9-11}$ T_{1} $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ विशारदः; D_{6} महासुरः (for निशाचरः).

41 T_{1} damaged for ^{a} (except तेऽर्दि).—^{a}) G_{2} अर्दिता. B_{3} भेदिताः शरवर्षेण.—^{b}) D_{1} भिन्नवक्त्राः; D_{5} $T_{2.3}$ भग्नदेहाः; G_{3} M_{3} भग्नगात्राः (for भिन्नगात्राः). $D_{7.9-11}$ पराजिताः (for प्लवंगमाः).—^{d}) V_{3} पुरः स्थातुं (for प्रतिकर्तुं). Ñ V B_{2-4} $D_{1.7.9-11.13}$ $M_{1.2}$ महाहवे (for °रणे). Ś B_{1} $D_{2-4.8.12}$ पुरतः स्थातुमाहवे.

42 ^{a}) D_{13} तु हरीणां च; G_{3} हरीणां रक्षो (unmetric) (for हरिवीराणां).—^{b}) $Ñ_{1}$ V_{3} B_{1} D_{13} नाश(D_{13} ह्रास)-यामास. $V_{1.2}$ रावणिः; G_{3} वीर्यवान् (for राक्षसः).—^{c}) M_{1} गजयूथम्.—^{d}) Ś $D_{8.12}$ हर्यक्षो वनदर्पितः; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ केसरी बल($V_{1.2}$ B_{3} °वन)दर्पितः; V_{3} B_{1} $D_{1-3.7.9-11}$ T_{3} $G_{1.2}$ $M_{3.5}$ हरियौंवनदर्पितः; D_{5} T_{1} हर्यक्षो वनमास्थितः.

43 ^{a}) $Ñ_{1}$ $V_{1.2}$ B_{4} $D_{3.4.7.9-11.13}$ G_{2} -यूथ- (for -सैन्य-).—^{b}) Ś $D_{8.12}$ ह्ययुध्यमानं; $Ñ_{2}$ D_{2} (both with hiatus) अयु°; $D_{1.9}$ G_{2} नायुध्यमानान्; D_{4} °मानो (for नायुध्यमानं). Ś $Ñ_{2}$ $D_{1.2.4.12}$ न जघान; D_{8} च ज°; K(ed.) विज° (for निजघान). $Ñ_{1}$ D_{13} M_{5} किंचित्; $Ñ_{2}$ V_{3} D_{4} G_{3} कश्चित्; B_{1} $D_{1.9}$ G_{2} कांश्चित्; Ct as in text (for कंचित्).—^{c}) $Ñ_{1}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ समेत्य; $Ñ_{2}$ V_{3} B_{1} D_{9-11} उत्पत्य; T_{3} आदित्य- (for उपेत्य). Ś Ñ V_{3} B_{1} $D_{2.3.8.12}$ च($Ñ_{2}$ स) महाधनुष्मान्; $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ सहसा धनुष्मान्; T_{3} स धनुःकलापं; G_{2} स धनुष्कपाणी (for स धनुःकलापी).—^{d}) Ś D_{8} सुगर्वितं.—T_{1} damaged from दं up to रथे in 44^{a}. ❀ Cv : सगर्वितः सगर्वम्. ❀

44 T_{1} damaged up to रथे in ^{a} (cf. v.l. 43).—^{a}) Ś $Ñ_{1}$ B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ अयं; $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ एष; V_{3} असं-; B_{4} एकः; $T_{2.3}$ उप-; G_{1} रथ- (for रथे).—^{b}) T_{3} प्रापितं (for प्राकृतं). $Ñ_{1}$ $G_{2.3}$ M_{2} कांचन.—^{c}) $Ñ_{1}$ D_{13} या यस्य; D_{4} यस्याद्य; D_{5} T_{1} M_{3} यश्चास्ति; $M_{1.2}$ यस्यास्य (for यस्यास्ति). D_{5} T_{1} M_{3} कश्चिद्; M_{5} बुद्धिर् (for शक्तिर्). V_{3} B_{3} $D_{4.5.9-11}$ $T_{1.2}$ व्यवसाययुक्तो; D_{2} भवतां स शीघ्रम्; M_{3} °सुक्तो (for व्यवसाययुक्ता). G_{2} यस्यास्ति वीर्यं व्यवसाययुक्तं.—^{d}) D_{6} दास्यामि ते. Ś $Ñ_{1}$ $D_{3.4.6-12}$ शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} स मे प्रयच्छत्विह युद्धमध्ये(B_{2} °द्य); V_{3} B_{1} ददातु मे युद्धमिहा(V_{3} °वा)द्य शीघ्रं; D_{2} आयातु युद्धाय दृढायुधो मां; D_{13} ददातु क्षिप्रं निहतोपि युद्धं.

45 ^{c}) $D_{1.3}$ अमृष्यमाणस्य. B_{1} स तम्; B_{4} स सम्- (for च सम्-).—^{d}) D_{1} स; D_{13} तु (for च). D_{5} T_{1} तदा (for ततः). $Ñ_{2}$ V_{2} $B_{2.4}$ हसित्वा; V_{1} D_{4} प्रहस्य; B_{3} [ऽ]र्थसिद्ध्यै (for स्मयित्वा). Ś V_{3} B_{1} $D_{2.3.8.13}$ जग्राह बाणांश्च ततः प्रहस्य(D_{2} °गृह्य). ❀ Cm.g.t : स्मयित्वा अनादृत्य "ष्मिङ् अनादरे" इति धातुः(Ct °रे। इडार्षः). ❀ —After 45, $Ñ_{1}$ (^{ab} in m.) B_{2} D_{13} read 57 for the first time, repeating it in its proper place.

46 Ś V_{3} B_{1} $D_{2-4.8.12}$ om. 46^{ab}.—^{a}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} ततः (for क्रुद्धः).—^{b}) $Ñ_{1}$ B_{3} तृणवद् (for तूणादा-). $Ñ_{1}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{1} चारिहा (for सायकम्).—For 46^{ab}, D_{13} subst.:

1299* ततः स सौमित्रिरुपेत्य तूणा-
द्विक्षिप्य चापं परवीरहन्ता ।

—^{c}) Ś V_{3} B_{1} $D_{2-4.8.12}$ चातिकायस्य.—^{d}) D_{1} महाधनुः (for महद्धनुः).—For 46^{cd}, $Ñ_{1}$ D_{13} subst.:

1300* अतिकायाग्रतश्चापि धनुर्विस्फार्य वीर्यवान् ।

—After 46, Ñ V_{2} $B_{2.4}$ D_{13}($Ñ_{1}$ D_{13} after 1300*) read 1301*; while V_{1} B_{3} ins. 1301*.

47 ^{a}) D_{9-11} महीं सर्वाम्; D_{13} महासैन्यान्; M_{5}

सौमित्रेश्चापनिर्घोषं श्रुत्वा प्रतिभयं तदा ।
विसिष्मिये महातेजा राक्षसेन्द्रात्मजो बली ॥ ४८
अथातिकायः कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणमुत्थितम् ।
आदाय निशितं बाणमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४९
बालस्त्वमसि सौमित्रे विक्रमेष्वविचक्षणः ।
गच्छ किं कालसदृशं मां योधयितुमिच्छसि ॥ ५०
न हि मद्बाहुसृष्टानामस्त्राणां हिमवानपि ।
सोढुमुत्सहते वेगमन्तरिक्षमथो मही ॥ ५१
सुखप्रसुप्तं कालाग्निं प्रबोधयितुमिच्छसि ।
न्यस्य चापं निवर्तस्व मा प्राणाञ्जहि मद्गतः ॥ ५२
अथ वा त्वं प्रतिष्टब्धो न निवर्तितुमिच्छसि ।
तिष्ठ प्राणान्परित्यज्य गमिष्यसि यमक्षयम् ॥ ५३
पश्य मे निशितान्बाणानरिदर्पनिषूदनान् ।
ईश्वरायुधसंकाशांस्तप्तकाञ्चनभूषणान् ॥ ५४

G. 6. 51. 52
B. 6. 71. 55
L. 6. 52. 58

महाशैलान् (for महीं शैलान्). Ś Ñ V B D2-4.8.12 पूरयित्वा(Ñ1 °यंतं) महाशैलान्(Ś Ñ1 D8.12 °शैलम् ; B3 °सैन्यम्) ; D1 पूरयन्महतीं शैलान्. —b) G (ed.) घोषेण (for आकाशं). Ś Ñ1 B3.4 D6.8.12 T2.3 G2 सागरान् ; V3 B1 गगनं (for सागरं). —D4 om. 47^{cd}. B3 reads 47^{cd} in marg. —c) V1 ज्याशब्दं . Ś D7.8.12 T3 G2 [अ]ग्रे; V1 [उ]च्चैस् (for [उ]ग्रस्). —d) Ś D8.12 त्रासयन्ननुजीविनः ; V1 D3 T3 M1.2 त्रासयामास राक्षसान्. —For 47^{cd}, Ñ V2 B2.4 D13 subst. and read after 46(Ñ1 D13 after 1300*) ; while V1 B3 ins. after 46 :

1301* त्रासं प्रजग्मू रक्षांसि ज्याघोषेण महात्मनः ।

[Ñ1 D13 त्रासयामास; Ñ2 त्रासं जग्मुश्च; V1 * * प्रजग्मू. Ñ1 महामनाः (for महात्मनः).]

—After 47, D2 ins. :

1302* मोदयित्वा नरानीकं ययौ सिंह इव द्विपम् ।

48 a) Ś V3 B1.2 D8 धनुषो घोरं; Ñ2 V1.2 B3.4 D2.3.12 धनुषो घोषं (for चापनिर्घोषं). Ñ1 D4.13 स सौमित्रेर्ध(D13 °त्रिध)नुर्घोषं. —b) D4 -भयंकरं (for -भयं तदा). —c) Ś B1 D3.5.6.9.12.13 T1.3 M3.5 विसिस्मिये; Ñ2 V1.2 B2-4 स विस्मितो; D1.2.4.7.8.11 T2 G1.3 विसिस्मये (for विसिष्मिये). —d) Ś D1-3.8.12 M5 -सुतो बली ; Ñ1 D13 [आ]त्मजो रणे ; Ñ2 V1.2 B2-4 -सुतोभवत् ; D7 T3 G2 -[आ]त्मजस्तदा (for -[आ]त्मजो बली). V3 B1 राक्षसेंद्रस्तदा बली; D4 राक्षसेंद्रो महारणे.

49 a) Ñ2 V1.2 B2.4 M1.2 ततो; B1 तथा; B3 D7.9-11 तदा (for अथ). Ñ1 D4.13 अतिकायः प्रकुपितो. —b) Ś V3 B1 D2.3.8.12 T3 अग्रतः ; Ñ1 D4.9.13 आस्थितं; Ñ2 M5 उत्तमं; V1.2 B2-4 उद्यतं (for उत्थितम्). —c) D8 निश्चितं (for निशितं). Ñ1 D4.13 आदाय निशितान्बाणान्. —d) M5 चैव वचो (for वचनम्).

50 b) D1 संग्रामेषु (for विक्रमेषु). Ś1 D12 विचक्षणः ; B1 विलक्षणः (for [अ]विचक्षणः). Ñ V2 B2-4 D4.13 (with hiatus) अज्ञा(Ñ1 B2.4 D4.13 °जा)तबलविक्रमः. —B4 reads 50^{cd} in marg. —c) Ñ1 D4.13 कालपाशं मां(D4 च); D1.6.9-11 M5 °संकाशं (for °सदृशं). —d) Ñ1 D13 G1 त्वं ; D5 मा ; D8 सं- (for मां). —After 50, B4 reads 52^{c} - 53^{b}.

51 Ś D4.5.8.12 om. (hapl.) 51^{a}-52^{b}. —a) Ñ1 मद्बाण-; D1.3 मच्चाप-. Ñ1 V1.2 B2-4 D13 -मुक्तानां ; (for -सृष्टानाम्). —b) Ñ V B D2.3.13 शराणां; D1.6.7.9-11 G1.3 बाणानां (for अस्त्राणां). Ñ2 हिमवानिव; V3 B1 D2.3 नतपर्वणां; D1 T2.3 मघवानपि (for हिमवानपि). —c) B3 प्रसहते (for उत्सहते). —d) Ñ1 दिशोपि वा; V1.2 B2 धरापि वा; G2 अथो हिती (corrupt) (for अथो मही). Ñ2 B3 G (ed.) अंतरिक्षचरोपि वा(G [ed.]वै) ; V3 B1 अंतरि(B1 °री)क्षगतो मही; B4 D13 अंतरीक्षं धरा- (D13 दिशो)पि वा.

52 Ś D4.5.8.12 om. 52^{ab} (cf. v.l. 51). —a) Ñ2 -सुप्तं तु (for -प्रसुप्तं). D1 सुखसुप्तं भुजंगं हि. —b) V3 D7.9-11 वि- ; D2.3 किं; D6 T1 G1 M3 नि- (for प्र-). Ñ V1.2 B2-4 D1.13 न बोधयि(Ñ2 V2 B2 संबोधि)तुमर्हसि. —B4 reads 52^{c} - 53^{b} after 50. —c) D1 त्यक्त्वा (for न्यस्य). —D5 om. 52^{d} - 53^{a}. —d) D1.7.10.11 प्राणान्न; D4 प्राणांस्त्वं; D9 प्राणान्सं- ; T2 न प्राणाञ् ; M1.5 मा प्राणं; L (ed.) मा प्राणैस् (for मा प्राणान्). —D1 om. from जहि up to तिष्ठ प्राणा in 53^{c}. Ś V3 B1 D2.3.8.12 त्वं विमोक्ष्यसे; Ñ1 D4.13 त्यक्ष्यसे हतः ; Ñ2 V1.2 B2-4 त्वं परित्यज (for जहि मद्गतः).

53 D1 om. up to तिष्ठ प्राणा in 53^{c} ; D5 om. 53^{a} (for both, cf. v. l. 52). B4 reads 52^{c} - 53^{b} after 50. —a) Ś Ñ V1.2 B D2.3.8.12.13 T1 G Cr प्रति(D2 परि)ष्टंभान् ; V3 प्रतिष्ठस्व; D4 परित्रस्तो; D9 परिस्तंभान् ; D10.11 M1.2 Ck.t °स्तब्धो; T2 प्रविष्टब्धो; M5 प्रतित्रिभो; Cm.g as in text (for प्रतिष्टब्धो). —b) B3 विवर्तयितुम् ; D5 मा * * प्राप्तुम् (न निवर्तितुम्). —d) Ñ1 D4 नयिष्यामि. D1 G1 यमालयं (for यमक्षयम्).

54 a) D5 निहितान् (for निशितान्). —b) Ñ2 V1.3 B2-4 D4.7.9-11.13 रिपु- ; M5 इंद्र- (for अरि-). Ś1 Ñ1 V1.2 B3.4 D2.8.12 -विनाशनान् ; Ś2 -विनाशितान् ; Ñ2 B2 -विनाशकान् ; D1 -निकृंतनान् ; D6 -निषूदितान् (for

G. 6. 51. 53
B. 6. 71. 56
L. 6. 52. 59

एष ते सर्पसंकाशो बाणः पास्यति शोणितम् ।
मृगराज इव क्रुद्धो नागराजस्य शोणितम् ॥ ५५

श्रुत्वातिकायस्य वचः सरोषं
सगर्वितं संयति राजपुत्रः ।
स संचुकोपातिबलो बृहच्छ्री-
रुवाच वाक्यं च ततो महार्थम् ॥ ५६

न वाक्यमात्रेण भवान्प्रधानो
न कत्थनात्सत्पुरुषा भवन्ति ।
मयि स्थिते धन्विनि बाणपाणौ
विदर्शयस्वात्मबलं दुरात्मन् ॥ ५७

कर्मणा सूचयात्मानं न विकत्थितुमर्हसि ।
पौरुषेण तु यो युक्तः स तु शूर इति स्मृतः ॥ ५८

-निषूदनान्). —V3 om. 54^{cd}. —^{c}) D13 -तूणांश्च (for -संकाशांस्). —^{d}) Ś2 D1.4 -भूषितान् ; B1 -संनिभान् (for -भूषणान्). —After 54, Ś B1.3 (m.) D2.3.8 ins. :

1303* सितपीतामलस्तीक्ष्णो मुक्ताविद्रुमभूषणः ।

55 ^{ab}) D2 मे (for ते). Ś V3 B1 D2.3.8 सूर्यसंकाशो; Ñ2 B2–4 सर्पसदृशो; D1 दर्प° (for सर्पसंकाशो). B1 भूमिः (for बाणः). D13 एतेनैवाग्निसंकाशाः पास्यंति शोणितं मृधे. —After 55^{ab}, Ñ2 V1.2 B2–4 ins. ; while Ñ1 D13 ins. after 55 ; whereas D4 subst. for 55^{cd} :

1304* निदाघे रश्मिभिस्तीक्ष्णैरादित्यः सलिलं यथा ।

[Ñ1 D4.13 निदाघ- . D13 -रश्मिविस्तीर्णैर् (for °भिस्तीक्ष्णैर्). Ñ1 D13 आदित्येन यथा जलं (D13 जलाशयं) (for the post. half).]

—^{c}) Ñ1 D13 मृगराडिव संक्रुद्धो. —^{d}) Ñ2 B2 बाणः पास्यति; B1.3.4 नागपोतस्य (for नागराजस्य). —After 55, Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 ins. ; while Ñ1 D4.13 cont. after 1304* :

1305* यद्यपि त्वां हनिष्यामि का मे कीर्तिर्भविष्यति ।
अजातवीर्यं बालं च ख्यातस्य त्रिदिवालये ।
कामस्तु यदि ते मोहान्मां योधयितुमाहवे ।
यत्नाद्गृहाण स्वशरांस्ततस्त्यक्ष्यसि जीवितम् ।

[D1 om. l. 1. —(l. 1) Ś V3 B1 D2–4.8.12 वधिष्यामि (for हनिष्यामि). Ś1 V3 B1 D2–4 न मे ; Ś2 D8.12 न ते (for का मे). —D4 om. l. 2. —(l. 2) Ñ2 अज्ञातवीर्यं. V B1.2 बाणं च; B3 बाणस्य (for बालं च). Ñ1 अजातबलवीर्यं च; D1 जातवीर्यमलालं च (for the prior half). D1.13 ख्यातं च. Ś D8.12 त्रिदशालये (for त्रिदिवालये). —(l. 3) Ś D8.12 कामाद्वा; Ñ1 D1.4.13 कामं तु; B4 कामं ते. Ś D8.12 वा मोहान् ; Ñ B2.3 D1.13 ते कामो; B4 वा कामो (for ते मोहान्). Ñ1 B3 बोधयितुम् ; Ñ2 B4 घोपयितुम्. Ś D4.8.12 इच्छसि (for आहवे). —(l. 4) Ś D8.12 विशिखांस् ; B1 सुशरांस्. Ñ B2–4 त्यज सर्वात्मना बाणांस् ; V1.2 त्यज्य सर्वात्मना बाणं; D1 गृह्य बाणान्प्रयत्नेन; D13 मत्प्रयुक्तैः शितैर्बाणैस् (for the prior half). Ñ2 विद्धस् (for ततस्).]

—After 55, D5–…9–11 S (D5 T1 repeat after 1311*) ins. :

1306* इत्येवमुक्त्वा संक्रुद्धः शरं धनुषि संदधे ।

[D5.9 T1 (D5 T1 [second time]) G1.2 M1.2.5 शरान् (for शरं).]

56 ^{a}) Ñ1 D4 सगर्वं; Ñ2 V1.2 B2–4 सुघोरं (for सरोषं). —After 56, D11 repeats ^{bc}. —^{b}) Ś B2 D8 सुगर्वितं; Ñ1 D4 तदा भृशं; D13 सगर्धितं (for सगर्वितं). B4 संप्रति (for संयति). —^{c}) Ñ V1.2 B2–4 न (for स). B2 [अ]तिवरो; D13 °बलं (for °बलो). D9–11 (with hiatus ; D11 second time) मनस्वी (for बृहच्छ्रीर्). —^{d}) B3 स; M5 तु (for च). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 G1 M1.2 महात्मा; D9.10 मनस्वी (for महार्थम्). —For 56^{cd}, Ś V3 B1 D2.3.8.12 subst. :

1307* न चैव चुक्रोध बले धृतात्मा
प्रोवाच चैनं स ततो महात्मा ।

[(l. 1) Ś D8.12 बली (for बले). —(l. 2) V3 चैवं. V3 B1 तु तं (for ततो).] ;

While D1 subst. for 56^{cd} :

1308* उवाच सौमित्रिरुदारसत्त्वो
न्यायोपपन्नं च शुभं च वाक्यम् ।

57 Ñ1 (^{ab} in m.) B2 D13 read 57 after 45, repeating it here. —^{ab}) Ñ V B2–4 D4.13 भवंति शूरा (for भवान्प्रधानो). D1 न कत्थमानाः ; D2 न कत्थनाः ; D3 विकत्थनाः ; D6 T2 M5 विकत्थनात् (for न कत्थनात्). Ñ1 D4.13 (Ñ1 D13 second time) किं कथ्यसे प्राकृतवत्त्वमद्य (for ^{b}). Ñ1 B2 D13 (all second time) रणे न गर्जंति वृथा हि (D13 °थाति) शूराः किं गर्जसे प्राकृतवत्त्वमद्य. —^{c}) D1 G1 संयति (for धन्विनि). Ñ1 (second time) B2 (first time) G1 चापपाणौ ; D9 बाणचापे (for बाणपाणौ). D4 मयि स्थिते चापिनि चापपाणौ. —^{d}) Ś Ñ1 B2 D8.12.13 (Ñ1 B2 D13 [all first time]) प्रदर्शयस्व; Ñ V1.2 B2–4 D5.6.9–11.13 (Ñ1 B2 D13 [second time]) T M1–3 निदर्शयस्व; K (ed.) निदर्शय स्व- ; L (ed.) विदर्शय स्व- (for विदर्शयस्व). B1 D4 [अ]द्य (for [आ]त्म-). Ñ1 D13 (second time) यथावत् (for दुरात्मन्).

58 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.6.8.12.13 T2.3 दर्शय (for सूचय). —^{b}) D13 कथयितुम् (for विकत्थितुम्). —^{c}) Ś Ñ2 V1 B D2–4.8.12 हि; D5 च (for तु). D6 संयुक्तः .

सर्वायुधसमायुक्तो धन्वी त्वं रथमास्थितः ।
शरैर्वा यदि वाप्यस्त्रैर्दर्शयस्व पराक्रमम् ॥ ५९

ततः शिरस्ते निशितैः पातयिष्याम्यहं शरैः ।
मारुतः कालसंपक्कं वृन्तात्तालफलं यथा ॥ ६०

अद्य ते मामका बाणास्तप्तकाञ्चनभूषणाः ।
पास्यन्ति रुधिरं गात्राद्बाणशल्यान्तरोत्थितम् ॥ ६१

बालोऽयमिति विज्ञाय न मावज्ञातुमर्हसि ।
बालो वा यदि वा वृद्धो मृत्युं जानीहि संयुगे ॥ ६२

लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत्परमार्थवत् ।
अतिकायः प्रचुक्रोध बाणं चोत्तममाददे ॥ ६३

ततो विद्याधरा भूता देवा दैत्या महर्षयः ।
गुह्यकाश्च महात्मानस्तद्युद्धं ददृशुस्तदा ॥ ६४

G. 6. 51. 68
B. 6. 71. 65
L. 6. 52. 74

—^{d}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D2.4.6.8.12.13 स शूर इति कथ्य(D2 चोद्य)ते(Ñ V1.2 B2–4 D4.13 संज्ञितः); V3 B1 D3 L[ed.] स नः (D3 हि; L [ed.] वै) शूर इहोच्यते(V3 °तां).

59 ^{a}) D13 -सुसंयुक्तो (for -समा°).—^{b}) Ś Ñ1 B1 D2–4.8.12.13 धन्वी रथवरे स्थितः.

60 ^{a}) D6 T2.3 ततस्ते निशितैः शीर्षं.—^{b}) Ñ V1 B2–4 D4 मार्गणैः; D13 सायकैः (for [अ]हं शरैः).—D9 om. $60^{c}-61^{b}$.—^{c}) T2 दूरतः (for मारुतः). Ñ1 V2 D10.11 कालसंयुक्तं; D4 °पक्कं च; D13 °संपन्नं (for °संपक्कं).—^{d}) Ś D8.12 वृक्षात्; D2 वृंतं; D4 वृद्दत्; Cr.g as in text (for वृन्तात्).

61 D9 om. 61^{ab} (cf. v.l. 60). G2 om. $61^{a}-62^{b}$.—^{b}) B1 D4 शुद्ध- (for तप्त-). G3 सुमुखाः कंकपत्रिणः.—^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12 देहात् (for गात्राद्).—^{d}) D9 -शल्यांतरस्थितं. Ś V3 B1 D2.4.8.12.13 M1.2.5 पुरा देवा यथामृतं(D4.13 M1.2 °वामृतं यथा); Ñ V1.2 B2–4 अमृतं विबुधा इव; D1.3.6 पुरा(D6 दिव्या)मृतमिवामराः.

62 G2 om. 62^{ab} (cf. v.l. 61).—^{b}) Ñ V1.2 B2.3 D1.4.13 ना(Ñ2 V1 मा)वज्ञां कर्तुम्; B4 D6.9–11 न चा(B4 मां ना)वज्ञातुम्; D7 G1 नावज्ञातुं त्वम् (for न मावज्ञातुम्). D4 इच्छसि (for अर्हसि). V3 B1 नावज्ञातुमिहार्हसि.—After 62^{ab}, D1–3 ins.:

1309* किं दष्टः कृष्णसर्पेण बालेन न विपद्यते।

—^{c}) T1 वृद्धो वा (by transp.). Ñ2 V1.2 B2–4 बालं वा यदि वा वृद्धं.—^{d}) Ś D3.8.12 नाभ्येति; B4 जानीथ (for जानीहि). Ñ2 V B D1 मां रणे; D5.6 T मां तव (for संयुगे). Ñ1 D13 न से जीवन्गमिष्यसि; D2 शूरो योभ्येति संयुगे; D4 न प्राणैः संगमिष्यसि.—After 62, Ñ V1.2 B2–4 ins.; while D1.2 cont. after 1311*:

1310* एकेन हि शरेण त्वां हन्तुं शक्नोमि राक्षस।
दर्शयस्व इदानीं मे वीर्यमस्त्रबलं च यत्।
ततस्त्वां नाशयिष्यामि दृष्टपौरुषविक्रमम्।

[(l. 1) D2 सांप्रतं (for राक्षस).—(l. 2) Note hiatus between दर्शयस्व and इदानीं. Ñ2 B2 D1.2 दर्शय त्वम् (for दर्शयस्व). B3 त्वदीयं (for इदानीं). Ñ2 महद्; D2 च तद् (for च यत्).—(l. 3) D1.2 दृष्टविज्ञातपौरुषं (for the post. half).]

—After 62, D1.2.5–7.9–11 S ins.:

1311* बालेन विष्णुना लोकास्त्रयः क्रान्तास्त्रिभिः क्रमैः।

[D5 T1 transp. लोकास् and क्रान्तास्. D7.9–11 M5 त्रिविक्रमैः.]

—Then D5 T1 repeat 1306*.

63 ^{b}) Ñ1 D13 सारमर्थवत्; V3 B4 T1 M1.2.5 परमार्थवित् (for परमार्थवत्).—V2 om. 63^{cd}.—^{d}) T2.3 उत्तमम् (for चोत्त°). D5 T3 आदधे. Ś D8.12 बाणं चाथ समादधे; V3 B1 D1–3 बाणं(V3 B1 °णांश्) चास्य समादधे.—After 63, Ś V(V2 after 63^{ab} owing to om.) B1.2 D1–3.8.12 ins.; while B3 ins.(m.) only l. 4–8 after l. 6 of 1317*; D6 T2.3 ins. after 65 (first time):

1312* तमापतन्तं सौमित्रिस्त्रिधा चिच्छेद लाघवात्।
रावणिः परमामर्षी शरैरेनमुपाद्रवत्।
ततः शरसहस्रेण संछाद्य रघुनन्दनम्।
विभीषणं च सामात्यं यूथपांश्चापि दुद्रुवे।
संत्रास्य वानरीं सेनां शरवर्षैर्महाभुजः। [5]
सौमित्रिमभिदुद्राव पुनरेव महामृधे।
तमापतन्तं सहसा प्रत्यगृह्णान्महाभुजः।
लक्ष्मणो राक्षसश्रेष्ठं शरैरत्यग्निसंनिभैः।

[V2 om. l. 1–2.—(l. 1) B2 युधि (for त्रिधा). V3 B1 सायकैः; B2 नालवत् (for लाघवात्).—B2 om. (hapl.?) l. 2.—(l. 2) V3 राक्षसः (for रावणिः). D6 परमामर्षः. D3.8.12 शनैर् (for शरैर्).—(l. 3) V3 B1 प्रच्छाद्य; D1 संच्छिद्य (for संछाद्य).—(l. 4) D3.6 T2.3 सहामात्यं. Ś V D2.3.12 [अ]भि-; B2 [ए]व; D6 T2.3 वि- (for [अ]पि).—(l. 5) B2 त्रासयन् (for संत्रास्य). B2 महाशक्तिर् (for शरवर्षैर्). T2 शरवर्षेण राक्षसः (for the post. half).—Ś1 om. (hapl.) l. 6–7. T2.3 om. l. 6. D3 reads l. 6–8 in marg.—(l. 7) B3 तं चापतंतं; D1 एवं **तं (for तमापतन्तं). Ś2 B1 D6.8 प्रतिगृह्णन्; V2 B3 प्रगृह्य च; (for प्रत्यगृह्णन्).—(l. 8) V2.3 B1.2 D1.3 शरैर(V3 B1 °श्चा)ग्निसमप्रभैः (B2 °शिखोपमैः; D1 °रिवोपमैः); D6 T2.3 शरैराशीविषोपमैः (for the post. half).]

64 ^{a}) D5 om. from विद्याधरा up to प्रचि in 65^{c}. Ñ V1 B2–4 D4(after corr.)13 यक्षाः; M1.2 देवा (for

G. 6. 51. 69
B. 6. 71. 66
L. 6. 52. 75

ततोऽतिकायः कुपितश्चापमारोप्य सायकम् ।
लक्ष्मणाय प्रचिक्षेप संक्षिपन्निव चाम्बरम् ॥ ६५
तमापतन्तं निशितं शरमाशीविषोपमम् ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद लक्ष्मणः परवीरहा ॥ ६६
तं निकृत्तं शरं दृष्ट्वा कृत्तभोगमिवोरगम् ।
अतिकायो भृशं क्रुद्धः पञ्च बाणान्समाददे ॥ ६७
ताञ्शरान्संप्रचिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः ।
तानप्राप्ताञ्शरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद भरतानुजः ॥ ६८
स तांश्छित्त्वा शरैस्तीक्ष्णैर्लक्ष्मणः परवीरहा ।
आददे निशितं बाणं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ ६९
तमादाय धनुःश्रेष्ठे योजयामास लक्ष्मणः ।
विचकर्ष च वेगेन विससर्ज च सायकम् ॥ ७०
पूर्णायतविसृष्टेन शरेणानतपर्वणा ।
ललाटे राक्षसश्रेष्ठमाजघान स वीर्यवान् ॥ ७१
स ललाटे शरो मग्नस्तस्य भीमस्य रक्षसः ।
ददृशे शोणितेनाक्तः पन्नगेन्द्र इवाहवे ॥ ७२
राक्षसः प्रचकम्पे च लक्ष्मणेषुप्रकम्पितः ।
रुद्रबाणहतं भीमं यथा त्रिपुरगोपुरम् ॥ ७३

भूता). D6 ततो देवाः सगंधर्वाः. —^{b}) D10.11 देवदैत्या; T2.3 देवताश्च; G1 देवा देव-; G3 देवाश्चैव; M1.2 यक्षा दैत्या (for देवा दैत्या). Ś Ñ V B D2–4.8.9.12.13 देवा(Ś D8 °व-) देवर्षयस्तथा; D1 ऋषयः सिद्धचारणाः; D6 M5 सिद्धा(M5 देवा)श्च परमर्षयः. —V3 om. 64^{cd}. —^{c}) D1 [ए]व सिद्धाश्च; G1 महानागास् (for महात्मानस्). —^{d}) D1 ते (for तद्). Ś D8.12 पुरा; M1.2 तयोः (for तदा). T1 M3 तद्युद्धं द्रष्टुमागमन्.

65 D5 om. up to प्रचि in ^{c} (cf. v.l. 64). D6 T2.3 read twice 65 (first time followed by 1312*). —^{a}) T3 (second time) तत्र (for ततो). D4 प्रकुपितश् (hypm.); D6(first time) संक्रुद्धश्. —^{b}) D1 चापे (for चापम्). Ś B1 D2.3.8.12 धनुष्याधाय सायकं(B1 D2 °कान्); Ñ V1 B2–4 D4.13 चापे(Ñ2 B3.4 °पं) संधाय सायकं(Ñ1 °कान्); G3 चापमायम्य संयुगे. —^{cd}) Ś D8.12 विचिक्षेप (for प्रचि°). —D12 om. (hapl.) 65^{d} – 68^{a}. G2 रोदसी (for चाम्बरम्). Ś B1 D2.3.8 वि(B1 D3 सं; D2 प्र)क्षिपंतमिवांबरं; Ñ V1 B2.4 D4 प्रदीप्तमिव पावकं; D1.13 संविशं(D13 भासयं)तमिवांबरं; D6 T2.3(all second time) स पपातांबरे तदा (for ^{d}). B3 उद्दिश्य लक्ष्मणं चैव ससर्ज रजनीचरः.

66 D12 om. 66 (cf. v.l. 65). —^{a}) Ś V3 B1 D2.3.8 विशिखं; M5 तरसा (for निशितं). —^{b}) B1 परम्; T2.3 बाणम् (for शरम्). —^{d}) B4 परवीर्यहा (for °वीरहा).

67 D12 om. 67 (cf. v.l. 65). G2 om. 67–68^{b}. —^{a}) D1.4.5.7.8 T2 निकृंतं (sic). B3 वीक्ष्य (for दृष्ट्वा). —^{b}) D1.7.9 कृंतभोगम्. —^{c}) Ś D2.8 [ऽ]तिसंरब्धः; B1 D3.6.13 T2.3 [ऽ]तिसंक्रुद्धः (for भृशं क्रुद्धः) —^{d}) Ś V2.3 D2.6.8–11 T3 G1 समादधे (for °ददे).

68 D12 om. 68^{a} (cf. v.l. 65). G2 om. 68^{ab} (cf. v.l. 67). —^{a}) Ñ2 B2.3 बाणान् (for शरान्). Ś D8 स निचिक्षेप; Ñ1 स प्रचिक्षेप; V3 B1.4 प्रतिचिक्षेप; D11 संप्रचिच्छेद (for संप्रचिक्षेप). —^{b}) B4 लक्ष्मणस्य (for °णाय). Ñ1 [अ]थ राक्षसः; Ñ2 V1.2 B2–4 स राक्षसः; D6 T2 महाबलः; G1 विचक्षणः (for निशाचरः). —^{c}) D8.9–11 G1 M1.2 शितैर्बाणैश् (for शरैस्तीक्ष्णैश्). —D9.13 om. (hapl.) 68^{d} – 69^{a}. —^{d}) D11 लक्ष्मणो; T3 चिक्षेप (for चिच्छेद). Ś V3 B1 D2.3.8.12 युधि लक्ष्मणः; Ñ V1.2 B2–4 D4 रघुनंदनः; D1 भरताग्रजः (sic) (for भरतानुजः). D7 लक्ष्मणः परवीरहा. —For 68^{cd}, G2 subst.; D7 ins. after 68:

1313* पञ्चभिः पञ्च चिच्छेद पावकार्कसमप्रभैः ।

69 D9.13 om. 69^{a} (cf. v.l. 68). D7 G2 om. 69^{ab}. —^{a}) D4 शरांश् (for स तांश्). Ś V3 B1 D1–3.8.12 शरांस्तीक्ष्णाँल्; Ñ2 V1.2 B2–4 D10.11 G1 M1.2 शितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्). —^{b}) Ñ1 V3 B1 D3.4.13 T2.3 पुरुषर्षभः (for परवीरहा). —^{c}) D13 निशितान्बाणान्. —^{d}) Ñ1 V1 B3.4 D4 स्वेन (for इव). B2 D3 पावकं (for तेजसा). D13 ज्वलितानलतेजसः.

70 ^{a}) D13 तानादाय. Ś2 D8.10 धनुःश्रेष्ठो; Ñ1 D1.5.13 °श्रेष्ठं (for धनुःश्रेष्ठे). —^{b}) Ñ1 योधयामास; D5 आजघान स (for योजयामास). —^{d}) Ś रक्षसे; V3 B1 D2.3.8.12 राक्षसे; B4 कार्मुकान्; D5.7 T1 M3 वीर्यवान्; D13 G3 सायकान् (for सायकम्).

71 ^{a}) B2–4 कर्णायत-; T3 °नत-; Cm.g.t as in text (for पूर्णायत-). D4.13 -विशिष्टेन; D12 -निसृष्टेन; T2.3 -विकृष्टेन; Cm.g.t as in text (for -विसृष्टेन). —^{b}) M1.2 बाणेन (for शरेण). D2.3.6.7.10.12 T1 G M Cm.g नतपर्वणा. —^{d}) G2 च (for स). D5 T1 लक्ष्मणः (for वीर्यवान्).

72 D10 om. 72^{ab}. —^{a}) D3.4 T2.3 transp. स and ललाटे. B3 तस्य (for शरो). Ś D8.12 लग्नस्; D4(before corr. as in text).6 भग्नस् (for मग्नस्). —^{b}) B3 शरो (for तस्य). —^{c}) B4 ददृशुः; D7 ददर्श. D13 शोणितेनाक्तं. —^{d}) Ñ1 D1.5–7.9–11.13 T1.2 G M इवाचले; V2 इवाचलः (for इवाहवे). Ñ2 V1 B2–4 धातुरक्त इवाचलः.

73 ^{a}) B2 D9–11 [ऽ]थ; D1 स (for च). Ñ2 V1 B3.4 मुह्यति स तदा रक्षो; D6 T2.3 राक्षसः प्रचचालाथ-

चिन्तयामास चाश्वस्य विमृश्य च महाबलः ।
साधु बाणनिपातेन श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ॥ ७४
विचार्यैवं विनम्यास्यं विनम्य च भुजावुभौ ।
स रथोपस्थमास्थाय रथेन प्रचचार ह ॥ ७५
एकं त्रीन्पञ्च सप्तेति सायकान्राक्षसर्षभः ।
आददे संदधे चापि विचकर्षोत्ससर्ज च ॥ ७६
ते बाणाः कालसंकाशा राक्षसेन्द्रधनुश्च्युताः ।
हेमपुङ्खा रविप्रख्याश्चक्रुर्दीप्तमिवाम्बरम् ॥ ७७
ततस्तान्राक्षसोत्सृष्टाञ्शरौघान्राघवानुजः ।
असंभ्रान्तः प्रचिच्छेद निशितैर्बहुभिः शरैः ॥ ७८
ताञ्शरान्युधि संप्रेक्ष्य निकृत्तान्रावणात्मजः ।
चुकोप त्रिदशेन्द्रारिर्जग्राह निशितं शरम् ॥ ७९
स संधाय महातेजास्तं बाणं सहसोत्सृजत् ।
ततः सौमित्रिमायान्तमाजघान स्तनान्तरे ॥ ८०

G. 6. 51. 84
B. 6. 71. 80
L. 6. 52. 90

—V2 illeg. for *b*.—*b*) Ś V3 B1 D2.8.12 -प्रचालितः; Ñ2 V1 -प्रचालितं; D1 -प्रताडितः; D5.7.9–11 T1 G1.3 M3.5 -प्रपीडितः (for: -प्रकम्पितः). Ñ1 लक्ष्मणेन शराहतः; B2–4 D3.4.6 T2.3 लक्ष्मणेन प्रचालितं (D4.6 T2.3 °ताडितः); D13 लक्ष्मणेनाहतः शरैः.—D13 om. 73*c*–74*b*.—*c*) Ś Ñ2 V1.3 B2.4 D1–4.8.12 G1 M3 -हतं घोरं; Ñ1 V2 -हतं पूर्वं; B1.3 M5 -[आ]हतं घोरं (for -हतं भीमं).

74 D13 om. 74*ab* (cf. v.l. 73).—*a*) D4.6.9 T2.3 M3 Cm चाश्वास्य.—*b*) Ś Ñ V B D1–4.8.12 विश्रम्य; T3 विमृज्य; Cm.g.t as in text (for विमृश्य). G1 महाबलं. —*c*) D1 अद्य (for साधु). Ñ B3.4 D13 -निपातस्ते; V1 B2 D4 °तं ते (for निपातेन). Ś B1 D2.3.8.12 साधु मुक्तेन बाणेन; V3 साधु युक्तेन पातेन.—*d*) B1 वपुः (for रिपुः). —After 74, T2 ins.:

1314* तोषितोऽहं तथा वीर कर्मणानेन लक्ष्मण।

75 G3 om. 75–76.—*a*) V1 B4 चिरायैनं; V3 B1 D2.3 इत्येवं स; D6 M3 विधायैनं; T2 Cm.g.t विधायैवं (for विचार्यैवं). Ñ1 विशल्यास्यं; Ñ2 V2 B2 बलं चास्य; B3 -विधं न्यायं; D9 Ct विदार्यास्यं; Cm.g as in text (for विनम्यास्यं). Ś D8.12 इत्येवं स(Ś2 सं-) विचिंत्याथ; D4 इत्येवं स तु विज्ञाय; D5.7.10.11 T1 वि(D5 नि)धायैवं नियम्या(D10.11 विदार्या)स्यं; D13 विचार्य चैव निःश्वस्य; T3 इत्युक्त्वा स विवृत्तास्यो; G1 सज्यं धनुर्विनम्याथ. ❀ Cv: विधायैवमेवं विचिन्त्य।; Cm.g: एवं(Cg °वं लक्ष्मणं) विधाय अभिधाय।; so also Ct. ❀ —*b*) Ś D2.8.12 विगृह्य च; Ñ V1.2 B2–4 D1.5.6.13 T2 G1 M3 नियम्य च; V3 B1 D4 विनिगृह्य; D3 T3 निगृह्य च; Cm.g.t as in ext (for विनम्य च). Ñ1 D3.7.10.11.13 महाभुजौ.—After 75*ab*, V1.3 B1 D2–4 ins.; D6 T2.3 ins. after 75:

1315* ननाद सु(D4 च)महानादं यथा प्रावृषि तोयदः।

—*c*) V3 D1.4 आदाय (for आस्थाय). Ś Ñ1 D2.8.12 स्यंदनो(Ñ1 रथस्थो)पस्थमासाद्य(D2 °स्थाय); Ñ2 B2–4 D7 G2 रथोपस्थं समास्थाय; D13 रथस्योपरि संस्थाय.—*d*) D1 G1 M1.2 विचचार; Cm.g.t as in text (for प्रच°). Ś V1.3 B1.3 (also m.) D2–4.8.12.13 चापमादाय चोत्तमं.

76 G3 om. 76 (cf. v.l. 75).—*a*) Ś D8.12 त्रीण्येकं; V3 B1 D2.3 त्रीनेकं (by transp.); M3 एवं त्रीन् (for एकं त्रीन्). D13 त्रीणि च (for त्रीन्पञ्च). M5 सप्ताष्टौ.—*b*) Ñ1 D4.7.13 G2 राक्षसेश्वरः; Ñ2 V1.2 B2–4 राक्षसः पुनः (for राक्षसर्षभः). D1 नव चैकादशस्तथा.—*c*) V3 T3 M5(V3 T3 after corr. as in text) आदधे. Ś2 संददे. Ñ V1 B2.4 D1.4.13 [ए]व (for [अ]पि). D5 आदधे चापि संक्रुद्धो. —*d*) G(ed.) निचकर्ष. D1.4.13 ससर्ज. B3 D9.13 G2 ह; D2 वै; M1.2 सः (for च).

77 L(ed.) transp. *ab* and *cd*.—*a*) T1 damaged for ते बाणाः.—V2 illeg. for 77*cd*.—*c*) Ś D8 हरि- (for रवि-). Ñ1 D4.13 प्रयाताः सू(D4 °पातात्सू; D13 गच्छंतः सू)र्यसंकाशाश्; Ñ2 V1 B2–4 यांतः सूर्याग्निसंकाशाश्.

78 *a*) D4 राघव- (for राक्षस-).—*b*) Ś D8.12 बाणौघान् (for शरौ°).—D4 om. (hapl.?) from राघवानुजः up to निकृत्तान् in 79*b*. Ś1 रावणानुजः (sic).—*c*) D13 स विच्छेद (for प्रचिच्छेद).—*d*) D3 transp. निशितैर् and बहुभिः.

79 D4 om. up to निकृत्तान् in 79*b* (cf. v.l. 78). —*ab*) Ñ2 V1.2 B2–4 विपुलान्दृष्ट्वा; G(ed.) रिपुणा दृष्ट्वा (for युधि संप्रेक्ष्य). D6 विकृत्तान्. D1.8.12 -[अ]नुजः (for [आ]त्मजः). D13 ताञ्शराञ्चिःकृतान्संख्ये संप्रेक्ष्य राक्षसात्मजः. —*c*) Ś V3 B1 D1–3.8.12 [अ]ति(D1 च) सुरेंद्रारिर्; Ñ V1.2 B2–4 D4 त्रिदशारातिर् (for त्रिदशेन्द्रारिर्).—*d*) Ś V1 B4 D2.3.8 च शितं शरं; Ñ1 V2 D1 च(V2 नि) शिताञ्शरान्.—After 79, D1 ins. 1317*.

80 Ñ2 V1.2 B2–4 read 80*ab* twice.—*a*) Ś V3 B1 D2–4.8.12 तं संधाय; Ñ2 B4(both second time) संधाय च; B2.3(both second time) संधाय स (by transp.) (for स संधाय). T1 damaged for हातेजा. V1.2(both second time) संधाय निशितं बाणं.—*b*) Ñ1 V1.2(both first time) D13 तान्बाणान्. B2.3(both second time) [अ]सृजत्; D5.13 T1 सृजन्; D6 T2.3 G1 M1–3 [उ]त्सृजन्. G(ed.)नैर्ऋतोसृजत् (for सहसोत्सृजत्). Ś V3 B1 D2.4.8.12 ससर्ज च(V3 B1 D4 °र्जाय) महामृधे(D2 °हवे; D4 °रणे); Ñ2 ;B2–4(all first time)

G. 6. 51. 85
B. 6. 71. 81
L. 6. 52. 91

अतिकायेन सौमित्रिस्ताडितो युधि वक्षसि ।
सुस्राव रुधिरं तीव्रं मदं मत्त इव द्विपः ॥ ८१
स चकार तदात्मानं विशल्यं सहसा विभुः ।
जग्राह च शरं तीक्ष्णमस्त्रेणापि समादधे ॥ ८२
आग्नेयेन तदास्त्रेण योजयामास सायकम् ।
स जज्वाल तदा बाणो धनुश्चास्य महात्मनः ॥ ८३
अतिकायोऽतितेजस्वी सौरमस्त्रं समाददे ।
तेन बाणं भुजंगाभं हेमपुङ्खमयोजयत् ॥ ८४
ततस्तं ज्वलितं घोरं लक्ष्मणः शरमाहितम् ।
अतिकायाय चिक्षेप कालदण्डमिवान्तकः ॥ ८५

तं बाणं(Ñ2 तान्बाणान्) नैकशो(B3 °ऋंतो)सृजत्; V1.2 B4(all second time) स तदा(B4 तद्वाणं) सहसासृजत्; D3 विससर्ज महामृधे. —For 80^{ab}, D1 subst.:

1316* शरमाशीविषाकारं विससर्ज च संयुगे।

—After 80^{ab} (first time), Ñ2 V1.2 B2–4 ins.; while D1 ins. after 79:

1317* ततः शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च।
मुमोच राक्षसः क्रुद्धो लक्ष्मणाय महाहवे।
नैवान्तरीक्षं न मही न दिशः प्रदिशोऽपि वा।
ददृशुश्छादितं बाणैस्तमोभूतमभूत्तदा।
ततः कपिगणाः सर्वे राक्षसास्त्रविमोहिताः। [5]
समन्ताद्विद्रवन्ति स्म भीताश्चैव विचुक्रुशुः।
ततस्तं संकुलं श्रुत्वा वानराणां महास्वनम्।
वायव्यास्त्रेण तान्बाणान्ववाह भरतानुजः।
ततस्ते वानरगणाः संदृश्य भरतानुजम्।
सिंहनादं तदा नेदुर्हृष्टाः शतसहस्रशः। [10]
ततोऽतिकायः कुपितो विकृष्य च शरासनम्।

[(l. 1) Ñ2 B2 शर- (for शत-). B2.3 (with hiatus) अयुतानि (for प्र°). —(l. 2) Ñ2 महात्मने; D1 °मृधे (for °हवे). —(l. 3) Ñ2 न च (for नैव). D1 [अं]तरिक्षं. Ñ2 B2 तथा (for ऽपि वा). —(l. 5) D1 राक्षसाश्च विभीषणः (for the post. half). —(l. 6) V1.2 B3.4 प्रचुक्रुशुः (for विचु°). D1 अमन्यंतागतां रात्रिं भीताश्च सहसा द्रुताः. —After l. 6, B3 ins. (m.) l. 4–8 of 1312*. —(l. 7) B3 तत्; D1 स (for तं). V1.2 B4 कुशलं; B2 लक्ष्मणः (for संकुलं). B3 दृष्ट्वा; D1 कृत्वा (for श्रुत्वा). B3 महद्बलं (for महास्वनम्). —(l. 8) D1 स्वं बाणं (for तान्बाणान्). V2 बभंज; B2 चिच्छेद (for ववाह). D1 संहृष्टो ह्यभ्यमंत्रयत् (for the post. half). —(l. 9) V1.2 संदिश्य. D1 भरताग्रजं(sic). —(l. 10) D1 -नादांश्च तथा (hypm.) (for -नादं तदा). —(l. 11) B2 स; B3 तु (for च). V1 B4 विकृष्यत; D1 विचकर्ष (for विकृष्य च).]

—^{cd}) G3 damaged for ततः सौमित्रि. Ś V3 B1 D1–5.7–12 T1 G1.2 M5 तेन (for ततः). Ñ1 तैस्तु सौमित्रिणं शीघ्रम्; D13 ततः स लक्ष्मणं शीघ्रम् (for °). Ñ2 V1.2 B2–4 G(ed) ते(G [ed.]ये)न सौमित्रिरुरसि चकंपेभि(V2 B4 °पे नि)हतस्तदा.

81 ^{ab}) V3 B1 D3 अतीव तेन. Ñ2 V1 B2–4 तेजस्वी (for सौमित्रिस्). D13 प्रति वक्षसि. Ś D2.8.12 सोतिविद्धो बलवता लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धितः(D2.12 °र्धनः). —^{c}) Ś V3 B1 D1–3.8.12 भूरि; B3 दीप्तं; D13 शीघ्रं (for तीव्रं). —^{d}) Ś D8.12 हतो मत्त; Ñ1 B1.2.4 D2–4.7.13 T2 मदमत्त. Ñ2 V1 B3.4 यथा (for इव).

82 ^{a}) Ś B1 D1–4.8.12 [आ]त्मनात्मानं; D13 महात्मानं. —^{b}) D1 तदा; D4.13 भुवि (for विभुः). —^{c}) B1 D8.13 M3 जग्राह स(D8 तं); D4 स जग्राह. Ś D8 घोरं; Ñ1 दीप्तम्; B3 D13 M2 तीव्रं; B4 भीमं (for तीक्ष्णम्). —^{d}) D7.10 T2.3 G1 M5 समाददे. Ś V1.2 B1 D1–3.8.12 तमस्त्रेणाभि (V2 B1 °ण च)संदधे; Ñ1 अस्त्रेण च युयोज ह; Ñ2 B2 तमस्त्रेण युयोज च; V3 D4 तं मंत्रेण च संदधे; B3.4 D13 तमस्त्रेण (B4 °ण च[hypm.]) प्रयोज(D13 °ध)यत्(B4 °उय च). ❀ Cm.g.t: अस्त्रेण अस्त्रमन्त्रेण. ❀ —After 82, D12 ins. 1318*.

83 Ś D8.12 om. (hapl. ?) 83–84^{b}. —^{a}) Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 ततोस्त्रेण; V3 B1 D1–3 महातेजा (for तदास्त्रेण). —^{b}) V3 B1 D2.3 योजयित्वा च(D2.3 वि-) चिक्षिपे; D1 योजयित्वा विचक्षणः; L (ed.) सर्वा विद्योतयन्दिशः. —^{c}) Ñ1 D13 जज्वाल च. Ñ V B D1–5.13 G3 महाबाणो(B1 °वेगो) (for तदा बाणो). M5 जज्वाल सहसा बाणो. —^{d}) D4(*sup. lin.* also) M3 धनुष्यस्य. V3 महारणे; B3 D10 M1.2 तदात्मनः; D3 धनुष्मतः (for महात्मनः).

84 Ś D8.12 om. 84^{ab} (cf. v.l. 83). V3 om. 84. V1 B1 D1–4 transp. 84 and 85. —^{a}) Ñ2 V1 B1 D3.4.6.7.13 T3 G M [ऽ]पि (for ऽति-). B3 ततोतिकायो तेजस्वी. —^{b}) Ñ1 D5 T1 G1.3 सौर्यम्; V2 D7.9–11 रौद्रम्; L (ed.) सौम्यम् (for सौरम्). D1 अथाददे; D2.6 M3 समादधे; Cg as in text (for समाददे). —Ś D8 transp. 84^{cd} and 85^{cd} (followed by 1318*). —^{c}) Ñ1 D4 ततो; B1 तत्र (for तेन). D13 ततो बाणान्भुजंगाभान्. —^{d}) Ñ V1.2 B2–4 D13 अ(B4 आ)योज(Ñ1 आरोप)यत राक्षसः.

85 D12 om. 85–86^{b}. Ś D8 om. 85^{ab}. V1 B1 D1–4 transp. 84 and 85. —^{a}) V2 D6.7.9–11 T2.3 G1.3 M3.5 Cg तदस्त्रं; D4 ततस्तु. V1.3 B1 D1–4 तीक्ष्णं; V2 दीप्तं (for घोरं). Ñ B2–4 D13 ततस्तु(Ñ1 °स्तं) ज्वलना(Ñ2 B2 D13 °नं)दीप्तं. —^{b}) D6 T2.3 परम् (for शरम्). Ñ V2 B2–4 D4.13 उत्तमं; V1.3 B1 अंजसा; D1–3 ओजसा (for आहितम्). —Ś D8 transp. 84^{cd} and 85^{cd} (followed by 1318*).

आग्नेयेनाभिसंयुक्तं दृष्ट्वा बाणं निशाचरः ।
उत्ससर्ज तदा बाणं दीप्तं सूर्यास्त्रयोजितम् ॥ ८६
तावुभावम्बरे बाणावन्योन्यमभिजघ्नतुः ।
तेजसा संप्रदीप्ताग्रौ क्रुद्धाविव भुजंगमौ ॥ ८७
तावन्योन्यं विनिर्दह्य पेततुर्धरणीतले ।
निरर्चिषौ भस्मकृतौ न भ्राजेते शरोत्तमौ ॥ ८८
ततोऽतिकायः संक्रुद्धस्त्वस्त्रमैषीकमुत्सृजत् ।
तत्प्रचिच्छेद सौमित्रिरस्त्रमैन्द्रेण वीर्यवान् ॥ ८९
ऐषीकं निहतं दृष्ट्वा कुमारो रावणात्मजः ।
याम्येनास्त्रेण संक्रुद्धो योजयामास सायकम् ॥ ९०
ततस्तदस्त्रं चिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः ।
वायव्येन तदस्त्रं तु निजघान स लक्ष्मणः ॥ ९१
अथैनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदः ।
अभ्यवर्षत संक्रुद्धो लक्ष्मणो रावणात्मजम् ॥ ९२

G. 6. 51. 96
B. 6. 71. 92
L. 6. 52. 101

—^{c}) Ś D_{8} अतिसंधाय; Ñ V_{3} B_{2-4} D_{13} अतिकायस्य (V_{3} °ये सु-) (for °कायाय). —^{d}) Ś $V_{1.3}$ B_{1} $D_{1-4.8}$ ब्रह्म-; D_{13} सौर्य- (for काल-). Ś D_{8} इवोद्धतं; $Ñ_{1}$ $V_{1.3}$ B_{1} $D_{2-4.13}$ इवापरं; T_{2} इ * * * (for इवान्तकः). —After 85, Ś D_{3} ins.; D_{12} ins. after 82 :

1318* दृष्ट्वा तु तं महाबाहुः शरं जग्राह कोपनः।

86 Ś V_{3} B_{1} $D_{1-4.8.12}$ om. 86^{ab} (for D_{12}, cf. v.l. 85). —^{a}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{7.9-11.13}$ $G_{1.2}$ आग्नेयास्त्राभि-; D_{6} $T_{2.3}$ $M_{1.2}$ °यास्त्रेण; G_{3} °येन तु; M_{5} °यास्त्रं हि (for °येनाभि-). —^{b}) Ñ V_{2} B_{2-4} D_{13} स राक्षसः; V_{1} विसंज्ञितं (for निशाचरः). —^{c}) D_{6} T_{3} विससर्ज. Ś V_{3} B_{1} $D_{1-4.8.12}$ च वेगेन; B_{3} ततो बाणं; G_{2} महाबाणं (for तदा बाणं). —^{d}) $D_{7.9-11}$ रौद्रं (for दीप्तं). Ś $D_{1-3.8.12}$ -संयुतं; D_{4} -संभ्रमं (for -योजितम्). V_{3} B_{1} दीप्तसूर्यांशु(V_{3} °र्यास्त्र)-सप्रभं.

87 ^{a}) B_{2} उभावपि (for तावुभाव्). $D_{1.3}$ अंतरे (for अम्बरे). —^{b}) V_{1} जघ्नतुस्तदा (for अभिजघ्नतुः). —^{c}) Ñ B_{2-4} $D_{1.4.13}$ संप्रदीप्तांगौ. —^{d}) $Ñ_{1}$ D_{13} यमांतकौ; $M_{1.2}$ महोरगौ (for भुजंगमौ). —For 87^{cd}, Ś $D_{2.8.12}$ subst. :

1319* कल्पक्षये यथा प्राप्ते द्वाविवार्कौ स्वतेजसा।

[D_{2} एव (for इव). $Ś_{2}$ $D_{8.12}$ स्वतेजसौ; D_{2} सुतेजसौ.]

88 ^{a}) Ś B_{1} $D_{1-4.8.12}$ विनिर्भिद्य; $Ñ_{1}$ D_{13} °र्दिश्य (for °र्दह्य). G_{1} तावन्योन्यावनिर्दिश्य. —^{b}) D_{13} निपेतुः (for पेततुर्). Ñ V $B_{2.4}$ $D_{7.9-11.13}$ $G_{1.2}$ $M_{3.5}$ पृथिवीतले; B_{3} सुमहाबलौ (for धरणीतले). —^{c}) G (ed.) भस्मभूतौ (for °कृतौ). —^{d}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{4} रेजतुर्न; D_{13} ततः-सूत्र- (sic) (for न भ्राजेते). M_{5} परस्परं (for शरोत्तमौ). —For 88^{cd}, Ś V_{3} B_{1} $D_{1-3.8.12}$ subst.; while $D_{6.7.9-11}$ T_{2} G_{3} M_{5} ins. after 88 :

1320* तावुभौ शरहीनौ तु न भ्राजेते स्म संयुगे।

[Ś $D_{8.12}$ शरहीनौ च(D_{12} स); D_{6} T_{2} च शरौ दीप्तौ; $D_{7.10.11}$ दीप्यमानौ स्म(D_{7} तु); D_{9} शरदीप्तौ स्म; G_{3} M_{5} शरदीप्ते (M_{5} °भिन्नौ) तु (for शरहीनौ तु). V_{3} विभ्राते (sic) (for भ्राजेते). V_{3} B_{1} सुसंयुगे; $D_{6.7}$ T_{2} G_{3} M_{5} महाहवे; D_{9-11} महीतले (for स्म संयुगे).]

89 G_{3} om. (hapl.) from -क्रुद्धस् in 89^{a} up to सं- in 90^{c}. —^{a}) Ś V_{2} B_{1-3} $D_{1-3.8.12}$ स्त्वैषीकं; $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ B_{4} ऐषीकम् (for संक्रुद्धस्). —^{b}) $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ Ck.t त्वाष्ट्रम्; G_{1} M_{5} (both with hiatus) अस्त्रम् (for त्वस्त्रम्). Ś $V_{2.3}$ B_{1} $D_{1-3.8.12}$ ससर्जास्त्रं निशाचरः(V_{2} °स्त्रमनुत्तमं); $Ñ_{1}$ $D_{4.13}$ ऐषिकास्त्रं समाददे; $Ñ_{2}$ V_{1} B_{2-4} उत्ससर्जास्त्रमुत्तमं. —^{c}) Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1.3.4.13}$ तं प्र-; D_{9-11} $M_{1.2}$ ततश् (for तत्प्र-). —^{d}) Ñ V_{2} ऐंद्रास्त्रेण च($Ñ_{1}$ °णाति-); V_{1} $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ ऐं(B_{4} रौ)द्रेणास्त्रेण; V_{3} $B_{1.3}$ $D_{1.3.6}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ M_{1-3} अस्त्रेणैंद्रेण (for अस्त्रमैन्द्रेण). —For 89^{cd}, Ś $D_{2.8.12}$ subst. :

1321 लक्ष्मणस्तं प्रचिच्छेद ऐन्द्रास्त्रेण महाबलः।

[Note hiatus between the two halves. $D_{2.8}$ रौद्रास्त्रेण.]

90 G_{3} om. up to सं- in 90^{c} (cf. v.l. 89). —^{a}) $D_{4-6.11.13}$ $T_{2.3}$ ऐषिकं; D_{9} ईषीकं. M_{5} तु हतं (for निहतं). —^{b}) $D_{5.7}$ T_{1} G_{2} M_{3} रुषितो (for कुमारो). $M_{1.2}$ रावणस्य सः. —B_{4} om. $90^{c}-92^{b}$. —^{c}) D_{5} T_{1} सौम्येन (for याम्येन). —D_{1} om. (hapl. ?) from संक्रुद्धो up to 91^{c}. $Ñ_{1}$ $D_{5.13}$ T_{1} G_{2} संयुक्तं (for संक्रुद्धो). —^{d}) B_{1} सायकान्. D_{5} T_{1} G_{2} संदधे कार्मुके शरं.

91 B_{4} om. 91; D_{1} om. 91^{abc} (for both, cf. v.l. 90). —^{a}) T_{2} तु संप्र- (for तदस्त्रं). —^{b}) Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ $D_{4.13}$ स राक्षसः (for निशाचरः). —^{c}) Ś B_{1} D_{8} तमस्त्रेण; $Ñ_{1}$ $D_{4.13}$ ततोऽस्त्रेण; $Ñ_{2}$ V B_{3} $D_{2.3.10.12}$ $M_{3.5}$ तदस्त्रेण; B_{2} $D_{9.11}$ G_{3} तदास्त्रेण (for तदस्त्रं तु). —^{d}) $Ś_{1}$ $Ñ_{2}$ D_{4} निर्जघान. Ś $D_{2.8.12}$ च; Ñ V_{1} $B_{2.3}$ D_{13} [अ]थ (for स). —After 91, Ś $D_{2.8.12}$ ins. :

1322* कुबेरदत्तेनास्त्रेण त्रासयामास लक्ष्मणः।

[D_{2} तदा (for [अ]स्त्रेण). $Ś_{2}$ D_{8} लक्ष्मणं.]

92 B_{4} om. 92^{ab} (cf. v.l. 90). —^{a}) V_{3} B_{1} D_{1} तथैनं; D_{2} अथैवं. $Ñ_{1}$ D_{13} शरवृष्टिभिः (for °धाराभिर्). —^{b}) $Ñ_{1}$ D_{13} प्रवृष्टया (with hiatus) (for धाराभिर्). D_{4} प्रवृष्टमिव तोयदं. —^{c}) Ś $Ñ_{2}$ V B_{1-3} $D_{1-3.8.12}$ प्र(B_{2} आ)ववर्ष सु($Ñ_{2}$ V °र्षत; B_{1} च; D_{3} तु)संक्रुद्धो; D_{4} अभ्यवर्षं च तं क्रुद्धो; $D_{5.6}$ T G_{2} M_{3} अभ्यवर्षत्सु(D_{5} °र्षं सु)संक्रुद्धो. —B_{2} om. (hapl.) from 92^{d} up to the prior half of

G. 6. 51. 98
B. 6. 71. 93
L. 6. 52. 102

तेऽतिकायं समासाद्य कवचे वज्रभूषिते ।
भग्नाग्रशल्याः सहसा पेतुर्बाणा महीतले ॥ ९३
तान्मोघानभिसंप्रेक्ष्य लक्ष्मणः परवीरहा ।
अभ्यवर्षत बाणानां सहस्रेण महायशाः ॥ ९४
स वर्ष्यमाणो बाणौघैरतिकायो महाबलः ।
अवध्यकवचः संख्ये राक्षसो नैव विव्यथे ॥ ९५
न शशाक रुजं कर्तुं युधि तस्य नरोत्तमः ।
अथैनमभ्युपागम्य वायुर्वाक्यमुवाच ह ॥ ९६
ब्रह्मदत्तवरो ह्येष अवध्यकवचावृतः ।
ब्राह्मेणास्त्रेण भिन्ध्येनमेष वध्यो हि नान्यथा ॥ ९७

l. 1 of 1323*. —^{d}) Ñ1 D4.13 लक्ष्मणो राक्षसाधिपं; Ñ2 V1.2 B3 लक्ष्मणं रावणात्मजः. —After 92, Ñ2 V1.2 B2 (after 92^{c}, owing to om.).3 ins.; while B4 subst. for 92^{cd}:

1323* तथैव च शरान्क्रुद्धो राक्षसाय रघूत्तमः।
मुमोचाशीविषाकारान्वधार्थं त्वरितस्तदा।

[B2 om. up to the prior half of l. 1. —(l. 1) B2 समरे क्रुद्धो (*sup. lin.* also च शरान्प्राप्तो) (for च शरान्क्रुद्धो).]

93 ^{a}) D6 T2.3 अतिकायं (for तेऽतिकायं). —For 93^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1324* तेऽतिकायस्य संप्राप्य कवचं वज्रविग्रहम्।

[V3 B1 सोतिकायस्य (sic); D4 अतिकायस्य. Ñ1 D4 वज्रभूषणं; Ñ2 B2.3 रत्नभूषितं; V1.2 B4 °भूषितं; D1.13 °संनिभं (for वज्रविग्रहम्).]

—^{c}) B1 भग्नाग्रशैलाः; D13 भग्नाश्च शल्याः; T2.3 भग्नशल्याश्च. —^{d}) V3 B1 D1.3 निपेतुर्भुवि सायकाः (D3 °र्धरणीतले). —For 93^{cd}, Ś D2.8.12 subst.:

1325* सर्वे ते विफ(Ś °ह्व)लीभूतास्तस्य लक्ष्मणसायकाः।

94 ^{a}) Ñ1 D13 स मोघान्; D4 अमोघान्. M2 अभिसंलक्ष्य (for °प्रेक्ष्य). Ñ2 V1.2 B2–4 स तान्मोघानभि (V1.2 °न्प्रति)प्रेक्ष्य; V3 B1 स तान्मोघांस्तु संप्रेक्ष्य. —^{cd}) V1 बाणौघान्; B2 बाणौघैर् (for बाणानां). Ñ1 D13 शरवर्षेण तं वीरम् (D13 तीव्रेण); D5 T1 G2 M3 अभ्यवर्षन्महेषूणां (for ^{c}). Ś V3 B1 D1–4.8.12 अयुतेन; Ñ1 D13 (D13 with hiatus) अभ्यवर्षन्; Ñ2 V2 B4 ओघेन च (B4 स); V1 अमोघान्सु-; B2 मुमुचे च (for सहस्रेण). V1 (m. also) G2 M1.2 महाबलः. B3 प्रववर्ष ततो बाणाराक्षसे बलवान्मुहुः.

95 ^{a}) Ś B1 D1–4.8.12 स (B1 अ) वध्यमानो; Ñ1 D7 G1 स वर्षमाणो; Ñ2 B2 संताड्यमानो; V D5.9–11 T3 G3 M3 Ck.t स वृष्यमाणो; B3.4 D6 स क्रु(B4 अवृ)ष्यमाणो; D13 T2 अ(T2 स)मृष्यमाणो. ❀ Ck.t: वृष्यमाणः क्रियमाणवर्षः. ❀ —^{b}) Ś1 D8.12 महाभुजः; M3 °बलैः (for °बलः). —^{cd}) V3 B1 D1.3.4.6 T2.3 अभेद्य-; D13 आबद्ध- (for अवध्य-). Ñ1 D13 व्याप्तो (for संख्ये). Ñ2 V1.2 B2–4 अभेद्यकवचं प्राप्तो (Ñ2 °चानद्धो; B2 °चानंगो [sic]; B3 [*sup. lin.* also] °चं व्याप्तो); D5 अवध्यं कवचं संख्ये (for ^{c}). B1 D1 नापि; D3.4 नाभि- (for नैव). Ś D2.8.12 ब्रह्मदत्तवरो वीरो राक्षसेंद्रो न विव्यथे. —After 95, Ñ2 V (V3 illeg.) B2–4 D6 T2.3 M3 ins.:

1326* शरं चाशीतिविषाकारं लक्ष्मणाय व्यपासृजत्।
स तेन विद्धः सौमित्रिर्मर्मदेशे शरेण हि।
मुहूर्तमासीन्निःसंज्ञो लक्ष्मणः शत्रुतापनः।
ततः संज्ञामुपागम्य चतुर्भिः सायकोत्तमैः।
निजघान हयान्संख्ये सारथिं च महाहवे। [5]
उन्ममाथ च वेगेन ध्वजं तस्य रिपुंजयः।
ध्वजस्योन्मथनं दृष्ट्वा क्रुद्धो राक्षसपुंगवः।
अभ्यवर्षत तेजस्वी शरवर्षैररिंदमः।
असंभ्रान्तश्च सौमित्रिस्तान्शरानच्छिनच्छरैः।
मुमोच च शरान्दीप्तान्वधार्थं तस्य रक्षसः। [10]

[(l. 1) V2 B2–4 व्यवासृजत्. —(l. 2) D6 T2.3 च; M3 ह (for हि). —(l. 3) D6 T2.3 M3 मुहूर्तमात्रं. M3 विसंज्ञो (for निःसंज्ञो). D6 T2.3 M3 ह्यभवच् (for लक्ष्मणः). —(l. 4) D6 T2.3 M3 उपालभ्य (for °गम्य). —(l. 5) V1 M3 महाबलः; D6 T2.3 °रणे (for महाहवे). —D6 T2.3 M3 om. l. 6. —(l. 6) Ñ2 B3 उन्ममंथ. B2 चास्य (for तस्य). —(l. 7) D6 M3 कृत्वा (for दृष्ट्वा). —D6 T2.3 M3 om. from the post. half of l. 7 up to the prior half of l. 8. —(l. 9) B3 तु; D6 T2.3 M3 स (for च). V2 B4 तिलशः शरैः; B3 छिन्नवान्रणे; M3 अभिलक्षितान् (for अच्छिनच्छरैः). —(l. 10) V1 स मुमोच; V2 B4 प्रमुमोच. D6 T2.3 M3 मुमोच लक्ष्मणो बाणान् (for the prior half). D6 T2.3 विबुधद्विषः (for तस्य रक्षसः).]

96 ^{a}) Ñ V1.2 B2.3 यदा तस्य; B4 यदा कर्तुं; D5 T1.3 G2 M1.5 रुजो कर्तुं; D13 तदा तस्य (for रुजं कर्तुं). —^{b}) D5 T1 G1.2 शरैस् (for युधि). D6 शरोत्तमः (for नरोत्तमः). Ś V3 B1 D1–4.8.12 यदा तस्य महाशरैः; Ñ V1.2 B2–4 D13 रुजं कर्तुं (B4 °जस्तस्य) स लक्ष्मणः. —^{c}) D9–11 तथैनम्; D13 अथैतम्; T3 अथैनम्. Ñ1 D4 समुपागम्य; D5 अभ्यु°; D10 अत्यु° (for अभ्यु°). Ñ2 V1.2 तदैनमभि (V1 °मुप)सगम्य; B2–4 तदैन(B4 °त)मभिगम्याशु (B2 °थ). —^{d}) Ś V3 B1 D1.2.8.12 अभाषत; Ñ2 अथाब्रवीत्; D7 G2 अवोचत (for उवाच ह). B3 वायुः कर्णे वचोब्रवीत्; D3 वायुर्वचनमब्रवीत्.

97 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{b}) Ś1 D2.4.12 ह्यमेद्य-; Ś2 D8 ह्यभेद्यः; Ñ2 V1 D1.13 अवध्यः; B1 चाभेद्य-; B2.4 D3 अभेद्य-; B3 [ऽ]प्यभेद्य-; T3 ह्यवध्य-; G2 त्ववध्य-

ततः स वायोर्वचनं निशम्य
सौमित्रिरिन्द्रप्रतिमानवीर्यः ।
समाददे बाणममोघवेगं
तद्ब्राह्ममस्त्रं सहसा नियोज्य ॥ ९८

तस्मिन्वरास्त्रे तु नियुज्यमाने
सौमित्रिणा बाणवरे शिताग्रे ।
दिशः सचन्द्रार्कमहाग्रहाश्च
नभश्च तत्रास ररास चोर्वी ॥ ९९

तं ब्रह्मणोऽस्त्रेण नियुज्य चापे
शरं सुपुङ्खं यमदूतकल्पम् ।
सौमित्रिरिन्द्रारिसुतस्य तस्य
ससर्ज बाणं युधि वज्रकल्पम् ॥ १००

तं लक्ष्मणोत्सृष्टममोघवेगं
समापतन्तं ज्वलनप्रकाशम् ।
सुवर्णवज्रोत्तमचित्रपुङ्खं
तदातिकायः समरे ददर्श ॥ १०१

तं प्रेक्षमाणः सहसातिकायो
जघान बाणैर्निशितैरनेकैः ।
स सायकस्तस्य सुपर्णवेग-
स्तदातिवेगेन जगाम पार्श्वम् ॥ १०२

G. 6. 51. 107
B. 6. 71. 102
L. 6. 52. 110

(for अवध्य-). M5 -कवचो युधि (for °चावृतः). —^{c}) D5 छिंधि; M5 जहि (for भिन्धि). —^{d}) M1.2 न च (for हि न). —For 97^{cd}, Ś D2.8.12 subst. :

1327* तद्ब्रह्मणोऽस्त्रेण विभो जहि दैवतकण्टकम् ।
[D2 भवान् (for विभो).] ;

while Ñ V B D1.3.4.13 subst. for 97^{cd} :

1328* जहीमं ब्रह्मणोस्त्रेण तदस्य हृदि न स्थितम् ।

[D13 जहीदं. V3 B1 D1.3 ब्रह्मास्त्रेणैव हंतव्यस् (for the prior half). B2 तदेतद; D1.3 तच्चास्य (for तदस्य). D4 संस्थितं; D13 धिष्ठितं (for न स्थितम्). Ñ2 V1.2 तद्वर्मास्य विभेत्स्यति; V3 B1 तच्चास्य न हृदि स्थितं; B3 वासवो नमुचिं यथा (for the post. half).]

—After 97, D5–7.9–11 S ins. :

1329* अवध्य एष ह्यन्येषामस्त्राणां कवची बली ।

[M5 एव (for एष). D6 T2.3 G1 अन्येषाम् ; G3 सर्वेषाम् ; M1.2.5 चान्येषाम् . D9.11 अस्त्रीणां.]

98 ^{a}) D6 तत्तस्य; D7 G2 स तस्य; D9–11 T1 G1 M3 ततस्तु (for ततः स). Ś V3 B1 D1–3.8.12 ततस्तु वाक्यं स निशम्य वायोः. —^{b}) D4 -प्रतिमः सवीर्यः ; D13 -प्रतिमौघवीर्यः. —^{c}) Ś V3 D5.7–12 T3 समादधे. Ñ1 D1.3.4.6.13 T2.3 G3 अमोघवीर्यं; B2.3 D9–11 अथोग्रवेगं. —B1 reads 98^{d}–99 in marg. —^{d}) G1 तं. D5 ब्राह्मशस्त्रं. D9–11 G2 नियुज्य; Cg as in text (for नियोज्य). Ś V3 B1.3 D1–3.8.12 तं(Ś D2.8.12 स) ब्रह्मणोस्त्रेण युयोज चैव(B3 वीरः) ; Ñ V1.2 B2.4 D4.13 तं(Ñ2 B4 तद्) ब्रह्मणोस्त्रेण ततो(B4 °दा) युयोज(D13 °तोनुयोजयत्). ❀ Cg : नियोज्य जपित्वा. ❀

99 B1 reads 99 in marg. (cf. v.l. 98). V3 om. 99. —^{a}) Ś D3.5.8.12 वरास्त्रेण; Ñ V1.2 B2.4 D2.4.13 °स्त्रे वि- ; B1 °स्त्रे च; M3 महास्त्रे तु (for वरास्त्रे तु). Ś2 T2 G1 M3.5 नियोज्यमाने; D1 [अ]भियो°; D4 -निगृह्य° (for नियुज्य°). B3 प्रवियुज्यमाने. —^{b}) B3 बाणनिवेशिताग्रे. —^{c}) Ś B1 D1–3.8.12 देवाः स- ; B2 D5.9–11 T1 G1.3 M दिशश्च (for दिशः स-). B3 सचंद्राश्च (for सचन्द्रार्क-). Ś D8.12 -समा ग्रहाश्च; Ñ B2–4 D4 -नभोग्रहाश्च; V3 -नभोक्षितं च(sic). D7 G2 दिशः सहेंद्राश्च सहस्त्रऋक्षैर्. —^{d}) T3 ताराश्च (for तत्रास). M3 चचाल (for ररास). Ś B1 D1.2.8.12 नभोगतास्तेन(B1 D1.2 °तास्त्रेसु) ररास(Ś D8 °ज) चोर्वी; Ñ V1.2 B3 D4 ततो(V1 नभो) वि(V2 ग्रहाश्च)तत्रास चचाल चोर्वी; B2 त्रस्ता भवंश्चापि चचाल चोर्वी; B4 वितत्रसुश्चाथ चचाल धात्री; D3 नभोगताश्चैव ददर्श चोर्वी; D7 G2 नभश्चकंपे च रराज(G2 °स) चोर्वी; D13 नभश्चराः सा प्रचचाल चोर्वी; L(ed.) नभोगतास्त्रेसुरकंपतोर्वी.

100 Ś V3 B1 D1–3.8.12 om. 100. B3 reads ^{a} in marg. —^{a}) Ñ2 V1.2 B3 D4.7.13 G3 M3.5 नियोज्य; D6 वियुज्य. Ñ2 V1.2 B2–4 वीरः ; D4.13 शीघ्रं; M5 चापं (for चापे). Ñ1 तं ब्राह्ममस्त्रेण नियोज्य शीघ्रं; G1 तं ब्रह्मणोस्त्रं विनियोज्य चापे. —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 M1.2 शितं (for शरं). Ñ1 D5–7.9 T1.2 G1 सपुंखं. Ñ1 स तदा ससर्ज; Ñ2 B2–4 यमदंडकल्पं (for यमदूतकल्पम्). D4 शितं सुपुंखैः स तदा विसर्ज; D13 शितं सुमुखं सहसा ससर्ज (unmetric). —Ñ1 D4.13 om. 100^{c}– 101. —^{c}) Ñ2 V1 B2.4 संख्ये; B3 क्रुद्धः ; D5 om. (hapl.) (for तस्य).

101 Ñ1 D4.13 om. 101 (cf. v.l. 100). B2 om. 101–103^{b}. D1 om. 101^{abc}. V2 om. 101^{ab}. B1 reads 101^{a} in marg. —^{a}) D6 T2.3 G2 M5 -वीर्यं (for -वेगं). D7.9–11 तं लक्ष्मणोत्सृष्टविवृद्धवेगं. —^{b}) D9 M5 समापतंतं. Ś V1.3 B1.3 D2.3.6.8–12 T2.3 G1.3 M1.2.5 श्वसन- (for ज्वलन-). D6.9.11 T2.3 G1.3 M1.5 -प्रवेगं; D10 M2 -[ड]ग्रवेगं (for -प्रकाशम्). —^{c}) V1.2 B3 D10.11 T2 M1–3 सुपर्ण- (for सुवर्ण-). Ś D2.8.12 L(ed.) कालाग्नितुल्या(Ś D8 °पिंगं; D12 °पुंखं; L[ed.] °तुल्यं)सितपीतपुंखं; V3 B1 D3 सुतीक्ष्ण(D3 तीक्ष्णाग्र)धारोन्नतचित्रपुंखं. —^{d}) Ś B3 D2.8.12 M5 ततो (for तदा).

102 B2 om. 102 (cf. v.l. 101). —^{a}) V3 सं- (for तं). Ñ2 V1.2 B3.4 D13 प्रेक्ष्य बाणं; D1–4.6–12 G3

G. 6. 51. 108
B. 6. 71. 103
L. 6. 52. 111

तमागतं प्रेक्ष्य तदातिकायो
बाणं प्रदीप्तान्तककालकल्पम् ।
जघान शक्त्यृष्टिगदाकुठारैः
शूलैर्हलैश्चाप्यविपन्नचेष्टः ॥ १०३

तान्यायुधान्यद्भुतविग्रहाणि
मोघानि कृत्वा स शरोऽग्निदीप्तः ।
प्रसह्य तस्यैव किरीटजुष्टं
तदातिकायस्य शिरो जहार ॥ १०४

तच्छिरः सशिरस्त्राणं लक्ष्मणेषुप्रपीडितम् ।
पपात सहसा भूमौ शृङ्गं हिमवतो यथा ॥ १०५

प्रहर्षयुक्ता बहवस्तु वानराः
प्रबुद्धपद्मप्रतिमाननास्तदा ।
अपूजयँल्लक्ष्मणमिष्टभागिनं
हते रिपौ भीमबले दुरासदे ॥ १०६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

प्रेक्ष्यमाणः. Ś $D_{2.8.12}$ तरसा (for सहसा). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ पतंतं (for [अ]तिकायो). —^{b}) B_4 सुशितैर्. D_1 त्वनेकैः (for अनेकैः). —^{c}) $Ñ_1$ D_{13} सवेगपुंखस् ; $Ñ_2$ सुवर्णपुंखस् ; $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ सुपर्णपुंखस् (for सुपर्णवेगस्). —^{d}) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ D_5 T_1 G_3 $M_{1.2.5}$ तथापि; D_{9-11} G_1 तथाति- (for तदाति-). D_7 G_2 M_3 तदा(D_7 °था)तिकायस्य. $Ñ_1$ D_{13} तदा समीपं सहसा जगाम.

103 B_2 om. 103^{ab} (cf. v.l. 101). —^{a}) D_{13} स तं शरं (for तमागतं). G_2 महातिकायो. —^{b}) Ś $B_{1.3.4}$ $D_{2-4.6.8.12}$ T_2 -[अ]नल- (for -[अ]न्तक-). Ś $D_{8.12}$ -कालतुल्यं; B_1 -तुल्यवेगं (for -कालकल्पम्). D_1 बाणैः प्रदीप्तानलकालकल्पैः . —^{c}) D_4 -गदांकुशैस्तैः (for -गदाकुठारैः). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} G(ed.) जघान शक्तीभिर(G [ed.] °र्वि)-नष्टचेताः . —V_2 illeg. for ^{d}. —^{d}) Ś $D_{2.8.12}$ नगैश् ; D_1 जलैश् ; D_3 हुडैश् ; D_5 T_1 G_1 शितैश् ; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ शरैश् ; M_{1-3} (before corr.) हुलैश् (for हलैश्). M_5 शूलैर्भुजाभ्याम् (for °र्हलैश्चापि). $D_{2.6.7.12}$ चापि(D_{12} °थ) विपन्नचेष्टः; D_5 T_1 G_2 M_3 चाप्यविपन्नचेताः K (ed.) चाप्यवि° (for चाप्यविपन्नचेष्टः). Ñ B_2 शूलैर्हलैश्चैव तथा शुभैश्च; $V_{1.3}$ B_1 D_4 शूलैश्च खड्गैश्च(then V_1 illeg. ; V_3 B_1 °र) विपन्नचेष्टः ; B_3 शूलैः शरैश्चैव तथा गजैश्च; B_4 शूलैः कुठारैश्च तथा गुडैश्च; D_{13} शूलैः कुठारैर्मुसलैः शरैश्च. ❀ Cr.g : हुलैः द्विफलपत्राग्रा (Cr °त्राग्रिमत्ता ?)युधविशेषैः . ❀

104 ^{a}) V_3 नाना- ; D_{13} तस्य (for तानि). Ś $Ñ_2$ V B $D_{1.3.8.12.13}$ [अ]द्भुत(Ś V_3 $D_{3.8.12.13}$ [अ]प्रति)विक्रमाणि; $Ñ_1$ D_4 °वेगवंति; D_2 [अ]प्रतिमाक्रमाणि (for [अ]द्भुतविग्रहाणि). —^{b}) $B_{1.4}$ घोराणि (for मोघानि). Ś B_1 $D_{8.12}$ हत्वा स; D_4 वृत्तानि; G_3 कृत्वाथ (for कृत्वा स). D_1 समरे (for स शरो). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ [ऽ]ग्निकल्पः ; $D_{10.11}$ [ऽ]ग्निदीपः . —^{c}) Ś $D_{2.8.12}$ सकुंडलं तस्य; $Ñ_1$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1.3.4.13}$ M_5 प्रगृह्य तच्चारु-(M_5 °पि); $Ñ_2$ B_2 $M_{1.2}$ प्रसह्य तच्चारु- ; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ M_3 प्रगृह्य तस्यैव. B_3 -किरीटकुंडलं (for °जुष्टं). —^{d}) B_4 तथा; M_3 ततो (for तदा).

105 ^{a}) B_2 सतनुत्राणं. —^{b}) $Ñ_1$ -प्रभेदितं ; V_2 -प्रचोदितं ; B_3 -प्रवेपितं; $D_{5.7.9-11}$ T_1 G_1 M_5 -प्रमर्दितं (for -प्रपीडितम्). Ś $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ G_2 लक्ष्मणेन प्रमर्दि($Ñ_2$ B_2 °हारि; B_4 °वेपि; T_2 °दर्पि [sic])तं. —^{d}) V_3 B_1 हैमवतं (for हिमवतो). —After 105, Ś $Ñ_2$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ read 6.60.1; while $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

1330* तं तु भूमौ निपतितं दृष्ट्वा विक्षिप्तभूषणम् ।
बभूवुर्व्यथिताः सर्वे हतशेषा निशाचराः ।
ते विषण्णमुखा दीनाः प्रहारजनितश्रमाः ।
विनेदुरुच्चैर्बहवः सहसा विस्वरैः स्वरैः ।
ततस्ते त्वरितं याता निरपेक्षा निशाचराः । [5]
पुरीमभिमुखा भीता द्रवन्तो नायके हते ।

[(l. 1) $T_{2.3}$ तत्तु. D_5 $T_{1.2}$ G_1 निक्षिप्त- (for विक्षिप्त-). $D_{7.9-11}$ तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा विक्षिप्तांबरभूषणं. —D_5 om. (hapl.) l. 3–5. —(l. 3) D_7 प्रहारैर् (for प्रहार-). —(l. 4) $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ G_2 transp. बहवः and सहसा. G_2 स्वनैः (for स्वरैः). —(l. 5) D_{9-11} तत्परितो; T_3 $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ ते त्वरिता. G_1 यांति (for याता). G_3 हतशेषा (for निरपेक्षा). —(l. 6) D_7 अभिमुखं. D_7 $G_{2.3}$ याता (for भीता).]

106 Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ om. 106. —^{a}) D_6 M_5 च (for तु). —^{b}) $D_{6.7.9-11}$ $G_{2.3}$ प्रफुल्ल- (for प्रबुद्ध-). ❀ Cg : प्रबुद्धेत्यत्र प्रसन्नत्वे तात्पर्यम् । इष्टस्य जयस्य भागः प्राप्तिः सोऽस्यास्तीतीष्टभागी तम् . ❀ —After 106, T_1 $M_{3.5}$ ins. :

1331* अतिबलमतिकायमभ्रकल्पं
युधि विनिहत्य स लक्ष्मणः प्रहृष्टः ।
त्वरितमथ तदा स रामपार्श्वं
कपिनिवहैश्च सुपूजितो जगाम ।

[(l. 1) M_5 इंद्रकल्पं. —(l. 2) $M_{3.5}$ विनिपात्य (for °हत्य). —(l. 3) M_5 स राममभ्युपेत्य (for तदा स रामपार्श्वं). —(l. 4) M_5 प्रियमतिकायवधं शशंस तस्मै.]

६०

ततो हतान्राक्षसपुंगवांस्ता-
न्देवान्तकादित्रिशिरोतिकायान् ।
रक्षोगणास्तत्र हतावशिष्टा-
स्ते रावणाय त्वरितं शशंसुः ॥ १

ततो हतांस्तान्सहसा निशम्य
राजा मुमोहाश्रुपरिप्लुताक्षः ।
पुत्रक्षयं भ्रातृवधं च घोरं
विचिन्त्य राजा विपुलं प्रदध्यौ ॥ २

ततस्तु राजानमुदीक्ष्य दीनं
शोकार्णवे संपरिपुप्लुवानम् ।
अथर्षभो राक्षसराजसूनु-
रथेन्द्रजिद्वाक्यमिदं बभाषे ॥ ३

G. 6. 52. 3
B. 6. 73. 3
L. 6. 53. 2

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ B $D_{4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś $Ñ_2$ V B $D_{1-4.8.9.12.13}$ अतिकाय (D_{13} °यादि)वधः ; $Ñ_1$ अतिकायवधं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ $Ñ_1$ $V_{2.3}$ B_2 $D_{2.4.8.12.13}$ om. ; $Ś_2$ $Ñ_2$ 52 ; V_1 51 ; $B_{1.4}$ 49 ; B_3 45 ; $D_{1.3}$ 53 ; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 71 ; D_9 48 ; T_2 76 ; T_3 78 ; $M_{1.2}$ 72. —After colophon, G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः . —After Sarga 59, $D_{3.5-7.9-11}$ $T_{1.2}$ G M ins. a passage relegated to App. I (No. 38).

60

1 Ś $Ñ_2$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ read 1 after 6.59.105. —[a]) B_3 तु (for तान्). —[b]) $Ñ_1$ D_4 T_3 सकुंभकर्ण- ; D_{9-11} M_5 देवांतकादींस्. D_6 G_1 -त्रिशिरातिकायान् (for -त्रिशिरोति°). Ś V_3 B_1 $D_{1.2.8.12}$ T_2 सकुंभक(D_1 °मेघव)-र्णातिरथातिकायान् ; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} नरांतदेवांतमहोदरादीन् (D_{13} °रानपि); D_3 महोदरादींस्तु तथातिकायं; $M_{1.2}$ नरांतकादित्रिशिरातिकायान् . ❀ Ck : नरान्तकश्च त्रिशिरोऽतिकायौ च तथा. ❀ —[c]) Ś $Ñ_1$ V_3 B_1 $D_{1-4.8.12}$ T_3 वीर- (for तत्र). $Ñ_1$ $D_{4.5.7}$ $T_{1.3}$ G_3 $M_{1.2.5}$ हतावशेषास्(D_4 °षात्); G_2 वशावशेषास् . $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} सहातिकायान्नि(D_{13} महातिकायं नि)हतावशेषास्. —[d]) D_4 तद् (for ते). Ś $Ñ_2$ V B $D_{2-4.7-12}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ त्वरिताः ; Cr as in text (for त्वरितं). D_{13} राक्षसेंद्राय त्वरिता बभूवुः . —After 1, $Ñ_1$ ins. (m.); $Ñ_2$ V B D_{13} ins. before 2 ; G (ed.) ins. before 3 (owing to om.) :

1332* तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां रावणः शोकविह्वलः ।
न किंचिदप्युवाचार्तो दीनात्मा सुविचेतनः ।
तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं मन्युनाभिपरिप्लुतम् ।
न कश्चित्किंचिदप्याह सर्वः शोकान्वितोऽभवत् ।

[(l. 1) B_3 श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा). —V_2 illeg. from l. 2 up to the prior half of l. 4. —(l. 2) B_4 D_{13} अभि- (for अपि). B_1 [आ]र्यो (for [आ]र्तो). V_3 B_2 स (for सु-). B_3 न च किंचिदुवाचार्तो बंधुनाशविचेतनः . —(l. 3) $Ñ_2$ राजानं पतितं दृष्ट्वा (for the prior half). V_3 [अ]ति- (for [अ]भि-). —(l. 4) $Ñ_2$ V_1 B_3 D_{13} किंचित्कश्चिद् (by transp.). V_3 B_1 किंचन प्राह (for किंचिदप्याह). V_3 किंचित् (for सर्वः). V_1 शोकवशो; V_3 B_1 चिंतापरो (for शोकान्वितो).]

2 G (ed.) om. 2. Before 2, $Ñ_2$ V B D_{13} ins. 1332*. —[a]) Ñ V B $D_{1.3.4.13}$ T_3 स(D_4 वि-) निशम्य राजा (for सहसा निशम्य). Ś $D_{2.8.12}$ तेषां वचस्तत्तु (D_2 वधं तं तु) निशम्य राजा. —[b]) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ मुमोह शोकाश्रु- ; D_{9-11} राजा महाबाष्प-; M_5 मुमोह राजाश्रु- (by transp.) (for राजा मुमोहाश्रु-). T_3 मुमोह शोकाश्रुपरीतनेत्रः . —[cd]) Ś V_3 B_1 $D_{1-4.8.12}$ भ्रातुर्वधं पुत्र- ; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} पुत्रान्हतान्भ्रातृ- (for पुत्रक्षयं भ्रातृ-). T_3 समीक्ष्य (for विचिन्त्य). V_2 विचिंत्य घोरं च (by transp.). V_1 om. ; D_3 संख्ये (for राजा). Ś Ñ V B $D_{2-4.8.12.13}$ T_3 तुमुले($Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} T_3 °लं) ; D_1 स्वसुतं; D_7 G_2 M_5 सुचिरं (for विपुलं). Ś Ñ V_3 B_1 $D_{2-4.8.12}$ प्रगाढं; $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ $G_{1.3}$ M_5 वि(D_5 च; D_6 T_3 नि)दध्यौ. —After 2, T_3 ins. a passage relegated to App. I (No. 38).

3 Before 3, G (ed.) ins. 1332*. —[a]) $Ñ_1$ $V_{1.2}$ D_{13} स (for तु). Ś V_3 B_1 $D_{2.8.12}$ T_2 अवेक्ष्य (for उदीक्ष्य). B_4 om. दीनं. B_3 उदीक्ष्यमाणं. —[b]) D_9 शोकार्णव- (unmetric). B_1 D_3 संप्रति वर्तमानः(D_3 °नं); $D_{11.13}$ संपरितुल्य(D_{13} °मज्ज)मानं; T_3 °पुप्लुवांसं (for संपरिपुप्लुवानम्). Ś $D_{2.8.12}$ सु(D_2 स)विह्वलं शोकपरीतदेहं; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 शोकार्णवौघे विनिमज्जमानं. ❀ Cg : संपरिपुप्लुवानम् । लिटः कानजादेशः ।; so also Ck.t. ❀ —[c]) Ś V_3 $B_{1.4}$ $D_{2-5.8.10-12}$ T_1 M_3 Ck.t रथ(D_4 वीर)र्षभो; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_2 महाबलो; T_3 अमर्षणो (for अथर्षभो). D_{13} अवेक्ष्य रक्षर्षभराजसूनुर् . ❀ Ck : रथर्षभो रथस्थानामृषभः । मध्यमपदलोपी समासः । महारथ इत्यर्थः ।; so also Ct. ❀ —[d]) $Ś_1$ $D_{1.9-11}$ T_2 G_1 M_3 तम् ; B_4 D_5 T_1 G_3 तथा; D_7 G_2 $M_{1.2.5}$ तत्र (for अथ). D_3 जगाद (for बभाषे).

G. 6. 52. 4
B. 6. 73. 4
L. 6. 53. 3

न तात मोहं प्रतिगन्तुमर्हसि
यत्रेन्द्रजिज्जीवति राक्षसेन्द्र ।
नेन्द्रारिबाणाभिहतो हि कश्चि-
त्प्राणान्समर्थः समरेऽभिधर्तुम् ॥ ४

पश्याद्य रामं सह लक्ष्मणेन
मद्बाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहम् ।
गतायुषं भूमितले शयानं
शरैः शितैराचितसर्वगात्रम् ॥ ५

इमां प्रतिज्ञां शृणु शक्रशत्रोः
सुनिश्चितां पौरुषदैवयुक्ताम् ।
अद्यैव रामं सह लक्ष्मणेन
संतापयिष्यामि शरैरमोघैः ॥ ६

अद्येन्द्रवैवस्वतविष्णुमित्र-
साध्याश्विवैश्वानरचन्द्रसूर्याः ।
द्रक्ष्यन्ति मे विक्रममप्रमेयं
विष्णोरिवोग्रं बलियज्ञवाटे ॥ ७

स एवमुक्त्वा त्रिदशेन्द्रशत्रु-
रापृच्छ्य राजानमदीनसत्त्वः ।
समारुरोहानिलतुल्यवेगं
रथं खरश्रेष्ठसमाधियुक्तम् ॥ ८

4 ^{a}) T2 ताप-; Ct as in text (for तात). D8 शोकं (for मोहं). D6.7.9–11 T1 G1 परि- (for प्रति-). D9–11 G3 अर्हसे; Ck.t as in text (for अर्हसि). Ś Ñ V B D1.2.4.8.12.13 न तात मोहप्रविषाद(Ñ V1.2 B2–4 D1.4.13 °तिपत्ति; V3 B1 °तिपाद; D2 °तिपाद्य)कालो; D3 न तात मोहं प्रति काल एष. — ^{b}) Ś1 Ñ V1 B1 D1–4.8.9.12.13 यद्; Ś2 V3 B2–4 यदि; D11 यथा (for यत्र). Ś D2.8.12 राक्षसेंद्रः; Ñ V B D1.3.4.9–11 नैर्ऋतेंद्र(Ñ2 D4 °तेंद्रः; D9–11 °तेश) (for राक्षसेन्द्र). — After 4^{ab}, M5 ins.:

1333* मद्बाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहा
ये शत्रवस्ते समरे पतन्तु ।

— ^{c}) V3 B1 -चाप- (for -बाण-). Ś2 D2.7.8.12 G2 [ऽ]स्ति; D4 G3 न; D5 T1 [ऽ]भि- (sic) (for हि). Ś1 हि किंचित्; M1.2 कुतश्चित् (for हि कश्चित्). — ^{d}) D1.5–7.9–11 T1.2 G M3.5 Ct [ऽ]भिपा(D6 T2 °धा)तुं (for ऽभिधर्तुम्). Ś V3 B1 D2–4.8.12 T3 प्राणान्हि(D8 °न्ह) शक्तो (D3.4 T3 °न्समर्थो) युधि धारयेद्यः(V3 धारयेयुः [sic]; B1 वारयेयुः [sic]; D4 धर्तुमद्य); Ñ V1.2 B2–4 प्राणात्रणे धारयितुं समर्थः; D13 प्राणान्समर्थो विवधातुमद्य (sic).

5 D13 om. (hapl.) $5^b – 6^c$. — ^{b}) Ñ1 D4 मया वि- (for मद्बाण-). B3 -विदीर्ण-; D5 T1 G3 M1.2 -विशीर्ण-; Ct as in text (for -विकीर्ण-). Ñ2 -निर्भिन्नमुदीर्ण-. D9 -कायं (for -देहम्). V3 संतर्पयिष्यामि शरैरमोघैः (= 6^d [var.]). — ^{c}) V3 B1(marg. also गतोत्सवं and गतासुकं) गतासवं (for गतायुषं). — ^{d}) Ś D1.3.6.8–12 M3 शितैः शरैर् (by transp.); V3 शरैः कृतैर्; M5 शरैश्चितैर्. D1 दारित-; D4.8 M5 अर्चित-; G3 आजित- (for आचित-). Ñ1 D4 -देहं (for -गात्रम्).

6 D13 om. 6^{abc} (cf. v.l. 5). — ^{a}) Ñ1 कृतां (for इमां). Ś Ñ V3 B D3–4.8.12 चेंद्र-; V1.2 देव- (for शक्र-). — ^{b}) B4 सुनिश्चितं; D4.12 स्वनिष्ठि(D12 °श्चि)तां. B1 D4.8.9 G3 M5 -देव-; Cm.g as in text (for -दैव-). B4 -युक्तं (for -युक्ताम्). — ^{c}) Ś Ñ V B2.3 D2–4.8.12 यथाद्य; B1 अथाद्य; B4 यदाद्य (for अद्यैव). — ^{d}) Ś V2.3 B1.2.4 D2.3.5–12 T1.2 G2.3 M3.5 Cm.g संतर्पयिष्यामि; Ñ2 D1 संपातयिष्यामि (for संतापयिष्यामि). Ś1 D8 अनीकैः; Ś2 D12 अनेकैः (for अमोघैः).

7 ^{a}) Ś D2.4.8 अथ; Ñ1 V1 B2–4 D13 रुद्र-; D1 यद् (for अद्य). G2 om.; G3 -मित्र- (for -विष्णु-). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 -मित्राः; V3 D6.7.9–11 T2 G1.2 -रुद्र-; G3 -साध्या (for -मित्र-). — ^{b}) Ñ V B2–4 D3.4.7.9–13 T2 साध्याश्च; G3 हरिस्तु (for -साध्याश्वि-). V2 D13 -सूर्यचंद्राः (by transp.); D9 -सिद्धसंघाः (for -चन्द्रसूर्याः). — D1 om. 7^{cd}. — ^{c}) Ś D8.12 द्रक्ष्यंति ते; V3 B4 D10.11 T2.3 M3.5 द्रक्ष्यंतु मे; D4 पश्यंतु मे; G3 damaged (for द्रक्ष्यन्ति मे). — ^{d}) D7 यथा (for इव). D5 T1 [अ]ग्र्यं (for [उ]ग्रं). Ś D2.3.8.12 त्रिविक्रमे विक्रमवद्धि(D2.3 °मेव) विष्णोः; V3 B1 D4 यथा पुरा विक्रममेव विष्णोः. — After 7, Ñ V1.2 B2–4 ins.; while D1 ins. after 7^{ab} (owing to om.):

1334* ये चागता राघवकार्यहेतो-
र्हतानवेहि त्वमिहाद्य सर्वान् ।

[(l. 1) Ñ1 B3 यदि; B4 येच (for ये च). D1 समागता राघवरक्षणार्थं. — (l. 2) B3 हत्वा हि (sic) (for अवेहि). D1 राजन् (for सर्वान्).]

8 ^{b}) D1 आमंत्र्य (for आपृच्छ्य). Ñ2 B2 G1 -सत्वं; D3 marg. (for -सत्त्वः). — After 8^{ab}, D13 reads $16 – 18^b$. — ^{c}) Ñ V1.2 B3.4 D1 [अ]नलतुल्यरूपं (D1 °वर्णं) (for [अ]निलतुल्यवेगं). — ^{d}) T2 (*int. lin.*; orig. as in text) रथ- (for खर-). Ñ V1.2 B2–4 D1.3.4 T2(orig.; *int. lin.* as in text) -सहस्र-; M5 -सुवाजि-; Cv.r.m.g.k.t as in text (for -समाधि-). Ś D8.12 रथोत्तमं श्रेष्ठसमर्द्धियुक्तं; G (ed.) रथं सुचित्रं हयश्रेष्ठयुक्तं.

समास्थाय महातेजा रथं हरिरथोपमम् ।
जगाम सहसा तत्र यत्र युद्धमरिंदमः ॥ ९
तं प्रस्थितं महात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः ।
संहर्षमाणा बहवो धनुःप्रवरपाणयः ॥ १०
गजस्कन्धगताः केचित्केचित्परमवाजिभिः ।
प्रासमुद्गरनिस्त्रिंशपरश्वधगदाधराः ॥ ११
स शङ्खनिनदैर्भीमैर्भेरीणां च महास्वनैः ।
जगाम त्रिदशेन्द्रारिः स्तूयमानो निशाचरैः ॥ १२
स शङ्खशशिवर्णेन छत्रेण रिपुसूदनः ।
रराज परिपूर्णेन नभश्चन्द्रमसा यथा ॥ १३
अवीज्यत ततो वीरो हैमैर्हेमविभूषितैः ।
चारुचामरमुख्यैश्च मुख्यः सर्वधनुष्मताम् ॥ १४
ततस्त्विन्द्रजिता लङ्का सूर्यप्रतिमतेजसा ।
रराजाप्रतिवीर्येण द्यौरिवार्केण भास्वता ॥ १५

G. 6. 52. 15
B. 6. 73. 16
L. 6. 53. 14

9 ^{a}) Ś2 Ñ V1.3 B D1–5.8.12.13 T1 G2.3 M3 तमास्थाय. Ś1 रथं तूर्णं; Ś2 D8 रथं तेजा(sic) (for महातेजा). —^{b}) Ś1 दृढं (for रथं). Ñ1 D4.13 शक्र- (for हरि-). —G3 damaged from पमम् up to जगा in ^{c}. ❀ Cg : हरिरथः सूर्यरथः. ❀ —^{c}) D8 जघान (sic) (for जगाम). Ñ2 V2 B2–4 सत्वरं; V1 त्वरितं (for सहसा). G2 चैव (for तत्र). —^{d}) D4.6 read यत्र in marg. B3 स युद्धार्थम् ; D7 युद्धभूमिम् (for यत्र युद्धम्). Ś D8.12 अरिंदमं; Ñ1 D13 अवर्तत; V2 illeg. ; D4 G2 प्रवर्तते (for अरिंदमः).

10 ^{a}) D2 प्रतिस्थं (meta.); D4 प्रस्थित- (for प्रस्थितं). D1 महावीर्यम् . —^{b}) Ñ1 D4.13 महारथाः (for °बलाः). —^{c}) Ś Ñ2 V B D2.3.8.12 सं(V3 प)स्पर्ध(B2.3 °र्श)मानाः G2 संघर्षमाणा (for संहर्षमाणा). ❀ Ct : संहर्षमाणा इत्यार्षम् । हृष्यमाणा इत्यर्थः . ❀ —^{d}) Ś Ñ V B1.3.4 D2.3.8.12.13 -प्रासासि-(Ñ2 V1 °हि-) ; B2 D4 -पाशासि- (for -प्रवर-).

11 ^{b}) M3 प्रवर- (for परम-). Ś Ñ V B1.3.4 D2–4.8.12.13 केचिद्धय(Ñ2 V1.2 B3.4 D13 °द्वाजि)गतास्तथा (V3 °दा) ; B2 वाजिस्कंधगतास्तथा. —After 11^{ab}, D7.10.11 M3 K (ed., within brackets) ins. ; G3 ins. after 11 :

1335* व्याघ्रवृश्चिकमार्जारखरोष्ट्रैश्च भुजंगमैः ।
वराहैः श्वापदैः सिंहैर्जम्बुकैः पर्वतोपमैः ।
काकहंसमयूरैश्च राक्षसा भीमविक्रमाः

[(l. 1) M3 K (ed.) -मार्जारैः (for -मार्जार-). K (ed.) खैरुष्ट्रैर् . —G3 illeg. for l. 2. —(l. 3) M3 शश- (for काक-). G3 -सिंह- (for -हंस-).]

—B4 repeats erroneously 11^{c} – 15, 19 – 20^{b} after 6.61.7 within brackets. —^{c}) Ñ1 D2.4 पाश- (for प्रास-). D7 G2 -पट्टिश- (for -मुद्गर-). —^{d}) B3 -पट्टिशासि- (for -परश्वध-). Ś V3 B1 D2.3.8.12 -धराः परे; V1 G3 -गदायुधाः (for -गदाधराः). —After 11, D7 G3 ins. :

1336* मुसुण्ठीमुद्गरायष्टिशतघ्नीपरिघायुधाः ।
[D7 भृशुंडिमुद्गरं.]

12 ^{a}) Ś B1 D2.3.12 पुण्यैर् ; Ñ1 V3 B3 D4.5.7–11.13 T1 G M3.5 पूर्णैर् ; Ñ2 B2 दिव्यैर् ; V1.2 B4 घोरैर् (for भीमैर्). D1 -निस्वनैस्तूर्णैर् . —^{b}) D1.5–7.9–11 T G2.3 M3.5 चा(T2 वा)पि नि(D1.6.7.10 निः)स्वनैः (for च महा°). G1 मेदीनापि विनिस्वनैः (sic). —^{d}) Ś Ñ1 V1.3 B1 D2.3.8.12.13 सपत्नजित् ; Ñ2 V2 B2–4 D1.4 स शक्र(D1 °त्रु)जित् (for निशाचरैः). D5.7.9–11 T1 G M1.2.5 पूर्ण(D7.11 G2 महा; D9.10 आजिं; G1 रणं; M1.2 धन्वी; M5 तूर्णं)वेगेन (D7 G2 सैन्येन) वीर्यवान् .

13 V3 om. 13. —^{a}) D7 G2 -हंस- ; Ct as in text (for -शशि-). —^{b}) Ñ1 B1 D4.13 [अ]रिनिसू(D4.13 °पू)-दनः . —^{c}) G3 damaged for रराज परि- . Ś B1 D2.3.8.12 प्रगृहीतेन; Ñ1(orig. ; m. also as in Ñ2) D13 ध्रियमाणेन; Ñ2 V1.2 B2.3 D5–7.9–11 T1.2 G1.2 M3.5 प्रति (D5.7 T1 G2 निशि)पूर्णेन; D4 युधि छत्रेण (for परिपूर्णेन). —^{d}) D12 चंद्रसमा(meta.); D13 चंद्रशती (sic) (for चन्द्रमसा).

14 V2 D13 read 14^{ab} twice. —^{a}) B4 D6 आवीज्य च; D4 अवैक्षत; D7.10.11 T2.3 वीज्यमानस् ; D13(first time) समवेक्ष्य; G3 स वीज्यत; Cr.m.g as in text (for अवीज्यत). D1.9 T2.3 तदा. M1.2 वीरैः (for वीरो). Ś V1.2 (first time) B2 D8.12.13 (second time) ततस्तु (V1.2 B2 D13 °स्तं) भेजिरे भीमं(D13 वीरा); V3 B1 D2.3 ततस्तं विविशुर्भीमं. —^{b}) M1.2 शुक्लैर् ; Cr.m.g.t. as in text (for हैमैर्). D7.9–11 T3 G1.2 M5 -विभूषणः(D7 G2 M5 °णैः) ; Cg as in text (for -विभूषितैः). Ś V3 B1 D2.3.8.12 मेघाभं हेम(D2 मेघ)भूषणं; Ñ1 V1.2(both times) B2 D4.13(second time) हेमाभरणभूषिताः (Ñ1 V2 [second time] D4 °तः; D13 °तं) ; Ñ2 नारीभिर्हेमभूषणः ; B3.4 D1.13(first time) हेमाभ्रै(B3 D13 हेमाभिः; D1 रामाभि)र्हेमभूषणः. —^{c}) D7 चचार वर- . Ñ1 V1.2 B3 -मुख्याभिर् ; Ñ2 -हस्ताभिर् ; D4 -शोभाभिर् ; D13 om. (for -मुख्यैश्च). —^{d}) Ś V3 B1 D2.3.8.12 मुख्यं; D4 भ्राजन् (for मुख्यः). —After 14, M3 B (ed.) K (ed.) (both eds. within brackets) read 16 – 18^{b}.

15 ^{a}) D9 तस्मिंस्त् (for ततस्). D12 च (for तु). G2 शक्रजिता. —^{c}) Ñ1 D1.5.12 T2 प्रति- (sic) ; Ñ2 V1.2 B2–4 [अ]मित- (for [अ]प्रति-). M1–3 -वीरेण (for -वीर्येण). —^{d}) V3 स्वप्रभाः; T3 तेजसा (for भास्वता).

G. 6. 52. 16
B. 6. 73. 16
L. 6. 53. 15

स तु दृष्ट्वा विनिर्यान्तं बलेन महता वृतम् ।
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्रावणः पुत्रमब्रवीत् ॥ १६
त्वमप्रतिरथः पुत्र जितस्ते युधि वासवः ।
किं पुनर्मानुषं धृष्यं न वधिष्यसि राघवम् ॥ १७
तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य महाशिषः ।
रथेनाश्वयुजा वीरः शीघ्रं गत्वा निकुम्भिलाम् ॥ १८
स संप्राप्य महातेजा युद्धभूमिमरिंदमः ।
स्थापयामास रक्षांसि रथं प्रति समन्ततः ॥ १९
ततस्तु हुतभोक्तारं हुतभुक्सदृशप्रभः ।
जुहुवे राक्षसश्रेष्ठो मन्त्रवद्विधिवत्तदा ॥ २०
स हविर्लाजसंस्कारैर्माल्यगन्धपुरस्कृतैः ।
जुहुवे पावकं तत्र राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ २१
शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ बिभीतकाः ।
लोहितानि च वासांसि स्रुवं कार्ष्णायसं तथा ॥ २२

16 B4 D4.5.7.9-11 T1 G M1.2.5 om. 16 – 18. D1 reads 16 – 18 after 19^{ab}; D13 reads 16 – 18^{b} after 8^{ab}; M3 B (ed.) K(ed.) (both eds. within brackets) read 16 – 18^{b} after 14. —^{a}) Ñ1 B2 तं (for स). Ñ2 V3 तं दृष्ट्वा च(V2 om. [subm.]) (for स तु दृष्ट्वा). —Ñ1 V2 om. 16^{bc}. —^{b}) D8 [अ]द्भुतं; L (ed.) [आ]वृतं (for वृतम्). —^{d}) Ñ2 वाक्यम्; D13 पुनर् (for पुत्रम्).

17 B4 D4.5.7.9-11 T1 G M1.2.5 om. 17 (cf. v.l. 16). For sequence in D1.13 M3 B (ed.) K(ed.), cf. v.l. 16. —^{a}) Ś D8.12 अप्रतिमधीः; B3 अप्यतिरथः (for अप्रतिरथः). V1 त्वमप्रतिमवीर्यश्च. —^{b}) D6 T2.3 M3 त्वयासौ(M3 त्वया वै) वासवो जि(T3 ह)तः. —^{c}) Ś2 Ñ1 V2.3 B1-3 D1-3 दृश्यं; Ñ2 illeg.; D13 मृष्यं; G (ed.) दीनं (for धृष्यं). —^{d}) G (ed.) त्वं (for न). Ś D1.6.8.12 T2.3 M3 न(D6 T2.3 M3 नि-) हनिष्यसि (for न वधिष्यसि).

18 B4 D4.5.7.9-11 T1 G M1.2.5 om. 18 (cf. v.l. 16). For sequence in D1.13 M3 B(ed.) K(ed.), cf. v.l. 16. —^{a}) D2 यथोक्तो. —V3 illeg. from ^{b} up to रथेना in ^{c}. —^{b}) D2 स प्रगृह्य; M3 प्रत्यगृह्णान् (for प्रतिगृह्य). Ñ V2 B2 महद्द(Ñ2 °द्दाध)तुः; D13 जयाशिषः. —D6 om. 18^{c} – 19^{b}. B3 D13 T2.3 M3 B (ed.) K (ed.) om. 18^{cd}. —^{c}) V1 स रथेनाश्वयुक्तेन.

19 Ś V1.3 B1 D2.3.6.8.12 om. 19^{ab} (for D6, cf. v.l. 18). —^{a}) D4 प्राप्य च (for संप्राप्य). —^{b}) D4.13 निकुंभिलम् (metri causa); G (ed.) यज्ञभूमिम् (for युद्धभूमिम्). —After 19^{ab}, D1 reads 16 – 18. —^{d}) Ś Ñ1 B1 D2-4.8.12.13 रथांश्चैव (for रथं प्रति). —After 19, Ś V2.3 B1 D2.3.8.12 read 23 – 24^{b}; D6 reads 23 and 25; while L (ed.) reads 23.

20 V2 om. 20^{ab}. B3 repeats 20 in marg. after the first occurrence of 26. T3 reads 20 – 22 after 25. —^{a}) Ś V3 B1.3 (second time) D5.8.12 T1 G2.3 M5 तं; Ñ1 D1 स; D13 सु- (for तु). B3 (first time *sup. lin.* as in text) D1.7 बहु-; D13 -कृत-; T1 damaged (for हुत-). D4 इंद्रजिन्मांसभोक्ता च. —^{b}) B3(first time) D13 -सदृशः प्रभुः; D6 T2.3 °द्युतिः (for -सदृशप्रभः). —V3 om. (hapl.) 20^{c} – 21^{b}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B (B3 both times) D2.3.8.12 अ(Ñ2 आ)जुहोद्; Ñ1 D4.13 M3 Ck.t जुहाव; D1 जुहोति (for जुहुवे). —^{d}) Ś D8.12 मंत्रास्त्रं; Ñ1 D4.13 मंत्रैः सः; Ñ2 V1.2 B2.3 (both times; first time marg. also as in Ñ1) मंगलैर्; B1 D2 मंत्रैस्तु; B4 मंगलैर्; D1 मंत्रविद् (for मन्त्रवद्). D6 तथा; G1 च सः (for तदा). D3 मंत्राग्नविधिपूर्वकं; D9-11 मंत्रवि (D10.11 विधिव)न्मंत्रसत्तमैः. —After 20, Ñ2 V1 B2.3 (after the first occurrence of 20).4 D4.13 L (ed.) ins.; Ñ1 V2(l. 2 only) ins. after 21 :

1337* जुह्वतस्तस्य तत्राग्निं रक्तोष्णीषधराम्स्त्रयः।
आजग्मुरथ संभ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः।

[(l. 1) Ñ1 illeg. for the post. half. D13 -धरास्तदा; L (ed.) -वरस्रजः (for -धरास्त्रयः). —Ñ1 reads from l. 2 up to 25 in marg. —(l. 2) D13 च सुसंभ्रांता.]

21 V3 om. 21^{ab} (cf. v.l. 20). For sequence in T3, cf. v.l. 20. Ñ2 V1 B2.4 D4.13 om. 21. B3 reads 21 in marg. after 20(r.). L (ed.) transp. 21 and 22. —^{a}) D1 सहसा (for स हविर्-). D5-7.9-11 T G M5 Ct -सत्कारैर्; Cm.g as in text (for -संस्कारैर्). Ś V2 B1.3 D2.3.8.12 स हविर्हो(V2 ज्वालहो; B3 बर्हिर्हो)मलाजाद्यैर्; Ñ1 स ज्वालमाली धूम्राक्षं. —^{b}) Ś D2.3.8.12 -सुसंयुतैः (for -पुरस्कृतैः). Ñ1 V2 माल्यैश्च स(Ñ1 सु-)सुगंधिभिः; B1 गंधैः कुसुमसंमतैः; B3 गंधैश्च सहमुद्रकैः. —^{c}) Ś V3 B1.3 D2.3.8.12 अजुहोत्; Ñ1 जुहाव (for जुहुवे). D5.7 T1 G2.3 दीप्तं; Ct as in text (for तत्र). —^{d}) T1 प्र*** (damaged). —After 21, Ñ1 V2 (l. 2 only) ins. 1337*; while B3 repeats 26 in marg..

22 For sequence in T3, cf. v.l. 20. Ñ1 reads 22 in marg.(cf. v.l. 1337*). D1 om. 22 – 25. Ś V3 B1 D2.3.8.12 om. 22. L (ed.) transp. 21 and 22. —^{a}) Ñ1 अस्त्राणि. Ñ V1 B2-4 D4.13 शितधाराणि (D4 °बाणानि); T2 M1.2.5 शरपा(T2 °तप)त्राणि; Cm.g.t as in text (for शरपत्राणि). —^{b}) Ñ V1 B2-4 D4.13 च वि(Ñ2 V1 B2-4 D4.13 बि)भीतकान्; V2 D5-7 Cg.t

स तत्राग्निं समास्तीर्य शरपत्रैः सतोमरैः ।
छागस्य सर्वकृष्णस्य गलं जग्राह जीवतः ॥ २३

सकृदेव समिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः ।
बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं यान्यदर्शयन् ॥ २४

प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तकाञ्चनसंनिभः ।
हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः ॥ २५

सोऽस्त्रमाहारयामास ब्राह्ममस्त्रविदां वरः ।
धनुश्चात्मरथं चैव सर्वं तत्राभ्यमन्त्रयत् ॥ २६

तस्मिन्नाहूयमानेऽस्त्रे हूयमाने च पावके ।
सार्कग्रहेन्दुनक्षत्रं वितत्रास नभस्तलम् ॥ २७

G. 6. 52. 28
B. 6. 73. 25
L. 6. 53. 26

[ऽ]थ विभीतकाः; M1.2 [ऽ]थ विभीपिकाः. —c) T3 मांसानि; Cg as in text (for वासांसि). —d) B4 कालायसं. V1 (also as in text) D6 G3 तदा; M5 ततः (for तथा).

23 Ñ1 reads 23 in marg. (cf. v.l. 1337*). D1 om. 23 (cf. v.l. 22). Ś V2.3 B1 D2.3.6.8.12 L (ed.) read 23 after 19. —a) Ś Ñ V B D2–4.6.8.12.13 T3 सर्वतो; G1 स तथा (for स तत्र). G(ed.) परिस्तीर्य. —b) Ś D2.8.12 शस्त्रपातैः (D2.8.12 °त्रैः).; Ñ2 V1 B2–4 शरैः सह; D6 T2.3 शरैः श(T2.3 °रर)स्त्रैः; Cm.g.t as in text (for शरपत्रैः). Ś B1 D8.12 सतोरणैः (for सतोमरैः). Ñ1 D4.13 शरैश्च(Ñ1 D13 स शरैः) सहतोमरैः. —c) D9–11 M3 कृष्णवर्णस्य (for सर्वकृष्णस्य). —T1 damaged from ग्राह in d up to सकृ in 24a. —For 23cd, Ś V2.3 B1 D2.3.6.8.12 T2.3 subst.:

1338* जुहाव रक्तं कृष्णस्य कण्ठाच्छागस्य जीवतः।

[D3 जुहाव च (hypm.). V2.3 B1 सर्व- (for रक्तं). V3 illeg. from कृष्णस्य up to जीवतः. Ś1 V2 B1 कंठं; D6 गलात् (for कण्ठाच्). D6 T2.3 transp. कृष्णस्य and छागस्य. V2 B1 वीर्यवान् (for जीवतः).];

while Ñ V1 B2–4 D4.13 subst. for 23cd:

1339* असृक्कृष्णस्य छागस्य कण्ठादादाय जीवतः।
जुहाव पावकं तत्र रक्ताक्ताः समिधस्तथा।

[(l. 1) Ñ1 B3 असृक्त्व(B3 °जः) कृष्ण-; D4 असृक्कुंभस्य (for असृक्कृष्णस्य). Ñ2 आनीय (for आदाय). D4 जीवितं. —B3 D4 om. l. 2. —(l. 2) D13 रक्ताः समिधयस्तथा (for the post. half).]

24 Ñ1 reads 24 in marg. (cf. v.l. 1337*). D1.6 om. 24 (for D1, cf. v.l. 22). T1 damaged up to सकृ in a (cf. v.l. 23). D4 om. 24–25b. Ś V2.3 B1 D2.3.8.12 read 24ab (preceded by 23) after 19. —a) V3 B1 D2 समृद्धस्य (for समिद्धस्य). Ñ V1.2 B2–4 D13 ततः समिद्धिरिद्धस्य. —Ś V3 B1 D2.3.8.12 om. 24c–25. —d) Ñ2 B2 यान्यवेदयन्; D7.9.13 चाप्य(D9 °स्य)दर्शयन् (for यान्यदर्शयन्). G2 विजयान्यभिदर्शयन्.

25 Ñ1 reads 25 in marg. (cf. v.l. 1337*). D1 om. 25 (cf. v.l. 22). Ś V3 B1 D2.3.8.12 om. 25; D4 om. 25ab (for both, cf. v.l. 24). D6 reads 25 (preceded by 23) after 19. —b) Ñ2 V1 B2–4 D7.13 G2 -हाटक- (for -काञ्चन-). D5.6 T1.3 G3 M3 -भूषणः (for -संनिभः). —c) D4 विधिवत् (for हविस्तत्). Ñ1 D13 तत्र प्र- (for तत्प्रति-). —d) D13 समुपस्थितः; M3 स्वयमास्थितः. ※ Cg: स्वयमास्थितः स्वयमास्थावान्। स्वयमुत्थित इति पाठे पुरुषरूपेणोत्थित इत्यर्थः. ※ —After 25, T3 reads 20–22.

26 B3 repeats in marg. 26 after 21. —ab) Ś Ñ1 D1–3.6.8.12 T2.3 सोऽस्त्रमावाहयामास; Ñ2 V1 B2.3(first time).4 D4(before corr.).13 स समाहार(V1 B3.4 D4 °वाह)यामास; D4 (after corr.) स समादाय जुहुवे (for a). D4 T2 ब्राह्मयम्. Ñ V1.2 B2.3(first time).4 D4.13 अस्त्रमरिंदमः; D5.7.9–11 T1 G अस्त्रविशारदः; M3 इंद्ररिपुस्तदा (for अस्त्रविदां वरः). B3 (second time) सोप्यद्रुमांघयामास ब्राह्ममंत्रविदां वरः (sic). —c) Ś V3 B1.3(second time) D2.3.6.8.12 T2.3 शरान्; Ñ1 बाणान् (for चात्म-). Ś B3(second time) D2.8.12 रथांश्च (for -रथं). D1 हयान्रथं तथा नागान्. —d) Ñ1 मंत्रैश्चापि; D7 G2 कवचं च; M1.3 सर्वं तेन (for सर्वं तत्र). Ñ1 D1 G1 M5 [अ]मिमंत्रयत्; B3(second time) समं द्रवत् (sic); D9 M1.3 ह्यमंत्रयत्. Ś1 सर्वं तंत्राद्यमंत्रयत्. —For 26cd, Ñ2 V1.2 B2.3(first time).4 D4.13 subst.:

1340* रथं धनुस्तथात्मानं प्रतिनन्द्याभिमन्त्र्य च।

[(l. 1) V1 धनू रथं (by transp.); D13 धुन्वन्धनुस् (for रथं धनुस्). B4 तदा (for तथा). D4 प्रतिपद्य (for प्रतिनन्द्य). B2.3 D4.13 [अ]भिनंद्य.]

—After 26, B3 repeats 20, then reads 21 and repeats 26 (all in marg.).

27 a) Ś2 जुह्वयमाने (sic); B3 D2.8.12 आह्वयमाने; D13 G1 आह्रियमाणे; Ct as in text (for आहूयमाने). Ś V3 B1.3 (m. also as in Ñ2) D2.4.8.12 च; Ñ2 V2 तु; D3 om. (for ऽस्त्रे). —b) D9 हवमाणे (sic). B3 तु (for च). D4 पावकं. —After 27ab, B3 reads 1341*. —c) Ñ2 V1.2 B2–4 D1.13 -[इं]दुग्रह- (by transp.); M5 -ग्रहं स- (for -ग्रहेन्दु-). Ś Ñ1 V3 B1 D2.3.8.12 L(ed.) सार्कचंद्रेंद्र(V3 B1 °द्रेंदु; L [ed.] °द्रा स)नक्षत्रा; D4 सचंद्रग्रहनक्षत्रं; M3 सार्धं ग्रहेंदुनक्षत्रैर्. —d) Ś Ñ1 V3 B1 D2.3.8.12 मही तदा; Ñ2 V1 D5.6.11 S Ct नभ(V1 D6 T2 Ct °भः)स्थलं; V2 महीतलं; Ck नभस्तलं (as in text).

G. 6. 52. 29
B. 6. 73. 16
L. 6. 53. 27

स पावकं पावकदीप्ततेजा
हुत्वा महेन्द्रप्रतिमप्रभावः ।
सचापबाणासिरथाश्वसूतः
खेऽन्तर्दधेऽऽत्मानमचिन्त्यरूपः ॥ २८

28 [a]) Ś $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ -तुल्यतेजा; D_9 -दीप्तचेता (for -दीप्ततेजा). —[b]) Ś $\tilde{N}_1$ B_1 $D_{2.3.8.12}$ जुहाव शक्र- (for हुत्वा महेन्द्र-). M_5 -[अ]नुभाव: (for -प्रभाव:). —[c]) V_3 -बाणश्च (sic); D_1 -शूलासि-; D_3 -बाणाश्व-; D_9 -बाणाभि- (for -बाणासि-). D_2 सबाणचापासि- (by transp.). D_8 -रथासि-; G_3 -धराश्च (sic) (for -रथाश्व-). $Ś_2$ $D_{2.8.12}$ -सूतं; D_1 -बाण: ; $D_{5-7.9.10}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ M_5 -शूल: ; D_{11} G_2 -मूल: (for -सूत:). —[d]) D_6 T_3 स्वंतर्दधे. D_1 तूर्णम् (for ऽऽत्मानम्). $D_{5.6}$ T_1 G_3 -रूपं; D_{9-11} -वीर्य: (for -रूप:). D_7 G_2 $M_{1.2}$ खेंतर्दधे राक्षसराजसूनु: . ❀ Cr: खे अन्तर्दधे। आत्मानमन्तर्धापयामासेत्यर्थ: । आर्षं पूर्वरूपत्वम्।; so also Cm.g.t. ❀ —For 28, $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$(reads after 27^{ab}).4 $D_{4.13}$ G (ed.) subst.; while $\tilde{N}_1$ subst. for 28^{cd} :

1341* इन्द्रजित्त्वथ संहृष्टो राक्षसेन्द्रसुतस्तदा।
हुत्वाग्निं तर्पयित्वा च दैत्यदानवराक्षसान्।
आरुरोह रथं दिव्यमन्तर्धानचरं शुभम्।
चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तं बाणतूणीरसंयुतम्।
आरोपितमहाचाप: शुशुभे राक्षसात्मज:। [5]
जाज्वल्यमानो वपुषा तपनीयविभूषितै:।
तोमरैश्चार्धचन्द्रैश्च स रथे समलंकृते।
नानाशक्तिविचित्रे च पताकाध्वजशोभिते।
नीलजीमूतसंकाशो शुशुभे स्यन्दने स्थित:।
रावणस्यात्मजो वीर: शक्रजेता महाबल:। [10]
किरीटकेयूरधर: संग्रामेष्वनिवर्तक:।
जाम्बूनदमहाकम्बुर्दीप्तपावकसंनिभ:।
बभूवेन्द्रजित: केतुर्वैदूर्यसमलंकृत:।
तेन चादित्यकल्पेन ब्रह्मणोऽस्त्रेण पालित:।
बभूव दुर्धर्षतरो रावणि: समितिंजय:। [15]
स्वेन वीर्येण स श्रीमानस्त्रेण च महाद्युति:।
राक्षसैश्च महामात्यै: सम्पन्नो युधि दुर्जय:।
अग्न्यागारात्स निर्याय शक्रजित्स महाबल:।
अब्रवीद्राक्षसां मध्ये वचनं सुदुरासद:।
अद्य हत्वा वधार्हौ तौ मिथ्याप्रव्रजितौ रणे। [20]
जयं पित्रे प्रदास्यामि हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ।
अद्य निर्वानरामुर्वीं हतराघवलक्ष्मणाम्।
करिष्यामि सुसंक्रुद्ध इत्युक्त्वान्तरधीयत।

[(l. 1) V_2 अथ; $B_{2.3}$ वध-; D_{13} भृश- (for त्वथ). D_4 संतुष्टो (for संहृष्टो). $\tilde{N}_1$ स्थापयामास रक्षांसि (for the prior half). B_3 D_4 तथा (for तदा). —(l. 2) $\tilde{N}_1$ B_3 D_4 तु (for च). D_{13} तर्पयामास (for तर्पयित्वा च). $V_{1.2}$ B_3(marg.; orig. as above).4 -दर्पहा (for -राक्षसान्). —After l. 2, D_{13} ins. an addl. colophon [लंकाकांडे इंद्रजिद्यज्ञपरिपूर्णं] and then ins. :

1341(A)* इन्द्रजित्परमक्रुद्धो निर्ययौ राक्षसेश्वर:।

—G (ed.) om. l. 4–13. —(l. 4) B_2 चारुभिर्; D_4 चंद्राभैर् (for चतुर्भिर्). $V_{1.2}$ B_4 -संगतं (for -संयुतम्). —(l. 5) B_3 -चापं (for -चाप:). D_4 आरोपयन्महच्चापं (for the prior half). —D_4 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 9. D_{13} राक्षसाधिप: . —(l. 6) $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ B_4 D_{13} -विभूषित: (for -विभूषितै:). —$\tilde{N}_2$ illeg. for l. 7. —(l. 7) $\tilde{N}_1$ V_2 स शरैश्; V_1 B_4 स शूलैश्; D_{13} भासुरैर् (for तोमरैश्). B_2 D_{13} अर्ध- (for चार्ध-). B_4 शरैश्च; D_{13} समरे (for स रथे). V_2 D_{13} समलंकृतै: . —(l. 8) $\tilde{N}_1$ B_2 D_{13} -विचित्रेण (for -विचित्रे च). —(l. 9) V_2 -जीमूतसंकाशो. —(l. 10) After the prior half of l. 10, D_{13} ins. :

1341(B)* शक्रस्त्वपर एव स:।
युद्धाय कृतनिश्चश्च प्रहर्षितमना बभौ।
अररेति वदन्वीर:.

V_2 $B_{2.3}$ D_{13} -तेजा (for -जेता). D_4 इंद्रजिन्नाम नामत: (for the post. half). —(l. 11) D_4 [अ]निवर्तन: . —(l. 12) $\tilde{N}_2$ -महाकल्पो; V_2 -महाकंबूर्; D_{13} -समानाभो. —(l. 13) D_{13} जितकेतुर्वै. D_4 वैडूर्य-; D_{13} ऐश्वर्य- (for वैदूर्य-). —(l. 15) B_4 D_4 दुर्धरतरो; D_{13} दुर्धर्षतमो. —G (ed.) om. l. 16–23. —(l. 16) B_4 D_4 तेन (for स्वेन). V_2 च (for स). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ शस्त्रेण (for अस्त्रेण). B_2 सु-; D_4 [ए]व (for च). D_{13} समद्युति: . —(l. 17) $\tilde{N}_1$ B_3 महामात्रै: ; $\tilde{N}_2$ °कार्यै: ; $D_{4.13}$ सहामात्यै: (for महामात्यै:). B_2 om.; D_{13} संपन्नैर् (for सम्पन्नो). V_2 दुर्मद: (for दुर्जय:). —(l. 18) B_2 सु-; B_3 तु (for second स). B_4 शक्रजेता; D_4 °वत्स (for शक्रजित्स). —(l. 19) $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ D_4 सुदुरासदं. —(l. 20) $\tilde{N}$ गत्वा (for हत्वा). B_3 च (for तौ). $B_{2.3}$ वने (for रणे). —(l. 21) V_1 वानरस्य तु संप्रिये(sic) (for the post. half). —V_1 om. l. 22. —(l. 22) $B_{2.3}$ D_4 हतरामां सलक्ष्मणं (for the post. half). —(l. 23) V_1 [इ]ति (for सु-).]

—After 28, $D_{1.5-7.9-11}$ S ins. :

1342* ततो हयरथाकीर्णं पताकाध्वजशोभितम्।
निर्ययौ राक्षसबलं नर्दमानं युयुत्सया।
ते शरैर्बहुभिश्चित्रैस्तीक्ष्णवेगैरलंकृतै:।

[(l. 1) $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ पताक- (for पताका-). —(l. 2) M_5 स ययौ (sic) (for निर्ययौ). D_7 G_2 राक्षसं सैन्यं. —(l. 3) $M_{1.2}$ च गदाभिश्च (for बहुभिश्चित्रैस्). D_5 T_1 G_3 $M_{1.2}$ परश्वधै: (for अलंकृतै:).]

—Thereafter $D_{1.5-7.9-11}$ S cont. ($D_{1.6}$ $T_{2.3}$ repeat l. 1–42 after 6.83.38) a passage relegated to App. I (No. 39).

स सैन्यमुत्सृज्य समेत्य तूर्णं
महारणे वानरवाहिनीषु ।
अदृश्यमानः शरजालमुग्रं
ववर्ष नीलाम्बुधरो यथाम्बु ॥ २९

ते शक्रजिद्बाणविशीर्णदेहा
मायाहता विस्वरमुन्नदन्तः ।
रणे निपेतुर्हरयोऽद्रिकल्पा
यथेन्द्रवज्राभिहता नगेन्द्राः ॥ ३०

ते केवलं संददृशुः शिताग्रा-
न्बाणान्रणे वानरवाहिनीषु ।
मायानिगूढं च सुरेन्द्रशत्रुं
न चात्र तं राक्षसमभ्यपश्यन् ॥ ३१

ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा
सर्वा दिशो बाणगणैः शिताग्रैः ।
प्रच्छादयामास रविप्रकाशै-
र्विषादयामास च वानरेन्द्रान् ॥ ३२

स शूलनिस्त्रिंशपरश्वधानि
व्याविध्य दीप्तानलसंनिभानि ।
सविस्फुलिङ्गोज्ज्वलपावकानि
ववर्ष तीव्रं प्लवगेन्द्रसैन्ये ॥ ३३

ततो ज्वलनसंकाशैः शितैर्वानरयूथपाः ।
ताडिताः शक्रजिद्बाणैः प्रफुल्ला इव किंशुकाः ॥ ३४

G. 6. 52. 36
B. 6. 73. 56
L. 6. 53. 33

29 D_{13} om. 29^{ab}.—^{a}) Ś $\tilde{N}_{1}$ $D_{5.7.9-11}$ T_{2} G $M_{2.3}$ स्व- (for स). Ś V_{3} B_{1} $D_{1.8.12}$ ससर्ज बाणान्(D_{1} °णं); Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{4} सचापबाणो; $D_{2.3}$ समु(D_{3} तदो)त्ससर्ज (for समेत्य तूर्णं).—^{b}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{4} रणे तदा; V_{3} B_{1} स्त्वाकाशतो; D_{1-3} तस्मि($D_{2.3}$ बाणा)न्रणे; $D_{7.9-11}$ महाहवे (for महारणे).—^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ -जालवर्षं. D_{1} अमृष्यमाणः शरवर्षमुग्रं.—^{d}) $\tilde{N}_{1}$ V_{1} $B_{3.4}$ D_{4} यथांभः; $D_{6.13}$ यथांबुदः(D_{13} °भिः) (for यथाम्बु). Ś V_{3} B_{1} $D_{2.3.8.12}$ ववर्ष मेघो हि यथांबुधाराः.

30 V_{3} om. 30-31.—^{a}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-4.6.13}$ T_{3} $G_{1.3}$ M_{5} -विकीर्ण-; $M_{1.2}$ -विभिन्न- (for -विशीर्ण-).—^{b}) Ś $\tilde{N}_{1}$ B_{1} $D_{2.8.12}$ मायाविद्दो($\tilde{N}_{1}$ °नो); $D_{1.13}$ समाहता; T_{3} संमोहिता (for मायाहता). D_{6} गतासवो भूमितले पतंतः.—Ś B_{1} $D_{2.3.8.12}$ om., L (ed.) reads within brackets $30^{c}-31^{b}$.—^{c}) G_{1} विनेदुर् (for निपेतुर्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} सुघोरा; T_{3} [ऽ]म्रिकल्पके (for ऽद्रिकल्पा). D_{4} एवं हतास्ते बहवः कपींद्रा.—^{d}) G_{3} यथैव (for यथेन्द्र-). B_{4} गजेंद्राः (for नगेन्द्राः).

31 V_{3} D_{4} om. 31 (for V_{3}, cf. v.l. 30). Ś B_{1} $D_{2.3.8.12}$ om., L (ed.) reads within brackets 31^{ab} (cf. v.l. 30).—^{a}) T_{3} न (for ते). $V_{1.2}$ केवलांस् (for केवलं). D_{1} च भीता (for शिताग्रान्). $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} तान्ददृशुः सुघोरान्. $\tilde{N}_{1}$ D_{13} ते केवला(D_{13} °लां)स्तान्निशितान्सृजंतो.—^{b}) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} घ्नतो; D_{13} तथा (for रणे). L (ed.) प्रणर्दंतो (for बाणान्रणे). D_{1} बाणान्महेंद्राशनितुल्यवेगान्.—^{c}) B_{1} -[अ]तिगूढं; $D_{1.13}$ -[अ]भिगूढं; $D_{7.9-11}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ -विगूढं; T_{3} -निरूढं. $Ś_{2}$ B_{1} $D_{2.8.12}$ हि; $\tilde{N}_{1}$ V_{1} B_{2-4} M_{1-3} तु; D_{3} स (for च). D_{6} T_{3} समरेंद्र-; D_{13} तु महेंद्र- (for च सुरेन्द्र-).—^{d}) D_{1} तत्र; $G_{1.3}$ चापि (for चात्र). D_{6} T_{2} M_{3} न चावृतं; T_{3} सभास्वरं (for न चात्र तं). $D_{7.9-11}$ G_{2} अप्यपश्यन्. Ś B_{1} $D_{2.3.8.12}$ न तत्र रक्षोधिपतिं व्य(D_{3} प्र)पश्यन्; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} न तत्र ते तं ददृशुः(V_{1} om.) सपत्नं(D_{13} °त्नाः); $M_{1.2}$ न राक्षसेंद्रात्मजमप्यपश्यन्.

32 ^{a}) V_{3} B_{1} च; D_{1} M_{5} तु (for स). $Ś_{1}$ रक्षो***र्. D_{1} -पतेस्तनूजः.—^{b}) D_{10} -गतैः (for -गणैः). Ś $D_{2.3.8.12}$ सर्वासु वै दिक्ष्वभिवर्षमाणः; Ñ V B $D_{4.13}$ सर्वासु दिक्षु प्रति (V_{3} B_{1} व्यभि)वर्षमाणः(D_{13} प्रववर्ष बाणं).—^{c}) B_{1} आच्छादयामास. S V_{3} B_{1} $D_{1-4.8.12}$ रविप्रभां च; Ñ V_{2} B_{2-4} रवेः प्रभावं; V_{1} रवेः प्रभा दिशो; D_{13} रवेस्तदा प्रभां (for रविप्रकाशैर्).—^{d}) Ś $D_{2.8.12}$ विद्रावयामास; $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2} $D_{7.9-11}$ G_{1} M_{5} विदा(V_{1} °वा)रयामास; V_{3} B_{1} विसीषयामास; D_{3} निपातयामास (for विषादयामास). D_{4} स (for च). D_{1} वनेचरेंद्रान्.

33 ^{b}) $\tilde{N}_{1}$ B_{3} $D_{5.7.9-11}$ T_{1} G_{1} M_{5} व्याविद्ध- (for व्याविध्य). B_{3} -तेजोनल-. $D_{1.6.9-11}$ $T_{2.3}$ G_{1} M_{5} -सप्रभाणि (for -संनिभानि). Ś $V_{2.3}$ B_{1} $D_{2.3.8.12}$ दीप्तानलार्कद्युतिसंनिभानि($V_{2.3}$ B_{1} D_{3} °तिसु[D_{3} °स]प्रभाणि); $\tilde{N}_{2}$ V_{1} $B_{2.4}$ G (ed.) व्याविद्ध($B_{2.4}$ °ध्य)तेजोबलसंवृ(B_{2} °हि; G [ed.] °भृ)तानि.—^{c}) T_{1} damaged from ज्वलपावकानि up to तीव्रं प्लु in ^{d}. D_{4} -[अ]नल- (for -[उ]ज्ज्वल-). $\tilde{N}_{1}$ D_{13} -पावकार्चिः (for -पावकानि). $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} सविस्फुलिंगानलसंनिभानि($V_{1.2}$ $B_{2.3}$ °सप्रभाणि); D_{6} $T_{2.3}$ सविस्फुलिंगज्वलनप्रभाणि; $M_{1.2}$ गदाश्च शक्तीः परिघान्शतघ्नीः.—^{d}) Ś $\tilde{N}_{1}$ B_{1} $D_{2-4.8.12.13}$ ववर्ष तस्मिन्; $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} समुत्ससर्ज (for ववर्ष तीव्रं).

34 T_{1} mostly damaged for ^{ab}.—^{a}) $\tilde{N}_{1}$ B_{3} D_{13} तैस्तैर्; $\tilde{N}_{2}$ V_{2} B_{4} ते तैर्; B_{2} तेश्चैर्; D_{4} एतैर् (for ततो). D_{13} -प्रकाशैः (unmetric) (for -संकाशैः). V_{1} ततस्ते

G. 6. 52. 37
B. 6. 73. 57
L. 6. 53. 34

अन्योन्यमभिसर्पन्तो निनदन्तश्च विस्वरम् ।
राक्षसेन्द्रास्त्रनिर्भिन्ना निपेतुर्वानरर्षभाः ॥ ३५
उदीक्षमाणा गगनं केचिन्नेत्रेषु ताडिताः ।
शरैर्विविशुरन्योन्यं पेतुश्च जगतीतले ॥ ३६
हनूमन्तं च सुग्रीवमङ्गदं गन्धमादनम् ।
जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमेव च ॥ ३७
मैन्दं च द्विविदं नीलं गवाक्षं गजगोमुखौ ।
केसरिं हरिलोमानं विद्युद्दंष्ट्रं च वानरम् ॥ ३८
सूर्याननं ज्योतिमुखं तथा दधिमुखं हरिम् ।
पावकाक्षं नलं चैव कुमुदं चैव वानरम् ॥ ३९

ज्वलनप्रख्यैर्. —^{b}) Ñ1 D4.13 शस्त्रैर्; Ñ2 V2 B2 सर्वैः; V1 D9–11 बाणैर्; B3.4 D1.7 G1 M3 शरैर्; G3 शतैर् (for शितैर्). T3 -यूथपान् (sic); M5 -पुंगवाः. —^{c}) D6 T2.3 सादिताः. Ñ V1.2 B2–4 D1.4.13 पृथिवीं (D1 °व्यां) जग्मुर् (for शक्रजिद्बाणैः). —^{d}) D1.13 निकृत्ता (for प्रफुल्ला). G1 नव-; Ct as in text (for इव). Ñ V1.2 B2–4 D4 निकृत्ता इव पादपाः. —For 34, Ś V3 B1 D2.3.8.12 subst.:

1343* ततस्ते पावकप्रख्यैः शस्त्रैर्वानरपुंगवाः ।
पीडिताः पृथिवीं जग्मुर्वज्राक्रान्ता इवाचलाः ।

[(l. 1) V3 B1 तैः (for ते). D3 ज्वलन- (for पावक-). —(l. 2) Ś D8.12 वज्राक्रांत इवाचलः (for the post. half).]

35 D10.11 om. 35. —^{a}) Ñ V B D1–4.7.12.13 G2 M तेन्योन्यम्; G1 ततोन्यम् (for अन्योन्यम्). Ñ1 B4 D4 -गर्जंतो; D9 -वर्षंतो (for -सर्पन्तो). —^{b}) Ś Ñ1 V1.2 B1.4 D1–4.8.9.12.13 विनदंतश्. Ś B3.4 D8.12 च स(B3 D12 सु)-स्वरं; V1 D6 T2.3 परस्परं; V3 B1 स्वकं बलं; D3 च सस्वनं; G1 च निस्वरं (for च विस्वरम्). Ñ2 B2 नदंतश्च सुविस्वरं; D7 G2 न(D7 निन [hypm.])दंतो भैरवस्वनं. —^{c}) Ñ1 D3.13 राक्षसेंद्रवि-(D3 °द्रेषु-); Ñ2 V1.2 B2–4 राक्षसास्त्रवि-. —D1 om. 35^{d}–36^{c}. —^{d}) Ś V3 B1 D2.3.8.12 M1.2 विनेदुर् (for निपेतुर्).

36 D1 om. 36^{abc} (cf. v.l. 35). —^{a}) Ś D2.3.8.12 सं(D3 ते)वीक्ष्यमाणा; Ñ1 D6.13 M1.2.5 उद्वीक्ष(D6.13 °क्ष्य)माणा; Ñ2 V1.2 B2–4 निरीक्ष(B4 °क्ष्य)माणा; V3 B1 समीक्षमाणा; D4.5.9 T3 उदीक्ष्यमाणा; T1 उ **** (damaged). T3 गगने. —^{b}) Ñ2 B2–4 नेदुः सु-; D13 निपेदुश्च (hypm.) (for नेत्रेषु). D4.9 तत्र तेषु च(D9 इंद्रजिद्बाण-) ताडिताः. —^{c}) Ś1 V2 B3 D7.9–12 G1 M1–3 Ct शनैर्. —T1 damaged from न्यं up to मै in 38^{a}. —^{d}) Ñ V2 B2–4 D4.13 पृथिवी-; V1 D3 M1.2 धरणी- (for जगती-). Ś V3 B1 D1.2.8.12 निपेतुर्धरणीतले; M5 निपेतुश्च महीतले.

37 T1 damaged for 37 (cf. v.l. 36). —^{ab}) D1 स- (for च). Ś Ñ1 V B1.4 D2.4.8.12.13 ससुग्रीवं हनू(V2.3 °नु)मंतं; Ñ2 B2 D3 सुग्रीवं स(D3 च)हनूमंतं (for ^{a}). B3 सुग्रीवमंगदं नीलं हनूमंतं महाबलं. —^{cd}) G3 आहुकं (for एव च). Ś Ñ1 D2–4.8.12.13 वेगवंतं(Ñ1 °दर्शिं) च वानरं (for ^{d}). V3 B1 सुषेणं वेगवंतं च जांबवंतं महाबलं.

38 T1 damaged for मै in ^{a} (cf. v.l. 36). —^{a}) Ś2 D8 द्विविधं. Ñ1 D4 चैव; G2 नील- (for नीलं). Ñ2 V1 B2.4 D1 मैंदद्विविदनीलांश्च; B3 गंधमादनमैंदं च. —^{b}) G2 -गवाक्षौ. Ñ1 रंभमेव च; D4 ऋक्षमेव च; D7.9–11.13 गवयं(D13 सरभं) तथा; M5 गजगोमुखं (for गजगोमुखौ). Ś1 तारादीन्नपरान्हरीन्; Ś2 V2.3 B1 D2.3.8.12 गजं(B1 °यं) गवयमेव च; Ñ2 V1 B2–4 G1 गवाक्षगय(G1 °ज)गोमुखान्. —Ś1 om. 38^{c}–39. Ñ2 illeg. for 38^{c}. —^{c}) D13 केसरिणं (hypm.) (for केसरिं). Ñ1 हरिमिंद्रं च; V1 B2–4 D4.13 पनसं चैव; D6 T2.3 M5 हरिरोमाणं. Ś2 V2.3 B1 D2.3.8.12 विद्युद्दंष्ट्रं केसरिणं. ❀ Cg: केसरिमित्यार्षम्. ❀ —V2 om. 38^{d}–46^{c}. —^{d}) Ś2 V3 D2.3.8.12 हरिलोमानमेव च; Ñ1 D13 विद्युन्मालिनमेव च; Ñ2 V1 B D4 तथा संपातिमेव च.

39 Ś1 V2 om. 39 (cf. v.l. 38). Ś2 D8.12 om. 39^{ab}. —^{a}) D1 -[आ]त्मजं; D4.6 -[अ]नलं; M5 -[अ]निलं (for -[आ]ननं). D1 द्युति-; D3 दधि-; D7 G1 ज्योतिर्- (for ज्योति-). V3 B1 धूम्रं शतबलिं तारं. —^{b}) D3 ज्योतिर्-; D6 T2.3 हरि- (for दधि-). D13 कपिं. —After 39^{ab}, Ñ1 D4.13 ins.:

1344* गवाक्षं च नलं चैव वानरं च दरीमुखम् ।
सुषेणं चैव तारं च हरियूथपयूथपम् ।

[(l. 1) D13 बदरीमुखं. Ñ1 पनसं च दधिमुखं (for the post. half). —(l. 2) D4 तारेयं हरिं पनस- (for तारं च हरियूथप-). D13 -यूथपान्.]

—^{c}) D2.3.6.13 M1.2 पावकाख्यं(M1.2 °भं). Ñ1 B2.3 D4.13 च विनतं (for नलं चैव). B4 ऋषभं चंदनं चैव. —^{d}) Ñ1 B2.3 D1.4.13 कुमुदाक्षं(D13 °ख्यं) च. L (ed.) वामनं (for वानरम्). G (ed.) तारं च हरियूथपं. —For 39^{cd}, Ñ2 V1 subst.; while B2.3 ins. after 39^{ab}:

1345* ऋषभं चन्दनं चैव वानरं च दरीमुखम् ।

[V1 गवयं (for चन्दनं). Ñ2 हरीमुखं. V1 तारं च हरियूथपं; B2 कुमुदं चैव वानरं (=39^{d}) (for the post. half).]

—Then Ñ2 cont.; while B3(second time; cont. after 1345* for the first time).4 ins. after 39:

1346* नलं च कुमुदं चैव तारं च हरियूथपम् ।

[B3 (second time) दधिमुखं (for च कुमुदं). B4 दरीमुखं नलं चैव (for the prior half).]

प्रासैः शूलैः शितैर्बाणैरिन्द्रजिन्मन्त्रसंहितैः ।
विव्याध हरिशार्दूलान्सर्वांस्तान्राक्षसोत्तमः ॥ ४०

स वै गदाभिर्हरियूथमुख्या-
न्निर्भिद्य बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ।
ववर्ष रामं शरवृष्टिजालैः
सलक्ष्मणं भास्कररश्मिकल्पैः ॥ ४१

स बाणवर्षैरभिवर्ष्यमाणो
धारानिपातानिव तान्विचिन्त्य ।
समीक्षमाणः परमाद्भुतश्री
रामस्तदा लक्ष्मणमित्युवाच ॥ ४२

असौ पुनर्लक्ष्मण राक्षसेन्द्रो
ब्रह्मास्त्रमाश्रित्य सुरेन्द्रशत्रुः ।
निपातयित्वा हरिसैन्यमुग्र-
मस्माञ्शरैरर्दयति प्रसक्तम् ॥ ४३

स्वयंभुवा दत्तवरो महात्मा
खमास्थितोऽन्तर्हितभीमकायः ।
कथं नु शक्यो युधि नष्टदेहो
निहन्तुमद्येन्द्रजिदुद्यतास्त्रः ॥ ४४

G. 6. 52. 47
B. 6. 73. 65
L. 6. 53. 44

—Then B3 (second time) cont.; while Ś2 V3 B1 D2.3.6.8.12 T2.3 G (ed.) L (ed.) ins. after 39:

1347* उल्कामुखमसङ्गं च हरिं पनसमेव च ।
धूम्रं शतबलिं तारं गवाक्षमपरान्हरीन् ।

[G (ed.) om. l. 1. —(l. 1) D6 T2.3 अनंगं; L (ed.) शरभं (for असङ्गं). V3 B1 हरिलोमानम् (for हरिं पनसम्). —(l. 2) V3 B1 सूर्याननं ज्योतिमुखं (= 39a) (for the prior half). G (ed.) नैव द्विविदं (for तारं गवाक्षम्). D2 गवाक्षपरमान्. V3 B1 चापरान्परान्; B3 अपि वानरं (for अपरान्हरीन्).]

40 V2 om. 40 (cf. v.l. 38). —a) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12 बाणैः (for प्रासैः). Ś V3 B1 D2.3.8.12 खड्गैर्; Ñ V1 B2.4 D1.13 प्रासैर्; B3 पाशैर्; D4 शस्त्रैर् (for बाणैर्). —b) Ñ1 D4.13 मंत्रसंयुतैः; Ñ2 V1 B2–4 तत्र संयुगे (for मन्त्रसंहितैः). Ś V3 B1 D2.3.8.12 भिंडि(V3 B1 °दि)पा(D3 °मा)लैः परश्वधैः. —c) Ś Ñ V1.3 B D2–4.8.12.13 कपि- (for हरि-). —d) D6 T2.3 स तांस् (for सर्वांस्). G1 तान्सर्वान् (by transp.). D7 G2 राक्षसेश्वरः (for राक्षसोत्तमः). D1 ननाद च पुनः पुनः; D13 सर्वान्राक्षससत्तमः.

41 V2 om. 41 (cf. v.l. 38). Ñ2 om. 41ab. B1 reads in marg. from 41 up to l. 1 of 1348*. —a) D5 T1 G1.3 -योध-; T2 -वीर- (for -यूथ-). Ś Ñ1 V1.3 B D1–4.8.12.13 स तांस्तदा वानरराजवीरान्(D1 °योधमुख्यान्). —b) M1.2 च सुवर्ण- (for तपनीय-). D4 -मुख्यैः; D9–11 -वर्णैः (for -पुङ्खैः). —c) V1 B4 -जालवर्षैः; B3 -वर्षजालैः. —d) Ś Ñ V1.3 B D2–4.8.12.13 वज्रसमप्र(Ñ V1 B2–4 D4.13 °मान)वेगैः(D3 °भावैः; D8 °वीरैः).

42 V2 om. 42 (cf. v.l. 38). B1 reads 42 in marg. (cf. v.l. 41). —a) Ś Ñ V1.3 B1.3.4 D2.3.5.7–13 T2.3 M2 अभिवृष्य(Ñ1 D2 °वृक्ष[sic]; D5.7 M2 °वर्ष)-माणो; B2 D4.6 अभिघृष्य(D4 °वृष्य[sic]; D6 °कृष्य)-माणो. —b) D1 -[अ]भि- (for -नि-). B3 D9–11 T1 G M3 अचिंत्य (for विचिन्त्य). Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D2–4.8.12.13 धारानि(D3 °भि)पातैरिव पर्वतेंद्रः. —c) Ś V3 B1 D2.3.8.12 तं(V3 B1 सं-) वीक्ष(Ś2 D2.3.8.12 °क्ष्य)माणः; Ñ V1 B2–4 D4.13 निरीक्ष(Ñ1 B4 D4.13 °क्ष्य)माणः(B4 °णं); D1.5.9.11 T2 G2 M5 समीक्ष्यमाणः; D8 स वीक्ष्यमाणः. V1 D1 -[अ]द्भुतं तद् (for -[अ]द्भुतश्री). —d) D7 ततो (for तदा). —After 42, V3 reads 44cd.

43 V2 om. 43 (cf. v.l. 38). B1 reads in marg. up to l. 1 of 1348* (cf. v.l. 41). —a) B3 reads from राक्षसेन्द्रो up to b in marg. D1 वासुरेंद्रो (for राक्षसेन्द्रो). —b) D9–11 महास्त्रम्; Cg.t as in text (for ब्रह्मास्त्रम्). G (ed.) आसाद्य (for आश्रित्य). D4 महेंद्रशत्रुः. —c) D7 सुर- (for हरि-). D9–11 अस्मान्; M1.2 उग्रैर् (for उग्रम्). D1 हरिवीरसैन्यानि; M5 हरिसैन्यवीरान्. —d) D9–11 शितैः (for अस्मान्). D6 T1 अर्दति स; M5 अर्दयितुं (for अर्दयति). D1 प्रशस्तैः; D6 T2 G2 M3.5 प्रसक्तः; T3 प्रवीरः; Ct as in text (for प्रसक्तम्). —For 43cd, Ś Ñ V1.3 B D2–4.8.12.13 subst.:

1348* संछाद्य सर्वं हरिसैन्यमेत-
दावां रथस्थो विवृणोति वीरः ।

[B1 reads in marg. l. 1. —(l. 1) Ñ1 D4.13 निसू-(D4[after corr.].13 °षू)दयित्वा हरिवीरसैन्यं; Ñ2 V1 B2–4 निसू(Ñ2 V1 B2.3 °षू)दयन्वानरवीरसैन्यं. —(l. 2) Ñ V1 B2–4 मायां (for आवां). Ñ1 D4.13 [ऽ]भि- (for वि-).]

44 V2 om. 44 (cf. v.l. 38). —a) G1 स्वयंवरा (sic) (for स्वयंभुवा). Ś B1 D1–3.8.12 दुरात्मा. —b) Ś B1.2 D2.3.8.12 खमाप्लुतो; Ñ2 D4.6 G1 खमाश्रितो; V3 B3 D9–11 समाहितो; D1 खं प्रस्थितो. Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D2.3.8.12 -देहः; Ñ1 D4.13 -वीर्यः; B1 -वेगः (for -कायः). —V3 reads 44cd after 42. B1 reads 44cd in marg. —c) B1.2 D2.3 तु; D4 च; D13 स (for नु). M5 शक्तो (for शक्यो). D6 यदि (for युधि). Ś Ñ1 V3 B1 D2.3.8.

G. 6. 52. 47
B. 6. 73. 66
L. 6. 53. 45

मन्ये स्वयंभूर्भगवानचिन्त्यो
यस्यैतदस्त्रं प्रभवश्च योऽस्य ।
बाणावपातांस्त्वमिहाद्य धीम-
न्मया सहाव्यग्रमनाः सहस्व ॥ ४५

प्रच्छादयत्येष हि राक्षसेन्द्रः
सर्वा दिशः सायकवृष्टिजालैः ।
एतच्च सर्वं पतिताग्र्यवीरं
न भ्राजते वानरराजसैन्यम् ॥ ४६

आवां तु दृष्ट्वा पतितौ विसंज्ञौ
निवृत्तयुद्धौ हतरोषहर्षौ ।
ध्रुवं प्रवेक्ष्यत्यमरारिवास-
मसौ समादाय रणाग्रलक्ष्मीम् ॥ ४७

ततस्तु ताविन्द्रजिदस्त्रजालै-
र्बभूवतुस्तत्र तदा विशस्तौ ।
स चापि तौ तत्र विषादयित्वा
ननाद हर्षाद्युधि राक्षसेन्द्रः ॥ ४८

12.13 नष्टरूपो; D4 राक्षसात्मजो; D6 T2.3 भीमरूपो (for नष्टदेहो). —D4 om. 44^{d}. —^{d}) B4 विहंतुम्. Ś Ñ V1.2 B D2.3.8.12.13 अस्त्रपाणिः; D1 आत्तशस्त्रः (for उद्यतास्त्रः).

45 V2 om. 45 (cf. v.l. 38). —^{a}) B4 D1.5–7.10.12 G3 M1.2 स्वयंभुर्; Cg.t as in text (for स्वयंभूर्). B2.3 अचिंत्यं; D4 विक्षपन् (sic); D13 विचिंत्य (for अचिन्त्यो). —^{b}) Ñ2 V1.3 B D10.11.13 तस्य; M5 यद् (for यस्य). D13 M1.2 [इ]दम् (for [ए]तद्). M3 योद्य; Cg.t as in text (for योऽस्य). Ñ V1.3 B D1.4.13 प्रभवत्यमोघं (D1 °चिंत्यं); G2 प्रभवप्रभावं (for प्रभवश्च योऽस्य). Ś D2.3.8.12 मन्ये तदस्त्रं (D2 °देकं) हुतभुक्च (D2.3.8 °क्त-) देवः; D6 T2.3 ददेस्त्रमस्मै सुमहत्प्रभावं (D6 °वः). —After 45^{ab}, Ś B3 D2.3.8.12 L (ed.) ins.; while V3 B1 ins. after 45:

1349* त्रयः समस्ता मम वीर्यधैर्यै
मायाबलाच्छादयितुं रणाग्रे ।

[(l. 1) B1.3 एषः (sic) (for त्रयः). B3 समेता; L(ed.) समर्था (for समस्ता). V3 B1.3 वीर्यधैर्यं; D3 धैर्यवीर्यं (for वीर्यधैर्यैं). B1 (m. also) नयः समर्थौ एषोंबरस्थो (sic). —(l. 2) V3 महा- (for माया-). Ś D2.8.12 छादयतो; V3 B1 D3 छादयते (sic). V3 B1 (m. also रणास्त्रैः) बलाग्रे (for रणाग्रे). B3 मायाबलाच्छादति रावणांते (sic).];

while D4 ins. after 45^{ab}:

1350* तस्यैव बाणैः पतिताश्च वीरा-
स्ते वानरा भीमबलाः सहस्रशः ।

—Ś D2–4.8.12 om. 45^{cd}. —^{c}) Ñ1 V3 B1 D13 G1 M5 -[अ]भिपा(V3 B1 D13 °घा)तांस्; D7.10.11 Ct -[अ]वपातं; D9 -प्रपातं (for -[अ]वपातांस्). Ñ V1 B1.3.4 D1.10.13 T2.3 सी(D10 T2.3 धी)मान्; B2 सर्वान्; D7.9 भीमं; M5 भूमि (sic); Cg.t as in text (for धीमन्). —^{d}) Ñ2 B2 मुहूर्तम्; B1 निहत्य सो; D13 महायशो (for मया सह). D9 मया समागम्य सहस्व धैर्यात्.

46 V2 om. 46^{abc} (cf. v.l. 38). —^{a}) Ś1 B2.3 D1.7.9–11 प्रच्छादयतु. V3 B1 D8.12 [ए]व (for [ए]ष). Ś2 D8.12 च; D5 om. (for हि). M1.2 रविप्रकाशैः (for हि राक्षसेन्द्रः). —^{b}) D9–11 सर्वाधिकः; G1 सदा दिशः (for सर्वा दिशः). Ś B1 D2.3.8.12.13 -शूल-; D1 -सर्व- (for -वृष्टि-). —^{c}) D2 शूर (for सर्वं). Ñ V1.3 B2–4 D6.7.10.11 T2.3 G1.2 M3 Ct -शूरं; G3 -वीर्यं (for -वीरं). Ś B1 D2–4.8.12 प्रवि(D2.3 प्रति; D4 परि)भग्नशूरं (D3 °सैन्यं); D1.5.9 M5 पतिताग्रसा(D5 M5 °वी; D9 °शू)रं; D13 पतिताग्रशूलं. —^{d}) Ś D2.3.6.8.12 T2.3 प्र(D3 सं)मुह्यते; V3 विसृज्यते; B1 प्रमथ्यते (for न भ्राजते).

47 B3 repeats (m.) 47^{ab} after 1351*. —^{a}) Ś D8.12 च (for तु). B3 (second time) जित्वा (for दृष्ट्वा). —^{b}) D5 विवृद्ध- (for निवृत्त-). M5 ब्रह्मास्त्रबद्धौ. B2 त्वति-; D5 T1 M3 गत-; G (ed.) युधि (for हत-). V2 B2 -भीमवेगौ (B2 °षौ); D6 G3 -रोमहर्षौ; D7.9–11 G1.2 Ct -हर्षरोषौ (by transp.) (for -रोषहर्षौ). Ś V3 B1.3 (first time) D2–4.8.12 निवृत्त(V3 B1.3 D4 विवृद्ध)युद्धोत्तमजातहर्षः (B3 °भीमवेषौ); Ñ V1 B3 (second time).4 D13 निवृत्तयुद्धोद्य (Ñ1 B3.4 °युद्धोद्ध; D13 °वेगोद्ध)तभीमवेगौ (B3.4 °गः). —^{c}) D1 [अ]मरारिरद्य (for [अ]मरारिवासम्). Ñ V1.2 B2.3 D13 ध्रुवं परित्यज्य सुरारिरावास्(Ñ1 V2 °वीरो); B4 ध्रुवं पराजित्य हरीन्सुरारिर्. —^{d}) B4 आवां; D1 लंकां; D13 असौ (for असौ). D7.9–11 G1 Ct समासाद्य (for समादाय). Ñ V1.2 B2.3 D6.7.10 T2.3 G2 M3 रणाग्र्य-; B4 समग्र-; Cv.m.g.t as in text (for रणाग्र-). —For 47^{cd}, Ś V3 B1 D2–4.8.12 subst.; while B3 ins. (marg.) after 47^{ab} (first occurrence):

1351* प्रयाति भीमः पुनरेव लङ्कां
प्रहर्षयन्राक्षससैन्यमेतत् ।

[(l. 1) D4 वीरः (for भीमः).]

—Thereafter B3 repeats (m.) 47^{ab}.
—After 47, Ñ V1.2 B2–4 ins.:

1352* प्रदास्यते राक्षसपुंगवाय
समुद्धतः शक्रसुरारिरद्य ।

[(l. 2) Ñ B3 सुहृद्वृतः; B2 स्वकैर्वृतः (for समुद्धतः).]

48 ^{a}) Ś Ñ2 V B1.3.4 D1–4.8–12 G1.2 इंद्रजितोस्त्र- (G2 °तस्तु) (for इन्द्रजिदस्त्र-). —^{b}) D1 तौ च (for तत्र).

स तत्तदा वानरराजसैन्यं
रामं च संख्ये सह लक्ष्मणेन ।
विषादयित्वा सहसा विवेश
पुरीं दशग्रीवभुजाभिगुप्ताम् ॥ ४९

G. 6. 52. 52
B. 6. 73. 70
L. 6. 53. 49

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

M3 तथा (for तदा). Ś Ñ V D3.8.12 T2.3 विषण्णौ; B1 विशीर्णौ; B2.4 विसंज्ञौ; D2 विसीषणौ; D4 विपन्नौ; D13 विवर्णौ; Cg.k.t as in text (for विशस्तौ). —c) B2 शराचितौ (for स चापि तौ). Ñ2 V1.2 B2–4 D13 विषाद्य सद्यो; G1 M3.5 Cg विदर्शयित्वा (for विषादयित्वा). Ś V3 B1 D2.3.8.12 स राघवौ तौ बलिनौ विषाद्य.

49 a) V1.2 B4 D6.9–11 T2.3 ततस् (for स तत्). D2 राक्षस- (for वानर-). D5.9–11 T1 G1.3 -सैन्यमेवं (for -राजसैन्यं). —b) D1 तु (for च). Ś Ñ V B D2–4.8.12.13 T2.3 सरामसौमित्रिमथा(Ñ1 D13 °त्रिणम; Ñ2 °त्रिमतो; V1 B2.3 °त्रिं ततो; V2 B4 °त्रिकम; V3 B1 °त्रिं तथा)प्रमेयं. —c) Ś B1 D2.3.8.12 विषाद्य(B1 [marg. also] °मोह्य; D3 °षह्य) सर्वं (B1 दीनं); Ñ2 V B2–4 विषाद्य सद्यः (V3 सैन्यं); D9–11 निपू(D11 °षे [sic])दयित्वा (for विषादयित्वा). —d) B1 लंकां (for पुरीं). Ś D2.8.12 -[अ]ग्र- (for -[अ]भि-). B1 -पालितां (for -गुप्ताम्). —After 49, Ś V3 B1 D2.3.6.8–12 T2.3 ins. ; D13 cont. wrongly after l. 1 of 1354* :

1353* संस्तूयमानः स तु यातुधानैः
पित्रे च सर्वं हृषितोऽभ्युवाच ।

[(l. 1) V3 B1 D13 युधि; D3 स च (for स तु). —(l. 2) Ś D2 स; B1 हि; D8.12 स (for च). D8 हृषितेति. D13 महाबलैः संयुगजातहर्षैः .] ;

while Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. :

1354* ततो रावणमासीनमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
आचचक्षे प्रियं पित्रे निहतौ रामलक्ष्मणौ ।
स हर्षवेगानुगतान्तरात्मा
श्रुत्वा गिरस्तस्य महारथस्य ।
जहौ ज्वरं दाशरथेः समुत्थं [5]
प्रतीतचित्तश्च ननन्द पुत्रम् ।

[(l. 1) V1 आसाद्य (with hiatus) (for आसीनम्). —After l. 1, D13 cont. wrongly 1353*.—(l. 3) B2.3 -वेगाद् (for -वेगानु-). —(l. 4) B2 गिरं. —(l. 6) Ñ2 B2 -चेताश् (for -चित्तश्). D13 तु (for च).]

Colophon : Ś B1 D2.8.12 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name* : V3 D6 om. ; Ñ B2–4 D4.13 लंका°. —After Kāṇḍa name, D13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ñ1 इंद्रजित्कर्मातिशयसैन्यमोहनं; Ñ2 V1.2 B2–4 D3.9 इंद्रजिद्युद्धं; V3 इंद्रजिन्मोहनं; D1 इंद्रजिद्विक्रमः ; D4 सैन्यसंमोहनं; D13 इंद्रजित्सैन्यमोहनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V3 B2 D4.13 om.; Ñ2 53 ; V1 52 ; V2 51 ; B3 46 ; B4 D9 50 ; D1 54 ; D3 55 ; D5–7.10.11 T1 G M3.5 73 ; T2 78 ; T3 80 ; M1.2 74. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

६१

G. 6. 53. 1
B. 6. 74. 1
L. 6. 53. 50

तयोस्तदा सादितयो रणाग्रे
मुमोह सैन्यं हरियूथपानाम् ।
सुग्रीवनीलाङ्गदजाम्बवन्तो
न चापि किंचित्प्रतिपेदिरे ते ॥ १
ततो विषण्णं समवेक्ष्य सैन्यं
विभीषणो बुद्धिमतां वरिष्ठः ।
उवाच शाखामृगराजवीरा-
नाश्वासयन्नप्रतिमैर्वचोभिः ॥ २
मा भैष्ट नास्त्यत्र विषादकालो
यदार्यपुत्रावषशौ विषण्णौ ।
स्वयंभुवो वाक्यमथोद्वहन्तौ
यत्सादिताविन्द्रजिदस्त्रजालैः ॥ ३
तस्मै तु दत्तं परमास्त्रमेत-
त्स्वयंभुवा ब्राह्ममोघवेगम् ।
तन्मानयन्तौ यदि राजपुत्रौ
निपातितौ कोऽत्र विषादकालः ॥ ४
ब्राह्ममस्त्रं तदा धीमान्मानयित्वा तु मारुतिः ।
विभीषणवचः श्रुत्वा हनूमांस्तमथाब्रवीत् ॥ ५
एतस्मिन्निहते सैन्ये वानराणां तरस्विनाम् ।
यो यो धारयते प्राणांस्तं तमाश्वासयावहे ॥ ६

61

Ś2 B1 D8.12 cont. the previous Sarga.

1 ^{a}) Ñ V1.2 B2–4 D13 ततस्तयोः; B1 M5 तयोस्तथा; D1 ततस्तदा (for तयोस्तदा). V3 B1 D4 पातितयो; B3 D13 शायितयो (for सादि°). D1 रणाजिरे (for रणाग्रे). Ś D2.3.8.12 त(D2 य)योस्तु तत्रार्दितयो रणाग्रे. —^{b}) D3 G1 M1–3 -पुंगवानां (for -यूथपानाम्).—V3 om. 1^{cd}. D13 reads 1^{cd} twice. —^{c}) D7 -[अं]जन-; G3 -[अं]बुद- (for -[अ]ङ्गद-). Ś B1 D2–4.8.12.13 (second time) सर्वे विषण्णा विगतप्रभावा. —^{d}) D1.4 कश्चित् (sic); D13 (both times) केचित् (for किंचित्). Ś Ñ1 B1.3 (*sup. lin.* also as in text) D2–4.6.8.12.13 (both times) स्म (for ते).

2 ^{a}) B4 T1 विषण्णः; D5 निषण्णः (for विषण्णं). Ś D7–12 सर्वं; M5 सेनां (for सैन्यं). G1 ततो विषण्णं सहसा समेत्य. —^{b}) Ś D2.8.12 धर्मभृतां (for बुद्धिमतां). —^{c}) D1 -योधमुख्यान्; M1.2.5 -यूथमुख्यान् (for -राजवीरान्). —^{d}) Ś Ñ1 V3 B1.3 D2–4.8.12.13 आश्वासयन्वाग्भिरदीनसत्त्वः (Ñ1 B3 °नोपमाभिः [sic]; D13 °रूपमाभिः [sic]).

3 ^{a}) D4 नाभीष्ट (sic) (for मा भैष्ट). Ś V3 B1 D2–4.8.12 -कृत्यं; V1 -हेतुर् (for -कालो). —^{b}) D3.13 G1 यद्राज-; D9 G2 यथार्य-; Cr.m.g as in text (for यदार्य-). Ś D1–3.5.8.12 M1.2.5 Cr.m.k विवशौ; Ñ1 V2 सरणौ; Ñ2 स्ववशौ; V1.3 B1 D4 पतितौ; B2.4 D7.9–11 G M3 Ct ह्यवशौ; B3 स्वबलौ; D6 अवशं; D13 om.; Cv.g as in text (for अवशौ). V1 B1 विसंगौ; G (ed.) विसंज्ञौ (for विषण्णौ). —After 3^{ab}, D1 reads 4^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. —^{c}) Ś B1 D2–4.8.12 अभि(D8 °पि)प्रपन्नौ; Ñ2 V1.2 B2.4 D1 अनुस्मरंतौ (for अथोद्वहन्तौ). Ñ1 V3 B3 D13 स्वयंभुवाक्यं(Ñ1 B3 D13 °वोक्तं) प्रतिमानयंतौ. —^{d}) Ś D2.3.8.12 संछादिताव्; Ñ1 यत्सूदिताव्; Ñ2 V1.3 B1–3 D4.13 प्र(B3 य)च्छादिताव्; B4 उत्सादिताव् (for यत्सादिताव्). Ś Ñ2 V1.2 D2.8.12 इंद्रजितो; Ñ1 V3 B1.4 D1.3.4.7.9–11 Cv.t °जिता; Cr.m.g as in text (for °जिद्-). —After 3, G2 ins.:

1355* विभीषणस्तत्र वराद्रिधातु-
रासादितोऽस्त्रेण निरीक्षमाणः ।
सेनां हरीणां द्रुहिणास्त्रदूनां
स्वस्थं हनूमन्तमुवाच दृष्ट्वा ।

4 ^{a}) Ś Ñ V B D2–4.8.12 तस्मै हि; D13 तस्यैव; M1.2 अस्मै तु (for तस्मै तु). V3 एवं (for एतत्). —^{b}) B4 ब्रात्यम्; T2 ब्राह्म्यम् (for ब्राह्मम्). Ś Ñ V B D2–5.7–13 M5 -वीर्यं (for -वेगम्). —D1 reads 4^{cd} for the first time after 3^{ab}, repeating it here. —^{c}) D1 (first time) संमानयंतौ. Ñ2 V B2 D6.7.9–11 T2.3 G2 M3 युधि (for यदि). —^{d}) Ś Ñ2 V1 B2–4 D2–4.8.12 विषादि(Ś D8 °र्दि)तौ; Ñ1 निषूदितौ; B1 निष्पंदितौ; D13 विव्याधितौ (for निपातितौ). Ś B1 D2.3.8.12 नात्र; B2 *त्र (for कोऽत्र). V1.2 B2.4 D13 -हेतुः (for -कालः).

5 ^{a}) T2 ब्राह्म्यम्. Ñ2 V B D9–11 G1 M3 ततो (for तदा). Ś D2.3.8.12 स ब्राह्ममस्त्रं तद्धी(D12 °च्छ्री)मान्; Ñ1 D4.13 ब्रह्मणोस्त्रं ततो धीमान्. —^{b}) Ś D2.8.12 T2 स; B2 D1 G1 च; D8 [अ]थ (for तु). —^{d}) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.6–13 T2.3 G1 M5 इदम्; B3 M1.2 वाक्यम् (for तमथ).

6 ^{a}) Ś D2.3.8.12 अस्मिञ्शस्त्र-; Ñ V B D1.4.9–11.13 M5 Ct अस्मिन्नस्त्र-; G1 तस्मिन्नस्त्र-; M1.2 अस्मिन्विनि- (for एतस्मिन्नि-). —^{cd}) Ś D2.12 धारयति (for धारयते). D2 सम्- (for तम्). Ñ2 V1.3 B2–4 D1.3.5.8.12 आश्वास(D1 °लोक)यामहे; M3 आश्वासयावहै. D4 तं समाश्वासयामहे (for ^{d}). V3 B1 D13 ये ये धारयंते प्राणांस्तांस्तानाश्वासयाम्यहं (B1 °महे).

तावुभौ युगपद्वीरौ हनूमद्राक्षसोत्तमौ ।
उल्काहस्तौ तदा रात्रौ रणशीर्षे विचेरतुः ॥ ७
छिन्नलाङ्गूलहस्तोरुपादाङ्गुलिशिरोधरैः ।
स्रवद्भिः क्षतजं गात्रैः प्रस्रवद्भिः समन्ततः ॥ ८
पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंकुलाम् ।
शस्त्रैश्च पतितैर्दीप्तैर्ददृशाते वसुंधराम् ॥ ९

सुग्रीवमङ्गदं नीलं शरभं गन्धमादनम् ।
जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमाहुकम् ॥ १०
मैन्दं नलं ज्योतिमुखं द्विविदं पनसं तथा ।
विभीषणो हनूमांश्च ददृशाते हतान्रणे ॥ ११
सप्तषष्टिर्हताः कोट्यो वानराणां तरस्विनाम् ।
अह्नः पञ्चमशेषेण वल्लभेन स्वयंभुवः ॥ १२

G. 6. 53. 14
B. 6. 74. 12
L. 6. 53. 62

7 ^{b}) Ś Ñ V B D2–4.8.12.13 वायुपुत्रविभीषणौ; G3 M1.2 हनूमाद्राक्षसेश्वरौ(G3 °सोत्तमः). —^{c}) B3 (marg. also as in text) तदा वीरौ; B4 महावीरौ; D1 तदा तौ तु (for तदा रात्रौ). —^{d}) Ñ2 V1.2 B3–4 -मूर्ध्नि; D1.3.7 -शीर्षं; D5 T1 G3 -भूमौ (for -शीर्षे). —After 7, B4 repeats 11^{cd} – 15, 19 – 20^{ab} of 6.60 within brackets.

8 ^{a}) B2.3 D5.7.9–11 T1 G2.3 M3 भिन्न- ; M5 भग्न- (for छिन्न-). Ś V3 B1 D2–4.6.8.12 T2 -हस्तैश्च(D6 T2 °स्तु). Ñ1 D13 छिन्नहस्तोरुलांगूल- . —^{b}) Ś D2.8.12 विप्रकीर्ण- ; Ñ1 B3 D13 -पादांगुष्ठ- ; V3 विनिकीर्णैश्च (hypm.) ; D1 -पादांगुल- ; D3.4 विकीर्णैश्च(D3 °र्ण*) ; G2 -पादपार्श्व- (for -पादाङ्गुलि-). B3 D6 T2.3 -शिरोरुहैः ; M5 -शिरोधराः. B1 विनिकीर्णैः शिखाधरैः. —^{c}) Ś V3 D2–4.8.12 T3 स्रोतोभिः ; M5 बृहद्भिः (for स्रवद्भिः). B2 D13 क्षतजैश्च (for क्षतजं). Ś V3 B3 D2–4.8.12.13 चापि; Ñ V1.2 B2.4 चैव (for गात्रैः). B1 स्रोतोभिः क्षतजानां च. —^{d}) Ś D2.8.12 विस्रवद्भिः ; Ñ V1.2 B2–4 D13 वानरेन्द्रैः (for प्रस्रवद्भिः). D7 G2 इवाचलैः ; M3 ततस्ततः (for समन्ततः).

9 ^{ab}) Ñ1 स्तनद्भिः (for पतितैः). Ñ2 B2 transp. पतितैः and वानरैर्. B4 अति- (for अभि-). Ś D2.3.8.12.13 -संकुला; D7.9–11 -संवृतां ; G2 -संकुलं (for -संकुलाम्). V3 B1 D4 अतिसंकुला. —^{c}) Ś Ñ V1 B2.3 D1.8.9.12 M1.2 अस्त्रैश्च; D13 अश्वैश्च (for शस्त्रैश्च). D1 दीप्तां; D4 दिव्यैर् (for दीप्तैर्). —^{d}) D1 ददृशुस्तौ (for ददृशाते). G2 रणांगणं (for वसुंधराम्). Ś V3 B1 D2–4.8.12.13 अ(Ś1 ह्य)भिकीर्णा वसुंधरा.

10 Before 10, V3 wrongly repeats 8^{a} (var.). —^{a}) V3 B1 D2 सांगदं; D1 सरभं (for अङ्गदं). —^{b}) Ś1 विनतादीन्हरींस्तथा. —After 10^{ab}, Ś1 ins. 1357*. —Ś1 om. 10^{c} – 11^{b}. —^{c}) D5 T1 M3.5 गवाक्षं च (for जाम्बवन्तं). —^{d}) Ñ2 V1.2 B2–4 D1.6.9–11.13 एव च (for आहुकम्). Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 L (ed.) वेगवंतं दरी(L [ed.] °धी)मुखं; Ñ1 D4 वेगदर्शी च(D4 °र्शिनं [unmetric]) वानरं; M1.2 ऋषभं वेगदर्शिनं. ❀ Cg : आहुक इति कश्चिद्यूथपः। गवाक्षं च सुषेणं च वेगदर्शिनमाहुकमिति पाठः. ❀

11 Ś1 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). —^{a}) Ñ1 D4.13 नीलं (for नलं). D9 ज्योतिर्मुखं. Ś2 V3 B1 D2.3.6.8.12 T2.3 ज्योतिर्मुखं नलं मैंदं; Ñ2 V1.2 B2.4 नलं ज्योतिमु-(B2 °र्मु)खं मैंदं; B3 मैंदं ज्योतिर्मुखं चैव. —^{b}) V3 B1 गयं; D2.3.12 गजं; D5 T1 तदा (for तथा). Ś2 D8 द्विविधं पनसं गजं; Ñ V1.2 B2.4 D1.4.6.9–11.13 T2.3 G1 M5 द्विविदं चापि (V1 चैव) वानरं(B4 °रान्); B3 द्विविदं केशरिं हरिं. —After 11^{ab}, Ś2 D2.3.6.8.12 ins.; while B1.3(marg.) ins. after 20 :

1356* गवाक्षं गवयं धूम्रमृषभं विनतं हरिम् ।

[B3 शरभं (for ऋषभं). D8 विनितं (for °नतं). Ś2 D2.8.12 हरं (for हरिम्).]

—Thereafter all the above MSS. cont. (B3 marg.); while Ś1 ins. after 10^{ab} (owing to om.) ; Ñ1 V2 B2 ins. after 11^{ab}; V3 ins. after 20 ; G (ed.) cont. after l. 3 of 1359* :

1357* एतांश्चान्यांश्च सुबहून्वानरेन्द्रान्महाबलान् ।

[V3 D2 om. second च. V2 वान**न् (for °रेन्द्रान्).] ; whereas Ñ2 V3 B1 ins. after 11^{ab} :

1358* वानरेन्द्रानतिक्रम्य महाकायान्महाबलौ ।

—After 11^{ab}, B3 G(ed.) ins. :

1359* ऋषभं पनसं चैव संपातिं प्रघसं तथा ।
गवाक्षं चन्दनं चैव तथा दधिमुखं हरिम् ।
रम्भं च विनदं चैव सुषेणं तारमेव च ।
एते चान्ये च बहवो वानरा वनगोचराः ।

[(l. 3) G (ed.) विनतं (for °दं) and तारं च नलम् (for सुषेणं तारम्). —G(ed.) om. l. 4.]

—D3 om. (hapl.) 11^{c} – 13^{b}. —^{c}) Ś Ñ V B D2.4.8.12.13 विभीषणहनूमंतौ; M3 एतांश्चान्यांस्ततो वीरौ. —B1 reads in marg. 11^{d} – 12. —^{d}) Ñ2 V1.2 B2.4 D1 रणे हतान् (by transp.); D9 G3 महारणे (for हतान्रणे).

12 D3 om. 12 (cf. v.l. 11). B1 reads in marg. 12 (cf. v.l. 11). —^{a}) G (ed.) चतुःषष्टिर्. ❀ Cg : सप्तषष्टिरिति। वानराणां यूथपवानराणामित्यर्थः। सुग्रीवाङ्गदादिभिः सह पाठात्. ❀ —^{c}) D1.2.8.12.13 पश्चिम- (for पञ्चम-). Ś D2.8 G1 -भागेन; Cv as in text (for -शेषेण). Ñ2 V1.2 B2–4 दिवसस्याष्टमे भागे; V3 B1 पंचमेनाह्नः(B1 °ह्नः)-

G. 6. 53. 15
B. 6. 74. 13
L. 6. 53. 63

सागरौघनिभं भीमं दृष्ट्वा बाणार्दितं बलम् ।
मार्गते जाम्बवन्तं स्म हनूमान्सविभीषणः ॥ १३
स्वभावजरया युक्तं वृद्धं शरशतैश्चितम् ।
प्रजापतिसुतं वीरं शाम्यन्तमिव पावकम् ॥ १४
दृष्ट्वा तमुपसंगम्य पौलस्त्यो वाक्यमब्रवीत् ।
कच्चिदार्य शरैस्तीक्ष्णैर्न प्राणा ध्वंसितास्तव ॥ १५
विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवानृक्षपुंगवः ।
कृच्छ्रादभ्युद्गिरन्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
नैर्ऋतेन्द्र महावीर्य स्वरेण त्वाभिलक्षये ।
पीड्यमानः शितैर्बाणैर्न त्वां पश्यामि चक्षुषा ॥ १७

शेषेण; D4 आजघान महावीरो. —^{d}) Ñ2 V1.2 B4 M5 वरदानात्; D4 भल्लेन च (for वल्लभेन). B3 (marg. also as in Ñ2) राक्षसेन निपातिताः. ❀ Cm.g: स्वयंभुवो वल्लभेन ब्रह्मास्त्रेणेत्यर्थः (Cg °भेन इन्द्रजिता, ब्रह्मास्त्रेण वा). ❀ —After 12, D6.7 (D7 l. 1,2,6 and 4 only) T2.3 ins.:

1360* ख्यातानां देवपुत्राणामेताः कोट्यो निपातिताः।
इतरेषां तु यूथानां हतानि शतसंघशः।
शरैरशनिसंकाशैर्बलं सर्वं निपातितम्।
ब्रह्मणो वरदानाच्च हनूमान्वानरोत्तमः।
ब्रह्मास्त्रेणाचितः पूर्वं हनूमान्न हतो रणे। [5]
ब्रह्मास्त्रं जपमानस्तु मुक्तः शस्त्रैर्विभीषणः।
शरैः संनतगात्रस्तु संज्ञयासौ समन्वितः।
पपात प्रथमं वीरः कृच्छ्रप्राणोऽथ जाम्बवान्।
वानराणां बलं सर्वं सुग्रीवं सहलक्ष्मणम्।
सराघवं हतं तेन मेघनादेन रक्षसा। [10]
रुधिराक्ततनू वीरौ वायुसूनुविभीषणौ।
तस्मिन्रात्रिमुखे रौद्रे कबन्धशतसंकुले।
कृष्णेन तमसा चापि छादिते मेदिनीतले।
उल्काहस्तौ तदा तौ तु संमन्त्र्य सहितौ ततः।
किंचित्कार्यं तु कर्तव्यं विचिन्त्य बलसंक्षये। [15]

[(l. 1) T3 मुख्यानां (for ख्यातानां). —D6 om. l. 4. T3 reads l. 4 after l. 6. —(l. 4) D7 T3 चापि (T3 चैव) वानरः (for वानरोत्तमः). —(l. 5) D6 ब्रह्मास्त्रे ताडितः (sic) (for °स्त्रेणाचितः). T3 नाहतो (for न हतो). —(l. 6) D7 मुक्तशस्त्रो (for मुक्तः शस्त्रैर्). D6 विभीषणैः. —(l. 7) T3 संसक्त- (for संनत-). —(l. 9) T2 ससुग्रीवं सलक्ष्मणं (for the post. half). —(l. 12) D6 वीरौ (for रौद्रे).]

13 V3 D3 G2 om. 13^{ab} (for D3, cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ1 -[ऊ]र्मि- (for -[ओ]घ-). Ś D1.2.8.12 घोरं; Ñ V1 B2 D13 दृष्ट्वा; B1 D4 सैन्यं (for भीमं). —^{b}) Ś B1 D2.4.8.12 व्यापादितं; D1 चोत्सादितं (for बाणार्दितं). B1 D4 रणे (for बलम्). Ñ V1 B2 G (ed.) भीममुत्सा(G [ed.] त्पा)दितं बलं. —^{c}) D6.9–11 M3.5 च (for स्म). —For 13, V2 B3.4 D13 subst.; while Ś Ñ V1.3 B1.2 D1–4.8.12 T2.3 subst. l. 2 only for 13^{cd}:

1361* तौ शरौघहतं दृष्ट्वा भीममुत्सादितं बलम्।
विभीषणहनूमन्तौ जाम्बवन्तंममार्गतुः।

[(l. 1) V2 -निभं (for -हतं). B3 D13 सागरोर्मिनिभं दृष्ट्वा (for the prior half). D13 तन्मृदितं (for उत्सादितं). —(l. 2) Ñ1 विमार्गतुः; Ñ2 V1.2 B2–4 अपश्यतां; V3 D4 समाहतुः; B1 समाप्लुतः (sic); D13 समीहतुः (for ममार्गतुः).]

—Thereafter T2.3 cont.; while D6 ins. after 13:

1362* स च बुद्धिमतां श्रेष्ठो बुद्ध्या तुल्यो बृहस्पतेः।
यां प्रदास्यति बुद्धिं नस्तां करिष्यामहे वयम्।
पतितं रणभूमौ तौ दृष्ट्वा तं हरिराक्षसौ।

[(l. 2) T3 यां प्रदास्याति बुद्धिर्नो (sic) (for the prior half).]

14 ^{a}) Ś D3.8.12 स्वभावाज् (for स्वभाव-). D4 -मेधया (for -जरया). —^{b}) D1 -शताचितं; D3 marg.; D5 -शतैः श्रितं; G1 -शितैश्चितं (for -शतैश्चितम्). —^{c}) Ś V3 B1 D2.3.8.12 रुजा परिगतं वीरं. —^{d}) Ś D8.12 पर्वतं (for पावकम्).

15 D3 reads in marg. 15^{a-c}. —^{a}) Ś Ñ2 B2.4 D2.3.8.12 अथैनम्; M दृष्ट्वा सम्- (for दृष्ट्वा तम्). Ñ1 B3 D4.13 -गम्याथ; D1 M1.2 -संक्रम्य (for -संगम्य). V B1 अथैनमुपसंक्रम्य (V3 °गम्यैवं; B1 °गम्यैनं); D6 T2.3 जांबवंतमुपागम्य; D9–11 G1 दृष्ट्वा समभिसंक्रम्य. —Ś2 om. (hapl.) 15^{c} – 16. —^{c}) Ś1 D2.5.8.12 क्वचिद्; Ñ2 V B2–4 D1.7.10 कश्चिद्; D13 कच्चिच्च (for कच्चिद्). Ś1 D2.8.12 रौद्रैर्; D3 घोरैर् (for तीक्ष्णैर्). —^{d}) B4 M3 प्राणा न (by transp.). D2.3 हिंसितास्; D13 व्यथितास् (for ध्वंसितास्). V3 B1 रणे (for तव). Ś1 D8.12 न प्राणिहि हि जांबवन्. —After 15, Ñ1 B2.3 D4.13 ins.:

1363* कच्चिज्जीवसि ऋक्षेन्द्र कच्चित्ते विपुलं बलम्।

[D13 ऋक्षेश (for ऋक्षेन्द्र).]

16 Ś2 om. 16 (cf. v.l. 15). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.4 D1–3.8.12 T3 प्लव(D3 °वं)गर्षभः; Ñ1 B3 D4.7.13 ऋक्षपार्थिवः (for ऋक्षपुंगवः). —V2 om. 16^{cd}. Ñ1 illeg. for ^{c}. —^{c}) Ñ2 उदीरयन्; D13 उदीरितं; M5 अभ्युद्गतं (for अभ्युद्गिरन्). Ś1 V3 B1 D2–4.8.12 कृच्छ्रेण धारयन्प्राणान्. —B1 om. (hapl.?) from 16^{d} up to the prior half of 1364*. —^{d}) V1 B4 मंदमिव; V3 D4 वाक्यमथ (for वचनम्). D13 M5 अब्रवीच्च (M5 उवाचेदं) विभीषणं.

17 B1 om. 17 (cf. v.l. 16). B4 om. 17–19^{b}. D13 om. 17 – 18^{b}. —^{a}) Ñ2 V1.3 B2 राक्षसेंद्र. Ñ1 B3 D4 महाबाहो; Ñ2 V1.2 B2 °वीर; M5 °सत्त्व (for °वीर्य). —^{b}) Ñ2 G1 त्वां हि; D3 त्वभि- (for त्वाभि-). D4 सुरेंद्र-

अञ्जना सुप्रजा येन मातरिश्वा च नैर्ऋत ।
हनूमान्वानरश्रेष्ठः प्राणान्धारयते क्वचित् ॥ १८
श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यमुवाचेदं विभीषणः ।
आर्यपुत्रावतिक्रम्य कस्मात्पृच्छसि मारुतिम् ॥ १९
नैव राजनि सुग्रीवे नाङ्गदे नापि राघवे ।
आर्य संदर्शितः स्नेहो यथा वायुसुते परः ॥ २०

विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवान्वाक्यमब्रवीत् ।
शृणु नैर्ऋतशार्दूल यस्मात्पृच्छामि मारुतिम् ॥ २१
तस्मिञ्जीवति वीरे तु हतमप्यहतं बलम् ।
हनूमत्युज्झितप्राणे जीवन्तोऽपि वयं हताः ॥ २२
ध्रियते मारुतिस्तात मारुतप्रतिमो यदि ।
वैश्वानरसमो वीर्ये जीविताशा ततो भवेत् ॥ २३

G. 6. 53. 27
B. 6. 74. 23
L. 6. 53. 76

समविक्रम. —^{c}) $D_{9.11}$ विध्यमानः; D_{10} विद्धगात्रः (for पीड्यमानः). $\tilde{N}_1$ B_3 D_4 शरौघेण; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_2 शरैस्तीक्ष्णैर्; V_3 शतैर्बाणैर् (for शितैर्बाणैर्). —^{d}) V_3 $D_{3.12}$ त्वा (for त्वां). $\tilde{N}_1$ B_3 दुःखितः (for चक्षुषा).

18 B_1 om. up to the prior half of 1364* (cf. v.l. 16). B_4 om. 18; D_{13} om. 18^{ab} (for both, cf. v.l. 17). —^{a}) D_3 अंजनी. $Ś_2$ स- (for सु-). —^{b}) $\tilde{N}_2$ स (for च). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_2 राक्षस; D_{9-11} सुव्रत; M_5 सुप्रजाः (for नैर्ऋत). —^{c}) D_{13} हनूमाञ्जीवत्येवं (subm.). —D_{13} om. 18^{d} - 19^{a}. —^{d}) $\tilde{N}_1$ B_3 रणे (for क्वचित्). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_2 D_4 कच्चिज्जीवति वीर्यवान्. —For 18^{cd}, Ś V_3 B_1 $D_{2.3.8.12}$ subst.:

1364* कच्चिद्धारयति प्राणान्हनुमान्प्लवगर्षभः ।

[Ś $D_{8.12}$ कच्चिद्. V_3 धारयते.]

19 B_4 om. 19^{ab} (cf. v.l. 17). D_{13} om. 19^{a} (cf. v.l. 18). —^{a}) T_1 श्रुत्वा******म् (damaged). —^{b}) Ś $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1.3}$ $D_{2.3.8.12}$ अब्रवीत्तं ($\tilde{N}_1$ °त्तु; V_3 °च्च; B_1 °त्स); D_{13} तत्रोवाच (for उवाचेदं). —After 19^{ab}, Ś $V_{2.3}$ $B_{1.3}$ $D_{2.3.6.8.12}$ $T_{2.3}$ ins.:

1365* स्वभावं तस्य जिज्ञासुः प्रज्ञां च प्राज्ञसेविनः ।
क्लिश्यामहे यत्कृते स्म यन्मूलं चैव नो बलम् ।

[(l. 1) Ś $D_{2.8.12}$ -सत्तमः; D_3 -संमतः (for -सेविनः). D_6 $T_{2.3}$ प्रभावं तस्य विज्ञातुं प्राह तं प्राज्ञसंमतः (D_6 °तं). —(l. 2) $T_{2.3}$ क्लिश्यावहे. Ś $D_{8.12}$ च (for स्म). V_3 मूलं चैव हि (for यन्मूलं चैव).]

—^{c}) V_1 B_4 $D_{4.7}$ G_2 राज-; Ck.t as in text (for आर्य-). Ś $D_{2.3.8.12}$ तावार्यपुत्रावुत्सृज्य (D_3 °त्क्रम्य). —^{d}) Ś V_3 B_1 $D_{2.8.12}$ हनूमंतं हि (Ś $D_{8.12}$ च) पृच्छसि.

20 ^{a}) D_6 $T_{2.3}$ नापि (for नैव). —^{b}) Ś $D_{2.3.8.12}$ न च; M_3 नैव (for नापि). B_4 नांगदे युवराजनि. —^{c}) Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ $D_{2.3.12.13}$ आर्येण (for आर्य सं-). D_8 आर्येण दर्शनस्नेहो; T_1 *****तः स्नेहो (damaged). —^{d}) $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{4.13}$ हरौ; D_1 कपौ; $G_{1.3}$ परं (for परः). Ś V_3 B_1 $D_{2.3.8.12}$ हनूमति वि(Ś $D_{8.12}$ तु)दर्शितः. —After 20, Ś $D_{2.3.8.12}$ ins.:

1366* वानरेन्द्रान्महावीर्यानतिक्रम्य महाबलान् ।
बहूनन्यांस्त्वमेकं तु कस्मात्पृच्छसि मारुतिम् ।;

while V_3 ins. 1357*; whereas $B_{1.3}$(marg.) ins. 1356* and 1357* and then B_3 (marg.) cont.:

1367* ऋक्षांस्तानतिक्रम्य(subm.) किं त्वं पृच्छसि मारुतिम् ।

21 $Ś_1$ D_{12} om. (hapl.) 21. —^{b}) $Ś_2$ $D_{1-3.8}$ इदम् (for वाक्यम्). —$Ś_2$ D_8 om. 21^{cd}. —^{c}) $D_{1.6}$ $T_{2.3}$ राक्षस- (for नैर्ऋत-). —^{d}) $D_{2.3}$ यन्मा (for यस्मात्). D_{1-3} पृच्छसि (for पृच्छामि).

22 ^{a}) B_3 $D_{1.6.9-11}$ G_1 $M_{1.2}$ अस्मिन्; $D_{4.13}$ यदि; $D_{5.7}$ T_1 G_3 यस्मिन् (for तस्मिन्). Ś $\tilde{N}$ V B $D_{1.4.8.12.13}$ दुर्धर्षे ($D_{4.13}$ °र्षो); $D_{2.3}$ वीरे हि (for वीरे तु). —^{c}) Ś $D_{2.8.12}$ $T_{2.3}$ हते सर्वे; B_3 [उ]ज्झिते प्राणे; D_1 गतप्राणे; $D_{4.7}$ [उ]द्गतप्राणे; D_{13} [उ]क्षितप्राणे (sic); G_3 [उ]च्छ्रितप्राणे. D_9 हनूमत्प्रथितप्राणे. —^{d}) D_2 हि (for ऽपि). Ś $D_{2.8.12}$ हता वयं (by transp.); $\tilde{N}$ V B $D_{1.3.4.9-11.13}$ मृता वयं (for वयं हताः). —After 22, Ś V_3 B_1 $D_{1-3.6.8.12}$ $T_{2.3}$ ins.:

1368* एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं प्रत्युवाच विभीषणः ।

[D_6 $T_{2.3}$ हितं (for शुभं).];

while $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 ins.:

1369* श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यं प्रीतिमान्राक्षसोऽब्रवीत् ।

[V_2 B_4 इदम् (for राक्षसो). B_3 अब्रवीत्तं विभीषणः (for the post. half).]

23 ^{a}) $D_{5.7.9-11}$ T G M_3 धरते. $D_{4.5}$ T_1 M_5 प्राणान् (D_4 M_5 sic) (for तात). —^{b}) Ś V_3 B_1 $D_{2-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ जवे; $\tilde{N}_1$ बली; $\tilde{N}_2$ V_2 बले; V_1 illeg.; B_{2-4} (B_2 *sup. lin.* also as in $\tilde{N}_2$) रणे (for यदि). —$V_{1.3}$ om. 23^{cd}. —^{c}) Ś $\tilde{N}$ V_2 B $D_{2.3.6.8.12}$ -समं तेजो; D_1 -समोजस्को; D_{13} °स्माकं (for -समो वीर्ये). D_4 त्वां द्रष्टुमिच्छते श्रीमान्. —^{d}) $\tilde{N}_1$ जीवितं नस्; G_2 जीवितानां (for °ताशा). D_1 G_2 तदा (for ततो). Ś $\tilde{N}_2$ V_2 B $D_{2.3.6.8.12}$ धारयन्प्लवगर्षभः; D_4 मया सार्धं स वानरः. —After 23, Ś $\tilde{N}_2$ $B_{1.2.4}$ $D_{2.3.8.12}$ ins.:

1370* त्वामेव मार्गन्नायातो मयेहाद्य सह प्रभो ।

[Ś D_{12} मृगयन्नास्ते; $\tilde{N}_2$ B_4 मार्गणायातो; B_1 मृग्यन्नायातो; D_8 सुरायन्नास्ते (sic); L (ed.) मार्गयन्नास्ते (for मार्गन्नायातो).

G. 6. 53. 28
B. 6. 74. 24
L. 6. 53. 77

ततो वृद्धमुपागम्य नियमेनाभ्यवादयत् ।
गृह्य जाम्बवतः पादौ हनूमान्मारुतात्मजः ॥ २४
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं तथापि व्यथितेन्द्रियः ।
पुनर्जातमिवात्मानं स मेने ऋक्षपुंगवः ॥ २५
ततोऽब्रवीन्महातेजा हनूमन्तं स जाम्बवान् ।
आगच्छ हरिशार्दूल वानरांस्त्रातुमर्हसि ॥ २६
नान्यो विक्रमपर्याप्तस्त्वमेषां परमः सखा ।
त्वत्पराक्रमकालोऽयं नान्यं पश्यामि कंचन ॥ २७
ऋक्षवानरवीराणामनीकानि प्रहर्षय ।
विशल्यौ कुरु चाप्येतौ सादितौ रामलक्ष्मणौ ॥ २८
गत्वा परममध्वानमुपर्युपरि सागरम् ।
हिमवन्तं नगश्रेष्ठं हनूमन्गन्तुमर्हसि ॥ २९
ततः काञ्चनमत्युग्रमृषभं पर्वतोत्तमम् ।
कैलासशिखरं चापि द्रक्ष्यस्यरिनिषूदन ॥ ३०
तयोः शिखरयोर्मध्ये प्रदीप्तमतुलप्रभम् ।
सर्वौषधियुतं वीर द्रक्ष्यस्यौषधिपर्वतम् ॥ ३१

$\tilde{N}_2$ मयेवाद्य; G (ed.) मयैवाद्य (for मयेहाद्य). $\tilde{N}_2$ B_4 D_3 समं; $B_{1.2}$ (with hiatus) इह (for सह).]

24 ^{a}) $\tilde{N}_2$ उक्तो (for ततो). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.7-9.12.13}$ $M_{1.2}$ विनयेन; Cg as in text (for नियमेन). $\tilde{N}_1$ B_3 D_{13} [अ]भिवाद्य च. —^{c}) Ś V_3 B_1 $D_{2-4.8.12}$ जांबवंतं महातेजा; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1.13}$ जग्राह चात्मनो नाम. —^{d}) $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{1.13}$ पवनात्मजः (for मारुतात्मजः). D_4 हनूमंतं स जांबवान् (sic). —After 24, D_3 ins.:

1371* अभिवाद्याब्रवीद्वाक्यमेषोऽस्मीहागतः प्रभो ।;

while M_5 ins.:

1372* इत्येवमाह मधुरं हनूमानहमस्मि भोः ।;

whereas K (ed.) ins.:

1373* अहमस्मि हरिश्रेष्ठ शाधि मां यच्चिकीर्षितम् ।

25 ^{a}) B_4 हनूमद्- (subm.) (for °मतो). —^{b}) Ś V_2 B_3 $D_{2.3.8.12}$ G_2 तथा(B_3 °दा) स(G_2 वि-); $\tilde{N}_1$ D_{13} तथा प्र-; V_3 B_1 D_4 उवाच; $D_{7.9-11}$ तदा वि-(D_7 °पि); G_1 श्रुत्वापि; M_2 यथापि; Cg as in text (for तथापि). D_6 $T_{2.3}$ जांबवान्हृष्टमानसः; M_5 तथाप्यव्यथितेंद्रियः. ❀ Ct: विव्यथितेन्द्रियो विशेषेण व्यथितानीन्द्रियाणि यस्य सः. ❀ —^{d}) $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{1.13}$ प्लवगर्षभः (for ऋक्षपुंगवः). Ś V_3 $B_{1.3}$ $D_{2.3.8.12}$ मेने प्लवगपुंगवः(B_3 °सत्तमः); D_4 मेने ऋक्षवरस्तदा; $D_{5.6.9-11}$ T $G_{1.3}$ मन्यते(D_6 $T_{2.3}$ मेने स) प्लवगोत्तमः; D_7 G_2 M_3 मन्यते स्मर्क्षपुंगवः; M_5 मन्यते जांबवांस्तदा.

26 ^{d}) D_4 अर्हति.

27 M_2 om. (hapl.) 27–29. —^{a}) Ś $D_{2.3.8.12}$ भवान्; V_3 भद्रो; B_1 तात; T_3 नाद्यो (for नान्यो). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ -संपन्नस् (for -पर्याप्तस्). —^{b}) Ś $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{2.3.6.8.12}$ $T_{2.3}$ M_1 परमा गतिः; $D_{1.9}$ M_5 परमः सदा (for परमः सखा). $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{4.13}$ त्वदृते($\tilde{N}_1$ तत्र ते) कपिसत्तम. —^{c}) B_1 तत् (for त्वत्-). —D_6 reads in marg. from म up to ^{d}. D_8 त्वां पराक्रमकालेद्य. —^{d}) V_3 D_1 किंचन; B_3 वानरं (for कंचन).

28 M_2 om. 28 (cf. v.l. 27). D_7 om. 28^{ab}. —^{a}) Ś $D_{8.12}$ क्षुद्र- (for ऋक्ष-). $\tilde{N}_1$ B_3 D_{13} -सैन्यानां (for -वीराणाम्). —^{b}) $\tilde{N}_1$ $B_{2.4}$ T_3 प्रहर्षयन्. D_4 अनीकेषु प्लवगर्षभ (hypm.). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ राघवौ; V B_1 D_{2-4} भ्रातरौ (for सादितौ).

29 M_2 om. 29 (cf. v.l. 27). —^{a}) B_2 स त्वं (for गत्वा). —^{b}) Ś पर्वतान्; $D_{8.12}$ सागरान् (for सागरम्). —^{c}) $\tilde{N}_2$ B_2 $D_{7.13}$ M_5 गिरिश्रेष्ठं; B_4 गिरेः पृष्ठं; D_6 $T_{2.3}$ अतिक्रम्य (for नगश्रेष्ठं). —^{d}) D_6 $T_{2.3}$ द्रक्ष्यस्यरिनिषूदन. —After 29, D_6 $T_{2.3}$ ins.:

1374* हेमकूटं नगश्रेष्ठं नानाशृङ्गशतैर्युतम् ।
परतस्तस्य शैलस्य वृषभो नाम पर्वतः ।
तमतिक्रम्य शीघ्रं त्वं मेरुं द्रक्ष्यसि पर्वतम् ।

[(l. 1) T_2 -शृंगं (for -कूटं). —(l. 3) D_6 T_3 चातिक्रम्य (for अति°).]

30 ^{a}) V_1 $B_{3.4}$ M -[उ]च्चम्; D_7 G_2 -[उ]च्छ्रम्; Ck.t as in text (for -[उ]ग्रम्). —^{b}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} नाम पर्वतं (for पर्वतोत्तमम्). —For 30^{ab}, D_6 $T_{2.3}$ subst.:

1375* काञ्चनं रत्नसंपूर्णं देवानामालयं भृशम् ।

—^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ चैव; D_{9-11} G M_5 चात्र (for चापि). —^{d}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} [अ]तुलविक्रम; G (ed.) [अ]द्भुतविक्रम; L (ed.) रिपुसूदन (for [अ]रिनिषूदन). —After 30, D_6 $T_{2.3}$ ins.:

1376* शृङ्गवन्तं गिरीष्टं च नाम्ना च कनकाङ्गदम् ।
ततः परं शीघ्रवेगो गत्वा लवणसागरम् ।
शाकद्वीपमतिक्रम्य क्षीरोदो नाम सागरः ।
स्थितौ नगोत्तमाबन्धौ पर्वतौ तत्र सुप्रभौ ।
चन्द्रश्च नाम्ना द्रोणश्च हनूमन्गन्तुमर्हसि । [5]

[$T_{2.3}$ om. l. 1. —(l. 2) D_6 अतिक्रम्य महाबाहो (for the prior half). D_6 तदा (for गत्वा). —(l. 5) Post. half = 29^d.]

31 ^{a}) B_1 ततः (for तयोः). —^{b}) $T_{2.3}$ अनल- (for अतुल-). B_3 विचित्रं ह्यतुलप्रभं; D_{13} चित्रं ह्यतुलविक्रमं.

तस्य वानरशार्दूल चतस्रो मूर्ध्नि संभवाः ।
द्रक्ष्यस्योषधयो दीप्ता दीपयन्त्यो दिशो दश ॥ ३२
मृतसंजीवनीं चैव विशल्यकरणीमपि ।
सौवर्णकरणीं चैव संधानीं च महौषधीम् ॥ ३३
ताः सर्वा हनुमन्गृह्य क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ।
आश्वासय हरीन्प्राणैर्योज्य गन्धवहात्मज ॥ ३४
श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यं हनूमान्हरिपुंगवः ।
आपूर्यत बलोद्धर्षैस्तोयवेगैरिवार्णवः ॥ ३५
स पर्वततटाग्रस्थः पीडयन्पर्वतोत्तमम् ।
हनूमान्दृश्यते वीरो द्वितीय इव पर्वतः ॥ ३६
हरिपादविनिर्भिन्नो निषसाद स पर्वतः ।
न शशाक तदात्मानं सोढुं भृशनिपीडितः ॥ ३७
तस्य पेतुर्नगा भूमौ हरिवेगाच्च जज्वलुः ।
शृङ्गाणि च व्यकीर्यन्त पीडितस्य हनूमता ॥ ३८

G. 6. 53. 0
B. 6. 74. 38
L. 6. 53. 91

—^{c}) M_5 -[औ]षध- (for -[औ]षधि-). B_3 -वरं (for -युतं). Ś$_1$ हे वीर (hypm.); Ñ$_2$ $B_{2.4}$ तत्र; L (ed.) श्रीमद् (for वीर). D_4 सर्वौषधिसमायुक्तं. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-3.5-8.10.12}$ $T_{1.2}$ M_3 [ओ]षधि- ; G_1 [उ]रसि; M_5 [औ]षध- (for [औ]षधि-).

32 ^{a}) Ñ$_2$ तत्र (for तस्य). —^{b}) Ś V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ सु(D_{13} स)प्रभाः ; Ñ$_1$ -संयुताः ; B_3 -संस्थिताः (for -संभवाः). Ñ$_2$ चतस्रः सूर्यसंनिभाः . —^{c}) D_9 G_3 $M_{1.2}$ Ck [औ]षधयो; Cv.r.m.g.t as in text (for [ओ]षधयो). Ś $V_{1.2}$ $D_{2-4.8.12}$ ओषधीर्द्र($D_{3.12}$ °धीं द्र)-क्ष्यसे वीर; Ñ$_2$ B_{2-4} D_{13} त्वं($B_{2.4}$ D_{13} ता) द्रक्ष्यस्यो-षधीर्दीप्ता ; V_3 B_1 द्रक्ष्यसे वीर दीप्यंतीर् . —^{d}) Ś $D_{4.8}$ द्योतयंतीर् ; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{2.3.5.7.9-11}$ T_1 $G_{1.3}$ Cr.m.g दीपयंतीर्; V_3 B_1 महौषधीर् (V_3 °ष*) ; D_{12} द्योतयंते (for दीपयन्त्यो). ❀ Cg: ओषधयः ओषधीः। दीपयन्त्यः दीप-यन्तीः। व्यत्ययेन द्वितीयार्थे प्रथमा. ❀

33 ^{ab}) Ś$_1$ D_{12} -संजीवनं; D_4 -संजीवनी; T_3 -संजीविनीं. B_4 एकां; D_1 नाम; G_2 चापि (for चैव). D_4 विशल्यकरणी. Ś V $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.6.8.12}$ T_2 तथा; T_3 तदा (for अपि). Ñ$_2$ B_2 विशल्यकरणीमेकां मृतसंजीवनीं तथा. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{7.11.13}$ G_2 M_5 Ct सुवर्ण- ; V_3 B_1 $D_{1-4.9.10}$ Ck सवर्ण-; T_2 M_3 Cg सावर्ण्य-; G (ed.) स्ववर्ण- (for सौवर्ण-). D_4 -करणी. G_2 चापि (for चैव). Ś $D_{8.12}$ सर्ववर्णकरीं चैव. ❀ Ct : ' सवर्ण- ' इति पाठे पूर्ववर्णसमानवर्णकरणीमित्यर्थः. ❀ —^{d}) Ñ$_2$ V_3 B_3 D_{1-4} संधिनीं(D_4 °नी) ; B_1 सगंधीं; Ct as in text (for संधानीं). V_1 D_7 महौषधीः ; B_1 D_2 G_2 °षधिं; D_4 °षधी (for °षधीम्). $D_{5.9-11}$ T_1 G_3 M_3 Cg संधानकरणीं तथा; D_6 संदधानीं महौषधीं.

34 ^{a}) T_3 तान्सर्वान् (for ताः सर्वा). Ś $D_{2.3.8.12}$ गृहीत्वा हनुमन्सर्वाः ; Ñ$_1$ B_3 D_{13} सर्वाः संगृह्य हनुमंच् ; Ñ$_2$ V $B_{1.2.4}$ D_4 ता(V B_1 तां) गृहीत्वा हनूमंस्त्वं ; D_1 हनूमंस्त्वं गृहीत्वा तां. —^{b}) Ñ$_1$ B_3 D_{13} शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). $V_{1.2}$ शीघ्रमागमनं कुरु; D_7 G_2 प्रतिगंतुं त्वमर्हसि. —^{c}) Ś$_2$ आश्वासयन्. Ś $D_{1-3.8.12}$ सर्वान् (for प्राणैर्). Ñ V B $D_{4.13}$ योजयाद्य(Ñ$_1$ D_{13} आयोजय) हरीन्सर्वान्. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{2-4.8.12.13}$ प्राणैर् (for योज्य). D_3 गंधवाहात्मज (unmetric). D_1 प्राणै ऋक्षवरानपि.

35 ^{b}) Ñ$_1$ B_3 D_{13} वानरोत्तमः ; D_1 पवनात्मजः; D_{10} मारुतात्मजः (for हरिपुंगवः). —After 35^{ab}, B_3 ins. (marg.):

1377* उत्पपात ततः शीघ्रं हनूमान्मारुतात्मजः।

—^{c}) Ś $D_{8.12}$ आपूर्णोति- (for आपूर्यत). Ś Ñ $V_{2.3}$ B $D_{2-4.8.12.13}$ बलौघेन; V_1 बलोत्सेकैस् ; D_1 बलोत्कर्षैस् ; D_9 बलाद्धृष्टो; T_3 बलाद्धर्षैस् ; Cm.g.k.t as in text (for बलोद्धर्षैस्). —^{d}) Ś $D_{2.3.8.12}$ वारि- ; D_{9-11} वायु- (for तोय-). Ś$_1$ D_{12} -पूरैर् ; Ś$_2$ D_8 -पूर्णैर्; G_1 -वर्षैर् (for -वेगैर्). D_4 तोयौघैरिव सागरः . —After 35, Ñ V_3 $B_{2.3}$ D_{13} ins. :

1378* नमस्कृत्य स देवेभ्यः प्रतस्थे प्लवगोत्तमः।

[Ñ$_1$ D_{13} नमस्कृत्वा. Ñ$_2$ B_2 पुरुषोत्तमः (for प्लवगो°).]

36 ^{a}) Ñ$_1$ B_3 -शिरोग्रस्थः ; D_{13} -वना° (for -तटा°). —^{b}) V_3 सर्वतो बलं (for पर्वतोत्तमम्). —^{c}) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $T_{2.3}$ ददृशे (for दृश्यते). M_3 वीर्याद् (for वीरो). Ś V_3 B_1 $D_{2-4.8.12}$ हनूमानभवत्तत्र; Ñ$_1$ B_3 D_{13} रराज मारुतिर्वीरो(Ñ$_1$ °तसुतो) ; D_1 अदृश्यत हनूमान्वै.

37 B_1 om. 37–38. Ñ$_1$ V_3 D_3 om. (hapl.) 37^{ab}. —^{a}) Ś $V_{1.2}$ $D_{3.4.8.12}$ -निमग्नश्च(D_3 °स्तु) ; Ñ$_2$ B_2 $D_{1.5.9-11}$ T_1 M Ct -विनिर्मग्नो; B_4 -सुनिर्भिन्नो; D_{13} -तलैः स्पृष्टो; $T_{2.3}$ G_3 -प्रनिर्भिन्नो; G_1 -विनिर्धूतो; Ck -विनिर्विण्णो (for -विनिर्भिन्नो). —^{b}) B_3 D_{5-7} T $G_{1.2}$ विषसाद; Ct as in text (for निषसाद). —Ś $D_{8.12}$ om. 37^{cd}. Ñ$_1$ repeats 37^{cd} after 38^{ab}. —^{c}) Ñ$_1$ D_{13} हि(D_{13} ह) तं सोढुम् ; B_3 G (ed.) [अ]थ तं सो(B_3 वो)ढुम् (for तदात्मानं). —^{d}) $D_{7.9-11}$ $T_{2.3}$ वोढुं (for सोढुं). Ñ$_1$ B_3 D_{13} आत्मना(D_{13} °त्मानं) कपिपीडि(D_{13} °ळीकृ)तः ; Ñ$_2$ $B_{2.4}$ धर्तुं परमपीडितः ; V D_{2-4} अवस्थापयितुं ततः. —After क (see var.) in 37^{d}, D_{13} reads 50–52^{b} for the first time, repeating them in their proper place. —After 37, Ñ$_1$ $B_{2.3}$ D_{13} ins. :

1379* निपपात तदा भूमौ विशीर्णशिखरद्रुमः।

38 V_3 B_1 om. 38 (for B_1, cf. v.l. 37). —^{a}) Ñ B_4 तस्मात् ; $M_{1.2}$ ततः (for तस्य). $B_{2.4}$ नगाद् (sic) ; B_3 नगां (sic) (for नगा). D_4 तस्मादुत्पतता नागा.

G. 6. 53. 43
B. 6. 74. 39
L. 6. 53. 9?

तस्मिन्संपीड्यमाने तु भग्नद्रुमशिलातले ।
न शेकुर्वानराः स्थातुं घूर्णमाने नगोत्तमे ॥ ३९
सा घूर्णितमहाद्वारा प्रभग्नगृहगोपुरा ।
लङ्का त्रासाकुला रात्रौ प्रनृत्तेवाभवत्तदा ॥ ४०
पृथिवीधरसंकाशो निपीड्य धरणीधरम् ।
पृथिवीं क्षोभयामास सार्णवां मारुतात्मजः ॥ ४१

पद्भ्यां तु शैलमापीड्य वडवामुखवन्मुखम् ।
विवृत्योग्रं ननादोच्चैस्त्रासयन्निव राक्षसान् ॥ ४२
तस्य नानद्यमानस्य श्रुत्वा निनदमद्भुतम् ।
लङ्कास्था राक्षसाः सर्वे न शेकुः स्पन्दितुं भयात् ॥ ४३
नमस्कृत्वाथ रामाय मारुतिर्भीमविक्रमः ।
राघवार्थे परं कर्म समैहत परंतपः ॥ ४४

—b) Ś Ñ1 V2 B3 D2.3.8.12.13 उरगाश्चापि (D3 °श्च वि-); Ñ2 B2.4 पन्नगाश्चापि; V3 D4 मणयश्चापि; D1 ऊरुवेगाच्च; M1.2 हरिवेगात्प्र- (for हरिवेगाच्च). D13 विह्वलाः (for जज्वलुः).—After 38ab, Ñ1 repeats 37cd.—c) Ś V3 D2–4.6.8.12 T2.3 शिलाश्चैव; Ñ1 B4 D5 M3.5 व्यशीर्यंत; D7 G1.3 M1.2 विशीर्यंत; D13 विशीर्यंति (for व्यकीर्यन्त). D1 विशीर्यंत नगा वृक्षाः.—d) B3 पीडितानि (for °तस्य). Ś D6.8.12 T2.3 विनिपेतुः समंततः; V3 D2–4 निपेतुश्च (D2.3 °तुः स) समंततः.

39 a) Ś V B1 D2.4.8.12 प्र-; Ñ1 D13 तु; Ñ2 B2.4 D1 नि-; B3 च; D3 निष्- (for सं-). V3 B1.3 [ऽ]पि (for तु).—b) B2 भग्नदर्पाः; D4 भग्ने द्रुम-; D9 समग्रेण (for भग्नद्रुम-). Ś D2.3.8.12 -शिलातटे; Ñ1 D13 -शिलाघने; D4 -शिलोच्चये (for °तले).—B3 reads 39cd in marg.—d) Ñ2 B2–4 शीर्यमाणे (for घूर्णमाने). D4 घूर्णमानाः शिलीमुखाः.—For 39cd, Ñ1 D13 subst.; while B3 ins. after 39:

1380* ददृशू राक्षसाः सर्वे घूर्णमानं नगोत्तमम् ।
[D13 चूर्णमानं (for घूर्णमानं).]

40 a) Ñ1 V3 B1 D4.9.13 संचू(Ñ1 D9.13 °घू)र्णित-; Ñ2 B2 विघूर्णित-; B4 विनिघूर्ण-; D8 सा चूर्णित- (for सा घूर्णित-). Ñ1 -बृहद्द्वारा; B3 -महद्द्वार-; D13 M5 -गृहद्वार- (M5 °रा) (for -महाद्वारा). B3 (marg. also) सा चूर्णितमहद्वारा; G (ed.) आघूर्णितपुरद्वारा.—b) V3 B1 सं- (for प्र-). D1 -दृढ-; M1.2 -पुर- (for -गृह-). D4 संभग्नमिव गोपुरा (sic).—c) Ñ1 सा व्याकुला (for त्रासा°). Ś Ñ2 V B1.2.4 D2–4.8.12 लंका संभ्रां(Ś D8 °क्रां)तर(D3 °वृ)-क्षौघा.—d) Ñ1 B4 D12.13 प्रवृत्तेव; V B1–3 D6.10.11 Ct प्रनृत्येव; D7 (marg. also as in V) प्रभग्नेव; Cg as in text (for प्रनृत्तेव). Ś V B1 D2.8.12 बभूव ह; B2.4 तथा(B2 °दा) बभौ (for [अ]भवत्तदा). Ñ2 नृत्यतीव तदा बभौ; D3 सहसैव बभूव ह; D4 प्रणिपत्य बभूव ह(marg. also °त्येदमब्रवीत्); G (ed.) प्रनृत्ते प्राद्रवत्तदा.

41 G (ed.) om. 41.—a) D1 धरणी-; D5 पृथ्वी- (subm.) (for पृथिवी-). D3 -संकाशं (for °शो).—b) D2 निष्पीड्य (for निपीड्य). Ś Ñ V B D2.3.6–13 T2.3 G1 (*inf. lin.* also) पृथिवी- (for धरणी-). D4 -तलं (for -धरम्).—d) B1 समग्रां (for सार्णवां). Ñ2 B2.4 वानरर्षभः; D1 पवनात्मजः (for मारुतात्मजः). Ñ1 D13 सत्त्ववान्वानरेश्वरः; B3 वेगेन वानरोत्तमः.—After 41, D1 ins.:

1381* परमं यत्नमास्थाय शत्रुपक्षभयावहम् ।;

while D6 T G1 M3 ins.:

1382* आरुरोह तदा श्रीमान्हरिर्मलयपर्वतम् ।
मेरुमन्दरसंकाशं नानाप्रस्रवणाकुलम् ।
नानाद्रुमलताकीर्णं विकासिकमलोत्पलम् ।
सेवितं देवगन्धर्वैः षष्टियोजनमुच्छ्रितम् ।
विद्याधरैर्मुनिगणैरप्सरोभिर्निषेवितम् । [5]
नानामृगगणाकीर्णं बहुकन्दरशोभितम् ।
सर्वानाकुलयंस्तत्र यक्षगन्धर्वकिन्नरान् ।
हनूमान्मेघसंकाशो ववृधे मारुतात्मजः ।

[(l. 1) G1 ततः (for तदा). M3 तस्माद् (for श्रीमान्).—(l. 2) D6 T3 गिरिं; G1 हरिर् (for मेरु-). G1 -[आ]युतं (for -[आ]कुलम्).—G1 om. l. 3.—(l. 6) D6 T2 -द्विजमृग-; T3 -द्विजगण- (for -मृगगण-). D6 T2 (also as above).3 -किन्नर- (for -कन्दर-).—G1 om. l. 7.]

42 D1 om. 42ab.—a) Ś D8.12 स; G2 तं (for तु). Ñ B2–4 D13 आक्रम्य; D9–11 G1 आविध्य; M5 उत्पीड्य (for आपीड्य).—b) Ś D8.13 -मुखमुन्मुखं; D9 M5 -मुख-संनिभं (for °वन्मुखम्).—c) M5 transp. [उ]ग्रं and [उ]च्चैस्. Ś V B1 D2–4.8.12 ननाद स(Ś V1 D8.12 च) विवृत्यो(B1 °त्ता)ग्रं; D1 ननादोच्चैर्भृशं नादं.—d) Ñ1 B3 सर्वराक्षसान्; D1.9–11 G1 रजनीचरान् (for इव राक्षसान्). D13 त्रासयामास राक्षसान्.

43 a) Ñ1 B3 D13 नानर्दमानस्य; D4 क्रोधय° (sic) (for नानद्य°).—b) Ś V B1.3 D2–4.7–12 उत्तमं (for अद्भुतम्).—c) Ś V B1 D1–4.8.12 लंकायां(V3 °या). Ñ B2–4 D1.6.9–11 T2.3 G1 राक्षसव्याघ्रा; D5.7 T1 G2.3 °सास्तत्र; D13 °सा व्यग्रा (for °साः सर्वे).—d) D4 स्वपितुं; D13 स्पर्धितुं (for स्पन्दितुं). Ñ1 B3 (marg. also as in text) D13 तदा; D9–11 क्वचित् (for भयात्).

44 a) Ñ1 V3 B2–4 D1.13 स(Ñ1 D13 तु) देवेभ्यो; D6 T2 (also as in V3) M5 स(M5 च) रामाय; D10.11 T3 M1.2 Ct समुद्राय (for [अ]थ रामाय). Ś Ñ2 V1.2

स पुच्छमुद्यम्य भुजंगकल्पं
विनम्य पृष्ठं श्रवणे निकुञ्च्य ।
विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभ-
मापुप्लुवे व्योम्नि स चण्डवेगः ॥ ४५
स वृक्षषण्डांस्तरसा जहार
शैलाञ्शिलाः प्राकृतवानरांश्च ।
बाहूरुवेगोद्धतसंप्रणुन्ना-
स्ते क्षीणवेगाः सलिले निपेतुः ॥ ४६
स तौ प्रसार्योरगभोगकल्पौ
भुजौ भुजंगारिनिकाशवीर्यः ।
जगाम मेरुं नगराजमग्र्यं
दिशः प्रकर्षन्निव वायुसूनुः ॥ ४७
स सागरं घूर्णितवीचिमालं
तदा भृशं भ्रामितसर्वसत्त्वम् ।
समीक्षमाणः सहसा जगाम
चक्रं यथा विष्णुकराग्रमुक्तम् ॥ ४८
स पर्वतान्वृक्षगणान्सरांसि
नदीस्तटाकानि पुरोत्तमानि ।
स्फीताञ्जनांस्तानपि संप्रपश्य-
ञ्जगाम वेगात्पितृतुल्यवेगः ॥ ४९

G. 6. 53. 51
B. 6. 74. 49
L. 6. 53. 101

B1 D2–4.8.9.12 नमस्कृत्य स देवेभ्यो(D4 स रामं च; D9.12 समुद्राय). —b) Ś D8.12 -दर्शनः (for -विक्रमः). —c) Ñ2 यत्नम् (for कर्म). —d) Ñ1 B3 D5–7.9–11.13 T1 G M3.5 Ct समीहत; Ñ2 B2 आजहार (for समैहत). G3 परंतपं. Ś V B1 D1–4.8.12 कर्तुमिच्छति(V1 °च्छुः स; B1 °च्छन्स; D3 °च्छन्हि) सत्वरः(D4 [with hiatus] उत्तरं); B4 आजहार समंततः ; T2.3 चिकीर्षुर्हरिपुंगवः.

45 a) T2.3 स्व- (for स). D13 उद्रम्य (sic) (for उद्यम्य). —b) Ś1 Ñ1 B1 D8.12 विनाम्य; G2 विनम्र- ; M1.2 नियम्य (for विनम्य). G2 -देहे; M5 वक्त्रं (for पृष्ठं). Ś Ñ2 V3 B D1–4.8.12 श्रवणौ; Ñ1 श्रवणं; D13 चरणौ (for श्रवणे). Ñ2 V1.2 B2.3 D3 G2 विकुं(Ñ2 V2 D3 °कु)च्य; V3 B1 विवृण्वन् ; B4 D9–11 निकुच्य; D4 विकुंचन् (for निकुञ्च्य). —c) D7 विवृत्त- ; D9 निवृत्य; D12 विवर्त्य; G2 वितत्य (for विवृत्य). Ś Ñ1 V B1 D2–4.8.12.13 भृशमुन्ननाद (for वडवामुखाभम्). D1 व्यावृत्य नेत्रे भृशमुन्ननाद. —d) G2 स पुप्लुवे (for आपुप्लुवे). Ñ2 B2 व्योम स(B2 सु-) चंड- ; B4 व्योम सुपर्ण- ; D7 व्योम्नि भुजंग- ; M3 व्योमनि चंड- (for व्योम्नि स चण्ड-). Ś V B1.3 D2–4.8.12 खमुत्पपाताद्भुतचंडवेगः (B3 °विक्रमः) ; Ñ1 D13 खमाप्लुवे चाद्भुतचंडवेगः ; D1 संपुप्लुवे व्योम्नि स चंडविक्रमः.

46 G (ed.) om. 46. —a) V2 B D3.5.7.9.10.13 M2 -खंडांस् ; V3 D1.2.8 -खंडं ; D4 -जालान् (for -षण्डांस्). V1 D4 M3 सहसा (for तरसा). Ś D8.12 जिघृक्षन् ; D1 महात्मा (for जहार). —b) M1–3 शैलाच् (for शैलान्). B1 D1 शिलां; B3 तथा (for शिलाः). Ś V1.3 B1 D2.3.8.12 -पर्वतेभ्यः ; V2 illeg. (for -वानरांश्च). D4 शिलां च तान्प्राकृतपर्वतांश्च. —c) Ś D8.12 -पातोद्धत- ; Ñ1 V3 B1 D2–4 -वातोद्ध(Ñ1 D4 °द्धु)त- ; Ñ2 -वेगोद्यत- ; V1.2 M1.2 -पादोद्धत- ; B3 D5.7.10.11 -वेगोद्रुत- ; D1 -वेगोन्नत- ; G3 -वेगोत्तम- ; Cv.g as in text (for -वेगोद्धत-). Ñ1 -वेगनुन्नास् ; Ñ2 -वातपूर्णाः ; B1 D4 M5 -संप्रपन्नास् ; B2.4 -वायुनुन्नास् ; B3 -वायुशून्यास् ; D1 -संप्रणुन्नं; M1.2 -वातनुन्नास् ; Cv.g as in text (for -संप्रणुन्नास्). D9 बाह्वोरुवेगोद्धतसंप्रणुन्नास् ; D13 बाहुप्रवातोद्धतसंप्रणुन्नास्. —d) Ñ2 क्षीणप्रवेगाः ; D13 ते छिन्नवेगाः ; T3 ते तीक्ष्णवेगाः (for ते क्षीण°). D2 प्रपेतुः . D1 न्यपातयत्सागरतोयमध्ये; D4 ते तीक्ष्णवेगाज्जलधिं प्रपेतुः.

47 Ñ2 B2–4 read 47 after 49. D4 reads twice 47ab. —a) Ś2 D9 स तु; D3 ततौ (for स तौ). D7 -कल्प- (for -भोग-). —b) Ñ1 B4 -विकाश- ; D1 -समान- ; D9 -विकासि- (for -निकाश-). Ś V B1 D8.12 -कल्पः ; Ñ2 B2 -धर्मा; B3 (marg. also) -कर्म; B4 -रक्षः (for -वीर्यः). D2 यथा भुजंगौ प्रतिलभ्य कक्षौ; D4 भुजौ भुजंगाधिपतुल्यरूपौ (second time °वेगः). —c) Ś Ñ2 B2–4 D2.3.8.12 ददर्श (for जगाम). D1 G3 वेगात् ; D9–11 शैलं (for मेरुं). Ś V1.3 B1 D1–4.8.12 सुरराजकल्पो(V3 B1 D4 °तुल्यो); Ñ V2 B2.4 सहसाद्रिराजं ; B3 D13 T2 G3 नगराजमाद्रिं (D13 °कल्पं; G3 °मुग्रं (for नगराजमग्र्यं). —d) D4 दिशं. V3 D2.13 प्रहर्षन् ; T2.3 प्रकंपन् (for प्रकर्षन्). Ś Ñ2 D8.12 वायुपुत्रः ; D1 °भूतः ; D2 राजपुत्रः (for वायुसूनुः).

48 Ś V B1 D1–4.8.12 om. 48ab. B3 reads in marg. 48–49. —a) Ñ B2–4 D13 पूर्णतरंगमीनम् (for घूर्णितवीचिमालं). —b) D5–7 T1.2 G M5 तथा भृशं; D9–11 तदंभसा (for तदा भृशं). M1.2 घूर्णित- (for भ्रामित-). Ñ B2–4 D13 अतीत्य संत्रासि(Ñ1 °भ्रामि)तसर्वं(B4 °त्त्व) सत्त्वं. —c) Ś V B1 D2.4.8.12 आप्लुत्य वेगात्(V2 वेगं); Ñ1 B3 D13 अवेक्ष्य(B3 °क्ष)माणः ; Ñ2 B2.4 D1.3 आदित्यमार्गं(D1.3 °वेगात्) ; D5.9–11 समीक्ष्यमाणः ; D7 G2 स वीक्ष(D7 °क्ष्य)माणः (for समीक्षमाणः). —d) Ś V1 B1 D1–4.8.12 -भुजप्र- ; Ñ B2.3 D13 -करप्र- ; B4 G1 -कराद्रि- ; D7 G2 -करात्प्र- (for -कराग्र-). D1.4 -युक्तं (for -मुक्तम्).

49 B3 reads in marg. 49 (cf. v.l. 48). —a) D9–11 पक्षि- (for वृक्ष-). D9 -ग*ान् (for -गणान्). —b) Ñ1 D1 नद्यस् ; D8.13 G1 नदी- (for नदीस्). Ñ V1.2

G. 6. 53. 52 B. 6. 74. 50 L. 6. 53. 102

आदित्यपथमाश्रित्य जगाम स गतश्रमः ।
स ददर्श हरिश्रेष्ठो हिमवन्तं नगोत्तमम् ॥ ५०
नानाप्रस्रवणोपेतं बहुकंदरनिर्झरम् ।
श्वेताभ्रचयसंकाशैः शिखरैश्चारुदर्शनैः ॥ ५१
स तं समासाद्य महानगेन्द्र-
मतिप्रवृद्धोत्तमघोरशृङ्गम् ।
ददर्श पुण्यानि महाश्रमाणि
सुरर्षिसंघोत्तमसेवितानि ॥ ५२
स ब्रह्मकोशं रजतालयं च
शक्रालयं रुद्रशरप्रमोक्षम् ।
हयाननं ब्रह्मशिरश्च दीप्तं
ददर्श वैवस्वतकिंकरांश्च ॥ ५३
वज्रालयं वैश्रवणालयं च ।
सूर्यप्रभं सूर्यनिबन्धनं च ।
ब्रह्मासनं शंकरकार्मुकं च
ददर्श नाभिं च वसुंधरायाः ॥ ५४

B1.2 D1–4.8.9.13 तडागानि (for तटाकानि). —c) G3 स्थिताञ्. V3 B1 तांस्तमसि (for तानपि सं-). Ñ2 V1 D12 -प्रपश्य; D5.7.9–11 T1 G M3.5 -प्रवीक्ष्य (for -प्रपश्यञ्). —d) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D2.3.8.12 अतिचंड-; Ñ1 पितृचंड- (for पितृतुल्य-). D6 -वेगतुल्यः (by transp.). D1 जगाम वेगेन सुचंडवेगः; D13 जगाम वेगात्स कपिप्रवीरः. —After 49, Ñ2 B2–4 read 47; while D13 ins.:

1383* पितृतुल्योऽथ वेगेन हनूमान्कपिकुञ्जरः।

50 D13 reads $50–52^{b}$ for the first time after क (see var.) in 37^{d} repeating them here. —a) B2 -मार्गम्; D13 -रथम् (for -पथम्). Ś V3 D1.2.8.12 M1.2 आसाद्य; B1.2 D3.7.13 G3 आस्थाय (for आश्रित्य). —b) Ñ1 B3 D13 पुनरंबरे; V B1 स ततोंबरे; D4 प्लवगोत्तमः; D6 T2.3 विगतश्रमः; M1–3 स गतक्लमः (for स गतश्रमः). Ś D1–3.8.12 स जगाम ततोंबरं (D2.3.13 °रे); Ñ2 B2.4 जगामोपरि सोंबरे (Ñ2 B2 °रं). —After 50^{ab}, D5 (only l. 1).6.7.9–11 S ins.:

1384* हनूमांस्त्वरितो वीरः पितृतुल्यपराक्रमः।
जवेन महता युक्तो मारुतिर्मारुतो यथा।
जगाम हरिशार्दूलो दिशः शब्देन नादयन्।
स्मरञ्जाम्बवतो वाक्यं मारुतिर्वातरंहसा।

[(l. 1) M5 वेगात् (for वीरः). D5.9–11 G1 पितुस् (for पितृ-). —D9 om. l. 2–4. —(l. 2) D10.11 वातरंहसा; M5 मारुतोपमः (for मारुतो यथा). —(l. 3) D6 T2.3 M1–3 पूरयन् (for नाद°). —(l. 4) D7.10.11 भीमविक्रमः; T1 M5 वातरंहसः; G1.3 मारुतात्मजः (for वातरंहसा).]

—c) Ś B1 V2.3 D2.3.8.12 महाशैलं; V1 ततः शैलं; D5 सहसा* (for हरिश्रेष्ठो). Ñ B2–4 D1.4.6.7.9–11 T G M3.5 ददर्श सहसा चापि (Ñ1 B3 D4 श्रीमान्; D7 T1 G2.3 गत्वा; G [ed.] चैव); D13 ददर्श स हरिः श्रीमान्. —d) Ś Ñ V B D T1 G M3.5 महाकपिः (for नगोत्तमम्).

51 D13 reads $50–52^{b}$ for the first time after क (see var.) in 37^{d} repeating them here. —a) D5 om. from प्र up to हु in ^{b}. D4 -वृक्षलता-; D13 -प्रहरण- (for -प्रस्रवण-). T2.3 -[आ]कीर्णं (for -[उ]पेतं). B4 कल्पवृक्षं फलोपेतं. —b) D7 T1 G2 नाना- (for बहु-). —c) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–4.8.12 श्वेतै रजत- (for श्वेताभ्रचय-). D7.13 G2 -संकाशं (for °शैः). —d) Ś V B1 D2–4.7.8.12 G2 -दर्शनं. —After 51, D5–7.9–11 S ins.:

1385* शोभितं विविधैर्वृक्षैरगमत्पर्वतोत्तमम्।

[T3 पर्वतोपमं (for °त्तमम्).]

52 D13 reads $50–52^{ab}$ for the first time after क (see var.) in 37^{d} repeating them here. —a) Ś V B1 D1–4.8 ततः; D12 स तत् (for स तं). V3 तमासाद्य; B2.4 समारुह्य (for समासाद्य). —b) D3 -प्रवृत्त-. Ñ2 B2 -[उ]द्गत- (for -[उ]त्तम-). Ñ2 B2.4 -चारुशृंगं; V3 B1 -सेवितानि; D6.7.10.11 T2.3 G2 -हेमशृंगं (for -घोरशृङ्गम्). D9 अदभ्रवृष्टोत्तमघोरशृंगं. —V3 B1 om. 52^{cd}. —c) Ś Ñ V1.2 B2–4 D2–4.6.8.12 T2.3 तपो- (D6 महा)वनानि; D13 बली बलानि (for महाश्रमाणि). —d) Ñ1 B3–4 D4 महर्षि- (for सुरर्षि-). B2 -सिंह- (for -संघ-). D13 महर्षिसंघातसंसेवितानि.

53 a) Ñ V B D1.13 -घोषं; G3 -शोकं; L (ed.) -लोकं (for -कोशं). Ñ2 V1.2 B2.4 रजतं; D9 रचित-; T3 भरत-; G (ed.) च जन-; Ct as in text (for रजत-). Ś V3 B1 D2.3.8.12 T2 -[अ]चलं; Ñ2 V1.2 B2.4 गिरिं; D6 -[आ]ह्वयं; Ct as in text (for -[आ]लयं). —b) D1 शिवालयं; T3 चक्रायुधं; Cg as in text (for शक्रालयं). B1 वज्र- (for रुद्र-). D1 -शिरःप्रमोक्षं; T3 -शरप्रभावं; G (ed.) -सदः प्रमोदं (for -शरप्रमोक्षम्). —c) Ñ2 B4 -शिरश्च तीव्रं; V1 B2.3 D4.9 -शरश्च दीप्तं (B2 तीर्थं); V3 B1 -सरश्च दीप्तं; B3 -शरप्रदीप्तं; D6 T2.3 -शिरःप्रदीप्तं; G3 -शरं च दीप्तं (for -शिरश्च दीप्तं). —d) Ś V1.3 B1 D2.3.8.12 -किंकराणां; B2 D1.5 T2.3 -किंनरांश्च.

54 a) Ś V B D3.8.12.13 वज्राकरं; Ñ2 हिमाकरं; D7 T1 वज्र्यालयं; D10.11 Ct वह्न्यालयं; T3 वज्रायुधं (for °लयं). —b) B3 om. (hapl.?) from second सू up to भं in 55^{b}. T3 कोश- (for second सूर्य-). T2 M3 -निभं धनं; Cg.k.t as in text (for -निबन्धनं). —c) D4 ब्रह्माननं; D6.10.11 M1.3 Ck ब्रह्मालयं. —d) Ś1 सारं; Ś2 D1–3.8.12

कैलासमग्र्यं हिमवच्छिलां च
तथर्षभं काञ्चनशैलमग्र्यम् ।
स दीप्तसर्वौषधिसंप्रदीप्तं
ददर्श सर्वौषधिपर्वतेन्द्रम् ॥ ५५
स तं समीक्ष्यानलरश्मिदीप्तं
विसिष्मिये वासवदूतसूनुः ।
आप्लुत्य तं चौषधिपर्वतेन्द्रं
तत्रौषधीनां विचयं चकार ॥ ५६
स योजनसहस्राणि समतीत्य महाकपिः ।
दिव्यौषधिधरं शैलं व्यचरन्मारुतात्मजः ॥ ५७
महौषध्यस्तु ताः सर्वास्तस्मिन्पर्वतसत्तमे ।
विज्ञायार्थिनमायान्तं ततो जग्मुरदर्शनम् ॥ ५८
स ता महात्मा हनुमानपश्यं-
श्चुकोप कोपाच्च भृशं ननाद ।
अमृष्यमाणोऽग्निनिकाशचक्षु-
र्महीधरेन्द्रं तमुवाच वाक्यम् ॥ ५९

G. 6. 53. 60
B. 6. 74. 62
L. 6. 53. 111

नासां; $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ देवांश्; $\tilde{N}_2$ D_4 देवांश्; D_{13} द्वारांश् (for नाभिं). V_1 D_4 वसुंधरायां.—After 54, D_7 ins.; while K (ed.) ins. after 55^{ab}:

1386* विश्वेश्वरं तत्र सनन्दिकेश्वरं
स्कन्दं वृतं देवगणैर्ददर्श ।
उमां सकन्यामथ कन्यकाभि-
र्विलासयन्तीं ददृशेऽप्यवीर्यः ।

[(l. 1) K (ed.) -[ई]शं (for -[ई]श्वरं). —(l. 3) K (ed.) सुदुर्गाम् (for सकन्याम्).]

55 B_3 om. up to र्षं in ^{b} (cf. v. l. 54).—^{a}) Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.7-12}$ $G_{1.2}$ उग्रं; M_5 अद्रिं (for अग्र्यं). —V_3 damaged from मग्र्यं up to थर्षं in ^{b}. Ś $D_{2.4.8.9}$ T_3 -शिलाश्च; Ñ $V_{1.2}$ B_4 T_1 -शिलाभं; B_2 -शिखाभं; Cr.m.t as in text (for -शिलां च). D_{13} कैलासमुख्यं हिमवच्छिलाभं. —D_{13} om. 55^{b}.—^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ $D_{2-4.8.12}$ तं चर्षभं; B_2 तमप्रभं; $D_{5.7.10.11}$ T $G_{2.3}$ $M_{1.3}$ तं वै वृषं; D_9 सूर्यप्रभं; G_1 तदर्षभं (for तथर्षभं). Ś D_8 -शृंगम्; D_1 -तुल्यम् (for -शैलम्). Ś $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.12}$ उग्रं; $D_{10.11}$ उग्र्यं (for अग्र्यम्).—After 55^{ab}, D_6 $T_{2.3}$ ins.:

1387* जम्बुद्वीपं पर्वतांश्चाधिगम्य
तत्रोत्तरं वै लवणोदधिं च ।
अतीत्य शाकाह्वयमुत्तमं च
क्षीरोदधिं शीघ्रमगात्कपीन्द्रः ।

[l. 1 unmetric. —(l. 2) T_2 -[अं]बुधिं (for -[उ]दधिं). —(l. 3) T_3 आदित्य- (for अतीत्य). —(l. 4) D_6 reads in marg. from दधिं up to पीन्द्रः. T_3 क्षिप्रम् (for शीघ्रम्).] —Thereafter T_2 cont.:

1388* क्षीरोदमध्ये हनूमान्कपीन्द्रः.

—After 55^{ab}, K (ed.) ins. 1386*.

—^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-4.8.13}$ दीप्तं च; V_3 B_1 दिव्यं च; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ प्रदीप्त-; D_7 $M_{3.5}$ Cg संदीप्त- (for स दीप्त-). D_1 दीप्तौषधि- (for -सर्वौ°). Ś $D_{2.3.8.12}$ -संप्रयुक्तं; V_3 B_1 -पर्वतेंद्रं; D_4 -संयुतं च; T_2 -संप्रदीप्तः; Cg as in text (for -संप्रदीप्तं). D_{13} सकांचनं चौषधिसंप्रदीप्तं. —After 55^{c}, T_2 ins.:

1389* स मारुतिर्मारुततुल्यविक्रमो ।

—^{d}) B_3 D_{13} तत्रौषधि-; B_4 चैवौ° (for सर्वौ°). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B $D_{6.13}$ -पर्वतं च; V_3 -संयुतं च (for -पर्वतेन्द्रम्) D_4 व्यरोचयच्चौषधयश्च तस्मिन्. —After 55, D_{13} ins.:

1390* निरीक्ष्यमाणः पवनात्मजस्तदा.

56 $D_{1.9}$ om. (hapl.) 56^{abc}.—^{a}) D_4 एवं (for स तं). Ś V_3 $B_{1.3}$ $D_{2.3.8.12}$ -संप्रदीप्तं; $\tilde{N}_1$ D_4 -दीप्त-(D_4 °प्ति)रश्मिर्; D_6 $T_{2.3}$ -रश्मिकल्पं; $D_{7.10.11}$ राशिदीप्तं; G_3 damaged (for -रश्मिदीप्तं).—^{b}) D_4 विसिष्मिये वायुसुतस्तदानीं.—^{c}) D_{13} आकुल्लितं; $M_{1.2}$ आसाद्य तं; M_3 आवृत्य तं (for आप्लुत्य तं). $\tilde{N}_1$ B_3 तत्रौषधि-; G_1 सर्वौ° (for तं चौ°). $\tilde{N}_1$ -पर्वतेंद्रे. D_{13} आकुल्लितं चौषधिपर्वतेंद्रं. —V_1 illeg. for ^{d}.—^{d}) D_9 T_3 निचयं (for विचयं). Ś $D_{2.8.12}$ विवेश यत्रौषधयश्च तस्थुः(D_2 °ताः स्म); Ñ $V_{2.3}$ B $D_{4.13}$ निशामयामास महौषधीस्ताः(B_2 °धिस्तदा; B_3 °धिं तां).

57 ^{b}) Ś V B_1 $D_{2-4.8.12}$ समाक्रम्य (for समतीत्य). —^{c}) G_1 दिव्यौषध-. B_3 -युतं; D_4 -वनं; D_5 T_1 -वरं; $M_{1.2}$ -धरे (for -धरं). D_4 सम्यक्; $M_{1.2}$ शैले (for शैलं). —^{d}) D_1 पवनात्मजः.—For 57^{cd}, Ś $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{2.3.8.12}$ subst.; while $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ ins. after 57:

1391* अविश्रान्तो महातेजा व्यचिनोत्स महौषधीः ।

[Ñ V_2 $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ अविश्र(D_{13} °श्रा)म्य; B_3 अधिगम्य (for अविश्रान्तो). Ś D_8 विचिकाय; $\tilde{N}_1$ विचिन्वन्स; $V_{1.2}$ $D_{2.12}$ स($D_{2.12}$ सं-) विचिन्त्य; V_3 B_1 व्यचिनोत्ता; D_3 संनिवेद (sic); D_4 स विचिन्वन् (for व्यचिनोत्स).]

58 ^{a}) D_1 तु तं दीप्तस्; D_{9-11} G_1 M_3 ततः सर्वास्; $M_{1.2}$ तु ता दिव्यास् (for तु ताः सर्वास्).—For 58^{ab}, Ś Ñ V B $D_{2-4.8.12.13}$ subst.:

1392* ततस्ताः कामरूपिण्यो महौषध्यो महाकपिम् ।

—^{d}) Ś $\tilde{N}_2$ $V_{2.3}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ तदा (for ततो).

59 ^{a}) D_1 तां; G_3 तन् (for ता).—^{b}) $D_{7.9-11}$ रोषाच् (for कोपाच्).—^{c}) D_9 [ऽ]पि (for ऽग्नि-). $D_{7.9-11}$ -समान- (for -निकाश-).—^{d}) D_6 $T_{2.3}$ पुनरप्यचिन्वद

G. 6. 53. 61
B. 6. 74. 62
L. 6. 53. 112

किमेतदेवं सुविनिश्चितं ते
यद्राघवे नासि कृतानुकम्पः ।
पश्याद्य मद्बाहुबलाभिभूतो
विकीर्णमात्मानमथो नगेन्द्र ॥ ६०

स तस्य शृङ्गं सनगं सनागं
सकाञ्चनं धातुसहस्रजुष्टम् ।
विकीर्णकूटं चलिताग्रसानुं
प्रगृह्य वेगात्सहसोन्ममाथ ॥ ६१

स तं समुत्पाट्य खमुत्पपात
वित्रास्य लोकान्ससुरान्सुरेन्द्रान् ।
संस्तूयमानः खचरैरनेकै-
र्जगाम वेगाद्गरुडोग्रवीर्यः ॥ ६२

स भास्कराध्वानमनुप्रपन्न-
स्तद्भास्कराभं शिखरं प्रगृह्य ।
बभौ तदा भास्करसंनिकाशो
रवेः समीपे प्रतिभास्कराभः ॥ ६३

(for तमुवाच वाक्यम्). —For 59, Ś Ñ V B $D_{2-4.8.12.13}$ subst.; while D_1 subst. l. 3-4 for 59^{cd}:

1393* स तास्त्वपश्यन्हनुमांश्चुकोप
ननाद कोपाच्च विवृत्य वक्त्रम् ।
अमृष्यमाणोऽथ निमील्य चक्षु-
स्तं शैलराजानमुवाच रोषात् ।

[(l. 1) Ñ$_1$ D_4 स तामपश्यन्; B_4 ततो ह्यपश्यन्. Ś $V_{2.3}$ B_1 $D_{2.3.8.12}$ भृशमाचुकोप (for हनुमांश्चु°). B_3 तास्ता अपश्यन्स तदा हनूमांश्; D_{13} स तानपश्यन्सहसा हनूमान्. —(l. 2) B_3 D_{13} चुकोप (for ननाद). D_4 चाविद्व (sic) (for कोपाच्च). V_3 $B_{1.2}$ विवृत्त- (for विवृत्य). Ñ$_1$ चंडं विनिवृत्य (for कोपाच्च विवृत्य). —(l. 3) $V_{1.2}$ तु (for ऽथ). Ś V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ च विवृत्य(Ś V_3 B_1 °त्त) नेत्रे; Ñ$_1$ [ऽ]नलदीप्तवक्त्रः; D_{13} [ऽ]थ निरीक्ष्य नेत्रं (for ऽथ निमील्य चक्षुस्). D_4 निरीक्ष्यमाणश्च विवृत्तनेत्रं. —(l. 4) Ñ$_1$ स (for तं). Ñ$_1$ वाक्यं; D_1 दोषात् (for रोषात्). Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} तं शैलराजं स उवाच वाक्यं.]

—After 59, D_6 $T_{2.3}$ ins. a passage relegated to App. I (No. 40).

60 ^{a}) Ñ$_1$ हि वि-; D_{13} स्वथ(sic) (for सुवि-). —^{b}) D_1 यद्राघवार्थे (for यद्राघवे न). V_3 B_1 $D_{2-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ G_2 [अ]स्ति तव(D_{13} कर-; G_2 कृत-); D_1 हि न स-; Cm.g.t as in text (for [अ]सि कृत-). Ś V_3 B_1 $D_{2-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ [अ]नुकंपा; D_{13} -[अ]र्थकल्पः; Cm.g.t as in text (for -[अ]नुकम्पः). Ñ$_1$ न ह्यसि सानुकंपः. —^{c}) D_3 महा- (hypm.); $D_{4.13}$ मे (for मद्-). Ñ$_2$ B_2 -लता- (for -बल-). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ -[अ]भिभू(Ñ$_1$ °वधू)तं. —^{d}) D_6 $T_{2.3}$ $M_{1.2}$ विशीर्णम् (for विकीर्णम्). Ś Ñ V B $D_{2-4.8.12.13}$ इहा(Ñ V B_1 $D_{2.13}$ इवा)द्रिराज; D_1 इमं नगेंद्र (for अथो नगेन्द्र).

61 ^{a}) D_9 तस्याथ (for स तस्य). B_4 om शृङ्गं. Ś $D_{8.12}$ परमौ(Ś$_1$ स महौ)षधीकं; Ñ$_1$ सनगं सकाननं; V_2 B_{2-4} सहसा सनागं; D_9 सनगं सकांचनं; D_{13} सहसा ननाम (for सनगं सनागं). —^{b}) D_3 सकाननं; D_9 स्वबाहुना (for सकाञ्चनं). Ś Ñ$_2$ $D_{2.4.8.12}$ -युक्तं (for -जुष्टम्). M_1 om. from सानुं in ^{c} up to अनुप्र in 63^{b}. —^{c}) V_3 B_1 विशीर्ण-. Ś Ñ$_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{2-4.8.12}$ ज्वलिताग्रशृंगः Ñ$_1$ B_3 ज्वलितं महान्तं(B_3 °न्मा); $D_{1.5-7.9-11}$ T G_1 M ज्वलिताग्रसानुं; D_{13} ज्वलिताग्रमुग्रं (for चलिताग्रसानुं). —M_2 om. 61^{d} – 63^{b}. —^{d}) Ñ$_2$ B_3 D_{13} प्रसह्य (for प्रगृह्य). D_1 कोपात् (for वेगात्). Ś $D_{8.12}$ [उ]द्बबर्ह; Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_4 [उ]त्पपात; V_3 B_1 [ऊ]र्ध्वबाहुः; $D_{2.3}$ [उ]द्ववाह; $D_{7.9}$ [उ]न्ममंथ; D_{13} पपात (for [उ]न्ममाथ). —After 61, Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1.4.13}$ ins.:

1324* ततो विकीर्णं तमनेकरूपं
सधातुनानाविधवर्णरूपम् ।
दोर्भ्यां समुत्क्षिप्य महानुभावो
महेन्द्रकेतुप्रतिमानकायः ।

[(l. 1) Ñ$_1$ [ऽ]तिवीर्यं तम्; B_4 [ऽ]तिवीर्यवंतम् (hypm.) D_1 [ऽ]भिगृह्यस्तम्; $D_{4.13}$ विदी(D_{13} °की)र्यंतम् (for विकीर्णं तम्). V_1 B_2 ततो विकीर्णोत्तमनेकरूपं. —(l. 2) Ñ$_1$ D_4 -वर्णशोभं; $V_{1.2}$ -वृक्षयुक्तं(V_2 °रूपं); D_1 -धातुशैलं (for -वर्णरूपम्). —Ñ$_1$ D_4 transp. l. 3 and 4. —(l. 3) B_3 द्वाभ्यां (for दोर्भ्यां). Ñ$_1$ $D_{1.4}$ समाक्षिप्य (for समुत्क्षिप्य). Ñ$_1$ D_4 महाद्रिकल्पः(D_4 °ल्पं); B_4 महाप्रभावो; D_1 °भ्रनीलं (for °नुभावो). $V_{1.2}$ उत्पाटयामास महाप्र(V_2 °नु)भावो. —(l. 4) Ñ$_1$ D_4 -प्रतिमोत्तमाभ्यां; $V_{1.2}$ B_3 D_{13} -प्रतिमानरूपः; D_1 -प्रतिमायताभ्यां (for °मानकायः).]

62 D_{11} $M_{1.2}$ om. 62 (for $M_{1.2}$ cf. v.l. 61). —^{a}) B_4 om. त्पाट्य खमु. B_1 सम्- (for खम्). —^{b}) Ś Ñ$_2$ $B_{1.4}$ $D_{1-5.8-10.12.13}$ T G M_3 ससुरासुरें(D_3 °**)द्रान् (for °रान्सुरेन्द्रान्). —^{c}) Ś Ñ$_1$ V_3 B_1 $D_{2-4.8.12.13}$ सुर(Ñ$_1$ $D_{4.13}$ मुनि)सिद्धसंघैर्; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} मुनिभिः समे(Ñ$_2$ B_2 °भू[sic])तैर् (for खचरैरनेकैर्). —^{d}) Ñ$_1$ $D_{4.6.10}$ $T_{2.3}$ G_1 $M_{3.5}$ -वेगः; D_9 -वेगैः (for -वीर्यः). Ś Ñ$_2$ V B $D_{2.3.8.12.13}$ अति(Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_3 °भि)-चंडवेगः; $D_{1.5}$ T_1 G_3 गरुडोरु(D_5 T_1 °डाग्र्य; G_3 °डोग्र्य)-वेगः (for गरुडोग्रवीर्यः).

63 M_2 om. 63^{ab}; M_1 om. up to अनुप्र in ^{b} (for both, cf. v.l. 61). Ś Ñ$_2$ V B $D_{2.3.8.12.13}$ transp. 63 and 64. —^{a}) D_4 -[उ]द्यानम् (for -[अ]ध्वानम्). Ś Ñ$_2$

स तेन शैलेन भृशं रराज
　　शैलोपमो गन्धवहात्मजस्तु ।
सहस्रधारेण सपावकेन
　　चक्रेण खे विष्णुरिवोद्धृतेन ॥ ६४

तं वानराः प्रेक्ष्य तदा विनेदुः
　　स तानपि प्रेक्ष्य मुदा ननाद ।
तेषां समुद्धुष्टरवं निशम्य
　　लङ्कालया भीमतरं विनेदुः ॥ ६५

ततो महात्मा निपपात तस्मि-
　　ञ्शैलोत्तमे वानरसैन्यमध्ये ।
हर्युत्तमेभ्यः शिरसाभिवाद्य
　　विभीषणं तत्र च सस्वजे सः ॥ ६६

तावप्युभौ मानुषराजपुत्रौ
　　तं गन्धमाघ्राय महौषधीनाम् ।
बभूवतुस्तत्र तदा विशल्या-
　　वुत्तस्थुरन्ये च हरिप्रवीराः ॥ ६७

G. 6. 53. 67
B. 6. 74. 69
L. 6. 53 119

V1.2 B4 D1.5.8.12 G3 अभि-; D13 अति- (for अनु-). Ñ2 V1.2 B2.4 D13 -प्रपेदे (for -प्रपन्नस्). B3 अतिप्रचंडं; D9 उपद्यपन्नं (sic). —^{b}) Ñ1 V3 B1–3 D4.7.9–11.13 G M3.5 तं (for तद्). D4 भासुर- (for भास्कर-). Ñ1 भास्कराभः. —^{d}) D3 रविः. Ś D8.12 सकाशे ; V3 B1 सकाशात् ; D2.3 प्रकाशे (for समीपे).

64 Ś Ñ2 V B D2.3.8.12.13 transp. 63 and 64. —^{b}) Ś D2.3.8.12 शैलोत्तमे (for शैलोपमो). Ś Ñ V B D3–4.8.12.13 गंधवहस्य(Ñ1 °हात्म-) सूनुः ; D6 T2.3 गंधवहात्मजो बली (for गंधवहात्मजस्तु). —M1 transp. 64^{d} and 66^{b}. —^{d}) D13 चक्रे यथा (sic); G2 चक्रेण वै (for चक्रेण खे). Ñ V1.2 B2–4 D1.4–7.9–11.13 T1.2 G1.2 M3.5 [अ]र्पितेन; T3 [उ]द्यतेन; G3 [अ]र्चितेन (for [उ]द्धृतेन). Ś V3 B1 D2.3.8.12 चक्रे(B1 चंद्रे)ण विष्णुर्दिवि चो(D3.12 वो)द्य(Ś1 °दि)तेन.

65 ^{a}) Ñ1 समं ; V3 B1 D4.6 T2.3 मुदा; D1 भृशं (for तदा). Ś D2.3.8.12 मुदा प्रणेदुः ; D9 महाविनेदुः; M3 विनेदुरुच्चैः (for तदा विनेदुः). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 चापि तान् ; D6 T2.3 तांश्च वि-(T2 सं-) (for तानपि). Ñ1 B4 D2.3 समुन्ननाद; B1(marg. also as in text) मुदा विनेदुः ; D8 तदा ननाद; D13 भृशं ननाद (for मुदा ननाद). —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.6–13 T2.3 M5 समुत्कृ(D6 °त्सृ)ष्ट- (for °द्धुष्ट-). V3 -स्वनं ; T3 -रवान् ; M1 -वरं (meta.) (for -रवं). —^{d}) Ś1 लंकास्थिता; Ś2 D2.3.8.12 लंकाश्रितो; Ñ1 रक्षोगणा; V2 लंकापुरं (sic); V3 B1 लंकागता; B4 लंकोद्भवा; D1 लंकाभयाद् ; D4 रक्षोगणौघा; D9 सलंकया (for लङ्कालया). Ñ2 V3 B1.2.4 D1 भीमरवं(V3 °वा; B2 °वरं [meta.]) ; D4 भीतरवं (from भी up to णान् [var.]) in 66^{d} reads in marg.) (for भीमतरं). D3 ननाद (for विनेदुः).

66 D4 reads in marg. up to णान् (var.) in ^{d} (cf. v.l. 65). —^{a}) Ś V3 B1 D2.3.8.12 स तं(Ś2 D2.3.8.12 तद्) गृहीत्वा; D6 T2.3 ततो हनूमान् (for ततो महात्मा). —M1 transp. 64^{d} and 66^{b}. —^{b}) Ś1 V3 B1 शैलोत्तमं; D1 शैलोपमो; G (ed.) शैलशृंगं (unmetric); Cr.g as in text (for शैलोत्तमे). Ñ1 D1.4.6 T2 -राज- (for -सैन्य-). D1 -सैन्ये (for -मध्ये). —M2 om. 66^{cd}. —^{c}) Ñ2 V2 B2–4 D6.13 हर्युत्तमांस्तान् ; T2.3 °त्तमान्वै (for °त्तमेभ्यः). Ñ2 D6 सहसा (for शिरसा). D13 [अ]भिवंद्य (for [अ]भिवाद्य). Ś V1.3 B1 D2.3.8.12 हर्युत्तमैस्तैरभिशस्य(V3 °हन्य; B1 °पश्य)मानो; Ñ1 D4 स मारुतिस्ताञ्शिरसा प्रणम्य. —M1 om. 66^{d}. —^{d}) D5 T1 M3 स (for च). D5 T1.2 M3 च (for सः). D1 समस्वजे च; T3 परिष्वजे च (for च सस्वजे सः). Ś V1.3 B1 D2.3.8.12 विभीषणेनापि च(D3 प्र-) श(V3 B1 शं)स्यमानः ; Ñ1 B3 M5 विभीषणं सं (Ñ1 M5 तं)परिषस्वजे च; Ñ2 B2 °णंताननुसस्वजे च; V2 °णं तान्प्रसस्वजे च (unmetric); B4 °णाद्यानुपसस्वजे च; D4 °णान्कपिरक्षमुख्यान् (unmetric); D13 °णं तमुपसस्वजे च.

67 M1 reads 67^{a} twice. —^{a}) V1 B2–4 D13 राघव- (for मानुष-). Ś V3 B1 D2.3.8.12 M1(both times).2 ततस्तु तौ संयति (M1.2 मानुष-) राजपुत्रौ; Ñ2 तावप्युभौ राजसुतौ च वीरौ. —^{b}) Ś D2.3.8.12 प्रेयम् (for गन्धम्). —^{c}) D4 तौ नु (for तत्र). G3 रणे (for तदा). —^{d}) Ś V3 B1 D2.3.8.12 संरूढसर्वव्रणनष्टशोकौ; Ñ V1.2 B2–4 सर्वव्रणै(Ñ1 V2 सर्वैः शरै)श्चापि विमुक्तदेहौ(Ñ1 °गात्रौ); D4 शरैश्च शस्त्रैश्च विमुक्तगात्रौ; D13 सर्वास्त्रपाशैश्च विमुक्तदेहौ. —After 67, Ñ V B D4.12 ins. :

1395* ते चापि सर्वे हरयस्तदानीं
　　सुप्ता निशान्तादिव संप्रबुद्धाः ।
विनर्दमानाः सहसोदतिष्ठ-
　　न्नभिष्टुवन्तः पवनात्मजं तम् ।

[(l. 1) Ñ1 समस्ता (for तदानीं). D4 तौ चापि दृष्ट्वा हरयः प्रहृष्टाः . —Ñ1 D4 transp. l. 2 and l. 4. —(l. 2) D4 -[अं]तेपि च (for -[अ]न्तादिव). —(l. 3) Ñ1 D4 [अ]वतिष्ठन् ; B1 (before corr. as in text) [अ]भ्यतिष्ठन्. —(l. 4) B3 अभिष्टुवंतं (for °वन्तः). Ñ1 D4 विशल्यदेहाः सहसा बभूवुः .] ;

while D1.5–7.9–11 S ins. ; while D3 cont. l. 5–8 only after 1397* :

G. 6. 53. 0
B. 6. 74. 73
L. 6. 53. 120

ततो हरिर्गन्धवहात्मजस्तु
तमोषधीशैलमुदग्रवीर्यः ।
निनाय वेगाद्धिमवन्तमेव
पुनश्च रामेण समाजगाम ॥ ६८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

1396* सर्वे विशल्या विरुजाः क्षणेन
हरिप्रवीरा निहताश्च ये स्युः ।
गन्धेन तासां प्रवरौषधीनां
सुप्ता निशान्तेष्विव संप्रबुद्धाः ।
यदाप्रभृति लङ्कायां युध्यन्ते हरिराक्षसाः । [5]
तदाप्रभृति मानार्थमाज्ञया रावणस्य च ।
ये हन्यन्ते रणे तत्र राक्षसाः कपिकुञ्जरैः ।
हता हतास्तु क्षिप्यन्ते सर्व एव तु सागरे ।

[(l. 1) D_1 विरजाः; D_7 $T_{2.3}$ G_1 $M_{3.5}$ Cg विरुजः (for विरुजाः). —(l. 2) $D_{5.9-11}$ च; Cr.g as in text (for नि-). G_2 [ऽ]न्ये; Cr as in text (for स्युः). —(l. 3) D_6 नाना- (for तासां). D_1 परमौषधीनां; M_5 च महौषधीनां (for प्रवरौ°). —(l. 4) D_{13} निशांताद्विव (for निशान्तेष्विव). D_5 संप्रवृद्धाः (for संप्रबुद्धाः). D_1 सुप्तप्रबुद्धा इव ते निशांते. —After l. 4, $T_{2.3}$ ins. :

1396(A)* दृष्ट्वा केचिदथौषध्यः प्राश्य चान्येऽभवन्क्षणात् ।
प्रभञ्जनवशात्केचिद्वानराः सहसोत्थिताः ।
केचिन्नस्यप्रयोगेन ओषधीनां बलेन च ।
उत्पाद्य तु विषं मध्ये ह्यौषधीनां दिवौकसः ।
राक्षसानामभावाय योजयामासुराशु वै । [5]
संभिन्नाः सुहिताश्छिन्नाः सौवर्णीयाः सवर्णिताः ।
विशल्याद्धतशल्याश्च विशल्यास्ते कृताः परे ।
ततः समुत्थितं दृष्ट्वा तद्वानरबलं महत् ।
आश्चर्यमिति भाषन्तः किमेतदिति वानराः ।
संजीवन्याः प्रभावेन सजीवास्ते समुत्थिताः । [10]
निरुजो निर्विषादाश्च बलेन च समन्विताः ।
हनूमन्तं प्रशंसुस्ते समग्रबलचोदितम् ।

[(l. 6) T_3 संहिताश् (for सुहिताश्). T_3 सौवर्णायाः (for सौवर्णीयाः). —(l. 10) T_3 संजीवास् (for सजीवास्).]

—(l. 5) D_9 तदा- (for यदा-). M_5 वध्यंते (for युध्यन्ते). D_1 वापि वानराः; $D_{5.7}$ T G_3 $M_{3.5}$ कपिराक्षसाः (for हरि°). —(l. 6) D_1 G_1 आज्ञाया (for आज्ञया). $M_{1.2}$ तु (for च). —(l. 7) D_1 ह** (for हन्यन्ते). —(l. 8) G_3 वाता- (sic) (for हता). D_1 प्रक्षिपंति (for तु क्षिप्यन्ते). D_6 $T_{2.3}$ हि; $M_{1.2}$ च (for तु). D_5 राक्षसे (for सागरे). D_8 सागरे सर्वराक्षसाः (for the post. half). ❀ Cm : हताहतास्तु मुमूर्षावस्थापन्ना अपीत्यर्थः । ; so also Cg which adds यद्वा यदा यदा ये ये हतास्तदा तदा ते ते क्षिप्ता इत्यर्थः । ; Ck : हताहता इति वीप्सायाम् । हताः सर्व एवेत्यर्थः । ; so also Ct. ❀]

—After 67, D_3 ins. :

1397* बभूव तद्वानरसैन्यमुग्रं
सर्वं तमाघ्राय च शैलशृङ्गम् ।
संरूढसर्वव्रणनष्टशोकं
मृतं सजीवं त्रुटिताङ्गसन्धि ।

68 G(ed.) om. 68. —^{a}) Ñ$_1$ D_1 -[आ]त्मसूनुः (for -[आ]त्मजस्तु). —^{b}) D_1 तमोजसा; D_9 T_3 G_3 तमौषधी-; G_2 महौषधी- (for तमोषधी-). $D_{1.9-11}$ G_1 $M_{1.2.5}$ उदग्रवेगः (D_1 °गं) (for उदग्रवीर्यः). ❀ Ck : ओषधीशैलमिति । औषधपर्वतमित्यर्थः । दीर्घश्छान्दसः । ; so also Ct. ❀ —For 68^{ab}, Ś Ñ (Ñ$_1$ om. l. 1) V B $D_{2-4.8.12.13}$ subst. :

1398* ततस्त्वसौ गन्धवहस्य सूनुः
संगृह्य हैमं शिखरं प्रवृद्धम् ।

[(l. 1) Ś V_3 B_1 $D_{2.3.8.12}$ ततः स वै; B_3 ततश्चासौ; D_4 ततो हरिर् (for ततस्त्वसौ). —(l. 2) B_1 प्रगृह्य (for संगृह्य). Ñ$_1$ D_4 संजीवयित्वा परमौषधीभिः; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} महौषधी(Ñ$_2$ $B_{2.3}$ °धीः ; B_4 °धीं)शैलवरं प्रगृह्य.]
—Thereafter D_4 cont. ; while Ñ$_1$ ins. after 68^{ab} :

1399* तथैव शृङ्गं पुनरेव वेगा-
ज्जगाम तार्क्ष्योत्तमवेगवीर्यः ।

[(l. 1) Ñ$_1$ तच्छैल- (for तथैव). D_4 (marg. also) ततो हरिः शैलवरस्य शृंगं. —(l. 2) Ñ$_1$ गृध्रोत्तम- (for तार्क्ष्यो°).]
—^{c}) Ś Ñ$_2$ V B $D_{2.3.8.12.13}$ जगाम (for निनाय). $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ D_{13} शीघ्रं; B_2 शैलं (for वेगाद्). D_4 तदा गृहीत्वा पुनरेव मेरुं. —^{d}) D_4 रामं च (for रामेण). Ś V_3 B_1 $D_{2.4.8.12}$ समागत(V_3 B_1 °म)श्च; V_2 सहाजगाम; D_3 समागतोभूत् ; M_3 समं जगाम (for समाजगाम). Ñ$_1$ B_4 पुनश्च रामं समुपा(B_4 °हसा)जगाम.

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ V_3 B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D_3 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś Ñ$_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1.3.4.8.12.13}$ औषध्यानय(D_4 °गम)नं (V_3 damaged for नयनं); Ñ$_1$ औषधीपर्वतानयनो; B_3 औषधिनयनं; D_2 शस्त्रवधे औषध्यानयनं; D_9 विशल्यकरणो औषधआगमनो. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś$_1$ Ñ$_1$ $V_{2.3}$ B_2 $D_{2.4.8.12.13}$ om. ; Ś$_2$ V_1 53 ; Ñ$_2$ 54 ; B_1 50 ; B_3 47 ; B_4 D_9 51 ; D_1 55 ; D_3 56 ; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 74 ; T_2 79 ; T_3 81 ; $M_{1.2}$ 75. —After colophon, D_2 concludes with राम; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.
—After Sarga 61, Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ ins. a passage which is relegated to App. I (no. 38).

६२

ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः ।
अर्थ्यं विज्ञापयंश्चापि हनूमन्तं महाबलम् ॥ १
यतो हतः कुम्भकर्णः कुमाराश्च निषूदिताः ।
नेदानीमुपनिर्हारं रावणो दातुमर्हति ॥ २
ये ये महाबलाः सन्ति लघवश्च प्लवंगमाः ।
लङ्कामभ्युत्पतन्त्वाशु गृह्योल्काः प्लवगर्षभाः ॥ ३
ततोऽस्तंगत आदित्ये रौद्रे तस्मिन्निशामुखे ।
लङ्कामभिमुखाः सोल्का जग्मुस्ते प्लवगर्षभाः ॥ ४

G. 6. 54. 5
B. 6. 75. 4
L. 6. 54. 4

62

☞ Ś1 om. 6.62–66.

1 ^{a}) Ñ2 V1.2 B3 D4.13 अथ; B4 यथा (for ततो). —^{b}) D9–11.13 वानरेश्वरः; G2 वाहिनीपतिः. —^{c}) D11 G1 M1.2.5 Ck अर्थं; Cr.m.g.t as in text (for अर्थ्यं). Ś2 Ñ1 V3 B1 D1.2.8.12 अर्थं विज्ञापयन्नेव (D2 °वं); Ñ2 V1.2 B2–4 D3.4 अर्थ (B2 आत्म; B3 सर्व) विज्ञानसंपन्नं (D3 °न्नो); D13 सर्वज्ञानसुसंपन्नं; T2 अर्थ्यं विज्ञाप्य रामाय; T3 अथ विज्ञाय यत्नेन. —^{d}) Ñ V1.2 B2–4 D1.4–7.9–11.13 T1 G M इदं वचः; D2 महाकपिं; T3 अथाब्रवीत् (for महाबलम्). —After 1, B3 ins.; Ñ V1.2 B2.4 D13 ins. after 2^{ab}:

1400* वयं च निहताः सर्वे रणाय पुनरुद्यताः ।
पुत्रव्यसनसंतप्तो भ्रातृव्यसनपीडितः ।

[Ñ1 om. l. 1. —(l. 1) V2 om. the post. half. D13 युद्धाय (for रणाय). V1 D13 उत्थिताः. —G (ed.) om. l. 2. —(l. 2) B2.3 -संत्रस्तो; B4 -संप्राप्तो (for -संतप्तो).]

2 ^{a}) D1 स नो (for यतो). —^{b}) Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 सहानुगाः; Ñ1 D6 T2.3 [ए]व (Ñ1 नि-) सूदिताः; Ck.t as in text (for निषूदिताः). —After 2^{ab}, Ñ V1.2 B2.4 D13 ins. 1400*. —V2 illeg. from 2^{c} up to l. 1 of 1401*. B3 reads 2^{cd} twice (second time in marg.). —^{c}) Ñ2 V3 B1 D4 इदानीम् (for नेदानीम्). Ś2 Ñ V3 B1–3 (first time) D2–4.8.12.13 उपसंहारं; B3 (second time) युद्धमस्माकं; D1 बलनिर्हारं. ❀ Cv.m.g: उपनिर्हारं उपनिष्क्रमणम् (Cm °ष्क्रमस्य युद्धप्रदानम्); Cg adds युद्धाय निर्गमनमिति यावत्। हतपुत्रादित्वेनानुत्साहाद्रावणो न निर्गमिष्यतीति भावः। अत्र आग्रहेण प्रेतनिर्यापनरूढनिर्हारपदप्रयोगः। दातुं कर्तुमिति यावत्। धातूनामनेकार्थत्वात्। उपनिर्हारशब्दः उपनिष्क्रम्य युद्धपरो वा।; Ck: उपनिर्हारं पुररक्षां दातुं संपादयितुं नार्हति।; Ct cites Cm and Ck as above and adds उपनिर्हारं युद्धावहारमस्माकं दातुं नार्हतीत्यर्थः। अनेनान्यदा युद्धावहारो जात इति ज्ञायत इत्यन्ये. ❀ —^{d}) G2 राघवो (for रावणो). Ś2 D8.12 M5 कर्तु (M5 गंतु) मर्हति; B3 (first time) विद्रविष्यति; B3 (second time) D4.6.13 T3 दातुमिच्छति; D2.3 प्राप्तु (D3 लब्धु) मर्हति (for दातुमर्हति). Ñ2 V1 B1 D1 रावणे दातुमिच्छ (B1 D1 °मर्ह) सि. —After 2, Ñ2 V1.2 B2.3 (after first occurrence).4 D1.3.4.13 ins.:

1401* द्वाराणि संवृतान्येव गुप्तान्यथ निशाचरैः ।
प्रतियातुं पुनः शक्यं न च शक्यं चिरायितुम् ।

[G (ed.) om. l. 1. V2 illeg. for l. 1. —(l. 1) D1 संवृतानि च द्वाराणि (for the prior half). D1 च (for [अ]थ). D3 संगुप्तानि (for गुप्तान्यथ). D13 सुगुप्तानीह राक्षसैः (for the post. half). —After l. 1, B3 reads 6^{ab} for the first time in marg., repeating it (var.) in its proper place. —(l. 2) B3 कार्यं (for first शक्यं). B2 प्रतियातस्य (°तः स?) नः कालो (for the prior half). G (ed.) शक्यश् (for second शक्यं). B2.3 विचारितुं (for चिरायितुम्). D1 व्यतियातश्च नः कालो न च शक्यं न वारितुं; D3 व्यतियातश्च नः कालो न चावेक्ष्यंति रावणं; D4 यत्नेन हि भवेच्छक्यं न तु शक्यं चिराकृतं; D13 प्रतिघातस्तु नः सख्यो न च राज्यं विचेरतुः (sic).]

3 Ś2 V3 B1 D2.8.12 om. 3^{ab}. —^{a}) Ñ2 V1 B2–4 तद्ये; D4 इमे; D13 तन्मे (for ये ये). D13 सर्वे (for सन्ति). —^{b}) Ñ1 M5 बहवश्च; Ñ2 V1 B2–4 D3.4.13 वीर्यवंतः; D6 लघुवंतः; G3 संघशश्च (for लघवश्च). D3 च वानराः (for प्लवंगमाः). —^{cd}) Ś2 V3 B1 D2.3.5.8–12 M5 अभिपतंतु (Ś2 D3.8.12 °ति); T2 अभ्युत्पतंति; T3 Cr अभ्युत्पतन्; M3 अभ्युत्प्लवंतु; Cg.k.t as in text (for अभ्युत्पतन्तु). Ś2 [अ]थ (for [आ]शु). D1 गृह्योल्कां. Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 प्रगृह्योल्काः सहस्रशः (for ^{d}). Ñ1 लंकामभ्युपगच्छंतु गृह्योल्कां सर्वतो दिशः. —For 3^{cd}, Ñ2 V1.2 B2–4 D4.13 subst.:

1402* ते लङ्कामभिरोहन्तु प्रगृह्योल्काः समन्ततः ।

[V1.2 D13 -गच्छंतु (for -रोहन्तु). V1.2 प्रगृह्योल्कां; D4 संगृह्योल्काः.]

—After 3, M3 B (ed.) K (ed.) (both eds within brackets) ins.:

1403* हरयो हरिसंकाशाः प्रदग्धुं रावणालयम् ।;

while M5 ins.:

1404* ततो महानिशीथे ते ध्वान्ते चास्मिन्भयंकरे ।

4 D9 om. (hapl.) 4. —^{a}) Ñ V1 B2–4 D4.13 ततस्तेस्तं (Ñ1 °तोप्यस्तं) गते सूर्ये. ❀ Ck: ततोऽस्तमित आदित्य इति. ❀ —^{b}) D7 तत्र (for तस्मिन्). —^{cd}) D1 लंकाभिप्रमुखाः. Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 जग्मुः सोल्कास् (by transp.). Ś2 Ñ1 B1 D2.3.8.12 ते (B1 ये) हरि-

G. 6. 54. 6
B. 6. 75. 5
L. 6. 54. 5

उल्काहस्तैर्हरिगणैः सर्वतः समभिद्रुताः ।
आरक्षस्था विरूपाक्षाः सहसा विप्रदुद्रुवुः ॥ ५
गोपुराट्टप्रतोलीषु चर्यासु विविधासु च ।
प्रासादेषु च संहृष्टाः ससृजुस्ते हुताशनम् ॥ ६
तेषां गृहसहस्राणि ददाह हुतभुक्तदा ।
आवासान्राक्षसानां च सर्वेषां गृहमेधिनाम् ॥ ७

यूथपाः ; Ñ2 V1.2 B2–4 D4.13 वानरयूथपाः ; V3 ते हरिपुंगवाः ; M1.2 सर्वे प्लवंगमाः (for ते प्लवगर्षभाः).

5 ^{a}) V3 B1 सोल्का- (for उल्का-). D13 च हरिभिः (for हरिगणैः). —^{b}) B3 D13 सर्वत्र (for सर्वतः). B4 समविद्रुताः . —^{c}) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 आरक्ता(D2.3 °क्षा)स्ते; Ñ V2 B2.4 D4 प्राकारस्था; B3 D13 आरक्ताक्षा. D5 T1 G3 निशिचराः ; Cm.g.k.t as in text (for विरूपाक्षाः). —^{d}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 राक्षसा; G1 M5 सर्वतो (for सहसा). D1 विदुद्रुवुः (subm.) ; D2 संप्रदुद्रुवुः ; D4 च विदुद्रुवुः . —After 5, Ñ1 V1.2 B2.3 (m.) ins. :

1405* ते गृहेष्वथ संरब्धा हर्म्येषु विविधेषु च ।

[V1 B3 गृहेष्वथ सुसंरब्धा (for the prior half). B2 [अ]थ (for च).]

6 B3 reads 6^{ab} for the first time in marg. after l. 1 of 1401*, repeating it (var.) here. —^{a}) Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 गोपुरेषु; Ñ2 V2 B2.4 D4.13 प्राकाराट्ट- (V2 B2 °त्तु) ; V1 प्राकारा*; B3 (both times) प्राकाराग्रे (for गोपुराट्ट-). —^{b}) Ñ1 (m. also ; orig. as in text) प्रेक्षासु; B3 (first time) रथ्यासु; B3 (second time) सर्वासु (for चर्यासु). G (ed.) हर्म्येषु विविधेषु च (= post. half of 1405*). —^{c}) D13 प्राकारेषु (for प्रासादेषु). B2 हृष्टाश्च; B3 सुहृष्टाः ; D7 G2 सर्वत्र; G3 संमोदाः (for संहृष्टाः). —After 6, B3 D13 ins. :

1406* ततः प्रज्वलितो वह्निर्लङ्कावेश्मस्वभिज्वलन् ।

[B3 विह्वलः (for [अ]भिज्वलन्).]

7 ^{b}) Ñ1 D4 प्रभुः (for तदा). —After 7^{ab}, D1.5–7.9–11 S ins. :

1407* प्रासादाः पर्वताकाराः पतन्ति धरणीतले ।
अगरुर्दह्यते तत्र परं चैव सुचन्दनम् ।
मौक्तिका मणयः स्निग्धा वज्रं चापि प्रवालकम् ।
क्षौमं च दह्यते तत्र कौशेयं चापि शोभनम् ।
आविकं विविधं चौर्णं काञ्चनं भाण्डमायुधम् । [5]
नानाविकृतसंस्थानं वाजिभाण्डपरिच्छदम् ।
गजग्रैवेयकक्ष्याश्च रथभाण्डाश्च संस्कृताः ।
तनुत्राणि च योधानां हस्त्यश्वानां च वर्म च ।
खड्गा धनूंषि ज्याबाणास्तोमराङ्कुशशक्तयः ।
रोमजं बालजं चर्म व्याघ्रजं चाण्डजं बहु । [10]
मुक्तामणिविचित्रांश्च प्रासादांश्च समन्ततः ।
विविधानस्त्रसंघातानग्निर्दहति तत्र वै ।
नानाविधान्गृहच्छन्दान्ददाह हुतभुक्तदा ।

[(l. 1) G1 प्राकाराः . D1 शिखर- (for पर्वत-). M5 प्रपतंति महीतले (for the post. half). —(l. 2) D1.6.7.9–11 अगुरुर् (for अगरुर्). D1 शुद्धं; D5 T1 भूयान् ; Cg as above (for तत्र). D1.6 G2 वरं (for परं). D1 च (for सु-). D11 सुदर्शनं. D5 T1 M3 वरं च हरिचंदनं (for the post. half). —(l. 3) D1 शुक्तिका (for मौक्तिका). M1.2 रक्तं (for वज्रं). —(l. 4) T1 moth-eaten for क्षौमं. D5 T1 भूरि (for तत्र). G3 शोभितं (for शोभनम्). —(l. 5) D6 T3 दह्यते (for विविधं). D1 T2.3 M5 चूर्णं; D7 G3 स्वौर्णं (for चौर्णं). M5 अद्भुतं (for आयुधम्). D1 कनकं भांडमाणिक्यं (for the post. half). ❀ Ct : और्णमूर्णासूत्रनिर्मितम् , आविकमविरोमनिर्मितम् । ऊर्णा त्वितरेषामपीति न पौनरुक्त्यम्. ❀ —(l. 6) G2 -संधानं; Cm.g.t as above (for -संस्थानं). G2 M3 -परिच्छदौ. M5 वाजिभांडमनुत्तमं (for the post. half). —(l. 7) D1.6 -कक्षाश्. G2 सत्कृताः ; Cm.g as above (for संस्कृताः). D1.11 रथभांडं च संस्कृतं; D10 M1.2.5 Ck.t रथभांडांश्च संस्कृतान् (for the post. half). —(l. 8) D1.7 तनुत्राणानि (for तनुत्राणि च). G1 हस्तिपानां (for हस्त्यश्वानां). D1 सु- (for second च). D1.10.11 चर्म च; D9 सर्वशः (for वर्म च). —(l. 9) D1 खड्गान् . M1.2 खड्गान्धनूंषि ज्याबाणांस्तोमरानंकुशांस्तथा. —(l. 10) M5 चापि (for चर्म). D1 वैयाघ्रं (for व्याघ्रजं). —D5 om. l. 11–13. —(l. 11) D1.6.7.9 T G1.2 -विचित्राश्च प्रासादाश्. T1 G3 सहस्रशः (for समन्ततः). —(l. 12) D6.7 T1.2 G2.3 M3.5 Cr.m.g -संयोगान् ; D9 -संपातान्; M1.2 -संघांश्च (for -संघातान्). G2 विनिर्दहति. M1.2 ददाहाग्निर्महाबलः (for the post. half). D1 विविधान्वस्त्रतिर्योगान्दहन्ददति तत्र वै (sic). —(l. 13) D1 नानाविध- . D9–11 गृहांश्चित्रान् ; M1.2.5 गृहांश्छंदान् ; Cv.r.m.g as above (for गृहच्छन्दान्). D7 नानाविकृतसंस्थानान् (for the prior half). M5 ततः (for तदा).]

—^{cd}) G2 आवासं. M1.2.5 राक्षसेंद्राणां. M1.2 ददाह (for सर्वेषां). D5 T1 G3 M3 Cg -गर्धिनां; D6.7.10.11 T2.3 Ct -गृध्नुनां; D9 -संधिनां (for -मेधिनाम्). Ś2 D2–4.8.12 राक्षसानां समासाद्य सर्वेषां द्वाररक्षिणां. ❀ Ct : गृहगृध्नुनाम् गृहस्थानाम् । दीर्घाभाव आर्षः . ❀ —For 7^{cd}, Ñ V B D1.13 subst. :

1408* राक्षसानां समादीप्तः सर्वेषां प्राणगर्धिनाम् ।

[Ñ1 समुद्दीप्तः ; V3 B1 सहस्राणि; D1 समुदितः ; D13 समातप्तः (for समादीप्तः). Ñ1 V3 B1 चैव (Ñ1 द्वार-) रक्षिणां; V2 B2 प्राणगर्जिनां; B3 D13 रणगर्जि(D13 °र्धि)नां; D1 द्वारगर्धिनां (for प्राणगर्धिनाम्).]

—Thereafter B3 D13 cont. :

1409* ददाह दशसाहस्रान्राक्षसानभितो ज्वलन् ।

हेमाचित्रतनुत्राणां स्रग्दामाम्बरधारिणाम् ।
सीधुपानचलाक्षाणां मदविह्वलगामिनाम् ॥ ८
कान्तालम्बितवस्त्राणां शत्रुसंजातमन्युनाम् ।
गदाशूलासिहस्तानां खादतां पिबतामपि ॥ ९
शयनेषु महार्हेषु प्रसुप्तानां प्रियैः सह ।
त्रस्तानां गच्छतां तूर्णं पुत्रानादाय सर्वतः ॥ १०

G. 6. 54. 14
B. 6. 75. 17
L. 6. 54. 10

[D13 राक्षसानामभिज्वलन् (for the post. half).]

8 V3 om. 8–9^{b}. —^{a}) B4 हेतु- (sic) (for हेम-). B3 -भिन्न- (for -चित्र-). D13 -विचित्राणां. —D4 om. (hapl.) 8^{b}–9^{a}. —^{b}) Ñ2 स्रग्माला- ; D1 अंगद- ; D7.10.11 स्रग्भांड- (for स्रग्दाम-). ❀ Cg : दामशब्दो हारपरः। स्रग्दामशब्देनानेकसरनिर्मितपुष्पमालोच्यत इत्याचार्याः. ❀ Ś2 Ñ1 B4 D2.3.8.12.13 -[आ]लंब- ; G (ed.) -[आ]युध- (for -[अ]म्बर-). —^{c}) Ñ2 धूम- ; D8.10–12 T1 G1.3 M Cg शीधु- (for सीधु-). Ś2 Ñ V1.2 B1–3 D2.3.8.12 -व्याकुलित- (for -पानचल-). B4 सीधुरसज्वलिताक्षाणां (hypm.) ; D1 सिंदुराणां चलाक्ष्याणां (sic) ; D5 सीधुपानेषु दक्षाणां; D7 G2 शीधु(D7 सीधु)पाने च सक्तानां; D13 सीधुनाकुलिताक्षाणां; T2 शतानि च सहस्राणि. —^{d}) Ś2 D8.12 -मंथर- (for -विह्वल-).

9 V3 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). V2 D4 om. 9^{a} (for D4, cf. v.l. 8). —^{a}) Ś2 D8.12 तथा (for कान्ता-). Ñ1 -गात्राणां; Ñ2 B1–3 -हस्तानां (for -वस्त्राणां). V1 B4 D13 कांतावलंबि(D13 °लक्षित)हस्तानां. —^{b}) Ś2 B1 D2.3.8.12 शत्रुसंघातभेदिनां; B3 शत्रुसंतानसंकुधां. ❀ Cr.m : शत्रुसंजातमन्युनामित्यत्र (Cr °त्यत्र नामीति) दीर्घाभाव आर्षः ।; so also Cg.t. ❀ —After 9^{ab}, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. :

1410* नित्यं युद्धप्रवृत्तानां मत्तैरावणगामिनाम् ।

[Ñ2 V1.2 B3.4 -प्रवृ(B4 °वु)द्धानां. Ñ1 D4 नित्ययुद्धप्रसक्तानां (for the prior half). Ñ1 D4 -[ऐ]रावत- . Ñ2 V1.2 B2 -यायिनां (for -गामिनाम्).]

—Thereafter D13 cont. l. 1 of 1413*.

—^{c}) Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 -[अ]सिशूल- (by transp.) ; D4 -शूलास्त्र- . —^{d}) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12.13 दशनान् ; Ñ V1.2 B2.3 दशताम् ; B4 पचताम् ; D9.11 इषताम् (for पिबताम्). D4 गर्जतां नदतामपि. —After 9, D4 reads for the first time l. 3 of 1413*, repeating it below.

10 D4 om. 10–11^{b}. —^{a}) Ñ1 वरार्हेषु; B3 परार्ध्येषु; D13 om. (hapl.) (for महार्हेषु). —^{b}) Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 शयितानां तथैव च(V3 B1 समंततः) ; Ñ V1.2 B2–4 D13 सुप्तानां (Ñ1 B3.4 स्वपतां; D13 शयतां [sic]) चैव रक्षसां; M1.2 सुप्तानां प्रियया सह. ❀ Cr : प्रियैः प्रियाभिः सहेत्यर्थः . ❀ —After 10^{ab}, Ñ V1.2 B1(l. 1 only).2.4 ins. ; B3 ins. l. 1 after 10^{ab} and cont. l. 2 after 1413* :

1411* आर्तानां सह कान्ताभिर्हाहाकारं विमुञ्चताम् ।
सहस्रशतमात्रं तु रक्षसां तत्र वासिनाम् । ;

while G3 ins. after 10^{ab} :

1412* आबालानां प्रसुप्तानां पिबतामोष्ठयोनिषु ।

—After 10^{ab}, Ñ1 D13 read 11^{cd} (Ñ1 preceded by 1411*) for the first time, repeating it in its proper place; while Ñ2 V1 read 11^{cd} (preceded by 1411*). —V2 B2 om. 10^{c}–11^{b}. —^{c}) D1 G1 खस्तानां (for त्रस्तानां). Ś2 V1.3 B1 D2.3.8.12 चैव; Ñ B3 D1.13 चापि; B4 तत्र (for तूर्णं). —^{d}) D1 शिशून् (for पुत्रान्). Ś2 D2.3.8.12 सत्वरं; Ñ1 V1 B3.4 D1.13 सर्वशः ; B1 पलायतां (hypm.) ; D5 T1 शायितान् (for सर्वतः). V3 पुत्रांस्त्यक्त्वा पलायतां. —After 10, Ñ V1 B3.4 D13(cont. l. 1 after 1410* and ins. l. 2–8 after 10) ins. ; V2 B2 D4 cont. after 1415* :

1413* दंष्ट्रिणां विकृतास्यानां रौद्राणां घोरकर्मणाम् ।
धनुःशूलासिहस्तानां धावतां नर्दतामपि ।
तेषां कोटिसहस्राणि रक्षसां तत्र वासिनाम् ।
तेन वानरदत्तेन वह्निनानिलवाहिना ।
दह्यन्ते स्म तदा तत्र नीलजीमूतवर्चसाम् । [5]
संबभूव महानादो मेघानामिव गर्जताम् ।
दह्यन्ते स्म गृहाण्यत्र महान्ति च बृहन्ति च ।
शिखराणीव शैलानां घर्मकाले समन्ततः ।

[B2 om. l. 1–3. Ñ1 D4 om. l. 1. V2 illeg. for l. 1–4. —(l. 1) D13 विकटास्यानां (for विकृतास्यानां). —(l. 2) Ñ1 D4.13 गर्जतां (for धावतां). B3 D4 व(D4 न)-दताम् (for नर्दताम्). —D4 reads l. 3 for the first time after 9, repeating it here. —(l. 3) D13 कोटी- (for कोटि-). D13 पुरवासिनां. —Ñ1 D4.13 transp. l. 4 and 5. —(l. 4) Ñ1 D4.13 [अ]निलगामिना. —B3 reads l. 5 after l. 8. —(l. 5) B4 om. (hapl.) तदा. Ñ1 D4.13 द्रवतामतिकायानां (for the prior half). B4 -वाससां (for -वर्चसाम्). —Ñ2 V1.2 B4 om. l. 6–8. —(l. 6) D4.13 स बभूव. B2 महाकायो (sic) (for °नादो). B3 समुच्चयन्महानात्मा (sic) (for the prior half). —(l. 7) B3 D13 च (for स्म). Ñ1 [द]वं; B2 [अ]च (for [अ]त्र). D4 विविधानि (for च बृहन्ति). —(l. 8) D4 शिखराणां शिलानां च (for the prior half).]

—After 10, D1 ins. :

1414* भ्रष्टकेयूरनिष्काणां भवनान्यभिधावताम् ।
नानाशस्त्रधराणां च धावतां च ततस्ततः ।

G. 6. 54. 12 B. 6. 75. 17 E. 6. 54. 11

तेषां गृहसहस्राणि तदा लङ्कानिवासिनाम् ।
अदहत्पावकस्तत्र जज्वाल च पुनः पुनः ॥ ११
सारवन्ति महार्हाणि गम्भीरगुणवन्ति च ।
हेमचन्द्रार्धचन्द्राणि चन्द्रशालोन्नतानि च ॥ १२
रत्नचित्रगवाक्षाणि साधिष्ठानानि सर्वशः ।
मणिविद्रुमचित्राणि स्पृशन्तीव च भास्करम् ॥ १३
क्रौञ्चबर्हिणवीणानां भूषणानां च निस्वनैः ।
नादितान्यचलाभानि वेश्मान्यग्निर्ददाह सः ॥ १४
ज्वलनेन परीतानि तोरणानि चकाशिरे ।
विद्युद्भिरिव नद्धानि मेघजालानि घर्मगे ॥ १५

11 Ñ V1.2 B2–4 D4.13 om. 11^{ab} (for V2 B2 D4, cf. v.l. 10). —^{a}) Ś2 V3 B1 D3.8.12 दश- ; D1.2.7.9–11 G2 M3.5 Cg.t शत- (for गृह-). —^{b}) D1 om. तदा. Ś2 B1 D2.3.8.12 रक्षसां पुरवासिनां.—Ñ1 D13 read 11^{cd} (Ñ1 preceded by 1411*) for the first time after 10^{ab}, repeating it here. Ñ2 V1 read 11^{cd} (preceded by 1411*) after 10^{ab}. —^{c}) Ñ1 (first time) D4.13 (first time) ददाह; D9 आदहत् (for अदहत्). —^{d}) B4 D4.13 (first time) प्र(D4 स)जज्वाल (for जज्वाल च). Ñ1 (first time) D4 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). Ñ1 (second time) नीलजीमूतवर्चसां. —After 11, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 (Ñ1 D13 after the first occurrence of 11^{cd}) ins.:

1415* श्रूयते निनदो घोरस्तत्र राक्षसयोषिताम् ।
लङ्कायां दह्यमानायां पुत्रभ्रातृप्रियैषिणाम् ।

[(l. 1) B3 D13 शुश्रुवे निनदं तत्र(D13 घोरस्) ; B4 श्रूयते तत्र निनदो (for the prior half). B3 तदा; B4 घोरो; D4.13 तासां (for तत्र). V1.2 तत्र घोरो (by transp.). —(l. 2) B2 -हितैषिणां.]

—Then V2 B2 D4 cont. 1413*.

12 ^{a}) Ś2 D8.12 सानुमंति; D13 स्पर्धयंति (for सारवन्ति). —G (ed.) om. (hapl.?) 12^{bc}. —^{b}) M3 गभीर- ; M5 मनोज्ञ- . Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 -स्वन(D4 °र)-वंति (for -गुणवन्ति). —^{cd}) Ś2 D2.8.12 -चित्रार्क- ; V1 B4 -चंद्रार्क- (for -चन्द्रार्ध-). Ñ B3 D4 हेमचंद्रार्क(Ñ2 °णि)-शुभ्राणि; V3 B1 हेमचित्रविचित्राणि; D1 हेमचंद्रार्कताराणि (for ^{c}). D1 -[उ]त्तराणि; D6.10.11 M1.2 Ct -[उ]त्तमानि; M5 -गृहाणि (for -[उ]न्नतानि). Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 G (ed.) तपनीयनि(G [ed.] °शु)भानि च; Ñ V1.2 B3.4 चंद्रदीप्तत(Ñ1 B3 °प्तोत्त)राणि च; B2 चंद्रदीप्तिधराणि च; D4 चंद्रदीप्तांतराणि च (for ^{d}). D13 हेमवज्रार्कशुभ्राणि चंद्रदीप्तोत्तमानि च.

13 ^{a}) Ñ1 वज्र- ; V1.2 D9–11 तत्र (for रत्न-). D13 रत्नानि च (for रत्नचित्र-). —^{b}) Ñ1 (with hiatus) अधिष्ठानानि; Ñ2 B2 स्वधिष्ठानानि; D1.13 साधिष्ठानि च (for साधिष्ठानानि). D4 च सर्वतः (hypm.); D5.6 T G1.2 सर्वतः . —^{c}) Ñ1 -चित्रित- (for -विद्रुम-). Ñ2 V1.2 B2–4 D4.13 मणिचित्रितभौ(B2.3 °लो)मानि; V3 मणिद्रुमविचित्राणि. —^{d}) D13 स्पर्धंतीव; M5 स्पृशन्निव (for स्पृशन्तीव). L (ed.) om. च (subm.). Ñ1 V3 B3 D1.4.10.11.13 M1–3 Cg.k.t दिवाकरं (for च भास्करम्).

14 ^{a}) Ñ V1.2 B2–4 D13 -नारीणां; V3 D7.9–11 -वर्णानां; D1 -बाणानां; D4 -नादानां (sic); D6 G2 M1.2 -वीराणां (for -वीणानां). —^{b}) D3 मृदंगानां (for भूषणानां). Ś2 Ñ2 V B D3.7.8.10.12.13 निःस्वनैः . —^{c}) D4 निवृत्तानि. Ś2 V3 B1 D2.4.8.12 [आ]कुलानि स्म(Ś2 स); D3 [अ]तुलानि स्म; D13 [अ]चलाभ्राणि (for [अ]चलाभानि). —^{d}) Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 वै (for सः). —After 14, D10 ins. l. 1 of 1416*.

15 B4 om. $15–16^{b}$. D10 transp. ^{ab} and ^{cd}, reading them in marg. —^{a}) Ñ1 B3 D4.13 प्रदीप्तानि (for परीतानि). —^{b}) Ñ2 B2 भवनानि (for तोरणानि). D4 प्रचकाशिरे (hypm.). —G2 reads 15^{cd} after the first occurrence of 17^{ab}. G3 transp. 15^{cd} and 16. —^{d}) V1 हेम- ; B3 वन- (for मेघ-). D9 वृक्षखंडानि (for मेघजालानि). Ś2 D8.12 पुष्करे; V2 B2 घर्मणा; B3 (orig. as in text ; *sup. lin.* also)सर्वशः ; D4 घर्मांते (for घर्मगे). D6 T2.3 घर्मगेभ्राणि भास्करे. ❀ Cv.g : घर्मगे वर्षाकाले । घर्मोऽस्माद्गच्छतीति घर्मगो वर्षाकालः इत्यर्थः (Cv °तीति कृत्वा.. ?). Cg adds घर्मगे निदाघे गच्छतीति शेष इत्यप्याहुः । घर्मशब्देन घर्मान्तो लक्ष्यते । तं गच्छति प्राप्नोतीति घर्मगः वर्षादिरित्यपरे । वस्तुतो घर्मगे ग्रीष्म इत्येवार्थः । so also Cr.m.t. ❀ —After 15, Ś2 Ñ1(m.) V3 B1.3 D2.3.8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 41). —After 15, D1.6.7.9.11 T2 G1 M1.2.5 ins.; D10 ins. l. 1 after 14 and l. 2 after 15^{ab} (transp.); G2.3 ins. after 15^{ab}:

1416* ज्वलनेन परीतानि गृहाणि प्रचकाशिरे ।
दवाग्निदीप्तानि यथा शिखराणि महागिरेः ।

[D7 G2.3 (both hapl.?) om. l. 1. —(l. 1) D1.9 च प्रकाशिरे (meta.). —D6 reads 17^{cd} for the first time in place of l. 2, repeating it in its proper place. —(l. 2) D7.9 G1 दावाग्नि- ; G2 * वाग्नि- . D1 दावाग्निनेव दीप्तानि; M5 यदाग्निदग्धानि यथा (for the prior half). M5 तथा गिरेः .]

—Thereafter D1 cont. l. 18–19 of App. I (No. 41).

विमानेषु प्रसुप्ताश्च दह्यमाना वराङ्गनाः ।
त्यक्ताभरणसंयोगा हाहेत्युच्चैर्विचुक्रुशुः ॥ १६
तत्र चाग्निपरीतानि निपेतुर्भवनान्यपि ।
वज्रिवज्रहतानीव शिखराणि महागिरेः ॥ १७
तानि निर्दह्यमानानि दूरतः प्रचकाशिरे ।
हिमवच्छिखराणीव दीप्तौषधिवनानि च ॥ १८
हर्म्याग्रैर्दह्यमानैश्च ज्वालाप्रज्वलितैरपि ।
रात्रौ सा दृश्यते लङ्का पुष्पितैरिव किंशुकैः ॥ १९
हस्त्यध्यक्षैर्गजैर्मुक्तैर्मुक्तैश्च तुरगैरपि ।
बभूव लङ्का लोकान्ते भ्रान्तग्राह इवार्णवः ॥ २०
अश्वं मुक्तं गजो दृष्ट्वा क्वचिद्भीतोऽपसर्पति ।
भीतो भीतं गजं दृष्ट्वा क्वचिदश्वो निवर्तते ॥ २१

G. 6. 54. 26
B. 6. 75. 28
L. 6. 54. 33

16 B4 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). V3 D5 T1.3 om. 16. G3 transp. 15^{cd} and 16. M3 transp. 16 and 17. —^{a}) D1 विमानेषु च (hypm.). D4 च सुप्ताश् (for प्रसुप्ताश्). —After 16^{ab}, Ñ1 B1 (owing to om.) ins.; Ś2 B3 (marg.) D1–3.8.12 ins. after 16:

1417* काश्चित्पतीन्समालिङ्ग्य निद्रापानवशं गताः ।
यथा सुप्तास्तथा दग्धाः शयनेषु वराङ्गनाः ।
काश्चिन्निद्रापरीताक्ष्यो विमृज्य नयनान्यथ ।
आदीप्तं गृहमालक्ष्य शिशूनादाय दुद्रुवुः ।

[(l. 1) Ś2 D8.12 भर्त्रा; Ñ1 B3 D1–3 भर्तॄन् (for पतीन्). Ñ1 B3 निद्राया वशमागताः (for the post. half). —(l. 2) D12 स्निग्धाः (sic) (for दग्धाः). Ñ1 B3 भवनेषु; D2 शरणेषु (for शयनेषु). Ś2 B3 D2.8.12 वराननाः. —(l. 3) Ś2 D2.8.12 प्रमृज्य (for विमृज्य). Ñ1 B3 विमृश्य (Ñ1 °ज्य) नयने ततः (for the post. half). —(l. 4) Ñ1 B3 D3 आलोक्य (for आलक्ष्य). B1 दीप्तं गृहं समालोक्य (for the prior half). Ñ1 B1.3 बालान् (for शिशून्).]

—B1 om. 16^{cd}. —^{c}) Ś2 D8 -संसक्ता; D7 G1.2 M3 -सर्वांगा; D9 -संभोगा; M1.2 -कौशेया (for -संयोगा). D4 त्यक्त्वा मणिसंयोगान् (subm.); D13 त्यक्त्वा भर्तॄन-संभोगात्; M5 रमणैस्तत्र संयुक्ता; G (ed.) त्रस्ताः पतीन्समालिंग्य. —^{d}) Ś2 D8 च; D4 G2 [उ]क्त्वा (for [उ]च्चैर्). D6 T2 प्र(T2 च)चुक्रुशुः. —After 16, Ñ V1.2 B2.4 D4.13 ins.:

1418* गृहे राक्षसराजस्य ज्वलनेनाहता भृशम् ।

[D4 पुरं (for गृहे). D13 तद्गृहे राक्षसेंद्राणां (for the prior half). Ñ1 तदा; D4 हतं; D13 हता (for [आ]हता). Ñ2 स्त्रियः (for भृशम्).]

17 M3 transp. 16 and 17. G2 reads 17^{ab} twice (var.). —^{a}) B3 (*sup. lin.* also; orig. as in text) ततश्चाग्नि-; D5 T1.3 G2 (second time).3 M3 ज्वलनेन (for तत्र चाग्नि-). Ñ1 B3 (orig.; *sup. lin.* also as in text) D4.13 -प्रदीप्तानि (for -परीतानि). —^{b}) D3 पतंति (for निपेतुर्). Ś2 D8 M3 भुवनानि. Ś2 D8.12 G3 M3 [अ]थ; V3 B1 D2 [उ]त; B2 D3 T2 च; D1 [अ]तः; T1 [अ]धः (for [अ]पि). —After the first occurrence of 17^{ab}, G2 reads 15^{cd}. —G2 om. (hapl.?) 17^{c} – 19^{b}. D6 repeats 17^{cd} here (cf. v.l. 1416*). —^{c}) M5 वज्रिहस्त-. D1.3 -[आ]हतानि (for -हतानि). Ś2 D8 [ए]व (for [इ]व). —^{d}) Ś2 V3 B1 D1–4.8.9.12 धरा(Ś2 D8.12 मही)भृ(D9 °वृ)तां (for महागिरेः).

18 G2 om. 18 (cf. v.l. 17). V1.2 om. 18^{ab}. —^{a}) Ś2 D8.12 निर्भिद्यमानानि; B4 D4 प्र(B4 च)दह्यमानानि. —^{b}) Ñ2 B2.4 भवनानि (for दूरतः प्र-). —T3 om. 18^{cd}. —^{c}) Ś2 D8 [ए]व (for [इ]व). —^{d}) D5 T1 दिव्य- (for दीप्त-). G3 -[ओ]षधि-. Ś2 Ñ V B D1–4.6–13 T2 G1 M1.2.5 दह्यमानानि सर्वशः (V3 D1–4.6 T2 G1 M1.2.5 °तः). —After 18, Ñ1 B2.3 D13 ins.:

1419* दह्यमाना हि सा सर्वा सपताका सतोरणा ।
प्रचकाशे पुष्पिताग्रै रक्ताशोकैरिवावृता ।

[(l. 1) B2 च (for हि). Ñ1 सलक्ष्मणा (for सतोरणा). B3 सायुधध्वजलक्ष्मणा (for the post. half). D13 दह्यमानानि ते सर्वे पताका ध्वजलक्ष्मणाः (sic). —(l. 2) B3 विचकाशे; D13 चकाशिरे (for प्रचकाशे). D13 [आ]वृताः.]

19 G2 om. 19^{ab} (cf. v.l. 17). V3 om. 19. —^{b}) Ś2 Ñ V1.2 B1–3 D1–3.8.12 तलैः; B4 तरैश्च (hypm.); D4 जालैः; D13 तालैः (for ज्वाला-). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 तथा (for अपि). —^{c}) B1 D4 च (for सा). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 शुशुभे (for दृश्यते). —^{d}) D3 सपुष्पैर् (for पुष्पितैर्). Ś2 Ñ2 V2 B1.2.4 D1.2.4.8.12 किंशुकैरिव पुष्पितैः.

20 ^{a}) Ś2 V3 B1 D1–4.8.12 उष्ट्रैर्मुक्तैर् (for हस्त्यध्यक्षैर्). B3 दक्षैर् (for मुक्तैर्). —^{b}) T3 मत्तैश् (for मुक्तैश्). D5 T1 G3 मुक्तै(D5 मत्तै)श्चैव तुरंगमैः; D9 चतुरंगैरगैरपि (sic). —For 20^{ab}, Ñ V1.2 B2.4 D13 subst.:

1420* हस्त्यध्यक्षविमुक्तैश्च गजैरश्वैश्च सादिभिः ।

[D13 हस्त्यध्यक्षैर्. Ñ2 V1 D13 स- (for second च).]

—^{c}) Ś2 D2.8.12 लोको लंकायां; D9 मुक्ता लोकांते (sic) (for लङ्का लोकान्ते).

21 G3 transp. 21 (along with 1422*) and 22. —^{a}) V3 damaged for दृष्ट्वा. B3 D13 अश्वो मुक्तो गजं दृष्ट्वा; D4 अश्वयुक्तं गजं दृष्ट्वा. —D5 om. from भीतो in 21^{b} up to 21^{d}. D13 reads erroneously 21^{bc} twice. —^{b}) D7 किंचिद् (for क्वचिद्). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13

G. 6. 54. 27
B. 6. 75. 30
L. 6. 54. 37

सा बभूव मुहूर्तेन हरिभिर्दीपिता पुरी ।
लोकस्यास्य क्षये घोरे प्रदीप्तेव वसुंधरा ॥ २२
नारीजनस्य धूमेन व्याप्तस्योच्चैर्विनेदुषः ।
स्वनो ज्वलनतप्तस्य शुश्रुवे दशयोजनम् ॥ २३

प्रदग्धकायानपरान्राक्षसान्निर्गतान्बहिः ।
सहसाभ्युत्पतन्ति स्म हरयोऽथ युयुत्सवः ॥ २४
उद्घुष्टं वानराणां च राक्षसानां च निस्वनः ।
दिशो दश समुद्रं च पृथिवीं चान्वनादयत् ॥ २५

क्वचिद्दु(V3 damaged)द्राव वेगितः(Ś2 D2.8.12 °गितं; D3 °गतः). —^{c}) Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 भीतः(Ś2 °मः) सोपि; D1 सोपि मुक्तं; D13 भीतं भीतं (for भीतो भीतं). G2 गजो (sic) (for गजं). —V3 om. (hapl.) from 21^{d} up to the prior half of l. 4 of 1421*. —^{d}) Ś2 D8.12 दग्धो; D4 अन्यो (for अश्वो). Ś2 Ñ V1 B D1–4.8.12.13 न्य(D3 [ऽ]भ्य)वर्तत. —After 21, Ś2 Ñ1(m.).2 V3 (after 21^{c} owing to om.) B1.3(marg.) D1–3.8.12 ins.; D4 ins. after 22; D9 cont. l. 3–6 only after l. 1 of 1422*:

1421* अपरे हेमकक्ष्याश्च संनद्धा वरवारणाः ।
त्रस्तबन्धाः समाक्षिप्य येन केन प्रदुद्रुवुः ।
पानीयं पातुमिच्छन्तः परिभ्रमणकर्षिताः ।
प्रतिबिम्बं जले दृष्ट्वा तमग्निमिति मेनिरे ।
प्रासादेपूत्थितो ह्यग्निः संप्रदीप्तो व्यरोचत । [5]
लङ्कां द्रष्टुमिवारूढो दग्धामिति विभावसुः ।

[V3 om. up to the prior half of l. 4. —(l. 1) Ñ1 B1.3 D1–3 हेमकक्षाश्च; Ñ2 हेमकक्षाभिः. Ś2 संनद्ध-; Ñ2 संबद्धा (for संनद्धा). —(l. 2) D8.12 स्रस्त- (for त्रस्त-). Ñ B3 त्रस्ता बंधनमाक्षिप्य; B1 भ्रांतबंधनमाश्रित्य; D1–3 त्रस्ता बंधान्समाक्षि-(D2 °मुत्क्षि)प्य (for the prior half). Ñ B1.3 D1.3 तेन (for केन). —For l. 1–2, D4 subst.:

1421(A)* अपरे च (hiatus) इभाः स्तम्भे बद्धाश्च रावणालये ।
भ्रान्ता बन्धनमाक्षिप्य यत्र तत्र पलायिताः ।

—(l. 3) B3 D4 इच्छंति (for इच्छन्तः). B3 -क्रमण- (for -भ्रमण-). D1–3 -तर्पिताः; D9 -तापिताः (for -कर्षिताः). —(l. 4) Ś2 D1.8.12 अग्निरिति(D1 °व); Ñ V3 B1.3 D4.9 अग्निमिव. —(l. 5) Ñ2 B3 D4 [उ]च्छ्रितो (for [उ]त्थितो). Ñ1 D1–3 [उ]च्छ्रितेषु. Ñ2 V3 B1 D9 वह्निः (for ह्यग्निः). Ñ1 B3 प्राप्तो दीप्तो; Ñ2 D9 वात्यादीप्तो; V3 B1 D1 प्रांते(D1 °त-) दीप्तो; D3 प्रतिदीप्तो. V3 व्यजायत (for व्यरोचत). D4 प्राप्तश्चैव विराजते (for the post. half). —(l. 6) Ñ V3 B1 उपारूढो; B3 इवाकृष्टो (for इवारूढो). Ñ V3 B1.3 D1–4.9 दग्धा नेति (for दग्धामिति).];

while D6.7.9–11 S ins. after 21:

1422* लङ्कायां दह्यमानायां शुशुभे च महार्णवः ।
छायासंसक्तसलिलो लोहितोद इवार्णवः ।

[(l. 1) M3 स (for च). D7.9–11 च महोदधिः; M1.2 वरुणालयः (for च महार्णवः). —After l. 1, D9 cont. only l. 3–6 of 1421*. —(l. 2) D9 -संसिक्त- (for -संसक्त-). T2 [अ]भवत्; B (ed.) [अ]र्णवे (for [अ]र्णवः). ❀ Cg: लोहितोदः लोहितोदकः । उदादेश आर्षः. ❀]

22 G3 transp. 21(along with 1422*) and 22. —^{a}) G2 बभूव सा (by transp.). —V3 damaged for ^{b}. —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.12 पीडिता (for दीपिता). —^{cd}) Ñ1 B3 D4.13 रौद्रे (for घोरे). D4 G3 प्रदीप्ता-(G3 °प्ते) च; D13 दीप्तेरिव (for प्रदीप्तेव). Ñ2 V1.2 B2.4 यथा लोकक्षये रौद्रे संप्रदीप्ता वसुंधरा. —After 22, D4 ins. 1421*.

23 ^{ab}) V1 B4 D4 प्राप्तस्य (for व्याप्तस्य). Ñ2 समंततः; D4 स्वनिन्नतः (sic) (for विनेदुषः). B3 स्त्रीपुंसोश्च निनादेन संभूतो वदनाच्च्युतः; D13 स्त्रीभिः पुंभिर्निनादश्च संवृत्तो वदनाच्च्युतः. —For 23^{ab}, Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 subst.:

1423* स्त्रीपुंसोश्चापि मोहेन व्यक्तिर्नासीद्विनेदुषोः ।
[V3 B1 विनिद्रयोः (for विनेदुषोः).]

—V3 om. 23^{c}–24^{b}. —^{c}) Ñ2 V1 B2.4 नादो; D5 T1 G3 स्वरो (for स्वनो). Ñ2 V1 B2.4 D7 G1 -दीप्तस्य (for -तप्तस्य). Ś2 B1 D1–3.8.12 नादिता च(D3 तु) धरा तत्र; Ñ1 V2 B3 नादस्तोयदनिर्घोषः; D4 रुदतोस्यापि निर्घोषं (sic); D13 ततो नादस्तु निर्घोषः. —^{d}) M5 श्रूयते. B3 D7.9–11 G2 शत- (for दश-). Ñ V1.2 B3.4 D4.13 -योजनात्.

24 V3 om. 24^{ab} (cf. v.l. 23). —^{a}) Ñ2 संदग्ध-; D3 प्रदीप्त-; D5 T1 विदग्ध-. V2 B1 -कायाः (for -कायान्). Ś2 Ñ1 V2 B1.3 D1–4.8.12 समरे (for अपरान्). —^{b}) M3 निह्नतान् (for निर्गतान्). G1 बहून् (for बहिः). Ś2 D2.8 निर्दग्धा(D2 °र्जिता)न्राक्षसान्बहिः; Ñ1 B3 D1.3.4.12.13 निर्गता(B3 यियासू)न्राक्षसान्बहिः; V2 B1 राक्षसा निर्गता बहिः. —^{c}) D9–11 G3 M2.5 हि (for [अ]भि-). —^{d}) D5 T1 G3 [ऽ]पि (for ऽथ). M1.2 जिघांसवः (for युयुत्सवः). —For 24^{cd}, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1424* सहसाभिप्रपेतुस्ते क्रोशन्तो हरयो भृशम् ।

[V3 B1 त्यक्त्वा तानुत्- (for सहसाभि-). Ñ D4.13 पतितान्दृष्ट्वा; V1 B2.4 निपतंति स्म; V2 B3 [आ]पततो दृष्ट्वा; D1–3 [अ]नुप्रपेतुस्तान् (for [अ]भिप्रपेतुस्ते). Ñ1 V2 B3 D4.13 चुक्रुशुर्; V3 B1 सहसा (for क्रोशन्तो). D13 वानरा (for हरयो). Ñ2 V1 B2.4 वानरा युद्धकांक्षिणः (for the post. half).]

25 D6–7.9–11 T1.2 G M repeat 25^{ab} after 28. —^{ab}) Ś2 B1 उत्कुष्टं; Ñ1 B4 उत्कुष्टैर्; Ñ2 B2 उत्कुष्टो;

विशल्यौ तु महात्मानौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
असंभ्रान्तौ जगृहतुस्तावुभौ धनुषी वरे ॥ २६
ततो विस्फारयानस्य रामस्य धनुरुत्तमम् ।
बभूव तुमुलः शब्दो राक्षसानां भयावहः ॥ २७
अशोभत तदा रामो धनुर्विस्फारयन्महत् ।
भगवानिव संक्रुद्धो भवो वेदमयं धनुः ॥ २८
वानरोद्धुष्टघोषश्च राक्षसानां च निस्वनः ।
ज्याशब्दश्चापि रामस्य त्रयं व्याप दिशो दश ॥ २९
तस्य कार्मुकमुक्तैश्च शरैस्तत्पुरगोपुरम् ।
कैलासशृङ्गप्रतिमं विकीर्णमपतद्भुवि ॥ ३०

G. 6. 54. 36
B. 6. 75. 39
L. 6. 54. 44

D1–3.8.12.13 T2 (second time) उत्कृष्टं; D6 (first time) उद्धृष्टो; T2(first time).3 उत्कृष्टो (for उद्धृष्टं). D4 कोलाहलैर्वानराणां (for ^{a}). B3 transp. वानराणां and राक्षसानां. Ś2 Ñ2 V3 B1.3 D1.3.6(first time).8.12.13 निःस्वनः; Ñ1 D4 निस्वनैः; V1.2 B2.4 निःस्वनैः; D5.7.9–11 T1.2 G M3.5(D5.11 T1 G M5 both times; D7.10 T2 M3 second time; D9 first time) निस्वनं; D6.7.10 (D6 second time; D7.10 first time) निःस्वनं. —After 25^{ab}(r.), D5–7.9–11 T1.2 G M ins. :

1425* ज्याशब्दस्तावुभौ शब्दावति रामस्य शुश्रुवे ।

[D6 G3 इति; M5 प्रति (for अति). G1 रामस्यातिप्रशुश्रुवे (for the post. half).]

—^{c}) Ñ1 B2.4 D4 समुद्रांश् (for समुद्रं). —^{d}) D1 समुद्रं (sic) (for पृथिवीं). Ś2 V3 B1 D1–3.7–12 व्यनादयत्; Ñ V1.2 B2.4 D4 M5 [अ]नुनादयत्. —After 25, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. :

1426* ततस्तस्मिन्महाघोरे राक्षसानामुपद्रवे ।
प्रदीप्ताग्निपरीतासु दिक्षु सर्वासु पुप्लुवे ।
हनुमत्प्रमुखैः सर्वैर्हरिभिर्भीमविक्रमैः ।
निश्चक्रमतुरत्रस्तौ तत्र तौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l. 1) B2.3 उपप्लुते (for उपद्रवे). —(l. 2) Ñ2 V2 D4 प्रदीप्ताग्निः; B3 D13 प्रवृत्ताग्नि-; B4 प्रवृत्तेग्नि-. Ñ D4 प्रदीप्तासु; D13 -परीताश्च (for -परीतासु). Ñ1 B2.3 शुश्रुवे; V1 राक्षस (sic); D4 राजते (for पुप्लुवे). D13 दिशः सर्वाः सुशोभिरे (for the post. half). —(l. 3) D13 घोरैर् (for सर्वैर्). Ñ1 B3 D4.13 बहुभिर् (for हरिभिर्). —After l. 3, D13 ins. :

1426(A)* हन्यमानास्ततश्चैव दह्यमानास्ततस्ततः ।

—(l. 4) V1 B2.3 आयांतौ; B4 आयस्थौ (sic) (for अत्रस्तौ). D4 समावृतौ तु तत्रैव; D13 स निश्चक्रतुरायस्तो (sic) (for the prior half). Ñ1 B3 D4.13 राघवौ दीप्ततेजसौ (for the post. half).]

26 ^{a}) Ś2 V3 B1 D1.2.8.12 वि(Ś2 D2.8.12 प्र)गाह्य; D13 विशालौ (for विशल्यौ). Ś2 Ñ2 V2.3 B1.3 D1.2.5.7–13 G2 च; T3 सु- (for तु). —^{b}) V1 भ्रातरौ (for तावुभौ). Ñ2 V3 B2.4 तावुभावमितद्युती. —^{c}) G2 असंभ्रांतं. Ñ V1.2 B2–4 D4 जगृहाते तदा(B4 महा-) वीरौ; D13 जगृहतुस्तरसा वीरौ (hypm.). —^{d}) D5.7 T1 M3.5 तदोभे(D7 M5 °भौ); D10.11 ते उभे; G1 तथोभे; G2 सहोभौ; G3 M1.2 ततोभौ- (M1 °भे); Ct as in text (for तावुभौ). D7 T3 परे (for वरे). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 धनुषी धन्विनां वरौ.

27 ^{a}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 विस्फारयामास; D5 T G1.3 M1.2.5 Cg विस्फारयानस्य; D9 विस्फारमाणस्य (for विस्फारयानस्य). —^{b}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.13 रामस्तद्; D13 समंताद् (for रामस्य). —Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 om. 27^{c} – 28^{b}. —^{d}) D5 रासभानां (for राक्षसानां).

28 Ś2 Ñ V B D1–5.8.12.13 om. 28^{ab} (for all except D5, cf. v.l. 27). —^{a}) G2 महाराजो (for तदा रामो). —^{b}) G1 ततो (for धनुर्). S विस्फारयन्. —^{d}) Ś2 B1 D1–3.8.12 रुद्रो (for भवो). D2 T3 देवमयं (meta.); Cm.g.k.t as in text (for वेद°). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 भवः क्रतु(D13 पुर)जिघांसया. —After 28, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. :

1427* ततो गां द्यां च बाणौघैस्ततताप पुरुषर्षभः ।
राघवः परमायस्तः पर्जन्य इव वृष्टिभिः ।

[(l. 1) D13 द्यां चैव; G (ed.) द्यां गां च (by transp.) (for गां द्यां च). B3 ततान; B4 ववर्ष (for तताप). D4 पूरयामास पार्थिवः (for the post. half). —(l. 2) D4 नीतिसंपन्नः (for परमायस्तः). Ñ2 वृष्टिमान्; B2 बुद्धिमान् (for वृष्टिभिः).]
—After 28, D5–7.9–11 T1.2 G M repeat 25^{ab}.

29 ^{a}) Ś2 Ñ1 B3 D1.2.8.12.13 राक्षस- (for वानर-). Ś2 Ñ V B1.2.4 D3 -[उ]त्कुष्ट-; D1.2.8.12.13 T2.3 -[उ]त्कृष्ट-; Cg as in text (for -[उ]द्धुष्ट-). G2 -घोषं; Cg as in text (for -घोषश्). D4 राक्षसेंद्रोग्रघोषश्च. —^{b}) Ś2 Ñ1 B3 D1.2.8.12.13 वानराणां (for राक्षसानां). Ś2 Ñ2 V2.3 B D6–8.12.13 निःस्वनः; G2 निस्वनं. —^{c}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 -घोषश्; G2 -शब्दं; Cg as in text (for -शब्दश्). Ñ2 V B1.2.4 [ए]व (for [अ]पि). —^{d}) Ś2 Ñ B3 D1–4.8.12.13 त्रयो; V3 B1 ततो (for त्रयं). Ś2 Ñ2 B1 D1–3.8.12 व्यापुर्; Ñ1 B3 D4.13 यांति; V1 T1 G2 व्यापि; V2.3 D9 व्यापय; B4 सुसंव्याप (hypm.); D5 चापि; G1.3 M3 व्याप्तं; Ct as in text (for व्याप).

30 ^{a}) Ñ2 V1.2 B2.3 D4.7.9–11.13 -निर्मुक्तैः; B4 -निक्षिप्तैः; M1.2 -मुक्तैस्तु (for -मुक्तैश्च). —^{b}) B1 प्रति-; M5 गृह- (for पुर-). —^{d}) V1 B4 विशीर्णम्; T3 moth-eaten (for विकीर्णम्). Ñ2 V1.2 B3 D9–11 अभवद्; M5 पतितं (for अपतद्). —For 30^{cd}, Ś2 Ñ1 V3 B1.3 D1–4.8.12.13 subst. :

G. 6. 54. 37
B. 6. 75. 40
L. 6. 54. 45

ततो रामशरान्दृष्ट्वा विमानेषु गृहेषु च ।
संनाहो राक्षसेन्द्राणां तुमुलः समपद्यत ॥ ३१
तेषां संनह्यमानानां सिंहनादं च कुर्वताम् ।
शर्वरी राक्षसेन्द्राणां रौद्रीव समपद्यत ॥ ३२
आदिष्टा वानरेन्द्रास्ते सुग्रीवेण महात्मना ।
आसन्ना द्वारमासाद्य युध्यध्वं प्लवगर्षभाः ॥ ३३
यश्च वो वितथं कुर्यात्तत्र तत्र व्यवस्थितः ।
स हन्तव्योऽभिसंप्लुत्य राजशासनदूषकः ॥ ३४
तेषु वानरमुख्येषु दीप्तोल्कोज्ज्वलपाणिषु ।
स्थितेषु द्वारमासाद्य रावणं मन्युराविशत् ॥ ३५
तस्य जृम्भितविक्षेपाद्व्यामिश्रा वै दिशो दश ।
रूपवानिव रुद्रस्य मन्युर्गात्रेष्वदृश्यत ॥ ३६
स निकुम्भं च कुम्भं च कुम्भकर्णात्मजावुभौ ।
प्रेषयामास संक्रुद्धो राक्षसैर्बहुभिः सह ॥ ३७

1428* पावकेन च निर्दग्धमपतच्छतशो भुवि ।

[Ñ$_{1}$ D$_{4}$ [अ]पि; V$_{3}$ B$_{1}$ वि- (for च). Ñ$_{1}$ B$_{3}$ D$_{4.13}$ विशीर्णमपतद्भुवि (for the post. half).]

31 ^{a}) Ś$_{2}$ Ñ$_{2}$ V B$_{1.2.4}$ D$_{1-3.6.8.12}$ संनादो ; Ñ$_{1}$ B$_{3}$ D$_{4.13}$ निनादो (for संनाहो). —D$_{3}$ reads in marg. from समपद्यत in 31^{d} up to 33^{a}. —After 31, Ñ V$_{1.2}$ B$_{2.3}$(repeats after the first occurrence of 32 and ins. here in marg.).$_{4}$ D$_{4}$ G (ed.) ins. :

1429* हन्यमानास्ततश्चैव दह्यमानाश्च वह्निना ।
राक्षसा विलयं जग्मुर्मेघा वातेरिता इव ।
अर्दिता बाणजालैश्च निशितै रजनीचराः ।
बभ्रमुश्च धनुर्नेदुः समुत्पेतुर्निशाचराः ।

[G (ed.) om. l. 2–3. —(l. 2) B$_{4}$ निलयं. —(l. 3) B$_{3}$(second time) तर्पिता (sic) (for अर्दिता). —D$_{4}$ om. (hapl.) l. 4. —(l. 4) Ñ$_{2}$ V$_{1.2}$(marg. also) B$_{4}$ चस्खलुर्; B$_{3}$(second time) च मुहुर् (for च धनुर्). B$_{2}$ प्लवंगमाः (for निशाचराः).]

32 D$_{3}$ reads 32 in marg. (cf. v.l. 31). Ś$_{2}$ D$_{8}$ om. (hapl.) 32. B$_{3}$ G$_{1}$ read 32 twice (var.). —^{a}) M$_{5}$ क्षोभं (for तेषां). B$_{1.4}$ D$_{4.13}$ G$_{2}$ सं(G$_{2}$ च)दह्यमानानां; D$_{1.6}$ संनद्यमानानां. —^{b}) Ñ$_{1}$ B$_{3}$(both times) D$_{1-4.13}$ सिंहनादांश्. B$_{4}$ प्रकुर्वतां; D$_{1}$ च गर्जतां; M$_{1.2}$ च नर्दतां (for च कुर्वताम्). —^{c}) Ñ$_{1}$ V$_{2}$ B$_{1.3}$(both times).$_{4}$ D$_{2.4.13}$ सर्वेषां; D$_{1.3.12}$ शर्वर्यां (for शर्वरी). —^{d}) Ñ$_{1}$ V$_{1.2}$ B (B$_{3}$ both times) D$_{1-4.12.13}$ G$_{1}$(first time) तुमुलः (V$_{1}$ B$_{2}$ °ला; D$_{8}$ °लं) ; D$_{6}$ रात्रीव (for रौद्रीव). M$_{1.2}$ रौद्रेव समजायत; G (ed.) शर्वरीतुमुलोभवत्. —After the first occurrence of 32, B$_{3}$ repeats 1429*.

33 D$_{3}$ reads 33^{a} in marg. (cf. v.l. 31). —^{a}) M$_{3}$ तु (for ते). Ś$_{2}$ Ñ V B$_{1.2.4}$ D$_{1-4.8.12.13}$ M$_{5}$ वानरेंद्रेण. —^{c}) D$_{6.7.9}$ G$_{2}$ M Cg आसन्न-; D$_{10.11}$ Ck.t आसन्नं (for आसन्ना). —^{d}) D$_{7.9-11}$ च प्लवंगमाः (for प्लवगर्षभाः). —For 33^{cd}, Ś$_{2}$ Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ subst. :

1430* आस्थिता द्वारमाश्रित्य प्लवगा युद्धकाङ्क्षिणः ।

[Ñ$_{1}$ आसध्वं (*metri causa*); Ñ$_{2}$ V$_{2}$ B$_{2.3}$ D$_{4}$ आसेदुर् ; D$_{13}$ आसंस्ते (for आस्थिता). Ñ$_{1}$ B$_{3}$ D$_{4.13}$ आसाद्य (for आश्रित्य).]

34 ^{a}) G$_{1.2}$ M$_{5}$ यत्र; G$_{3}$ य * (damaged) (for यश्च). Ś$_{2}$ Ñ V$_{3}$ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.12.13}$ नो (for वो). Ñ$_{1}$ D$_{4}$ विवरं; Ñ$_{2}$ विवशं; B$_{2.4}$ [ऽ]रिवधं; B$_{3}$(m. also as in text) वचनं (for वितथं). —^{b}) D$_{6.9}$ T$_{2.3}$ ह्यु(D$_{9}$ व्यु)पस्थितः ; D$_{7.10.11}$ G$_{2}$ M$_{5}$ [अ]प्युपस्थितः (for व्यव°). Ś$_{2}$ D$_{1-3.8.12}$ तत्र शत्रावुपस्थिते ; Ñ V$_{1}$ B$_{2-4}$ D$_{4.13}$ न वा युध्येत वानरः ; V$_{2.3}$ B$_{1}$ युद्धे(B$_{1}$ युद्ध-) रात्रावुपस्थिते. —^{c}) B$_{4}$ G$_{3}$ संहंतव्यो. Ś$_{2}$ Ñ$_{1}$ D$_{1-3.8.12}$ [ऽ]भिसंह(Ñ$_{1}$ °हृ)त्य; Ñ$_{2}$ V$_{1}$ B$_{2-4}$ [ऽ]भि(B$_{2}$ हि; B$_{3}$ [ऽ]पि)संप्रेक्ष्य; V$_{3}$ B$_{1}$ G$_{2.3}$ M$_{3}$ हि संप्लु(V$_{3}$ B$_{1}$ °ह)त्य; D$_{6}$ T$_{2.3}$ °संवृत्य; D$_{13}$ °प्लुत्याशु (for ऽभिसंप्लुत्य). —^{d}) Ś$_{2}$ V$_{3}$ B$_{1}$ D$_{1-3.8.12}$ बलवान्यः पलायते; Ñ$_{1}$ V$_{2}$ D$_{4}$ शासनं शृणुत स्थिताः.

35 ^{ab}) Ñ$_{2}$ B$_{2.4}$ -सैन्येषु (for -मुख्येषु). Ñ$_{1}$ B$_{3}$ D$_{4.13}$ प्रदीप्तोज्ज्वल-; D$_{9}$ दीप्तोल्काजाल- (for दीप्तोल्कोज्ज्वल-). Ś$_{2}$ V B$_{1}$ D$_{1-3.8.12}$ इत्येवं निश्चितार्थेषु सुग्रीववशवर्तिषु. —^{c}) Ś$_{2}$ Ñ$_{1}$ V$_{2.3}$ B$_{1.3}$ D$_{1-4.7-13}$ G$_{1.2}$ आश्रि(B$_{3}$ G$_{2}$ °वृ)त्य (for आसाद्य). —^{d}) Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ मृत्युर् ; Ñ$_{2}$ V$_{1.2}$ B$_{2}$ क्रोध; D$_{10.11}$ क्रोधम् (sic) (for मन्युर्). Ñ$_{1}$ B$_{3.4}$ D$_{4.13}$ रावणः क्रोधमूर्छितः(B$_{3.4}$ °माविशत्). —After 35, Ñ$_{1}$ D$_{13}$ ins. :

1431* रावणः स भृशं क्रुद्धो मन्युश्च भृशमेव तु ।

[Ñ$_{1}$ सु- (for स).]

36 ^{a}) D$_{1}$ विजृंभ- ; G (ed.) हृत्स्थित- (for जृम्भित-). Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ -विज्ञेय- ; V$_{3}$ B$_{1}$ D$_{1.3}$ -विक्षेप- ; D$_{2}$ -विक्षेपैर् ; D$_{7}$ T$_{2.3}$ M$_{3}$ Cm -विक्षोभाद् ; D$_{13}$ -विकुपाद् (sic) ; Cg.k.t as in text (for -विक्षेपाद्). M$_{1}$ तस्य विजृंभितक्षेपाद्. —^{b}) Ś$_{2}$ V$_{3}$ B$_{1}$ D$_{1.3.8.12}$ -व्यामर्षादतिसंकुलः ; Ñ V$_{1.2}$ B$_{2-4}$ D$_{4}$ अमर्षादा(B$_{3}$ °व्या)कुलात्मनः ; D$_{2}$ व्योमासीदतिसंकुलं; D$_{13}$ अमर्षोत्पादितात्मनः . —^{c}) Ñ$_{2}$ B$_{2-4}$ D$_{4.13}$ रौद्रस्य (for रुद्रस्य). —^{d}) Ñ$_{2}$ B$_{2-4}$ D$_{4}$ मृत्युर् (for मन्युर्). B$_{4}$ मित्रेषु. Ś$_{2}$ V$_{3}$ D$_{2.8.12}$ जायते; B$_{1}$ D$_{1.3}$ [अ]जायत; B$_{4}$ D$_{4.13}$ दृश्यते (for [अ]दृश्यत).

37 ^{a}) D$_{1.2}$ om. first च. Ñ$_{2}$ D$_{7.9-11}$ transp. निकुम्भं and कुम्भं. B$_{3}$ D$_{13}$ निकुंभं चापि कुंभं च (D$_{13}$ *** [hapl. om.]). —^{b}) V$_{1}$ B$_{2.4}$ -सुताव् (for -[आ]त्मजाव्). —After 37^{ab}, Ñ V$_{1.2}$ B$_{2-4}$ D$_{4.13}$ ins. :

शशास चैव तान्सर्वान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः ।
राक्षसा गच्छतात्रैव सिंहनादं च नादयन् ॥ ३८

ततस्तु चोदितास्तेन राक्षसा ज्वलितायुधाः ।
लङ्काया निर्ययुर्वीराः प्रणदन्तः पुनः पुनः ॥ ३९

G. 6. 54. 47
B. 6. 75. 49
L. 6. 54. 52

1432* विद्युन्मालिं च दुर्धर्षमुल्काजिह्वं च राक्षसम् ।
विरूपाक्षं च विख्यातं शतदंष्ट्रं दुरासदम् ।

[(l. 1) D13 विद्युन्मालिनं (for विद्युन्मालिं च). —(l. 2) D13 विरूपाख्यं. D4 दुर्धर्षं (for विख्यातं). Ñ2 सितदंष्ट्रं; B2 वज्रकंठं; B4 D4 शरदंष्ट्रं (for शतदंष्ट्रं).]

—^{c}) B3 प्रेरयामास. V1 संत्रासं (for संक्रुद्धो). —^{d}) G1 बहुभि राक्षसैः (by transp.). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 संग्रामं (D1 °मे) राक्षसाधिपः; Ñ रावणो विनिरावणः (Ñ2 °वारणैः); V1 B2.4 रावणो रिपुरावणः (B2 °वारणान्); V2 B3 D13 रावणोरिविदारणः; D4 रावणो देवदारुणः. —After 37, D5–7.9–11 S ins.:

1433* यूपाक्षः शोणिताक्षश्च प्रजङ्घः कम्पनस्तथा ।
निर्ययुः कौम्भकर्णिभ्यां सह रावणशासनात् ।

[(l. 1) D6 यूपाख्यः. —(l. 2) D10.11 T3 कौंभकर्णाभ्यां.]

38 V2 reads 38^{ab} twice (var.). —^{a}) Ñ1 D4 उवाच चैव (D4 तावत्); Ñ2 B2 ततोब्रवीच; V2 (first time) शोचते चैव; V2 (second time) उवाचैव च (for शशास चैव). M3 नादयन्; M5 वचनात् (for चैव तान्). Ś2 Ñ V (V2 second time) B D1–4.8.12 सर्वांस्तान् (by transp.). G1 **** चैतान्सर्वान् (damaged). —^{b}) G3 damaged after राक्षसान् up to 38^{c}. Ś2 D8.12 राक्षसाधिपः; Ñ1 V2 (second time) B3.4 D1.3.13 M3.5 सुम (M5 तान्म)हाबलान्; Ñ2 B2 मुसलायुधान्; V (V2 first time) B1 D2.7.9–11 स महाबलान्; D4 G2 सु (D4 च)महाबलः (for राक्षसेश्वरः). D6 T2.3 G1 आरक्षस्थान्महाबलान्. —After 38^{ab}, Ś2 D8.12 ins.:

1434* महाबलान्महाकायान्सर्वयुद्धविशारदान् ।

—G2 om. 38^{c}–39. —^{c}) Ś2 B1 D1–3.8.12 त्वरितं; V3 त्वरिता; K (ed.) नादयन् (for राक्षसा). Ś2 Ñ V B1.4 D1–4.8.12.13 [इ]त्येवं; B2 [अ]थैवं; B3 D9–11 G1 M3 Ct [अ]थैव; D6 T2.3 M1.2 [अ]त्रेति (for [अ]त्रैव). M5 राक्षसा निर्गताश्चेति. —G1 damaged from 38^{d} up to ततस्तु in 39^{a}. —^{d}) Ñ1 V2 D4.13 T1 सिंहनादांश्च. Ñ1 V1.2 B3.4 D4 च मुंचत; Ñ2 B2 विमुंचत; D6 T1 च नर्दयन्; D13 च कारयन्; M5 अनादयत् (for च नादयन्). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 क्रुद्धः सिंह (D1 सिंहः क्रुद्ध) इवोन्नदन्; M3 जयध्वं शीघ्रमेव च. ❀ Cv.r.m: नादयन् नादयन्तः (Cm °यतः राक्षसान् शशासेति संबन्धः) व्यत्ययेनैकवचनम् (Cm नादयन्निति विभक्तिव्यत्ययेन बहुवचन एकवचनप्रयोगः); so also Cg; Ck.t: स्वयं च सिंहनादं च नादयन् कुर्वन् शशास. ❀

39 G2 om. 39; G1 damaged up to ततस्तु in ^{a} (for both, cf. v.l. 38). —^{a}) B2 सर्वे (for तेन). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 तेन (V3 तस्य) संदेशिता (Ś2 D2.8.12 संनोदिता; D1.3 संचोदिता)स्ते तु; Ñ V1.2 B3.4 D4.13 ततस्ते प्रचो (D4 नो)दिताः (D13 देशिताः) सर्वे. —^{b}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 तदा (Ñ2 B3.4 यथा) प्र- (for राक्षसा). V3 तदा प्रज्वलिताधराः. —^{c}) Ś2 D2.8.12 द्वारान्; Ñ1 V3 B1.2 D4.13 क्रुद्धा; D1.3 द्वारं (for वीराः). —Ś2 om. from 39^{d} up to पतितौ in 6.63.13^{a}. —^{d}) Ñ1 B3 D4.13 नदंतो (B3 नर्दंतो; D4 क्रंदंतो) युद्धदुर्मदाः; Ñ2 V1.2 B2.4 नदंतो घोरनिः (Ñ2 V1.2 °नि)स्वनं; V3 B1 D1–3.8.12 नदं (D3 °र्दं)तो भीमदर्शनाः (D1–3 °विक्रमाः; D8.12 °निःस्वनाः). —After 39, V3 B1 D1–3.8.12 ins.:

1435* कुम्भकर्णात्मजौ वीरौ परिगृह्य समन्ततः ।
बहुसैन्यपरीवारौ शीघ्रं रावणचोदितौ ।

[D2 om. (hapl.?) from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 2. —(l. 2) D1 -परिवारौ. V3 B1 -देशितौ; D1.2 -नोदितौ (for -चोदितौ).]

—Thereafter they cont. l. 1–8 only; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. l. 1–8 after 39 and l. 9 after 40 (transp.); D5–7.9–11 S (G2 after 38^{ab} due to om.) ins. after 39; while G (ed.) ins. l. 9 only after 39:

1436* रक्षसां भूषणस्थाभिर्भाभिः स्वाभिश्च सर्वशः ।
चक्रुस्ते सप्रभं व्योम हरयश्चाग्निभिः सह ।
तत्र ताराधिपस्याभा ताराणां च तथैव भा ।
तयोराभरणस्था च बलयोर्द्यामभासयत् ।
चन्द्राभा भूषणाभा च ग्रहाणां ज्वलिता च भा । [5]
हरिराक्षससैन्यानि भ्राजयामास सर्वतः ।
तत्र चार्धप्रदीप्तानां गृहाणां सागरः पुनः ।
भाभिः संसक्तपातालश्चलोर्मिः शुशुभेऽधिकम् ।
पताकाध्वजसंयुक्तमुत्तमासिपरश्वधम् ।

[V3 B1 om. l. 1–2. —(l. 1) Ñ1 D5 G1 राक्षसा (for रक्षसां). Ñ2 B2.4 राक्षसा भूषणैस्ते तु (Ñ2 °स्तैस्तैर्); V2 राक्षसा भूषणाभाभिर्; B3 राक्षसा भूषणात्वाणां; D1–3.8.12 तयोराभरणस्थाभिर्; D4 रक्षसां भूषणानां च; D13 राक्षसा भूषणाढ्याभिर् (for the prior half). B2.4 भांतः (for भाभिः). V2 B3 D4 तु (for च). Ñ1 याभिस्तु; D5 *** (hapl.? om.); M5 याभिश्च (for स्वाभिश्च). B2.4 दीप्तिभिः; D2.3.8.12 सर्वतः (for सर्वशः). Ñ2 भूषितास्ते विदीप्तिभिः (for the post. half). V1 राक्षसा भूषणैर्भ्राजमानाः स्वाभिस्तु दीप्तिभिः. —(l. 2) B3 D13 सुप्रभं; D8 प्रसभं (meta.); D9 सत्प्रभं (for सप्रभं). B3 पूर्णं (for हरयश्). M3 तदा (for सह). Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 T3 [अ]ग्निना पुनः (for [अ]ग्निभिः सह). —(l. 3) Ñ2 V1 ततस् (for तत्र). Ñ V B1.3 D8.12 [आ]भास् (for [आ]भा). D13 ततो रात्रिचरस्याभास् (for the prior half). B3 तु (for च). D9 वानराणां (for ताराणां च).

G. 6. 54. 49
B. 6. 75. 54
L. 6. 54. 58

भीमाश्वरथमातंगं नानापत्तिसमाकुलम् ।
दीप्तशूलगदाखड्गप्रासतोमरकार्मुकम् ॥ ४०

तद्राक्षसबलं घोरं भीमविक्रमपौरुषम् ।
ददृशे ज्वलितप्रासं किङ्किणीशतनादितम् ॥ ४१

हेमजालाचितभुजं व्यावेष्टितपरश्वधम् ।
व्याघूर्णितमहाशस्त्रं बाणसंसक्तकार्मुकम् ॥ ४२

गन्धमाल्यमधूत्सेकसंमोदितमहानिलम् ।
घोरं शूरजनाकीर्णं महाम्बुधरनिस्वनम् ॥ ४३

Ñ V B1–3 D1.8.12.13 भा: ; B4 D4–7.9 T G1.3 M3.5 च (for भा). D10.11 transp. च and भा. —(l. 4) D9–11 आभरणाभा. D7 G2 M5 भा (for च). D10.11 M1.2 ज्वलिता (for बलयोर्). G1 आभरणस्थ**लयोर् (damaged). D6 G2.3 M1.5 अभासयन् (for अभासयत्). D9 वस्त्राणि व्यवभासयत् (for the post. half). Ñ V1.2 B2–4 तेषामाभरणानां च बभूवु (Ñ2 V1 B2.4 प्रबभु)र्भा: प्रभावतां (V1 प्रधावतां; B3 प्रभास्वता:) ; V3 B1 D1.2.8.12 तयोराभरणेभ्यश्च (D2.8.12 °स्तु) प्रदीप्तमिव (B1 प्रदीप इव) सर्वत: ; D3 तयोराभरणानां च ते बले समभासयन् ; D4 तेषामाभरणानां च प्रदीप्तमिव सर्वत: ; D13 तेषामाभरणानां च बभूवुर्भा महाप्रभा: . —Ñ2 V3 B1.4 D1–4.8.12 om. l. 5–6. V1 om. l. 5. —(l. 5) Ñ1 V2 B2.3 भूषणाभाश्. D13 चंद्राभा भमणीनी च (sic) (for the prior half). D6.9 T2.3 गृहाणां. Ñ1 V2 B2.3 ज्वलिताश्च भा: ; D13 ज्वलिता: शुभा: ; M3 ज्वलतां च भा (for ज्वलिता च भा). —(l. 6) Ñ1 V1 B3 D13 भासयामास (sic) ; B2 भासयंति स्म; G1 भ्रामयामास. T3 G1.3 M5 सर्वश: (for सर्वत:). —(l. 7) D5 T1 त्रिकूटोर्ध्वं; D7 G3 M3 तत्र चोर्ध्वं (D7 °र्ध्वे-) ; G1.2 M1.2 तत्र चाग्नि- ; M5 तत्र चंद्र- (for तत्र चार्ध-). G2 -परीतानां (for -प्रदीप्तानां). D13 सागरात्; T1 M3 सागरं (sic) (for सागर:). Ñ V1.2 B2–4 D13 तदा; D4 तथा (for पुन:). D8.12 सागरांबुना. —(l. 8) V3 B1 D1–4.8.12 भासा (for भाभि:). Ñ1 B3 D4.13 G1 M5 संयुक्त- ; Ñ2 संसिक्त- ; B1 संतप्त- ; D3 संरक्त- (for संसक्त-). D10.11 M1.2 -सलिलश् (for -पातालश्). Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 भृशं; B3 क्षणं; D9–11 ध्रुवं (for ऽधिकम्). —After l. 8, Ñ2 V1 B2.4 ins.:

1436(A)* चापबाणाकुलं घोरमुद्यतासिपरश्वधम् ।
[B2 -परस्परं (for -परश्वधम्).]

—(l. 9) T2.3 पताक- . B2.4 D5.9 T1 G3 M3 -संसक्तम् (for -संयुक्तम्). Ñ1 -[अ]स्त्र- (for -[अ]सि-). D5.7.9.11 -परस्वधं. Ñ2 V1.2 B2–4 D13 उत्तमायुधभूषितं (D13 °धारिणं) ; D4 मंत्रमल्लपरस्वधं; G (ed.) राक्षसानां तु तद्बलं (for the post. half). ❀ Cv : उत्तमासिपरश्वधमिति । परश्वधोऽसिरूप: कुठाररूपश्च । तत्रासिरूप: परश्वध: । तेन वक्ष्यमाणयो: खड्गपरश्वधयो: पौनरुक्त्यम् . ❀]

40 Ś2 D8 om. 40 (for Ś2, cf. v.l. 39). Ñ V B D1–4.12.13 transp. 40 (D12 om. 40^{cd}) and 41 (Ñ2 V1 B2.4 om. 41^{ab}). —a) Ñ1 B4 -खर- ; D3 -हय- (for -रथ-). V3 B1 D4.10 M5 -मातंग- (for -मातंगं). B3 D13 भीमं च व(D13 ख)रमातंगं. —b) D4 -रथमख- (for नानापत्ति-). Ñ V1 B2–4 D2.3.13 रथ(D2 बहु; D13 रम्य)-वाहनसंकुलं; V2 ***** संकुलं (illeg.) ; V3 B1 D1.12 हय-वानर(D1 °न*; D12 °हन)संकुलं. —c) V3 B1 D1–3 -गदाशक्ति- ; D13 -गदासिश्च (for -गदाखड्ग-). —d) D4 -शोभितं; M1.2 -मुद्गरं (for -कार्मुकम्). Ñ1 V3 B1 D1–3.13 खड्ग (Ñ1 D13 प्रास)मुद्गरधारिणं (D3 °रि च) ; Ñ2 V1.2 B2–4 प्रासकार्मुक(B3 °मुद्गर)धारि च (V2 B4 °णं). —After 40, (transp.), Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ins. l. 9 of 1436*.

41 Ś2 om. 41 (cf. v.l. 39). Ñ V B D1–4.12.13 transp. 40 (D12 om. 40^{cd}) and 41 (Ñ2 V1 B2.4 om. 41^{ab}). —a) D6.7.9–11 भीमं (for घोरं). —b) D7.9–11 घोर- (for भीम-). —For 41^{ab}, Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12.13 subst.:

1437* तद्वानरबलं घोरं राक्षसानां तथा बलम् ।
[B3 दानव- (for वानर-). V3 सर्वं (for घोरं). Ñ1 V2 B3 D4.13 च तद्बलं; V3 बलं तथा (by transp.) (for तथा बलम्).]

—D8 om. 41^{cd}. —c) Ñ1 B3 D4.13 ददर्श; Ñ2 V1 B2 उद्यत- ; B4 उद्धूत- (for ददृशे). T2 ज्वलितं. V3 B1 D4.13 -प्रायं; D7–11 -प्राप्तं (for -प्रासं). ❀ Cv.g : ज्वलितप्रासमित्यत्र प्रासशब्द: क्षेपण्ये ह्रस्वकुन्ते वर्तते । तेन तस्यापि न पौनरुक्त्यम् । ; Cr : ज्वलितप्रासम् । अत्र प्रासस्य ज्वलितत्वं युद्धागमनसमये शिक्षाविशेषप्रदर्शकम् । क्रियासंबन्धात् । ; Ck : ज्वलितप्रासमिति । शाणघर्षणात् उज्ज्वलप्रासमित्यर्थ: । ; Ct cites Kataka : ज्वलितप्रासं बाणवर्षणा(शाणघर्षणा ?)दुज्ज्वलितप्रासमित्यर्थ इति कतक: . ❀ —d) M5 -गण- (for -शत-). V3 B1 D1–3.12 -शोभितं (for -नादितम्).

42 Ś2 om. 42 (cf. v.l. 39). G (ed.) om. 42^{ab}. —a) Ñ2 V1.2 B2.4 -[आ]वृत- (for -[आ]चित-). M5 -[अ]र्चितगजं. V3 B1 D1–3.8.12 हेमज्वाला(V3 °जाला; B1 °जाल; D3 °ज्वाल)चितं व्योम. —b) V3 B1 निश्रितं च (sic) ; D1.3.8.12 निशितांत- ; D2 शितधार- ; M3 व्यामिश्रित- ; Cr.g.t as in text (for व्यावेष्टित-). D1–4.7.9.11.13 -परस्वधं. —c) B4 व्यावल्गित- (for व्याघूर्णित-). —d) V3 B1 D1–3.8.12 घन- ; B4 वाम- (for बाण-). Ñ2 B2 -संकुल- ; B3 D4.13 -संयुक्त- (for -संसक्त-).

43 Ś2 om. 43 (cf. v.l. 39). G (ed.) om. 43^{ab}. V3 damaged for a. —a) Ñ V2 B3 D4 -महोत्सेकं (B3 °क-) ; V1 -समुत्सेक- ; B2.4 D13 -बहोत्सेकं (B4 °क-); G1.3 -मधूत्सेकै: (for -मधूत्सेक-). B1 D1–3.8.12 माल्यगंधसमु(B1 बहो)त्सेकं (D3 °क-). —b) Ñ1 V1.2 B1.2 D4.13 संमो(Ñ1 V2 B2 °मा)हित- ; V3 आवार्जित- ; B3 -संशोभित- ; D1–3.8.12 समाचित- (for -संमोदित-). Ñ V1.3 B1 D1–4.

तं दृष्ट्वा बलमायान्तं राक्षसानां सुदारुणम् ।
संचचाल प्लवंगानां बलमुच्चैर्ननाद च ॥ ४४
जवेनाप्लुत्य च पुनस्तद्राक्षसबलं महत् ।
अभ्ययात्प्रत्यरिबलं पतंग इव पावकम् ॥ ४५
तेषां भुजपरामर्शव्यामृष्टपरिघाशनि ।
राक्षसानां बलं श्रेष्ठं भूयस्तरमशोभत ॥ ४६

G. 6. 54. ०
B. 6. 75. 61
L. 6. 54. 62

8.12.13 M5 -महाबलं (for °निलम्). —^{c}) V1.3 B1.4 D1–5.8.13 T1.3 G2.3 घोर- (for घोरं). V3 D4 -शूल- (for शूर-). V3 D2 -समाकीर्णं. —^{d}) D7 -निःस्वनं. Ñ1 B3 D4 महांबुदनिनादितं; Ñ2 V1.2 B2.4 महाभूतनिषेवितं; V3 B1 D1–3.8.12 महद्दंबुदनिः(V3 D12 °नि)स्वनं; D13 महानाद-विनादितं.

44 Ś2 om. 44 (cf. v.l. 39). —^{a}) V1.2 B1–3 D5–7.10–12 M3.5 तद् (for तं). Ñ2 V1.2 B3.4 D8.12 आयातं (for आयान्तं). ❀ Cg: आयान्तमिति पुंलिङ्गमार्षम्. ❀ —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D13 अलंकृतं; V3 B1 महाबलं; D1–3.8.12 महत्तदा; D7.9–11 दुरासदं (for सुदारुणम्). D6 दृह्यमाणमलज्जतं (sic). —After 44^{ab}, D13 ins.:

1438* युद्धादपसृताः सर्वे वानरास्ते महाबलाः ।
पुनश्च संरब्धतरा वानरास्ते महाबलाः ।

—^{c}) Ñ V B1.2.4 D1–3.8.12.13 कपीनां च(Ñ1 तद्; D1.2.3.12.13 तु); D4 कपीनुच्चैर् (sic) (for प्लवंगानां). —After 44, Ñ V1.2 B2.4 D4.13 ins.:

1439* प्रगृहीतमहावृक्षं समुत्क्षिप्त महाशिलम् ।
समतिष्ठत दुर्धर्षं परस्परकृतोद्यमम् ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B4 D13 समुत्क्षिप्य. D4 समुत्क्षिप्तं महाबलं (for the post. half). —(l. 2) D13 समुत्तिष्ठत.]

45 Ś2 om. 45 (cf. v.l. 39). —^{ab}) D7 G2 जवान (for जवेन). —V3 damaged from -प्लुत्य up to -बलं. Ñ1 D4.7 G2 [उ]त्प्लुत्य; D2.8.12 [आ]क्रम्य (for [आ]प्लुत्य). Ñ1 B3 D4.13 तु (for च). D8 बलस् (sic) (for पुनस्). Ñ1 V2 B1.3 D1–4.7–13 G1.2 M3 तद्बलं रक्षसां महत् (for ^{b}). Ñ2 V1 B2.4 जवेन समभिप्लु(B4 °द्रु)त्य पुनस्तद्रक्षसां बलं. —D13 repeats 45^{c} – 46 after 50. —^{c}) V3 D1 अभ्ययुः; D4 अनुयांतं (hypm.) (for अभ्ययात्). D3 अभिपेतुः कपिश्रेष्ठाः (sic). —^{d}) V2.3 D1.3.5–12 T1 G1 M3 पतंगा (for पतंग). —After 45, G (ed.) ins. 1450* (followed by l. 1–2 only of 1443*).

46 Ś2 G (ed.) om. 46 (for Ś2, cf. v.l. 39). Ñ1 D4 repeat 46 after 1449*. D13 repeats 45^{c} – 46 after 50. —^{a}) Ñ V1 B2–4 D(Ñ1 D4 first time).6.13 (both times) T2.3 -परामृष्ट-; V3 B1 D1–3.8.12 G2 M3 -परामर्शाद्; Cg.t -परामर्श- (as in text). —^{b}) Ñ1 D4 (both second time) -विमृष्ट-; D6 -व्याविश्र- (sic); T2 -व्याविद्ध-; T3 -व्याविष्ट-. D7 G2 -परिघाशतं (for -परिघाशनि). V3 B1 D1–3.8.12 आमृष्टपरिघां(D8.12 °कनकां)गदः. —After 46^{ab}, D2 ins.; V3 B1 subst. for 46^{cd}:

1440* संग्रामः सुमहारौद्रः प्रवृत्तः शोणितोदकः ।

—^{cd}) V1.3 B4 सर्वं; D13 (both times) M3 घोरं (for श्रेष्ठं). Ñ1 D4 (both first time) भूयः समुपशोभितं; Ñ1 D4 (both second time) भूयः समभिशोभत(D4 °ते); Ñ2 V1 B2–4 भूयस्तत्समशोभत; V2 D7.9–11.13 (both times) M1 भूयः परमशोभत (for ^{d}). D2 राक्षसानामभूत्तत्र मेघानां स्वनितमिव. —For 46^{cd}, D1.2.3.12 subst.:

1441* ऋक्षनादस्वनश्चित्रो दीप्तिमाञ्शुशुभे भृशम् ।

[D1 दक्षः कदंबनश्चित्र- (sic); D2 हरिरक्षःकदंबोत्र (for the prior half).]

—After 46, Ñ1(after first occurrence).2 V1.2 B2–4 ins.:

1442* हरिबाहुपरामृष्टं महावृक्षशिलायुधम् ।
वानराणामपि बलं भूयस्तत्समशोभत ।

[(l. 2) Ñ1 B3 बलं घोरं (for अपि बलं). Ñ1 भूयः परमशोभितं (for the post. half).]

—After 46, D3.5–7.9–11.13 (after first occurrence) S ins.; Ñ1 cont. after 1442* and repeats after 46 (r.); Ñ2 V1.2 B4 cont. l. 1–2 after 1442*, repeat l. 1–2 and ins. l. 3–6 after 1450*; V3 B1 cont. l. 6 only after 1440*; B2 cont. l. 1–2 and l. 5–6 after 1442*, repeating them after 1450* and ins. l. 3–4 after 48^{ab} (second occurrence); B3 cont. l. 1–2 after 1442*, repeats l. 2 and ins. l. 3–6 after 48^{cd} (first occurrence) and repeats l. 1 after 1450*; D1.2.3.12 cont. l. 6 only after 1441*; while D4 ins. for the first time after 46 (first occurrence), repeating after 46 (r.); G (ed.) cont. l. 1–2 only after 1450*:

1443* तत्रोन्मत्ता इवोत्पेतुर्हरयोऽथ युयुत्सवः ।
तरुशैलैरभिघ्नन्तो मुष्टिभिश्च निशाचरान् ।
तथैवापततां तेषां कपीनामसिभिः शितैः ।
शिरांसि सहसा जह्नू राक्षसा भीमदर्शनाः ।
दशनैर्हृतकर्णाश्च मुष्टिभिर्भिन्नमस्तकाः । [5]
शिलाप्रहारभग्नाङ्गा विचेरुस्तत्र राक्षसाः ।

[(l. 1) G2 मत्ता (for [उ]न्मत्ता). Ñ1 D3.4 (Ñ1 D4 first time) इवा(Ñ1 °व)पेतुर्; D5 इव चोत्पेतुर् (hypm.) (for इवोत्पेतुर्). Ñ1 D4(both second time) D13 तत्र

G. 6. 54. 56
B. 6. 75. 64
L. 6. 54. 63

तथैवाप्यपरे तेषां कपीनामसिभिः शितैः ।
प्रवीरानभितो जघ्नुर्घोररूपा निशाचराः ॥ ४७

घ्नन्तमन्यं जघानान्यः पातयन्तमपातयत् ।
गर्हमाणं जगर्हान्यो दशन्तमपरोऽदशत् ॥ ४८

मह्रा (D4 बाला) इवानेदुर्; Ñ2 V1.2 B2.4 (all first time) ततः पेतुरिवोन्मत्ता; Ñ2 V1.2 B2.3 (m. also).4 (all second time) G (ed.) ततो वेगात्समुत्तस्थुर् (G [ed.] °त्पेतुर्); B3 (first time) तदोन्मत्ता इवापेतुर्; B3 (second time; orig.) तत्र मह्रा इवोन्नेदुर् (for the prior half). D3 कपयस् (for हरयो). Ñ V1.2 B2-4 D3.4 (all except D3 first time) ते; Ñ V1 B2-4 D4 (all second time).13 वै; V2 (second time) हि (for ऽथ). M5 ततो मुहूर्तादुत्पेतुर्हरियूथा युयुत्सवः. —(l. 2) D5 T1 ततः; M5 वृक्षैः (for तरु-). T2.3 M5 उ(T2 अ)पघ्नंतो. Ñ1 B2.3 D4 (all first time) उरु(D4 °म्र)वेगैस्तरुश्रेष्ठैराहता(Ñ1 D4 °तै)श्चैव मुष्टिभिः; Ñ1 (second time) तरुश्रेष्ठैस्तलश्रेष्ठैरुद्यतैर्मुष्टिभिस्तथा; Ñ2 V1.2 B3.4 (all second time) ते तु(B3 तरु-)शैलैस्तल(Ñ2 °लैः; V2 B4 °था)श्रेष्ठै(Ñ2 illeg. after ष्ठै)रुदारैर्मुष्टिभिस्तथा; B2 (second time) ते तु शैलस्तलैः श्रेष्ठैः मुष्टिभिः पतितास्तथा; D3 प्रगृहीतैस्तरुश्रेष्ठैरुद्यतैश्चापि मुष्टिभिः; D4 (second time) तत्र श्रेष्ठतलश्रेष्ठैरुद्यतैर्मुष्टिभिस्तथा; D13 * * * * स तु श्रेष्ठैरुद्यतैर्मुष्टिभिस्तथा. —Ñ1 D4 (both first time) om. l. 3-4. D3 transp. l. 3-4 and l. 5-6. —(l. 3) D13 श्रेष्ठाः (for तेषां). G1 हरीणाम् (for कपीनाम्). D3 इषुभिः (for असिभिः). Ñ2 B2 D6 T2.3 शरैः (for शितैः). D7.9-11 G2 हरीणां निशितैः शरैः (for the post. half). —(l. 4) D3 ते तदा; D4 (second time) शिरसा (for सहसा). Ñ1 (second time) B2.3 D4 (second time) M5 जघ्नू (for जहू). Ñ2 V1.2 B2-4 D7.9-11.13 M1.2.5 -विक्रमाः (for -दर्शनाः). D3 भीमराक्षसपुंगवाः (for the post. half). —After l. 4, B2 repeats 48^{cd}; while B3 ins.:

1443(A)* कपयोऽपि पराक्रान्तास्तथैवाविष्टचेतसः ।
विचेरू राक्षसबले मर्तव्ये कृतनिश्चयाः ।

—(l. 5) Ñ1 B2 (both first time) कृत्तकर्णाश्च; Ñ1 V1.2 B4 D4.13 (Ñ1 D4 second time) हृ(D13 हृ)तकर्णौष्ठा; Ñ2 B3 हतकंठौष्ठा; B2 (second time) क्षतकर्णौष्ठा; D6.7.9.10 M1.5 हतकर्णाश्च (for कृत्तकर्णाश्च). Ñ1 B2 D4 (all first time) शिलानिष्पिष्ट-; Ñ1 (second time).2 V1.2 B2 (second time)3.4 मुष्टिनिष्पिष्ट-; D3 शिलाविक्षिप्त-; D4 (second time).13 मुष्टिभिः पिष्ट-; D5 T1 M3 मुष्टिनिष्कीर्ण-; D9 G1.3 मुष्टिभिः की(D9 शी)र्ण- (for मुष्टिभिर्भिन्न-). —D10 om. l. 6. —(l. 6) Ñ1 B3 D4 (Ñ1 D4 second time) तल-; Ñ2 V1.2 B2 (second time).4 तरु- (for शिला-). V1.2 B4 -संभग्ना; D9 -भिन्नांगा; T2.3 M1.2 -भग्नाश्च (for -भग्नाङ्गा). Ñ1 B2 D4 (all first time) सर्वगात्रविनिर्भग्ना (D4 °भिन्ना); V3 B1 D1-3.8.12 सर्वे ते बलिभिर्भिन्ना; D6 शिलाद्रिवरभग्नाश्च; D13 ततप्रहारा भग्नाश्च (for the prior half). Ñ1 B2 D4 (all first time) निपेतुस्; D6 विनेदुस् (for विचेरुस्).]

—D13 cont.:

1444* अन्योन्यमभिकर्षन्तो परस्परजिघांसया ।

—D13 further cont.; Ñ1 B2 D4 cont. after l. 6 (r.) of 1443*; Ñ2 V1.2 B3.4 cont. after 1443*; G (ed.) ins. after 47:

1445* मुष्टिभिर्वज्रनिष्पेषैर्निष्पिष्टा राक्षसर्षभाः ।
निपेतुर्वायुमथिता भग्ना इव महाद्रुमाः ।

[D4 om. l. 1. —(l. 1) Ñ2 B4 वानरर्षभाः. —(l. 2) Ñ2 V1.2 B2.4 धरण्यां; B3 निष्पेतुर्. Ñ1 चाप- (for वायु-).]

—Then Ñ V1 B4 D4 repeat 48; while B2 repeats 48^{ab} (followed by l. 3-4 of 1443*); B3 repeats 48^{cd}; D13 reads 45^{c} – 46, 1443*, 1444* and 1445* erroneously.

47 Ś2 om. 47 (cf. v.l. 39). D6 om. 47^{ab}. D9 G1.3 M3.5 read 47 (var.) twice. B (ed.) reads 47 (var.) twice (second time within brackets). K (ed.) reads 47 (var.) twice and reads 47 after 1446* for the third time within brackets. —^{ab}) Ñ1 B3 अथ; D6 तदा (for तथा). Ñ1 B3 D13 [अ]न्ये; B4 च (for [अ]पि). D6 T2.3 शरैः (for शितैः). Ñ1 V B1.3.4 D1-3.5.9.13 T1 G1.3 M3.5 K (ed.) (D9 G1.3 M3.5 K [ed.] first time) अभिल(B3 D2 °पि ल; B4 °पि र; D13 °तिल)क्षिताः; D8.12 अभिताडिताः (for असिभिः शितैः). Ñ2 B2 कपयो नाभिलक्षिताः (for ^{b}). G (ed.) आपतंतस्तथैवाशु कपयो भीमविक्रमाः. —D5.7 T1 read 47^{cd} (var.) twice. —^{c}) Ñ V1.2 B2-4 D7.10.13 B (ed.) K (ed.) (D7 B [ed.] K [ed.] first time) प्रवरान्; D4 प्लवगान्. Ñ V1.2 B2.3 D4.13 अभिसंजघ्नु (B3 °ग्मू); B4 अभिजघ्नुश्च; G1.3 (both first time) अभितो जहू (G3 °ग्मू) (for अभितो जघ्नुर्). D5-7.9 T G M3.5 B (ed.) K (ed.) (D5.7.9 T1 G1.3 M3.5 B [ed.] second time; K [ed.] second and third time) हरिवीरा (G1 शनैर्हरी)न्निजघ्नुश्च (D7.9 G1 °स्ते). —^{d}) K (ed., third time) महाबलाः (for निशाचराः). Ñ V1.2 B2-4 D4.5.7.9.13 T1 G1.3 M3.5 K (ed.) (D5.7.9 T1 G1.3 M3.5 K [ed.] first time) राक्षसानां (B3 °सास्ते; D4 °सास्तु) तरस्विनां (B3 D4 °नः); V3 B1 D1-3.8.12 राक्षसानंतरे स्थितान्. —After 47, V2 reads 50; G (ed.) ins. 1445*; whereas K (ed.) ins. within brackets after the second occurrence of 47:

1446* अभिपेतुर्महाकायाः प्रीतियुक्ता महाबलाः ।
राक्षसा वानरात्रोषादसिबाणगदाधराः ।

48 Ś2 om. 48 (cf. v.l. 39). Ñ V1 B4 D4 repeat 48 after 1445*. B2 repeats 48^{ab} (followed by l. 3-4

देहीत्यन्यो ददात्यन्यो ददामीत्यपरः पुनः ।
किं क्लेशयसि तिष्ठेति तत्रान्योन्यं बभाषिरे ॥ ४९

समुद्यतमहाप्रासं मुष्टिशूलासिसंकुलम् ।
प्रावर्तत महारौद्रं युद्धं वानररक्षसाम् ॥ ५०

G. 6. 54. 60
B. 6. 75. 68
L. 6. 54. 66

of 1443*) after 1445* and 48[cd] after l. 4 of 1443*. D13 reads 48 twice.—[ab]) D4(first time) स्रुतम्; D6 निघ्नंतम् (hypm.) (for घ्नन्तम्). Ñ1 V1 B4 (all first time) transp. अन्यं and [अ]न्यः. D13(first time) घूर्णमन्यो जघानान्यं (for [a]). Ñ1 D4(both second time) क्लेशयंतम्; D1-3.8.12 पतितोन्यम्; D13 (first time) तत्रान्योन्यम्; D13 (second time) [ऽ]तःक्लेशं तम् (for पातयन्तम्). V3 B1 घ्नंतमन्येप्यपरतो येन्योन्यमस्य(V3 °मि)-पातयन्.—V2 repeats 48[cd] after 1447*. B3 repeats 48[cd] after 1445*.—[c]) D1 गर्हयंतं; D13 (second time) गर्हमाणो. D1.3.5 T1 G1 M3 जगर्हे (for जगर्ह). Ñ1 B3 D4 (all first time) जिघृक्षुर(B3 °म)न्यो जगृहे; Ñ2 V2 B2.4 D13(all first time) जिघृक्षुर(Ñ2 V2 B2 °म)न्यो जग्राह; V1(first time) गृहीतमन्यो जगृहे.—[d]) Ñ V B D1-4.8.12.13 (Ñ V1.2 B2-4 D13 both times; D4 second time) अदृशत्तथा(V2[second time].3 B1.2 D2.3.13 [B2 D13 both times] °दा); D4 (first time) दशनैस्तथा (for अपरोऽदशत्).—After 48 (first occurrence), Ñ V1.2 B2.4 D4.13 ins.; B3 ins. after the second occurrence of 49[ab]:

1447* प्रदीप्तास्यास्तथा चान्ये प्रहारैश्च प्रमोहिताः।
क्लिश्यमानास्तथा चान्ये क्लेशयन्तः पृथक्पृथक्।

[(l. 1) Ñ1 D4.13 प्रदीप्तेश्च; B2 प्रदीप्ताश्च. Ñ1 B3 D4.13 सैन्ये (for चान्ये). B2 प्रहारेण (for प्रहारैश्च). Ñ1 B3 D4 प्रहारेणाभि(B3 °ण प्र)पीडिताः; V1 प्रहारैरिव मोहिताः; D13 प्रहारेणाथ पीडिते (for the post. half).—After l. 1, B2.3 ins.:

1447(A)* किं हन्मीति किं हंसीति तत्रान्योन्यमभाषत ।

[B2 क्लिष्टोसि मां हंसि किं ते (for the prior half).]

—(l. 2) B3 हृष्यमाणास्; B3(*sup. lin.* also) क्षिप्यमानास् (for क्लिश्यमानास्). D4 क्लेशंतश्च (for क्लेशयन्तः). B3 (orig.) om. (hapl.) first पृथक्. Ñ2 V1.2 B2.3(*sup. lin.* also).4 ततस्ते पतिताः पृथक् (for the post. half).]

—After 1447*, Ñ V1 B2.4 D4 read 50.

—After 48[cd] (first occurrence), B3 repeats l. 2 and ins. l. 3-6 of 1443*.—After 48(r.), D4 ins. 1452*.

49 Ś2 om. 49 (cf. v.l. 39). G(ed.) transp. 49 and 50. B3 reads 49[ab] (var.) twice.—[a]) Ñ1 B3 (both times) D13 ददामी(D13 °नी)ति; Ñ2 V1 B2.4 गृहाणेति (for ददात्यन्यो).—[b]) Ñ1 B3 (first time) D13 प्रतीच्छेति; V1 B1.4 D1 ददानीति; B3(second time) गृहाणेति (for ददामीति). Ñ1 B3(both times) D4.13 M1.2 पुनः (for [अ]परः). D6 T3 परः (for पुनः).—After 49[ab] (second occurrence), B3 ins. 1447*.—[c]) T3 क्लेशयति; G1 क्षेपयसि; Cv.r.g as in text (for क्लेशयसि). Ñ2 B2 तिष्ठ तिष्ठेति चान्योन्यं (B2 वा चान्ये); V3 B1 D1-3.8.12 क्लिश्ना(V3 B1 °ष्टो)सि किं मा(V3 B1 D2 मां) हिं(V3 D1.2 हं)सीति; D4 किं चास्तीति किमाहंति.—G2 repeats erroneously 49[d]-51[a](including 1448*) after 51[a].—[d]) V3 B1 D4 तदा (for तत्र). V2 अब्रुवंस्तदा (hypm.); V3 B1 D1-4.8.12 अभाषत (for बभाषिरे). Ñ1 D13 तत्रान्यस्त्वभ्यभाषत; Ñ2 V1 B3(m. also).4 तत्रान्ये त्वब्रुवंस्तदा(B3 °था); B2 [ऽ]न्येह तिष्ठंस्तथा तथा (sic); B3 (orig.) तत्रानास्त्यव्यभाषत (sic).—After 49, D6.7 T2.3 read 52[ab]; while D9-11 G M3.5 ins.:

1448* विप्रलम्भितशास्त्रं च विमुक्तकवचायुधम्।

[Cf. 52[ab] (var.). D11 G2.3 M5 विप्रलंबित-. G1.3 M3.5 -वस्त्रं; G2 -वक्त्रं (for -शास्त्रं). G2 -ध्वजं (for -[आ]युधम्).]

50 Ś2 om. 50 (cf. v.l. 39). Ñ V1 B3.4 D4 read 50 after 1447*. V2 reads 50 after 47. G(ed.) transp. 49 and 50.—[a]) B2 D13 तमुद्यत-. B3 -प्रास-; D8 -पाशं (for -प्रासं). V3 B1 D1-3.8.12 तदुद्यतगदाप्रासं (V3 D2.8.12 °स-).—[b]) D8.12 M5 शक्ति-; D13 G M1-3 यष्टि- (for मुष्टि-). D9-11 -कुंतलं (for -संकुलम्).—[cd]) G3 -युद्धं रौद्रं (by transp.).—After 50, Ñ V1.2 B2-4 D4 ins.:

1449* तेऽभिपेतू रणे शूराः पतंगा इव पावकम्।

[D4 निपेतू. Ñ1 B3 ते निपेतुर्महाज्वालं (for the prior half). Ñ1 B3 पतंग. D4 पावके.]

—Thereafter Ñ1 D4 repeat 46 and 1443*.

—After 1449*, Ñ2 V1.2 B2-4 cont.; G(ed.) ins. after 45:

1450* तेषां भुजपरामर्शात्सृष्टाश्चाशनयः शरैः।
वानराणां बलं श्रेष्ठं न्यपतन्त सहस्रशः।

[Cf. 46.—(l. 1) Ñ2 -बलक्षिप्तैः; B3 -परामर्श- (for -परामर्शात्). V1.2 विसृष्टाशनयः; B2 सृष्टात्मशनयः (sic). B3 विमृष्टा परिवाशनैः (sic); B4 राक्षसा निशितैः शरैः (sic) (for the post. half).—B3 reads l. 2 in marg.—(l. 2) B2 बलश्रेष्ठं; B3 बले श्रेष्ठे; G(ed.) बलश्रेष्ठे. Ñ2 B3 न्यपतंश्च (for न्यपतन्त).]

—Then Ñ2 V1.2 B4 repeat l. 1-2 and ins. l. 3-6 of 1443*; B2 repeats l. 1-2 and l. 5-6 of 1443*; B3 repeats l. 1 of 1443*; G(ed.) cont. l. 1-2 only of 1443*.

G. 6. 54. 62
B. 6. 75. 68
L. 6. 54. 67

वानरान्दश सप्तेति राक्षसा अभ्यपातयन् ।
राक्षसान्दश सप्तेति वानरा जघ्नुराहवे ॥ ५१

विस्रस्तकेशरसनं विमुक्तकवचध्वजम् ।
बलं राक्षसमालम्ब्य वानराः पर्यवारयन् ॥ ५२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

—After 50, D13 repeats 45^c – 46.

51 Ś2 om. 51 (cf. v.l. 39). V3 B1 D5 T3 om. 51^{ab}. B4 D1–3.8.12 M1.2 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{ab}) B4 राक्षसा (for वानरान्). —After 51^a, G2 repeats erroneously 49^d – 51^a (including 1448*). Ñ2 V1.2 B2 हि न्यपातयन्; D6 T1.3 G3 M1.2.5 ह्य(G3 M1.2 चा)भ्यपा (D6 °धा)तयन्; D7.9–11 G2 M3 जघ्नुराहवे; G (ed.) अभ्यपातयन् (for अभ्यपातयन्). Ñ1 B3 D4.13 पातयामासु (Ñ1 D13 °स) राक्षसाः(Ñ1 D13 °सः); B4 वानरांश्च न्यपातयन् (for ^{b}). D1–3.8.12 वानरानपि सप्ताष्टौ दश राक्षसपुंगवाः. —V1 B2.3 D9–11 om. (V1 B2 hapl.?) 51^{cd}. B (ed.) reads 51^{cd} within brackets. —^{cd}) B4 G2 वानरा; D2 रक्षसां (for राक्षसान्). D6 T2.3 M1.2.5 transp. राक्षसान् and वानरा. Ñ2 V2 D7 G (ed.) च न्य(D7 त्वभ्य; G [ed.] ते न्य)पातयन्; D4.13 M3 चाप्य (D13 तत्र; M3 चाभ्य)पातयन् (for जघ्नुराहवे). Ñ1 वानरस्तत्र पातयत्; B4 G2 राक्षसानभ्य(B4 °न्हि न्य)पातयन् (for ^{d}). ※ Cg: वानरान्दश सप्तेति। राक्षसा दश सप्तेत्यनेन प्रकारेण वानरान् जघ्नुः। वानराश्च दश सप्तेत्यनेन प्रकारेण राक्षसानभ्यपातयन्निति संबन्धः. ※

52 Ś2 om. 52 (cf. v.l. 39). G3 om. 52^{ab}. D6.7 T2.3 read 52^{ab} after 49. —^{a}) D5 T1 M3 -वसनं (for -रसनं). Ñ1 V3 B1.3 D4 प्रति(Ñ1 B3 °वि)लंभि(B1.3 D4 °बि)तवक्त्रांश्च(Ñ1 B3 D4 °क्त्रं च); Ñ2 V1.2 B2.4 D6.7.9–11 T2.3 G1 M1.2.5 विप्रलंभि(D6.11 T2 G1 M1.2.5 °बि)तव(D7 T2.3 °श)स्त्रं च; D1–3.8.12 G (ed.) प्रति (G [ed.] विप्र)लंबि(D8 °सि)तवस्त्रांश्च; D13 विपुलं विचित्रमस्त्रं. —^{b}) D5 T1 G3 M3 विध्वस्त-; D8.12 प्रमुक्त-. Ñ2 V1.2 B2.3(m.; orig. as in text).4 D6.7.9 T2.3 M1.2 -[आ]युधं; V3 B1 D1–3.8.12 -[आ]युधान् (for -ध्वजम्). D4 विमुक्तकरकयुतं (sic). —^{c}) V2 केचिद् (for बलं). T3 आलंब्य (for आलम्ब्य). Ñ V1 B2–4 D4.13 G (ed.) केचिद्राक्षसमा(G [ed.]°साना [unmetric])साद्य; V3 B1 D1–3.8.12 राक्षसान्संप्रलंब्या(V3 °लंध्या; B1 °लक्षा [sic])शु.

—After 52, Ñ2 V2.3 B1–3 D1–3.8.12 ins.:

1451* वानरा राक्षसाश्चैव व्यतिषक्ताः परस्परम् ।
आविष्टा इव युध्यन्तश्चक्रुस्तुमुलमद्भुतम् ।

[B3 reads l. 1 in marg. —(l. 1) G (ed.) वानरान् (for वानरा). Ñ2 V2.3 B2.3 व्यतिसक्ताः; D2.3 व्यतिषिक्ताः (sic); G (ed.) वारयंतः. —Ñ2 B2.3 om. l. 2. —(l. 2) V3 प्रविष्टा; D2 आदिष्टा. V2.3 B1 क्रुद्धास्ते (for युध्यन्तश्). V3 B1 उत्तमं (for अद्भुतम्). V2 चक्रुस्तु तुमुलं महत् (for the post. half).]

—Ñ2 V2 B2.3 cont.; V1 B4 D13 ins. after 52; D4 ins. after 48 (r.):

1452* तत्संसक्ततलप्रासं मुष्टिखड्गपरश्वधम् ।
प्रवृत्तं संकुलं युद्धं तदा वानररक्षसाम् ।

[(l. 1) B4 तत्संसक्त-. V1 B4 -बल- (for -तल-). D4 ततः संसक्तमानं च; D13 तत्संसक्तं च तत्प्रासं (for the prior half). —B3 reads from the post. half of l. 1 up to l. 2 in marg. D4 प्रासमुष्टि- (for मुष्टिखड्ग-). Ñ2 V1 D4.13 -परस्वधं.]

—Thereafter D13 cont. a passage relegated to App. I (No. 42).

Colophon: V3 B1 D1.8.12 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name*: D2 om.; Ñ B2–4 D4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ñ1 उल्कानिपातः; Ñ2 V1.2 B2–4 D2.3.13 संकुलयुद्धं; D4 उल्कापातः; D9 लंकादीपनो राक्षसान्युद्धः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 B2 D2.4.13 om.; Ñ2 56; V1 55; V2 54; B3 49; B4 D9 52; D3 57; D5–7.10.11 T1 G M3.5 75; T2 80; T3 82; M1.2 76. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

६३

प्रवृत्ते संकुले तस्मिन्घोरे वीरजनक्षये ।
अङ्गदः कम्पनं वीरमाससाद रणोत्सुकः ॥ १

आहूय सोऽङ्गदं कोपात्ताडयामास वेगितः ।
गदया कम्पनः पूर्वं स चचाल भृशाहतः ॥ २

स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी चिक्षेप शिखरं गिरेः ।
अर्दितश्च प्रहारेण कम्पनः पतितो भुवि ॥ ३

हतप्रवीरा व्यथिता राक्षसेन्द्रचमूस्तदा ।
जगामाभिमुखी सा तु कुम्भकर्णसुतो यतः ।
आपतन्तीं च वेगेन कुम्भस्तां सान्त्वयच्चमूम् ॥ ४

G. 6. 55. 35
B. 6. 76. 36
L. 6. 54. 74

63

Ś1 om. Sarga 63 (cf. v.l. 6.62.1). V3 B1 D1.3.12 cont. the previous Sarga.

1 Ś2 om. from 1 up to पतितौ in 13ᵃ (cf. v.l. 6.62.39). —ᵃ) M1.2 प्रवृद्धे; Cg.k.t as in text (for प्रवृत्ते). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 M1.2 युद्धे; V3 B1 D1–3.8.12 [ऽ]त्यर्थं (D3 °र्थे); L (ed.) व्यर्थं (for तस्मिन्). —ᵇ) D6 T2.3 रणे (for घोरे). Ñ V1 B2.4 D4 तदा (B4 °था) वानररक्षसां; V2.3 B1.3 D1–3.8.12.13 तस्मिन्वीरवरक्षये (V3 °समागमे). —ᶜ) Ñ V1.2 B4 वज्रकंठश्च; V3 B1.3 D1.2.8.12.13 [ऽ]कंपनं वीरम्; B2 वज्रकंठेन (for कम्पनं वीरम्). D4 अकंपनस्ततो वीरम्. —ᵈ) V3 B1 D1–3.8.12.13 -[उ]त्कटः (for -[उ]त्सुकः). Ñ V1.2 B2.4 संगतौ (B2 °तो) रणमूर्धनि. —After 1, Ñ D4 ins.; while D13 ins. after 1ᵃᵇ:

1453* अतिप्रवृत्ते युद्धे तु रौद्रे वानररक्षसाम् ।

[D13 श्वः प्रवृत्ते तु (for अतिप्रवृत्ते). D4 च (for तु). D13 transp. युद्धे and रौद्रे.]

—After 1, D13 ins.:

1454* ततः स शक्तिप्रासैश्च मुष्टिखड्गपरश्वधैः ।
गदयाकम्पनो वीरो निजघान महाकपिम् ।

2 Ś2 om. 2 (cf. v.l. 1). —ᵃ) Ñ V2 B3 D4.13 समाहूय (for आहूय सो). B1 D1–3.8.12 अपि; B2 क्रोधात्; G1 वेगात् (for कोपात्). —ᵇ) D13 दारयामास. Ñ V1.2 B2–4 D4.13 राक्षसः (for वेगितः). —ᶜ) Ñ V1.2 B2–4 स्वंगदः; D2 [अ]कंपनं; D9 कंपनं; D13 कंपितः; G (ed.) चांगदः (for कम्पनः). V3 B1 D1–3.8.12 श्रीमान्; G1 क्रुद्धो (for पूर्वं). —ᵈ) Ñ1 B2–4 G1 सं- (for स). V3 B1 D1–3 पपात (for चचाल). Ñ V2 B3 D4.13 G (ed.) ह (B3 [with hiatus] इ) तस्ततः (G [ed.] °दा); V3 B1 D1–3.8.12 [अ]चलोपमः; G1.3 M1.2 भृशं हतः; M5 भृशार्दितः (for भृशाहतः). —After 2, D4 ins.:

1455* गदयाभिहतस्तत्र मुमोह स महाबलः ।

3 Ś2 om. 3 (cf. v.l. 1). —ᵃ) M3 प्राप (for प्राप्य). D3 संज्ञां प्राप्य स (by transp.). Ñ D4.13 प्रतिलभ्याथ (D4 °भ्याशु; D13 °भ्यैव); B3 संप्रणवैव (sic) (for प्राप्य तेजस्वी). —ᶜᵈ) Ñ V1.2 B2 [ऽ]द्रि-; B4 [ऽ]ति-; D5 T1 तत्-; G1.3 तु (for च). D4 चाघूर्णिते (for अर्दितश्च). D9 प्रहारस्य (sic). Ñ V1.2 B2.4 वज्रकंठोपतद्भुवि; B3 D4.13 पपाताकंपनो युधि (D13 भुवि) (for ᵈ). V3 B1 D1–3.8.12 मूर्ध्नि सं (V3 B1 D12 तत्) प्रापतत्तस्य स पपात ह (V3 B1 त) तो भुवि. —After 3, V1.2 B2.4 ins.:

1456* वज्रकण्ठे हते तस्मिन्नङ्गदेन महात्मना ।

while B3 ins.:

1457* वानरा राक्षसाश्चैव व्यतिषक्ताः परस्परम् ।
खड्गधा (मु) ष्टितलप्रासशक्तिमुष्टिपरश्वधम् ।

—Then B3 cont.; V1.2 B2.4 cont. after 1456*; while Ñ D3–7.9–11.13 S ins. a long passage relegated to App. I (No. 43) after 3.

4 Ś2 om. 4 (cf. v.l. 1). —ᵃ) V3 B1 D1–3.8.12 मथिता (for व्यथिता). —ᵇ) Ñ2 B3.4 D7.9–11 तथा (for तदा). Ñ1 V3 B1 D3.8.12.13 राक्षसेंद्रस्य सा चमूः; D1.2 राक्षस (D1 °सेंद्र [hypm.]) स्य महाचमूः; D4 राक्षसे तु मृते तदा. —D5 om. (hapl.) from 4ᶜ up to l. 3 of 1458*. —ᶜ) B3 विमुखी; D2 [अ]भिमुखं (for [अ]भिमुखी). Ñ1 B3.4 D4.13 -मूता; Ñ2 V2 B2 भूत्वा; V1 illeg.; V3 B1 D1–3.8.12 तूर्णं (for सा तु). —ᵈ) B1.4 D4.6 G1.3 -सुतौ; D10.11 M1.2 Ck.t -[आ]त्मजो (for -सुतो). —ᵉ) D4 om. च (subm.). B4 आपतंतीव; D6 T2.3 आपतंतीं तु. G3 खड्गेन (for वेगेन). G2 विद्रुतात्राक्षसान्दृष्ट्वा. —ᶠ) D1.3 transp. कुम्भस् and तां. M1.2 वारयच् (for सान्त्वयच्). Ñ V1.2 B2–4 D4 दृष्ट्वा कुंभः (Ñ1 कुंभो दृष्ट्वा) स्वकां (D4 °भस्तु तां) चमूं. ❀ Cm.g.t: सान्त्वयत्। अडभाव आर्षः (Cg.t °यत् असान्त्वयत्). ❀ —After 4, Ñ V1.2 B2–4 D4 (only l. 1–2) G (ed., only l. 1 [followed by 1459*] and l. 4) ins.; while D5 (after 4ᵃᵇ only l. 4 owing to om.).6.7.9–11.13 (only l. 4) S ins. l. 2–4 after 4; whereas V3 B1 D1–3.8.12 ins. only l. 1 after 4:

1458* सान्त्वयामास वचसा विक्रमे कृतनिश्चयः ।
अथोत्कृष्टं महावीर्यैर्लब्धलक्षैः प्लवंगमैः ।
निपातितमहावीरां दृष्ट्वा रक्षश्चमूं तदा ।
कुम्भः प्रचक्रे तेजस्वी रणे कर्म सुदुष्करम् ।

[(l. 1) D4 शांतयामास. —D6 reads l. 2 in marg. —(l. 2) B3 तथा (for अथ). D3.6.7 T3 G2 [उ]त्कृष्टैर्;

G. 6. 55. 37
B. 6. 76. 38
L. 6. 54. 75

स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः प्रगृह्य सुसमाहितः ।
मुमोचाशीविषप्रख्याञ्शरान्देहविदारणान् ॥ ५
तस्य तच्छुशुभे भूयः सशरं धनुरुत्तमम् ।
विद्युदैरावतार्चिष्मद्द्वितीयेन्द्रधनुर्यथा ॥ ६
आकर्णकृष्टमुक्तेन जघान द्विविदं तदा ।
तेन हाटकपुङ्खेन पत्रिणा पत्रवाससा ॥ ७
सहसाभिहतस्तेन विप्रमुक्तपदः स्फुरन् ।
निपपाताद्रिकूटाभो विह्वलः प्लवगोत्तमः ॥ ८
मैन्दस्तु भ्रातरं दृष्ट्वा भग्नं तत्र महाहवे ।
अभिदुद्राव वेगेन प्रगृह्य महतीं शिलाम् ॥ ९

G1 M1.2 [उ]द्धृष्टं(G1 °ष्टे); Ct as above (for [उ]त्कृष्टं). V2.3 B1 D1–3.8.12 -वेगैर् (for -वीर्यैर्). D4 सोकुथ्यत महावीर्यैर्; M5 अथो महाबलैर्वीरैर् (for the prior half). B1 -लक्षः; D3.8.12 T2.3 -लक्ष्यैः; Cm.t as above (for -लक्षैः). Ñ V1 B2–4 D4 वानरैर्जितकाशिभिः (for the post. half). —(l. 3) V2 B3.4 नि(B3 आ)पातितां (for निपातित-). Ñ2 B2–4 -महावीर्या(B3 °र्यां) (for °वीरां). T3 तथा; M3 ततः (for तदा). Ñ V1.2 B2–4 दृष्ट्वा तां राक्षसीं चमूं (for the post. half). —(l. 4) B2.4 करिष्यंस् (for प्रचक्रे). V2 D13 सुदुःकरं.]

—Then Ñ V1.2 B2–4 D4.13 cont.; while G (ed.) cont. after l. 1 of 1458*:

1459* संचचालाथ संक्रुद्धः कुम्भकर्णसुतस्तदा ।

[Ñ2 [अ]ति- (for [अ]थ). D4 स चचाल च. Ñ1 B3 D13 G (ed.) निपपात च(G [ed.] उत्पपात तु) वेगेन (for the prior half).]

—Thereafter Ñ1 B2.3 D13 further cont.:

1460* ततो वीरैः समुत्कृष्टं लब्धलक्ष्यैः प्लवंगमैः ।

[Cf. l. 2 of 1458*.]

5 Ś2 om. 5 (cf. v.l. 1). —[a]) B1 सर्व- (for धनुर्). V3 धन्विनः. —[b]) V3 B1 D1–3 वि(D2 नि)कृष्य; B3 D13 आरोप्य; D8.12 विरथः (for प्रगृह्य). V3 सुमहाबलः; B3 सुसमाहितं. —[c]) M5 च रवि- (for [आ]शीविष-). Ñ2 V1.2 B2.4 D4 -प्रख्यं; D13 -सुखान् (for -प्रख्यान्). —[d]) T3 देव- (for देह-). Ñ2 V1.2 B2.4 D4 शरं देहविदारणं; V3 B1 D1–3.8.12 शरान्हरिपु वीर्यवान्. —After 5, Ñ V1.2 B2–4 D4 ins.:

1461* ततः क्रोधसमाविष्टो मैन्दो वानरयूथपः ।
ववर्ष शैलवर्षाणि तस्मिन्संग्राममूर्धनि ।
मैन्दस्तु शैलवर्षेण शरवर्षेण राक्षसः ।
अन्योन्यं समरे तस्मिन्प्रवृष्टौ तोयदाविव ।

[(l. 1) B3 ततु; G (ed.) तत्र (for ततः). D4 कोप- (for क्रोध-). Ñ2 मैंदं वानरयूथपं (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 शर-; G (ed.) शिला- (unmetric) (for शैल-). B4 -शृंगाणि (for -वर्षाणि). —(l. 3) B2 द्रुम-; G (ed.) शिला- (unmetric) (for शैल-). D4 पूरयामास राक्षसं (for the post. half). —(l. 4) Ñ1 B3 D4 प्रविष्टौ; Ñ2 प्रवृत्तौ (for प्रवृष्टौ). Ñ2 B2 यथा (for इव).]

6 Ś2 om. 6 (cf. v.l. 1). —[a]) Ñ V B3.4 D4.13 तत्तस्य (by transp.); B1.2 ततोस्य (for तस्य तच्). Ñ V1.3 B2–4 D4.13 तत्र; B1 तूणः (for भूयः). —[b]) Ñ1 -शब्दं (for -शरं). —[cd]) D5 T1 -ऐरावण-; Cm.g.t as in text (for -ऐरावत-). V3 B1 D1–3.8.12 विद्युतेवागतार्चिष्मद्; B3 विद्युद्भिरिव तं व्योम्नि; D13 विद्युद्भिरावर्त * द्विर् (for °). B3 द्वितीयं तु; D1–3 वियतींद्र- (for द्वितीयेन्द्र-). Ñ V1.2 B2.4 D4 विद्युद्भिरावृतं व्योम्नि शक्रचापमिवापरं.

7 Ś2 om. 7 (cf. v.l. 1). Ñ V B D1–4.8.12.13 transp. [ab] and [cd]. —[a]) B4 T3 G2 -[उ]त्कृष्ट-; D4.13 G1 M2.3 -[आ]कृष्ट- (for -कृष्ट-). Ñ2 आकर्णयत पूर्णेन (sic); V3 B1 आकुंडलं विकृष्यै(V3 हरिष्यै [sic])नं; D1–3.8.12 आकुंडलविकृष्टेन; M1 आकृष्टाकृष्णमुक्तेन (sic). —[b]) B3 D7 T2 G1 तथा; D6.13 ततः (for तदा). Ñ V1.2 B2.4 D4 मैंदं विव्याध राक्षसः; V3 B1 D1–3.8.12 विव्याध द्विविदं बली. —[c]) V3 B1 D1–3.8.12 -वर्णेन (for -पुङ्खेन). —[d]) V3 B1 D1–3.8 चित्र-; D13 गार्ध्र- (for पत्र-).

8 Ś2 om. 8 (cf. v.l. 1). —[a]) Ñ1 V2 B3 D4.13 स तदा; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D1–3.8.12 स तथा (for सहसा). —[b]) Ñ1 B3 T1 G3 प्रविमुक्तांग(T1 G3 °क्तप)दः; Ñ2 V2 B2.4 D4 G (ed.)विमु(G [ed.]°यु)क्तांगस्तथा(V2 B4 D4 °गस्तदा); D13 विमुक्तवदनः; Cg.t as in text (for विप्रमुक्तपदः). —V3 damaged from स्फुरन् up to °. B1 पदं; B3 तदा; D6 T2.3 त्वरन्; Cg as in text (for स्फुरन्). —[c]) D4 स (for नि-). Ñ V1.2 B D9–11 त्रि- (for [अ]द्रि-). —[d]) D3 M1.2 द्विविदः; D9–11 G1 विह्वलन्; Cg as in text (for विह्वलः). Ñ V B D1–4.8.12.13 गाढवेदनः; M1.2.5 प्लवगर्षभः.

9 Ś2 om. 9 (cf. v.l. 1). D4 reads 9[ab] twice. —[ab]) Ñ V1.2 B2.4 D4(both times) द्विविदो (for मैन्दस्तु). G1 द्विविदं (for भ्रातरं). Ñ1 B3 D13 भग्नगात्रं; M1.2 प(M1 पा)तितं तं. D9–11 transp. दृष्ट्वा and तत्र. Ñ2 V B1.2.4 D1–3.4(both times).8.12 विह्वलं(Ñ2 V1.2 B2.4 पतितं; D4 पततं) गाढवेदनं (for [b]). —[c]) V3 B1 D1–3.8.12 कुंभमभ्यपतत्क्षिप्रं. —[d]) D1.3 गृहीत्वा (for प्रगृह्य). V D7.9–11 G1.2 विपुलां (for महतीं). B2 स कुंभं कुपितस्तदा.

तां शिलां तु प्रचिक्षेप राक्षसाय महाबलः ।
बिभेद तां शिलां कुम्भः प्रसन्नैः पञ्चभिः शरैः ॥ १०
संधाय चान्यं सुमुखं शरमाशीविषोपमम् ।
आजघान महातेजा वक्षसि द्विविदाग्रजम् ॥ ११
स तु तेन प्रहारेण मैन्दो वानरयूथपः ।
मर्मण्यभिहतस्तेन पपात भुवि मूर्छितः ॥ १२
अङ्गदो मातुलौ दृष्ट्वा पतितौ तौ महाबलौ ।
अभिदुद्राव वेगेन कुम्भमुद्यतकार्मुकम् ॥ १३
तमापतन्तं विव्याध कुम्भः पञ्चभिरायसैः ।
त्रिभिश्चान्यैः शितैर्बाणैर्मातंगमिव तोमरैः ॥ १४
सोऽङ्गदं विविधैर्बाणैः कुम्भो विव्याध वीर्यवान् ।
अकुण्ठधारैर्निशितैस्तीक्ष्णैः कनकभूषणैः ॥ १५
अङ्गदः प्रतिविद्धाङ्गो वालिपुत्रो न कम्पते ।
शिलापादपवर्षाणि तस्य मूर्ध्नि ववर्ष ह ॥ १६

G. 6. 55. 9
B. 6. 76. 49
L. 6. 54. 85

10 Ś2 om. 10 (cf. v.l. 1). D13 om. (hapl., see var.) 10–13. —a) Ñ V1.2 B1.2.4 D1–3 सलता(V1.2 °प्रभा)-जालां(D1 °लैस्); V3 स भुजाभ्यां च; B3 ज्वलिताकारां; D4 स तु क्षिप्रं च; D8.12 सालजालं च; M1.2.5 तु विचिक्षेप (for तु प्रचिक्षेप). —b) Ñ V B D1–4.8.12 तस्मै चि(Ñ V1 B2–4 D1.4 °स्मिंश्चि)क्षेप र(Ñ1 B3 रा)क्षसे(Ñ2 V1 B4 D1.4 वक्षसि; D3 वानरः). —c) V3 B1 D1–3 तां बिभेद (by transp.); D8.12 तं बिभेद. Ñ1 B1.3 ततः; Ñ2 V2.3 B4 D1–4.8.12 तदा(V3 damaged from दा up to पञ्च in d) (for शिलां). B4 D4 क्रुद्धः (for कुम्भः). —d) Ñ V1.2 B2–4 D4 प्रहसन्; B1 D1–3.8.12 प्रमुक्तां; T3 प्रसिन्नैः (for प्रसन्नैः). Ñ V1.2 B2–4 D4 सप्तभिः (for पञ्चभिः).

11 Ś2 D13 om. 11 (cf. v.l. 1 and 10 respy.). —a) Ñ V1.2 B2.4 चान्यं निशितं; V3 B1 D1–3.8.12 सायकं तीक्ष्णं; B3 [अ]न्यं सुपुंखं च; D4 चापं सशरं; G [अ]न्यं स सुमुखं; M5 निशितं कुंभः (for चान्यं सुमुखं). —b) V3 B1 D1–3.8.12 मुमोच सु(D3 च)समाहितः. —D1 om. (hapl.?) from 11c up to l. 1 of 1462*. —cd) Ñ1 जघान सु-; B3 स जघान; D4 जघानाशु (for आजघान). Ñ V1.2 B2.4 द्विविदं तदा(Ñ1 °तः; Ñ2 B2 °था) (for °दाग्रजम्). V3 B1 D2.3.8.12 वक्षस्यपि च तेनासौ मैंदं विव्याध राक्षसः.

12 Ś2 D13 om. 12 (cf. v.l. 1 and 10 respy.). —b) Ñ V1.2 B2.4 द्विविदो हरि-; G (ed.) द्विविदः कपि- (for मैन्दो वानर-). G1 -पुंगवः (for -यूथपः). —c) D4 स तदा (for मर्मणि). Ñ1 त्वाशु; V1 [ऽ]त्यर्थं; D4 तस्य (for तेन). —For 12, V3 B1 D1–3.8.12 subst.:

1462* स वानरवरस्तेन मैन्दः सुदृढमाहतः।
रुधिरानुगतो भूमौ निपपाताभिमूर्छितः।

[D1 om. up to l. 1 (cf. v.l. 11). —(l. 2) G (ed.) रुधिराक्तस्ततो. D2.8.12 हि (for [अ]भि-). V3 B1 [अ]चलोपमः (for [अ]भिमूर्छितः).]

13 D13 om. 13 (cf. v.l. 10). —ab) B3 D4 G3 (sic) मातुलं (for मातुलौ). V2 B4 पातितौ; B3 D4 पतितं; D7.9–11 G1 मथितौ; G2 व्यथितौ (for पतितौ). Ñ2 B2 transp. मातुलौ and पतितौ. Ñ1 B3 D4 M1.2 च; Ñ2 V1.2 B2.4 D5–7.9–11 T1 G2.3 M3 तु (for तौ). Ñ1 B3 D4 महीतले; Ñ2 V1.2 B4 महारणे; B2 D7 G2 °हवे (for महाबलौ). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 ततोंगदस्तौ पतितौ(Ś2 om. up to पतितौ) मातुलावभिजग्मिवान्. —V3 B1 om. 13c–17. —d) D9 G3 उद्यम्य (for उद्यत-). Ś2 D1–3.8.12 कुंभमुद्यम्य वै शिलां; Ñ1 D4 कुंभकर्णात्मजं ततः; Ñ2 V1.2 B2–4 स कुंभं(Ñ2 कुंभं तु) कुपि(B2.3 पति)तस्तदा.

14 V3 B1 om. 14 (cf. v.l. 13). Ñ V1.2 B2.4 D4 om. 14abc and read 14d (var. B4 तोयदैः; D4 मानुषैः [for तोमरैः]) in place of 15d. —a) D2.13 तामापतंतीं. Ś2 B3 D1–3.8.12.13 वेगेन (for विव्याध). —b) D1–3 च त्रिभिर् (for पञ्चभिर्). D13 भाशुगैः (for आयसैः). D6 G2 (unmetric) पंचभिः सायकैः. —c) D1 [अ]पि (for [अ]न्यैः). Ś2 B3 D1–3.8.12.13 बिभेदाशु; D9–11 त्रिभिर्बाणैर् (for शितैर्बाणैर्).

15 Ś2 V3 B1.3 D1–3.8.12.13 om. 15 (for V3 B1, cf. v.l. 13). —a) B2 अंगदं (for सोऽङ्गदं). Ñ V1.2 B2.4 D4.7.9–11 G बहुभिर् (for विविधैर्). —b) Ñ B2.4 D4 वेगितैः; V1.2 वेगवान् (for वीर्यवान्). —c) D7 M1 विशिखैस्; Cg as in text (for निशितैस्). Ñ V1.2 B2.4 D4 दृढैः(D4 क्रोधात्) सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्; G आकर्णपूर्णै (G3 °मुक्तै)र्विशिखैस्(G3 °र्निशितैस्); M5 आकर्णधारैर्विविधैस्. —Ñ V1.2 B2.4 D4 read 14d (var. B4 तोयदैः; D4 मानुषैः [for तोमरैः]) in place of 15d. —d) M5 कांचन- (for कनक-).

16 V3 B1 om. 16 (cf. v.l. 13). —a) D9–11 -विद्धांगो (for -विद्धाङ्गो). Ś2 D1–3.8.12 स शरौघविभिन्नांगो. —D13 om. (hapl.) 16b–17c. —b) Ś2 D1–3.8.12 सपादपः(D1.3 °पं); Ñ V1.2 B2–4 D4 प्रतापवान्; G1 M1.2.5(also as in text) न विव्यथे (for न कम्पते). ❀ Cg: न कम्पते नाकम्पत. ❀ —c) Ś2 D1–3.8.12 शिलावर्षमचिंत्यात्मा. —d) Ñ V1.2 B2 D4 न्यपातयत्; B4 पपात ह (for ववर्ष ह). Ś2 B3 D1–3.8.12 ववर्ष सुरु(D1.3 रुधि)रं रिपौ.

G. 6. 55. 0
B. 6. 76. 49
L. 6. 54. 86

स प्रचिच्छेद तान्सर्वान्बिभेद च पुनः शिलाः ।
कुम्भकर्णात्मजः श्रीमान्वालिपुत्रसमीरितान् ॥ १७
आपतन्तं च संप्रेक्ष्य कुम्भो वानरयूथपम् ।
भ्रुवोर्विव्याध बाणाभ्यामुल्काभ्यामिव कुञ्जरम् ॥ १८
अङ्गदः पाणिना नेत्रे पिधाय रुधिरोक्षिते ।
सालमासन्नमेकेन परिजग्राह पाणिना ॥ १९
तमिन्द्रकेतुप्रतिमं वृक्षं मन्दरसंनिभम् ।
समुत्सृजन्तं वेगेन पश्यतां सर्वरक्षसाम् ॥ २०
स चिच्छेद शितैर्बाणैः सप्तभिः कायभेदनैः ।
अङ्गदो विव्यथेऽभीक्ष्णं ससाद च मुमोह च ॥ २१

17 V3 B1 om. 17 (cf. v.l. 13). D13 om. 17abc (cf. v.l. 16). —a) Ś2 B3 D1–3.8.12 ततश्; D4 स च; G1 संप्र- (for स प्र-). Ś2 Ñ V1.2 B2–4 D2.3.8.12 वृक्षान्; D4 न्यूनं (for सर्वान्). —b) M5 बभंज (for बिभेद). G3 शिलां. Ś2 Ñ V1.2 B2.4 D1–3.8.12 च शिलाः (Ñ1 V2 °तैः) शरैः (D1.3 °तैः); D4 निशितैः शरैः (for च पुनः शिलाः). B3 शिलाश्च बिभिदे शरैः. —c) Ñ V1.2 B2.4 D4 -सुतः (for -[आ]त्मजः). Ś2 B3 D1–3.8.12 शूरो (for श्रीमान्). —d) Ñ2 B3 -समीरिताः (for °रितान्). B4 वालिपुत्रं प्रतापवान्.

18 a) D4 आयांतं तं (for आपतन्तं). V1 तं प्रेक्ष्य; B2 वेगेन (for संप्रेक्ष्य). Ñ2 प्रापततं तु वेगेन. —For 18ab, Ś2 V3 B1.3 D1–3.8.12.13 subst.:

1463* समुद्यतशिलं क्रुद्धमापतन्तं सुवेगितम् ।

[B3 D1.3.13 तम् (for सम्-). Ś2 D8.12 समुद्यम्य शिलाः. V3 B1 युद्धम् (for क्रुद्धम्).]

—c) Ś2 Ñ V1.2 B2.4 D9–11 M5 भ्रुवौ; V3 B1 स तं; B3 D4.13 भूयो (for भ्रुवोर्). —d) Ñ2 V1 B2.4 अंकुशेनैव; D5 * * * मिव (om. hapl.) (for उल्काभ्यामिव). —After 18, D5–7.9–11 S ins.:

1464* तस्य सुस्राव रुधिरं पिहिते चास्य लोचने ।

[D6 [अ]श्रु- (for [अ]स्य).]

19 a) D4 परमः क्रुद्धो (for पाणिना नेत्रे). —b) Ś2 Ñ1 V2.3 B1.3.4 D1–4.8.12.13 वि (Ś2 D8.12 प्र; D13 सं) मृज्य (B4 D6 °ज्य) (for पिधाय). Ñ D4 -प्लुतः; V1 B2.4 D13 -प्लुते (for -[उ]क्षिते). B3 रुचिरप्रभः. —c) Ñ1 V1.3 B1 D2–4.6.9 शालम् (for सालम्). B1 आभांतम् (for आसन्नम्). Ś2 V3 B1 D1.2.8 एकांते (for एकेन). B3 (m. also as in text) सालमासन्नवेगेन; D13 शालवृक्षं तु वेगेन. —d) T2.3 प्रति-; M5 स च (for परि-). —After 19, D4 ins.:

1465* प्लक्षस्कन्धं महाशाखमूरुणाभिनिपीड्य च ।;

while D5–7.9–11 S ins.:

1466* संपीड्योरसि सस्कन्धं करेणाभिनिवेश्य च ।
किंचिदभ्यवनम्यैनमुन्ममाथ यथा गजः ।

[(l. 1) D9 T3 M1 स; M5 नि-; Cg.t as above (for सं-). G3 संविध्योरसि. M3 चोरसा स्कंधं (for [उ]रसि सस्कन्धं). M5 परिमृज्य (for [अ]भिनिवेश्य). —(l. 2) G2 -[उ]प- ; Ct as above (for -[अ]व-). D5 उन्ममाद. D9–11 महारणे (for यथा गजः).]

20 a) Ś2 D8 -केतुप्रथमं; D2 -केतुजो वृक्षं (sic) (for °प्रतिमं). —b) Ñ2 V1.2 B2.4 शालं (for वृक्षं). Ś2 D1.8.12 सालं सालभुजो बली; V3 B1 समादाय ततो बली; B3 D2.3.13 शालं शालभुजो रणे (D2.3 बली). —c) Ñ V1.2 B2.4 D4 समुत्ससर्ज; D10.11 °त्सृजत (for °त्सृजन्तं). ❀ Ct: समुत्सृजत समुदसृजत्. ❀ —d) D9–11 मिषतां (for पश्यतां). —For 20cd, Ś2 V3 B1.3 D1–3.8.12.13 subst.:

1467* उत्ससर्जाङ्गदो वेगात्तं दूरादन्ववैक्षत ।

[Ś2 D8.12 वीरस (for वेगात्). V3 B1 D3 स तं (D3 तं सु-) दूरादवेक्ष्य च (V3 °वैक्षत); D13 दूरादन्वर्थमैक्षत (for the post. half).]

21 a) D9 T2.3 M3 विभेद (for चिच्छेद). V3 खरैर् (for शितैर्). M5 तीक्ष्णैः (for बाणैः). —b) Ś2 D1.3.8.12 सपत्रैः (for सप्तभिः). B1 सार- (for काय-). Ś2 V3 B1.3 D1–3.8.9.12.13 -भेदिभिः; D6 T2.3 -दार (D6 °रु) णैः (for -भेदनैः). —For 21ab, Ñ V1.2 B2.4 D4 subst.:

1468* स च तं प्रतिचिच्छेद बाणैः सप्तभिराशुगैः ।

[Ñ2 B2 तु (for च). D4 हि प्रचिच्छेद (for प्रति°).]

—Thereafter all the above MSS. cont. only l. 1 and 3; while Ś2 V3 B1.3 D1–3.8.12.13 ins. after 21ab:

1469* कुम्भकर्णात्मजो वृक्षं सुपुङ्खैर्दशभिः शरैः ।
ततः स कुम्भः संधाय शरानग्निशिखोपमान् ।
अङ्गदस्य महावेगान्मुमोचोरसि राक्षसः ।
स वज्राशनिसंस्पर्शैः शरैः काञ्चनभूषणैः ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B2.4 D4 -सुतो (for -[आ]त्मजो). Ś2 B1 D1.12 सपुंखैर्; D13 संमुखो (for सुपुङ्खैर्). Ś2 D8.12 शितैः (for शरैः). Ñ V1.2 B2.4 D4 वालिपुत्रज (Ñ1 अंगदेन तु) वेरि (Ñ2 °समीरि; B4 °प्रवेपि; D4 °प्रचालि) तं (for the post. half). —(l. 2) V3 B1 transp. स and कुम्भः. B3 वालिपुत्रस्य (for कुम्भः संधाय). D2 -समोपमान् (for -शिखो°). —D13 om. (hapl.) from l. 3 up to 21d. —(l. 3) D1 om. (hapl. ? see var.) from न् in °वेगान् up to गा in 21c. Ñ1 V1 B4 अंगदं बिभिदे चैव; Ñ2 V2 B2 अंगदं च (Ñ2 छित्वांगदं) विभेदाशु; D4 स बिभेदांगदं चैव (for the prior half). B3 वेगवान् (for राक्षसः). Ñ V1.2 B2.4 D4

अङ्गदं व्यथितं दृष्ट्वा सीदन्तमिव सागरे ।
दुरासदं हरिश्रेष्ठा राघवाय न्यवेदयन् ॥ २२
रामस्तु व्यथितं श्रुत्वा वालिपुत्रं महाहवे ।
व्यादिदेश हरिश्रेष्ठाञ्जाम्बवत्प्रमुखांस्ततः ॥ २३
ते तु वानरशार्दूलाः श्रुत्वा रामस्य शासनम् ।
अभिपेतुः सुसंक्रुद्धाः कुम्भमुद्यतकार्मुकम् ॥ २४
ततो द्रुमशिलाहस्ताः कोपसंरक्तलोचनाः ।
रिरक्षिषन्तोऽभ्यपतन्नङ्गदं वानरर्षभाः ॥ २५
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः ।
कुम्भकर्णात्मजं वीरं क्रुद्धाः समभिदुद्रुवुः ॥ २६
समीक्ष्यापततस्तांस्तु वानरेन्द्रान्महाबलान् ।
आववार शरौघेण नगेनेव जलाशयम् ॥ २७
तस्य बाणचयं प्राप्य न शेकुरतिवर्तितुम् ।
वानरेन्द्रा महात्मानो वेलामिव महोदधिः ॥ २८

G. 6. 55. 58
B. 6. 76. 62
L. 6. 54. 97

शरेणान्येन(D4 °ण तेन) वक्षसि (for the post. half). —(l. 4) B3 वज्राशनिसमस्पर्शैः (for the prior half).]

—B1 repeats 21^{cd} after 25^{ab}. —^{c}) Ñ1 D4 चैव; D9 तीक्ष्णं (for ऽभीक्ष्णं). Ś2 V3 B1(both times).3 D2.3.8.12 विक्ष(V3 B1 °द्रु)तः शरवेगार्तः(B3 °गाच्च); Ñ2 V1.2 B2.4 स तेनाभिहतो वेगात्. —^{d}) Ñ2 V3 B1(both times).3.4 D1–2.8.9.12 T2.3 पपात च; D4 विषसाद; D6.10 स पपात; D11 संपपात; M3 ननाद च (for ससाद च). D5.7.10.12 T2 मुमोच ह (meta.) (for मुमोह च).

22 ^{a}) Ñ2 V2 B2.3 D9–11.13 पतितं (for व्यथितं). —D4 reads 23^{b} in place of 22^{b} repeating it in its proper place. —^{b}) Ś2 V3 B1.3 D1–3.8.12.13 G3 कुंजरं; D6.9–11 T2.3 G2 सागरं (for सागरे). —G (ed.) om. 22^{c} – 24^{b}. —^{c}) Ñ2 V1.2 B2–4 D13 प्लवंगमा(B4 °मं) (for दुरासदं). Ñ2 V1.2 B2–4 D5–7.13 T G2.3 M -श्रेष्ठं (for -श्रेष्ठा). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 दुराधर्षं राजपुत्रं; Ñ1 D4 दुरासदो हरिश्रेष्ठो. —^{d}) Ñ1 B3 G3 रामायाथ; D6 T G1.2 M रामायान्ये (for राघवाय). Ñ1 न्यवेदयत्. Ś2 D8.12 धूम्रो ह्यभि(D8 °भ्य)पतद्रुषा; V3 B1 तं धूम्रो ह्यभ्यवर्धत(B1 °पद्यत) ; D1–3 धूम्रो ह्यभ्यव(D1 स्रवभ्य[sic])पद्यत; D4.5.7 रामायान्यो न्य(D7 °थ नि)वेदयत्.

23 G (ed.) om. 23 (cf. v.l. 22). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 om. 23–24. —^{a}) Ñ V1.2 B2–4 D4.9 M5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —D4 reads 23^{b} in place of 22^{b} repeating it here. —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 राज- (for वालि-). Ñ V1.2 B2.4 D4–7.13 T G M3.5 रणाजिरे (for महाहवे). —^{c}) Ñ1 B3 D4.13 आदिदेश. —D9 om. from -श्रेष्ठान् up to -शिला- in 25^{a}. D11 om. हरिश्रेष्ठान्. —^{d}) Ñ2 V2 तथा; V1 B2.4 D4.13 M1.2.5 तदा (for ततः). —After 23, D4 ins.:

1470* तेऽस्य बाणपथं प्राप्य न शेकुः परिवर्तितुम् ।

24 G (ed.) om. 24^{ab} (cf. v.l. 22). Ś2 V3 B1 D1–3.8.9.12 om. 24 (cf. v.l. 23). —^{a}) D4 वानरेंद्रो महातेजा(sic). —^{b}) Ñ1 V1 B3.4 D13 राघव- (for रामस्य). —^{c}) G (ed.) हरिश्रेष्ठाः (for सुसंक्रुद्धाः). —Ñ2 V1.2 B2.4 om. 24^{d} – 25^{a}. —^{d}) G2 उद्यम्य (for उद्यत-).

25 D9 om. up to -शिला- in 25^{a} (cf. v.l. 23). Ñ2 V1.2 B2.4 om. 25^{a} (cf. v.l. 24). Ñ1 B3 D4.13 om. 25^{ab}. —^{ab}) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 अथ धूम्रः शिलाहस्तः (for ^{a}) and -लोचनः (for °नाः). —After 25^{ab}, B1 repeats 21^{cd}. —^{c}) T1 G3 ह्यापतन् (for ऽभ्यपतन्). Ś2 D1–3.8.12 रिरक्षिषन्नभ्यपतद् ; Ñ V1.3 B2–4 D4.13 ररक्षुस्ते नि(Ñ2 °स्तेथ)पतितम् ; D5 रिरक्षितोषं(meta.) ह्यापतन् ; D7 G2 रक्षिष्यंतो ह्य(G2 °तोप्य)भ्यपतन् ; G1 रिरक्षंतो ह्यभ्यपतन्. —^{d}) Ś2 D1–3.8.12 T1 वानरर्षभः (D1 T1 °भं); Ñ1 V2 B3 D4.13 राक्षसाधिपात् ; Ñ2 V1 B2.4 वानराधिपाः (B4 °पं). G (ed.) राजपुत्रं रणाजिरे (cf. 23^{b} var.).

26 ^{a}) G (ed.) तु (for first च). —^{b}) V3 B1 D1.9 G1 वानराः ; M5 राक्षसं (for वानरः). —^{c}) D7 वीराः. —For 26^{cd}, Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 subst.:

1471* कुम्भमभ्यद्रवद्दृष्ट्वा मेघो गिरिमिवासितम् ।

[V3 B1 D1 अभ्यद्रवन्हृष्टाः and मेघाः. V3 B1 [आ]श्रिताः (for [अ]सितम्).]

27 ^{a}) D2.4.13 T3 पततस्. B4 तूर्णं (for तांस्तु). G1 स तान्समीक्ष्यापततो. —^{b}) D7 G1.2 राक्षसेंद्रो (for वानरेन्द्रान्). Ś2 Ñ V B D1–3.8.12.13 तरस्विनः(D12 °नां [sic]) ; D4 तु रक्षिणः ; D7 M5 महाबलः (for महाबलान्). —^{c}) D9 आददातं(sic) ; G2 अपवार्य; Ct as in text (for आववार). —^{d}) D9 मेघेनेव; G2 M5 नागेनेव; G3 M1.3 वेलयेव (for नगेनेव). ❀ Cg: नगेनेव वृक्षेणेव । वृक्षौघपरोऽयं शब्दः ।; Ct: नगेन पर्वतेन जलाशयं जलप्रवाहमिव. ❀ —For 27^{cd}, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1472* अवारयत्स बाणौघैर्वायुर्घोरानिवाम्बुदान् ।

[Ñ1 B3 D4.13 अपाक्षिपत् ; Ñ2 आजघान; V1 आववार; B2 आददार; D1 व्यदारयत्. V2.3 B1 मेघान् (for घोरान्). V1 B4 वायुवेगैर्. V3 B1 [उ]द्यतान् (for [अ]म्बुदान्).]

28 ^{a}) Ś2 Ñ V B D2–5.8–13 T1 G1.3 M3 -पथं; D1 -रवं; D6 T2.3 M1.2.5 -रयं (for -चयं). —^{b}) Ñ1 B3 D13 परिवर्तितुं; Ñ2 V1.2 B1.2.4 D2 अभिवर्तितुं; D4 परिवर्तने; D9–11 अपि वीक्षितुं; Cg as in text (for अतिवर्तितुम्). —^{c}) D4 महातेजा (for °त्मानो). —^{d}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 महोर्मयः ; D6 T2 M5 महोदधेः.

G. 6. 55. 58
B. 6. 76. 63
L. 6. 54. 98

तांस्तु दृष्ट्वा हरिगणाञ्शरवृष्टिभिरर्दितान् ।
अङ्गदं पृष्ठतः कृत्वा भ्रातृजं प्लवगेश्वरः ॥ २९

अभिदुद्राव वेगेन सुग्रीवः कुम्भमाहवे ।
शैलसानुचरं नागं वेगवानिव केसरी ॥ ३०

उत्पाट्य च महाशैलानश्वकर्णान्धवान्बहून् ।
अन्यांश्च विविधान्वृक्षांश्चिक्षेप च महाबलः ॥ ३१

तां छादयन्तीमाकाशं वृक्षवृष्टिं दुरासदाम् ।
कुम्भकर्णात्मजः श्रीमांश्चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ ३२

अभिलक्ष्येण तीव्रेण कुम्भेन निशितैः शरैः ।
आचितास्ते द्रुमा रेजुर्यथा घोराः शतघ्नयः ॥ ३३

द्रुमवर्षं तु तच्छिन्नं दृष्ट्वा कुम्भेन वीर्यवान् ।
वानराधिपतिः श्रीमान्महासत्त्वो न विव्यथे ॥ ३४

निर्भिद्यमानः सहसा सहमानश्च ताञ्शरान् ।
कुम्भस्य धनुराक्षिप्य बभञ्जेन्द्रधनुःप्रभम् ॥ ३५

अवप्लुत्य ततः शीघ्रं कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
अब्रवीत्कुपितः कुम्भं भग्नशृङ्गमिव द्विपम् ॥ ३६

---

29 V2 illeg. for a. —a) M5 स तान् (for तांस्तु). Ś2 Ñ2 V1.3 B1.2.4 D1–3.8.12 हरीन्सर्वान्; D6 कपि (कपि in marg.)गणान्; M1.2 हरिश्रेष्ठान् (for हरिगणान्). —b) M5 बाण- (for शर-). B3 आहतान्; D13 आचितान् (for अर्दितान्). Ś2 Ñ1 V1.2 B1 D1–4.8.12 -वृष्टिनिवा- (V2 D1.3 °विदा)रितान्; Ñ2 B2.4 -वर्षैर्वि(Ñ2 °र्षवि)दारितान्; M1.2 -व्रातैर्भृशार्दितान्. —c) Ñ2 V1 च महाकायं(V1 °त्मानं); B2.4 च(B4 स) महाबाहुः (for पृष्ठतः कृत्वा). —d) Ś2 Ñ1 V B1.2.4 D2.3.8.12 भ्रातृव्यं; B3 D4.13 पितृव्यः (for भ्रातृजं). Ś2 V3 B1.3 D1–3.8.12 स महाहवे; Ñ1 D13 सुतमाहवे; D4 सुतमात्मनः.

30 a) Ś2 Ñ V B1–3 D1–4.8–13 G1 सुग्रीवः (for वेगेन). —b) Ś2 Ñ V B D1–4.7–13 G1.2 कुंभकर्णात्मजं रणे. —c) B3 वेगात् (for नागं). Ñ1 D4 -चरान्नागान्. Ś2 D1.8.12 शैलं चा(D1 सा)नुचरस्यार्थे; D2 जांबवान्प्रचरन्पार्श्वे; D13 शैलं चानुचरं वेगात्. ❀ Cg : शैलसानुचरं शैलसानुचरत्वेनातिबलम्। "गिरिचर इव नागः प्राणसारं बिभर्ति" इति कालिदासोक्तेः. ❀ —d) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 केस(B1 °श)री यथा (for इव केसरी). Ñ1 D4 केशरी च(Ñ1 °रीव) यथा ततः; B3 D13 केशरी कुंजरं यथा.

31 a) D6.9–11 -वृक्षान्; M1.2 -वेगः (for -शैलान्). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 विविधान्वृक्षान्(V3 B1 D1.2.13 °न्शैलान्) (for च महाशैलान्). —Ñ1 D4 om. (hapl.) 31^{bc}. —b) B4 D5 अश्वकर्ण-; M1.2 सोश्वकर्णान्. Ś2 Ñ2 V B D1–3.8.12.13 अपि (for बहून्). D9–11 अश्वकर्णादिकान्बहून्. —d) Ñ1 B3 D4 [अ]थ; D9–11 स (for च). D13 स चिक्षेप (for चिक्षेप च). Ñ V2 B2–4 D4.13 सहस्रशः; D9–11 G1 महाकपिः (for महाबलः). Ś2 V1.3 B1 D1–3.8.12 संप्रचिक्षेप रा(Ś2 D8.12 र)क्षसे.

32 V1 om. 32. —a) Ñ2 आच्छादयंतीम्; V3 प्रक्षालयंतीम्; B1 संछादयंतीम्; D9 तां बाधयंतीम्. M5 छादयंतीमिवाकाशं. —b) Ś2 D8 शैल-; D7 G2 नग-; D9 शर-; G1 द्रुम- (for वृक्ष-). —V3 om. 32^{c}–33^{b}. B3 transp. 32^{cd} and 33^{ab}. —c) Ś2 Ñ V2 B D1–4.8.12.13 -सुतश् (for -[आ]त्मजः). Ś2 Ñ1 B1.3.4 D2–4.8.12.13 चित्रैः; Ñ2 V2 B2 तीक्ष्णैः; D1 चोग्रैः; D6.7 T2.3 G2 M3 शीघ्रं (for श्रीमांश्). —d) D9–11 स्वशरैः शितैः (for निशितैः शरैः). Ś2 Ñ V2 B D1–4.8.12.13 शरैश्चिच्छेद नैकधा.

33 V3 D5.9–11 T1.3 G1 om. (D5 T1.3 G1 hapl.) 33^{ab} (for V3, cf. v.l. 32). B3 transp. 32^{cd} and 33^{ab}. —a) Ś2 Ñ B1.2 D4.8.12.13 M3 अति- (for अभि-). Ś2 Ñ V2 B1–3 D1–4.6.8.12.13 G3 M Cg -लक्षेण (for -लक्ष्येण). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 शीघ्रेण (for तीव्रेण). —b) M5 निशिताञ्शरान्. —M5 om. (hapl.) 33^{c}–35^{b}. —c) V3 भंजितास्; D7.9–11 G2 अर्दितास् (for आचितास्). Ś2 D8.12 शरा (for द्रुमा). B1 राज्ञो; L (ed.) पेतुर् (for रेजुर्). ❀ Cg : अभिलक्षेण अभिगतलक्ष्येण। आचिताः सर्वतो नीरन्ध्रतया व्याप्ताः। शतघ्नयः शतघ्न्यः। शङ्कुचिता आयुधविशेषाः. ❀

34 M5 om. 34 (cf. v.l. 33). —a) B3 D9 -वर्षे (sic) (for -वर्षं). Ś2 V3 B1.3 D1–4.8.12 ततश्; Ñ2 B2 च तद्; V1 च सं-; B4 D6.9.13 T2 तु तं; D5 T1 G3 तु सं- (for तु तच्). Ś2 D8.12 चित्रं; Ñ2 V2 B2 D9–11 भिन्नं; B3 छिन्ने (sic); B4 छित्वा (for छिन्नं). T3 विफलं (for तच्छिन्नं). —b) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 धीमता (for वीर्यवान्). —V3 damaged from 34^{d} up to मानः in 35^{a}.

35 M5 om. 35^{ab} (cf. v.l. 33). V3 damaged up to मानः in a (cf. v.l. 34). —a) D9–11 T1 स विध्यमानः; D13 निर्भिद्यमानात्. —b) Ñ1 D4 समाविध्य च; D9 समासज्य च; D13 ससार सह (for सहमानश्च). Ñ2 V2 B2.3 शितान्; V1 B4 स तान्; D7.10.11 तु तान् (for च तान्). —c) B4 क्रुद्धः स (for कुम्भस्य). Ś2 Ñ1 V1 B2 D1–4.8.12.13 धनुराच्छिद्य; V3 B1 च धनुश्छिद्य; B3.4 धनुराविध्य. —d) B4 बभाविंद्र-; D4 ध्वजं चेंद्र- (sic) (for बभञ्जेन्द्र-). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 -[आ]युधोपमं; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 -ध्वजोपमं; D5.6 T1.3 G M -धनुष्प्रभं.

36 a) D4.7 G2 आप्लुत्य च; M1.2 अभिप्लुत्य. Ñ1 B3 D4.13 श्रीमान्; D6 T2.3 क्षिप्रं (for शीघ्रं). —b) Ś2 B1

निकुम्भाग्रज वीर्यं ते बाणवेगं तदद्भुतम् ।
संनतिश्च प्रभावश्च तव वा रावणस्य वा ॥ ३७
प्रह्लादबलिवृत्रघ्नकुबेरवरुणोपम ।
एकस्त्वमनुजातोऽसि पितरं बलवत्तरः ॥ ३८
त्वामेवैकं महाबाहुं शूलहस्तमरिंदमम् ।
त्रिदशा नातिवर्तन्ते जितेन्द्रियमिवाधयः ॥ ३९
वरदानात्पितृव्यस्ते सहते देवदानवान् ।
कुम्भकर्णस्तु वीर्येण सहते च सुरासुरान् ॥ ४०
धनुषीन्द्रजितस्तुल्यः प्रतापे रावणस्य च ।
त्वमद्य रक्षसां लोके श्रेष्ठोऽसि बलवीर्यतः ॥ ४१

G. 6. 55. 71
B. 6. 76. 75
L. 6. 54. 110

$D_{1-3.8.12}$ च (for सु-). $D_{4.13}$ सुदुःकरं. —^{c}) G_1 वचनं; $M_{1.2}$ प्रहसन्(M_2 °सहन्[meta.]) (for कुपितः). —^{d}) D_4 -शाखं; D_{13} -दंतम् (for -शृङ्गम्). $Ś_2$ $D_{1-3.8.12}$ इवर्षभं; D_4 यथा तरुं (before corr. °नुं); $D_{10.11}$ इव द्विषं.

37 V_3 damaged for 37^{ab}. —^{a}) D_{13} वीर्येण (sic) (for वीर्यं ते). —^{b}) $Ś_2$ Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ बलं च($Ñ_1$ B_4 $D_{4.13}$ सु-) महदद्भुतं(B_3 सुमहत्तरं); M_{1-3} बाणवेगश्च तेऽद्भुतः(M_3 °वदद्भुतं). ❀ Ct: वेगशब्दोऽर्धर्चादिः. ❀ —^{c}) V_1 T_3 उन्नतिश्; B_3 (before corr. as in text) संदि(दि in marg.)तिश्; B_4 D_4 सन्मतिश् (for संनतिश्). —^{d}) M_5 च (for second वा). —For 37^{cd}, G (ed.) subst. 1474*. —After 37, $Ñ_1$ D_{13} ins.:

1474* कुम्भकर्णस्य वीर्येण सायकान्विविधानपि।

—Then they cont. 1474*.

38 $M_{1.2}$ read 38–39 (including 1477*) after 41. —^{a}) $D_{4.7.9.11}$ S प्रह्लाद-. $Ñ_2$ B_{2-4} $D_{4.7}$ -बल-; D_{13} -बाण- (for -बलि-). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ -वृत्रेंद्र- (for -वृत्रघ्न-). —^{b}) G_1 $M_{1.2}$ -[उ]पमः; Ct as in text (for -[उ]पम). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ -बलि($V_{1.2}$ °ल; D_4 -वा°)सूर्यय(D_4 °स)मो(B_2 °सुतो)पमः(B_3 °म). —After 38^{ab}, $B_{2.3}$ ins.; $Ñ_1$ D_{13} cont. after 1473*; G (ed.) subst. for 37^{cd}:

1474* बलं चेन्द्रजितस्तुल्यं प्रभावो रावणस्य वा।

[G (ed.) शक्तिश्चेंद्रजितस्तुल्या (for the prior half).]

—Then $B_{2.3}$ cont.; while $Ś_2$ $Ñ_1$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ subst. for 38^{ab}:

1475* प्रकामं चलचित्तघ्न मायाबलविशारद।

[$Ñ_1$ V_3 B_1 $D_{1.3}$ प्रभावबल- (for प्रकामं चल-). $Ñ_1$ $B_{2.3}$ -दर्पघ्नो; V_3 D_1 -वृत्रघ्न; B_1 D_3 -वृत्तज्ञ (for -चित्तघ्न). $Ñ_1$ $B_{2.3}$ महा(B_2 माया)वीर्यविशारदः (for the post. half).]

—^{c}) D_{13} एषस् (for एकस्). $Ś_2$ $D_{1-3.8.12}$ इह; $Ñ_1$ V_1 B $D_{4.13}$ असि; $Ñ_2$ अपि; $V_{2.3}$ एव (for अनु-). $V_{2.3}$ B_1 पूज्यो; B_4 जेता (for -जातो). Ñ V_1 B_{2-4} D_{13} वै; D_4 वा (for ऽसि). —^{d}) $Ś_2$ $Ñ_1$ B_1 $D_{1-4.8.12}$ पितुश्च; B_3 D_{13} पितुः सु- (for पितरं). $Ñ_2$ V_1 B_2 -सत्त्वतः; V_2 $D_{7.9-11}$ T_3 G_2 -वत्तरं; B_4 -संनतः; D_5 T_1 G_3 M_3 -वृत्ततः; G_1 -वत्वतः; $M_{1.2}$ -वीर्यतः (for -वत्तरः). —After 38, B_3 ins. (in marg.):

1476* विमर्शमावयोरेतं समेतस्य मम त्वया।
अद्य पश्यन्तु भूतानि शक्रशम्बरयोरिव।
कृतमप्रतिमं कर्म दर्शितं चास्त्रलाघवम्।
पातिताश्च महावीरास्त्वया परमतेजसा।

39 $M_{1.2}$ read 38–39 (including 1477*) after 41. —^{a}) $Ś_2$ $Ñ_1$ $V_{1.3}$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ त्वमेको ($Ñ_1$ $V_{1.3}$ B_1 °व) हि महावीर्यः; $Ñ_2$ V_2 B_{2-4} $D_{4.13}$ त्वामेव हि महावीर्यं ($Ñ_2$ $B_{2.4}$ °त्मानं). —^{b}) T_1 G_3 M_3 चाप- (for शूल-). $Ś_2$ $Ñ_1$ $V_{1.3}$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ शूल($V_{1.3}$ B_1 शर)हस्तोरि(D_2 °स्तो वि)मर्दनः. —B_3 om. 39^{cd}. —^{cd}) B_4 D_{13} [अ]भि- (for [अ]ति-). D_4 नाभ्यवर्तेरन् (sic) (for नातिवर्तन्ते). D_{13} T_3 [अ]रयः (for [आ]धयः). $Ś_2$ $Ñ_1$ $V_{1.3}$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ त्रिदशानपि सं($Ś_2$ $D_{1.2.8.12}$ °नामपि)क्रुद्धो विजेता (V_1 जेतासि; $D_{1.3}$ निर्जेता; D_2 निर्जेतुं) रणमूर्धनि. —After 39, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1477* विक्रमस्व महाबुद्धे कर्माणि मम पश्यतः।

[D_{5-7} $T_{1.2}$ G_3 महायुद्धे; $M_{2.5}$ महाबाहो (for °बुद्धे). D_6 $T_{2.3}$ पश्यसि; $D_{10.11}$ G_1 पश्य च (for पश्यतः).]

40 ^{a}) D_4 बल(*sup. lin.* also वर)दानप्रमत्तस्तु. —^{b}) $Ś_2$ $D_{8.12}$ समेतो; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} बाधते; V_3 B_1 D_{1-3} समेतान्; D_4 तदा वै (for सहते). $Ś_2$ V_3 B_1 $D_{1-4.8.12}$ दैत्य- (for देव-). —^{c}) $Ñ_2$ $B_{2.4}$ D_{13} स्व- (for तु). $Ś_2$ $Ñ_1$ V_3 B_1 $D_{1-4.8.12}$ कुंभकर्णस्य. —^{d}) $Ñ_2$ B_2 बाधते; M_1 सहसः (sic) (for सहते). $M_{1.2}$ स (for च). $Ś_2$ $D_{8.12}$ संहतान्दानवानपि; $Ñ_1$ D_4 जयसे दैत्यदानवान्; V_3 B_1 D_{1-3} बाधते(D_{1-3} सहते) विबुधानपि; B_4 D_{13} बाधते स पुराम(B_4 सुरासु)रान्. —For 40^{cd}, $V_{1.2}$ B_3 subst.; while $Ñ_2$ B_4 ins. after 40:

1478* कुम्भकर्णस्य वीर्येण सदृशस्त्वं महाबलः।

[B_3 कुंभकर्णश्च.]

41 ^{a}) $Ś_2$ $Ñ_1$ $B_{1.4}$ $D_{1.2.6.8.12}$ $T_{2.3}$ धनुषा. $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{2.7}$ G_2 $M_{1.2}$ [इं]द्रजिता. —^{b}) $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ प्रतापाद्; $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ D_{13} प्रभावे (for प्रतापे). $Ñ_1$ D_4 ह; D_6 वा (for च). —^{c}) Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ त्वमे(D_4 त्वं ह्ये)को(D_{13} °व) रक्षसां मध्ये (V_3 लोके). —^{d}) $Ñ_2$ $B_{2.4}$ स्व- (for ऽसि). $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ [अ]तुलविक्रमः (for बलवीर्यतः). —After 41, $Ñ_1$ $B_{2.3}$ D_4 ins.:

1479* यो मे प्रमुखतो वीर युद्धेषु कृतनिश्चयः।

—After 41, $M_{1.2}$ read 38–39 (including 1477*).

G. 6. 55. 72
B. 6. 76. 76
L. 6. 54. 111

महाविमर्दं समरे मया सह तवाद्भुतम् ।
अद्य भूतानि पश्यन्तु शक्रशम्बरयोरिव ॥ ४२
कृतमप्रतिमं कर्म दर्शितं चास्त्रकौशलम् ।
पातिता हरिवीराश्च त्वयैते भीमविक्रमाः ॥ ४३
उपालम्भभयाच्चापि नासि वीर मया हतः ।
कृतकर्मा परिश्रान्तो विश्रान्तः पश्य मे बलम् ॥ ४४
तेन सुग्रीववाक्येन सावमानेन मानितः ।
अग्नेराज्यहुतस्येव तेजस्तस्याभ्यवर्धत ॥ ४५

42 B3 reads 42–43ᵇ within brackets. —ᵃ) D9–11 सहते (for समरे). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12.13 विमर्दमावयोरेतं(B1 D1.3 °रेवं; D13 °रद्य); Ñ1 D4 मुहूर्तमावयोर्यु(D4 °मपि सो यु[sic])द्धं. —ᵇ) Ñ2 V1.2 B2.4 D11 त्वया (for मया). Ñ2 V1.2 B2.4 ममानघ; D9–11 तद(D11 °म)द्भुतं (for तवाद्भुतम्). Ś2 Ñ1 V3 B1.3 D1–4.8.12.13 समेत(D8 °मत्व)स्य मम त्वया(D4 समश्रय [sic]). —ᶜ) B4 अथ (for अद्य). Ś2 Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12 M1.2 transp. भूतानि and पश्यन्तु. Ñ1 B3 D13 पश्यंतु सर्वभूतानि; D4 पश्यत्सु सर्वभूतेषु (before corr. °तानि). —ᵈ) D6 T2.3 स्मर- (for शक्र-). V2 D8 अपि (for इव).

43 B3 reads 42–43ᵇ within brackets. —ᵃ) Ñ1 B3 D4.13 त्वया हि(D4 यत्त्वया) विविधैरस्त्रैर्; D7 G2 कृतप्रतिकृतं कर्म. —ᵇ) Ñ1 D4 ह्यस्त्र-; Ñ2 बाहु-; B3 हस्त-; D1 वा स्व-; D6 T2.3 शस्त्र-; D8 चात्र; D9 वास्त्र-; D13 यत्र (for चास्त्र-). Ñ V1.2 B2–4 D1.4.13 -लाघवं (for -कौशलम्). —G2 repeats consecutively 43ᶜ–44. —ᶜ) Ñ2 V1.2 B3.4 D2–4.8 M1.2 प(B4 घा)तिताश् (for पातिता). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 च प्रवीरा ये(V3 B1 मे); Ñ2 V1.2 B2.4 च महावीरास्(Ñ2 B2 °र्यास्); B3 D13 हरयः शूरा (for हरिवीराश्च). —ᵈ) Ñ1 D4 नो; D5 M3 वै; M5 ते (for [ए]ते). B3 D13 बलिनो (for त्वयैते). Ś2 Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12 [अ]नुपमतेजसा(Ś2 D2.8.12 °सः); T1 भीमपराक्रमाः (for [ए]ते भीमविक्रमाः).

44 ᵃ) Ś2 V1.3 B1 D2.3.8–11 चैव; D1 वीर; D4 वापि; D12 चैष (for चापि). —ᵇ) D4 नामी (for नासि). D1 भीत्या; D6 वीरा; D7 वीर्यान् (for वीर). D4 हताः (for हतः). Ś2 V3 D2.3.8.12 transp. मया and हतः. —V3 om. 44ᶜ–45. D1 om. (hapl.?) 44ᶜ–45ᵇ. —ᶜ) Ś2 Ñ V1.2 B3 D4.6 -कर्म- (for -कर्मा). B2 [अ]थ विश्रांतो (for परिश्रान्तो). —ᵈ) Ñ1 B3 D4.13 पश्य मे सु(D4 मेद्य)महद्ब(B3 °द्वाव)लं; Ñ2 पश्य मेद्य बलं महत्.

45 V3 om. 45; D1 om. 45ᵃᵇ (for both, cf. v.l. 44). —ᵃ) V1.2 B4 ततः (for तेन). —ᵇ) Ñ1 D4.13 साभिमानेन; Ñ2 B1.3.4 D9 साप°; T2.3 सावज्ञेनाव-; Cr.g.t as in text (for सावमानेन). Ś2 D6.8.12 T1 मानिनः; Ñ V1.2 B2 D4.13 कर्षितः; B3 धर्षितः; B4 कुप्यतः; Cg as in text (for मानितः). —ᶜ) Ś2 D8.12 -[आ]हुतेर्यद्वत्(D12 °थैव); Ñ1 B1.2 D2.4.5.7.13 T G2.3 M3.5 -[आ]हुतस्ये(D5 °स्यै)व. —ᵈ) Ś2 B3 D1–4.8.12.13 व्यवर्धत; B1 विवर्धत; B4 [अ]नुवर्धते; T2.3 G2.3 M5 [अ]भ्यवर्तत (for [अ]भ्यवर्धत). Ñ1 तस्य कोपो व्यवर्धत. —After 45, Ñ2 V1.2 B D13 ins.:

1480* युद्धायाभिमुखश्चैनमभ्ययाद्राक्षसर्षभः।

[Ñ2 V1.2 B4 -मुखश्चैवम्; D13 -मुखस्त्वेवम्. B2 अभ्यगाद्.] —Thereafter all the above MSS. cont.; while Ñ1 D4–7.9–11 S ins. after 45:

1481* ततः कुम्भस्तु सुग्रीवं बाहुभ्यां जगृहे तदा।
गजाविवावीतमदौ निश्वसन्तौ मुहुर्मुहुः।
अन्योन्यगात्रग्रथितौ कर्षन्ताावितरेतरम्।
सधूमां मुखतो ज्वालां विसृजन्तौ परिश्रमात्।
तयोः पादाभिघाताच्च निमग्ना चाभवन्मही। [5]
व्याघूर्णिततरङ्गश्च चुक्षुभे वरुणालयः।
ततः कुम्भं समुत्क्षिप्य सुग्रीवो लवणाम्भसि।
पातयामास वेगेन दर्शयन्नुदधेस्तलम्।
ततः कुम्भनिपातेन जलराशिः समुत्थितः।
विन्ध्यमन्दरसंकाशो विससर्प समन्ततः। [10]

[(l. 1) M1.2 बली (for तदा). —For l. 1, Ñ V1.2 B D4.13 subst.:

1481(A)* सुग्रीवः कौम्भकर्णिश्च युद्धाय समुपस्थितौ।

[B2 कुंभकर्णिश्. Ñ1 B3 D13 सुग्रीवकुंभौ तु (B3 स; D13 च) तदा; D4 उभौ सुग्रीवकुंभौ च (for the prior half). Ñ1 B3 D4.13 समाजग्म(D4 °ग्न)तुराहवे (for the post. half).]

—(l. 2) Ñ B1.2.4 D4 [आ]पीत-; D5 T1 G3 M5 स्फीत-; D6 [अ]र्पित-; D7.9 G2 Cg [आ]हित-; T2 [अ]पेत-; T3 [अ]न्वित- (for [अ]वीत-). B3 महामत्तौ; D13 मदोन्मत्तौ (for [अ]वीतमदौ). B4 D6.7.13 M1 निःश्वसंतौ. Ñ1 V1.2 B1.3.4 D4.13 M1.2 पुनः पुनः. ❀ Ck.t: अवीतमदौ अनपगतमदौ। 'आवीतमदौ' इति च्छेदे (Ck °दे तु) व्याप्तमदाविल्यर्थः. ❀ —(l. 3) G (ed.) अन्योन्यं. Ñ1 B3 D4.13 -बाहु-; B1 -गाढ- (for -गात्र-). Ñ2 B2 D13 -मथितौ; B1.4 G3 -व्यथितौ (for -ग्रथितौ). V1.2 D10 घर्षताव्; D9 धर्षताव्; D11 वर्षताव्; G3 हर्षताव् (sic) (for कर्षन्ताव्). B2 इतरेतरौ. —After l. 3, Ñ2 ins.:

1481(B)* .... (illeg.) जघ्नतुश्च परस्परम्।
उल्लिखन्तौ च दंष्ट्राभिः सिंहाविव विरेजतुः।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ पुष्पिताविव किंशुकौ।
तौ मुहूर्तं समाश्वस्य पांसुना चावगुण्ठितौ।
करैर्नागकरप्रख्यैर्भूय एवाभिपेततुः। [5]
वानरा राक्षसाश्चैव प्रेक्षका निश्चलाः स्थिताः।
इतरेतरयोः कीर्णं कथयन्तः परस्परम्।
कपिराक्षसराजानौ भर्तृकार्ये व्यवस्थितौ।

ततः कुम्भः समुत्पत्य सुग्रीवमभिपद्य च ।
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगेन मुष्टिना ॥ ४६
तस्य चर्म च पुस्फोट संजज्ञे चास्य शोणितम् ।
स च मुष्टिर्महावेगः प्रतिजघ्नेऽस्थिमण्डले ॥ ४७
तदा वेगेन तत्रासीत्तेजः प्रज्वालितं मुहुः ।
वज्रनिष्पेषसंजातज्वाला मेरौ यथा गिरौ ॥ ४८
स तत्राभिहतस्तेन सुग्रीवो वानरर्षभः ।
मुष्टिं संवर्तयामास वज्रकल्पं महाबलः ॥ ४९
अर्चिःसहस्रविकचं रविमण्डलसप्रभम् ।
स मुष्टिं पातयामास कुम्भस्योरसि वीर्यवान् ॥ ५०

G. 6. 55. 86
B. 6. 76. 89
L. 6. 54. 119

—(l. 4) D4 श्वासं क्षणात्क्षणाद्वीरो (for the prior half). Ñ1 निश्वसंतौ; Ñ2 V1.2 B1.3.4 D4.13 विमुंचंताव्; M5 उद्गिरंतौ (for विसृजन्तौ). Ñ2 V1.2 B1.2.4 उभौ (for परि-). D4 -क्रमात् (for -श्रमात्). —(l. 5) M1.2 तु (for first च). Ñ V1.2 B D13 -[अ]वगाढा च(Ñ1 °ढाच; V1.2 B4 °ढेन); D4 -विनिः-क्षेपात्; D9 -[अ]भिभूता च (for -[अ]भिघाताच्च). Ñ2 V1.2 B1.2.4 निम्नदेशा; B3 D4.13 निमग्नेव; D6 T2 निर्भग्ना च (for निमग्ना च). —(l. 6) D5 T1 G3 -तरंगैश्च; M5 -तरंगौघश्च्. Ñ1 B1.3 D4.13 मकर- (for वरुण-). —(l. 7) D5 T1 G3 स तं; G (ed.) तत्र (for ततः). Ñ1 समुत्पत्य; G (ed.) समाक्षिप्य. —(l. 8) V2 उदधेः स्थलं. ❀ Ck: दर्शयन्नुदधेस्तलमिति। स्थवलं दर्शयन्भूत्वा(?) उदधेस्तलमतिक्रम्य लवणाम्भसि कुम्भं पातयामास।; so also Ct which reads स्थलम् for तलम् both times as above comm. and adds 'उदधेस्तलम्' इति पाठे तद्दर्शयंल्लवणाम्भसि पातयामासेत्यर्थः. ❀ —(l. 9) D4.13 M5 समुच्छ्रितः (for °स्थितः). —(l. 10) D4 -संकाशं. B1 विषमोभूत्; G3 विससर्ज (for विससर्प).]

46 [a]) B1 च स (for कुम्भः). —[b]) Ś2 B3 D1.3–5.7–12 T3 G2.3 M5 अभिपत्य च; Ñ2 V1.2 B2.4 उपगृह्य च; D2 अभिपद्यत; D13 अभिसृत्य च; G1 अभिपाल्य च. —[c]) M5 जघान च (for आजघान). —[d]) Ñ2 B2 D4.6.7.9–11 T2.3 -कल्पेन (for -वेगेन).

47 [a]) D7.10.11 वर्म (for चर्म). D5 M1.2 विपुस्फोट; D6 च विफोटः (sic) (for च पुस्फोट). Ś2 V3 D1–3.8.12 T3 च(D2 व)र्म प्रस्फुटितं तस्य; Ñ1 B3 D4 G (ed.) स्फुटिताचर्म(G [ed.]°द्दर्म)णस्तस्य; Ñ2 V1.2 B2.4 चर्म प्रस्फोट (B4 विस्फोट्य) वेगेन; B1 सचर्म स्फुटितं तस्य(sic); D13 स्फोटिता वर्मपास्तस्य. —[b]) D5.9–11 G1 चापि; D6 तस्य; T2 तत्र (for चास्य). Ś2 Ñ2 V1.2 B2.4 D1–3.8.12 T3 प्रसुस्राव च; Ñ1 D4 M3 बहु सुस्राव; V3 B1.3 D13 सुस्राव बहु (B1 बहु in marg.) (for संजज्ञे चास्य). —[c]) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 T3 Cm स तु; D9–11 Ct तस्य; Cg as in text (for स च). V3 तस्य (for मुष्टिर्). Ñ2 V1.2 B2.4 मुष्टिप्रहारेण; D6 T2 मुष्टिं समुद्यम्य; Cg.t as in text (for मुष्टिर्महावेगः). —G1 damaged for [d]. —[d]) Ś2 V3 B1 D2.8.12 पतितो हि; D1.3 पतितोपि; D13 संनिजघ्ने (for प्रतिजघ्ने). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 -संचये; Ñ2 V1.2 B2–4 D4.7.13 G2 -मंडलं; T3 -संक्षये (for -मण्डले). ❀ Cm: स तु मुष्टिमिति पाठः।; Cg: स च मुष्टिर्महावेग इति पाठः. ❀

48 [a]) Ñ V1.2 B2–4 D4.7.9–11 M1.2 तस्य (for तदा). D6 T2 तस्यास्थि- (for तत्रासीत्). D13 transp. तदा and तत्र. —[b]) G3 ज्वाला- (for तेजः). Ñ2 V1.2 B2.4 पुनः; B3 बहु; D9–11 M5 महत् (for मुहुः).—For 48[ab], Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 T3 subst.:

1482* वेगेन महता तस्य तेजः समुदपद्यत ।

[T3 तस्य महता (by transp.). D1–3 समुपपद्यत. V3 B1 क्षतजः समपद्यत (for the post. half).]

—[c]) M5 -निष्पिष्ट-. Ś2 D2.12 -संभ्रांता; Ñ1 V3 B1 D1.3.7.10.11 G1.3 M1–3 -संजाता; Ñ2 V1.2 B2.3 D4.13 -सं(B3 नि)ह्रादा; B4 -संसर्गा; D8 om. (for -संजात-). —G2 om. (hapl.) from 48[d] up to the prior half of 1483*. —[d]) D9 M5 -ज्वाले (for -ज्वाला). Ñ V B2–4 D4.7.10.11.13 M1.2 मेरोर्; M5 मेरु-. Ñ V B2–4 D4.10.11.13 M1.2 यथा गिरेः; D6 T2.3 गिराविव; D7 गिरेर्यथा; M5 -गिरौ यथा (by transp.) (for यथा गिरौ). ❀ Cv.r: 'वज्रनिष्पेषसंजातज्वाला मेरौ यथा(Cr **) गिरौ' इति पाठः. ❀ —After 48, D7 ins.; G2 ins. after 48[c] (owing to omission):

1483* मुष्टिना तेन संजज्ञे ज्वाला विद्युदिवोत्थिता ।

[G2 om. the prior half.]

49 [a]) Ś2 Ñ2 V B1.4 D1–3.8.12 M1.2 तथा; Ñ1 B3 D4.13 M5 तदा; G1 तल-; Ct as in text (for तत्र). —[b]) Ś2 V3 B1 D1–3.6.8.12 T2.3 वानरेश्वरः; Ñ2 V1.2 B2–4 D4.13 वानराधिपः. —[c]) B1 संवर्धयामास. —[d]) Ś2 Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 वज्रवेगं; V3 स वज्राभं (for वज्रकल्पं).

50 [a]) Ñ2 B2 -विकटं; V1.2 D11 G2 -विकच-; D7 G3 -कवचं; M5 -विततं; Cg.k.t as in text (for -विकचं). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 ज्वलितानलसंकाशं; Ñ1 B3 D4 G (ed.) तमर्चिज्वा(G [ed.]°र्ज्वा)लाविकचं(B3 °टं); D13 तद्दीर्घज्वालविकचं. —[b]) Ś2 Ñ V2.3 B1.3.4 D1–4.6–8.12.13 T2.3 G2 M5 -संनिभं; V1 D9–11 M1.2 Ck.t -वर्चसं; Cg as in text (for -सप्रभम्). —[c]) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 मुष्टिं सं-(Ś2 B1 D3.8.12.13 स [by transp.]) (for स मुष्टिं). B4 D4 -वर्तयामास; T2 पा**मास(damaged) (for पातयामास). —[d]) Ś2 B1.3.4 D2.4.8.12.13 [उ]परि (for [उ]रसि). Ś2 Ñ1 B1.3 D1–4.8.12.13 M1.2 वानरः. —After 50, Ñ V1.2 B2–4 D4–7.9–11.13 S ins.:

G. 6. 55. 0
B. 6. 76. 91
L. 6. 54. 120

मुष्टिनाभिहतस्तेन निपपाताशु राक्षसः ।
लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ॥ ५१

कुम्भस्य पततो रूपं भग्नस्योरसि मुष्टिना ।
बभौ रुद्राभिपन्नस्य यथा रूपं गवां पतेः ॥ ५२

तस्मिन्हते भीमपराक्रमेण
प्लवंगमानामृषभेण युद्धे ।
मही सशैला सवना चचाल
भयं च रक्षांस्यधिकं विवेश ॥ ५३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

1484* स तु तेन प्रहारेण विह्वलो भृशताडितः ।
निपपात तदा कुम्भो गतार्चिरिव पावकः ।

[(l. 1) B_3 भूतेन (for तु तेन). B_2 हृदि (for भृश-). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.10.13}$ T_1 G_1 M_5 -पीडितः (for -ताडितः). —(l. 2) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ रुधिरार्द्रो (for निपपात). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ रणे (for तदा). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ निर्वमन्पावकार्चिषः (B_3 D_4 °स्रुधिरं बहु) (for the post. half).]

51 D_3 om. 51. G (ed.) om. 51^{ab}. —^{a}) B_1 निहतस् (for [अ]भि°). M_5 चाशु (for तेन). Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ हर्षयन्वानरान्सर्वान् . —^{b}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ $M_{1.2.5}$ स (for [आ]शु). —After 51^{ab}, V_3 wrongly repeats 51^{a}. —^{c}) Ñ$_1$ D_4 -[अ]र्कसंकाशो; D_{13} -समाकाशो (for इवाकाशाद्). —^{d}) Ñ$_1$ D_{13} इवाभवत् (for यदृच्छया). D_4 संध्यार्क इव सागरे.

52 ^{a}) D_4 [आ]पततो (for पततो). D_3 नित्यं (for रूपं). —^{b}) $M_{1.2}$ भिन्नस्य; Cm.t as in text (for भग्नस्य). Ś$_2$ B_3 $D_{2.3.8.12}$ [उ]परि (for [उ]रसि). —^{c}) Ś$_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ईश्वरेणाभिपन्नस्य. —^{d}) Ś$_2$ V_3 B_1 $D_{2.3.8.12}$ ददृशुर्गोपतेरिव; Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ रूपमासीत्पशोरिव; B_3 $D_{1.4.13}$ रूपं पशु(B_3 मृग)पतेरिव(D_1 °र्यथा). ❀ Cv : गवां पतेः पूष्णः । ; so also Cr.m.g. ❀

53 ^{a}) D_7 यस्मिन् (for तस्मिन्). Ś$_2$ V_3 $B_{1.3}$ $D_{1-3.8.12.13}$ ततो हते ते(D_{13} °तस्ते)न महापराक्रमे(B_1 महाक्रमे तु; B_3 D_{13} पराक्रमेण). —^{b}) D_{13} अधिपेन (for ऋषभेण). Ś$_2$ Ñ$_1$ V_3 $D_{1-4.8.12.13}$ संयुगे; G_3 तेन (for युद्धे). —^{c}) Ś$_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ वि(B_3 प्र; D_4 [अ]पि; D_{13} च)-चचाल सापगा(D_4 °गरो) (for सवना चचाल). —^{d}) D_{13} रक्षःसु (for रक्षांसि). Ś$_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ L (ed.) समाविशत् (L [ed.] °शन्) (for विवेश).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ$_2$ V_3 om. Ñ$_1$ B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś$_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ कुंभवधो; D_9 कंपनशोणिताक्षप्रजंघयूपाक्षकुंभवधो. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ$_1$ V_3 B_2 $D_{2.4.8.12.13}$ om. ; Ś$_2$ 54 ; Ñ$_2$ 57 ; V_1 D_1 56 ; V_2 55 ; B_1 51 ; B_3 50 ; B_4 D_9 53 ; D_3 58 ; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 76 ; T_2 81 ; T_3 83; $M_{1.2}$ 77. —After colophon, G $M_{1.2}$ conclude with श्रीरामाय नमः ; M_5 with श्रीरामचन्द्राय नमः .

६४

निकुम्भो भ्रातरं दृष्ट्वा सुग्रीवेण निपातितम् ।
प्रदहन्निव कोपेन वानरेन्द्रमवैक्षत ॥ १

ततः स्रग्दामसंनद्धं दत्तपञ्चाङ्गुलं शुभम् ।
आददे परिघं वीरो नगेन्द्रशिखरोपमम् ॥ २

हेमपट्टपरिक्षिप्तं वज्रविद्रुमभूषितम् ।
यमदण्डोपमं भीमं रक्षसां भयनाशनम् ॥ ३

तमाविध्य महातेजाः शक्रध्वजसमं रणे ।
विननाद विवृत्तास्यो निकुम्भो भीमविक्रमः ॥ ४

उरोगतेन निष्केण भुजस्थैरङ्गदैरपि ।
कुण्डलाभ्यां च मृष्टाभ्यां मालया च विचित्रया ॥ ५

निकुम्भो भूषणैर्भाति तेन स्म परिघेण च ।
यथेन्द्रधनुषा मेघः सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ ६

परिघाग्रेण पुस्फोट वातग्रन्थिर्महात्मनः ।
प्रजज्वाल सघोषश्च विधूम इव पावकः ॥ ७

G. 6. 56. 7
B. 6. 77. 7
L. 6. 55. 7

64

Ś1 om. Sarga 64 (cf. v.l. 6. 62.1).

1 ^{b}) Ñ1 V1.2 B3.4 D13 हतं रणे(Ñ1 D13 तदा; B3 बले) ; Ñ2 B2 रणे हतं; B1 D6 T2.3 [अ]भिपातितं (for निपातितम्). D4 सुग्रीवनिहतं तदा. —V3 om. 1^{c} – 2. —^{c}) D5.7 T1 प्रहसन्. D6 एव (for इव). D5 कायेन. —^{d}) Ñ2 V2 B2 D9–11 M1.2 उदैक्षत; T3 अथैक्षत (for अवैक्षत). Ś2 B1 D1–3.8.12 सुग्रीवं प्रत्य(D1 सम)वैक्षत; Ñ1 B3 D4.13 द्रुतमश्वानचोदयत्.

2 V3 om. 2 (cf. v.l. 1). D4 om. 2^{ab}. —^{a}) Ñ2 V1.2 B2.4 -संछन्नं; B1 -संपन्नं (for -संनद्धं). Ś2 D1–3.8.12 कृतसंग्राममालिर्यग्(D1–3 °ल्यं च) ; Ñ1 B3 D13 कृतस्रग्दाममालं(B3 °ल्यं) च. —^{b}) B3 -[अं]गुलांतरं; M5 -[अं]गुलिं शुभं. T3 परिघं हेमभूषितं. —^{c}) T3 बलवान् (for परिघं). D5.10.11 धीरो; M5 धीरं (for वीरो). —^{d}) Ñ1 V2 B3.4 D4.13 गिरींद्र- ; D3.9–11 G1 महेंद्र- (for नगेन्द्र-).

3 ^{a}) T1 damaged for हेम. —For 3^{ab}, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1485* विनद्धमायसैः पट्टैर्हेममालिनमायसम् ।

[Ñ B2.3 D4.13 निबद्धम्; V1 B1 D3 पिनद्धम्; B4 संनद्धं (for विनद्धम्). Ś2 D1.2.8.12 आयतैः ; Ñ2 V1.2 B3.4 D4 कांचनैः (for आयसैः). G (ed.) पाशैर् (for पट्टैर्). D1 हेमैर् (for हेम-). B1 D1.3 -ज्वलितम् (for -मालिनम्). Ś2 V3 D8.12 हेमज्वलितमायतं(V3 °कुंडलैः) ; D2 हेमैर्ज्वलितमायसैः (for the post. half).]

—Thereafter Ñ1 D4.13 read 5^{cd} (D4 alone repeating it in its proper place). —^{c}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 घोरं (for भीमं). —^{d}) Ś2 -नाशिनं (for -नाशनम्).

4 D8 repeats 4^{ab} consecutively. —^{a}) D4 आविध्यत (hypm.) (for आविध्य). —^{b}) D5 T1 -निभं तदा; D6 T2.3 M3.5 -समं तदा(T2 °था) ; D7.9–11 G2 Ct -समौजसं (for -समं रणे). Ś2 Ñ V B D1–4.8(both times).12 महा(B1 यंत्र)शक्रध्वजोपमं; D13 परिघेंद्रध्वजोपमं; G1.3 शक्रतुल्यपराक्रमः ; G (ed.) वेगेन महता तदा. —^{c}) D6.9 M1.2 निननाद; Cg विननाद(as in text). —^{d}) B3 विनदन् (for निकुम्भो). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12 भैरवं रवं; D13 भैरवस्वनं (for भीमविक्रमः).

5 B1 reads 5–7^{b} in marg. —^{a}) Ñ1 B3 D4.13 हारेण (for निष्केण). —^{b}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 अपि (B3 इव) चांगदैः(V3 damaged from गदैः up to त्र in ^{d}) (for अङ्गदैरपि). —Ñ1 D4.13 read 5^{cd} after 1485* (D4 alone repeating it here). —^{c}) B1 D2.3 सु- ; G1.3 तु (for च). Ś2 D8.12 सुतप्ताभ्यां; D1.4 (second time).9–11 M3 च(D1 वि- ; D4 सु-) चित्राभ्यां (for च मृष्टाभ्यां). —^{d}) Ś2 Ñ1 B1 D1–3.4(both times).8.12 स्रजा च सु- (for मालया च). D6 reads च विचित्रया in marg. B3 सु- ; D9–11 स (for वि-). D13 स्रजा नवसुचित्रया.

6 B1 reads 6 in marg. (cf. v.l. 5). —^{b}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 परिघेणायते(Ñ2 V1 B2.4 D1.3.4.13 °से)न च. —^{d}) Ś2 Ñ2 V3 B2 D5.8.9.12.13 स्तनयित्नुवान्(Ś2 D8.12 °ना) ; D4 जलदागमे.

7 B1 reads 7^{ab} in marg. (cf. v.l. 5). —^{ab}) V3 B1 संस्फोट्य (for पुस्फोट). Ñ1 B3 प्रास्फोट्य दिवि घातेन; Ñ2 V1.3 B2 D13 प्रा(Ñ2 B2 प्र; V1 आ)स्फोट्य परिघाग्रे(D13 °ग्रे)ण; B4 पुस्फोट परिघग्रंथिर् (for ^{a}). T1 M1 -ग्रंथिं (for -ग्रन्थिर्). Ñ2 B2.4 महास्वनः. Ñ1 B3 D13 वाताविद्धो महास्वनः ; V1.3 B1 स कृत्वा भैरवं रवं (for ^{b}). Ś2 D1–3.8.12 परिघाग्रं तथास्फोट्य वर(D3 दृढ)ग्रंथिर्महास्वनं(D3 °रं) ; D4 प्रास्फोटयन्दित्वं घोषैर्वातविद्धा महास्वनाः. —^{c}) B3 स (for प्र-). B2.3 सधूमोत्र; D6 सुघोषश्च; G (ed.) निकुंभोपि (for सघोषश्च). Ś2 Ñ V B1.4 D1–4.8.12.13 जज्वाल च(V3 illeg. from च up to पा in 8^{a}) स(B1 सह)धूमोत्र. ❀ Cr : प्रजज्वाल सघोषश्चेत्यत्र परिघः

G. 6. 56. 0
B. 6. 77. 8
L. 6. 55. 8

नगर्या विटपावत्या गन्धर्वभवनोत्तमैः ।
सह चैवामरावत्या सर्वैश्च भवनैः सह ॥ ८
सतारागणनक्षत्रं सचन्द्रं समहाग्रहम् ।
निकुम्भपरिघाघूर्णं भ्रमतीव नभस्तलम् ॥ ९
दुरासदश्च संजज्ञे परिघाभरणप्रभः ।
क्रोधेन्धनो निकुम्भाग्निर्युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥ १०
राक्षसा वानराश्चापि न शेकुः स्पन्दितुं भयात् ।
हनूमांस्तु विवृत्योरस्तस्थौ प्रमुखतो बली ॥ ११
परिघोपमबाहुस्तु परिघं भास्करप्रभम् ।
बली बलवतस्तस्य पातयामास वक्षसि ॥ १२
स्थिरे तस्योरसि व्यूढे परिघः शतधा कृतः ।
विशीर्यमाणः सहसा उल्काशतमिवाम्बरे ॥ १३
स तु तेन प्रहारेण चचाल च महाकपिः ।
परिघेण समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः ॥ १४

कर्ता।; Cg: सघोषः ससिंहनाद इति निकुम्भविशेषणम्। परिघविशेषणं वा. ❀ —[d]) Ś2 Ñ2 V1 B1 D1-3.8.12 संघर्षाद्; Ñ1 V2 B2.3 D4.13 सज्वाल; B4 यज्वने (metri causa); M5 सधूम (for विधूम).

8 V3 illeg. up to पा in 8[a] (cf. v.l. 7). G (ed.) om. 8-10. V2 illeg. for 8. —[a]) D4 जगर्ज; M5 नभसा (for नगर्या). Ñ B2 D4 लंकया सार्धं; B4 विटपाभग्ना (sic) (for विटपावत्या). B1 सद्वीपाब्धिनगाढ्या; D11.13 नगर्यां विटपावत्यां. —B3 om. (hapl.) 8[bc]. —[b]) V3 B1 D5 गंधर्वैर्. Ś2 Ñ2 V3 B1 D1-3.8.12 -नगरैरपि; Ñ1 V1 B2 D4.13 -भवनैः सह; B4 -नगरैः सह (for -भवनोत्तमैः). —B2 D9-11.13 (B2 D13 [hapl.]; see var.) om. 8[cd]. —[c]) Ś2 D2.8.12 M1.2.5 सहसैव; Ñ1 सह वै च (for सह चैव). —[d]) D4 संवैश् (for सर्वैश्). D1 M3 भुवनैः सह; G1.3 भवनोत्तमैः.

9 G (ed.) om. 9 (cf. v.l. 8). —[a]) Ñ2 B3.4 D7 T1.3 -ताराग्रह-; D5.6.9 G M3.5 -तारग्रह-(D9 °गण-) (for -तारागण-). Ś2 D2.8.12 -नक्षत्रैः. —[b]) Ñ1 V B2 D3.5.10.11 T3 सचंद्र-. Ś2 D2.8.12 तु (for second स-). D1 * * * सुमहा * *; D4 सचंद्रं पालयन्निव; M1.2 ससमुद्रमहाग्रहं; M5 सचंद्रग्रहतारकं. —V3 om. 9[c] - 10. —[c]) Ś2 Ñ V1.2 B D1-3.8.12.13 -[उ]द्धूतं; D4 -[उ]द्वृत्तं; M5 -[आ]कीर्णं (for -[आ]घूर्णं). ❀ Cg: निकुम्भपरिघाघूर्णम्। अत्र परिघशब्देन तद्वात उपलक्ष्यते। इवशब्दो वाक्यालङ्कारे. ❀ —[d]) Ñ1 V2 B4 D5.7.10.11 S नभ(T2 °भः)स्थलं. D6 संवीक्ष्य सहसा तदा.

10 V3 G (ed.) om. 10 (cf. v.l. 9 and 8 respy.). —[ab]) Ś2 D2.8.12 दुराधर्षः. Ñ1 B2 D13 स (for च). Ś2 B1 D1-3.8.12 स संकोपात्; Ñ2 V1.2 B4 समं जज्ञे; B3 सुसंज्ञश्च (for च संजज्ञे). T2 Cm -[अं]तरण- (for -[आ]भरण-). M5 -श्रमः; Cm.g.k.t as in text (for -प्रभः). D4 वानराणां भयं जज्ञे कालस्येव भयं जने. ❀ Cm: परिघान्तरणप्रभ इति पाठः।; Cg: परिघेणाभरणैश्च प्रभातीति परिघाभरणप्रभः। यद्वा परिघाभरणान्येव प्रभा यस्य स तथा।; Ck.t: परिघाभरणाभ्यां प्रभा(Ck प्रभे प्रतापः) कान्तिर्यस्य सः (Ck स तथा). ❀ —[c]) Ś2 D8.12 कपींधनो; Ñ1 B2 कोपेन स; Ñ2 V1.2 B1.3 D1-3.13 कोपेंधनो; B4 बंधापन्नो; D4 जज्वाल च; D5-7 T G2.3 M कपीनां स (for क्रोधेन्धनो). B2 D13 निकुंभोपि; G3 M5 निकुंभाच्च. —D13 om. from 10[d] up to राक्षसा वा in 11[a]. —[d]) Ñ1 B2.3 जज्वालाग्निर्; D4 वडवाग्निर् (for युगान्ताग्निर्).

11 D13 om. up to राक्षसा वा in 11[a] (cf. v.l. 10). —[a]) D8 राक्षसान्. B3 transp. राक्षसा and वानराश्. Ś2 Ñ2 V1.3 B1.2.4 D1.4.8.12 [ए]व (for [अ]पि). —[b]) Ś2 D8.12 मथितुं; D13 वदितुं (for स्पन्दितुं). D4 नश्येयुरन्विता भयात्. —[c]) D4 च (for तु). Ś2 D8.12 विवृत्ताक्षस्; Ñ2 V1.3 B D1.2.13 विवृत्तोरुस्; D4 महावीरस् (for विवृत्योरस्). —[d]) Ś2 D2.3.8.12 प्रतिमुखो; D1 (also as in Ś2) प्रतिबलो; D6 T2.3 M3 तस्याग्रतो; Cg as in text (for प्रमुखतो).

12 [a]) Ñ1 V1.2 B1-3 D3.13 स; Ñ2 (*sup. lin.* also as in Ñ1) V3 च (for तु). D4 -बाहुभ्यां (for -बाहुस्तु). M1.2 ततस्तु स महाबाहुः. —[b]) Ñ1 B3 D4.13 G (ed.) भासु(B3 °स्क; G [ed.] °स्व)रं महत्; Ñ2 B2.4 D9 भास्करोपमं(D9 reads *sec. m.* from स्क up to युद्ध in colophon) (for भास्करप्रभम्). —[c]) Ñ V2 B2 D4 बलेन बलिनस्तस्य; B4 परिघं तं निकुंभस्तु. —[d]) B4 राक्षसः (for वक्षसि).

13 V1 om. 13-14[b]. —[a]) Ś2 D3 स्थितस्; Ñ V2 B4 क्षिप्तस्; V3 B1 T3 स्थिते; B3 कपेस् (for स्थिरे). G2 क्रुद्धो (for व्यूढे). B2 क्षिप्तश्चोरसि च व्यूढे; D13 स तस्योरसि व्यूढे च. —[b]) Ś2 Ñ V2.3 B D1-3.8.12 गतः (for कृतः). —Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) Ñ1 B3 D13 M1.2 विकीर्यमाणं; Ñ2 V2.3 B1.2.4 D3-7.9-11 T G Ct विकी(D6 T3 G1 °दी)र्यमाणः. Ś2 V3 B1 D1-3.8.12 प्रभया; Ñ1 D4.13 G1 शतधा; Ñ2 B2.4 विश्वभाव्; B3 (in m.) विभया (for सहसा). M5 विदार्यमाणस्य तदा. —[d]) Ś2 V3 B1.3 D1-3.12 M5 (all to avoid hiatus) ह्युल्काशतम् (D1.3 °निर्); Ñ2 B4 उल्काशनिर्; D4 समुत्क्रांतम्; D13 उल्कापातम् (for उल्काशतम्).

14 V1 om. 14[ab] (cf. v.l. 13). —[a]) Ś2 V3 B1 D1.2.3.12 विनिर्भिन्नो (for प्रहारेण). —[b]) Ś2 Ñ V1.3

स तथाभिहतस्तेन हनूमान्प्लवगोत्तमः ।
मुष्टिं संवर्तयामास बलेनातिमहाबलः ॥ १५

तमुद्यम्य महातेजा निकुम्भोरसि वीर्यवान् ।
अभिचिक्षेप वेगेन वेगवान्वायुविक्रमः ॥ १६

ततः पुस्फोट चर्मास्य प्रसुस्राव च शोणितम् ।
मुष्टिना तेन संजज्ञे ज्वाला विद्युदिवोत्थिता ॥ १७

स तु तेन प्रहारेण निकुम्भो विचचाल ह ।
स्वस्थश्चापि निजग्राह हनूमन्तं महाबलम् ॥ १८

विचुक्रुशुस्तदा संख्ये भीमं लङ्कानिवासिनः ।
निकुम्भेनोद्धृतं दृष्ट्वा हनूमन्तं महाबलम् ॥ १९

स तथा ह्रियमाणोऽपि कुम्भकर्णात्मजेन हि ।
आजघानानिलसुतो वज्रवेगेन मुष्टिना ॥ २०

G. 6. 56. 18
B. 6. 77. 19
L. 6. 55. 20

B1.2.4 D1–4.7.8.12 G1.3 M1–3 वि(M1.2 सं)चचाल; D9–11.13 न(D13 स) चचाल; G3 च चचाल (by transp.). D13 महाबलः . —^{c}) Ñ1 B3 D4.13 समुद्धृतो; T2 समाघातो (sic) (for समाधूतो). —^{d}) B3 D1 -तले (for -चले). T3 यथा भूमिधरो बली. ❀ Cr.g.k.t : भूमिचले भूकम्पे(Cr °म्पने; Ck भूमिकम्पकाले). ❀

15 ^{a}) D1 स ह (hypm.) (for स). D4.6.13 T2.3 M3.5 तदा (for तथा). —^{b}) Ñ1 D4 प्लवगेश्वरः ; Ñ2 V B D1–3 प्लवगर्षभः ; D13 वानरेश्वरः (for प्लवगोत्तमः). Ś2 D8.12 परिघेण प्लवंगमः . —^{c}) D13 संचूर्णयामास. —^{d}) D6 बले च (for बलेन). M5 [अ]पि (for [अ]ति-). M1.2 -बलस्तथा (for -महाबलः). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 वज्रवेगो(Ñ2 V1.2 B2 °पातो; B4 °घातो)पमं बली.

16 ^{a}) Ñ1 B3.4 D2.4.13 सम्- (for तम्). Ś2 Ñ2 D1–3.8.12 महावीरो(D1–3 °र्यो) ; V B1.2.4 महावेगो. M5 समुद्धृत्य महावेगान्. —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.12 निकुंभं प्रति (for निकुम्भोरसि). —^{c}) Ñ V1.2 B2.4 D4 अपातयत; B3 D13 G2 अव(G2 अपि)चिक्षेप. Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 असि(Ś2 D8.12 मुष्टिं)संपातयामास. —^{d}) D1.13 वेगवत् ; D7 बलवान् . Ś2 D8.12 तज्जिघांसया; V3 B1 D2 स म(B1 वि; D2 सि)मर्दिपुः ; D1 संविमर्दितुं; D3.13 संमि(D13 सुवि)-मर्दिपुः ; D6 T2.3 वायुनंदनः (for वायुविक्रमः). Ñ V1.2 B2–4 D4 वज्रमिंद्र इवाचले.

17 ^{a}) Ś2 D9–11 तत्र (for ततः). Ś2 V3 B1 D1.3 प्रस्फोट्य. D1.3.7.10.11 वर्म; D2 मर्म (for चर्म). Ñ1 प्रास्फोटयच्च चर्मास्य; Ñ2 V1 B2 चर्म तस्याथ(V1 °स्य च) प्रस्फोट्य; V2 B4 च(B4 व)र्मे प्रस्फोट्य तस्याथ(B4 वेगेन); B3 प्रपुस्फोट च वर्मास्य; D4 स च प्रास्फोट्य चर्माणि; D6 T2.3 G M5 तस्य पुस्फोट चर्मास्यात् ; D13 प्रास्फोट्य हृदयं तस्य. —^{b}) Ś2 Ñ B D1–4.8.12.13 प्रावर्तत च(D13 बहु[hypm.]) ; V1 बहु सुस्राव (for प्रसुस्राव च). —^{c}) D1 om. ; M5 चैव (for तेन). Ñ V1.2 B2.4 D4 समरे (for संजज्ञे). —^{d}) D5 T1 घने; D7.9–11 G2.3 M5 मेघे (for ज्वाला). Ñ V1.2 B2.4 D4 जले वाताहतेव नौः . ❀ Cv : मुष्टिना तेन संजज्ञे ज्वाला विद्युदिवोक्षि(त्थि ?)तेति पाठः . ❀

18 ^{a}) D13 वेग- (for तेन). —^{b}) V1 प्र- ; D5–7 T [ऽ]पि (for वि-). D9–11 च; T3 G2 हा (for ह). Ś2 Ñ1 V3 B1.3 D1–4.8.12.13 व्य(V3 B1.3 ह्या)जृंभत मुहुर्मुहुः . —^{c}) Ś2 D8.12 आश्वस्तुत्य; V3 B1 D2.3 आश्वस्तस्तु; D1 आश्वंगेषु; D4 संज्ञां लभ्य; M5 स्वस्थश्चोप- (for स्वस्थश्चापि). V3 [अ]भि- ; D4 तु; T2 स (for नि-). Ñ V1.2 B2–4 आश्वस्तश्चाभ्ययाद्भूयो; D13 जग्राह च तमभ्यासे. —^{d}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 स राक्षसः; M3 महाबलः (for महाबलम्). —After 18, Ñ1(m.).2 V2 B2.3 (after 18^{ab}) D4 ins. :

1486* जघान शङ्खदेशे च मुष्टिना कपिकुञ्जरम् ।
स तु तेन प्रहारेण किंचिन्मूर्छान्वितोऽभवत् ।
तं तु मूर्छितमादाय गन्तुमैच्छत्स राक्षसः ।

[(l. 1) D4 कंठ- (for शङ्ख-). — (l. 3) D4 स (for तं). Ñ1 जग्राह तदवस्थं च; B3 जग्राह च तदवस्थं (for the prior half). Ñ1 B3 हनूमंतं (for गन्तुमैच्छत्). Ñ2 ऐच्छत (sic); D4 ऐच्छच्च (for ऐच्छत्स).]

—Thereafter Ñ1 cont. in marg. 1487*.

19 T1 om. (hapl.) 19. —^{a}) D9–11 चुक्रुशुश्च; Cg.k.t as in text (for विचुक्रुशुस्). D6 G1 M5 तदा सर्वे; M1.2 तु संहृष्टा (for तदा संख्ये). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 ततो रक्षोभिरुत्क्रुष्टं; Ñ V1.2 B2–4 D13 उच्चुक्रुशुस्तदा भीमं (Ñ1 B3 D13 °तः सर्वे); D4 प्रचुक्रुशुर्महानादं. —^{b}) Ñ2 V1.2 B2.4 सर्वे; D1 रक्षै; G2 M5 भीमा (for भीमं). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 -गतैरपि; Ñ2 B2 -[अ]धिवासिनः . —^{c}) Ś2 B4 D5.6.8.12 [उ]द्धतं; Ñ V1.2 B2 D1–3.7.9–11 T2.3 G1.3 M3.5 [उ]द्यतं; V3 B1 हृतं; G2 [उ]त्थितं (for [उ]द्धृतं). D4 निकुंभो मूर्छितं दृष्ट्वा (sic). —^{d}) Ś2 V2.3 B1 D1.3.8.12 जयैषिणा; Ñ V1 B2–4 D2.13 जयैषिणः(Ñ1 B3 D13 °णं); D4 रणाजिरे (for महाबलम्). —After 19, Ñ2 V1.2 B2–4 D4 ins. ; while Ñ1 cont. in marg. after 1486* :

1487* अपरेऽदुद्रुवंस्तत्र दृष्ट्वा तं रक्षसां गणाः ।
आदीपको गृहीतोऽयं निकुम्भेन बलीयसा ।

[(l. 1) Ñ त्वन्नुवंस् ; B3 चाद्रवंस् ; B3 दुद्रुवुस् ; D4 चुक्रुशुस् (for ऽदुद्रुवंस्). V2 B4 राक्षसं रणे; B2.3 राक्षसांगनाः (sic) (for रक्षसां गणाः). D4 दृष्ट्वा तान्राक्षसान्गणान् (for the post. half). — (l. 2) Ñ आदाहको; D4 हनूमांश्च; G (ed.) आदीपिको (for आदीपको).]

20 V3 om. 20. Ñ1 B1 D13 transp. 20 and 21. D1.3 repeat 20 after 21. —^{a}) D6.9–11.13 T2.3 M3

G. 6. 56. 19
B. 6. 77. 20
L. 6. 55. 21

आत्मानं मोचयित्वाथ क्षितावभ्यवपद्यत ।
हनूमानुन्ममाथाशु निकुम्भं मारुतात्मजः ॥ २१
निक्षिप्य परमायत्तो निकुम्भं निष्पिपेष च ।
उत्पत्य चास्य वेगेन पपातोरसि वीर्यवान् ॥ २२
परिगृह्य च बाहुभ्यां परिवृत्य शिरोधराम् ।
उत्पाटयामास शिरो भैरवं नदतो महत् ॥ २३

अथ विनदति सादिते निकुम्भे
पवनसुतेन रणे बभूव युद्धम् ।
दशरथसुतराक्षसेन्द्रचम्वो-
र्भृशतरमागतरोषयोः सुभीमम् ॥ २४

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥

तदा (for तथा). Ñ D13 क्रि(D13 ध्रि)यमाणो; D1.3 (both second time).6 T3 हन्यमानो (for ह्रियमाणो). Ś2 Ñ2 V1 B2.4 D4.8.12 तु; D9 T1 G1.3 हि (for ऽपि). V2 स तथाभिहतस्तेन. —^{b}) Ñ2 V1.2 B2.4 तु; T2.3 M1.2 वै; G2 ह्य; M3 ह; M5 च (for हि). Ś2 B1 D1–3.8.12 (D1.3 first time) -सुतं तदा; Ñ1 B3 D13 -सुतेन वै; D1.3 (both second time) -[आ]त्मजो बली; D6 -[आ]त्मजोपि वै (for -[आ]त्मजेन हि). D9–11 हनूमांस्तेन रक्षसा. —^{c}) D4 (orig. as in text; m. also) संज्ञां प्राप्य (for आजघान). D1.3 (both second time) -सुतं (for -सुतो). Ś2 B1 D1–3.8.12 (D1.3 first time) नि(B1 आ)-जघानोरसि क्रुद्धो. —^{d}) Ñ1 बहु- (for वज्र-). D7.9–11.13 T2 G1.2 M3.5 -कल्पेन (for -वेगेन). Ñ2 V1.2 B2.4 D4 तलेनैव महाबलः. —After 20, Ś2 D1–3.8.12 (D1.3 after first time) read 1489*; while Ñ2 V1.2 B2.4 D4 read 22^{ab}. —After 20 (r.), D1.3 ins.:

1488* स तथाभिहतस्तेन प्रमृज्य नयने कपिः ।

21 Ñ1 B1 D13 transp. 20 and 21. —^{a}) D7.9–11 G M1.2 मोक्षयित्वा. Ñ2 च (for [अ]थ). Ś V3 B1 D2.3.8.12 वि(D3 स)मोक्षयित्वा चात्मानं; Ñ1 V1.2 B2–4 D1.4.13 स(B3 प्र-) मोचयित्वा चा(Ñ1 D13 °तुमा)त्मानं. —^{b}) B1 D1.3 क्षितिम् (for क्षिताव्). Ñ2 B3 -[उ]पपद्य(B3 °त्य) च; V1 D5 T1 -[उ]पपद्यत; B2 -[उ]त्पपात ह; G2 -[अ]वपद्य च (for -[अ]वपद्यत). Ś2 D8.12 क्षितिमभ्याससाद ह; Ñ1 V2 B4 D2.13 क्षितिमभ्युपपद्यत(Ñ1 °द्य ह; D2 °द्य च); V3 क्षितिमभ्यपतद्बली; D4 क्षितिमित्युत्पपात च. —V3 om. 21^{cd}. D6 reads 21^{cd} (except हनू) in marg. —^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B1 D2.3.12.13 उत्पपाताशु; B2 D6 T2.3 G1 स ममंथाशु; B4 अहनत्पार्श्वे; D4 च जघानाशु (for उन्ममाथाशु). D1.3 हनिष्यन्नुत्पपाताशु. —^{d}) Ñ1 निकुंभान्. D4 कुंभकर्णात्मजं तथा. —After 21, D1.3 repeat 20.

22 B3 om. 22^{ab}. Ñ2 V1.2 B2.4 D4 read 22^{ab} after 20. —^{a}) D7.9 G1.2 उत्क्षिप्य. Ñ1 V2 D13 ददंश हनुमान्पार्श्वे; Ñ2 V1 B2.4 D4 अ(D4 आ)दशैव तं पार्श्वे (D4 °र्श्वं). —^{b}) Ñ2 V1.2 B2.4 D4 विननाद (for निष्पिपेष). Ñ1 वै; D5.6 T2 G3 M1–3 ह; T3 ह्य (for च). —For 22^{ab}, Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 subst. and read (except V3 B1) after 20 (D1.3 after first time):

1489* उत्क्षिप्य हनूमांस्तं च निष्पिपेषाशु वीर्यवान् ।

[D2 स (for च). V3 B1 प्रक्षिप्य(B1 उत्क्षिप्य) तु हनूमांस्तं; D1.3 उत्क्षिप्य(D1 °प्य च [hypm.]) हनुमंतं स (for the prior half). V3 [अ]थ (for [आ]शु).]

—^{c}) G (ed.) उत्प्लुत्य (for उत्पत्य). T1 damaged for चास्य वेगेन. D7 G2 [आ]शु (for [अ]स्य). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 समुत्पत्य च; V1.2 B4 समुत्पत्याथ; B2 समुत्पपात (for उत्पत्य चास्य). —^{d}) D6.9–11 T2 G3 वेगवान् (for वीर्यवान्). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 निपपातास्य(V3 B1 °शु) वक्षसि; Ñ2 V1.2 B2.4 स्कंधमारुह्य वीर्य(Ñ2 वेग)वान्.

23 ^{a}) D3 स (for च). Ñ2 V1.2 B2.4 -जग्राह (for -गृह्य च). D4 विगृह्य ह्यस्य बाहुभ्यां. —^{b}) Ñ1 D13 अपसृह्य; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D1–3 आवृत्य च(B4 स); V2 आरुह्य च; D4 अपसृत्य; D6 परिवृत्त-; M1.2 परिवर्त्य (for परिवृत्य). Ñ2 B2–4 D2.8 M1.2 शिरोधरं. —^{c}) Ñ1 V2 B3 D4.13 तदा; T2 ततो (for शिरो). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 अपातयत्तस्य शिरो. —^{d}) Ś2 D1.8.12 स्वरं; Ñ2 V1 B2 मुहुः; V3 B1 D2.3 स्वनं; B4 बहु (for महत्). Ñ1 V2 B3 D4.13 विक्ष(Ñ1 D4 °कुं; D13 °कृ)तं तस्य तच्छिरः. —After 23, D7 G1.3 ins.:

1490* अथ देवाः सगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः ।
आकाशचारिणः सर्वे अप्सरोभिः सहामराः ।
हनूमन्तं महाबाहुं वायुपुत्रमरिंदमम् ।
प्रशंसन्तः परैर्वाक्यैः प्रसूनैरभ्यपूजयन् ।

[(l. 2) Note hiatus between the two halves. —(l. 4) K (ed.) अभ्यवर्षयन् (for अभ्यपूजयन्).]; while M5 ins. 1491*.

24 ^{a}) D5 om. after अथ up to l. 1 of 1491*. D8.10.11 G2 Ck.t निनदति. V3 B1 D1–3.9 सूदिते (for सादिते). Ś2 D8.12 समिति निसूदिते; Ñ V1.2 B2–4 D13 नदति

६५

निकुम्भं च हतं श्रुत्वा कुम्भं च विनिपातितम् ।
रावणः परमामर्षी प्रजज्वालानलो यथा ॥ १
नैर्ऋतः क्रोधशोकाभ्यां द्वाभ्यां तु परिमूर्छितः ।
खरपुत्रं विशालाक्षं मकराक्षमचोदयत् ॥ २
गच्छ पुत्र मयाज्ञप्तो बलेनाभिसमन्वितः ।
राघवं लक्ष्मणं चैव जहि तौ सवनौकसौ ॥ ३

G. 6. 57. 4
B. 6. 78. 3
L. 6. 56. 3

निपातिते; D_4 नदति च पतिते क्षितौ (for विनदति सादिते). —^{b}) D_6 संप्र- (for रणे). Ś$_2$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ बभूव तत्र युद्धं; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ तदा रणस्य मध्ये (for रणे बभूव युद्धम्). —^{c}) T_2 -नृप- (for -सुत-). D_2 -बंधोर् (sic); $D_{6.7.11}$ T_2 M_3 -सून्वोर्; D_9 G_1 $M_{1.2.5}$ -सैन्ययोर्; D_{10} -सूनोर् (sic) (for -चम्वोर्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ -वाहिनी समग्राः; V_3 $D_{1.3.8}$ -राक्षसेशबंधोर्(V_3 °योस्तद्; $D_{1.3.8}$ [sic]); B_1 -राक्षसेशयोर् (for -राक्षसेन्द्रचम्वोर्). —^{d}) G_3 दृढतरम् (for भृश°). D_1 तु भीमं. Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ परमभशात्सकला तदा(Ñ$_1$ om.; V_2 तथा; D_4 च सं-) प्रहर्षं. —After 24, Ñ$_1$ $D_{5-7.9-11}$ T G M_{1-3} ins.; while M_5 ins. after 23:

1491* व्यपेते तु जीवे निकुम्भस्य हृष्टा
  विनेदुः प्लवंगा दिशः सस्वनुश्च ।
 चचालेव चोर्वी पफालेव च द्यौ-
  र्बलं राक्षसानां भयं चाविवेश ।

[D_5 om. up to l. 1. —(l. 1) D_7 दृश्वा (for हृष्टा). —(l. 2) T_1 damaged for विनेदुः प्लवंगा. M_5 सागराश् (for सस्वनुश्). G_3 व्यनेदुः प्लवगा दिशः सस्वनाः (unmetric). —For l. 1–2, Ñ$_1$ subst.:

1491(A)* अथ व्यपगतजीविते निकुम्भे
  हृष्टा विनेदुः प्लवगा दिशश्च ।

—(l. 3) Ñ$_1$ $D_{6.7}$ G_2 पफाल (for चचाल). Ñ$_1$ D_7 चचाल; $D_{6.9-11}$ T पपात (for पफाल). Ñ$_1$ खं; $D_{6.9-11}$ T_3 सा (for second च). —(l. 4) Ñ$_1$ बले (for बलं). M_3 transp. बलं and भयं.];

while B_3 ins. (in m.) after 24:

1492* हतं निकुम्भं च निशम्य हृष्टा
  विनेदुरुच्चैः प्लवगोत्तमास्ते ।
 चचाल चोर्वी गगनं दिशश्च
  भृशं च रक्षांसि भयं विवेश ।

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, $D_{2.13}$ ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ निकुंभवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś$_2$ Ñ$_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; Ñ$_2$ 58; V_1 D_1 57; V_2 56; B_1 52; B_3 51; D_3 59; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 77; D_9 54; T_2 82; T_3 84; $M_{1.2}$ 78. —After colophon, D_2 concludes with राम; while G $M_{1.2}$ conclude with श्रीरामाय नमः; M_5 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

65

Ś$_1$ om. Sarga 65 (cf. v.l. 6.62.1). Cv does not comment on 6.65.

1 ^{a}) Ś$_2$ $D_{1.3.8.12}$ तु हतं; Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.6.7.9-11.13}$ $T_{2.3}$ G M_5 निहतं; Cg.k च हतं (as in text). Ñ$_1$ B_3 $D_{4.9-11}$ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ [ए]व; D_5 T_1 [अ]पि (for वि-). Ñ$_1$ $D_{4.13}$ श्रुत्वा कुंभं च घातितं. —$V_{1.2}$ $B_{2.4}$ om. 1^{cd}. —^{c}) B_3 परमामर्षात्. —^{d}) Ś$_2$ Ñ$_2$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ यथानलः (by transp.); B_3 D_{13} [अ]नलप्रभः (for [अ]नलो यथा). Ñ$_1$ D_4 जज्वालानलसंनिभः.

2 ^{a}) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ रावणः; M_5 राक्षसः (for नैर्ऋतः). —^{b}) T_1 damaged for तु परिमूर्छि. $D_{1.13}$ च (for तु). Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_4 उपर्युपरि मूर्छितः; M_5 उभाभ्यां स तु मूर्छितः. —After 2^{ab}, Ś$_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ins.:

1493* ततः संचिन्त्य मनसा दशग्रीवश्चिरात्स्वयम् ।

[Ñ$_1$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ अथ (for ततः). Ś$_2$ $D_{8.12}$ विचिंत्य.]

—^{d}) V_3 B_1 व्यदेशयत्; B_3 अवोचत; $D_{1.2}$ अनोदयत्; G_2 अरोचयत्; $M_{1.2}$ अचूचुदत (for अचोदयत्).

3 V_3 om. 3^{ab}. —^{b}) D_7 T_1 G_2 [अ]पि (for [अ]भि-). Ś$_2$ Ñ$_1$ $B_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ M_5 बलेन महता वृतः; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ बलेन रिपुघातिना. —D_{12} om. (hapl.?) from 3^c up to l. 1 of 1494*. —^{d}) Ś$_2$ $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-3.8}$ M_3 जहि तांश्च(V_2 D_3 °स्तु) वनौकसः; Ñ V_1 $B_{2.4}$ G_2 जहि चाद्य(G_2 तौ च) वनौकसः; $D_{4.13}$ जहि चाद्य (D_{13} सर्वं-) वनौकसं. —After 3, Ś$_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12}$ (after 3^{ab} owing to om.)$_{.13}$ ins.:

1494* शल्यमुद्धर मे क्षिप्रं स्वपौरुषमुपाश्रितः ।
 अयं ते शक्रजित्पुत्रः पृष्ठतोऽनुगमिष्यति ।
 खरस्य सदृशो वीर्ये त्वमप्यमितविक्रमः ।
 बली दिव्यास्त्रविच्चैव मायाशतविशारदः ।
 एवमुक्त्वा स तं वीरं समुत्थायासनाद्द्रुतम् । [5]
 स्वयं गन्धैश्च माल्यैश्च वासोभिश्च समर्चयत् ।

[V_3 D_{12} om. l. 1. —(l. 1) B_1 शत्रुम् (for शल्यम्). B_4 transp. मे and क्षिप्रं. Ś$_2$ Ñ$_2$ $D_{1.3.8}$ स्वपौरुषसमाश्रि- (Ś$_2$ D_8 °वृ)तः; Ñ$_1$ V_2 B_3 D_4 पौरुषं समुपाश्रितः; D_{13} पौरुषं च समाश्रितः (for the post. half). —(l. 2) B_1 अयं मे; $D_{4.8}$ अथ ते. Ś$_2$ $D_{2.8.12}$ वीर; Ñ$_1$ D_4 पश्चात्; V_3 B_1 D_1 वीरः;

G. 6. 57. 7
B. 6. 78. 4
L. 6. 56. 7

रावणस्य वचः श्रुत्वा शूरो मानी खरात्मजः ।
बाढमित्यब्रवीद्धृष्टो मकराक्षो निशाचरः ॥ ४
सोऽभिवाद्य दशग्रीवं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
निर्जगाम गृहाच्छुभ्राद्रावणस्याज्ञया बली ॥ ५
समीपस्थं बलाध्यक्षं खरपुत्रोऽब्रवीदिदम् ।
रथमानीयतां शीघ्रं सैन्यं चानीयतां त्वरात् ॥ ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलाध्यक्षो निशाचरः ।
स्यन्दनं च बलं चैव समीपं प्रत्यपादयत् ॥ ७
प्रदक्षिणं रथं कृत्वा आरुरोह निशाचरः ।
सूतं संचोदयामास शीघ्रं मे रथमावह ॥ ८
अथ तान्राक्षसान्सर्वान्मकराक्षोऽब्रवीदिदम् ।
यूयं सर्वे प्रयुध्यध्वं पुरस्तान्मम राक्षसाः ॥ ९
अहं राक्षसराजेन रावणेन महात्मना ।
आज्ञप्तः समरे हन्तुं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ १०
अद्य रामं वधिष्यामि लक्ष्मणं च निशाचराः ।
शाखामृगं च सुग्रीवं वानरांश्च शरोत्तमैः ॥ ११

D3 धीरः; D13 भ्राता (for पुत्रः). —V3 om. l. 3–4. —(l. 3) Ñ1 V1 B3 D4.13 भवान(B3 °वने)तुलविक्रमः B2 त्वमप्रतिमविक्रमः (for the post. half). —(l. 4) Ś2 D1–3.8.12 तथा; B1 त्वं च (for बली). B1 शूरो; B4 चापि (for चैव). —(l. 5) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 ख(V3 damaged after ख up to दश in 5^{a})रसुतं; Ñ2 B4 स तं वीरः (B4 भीमं) (for स तं वीरं). Ś2 D8.12 [आ]सनात्स्वयं; B4 °नाश्रितं (for °नाद्भुतम्). —(l. 6) Ś2 D8.12 द्रुतं (for स्वयं). Ñ2 V2 B4 माल्यैश्च गंधैश्च (by transp.). Ñ V1.2 B1 D1.12 समार्चयत; D4 [अ]र्चयत्वरं (for समर्चयत्). B2 स्वयं माल्यैश्च वासोभिः सुगंधैश्च समर्चयत्.]

4 V3 damaged for 4 (cf. v.l. 1494*). —^{a}) D6 T2.3 स रावण- (for रावणस्य). —^{b}) Ś2 Ñ2 V1 B1–3 D1–4.8–12 G1 M3 शूरमानी. Ś2 D8.12 निशाचरः (for खरात्मजः). —G2 om. 4^{c} – 5. —^{d}) Ś2 D8.12 खरात्मजः; B (ed.) निशाचरं (for निशाचरः).

5 V3 damaged up to दश in 5^{a} (cf. v.l. 1494*). G2 om. 5 (cf. v.l. 4). D13 G1 repeat $5–6^{c}$ (D13 5 only) erroneously after 7^{ab}. —^{b}) Ś2 Ñ1 V3 B1.2 D4.8.12.13 T2 [अ]भि-; B3 त्रिः; T3 [ए]व (for [अ]पि). —After 5^{ab}, B2.4 D13 ins.:

1495* ब्राह्मणांश्च नमस्कृत्य कृत्वा च त्रिः प्रदक्षिणम् ।
[B4 नमस्कृत्वा. B4 [ए]व; D13 [अ]भि- (for त्रिः).]

—Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 om. $5^{c} – 6^{b}$. —^{c}) T1 damaged for निर्जगाम. D7 शुद्धाद् (for शुभ्राद्). —^{d}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 शनैः; G1 द्रुतं; M5 तदा (for बली).

6 Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 om. 6^{ab} (cf. v.l. 5). G1 repeats $5 – 6^{c}$ erroneously after 7^{ab}. —^{a}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 आदिशच्च (for समीपस्थं). —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 महाबलः; D6.10 G3 [ऽ]ब्रवीद्वचः; G2 °दमुं (for ऽब्रवीदिदम्). —^{c}) B2 D9.11.12 M5 रथ; M3 रथश् (for रथम्). M3 चानीयतां. V B1.2.4 क्षिप्रं; B3 D9–11 तूर्णं (for शीघ्रं). —^{d}) D5.7 T1 G3 आनीयतां; B (ed.) त्वानी° (for चानी°). D9 G2 त्वया; T3 इह; G1 त्वर; Cr.m.g.t as in text (for त्वरात्). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 सैन्यं चे(D1 वे)-त्यब्रवीत्त्वरन्(Ś2 D8.12 °द्रुतं; B1 °द्वचः); Ñ1 B3 D4.13 इत्युवाच स राक्षसः; Ñ2 V1.2 B2.4 सैन्यं चा(B2 °न्यमा)-हूयतामिति; M1.2 सैन्यं चैवोपनीयतां. ❀ Cr.m.g.t : त्वरात् त्वरया. ❀

7 ^{a}) D13 स तस्य (for तस्य तद्). —^{b}) M1.2 ह्यभि-त्वरन् (for निशाचरः). —After 7^{ab}, D13 G1 repeat $5 – 6^{c}$ (D13 5 only) erroneously. —Ś2 D8 om. (hapl.) $7^{c} – 8^{b}$. —^{c}) V3 ततस्तस्य; B1 ततस्तु तं (for स्यन्दनं च). —^{d}) D4 समानं. Ñ V B D1–4.12.13 समुपानयत्; D6 T2.3 तस्य चान°; M5 प्रत्यवेद°; Cg as in text (for प्रत्यपादयत्).

8 Ś2 D8 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) V3 damaged from णं up to 8^{b}. D4 transp. प्रदक्षिणं and रथं. —^{b}) B1.4 D2.12 ह्यारुरोह; D7.9 G1.2 समारुह्य; D10.11 समाहूय; M5 त्वारुरोह (for आरुरोह). —^{c}) D13 सूतं च; M5 तं सूतं. V2.3 B1 संदेश-यामास; B2 संप्रेष° (for संचोद°). —^{d}) B4 क्षिप्रं (for शीघ्रं). D6.7.10 T2.3 G2 M3.5 वै (for मे). Ś2 V3 B1 D1.2.8.12 माम(Ś2 D8.12 सम)भिवाहय(D2 °ह्य च); Ñ V1.2 B2.4 D4.13 याहीति देशि(Ñ V1 B4 दंशि[sic])तः; B3 D3.9 G1 वै (D3 मां) सूत वाहय; D11 वै रथमाहवे; Cr.g.t as in text (for मे रथमावह).

9 ^{a}) D13 वीरान् (for सर्वान्). —^{b}) M5 निशाचरः (for ऽब्रवीदिदम्). —^{c}) D6.9–11 T2.3 G1.3 M5 एते (for यूयं). D5 [ऽ]द्य (for प्र-). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 आगच्छत प्रयास्यामः. —^{d}) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 M5 पुरतो (for पुरस्तान्).

10 ^{a}) T2 आह (sic) (for अहं). —^{b}) Ś2 दुरात्मना (for महा°).

11 ^{a}) Ś2 B2 D8 हनिष्यामि (for वधि°). —^{b}) Ñ2 V1 B2.3(m. also).4 सविभीषणं; V3 B1 चापि वानरान्; M1.5 च महाबलाः(M5 °लं) (for च निशाचराः). V2 निपत

अद्य शूलनिपातैश्च वानराणां महाचमूम् ।
प्रदहिष्यामि संप्राप्तां शुष्केन्धनमिवानलः ॥ १२

मकराक्षस्य तच्छ्रुत्वा वचनं ते निशाचराः ।
सर्वे नानायुधोपेता बलवन्तः समाहिताः ॥ १३

ते कामरूपिणः शूरा दंष्ट्रिणः पिङ्गलेक्षणाः ।
मातंगा इव नर्दन्तो ध्वस्तकेशा भयानकाः ॥ १४

परिवार्य महाकाया महाकायं खरात्मजम् ।
अभिजग्मुस्तदा हृष्टाश्चालयन्तो वसुंधराम् ॥ १५

शङ्खभेरीसहस्राणामाहतानां समन्ततः ।
क्ष्वेडितास्फोटितानां च ततः शब्दो महानभूत् ॥ १६

प्रभ्रष्टोऽथ करात्तस्य प्रतोदः सारथेस्तदा ।
पपात सहसा चैव ध्वजस्तस्य च रक्षसः ॥ १७

G. 6. 57. 24
B. 6. 78. 17
L. 6. 56. 19

च सलक्ष्मणं. —V3 B1 D5 om. (hapl.) 11^{c}–13^{b}. —^{c}) Ñ1 B3 D4 शाखामृगान्ससुग्रीवान्. —^{d}) B3 बलिनश्च (for वानरांश्च). M5 सर्वैस्तैर्वानरोत्तमैः.

12 V3 B1 D5 om. 12 (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 B2.4 शूलनिपातेन; D2.12.13 °तैस्तु; M1.2 तीक्ष्णेन शूलेन (for शूलनिपातैश्च). —After 12^{a}, D9 erroneously repeats 11^{d} and 12^{a}. —Ś2 D8.12 om. 12^{b}–13^{c}. —^{b}) D13 महात्मनां (for °चमूम्). —^{c}) Ñ2 V1.2 B2–4 संप्रधक्ष्यामि; D13 प्रधक्ष्यामि च; L (ed.) आदहिष्यामि (for प्रदहिष्यामि). Ñ1 B3 D1–4.13 संप्राप्य; Ñ2 V2 B2 D7 G1.2 M3 संप्राप्तः; B4 D9.11 T1 G3 M1.2.5 संप्राप्तं; D6 संप्राप्तौ; T3 संक्रुद्धः (for संप्राप्तां).

13 V1.3 B1 D5 om. 13^{ab} (for V3 B1 D5, cf. v.l. 11). Ś2 D8.12 om. 13^{abc} (cf. v.l. 12). —^{a}) B3 D1–3.7 G2 मकराक्षवचः श्रुत्वा. —^{b}) D1–3 ते तु घोरा; D7 G2 वि(G2 नि)नर्दंतो; L (ed.) ते च घोरा (for वचनं ते). —^{d}) D5 बलवंतं. Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 [ऽ]तिवेगिताः (D1.12 °नः); Ñ V2 B2.4 D6.9.13 T2.3 G1 M3 Cg समागताः; D4 उपागताः; M5 महाबलाः (for समाहिताः). V1 सत्वरं समुपागताः.

14 ^{a}) D6.9–11 T2 M5 क्रूरा; M3 सर्वे (for शूरा). —^{b}) D4 कपिलेक्षणाः (for पिङ्गले°). —^{c}) Ñ2 V1.2 B2.4 गर्जंतः; D8.12 नंदंतो (for नर्दन्तो). —^{d}) M5 lacuna for ध्वस्तकेशा भ. Ñ2 V1.2 B2.4 D13 पिंगकेशा; D4 धूम्र° (for ध्वस्तकेशा). Ñ1 B3 D4.6.7.9–11.13 T2.3 G Cg.t भयावहाः; Ck भयानकाः (as in text).

15 V3 om. 15. —^{a}) V1 महामाया; B1 [आ]शु सहसा; B4 °कायं (for महाकाया). D4 तं परिवार्य सहसा; D6 T2.3 ते राक्षसा महाकायं. —^{b}) V1 B2.4 महामायं; V2 °त्मानं; B1 D4 °कायाः; B3 मकराक्षं; D6 T2.3 परिवार्य (for महाकायं). —^{c}) B2 D5.10.11 अभिजग्मुस्. V2 तथा; B2 D6.7.9–11 T2.3 G M3 ततो; D8.12 मुदा (for तदा). —^{d}) G1.3 बलवंतो. D9–11 नभस्तलं (for वसुंधराम्).

16 ^{a}) V1 B1 ततो; D13 अथ (for शङ्ख-). —T1 damaged from स्रा up to च in 18^{c}. B2.4 -मृदंगानाम् (for -सहस्राणाम्). —^{b}) B4 अहितानां. Ś2 D2.8.12 तु सर्वतः; V3 B1 सुनिस्वनः; D1.3 च सर्वशः; D9 सहस्रशः (for समन्ततः). —^{c}) B2 D5–7.10.11 T2.3 G M1–3 क्ष्वेलित- (for क्ष्वेडित-). D4 क्ष्वेडितः स्फोटितश्चैव; M5 स्फोटिता-क्ष्वेलितानां च. —^{d}) Ś2 Ñ V B D1–4.7–13 G1.2 तत्र (for ततः). —After 16, Ñ1(m.).2 V1.2 B2–4 D4.13 (only l. 1) ins.:

1496* समारूढो रथं दिव्यं दीप्तानलसमप्रभम् ।
रणोपकरणैः सर्वैः कीर्णं हेमपरिष्कृतम् ।
युक्तं वृहद्भिस्तुरगैर्जाम्बूनदसमप्रभैः ।
दंशितः स शरी खड्गी कवची रुक्मकुण्डलः ।
शुशुभे राक्षसश्रेष्ठः सूर्यश्लिष्ट इवाम्बुदः । [5]
स वृतो बलिभिर्वीरै राक्षसैर्घोरदर्शनैः ।
विनिर्ययौ रणश्लाघी यियासुर्यमसादनम् ।

[(l. 1) D4 आरुरोह (for समारूढो). Ñ V1.2 B4 D4.13 -शिखोपमं (for -समप्रभम्). —(l. 2) V1 B2.3 रथोपकरणैः. Ñ1 V2 -परिप्लुतः; Ñ2 -पुरस्कृतं (for -परिष्कृतम्). —(l. 3) Ñ V1.2 B2.4 -विभूषणैः; B3 D4 -विभूषितैः (for -समप्रभैः). —V2 B3 om l. 4. —(l. 4) Ñ2 V1 स दंशितः (by transp.). D4 चारुकुंडलः. —(l. 5) Ñ2 सूर्याश्लिष्ट; V2 B4 सूर्यपृष्ठ; D4 सूर्याक्लिष्ट (for सूर्यश्लिष्ट). —(l. 6) Ñ1 V2 वृतः स (by transp.); Ñ2 V1 B2–4 वृतः स्व-; D4 वृतश्च (for स वृतो). V2 भीमै (for वीरै). B4 D4 भीमविक्रमैः (for घोरदर्शनैः). —(l. 7) Ñ2 बलश्लाघी. Ñ1 यथा सूर्यसमप्रभः; D4 राक्षसैश्च समावृतः (for the post. half).]

17 T1 damaged for 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) V2 B1 संभ्रष्टो; D13 प्रसृष्टश्च (for प्रभ्रष्टो). Ñ1 D13 च; D5 [ऽ]धः; D7 तु (for ऽथ). B2 रथात् (for करात्). B4 G1 प्रभ्रष्टो मकराक्षस्य; D4 G3 प्रहृष्टस्य वरस्त(G2 करात्त)स्य; D6 T2.3 युद्धार्थं त्वरतस्तस्य. ❀ Cg : करात्तस्य आत्तकरस्य वशीकृतकरस्य, लघुहस्तस्येति यावत्. ❀ —^{b}) M5 damaged for प्रतोदः सार. D6 T2.3 करात् (for तदा). —^{c}) Ñ1 B3 D4.13 तस्य; D7 G2 भूमौ; D9–11 दैवात् (for चैव). —^{d}) D5.7.9–11 G3 M1.2 तु (for च). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 राक्षसस्य रथ(D1.3 °थात्)-ध्वजः(V2.3 B1 कराद्धतुः).

G. 6. 57. 25
B. 6. 78. 18
L. 6. 56. 20

तस्य ते रथसंयुक्ता हया विक्रमवर्जिताः ।
चरणैराकुलैर्गत्वा दीनाः सास्रमुखा ययुः ॥ १८
प्रवाति पवनस्तस्य सपांसुः खरदारुणः ।
निर्याणे तस्य रौद्रस्य मकराक्षस्य दुर्मतेः ॥ १९
तानि दृष्ट्वा निमित्तानि राक्षसा वीर्यवत्तमाः ।
अचिन्त्य निर्गताः सर्वे यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥ २०
घनगजमहिषाङ्गतुल्यवर्णाः
समरमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः ।
अहमहमिति युद्धकौशलास्ते
रजनिचराः परिबभ्रमुर्नदन्तः ॥ २१

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

---

18 T_1 damaged up to च in 18^c (cf. v.l. 16). —^{a}) $Ś_2$ V_3 B_1 $D_{8.12}$ ये रथयुक्तास्ते; $Ñ_1$ V_2 $B_{2.3}$ ये ते रथे (B_3 °था-) युक्ता; $Ñ_2$ V_1 D_4 ते वै(D_4 सर्वे) रथे युक्ता; B_4 D_{13} चैते(D_{13} पेतू) रथे युक्ता; $D_{2.7}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ M ते रथयुक्ताश्च(D_2 °स्ते). —^{b}) V_3 B_1 विभ्रम- (for विक्रम-). T_3 -संयुताः ; Cm.g.k.t as in text (for -वर्जिताः). D_4 सहसा विक्रमर्षिताः (sic). —^{c}) Ñ V B_{1-3} $D_{2-4.12}$ G_2 गत्या; G_3 $M_{1.2}$ Ck युक्ता; Ct as in text (for गत्वा). —^{d}) $Ś_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ साश्रुपात-(D_{13} °पूर्ण-) ; $D_{6.7.9}$ दीनाः साश्रु- (for दीनाः सास्र-).

19 V_1 om. 19^{ab}. —^{a}) $Ñ_2$ V_2 $B_{2.4}$ ववौ च; M_5 स वाति (for प्रवाति). $Ñ_2$ V_2 $B_{2.4}$ $D_{5.6.9-11}$ T $G_{1.3}$ M_3 तस्मिन् ; $M_{1.2}$ चैव; M_6 तत्र (for तस्य). $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ प्रववौ मारुतस्तस्मिन्. —^{b}) $Ñ_1$ समये (for सपांसुः). —T_1 damaged from रुणः up to 21^b. V_3 B_1 D_3 T_3 M_2 खरनि(D_3 °निः)स्वनः ; Cg as in text. —^{c}) $Ś_2$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ चातिरौद्रस्य; D_6 T_2 तस्य रूक्षस्य; T_3 ह्यतिरूक्षस्य (for तस्य रौद्रस्य). —^{d}) D_4 राक्षसस्य च दुर्मतेः.

20 T_1 damaged for 20 (cf. v.l. 19). —^{a}) G_1 कानि (sic) (for तानि). D_5 विनिमित्तानि (hypm.). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ ते दृष्ट्वाप्य(B_4 °थ)निमित्तानि. —^{b}) $Ś_2$ V_3 B_1 D_8 वीरसंमताः ; Ñ V_1 B_{2-4} $D_{1-4.12}$ वीर्यसंमताः ; V_2 °संयुताः ; $D_{6.13}$ G_2 °सत्तमाः ; $M_{1.2}$ °वत्तराः ; M_5 बलवत्तराः (for वीर्यवत्तमाः). —^{c}) $Ś_2$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ असंचिंत्य; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ अविचिंत्य (for अचिन्त्य निर्-). —^{d}) D_6 $T_{2.3}$ यत्र रामः सलक्ष्मणः.

21 T_1 damaged for 21^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) $Ñ_1$ D_4 G_1 वनगज-. B_3 -महिषादि- (for -महिषाङ्ग-). —V_3 illeg. for ^{b} (except समर). —^{b}) $Ñ_1$ -मुखाश्च (for -मुखेषु). T_3 [अ]सुहृद् (for [अ] सकृद्). $Ñ_2$ V_2 B_3 D_{13} M_5 -हस्ताः (for -भिन्नाः). $Ś_2$ D_8 सकृच्छरांसि भिन्नाः ; $Ñ_1$ $B_{2.4}$ M_1 सकृद्र(B_2 शार्ङ्ग)दासिहस्ताः(M_1 °भिन्नाः) ; B_1 सकृच्छरान्वितत्य; $D_{1-3.9.12}$ [अ]सकृच्छरासिभिन्नाः(D_2 °भियुक्ताः ; D_9 °द्गदाभिपक्षाः) ; T_1 °दा*** (damaged) ; Cg.k.t as in text (for [अ]सकृद्गदासिभिन्नाः). D_4 रणमिच्छंत इतस्ततो भ्रमंतः. —D_9 om. 21^{cd}. —^{c}) D_5 om. (hapl.) मह. G_1 om. युद्ध. $Ś_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ युद्धलालसास्; M_5 °कोविदास् (for °कौशलास्). —^{d}) M_5 damaged for भ्रमुर्नदन्तः. $Ś_2$ $D_{8.12}$ परिचुक्रुशुर् ; $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ °निर्ययुर् ; $D_{1.2}$ °चक्रमुर् (for °बभ्रमुर्). D_5 T_1 G_3 M_3 परितः समुन्नदंतः ; $D_{10.11}$ परिबभ्रमुर्मुहुस्ते.

Colophon : D_9 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name* : Ñ B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name* : $Ś_2$ Ñ V B $D_{1.3.4.8.12}$ मकराक्षनिर्याणं($D_{4.8}$ °णः) ; $D_{2.13}$ युद्धपर्वणि मकराक्षनिर्याणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ñ_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om. ; $Ś_2$ 56 ; $Ñ_2$ 59 ; V_1 D_1 58 ; V_2 57 ; B_1 53 ; B_3 52 ; D_3 60 ; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 78 ; T_2 83 ; T_3 85 ; $M_{1.2}$ 79. —After colophon, $Ñ_1$ concludes with श्रीरामः ; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

६६

निर्गतं मकराक्षं ते दृष्ट्वा वानरपुंगवाः ।
आप्लुत्य सहसा सर्वे योद्धुकामा व्यवस्थिताः ॥ १
ततः प्रवृत्तं सुमहत्तद्युद्धं लोमहर्षणम् ।
निशाचरैः प्लवंगानां देवानां दानवैरिव ॥ २
वृक्षशूलनिपातैश्च शिलापरिघपातनैः ।
अन्योन्यं मर्दयन्ति स्म तदा कपिनिशाचराः ॥ ३
शक्तिशूलगदाखड्गैस्तोमरैश्च निशाचराः ।
पट्टसैर्भिन्दिपालैश्च बाणपातैः समन्ततः ॥ ४
पाशमुद्गरदण्डैश्च निर्घातैश्चापरैस्तथा ।
कदनं कपिसिंहानां चक्रुस्ते रजनीचराः ॥ ५
बाणौघैरर्दिताश्चापि खरपुत्रेण वानराः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे दुद्रुवुर्भयपीडिताः ॥ ६
तान्दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे द्रवमाणान्वनौकसः ।
नेदुस्ते सिंहवद्धृष्टा राक्षसा जितकाशिनः ॥ ७

G. 6. 58. 7
B. 6. 79. 7
L. 6. 57. 5

66

Ś1 om. Sarga 66 (cf. v.l. 6.62.1).

1 D9 om. 1^{ab}. —^{a}) B3 D4 M1.2.5 तु (for ते). —^{b}) D5 T1 M3 -यूथपाः (for -पुंगवाः). —^{cd}) B2 om. सर्वे. Ñ V B1.3.4 D1–4.13 आप्लुत्याप्लुत्य सहसा(Ñ1 B3 D4.13 वेगेन) (for ^{c}). D3 युद्धकामा. Ś2 D8.12 योद्धुकामास्तत्र (for सर्वे योद्धुकामा). M5 प्लवंगमाः (for व्यवस्थिताः).

2 ^{ab}) Ś2 D1.3.8.12.13 युद्धं तु; V3 B1.3 तद्युद्धं; D6 T2.3 तुमुलं (for सुमहत्). Ñ1 D2.4 ततः प्रववृते युद्धं (for ^{a}). Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 तुमुलं; Ñ1 D4.13 सुमहत्; B3 प्रहर्पद्(sic); D5 T1 G3 युद्धं वै; M5 युद्धं तद् (by transp.) (for तद्युद्धं). B3 D5–7 S रोमहर्षणं. Ñ2 V1.2 B2.4 ततः प्रवृत्तः संग्रामस्तुमुलो लोमहर्षणः. —^{c}) Ś2 Ñ1 V3 B1.3 D1–3.8.12 M1.2 निशाचरप्लवंगानां; Ñ2 V1.2 B2.4 प्लवंगमानां रक्षोभिर्; D4 राक्षसैः प्लवगानां च; G2 निशाचराणां प्लवगैर्. —^{d}) V3 B1 असुरैर् (for दानवैर्). Ś2 D8 अपि; B2 यथा (for इव). M1.2 देवदानवयोरिव.

3 ^{a}) D2.8.12.13 -मूल-; M5 -शैल- (for -शूल-). —L (ed.) reads 4^{d} in place of 3^{b}. —^{b}) D9–11 T1 गदा-; G1 तथा (for शिला-). Ñ1 B3 D4 -घातनैः (for -पातनैः). —^{c}) Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 पोथयंति; D1 योधयंति; D7 G2 पातयंति (for मर्दयन्ति).

4 M1.2 om. (hapl.) 4–5. V3 om. $4–5^{b}$. L (ed.) om. 4^{abc} and reads 4^{d} in place of 3^{b}. Ś2 B2 D2.3.8 om. (hapl.) 4^{ab}. —^{a}) D5–7.9–11 T G M3.5 -खड्ग- (for -शूल-). Ñ1 -हस्तैस्; D5–7.9–11 T G2.3 M3.5 -कुं(G3 -क्रां [sic])तैस्; D12 -प्रासैस्; G1 -कूटैस् (for -खड्गैस्). —^{b}) Ñ1 B3 D4.13 तोमरैः स(D13 °रैस्तु)परश्वधैः. —V2 reads 4^{c} – 5 in marg. —^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B D पट्टिशैर्(D12 °सैर्) (for पट्टसैर्). Ś2 D1–5.7–13 T G M3.5 भिंडिपालैश्. ❀ Cr: पट्टसैर्भिण्डिपालैश्चेति पाठः. ❀ —Ś2 D8.12 om. (hapl.?) 4^{d} – 6^{a}. V1 illeg. for 4^{d}. —^{d}) After बाण, D5 repeats erroneously from वानरयूथपाः (see var.) in 1^{b} up to बाण in 4^{d}. Ñ1 D4 बाणघातैः; M3 निर्घातैश्च; M5 परिघैश्च (for बाणपातैः). Ñ1 B4 D1.3 च संततं; B3 च संवृतं; D2 च सत्तमाः (for समन्ततः).

5 Ś2 D8.12 M1.2 om. 5; V3 om. 5^{ab}; V2 reads in marg. 5 (for all, cf. v.l. 4). —^{a}) B2.4 D13 T2.3 प्रास- (for पाश-). Ñ2 V1 B2.4 -हस्तास्; D1.3 -कुंतैश्; D2 -मूलैश्; D6 -खड्गैश्; M5 -हस्तैश् (for -दण्डैश्). Ñ2 V1 B2.4 ते (for च). —D5 om. 5^{b}. —^{b}) K (ed.) निखातैश् (for निर्घातैश्). Ñ V1.2 B D1–4.13 आ(Ñ1 चा)यसैस्; T1 M3 चापरे (for चापरैस्). Ñ1 V1 B2.3 G1.3 M3.5 तदा; B1 अपि (for तथा). D7 निर्घातैश्च वरायुधैः; G2 शूलैश्चान्यैर्वरायुधैः. ❀ Cv: निपातैः अशनिभिः ।; Cr.m: निर्घातैः निर्घातसंज्ञका(Cr °ज्ञिकैरा)युधविशेषैः ।; Cg: निखातैः आयुधविशेषैः । निर्घातैरिति पाठे अशनिभिरित्यर्थः ।; Ck.t: निपा(Ct °र्घा)तास्तद्वन्महाध्व(Ck °हद्ध्व)नयो यन्त्रायुधविशेषाः. ❀ —^{c}) G3 हरि- (for कपि-). Ñ1 V B D1–3.7.13 G1.2 -यूथानां; Ñ2 -मुख्यानां; D5.6 T G3 M3.5 -वीराणां (for -सिंहानां). D4 कदनं कपयश्चक्रुस्. —^{d}) D4 ते तथा; G2 चक्रिरे; Cg as in text (for चक्रुस्ते). B2 वै निशाचराः; D1.2 [ऽ]तिभयंकराः(D2 °रं) (for रजनीचराः).

6 Ś2 D8.12 om. 6^{a} (cf. v.l. 4). Ñ1 om. (hapl.?) 6^{ab}. —^{a}) M5 [ए]व (for [अ]पि). Ñ2 V B D1–3 शरौघैर्भिं(B3 क्षुराग्रैर्भिं)दिपा(D1.3 °डिमा; D2 °डिपा)लैश्च; D4.13 L (ed.) कुणपै(L [ed.] पट्टिसै)र्भिंडिपा(D4 °मा)लैश्च. —^{b}) Ś2 D8 -पुत्रे तु (sic) (for -पुत्रेण). —^{c}) D8.12 -मनसा; D13 -नयनाः (for -मनसः). D1 सर्वे संभ्रांतमनसो. —^{d}) B4 तद्द्रुवुर्- (for दुद्रुवुर्). Ñ2 V1 B2.4 भृश-(for भय-).

7 ^{a}) Ñ2 V1 B2.4 दृष्ट्वा च. Ñ1 D4.13 मकराक्षस्तु; T2.3 वानरान्सर्वे (for राक्षसाः सर्वे). —^{b}) Ñ2 V1 B3 द्रवतस्तान्(B3 °श्च); B4 कृशतस्तान्(sic) (for द्रवमाणान्). D6 (marg.) वनौकसान्; M3 वलीमुखान् (for वनौकसः).

G. 6. 58. 8
B. 6. 79. 8
L. 6. 57. 6

विद्रवत्सु तदा तेषु वानरेषु समन्ततः ।
रामस्तान्वारयामास शरवर्षेण राक्षसान् ॥ ८
वारितान्राक्षसान्दृष्ट्वा मकराक्षो निशाचरः ।
क्रोधानलसमाविष्टो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ९

तिष्ठ राम मया सार्धं द्वंद्वयुद्धं ददामि ते ।
त्याजयिष्यामि ते प्राणान्धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः ॥ १०
यत्तदा दण्डकारण्ये पितरं हतवान्मम ।
मदग्रतः स्वकर्मस्थं स्मृत्वा रोषोऽभिवर्धते ॥ ११

❀ Ck: द्रवमाणान् द्रवत इति यावत् ।; so also Ct. ❀ —Ñ1 D4 om. 7^c–9^b. —^c) V B3 D9–11.12 दृष्टा; D1.12 हृष्टा; T3 दृष्ट्वा (sic) (for दृष्टा). —^d) Ś2 V3 B1 D1–3.8.12 युध्यंतो; B3.4 वानरान्; D13 प्लवंतो; M1.2 समरे; Cv.r.m.g as in text (for राक्षसा). ❀ Cv: राक्षसा जितकाशिनः बभूवुरिति शेषः। अन्यथा राक्षसा इति पुनरुक्तं स्यात् ।; so also Cr.m.g. ❀

8 Ñ1 D4 om. 8 (cf. v.l. 7). —^a) T1 तथा (for तदा). M5 कदनं चक्रुरेतेषु. —^d) B1 वीर्यवान् (for राक्षसान्).

9 Ñ1 D4 om. 9^ab (cf. v.l. 7). V3 illeg. for 9^ab. —^a) B4 बाधितान्; D6 दारितान्; M5 पतितान् (for वारितान्). B4 भूत्वा (sic) (for दृष्ट्वा). —^b) Ñ2 V1 B3.4 महाबलः (for निशाचरः). —V3 damaged for 9^cd. —^c) B1 क्रोधेन तु; D1.7.9–12 G1 कोपानल- (for क्रोधानल-). Ñ1 -समाविष्टं (for -समाविष्टो). —^d) Ñ V1 B2–4 D6.13 इ(Ñ1 त्वि)दं वचनमब्रवीत्. —After 9, Ñ2 V1 B2–4 ins.:

1497* धनुर्विस्फार्य बलवान्वानरान्राक्षसर्षभः।

[B4 तान्सर्वान् (for बलवान्). B2 धनुर्विस्फारयामास (for the prior half). V1 राक्षसान्; B2 बलवान् (for वानरान्).] —Thereafter they cont.; Ś2 Ñ1 V2.3 B1 D1–4.8.12.13 ins. after 9:

1498* कासौ रामः सुदुर्बुद्धिर्येन मे निहतः पिता।
जनस्थानगतः पूर्वं सानुजः सपरिच्छदः।
अद्य गन्तास्मि वैरस्य पारं वै रजनीचराः।
सुहृदां चैव सर्वेषां निहतानां रणाजिरे।
हत्वा रामं सुदुर्बुद्धिं लक्ष्मणं च नराधमम्। [5]
तयोः शोणितनिष्यन्दैः करिष्ये सलिलक्रियाम्।
एवमुक्त्वा महाबाहुर्युद्धेप्सू रजनीचरः।
आलोकयत तत्सर्वं बलं रामदिदृक्षया।
आहूयमानो बहुभिर्वानरैर्बलशालिभिः।
युद्धाय सुमहातेजा रामादन्यं न चेच्छति। [10]
मार्गमाणस्तदा रामं बलवान्रजनीचरः।
रथेनाम्बुदघोषेण व्यचरत्तामनीकिनीम्।
दृष्ट्वा रामं सुदूरस्थं लक्ष्मणं च महाबलम्।
सेषुणा पाणिनाहूय ततो वचनमब्रवीत्।

[(l. 1) Ñ1 B3 D13 क्व स(D13 च); D3 कोसौ; D4 राम (sic) (for कासौ). Ñ2 V1 B3.4 हिंसितः (for निहतः). —(l. 2) Ñ1 -स्थानं (for -स्थान-). D4 जनस्योद्धतपूर्व सः (sic) (for the prior half). Ñ1 D4 सानुगः (for सानुजः). Ñ2 सु- (for स-). D13 साक्षध्वजपरिच्छदः (for the post. half). —(l. 3) V2 परं पारं निशाचराः (for the post. half). Ñ V1 B2–4 G (ed.) अद्य गच्छामि(G [ed.] गंतास्मि) तस्यांत वैरस्य रजनी(B3 च निशा)चराः; D13 अद्य गत्वा तु मातृणां पैत्रि(°तृ)कस्य निशाचराः. —V3 damaged for l. 4–8. —(l. 4) D13 युध्यतां (for सुहृदां). —(l. 5) Ñ1 B3 च (for सु-). V2 दुरात्मानं (for सुदुर्बुद्धिं). B3 नराधिपं (for नराधमम्). —(l. 6) D4 तस्य (for तयोः). Ñ1 V2 B2.3 D1 -विस्यंदैः; V1 B1.4 D3.4 -नि(V1 -निः)स्यंदैः (for -निष्यन्दैः). D13 शोणितस्य च निःस्यंदैः (for the prior half). B1 D4 शोणितक्रियां; G (ed.) सलिलक्रियाः. —(l. 7) Ñ1 V1.2 B3 D13 -बुद्धिर् (for -बाहुर्). Ś2 B1 D8.12 युद्धे स; B4 D2 युद्धेषु (for युद्धेप्सू). —B2 om. (hapl.) l. 8–11. —(l. 8) B3 अवालोकयत्; D13 अवलोकयच्च (hypm.). D4 आलोकयन्ततः सर्वं बलं रामं यदृच्छया. —(l. 9) V3 ** यमानो (damaged). Ś2 Ñ V1 B3.4 D8.13 बलिभिर् (for बहुभिर्). V2 D1.2 बाहु-; G (ed.) वीर्य- (for बल-). —(l. 10) Ñ2 V3 B1.4 D3.4 स (for सु-). D8 अन्यत्र (for अन्यं न). D4 [इ]प्सति (for [इ]च्छति). Ñ V1 B3.4 रामान्नान्यमरोच(B3 °चोद)यत् (for the post. half). D13 खरपुत्रो महातेजा रामादन्यं न रोचयत्. —(l. 11) B3 वानरान् (for बलवान्). —(l. 12) B4 विचरन्रामवाहिनीं; D4 व्यचरंत रणाजिरे (sic) (for the post. half). —(l. 13) Ś2 Ñ1 B3 D13 अदूरस्थं; Ñ2 सुदुर्धर्षं; B1 D1.8.12 स दूरस्थं; D4 सत्वरस्तं (for सुदूरस्थं). D2 स (for च). Ś2 V3 B1.2 D1–4.8.12 -रथं; Ñ2 B4 -रथः (for -बलम्). —(l. 14) B2 श्रेष्ठेन; D4 रोपेण (for सेषुणा).]

10 ^b) Ś2 D1 द्वंद्वं (for द्वंद्व-). Ś2 V2.3 B1.3 D1–4.8.12 प्रयच्छ मे; Ñ2 V1 B2.4 प्रवर्तय; D6 T2.3 च देहि मे; D9–11 भविष्यति; D13 G2 ददस्व मे (for ददामि ते). ❀ Cr: द्वंद्वयुद्धं ददामीति पाठः. ❀ —^c) D2 त्वां (for ते). V3 B1 त्वां प्राणैः (for ते प्राणान्). Ś2 V2 D1.8.12 प्राणां(V2 °णै)स्त्वां त्याजयिष्यामि; D3 त्वां प्राणांस्त्याजयिष्यामि; D4 बाणैस्त्वां पातयिष्यामि.

11 ^a) Ś2 D1–3.8.12 यन्महां; Ñ1 यत्त्वं मे; D4 त्वं च मे (for यत्तदा). —^b) V2 निहतवान् (hypm.); B3 हिंसितं (for हतवान्). Ñ2 V1 B2.4 transp. पितरं and हतवान्. Ś2 V3 B1 D1–4.8.12 असि; Ñ1 D13 रणे (for मम). —^c) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 अनागसं; D9 मदग्रे तु; D10.11 G3 M1.2.5 तदग्रतः; G1.2 त्वामग्रतः (for मदग्रतः). M5 स्वकं कर्म (for स्वकर्मस्थं). —^d) B2 श्रुत्वा; D6.7.9 T1.2 G M3.5 दृष्ट्वा (for स्मृत्वा). Ś2 Ñ V1.2 B1–3 D1–4.8.12.13 कोपो;

दह्यन्ते भृशमङ्गानि दुरात्मन्मम राघव ।
यन्मयासि न दृष्टस्त्वं तस्मिन्काले महावने ॥ १२
दिष्ट्यासि दर्शनं राम मम त्वं प्राप्तवानिह ।
काङ्क्षितोऽसि क्षुधार्तस्य सिंहस्येवेतरो मृगः ॥ १३
अद्य मद्बाणवेगेन प्रेतराड्विषयं गतः ।
ये त्वया निहताः शूराः सह तैस्त्वं समेष्यसि ॥ १४
बहुनात्र किमुक्तेन शृणु राम वचो मम ।
पश्यन्तु सकला लोकास्त्वां मां चैव रणाजिरे ॥ १५
अस्त्रैर्वा गदया वापि बाहुभ्यां वा महाहवे ।
अभ्यस्तं येन वा राम तेन वा वर्ततां युधि ॥ १६

G. 6. 58. 23
B. 6. 79. 16
L. 6. 57. 21

B4 D7 शोको (for रोषो). Ś2 T2 G2 M5 [ऽ]भिवर्तते; B2.3 D4 विवर्धते; D13 [ऽ]तिवर्धते. T3 दृष्ट्वा रोषोपि वर्धते. Cv.g : स्वकर्मस्थं वधकर्मन्यस्थम् । यथा पिता हत-(Cv **)स्तथा वध्यमित्यर्थः । Cv adds स्वकार्यस्थं सुष्टु अकार्यस्थमिति केचित् । Cg adds यद्वा क्षात्रधर्मकर्मानुतिष्ठन्तमित्यर्थः । स्वकर्मस्थमिति सुतरामकृत्यनिरतमिति वार्थः । ; Cr : स्वकर्मस्थं सुतरामकृत्यनिरतमित्यर्थः । ; Cm : स्वकर्मस्थमित्यत्र सु अकर्मस्थमिति छेदः । सुतरामकृत्यनिरतं दृष्ट्वा । त्वामिति शेषः । ; Ck : स्वकर्मस्थं स्वपितृवधकर्मकर्तारं त्वां स्मृत्वा रोषोऽभिवर्तते । ; so also Ct, which adds ' मद्भ्रातः स्वकर्मस्थं दृष्ट्वा ' इति पाठे मद्भ्रातस्तिष्ठन्तमिति शेषः । तीर्थस्तु सु अकर्मस्थं सुतरामकृत्यनिरतमित्यर्थं इत्याह.

12 ^{a}) G1 दृश्यंते (sic) (for दह्यन्ते). Ś2 D8 चापि गात्राणि; Ñ V B D1-4.12.13 [ऽ]द्यापि चां(V2 D13 में; D1 [with hiatus] अं)गानि; G2 मम चांगानि (for भृशमङ्गानि). —V2 illeg. for 12^{b}. —^{b}) D5 T1 G3 रोषेण; Cm as in text (for दुरात्मन्). G2 अद्य (for मम). —Ñ1 D4 om. 12^{c} – 14^{b}. D13 reads 12^{cd} after 15^{ab}. —^{c}) Ś2 Ñ2 B2.4 D1-3.3.12 हि न; V1.2 B3 न हि; V3 B1 न च; D13 न प्र- ; G2.3 M1.2.5 Ck [अ]पि न; Cm.g.t as in text (for [अ]सि न). —^{d}) Ñ2 B1 M5 महाहवे; B2 °बल; G1 मया वने (sic) ; Cg.k.t as in text (for महावने).

13 Ñ1 D4 om. 13 (cf. v.l. 12). D13 transp. 13 and 14^{cd}. —^{a}) T1 damaged for दिष्ट्यासि दर्श. Ś2 V3 B1 D2.3.8.12 [अ]सि गोचरं; B3 संदर्शनं; D1 स गोचरं; D5.10 G3 [अ]द्य दर्शनं; G2 हि दर्शनं (for [अ]सि दर्शनं). Ñ2 V1 B2-4 D13 प्राप्तो (for राम). —^{b}) G3 ** वान्. D6 T2 M5 असि (for इह). Ś2 V2.3 B1 D1-3.8.12 त्वं प्राप्तो मम दर्शने(V2 ** गोचरं) ; Ñ2 V1 B2-4 D13 मम राम रणाजिरे. —^{c}) Ñ2 V1.2 B2-4 त्वं; D3 च; D6 T2.3 M5 हि (for ऽसि). Ś2 V3 B1 D1.2.8.12 M1.2 कांक्षितस्य (for काङ्क्षितोऽसि). D13 गर्जतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य. —^{d}) V1.3 B1 M5 [इ]तरे मृगाः ; D5 T1 G3 महामृगः (D5 °गाः) (for [इ]तरो मृगः).

14 Ñ1 D4.13 om. 14^{ab} (for Ñ1 D4, cf. v.l. 12). —^{a}) Ś2 D8 -योगेन (for -वेगेन). —^{b}) Ś2 B1 D1.2.8.12 प्रेतानां (for प्रेतराड्-). B3 -निलयं (for -विषयं). T1 *तः ; T3 M5 गताः (for गतः). D3 प्रेतानां निलयं गतः. —D13 transp. 13 and 14^{cd}. —^{c}) Ś2 D8.12 त्वाजौ (for त्वया). V3 B1.4 M3 वीरास् (for शूराः). —^{d}) Ś2 Ñ V B D1-4.8.9.12.13 transp. सह and तैस्. Ś2 V2.3 B1.3 D1-3.8.12.13 [अ]द्य; D4 [ए]व; D6.7.10.11 T2.3 G1 M3.5 च (for त्वं). V2.3 B1.3 D9-11 वसिष्यसि; D4 G2.3 गमिष्यसि; D13 [ए]व शेष्यसं; M3 समेक्ष्यसि (sic) ; Cm as in text (for समेष्यसि). D5 T1 संगमिष्यसे(T1 °सि). —After 14, G2 ins. :

1499* तस्मिन्विमुक्तिदे पापे तीक्ष्णदण्डनखाङ्कुशैः (sic) ।

15 ^{a}) Ñ1 B3 D4.9.13 G3 M1.2.5 [अ]पि; B4 च; D1 [अ]द्य (for [अ]त्र). G1 शृणु राम (for बहुनात्र). —^{b}) G1 बहुनापि (for शृणु राम). —After 15^{ab}, D13 reads 12^{cd}. —^{c}) Ñ V1 B D1-4.13 transp. सकला and लोकास्. —T1 damaged from 15^{d} up to अ in 16^{a}. —^{d}) Ś2 Ñ1 B2-4 D2.8.12.13 च मां च (for मां चैव).

16 T1 damaged up to अ in ^{a} (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś2 D8.12 च (for first वा). D6 च (for second वा). —^{b}) B3 D13 च (for वा). B1 समाहवे; D3.7.9-11 रणाजिरे; D4 महाहवं; D5 T1 °रणे (for महाहवे). —^{c}) Ś2 V2.3 B1 D2.3.8.12 यद्; B3 M1.2 ते; D1 ये (sic); G2 वै (for वा). —^{d}) D6 T2.3 चावर्ततां (for वा वर्ततां). D7.9.10.11.13 G1 Ck.t transp. तेन वा and वर्ततां. D10.11 Ck.t मृधे; D13 त्वया; M1.2 मृधे; Cm.g as in text (for युधि). Ś2 V2.3 B1.3 D1-3.8.10.12 वर्ततां तेन नौ(D1 नो) मृधे(V2 तद्युधि; V3 B1.3 मे युधि) ; G2 तेन युद्धं प्रवर्ततां; M3 तेनैव युधि वर्ततां. —For 16^{cd}, Ñ V1 B2.4 D4 subst. ; while B3 ins. after 16^{ab} :

1500* वर्ततां तेन वा युद्धमभ्यस्तं येन वा त्वया ।

[Ñ1 D4 ते तदा; V1 ते मया (for तेन वा). B3 अत्यंतं; B4 D4 अभ्यस्तं (for अभ्यस्तं). Ñ2 चापि यत् (for येन वा).]

—Thereafter Ñ V1 B2.4 D4 cont. ; while Ś2 V2.3 B1.3 D1-3.8.12.13 ins. after 16 :

1501* तेन मां प्रतियुध्यस्व यदि जातोऽसि सत्कुले ।
अद्य मद्बाणनिर्भिन्नं सस्ताङ्गं क्षतजोक्षितम् ।
क्रव्यादसंघाः कर्षन्तु रणे रेणुपरिष्कृतम् ।
मद्बाणगोचरगतः साम्प्रतं न भविष्यसि ।

[(l. 1) V2 एहि (for तेन). B2.4 D13 सं- (for मां). D4 पार्थिवात् (for सत्कुले). —(l. 2) Ś2 D12 अथ (for अद्य). Ś2 D1-3.8.12 त्वां (for मद्-). B3 -निर्भिन्नः . Ñ V B2.3

G. 6. 58. 26
B. 6. 79. 17
L. 6. 57. 23

मकराक्षवचः श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः ।
अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यमुत्तरोत्तरवादिनम् ॥ १७

चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां त्वत्पिता च यः ।
त्रिशिरा दूषणश्चापि दण्डके निहता मया ॥ १८

स्वाशितास्तव मांसेन गृध्रगोमायुवायसाः ।
भविष्यन्त्यद्य वै पाप तीक्ष्णतुण्डनखाङ्कुशाः ॥ १९

एवमुक्तस्तु रामेण खरपुत्रो निशाचरः ।
बाणौघानसृजत्तस्मै राघवाय रणाजिरे ॥ २०

D3 स्रस्तांग-(B3 °गः); B1 भ्रांतांग-; D4 शस्त्रांगैः (for स्रस्ताङ्ग). V3 B1.4 रुधिरोक्षितं; B3 क्षतजोक्षितः (for क्षतजोक्षितम्). —V3 om. (hapl.?) l. 3. B3 reads l. 3 in marg. D13 cont. l. 3–4 after 1502*. —(l. 3) B1 कुर्वंतु (for कर्षन्तु). Ñ1 B3 क्रव्यादास्त्वां विकर्षंतु (for the prior half). Ñ1 B4 D1–4 रण- (for रणे). Ñ1 D4 -समुक्षितं (for -परिष्कृतम्). —B3 om. l. 4. —(l. 4) D1–3 -बाहु- (for -बाण-). Ñ2 V1 B4 महाङ्गगौरवमि(V1 °गोचरग)तः (for the prior half).]

17 [a]) D13 मकराख्यवचः. —[b]) D4 तदा चुक्रोध राघवः. —After 17[ab], D13 ins.:

1502* उवाच वचनं चेदं हर्षयन्वानरान्बहून्।

—Thereafter D13 cont. l. 3–4 of 1501* and then erroneously repeats 17[ab]. —[c]) M5 तरसा (for प्रहसन्). —[d]) D2 -वादिनः (for -वादिनम्). —After 17, B1(repeats after 1506*).2 D5–7.9–11 S ins.; while Ś2 Ñ V B3.4 D1–3.8.12.13 cont. after 1506*:

1503* कत्थसे किं वृथा रक्षो बहून्यसदृशानि तु।
न रणे शक्यते जेतुं विना युद्धेन वाग्बलात्।

[(l. 1) M3 कत्थने (for कत्थसे). G1 त्वं (for किं). Ś2 V3 B1(both times) D1–3.8.13 मूढ; V3 शूर (for रक्षो). B4 बहुना (for बहूनि). Ñ1 D1.6.13 T2 G2 M5 च; Ñ2 V1 B2.4 वै; D3 [अ]पि; D9–11 ते; T3 त्वं (for तु). —(l. 2) D6 शक्यसे(sic) (for शक्यते). T1 damaged for युद्धेन वाग्ब. M5 वीर्येण (for युद्धेन). Ñ1 वेगिना; V3 वारणात्; B3 D13 वै गिरा (for वाग्बलात्).]

—Thereafter, Ñ2 V1.2 B2–4 cont. a passage relegated to App. I (No. 44).

18 B2 om. 18–20[b]. D13 om. after चतु in [a] up to त्रिशि in [c]. —[b]) D4.5 T1 राक्षसास्. D1 तव(hypm.) (for त्वत्-). Ś2 Ñ2 V1 B3.4 D1–4.8.13 M1.2 च सः; Ñ1 वने; V2.3 B1 हतः (for च यः). —[c]) V3 B1.3 दूषणं (sic) (for दूषणश्). Ś2 Ñ V B1.3.4 D1–6.8.12.13 S [ए]व (for [अ]पि). —[d]) D10 T3 निहतो (for निहता). Ś2 Ñ2 V B1.4 D1–3.8.12 हता(D2 °तो) मे दंडके वने(D1 °कानने); Ñ1 B3 D4.13 निहता(D13 °तो) दंडके वने(Ñ1 D4 मया). —After 18, Ñ2 ins.; G (ed.) cont. after l. 1 of 1505*:

1504* त्वामद्य निहनिष्यामि यदि तिष्ठसि संयुगे।

[G (ed.) [अ]पि हनिष्यामि.];

while V2.3 B1.3 ins.; G (ed.) ins. l. 1 only after 18:

1505* यद्येवं वेत्सि दुर्बुद्धे गर्जसि त्वं किमद्य वै।
पितुरुत्कण्ठितश्चासि तत्त्वां संपादयाम्यहम्।

19 B2 om. 19 (cf. v.l. 18). —[a]) Ñ V1 B3.4 स्वादुना; V2.3 B1 सुस्थितास्; D1.2.5.6.9.11 श्वा(D5.6.11 स्वा)सितास् (for स्वाशितास्). D7.9–11 चापि (for तव). D4 गृध्रकाकबलाकाश्च; D13 गृध्रकंकबलाकाकाः. —[b]) Ñ1 D13 खगा; D4 खग- (for गृध्र-). D4 -वक्षसाः(sic) (for -वायसाः). —[c]) G2 भविष्यंतु. Ś2 V2.3 B1 D1–3.8.12 ते (for वै). B3 D13 तृप्तास्; M5 पापी(sic) (for पाप). Ñ2 V1 B4 अद्य तृप्ता भविष्यंति; D4 भक्षयिष्यंति पापं त्वां. —[d]) D13 तांस्तु(sic) (for तीक्ष्ण-). V2 -दंष्ट्र-; D5 G2 -दंड- (for -तुण्ड-). V2.3 B1 D3 -[आ]युधाः; D4 -[आ]युधैः; D6 -[अं]शुकाः(meta.) (for -[अ]ङ्कुशाः). M5 तीक्ष्णतुंडेन च द्विजाः. —After 19, Ś2 Ñ V B1.3.4 D1–4.7–9.12.13 G1.2 ins.; G3 ins. after 20(first occurrence):

1506* रुधिरार्द्रमुखा हृष्टा रक्तपक्षाण्डजाश्च ह।
खे गता वसुधां चैव भविष्यन्ति समन्ततः।

[(l. 1) D3.7 G2 ये (for ह). D9 राक्षसाश्चांडजाश्च ये; D13 रक्तपक्षा द्विजारित्वह; G1 रक्तभक्षांडजाश्च ये (for the post. half). —(l. 2) Ñ V1 B3.4 D4 खं; D3 ये (for खे). Ś2 D7–9.12 G1.2 वसुधायां च (for वसुधां चैव). D1.3 G2 भ्रमिष्यंति (for भविष्यन्ति). Ś2 D8.12 न संशयः; D4 निशाचराः (for समन्ततः). Ñ2 V1 B4 ये चान्ये पिशिताशिनः(B4 °शनाः); D7.9 भ्रमिष्यंति च (D9 भ्रामयिष्यंति) सर्वतः (for the post. half).]

—Thereafter, Ś2 Ñ V B1(repeats).3.4 D1–3.8.12.13 cont. 1503*.

20 Ñ2 V1.2 B2–4 D4 om. 20[ab] (for B2, cf. v.l. 18). G3 reads 20 twice (var.). —[a]) D7.9–11 G1–3 (second time) M3 राघवेणैवमुक्तस्तु. —[b]) Ś2 D2.7–12 G1–3(second time) मकराक्षो (for खरपुत्रो). D7.9–11.13 M1.2 महाबलः (for निशाचरः). —[c]) D13 बाणौघं. Ś2 V2 B1.3.4 D1–4.8.12.13 मुमुचे; Ñ1 V1.3 D5.7.9–11 T1 G3(both times) M3 असृजत्(T1 damaged from चत् up to राघ in [d]) (for असृजत्). D4 तस्मिन् (for तस्मै). B2 स बाणौघान्मुमोचास्मै. —[d]) Ñ2 V1 B2.4 राक्षसाय (for राघवाय). —After 20 (first occurrence), G3 ins. 1506*.

तान्शरान्शरवर्षेण रामश्चिच्छेद नैकधा ।
निपेतुर्भुवि ते छिन्ना रुक्मपुङ्खाः सहस्रशः ॥ २१

तद्युद्धमभवत्तत्र समेत्यान्योन्यमोजसा ।
खरराक्षसपुत्रस्य सूनोर्दशरथस्य च ॥ २२

जीमूतयोरिवाकाशे शब्दो ज्यातलयोस्तदा ।
धनुर्मुक्तः स्वनोत्कृष्टः श्रूयते च रणाजिरे ॥ २३

देवदानवगन्धर्वाः किंनराश्च महोरगाः ।
अन्तरिक्षगताः सर्वे द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् ॥ २४

विद्धमन्योन्यगात्रेषु द्विगुणं वर्धते बलम् ।
कृतप्रतिकृतान्योन्यं कुर्वाते तौ रणाजिरे ॥ २५

राममुक्तांस्तु बाणौघान्राक्षसस्त्वच्छिनद्रणे ।
रक्षोमुक्तांस्तु रामो वै नैकधा प्राच्छिनच्छरैः ॥ २६

बाणौघवितताः सर्वा दिशश्च विदिशस्तथा ।
संछन्ना वसुधा चैव समन्तान्न प्रकाशते ॥ २७

G. 6. 58. 38
B. 6. 79. 28
L. 6. 57. 34

21 ^{a}) Ñ2 V1.2 B2.4 ततस्तान्. —^{b}) Ñ2 V1.2 B2.4 रक्षश्च; D3 रामं (sic) (for रामश्च). D4 लीलया (for नैकधा). —^{c}) Ñ2 B2.4 पेतुस्ते (for निपेतुर्). Ś2 भुवि ते छिन्ना; Ñ1 B3 ते भुवि च्छिन्ना; Ñ2 V B1.2.4 D6.7.9–11 T2.3 G M1.2.5 भुवि विच्छिन्ना; D4 ते तु विच्छिन्ना; D13 तेपुरिभिन्ना (sic) (for भुवि ते छिन्ना). —G3 damaged from 21^{d} up to देवदा in 24^{a}. —^{d}) D5 T1 M1.2.5 समंततः; D9–11 सुवाससः (for सहस्रशः).

22 G3 damaged for 22 (cf. v.l. 21). —^{a}) Ñ B3 D4.13 घोरं (for तत्र). —^{b}) M5 समरे (for समेत्य). Ñ1 B4 D4 अन्योन्यं सम(B4 सममन्योन्य)मोजसा. —D10 om. 22^{c}–23^{b}. —^{c}) Ñ V1 B2–4 D4.6.13 T2.3 M1.2.5 राक्षसस्य च पुत्रस्य; D5 T1 M3 रक्षसः खरपुत्रस्य. —^{d}) D13 पुत्रो (sic) (for सूनोर्). Ś2 V2.3 B1 D1–3.8.12 रामस्य च महात्मनः.

23 G3 damaged for 23 (cf. v.l. 21). D10 om. 23^{ab} (cf. v.l. 22). —^{b}) Ś2 D8.12 भुवि; Ñ1 B4 D13 तथा; V2.3 B1 D1–3 तयोः; B3 D4.9.11 इव (for तदा). —^{c}) Ś2 Ñ1 V3 B3 D1–4.8–13 T1.2 G1.2 M -मुक्त- (for -मुक्तः). Ś2 V B1.3 D8.12 T3 -श(V स्व)रोत्कृष्टः; Ñ1 M1.2 -स्वनोन्मिश्रः; D6.7.9 T2 G1 स्वनोत्यंतं; D10.11 -स्वनोन्योन्यं; M5 -स्वनोद्घुष्टः; Cg as in text (for स्वनोत्कृष्टः). D5 धनुर्मुक्ततयोत्कृष्टः. —^{d}) Ś2 Ñ2 V1 B2.4 D5.8.12 T1 M2 स्म; Ñ1 V2.3 B1.3 D1–3.13 हि (for च). —After 23, B3 reads 27^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

24 G3 damaged for देवदा in ^{a} (cf. v.l. 21). Ś2 D5.8 om. (hapl.) 24–25. —^{b}) Ñ V B D1–4.13 स- (for च). —^{c}) Ñ2 V2 B D4.6.13 अंतरीक्ष-. —V3 damaged from ताः up to विद्ध in 25^{a}. B4 -स्थिताः; D2.12 -चराः (for -गताः). Ñ1 B3 D4.13 तस्थुर् (for सर्वे). V1 G2 M1.2 अंतरीक्षे स्थिताः(G2 तु ते) सर्वे. —^{d}) D13 तम् (for तद्).

25 Ś2 D5.8 om. 25; V3 damaged up to विद्ध in ^{a} (for both, cf. v.l. 24). —^{a}) D2 बद्धश्च; D12 छिद्रम् (for विद्धम्). Ñ2 V1 B2.4 गात्रेषु विध्यथेन्योन्यं. —^{b}) Ñ1 D4 व्यथितौ(Ñ1 °ते [sic]) पुनः; Ñ2 V1 B2.4 विव्यथे पुनः; V2 B3 व्यथते पुनः; V3 B1 वर्तते शरः; D1–3.12.13 विध्यते परः (D13 °तेपरः); T1.3 G1.2 M3.5 वर्धते(G2 ववृधे) परं; Cr.m.g.k.t as in text (for वर्धते बलम्). ❀ Cr: वर्धते अवर्धत. ❀ —V3 om. 25^{cd}. —^{c}) B4 कृते (for कृत-). Ñ2 V1 B2.4 -कृते यत्तौ(B2 °त्तौ); B1 D1–4.9.13 -कृतेन्योन्यं; D12 -कृतं तत्र (for -कृतान्योन्यं). —^{d}) Ñ1 B3 D4 कुर्वे(B3 °रु)तस्; Ñ2 V1 B2.4 चेरतुस्; D1 कुर्वंतौ; D6.7 कुर्वंतां (sic); D9–11 G3 M3 Cr.m.g.t कुरुतां; D13 चक्रतुस्; G1 कु*(illeg.)तात्; M5 सर्वं तौ (for कुर्वाते). G1.2 M5 तु (for तौ). ❀ Cv: कृतप्रतिकृता-न्योन्यं कृतप्रतिकृतावन्योन्यौ यस्मिन्युद्धे कर्मणि तत्।; so also Cr.m.g; Ct: कृतप्रतिकृता कृतप्रतिकृतानि। आर्षो डादेशो विभक्तेः। Cr.m.g.t add कुरुताम्, अकुरुताम् (Ct °ताम्, अडभाव आर्षः). ❀

26 D9 om. 26^{ab}. Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 transp. 26 (B3 D4 om. 26^{cd}) and 27 (B3 27^{ab} second occurrence). —^{a}) G3 damaged for राममुक्तां. B4 हि; D4 च (for तु). Ś2 D1–3.8.12 शिता(D1 हिता; D3 च ता)न्बाणान्; Ñ2 तु बाणांस्तान्; V2 महाबाणान्; V3 B1 शरान्घोरान्; D5 T1 M5 तु बाणान्वै; T3 तु बाणौघैर् (for तु बाणौघान्). Ñ1 B3 D13 राममुक्तं हि(B3 त्रि-) बाणौघं. —^{b}) Ś2 Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12.13 [ऽ]थ (for तु). Ñ1 V3 B1.3 D1.3.4.13 M1.2 शरैः (for रणे). Ñ2 V1 B2.4 रक्षश्चिच्छेद सायकैः; T2 G1 रक्षस्तानच्छिनद्रणे. —V3 om. 26^{c}–27. —^{c}) D13 T2 -मुक्तं (for -मुक्तांस्). Ś2 Ñ V2 B2.4 D2.3.8.12 च; D13 हि (for तु). Ñ V1.2 B2.4 D13 M1.2 [ऽ]पि (for वै). B1 D1 G1 शरात्रामो; G2 तु बाणौघैर्; M5 तु बाणान्वै (for तु रामो वै). —^{d}) G1 चिच्छेद बहुधा शरैः; M5 रामश्चिच्छेद सायकैः.

27 V3 om. 27 (cf. v.l. 26). B3 repeats 27^{ab} here (cf. v.l. 23). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 transp. 26 (B3 D4 om. 26^{cd}) and 27 (B3 27^{ab} second occurrence). —^{a}) Ś2 B1 D2.4.8.12 शरौघसंत(D2 °न)-ताः; Ñ1 B3(both times) D13 बाणौघसंतताः; Ñ2 V1.2

G. 6. 58. 40
B. 6. 79. 20
L. 6. 57. 36

ततः क्रुद्धो महाबाहुर्धनुश्चिच्छेद रक्षसः ।
अष्टाभिरथ नाराचैः सूतं विव्याध राघवः ।
भित्त्वा शरै रथं रामो रथाश्वान्समपातयत् ॥ २८
विरथो वसुधां तिष्ठन्मकराक्षो निशाचरः ।
अतिष्ठद्वसुधां रक्षः शूलं जग्राह पाणिना ।
त्रासनं सर्वभूतानां युगान्ताग्निसमप्रभम् ॥ २९
विभ्राम्य च महच्छूलं प्रज्वलन्तं निशाचरः ।
स क्रोधात्प्राहिणोत्तस्मै राघवाय महाहवे ॥ ३०
तमापतन्तं ज्वलितं खरपुत्रकराच्च्युतम् ।
बाणैस्तु त्रिभिराकाशे शूलं चिच्छेद राघवः ॥ ३१

$B_{2.4}$ बाणौ(V_2 शरौ)घैः संततैः; D_1 शरौघैराततः; D_3 शरौघैः संतताः ; D_6 बाणौघाविततः ; M_3 बाणौघैर्विततः (for बाणौघविततः). M_5 चापि (for सर्वा). —^{b}) D_1 om. (hapl.) दिशश्च वि. $Ś_2$ $D_{2.8.12.13}$ स- (for च). $Ñ_1$ D_4 प्रतिदिशस् ; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{1-3}(both times).$_4$ $D_{5.9-11}$ T_1 $G_{1.3}$ M च प्रदिशस् (for च विदिशस्). $Ś_2$ B_3(both times) $D_{2.8.12}$ तदा; M_5 च वै (for तथा). —^{c}) $Ś_2$ $D_{1.7}$ M_1 संछिन्ना (sic) (for संछन्ना). $D_{5.7}$ T_1 $G_{2.3}$ द्यौश्च (for चैव). —^{d}) $B_{1.3}$ च (for न). $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ च(D_{13} प्र[sic])काशिरे (for प्रकाशते).

28 B_3 om. 28^{ab}. —^{b}) $Ś_2$ Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{1-3.6.8-13}$ $T_{2.3}$ G_1 $M_{1.2}$ संयुगे; V_3 B_1 D_4 सायकैः ; $G_{2.3}$ राक्षसः ; M_5 राघवः (for रक्षसः). —^{c}) $Ñ_2$ B_2 $D_{4.8}$ T_3 अष्टभिश् ; D_1 अमीभिर्; G_3 damaged (for अष्टाभिर्). $Ñ_2$ V_1 चैव; $B_{2.4}$ चापि; T_3 चाथ (for अथ). D_4 बाणौघैः (for नाराचैः). —V_3 damaged for 28^{c}. —^{d}) $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ स तं (for सूतं). M_5 संयुगे (for राघवः). —^{e}) T_2 छित्त्वा. $D_{6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ रथं शरै (by transp.) ; M_5 तु तं रथं (for शरै रथं). —^{f}) M_5 अभ्यपातयत् (for समपातयत्). $D_{5-7.10.11}$ T Ctp रथादश्वानपातयत् ; D_9(with hiatus) हत्वा अश्वानपातयत् ; G_3 ***श्वानपातयत् (damaged); $M_{1.2}$ रथ्यानश्वानपातयत् . ❀ Ck : भित्त्वेति । भङ्क्त्वेति यावत् । ; so also Ct, which adds 'हत्वा अश्वान्' इत्यसंधिपाठः. ❀ —For 28^{ef}, $Ś_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

1507* छित्त्वा परै रथं रामो रथादश्वान्व्यमोक्षयत् ।

[V_3 damaged for the prior half. $Ś_2$ $D_{8.12}$ पर- ; $B_{1.3}$ शरै; D_1 खर- ; D_{13} चैव (for परै). D_4 शरैश्छित्त्वा (for छित्त्वा परै). Ñ V_1 $B_{2.4}$ तथा (for रथं). $Ś_2$ D_8 रथं तेषाम् ; D_{12} रथादेषाम् ; D_{13} रथाश्वांश्च (for रथादश्वान्). $Ś_2$ V_2 $D_{1-3.8.12}$ अमोक्ष(V_2 °च)यत ; $Ñ_1$ $D_{4.13}$ विमोक्षयत्(D_4 °यन्); $Ñ_2$ न्यपातयत् ; V_3 B_1 अपातयत (for व्यमोक्षयत्). B_2 रथादेनं व्ययोजयत् (for the post. half).]

29 ^{a}) $Ś_2$ $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ T_3 वसुधां प्राप्य; $Ñ_2$ V_1 B_{2-4} [ऽ]थ स($Ñ_2$ [ऽ]प्यथ; B_4 ह्यथ) भूमिष्ठो; $D_{10.11}$ Cm.t वसुधास्थः स; $M_{1.2}$ वसुधायां च; M_5 भूतले तिष्ठन् (for वसुधां तिष्ठन्). —^{b}) $Ś_2$ मकराख्यो. $M_{1.2}$ तिष्ठन्राक्षसपुंगवः. —After 29^{ab}, $Ś_2$ repeats erroneously 9^{c}–29^{b}. —B_3 reads (marg.) 29^{c}–30^{b} twice (var.). —^{c}) $D_{5.10.11}$ T_1 G_3 $M_{3.5}$ Cr.m तत्तिष्ठद् ; D_6 उत्तिष्ठद् (for अतिष्ठद्). $Ś_2$ V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ T_3 अधिकं(T_3 अत्यंतं) क्रोधसंरब्धः (V_3 B_1 °क्तः); $Ñ_2$ V_1 $B_{2.3}$(second time).$_4$ क्रोधरक्तेक्षणः शीघ्रं(B_2 शूलं) ; V_2 युधि संक्रोधसंपन्नः; $M_{1.2}$ तरस्वी मकराक्षस्तु. —^{d}) B_2 शीघ्रं (for शूलं). ❀ Cr.t : 'तत्तिष्ठद्वसुधाम्' इति पाठः। Ct adds वसुधां वसुधायां तिष्ठत्तद्रक्षः शूलं जग्राहेति संबन्धः. ❀ —^{e}) $Ñ_1$ B_3 (first time) $D_{4.13}$ M_5 त्रासयन् ; D_{12} श्रमणं (for त्रासनं). $Ñ_1$ B_3 (first time) $D_{4.13}$ -भूतानि (for -भूतानां). —^{f}) B_3 (first time) $D_{4.13}$ -प्रभः (for -प्रभम्). —After 29, $D_{7.10.11}$ G_1 M_5 ins. :

1508* दुरवापं महच्छूलं रुद्रदत्तं भयंकरम् ।
जाज्वल्यमानमाकाशे संहारास्त्रमिवापरम् ।
यं दृष्ट्वा देवताः सर्वा भयार्ता विद्रुता दिशः ।

[(l. 1) M_5 -मुक्तं (for -दत्तं). —G_1 om. l. 2. M_5 om. l. 3. —(l. 3) G_1 तदृष्ट्वा देवगंधर्वा (for the prior half).]

30 B_3 reads (marg.) 29^{c}–30^{b} twice (var.). —^{a}) B_3 (second time) च ततः; D_5 T_1 बहुशः ; D_6 T_3 G_2 $M_{3.5}$ स(G_2 M_3 तु; M_5 हि) महच् ; T_2 स महा- (for च महच्). $Ś_2$ $D_{1.2.8.12}$ प्रभ्रा(D_8 °भ्र)म्याथ (D_1 प्रणम्य [subm.]) च तच्छूलं; $Ñ_1$ B_3 (first time) $D_{4.13}$ स विभ्र(D_{13} °भ्रा)म्य(D_4 °त्रास्य) महच्छूलं; $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ प्रहस्या(V_1 B_2 प्रभ्राम्या; B_4 आभ्राम्या)विध्य तच्छूलं; $V_{2.3}$ B_1 D_3 प्रविभ्राम्या(V_2 स विभ्राम्या; B_1 प्रविभाज्या; D_8 परिभ्राम्या)थ तच्छूलं; $M_{1.2}$ भ्रामयित्वा महच्छूलं. ❀ Ct : शूलोऽर्धर्चादिः. ❀ —^{b}) $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ मकराक्षो; D_3 प्रज्वलन्स; D_5 T_1 $G_{2.3}$ दीप्यमानं; M_5 तं ज्वलंतं (for प्रज्वलन्तं). V_1 महाबलः (for निशाचरः). —$Ñ_2$ om. 30^{c} – 31. —^{c}) $Ś_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{1-3.8.12}$ क्रोधाच्च(B_4 °त्तु) ; V_2 B_1 क्रोधात्स (by transp.) ; B_3 $D_{4.13}$ सक्रोधः ; D_5 T_1 G_3 अम(T_1 **)र्षात् (for स क्रोधात्). —^{d}) $Ś_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.5-12}$ T $G_{1.3}$ महात्मने; D_{13} G_2 महारणे; M_5 रणाजिरे (for महाहवे).

31 $Ñ_2$ om. 31 (cf. v.l. 30). —^{a}) $Ś_2$ V $B_{1.3}$ $D_{1-3.8.12}$ आपतंतं ज्वलंतं च(V_2 $D_{1.2}$ तु) ; $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ दृष्ट्वा शूलं ज्वलंतं तु (D_4 °लं महातीक्ष्णं; D_{13} °लमनुप्रासं); B_4 आयांतं ज्वलनप्रख्यं. —^{b}) $Ś_2$ B_4 $D_{2.3.8.12.13}$ T_2 G_1 -कर- (for -कराच्). —^{c}) $Ñ_1$ V $B_{1.3.4}$ $D_{3.4.6}$ $T_{2.3}$ स($V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ तं) त्रिभिर् ; $D_{1.7.9.11}$ चतुर्भिर् (for तु त्रिभिर्).

स च्छिन्नो नैकधा शूलो दिव्यहाटकमण्डितः ।
व्यशीर्यत महोल्केव रामबाणार्दितो भुवि ॥ ३२

तच्छूलं निहतं दृष्ट्वा रामेणाद्भुतकर्मणा ।
साधु साध्विति भूतानि व्याहरन्ति नभोगताः ॥ ३३

तद्दृष्ट्वा निहतं शूलं मकराक्षो निशाचरः ।
मुष्टिमुद्यम्य काकुत्स्थं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३४

स तं दृष्ट्वा पतन्तं वै प्रहस्य रघुनन्दनः ।
पावकास्त्रं ततो रामः संदधे स्वशरासने ॥ ३५

तेनास्त्रेण हतं रक्षः काकुत्स्थेन तदा रणे ।
संछिन्नहृदयं तत्र पपात च ममार च ॥ ३६

दृष्ट्वा ते राक्षसाः सर्वे मकराक्षस्य पातनम् ।
लङ्कामेव प्रधावन्त रामबाणार्दितास्तदा ॥ ३७

दशरथनृपपुत्रबाणवेगै
रजनिचरं निहतं खरात्मजं तम् ।
ददृशुरथ च देवताः प्रहृष्टा
गिरिमिव वज्रहतं यथा विशीर्णम् ॥ ३८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

G. 6. 58. 0
B. 6. 79. 41
L. 6. 57. 47

32 ^{a}) D_{9-11} भिन्नो (for च्छिन्नो). $\tilde{N}_1$ B_3 D_{13} बहुधा; $D_{5.6}$ T G_3 त्रिविधं; $M_{1.2}$ तु त्रिधा (for नैकधा). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ तच्छूलं बहुधा छिन्नं; $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2.4}$ D_{1-4} L (ed.) तच्छि(V_2 विच्छि; V_3 D_1 तं छि)न्नं बहुधा($\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ सहसा; D_4 शतधा; L [ed.] वसुधां) शूलं; M_5 विच्छिन्नो त्रिविधं बाणैः. —^{b}) $\acute{S}_2$ $D_{1.2.8.12}$ दिव्यं; $M_{1.2}$ दीप्त-; M_5 शूलो (for दिव्य-). $\acute{S}_2$ $D_{2.8.12}$ -चित्रितं; $\tilde{N}$ V B $D_{1.3.4.13}$ M_5 -भूषितं ($\tilde{N}_1$ B_3 M_5 °तः) (for -मण्डितः). —^{c}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{1-4.8.12.13}$ व्य(D_2 प्र)दीर्यत; V_2 तत्प्रदीप्तं (for व्यशीर्यत). V_3 B_1 D_4 महोल्काभं (for महोल्केव). —^{d}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ -[अ]र्दितं($\tilde{N}_1$ B_3 D_{13} °तो) भृशं (for -[अ]र्दितो भुवि).

33 ^{a}) M_5 तं (for तच्). —G_2 om. 33^{b} – 34^{a}. —^{b}) $D_{7.9-11}$ $G_{1.3}$ M [अ]क्लिष्ट- (for [अ]द्भुत-). —G_1 damaged from कर्मणा up to साध्विति in ^{c}. —^{c}) V_3 B_1 देवाश्च (for भूतानि). —^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{1.3}$ व्याहरंत; V_2 व्याहरंतो; B_1 व्याहरंस्ते (for व्याहरन्ति). $\acute{S}_2$ V_2 $D_{1.3.8.12}$ नभस्तलात् (V_2 D_3 °ले); $\tilde{N}$ V_1 $B_{2.4}$ D_4 विहायसि; $M_{1.2}$ सहस्रशः (for नभोगताः). ❀ Cv.g : नभोगता नभोगतानि । " सुपां सुलुक् " इत्यादिना आकारादेशः . ❀

34 G_2 om. 34^{a} (cf. v.l. 33). —^{a}) $\tilde{N}_2$ V B $D_{2-4.6.7.9-13}$ $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ M तं (for तद्). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ विफलं (for निहतं). B_1 reads शूलं in marg. —^{b}) V_1 महाबलः (for निशाचरः). —After 34, $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} ins. :

1509* स्थितोऽहं यदि ते शक्तिर्युध्यस्वाद्य मया सह ।

35 ^{a}) B_4 न (sic) (for स). $\acute{S}_2$ च; $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.7-12}$ $G_{1.3}$ तु (for वै). $\tilde{N}_1$ B_3 D_4 [अ]पतद्वेगात् (for पतन्तं वै). D_{13} तं दृष्ट्वा पतितं वेगात्. —^{b}) $M_{1.2}$ प्रहसन् (for प्रहस्य). M_5 प्रसह्य रघुपुंगवः. —^{c}) M_5 तदा (for ततो). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ शीघ्रं; $M_{1.2}$ धीमान् (for रामः). —^{d}) $\tilde{N}_1$ B_1 स्वे; V_3 $D_{5.7.9-11}$ T_1 G M_{1-3} तु; $B_{3.4}$ स; D_{13} वै; L (ed.) च (for स्व-). D_4 पुरुषर्षभः; M_5 सायकासने (for स्वशरासने).

36 ^{a}) G_1 M_5 तदा; G_2 हतो; G (ed.) [आ]हतं (for हतं). —^{b}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{2.4.8.12.13}$ महात्मना; D_3 रणाजिरे; $M_{1.2}$ तदा भुवि; M_5 [ई]रितेन च (for तदा रणे). —^{c}) $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ निर्भिन्न-; $D_{1.3}$ संभिन्न- (for संछिन्न-). $\tilde{N}_1$ $V_{2.3}$ $B_{1.3}$ $D_{2.4.9.11.13}$ G $M_{1.2.5}$ संछि(V_2 B_3 D_4 स छि; V_3 $D_{2.13}$ स भि; B_1 संभि)न्नहृदयस्तत्र(D_4 °स्य); $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ छिन्नव(B_4 °च)र्मतनुत्राणः($\tilde{N}_2$ V_1 °णं).

37 ^{a}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ततस् (for दृष्ट्वा). D_5 T_1 तद्; M_5 तु (for ते). —^{b}) D_{13} दुर्मतेः (for पातनम्). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12}$ मकराक्षे हते तदा ($\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{3.4}$ निपातिते; $\tilde{N}_2$ निशाचरे); $M_{1.2}$ मकराक्षं निपातितं. —^{c}) $\acute{S}_2$ $D_{1.8.9.12}$ G_1 प्र($\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ स)धावंति; $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{3.5.13}$ T_1 G_3 $M_{2.3}$ [अ]भ्यधावंत(D_5 T_1 °वंस्ते; D_{13} °वंतो); $\tilde{N}_2$ $B_{1.2.4}$ $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ G_2 M_5 प्रधावंतो; D_4 [अ]भिधावंति (for प्रधावन्त). ❀ Ct : प्रधावन्त प्राधावन्त. ❀ —^{d}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ ययुः; D_1 पुनः; D_{13} T_3 तथा (for तदा). $\acute{S}_2$ $D_{3.8-12}$ G_1 $M_{1.2}$ रामबाणभयार्दि($\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ °प्रपीडि; $M_{1.2}$ °भृशार्दि)ताः .

38 ^{a}) $D_{7.9-11}$ G_1 -सूनु- (for -पुत्र-). B_3 -जालैः (for -वेगैः). —^{b}) D_{13} च (for तम्). D_6 -[आ]त्मजातं (for -[आ]त्मजं तम्). B_3 रजनिचरं खरात्मजं हतं च; D_4 रजनिचरा निहताः खरात्मजश्च. —^{c}) $D_{6.7}$ T_1 G_2 अखिल-; D_6 T_2 अथ तु (for अथ च). M_3 सुरा भृशं (for च देवताः). $\acute{S}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12}$ ददृशुरति(D_{12} °भि)बलं सु(B_4 शू)राः प्रहृष्टाः; $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{4.13}$ वियति च ददृशुः सुराः प्रहृष्टाः; B_2 D_{9-11} T_3 G_3 प्रददृशुरथ देवताः प्रहृष्टा. —^{d}) $\acute{S}_2$ गिरिरिव (sic). B_4 अशनि- (for इव वज्र-). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ क्षणाद्; V_1 B_2 तदा; D_5 T_1 क्षितौ (for यथा). $\tilde{N}_2$ तदा विशालं; V_3 $D_{7.9-11}$ G M यथा विकीर्णं; B_3 विकीर्णश्रृंगं (for यथा विशीर्णम्). $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ गिरिमिव वज्रविदारितं विकी(D_{13} °दी)र्णं. ❀ Cg : गिरिमिव वज्रहतं यथेति । द्वे अप्यव्यये संभूयैकार्थमेवाचक्षाते. ❀ —After 38, D_{13} ins. :

६७

G. 6. 59. 1
B. 6. 80. 1
L. 6. 58. 1

मकराक्षं हतं श्रुत्वा रावणः समितिंजयः ।
आदिदेशाथ संक्रुद्धो रणायेन्द्रजितं सुतम् ॥ १
जहि वीर महावीर्यौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
अदृश्यो दृश्यमानो वा सर्वथा त्वं बलाधिकः ॥ २
त्वमप्रतिमकर्माणमिन्द्रं जयसि संयुगे ।
किं पुनर्मानुषौ दृष्ट्वा न वधिष्यसि संयुगे ॥ ३

1510* स शङ्खभेरीपटहप्रणादै-
रास्फोटिताक्ष्वेडितसिंहनादैः ।
बलैर्धवो(युवा)राक्षसराजपुत्रो
ययौ तदायोधनभूमिमुग्राम् ।

Colophon. *Kāṇḍa name*: Ñ$_1$ V$_1$ B D$_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś$_2$ Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ M$_1$ (M$_1$ दशम्यां)मकराक्षवधः(V$_1$ °धम्). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ$_1$ V$_3$ B$_2$ D$_{2.4.8.12.13}$ om. ; Ś$_2$ 57 ; Ñ$_2$ 60 ; V$_1$ D$_1$ 59 ; V$_2$ B$_1$ 58 ; B$_3$ 53 ; B$_4$ D$_9$ 55 ; D$_3$ 61 ; D$_5$ 69 ; D$_{6.7.10.11}$ T$_1$ G M$_{3.5}$ 79 ; T$_2$ 84 ; T$_3$ 86 ; M$_{1.2}$ 80. —After colophon, D$_2$ concludes with रामः; G M$_{1.2.5}$ श्रीरामाय नमः .

67

Before 1, V$_3$ B$_{1.3}$ D$_{1-3}$ ins. ; while Ñ$_1$ D$_{13}$ ins. before 2 (owing to om.); G (ed.) subst. for :

1511* निहतं मकराक्षं तु दृष्ट्वा रामेण संयुगे ।
शक्रजित्सुमहाक्रुद्धो विवेश रणसंकटम् ।
ततो युद्धं समभवद्रक्षसां वानरैः सह ।
निघ्नतां तत्र चान्योन्यं निशाचरवनौकसाम् ।
आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् । [5]

[(l. 1) Ñ$_1$ मकराक्षस् (sic). D$_2$ तं (for तु). V$_3$ B$_1$ श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). —(l. 2) Ñ$_1$ B$_3$ D$_{13}$ नु(B$_3$ तु)महातेजा; D$_2$ °हाक्रोधो (for सुमहाक्रुद्धो). D$_{1.3}$ इंद्रजित्सु(D$_3$ °त्स)महाक्रोधाद् (for the prior half). D$_1$ रणमंडलं; D$_2$ शरसंकटे. —G (ed.) om. l. 3–5. —(l. 4) D$_1$ वा (for च). Ñ$_1$ B$_3$ D$_{13}$ घ्नतां ललि(D$_{13}$ पततां त्वरि [hypm.])तमन्योन्यं (for the prior half). —(l. 5) Ñ$_1$ B$_3$ D$_{1.3.13}$ आक्रीडम् (for आक्रीड).]

—Thereafter Ñ$_1$ V$_3$ B$_1$ D$_{1-3.13}$ G (ed.) cont. l. 24–65 (Ñ$_1$ D$_{13}$ up to l. 74; G [ed.] l. 10–63) of App. I (No. 45).

1 Ñ$_1$ D$_{13}$ om. 1. Ś$_1$ om. 1^{ab}. V$_2$ repeats 1 after l. 65 (preceded by an addl. colophon) of App. I (No. 45). B$_3$ reads in marg. 1^{ab}. —^{a}) V$_2$(second time).$_3$ B$_1$ D$_{1-3}$ हतेषु तेषु रक्षःसु(V$_2$ वीरेषु). —^{b}) V$_2$(second time).$_3$ B$_1$ D$_{2.3}$ राक्षसाधिपः ; D$_1$ राक्षसेश्वरः (for समितिंजयः). M$_5$ रामेणामिततेजसा. —After 1^{ab}, Ś$_2$ Ñ$_2$ V$_{1.2}$ B$_{2-4}$ D$_{4.8.12}$ ins. :

1512* राक्षसाश्चैव ये तत्र प्रधाना निहता रणे ।
तौ चापि भ्रातरौ श्रुत्वा कुम्भकर्णात्मजावुभौ ।

[(l. 1) V$_2$ [अ]पि (for [ए]व). D$_4$ च हता (for निहता). —(l. 2) D$_4$ वा (for च). Ś$_2$ हत्वा; V$_1$ B$_2$ D$_4$ स्मृत्वा (for श्रुत्वा). Ś$_2$ D$_{8.12}$ रणे (for उभौ).] ;
while D$_{5-7.9-11}$ S ins. :

1513* क्रोधेन महताविष्टो दन्तान्कटकटापयन् ।
कुपितश्च तदा तत्र किं कार्यमिति चिन्तयन् ।

[(l. 1) D$_{7.9-11}$ रोषेण; G$_1$ कोपेन (for क्रोधेन). D$_{7.9-11}$ कटकटाय्य च. ❀ Ck : कटकटापयन् कटकटां कुर्वन् । आर्षः पुक् ।; Ct : कटकटाय्येत्यार्षो ल्यप्. ❀ —D$_5$ M$_5$ om. (hapl. ?) l. 2. —(l. 2) T$_1$ तथा; K (ed.) पदा (sic) (for तदा). G$_3$ कृत्यम् (for कार्यम्).]

—B$_3$ reads in marg. from 1^{c} up to l. 23 of App. I (No. 45). —^{c}) Ś$_2$ D$_8$ आददे च (for आदिदेश). M$_{1.2}$ महातेजाः; M$_3$ [अ]तिसंक्रुद्धो (for [अ]थ संक्रुद्धो). —^{d}) Ś V$_2$(second time).$_3$ B D$_{1-4.8.12}$ पुनः (for सुतम्).

2 Before 2, Ñ$_1$ D$_{13}$ ins. 1511* (followed by l. 24–74 of App. I (No. 45). B$_3$ (first time) reads 2 in marg. (cf. v.l. 1). Ś B$_3$ D$_{4.8.12}$ repeat 2^{ab}, 3–11^{b} (D$_4$ 2^{ab}, 3–4^{b} only) after App. I (No. 45). V$_2$ repeats 2–4^{b} after App. I (No. 45). —^{a}) Ś D$_{8.12}$ (all first time) याहि (for जहि). V$_2$(first time) महावीरौ (for जहि वीर). Ś Ñ$_1$ B$_3$ D$_{4.8.12.13}$ (Ś B$_3$ D$_{4.8.12}$ second time) तौ पापकर्मणौ; D$_5$ T$_1$ M$_5$ वीर महावीरौ (for वीर महावीर्यौ). —^{b}) Ś V$_2$ (second time) B$_1$ D$_{1-3.8.12}$ (Ś D$_{8.12}$ first time) रणे राघव- ; Ñ$_2$ V$_2$ (first time) B$_{2-4}$ D$_4$ (B$_3$ D$_4$ first time) रणे त्वं(V$_2$ [first time] B$_3$ तौ) राम- (for भ्रातरौ राम-). —Ś Ñ$_1$ B$_3$ D$_{4.8.12.13}$ (Ś B$_3$ D$_{4.8.12}$ second time) om. 2^{cd}. —^{d}) B$_3$ (first time) सर्वेषां (for सर्वथा). —After 2, Ś B$_1$ D$_{1-3.8.12}$ (Ś D$_{8.12}$ first time) ins. ; while V$_2$ ins. after 2 (r):

1514* वानरं चैव सुग्रीवं तं चानार्यं विभीषणम् ।
[Ś D$_{8.12}$ तथार्यं च; L (ed.) तं वानार्यं (for तं चानार्यं).]

3 B$_3$ (first time) reads 3 in marg. (cf. v.l. 1). Ś V$_2$ B$_3$ D$_{4.8.12}$ repeat 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś Ñ$_2$ V$_1$ B$_{2.4}$ D$_{12}$ (Ś B$_3$ D$_{12}$ first time) तम् (for त्वम्).

तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य पितुर्वचः ।
यज्ञभूमौ स विधिवत्पावकं जुहुवेन्द्रजित् ॥ ४
जुह्वतश्चापि तत्राग्निं रक्तोष्णीषधराः स्त्रियः ।
आजग्मुस्तत्र संभ्रान्ता राक्षस्यो यत्र रावणिः ॥ ५
शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ विभीतकाः ।
लोहितानि च वासांसि स्रुवं कार्ष्णायसं तथा ॥ ६
सर्वतोऽग्निं समास्तीर्य शरपत्रैः समन्ततः ।
छागस्य सर्वकृष्णस्य गलं जग्राह जीवतः ॥ ७

G. 3. 69. 42
B. 6. 80. 8
L. 6. 58. 8

D9 अप्यमित- (for अप्रतिम-). —[b]) M2 जयति; Cr.m.g as in text (for जयसि). Ś Ñ2 V1 B2–4 D4.8.12 (Ś B3 D4.8.12 first time) जितवांस्त्वं शचीपतिं; G3 जयसीन्द्रं च संयुगे. ※ Cr.g: जयसि अजैषीः . ※ —[c]) Ś Ñ2 V1.2(first time) B2–4 D4.8.12 (Ś B3 D4.8.12 first time) मनुजौ वीर(Ś D8 °रौ); V2(second time).3 B1 D1–3 मानुषौ दृश्यौ; G1 मानुषं दृष्ट्वा (for मानुषौ दृष्ट्वा). —[d]) Ś V3 B1 D1–3.8.12 (Ś D8.12 first time) हनिष्यसि (for वधिष्यसि). V3 B1 D1.2 पुत्रक (for संयुगे). V2 (second time) निहनिष्यसि पुत्रक. ※ Cr.g: पुनःशब्दस्त्वर्थे ।; Cg adds मानुषौ पुनः, मानुषौ तु । संयुगे दृष्ट्वाऽपि न वधिष्यसि किम्? दर्शनमात्रेण वधिष्यस्येवेत्यर्थः . ※

—For 3, Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D4.8.12 second time) subst.:

1515* पुरा त्वयेन्द्रं निर्जित्य देवराजं सुराधिपम् ।
राक्षसा हर्षितास्तात यशः प्राप्तमनुत्तमम् ।
अशक्यस्त्वं च दीनाभ्यां मानुषाभ्यां रणाजिरे ।

[(l. 1) B3 महेंद्रं; D13 त्वमिंद्रं (for त्वयेन्द्रं). D4 सत्तरं त्रिभुवाधिपं (for the post. half). —Ñ1 B3 D4 om. l. 2. —(l. 3) Ñ1 B3 D4 का शंका तेषु(Ñ1 D4 तव); D13 अशक्तस्त्वं च (for अशक्यस्त्वं च).]

4 B3 (first time) reads 4 in marg. (cf. v.l. 1). Ś V2 B3 D8.8.12 repeat 4 (V2 D4 4[ab]) (cf. v.l. 2). —[a]) Ś1 B3 D3.4.8 (all except D3 first time) तथोक्ते; Ś Ñ1 B3 D8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) यथोक्तः; B1 अथोक्तो (for तथोक्तो). —[b]) B1 D1–3 परिगृह्य (for प्रति°). Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D4.8.12 second time) च(D4 स) तद् (for पितुर्). —After 4[ab], V1.2 B4 D4 ins. a passage relegated to App. I (No. 45). —V1 B4 om. 4[c] – 17 (for V1 cf. v.l. l. 64 of App. I [No. 45]). T1 damaged from स in [c] up to जु in [d]. —[c]) M5 यज्ञभूमि (for यज्ञभूमौ). V2 च (for स). V3 B1 विततं (for विधिवत्). Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) यज्ञभूमिं ततो गत्वा. —[d]) D6.10.11 T M1.2.5 Cr.m.g.k.t जुहव (for जुहुवे). Note double Sandhi between जुहुवे and इन्द्रजित्. Ś Ñ V2.3 B1–3 D2–4.8.12.13(Ś B3 D8.12 both times) जुहावाग्निमथेंद्रजित्; D1 जुहुवेग्निं यथेंद्रवत्. ※ Cr.m.g.k.t: जुहव जुहाव । वृद्ध्यभाव आर्षः . ※

5 V1 B4 om. 5 (cf. v.l. 4). B3 (first time) reads 5 in marg. (cf. v.l. 1). Ś B3 D8.12 repeat 5 (cf. v.l. 2). —[ab]) Ñ2 V2.3 D13(first time) जुहुवतश्च (for जुह्वतश्च). Ś D8.12(all first time) [श्च]स्य (for [श्चा]पि). B2 तस्यैव जुह्वतश्चाग्निं (for [a]). Ś Ñ2 V2 B2.3 D1–3.8.12 (Ś B3 D8.12 first time) रक्षसो भीमकर्मणः; V3 B1 राक्षसा भीमविक्रमाः (for [b]). Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) जुह्वतः पावकं चास्य रक्तोष्णीषांबरस्रजः. —Ś D8.12 (all first time) om. 5[cd]. —[c]) Ś Ñ2 V2.3 B1–3 D2.3.8.12(Ś D8.12 second time; B3 first time) आययुस्; Ñ1 B3 (second time) D4.13 आनिन्युस्; D1 आहूय (for आजग्मुस्). D1.2 रण- (for तत्र). V3 B1 D1–3 विक्रांता (for संभ्रान्ता). —[d]) Ś Ñ V2.3 B1–3 D1–4.8.12.13(Ś D8.12 second time; B3 both times) राक्षसाः; T2.3 राक्षसो (for राक्षस्यो).

6 V1 B4 om. 6 (cf. v.l. 4). B3(first time) reads 6 in marg. (cf. v.l. 1). Ś B3 D8.12 repeat 6 (cf. v.l. 2). —[a]) Ś B3 D8.12 (all first time) सर्वाणि; Ś B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) पुष्पाणि; V2.3 B1 D1–3 दर्भाश्च(V2 °णि [sic]) (for शस्त्राणि). B2 सित-; D4 चार्क- (for शर-). B3(second time) -पत्रं च; D13 -वर्षं च; M2.5 Cv -पात्राणि (for -पत्राणि). Ñ1 पुष्पाणि चातपत्रं च. —[b]) Ś Ñ2 B2.3 D8.12(Ś B3 D8.12 first time) च; Ś D8.12 (all second time) [ऽ]त्र (for ऽथ). Ñ1 B3 (second time) D4.13 विभीतक्याः (for समिधोऽथ). Ś1(second time) विभीषकाः; Ñ1 B3 (second time) समिद्धृतं; D1.2 विभीतकान्; D4 स हि घृतं; D13 शनिश्रुतं (sic); G2 damaged (for विभीतकाः). —[c]) Ñ1 B3(second time) D13 माल्यानि (for वासांसि). —[d]) Ś1 (second time) ध्रुवं; Ñ1 वर्म; B3 (second time) शरं (for स्रुवं). D6 T2 M5 तदा (for तथा). Ś Ñ2 D8.12 (Ś D8.12 first time) स्रुवा कार्ष्णायसी तथा; V2.3 B1.3(first time) स्रुवः कार्ष्णायसस्तथा; D1 स्रुवः कृष्णायसस्तथा.

7 V1 B4 om. 7 (cf. v.l. 4). B3(first time) reads 7 in marg. (cf. v.l. 1). Ś B3 D8.12 repeat 7 (cf. v.l. 2). V3 damaged from ऽग्निं in [a] up to स in [c]. D3 reads in marg. from र्य in [a] up to स्ता in 8[c]. Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13(Ś B3 D8.12 second time) read 7[ab] after 1517*. —[a]) Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) शरपत्रैः (for सर्वतोऽग्निं). —[b]) B1 शस्त्र- (for शर-). Ś Ñ2 V2 B2.3 D1–3.7–13 G1.2 M3.5(Ś B3 D8.12 first time) Cg सतोमरैः;

G. 6. 19. 43
B. 6. 80. 9
L. 6. 58. 9

चरुहोमसमिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः ।
बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं दर्शयन्ति च ॥ ८
प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तहाटकसंनिभः ।
हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः ॥ ९
हुत्वाग्निं तर्पयित्वाथ देवदानवराक्षसान् ।
आरुरोह रथश्रेष्ठमन्तर्धानगतं शुभम् ॥ १०
स वाजिभिश्चतुर्भिस्तु बाणैश्च निशितैर्युतः ।
आरोपितमहाचापः शुशुभे स्यन्दनोत्तमे ॥ ११

B1 सतोरणैः (for समन्ततः). Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) जुहावाग्निं विधानतः. —T1 damaged from ष्ण in ° up to ग्रा in ᵈ. —ᶜ) Ś Ñ2 B2.3 D8.12 (Ś B3 D8.12 first time) कंठदेशं तु; V2 D1–3 कंठात्कृष्णस्य; V3 B1 कंठं कृष्णस्य; M3 कृष्णवर्णस्य (for सर्वकृष्णस्य). D6 T2.3 M5 सर्वकृष्णस्य छागस्य (by transp.). —ᵈ) Ś Ñ2 V2.3 B1–3 D1–3.8.12 (Ś B3 D8.12 first time) छित्वा (for गलं). Ś V2 D3.8.12 (Ś D8.12 first time) शोणितं; Ñ2 B2.3 (first time) D1 जीवितं; V3 damaged ; B1 D2 जीववत् (for जीवतः). —For 7ᶜᵈ, Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) subst. :

1516* असृक्चैवाथ कृष्णस्य कण्ठाच्छागस्य जीवतः ।

[D4 विश्रित- (sic); D13 एवाशु (for चैवाथ). Ñ1 B3 D4.13 छागस्य (for कृष्णस्य). Ñ1 B3 D4.13 कंठात्कृ(B3 °रकृं)त्त(Ñ1 D4 °ष्ण)स्य.]

—Thereafter, Ś Ñ1 D4.8.12.13 (Ś D8.12 second time) cont. ; while B3 (second time) ins. after 19ᵃᵇ (first time) :

1517* समन्ततः स्थापयित्वा तानि रक्षांसि रावणिः ।
　　मन्त्रैः संगृह्य तत्सर्वं रावणिः समितिंजयः ।

[(l. 1) Ñ1 B3 D4 तथा(Ñ1 °दा) त(B3 उपत)स्थुर्गृहीत्वाशु; D13 समरस्त्वद्गृहीत्वाशु (sic) (for the prior half). Ñ1 B3 D4 रावणिं; D13 रावणैः (for रावणिः). —(l. 2) Ñ1 D4 ततः स मंत्रैः संपूज्य(Ñ1 °गृह्य) ; B3 तत्सर्वं मंत्रैः संगृह्य (by transp.) (for the prior half).]

—After 1516*, B3 (second time) cont. 1519* (marg.).

8 V1 B4 om. 8 (cf. v.l. 4). B3 (first time) reads 8 in marg. (cf. v.l. 1). Ś B3 D8.12 repeat 8 (cf. v.l. 2). D3 reads in marg. up to स्ता in ° (cf. v.l. 7). —ᵃ) Ś Ñ2 V2.3 B1–3 D1–3.8.12 (Ś B3 D8.12 first time) जुहाव च; Ś Ñ1 B3 D8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) तस्य(B3 °तो) होम- ; D5 वामहोत्र- ; D6.7.9–11 T G M5 शर(T1 G3 चारु)होम- ; M3 सकृदेव (for चरुहोम-). Ñ1 B1.3 (second time) D13 -समृद्धस्य. D4 तस्य होमस्य सिद्धस्य. —ᵇ) Ś Ñ2 V2.3 B1–3 D1–3.8.12 (Ś B3 D8.12 first time) ततो वह्नेर् ; Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) पावकस्य (for विधूमस्य). D4 समार्चिषः. —ᶜ) B3 (first time) चिह्नानि (for लिङ्गानि). —ᵈ) G1 हि (for च). Ś Ñ2 V2.3 B1.2 D1–3.8.12 (Ś D8.12 first time) प्रति तस्य(V3 B1 यानि) वै(Ś2 च) ; B3 (first time) प्रस्थितश्च वै; D5.7 T1 G3 M5 यान्यदर्शयन् (for दर्शयन्ति च). Ś D8.12 (all second time) विजयो यैर्हि दृश्यते; Ñ1 B3 (second time) D4.13 विजयो(D4 °यं) दृश्यते हि यैः (D4 ह वै). ❀ Ck : दर्शयन्तीति नपुंसकम्. ❀

9 V1 B4 om. 9 (cf. v.l. 4) B3 (first time) reads 9 in marg. (cf. v.l. 1). Ś B3 D8.12 repeat 9 (cf. v.l. 2). —ᵃ) Ś D8.12 (all second time) -शिखश्चैव; Ñ1 B3 (second time) D4.13 M5 -शिखावर्तस् ; D1 -[आ]वृत्तशिखस् ; G3 * * * खस् (damaged) (for -[आ]वर्तशिखस्). —V3 damaged from सं in ᵇ up to सु in ᵈ. —ᵇ) Ś Ñ2 B2.3 D8.12 (Ś B3 D8.12 first time) M5 -कांचन- (for -हाटक-). —ᶜ) Ś B3 D8.12 (all second time).13 विधिवत् ; D8.12 (both first time) हविस्तु (for हविस्तत्). —ᵈ) Ś D8.12 (all second time) तदुपस्थितः ; D1 स समुत्थितः ; D6 T2.3 स्वयमास्थितः.

10 V1 B4 om. 10 (cf. v.l. 4). B3 (first time) reads 10 in marg. (cf. v.l. 1). Ś B3 D8.12 repeat 10 (cf. v.l. 2). —ᵃ) Ś1 (second time) हुताग्निस् ; D12 (first time) M1.2 हुताग्निं (for हुत्वाग्निं). Ś2 D8.12 (all first time) अर्पयित्वा. Ś V3 B1–3 D8.12 (Ś B3 D8.12 first time) तु; Ñ V2 B3 (second time) D1.3–5.13 T3 G2.3 M च (for [अ]थ). D2 हुत्वाग्निं प्रतिजग्राह. —ᵇ) Ś Ñ V2.3 B1–3 D2–4.8.12.13 (Ś B3 D8.12 both times) दैत्य- (for देव-). B2 -रक्षसां (sic); D6 T2.3 -दर्पहा (for -राक्षसान्). —T1 damaged from रथ in ᶜ up to मन्त in ᵈ. —ᶜ) Ś Ñ2 V2 B2.3 D1–3.8.12 (Ś B3 D8.12 first time) रथं दीप्तम् (Ś D8.12 श्रीमद्) ; Ś Ñ1 B3 D4.5.8.12.13 (Ś B3 D8.12 second time) रथं क्षिप्रम्(D5 श्रेष्ठम्) ; V3 B1 रथं दिव्यम् (for रथश्रेष्ठम्). —ᵈ) Ś Ñ2 B2.3 D1.6.8.12 (Ś B3 D8.12 first time) अंतर्धानचरं (Ś D8.12 °मितं; D6 °गतः) (for अन्तर्धानगतं).

11 V1 B4 om. 11 (cf. v.l. 4). B3 (first time) reads 11ᵃᵇ in marg. (cf. v.l. 1). Ś B3 D8.12 repeat 11ᵃᵇ (cf. v.l. 2). —ᵃ) G1 वाजिभिश्च (for स वाजिभिश्). Ś2 (second time) moth-eaten for चतुर्भि. Ś Ñ B2.3 D4.8.12.13 G2 M3.5 (Ś B3 D8.12 first time) च (for तु). —ᵇ) V3 D1.9–11.13 T2 G3 तु (for च). B1 D7 G2 विविधैर् ; D2 नियुतैः (for निशितैर्). Ś Ñ2 B2.3 D8.12 G1 M5 (Ś B3 D8.12 first time) युतं; D1 युतैः ; D2 पुनः ;

जाज्वल्यमानो वपुषा तपनीयपरिच्छदः ।
शरैश्चन्द्रार्धचन्द्रैश्च स रथः समलंकृतः ॥ १२

जाम्बूनदमहाकम्बुर्दीप्तपावकसंनिभः ।
बभूवेन्द्रजितः केतुर्वैदूर्यसमलंकृतः ॥ १३

तेन चादित्यकल्पेन ब्रह्मास्त्रेण च पालितः ।
स बभूव दुराधर्षो रावणिः सुमहाबलः ॥ १४

सोऽभिनिर्याय नगरादिन्द्रजित्समितिंजयः ।
हुत्वाग्निं राक्षसैर्मन्त्रैरन्तर्धानगतोऽब्रवीत् ॥ १५

अद्य हत्वाहवे यौ तौ मिथ्याप्रव्रजितौ वने ।
जयं पित्रे प्रदास्यामि रावणाय रणाधिकम् ॥ १६

कृत्वा निर्वानरामुर्वीं हत्वा रामं सलक्ष्मणम् ।
करिष्ये परमां प्रीतिमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥ १७

G. 6. 69. 53
B. 6. 80. 18
L. 6. 70. 65

D3 वृतः (for युतः). —After 11^{ab}, Ś Ñ2 B2.3 D8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 45). —Ś Ñ V2.3 B1–3 D1–4.8.12.13 om. 11^{cd}. —^{d}) D5–7 T2.3 G M स्यंदनोत्तमः.

12 V1 B4 om. 12 (cf. v.l. 4). For 12–17, Ñ2 B2 subst. 1519*. —^{a}) B1 जाज्वल्यमानं. Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 जज्वाल वपुषा चैव. —Ñ1 B3 D4 om. 12^{bc}. —^{b}) V2.3 B1 D1–3 -विभूषितः (for -परिच्छदः). Ś D8.12 रावणिः पावको यथा. ☞ Ś D8.12 om. 12^{c} – 42. V2 om. 12^{c} – 13. —^{c}) D6.7.9–11 T2.3 G M Cm.g सूर्यैश्च (for शरैश्च). B1 -[अ]र्धवक्त्रैश्च; D1 -द्विचंद्रैश्च (for -[अ]र्धचन्द्रैश्च). —^{d}) D13 सर्वतः (for स रथः). Ñ1 B3 D4.13 (reads in place of ^{b}) रथो मणिविचित्रितः.

13 V1 B4 om. 13 (cf. v.l. 4). V2 om. 13 (cf. v.l. 12). For subst. in Ñ2 B2 cf. v.l. 1519*. —^{a}) V3 -कक्षः; D2.11 G1 -कंबूर् (for -कंबुर्). Ñ1 B3 D4.13 जां(B3 जं)बूत(B3 °ना)देश्च संयु(D13 °सि)क्तः. —^{b}) Ñ1 B3 D4 सर्व-; V3 B1 तप्त- (for दीप्त-). D2 G2 -सप्रभः (for -संनिभः). M1.3 तपनीयविभूषितः. —T1 damaged from जि in ^{c} up to र्य in ^{d}. —^{c}) B3 बभासे (for बभूव). Ñ1 D4 बभाविंद्रजितः केतुर्; B1 स बभूवेंद्रजित्केतुर्. —^{d}) D2–7.9–11 T2.3 G M1–3 वैडूर्य- (for वैदूर्य-). M5 वैडूर्यमयकूबरः.

14 V1 B4 om. 14 (cf. v.l. 4). For subst. in Ñ2 B2 cf. v.l. 1519*. —^{a}) Ñ1 B3 D4 स तेन; D13 एतेन (for तेन च). —^{b}) Ñ1 B1.3 D2–4.13 ब्रह्मणोस्त्रेण; D1 T1 ब्रह्मास्त्रेणाभि- (for ब्रह्मास्त्रेण च). V2 ब्रह्मणोस्त्रेण संयुतः. —^{c}) Ñ1 B3 D4.13 बभूव सु- (D4 सं-); D2 संबभूव (for स बभूव). —^{d}) D2 तु; D7 T2.3 G M3.5 स (for सु-). T3 महाबलिः. Ñ1 B3 D4.13 इंद्रजित्समितिंजयः = 15^{b}. —After 14, Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.13 ins.:

1518* स्वेन वीर्येण च श्रीमानस्त्रेण च समायुतः ।

[D13 स (for first च). D4 तदा (for श्रीमान्). V2.3 B1 समन्वितः. Ñ1 B3 D4.13 अस्त्र(D4 स्वस्त्र-; D13 अथ) वीर्याच्च(B3 °र्येण) गर्वितः (for the post. half).]

15 V1 B4 om. 15 (cf. v.l. 4). For subst. in Ñ2 B2 cf. v.l. 1519*. B1 om. 15^{ab}. —^{a}) Ñ1 B3 D4.13 अभि-; V2 सोयं (for सोऽभि-). —Ñ1 B3 D4.13 om. 15^{bc}. —^{c}) D7 [अ]ग्नौ (for [अ]ग्निं). M1.3 राक्षसान्; Cm.g.t as in text (for °सैर्). G1 घोरैर्; Cm.t as in text (for मन्त्रैर्). —^{d}) V3 विभुः; D7 बली (for ऽब्रवीत्).

16 V1 B4 om. 16 (cf. v.l. 4). For subst. in Ñ2 B2 cf. v.l. 1519*. —^{a}) D7.9–11 M1–3 रणे (for [आ]हवे). M1.3 वीरौ; M3 यातौ (for यौ तौ). M5 तथैवाहं (for [आ]हवे यौ तौ). Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.13 अद्याहं तौ महावीर्यौ. —T1 damaged from व in ^{b} up to पि in ^{c}. —^{b}) G2 M -प्रव्राजितौ. Ñ1 B3 D1–4.8.13 G1.3 रणे; T1 G2 damaged; M1.3 शरैः (for वने). —^{d}) D6.9–11 T2 M1.2.5 रणेषिकं; D7 G3 M3 रणार्जितं; G1 रणश्रियं (for रणाधिकम्). Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.13 हत्वा तौ(B3 हत्वा हि; D2 निहत्वा; D3 हत्वोभौ) रामलक्ष्मणौ.

17 V1 B4 om. 17 (cf. v.l. 4). —^{a}) Ñ1 V3 B1.3 D1–4.7.9–11.13 M Cg अद्य; V2 पश्य; Cm.t as in text (for कृत्वा). M5 निर्वानरीम्. —^{b}) V3 D5.6.10.11 T1.2 M3.5 च(D6 ≠) लक्ष्मणं (for सलक्ष्मणम्). Ñ1 V2 B3 D4.13 हत्वा राघवलक्ष्मणौ; B1 D1–3 हतराघवलक्ष्मणां; M1.2 कृत्वा हत्वा च राघवौ. ❀ Cv: 'कृत्वा निर्वानरामुर्वीं हत्वा रामं सलक्ष्मणम्' इति पाठः ❀ —^{c}) M1.3 गमिष्ये (for करिष्ये). Ñ1 B3 D4.13 G1 M3 परमप्रीत (G1 M3 °तिम्); V2.3 B1 D1–3 परमकुद्धः; M5 परमां भूमिम् (for परमां प्रीतिम्). —For 12–17, Ñ2 B2 subst.; while B3 (second time) cont. in marg. after 1516*:

1519* युद्धभूमौ स विधिवज्जुहावाग्निं महेन्द्रजित् ।
स हविर्माल्यसंस्कारैर्मन्त्रगन्धसुसंस्कृतैः ।
अजुहोत्पावकं तत्र राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
सोऽस्त्रमाहारयामास ब्राह्ममस्त्रविदां वरः ।
स्वं धनुस्तथात्मानमभिमन्त्र्याभिमन्त्र्य च । [5]
तस्मिन्नाहूयमाने तु हूयमाने च पावके ।
सार्केन्दुग्रहनक्षत्रं वितत्रास नभस्तलम् ।
स पावकं पावकतुल्यतेजा
हुत्वा सुरेन्द्रप्रतिमप्रभावः ।
सचापबाणासिरथाश्वसूत- [10]
श्चान्तर्दधे शश्वदचिन्त्यरूपः ।

[B3 om. l. 1. —(l. 2) B3 -मान्य- (for -माल्य-). B2 -संकाशैर् (for -संस्कारैर्). B3 मंद- (for मन्त्र-). —(l. 4)

G. 6. 19. 0 B. 6. 80. 19 L. 6. 20. 0

आपपाताथ संक्रुद्धो दशग्रीवेण चोदितः ।
तीक्ष्णकार्मुकनाराचैस्तीक्ष्णस्त्विन्द्ररिपू रणे ॥ १८

स ददर्श महावीर्यौ नागौ त्रिशिरसाविव ।
सृजन्ताविषुजालानि वीरौ वानरमध्यगौ ॥ १९

इमौ ताविति संचिन्त्य सज्यं कृत्वा च कार्मुकम् ।
संततानेषुधाराभिः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ २०

स तु वैहायसं प्राप्य सरथो रामलक्ष्मणौ ।
अचक्षुर्विषये तिष्ठन्विव्याध निशितैः शरैः ॥ २१

तौ तस्य शरवेगेन परीतौ रामलक्ष्मणौ ।
धनुषी सशरे कृत्वा दिव्यमस्त्रं प्रचक्रतुः ॥ २२

प्रच्छादयन्तौ गगनं शरजालैर्महाबलौ ।
तमस्त्रैः सुरसंकाशौ नैव पस्पर्शतुः शरैः ॥ २३

Ñ2 illeg. for the prior half of l. 4. B2 नाह्ममंत्र- (for नाह्ममस्त्र-). —(l. 5) Ñ2 तदा (for तथा). B3 [अ]भिनंघत (sic) (for [अ]भिमन्त्र्य च). Ñ2 प्रतिनंधाभिनंद्य च (for the post. half). —(l. 6) B2 ते (for तु). —(l. 7) B3 अर्क- (for सार्क-). —(l. 9) Ñ2 B2 भूत्वा (for हुत्वा). —(l. 10) Ñ2 चापि (for चाप-). B2 -[अ]श्व- (for -[अ]सि-). Ñ2 -सूतैश् (for -सूतश्). —(l. 11) B3 चाश्वद् (sic) (for शश्वद्).]

18 B3 reads 18–19^{b} for the first time in marg. after 1519* repeating them here. —^{a}) M5 [अ]ति- (for [अ]थ). V1 B4 आपतच्च सु-; V3 B1 D1–3.6 उत्पपाताशु (D1 °त स; D2.3 °त सु-; D6 °ताथ); B2.3 (first time) आययावथ; B3 (second time) D4.13 अथापतत्सु- (D13 °त); M1.2 आससादाथ (for आपपाताथ). Ñ1 अथापतत्स्वयं क्रुद्धो; Ñ2 आपपात स च क्रुद्धो; V2 उत्पपात स्वयं क्रुद्धो. —^{b}) Ñ1 V2.3 B1.3 (second time) D1–4.13 रावणेन प्रचोदि (V2.3 B1 D13 °देशि; D1 °नोदि; D2 °मोदि) तः; Ñ2 V1 B2.3 (first time).4 य (Ñ2 त) त्र रामः सलक्ष्मणः. —^{c}) Ñ1 B3 (second time) D4.13 दीप्त- (for तीक्ष्ण-). D6 -कांचन- (for -कार्मुक-). Ñ2 V B1.2.3 (first time) D1–3 M1.2 -नाराचस् (for -नाराचैस्). —D3 om. 18^{d}–20^{c}. —^{d}) D9.11 T3 तीक्ष्णैस् (for तीक्ष्णस्). Ñ1 D4 सुतीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिः; Ñ2 V B (B3 first time) D1.2 तीक्ष्ण (B4 °त्र) कर्मैंद्रजिद्रणे; B3 (second time) D13 तीक्ष्णैर्मर्मसु (B3 °र्माव) भेदिभिः. —After 18, V2.3 B1 D1.2 ins.:

1520* गदासिमुशलान्वीरः कङ्कपत्रांस्तथा शरान् ।

19 D3 om. 19 (cf. v.l. 18). —^{a}) V2.3 B1 D2 स ववर्ष; D1 ववर्ष च (for स ददर्श). Ñ2 V1 B2.3 (first time).4 महात्मानौ; D1.2.5.9 M3 महावीर्यौ (M3 °रौ). —^{b}) D5.13 T1.3 G3 नगौ (for नागौ). Ñ1 V2 ताविद्रिशिखराविव (V2 °णि च). Ñ2 V1 B2.3 (first time).4 D4 तावुभौ (D4 भ्रातरौ) रामलक्ष्मणौ; V3 B1 D1.2 नगाग्रशि- (B1 °नि शि) खराणि च. —After 19^{ab} (first time), B3 (second time) ins. 1517*. T1 damaged from पु in ^{c} up to वा in ^{d}. —^{c}) V2 ससर्ज; V3 B1 D1.2 विसृजन्; D9 जृंभताव् (for सृजन्ताव्). V2 G1 शर- (for इषु-). D7 -धाराभिर् (for -जालानि). ❀ Cm.g.t: सृजन्तौ स्रक्ष्यन्तौ. ❀ —^{d}) V3 B1 D1.2 वीरो वानरमध्यगः.

20 D3 om. up to 20^{c} (cf. v.l. 18). —^{a}) B3 अभि-; D13 इव (for इति). G2.3 M5 निश्चित्य; Ck.t as in text (for संचिन्त्य). —^{b}) D1.2.9–11 सज्जं; D6 सव्यं (for सज्यं). Ñ1 B3.4 D1.2.4.6.13 T2 G2.3 [अ]थ; B1 तु (for च). M1.2 महद्धनुः (for च कार्मुकम्). —After 20^{ab}, Ñ2 V1 B2.3 (after 20).4 read 32^{c}–33 for the first time repeating them in their proper place. —Ñ2 V1 B2.4 om. 20^{c}–23. —^{c}) Ñ1 B3 D4.13 ववर्ष शर-; V2.3 B1 संचचारेषु-; D1.2 Ct संततारेषु- (for संततानेषु-). V2 B1 D1.2 -वर्षेण; D7.9 -जालानि; Cm.g.k.t as in text (for -धाराभिः). —^{d}) D5 T1 G1 M1.2.5 वृष्टिभिः; D7 सृष्टिमान् (for वृष्टिमान्).

21 Ñ2 V1 B2.4 om. 21 (cf. v.l. 20). B3 om. 21–23. —^{a}) V3 B1 D1–3 तं (for स). Ñ1 वियद्गतस्तु दृष्ट्वाथ; D4 विपतंतं शरं दृष्ट्वा; D9–11 Ct स तु वैहायसरथो; D13 तं ते वियद्गतं दृष्ट्वा. —^{b}) V3 B1 D1–3.13 स रथं; D4 M5 समरे; D9–11 युधि तौ (for सरथो). —Ñ1 D1.4.13 om. (hapl.) 21^{c}–22^{b}. —^{c}) D5 आचक्षुर्; G1 स चक्षुर्.

22 Ñ2 V1 B2–4 om. 22 (cf. v.l. 20 and 21). Ñ1 D1.4.13 om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). —^{a}) V2 -वर्षेण; V3 B1 D2.3 -जालेन (for -वेगेन). —^{b}) V2.3 B1 प्रच्छन्नौ; D2.3 प्रनुन्नौ; D5 T1 G1.3 पतितौ; D7 त्वरितौ; M5 भ्रातरौ; Ct as in text (for परीतौ). —^{c}) D4 सुसज्ये; D13 सज्ये च (for धनुषी). V3 B1 D1–3 वितते (D1 °ले); D4.13 धनुषी (for सशरे). Ñ1 सुसज्यं स्म धनुः कृत्वा; V2 सज्ये कृत्वा च धनुषी. —^{d}) Ñ1 V2.3 B1 D1.2.4.13 दिव्यान्यस्त्राणि चक्रतुः (Ñ1 D4 संदधे; D13 संदधुः); D3 दिव्यास्त्राणि * चक्रतुः. ❀ Ct: प्रचक्रतुः प्रादुश्चक्रतुः. ❀

23 Ñ2 V1 B2–4 om. 23 (cf. v.l. 20 and 21). —^{a}) T1 damaged for प्रच्छादयन्तौ. —^{b}) D1 महाभुजौ (for °बलौ). —V3 om. 23^{c}–24. D4.10 om. 23^{cd}. —^{cd}) D5.6.9.11 T2.3 M3 सूर्य- (for सुर-). D9.11 M3 -संकाशैर् (for °शौ). K (ed.) पस्पृशतुः (for पस्पर्शतुः). Ñ1 राक्षसः सूर्यसंकाशैस्तावस्पृशत्ततः शरैः; V2 B1 D1–3 तं (B1 तौ) बाणैः सूर्यसंकाशैर्नैव (V2 °नैवा; D2 °र्नै च) जघ्नतुराशुगैः (D3 °हये); D13 राक्षसं सूर्यसंकाशं छादयंतावथांबरे. ❀ Ct: पस्पर्शतुः पस्पृशतुः. ❀

स हि धूमान्धकारं च चक्रे प्रच्छादयन्नभः ।
दिशश्चान्तर्दधे श्रीमान्नीहारतमसावृतः ॥ २४
नैव ज्यातलनिर्घोषो न च नेमिखुरस्वनः ।
शुश्रुवे चरतस्तस्य न च रूपं प्रकाशते ॥ २५
घनान्धकारे तिमिरे शरवर्षमिवाद्भुतम् ।
स ववर्ष महाबाहुर्नाराचशरवृष्टिभिः ॥ २६
स रामं सूर्यसंकाशैः शरैर्दत्तवरो भृशम् ।
विव्याध समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु रावणिः ॥ २७
तौ हन्यमानौ नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतौ ।
हेमपुङ्खान्नरव्याघ्रौ तिग्मान्मुमुचतुः शरान् ॥ २८
अन्तरिक्षं समासाद्य रावणिं कङ्कपत्रिणः ।
निकृत्य पतगा भूमौ पेतुस्ते शोणितोक्षिताः ॥ २९
अतिमात्रं शरौघेण पीड्यमानौ नरोत्तमौ ।
तानिषून्पततो भल्लैरनेकैर्निचकर्ततुः ॥ ३०

G. 6. 19. 65
B. 6. 80. 31
L. 6. 20. 27

24 V3 om. 24 (cf. v.l. 23). —^{a}) G1 ह; G3 M5 तु (for हि). Ñ1 खे; D3.5.7 T G2 M5 तु (for च). —^{b}) D5.13 ततः (for नभः). —^{c}) Ñ V1 B2–4 D4.13 सर्वा (for श्रीमान्). V2 B1 D1–3 सर्वा दिशश्च संकुद्धो. —^{d}) Ñ V1.2 B1.3 D1–4.13 -तिमिरावृताः (B3 D2 °तः; D4 °तं); B2 -तिमिरा इव; B4 (after corr. as in D5) -तमसा भृताः; D5–7.9 T Cg -तमसावृताः (D9 °तं) (for -तमसावृतः). M1.2 नीहारेणेव भास्करः.

25 ^{a}) Ñ1 B3 D4.13 च (for [ए]व). —^{b}) Ñ V1.2 B D1–3.13 [अ]पि; V2 [ए]व (for च). V2 B3 -रथ-; B4 -क्षुर- (for -खुर-). D4 विभ्रमन्मुखरस्वनः; G1 न नेमिखुरनिस्वनः. —^{c}) D5.6 T1 M5 च रथस्थ (D5 °स्त)स्य; T2.3 चतुरं (T2 च रुतं)तस्य (for चरतस्तस्य). —^{d}) Ñ1 B3 व्यदृश्यत; D1 प्रकाशिरे (sic); D4.13 प्रदृश्यते (for प्रकाशते). Ñ2 V1 B2.4 रूपं नैव व्यकाशते (B4 °त). —After 25, V2.3 B1 D1–3 ins.:

1521* रथेन नानातिमिरेण चापि
रणाजिरे व्योम्नि समाश्रितेन ।
भर्तुः स शाखामृगयूथपानां
चकार कृत्यानि रणे प्रहृष्टः ।
[colophon]

[(l. 1) V2 B1 भूतेन; V3 स तेन (for रथेन). D2 चारिणा (for चापि). D3 -तिमिरावृतेन (for -तिमिरेण चापि). —(l. 2) V2.3 B1 समावृतेन (for समाश्रितेन). —(l. 4) V2 महांति हृष्टः (for रणे प्रहृष्टः).]

[Colophon. —*Kāṇḍa name*: B1 D2 लंका°. —*Sarga name*: V2 D1.3 इंद्रजित्समादेशः; V3 B1 D2 इंद्रजिद्युद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both): V3 D2 om.; V2 D1 60; B1 55; D3 62.]

26 ^{a}) V3 B1 बाण- (for घन-). D3.13 T1 G2 -[अं]धकार-; Cv.r.m.g.t as in text (for °रे). B2 D6 T2.3 महति; G1 विपुले; Cv as in text (for तिमिरे). —V3 damaged after वर्षमि in ^{b} up to शर in ^{d}. —^{b}) Ñ V B D1–5.9–11.13 T1 G1.2 M1.2.5 शिला-; G3 घन- (for शर-). V1 इव द्रुमं; V2 B1 D1–3 अभूत्पुनः (for इवाद्भुतम्). —^{c}) Ñ2 V2 B1.2.4 D1.2 ववर्ष स (by transp.); B4 ववर्ष सु- (for स ववर्ष). —^{d}) D1.3 -वृष्टिमान् (for °भिः).

27 ^{a}) Ñ B2.3 D4.13 लक्ष्मणं चैव; T3 सूर्यसंकाशं (for सूर्यसंकाशैः). —^{b}) B1 D1–3 घोरैर् (for शरैर्). Ñ V B1.2.4 D1–4.6.7.10.11 T2 G1.2 M1.2.5 Ct दत्तवरैर् (for °रो). V3 B1 D1–3 शरैः (for भृशम्). B3 D13 तीक्ष्णधारैः (D13 बिभेद च) शरैर्भृशं. ✻ Ct: दत्तवरैर्वरदत्तैः. ✻ —^{c}) Ñ V B D1–4.13 बिभेद (for विव्याध).

28 ^{a}) Ñ1 तौ भज्यमानौ; Ñ2 V1 B2.4 हन्यमानौ तु (for तौ हन्यमानौ). Ñ1 B3 D13 समरे (for नाराचैर्). —V3 damaged from रि in ^{b} up to ग्मा in ^{d}. —^{b}) Ñ1 तोयदः; D1 तोयदौ (for पर्वतौ). —^{c}) D9 हिम- (for हेम-). D5 हेमपुंखा✻✻✻घ्रौ. —^{d}) Ñ1 B3 D4.13 तीव्रान्; Ñ2 V1 B2 G1.2 तीक्ष्णान्; B4 तीक्ष्णं (for तिग्मान्).

29 ^{a}) Ñ2 V B1.4 D5 अंतरीक्षे (V2.3 B1 °क्षाद्); B2 D1–3.5.10.11 T1.2 G3 M1–3 Cm.k.t अंतरिक्षे (D1–3 °क्षाद्) (for अन्तरिक्षं). Ñ2 V B1 D1–3 अ(Ñ2 V1 स्व)नासाद्य; B2 स्वनामांकास्; B4 तु नासाद्य (for समासाद्य). Ñ1 B3 D4.13 ते त्वंतरी(D13 °रि)क्षमासाद्य. —^{b}) Ñ1 D4 निपुणाः; Ñ2 V1 D2 रिपुं ते; V2 B1 D1 ते रिपुं; B2 तिष्ठंतः; B3 रिपुणा; B4 विध्यंते; D3 निपेतुः; D6 रावणिः; D13 रिपूणां (for रावणिं). Ñ1 B3 D13 -पत्रिभिः (for -पत्रिणः). —^{cd}) Ñ1 V2.3 B1.3 निकृत्ता; D2.3 निकृत्त-; D4.13 निकृंता; T3 निकृत्स्न-; Ck.t as in text (for निकृत्य). Ñ1 V2 B3 D4.13 बहुधा; B1 D1–3 पन्नगा; T3 -[अ]पगता; G2 परमा; M5 न्यपतन्; Cm.g.k.t as in text (for पतगा). Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.13 M1.2 निपेतुः; M5 ते शराः (for पेतुस्ते). Ñ1 V2.3 B1 D1–4.6.7.9–11 T3 M5 शोणिता(B1 D2–4 °त)प्लुताः; B3 पन्नगा इव; T2 शोणितावृताः; Ck.t as in text (for शोणितोक्षिताः). Ñ2 V1 B2.4 निपेतुः सहसा भूमौ (Ñ2 तत्र) निकृत्ता इव पन्नगाः.

30 ^{a}) D2.4.13 अतिमात्र- (for °त्रं). B4 शरौघेण नरव्याघ्रौ. —^{b}) B3 पीडितौ तौ; D6.7.9–11 दीप्यमानौ (for पीड्यमानौ). Ñ2 V1.2 B2–4 D1.3 रघूत्तमौ (for नरोत्तमौ). Ñ1 D4.13 पीडितौ रघुनंदनौ (Ñ1 °सत्तमौ); V3 B1 D2

G. 6. 19. 66
B. 6. 80. 32
L. 6. 20. 28

यतो हि ददृशाते तौ शरान्निपतिताञ्शितान् ।
ततस्ततो दाशरथी ससृजातेऽस्त्रमुत्तमम् ॥ ३१

रावणिस्तु दिशः सर्वा रथेनातिरथः पतन् ।
विव्याध तौ दाशरथी लघ्वस्त्रो निशितैः शरैः ॥ ३२

तेनातिविद्धौ तौ वीरौ रुक्मपुङ्खैः सुसंहितैः ।
बभूवतुर्दाशरथी पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ३३

नास्य वेद गतिं कश्चिन्न च रूपं धनुः शरान् ।
न चान्यद्विदितं किंचित्सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे ॥ ३४

तेन विद्धाश्च हरयो निहताश्च गतासवः ।
बभूवुः शतशस्तत्र पतिता धरणीतले ॥ ३५

पीडितः स(D2 °ह्यमानो) रघूत्तमः . — Ñ1 D4.13 om. 30^{cd}. —^{cd}) Ñ2 V1 B2–4 तांस्तु सं- (for तानिपून्). D6 संपततो (hypm.) (for पततो). B3 भिन्नैर्; T2.3 फलैर् (for भल्लैर्). D7 स्वनेकैर् (for अनेकैर्). D7.9–11 Ct विचकर्त(D7 °र्ष)तु: ; M8 निचकृंततु: ; Ck as in text (for निचकर्ततु:). Ñ2 V1 B2–4 असमोघैर्निरकृंततां (for ^{d}). V2 शरान्समंततो भूमौ तदेवैकं द्विधाकरोत् ; V3 B1 D1–3 शरान्संपततो भूमावथै (D2 °मौ हत्वै)कैकं द्विधाकरोत् . ❀ Ck.t : नि(Ct वि)चकर्ततु: । गुणश्छान्दस: (Ct °तुरित्यार्षो गुण:). ❀

31 Ñ1 D4.13 read 31–32 after 34. B3 repeats 31–32(^{cd} third time) after 34. —^{a}) D9 G1.2 M5 यथा; Ck.t as in text (for यतो). Ñ V B (B3 both times) D1–4.13 य(D4 त)तो यतो हि ददृशे(Ñ1 D4.13 ददृशतु:). —^{b}) D3 बाणान् ; G1 शितान् ; M3 करान् (for शरान्). Ñ2 V B(B3 first time) D1–3 आपतत: ; D5.6 T G M3.5 निपतत: (for निपतिताञ्). Ñ2 तथा; V2 G1 शरान् (for शितान्). Ñ1 D4.13 शराणां पतनाश्रयं(D4 °श्रसे) ; B3(second time) शरपातमनुत्तमं. —^{c}) D5.7.9–11 T1 G M3.5 तु तौ; Ck.t as in text (for ततो). Ñ2 V1.2 B2–4 D1–3 दाशरथिर् (for दाशरथी). Ñ1 V3 B1.3 (second time) D4.13 तत्र तत्र महावीर्य: (Ñ1 D4.13 °र्यौ). —^{d}) Ñ1 D4 संदधाते; Ñ2 V1.2 B2–4(B3 first time) D1–3 विससर्ज; B3 (second time) संदधे च; D9 ददृशाते (for ससृजाते). V2 D1–3 शरोत्तमान् (for ऽस्त्रमुत्तमम्). V3 B1 समधत्त शरं तदा; D13 संदधु: शस्त्रमुत्तमं.

32 B3 repeats 32 (^{cd} third time) after 34(cf. v.l. 31). V2 om. 32. Ñ1 D4.13 read 31–32 after 34. —^{a}) Ñ2 V1.3 B(B3 first time) D1–3 तत: शीघ्रं (for दिश: सर्वा). —^{b}) B2 [अ]भि- (for [अ]ति-). D9–11 [ऽ]पतत्; G2 परान् (for पतन्). —Ñ2 V1 B2.3(after 20).4 read 32^{c} – 33 for the first time after 20^{ab} repeating them here. —^{c}) G2.3 M1 विव्याध (for °ध). Ñ V1.3 B D1–4.13(Ñ2 V1 B2 second time ; B3 second and third time ; B4 both times) राजपुत्रौ (for दाशरथी). —^{d}) Ñ2 V1 B2.4 D3.6.7.9.10 T2.3 M5 (Ñ2 V1 B4 first time ; B2 both times) लघ्वस्त्रौ ; B3(second and third time) लघ्वस्त्रैर् ; D2.5.11.13 लब्धास्त्रौ (for लघ्वस्त्रो). Ñ1 V3 B1 D4 लघुहस्त:(Ñ1 D4 लघ्वलक्षै:) शितै: शरै: . —After 32^{cd} (third time), B3 ins. 1522*.

33 Ñ2 V1 B2–4 repeat 33 (cf. v.l. 32). D2 om. (hapl. ?) 33^{ab}. —^{a}) B2(second time) [अ]भि- (for [अ]ति-). Ñ1 B3 (second time) D4.13 भल्लैरनेकैस (for तेनातिविद्धौ). B2.3(both first time) वीरौ तौ (by transp.) ; M5 तौ घोरैं. —^{b}) B4(second time) स्वर्ण-पुंखै: ; D5 रुक्मपुंख- (for रुक्मपुङ्खै:). Ñ1 D5.9–11 सुसंह-(D6 °ह्र)तै: ; Ñ2 V1 B2.4(all second time) सुसंस्कृ-(V1 B2 °शि)तै: ; V2.3 B1 D1.3 शितै: शरै: ; B3 (second time) D4.13 सुसंह(D4 °हि)तौ (for सुसंहितै:). Ñ2 V1 B2–4(all first time) शरै: कनकभूषणै: . —^{c}) Ñ2 V B D1–4.13 (Ñ2 V1 B3.4 second time ; B2 first time) तदा रक्तौ(Ñ1 °दारक्षौ; D13 वीरौ) (for दाशरथी). —^{d}) Ñ2 B2–4 (Ñ2 B3.4 first time ; B2 second time) transp. पुष्पितौ and किंशुकौ. Ñ V B D1–4.13(Ñ2 V1 B3.4 second time ; B2 first time) बंधुजीवस्रजा(Ñ1 B3 D4 °निभा)विव(D3 °जोपमौ).

34 ^{a}) Ñ2 V1 B2 D5.10.11 G3 वेग- (for वेद). D13 न विवेद (for नास्य वेद). G2 गतं (for गतिं). D6 किं च; T2.3 G2 किंचिन् (for कश्चिन्). —^{b}) M1.2 रूपं न (for च रूपं). V3 -स्वनं (for शरान्). Ñ V1.2 B2–4 D1–4 न रूपं(B4 कायं) न धनु:स्वनं; B1 D13 न रूपं(D13 कायं) धनुष: स्वनं. —^{c}) D7.9–11 G2 M1.2 चास्य; B (ed.) नास्य (for चान्यद्). G2 चेदितुं (for विदितं). Ñ1 D4.13 न गतिं नागतिं कश्चित् ; Ñ2 V1 B2–4 न चास्यापींगितं किंचित्(B2 कश्चित्) ; V2.3 B1 D1–3 न चैवास्फोटि(V2 D1–3 °स्येंगि)तं किंचित् (V3 D3 कश्चित्). —^{d}) Ñ1 B1–3 D4.6.13 -मंडले (for -संप्लवे). —After 34, Ñ1 D4.13 read 31–32 ; B3 repeats 31–32(^{cd} third time).

35 ^{a}) M5 ततो (for तेन). Ñ2 B4 [आ]विद्धाश्च; V1 विद्धास्तु; D11 [अ]तिविद्धाश्च (hypm.) ; G2 [अ]ति-विद्धा (for विद्धाश्च). B2 बहवो (for हरयो). —^{b}) D6 T1 ते (for च). —For 35^{ab}, Ñ1 D4.13 subst. ; while B3 ins. after 32^{cd} (third time) :

1522* नाविद्धो ह्यभवत्कश्चिद्यूथपस्तत्र दृश्यते ।

[Ñ1 B3 [ऽ]थ (for हि). D13 नात्राविद्धो (for नाविद्धो हि). B3 संयुगे (for दृश्यते).]

—B3 reads 35^{cd} twice. —^{d}) V3 B1.3 (first time) D1–3 निपेतु: (for बभूवु:). B3(first time) सहसा (for शतशस्). D6 T2.3 transp. शतशस् and तत्र.

लक्ष्मणस्तु सुसंक्रुद्धो भ्रातरं वाक्यमब्रवीत् ।
ब्राह्ममस्त्रं प्रयोक्ष्यामि वधार्थं सर्वरक्षसाम् ॥ ३६

तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
नैकस्य हेतो रक्षांसि पृथिव्यां हन्तुमर्हसि ॥ ३७

अयुध्यमानं प्रच्छन्नं प्राञ्जलिं शरणागतम् ।
पलायन्तं प्रमत्तं वा न त्वं हन्तुमिहार्हसि ॥ ३८

अस्यैव तु वधे यत्नं करिष्यावो महाबल ।
आदेक्ष्यावो महावेगानस्त्रानाशीविषोपमान् ॥ ३९

तमेनं मायिनं क्षुद्रमन्तर्हितरथं बलात् ।
राक्षसं निहनिष्यन्ति दृष्ट्वा वानरयूथपाः ॥ ४०

यद्येष भूमिं विशते दिवं वा
रसातलं वापि नभस्तलं वा ।
एवं निगूढोऽपि ममास्त्रदग्धः
पतिष्यते भूमितले गतासुः ॥ ४१

G. 6. 19. 0
B. 6. 10. 42
L. 6. 20. 0

—^{d}) Ñ1 B2.3(first time).4 D4 विकी(B4 °र्शी)र्णा; Ñ2 V1 विकीर्ण-; B1 D1-3 बलिनो; T2.3 पातिता (for पतिता). —After 35, Ñ1 B2.3(?) D4.13 ins.:

1523* दृष्ट्वा तत्कदनं घोरं वानराणां महात्मनाम्।

36 ^{a}) Ñ2 V B D1-3 तत्र(Ñ2 तु सु-) संभ्रांतः; D7.9-11 G2 M1.2 तु ततः क्रुद्धो (for तु सुसंक्रुद्धो). Ñ1 D4.13 सौमित्रिर्भ्रातरं क्रुद्ध. —^{b}) Ñ1 D4.13 इदं वचनम्; Ñ2 V B D1.2 क्रुद्धो भ्रातरम् (for भ्रातरं वाक्यम्). D3 क्रुद्धो राममभाषत. —After 36^{ab}, Ñ1 B3 D4.13 ins.:

1524* आर्यैतत्कदनं घोरं वानराणां महात्मनाम्।
[B3 आर्य तत्; D4 अस्यैतत् (for आर्यैतत्).]

—D6 reads in marg. from स्त्रं in ^{c} up to ^{d}. —^{c}) G2 ब्रह्मास्त्रं सं- (for ब्राह्ममस्त्रं). V3 प्रयोक्ष्यामो; B1 वियोक्ष्यामि; D7 M5 प्रमोक्ष्यामि. Ñ1 B3 D4.13 ब्रह्मास्त्रं युज्यतामाशु. —D1 om. (hapl.) from सर्व in ^{d} up to रक्षांसि in 37^c (see var.). —^{d}) D1 वधार्थे (for °र्थं). —After 36, D7 T1 G1 ins.:

1525* अराक्षसमिमं लोकं करिष्यामि महाबल।

37 D1 om. up to रक्षांसि in 37^c (cf. v.l. 36). V3 illeg. for 37^{ab}. —^{b}) D4.7.9 -लक्ष्मणं (for -लक्षणम्). —^{c}) D13 नैकशः सर्व- (for नैकस्य हेतो). —^{d}) Ñ V1.2 B1 D4 सर्वतो; B2-4 D1-3.13 सर्वशो (for पृथिव्यां).

38 D5 om. (hapl.) 38. B3 reads 38 (followed by 1526*) after 40^{ab}. —^{a}) T3 G2.3 M5 समरे (for प्रच्छन्नं). —^{b}) G2 प्रांजलिः. —^{c}) V2.3 B1 D1-3 T3 बालं सुप्तं; D13 G1 पलाय(G1 °यि)नं; T1 damaged (for पलायन्तं). D3 च (for वा). Ñ2 V1 B2-4 D9-11 पलायमानं (B4 °नं वा) मत्तं वा(B3 च). ※ Cg: पलायन्तं पलायमानम्. ※ —^{d}) Ñ V B1.2.4 D1.2.4.6.7.9-11.13 T3 G1.3 न हंतुं त्वम् (by transp.); B3 G2 M5 हंतुं न त्वम् (by transp.). T1 न हि त्वं हंतुमर्हसि; T2 हंतुं त्वमिह नार्हसि.

39 V3 illeg. from स्यै in ^{a} up to क in ^{b}. —^{a}) B3 अद्यैव; D10.11 G1 तस्यैव (for अस्यैव). —^{b}) Ñ2 B3.4 करिष्यसि; V1.3 B1.2 D1.2.9-11 करिष्यामि; D6 M1.2 करिष्यामो (for करिष्यावो). Ñ2 V B D1-3 नरर्षभ (B2 °भः); D7.9-11 महाभुज (for महाबल). —^{c}) Ñ2 V B D1.2 आदेक्ष्यामि; D6.9 T2 अ(D9 आ)वेक्ष्यावो; Cm.g.k.t as in text (for आदेक्ष्यावो). Ñ2 B3.4 D5 T2.3 महाभागान्(D5 °गाव्; T2.3 °ग [with hiatus]) (for महावेगान्). —^{d}) Ñ2 V B D2.3 कामगान्ह(V3 B1 इमांस्तु ह)रियूथपान्; D1 कामरूपांश्च यूथपान्. ※ Cr.g: अस्त्रान् अस्त्राणि। लिङ्गव्यत्यय आर्षः।; so also Cm.; Ct: घोरानाशीविषोपमानस्त्राण्यादेक्ष्यावः. ※ —For 39, Ñ1 D4.13 subst.; while V3 B1 D1-3 ins. after 39; B3 ins. after 38:

1526* त एनमानयिष्यन्ति रावणिं राक्षसं बलात्।
[V3 एते सम्-; D1 तमेनम् (for त एनम्). Ñ1 B3 D4.13 एव(Ñ1 °क)मेवं(B3 एकमेव; D4 नमेवं न) हनिष्यामि (for the prior half).]

40 Ñ1 D13 om. (hapl.) 40^{ab}. —^{ab}) D6 T2.3 एव; G2 एवं (for एनं). M1.2 मायया (for मायिनं). D11 क्षौद्रम् (for क्षुद्रम्). Ñ2 V1 B2-4 ये(B4 ते) दृष्ट्वा तं महामायम् (V1 B4 °त्मानम्) (for ^{a}). Ñ2 V1 B2-4 -तनुं; G1 -चरं (for -रथं). V2.3 B1 D1-4 तमेवंकारिणं क्षुद्र(V3 तत्र वसानं संक्रुद्ध)मंतर्धानगतं(V2 B1 D3 °चरं; D4 °बलं) बलात्. —After 40^{ab}, B3 reads 38(followed by 1526*). —^{c}) Ñ2 V1 B2-4 रावणिं (for राक्षसं). D4 च (for नि-). G1 निहनिष्यामि. Ñ1 D13 राक्षसांश्च वधिष्यामि(Ñ1 °ष्यंति). —^{d}) D3 हृष्टा (for दृष्ट्वा). D13 -यूथपान्; G2 M1.2 -पुंगवाः (for -यूथपाः). Ñ2 V1 B2-4 शिलापादपवृ(B3 °मु)ष्टिभिः.

41 Ñ1 D4.13 om. 41. —^{a}) V3 D1 G1.2 अद्येष; B1 D6 अद्यैव; D5 बुद्धेषु; Cg as in text (for यद्येष). V1 भजते (for विशते). Ñ2 V1 B2-4 दिशो वा (Ñ2 om. (hapl.?) from वा up to लं in ^{b}); V2.3 B1 D1-3 दुरात्मा (for दिवं वा). ※ Cr.g: भूमिं भूविवरं विशते। आत्मनेपदमार्षम्।; so also Cm. ※ —T1 damaged from नभस in ^{b} up to एवं in ^{c}. —^{b}) V3 B1 D3 om. (hapl.) from [अ]पि up to second वा. Ñ2 D1.2 [अ]थ (for [अ]पि). D5 T2.3 G M5 वापि नभस्थ(G1 °भःस्थ)लं वा; B2 ब्रह्मपरं दुरात्मा (for वापि नभस्तलं वा). B3 त्रिविष्टपं वाप्यथवा रसातलं;

G. 6. 19. 0
B. 6. 80. 43
L. 6. 20. 38

इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा
रघुप्रवीरः प्लवगर्षभैर्वृतः ।
वधाय रौद्रस्य नृशंसकर्मण-
स्तदा महात्मा त्वरितं निरीक्षते ॥ ४२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥

B_4 [अ]थ सुरालयं * * * * * * *. —^{c}) $V_{2.3}$ B_1 D_{1-3} एषो (for एवं). $\tilde{N}_2$ D_{9-11} विगूढो; $D_{1.3}$ [अ]ति(D_1 °ग्नि)गूढो; D_2 हि गूढो; D_7 (*sup. lin.* also as in $\tilde{N}_2$) विमूढो (for निगूढो). $V_{2.3}$ B_1 D_2 हि (for ऽपि). $V_{2.3}$ B_1 D_1 महास्त्र-; B_2 मदस्त्र- (for समास्त्र-). —^{d}) D_1 पतिष्यति. —After 41, B_3 ins.:

1527* प्रयुध्यमानः समरे दुरात्मा
धनुर्धरो राक्षसराजपुत्रः ।

42 ^{a}) $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{4.13}$ [इ]दम् (for [ए]वम्). B_4 D_{13} उक्तं (for उक्त्वा). $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{1-4.13}$ महायशाः; D_{9-11} G_1 महार्थं (for महात्मा). —^{b}) D_5 रघुप्रवीरं. D_{13} प्लवगोत्तमैर्वृतः; G_1 प्लवगैर्वृतश्च. —^{c}) $D_{1.4}$ -कारिणो(D_1 °णं). —^{d}) D_6 T_1 तथा (for तदा). $M_{1.2}$ महाबलः स(M_1 सन्) (for तदा महात्मा). $\tilde{N}_2$ V B गगनं (for त्वरितं). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_{1-3} निरैक्षत. $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ हरीन्समाश्वास्य($\tilde{N}_1$ °धाय; D_{13} °दाय) वियन्निरैक्षत(D_{13} °रीक्ष्य च). —After 42, $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D_{13} ins.:

1528* स रावणिः शस्त्रसमानवर्णः
समानवर्णे नभसि प्रलीनः ।
तर्कानुमानग्रहणो बभूव
सांख्यं यथा ज्ञानमतीव सूक्ष्मम् ।

[(l. 1) V_3 B_1 मेघ-; D_{13} शत्रु- (for शस्त्र-). —(l. 3) D_{13} -[अ]नुसार- (for -[अ]नुमान-). —(l. 4) D_{13} शीघ्रो (for सांख्यं). B_3 सूदनम् (for सूक्ष्मम्).]

Colophon: D_5 om. —*Kāṇḍa name*: $\tilde{N}$ B $D_{3.4.13}$ लंका°. —After Kāṇḍa name D_{13} ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś $D_{8.12}$ रावणवाक्यं; $\tilde{N}$ V_1 $B_{1.2}$ $D_{1.3}$ इंद्रजिद्युद्धं(D_3 °द्धः); $V_{2.3}$ इंद्रजिददृश्ययुद्धं; B_3 D_{12} इंद्रजिद्दर्शनं; B_4 शक्रजिद्युद्धः; D_2 इंद्रजिद्वधादेशः; D_4 इंद्रजिन्नर्दनः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ 59; $\tilde{N}_2$ V_2 D_1 61; V_1 60; B_1 D_9 56; B_3 55; D_3 63; $D_{6.7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 80; T_2 85; T_3 87; $M_{1.2}$ 81. —After colophon, $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

६८

विज्ञाय तु मनस्तस्य राघवस्य महात्मनः ।
संनिवृत्याहवात्तस्मात्प्रविवेश पुरं ततः ॥ १
सोऽनुस्मृत्य वधं तेषां राक्षसानां तरस्विनाम् ।
क्रोधताम्रेक्षणः शूरो निर्जगाम महाद्युतिः ॥ २
स पश्चिमेन द्वारेण निर्ययौ राक्षसैर्वृतः ।
इन्द्रजित्तु महावीर्यः पौलस्त्यो देवकण्टकः ॥ ३
इन्द्रजित्तु ततो दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
रणायाभ्युद्यतौ वीरौ मायां प्रादुष्करोत्तदा ॥ ४
इन्द्रजित्तु रथे स्थाप्य सीतां मायामयीं तदा ।
बलेन महतावृत्य तस्या वधमरोचयत् ॥ ५
मोहनार्थं तु सर्वेषां बुद्धिं कृत्वा सुदुर्मतिः ।
हन्तुं सीतां व्यवसितो वानराभिमुखो ययौ ॥ ६

G. 6. 60. 4
B. 6. 81. 6
L. 6. 59. 6

68

1 G (ed.) om. 1^{ab}. D13 transp. 1^{ab} and 1^{cd}. —^{ab}) Ñ2 V1 B2 मतं (for मनस्). Ś V2 B1 D1–3.8.12 स विज्ञाय मतं तस्य; Ñ1 B3 D4.13 अथ ज्ञात्वा मतिं (B3 °तं) तस्य (for ^{a}). Ś D8.12.13 रावणस्य (for राघवस्य). —T1 damaged from महा up to सं in 1^{c}. Ś2 D13 दुरात्मनः. —B3 reads 1^{cd} after 2^{ab}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B3.4 D4.8.10.12.13 M1.2 स निवृत्य; D6 संनिवर्त्य. —^{d}) D6 T2 M3 संविवेश; D9 चाविवेश; T3 स विवेश. Ś Ñ V1 B2–4 D5.7.8. 12.13 T1 G3 पुरीं ततः; V2.3 D1.2 पुनः पुरीं; B1 ततः पुरीं; D3 महापुरीं; D4 पुरीं पुनः; M1.2 पुरीं तदा; M5 पुरं तदा (for पुरं ततः).

2 ^{a}) V3 damaged from स्मृत्य up to ता in 2^{c}. Ś V2 D8.12 सोनुचिंत्य; Ñ1 B3 D4.13 अनुस्मृत्य. G (ed.) वीरो (for तेषां). —^{b}) Ñ1 B3 D4.13 पुनः पुनः (for तरस्विनाम्). —After 2^{ab}, B3 reads 1^{cd}. —^{c}) G3 damaged from क्षणः up to 3^{b}. V3 वीरो (for शूरो). Ś D8.12 रोषताम्रमुखो वेगान्; Ñ1 B3 D4.13 क्रोधेन महताविष्टो; V2 B1 D1–3 रोषताम्रेक्षणो वी(D1 धी)रो. —^{d}) Ś V2.3 B1 D1–3.8.12.13 पुनर्बली; D5 T1 महात्मभिः; D6.7.9–11 T2 G1 [अ]थ रावणिः; T3 G2 M5 महामतिः (for महाद्युतिः). Ñ1 B3 D4 G (ed.) निर्गंतु(B3 विहर्तुं; G [ed.] निर्यातु)मुपचक्रमे; Ñ2 V1 B2.4 युद्धायैव मनो दधे.

3 G3 damaged for 3^{ab} (cf. v.l. 2). V3 om. 3. —^{a}) Ś D8.12 च पश्चिम- (for पश्चिमेन). —^{b}) Ś D8.12 राक्षसाधिपः; Ñ1 B3 D4.13 सु(D4 स)महाबलः; B1 D1–3 राक्षसेश्वरः (for राक्षसैर्वृतः). G (ed.) निर्यायाशु महाबलः. —Ñ1 D4 om.; B3 reads $3^{c}-4^{b}$ in marg. D6 reads 3^{cd} in marg. —^{cd}) D5–7.9–11 T2.3 G2.3 M1.2.5 सु- (for तु). Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8.12.13 इंद्रजित्परमोद्वि(B1 D1.2 °मावि)ग्नः परेषां जनयन्भयं.

4 Ñ1 D4 om.; B3 reads 4^{ab} in marg. (for both, cf. v.l. 3). —^{a}) Ś V2.3 B1 D1–3.8.12.13 मेघनादस्; V1 स तु तौ तु (for इन्द्रजित्तु). Ñ2 V3 B2.3 तथा; V3 B1 D2.3 तदा (for ततो). —^{b}) G3 damaged from राम up to मोहनार्थं in 6^{a}. T1 damaged from राम up to र in 4^{c}. —After 4^{ab}, D13 ins. 1530*. —B4 om. 4^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 [अ]भ्युत्थितौ; D6.9 °दितौ; D10.11 [अ]त्युद्गतौ; T1.2 °द्धतौ (for [अ]भ्युद्यतौ). V1 माययात्युद्धतौ वीरौ; M5 समरायोद्यतौ वीरौ. —^{d}) D5.7 T G3 M1.2 ततः; D6 तथा (for तदा). Ś V3 B1 D1.2.8.13 जुहुवे पावकं तदा(V3 B1 °तः); V2 B3 जुहुवे(B3 °हाव) पावकं पुनः; D3 मायां प्रादुश्चकार ह. —For 4^{cd}, Ñ1 D4.13 subst.; while B3 cont. after 1530*:

1529* मायां व्यवसितः कर्तुं मोहनार्थं वनौकसाम्।

[D13 व्यवस्थितः.]

—After 4, Ñ2 B3 ins. 1530*.

5 G3 damaged for 5 (cf. v.l. 4). B3 reads $5-6^{b}$ in marg. —^{a}) D6 तथा (for रथे). Ñ1 D4.13 कृत्वा क्रोध तां तत्र(D4 तन्वीं; D13 मायां); Ñ2 V1 B2.4 मायया स रथे कृत्वा; B3 G (ed.) कृत्वा क्रूरो रथे तां(G [ed.] रथस्थां) तु. —^{b}) Ñ V1 B2–4 D4.9 M3 ततः; D6 T3 तथा (for तदा). —For 5^{ab}, Ś V2.3 B1 D1–3.8.12 subst.; while Ñ2 B3 ins. after 4; D13 ins. after 4^{ab}:

1530* रथं ततो व्यवस्थाप्य रावणी राक्षसैर्वृतः।

[Ñ2 रथे. V3 damaged from राक्षसे up to वध in 5^{d}.]

—Then B3 cont. 1529*.

—Ñ1 D4.13 om. $5^{c}-6^{b}$. —^{c}) D6 T2.3 युक्तस् (for [आ]वृत्य). Ś V2 B1 D1–3.8.12 सीतां मायामयीं कृत्वा. —^{d}) M1 अरोचत.

6 G3 damaged up to मोहनार्थं in ^{a} (cf. v.l. 4). Ñ1 V3 D4.13 om.; B3 reads 6^{ab} in marg. (for all except V3, cf. v.l. 5). —^{a}) Ñ2 B2.3 स (for तु). Ś V2 B1 D1–3.8.12 सर्वे(V2 स ते)षां मोहनार्थं तु(B1 D1 °र्थाय). —^{b}) Ś D3.8.12 M5 कृत्वा बुद्धिं (by transp.). —^{c}) V3 transp. हन्तुं and सीतां. Ñ2 V1 B2–4 व्यवसितः सीतां (by transp). —^{d}) Ś V2.3 B1 D1–3.8.12 कपीनामभितो ययौ. —For 6^{cd}, Ñ1 D4.13 subst.; while B3 ins. after 7^{ab}:

G. 6. 60. 5
B. 6. 81. 7
L. 6. 59. 7

तं दृष्ट्वा त्वभिनिर्यान्तं नगर्याः काननौकसः ।
उत्पेतुरभिसंक्रुद्धाः शिलाहस्ता युयुत्सवः ॥ ७
हनूमान्पुरतस्तेषां जगाम कपिकुञ्जरः ।
प्रगृह्य सुमहच्छृङ्गं पर्वतस्य दुरासदम् ॥ ८
स ददर्श हतानन्दां सीतामिन्द्रजितो रथे ।
एकवेणीधरां दीनामुपवासकृशाननाम् ॥ ९
परिक्लिष्टैकवसनाममृजां राघवप्रियाम् ।
रजोमलाभ्यामालिप्तैः सर्वगात्रैर्वरस्त्रियम् ॥ १०
तां निरीक्ष्य मुहूर्तं तु मैथिलीमध्यवस्य च ।
बाष्पपर्याकुलमुखो हनूमान्व्यथितोऽभवत् ॥ ११

1531* वानराभिमुखोऽगच्छद्रणे रणविशारदः ।

[D_{13} रावणाभि- (sic) (for वानराभि-).]

—Then B_3 cont. 1532*.

7 B_3 reads 7^{ab} in marg. —^{a}) T_1 damaged for तं दृष्ट्वा त्वभि-. Ś $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12}$ तं($V_{2.3}$ B_1 D_{1-3} ते) तु दृष्ट्वा विनिर्यांतं. —^{b}) V_3 $D_{7.9-11}$ सर्वे ते; B_1 D_{1-3} $M_{1.2}$ नगरात् (for नगर्याः). —G_3 damaged from काननौ up to 7^d. V_2 राक्षसं भीमविक्रमं. —For 7^{ab}, $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ subst.; while B_3 ins. 1531* after 7^{ab} and then cont.:

1532* दृष्ट्वा तमभिगच्छन्तं नगराद्वानरास्तथा ।

[B_3 तदा (for तथा).]

—^{c}) Ś V_2 $D_{1.8.12}$ अभिसंरब्धाः ; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_{1-3} अतिसंक्रुद्धाः ; B_4 $D_{2.3}$ अतिसंरब्धाः ; D_4 अथ संक्रुद्धाः (for अभिसंक्रुद्धाः).

8 V_3 damaged for 8^a. —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ जगाम हरियूथपः. —B_3 reads in marg. 8^c – 9 twice (var.). —^{c}) Ś $\tilde{N}_1$ $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ उद्यम्य; $\tilde{N}_2$ V_1 B_{2-4}(B_3 first time) उद्धृत्य (for प्रगृह्य). $\tilde{N}_1$ D_{13} सुमहाशृंगं. B_3(second time) उद्यम्य च महाशृंगं. —^{d}) $V_{2.3}$ B_1 दुरावहं; D_1 दुरारुजं (sic) ; D_6 $T_{2.3}$ G_3 दुरासदः (for °सदम्).

9 B_3 reads in marg. 8^c – 9 twice (var.). —^{a}) Ś $D_{8.12}$ निरानंदः ; $\tilde{N}_1$ $V_{2.3}$ $B_{1.3}$(second time) D_{1-4} G_2 निरानंदां; $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.3}$(first time) ततो दीनां; B_4 ततो मंदां; L (ed.) निरालंबां (for हतानन्दां). —^{b}) $\tilde{N}_1$ $B_{1.3}$ (second time) $D_{2.3}$ स्थिताम् (for सीताम्). D_{13} M_1 रणे (for रथे). S $D_{8.12}$ स्थितमिंद्रजितं रणे(D_{12} °थे) ; $D_{1.4}$ स्थितामिंद्रजितो रणे. —^{c}) Ś $\tilde{N}_1$ $V_{2.3}$ $B_{1.3}$(second time) $D_{1-4.8.12.13}$ सीताम् ; $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.3}$ (first time).$_4$ देवीम् (for दीनाम्). —^{d}) T_1 damaged for उपवास. $\tilde{N}_1$ B_3(second time) उपवासेन(B_3 °सोप-) कर्षितां; $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-4.13}$ रक्षोहरणकर्षि($D_{1.3}$ °र्शि)तां. —After 9, Ś $D_{8.12}$ ins.:

1533* दीनां विवर्णवदनां मूर्छया भृशदुःखिताम् ।

10 $\tilde{N}_1$ D_4 om. 10. G_3 damaged for 10^a. —^{a}) L (ed.) परिक्लिष्ट-. —^{b}) G_1 समलां; G_2 अमलां; Cr.m.g.k.t as in text (for अमृजां). $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ D_{13} अ(D_{13} प्र)मृजां (V_1 मलिनां) भृशदुःखितां; $V_{2.3}$ B_1 D_{1-3} मंडनार्हाममंडितां (V_2 D_3 °डनां); B_3 मलिनां दुःखकर्षितां. —For 10^{ab}, Ś $D_{8.12}$ subst.; while $\tilde{N}_2$ ins. after the first occurrence of 10^{cd}; whereas $V_{2.3}$ B_1 D_{1-3} ins. after 10^{ab}:

1534* रथरेणुसमादिग्धां भीमरूपां वराननाम् ।

[$Ś_1$ $D_{8.12}$ रण- ; $Ś_2$ रणे; $\tilde{N}_2$ रथे (for रथ-). —$\tilde{N}_2$ illeg. for the post. half. $V_{2.3}$ D_2 भीतरूपां.]

—D_{13} om. 10^{cd}. $\tilde{N}_2$ B_3 (second time in m.) read 10^{cd} twice (var.). —^{cd}) T_3 रजोमलाढ्याम् ; M_5 रजोवलिप्ताम्. B_1 आलिप्तां; L (ed.) संलिप्तैः (for आलिप्तैः). $\tilde{N}_2$ (first time) सज्वलां रजसा ध्वस्तां; V_1 $B_{2.3}$(first time).$_4$ अन्यूनां(V_1 तां दीनां; B_3 अदूरां) रजसा ध्वस्तैः; B_3(second time) रजोमलस्यावलिप्तैः (for °). B_1 सर्वगात्रे. $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1.3}$($\tilde{N}_2$ B_3 second time) D_{1-3} अ(B_1 व्य)वस्थितां; B_3 (first time) वराश्रयां; G_1 सुरस्त्रियं; M_5 अलंकृतां (for वरस्त्रियम्). Ś $D_{8.12}$ रक्तामिषाभ्यां संलिप्तैरर्धगात्रैरवस्थितां. —For 10^{cd}, V_3 subst.; while Ś $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1.3}$ ($\tilde{N}_2$ B_3[m.] after the second occurrence of 10^{cd}) $D_{1-3.8.12}$ ins. after 10:

1535* ददर्श हनुमांस्तत्र सपङ्कामिव पद्मिनीम् ।

[Ś $D_{8.12}$ सायाह्न; $D_{1.3}$ सकंपाम् (for सपङ्काम्). $\tilde{N}_2$ मेदिनीं.]

—Then B_3 cont. (m.) 1536*.

11 ^{a}) V_1 B_{2-4} स (for तां). K (ed.) मुहूर्तं. —^{b}) $D_{5.7}$ T_1 M_3 तु (for च). $\tilde{N}_2$ B_{2-4} मैथिलीमित्य($B_{3.4}$ °त्यव)मन्यत; D_9 सम्यक्पुर * पश्यत; T_3 $G_{2.3}$ $M_{1.2.5}$ मैथिलीमध्यवस्यत(T_3 °थ पश्यतां). —For 11^{ab}, Ś $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ subst.; while B_3 cont. (m.) after 1535*:

1536* स मुहूर्तमिव ध्यात्वा सीतेयमिति वानरः ।

—Then $V_{2.3}$ B_1 D_{1-3} cont.; $Ś_1$ B_3 $D_{8.10-12}$ G_1 subst. for 11^{cd} ; while $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{5-7.9}$ T $G_{2.3}$ M ins. after 11^{ab}:

1537* बभूवाचिरदृष्टा हि तेन सा जनकात्मजा ।

[$Ś_2$ B_1 D_8 G_1 चिरदृष्टा; G_2 चिरं दृष्ट्वा. $Ś_2$ तेजसा (for तेन सा).]

—For 11^{ab}, $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ subst.; while $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.5-7.9}$ T $G_{2.3}$ M cont. after 1537*:

1538* तां दीनां मलदिग्धाङ्गीं रथस्थां प्रेक्ष्य मैथिलीम् ।

अब्रवीत्तां तु शोकार्तां निरानन्दां तपस्विनीम् ।
दृष्ट्वा रथे स्थितां सीतां राक्षसेन्द्रसुताश्रिताम् ॥ १२
किं समर्थितमस्येति चिन्तयन्स महाकपिः ।
सह तैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावत रावणिम् ॥ १३
तद्वानरबलं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः ।
कृत्वा विकोशं निस्त्रिंशं मूर्ध्नि सीतां परामृशत् ॥ १४
तां स्त्रियं पश्यतां तेषां ताडयामास रावणिः ।
क्रोशन्तीं राम रामेति मायया योजितां रथे ॥ १५
गृहीतमूर्धजां दृष्ट्वा हनूमान्दैन्यमागतः ।
दुःखजं वारि नेत्राभ्यामुत्सृजन्मारुतात्मजः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं क्रोधाद्रक्षोधिपात्मजम् ॥ १६

G. 6. 60. 14
B. 6. 81. 17
L. 6. 59. 18

[Ñ2 V1 B2.4 M1.2 दृष्ट्वा (for दीनां). Ñ2 V1 B2.4 M1.2 तत्र; D5 T1 G2.3 M3.5 दृश्य (for प्रेक्ष्य). Ñ1 D4.13 जानकीं.] —^{c}) V3 damaged for बाष्पपर्या-. T1 G3 damaged from सुखो up to हनूमा in^{d}. Ñ1 D4.13 स बाष्पव्या(D4 च बाष्पा)कुलमुखो; B2 बाष्पपर्याक्षणमुखो. —^{d}) Ñ2 V1 B2.4 दैन्यमागमत्; D4(*sup. lin.* also as in text) प्रथितोभवत्; D9 व्यथितोब्रवीत्.

12 Ś D8.12 om. 12–16^{b}. Ñ1 D4.13 om. 12. B3 reads 12(first time in m.) twice (var.). —^{ab}) Ñ2 V1 B2.4 सुव्रतां तु सु- ; V2.3 B3(first time) D1 अ(V2 स)प्रतीतां च; B1 D2 अब्रवीत्तां च; D3 अप्रीतां चैव (for अब्रवीत्तां तु). V3 तरस्विनीं (for तप°). B3 (second time) सुव्रता दुःखशोकार्ता निरानंदा तपस्विनी. —^{cd}) G1 देवीं (for सीतां). D7.9–11 दृष्ट्वा रथस्थितां दीनां; G3 M1–3 सीतां रथ(M1.2 °थे)स्थितां दृष्ट्वा (for ^{c}). D6.9–11 Ct -सुतश्रितां; D7 T2.3 M1.2.5 -सुतं श्रितां; Ck as in text (for -सुताश्रिताम्). Ñ2 V1 B2.3(second time).4 तदा तस्थौ रथे तस्मिन्राक्षसेंद्रसुताश्रिते ; V2.3 B1.3(first time) D1–3 L (ed.) दृष्ट्वा सीतां रथे तस्य रावणेः सु(B1 रावणेः स; L [ed.] रावणस्य)दुरात्मनः.

13 Ś D8.12 om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ñ2 V B D1–3 T3 चिकीर्षितम्; Cm.g.t as in text (for समर्थितम्). —^{b}) M5 संचिचिंत्य. Ñ2 V1 B2–4 इव (V1 B4 एव; B2 इति) वानरः (for स महाकपिः). —For 13^{ab}, Ñ1 D4.13 subst.; while B3 ins. after 13^{ab} :

1539* एषा सा रामपत्नीति चिन्तयामास सर्वतः ।

[D4 मारुतिः (for सर्वतः).]

—^{c}) Ñ1 B1 D7.9.13 G1.2 सहितैर्; Ñ2 V1.2 B2–4 D4.6 T2.3 G3 सहितो; Cg.k.t as in text (for सह तैर्). V2.3 D1–3 वानरैः सर्वैर् (V3 श्रेष्ठैर्; D1 सार्धं). —^{d}) Ñ1 B3 मारुतिः ; G1 रावणिः (sic). B4 D4.13 अभ्यधावत्स रावणिं (D4 वानरः ; D13 मारुतिः).

14 Ś D8.12 om. 14 (cf. v.l. 12). —^{a}) B2 तं (for तद्). —^{b}) Ñ1 D4.13 तां स्त्रियं रावणात्मजः. —Ñ1 D4.13 om. 14^{c} – 15^{b}. —^{c}) V3 D5.7 G2 कृत्वा विशोकं (meta.); B4 तामादाय स (for कृत्वा विकोशं). B2 समुत्थाय सनिस्त्रिंशो. —^{d}) V1 B2.4 मूर्धजेषु; T1 damaged (for मूर्ध्नि सीतां). D6 T2.3 G1 प्रधर्षयत्; D7.9–11 अकर्षयत्; G3 प्रकर्षयत्; M5 अपायतत् (for परामृशत्). V2.3 B1.3 D1–3 प्रजहास महास्वनं(D1 °नैः; D3 °नः).

15 Ś D8.12 om. 15 (cf. v.l. 12). Ñ1 D4.13 om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). —^{ab}) D7.9–11 G1 राक्षसः (for रावणिः). V2.3 B1.3 D1–3 तां प्रगृह्य स (V3 तां प्रगृह्याथ; D1 स तां प्रगृह्य) केशेषु रावणिर्जनकात्मजां. —^{c}) Ñ1 D4 क्रोशंतीमार्यपुत्रेति. —^{d}) Ñ1 D4.13 सृष्टां मायामयीं ततः ; Ñ2 B2 लक्ष्मणेति च तां मुहुः ; V1 B3.4 लक्ष्मणेति मुहुर्मुहुः ; V2.3 B1 D2.3 कृत्वा(D2 हृष्टो ; D3 दृष्ट्वा) मायामयीं तदा; D1 दृष्टं मायामयं तदा. —After 15, Ñ1 V2.3 B1 D1–4.13 ins. :

1540* खड्गरत्नं च संगृह्य केशपक्षे परामृशत् ।

[G (ed.) स संगृह्य; L (ed.) समागृह्य. Ñ1 D4.13 स खड्गं तरसा गृह्य; D1 खड्गरत्निं गृहीत्वासिं; D2.3 षड्रत्निमसिं गृह्य (for the prior half).]

—After 15, Ñ2 B2.3 ins. 1541*.

16 Ś D8.12 om. 16^{ab} (cf. v.l. 12). V1 om. from 16 up to 6.69.11. —^{a}) Ñ1 D13 गृहीतायां तु सीतायां ; Ñ2 B2–4 गृहीतां मूर्धजे(B3 °र्धाभिर्; B4 °र्धजैर्) दृष्ट्वा; V2.3 B1 D1–4 गृहीतां तां (V3 तां गृहीतां; D2 गृहीतासिं) तदा दृष्ट्वा. —^{b}) Ñ2 B2–4 व्यथितोभवत् ; D4.13 दैन्यमागमत् ; D7 दीनमानसः ; M1.2 °मास्थितः (for दैन्यमागतः). —^{c}) D5 T1 M3 शोकजं (for दुःखजं). Ś D8.12 तद्वधायोद्यतं पापं. —^{d}) Ś D8.12 हनूमान् ; B D5 T1 M3 असृजत्. Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12 पवनात्मजः (for मारुता°). —After 16^{cd}, B4 D5–7.9–11 S ins. ; while Ñ2 B2.3 ins. after 15 :

1541* तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ।

[B2–4 तदा (for दृष्ट्वा). T3 हत- (for चारु-).]

—^{f}) M1.2 रोषाद् (for क्रोधाद्). —For 16^{ef}, Ś Ñ V2.3 B D1–4.8.12.13 subst. :

1542* अब्रवीत्परमक्रुद्धो रावणिं परिभर्त्सयन् ।

[D1 परमः. D13 -वाक्यं (for -क्रुद्धो). Ñ2 B2.4 राक्षसाधमं (B4 °धिपं) (for परिभर्त्सयन्).]

—After 16, Ś Ñ2 V3 B1–3 D1–4.8.12 read 18^{ab}.

G. 6. 60. o
B. 6. 81. 18
L. 6. 59. o

दुरात्मन्नात्मनाशाय केशपक्षे परामृशः ।
ब्रह्मर्षीणां कुले जातो राक्षसीं योनिमाश्रितः ।
धिक्त्वां पापसमाचारं यस्य ते मतिरीदृशी ॥ १७
नृशंसानार्य दुर्वृत्त क्षुद्र पापपराक्रम ।
अनार्यस्येदृशं कर्म घृणा ते नास्ति निर्घृण ॥ १८
च्युता गृहाच्च राज्याच्च रामहस्ताच्च मैथिली ।
किं तवैषापराद्धा हि यदेनां हन्तुमिच्छसि ॥ १९
सीतां च हत्वा न चिरं जीविष्यसि कथंचन ।
वधार्हकर्मणानेन मम हस्तगतो ह्यसि ॥ २०
ये च स्त्रीघातिनां लोका लोकवध्यैश्च कुत्सिताः ।
इह जीवितमुत्सृज्य प्रेत्य तान्प्रतिलप्स्यसे ॥ २१
इति ब्रुवाणो हनुमान्सायुधैर्हरिभिर्वृतः ।
अभ्यधावत संक्रुद्धो राक्षसेन्द्रसुतं प्रति ॥ २२

17 V1 om. 17 (cf. v.l. 16). Ñ1 B4 D13 om. 17. Ś Ñ2 V2.3 B1–3 D1–4.8.12 om. 17^{ab}. —^{b}) M1.2 केशपाशे; Cm.g.k.t as in text (for केशपक्षे). T2.3 सीता केशैः समाहृता. ❀ Ck: दुरात्मन् न इति पदम्। न परामृशः। केशपक्षे केशपाशे परामर्शं मा कुरु. ❀—B3 reads 17^{c-f} in marg. —^{c}) B2 महर्षीणां. D1.3 M1.2 जातं; D2 जात (for जातो). —^{d}) B2 तनुम् (for योनिम्). Ś2 D2.6.8.12 आस्थितः; D1.3 आस्थितं; M1.2 आश्रितं; Ct as in text (for आश्रितः). V3 B1.3 D4 रक्षसां योनिमाग(B3 °श्रि) तः. —D4 om. 17^{ef}. —^{e}) G1 त्वा. Ś2 B3 D2.8 पापसमाचार. —^{f}) M3 मे(sic) (for ते). B2 marg.; D8 T2.3 बुद्धिरीदृशी (for मतिरीदृशी).

18 V1 om. 18 (cf. v.l. 16). Ś Ñ2 V3 B1–3 D1–4.8.12 read 18^{ab} after 16.—^{a}) Ñ1 नृशंसकारिन्. V3 B1 दुर्बुद्धे (for दुर्वृत्त). D4 नृशंसकारी दुर्वृत्तः; D13 नृशंसकार दुःशील. —^{b}) D4 क्षुद्रः. Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12.13 -विनिश्चय(D4 °यः) (for -पराक्रम). —B2 D3 om. 18^{cd}. —^{c}) M1.2 यस्य ते हि(for अनार्यस्य). —For 18^{cd}, Ś V2.3 B1 D1.2.8.12 subst.:

1543* अकार्यं नाद्य ते कार्यमीदृशं सुविगर्हितम्।
[D1 [ए]व (for [अ]द्य). D1 इंद्रशंसु- (for ईदृशं सु-).];
while Ñ1 B3 D4 subst. for 18^{cd}:

1544* अनार्यं नार्हसे कर्तुमीदृशं लोकगर्हितम्।
[B3 दुर्वि-; G (ed.) त्वं वि- (for लोक-).]
—For 18^{cd}, Ñ2 B4 D13 subst.:

1545* अकार्यं ते कृतं कार्यं नृशंसं लोकगर्हितम्।
[B4 पाप (for कार्यं). D13 ईदृशं (for नृशंसं).]

19 V1 om. 19 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś Ñ2 V3 B1.3.4 D1–4.8.12 च्युतां. Ś B2 D8.12 भोगाच् (for राज्याच्). —^{b}) D13 पर- (for राम-). Ś Ñ2 V3 B1.3.4 D1–4.8.12 मैथिलीं. —V3 om. 19^{cd}. —^{c}) Ñ2 B2.4 [अ]पराध्नोति; B3 °राध्येत (for °राद्धा हि). Ś D8.12 किं तु चैवापराध्नोति(D12 °षि); G3 किं न वैरापराद्धा हि (sic). ☞ T1 damaged from 19^{d} up to अथ in 6.70.27^{a}. —^{d}) B4 यदिमां; D9 T2 यथैनां; M5 किमेनां (for यदेनां). B3.4 हंतुमर्हसि; D9–11 हंसि निर्दय (for हन्तुमिच्छसि). —For 19^{cd}, Ñ1 V2 B1 D1–4.13 subst.; while Ś Ñ2 B2–4 D8.12 ins. after 19^{ab}:

1546* अनागसं त्वं विवशामपापां किं जिघांससि।
[V2 B1.2 D1 अनागसां. B4 किं विफलाम् (for त्वं विवशाम्). Ñ1 B3 D4.13 अनपराधामवशां (for the prior half). Ñ1 B3 कथमेतां; V2 निःपापां किं; B4 अपापां त्वं; D3 मायया किं; D4.13 कथमेनां(D13 °वं) (for अपापां किं).]

20 V1 om. 20 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ñ1 B3.4 D4.5.7.9–11 हत्वा तु; Ñ2 हत्वा च (by transp.); G1.3 M1.2 तु हत्वा (for च हत्वा). Ś Ñ1 V2 B1 D1–4.8.12 M5 चिराज् (for चिरं). B2 D13 सीतां हत्वा न च चिरं(D13 °राज्). —^{b}) Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12.13 जीवितं मोक्ष्यसे (V3 B1 D4 °सि) प्रियं(D1 कथं). —^{c}) Ś D8.12 वधार्थं; Ñ2 B3 D2.3.6 T2.3 G2.3 M1–3 वधार्हः. —V3 damaged from कर्मणा up to ^{d}. Ś2 Ñ2 V2 B1.2 D1.5.6.9–11.13 G3 M5 तेन (for [अ]नेन). —^{d}) D4 यम- (for मम). B4 समहं वाग्रतो ह्यसि (sic). ❀ Cm.t; हे वधार्ह! अनेन(Ct तेन) कर्मणा न चिरं जीविष्यसि। हि यतो मम हस्तगतोऽसि. ❀

21 V1 om. 21 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ñ1 D13 तु; D5 T2.3 G2.3 वै (for च). Ś V3 B1 D4.8.13 स्त्रीघातिनो. Ś D8 लोके (for लोका). —^{b}) D5–7 G3 M3 लोक(D5 °के)वध्येषु(G3 °न); G1.2 ये च लोकेषु; M5 लोकमध्ये तु (for लोकवध्यैश्च). Ś Ñ V2.3 B D1.3.4.8.12 ये चैवावध्यघा (D12 °पा)तिनः(Ñ B2–4 D1.3 °नां); D2 T2.3 ये च वै बाल(D2 शिशु)घातिनां; D9 वीरलोकेषु गर्हिताः; D13 तथा ये बालघातिनः. —^{c}) G1 शुभं (for इह). D4 इह जीवितविहीनाश्च (hypm.). —^{d}) Ñ1 B3 D2.3.12.13 उपभोक्ष्यसे; Ñ2 B2 D5 G3 M3.5 Cg प्रतिपत्स्यसे; B4 D7 T2.3 Cm प्रतिपद्यसे; G1 परिलप्स्यसे. Ś V2.3 B1 D1.4.8 प्रेततामुप(Ś D8 °मनु)भोक्ष्यसे.

22 V1 om. 22 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś D1–3 एवं (for इति). —^{b}) Ñ1 B3 D4.13 संयुगे (for सायुधैर्). Ś V2 B1 D1–3.8.12 M5 बहुभि(M5 सायुधै)र्वानरैर्वृतः; Ñ2 B2.4 हरिभिर्बहुभिर्वृतः. —^{c}) V3 damaged from क्रुद्धो

आपतन्तं महावीर्यं तदनीकं वनौकसाम् ।
रक्षसां भीमवेगानामनीकेन न्यवारयत् ॥ २३
स तां बाणसहस्रेण विक्षोभ्य हरिवाहिनीम् ।
हरिश्रेष्ठं हनूमन्तमिन्द्रजित्प्रत्युवाच ह ॥ २४
सुग्रीवस्त्वं च रामश्च यन्निमित्तमिहागताः ।
तां हनिष्यामि वैदेहीमद्यैव तव पश्यतः ॥ २५
इमां हत्वा ततो रामं लक्ष्मणं त्वां च वानर ।
सुग्रीवं च वधिष्यामि तं चानार्यं विभीषणम् ॥ २६
न हन्तव्याः स्त्रियश्चेति यद्ब्रवीषि प्लवंगम ।
पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ॥ २७
तमेवमुक्त्वा रुदतीं सीतां मायामयीं ततः ।
शितधारेण खड्गेन निजघानेन्द्रजित्स्वयम् ॥ २८
यज्ञोपवीतमार्गेण छिन्ना तेन तपस्विनी ।
सा पृथिव्यां पृथुश्रोणी पपात प्रियदर्शना ॥ २९
तामिन्द्रजित्स्त्रियं हत्वा हनूमन्तमुवाच ह ।
मया रामस्य पश्येमां कोपेन च निषूदिताम् ॥ ३०

G. 6. 60. 27
B. 6. 81. 31
L. 6. 59. 32

up to 23^{a}. Ñ1 V2.3 B3 D1.2.4.6.7.9–13 G M5 अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धो ; D5 T2.3 M1.2 अभ्यधावद्भृशं क्रुद्धो (T2.3 क्रोधाद्).

23 V1 om. 23 (cf. v.l. 16). V3 damaged up to ^{a} (cf. v.l. 22). —^{a}) Ś V2 D8.12 तदा भीमं; Ñ1 D1–3 महाभीमं(D1 also °नीकं) ; B1 च तं भीमं; D4 च तं तत्र; G1 महावीरं (for महावीर्यं). B3 D13 आयांतं च महाभीमं (D13 °हा**). ❀ Cm: आपतन्तमित्यार्षो लिङ्गव्यत्ययः। ; so also Ct. ❀ —^{b}) B4 D4.13 तदा(D13 **)नीकं ; G2 महानीकं ; M5 तमनीकं. —^{c}) T3 रक्षांसि (sic). D6.7.9–11 T2.3 G3 भीमकोपानाम्; G2 °कृत्यानाम् (for °वेगानाम्). —^{d}) M3 अनीकं तु. M5 [अ]भ्यवारयत् (for न्यवा°). D6 T2.3 तदनीकमवारयत्. —For 23^{cd}, Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12.13 subst. :

1547* राक्षसो भीमकर्मा स समरे प्रत्यवारयत्।

[D1 -कर्माणं (for -कर्मा स). Ñ1 B3 D3.4 राक्षसा भीमकर्माणः (for the prior half). Ñ1 B3 D3.4 प्रत्यवारयन्.] ; while Ñ2 B2.4 subst. ; B3 (m.) ins. after 23^{ab} :

1548* राक्षसेन्द्रसुतः श्रीमान्वारयामास रावणिः।

24 V1 om. 24 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.8.12.13 तां तु (for स तां). Ñ2 B2.4 स तु बाणसहस्रौघैर्. —^{b}) Ñ1 B3(with hiatus) अभ्यघ्नन् ; D4 ह्यद्रवन् ; D13 [अ]भ्यस्तां च (for विक्षोभ्य). —M1 om. 24^{c} – 26^{b}. —^{c}) Ñ1 B3 D4.7.9–11.13 हनूमंतं हरिश्रेष्ठम्. —^{d}) Ñ1 B3 D4.13 प्रत्यभाषत (for प्रत्युवाच ह). —For 24^{cd}, Ś Ñ2 V2.3 B1.2.4 D1–3.8.12 subst. :

1549* परिवार्य हनूमन्तं प्रत्युवाचेन्द्रजित्तदा ।

[Ñ2 B2.4 वीर्यवंतं (for परिवार्य). —V3 damaged from दा up to मिहा in 25^{b}.]

—After 24, D4 ins. :

1550* यदर्थं सलक्ष्मणस्त्वं रामेण सह चागतः।

25 V1 om. 25 (cf. v.l. 16). M1 om. 25 ; V3 damaged up to मिहा in ^{b} (for both, cf. v.l. 24). —^{a}) B4 त्वं सुग्रीवश्च (by transp.). D4 स सुग्रीवश्च***. —^{b}) Ñ1 B3 D4 यदर्थं यू(D4 स्व)यम् ; D13 यदर्थमिह (with hiatus) (for यन्निमित्तमिह). —^{c}) Ñ B2.4 D4.5.7.9–11.13 T2.3 G M2.5 वधिष्यामि (for हनि°). —^{d}) Ś Ñ V2.3 B D2.3.5.6.8.12 T2.3 G3 M2.5 एषोद्य; D1.13 एषोहं; D4 एतां च; D9 मध्ये च (for अद्यैव).

26 V1 om. 26 (cf. v. l. 16). M1 om. 26^{ab} (cf. v.l. 24). —^{b}) D3 चैव; D13 त्वा च. —^{c}) Ś V2.3 B1 D1–3.8.9.11–13 G1.2 हनिष्यामि (for वधि°). —^{d}) Ś D8.12 तमार्यं च; B1 तथानार्यं; B2 D13 तमनार्यं (for तं चानार्यं).

27 V1 om. 27 (cf. v. l. 16). V3 damaged for 27^{a}. —^{a}) D12 न हर्तव्याः.—After 27^{ab}, Ś D2.8.12 ins. :

1551* सर्वकालं मनुष्येण व्यवसायवता सदा।

[D2 तदा (for सदा).]

—^{cd}) V3 D9–11 च (for स्यात्). D4 पीडाकरां च बंधूनामिमां सीतां कथं त्यजे. —After 27, D7 G1 ins. :

1552* ताटकाया वधं रामः किमर्थं कृतवान्पुरा।
तदहं हन्मि रामस्य महिषीं जनकात्मजाम्।

[(l. 1) G1 श्रुत्वा and इह (for रामः and पुरा respy.).]

28 V1 om. 28 (cf. v. l. 16). V3 om. 28^{ab}. —^{a}) B3 D4.13 इत्युक्त्वा रावणसुतः . —^{b}) D3.6.7 T2.3 G M3.5 तदा; D9–11 च तां (for ततः). —^{d}) Ś Ñ V2 B D1–3.8.12.13 तां (for नि-). D4 जघानेंद्रजितः स्वयं (sic).

29 V1 om. 29 (cf. v. l. 16). Ñ1 D4 om. (hapl.) ; B3 reads in marg. 29 – 31^{b}. —^{a}) Ñ2 B2–4 G1.2 यज्ञोपवीतवत्सा तु (G1 °त्सीता ; G2 °चैव) ; D5 G3 M1.2 Cv यज्ञोपवीतमाधू(M1.2 °स्था)य. —^{b}) D5.6 T2 G3 M3.5 Cv.m.g.t भिन्ना (for छिन्ना). D3 विनाशिता (for तपस्विनी). ❀ Cg : यज्ञोपवीतमादाय भिन्नेति पाठान्तरम् । पूर्वं मूर्धजेषु गृहीतामादाय । यज्ञोपवीतं भिन्नयज्ञोपवीतं यथा भवति तथा भिन्ना। यज्ञोपवीतप्रकारेण भिन्नेत्यर्थः. ❀ —D3 om. 29^{c} – 30. —^{c}) B4 पृथिव्यां च (for सा पृथिव्यां). Ñ2 V3 B1–3 पृथिव्यां पृथु(V3 B1 सा च) सुश्रोणी.

30 V1 om. (cf. v.l. 16). Ñ1 D3.4 om. ; B3 reads

G. 6. 60. 28
B. 6. 81. 32
L. 6. 59. 33

ततः खड्गेन महता हत्वा तामिन्द्रजित्स्वयम् ।
हृष्टः स रथमास्थाय विननाद महास्वनम् ॥ ३१
वानराः शुश्रुवुः शब्दमदूरे प्रत्यवस्थिताः ।
व्यादितास्यस्य नदतस्तद्दुर्गं संश्रितस्य तु ॥ ३२

तथा तु सीतां विनिहत्य दुर्मतिः
प्रहृष्टचेताः स बभूव रावणिः ।
तं हृष्टरूपं समुदीक्ष्य वानरा
विषण्णरूपाः समभिप्रदुद्रुवुः ॥ ३३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

30 in marg. (for both, cf. v.l. 29). G2 om. 30 – 31[b]. —[a]) Ś Ñ2 B D1.2.7.8.12 स्वयं (for स्त्रियं). —[c]) Ś D8.12 पाप (for मया). Ś D8.12.13 [ए]ताम् (for [इ]मां). —[d]) D7.9–11 प्रियां शस्त्र- (for कोपेन च). D6 विदूषितां. Ś V2.3 B1 D1.2.8.12 कपे (Ś D8.12 एक-) पत्नीं विनाशितां; Ñ2 B2–4 D13 कपे (D13 कार्य) पत्नीं निपातितां; M1.2 क्रोधात्पत्नीं हतां प्रियां. —After 30, D5–7.9–11 T2.3 G1.3 M ins.:

1553* एषा विशस्ता वैदेही निष्फलो वः परिश्रमः ।

[D6.7 T2.3 G3 M3.5 विफलो; D9 निःफलो. D7.9 पराक्रमः (for परिश्रमः).]

31 V1 cm. 31 (cf. v. l. 16). Ñ1 D4 om.; B3 reads 31[ab] in marg. (for both, cf. v.l. 29). D13 G2 om. 31[ab] (for G2, cf. v.l. 30). —[ab]) D6 T2.3 खड्गेन महता तत्र (for [a]). Ś V2.3 B1 D1–3.8.12 एवं खड्गेन रुदतीं (V2 रुदतीं खड्गेन) हत्वा तां चारुदर्श (Ś D8.12 °लोच) नां; Ñ2 B2–4 ततः सीतां तदा हत्वा शक्रजिद्रावण (B2 °क्षसा) त्मजः. —[c]) Ñ2 B2.4 प्रहृष्टो; B3 हृष्टोथ; D4 दृष्टः स्व-; D5–7.11 T2.3 हृष्टः स्व-; D13 M1.2 हृष्टः स्वं; G2 ततः सः; G3 हृष्टस्तु (for हृष्टः स). Ś V2.3 B1 D1–3.8.12 आस्थितः स रथं हृष्टो. —[d]) D5 विनाद च (sic); D7.9–11.13 M1.2 ननाद च (for विननाद). B3 महास्वनः. —After 31, B2.3(m.).4 ins.:

1554* ततस्तं विकृतं नादं सर्वप्राणिभयावहम् ।

32 V1 cm. 32 (cf. v. l. 16). Ñ1 D4.13 om. 32. Ś Ñ2 V2.3 B1 D1–3.8.12 transp. 32[ab] and 32[cd]. —[a]) Ś D8.12 ददृशुः (sic) (for शुश्रुवुः). —[b]) G (ed.) आहव- (for अदूरे). Ś B3.4 D8.12 G (ed.) प्रेप्सवः स्थिताः; Ñ2 B2 च व्यवस्थिताः (for प्रत्यवस्थिताः). V2.3 B1 D1–3 अनुरूपमव (B1 °मुप) स्थिताः. —After 32[ab], Ś Ñ2 V2.3 B (B3 in marg.) D1–3.8.12 ins.:

1555* तमशनिपटुमेघनिःस्वनं
निनदमथेन्द्रजितो महास्वनम् ।

रिपुभयजननं निशम्य ते
लघुहृदया हरयश्चकम्पिरे ।

[(l. 1) V2 D2 तदशनि-. B3 -पटह- (for -पटु-). V2 D1–3 -वेग- (for -मेघ-). Ñ2 B4 D2 -निस्वनं. V3 तमशनिविनिपातनिस्वनं; B1 तमशनिनिपातवेगनिस्वनं; L (ed.) तदशनिवदुरुवेगनिःस्वनं. —(l. 2) V2.3 B1 निनदितम्; B2 निनदतोथ; D1–3 विनदितम् (for निनदमथ). —(l. 3) V2.3 B1 निशम्य संख्ये (V2 ते वै); B2 °म्य दूरात्; B3 °म्य ते ते; D3 °म्य ते तदा; L (ed.) °म्य ते च (for निशम्य ते). —(l. 4) V2.3 B1 D1–3 भयचकिता (for लघुहृदया). Ś D8.12 कपयश् (for हरयश्).]

—Thereafter B3 reads 33[cd] twice (both times in marg.) and again reads 33[cd] for the third time in its proper place. —B2–4 om. 32[cd]. —[d]) G2 युद्धं; Cr.m.g.k.t as in text (for दुर्गं). D5–7 T2.3 G M च (for तु). Ś Ñ2 D1–3.8.12 तमु (D1.2 °दु) ग्रं भीमनिः (Ñ2 D2 °नि) स्वनं; V2.3 B1 तन्मुखं भीमदर्श (B1 °निस्व) नं; D9 तद्दुःखं संश्रितास्तु ते.

33 V1 om. 33 (cf. v.l. 16). G (ed.) om. 33. Ś Ñ2 B2 D8.12 transp. 33[ab] and 33[cd]. —[a]) V3 B1 D13 तथा च; D5 तदा ह; D6 T2.3 M1.2 तदा तु; D7 तथा स (for तथा तु). D4 विनिवृत्य भूमौ (for °हत्य दुर्मतिः). —[b]) Ñ1 B3 D13 विननाद (for स बभूव). —G1 damaged from रावणिः up to हृष्ट in [c]. D4 निक्षिप्य हर्षाद्विननाद रावणिः. —After 33[ab], Ś Ñ2 B2.4 D8.12 ins.:

1556* अचिन्तयच्चापि तदा स राक्षसः
कथं विजेयौ युधि राघवाविति ।

—B3 reads 33[cd] twice (both times in marg.) after 32[ab] (preceded by 1555*) and reads it for the third time here. —[c]) Ñ1 B3 (third time) D13 तमुग्रदंतं (for तं हृष्टरूपं). B3 (third time) D13 समवेक्ष्य; G2 तु निरीक्ष्य; G3 प्रसमीक्ष्य (for समुदीक्ष्य). V2.3 B1.3 (second

६९

श्रुत्वा तं भीमनिर्ह्रादं शक्राशनिसमस्वनम् ।
वीक्षमाणा दिशः सर्वा दुद्रुवुर्वानरर्षभाः ॥ १
तानुवाच ततः सर्वान्हनूमान्मारुतात्मजः ।
विषण्णवदनान्दीनांस्त्रस्तान्विद्रवतः पृथक् ॥ २
कस्माद्विषण्णवदना विद्रवध्वं प्लवंगमाः ।
त्यक्तयुद्धसमुत्साहाः शूरत्वं क नु वो गतम् ॥ ३
पृष्ठतोऽनुव्रजध्वं मामग्रतो यान्तमाहवे ।
शूरैरभिजनोपेतैरयुक्तं हि निवर्तितुम् ॥ ४

G. 6. 61. 4
B. 6. 82. 4
L. 6. 60. 4

time) D1–3 प्रहृष्टरूपं च निरीक्ष्य वानरा; D4 बभूव दीनो हनूमांश्च वानरा. —^{d}) Ñ1 V2 B3(third time) D13 समरे वि(B3 हि)दुद्रुवुः; V3 B1.3(second time) D1.2 समुपाद्रवन्निपून्(D1 °भूपं); D5 M3 सहसा प्रदुद्रुवुः (for समभिप्र°). D4 सीतां च दृष्ट्वा निहतां विदुद्रुवुः .—After 33, Ś Ñ2 V2.3 B1.2.4 D1–3.8.12 ins.; while B3 (in marg.) ins. after the second occurrence of 33^{cd}, inserting l. 3–4 for the first time after the first occurrence of 33^{cd} :

1557* विषण्णरूपा बलिनं बलीयसो
  बलाधिकं शत्रुबलप्रमर्दनम् ।
 विहाय संग्रामशिरो महौजसो
  वनौकसः संप्रतिपेदिरे स्म ते ।

[Ś Ñ2 B2.4 D8.12 om. l. 1–2. —(l. 1) V2 B3 D1.3 विषण्णचित्ता. —(l. 2) V2.3 B1 शक्रबल- ; D1 शत्रुबलं. B3 -प्रदर्शनं (for -प्रमर्दनम्). —(l. 3) Ñ2 B4 हतौजसो; V2.3 B1.3 (second time) D1–3 गतं तदा (for महौजसो). —(l. 4) B2.3(first time) om. ते. Ñ2 B4 तदा (for स्म ते). V2.3 B1.3(second time) D1–3 प्रतस्थिरे वायुसुतं तरस्विनं.]

Colophon : V1 om. (cf. v.l. 16). —*Kāṇḍa name* : Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś Ñ V2.3 B D2–4.8.12.13 मायासीतावधः; D1 कपटसीतावधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 60; Ñ2 D1 62; V2 61; B1 D9 57; B3 56; D3 64; D5–7.10.11 G M3.5 81; T2 86; T3 88; M1.2 82; L (ed.) 59. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.3.5 with श्रीरामाय नमः.

69

T1 damaged for Sarga 69 (cf. v.l. 6.68. 19). Cv does not comment on Sarga 69. It seems that Cr is missing for Sarga 69; only 69.23^{cd} is found here.

1 V1 om. 1–11 (cf. v.l. 6.68. 16). B3 reads 1^{ab} in marg. —^{ab}) Ñ2 B2.3 D1 M3 तु; V2 तु तं (hypm.); Ck.t as in text (for तं). D1 भीमं. D5 -निर्घोषं; D6 T2.3 -निनदं; Cm.k.t as in text (for -निर्ह्रादं). Ś Ñ2 B1.3 D1–3.8.13 तत्र(B1 D1–3 शब्दं; B2 ततः) शक्राशनिस्वनं (D3 °प्रभं) (for ^{b}). D4 व्यापादितायां तस्यां तु नदो गंभीरनिस्वनः. —For 1^{ab}, Ñ1 subst.; while B2 ins. before 1^{ab} :

1558* व्यादितास्यस्य नदतः श्रुत्वा गम्भीरनिस्वनम् ।

—^{c}) Ś2 B4 D1–5.7.9.11 वीक्षमाणा. Ś Ñ2 V3 B1.2.4 D1–3.8.13 सर्वे (for सर्वा). —^{d}) B2.3 विद्रुवुर्(B3 °ता); D5 प्राद्रवन् (for दुद्रुवुर्). D7.9–11.13 वानरा भृशं (for वानरर्षभाः).

2 V1 om. 2 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś Ñ V2.3 B1.3.4 D2–4.8.12 हरीन्; B3 कपीन्; D1 द्रवान् (sic) (for ततः). D6 T2.3 G2.3 M5 श्रीमान् (for सर्वान्). —^{b}) B2 समेतान् (for हनूमान्). Ś Ñ1 V2.3 B1.3 D1.2.4.8.12.13 पवनात्मजः. —^{cd}) Ñ1 V2 B2–4 भीतांस्; Ñ2 D5 भीमांस्; D7 वीरांस् (for दीनांस्). —G1 repeats consecutively 2^{d}–3^{a}. Ñ1 V2.3 B1.3 त्रासाद्; Ñ2 B2 तान्वै; D13 om.; M5 दृष्ट्वा (for त्रस्तान्). B4 तानभिद्रवतः; D3 त्रस्तानिंद्रजितः. Ñ1 तदा (for पृथक्). D4 विभीषयन्वानरान्वीरांस्त्रासादिंद्रजितस्तथा (hypm.).

3 V1 om. 3 (cf. v.l. 1). G1 repeats consecutively 2^{d}–3^{a}. —^{a}) Ñ1 V2 D2.3 किमिदं (hypm.); V3 किं वो; B1 किं नो; D4 किमेते (hypm.); D13 किं मो (for कस्माद्). D3 विवर्ण- (for विषण्ण-). Ś Ñ2 B2–4 D8.12 किं विषण्णमुखा दीना; D1 किमिदं दीनवदना. —^{b}) D4 (*sup. lin.* also as in text) विद्रवंतः; K (ed.) विद्रवध्वे (for °वध्वं). ❀ Cg : विद्रवध्वे विद्रवथ । आत्मनेपदमार्षम्. ❀ —Ś2 om. 3^{c}–5^{b}. V3 om. 3^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 B1.3.4 D1–4.8.12 त्यक्त्वा युद्ध-(D4 सद्यः; D8.12 युद्धे); Ñ2 B2 कथं त्यक्त्वा; T2.3 G2.3 त्यक्तबुद्धि- (for त्यक्तयुद्ध-). Ś1 Ñ V2 B D1–4.8.12.13 -समुत्साहं. —^{d}) B4 च (for नु). Ś1 D8.12 च कृतं कृतं; Ñ2 V2 B1–3 तद्(B3 वः)कुतो(B2 क्व वो) गतं; D1–3.13 वः क्व तद्गतं (for क नु वो गतम्). Ñ1 दैन्यमस्मिवदमागतं; D4 दैन्यत्वमिदमागताः.

4 Ś2 V1 om. 4 (cf. v.l. 3 and 1 respy.). —^{a}) Ś1 D10 M1.2 न (for ऽनु-). V3 B1 -गमध्वं (for -व्रजध्वं). ❀ Cg : अनुव्रजध्वम् अनुव्रजत । पदव्यत्यय आर्षः. ❀ —^{b}) D4 ह्यग्रतो. D1.6.8 यांतुम् (for यान्तम्). —D5.6.9–11 T2.3 G1.3 M5 om. 4^{cd}. —^{c}) Ś1 V2 B4 D1–3.8.12.13 -[उ]तपत्रैर् (for -[उ]पेतैर्). —V3 damag-

G. 6. 61. 5
B. 6. 82. 5
L. 6. 60. 5

एवमुक्ताः सुसंक्रुद्धा वायुपुत्रेण धीमता ।
शैलशृङ्गान्द्रुमांश्चैव जगृहुर्हृष्टमानसाः ॥ ५
अभिपेतुश्च गर्जन्तो राक्षसान्वानरर्षभाः ।
परिवार्य हनूमन्तमन्वयुश्च महाहवे ॥ ६
स तैर्वानरमुख्यैस्तु हनूमान्सर्वतो वृतः ।
हुताशन इवार्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीम् ॥ ७
स राक्षसानां कदनं चकार सुमहाकपिः ।
वृतो वानरसैन्येन कालान्तकयमोपमः ॥ ८
स तु शोकेन चाविष्टः क्रोधेन च महाकपिः ।
हनूमान्रावणिरथे महतीं पातयच्छिलाम् ॥ ९
तामापतन्तीं दृष्ट्वैव रथः सारथिना तदा ।
विधेयाश्वसमायुक्तः सुदूरमपवाहितः ॥ १०
तमिन्द्रजितमप्राप्य रथस्थं सहसारथिम् ।
विवेश धरणीं भित्त्वा सा शिला व्यर्थमुद्यता ॥ ११
पतितायां शिलायां तु रक्षसां व्यथिता चमूः ।
तमभ्यधावञ्शतशो नदन्तः काननौकसः ॥ १२

---

ed for 4^{d}. —^{d}) Ś1 Ñ V2 B D1–4.7.8.12.13 G2 M1.2 न युक्तं (for अयुक्तं). Ñ1 V2 D1–4.13 विनि- ; D7 G2 M1.2 ह्यति- (for हि नि-). Ś1 Ñ2 B2.4 D8.12 हि पलायितुं; B1 विनिवर्तनं; B3 प्रपलायितुं (for हि निवर्तितुम्).

5 V1 om. 5 (cf. v.l. 1). Ś2 om. 5^{ab} (cf. v.l. 3). —^{a}) D5.7 G1.2 M3.5 सुसंहृष्टा (for सुसंक्रुद्धा). D6 T2.3 G3 M1.2 त एवमुक्ताः संहृष्टा. —^{b}) D5 M3 वानराः (for धीमता). —^{c}) Ñ B2–4 D4 शैलाग्राणि; D9 शैलशृंग- (for शैलशृङ्गान्). D5 M3 शैलशृंगाण्यगांश्चैव ; M1.2 शैलशृंगाणि वृक्षांश्च. —For 5, Ś1 V2.3 B1 D1–3.8.12.13 subst. ; while Ś2 subst. l. 2 only for 5^{cd} ; whereas Ñ B2–4 D4 subst. l. 1 only for 5^{ab} :

1559* इत्येवमुक्ता हरयः समारोपितविक्रमाः ।
शैलशृङ्गाणि जगृहुर्द्रुमांश्च विविधान्बहून् ।

[(l. 1) Ñ2 V2.3 B1.3 D1–4.8.12 उक्त्वा. Ś1 D8.12 समरे भीम- (for समारोपित-). —(l. 2) Ś1 गृह्यंते; Ś2 D8.12 गृह्णंतो (for जगृहुर्). D2 अपि; D13 तथा (for बहून्).]

6 V1 om. 6 (cf. v.l. 1). —^{a}) B4 नि- (for च). Ś Ñ V2.3 B D1–4.13 नदंतो; D8.12 नंदंतो (for गर्जन्तो). —Ñ1 D4 om. 6^{c} – 7. V3 damaged for 6^{d} – 7^{c}. —^{d}) B1 D1–3 अन्वयुस्ते; D13 अनुजग्मुर् (for अन्वयुश्च).

7 V1 om. 7 (cf. v.l. 1). Ñ1 D4 om. 7 ; V3 damaged for 7^{abc} (for both, cf. v.l. 6). —^{a}) Ś D8.12 सर्वैर् ; V2 B1 D1–3.13 सर्व- (for स तैर्). —D3 om. (hapl.) from -मुख्यैस्तु up to वानर- in 8^{c}. Ś Ñ2 V2 B2.3 D2.5.6.8.12 T2.3 G3 M च; B1 D1.13 स (for तु). —^{b}) Ś V2 B1 D1.2.8.12.13 परिवारितः (for सर्वतो वृतः). —^{d}) Ñ2 प्रादहच् ; V3 B1 व्य(V3 *)दरच् ; D2 व्यदहच् (for अदहच्).

8 V1 om. 8 (cf. v.l. 1). D3 om. up to वानर- in 8^{c} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ñ2 B2.4 राक्षसानां च (for स राक्षसानां). Ñ1 B3 D4 रक्षसां कदनं तत्र. —^{b}) T2 G1.3 स (for सु-). Ñ2 B2.4 स चकार (for चकार सु-). Ś V2.3 B1 D1.2.8.12.13 M1.2 सुमहाबलः ; Ñ1 सुमहान्कपिः ; D5.9 सहसा(D9 हनूमान्) कपिः (for सुमहाकपिः). —^{c}) D4 ततो (for वृतो). B4 -मुख्येन (for -सैन्येन).

9 V1 om. 9 (cf. v.l. 1). —^{a}) V2.3 B1 D1–3.13 M3 कोपेन (for शोकेन). D7 संविष्टः (for चाविष्टः). Ś Ñ1 B2.3 D4.8.12 स तु(D4 च) शोकसमाविष्टः. —^{b}) Ś D5.7–12 G1 कोपेन; V2.3 B1 D1–3.13 M3 शोकेन (for क्रोधेन). —V3 damaged from च up to पातयन्म (see var.) in ^{d}. Ñ B2–4 D2.4 च महाबलः ; D7.9–11.13 T2.3 महता कपिः. —^{c}) V2 B1 D1–3 राक्षस- (for रावणि-). —^{d}) Ś Ñ B2–4 D8.12 शिलां गुर्वीमपातयत् ; V2.3 B1 D1.3.4.13 M3 पातयन्म(V3 damaged)हतीं शिलां ; D2 पातयामास वै शिलां.

10 V1 om. 10 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś Ñ B D1–4.8.12.13 दृष्ट्वा तु(D4 °थ) ; V2 आलोक्य (for दृष्ट्वैव). —^{b}) D7.9 रथं (sic) (for रथः). D5 स ह (for तदा). —^{c}) D4 विवेशाथ (for विधेयाश्व-). —^{d}) Ś D8.12 स शीघ्रम् ; V2.3 B4 D1.2.4 G2.3 स दूरम् ; D7.9–11.13 G1 विदूरम् (for सुदूरम्).

11 V1 om. 11 (cf. v.l. 1). —^{a}) B3 G(ed.) इंद्रशत्रु(G [ed.] °जित)मसंप्राप्य. —^{b}) G1 रथं तं (for रथस्थं). Ś D1–3.8.12 ससारथिरथं तदा; Ñ V2 B2.3 D4 स(D4 तं)रथं साश्वसारथिं; V3 B1 शिला सारथिनं तदा; B4 रथं साश्वं ससारथिं; D13 सारथिं सरथं तदा. —D5 om. 11^{cd}. V3 damaged for 11^{c}. —^{c}) Ñ2 B2.4 तत्र; G1 भंक्त्वा (for भित्त्वा). —^{d}) Ñ1 विक्रमोदिता ; V2.3 B1.3 D1–3.13 व्यर्थतां गता; D4 कपिमोचिता (for व्यर्थमुद्यता). Ś D8.12 शिला सा शतधा तदा; Ñ2 शिला व्यर्थसमुद्गता (sic). —After 11, Ś Ñ2 V2.3 B1.3(m.) D1–3.8.13 ins. :

1560* राक्षसानामभूद्धर्षो दृष्ट्वेन्द्रजितमाहवे ।
मुक्तं वायुसुताद्वीरं सारथिं चाप्यपूजयन् ।

[(l. 2) D13 वीराद्. V3 B1 रावणिं (for सारथिं). D1 वापि; D3 चाभि- (for चापि).]

12 ^{a}) B2 पातितायां (for पतितायां). —^{b}) Ñ V2 B राक्षसी (for रक्षसां). Ś D8.12 व्यथितां रक्षसां(Ś1 D8 राक्षसीं) चमूं ; V1 D4.7.9–11 व्यथिता रक्षसां(V1 D4

ते द्रुमांश्च महाकाया गिरिशृङ्गाणि चोद्यताः ।
चिक्षिपुर्द्विषतां मध्ये वानरा भीमविक्रमाः ॥ १३
वानरैस्तैर्महावीर्यैर्घोररूपा निशाचराः ।
वीर्यादभिहता वृक्षैर्व्यवेष्टन्त रणक्षितौ ॥ १४
स्वसैन्यमभिवीक्ष्याथ वानरार्दितमिन्द्रजित् ।
प्रगृहीतायुधः क्रुद्धः परानभिमुखो ययौ ॥ १५
स शरौघानवसृजन्स्वसैन्येनाभिसंवृतः ।
जघान कपिशार्दूलान्सुबहून्दृष्टविक्रमः ॥ १६
शूलैरशनिभिः खड्गैः पट्टसैः कूटमुद्गरैः ।
ते चाप्यनुचरांस्तस्य वानरा जघ्नुराहवे ॥ १७

G. 6. 91. 17
B. 6. 82. 18
L. 6. 60. 19

राक्षसी) चमूः ; D3 रक्षसां व्यथितां चमूं; M1.2 व्यथिता वानरर्षभाः . —After 12^{ab}, D5–7.9–11 S (except T1) ins. :

1561* निपतन्त्या च शिलया राक्षसा मथिता भृशम् ।

[G3 व्यथिता (for मथिता).]

—^{cd}) Ś Ñ2 V1 B1.4 D1.2.8.12 ताम् ; D3 माम् (sic); M5 ततो (for तम्). Ś V B1 D2.8.12 नंदंत: ; D1.5 नर्दंत: ; G2 धावंत: (for नदन्त:). Ñ1 B3 तानभ्येत्यैव सहसा वानरान्सर्वतोर्दयत् (Ñ1 °तो दिशं) ; D4 वानरास्तं च संप्राप्य गृहीत्वा सर्वतो दिशः .

13 V3 om. 13–14^{b}. —^{a}) D3.13 G महाकायान् ; D6 M2 महावीर्या (for महाकाया). —^{b}) B4 गिरेः. Ñ1 B3 D4 [आ]हवे; Ñ2 V1 B2.4 [ए]व हि (for [उ]द्यता:). Ś V2 B1 D1–3.8.12.13 T3 गिरीणां शिखराणि च. —^{c}) V2 B3 प्रक्षिप्य ; B1 D1–3.13 आ(D3.13 अ)क्षिपन् (for चिक्षिपुर्). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 रक्षसां (for द्विषतां). D5–7.9–11 T2.3 G M3.5 Cm.t क्षिपं(M5 पतं)तीं(D6 °प्रमिं) द्रुजितः(D9–11 G2 °तं) संख्ये(D7 G1 सैन्ये; G2 त्वन्ये). ※ Cm.t : क्षिपन्ति आक्षिपन्ति स्म. ※ —^{d}) T2.3 रक्षसो; Ct as in text (for वानरा). —After 13, Ś Ñ1 V2 (repeats after 1566*) B3 D4–13(repeats after 23^{ab}) T2.3 G M1–3 ins.; while B1 cont. after 1566* ; whereas D1.2 ins. after 23^{ab} :

1562* वृक्षशैलमहावर्षं विसृजन्तः प्लवंगमाः ।
शत्रूणां कदनं चक्रुर्नेदुश्च विविधैः स्वरैः ।

[(l. 1) V2 (second time) D1.2.13(second time) -शिलावर्षं; D5 G1 -महावृक्षं(G1 °वर्षान्) (for -महावर्षं). Ś Ñ1 V2 (first time) B3 D4.8.12.13(first time) शिलावर्षं तथा-(D13 °दा)स्त्रं(Ñ1 V2 D4 °था चाथ) ; B1 वृक्षशालशिलाभिश्च (for the prior half). B1 राक्षसानां (for विसृजन्तः). —(l. 2) B3 शूराणां (for शत्रूणां). D6 विकृतैः (for विविधैः). D1.2.7.9–11 G3 स्वनैः (for स्वरैः). Ś Ñ1 V2(first time) B3 D4.8.12.13 (first time) नदं(Ś2 D4 °र्दं)तो विकृतस्वनाः (Ñ1 V2 °नैः ; B2 °राः) (for the post. half).]

14 V3 M5 om. 14^{ab} (for V3, cf. v.l. 13). —^{a}) B4 तु (for तैर्). B2 वानरेंद्र- (for °रैस्तैर्). Ñ1 V2 B3.4 D4 महाकायैर्(B3 °या); Ñ2 V1 B2 D7.9–11 G1 °भीमैर् ; G2 M1.2 °वेगैर् (for महावीर्यैर्). —^{b}) Ś Ñ1 V2 B1.3.4 D1–4.6.12.13 भीमरूपा (for घोर°). —^{c}) Ś B4 D8.12 विदार्य (for वीर्याद्). D2 अपि (for अभि-). D4 वृक्षादभिहतारक्षा ; M5 राक्षसा निहता वृक्षैर्. —^{d}) Ś1 Ñ V1 B2–4 D5.7–11 व्यचेष्टंत; Ñ1 (marg. also) V3 B1 न्यपतंत; G2 व्यावेष्टंत; M5 व्यवेष्टंते (for व्यवेष्टन्त). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 तदा रणे; Ñ1 V3 B1.3 मही(Ñ1 धरा)तले; M1.2 रणे क्षितौ; M3 रणाजिरे (for रणक्षितौ). V2 D1–3.13 न्यचेष्टन्धरणीतले; D4 रात्रवेपुमहाबलैः (sic) ; D6 विवेष्टंते रथक्षितौ.

15 ^{a}) Ś Ñ2 V B2–4 D8–12 T2.3 स (for स्व-). G2 अथ (for अभि-). —^{b}) D9 अब्रवीत् (for इन्द्रजित्). —^{c}) D1 क्षुद्रः ; G3 तूर्णः (for क्रुद्धः). D7 G1.2 M1.2 परिगृह्यायुधं क्रुद्धः . —^{d}) Ñ1 परानीक- ; B3 [ऽ]परानभि- ; G3 * * * भि- (damaged) (for परानभि-). V3 B1 D4 परानीकमथो ययौ.

16 ^{a}) Ñ1 V2.3 B1 D4.6 T2.3 अभि(D6 °ति; D8 T2 °प; T3 °पि)सृजन् ; B4 भत्यसृजत् (for अवसृजन्). Ś D8.12 शरौघान्व्यसृजत्सैन्ये; D13 शरौघान्विसृजन्घोरान् . —V3 om. 16^{b} – 17^{c}. —^{b}) V2 -संहृतः (for -संवृतः). —^{c}) V2 हरि- (for कपि-). —^{d}) G2 M3 स बहून् . D5 परि- ; D7.9 हृष्ट- ; D10 G1 दृढ- (for दृष्ट-). Ś Ñ2 V1 B2.4 D4.8.12 कुपितो रावणात्मजः ; Ñ1 B3 सुबहून्प्रेक्ष्य तान्द्रुमान् ; V2 B1 D1–3 सुबहूनस्य(D3 °न्पश्य)तो द्रुमान्; D6 T2.3 सुसीमान्भीमविक्रमः ; D13 सुबहूंस्तान्निशाचरः. —After 16, Ś1 ins. 1563*.

17 V3 om. 17^{abc} (cf. v.l. 16). Ś1 om. 17. —^{a}) B3 शरैर् ; G1 शैलैर् (for शूलैर्). Ś2 D4.8.12 T2 सशू(Ś2 °शै)लैः(D4 शूलैश्च) शक्ति(T2 °लैरदम)भिः खड्गैः ; B1 D3 शूलैरशनिकल्पै(D3 °खड्गै)श्च; D13 शूलैः शक्तिभिः खड्गैश्च. —^{b}) Ś2 Ñ V1.2 B D (except D5) पट्टिशैः (for पट्टसैः). Ñ2 V1.2 B2 D10.11 T2 शूल- ; B1 पाश- ; D1–3.13 प्रास- ; D9 क्रूर- (for कूट-). —^{c}) B3 D4 ये च; B4 तथा (for ते च). Ś2 B3 D2–6.9.12.13 G M [अ]नुचरास् ; D8 [अं]तचरास् (for [अ]नुचरांस्). B3 सर्वे; D13 तत्र (for तस्य). D1 [अ]नुचराप्यस्य. Ñ1 ये चास्यानुचरास्ते वै. —^{d}) Ś2 Ñ1 B1.3.4 D1–6.8.12 G M1–3 वानरास्; V2 सशरान् (for वानरा). D5.6.9.11 T2.3 G M ओजसा (for आहवे). D7 वानरास्तेपि वानरान् (sic). —After 17, Ś3 Ñ2 V1 B2–4 D8.12 ins. ; while Ś1 ins. after 16 (owing to om.) :

G. 6. 61. 20
B. 6. 82. 19
L. 6. 60. 22

सस्कन्धविटपैः सालैः शिलाभिश्च महाबलः ।
हनूमान्कदनं चक्रे रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥ १८
स निवार्य परानीकमब्रवीत्तान्वनौकसः ।
हनूमान्संनिवर्तध्वं न नः साध्यमिदं बलम् ॥ १९
त्यक्त्वा प्राणान्विचेष्टन्तो रामप्रियचिकीर्षवः ।
यन्निमित्तं हि युध्यामो हता सा जनकात्मजा ॥ २०
इममर्थं हि विज्ञाप्य रामं सुग्रीवमेव च ।
तौ यत्प्रतिविधास्येते तत्करिष्यामहे वयम् ॥ २१
इत्युक्त्वा वानरश्रेष्ठो वारयन्सर्ववानरान् ।
शनैः शनैरसंत्रस्तः सबलः स न्यवर्तत ॥ २२
स तु प्रेक्ष्य हनूमन्तं व्रजन्तं यत्र राघवः ।
निकुम्भिलामधिष्ठाय पावकं जुहुवेन्द्रजित् ॥ २३

1563* वानराश्चापि संक्रुद्धाः शिलाभिः पर्वतैस्तथा ।
वृक्षैश्च सुमहाकायात्राक्षसान्समुपाद्रवन् ।
राक्षसैर्वानराः सार्धं वानरैश्चापि राक्षसाः ।
अयुध्यन्त महावेगा विबुधा दानवैरिव ।

[(l. 1) Ś D8.12 चैव (for चापि). —(l. 3) G (ed.) अपि (for चापि). Ś D8.12 राक्षसा वानरैः सार्धं वानराश्चापि राक्षसैः; V1 वानरै राक्षसाः सार्धं राक्षसैश्चापि वानराः . —(l. 4) Ś2 महावेगं (for °वेगा).]

18 a) V1.3 D1.6.9–11 सुस्कंध- (for सस्कन्ध-). D4 -पादपैः; D6 -विदशा (sic) (for -विटपैः). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 वृक्षैः ; Ñ1 V2 B1.3 D2.3.9 शालैः ; V3 D4.6.10.11 शै(D4 शू)लैः ; D13 शाखैः (for सालैः). —b) B4 D5.6.9 G3 महाबलाः . —c) D9 सूदनं (for कदनं). —d) Ñ1 B3 D4.13 -विक्रमः (for -कर्मणाम्). —After 18, Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.7.8.12.13 G2 M5 ins. :

1564* तेन भग्नाश्च चक्रन्दू राक्षसा रुधिरोक्षिताः ।
विद्रुताः शतशः सर्वे समरे जीवितैषिणः ।
हनुमानथ संरब्धो विमुखीकृत्य राक्षसान् ।

[(l. 1) Ñ2 ते ते; B4 ततो (for तेन). B2 ते तेन भग्नाश् (for तेन भग्नाश्च). Ñ1 V1.2 B3 D4.13 तेन ते राक्षसा युद्धे निहता भीमकर्मणा(V1.2 °विक्रमाः); D7 G2 M5 तेनाथ निहतास्त्रस्ता राक्षसा भीमविक्रमाः . —(l. 2) G2 तत्र (for सर्वे). Ñ2 V1 B2.4 समराज् (for समरे). Ñ1 V2 B3 D7.13 G2 M5 रावण(M5 °घव)स्य हितैषिणः (for the post. half). —Ñ1 V2 D7.13 G2 M5 om. l. 3. —(l. 3) Ñ2 V1 संक्रुद्धो (for संरब्धो). B2 विमुखीकृतराक्षसः (for the post. half).]

19 a) Ñ2 V1.3 B1.2.4 D6.7 T2.3 M1.2.5 Cm.k.t सं- ; Cg as in text (for स). G1 महानीकम् ; Cm.g.k.t as in text (for परा°). —b) Ś2 D8.12.13 काननौकसः (for तान्वनौ°). Ñ1 B3 D4 वानरानिदमब्रवीत्. —c) T2.3 वानराः (for हनूमान्). Ś Ñ V1.2 B D4.8.12 सत्त्ववंतो निवर्तध्वं; V3 प्रहरध्वं नि°; D1–3 अत्वरंतो(D1 °रं भो) नि°; D13 असंभ्रांता नि°. —d) Ñ1 V2 D1–3 सह्यम् ; Ñ2 V3 B1.2 शक्यम् ; T3 सार्थम् (for साध्यम्). Ś1 B3 मम(B3 ततः) शक्यम् ; Ś2 D8.12 ममाशक्यम् ; D4.13 ततः(D13 मनः) सह्यम् ; M5 न नश्यध्वम् ; G (ed.) न नो नश्यतु (for न नः साध्यम्).

20 a) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 T2 Cm.k.t हि(V1.3 B1 प्र-) यु(T2 यो)ध्यामो; Ñ1 B3 (before corr. m. also) D4 हि युध्यध्वं(D4 °स्व) ; D7 G2 विचेष्टामो; D13 नियुध्यध्वं; M3 विवेष्टंतो; G (ed.) वयं सर्वे; Cm.k.t as in text (for विचेष्टन्तो). —b) Ś Ñ V B D1–4.7.8.12.13 G2.3 M1 Ct -चिकीर्षया (for -चिकीर्षवः). —After 20ab, D4 (marg.) ins. :

1565* ते तमूचुर्हनूमन्तं वानरा विगतप्रभाः ।

—c) Ś1 सन् (for यन्). B4 निमित्ते. Ñ1 V3 D2–4.13 च (for हि). Ś Ñ2 V1 B2.3(before corr. as in text and in m.).4 D8.12 वयं सर्वे; B1 प्रयुध्यामः (for हि युध्यामो). —d) V B1 D1–3 सा हता (by transp.); D4 निहता (for हता सा).

21 a) D3.4.11 इदम् (for इमम्). Ś V2.3 B1.2 D1–3.8.12.13 च; Ñ2 B4 D4 तु (for हि). Ś D8.12 विज्ञप्तो; D4.11 विज्ञाय (for विज्ञाप्य). B3 निवेदयामग्रतद्धि (sic); G (ed.) निवेदयाम एतस्या. —b) Ś B2 D8.12 रामः सुग्रीव एव च ; V B1.3 D1–3.13 M1.2 G (ed.) रामसुग्रीवयोर्द्वयोः (V3 °योस्तयोः ; B3 °योर्वयं; M1.2 °योस्ततः ; G [ed.] °योर्वधं). —c) D4 तं प्रति-. Ś Ñ2 V1 B2.4 D8 -करिष्येते (for -विधास्येते). —d) V3 B1 D4 ततो युद्धामहे; D1 तत्करिष्यावहे. Ñ1 V2.3 B1.3 D1–4.13 पुनः (for वयम्).

22 a) G (ed.) वानरश्रेष्ठान्. —b) V1 D13 वानरान् ; T2.3 दारयन् (for वारयन्). Ś Ñ2 V1 B2.4 D4.8.12 युधि राक्षसान्(V1 °*** illeg.) ; Ñ1 B3 राक्षसान्रणे ; V2.3 B1 बलवांस्ततः ; D1.2.13 राक्षसांस्तदा; D6 T2.3 सर्वराक्षसान् (for सर्ववानरान्). D3 राक्षसान्वारयंस्तदा. —c) Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 असं(B4 उप)भ्रांतः ; D9 असंत्रस्तं (for असंत्रस्तः). —d) D9 सुबलः (for सबलः). Ñ V B D5.6.9.11 G1 M1.2.5 संन्यवर्तत ; D13 संप्रवर्तत (for स न्यवर्तत). Ś D8.12 ह्यगच्छद्यत्र राघवौ. —After 22, Ś D8.12 ins. l. 1 of 1567* ; while V2 B1 ins. 1566*.

23 Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–3.7.9–11.13 G1 M3 ततः ; B3 D6 T2.3 स सं-(T2 तं) (for स तु). —b) G2 व्रजंतौ (sic) (for व्रजन्तं). D1–3.7.13 G2 राघवौ (for राघवः). —For 23ab, V3 subst. ; V2 B1 ins. after 22 :

1566* ततस्तैरेव सहितो हनूमान्यत्र राघवः ।

[V2 राघवौ (for राघवः).]

यज्ञभूम्यां तु विधिवत्पावकस्तेन रक्षसा ।
हूयमानः प्रजज्वाल होमशोणितभुक्तदा ॥ २४
सोऽर्चिःपिनद्धो ददृशे होमशोणिततर्पितः ।
संध्यागत इवादित्यः स तीव्राग्निः समुत्थितः ॥ २५

अथेन्द्रजिद्राक्षसभूतये तु
जुहाव हव्यं विधिना विधानवत् ।
दृष्ट्वा व्यतिष्ठन्त च राक्षसास्ते
महासमूहेषु नयानयज्ञाः ॥ २६

G. 6. 61. 0
B. 6. 82. 27
L. 6. 60. 31

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

—Then V2 repeats, B1 cont. 1562*.

—After 1566*, V3 cont.; while Ñ2 V1.2 B ins. after 23^{ab}; whereas Ś D8.12 ins. l. 1 after 22 and subst. l. 2 for 23^{ab}:

1567* क्षतविक्षतगात्रास्ते हरयश्च व्युपारमन् ।
रावणिश्चापि संहृष्टः प्रयाते मारुतात्मजे ।

[(l. 1) B4 कृत- (for क्षत-). Ś B4 -विकृत- (for -विक्षत-). Ñ2 V1 B2 तु (for ते). B3 तम् (for च). V3 B1.4 यातुधाना (for हरयश्च). Ñ2 B2 [अ]प्युपाग(B2 °र)मन्; B3 उदीरयन्; B4 [अ]भ्युपारमन् (for व्युपारमन्). V1 राक्षसाश्चैव पारमन्; V2 यातुधाना व्यदारयन् (for the post. half). —(l. 2) V2.3 B1 पवनात्मजे (for मारुतात्मजे).]

—After 23^{ab}, D1.2.13 (r.) ins. 1562*; while D5–7. 9–11 T2.3 G M ins.:

1568* स होतुकामो दुष्टात्मा गतश्चैत्यनिकुम्भिलाम् ।

[D9 G3 हं(G3 हे)तुकामो (for होतुकामो). D6 हेतुकामो हि दुष्टात्मा; M1.2 होतुकामः सुदुष्टात्मा (for the prior half). D9–11 चैत्यं (for चैत्य-). ❀ Ck.t : चैत्यं तदाख्यदेवालयं वटवृक्षं वा(Ck °लयमित्यर्थः). ❀]

—^{c}) D4 G2 निकुंभिलम्. V2.3 B1 D1–3.13 अथा(D13 तदा)साद्य (for अधिष्ठाय). —^{d}) D5–7.10.11 T2 M3.5 जुहव; Cr as in text (for जुहुवे). Ś Ñ V1 B2–4 D4.8.12 जुहावाग्निमथेंद्रजित्; V2.3 B1 D1–3.13 जुहु(V2 °हु)वेऽग्निमथें(D3 °ग्निं तदें; D13 °ग्निं तादिं)द्रजित्. ❀ Cm.g.k.t : जुहव जुहाव. ❀

24 ^{ab}) V2 M5 यज्ञभूमौ. V2 T2 च (for तु). D9–11 ततो गत्वा (for तु विधिवत्). Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12 यज्ञभूमौ तु विधिना (for ^{a}). D13 स यज्ञभूमौ विधिना जुहुवेऽग्निं समाहितः. —^{c}) G1 स (for प्र-). —^{d}) D6 T2.3 G2.3 M3 मांस- (for होम-). D7 -भुक्तितः (for -भुक्तदा). Ś Ñ2 V1.3 B D1–4.8.12.13 जपहोमपुरस्(V3 B1 D1.3.4.13 °वषट्; D2 °परिष्)कृतः; Ñ1 V2 जपचिह्नो हि तत्र वै.

25 ^{a}) D10.11 T2 G M1–3 सार्चिः (for सोऽर्चिः-). Ś V1 B2.4 D8.12 -विवृद्धो; Ñ2 -वृद्धोप-; T3 -नद्धोय; G2 -पिनद्धे (sic) (for -पिनद्धो) V3 B1 D2.4 सोर्चिष्मान्ददृशे चाथ(D2 तत्र); D1 सोथार्चिष्मान्प्रददृशे; D13 सोर्चिष्मान्प्रददर्शाथ. —^{b}) B1 T2.3 होमः; D4 छाग-; G1 मांस- (for होम-). D7 -दूषितः. D1–3.13 पूयःशोणितवान्पु(D3 °कं पु)नः. ❀ Cg : होमशोणितं शोणितहोमः. ❀ —For 25^{ab}, Ñ1 V2 B3 subst.; while B1 ins. after 25^{ab}:

1569* सोऽर्चिष्मांश्च प्रजज्वाल जयाशंसी विभावसुः ।

[Ñ1 V2 तु (for च).]

—^{d}) D6 G2.3 M1.2 Ck.t स तीव्रोग्निः; D7.9 सुदीप्तोग्निः; D10.11 G1 M3 सुतीव्रोग्निः; M5 सधूमोग्निः (for स तीव्राग्निः). D5 G3 M5 समुद्यतः. Ś Ñ V1 B2–4 D8.12 तीव्र(Ś D8.12 °क्ष्ण)रू(Ñ1 B3 को)पो हुताशनः; V2.3 B1 D1–4.13 परिवेषसमन्वितः (V3 damaged from म up to क्ष in 26^{a}); T2.3 स तीव्राग्निसमप्रभः.

26 V3 damaged up to क्ष in ^{a} (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś V2 B1 D1.2.5.8.12.13 T3 M1.2 -भूतये तदा; Ñ B2.3 -संघभृत्यैर्; V1 -संविजित्यैर्; B4 -राजसंभृतं; D3 -भोजनेन; D4 -राजसूनुर्; D6 T2 G3 -वृद्धये तु; D7 G2 -भूतिहेतु(G2 °तो)र् (for -भूतये तु). —^{b}) V2 विधिवद्; T3 युधिना (sic) (for विधिना). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 T3 विधिज्ञः; D5.7.9–11 T2 G M विधानवित् (for विधानवत्). —^{c}) V2 प्रहृष्टास्त्वथ; D1 व्यथांस्तत्र च; M5 व्यतिष्ठंश्च (for व्यतिष्ठन्त च). Ś D8.12 हुत्वा ततस्तत्र च राक्षसान्वै; Ñ2 V1.3 B1.2.4 D4 दृष्ट्वा(B4 हृष्टे) स्थिता(V3 °रा)राक्षसयोधमुख्या(B4 transp. राक्षस and योधमुख्या); D13 श्रुत्वा ततस्तत्र च राक्षसास्ते. —^{d}) Ś D12 महासमूहे तु; D6 T2.3 तदा महार्हे(T3 समूहे)षु (for महासमूहेषु). D4 [अ]थ ते (for नय-). Ś D5.8.12.13 -[अ]नय(D13 °भि)ज्ञः; D4 नयज्ञाः (for -[अ]नयज्ञाः). V1 B3.4 महासमूहेन च तं नयज्ञः(B4 °ज्ञं); D2 जहास चोच्चैः स पुनर्नयज्ञः.

७०

G. 6. 62. 1
B. 6. 83. 1
L. 6. 61. 1

राघवश्चापि विपुलं तं राक्षसवनौकसाम् ।
श्रुत्वा संग्रामनिर्घोषं जाम्बवन्तमुवाच ह ॥ १
सौम्य नूनं हनुमता कृतं कर्म सुदुष्करम् ।
श्रूयते हि यथा भीमः सुमहानायुधस्वनः ॥ २
तद्गच्छ कुरु साहाय्यं स्वबलेनाभिसंवृतः ।
क्षिप्रमृक्षपते तस्य कपिश्रेष्ठस्य युध्यतः ॥ ३
ऋक्षराजस्तथेत्युक्त्वा स्वेनानीकेन संवृतः ।
आगच्छत्पश्चिमद्वारं हनूमान्यत्र वानरः ॥ ४
अथायान्तं हनूमन्तं ददर्शर्क्षपतिः पथि ।
वानरैः कृतसंग्रामैः श्वसद्भिरभिसंवृतम् ॥ ५
दृष्ट्वा पथि हनूमांश्च तदृक्षबलमुद्यतम् ।
नीलमेघनिभं भीमं संनिवार्य न्यवर्तत ॥ ६
स तेन हरिसैन्येन संनिकर्षं महायशाः ।
शीघ्रमागम्य रामाय दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७

Colophon: —*Kāṇḍa name*: $\tilde{N}$ V_1 B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name*: $Ś_1$ $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.12.13}$ वानरापसर्पणं; $Ś_2$ D_8 वानरसर्पणं; $\tilde{N}_1$ B_3 इंद्रजिद्दर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 (damaged) $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ V_1 61; $\tilde{N}_2$ D_1 63; V_2 62; B_1 D_9 58; B_3 57; D_3 65; $D_{5-7.10.11}$ G $M_{3.5}$ 82; T_2 87; T_3 89; $M_{1.2}$ 83; L (ed.) 60. —After colophon, D_2 concludes with राम; G $M_{1.2}$ with श्रीरामाय नमः; M_5 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

70

1 T_1 damaged up to अथ in 27^a (cf. v.l. 6.68.19). V_3 damaged up to स in 1^b. —^{a}) Ś $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ तत्कालं(D_4 °ले); G_1 निर्घोषं (for विपुलं). —^{b}) $Ś_2$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ तद् (for तं). $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{4.7}$ राक्षसानां(D_7 °सस्य) वनौकसां. —V_3 om. (hapl. ?, see var.) 1^c-8^b. —^{d}) $D_{4.5}$ जांबुवंतम्. $\tilde{N}_2$ $B_{2.4}$ अभाषत.

2 V_3 om. 2 (cf. v.l. 1). —^{a}) B_1 एष (for सौम्य). V_2 B_1 D_{1-3} हनुमतो (for हनुमता). —^{b}) Ś $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{4.8.12}$ संग्रामः क्रियते महान्; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ नित्यं (D_{13} नूनं) संग्राममूर्धनि; $D_{5.7}$ G_2 M_{1-3} क्रियते कर्म दुष्करं. —^{c}) D_3 सु-; $D_{5.9-11}$ G_1 $M_{1.2}$ च (for हि). $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1.4}$ $D_{1.13}$ $M_{1.2}$ महा-; $D_{2.3}$ महान्; D_4 तदा (for यथा). G_2 -कामं (for भीमः). T_2 श्रूयतां भीमनिर्ह्रादस्. —^{d}) $M_{1.2}$ -ध्वनिः (for -स्वनः). B_1 सुमहत्सायुधस्वनः; D_4 महानायुधनिस्वनः; G_1 सुमहान्युद्धनिःस्वनः.

3 V_3 om. 3 (cf. v.l. 1). —^{b}) $\tilde{N}_1$ [अ]ति-; D_9 [अ]धि-; G_2 [अ]पि (for [अ]भि-). D_5 समावृतः (for [अ]भिसंवृतः). Ś $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ क्षिप्रमृक्षपते स्वयं. —$D_{1.4.5}$ om. (hapl.) 3^c-4^b. M_5 om. 3^{cd}. —^{cd}) $\tilde{N}_1$ V_2 B_3 $D_{2.13}$ सहायो भव; B_1 मारुतेरभि-; D_3 कपिमुख्यस्य (for कपिश्रेष्ठस्य). B_3 मारुतेः (for युध्यतः). Ś $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ स्वबलेन समायुक्तो युध्यमानस्य मारुतेः.

4 V_3 om. 4 (cf. v.l. 1). $D_{1.4.5}$ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ $D_{2.3.8.12.13}$ G_3 $M_{3.5}$ [उ]क्तस्तु(B_4 °श्च); $\tilde{N}_1$ B_3 [इ]त्युक्तः (for [इ]त्युक्त्वा). —^{b}) D_{13} तेन (for स्वेन). $\tilde{N}_1$ (marg. also as in text) मर्दितुं (for संवृतः). B_1 स्वसैन्येनाभिसंवृतः. —^{c}) Ś $\tilde{N}_1$ V_1 $D_{2-7.12.13}$ अगच्छत्; $\tilde{N}_2$ आगमत् (for आगच्छत्). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.5.6.8.10.11.13}$ T_2 पश्चिमं. —^{d}) G_1 $M_{1.2}$ यूथपः.

5 V_3 om. 5 (cf. v.l. 1). —^{a}) B_2 D_6 तथा (for अथ). $Ś_1$ यांतं (for [आ]यान्तं). D_{11} हनूमंतं तं (hypm.). —^{b}) $\tilde{N}_1$ कपिं; D_{9-11} G_1 तदा (for पथि). —^{c}) B_1 D_{1-4} दत्त-; D_{13} *स्त्य- (for कृत-). —^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 सुहृद्भिः (for श्वसद्भिर्). Ś $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ परि(B_4 °थि)वारितः(Ś $D_{8.12}$ °तं); V_2 B_3 $D_{1-4.13}$ इव संवृतः(B_3 $D_{2.3}$ °तं); $D_{9.11}$ G_3 अभिसंवृतः (for अभिसंवृतम्). B_1 सुमहद्भिश्च संवृतः.

6 V_3 om. 6 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 $D_{4.8.12}$ तु (for च). V_2 हनूमंतं. —^{b}) Ś $\tilde{N}$ V_1 $B_{1.2.4}$ $D_{8.12}$ तमृक्षपतिम्; $D_{2.11}$ M_2 तदृक्षंबलम्. V_2 $D_{3.13}$ उत्तमं; D_9 उद्धृतं (for उद्यतम्). D_4 जांबुवंतमुपागतं. —^{c}) Ś $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ -निभं(B_2 -समं) घोरं; $\tilde{N}_1$ B_3 -समाकारं; V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ -चयप्रख्यं (for -निभं भीमं). —^{d}) Ś $\tilde{N}_2$ B_2 $D_{8.12}$ स समेत्य; D_{13} समेत्य च; G_2 स निवार्य (for संनिवार्य). G_3 निवर्तत. $\tilde{N}_1$ V_2 D_1 समेत्य विनिवर्तयन्(V_2 °र्तत); V_1 B_3 $D_{2.3}$ स समेत्य(B_3 समेत्य सं-; D_2 समेत्याथ) न्यवर्तयत्; B_1 समेत्य व्यत्यवर्तत; D_4 समेत्य चाभ्यवर्तयत्.

7 V_3 om. 7 (cf. v.l. 1). —^{ab}) D_{13} तेनैव (for स तेन). V_2 B_1 $D_{2-6.9-11}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ Ck.t सह; D_1 तस्य; Cm.g as in text (for हरि-). V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ महात्मनः (for °यशाः). $\tilde{N}_1$ स तु तेनैव सैन्येन संनिकर्षं महाबलः. —^{c}) V_2 B_1 $D_{1.2.4.9}$ आगत्य. $D_{1.3}$ रामस्य (for रामाय). —^{d}) D_2 व्यथितो (for दुःखितो). —For 7, Ś $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2.3}$(reads in marg. up to 8^{ab})$_{.4}$ $D_{8.12}$ subst.; while D_{13} ins. l. 2 only after 7:

समरे युध्यमानानामस्माकं प्रेक्षतां च सः ।
जघान रुदतीं सीतामिन्द्रजिद्रावणात्मजः ॥ ८
उद्भ्रान्तचित्तस्तां दृष्ट्वा विषण्णोऽहमरिंदम ।
तदहं भवतो वृत्तं विज्ञापयितुमागतः ॥ ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवः शोकमूर्छितः ।
निपपात तदा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ १०
तं भूमौ देवसंकाशं पतितं दृश्य राघवम् ।
अभिपेतुः समुत्पत्य सर्वतः कपिसत्तमाः ॥ ११
असिञ्चन्सलिलैश्चैनं पद्मोत्पलसुगन्धिभिः ।
प्रदहन्तमसह्यं च सहसाग्निमिवोत्थितम् ॥ १२
तं लक्ष्मणोऽथ बाहुभ्यां परिष्वज्य सुदुःखितः ।
उवाच राममस्वस्थं वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् ॥ १३
शुभे वर्त्मनि तिष्ठन्तं त्वामार्य विजितेन्द्रियम् ।
अनर्थेभ्यो न शक्नोति त्रातुं धर्मो निरर्थकः ॥ १४

G. 6. 62. 15
B. 6. 83. 14
L. 6. 61. 15

1570* अथ जाम्बवता सार्धं राघवान्तिकमेत्य सः ।
शशंस हनुमान्वीरो यत्तदिन्द्रजिता कृतम् ।
[(l. 1) B3 च (for सः).]

8 V2 om. 8^{ab} (cf. v.l. 1). B3 reads in marg. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś Ñ2 V1 B2-4 D8.12.13 गर्जतां; Ñ1 प्रयत्नाद्; V2 B1 D1-4 य(D4 म)त्तानां; G1 समये (for समरे). D9 प्रेक्ष्यमाणानाम्. —^{b}) D7 पुरः; G1.3 M5 च नः; G2 M3 पुनः (for च सः). Ś Ñ2 V1 B2-4 D8.12 असिना पश्यतां च(Ñ2 हि) नः(B4 सः); Ñ1 V2 D2 द्वि(Ñ1 मि)षतां प्रेक्षतां च नः (Ñ1 स तां); B1 D4 सर्वेषां च वनौकसां; D1.3.13 मिषतां प्रेक्ष्य तां च नः(D1 पुनः). —^{c}) Ñ1 अवधीद् (for जघान). V3 om. सीता. —^{d}) V3 B1 D1-4.13 पापनि(V3 * * *)श्चयः (for रावणात्मजः). Ñ1 B3 रावणी रघुनंदन.

9 ^{a}) B1.3.4 D4.12 तद्भ्रांत- (for उद्भ्रान्त-). Ś D8 -चित्तस्त्वां; B1 D4.13 -चेतनो; B4 -चित्तां तां (for -चित्तस्तां). —^{b}) Ś2 ह्यरिमर्दन; D4 [ऽ]हमरिंदमः. —^{c}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 तमसा महता(D13 सहसा)च्छन्नो.

10 V3 damaged from स्वा in ^{a} up to ^{c}. —^{a}) Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12.13 स सीतां(D13 सीतां तु) निहतां श्रुत्वा. —^{b}) G2 -कर्शितः (for -मूर्छितः). Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 रामो दुःखेन मूर्छितः. —^{c}) B1 D4 स; M5 आ- (for नि-). B1 ततो (for तदा). —^{d}) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-3.8.12.13 कृत्त- (for छिन्न-). Ñ1 B3 मूढो विह्वलमानसः.

11 ^{a}) Ñ1 B3 दृष्ट्वा (for भूमौ). D6 भीम- (for देव-). —^{b}) D7 पतंतं (for पतितं). Ś Ñ2 V1.2 B2.4 D1-3.6.8.12.13 T2.3 G3 M5 प्रेक्ष्य; B1 वीक्ष्य (for दृश्य). Ñ1 B3 D4 पतितं राघवं तदा. —After 11^{ab}, Ś Ñ2 V1 B2.3(marg.).4 D8.12.13 ins.:

1571* जग्राह लक्ष्मणः शीघ्रमभिपत्य सुदुःखितः ।
जाम्बवान्हनुमान्मैन्दो नलो नीलश्च वानराः ।
लक्ष्मणश्च महाबाहू राममाश्वासयन्प्रभुम् ।

[(l. 1) D13 तमाह (for जग्राह). Ñ2 अपसत्य; D13 समापत्य (for अभिपत्य). Ś D8.12 अभ्युपेत्य सुदुःखितं (for the post. half). —(l. 2) D13 हनूमाञ्जांबवान्. B2.3 D12.13 वानरः (for वानराः). —G (ed.) L (ed.) om. l. 3. —(l. 3) D13 आश्वासयत्. Ś D8.12 तं समाश्वासयन्प्रभुं (for the post. half).]

—^{c}) Ś D8.12 ते समेत्य; Ñ1 समुद्भ्रम्य; B3 (*sup. lin.* also as in text) समुद्रस्य (for समुत्पत्य). —^{d}) D6 T2.3 सत्वराः (for सर्वतः). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-4.8.12.13 हरि(V2.3 B1 D2-4.13 कपि)यूथपाः; Ñ1 B3 कपिकुंजराः.

12 ^{a}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 सिषिचुः; D7.10.11 आसिंचन्; Cg.t as in text (for असिञ्चन्). Ñ1 B3 D4 चैव; D5 एनं (for चैनं). —^{b}) V3 damaged for -सुगन्धिभिः. —^{c}) D2 असह्यं तं; D5 G2 M3 मनासाद्यं; D9-11 Ct असंहार्यं (for असह्यं च). —^{d}) D6 T2.3 [उ]च्छ्रितं; M3 Cg [उ]च्छ्रितं; Ct as in text (for [उ]त्थितम्). V2.3 B1 D1-4.13 समिद्ध(D13 दहंत)मिव पावकं. —For 12^{cd}, Ś Ñ V1 B2-4 D8.12 subst.:

1572* दह्यमानं महादुःखैर्महाकक्षमिवाग्निभिः ।
[D12 दह्यमानैर् (for दह्यमानं). Ś Ñ1 D8.12 -कक्ष्यम् (for -कक्षम्).]

13 G2 reads 13 twice. —^{ab}) D4 om. तं and ऽथ. Ñ1 B3 लक्ष्मणोप्यथ; V2.3 B1 D1-3.13 लक्ष्मणस्तं तु(V2.3 B1 च) (for तं लक्ष्मणोऽथ). B1 D11.13 च (for सु-). Ñ1 B3 D4 G (ed.) तं(B3 सं-) परिष्वज्य दुःखितः (G[ed.]°तं) (for ^{b}). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 बाहुभ्यां संपरिष्वज्य सुदुःखितमुवाच ह. —^{cd}) Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 लक्ष्मणो (for उवाच). Ñ1 अव्यग्रं; Ñ2 V1 B2.4 आश्वस्तं; D4 M1.2 अत्य(D4 °ध्य)र्थं (for अस्वस्थं). Ś D8.12 वाच्यं (for वाक्यं). G1 transp. रामम् and वाक्यं. Ñ1 B3 D4 सर्वार्थ- (for हेत्वर्थ-). Ś V2.3 B1 D2.3.6-12 T2.3 G3 M3.5 Cm.g -संयुतं; D1 -संमितं; D13 -संविद्रं (sic); Ck.t as in text (for -संहितम्).

14 ^{a}) Ñ1 V2.3 B1 D1-3.13 शुचौ (for शुभे). D4 शूरकर्मणि तिष्ठंतं. —^{b}) Ś D8.12 ऋजुं; B1 D4.8 M5 आर्यं; T2.3 आहुर् (for आर्य). —^{c}) Ñ1 (marg. also as in text) V2 B3 (*sup. lin.* also as in text) स पापेभ्यो (for अनर्थेभ्यो). D4 अनर्थाद्वहि शक्नोति.

G. 6. 62. 16
B. 6. 83. 15
L. 6. 61. 16

भूतानां स्थावराणां च जङ्गमानां च दर्शनम् ।
यथास्ति न तथा धर्मस्तेन नास्तीति मे मतिः ॥ १५
यथैव स्थावरं व्यक्तं जङ्गमं च तथाविधम् ।
नायमर्थस्तथा युक्तस्त्वद्विधो न विपद्यते ॥ १६
यद्यधर्मो भवेद्भूतो रावणो नरकं व्रजेत् ।
भवांश्च धर्मसंयुक्तो नैवं व्यसनमाप्नुयात् ॥ १७
तस्य च व्यसनाभावाद्व्यसनं च गते त्वयि ।
धर्मेणोपलभेद्धर्ममधर्मं चाप्यधर्मतः ॥ १८
यदि धर्मेण युज्येरन्नाधर्मरुचयो जनाः ।
धर्मेण चरतां धर्मस्तथा चैषां फलं भवेत् ॥ १९
यस्मादर्था विवर्धन्ते येष्वधर्मः प्रतिष्ठितः ।
क्लिश्यन्ते धर्मशीलाश्च तस्मादेतौ निरर्थकौ ॥ २०

15 [a]) B4 वा (for च).—[b]) Ś Ñ1 (marg. also as in text) D4.8.12 सर्वशः (for दर्शनम्).—[c]) Ś Ñ (Ñ1 marg. also as in text) V1 B2.4 D8.12 [अ]स्य; B1 D4 स्यान्; D9 [आ]स्ते (for [अ]स्ति). D6 transp. [अ]स्ति and न.—[d]) V2.3 B1 D1–3.13 तेन सत्येन नास्ति सः.

16 Ñ1 V2.3 B1 D1–4.13 om. 16.—[a]) Ś Ñ2 V1 B2.3 D8.12 सर्वं; B4 सत्त्वं (for व्यक्तं).—[b]) M5 यथाविधं.—D5 repeats 16^c–17 after 18^{ab}.—[c]) D6 अयम् (for नायम्).—D9 om. (hapl.?) 16^d–17^c.—[d]) Ś Ñ2 B2.4 D8.12 त्वद्विधेन निषेवितुं; V1 B3 त्वद्विधैरभिसेवितुं.

17 D9 om. 17^{abc} (cf. v.l. 16). D5 repeats 16^c–17 after 18^{ab}.—[a]) Ñ2 B2.4 धर्मो (for [अ]धर्मो). D13 सत्यो (for भूतो). Ś Ñ1 V B1.3 D1–4.8.12 यदि धर्मो भवे(Ś D8.12 °द्य चे)त्सत्यो(V2.3 B1 D2.3 °त्यं).—[b]) Ś D8.12 न भविष्यति; Ñ1 D4 निरयं व्रजेत्; Ñ2 V1 B2–4 न भवेच्चिरं (for नरकं व्रजेत्).—D6 om. 17^{cd}.—[c]) Ś D8.12 चेद्; T2.3 तु (for च). B3 D5 (both times) T2.3 G M -युक्तो वै(B3 हि) (for -संयुक्तो).—[d]) Ś Ñ V B D1–4.8.12 [इ]दं; D5 (both times)10.11.13 T3 G2.3 Ck.t [ए]व; Cr.m.g as in text (for [ए]वं). D4 वचनम् (for व्यसनम्).—After 17 (r.), D5 ins. 1573*.

18 [a]) G2 तद् (for च). Ś Ñ (Ñ1 m. also as in text) B2–4 D4.8.12 तस्य चा(B4 वा)व्यसनं दृष्ट्वा(B4 om.).—[b]) D9–11 Ck.t [आ]गते; Cv.r.m.g as in text (for गते). Ś Ñ2 B2.4 D8.12 तव च व्यसनं तथा; Ñ1 V B1.3 D1–4.13 व्यसनैश्चा(D2.4 °रा)वृते त्वयि.—After 18^{ab}, D5 repeats 16^c–17 and then ins.; while D6.7.9–11 T2.3 G M ins. after 18^{ab}:

1573* धर्मो भवत्यधर्मश्च परस्परविरोधिनौ ।

—[c]) D4 [उ]पालभेद्; L (ed.) [उ]पलभे. D13 G3 धर्मो (for धर्मम्). V2.3 B1 धर्मो हि लभतेधर्म्यम्.—[d]) G3 ह्यधर्मश् (for अधर्मं). Ś1 V3 B1 D1.2 अधर्मेणापि(Ś1 °प्य) धर्मतां; Ś2 Ñ V1 B2–4 D3.8.12 L (ed.) अधर्मे चा-(L [ed.] वा)प्य(Ś2 D8.12 °स)धर्मतां; V2 अधर्मश्चापि धर्मतां; D6 धर्मे चाप्यतिधर्मतां; D13 [ऽ]धर्मेणापि च धर्मवित्.—After 18, D6.7.9–11 T2.3 G M ins.:

1574* यद्यधर्मेण युज्येयुर्येष्वधर्मः प्रतिष्ठितः ।

[G2 युज्येरन्; Cv.m.g.k.t as above (for युज्येयुर्). T3 [अ]धर्मे (sic) (for [अ]धर्मः).]

19 V3 D9 om. 19–20^b.—[a]) V2 B1 D2 ये हि (for यदि). Ñ1 V2 B1 D1–3.5.13 [अ]धर्मेण (for धर्मेण). Ś1 Ñ V1.2 B2–4 D3.4.12 युज्ये(Ś1 D4 °ध्ये)युर्; Ś2 संयुक्तास्; D8 ययुस्ते (sic); D13 युज्येत (sic); T2.3 युंजेरन् (sic); Cv as in text (for युज्येरन्). D10.11 न विधर्मेण युज्येरन्.—After 19^a, G2 wrongly repeats the post. half of 1575* and 19^a.—[b]) Ś Ñ2 V1 B1–4 D4.8.12 ते(Ñ2 V1 B2–4 D4 ये) हि धर्मव्रता(B3 °परा; D4 °रता) नराः; Ñ1 V2 B1 D1–3.13 तेष्व(Ñ1 तेषु; D1.3 येष्व; D13 येषु)धर्मः(D2 °नर्थ) सुदारुणः. ❀ Cg: नाधर्मरुचयो जनाः; धर्मरुचय इति यावत्। द्वौ नञौ प्रकृतमर्थं गमयत इति न्यायात्. ❀—[c]) D5.10.11 G1.2 M1 Ct [आ]चरतां; Cr.m.g as in text (for चरतां). D10.11 चैषां (for धर्मस्).—[d]) M5 तदा (for तथा). D5–7 तेषां; D10.11 धर्म- (for चैषां).—For 19^{cd}, Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 subst.:

1575* अधार्मिका ह्यधर्मेण फलं स्यादेवमेतयोः ।

[Ñ1 येषु तेष्वधर्ममखिलं; V2 B1 D1–3.13 ये(V2 ते)षु(D13 °ष्व)धर्मश्च (B1 before corr. in marg. °र्मोस्ति; after corr. °र्मेषु) तेष्वर्थः (for the prior half). Ś B2 D8.12 समम्; D13 एतद् (for एवम्).]

20 V3 D9 om. 20^{ab} (for both, cf. v.l. 19).—[a]) Ñ1 V2 B4 तस्माद्. Ś Ñ V1.2 B3 D8.12 अर्थै; B2 उच्चैर्; B4 D2.4 अर्थैर् (for अर्था). B1 D1.13 यावदर्थैर्; G2 तेष्वर्था हि (for यस्मादर्था). B1 हि (for वि-).—[b]) Ś D3.8.12 यथा; D13 तेषु (for येषु). Ś Ñ1 V2 B1 D1–4.8.12.13 सु(D4 च)दारुणः (for प्रतिष्ठितः). D6 ये ह्यधर्मे प्रतिष्ठिताः.—[c]) G2 ह्रष्यंते (sic) (for क्लिश्यन्ते).—For 20^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1576* अनर्थो येषु धर्मश्च तस्माद्धर्मो निरर्थकः ।

[Ñ2 V1.2 B2.4 अनर्थैर् (for अनर्थो). V3 B1 D4 अर्थैर्ये-(D4 °नर्थे)षु च धर्मश्च; B3 अनर्थैर्ये स्वधर्मस्थास् (for the prior half).]

वध्यन्ते पापकर्माणो यद्यधर्मेण राघव ।
वधकर्महतो धर्मः स हतः कं वधिष्यति ॥ २१
अथ वा विहितेनायं हन्यते हन्ति वा परम् ।
विधिरालिप्यते तेन न स पापेन कर्मणा ॥ २२
अदृष्टप्रतिकारेण अव्यक्तेनासता सता ।
कथं शक्यं परं प्राप्तुं धर्मेणारिविकर्शन ॥ २३
यदि सत्स्यात्सतां मुख्य नासत्स्यात्तव किंचन ।
त्वया यदीदृशं प्राप्तं तस्मात्सन्नोपपद्यते ॥ २४
अथ वा दुर्बलः क्लीबो बलं धर्मोऽनुवर्तते ।
दुर्बलो हृतमर्यादो न सेव्य इति मे मतिः ॥ २५
बलस्य यदि चेद्धर्मो गुणभूतः पराक्रमे ।
धर्ममुत्सृज्य वर्तस्व यथा धर्मे तथा बले ॥ २६
अथ चेत्सत्यवचनं धर्मः किल परंतप ।
अनृतस्त्वय्यकरुणः किं न बद्धस्त्वया पिता ॥ २७

G. 6. 62. 27
B. 6. 83. 28
L. 6. 61. 27

21 ^{a}) Ś $D_{8.12}$ धर्मं ते (sic); T_2 कथ्यंते (for वध्यन्ते). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{4.8.12}$ पुण्य-; $D_{1-3.13}$ वध- (for पाप-).—^{b}) B_3 येषु (for यदि). D_4 (before corr. as in text) धर्मेण (for [अ]धर्मेण). Ñ$_1$ सर्वतः; D_4 संमताः (for राघव).—^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.8.12.13}$ अधर्मेण; V_3 तैरधर्म- (for वधकर्म-). B_1 $D_{10.11}$ Cr.m.g.k.t [ऽ]धर्मः; Cv as in text (for धर्मः). G_2 अधर्मनिहतो धर्मः.—^{d}) D_6 किं (for कं). D_9 वधिष्यते. Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ किं करि(D_2 हनि)ष्यति.

22 ^{a}) V_3 B_1 D_{13} विहितो नायं(B_1 °न्यापु [sic]); D_2 निहतेनायं; M_3 [अ]पि हितेनायं (for विहितेनायं).—^{b}) Ś Ñ V B $D_{3.4.6.8-13}$ T_2 $M_{1.2.5}$ चापरं (for वा परम्).—^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.7-13}$ T_2 विधाता(B_1 विधात्रा; $D_{1-3.13}$ वधेन; $D_{7.9}$ T_2 विधिना; $D_{10.11}$ विधिः स) लिप्यते (for विधिरा°). D_4 नैव (for तेन).—^{d}) Ś Ñ$_1$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ त(V_2 B_1 $D_{2.3}$ क)स्मात्; Ñ$_2$ V_1 $B_{2.4}$ तथा; G (ed.) यथा (for न स).

23 Note hiatus between ^{a} and ^{b}.—^{a}) Ś$_1$ $B_{1.3.4}$ $D_{1.3.4}$ अदृष्टः($B_{3.4}$ D_4 °ष्टं); Ś$_2$ $D_{8.12}$ सुदुष्टः; D_{13} सुदृष्ट-. Ś $D_{1.2.8.12.13}$ प्रतिसंस्कारो; Ñ V B $D_{3.4}$ -प्रतिसंहारो(Ñ$_1$ D_4 °रे; Ñ$_2$ V_1 B_{2-4} °रं) (for °कारेण).—^{b}) G_2 [अ]व्यक्तेन (subm.); $M_{3.5}$(to avoid hiatus) त्वव्यक्तेन (for अव्यक्तेन). T_2 M_5 सतासता (by transp.); G_3 [अ]सता तदा; Cv as in text (for [अ]सता सता). Ś $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ यदि पापस्य कर्मणः; Ñ V_1 $B_{2.3}$(marg. also as in Ś) D_4 मन्यंते(Ñ$_1$ D_4 वक्तव्यं) न(Ñ$_2$ तु) सनातनं.—^{c}) Ñ$_2$ V_1 $B_{2.4}$ G_3 अथ; Cr.m.g.k.t as in text (for कथं).—^{d}) Ś V_1 B_{2-4} $D_{8.12}$ [अ]रिनिसू($B_{2.4}$ °षू)दन(Ś$_2$ °नम्); Ñ$_1$ $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-4.13}$ [अ]रिवि(B_1 °प्यरि; D_4 °रेविं)नाशनं(V_3 D_{13} °न); Ñ$_2$ D_7 $G_{2.3}$ L (ed.) रिपुकर्शन(Ñ$_2$ °सूदनं; L [ed.]°सूदन); $D_{5.10}$ °विकर्षण(D_5 °णे); D_6 $T_{2.3}$ °विकर्तन (for [अ]रिविकर्शन).

24 Ñ$_1$ om. $24-25^{b}$. V_2 $D_{1-3.13}$ om.; B_3 reads in marg. 24.—^{a}) Ś Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B $D_{4.8.12}$ मध्ये (for मुख्य).—^{b}) Ś B_1 D_{13} तत्र; $B_{2.3}$ तत्तु (for तव). D_4 सत्यश्रेष्ठ न संशयः; G_2 नासीत्सा तव किंचन (sic).—^{c}) Ś Ñ$_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{4.8.12}$ [इ]दम् (for यद्). V_3 कर्म (for प्राप्तं).—^{d}) Ś $D_{8.12}$ तस्मान्नैव; $V_{1.3}$ D_{9-11} तस्मात्तन्न; B_4 सत्तस्मान (by transp.).

25 Ñ$_1$ om. 25^{ab} (cf. v.l. 24).—^{a}) Ś $D_{8.12.13}$ ते; Ñ$_2$ V B $D_{1.3.4}$ चेद्; D_2 [ए]नं (for वा). Ś D_8 दुर्लभः (for दुर्बलः). Ñ$_2$ $V_{2.3}$ B_3 $D_{1-3.13}$ दुर्बलं त्यक्त्वा (for दुर्बलः क्लीबो).—^{b}) B_1 नालं (for बलं). D_{13} त्यक्त्वा (sic) (for धर्मो). V_1 B_4 D_4 धनुषि (sic); V_3 B_1 धर्मेषु (for धर्मोऽनु-). B_2 [ऽ]वसन्नस्त्वयि वर्तते.—V_3 om. $25^{c}-27^{b}$.—^{c}) Ś D_8 दुर्लभो (for दुर्बलो). Ś$_2$ $D_{3.4.8.12.13}$ हत-; Ñ$_1$ [ऽ]कृत-; M_2 मित्र- (for हृत-).—^{d}) D_4 शोच्य (for सेव्य).

26 V_3 om. 26 (cf. v.l. 25).—^{a}) G_1(with hiatus) इति (for यदि). Ś Ñ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ वा; G_2 वै (for चेद्). D_4 धर्मेण(sic) (for चेद्धर्मो). V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-3.13}$ बले(B_3 °लः) स्याद्यदि वा हर्षे(B_3 धर्मो).—^{b}) Ś Ñ V_1 $B_{2.4}$ $D_{4.8.12}$ समाहितः; $B_{1.3}$ $D_{1-3.13}$ स मानद($D_{2.3.13}$ °दः); $D_{10.11}$ Ck.t पराक्रमैः; Cm.g as in text (for पराक्रमे).—^{c}) D_4 यो वर्तें (sic) (for वर्तस्व).—^{d}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 यथा धर्मस्तथा बलं.

27 T_1 damaged up to अथ in ^{a} (cf. v.l. 1). V_3 om. 27^{ab} (cf. v.l. 25). B_3 reads twice 27 (second time 27 and 28–29 in marg.).—^{a}) Ś Ñ$_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ यदि वा (for अथ चेत्).—^{b}) B_1 मम धर्मः (for धर्मः किल). Ś Ñ $V_{1.2}$ B(B_3 both times) $D_{1-3.8.12.13}$ प(B_4 व)रो म(Ś $D_{8.12}$ य)तः; D_4 प्ररोहति (for परंतप).—^{c}) Ś $D_{8.12}$ अनृतं(Ś$_1$ अर्थं सं-) त्यज्य करुणः; Ñ$_1$ V_3 B_{2-4}(B_3 both times) D_4 अनृतत्वस्य करणे; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $D_{10.11}$ अनृतं त्वय्यकरणे; B_1 अनृतार्थेष्वकरुणः; L (ed.) अनृतस्त्यक्तकरुणः.—^{d}) $D_{3.6}$ नु (for न). D_4 किमु (for किं न). D_2 दृष्टः; $D_{4.6}$ T_3 वध्यस्; D_{13} G_1 M_5 बुद्धस्; G_2 बाध्यस् (for बद्धस्). D_{9-11} Ct विना; Cv.r.m.g as in text (for पिता). $V_{2.3}$ $B_{1.3}$ (second time) $D_{1-3.12}$ पिता त्वया (by transp.). Ñ$_2$ $B_{2.3}$ (first time, orig. as in text, after corr. *sec. m.*) किं न($B_{2.3}$ नु) बुद्धिस्त्वयार्पिता. ❀ Cm : अनृतमिति पाठे

G. 6. 62. 0
B. 6. 83. 29
L. 6. 61. 0

यदि धर्मो भवेद्भूत अधर्मो वा परंतप ।
न स्म हत्वा मुनिं वज्री कुर्यादिज्यां शतक्रतुः ॥ २८
अधर्मसंश्रितो धर्मो विनाशयति राघव ।
सर्वमेतद्यथाकामं काकुत्स्थ कुरुते नरः ॥ २९
मम चेदं मतं तात धर्मोऽयमिति राघव ।
धर्ममूलं त्वया छिन्नं राज्यमुत्सृजता तदा ॥ ३०
अर्थेभ्यो हि विवृद्धेभ्यः संवृद्धेभ्यस्ततस्ततः ।
क्रियाः सर्वाः प्रवर्तन्ते पर्वतेभ्य इवापगाः ॥ ३१
अर्थेन हि वियुक्तस्य पुरुषस्याल्पतेजसः ।
व्युच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ३२
सोऽयमर्थं परित्यज्य सुखकामः सुखैधितः ।
पापमारभते कर्तुं तथा दोषः प्रवर्तते ॥ ३३

अनृतं त्वयि वदन्निति शेषः। ; so also Cg.t ; Ck : अनृतं त्वय्यकरणे किं न बद्धस्त्वया विनेति सर्वतः पाङ्कः। अन्यथा स्वयोजनसौकर्यानुसारेणान्योऽपाठीत्परः(?) । ; Ct : 'अनृतं त्वय्यकरणे किं न बद्धस्त्वया विना ' इति सर्वत्र पाङ्कः पाठ इति कतकः। तीर्थस्तु अनृतं त्वय्यकरुणः किं न बद्धस्त्वया पिता इति पठित्वा सत्यस्य धर्मत्वे त्वय्यभिषेकविषयमनृतं वदन्नाऽयाल्लिङ्कासनादकरुणः पिता त्वया किं न बद्ध इति व्याचष्टे, तदयुक्तम् । पितृबन्धनस्य सत्यवचनपरिपालनरूपत्वाभावात्. ❋

28 D4 om. 28–32 ; Ñ1 V2.3 B1 D1–3.13 om. 28–29. B3 reads 28 in marg. (cf. v.l. 27). Note hiatus between a and b. —a) D6.9 भूतो; G2 भूते; M2 भूतम् ; Cv as in text (for भूत). Ś Ñ2 V1 B2–4 D8.12 यदि धर्माद्भवेद्भू(Ñ2 B2 °द्भ [unmetric])तिर्. ❋ Cg : भूतो अधर्मो वेत्यत्र वृत्तानुरोधाय संध्यभावः। ; Ck.t : भूत अधर्म इत्यसंधिरार्षः. ❋ —b) Ñ2 V1 B2–4 नाधर्मात्तु; D5 T1 G1 M5(to avoid hiatus) ह्यधर्मो वा ; Cv.k.t as in text (for अधर्मो वा). Ś D8.12 नाधर्मं परमं तपः. —c) Ñ2 मा स्म; B3 पश्य; M1.2 न स; M5 न तु (for न स्म). B4 हंता(sic) (for हत्वा). T2.3 हन्यात्तु (for स्म हत्वा). B3.4 मुनीन्. Ś D8.12 तस्मात्त्वा निर्बलं वज्री. —d) Ś D8.12 ए(Ś2 ऐ)त्य (for इज्यां).

29 Ñ1 V2.3 B1 D1–4.13 om. 29 (cf. v.l. 28). B3 reads 29 in marg. (cf. v.l. 27). —a) D6.7.9 अधर्मं. Ś D8.12 -संसृतो (for -संश्रितो). —c) G2 सद्यम् (sic) (for सर्वम्). T2 M1.2 -कालं (for -कामं). —After 29, B3 ins.:

1577* अथ शास्त्रविदा धर्मस्त्यक्त एव न संशयः ।

30 D4 om. 30 (cf. v.l. 28). Ñ1 reads in marg. 30–32. —a) D6 T2.3 तावद् (for तात). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 L (ed.) अथ चै(Ś B4 D12 °थवै; L [ed.] °थैत्रै)तन्(Ñ1 V3 B1 स्वर्ग्यं; B3 चेत्वन्)मतं (V2 स्वर्गगतं; D1–3.13 स्वर्गमनं) दानं. —c) Ś Ñ2 V1 B2–4 D8.12 हि तच् (B3 सं-) ; Ñ1 V2.3 B1 D1–3 फलं; D7 G1.2 तदा; Cm.g.k.t as in text (for त्वया). D1 त्यक्तं (for छिन्नं). —d) Ś उत्सृज्य तत् (for उत्सृजता). Ś Ñ V B1.2.4 D1–3.7.8.12.13 G1.2 त्वया; B3 (*sup. lin.* also as in text) सता (for तदा). ❋ Ct : अर्थमूलं राज्यमुत्सृजता त्वया धर्मस्य मूलमर्थरूपं छिन्नम्, अतस्त्वं क्लेशवानिति भावः। यत्तु तीर्थेन 'अधर्मसंश्रितो धर्मः कर्तारं विनाशयति। तस्माद्यथाकामं तत्कालौचित्येनोभयमप्यनुष्ठेयमिदमेव यथाकाम्येनोभयाचरणमेव धर्म इति मम मतम् ' इति व्याख्यातम्, तदुपहसनीयमेव व्युत्पन्नैरित्यलम् . ❋

31 D4 om. ; Ñ1 reads in marg. 31 (for both cf. v.l. 28 and 30 respy.). —a) Ñ2 V1 B2.4 [ऽ]पि वि- ; D1 वि हि (meta.) ; D7.9.10.11 Ct [ऽ]थ प्र-(D9 वि-) (for हि वि-). T2 विवृत्तेभ्यः (for विवृद्धेभ्यः). —b) Ś Ñ V1 B2.4 D8.12 समृद्धेभ्यस् ; V2.3 D2.6.7.9–11 T2.3 G1.3 M3 Cm.g.k.t संवृत्ते(D2.9 °ते)भ्यस् ; B3 D13 सद्वृत्तेभ्यस् ; D1.3 संभृतेभ्यस् ; Cr as in text (for संवृद्धेभ्यस्). —d) Ñ1 यथा (for इव).

32 D4 om. ; Ñ1 reads in marg. 32 (for both cf. v.l. 28 and 30 respy.). —a) V3 B1 च; M1.2 [इ]ह (for हि). Ś Ñ V B D1.2.8.12.13 विहीनस्य; D3 विनीतस्य; D6.9–11 T1.2 विमुक्तस्य (for वियुक्तस्य). T3 विनियुक्तस्य. —b) Ś D9–11 G3 -चेतसः ; Ñ V B D1–3.8.12.13 -मेधसः (for -तेजसः). —c) Ś Ñ2 V1 B2 D7–12 G विच्छिद्यंते; Ñ1 विनश्यंति; V3 B1 प्रच्छिद्यंते; D2.6 उच्छिद्यंते; M2 व्याच्छिद्यंते. V2 क्रियाः सर्वा विनश्यंति. —d) Ś2 D8.12 ग्रीष्मेषु सरितो. T1 कुस * * * था(moth-eaten).

33 a) D9 प्राप्तम् (for सोऽयम्). Ś Ñ2 V1 B2–4 D8.12 पुरुषोर्थपरित्यक्तः; Ñ1 V2.3 B1 D1–3.13 T2.3 सोयमर्थैः परित्यक्तः ; D4 सौम्यो धर्मपरित्यक्तः. —V3 damaged from b up to दोषः in d. —b) Ñ1 D13 -कामैः (for -कामः). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 T2.3 सुदुःखितः ; D5.7.9 T1 G M1.2.5 Cr.k सुखे(D5 T1 Cr समे)धितः ; Cm.g.t as in text (for सुखैधितः). —c) B1.4 D7.9–11 G3 आचरते; D5 आरभ्यते; Cr.g.k.t as in text (for आरभते). —d) Ś1 B3 D6.9–11 G2 तदा; Ś2 V2 B1 D8.12 क्रिया- ; Ñ1 D4 यदा; Ñ2 V1 B2 D1–3.13 क्षयाद् ; B4 द्रष्टुर् ; D7 M3 ततो; T2.3 पापाद् ; M5 तेन (for तथा). B1 द्वेषो; D4 नाथो(sic) (for दोषः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 हि (V2 B3 D4 [ऽ]भि) जायते(D13 वर्तते) (for प्रवर्तते). —After 33, M1.2 read 36.

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ३४
यस्यार्थाः स च विक्रान्तो यस्यार्थाः स च बुद्धिमान् ।
यस्यार्थाः स महाभागो यस्यार्थाः स महागुणः ॥ ३५
अर्थस्यैते परित्यागे दोषाः प्रव्याहृता मया ।
राज्यमुत्सृजता वीर येन बुद्धिस्त्वया कृता ॥ ३६
यस्यार्था धर्मकामार्थास्तस्य सर्वं प्रदक्षिणम् ।
अधनेनार्थकामेन नार्थः शक्यो विचिन्वता ॥ ३७
हर्षः कामश्च दर्पश्च धर्मः क्रोधः शमो दमः ।
अर्थादेतानि सर्वाणि प्रवर्तन्ते नराधिप ॥ ३८
येषां नश्यत्ययं लोकश्चरतां धर्मचारिणाम् ।
तेऽर्थास्त्वयि न दृश्यन्ते दुर्दिनेषु यथा ग्रहाः ॥ ३९

G. 6. 62. 38
B. 6. 83. 40
L. 6. 61. 35

34 Cf. Pañcatantra I. 3. D6.7 T2.3 Ck read Nom. singular for अर्थास् in the whole stanza. ❀ Cg : यस्यार्थास्तस्य मित्राणीत्यादि श्लोकद्वयं क्वचित्पठ्यते. ❀

35 Ś Ñ V B2-4 D1.3.4.13 transp. ^{ab} (including star passages) and ^{cd}. D12 reads ^{b} (preceded by 1579*) and ^{a} (followed by 1578*) after ^{cd}. D6.7 T2.3 read Nom. singular for अर्थाः in the whole stanza. —^{a}) B1 क्रियावांश्च; B3 परि° (for च विक्रान्तो). D4 यस्यार्थास्ते क्रियावंतो. —After 35^{a}, Ñ V1 B4 D4.12 ins.; Ś D8 subst. for 35^{b}, V2.3 B2.3 D1.3.13 cont. after 1579*; B1 cont. after 1580*; D2 subst. for 35^{d} and reads after 1579*:

1578*　　यस्यार्थाः स च संमतः ।

[D1.3.13 हि (for च). V2.3 सोर्थसंमतः; B2.3 स पुमान्भवेत्.]

—Then Ñ V1 B4 D4 cont.; V2.3 B2.3 D1.3.13 ins. after 35^{b}; D2 subst. for 35^{c}; D12 ins. before 35^{b}:

1579*　यस्यार्थास्तस्य सर्वार्था.

[V3 धर्मार्था (for सर्वार्था).]

—^{b}) D4 सर्वार्थाः (for यस्यार्थाः). —After 35^{b}, B1 ins.:

1580*　यस्यार्थाः स च विद्वान्हि.

—^{c}) B4 स च (hypm.) (for स). Ñ1 B3 D4 जन(Ñ1 जनः; B3 कुल)श्रेष्ठो; D7.9-11 G1.2 महाबाहु(D7 °बुद्धि)र् (for महाभागो).—D13 om. (hapl.) 35^{d}. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1.3.4.8.12 G1.2 गुणान्वितः; V3 T1 damaged; D7.9-11 गुणाधिकः; Cg as in text (for महागुणः). —After 35, D9 ins.:

1581*　यदि धर्मो भवेद्भ्रातः सत्यधर्मपराक्रम ।

36 Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 read 36 and 38 after 40. Ñ1 V2.3 B1.3 D1-4.7 transp. 36 and 37 (all except D7 along with 1582*). M1.2 read 36 after 33. —^{a}) T1 moth-eaten for अर्थ. Ś B4 D2.8.12 ते; D1 [ए]तद्- (for [ए]ते). Ś Ñ1 B3 D8.12 परित्यागाद् (for °त्यागे). —^{b}) B3 D1.3.4.7 प्रत्याहृ(D4 °कृ)ता (for प्रव्याहृता). —^{c}) D4.6.7 उत्सृज्यतां. Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 राजन्; D9-11.13 धीर (for वीर). —^{d}) V3 वृता; B1 धृता (for कृता). Ś Ñ2 V1 B2-4 D8.12 न तद्बु(Ś D8.12 °द्रु)द्धं तदा (B3 कथं) त्वयाः D4 जयवृद्धया त्वया विभो.

37 Ñ1 V2.3 B1.3 D1-4.7 transp. 36 and 37 (all except D7 along with 1582*). Ś D8 om. 37^{ab}. —^{a}) B1 D2.3.5 T1 [अ]र्थो; Cg.k.t as in text (for [अ]र्था). Ñ1 D4 G1.3 तस्य; Cg.k.t as in text (for धर्म-). Ñ1 D4 -[अ]र्थो (for -[अ]र्थास्). T2.3 यस्यार्थस्तस्य कामार्थस्. —^{b}) B4 D1.2.13 G2 M1.2 Cr*p.gp.* प्रतिष्ठितं; Cr.m.g.k.t as in text (for प्रदक्षिणम्). B1 तस्य सर्वः प्रदक्षिणः. —^{c}) B3 अधर्मेण; D5 G1 अथ तेन (for अधनेन). —V3 damaged from 37^{d} up to अर्थै in 1582*. —^{d}) V1 D9-11 Cg.t नार्थः शक्यं; G1 (with hiatus) अर्थः शक्यं. V1 समाहितुं (for विचिन्वता). Ś D8.12 नार्थः सत्य उपार्जि(D8 °त्यपराजि)तः; Ñ B1.2.4 D4 नार्थाः शक्याः समी(D4 °मा)हितुं; V2 B3 D1-3.13 T2.3 जेतुं (V2 D3 चेत्तुं; B3 D2 कर्तुं; D1 चेतुं) धर्मो (T2.3 धर्मो जेतुं) न शक्यते. ❀ Cg : अर्थः श्रेयः। न शक्यं न साधयितुं शक्यम्। अव्ययमेतत्। "शक्यमरविन्दसुरभि" इति प्रयोगात्. ❀ —After 37, Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 ins.; while D9 ins. after 37^{ab}; L (ed.) cont. after 1583*:

1582*　अर्थैरर्था निबध्यन्ते गजैरिव महागजाः ।

[V3 damaged up to अर्थै. D1-3 हि (for नि-). D4 अन्या निबध्यंते. Ñ1 D4 अपि (for इव). D1-3.13 गजैर्वनगजा इव (for the post. half).]

—After 37, D9 ins. 1584*.

38 Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 read 36 and 38 after 40. —^{ab}) Ś Ñ V1 B2-4 D4.8 transp. हर्षः and धर्मः. Ñ1 शोकः; B3 कामः (for क्रोधः). Ś Ñ V1 B2-4 D8 श्रुतं (for शमो). Ś D8 मदः (meta.); G (ed.) वयः (for दमः). D9 transp. शमः and दमः. D4 कीर्तिः सुखं तदा (for क्रोधः शमो दमः). V2.3 B1 D1-3.13 धर्मः क्रोध- (V2 D3 °मश्चार्थ)श्च कामश्च दर्पो दर्पः सुखं (D1-3 श्रुतं) तपः (D13 °पैः [sic]). —^{d}) Ś Ñ V B D1-3.8.12.13 न संशयः (for नराधिप). D4 वर्तते नात्र संशयः. —After 38, V1 ins. 1584*.

39 T1 damaged for 39^{a}. —^{a}) V2 तेषाम्. Ñ1 V2 D1.2.13 अर्थे ह्य(D13 स्व)यं; V3 अर्थे सुखं (for नश्यत्ययं).

G. 6. 62. 41
B. 6. 83. 41
L. 6. 61. 38

त्वयि प्रव्रजिते वीर गुरोश्च वचने स्थिते ।
रक्षसापहृता भार्या प्राणैः प्रियतरा तव ॥ ४०
तदद्य विपुलं वीर दुःखमिन्द्रजिता कृतम् ।
कर्मणा व्यपनेष्यामि तस्मादुत्तिष्ठ राघव ॥ ४१

अयमनघ तवोदितः प्रियार्थं
जनकसुतानिधनं निरीक्ष्य रुष्टः ।
सहयगजरथां सराक्षसेन्द्रां
भृशमिषुभिर्विनिपातयामि लङ्काम् ॥ ४२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥

B1 येषामर्थः सुखं लोके; D3 येषामर्थे तपो लोकाः. —^{b}) V2 D1 चरते; B1 चरंते; D3 सेवंते (for चरतां). B1 D3 -चारिणः. Ñ1 V2 तेषां धर्मश्च नैपुणं.—For 39^{ab}, Ś Ñ2 V1 B2–4 D4.8.12 L (ed.) subst.:

1583* येनार्थेन तु लोकोऽयं चरते धर्मकारणम्।

[Ś2 D4 च (for तु). Ñ2 येषामर्थेन. B2 कुरुते; B3 चरति (unmetric) (for चरते). B4 D4 -कारणात्.]

—Then L (ed.) cont. 1582*.

—^{c}) Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 तेनार्था(V1 न तेर्था)स्त्वयि. D2 गृह्यंते (for दृश्यन्ते). —^{d}) Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 ग्रहा इव; D12 महाग्रहाः (for यथा ग्रहाः).—After 39, Ś Ñ V2.3 B1–3 D1–3.8.12.13 ins.; while V1 ins. after 38; whereas D9 ins. after 37:

1584* धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं जगत्।
विशेषं नाधिगच्छामि निर्धनस्य मृतस्य च।
चण्डालश्च दरिद्रश्च द्वावेव सदृशौ मम।
चण्डालस्य न गृह्णन्ति दरिद्रो न प्रयच्छति।

[(l. 1) Ś2 आर्जय (for अर्जय).—(l. 2) Ñ1 उभयोरंतरं नास्ति (for the prior half).—V2 om. (hapl.) l. 3. —(l. 3) Ñ1 D8 चांडालश्च. Ś V1 D8.12 [ए]तौ (for [ए]व). D13 सदृशे (for सदृशौ). V1 D13 मतौ (for मम). —(l. 4) Ñ V1.3 B1 D13 चांडालस्य. D8.13 च (sic) (for न). V3 B1 D9.12.13 गृह्णाति (for गृह्णन्ति). V1.3 B1 न दरिद्रः (by transp.)]

40 ^{a}) D1 प्रवर्जिते; G2 M2.3 Cv.k प्रव्राजिते; Ct as in text (for प्रव्रजिते). G1 वीरे (for वीर).—^{b}) G1 पित्रोश्च. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 पितर्युपरते तथा(Ś1 °त्र).—^{c}) D4 राक्षस- (for रक्षसा). G1 च (for [अ]प-). V3 B1.3 D4 सीता (for भार्या).—^{d}) V2.3 B1 D1–3.13 सती (for तव). Ś Ñ V1 B2–4 D4.8.12 प्राणेभ्यो(B2 °णैश्चा)पि गरीयसी. —After 40, Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 read 36 and 38.

41 ^{a}) Ñ1 B3 ततो (for तद्). Ś Ñ V1 B2–4 D4.8.12 असह्य(B4 °शक्य)मिदं (for अद्य विपुलं). Ñ1 B1 D4 M5 दुःखं (for वीर). V2.3 B1 D1–3.13 तवासह्यमिदं वोरं.—^{b}) Ñ1 B3 D4 घोरम् (for दुःखम्). G2 [अ]जितं (for कृतम्).—^{c}) D4 कर्माणि (for कर्मणा). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 व्य(Ś D8.12 चा)पनेष्यामस्; D3 [अ]प्यपनेष्यामि.—D13 om. from 41^{d} up to मिषु in 42^{d}.— After 41, Ś Ñ2 V1 B D5–12 S ins.:

1585* उत्तिष्ठ नरशार्दूल दीर्घबाहो दृढव्रत ।
किमात्मानं महात्मानं महात्मन्नावबुध्यसे ।

[(l. 1) Ś Ñ2 V1 B D8.12 शत(Ñ2 पद्म)पत्राक्ष (for नरशार्दूल). B4 D7.9–11 T1 धृतव्रत; G1 °व्रतः (for दृढव्रत). —(l. 2) Ś B2.3 (*inf. lin.*) कृतात्मानं(Ś °त्मा च); Cr.g.t as in text (for महात्मानं). D8.12 कृतात्मानं कृतात्मा च (for the prior half). Ñ2 श्रुतात्मन्; D5.10.11 T1 M3 आत्मानं; D9 आत्मना (for महात्मन्). M5 किं न (for नाव-). V1 B1.4 कृतात्मानं न बुध्यसे (for the post. half). ❀ Cr.m.g.t : आत्मानं परमात्मानम्. ❀]

42 D13 om. up to मिषु in 42^{d} (cf. v.l. 41). D4 om. from 42 up to 71.7^{b}. D8 om. 42. —^{a}) B4 G1 M5 अहम् (for अयम्). Ñ1 V1 B4 विभो तव (Ñ1 om. तव); V2.3 B1 तवाग्रतः ; D5 T1 तवोद्यतः (for तवोदितः). Ś Ñ2 D12 अहमिह च(Ñ2 अयमहमद्य)विभो (Ś2 D12 om. विभो) तव प्रियार्थं; G (ed.) अयमद्य विभो तव च प्रियार्थं. —^{b}) T3 -तनया- (for -सुता-). B2 रोषात् (for रुष्टः). Ś Ñ2 V1 B4 D12 समीक्ष्य रोषात् ; Ñ1 V2.3 B1.3 D1–3 च सं(V3 B1 भृशं; D1 तन्)निरीक्ष्य (for निरीक्ष्य रुष्टः). —^{c}) V2 B1 D1–3.7.9–11 -रथगज(D1 * *)हयां; V3 -रथहयगजां; B2 -हयरथगजां; D6 T3 -गजहय(by transp.)रथां; T2 -गजरथहयां (for -हयगजरथां). B4 सहयगजरथं सराक्षसेंद्रं. —^{d}) Ñ1 B3 खलु; V3 च नि- (for विनि-).

७१

राममाश्वासयाने तु लक्ष्मणे भ्रातृवत्सले ।
निक्षिप्य गुल्मान्स्वस्थाने तत्रागच्छद्विभीषणः ॥ १
नानाप्रहरणैर्वीरैश्चतुर्भिः सचिवैर्वृतः ।
नीलाञ्जनचयाकारैर्मातंगैरिव यूथपः ॥ २
सोऽभिगम्य महात्मानं राघवं शोकलालसम् ।
वानरांश्चैव ददृशे बाष्पपर्याकुलेक्षणान् ॥ ३
राघवं च महात्मानमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ।
ददर्श मोहमापन्नं लक्ष्मणस्याङ्कमाश्रितम् ॥ ४
व्रीडितं शोकसंतप्तं दृष्ट्वा रामं विभीषणः ।
अन्तर्दुःखेन दीनात्मा किमेतदिति सोऽब्रवीत् ॥ ५
विभीषणमुखं दृष्ट्वा सुग्रीवं तांश्च वानरान् ।
उवाच लक्ष्मणो वाक्यमिदं बाष्पपरिप्लुतः ॥ ६

G. 6. 63. 6
B. 6. 84. 6
L. 6. 62. 6

Colophon. D4 om. —*Kāṇḍa name*: Ñ1 B D2.13 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś1 D8.12 रामाश्वासने(D8 रामसमाश्वासनं; D12 °नं)लक्ष्मणवाक्यं; Ś2 Ñ2 V1 B2.4 D1 लक्ष्मणवाक्यं; Ñ1 V3 B1.3 D2.3.13 रामा(D3 राघवा)श्वासनं; L (ed.) वानरापसर्पणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.8.12.13 om.; Ś2 V1 62 ; Ñ2 D1 64 ; V2 63 ; B1 D9 59 ; B3 58 ; D3 66 ; D5–7.10.11 T1 G M3.5 83 ; T2 88 ; T3 90 ; M1.2 84 ; L (ed.) 61. —After colophon, D3 concludes with राम; G M1.2 with श्रीरामाय नमः ; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः .

71

1 D4 om. 1–7b (cf. v.l. 6.70. 42). —a) Ś Ñ V B2–4 D1.6.8–12 T2.3 आश्वासमाने; G2 आख्यापयाने (sic). V3 D2.3 च (for तु). D13 रामे वाश्वास्यमाने तु. ❀ Cm.g.t आश्वासयाने आश्वासयमाने। Cg adds आगमशासनस्यानित्यत्वान्मुगभावः . ❀ —V3 om. 1cd. —c) Ś2 Ñ2 V1 B2.3 D8.12 निरीक्ष्य; V2 D1–3 अवेक्ष्य; B1 आक्षिप्य; D6 T2.3 निर्गत्य; D13 निवेश्य; Ck.t as in text (for निक्षिप्य). Ñ गुल्मं (for गुल्मान्). Ś V2 B1 D1–3.8.12.13 सकलांस् ; Ñ V1 B2.3 संस्थाप्य; D6 T2.3 स्वस्थानात् ; G1 अस्थाने; M1 संस्थाने; Cg.k.t as in text (for स्वस्थाने). B4 वीक्ष्य गुल्मान्समास्थाप्य. —d) Ñ1 B3 संप्राप्तोथ; V2 B1 D1–3.13 तत्र प्राप्तो; T3 प्रत्यागच्छद् (for तत्रागच्छद्).

2 D4 om. 2 (cf. v.l. 1). —a) Ś D8.12 घोरैः; D3 भीमैः; M1.2 शूरैश् (for वीरैश्). —b) D6.7.9–11 T2.3 G1.3 M5 असिसंवृतः (for सचिवैर्वृतः). Ś Ñ V2.3 B D1.2.8.12.13 राक्षसैरपरैर(Ñ1 B3 °र्बहुभि)र्वृतः ; V1 D3 राक्षसैः परिवारितः . —c) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 महामेघ- (for नीलाञ्जन-). V2.3 B1 D1–3.13 -निकाशै(V3 °पातै)श्च (for -चयाकारैर्). —d) B4 मातंग इव. D7.10.11 यूथपैः ; G3 यूथपं (for यूथपः).

3 D4 om. 3 (cf. v.l. 1). —ab) ❀ Cr : सोऽभिगम्येति। अत्र राघवशब्दो लक्ष्मणवाची। उपरितनश्लोके रामदर्शनस्य वक्ष्यमाणत्वात् ; so also Cg. ❀ —c) D7.9–11 G1.2 [अ]पि (for [ए]व). ❀ Cg.t : ददृशे ददर्श. ❀ —d) M1.2 बाष्पव्याकुललोचनान्. —For 3, Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 subst. :

1586* सोऽभिगम्य महावीर्यो राघवस्य समीपतः।
स ददर्श हरीन्दीनान्ससुग्रीवान्सलक्ष्मणान् ।

[(l. 1) Ś2 Ñ2 V1 B2.4 D8.12 अभिगम्य. Ś D8 महावीरो; V1 महामायो (for °वीर्यो). —(l. 2) Ñ1 V2.3 B1.3 D1–3.13 ददर्श वानरान् (for स ददर्श हरीन्). Ś D8.12 सुग्रीवादीन् (for ससुग्रीवान्).]

—Thereafter, B3 cont. 1587*.

4 D4 om. 4 (cf. v.l. 1). —a) Ñ1 V2 B1.3 D1–3.13 महावीर्यम् (for महात्मानम्). —b) V2 D3 -बांधवं; D6.12 T2.3 -वर्धनं (for -नन्दनम्). —For 4ab, Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 subst. ; while B3 cont. after 1586* :

1587* तत इक्ष्वाकुशार्दूलं पार्थिवं सचिवैर्वृतम् ।

[Ś D8 पार्थिवैः .]

—c) G1 शोकमापन्नं; G2 मोहसंपन्नं (for मोहमापन्नं). —d) D9 आगतं (for आश्रितम्). Ñ1 लक्ष्मणं च महाबलं.

5 D4 om. 5 (cf. v.l. 1). G2 om. 5–6. —a) Ñ1 पीडितं (for व्रीडितं). D5.13 -संतप्तः ; D9 -संपन्नं (for -संतप्तं). Ś Ñ2 V1 B4 D8.12 क्रांतं शोकाभिसंतप्तं; B2 क्रांतं शोकातिसंपन्नं; B3 D1–3 T1 G1.3 M5 व्रीडितः शोकसंतप्तः(D1 °पन्नः). —b) Ñ1 V2 B3 D1–3.13 प्रेक्ष्य रामं; Ñ2 V1 B2.4 वीक्ष्य रामं; B1 रामं वीक्ष्य; G (ed.) रामं प्रेक्ष्य (for दृष्ट्वा रामं). Ś D8.12 वीक्ष्यमाणं विभीषणं. —c) Ś Ñ2 V1 B2–4 D8.12 दुर्मनास्तत्र(B3 °स्य) ; Ñ1 अधोमुखोति- ; D2 अंतर्मुखेन; D13 अधोमुखेन (for अन्तर्दुःखेन). V2 संतप्तः (for दीनात्मा). —d) D13 T2.3 च (for सो).

6 D4 G2 om. 6 (cf. v.l. 1 and 5 respy.). —ab) M5 लक्ष्मणं (sic) (for सुग्रीवं). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 तं विषण्णमुखं दृष्ट्वा ध्यानयुक्तं विभीषणं. —c) M5 मंदम् (for वाक्यम्). D5–7.9–11 T1 G1.3 M3 Cr.g.t लक्ष्मणोवाच मंदा(D6 मन्व)र्थम्. ❀ Cr : लक्ष्मणोवाच। अत्र छान्दसः सुलोपः। ; so also Cg.t. ❀ —d) Ś Ñ V B D1.2.8.12.13

G. 6. 63. 7
B. 6. 84. 7
L. 6. 62. 7

हतामिन्द्रजिता सीतामिह श्रुत्वैव राघवः ।
हनूमद्वचनात्सौम्य ततो मोहमुपागतः ॥ ७
कथयन्तं तु सौमित्रिं संनिवार्य विभीषणः ।
पुष्कलार्थमिदं वाक्यं विसंज्ञं राममब्रवीत् ॥ ८
मनुजेन्द्रार्तरूपेण यदुक्तस्त्वं हनूमता ।
तदयुक्तमहं मन्ये सागरस्येव शोषणम् ॥ ९
अभिप्रायं तु जानामि रावणस्य दुरात्मनः ।
सीतां प्रति महाबाहो न च घातं करिष्यति ॥ १०
याच्यमानः सुबहुशो मया हितचिकीर्षुणा ।
वैदेहीमुत्सृजस्वेति न च तत्कृतवान्वचः ॥ ११
नैव साम्ना न भेदेन न दानेन कुतो युधा ।
सा द्रष्टुमपि शक्येत नैव चान्येन केनचित् ॥ १२
वानरान्मोहयित्वा तु प्रतियातः स राक्षसः ।
चैत्यं निकुम्भिलां नाम यत्र होमं करिष्यति ॥ १३

अश्रु- ; D5 भाष्प- (sic) (for बाष्प-). V3 B1.2 -परिप्लुतं. D1 अश्रुपूर्णमिदं वचः.

7 D4 om. 7^{ab} (cf. v.l. 1). —^{a}) B2 D9–11 (with hiatus) हता (for हताम्). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 वीरः; D9–11 सीता (for सीताम्). Ñ1 B3 अद्य सीतामिंद्रजिता. —^{b}) Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 सीतां; Ñ1 B3 हतां; V2.3 B1 D1.3.13 अद्य; D2 सम्यक्; D9–11 (with hiatus) इति (for इह). V3 B1.3 तु (for [ए]व). M5 श्रुत्वैव रघुनंदनः. —^{cd}) Ś B2.4 D8.12 एष; Ñ1 B3 D2.3.13 वीरस्; Ñ2 V1 एव; V2.3 B1 D1 वीर; T2.3 M1.2 चैव (for सौम्य). D3 T2.3 G2 उपागमत् ; D6.7.9–11 G1 उपाश्रितः (for °गतः). D4 हनूमद्वचनं घोरं त्यज मोहमुपागतं.

8 ^{a}) Ñ1 B1 D1–3.13 कथया(D1 °मा)नं (for °यन्तं). D6 च (for तु). —^{b}) D4.7 स निवार्य. —M3 om. 8^{cd}. —^{d}) Ñ1 V B D1–3.13 ससंज्ञं; D4 समक्षं (for विसंज्ञं). D2.13 वाक्यम् (for रामम्). Ś D8.12 अ(Ś1 स)स्वस्थमिद- (D12 °स्थं राम)मब्रवीत्.

9 ^{a}) Ś2 B1 D1.3.12.13 [अ]नु- ; D6 M3 [अ]र्थ- (for [आ]र्त-). D4 मारुतेनात्मरूपेण. —^{b}) B2 D4.13 उक्तं ते(B2 तु) ; M1–3 उक्तं च (for उक्तस्त्वं). —^{c}) Ś2 D8.12 इदं (for अहं). —^{d}) D1 च; D2 [ए]व (for [इ]व). Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12.13 संक्षयं; V2 om. (for शोषणम्).

10 ^{a}) V3 न; B1 D13 वि- ; D1.2 हि; D6 च (for तु). —^{b}) M5 रावणेस्तु. —V3 damaged for ^{c}. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 न स तां (B1 D13 सीतां; D4 सतीं) घातयिष्यति; T2.3 न सीतां शा(T2 शा)तयिष्यति.

11 ^{a}) M3 तु (for सु-). —For 11^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1588* याच्यमानः स हि मया वाक्यैर्धर्मार्थसंहितैः ।

[Ñ1 D4 युध्य(D4 उच्य)मानो. Ñ1 V2.3 B1 D1–4.13 हितार्थं तु (Ñ1 D4 हि) ; Ñ2 स हि तया (sic) (for स हि मया). V3 -[अ]नु- (for -[अ]र्थ-). D1 -कोविदैः (for -संहितैः). Ñ1 B3(marg. also as above) D4 बांधवैर्धर्मसंयुतं (B3 °हितैः) (for the post. half).]

—^{cd}) D8 reads ^{d} (except न) in marg. D1 स (for च). Ñ1 कुरुते; B3 रोचते (for कृतवान्). V2 वदा (for वचः). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12.13 न च (V1 तद्; B3.4 स) वाक्यं चकार सः(B2 D13 ह) (for ^{d}). D4 सीतामुत्सृत्यमायेति स्वेन तत्कुरुतं वचः (sic).

12 ^{ab}) V3 संमान- ; B3 दानेन (for साम्ना न). Ñ1 B3 मानेन ; D2.3 न दानेन ; G2 लिदानेन (for न भेदेन). Ñ1 B3 G2 भेदेन (for दानेन). Ś Ñ2 V B1.2 D1.4.7–12 M3 दानेन न भेदेन (by transp.) ; D13 दाने*****. Ś B2 D8.12 गतायुषा; Ñ2 B3.4 D4 कुतो (B4 कथं) युधि; B1(marg. ; before corr. as in text) कुतोन्यथा; D6 T3 G3 कुतो यथा; D9 न चान्यथा; T2 कुतो** (lacuna); Cr.g.k.t as in text (for कुतो युधा). D2.3 नैव भेदे (D3 भेदेन न) कुतो युधा (for ^{b}). —^{c}) T2.3 शक्यैव (for शक्येत). —^{d}) M1.2 चैव (by transp.) (for [ए]व च). —For 12^{cd}, Ś Ñ2 V1 B2–4 D8.12 subst. :

1589* शक्या सा द्रष्टुमन्येन राक्षसेन नरर्षभ ।

[Ś1 स्प्रष्टुम् (for द्रष्टुम्).] ;

while Ñ1 V2.3 B1 D1–4.13 subst. :

1590* अनिरस्तेन वैदेही शक्या मोक्तुं हि संयुगे ।

[V3 damaged after वै up to संग्राम in l. 1 of 1592*. Ñ1 D4 पापेन (for वैदेही). V2 नः B1 च (for हि). Ñ1 नैव शक्याभिवीक्षितुं; D4 नैव शक्यो हि संयुगे (for the post. half).]

—After 12, K (ed. [within brackets]) ins. 1591*.

13 ^{b}) D5 T1 प्रयातो रक्षसाधमः ; G2 M1.2 प्रयातः स च (G2 तु) राक्षसः . —After 13^{ab}, D9–11 ins.; while K (ed. [within brackets]) ins. after 12 :

1591* मायामयीं महाबाहो तां विद्धि जनकात्मजाम् ।

—^{c}) T2 lacuna ; T3 चैत्यो; Ck.t as in text (for चैत्यं). D6 G2 निकुंभिला(G2 °लं). D9–11 अद्य (for नाम). —^{d}) D9–11 प्राप्य (for यत्र). —For 13, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1592* यदा तु खलु संग्राममुपयास्यति रावणिः ।
चैत्यं निकुम्भिला नाम तत्र गत्वा प्रतिष्ठते ।

[(l. 1) V3 damaged up to संग्राम (cf. v.l. 1590*). D4 सदा तु; D13 मुधा तु (for यदा तु). Ś D8.12 स हि (for

हुतवानुपयातो हि देवैरपि सवासवैः ।
दुराधर्षो भवत्येष संग्रामे रावणात्मजः ॥ १४
तेन मोहयता नूनमेषा माया प्रयोजिता ।
विघ्नमन्विच्छता तात वानराणां पराक्रमे ।
ससैन्यास्तत्र गच्छामो यावत्तन्न समाप्यते ॥ १५
त्यजेमं नरशार्दूल मिथ्यासंतापमागतम् ।
सीदते हि बलं सर्वं दृष्ट्वा त्वां शोककर्शितम् ॥ १६

G. 6. 63. 17
B. 6. 84. 17
L. 6. 62. 19

खलु). B4 संग्रामम् (for संग्रामम्). V2.3 B1 D2.3.13 उपयाति स; B4 अनुयास्यति; D1 उपयास्यत्स (for उपयास्यति). —(l. 2) Ś1 Ñ2 V1 B2.4 D4 चैत्यो (for चैत्यं). Ś2 निष्कुंभिला; Ñ1 V2 B1 D13 निकुंभिलां; D4 निकुंभिलो (for निकुम्भिला). Ñ1 प्राप्य (for नाम). V2.3 B4 हत्वा; B1.2 कृत्वा; D1-3 हुत्वा (for गत्वा). Ś D8.12 प्रतिष्ठितं; V2 D13 प्रतिष्ठति; B4 प्रवर्तते (for प्रतिष्ठते). Ñ1 B3 D4 वटे तत्र(B3 marg. also तत्र हत्वा) प्रतिष्ठितः (for the post. half).]

14 ^{a}) Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 हुत्वाग्निम् (for हुतवान्). B4 वै; D12 यो (for हि). Ñ1 V2 हुतवानग्निहोत्रिभ्यो (V2 °त्रं तु); V3 B1 D1-3.13 स हुते वै (D1 तु) हुताशे तु (D3 च); B3 D4 कृतवानग्निहोत्रं वै; T2.3 स हुतेन हुताशेन. —^{b}) D7 सर्वैर् (for देवैर्). B3 तत्र (for अपि). T3 सवानरैः . —^{c}) M2 दुरासदो. D5 T1 M3 [ए]व (for [ए]ष). —For 14^{cd}, Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 subst.; while B3 (marg.) cont. after 1594* :

1593* अधर्षणीयो भवति संग्रामे स हि राक्षसः ।

[Ś B3 D8.12 अदर्शनीयो.];

whereas Ñ1 V2.3 B1.3 D1-4.13 subst. for 14^{cd} :

1594* भवत्यधृष्यः संग्रामे बलवान्रावणात्मजः ।

[D1 [अ]दृश्यः (for [अ]धृष्यः). Ñ1 V2 D4 भवेदजेयः संग्रामे; B3 देवैरजेयः संग्रामे (marg. also रभवत्यदृश्यो) (for the prior half).]

—Then D3 cont. only l. 3 and 7 of 1596*.

15 D8 om. 15^{a-d}. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B2.3(marg.).4 D4.8.12 सीतां घातयता नूनम्(D4 तेन). —^{b}) D4 ह्येषा (for एषा). Ś Ñ2 V1 B2.3(m.).4 D4.8.12 प्रदर्शिता; Ñ1 V2 प्रवर्तिता; D5 T प्रचोदिता; Ck.t as in text (for प्रयोजिता). —For 15^{ab}, V3 B1 D1.2.13 subst.; B3 ins. after 15^{ab} :

1595* तेन हव्यनिमित्तार्थं नूनं माया प्रवर्तिता ।

[V3 damaged for 1595* except तेन ह. B3 -निमित्तं तु (for °त्तार्थं). B1 प्रतिष्ठिता; D1 विनिर्मिता (for प्रवर्तिता).] —V1 om. (hapl.) from 15^{c} (up to l. 3 of 1596*. —^{c}) G1 आचरतां; Cg.k.t as in text (for अन्विच्छता). Ñ V2.3 B1-3 D1.2.4-6.9-11.13 T1 G1.2 M3 तत्र; B4 G3 तेन (for तात). —^{d}) D1 पराक्रमात् ; D4 M1.2 पराक्रमैः . —After 15^{cd}, Ś Ñ V2.3 B D1.2.4.8.12.13 ins.; while V1 ins. after 15^{ab} ; D3 cont. only l. 3 and 7 after 1594* (V1 D3 both owing to om.); L (ed.) subst. l. 1 for 15^{ab} and reads after 15^{cd}; G (ed.) ins. l. 7 only after 15^{cd} :

1596* तदग्निं होष्यता तेन नूनं माया प्रदर्शिता ।
सुग्रीवस्य च सैन्यानां लक्ष्मणस्य च धीमतः ।
जयविघ्नकरी तेन माया सा संप्रदर्शिता ।
तवाभ्युद्यतसैन्यस्य सीताविजयकाङ्क्षिणः ।
नैराश्यमुपनेतुं सा तव माया प्रदर्शिता । [5]
कर्मणस्तस्य सिद्ध्यर्थमुपायः संप्रदर्शितः ।
निकुम्भिलायां काकुत्स्थ स जुहोति न संशयः ।

[V1 om. l. 1-3. V2.3 B1 D1.2.13 om. l. 1. —(l. 1) Ñ B2-4 D4 तम् (for तद्). Ś D8 [अ]नेन; B3 तत्र (for तेन). —(l. 2) V2.3 B1 D1.2.13 तव सुग्रीव- (for सुग्रीवस्य च). —(l. 3) V3 B1 यशो-; B4 जये (for जय-). Ñ1 D4 मयैषा; V2.3 B1 D1-3 सा माया (by transp.); D13 मायेयं (for माया सा). V3 B1 संप्रयोजिता; D2 संप्रवर्तिता; D4.12 सा प्र° (for संप्रदर्शिता). —B3 om. l. 4-6. Ñ B4 D4 transp. l. 4 and l. 5. —(l. 4) Ñ2 ततो; B4 D1 तदा (for तव). Ś D12 [अ]भ्युद्यत-; V2.3 B1 D2.13 [अ]भ्युत्थि(V2 °त्र)त-; D1 [अ]भ्युच्छ्रित- (for [अ]भ्युद्यत-). —Ś V1 B2 D8.12 om. l. 5. V2 transp. l. 5 and l. 6. —(l. 5) D1 missing from तुं up to पायः in l. 6. V3 B1 अपनेतुं (for उपनेतुं). Ñ D4 तेन; B4 नूनं (for तव). V3 च दर्शिता (for प्रदर्शिता). —V3 B1.3 D2.13 om. l. 6. —(l. 6) D8 ततः (for तस्य). —(l. 7) B4 स निकुंभिलायां (hypm.). Ñ1 संजुहोति; Ñ2 D1 जुहोति स (by transp.); V2 जुहोति च; B4 जुहोतीति; D2.3.13 जुहोति हि (for स जुहोति).]

—V3 om. 15^{e} – 16^{b}. —^{e}) Ś2 Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 सबलास् (for ससैन्यास्). B1 यास्यामो (for गच्छामो). —^{f}) Ś D8.12 तेन; D5.13 तं न; D9 स * (for तन्न). B4 समानयेत् (for समाप्यते).

16 V3 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś Ñ1 B1 D1-3.8-12 M1.2 त्यजैनं; V2 त्यजेश (for त्यजेमं). —^{b}) Ñ1 B3 D4 आत्मनः (for आगतम्). —G2 om. 16^{cd}. —^{c}) Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 सीदत्येतद् ; V2 युज्यते हि; V3 D1-3.13 मुह्यते हि; B1 मुह्येरन्हि (for सीदते हि). V2.3 D1.2 कृत्स्नं (for सर्वं). Ñ1 B3 D4 सीदते मे मनः शोकात्. ❀ Ck.t : सीदते सीदति. ❀ —^{d}) Ñ1 V2.3 B1.3.4 D2-4.13 त्वां दृष्ट्वा (by transp.); Ñ2 V1 त्वा दृष्ट्वा; D1.3 दृष्ट्वा त्वा (for दृष्ट्वा त्वां). Ś B2 D8.12 शोकमागतं; Ñ2 V1

G. 6. 63. 18
B. 6. 84. 17
L. 6. 62. 20

इह त्वं स्वस्थहृदयस्तिष्ठ सत्त्वसमुच्छ्रितः ।
लक्ष्मणं प्रेषयास्माभिः सह सैन्यानुकर्षिभिः ॥ १७
एष तं नरशार्दूलो रावणिं निशितैः शरैः ।
त्याजयिष्यति तत्कर्म ततो वध्यो भविष्यति ॥ १८
तस्यैते निशितास्तीक्ष्णाः पत्रिपत्राङ्गवाजिनः ।
पतत्रिण इवासौम्याः शराः पास्यन्ति शोणितम् ॥ १९
तत्संदिश महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
राक्षसस्य विनाशाय वज्रं वज्रधरो यथा ॥ २०

मनुजवर न कालविप्रकर्षो
　　रिपुनिधनं प्रति यत्क्षमोऽद्य कर्तुम् ।
त्वमतिसृज रिपोर्वधाय वाणी-
　　मसुरपुरोन्मथने यथा महेन्द्रः ॥ २१
समाप्तकर्मा हि स राक्षसेन्द्रो
　　भवत्यदृश्यः समरे सुरासुरैः ।
युयुत्सता तेन समाप्तकर्मणा
　　भवेत्सुराणामपि संशयो महान् ॥ २२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥

B4 °पीडितं; B1 D4–7 °कर्षितं; G1 °लालसं; Ck.t as in text (for शोककर्शितम्).

17 a) B3 D6 इहस्थः; D2 इहैव; D9 इति त्वं (for इह त्वं). B3 सुस्थ- (for स्वस्थ-). D10 -हृदयं. —b) Ñ1 B3 D4 तिष्ठ त्वं(Ñ1 °स्व) पुरुषर्षभः(Ñ1 °भ); V2.3 B1 D1–3 तिष्ठस्वारि(V3 °ष्ठासुर)विनाश(B1 निसूद)न; D9 तिष्ठ सत्त्वमुपस्थितः; D13 निश्वसारिविदारण. —For 17ab, Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 subst.:

1597* इहस्थस्त्वं महाबाहो स्वस्थो भवितुमर्हसि ।

[Ś D8.12 इहास्वस्थो (for इहस्थस्त्वं). V1 B2.4 सुस्थो (for स्वस्थो). Ś D8.12 अर्हति.]

—c) Ś D8.12 प्रेषयामास (for °स्माभिः). —d) G1 -[अ]नुवर्तिभिः (for -[अ]नुकर्षिभिः). D3 सह सैन्यैः प्रकर्शिभिः.

18 a) Ś Ñ2 V1 B4 D8.12.13 ते (for तं). B3 D4–6.13 -शार्दूल; T1 -शार्दूलं (sic) (for -शार्दूलो). —b) D4.13 रावणं (sic) (for रावणिं). —T1 damaged from 18c up to निशितास्ती in 19a. —c) G (ed.) सत्कर्मा (for तत्कर्म). —d) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 प्राणानिष्टांश्च(V3 °ष्टं च) संयुगे ❀ Cr: ततो वध्यो भविष्यतीति पाठः. ❀

19 T1 damaged up to निशितास्ती in 19a (cf. v.l. 18). —a) B1 D1.3.13 G2 तस्य ते; D2 एतस्य (for तस्यैते). D13 बाणाः (for तीक्ष्णाः). —b) Ñ1 V2 बर्हि- (for पत्रि-). D7 M1 -वाजिताः; Cm.g.t as in text (for -वाजिनः). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 पत्रिणो रुक्म(Ś D8.12 रक्त; B2 कंक)भूषणाः(V1 °षिताः); V3 B1 D1–4.13 T2.3 स(D1–3.13 सु)पत्राः (D4 ते शराः) कंकवाससः; B3 सपत्राः कंकराजिनः; D5 T1 कंकपत्रांगवाजिताः. ❀ Cm: पत्रिपत्राङ्गवाजिता इति पाठे पत्रिणां पत्ररूपाङ्गैः सञ्जातवेगाः. ❀ —cd) D3 G1 [आ]साद्य (for [अ]सौम्याः). D4 पत्रिण इव सौम्यानि. (For c). D4 बाणाः; G1 शरैः (for शराः). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 पिपासिता इव खगाः पास्यंति युधि(Ñ2 V1 B2.4 हृदि) शोणितं.

20 a) Ś Ñ V2.3 B1–3 D1.2.8.12.13 तदादिश; B4 तमादिश; D4 आदिदेश (sic); D5 तत्संदिश्य; D6.7 T2.3 G2.3 M तं संदिश(D6 G3 °श्य); Ct as in text (for तत्संदिश). Ś Ñ2 V1 B2.3 D8.12 महाबाहुं (for °बाहो). —b) D11 शुभलक्षणः. —c) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 रक्षसस्तस्य नाशाय; D4 वधाय रावणेरस्य. —For 20cd, Ñ1 B3 subst.; Ś D8.12.13 ins. after 20:

1598* वधाय रावणेस्तस्य सहास्माभिररिंदम ।

[Ñ1 अस्य (for तस्य). Ś1 महात्माभिर् (for सहास्माभिर्).]

21 a) Ś D8.12 न तु जयरणकालविप्रकर्षो; D4 अनुजवरं न च कालविप्रकर्षो. —b) T1 damaged from निधनं up to राक्षसे in 22a. D6 न (for यत्). Ś Ñ2 V2.3 B2–4 D1–3.8.12.13 परि(V2 B3 D13 प्रति)मार्गतां क्षमं (Ś1 B2.3 D2.3 °मो) नः(D13 ते); Ñ1 प्रतिमार्गतः क्षमस्तैः; V1 हि मार्गतां क्षमो नः; B1 परमाहुतौ क्षमं नः; D4 प्रतिमार्गतां ह्यमत्तः (for प्रति यत्क्षमोऽद्य कर्तुम्). ❀ Ck: रिपुनिधनं प्रति अद्य कर्तुं यत्कर्म। छन्दसो लिङ्गव्यत्ययः. ❀ —c) Ś D8.12 वद विसृज; Ñ1 V2.3 B1 D13 तदभि°; Ñ2 V1 B2.4 D1–3 तदति°; B3 तमभि° (for त्वमतिसृज). Ś Ñ1 D8.12 T2.3 बाणान्; D3 वाहिनीम्; D7.13 बाणम्; D9–11 Ct वज्रं (for वाणीम्). D4 अयमभिसृजति रिपोर्वधाय बाणान्. —d) Ñ1 [अ]मरेंद्रः; D6 T2.3 सुरेंद्रः; Ct as in text (for महेन्द्रः). Ś D8.12 असुरवरस्य वधे यथा महेंद्रः; Ñ2 V1 B4 असुरवरस्य वधाय वै यथेंद्रः; V2.3 B1 D1–3 असुरवरो(V2 °धो)न्मथाय वै यथें(V2 B1 °थनाय यथा महें)द्रः; B2 असुरबलस्य वधाय यथा महेंद्रः; B3 असुरसुरोन्मथने यथा सुरेंद्रः; D4.9–11 दिविज(D4 [marg.]तीव्रान्)रिपु(D9 °पोर्)मथने यथा महें(D4 **नरें)द्रः; D7 G1 M3 अमररिपोर्मथने यथा महें(D7 °थामरें)द्रः; D13 असुरबलस्य च यथामरेंद्रः.

22 T1 damaged up to राक्षसे (cf. v.l. 21). —a) Ś Ñ V1 B2.4 D4.6.8.12 T2.3 स हि (by transp.); G2 यदि (for हि स). Ś D8.12 नैर्ऋतो भवेद्; Ñ1 B3 D4

७२

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवः शोककर्शितः ।
नोपधारयते व्यक्तं यदुक्तं तेन रक्षसा ॥ १
ततो धैर्यमवष्टभ्य रामः परपुरंजयः ।
विभीषणमुपासीनमुवाच कपिसंनिधौ ॥ २
नैर्ऋताधिपते वाक्यं यदुक्तं ते विभीषण ।
भूयस्तच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ ३
राघवस्य वचः श्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशारदः ।
यत्तत्पुनरिदं वाक्यं बभाषे स विभीषणः ॥ ४
यथाज्ञप्तं महाबाहो त्वया गुल्मनिवेशनम् ।
तत्तथानुष्ठितं वीर त्वद्वाक्यसमनन्तरम् ॥ ५
तान्यनीकानि सर्वाणि विभक्तानि समन्ततः ।
विन्यस्ता यूथपाश्चैव यथान्यायं विभागशः ॥ ६
भूयस्तु मम विज्ञाप्यं तच्छृणुष्व महायशः ।
त्वय्यकारणसंतप्ते संतप्तहृदया वयम् ॥ ७

G. 6. 64. 7
B. 6. 85. 7
L. 6. 63. 7

रावणात्मजो; Ñ2 V1.3 B2.4 D1–3.9–11.13 राक्षसर्षभो; V3 B1 राक्षसः प्रभो; M3 राक्षसाधिपो (for राक्षसेन्द्रो).—b) Ś D8.12 असह्य(D12 °ह्य)वीर्यः; Ñ V1 B2–4 D4 भवेदसह्यः (V1 B3.4 °शक्यः); V2 D1–3.13 भवत्यसह्यः; V3 B1 D6 भवत्यधृष्यः; G (ed.) भवेदधृष्यः (for भवत्यदृश्यः). Ś Ñ V B2–4 D1.3.4.8.12 सुदुर्जयः (for सुरासुरैः). B1 D2.13 समरेषु दुर्जयः.—c) Ñ1 D6.7 T2.3 G1.3 युयुत्सुना; D1.2 युयुत्सतां (sic); D4 युयुत्सवास् (for युयुत्सता).—d) Ś Ñ B2.4 D4.8.12 संक्षयो; V2 संभ्रमो (for संशयो).

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V3 B D2.4.13 लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś Ñ V1 B2.4 D4.8.12 विभीषणवाक्यं; V2 D1–3.13 रामाश्वासनं; V3 B1 विभीषणेन रामाश्वासनं; B3 इंद्रजिद्वधे विभीषणवाक्यं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 63; Ñ2 D1 65; V2 64; B1 D9 60; B3 59; D3 67; D5–7.10.11 T1 G M3.5 84; T2 89; T3 91; M1.2 85; L (ed.) 62.—After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2 श्रीरामाय नमः; M5 श्रीरामचन्द्राय नमः.

72

1 a) Ñ1 रामश् (for श्रुत्वा).—b) D5–7 शोककर्षितः. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 चिंता(D4 रामः)शोकपरिप्लु(D13 °ष्कृ)तः.—c) Ś Ñ V B D4.8.12 नाव(Ñ2 V1 B1.4 नोप)धारितवान्पू(B3 D4 °न्स)र्वं(B1 °न्वाक्यं).—d) D4 यथोक्तं (for यदुक्तं).

2 G (ed.) om. 2^{ab}. Ñ1 reads 2^{ab} in marg.—a) D6 तथा (for ततो). D3 धियम् (for धैर्यम्). Ś Ñ1 V1.3 B1.3 D1–4.8.12.13 अवस्थाप्य; V2 समास्थाय (for अवष्टभ्य). B4 ततो वै धर्ममास्थाप्य.—cd) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 वदतां वरः (for कपिसंनिधौ). Ñ1 अथाब्रवीन्मंदमंदं विभीषणमिदं वचः.

3 a) Ś D1.5.6.8.11.12 T3 M2 नैर्ऋताधिपतेर्. V2 B1 D1–4.13 वीर (for वाक्यं).—b) G3 च; M1.3 मे (for ते). Ś V1.3 B2.4 D8.12.13 किं त्वयोक्तं; Ñ2 D1–3 त्वयोक्तं किं (Ñ2 यद्); V2 B1 D4 यत्त्वयोक्तं (for यदुक्तं ते). Ñ1 B3 G (ed.) यत्त्वयोक्तं महामते(Ñ1 °द्भुतं; G [ed.] °द्युते).—After 3^{ab}, Ś Ñ1 B2.3 D8.12.13 ins.:

1599* व्याकुलत्वाद्धि चित्तस्य न श्रुतं ते वचो मया ।
[B2 मम (for मया).]

—c) V2 B1 D2.3.13 पुनस् (for भूयस्).—d) V2 D1–3.13 वद यत्ते; B1 D4 वचनं ते; G1 यदुक्तं ते; G (ed.) ब्रूहि यन्मे (for ब्रूहि यत्ते). Ñ1 समीहितं; B3 समीरितं; D4 समाहितं; M5 चिकीर्षितं (for विवक्षितम्).

4 ab) G1 damaged up to वचः. Ñ2 V2 B1 D1–4.13 तु त(D4 य)द् (for वचः) and वाक्यं श्रुत्वा (by transp.) (for श्रुत्वा वाक्यं). D3 -विदां वरः (for -विशारदः). Ś Ñ1 V1.3 B2–4 D8.12 सु(Ñ1 B2.4 स)दीनवदुदाहृतं.—G2 om. 4^{cd}.—c) Ś D8.12 यत्स; Ñ V1.3 B2–4 यत्नात्; V2 D13 यतः; B1 D4 ततः; T2.3 रामं (for यत्तत्).—d) V1.3 स बभाषे (by transp.); B1 D4 उवाच स; B3 D9–11 बभाषेथ. ❀ Cv: यत्तत्पुनरिदं वाक्यं बभाषे स विभीषण इति। यत्तत्प्रथमं वाक्यमिदं वाक्यं पुनर्बभाषे।; so also Cr.g. ❀

5 a) T2.3 यद् (for यथा).—b) D1 तथा; M1.2 यथा (for त्वया). D1 -निवेशितं (for -निवेशनम्).—c) Ñ1 B3 D4.13 तन्मया; D5 तत्तदा (for तत्तथा). Ś1 तु कृतं; Ś2 सुस्थितं; B3 M1.2 [अ]नुकृतं; D8.12 तु स्थितं; G (ed.) हि कृतं (for [अ]नुष्ठितं).—d) B3.4 D2.3 M3 तद् (for त्वद्-). Ś2 B3 D1.4.6.8 -वाक्यं (for -वाक्य-).

6 G1 damaged up to विभक्ता in b.—a) Ś Ñ V1 B2.4 D4.8.12 स्थानि; V2 B1.3 D1–3.13 सेना- (for तानि).—c) Ñ1 B3 D4 यूथप(D4 °पाः)श्रेष्ठा (for °पाश्चैव). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12.13 न्य(B1 D1 न्य)स्ताश्च यूथप(B4 °पाः)श्रेष्ठा.—d) Ś1 D5.7.11 T2.3 यथान्याय्यं (for °न्यायं).

7 a) Ñ1 D4.12 त्वं; V1 B1 च; B3 तन् (for तु). D1 मम विज्ञप्तं; D4 समभिज्ञाप्य (for मम विज्ञाप्यं).

G. 6. 64. 8
B. 6. 85. 8
L. 6. 63. 8

त्यज राजन्निमं शोकं मिथ्यासंतापमागतम् ।
तदियं त्यज्यतां चिन्ता शत्रुहर्षविवर्धनी ॥ ८
उद्यमः क्रियतां वीर हर्षः समुपसेव्यताम् ।
प्राप्तव्या यदि ते सीता हन्तव्याश्च निशाचराः ॥ ९
रघुनन्दन वक्ष्यामि श्रूयतां मे हितं वचः ।
साध्वयं यातु सौमित्रिर्बलेन महता वृतः ।
निकुम्भिलायां संप्राप्य हन्तुं रावणिमाहवे ॥ १०
धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैराशीविषविषोपमैः ।
शरैर्हन्तुं महेष्वासो रावणिं समितिंजयः ॥ ११
तेन वीरेण तपसा वरदानात्स्वयंभुवः ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरः प्राप्तं कामगाश्च तुरंगमाः ॥ १२

—^{b}) $D_{7.9.10}$ महाप्रभो; D_{11} °मुने (for °यशः). Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ श्रोतुमर्ह(B_4 °मिच्छ)सि राघव; Ñ$_{1}$ B_3 D_{13} तत्त्वं श्रोतुमिहार्हसि; V_2 B_1 D_{1-4} त्वमिदं(D_4 ततस्त्वं) श्रोतुमर्ह(D_1 °मिच्छ)सि. —^{c}) V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ -तप्ते हि (for -संतप्ते). Ś $D_{8.12}$ त्वत्संतापनिमित्तं हि. —^{d}) Ś$_{2}$ D_8 संताप- ; T_2 सुतप्त- (for संतप्त-). Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{8.12}$ -हृदयो ह्यहं(Ś$_{1}$ B_2 °यं) (for -हृदया वयम्).

8 ^{a}) D_4 राम (for राजन्). V_2 D_4 इदं (for इमं). —^{b}) D_1 ते श्रुतिम् (for -संतापम्). Ñ$_{1}$ V_2 B_1 $D_{2.3.13}$ मिथ्या श्रुतिमुपा(Ñ$_{1}$ °मिहा)गतं; B_3 D_4 मिथ्याश्रोत्रमिहागतं; D_5 T_1 मिथ्यासंतापकारितं. ❉ Cg : सन्तापं सन्तापं च। मिथ्येति शोकसन्तापयोर्विशेषणम्। सन्तापः शोककार्यमिति तयोर्भिदा।; Ct : मिथ्यासन्तापं तन्मूलं शोकम्. ❉

—For 8^{ab}, Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ subst. :

1600* त्यज्यतां तदिदं दैन्यं वृथा शोकनिबन्धनम्।

[B_4 -विवर्धनं (for -निबन्धनम्).]

—Thereafter, they cont. ; while Ñ$_{1}$ V_2 B_3 $D_{1-4.13}$ ins. after 8^{ab} :

1601* मायया यत्कृतं तेन तत्ते श्रोत्रमुपागतम्।

[$B_{2.3}$ $D_{2.3.13}$ तत्कृतं; D_4 सत्कृतं (for यत्कृतं). V_3 damaged from तत्ते up to शत्रु (see var.) in 8^{d}. B_2 न (for तत्). Ñ V_1 श्रोतुम् (for श्रोत्रम्). D_4 इहागतं. Ñ$_{1}$ (marg. also) V_2 रक्षसा च(Ñ$_{1}$ सु-) दुरात्मना; B_3 G (ed.) यत्ते हनूमता (G [ed.]°तः) श्रुतं; $D_{1-3.13}$ राक्षसेन दुरात्मना (for the post. half).]

—B_1 reads 8^{cd} twice. —^{c}) B_3 (before corr.) $D_{10.11}$ $G_{2.3}$ यदियं; B_4 तदिदं; D_5 $T_{1.2}$ $M_{1.2}$ तदीया (for तदियं). D_6 चिंतां (for चिन्ता). D_9 यदि संत्यज्यते चिंता. —G_1 (partly) damaged for ^{d}. —^{d}) Ñ$_{1}$ B_3 -प्रदायिका; V_2 B_1 (both times) $D_{1-4.13}$ -प्रदायिनी; $D_{5.6.10}$ $G_{2.3}$ M -विवर्धिनी (for -विवर्धनी). Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ शत्रु(V_3 damaged)पक्षप्रह(V_1 °क)र्षि(V_3 °र्ष)णी.

9 ^{b}) $D_{2.6}$ $T_{2.3}$ समुपप(D_2 °पा)द्यतां (for °सेव्यताम्). B_3 हर्षयन्सर्वसैनिकान्. —^{c}) Ś$_{1}$ द्रष्टव्या (for प्राप्तव्या). Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ वैदेही; D_{13} वा सीता (for ते सीता). —^{d}) Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ हंतव्यो यदि रावणः; Ñ$_{1}$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ हंतव्यो यदि ते(Ñ$_{1}$ D_{13} यदि वा; B_3 वा यदि) रिपुः.

10 ^{b}) D_5 ते (for मे). —For 10^{ab}, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

1602* रोचतां ते महाबाहो मद्वाक्यमिदमूर्जितम्।

[Ś B_4 $D_{8.12}$ तन् (for ते). B_1 इममूर्जितं; D_4 च हितं प्रभो (for इदमूर्जितम्).]

—D_8 om. 10^{c} – 11^{b}. V_3 damaged for 10^{cd}. —^{c}) Ś D_{12} साधु सं- ; Ñ$_{1}$ (m. also) याचेयं; B_3 सार्धं मे (for साध्वयं). D_{11} याति (for यातु). D_4 सार्धमायातु मे सौमित्रिर् (hypm.). —^{d}) Ś Ñ$_{2}$ V_1 $B_{2.4}$ D_{12} दुर्मतेस्तस्य रक्षसः ; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ महात्मा(D_{13} महात्मा)भिर्नरोत्तमः (B_1 D_3 °म). —M_3 om. 10^{e} – 13^{b}. —^{e}) Ś Ñ$_{2}$ B_4 D_{12} प्राप्तस्य; Ñ$_{1}$ B_3 $D_{4.7.10.11}$ G_2 संप्राप्तं (for संप्राप्य). $V_{1.3}$ निकुंभिलामथाप्तस्य; B_2 निकुंभिलां मया तस्य. —^{f}) Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ D_{12} शा(Ś D_{12} प्र)सनाय दुरात्मनः ; Ñ$_{1}$ B_3 D_4 संप्रेरयतु(D_4 °यितुं) रावणिं. —For 10^{ef}, V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ G(ed.) subst. :

1603* निकुम्भिलां महाबाहो निहन्तुं रावणात्मजम्।

[G (ed.) महेष्वासो (for महाबाहो).]

11 M_3 om. 11 ; D_8 om. 11^{ab} (for both cf. v.l. 10). —^{a}) Ś B_2 D_{12} धनुर्मुक्तैर्व्यवच्छिन्नैर्; Ñ$_{1}$ $V_{1.3}$ B_3 D_{13} सु(B_3 सं)विभक्ताव्य(D_{13} °न)वच्छिन्नैर् ; Ñ$_{2}$ V_2 B_1 D_{2-4} सु(V_2 B_1 अ)विभक्तैरवि(D_2 °व)च्छिन्नैर्; B_4 एष शक्तो व्यवच्छिन्नैर्; D_1 सुविभक्तात्र विच्छिन्नैर्. —^{b}) Ñ$_{2}$ तीक्ष्णैराशी- ; V_2 B_1 $D_{4.9}$ T_3 $M_{1.2}$ शरैराशी- ; G_1 घोरैराशी- ; M_5 शितैराशी- (for आशीविष-). —T_3 om. 11^{c} – 12. $D_{10.11}$ om. 11^{cd}. G_3 damaged for 11^{cd} except शरै. —^{c}) D_4 बाणैर्; $M_{1.2}$ शितैर् (for शरैर्). B_3 हंति; D_3 हंता (for हन्तुं). Ñ$_{2}$ V_1 $B_{2.4}$ D_1 महेष्वासं. —^{d}) Ñ$_{2}$ B_2 D_4 समितिंजयं (for °जयः).

12 T_3 M_3 om. 12 (cf. v.l. 11 and 10 respy.). —^{a}) D_{12} G_2 वीर्येण (for वीरेण). Ñ$_{1}$ D_4 रक्षसा तपसा तेन; V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-3.13}$ तप(B_3 °र)सा तेन वीरेण. —^{b}) V_1 वरदानं (for °दानात्). —^{d}) Ñ$_{1}$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ हयोत्तमाः (for तुरंगमाः). Ś Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ कामगश्च रथोत्तमः. ❉ Cr.m.g : ब्रह्मशिरः, ब्रह्मशिरःसंज्ञकमस्त्रम्।

निकुम्भिलामसंप्राप्तमहुताग्निं च यो रिपुः ।
त्वामाततायिनं हन्यादिन्द्रशत्रो स ते वधः ।
इत्येवं विहितो राजन्वधस्तस्यैव धीमतः ॥ १३

वधायेन्द्रजितो राम तं दिशस्व महाबलम् ।
हते तस्मिन्हतं विद्धि रावणं ससुहृज्जनम् ॥ १४

विभीषणवचः श्रुत्वा रामो वाक्यमथाब्रवीत् ।
जानामि तस्य रौद्रस्य मायां सत्यपराक्रम ॥ १५

स हि ब्रह्मास्त्रवित्प्राज्ञो महामायो महाबलः ।
करोत्यसंज्ञान्संग्रामे देवान्सवरुणानपि ॥ १६

G. 6. 64. 17
B. 6. 85. 18
L. 6. 63. 19

तुरङ्गमशब्दो रथस्याप्युपलक्षणम् ।; Ck : ब्रह्मशिरोऽस्त्रं ब्रह्मास्त्रादन्यत् । तत्तु देवीतुर्याध्वरहस्यजम्. ✻ —After 12, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ins. :

1604* स एव विदधे तस्य भगवाँल्लोककृद्वधम् ।
तेजसाभिप्रतप्तस्य तमसान्तर्हितस्य च ।

[(l. 1) V_2 $D_{3.4.13}$ एवं; G (ed.) एष (for एव). V_2 B_1 D_{1-3} चास्य (for तस्य). B_2 वरं (for वधम्). $Ñ_1$ B_3 D_{13} भगवानादि(B_3 °न्विश्व)कृत्प्र($Ñ_1$ °द्वि)भुः; V_2 B_1 D_{1-4} धीमतः पुण्यकर्मणः (for the post. half). —V_2 B_1 D_{1-3} om. l. 2. —(l. 2) Ś $D_{8.12.13}$ सं-; B_3 [अ]धि-; G (ed.) [अ]ति- (for [अ]भि-). D_4 संप्रदीप्तस्य. $Ñ_2$ तरसा (for तमसा). Ś $D_{8.12}$ तपसोंते हि तस्य च; $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ वधं(D_4 °ध्यं)ते($Ñ_1$ B_3 D_{13} वै)तेजसोधिकात् (for the post. half).];

while $D_{5-7.9-11}$ $T_{1.2}$ G $M_{1.2.5}$ ins. :

1605* स एष सह सैन्येन प्राप्तः किल निकुम्भिलाम् ।
यद्युत्तिष्ठेत्कृतं कर्म हतान्सर्वांश्च विद्धि नः ।

[(l. 1) D_{9-11} एष किल; G_3 ए*** (damaged) (for एष सह). —(l. 2) D_7 T_2 G_2 कर्म कृत्वा (for कृतं कर्म). D_5 T_1 Cr कृतकर्मा यदुत्तिष्ठेद् (for the prior half).]

13 M_3 om. 13^{ab} (cf. v.l. 10). —^{a}) B_3 अनुप्राप्तम् (for असं°). V $B_{1.4}$ $D_{1-4.13}$ $M_{1.2}$ निकुंभिलायां संप्राप्तम् (V_2 B_1 D_4 °प्तः); Cr.m.g.k.t as in text. —^{b}) $Ś_2$ अहुत्वाग्निं; V_2 B_1 सहुताग्निं; V_3 D_2 T_3 G_3 $M_{1.2}$ आहुताग्निं; B_2 $D_{1.3.6.10.11}$ G_1 Ct अकृताग्निं; D_{13} जुषताक्षिं (sic); Cr.m.g.k.t*p* as in text (for अहुताग्निं). V_2 B_1 यं (for यो). D_1 रिपुं (sic) (for रिपुः). D_4 त्वहुताग्निश्च ते रिपुः. —^{cd}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{8.12}$ अभियास्यति युद्धे त्वाम्; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ त्वामाह्व(V_2 °मर्द)यिष्यते युद्धे (V_2 D_{1-3} [with hiatus]; B_1 D_{13} योद्धुम्) (for ^{c}). $Ś_1$ Ñ V_3 $D_{5.6.8}$ T G_1 M इंद्रशत्रोः; D_{13} °शत्रुः (sic) (for °शत्रो). $Ś_2$ सुमेधसः; D_1 स ते वधं (for स ते वधः). V_2 B_1 इंद्रजितस च ते रिपुः (V_2 वधः) (for ^{d}). D_4 करिष्यति तव भ्राता वधं शक्ररिपोर्वधं. —After 13^{cd}, $D_{6-7.9-11}$ S ins. :

1606* वरो दत्तो महाबाहो सर्वलोकेश्वरेण वै ।
[D_9 ह; G_1 हि (for वै).]

—^{e}) Ś $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ तस्य (for राजन्). —^{f}) $D_{5.7.9-11}$ T_1 $G_{2.3}$ $M_{3.5}$ Ct [ए]ष (for [ए]व). $M_{1.2}$ दुरात्मनः; Cm.t as in text (for [ए]व धीमतः). Ś $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ वधस्ते(B_4 °धं ते)न(V_3 °स्तस्य) महामना. —For 13^{ef}, $Ñ_1$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ subst. :

1607* इत्येवं तस्य विहितो वधोपायो दुरात्मनः ।

[D_4 इत्येतस्य सुविहितो (for the prior half).]

—Thereafter, they cont.; while Ś $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ ins. after 13 :

1608* त्वरस्व तद्वधाय त्वं मयस्येव पुरंदरः ।

[$Ñ_2$ B_1 D_{1-3} त्वर तस्य; B_3 $D_{4.13}$ त्वरयस्व (for त्वरस्व तद्-). B_4 -वधार्थाय (for -वधाय त्वं). Ś $D_{8.12}$ वृत्रस्य; B_4 त्वं मयस्य (hypm.) (for मयस्य). B_3 प्राग्मयस्येव देवराट्; D_4 शक्रशत्रोस्तु राघव (for the post. half).]

14 ^{ab}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.8.12}$ वधस्य (for वधाय). $D_{6.7.9-11}$ $G_{1.2}$ M सं- (for तं). D_5 विशस्व (sic) (for दिशस्व). $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ G M महाबल (for °बलम्). Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.8.12}$ हेतुर्भवितुमर्हसि (for ^{b}). V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ वधोस्य विहितो राम हेतुभिर्वेत्तु(B_1 °भिः कर्तुं; D_{13} °भिर्हंतु) मर्हसि. —^{c}) Ś $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ मन्ये (for विद्धि). —^{d}) B_4 G_2 रावणिं (for रावणं). Ś $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ राक्षसाधिपं; V_2 B_3 $D_{1.3.7.9-11}$ $G_{1.2}$ ससुहृद्गणं (for ससुहृज्जनम्).

15 ^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ लक्ष्मणम् (for वाक्यमथ). D_5 T_1 $M_{3.5}$ राघवो वाक्यमब्रवीत्. —^{d}) Ś $D_{8.12}$ चैव पराक्रमं; $Ñ_1$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ एतां दुरात्मनः; $D_{5.11}$ सत्यपराक्रमः (for सत्यपराक्रम).

16 ^{a}) $Ñ_1$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ दिव्य- (for ब्रह्म-). Ś $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ -[अ]स्त्रविच्छूरो; $Ñ_1$ B_3 $D_{2.3.13}$ °वित्तात; V_2 B_1 D_4 °वेत्ता तु(B_1 वै; D_4 च); D_1 °वित्तत्र; M_5 °वित्प्राज्ञ (for -[अ]स्त्रवित्प्राज्ञो). —^{b}) D_5 महाकायो (for °मायो). Ś $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ विहायसि गतो रणे; $Ñ_1$ (marg. also वैहायससमो रणे) B_3 राक्षसापसदो महान्; $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-4.13}$ वै(V_3 D_1 वि)हायसगतो($D_{1.2.13}$ °मो) रणे. —^{c}) Ś $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ कुर्याद् (for करोति). —^{d}) $Ś_1$ Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ देवानपि सवासवा(B_1 D_{1-3} °मागता)न्; $Ś_2$ देवानामपि वासवान्; D_4 देवानां च महौजसा.

G. 6. 64. 18
B. 6. 85. 19
L. 6. 63. 20

तस्यान्तरिक्षे चरतो रथस्थस्य महायशः ।
न गतिर्ज्ञायते वीर सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे ॥ १७
राघवस्तु रिपोर्ज्ञात्वा मायावीर्यं दुरात्मनः ।
लक्ष्मणं कीर्तिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
यद्वानरेन्द्रस्य बलं तेन सर्वेण संवृतः ।
हनूमत्प्रमुखैश्चैव यूथपैः सह लक्ष्मण ॥ १९
जाम्बवेनर्क्षपतिना सह सैन्येन संवृतः ।
जहि तं राक्षससुतं मायाबलविशारदम् ॥ २०
अयं त्वां सचिवैः सार्धं महात्मा रजनीचरः ।
अभिज्ञस्तस्य देशस्य पृष्ठतोऽनुगमिष्यति ॥ २१
राघवस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः सविभीषणः ।
जग्राह कार्मुकं श्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः ॥ २२
संनद्धः कवची खड्गी स शरी हेमचापधृक् ।
रामपादावुपस्पृश्य हृष्टः सौमित्रिरब्रवीत् ॥ २३
अद्य मत्कार्मुकोन्मुक्ताः शरा निर्भिद्य रावणिम् ।
लङ्कामभिपतिष्यन्ति हंसाः पुष्करिणीमिव ॥ २४

17 ^{a}) $B_{1.4}$ D_{6} [अं]तरीक्षे. —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.6-8.10-13}$ $G_{2.3}$ सरथस्य; D_{9} G_{1} सरथः स(G_{1} सु-) (for रथस्थस्य). Ś $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ महा(B_{4} दुरा)त्मनः; $Ñ_{1}$ V_{2} $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ परंतप; $M_{1.2}$ महौजसः ; Ct as in text (for महायशः). —^{c}) $D_{5.6}$ T G_{3} $M_{3.5}$ Cg तस्य (for वीर). ❀ Cg : तस्य प्रसिद्धस्येति सूर्यविशेषणं द्वितीयं तस्येति पदम्. ❀ Ś Ñ V B $D_{2-4.8.12.13}$ वेदि(Ś $D_{8.12}$ लक्षि)तुं शक्या; D_{1} शक्यते ज्ञातुं (for ज्ञायते वीर). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ -संक्षये; $Ñ_{1}$ $B_{1.3}$ D_{4} -मंडले (for -संप्लवे).

18 For 18–20, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. 1609*. —^{b}) $T_{2.3}$ महावीर्यं (for माया°). —^{c}) D_{6} $T_{2.3}$ G_{2} वीर्य- (for कीर्ति-).

19 For 18–20, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. 1609*. —^{b}) D_{6} संवृतं; G_{2} सर्वतः (for संवृतः). —^{d}) D_{7} चैव (for सह). $D_{5.6.9.11}$ लक्ष्मणः .

20 ^{a}) D_{7} जांबवंतर्क्ष-. ❀ Cg : जाम्बवेन जाम्बवता। सहसैन्येन सैन्यसहितेन। "वोपसर्जनस्य" इति विकल्पेन सभावाभावः . ❀ —^{d}) $D_{7.9-11}$ -समन्वितं; M_{1} (m. also as in text).$_{2}$ -समावृतं (for -विशारदम्). —For 18–20, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

1609* तं मायायोगसंप्राप्तं महावीर्यमरिंदम।
जहि बाणैरिदं कर्म कुरु सत्यपराक्रम।
यदृक्षराजस्य बलं तेन सर्वेण संवृतः।
राज्ञा जाम्बवता सार्धमनेन च हनूमता।
गच्छ त्वं राक्षसेन्द्रस्य तनूजं जहि लक्ष्मण। [5]
जेतारं वज्रहस्तस्य संयुगेषु दुरासदम्।

[(l. 1) Ś B_{3} $D_{8.12}$ मायाशत- ; Ñ $D_{1.2}$ मायागम- ; B_{4} मायाबल- ; D_{3} मायागत- (for मायायोग-). B_{1} D_{4} तं मायागगन(B_{1} °तमसं)प्राप्तं; D_{13} तमाकाशगतं प्राप्य; G (ed.) तमायोगमसंप्राप्तं (for the prior half). $Ñ_{1}$ V_{2} $D_{2.4}$ अरिंदमं. Ś $D_{8.12.13}$ महावीर्यपराक्रमं (for the post. half). —(l. 2) Ś $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ जहि बाणैरितो गत्वा कूट (Ś $D_{8.12}$ शूल; V_{3} illeg. from कूट up to l. 3)योधिनमाहवे. —(l. 3) D_{13} धर्ता (for बलं). D_{4} तेन तस्य न संमता (sic) (for the post. half). —(l. 4) $Ñ_{2}$ V_{1} $B_{2.3}$ D_{4} राजा (sic). Ś $D_{8.12}$ अंगदेन (for अनेन च). —(l. 5) D_{1-3} तं (for त्वं). $Ñ_{1}$ V_{1} B_{2} $D_{1.12}$ तनुजं; B_{4} ह्यात्मानं (for तनूजं). —(l. 6) B_{2} ब्रह्म- (for वज्र-). $V_{1.3}$ B_{2} संयुगे सु- ; V_{2} B_{1} $D_{1.3}$ समरेषु; D_{2} समरे सु- (for संयुगेषु). $Ñ_{1}$ B_{3} D_{4} G (ed.) समरे युद्ध(G [ed.] °षु स)दुर्मदं; D_{13} समरेष्वपराजितं (for the post. half).]

21 ^{a}) Ñ V_{1} $B_{3.4}$ D_{4} G_{3} च; B_{2} G_{2} तु; G_{1} $M_{1.2}$ त्वा (for त्वां). Ś $D_{8.12}$ अपरैः (for अयं त्वां). —^{b}) B_{1} सहायो; D_{4} दुरात्मा (for महात्मा). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ रावणानु (D_{4} °त्म)जः (for रजनीचरः). —^{c}) V_{3} $B_{3.4}$ $D_{10.11}$ $G_{2.3}$ Ct अभिज्ञात($G_{2.3}$ °ज्ञस)स्य (for अभिज्ञस्तस्य). D_{4} देशाच्च; D_{9-11} Ct मायानां (for देशस्य). ❀ Ct : 'अभिज्ञसस्य ' इति पाठेऽप्ययमेवार्थः. ❀ —^{d}) D_{4} (with hiatus) एष ते (for पृष्ठतो).

22 D_{9} om. 22–23^{b}. —^{a}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ स रामस्य (for राघवस्य). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ परवीरहा (for सविभीषणः). —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1.3-8.10-13}$ T_{1} G M Ct कार्मुक- (for कार्मुकं). —^{d}) $Ñ_{1}$ $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ $T_{2.3}$ भीमं; V_{2} भीमो (for अन्यद्). $M_{3.5}$ अत्यद्भुत- (for अन्यद्भीम-). M_{1} -पराक्रमं. Ś $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ L (ed.) अन्य(L[ed.]°त्यु)ग्रारसहं महत् ; $Ñ_{2}$ महद्भारसहं दृढं.

23 D_{9} om. 23^{ab} (cf. v.l. 22). —^{b}) D_{5} om. स शरी हेम. D_{6} सशरैद् ; G_{2} $M_{3.5}$ सशरो; $M_{1.2}$ निषंगी; Ck.t as in text (for स शरी). $D_{10.11}$ Ct वाम- (for हेम-). $D_{7.10.11}$ -चापभृत् ; $T_{2.3}$ Ct °धृत् (for °धृक्). —For 23^{ab}, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst. :

1610* स संनद्धः शरी खड्गी कवची हेमजालधृक् ।

[$Ñ_{1}$ D_{4} सुसंनद्धः ; B_{4} संनद्धः स (by transp.). Ś $D_{8.12}$ -जालधृ(D_{8} °वृ)त ; $Ñ_{1}$ V_{3} -मालधृक् ; V_{2} B_{1} $D_{1-4.13}$ -जा(D_{4} -मा)लवान् ; B_{4} -हारधृक् ; L (ed.) -जालभृत् (for -जालधृक्).]

—^{c}) Ś B_{1} $D_{2.4.8.12}$ रामपादांबुजस्पर्श-(D_{4} °जं स्पृश्य); $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ रामपादौ च संस्पृश्य. —D_{5} om. 23^{d} – 25^{a}. —^{d}) V_{2} B_{1} $D_{1-3.13}$ राघवम् (for सौमित्रिर्).

24 D_{5} om. 24 (cf. v.l. 23). —^{a}) D_{4} मे (for

अद्यैव तस्य रौद्रस्य शरीरं मामकाः शराः ।
विधमिष्यन्ति हत्वा तं महाचापगुणच्युताः ॥ २५
स एवमुक्त्वा द्युतिमान्वचनं भ्रातुरग्रतः ।
स रावणिवधाकाङ्क्षी लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ ॥ २६
सोऽभिवाद्य गुरोः पादौ कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
निकुम्भिलामभिययौ चैत्यं रावणिपालितम् ॥ २७
विभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान् ।
कृतस्वस्त्ययनो भ्रात्रा लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ ॥ २८
वानराणां सहस्रैस्तु हनूमान्बहुभिर्वृतः ।
विभीषणः सहामात्यस्तदा लक्ष्मणमन्वगात् ॥ २९

G. 6. 64. 28
B. 6. 85. 31
L. 6. 63. 32

मत्-). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12.13 -[उ]त्सृष्टाः (for -[उ]न्मुक्ताः). G1 M1.2 -कार्मुकान्मुक्ताः. —^{b}) Ñ1 B1.3 D1–4.12 संभिद्य (for निभिद्य). T1 damaged from व up to लङ्का in $^{\circ}$.—^{c}) Ś D8.12 लोकान् (for लङ्काम्). —^{d}) Ś1 D8.12 पुष्करिणीद् (पुष्करिणीम्).

25 D5 om. 25^{a} (cf. v.l. 23). D10 om. 25^{ab}. —^{a}) G1 अद्य वै (for अद्यैव).—^{c}) D7.9–11 G3 M3.5 भित्त्वा तं; G1 मत्वा तं; M1.2 तं भित्त्वा (for हत्वा तं). —^{d}) G3 महच्-; M3 मम (for महा-). D7.11 G3 M1–3 -गुणाच् (for -गुण-).—For 25, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1611* अद्य धक्ष्यन्ति भित्त्वा ते मम बाणा धनुश्च्युताः ।
शरीरं तस्य रौद्रस्य तूलराशिमिवानलः ।

[V3 om. l. 1.—(l. 1) V2 B1 D1–3.13 तं (for ते). B4 भिधंति (for भित्त्वा ते). Ñ1 (marg. also as above [except ते]) D4 अद्य विध्वंसयिष्यंति; B3 अद्य तं विशसिष्यंति (for the prior half). Ś2 D4.8.12 धनुःच्युताः; V2 B1 D1–3.13 गुण(V2 B1 $^{\circ}$णा)च्युताः (for धनुश्च्युताः).—(l. 2) Ś V3 D8.12 तृण-; V2 काल- (sic); D1–3 कक्ष- (for तूल-).]

26 ^{ab}) D9–11 G1 Ct एवमुक्त्वा तु (for स एवमुक्त्वा). D7.9–11 G1 transp. द्युतिमान् and वचनं.—^{d}) D6.9–11 T2.3 M1.2.5 त्वरितं (for त्वरितो). ❀ Cv: स एवमुक्त्वेत्यादौ एकस्तच्छब्दो वचनक्रियायाः कर्तारं परामृशति । अन्यो गमनक्रियायाः । भवति ह्यसत्यविकारभेदे क्रियाभेदमाश्रित्य, एकस्य द्विः प्रयोगः ।; Cr: स एवमुक्त्वा स ययाविति संबन्धः । कर्तृभेदे क्रियाभेदमाश्रित्यास्य तच्छब्दस्य द्विरुक्तिः। एवमुक्त्वा तु वचनमिति पाठः।; Cm: स एवमुक्त्वाति। स लक्ष्मणः एवमुक्त्वा स एव लक्ष्मणः ययाविति तच्छब्दद्वयस्य निर्वाहः । एवमुक्त्वा तु वचनमिति पाठः सम्यक् ।; Cg: स एवमिति। असत्यपि कर्तृभेदे क्रियाभेदमाश्रित्य स इति द्विरुक्तिः। स एवमुक्त्वा स ययाविति निर्वाहः। वस्तुतस्तु स लक्ष्मणः। सः तादृशवीरवेषविशिष्ट एवेत्यर्थः। यद्वा सरावणिवधाकाङ्क्षीत्येकं पदम्। रावणिना सह वर्तन्त इति सरावणयः, निकुम्भिलास्था राक्षसाः। तेषां वधाकाङ्क्षीत्यर्थः।; Ct: 'स एवमुक्त्वा' इति पाठे स लक्ष्मणः। स एव लक्ष्मणस्त्वरितं ययाविति तच्छब्दद्वयनिर्वाह इति तीर्थः. ❀ —For 26, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1612* इत्येवमुक्त्वा वचनं लक्ष्मणो भ्रातुरग्रतः ।
जिघांसू रावणिं क्रुद्धः प्रणम्य त्वरितं ययौ ।

[(l. 1) Ñ1 हृष्टो भ्रातरन्; V2.3 B1 D1–3.13 द्यु(B1 श्रु)तिमान्भ्रातुर्; D4 हृष्टो वै भ्रातुर् (for लक्ष्मणो भ्रातुर्).—(l. 2) V2 B1 D1–3.13 युद्धे (for क्रुद्धः). B4 त्वरितो (for त्वरितं). V2 B1 D1–3.13 लक्ष्मणो निर्जगाम ह (for the post. half). Ñ1 B3 D4 जिघांसुर्लक्ष्मणः शूरो जगामेंद्रजितं प्रति.]
—Thereafter, B3 cont.:

1613* महाहरिगणोपेतः पतङ्गसमरूपधृक् ।

27 ^{a}) D6 T2.3 [ऽ]भिगम्य. Ś Ñ2 V1.3 B2.4 D8.12 स राममभिवाद्याथ; Ñ1 V2 B1.3 D1–4.13 भ्रातरं सोभिवाद्याथ. —^{b}) V1 D1.3.4.12 चाभि-; B1 चैव; B3 च त्रिः; D13 सोभि- (for चापि).—G (ed.) om. 27^{c}–28. V3 damaged for 27^{cd}.—^{cd}) T1 damaged for ययौ चैत्यं. Ñ1 अभिमुखं (for $^{\circ}$ययौ). D10.11 G2.3 रावण- (for रावणि-). D5 T1 G2.3 M5 -पालितां. Ś Ñ2 V1.2 B D1–4.8.12.13 T2.3 हंतुं रावणिमाहवे; Ñ1 तमायांतमरिंदमं (for ^{d}).—After 27, Ñ1 ins.:

1614* राक्षसा भीमकर्माणं ददृशुः पर्यवस्थितम् ।

28 G (ed.) om. 28 (cf. v.l. 27). Ñ1 om. 28^{ab}. —^{c}) Ś2 -स्वस्त्ययनं. V2 राजा (sic); B1 D2 भ्राता (for भ्रात्रा).—^{d}) Ñ1 V2 B1 D2.13 निर्ययौ तदा(Ñ1 $^{\circ}$तः); D1.3 निर्जगाम ह; D6 M1.2 त्वरितं ययौ (for त्वरितो ययौ). Ś1 Ñ2 V1.3 B2–4 D4.8.12 सज्य(Ś1 V3 D8.12 $^{\circ}$ज्ज) कार्मुकमार्गणः.

29 V3 om. 29–30.—^{a}) V2 B1.3.4 D2 च (for तु). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–4.8.12.13 बहुभिर्हनुमान् (by transp.). B1 D1–3.13 सह; D6 युतः; D8 धृतः (for वृतः).—^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1–3.6–12 T2.3 G3 M च सामात्यो (for सहामात्यस्).—^{d}) D5 सदा; T3 तथा (for तदा). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 रामभ्रातरम् (for तदा लक्ष्मणम्). Ś D2.3.8.12.13 T3 अन्वयात्; Ñ2 V1 B4 अभ्यगा(B4 $^{\circ}$या)त्; D5 T1 G3 M1.5 अन्वयुः (for अन्वगात्). D7.9–11 G1 M2 Ct लक्ष्मणं त्वरितं(G1 $^{\circ}$तो) ययौ.—After 29, Ñ2 ins.:

1615* हनूमन्तं समारुह्य गरुत्मन्तं यथा हरिः ।
प्रययौ लक्ष्मणः श्रीमान्वानरैः परिवारितः ।;

while D13 ins.:

1616* अन्ये च बहवः सज्जा अन्वगच्छन्त सर्वशः ।

G. 6. 64. 0
B. 6. 85. 32
L. 6. 63. 33

महता हरिसैन्येन सवेगमभिसंवृतः ।
ऋक्षराजबलं चैव ददर्श पथि विष्ठितम् ॥ ३०
स गत्वा दूरमध्वानं सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ।
राक्षसेन्द्रबलं दूरादपश्यद्व्यूहमास्थितम् ॥ ३१
स संप्राप्य धनुष्पाणिर्मायायोगमरिंदमः ।
तस्थौ ब्रह्मविधानेन विजेतुं रघुनन्दनः ॥ ३२
विविधममलशस्त्रभास्वरं त-
  द्ध्वजगहनं विपुलं महारथैश्च ।
प्रतिभयतमप्रमेयवेगं
  तिमिरमिव द्विषतां बलं विवेश ॥ ३३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वासप्ततितमः सर्गः ॥ ७२ ॥

30 V_3 om. 30 (cf. v.l. 29).—[b]) G_2 अभितो (for अभिसं-).—For 30[ab], Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1617* महाकपिबलौघस्तु समसर्पत सर्वतः ।

[Ś $D_{8.12}$ -[ओ]घैश्च (for -[ओ]घस्तु). Ś $D_{8.12}$ समं सर्वैः समंततः; B_1 $D_{1-3.13}$ संपतन्निव प($D_{1.3}$ स)र्वतः; B_3 (with hiatus) अन्वगच्छत सर्वशः (for the post. half).]

—[c]) Ś $D_{8.12}$ तद्वद् (for चैव).—[d]) D_5 वेष्टितं; G_3 विश्रुतं; Ct as in text (for विष्ठितम्). Ś $D_{8.12}$ अगच्छन्मेघनिःस्वनं; $Ñ_1$ D_4 ययौ तन्मेघसंनिभं(D_4 °शोभितं); $Ñ_2$ V_1 $B_{2.4}$ गच्छंतं मेघनिःस्वनं(B_4 °संनिभं); V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ महाभ्रमि(V_2 B_1 °भ्र इ)व ना(D_1 छा)दयन्; B_3 महाभ्रमिव चोन्नदत्; G_2 स ददर्श विनिष्ठितं.

31 [b]) $Ñ_2$ -वर्धनः; T_3 damaged; $M_{1.3}$ -वत्सलः (for -नन्दनः). G (ed.) लक्ष्मणः परवीरहा.—V_3 damaged from 31[d] up to धनु in 32[a].—[d]) B_1 $D_{1.13}$ व्यूहसंस्थितं; $D_{2.3}$ $T_{2.3}$ व्यू(D_3 बा)ह्य संस्थितं(T_3 °ते); $D_{6.7.9-11}$ $G_{2.3}$ M_5 °माश्रितं; G_1 द्वारमाश्रितं (for व्यूहमास्थितम्).—After 31, T_2 ins.:

1618* गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवान्नलः ।
एतैश्च सहितः सर्वैर्वानरैर्वासवोपमः ।
वायुजं वाहनं कृत्वा पुप्लुवे लवणोदधिम् ।
त्रिंशद्योजनविस्तीर्णं सर्वसत्त्वसमाकुलम् । [5]
तं तु तीर्त्वा महातेजाः कपेरवततार सः ।
अथापश्यच्चमूं वीरः सर्वशस्त्रास्त्रसंकुलाम् ।
राक्षसस्य च वीरस्य वासवारेः परंतपः ।

32 V_3 damaged up to धनु in 32[a] (cf. v.l. 31). G (ed.) om. 32–colophon.—[a]) $T_{2.3}$ तं (for सं-). Ś $D_{8.12}$ संप्राप्य स (by transp.). Ś $D_{8.12}$ धनुष्पाणिं; $Ñ_2$ $D_{4.9.11}$ धनुः पाणिस्; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ महाबाहुस् (for धनुष्पाणिर्).—[b]) $Ñ_1$ (m. also ययौ हंतुम्) तमायोगम्; $V_{1.3}$ वायोधनम्; B_2 D_{12} मायाश(B_2 °ग)तम्; B_3 तमागमद्; B_4 तमायोधम्; D_1 तमायासं; D_2 बलयागं; D_{13} विचकर्ष; G_1 मायायागम्; Cm.g.t as in text (for मायायोगम्). $D_{1.2.13}$ महाबलः (for अरिंदमः). Ś $D_{8.12}$ मायाशतविशारदं(D_{12} °मरिंदमः); $Ñ_2$ तमायातमरिंदमं; V_2 B_1 D_3 तमपारं(B_1 °मायांतं; D_3 °स्य यागं) महाबलं; D_4 तमसा गतमंदिरं. ❀ Cr.m: मायायोगं मायैव योग उपायो यस्य तम्।; so also Cg which adds मायायागमिति पाठे मायायागं जेतुं नाशयितुं तं देशं प्राप्य तस्थावित्यन्वयः. ❀ —[d]) D_7 विजेतुं तं (hypm.); D_9 जेतुं तं; G_3 विजेता (for विजेतुं). ❀ Ck: तस्थौ ब्रह्मविमानेन विजेतुं रघुनन्दनः इति प्राङ्कः पाठः। ब्रह्मणो भगवतो विराजस्तेजोंशरूपोऽहमस्मीति विशिष्य जायमानेन ध्यानबलेन शत्रून् जेतुं रघुनन्दनो लक्ष्मणस्तस्थौ। सर्वतः संकटकाले तथा ध्यानं तस्य निसर्गसिद्धम्। तथा पूर्वमप्युपदिष्टं तत् कविना।; Ct cites Ck as above. ❀ —For 32[cd], Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1619* तस्थौ ब्रह्मास्त्रविद्धीमाँल्लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।

[B_3 परवीरहा (for शुभलक्षणः).]

—After 32, $D_{5-7.9-11}$ $T_{1.2}$(l. 1 only)$_{.3}$ G M ins.:

1620* विभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान् ।
अङ्गदेन च वीरेण तथानिलसुतेन च ।

33 G (ed.) om. 33 (cf. v.l. 32). D_8 repeats 33 consecutively.—[a]) V_1 $M_{1.2}$ विविधविमल-; G_3 °धमतुल- (for विविधममल-). D_5 om. -शस्त्र-. D_6 T_3 G_2 om.; T_2 तं (for तद्). Ś $D_{8.12}$ विमलविघनभास्करप्रभावो; $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ $D_{1-4.13}$ विमलविविधचारु(V_2 B_2 $D_{1.3}$ °चाप; D_4 °धूम; D_{13} **)भास्व($Ñ_1$ $D_{4.13}$ °सु)रं तद्(D_{13} तं); $Ñ_2$ विमलविविधभास्वरध्वजं तद्; $B_{1.3}$ विमलविविध(B_3 विविधविमल)भास्वरातपत्रं.—[b]) V_2 om.; $D_{1.3.6.7}$ गज- (for ध्वज-). Ś Ñ $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ $D_{1.2.9.11.12}$ $M_{1.2}$ गहनं; B_2 D_8 om. (for विपुलं). $B_{2.3}$ om. च. V_2 B_1 $D_{3.13}$ महारथैश्च गुप्तं (for विपुलं महारथैश्च). D_4 गजप्रहणैश्च महारथैश्च गुप्तं.—[c]) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ -भयकरम् (for -भयतमम्). Ś $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_1 $D_{8.12}$ T_1 $G_{2.3}$ $M_{1.5}$ -वेगस् (for -वेगं). D_4 परमभयंकरमप्रमेयवेगस्.—[d]) $Ñ_2$ V_3 $B_{2.3}$ D_{1-4} स्तिमितम्; D_{13} शिबिरम् (for तिमिरम्). D_7 om. बलं.—After 33, $Ñ_1$ ins. शुभं.

७३

अथ तस्यामवस्थायां लक्ष्मणं रावणानुजः ।
परेषामहितं वाक्यमर्थसाधकमब्रवीत् ॥ १
अस्यानीकस्य महतो भेदने यत लक्ष्मण ।
राक्षसेन्द्रसुतोऽप्यत्र भिन्ने दृश्यो भविष्यति ॥ २
स त्वमिन्द्राशनिप्रख्यैः शरैरवकिरन्परान् ।
अभिद्रवाशु यावद्वै नैतत्कर्म समाप्यते ॥ ३
जहि वीर दुरात्मानं मायापरमधार्मिकम् ।
रावणिं क्रूरकर्माणं सर्वलोकभयावहम् ॥ ४
विभीषणवचः श्रुत्वा लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
ववर्ष शरवर्षाणि राक्षसेन्द्रसुतं प्रति ॥ ५
ऋक्षाः शाखामृगाश्चैव द्रुमाद्रिवरयोधिनः ।
अभ्यधावन्त सहितास्तदनीकमवस्थितम् ॥ ६

G. 6. 65. 5
B. 6. 86. 7
L. 6. 64. 6

Colophon.—G (ed.) om. colophon (cf. v.l. 32).—*Kāṇḍa name*: Ñ B D2.4.12 लंकाकांडे.—After Kāṇḍa name, D2 ins. युद्धपर्वणि.—*Sarga name*: Ś Ñ V B4 D1.2.8.12 लक्ष्मणप्रया(V1.3 °निर्या)णं; B1.2 लक्ष्मणोपयानं; B3 लक्ष्मणानुगमनं; D3 निकुंभिलागमनं; D4.13 लक्ष्मणोपायनं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 64; Ñ2 D1 66; V2 65; B1 D9 61; B3.4 60; D3 68; D5–7.10.11 T1 G M3.5 85; T2 90; T3 92; M1.2 86; L (ed.) 63.—After colophon, D2 concludes with राम; G M1.3.5 with श्रीरामाय नमः.

73

1 ᵃ) Ś Ñ V1.3 B2–4 D4.8.12 अथ तत्र महाबाहुं (Ñ1 B4 D4 °बाहुर्; B2 °तेजा); V2 B1 D1–3.13 T2.3 अथ तं समवस्थाप्य.—ᶜ) G1 परेषामभिघातार्थम्.—ᵈ) Ś Ñ V B D1–3.6.8.12.13 T2.3 अ(B1.3 D1–3 T2.3 स्वा)र्थसाधनम्; Ñ1 (m. also) सुहृदां हितम्; D4 लक्ष्मणं च तदा; G3 अर्थबाधकम्; Cg.t as in text (for अर्थसाधकम्). D13 उत्तमं (for अब्रवीत्).—After 1, D5–7.9–11 S ins.:

1621* यदेतद्राक्षसानीकं मेघश्यामं विलोक्यते ।
एतदायोध्यतां शीघ्रं कपिभिः पादपायुधैः ।

[(l. 1) D5 T1 G3 M5 प्रलोक्यते (for विलोक्यते).—(l. 2) D7.9–11 G1 च शिलायुधैः.]

2 ᵃ) Ñ2 V3 D9–11 M1.2 Cr.t तस्य; T3 अन्य- (for अस्य). B3 सौमित्रे (for महतो).—ᵇ) Ś Ñ(Ñ1 m. also as in text) V1.3 B2 D4.8.12 भेदं(Ñ V1.3 B2 °दे) त्वं (for भेदने). Ś D4.8.12 कुरु (for यत). B2.3 यत्नवान्भव (for यत लक्ष्मण). B4 D13 भेदनीयस्य लक्ष्मण; T2 भेदनेन तु लक्ष्मण. ❀ Cr.m.g: यत यतस्व ।; so also Ct. ❀—ᶜ) Ś Ñ V1.3 B2.4 D2.4.8.12 ह्य(B4 य)स्मिन्; V2 B1.3 D1.2.13 ह्यत्र; D6 [ऽ]प्यस्य (for ऽप्यत्र).—ᵈ) D13 भिन्नो (for भिन्ने).—After 2, Ñ V1.3 B3.4 D4 ins.:

1622* अस्मिन्भिन्ने ततो रक्षः शीघ्रं वशमुपेष्यति ।
[V3 बलम् (for वशम्).]

3 ᵃ) Ś Ñ V1.3 B2.4 D4.8.12 तं त्वम्; V2 B1.3 D1–3.13 शीघ्रम्; D6 सर्वम् (for स त्वम्). D1 एवः D13 मेघ- (for इन्द्र-). D6 T2.3 -[आ]युध- (for -[अ]शनि-).—ᵇ) T1 इव (for अव-).—D9 om. from रन् up to मा in 28ᵇ. D6 शूरान् (for परान्). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 शतशो विकिरञ्शरैः(Ś1 Ñ1 °रान्); D4 सहस्रकिरणप्रभैः; G2 शरैरवकिरस्व ह.—ᶜᵈ) B4 अभिद्रवस्व; D4 बाणैर्नाशय (for अभिद्रवाशु). Ś D8.12 तु; Ñ V1 B2 D4 तन्; B4 त्वं; M5 हि (for वै). V2 B1 अतिक्रमाम (B1 °व)हे यज्ञं; M1.2 अभिवर्षाशु तं वीरं (for ᵒ). Ś D8.12 कर्म नास्य; Ñ V1 B3.4 नास्य कर्म; V2 B1 यावतन्न; G2 न तत्कर्म; M1.2 यावत्कर्म (for नैतत्कर्म). B3 अभिद्रव स्वयं ह्यत्र यावत्कर्म न सिध्यति; D1–3.13 अति(D1.13 °भि)क्रमस्व- (D2.13 °माम)हे(D3 भो) यज्ञं तस्य कर्मासमाप्तये.

4 B1 D1–3.9 om. 4 (for D9, cf. v.l. 3).—ᵃ) Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12.13 पापं; D6 T M1.2 वीरं (for वीर). B3 D13 दुराचारं; T2.3 महात्मानं (for दुरात्मानं).—ᵇ) Ś2 Ñ1 V1.3 B3 D8 मायावंतम्; Ñ2 B4 M1 °बलम्; B3 D13 °विनम्; D4 असद्वृत्तम्; D7 G2 °धरम्; D12 °वतम् (for मायापरम्). M5 मायाबलसमन्वितं. ❀ Cm.: मायापरमधार्मिकं परमधार्मिकवत्प्रतीयमानम् ।; Ct: मायापरम् अधार्मिकमिति च्छेदः. ❀—ᶜ) M1.2 नृशंसं पापकर्माणं.—ᵈ) D4 -भयंकरं (for -भयावहम्).

5 D9 om. 5 (cf. v.l. 3).—ᵃ) B4 स विभीषण- (hypm.).—ᵇ) Ś Ñ V1.3 B2.4 D4.8.12 परवीरहा (for शुभलक्षणः). V2 B1.3 D1–3.13 संप्रहृष्टः स लक्ष्मणः(V2 °ष्टतनूरुहः).—ᶜ) D10.11 -वर्षेण (for -वर्षाणि).—For 5ᶜᵈ, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1623* राक्षसेषु महाभीमं शरवर्षमपातयत् ।

[D4 -वीरः (for -भीमं). V2 अवर्षयत्; B1 D1.13 ववर्ष ह (B1 च); D2.3 अवर्षत (for अपातयत्).]

6 D9 om. 6 (cf. v.l. 3).—ᵃ) D2 सर्क्षाः (for ऋक्षाः). G3 M3 [अ]पि (for [ए]व).—ᵇ) M1.2 -[अ]द्य- (for -[अ]द्रि-). M3 -नख- (for -वर-). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 वृक्षशैलशिला(Ś Ñ1 V3 B2.4 D8.12 °तला; D4 °कृता)युधाः; D7.10.11 द्रुमप्रवरयोधिनः.—ᶜ) Ś Ñ V B

G. 6. 65. 6
B. 6. 86. 8
L. 6. 64. 7

राक्षसाश्च शितैर्बाणैरसिभिः शक्तितोमरैः ।
उद्यतैः समवर्तन्त कपिसैन्यजिघांसवः ॥ ७
स संप्रहारस्तुमुलः संजज्ञे कपिरक्षसाम् ।
शब्देन महता लङ्कां नादयन्वै समन्ततः ॥ ८
शस्त्रैर्बहुविधाकारैः शितैर्बाणैश्च पादपैः ।
उद्यतैर्गिरिशृङ्गैश्च घोरैराकाशमावृतम् ॥ ९
ते राक्षसा वानरेषु विकृताननबाहवः ।
निवेशयन्तः शस्त्राणि चक्रुस्ते सुमहद्भयम् ॥ १०
तथैव सकलैर्वृक्षैर्गिरिशृङ्गैश्च वानराः ।
अभिजघ्नुर्निजघ्नुश्च समरे राक्षसर्षभान् ॥ ११

D1–4.8.12.13 संहृष्टास्; T3 सहसा (for सहितास्). —^{d}) V2 जिघांसवः ; B1 D1–3.13 विभित्सवः (for अवस्थितम्).

7 D9 om. 7 (cf. v.l. 3). —^{c}) M1.2 उद्यताः (for उद्यतैः). D7.10.11 G1 अभ्यवर्तंत समरे. —^{d}) D5.7 T1 G3 -सैन्यं; T3 -सैन्ये (for -सैन्य-). —For 7, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1624* परे चापि शितैः शूलैरसिभिः पट्टिशैः शरैः ।
उद्यतैस्त्वरिता जग्मुः कपीनेव जिघांसवः ।

[(l. 1) B3 D13 राक्षसास्तु; D1–3 परे त्वपि (for परे चापि). D4 परिघैर्निशितैः शूलैर् (for the prior half). Ś D12 पट्टिसैः. Ñ2 तथा; D13 om. (for शरैः). — (l. 2) B2.3 (before corr. as above) उद्यतास्. V2.3 B1.2 जघ्नुः ; B3 (*sup. lin.* also as above) शश्वत्; D1.2 तस्थुः ; D3.13 सर्वे (for जग्मुः). V2 B1 D2.3.13 अपि; B3 D1 अभि- (for एव). V3 जिघांसया. D4 राक्षसांश्च जिघांसया (for the post. half).]

8 D9 om. 8 (cf. v.l. 3). V3 om. 8^{ab}. —^{a}) V2 D3.13 स संप्रवृत्तस्; B1 D2 समं(D2 सुसं) प्रवृत्तस् ; D1 संप्रवृत्तस्तु; G (ed.) स संवृद्धस्तु (for स संप्रहारस्). —^{b}) Ś Ñ V1 B2.4 D4.8.12 बभूव; V2 B1.3 D1–3.13 संग्रामः (for संजज्ञे). B4 हरि- (for कपि-). —Ś1 om. 8^{c}–11^{b}. —^{c}) D11 महतां (for महता). —For 8^{cd}, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1625* शब्देन नादयँल्लङ्कां जलदप्रतिमस्वनैः ।

[B4 सशब्दो (for शब्देन). Ñ1 (m. also as above) D4 लोकान् (for लङ्कां). Ś2 B2 D8.12 शब्दैर(B2 °रा)नादयँल्लंकां (for the prior half). V1.2 B1 D2–4.13 -स्वनः (for -स्वनैः). B3 जलदप्रतिमेन च (for the post. half).]

9 D9 om. 9 (cf. v.l. 3). Ś1 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{ab}) V2 D1.2.5.7.10.11.13 T1 G M5 च विविध- ; D6 T2.3 M3 च बहुधा (for बहुविध-). Ś2 Ñ V1.3 B1.2.4 D3.4.8.12 अस्त्रैश्च विविधाकारैः (for ^{a}). Ś2 D8.12 शतशश्चैव ; Ñ V B2.4 D1–4.13 शतशास्त्रैश्च (for शितैर्बाणैश्च). —D5 om. (hapl. ?) from पादपैः up to शृंगैश्च in 11^{b}. B1 शतसंख्यैश्च पर्वतैः ; M1.2 बाणैर्देहविदारणैः (for ^{b}). B3 शस्त्रैश्च पादपैश्चैव नानाप्रहरणैस्तथा. —For 9^{cd}, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1626* उद्यतैः पर्वताग्रैश्च घोरमाकाशमाबभौ ।

[Ś2 D8.12 पट्टिसैः ; B4 उन्नतैः (for उद्यतैः). D13 पादपाग्रैश्च.]

10 D9 om. 10 (cf. v.l. 3). Ś1 D5 om. 10 (cf. v.l. 8 and 9 respy.). —^{a}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.10–13 G1.2 राक्षसा वानरें(D1 राक्षसें)द्रेषु(Ś2 D8.12 °द्रैस्तु ; V2 B1 °द्रेण; B4 °द्रैश्च). ❀ Cv : ते राक्षसा इत्यादौ प्रथमस्तच्छब्दः शस्त्रनिवेशनक्रियायाः कर्तृत्वपरामृशति । ; Cr : ते राक्षसा वानरेषु शस्त्राणि निवेशयन्तस्ते विकृताननबाहवः सन्तः सुमहद्भयं चक्रुरिति संबन्धः । अतो द्वितीयतच्छब्दस्य न पुनरुक्तिः । ; so also Cm. ; Cg : ते राक्षसा इति । शस्त्रनिवेशनविकृताननबाहुत्वरूपक्रियाभेदात् तच्छब्दद्वयनिर्वाहः । ; Ct : ते शस्त्राणि निवेशयन्तो विकृताननबाहवः सन्तः सुमहद्भयं चक्रुः । 'राक्षसा वानरेन्द्रेषु' इति पाठः. ❀ —^{b}) Ś2 Ñ1 V2 B1.3.4 D1.2.12 निकृत्त- ; D8 विवृत- (for विकृत-). B4 -जानु- (for -[आ]नन-). Ñ1 -बाहुषु (for -बाहवः). D4 भीषणाः शस्त्रपाणयः ; D13 निपत्योत्पत्य बाहुषु. —^{c}) Ś2 Ñ1 V B D1–4.8.12.13 T2.3 निपातयंतः. —^{d}) M5 च (for ते). M2.3 रणं; Ct as in text (for भयम्). Ś2 D8.12 L (ed.) चक्रुः सु(L [ed.]स्व)सम(D12 सरस)माहवं ; Ñ V B D1–3.13 चक्रुः सुमहतो व्रणान्(B3 परमविक्रियां) ; D4 चुक्रुशुर्महतो बलात्.

11 D9 om. 11 (cf. v.l. 3). Ś1 om. 11^{ab} (cf. v.l. 8). D5 om. up to श्च in ^{b} (cf. v.l. 9). —^{a}) G2 सदैव. D6 T2.3 च तलैर् (for सकलैर्). —^{b}) M5 शैल- (for गिरि-). —For 11^{ab}, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1627* केचिद्वृक्षैस्तु सकलैर्बलवन्तो वनौकसः ।

[V2 B3 D2.3 च (for तु). Ś2 B2 D8.12 स विटपैर् ; Ñ2 D4 च(D4 तु) सफलैर् ; B1 सहदलैर् ; D1.3 स(D3 च)शकलैर् ; D13 अश्वकर्णैर् (for तु सकलैर्).]

—^{cd}) D6 T2 अ(T2 ते)भिजग्मुर् (for अभिजघ्नुर्). Ñ1 V3 B2 ततो हृष्टा; D1 च जग्मुश्च (for निजघ्नुश्च). Ś Ñ2 V1 B4 D4.8.12 अभिजग्मुस्ततो हृष्टा(D4 हृष्टा) ; V2 B1.3 D2.7.13 G2 अभिजग्मुश्च जघ्नुश्च(B3 समरे) (for ^{c}). B3 संहृष्टा (for समरे). D3 च समरे निजघ्नू (by transp.). D2.13 T2 राक्षसर्षभाः ; D7.10.11 G2 सर्वराक्षसान् (for राक्षसर्षभान्).

ऋक्षवानरमुख्यैश्च महाकायैर्महाबलैः ।
रक्षसां वध्यमानानां महद्भयमजायत ॥ १२
स्वमनीकं विषण्णं तु श्रुत्वा शत्रुभिरर्दितम् ।
उदतिष्ठत दुर्धर्षस्तत्कर्मण्यननुष्ठिते ॥ १३
वृक्षान्धकारान्निष्क्रम्य जातक्रोधः स रावणिः ।
आरुरोह रथं सज्जं पूर्वयुक्तं स राक्षसः ॥ १४
स भीमकार्मुकशरः कृष्णाञ्जनचयोपमः ।
रक्ताक्षनयनः क्रूरो बभौ मृत्युरिवान्तकः ॥ १५
दृष्ट्वैव तु रथस्थं तं पर्यवर्तत तद्बलम् ।
रक्षसां भीमवेगानां लक्ष्मणेन युयुत्सताम् ॥ १६
तस्मिन्काले तु हनुमानुद्यम्य सुदुरासदम् ।
धरणीधरसंकाशो महावृक्षमरिंदमः ॥ १७
स राक्षसानां तत्सैन्यं कालाग्निरिव निर्दहन् ।
चकार बहुभिर्वृक्षैर्निःसंज्ञं युधि वानरः ॥ १८

G. 6. 65. 18
B. 6. 86. 19
L. 6. 64. 19

12 D9 om. 12 (cf. v.l. 3). —^{a}) B1 -यूथैश् (for -मुख्यैश्). —V3 damaged from श्च up to 12^{c}. Ñ2 V1 B2.3 D7 तु (for च). D4 राक्षसा वानरैर्मुख्यैर्. —After 12^{ab}, B3 reads 22^{cd} along with 1634* in marg. for the first time repeating it in its proper place. —^{c}) Ś2 राक्षसा (sic); B4 राक्षसैर् (for रक्षसां). B3 D7.10.11 T1 G1 युध्यमानानां. —^{d}) B4 अपातयत् (for अजायत).

13 D9 om. 13 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś D8.12 विपन्नं (for विषण्णं). Ñ2 च (for तु). B3 तांस्तथा राक्षसान्दृष्ट्वा. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1.2.4.8.13 दृष्ट्वा; B3 रणे (for श्रुत्वा). B3 अर्दितान्. —^{c}) D6 उपातिष्ठत. —^{d}) D10.11 स (for तत्-). ❀ Ct: 'स स्वकर्मणि' इति पाठेऽक्षराधिक्यमार्षम्. ❀ —For 13^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1628* उत्तस्थाविन्द्रजिच्छीघ्रमसमाप्यैव कर्म तत्।
ततः कर्मण्यनिर्वृत्ते मन्युशल्यं समुद्वहन्।
परित्रातुं बलं दीनमभिचक्राम रावणिः।

[(l. 1) V2 B1 भर्तुम् (sic); D4 तूर्णम् (for शीघ्रम्). —(l. 2) V2 B1 D1–3 स तु (for ततः). Ñ1 D4 [अ]निष्पन्ने (for [अ]निर्वृत्ते). D13 स तु कर्माण्यनिर्वृत्य (for the prior half). V3 D2 मन्युं (for मन्यु-). B1 D1–3.13 इवोद्वह (B1 D1 °द्धर)न् (for समुद्वहन्). B2 (with hiatus) कर्मण्यभिप्रवृत्तेषु अंतःशल्यमिवोद्वहन्. —V3 damaged for l. 3. —(l. 3) B2 परिश्रांतं; D4 °भ्रांतं (for परित्रातुं). B3 D1–3.13 दीर्णम् (for दीनम्). B4 उपचक्राम; D1 विनिश्चक्राम; D13 अभिनिःक्राम (sic). B1 D1–3.13 शक्र(B1 °त्रु)जित् (for रावणिः).]

14 D9 om. 14 (cf. v.l. 3). V3 om. 14^{ab}. —^{a}) Ś2 D8.12 ऋक्ष- (sic); D4 धूम- (for वृक्ष-). Ś Ñ V1 B3.4 D8.12 निष्पत्य; B2 निर्मथ्य; D5.6 T1 M3 निर्गत्य; D7.10.11 निर्गम्य (for निष्क्रम्य). —^{b}) Ś Ñ V1 B2.4 D4.8.12 पूर्वं(Ñ1 °र्वं; D12 °र्वे)सज्जं(Ñ1 B2.4 D4 °यज्ञान्) महाबलः; V2 B1.3 D1–3.13 पूर्वं सज्जं(V2 B1 °यज्ञात्) स वीर्यवान्. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1–4.8.12.13 दिव्यं; V3 B2 दीप्तं (for सज्जं). —^{d}) T2.3 पूर्वमुक्तं; G2 मायायुक्तं. D10.11 सुसंय(D11 °यु)तं; G1 स रावणिः; M1.2 अथेंद्रजित् (for स राक्षसः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G(ed.) वाजिभिर्मेघ(V2 B1 °र्भीम; G [ed.] °र्हेम)संनिभैः (Ñ1 B1 D4 °निस्वनैः).

15 D9 om. 15 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M3 -धरः (for -शरः). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.13 का(B3 नी)लांजन- (for कृष्णाञ्जन-). D13 कालांतकयमोपमः; M3 कालमेघसमप्रभः. —^{c}) Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 M3 क्रुद्धो; D10.11 G1 भीमो (for क्रूरो). D4 रक्षांसि वानयरक्रुद्धो. —^{d}) Ś D8.12 मन्युर् (for मृत्युर्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M1.2 [अ]परः (for [अ]न्तकः).

16 D9 om. 16 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś Ñ V1.2 B4 D4.8.12 च (for तु). T3 तु (for तं). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 अभ्य(B4 सम)धावत. —^{cd}) T1 -वेगेन; G2 -कर्मणां; M1.2 -कायानां (for -वेगानां). D5 T1 युयुत्सया. D6 T2.3 युयुत्सतां लक्ष्मणेन रक्षसां भीमकर्मणां. —For 16^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1629* वानराणां सुभीमानां युद्धाय रिपुमाहवे।

—Then Ś D8.12.13 cont.:

1630* प्रदुद्रुवे सा ध्वजिनी यत्र धन्वी स लक्ष्मणः।

17 D9 om. 17 (cf. v.l. 3). —^{a}) V2 B3 D1.3.10.11.13 G1 तु काले (by transp.); B4 T2.3 G (ed.) काले स(G [ed.] च); D8.12 क्षणे तु (for काले तु). —^{b}) Ñ1 V2.3 B1.2 T1 आरुह्य; Ñ2 V1 प्रगृह्य; D2.5.10.11 G1 M1.2 आ(D2.10.11 G1 अ)रुजत्; G2 M5 आच्छिद्य (for उद्यम्य). D10.11 स (for सु-). Ś D3.8.12 आरुरोह दुरासदं; B3.4 D1 आरुह्य सुदुरावहं(B3 °महातरुं; D1 °दुरारुजं); D4 उत्पाट्य च दुरासदं; D13 आदाय सुदुरारुहं; G (ed.) आरुज्य सुमहत्तरं. —^{c}) Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12.13 -संकाशं. —^{d}) B3 -स्कंधं (for -वृक्षम्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 महाबलः(D4 °लं) (for अरिंदमः).

18 D9 om. 18 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D4.8.12 राक्षसानामनीकानि; V2 B1 D1–3.13 रक्षसां तान्यनीकानि. —^{b}) B1 दावाग्निर्. V3 निक्षिपन् (for निर्दहन्). —^{d}) G2 निःसंज्ञान्युधि राक्षसान्. —For 18^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1631* चचार बहुधा मार्गान्राक्षसेषु महाबलः।

G. 6. 65. 19
B. 6. 86. 20
L. 6. 64. 20

विध्वंसयन्तं तरसा दृष्ट्वैव पवनात्मजम् ।
राक्षसानां सहस्राणि हनूमन्तमवाकिरन् ॥ १९
शितशूलधराः शूलैरसिभिश्चासिपाणयः ।
शक्तिभिः शक्तिहस्ताश्च पट्टसैः पट्टसायुधाः ॥ २०
परिघैश्च गदाभिश्च कुन्तैश्च शुभदर्शनैः ।
शतशश्च शतघ्नीभिरायसैरपि मुद्गरैः ॥ २१
घोरैः परशुभिश्चैव भिण्डिपालैश्च राक्षसाः ।
मुष्टिभिर्वज्रवेगैश्च तलैरशनिसंनिभैः ॥ २२
अभिजग्मुः समासाद्य समन्तात्पर्वतोपमम् ।
तेषामपि च संक्रुद्धश्चकार कदनं महत् ॥ २३

[Ñ2 V3 B1 D2.12 चकार; D13 विचरन् (for चचार). Ś2 D8.12 वसुधा-; V2 B1 D1-3.13 महतो (for वसुधा). G (ed.) सोभितो मार्ग. V2.3 B1.3 D1-3.13 महाकपिः.]

—Then B3 cont. (marg.) l. 1 of 1632*.

19 D9 om. 19 (cf. v.l. 3). —^{a}) V2 B1 सहसा (for तरसा). —^{b}) M1.2 च (for [ए]व). V2 B1.3 D1-3.13 राक्षसान्(B3 शत्रुं तं)मारुतात्मजं(D1.13 °जः). —^{d}) D11 इवाकिरन्; M1.2 अवा(M2 °पा)रयन् (for अवाकिरन्). —For 19, Ś Ñ V1.3 B2.4 D4.8.12 subst.; while V2 B1.3 (marg. cont. only l. 1 after 1631*) D1-3.13 subst. only l. 2 for 19^{cd}:

1632* कुर्वाणं कदनं घोरं हनूमन्तं हरिं तदा।
परिवव्रुः सहस्राणि राक्षसानां समन्ततः।

[(l. 1) Ś B2.3 D8.12 दृष्ट्वा (for घोरं). Ś D8.12 कपिं; Ñ1 B4 तु तत् (for हरिं). D4 अवेक्ष्य च (for हरिं तदा). —(l. 2) Ñ2 ततस्ततः; D13 सहस्रशः (for समन्ततः).]

20 D9 om. 20 (cf. v.l. 3). —^{a}) V2 B1 D1-3.13 शस्त्रैः; V3 (*inf. lin.* also as in text) सर्वे; B3 वीराः (for शूलैर्). —^{b}) V2 B1.3 D1-3.13 G (ed.) शक्तिभिः सासि (B3 प्रास; D3 चासि) मुद्गरैः (G [ed.] °पट्टिशैः). —After 20^{ab}, V2 B1.3 D1-3.13 read 22^{ab}. —Ś1 om. 20^c-23. —^{c}) D5.7.10.11 T1 G M1.2.5 शक्तिहस्ताश्च शक्ती(D5 °क्ति)भिः (by transp.); D6 T2.3 शक्तिहस्ताः शक्तिभिश्च (by transp.). ❀ Ct: शक्तीभिरित्यत्र दीर्घ आर्षः. ❀ —^{d}) Ś2 Ñ V B D1-4.6-8.10-13 पट्टिशैः(Ś2 D12 °सैः) पट्टिशा(Ś2 D8.12 °सा)युधाः(D3.6 °धैः). —After 20, V2 B3 D1-3.13 ins.; while B1 subst. for 21^{ab}:

1633* परश्वधैर्धनुर्भिश्च गदाभिर्मार्गणैरपि।

[V2 D1-3.13 परस्वधैर्. B3 मुसलैर्मुद्गरैस्तदा (for the post. half).]

21 Ś1 D9 om. 21 (cf. v.l. 20 and 3 respy.). For 21^{ab}, B1 subst. 1633*. —^{a}) D1-3.13 च(D13 सु-) भुशुंडीभिश्च (for च गदाभिश्च). ❀ Cg: परिघैरित्यादौ परिघपाणय इत्याद्यूह्यम्. ❀ —^{b}) Ś2 Ñ V B2.4 D4.8.12 M3 चक्रैश्च; D5.6 T1.2 G2.3 M5 दंतै(D6 T1 °डै)श्च; T3 गंधश्च (sic) (for कुन्तैश्च). B4 शुभलक्षणैः; G3 मुसलायुधैः (for शुभदर्शनैः). B3 कुणपैरपि सर्वशः; D1.3 चक्रैः सकनकै(D3 °वचै)रपि; D2 चक्रैश्च सफलैरपि; D13 चक्रैः सुकुलिशैरपि. —^{c}) D7 G2 [s]थ (for च). —^{d}) Ś2 Ñ B2-4 D8.12 चापि; V1.3 च स-; G2 अभि- (for अपि). M1.2 आयसैर्मुसलैरपि.

22 Ś1 D9 om. 22 (cf. v.l. 20 and 3 respy.). V2 B1.3 D1-3.13 read 22^{ab} after 20^{ab}. —^{a}) M3 परश्वधैश्. Ś2 Ñ2 V B2-4 D1-3.8.12.13 तीक्ष्णैर्; Ñ1 D4 चापि (for चैव). B1 परशुर्मुषलैस्तीक्ष्णैर् (sic). —^{b}) Ñ V B D6 भिंदिपालैश्; D1.3.4 T भिंडिमा(T °वा)लैश् (for भिण्डिपालैश्). G1 मुसलैश्चैव राक्षसाः. —Ñ V1.3 B2.4 D4 om. 22^{cd}. B3 reads 22^{cd} along with 1634* in marg. after 12^{ab} repeating it here. —^{cd}) V2 B1.3 (both times) D1-3.10.13 G1 M3 -कल्पैश् (for -वेगैश्). V2 B3 (first time) चाशनि- (for अशनि-). B1 तलैश्च जलदस्वनैः; B3 (second time) अलैश्चाशनिनिःस्वनैः; D1-3 त(D3 शा)लैश्चा(D3 °र)शनिनिस्वनैः; D13 तलैश्चाशनिसस्वनैः (for ^{d}). Ś2 D8.12 सालैरशनिकल्पैश्च तालैर्वज्रसमैस्तथा. —After 22, Ś2 V2 B1.3 (repeats) D1-3.8.12.13 ins.:

1634* नखैर्दन्तैश्च वीराणां संयुगे जयमिच्छताम्।

[V2 खड्गैर् (for नखैर्). V2 अन्योन्यवधमिच्छतां; B1.3 (first time) D1-3 अद्वीपे द्वीपमिच्छतां (for the post. half).]

23 Ś1 D9 om. 23 (cf. v.l. 20 and 3 respy.). —^{a}) Ś2 Ñ1 B4 D3.4.7.8.12.13 अभिजग्मुः. Ñ V1.3 B3 D2-4 तम् (for सम्-). —^{b}) B4 पर्वतोपमाः. —^{c}) D13 अभि- (for अपि). V B3 D2.3.13 G2 सु-; B1 D1 स (for च). —^{d}) D4 चक्रुश्च (for चकार). Ś2 Ñ V1.3 B2-4 D8.12 कपिः. —After 23, Ś2 Ñ V1.2 B D4.8.12 ins.:

1635* उद्यम्य चैव वृक्षांश्च शिलाखण्डांश्च दारुणान्।
जघान पञ्च षट् सप्त दश चाष्टौ तथैव च।
विंशतिं त्रिंशतं चैव दण्डहस्त इवान्तकः।

[(l. 1) Ñ1 B3 [उ]द्यम्य (for चैव). D4 तत उद्यम्य वृक्षांश्च (for the prior half). Ś2 D8.12 शिलाश्चैव सुदारुणाः; V2 B1 शिखरांश्च सुदारुणान् (for the post. half). —(l. 2) Ś2 D8.12 सप्ताथ (for षट् सप्त). B2 transp. च and [अ]ष्टौ. Ñ2 च राक्षसान् (for तथैव च). —(l. 3) Ñ2 D4 त्रिंशति (sic); B4 त्रिंशतश् (sic) (for त्रिंशतं). Ś2 D8.12 विंशतिं चैकविंशं च; V2 विंशतिस्त्रिंशतिश्चैव (sic) (for the prior half). B4 यथा (for इव).]

—Then Ñ2 cont.:

स ददर्श कपिश्रेष्ठमचलोपममिन्द्रजित् ।
सूदयानममित्रघ्नममित्रान्पवनात्मजम् ॥ २४
स सारथिमुवाचेदं याहि यत्रैष वानरः ।
क्षयमेव हि नः कुर्याद्राक्षसानामुपेक्षितः ॥ २५
इत्युक्तः सारथिस्तेन ययौ यत्र स मारुतिः ।
वहन्परमदुर्धर्षं स्थितमिन्द्रजितं रथे ॥ २६
सोऽभ्युपेत्य शरान्खड्गान्पट्टसासिपरश्वधान् ।
अभ्यवर्षत दुर्धर्षः कपिमूर्ध्नि स राक्षसः ॥ २७
तानि शस्त्राणि घोराणि प्रतिगृह्य स मारुतिः ।
रोषेण महताविष्टो वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २८
युध्यस्व यदि शूरोऽसि रावणात्मज दुर्मते ।
वायुपुत्रं समासाद्य न जीवन्प्रतियास्यसि ॥ २९
बाहुभ्यां संप्रयुध्यस्व यदि मे द्वंद्वमाहवे ।
वेगं सहस्व दुर्बुद्धे ततस्त्वं रक्षसां वरः ॥ ३०
हनूमन्तं जिघांसन्तं समुद्यतशरासनम् ।
रावणात्मजमाचष्टे लक्ष्मणाय विभीषणः ॥ ३१

G. 6. 65. 33
B. 6. 86. 32
L. 6. 64. 33

1636* वृक्षघाताभिपातैश्च घातयन्पवनात्मजः ।
रथान्बभञ्ज त्वरया गजेन्द्रांश्चाप्यपातयत् ।
पदातिहयसाहस्रान्स ममर्द ममाथ च ।
मुष्टिभिर्निहताः केचित्तलैश्चाभिहतास्तथा ।
तरुवेगाभिपतिता राक्षसाश्च समन्ततः । [5]
तदनीकं महाव्यूहं गजाश्वरथसंकुलम् ।
राक्षसेन्द्रात्मजबलमभेद्यं कर्मसिद्धये ।
तद्विदार्य महावेगो हनूमान्दृढविक्रमः ।
प्रविश्य होमभूमिं तु व्यध्वंसयत वीर्यवान् ।

24 D_9 om. 24 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ तमपश्य(D_4 °पृच्छ)त् (for स ददर्श). —^{b}) B_1 $D_{1.2.4.13}$ अनिलात्मजमिं(D_4 °वालोकयदिं)द्रजित्. —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ M_3 सूदयंतम् (for °यानम्). D_1 अमित्राणां (for °त्रघ्नम्). $D_{10.11}$ $G_{1.2}$ सूदमा(G_2 °या)नमसंत्रस्तम्. —^{d}) B_1 $D_{2.3.13}$ मारुतात्मजं; G (ed.) भीमविक्रमं (for पवनात्मजम्). Ś Ñ V B_{2-4} $D_{1.4.8.12}$ समरे (D_1 कपिं च) मारुतात्मजं.

25 D_9 om. 25 (cf. v.l. 3). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ अभि(Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4 °नु)याहि महाकपिं. —After 25^{ab}, D_3 ins.:

1637* अत्रैव तावत्त्वरितं नय मे सारथे रथम् ।

—^{c}) Ś Ñ V $B_{2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ $T_{2.3}$ M_3 एष; B_1 एषां (for एव). —^{d}) D_4 कपीश्वरः; D_7 उपस्थितः (for उपेक्षितः). B_4 रक्षसां समुपस्थितः.

26 D_9 om. 26 (cf. v.l. 3). —^{b}) Ś Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ प्रययौ यत्र मारुतिः; V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-3.13}$ रथेनाभिययौ कपिं(B_3 हरिं); D_4 प्रययौ मारुतिं ततः. —^{c}) D_4 बहून्; D_{13} अभवत् (hypm.) (for वहन्). $D_{3.13}$ -दुर्धर्षः (for -दुर्धर्षं). —^{d}) Ś V_2 $B_{1.2}$ $D_{1-3.7.8.12.13}$ T_3 रणे (for रथे).

27 D_9 om. 27 (cf. v.l. 3). —^{a}) B_1 [ऽ]भिपद्य (for ऽभ्युपेत्य). V_1 $B_{2.4}$ कपिं खड्ग-(B_4 युद्धे); B_3 D_8 G_1 शरान्घोरान् (for शरान्खड्गान्). Ś Ñ $D_{4.8.12}$ सोभिपत्य कपिं खड्ग-. ❀ Cv: सोऽभ्युपेत्येत्यादावपि विकारद्वयस्य क्रियाद्वयेन समन्वयः ।; Cm: सोऽभ्युपेत्येत्यत्रापि क्रियाभेदात्तच्छब्दद्वयस्य प्रयोगः ।; so also Cg. ❀ —^{b}) Ś $D_{8.12}$ -शूलप्रास-; Ñ V B $D_{1-4.7.10.11.13}$ पट्टि(D_7 °ट्ट)शासि-; D_6 M_5 पट्टिशां(M_5 °ट्टसां)श्च (for पट्टसासि-). $D_{1.3.4.13}$ -परस्वधान्. —^{c}) G_2 अभ्यवर्षंत (sic); G_3 अभ्यवर्षत्सु- (for °वर्षत). —^{d}) $D_{7.10.11}$ कपिमूर्धनि राक्षसः. —For 27^{cd}, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1638* अपातयत्सुदुर्धर्षो रावणिः कपिमूर्धनि ।

[$Ñ_2$ V $B_{1.3}$ $D_{1-3.13}$ अपातयत (for °यत्सु-). B_4 -वक्षसि (for -मूर्धनि).]

28 D_9 om. up to मा in 28^{b} (cf. v.l. 3). B_1 $D_{1-3.13}$ om. 28–30. —^{a}) $Ñ_1$ V_1 B_{3-4} चास्त्राणि; $Ñ_2$ V_3 चक्राणि (for शस्त्राणि). D_4 मुक्तानि तेन चास्त्राणि. —^{b}) $Ś_2$ Ñ B_4 $D_{4.8.12}$ परिगृ($Ñ_1$ °स)ह्य; V_2 निविपह्य (for प्रतिगृह्य). —^{c}) Ñ V B_{2-4} D_4 परम- (for महता). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ $D_{4.8.12}$ एतद् (for चेदम्).

29 B_1 $D_{1-3.13}$ om. 29 (cf. v.l. 28). —^{a}) D_{11} युधि (for यदि). —^{b}) V_3 damaged from दुर्मते up to ^{d}. —^{d}) $D_{5.6}$ T G_3 M जीवन्न (by transp.).

30 B_1 $D_{1-3.13}$ om. 30 (cf. v.l. 28). —^{a}) Ś $D_{5.6.8.12}$ T G_3 M प्रति-; D_4 एव (for संप्र-). —^{b}) B_4 मां (for मे). Ś $Ñ_2$ V_3 B_{2-4} $D_{8.12}$ आगतः(B_4 °तं); V_1 अग्रतः (for आहवे). $Ñ_1$ V_2 D_4 यदि द्वंद्वमुपागतः; G (ed.) यदि योद्धुं त्वमागतः. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ न मां (for वेगं). Ś $Ñ_1$ $V_{2.3}$ B_4 $D_{4.8.12}$ सहसि (for सहस्व). —^{d}) Ś $D_{6.8.12}$ वर (for वरः). B_3 यतस्त्वं रथिनां वरः; B_4 हतस्त्वं रक्षसां बलः; G_2 ततस्त्वं राक्षसोत्तमः. —After 30, $Ñ_1$ (m.) ins.:

1639* इत्थं हनुमता उक्तं मेघनादं विभीषणः ।;

[Note hiatus between हनुमता and उक्तं.]

—while $Ñ_2$ ins.:

1640* इत्युक्त्वा हनुमान्क्रुद्धो योधयामास वेगितः ।
अश्वकर्णैर्धवैः शालैरन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ।
अप्राप्तानेव तान्वृक्षाञ्शरैः शतसहस्रशः ।
क्रोधादकृन्त चैकैकं तं च विव्याध रावणिः ।

31 After 31^{ab}, Ñ V_2 B_3 (m.) D_4 ins.:

G. 6. 65. 34
B. 6. 86. 33
L. 6. 64. 34

यस्तु वासवनिर्जेता रावणस्यात्मसंभवः ।
स एष रथमास्थाय हनूमन्तं जिघांसति ॥ ३२
तमप्रतिमसंस्थानैः शरैः शत्रुविदारणैः ।
जीवितान्तकरैर्घोरैः सौमित्रे रावणिं जहि ॥ ३३

इत्येवमुक्तस्तु तदा महात्मा
विभीषणेनारिविभीषणेन ।
ददर्श तं पर्वतसंनिकाशं
रथस्थितं भीमबलं दुरासदम् ॥ ३४

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ७३ ॥

1641* आक्षेपोद्धृतसर्वाङ्गं भ्रुकुटीकुटिलाननम् ।

[D4 -कृत-; G (ed.) -[उ]द्धत- (for -[उ]द्धत-). B3 भ्रूकुटी- .]

—^{c}) B1 राक्षसात्मजम्. V3 damaged from त्मज up to वासव in 32^{a}. Ś Ñ V1.2 B1.4 D1.2.8.12.13 आचष्ट; B3 आचक्षे (sic); D5 व्याचष्टे. —^{d}) D13 राघवाय (for लक्ष्मणाय).

32 V3 damaged up to वासव in 32^{a} (cf. v.l. 31). —^{a}) Ñ V1 B2.4 D4.6.7.9–11 T2.3 G M यः स; V2 B1.3 D1–3.13 यो(D1 अ)सौ (for यस्तु). D13 -निर्धूतो (for -निर्जेता).—D5 om. 32^{c}.—^{c}) D7 G2 भूयो; D9 एव (for एष).

33 ^{a}) Ś Ñ2 V1.3 B2.4 D8.12 -संस्थानं; V2 B1.3 D1–4.13 M1.2 -कर्माणं (for -संस्थानैः). —^{b}) D1–3.13 शितैः (for शरैः). Ś Ñ V1.3 B2.4 D8.12 देह- (for शत्रु-). V2 D1 G1 -निबर्हणैः(V2 °णः); B1 D2–4.13 -वि(D3 -नि)-नाशनैः; D7.9–11 T1 -निवा°; G2 -निषूदनैः; G3 -विमर्दनैः (for -विदारणैः). B3 निशितैः शत्रुसूदनैः. —B3 reads ^{cd} in marg. V3 damaged for ^{d}. —^{d}) Ś Ñ V1 B2–4 D8.12 G2 जहि रावणिं (by transp.). —For 33^{cd}, V2 B1 D1–4.13 subst.; while B3 ins. after 33:

1642* सौमित्रे जीवितच्छिद्भिरभिवर्षं शरोत्तमैः ।

[D4 सौमित्रे जहि दुर्बुद्धिम्; D13 सौमित्रे पश्य जीवद्भिर् (sic) (for the prior half). B3 वर्षयाथ; D2.4 °वर्षन् (for अभिवर्षं).]

34 G (ed.) om. 34. —^{a}) V1 B3 स (for तु). Ś Ñ V3 B2.4 D8.12 विभीषणेन (for तदा महात्मा). —^{b}) Ś Ñ V B2.4 D8.12 रामानुजः सोरि-(Ś1 °जः शक्र-; Ś2 D8.12 °जः शत्रु-; V1.2 °जश्चापि) (for विभीषणेनारि-). D4 (marg.) [अ]प्रतिमप्रभावः (for [अ]रिविभीषणेन). —^{d}) Ñ1 V B1.2.4 D5.6 T2.3 G3 रथे; M3 रणे (for रथ-). T3 -बलो (for -बलं). Ñ V B1.2.4 D4.5 T1 G1.3 M नदंतं (for दुरासदम्). Ś B3 D1–3.8.12.13 G2 रथे(D13 °थ-) स्थितं भीमरवं(Ś2 D1 °वरं; B3 °तरं; D2 °रथं; G2 °बले) नदंतं.

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 V3 om.; Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —After *Kāṇḍa name*, D13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś Ñ2 B2 D8.13 बल(D8 °लि)विध्वंसनं; Ñ1 V3 B4 च(V3 त)रुविध्वंसनं; V1.2 B1.3 D1–4.13 इंद्रजिद्दर्शनं(B3 °द्धर्षणं). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1.2 65; Ñ2 D1 67; B1 62; B3 D9 61; D3 69; D5–7.10.11 T1 G M3.5 86; T2 91; T3 93; M1.2 87; L (ed.) 64. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

७४

एवमुक्त्वा तु सौमित्रिं जातहर्षो विभीषणः ।
धनुष्पाणिनमादाय त्वरमाणो जगाम सः ॥ १
अविदूरं ततो गत्वा प्रविश्य च महद्वनम् ।
दर्शयामास तत्कर्म लक्ष्मणाय विभीषणः ॥ २
नीलजीमूतसंकाशं न्यग्रोधं भीमदर्शनम् ।
तेजस्वी रावणभ्राता लक्ष्मणाय न्यवेदयत् ॥ ३
इहोपहारं भूतानां बलवान्रावणात्मजः ।
उपहृत्य ततः पश्चात्संग्राममभिवर्तते ॥ ४
अदृश्यः सर्वभूतानां ततो भवति राक्षसः ।
निहन्ति समरे शत्रून्बध्नाति च शरोत्तमैः ॥ ५
तमप्रविष्टं न्यग्रोधं बलिनं रावणात्मजम् ।
विध्वंसय शरैस्तीक्ष्णैः सरथं साश्वसारथिम् ॥ ६
तथेत्युक्त्वा महातेजाः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ।
बभूवावस्थितस्तत्र चित्रं विस्फारयन्धनुः ॥ ७
स रथेनाग्निवर्णेन बलवान्रावणात्मजः ।
इन्द्रजित्कवची खड्गी सध्वजः प्रत्यदृश्यत ॥ ८

G. 6. 66. 8
B. 6. 87. 8
L. 6. 65. 8

74

1 ^{a}) Ñ1 B4 स (for तु). V B1 D1–3.13 स एवमुक्त्वा. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–4.8.12.13 त्वरमाणो(D3 °णं) ; B3 (*sup. lin.* also) वेपमानो; B4 लक्ष्मणाय (sic); D6.7 T2.3 G1 जातक्रोधो; Ct as in text (for जातहर्षो). —B4 D3 om.(hapl.) 1^{c} – 2. —^{c}) D4.7.9.11.12 धनुःपाणिनम्. D4 आयांतं (for आदाय). Ś Ñ V B2 D8.12 उपाययौ धनुष्पा(Ñ2 V1 °नुःपा)णिर् ; B1.3 D2 M1.2.5 धनुष्पाणिं समादाय(B1 °यांतं) ; D1.5 T Ct धनुष्पाणिं(D1 °नुःपाणिं) त(T3 °णिस्त)मादाय. ❀ Cg : धनुष्पाणिनमिति नकारान्तत्वमार्षम् . ❀ —^{d}) G2 त्वरितोथ (for त्वरमाणो). K (ed.) ह (for सः). Ś Ñ V1.2 B1–3 D1.2.4.8.12.13 लक्ष्मणं रावणानुजः ; V3 लक्ष्मणं राघवानुजं.

2 B4 D3 om. 2 (cf. v.l. 1). D4 reads 2^{a} twice. —^{a}) B1.3 D4(both times).9 अतिदूरं ; G2 अविदूरे ; G (ed.) अतिद्रुतं ; Cr.m.k.t as in text (for अविदूरं). —After the first occurrence of 2^{a}, D4 reads 8^{bcd} and l. 1 of 1646* along with 9^{cd}, repeating 8^{bcd} and l. 1 of 1646* in their proper place. —^{b}) Ś2 D8.12(with hiatus) आविश्य. Ś Ñ B2.3 D2.4.8.12.13 महद्बलं; B1 महाबलं (for महद्वनम्). —^{c}) D7.9–11 अदर्शयत. B3 रक्षो (for कर्म).

3 ^{b}) Ś D8 न्यग्रोधवरमाश्रितं; Ñ V B1.3.4 D1–4.12.13 न्यग्रोध(Ñ2 V2 B3.4 D2.3 °धं)द्वारमास्थि(D12 °श्रि)तं; B2 न्यग्रोधं तनुमाश्रितं. —^{c}) Ñ2 राक्षस- (for रावण-).

4 ^{a}) B4 इहापकारं. —^{b}) B3 वानरान्रावणात्मजः (sic). —D12 repeats erroneously 4^{c} – 6^{b} after 6^{ab}. —^{c}) D4 उपाहरत् ; D8 उपहृत्य. ❀ Cg : उपहारं बलिम् । उपहृत्य कृत्वा । ओदनपाकं पचतीतिवत्. ❀

5 ^{b}) Ś Ñ V B2.3(m. also).4 D8.12 कामगेन रथेन च (Ñ V B3.4 हि). —After 5^{ab}, D3 ins. :

1643* अजेयश्च महाकाय एतत्सत्यं ब्रवीमि ते ।

—^{c}) B1 D1–4 च रणे (for समरे). Ñ1 शक्रं; V2 B2.3 शत्रुं. D12 निहंत्यतो यथा शत्रुं. —^{d}) V2.3 निबध्नाति; D4 अवध्यांश्च; D13 निबध्यंते; G2 बध्नात्यपि (for बध्नाति च). Ś D8.12 सुरोत्तमान् (for शरोत्तमैः).

6 ^{a}) Ś D1.8.12 T3 G2 M3 Cr.m.g अप्रविष्ट-; D6 अप्रनिष्ठं; Ck.t as in text (for अप्रविष्टं). D13 ततः प्रविश्य न्यग्रोधं. —^{b}) Ś Ñ V1.3 B D1.2.8.12.13 इमं त्वं; V2 त्वमिमं; D3 अमित्रं; D4 आयांतं (for बलिनं). B3 राक्षसात्मजं; D4 रावणानुजः (sic). —^{c}) Ñ V1 B2.4 D9.10 G1 दीप्तैः ; D5 T1 शीघ्रं; D11 दिव्यैः (for तीक्ष्णैः). —^{d}) Ś D8 चास्य; D12 चाथ (for साश्व-).

7 ^{a}) B1 इति ह्युक्तो; D1.3 तथेत्युक्तो; D4 एवमुक्तो. —^{b}) D6 मित्रवर्धनः ; D7 T2.3 G2.3 M1.2.5 °वत्सलः (for °नन्दनः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 सुमित्रानंदि(Ś V1 D1.2.4.12 °द)वर्धनः. —^{c}) D2 [अ]व्यथितस् (for [अ]वस्थितस्). B1.2 स बभूव(B2 °वा-) स्थितस्तत्र; D4 स च भूमिस्थितस्तत्र; D13 निरुध्याधिष्ठितस्तत्र. —^{d}) D2 चिरं (for चित्रं). B3 D13 समारोपितकार्मुकः.

8 ^{a}) G2 बलेन (for रथेन). B3 [अ]र्क- (for [अ]ग्नि-). V2 B1 D1–4 रथेनादित्यवर्णेन; D13 ततो रथेन दिव्येन. —D4 reads 8^{bcd} for the first time after the first occurrence of 2^{a}, repeating them here. —^{b}) D7 भ्रातुरात्मजः (for रावणा°). —After 8^{ab}, T2 ins. :

1644* बलिहस्तः स दुष्टात्मा क्रोधेन महतावृतः ।

—G2 om. (hapl.) 8^{c} – 10^{b}. —^{c}) Ś Ñ V B2–4 D7.8.12 T1 G1.3 M1–3 धन्वी (for खड्गी). —^{d}) D6 T2.3 सधनुः (for सध्वजः). —After 8, Ś D2.8.12.13 ins. :

1645* विभीषणवचः श्रुत्वा सौमित्रिपवनात्मजौ ।
भृशं जहृषतुस्तत्र दृष्ट्वा तं रिपुमाहवे ।
अत्रान्तरे च हनुमान्वीरं लक्ष्मणमब्रवीत् ।
रथस्थोऽयं तवारातिः पदस्थस्त्वं च लक्ष्मण ।
नैतद्युक्तं समं युद्धं मम पृष्ठं त्वमारुह । [5]

G. 6. 66. 9
B. 6. 87. 9
L. 6. 65. 9

तमुवाच महातेजाः पौलस्त्यमपराजितम् ।
समाह्वये त्वां समरे सम्यग्युद्धं प्रयच्छ मे ॥ ९
एवमुक्तो महातेजा मनस्वी रावणात्मजः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं तत्र दृष्ट्वा विभीषणम् ॥ १०
इह त्वं जातसंवृद्धः साक्षाद्भ्राता पितुर्मम ।
कथं द्रुह्यसि पुत्रस्य पितृव्यो मम राक्षस ॥ ११
न ज्ञातित्वं न सौहार्दं न जातिस्तव दुर्मते ।
प्रमाणं न च सोदर्यं न धर्मो धर्मदूषण ॥ १२
शोच्यस्त्वमसि दुर्बुद्धे निन्दनीयश्च साधुभिः ।
यस्त्वं स्वजनमुत्सृज्य परभृत्यत्वमागतः ॥ १३
नैतच्छिथिलया बुद्ध्या त्वं वेत्सि महदन्तरम् ।
क्व च स्वजनसंवासः क्व च नीचपराश्रयः ॥ १४
गुणवान्वा परजनः स्वजनो निर्गुणोऽपि वा ।
निर्गुणः स्वजनः श्रेयान्यः परः पर एव सः ॥ १५

इति श्रुत्वा वचस्तस्य तथा चक्रे स लक्ष्मणः।
महापर्वतसंकाशमैरावणसमप्रभम् ।
समास्थाय महातेजा वटं कृत्वा स्वपृष्ठतः।

[(l. 2) D_{12} क्रमं (for भृशं). D_{13} जहर्षतुस्. —(l. 3) D_{3} om. च (subm.). D_{13} एतस्मिन्नंतरे वीरो हनुमाँल्लक्ष्मणमब्रवीत् (hypm.). —(l. 4) D_{13} पदातिस्त्वं नराधिप (for the post. half). —(l. 5) D_{13} समारुह (for त्वमारुह). —(l. 8) $Ś_{2}$ om. (hapl.) from the post. half up to 10^{a}. D_{13} तु (for स्व-).]

9 $Ś_{2}$ G_{2} om. 9 (cf. v.l. 8). D_{4} reads l. 1 of 1646* and 9^{cd} within brackets after the first occurrence of 8^{bcd}, repeating only l. 1 of 1646* within brackets here. —^{c}) $M_{1.2.5}$ त्वा. D_{2} संग्रामे (for समरे). D_{4} समरे त्वां समाह्वये. —^{d}) V_{2} B_{1} $D_{2-4.13}$ सौम्य; D_{1} सोद्य (for सम्यग्). —For 9, $Ś_{1}$ Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{8.12}$ subst.; while V_{2} B_{1} $D_{1-4.13}$ subst. l. 1 only for 9^{ab}:

1646* लक्ष्मणस्तमुवाचेदं रावणिं युद्धदुर्मदम्।
तिष्ठ राक्षस दुर्बुद्धे रणे युद्धं प्रयच्छ मे।

[(l. 1) V B_{1} D_{1-4}(both times)$_{.13}$ [अ]थ (for [इ]दं). $Ś_{1}$ $D_{8.12}$ युद्धदुर्मदः; V_{2} B_{1} $D_{1-3.13}$ रघुनंदनः; $B_{2.3}$ °दुर्दमं; D_{4}(first time) खलु दुर्मति and (second time) रावणात्मजं (for युद्धदुर्मदम्). —(l. 2) $B_{3.4}$ द्वंद्वयुद्धं (for रणे युद्धं).]

10 D_{4} G_{2} om. 10^{ab}; $Ś_{2}$ om. 10^{a} (for $Ś_{2}$ G_{2}, cf. v.l. 8). —^{a}) B_{3} एवमुक्त्वा (sic). —^{b}) B_{1} $D_{1-3.13}$ समरे (for मनस्वी). —^{c}) B_{1} D_{4} परमं (for परुषं). —^{d}) V_{2} B_{3} $D_{1-3.13}$ दृष्ट्वा तत्र (by transp.). ❀ Cr: तत्र दृष्ट्वा विभीषणमिति पाठः. ❀ —After 10, D_{2} ins.:

1647* छलाद्वापि बलाद्वापि यत्कुर्याद्रघुनन्दनः।
तत्सर्वमुपपद्येत न्याय्यमस्मासु दुर्मते।
आ बाल्याच्च मया पित्रा राक्षसैर्वापि विप्रियम्।
किं कृतं शठ यच्छिद्रे प्रहरस्यात्मजे मयि।
न जातिधर्मो न कुलं न भ्रातृत्वं न बन्धुता। [5]
रक्षितं नैव शूरत्वं क्लीबत्वं प्रकटीकृतम्।

11 ^{a}) D_{7} जातः; T_{2} ज्ञाति-; T_{3} जाति-; Cm.g.k.t as in text (for जात-). G_{2} -संबद्धः; G (ed.) -वृद्धोसि. —^{b}) B_{1} भ्राता साक्षात् (by transp.). —^{c}) B_{1} द्रक्ष्यसि. Ś Ñ V B_{2-4} $D_{1.8.12.13}$ पुत्राय (for पुत्रस्य). $M_{1.2}$ कथं हंता स्वपुत्रं त्वं. ❀ Cm: जातसंवृद्धस्तत्रैवोत्पन्नस्तत्रैव वृद्धिं प्राप्त इत्यर्थः। पुत्रस्य पुत्राय।; so also Cg.k.t. ❀ —^{d}) D_{2} रक्षसः; D_{13} T_{3} राक्षसः. B_{1} पितृव्य वधमाहवे; B_{3} पितृव्यः सन्निशाचर; D_{4} विदुषो मम रंजयं (sic).

12 ^{a}) M_{5} तद् (for first न). $D_{10.12}$ Ct जातित्वं; Cg as in text (for ज्ञातित्वं). Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1.8.12.13}$ सायुज्यं; V_{3} B_{1} भ्रातृत्वं; D_{3} चासत्वं; D_{4} सापत्यं (for सौहार्दं). D_{2} न सामर्थ्यं न साधुत्वं. —^{b}) $Ñ_{1}$ बलोपि; B_{4} निवासस्; D_{4} न च भीस् (for न जातिस्). —^{c}) V_{3} न मणिं (sic) (for प्रमाणं). D_{13} नैव (for न च). Ś Ñ V B_{2-4} $D_{5.6.8-12}$ T_{3} G_{3} M_{3} Ct सौदर्यं; B_{1} $D_{1-4.7.13}$ सौहार्दं (for सोदर्यं). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{5.8.12}$ T_{1} M_{2} धर्मदूषक.

13 ^{a}) D_{13} भौमस् (sic); T_{1} मोच्यस् (for शोच्यस्). D_{4} सेव्यस्त्वं नासि दुर्बुद्धे. —^{b}) $Ñ_{2}$ [ऽ]सि (for च). V_{3} damaged from सा up to न in 13^{c}. —^{c}) Ś $D_{8.13}$ जातिं सम्-; Ñ V_{1} $B_{2.4}$ ज्ञातीन्सम्- (for स्वजनम्). —^{d}) $Ś_{1}$ $D_{8.12}$ आस्थितः; Ñ B_{4} आश्रितः (for आगतः). V_{2} B_{1} $D_{1-4.13}$ परेषां भृत्यतां गतः; G_{1} परभृत्यं गतो ह्यसि.

14 ^{b}) D_{4} सुमहत्तरं (for महदन्तरम्). —^{c}) D_{4} क्व ते. V_{3} -संवादः; G_{2} $M_{1.2}$ -संसेवा; Ct as in text (for -संवासः). —^{d}) D_{4} ते (for च). D_{4} G_{2} नीचः; Ct as in text (for नीच-). $Ñ_{2}$ $V_{1.3}$ -समाश्रयः; B_{2} -व्यपाश्रयः.

15 ^{a}) D_{13} चेत् (for वा). M_{5} परजने. D_{4} गुणवान्स्वपरो लोकः. —^{b}) Ś $V_{1.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1.2.8.12.13}$ वा(V_{3} चा)पि (B_{1} °थ) निर्गुणः; Ñ $D_{3.4}$ [ऽ]पि च निर्गुणः (for निर्गुणोऽपि वा). ☞ V_{3} missing from 15^{c} up to 6.76.9. —^{c}) $Ś_{2}$ श्रेयो; B_{4} श्लाघ्यो (for श्रेयान्). D_{4} स्वजनः श्रेयसां नित्यं (sic). —^{d}) D_{7} reads in m. परः. D_{9} जन एव. D_{4} च (for सः). —After 15, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

1648* यः स्वपक्षं परित्यज्य परपक्षं निषेवते।
स स्वपक्षे क्षयं प्राप्ते पश्चात्तैरेव हन्यते।

निरनुक्रोशता चेयं यादृशी ते निशाचर ।
स्वजनेन त्वया शक्यं परुषं रावणानुज ॥ १६

इत्युक्तो भ्रातृपुत्रेण प्रत्युवाच विभीषणः ।
अजानन्निव मच्छीलं किं राक्षस विकत्थसे ॥ १७

राक्षसेन्द्रसुतासाधो पारुष्यं त्यज गौरवात् ।
कुले यद्यप्यहं जातो रक्षसां क्रूरकर्मणाम् ।
गुणोऽयं प्रथमो नृणां तन्मे शीलमराक्षसम् ॥ १८
न रमे दारुणेनाहं न चाधर्मेण वै रमे ।
भ्रात्रा विषमशीलेन कथं भ्राता निरस्यते ॥ १९

G. 6. 66. 25
B. 6. 87. 20
L. 6. 65. 24

[(l. 2) $G_{1.2}$ स्वपक्षे च(G_2 तु). G_2 क्षये (for क्षयं). $D_{6.7.9-11}$ $M_{1.2}$ याते (for प्राप्ते). D_{11} G_2 तेनैव (for तैरेव).]

—Then D_7 $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ cont.:

1649* तस्माच्छृणुष्व दुर्बुद्धे राक्षसानां कुलाधम ।
त्वां गृह्य बन्धुरूपेण रामो बुद्धिमतां वरः ।
ज्ञात्वोपायं त्वया पूर्वं जेतुमस्मान्स राघवः ।
जित्वास्मान्युधि शक्तश्चेत्पश्चात्त्वां च वधिष्यति ।
शत्रुस्त्वमसि रामस्य रावणस्यानुजोऽसि यत् । [5]

[(l. 3) $M_{1.2}$ प्रवर्तते (for स राघवः). —(l. 4) $M_{1.2}$ शक्यं (for शक्तश्). —(l. 5) G_2 हि (for ऽसि).]

16 D_4 om. 16^{ab}. —^{a}) D_{13} निरसुक्ता गता चेयं (sic). —^{b}) D_6 ईदृशी (for यादृशी). —V_2 om. 16^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V_1 B $D_{1-4.8.12.13}$ स्वजने न. B_3 तु या (for त्वया). $Ñ_1$ $B_{1.3}$ D_{2-4} शक्या (for शक्यं). —^{d}) $D_{10.11}$ पौरुषं (for परुषं). Ś Ñ V_1 B $D_{1.3.4.8.12.13}$ प्रतिष्ठा वा (Ś $D_{8.12}$ न) सुखानि च($Ñ_2$ $B_{1.3}$ D_4 वा; B_2 वै); D_2 प्रतिष्ठा प्राप्तुमंजसा. —After 16, Ś Ñ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ ins.; while B_3 D_{13} ins. before l. 5 of 1651*:

1650* नूनं निर्वासितो लङ्कां पश्यन्नेव विशीर्यसे ।
कामयन्पुरुषः कान्तां शूरस्याङ्कगतामिव ।

[(l. 1) $Ñ_2$ V_1 $B_{3.4}$ निर्वासितां(B_4 °ता); D_{13} वालिसुते (for निर्वासितो). B_4 लंका. B_3 पश्यन्निव; B_4 यदर्थे च (for पश्यन्नेव). Ś $D_{8.12}$ दिदृक्षसि विशीर्यं तां; D_{13} पश्यंतीनां न पश्यसि (sic) (for the post. half). —(l. 2) Ś $D_{8.12}$ कामयेत्; $Ñ_2$ B_4 कामीव (for कामयन्). $Ñ_1$ V_1 D_{13} कामी कापुरुषः. D_{13} साध्वीम् (for शूरस्य).]

—Then Ś Ñ V_1 $B_{2.4}$($Ñ_1$ V_1 $B_{2.4}$ only l. 5) $D_{8.12}$ cont.; while V_2(after 16^{ab} owing to om.) $B_{1.3}$ $D_{1-4.13}$ ins. after 16:

1651* यदि त्वं परुषाण्युक्तः पित्रा मम निशाचर ।
गौरवात्प्रणयाद्वापि तथैव परिसान्त्वितः ।
यथैव प्रणयाद्वापि गुरुर्वदति विप्रियम् ।
तथैव स पुनर्मूढ लालयत्यविचारयन् ।
क्रुद्धेनेन्द्रजिता वाक्यं परुषं रावणानुजः । [5]

[(l. 1) Ś $D_{8.12}$ तु रुषा त्यक्तः (for परुषाण्युक्तः). D_4 मम पित्रा (by transp.). —(l. 2) Ś $D_{8.12}$ प्रश्रयाद् (for प्रणयाद्). —D_{12} om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 3. —(l. 3) V_2 तथैव (for यथैव). —(l. 4) Ś $D_{8.12}$ तथै($Ś_1$ °दै)व च पुनस्तं(D_8 °स्ते) स; D_3 तथैव च स पुनस्त्वां (for the prior half). D_2 लाडयति; D_4 लालनीयो (for °यति). —After l. 4, B_3 D_{13} ins.:

1651(A)* गुणवान्मित्रनाशार्थममित्रमुपचीयते ।
शालिस्तम्बसमीपस्थं श्यामाकमिव तं त्यजेत् ।

[(l. 1) G (ed.) गुणवन्. B_3 मित्रनाशाय (with hiatus). D_{13} गुणवान्मित्रनाश्रेष्ठं न मित्रं परिधीयते. —(l. 2) D_{13} शाल्वृक्ष-समीपस्थो धर्ममेव तु संत्यजेत्.]

—(l. 5) $Ñ_2$ V_1 B_4 D_4 रावणात्मजः (sic) (for °नुजः).]

17 ^{a}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ उक्तः पितृव्यः पुत्रेण (D_{13} परुषं). —^{b}) D_4 (with hiatus) इत्युवाच. —^{c}) D_{13} अपि (for इव). D_1 तच्छीलं; D_2 सच्छीलं. —^{d}) $D_{7.9}$ विगर्हसे (for विकत्थसे). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ किं त्वमेवं(D_4 किमेवं त्वं) ब्रवीषि मां.

18 ^{a}) V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ [अ]नार्य (for [अ]साधो). Ś Ñ V_1 B_{2-4} $D_{8.12}$ राक्षसाधिपतेः पुत्र. —^{b}) T_2 पौरुषं. Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ प(V_2 पौ)रुषं त्यक्त($B_{3.4}$ °ज) गौरवं; D_4 परितस्त्यक्तगौरव. —After 18^{ab}, Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ ins.:

1652* अयुक्तरूपं वचनं पौलस्त्यकुलपांसन ।
अधर्मेण हृतज्ञानो न त्वं वेत्सि गुणागुणम् ।

[(l. 1) D_{13} -रूप- (for -रूपं). $Ñ_1$ V_2 D_{13} -कुलपांसुल. —(l. 2) $Ñ_1$ कृतज्ञानो; V_1 B_4 D_1 हत°; D_4 [अ]स्तुत° (for हृत°). Ś $D_{3.8.12}$ वेत्सि त्वं (by transp.). Ś B_1 $D_{3.8.12.13}$ गुणागुणान्; D_4 च सद्गुणान् (for गुणागुणम्).]

—^{c}) D_{13} यथा (for यदि). Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-3.8.12.13}$ जातोहं (by transp.); B_1 D_4 जातोस्मि (for [अ]हं जातो). —^{d}) B_3 (*sup. lin.* also as in text) D_1 पाप-; D_4 युद्ध- (for क्रूर-). B_4 राक्षसानां दुरात्मनां. —D_1 om. (hapl.?) 18^{e} – 19^{b}. —^{e}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{2-8.10-13}$ $T_{2.3}$ यः (for ऽयं). Ś $D_{8.12}$ स्त्रीणां (sic) (for नृणां). G_2 गुणवत्प्रथितं नृणां.

19 D_1 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). —^{a}) Ś $D_{8.12}$ संत्यक्तो; $Ñ_1$ न नाम; $B_{2.4}$ D_{13} न च मे (for न रमे). B_1 D_4 न रामो दारुणो नाहं. —^{b}) Ś Ñ V_1 $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ राज्ञा वै(Ñ V_1 $B_{2.4}$ °ज्येन) क्रूरकर्मणा; V_2 $B_{1.3}$ $D_{2-4.13}$ न रस्ये (V_2 राज्येन; B_1 न योक्ष्ये; B_3 रक्षसा; D_2 अराज्ये; D_3 न रमे) पापकर्मणा. —^{c}) B_1 भ्राता. Ś $D_{2.8.12.13}$ विषय-; D_3 विप्रिय-

G. 6. 66. 26
B. 6. 87. 23
L. 6. 65. 25

परस्वानां च हरणं परदाराभिमर्शनम् ।
सुहृदामतिशङ्का च त्रयो दोषाः क्षयावहाः ॥ २०
महर्षीणां वधो घोरः सर्वदेवैश्च विग्रहः ।
अभिमानश्च कोपश्च वैरित्वं प्रतिकूलता ॥ २१
एते दोषा मम भ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनाः ।
गुणान्प्रच्छादयामासुः पर्वतानिव तोयदाः ॥ २२
दोषैरेतैः परित्यक्तो मया भ्राता पिता तव ।
नेयमस्ति पुरी लङ्का न च त्वं न च ते पिता ॥ २३
अतिमानी च बालश्च दुर्विनीतश्च राक्षस ।
बद्धस्त्वं कालपाशेन ब्रूहि मां यद्यदिच्छसि ॥ २४
अद्य ते व्यसनं प्राप्तं किमिह त्वं तु वक्ष्यसि ।
प्रवेष्टुं न त्वया शक्यो न्यग्रोधो राक्षसाधम ॥ २५

(for विषम-). D2.11 Ct -शीलोपि. —d) D1–3.13 T2.3 विवास्यते; D4 विधास्यति; Ck.t as in text (for निरस्यते). Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12 G (ed.) कथं(G [ed.]न च) रंस्ये(B4 वान्य-) दुरात्मना; B1 कथं भ्रात्रा विधास्यते. ※ Ct: 'भ्रात्रा विषमशीलेन' इति पाठे दारुणकर्मा धर्मारतिरहम्। अन्यथा विषमशीलेन रावणाद्विलक्षणशीलेन भ्रात्रा कथं भ्राता रावणो निरस्यत इत्यर्थं च तीर्थ आह. ※ —After 19, D2 ins.:

1653* परोऽपि हि भवेद्बन्धुर्बन्धुरप्यहितः परः।
अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम्। ;

While D5–7.9–11 S ins.:

1654* धर्मात्प्रच्युतशीलं हि पुरुषं पापनिश्चयम्।
त्यक्त्वा सुखमवाप्नोति हस्तादाशीविषं यथा।
परस्वहरणे युक्तं परदाराभिमर्शनम्।
त्याज्यमाहुर्दुराचारं वेश्म प्रज्वलितं यथा।

[(l. 1) T3 कर्मात् (for धर्मात्). —(l. 3) D6 T2.3 M3 हिंसापरस्वहरणं(M3 °णे) (for the prior half). D9–11 G1.2 M1.2 -मर्शकं. —D6 om. (hapl.) l. 4–20b. —(l. 4) M1.2 परित्यजेद् (for त्याज्यमाहुर्). D9–11 दुरात्मानं (for °चारं). D6 तथा (for यथा).]

20 D5 om. 20ab (cf. v.l. 19). —a) D4 परस्त्रीणां (for °स्वानां). Ś Ñ V1 B2.4 D8.12 हरणं च परस्वानां; B3 परस्वहरणं चैव. —b) D2.4.7.8.10–12 -[अ]भिमर्षणं; G2 °भिमर्दनं. —cd) V2 B1 सुकृताद् (for सुहृदाम्). Ñ2 V1.2 B1.2 D1 अभि- ; B4 D2.13 अपि; D9 अरि- (for अति-). D2 संकोपस् (for -शङ्का च). D4 सुहृदो धर्षणं यश्च (for c). D4 om. from षाः up to first म in 22a. Ś D8.12 सुहृन्निवासनं चैव श्रियो देव्याः क्षयावहं.

21 D4 om. 21 (cf. v.l. 20). —a) Ś D8.12 महाघोरः; Ñ V1 B2.4 भयं घोरं (for वधो घोरः). —b) B4 सर्वदेवेष्वनिग्रहः. —c) G2 अवमानश्; M1.2 अतिमानश्. Ś D8.12 रूपं; D7.9–11 रोषश् (for कोपश्). V2 B1.3 D2.3 क्रोधश्चैवाभिमानं(B3 °नश्) च; D1 क्रोधश्चाभिमानं च (subm.); D13 क्रोधमानाभिमानश्च. —d) Ś D8.12 ह्यैश्वर्यं; Ñ2 V1.2 B1.3.4 D2.3.6.7.10.11 T2.3 G1.2 M5 Ct वैरत्वं; D13 दैवत्वं; Cm.g.k as in text (for वैरित्वं).

22 D4 om. up to first म (cf. v.l. 20). —a) V2 B1 D1–3.13 एतै(D1 °भि)र्दोषैर्. Ś Ñ V1 B2–4 D8.12 तव पितुर्; D1.13 मम भ्राता (for मम भ्रातुर्). —b) Ś Ñ B2.3 (sup. lin. also).4 D6.8.12 -नाशकाः; V2 B1 D1–4.13 -नाशनैः (for -नाशनाः). —Ś D8.12 om. 22cd. —c) Ñ V2 B2–4 L (ed.) प्र(L [ed.]प्रा)च्छादयंस्त(Ñ1 °त्य)स्य (for °यामासुः). —d) B3 नीरदाः (for तोयदाः). —For 22cd, B1 D1–4.13 subst.; while V2 ins. after 22:

1655* गुणाः प्रच्छादिताः सर्वे पर्वतास्तोयदैरिव।

[D4 इव तोयदैः (by transp.); D13 श्वापदैरिव (for तोयदैरिव).]

23 a) Ś V2 B1.3 D2.3.8.12.13 एतैर्दोषैः (by transp.); Ñ V1 B2.4 D1.4 एभिर्दोषैः. G1 परिवृतः (for °त्यक्तो). —b) B1 D1 मम भ्राता; G1 परित्यक्तः (for मया भ्राता). —c) Ś D8.12 न च मे स्व- ; B3 नैवास्तीयं; D4 नैवमस्ति; G2 येनमस्ति (meta.) (for नेयमस्ति). —d) Ñ V1.2 B1.3.4 D1–4 नैव (for first न च). D13 राक्षसाः (for ते पिता).

24 a) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D2–4.8.12 अभिमानी; D1 अस्ति मानी; D10.11 अतिमानश्. Ś1 V2 D1–3.13 च(Ś1 [इ]ह) दृप्तश्; Ś2 D8.12 ह्यनृतश्; B1 च दुष्टश्; B3 च धृष्टश्; D4 च वामश् (for च बालश्). —b) Ś Ñ1 B D1.3.4–6.8.9.12.13 राक्षसः. —c) D4 तत् (for त्वं). V2 B1 D1–3.13 L (ed.) त्वं कालपाशैर्ब(L [ed.]°शव)द्धश्. —d) B1.3 M1.2 त्वं; D1 मा (for मां). D1 यदिच्छसि (subm.); D4 (with hiatus) यदि इच्छसि. Ś1 यदि त्वं ब्रूहि जीवसि; Ś2 D8.12 ब्रूहि त्वं यदि जीवसि; Ñ V1 B2.4 ब्रूहि यद्यदिहेच्छसि.

25 B1 D1–3 T2.3 om. 25ab. —a) Ś Ñ1 V1.2 B2–4 D4.8.12 अनिष्टं; Ñ2 D9–11 अद्येह; D13 अनिष्ट-; M1.2 अद्यैव (for अद्य ते). Ś Ñ2 V1 B4 M1.2 प्राप्तः. —b) Ś Ñ1 V1 D4.8.12 एवं त्वं न; Ñ2 B3 D13 इदं(Ñ2 °व) त्वं न; B4 मिथ्या त्वं न; G1.3 M5 अहं त्वं तु(M5 न); G2 मां त्वं च न; M1.2 इह त्वं हि; M3 मां त्वमिह (for इह त्वं तु). D13 रक्षसि; T1 वक्ष्यसे (for वक्ष्यसि). B2 D10.11 यन्मां परुषमुक्तवान्. —After 25ab, Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12.13 ins.:

1656* गृह्यतामुद्यमो वाक्यैर्न हि शक्तोऽभिधास्यति।

धर्षयित्वा तु काकुत्स्थौ न शक्यं जीवितुं त्वया ।
युध्यस्व नरदेवेन लक्ष्मणेन रणे सह ।
हतस्त्वं देवताकार्यं करिष्यसि यमक्षये ॥ २६

निदर्शयस्वात्मबलं समुद्यतं
कुरुष्व सर्वायुधसायकव्ययम् ।
न लक्ष्मणस्यैत्य हि बाणगोचरं
त्वमद्य जीवन्सबलो गमिष्यसि ॥ २७

G. 6. 66. 33
B. 6. 87. 30
L. 6. 65. 33.

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥

[Ś $D_{8.12}$ उदये; B_3 (m. also) उत्तरो; $D_{4.13}$ उदयो (for उद्यमो). Ś $V_{1.2}$ $D_{8.12}$ वाक्यं; $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ वाक्ये (for वाक्यैर्). Ś $\tilde{N}_1$ $D_{8.12}$ शस्तो. $\tilde{N}_2$ B_4 विधास्यति; B_3 [ऽ]भियास्यसि; D_4 विपास्यति (for ऽभिधास्यति).]

—^{c}) Ś Ñ V_1 B_4 $D_{4.8-12}$ शक्यं (for शक्यो). —^{d}) Ś Ñ V_1 B_4 $D_{4.8-12}$ न्यग्रोधं (for न्यग्रोधो). V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ [ऽ]यं निशाचर (for राक्षसाधम).

26 ^{a}) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{1-4.6-8.10-13}$ M_3 च (for तु). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8-13}$ काकुत्स्थं. —^{b}) D_1 विशितुं; D_2 वसितुं; $D_{4.11}$ T_2 G_3 जीवितं (for जीवितुं). —^{c}) B_4 युध्यतां. Ś $D_{8.12}$ नरवीरेण; D_1 °वेदेन (meta.) (for °देवेन). —^{d}) D_4 बलैः (for रणे). —^{e}) G_2 अतस्त्वं. Ś $D_{8.12}$ कालपाशेन (D_{12} °धर्मेण) (for देवताकार्यं). —^{f}) $D_{10.11}$ G_2 यमक्षयं. Ś $D_{8.12}$ गमिष्यसि यमक्षयं. —For 26^{ef}, Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ D_{1-4} $T_{2.3}$ subst.; while Ś B_3 $D_{8.12.13}$ ins. after 26^{cd} :

1657* न त्वं प्रवेक्ष्यसे लङ्कां कुतो न्यग्रोधमद्य वै ।

[B_1 D_{1-3} $T_{2.3}$ च; D_{13} om. (subm.) (for त्वं). Ś $D_{8.12}$ एव च; B_1 $D_{2.3}$ अद्य हि; $D_{1.13}$ एव हि (for अद्य वै).]

27 ^{a}) Ñ V_1 $B_{2.4}$ विदर्शयस्व; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ वि(V_2 D_1 नि)दर्शय त्वं; D_{9-11} निदर्शयित्वा. V_3 B_1 $D_{1-3.13}$ स्वबलं; D_4 चात्मानं (unmetric) (for [आ]त्मबलं). Ś $B_{3.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ समुद्यतः. —^{b}) Ś Ñ V_1 B_{2-4} $D_{4.8.12}$ -सायकक्षयं; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ -साधनव्ययं. —^{c}) B_1 [अ]द्य च; B_4 [अ]द्य हि; D_6 T_1 [इ]त्यभि- ; $M_{1.2}$ [ए]व हि (for [ए]त्य हि). Ś $D_{8.12}$ न लक्ष्मणस्यातिशितैः शरैः क्षतस. —^{d}) B_1 त्वं प्राप्य (for त्वमद्य). Ś $D_{8.12}$ सगणो; D_6 T_3 स्वबलो; T_2 सबलं (for सबलो). B_3 [ऽ]भियास्यसि.

Colophon.—*Kāṇḍa name*: $\tilde{N}_1$ B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —After *Kāṇḍa name*, D_{13} ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{8.12}$ इन्द्रजिद्विभीषणसंवादः (Ś B_4 $D_{8.12}$ °णवाक्यं); $\tilde{N}_1$ D_4 विभीषणेन्द्रजित्संवादः; $\tilde{N}_2$ विभीषणसंवादः ; B_1 $D_{1.13}$ इन्द्रजिद्गर्हणं; B_3 इन्द्रजिद्वधे विभीषणवाक्यं; D_2 इन्द्रजिद्गर्हणं; D_3 इन्द्रजिद्विगर्हणः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ $V_{1.2}$ 66 ; $\tilde{N}_2$ D_1 68 ; B_1 D_9 63 ; B_3 62 ; D_3 70 ; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 87 ; T_2 92 ; T_3 94 ; $M_{1.2}$ 88 ; L (ed.) 65. —After colophon, D_2 concludes with राम; $G_{2.3}$ $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

७५

G. 6. 67. 1
B. 6. 88. 1
L. 6. 66. 1

विभीषणवचः श्रुत्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं वेगेनाभ्युत्पपात ह ॥ १
उद्यतायुधनिस्त्रिंशो रथे तु समलंकृते ।
कालाश्वयुक्ते महति स्थितः कालान्तकोपमः ॥ २
महाप्रमाणमुद्यम्य विपुलं वेगवद्दृढम् ।
धनुर्भीमं परामृश्य शरांश्चामित्रनाशनान् ॥ ३
उवाचैनं समारब्धः सौमित्रिं सविभीषणम् ।
तांश्च वानरशार्दूलान्पश्यध्वं मे पराक्रमम् ॥ ४
अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टं शरवर्षं दुरासदम् ।
मुक्तं वर्षमिवाकाशे वारयिष्यथ संयुगे ॥ ५
अद्य वो मामका बाणा महाकार्मुकनिःसृताः ।
विधमिष्यन्ति गात्राणि तूलराशिमिवानलः ॥ ६

75

V3 missing for Sarga 75 (cf. v.l. 6.74.15).

1 a) G1 ***ण- (damaged) (for विभीषण-). —c) D4 om. वाक्यं. —After 1c, D2 ins.:

1658* स्मयन्हेत्वर्थसंयुतम् ।
प्रागेव विश्वविजयी न निषिद्धः पिता मम ।
धनुष्यं हाररत्नानि भुवनेभ्योषितान्यपि (sic) ।
तदा त्वमपि रत्नानां भागभागभवः स्वयम् ।
निहतं वालिनं दृष्ट्वा सुग्रीवमभिषेचितम् । [5]
त्वयैतद्राज्यलुब्धेन दुरात्मन्समनुष्ठितम् ।
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं.

—d) B3 D6.7.9–11 क्रोधेन (for वेगेन). Ś Ñ V1.2 B2.3 (marg. also).4 D1–4.8.12.13 [अ]भि(D2 [अ]पि)ससार; B3 [अ]भिचचाल (for [अ]भ्युत्पपात). Ś Ñ V2 B4 D1–4.7–13 च (for ह). B1 वेगेनाभिसमाचरन्.

2 Ś1 om. 2–4b. —a) B4 तत्तथा (for उद्यत-). Ś2 Ñ2 B2 D4.5.8.12 T1 G2.3 -निस्त्रिंशे. —b) Ś2 Ñ V1.2 B2 D4.8.12 वै; B1.3 T2.3 च; D1.2.6.7.9–11 G M3.5 Cg सु- ; D3 [ऽ]स्व- (for तु). B4 D13 रथे वै(D13 सु-) समलंकृतः. ❀ Ck : उद्यतायुधो निस्त्रिंशो निर्घृणश्च तथा । ; Ct cites Ck and adds उद्यतान्यायुधानि निस्त्रिंशश्च येन सः । गोबलीवर्दवत्प्रयोग इत्यन्ये. ❀ —c) G2 कृष्ण- (for काल-). —d) D1 कालांतकयमोपमः .

3 Ś1 om. 3 (cf. v.l. 2). —a) Ś2 V1 D2.8.12 महाप्रासं स(D2 °परिघ)मुद्यम्य. —b) D1 वेगवान् (for वेगवद्). G2 transp. विपुलं and वेगवद्. B1 धनुः. —G1 damaged for 3c. —c) B1 दृढं (for धनुर्). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8–13 M1.2 भीमबलो(D1.2 °लं) भीमं (for भीमं परामृश्य). —d) D6 T2.3 M3 Cg -शात(D6 °स)नान्; D7 G1.2 M5 -कर्शनान् (for -नाशनान्). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 M1.2 [आ]शीविषोपमान् (for [अ]मित्रनाशनान्). ❀ Cg: अमित्रान् शत्रून् शातयन्ति खण्डयन्तीत्यमित्रशातनान्. ❀ —After 3, Ś2 Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12 ins.:

1659* स संप्रेक्ष्य महाबाहुर्नीलाञ्जनचयोपमः ।
रथस्थोऽलंकृतः श्रीमान्रावणस्यात्मजो बली ।

[(l. 1) Ś2 महाधन्वी (for महाबाहुर्). —(l. 2) B3 लक्ष्यते (for ऽलंकृतः). D4 रणस्थाने वृत्तं (for रथस्थोऽलंकृतः).] ; while D5–7.9–11 S ins.:

1660* तं ददर्श महेष्वासो रथस्थः समलंकृतः ।
अलंकृतममित्रघ्नो राघवस्यानुजं बली ।
हनूमत्पृष्ठमासीनमुदयस्थरविप्रभम् ।

[(l. 1) G3 M1.2 महातेजा (for महेष्वासो). T2.3 M3 रथे सु- (for रथस्थः). D9 G2 M5 रथे सुसमलंकृते (for the post. half). —(l. 2) M3 अमित्रघ्नं. G3 M3 रावणस्य (for राघवस्य). D6.7.9–11 T2.3 रावणस्यात्मजो बली (for the post. half). —(l. 3) D5.9–11 आरूढम् (for आसीनम्).]

4 Ś1 om. 4ab (cf. v.l. 2). —a) Ś2 V2 D2.8.12 चेदं संरब्धः(V2 °क्रुद्धः) ; Ñ V1 B2–4 D4 परमक्रुद्धः ; B1 D1.3.7.10.11.13 M5 [इ]दं(D7.10.11 M5 [ए]नं) सुसंरब्धः (D7 °ब्धं) ; T2.3 [इ]दं समारब्धं; G2 [ए]नं समारभ्य; G3 चैनं संरब्धं (for [ए]नं समारब्धः). —c) Ś D8.12 हं(D8 हो)हो; B2 अद्य; D13 राक्षि-(sic) (for तांश्च). Ś D8.12 -शार्दूलाः ; G (ed.) -मुख्यांश्च (for -शार्दूलान्). —G1 damaged from मम् in d up to र्मु in 5a. —d) Ñ V1 B2–4 D4 वीक्ष्यध्वं (for पश्यध्वं). B1 D2.13 मत्- (for मे). Ś D8.12 मम विक्रमं; G3 मे पराक्रमान् (for मे पराक्रमम्).

5 G1 damaged up to र्मु in 5a (cf. v.l. 4). —a) G (ed.) मे (for मत्-). —b) V2 D1 दुरासहं; B1 D2.3.13 सुदुःसहं (for दुरासदम्). —c) B1.3 D4.10.11.13 T1 G1 M3 Ct मुक्त- . —d) Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–5.7.8.10–13 T2.3 G2 M5 धारयिष्यथ(D5 °ति); D9 T1 G1 वारयिष्यति. Ś D8.12 संगरे; D5 T1 को युधि (for संयुगे). —After 5, B1 reads 8cd; while G (ed.) reads 8.

6 a) Ñ1 B2–4 [ए]व (for वो). —b) Ñ1 D4 दृढ- (for महा-). Ś Ñ2 V1 B2–4 D8.12 मत्का(B2.3 महत्का [hypm.])र्मुकविनिःसृताः . —c) Ś Ñ V1.2 B D1.3.8.12.13 गात्राणि विधमिष्यंति ; D2 गात्राणि

तीक्ष्णसायकनिर्भिन्नाञ्शूलशक्त्यृष्टितोमरैः ।
अद्य वो गमयिष्यामि सर्वानेव यमक्षयम् ॥ ७
क्षिपतः शरवर्षाणि क्षिप्रहस्तस्य मे युधि ।
जीमूतस्येव नदतः कः स्थास्यति ममाग्रतः ॥ ८
तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य गर्जितं लक्ष्मणस्तदा ।
अभीतवदनः क्रुद्धो रावणिं वाक्यमब्रवीत् ॥ ९
उक्तश्च दुर्गमः पारः कार्याणां राक्षस त्वया ।
कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥ १०
स त्वमर्थस्य हीनार्थो दुरवापस्य केनचित् ।
वचो व्याहृत्य जानीषे कृतार्थोऽस्मीति दुर्मते ॥ ११
अन्तर्धानगतेनाजौ यस्त्वयाचरितस्तदा ।
तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः ॥ १२

G. 6. 67. 13
B. 6. 88. 15
L. 6. 66. 13

विवधिष्यंति; D4 त्वद्देहं घातयिष्यंति. —D5 om. $6^{d}-8^{a}$. —^{d}) G (ed.) तृण- (for तूल-). D2 [अ]निलः (for [अ]नलः).

7 D5 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{b}) D9 T1.2 G Cg -शक्त्यष्टि- (for -शक्त्यृष्टि-). D7 -पट्टिशैः; D9-11 -सायकैः; G1.2 -पट्टशैः (for -तोमरैः). Ś Ñ1 (m. also) V2 B1 D1-3.8.12.13 भिंडि(B1 D2 °दि)पालासिपट्टिशैः; Ñ V1 B2-4 D6 शित(Ñ1 शिला; B2 * *)शूलासिपट्टिशैः. ❀ Cg: तीक्ष्णसायकेति लुप्तविभक्तिकं पदम् । तीक्ष्णसायकैरित्यर्थः । शूलशक्त्यष्टितोमरैः, इत्यत्र शक्तियष्टितोमरैरित्यर्थः । सन्धिरार्षः. ❀ —^{c}) D4 [ए]व (for वो). Ś D8.12 अद्यैव वो नयिष्यामि.

8 D5 om. 8^{a} (cf. v.l. 6). G (ed.) reads 8 after 5. —^{a}) Ñ V1.2 B2-4 D4.7.9-11 G1.2 M1.2 सृज(G1 °जं)-तः; Cm.g as in text (for क्षिपतः). Ś Ñ1 V2 B D1-4.8.12.13 -जालानि (for -वर्षाणि). —^{b}) Ś D8.12 तीक्ष्ण- (for क्षिप्र-). B1 -हस्तश्च (for -हस्तस्य). Ś Ñ V1.2 B D1-5.8-13 T2.3 संयुगे; G1 वै युधि (for मे युधि). —B1 reads 8^{cd} after 5. —^{c}) D1 निनदः (for नदतः). —After 8, D5-7.9-11 S ins.:

1661* रात्रियुद्धे मया पूर्वं शक्राशनिसमैः शरैः ।
शायितौ स्थो मया भूमौ विसंज्ञौ सपुरःसरौ ।
स्मृतिर्न तेऽस्ति वा मन्ये व्यक्तं वा यमसादनम् ।
आशीविषमिव क्रुद्धं यन्मां योद्धुं व्यवस्थितः ।

[(l. 1) D5.7.9-11 तदा (for मया). D7.9-11 G1 M1-3 वज्र- (for शक्र-). ❀ Cg: रात्रीति । आग्रहातिशयेन मयेति द्विरुक्तिः. ❀ —(l. 2) D7.10.11 M1.2 तौ; G1.3 M5 स; G2 स्वो (for स्थो). D6 G1 तदा; G2 युवां (for मया). D5.9-11 G1.2 M5 भूयो (for भूमौ). —(l/3) G3 वा न; Cg as above (for न ते). D10.11 यातो यमक्षयं (for वा यमसादनम्). ❀ Cg: यमसादनं यमप्रापणम् । व्यक्तं प्रत्यक्षम् । प्रत्यासन्नमिति यावत् । यद्वा सादनं सदनम् । स्वार्थेऽण् प्रत्ययः. ❀ —(l. 4) D5.7.10.11 T1 G M1.2.5 -विषसनं(M1.2 °म-) (for -विषमिव). M1.2 मां त्वं (for यन्मां). D7.9-11 G1.2 उपस्थितः.]

9 ^{a}) Ś B1 D1-3.8.12.13 रावणेर्वाक्यं (for राक्षसेन्द्रस्य). —^{b}) Ś D1-4.8.12 गर्वितं; D13 दर्पितं (for गर्जितं). D7.9-11 रावणस् (for लक्ष्मणस्). —T2 om. (hapl.) $9^{c}-12^{b}$. —^{c}) Ś D3.8.12.13 T3 अभीतवदिदं वाक्यं(D3.13 T3 क्रुद्धो); Ñ V1 B D1.3 G3 अभीतवत्तु(B1 D1 °द; G3 °म)संक्रुद्धो(B3 °रुद्धो); V2 सभीतरोषसंक्रुद्धो; D4 अतीव तां सुसंक्रुद्धो. —^{d}) V2 B1 D1-3.13 राक्षसं (for रावणिं). Ś D8.12 क्रुद्धं राक्षसमब्रवीत्.

10 T2 om. 10 (cf. v.l. 9). —^{a}) V2 B1.3 D1.3 न वाचा (for उक्तश्च). Ś Ñ V1 B2.4 D4.8.12.13 न वाचा सुग(D13 निर्ग)मः पारः; D2 न वाचा दुर्गमं पारं. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 राक्षसाधम (for राक्षस त्वया). —^{c}) V2 B2-4 D1.4.5.7.9 T1 G3 M1.3 कर्मणां (for कर्मणा).

11 T2 om. 11 (cf. v.l. 9). —^{a}) Ś D8.12 समर्थस्य; B1 त्वं सार्थस्य (for स्वमर्थस्य). Ś1 D13 हीनार्थ; Ś2 Ñ2 B4 D1-4.8.12 हीनार्थं; G (ed.) हीनार्था (for हीनार्थो). —^{b}) Ñ1 D7.9 दुरावापश्च; V2 D13 M2 Cv दुरावापस्य; B1 D1 Ck दुरापस्य न(D1 °स्य च; Ck °स्यास्य); B2 दुराचारस्य; B4 * रावणस्य; D2 M3 दुरवाप्यस्य; D4 विभवो येन; Ct as in text (for दुरवापस्य). D1.2.13 कस्यचित्. —^{c}) Ś Ñ1 V2 B3 D1-3.8.10-13 T3 M1.2 Ck.t वाचा; Ñ2 V1 B2.4 D4 वाचं; G1.3 M5 वाचो; Cr.m.g as in text (for वचो). —D6 reads 11^{d} (except कृता) in marg. —^{d}) B4 D13 [इ]ति मन्यसे; M5 सुदुर्मते (for [इ]ति दुर्मते). D4 कृतार्थस्येति दुर्मतिः.

12 T2 om. 12^{ab} (cf. v.l. 9). Ś1 om. $12-25^{b}$. —^{a}) Ś2 B1 D8.12 [अ]हं; Ñ V2 B2.3 D1-3.13 [आ]वां; B4 [अ]द्य; D4 त्वं; G1 [अ]सौ; Cg.t as in text (for [आ]जौ). —^{b}) Ś2 Ñ V1.2 B D1-5.8-13 G1 M1.2.5 यत् (for यस्). Ñ1 B3 G1 चलितस्(Ñ1 °तौ); Ñ2 V1 B2.4 छलितौ; D4 कथितं; M1.3 शायितौ (for [आ]चरितस्). D5 तव; D6 M5 त्वया; T3 तथा (for तदा). Ś2 V2 B1 D1-3.8.12 [अ]सिह(Ś2 D8.12 °हि)तो(V2 D1-3 °तौ) रणे; D7 च कृतः पुरा; D13 निहतो रणे; G3 च पुरा कृतः (for [आ]चरितस्तदा). —^{c}) D6 भास्कर- (for तस्कर-). Ś2 D8.12 भास्करांतरितो मार्गो; D4 तस्करत्वं करोषि त्वं. —^{d}) Ś2 D8.12 शूरस्य; Ñ1 V1 B2.4 [अ]सौ शूर-; Ñ2 B3 [ए]ष शूर-; V2 बभूवो (sic); B1 D1-3.13 स शूर-; D7 [ए]व वीर-; Ck तु वीर- (for [ए]ष वीर-). D13 -निषेवितः. D4 न शूरो राक्षसाधम.

G. 6. 67. 13
B. 6. 88. 16
L. 6. 66. 14

यथा बाणपथं प्राप्य स्थितोऽहं तव राक्षस ।
दर्शयस्वाद्य तत्तेजो वाचा त्वं किं विकत्थसे ॥ १३
एवमुक्तो धनुर्भीमं परामृश्य महाबलः ।
ससर्ज निशितान्बाणानिन्द्रजित्समितिंजयः ॥ १४
ते निसृष्टा महावेगाः शराः सर्पविषोपमाः ।
संप्राप्य लक्ष्मणं पेतुः श्वसन्त इव पन्नगाः ॥ १५
शरैरतिमहावेगैर्वेगवान्रावणात्मजः ।
सौमित्रिमिन्द्रजिद्युद्धे विव्याध शुभलक्षणम् ॥ १६
स शरैरतिविद्धाङ्गो रुधिरेण समुक्षितः ।
शुशुभे लक्ष्मणः श्रीमान्विधूम इव पावकः ॥ १७
इन्द्रजित्त्वात्मनः कर्म प्रसमीक्ष्याधिगम्य च ।
विनद्य सुमहानादमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
पत्रिणः शितधारास्ते शरा मत्कार्मुकच्युताः ।
आदास्यन्तेऽद्य सौमित्रे जीवितं जीवितान्तगाः ॥ १९
अद्य गोमायुसंघाश्च श्येनसंघाश्च लक्ष्मण ।
गृध्राश्च निपतन्तु त्वां गतासुं निहतं मया ॥ २०

---

13 Ś1 om. 13 (cf. v.l. 12). B3 repeats 13 in marg. after 1667*.—^{a}) Ñ V1 B2.3(first time).4 D4 यदि; V2 तव; T2.3 M5 यदा; M1.2 सोहं (for यथा). Ś2 B1.3(second time) D1–3.8.12.13 तदाहव- (for यथा बाण-). Ś2 D8.12 -पथे त्वद्य.—^{b}) D7.9–11 G2 [ऽ]स्मि (for ऽहं). V2 राक्षसाधम. Ñ V1 B2.3(first time).4 D4 युध्यसे राक्षसाध(Ñ2 °सोत्त)म; M1.2 स्थितो ह्यंतकरस्तव.—^{c}) Ś2 B1.3(second time) D1–3.7.8.12.13 यत् (for तत्). Ñ V1 B2.3(first time).4 D4 द्रक्ष्यामः(B4 °मि) समरे वीर्यं.—^{d}) Ñ2 om. त्वं (subm.). D6 T3 वचसा (for वाचा त्वं). D11 कं (for किं). V1 B2.3(first time).4 transp. त्वं and किं. Ś2 V2 B1.3(second time) D1–3.8.12.13 किं बहु कत्थसे(B1 मन्यसे; D12 कर्तुं मे [sic]) (for त्वं किं वि°).—After 13, Ñ V1.2(om. 25^{cd} in second occurrence) B2.3(after the first occurrence of 13).4 D4 read 25 for the first time, repeating it in its proper place.

14 Ś1 om. 14 (cf. v.l. 12).—^{b}) Ś2 D8.12 परिगृह्य (for परामृश्य).—^{c}) G3 M1.2 जघान (for ससर्ज). Ś2 V2 B1 D2.3.8.12.13 विससर्ज शितान्(V2 ततो); D1 विससर्जेंऽपिसतान् (for ससर्ज निशितान्).

15 Ś1 om. 15 (cf. v.l. 12).—^{a}) Ś2 B1.3 D1.3.8.12.13 तेनोत्सृष्टा; Ñ V1.2 B2.4 D4.7.9–11 G2.3 M1.2 तेन सृष्टा; D2 तदुत्सृष्टा; T2.3 ते विसृष्टा (for ते निसृष्टा). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 बलवता; T2 महाकायाः (for महावेगाः).—^{b}) D2 तीक्ष्ण-; G3 M1.2 चाशी- (for सर्प-).—^{c}) B3 अप्राप्य; G1 तं प्राप्य (for सं°).

16 Ś1 om. 16 (cf. v.l. 12).—^{a}) B1 एतैर् (for अति-). G2 -विषैर् (for -महा-). Ñ V1 B2–4 -कायैर् (for -वेगैर्). T2.3 शरैः पवनवेगैश्च. ❀ Cg : शरैरिति । अतिविव्याधेत्यन्वयः । "व्यवहिताश्च" इति व्यवहितप्रयोगः. ❀ —^{b}) Ś2 Ñ V1 B D1–4.8.12.13 राक्षसोत्तमः; V2 राक्षसात्मजः.—^{c}) B1.3 क्रुद्धो (for युद्धे).—^{d}) D4 हृदि (for शुभ-). D7.12 -लक्ष्मणं (for -लक्षणम्).

17 Ś1 om. 17 (cf. v.l. 12).—^{a}) Ś2 अप-; D8 अपि (for अति-). Ñ V1 B2–4 D4 शरौघेन स; V2 B1 D1–3 स शरौघैश्च; D12 शरैरपि स; D13 स शरैश्चापि (for स शरैरति-). D8 रुद्धांगो.—^{b}) D1–3 च भू(D1 रू)षितः (for समुक्षितः).—^{d}) Ñ1 B2.3 D4 सधूम.

18 Ś1 om. 18 (cf. v.l. 12).—^{a}) Ś2 D8.12 चात्मनः; B4 आत्मनः; G2 त्वात्मजं (for त्वात्मनः). D5 कार्यं (for कर्म).—^{b}) Ś2 D8.12.13 प्रशशंस; Ñ2 V1 B4 स(Ñ2 सु-)समीक्ष्य (for प्रसमीक्ष्य). Ś2 V1.2 B1 D1–3.8.12.13 T2.3 [अ]थ(V2 D1 स) राक्षसः; Ñ2 B3.4 D5–7.9–11 T1 G1 [अ]भिगम्य(B3.4 °र्ज्य)च; G2 [अ]व° (for [अ]धिगम्य च). Ñ1 B2 D4 समीक्ष्याति(D4 °भि)जगर्ज च.—^{c}) Ś2 Ñ B2.3 D8 विनद्य च; B4 विननाद; D4 विनद्येदं; D12 निनद्य सु-; T3 विनर्द्य सु- (for विनद्य सु-).

19 Ś1 om. 19 (cf. v.l. 12).—^{a}) B4 शत- (for शित-). D4 तु (for ते).—^{b}) B4 मे (for मत्-). D4 G2 -कार्मुकाच् (for -कार्मुक-). B2 महत्कार्मुकविच्युताः.—For 19^{ab}, Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 subst.:

1662* अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टाः शरास्तीक्ष्णाः सुपत्रिणः।

[D1.3 अथ (for अद्य). B1 मे; D1 [अ]द्य (for मत्-). D12 सपत्रिणः.]

—D4 om. 19^{cd}.—^{c}) M1.2 आम्राद्यंते. Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 आदास्यंति(V2 °ते) शरीरात्ते.—^{d}) Ś2 B1 D1–3.8.12.13 जीवितच्छिदः; Ñ2 V1.2 B4 D9–11 G M2.5 जीवितांत(G2 °ध)काः.—After 19, G2 erroneously repeats 18^{a}.

20 Ś1 om. 20 (cf. v.l. 12).—^{ab}) D3 काक- (for श्येन-). D4 गोमायुरद्य संप्राप्य कुर्यान्मैत्रे स लक्ष्मणं (sic).—^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 [अ]पि (D1 also [अ]मि-) पतंतु (for निपतन्तु). D4 गृध्राश्चापि भविष्यंति.—^{d}) Ś2 D8.12 पतितं भुवि (for निहतं मया).—After 20, D5 T1 ins.:

1663* अद्य यास्यति सौमित्रे कर्णगोचरतां तव।
तर्जनं यमदूतानां सर्वभूतभयावहम्।

क्षत्रबन्धुः सदानार्यो रामः परमदुर्मतिः ।
भक्तं भ्रातरमद्यैव त्वां द्रक्ष्यति मया हतम् ॥ २१
विशस्तकवचं भूमौ व्यपविद्धशरासनम् ।
हृतोत्तमाङ्गं सौमित्रे त्वामद्य निहतं मया ॥ २२
इति ब्रुवाणं संरब्धं परुषं रावणात्मजम् ।
हेतुमद्वाक्यमत्यर्थं लक्ष्मणः प्रत्युवाच ह ॥ २३
अकृत्वा कत्थसे कर्म किमर्थमिह राक्षस ।
कुरु तत्कर्म येनाहं श्रद्दध्यां तव कत्थनम् ॥ २४
अनुक्त्वा परुषं वाक्यं किंचिदप्यनवक्षिपन् ।
अविकत्थन्वधिष्यामि त्वां पश्य पुरुषादन ॥ २५

G. 6. 67. 28
B. 6. 89. 29
L. 6. 66. 26

21 Ś1 D1 om. 21 (for Ś1, cf. v.l. 12). M5 om. (hapl.) 21–22. —^{a}) V1 कुद्र-; D4 क्षुद्र- (for क्षत्र-). Ś2 V2 B1 D2.3.8.12.13 सु(Ś2 V2 B1 स)दुष्टात्मा; Ñ1 V1 B2–4 D4 स(B4 क) चानार्यो(B3 °र्यं) (for सदानार्यो). Ñ2 D6.9–11 T2.3 G2.3 M3 Cm क्षत्रबंधुं सदा(Ñ2 स चा)नार्यं. —^{c}) V1 सुतं; D4 रामो; G2 भग्नं (for भक्तं). Ś2 Ñ V1.2 B D2–4.8.12.13 अद्य(D13 °थ) त्वां (for अद्यैव). —^{d}) Ñ B2–4 D4 न (for त्वां). Ś2 V1.2 B1 D2.3.8.12.13 द्रक्ष्यतीह (for त्वां द्रक्ष्यति). D7.9–11 transp. मया and हतम्.

22 Ś1 M5 om. 22 (cf. v.l. 12 and 21 respy.). —^{a}) Ñ V1 B2.3 D5.6.9–11 T1 विस्रस्त-; V2 B1 D1–3 अपास्त-; B4 विशस्य; D4 विशस्त्र-; D7 विध्वस्त-; D13 मयास्त- (sic); Cm.g as in text (for विशस्त-). Ñ V1.2 B D1–4.13 -कवचो (for -कवचं). Ś2 D8.12 स सायककरो भूमौ. —^{b}) Ś2 D8.12.13 सतूणः स-; D4 मुक्तहस्त-; D5 T1 अपविद्ध- (for व्यपविद्ध-). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.11–13 -[आ]सनः (for -[आ]सनम्). —For 22^{cd}, Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 subst.:

1664* हृतोत्तमाङ्गो व्यथितः स्वप्स्यसि त्वं मया हतः ।

[Ś2 Ñ1 D8.12.13 कृत्त-; D4 कृंत- (for हृत-). D13 -[अं]गात (for -[अ]ङ्गो). Ś2 D3.12 पतितः; D13 पथि नः (for व्यथितः). Ś2 D8.12.13 स्वप्स्यसे; D4 लसते (for स्वप्स्यसि).]

23 Ś1 om. 23 (cf. v.l. 12). —^{a}) B1 एवं (for इति). Ś2 Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 परुषं; D4 परमम्; D7 सौमित्रिं (sic); D9–11 G1 संक्रुद्धः (for संरब्धं). —^{b}) Ś2 D1–3.8.12.13 राक्षसं; Ñ V1.2 B2–4 D4 अमर्षाद्; D5 पौरुषं (for परुषं). B1 रावणिं राक्षसाधमं. —^{c}) Ñ1 B1 D1–3.6 T2.3 M5 अन्वर्थं; D4 अतुलं; D7.9–11 अर्थज्ञो; D13 अर्थं स (for अत्यर्थं). Ś2 D8.12 सार्थं च हेतुमद्वाक्यं; Ñ2 हेतुमद्वाक्यं वाक्यं. —^{d}) D4 तम् (for प्रति-). —After 23, D5–7.9–11 S ins.:

1665* वाग्बलं त्यज दुर्बुद्धे क्रूरकर्मन्हि राक्षस ।
अथ कस्माद्वदस्येतत्संपादय सुकर्मणा ।

[(l. 1) D9 -कर्मा हि; M3 -कर्मासि (for -कर्मन्हि). —(l. 2) G2 अधिकर्मा वदस्वैतत् (for the prior half). G3 संसादय (for संपादय).]

24 Ś1 om. 24 (cf. v.l. 12). —^{a}) G3 व्यर्थं वि- (for अकृत्वा). Ñ V1 B3–4 D4 तावत् (for कर्म). —^{c}) D4 तत्कर्म कुरु (by transp.). T3 M1.2 [इ]ह (for [अ]हं). —^{d}) D7.9–11 श्रद्धेयं (for श्रद्दध्यां). Ś2 D8.12.13 ज(D13 क)ल्पितं; Ñ1 V1.2 B1.2.4 D2.3 कथितं; B3 कांक्षितं (for कत्थनम्). Ñ2 श्रद्दध्यां कथितं त्वया; D4 श्रद्दध्यां ते विकत्थनं. —After 24, V2 repeats 1667*.

25 Ś1 om.; D13 repeats 25^{ab} after 1667* (for Ś1, cf. v.l. 12). Ñ V1.2 (om. 25^{cd} in second occurrence) B2–4 D4 repeat 25 here (cf. v.l. 13). —^{a}) B1 reads वाक्यं in marg. Ñ V1.2 B2–4 D1–4.13 (Ñ V1.2 B2–4 D4 first time; D13 second time) अब्रुवाणस्तु परुषं. —^{b}) Ñ1 (first time) कश्चिद्; Ñ1 (second time) B2 (both times) कंचिद् (for किंचिद्). Ñ V1 B3.4 G2 (Ñ V1 B3 both times; B4 second time) [अ]नधिक्षिपन्; V2 (first time) D3 [अ]नवाक्षिपन्; D1.13 (second time) [अ]नपाक्षिपन्; D4 (first time) [अ]वधिक्षिपेत्; T2 G1 [अ]नुपक्षिपन्; T3 [अ]नपक्षिपन्; Ck.t as in text (for [अ]नवक्षिपन्). B1 न च किंचिदपि क्षिपन्; B4 (first time) न किंचिदपविक्षिपन्; D9 किंचिदद्यैव राक्षस. —For 25^{ab}, Ś2 D8.12.13 (first time) subst.:

1666* अब्रुवाणस्तु कर्माणि यः करोति स पण्डितः ।

—B1 om. 25^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 दीप्तमद्य; Ñ V1.2 B2–4 D4 (all except V2 both times) अविकत्थ्य; D13 अधिजंतुं; T3 अविकत्थने (hypm.); G3 अकत्थयन्; Ct as in text (for अविकत्थन्). Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12.13 (Ñ B2–4 D4 both times; V1 first time) हनिष्यामि; V1 (second time) हरिष्यामि (for वधिष्यामि). —^{d}) Ś Ñ V1 B2–4 D4.7.8.12.13 G3(Ñ V1 B2–4 D4 second time) त्वामद्य; D2 M2 त्वं पश्य; T3 त्वां पश्यन् (for त्वां पश्य). Ś D8.12.13 क्षणदाचर; Ñ B3 D4.5.7 T1 G2.3 M1.2 (Ñ B3 D4 second time) पुरुषादक (Ñ B3 D4 °कं); V1 B3.4 (V1 B3.4 second time) D6 T2.3 G1 M3.5 पुरुषाधम(B4 °मं); D1–3 पुरुषांतरं; D10 पुरुषादनं; G(ed.) राक्षसाधम (for पुरुषादन). Ñ V1.2 B2–4D4 (all except V2 first time) पश्य मे पौरुषांतरं (B2 °षोत्तमं; B4 °षं बलं). —After 25, Ñ V1 B D1–4.13 (Ñ V1 B2–4 D4 after 25 [first occurrence]; B1 after 25^{ab} [due to om.]; D13 cont. after 1666*)

G. 6. 67. 28
B. 6. 88. 30
L. 6. 66. 27

इत्युक्त्वा पञ्च नाराचानाकर्णापूरिताञ्शरान् ।
निचखान महावेगाँल्लक्ष्मणो राक्षसोरसि ॥ २६

स शरैराहतस्तेन सरोषो रावणात्मजः ।
सुप्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैः प्रतिविव्याध लक्ष्मणम् ॥ २७

स बभूव महाभीमो नरराक्षससिंहयोः ।
विमर्दस्तुमुलो युद्धे परस्परवधैषिणोः ॥ २८

उभौ हि बलसम्पन्नावुभौ विक्रमशालिनौ ।
उभावपि सुविक्रान्तौ सर्वशस्त्रास्त्रकोविदौ ॥ २९

उभौ परमदुर्जेयावतुल्यबलतेजसौ ।
युयुधाते महावीरौ ग्रहाविव नभोगतौ ॥ ३०

बलवृत्राविव हि तौ युधि वै दुष्प्रधर्षणौ ।
युयुधाते महात्मानौ तदा केसरिणाविव ॥ ३१

---

ins.; V2 ins. after 25 (first occurrence) repeating it after 24:

1667* अब्रुवाणो दहत्यग्निस्तथा तपति भास्करः ।
वायुश्चोन्मथते वृक्षाञ्च च किंचिद्विकत्थते ।

[(l. 1) D4 दहति (for तपति). —(l. 2) D4 [उ]न्मृथते (for [उ]न्मथते). V2 (second time) B1 D1–3.13 मथ्नाति पवनो (for वायुश्चोन्मथते). V2 (both times) विकत्थ्यते. B3 न किंचिदपि कत्थते; D4 किंचिद्वायु विकत्थते (for the post. half).]

—Thereafter B3 repeats 13 in marg.

26 a) Ś1 शर-; Ś2 D8.12 [अ]मर- (for पञ्च). Ś D8.12 -बाणानाम्; B1 D1–3.13 -पर्वाणम् (for नाराचान्). D4 (marg.) रावणिं बाणान् (for पञ्च नाराचान्). —b) T3 आकर्णान्. Ñ V1 D6 T G1.2 M3 शितान्; B2.3 इतान् (for शरान्). Ś D8.12 एकमा(D12 °स्या)कृष्य वै धनुः; B1 D1–3 G (ed.) आकर्णापू(G [ed.] °र्णपू)रितं शरं; D4 आकर्ण्याकृष्ट-मोचिताः; D7 आकर्णपरिपूरितान्; D13 *** पूरितं धनुः. —c) B3 T1 G1 M1.2.5 विचखान; D7.10.11 G2 विजघान; D9 T2.3 M3 निजघान (for निचखान). Ñ2 V1.2 B2–4 M5 -वेगाल्; B1 D3 -वेगो; D1.2 -वेगं; G1 -तेजा (for -वेगाँल्). Ś D8.12.13 चिक्षेप निशितं वेगाल्. —d) B1 D1–3 रावणात्मजे; B3 नैर्ऋतोरसि (for राक्षसोरसि). —After 26, Ñ V1.2 B D4–7.9–11 S ins.:

1668* सुपत्रवाजिता बाणा ज्वलिता इव पन्नगाः ।
नैर्ऋतोरस्यभासन्त सवितू रश्मयो यथा ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B1 D9.11 सपत्रवाजिता; B4 सुपर्णराजिता; D4 अपत्रा राजिता; T2 सुपत्रा वेगिनो; T3 संपत्रा वेगिनो; M1.2 सुपत्र-वाजिनो; Cm.t as above (for सुपत्रवाजिता). D4 ज्वलंत; G1 श्वसिता (sic) (for ज्वलिता). B3 D4 पावकाः (for पन्नगाः). —B1 om. l. 2. —(l. 2) D4.7 T3 M5 भासंते; G3 भासंति (for [अ]भासन्त). B3 सावित्र- (for सवितू). ❀ Cr : नैर्ऋतोरस्यभासन्त इति पाठः. ❀]

27 a) Ś B1 D1–3.8.12.13 शरेण(B1 D1–3 °णा-) हतस् (for शरैराहतस्). —b) Ś D8.12.13 राक्षसो; B4 शरौघा (sic); D6 G2 सरोषाद् (for सरोषो). —c) Ś D8.12 अप्रमुक्तैस्; Ñ V1 B2–4 D4 सु(D4 स)पर्वभिस्; B1 D1.2 सुप्रमुक्तैस् (D1 °क्तस्); G2 सुप्रयुक्त-; G3 M1.2 सुप्रसन्नैस् (for सुप्रयुक्तैस्). D2 G2 शितैर् (for त्रिभिर्). —d) G3 प्रविव्याध स.

28 a) B1 D1–3 बभौ सु- (for बभूव). M3 तदा (for महा-). —b) Ś D8.12 हरि- (for नर-). —c) B3 G2 तुमुले (for तुमुलो). Ś D1.2.8.12.13 घोरः; B1 D3 भीमः (for युद्धे). —d) Ñ2 D6.7.9–11 T3 M3 -जयैषिणोः (for -वधैषिणोः).

29 D6 om. (hapl.) 29. —a) Ś D8.12.13 उभौ तौ; D10.11 विक्रांतौ (for उभौ हि). —D9–11 om. (hapl.) 29cd. —c) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 च (for सु-). D1.2 विख्यातौ (for -विक्रान्तौ). —d) Ś D8.12 उभौ (for सर्व-). Ñ B1.3.4 D2.3.5 M5 -शास्त्रास्त्र-(B1.3.4 D2.5 M5 °र्थ-); D4 -राक्षस- (for -शस्त्रास्त्र-). Ś D8.12 -वेदिनौ (for -कोविदौ). V2 T2.3 सर्वशस्त्रविशारदौ. ❀ Cr : सर्वशास्त्रार्थकोविदाविति पाठः. ❀

30 Ś D8.12 om. from 30 up to 6.76.8b. —a) Ñ V1.2 B D1–4.13 -दुर्धर्षाव्; D5.7 T G3 M1–3 -दुर्ज्ञेयाव् (for -दुर्जेयाव्). —b) Ñ V1.2 B D1–4 उभौ परम-; D13 उभावुत्तम-; G2 तौ तुल्यबल- (for अतुल्यबल-). —D1 om. (hapl.) 30c – 31b. —c) Ñ V1 B2–4 D4.13 G3 M1.2 महावीर्यौ; D2.3.7.9–11 G1 M3.5 तदा(D2 °था) वीरौ (for महावीरौ).

31 Ś D8.13 om. 31; D1.13 om. 31ab (for Ś D1.8.12, cf. v.l. 30). —ab) V1 B1 D2.3 G1 M5 बलि-; D5 T1 वृष- (for बल-). V1.2 B1 D2.3 -शक्राव्; B4 marg. (for -वृत्राव्). Ñ V1.2 B2.3 D2.3 इवायस्तौ; B1.4 इवा(B4 °व)यांतौ; D5 G1 M3 इवाभीतौ; D6 T2.3 इव युतौ (D6 °धि); T1 इवाहितौ; M5 इव पुरा (for इव हि तौ). G3 बलिपु ***** (damaged); M1.2 बलवृत्रारिसदृशौ (for a). D6 न देवै; G1.2 M3 युधि तौ (for युधि वै). Ñ V1 B D2.3 दुष्प्रति(B1 °ष्परि)धर्ष(B3.4 °र्षि)णौ; V2 दुष्प्रसहौ च तौ; D7 तौ दुष्प्रचारिणौ (for वै दुष्प्रधर्षणौ). D4 बलवृत्र-वधायस्तौ युध्यतः प्रतिवर्षिणौ. ❀ Cr : बलवृत्राविति । अत्र बल-शब्देन बलारिर्लक्ष्यते दृष्टान्तोपपत्त्यर्थम् ।; so also Cm.g.t. ❀ —c) G3 M1.2 -वीर्यौ (for -[आ]त्मानौ). —d) Ñ V1.2 B D1–4.13 व्याघ्र-; D9 यथा; T3 तथा (for तदा).

बहूनवसृजन्तौ हि मार्गणौघानवस्थितौ ।
नरराक्षससिंहौ तौ प्रहृष्टावभ्ययुध्यताम् ॥ ३२

सुसंप्रहृष्टौ नरराक्षसोत्तमौ
जयैषिणौ मार्गणचापधारिणौ ।
परस्परं तौ प्रववर्षतुर्भृशं
शरौघवर्षेण बलाहकाविव ॥ ३३

G. 6. 67. a
B. 6. 88. 37
L. 6. 66. 34

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७५ ॥

---

32 Ś D8.12 om. 32 (cf. v.l. 30). —ab) B1 D1–3 शितानव-; B3 सुबहूंश्च; D4.5 T1 G3 बहूनि वि-(D4 हि) (for बहूनव-). G1 बाणौघाननवस्थितौ (for b). D13 शिताञ्छरान्विसृजंतौ मार्गमार्गौ जयस्थितौ. —c) D7.9–11 -मुख्यौ; Ck as in text (for -सिंहौ). B3 सं-; D13 तु (for तौ). —d) G2 -[अ]युध्यतां; G3 -[अ]धावतां; Ck as in text (for -[अ]युध्यताम्). Ñ V1.3 B2.4 D4 संप्रहृष्टावयुध्यतां; B1 D1–3.13 प्रहृष्टवद्(B1 °ष्टौ ताव)युध्यतां. ❀ Ck: नरराक्षससिंहौ तौ संप्रहृष्टावयुध्यताम्। ततः शरान्दाशरथिरित्यादि। अत्र मध्ये पुनरुक्तं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्य सर्गमवच्छिन्दन्ति। पुरः पश्चादुभयोस्तुमुलं युद्धमेव केवलं वर्तते न किंचिदर्थान्तरं प्रकरणान्तरम्। अतो(ऽ)युक्तो ऽवच्छेदः।; Ct cites Ck as follows: ‘नरराक्षसमुख्यौ तौ प्रहृष्टावभ्ययुध्यताम्” इत्युत्तरं श्लोकद्वयं भिन्नवृत्तं प्रक्षिप्तम्। तदुत्तरं सर्गावच्छेदश्चासंप्रदायः। तयोर्युद्धस्यैवाग्रे सत्त्वेन प्रकरणान्तराभावादिति कतकः. ❀

33 Ś D8.10.12 om. 33 (for all except D10, cf. v.l. 30). D11 om. 33 and colophon. G3 damaged from -हृष्टौ in 33a up to 6.76.2b. —a) Ñ V1.3 B2–4 D4 -राक्षसौ तदा; B1 D1–3.7.9.13 -राक्षसौ तौ (for -राक्षसोत्तमौ). —b) Ñ V1.3 B D1–3.13 शरासि(B3 D3 °ति)चंडौ(B1 °वसौ; D13 °पत्रौ) शितशस्त्रधारिणौ(V2 B1 D1–3.13 °स्त्रपाणी); D4 स चातिचंडावतिसंप्रहारिणौ. —c) M5 शरं (for भृशं). Ñ V1.3 B D1–4.13 अभीक्ष्णमन्योन्यमुभाववर्षतां(V2 B1 D1–3.13 °मभिप्रपेततुः; D4 °स्वभाववर्षतां [sic]). —d) V2 B1 D2.3 -वेगेन (for -वर्षेण). Ñ V1 B2–4 D4 यथा (for इव). V2 B1 D1–3 यथा बलाहकौ. ❀ Cg: शरौघः, मेघपक्षे जलौघः। शरशब्दो हि जलवाची। शरधिरिति समुद्रपर्यायात्. ❀ —After 33, D5–7.9 S (except G3) ins.:

1659* अभिप्रवृद्धौ युधि युद्धकोविदौ
शरासिचण्डौ शितशस्त्रधारिणौ ।
अभीक्ष्णमाविव्यधतुर्महाबलौ
महाहवे शम्बरवासवोपमौ ।

[(l. 1) D6 अथाभिवृद्धौ; D7.9 अथ प्रवृद्धौ; M5 अभिप्रयुक्तौ (for अभिप्रवृद्धौ). T2 अभिप्रवृद्धायुध-. —(l. 2) D7.9 G2 -[अ]ति-; M3 -[अ]सि- (for -[अ]सि-). M1.2 निशितास्त्र- (for शितशस्त्र-). —(l. 3) T2 अभीक्ष्णम्. D6 आविध्य धनुर् (for आविव्यधतुर्). —(l. 4) D5 T1 M3 -वासवाविव.]

Colophon: Ś D8.11.12 om.; G3 damaged colophon (cf. v.l. 30 and 33). —*Kāṇḍa name*: Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —After *Kāṇḍa name*, D2.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ñ1 V1 B1 D1–4 आक्षेपयुद्धं; Ñ2 [ऽ]क्षेपयुद्धं; V3 इंद्रजिदाक्षेपः; B2 राक्षसयुद्धं; B3 इंद्रजिद्वधे; B4 [ऽ]स्त्रयागयुद्धं; D13 सौमित्रींद्रजिद्युद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2 B2.4 D2.4.13 om.; Ñ2 79; V1 67; B1.3 63; D1 69; D3 71; D5–7.10 T1 G1.2 M3.5 88; D9 64; T2 91; T3 95; M1.2 89. —After colophon, G1.2 M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

७६

G. 6. 68. 1
B. 6. 88. 37
L. 6. 67. 1

ततः शरं दाशरथिः संधायामित्रकर्शनः ।
ससर्ज राक्षसेन्द्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥ १
तस्य ज्यातलनिर्घोषं स श्रुत्वा रावणात्मजः ।
विवर्णवदनो भूत्वा लक्ष्मणं समुदैक्षत ॥ २
तं विषण्णमुखं दृष्ट्वा राक्षसं रावणात्मजम् ।
सौमित्रिं युद्धसंसक्तं प्रत्युवाच विभीषणः ॥ ३
निमित्तान्यनुपश्यामि यान्यस्मिन्रावणात्मजे ।
त्वर तेन महाबाहो भग्न एष न संशयः ॥ ४
ततः संधाय सौमित्रिः शरानग्निशिखोपमान् ।
मुमोच निशितांस्तस्मै सर्पानिव विषोल्बणान् ॥ ५
शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतः शरैः ।
मुहूर्तमभवन्मूढः सर्वसंक्षुभितेन्द्रियः ॥ ६
उपलभ्य मुहूर्तेन संज्ञां प्रत्यागतेन्द्रियः ।
ददर्शावस्थितं वीरं वीरो दशरथात्मजम् ॥ ७
सोऽभिचक्राम सौमित्रिं रोषात्संरक्तलोचनः ।
अब्रवीच्चैनमासाद्य पुनः स परुषं वचः ॥ ८
किं न स्मरसि तद्युद्धे प्रथमे मत्पराक्रमम् ।
निबद्धस्त्वं सह भ्रात्रा यदा युधि विचेष्टसे ॥ ९

76

V_3 missing up to 9 (cf. v.l. 6.74.15). Ś $D_{8.12}$ om. up to 8^{b} (cf. v.l. 6.75.30). G_3 damaged up to 2^{b} (cf. v.l. 6.75.33). D_{11} cont. the previous Sarga.

1 ^{a}) Ñ $V_{1.2}$ B_1 $D_{1-3.7.9-11.13}$ $G_{1.2}$ M Ck.t शरान्; Cg as in text (for शरं). —^{b}) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{1-3} $D_{4.6.10.13}$ [अ]मित्रकर्षण:; B_4 [अ]मितविक्रम: . —^{c}) B_1 $D_{1-3.13}$ रा($D_{2.13}$ र)क्षसे घोरान्(D_{13} क्रुद्धो) (for राक्षसेन्द्राय). —^{d}) G_1 भूयः (for क्रुद्धः). B_1 $D_{1-3.13}$ क्रुद्ध आ(D_{13} घोराना)शीविषोपमान् .

2 ^{a}) D_4 अस्य (for तस्य). —^{b}) Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.13}$ असहन्; $D_{5.7.9}$ $T_{1.2}$ G_2 M_2 संश्रुत्वा (for स श्रुत्वा). B_1 D_4 राक्षसात्मजः; $D_{7.9-11}$ राक्षसाधिपः . —^{c}) M_5 विषण्ण- (for विवर्ण-). —^{d}) D_1 om. from मुदैक्षत up to प्रत्युवाच in 3^{d}. Ñ V_1 B_{2-4} D_4 समुदैक्षत लक्ष्मणं; G_3 रावणिः समलक्ष्यत.

3 D_1 om. up to प्रत्युवाच in 3^{d} (cf. v.l. 2). —^{a}) B_1 $D_{2.3.5.13}$ T_1 G_1 M_{1-3} विवर्ण- (for विषण्ण-). B_4 दीनं (for दृष्ट्वा). D_{10} विषण्णवदनं दृष्ट्वा. —^{b}) D_2 रावणानुजः; D_3 रावणानुजः; T_3 रावणात्मजः (for रावणात्मजम्). —D_8 om. $3^{c}-4$. —^{c}) B_2 सत्व-; D_7 G_2 M_5 मित्र- (for युद्ध-). $V_{1.2}$ B_4 $D_{4.9-11}$ $G_{1.3}$ $M_{3.5}$ Cm.k.t -संयुक्तं; B_3 -संबंधम्; D_6 -संक्रुद्धं; D_7 G_2 -संपन्नं; $T_{2.3}$ -संरक्तं (for -संसक्तं). —^{d}) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 इति (for प्रति-).

4 D_3 om. 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1.2.4.13}$ इंगितानि (for निमित्तानि). $D_{6.10.11}$ M_2 [उ]पपश्यामि; Cm.g as in text (for [अ]नु°). —^{c}) Ñ V_2 B $D_{1.2.4.13}$ G (ed.) त्वर(G [ed.] युध्य)स्व ($D_{4.13}$ त्वरयस्व [hypm.]) नरशार्दूल. ❀ Cm: अस्मिन् यानि मुखवैवर्ण्यादीनि निमित्तान्यनुपश्यामि तैरयं भग्न इति जाने। तेन कारणेन त्वर त्वरस्वेत्यर्थः।; so also Cg.k.t. ❀ —^{d}) M_5 हन्य (for भग्न). B_3 D_{11} एव (for एष). Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1.2.4.13}$ निशाचरः (for न संशयः).

5 ^{b}) $D_{5.6}$ T $M_{3.5}$ बाणान् (for शरान्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.7.9-11}$ G_2 आशीविषोपमान्. —^{c}) $B_{2.3}$ D_{9-11} विशिखांस् (for निशितांस्). $Ñ_1$ तीक्ष्णान्; $D_{5.6.9-11.13}$ T_1 G_3 M तस्मिन् (for तस्मै). —^{d}) D_3 सर्पांसव- (for सर्पानिव). Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.5.6.13}$ T G_3 M महाविषान्; D_4 जितेंद्रियः (for विषोल्बणान्). B_3 शरानाशीविषोपमान् .

6 D_4 om. (hapl.) $6-7^{b}$. —^{a}) G_3 क्रोध- (for शक्र-). $D_{1-3.13}$ स शक्राशनिसंस्पर्शैर्. —^{b}) $D_{1.5}$ T_1 हतः (for [आ]हतः). —^{c}) D_1 युद्धं (for मूढः). —^{d}) Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ शक्रजित्; B_1 सर्वतः; B_4 इंद्रजित्; $M_{1.2}$ वीरः सं-; Cm.g as in text (for सर्वसं-). D_1 मोढाखिलसंक्षुतेंद्रिः (corrupt). ❀ Cm.g.t: सर्वसंक्षुभितेन्द्रियः संक्षुभितसर्वेन्द्रियः . ❀

7 D_4 om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). $D_{10.11}$ T_1 om. (hapl.) 7^{ab}. —^{a}) B_4 मुहूर्तं तु (for मुहूर्तेन). —^{b}) G_1 $M_{1.5}$ प्रत्याहतेंद्रियः . —^{cd}) D_2 [अ]थ (for [अ]व-). D_{13} ददर्शावस्थिततरम् (for ^{c}). Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.7.9-11.13}$ $G_{1.2}$ आजौ (for वीरो). D_5 T_1 M_5 transp. वीरं and वीरो.

8 ^{a}) $B_{3.4}$ [ऽ]ति- (for ऽभि-). D_5 T_1 सौमित्रिमिंद्रजिद्रोषात्. —^{b}) Ñ V_1 B_{2-4} रोषरक्तांत-; V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ क्रोध(D_{13} कोप)संरक्त-; D_5 T_1 संरक्ततर- (for रोषात्संरक्त-). —^{c}) G_1 पुनर् (for चैनम्). —^{d}) D_3 च (for स).

9 ^{a}) Ś $D_{8.12}$ मे युद्धे; $B_{1.3}$ D_6 M_5 दुर्बुद्धे; $D_{2.4.5}$ T_1 G_3 तं(D_4 मां) युद्धे; D_{13} यद्युद्धे (for तद्युद्धे). —Ś $D_{8.12}$ om. (hapl.) $9^{b}-10^{a}$. —^{b}) D_4 प्रथमं. B_1 D_5 G_3 तत्; B_4 $D_{6.13}$ $T_{2.3}$ यत् (for मत्-). D_3 प्रहृष्टो मत्पराक्रमः. —^{c}) Ñ V_1 $B_{2.4}$ $D_{1-4.13}$ निरस्तस्त्वं. —^{d}) V_2 $D_{9.13}$ G_2

युवां खलु महायुद्धे शक्राशनिसमैः शरैः ।
शायितौ प्रथमं भूमौ विसंज्ञौ सपुरःसरौ ॥ १०
स्मृतिर्वा नास्ति ते मन्ये व्यक्तं वा यमसादनम् ।
गन्तुमिच्छसि यस्मात्त्वं मां धर्षयितुमिच्छसि ॥ ११
यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मत्पराक्रमः ।
अद्य त्वां दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थितः ॥ १२
इत्युक्त्वा सप्तभिर्बाणैरभिविव्याध लक्ष्मणम् ।
दशभिश्च हनूमन्तं तीक्ष्णधारैः शरोत्तमैः ॥ १३
ततः शरशतेनैव सुप्रयुक्तेन वीर्यवान् ।
क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद विभीषणम् ॥ १४
तद्दृष्ट्वेन्द्रजितः कर्म कृतं रामानुजस्तदा ।
अचिन्तयित्वा प्रहसन्नैतत्किंचिदिति ब्रुवन् ॥ १५
मुमोच स शरान्घोरान्संगृह्य नरपुंगवः ।
अभीतवदनः क्रुद्धो रावणिं लक्ष्मणो युधि ॥ १६
नैवं रणगताः शूराः प्रहरन्ति निशाचर ।
लघवश्चाल्पवीर्याश्च सुखा हीमे शरास्तव ॥ १७

G. 6. 68. 17
B. 6. 88. 52
L. 6. 67. 16

M_5 यथा (for यदा). D_3 युद्धे. D_{11} निवेष्टसे (for विचेष्टसे). Ñ V_1 B_{2-4} यथा($Ñ_1$ °दा) पांशुष्वचेष्टथाः; D_6 $T_{2.3}$ रणे नागमयैः शरैः ; M_3 यथा भुवि विवेष्टसे.

10 Ś $D_{8.12}$ om. 10^{a} (cf. v.l. 9). For $10-11^{ab}$, cf. l. 1–3 of 1661*. —^{a}) $Ñ_2$ पुरा (for युवां). $Ñ_1$ V_1 $B_{2.4}$ तदा; $Ñ_2$ B_1 $D_{2.3.5.13}$ T_1 $G_{1.3}$ M_{1-3} मया; D_1 om.; D_4 यदा (for महा-). G_2 युवां *थमे युद्धेन. —^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-4.7-13}$ $G_{1.2}$ वज्र- (for शक्र-). B_3 शितैः (for शरैः). —^{c}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B_2 $D_{8.12}$ तौ ($Ñ_1$ B_2 स्थौ; V_1 तु) मया (for प्रथमं). V_2 D_5 T_1 G_3 $M_{1.2}$ वीरौ; V_3 युद्धे (for भूमौ). —^{d}) $Ñ_1$ V_3 B_4 निःसंज्ञौ (for विसंज्ञौ).

11 For $10-11^{ab}$, cf. l. 1–3 of 1661*. —^{ab}) B_1 D_1 वै (for वा). G_2 न तेस्ति वा (by transp.) (for वा नास्ति ते). B_1 $D_{1.3}$ व्यक्तं; D_4 मन्युर् (for मन्ये). L (ed.) सुव्यक्तं (for व्यक्तं वा). B_1 कुरुपे चापसंग्रहं (for ^{b}). Ś $D_{8.12}$ स्मृतिस्ते नास्ति तेनाद्य गमिष्यसि यमक्षयं; $D_{2.13}$ स्मृतिर्नैवास्ति मे(D_{13} ते) व्यक्तं यास्यसे(D_{13} भ्रातुश्च) यमसोदनं. —Ś $D_{8.12}$ G_1 om. 11^{cd}. V_3 damaged from 11^{c} up to यु in 12^{a}. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.13}$ येन; $D_{7.9-11}$ यन्मां (for यस्मात्). —^{d}) D_{9-11} आ- (for मां). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} योधयितुम् (for धर्षयितुम्).

12 V_3 damaged up to यु in ^{a} (cf. v.l. 11). —^{a}) $B_{1.4}$ $D_{1.2.9.11.13}$ G_2 प्रथमं; Cm.g.t as in text (for प्रथमे). —^{b}) B_4 D_{13} मे (for मत्-). —^{c}) D_{13} अथ (for अद्य). Ś V_1 B_1 $D_{1-5.8.12.13}$ G_3 M_3 ते (for त्वां). —^{d}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ स्थिरो भव; Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} समाग्रतः (for व्यवस्थितः).

13 ^{a}) D_6 स त्रिभिर् (for सप्तभिर्). —^{b}) G (ed.) अरिं (for अभि-). —V_3 damaged for 13^{cd}. —^{c}) $D_{7.9-11}$ $G_{1.2}$ M_3 तु (for च).

14 ^{a}) T_2 M_3 शत-; M_5 शित- (for शर-). Ñ V B_{2-4} -सहस्रेण; M_5 -शरेणैव (for -शतेनैव). —^{b}) Ś B_1 $D_{1.2.4.8.12.13}$ वि(B_1 सं; $D_{1.2}$ सु; D_4 क्षि)प्रमु($D_{4.13}$ °यु)क्तेन (for सुप्रयुक्तेन). Ñ V B_{2-4} क्षिप्रहस्तो निशाचरः. —^{c}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} -रक्ताक्षो; D_1 -संरब्धं; $D_{8.12}$ -संरंभो; G_2 -संक्रुद्धो; Ct as in text (for -संरब्धो). —^{d}) $Ś_2$ M_1 विभीषणः.

15 ^{a}) T_3 तं (for तद्). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_{9-11} $G_{1.2}$ M_3 [इं]द्रजिता. Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ स(D_{13} तं) दृष्ट्वा राक्षसेंद्रस्य; D_5 ततो दृष्ट्वेंद्रजित्कर्म. —^{b}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ कर्म (for कृतं). $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ D_1 T_2 M_5 तथा (for तदा). —^{cd}) V_3 damaged for अचिन्तयित्वा. $Ñ_1$ B_4 व्यसनं; $Ñ_2$ $B_{2.3}$ व्यहसन्; G_2 सहसा (for प्रहसन्). B_4 D_5 T_1 नैव; D_9 अपि; Cm.g.k.t as in text (for नैतत्). $V_{1.3}$ चित्रमिति; $B_{1.3}$ किंचिदपि(B_3 °मि-). $D_{5-7.9}$ T_1 $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ Cm तदा($D_{6.9}$ °था)ब्रवीत्; Cg.k.t as in text (for इति ब्रुवन्). Ś $D_{8.12}$ L (ed.) चिंतयित्वा प्रहसन्नैनं (L [ed.] °सन्नैं न) किंचिदिति स ब्रुवन्.

16 ^{a}) Ñ V B $D_{1-3.13}$ अब्रवीच्च($Ñ_1$ B_2 °हस; $Ñ_2$ °त्तु); D_4 आददे च; $D_{5-7.9-11}$ $T_{1.3}$ G $M_{1.2.5}$ मुमोच च (for मुमोच स). M_5 तीक्ष्णान् (for घोरान्). Ś $D_{8.12}$ अब्रवीद्वचनं घोरम्. —^{b}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ उद्यम्य; Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ उद्धृत्य; B_3 संवृत्य (for संगृह्य). B_1 रघु- (for नर-). —^{c}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ $T_{2.3}$ अभीतवदसंरब्धो (D_2 °संहृष्टो; $T_{2.3}$ °तिक्रुद्धो). —^{d}) D_7 [ऽ]वदत्; $T_{2.3}$ G_1 M_5 [ऽ]ब्रवीत् (for युधि). D_5 T_1 G_3 रावणिं वाक्यमब्रवीत्.

17 ^{a}) $Ñ_2$ बल-; V_3 शर- (for रण-). G_2 क्रूराः (for शूराः). Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ नैवं शूरा रणे($D_{3.4}$ °णं) गत्वा; V_2 नैवं शूरं रणे हत्वा. —^{b}) B_3(before corr. as in text) D_4 प्रहसंति; D_3 प्रवदंति; K (ed.) प्रहरंते (for प्रहरन्ति). $M_{1.2}$ कदाचन (for निशाचर). —^{c}) $M_{1.2}$ लाघवात्; Cm.t as in text (for लघवश्). Ś $D_{8.12}$ स्वल्प- (for चाल्प-). $M_{1.2}$ -वीर्यात् (for -वीर्याश्च). D_{13} लघुवद्वापि वीर्याश्च(sic). —^{d}) $D_{1.5}$ हि मे (for हीमे). D_6 सुखार्हा मे. V_3 B_1 $D_{1-3.9-11.13}$ $G_{1.2}$ Ct transp. सुखा and शरास्. Ś $D_{8.12}$ शरा हेमसुखास्तव; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 शरा हीमे यथा तव(B_3 भवान्); B_3 (m. also) हसंति युद्धदारुणे.

G. 6. 68. 18
B. 6. 88. 53
L. 6. 67. 17

नैवं शूरास्तु युध्यन्ते समरे जयकाङ्क्षिणः ।
इत्येवं तं ब्रुवाणस्तु शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १८
तस्य बाणैस्तु विध्वस्तं कवचं हेमभूषितम् ।
व्यशीर्यत रथोपस्थे ताराजालमिवाम्बरात् ॥ १९
विधूतवर्मा नाराचैर्बभूव स कृतव्रणः ।
इन्द्रजित्समरे शूरः प्ररूढ इव सानुमान् ॥ २०
अभीक्ष्णं निश्वसन्तौ हि युध्येतां तुमुलं युधि ।
शरसंकृत्तसर्वाङ्गौ सर्वतो रुधिरोक्षितौ ॥ २१

18 a) Ñ B2.4 एवं; B1 मैवं (for नैवं). Ś2 D8 शूरा वि-; Ñ2 B2 शूरा न; B1 D1-3.13 तु शूरा (by transp.); B4 D4 शूराश्च; D12 शूरा हि (for शूरास्तु). —b) D7.9-11 G1 युद्ध- (for जय-). Ś Ñ V B D1-4.8.12 युद्धे (Ñ V1.3 B2-4 रणे) विजयकांक्षिणः; D13 प्रहरंति रणाजिरे. —c) D5 T1 G1.3 ब्रुवन्वीरः; D7.9-11 ब्रुवन्धन्वी; G2 वदन्वीरः (for ब्रुवाणस्तु). —d) D7.9-11 G1.2 शरैरभिववर्ष ह. —For 18cd, Ś V2 B1 D1-4.8.12.13 subst.:

1670* इत्येवमुक्त्वा वचनं शरैरेनमवाकिरत् । ;

while Ñ V1.3 B2-4 subst.:

1671* एवमुक्त्वा ततो वीरः शरैर्भृशमताडयत् ।
[Ñ1 शरैर्वीरं ततो (for ततो वीरः शरैर्).]

19 a) Ñ V1.3 B2-4 तद्बाण-; D5.7.9-11 G1 M1-3 बाणैः सु- (for बाणैस्तु). Ś V2 B1 D1-4.8.12.13 अपध्वस्तं (for तु विध्वस्तं). —b) Ś Ñ V B D1-4.7-13 G1.2 कांचनं महत्; D6 T2.3 M1.2.5 कांचनप्रभं (for हेमभूषितम्). —V3 repeats 19c – 20a consecutively. —c) B1 न्यस्तीर्यं च; G1 विशीर्यंत (for व्यशीर्यत). Ś D8.12 च निर्मिचे; Ñ1 रथोपस्थान् (for रथोपस्थे). —d) Ś Ñ1 V1.3 (both times) B2-4 D8.12 [अं]बरे (for [अ]म्बरात्).

20 V3 repeats 20a (cf. v.l. 19). Ś1 om. 20-30b. —a) Ś2 B4 D8.12 विध्वस्त-; B1 विधूय; D2 निकृत्त- (for विधूत-). B1 वर्म; D3 -मर्म. —b) Ñ V1.3 B2-4 स बभूव (by transp.); D3 बभूव च; G1 लक्ष्मणेन (for बभूव स). —c) Ñ V1.3 B2-4 D7.9-11 G1.2 M3 वीरः; V2 क्रुद्धः (for शूरः). —d) Ñ V B2-4 प्रफुल्ल इव किंशुकः; B1 प्रकट इव सानुमान्; D4 सप्रौढ इव भानुमान्; D9-11 Ck.t प्रत्यूषे भानुमानिव; G1.2 प्रत्यूष इव भानुमान्. —After 20, D6-7.9-11 S ins.:

1672* ततः शरसहस्रेण संक्रुद्धो रावणात्मजः ।
विभेद समरे वीरं लक्ष्मणं भीमविक्रमम् ।
व्यशीर्यत महद्दिव्यं कवचं लक्ष्मणस्य तु ।
कृतप्रतिकृतान्योन्यं बभूवतुरभिद्रुतौ ।

[(l. 2) D7.9-11 G1 वीरो; G2 क्रूरो; M1.2.5 शूरं (for वीरं). D9-11 G1 भीमविक्रमः. —(l. 3) D5 G1 विशीर्यंत. D6 महादिव्यं; T1 महद्दीप्तं; M1.2 तदा भूमौ (for महद्दिव्यं). G2 M3 च (for तु). —(l. 4) D9 G2 M5 कृतप्रतिकृते; Cm.g.t as above (for °प्रतिकृत-). ❀ Cm : कृतप्रतिकृतान्योन्यं कृते प्रतिकृतम् अन्योन्यं यस्मिन् कर्मणि तत्तथा ।; so also Cg; Ct : अन्योन्यं कृतप्रतिकृता । आर्षो डा । कृतप्रतिकृते यत्तौ बभूवतुरित्यर्थः. ❀ D7 G2 M1.2 अरिंदमौ (for अभिद्रुतौ).]

21 Ś1 om. 21 (cf. v.l. 20). —a) Ś2 Ñ2 V1 B D1.3.5-13 निःश्वसंतौ. Ñ V B2-4 D3.4 M1-3 तौ; D5.10.11 वै; D13 च (for हि). —b) G2 युध्यंतौ. D6 तुमुले; D10 T1 तुमुलौ. Ś2 V2 B1 D1.2.4.8.12.13 युध्यमानौ महामृधे (Ś2 D8.12 °रणे; D13 °हवे); Ñ V1.3 B2-4 प्रायुध्येतां महाबलौ; D3 युयुधाते महामृधे. ❀ Cg : युध्येताम् अयुध्येताम्. ❀ —c) Ś2 V2 B1 D1-4.8.12.13 T2 श(T2 नि)रसंवृत्त-(V2 B1 D2 °त-); Ñ V1.3 B2-4 शरैः संवृत-; D7 शरसंकृत- (for शरसंकृत्त-). —After 21, Ś2 V1 B1 D1-4.8.12.13 ins.; Ñ2 B3 cont. after 1674 (A)*:

1673* बभूव रूपं सृजतोर्मार्गणान्भीमकर्मणोः ।
[D13 सृजतो रूपं (by transp.).];

while D5-7.9-11 S ins. after 21; Ś2 D1-3.8.12.13 cont. l. 7 only after 1673*; Ñ V2.3 B2-4 ins. l. 1 and l. 3-5 after 22ab (V2 after 22ab first time) and l. 6-7 after 21; V1 B1 D4 (om. l. 5) ins. l. 1 and l. 3-5 after 22ab (B1 after 22ab first time) and cont. l. 7 after 1673*:

1674* सुदीर्घकालं तौ वीरावन्योन्यं निशितैः शरैः ।
ततक्षतुर्महात्मानौ रणकर्मविशारदौ ।
बभूवतुश्चात्मजये यत्तौ भीमपराक्रमौ ।
तौ शरौघैस्तदाकीर्णौ निकृत्तकवचध्वजौ ।
स्रवन्तौ रुधिरं चोष्णं जलं प्रस्रवणाविव ।   [5]
शरवर्षं ततो घोरं मुञ्चतोर्भीमनिस्वनम् ।
सासारयोरिवाकाशे नीलयोः कालमेघयोः ।
तयोरथ महान्कालो व्यतीयाद्युध्यमानयोः ।
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्युपजग्मतुः ।

[(l. 1) D4 -काले (for -कालं). Ñ1 धीरौ (for वीराव्). Ñ V B D4 युध्यमानौ विचेरतुः (for the post. half). —(l. 2) D6 ततः क्षितौ; T2.3 ररक्षतुर्; Cg as above (for ततक्षतुर्). —(l. 3) B4 [अ]नुजये; D4 समरे (for [आ]त्मजये). B2 मत्तौ (for यत्तौ). D4 दुर्गौ भीमविक्रमौ (subm.) (for the post. half). —(l. 4) V3 damaged for शरौघैस्तदा. Ñ1 V2 B3 D5.7.9-11 G1 तथा (for तदा). B1 निवृत्त-; D4 निकृंत- (for निकृत्त-). D7 G1 निकृत्ता(D7 °कृंता)विव च ध्वजौ (for the post. half). —V2 B1 om. l. 5. D6 reads l. 5 (except स्रवन्तौ रुधिरं) in marg. —(l. 5) D9-11 G1 सृजंतौ; G2 स्रवंतं (for स्रवन्तौ). Ñ V1.3 B2-4

अस्त्राण्यस्त्रविदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ पुनः पुनः ।
शरानुच्चावचाकारानन्तरिक्षे बबन्धतुः ॥ २२
व्यपेतदोषमस्यन्तौ लघु चित्रं च सुष्ठु च ।
उभौ तु तुमुलं घोरं चक्रतुर्नरराक्षसौ ॥ २३
तयोः पृथक्पृथग्भीमः शुश्रुवे तलनिस्वनः ।
सुघोरयोर्निष्टनतोर्गगने मेघयोरिव ॥ २४
ते गात्रयोर्निपतिता रुक्मपुङ्खाः शरा युधि ।
असृग्दिग्धा विनिष्पेतुर्विविशुर्धरणीतलम् ॥ २५
अन्यैः सुनिशितैः शस्त्रैराकाशे संजघट्टिरे ।
बभञ्जुश्चिच्छिदुश्चापि तयोर्बाणाः सहस्रशः ॥ २६

G. 6. 58. 30
B. 6. 88. 69
L. 6. 67. 27

प्रसुस्रुवाते रुधिरं (for the prior half). V3 B4 प्रस्रवणाद्. —After l. 5, V3 ins. 1675*. —(l. 6) D6 तदा; T2.3 M1.2 तयोर् (for ततो). D7 G1.2 मुंचंतौ (for मुञ्चतोर्). D5.6.9.10 -निःस्वनं; D7 G2 -निस्वनौ (for -निस्वनम्). —For l. 6, Ñ V2.3 B2–4 subst. :

1674(A)* ततः शरौघान्विविधान्मुञ्चन्तौ भीमविक्रमौ ।

[B2 मुंचंतौ विविधान् (by transp.).]

—(l. 7) D9 आसारयोर् (for सासारयोर्). Ś2 Ñ2 V1.2 B1.3 D1–3.8.12.13 प्रवृष्ट(Ś2 D8.12 प्रवृद्ध; B1.3 D2 प्रविष्ट; D3 प्रदृष्ट; D13 अदृष्ट)योर्यथाकाले(Ñ2 V1.2 °शे); Ñ1 V3 B2.4 सधारयोः समावास्तां; D4 प्रवर्षंतौ यथाकाले (for the prior half). —(l. 8) M3 व्यत्ययाद्. —After l. 8, D7 reads एकादशापहारः समाप्तः. —(l. 9) D7.9–11 क्रमं (for भ्रमं). D5.7.9–11 च (for वा). D9 व्युपजग्मतुः.]

22 Ś1 om. 22 (cf. v.l. 20). Ś2 V2 B1 D1.2.8.12.13 repeat 22^{ab} (followed by 1679*) after 28. —^{a}) Ś2 D8.12 (all first time) अस्त्रास्त्रमस्त्रदां श्रेष्ठौ (Ś2 °विच्छ्रेष्ठौ). —^{b}) Ñ V B2–4 D7 G2 परस्परं. —After 22^{ab}, Ñ V B D4 (om. l. 5) ins. l. 1 and l. 3–5 of 1674* (V2 B1 after 22^{ab} first time). —V3 om. 22^{c}–24^{b}. —^{c}) Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 शरैरुच्चावचाकारैर्. —^{d}) D1–4.13 अंतरिक्षं; D6 अंतरीक्षे. Ñ V1 B1–3 निजघ्नतुः; B4 [ऽ]भिजघ्नतुः; D4 व्यवर्धतुः; L (ed.) प्रजघ्नतुः (for बबन्धतुः). Ś2 D8.12 अंतरिक्षमयं धनुः.

23 Ś1 V3 om. 23 (cf. v.l. 20 and 22 respy.). D3 reads from 23 up to शुश्रुवे in 24^{b} in marg. —^{a}) D6 -रोषम् (for -दोषम्). Ś2 B1 D1–4.8.12.13 T2.3 अन्योन्यं; Cg as in text (for अस्यन्तौ). B4 व्यपेतं तौ समस्यंतौ. —^{b}) D13 सूक्ष्म (sic) (for सुष्ठु). —^{c}) T3 उवाच (sic); M3 उभौ तौ (for उभौ तु). G2 M1.2 युद्धं (for घोरं). Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 दर्शयंतौ महा(Ñ V1 B2–4 D4 बलं)भीमं(Ś2 D8.12 °मे; D2 °मौ). —^{d}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 संग्रामे(B1 D1–3.13 °मं); D6 T2.3 चेरतुर् (for चक्रतुर्).

24 Ś1 om. 24 (cf. v.l. 20). V3 om. 24^{ab} (cf. v.l. 22). D3 reads up to शुश्रुवे in ^{b} in marg. (cf. v.l. 23). —^{b}) G3 शुश्राव. D6 T2.3 तत्र (for तल). Ś2 B3 D1.8.12.13 त(D13 ब)लनिःस्वनः; D7.9–11 तुमुलः स्वनः. —After 24^{ab}, Ñ V1 B2–4 D4–7.9–11 S ins.; V3 ins. after l. 5 of 1674*:

1675* प्रकम्पयञ्जनं घोरो निर्घात इव दारुणः ।
स तयोर्भ्राजते शब्दस्तदा समरमत्तयोः ।

[(l. 1) G1 प्रमोहयन्. D5 T1 G3 जगद् (for जनं). Ñ V1.2 B2–4 D4.7 G2 प्रकंपजननो भीमो(B4 °नोतीव; D7 G2 घोरो); D9–11 स कंपं जनयामास (for the prior half). —(l. 2) D9–11 तयोः स (by transp.). Ñ V1.2 B2–4 D4 बभ्राज (Ñ1 D4 °जे) स तयोः (for स तयोर्भ्राजते). Ñ2 V1.2 B3 D5.6.9–11 तथा (for तदा). V3 D9.10 M1.2 -य(V3 damaged after य up to मेघ in ^{d})त्तयोः; D5 T1 G3 M3 -सक्तयोः (for -मत्तयोः).]

—^{c}) B4 शूरयोर्वि-; D1 सुघोषयोः; D4 सुवर्षतोः (for सुघोरयोर्). Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 शब्द(V2 B1 D1 °र)वतोर्; Ñ V1 B2–4 D6.9–11 T2.3 M5 निः(B4 D9–11 T2.3 M5 नि)स्वनतोर् (for निष्टनतोर्). —^{d}) D6 T2.3 M3.5 यथा (for इव). Ś2 D8.12 यथा वै कामपर्वयोः; V2 B1 D1–4.13 यथा खे(V2 D2 वै) कालमेघयोः. —After 24, B1 ins.:

1676* बभूवतुर्महेष्वासौ नरराक्षसपुंगवौ ।

—Thereafter B1 cont.; Ś2 V2 D S ins. after 24:

1677* सुवर्णपुङ्खैर्नाराचैर्बलवन्तौ कृतव्रणौ ।
प्रसुस्रुवाते रुधिरं कीर्तिमन्तौ जये धृतौ ।

[(l. 2) D6 T2.3 जये रतौ; D9 जयैषिणौ; Cm.g.t as above (for जये धृतौ). Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 जलं प्रस्रवणादि (Ś2 D1.4.8.12 °वि)व (for the post. half).]

25 Ś1 om. 25 (cf. v.l. 20). —^{a}) Ś2 D8.12 प्रमुक्ताः शत्रु(D8 °क्र)जिद्गात्रे; Ñ1 V B D1–4.13 तयोस्तु(V2.3 B1 D1.2.13 °योः सु-) मुक्ता गात्रेषु; Ñ2 तयोर्महात्मनोः संख्ये. —V3 om. 25^{cd}. —^{c}) B1 अश्वान्दिव्यान्; B3 असृग्धारा; D8 असृग्विदग्धा (hypm.); M3 असृङ्नद्धा (for असृग्दिग्धा). Ñ1 B2.3 M3 विनिष्पत्य(B3 °त्य); B1 D1–4.8.12.13 विनिर्भिद्य; B4 च निसृत्य (for विनिष्पेतुर्). —^{d}) Ś2 D8.12 वसुधा- (for धरणी-). G1 -तलं.

26 Ś1 om. 26 (cf. v.l. 20). —^{a}) Ñ V1.2 B2–4 अन्योन्यं; D9–11 T1 M3 अन्ये सु-; Cg as in text (for अन्यैः सु-). Ñ1 B4 D5 T1 G2.3 M1.2.3 अस्त्रैर् (for शस्त्रैर्). Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 T2.3 अन्ये तु(Ś2 T2.3 अन्ये सु-; D3 आजौ तु; D8.12 अन्योन्यं) निशिता बाणाः; G (ed.)

G. 6. 68. 0
B. 6. 88. 70
L. 6. 67. 28

स बभूव रणे घोरस्तयोर्बाणमयश्चयः ।
अग्निभ्यामिव दीप्ताभ्यां सत्रे कुशमयश्चयः ॥ २७
तयोः कृतव्रणौ देहौ शुशुभाते महात्मनोः ।
सपुष्पाविव निष्पत्रौ वने शाल्मलिकिंशुकौ ॥ २८
चक्रतुस्तुमुलं घोरं संनिपातं मुहुर्मुहुः ।
इन्द्रजिल्लक्ष्मणश्चैव परस्परजयैषिणौ ॥ २९
लक्ष्मणो रावणिं युद्धे रावणिश्चापि लक्ष्मणम् ।
अन्योन्यं तावभिघ्नन्तौ न श्रमं प्रत्यपद्यताम् ॥ ३०
बाणजालैः शरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ ।
शुशुभाते महावीरौ विरूढाविव पर्वतौ ॥ ३१
तयो रुधिरसिक्तानि संवृतानि शरैर्भृशम् ।
बभ्राजुः सर्वगात्राणि ज्वलन्त इव पावकाः ॥ ३२

अन्योन्यं मिश्रितैः शस्त्रैर्. — ^{b}) Ñ B3 आकाशं; D3 वियति (for आकाशे). Ś2 D8.12 [ऽ]प्यवघट्टिताः ; B4 संप्रजघ्निरे; D1.2 ज्यावि(D2 °व)घट्टिताः ; D3 व्यावघट्टिताः ; D4 नाविघट्टनात् (sic) ; T3 व्यवघट्टिताः ; Cg as in text (for संजघट्टिरे). V1 संर * ते नभस्तलं; V2 B1 D13 आ(B1 ह्या)काशेष्व(V2 B1 °षु)विघट्टिताः ; V3 समुतते नभस्तलं (sic) ; B2 संरक्ताते नभस्तलं (sic). — ^{c}) Ñ V B2–4 D7 G2 M3 [अ]न्ये; B1 D1–4.9–11.13 [ए]व (for [अ]पि). Ś2 D8.12 समवर्तत दुःखेन. — ^{d}) D2 ततो (for तयोर्). —V3 damaged after तयो up to परस्प in 1678*. B1.2 D1–4 बाणान् (for बाणाः).

27 Ś1 G(ed.) om. 27 (for Ś1 cf. v.l. 20). — ^{a}) D7.9 रणो; T2.3 तदा (for रणे). Ś2 B1 D1–4.8.12.13 सं(D1.4 स)बभूवुः समंतात्तु(Ś2 D8.12.13 °च्च). — ^{b}) Ś2 D3.8 बाणसमाश्रयाः ; B1 D1.2.4.12.13 °मयाश्रयाः; D9 °समुच्चयः (for °मयश्चयः). —For 27^{ab}, Ñ V B2–4 subst. :

1678* समीयुस्ते मुहूर्तं तु तयोर्बाणाः परस्परम् ।

[V3 damaged up to परस्प (cf. v.l. 26). V2 मुहूर्ते. Ñ2 V1 च (for तु).]

—D13 om. (hapl.) 27^{cd}. — ^{c}) Ñ1 B3 अति- ; Ñ2 V1.3 B2.4 असि- (for इव). —V3 illeg. from दीप्ताभ्यां up to ^{d}. D7 G2 यथाग्निभ्यां प्रदीप्ताभ्यां. — ^{d}) Ś2 D1–4.8.12 यज्ञे कुशमयाश्च(Ś2 D8.12 °श्र)याः ; Ñ1 V1 B2–4 यथा काष्ठमयाश्रयाः ; Ñ2 यथा काष्ठमहाचयाः ; V2 B1 यज्ञैर्हुतमयाश्र(V2 °श्च)याः. —After 27, V3 ins. l. 3 only of 1679*.

28 Ś1 om. 28 (cf. v.l. 20). V3 om. from 28 up to l. 2 of 1679*. — ^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B2–4 D1.5.6.9–11 T2 G1 M5 सुपुष्पाव् ; D4 सुदुःखाद् ; G2 M1.2 पुष्पिताव् (for सपुष्पाव्). B3 D2.6 निष्पन्नौ (for निष्पत्रौ). — ^{d}) Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 यथा (for वने). D7.9–11 G1 वने किंशुकशाल्मली. —After 28, Ś2 V2 B1 D1.2.8.12.13 repeat 22^{ab} and then ins. ; while Ñ V1.3(l. 3 only after 27 owing to om.) B2–4 D3.4 ins. after 28 :

1679* तयोर्गात्रेषु संलग्ना भान्ति नाराचपङ्क्तयः ।
नक्षत्रपङ्क्तयो व्योम्नि विमले वै यथोदिताः ।
उभौ हि परमेष्वासावुभौ शस्त्रविशारदौ ।

[(l. 1) B1 संविग्ना; D1 संमग्ना (for संलग्ना). D4 तयोर्गात्रेषु संलग्ना (for the prior half). Ñ V1 B2–4 बभुर् (for भान्ति). —V1 om. l. 2. —(l. 2) Ñ B2–4 निरभ्र(Ñ1 B3 °भ्रे; B3 °रजे)विमले व्योम्नि यथा नक्षत्रपंक्तयः. —(l. 3) Ś2 D8.12 तौ; V1.3 तु; V2 om. (subm.) (for हि). D13 उभौ संग्रामनिपुणौ (for the prior half). Ś2 D3 शास्त्र-; B4 अस्त्र- (for शस्त्र-).]

29 Ś1 om. 29 (cf. v.l. 20). — ^{a}) M1.2 युद्धं (for घोरं). Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 तयोर्बभूव तुमुलः ; Ñ1 V1.3 B2–4 विचक्रतुस्तौ तुमुलं. — ^{b}) Ś2 B1 D1–4.8.12.13 M1.2 संनिपातो(M1.2 °त्य). —After 29^{ab}, D13 ins. :

1680* उभौ विद्यास्त्रविदुषावुभौ परमशोभितौ ।

—Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 om. 29^{cd}. — ^{d}) D5 T1 G1 M3.5 -वधैषिणौ (for -जयै°).

30 Ś1 om. 30^{ab} (cf. v.l. 20). V3 damaged after लक्ष्मणो in ^{a} up to वभि in ^{c}. — ^{a}) V2 B3 क्रुद्धो (for युद्धे). — ^{b}) Ñ2 B2 युधि (for चापि). — ^{c}) Ś B1 D1.2.4.8.12.13 तौ(D13 च) विनिघ्नंतौ ; B4 अभिनिघ्नंतौ; D3 तौ निजघ्नंतौ; D6 चाभिनिघ्नंतौ (for तावभिघ्नन्तौ). — ^{d}) Ñ1 V1.3 B2.4 समुपेयतुः ; Ñ2 ययतुस्तदा; V2 अभिजग्मतुः; B3 तौ समीयतुः ; D5.6.9–11 M5 प्रतिपद्यतां ; Cg as in text (for प्रत्यपद्यताम्). Ś D8.12 न ग्लानिं चाधिगच्छतः; B1 D1–3.13 न ग्लानिमभि(D1 °मुप ; D13 °धि)जग्मतुः; D4 नास्यं समभिजग्मतुः (sic). ❀ Cg : प्रत्यपद्यतां प्रत्यपद्येताम्. ❀

31 ^{c}) D5 सुशुभौ तौ. Ś B1 D1–3.8.12.13 रणगतौ; Ñ V B2–4 D6.9–11 T2.3 G1 M महावीर्यौ; D4 गतौ युद्धे; D5 T1 G3 महात्मानौ (for महावीरौ). — ^{d}) Ś Ñ V B D1–3.6.8.10–13 T2.3 M3 प्ररूढाव् (V3 damaged after प्ररू up to सं in 32^{b}) (for वि°). Ñ2 किंशुकौ (for पर्वतौ). D4 प्रौढाविव सुपर्वतौ.

32 V3 damaged up to सं in ^{b} (cf. v.l. 31). — ^{a}) D6.9–11 T2.3 ततो (for तयो). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 शोणित- (for रुधिर-). Ś D8.12 -दिग्धानि ; T3 -सक्तानि (for -सिक्तानि). — ^{b}) Ś D8.12 T2.3 संभृतानि; D1.4 संवृत्तानि ; D6 संहतानि ; M1.2 संव्रणानि (for संवृतानि). Ś D8 परैर् (for शरैर्). V1 वृतं. — ^{c}) Ś Ñ V

तयोरथ महान्कालो व्यतीयाद्युध्यमानयोः ।
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्युपजग्मतुः ॥ ३३

अथ समरपरिश्रमं निहन्तुं
समरमुखेष्वजितस्य लक्ष्मणस्य ।
प्रियहितमुपपादयन्महौजाः
समरमुपेत्य विभीषणोऽवतस्थे ॥ ३४

G. 6. 68. 0
B. 6. 88. 77
L. 6. 67. 36

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

B $D_{1-4.8.12.13}$ विरेजुः (for बभ्राजुः). ❀ Cg : बभ्राजुः। आर्षं परस्मैपदम्. ❀ —ᵈ) Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ ज्वलिता (for ज्वलन्त). Ñ V B_{2-4} ज्वलितानीव वह्निना.

33 ᵃ) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ तु सु- ; Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} एवं ; G (ed.) एव (for अथ). B_4 D_{12} महा- (for महान्). —ᵇ) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ व्यतीतो ; G_2 M_3 व्यत्ययाद् (for व्यतीयाद्). Ś V_2 B_1 $D_{2-4.8.12.13}$ युध्यतो रणे (for युध्यमानयोः). —V_3 damaged from तौ in ᶜ up to वा in ᵈ. —ᶜ) G_3 गतौ (for च तौ). Ś $D_{8.12}$ युधि (for युद्ध-). D_3 -वैषम्यं; G_2 -वैमुख्यौ. D_4 न च तौ योधनौ मुख्यौ. —ᵈ) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8-13}$ G_1 चा(B_1 D_3 G_1 वा)प्यभि-; V_1 B_4 चाप्युप- (for वाप्युप-). —After 33, $Ñ_2$ D_{13} (l. 1 only) ins. :

1681* इङ्गितज्ञस्तदा तस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
विभीषणो धनुष्पाणिस्त्वरयामास तद्बलम् ।

34 ᵃ) Ś B_2 $D_{1.3.7.8.12}$ G_2 विहंतुं; B_1 विहातुं; B_4 विनिहंतुं; D_5 om. (for निहन्तुं). D_4 अथ विहेर समरं विहर्तुः (corrupt). —ᵇ) Ś $D_{8.12}$ -मुखे व्रणितस्य; $Ñ_1$ B_4 -मुखेषु जितस्य; B_1 -मुखेंद्रजितश्च (for -मुखेष्वजितस्य). —ᶜ) G_1 प्रियस्य तम् (for प्रियहितम्). Ñ $V_{1.3}$ B_{3-4} $D_{7.9-11}$ महात्मा (for महौजाः). —ᵈ) Ñ V_1 $B_{2.4}$ अवाप्य; B_3 अपास्य (for उपेत्य). B_4 [ऽ]भितस्थे; $D_{6.8}$ [ऽ]पतस्थे; G_2 वितस्थे (for ऽवतस्थे).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ B $D_{4.13}$ लंकाकांडे; D_2 सुंदरकांडे. —*Sarga name* : $Ś_1$ $Ñ_2$ V $B_{1.3.4}$ $D_{2.3.12.13}$ संसक्तयुद्धं; $Ś_2$ D_8 रावणिलक्ष्मणयोः संसक्तयुद्धं; $Ñ_1$ D_4 संकुलयुद्धं; B_3 इंद्रजिद्वधे संकुलयुद्धं; D_1 संसर्गयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $Ñ_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om. ; $Ś_2$ 67 ; $Ñ_2$ D_1 70 ; $V_{1.2}$ 68 ; $B_{1.3}$ 64 ; D_3 72 ; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 89 ; D_9 65 ; T_2 92 ; T_3 96 ; $M_{1.2}$ 90. —After colophon, D_2 concludes with रामः; G $M_{1.2.5}$ श्रीरामाय नमः .

७७

G. 6. 69. 1
B. 6. 89. 1
L. 6. 68. 1

युध्यमानौ तु तौ दृष्ट्वा प्रसक्तौ नरराक्षसौ ।
शूरः स रावणभ्राता तस्थौ संग्राममूर्धनि ॥ १
ततो विस्फारयामास महद्धनुरवस्थितः ।
उत्ससर्ज च तीक्ष्णाग्रान्राक्षसेषु महाशरान् ॥ २
ते शराः शिखिसंकाशा निपतन्तः समाहिताः ।
राक्षसान्दारयामासुर्वज्रा इव महागिरीन् ॥ ३
विभीषणस्यानुचरास्तेऽपि शूलासिपट्टिसैः ।
चिच्छिदुः समरे वीरान्राक्षसान्राक्षसोत्तमाः ॥ ४
राक्षसैस्तैः परिवृतः स तदा तु विभीषणः ।
बभौ मध्ये प्रहृष्टानां कलभानामिव द्विपः ॥ ५
ततः संचोदयानो वै हरीन्रक्षोरणप्रियान् ।
उवाच वचनं काले कालज्ञो रक्षसां वरः ॥ ६

77

1 a) V2 B2 D2.6.7.9–11 ततो; B1 D4 च तौ (for तु तौ). G1 दृष्ट्वा तौ (by transp.). —b) Ś V2 D1–4.8.12.13 संसक्तौ; B1 सक्तौ च (for प्रसक्तौ). —After 1ab, Ñ V B D5–7.9–11 S ins.:

1682* प्रभिन्नाविव मातंगौ परस्परवधैषिणौ ।
तौ द्रष्टुकामः संग्रामे परस्परगतौ बली ।

[V3 om. l. 1. —(l. 1) M5 विभिन्नाव्. B3 D7.9–11 G2 -जयैषिणौ. —(l. 2) D9 समरे (for संग्रामे). D10.11 तयोर्युद्धं द्रष्टुकामो (for the prior half). Ñ V B D9–11 वरचापधरो (Ñ1 B4 D9 °रौ) बली; G2 परस्परगतं बलं (for the post. half).]

—c) T3 रावणिभ्राता (sic). —d) B4 -मूर्ध्नि (subm.) (for -मूर्धनि). ❀ Ck: शूरः स रावणभ्राता समरमूर्धनि युयुत्सया तस्थौ. ❀

2 a) Ñ2 V3 तथा (for ततो). —b) B1 इवास्थितः. —D13 om. 2cd. —cd) Ś D8.12 विससर्ज शरांस्तत्र तीक्ष्णान्कर्मारमार्जितान्; V2 B1 D1–4 उत्ससर्ज च तांस्तीक्ष्णान्शरान्बर्हिणवाससः.

3 a) Ś V2 B1 D3.4.8–12 G1 शिखिसंस्पर्शा; D1 शिनः *स्पर्शा (sic). —b) Ñ1 संपतंतः; Ñ2 V1 B4 प्रपतंतः; V3 B2.3 प्रतपंतः; D4 निःपतंतः; D5 निपतंति; D8 निवर्तंतः. —V3 om. 3cd. —c) Ś D8.12 ताडयामासुर्; D3 दारयंति स्म; T3 दारयामास (sic); G3 वारयामासुर्. —d) D6 T2.3 M3 Cm.g वज्राणीव. Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12.13 G1 वृक्षानशन (B4 °न्शलभ [sic]) यो यथा. ❀ Ct: वज्रा वज्रपाताः. ❀ —After 3, D13 ins.:

1683* राक्षसान्सप्त पञ्चैव शरेणैकेन राक्षसः ।
ममन्थ राक्षसानीकं विभीषणरिपुंजयः ।
गतास्तुरंगाः सरथाः पदातयः
सारोहवाहा विहता विखण्डिताः ।
निकृत्तबाहूरुशिरोधराङ्घ्रय-   [5]
श्छिन्नध्वजावासतनुत्रभूषणाः ।

—Then ins. an addl. colophon.

[लंकाकांडे युद्धपर्वणि विभीषणयुद्धं.]

4 ab) D1 त्रि- (for ऽपि). Ñ V B D1–7.9–11.13 -पट्टिशैः. Ś D8.12 विभीषणशरांस्तेपि प्रासशूलासिपट्टिसैः (Ś1 °शैः). —c) Ś Ñ2 B2.3 D1.2.8.12 वीरा; D13 धीरा; G1 शूरा (for वीरान्). —d) Ś B2.3 D4.8.12 राक्षसा सुमहाबलाः (B2.3 D4 राक्षसोत्तमान् [B2 °माः]).

5 a) D3 अभिवृतः (for परि°). —b) Ś V2 D1–4.8.12.13 स तदाभूद्; B1 तदाभूच्च; D6 सर्वदा च (for स तदा तु). —cd) Ñ V D2.4.13 स्व (Ñ V स) यूथानां; B2 स मुख्यानां; D1 स्वयुद्धानां (sic); D7 प्रसुप्तानां; D10.11 G1 प्रधृ (G1 °कृ) ष्टानां (for प्रहृष्टानां). Ś D8.12 यथैव मध्ये यूथस्य; B1 बभौ मध्येषु यूथानां; B4 बभौ युद्धे स यूथस्य; D3 बभौ च मध्ये यूथानां (for c). V3 B1 करभानाम्. Ś2 D8.12 महा- (for इव). B3 बभौ युद्धे स यूथानां शरभो वा द्विपायिनां.

6 V3 om. 6. —a) D7 संचोदयामास; D9 संबोधमानो वै; D10.11 T1 G M1.2 Ct सं (T1 स) चोदमानो वै. ❀ Ct: संचोदमानः संचोदयमानः. ❀ —b) D5.9 G3 -गण-; D6 T2.3 -गणान्; D7.10.11 T1 -वध- (for -रण-). G1 -प्रियः (for -प्रियान्). ❀ Cv.r: 'ततः संचोदयामास हरीन्रक्षोवध (Cv °यानो हरीन्रणगण) प्रियान्' इति पाठः. ❀ —For 6ab, Ś B1 D1–4.8.12.13 subst.:

1684* स संचोदयमानस्तु हर्यृक्षान्वानरान्रणे ।

[B1 स संदेशयमानस्तु; D1–3 स संनो (D3 °मो) दयमानस्तु; D4 स च (च *sup. lin.*) संचोदयामास (for the prior half). D13 हर्षयन् (for हर्यृक्षान्). B1 वारयन् (for वानरान्).];

while Ñ V1.2 B2–4 subst.:

1685* संचोदयन्नसावृक्षान्वानरान्रणगर्वितान् ।

[B3 संप्रेरयन् (for संचोदयन्). B4 महासत्त्वान्; G (ed.) सऋक्षान्स (for असावृक्षान्). B3 बल- (for रण-). V1 (*int. lin.* also) B2 -मूर्धनि; V2 -दर्पितान् (for -गर्वितान्).]

—c) Ś D8.12 तत्र (for काले). —d) Ñ1 स विभीषणः.

एकोऽयं राक्षसेन्द्रस्य परायणमिव स्थितः ।
एतच्छेषं बलं तस्य किं तिष्ठत हरीश्वराः ॥ ७
अस्मिन्विनिहते पापे राक्षसे रणमूर्धनि ।
रावणं वर्जयित्वा तु शेषमस्य बलं हतम् ॥ ८

प्रहस्तो निहतो वीरो निकुम्भश्च महाबलः ।
कुम्भकर्णश्च कुम्भश्च धूम्राक्षश्च निशाचरः ॥ ९
अकम्पनः सुपार्श्वश्च चक्रमाली च राक्षसः ।
कम्पनः सत्त्ववन्तश्च देवान्तकनरान्तकौ ॥ १०

G. 6. 69. 14
B. 6. 89. 14
L. 6. 68. 10

7 [a]) Ñ1 एषोयं; D13 कोपाद्वै (for एकोऽयं). G2 राक्षसेंद्रश्च. —[b]) B3 प्राणप्रायम्; D13 पराङ्मुखम् (for परायणम्). Ś D8.12 इति स्थितिः (Ś1 °तः); Ñ V B D1–4.7.9–11.13 G1.2 अवस्थितः.—G1 damaged for [c].—[c]) Ś D8.12 एकस्यैव; B1 एतच्छेष्ठ-; D5.7 एतच्छेष-. Ñ V1 B4 चाद्य; V3 B2.3 चास्य (for तस्य).—[d]) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 तिष्ठध्वं किं (Ś D8.12 वै; B1 च) प्लवंगमाः; Ñ V1.3 B2–4 किं तिष्ठथ (Ñ1 °ध्वं; Ñ2 V1 B2 °त) वनौकसः; G (ed.) तिष्ठध्वं च वनौकसः.

8 [a]) B1 D6 एतस्मिन्; D2 यस्मिन्वि-; D9–11 तस्मिंश्च (for अस्मिन्वि-).—[c]) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 रावणो वै (Ś Ñ V1.2 D8.12 वि-) निहंतव्यः; V3 रावणो ***** (damaged).—[d]) Ñ1 V1 B2.4 तस्य (for अस्य). V2 B1 D2–5.13 T1 G3 M3 हतं बलं (by transp.). Ś Ñ2 D8.12 शेषं चाप्यबलं महत् (Ñ2 हतं); B3 स हि तस्य बलं महत्.

9 Ś1 om. 9–14.—[a]) D3 धीरो (for वीरो).—V3 om. 9[cd].—[cd]) B3 महारक्षो (for च कुम्भश्च). B4 कुंभश्च कुंभकर्णश्च (for [c]). Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 transp. कुम्भश्च and धूम्राक्षश्च and read [ए]व (for third च). Ñ V1 B2–4 [ए]व राक्षसः; D6.7 T2.3 G2 महाबलः (for निशाचरः).—After 9, Ñ V1.3 (after 9[ab] owing to om.) B2–4 D5–7.9–11 S ins.; while B1 ins. only l. 1 after 9:

1686* जम्बुमाली महामाली तीक्ष्णवेगोऽशनिप्रभः ।
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च वज्रदंष्ट्रश्च राक्षसः ।
संह्रादी विकटो निघ्नस्तपनो नाम एव च ।
प्रघासः प्रघसश्चैव प्रजङ्घो जङ्घ एव च ।
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च वीर्यवान् । [5]
विद्युज्जिह्वो द्विजिह्वश्च सूर्यशत्रुश्च राक्षसः ।

[(l. 1) G1 damaged from second -माली up to -वेगो. Ñ2 महावीर्यस्; V3 °कायस्; B2 °मायस्; G (ed.) °पार्श्वस् (for महामाली). B2 तीव्रवेगो. B4 महाबलः (for ऽशनिप्रभः).—(l. 2) V3 damaged from कोप up to 10[b]. B4 यज्ञकेतुश् (for °कोपश्).—(l. 3) D5.7 T1 G2.3 संह्रादिर्, D5.6 G1.3 M5 विकचो; T2 विकलो (for विकटो). Ñ V1 B2–4 चैव; D6.7.10.11 M5 [ऽ]रिघ्नस्; G1 M1 निंवस् (for निघ्नस्). D9 संह्रदी निकर्कपश्च (sic) (for the prior half). Ñ V1 B2–4 काल; D5 T1 G3 M3 दम; D7.9–11 मंद; G2 M5 नाद (for नाम). G (ed.) एत (sic) (for एव).—B2 D9 om. (hapl.) l. 4.—(l. 4) B4 प्रहसः; M5 प्रहस्तः (for प्रघासः). T2 G3 प्रवनश् (for प्रघसश्).Ñ1 V1 B3 प्रघसः प्रहसश्.—(l. 6) G1 damaged for the prior half. D5 T1 G3 M5 [ऽ]ग्निजिह्वश्; T2.3 विजिह्वश् (for द्विजिह्वश्). Ñ2 V1 B2–4 -चक्षुश् (for -शत्रुश्). Ñ1 सूर्याक्षश्चापि राक्षसः; D6 T2.3 सूर्यजिह्वो महोदरः (for the post. half).]

10 Ś1 om. 10 (cf. v.l. 9). V3 damaged up to 10[b] (cf. v.l. 1686*). D6 T2.3 om. (hapl.?) 10[ab].—[a]) Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 अकंपनसुपार्श्वौ च.—D9 om. (hapl.?) 10[bc].—[b]) Ś2 D8.12 चक्रसेनिश्च (D8 °क-); Ñ V1.2 B1–3 D1.2.4.13 चक्र (V2 B1 D4 वज्र) मौलिश्च (for चक्रमाली च). B4 मकराक्षो महाबलः; D3 चक्रमूलिश्च कंपनः.—After 10[ab], Ś2 V2 D1.8.12 ins. (except V2 all owing to om.); while B1 D2–4.13 (only l. 5) cont. after 1689*; L (ed.) cont. after 1688*:

1687* महोदरश्च रक्ताक्षो लम्बकर्णो महाहनुः ।
मकराक्षातिकायौ च त्रिशिराश्चातिवीर्यवान् ।
प्रघसो जम्बुमाली च महापार्श्वश्च वीर्यवान् ।
यज्ञकोपो विरूपाक्षो वज्रमुष्टिश्च राक्षसः ।
सुप्तघ्नश्चाग्निकेतुश्च रश्मिकेत्वादयस्तथा । [5]

[(l. 1) D3 महोदरमहापार्श्वौ (for the prior half).—(l. 2) Ś2 D4.8.12 मकराक्षोतिकायश्च (for the prior half). Ś2 D8.12 [अ]पि (for second [अ]ति-).—(l. 3) V2 D2–4 च (D2 [अ]ति-) वेग- (for च वीर्य-).—(l. 4) Ś2 D8 यज्ञकोपी; D3 वज्रकोपो. Ś2 वीर्यवान् (for राक्षसः).—(l. 5) Ś2 D8.12 सुप्तवश्. D3 शांति- (for चाग्नि-). D1 om. रश्मिके. V2 तदा (for तथा).]

—Ś2 D1.8.12 om. 10[cd].—[c]) B1 D2.7.13 सत्त्वसंपन्नो. Ñ1 V1.3 B2–4 त (B4 अ) थापरौ सत्त्ववंतौ; Ñ2 मकराक्षो महेष्वासो; D3 सुदृढं सत्त्वसंपन्नो; D4 अकंपनस्तु संपन्नो; D6 T2.3 G2 M1.2 अकंपनः सत्त्ववंतौ; T1 G1.3 M3.5 कंपनः सत्त्ववंतौ च (M3 तौ).—After 10, Ñ V1.3 B2–4 L (ed.) ins.:

1688* अतिकायो महावीर्यस्त्रिशिराश्चापि कोपनः ।

[Ñ1 B2 [अ]ति-; V3 B3 [इ]ति (for [अ]पि).]; while B1 D2–4.13 ins.:

1689* प्रजङ्घः प्रघसश्चैव शोणिताक्षश्च राक्षसः ।

[D4 प्रहसश् (for प्रघसश्). D2 प्रजजंघः प्रहसश्च (unmetric); D3 प्रघसश्च महातेजाः (for the prior half). D13 स (for च).]

G. 6. 69. 15
B. 6. 80. 15
L. 6. 68. 13

एतान्निहत्यातिबलान्बहून्राक्षससत्तमान् ।
बाहुभ्यां सागरं तीर्त्वा लङ्घ्यतां गोष्पदं लघु ॥ ११
एतावदिह शेषं वो जेतव्यमिह वानराः ।
हताः सर्वे समागम्य राक्षसा बलदर्पिताः ॥ १२
अयुक्तं निधनं कर्तुं पुत्रस्य जनितुर्मम ।
घृणामपास्य रामार्थे निहन्यां भ्रातुरात्मजम् ॥ १३
हन्तुकामस्य मे बाष्पं चक्षुश्चैव निरुध्यते ।
तदेवैष महाबाहुर्लक्ष्मणः शमयिष्यति ।
वानरा घ्नन्तु संभूय भृत्यानस्य समीपगान् ॥ १४
इति तेनातियशसा राक्षसेनाभिचोदिताः ।
वानरेन्द्रा जहृषिरे लाङ्गूलानि च विव्यधुः ॥ १५
ततस्ते कपिशार्दूलाः क्ष्वेडन्तश्च मुहुर्मुहुः ।
मुमुचुर्विविधान्नादान्मेघान्दृष्ट्वेव बर्हिणः ॥ १६

---

11 Ś$_{1}$ om. 11 (cf. v.l. 9). —^{a}) D$_{6}$ T$_{2.3}$ हत्वा हि; D$_{13}$ महति (for निहत्य). V$_{2}$ तान्निहत्य च (for एतान्निहत्य). Ś$_{2}$ V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ संग्रामे; Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ बलिनो (for [अ]तिबलान्). —^{b}) Ś$_{2}$ Ñ$_{1}$ V$_{3}$ D$_{8.12.13}$ G$_{1}$ -पुंगवान्; G$_{3}$ -संमतान् (for -सत्तमान्). V$_{2}$ सुबहून्राक्षसोत्तमान्. —V$_{3}$ damaged for 11^{c} – 12^{c}. —^{d}) V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1}$ लंघितं (B$_{1}$ °तुं) (for लङ्घ्यतां). V$_{2}$ D$_{1.2}$ गोपदं; D$_{3.4.13}$ गोः पदं (for गोष्पदं). Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ यथा (for लघु).

12 Ś$_{1}$ om. 12 (cf. v.l. 9). V$_{3}$ damaged for 12^{abc} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ B$_{2-4}$ एतच्; B$_{1}$ D$_{1-4.6.9-11.13}$ T$_{2.3}$ M$_{5}$ एव (for इह). D$_{4}$ ते (for वो). Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ इदमेवावशिष्टं वो. —^{b}) Ś$_{2}$ D$_{1-4.8.13}$ हंतव्यम्; B$_{1}$ हंतव्या; D$_{12}$ हर्तव्यम् (for जेतव्यम्). Ś$_{2}$ Ñ V$_{1.2}$ B$_{1-3}$ D$_{3-5.8-12}$ T$_{1}$ G इति; B$_{4}$ इ* (for इह). —^{c}) Ś$_{2}$ Ñ$_{1}$ V$_{1.2}$ B$_{1}$ D$_{8.12}$ घ्नत; D$_{1-4.13}$ घ्नंतः (for हताः). B$_{4}$ समाशस्य (sic); G$_{2}$ समागत्य. —^{d}) Ś$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ राक्षसं बलदर्पितं.

13 Ś$_{1}$ om. 13 (cf. v.l. 9). —^{a}) Ñ V$_{3}$ B$_{2.4}$ निधने. Ś$_{2}$ Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.8.12.13}$ कामं (for कर्तुं). —^{b}) M$_{5}$ च पितुर् (for जनितुर्). Ś$_{2}$ V$_{1.2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ मया पुत्रस्य वानराः; Ñ V$_{3}$ B$_{2-4}$ पुत्रस्य यतितुं मया. —After 13^{ab}, Ś$_{2}$ Ñ V B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.12.13}$ ins.:

1690* न तु मे रामतुष्ट्यर्थमकार्यं भुवि विद्यते ।
वधोपायो वधश्चेति सममाहुर्मनीषिणः ।
तत्पातकमुपातिष्ठे रामसिद्धिं प्रयोजनम् ।

[(l. 1) Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ ननु (D$_{8}$ न*) मे; Ñ V$_{1.3}$ B$_{2.4}$ अथवा; D$_{3}$ न तु तद् (for न तु मे). Ś$_{2}$ D$_{8.12.13}$ य (D$_{13}$ म)त्कार्यं (for अकार्यं). D$_{13}$ वर्तते (for विद्यते). Ñ V$_{1.3}$ B$_{2.4}$ किं न कुर्यां वि (V$_{3}$ °र्यांद्वि; B$_{4}$ °र्यां हि)गर्हितं (for the post. half). —(l. 2) V$_{3}$ damaged from पायो up to पु (see var.) in l. 3. D$_{4}$ वलोपायो. Ñ V$_{1}$ B$_{2.4}$ [ए]व (for [इ]ति). Ñ V$_{1.2}$ B$_{2.4}$ D$_{1-4.13}$ तुल्य (V$_{2}$ D$_{1-4.13}$ सम)दोषमिदं द्वयं (for the post. half). —(l. 3) Ś$_{2}$ D$_{4.8.12}$ उत्- (for तत्). D$_{3}$ उपातिष्ठेत्. D$_{3.13}$ -सिद्धि- (for -सिद्धिं). D$_{1.2.12}$ प्रयोजयन्. Ñ V$_{1.3}$ B$_{2.4}$ तत्पापमुपतिष्ठेयं पु (V$_{3}$ damaged up to पु)त्रस्य निधनं प्रति.]

—^{c}) Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ त्यक्त्वा च (for अपास्य). D$_{7}$ G$_{2}$ रामार्थं. —D$_{6}$ reads from 13^{d} (except नि) up to 14^{d} in marg. —^{d}) Ś$_{2}$ V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ हनिष्ये; Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ निहन्मि (for निहन्यां). D$_{2}$ रावणात्मजं.

14 Ś$_{1}$ om. 14 (cf. v.l. 9). D$_{6}$ reads in marg. up to 14^{d} (cf. v.l. 13). V$_{3}$ om. 14^{ab}. —^{a}) G$_{1.2}$ बाष्पश्; Cm.g.t as in text (for बाष्पं). M$_{5}$ प्रहर्तुमद्य मे बाष्पश्. —^{b}) D$_{5}$ T$_{1}$ G$_{3}$ [अ]पि (for [ए]व). D$_{5.6.9-11}$ T$_{1}$ G M Cm.g.t निरु (G$_{1}$ °ब)ध्यति (for निरुध्यते). ❀ Cm.g.t: निरुध्यति निरुणद्धि. ❀ —For 14^{ab}, Ś$_{2}$ Ñ V$_{1.2}$ B D$_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1691* प्रहर्तुकामस्य तु मे वैक्लव्यं जायते महत् ।

[Ñ V$_{1}$ B$_{2-4}$ हि; D$_{1}$ च (for तु). Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ वै; D$_{4}$ om. (subm.) (for मे). Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ वक्तव्यं (for वैक्लव्यं). Ñ V$_{1}$ B$_{2-4}$ चक्षुर्बाष्पेन रुध्यते (B$_{2}$ बध्यति) (for the post. half).]

—^{c}) Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ तमिमं वा; Ñ V B$_{1.4}$ तदेनं वै; B$_{2.3}$ तमेनं वै (B$_{3}$ स); D$_{1.2}$ तदेतं हि (D$_{2}$ वै); D$_{3.4}$ तदेतद्वै; D$_{5-7.10.11}$ T$_{1}$ G M$_{3}$ तमेवैष; D$_{13}$ तदेवं वो; T$_{2}$ तदेषैव (archaic); T$_{3}$ तदेष एव (hypm.); M$_{5}$ तमेष वै. —V$_{3}$ damaged from म in ^{e} up to ^{f}. —^{e}) Ś$_{2}$ Ñ V$_{1.2}$ B$_{1.3}$ D$_{1.4-7.9-13}$ M$_{3}$ Ct घ्नत; B$_{3.4}$ T$_{2.3}$ हत; D$_{8}$ चूत (sic) (for घ्नन्तु). B$_{3}$ भूयिष्ठान्; D$_{4}$ संस्तूय (for संभूय). ❀ Ck: घ्नत हतेति यावत् । अनुनासिकलोपाद्यभावश्छान्दसः ।; so also Ct. ❀ —^{f}) B$_{2}$ D$_{4}$ तस्य; D$_{13}$ आत्म- (for अस्य).

15 ^{a}) Ś V$_{1}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ [अ]थ (D$_{1}$ [अ]भि-) तर (V$_{1}$ सह)सा; B$_{4}$ D$_{11}$ [अ]भि (D$_{11}$ [अ]पि)यशसा (for [अ]तियशसा). —^{b}) B$_{1}$ [अ]भिदेशिताः; D$_{1.2}$ [अ]भिनोदिताः. B$_{2}$ रक्षसा चाभिचोदिताः. —^{c}) B$_{3}$ वानरा जहृषुश्चैव; D$_{13}$ वानरेंद्राश्च जहृषुर्. —Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ transp. 15^{d} and 16^{d}. —^{d}) B$_{1}$ D$_{3.4}$ वि- (for च). Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ चिक्षिपुः (for विव्यधुः). Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ समारोपितविक्रमाः.

16 ^{a}) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ B$_{2.3}$ D$_{9-11}$ तु (for ते). Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ ते लब्धलक्ष्याः (D$_{1-4.13}$ °क्षाः) कपयः. —^{b}) D$_{5-7}$ T G$_{2.3}$ M$_{1-3}$ क्ष्वेलंतश्च. D$_{9-11}$ पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). Ś Ñ V (V$_{3}$ damaged except प्रे) B

जाम्बवानपि तैः सर्वैः स्वयूथैरभिसंवृतः ।
अश्मभिस्ताडयामास नखैर्दन्तैश्च राक्षसान् ॥ १७
निघ्नन्तमृक्षाधिपतिं राक्षसास्ते महाबलाः ।
परिवव्रुर्भयं त्यक्त्वा तमनेकविधायुधाः ॥ १८
शरैः परशुभिस्तीक्ष्णैः पट्टिसैर्यष्टितोमरैः ।
जाम्बवन्तं मृधे जघ्नुर्निघ्नन्तं राक्षसीं चमूम् ॥ १९

स संप्रहारस्तुमुलः संजज्ञे कपिरक्षसाम् ।
देवासुराणां क्रुद्धानां यथा भीमो महास्वनः ॥ २०
हनूमानपि संक्रुद्धः सालमुत्पाट्य पर्वतात् ।
रक्षसां कदनं चक्रे समासाद्य सहस्रशः ॥ २१
स दत्त्वा तुमुलं युद्धं पितृव्यस्येन्द्रजिद्युधि ।
लक्ष्मणं परवीरघ्नं पुनरेवाभ्यधावत ॥ २२

G. 6. 69. 29
B. 6. 89. 27
L. 6. 68. 27

D1–4.8.12.13 प्रेक्ष्य युद्धं विभीषणं. —^{c}) M1.2 विपुलान् (for विविधान्). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 भूयो जहृषिरे कामं; Ñ V1.3 B2–4 बभूवुर्हृष्टमनसो. —Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 transp. 15^{d} and 16^{d}. —^{d}) Ñ1 B3.4 G2 M1.2 मेघं. Ś1 V2 B1 D2–4.5.7.13 T2.3 G1.3 [ए]व (for [इ]व).

17 ^{a}) B3 ऋक्षैः; D1.2.4.13 सार्धं (for सर्वैः). —^{b}) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 यूथपैर्; Ñ2 V1.3 B2.4 D5.6 T2.3 स(D6 सु)यूथैर्; D10 सयूथ्यैर् (for स्वयूथैर्). B2.3 D12 T3 G2 M5 अपि (for अभि-). D11 सर्वयूथैः स संवृतः. —Ś D8.12 om. 17^{cd}. —^{c}) D5.10.11 तेऽश्मभिस्. V3 D6.9–11 M5 ताडयामासुर्. B1 D1–4.13 असूदयत्पर्वताग्रैर्. —^{d}) D1 तलैर् (for नखैर्).

18 V3 om. 18^{ab}. —^{a}) G3 ते निघ्नन् (for निघ्नन्तम्). —^{b}) G3 सु- (for ते). Ś B1 D1–4.8.12.13 राक्षसाः सचिवैः सह. —^{c}) B4 D9–11 परिभर्त्स्य; D6 T2.3 M5 परिसस्रुर्; M1.2 प्रजहुश्च (for परिवव्रुर्). —^{d}) Ś D8.12 तमेकं विबुधारयः; B1 D13 तमेकं(D13 ते नैक-) विविधायुधाः.

19 V3 om. 19^{ab}. —^{a}) Ś B1 D1–4.8.12.13 घोरैः (for शरैः). G2 परश्वधैस्. —^{b}) D5–7.9–11 पट्टि(D5 °ट्ट)शैर्. D6.7 T2.3 मुष्टि- (for यष्टि-). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 भिंदि(Ñ V1.2 B D4 °दि)पा(D1 °डमा; D3 °डिमा)लैश्च राक्षसाः. —^{c}) Ñ V B2–4 रणे (for मृधे). Ś B1 D1–4.8.12.13 आजघ्नु(D13 °चक्षु [sic])र्ऋक्षाधिपतिं. —^{d}) D6 T2.3 घोरा वै राक्षसास्तदा.

20 ^{ab} = 6.73.8^{ab}. —^{a}) D2 संप्रहारस्तु तुमुलः. —^{b}) G1 हरिरक्षसां. —^{c}) T2.3 युद्धानां(sic); M1.2 योधानां (for क्रुद्धानां). —^{d}) D6 तथा. Ś Ñ(Ñ1 marg. also; orig. as in V) B1 D1–4.8.12 पुराभवत्; B3 पराक्रमः (for महास्वनः). V B2.4 यथा भीमपराक्रमः.

21 ^{a}) Ñ V B2.4 D2–4.13 चापि; B1 चैव (for अपि). —^{b}) Ñ तानुद्यम्य स; V1 B D1–4.13 शा(V1 D1 सा)ल(B3 सानु; B4 शिला)मुद्यम्य(D4 °त्पाट्य); V2.3 D5–7.9–11 T1 M5 सानुमुत्पाट्य. B3 युध्यतां; B4 D4.7.13 G2 M3 वीर्यवान् (for पर्वतात्). G1 समुत्पाट्य च पर्वतान्. —After 21^{ab}, D7.9–11 G1 ins.; while M1.2 ins. after 21:

1692* स लक्ष्मणं स्वयं पृष्ठादवरोप्य महामनाः ।

—V3 om. 21^{cd}. —^{d}) D7 G2 शतशोऽथ; D9–11 Ct दुरासा-(D9.11 °स [unmetric])दः; G1 M1.2.5 दुरासाद्यं(G1 °साद्यः; M5 °वारः) (for समासाद्य). Ś D1.8.12 दंडपाणिरिवांतकः; Ñ V1.2 B2–4 संग्रामे लोमहर्षणं(Ñ1 V1.2 B4 °णे); B1 D2–4.13 दंडहस्त इ(D4 ए [unmetric])वांतकः; D6 T2.3 सर्वभूतभयावहं. ❀ Ct: दुरासादः । परैर्दुरासद इत्यर्थः. ❀ —After 21, Ś Ñ V(V3 ins. only l. 3 after 21^{ab} owing to om.) B1.2.4 D1–4.8.12.13 ins.:

1693* गिरेरुत्पाट्य शिखरं प्रचिक्षेप स वीर्यवान् ।
तेनाहतातिवेगेन रक्षसां विंशतिस्तदा ।
विभीषणश्च संक्रुद्धो धनुष्पाणिर्महाबलः ।
सामात्यस्तत्र संग्रामे जघ्ने रक्षोगणांस्तदा ।

[Ñ V1 B2.4 D1–3.13 om. l. 1–2. —(l. 2) V2 B1 D4 हतानि तस्य वेगेन शतानि दश रक्षसां. —Ś1 om. from l. 3 up to 32. —(l. 3) V1 सु-; D2 तु (for च). B4 अवस्थितः (for महाबलः). —(l. 4) D3 समेत्य; D4 स मान्यस् (for सामात्यस्). V1 illeg. for जघ्ने रक्षोगणां. Ñ2 B2 [ऽ]हनद्; V2 B4 जघ्नु(sic) (for जघ्ने). V2 B1.2.4 तथा (for तदा). Ñ1 न्यहनद्रक्षसो गणान् (for the post. half).]

—Then D13 cont.:

1694* ततस्तौ च महात्मानौ समरे राक्षसर्षभौ ।
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तौ मेघनादविभीषणौ ।
तद्युद्धमभवद्घोरं समेत्यान्योन्यमोजसा ।
जीमूतयोरिवाकाशे शब्दो वातुलयोस्तथा ।
धनुर्मुक्तः स्वनोत्कृष्टः श्रूयते हि रणाजिरे । [5]
देवदानवगन्धर्वाः किंनराः समहोरगाः ।
अन्तरिक्षगतास्तस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् ।
विद्धमन्योन्यगात्रेषु द्विगुणं बध्यतेऽपरः ।
कृतप्रतिकृतान्योन्यं चक्रतुस्तौ रणाजिरे ।
बाणौघसत्तमाः सर्वा दिशः सविदिशस्तथा । [10]
संक्षुब्धा वसुधा चैव समन्ताच्च प्रकाशिरे ।

22 Ś1 om. 22 (cf. v.l. 1693*). —^{a}) Ś2 D8.12 कृत्वाथ; V2 B1 D1–4.13 दत्त्वाथ(V2 D3 °त्वा सु-; D13 °त्वा तु) (for स दत्त्वा). —^{b}) Ś2 Ñ V2 B1 D1–3.8.12.13 तदा; V1.3 रणे; B2–4 D4 तथा; D7.9–11 बली (for युधि). —^{c}) V3 D9–11 परवीरघ्नः. —^{d}) Ś2 D8 व्यधावत; D1 [अ]भ्यवर्तत. D3 पुनरभ्यवधावत.

G. 6. 69. 30
B. 6. 89. 27
L. 6. 68. 28

तौ प्रयुद्धौ तदा वीरौ मृधे लक्ष्मणराक्षसौ ।
शरौघानभिवर्षन्तौ जघ्नतुस्तौ परस्परम् ॥ २३
अभीक्ष्णमन्तर्दधतुः शरजालैर्महाबलौ ।
चन्द्रादित्याविवोष्णान्ते यथा मेघैस्तरस्विनौ ॥ २४
न ह्यादानं न संधानं धनुषो वा परिग्रहः ।
न विप्रमोक्षो बाणानां न विकर्षो न विग्रहः ॥ २५
न मुष्टिप्रतिसंधानं न लक्ष्यप्रतिपादनम् ।
अदृश्यत तयोस्तत्र युध्यतोः पाणिलाघवात् ॥ २६
चापवेगप्रमुक्तैश्च बाणजालैः समन्ततः ।
अन्तरिक्षेऽभिसंछन्ने न रूपाणि चकाशिरे ।
तमसा पिहितं सर्वमासीद्भीमतरं महत् ॥ २७

---

23 Ś1 om. 23 (cf. v.l. 1693*). —a) B3 प्रसक्तौ; D2 M1.2.5 °युक्तौ; D4 °वृद्धौ; G1 °सिद्धौ (for प्रयु द्धौ). Ś2 D8.12 युयुधाते; Cm.t as in text (for तौ प्रयुद्धौ). Ñ V B D1–4.13 पुनर्; G1 महा- (for तदा). —b) Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 रणे; D6 T2.3 युधि; G1 उभौ; M1.2 युद्धे (for मृधे). Ñ B2–4 राक्षसलक्ष्मणौ (by transp.). —c) Ś2 D8.12 शरवर्षेण वर्षंतौ; V2 B1 D1–4.13 शरवर्षैर्वि (V2 B1 D4 °र्षं वि)वर्षंतौ. —d) B1 च (for तौ). Ñ1 गर्जंतौ च; Ñ2 B2.3 विनिघ्नंतौ; V1 B4 निघ्नंतौ च (for जघ्नतुस्तौ).

24 Ś1 om. 24 (cf. v.l. 1693*). —a) Ś2 D8.12 अन्योन्यम् (for अभीक्ष्णम्). D4 तद्दधतुस्तौ (for अन्तर्दधतुः). —b) B1 D4.13 शरवर्षैर् (D4 °र्षं) (for °जालैर्). —D4 om. 24^{cd}. —d) Ś2 D8.12 घन-; Ñ V1 B2.3 महा-; D3 तथा; G3 यदा (for यथा). B1 D7.9.11 मेघौ (for मेघैस्). Ñ V2.3 B2–4 समावृतौ; V1 इव वृतौ (for तरस्विनौ). D6.13 T2.3 यथा मेघांतरस्थितौ. —After 24, Ś2 V2 B1.2 D1–3.8.12.13 ins.:

1695* शरौघान्विसृजन्तौ तु शुशुभाते शुभाननौ ।
विवर्षन्तौ च सलिलं मेघाविव महाबलौ ।

[(l. 1) V2 च; D2 हि; D12 तौ (for तु). D13 सुशोभनौ. —(l. 2) Ś2 D3.8.12 प्रव (D3 विक)र्षंतौ. Ś2 D2.8.12 हि; B1 तु (for च).

25 Ś1 om. 25 (cf. v.l. 1693*). —a) B4 ह्यादाने; T2 ह्याधानं. Ś2 V B1 D1.3.4.8.12.13 नादाने नैव (Ś2 D8.12 न च) संधाने; Ñ B2.3 न ह्यादाने न संधाने; D2 निदाने नैव संधानं. —D5 om. (hapl.) 25^{b} – 26^{a}. —b) B1.4 D1.4 धनुषोर्; B3 न धनुर् (for धनुषो). Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 न (Ñ V B2–4 वा) परिग्रहे (D12 विकर्षणे). —V3 om. 25^{c} – 26^{b}. V1 om. (hapl.?) 25^{cd}. —c) Ś2 Ñ2 V2 B2–4 D1–3.8.12.13 विप्रमोक्षे (Ś2 °*[moth-eaten]); B1 D4 विमोक्षे च (for विप्रमोक्षो). —d) D7.9 M1.2 संग्रहः (for विग्रहः). Ś2 Ñ B D1–4.8.12.13 न वि (B2 विप्र; B4 न च; D4 परि)कर्षे न वि (Ñ B2–4 सं)ग्रहे.

26 Ś1 om. 26 (cf. v.l. 1693*). V3 om. 26^{ab}; D5 om. 26^{a} (for both cf. v.l. 25). —a) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12 -संधाने (for -संधानं). D13 न च मुष्टिप्रसंधाने. —D1 om. 26^{b}. —b) D3–5.9.13 T1 G M5 लक्ष- (for लक्ष्य-). Ñ V1.2 B D2–4.13 -प्रतिपादने. Ś2 D8.12 न च लक्ष्यप्रभेदने. —c) M1.2 अलक्ष्यत. Ś2 D8.12 शैघ्र्ये; Ñ V B1–3 D1–4.13 शैघ्र्याद्; B4 शैघ्र्यं (for तत्र). —d) Ś2 Ñ V B D1–4.8.12.13 पाणि (Ñ V1.3 B2–4 हस्त)लाघवं.

27 Ś1 om. 27 (cf. v.l. 1693*). —a) B4 वायु- (for चाप-). B1.3 तु (for च). Ñ2 V1.3 B2.4 D4–7.10.11 G3 Ct -प्रयुक्तैश्च; M1–3 -विनिर्मुक्तैर् (M3 °क्त-) (for -प्रमुक्तैश्च). D13 चापादागत्य मुक्तैश्च. —b) V3 damaged for जालैः समन्ततः. —D6 reads 27^{cd} (except अन्त) in marg. —c) B1 D4.6 अंतरीक्षे. Ś2 Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 G2 प्रतिच्छन्ने (D13 °न्नैर्); B3 च प्र°; D7 [ऽ]पि सं°; D9–11 °संपन्ने; G1 M3.5 हि सं°; M1.2 [ऽ]ति° (for ऽभिसंछन्ने). —d) M5 रूपाणि न (by transp.). —After 27^{cd}, D5–7.9–11 S ins.; Ñ V (V3 after 28^{cd}, owing to om.) B2–4 G (ed., l. 1–2) ins. only l. 1–3 after 28:

1696* लक्ष्मणो रावणिं प्राप्य रावणिश्चापि लक्ष्मणम् ।
अव्यवस्था भवत्युग्रा ताभ्यामन्योन्यविग्रहे ।
ताभ्यामुभाभ्यां तरसा विसृष्टैर्विशिखैः शितैः ।
निरन्तरमिवाकाशं बभूव तमसावृतम् ।
तैः पतद्भिश्च बहुभिस्तयोः शरशतैः शितैः । [5]
दिशश्च प्रदिशश्चैव बभूवुः शरसंकुलाः ।

[(l. 2) Ñ V B2.3 [अ]भवच्चोग्रा. B4 व्यवस्थाश्चाभवच्चोग्रा (for the prior half). Ñ1 V2 B2 अन्योन्यमाहवे; V1 °मेव हि; D5 T1 G3 °निग्रहे (for अन्योन्यविग्रहे). ❀ Cv: ताभ्यामन्योन्यविग्रहे अव्यवस्था भवति । अन्योन्यप्राप्तौ अयमेनं निगृह्णाति अयं वा एनमिति निश्चयो नास्तीत्यर्थः । ; so also Cr.m.g.; Ct: उग्रा व्यवस्था तत्तद्बाणैरयुध्यद्दानरराक्षसवधरूपा भवति । अभवदित्यर्थः । यत्तु अयमेनं निगृह्णाति स एनं वेत्यनिश्चयरूपा व्यवस्थेति व्याख्यानम्, तच्चिन्त्यम् । तस्या अव्यवस्थाया उग्रत्वस्य निरूपयितुमशक्यत्वात् । उग्रेति विशेषणवैयर्थ्याच्च. ❀ —After l. 2, Ñ B3 (marg.).4 ins.:

1696(A)* तद्युद्धमभवद्घोरं ताभ्यामन्योन्यमाहवे ।

—(l. 3) Ñ V B2–4 उभाभ्यामेव तर (V3 सह)सा (for the prior half). D5.9–11 G2 प्रसृष्टैर्. V3 damaged for -शिखैः शितैः. Ñ1 V2 D6 T2.3 निशितैः (Ñ1 V2 विविधैः) शरैः. —G3 om. (hapl.) l. 4–5.]

—V1.3 om. 27^{ef}. —e) Ñ B3.4 D5 T1 G3 M3 संवृतं; B2 [ऽ]स्यंतं तं (unmetric); G2 [ऽ]भिहतं (for पिहितं).

न तदानीं ववौ वायुर्न जज्वाल च पावकः ।
स्वस्त्यस्तु लोकेभ्य इति जजल्पुश्च महर्षयः ।
संपेतुश्चात्र संप्राप्ता गन्धर्वाः सह चारणैः ॥ २८

अथ राक्षससिंहस्य कृष्णान्कनकभूषणान् ।
शरैश्चतुर्भिः सौमित्रिर्विव्याध चतुरो हयान् ॥ २९

ततोऽपरेण भल्लेन सूतस्य विचरिष्यतः ।
लाघवाद्राघवः श्रीमाञ्शिरः कायादपाहरत् ॥ ३०

G. 6. 69. 40
B. 6. 89. 42
L. 6. 68. 0

—f) D10.11 Ct प्रतिभयं (for भीमतरं). Ś2 V2 B1 D1–4.8.12 भृशं; Ñ B2–4 नभः (for महत्). D13 आसीद्भीमतमाशुभं. —After 27, D5–7.9–11 S ins. :

1697* अस्तं गते सहस्रांशौ संवृतं तमसेव वै ।
रुधिरौघा महानद्यः प्रावर्तन्त सहस्रशः ।
क्रव्यादा दारुणा वाग्भिश्चिक्षिपुर्भीमनिस्वनम् ।

[(l. 1) D9–11 संवृते. D9 T2.3 M1.2 तमसैव; D10.11 तमसा च. D7 G3 M1–3 हि (for वै). —(l. 2) D6 G1 M1–3 रुधिरौघ-. —(l. 3) D6.7 G1.2 -निः(G1.2 -नि)स्वनाः ; D9–11 -नि(D9 -निः)स्वनान्.]

28 Ś1 om. 28 (cf. v.l. 1693*). —a) Ś2 D8.12 तदानीं न (by transp.); Ñ V B2–4 D4 न तदा प्र- ; D1–3 न तदा वि- ; D6 T2.3 G1.2 M5 न(T2 स) तदापि; D13 तदा न हि; M1.2 न तदाभि- (for न तदानीं). —b) Ś2 Ñ2 V B1.3.4 D1–5.7–13 T1 G1.3 M3.5 च जज्वाल (by transp.); Ñ1 B3 प्रजज्वाल. —c) Ñ V B2–4 लक्ष्मणायेति; D4 सर्वलोकेभ्य; G1 देवलोकेभ्यो (for लोकेभ्य इति). —d) Ś2 D1.8.12 जेपुस्तत्र; V3 D5–7.9–11 T1 G M5 जजल्पुस्ते; D2.3.13 पेतु(D3 जगु ; D13 [with hiatus] ऊचु)स्तत्र; D4 इति जेपुर् (for जजल्पुश्च). Ñ V1.2 B जजल्पुः(B1 जेपुस्ते) परमर्षयः . —After 28cd, V3 ins. only l. 1–3 of 1696* ; while B3 ins. :

1698* स्वस्त्यस्तु मेघनादाय जजल्पू राक्षसोत्तमाः ।

—V3 om. 28e – 29b. —e) Ś2 V2 B1 D1–4.8.12 T2 M1.2 चा(B1 ना)पि(V2 चैव; M1.2 °त्र) गंधर्वाः ; Ñ1 D7 चापि संतुष्टा(D7 °प्राप्ता) ; Ñ2 V1 B2–4 D9–11 चापि(Ñ2 चैव; V1 D9.11 °त्र) संतप्ताः; D13 चापि गगणान् (sic) (for चात्र संप्राप्ता). —f) Ś2 V2 B1 D1–4.8.12 T2 संत्रस्ताः ; M1.2 सिद्धाश्च (for गन्धर्वाः). Ñ V1 B2–4 चारणैः सह (by transp.); T3 सह राक्षसैः ; M3 सहचारणाः (for सह चारणैः). D13 महोल्काश्चापि सस्वनाः . —After 28, Ñ V1.2 B2–4 G (ed., l. 1–2) ins. only l. 1–3 of 1696*.

29 Ś1 om. 29 (cf. v.l. 1693*). V3 om. 29ab (cf. v.l. 28). —a) Ñ V1 B2–4 D3 -पुत्रस्य (for -सिंहस्य). —b) Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 काला(D13 करा)न्कनक- ; Ñ V1 B2–4 हृष्टा(Ñ V1 कृष्णा)न्कांचन- ; L (ed.) कालान्कांचन- (for कृष्णान्कनक-). B3 -भूषितान्. —c) V3 damaged for शरै. G1 चिच्छेद (for सौमित्रिर्). —D13 om. (hapl.) from 29d up to the prior half of l. 1 of 1699*. —d) B1 चिच्छेद (for विव्याध). —After 29, Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 ins. :

1699* ततः प्रसन्नं सौमित्रिर्नाराचमभिलक्षितम् ।
शत्रुप्रमथनं वीरः क्रुद्धः सर्पमिवाददे ।

[D13 om. up to the prior half of l. 1. —(l. 1) Ś2 V1 B1 D1.2.4.8 प्रहस्य ; D3.13 प्रशस्तं (for प्रसन्नं). D13 नाराचैर्. B1 अतिलक्षितं ; B3 असिलक्षणं. Ś2 D8.12 निशितं बाणमुद्यतः (for the post. half). —(l. 2) B3 -प्रमथने. Ś2 V2 B1 D1–4.8.12.13 शत्रुवीर्य(Ś2 °र)प्रमथनं (for the prior half). B3 क्रुद्धं (for क्रुद्धः). Ś2 D8.12 क्रुद्धं सर्पमिवादधे; B1 D1–4.13 सर्पं क्रुद्धमिवाददे (for the post. half).]

30 Ś1 om. 30 (cf. v.l. 1693*). Ś2 D8.12 om. 30. a) T3 शरेण (for ऽपरेण). —After 30a, D5–7.9–11 S ins. :

1700* पीतेन निशितेन च ।
संपूर्णायतमुक्तेन सुपत्रेण सुवर्चसा ।
महेन्द्राशनिकल्पेन.

[(l. 1) D6 T2.3 दृढेन; M1.2 शितेन; Ck.t as above (for पीतेन). D9 वि * खेन * ; M1.2 नतपर्वणा. —(l. 2) M1.2 -[आ]कृष्ट- ; Cg.k.t as above (for -[आ]यत-). D6 T2.3 सुपर्वणा (for सुवर्चसा).]

—d) D5–7 T अपातयत् . —For 30, Ñ V1.2 B D1–4.13 subst. ; while D5–7.9–11 S ins. only l. 1 after 30b :

1701* स तेन बाणाशनिना तलशब्दानुनादिना ।
धनुर्मेघप्रमुक्तेन यन्तुर्जीवितमाददे ।

[(l. 1) Ñ V1 B2–4 लब्धलक्ष्य- ; V2 लघुलक्ष- ; D13 ताल-शब्द- ; T2.3 पथिशब्द- (for तलशब्द-). —(l. 2) Ñ1 V1.2 D13 -प्रयुक्तेन; D1–4 -प्रसूतेन (for -प्रमुक्तेन). Ñ2 स यंतुर्जीवमाददे (for the post. half).]

—After 30, D5–7.9–11 S ins. ; while Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 subst. only l. 1 for 31ab :

1702* स यन्तरि महातेजा हते मन्दोदरीसुतः ।
स्वयं सारथ्यमकरोत्पुनश्च धनुरस्पृशत् ।
तदद्भुतमभूत्तत्र सामर्थ्यं पश्यतां युधि ।
हयेषु व्यग्रहस्तं तं विव्याध निशितैः शरैः ।
धनुष्यथ पुनर्व्यग्रे हयेषु मुमुचे शरान् । [5]
छिद्रेषु तेषु बाणौघैः सौमित्रिः शीघ्रकृत्तमः ।
अर्दयामास बाणौघैर्विचरन्तमभीतवत् ।

[(l. 1) D4 सं- (for स). Ś2 D8.12 यत्नवान् (for यन्तरि). B3 हते चैव (for महातेजा). D3 G2.3 M मंदोदरी-.

G. 6. 69. 41
B. 6. 89. 46
L. 6. 68. 0

निहतं सारथिं दृष्ट्वा समरे रावणात्मजः ।
प्रजहौ समरोद्धर्षं विषण्णः स बभूव ह ॥ ३१
विषण्णवदनं दृष्ट्वा राक्षसं हरियूथपाः ।
ततः परमसंहृष्टा लक्ष्मणं चाभ्यपूजयन् ॥ ३२
ततः प्रमाथी शरभो रभसो गन्धमादनः ।
अमृष्यमाणाश्चत्वारश्चक्रुर्वेगं हरीश्वराः ॥ ३३
ते चास्य हयमुख्येषु तूर्णमुत्पत्य वानराः ।
चतुर्षु सुमहावीर्या निपेतुर्भीमविक्रमाः ॥ ३४
तेषामधिष्ठितानां तैर्वानरैः पर्वतोपमैः ।
मुखेभ्यो रुधिरं व्यक्तं हयानां समवर्तत ॥ ३५
ते निहत्य हयांस्तस्य प्रमथ्य च महारथम् ।
पुनरुत्पत्य वेगेन तस्थुर्लक्ष्मणपार्श्वतः ॥ ३६
स हताश्वादवप्लुत्य रथान्मथितसारथेः ।
शरवर्षेण सौमित्रिमभ्यधावत रावणिः ॥ ३७

Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ जघ्निवाश्चावणात्मजं; Ñ V$_{1.2}$ B$_{2.4}$ निहते राक्षसाधिपः; B$_{1}$ D$_{1-4.13}$ निहते रावणात्मजः; B$_{3}$ महात्मा राक्षसोत्तमः (for the post. half). —(l. 2) T$_{3}$ पुनश्च भृशम्; G$_{1}$ धनुश्च पुनर् (by transp.). M$_{1.2}$ पुनश्चापं समस्पृशत् (for the post. half). —(l. 3) D$_{6.7.9-11}$ T$_{2.3}$ G$_{1}$ M$_{5}$ सारथ्यं (for सामर्थ्यं). G$_{2}$ तदा (for युधि). —(l. 4) T$_{2}$ तु (for तं). —(l. 5) M$_{5}$ [अ]पि (for [अ]थ). D$_{9-11}$ व्यग्रं. —(l. 6) D$_{7}$ G$_{1}$ छिन्नेषु (for छिद्रेषु). M$_{3}$ बाणेषु (for बाणौघैः). —D$_{9-11}$ G$_{1}$ transp. the post. halves of l. 6 and 7. In the place of the post. half M$_{1.2}$ read the post. half of l. 7. D$_{6}$ T$_{2.3}$ शीघ्रविक्रमः. —(l. 7) D$_{5}$ T$_{1}$ G$_{3}$ तं घोरं; D$_{6}$ T$_{2.3}$ संक्रुद्धो; D$_{9-11}$ G$_{1}$ समरे; M$_{1.2}$ सौमित्री; M$_{5}$ निशितैर् (for बाणौघैर्). M$_{1.2}$ रावर्णि राघवानुजः (for the post. half).]

31 Ś$_{1}$ om. 31 (cf. v.l. 1693*). V$_{3}$ om. 31. —For 31^{ab}, Ś$_{2}$ Ñ V$_{1.2}$ B D$_{1-4.8.12.13}$ subst. l. 1 of 1702*. —^{c}) Ñ$_{1}$ B$_{2}$ समरोत्कर्षं; B$_{1}$ D$_{1-4.13}$ च समुद्ध- (D$_{4}$ °त्क)र्षं; B$_{4}$ समरामर्षी; T$_{2.3}$ G$_{2}$ समरे हर्षं (for समरोद्धर्षं). Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ L (ed.) जहौ च सु(D$_{12}$ स)महद्ध- (L [ed.] स समुत्क)र्षं. —^{d}) Ñ V$_{1.2}$ B D$_{6}$ च (for स). Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ विमनाश्च; D$_{1-4.13}$ विवर्णश्च (for विषण्णः स). T$_{3}$ G$_{2}$ हा.

32 Ś$_{1}$ om. 32 (cf. v.l. 1693*). —^{a}) V$_{3}$ damaged up to द. D$_{4}$ विवर्णवदनं. —^{b}) Ś$_{2}$ Ñ V B D$_{1-4.8.13}$ रावणिं (for राक्षसं). —^{c}) D$_{6}$ T$_{2.3}$ ततः समरसंतुष्टा. —^{d}) M$_{1.2}$ [अ]पि (for [अ]भि-). —For 32^{cd}, Ś$_{2}$ V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1703* प्रहर्षमतुलं गत्वा रथमस्य व्यपोथयन् ।

[Ś$_{2}$ D$_{8.12}$ तस्य (for अस्य). D$_{4}$ व्यपोहति (sic).]; while, Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ subst.:

1704* हर्षं परममापन्नास्तत्स्यन्दनमधर्षयन् ।

33 ^{ab}) T$_{2.3}$ समाधिः (for प्रमाथी). Ś$_{1}$ प्रघनः; Ñ V B$_{1-3}$ D$_{1.3.4.13}$ क्रथनः; B$_{4}$ दुःखेन (sic); D$_{2.8.12}$ प्रथनः (for शरभो). Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ शरभो (for रभसो). D$_{7.9-11}$ G$_{2}$ transp. शरभो and रभसो. Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12}$ मेघनि(Ś D$_{8.8}$ °निः)स्वनः. —V$_{3}$ damaged for ^{cd} (except श्चक्रुर्वेगं). —^{c}) B$_{4}$ अमर्षमाणाश्; D$_{13}$ प्रहर्षमाणाश्. M$_{1.2}$ तत्कर्म (for चत्वारश्). —^{d}) Ś D$_{8.12}$ प्लवंगमाः; Ñ V$_{1}$ B$_{2-4}$ अनुत्तमं (for हरीश्वराः).

34 ^{a}) Ś Ñ V B D$_{1-4.8.12.13}$ तस्य (for चास्य). D$_{6}$ ते चापि हरिमुख्येषु. —^{b}) G$_{2.3}$ M$_{3}$ उत्प्लुत्य (for उत्पत्य). —V$_{3}$ om. $34^{c}-35^{b}$. —^{c}) Ñ$_{1}$ B$_{2.3}$ [अ]पि; B$_{4}$ च (for सु-). D$_{3}$ चक्रुर्षुः सुमहाकोपा; D$_{4}$ चक्रुर्युद्धं महावीर्या. —^{d}) Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ निपेतुः सहिता (D$_{13}$ °हसा) बलात्; Ñ V$_{1}$ B$_{2.4}$ चत्वारः पेतुराहवे; B$_{3}$ चत्वारस्ते महाबलाः.

35 V$_{3}$ om. 35^{ab} (cf. v.l. 34). —^{a}) Ś$_{2}$ D$_{1.3}$ वै; Ñ V$_{1.2}$ B$_{2.3}$ तु (for तैर्). B$_{4}$ तेषामभिहतानां तु. —^{c}) Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ शोणितं (for रुधिरं). Ś D$_{8.12}$ शीघ्रं; Ñ V$_{1.3}$ B$_{2.4}$ तूर्णं; V$_{2}$ B$_{1.3}$ D$_{1-4.13}$ तीव्रं; D$_{6}$ T$_{3}$ भीमं; D$_{9}$ M$_{3}$ रक्तं (for व्यक्तं). —^{d}) V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{2.4.13}$ संप्रवर्तत (V$_{2}$ D$_{2}$ °ते); D$_{3}$ *स्स वर्तते (for समवर्तत). —After 35, D$_{5-7.9-11}$ S ins.:

1705* ते हया मथिता भग्ना व्यसवो धरणीं गताः ।

36 ^{a}) M$_{5}$ निपात्य (for निहत्य). D$_{13}$ तेमिहत्य. G$_{1}$ निहत्य ते तस्य हयान्. —^{b}) Ś Ñ V$_{3}$ B$_{2-4}$ D$_{1-3.8.12}$ निर्मथ्यैषां र(D$_{2}$ °थ्यैतात्र)थस्य (D$_{12}$ तथैव) च; V$_{1.2}$ B$_{1}$ D$_{4}$ निर्मथ्य च रथं त(B$_{1}$ हयांस्त)था(V$_{2}$ °दा); D$_{13}$ निर्मथ्यापि हयं च तत्. —^{c}) Ś B$_{1}$ D$_{1-3.8.12}$ आवृत्य; D$_{4}$ आगत्य; D$_{13}$ G$_{2}$ आ(G$_{2}$ उत्)प्लुत्य (for उत्पत्य). —^{d}) M$_{1.2}$ तस्थौ (sic) (for तस्थुर्). Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ सौमित्रेस्तस्थुर- (D$_{4}$ °स्य चा)ग्रतः.

37 V$_{3}$ om. 37. —^{a}) D$_{6}$ अथ (for अव-). D$_{13}$ सहसा समवप्लुत्य. —^{b}) Ś Ñ V$_{1.2}$ B D$_{1.3.8.12.13}$ पतित-; D$_{3}$ पातित- (for मथित-). Ñ$_{2}$ V$_{1.2}$ B$_{3.4}$ D$_{5.9-11.13}$ -सारथिः. —After 37^{ab}, B$_{3}$ ins. 1707* in marg.. —B$_{2}$ om. 37^{cd}. —^{d}) Ñ V$_{1}$ B$_{2.4}$ अभ्यवर्ष(B$_{4}$ °र्ष)त (for °धावत). —For 37^{cd}, Ś V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1706* बाणानस्यन्तमव्यग्रं बाणैः सौमित्रिमर्दयत् ।

[Ś D$_{8.12}$ वानरैः सार्धमव्यग्रो (for the prior half). V$_{2}$ B$_{1}$ D$_{1.3.12}$ आर्दयत्.]

ततो महेन्द्रप्रतिमः स लक्ष्मणः
पदातिनं तं निशितैः शरोत्तमैः ।
सृजन्तमादौ निशिताञ्शरोत्तमा-
न्भृशं तदा बाणगणैर्न्यवारयत् ॥ ३८

G. 6. 69. 48
B. 6. 89. 53
L. 6. 68. 45

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ७७ ॥

38 [b]) D_{9} G_{1} तैर् (for तं). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} युधि सूदिताश्वं; D_{6} $T_{2.3}$ निहताश्वसारथिं; $D_{7.9-11}$ G_{1} $M_{1.2.5}$ निहतैर्हयोत्तमैः (for निशितैः शरोत्तमैः). —[c]) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{5.11}$ मृजंतम् (for सृजन्तम्). B_{4} चतुरोत्तमान् (for शरोत्तमान्). —[d]) $\tilde{N}_{2}$ B_{2} D_{10} बाणगतैर्; B_{3} बाणशतैर्. $\tilde{N}_{2}$ B_{2} $D_{7.9-11}$ G_{2} $M_{1.2}$ व्यदारयत्; $T_{2.3}$ न्यदारयत्. D_{6} दृष्ट्वा परं हर्षमुपेयिवान्प्रभुः. —For 38, Ś V_{2} B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ subst.; while B_{3} ins. in marg. after 37^{ab}:

1707* ततः स सौमित्रिमथ प्रवृत्तः
स्थितः पदातिर्निहतैस्तुरंगैः ।
सृजन्तमाजौ निशितान्पृषत्का-
न्भृशातुरं बाणशतैश्चकार ।

[(l. 1) D_{13} स्थितः (for ततः). B_{3} च; $D_{2.8.12}$ om. (for स). L (ed.) सौमित्रिर्. B_{3} अथाप्रवृत्तं; D_{1} अथाप्रवृत्य; D_{2} अथाप्रमत्तं; $D_{4.13}$ अथाप्रमत्तः. V_{2} B_{1} ततः स(V_{2} om.)सौमित्रिरथोत्स्थात्भुवि(V_{2} °थ्रमत्तं) (both sic).—(l. 2) V_{2} B_{1} स्थितं; D_{4} रथात् (for स्थितः). V_{2} B_{1} पदातिं. B_{3} तुरंगमैः (for तुरंगैः).—(l. 3) V_{2} D_{13} मृजंतम् (for सृजन्तम्). V_{2} निहतान् (for निशितान्).—(l. 4) Ś $D_{8.12}$ बाणगणैश् (for °शतैश्). D_{2} नुनोद (for चकार).]

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ B $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name*: $Ś_{1}$ D_{12} रथविमर्दः; $Ś_{2}$ D_{8} रावणिरथविमर्दो; Ñ $B_{2.4}$ रथावमर्दनं; V_{1} इंद्रजिद्रथावमर्दनं; V_{2} B_{1} D_{1} इंद्रजिद्रथम(D_{1} °जिद्विम)र्दनं; B_{3} D_{12} इंद्रजिद्वधे(D_{13} °युद्धे) रथविमर्षणं(D_{13} °र्दनं); D_{2-4} इंद्रजिद्रथविमर्दनं(D_{3} °नः; D_{4} °र्दः).—*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{1}$ V_{3} $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_{2}$ B_{1} 68; $\tilde{N}_{2}$ D_{1} 71; $V_{1.2}$ 69; B_{3} 65; D_{3} 73; $D_{5-7.10.11}$ T_{1} G $M_{3.5}$ 90; D_{9} 66; T_{2} 93; T_{3} 97; $M_{1.2}$ 91. —After colophon, G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

७८

G. 6. 70. 1
B. 6. 90. 1
L. 6. 69. 1

स हताश्वो महातेजा भूमौ तिष्ठन्निशाचरः ।
इन्द्रजित्परमक्रुद्धः संप्रजज्वाल तेजसा ॥ १
तौ धन्विनौ जिघांसन्तावन्योन्यमिषुभिर्भृशम् ।
विजयेनाभिनिष्क्रान्तौ वने गजवृषाविव ॥ २
निबर्हयन्तश्चान्योन्यं ते राक्षसवनौकसः ।
भर्तारं न जहुर्युद्धे संपतन्तस्ततस्ततः ॥ ३
स लक्ष्मणं समुद्दिश्य परं लाघवमास्थितः ।
ववर्ष शरवर्षाणि वर्षाणीव पुरंदरः ॥ ४
मुक्तमिन्द्रजिता तत्तु शरवर्षमरिंदमः ।
अवारयदसंभ्रान्तो लक्ष्मणः सुदुरासदम् ॥ ५

78

Ś1 begins with ॐ.

1 D_4 reads 1^{ab} twice.—^{a}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4 (first time) हतरथो (for महातेजा).—^{b}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4(first time) हतसारथिरेव च.—After 1^{ab}, Ñ $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ D_4(after the first occurrence of 1^{ab}) ins.:

1708* ध्यानशोकपरीतात्मा भुवमाश्रित्य विष्ठितः ।

[V_1 -शक्ति- (for -शोक-). D_4 सत्त्वम् (for भुवम्). B_4 तिष्ठति; D_4 तिष्ठतः(sic) (for विष्ठितः).]

—^{c}) D_1 परमः (for परम-).—^{d}) B_3 प्रजज्वाल च (for संप्रजज्वाल).—After 1, $Ñ_2$ ins.:

1709* लक्ष्मणश्च महातेजाः समरे सत्यविक्रमः ।
विस्फार्य चापं सहसा ससर्जाजौ शिलीमुखान् ।

2 ^{b}) $Ś_1$ $Ñ_1$ V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ अभितः स्थितौ; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} इषुभिः स्थितौ (for इषुभिर्भृशम्).—^{c}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.9.12.13}$ $T_{2.3}$ विजयाय; Cm.g.k.t as in text (for विजयेन). $D_{1.3.13}$ -निःक्रांतौ; D_4 -निक्रोशौ(sic); D_7 -संक्रांतौ (for -निष्क्रान्तौ). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} शुशुभाते मदोन्मत्तौ. ❀ Cg: विजयेनेति प्रयोजने तृतीया । विजयायेत्यर्थः. ❀—^{d}) D_6 उभौ (for वने). Ś $D_{8.12}$ सिंहगजाव् ; B_1 D_4 वनगजाव् ; $D_{3.5.6}$ T $G_{1.3}$ वृषगजाव् (by transp.); Cg.t as in text (for गजवृषाव्).

3 D_5 reads 3^{ab} after l. 9 of App. I (No. 46).—^{a}) Ś $D_{8.12}$ विगर्हंतावथ; $Ñ_1$ V_2 D_6 विगर्हयंतश्च ; $Ñ_2$ तौ युध्यमानाव् ; $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ निवर्तयंतश्च ; B_1 $D_{1-4.13}$ विगर्ह(D_4 °गाह)यंताव् ; B_4 संविगर्हिताव् ; G_2 $M_{1.2}$ निगर्हयंतश्च; Cm.t as in text (for निबर्हयन्तश्च).—^{b}) Ś $B_{1.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ तौ (for ते). Ś $D_{8.12}$ -नरोत्तमौ ; V_2 $B_{1.4}$ $D_{1-4.13}$ -वनौकसां(B_4 °सौ) (for -वनौकसः).—^{c}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} भ(B_3 क)र्तारौ (for भर्तारं). V_3 D_{13} नि(D_{13} ते)-जहुर् (for न जहुर्). Ś $D_{8.12}$ तदा($Ś_1$ °तो) न जहतुर्युद्धम्; V_2 $D_{1.3}$ भर्तारौ चक्र(D_1 जह)तुर्युद्धम्; B_1 $D_{2.4}$ भर्तारौ जघ्न(D_2 रेज)तुर्युद्धे.—^{d}) Ś V_2 $D_{1.3.8.12}$ आ(D_1 ना)-पतंतौ(V_2 °तस्); B_1 $D_{2.4.13}$ संपतंतौ.—After 3, Ś V_2 B_1 $D_{1-3.4}$(only l. 1)$_{.12.13}$ ins.; while Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4(only l. 2 and then repeats 5^{cd}) ins. after l. 15 of App. I (No. 47):

1710* स क्रोधाच्च पितृव्यस्य क्रुद्धस्तैश्च हतैर्हयैः ।
प्रगृह्याभ्यर्दयच्चापं शरैर्लक्ष्मणमिन्द्रजित् ।

[(l. 1) V_2 B_2 $D_{1.2.4.13}$ क्रोधात्तु ; D_3 संक्रोधात् (for क्रोधाच्च). Ś V_2 D_{12} क्रुद्धस्यापि ; B_1 $D_{1-4.13}$ क्रुद्धश्चापि ; B_2 संक्रुद्धस्तैर् (for क्रुद्धस्तैश्च). $Ñ_1$ V_1 $B_{2.3}$ हयैर्हतैः(by transp.); $Ñ_2$ B_4 हयैर्युतः ; V_3 शरैर्हतः (for हतैर्हयैः).—(l. 2) Ś D_{12} आगृह्याभ्यद्रवच्चापं ; Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} मुहूर्तं(V_1 om.) स्तंभयामास; B_1 प्रतिगृह्यार्दयच्चापं (for the prior half.).]

—After 3, Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4(after l. 1 of 1710*)$_{.5-7.9-11}$ S ins. a passage relegated to App. I (No. 46).

4 $D_{8.13}$ om. $4-5^b$. Ś V_2 B_1 $D_{1-3.12}$ om. 4. V_3 repeats 4^{ab} and 5^{ab} after l. 37 (r.) of App. I (No. 46).—^{a}) $Ñ_1$ D_4 अभिप्रेक्ष्य; $Ñ_2$ $V_{1.3}$(both times) B_{2-4} अभिप्रेत्य ; D_6 समुद्यम्य (for समुद्दिश्य).—^{b}) D_9 आश्रितः (for आस्थितः).—^{c}) B_4 -जालानि (for वर्षाणि).

5 $D_{8.13}$ om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). Ñ V_1 B_{2-4} repeat 5 after App. I (No. 47). V_3 repeats 4^{ab} and 5^{ab} after l. 37 (r.) of App. I (No. 46).—^{a}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4}(all second time) तीव्रं ; $D_{6.7}$ तं तु ; D_{12} तत्र; G_1 यत्तु; M_5 युद्धे (for तत्तु). D_3 तदापतंतं सौमित्रिः ; D_4 युक्तमिंद्रजितं तत्तु (sic).—^{b}) $Ñ_2$ V_3 B_{2-4}(all second time) शरजालम् (for °वर्षम्). Ś V_2 B_1 $D_{1-3.12}$ शरजालममित्रजित्(V_2 B_1 °त्रहा).—V_3 om. 5^{cd}. D_4 repeats 5^{cd} after l. 2 of 1710*.—^{c}) $Ś_1$ $Ñ_2$ V_3 B_3 ($Ñ_2$ B_3 first time) $D_{3.9-11}$ G_1 आवारयद् ; D_4 (first time) अघातयद् ; D_5 अभ्यवारयद् (hypm.) (for अवारयद्). B_2(first time) असंप्राप्तो (for असंभ्रान्तो). B_4(second time) अवारयन्स संभ्रांतो.—^{d}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4(Ñ B_{2-4} both times; V_1 D_4 first time) परवीरहा ; D_6 च दुरासदं ; M_5 च सुदारुणं (for सुदुरासदम्). Ś B_1 $D_{1-3.4}$(second time)$_{.8.12.13}$ महत्परमदुःसहं; V_1 (second time) सौमित्रिः प्रहसन्निव.—After 5, Ñ $V_{1.3}$(after the first occurrence of 5^{ab}

अभेद्यकवचं मत्वा लक्ष्मणं रावणात्मजः ।
ललाटे लक्ष्मणं बाणैः सुपुङ्खैस्त्रिभिरिन्द्रजित् ।
अविध्यत्परमक्रुद्धः शीघ्रमस्त्रं प्रदर्शयन् ॥ ६
तैः पृषत्कैर्ललाटस्थैः शुशुभे रघुनन्दनः ।
रणाग्रे समरश्लाघी त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ७

स तथाप्यर्दितो बाणैः राक्षसेन महामृधे ।
तमाशु प्रतिविव्याध लक्ष्मणः पञ्चभिः शरैः ॥ ८
लक्ष्मणेन्द्रजितौ वीरौ महाबलशरासनौ ।
अन्योन्यं जघ्नतुर्बाणैर्विशिखैर्भीमविक्रमौ ॥ ९

G. 6. 70. 6
B. 6. 90. 36
L. 6. 69. 6

[owing to om.]) B2–4 (Ñ V1 B2–4 after 5 first occurrence) D4–7.9–11 S ins. a passage relegated to App. I (No. 47).

6 Before 6, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 read 9 (including 1716*) and (except V3) transp. 6^{ab} and 6^{cd}. V3 damaged for 6^{a}. —^{a}) Ś D8.12 अभेद्यं. Ś Ñ1 (marg. also).2 V1.2 B D4.8.12 भित्त्वा (for मत्वा). —^{b}) D7 T1 G2.3 M5 राघवं (for लक्ष्मणं). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 विव्याध लघुहस्तवत् (Ñ2 V1 B4 D1 °वान्). —V3 om. 6^{c}–7. —^{d}) Ś B1 D1–4.8.12.13 सुघोरैस् (for सुपुङ्खैस्). —Ñ V1 B2.4 om. 6^{e}–7. Ś V2 B1.3 D1–4.8.12.13 om. 6^{ef}. —^{f}) D6 M3 शीघ्रास्त्रं च (for शीघ्रमस्त्रं). D9 अदर्शयन्.

7 Ñ V1.2 B2.4 om. 7 (cf. v.l. 6). B3 reads in marg. 7–8. —For 7^{ab}, Ś V2 B1.3 D1–4.8.12.13 subst.:

1711* स तैस्त्रिभिरदीनात्मा ललाटस्थैः शरोत्तमैः ।

[D13 अस्त्रैर् (for त्रिभिर्).]

—^{c}) T2.3 रणाग्र-. Ś V2 B1.3 D1–4.8.12.13 लक्ष्मणः शुशुभे वीरस्. —^{d}) D13 त्रिशृंगैर्. B1 D4 त्रिभिः शृंगैरिवाचलः.

8 B3 reads 8 in marg. (cf. v.l. 7). —^{a}) D5 G3 तदा हि; T1 M3 तथा हि; T2.3 तदाभि-; M1.2 तथाभि- (for तथापि). M5 हतो (for [अ]र्दितो). D6 स तदा भिद्यतो बाणैः; G1 अर्दितः स तथा बाणैः. —^{b}) D7.9–11 G1 तदा मृधे (for महामृधे). —For 8^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1712* अर्दितस्त्वथ बाणौघैस्तेनामित्रेण लक्ष्मणः ।

[Ñ V1.3 B3 तेन; B3.4 तैश्च; D13 तस्य; G (ed.) चैव (for त्वथ). V3 बाणेन; B3 बाणैश्च (for बाणौघैस्). Ñ V1.3 B2.3 तदा (for तेन).]

—Thereafter, all the above MSS. (except V3) cont.:

1713* उद्ववर्ष शरान्घोरान्रावणात्मजवारणान् ।

[Ś D1.3.8.12 उद्वर्ह; B1 तं ववर्ष; D4 ववर्ष स; D13 उद्वहन्स; G (ed.) उद्ववाह (for उद्ववर्ष). Ś D8.12 तीक्ष्णान् (for घोरान्). Ñ V1.2 B2–4 रावणस्य सुतं प्रति; D4 स रावणिर्नैरोत्तमान् (sic) (for the post. half).]

—V3 om. 8^{cd}. —^{d}) Ś D8.12 लक्ष्मणं च त्रिभिः शरैः. —After 8, Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 ins.:

1714* किंचिद्रोषपरीतात्मा रावणिं वदने शुभे ।

[Ś D8.12 रावणिश्च महारथः (for the post. half).]

—Then V2 B1 D1–4.13 cont. 1717*.

—After 8, Ñ V1.3 B2–4 D5–7.9–11 S ins.:

1715* विकृष्येन्द्रजितो युद्धे वदने शुभकुण्डले ।

[Ñ B3.4 विकम्य. Ñ V1.3 B3.4 [इं]द्रजितं. G (ed.) क्रुद्धे (for युद्धे). Ñ V1 B2–4 रुक्म- (for शुभ-).]

—Thereafter, Ñ V1.3 B2–4 cont. 1717*.

9 Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 read 9 (including 1716*) before 6. V3 damaged up to अन्योन्यं in 9^{c}. —^{a}) M1.2 तत्र (for वीरौ). —D1 om. (hapl.) from 9^{b} up to the prior half of l. 1 of 1716*. —^{b}) Ś बलाकृष्ट-; D8 बलोत्कृष्ट- (for महाबल-). Ñ V1 B2–4 D13 -पराक्रमौ (for -शरासनौ). —^{c}) Ś V2 B1 D2–4.8.12.13 G1 निशितैर् (for जघ्नतुर्). Ñ V1.3 B2–4 तीक्ष्णैर्; D10.11 वीरौ (for बाणैर्). —^{d}) Ś V2 B1 D2–4.8.12.13 जघ्नतुर्; T2.3 विविधैर् (for विशिखैर्). Ñ V1.3 B2 -धन्विनौ; D3.5.7.11 T1 G2 विक्रमैः (for -विक्रमौ). —After 9, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ins.:

1716* परस्परवधे वीरौ निविष्टौ तौ महाबलौ ।
चक्रतुर्घोरमन्योन्यं शरजालाकुलं रणे ।

[D1 om. the prior half of l. 1. —(l. 1) Ś D8.12 परस्परमथो. V3 B2 च (for तौ). B3 विनिविष्टौ (for निविष्टौ तौ). —(l. 2) Ś D8.12 -[आ]वृतं; D4 -[आ]कुलौ (for -[आ]कुलं). Ñ1 V1.3 B2.3 नभः; Ñ2 B4 महत्; V2 D1–3.13 रणं (for रणे).]

—After 9, D5–7.9–11 S ins.; while Ñ V1.3 B2–4 cont. after 1715*; V2 B1 D1–4.13 cont. after 1714*:

1717* ततः शोणितदिग्धाङ्गौ लक्ष्मणेन्द्रजितावुभौ ।
रणे तौ रेजतुर्वीरौ पुष्पिताविव किंशुकौ ।

[(l. 1) V3 damaged from तः up to रेज in l. 2. —(l. 2) Ñ V1 B2–4 समरे (for रणे तौ). B4 जघ्नतुर् (for रेजतुर्). V2 B1 D1–4.13 विरेज (D1 °चेर)तुर् (for तौ रेजतुर्).]

G. 6. 70. 12
B. 6. 90. 38
L. 6. 69. 12

तौ परस्परमभ्येत्य सर्वगात्रेषु धन्विनौ ।
घोरैर्विव्यधतुर्बाणैः कृतभावावुभौ रणे ॥ १०
तस्मै दृढतरं क्रुद्धो हताश्वाय विभीषणः ।
वज्रस्पर्शसमान्पञ्च ससर्जोरसि मार्गणान् ॥ ११

ते तस्य कायं निर्भिद्य रुक्मपुङ्खा निमित्तगाः ।
बभूवुर्लोहितादिग्धा रक्ता इव महोरगाः ॥ १२
स पितृव्यस्य संक्रुद्ध इन्द्रजिच्छरमाददे ।
उत्तमं रक्षसां मध्ये यमदत्तं महाबलः ॥ १३

10 ^{a}) D4 ततः (hypm.) (for तौ). D13 उभौ परम् (for परस्परम्). Ñ V1.3 B2–4 आसाद्य (for अभ्येत्य). —^{c}) D3 शितैर् (for घोरैर्). Ñ D1.3 विविधतुर् (sic); D5.6 G2 M1.3 विव्यथतुर् (for विव्यधतुर्). B3 परस्परवधे वीरौ. —^{d}) V3 damaged from तु up to l. 1 of 1718*. B3 कृतयत्नाव्; D13 °हर्षाव् (for °भावा॒). Ś D8.12 निकृत्तौ ता(Ś D12 वा [sic])वुभौ रणे. —After 10, D5–7.9–11 S ins.; while Ñ V B D1–4.13 ins. only l. 1–4:

1718* ततः समरकोपेन संयुक्तो रावणात्मजः ।
विभीषणं त्रिभिर्बाणैर्विव्याध वदने शुभे ।
अयोमुखैस्त्रिभिर्विद्ध्वा राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।
एकैकेनाभिविव्याध तान्सर्वान्हरियूथपान् ।
तस्मै दृढतरं क्रुद्धो जघान गदया हयान् । [5]
विभीषणो महातेजा रावणेः सुदुरात्मनः ।
स हताश्वादवप्लुत्य रथान्निहतसारथेः ।
अथ शक्तिं महातेजाः पितृव्याय मुमोच ह ।
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य सुमित्रानन्दवर्धनः ।
चिच्छेद निशितैर्बाणैर्दशधा सापतद्भुवि । [10]

[V3 damaged for l. 1. —(l. 1) Ñ V1.2 B D1–4.13 परम- (for समर-). Ñ V1 B2–4 G1 संक्रुद्धो; V2 B1 D1–4.13 कुपितो; D7.9–11 संयुतो; M5 संयुगे (for संयुक्तो). —After l. 2, Ñ V1 B2–4 ins.: while G (ed.) subst. for l. 3.:

1718(A)* चटकामुखैस्तीक्ष्णाग्रैर्विद्ध्वा रक्षो विभीषणम् ।

[Ñ1 V1 B2.3 सुतीक्ष्णाग्रैर् (hypm.) (for तीक्ष्णाग्रैर्). Ñ2 शिलीमुखैस्त्रिभिश्चैव (for the prior half).]

—(l. 3) D3 मुखे तं च; D13 अधोमुखैस् (for अयोमुखैस्). V2 D7.13 G2 बाणैर् (for विद्ध्वा). V2 B1 D1–4.13 लक्ष्मणं शुभलक्षणं; D7 G2 विद्ध्वा तु स विभीषणं (for the post. half). Ñ V1.3 B2–4 अजामुखैस्त्रिभिश्चान्यै(B2.3 °भिर्बाणै)र्लक्ष्मणं प्रतिविध्य च (B2.3 °व्यधे). —(l. 4) D6.10.11 T1.2 M2.5 एकैकान्; D13 एकैनैव (for एकैकेन). Ñ1 च; Ñ2 V1.3 B2.4 तु; D1.2.4 M5 [अ]पि; D7 G2 [अ]थ (for [अ]भि-). —V3 mostly damaged for the post. half. B1 D1–4.13 सर्वास्तान् (by transp.); B4 स सर्वान् (for तान्सर्वान्). —(l. 5) M5 ततो (for तस्मै). G1 दृढतरः. D6 T2.3 क्रोधाज्; M5 घोरं (for क्रुद्धो). —(l. 6) D9 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 8. D5.10 स (for सु-). —(l. 7) G1 रथाश्वाद् (for हताश्वाद्). D7.10.11 G1.2 मथित-(for निहत-). D10.11 G1.2 M1.2.5 -सारथिः. —(l. 8) D6 T1 G1 M रथ- (for अथ). T3 G2 हा (for ह). —(l. 9) G1.2 M1.2.5 सुमित्रानंदि-(for °नन्द-). —(l. 10) D5 T1 G3 M1.2 दशभि (for निशितैर्). D7 G2 शतधा; Ct as above (for दशधा). D9–11 Ct [अ]पातयद् (for सापतद्).]

11 ^{ab}) Ñ V B D1–3.6.7.10.11 T2.3 G2 M3.5 Cg दृढध(T2 G2 °त)नुः; D4 धृतधनुः; G1 दृढतरः (for दृढतरं). D13 स तस्मै सधनुः क्रुद्धो (for ^{a}). B2 हताश्वोत्र; B4 हतश्वायं; D3 हताश्वं च (for हताश्वाय). Ś D8.12 ततः परमरोषेण स विरुद्धो विभीषणः. —^{c}) D13 वर्षश्रृंग-(sic) (for वज्रस्पर्श-). Ś D1.2.4.8.12.13 -समानाँस्त्रीन्; Ñ1 V1 -समानान्बाणान्; V3 -समानन्यान्; D3 -समाँस्त्रीन्स (for -समान्पञ्च). B1 वज्रलंसपर्शसमाँस्त्रीन्. —^{d}) G1 युधि (for [उ]रसि). Ñ V1.3 B3.4 सायकान्; V2 तेजितान् (for मार्गणान्). Ś D1–3.8.12.13 ससर्ज निशितान्शरान्; B1 D4 विससर्ज शितान्शरान्; B2 (wrongly) रुक्मपुंखा अजिह्मगाः.

12 Ñ1 reads in marg. 12–13^{b}. B2 reads 12^{ab} after l. 3 of 1719*. —^{a}) D7.9–11 G1.2 Ct भित्त्वा तु (for निर्भिद्य). —^{b}) Ś Ñ1 V2 B1 D1.2.4.8.12.13 T2.3 विनिः(T2.3 °नि)सृताः; Ñ2 शिलीमुखाः; V1.3 B4 सु(V1 अ)जिह्मगाः; B3 [अ]तिजिह्मगाः; D3 बहिः स्थिताः (for निमित्तगाः). B2 (wrongly) महोल्के इव पेततुः (with hiatus). —D5 om. (hapl.) 12^{cd}. —^{c}) Ñ2 V1.3 B2–4 निपे(B2.3 °प्ते)तुर् (for बभूवुर्). —^{d}) D3 सिक्ता (for रक्ता). —After 12, V3 ins. 1719*.

13 Ñ1 reads in marg. 13^{ab} (cf. v.l. 12). V3 om. 13–14^{b}. —^{a}) Ś Ñ V2 B1 D1–6.8.12 T G3 M3 पितृव्याय (for पितृव्यस्य). D7.13 G2 पितृव्यस्य तु(D13 °व्याय सु-) संक्रुद्धः. —^{b}) V2 B1 D1.2.4 शक्रजिच्. D6 T3 शरमादधे; G3 समितिंजयः (for शरमाददे). Ś D8.12.13 शक्र(Ś2 D13 °त्रु)जित्प(D13 °स्व)रमाहवे; Ñ V1 B2–4 पावकास्त्रं तु संदधे. —After 13^{ab}, Ñ V1 B2–4 ins.; while V3 ins. after 12:

1719* रौद्रं विभीषणश्चापि व्यसृजत्समनन्तरम् ।
तौ समेत्य शरौ घोरौ वियत्यादित्यसंनिभौ ।
परस्परं समाहत्य महोल्के इव पेततुः ।
अस्त्रं निवारितं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः ।
दिव्यं शक्राशनिप्रख्यं ज्वलन्तमिव पावकम् । [5]

[(l. 1) Ñ1 चायं (for चापि). —(l. 2) Ñ1 समेतौ. V1.3 प्रदीप्त- (for वियति). —(l. 3) Note hiatus between महोल्के and इव. B2 (wrongly) ससर्जोरसि सायकान् (for the post. half). —After. l. 3, B2 reads 12^{ab}. —(l. 4) B3 विदारितं (for निवारितं).]

तं समीक्ष्य महातेजा महेषुं तेन संहितम् ।
लक्ष्मणोऽप्याददे बाणमन्यं भीमपराक्रमः ॥ १४
कुबेरेण स्वयं स्वप्ने यद्दत्तममितात्मना ।
दुर्जयं दुर्विषह्यं च सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ १५
ताभ्यां तौ धनुषि श्रेष्ठे संहितौ सायकोत्तमौ ।
विकृष्यमाणौ वीराभ्यां भृशं जज्वलतुः श्रिया ॥ १६
तौ भासयन्तावाकाशं धनुर्भ्यां विशिखौ च्युतौ ।
मुखेन मुखमाहत्य संनिपेततुरोजसा ॥ १७
तौ महाग्रहसंकाशावन्योन्यं संनिपत्य च ।
संग्रामे शतधा यातौ मेदिन्यां विनिपेततुः ॥ १८

G. 6. 70. 25
B. 6. 90. 53
L. 6. 69. 20

—^{cd}) B1 D4 तच्छरं (for उत्तमं). T3 रक्षगं(sic) (for रक्षसां). Ñ V1.2 B2–4 राक्षसश्रेष्ठो (for रक्षसां मध्ये). G3 राक्षसानां शरं मध्ये (for ^{c}). B D4 मयदत्तं; G (ed.) यमदंडं (for यमदत्तं). Ñ V1.2 B4 महारणे(V1 °हवे); B2.3 °बले ; D7.9–11 G2 °बलं (for महाबलः). Ś D8.12 विससर्ज शरं घोरं यमदंडमिवापरं. —After 13, Ñ V1.2 B2–4 ins. :

1720* उद्ववर्ष महातेजाः परकायविदारणम् ।

[Ñ1 उद्ववर्ह; V1 संदधे तं; B3 उद्धार; B4 ऊर्ध्वबाहुर् ; G (ed.) उद्ववाह (for उद्ववर्ष).]

14 V2 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). —^{a}) D5 स (for तं). Ñ V1 B2–4 महाबाणं (for °तेजा). —^{b}) D1 यमेषुं (for महेषुं). V2 B1 D1.2.7.9–11.13 संधितं (for संहितम्). Ś D8.12 हेमपुंखेन संयुतं ; N1 राक्षसेंद्रे समाहितः ; Ñ2 V1 B2.3 G (ed.) राक्षसेंद्रेण संधितं(G [ed.]मंत्रितं); B4 राक्षसेंद्रसमीरितं ; D4 तमिषुं तेन प्रेषितं. —^{c}) D13 ऽयाददे ; T1 ह्याददे (for ऽप्याददे). Ñ V1.3 B2–4 आददे लक्ष्मणो बाणम् . ❀ Ct : बाणशब्दोऽर्धर्चादिः. ❀ —^{d}) D6.10.11.13 T2.3 G1.3 M1.2 अन्यद् (for अन्यं). D3 G2 M1.2 -पराक्रमं. Ñ V1 B2–4 अन्यं भीमतरं विभुः(B3 भुवि); V3 अन्योन्यं भीमविक्रमं.

15 ^{a}) D5 कुबेरेणैव(hypm.). Ś V2 B1.3 D1–4.8.12.13 दत्तं (for स्वप्ने). —^{b}) Ś V2 B1 D1–3.8.12.13 स्वप्ने (Ś V2 D8.12 °प्न-) बाणं(D3 दत्तं) महात्मना ; B3 D4 M3 वरं स्वप्ने(D4 स्वर्णपुंखं ; M3 स्वस्मै दत्तं) महात्मना. —^{c}) D1 दुःसहं (for दुर्जयं). Ś V2 D8.12 चा(V2 ह्य)विषह्यं च ; Ñ V1.3 B2–4 दुःसहं चैव (for दुर्विषह्यं च). —^{d}) Ñ V1.3 B2.4 सर्वैरपि ; B3 तदसह्यं (for सेन्द्रैरपि). —After 15, D5–7.9–12 S ins. :

1721* तयोस्ते धनुषी श्रेष्ठे बाहुभिः परिघोपमैः ।
विकृष्यमाणे बलवत्क्रौञ्चाविव चुकूजतुः ।

[(l. 1) D5.6.9–11 तु ; T3 तद् ; G1 तौ (for ते). T2.3 परिघासमैः (for परिघोपमैः). —(l. 2) G1 विकृष्यमाणौ. M5 lacuna for क्रौञ्चाविव.]

16 ^{a}) D10 G1 तु (for तौ). M5 transp. ताभ्यां and तौ. Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 ताभ्यां च(V2 B1 D3.13 स्व- ; D1.3.4 सु-) धनुषोस्तत्र. —^{b}) Ś V2 B1 D1.2.4.8.9.12 संधितौ ; D13 धन्वितः; M5 संयुगे (for संहितौ). —^{cd}) G1 संकृष्यमाणौ. V2 B1 D4 बलिनौ; D2 च तदा ; D8.12 बलवद् (for वीराभ्यां). D1 बलवंतौ कृष्यमाणौ ; D6 विगृह्यमाणौ बाहुभ्यां (for ^{c}). G1 उभौ (for भृशं). G3 उज्वलतुः (sic). V2 B1 D1–4.13 तौ(D1 वि- ; D3 सं-) प्रज(D4 तु प्र) ज्वलतुस्तदा (for ^{d}). Ś D8.12 विलप्यमानौ बलवत्प्रजज्वाल नभस्तदा. —For 16, Ñ V1.3 B2–4 subst. :

1722* उभाभ्यां धनुषी श्रेष्ठे पीडिते समरे तदा ।
विकृष्यमाणे सहसा क्रौञ्चाविव विनेदतुः ।

[Cf. 1721*. —(l. 1) B3 सशरे (for समरे). —V3 om. from l. 2 up to 17. —(l. 2) B4 विकृष्यमाणौ. Ñ2 विरेजतुः ; B3(m. also as above) विचेरतुः (for विनेदतुः).]

17 V3 om. 17 (cf. v.l. 1722*). —^{a}) Ś D8.12 महाशरौ ताव् ; B3 तौ त्रासयंताव् (for तौ भासयन्ताव्). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 अन्योन्यं ; D7 चाकाशं; G2 M1.2 आकाशे (for आकाशं). —^{b}) Ñ1 V2 तदा ; B3 उभौ ; D9 युतौ (for च्युतौ). Ñ2 V1 B2.4 विशिखैस्तदा ; B1 विच्युतौ शरौ; D3 विशिखोद्यतौ (sic) (for विशिखौ च्युतौ). Ś D8.12 धनुर्ज्यातलविच्युतौ ; D4 धनुर्ज्याविच्युतौ शरौ. —D7 reads in marg. 17^{cd}. —^{d}) M5 तौ (for सं-). Ś Ñ1(m. also) V2 B1 D1–4.8.12.13 आहवे (for ओजसा). —After 17, D5–7.9–11 S ins. :

1723* संनिपातस्तयोश्चासीच्छरयोर्घोररूपयोः ।
सधूमविस्फुलिङ्गश्च तज्जोऽग्निर्दारुणोऽभवत् ।

[(l. 1) D6.9 T M3 आसीच् (for चासीच्). M1.2 चारु- ; M5 वर- (for घोर-). —(l. 2) T2.3 सधूमो; M1.2 विधूमो (for सधूम-). D5 T1 M5 स च ; D7(*sup. lin.* also as above) G2 तत्र ; G1 M1.3 ततो ; G3 शर- ; Cg.t as above (for तज्जो).]

18 ^{a}) V2 B1 D1–4 सु- (for तौ). B4 om. -ग्रह-. D13 मुहुरुरग- (for तौ महाग्रह-). —^{b}) Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 अभिह(V3 °प)त्य च ; Ñ V1 B2–4 अभिपेत(B4 °पद्य)तुः ; V2 अभिहन्यत(sic); G2 समुपेत्य च (for संनिपत्य च). —^{c}) M5 शांतौ (for यातौ). —^{d}) D6.7.9–11 T2.3 G2 M1.2 चैव पेततुः ; G1 M5 च(M5 सं-) निपेततुः. —For 18^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst. :

1724* निपेततुर्महेष्वासावन्योन्यं शतधा कृतौ ।

[Ś2 D8.12 महेश्वासाद् ; V2 महीपृष्ठे(with hiatus) ; B1 D1–4.13 महेषू ताव् ; L (ed.) महाबाणाव् (for महेष्वासाव्).

G. 6. 70. 26
B. 6. 90. 54
L. 6. 69. 21

शरौ प्रतिहतौ दृष्ट्वा तावुभौ रणमूर्धनि ।
व्रीडितौ जातरोषौ च लक्ष्मणेन्द्रजितावुभौ ॥ १९
सुसंरब्धस्तु सौमित्रिरस्त्रं वारुणमाददे ।
रौद्रं महेन्द्रजिद्युद्धे व्यसृजद्युधि विष्ठितः ॥ २०
तयोः सुतुमुलं युद्धं संबभूवाद्भुतोपमम् ।
गगनस्थानि भूतानि लक्ष्मणं पर्यवारयन् ॥ २१
भैरवाभिरुते भीमे युद्धे वानररक्षसाम् ।
भूतैर्बहुभिराकाशं विस्मितैरावृतं बभौ ॥ २२

$\tilde{N}_1$ क्षितौ; V_3 D_4 गतौ (for कृतौ). B_4 अन्योन्यशरविक्षतौ (for the post. half).]

19 ^{a}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ निहतौ; $\tilde{N}_2$ B_3 बलिनौ; V_3 तानितौ(sic); B_2 व्यथितौ; D_5 G M व्रीलितौ (for व्रीडितौ). V_1 तु; B_1 तौ (for च). M_5 -संरोषौ (for -रोषौ च). V_2 न व्रीडितौ जातरोषौ; D_{13} निहतौ वीक्ष्य संक्रुद्धौ. ❀ Cm.t cite Ck: व्रीडितौ स्वस्वप्रयुक्तशरस्य मोघत्वदर्शनेन संजातलज्जौ। यद्यपि रावणेरेव व्रीडा युक्ता, लक्ष्मणस्य तु तद्बाणनिवारणाय प्रयोक्तुः सार्थक्यसत्त्वेन व्रीडाभावस्तथापि तन्निराकरणपूर्वकं रिपुवधपर्यन्तव्यापारेणोपादानात्तदभावेन तस्यापि लज्जेति बोध्यम्। छत्रिन्यायेन द्विवचनप्रयोग इति कतकः। (Cm छत्रि° into brackets); so also Ck. ❀ —^{d}) D_1 अपि; $D_{5-7.9-11}$ T G $M_{3.5}$ तदा (for उभौ). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} जातौ (B_3 **; B_4 ततो) लक्ष्मणरावणी.

20 B_3 om. 20. —^{a}) D_{10} स (for सु-). —^{c}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ रौद्रं स चेंद्रजित्क्रुद्धो; D_7 G_2 रौद्रमिंद्रजिदप्यस्त्रं. —^{d}) D_{9-11} [ऽ]प्यसृजद्; M_5 ह्यसृजद् (for व्यसृजद्). $D_{10.11}$ युद्ध- (for युधि). Ś $D_{1.3.4.8.12.13}$ तदनंतरं; V_2 D_3 स(D_2 त)मनंतरं; B_1 स समंततः; $D_{5.6}$ T G_3 M_3 युधि निष्ठितः; $M_{1.2}$ युधि तिष्ठतः (for युधि विष्ठितः). —For 20, Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ subst.; while Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ subst. only l. 1 for 20^{ab}:

1725* सौमित्रिरथ संक्रुद्धः संदधेऽस्त्रं सुदारुणम् ।
असुरास्त्रमसौ युद्धे रावणिर्व्यसृजत्तदा ।

[(l. 1) $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{2.4}$ संधाय (for संदधे). —After l. 1, D_1 ins.:

1725(A)* महेन्द्रं शत्रुदर्पघ्नं ज्वलनाकृतिदुःसहम् ।

—(l. 2) V_3 illeg. for व्यसृजत्तदा.]

—After 20, $D_{5-7.9-11}$ S ins.; while Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} ins. l. 7–9. and 11 (V_3 only l. 11) after 20:

1726* तेन तद्विहतं शस्त्रं वारुणं परमाद्भुतम् ।
ततः क्रुद्धो महातेजा इन्द्रजित्समितिंजयः ।
आग्नेयं संदधे दीप्तं स लोकं संक्षिपन्निव ।
सौरेणास्त्रेण तद्वीरो लक्ष्मणः पर्यवारयत् ।
अस्त्रं निवारितं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः । [5]
आसुरं शत्रुनाशाय घोरमस्त्रं समाददे ।
तस्माच्चापाद्विनिष्पेतुर्भास्वराः कूटमुद्गराः ।
शूलानि च भुशुण्ड्यश्च गदाः खड्गाः परश्वधाः ।
तद्दृष्ट्वा लक्ष्मणः संख्ये घोरमस्त्रमथासुरम् ।
अवार्यं सर्वभूतानां सर्वशत्रुविनाशनम् । [10]
माहेश्वरेण द्युतिमांस्तदस्त्रं प्रत्यवारयत् ।

[(l. 1) G_1 येन (for तेन). $D_{7.9.11}$ विहितं (for विहतं). D_7 G_1 चास्त्रं; $T_{2.3}$ M_3 स्वस्त्रं (for शस्त्रं). $D_{9.11}$ दारुणं (for वारुणं). —(l. 3) D_{11} T_3 संददे (for संदधे). D_9 इव संक्षये (for संक्षिपन्निव). —(l. 4) G_1 M_5 सूर्येण (for सौरेण). D_{9-11} G_1 तं (for तद्). $D_{5.7}$ T_1 $G_{2.3}$ M_3 प्रत्यवारयत्. —After l. 4, $D_{5.6}$ T G_3 $M_{1.2.5}$ read 21. —(l. 5) D_9 निपातितं (for निवारितं). ❀ Ct: 'शस्त्रं निवारितं' इति पाठे शस्त्रशब्दोऽस्त्रपर्यायः. ❀ —(l. 6) D_6 T_3 समादधे; D_7 उपाददे (for समाददे). D_{9-11} G_1 आददे निशितं बाणमासुरं शत्रुदार(G_1 रु)णं. —(l. 7) D_6 $T_{2.3}$ अस्त्रात्समुत्पेतुर् (for चापाद्विनिष्पेतुर्). $\tilde{N}_1$ भासुराः. —(l. 8) Ñ V_1 B_{2-4} [अ]थ (for च). D_6 T G M मुसुंढ्यश् (T_1 °ठ्यश्); K (ed.) मुशुंठ्यश् (for भुशुण्ड्यश्). D_7 गदाखड्ग-. —(l. 9) $\tilde{N}_2$ $D_{5.7.9-11}$ T_3 G_1 $M_{1.2}$ तं (for तद्). Ñ V_1 B_4 महासुरं; B_2 $D_{7.9-11}$ $G_{1.2}$ सुदारुणं; B_3 महेश्वरं (for अथासुरम्). —(l. 10) D_{9-11} सर्वशस्त्र- (for °शत्रु-). $D_{7.9-11}$ G -विदारणं. —(l. 11) Ñ V_1 $B_{2.4}$ D_6 $T_{2.3}$ M_5 पर्यवारयत्.]

21 $D_{5.6}$ T G_3 $M_{1.2.5}$ read 21 after l. 4 of 1726*. —^{a}) D_6 तत्तुमुलं; D_{9-11} समभवद् (for सुतुमुलं). —^{b}) D_{9-11} अद्भुतं रो(D_{11} लो)महर्षणं; $G_{2.3}$ बभूवाद्भुतदर्शनं. —For 21^{ab}, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1727* तयोः सुतुमुले युद्धे प्रवृत्ते लोमहर्षणे ।

[D_4 तु (for सु-). $\tilde{N}_1$ V_3 B_{2-4} तत्र (for युद्धे). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} संग्रामे; B_1 प्रदत्ते (for प्रवृत्ते). Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $D_{8.13}$ रोम- (for लोम-).]

—Then Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} cont.:

1728* अस्त्रैरस्त्राणि दिव्यानि वारयन्तं रणाजिरे ।

[$\tilde{N}_2$ संयोज्य and वारयंतो (for दिव्यानि and वारयन्तं).]

—^{c}) V_3 damaged from second नि up to 22^{a}. B_3 (m. also as in text) सर्वाणि (for भूतानि). D_{13} गगनस्थाः स्थिता देवा. —^{d}) Ñ B_{2-4} समवारयन्.

22 V_3 damaged for 22^{a} (cf. v.l. 21). —^{ab}) Ś $D_{8.12}$ -[अ]भिनये; $\tilde{N}_1$(m. also) °वृते; $\tilde{N}_2$ B_2 °भवे; B_4 D_{13} °रवे; D_7 $T_{2.3}$ G_2 °रुतैर्; M_5 °युते; Cm.g.t as in text (for -[अ]भिरुते). $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ G_2 भीमैर् (for भीमे). V_3 भीमे (for युद्धे). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ transp. भीमे and युद्धे. —V_3 om. 22^{cd}. —^{c}) D_9 जातैर् (for भूतैर्). Ś $D_{8.9.12}$ आकाशे. —^{d}) B_1 सस्मितैर् (for विस्मितैर्). B_3 आचितं; G (ed.) चावृतं. Ś $D_{1.12}$ आवृतावुभौ (for आवृतं बभौ).

ऋषयः पितरो देवा गन्धर्वा गरुडोरगाः ।
शतक्रतुं पुरस्कृत्य ररक्षुर्लक्ष्मणं रणे ॥ २३
अथान्यं मार्गणश्रेष्ठं संदधे राघवानुजः ।
हुताशनसमस्पर्शं रावणात्मजदारणम् ॥ २४
सुपत्रमनुवृत्ताङ्गं सुपर्वाणं सुसंस्थितम् ।
सुवर्णविकृतं वीरः शरीरान्तकरं शरम् ॥ २५
दुरावारं दुर्विषहं राक्षसानां भयावहम् ।
आशीविषविषप्रख्यं देवसंघैः समर्चितम् ॥ २६
येन शक्रो महातेजा दानवानजयत्प्रभुः ।
पुरा देवासुरे युद्धे वीर्यवान्हरिवाहनः ॥ २७
तदैन्द्रमस्त्रं सौमित्रिः संयुगेष्वपराजितम् ।
शरश्रेष्ठं धनुःश्रेष्ठे नरश्रेष्ठोऽभिसंदधे ॥ २८
संधायामित्रदलनं विचकर्ष शरासनम् ।
सज्यमायम्य दुर्धर्षः कालो लोकक्षये यथा ॥ २९
संधाय धनुषि श्रेष्ठे विकर्षन्निदमब्रवीत् ।
लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणो वाक्यमर्थसाधकमात्मनः ॥ ३०

G. 6. 70. 36
B. 6. 90. 69
L. 6. 69. 32

---

23 ^{b}) Ñ2 V B2.4 D5.6.9–11.13 T G M1.2.5 गंधर्व- (for गन्धर्वा). D1 पतगोरगाः ; D13 -मरुतो गणाः ; G3 -गरुडोपमाः. —^{cd}) G1 damaged for पुरस्कृत्य रर. D13 रक्षस्तं (sic) (for ररक्षुर्). —After 23, Ñ V1.3 B2–4 ins. :

1729* पूज्यमानस्ततो देवैर्हृष्टैः शक्रपुरोगमैः ।

[V3 damaged from देवै up to सं in 24^{b}. Ñ1 B2.3 हृष्टः (for हृष्टैः).]

24 V3 damaged up to सं in 24^{b} (cf. v.l. 1729*). —^{a}) B3 अन्योन्यं (sic). B1–3 D1.5 मार्गणं (for मार्गण-). B3 श्रेष्ठो (for -श्रेष्ठं). —^{b}) Ñ2 रावणात्मज (sic); D1 G2 रावणानुजः (sic) (for राघवानुजः). —^{c}) D2 आशीविष- ; D8 **शन- (for हुताशन-). —B1 om. (hapl.) 24^{d}–26^{c}. G (ed.) om. 24^{d}–25^{a}. —^{d}) Ś D1.4.6.12 -वारणं ; Ñ V B2–4 -नाशनं ; D2 -वानरं (sic); D3.8.13 -रावणं ; D5.7 T2.3 -दारुणं (for -दारणम्).

25 B1 om. 25; G (ed.) om. 25^{a} (for both, cf. v.l. 24). V3 om. 25–26^{b}. Ś D8.12 transp. 25^{ab} and 26^{cd}. —^{ab}) Ś V2 D8.12 दृढांतमृजु- ; Ñ1 B2.3 D1–4.13 दृढं तमृजु- ; V1 *** मृजु- (illeg.); B4 सुदृढमृजु- (for सुपत्रमनु-). D13 -सर्वांगं (for -वृत्ताङ्गं). B3 तु सुस्थितं ; D1.3 सुसंस्कृतं ; D11 समुत्थितं ; T2.3 सुतेजसं ; G2 सुसंहितं ; Cm.g.k.t as in text (for सुसंस्थितम्). Ñ2 सुदृढं तं सुपर्वाणमृजुवृत्ताग्रसंस्थितं. —G (ed.) om. 25^{c}. —^{c}) B3 सुपर्व- ; T2 M3 सुपर्ण- ; Cm.g.k.t as in text (for सुवर्ण-). D13 तीक्ष्णं (for वीरः). —G (ed.) reads 25^{d} in place of 26^{b}. —^{d}) D7 शुभं; G (ed.) भृशं (for शरम्). G2 शरीरांतकशंकरं (sic).

26 B1 om. 26^{abc} (cf. v.l. 24). V3 om. 26^{ab} (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś V2 B3 D4.8.12 दुराधर्षं; Ñ V1 B2.4 दुराराधं ; D1–3.13 दुराध(D3 °धा)रं ; D5.6 T G3 °सदं ; D9 °वहं ; Ck.t as in text (for दुरावारं). Ś1 दुर्विषह्यं ; V2 °गाहं ; D9–11 °षमं (for दुर्विषहं). —^{b}) Ś Ñ V1 B2–4 D1–4.8.12.13 विदारणं (for भयावहम्). —Ś D8.12 transp. 25^{ab} and 26^{cd}. —^{c}) D2 हुताशन- (for आशीविष-). T2 -विषमिव (for -विषविष-). Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 -समस्पर्शं ; G1 -समप्रख्यं (for -विषप्रख्यं). —^{d}) D7 सुपूजितं ; D9 समर्पितं ; M1.2 निषेवितं ; M5 समाहितं ; Ck.t as in text (for समर्चितम्). Ś V2 D8.12 वेगेनात्यंतदर्पि(V2 °मूर्जि)तं ; Ñ1 V1.3 B2–4 दिव्यं संपन्नमर्चिषा ; Ñ2 दिव्यं देवगणार्चितं ; B1 वेगसंपत्तिसंचितं ; D1–4 वेगसंपन्नसमर्चितं ; D13 रावणात्मजनाशनं.

27 ^{a}) D9 तेन. Ś1 B4 D8 प्रविद्धोभूद् ; Ś2 Ñ V B1–3 D1–3.12.13 प्रयु(Ś2 B2 °वृ ; D13 °बु)द्धोभूद् (V3 damaged from भूद् up to वा in 27^{d}); D4 प्रयुक्तोभूद् (for महातेजा). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 दानवांतकरः (D8 °रं); D9 °न्वाजयत् (for °नजयत्). D8 शरं ; D13 शरः ; G2 मुहुः (for प्रभुः). —^{c}) T1 दैवासुरे (for देवासुरे). —^{d}) D13 अरिबाधनः (for हरिवाहनः).

28 ^{a}) D9–11 अथ ; T2 तथा (for तदा). Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.12.13 तमिंद्रदत्तं (Ś1 D8 °जिति; Ś2 D12 °जितं); B3 अथैंद्रदत्तं (for तदैन्द्रमस्त्रं). —^{b}) Ś B1 D1–4.8.12.13 समरेष्वपराजितः. —^{c}) D1 शरं (for शर-). V3 धनु **. —D10.11 G3 om. (hapl.) 28^{d}–30^{a}. —^{d}) Ś V3 D8.12 रथ(V3 **)श्रेष्ठो ; D3 लक्ष्मणश्च ; M5 रघुश्रेष्ठो (for नरश्रेष्ठो). Ñ2 [ऽ]ति- ; D4.6 [ऽ]थ ; T2.3 [ऽ]पि (for ऽभि-).

29 D10.11 G3 om. 29 (cf. v.l. 28). Ś1 om. 29–30^{b}. —^{a}) Ś2 B1 D8.12 -मथनो; Ñ V1.3 B2.4 T2.3 G3 -दमनं (V3 °नो); V2 D1–4.7.13 -मथनं ; B3 -दहनं ; M1.2 -हरणं ; Cg as in text (for -दलनं). —V3 damaged from 29^{b} up to का in 29^{d}. —^{b}) B1 व्यवकृष्य ; D1–4 व्य(D3 चा ; D4 न्य)पकृष्य ; D13 अपकृष्य (for विचकर्ष). M3 सनातनं. Ś2 D8.12 विपक्षं स्वशरासनात्. —^{c}) G1 आदाय (for आयम्य). D6 T2.3 G2 M3 दुर्धर्षं (for दुर्धर्षः). Ś2 B1 D1–4.8.12.13 संधा(D1–3.13 °धी)यमानं दुर्धर्षं ; Ñ V1 B2.4 संजिहीर्षुः सुदुर्धर्षं ; V2 B3 संजिहीर्षुर्दुराधर्षं ; D9 सज्जमादाय दुर्धर्षं. —^{d}) Ś2 B1 D1–4.8.9.12.13 कालं (for कालो). D9 लोकक्षयं.

30 D10.11 G3 om. 30^{a} (cf. v.l. 28). Ś1 om. 30^{ab} (cf. v.l. 29). —^{a}) M1.2 स संधाय (hypm.). Ś2 Ñ

G. 6. 70. 37
B. 6. 90. 69
L. 6. 69. 33

धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यदि ।
पौरुषे चाप्रतिद्वंद्वस्तदेनं जहि रावणिम् ॥ ३१
इत्युक्त्वा बाणमाकर्णं विकृष्य तमजिह्मगम् ।
लक्ष्मणः समरे वीरः ससर्जेन्द्रजितं प्रति ।
ऐन्द्रास्त्रेण समायुज्य लक्ष्मणः परवीरहा ॥ ३२
तच्छिरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलितकुण्डलम् ।
प्रमथ्येन्द्रजितः कायात्पपात धरणीतले ॥ ३३
तद्राक्षसतनूजस्य छिन्नस्कन्धं शिरो महत् ।
तपनीयनिभं भूमौ ददृशे रुधिरोक्षितम् ॥ ३४
हतस्तु निपपाताशु धरण्यां रावणात्मजः ।
कवची सशिरस्त्राणो विध्वस्तः सशरासनः ॥ ३५
चुक्रुशुस्ते ततः सर्वे वानराः सविभीषणाः ।
हृष्यन्तो निहते तस्मिन्देवा वृत्रवधे यथा ॥ ३६

$B_{2.4}$ $D_{1.8.12}$ च धनुःश्रेष्ठे; V $B_{1.3}$ D_{2-4} च(D_2 स) धनुःश्रेष्ठं; D_{13} च नरश्रेष्ठो (for धनुषि श्रेष्ठे). —^{b}) $\tilde{N}_2$ V_1 B_4 चिकीर्षन् (for विकर्षन्). —^{d}) Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.9.12.13}$ -साधनम्; D_4 -संधानम् (for -साधकम्). G_1 अब्रवीत्; Ck.t as in text (for आत्मनः).

31 V_3 mostly damaged for ^{a}. —^{a}) $\tilde{N}_1$ सत्यात्मा सत्यधर्मश्च. —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ यथा; D_4 स्वयं; D_6 युधि (for यदि). —V_3 D_{11} om. 31^{cd}. —^{c}) $B_{3.4}$ D_3 G_3 पौरुषेण(D_3 °षि) (for पौरुषे च). B_3 D_3 [अ]-प्रतिद्वंद्वं. D_4 पौरुषत्वसमायुक्तस्. —^{d}) D_5 तथैनं; D_7 तमेनं; $D_{9.10}$ T_1 तदैनं; G M शरैनं (for तदेनं). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1.2.4.8.12.13}$ तथेमं(B_4 °दैनं) जहि राक्षसं; D_3 तथेमं राक्षसं जहि. —After 31, $\tilde{N}_2$ B_3(in marg.) ins.:

1730* पितृभक्तो देववरो वीरव्यूहरणे रतः ।
भक्तानुकम्पी भूतानां तथेमं जहि राक्षसम् ।

—Then B_3 cont.:

1731* यदि रामपदद्वंद्वे भक्तिर्मे निश्चला भवेत् ।
प्रासव्या यदि सा सीता जहीमं पापराक्षसम् ।

32 ^{a}) Ñ $V_{2.3}$ B $D_{1.2.5.13}$ T_1 $M_{1.2}$ आकर्णाद् (for आकर्णं). —^{b}) $Ś_2$ $D_{8.12.13}$ आकृष्य (for विकृष्य). V_1 तमजित्ततः (sic); D_6 G_2 च महाबलः (for तमजिह्मगम्). —D_{10} reads in marg. 32^{cdef}. —After 32^{cd}, Ś $B_{1.3}$ (m.) $D_{1-4.8.12}$ ins.; V_2 cont. after 1734*; while D_{13} cont. after 1733*:

1732* संधाय चाप्रमेयेन रक्षसां शातनेन च ।

[D_1 वा न प्रमेये (sic); D_4 [अ]प्रमेयेन (subm.); D_8 वाप्रमेयेन; D_{13} चापरेणैव (for चाप्रमेयेन). B_1 रक्षसः (for रक्षसां). V_2 पातनेन च; D_4 तनये बत (for शातनेन च). Ś $D_{8.12}$ राक्षसानां शतेन च (for the post. half).]

—After 32^{cd}, D_{13} ins.:

1733* चकर्त बाहुयुगलं रक्षसोऽस्त्रसमन्वितम् ।

—G (ed.) om. 32^{ef}. G_3 repeats 32^{ef} after 34^{ab}. —^{e}) D_7 $T_{2.3}$ G_3 $M_{1.2.5}$ Cv.m.g समायोज्य (for समायुज्य). Ś Ñ V B $D_{1-5.8.12.13}$ T_1 रै(D_5 T_1 दें)द्रेणास्त्रेण संयो(D_{13} °यु)ज्य. ❀ Cr : बाणमैन्द्रास्त्रेण संयोज्य ससर्जेति संबन्धः ।; so also Cm.g which add एको लक्ष्मणशब्दो लक्ष्मीवद्व(Cg °क्ष्मीयुक्तव)चनः. ❀ —After 32, Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} ins.; while V_2 ins. after 32^{cd}:

1734* क्षुरप्रं रावणेरर्थे सर्वेषां चैव रक्षसाम् ।
स तु बाणाग्निदीप्तार्चिः प्रज्वलन्निव तेजसा ।

[(l. 1) $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ क्षुराखं (for क्षुरप्रं). V_1 illeg. for सर्वेषां चैव.]

33 ^{a}) Ś B_1 $D_{1-3.5.8.12}$ $M_{3.5}$ स शिरः; L (ed.) स शरः (for तच्छिरः). D_{13} शिरः क्षतजसंदिग्धं. —^{b}) B_3 भीमं; D_{13} शीत- (for श्रीमज्). $\tilde{N}_1$ शिखोज्ज्वलित-. —V_3 om. (hapl.) 33^c–34^b. —^{d}) Ś $\tilde{N}_2$ V_2 B_1 $D_{1-4.7.8.10-13}$ G_1 M_3 पातयामास भूतले.

34 V_3 om. 34^{ab} (cf. v.l. 33). —^{a}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ रावण- (for राक्षस-). —^{b}) B_1 $D_{1-4.13}$ छिन्नं ($D_{3.13}$ °न्न-) स्कंधात्; D_{9-11} G_2 भिन्नस्कंधं (for छिन्नस्कन्धं). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} शिरो ज्वलितकुंडलं. —After 34^{ab}, G_3 repeats 32^{ef}. —^{c}) M_5 भीमं (for भूमौ). V_3 पतितं सहसा भूमौ. —^{d}) $D_{1-4.13}$ ददृशुः. $D_{3.7}$ G_2 शोणितोक्षितं; $M_{1.2}$ [s]सृक्समुक्षितं; Ct as in text (for रुधिरोक्षितम्). —After 34, D_{13} ins. a passage relegated to App. I (No. 48).

35 ^{a}) Ś V_2 $D_{2.8.12.13}$ ततः स($D_{2.12}$ सं-); Ñ B_3 ततस्तु; V_3 $D_{1.4.9-11}$ हतः स; B_1 D_3 हतः सं- (for हतस्तु). D_1 प्रपपात (for निपपात). V_3 D_{9-11} [अ]थ (for [आ]शु). —^{b}) G_1 अल्पजीवितः (for रावणात्मजः). —^{c}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} व्य($\tilde{N}_1$ अ)पविद्ध- (for कवची स-). Ś $D_{8.12}$ -शरः खड्गी; V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ -शरी खड्गी (for -शिरस्त्राणो). —^{d}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} सशरः स-; $D_{2.7}$ विध्वस्तः धु-(D_7 °स्तश्च); D_{9-11} विप्रविद्ध-; G_1 प्रविध्वस्त- (for विध्वस्तः स-). D_7 -शरासनात्.

36 ^{a}) V_3 जहसुस् (for चुक्रुशुस्). D_4 महानादं; D_6 तदा सर्वे (for ततः सर्वे). —^{c}) Ś $D_{8.12}$ प्रहृष्टा; Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.13}$ प्रहर्षान्; B_3 प्रहर्षेण (hypm.); $D_{6.10}$ G_3 हृष्यंते; $M_{1.2}$ राक्षसे (for हृष्यन्तो). D_7 G_2 अहृष्यन्पतिते तस्मिन्. —^{d}) D_4 वृत्रवधं.

अथान्तरिक्षे भूतानामृषीणां च महात्मनाम् ।
अभिजज्ञे च संनादो गन्धर्वाप्सरसामपि ॥ ३७
पतितं समभिज्ञाय राक्षसी सा महाचमूः ।
वध्यमाना दिशो भेजे हरिभिर्जितकाशिभिः ॥ ३८
वानरैर्वध्यमानास्ते शस्त्राण्युत्सृज्य राक्षसाः ।
लङ्कामभिमुखाः सर्वे नष्टसंज्ञाः प्रधाविताः ॥ ३९
दुद्रुवुर्बहुधा भीता राक्षसाः शतशो दिशः ।
त्यक्त्वा प्रहरणान्सर्वे पट्टसासिपरश्वधान् ॥ ४०
केचिल्लङ्कां परित्रस्ताः प्रविष्टा वानरार्दिताः ।
समुद्रे पतिताः केचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः ॥ ४१
हतमिन्द्रजितं दृष्ट्वा शयानं समरक्षितौ ।
राक्षसानां सहस्रेषु न कश्चित्प्रत्यदृश्यत ॥ ४२
यथास्तंगत आदित्ये नावतिष्ठन्ति रश्मयः ।
तथा तस्मिन्निपतिते राक्षसास्ते गता दिशः ॥ ४३
शान्तरश्मिरिवादित्यो निर्वाण इव पावकः ।
स बभूव महातेजा व्यपास्तगतजीवितः ॥ ४४

G. 6. 70. 50
B. 6. 90. 82
L. 6. 69. 48

37 [a]) D6 तथा (for अथ). Ñ2 B2 अंतरीक्षे च; B1.2 D13 अथांतरीक्षे. Ś D5.7.8.12 T1 G2.3 M3 देवानाम् (for भूतानाम्). —[b]) D13 महर्षीणां (for ऋषीणां च). Ñ1 महासुरः (sic) (for °त्मनाम्). D7 G2 M1.2 ऋषीणां भावितात्मनां. —[c]) G1 हि (for च). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 बभूव तत्र; D9–11 जज्ञेथ जय- (for अभिजज्ञे च). Ñ V1.3 B2–4 संजज्ञे तलसंपातो (Ñ1 °शब्दो). —After 37, D7 G2 read 48–50, M5 reads 48, 49 and 51, for the first time, all except D7 repeating them in their proper place.

38 V3 om. 38. —[a]) B1 पातितं. D5 G3 M3 तम् (for सम्-). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 रावणिं ज्ञात्वा (Ś D8.12 मत्वा; D2 दृष्ट्वा) (for समभिज्ञाय). Ñ V1 B2–4 निहतं तमथ (B4 °थो) ज्ञात्वा. —[b]) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 सा राक्षस-; Ñ V1 B2–4 D6 T2.3 G2 M5 राक्षसानां (for राक्षसी सा). —[c]) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 प्रदुद्राव (for दिशो भेजे). —[d]) Ñ V1 B2–4 वानरैर् (for हरिभिर्).

39 [a]) D9 युध्यमानास्ते. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 ते वध्यमाना हरि (Ñ1 V3 B2.3 कपि) भिः. —[c]) Ś D4.8.12 जग्मुर्; Ñ B1.3.4 D1.2.5.6.9–11 T2.3 G M1.2.5 सस्रुर्; V1.3 पेतुर्; D7 तूर्णं (for सर्वे). D13 ते लंकाभिमुखास्त्यास्तु-. —[d]) D10.11 भ्रष्ट- (for नष्ट-). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 नदं (Ñ1 °दं) तो नष्टचेतसः (Ñ2 B4 °नाः).

40 G (ed.) om. 40. —[ab]) Ś D8.12 वसुधां; Ñ1 V1.3 B1.2 सहसा; B3 बहुशो; D13 विविधा (for बहुधा). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 वीरा (for भीता). Ñ2 प्रदुद्रुवुर्बंधाद्भीता (for [a]). D7 G2 transp. बहुधा and शतशो. Ś V2 B1 D1.3.4.8.12.13 सहसा दिशः; Ñ V1.3 B2–4 ते दिशो दश; D2 सहसार्दिताः (for शतशो दिशः). —[c]) V2 om. (hapl. ?) सर्वे. Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12.13 प्रहरणान्या (B3 °णांश्चा; D13 °णाना) शु-. —[d]) Ś Ñ V1.3 B D पट्टिशा (Ś2 D5.8.12 °सा) सि-; V2 सपट्टिश- (for पट्टसासि-). D1–4.7.11.13 -परस्वधान्.

41 [a]) Ś V2 B1 D8.12 अभि (V2 B1 प्रति) मुखाः; D1–4.13 अभिमुखं; D5 T1 G3 प्रविष्टास्ते (for परित्रस्ताः). —[b]) B4 प्रविशन्; D5 T1 G3 राक्षसा (for प्रविष्टा). —D4 repeats within brackets from केचित् in 41[c] up to 42[a] before 1736*. —[c]) V2 B1 D1–4.13 समुद्रं. B1 विविशुः (for पतिताः). —[d]) Ś B1 D1–3.4 (both times). 8.12.13 शै (D1 सा) लान्समाश्रिताः; Ñ1 पर्वतसंश्रिताः; D6 °तमास्थिताः (for पर्वतमाश्रिताः).

42 [b]) V2 पतितं (for शयानं). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 धरणीतले; Ñ V1.3 B2–4 D6 समरे क्षिता; D9–11 च रण° (for समरक्षितौ). —After 42[ab], D13 ins.:

1735* अस्तंगतमिवादित्यं प्रशान्तमिव पावकम् ।
यथातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात्परिच्युतम् ।

—V3 om. 42[c]–43[b]. —[c]) D13 G1 सहस्रं (G1 °स्रे) तु (for सहस्रेषु). —[d]) D12 किंचिद् (for कश्चिद्). Ś V2 D1–4.8.12.13 अवतिष्ठते (V2 °ति); Ñ B2.4 व्यवतिष्ठत; V1 प्रत्यतिष्ठत; B1 अथ वर्तते (for प्रत्यदृश्यत). B3 न च कश्चिद्यतिष्ठत. —After 42, Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 ins.:

1736* ततो विनेदुः संहृष्टाः समरे हरियूथपाः ।
चिक्षिपुर्दुद्रुवुश्चैव लाङ्गूलानि प्रहर्षिताः ।

[V2 B1 om. l. 2. —(l. 2) Ś D8.12 चुकुशुर्; D1.3 विक्ष्वेडुर् (for चिक्षिपुर्). Ś दुधुवुश्; D4.13 मुमुचुश्; D8 युयुधुश्; D12 मृदुवुश् (sic) (for दुद्रुवुश्). D13 लांगूलं च (for लाङ्गूलानि).]

43 V3 om. 43[ab] (cf. v.l. 42). —[b]) D5 T1 G3 M1.2 नैव; M5 न च (for नाव-). Ñ V1 B2–4 तिष्ठंतीह (for [अ]वतिष्ठन्ति). —[c]) D1 विनिहते (for निपतिते). M5 तथास्मिन्पतिते वीरे. —Ś D8.12 om. (hapl.) 43[d]–45[c]. —[d]) M1.2 दिशो गताः (by transp.). Ñ V1.3 B2–4 जग्मुस्ते राक्षसा दिशः (V3 damaged from दिशः up to पाव in 44[b]); V2 B1 D2.4.13 नावतिष्ठंति राक्षसाः; D1.3 नाभ्य (D3 न व्य) तिष्ठंत राक्षसाः.

44 Ś D8.12 om. 44; V3 damaged up to पाव in 44[b] (for both, cf. v.l. 43). —[a]) D2 शीत- (for शान्त-). —[b]) D4 निर्धूम (for निर्वाण). —D3 om. 44[cd]. —[c]) T1 G3 अतिष्ठत्स; M5 बभूव स (by transp.). V2

G. 6. 70. 51
B. 6. 90. 83
L. 6. 69. 49

प्रशान्तपीडाबहुलो विनष्टारिः प्रहर्षवान् ।
बभूव लोकः पतिते राक्षसेन्द्रसुते तदा ॥ ४५
हर्षं च शक्रो भगवान्सह सर्वैः सुरर्षभैः ।
जगाम निहते तस्मिन्राक्षसे पापकर्मणि ॥ ४६
शुद्धा आपो नभश्चैव जहृषुर्दैत्यदानवाः ।
आजग्मुः पतिते तस्मिन्सर्वलोकभयावहे ॥ ४७
ऊचुश्च सहिताः सर्वे देवगन्धर्वदानवाः ।
विज्वराः शान्तकलुषा ब्राह्मणा विचरन्त्विति ॥ ४८
ततोऽभ्यनन्दन्संहृष्टाः समरे हरियूथपाः ।
तमप्रतिबलं दृष्ट्वा हतं नैर्ऋतपुंगवम् ॥ ४९
विभीषणो हनूमांश्च जाम्बवांश्चर्क्षयूथपः ।
विजयेनाभिनन्दन्तस्तुष्टुवुश्चापि लक्ष्मणम् ॥ ५०

B1 G1 महाबाहुः (for °तेजा). Ñ V1.3 B2–4 D1–4.7.9–11.13 G2 बभूव स(Ñ1 D7.11.13 सु-) महाबाहुर् . —^{d}) Ñ2 B4 व्यपासुर्; V1.3 रुद्रास्त्र- ; V2 B1 D1–4.13 T2.3 समरे ; T1 व्यपास्तो; G2 शस्त्रास्त्र- ; M5 रावणिर् ; Cr.m.g.k.t as in text (for व्यपास्त-). Ñ1 V1.3 B2–4 -हत- (for -गत-).

45 Ś D8.12 om. 45^{abc} (cf. v.l. 43). —^{a}) D9 -चित्तो बहुशो; M5 -पीडोरुबलो (for -पीडाबहुलो). Ñ V B D1–4.13 प्रशांतः परुषो(D4 प्रवत्रौ) वायुः. ❀ Cm.g.k प्रशान्तपीडाबहुलः प्रशान्तबहुलपीडः. ❀ —^{b}) Ñ V1.2 B1.2.4 D1–4.13 G1.2 M3 नष्टारि(D1.13 °नि)ष्टः(G2 °श्च) (for विनष्टारिः). Ñ1 B4 D1.5 प्रहर्षयन् ; B1 G1 प्रहृष्टवान् ; B2 M1–3 प्रतापवान् (for प्रहर्षवान्). V3 निर्यातस्तनयित्नुवान् ; B3 इष्टोनिष्टप्रधर्षकः. —^{d}) V3 damaged from से up to सुर in 46^{b}. D7 तस्मिन्रक्षोधिपात्मजे.

46 V3 damaged up to सुर in 46^{b} (cf. v.l. 45). —^{a}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.12.13 जहर्ष (for हर्षं च). B4 देवा* (for भगवान्). —^{b}) Ś Ñ2 V1 B3.4 D2.4.5.7.8.12 सुरर्षिभिः ; D6 T2.3 मरुद्गणैः ; D9–11 महर्षिभिः (for सुरर्षभैः). —^{c}) Ñ1 तथा वि- ; Ñ2 V1.3 B तदा वि- ; D1 जग्मुश्च ; D3 जहास (for जगाम). D6 T2.3 G1 transp. निहते and तस्मिन्. Ś D8.12 लक्ष्मणेन हते तस्मिन्. —^{d}) D7 क्रूरकर्मणि. —After 46, D5–7.9–11 S ins. :

1737* आकाशे चापि देवानां शुश्रुवे दुन्दुभिस्वनः ।
नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गन्धर्वैश्च महात्मभिः ।
ववर्षुः पुष्पवर्षाणि तदद्भुतमभूत्तदा ।
प्रशशंसुर्हते तस्मिन्राक्षसे क्रूरकर्मणि ।

[(l. 1) D5.6 शुशुभे (for शुश्रुवे). D7 देवदुंदुभिः ; D9 चापि निस्वनः (for दुन्दुभिस्वनः). —(l. 3) M3 Cg ववृषुः ; Cv as above (for ववर्षुः). D7.9–11 इवाभवत् (for अभूत्तदा). ❀ Cv : ववर्षुः प्रशशंसुरित्यत्रोभयत्रापि देवाः कर्तारः ।; so also Cg. ❀ —(l. 4) D7.10.11 G1.2 M5 प्रशशाम ; M1.2 प्रशांतानि (for प्रशशंसुर्). G3 पाप- (for क्रूर-).]

47 ^{a}) Ś Ñ2 V1.3 B4 D8.12 चापो ; Ñ1 V2 B2 ह्यापो (for आपो). D5.6 T2.3 G3 M दिशश् (for नभश्). —^{b}) Ś D5–8.12 जहर्षुर् (for जहृषुर्). Ś Ñ V B D1–4.7.8.10–13 G3 देव- ; D13 दिवि (for दैत्य-). D6.9 T2.3 देवतागणाः (for दैत्यदानवाः). —D4 om. (hapl.) 47^{c}–48^{b} ; D7 om. 47^{cd}. —^{c}) Ñ V3 B2.4 जग्मुश्च (for आजग्मुः). —V3 damaged from वै in ^{d} up to गन्ध in 48^{b}.

48 D4 om. 48^{ab} ; V3 damaged up to गन्ध in 48^{b} (for both, cf. v.l. 47). D7 G2 read 48–50, M5 reads 48, 49 and 51 after 37 for the first time, all except D7 repeating them here. —^{a}) Ñ2 V1.2 B2–4 D2.7.9–11.13 G1.2 (both times) तुष्टा; B1 D3.6 T2.3 हृष्टा; D1 स्रष्टा ; M5 (both times) देवा (for सर्वे). Ś D8.12 ऊचुश्च निहतारिष्टा. ❀ Cv : 'ऊचुश्च सहिता' इत्यादि श्लोकत्रयं केषुचित्कोशेषु द्विर्लिख्यते । तत्र प्रथमलेखनं प्रमादकृतं वेदितव्यम्. ❀ —^{b}) M5 (both times) यक्ष- (for देव-). D1 -राक्षसाः (for -दानवाः). —After 48^{ab}, Ñ V1.3 B2.4 ins. :

1738* शतक्रतुमुखाः सर्वे परं हर्षमुपागताः ।

—V3 om. 48^{c}–51^{b}. —^{c}) Ś B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 विज्वराश्च सुरा(B1 ततो) जाता(D6 T2.3 सर्वे). —^{d}) M1.2 ऋषयो (for ब्राह्मणा). B3 [इ]ह (for [इ]ति). Ś D8.12 निहते पापराक्षसे ; B1 D4.6 T2.3 हते तस्मिन्निशाचरे; D1–3.13 हतेस्मि(D13 हते तस्मि [hypm.])न्पापराक्षसे. —After 48, D6 T2.3 ins. a passage relegated to App. I (No. 49).

49 V3 om. 49 (cf. v.l. 48). D6 T2.3 om. 49–52^{b}. D7 G2 read 48–50, M5 reads 48, 49 and 51 after 37 for the first time, all except D7 repeating them here. —^{a}) Ś B1 D1–4.8.12.13 सौमित्रिं (for संहृष्टाः). —D1.2 om. (hapl.) 49^{c}–50^{b}. —^{c}) D4 तमश्च निचयं दृष्ट्वा (sic). —^{d}) Ñ V1 B2–4 D13 राक्षस- (for नैर्ऋत-).

50 V3 D6 T2.3 om. 50; D1.2 om. 50^{ab} (cf. v.l 48 and 49 respy.). M5 om. 50. D7 reads 48–50 after 37. G2 reads 48–50 for the first time after 37, repeating them here. —^{a}) Ś V2 B1 D3.4.8.12.13 [ऽ]थ हनुमाश् . —^{b}) Ś D4.8.12 हरि- ; Ñ V1.2 B2–4 D7.13 G2 (both times) ऋक्ष- (for चर्क्ष-). B2.4 D4.13 -यूथपाः ; D13 G1 -पुंगवः (for -यूथपः). —^{c}) Ñ V1 B4 D1.2.8.13 [अ]भ्य(Ñ2 °त्य)नंदंत; V2 B1 D4 [अ]भ्यनंदंस्तं(D4 °दंस्तु); B2.3 [अ]थ नंदंतस् (for [अ]भिनन्दन्तस्). —^{d}) V1 B2–4 [ए]व (for [अ]पि). Ś D1.2.4.8.12.13 प्रशशंसुश्च ; Ñ2 संहृष्टाश्चैव ; V2 B1 D3 प्रशंसंतश्च (for तुष्टुवुश्चापि).

क्ष्वेडन्तश्च नदन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः ।
लब्धलक्षा रघुसुतं परिवार्योपतस्थिरे ॥ ५१
लाङ्गूलानि प्रविध्यन्तः स्फोटयन्तश्च वानराः ।
लक्ष्मणो जयतीत्येवं वाक्यं व्यश्रावयंस्तदा ॥ ५२
अन्योन्यं च समाश्लिष्य कपयो हृष्टमानसाः ।
चक्रुरुच्चावचगुणा राघवाश्रयजाः कथाः ॥ ५३
तदसुकरमथाभिवीक्ष्य हृष्टाः
प्रियसुहृदो युधि लक्ष्मणस्य कर्म ।
परममुपलभन्मनःप्रहर्षं
विनिहतमिन्द्ररिपुं निशम्य देवाः ॥ ५४

G. 6. 70. 0
B. 6. 90. 94
L. 6. 69. 58

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टसप्ततितमः सर्गः ॥ ७८ ॥

---

51 V3 om. 51^{ab}; D6 T2.3 om. 51 (cf. v.l. 48 and 49 respy.). M5 reads 48, 49 and 51 for the first time after 37, repeating them here. —^{a}) Ñ1 क्ष्वेडयंतश्च (hypm.); Ñ2 क्ष्वेडयंतो ; B1 खेलंतश्च ; D5 T1 G M (M5 both times) क्ष्वेलंतश्च (for क्ष्वेडन्तश्च). Ś D8.12 प्रहृष्टाश्च ; V1 [अ]पि नदंतो; V2 B1 D1–4 प्रनृत्ताश्च; D9–11 प्लुवंतश्च (for नदन्तश्च). D13 प्रक्ष्वेलंतः प्रनृत्यंतो. —^{c}) Ś D8.12 लक्ष्मणं तं ; V1 B1.3 D1–3 लब्धलक्षं(D2 °क्ष्यं); D13 लक्ष्मलक्षं (for लब्धलक्षा). D4 राजसुतं ; D7 रघुवरं (for रघुसुतं). ※ Ck.t : लब्धलक्षाः प्राप्तहर्षावसराः। रलयोरभेदात्प्राप्तरक्षणा इत्यपि. ※ —^{d}) Ś V3 D1–4.8.12.13 [अ]व- (for [उ]प-). V1 परिसृष्टावतस्थिरे.

52 D6 T2.3 om. 52^{ab} (cf. v.l. 49). V3 damaged from न्तः in 52^{a} up to ती in 52^{c}. —^{a}) Ñ1 प्रयुध्यंतः ; V2 G1 च विध्यंतः ; B1.2 प्रधुन्वंतः; D3 प्रवृध्यंतः (sic); D4.13 प्रवर्धंतः ; M5 प्रविध्यंति (for प्रविध्यन्तः). —^{b}) Ś V1 B1 D8.12 प्लवंगमाः (for च वानराः). —^{c}) V1 M1.2 विजयीति ; B1 D4 [ऽ]पि जयति ; D13 जयताम् (for जयतीति). Ś Ñ1 D7–12 G1 M5 [ए]व ; D6 T2.3 [उ]च्चैः (for [ए]वं). —^{d}) Ś2 D3.8 वाच्यं ; Ñ1 B4 वाचा ; Ñ2 V1.2 B1 D4.12 वाचं ; V3 वचो ; B2.3 D1 वाचो (for वाक्यं). Ś1 V2 B1.2 D1.5.7.9–11 T1 G2.3 M3.5 Cr.g.t विश्रावयंस् ; Ś2 B3 D8 वाश्रावयंस् (for व्यश्रावयंस्). Ñ V1(m. also as in text).2.3 B1.2.4 D1.4 ततः (for तदा). D2 वाचं व्यश्राव्य तेंततः; D6 T2.3 प्रोचुः सर्वे प्लवंगमाः; D13 वाचमंत ** ततः. ※ Cg.t : विश्रावयन् व्यश्रावयन्. ※

53 ^{a}) B3 समालिंग्य ; D1 समासाद्य (for समाश्लिष्य). —^{b}) D7.9–11 G1 हरयो (for कपयो). —^{c}) Ś D8.12 उच्चा बहु-. Ñ2 V1.3 B2–4 -गुणै ; D6 T2.3 -[आ]कारा ; D13 [अ]न्योन्यं (for -गुणा). —^{d}) B1 -[अ]नुजगाः; D4 -स्तवजाः; D9–11 -[आ]श्रयसत्- (for -[आ]श्रयजाः). D13 राघवाय जयाः कथाः.

54 G (ed.) om. 54. —^{a}) B4 ततः स्वकरम् (sic) (for तदसु°). M5 [अ]पि (for [अ]भि-). Ś D8.12 अथाप्यदृष्टपूर्वं ; V2 D3 अवाप्य(D3 °वेक्ष्य) संहृष्टाः ; B1 D1.2.13 अवाप्य संप्रहृष्टाः (for अथाभिवीक्ष्य हृष्टाः). D4 तदसुरवधमवाप्य हृष्टाः. —^{b}) T3 हृदि (for युधि). Ś D8.12 युधि परमस्य च (for प्रियसुहृदो युधि). —^{c}) D4.12 परम् (for परमम्). Ś Ñ V2.3 B D1–4.8.12.13 उप(B3 D1.4 °पा)गता (for उपलभन्). V1 परमिह मुनयो ** प्रहर्षं ; D9 परममुपलभमानः प्रहर्षं. —^{d}) D13 रणहतम्. Ñ2 V2 D4 इंद्रजितं (for °रिपुं). D5 T1 निशाम्य (for निशम्य). ※ Cg : उपलभन्नित्यत्र अडात्मनेपदाभावावार्षौ । देवाः इन्द्ररिपुं विनिहतं निशम्य परमं मनःप्रहर्षम्, उपलभन् उपालभन्त:।; so also Ct. ※ —After 54, D2 ins. श्रीरामः.

Colophon : —*Kāṇḍa name* : Ñ V1 B D3.4.12 लंकाकांडे. —After *Kāṇḍa name*, D3.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 G2.3 M1.2 इंद्रजिद्वधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om. ; Ś2 69 ; Ñ2 D1 72 ; V1.2 70 ; B1.3.4 66 ; D3 74 ; D5–7.10 T1 G M3.5 91 ; D9 67; D11 90 ; T2 94 ; T3 98 ; M1.2 92. —After colophon, D2 concludes with कृष्ण; G M1.2 with श्रीरामाय नमः ; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः .

७९

G. 6. 71. 1
B. 6. 91. 1
L. 6. 70. 1

रुधिरक्लिन्नगात्रस्तु लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
बभूव हृष्टस्तं हत्वा शक्रजेतारमाहवे ॥ १
ततः स जाम्बवन्तं च हनूमन्तं च वीर्यवान् ।
संनिवर्त्य महातेजास्तांश्च सर्वान्वनौकसः ॥ २
आजगाम ततः शीघ्रं यत्र सुग्रीवराघवौ ।
विभीषणमवष्टभ्य हनूमन्तं च लक्ष्मणः ॥ ३
ततो राममभिक्रम्य सौमित्रिरभिवाद्य च ।
तस्थौ भ्रातृसमीपस्थः शक्रस्येन्द्रानुजो यथा ।
आचचक्षे तदा वीरो घोरमिन्द्रजितो वधम् ॥ ४

79

1 ^{a}) Ś $D_{5.12}$ -क्षत- ; D_4 -[आ]क्लिन्न- (for -क्लिन्न-). D_6 $T_{2.3}$ रुधिराप्लुतदेहस्तु. —^{b}) D_4 शुभलक्ष्मणः ; D_6 $T_{2.3}$ हृष्टमानसः (for शुभलक्षणः). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} राघवस्यानुजो बली. —B_1 om. 1^{cd}. —^{c}) Ś $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ राक्षसं (for हृष्टस्तं). D_{11} भूत्वा (sic) (for हत्वा). —^{d}) $Ś_1$ $Ñ_2$ V B_{2-4} $D_{1.10.11}$ शत्रु- (for शक्र-). —After 1, Ś V_2 $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ ins.; while Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} ins. before 1; whereas G (ed.) ins. only l. 2 after 1^{ab}:

1739* महानुभावः कवची लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
बभूव विक्षततनुः समरे तेन रक्षसा ।

[(l. 1) D_6 $T_{2.3}$ तुष्टात्मा (for कवची). Ś $D_{5.12}$ शुभलक्षणसंयुतः ; V_2 $D_{1-4.12}$ राजलक्षणसंमतः ($D_{1.4}$ °मितः; D_{12} °स्थितः) ; D_6 $T_{2.3}$ वीरलक्ष्म्या समावृतः (D_6 °श्रितः ; T_3 °गतः) (for the post. half). —(l. 2) D_6 $T_{2.3}$ शरसंवृतसर्वांगः शोभते लक्ष्मणो रणे.]

—Then $T_{2.3}$ cont. :

1740* धातुधारावृतः श्रीमान्हिमवानिव पर्वतः ।
तत्र स्थाप्य जयस्तम्भं नाम विश्राव्य चात्मनः ।

[(l. 1) T_2 हेमवान्.]

2 ^{ab}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} लक्ष्मणो; B_1 बभूव (sic) (for ततः स). G_3 तु (for the first च). Ś V_2 B_1 $D_{1.2.4.8.12.13}$ रभसं (V_2 $D_{1.2.13}$ शरभं; B_1 राक्षसं) वीरं जांबवंतं (for जाम्बवन्तं च हनूमन्तं). D_2 स वीर्यवान्. —V_3 om. (hapl.) 2^{c} – 3. $Ñ_2$ repeats erroneously 2^{c} after 3. —^{c}) Ś D_8 स निवर्त्य ; $Ñ_{1.2}$ (both times) V_1 $B_{2.4}$ पूजयित्वा ; V_2 D_{12} स निवर्त्य ; B_3 (marg. also) पूरयित्वा; $D_{7.9-11}$ $M_{1.2.5}$ Ck.t संनिपत्य; M_3 Cg संनिहत्य (for संनिवर्त्य). Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ महावेगांस् (for °तेजास्). —^{d}) Ñ V_1 B_{2-4} सह सर्वैः प्लवंगमैः. —For 2, $T_{2.3}$ subst. :

1741* जाम्बवन्तं हनूमन्तमङ्गदं च विभीषणम् ।
सर्वांश्च वानरश्रेष्ठान्संनिवर्त्य रघूत्तमः ।

—Then $T_{2.3}$ (only l. 1) cont. :

1742* संवृतो वानरेन्द्रैश्च सर्वशोभासमन्वितः ।
पूर्ववत्सागरं तीर्त्वा रामदर्शनलालसः ।

3 V_3 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ प्रहृष्टात्मा; M_3 ततस्तीव्रं (for ततः शीघ्रं). —^{c}) $T_{2.3}$ समालंब्य; Cm.g.k.t as in text (for अवष्टभ्य). —^{d}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ वानरं; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $T_{2.3}$ वीर्यवान् (for लक्ष्मणः). —After 3, $Ñ_2$ repeats 2^{c}.

4 ^{a}) B_1 G_1 अतिक्रम्य; D_{13} प्रणम्याशु; Ct as in text (for अभिक्रम्य). Ñ V B_{2-4} ततः स राममभ्येत्य ($B_{2.3}$ °मागत्य; G [ed.] °मासाद्य) ; D_4 ततो रामेति संक्रम्य. —^{b}) D_{13} सुग्रीवम् (for सौमित्रिर्). —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ तस्थावदूरतो भ्रातुः. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-9.12.13}$ T_1 G M Cr.m.g इंद्र (Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ सोम) स्येव (D_3 °स्य च) बृहस्पतिः. ❀ Cr.m.g: इन्द्रस्येव बृहस्पतिः । प्रधानोपसर्जनभावेनावस्थानमात्रे (Cr °त्रोऽयं) दृष्टान्तः इत्यर्थः. ❀ —After 4^{cd}, Ñ V B_{2-4} ins. :

1743* पप्रच्छ भ्रातरं रामः किं वृत्तमिति लक्ष्मणम् ।

[V_3 राघव (for लक्ष्मणम्).]

—Then they cont. ; while $D_{5-7.9-11.13}$ T_1 G M ins. after 4^{cd} :

1744* निष्टनन्निव चागम्य राघवाय महात्मने ।

[Ñ V $B_{2.4}$ अनिष्टम् ; B_3 (marg. also as in Ñ) सुनिष्टम्; $D_{6.7.9}$ निः (D_6 नि) श्वसन् (for निष्टनन्). $V_{1.3}$ $D_{7.9-11}$ Ct [आ]गत्य (for [आ]गम्य). D_{13} स समीपमुपागम्य (for the prior half). D_{13} रावणाय (sic) (for राघवाय). ❀ Cm: निष्टनन्निवेत्यत्र इवशब्दो वाक्यालङ्कारे ।; so also Cg which adds आयासस्याभिनयनमात्रेणालीकत्वद्योतनाय वा. ❀]

—^{e}) $Ñ_1$ V B_{2-4} नाचचक्षे (for आचचक्षे). $Ñ_2$ G_1 M_5 महावीरो (for तदा वीरो). —^{f}) Ñ V B_{2-4} स्वयम् (for घोरम्). —For 4, $T_{2.3}$ subst. ; while Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ subst. only l. 4 for 4^{ef}; whereas V_2 ins. only l. 4 after 4 :

1745* स्नेहेन विनयेनाशु ववन्दे भ्रातरं गुरुम् ।
त्वत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठ हत्वा रावणिमागतः ।
स्वस्थो भव रघुश्रेष्ठ हतो रावणिराहवे ।
अथाचचक्षे धर्मात्मा राघवाय विभीषणः ।

[(l. 4) Ś $D_{4.8.12}$ T_2 आचचक्षे स (D_4 च; T_2 °क्षेथ); V_2 तथाचचक्षे (for अथाचचक्षे). D_2 महात्मने (for विभीषणः).]

रावणेस्तु शिरश्छिन्नं लक्ष्मणेन महात्मना ।
न्यवेदयत रामाय तदा हृष्टो विभीषणः ॥ ५

उपवेश्य तमुत्सङ्गे परिष्वज्यावपीडितम् ।
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय भूयः संस्पृश्य च त्वरन् ।
उवाच लक्ष्मणं वाक्यमाश्वास्य पुरुषर्षभः ॥ ६

G. 6. 71. 13
B. 6. 91. 12
L. 6. 70. 11

5 [a]) G2 वधश् (sic) (for शिरश्). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 छिन्नमिंद्रजितः शीर्षं; T2.3 निहतो रावणिर्देव. —[cd]) Ś D1.8.12 निवेद्य तच्च; V2 B1 D2–4.13 निवेदयित्वा (for न्यवेदयत). Ñ V1.3 B2–4 इत्येवं कथयामास (for °). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 तस्थौ (for तदा). T2.3 इत्युक्त्वा प्रणतो भूत्वा तस्थौ संतुष्टमानसः. —After 5, Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 T2.3 ins.:

1746* विभीषणवचः श्रुत्वा हर्षव्याकुललोचनः।
विभीषणं पुरस्कृत्य हनूमन्तं च राघवः।
जाम्बवन्तं च सुग्रीवं संभाव्य च वनौकसः।
शूरमिक्ष्वाकुशार्दूलं समाश्वासयतानुजम्।
राम इन्द्रसमो भ्राता लक्ष्मणं शुभलक्षणम्। [5]

[D4 om. l. 1. —(l. 1) T2.3 दृष्ट्वा लक्ष्मणमागतं (for the post. half). —(l. 2) D13 स (for च). Ś D8.12 वानरम्; D2 राघवं (sic) (for राघवः). B1 पुरस्कृत्य हनूमंतं विभीषणं च राघवः (unmetric); T2.3 प्रतिनंद्य शुभैर्वाक्यैः स्नेहेनालोक्य वानरान्. —(l. 3) Ś D8.12 संपूज्य; V2 B1 D1.3.4 संभाष्य (for संभाव्य). T2.3 रामो लक्ष्मणमाकृष्य समालिंग्याभिहर्षितः. —(l. 4) Ś V2 D8.12 शीघ्र (V2 शूर) मिक्ष्वाकुशार्दूलः (for the prior half). B1 [अ]ग्रजः (for [अ]नुजम्). D13 समाश्वाय ततोनुजं (for the post. half). —(l. 5) L (ed.) रविंद्र- (for इन्द्र-). D3 भूत्वा (for भ्राता). T2.3 रामः कमलपत्राक्षो (for the prior half).];

while Ñ V1.3 B2–4 D5–7.9–11 T1 G M ins.:

1747* श्रुत्वैव तु महावीर्यो लक्ष्मणेनेन्द्रजिद्वधम्।
प्रहर्षमतुलं लेभे रामो वाक्यमुवाच ह।
साधु लक्ष्मण तुष्टोऽस्मि कर्म चासुकरं कृतम्।
रावणेर्हि विनाशेन जितमित्युपधारय।
स तं शिरस्युपाघ्राय लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम्। [5]
लज्जमानं बलात्स्नेहादङ्कमारोप्य वीर्यवान्।

[(l. 1) Ñ1 V1 B3.4 [ए]वैतन्; Ñ2 चैतन्; V3 B2 [ए]व तन्; D5 T1 M3 [ए]तत्तु; G1 [ए]व तं; G3 M5 [ए]तं तु (for [ए]व तु). M1.2.5 महावीरो; Cg as above (for °वीर्यो). Ñ V1.3 B2–4 वीरेणेंद्रजितं हतं (for the post. half). —(l. 2) Ñ V1.3 B2–4 वाक्यमेतद्; D6 वाक्यं चैतद्; D9–11 G1 वाक्यं चेदम् (for रामो वाक्यम्). —(l. 3) Ñ V1.3 B2 ते सुकृतं; B4 ते दुष्करं; D5.6 M5 चासुकृतं (for चासुकरं). B3 कर्म ते चातिदुष्करं; M3 कर्मणा सुकृतं कृतं (for the post. half). —(l. 4) Ñ V1.3 B2–4 रावणोस्य (for रावणेर्हि). G (ed.) हत (for जितम्). Ñ V1.3 B2–4 जित इत्ये (V3 °त्य)व; M1.2 जितमित्यव-; Ck.t as above (for जितमित्युप-). V3 D9 -धारयन्. —After l. 4, Ñ V1 B2–4 ins. only l. 1–2 of 1748*. —(l. 5) Ñ2 चाघ्राय (for [उ]पाघ्राय). Ñ2 शुभलक्षणं; V3 B2–4 लक्ष्मीवर्धनं; D6.7.9–11 कीर्तिवर्धनं. —(l. 6) Ñ V1.3 B2–4 अंकमध्ये न्यवेशयत् (for the post. half). ❀ Cm: स तमित्यादिश्लोकद्वयमेकं वाक्यम्। क्रियाबाहुल्यात्तमिति द्विरुक्तिः।; so also Cg.t. ❀]

6 [a]) M1.2 समुत्संगे. T2.3 उत्संगे स्थापयित्वैनं. —[b]) Ś B1.3 D1–4.8.9.12.13 G1 च पीडितं; Ñ V B2.4 च राघवः; T2.3 च लक्ष्मणं; G2 निपीड्य तं; M1.2 [अ]वपीडनं; Cm.g.k.t as in text (for [अ]वपीडितम्). —After 6[ab], Ś B1 D1–4.8.12.13 T2.3 ins.; while Ñ V1 B2–4 ins. only l. 1–2 after l. 4 of 1747*; whereas V2 ins. after l. 2 of 1749*:

1748* पीडितं सायकैर्दृष्ट्वा दुःखितो राघवस्तदा।
दुःखहर्षयुतो रामः संमूर्छित इवाबभौ।
उपलभ्य ततः संज्ञां लक्ष्मणं समुदैक्षत।

[(l. 1) Ñ1 पातितं; B2.3 घातितं; B4 स्पंदितं; D3 विक्षतं (for पीडितं). Ñ V1 B2–4 चापि (B3 चैव) दृष्ट्वाथ (Ñ1 B2.3 तं दृष्ट्वा) (for सायकैर्दृष्ट्वा). D13 पीडितो (for दुःखितो). D3 transp. दुःखितो and राघवस्. Ś D8.12 [ऽ]ब्रवीत्; V2 B1 D3 [ऽ]भवत् (for तदा). —For l. 1, T2.3 subst.:

1748(A)* शरावृतं शरीरं तु स्पृष्ट्वा भ्रातुर्महात्मनः।
बभूव व्यथितो रामः संतुष्टोऽपि रिपौ हते।

—(l. 2) Ñ2 V1 -जितस्; D13 -गतो (for -युतो). Ñ V1 B2–4 तत्र (for रामः). Ś D8.12 स (for सं-). Ñ V1 B2–4 T2.3 [अ]भवद् (for [आ]बभौ).]

—After 6[ab], Ñ V B2–4 D5–7.9–11 T1 G M ins.:

1749* भ्रातरं लक्ष्मणं स्निग्धं पुनः पुनरुदैक्षत।
शल्यसंपीडितं शस्तं निश्वसन्तं तु लक्ष्मणम्।
रामस्तु दुःखसंतप्तस्तं तु निश्वसितस्तदा।

[(l. 1) G2 स रामो (for भ्रातरं). V3 damaged for रुदैक्षत. —After l. 1, V3 ins.:

1749(A)* ******** **** न तादृशम्। (damaged)

—V3 om. l. 2–3. —(l. 2) D5 om. शस्तं. Ñ V1.2 B2–4 -संपीडितांगं तु; D11 -संपीडितस्तस्य (for -संपीडितं शस्तं). B3 श्वसंतं तं; D6.7 M2.5 निःश्वसंतं (for निश्वसन्तं). Ñ V2 च (for तु). V2 दुःखितं (for लक्ष्मणम्). B2 निश्वसंस्तत्र लक्ष्मणं; B4 न्यश्वसनत्तत्र लक्ष्मणं (for the post. half). —(l. 3) Ñ V1 B2–4 दुःखमापन्नस्; D7.9–11 °संतप्तं (for °संतप्तस्). D6 निःश्वसितं; M1.2 चाश्वासयंस्. Ñ V1 B2.4 तेन निश्वस (Ñ1 B4 °स्वन)ता भृशं (Ñ2 B4 तदा); B3 निस्वनंतमथानुजं; D7.9–11 तदा निश्वासपीडितं; G2 M3.5 तदा निश्वसितो भृशं (M5 °तोभवद्) (for

G. 6. 71. 13
B. 6. 91. 13
L. 6. 70. 12

कृतं परमकल्याणं कर्म दुष्करकारिणा ।
निरमित्रः कृतोऽस्म्यद्य निर्यास्यति हि रावणः ।
बलव्यूहेन महता श्रुत्वा पुत्रं निपातितम् ॥ ७

तं पुत्रवधसंतप्तं निर्यान्तं राक्षसाधिपम् ।
बलेनावृत्य महता निहनिष्यामि दुर्जयम् ॥ ८
त्वया लक्ष्मण नाथेन सीता च पृथिवी च मे ।
न दुष्प्रापा हते त्वद्य शक्रजेतरि चाहवे ॥ ९

the post. half). ❀ Cv: रामस्तु दुःखसंपन्नस्तं तु निश्वसितस्तदेति पाठः ।; Cr: तं तु निश्वसितस्तदेति पाठः. ❀]

—^{c}) T_3 चैवम् (for चैनम्). —^{d}) B_2 नृप: (for भूयः). Ñ $V_{1.3}$ [आ]तुरं; $B_{2.3}$ [अं]तरं; $M_{1.2}$ त्वरात्; Cm.g.t as in text (for त्वरन्). Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ रामः(D_4 स रामः [hypm.]) शूरमु(B_1 पुनरु)वाच तं(Ś $D_{4.8.12}$ ह); B_4 भूयः स्पृश्य च चार्णवं; $T_{2.3}$ रामो लक्ष्मणमब्रवीत्. —^{e}) G (ed.) वाचं (for वाक्यम्). Ś B_1 $D_{2-4.8.12.13}$ भ्रातरं परमेश्वासम्(D_{13} °सः); D_1 भ्रातरं पुरुषव्याघ्रम्; $T_{2.3}$ भ्रातरं धन्विनां श्रेष्ठम्. —^{f}) Ñ V B_{2-4} राघवः; D_9 आश्वसन् (for आश्वास्य). Ñ V_2 B_4 $D_{3.4.7}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ पुरुषर्षभं. D_{13} समाश्वास्य रघूत्तमः.

7 ^{a}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ सुकृत-; D_{13} दुष्कृत- (for परम-). —^{b}) $D_{5-7.9-11}$ T_1 G M Cm.g.t -कर्मणा (for -कारिणा). Ś $D_{8.12}$ कर्म दुःख(D_{12} °खं)कृतं त्वया; V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ कर्मेदं दुष्करं(D_{13} °ष्कृतं) त्वया. —For 7^{ab}, $T_{2.3}$ subst.:

1750* कृतमिष्टं तु कर्माद्य दुष्करं च कृतं त्वया ।

—Then $T_{2.3}$ cont.:

1751* रावणिस्तु दुराधर्षः सदातीवबलो रिपुः ।
देवानां चापि सर्वेषां संतोषः समजायत ।
तस्मिन्हते महावीर्ये हत एव हि रावणः ।
विभूतिर्बलमैश्वर्यं हतमद्य दुरात्मनः ।
हतं पुत्रं निशम्याशु सर्वशस्त्रास्त्रवेदिनम् । [5]
राक्षसानां च सर्वेषां वल्लभं प्रियमात्मनः ।
अद्यैव चापि शोकार्तस्त्यक्त्वा सर्वान्मनोरथान् ।

[(l. 4) T_3 (after corr.) अस्य (for अद्य). —(l. 7) T_3 [अ]ति- (for [अ]पि).]

—Then T_3 further cont.:

1752* सर्वशस्त्रवृतोऽद्यैव योद्धुमायाति मां प्रति ।
असह्यपुत्रनाशेन हतमानबलोन्नतिः ।
हन्यतेऽद्य मया संख्ये चतुरङ्गबलैः सह ।
पश्यन्तु सर्वभूतानि हतं राक्षसपुंगवम् ।
एवमुक्त्वा रघुश्रेष्ठो रामो राजीवलोचनः । [5]
शरभिन्नशरीरं तु परस्पर्शालिङ्ग्य पाणिना ।
प्रमुमोद रघुश्रेष्ठो लक्ष्मणोऽपि गतज्वरः ।

—After 7^{ab}, Ś V_2 $D_{1-4.8.12.13}$ ins.:

1753* दुरवापं प्रसह्याद्य वधेनेन्द्रजितो रणे ।

[D_4 दुरवाप्यं; D_{13} दुरावापं. Ś $D_{8.12}$ प्रकृत्याद्य; V_2 प्रसह्यात्र; D_{13} प्रसह्याथ (for प्रसह्याद्य). D_2 वधम् (for वधेन).]

—Thereafter V_2 cont., while Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{5-7.9-11}$ T_1 G M ins. after 7^{ab}:

1754* अद्य मन्ये हते पुत्रे रावणं निहतं युधि ।
अद्याहं विजयी शत्रौ हते तस्मिन्दुरात्मनि ।
रावणस्य नृशंसस्य दिष्ट्या वीर त्वया रणे ।
छिन्नो हि दक्षिणो बाहुः स हि तस्य व्यपाश्रयः ।
विभीषणहनूमद्भ्यां कृतं कर्म महद्रणे । [5]
अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरः कथंचिद्विनिपातितः ।

[V_3 damaged from l. 1 up to अद्या in l. 2. —(l. 1) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} हतं पापं (for हते पुत्रे). G_2 हि हतं (for निहतं). $M_{1.2}$ transp. रावणं and निहतं. Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} रावणं राक्षसाधिपं (for the post. half). —(l. 3) $Ñ_1$ कृत्वा (for दिष्ट्या). —(l. 4) D_5 T_1 G_3 भिन्नो (for छिन्नो). Ñ V_1 B_{2-4} [ऽ]स्य; $V_{1.3}$ वै (for हि). —V_3 damaged for l. 5-6. —(l. 5) $Ñ_2$ B_4 $M_{1.2}$ सुदुष्करं (for महद्रणे). —(l. 6) G_1 M_5 वीर (for वीरः).]

—^{c}) Ñ $V_{1.3}$ B_3 हतमित्रः (for निरमित्रः). $Ñ_1$ B_3 ह्यद्य; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ ह्यस्य; D_4 [ऽ]द्याहं; D_8 [ऽ]*द्य (for ऽस्म्यद्य). V_3 B_2 हतमिंद्र(V_3 damaged)जितं श्रुत्वा; B_4 हतमित्रस्ततो ह्यद्य; D_{13} निमित्तोहं कृतस्त्वद्य. —^{d}) $Ñ_1$ शैर्यास्यति रावणः; $Ñ_2$ V B_{2-4} स निर्यास्यति रावणः. —After 7^{cd}, $D_{10.11}$ ins.:

1755* बलव्यूहेन महता निर्यास्यति हि रावणः ।

—^{f}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} transp. श्रुत्वा and पुत्रं. D_4 श्रुत्वा पुत्रनिपातनं.

8 ^{b}) $D_{2.3.5.9.13}$ T_3 निर्यातं (for निर्यान्तं). Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ राक्षसेश्वरं. —V_3 om. 8^c–9. —^{c}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ [अ]हं(D_4 हि) समासाद्य; Ñ V_1 B_{2-4} महतावृत्य(by transp.) (for [आ]वृत्य महता). —^{d}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ ह(D_1 निह[hypm.])निष्यामि रिपुं रणे; Ñ V_1 B_{2-4} हनिष्ये रावणं रणे.

9 V_3 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) $M_{1.2}$ त्वया नाथेन सीता च. ❀ Cg: नाथेन याचमानेन ।; Ct: नाथेन । उपलालनार्थं नाथशब्दप्रयोगः. ❀ —^{b}) $M_{1.2}$ संप्राप्ता (for सीता च). B_4 [इ]व (for second च). —^{c}) Ś B_4 $D_{1-3.8.13}$ $G_{1.2}$ न दुष्प्रापे(B_4 G_1 °पं); D_4 सुदुष्प्रापे; D_{13} न दुष्प्राप्यं; $M_{1.2}$ दुष्प्रापे च (for न दुष्प्रापा). Ś B_1 $D_{8.12}$ हतो(Ś °ते) यत्र; Ñ V_1 B_{2-4} हतो यस्माच्; V_2 $D_{1-4.13}$ हतो(D_2 °ते) ह्यद्य; $D_{7.9-11}$ हते तस्मिन् (for हते त्वद्य). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ शक्र(Ś $D_{8.12}$

स तं भ्रातरमाश्वास्य परिष्वज्य च राघवः ।
रामः सुषेणं मुदितः समाभाष्येदमब्रवीत् ॥ १०
सशल्योऽयं महाप्राज्ञः सौमित्रिर्मित्रवत्सलः ।
यथा भवति सुस्वस्थस्तथा त्वं समुपाचर ।
विशल्यः क्रियतां क्षिप्रं सौमित्रिः सविभीषणः ॥ ११
ऋक्षवानरसैन्यानां शूराणां द्रुमयोधिनाम् ।
ये चान्येऽत्र च युध्यन्तः सशल्या व्रणिनस्तथा ।
तेऽपि सर्वे प्रयत्नेन क्रियन्तां सुखिनस्त्वया ॥ १२
एवमुक्तः स रामेण महात्मा हरियूथपः ।
लक्ष्मणाय ददौ नस्तः सुषेणः परमौषधम् ॥ १३
स तस्य गन्धमाघ्राय विशल्यः समपद्यत ।
तदा निर्वेदनश्चैव संरूढव्रण एव च ॥ १४

G. 6. 71. 25
B. 6. 91. 25
L. 6. 70. 19

[with hiatus] इंद्र)जित्सुमहाबलः (B2 °धनः); G2 शक्रजेत्वरिताह्वे (sic).

10 V3 damaged for 10^ab. —^a) Ś D8.12 स तु; D6 सर्वे (for स तं). —^b) Ś D8.12 पुनः पुनः; Ñ V1 B2–4 च पीडितं; V2 B1 D1–4.13 च वीर्यवान्; G2 च राघवं (for च राघवः). —^c) V3 D1–4.13 सुखेनं. Ñ V B2–4 पार्श्वस्थं; D6.13 मुदितं; G2 उद्दिश्य (for मुदितः). —^d) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 समवेक्ष्य; Ñ1 समाश्वस्य; T1 G2 समाहूय; Cr.m.g.k.t as in text (for समाभाष्य). Ñ2 B3.4 संभाष्येदमथाब्रवीत्.

11 B4 om. 11. —^a) Ś D8.12 शल्यविद्धो; D10.11 T2.3 G1 विशल्योयं. Ś D2.3.6.8.11.12 G2.3 M3 महाप्राज्ञ (for °प्राज्ञः). —^b) Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 -नंदनः (for -वत्सलः). —D9 om. (hapl.) 11^c–f. —^c) Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 निःशल्यस्; Ñ1 वै स्वस्थस्; V3 विस्वस्थस्; B2.3 वै सुस्थस्; D10.11 सुस्वस्थं (for सुस्वस्थस्). Ñ2 G1 यथा वै (G1 स यथा) भवति स्वस्थस्. —^d) D6 reads तथा in marg. M5 [त्व]द्य (for त्वं). Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12.13 कर्तुमर्हसि; D7.10.11 G1.2 M5 समुदाचर; Cg as in text (for समुपाचर). —After 11^cd, D13 ins.:

1756* एवमुक्तः सुषेणस्तु प्रयातोऽरातिनापि तम्।
प्रत्युवाच ततो रामं ससंभ्रान्तमिदं वचः।
अस्त्यौषधं महावीर शल्योद्धरणमुत्तमम्।
युद्धेऽस्मिन्ननभूयिष्ठे तत्प्रयोक्ष्यामि लक्ष्मणे।

—Ś B1 D1–4.8.12.13 om. 11^ef. —^e) M1.2 शीघ्रं (for क्षिप्रं). —^f) D10.11 मित्रवत्सलः (for सविभीषणः).

12 Ś V2 (repeats) B1 D1–4.8.12.13 read 12^ab (all except D13 followed by 1757*) after 1765*. —^a) V3 illeg. for ऋक्षवानर-. Ś V2 (second time) B1 D1–4.8.12.13 -योधानां (for -सैन्यानां). —^b) Ś V2 (second time) B1 D1–4.8.12 पर्वत-; T2.3 वीराणां (for शूराणां). D13 समरे घातयोधिनां. —After 12^ab, Ś B1 D1–4.8.12 ins.; while V2 ins. after the second occurrence of 12^ab:

1757* समरे प्रतियोधानां हरीणां च महाबलः।
[B1 D1–3 -युद्धानां (for -योधानां).]

—Ś B1 D1–4.8.12.13 om. 12^c–f. —^c) D6.9 T1 G1.2 [त्व]न्येप्यत्र; D7 M1.2 [त्व]प्यन्ये च; D9–11 G2 M3 [त्व]प्यन्य (D10 G2 M3 °न्ये)त्र; T2.3 [त्व]न्ये तत्र (for [त्व]न्येऽत्र च). D6.7.9–11 T2.3 G1.2 M युध्यंति (for युध्यन्तः). ❀ Ck: ये च वानराः सशल्या युध्यन्ति ते चापि वानराः विशल्याः कार्याः. ❀ —^d) T2.3 G1.2 विशल्याः. D6.9 T2.3 G1.2 M1.2.5 प्राणिनस् (for व्रणिनस्). D6 G1.2 तदा. —For 12^cd, Ñ V B2–4 subst.:

1758* ये चान्ये व्रणितास्तत्र संग्रामे वानरर्षभाः।

—^e) M1.2 च (for ऽपि). —^f) Ñ2 V1.2 B2 D5.6.9–11 T G M3 क्रियतां (for क्रियन्तां). Ñ1 V1 B3.4 D6 तदा; V2.3 B2 D7.9–11 T2.3 G M1.2.5 तथा (for त्वया).

13 ^a) Ñ V B2–4 D5 T2.3 M तु (for स). —^b) Ñ V B2–4 सुषेणो (V2.3 °खेनो) वानराधिपः. —For 13^ab, Ś B1 D1–4.8.12.13 subst.; while Ñ V B2–4 ins. after 13^ab:

1759* विशल्यकरणीं नाम वने हैमवतीं शुभाम्।
[Ś D4.8.12 विशल्यकरणी. Ñ V1.2 B2.4 D3 ततो; V3 B3 तदा; B1 शैले (for वने). Ś B1 D1.4.8.12 हैमवते शुभे (D4 °भा) (for °वतीं शुभाम्). B3 (marg. also) औषधीं परमां शुभां (for the post. half).]

—Then D1 cont.:

1760* स रामवचनात्तत्र गत्वा चाशु समानय।

—After 13^ab, T2.3 ins.:

1761* सुषेणश्च ततो गत्वा तामादायागतः पुनः।

—^c) Ś D8.12 नस्ये; Ñ V B D4.8.13 T1 G3 नस्यं; D3 नास्ये; D5 तस्य; D6 तस्मै; Cr.m.g.k.t as in text (for नस्तः). ❀ Cr: नस्तः नासिकायाम्. ❀ —^d) D1.2.4.12 सुखेनः. Ś1 Ñ V B D1.2.12 -[मौ]षधीं; Ś2 D2.8.13 -[मौ]षधीः; D4.8 T1 G3 M3 -[मौ]षधिं. —For 13^cd, T2.3 subst.:

1762* दर्शयामास तां राज्ञे लक्ष्मणाय महात्मने।

—Then T2.3 cont.:

1763* विभीषणस्य सर्वेषां वानराणां महात्मनाम्।
विशल्यकरणीं वीरः सुषेणो हरिसत्तमः।

—After 13, B3 ins. (in marg.) 1765*.

14 ^a) Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 T2.3 M3 तस्या (for तस्य). Ś D8.12 गंधमादाय; B3 °मात्रेण (for °माघ्राय).

G. 6. 71. 25
B. 6. 91. 26
L. 6. 70. 20

विभीषणमुखानां च सुहृदां राघवाज्ञया ।
सर्ववानरमुख्यानां चिकित्सां स तदाकरोत् ॥ १५
ततः प्रकृतिमापन्नो हृतशल्यो गतव्यथः ।
सौमित्रिर्मुदितस्तत्र क्षणेन विगतज्वरः ॥ १६

तथैव रामः प्लवगाधिपस्तदा
विभीषणश्चर्क्षपतिश्च जाम्बवान् ।
अवेक्ष्य सौमित्रिमरोगमुत्थितं
मुदा ससैन्याः सुचिरं जहर्षिरे ॥ १७

G1 तस्य गंधमवघ्राय. —D9 om. 14^{c} – 15. V3 om. 14^{cd}. —^{cd}) Ś D13 तया; V2 B1 D1–4.8.13 M3.5 तथा; G2 ततो (for तदा). D2 निर्भेदनश्च; D5 निर्वेदनं (for निर्वेदनश्च). B4 D10.11 संरुद्धप्रा (B4 °व्र)णः; M5 सुरूढ° (for संरूढव्रण). T2.3 वेदना च हता सर्वा बभूव ललितं वपुः. —After 14, T2.3 ins.:

1764* हतक्लेशास्ततः सर्वे वानराश्चारुविग्रहाः।
बभूवुर्मुदिताः सौम्याः परिवार्य रघूत्तमौ।
ततस्तु स महातेजाः सुग्रीवो वानरेश्वरः।
आज्ञापयामास तदा वानरान्भीमविक्रमान्।
रामलक्ष्मणयोः प्रीत्या सर्वशोभासमन्वितः। [5]
बले रूपे च बुद्ध्या च यूयमिन्द्रसमप्रभाः।
शशिसूर्यसमं रूपं धारयध्वं प्लवंगमाः।
ते श्रुत्वा वचनं तस्य सुग्रीवस्य महात्मनः।
शशिरूपसमं रूपं दधुर्वानरपुंगवाः।
सर्वाभरणसंयुक्ताः सर्वशोभासमन्विताः। [10]
नृत्तवादित्रगीतैश्च राघवौ तुष्टमानसौ।
चक्रुः सिंहनिनादं च नानारूपा यशस्विनः।
तुष्टुवुर्मुदिताः सर्वे प्रियवाक्यैः सुशोभनैः।

[(l. 3) T2 सु- (for स). —(l. 7) T3 -सूर्यमयं (for -सूर्यसमं).]

15 D9 om. 15 (cf. v.l. 14). T2.3 om. 15–16^{b}. V3 illeg. for ^{b}. —^{b}) D2 रावण- (sic) (for राघव-). —^{c}) Ñ V1 B2–4 ऋक्ष- (for सर्व-). G1 सुषेणः कपिमुख्यानां. —^{d}) Ñ V1 B1–3 D10.11 अकरोत्तदा; D7 G2 तु तदाकरोत्. —For 15^{cd}, Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 subst.; while B3 ins. (in m.) after 13:

1765* तामौषधीं महाबाहुः सुषेणः प्रददौ तदा।

[D3 ओषधीं. B3 महाप्राज्ञः (for °बाहुः). D1.2.4 सुखेनः.]

—Thereafter, Ś V2 (repeats) B1 D1–4.8.12.13 read 12^{ab} (all except D13 followed by 1757*).

16 T2.3 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś B1 D1.2.4.8.12.13 आपेदुर्; V3 D2 आपन्ना (for आपन्नो). —^{b}) V3 D6 G1 गत- (for हृत-). Ñ V1.3 B2.3 D6.7.9–11 G2 -क्लमः; B4 -श्रमः; G1 damaged (for -व्यथः). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 हृतशल्या गतक्लमाः (D13 प्लवंगमाः). —^{c}) G1 damaged for सौमित्रिर्मुदि. D6.9–11 मुमुदे (for मुदितस्). —^{d}) G1 लक्ष्मणो (for क्षणेन). —For 16^{cd}, Ś V1.2 B1 D1–4.8.12.13 T2.3 subst.:

1766* सौमित्रिप्रमुखाः सर्वे वानरा विगतज्वराः।

[D1.2.4 -क्लमाः; T2.3 -श्रमाः (for -ज्वराः). D13 वानराधिपतक्लमाः (for the post. half).]

—Then Ś V1.2 B1 D1–4.8.12.13 cont.; while Ñ V3 (only l. 1) B2–4 further cont. only l. 1 and l. 3 after 1770*:

1767* बभूवुर्मुदितास्तत्र प्राप्यामृतमिवामराः।
लक्ष्मणस्तु तदा हृष्टस्ते च वानरयूथपाः।
उत्साहं द्विगुणं प्रापुस्तथा वीर्यपराक्रमौ।
तुष्टुवुर्वानराः सर्वे सद्वाग्भी रामलक्ष्मणौ।

[(l. 1) Ñ2 transp. मुदितास् and तत्र. Ñ2 प्राश्य (for प्राप्य). V3 इवा ** (illeg.) (for इवामराः). —(l. 2) D1 च (for तु). Ś D8.12 तथा (for ते च). —(l. 3) Ñ V1.2 B2–4 D3 प्रासाद्; D13 प्राप्य (for प्रापुस्). D2 तदा (for तथा). Ñ2 B2.3 -पराक्रमाः; B4 D2 -पराक्रमैः (for -पराक्रमौ). —(l. 4) D2 च नराः (for वानराः). D2 वाग्भिर्मो (for सद्वाग्भी).];

while T2.3 cont. after 1766*:

1768* संतुष्टा राममभ्येत्य प्राप्यामृतमिवामराः।
लक्ष्मणो नरदेवश्च सुग्रीवश्च विभीषणः।
अङ्गदो मारुतिर्नीलः सुषेणो जाम्बवांस्तथा।
सर्वे वानरमुख्यास्ते पूर्णकामाः समाहिताः।
विहरन्ति यथाकामं हत्वा रावणिमुद्धतम्। [5]

[(l. 5) T2 उद्रितं (sic) (for उद्धतम्).]

—For 16^{cd}, Ñ V3 B2–4 subst.:

1769* गतज्वरः क्षणे तस्मिन्सौमित्रिर्मित्रनन्दनः।

[B3 वीतज्वरः.]

—Then all the above MSS. cont.:

1770* ते च शाखामृगाः सर्वे लक्ष्मणे विगतक्लमे।

[V3 लक्ष्मणो विगतक्लमः (for the post. half).]

17 V1 om. from 17 up to colophon. —^{a}) Ś Ñ1 V2.3 B D1–5.8.12.13 ततस्तु; Ñ2 T2.3 ततः स; D6.9–11 M1.3 तदैव (for तथैव). D3 प्लवंग- (for प्लवग-). Ś Ñ V2.3 B2.4 D1–5.7–13 T3 M5 तथा (for तदा). —^{b}) D13 ऋक्षपतिश्च. B1 D2.6.7.9–11.13 T1 वीर्यवान्; T2 moth-eaten; T3 बांधवान् (for जाम्बवान्). —^{c}) D1 अदीनम्; G2 अवेगम् (sic) (for अरोगम्). —^{d}) B1 D1–4.13 तदा (for मुदा). G1 सुहृदं; G2 परमं (for सुचिरं). V2 प्रहर्षिरे. Ñ V3 B2–4 मु (Ñ1 त) दा ससैन्याश्चिरमभ्यनंदन् (B3 [*sup. lin.*

अपूजयत्कर्म स लक्ष्मणस्य
सुदुष्करं दाशरथिर्महात्मा ।
हृष्टा बभूवुर्युधि यूथपेन्द्रा
निशम्य तं शक्रजितं निपातितम् ॥ १८

G. 6. 71. o
B. 6. 91. 29
L. 6. 70. 25

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥

also].4 °दयन्). ❀ Cg: जहर्षिर इत्यत्र गुण आर्षः. ❀ —For 17^{cd}, $T_{2.3}$ subst. :

1771* सौमित्रिमालोक्य जयश्रिया युतं
तदा ससैन्यानि नदन्ति हर्षिताः ।

[(l. 1) T_3 वृतं (for युतं).]

18 V_1 om. 18 (cf. v.l. 17). —^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 B_4 संपूजयन् . $Ś_2$ $\tilde{N}$ $V_{2.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ $T_{2.3}$ च; $M_{1.2}$ सु- (for स). $D_{1.4}$ लक्ष्मणस्य (D_4 °णस्य च) तत्. —^{b}) $\tilde{N}_1$ दाशरथेर् . Ś $\tilde{N}$ $V_{2.3}$ B $D_{1.2.8.12.13}$ महायतिः(D_{13} °बलः) ; G_2 महात्मनः (for महात्मा). —^{c}) Ś B_1 $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ बभूव हृष्टश्च (D_6 $T_{2.3}$ °ष्टः सु-) दुरासदस्तथा(B_1 °सदश्च; D_{1-3} °सदं तदा; $D_{4.6}$ T_2 °सदस्तदा) ; $\tilde{N}$ $V_{2.3}$ B_{2-4} D_{13} बभूव हृष्टश्च रणे दुरासदं (D_{13} °दो); $D_{7.9-11}$ बभूव हृष्टो युधि वानरेंद्रो. —^{d}) D_9 om. तं. D_6 $T_{2.3}$ M_5 शक्ररिपुं. Ś $\tilde{N}_2$ $D_{8.12}$ तु पातितं; D_{13} नियामितं (for निपातितम्). M_3 transp. निशम्य and निपातितम् .

Colophon : V_1 om. (cf. v.l. 17). —*Kāṇḍa name:* $\tilde{N}$ $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś $D_{8.12}$ लक्ष्मणाश्वासनं; $\tilde{N}_1$ V_2 विजयोपाख्यानं; $\tilde{N}_2$ जयाख्यानं; V_3 $D_{2.13}$ विजया(D_2 युद्धविजया)ख्यापनं; B_1 जयाख्यापनं; $B_{2.3}$ D_6 युद्धविजयाख्यानं ; B_4 D_1 लक्ष्मणविजयाख्या (D_1 °ख्याप)नं; D_3 इंद्रजिद्वधाख्यापनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om. ; $Ś_2$ 70 ; $\tilde{N}_2$ D_1 73 ; V_2 71 ; $B_{1.3}$ 67 ; D_3 75 ; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 92 ; D_9 68 ; T_2 95 ; T_3 99 ; $M_{1.2}$ 93. —After colophon, G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः .

८०

G. 6. 72. 2
B. 6. 92. 1
L. 6. 71. 1

ततः पौलस्त्यसचिवाः श्रुत्वा चेन्द्रजितं हतम् ।
आचचक्षुरभिज्ञाय दशग्रीवाय सव्यथाः ॥ १
युद्धे हतो महाराज लक्ष्मणेन तवात्मजः ।
विभीषणसहायेन मिषतां नो महाद्युते ॥ २
शूरः शूरेण संगम्य संयुगेष्वपराजितः ।
लक्ष्मणेन हतः शूरः पुत्रस्ते विबुधेन्द्रजित् ॥ ३

80

V_1 cont. the previous Sarga. —Before 1, Ñ $V_{2.3}$ B_{1-4} ins.:

1772* ते प्रविश्य पुरीं लङ्कां हतशेषा निशाचराः ।
निकृत्तकवचा दीनाः प्रहारजनितश्रमाः ।

1 V_1 om. 1–2. —^{b}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ विज्ञाय; $T_{2.3}$ निशम्य (for श्रुत्वा च). $D_{7.9-11}$ G_2 श्रुत्वा चेंद्रजितो वधं. —D_5 om. 1^{cd}. —^{cd}) $D_{10.11}$ Ck.t अवज्ञाय; Cr.m.g as in text (for अभि°). D_{9-11} सत्वराः; $M_{1.2}$ राक्षसाः (for सव्यथाः). $T_{2.3}$ अथ विज्ञापयामासुः सहसा रावणाय ते. ❀ Cm : पौलस्त्यसचिवास्तत्रेन्द्रजितं हतं श्रुत्वा, अभिज्ञाय दृष्ट्वा सव्यथा रावणायाचचक्षुः, आचचक्षिरे इत्यवगन्तव्यम् । मिषतां नो महाद्युतिरित्यनुपदमेवाभिधानात् ।; Cg : पौलस्त्यसचिवा रावणागारवर्तिनः सहायभूताः इन्द्रजितं हतं श्रुत्वा स्वयमभिज्ञाय साभिज्ञानं दृष्ट्वा सव्यथाः सन्तो रावणायाचचक्षुः, आचचक्षिरे। अथवा अभिज्ञायेति चतुर्थी । पूर्वमेव यज्ञविघ्नेन निश्चिततद्वधायेत्यर्थः । अवज्ञायेति पाठेऽपि चतुर्थीपक्षे अयमेवार्थः । पक्षान्तरे साक्षात्कारपर्यन्तदर्शनं प्राप्येत्यर्थः ।; Ck : अवज्ञाय अवक्षिप्ता ज्ञा ज्ञानं यस्य स तथा। तस्मै पुत्र (°वध ?)वृत्तान्तज्ञानरहितायेत्यर्थः । अत्र (यद्वा) ? भट्टस्तु, अवज्ञाय अभिज्ञाय दृष्ट्वेति ल्यबन्तमाश्रित्यासङ्गतमलपत् ।, so also Ct which adds तीर्थस्तु-अवज्ञायाभिज्ञाय दृष्ट्वा । पूर्वं श्रुत्वा पश्चाद्युद्धभूमिं गत्वा प्रत्यक्षीकृत्याचचक्षुरित्यर्थमाह. ❀ —For 1^{cd}, Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1773* विज्ञापयामासुरथो रावणं सहितास्तदा ।

[D_2 ततो (unmetric) (for अथो). V_2 तथा; D_4 हि ते (for तदा).]

—For 1, Ñ V_3 B_{2-4} subst.:

1774* ते तु सर्वे विमनसः सचिवा रावणिं तदा ।
लक्ष्मणेन हतं संख्ये रावणायाचचक्षिरे ।

[(l. 1) B_3 [ऽ]पि (for तु). V_3 damaged for तु सर्वे वि-. B_3 गत्वा तं (for सचिवा).]

2 V_1 om. 2 (cf. v.l. 1). —^{a}) G_2 महातेजा. ❀ Cr : युद्धहेतोर्म(युद्धे हतो म ?)हाराजेति पाठः. ❀ —^{b}) Ñ V_3 B_{2-4} सुतस्तव; $M_{1.2}$ महात्मना (for तवात्मजः). —For 2^{ab}, Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ subst.:

1775* न्यवेदयन्त दुःखार्ता वधमिन्द्रजितस्तु तम् ।

[V_2 B_1 $D_{1.3.13}$ न्यवेदयंश्च(D_{13} °स्तु); D_2 निवेदयंतो (for न्यवेदयन्त). Ś $D_{4.8.12}$ श्रुतं; V_2 तदा; D_{13} तु तत् (for तु तम्).]

—V_3 damaged from षण in 2^c up to शूरः in 3^a. —^{c}) G_1 विभीषणेन (hypm.) (for विभीषण-). —^{d}) B_3 स (for नो). B_3 $D_{5.9-11}$ T_1 M_3 Cm महाद्युतिः; D_6 $M_{1.2}$ °मृधे; D_7 G_2 °बल (for महाद्युते). Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ लक्ष्मणेन दुरा(V_2 B_1 D_3 महा)त्मना; B_4 मिषतान्योन्यमाहवे; G (ed.) मिषतां सर्वरक्षसां. ❀ Cg : मिषतां नः अस्मासु पश्यत्सु सत्स्वित्यर्थः । अनन्तरयोजनायामस्मासु जीवत्स्वित्यर्थः । अनादरे षष्ठी ।; Ck : मिषतामित्यनादरे भावलक्षणे च षष्ठी ।; Ct : मिषतां न इति । योद्धराक्षसैर्दर्शनाच्छत्रिन्यायेन बोध्यम् । मिषतः अनादृत्येत्यर्थः. ❀ —After 2, Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ ins.:

1776* जयमाकाङ्क्षता राजन्सुयुद्धेन तवात्मजः ।

[V_2 B_1 तवानुजः (sic) (for तवात्मजः). Ś $D_{8.12}$ हतो युद्धे सुतस्तव (for the post. half).]

—Thereafter, Ś $D_{8.12}$ cont.:

1777* इत्येवं वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो मुमूर्छ ह ।

[D_8 मुमोच (sic) (for मुमूर्छ).]

3 V_3 damaged for शूरः in 3^a (cf. v.l. 2). Ś $D_{8.12}$ om. 3–4. —^{a}) V_1 तेन (for शूरः). D_5 T_1 transp. शूरः and शूरेण. B_2 संहतः (for संगम्य). V_2 B_1 $D_{1.2.4.13}$ transp. शूरेण and संगम्य. D_3 शूरः संगम्य वीरेण. —^{b}) $V_{1.3}$ संग्रामेषु. Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} [अ]पराङ्मुखः (for [अ]पराजितः). V_2 B_1 लक्ष्मणेन निपातितः; $D_{1-4.13}$ संयुगे विनिपातितः; D_9 संयुगेद्य पराजितः. —After 3^{ab}, V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ ins.:

1778* विषण्णवदनास्ते तु रावणायाचचक्षिरे ।

[D_4 रावणस्य (for रावणाय).]

—^{d}) M_3 तु (for ते). ❀ Cg : क्रियाभेदाच्छरपदद्वयम् । विबुधेन्द्रजित् देवेन्द्रजित् ।; Ck.t : विबुधान्देवानिन्द्रं च जयतीति तथा (Ct °तीति विबुधेन्द्रजित्). ❀ —For 3^{cd}, V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ subst.; while Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{5-7.9-11}$ S (G_3 illeg.) ins. after 3:

1779* गतः स परमाँल्लोकाञ्शरैः संताप्य लक्ष्मणम् ।

[B_2 G_1 स गतः (by transp.). B_2 तु पराँल्ल् (for परमाँल्ल्). $Ñ_1$ (m. also) V_2 B_1 $D_{1-4.6.13}$ $T_{2.3}$ स स्वर्गमिंद्रजिद्यातः (for the prior half). V_1 B_1 $D_{2-4.6.7.9-11.13}$

स तं प्रतिभयं श्रुत्वा वधं पुत्रस्य दारुणम् ।
घोरमिन्द्रजितः संख्ये कश्मलं प्राविशन्महत् ॥ ४

उपलभ्य चिरात्संज्ञां राजा राक्षसपुंगवः ।
पुत्रशोकार्दितो दीनो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ५

हा राक्षसचमूमुख्य मम वत्स महारथ ।
जित्वेन्द्रं कथमद्य त्वं लक्ष्मणस्य वशं गतः ॥ ६

ननु त्वमिषुभिः क्रुद्धो भिन्द्याः कालान्तकावपि ।
मन्दरस्यापि शृङ्गाणि किं पुनर्लक्ष्मणं रणे ॥ ७

अद्य वैवस्वतो राजा भूयो बहुमतो मम ।
येनाद्य त्वं महाबाहो संयुक्तः कालधर्मणा ॥ ८

एष पन्थाः सुयोधानां सर्वामरगणेष्वपि ।
यः कृते हन्यते भर्तुः स पुमान्स्वर्गमृच्छति ॥ ९

G. 6. 72. 12
B. 6. 92. 9
L. 6. 71. 8

संतप्य; V3 B2.3 संतोष्य; D1 संमर्द्य; G1.2 M1.2 संतप्य (for संताप्य). V3 damaged for लक्ष्मणम्.]

4 Ś D8.12 om. 4 (cf. v.l. 3). V3 om. 4–5. —b) D7 रावणः (for दारुणम्). —For 4ab, Ñ V1.2 B D1–4.13 subst.:

1780* स तं वधं प्रतिभयं श्रुत्वा पुत्रस्य रावणः ।

[V2 B1.2 तद् (for तं). D13 बलं (for वधं). Ñ V1 B2–4 भीमतरं (for प्रतिभयं). B1 दारुणं (for रावणः).]

—G3 illeg. for 4cd. —d) V2 B1 D2.4.13 महदाविशत्; B3 D1.3 समुपा(D1 °भमा)विशत्; D5 T1 G1 M3.5 चाविशन्महत्; G (ed.) समुपागमत् (for प्राविशन्महत्). —For 4, D6 T2.3 subst.; while Ñ2 V2 B1.3 D1–4.13 (Ñ2 B1 D1–4.13 ins. l. 2–3 and V2 B3 only l. 3) ins. after 4:

1781* हतमिन्द्रजितं श्रुत्वा राजा परमदुःखितः ।
पुत्रस्य वधसंतप्तः क्रूरः कोपवशं गतः ।
जहौ संज्ञां महाबाहुर्मुमोह च मुमूर्छ च ।

[(l. 2) Ñ2 B1 शूरः (for क्रूरः). Ñ2 B1 D1–4.13 स पुत्र- (for पुत्रस्य) and क्रोधवशं (for कोप°). —B3 reads l. 3 in marg. —(l. 3) Ñ2 विसंज्ञश्च (for जहौ संज्ञां). Ñ2 मुहुर्मुहुः; V2 B3 स मूर्छितः (for मुमूर्छ च).]

5 V3 om. 5 (cf. v.l. 4). —a) Ś B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 स संप्राप्य; V2 संप्राप्य तु (for उपलभ्य). —b) Ś B1 D1–4.8.12.13 राजा परमदुःखितः; D6 T2.3 रावणो घोरमुच्छ्वसन्. —After 5ab, B3 ins.:

1782* कबन्धं ददृशे भीमं रथस्थं पुरतः स्थितम् ।
लक्ष्मणप्रेषितं छिन्नं बाणैर्विशकलीकृतम् ।
रुधिरेण परिक्लिन्नं गिरिं गैरिकधारया ।
समालिङ्ग्य कबन्धं तु पुत्रस्येन्द्रजितो नृपः ।

—c) D6 -[आ]तुरो; D7.9–11 T2.3 -[आ]कुलो (for -[अ]र्दितो). D13 स च पुत्रशोकार्दितो (unmetric?). —d) Ś B1 D1–4.8.12.13 [अ]थ रावणः (for [आ]कुलेन्द्रियः).

6 a) D4 हे (for हा). Ś D8 पुत्र राक्षस- (for राक्षसचमू-). D13 -नाथ (for -मुख्य). —b) Ñ V1.3 B3.4 D3.9–11 महाबल; B2 °वर (for °रथ). —After 6ab, D6 T2.3 ins.:

1783* हा वीर रिपुदर्पघ्न हा दायाद यशोद मे ।
हा कुमारामररिपो हा लङ्कापालकार्मुक ।

—c) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 इंद्रजित् (for जित्वेन्द्रं).

7 V3 om. 7ab. —a) D6 असिभिः (for इषुभिः). —b) Ñ V1 B2–4 भिंद्याः कालांतकोपमैः. ❀ Cr: कालान्तकावपि। कालः सर्वसंहारकः। कालाभिमानी पुरुषः अन्तकः।; so also Cm.t; Cg: कालान्तकौ यमस्य मूर्तिभेदौ. ❀ —For 7ab, Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 T2.3 subst.:

1784* यस्त्वं कालमपि क्रुद्धो भिन्द्या इषुभिराहवे ।

[V2 D4 कालमभि-; D2 T2.3 काल इव (for °मपि). D4 क्रुद्धं (for क्रुद्धो). V2 D1.13 T2.3 भिंद्याद् (sic) (for भिन्द्या). Ś D8.12 मुष्टिभिर्; D4 चेषुभिर् (for इषुभिर्). B1 एव च (for आहवे).]

—c) V2 [अ]द्रि-; D6 T2.3 च (for [अ]पि). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 शिखरं (for शृङ्गाणि). —d) V3 damaged from लक्ष्मणं up to 8a. Ñ V1 B2–4 D5.7.9–11 T1 G1.3 M युधि; D4 नरं; G2 om. (for रणे).

8 V3 damaged for 8a (cf. v.l. 7). —a) Ñ V1 B2–4 देवो (for राजा). —b) Ñ1 V3 भूतो; D9 T2.3 जातो; Cg.t as in text (for भूयो). D4 वैरी (for बहु-). —d) V3 T2.3 -कर्मणा; Cm.g.t as in text (for -धर्मणा). ❀ Cg: कालधर्मणा मरणेन। आर्षोऽनिच् समासान्तः. ❀ —For 8cd, Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 subst.:

1785* येन त्वं योजितस्तात महता कालधर्मणा ।

[D13 मया (for येन). Ś D8.12 यो हि योजितवांश्च त्वां (for the prior half). B1 D3.4.13 -कर्मणा; D2 -धर्मिणा (for -धर्मणा).]

—Then V2 cont. 1786*.

9 b) D6 T2.3 सर्वेषां युद्धजीविनां. —For 9ab, Ś B1 D1–4.8.12.13 subst.; while V2 cont. after 1785*:

1786* अवध्योऽसि हतः संख्ये सर्वामरगणैरपि ।

[D4 हि; D13 [ऽ]पि (for ऽसि). Ś D8.12 तदा; V2 महा- (for हतः). Ś D8.12 देवासुर- (for सर्वामर-).]

G. 6. 72. 12
B. 6. 92. 10
L. 6. 71. 9

अद्य देवगणाः सर्वे लोकपालास्तथर्षयः ।
हतमिन्द्रजितं दृष्ट्वा सुखं स्वप्स्यन्ति निर्भयाः ॥ १०
अद्य लोकास्त्रयः कृत्स्नाः पृथिवी च सकानना ।
एकेनेन्द्रजिता हीना शून्येव प्रतिभाति मे ॥ ११
अद्य नैर्ऋतकन्यानां श्रोष्याम्यन्तःपुरे रवम् ।
करेणुसंघस्य यथा निनादं गिरिगह्वरे ॥ १२
यौवराज्यं च लङ्कां च रक्षांसि च परंतप ।
मातरं मां च भार्यां च क्व गतोऽसि विहाय नः ॥ १३
मम नाम त्वया वीर गतस्य यमसादनम् ।
प्रेतकार्याणि कार्याणि विपरीते हि वर्तसे ॥ १४
स त्वं जीवति सुग्रीवे राघवे च सलक्ष्मणे ।
मम शल्यमनुद्धृत्य क्व गतोऽसि विहाय नः ॥ १५
एवमादिविलापार्तं रावणं राक्षसाधिपम् ।
आविवेश महान्कोपः पुत्रव्यसनसंभवः ॥ १६

—V3 om. 9^{c}–10^{b}. —^{c}) Ś2 D12 lacuna for यः कृते इन्यते. V2 D4.13 M5 यत्कृते; D3 यः कृत्ये; D6 T2.3 संग्रामे (for यः कृते). D6 T2.3 यस्तु (for भर्तुः). Ś1 यो हि सवसस्या भर्तुः (sic); D8 सर्वेषां राक्षसी भर्तुः (sic). —^{d}) Ś2 D8.12 पुनः (for पुमान्). G2 गच्छम् (sic) (for स्वर्गम्). Ś V2 B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 अश्नुते; Ñ1 अर्हांतः; D5 इच्छति (for ऋच्छति).

10 V3 om. 10^{ab} (cf. v.l. 9). —^{a}) D1 अथ (for अद्य). —^{b}) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 म(Ś2 D1.3.4.8.12 स)हर्षिभिः; D6.7.9–11 T2.3 महर्षयः; G1 सुर°; G2 M1.2 त्वथ° (for तथर्षयः). —D9 om. 10^{cd}. —^{c}) Ś V2 B1 D1.2.4.8.12.13 M3 श्रुत्वा; D3 संख्ये (for दृष्ट्वा). Ñ V1.3 B2–4 निहतं त्वां रणे दृष्ट्वा. —^{d}) D3 श्रुत्वा (for सुखं). Ñ1 B4 D3 प्रा(D3 आ)प्स्यंति; G1 स्वपिति (sic) (for स्वप्स्यन्ति).

11 ^{a}) D1 अथ (for अद्य). B1 लोकत्रयं; L (ed.) लोकत्रये (for लोकास्त्रयः). Ñ V B D1–4.7.9–11.13 M1–3 कृत्स्ना(M1.2 °त्स्नं) (for कृत्स्नाः). —^{b}) Ś D8.12 ससागरा (for सकानना). D13 पृथ्वी च सचराचरा. —^{d}) D1.8 च (for [इ]व). G2 मा (for मे).

12 ^{b}) Ś D8.12 श्रोष्यंति (for श्रोष्यामि). Ś2 D1 वरं (meta.); V3 वयं (sic); D7 स्वनं; G3 तथा (for रवम्). —^{c}) Ś D8.12 यथाकरींद्रः सिंहस्य; B1 करेणुसंघनदितं; B2.3 यथा करेणुसंघस्य. —^{d}) Ś D8 निनदं; Ñ1 V1.3 B2–4 नदतो; Ñ2 नर्दतो; B1 तथा च; D13 [अ]तिनादं (for निनादं). V3 -कंदरे (for -गह्वरे).

13 ^{a}) Ś D8.12 बलं लंकां; V2 B1 च लंकायां; G2 च रक्षांसि (sic) (for च लङ्कां च). —^{b}) Ś D1–4.8.12.13 G1 राक्षसांश्; V2 B1 रक्षसां (for रक्षांसि). Ñ V1.3 B2–4 राक्षसैश्वर्यमेव च. —^{c}) D11 मा (for मां). Ñ2 V1 B2.3 D2.3.5.9–11 T1 G1 M5 भार्याश् (for भार्यां). —^{d}) V3 सः; D6 T2.3 वै (for नः). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 क्व नु संत्यज्य गच्छसि; M5 विहाय क्व गतोसि नः (by transp.).

14 G1 om. (hapl.) 14–15. —For 14^{ab}, Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 subst.:

1787* ननु त्वयेन्द्रजिन्मह्यं गताय यमसादनम् ।

[V2 B1 D4.13 त्वम् (for त्वया). V2 B1 त्यक्त्वा; D13 सत्यं (for मह्यं). D13 गतोसि (for गताय). V2 B1 मां गतोसि यमालयं (for the post. half).]

—V3 om. 14^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś कार्याणि प्रेत- (by transp.); D8 सर्वाणि प्रेत- (for प्रेतकार्याणि). B1.3 D9.13 T2 सर्वाणि; G2 om. (hapl.) (for कार्याणि). —^{d}) D5 om.; M5 [ऽ]स्मि- (for हि). Ś D8.12 विपरीतमिदं गतं; Ñ V1 B2–4 D1–4.13 विपरीतं(Ñ1 V1 B3.4 °तो) हि(D1.3 तु; D2 स; D4.13 च) वर्तते(D1.3.4.13 °से); V2 B1 विपरीतानि वर्तसे (V2 °ते).

15 G1 om. 15; V3 om. 15^{ab} (for both, cf. v.l. 14). —^{a}) D2 शत्रौ; D6.7 T2.3 यस्त्वं (for स त्वं). —^{b}) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 तथा रामे स(B1 D1.3 च)लक्ष्मणे; Ñ V1 B2–4 D5.7.9–11 T1 G3 M3 लक्ष्मणे च स(D10 °णेन च)राघवे; G2 राघवे सहलक्ष्मणे. —^{c}) D4 समुद्धृत्य (sic). —^{d}) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 कस्माद्व्रज(Ś D8.12 क्व नु यास्य)सि पुत्रक; Ñ V1.3 B2–4 D6 T2.3 कस्मात्त्य(Ñ1 कथं त्य)ज(B4 °क्ष्य)सि जीवितं. —After 15, Ś V2 B1.3 (marg.) D1–4.6.8.12.13 T2.3 ins.:

1788* इति बाल्यात्स्मरंस्तस्य वृत्तानि तनयस्य च ।
न शोकस्य गुणानां च पारं गच्छति रावणः ।

[(l. 1) B1 इदं; B3 स तु (for इति). Ś D8.12 जल्पन् (D8.12 °ल्पं); V2 B1.3 वाक्यं; D1.2.6 बाल्ये; D3.13 बाल्यं (for बाल्यात्). D13 यस्य (for तस्य). Ś D8.12 सः (for च). —(l. 2) V2 B1 D2.3 वा (for च). B1 त्यागं (for पारं).]

—Thereafter B3 cont.; while Ñ1 ins. after 15:

1789* एवं स विलपन्नेव साश्रुनेत्रो मुमोह वै ।

[Ñ1 -वेगो (for -नेत्रो) and च (for वै).]

16 Ñ2 om. 16^{ab}. D7 reads 16^{ab} (var.) twice. —^{a}) Ś Ñ1 V B D1–4.8.12.13 T2.3 तं मध्य(Ñ1 V B2–4 मोह)गतमासीनं; D6.7 (second time) समाधिगतमासीनं. —^{b}) Ś D1–3.8.12 T3 रक्षसां; B1 D4 राक्षसं; D13 om. (for रावणं). D6 T2.3 राक्षसेश्वरं. ❀ Ct: 'रावणं च समाधिगम्' इति पाठे सम्यगाधिः समाधिर्मनोव्यथा तां गच्छन्नीत्यर्थ इति तीर्थः. ❀ —^{c}) B4 प्रविवेश. Ś D8.12 महाकायः; Ñ1 V

घोरं प्रकृत्या रूपं तत्तस्य क्रोधाग्निमूर्छितम् ।
बभूव रूपं रुद्रस्य क्रुद्धस्येव दुरासदम् ॥ १७
तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नस्रबिन्दवः ।
दीप्ताभ्यामिव दीपाभ्यां सार्चिषः स्नेहबिन्दवः ॥ १८
दन्तान्विदशतस्तस्य श्रूयते दशनस्वनः ।
यन्त्रस्यावेष्ट्यमानस्य महतो दानवैरिव ॥ १९

G. 6. 72. 24
B. 6. 92. 23
L. 6. 71. 18

B1.2.4 D4 T3 M3 महाकोपः (for महान्कोपः). —^{d}) Ś D8 पुरु- (for पुत्र-). Ś D8.12 -संनिभः (for -संभवः). —After 16, D5–7.9–11 S (D6 T2.3 ins. l. 3–6 after 17) ins.; while Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 ins. only l. 7–8 after 19; Ñ V1 B2–4 ins. (V1 l. 7 twice) l. 7–8 after 16, l. 2 before 18 and l. 3–6 after 18; V3 ins. l. 7–8 after 16 and l. 2–6 after 17^{ab}; G (ed.) ins. only l. 7–8 and l. 5–6 after 17 and 18 respy. :

1790* प्रकृत्या कोपनं ह्येनं पुत्रस्य पुनराधयः ।
दीप्तं संदीपयामासुर्घर्मेऽर्कमिव रश्मयः ।
ललाटे भ्रुकुटीभिश्च संगताभिर्व्यरोचत ।
युगान्ते सह नक्रैस्तु महोर्मिभिरिवोदधिः ।
कोपाद्विजृम्भमाणस्य वक्त्राद्व्यक्तमभिज्वलन् । [5]
उत्पपात सधूमाग्निर्वृत्रस्य वदनादिव ।
तस्य प्रकृत्या रक्ते च रक्ते क्रोधाग्निनापि च ।
रावणस्य महाघोरे दीप्ते नेत्रे बभूवतुः ।

[(l. 1) M5 कोपिनं (for कोपनं). G2 कोपश्च पुनराविशत् (for the post. half). —(l. 2) D9 घर्मार्कम् (for घर्मेऽर्कम्). Ñ V1.3 B2–4 प्रदीप्तो(V3 दीप्तोपि) दीपयामास खमिवादित्य(V3 [with hiatus] आदित्यस्येव)रश्मयः. ❀ Cr : प्रकृत्या कोपनं ह्येनं पुत्रस्य पुनराधयः । दीप्तं संदीपयामासुर्घर्मेऽर्कमिव रश्मयः । इति वा पाठः. ❀ —After l. 2, D6 T2.3 read 29 for the first time repeating it in its proper place. —(l. 3) Ñ V1.3 B2–4 D5–7 भ्रुकुटीमिश्. V1.3 B4 D7.9 संहताभिर्; B3 सबलीभिर् (for संगताभिर्). Ñ1 व्यरोचयत्; D6 T2.3 व्यशोभत. ❀ Cg : भ्रुकुटीभिरिति बहुवचनं दशशिरस्कत्वात्. ❀ —(l. 4) Ñ V1.3 B2–4 नक्राभिर्; G1 नक्रैश्च (for नक्रैस्तु). V1.3 इवांतरः (for इवोदधिः). Ñ2 महोदधिरिवोर्मिभिः (for the post. half). —(l. 5) Ñ2 शोकाद् (for कोपाद्) and कोपाद् (for वक्त्राद्). Ñ2 V1.3 B2–4 D5.9.10 इव (for अभि-). D6 T2.3 तस्य वक्त्रमभिज्वलत् (for the post. half). —(l. 6) Ñ1 V1.3 B2.3 D6 T3 निष्प(V1 निःप)पात (for उत्पपात). B4 D7 G1.2 M1–3 सधूमोग्निर्. —After l. 6, D5.7.9–11 T1 G3 M read 29 for the first time here, repeating it in its proper place. Ñ1 V1.3(only l. 7) B2.3 repeat l. 7 and 8 (followed by 17^{ab}) after 29(first occurrence). —(l. 7) Ś Ñ V1(second time).2 B1.2(Ñ1 B2 first time).4 D1–3.6.8.12.13 T2.3 रक्तांते; Ñ1 V1.3 B3(V1 third time; all the rest second time) रक्तानि; V1.3(first time) वक्त्रांते; B3 (first time) ते नेत्रे; D4.5 T1 G2.3 रक्ते तु(D4 ते); D9 चारक्ते (for रक्ते च). Ś V2 D1–4.8.12.13 भूयः; Ñ B2(Ñ1 B2 first time).4 नेत्रे; B1 द्वयः (sic) (for रक्ते). Ś V2 B1 D2.4.6.8.12.13 T2 तदा; Ñ B2(Ñ1 B2 first time).4 पुनः; D1.3 T3 तथा (for [अ]पि च). Ñ1 V1(third time) B2 (Ñ1 B2 second time)क्रोधाद्रक्ततराणि च(Ñ1 V1 तु); V1.3 B3 (all first time) नेत्रे(B3 रक्ते) क्रोधाग्निना ततः(B3 पुनः); V1.3 B3(all second time) क्रोधाद्रक्तांतराणि तु (for the post. half). —(l. 8) Ś -क्रोधो; D8 -क्रोधे (for -घोरे). Ś1 Ñ1 B3(Ñ1 B3 first time) रक्तनेत्रे(Ñ1 °वक्त्रे [sic]); Ś2 Ñ2 V B1.2 (V1 B2 first time) D1–4.8.12.13 रक्ते नेत्रे; G2 M1.2.5 नेत्रे दीप्ते (by transp.) (for दीप्ते नेत्रे). V3 बभूव ह(sic) (for बभूवतुः). Ñ1 V1 B2.3 (all second time) राक्षसेंद्रस्य घोराणि नयनानि चकाशिरे.]

17 Ñ1 V1 B2.3 repeat 17^{ab} after the repetition of l. 8 of 1790*. V3 reads 17^{ab} after the repetition of l. 7 of 1790*. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B2(Ñ1 V1 B2 both times).3(second time) D4.8.12.13 G M5 तु; B1.3 (first time) D3.6 T2.3 च (for तत्). —^{b}) D2 भृशं (for तस्य). V2 B1 D1–4 कोपाभि-(V2 D4 °ग्नि-; B1 °ति-); M1.2 क्रोधाभि- (for क्रोधाग्नि-). Ś D8.12.13 तस्य कोपाभि(Ś1 °ह्नि)मूर्छि(D12 °छे)तः; Ñ V1.3 B2–4(Ñ1 V1 B2.3 both times) तस्य क्रोधाग्निरुत्थितः. —After 17^{ab}, V3 ins. l. 2–6 of 1790*. —Ñ2 om. 17^{cd}. —^{cd}) Ñ1 V1.3 B2–4 चकार (for बभूव). Ñ1 V2 कोपं (for रूपं). V B2–4 D3.5–7.9–11.13 T2.3 M3 transp. रुद्रस्य and क्रुद्धस्य. D4 [ए]व; G2 [इ]ह (for [इ]व). D7.9–11 व्यवस्थितं (for दुरासदम्). Ś D8.12 बभूव क्रुद्धरूपस्य रुद्रस्य च दुरासदं. —After 17, Ñ1 V1.3 B2–4 read 29 (Ñ1 V1.3 B2.3 followed by l. 7–8 [V3 only l. 7] of 1790* and 17^{ab}) repeating them in their proper place; while D6 T2.3 ins. l. 3–6 of 1790*; G (ed.) ins. only l. 7–8 of 1790*.

18 V3 om. 18. Before 18, Ñ V1 B2–4 ins. l. 2 of 1790*. Ś V2 B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 transp. 18 and 19. —^{a}) D3 ततः; D7 तत्र (for तस्य). Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 चक्षुर्भ्यां(Ś D8 °र्भ्यः); Ñ V1 B2–4 नेत्रेभ्यः (for नेत्राभ्यां). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.6–13 अश्रु-; D3 T1 G M नास्र- (for अस्र-). —G2 om. (hapl.) 18^{cd}. —^{c}) V2 B1 D1.3.4.9–11.13 T1 G3 M1.2 transp. दीप्ताभ्याम् and दीपाभ्यां. Ś Ñ V1 B2.4 D8.12 दीप्तेभ्य इव दीपेभ्यः; B3 दीपेभ्य इव दीप्तेभ्यः. —^{d}) Ñ1 V1 B2–4 D6 T2.3 तैल- (for स्नेह-). D13 सर्पिषस्तोयबिंदवः. —After 18, Ñ V1 B2–4 ins. l. 3–6 of 1790* and G (ed.) ins. l. 5–6 of 1790*.

19 Ś V2 B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 transp. 18 and 19.

G. 6. 72. 25
B. 6. 92. 24
L. 6. 71. 21

कालाग्निरिव संक्रुद्धो यां यां दिशमवैक्षत ।
तस्यां तस्यां भयत्रस्ता राक्षसाः संनिलिल्यिरे ॥ २०
तमन्तकमिव क्रुद्धं चराचरचिखादिषुम् ।
वीक्षमाणं दिशः सर्वा राक्षसा नोपचक्रमुः ॥ २१
ततः परमसंक्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः ।
अब्रवीद्रक्षसां मध्ये संस्तम्भयिषुराहवे ॥ २२
मया वर्षसहस्राणि चरित्वा दुश्चरं तपः ।
तेषु तेष्ववकाशेषु स्वयंभूः परितोषितः ॥ २३
तस्यैव तपसो व्युष्ट्या प्रसादाच्च स्वयंभुवः ।
नासुरेभ्यो न देवेभ्यो भयं मम कदाचन ॥ २४
कवचं ब्रह्मदत्तं मे यदादित्यसमप्रभम् ।
देवासुरविमर्देषु न भिन्नं वज्रशक्तिभिः ॥ २५
तेन मामद्य संयुक्तं रथस्थमिह संयुगे ।
प्रतीयात्कोऽद्य मामाजौ साक्षादपि पुरंदरः ॥ २६

—^{a}) $\tilde{N}_2$ हि ; G_2 नि- ; G (ed.) सं- (for वि-). Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ तस्य(D_1 °तो) निर्दंशतो दंताञ् .—^{b}) G_1 [ऽ]शनिनिस्वनः ; M_5 दंतनि° (for दशनस्वनः). Ś $D_{8.12}$ शुश्रुवुर्दंदनिःस्वनं ; $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.6.13}$ $T_{2.3}$ शुश्रुवे दं(V_3 damaged)तनिः(D_{13} विपुल)स्वनः .—^{c}) Ś D_8 यत्तस्य; V_3 वृत्रस्य (sic) (for यत्नस्य). $Ś_1$ $D_{8.12}$ om. (hapl.); $Ś_2$ lacuna ; $\tilde{N}_2$ V B_4 $D_{1.3.4-7.9.13}$ $T_{2.3}$ G_3 M_5 [आ]वेष्टमानस्य ; B_1 [आ]विष्टशालस्य ; $B_{2.3}$ $D_{10.11}$ [आ]कृष्यमाणस्य ; G (ed.) चेष्ट° (for [आ]वेष्ट्यमानस्य). —^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{10.11}$ मशतो (for महतो). —After 19, Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ ins. only l. 7–8 of 1790*.

20 V_3 om. 20–21^{b}. $D_{10.11}$ om. 20. —^{a}) $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} स काल (for कालाग्निर्). Ś V_2 B_1 $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ राजा काल इव क्रुद्धो. —G_1 om. (hapl.) 20^{b}–22^{a}. —^{b}) D_9 om. first यां. B_4 D_6 $T_{2.3}$ उदैक्षत; D_1 अथै° ; D_{13} अवेक्ष्यते (for अवैक्षत). —^{c}) D_6 $T_{2.3}$ परि- (for भय-). —^{d}) V_1 B_{1-3} D_9 संविलिल्यिरे; D_1 तु लिलिपिरे (sic); $D_{2.7}$ च निलिल्यिरे ; D_3 संप्र° ; D_4 च चकंपिरे (for संनिलिल्यिरे).

21 G_1 G (ed.) om. 21; V_3 om. 21^{ab} (for V_3 G_1 cf. v.l. 20). —^{a}) $\tilde{N}_1$ तमंतकनिभं क्रुद्धं. —^{b}) $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ -भयावहं ; $D_{1-3.9.12}$ -विषादिनं ; D_6 $T_{2.3}$ -त्रि(T_2 -नि)घातिनं ; $M_{1.2}$ -विभीषणं ; Cg as in text (for -चिखादिषुम्). Ś D_8 चचार रविसादिनं ; B_3 अभयाय भयावहं ; D_4 सर्वलोकक्षयावहं. —^{c}) $\tilde{N}_1$ $V_{2.3}$ B_{3-4} $D_{2.4-6}$ $T_{1.3}$ $G_{2.3}$ वीक्षमाणा (for वीक्षमाणं). —^{d}) $Ś_1$ नाप- ; $Ś_2$ $D_{8.12}$ नाम (for नोप-).

22 G_1 om. 22^{a} (cf. v.l. 20). —^{ab}) Ś V_2 B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ प्रेक्ष्यापांगेन तेजस्वी (for ^{a}). —V_3 damaged for 22^{bc}. Ś V_2 $D_{8.12}$ संरब्धो (for रावणो). V_2 lacuna for राक्षसाधिपः. B_1 $D_{1-3.13}$ संरब्धांस्तानुपाद्र($D_{1.3.13}$ °दाच)वत्(B_1 °स्तांस्तदार्कवत्). —For 22^{ab}, D_4 subst. :

1791* वेदनाविष्टहृदयो राक्षसः क्रोधमूर्छितः । ;

while D_6 $T_{2.3}$ subst. :

1792* सर्वानुदीक्ष्य संक्रुद्धः प्रोवाच युधि दुर्जयः ।
[T_3 उद्वीक्ष्य.]

—Then D_6 $T_{2.3}$ cont. :

1793* स दीनो दीनमनसा सर्वानेव निशाचरान् ।
[D_6 T_2 दीनमनसः.]

—^{c}) D_6 $T_{2.3}$ रावणो (for अब्रवीद्). Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ नैर्ऋतान्सर्वान् ; $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} D_6 $T_{2.3}$ राक्षसान्सर्वान् (for रक्षसां मध्ये). —^{d}) G_2 तं (for सं-). $\tilde{N}$ V $B_{3.4}$ $D_{1.5-7.13}$ T_1 $G_{1.3}$ सं(V_1 B_2 तान्)स्तं(V_2 °रं)भयितुम् (for संस्तम्भयिषुर्). B_3 संनाहयितुमर्हथ ; D_4 समाश्वास्य दशाननः ; D_{11} संस्तंभयितुमात्मनि. ❀ Cv.g संस्तम्भयिषुराहवे । युद्धभीतान् राक्षसान् युद्धे स्थापयितुकामः । Cg adds सनि द्विर्वचनाभाव आर्षः ।; so also Ck.t; Cr.m : ' संस्तम्भयितुमाहवे ' इति पाठः । युद्धभीतान् राक्षसान् युद्धे स्थाप(Cm पात)यितुमित्यर्थः ।❀

23 ^{b}) Ś $V_{2.3}$ B_1 $D_{2-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ चरता; $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} D_1 चरितं (for चरित्वा). $D_{7.9-11}$ परमं ; D_{13} दुःकरं (for दुश्चरं). —^{c}) D_1 [ए]व कालेषु ; D_4 वसानेषु ; D_5 च कालेषु (for [अ]वकाशेषु). —^{d}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ च(D_4 सं-) प्रसा(B_1 °मो)दितः ; D_6 $T_{2.3}$ अमि(D_6 इव)तोषितः (for परितोषितः).

24 ^{a}) G_3 [ए]वं (for [ए]व). $\tilde{N}_2$ B_4 तपसा (for तपसो). Ś $D_{8.12}$ [ऽ]त्युग्रं ; $Ś_2$(m. also) ह्युग्रं; D_3 $T_{2.3}$ वृद्ध्या ; M_5 व्युष्टः ; Cr.m.g.k.t as in text (for व्युष्ट्या). D_4 तपसोस्य प्रभावाच्च. —V_3 damaged from 24^{b} up to मम in 24^{d}. —^{c}) Ś V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ न सुरेभ्यो न भूतेभ्यो. —^{d}) G_1 अस्ति (for मम). D_4 न भयं मम दानवात्.

25 V_3 om. 25. —^{a}) Ś $D_{8.12}$ च प्रदत्तं (for ब्रह्मदत्तं). V_2 B_1 $D_{1-4.13}$ च (for मे). D_6 $T_{2.3}$ कवचं ब्रह्मणा दत्तं. —^{b}) T_2 यथा (for यद्). Ś $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.8.12.13}$ यत्तद्(Ś $D_{8.12}$ °त्रवां ; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ °च्च मे)बुदसंनिभं ; D_4 यत्तु मे वज्रसंनिभं. —D_4 om. 25^{cd}. B_3 reads 25^{c}–27^{b} in marg. —After 25^{c}, G_2 wrongly repeats 23^{d}–25^{c}. —D_5 om. (hapl.); B_1 reads 25^{d}–27^{c} in marg. —^{d}) $B_{1.2}$ $D_{7.9-11}$ T_2 छिन्नं (for भिन्नं). Ś $D_{8.12}$ -घातनैः ; $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.6.9-11.13}$ $T_{2.3}$ -मुष्टिभिः($D_{2.6}$ $T_{2.3}$ °ना) (for -शक्तिभिः).

26 D_5 om.; $B_{1.3}$ read 26 in marg. (for both, cf. v.l. 25). —^{a}) D_4 अभि- ; D_{13} इह ; T_2 अपि (for अद्य).

यत्तदाभिप्रसन्नेन सशरं कार्मुकं महत् ।
देवासुरविमर्देषु मम दत्तं स्वयंभुवा ॥ २७

अद्य तूर्यशतैर्भीमं धनुरुत्थाप्यतां महत् ।
रामलक्ष्मणयोरेव वधाय परमाहवे ॥ २८

स पुत्रवधसंतप्तः शूरः क्रोधवशं गतः ।
समीक्ष्य रावणो बुद्ध्या सीतां हन्तुं व्यवस्यत ॥ २९

प्रत्यवेक्ष्य तु ताम्राक्षः सुघोरो घोरदर्शनान् ।
दीनो दीनस्वरान्सर्वांस्तानुवाच निशाचरान् ॥ ३०

मायया मम वत्सेन वञ्चनार्थं वनौकसाम् ।
किंचिदेव हतं तत्र सीतेयमिति दर्शितम् ॥ ३१

तदिदं सत्यमेवाहं करिष्ये प्रियमात्मनः ।
वैदेहीं नाशयिष्यामि क्षत्रबन्धुमनुव्रताम् ।
इत्येवमुक्त्वा सचिवान्खड्गमाशु परामृशत् ॥ ३२

G. 6. 72. 37
B. 6. 92. 35
L. 6. 71. 34

Ś V2 B1 D1–4.8.12 T2.3 संनद्धं ; D13 संरब्धं ; Cv.r.m.g.t as in text (for संयुक्तं). D4 तमाविद्धं सुसंनद्धं. —b) B2 G3 इव ; D6 मां हि (for इह). Ñ2 अमेयेन सुरासुरैः. —c) Ś D8.12 कः प्रतीयान्मृधेयाद्वा ; Ñ V1.3 B4 D9 कः प्रतीयाद्धि मामद्य(Ñ2 V1 D9 °रसमासा)द्य ; V2 B1 D1–3.6.13 T2.3 कः प्रतीयान्मृधे या(D1.3.6 T2.3 जा)तु ; B2 कः प्रयाति ह मामद्य ; B3 कः प्रतीयाद्विरुद्धो हि ; D4 कः प्रतापान्मृधे याति. —d) D1 G2 इव (for अपि). ❀ Cv.g : अद्य मामाजौ साक्षादपि पुरंदर इति, न प्रतीयादिति शेषः (Cg साक्षात्पुरंदरोऽपि न प्रतीयादिति च योज्यम्)। अर्थसिद्धौ नञ् । क्रियापदमस्त्येव। अनेवंव्याख्याने अद्य मामाजाविति पुनरुक्तं स्यात्।; Ct : क्रुद्धस्योक्तित्वादद्येत्यस्य पुनरुक्तिर्न दोषाय। प्रतीयादभिमुखो भवेत्. ❀

27 D5 om., B1 reads 27^{abc} in marg.; B3 reads 27^{ab} in marg. (for all, cf. v.l. 25). V3 om. 27. V2 om. 27^{ab}. —a) T3 तथा (for तदा). Ś D8.12 [अ]पि; B2 D2 [अ]ति- ; B4 T2.3 G2 हि ; D3 [आ]सीत् ; Ct as in text (for [अ]भि-). Ś Ñ1 V1 B1.2.4 D2.3.8.12.13 T2.3 प्रसादान्मे(Ñ1 V1 B2.4 °च); Ñ2 -प्रसादेन (for -प्रसन्नेन). B3 यत्तदस्ति प्रसादान्मे ; D1 यद्दत्ताभिप्रसादं मे ; D4 येन दत्तं प्रसन्नेन. —b) B4 कांचनं (for कार्मुकं). D4 मम (for महत्). —d) B1 D13 महद् (for मम).

28 a) Ś2 D1.13 तूण- (for तूर्य-). Ś V2 B1 D1–3.8.12.13 -शतै(D1.13 °रै)र्मुख्यैर् ; Ñ1 -शतैर्भीमैर् ; Ñ2 -प्रणदेन (sic) ; D4 -स्वनैर्दिव्यैर् (for -शतैर्भीमं). —V3 damaged for 28^{bc}. —b) D5–7.9–11 S मम (for महत्). Ś B1 D1–3.8.12 धनुरुत्थापयंतु तत्(Ś D8.12 मे); Ñ V1 B2–4 बलं(B2–4 रणं) प्र(Ñ2 सं)स्थाप्यतां महत् (B2 मम); D4 धनुरास्फोटयाम्यहं ; D13 धनुरुत्थाय व्रजामि तत् (hypm.). —c) B3 अद्य ; D4 संख्ये (for एव). —d) Ñ1 वधार्थं. D4 रजनीचरः (for परमाहवे).

29 Ñ1 V1.3 B2–4 read 29 for the first time after 17; D5.7.9–11 T1 G3 M read 29 for the first time after l. 6 of 1790*; D6 T2.3 read 29 for the first time after l. 2 of 1790*; all are repeating it here. —a) D13 स्वपुत्र- (for स पुत्र-). Ñ1 B3.4(all first time) -वधमापन्नः (for -वधसंतप्तः). D4 भ्रातृपुत्रवधेनार्तः. —b) V2 D9–11(all second time) क्रूरः ; M5(first time) क्षणात् (for शूरः). Ś B1 D1–3.8.12.13 शत्रु- ; D4.6 (first time) T2 (second time) M5 (both times)कोप- (for क्रोध-). Ñ1 V1 B2–4(all first time) क्रोधस्य वशमागतः. —c) B2(first time) राजा ; M5(first time) रोषाद् (for बुद्ध्या). D4 विचार्य रावणिं बुद्ध्या. —d) B4 (second time) तूर्णं (for हन्तुं). Ñ1 V1 B4 (all second time) व्यवस्थितः ; Ñ2 B2.3(except Ñ2, all second time) अवस्थितः; D9(second time) व्यवस्य च (for व्यवस्यत). Ś V2 B1 D T G2.3 M (D5–7.9–11 T1 G3 M first time; T2.3 second time) वैदेह्या रोचय(B1 D5.10.13 °ये)द्वधं (V3 रोचते वधः); Ñ1 V1.3 B2–4 (all first time) सीतावधमरोचयत् ; T2.3(both first time) लक्ष्मणेरोचयद्वधं. ❀ Ck.t : व्यवस्यत व्यवास्यतेति यावत् (Ct °स्यत । निश्चितवानित्यर्थः). ❀

30 a) Ñ V1.3 B1.2.4 च; V2 om. (subm.); M1.2 सु- (for तु). V2 B1 D4 तान्सर्वान् ; T2.3 ताम्राक्षान् (for ताम्राक्षः). Ś B3 D2.3.7.8.12.13 प्रत्यवैक्षत(D13 °वेक्ष्यैव) तान्सर्वान् (B3 D7 ताम्राक्षः); D1 प्रत्यवेक्ष्य तदा सर्वान्. —b) Ś V3 B1 D1–4.8.12.13 राक्षसान् ; Ñ1 V1 B2–4 सुघोरं; D7 स घोरो; T2 G2 सुघोरान् ; Cg.t as in text (for सुघोरो). Ñ2 पाप- (for घोर-). Ñ V1 B2–4 D9–11 G1 M1–3 -दर्शि(V1 °र्शि नः (B4 °नं); V3 damaged (for -दर्शनान्). —cd) Ñ V2 B1–3 D3.13 M1.2 दीनान् ; V1.3 भीतान् ; G (ed.) दीनाद् (for दीनो). Ś V2.3 B1 D3.8.12.13 -मुखान् ; Ñ B2–4 -मनाः ; V1 -मुखः (for -स्वरान्). D1.2 दीनान्दीनमुखांस्तान् (for °). Ñ2 V2 B1 D1–3.6.13 निशाचरः (for °चरान्). D4 विवर्णवदनो रौद्रो रावणस्त्विदमब्रवीत्.

31 a) B4 वाक्येन ; D4 पुत्रेण (for वत्सेन). B2 मायया चावधीत्सीतां. —b) Ś D8.12 तत्रासार्थं ; V2 D1–3.13 त्रासनार्थं ; V3 वंचनाय; B1 शासनार्थं (for वञ्चनार्थं). —c) D5.6 T2.3 G3 हता ; M5 गतं (for हतं). Ś B1 D1–3.8.12.13 किंचिदेव हि हत्वा यत्(Ś D8.12 °न्यत् ; B1 हि); Ñ V B2–4 D9 प्रतिमां सदृशीं कृ(V3 B2.3 ह)त्वा ; D4 असिनाछिद्य वीरेण. —d) Ñ V B D1.3.4.9 दर्शिता ; D6 दर्शनं ; D13 दर्शयन् (for दर्शितम्).

32 a) V3 D6.7.9–11 M3 Cm.t तथ्यम् ; Ck as in text (for सत्यम्). Ñ2 D3 एवाद्य(D3 °यं); D13 एवं हि

G. 6. 72. 37
B. 6. 92. 36
L. 6. 71. 34

उद्धृत्य गुणसम्पन्नं विमलाम्बरवर्चसम् ।
निष्पपात स वेगेन सभायाः सचिवैर्वृतः ॥ ३३

रावणः पुत्रशोकेन भृशमाकुलचेतनः ।
संक्रुद्धः खड्गमादाय सहसा यत्र मैथिली ॥ ३४

व्रजन्तं राक्षसं प्रेक्ष्य सिंहनादं प्रचुक्रुशुः ।
ऊचुश्चान्योन्यमाश्लिष्य संक्रुद्धं प्रेक्ष्य राक्षसाः ॥ ३५

अद्यैनं तावुभौ दृष्ट्वा भ्रातरौ प्रव्यथिष्यतः ।
लोकपाला हि चत्वारः क्रुद्धेनानेन निर्जिताः ।
बहवः शत्रवश्चान्ये संयुगेष्वभिपातिताः ॥ ३६

(for एवाहं). —^{b}) D1.13 सत्यम् (for प्रियम्). —^{c}) Ś V2 B1 D1–4.8.12.13 सूदयिष्यामि. —^{d}) D4 राघवस्य प्रियां सतीं. —^{e}) D4 स सर्वान् (for सचिवान्). —^{f}) D3 बहुम् (sic) (for खड्गम्). D1–3.13 -पराक्रमः ; D5 T1 G3 M5 परामृशन् ; L (ed.) पराक्रमात् ; Cg as in text (for परामृशत्). Ś D8.12 बाढमस्त्रपराक्रमं ; Ñ V1.3 B2–4 खड्गं राक्षसपुंगवः ; D4 खड्गमाविध्य रावणः.

33 ^{ab}) Ñ2 V B D5 उत्प्लुत्य ; G1.2 उद्गृह्य (for उद्धृत्य). V2 विमलं वर-. Ñ1 V B D1–3.13 -दर्शनं ; Ñ2 -धारिणं (for -वर्चसम्). Ś D8.12 उत्सृज्य गुण(Ś2 सतु [sic])संगं च विमलं वरदर्शनं ; D4 उत्सृष्टं सूर्यसंकाशं भ्राजमानं स्वतेजसा. —^{c}) V D1.2.13 निः(V3 D2 नि)पपात. Ś Ñ2 D8.12 सु- ; Ñ1 V1.2 B1–3 D1.13 [आ]शु ; V3 तु ; D3 च ; D4 [अ]ति- (for स). —^{d}) Ś D8.12 समस्तैः ; V2.3 B1.4 D5.7.9–11 T1 G2.3 M सभार्यैः ; D1.3 स चापि(D3 °थ) ; D2 सचापः ; D13 सर्वार्थैः (for सभायाः). Ś V2 B1 D1.2.8.12.13 सह (for वृतः). D4 सर्वसैन्यसमावृतः.

34 ^{b}) Ś D8.12 व्याकुल- ; V2 विह्वल- ; V3 पीडित- (for आकुल-). Ś B1 (marg. also as in text) D8.12 -लोचनः ; Ñ V1.3 B2–4 -मानसः (for -चेतनः). D4 हृतमानपराक्रमः. —^{c}) D13 उद्यम्य (for आदाय). Ś D8.12 खड्गं क्रुद्धः समुद्यम्य ; Ñ V1.3 B2.3 सं(Ñ2 तं)क्रुद्धं खड्गहस्तं तु (Ñ1 V1 B2.3 तं) ; V2 B1 D1.2.4 तं खड्गं क्रुद्ध(V2 शूल ; B1 क्रूर ; D4 दीप्त)मुद्यम्य ; B4 संक्रुद्धमसिहस्तं तं ; D3 तं क्रुद्धं खड्गमुद्यम्य. —^{d}) Ś D8.12 स गतो ; Ñ V1.3 B2.3 व्रजंतं (for सहसा). Ñ V1.3 B1.3 D1–3.9.13 येन ; V2 येन च (hypm.) (for यत्र). V2 B3 D1–3.13 मैथिलीं. D4 प्रतिदुद्राव मैथिलीं.

35 ^{ab}) Ś D3.8.12 T1 G2 राक्षसाः ; M5 रावणं (for राक्षसं). D7 G2 सिंहनादान्. Ś1 D7.10.11 T1 G1.2 M1.2 Ct विचुक्रुशुः ; D9 अथानदन् (for प्रचुक्रुशुः). Ñ V1.3 B2–4 सहसा राक्षसाः(B3 राक्षसाः सहसा) प्रेक्ष्य(V3 सर्वे) सिंहनादमथानदन् (Ñ2 V1 °नादयन्) ; D4 व्रजंतं प्रेक्ष्य राजानं शार्दूलः पृषतीमिव. —^{c}) Ñ V B D1–3.6.7.10.11.13 T2.3 G1.2 M5 आलिंग्य ; D9 संक्रुद्धं (for आश्लिष्य). D4 उत्थायोत्थाय अन्योन्यम् (with hiatus). —^{d}) Ś D8.12 व्रजंतं ; Ñ1 V1 B2.4 D2 तं क्रुद्धं ; D4 आलिंग्य (for संक्रुद्धं). Ś V1 D8.12 रावणं ; D7.9–11 राक्षसं (for राक्षसाः).

36 D2 om. 36–37^{b}. —^{a}) V2 B1 D1.4.9 अद्यायं ; D3 अद्य यत् ; D7 अन्योन्यं ; D13 अद्यैव (for अद्यैनं). G2 भ्रातरं (for तावुभौ). Ś D8.12 अद्य पापावुभौ दिष्ट्या ; D6 T1.3 अद्य वै राघवौ दृष्ट्वा. —^{b}) G2 तावुभौ (for भ्रातरौ). D6 T2.3 प्रव्य(D6 °म)थिष्यति ; D9 प्रहरिष्यति (for प्रव्यथिष्यतः). Ś V2 B1 D1.3.4.8.12.13 निहनिष्यति(Ś1 °ष्यामि) राघवौ. —For 36^{ab}, Ñ V1.3 B2–4 subst. :

1794* अद्य तौ राघवौ राजा संयुगे प्रमथिष्यति ।

[B2 वै (for तौ).]

—^{c}) Ñ1 V1.3 B3.4 D6 T2.3 च (for हि). D4 सर्वे ते (for चत्वारः). —^{d}) D6 क्रोधेन (for क्रुद्धेन). Ñ V1.3 B4 [ए]तेन ; B2.3 [ए]केन (for [अ]नेन). —^{e}) G2 बभूवुः (for बहवः). B1 चादौ ; D5 T1 G1.3 M5 चापि. —^{f}) Ñ V B2–4 D5 T1 G1.3 M निपातिताः ; D13 पराजिताः (for [अ]भिपातिताः). Ś B1 D1.3.6.8.12 T2.3 क्रुद्धेन विनिपातिताः. —For 36^{ef}, D4 subst. :

1795* वसवो मरुतो रुद्रा ग्रहादित्यास्तथैव च ।
दैत्यदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
जितानि सर्वभूतानि द्रविष्यन्ति तथा नराः ।

—After 36, Ñ V B2–4 D5–7.9–11.13 S ins. :

1796* त्रिषु लोकेषु रत्नानि भुङ्क्ते आहृत्य रावणः ।
विक्रमे च बले चैव नास्त्यस्य सदृशो भुवि ।

[(l. 1) Ñ V B2–4 बहूनि चैव (for त्रिषु लोकेषु). D5.6 T G3 भुंक्त(T3 G3 °क्ते) आवृत्य ; G1.2 M5 Cr.m भुंक्त आहृत्य ; M1–3 भुंक्ते चाहृत्य (to avoid hiatus) (for भुङ्क्ते आहृत्य). D9 (with hiatus) भुक्त्वा आहृत्य च रावणः (hypm.) ; D13 भुंक्तेसौ हृत्य राक्षसः (for the post. half). —(l. 2) B4 D6 T3 विक्रमेण (for विक्रमे च). D6 बलेन (for बले च). B3 युधि ; G2 बली (for भुवि). ❀ Cr.m : 'विक्रमे च बले चैव नास्त्यस्य सदृशो भुवि' इति पाठः । Cm adds आवृत्येति पाठे–आवृत्य, आक्रम्य. ❀]

—Thereafter D13 cont. :

1797* इति प्रजल्पतां तेषां राक्षसानां समन्ततः ।
एवंप्रभावो राजासौ कस्मात्तौ तापसौ रणे ।
न हनिष्यति विक्रम्य मिथ्याप्रव्रजितावुभौ ।
रावणस्तु महावीर्यः कोपसंरक्तलोचनः ।
अवलोक्य दिशं यत्र रावणो लोकरावणः । [5]
राक्षसास्तत्र संत्रस्ता वर्तुला यत्र विद्रुताः ।

[D13 wrongly repeats l. 1–2 after l. 3.]

तेषां संजल्पमानानामशोकवनिकां गताम् ।
अभिदुद्राव वैदेहीं रावणः क्रोधमूर्छितः ॥ ३७

वार्यमाणः सुसंक्रुद्धः सुहृद्भिर्हितबुद्धिभिः ।
अभ्यधावत संक्रुद्धः खे ग्रहो रोहिणीमिव ॥ ३८

मैथिली रक्ष्यमाणा तु राक्षसीभिरनिन्दिता ।
ददर्श राक्षसं क्रुद्धं निस्त्रिंशवरधारिणम् ॥ ३९

तं निशाम्य सनिस्त्रिंशं व्यथिता जनकात्मजा ।
निवार्यमाणं बहुशः सुहृद्भिरनिवर्तिनम् ॥ ४०

यथायं मामभिक्रुद्धः समभिद्रवति स्वयम् ।
वधिष्यति सनाथां मामनाथामिव दुर्मतिः ॥ ४१

बहुशश्चोदयामास भर्तारं मामनुव्रताम् ।
भार्या भव रमस्वेति प्रत्याख्यातोऽभवन्मया ॥ ४२

G. 6. 72. 48
B. 6. 92. 46
L. 6. 71. 45

37 D2 om. 37^{ab} (cf. v.l. 36). —^{a}) T1 damaged for सं-. Ś D8.12 तेषां जल्पायमानानाम् ; Ñ V1.3 B2–4 D4 तेषां संजल्पतामेवम् . —^{b}) Ś V1.2 B1 D1.2.6.8.9.12 -वनिका- (for -वनिकां). —^{c}) B3 (marg. also as in text) शुश्राव तत्र (for अभिदुद्राव). M1.2.5 वेगेन ; Ct as in text (for वैदेहीं). —Ś D1.8.12 om. (hapl. ?) 37^{d}–38^{c}.

38 Ś D1.8.12 om. 38^{abc} (cf. v.l. 37). —^{a}) V2 D2–4.13 बहुविधं; B1 [ऽ]पि बहुभिः ; D6 T2.3 बहुविधैः ; D9 सु * क्रुद्धः (for सुसंक्रुद्धः). Ñ1 स वार्यमाणः संक्रुद्धः. —D13 om. from 38^{b} up to second नि in 48^{a}. —^{b}) Ñ2 V1 B2–4 साधुबुद्धिभिः; V3 साधुवादिभिः; D4 हितकांक्षिभिः; G1.2 M1.2 °बंधुभिः (for हितबुद्धिभिः). —^{c}) B3 वेगेन (for संक्रुद्धः). Ñ1 V2 B1 D2.3 अभ्यद्रवत वैदेहीं; D4 अभिदुद्राव वैदेहीं. —^{d}) Ś D8.12 ग्रहो वै; V2 B1 D1–4 ग्रहः खे (by transp.) (for खे ग्रहो). Ñ1 यथा (for इव). —After 38, Ś V2 B1–3 D1–4.6.8.12 T2.3 ins. ; while Ñ2 ins. after 41^{ab} :

1798* कम्पयन्वसुधां क्रोधात्पादन्यासैर्द्रुतं व्रजन् ।
पुत्रशोकसमाक्रान्तः स्त्रीवधे कृतमानसः ।

[(l. 1) T2.3 बहुधा (for वसुधां). Ś V2 B2.3 D4.8.12 कोपात् (for क्रोधात्). Ñ2 B1 D6 T2.3 पद- (for पाद-). Ñ2 दृढं ; B3 क्षमं (for द्रुतं). —(l. 2) V2 -वधाक्रांतः. Ñ2 B2.3 D1.4 -निश्चयः (for -मानसः).]

—Thereafter D4 cont. (with an addl. colophon) :

1799* तां राजपत्नीं शुभलक्षणां सतीं
रामप्रियामिन्दुसमानवक्राम् ।
ज्वलन्तमुद्यम्य सितं महासिं
हन्तुं ययौ राक्षसराजमुख्यः ।

[Colophon. —*Kāṇḍu name* : लंकाकांडे. —*Sarga name* : रावणकोपः.]

39 D13 om. 39 (cf. v.l. 38). V3 damaged for 39^{a}. —^{a}) V2 वैदेही (for मैथिली). D1 रक्षणार्थं (for रक्ष्यमाणा). B4 च ; D3 नु ; D4 सा (for तु). —After 39^{ab}, Ś B1 D1–4.6.8.12 T2.3 ins. ; while V2 ins. after 39 :

1800* चिन्तयन्ती रणगतं राघवं सानुजं सती ।

[B1 वश- (for रण-). Ś D2.3.8.12 transp. राघवं and सानुजं.]

—Thereafter B1 D2–4.6 T2.3 cont. l. 1 of 1801*.

—Ś D1.8.12 om. 39^{cd}. —^{c}) B1 D2–4.6 T3 रावणं (for राक्षसं).

40 D13 om. 40 (cf. v.l. 38). V3 om. 40^{ab}. —^{a}) Ñ V1.2 B3.4 D5.7.9–11 T1 Cr तं निशम्य ; B1 D3.4 तमवेक्ष्य ; D6 T3 तं निरीक्ष्य ; G2 सा निशाम्य (for तं निशाम्य). T2 सु- (for स-). —^{b}) D4 सा भीता ; G (ed.) दुःखिता (for व्यथिता). D6 T2.3 जानकी व्यथिताभवत्. —^{c}) M1.2 वार्यमाणं सु- ; Ct as in text (for निवार्यमाणं). —^{d}) D6 अनुवृत्तिभिः; T2.3 M3 Cm अनुवर्तिनं ; G1 हितवर्तिभिः ; Ct as in text (for अनिवर्तिनम्). ❀ Ct : 'अनुवर्तिनम्' इति पाठेऽभिमुखमागच्छन्तम् . ❀ —For 40, Ś D1.8.12 subst. ; while Ṅ V B D2–4 subst. l. 2 for 40^{cd} ; whereas B1 D2–4.6 T2.3 cont. l. 1 after 1800* :

1801* तं तथा क्रोधरक्ताक्षमायान्तं जनकात्मजा ।
निवार्यमाणं सचिवैर्मनसैवं व्यचिन्तयत् ।

[(l. 1) B1 D4.6 T2.3 -दीप्ताक्षम्(B1 °सांगम्); D1–3 -ताम्राक्षम् (for -रक्ताक्षम्). —(l. 2) Ñ V1.3 B2–4 निवार्यमाणे तस्मिंश्च(V3 °स्तु) (for the prior half). Ś2 Ñ V1.3 B1 D2 [प]व (for [प]वं). D1 व्यथितैस्तं. V3 विचिंतयत्; B1 (marg. also) D1–3 व्यचारयत्; B2–4 अचिंतयत्; D4 व्यधारयत् (for व्यचिन्तयत्).]

—After 40, D5–7.9–11 S ins. :

1802* सीता दुःखसमाविष्टा विलपन्तीदमब्रवीत् ।

[T3 दुःखे (for दुःख-).]

41 D13 om. 41 (cf. v.l. 38). —^{ab}) V3 damaged from भि up to the prior half of 1803*. D1 तथा. Ś B1 D1–3 समभिक्रुद्धः ; Ñ1 मामति° ; G (ed.) अतिसं° (for मामभिक्रुद्धः). Ś D8.12 मामेवाभिमुखः स्वयं (for ^{b}). D4 अथायमतिसंक्रुद्धमभिद्रवति वै स्वयं. —After 41^{ab}, Ñ2 ins. 1798*. —For 41^{cd}, Ś Ṅ V B D1–4.8.12 subst. :

1803* हन्तुमिच्छति पापात्मा सनाथां मामनाथवत् ।

[V3 damaged for the prior half. Ñ V1.2 B2–4 हिंसयिष्यति दुष्टात्मा (for the prior half). Ś D8.12 रावणो (for सनाथां). B2 मामनाथामनाथवत् (for the post. half).]

42 D13 om. 42 (cf. v.l. 38). —^{a}) Ś D1–3.8.12

G. 6. 72. 49
B. 6. 92. 47
L. 6. 71. 45

सोऽयं मामनुपस्थानाद्व्यक्तं नैराश्यमागतः ।
क्रोधमोहसमाविष्टो निहन्तुं मां समुद्यतः ॥ ४३
अथ वा तौ नरव्याघ्रौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
मन्निमित्तमनार्येण समरेऽद्य निपातितौ ।
अहो धिङ्मन्निमित्तोऽयं विनाशो राजपुत्रयोः ॥ ४४
हनूमतो हि तद्वाक्यं न कृतं क्षुद्रया मया ।
यद्यहं तस्य पृष्ठेन तदायासमनिन्दिता ।
नाद्यैवमनुशोचेयं भर्तुरङ्कगता सती ॥ ४५

चो(D1 नो)दयानोपि(D1–3 °नो हि); Ñ V B2.3 चो(V3 वे; B3 [ऽ]चो)दयन्मां हि; B1 दंशमानो हि; B4 प्रेरयन्मां हि; D4 ह्यदिशन्मां यो (for चोदयामास). —^{b}) Ñ V1.3 B2–4 सम्- (for माम्). T3 मां भर्तारम् (by transp.). —^{c}) Ś B1 D1–12 T2.3 G1.2 M1.2.5 भार्या मम(D6 T2.3 मम भार्या) भवस्वे(Ś D8.12 °वाद्ये)ति. —^{d}) D5.7.9–11 T1 G2.3 M3.5 ध्रुवं; G1 om. (for ऽभवन्). Ś D8.12 स निरस्तस्ततो मया; B1 D1–4.6 T2.3 निरस्तश्च (D1 °स्तस्तु; D3 °स्तः स) ततो(T3 रतो) मया(D4 मया सदा). —For 42^{cd}, Ñ V B2–4 subst. :

1804* भव त्वं मम भार्येति निरस्तं तद्वचो मया।

43 D13 om. 43 (cf. v.l. 38). —^{a}) Ś D2.8.12 मदनवस्थानाद्; Ñ1 B1 ममा(B1 °द्)नुप°; V3 D6.7.9–11 T2.3 G1 M Cv.r.m.g.t माम(D7 T3 ममा; M5 मद्)नुपस्थाने; D1.3 माम(D3 ममा)नव°; D4 मदर्थेप°(sic) (for मामनुपस्थानाद्). —V3 damaged from 43^b up to समा in 43^c. —^{b}) B1 D1.2.4 नैराश्यतां गतः. ❀ Cr : 'सोऽयं मामनुपस्थाने व्यक्तं नैराश्यमागतः' इति पाठः।; Cm.t : अनुपस्थाने सति, अनङ्गीकारे सति. ❀ —^{c}) Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 कामक्रोध-; Ñ V1.2 B2–4 क्रोधशोक-; D4 °काम- (for क्रोधमोह-). D11 -समादिष्टो. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.6.8.12 T2.3 मां हंतु(B3 हंतुं मा)मुपसर्पति; D7.9–11 व्यक्तं मां हंतुमुद्यतः.

44 D13 om. 44 (cf. v.l. 38). —^{b}) ❀ Cr : 'भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ' इति पाठः. ❀ —^{c}) B1 (marg. also as in text) -निवृत्तम्(sic) (for -निमित्तम्). M3.5 अवा(M5 °का)र्येण (for अना°). —^{d}) Ś Ñ V B2–4 D3.8.12 वि-; D4 तौ (for ऽद्य). D6 T2.3 निषूदितौ (for निपातितौ). —After 44^{cd}, Ś Ñ V(V3 only l. 3–4) B D1–4.6.8.12 T2.3 ins.; while D7.9–11 ins. only l. 1–2 :

1805* सम्प्रत्येव हि लङ्कायां रक्षसां तुमुलः स्वनः।
बहूनामिव हृष्टानां मया विक्रोशतां श्रुतः।
अथ वेन्द्रजितं श्रुत्वा लक्ष्मणेन रणे हतम्।
संतप्तः पुत्रशोकेन मां हन्तुमुपसर्पति।
अथ वा राजपुत्रौ तौ विनाश्य क्रूरनिश्चयः। [5]
तथैवामर्षसंपूर्णो मां वधिष्यति रावणः।

[(l. 1) Ñ V1.2 B2–4 इदानीमेव; D4 संप्रेत्य च हि; T3 प्रत्येत्येव हि (for सम्प्रत्येव हि). Ñ V1.2 B1–3 D4.12 T2.3 तुमुल- (for तुमुलः). D7.9–11 भैरवो हि महान्ना(D9 °ना)दो राक्षसानां(D9 °सोयं) श्रुतो मया. —(l. 2) Ś D8.12 वसूनाम् (for बहूनाम्). Ñ V1.2 B2–4 संप्र-; D11 इह; T2.3 अप्र- (for इव). D6 T2.3 भृशं; D7 तदा; D9–11 तथा (for मया). Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 प्र(D1–3 प्रा)क्रोशतां. D7.9–11 प्रियं (for श्रुतः). D6 मया क्रोशयतां पुनः (for the post. half). —(l. 3) V1.2 B1–3 D4 च (for वा). Ñ V B2.3 D3 हतं रणे (by transp.); B4 D4.6 T2.3 निपातितं (for रणे हतम्). —(l. 4) Ñ V B2–4 पीडितः; D1 स तप्तः (for संतप्तः). —Ñ B2–4 om. (hapl. ?) from the post. half up to the prior half of l. 6. V1 transp. the post. halves of l. 4 and l. 6. —(l. 6) D6 अप्येव; T2.3 अथैव (for तथैव). D12 [आ]दर्श- (for [अ]मर्ष-). D6 T2.3 -संप्रप्तो (for -संपूर्णो). Ś D8.12 हनिष्यति (for वधिष्यति).]

—^{c}) B1 अथो (for अहो). Ś D8 मन्निमित्तं यो; D4 मां मदर्थं हि (for मन्निमित्तोऽयं). —After 44, D5–7.9–11 S ins. :

1806* अथ वा पुत्रशोकेन अहत्वा रामलक्ष्मणौ।
विधमिष्यति मां रौद्रो राक्षसः पापनिश्चयः।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. M1.2 हत्वा तौ; M5 (to avoid hiatus) ह्यहत्वा (for अहत्वा). —(l. 2) D6 वधयिष्यति (sic). T2.3 रौद्राद् (for रौद्रो).]

45 D13 om. 45 (cf. v.l. 38). —^{a}) D4 च; D5.7.9 T1 G3 M1–3 [ऽ]पि; D10.11 Ck.t तु (for हि). D5.6.9 T G M3.5 यद्; Ck.t as in text (for तद्). —T2.3 repeat 45^{cd} after 1807*. —^{cd}) T3 (second time) om. तस्य. Ś D8 पृष्ठे तु (for पृष्ठेन). D6.7.9 T2.3 (T2.3 second time) M3.5 तदा(M5 °था) यायाम् (for तदायासम्). D9–11 T1 Ct अनिर्जिता (for अनिन्दिता). Ś Ñ V B D1–3.8.12 T2.3 (T2.3 first time) तदा यास्ये(Ś D1.3.8.12 °स्यं [sic]; Ñ V B2–4 D2 °यां) निमंत्रिता; G3 तदा यामि स नंदिता (for ^{d}). D4 अद्य संनोदिता तेन गता वीरेण धीमता. ❀ Cg : यायामनुशोचेयमिति "हेतुहेतुमतोर्लिङ्" इति लिङ्।; Ck : अयासमिति। अयासिषमिति यावत्।; so also Ct. ❀ —^{e}) Ñ V B नाद्याहम्. M5 अनुशोचामि (for अनुशोचेयं). D4 नाद्य तावनुशोचिष्ये; G1 अथैवं नानुशोचेयं. —For 45^{ef}, Ś D1–3.8.12 subst.; while T2.3 ins. after 45^{cd} (first occurrence) :

1807* अद्य तावन्न रोदिष्ये ज्ञात्वानिष्टां गतिं गतौ।

[D1–3 T2.3 नाद्य तावनुशोचिष्ये (for the prior half). D1.2 T2.3 भद्याविष्टां(T2.3 °दिष्टां [sic]); D3 श्रेष्ठाविष्टां (for ज्ञात्वानिष्टां).]

मन्ये तु हृदयं तस्याः कौसल्यायाः फलिष्यति ।
एकपुत्रा यदा पुत्रं विनष्टं श्रोष्यते युधि ॥ ४६
सा हि जन्म च बाल्यं च यौवनं च महात्मनः ।
धर्मकार्याणि रूपं च रुदती संस्मरिष्यति ॥ ४७
निराशा निहते पुत्रे दत्त्वा श्राद्धमचेतना ।
अग्निमारोक्ष्यते नूनमपो वापि प्रवेक्ष्यति ॥ ४८
धिगस्तु कुब्जामसतीं मन्थरां पापनिश्चयाम् ।
यन्निमित्तमिदं दुःखं कौसल्या प्रतिपत्स्यते ॥ ४९
इत्येवं मैथिलीं दृष्ट्वा विलपन्तीं तपस्विनीम् ।
रोहिणीमिव चन्द्रेण विना ग्रहवशं गताम् ॥ ५०
सुपार्श्वो नाम मेधावी रावणं राक्षसेश्वरम् ।
निवार्यमाणं सचिवैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१
कथं नाम दशग्रीव साक्षाद्वैश्रवणानुज ।
हन्तुमिच्छसि वैदेहीं क्रोधाद्धर्ममपास्य हि ॥ ५२

G. 6. 72. 62
B. 6. 92. 59
L. 6. 71. 58

—After 45, Ñ2 B2 ins.:

1808* आर्यौ तावन्न शोचामि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
[B2 om. राम-.];

while D4 ins.:

1809* सुखं वा यदि वा दुःखं कः परः श्वो विधास्यति ।

46 D13 om. 46 (cf. v.l. 38). —^{ab}) D6 T2.3 G (ed.) मन्ये च(G [ed.] हि); G1 मन्यते (for मन्ये तु). Ś B1 D1–3.8.12 मन्येद्य तस्या हृदयं (for ^{a}). D9 T2 पतिष्यति; T3 वधिष्यति (sic); Ck.t as in text (for फलिष्यति). Ś Ñ V B D1–3.8.12 श्रुत्वा मे प्र(D2 वि)-स्फुटिष्यति (for ^{b}). D4 यदवश्यं हि भोक्तव्यं तदवश्यं भविष्यति. —^{c}) Ś D8.12 स्वकं पुत्रं; D4 यदा श्वश्रूः; G3 यथा पुत्रं (for यदा पुत्रं). —^{d}) Ś D8.12 नष्टं वै; T2.3 प्रणष्टं (for विनष्टं). Ś V1 D4.8.12 G1 यदि; B1 रणे (for युधि). D7 G2 श्रोष्यते यदि(G2 युधि) सूदितं.

47 D13 om. 47 (cf. v.l. 38). V2 reads 47–48 in marg. —^{a}) Ñ B4 तु; V1.3 B2.3 च (for हि). —^{b}) D4 जीवनं. Ñ2 यौवनं बलमेव च. —^{c}) B1 -कर्माणि; B3 -कार्यं च; D6 M3 -कार्यानु- (for -कार्याणि). B2 रूपाणि (for रूपं च). —^{d}) Ś1 B1 D4.7.9–11 M3.5 रुदंती. Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12 T2.3 चिंतयिष्यति (for संस्मरिष्यति).

48 D13 om. up to second नि in 48^{a} (cf. v.l. 38). V2 reads 48 in marg. (cf. v.l. 47). —^{a}) Ś D1–3.8.12 निशाचर-; B4 निराशा हि (for निराशा नि-). G (ed.) -हतं पुत्रं (for -हते पुत्रे). V2 B1 D4 निशाचरहतौ पुत्रौ. —^{b}) B3 G (ed.) श्रुत्वा श्वश्रूः स(G [ed.] °श्रूर)चेतना. —^{c}) Ñ2 V B1.2 D7.9–11 आवेक्ष्यते; D4 वा विशते; D6 आरोप्यते; T2.3 प्रवेक्ष्यते (for आरोक्ष्यते). —^{d}) T2.3 वानु-; M1.2 वाभि- (for वापि). D5 T1 प्रवेक्ष्यते. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 प्रायं वो(Ñ V B D3.4.13 चो)पगमिष्यति.

49 V3 om. 49. —^{a}) B4 क्रूराम्; D2.8 क्षुद्राम् (for कुब्जाम्). —^{b}) Ñ V1.2 B1.2.4 D1–3 -दर्शनां; B3 D4 -दर्शिनीं (for -निश्चयाम्). —^{c}) Ś D8.12 महादुःखं; B1 D1–3.13 महद्दुःखं; B2 इदं शोकं (sic); D7.9–11 इमं शोकं; G2 इदं दुर्गं (for इदं दुःखं). —^{d}) Ñ1 प्रतिपत्स्यति; D1 °प्राप्स्यते; D6 T2.3 M5 °पद्यते (for प्रतिपत्स्यते). —After 49, D4 ins.:

1810* एवमुक्त्वा सती सीता गुणलक्षणभूषणा ।
त्राहि राघव राजेन्द्र कौसल्यानन्दवर्धन ।
सर्वदुःखान्वितां साध्वीं त्वदधीनां प्रियां तव ।
स्वजनेन वियुक्तां मां पाहि राम नराधिप ।
इत्युक्त्वा विललापार्ता जानकी रामवल्लभा । [5]
भीता सीता विलापार्ता पपात धरणीतले ।
स्मरन्ती राघवं देवं बाष्पपर्याकुलेक्षणा ।

50 ^{a}) D1 एवं तां (for इत्येवं). G (ed.) मैथिली. Ś D8.12 पश्यन्; Ñ B1–3(*sup. lin.* also as in V) D1–4.13 प्रेक्ष्य; V B4 तत्र (for दृष्ट्वा). —^{b}) Ñ2 B4 चिंतयंतीं; D4 विलापार्तां (for विलपन्तीं). T2 यशस्विनीं; G1 मन° (for तपस्विनीम्). G (ed.) विलपंती तपस्विनी. —^{c}) G (ed.) रोहिणी इव (with hiatus). —^{d}) G (ed.) गता (for गताम्). Ś D4.8.12 विग्रहेण न(D4 °हे नैव) संगतां. —After 50, Ñ V B4 D5–7.9–11 S ins.; while B2.3 subst. for 51^{ab}:

1811* एतस्मिन्नन्तरे तस्य अमात्यो बुद्धिमाञ्शुचिः ।

[Note hiatus between the two halves. Ñ V B2–4 तत्र; G2 चैव (for तस्य). B3 ([to avoid hiatus] marg. also सोमात्यो) सुपार्श्वो; M5 (to avoid hiatus) ह्यमात्यो (for अमात्यो). D7.9–11 शीलवान् (for बुद्धिमान्).]

51 ^{a}) Ñ V B4 अवि(B4 °विं)ध्यो (for सुपार्श्वो). D4 धर्मात्मा (for मेधावी). G (ed.) अविंध्यो ज्ञानसंपन्नो. —^{b}) Ś B1 D1–4.8.12.13 M3 राक्षसो; Ct as in text (for रावणं). D5 T1 G3 राक्षसाधिपं; D7.9–11 G2 रक्षसां वरं (for राक्षसेश्वरम्). —^{c}) Ñ1 B2 D7.9.10 Ct निवार्यमाणः. —^{d}) Ñ2 V1.2 B2.4 D6 T2.3 इदं (D6 T3 हितं) वाक्यमुवाच ह.

52 ^{a}) Ś D8 कामं (for कथं). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.6.8.12.13 T2.3 विश्रवसः सुतः(T3 °त); G2 वैश्रवणानुजः; Ck.t as in text (for °नुज). —After 52^{ab}, M5 reads 54^{ab}. —^{c}) D2 इच्छति; G (ed.) अर्हसि (for इच्छसि). —^{d}) Ś D8.12 कं(Ś2 किं) वा; B1 D1.3.13 कोपाद्; G2 साक्षाद् (for क्रोधाद्). D5 वै; D7.9–11 च (for हि). Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 अनु(Ñ1 °पि)स्मरन्(D1.3 °र); G1 अवाप्स्य

G. 6. 72. 49
B. 6. 92. 47
L. 6. 71. 45

सोऽयं मामनुपस्थानाद्व्यक्तं नैराश्यमागतः ।
क्रोधमोहसमाविष्टो निहन्तुं मां समुद्यतः ॥ ४३
अथ वा तौ नरव्याघ्रौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
मन्निमित्तमनार्येण समरेऽद्य निपातितौ ।
अहो धिङ्मन्निमित्तोऽयं विनाशो राजपुत्रयोः ॥ ४४
हनूमतो हि तद्वाक्यं न कृतं क्षुद्रया मया ।
यद्यहं तस्य पृष्ठेन तदायासमनिन्दिता ।
नाद्यैवमनुशोचेयं भर्तुरङ्कगता सती ॥ ४५

चो(D1 नो)दयानोपि(D1–3 °नो हि); Ñ V B2.3 चो(V3 वे; B3 [ऽ]चो)दयन्मां हि; B1 दंशमानो हि; B4 प्रेरयन्मां हि; D4 ह्यदिशन्मां यो (for चोदयामास). —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 सम्- (for माम्). T3 मां भर्तारम् (by transp.). —^{c}) Ś B1 D1–12 T2.3 G1.2 M1.2.5 भार्या मम(D6 T2.3 मम भार्या) भवस्वे(Ś D8.12 °वाद्ये)ति. —^{d}) D5.7.9–11 T1 G2.3 M3.5 ध्रुवं ; G1 om. (for ऽभवन्). Ś D8.12 स निरस्तस्ततो मया; B1 D1–4.6 T2.3 निरस्तश्च (D1 °स्तस्तु ; D3 °स्तः स) ततो(T3 रतो) मया(D4 मया सदा). —For 42^{cd}, Ñ V B2–4 subst. :

1804* भव त्वं मम भार्येति निरस्तं तद्वचो मया।

43 D13 om. 43 (cf. v.l. 38). —^{a}) Ś D2.8.12 मदनवस्थानाद् ; Ñ1 B1 ममा(B1 °द्)नुप° ; V3 D6.7.9–11 T2.3 G1 M Cv.r.m.g.t माम(D7 T3 ममा; M5 मद्)नुपस्थाने; D1.3 माम(D3 ममा)नव° ; D4 मदर्थेप°(sic) (for मामनुपस्थानाद्). —V3 damaged from 43^{b} up to समा in 43^{c}. —^{b}) B1 D1.2.4 नैराश्यतां गतः. ❀ Cr : 'सोऽयं मामनुपस्थाने व्यक्तं नैराश्यमागतः' इति पाठः।; Cm.t : अनुपस्थाने सति, अनङ्गीकारे सति. ❀ —^{c}) Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 कामक्रोध- ; Ñ V1.2 B2–4 क्रोधशोक- ; D4 °काम- (for क्रोधमोह-). D11 -समादिष्टो. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.6.8.12 T2.3 मां हंतु(B3 हंतुं सा)मुपसर्पति ; D7.9–11 व्यक्तं मां हंतुमुद्यतः.

44 D13 om. 44 (cf. v.l. 38). —^{b}) ❀ Cr : 'भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ' इति पाठः. ❀ —^{c}) B1 (marg. also as in text) -निवृत्तम्(sic) (for -निमित्तम्). M3.5 अना(M5 °का)र्येण (for अना°). —^{d}) Ś Ñ V B2–4 D3.8.12 वि- ; D4 तौ (for ऽद्य). D6 T2.3 निपूदितौ (for निपातितौ). —After 44^{cd}, Ś Ñ V(V3 only l. 3–4) B D1–4.6.8.12 T2.3 ins. ; while D7.9–11 ins. only l. 1–2 :

1805* सम्प्रत्येव हि लङ्कायां रक्षसां तुमुलः स्वनः ।
बहूनामिव हृष्टानां मया विक्रोशतां श्रुतः ।
अथ वेन्द्रजितं श्रुत्वा लक्ष्मणेन रणे हतम् ।
संतप्तः पुत्रशोकेन मां हन्तुमुपसर्पति ।
अथ वा राजपुत्रौ तौ विनाश्य क्रूरनिश्चयः । [5]
तथैवामर्षसंपूर्णो मां वधिष्यति रावणः ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B2–4 इदानीमेव ; D4 संप्रेत्य च हि ; T3 प्रत्येत्येव हि (for सम्प्रत्येव हि). Ñ V1.2 B1–3 D4.12 T2.3 तुमुल- (for तुमुलः). D7.9–11 भैरवो हि महात्मा(D9 °ना)दो राक्षसानां(D9 °सोयं) श्रुतो मया. —(l. 2) Ś D8.12 वसूनाम् (for बहूनाम्). Ñ V1.2 B2–4 संप्र- ; D11 इह ; T2.3 अप्र- (for इव). D6 T2.3 भृशं ; D7 तदा ; D9–11 तथा (for मया). Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 प्र(D1–3 प्रा)क्रोशतां. D7.9–11 प्रियं (for श्रुतः). D6 मया क्रोशयतां पुनः (for the post. half). —(l. 3) V1.2 B1–3 D4 च (for वा). Ñ V B2.3 D3 हतं रणे (by transp.); B4 D4.6 T2.3 निपातितं (for रणे हतम्). —(l. 4) Ñ V B2–4 पीडितः ; D1 स तप्तः (for संतप्तः). —Ñ B2–4 om. (hapl. ?) from the post. half up to the prior half of l. 6. V1 transp. the post. halves of l. 4 and l. 6. —(l. 6) D6 अप्येव ; T2.3 अथैव (for तथैव). D12 [आ]दर्श- (for [अ]मर्ष-). D6 T2.3 -संपन्नो (for -संपूर्णो). Ś D8.12 हनिष्यति (for वधिष्यति).]

—^{c}) B1 अथो (for अहो). Ś D8 मन्निमित्तं यो; D4 मां मदर्थं हि (for मन्निमित्तोऽयं). —After 44, D5–7.9–11 S ins. :

1806* अथ वा पुत्रशोकेन अहत्वा रामलक्ष्मणौ।
विधमिष्यति मां रौद्रो राक्षसः पापनिश्चयः।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. M1.2 हत्वा तौ; M5 (to avoid hiatus) ह्यहत्वा (for अहत्वा). —(l. 2) D6 वधयिष्यति (sic). T2.3 रौद्राद् (for रौद्रो).]

45 D13 om. 45 (cf. v.l. 38). —^{a}) D4 च; D5.7.9 T1 G3 M1–3 [ऽ]पि; D10.11 Ck.t तु (for हि). D5.6.9 T G M3.5 यद् ; Ck.t as in text (for तद्). —T2.3 repeat 45^{cd} after 1807*. —^{cd}) T3 (second time) om. तस्य. Ś D8 पृष्ठे तु (for पृष्ठेन). D6.7.9 T2.3 (T2.3 second time) M3.5 तदा(M5 °था) यायाम् (for तदायासम्). D9–11 T1 Ct अनिर्जिता (for अनिन्दिता). Ś Ñ V B D1–3.8.12 T2.3 (T2.3 first time) तदा यास्ये(Ś2 D1.3.8.12 °स्यं [sic]; Ñ V B2–4 D2 °यां) निमंत्रिता; G1 तदा यामि स्म नंदिता (for ^{d}). D4 अद्य संनोदिता तेन गता वीरेण धीमता. ❀ Cg : यायामनुशोचेयमिति "हेतुहेतुमतोर्लिङ्" इति लिङ्।; Ck : अयासमिति। अयासिषमिति यावत्।; so also Ct. ❀ —^{e}) Ñ V B नाद्याहम्. M5 अनुशोचामि (for अनुशोचेयं). D4 नाद्य तावनुशोचिष्ये; G1 अद्यैवं नानुशोचेयं. —For 45^{ef}, Ś D1–3.8.12 subst. ; while T2.3 ins. after 45^{cd} (first occurrence) :

1807* अद्य तावन्न रोदिष्ये ज्ञात्वानिष्टां गतिं गतौ।

[D1–3 T2.3 नाद्य तावनुशोचिष्ये (for the prior half). D1.2 T2.3 भ्रष्टाविष्टां(T2.3 °दिष्टां [sic]); D3 श्रेष्ठाविष्टां (for ज्ञात्वानिष्टां).]

मन्ये तु हृदयं तस्याः कौसल्यायाः फलिष्यति ।
एकपुत्रा यदा पुत्रं विनष्टं श्रोष्यते युधि ॥ ४६
सा हि जन्म च बाल्यं च यौवनं च महात्मनः ।
धर्मकार्याणि रूपं च रुदती संस्मरिष्यति ॥ ४७
निराशा निहते पुत्रे दत्त्वा श्राद्धमचेतना ।
अग्निमारोक्ष्यते नूनमपो वापि प्रवेक्ष्यति ॥ ४८
धिगस्तु कुब्जामसतीं मन्थरां पापनिश्चयाम् ।
यन्निमित्तमिदं दुःखं कौसल्या प्रतिपत्स्यते ॥ ४९
इत्येवं मैथिलीं दृष्ट्वा विलपन्तीं तपस्विनीम् ।
रोहिणीमिव चन्द्रेण विना ग्रहवशं गताम् ॥ ५०
सुपार्श्वो नाम मेधावी रावणं राक्षसेश्वरम् ।
निवार्यमाणं सचिवैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१
कथं नाम दशग्रीव साक्षाद्वैश्रवणानुज ।
हन्तुमिच्छसि वैदेहीं क्रोधाद्धर्ममपास्य हि ॥ ५२

G. 6. 72. 62
B. 6. 92. 59
L. 6. 71. 58

—After 45, $\tilde{N}_2$ B_2 ins. :

1808* आर्यौ तावन्न शोचामि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[B_2 om. राम- .];

while D_4 ins. :

1809* सुखं वा यदि वा दुःखं कः परः श्वो विधास्यति ।

46 D_{13} om. 46 (cf. v.l. 38). —^{ab}) D_6 $T_{2.3}$ G (ed.) मन्ये च(G [ed.] हि); G_1 मन्यते (for मन्ये तु). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ मन्येद्य तस्या हृदयं (for ^{a}). D_9 T_2 पतिष्यति; T_3 वधिष्यति (sic); Ck.t as in text (for फलिष्यति). Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12}$ श्वश्र्वा मे प्र(D_2 वि)-स्फुटिष्यति (for ^{b}). D_4 यदवश्यं हि भोक्तव्यं तदवश्यं भविष्यति. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ स्वकं पुत्रं; D_4 यदा श्वश्रूः; G_3 यथा पुत्रं (for यदा पुत्रं). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ नष्टं वै; $T_{2.3}$ प्रणष्टं (for विनष्टं). Ś V_1 $D_{4.8.12}$ G_1 यदि; B_1 रणे (for युधि). D_7 G_2 श्रोष्यते यदि(G_2 युधि) सूदितं.

47 D_{13} om. 47 (cf. v.l. 38). V_2 reads 47–48 in marg. —^{a}) Ñ B_4 तु; $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ च (for हि). —^{b}) D_4 जीवनं. $\tilde{N}_2$ यौवनं बलमेव च. —^{c}) B_1 -कर्माणि; B_3 -कार्यं च; D_6 M_3 -कार्यानु- (for -कार्याणि). B_2 रूपाणि (for रूपं च). —^{d}) $Ś_1$ B_1 $D_{4.7.9-11}$ $M_{3.5}$ रुदंती. Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ चिंतयिष्यति (for संस्मरिष्यति).

48 D_{13} om. up to second नि in 48^a (cf. v.l. 38). V_2 reads 48 in marg. (cf. v.l. 47). —^{a}) Ś $D_{1-3.8.12}$ निशाचर-; B_4 निराशा हि (for निराशा नि-). G (ed.) -हतं पुत्रं (for -हते पुत्रे). V_2 B_1 D_4 निशाचरहतौ पुत्रौ. —^{b}) B_3 G (ed.) श्रुत्वा श्वश्रूः स(G [ed.] °श्रूर)चेतना. —^{c}) $\tilde{N}_2$ V $B_{1.2}$ $D_{7.9-11}$ आवेक्ष्यते; D_4 वा विशते; D_6 आरोप्यते; $T_{2.3}$ प्रवेक्ष्यते (for आरोक्ष्यते). —^{d}) $T_{2.3}$ वानु-; $M_{1.2}$ वाभि- (for वापि). D_5 T_1 प्रवेक्ष्यते. Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ प्रायं वो(Ñ V B $D_{3.4.13}$ चो)पगमिष्यति.

49 V_3 om. 49. —^{a}) B_4 क्रूराम्; $D_{2.8}$ कुद्दाम् (for कुब्जाम्). —^{b}) Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ D_{1-3} -दर्शनां; B_3 D_4 -दर्शिनीं (for -निश्चयाम्). —^{c}) Ś $D_{8.12}$ महादुःखं; B_1 $D_{1-3.13}$ महद्दुःखं; B_2 इदं शोकं (sic); $D_{7.9-11}$ इमं शोकं; G_2 इदं दुर्गं (for इदं दुःखं). —^{d}) $\tilde{N}_1$ प्रतिपत्स्यति; D_1 °प्राप्स्यते; D_6 $T_{2.3}$ M_5 °पद्यते (for प्रतिपत्स्यते).

—After 49, D_4 ins. :

1810* एवमुक्त्वा सती सीता गुणलक्षणभूषणा ।
त्राहि राघव राजेन्द्र कौसल्यानन्दवर्धन ।
सर्वदुःखान्वितां साध्वीं त्वदधीनां प्रियां तव ।
स्वजनेन वियुक्तां मां पाहि राम नराधिप ।
इत्युक्त्वा विललापार्ता जानकी रामवल्लभा । [5]
भीता सीता विलापार्ता पपात धरणीतले ।
स्मरन्ती राघवं देवं बाष्पपर्याकुलेक्षणा ।

50 ^{a}) D_1 एवं तां (for इत्येवं). G (ed.) मैथिली. Ś $D_{3.12}$ पश्यन्; Ñ B_{1-3}(*sup. lin.* also as in V) $D_{1-4.13}$ प्रेक्ष्य; V B_4 तत्र (for दृष्ट्वा). —^{b}) $\tilde{N}_2$ B_4 चिंतयंतीं; D_4 विलापार्तां (for विलपन्तीं). T_2 यशस्विनीं; G_1 मन° (for तपस्विनीम्). G (ed.) विलपंती तपस्विनी. —^{c}) G (ed.) रोहिणी इव (with hiatus). —^{d}) G (ed.) गता (for गताम्). Ś $D_{4.8.12}$ विग्रहेण न(D_4 °हे नैव) संगतां.

—After 50, Ñ V B_4 $D_{6-7.9-11}$ S ins.; while $B_{2.3}$ subst. for 51^{ab} :

1811* एतस्मिन्नन्तरे तस्य अमात्यो बुद्धिमाञ्शुचिः ।

[Note hiatus between the two halves. Ñ V B_{2-4} तत्र; G_2 चैव (for तस्य). B_3 ([to avoid hiatus] marg. also सोमात्यो) सुपार्श्वो; M_5 (to avoid hiatus) ह्यमात्यो (for अमात्यो). $D_{7.9-11}$ शीलवान् (for बुद्धिमान्).]

51 ^{a}) Ñ V B_4 अवि(B_4 °विं)ध्यो (for सुपार्श्वो). D_4 धर्मात्मा (for मेधावी). G (ed.) अविंध्यो ज्ञानसंपन्नो. —^{b}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ M_3 राक्षसो; Ct as in text (for रावणं). D_5 T_1 G_3 राक्षसाधिपं; $D_{7.9-11}$ G_2 रक्षसां वरं (for राक्षसेश्वरम्). —^{c}) $\tilde{N}_1$ B_2 $D_{7.9.10}$ Ct निवार्यमाणः. —^{d}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_6 $T_{2.3}$ इदं (D_6 T_3 हितं) वाक्यमुवाच ह.

52 ^{a}) Ś D_8 कामं (for कथं). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ विश्रवसः सुतः(T_2 °त); G_2 वैश्रवणानुजः; Ck.t as in text (for °नुज). —After 52^{ab}, M_5 reads 54^{ab}. —^{c}) D_2 इच्छति; G (ed.) अर्हसि (for इच्छसि). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ कं($Ś_2$ किं) वा; B_1 $D_{1.3.13}$ कोपाद्; G_2 साक्षाद् (for क्रोधाद्). D_5 वै; $D_{7.9-11}$ च (for हि). Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ अनु($\tilde{N}_1$ °पि)स्मरन्($D_{1.3}$ °र); G_1 अवाप्स्य

G. 6. 72. 62
B. 6. 92. 60
L. 6. 71. 59

वेदविद्याव्रतस्नातः स्वधर्मनिरतः सदा ।
स्त्रियाः कस्माद्वधं वीर मन्यसे राक्षसेश्वर ॥ ५३

मैथिलीं रूपसम्पन्नां प्रत्यवेक्षस्व पार्थिव ।
त्वमेव तु सहास्माभी राघवे क्रोधमुत्सृज ॥ ५४

अभ्युत्थानं त्वमद्यैव कृष्णपक्षचतुर्दशीम् ।
कृत्वा निर्याह्यमावास्यां विजयाय बलैर्वृतः ॥ ५५

शूरो धीमान्रथी खड्गी रथप्रवरमास्थितः ।
हत्वा दाशरथिं रामं भवान्प्राप्स्यति मैथिलीम् ॥ ५६

हि (sic); M5 अपास्यसि (for अपास्य हि). D6 धर्ममुत्सृज्य साधनं. —After 52, V3 ins. only l. 2 of 1813*.

53 V3 om. 53. —^{a}) B1 D1–4 विद्यावेद-(by transp.) (for वेदविद्या-). B4 -ज्ञात: ; D6 T2.3 -पर: ; D13 G1.2 M1 -स्नात; Ct as in text (for -स्नात:). Ś D8.12 विद्यावेदरतस्तात. —^{b}) Ś B1 D1–3.8.12.13 स्वं (for स्व-). V2 D5.7.10.11 T1 G M3.5 -कर्म- ; D3 धर्मे (for -धर्म-). B1 D9–11 तथा (for सदा). Ñ V1 B2–4 स्वधर्मे(Ñ1 B3 °र्म-) नियतेंद्रिय: . —^{cd}) D1–3.6.7.9–11.13 T2.3 G1.2 M1.2.5 स्त्रिय: (sic) (for स्त्रिया:). Ś B1 D1–3.8.12.13 राजन् ; G (ed.) घोरं (for वीर). Ś B1 D1–3.8.12.13 M1.2 राक्षसाधिप. D4 स्त्रियं हंतुं कथं राजन्नुद्यतो हतमानस: . —For 53^{cd}, Ñ V1.2 B2–4 subst.:

1812* कस्मात्त्वं स्त्रीवधं घोरं कर्तुमिच्छसि रावण ।

[B3 कर्तुं तूर्णम् (for घोरं कर्तुम्). Ñ2 V1.2 अर्हसि (for इच्छसि).]

—Thereafter V1.2 B2.3 cont.; while Ś B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 ins. after 53; whereas Ñ2 ins. after 54^{ab}; V3 ins. only l. 2 after 52:

1813* इष्टयज्ञस्य भवतः कुले जातस्य चोत्तमे ।
स्त्रीवधो नानुरूपो वै विशेषेण मनस्विनः ।

[D1 इष्टा यज्ञाश्च भवता (for the prior half) and जातश्च (for जातस्य). —(l. 2) Ñ2 -युक्तो (for -रूपो). Ś V1 D3.8.12 [ऽ]यं; D1 हि (for वै).]

54 M5 reads 54^{ab} after 52^{ab}. —^{a}) B3 वैदेहीं. Ś2 D8.12 रूपमापन्नाम् (for °सम्पन्नां). —^{b}) Ś D8.12 उपास्य प्रि(D12 °स्याप्रि)यदर्शनां; Ñ V B2–4 प्रत्य(B3 प्रीत्या)वेक्ष सुदर्शनां; B1 D4.13 अपास्य शुभ(D13 °स्याप्यप)दर्शनां; D1–3 अपास्य च सुदर्शनां. —After 54^{ab}, Ñ2 ins. 1813*. —^{c}) D6 T2.3 G2 त्वमेव हि; D7.9–11 Ct तस्मिन्नेव (for त्वमेव तु). Ś D8.12 तस्मिन्नेव परे दीप्तां; Ñ V1.3 B2–4 तस्मिन्नेव(B4 °नं) समासाद्य; V2 B1 D1–3.13 त(D3 अ)स्मिन्नेव रणे दीप्तं(V2 °प्ते); D4 एतस्मिन्नंतरे रौद्रं. —^{d}) D5.7.9–11 T1 G3 आहवे; G2 राक्षसै: ; Ck.t as in text (for राघवे). V3 वधम् (for क्रोधम्). D4 उत्सृजन्. Ś D8.12 राघव: क्रोधमूर्छित: (sic).

55 V3 damaged for 55^{ab} except शीम्. —^{a}) Ñ V2 B2–4 D4 तु (V2 D4 हि; B3.4 च) युद्धार्थं(Ñ2 °र्थं); V1 तु सैन्यस्य; B1 D1–3.13 हि युद्धस्य (for त्वमद्यैव). Ś D8.12 अभ्युत्थास्यति क्रु(D12 यु)द्धस्य. —^{b}) Ś Ñ1 B2–4 D1.4.8.12 T3 G1 M1.2.5 Cv कृष्णपक्षे; D13 नूनं कृष्ण- ; Cr.m.g.k.t as in text (for कृष्णपक्ष-). D5.13 -चतुर्दशी; M5 त्रयोदशीं (for -चतुर्दशीम्). —V3 om. 55^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 स त्वं (for कृत्वा). D13 निर्यासि (for निर्याहि). Ś D8 [अ]मावस्यां. —^{d}) D12 बलं वृत:. ❀ Cv : चतुर्दशीम् चतुर्दश्याम् । (अमावास्याम ?) अमावास्यायाम् । ; so also Cr.m.g.k ; Ct : अद्य कृष्णपक्षचतुर्दशी । तस्यामभ्युत्थानं समरोद्योगं कृत्वामावास्यायां विजयाय निर्याहि प्रस्थानं कुरु. ❀

56 ^{a}) D9 धन्वी (for धीमान्). G1 बली (for रथी). G2 संनद्ध: कवची खड्गी. —For 56^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1814* नि:संशयं शरी खड्गी रणे रथवरे स्थित: ।

[V1 असंशयं. D4 रथी. Ñ V B2–4 धन्वी (for खड्गी). Ś B1 D8 रथे (for रणे). Ñ V B2–4 संदनमास्थित: .]

—^{c}) D10.11 भीमं (for रामं). D4 हत्वा तौ राघवौ वीरौ. —^{d}) Ś B1 D1–4.8.12.13 T2 M3 राज(T2 M3 भवा)न्प्राप्स्यसि; Ñ V1.2 B2–4 पुन: प्राप्स्यसि (for भवान्प्राप्स्यति). —After 56, Ś Ñ2 V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 ins.:

1815* एवमुक्त्वा तु तद्रक्षो बलात्संगृह्य वीर्यवान् ।
अपाकर्षत वैदेह्याः सकाशाद्राक्षसेश्वरम् ।
समवेक्ष्य च वैदेह्या रूपं सर्वगुणान्वितम् ।
ननाशैकपदे रोषो रावणस्य दुरात्मनः ।

[(l. 1) Ś D8 तु तद्राज्ञो; D4 दशग्रीवं (for तु तद्रक्षो). D6 T2.3 सांत्वय्य (for संगृह्य). —(l. 2) B2 तदाकर्षत; D13 अपाकृष्यत (for °कर्षत). —B2 om. (hapl.) from the post. half up to the prior of l. 3. D4 राक्षसाधिपं. —After l. 2, D13 ins.:

1815(A)* अन्योन्यवचसः केचित्पामरा राक्षसान्प्रति ।
राक्षसेन्द्रो महान्क्रुद्धो अद्य चायोधनं गतः ।
हनिष्यति न संदेहो अद्य रामं च वानरम् ।
अथ विज्ञाप्य सचिवा रावणाय निशाचराः ।

[(l. 2–3) Note hiatus between the two halves.]
—D4 om. l. 3. —(l. 3) Ś D8.12 समवेत्य; D13 समरेषु (for °वेक्ष्य). D6 T2.3 स (for च). Ś D8.12 सत्य- ; D3 स च (for सर्व-). D3 -गुणोत्तमं. —(l. 4) D4 क्षणे तस्मिन्महाघोरे रावणस्य निराकृति: .]

स तद्दुरात्मा सुहृदा निवेदितं
वचः सुधर्म्यं प्रतिगृह्य रावणः ।
गृहं जगामाथ ततश्च वीर्यवा-
न्पुनः सभां च प्रययौ सुहृद्वृतः ॥ ५७

G. 6. 72. 69
B. 6. 92. 64
L. 6. 71. 66

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥

57 G (ed.) om. 57^{ab}. —^{a}) Ś $D_{8.12}$ स निंदितात्मा; D_2 एवं दुरात्मा; D_6 स तु दुरात्मा (for स तद्दुरात्मा). D_5 सुहृदं (for सुहृदा). B_4 [अ]नु- (for नि-). D_4 तदा दुरात्मा सुनिवेदितं परैः. —^{b}) V_3 damaged from धर्म्यं up to श्च (see var.) in 57^{c}. Ś Ñ B $D_{8.12}$ स धर्मं($Ñ_2$ $B_{1.2}$ °र्म्यं); $D_{9.13}$ सुधर्मं (for सुधर्म्यं). Ś $D_{2.8.12}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ परि- (for प्रति-). —^{c}) D_4 प्रविश्य (for जगाम). D_1 $M_{1.2}$ [आ]शु; D_6 $T_{2.3}$ [अ]ति-; G_1 [अ]धि- (for [अ]थ). G_1 -गतश् (for ततश्). $D_{1.13}$ सु-; $D_{2.3}$ स (for च). Ś $D_{8.12}$ ततः स शोचन्; $Ñ_1$ च राक्षसेश्वरः; $V_{2.3}$ B_{2-4} निशाचरेश्व(V_3 damaged up to श्च)रः; D_4 बलैः समन्वितो; D_6 $T_{2.3}$ -रथः सु(T_3 स)-वीर्यवान् (for ततश्च वीर्यवान्). —^{d}) B_1 चाभि-; $D_{1-3.13}$ चा(D_3 वा)पि; D_6 प्रेक्ष्य (for च प्र-). Ś $D_{8.12}$ चाभिययौ सुहृद्भिः; Ñ V B_{2-4} प्राप($Ñ_1$ V_3 °प्य) सुहृद्गणैर्वृतः (for च प्रययौ सुहृद्वृतः). D_4 भूयः सभां सर्वबलैः समन्वियात्.

—For 57^{cd}, G (ed.) subst.:

1816* गृहं गत्वाथ स पुनः सभां प्राप सुहृद्वृतः।

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V_1 B $D_{3.4.13}$ लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ सुपार्श्ववाक्यं; Ñ V B_{2-4} सीतावधनिवारणं; D_4 रावणकोपः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $Ñ_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ V_1 71; $Ñ_2$ D_1 74; V_2 72; $B_{1.3}$ 68; D_3 76; $D_{5-7.10}$ T_1 G $M_{3.5}$ 93; D_9 69; D_{11} 90; T_2 96; T_3 100; $M_{1.2}$ 94; B (ed.) 92. —After colophon, G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

८१

G. 6. 73. 1
B. 6. 93. 1
L. 6. 72. 1

स प्रविश्य सभां राजा दीनः परमदुःखितः ।
निषसादासने मुख्ये सिंहः क्रुद्ध इव श्वसन् ॥ १
अब्रवीच्च तदा सर्वान्बलमुख्यान्महाबलः ।
रावणः प्राञ्जलीन्वाक्यं पुत्रव्यसनकर्शितः ॥ २
सर्वे भवन्तः सर्वेण हस्त्यश्वेन समावृताः ।
निर्यान्तु रथसंघैश्च पादातैश्चोपशोभिताः ॥ ३
एकं रामं परिक्षिप्य समरे हन्तुमर्हथ ।
प्रहृष्टाः शरवर्षेण प्रावृट्काल इवाम्बुदाः ॥ ४
अथ वाहं शरैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रं महारणे ।
भवद्भिः श्वो निहन्तास्मि रामं लोकस्य पश्यतः ॥ ५
इत्येवं राक्षसेन्द्रस्य वाक्यमादाय राक्षसाः ।
निर्ययुस्ते रथैः शीघ्रं नागानीकैश्च संवृताः ॥ ६

81

1 ^{ab}) D4 सं- (for स). D2 दिव्यां (for राजा). Ñ V B2-4 transp. राजा and दीनः. B3 -दुर्मतिः (for -दुःखितः). D13 सभार्यो दीनमानसः (for ^{b}).—^{c}) Ś D8.12 निपपात; B1 T3 विषसाद (sic) (for निषसाद). —V3 damaged from मुख्ये up to 1^{d}. Ñ2 V1 B4 D13 दिव्ये; T2.3 क्रुद्धः (for मुख्ये). —^{d}) D13 सर्पः (for सिंहः). M1.2 क्षुद्र (for क्रुद्ध). B3 क्रुद्धः सर्प (for सिंहः क्रुद्ध).

2 V3 om. 2^{ab}.—^{a}) Ś B1 D1-4.8.12 उवाच स; D13 अब्रवीत्तु. D5.7.9-11 T1 G1.3 M3.5 स तान्; D6.13 T2.3 ततः (for तदा). —^{b}) D13 बलाध्यक्षान् (for बलमुख्यान्). D3 महाबलान् (for °बलः). Ñ V1.2 B2-4 बलाध्यक्षानुपस्थितान्. —^{c}) Ś Ñ1 V B D2-13 S Cg.k.t प्रांजलिर् (for प्राञ्जलीन्). ❀ Cr : रावणः प्राञ्जलिर्वाक्यमिति पाठः। ; Cg : रावणः प्राञ्जलिरिति। अनुनयार्थमञ्जलिकरणम्। ; so also Ck.t. ❀ —^{d}) D5 पुत्रस्य (hypm.) (for पुत्र-). Ś B1 D1.2.4.6-8 -कर्षितः (for -कर्शितः). Ñ1 V2.3 B2-4 D12 इंद्रजिद्व(D13 पुत्रस्य व)धकर्शि(V3 B4 °र्षि)तः; Ñ2 V1 इंद्रजिद्वधशंकितान्.

3 D8 om. $3-4^{b}$.—^{a}) Ś D12 सर्वैमात्याश्च पूर्वेण; D13 शीघ्रं भवंतः सर्वे वै. —^{b}) Ś D1-3.12 सुदंशिताः; B1 D13 च(D13 सु-) संवृताः; D6 समन्विताः (for समावृताः). —^{c}) Ñ1 B1 D5.9-11 निर्यात (for निर्यान्तु). Ś D12 -संघेन; V3 -वृंदैश्च (for -संघैश्च). —^{d}) Ñ2 V1 D1.3.5.7.13 G2 M5 पदातैश्; D9-11 हस्त्यश्वैश् (for पादातैश्). Ś D12 G1 M5 चैव; B4 D1.5 T1 G3 M3 उप-; D2 चाभि-; D6 चापि (for चोप-). Ś D12 शोभिनः; B1 -शोभितं; D13 -सेविताः (for -शोभिताः). —For 3, D4 subst.:

1817* सर्वे भवन्तः संनद्धाश्चतुरङ्गबलैर्वृताः।
सर्वशस्त्रान्विताः शीघ्रं निर्यान्तु विजयाय मे।

—After 3, Ñ V B2-4 ins.:

1818* नानाछत्रध्वजाकीर्णा भूषणोत्तमभूषिताः।
[V3 -भूषणाः (for -भूषिताः).];

while D13 ins. l. 1 only of 1819*.

4 D8 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). D13 reads 4^{ab} after 1820*.—^{a}) Ś V3 B1.3 D2.12 एवं (for एकं). D13 transp. एकं and रामं. Ś2 D12 समाक्षिप्य (for परिक्षिप्य). D4 रामं च लक्ष्मणं वीरं. —^{b}) D1 संयुगे; D4 वानरान् (for समरे). —V3 om. $4^{c}-5^{b}$. —^{c}) Ś D2.8.12 प्रवृद्धाः; D1.3 G1 M5 प्रवृ(G1 M5 °व्रि)ष्टाः; D5.6 T1.3 G3 M3 वर्षंतः; T3 वर्षंतं; M1.2 प्रवृष्ट्वा (for प्रहृष्टाः). Ś1 D6.9-11 T2.3 M1.2 Ct -वर्षाणि; Cg as in text (for -वर्षेण). —^{d}) Ś B1 D1-4.6.8.12 T2.3 प्रावृषीव बलाहकाः. —For 4^{cd}, Ñ V1.2 B2-4 subst.; D13 ins. l. 1 only after 3; while G (ed.) subst. for 4:

1819* सर्वतः सर्वयत्नेन रणकर्मणि पण्डिताः।
बाणवर्षाणि मुञ्चन्तु प्रवृद्धा इव तोयदाः।

[(l. 1) V2 -प्रयत्नेन (hypm.) (for -यत्नेन). V1 सर्वे सर्वप्रयत्नेन (for the prior half). —(l. 2) Ñ1 मुंचंतः. B4 प्रावृषीव च (for प्रवृद्धा इव).]

—For 4^{cd}, D13 subst.:

1820* मुञ्चन्तः शरजालानि प्रावृषि इव तोयदाः।
समन्तात्सर्व एवाद्य शस्त्रैर्नानाविधैः शितैः।
[Note hiatus in l. 1.]

5 V3 om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). —^{a}) B3 पश्चाद् (for अथ वा). D7 तं (for [अ]हं). Ñ V1.2 B2.4 पश्चादहं शितैस्तीक्ष्णैर्(Ñ1 V1.2 °र्बाणैर्). —^{b}) Ñ1 V1.2 B2-4 भिंदन् (for भिन्न-). Ñ1 V2 शत्रुं (for -गात्रं). D9-11 -[आ]हवे (for -रणे). Ś B1 D1-3.8.12.13 भिन्नम(D13 चित्रक)र्माणमाहवे. —^{c}) Ñ V2.3 B2-4 पत्रिभिर्योधयिष्यामि. —For 5^{cd}, Ś V1 B1 D1-3.8.12.13 subst.:

1821* सह सर्वैर्भवद्भिस्तं रामं धक्ष्यामि संयुगे।
[Ś D8.12 transp. सह and सर्वैर्. V1 B1 D3 च (for तं). Ś D8.12 वध्यामि; B1 द्रक्ष्यामि (for धक्ष्यामि).]

—For 5, D4 subst.:

1822* अथाहं बाणवर्षैस्तं भिन्नदेहं पराजितम्।
वधिष्यामि महाबाहुं रामं रक्षोगणान्वितः।

6 ^{ab}) Ñ V B2-4 D5.7.9-11.12 T1 G2.3 M Ct [ए]तद्; D4 [अ]स्य (for [ए]वं). Ś V1 B1 D1-3.6-13 T2.3

स संग्रामो महाभीमः सूर्यस्योदयनं प्रति ।
रक्षसां वानराणां च तुमुलः समपद्यत ॥ ७
ते गदाभिर्विचित्राभिः प्रासैः खड्गैः परश्वधैः ।
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तदा वानरराक्षसाः ॥ ८

मातंगरथकूलाश्च वाजिमत्स्या ध्वजद्रुमाः ।
शरीरसंघाटवहाः प्रसस्रुः शोणितापगाः ॥ ९
ध्वजवर्मरथानश्वान्नानाप्रहरणानि च ।
आप्लुत्याप्लुत्य समरे वानरेन्द्रा बभञ्जिरे ॥ १०

G. 6. 73. 13
B. 6. 93. 12
L. 6. 72. 11

वाक्यमादाय राक्षसेंद्रस्य (by transp.) ; Ñ V2.3 B2–4 D4 वाक्यमाज्ञाय (D4 °कर्ण्य) राक्षसेंद्रस्य (for राक्षसेन्द्रस्य वाक्यमादाय). —D12 om. (hapl.) 6ᶜ – 8. —ᶜ) T3 तैः (for ते). Ñ2 V2.3 B2 D5.7.9–11 T1 G1.3 M शीघ्रैर् ; V1 तीक्ष्णैर् (for शीघ्रं). —ᵈ) Ñ2 V1.3 D1.6.9–11 M3 नाना- (for नाग-). D5 T1 G3 M3 सु- (for च). Ñ B4 संहताः ; B1 D1–4 भूषिताः (D4 °तैः); D7.10.11 संयुताः (for संवृताः). D13 नागैरश्वैश्च वेगिताः . —After 6, Ñ V B ins. :

1823* शूराः शूलगदाहस्तास्तोमरासिपरश्वधैः ।
निर्ययू राक्षसव्याघ्राः सिंहा इव मदोत्कटाः ।

[(l. 1) V3 -पाशैस् (for -हस्तास्). —(l. 2) Ñ1 राक्षसश्रेष्ठाः ; V2 राक्षसा घोराः . B1.2.4 व्याघ्रा (for सिंहा).] ;

while D4 ins. :

1824* ततो युद्धमभूद्घोरं हरिराक्षसमुख्ययोः ।

On the other hand, D5–7.9–11 S ins. after 6 :

1825* परिघान्पट्टसांश्चैव शरखड्गपरश्वधान् ।
शरीरान्तकरान्सर्वे चिक्षिपुर्वानरान्प्रति ।
वानराश्च द्रुमाञ्शैलान्राक्षसान्प्रति चिक्षिपुः ।

[(l. 1) D5 illeg. ; D6.7.9–11 पट्टिशांश् (for पट्टसांश्). M5 शक्ति- (for शर-). G2 -खड्गान् (for -खड्ग-). D5.7.10.11 -परस्वधान्.] ;

whereas D13 ins. :

1826* उष्ट्रैः केचिद्धयैः केचिदपरे युयुधुः खरैः ।
वेसरैर्महिषैः खड्गैर्गोवृषैर्गवयैर्मृगैः ।
हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निस्वनोऽभवत् ।

7 D12 om. 7 (cf. v.l. 6). —ᵃ) Ś D8 [ऽ]भितो ; Ñ V B D3.4 [ऽ]भवद् ; D1.2 [ऽ]द्भुतो ; M महान् (for महा-). Ñ V B2–4 घोरः ; D3 तेषां (for -भीमः). D13 प्रावर्तयत संग्रामः . —ᵇ) ❀ Cm.g : सूर्यस्योदयनं प्रति सूर्योदयमारभ्य । ; so also Ck.t. ❀ —V3 om. 7ᶜ – 11. —ᶜ) G2 वानरेंद्राणां (for वानराणां च). —ᵈ) D4.7 G1.2 तुमुलं. Ñ V1.2 B2–4 D13 लो(Ñ2 रो)महर्षणः (for समपद्यत).

8 V3 D12 om. 8 (cf. v.l. 7 and 6 respy.). —ᵃ) Ś D8 गदाभिश्च (for ते गदाभिर्). V2 D1.9–11 च चित्राभिः . —ᵇ) N V1.2 B2–4 प्रासखड्ग- ; D4 पाशैः खड्गैः . D1–4.11.13 परस्वधैः . —After 8ᵃᵇ, Ñ V1.2 B2–4 ins. ; G (ed.) subst. for 8ᶜᵈ :

1827* वानरान्समरे जघ्नुर्विनदन्तो महारथाः ।
वानरा राक्षसान्वृक्षैर्मुष्टिभिर्दशनैस्तथा ।
गिरिशृङ्गैः शिलाभिश्च प्रापयन्यमसादनम् ।

[(l. 1) G (ed.) महाबलाः (for °रथाः). —B4 om. l. 2.] ;

while D4 ins. :

1828* वृक्षैः शैलैर्नखैर्दन्तैर्निजघ्नुर्वानरोत्तमाः ।

—After 8, Ś Ñ1(marg.).2 V2 D1–4.6.8 T2.3 ins. ; while D12 ins. before 9 :

1829* हतानां युधि वीराणां तत्र वानररक्षसाम् ।
संख्या न शक्यते कर्तुं बहुत्वाच्च ततस्तदा ।

[(l. 1) Ś D1.4.8.12 तदा (for तत्र). —(l. 2) D4 रथवाजिनां (for च ततस्तदा).]

—Thereafter D4.6 T2.3 cont. ; while D5.7.9–11 T1 G M ins. after 8 :

1830* एवं प्रवृत्ते संग्रामे उद्धूतं सुमहद्रजः ।
रक्षसां वानराणां च शान्तं शोणितविस्रवैः ।

[(l. 1) D4 उद्धृतं ; D6 ह्युद्यतं ; D7.10.11 M2.5 ह्युद्धुतं ; D9 [ऽ]प्युद्धुतं ; T2.3 ह्युद्धतं ; G1 M1 ह्युद्धतं ; M3 ह्युद्धृतं (all except D4.9 to avoid hiatus) (for उद्धतं). D7 M1.2 हि ; D11 तु (for सु-). G1 समभूद्रजः ; G2 समरे रजः (for सुमहद्रजः). —(l. 2) D4 -विंदुभिः (for -विस्रवैः).]

—After 8, D13 ins. :

1831* बभूवायोधनं घोरं गोमायुरुतसंकुलम् ।
गृध्रकाकबकाकीर्णं कङ्कवायससेवितम् ।

9 V3 om. 9 (cf. v.l. 7). Before 9, D12 ins. 1829*. —ᵃ) Ś B1 D1.3.4.8.12 -शार्दूला ; Ñ1 V1.2 B3.4 -कूर्माश्च ; D3 -शार्दूलाः (for -कूलाश्च). —ᵇ) Ś D1.2.8.12 रथ- ; Ñ V1.2 B2–4 D6.9–11 शर- ; B1 D4 हय- ; D3 खड्ग- (for वाजि-). B4 D4.6.7 -मत्स्य- (for -मत्स्या). D13 समरे च (for वाजिमत्स्या). Ś D8.12 -द्रुमा. —D1 om. 9ᶜᵈ. —ᶜ) Ś Ñ1 V1.2 B4 D7–9.12.13 -संघा (V1.2 °ह)त- ; D2.3 -संघट्ट- ; Cg.k.t as in text (for -संघाट-). Ś D8.12 -वहा. D4 शरीरसंघापतिताः . —ᵈ) B1.4 D2.4 सुस्रुवुः ; D3.6 G2.3 M1.2.5 प्रसुस्रुः (sic) ; D5 प्रसुस्रवुः (hypm.) ; D9 प्रस्रवुः (sic) ; D13 मुमुचुः ; T2.3 प्रसुवुः (sic) (for प्रसस्रुः). Ś D8.12 सुस्रुवे शोणितापगा. —After 9, D5–7.9–11 S ins. :

1832* ततस्ते वानराः सर्वे शोणितौघपरिप्लुताः ।

[G2 M1.2 राक्षसाः (for वानराः). ❀ Cv : 'ततस्ते वानरा' इति पाठः . ❀]

10 V3 om. 10 (cf. v.l. 7). D13 om. 10ᵃᵇ. —ᵃ) D3.4 -चर्म- (for -वर्म-). Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3

G. 6. 73. 14
B. 6. 93. 13
L. 6. 72. 12

केशान्कर्णललाटांश्च नासिकाश्च प्लवंगमाः ।
रक्षसां दशनैस्तीक्ष्णैर्नखैश्चापि व्यकर्तयन् ॥ ११
एकैकं राक्षसं संख्ये शतं वानरपुंगवाः ।
अभ्यधावन्त फलिनं वृक्षं शकुनयो यथा ॥ १२
तथा गदाभिर्गुर्वीभिः प्रासैः खड्गैः परश्वधैः ।
निर्जघ्नुर्वानरान्घोरान्राक्षसाः पर्वतोपमाः ॥ १३
राक्षसैर्वध्यमानानां वानराणां महाचमूः ।
शरण्यं शरणं याता रामं दशरथात्मजम् ॥ १४
ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान् ।
प्रविश्य राक्षसं सैन्यं शरवर्षं ववर्ष ह ॥ १५
प्रविष्टं तु तदा रामं मेघाः सूर्यमिवाम्बरे ।
नाभिजग्मुर्महाघोरं निर्दहन्तं शराग्निना ॥ १६
कृतान्येव सुघोराणि रामेण रजनीचराः ।
रणे रामस्य ददृशुः कर्माण्यसुकराणि च ॥ १७

नागान्; D4 बाणान् (for अश्वान्). —c) Ñ V2 B3.4 D4.13 वेगेन; G1 सहसा (for समरे). —d) D13 वानराः सं- ; M3.5 Cg राक्षसानां (for वानरेन्द्रा). D4 समरे वानरोत्तमाः.

11 V3 om. 11 (cf. v.l. 7). Ñ2 om. 11^{ab}. —a) Ś V2 D1.2.8.12 M5 केश- (for केशान्). D6.7 T3 कर्णान् (for कर्ण-). Ś V2 B1 D1.8–12 -ललाटं (for -ललाटांश्). D1 om. च (subm.). Ñ1 V1 B2–4 केशान्कर्णांस्तथाक्षीणि; D3.4.13 केशकर्णललाटानि. —b) B1 T2.3 नासिकां (for नासिकाश्). —Ñ2 reads 11^{cd} after 13. —c) B4 D4.5 T1 G1.3 राक्षसान्; Cg as in text (for रक्षसां). D13 करजैस् (for दशनैस्). —d) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12 वि (Ś D8.12 [ए]व; D1 नि) चकर्तिरे; D6 Cg [अ]पि वि(Cg न्य)कर्तयन्; D7 G2 [अ]पि व्यदारयन्; M5 [अ]पि व्यकृंतयन् (for [अ]पि व्यकर्तयन्). D13 दशनैश्च चकर्तिरे. —After 11, D13 ins.:

1833* विभीषणस्य सचिवा राक्षसा जघ्नुराहवे।
तेऽन्योन्यमभिसंसृत्य क्षिपन्तो नामभिर्मिथः।
आह्वयन्तो विशन्तोऽग्रे युयुधुर्द्वंद्वयोधिनः।
अन्योन्यं मुसलैर्घोरैर्जघ्नुस्ते शूलशक्तिभिः।
भुशुण्डिभिश्च गदया तोमरैः प्रासपट्टिशैः। [5]
निस्त्रिंशभल्लैः परिघैर्मुद्गरैश्च परस्वधैः।
यष्टिभिर्भिण्डिपालैश्च राक्षसा राक्षसान्युधि।
निजघ्नू राक्षसान्घोरान्नामानि च बभाषिरे।

12 a) V1 युद्धे (for संख्ये). —b) Ñ V1.3 B2–4 D4.5 G3 वानरयूथपाः. —c) Ś Ñ V B D1–5.8.12.13 T1.3 बलिनो(D5 T1.3 °नं); D7 फलितं; D9–11 पतितं (for फलिनं). —d) D1 वृक्षान्. D13 गगनगा (for शकुनयो). —After 12, D4 ins.:

1834* किरीटहारकेयूरान्बभञ्जुर्वानरोत्तमाः।
पादौ संगृह्य बाहुभ्यां पाटयामासुरुद्धतान्।

13 Ś1 D8.12 om. 13–15. Ś2 om. 13–15^{b}. —a) D5–7.9–11 T2.3 तदा (for तथा). G1 भीमाभिः (for गुर्वीभिः). —b) D7.9.11 परस्वधैः. —For 13^{ab}, Ñ V B D1–4.13 subst.:

1835* ते गदाभिश्च गुर्वीभिः पट्टिशैः परिघैरपि।

[L (ed.) om. च (subm.). B1 D1–4 खड्गैश्च (for गुर्वीभिः). D13 ततो गदाभिरसिभिः (for the prior half). D3 तथा (for अपि). B1 D1.2.4 परिघैः पट्टिशैस्तथा (for the post. half).]

—c) Ñ1 B2 D1–4.7.13 G M निजघ्नुर्. Ñ1 शूरा; V2.3 B2.3 (after corr.) D1.2.4 शूरान्; B1 D3 G1 सर्वे; B3 (before corr.) संख्ये; D13 M1.2.5 सर्वान् (for घोरान्). —d) Ñ1 रणमूर्धनि; D1.2 L (ed.) पर्वतोप(L [ed.] °त्त)मान्. —After 13, Ñ2 reads 11^{cd}.

14 Ś D8.12 om. 14 (cf. v.l. 13). V2.3 B4 D1.3.13 om. 14–15. V1 om. 14–15^{b}. G (ed.) om. 14. Ñ1 reads 14–15, while B3 reads 14–15^{b} in marg. —a) K (ed.) युध्यमानानां. —c) B2 जग्मू; D4 याति (for याता).

15 Ś1 V2.3 B4 D1.3.8.12.13 om. 15 (for Ś1 D8.12, cf. v.l. 13 and for the rest, cf. v.l. 14). Ś2 V1 om. 15^{ab} (cf. v.l. 13 and 14 respy.). Ñ1 reads 15, B3 reads 15^{ab} in marg. (cf. v.l. 14). —B3 om. (hapl.?) 15^{cd}. —c) G2 रक्षसां (for राक्षसं). —Ś2 Ñ2 V1 om. (hapl.) 15^{d} – 16^{a}. —d) B1 D2.4 सः; D5.9–11 च (for ह).

16 Ś2 Ñ2 V1 om. 16^{a} (cf. v.l. 15). —a) Ś1 Ñ1 V3 B D1–4.8.12 T2.3 प्रवि(Ś1 D8.12 °दि)ष्टं राक्षसं सैन्यं; D13 प्रविष्टा राक्षसाः सैन्यं. —b) Ś B1 D1–4.8.12 T2.3 घनैः; Ñ1 मेघैः; Ñ2 V3 B2–4 मेघं (sic) (for मेघाः). Ś Ñ1 V1 B1 D1–4.8.12 T2.3 [आ]वृतं; V3 [आ]युधं (sic) (for [अ]म्बरे). D13 मेघं सूर्य इवापरे (sic). —c) Ś Ñ V2 B2–4 D8.12 नाभि(B2.3 °धि)जघ्ने; V1 D2.3.13 M1.2 ना(D2 ते)भिजघ्नुस्; B1 D5–7.10.11 T1 नाधिजग्मुर् (for नाभिजग्मुर्). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M1.2 तदा रामं; D9–11 महाघोरा. —d) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 शरार्चिषा; B1 महार्चिषं (for शराग्निना).

17 a) D13 [ए]वं (for [ए]व). Ś Ñ1 V1.2 B1 D1–4.8.12 T2.3 निकृत्ता(B1 °ह्नता) युधि रामेण(Ñ1 घोरास्ते). —b) Ś V1.2 B1 D1.2.4.8.12 T2.3 घोरास्ते; D3 राक्षसास्ते (hypm.); D13 राघवे (for रामेण). —c) Ñ2 V

चालयन्तं महानीकं विधमन्तं महारथान् ।
ददृशुस्ते न वै रामं वातं वनगतं यथा ॥ १८
छिन्नं भिन्नं शरैर्दग्धं प्रभग्नं शस्त्रपीडितम् ।
बलं रामेण ददृशुर्न रामं शीघ्रकारिणम् ॥ १९
प्रहरन्तं शरीरेषु न ते पश्यन्ति राघवम् ।
इन्द्रियार्थेषु तिष्ठन्तं भूतात्मानमिव प्रजाः ॥ २०
एष हन्ति गजानीकमेष हन्ति महारथान् ।
एष हन्ति शरैस्तीक्ष्णैः पदातीन्वाजिभिः सह ॥ २१
इति ते राक्षसाः सर्वे रामस्य सदृशान्रणे ।
अन्योन्यं कुपिता जघ्नुः सादृश्याद्राघवस्य ते ॥ २२

G. 6. 73. 26
B. 6. 93. 24
L. 6. 72. 25

B_{2-4} D_{13} चित्राणि (for रामस्य). D_4 ददृशे(sic) ; G_3 कर्माणि (for ददृशुः). —^{d}) B_2 D_6 सर्वाणि (for कर्माणि). G_3 ददृशुः सुकराणि. Ś Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{1.2.5.7-12}$ G_2 ते; D_3 वै (for च). ❀ Ct : रजनीचरा रामस्य रणेऽसुकराणि कर्माणि रामेण कृतान्येव ददृशुः न तु क्रियमाणानि. ❀

18 ^{a}) $Ñ_2$ B_4 दल(B_4 °म)यंतं; $V_{2.3}$ B_2 धर्षयंतं; B_3 दारयंतं; D_3 कालयंतम् ; D_{13} तालयंतं. Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ अनीकानि; D_{9-11} महासैन्यं (for महानीकं). —^{b}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ क्षपयंतं; D_{13} कंपयंतं (for विधमन्तं). M_5 महारथं. —^{c}) D_6 $T_{2.3}$ तत्र (for रामं). G_2 transp. वै and रामं. Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ न ते($B_{1.3}$ तं) ददृशिरे रामं. —^{d}) Ś $D_{8.12}$ सिंहं (for वातं). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 वायुं व्योम- (for वातं वन-). D_9 वनचरैर्; L (ed.) घनगतं (for वनगतं). D_{13} वातनुन्नं गजं यथा.

19 ^{ab}) T_2 भिन्नं (for छिन्नं). $D_{5.9}$ M_3 छिन्नं (for भिन्नं). B_1 D_{1-4} विपर्यस्तं (for शरैर्दग्धं). M_2 प्रभिन्नं (for प्रभग्नं). Ñ V_1 B_{2-4} शर- ; D_1 च सु- (for शस्त्र-). $Ñ_2$ -ताडितं; D_{1-3} -पातितं; D_4 -पाणिनं (for -पीडितम्). G_1 भग्नं शस्त्रेण पीडितं; $M_{1.2}$ सन्नं शस्त्रनिपीडितं (for ^{b}). Ś $D_{8.12}$ छिन्नं छिन्नमपर्यस्तं प्रभिन्नं शस्त्रपातितं; D_{12} छिन्नं छिन्नं शरैस्तीक्ष्णै राक्षसाश्च महामदाः . —^{c}) D_{13} रामस्य (for रामेण). $B_{2.3}$ G_2 ददृशे (for ददृशुर्). —^{d}) $Ś_2$ विघ्नकारणं; B_1 संप्रहारिणं; $M_{1.2}$ शीघ्रगामिनं (for शीघ्रकारिणम्).

20 ^{b}) $B_{1.2}$ D_{1-3} तं (for ते). D_6 transp. न and ते. Ñ V $B_{3.4}$ न पश्यंति स्म(V_1 च) (for न ते पश्यन्ति). —^{c}) D_1 इंद्रियार्थेषु च (hypm.). $Ś_1$ Ñ V B_4 $D_{1-4.8.12.13}$ वर्तंतं (for तिष्ठन्तं). B_{1-3} इंद्रियार्थे(B_1 °र्थेषु) प्रवर्ततं. —^{d}) G_2 सर्वव्यापिनमीश्वरं. —After 20, D_4 ins.:

1836* रामबाणविनिर्भिन्ना रथाश्वगजकोटयः ।
निपतन्ति रणे शूराः पदाताः शस्त्रपाणयः ।

21 ^{a}) D_4 एको (for एष). T_2 महानीकम् ; Cr.m.k as in text (for गजानीकम्). V_3 एष तत्र गजानीकान् ; B_3 अनीकं दशसाहस्रम् . —^{b}) D_4 एको (for एष) and रणे (for महा-). D_{12} -रथं (for- रथान्). —^{c}) D_4 एको (for एष) and रणे (for शरैस्). —^{d}) D_{13} च समंततः ; G_2 सह वाजिभिः(by transp.); M_5 वाजिनस्तथा. —After 21, Ś B_1 $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ G (ed.) ins. ; while $Ñ_2$ ins. after 22^{ab} :

1837* अथ रामो महातेजा युध्यतामेव रक्षसाम् ।
प्रज्ञामपाहरत्तेषां मोहनास्त्रबलेन च ।

[(l. 1) B_1 एष; D_4 ततो (for अथ). D_4 रघुवंशविवर्धनः (for the post. half). —After l. 1, D_4 ins. :

1837(A)* अलक्ष्यवेगरूपस्तु वधार्थं सर्वरक्षसाम् ।
संमोहनं महास्त्रं तु दधौ रामोऽतिविक्रमः ।
संधाय शरमस्त्रेषु रक्षःसु विससर्ज सः ।
रामबाणो महावेगो राक्षसानावृणोद्रणे ।

—(l. 2) B_1 $D_{1-3.6}$ प्रज्ञां व्यपाहरत्त(D_3 °रुधत्त)त्र; D_4 प्रज्ञामपाहरंस्तत्र (for the prior half). $Ñ_2$ प्रज्ञां चापहरत्तत्र मोहनास्त्रेण संयुगे.]

—Then $Ñ_2$ cont. 1839*.

—After 21, Ñ V B_{2-4} ins.:

1838* एवमेव हि तान्सर्वान्राक्षसान्निशितैः शरैः ।
सूदयत्येष काकुत्स्थः कुञ्जरान्वाजिनस्तथा ।

[(l. 1) V_1 एष; V_3 इत्थम् (for एवम्). B_3 एवमेष. V_3 damaged from हि up to निशि. —(l. 2) $Ñ_1$ V_3 B_2 [अ]थ; B_3 [अ]ति (for [ए]ष). B_4 वाजिभिः सह (for वाजिनस्तथा).]

22 B_1 om. 22^{ab}. —^{a}) V [ए]वं (for ते). —^{b}) G_1 $M_{1.2.5}$ सदृशा (for सदृशान्). Ñ V B_{2-4} वाक्यमूचुस्तदा युधि; D_{12} दृष्ट्वा रामपराक्रमं; G_2 रामं संददृशू रणे. ❀ Ct : 'सदृशा रावणस्यैते रणे राक्षससत्तमाः' इति पूर्वार्धपाठे रावणेन देवासुरयुद्धादौ साक्षात्साह्यार्थं मूलबलतया तेषां दृष्टप्रत्ययानामत्यूर्जितबलानामेव संगृहीतत्वात्तेषां रावणसादृश्यम्. ❀ —For 22^{ab}, Ś $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ G (ed.) subst. ; $Ñ_2$ cont. after 1837* :

1839* ते विमूढा विसंज्ञाश्च रामभूतमिदं जगत् ।
ददृशू राक्षसास्तत्र ततो जघ्नुः परस्परम् ।

[(l. 1) $Ñ_2$ ते मूढा (subm.) ; D_4 विमूढास्तु; D_6 ते मूढाश्च (for ते विमूढा). T_3 विसंज्ञा विमूढाश्च(by transp.). —(l. 2) $Ñ_2$ यतो (for ततो). $T_{2.3}$ जग्मुः (sic).]

—After 22^{ab}, $Ñ_2$ ins. 1837*. —D_{13} reads 22^{cd} twice (var.). —^{c}) Ś $D_{1.3.4.8.12}$ सहिताः; D_2 सहसा; D_{13} (first time) समरे (for कुपिता). D_{13}(second time) परस्परं समाजघ्नुः . —After 22^{c}, Ñ V B_{2-4} ins. :

1840* शूलशक्तिपरश्वधैः ।
राक्षसाः समरे शूराः .

G. 6. 73. 27
B. 6. 93. 25
L. 6. 72. 25

न ते ददृशिरे रामं दहन्तमरिवाहिनीम् ।
मोहिताः परमास्त्रेण गान्धर्वेण महात्मना ॥ २३
ते तु रामसहस्राणि रणे पश्यन्ति राक्षसाः ।
पुनः पश्यन्ति काकुत्स्थमेकमेव महाहवे ॥ २४
भ्रमन्तीं काञ्चनीं कोटिं कार्मुकस्य महात्मनः ।
अलातचक्रप्रतिमां ददृशुस्ते न राघवम् ॥ २५
शरीरनाभि सत्त्वार्चिः शरारं नेमिकार्मुकम् ।
ज्याघोषतलनिर्घोषं तेजोबुद्धिगुणप्रभम् ॥ २६
दिव्यास्त्रगुणपर्यन्तं निघ्नन्तं युधि राक्षसान् ।
ददृशू रामचक्रं तत्कालचक्रमिव प्रजाः ॥ २७

[(l. 1) Ñ2 B3.4 शक्तिशूल- (by transp.). —V3 damaged from l. 2 up to 22^{d}.]

—^{d}) Ñ V1.2 B2-4 सदृशाः; D13 (second time) सदृशं; G2 [सदृशान् (for सादृश्याद्). B3 रावणस्य (sic). B2.3 D6 T2.3 च; D9-11 तु (for ते). Ś B1 D1-4.8.12.13 (first time) शक्तिशूल (D13 शूलशक्ति) परश्व (D1-4.13 °स्व) धैः. ❀ Cv: सादृश्याद्राघवस्येति पाठः. ❀ —After the first occurrence of 22^{cd}, D13 ins.:

1841* राघवस्तु रणे शत्रूनाजघ्ने शीघ्रकारिणः ।

23 V3 D13 om. 23^{ab}. Ś B1 D1-4.8.12 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ñ V1.2 B2-4 पश्यंति स्म ते (for ते ददृशिरे). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12 निघ्नंतम् (Ñ V1.2 B2-4 D4 °तो) (for दहन्तम्). Ñ V1.2 B2-4 D4 हरि-; B1 युधि; D5.9-11 अपि; D7 G3 इव (for अरि-). —V3 mostly damaged for ^{c}. —^{d}) D8 गंधर्वैर्वा (sic). V3 reads महात्मना in marg. —After 23, D6 T2.3 ins.:

1842* तद्रूपांस्तत्प्रमाणांश्च परे रामान्प्रमेनिरे ।

24 ^{a}) Ś B1 D1-4.8.12 T2.3 ततो; D13 ते स्म; Cg.k.t as in text (for ते तु). D12 -सहस्रेण. ❀ Cg: ते त्विति । तुशब्दः पूर्वस्माद्विशेषपरः. ❀ —^{b}) Ś D8.12 रामं (for रणे). Ñ V2.3 B2-4 रणेपश्यन्निशाचराः. —^{c}) D3 काकुत्स्थमेकमेव (subm.). —^{d}) B4 D1 एक एव; D3 युध्यमानं; D13 एकमेवं. Ś B3 D8.12 G3 -रणे; D4.13 -मृधे; D7 -रथे; G2 -रथं (for -[महा]हवे). —After 24, Ñ V B2-4 D13 ins.:

1843* निसूदयन्तं रक्षांसि कालाग्निमिव दुःसहम् ।

[Ñ1 V1 B2 निषूदयंतं; V3 B3 निषूदंतं हि; D13 निसूदयंति (sic). B2.4 कालाग्निर् (sic). B4 दुःसहः (sic); D13 संक्षये (for दुःसहम्).]

25 V3 damaged for ^{ab}. —^{a}) Ś2 B4 D1.6.8.12 T2 M3 कोटीं (for कोटिं). D13 कांचनीयष्टिं. —^{c}) ❀ Cg: अलातचक्रप्रतिमाम्, निर्ज्वालं काष्ठम् । निरन्तरभ्रमणेनान्तरालाग्रहणाच्चक्रत्वेन प्रतीयमानामिवेत्यर्थः. ❀ —^{d}) Ś B1 D1-4.8.12.13 निशाचराः (for न राघवम्). —After 25, Ś Ñ2 B1-3 D1-4.6.8.12 T2.3 ins.; while V1 cont. l. 2 only after 1845*; V2 ins. after 27^{ab} (followed by 26^{ab} [r.]):

1844* सूर्यमण्डलसंभूतं रश्मिजालमिवाम्बरे ।
शरजालं ददृशिरे राघवस्य धनुश्च्युतम् ।
शररश्मिसहस्राढ्यं मध्याह्नादित्यसंनिभम् ।
चरन्तं दिक्षु सर्वासु न शेकुस्तमुदीक्षितुम् ।

[(l. 1) Ś D4.8.12 -संकाशं; D1 -संभूत- (for -संभूतं). T3 [अं]बरं. —(l. 2) V1 रश्मिजालं यथा रवेः (for the post. half). —(l. 3) D2 -सहस्रौघं (for -सहस्राढ्यं). B1 सहस्र- (for मध्याह्न-). D6 T2.3 -वर्चसं (for -संनिभम्). —(l. 4) D1 दिशि (for दिक्षु). Ñ2 D4 समुदीक्षितुं; D3 तं समीक्षितुं (for तमुदीक्षितुम्).]

—Then Ñ2 B2.3 cont.; while Ñ1 V1 (followed by l. 2 only of 1844*).2 B4 ins. after 25:

1845* राघवस्य रणे शत्रुं निघ्नतः शीघ्रकारिणः ।

[Ñ1 B3.4 शत्रून् (for शत्रुं).]

26 Ñ2 illeg. for ^{ab}. V2 repeats 26^{ab} (preceded by 1844*) after 27^{ab}. —^{ab}) V2 (second time) B1 D4 राशि (sic); D10 G3 -नाभिं (sic); L (ed.) -नाभि- (for -नाभि). D4 सर्वांगश् (sic) (for सत्त्वार्चिः). Ś V2 (second time) B1 D1-4.8.12 चापनेमिरथोद्ध (Ś D8.12 °दि) तं (for ^{b}). D13 शरानिर्वृतसहार्चिः शरीरैरिव कार्मुकं (sic). —For 26^{ab}, Ñ1 V (V2 first time) B2-4 subst.:

1846* शरार्चिषं दिव्यनाभिं सुतारं दिव्यकार्मुकम् ।

[Ñ1 B2 सुतरां; V3 असारं; B4 सतारं (for सुतारं).]

—^{d}) Ñ V1.2 B2-4 D13 -विद्युद्गुण-; D4 -बिंदुगण- (for -बुद्धिगुण-). D2 तेजोभिर्द्विगुणप्रभं.

27 V3 damaged from 27^{a} up to रा in 27^{c}. —^{a}) V2 समस्त- (for दिव्यास्त्र-). Ś D8.12 -ग्राम-; B4 D13 -गण- (for -गुण-). Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.9.12.13 G1.2 M1.2 -संपन्नं; Cr.m.g.k.t as in text (for -पर्यन्तं). —^{b}) Ś D8.12 बभौ शरतला (D12 °शता) कुलं; B1 D1-4 तथा शरशताकुलं. ❀ Cr.g: निघ्नन्तं निघ्नत् । लिङ्गव्यत्यय आर्षः. ❀ —After 27^{ab}, V2 ins. 1844* (followed by 26^{ab} [r.]). —^{c}) Ś D8.12 रामं (D12 °म-) चक्रं वर्तमानं; Ñ V1.2 B D1-4.13 रामचक्रं प्र (B1 D1-3 वि) वर्तंतं. —^{d}) Ś V1 B1 D1-4.8.12 [अ]परं for प्रजाः). —After 27, Ś Ñ2 V1 B1.3 D1-4.8.12 ins.:

1847* ददृशुः सर्वभूतानि दहन्तं सर्वराक्षसान् ।

[D12 निघ्नंतं (for दहन्तं). Ś D8 निघ्नंतं सर्वरक्षसां; V1 विस्मयंतं परस्परं (for the post. half).]

अनीकं दशसाहस्रं रथानां वातरंहसाम् ।
अष्टादश सहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनाम् ॥ २८
चतुर्दश सहस्राणि सारोहाणां च वाजिनाम् ।
पूर्णे शतसहस्रे द्वे राक्षसानां पदातिनाम् ॥ २९
दिवसस्याष्टमे भागे शरैरग्निशिखोपमैः ।
हतान्येकेन रामेण रक्षसां कामरूपिणाम् ॥ ३०
ते हताश्वा हतरथाः श्रान्ता विमथितध्वजाः ।
अभिपेतुः पुरीं लङ्कां हतशेषा निशाचराः ॥ ३१
हतैर्गजपदात्यश्वैस्तद्बभूव रणाजिरम् ।
आक्रीडभूमी रुद्रस्य क्रुद्धस्येव पिनाकिनः ॥ ३२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
साधु साध्विति रामस्य तत्कर्म समपूजयन् ॥ ३३
अब्रवीच्च तदा रामः सुग्रीवं प्रत्यनन्तरम् ।
एतदस्त्रबलं दिव्यं मम वा त्र्यम्बकस्य वा ॥ ३४
निहत्य तां राक्षसवाहिनीं तु
रामस्तदा शक्रसमो महात्मा ।
अस्त्रेषु शस्त्रेषु जितक्लमश्च
संस्तूयते देवगणैः प्रहृष्टैः ॥ ३५

G. 6. 73. ० B. 6. 93. 38 L. 6. 72. 39

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकाशीतितमः सर्गः ॥ ८१ ॥

28 Ś D8 om. (hapl.?) 28-29. D4 transp. [ab] and [cd]. —[a]) B1 D1-4.12.13 शत- (for दश-). —[b]) D13 -रंहणं (for -रंहसाम्). —[c]) Ñ V2.3 B2-4 D5 T1 अष्टाशीति-; D2 चतुर्दश (for अष्टादश). —D9.13 om. (hapl.) 28[d]-29[a]. —[d]) D13 गजानां वातरंहसां.

29 Ś D8 om. 29; D9.13 om. 29[a] (for both, cf. v.l. 28). D1 om. (hapl.) 29[ab]. —[a]) Ñ V1.2 B2-4 चतुःषष्टि-; D2 अष्टादश; G1 चतुर्विंशत्-. —V2 om. (hapl.) 29[bc]. V3 damaged for [b]. B2 repeats wrongly 29[b] in place of 29[d]. —[b]) D4 स- (for च). —[c]) G3 दश- (for शत-). Ñ V1.3 B2-4 त्रिंशच्छतसहस्राणि. —[d]) Ñ V B1.3.4 D1-4.12.13 पदातीनां च रक्षसां.

30 [a]) D5-7.10.11 T1 G3 M5 Cr.k.t [अ]ष्टभागेन; Cm.g as in text (for [अ]ष्टमे भागे). Ś B1 D1-4.8.12 निमेषांतरमात्रेण. —[b]) D3 बाणैर् (for शरैर्). —[c]) D13 हता एकेन. —[d]) Ś B1 D1-4.8.12 लीलया विदितात्मना; D6 T2.3 लीलया भीमकर्मणा; D13 राक्षसाः कामरूपिणः.

31 V3 om. 31-32[b]. —[ab]) Ś D8.12 सर्वे; Ñ2 V1.2 B1.2 D7.9-11 T1 G1.2 M1-3 शांता; D4 मृता (for श्रान्ता). M5 शरासि- (for श्रान्ता वि-). Ś Ñ V1.2 B2-4 D1-3.8.12 T2.3 विगलित-; B1 च विगत- (for विमथित-). D6 विश्रांता गलितध्वजाः (for [b]). D13 ते दृष्ट्वा निहतं शत्रुं हता विगतसाध्वसं (sic). —[d]) B4 हतशिष्टा.

32 V3 om. 32[ab] (cf. v.l. 31). —[a]) Ś B1 D1-4.8.12.13 L (ed.) निहतै (B1 हतैस्तै) रथ (L [ed.] °तैरथ) पा (D3 °प) दातैस्; Ñ V1.2 B2-4 G (ed.) हतै रथ (G [ed.] °तैरश्वैः) पदातैश्च. —[b]) Ñ V1.2 B3 (before corr. as in text).4 संबभूव. —[cd]) Ś Ñ V B2-4 D1-4.8.12.13 M3 आक्रीडमिव; B1 आक्रीड इव; D9 आक्रीडभूतं. D7.10.11 G2 transp. रुद्रस्य and क्रुद्धस्य. Ś B1 D1-4.6-12 T2.3 G2 M3.5 [इ]व (Ś D8.12 M3 सु-; B1 च) महात्मनः; Ñ V B2-4 D13 [अ]भि (B2.3 D13 नि) घ्नतः पशून् (for [इ]व पिनाकिनः). ❀ Cg: रुद्रस्य आक्रीडं क्रीडास्थानं श्मशानमिव बभूव। आर्षं नपुंसकत्वम्।; Ck: आक्रीडभूमिः। छान्दसो ह्रस्वः। क्रीडाभूमिरिति यावत्।; so also Ct. ❀

33 T1 damaged for [ab]. —After 33[a], Ñ1 B3 (m.) ins.:

1848* सयक्षोरगराक्षसाः।
सेन्द्रा साप्सरसः सर्वे.

—B3 reads [b] in marg. —[b]) M1.2 साध्याश् (for सिद्धाश्). —[cd]) D1-3 transp. तत् and कर्म. M1.2 transp. रामस्य and तत्कर्म. B1 प्रत्यपूजयन्.

34 [a]) Ś D8.12 तु (for च). D13 अथाब्रवीत्ततो रामः. —[b]) Ś B1 D1.3.8.12 तदनंतरं; Ñ V B2-4 सविभीषणं; D2 वानरोत्तमं; D4 वदतांवरः; D13 प्रत्यनंदत; M5 समनंतरं (for प्रत्यनन्तरम्). —After 34[ab], D5-7.9-11 S ins.:

1849* विभीषणं च धर्मात्मा हनूमन्तं च वानरम्।
जाम्बवन्तं हरिश्रेष्ठं मैन्दं द्विविदमेव च।

—[c]) Ś D8.12 यत्तद् (for एतद्). Ś Ñ V B2-4 D1-4 सौम्य; D6 T2.3 G1 M1.2 घोरं; D8.12 सोम्य; D9-11 भीमं (for दिव्यं). B1 D13 एतदस्त्रं च मे सौम्य (D13 बलं चैव). —[d]) D4 च (for first वा). B1 समरे; D13 पर्याप्तं (for मम वा). Ś2 D4 च (for second वा). —After 34, Ñ V B2-4 ins.:

1850* तृतीयस्य कपिश्रेष्ठ लोके नान्यस्य कस्यचित्।;

while D4.13 ins.:

1851* तृतीयं जामदग्न्यस्य लोके रामस्य धीमतः।
न विद्यते चतुर्थस्य लोके भूतस्य कस्यचित्।
[(l. 1) D13 द्वितीयं (for तृतीयं).]

35 G (ed.) om. 35. T1 damaged from [a] up to अस्त्रेषु in [c]. —[a]) Ś D8.12 निष्पिष्य (for निहत्य).

८२

G. 6. 74. 1
B. 6. 94. 1
L. 6. 73. 1

तानि नागसहस्राणि सारोहाणां च वाजिनाम् ।
रथानां चाग्निवर्णानां सध्वजानां सहस्रशः ॥ १
राक्षसानां सहस्राणि गदापरिघयोधिनाम् ।
काञ्चनध्वजचित्राणां शूराणां कामरूपिणाम् ॥ २
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैस्तप्तकाञ्चनभूषणैः ।
रावणेन प्रयुक्तानि रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ३
दृष्ट्वा श्रुत्वा च संभ्रान्ता हतशेषा निशाचराः ।
राक्षस्यश्च समागम्य दीनाश्चिन्तापरिप्लुताः ॥ ४
विधवा हतपुत्राश्च क्रोशन्त्यो हतबान्धवाः ।
राक्षस्यः सह संगम्य दुःखार्ताः पर्यदेवयन् ॥ ५

Ś V2 D8.12 स; B1.4 D1–3 च; B3 तदा; D4 वरां; D6 T2.3 परां (for तु). D7.9–11 G1.2 M1.2.5 -राजवाहिनीं (for -वाहिनीं तु). —b) B3 ततो (for तदा). Ñ V B2–4 D13 ब्रह्म- (for शक्र-). Ś D8.12 -समप्रभाव: (for -समो महात्मा). —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12 अस्त्रेण दिव्येन; D13 ब्राह्मेण सोस्त्रेण (for अस्त्रेषु शस्त्रेषु). Ñ V B D1 गत- (for जित-). B4 M1.2 -श्रमश्च (for -क्लमश्च). Ś D8.12 [ऽ]भूत्; D1–2.13 स; D6 T2.3 सन् (for च). —d) Ś1 D5 स (for सं-). B1 D1 समस्तैः; D5 G3 M1.2 प्रहृष्टः (for प्रहृष्टैः). Ñ V B2–4 देवैरथा(Ñ2 °स्तदा)स्तूयत संप्रहृष्टैः; D4 संस्तूयमानः सुरसिद्धसंघैः.

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 V3 om. Ñ B D2.4.13 लंका°. —After Kāṇḍa name, D13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś D8.12 राक्षसवधः; Ñ V B2.4 गंधर्वास्त्रयुद्धं; B1 D1–3 रामास्त्रयुद्धं; B3 गंधर्वास्त्रप्रयोगः; D4 रामास्त्रसंमोहनं; D13 बलविध्वंसनः; G2 मूलबलवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 72; Ñ2 76; V2 73; B1.3 69; D1 75; D3 77; D5–7.10.11 T1 G M3.5 94; D9 70; T2 97; T3 101; M1.2 95. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2 with श्रीरामाय नमः; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

82

1 a) B1 अपि (for तानि). D5 T1 G3 M3 Cg तानि (for नाग-). —b) V3 D6.9–11 सारोहाणि (for सारोहाणां). —V3 om. 1^{c}–2. —c) Ś V1.2 D1–4.8.12 अग्नि-; D9–11 G1 M3 त्वग्नि- (for चाग्नि-). B1 -कल्पानां (for -वर्णानां). —d) B1 ध्वजानां च; D13 दिव्यानां च (for सध्वजानां). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 वरूथिनां; G2 सवाजिनां (for सहस्रशः).

2 V3 om. 2 (cf. v.l. 1). D4.13 om. (hapl.?) 2^{ab}. —a) Ś D8.12 पदातीनां (for राक्षसानां). —b) D6 तदा (for गदा-). —c) Ñ1 V1.2 B2.3 -वर्माणां (metri causa); Ñ2 -वर्णानां; B4 -वर्माणि; D9 -चित्राणि (for -चित्राणां). —d) D6 T2.3 शत्रूणां (for शूराणां). —For 2^{cd}, Ś B1 D1–4.8.12.13 subst.:

1852* अतीव भीमरूपाणां काञ्चनध्वजवर्मिणाम्।

[D4.13 शूराणां (for अतीव). D13 -वेगानां (for -रूपाणां). D2–4.13 -वर्मणां (for -वर्मिणाम्).]

3 a) D4 (marg. also) निशितैश्च (for निहतानि). B4 D1.6 शितैर् (for शरैस्). Ñ1 दिव्यैस्; Ñ2 V B D1–3.6.9–11 दीप्तैस् (for तीक्ष्णैस्). —b) D4 -भूषितैः (for -भूषणैः). —c) D4.13 प्रयुक्तानां; G1 नियुक्तानि (for प्रयुक्तानि). Ś D8.12 राघवेण समस्तानि (Ś2 तदस्त्राणि). —After 3, Ñ V B2–4 ins.:

1853* द्विजिह्वो निहतो वीरः संह्रादी च निशाचरः।
विमर्दनः कुम्भहनुः खरकेतुश्च राक्षसः।
बिडालाक्षो हयग्रीवः शङ्कुकर्णः प्रमर्दनः।
हस्तिकर्णो महावीरो दशैते नायका हताः।

[V3 om. l. 1. —(l. 2) B2 -कर्णः (for -हनुः). —(l. 3) Ñ2 B3.4 प्रतर्दनः (for प्रमर्दनः).]

4 a) D4 (before corr. as in text; after corr. *inf. lin.*) छित्वांश्च (sic) (for श्रुत्वा च). Ś D8.12 संत्रस्ता (for संभ्रान्ता). Ñ2 ते दृष्ट्वा तांश्च संभ्रांता. —b) B2 reads निशाचराः in marg. —V3 om. 4^{cd}. —cd) Ñ1 V1 B D3.4.7.13 राक्षसाश्च(D13 °स्ते); M3 Cv.g राक्षसीश्च; Cr.m.k.t as in text (for राक्षस्यश्च). D4 समागत्य. ❀ Cm: राक्षस्यश्चेति पाठः।; Cg: राक्षसीः राक्षसस्त्रियः. ❀ —D5 repeats 4^{d} erroneously after 5^{c}. D9 reads 5^{d} for the first time in place of 4^{d}, repeating it in its proper place. D6 reads श्चिन्तापरिप्लुताः in marg. D13 शोक- (for चिन्ता-). Ñ V1.2 B D1–4.13 -परायणाः (for -परिप्लुताः). Ś D8.12 राक्षसा बहवस्तत्र दीनाश्चित्रार्पिता इव.

5 b) D13 परिशोचत बांधवान्. —c) D9 राक्षसैः. D11 सहसागम्य (for सह संगम्य). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 राक्षसैः सह दुःखार्ताः. —After 5^{c}, D5 erroneously repeats 4^{d}. D9 reads 5^{d} for the first time in place of 4^{d}, repeating it here. —d) Ś Ñ V2.3 B1.3.4 D1–4.8.12.13 संगताः; V1 B2 संहताः; M5 भर्तारं (for दुःखार्ताः). D1.3.11 पर्यवेदयन् (meta.).

कथं शूर्पणखा वृद्धा कराला निर्णतोदरी ।
आससाद वने रामं कन्दर्पमिव रूपिणम् ॥ ६

सुकुमारं महासत्त्वं सर्वभूतहिते रतम् ।
तं दृष्ट्वा लोकवध्या सा हीनरूपा प्रकामिता ॥ ७

कथं सर्वगुणैर्हीना गुणवन्तं महौजसम् ।
सुमुखं दुर्मुखी रामं कामयामास राक्षसी ॥ ८

जनस्यास्याल्पभाग्यत्वात्पलिनी श्वेतमूर्धजा ।
अकार्यमपहास्यं च सर्वलोकविगर्हितम् ॥ ९

राक्षसानां विनाशाय दूषणस्य खरस्य च ।
चकाराप्रतिरूपा सा राघवस्य प्रधर्षणम् ॥ १०

तन्निमित्तमिदं वैरं रावणेन कृतं महत् ।
वधाय नीता सा सीता दशग्रीवेण रक्षसा ॥ ११

न च सीतां दशग्रीवः प्राप्नोति जनकात्मजाम् ।
बद्धं बलवता वैरमक्षयं राघवेण ह ॥ १२

वैदेहीं प्रार्थयानं तं विराधं प्रेक्ष्य राक्षसम् ।
हतमेकेन रामेण पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १३

G. 6. 74. 15
B. 6. 94. 13
L. 6. 73. 16

6 ^{a}) G_1 M_5 शूर्पण(M_5 °न)खी. D_9 दुष्टा (for वृद्धा). —^{b}) Ś $Ñ_1$ $D_{2.8.12}$ निम्नगोदरी; D_{13} निह्नुतो° (for निर्णतो°). D_4 राक्षसी च महोदरी. —^{c}) $D_{1-3.6}$ रणे (for वने). —^{d}) B_1 $D_{1-5.7.9-11.13}$ G_2 कंदर्पसम- (for कन्दर्पमिव). Ñ V B_{2-4} कंदर्पशरपीडिता.

7 ^{a}) D_{12} मुक्त्वा सारं (sic) (for सुकुमारं). —^{b}) B_3 -सत्त्व- (for -भूत-). —V_3 damaged for ^{c}. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B लोकपालाभं; D_4 °विध्या सा; D_6 °वध्यात्मा; D_9 °वंद्यं सा; D_{13} वध्यमाना सा; M_3 °निंद्या सा; Ck.t as in text (for लोकवध्या सा). —^{d}) B_3 दीनरूपा; D_7 रूपहीना (for हीनरूपा). $Ñ_1$ G_2 प्रकाशिता; D_9 वयोतिगा (for प्रकामिता). Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ कथं राम(D_8 वीर्यराशि)मकामयत् (D_4 °गात्पतिं).

8 —^{b}) D_6 $T_{2.3}$ महाबलं; $M_{1.2}$ महारथं (for महौजसम्). —V_3 om. $8^{c}-9$. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ वीरं (for रामं).

9 V_3 om. 9 (cf. v.l. 8). D_{13} om. 9^{ab}. The sequence of st. 9–16 in D_{13} is 14^{ab}, 11^{cd}, $14^{c}-16$, 11^{ab}, 13 and 9^{cd} (including omissions and star passages). —^{b}) Ś $D_{8.12}$ पलित- ; Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.6.9}$ $T_{2.3}$ मलिना; $D_{7.10.11}$ T_1 M_3 Cm.g.k.t वलिनी; G_1 पलिक्नी; M_5 कामिता (for पलिनी). ❀ Cr : पलिनी श्वेतमूर्धजेति पाठः।; Cm.g.k.t वलिनी। वलयः अस्याः सन्तीति वलिनी। व्रीह्यादित्वादिनिः (Cg °नी। पामादित्वान्नः। आर्षो ङीप्). ❀ —^{c}) D_3 लोकानाम् (for अकार्यम्). Ś $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_1 $D_{1-4.6.8.12}$ अव- ; B_3 इह; D_{13} एव (for अप-). $Ñ_1$ -हासं (for -हास्यं).

10 D_{13} om. 10. —^{b}) M_5 रावणस्य (for दूषणस्य). —^{c}) $Ś_1$ V $B_{1.2}$ $D_{3.8.12}$ $T_{2.3}$ Ck [अ]प्रतिरूपस्य; $Ś_2$ [अ]प्रतिरू ** (moth eaten) ; B_4 °मं रूपं (sic) ; $D_{1.2}$ °रूपाय; D_4 प्रतिपन्नस्य; M_5 °रूपं सा; Cm.g.t as in text (for [अ]प्रतिरूपा सा). ❀ Ct : 'अप्रतिरूपस्य' इति पाठे तदसदृशाकारस्येत्यर्थः . ❀ —^{d}) $D_{1.2}$ राघवाय (for राघवस्य). B_4 सा राघवप्रधर्षणं.

11 For sequence in D_{13}, cf. v.l. 9. V_2 om. 11^{ab}. V_3 mostly damaged for 11^{abc}. —^{a}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ कृतं (for इदं). —^{b}) G_1 राघवेण (for रावणेन). Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ दशग्रीवेण रक्षसा; Ñ V_1 B_{2-4} रावणस्य ($Ñ_2$ राघवस्य; B_2 राक्षसस्य) क्षयावहं. —^{c}) Ś $D_{1.8.12}$ सा हृता; $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_6 $T_{2.3}$ [अ]पहृता; $Ñ_2$ B_1 $D_{3.13}$ च(D_3 चा) हृता (for नीता सा). D_{9-11} M_3 transp. नीता and सीता. $D_{2.4}$ स्ववधाय हृता सीता. ❀ Ct : सा आनीतेति च्छेदः . ❀ —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ रावणेन दुरात्मना. —After 11, Ś V_2 B_1 $D_{1.2.4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ ins.; while $Ñ_1$ ins. after 12 ; $Ñ_2$ D_{13} (only l. 1) ins. after 16 ; D_3 cont. after 1855* :

1854* मारीचो दण्डकारण्ये शूरो राक्षसपुंगवः ।
हतो विक्रम्य रामेण पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ।

[(l. 1) D_6 $T_{2.3}$ हतो (for शूरो). —(l. 2) $Ñ_2$ ततो; D_6 $T_{2.3}$ वीरो (for हतो). Ñ V_2 B_1 $D_{2.3}$ transp. विक्रम्य and रामेण. D_1 हतो रामेण युद्धेन (for the prior half). D_4 न जातो रावणस्तदा (for the post. half.).]

12 D_{13} om. 12. V_2 B_1 $D_{1.2}$ transp. 12–13 and 14–15. D_3 reads 12^{ab} and 13 after 15. —^{ab}) G_3 स (for न). Ś B_1 $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ प्राप्स्यते; Ct as in text (for प्राप्नोति). Ñ V B_{2-4} न च सीता दशग्रीवं मनसापि हि (B_3 च) कामयेत्. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ तत्ताचिंतयता (for बद्धं बलवता). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ रक्षसां; D_6 अक्षमं (for अक्षयं). $Ñ_2$ D_2 तु; B_1 $D_{4-7.9-11}$ T_1 G M_3 च; D_3 वै (for ह). $Ñ_1$ V B_{2-4} $T_{2.3}$ रावणेन तु($T_{2.3}$ च) ; M_5 राघवे रणे (for राघवेण ह). D_1 राघवेणापि च भृशं (unmetric). —After 12, $Ñ_1$ ins. 1854* ; while D_3 ins. :

1855* बालेन ताडका नागसहस्रबलधारिणी ।
हता रामेण चैकेन पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ।

—Thereafter D_3 cont. 1854*.

13 For sequence in D_{13}, cf. v.l. 9. V_2 B_1 $D_{1.2}$ transp. 12–13 and 14–15. D_3 reads 12^{ab} and 13 after 15. V_3 om. 13^{ab}. —^{a}) Ś $D_{1-3.6.8.12}$ $T_{2.3}$ प्रार्थयानं तु; $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_{2-4} प्रार्थयंतं च($Ñ_1$ वै; $B_{3.4}$ तु) ; $Ñ_2$ तु

G. 6. 74. 16
B. 6. 94. 14
L. 6. 73. 13

चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः ॥ १४

खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा ।
शरैरादित्यसंकाशैः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १५

हतो योजनबाहुश्च कबन्धो रुधिराशनः ।
क्रोधार्तो विनदन्सोऽथ पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १६

जघान बलिनं रामः सहस्रनयनात्मजम् ।
वालिनं मेघसंकाशं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १७

ऋश्यमूके वसञ्शैले दीनो भग्नमनोरथः ।
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १८

धर्मार्थसहितं वाक्यं सर्वेषां रक्षसां हितम् ।
युक्तं विभीषणेनोक्तं मोहात्तस्य न रोचते ॥ १९

प्रार्थयंतं; D4 G2 L (ed.) प्राथ्यं(L [ed.] °र्थं)मानं तु (G2 तं); Cr.m.k.t as in text (for प्रार्थयानं तं). B1 प्रार्थयानं तु वैदेहीं. —^{b}) Ñ V1 B2-4 वी(B3 प्रे)क्ष्य सूदितं; V2 वीक्ष्य राक्षसं. —^{c}) Ñ V B2.3 क्रुद्धेन (for एकेन). D3 बाणेन (for रामेण). B4 हतं रामेण क्रुद्धेन. —For 13, D13 subst. :

1856* ततो रामेण विक्रम्य विराधो निहतो वने।

—After 13, Ñ2 B3 read 16.

14 For sequence in D13, cf. v.l. 9. Ś1 T2 om. (hapl.) 14–16. Ś2 D8.12 om. (hapl.) 14–15. V2 B1 D1.2 transp. 12–13 and 14–15. V3 mostly damaged for 14^{ab} and om. 14^{c} – 15^{b}. —^{c}) B3 निजघान (for निहतानि). ❀ Cg : चतुर्दशेति श्लोके पर्याप्तं तन्निदर्शनमित्यनुषज्यते। उत्तरश्लोकेनैकवाक्यत्वे शरपदद्वयवैयर्थ्यम् . ❀

15 For sequence in D13, cf. v.l. 9. Ś D8.12 T2 om. 15 ; V3 om. 15^{ab} (for both, cf. v.l. 14). V2 B1 D1.2 transp. 12–13 and 14–15. —^{b}) D7 G2 transp. दूषणस् and त्रिशिरास् . V2 B1 हतः; G3 तदा (for तथा). —B2 reads 15^{cd} twice (var.). —^{c}) Ñ V1.2 B2 (first time).3.4 रामेण लोकरामेण; V3 * * * * * रामेण (damaged); B1 D1–4.6 T3 शरैराशीविषाकारैः ; D13 आशीविषविषप्रख्यैः . —After 15, D3 reads 12^{ab} and 13.

16 For sequence in D13, cf. v.l. 9. Ś1 T2 om. 16 (cf. v.l. 14). D4 om. (hapl.) 16–18. G1 om. (hapl.) 16–17. Ñ2 B3 read 16 after 13. —^{a}) V2 ततो (for हतो). —^{c}) D5.7.9–11 T1 G2.3 M3.5 Cm क्रोधान्नादं (for क्रोधार्तो वि-). D7 घोरं (for सोऽथ). Ś2 Ñ2 V2 B1.4 D1–3.8.12.13 क्रौंचावटे (Ñ2 D3 °वने; B4 D13 °चले) राघवाभ्यां; Ñ1 B2 G (ed.) क्रौंचावने (B2 °चवासे; G[ed.] °चारण्ये) राघवेण; V1.3 B3 क्रौंचावने(V3 °टे) च रामेण; D6 T3 क्रौंचे वने महावीर्यः . —After 16, Ñ2 D13 (only l. 1) ins. 1854* ; while D5 reads 19^{a}.

17 D4 G1 om. 17 (cf. v.l. 16). Ś2 om. (hapl.) 17–18. —^{ab}) D6 T2.3 वालिनं; M3 बभूव(sic) (for जघान). G2 वानरं; M1.2.5 वालिनं (for बलिनं). Ś1 D1–3.8.12 वानरं वालिनं हत्वा; Ñ1 बलिनं वालिनं हत्वा; Ñ2 V B3.4 वालिनं बलिनं हत्वा(V3 damaged from हत्वा up to 17^{b}) (for ^{a}). B3 G (ed.) सहस्राक्षात्मजं हरिं(G[ed.] भुवि) (for ^{b}). D13 वानरेंद्रो हतो वाली सहस्राक्षस्य चात्मजः . —B1.2 om. 17^{c} – 18. —^{c}) Ś1 D1–3.8.12 M1.2.5 बलिनं; D6 T2.3 जघान (for वालिनं). T1 M3 मेह- (for मेघ-). D13 रामेण वीर्यसंपन्नः . —^{d}) Ś1 D1–3.8.12 राघवेण महात्मना. —For 17^{cd}, Ñ V B3.4 subst. :

1857* राजानं कपिमुख्यानां महावीर्यं महौजसम्।
[Ñ2 B3 हरि- (for कपि-).]

18 D4 om. 18 (cf. v.l. 16). Ś2 B1.2 om. 18 (cf. v.l. 17). D13 om. (hapl.) 18. —^{ab}) N MSS. ऋष्यमूक here and elsewhere. Ś1 D8.12 च शैलेंद्रे; Ñ2 V3 D9–11 वसंश्चैव; T1 वसं * *(damaged) (for वसञ्शैले). B4 transp. शैले and दीनो. —^{c}) Ñ V B3.4 D1–3.9–11 G2 प्रापितो राज्यं (for स्थापितो राज्ये). Ś1 D8.12 सुग्रीवस्यार्पितं राज्यं. —After 18, K (ed.) ins. :

1858* एको वायुसुतः प्राप्य लङ्कां हत्वा च राक्षसान्।
दग्ध्वा तां च पुनर्यातः पर्याप्तं तन्निदर्शनम्।
निगृह्य सागरं तस्मिन्सेतुं बद्ध्वा प्लवंगमैः।
वृतोऽतरत्तं यद्रामः पर्याप्तं तन्निदर्शनम्।

19 Ñ2 om. 19. D5 reads 19^{a} after 16. V3 om. 19^{c} – 23^{b}. —^{cd}) B3 उक्तं (for युक्तं). Ś2 [ए]व; B3 [अ]स्य (for [उ]क्तं). D4 विभीषण स्थाने. D4 M5 मोहं (for मोहात्). G2 M5 तच्च (for तस्य). Ñ1 V1.2 B2.4 नास्य मोहादरोचत(B2 °यत्); B3 मोहादेव न रोचयत् (for ^{d}). D13 विभीषणेनोक्तपूर्वं राजानं चापि न श्रुतं. ❀ Cv : न रोचते नारोचत। व्यत्यये भूते लट्. ❀

20 V3 om. 20 (cf. v.l. 19). D6 om. 20^{ab}. —^{a}) D13 श्रुत्वा (for कुर्याद्). —^{b}) Ś1 यदि स; Ñ V1.2 B2–4 यद्येष; B1 यदायं; D4 यदासौ; D13 प्रययौ (for यदि स). —After 20^{ab}, Ñ V1.2 B2–4 ins. :

1859* रावणो रक्षसां भीमस्ततो नो न क्षयो भवेत्।
एकेन वानरेणेयं पुरी लङ्का प्रधर्षिता।
अक्षः कुमारो निहतः सप्त सेनानुगास्तथा।
अमात्यपुत्रा निहताः किंकराश्च निशाचराः
दग्धा च नगरी लङ्का पर्याप्तं तन्निदर्शनम् [5]
यदा च वानरैर्घोरैर्बद्धः सेतुर्महोदधौ।
रुद्धा च नगरी लङ्का पर्याप्तं तन्निदर्शनम्।
सुहृदां वचनं कुर्याद्यदि वा मन्त्रिणां तथा।

विभीषणवचः कुर्याद्यदि स्म धनदानुजः ।
श्मशानभूता दुःखार्ता नेयं लङ्कापुरी भवेत् ॥ २०

कुम्भकर्णं हतं श्रुत्वा राघवेण महाबलम् ।
प्रियं चेन्द्रजितं पुत्रं रावणो नावबुध्यते ॥ २१

मम पुत्रो मम भ्राता मम भर्ता रणे हतः ।
इत्येवं श्रूयते शब्दो राक्षसानां कुले कुले ॥ २२

रथाश्चाश्वाश्च नागाश्च हताः शतसहस्रशः ।
रणे रामेण शूरेण राक्षसाश्च पदातयः ॥ २३

रुद्रो वा यदि वा विष्णुर्महेन्द्रो वा शतक्रतुः ।
हन्ति नो रामरूपेण यदि वा स्वयमन्तकः ॥ २४

हतप्रवीरा रामेण निराशा जीविते वयम् ।
अपश्यन्त्यो भयस्यान्तमनाथा विलपामहे ॥ २५

रामहस्ताद्दशग्रीवः शूरो दत्तवरो युधि ।
इदं भयं महाघोरमुत्पन्नं नावबुध्यते ॥ २६

न देवा न च गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
उपसृष्टं परित्रातुं शक्ता रामेण संयुगे ॥ २७

G. 6. 74. 30
B. 6. 94. 27
L. 6. 73 28

[(l. 1) V2 B4 ततो लोक- ; B3 तदा किं नः (for ततो नो न). —B3 reads in marg. from प्रथयिंना in l. 2 up to prior half of l. 5. —(l. 3) V1 पंच (for सप्त). —V1 om. (hapl.) l. 6–7. —(l. 6) V1 च सागरे (for महोदधौ). —(l. 7) B2.3 वंध्या (for रुद्धा).]

—[d]) D7 G1.2 [ए]वं (for [इ]यं). D9 विनश्यति; D10.11 भविष्यति (for -पुरी भवेत्).

21 V3 om. 21 (cf. v.l. 19). —[a]) B3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —[b]) Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 महात्मना (for महाबलम्). —After 21[ab], D4–7.9–11 S ins.:

1860* अतिकायं च दुर्धर्षं लक्ष्मणेन हतं तथा ।

[D9–11 दुर्मर्षं (for दुर्धर्षं). D6.7.9–11 तदा; M3 पुनः; M5 ततः (for तथा). D5 T1 G3 निपातितं; M1.2 तथा हतं (by transp.) (for हतं तथा).]

—[c]) Ś D4.8.12 इंद्रजितं. —[d]) Ś B1 D1–3.8.12.13 नानुशोचते (D8.13 °ति); T1 G1.3 नैव बुध्यते; Cm.g.t as in text (for नावबुध्यते). Ñ V1.2 B2–4 शोचता (V1 °चिता; B3.4 °चते)द्य न (B3 स; B4 om. [subm.]) रावणः. —After 21, Ñ V1.2 B2–4 ins.:

1861* ततः संरक्तनयनाः संततास्रुनिपातनात् ।
अभूतपूर्वव्यसना राक्षस्यः पर्यदेवयन् ।

[(l. 1) Ñ2 B3.4 -निपातनाः. —(l. 2) Ñ V1 B4 परिदेवयन्.];
while D7 (l. 1 only) K (ed.) ins.:

1862* पुरा हनुमता लङ्कां दग्धां लाङ्गूलवह्निना ।
हतमक्षकुमारं च दृष्ट्वासौ नावबुध्यते ।

[(l. 1) D7 लंका दग्धा (for लङ्कां दग्धां).]

22 V3 om. 22 (cf. v.l. 19). —[b]) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–3.7.8.12 G2 हतो रणे (by transp.); B4 हतो युधि (for रणे हतः). —[c]) Ś1 D1 [ए]व; D5.6.9–11 T G1.2 M5 [ए]ष (for [ए]वं). B3.4 शुश्रुवे (for श्रूयते). —[d]) Ñ V1.2 B3.4 D1–3.7.9–11 M1.2 राक्षसीनां (for राक्षसानां). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12.13 गृहे गृहे (for कुले कुले).

23 V3 om. 23[ab] (cf. v.l. 19). —[a]) B4 D13 अश्वाश्च; G (ed.) साश्वाश्च (for चाश्वाश्च). Ñ1 रथायुधाश्च. Ś B1 D1.3.8.12 रथा नागास्तथाश्वाश्च; D2.4 रथा नागा हताश्वा (D4 °ता अ)श्वा; D9–11 रथाश्वनागाश्च हतास्. —[b]) Ñ2 V1.2 हताः शत- ; D9–11 तत्र तत्र (for हताः शत-). —[c]) D12 वीरेण (for शूरेण). —[d]) V3 D9–11 हताश्चापि (for राक्षसाश्च). B1 महाबलाः (for पदातयः).

24 [b]) B1 D1 [ऽ]थ (for वा). —[d]) D2 च (for वा). Ñ V B2–4 कालो वा सुदु (B4 वायुर्दु)रासदः.

25 [a]) B2.4 D9 G2 हताः; Cr.g as in text (for हत-). B1 D13 हताश्च वीराः; D4 हता वीराश्च. Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 बहवो (for रामेण). —[c]) Ñ V B2–4 D5–7.9–11 T1.3 G1 M3 Cr.m.g.t अपश्यंतो. Ś B1 D1–3.8.12.13 व्यसनांतमपश्यंतो (D1 °त्यो); D4 व्यसनांतं न पश्यामो. ❀ Cr.m.t : अपश्यन्तः अपश्यन्त्यः । ; Cg : वयमित्येतदपेक्षया अपश्यन्त इति पुंलिङ्गम्. ❀ —[d]) Ś B1 D1.2.4.8.12.13 ह्यनाथा; D3 विनाथा; D5 T1 G1.2 M5 निराशा (for अनाथा). ❀ Cg : विलपामहे इत्यात्मनेपदमार्षम् . ❀

26 [a]) Ś B1 D1–3.8.12 राघवास्त्र; Ñ V B2–4 ब्रह्मणो हि; D4 स राघवाद्; D13 राघवं तु (for रामहस्ताद्). —[b]) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1–4.8.12 लब्ध- ; B2 सर्व- (for दत्त-). Ś B1 D1–4.8.12 -पराक्रमः; Ñ V1.2 B2 D5–7.9–11 T G2.3 M3.5 -महावरः ; V3 B4 -महाबलः ; B3 -वरो महान्; G1 -महारथः (for -वरो युधि). D13 प्राणांतकरमक्षयं. —[c]) Ñ2 इत्थं (for इदं). Ś D8.12 इमं क्षयं (for इदं भयं). Ñ V B2–4 महद्भयं; B1 D2–4.13 महाभयं (by transp.); D7 भयं महद् (for भयं महा-). —[d]) Ś Ñ V B D1–4.6–13 T2.3 G1.2 M5 समुत्पन्नं न बुध्यते.

27 V3 om. 27[ab]. —[ab]) Ś Ñ V1.2 B D1–4.6–12 T2.3 G2 तं न (Ś D12 तत्र; Ñ1 V2 यं न) देवा न; G1 न च देवा न (by transp.); M5 न देवा नापि; Cr as in text (for न देवा न च). Ñ V1.2 B2.4 नासुरोरग-; B3 नासुरा न च; D3 पिशाचा न च (for न पिशाचा न). D13 तं च देवाश्च गंधर्वात्पन्नगाद्यक्षराक्षसात्. —[c]) B2 उपसृष्टां; B4 °स्पृष्टां; D2 °दिष्टं; D3 °सृज्यं; D6 °विष्टं (sic); D8 T2.3

G. 6. 74. 31
B. 6. 94. 28
L. 6. 73. 29

उत्पाताश्चापि दृश्यन्ते रावणस्य रणे रणे ।
कथयिष्यन्ति रामेण रावणस्य निबर्हणम् ॥ २८
पितामहेन प्रीतेन देवदानवराक्षसैः ।
रावणस्याभयं दत्तं मानुषेभ्यो न याचितम् ॥ २९
तदिदं मानुषान्मन्ये प्राप्तं निःसंशयं भयम् ।
जीवितान्तकरं घोरं रक्षसां रावणस्य च ॥ ३०
पीड्यमानास्तु बलिना वरदानेन रक्षसा ।
दीप्तैस्तपोभिर्विबुधाः पितामहमपूजयन् ॥ ३१
देवतानां हितार्थाय महात्मा वै पितामहः ।
उवाच देवताः सर्वा इदं तुष्टो महद्वचः ॥ ३२
अद्यप्रभृति लोकांस्त्रीन्सर्वे दानवराक्षसाः ।
भयेन प्रावृता नित्यं विचरिष्यन्ति शाश्वतम् ॥ ३३
दैवतैस्तु समागम्य सर्वैश्चेन्द्रपुरोगमैः ।
वृषध्वजस्त्रिपुरहा महादेवः प्रसादितः ॥ ३४

M1.2 °स्पृष्टं; D12 तपस्पृष्टं (sic); D13 °स्त्रष्टुं; Cv as in text (for उपसृष्टं). B2.4 पुरीं; D2 परं (for परि-). —^{d}) Ñ V3 B2.3 रावणं; B4 सांप्रतं (for संयुगे). —After 27, Ñ2 ins.:

1863* उपसृष्टा पुरी लङ्का सा तु रामेण संयुगे।

28 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 निमित्तानि हि (Ś D4.8.12.13 °नि च; Ñ2 V3 D1 °नि ह; B4 °नीह); G2 उत्पपाताश्च (sic) (for उत्पाताश्चापि). —^{b}) Ñ V B2–4 राक्षसानां (for रावणस्य). Ś D8.12 महारणे; V3 वधे रणे; B2 D13 दिने दिने. —^{cd}) D9–11 Ck.t कथयंति हि; Cv.r.m.g as in text (for कथयिष्यन्ति). Ñ V B2–4 फलि (B2 करि) ष्यंति ध्रुवं (Ñ2 V1 रणे) तानि; D6 T2.3 ते च मन्ये फलि (T3 भरि)-ष्यंति (for ^{c}). ❀ Cv: कथयिष्यन्ति दर्शयिष्यन्ति ।; Cr.m: कथयिष्यन्ति कथय (Cm सूचयिष्य) न्तीत्यर्थः ।; Cg: कथयिष्यन्ति, इतः परमपि कानिचिन्निमित्तानि प्रादुर्भूय कथयिष्यन्तीत्यर्थः। वर्तमानतात्पर्यमित्यप्याहुः. ❀ Ñ V B3.4 निबर्हणात्; D6 T2.3 निबर्हणे (for निबर्हणम्). Ś B1 D1–4.8.12.13 तानि रामे (D4 मन्ये) फलिष्यंति रावणे नि (D4 रामेण च) हते रिपौ.

29 ^{b}) ❀ Cr.m.g.t: देवदानवराक्षसैः देवदानवराक्षसेभ्यः (Ct °सैः। तेभ्यः). ❀ —For 29^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.:

1864* देवदानवयक्षेभ्यो ददौ ब्रह्माभियाचितः।

[Ś D8.12 पितामहः; D2 [अ]पि याचितः (for [अ]भियाचितः).]

—^{c}) Ñ2 रावणेन (for रावणस्य). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 युद्धे (for दत्तं). —^{d}) Ś Ñ2 V D6.9–11 T1 G1 मनुष्येभ्यो (for मानुषेभ्यो). Ś Ñ2 V1 B1 D1–3.8.12 T3 याचितः; Ñ1 V2 B2.3 (m. also as in text).4 भाषितं (for याचितम्).

30 ^{a}) D10.11 G M3.5 Cg मानुषं (for मानुषान्). Ś D1–4.8.12 शंके; Ñ1 V B2.3 अद्य; Ñ2 B4 एव; B1 संख्ये; D13 रक्षो-; M1.2 रामात्; L (ed.) सर्वं; Cv.g as in text (for मन्ये). —^{b}) Ś B1 D1–4.8.12 नैराश्यं समुपागतं; Ñ V B2–4 भयं घोरमुपस्थितं; D13 नैराश्यमभ्युपागमत्. —V3 om. 30^{c}–31^{b}. —^{c}) Ñ V1.2 B2–4 युद्धे; B1 वैरं (for घोरं). D4 जीवितांतं कृतं वैरं.

31 V3 om. 31^{ab} (cf. v.l. 30). D13 om. 31–36. —^{a}) M5 च (for तु). D4.6 T2.3 विबुधा (for बलिना). —^{b}) Ś D8.12 -दृप्तेन; Ñ V1.2 B D1–3 -दत्तेन (for -दानेन). —D12 om. 31^{c} – 33. G2 om. from पो in 31^{c} up to स in 33^{b}. M1 reads 31^{cd} after 33^{ab}. —^{c}) D4 वचोभिर् (for तपोभिर्). Ś B1 D1–3.8 नियमैः; B3 D4.6 T2.3 विविधैः (for विबुधाः). —^{d}) Ś Ñ2 V1 B1 D1–3.8 अतोषयन् (for अपूजयन्).

32 D12.13 G2 om. 32 (cf. v.l. 31). —^{a}) Ś D8 देवानां स (for देवतानां). Ś Ñ V B D1–4.6.8 T2.3 G1 M1.2.5 हितार्थं तु (Ñ2 च) (for हितार्थाय). —^{b}) Ś Ñ V B D1–3.8 महातेजा; D4.6 T2.3 महात्मा स (for महात्मा वै). Ñ V B2–4 महाबलः (for पितामहः). —^{cd}) D9 तुष्ट; G1 सार्धम् (for सर्वा). D4 विबुधान्सर्वान् (for देवताः सर्वा). Ś B1 D1–4.8 परि- (for इदं). D9 सर्वं (for तुष्टो). D10.11 transp. सर्वा and तुष्टो. D1–3 बृहद्; D6 T2.3 तदा (for महद्). —For 32^{cd}, Ñ V B2–4 subst.:

1865* उवाच वचनं तत्र ब्रह्मा लोकपितामहः।
शृण्वन्तु देवताः सर्वा मयोक्तं सुमहद्वचः।

[(l. 1) B3 transp. तत्र and ब्रह्मा. B4 तास्तु (for लोक-).]

33 D12.13 om. 33; G2 om. up to स in 33^{b} (for both, cf. v.l. 31). —^{a}) Ś B1 D1–3.8 लोकेषु; G1 त्रीन्लोकान् (by transp.) (for लोकांस्त्रीन्). —^{b}) B2 देव-; D9 सर्व- (for सर्वे). Ś B1 D1.2.8 ये भूता (D2 भूता वै) भयवर्जिताः; D3 भूता भयविवर्जिताः. —After 33^{ab}, M1 reads 31^{cd}. —D4 om. 33^{cd}. M1 reads 33^{cd} twice. —^{c}) D10.11 Ck.t प्रभृता; G1 प्रापिता; M1 (both times).3 व्यापृता (for प्रावृता). —^{d}) D6 T2.3 शाश्वताः. —For 33^{cd}, Ś B1 D1–3.8 G (ed.) subst.:

1866* भयार्तास्ते पुनरिह भविष्यन्त्येव राक्षसाः।

[Ś1 [इ]व; B1 [इ]ति; D1 ह; D2 [इ]ह; D3 हि (for [ए]व). G (ed.) विचरिष्यंति (for भविष्यन्त्येव).]

34 D13 om. 34 (cf. v.l. 31). —^{a}) D6 T1 G M5 Ck च (for तु). Ś B1 D1–4.8.12 अथ देवैः; Ñ V B2–4 D6

प्रसन्नस्तु महादेवो देवानेतद्वचोऽब्रवीत् ।
उत्पत्स्यति हितार्थं वो नारी रक्षःक्षयावहा ॥ ३५

एषा देवैः प्रयुक्ता तु क्षुद्यथा दानवान्पुरा ।
भक्षयिष्यति नः सीता राक्षसघ्नी सरावणान् ॥ ३६

रावणस्यापनीतेन दुर्विनीतस्य दुर्मतेः ।
अयं निष्टानको घोरः शोकेन समभिप्लुतः ॥ ३७

तं न पश्यामहे लोके यो नः शरणदो भवेत् ।
राघवेणोपसृष्टानां कालेनेव युगक्षये ॥ ३८

इतीव सर्वा रजनीचरस्त्रियः
परस्परं संपरिरभ्य बाहुभिः ।
विषेदुरार्तातिभयाभिपीडिता
विनेदुरुच्चैश्च तदा सुदारुणम् ॥ ३९

G. 6. 74. 42
B. 6. 94. 41
L. 6. 73. 42

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्व्यशीतितमः सर्गः ॥ ८२ ॥

T2.3 ततो देवैः (for दैवतैस्तु). —b) Ñ2 तदा (for सर्वैश्). Ś D1.6.8.12 T2.3 इंद्र- ; Ñ V1.2 B3.4 शक्र- ; B1 D2–4 सेंद्र- (for चेन्द्र-). B2 शतक्रतु- (for सर्वैश्चेन्द्र-). —V3 damaged from 34c up to प्रसन्न in 35a. —c) Ś B1 D1–4.8.12 वृषकेतुस्. —d) D3 देव- (for महा-). D9–11 प्रतोषितः .

35 D13 om. 35 (cf. v.l. 31). V3 damaged up to प्रसन्न in a (cf. v.l. 34). —a) Ś B1 D1–4.8.12 T2.3 महातेजा; B3 तदा देवस् (for महादेवो). —b) G1 एत-द्देवान् (by transp.). Ś Ñ V B D1–4.8.12 रुद्रो(Ñ1 ततो; Ñ2 V B2–4 तुष्टो) देवानुवाच ह. —cd) B1 D2 [अ]भयार्थं (for हितार्थं). G1 च (for वो). Ś Ñ V B2 D1.3.4.8.12 उत्पत्स्यतेभयार्थं वो; B3 उत्पत्स्यतेक्ष(*sup. lin.* also as in B2)यार्थं वो (for c). D5.9 रक्षोभयावहा. Ś D8.12 नरो रक्षःक्षयावहः ; D4 नारी वार्या भयावहा (for d). B4 उत्पत्स्यते भयार्तार्था नारायणक्रमावहा.

36 V3 D13 om. 36 (for D13, cf. v.l. 31). —a) B1 सैषा दैव- (for एषा देवैः). M5 हि (for तु). —b) B1 दानवान्सर्वथा क्षुधा; D6 T2.3 क्षयं नेष्यति दानवान्. —For 36ab, Ś D1–4.8.12 subst. :

1867* सैष देवप्रयुक्तस्तु दानवानां यथा क्षुधा।

[D1–4 सैषा and -प्रयुक्ता (for सैष and -प्रयुक्तस् respy.). D4 हि; D12 च (for तु). Ś2 D8.12 क्रुधा; D4 क्षयं (for क्षुधा).];

whereas Ñ V1.2 B2–4 G (ed.) subst. :

1868* सैषा देवैः प्रसृष्टा तु क्षुधिता जनकात्मजा।

[G (ed.) दैव- (for देवैः). Ñ1(m. also) प्रयुक्ता (for प्रसृष्टा). B4 च (for तु). Ñ2 देवैः प्रसृष्टा सैषा तु (for the prior half). B3(*sup. lin.* also as above) क्षुभिता; B4 क्रुधिता (for क्षुधिता).]

—c) B3(*sup. lin.* also as in text) वै (for नः). Ś B1 D1–4.8–12 सर्वान् (for सीता). —d) M5 रक्षोघ्नी च (for राक्षसघ्नी). Ś B1 D1–4.8.12 राक्षसा(D3 नैरृता)न्सह-रावणान् ; Ñ V1.2 B2–4 रावणं राक्षसैः सह. ❀ Cg : असच्छ-ब्दापेक्षया सरावणानित्युक्तिः . ❀

37 a) V2 [अ]पनीतस्य; D6.7.9.13 T2.3 G1 M1.2 [अ]विनीतेन; Cr.m.t as in text (for [अ]पनीतेन). —b) B3(*sup. lin.*; orig. as in text) दुर्विनीतेन; D4 दुर्वृत्तस्य च (for दुर्विनीतस्य). —B3 reads c in marg. —c) B2 निस्त्राणको; D6 T2.3 निर्वाणदो (for निष्टानको). —V3 damaged from को घोरः up to लो in 38a. D13 मेवः (for घोरः). Ś D8.12 अयमिष्टक्षयकरः ; B3 अद्यानिष्टक्षयकरः(sic) ; D4 जीवितांतकरो घोरः. —d) D9 समुपागतः (for समभिप्लुतः). Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 शोको नः(Ś D8.12 °कोयं; B2 °कौघः) समुपागतः(D13 °पस्थितः).

38 V3 damaged up to लो in a (cf. v.l. 37). —a) Ś V1 B1 D1–3.8.12.13 न तं (by transp.) (for तं न). ❀ Cg: पश्यामहे इत्यात्मनेपदमार्षम् . ❀ —b) M1.2 योद्य नः शरणं भवेत्. —c) D1 रावणेन (sic) (for राघवेण). —d) D2.3.7.13 [ए]व (for [इ]व). D1 प्रजाः (for युग-). —After 38, D4–7.9–11 S ins. :

1869* नास्ति नः शरणं कश्चिद्भये महति तिष्ठताम्।
दवाग्निवेष्टितानां हि करेणूनां यथा वने।
प्राप्तकालं कृतं तेन पौलस्त्येन महात्मना।
यत एव भयं दृष्टं तमेव शरणं गतः।

[D4 om. l. 1. —(l. 1) D9–11 किंचिद् (for कश्चिद्). —(l. 2) D4.6.9.10 G1 M1.2 दावाग्नि- . D7 वै (for हि). M5 दवाग्निना परीतानां (for the prior half). —(l. 3) D6 येन (sic) (for तेन). D4 विषण्णेन; Cr.m.g.k.t as above (for पौलस्त्येन). M5 दुरात्मना.]

39 a) B3.4 D6 T2.3 इत्येव (for इतीव). Ś D8.12 इती(Ś2 °त्ये)व शोकाद्रुदती(D8 °तीं[sic]) वरस्त्रियः ; B1 D1–4.13 इतीव (B1 अतीव; D4 इति स्म) सर्वे रजनीचरास्तदा. —b) Ś D8.12 वै; D1 ते; D4 om.; D13 तान् (for सं-). D5.6 T1 G3 -परिगृह्य (!for -परिरभ्य). B3 परस्परं वक्षसि बाहुभिर्हताः . —c) D7 G2 विलेपुर् (for विषेदुर्). D5.7 T1 G3 M3 आर्ता भयभार- ; G2 M1.2 आर्ताश्च(G3 M3 °र्ताति-) भयाति- . —d) M1.2 तु (for च). G3 तथा (for तदा). —For 39cd, Ś B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 subst. :

८३

G. 6. 75. 1
B. 6. 95. 1
L. 6. 74. 1

आर्तानां राक्षसीनां तु लङ्कायां वै कुले कुले ।
रावणः करुणं शब्दं शुश्राव परिदेवितम् ॥ १
स तु दीर्घं विनिश्वस्य मुहूर्तं ध्यानमास्थितः ।
बभूव परमक्रुद्धो रावणो भीमदर्शनः ॥ २
संदश्य दशनैरोष्ठं क्रोधसंरक्तलोचनः ।
राक्षसैरपि दुर्दर्शः कालाग्निरिव मूर्छितः ॥ ३
उवाच च समीपस्थान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः ।
भयाव्यक्तकथांस्तत्र निर्दहन्निव चक्षुषा ॥ ४

1870* भृशं विनेदुर्भयशोककर्शिता
जजल्पुरुच्चैश्च वचः सुदारुणम् ।

[(l. 1) D4 विलेपुर् (for विनेदुर्). D13 भृश- (for भय-). Ś B1 D8.12 -कर्षिता; D6 T2.3 -पीडिता; D13 -सादिता (for -कर्शिता). —(l. 2) D4 जजल्पतुश्चैव (sic) (for जजल्पुरुच्चैश्च).]
—Thereafter T2.3 cont. :

1871* रामं वने कामसहस्ररूपं
वृद्धा कराली वनिता विरूपा ।
प्रकामिता शूर्पणखा कथं हा
विनाशनायैव निशाचराणाम् ।

[(l. 1) T3 -समान- (for -सहस्र-).]
—For 39^{cd}, Ñ V B2-4 subst. :

1872* विनेदुरुच्चैर्वदनैर्विचेतसो
महास्वनाः क्रान्तसुदारुणं वचः ।

[V3 damaged up to महास्व in l. 2. —(l. 2) B3 दुराश्रयाः (for महास्वनाः).]

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 V3 D6 om.; Ñ V1 B1.3.4 D2.4.13 लंका°. —After Kāṇḍa name, D13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś D8.12 परिदेवनं; Ñ V3 राक्षस(Ñ1 नगर)स्त्रीविलापः ; V1.2 B2-4 स्त्रीविलापः ; B1 D3 राक्षसीविलापः ; D1.2 राक्षसविलापः ; D4 राक्षसपरिदेवनं; D13 युद्धनिर्याणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 B2 D2.4.8.12.13 om. ; Ś2 V1 73 ; Ñ2 77 ; V2 74 ; B1.3.4 70 ; D1 76 ; D3 78 ; D5-7.10.11 T1 G M3.5 95 ; D9 71 ; T2 98 ; T3 102 ; M1.2 96. —After colophon, G M2 conclude with श्रीरामाय नमः ; M3 with श्रीरामाय नमः । चतुर्दश्यां मूलबलवधः प्रलापश्च; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः .

83

1 ^{a}) Ñ1 V D4 राक्षसानां. Ñ B2 D4.5.13 T1 G1.3 च (for तु). Ś B1 D1-3.6.8.12 T2.3 रक्षसां तेषां(D2 चैव) (for राक्षसीनां तु). —^{b}) G1 राक्षसानां (for लङ्कायां वै). Ś B1 D1-4.6.8.12.13 T2.3 व्यथितानां (D4 लंकायां वै; D6 T2.3 राक्षसीनां; D13 रुदतीनां) गृहे गृहे; Ñ V B2-4 राक्षसा (Ñ1 V राक्षसी; Ñ2 रुदंती)नां तु (Ñ1 V2.3 B2.4 च) वेश्मसु; G (ed.) रक्षसां च गृहे गृहे. —^{c}) Ś Ñ V B D1-3.8.12.13 सर्वं; G1 वाक्यं; G2 स्त्रीणां (for शब्दं). —^{d}) D1 परिवेदितं (meta.). —After 1, Ś Ñ2 V1 B1.4 D1-4.6.8.12 T2.3 (Ś B1 D1-4.8.12 repeating after 1876*; V1 B4 repeating after 8) ins. ; while Ñ1 V2.3 B2.3 ins. after 8:

1873* स्वबलं क्षयितं दृष्ट्वा समग्रं ससुतं रणे ।
सुतान्भ्रातॄन्विनिहताञ्शक्रतुल्यपराक्रमान् ।

[(l. 1) Ñ1 V1(second time).2.3 स (for स्व-). Ś2 D1-4.6.8.12 T2.3 (Ś2 D3.8.12 both times; D1.2 first time ; D4 second time) क्षपितं; Ñ1 V1(second time).2.3 B2.3 व्यथितं; B4 D1 (both second time) निहतं (for क्षयितं). D1 om. (hapl. ?) समग्रं in second occurrence. D4 (first time) असुरं; D4 (second time) सोसुरं; D12(both times) सुसुतं (for ससुतं). Ñ1 V B2-4 (V1 B4 second time) तुमुलं लोमहर्षणं; V1(first time) G (ed.) सामात्यं(G[ed.] समग्रं) ससुहृद्गणं (for the post. half). —(l. 2) Ś Ñ1 V1.3 B D1-4.6.8.12 T2.3 (Ś V1 B1.4 D1-3.8.12 second time ; D4 first time) तथा; V1 D4(second time) यथा; B1 D1-3 (all first time) सर्वान् (for सुतान्). Ś B1 D1-3.8.12(all second time) वीरान्; V1(first time) च तान् (for भ्रातॄन्). B4 (first time) च विविधान् (for विनिहताञ्). Ś B1 D1-3.8.12 (all second time) राक्षसानंतकोपमान् (for the post. half).]

2 V3 mostly damaged for ^{a}. —^{a}) D7.13 विनिःश्वस्य. Ś B1 D1-4.8.12 स(B1 सु-) दीर्घमथ निः(D2 नि)श्वस्य; Ñ V1.2 B2-4 दीर्घमुष्णं च(Ñ2 वि-) निः(Ñ1 V2 नि)श्वस्य; D6 T2.3 स दीर्घमुष्णं नि(D6 निः)श्वस्य. —^{c}) B1.4 D1.4 परमः (for परम-). —^{d}) Ś D2.3.8.12.13 राक्षसो (for रावणो). D1.3 भीमविक्रमः .

3 V3 om. 3. V1 om. 3^{ab}. —^{a}) Ś D8.12 दशनेनौष्ठं; D1-3 दशनैरोष्ठान्. —D12 om. 3^{c} – 4^{b}. —^{c}) Ñ B2-4 दुष्प्रेक्ष्यः ; V1.2 D13 दुःप्रेक्ष्यः ; D5-7 T2.3 दुर्धर्षः (for दुर्दर्शः). Ś B1 D1-4.8 राक्षसेंद्रः सुदुर्धर्षः . —^{d}) D9-11 मूर्तिमान् (for मूर्छितः).

4 D12 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś Ñ V B4 D3 स; D6 वचः (hypm.) (for च). —^{b}) D13 राक्षसाधिपः. —^{c}) Ñ V1.2 D7 भयत्य(D7 °यात्य)क्त- ; D6 भयादव्यक्त- (hypm.); G2 भियाव्यक्त- (for भयाव्यक्त-). V2 -कथांस्ते तु (sic); D5-7 T1 G2.3 M3 Cv.r.m*p*.g.k.t

महोदरं महापार्श्वं विरूपाक्षं च राक्षसम् ।
शीघ्रं वदत सैन्यानि निर्यातेति ममाज्ञया ॥ ५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते भयार्दिताः ।
चोदयामासुरव्यग्रान्राक्षसांस्तान्नृपाज्ञया ॥ ६
ते तु सर्वे तथेत्युक्त्वा राक्षसा घोरदर्शनाः ।
कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे रावणाभिमुखा ययुः ॥ ७
प्रतिपूज्य यथान्यायं रावणं ते महारथाः ।
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणः ॥ ८
अथोवाच प्रहस्यैतान्रावणः क्रोधमूर्छितः ।
महोदरमहापार्श्वौ विरूपाक्षं च राक्षसम् ॥ ९
अद्य बाणैर्धनुर्मुक्तैर्युगान्तादित्यसंनिभैः ।
राघवं लक्ष्मणं चैव नेष्यामि यमसादनम् ॥ १०
खरस्य कुम्भकर्णस्य प्रहस्तेन्द्रजितोस्तथा ।
करिष्यामि प्रतीकारमद्य शत्रुवधादहम् ॥ ११

G. 6. 75. 13
B. 6. 95. 11
L. 6. 74. 13

-कथस्तत्र; Cr*p*.m as in text (for -कथांस्तत्र). Ś Ñ1 (marg. also) B1 D1–3.8.12 T2.3 भया(D1.12 °य)सक्तानिदं तत्र; V3 B2–4 भयत्य(B4 °यात्त्य)क्तकथ(B3 [after corr. *sec. m.*] °थां)स्तत्र; D4 भयासंक्रंदितं तत्र; D9 भयासक्तकथस्तत्र; D10.11 Ck.t क्रोधाव्यक्तकथस्तत्र; D13 संभ्रमादक्तवदनो; M5 कालाग्निरिव संक्रुद्धो.

5 ^{a}) Ñ1 V B2–4 मत्तो(B2.3 दो)न्मत्तौ महावीर्यौ (B3 °रौ); Ñ2 D13 अकंपनं पिशाचं च; D4.6 T2.3 युद्धोन्मत्तं च(D4 स्व-) मत्तं च; G1 M Cg महोदरमहापार्श्वौ. ❀ Cg: इमौ महोदरमहापार्श्वौ सचिवौ। पूर्वहतौ तु मत्तप्रमत्तापरपर्यायौ रावणभ्रातरौ. ❀ —^{b}) B3 तु (for च). M4 दुर्धरं (for राक्षसम्). —After 5^{ab}, D13 ins.:

1874* प्रजङ्घं स्थूलजङ्घं च हस्तिकर्णं चतुर्मुखम्।
विद्युज्जिह्वं महामायं सिंहवक्त्रं सुराष्ट्रकम्।

—^{c}) Ś B1.3.4 D1–3.8.12 रक्षांसि (for सैन्यानि). D6 नर्दंत गच्छध्वं; D13 हि दश रक्षांसि (for वदत सैन्यानि). —^{d}) B4 निर्यांतु ते (for निर्यातेति). D5 M1.3.5 मदाज्ञया; Cg as in text (for ममाज्ञया).

6 ^{b}) Ś B1.3 D2.8.13 भयातुराः; D4 °श्रिताः; D7 G1.2 °कुलाः; D12 भयांतराः (for भयार्दिताः). —After 6^{ab}, D4 ins.:

1875* मन्दं च चक्रुर्निर्याणमव्यग्रा व्यथिता अपि।

—^{cd}) Ś D1.3.8 नोदयामासुर्; V1 B1 D13 देशया°; G2 रोचया° (for चोदयामासुर्). Ś Ñ1 B2.4 D2.6.8.12.13 T2 अव्यग्रा (for अव्यग्रान्). Ś D8.12.13 T2 राक्षसास् (for राक्षसांस्). Ś D8.12 ते तदाज्ञया; D7.13 G1.2 M1.2 रावणाज्ञया (for तान्नृपा°). D4 चोदयामास सोद्वेगान्निर्यातेति पुनः पुनः.

7 D7 transp. 7 and 8. —^{a}) Ñ2 हि (for तु). D2 सर्वं (for सर्वे). —^{b}) D7.9–11 भीम- (for घोर-). —^{c}) Ś D1.2.8.12 हृष्टा (for सर्वे). —^{d}) V3 D5.9–11 ते रणाभिमुखा; B4 रावणाभिमुखं; D4.7 T1 G2.3 M3 रणायाभिमुखा (for रावणा°). D13 राक्षसास्तु विनिर्ययुः.

8 D7 transp. 7 and 8. —^{a}) Ś D1.8.12 अभिपूज्य; Ñ2 प्रतिगृह्य; D13 ते संपूज्य (for प्रतिपूज्य). D2.8 T2.3 यथान्याय्यं; M1.2 महात्मानं (for यथान्यायं). —^{b}) Ś D8.12.13 तु; D7 G2 तं (for ते). V1 महाबलाः; D4.5 T1 G3 M3 निशाचराः; D13 महायशाः (for महारथाः). —^{d}) D13 तस्थुर् (for भर्तुर्). —After 8, Ñ1 V2.3 B2.3 ins., while V1 B4 repeat 1873*.

9 ^{a}) D9–11 Ct ततोवाच; Cg as in text (for अथोवाच). Ś Ñ V B D1–4.8.12 महातेजा (for प्रहस्यैतान्). —^{b}) M1.2 राक्षसान् (for रावणः). —D13 om. 9^{c} – 11^{b}. —^{c}) Ś B1 D8.12 महोदरं महाकायं(B1 °पार्श्वं); Ñ V B2–4 मत्तो(B2.3 °दो)न्मत्तौ महावीर्यौ(B3 °रौ); D4.6 T2.3 युद्धोन्मत्तं च मत्तं च; Cr महोदरमहापार्श्वौ (as in text). —^{d}) D9 विरूपा***क्षसं. —After 9, Ś Ñ V B D1–4.6.8.12 T2.3 ins.:

1876* शीघ्रमापूर्य वाद्यानि निर्गच्छत ममाज्ञया।
रामलक्ष्मणसुग्रीवान्हत्वा प्रतिनिवर्तत।

[(l. 1) B1 D2.4.6 T2.3 वाद्यंतु; B2 आहत्य (for आपूर्य). Ś D8.12 शीघ्रं निशाचराः सर्वे; D1.3 वाद्यंतामाशु वाद्यानि (for the prior half). B1.3 D1–4.6 T2.3 निर्गच्छंतु. —D6 T2.3 om. l. 2. —(l. 2) Ñ2 V1.2 B4 प्रतिनिवर्तथ; V3 D4 °निवर्तय (for °निवर्तत).]

—Thereafter Ś B1 D1–4.8.12 repeat 1873*.

10 D13 om. 10 (cf. v.l. 9). B4 om. 10^{ab}. D6 reads 10^{ab} (except अद्य बाणै) in marg. —^{a}) B3 विनिर्मुक्तैर् (for धनुर्मुक्तैर्). D4 रावणिं च विनिर्मुक्तैर् (sic). —^{b}) D6 -तेजसैः (for -संनिभैः). V3 B1 युगांताग्निसमप्रभैः; D4 युगाग्निरिव सप्रभैः. —^{c}) D12 लक्ष्मणं राघवं (by transp.). Ś B1.3 D1–4.8.12 चोभौ (for चैव). —Ś D8.12 om. 10^{d} – 11^{a}. —^{d}) Ñ1 V B2.4 नयामि; D1–4 नयिष्ये (for नेष्यामि).

11 D13 om. 11^{ab} (cf. v.l. 9). Ś D8.12 om. 11^{a} (cf. v.l. 10). —^{b}) V3 B1–3 D2–4.6.7(before corr. as in text).10.11 -[इं]द्रजितस्. D2 M5 तदा; D5 T1 G3 युधि; D9 यथा (for तथा). —^{cd}) Ś B1 D1–4.8.12 उद्ध(Ś B1 D8.12 °त्त)रिष्ये क्षयकरस् (for ^{c}). D6 T2.3 शत्रोर्वधाद् (for शत्रुवधाद्). D4 महाशक्तिधरो ह्यहं (for ^{d}). D13 उद्धरिष्ये परिक्लिष्टाद्राघवस्य बलादहं.

G. 6. 75. 14
B. 6. 95. 12
L. 6. 74. 14

नैवान्तरिक्षं न दिशो न नद्यो नापि सागरः ।
प्रकाशत्वं गमिष्यन्ति मद्बाणजलदावृताः ॥ १२
अद्य वानरयूथानां तानि यूथानि भागशः ।
धनुःसमुद्रादुद्भूतैर्मथिष्यामि शरोर्मिभिः ॥ १३
व्याकोशपद्मवक्त्राणि पद्मकेसरवर्चसाम् ।
अद्य यूथतटाकानि गजवत्प्रमथाम्यहम् ॥ १४
सशरैरद्य वदनैः संख्ये वानरयूथपाः ।
मण्डयिष्यन्ति वसुधां सनालैरिव पङ्कजैः ॥ १५
अद्य युद्धप्रचण्डानां हरीणां द्रुमयोधिनाम् ।
मुक्तेनैकेषुणा युद्धे भेत्स्यामि च शतंशतम् ॥ १६
हतो भर्ता हतो भ्राता यासां च तनया हताः ।
वधेनाद्य रिपोस्तासां करोम्यस्रप्रमार्जनम् ॥ १७

12 V3 om. 12^{ab}. —^{a}) M1.2 च (for [ए]व). Ñ V1.2 D4 [अं]तरीक्षं. B3 marg. ; D13 नैव द्यौर् (for न दिशो). —^{b}) V3 B1 D3.7.10.11 G1.2 M1.2 च द्यौर् ; D4 नभो (for नद्यो). Ñ2 B2.4 च (for [अ]पि). Ś Ñ1 B3 D4 च द्यौर्न च; D1 द्यौरपि न; D2 M5 द्यौर्नापि च; D12 च द्यौ नैव; D13 सूर्यो न च (for नद्यो नापि). Ś(Ś2 moth-eaten) Ñ V1.2 B2-4 D1-3.5-12 T G3 M5 सागराः . —^{c}) Ś D1.3.4.8.12.13 प्रकाशतां (for प्रकाशत्वं). Ñ V B2.4 प्रकाशा हि भविष्यंति; B1 प्रकाशमागमिष्यंति; B3 सुप्रकाशा भविष्यंति. —^{d}) Ś D8.12 बाणजालैर्मया वृताः ; Ñ V B2-4 मम बाणव्रजै(Ñ2 V1 °गणै)र्वृताः; B1 D1-4 बाणजालैर्वृ(D1.3 °लव्रृ; D2 °लाव्रृ)ता मया(D4 मम).

13 Ś1 om. 13–16. —^{a}) Ś2 Ñ2 V B3 D1-4.6-12 T G1.2 M1.2.5 -मुख्यानां; D13 -यूथानि (for -यूथानां). —^{b}) Ñ V1.2 B2-4 D4 वृंदानि (for यूथानि). —After 13^{ab}, D4-7.9-11 S ins. :

1877* धनुषा शरजालेन वधिष्यामि पतत्रिणा।
अद्य वानरसैन्यानि रथेन पवनौजसा।

[(l. 1) D6 T2.3 धनुषः (for धनुषा). D5 T1 G3 धनुर्मुक्तैर्महावेगैर् (for the prior half). G1 सुदारुणं; Cv.t as above (for पतत्रिणा). D4.5 T1 G2.3 M3.5 Cr.m विधमिष्यामि पत्रिणा(D5 T1 G3 °भिः ; G2 शक्तिभिः) (for the post. half). —(l. 2) D4 अथ (for अद्य). T2.3 परमौजसा (for पवनौजसा). D4 वीरौ तौ रामलक्ष्मणौ (for the post. half).] —D6 om. 13^{cd}. V3 damaged for 13^{cd} (except र्मिभिः). —^{c}) Ś2 उ**र् (moth-eaten) ; T1 G1.3 M1.2.5 उद्धृतैर् ; G2 उद्वृत्तैर् (for उद्भूतैर्). —^{d}) Ś2 B1 D1-5.8.12.13 विधमिष्ये(D1 °ष्येहं [hypm.]); B3 व्यथिष्यामि; D4 वधिष्यसि (sic) ; T2.3 M2 वधिष्यामि (for मथिष्यामि). Ś2 D8.12 महोर्मिभिः ; B1 शरांबुभिः ; B4 परोर्मिभिः ; D9 शरोत्तमैः (for शरोर्मिभिः).

14 Ś1 om. 14 (cf. v.l. 13). G3 om. $14–16^{b}$. —^{a}) Ś2 V2 B1 D2.4.6 आकाश-; B3 प्रकाश-; B4 व्याकोष-; D1.2 G1 M3 Cv.g आकोश- ; D8.12 आकाशे; D9 अशोक- ; T2.3 G2 व्याकोच- ; Cr.k.t as in text (for व्याकोश-). D3 -सम- (for -पद्म-). Ś2 Ñ1 V1 B D1-4.8.12 T3 -वक्त्राणां; D9 T1 -पत्राणि; D13 -पंकानां; T2 -पत्राणां; Cv.g.k.t as in text (for -वक्त्राणि). —^{b}) D13 शर- (for पद्म-). Ś2 D1-4.8.12 -किंजल्क-; Ñ V1.2 B2-4 D13 -केशर-; B1 -किंशुक- (for -केसर-). —^{c}) D6 कपि- (for अद्य). Ñ2 V B2-4 D7.9 G2 M1.2 व्यूह- (D9 °ह्य; G2 °हं); Cm.k.t as in text (for यूथ-). Ś2 Ñ V B2-4 D1-4(before corr.).8.12 -तडागा(Ś2 D8.12 °का)नि; D4(after corr.) -तडागानां (for -तटाकानि). —^{d}) Ś2 Ñ V B D1-4.8.12 विगाहिष्ये गजेंद्रवत् . ❀ Cg : प्रमथामि प्रमथ्नामि श्नाभाव आर्षः ।; Ck.t प्रमथामि प्रमथिष्यामि(Ck °ष्यामीति यावत्). ❀

15 Ś1 G3 om. 15 (cf. v.l. 13 and 14). Ś2 B1 D1-3.8.12.13 om. 15. —^{a}) B3 अग्नि(*sup. lin.*)वदनैः. D4 सशरै रथसंघट्टैर् . —^{b}) D4 अथ; M2 सर्वे (for संख्ये). —^{c}) Ñ1 V2 मंडयंतु महात्मानः(V2 °नं); V1.3 मंडयंतु महीमेनां (V3 damaged from महीमेनां up to द्रु in 16^{b}); B2.3 मंडयंतु स्वमात्मानं(B3 रणे भूमिं).
—After 15, Ñ1 ins. :

1878* रम्यमायोधनसरो मद्बाणशतछेदितैः।

16 Ś1 om. 16 (cf. v.l. 13). G3 om. 16^{ab} (cf. v.l. 14). V3 damaged up to द्रु in ^{b} (cf. v.l. 15). —^{a}) D1.4 अथ (for अद्य). Ś2 D8.10-12 यूथ- (for युद्ध-). D13 व्यूहानि सर्वाणि; G1 प्रचंडयुद्धानां (for युद्धप्रचण्डानां). —^{c}) D1.5 [इ]षुणा (subm.) (for [ए]केषुणा). B2 निःशंकिणेषुणा (sic). Ś2 B4 D8.12 संख्ये; B1 D1-3 सैन्यं; M1.3 संघे (for युद्धे). D13 प्रयुक्तो रक्षसां संख्ये. —^{d}) Ñ V B D1.6 T2.3 निर्भेत्स्यामि; D4 निर्मथ्नामि; D8.12 नियोत्स्यामि; D13 हनिष्यामि; M1.2 भेत्स्यामि द्वि- (for भेत्स्यामि च). D1 संयुगे (subm.) (for शतं शतम्). Ś2 नियो** ** *तं (damaged) ; D2.3 निर्विभेत्स्यामि संयुगे.

17 ^{a}) D13 हतपुत्रो (for हतो भर्ता). D5 अहो (with hiatus) (for second हतो). Ñ V B D1-4.7 G2 transp. भर्ता and भ्राता. D9-11 हतो भ्राता च येषां वै. —^{b}) D9-11 M1.2 येषां (for यासां). Ś1 B2 D8-12 तनयो हतः . D13 येन मे तत्समाहितः . —B3 om. $17^{c}–18^{b}$. —^{c}) D8.12 [अ]स्य (for [अ]द्य). —V3 damaged after रि in रिपोस् up to 18^{a}. Ñ2 V1.2 B1.2 D9-11 M1.2 तेषां (for तासां). D13 विनिपात्य रिपोस्तस्य. —^{d}) Ñ V1.2 B2.4 D5.6.9-11 T2.3 M1.2 [अ]श्रु-; T1 G M3.5 [आ]स्र- (for [अ]स्र-). Ś B1 D1-4.8.12.13 करिष्येश्रु- (for करोम्यस्र-).

अथ मद्बाणनिर्भिन्नैः प्रकीर्णैर्गतचेतनैः ।
करोमि वानरैर्युद्धे यत्नावेक्ष्यतलां महीम् ॥ १८
अद्य गोमायवो गृध्रा ये च मांसाशिनोऽपरे ।
सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामि शत्रुमांसैः शरार्दितैः ॥ १९
कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रमानीयतां धनुः ।
अनुप्रयान्तु मां युद्धे येऽवशिष्टा निशाचराः ॥ २०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा महापार्श्वोऽब्रवीद्वचः ।
बलाध्यक्षान्स्थितांस्तत्र बलं संत्वर्यतामिति ॥ २१
बलाध्यक्षास्तु संरब्धा राक्षसांस्तान्गृहाद्गृहात् ।
चोदयन्तः परिययुर्लङ्कां लघुपराक्रमाः ॥ २२
ततो मुहूर्तान्निष्पेतू राक्षसा भीमविक्रमाः ।
नर्दन्तो भीमवदना नानाप्रहरणैर्भुजैः ॥ २३
असिभिः पट्टसैः शूलैर्गदाभिर्मुसलैर्हलैः ।
शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्भिः कूटमुद्गरैः ॥ २४

G. 6. 75. 25
B. 6. 95. 25
L. 6. 74. 25

18 B3 om. 18^{ab}; V3 damaged up to ^{a} (for both, cf. v.l. 17). —^{a}) M5 -बाहु- (for -बाण-). —^{b}) Ś B1 D2.4.8.12 विकीर्णैर्; D3 विवर्णैर्; D9–11 G1 प्रस्तीर्णैर् (for प्रकीर्णैर्). Ś D8.12 गतजीवितैः; Ñ V B2.4 गाढवेदनैः (for गतचेतनैः). D1 विकीर्णो रनचेतनैः (sic). —For 18^{ab}, D13 subst.:

1879* अद्य बाणविभिन्नाङ्गैः प्रकीर्णयन्त्रकेतनैः ।

—V3 om. 18^{cd}. —^{c}) Ś B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 करिष्ये (for करोमि). —D9 om. (hapl.) 18^{d} – 20^{c}. —^{d}) Ś D8.12 प्रच्छन्नैक-; D1–3 यत्नान्वेष्य-; M1.2 यत्नान्वेक्ष्य-; Cg.k.t as in text (for यत्नावेक्ष्य-). Ñ1 V1 B2.3 यत्नान्वेक्ष्यां (Ñ1 °ष्यां) वसुंधरां; Ñ2 संछन्नां च वसुंधरां; V2 B1 D4 परिछिन्नां महीमिमां; B4 यत्नगम्यां वसुंधरां; D13 सर्वां तां निःप्रभां महीं.

19 D9 om. 19 (cf. v.l. 18). —^{a}) Ś D8.12 ये च (for गृध्रा). B3 D6.13 T2.3 गोमायुगृध्रा ये (B3 D13 °ध्राश्च); D10.11 काकाश्च गृध्राश्च. —^{b}) Ś B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 ये चान्ये पिशिताशनाः (D13 मांसभोजिनः). —^{c}) V तान्सर्वान् (by transp.); D7 सर्वांश्च (for सर्वांस्तांस्). —^{d}) Ś1 शरद्युतैः (sic); Ś2 Ñ1 D8.12 शराचितैः; B1 शरोक्षितैः; D4 सशोणितैः; D7 G2 M3 शरार्पितैः; D8 शराद्युतैः; D10.11 शराहतैः; D13 शरोद्धृतैः (for शरार्दितैः). D1.2 क्षिप्रमानीयतां धनुः (= 20^{b}).

20 D9 om. 20^{abc} (cf. v.l. 18). V3 om. 20. —^{a}) Ś D8.12 कल्पं (Ś °ल्प्यं)तां; B2 युज्यतां; D1.2.4.6.11 कल्पतां; Cg as in text (for कल्प्यतां). Ś D8.12 रथाः; D4 रथं (sic) (for रथः). D3 श्रीमान् (for शीघ्रं). —^{b}) D4 (marg.) शीघ्रम्; D13 प्रियम् (for क्षिप्रम्). B1 D1.2 असिः (for धनुः). Ñ V1.2 B2–4 G (ed.) योधाः सज्जीभवंतु वः (Ñ1 च; V2 B4 नः; G [ed.] मे). —^{c}) Ś D8.12 प्र (D8.12 आ)यांतु ते च मे; Ñ1 V1.2 B D1–4 अनु- (Ñ1 V1.2 °न्वा)यांतु च मां (D1 मे); Ñ2 आयांतु तुरगाः; D13 अथायांतश्च मा (sic); M1.2 अनुयास्यंतु मां (for अनुप्रयान्तु मां). Ñ V1.2 B2–4 शीघ्रं; D7 G2 M3 सर्वे (for युद्धे). —^{d}) Ñ1 B4 D1.7 M5 च शिष्टा; B2 च शेषा; B3 च शिष्ट-; D3.9–11 [ऽ]त्र शिष्टा; D6 T2.3 G3 [ऽ]वशेषा; D13 G1.2 विशिष्टा (for ऽवशिष्टा).

21 ^{b}) Ñ V B2–4 विरूपाक्षो (for महापार्श्वो). Ś D1.8.12 इदं (for वचः). D4.6 T2.3 मत्तो वचनमब्रवीत्. —^{c}) M1.2 सर्वान् (for तत्र). Ś Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 बलाध्यक्षं स्थितं तत्र (D3 पार्श्वे). —^{d}) Ś Ñ1 D8.12 संनह्यताम्; V3 संश्रियताम्; B3 सांत्वयताम्; D3 संबध्यताम्; D6 संत्वरताम्; D13 संधार्यताम् (for संत्वर्यताम्). D2 क्षिप्रमानीयतामिति. —After 21, D7 G2 ins.:

1880* बलाध्यक्षास्तु तच्छ्रुत्वा महापार्श्वस्य भाषितम् ।

22 V3 om. 22. —^{a}) D7 T1 G2.3 तरसा; D9–11 संयुक्ता; M1.2 संक्रुद्धा; Cg as in text (for संरब्धा). Ś B1 D4.5.8.12.13 बलाध्यक्षस्तु संग्रामे (B1 D4 त्वरितो; D5 तरसा; D13 संभ्रांतो); Ñ V1.2 B2–4 त्वरितस्तु (Ñ2 V1 B3 °तं तु) बलाध्यक्षो; D1–3 बलाध्यक्षः स (D1 सं-) त्वरितो. —^{b}) D2.5.13 राक्षसानां (for राक्षसांस्तान्). Ś Ñ V1.2 B D2.3.7–13 T1 G3 गृहे गृहे; D4 गृहाद्गृहं; D5 स्वनं गृहे (for गृहाद्गृहात्). —D7 reads 22^{cd} in marg. —^{cd}) Ś D8.12 चोदयन्सं-परिययौ; Ñ V1.2 B2–4 G (ed.) संचोदयन् (Ñ1 °न्त्व)प (G [ed.] °न्परि)ययौ; B1 प्रेरयन्वै परिययौ; D1–4 नो (D4 चो)दयन्वै परिययौ (for ^{c}). Ś B1.2.4 D1–4.8.12 G1 -पराक्रमः. Ñ V1.2 B2 लंकायां लघुविक्रमः; M3 लंकायां तु महाबलाः (for ^{d}). D13 देशमातः पराक्रांतो लंकां प्राक्रोशत क्रमात् (sic).

23 ^{a}) D1 मूहूर्तमिष्टो तु (sic); D2.3.13 मुहूर्तान्निःपेत्. —^{b}) Ś D8.12 मंदविक्रमाः; Ñ2 B4 D5–7.9–11 T G M3.5 भीमदर्शनाः (for भीमविक्रमाः). —^{c}) Ñ1 V3 D7.9–11 G नदंतो; B2 गर्जंतो (for नर्दन्तो). Ñ V2.3 B2–4 नि (Ñ1 V2 नि)नदंतश्च (V3 damaged from नदं up to णा in ^{d} [see var.]); V1 [ऽ]तिप्रहृष्टाश्च; M1.2 भीतवदना (for भीमवदना). Ś D8.12 संप्र (Ś2 °नि)विष्टा विनिर्वृत्ताः B1 D1–4.13 संप्रहृष्टा (D4 °मत्ता) विनर्दंतो. —After 23^{c}, D4 reads erroneously (first time) 29^{b}–30^{c}. —^{d}) D2 भुवि (for भुजैः). Ñ V B2–4 नानाप्रहरणा (V3 damaged) युधाः.

24 B1 om. 24–25^{b}. M5 reads 24^{ab} twice. —^{a}) Ś1 D8.12 पाशासि (D12 °भि-); Ś2 चापासि-; D1–4 प्रासासि- (for असिभिः). Ś Ñ V B2–4 D1–4.6–13 पट्टिशैः (D8.12 °सैः) (for पट्टसैः). —^{b}) Ś D8 मुसुलैर्. Ś

G. 6. 75. 0
B. 6. 95. 26
L. 6. 74. 26

यष्टिभिर्विमलैश्चक्रैर्निशितैश्च परश्वधैः ।
भिण्डिपालैः शतघ्नीभिरन्यैश्चापि वरायुधैः ॥ २५
अथानयन्बलाध्यक्षाश्चत्वारो रावणाज्ञया ।
द्रुतं सूतसमायुक्तं युक्ताष्टतुरगं रथम् ॥ २६
आरुरोह रथं दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ।
रावणः सत्त्वगाम्भीर्याद्दारयन्निव मेदिनीम् ॥ २७

Ñ2 B3 D1–4.8.9.12 अपि; Ñ1 V B2 D13 तथा(V2 °दा); D5 T1 G3 शरैः ; G2 हुडैः ; M1.2 Cg हुलैः ; M5 भुजैः ; Ct as in text (for हलैः). B4 मुसलायुधैः ; G1 मुसलार्गलैः . ❀ Cv: वगुलैः द्विफलवक्त्राग्रैः. ❀ —^{c}) B3 शक्तिभिः सायकैश्चैव. —^{d}) B3 बहुभिः ; D13 राक्षसैः (for महद्भिः). D2 क्रूरमुद्गरैः . D4 अन्यैश्च विविधायुधैः .

25 Ñ V1.2 B om. 25^{ab} (for B1, cf. v.l. 24). Ś1 V3 D4 om. 25. —^{a}) Ś2 D1–3.6.8.12 ऋ(D6 मु)ष्टिभिर्. Ś2 D1.2.7–13 G2 विविधैश् ; D3 तोमरैश् ; G1 निशितैश् (for विमलैश्). D3 चापि; D13 उग्रैर् (for चक्रैर्). —^{b}) D3 विविधैश् ; G1 विमलैश् (for निशितैश्). D1.3.5.7.11.13 परश्वधैः ; G M1.3.5 परश्वथैः . —D9 om. 25^{cd}. —^{c}) Ñ V1.2 B D6 भिंदिपालैः ; D1 भिंडमालैः ; T भिंडिवालैः (for भिण्डिपालैः). —^{d}) Ś2 Ñ V1.2 B2–4 D8.12 अपि (for चापि). Ś2 Ñ V1.2 B1.2 D2.3.13 तथा(B1 °दा)युधैः ; B4 शतायुधैः ; D8.12 तथाविधैः (for वरायुधैः). D1 अन्यैश्च विविधायुधैः .

26 ^{a}) D5 T1 G3 बलाध्यक्षांश् ; G2 M3 Cg °ध्यक्षस् (for बलाध्यक्षाश्). Ś Ñ V B2–4 D1–3.8.12.13 आनयच्च (D1 °यंस्तं) बलाध्यक्षस्. —^{b}) Ś D8.12 तं रथं; Ñ V B D1–3 चतुरो; D6 T2.3 तद्रथं; D13 राक्षसान् ; G2 सर्वतो; M3 Cg सत्वरो (for चत्वारो). —After 26^{ab}, D7 K (ed.; within brackets) ins.:

1881* रथानां नियुतं साग्रं नागानां नियुतत्रयम् ।
अश्वानां षष्टिकोट्यस्तु खरोष्ट्राणां तथैव च ।
पदातयस्त्वसंख्याता जग्मुस्ते राजशासनात् ।
बलाध्यक्षाश्च संस्थाप्य राज्ञः सेनां पुरःस्थिताम् ।
एतस्मिन्नन्तरे सूतः स्थापयामास तं रथम् । [5]
दिव्यास्त्रवरसम्पन्नं नानालंकारभूषितम् ।
दिव्यवाजिसमायुक्तं दिव्यालंकारभूषितम् ।
नानायुधसमाकीर्णं किङ्किणीजालसंयुतम् ।
नानारत्नपरिक्षिप्तं रत्नस्तम्भैर्विराजितम् ।
जाम्बूनदमयैश्चैव सहस्रकलशैर्युतम् । [10]
तं दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे विस्मयं परमं गताः ।
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय रावणो राक्षसेश्वरः ।
कोटिसूर्यप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव पावकम् ।

[K (ed.) variants: (l. 4) बलाध्यक्षश्. —(l. 6) दिव्यास्त्रवर-. —om. (hapl.) l. 7. —(l. 10) वृतं (for युतम्).]

—^{c}) D4 भव्य-; G1 रथं (for द्रुतं). D12 सूतं; D13 सर्वं (for सूत-). Ñ2 -समाश्वस्तो (for -समायुक्तं). —^{d}) B4 युक्तं तु (for युक्ताष्ट-). D6 क्षणात् (for रथम्). Ś D8.12 -सु(D8.12 स)तुरंगमं. D4 उत्कृष्टतुरगान्वितं; D13 युक्तार्थं च तुरंगमैः. ❀ Cg : अथानयद्बलाध्यक्षः सत्वरो रावणाज्ञया। द्रुतं सूतसमायुक्तं युक्ताष्टतुरगं रथमिति पाठः. ❀ —After 26, Ñ V B2–4 (B3 only l. 1–3) ins.; while B3 cont. l. 4 and the prior half of l. 5 after 1883*:

1882* सुवर्णवेदिकायुक्तं रत्नैश्च समलंकृतम् ।
युक्तं वैदूर्यनालैश्च पताकाभिश्च शोभितम् ।
केतुना नवशीर्षेण काञ्चनेन विराजितम् ।
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
विराजन्राक्षसश्रेष्ठो धनेश इव पुष्पकम् । [5]

[(l. 1) V3 -वेदिकाभिश्च. —(l. 2) B2 -जालैश्; B3 -माल्यैश् (for -नालैश्). V2 सु- (for second च). B4 अलंकृतं (for च शोभितम्). —(l. 3) G (ed.) नरशीर्षेण. —(l. 4) B2 पांडरेण. —(l. 5) Ñ2 व्यराजद्; B3.4 रराज (for विराजन्).]

27 D13 transp. ^{a} and ^{c}. —^{a}) B1 D3 [अ]थ तं; M1.2 शुभं (for रथं). Ś Ñ1 V2.3 B1.2 D2.8.12 दीप्तं; D1.3 om.; T2.3 भीमं; M3 Cg भीमो (for दिव्यं). D5 T1 G3 शुभं हैमं; D6 स तं भीमं; D7.9–11 G2 तदा भीमं (D7 G2 °मो); G1 शुभं भीमं (for रथं दिव्यं). B3 तमारुरोह त्वरितो. —After 27^{a}, B3 ins.:

1883* रावणो युद्धदुर्मदः ।

—Thereafter B3 cont. l. 4 and the prior half of l. 5 of 1882*. —^{b}) Ś Ñ V B1–3 D3.7.8.12.13 दीप्यमानः (for दीप्यमानं). Ñ1 V2.3 D8 सुतेजसा; D13 च तेजसा (for स्वतेजसा). —After 27^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

1884* ततः प्रयातः सहसा राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ।
[T3 वृतैः.]

—^{c}) Ś T3 -गांभीर्यः ; B1 D4 -संपन्नो; Cm.g.t as in text (for -गाम्भीर्याद्). D13 तत्र चैव दशग्रीवो. —^{d}) Ś D8.12 कंपयन् ; Ñ V B3.4 D13 ना(V1 न)मयन् ; B1.2 D1–3 नादयन् ; D4.7.9 वारयन् ; D6 T2.3 निर्दहन् (for दारयन्). —After 27, D7 K (ed.; within brackets) ins.:

1885* ततश्चासीन्महानादस्तूर्याणां च ततस्ततः ।
मृदङ्गैः पटहैः शङ्खैः कलहैः सह रक्षसाम् ।
आगतो रक्षसां राजा छत्रचामरसंयुतः ।
सीतापहारी दुर्वृत्तो ब्रह्मघ्नो देवकण्टकः ।
योद्धुं रघुवरेणेति शुश्रुवे काहलध्वनिः । [5]
तेन नादेन महता पृथिवी समकम्पत ।
तं शब्दं सहसा श्रुत्वा वानरा दुद्रुवुर्भयात् ।
रावणस्तु महाबाहुः सचिवैः परिवारितः ।
आजगाम महातेजा विजयाय रणं प्रति ।

रावणेनाभ्यनुज्ञातौ महापार्श्वमहोदरौ ।
विरूपाक्षश्च दुर्धर्षो रथानारुरुहुस्तदा ॥ २८
ते तु हृष्टा विनर्दन्तो भिन्दन्त इव मेदिनीम् ।
नादं घोरं विमुञ्चन्तो निर्ययुर्जयकाङ्क्षिणः ॥ २९
ततो युद्धाय तेजस्वी रक्षोगणबलैर्वृतः ।
निर्ययावुद्यतधनुः कालान्तकयमोपमः ॥ ३०
ततः प्रजवनाश्वेन रथेन स महारथः ।
द्वारेण निर्ययौ तेन यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ३१
ततो नष्टप्रभः सूर्यो दिशश्च तिमिरावृताः ।
द्विजाश्च नेदुर्घोराश्च संचचाल च मेदिनी ॥ ३२
ववर्ष रुधिरं देवश्चस्खलुश्च तुरंगमाः ।
ध्वजाग्रे न्यपतद्गृध्रो विनेदुश्चाशिवं शिवाः ॥ ३३

G. 6. 75. 35
B. 6. 95. 44
L. 6. 74. 34

[K (ed.) variants : (l. 5) कलहध्वनिः . —(l. 9) जयाय विजयं (for विजयाय रणं).]

—After 27, D10.11 read 29^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

28 D3.5 om. (hapl.) $28–29^{b}$. M1.2 read $28–29^{b}$ twice. —^{a}) D4.6 T2.3 [अ]भ्यनुज्ञातो (for °ज्ञातौ). Ś D8.12 नादान्घोरान्विमुंचंतौ. —^{b}) Ñ V B2.4 मत्तो(B2 °दो)-न्मत्तौ निशाचरौ; B3 मदोन्मत्तौ महाबलौ; D4 युद्धोन्मत्तश्च राक्षसः ; D6 T2.3 युद्धोन्मत्तो महाबलः. —V3 om. $28^{c}–29^{b}$. —^{c}) Ñ1 तु दुर्धर्षो; D1 सुदुर्धर्षो; D4.6 T2.3 च मत्तश्च. —^{d}) Ñ1 तथा; D6 T2.3 त्रयः (for तदा). B4 रथमारुरुहे तथा; D4 रथमारुरुहुस्त्रयः . —For 28, D13 subst. :

1886* अकम्पनः पिशाचश्च विरूपाक्षो निशाचरः ।
रावणेनाभ्यनुज्ञाता रथानारुरुहुस्तदा ।

29 V3 D1.3.5 om. 29^{ab} (for V3 D3.5, cf. v.l. 28). M1.2 read $28–29^{b}$ twice. —^{a}) B3 [अ]ति- (for तु). Ś D8.12 तांस्तान् ; D2.4 दृष्ट्वा; G2 दृष्टा (for हृष्टा). Ś1 विनद्ंतो; V1 B2 D10.11.13 [अ]भिनर्दंतो; B3 D2 विमर्दंतो; T1 निनर्दंतो (for विनर्दन्तो). —D4 reads erroneously (first time) $29^{b}–30^{c}$ after 23^{c}. —After 29^{ab}, D13 erroneously repeats 1886* (except रुरुहुस्तदा). —D10.11 repeat 29^{cd} here (cf. v.l. 27). —^{c}) Ś D3.6.8.12 T2.3 नादान्घोरान् ; M1.2 (both both times) घोरान्नादान् (for नादं घोरं). B1 D1.2.4.13 नादान्घोरा (D1 °षा)न्विनर्दंतो. —^{d}) Ś B1 D3.8.12.13 T2.3 युद्धकांक्षिणः . —For 29^{cd}, Ñ V B2–4 subst. :

1887* निर्ययुः सहिता राज्ञा सर्वे संत्यक्तजीविताः ।

[B3 सहितो रक्षो (corrupt).]

—Then all the above MSS. cont. :

1888* स राक्षसमहाराजः कोटिभिरभिसंवृतः ।
दशभिर्हतशेषाभिर्निर्ययौ कम्पयन्महीम् ।

[(l. 1) Ñ1 V2 राक्षसैर् . Ñ1 V1 B3 म(V1 B3 -म)हातेजा (for °राजः). —B3 om. l. 2. —(l. 2) V2.3 कंपयन्निर्ययौ (by transp.).]

30 ^{a}) D6 रणे (for ततो). —^{b}) Ś1 B1 D2.4.6.8.12 T2.3 -समावृतः ; Ś2 Ñ V B2–4 D1.3.13 -समन्वितः (for -बलैर्वृतः). —Ś D8 om. $30^{c}–32^{b}$. V3 om. $30^{c}–31^{b}$. —^{c}) D12 रावणस्तत्र; D13 त्वरितः श्रीमान् (for उद्यतधनुः). —^{d}) D4 दशग्रीवो महाबलः ; D12 वीरो वै रावयन्महीं; D13 * * * तिमिरानलः .

31 Ś D8 om. 31 ; V3 om. 31^{ab} (for both, cf. v.l. 30). D12 om. $31–32^{b}$. D13 om. 31^{ab}. —^{a}) M1.2 तदा; G (ed.) अथ (for ततः). Ñ V1.2 B D1.3.7.10.11 T1 M1.2 प्रजविताश्वेन; D2.9 प्रव्रजिताश्वेन; D4 प्रतारिताश्वेन; D5 प्रज्वलिताश्वेन ; G3 प्रज * * श्वेन. —^{b}) B2 D3 सु(D3 च)महारथः ; D7 G1.2 स महाबलः . —^{c}) D7 प्रययौ (for निर्ययौ). —After 31, D13 ins. :

1889* पञ्च रथसहस्राणि राक्षसेन्द्रानुगामि तु ।
पञ्चत्रिंशत्सहस्राणि साग्रहाणां तु वाजिनाम् ।
मातंगानां ससज्जानि सपञ्चान्येकविंशतिः ।
गजाश्वरथसंकीर्णा राक्षसैर्मेदिनी कृता ।
तुरंगखुरविध्वस्तरथनेमिसमुद्धतः । [5]
आच्छादयन्महीं रेणुर्दिशः खं द्युमणिं तथा ।

32 Ś D8.12 om. 32^{ab} (for Ś D8, cf. v.l. 30 and for D12, cf. v.l. 31). D13 om. 32^{ab}. —^{a}) G1 बभौ; Cg.k as in text (for ततो). —^{b}) V3 विदिशास्तथा. —^{c}) D7 G1.2 विनेदुर् (for च नेदुर्). Ś1 प्रादुर्बभूवुर्मेघाश्च; Ś2 D8.12 पिद्धुर्यां तदा मेघाः ; Ñ V1.2 B D1–3 घोरं(B1 घीरा; D1 धीरं; D2 दीनं; D3 भीमं) विनेदुर्मेघाश्च; V3 घोरं जगर्जे मेघश्च; D12 शंखदुंदुभिघोषेण. —^{d}) D13 प्रचचाल. M3 [इ]व (for च). B2 वसुंधरा (for च मेदिनी). —After 32, D13 reads 35^{ab}.

33 D13 om. 33^{ab}. —^{a}) V3 B3 ववृषु ; G2 ववर्षुं (for ववर्ष). V3 B3 G2 देवाः . —^{b}) Ś D1–4.8.12 प्रास्खल-न्रथवाजिनः ; Ñ V B2–4 D5 T1 G M प्रा(V3 अ)स्खलं (D5 T1 G M चस्खलु)स्तुरगाः पथि; B1 च स्खलन्रथवाजिनः ; T3 संस्खलंश्च तुरंगमाः . —^{c}) Ñ B2.3 D6.13 T2.3 ध्वजे च; B1.4 D1–3 ध्वजेस्य (for ध्वजाग्रे). D6 T2.3 न्यपतन्गृध्रा. Ś1 चीचीति शारिका नेदुर् ; Ś2 D8.12 पक्षिणो मंद-(D8 °णोमंग)लं चक्रुर् ; V ध्वजमूर्ध्न्यपतद्गृध्रो. —^{d}) D9–11 M1.2 चाशिवाः शिवाः ; G2 अशिवाः शिवाः . T3 वायसैरनुनादिताः.

G. 6. 75. 36
B. 6. 95. 45
L. 6. 74. 35

नयनं चास्फुरद्वामं सव्यो बाहुरकम्पत ।
विवर्णवदनश्चासीत्किंचिदभ्रश्यत स्वरः ॥ ३४
ततो निष्पततो युद्धे दशग्रीवस्य रक्षसः ।
रणे निधनशंसीनि रूपाण्येतानि जज्ञिरे ॥ ३५
अन्तरिक्षात्पपातोल्का निर्घातसमनिस्वना ।
विनेदुरशिवं गृध्रा वायसैरनुनादिताः ॥ ३६
एतानचिन्तयन्घोरानुत्पातान्समुपस्थितान् ।
निर्ययौ रावणो मोहाद्वधार्थी कालचोदितः ॥ ३७
तेषां तु रथघोषेण राक्षसानां महात्मनाम् ।
वानराणामपि चमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत ॥ ३८
तेषां सुतुमुलं युद्धं बभूव कपिरक्षसाम् ।
अन्योन्यमाह्वयानानां क्रुद्धानां जयमिच्छताम् ॥ ३९
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः शरैः काञ्चनभूषणैः ।
वानराणामनीकेषु चकार कदनं महत् ॥ ४०

34 V3 om. 34^{ab}.—^{a}) B3 प्रास्फुरद्; T3 वास्फुरद् (for चास्फुरद्). Ś B1 D1–3.8.12.13 सव्यं (for वामं). —^{b}) D7.9–11 G1.2 M1.2.5 वामो (G1 °म-) (for सव्यो). Ñ1 वह्निश् (for बाहुर्). Ś2 Ñ B3.4 च कंपितः; D4 च कंपते (for अकम्पत). —^{c}) M1.2 विषण्ण- (for विवर्ण-). D13 -वदनं चास्य (for -वदनश्चासीत्). —^{d}) V3 B3 चाभ्रश्यत; D6 अभ्रसत (sic); G3 अभ्रंशित- (for अभ्रश्यत). D7.10.11 G2 स्वनः (for स्वरः). Ś Ñ V1.3 B1 D1–4.8.12 भग्नमनोरथः (V1 °नाभवत्); D9 प्रभ्रंशितस्वनः. B4 तत्किंचिच्चाभ्रमपते (sic); D13 गद्गदश्चाभवत्स्वनः.

35 V3 om. 35^{ab}. D13 reads 35^{ab} after 32. —^{a}) Ś B1 D1–4 तस्य; Ñ2 V1.2 B3.4 G2 तदा (for ततो). V1 D2.3 निःपततो; D6.7 T2.3 निष्क्रमतो (for निष्पततो). Ś D8.12 तस्य निष्क्रमतोतीव; D13 तस्य निर्गच्छतो योद्धुं. —^{c}) T2 -शब्देन (for -शंसीनी).

36 ^{a}) V3 D4.6.11.13 अंतरीक्षात्; B4 अंतरीक्षे (for °रिक्षात्). D3 पतंति (for पपात). —^{b}) Ñ1 V1.3 B2–4 निर्घाताश्; D8 निर्वात- (for निर्घात-). Ś V2 B1 D1.2.5–8.12.13 -समनिःस्वना; Ñ1 B3 चारुदर्शनाः; V1.3 B2.4 चोग्रनिस्वनाः; D3 -समनिस्वनाः (for -समनिस्वना). Ñ2 निर्घाताः पेतुरंबरात्; D4 निर्घातेन समन्विता. —V3 om. 36^{cd}. —^{c}) D5.7.9–11 T G M3 अशिवा (for अशिवं). Ñ V1.2 B2–4 चक्रवाकाश्च; D13 च वराकाशे (for अशिवं गृध्रा). Ś B1 D1–3.8.12 चीची (D3 वाचो) वाचो विनेदुश्च (Ś D8.12 °दुः खाद्); D4 चक्रवाका विनेदुश्च. —^{d}) Ś D8.12 अनुसंश्रिताः; Ñ V1 B D1.3.4 अनुमिश्रिताः; V2 D7.9–11 G2 अभिमिश्रिताः; D5 अनुवादिताः. D2 वायसा वटमाश्रिताः; D13 वायसाश्च ववाशिरे. —After 36, Ś B1.2.3 (marg.) D1–4.6.8.12.13 T2.3 ins.; Ñ2 V2 cont. after 1891*:

1890* शुष्काशनिः पपातोच्चैः प्रजज्वाल ननाद च ।
वेपथुः सहसा चास्य सर्वगात्रेष्वजायत ।

[(l. 1) Ś D8.12 शक्राशनिः; V2 वज्राशनिः; B3 D4 उल्काशनिः (for शुष्का°). —D4 om. l. 2. —(l. 2) V2 सर्वसैन्येषु जायते; D6 T2.3 गात्रेषु समवर्तत (for the post. half).]

—B2.3 cont.; Ñ V1.2 B4 ins. after 36:

1891* गृध्रचक्रं च बभ्राम तस्योपरि महात्मनः ।
अश्रूणि चास्य मुमुचुर्वाजिनो रथसंसदि ।

[(l. 1) B2 गृध्रचक्रश्च. B4 महास्वनं (for महात्मनः). —(l. 2) V2 B2.3 अस्त्राणि (for अश्रूणि).]

37 ^{a}) B1 D1–4.13 स तान् (for एतान्). B3 एव (for घोरान्). —^{b}) V3 damaged from त्पाता up to रावणो in ^{c}. B1 D1–4 अतिदारुणान्; D6.7.9–12 T3 समवस्थितान्; D13 इव दारुणान् (for समुपस्थितान्). B2 उत्पातान्तानुपस्थितान्; B3 तानुत्पातानवस्थितान्. —^{c}) D1–3 रावणो निर्ययौ (by transp.). D6 T2.3 [ऽ]मर्षाद् (for मोहाद्). —^{d}) Ś D8.12 आहवं; Ñ V B D1–4.9–11.13 वधार्थं; D5 T1 G3 M1.3 जयार्थी (for वधार्थी). V1.2 B1 D13 कालदेशितः; V3 सर्ववैरिणां; D1–3 कालनोदितः; D4 कालदर्शितः (for कालचोदितः).

38 B3 om. 38^{ab}. —^{a}) B2 तुरग- (for तु रथ-). Ś Ñ V B1.4 D1–4.8.12 -शब्देन (for -घोषेण). —^{b}) V3 B4 दुरात्मनां; G2 तरस्विनां (for महात्मनाम्). B1 D1–4 रक्षसां युद्धकांक्षिणां. —B1 om. 38^{c} – 39. —^{d}) M5 [अ]भिवर्तते. D4 युद्धायाभ्युपपद्यत.

39 B1 om. 39 (cf. v.l. 38). D10.11 om. 39^{ab}. —^{a}) Ñ1 V3 B2–4 सु (V3 स) तुमुलः; Ñ2 V1.2 तु तुमुलः; D2.5.7.9.12.13 T1 G M3.5 तु तुमुलं; D4 च तुमुलं (for सुतुमुलं). Ñ V B2–4 शब्दो (for युद्धं). —V3 damaged from ^{b} up to जयमि in ^{d}. —^{c}) Ñ1 आहूयमानां; Ñ2 मार्गमाणानां; D13 एवाह्वयतां; Cg.k.t as in text (for आह्वयानानां). B4 G1 अन्योन्याह्वयमानानां. ❀ Cg: आगमशासनस्यानित्यत्वान्मुगागमाभावः. ❀ —^{d}) D3 सर्वेषां; G1 युद्धार्थं (for क्रुद्धानां). Ś D2–4.6.8.12.13 T2.3 जयकांक्षिणां. D1 अन्योन्यजयकांक्षिणां. —After 39, Ś Ñ V B (B1 after 38^{ab} owing to om.) D1–4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 repeat here) ins. l. 1–42 of a long passage relegated to App. I (No. 39).

40 D13 om. 40^{ab}. —^{ab}) G2 अग्निशिखोपमैः (for काञ्चनभूषणैः). Ś Ñ V B D1–4.6.8.12 T2.3 स पुनः सूर्यसंकाशैरिषुभिर्मर्मभेदि (Ś2 D4 °वेधि) भिः. —After 40^{ab}, Ñ V B2–4 ins.:

निकृत्तशिरसः केचिद्रावणेन वलीमुखाः ।
निरुच्छ्वासा हताः केचित्केचित्पार्श्वेषु दारिताः ।
केचिद्विभिन्नशिरसः केचिच्चक्षुर्विवर्जिताः ॥ ४१

दशाननः क्रोधविवृत्तनेत्रो
यतो यतोऽभ्येति रथेन संख्ये ।
ततस्ततस्तस्य शरप्रवेगं
सोढुं न शेकुर्हरियूथपास्ते ॥ ४२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्र्यशीतितमः सर्गः ॥ ८३ ॥

G. 6. 75. ० B. 6. 95. 53 L. 6. 74. ०

1892* धूम्रं तथाष्टादशभिस्तारं च दशभिः पुनः ।
सुषेणं पञ्चविंशत्या अशीत्या गवयं पुनः ।
विद्ध्वा दधिमुखं चैव षष्ट्या बाणैरजिह्मगैः ।

[(l. 1) V शरैः (for पुनः). —(l. 2) V3 mostly damaged for l. 2. Note hiatus between the two halves. Ñ1 B4 ह्यशीत्या; V1.2 चाशीत्या (all to avoid hiatus) (for अशीत्या). Ñ V B4 तथा (for पुनः). —(l. 3) V1 दशमुखं. V3 खर- (for षष्ट्या).]

—c) Ś Ñ V B D1–4.6.8.12.13 T2.3 अनी(Ś1 °ने)कानि (for अनीकेषु). —d) Ś D1–3.6.8.12 T2.3 ममंथ; Ñ V B1.2.4 D4 ममर्द (for चकार). Ś Ñ V B1.2.4 D4.6.8.12 T2.3 परमाहवे (for कदनं महत्). B3 विममर्द महाहवे; D13 निर्मथ्य निशितैः शरैः. —After 40, D7 ins. l. 1 only of 1895*.

41 V3 damaged for 41ab except निकृत्त. —a) D7 केचिन्निकृंतशिरसो. —b) B2 बलीयसा (for वलीमुखाः). —After 41ab, D5–7.9–11 T1 G1.3 M ins.; G2 cont. after 1895*:

1893* केचिद्विच्छिन्नहृदयाः केचिच्छ्रोत्रविवर्जिताः ।

[G3 M5 विभिन्न- (for विच्छिन्न-). M1.2 transp. the post. half and 41d. D6 केचिच्छत्रुविनिर्जिताः; M1.2.5 केचिच्छ्रोत्रेषु दारिताः (for the post. half).]

—c) D13 निरुत्साहाद्; G2 निरुच्छ्वासं. V3 कृताः (for हताः). —After 41c, D6 ins.:

1894* केचित्पार्श्वेषु ताडिताः ।
विभिन्नशिरसः केचित्.

—d) Ñ1 B D13 G2 पार्श्वे वि- (for पार्श्वेषु). D4 T2.3 ताडिताः (for दारिताः). —e) D5 विच्छिन्न-; G2 विहीन- (for विभिन्न-). Ñ V B2–4 -हृदयाः (for -शिरसः). B1 D1–4.6.13 T2.3 विबा(B1 निर्बा)हवः कृताः केचित्; M1.2 विभिन्नशिरसः केचित्. —f) V3 damaged; D7.9–11.13 -विनाकृताः (for -विवर्जिताः). Ñ2 M1.2 केचिन्नेत्रेषु(Ñ2 °चक्षुषि) दारिताः. —For 41, Ś D8.12 subst.; Ñ V1.2 B1.3.4 D1–4.13 G2 subst. only l. 1 for 41ab and ins. l. 3 after 41; V3 D6.9 T2.3 ins. l. 3 only after 41; B2 ins. l. 1 after 41ab and l. 3 after 41; D7 ins. l. 1 only after 40:

1895* विभिन्नशिरसः केचिदपतन्त महीतले ।
निरुच्छ्वासाः कृताः केचित्पेतुश्चक्षुर्विवर्जिताः ।
भिन्नगात्राः शरैः केचिद्रावणेन बलीयसा ।

[(l. 1) Ñ1 V1.2 B1.3 G2 निकृत्त-; D7 निकृंत-; D13 निकृत्ताः (for विभिन्न-). B3 केचित्कबंधा निपेतुर् (for the prior half). —D12 om. (hapl.) from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 2. V2 B1 D1–3.13 न्यपतंत (for अपतन्त). Ñ V1 B2–4 D4.7 G2 निष्टनंतो(Ñ2 नष्टसंज्ञा; B2.4 निश्वसंतो; D4 पतंति च) मही गताः (for the post. half). —(l. 3) D9 छिन्न- (for भिन्न-). V1 कृताः (for शरैः). D13 तीक्ष्णैः (for केचिद्). Ñ2 विदारिताः; D1.2.4.6.9 T2.3 G2 वलीमुखाः; D3 प्लवंगमाः (for बलीयसा).]

—Thereafter Ñ V B2–4 D13 cont. 1896*; while D6 T2.3 cont. l. 1–2 only of 1896*.

42 a) G2 कोप- (for क्रोध-). M5 -लोचनो (for -नेत्रो). —b) D6 क्षणे क्षणे (for यतो यतो). D6 T2.3 संयुगे (for संख्ये). —c) D5 ततस्त**स्य (om. hapl.). —d) D4.5 T G1.3 M3 -पुंगवास्ते (for -यूथपास्ते). —For 42, Ś B1 D1–3.8.12 subst.; Ñ V B2–4 D13 cont. after 1895*; D6 T2.3 cont. only l. 1–2 after 1895*; while D4 ins. before 6.84.1:

1896* आकुलां वानरीं सेनां शरजालेन मोहिताम् ।
रावणः परमप्रीत्या ददर्श रुधिरोक्षिताम् ।
ततस्तु विद्रुताः सर्वे वानरा रावणार्दिताः ।
राघवं शरणं जग्मुः प्रजापतिमिवामराः ।

[(l. 1) Ñ2 वाहिनीं (for वानरीं). D13 शरजालैस्तु. —(l. 2) Ñ D3.4 परया (for परम-). —V3 damaged from the post. half up to राक्ष (see var.) in l. 3. Ñ V1.2 B2–4 D13 क्षतजोक्षितां. D4 रुधिरेण समुक्षितां (for the post. half). —(l. 3) Ñ V1.2 B D4.12.13 ते (for तु). Ñ V1.2 B D4 transp. विद्रुताः and वानरा. Ñ V (V3 damaged up to राक्ष) B2–4 D13 राक्षस- (for रावण-). —(l. 4) Ñ V B2–4 प्राप्ताः (for जग्मुः). Ñ V1.2 B2–4 D13 प्रजाः; B1 [अ]सुराः (for [अ]मराः).]

—Thereafter Ś B1 D1–4.8.12.13 cont.; while B3 cont. after 1899*:

८४

G. 6. 76. 1
B. 6. 96. 1
L. 6. 75. 1

तथा तैः कृत्तगात्रैस्तु दशग्रीवेण मार्गणैः ।
बभूव वसुधा तत्र प्रकीर्णा हरिभिर्वृता ॥ १
रावणस्याप्रसह्यं तं शरसंपातमेकतः ।
न शेकुः सहितुं दीप्तं पतंगा इव पावकम् ॥ २
तेऽर्दिता निशितैर्बाणैः क्रोशन्तो विप्रदुद्रुवुः ।
पावकार्चिःसमाविष्टा दह्यमाना यथा गजाः ॥ ३
प्लवंगानामनीकानि महाभ्राणीव मारुतः ।
स ययौ समरे तस्मिन्विधमन्रावणः शरैः ॥ ४

1897* विद्राव्य वानरान्सर्वान्हत्वा चैव सहस्रशः ।
कपिशोणितनिष्यन्दैश्चक्रे भूमिं सकर्दमाम् ।

[(l. 1) B1 D1–4.12.13 मुख्यान् (for सर्वान्). —(l. 2) D2 -संघैश्च; D3 -विस्यंदैश्. D13 -रक्तैश्च मेदोभिश् (for -शोणितनिष्यन्दैश्). D13 अकर्दमां.]

—Then D13 further cont. :

1898* कबन्धास्तत्र चोत्पेतुः पश्यन्तस्त्वशिरोऽक्षिभिः ।

—For 42, Ñ V B2–4 D13 subst.; D4 ins. after 42 :

1899* ततस्तु तं कालमिवापतन्तं
विक्षोभयन्तं हरिवाहिनीं ताम् ।
त्रेसुस्तदा ते हरयो निशम्य
मृगाधिपं क्षुद्रमृगा इवार्ताः ।

[(l. 1) D13 इतस्ततः (for ततस्तु तं). —(l. 2) D13 विद्रावयंतं (for विक्षोभयन्तं). D4 प्रसूदयंतं तु हरीन्नितांतं. —V3 damaged for l. 3–4. —(l. 3) B3 भीतास्; D13 त्रस्तास् (for त्रेसुस्). D4 विदुद्रुवुस् (for त्रेसुस्तदा). V1 निरीक्ष्य; D13 [ऽ]भिवीक्ष्य (for निशम्य). —(l. 4) D4 यथार्दिताः; D13 यथैव (for इवार्ताः).]

Colophon : B1 D1.3 om. —*Kāṇḍa name* : Ñ B3.4 D4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś D8.12 वानरत्रासनं; Ñ V B2–4 D4.13 रावणनिर्याणं; D2 वानरवित्रासः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 74; Ñ2 78; V2 75; B3 71; D5–7.10.11 T1 G M3.5 96; D9 72; T2 99; T3 103; M1.2 97. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

84

B1 D1.3 cont. the previous Sarga.

1 Before 1, D4 ins. 1896* and 1897*. —a) B2 अथ; D6 T2.3 तदा; Cg.k.t as in text (for तथा). Ś1 B1 विकृत-; Ś2 D1–3.8.12 विक्षत-; D4.13 तैः क्षत-; D7 तैः कृंत- (for तैः कृत्त-). D1.4 च (for तु). —b) Ś B1 D1–4.8.12 संयुगे (for मार्गणैः). —D4 om. 1cd. —c) Ś D8.12 वसुधा सकला तत्र; Ñ V B D1–3.13 वसुधा ववृधे (Ñ1 V2.3 ववृते; B1.3 D1–3 संवृता) तत्र. —d) Ś Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 प्रकीर्णैर्; G2 प्रस्तीर्णा (for प्रकीर्णा). Ñ2 B4 वृतैः; B1 D5.7.9–11 T1 G3 M3 तदा; D1–3.13 हतैः; D6 T2.3 युधि (for वृता). B3 हरियूथपैः (for हरिभिर्वृता). —After 1, Ñ V B4 ins.; Ś B1 D1–4.8.12.13 ins. l. 1 after 1 (D4 after 1ab owing to om.) and subst. l. 2 for 10cd and read before 2; B2 subst. for 10 and reads after 1 :

1900* ममन्थ च महाकायो वानरान्राक्षसाधिपः ।
युगान्तवातः सहसा प्रवृद्धः पर्वतानिव ।

[(l. 1) V3 damaged up to वानरा. Ś V1 D8.12 स ममंथ; Ñ2 B4 ममंथ स; D13 स प्रमथ्य (for ममन्थ च). B1 D2–4 -कायान् (for -कायो). Ś B1 D1–4.8.12.13 राक्षसेश्वरः. —V3 om. l. 2. —(l. 2) D1–4 प्रवृद्धान् (for प्रवृद्धः). Ś D1.2.4.8.12 क्षितिजान्; B1 क्रीडितान्; D3 किंशुकान् (for पर्वतान्). D13 प्रत्यवेक्ष्यन्नगानिव (for the post. half).]

2 Before 2, Ś B1 D1–4.8.12.13 read l. 2 of 1900*. —a) Ś2 D8.13 [अ]प्यसह्यं तं; B2 प्रसर्पंतं; B3 M1.2 [अ]प्रमेयं तं; D12 [अ]प्यसंहृतं (for [अ]प्रसह्यं तं). B1 D1 वानरास्तमसह्यं ते; D3 L (ed.) रावणात्त (L [ed.] °स्त्र)-मसह्यं तु (L [ed.] तं). —b) B4 D6 M5 -संघातम्; T2.3 -संतापम् (meta.); Cm as in text (for -संपातम्). Ś Ñ2 B1.4 D1–4.8.12 आगतं; V एव च (for एकतः). D13 सशरं तापमेव च. —c) Ś B1 D1–3.8.12.13 दीप्तं न शेकुः संसोढुं; Ñ V B2–4 D6 T2.3 सोढुं न शेकुः कपयः (D6 T2 संदीप्तं; T3 संदीप्ता); D4 न शेकुर्वानराः सोढुं. —d) D7.9–11 G1.2 M3.5 पतंगा (G1 °गो) ज्वलनं (D9 °ने) यथा.

3 V3 om. 3. —a) Ñ V1.2 B2–4 निर्भिन्ना; D2 M1.2 ते हता (for तेऽर्दिता). Ś D1.3.7.8.12 विशिखैर्; B1 marg.; D2.13 विविधैर् (for निशितैर्). D6 T2.3 अर्दितास्ते शरैस्तीक्ष्णैः. —c) D1.2.4.5.11.12 G1 -[अ]र्चि- (for -[अ]र्चिः-). —d) Ś D8.12 यथा खगाः; D1–4 वने यथा; G2 गजा इव (for यथा गजाः). Ñ V1.2 B D13 यथा नागा महाबले (B1 D13 °वने; B4 °रणे).

4 a) Ś Ñ B2.4 D2.5.7–9.13 M1.2 प्लवगानाम्; D3 प्लवमानानि (for प्लवंगानाम्). —c) Ś1 B1 D1–3 उवाह; Ś2 D8.12 उवास (sic); Ñ V D7.10.11 संययौ; D4 सुपर्णः; D6 T2.3 स (T2 ते [sic]) तदा (for स ययौ). —d) B3 विचरन् (for विधमन्). Ś B1 D1–3.8.12.13 निशितैः; G1 M5 राक्षसः (for रावणः). D4 वध्यमानः शितैः शरैः; D6 T2.3 रावणो व्यधमच्छरैः; G2 रावणो विधमञ्शरैः.

कदनं तरसा कृत्वा राक्षसेन्द्रो वनौकसाम् ।
आससाद ततो युद्धे राघवं त्वरितस्तदा ॥ ५
सुग्रीवस्तान्कपीन्दृष्ट्वा भग्नान्विद्रवतो रणे ।
गुल्मे सुषेणं निक्षिप्य चक्रे युद्धे द्रुतं मनः ॥ ६
आत्मनः सदृशं वीरं स तं निक्षिप्य वानरम् ।
सुग्रीवोऽभिमुखः शत्रुं प्रतस्थे पादपायुधः ॥ ७
पार्श्वतः पृष्ठतश्चास्य सर्वे यूथाधिपाः स्वयम् ।
अनुजह्रुर्महाशैलान्विविधांश्च महाद्रुमान् ॥ ८
स नदन्युधि सुग्रीवः स्वरेण महता महान् ।
पातयन्विविधांश्चान्याञ्जघानोत्तमराक्षसान् ॥ ९
ममर्द च महाकायो राक्षसान्वानरेश्वरः ।
युगान्तसमये वायुः प्रवृद्धानगमानिव ॥ १०
राक्षसानामनीकेषु शैलवर्षं ववर्ष ह ।
अश्मवर्षं यथा मेघः पक्षिसंघेषु कानने ॥ ११

G. 6. 76. 12
B. 6. 96. 11
L. 6. 75. 12

5 ^{a}) Ś $D_{8.12}$ गहनं समरे(D_{12} °हसा) चक्रे; B_1 D_{1-4} कदनं सहसा(D_2 स ह सं-) चक्रे. —^{b}) G_1 राक्षसोपि (for राक्षसेन्द्रो). —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12.13}$ आस($Ś_1$ $Ñ_2$ D_{13} °सि)सादयिपू रामं(D_{13} °पुर्युद्धे); D_4 शरं संधाय रामश्च; D_6 $T_{2.3}$ समासादयितुं युद्धे. —^{d}) D_6 $T_{2.3}$ ययौ (for तदा). Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ त्वरितो रावणो(D_4 °णं) ययौ(D_{13} °था); Ñ V B_{2-4} त्वरमाणस्तदा ययौ; $D_{7.9-11}$ त्वरितं राघवं रणे.

6 ^{a}) Ś Ñ V B_{2-4} $D_{8.12}$ G_1 हरीन् ; $M_{1.2}$ ततो (for कपीन्). —^{b}) $Ñ_1$ भयाद्. V_3 $D_{7.9-11}$ G_2 विद्रावितान् (for विद्रवतो). —After 6^{ab}, Ś $D_{1-3.8.12}$ ins.:

1901* यत्तं स्वसैन्यमालोक्य चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।

[D_1 ग्रस्तां; $D_{2.3}$ त्रस्तां. D_2 च (for स्व-). D_{1-3} -सेनाम् (for -सैन्यम्). D_2 चिकीर्षन् (for चिकीर्षुः). D_1 दुःकरं.]

—^{c}) V_3 B_2 निःक्षिप्य; B_1 निर्दिश्य; D_6 संक्षिप्य (for निक्षिप्य). —^{d}) $M_{1.2}$ योद्धुं (for युद्धे). D_4 $T_{2.3}$ transp. चक्रे and युद्धे. D_9 M_3 Cg [ऽ]द्भुतं (for द्रुतं). Ś V_2 B_1 $D_{1-3.6.8.12.13}$ युद्धे चक्रे ततो(D_6 दृढं; D_{13} तदा) मनः ; Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} युद्धं चक्रे महत्तदा.

7 Ś D_8 om. 7^{ab}. —^{a}) D_2 आत्मना. V_2 $B_{1.4}$ $D_{1.7}$ M वीरः (for वीरं). —^{b}) V_3 निःक्षिप्य. $Ñ_2$ D_7 G_1 वानरः ; D_6 $T_{2.3}$ मातुलं (for वानरम्). B_3 तं निरीक्ष्य स रावणं. —^{c}) Ñ V B_{2-4} $D_{2.10.11.13}$ -मुखं (for -मुखः). Ś D_{12} यांतं; $Ñ_2$ शत्रोः ; D_4 शत्रून् ; D_8 यातुं; D_{13} चात्र (for शत्रुं). —^{d}) D_{13} प्रययौ हरियूथपः .

8 V_3 om. 8^{ab}. —^{ab}) Ś $D_{8.12}$ कपयश् (for पृष्ठतश्). D_4 [अ]पि; D_6 M_{1-3}(before corr.) [ए]व; D_9 om. (subm.); D_{12} [अ]थ (for [अ]स्य). G_1 युद्ध- (for यूथ-). Ś B_1 $D_{2.3.8.12}$ भवन् (archaic); D_1 ययुः (for स्वयम्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{9-11} सर्वे(B_3 हरि-) यूथप(D_{9-11} वानर) यूथपाः (for ^{b}). D_{13} पृष्ठतश्चास्य हरयः सर्वथा यूथपा भवन् (archaic). —^{c}) Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ संप्रगृह्य; Ñ V B_{2-4} $D_{4.6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ G_2 M_5 अनुजग्मुर् ; Cg as in text (for अनुजह्रुर्). Ñ V B_{2-4} महात्मानं; B_1 महच्छैलान् ; D_4 महाशैलैर् (for °शैलान्). —^{d}) Ś $D_{2.3.8.12}$ प्र($D_{2.3}$ वि)-वृद्धांश्. $D_{2.7}$ G_2 $M_{1.2}$ महीरुहान् ; D_{9-11} वनस्पतीन् (for महाद्रुमान्). Ñ V B_{2-4} शालतालशिलायुधाः ; D_4 महावृक्षैश्च यूथपाः ; D_6 $T_{2.3}$ गृहीत्वा विविधान्द्रुमान् ; D_{13} वृक्षांश्चैव महीधरान्.

9 ^{a}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ $T_{2.3}$ विनदन्(D_4 °र्दन्) ; Ñ V B_{2-4} सोनदद् ; D_6 व्यनदद् ; D_7 उत्पाट्य; D_{9-11} ननर्द (for स नदन्). —^{b}) D_1 सुखेन (for स्वरेण). B_1 नदन् ; D_{13} तदा (for महान्). —^{c}) $D_{7.9-11}$ पोथयन् (for पातयन्). Ś $D_{8.12}$ विषमांश् ; Ñ V B D_{1-4} विधमंश् ; D_{13} विषमैश् (for विविधांश्). D_5 T_1 G_3 अन्याश् ; D_{13} चैव (for चान्याञ्). —^{d}) Ñ V $B_{2.3}$ तथैव; D_4 $G_{1.2}$ M_{1-3} जगाम; $D_{7.9-11}$ ममंथ (for जघान). D_4 स च (for [उ]-त्तम-). $M_{1.2}$ -तेजसा; Ck.t as in text (for -राक्षसान्). —After 9, Ś $Ñ_2$ $B_{1.4}$ $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ ins.; while B_3 ins. after the first occurrence of 10^{ab}:

1902* क्रोधसंरक्तनयनः कालान्तकयमोपमः ।

[D_6 $T_{2.3}$ क्रोधात् (for क्रोध-). G (ed.) प्रवृद्धः स्वेन तेजसा (for the post. half.).]

10 $Ñ_1$ consecutively repeats 10. For 10, B_2 subst. 1900* and reads after 1. $B_{3.4}$ consecutively repeat 10^{ab}. —^{a}) Ś $B_{1.3}$(second time) $D_{1-3.6.8.12}$ $T_{2.3}$ प्रममाथ; D_4 प्रममंथ; D_5 T_1 $G_{1.3}$ M ममंथ च; D_{13} पोथयत्स (for ममर्द च). B_3(second time) D_6 T महाकायान् ; G_2 महाघोरान्. $Ñ_1$(both times).$_2$ V B_4 (both times) ममंथ($Ñ_1$ °माथ) चरणैरन्यान् ; B_3 (first time) ममंथ चरणन्यासैः. —^{b}) D_1 वानरा-त्राक्षसेश्वरः(sic). —After 10^{ab}(first occurrence), B_3 ins. 1902*. —G (ed.) om. 10^{cd}. —For 10^{cd}, Ś B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ subst. l. 2 of 1900* and read before 2. —^{c}) $Ñ_1$(both times).$_2$ V $B_{3.4}$ युगांताग्निरिवो (B_3 °ग्निः पुरो)त्सृष्टः . —^{d}) V_2 प्रसिद्धान् ; D_7 प्रवृत्तान्. V_1 B_4 D_6 T_2 प्रवृद्धो नगमा(V_1 B_4 हि नगा)निव; B_3 प्रवृद्धः स्वेन तेजसा; G_1 प्रवृद्धस्त्वगमानिव; $M_{1.2}$ प्रवृद्धांश्च नगानिव.

11 ^{a}) Ś $D_{8.12}$ अनीकानि (for अनीकेषु). —^{b}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ शिलावर्षं(Ś $D_{8.12}$ °र्षैर्). $Ñ_1$ पपात (for ववर्ष). Ś B_1 $D_{1-3.6.8.12}$ $T_{2.3}$ सः ; V D_4 च; G_2 ह्य (for ह). D_{13} च वर्षयन् (for ववर्ष ह). —^{c}) $G_{1.2}$ -वर्षान् (for -वर्षं). D_4 G_3 महा- ; D_5 तथा (for यथा).

G. 6. 76. 13
B. 6. 96. 12
L. 6. 75. 13

कपिराजविमुक्तैस्तैः शैलवर्षैस्तु राक्षसाः ।
विकीर्णशिरसः पेतुर्निकृत्ता इव पर्वताः ॥ १२
अथ संक्षीयमाणेषु राक्षसेषु समन्ततः ।
सुग्रीवेण प्रभग्नेषु पतत्सु विनदत्सु च ॥ १३
विरूपाक्षः स्वकं नाम धन्वी विश्राव्य राक्षसः ।
रथादाप्लुत्य दुर्धर्षो गजस्कन्धमुपारुहत् ॥ १४
स तं द्विरदमारुह्य विरूपाक्षो महारथः ।
विनदन्भीमनिर्ह्रादं वानरानभ्यधावत ॥ १५
सुग्रीवे स शरान्घोरान्विससर्ज चमूमुखे ।
स्थापयामास चोद्विग्नान्राक्षसान्संप्रहर्षयन् ॥ १६
सोऽतिविद्धः शितैर्बाणैः कपीन्द्रस्तेन रक्षसा ।
चुक्रोध च महाक्रोधो वधे चास्य मनो दधे ॥ १७
ततः पादपमुद्धृत्य शूरः संप्रधने हरिः ।
अभिपत्य जघानास्य प्रमुखे तं महागजम् ॥ १८

Ś D_{8} मेघाः. —^{d}) D_{6} कपि- (for पक्षि-). B_{3} [इ]वोन्नतः (for कानने).

12 V_{3} om. 12. —^{a}) G_{1} शैल- (for कपि-). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ M_{5} -प्रमु(B_{4} $D_{2.4}$ °यु)क्तैस् (for -विमुक्तैस्). D_{1} तु (for तैः). D_{6} $T_{2.3}$ -विमुक्तेन. —^{b}) Ś V_{1} B $D_{1-4.8.12.13}$ शिलावर्षै(B_{4} D_{13} °वृक्षै)श्च(Ś $D_{2.8.12.13}$ °स्तु) ; $Ñ_{1}$ $D_{7.9}$ शैलवृक्षैस्तु($Ñ_{1}$ °श्च) ; $Ñ_{2}$ शैलैर्वृक्षैश्च; D_{6} $T_{2.3}$ शिलावर्षेण (for शैलवर्षैस्तु). —^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ विभिन्न- (for विकीर्ण-). D_{8} -शिरसा. —Ś $D_{8.12}$ om. $12^{d}-13^{c}$. —^{d}) Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} प्रकीर्णा; B_{1} $D_{1-3.7.9-11.13}$ विकीर्णा; D_{4} शतशः ; D_{5} विकृत्ता (for निकृत्ता). $M_{1.2}$ पादपाः (for पर्वताः). $Ñ_{1}$ D_{4} पर्वता इव (by transp.) (for इव पर्वताः). G_{2} वज्रकृत्ता इवाचलाः.

13 Ś $D_{8.12}$ om. 13^{abc} (cf. v.l. 12). —^{a}) B_{1} $D_{1-4.6.13}$ $T_{2.3}$ तेषु (for अथ). $Ñ_{2}$ प्रक्षीयमाणेषु; D_{5} T_{2} संक्षिप्यमाणेषु; D_{11} संक्षीयमाणे तु (sic); Cm.g.t as in text (for संक्षीयमाणेषु). —^{c}) B_{3} प्रमिन्नेषु (for प्रभग्नेषु). —^{d}) $D_{7.9-11}$ G_{1} नदत्सु (for पतत्सु). $D_{3.6}$ $T_{2.3}$ M_{3} निनदत्सु; $D_{7.9-11}$ च पतत्सु; $M_{1.2}$ च नदत्सु (for विनदत्सु). Ś $D_{8.12}$ पतंतो नेदुरेव च; Ñ V B_{2-4} प्रप(V_{3} damaged after प्रप up to स्व in 14^{a})तत्सु नदत्सु च; D_{13} नदंतोप्यपतन्भुवि.

14 V_{3} damaged up to स्व in 14^{a} (cf. v.l. 13). —^{a}) D_{4} स्वयं (for स्वकं). —^{b}) B_{3} वाचा; D_{13} कपिं (for धन्वी). D_{13} विद्राव्य (for विश्राव्य). $Ñ_{2}$ B_{4} संयुगे (for राक्षसः). —After 14^{ab}, Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ ins. a passage relegated to App. I (No. 50). —Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ om. 14^{cd}. For om. cf. l. 19 and 20 of App. I (No. 50).

15 ^{a}) V_{3} द्विपं सम्- ; B_{4} $D_{5.9-11}$ द्विपमथ (for द्विरदम्). Ś आस्थाय; G (ed.) आक्रम्य (for आरुह्य). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.7-13}$ G_{2} महाबलः ; T_{1} निशाचरः (for महारथः). —^{c}) $D_{7.9-11}$ ननर्द (for विनदन्). Ñ B_{2-4} $D_{2.3.6.13}$ $T_{2.3}$ G_{3} M_{5} -निर्ह्रादो(B_{4} M_{5} °दान्) (for -निर्ह्रादं). Ś B_{1} $D_{1.4.8.12}$ ह्यनदद्भीमनिर्ह्रादो(B_{1} °घोरो). —V_{3} damaged from 15^{d} up to सुग्रीवं तं in l. 1 of 1903*. —^{d}) Ś $D_{1-4.8.12}$ चाभ्यधावत; B_{1} चाभ्यवारयत् (for अभ्यधावत). —After 15, D_{13} repeats l. 13 of Appendix I (No. 50).

16 V_{3} damaged for 16 (cf. v.l. 15). —^{a}) D_{2} $M_{1.2}$ च (for स). Ś B_{1} $D_{1.3.8.12}$ सुग्रीवेथ; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{4} सुग्रीवाय; D_{6} T_{3} स सुग्रीवे (by transp.) (for सुग्रीवे स). G_{2} वीरो (for घोरान्). —^{b}) Ś B_{1} $D_{1-3.8.12}$ महाबलः ; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ निशाचरः (for चमूमुखे). —D_{5} om. (hapl.) $16^{c}-24^{b}$. —^{c}) B_{1} D_{4} पात(D_{4} छाद)यामास. Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} छादयामास सर्वांस्तान्. —^{d}) B_{1} च प्रहर्षयन् ; D_{9} om. (for संप्र°). —After 16, Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ ins. :

1903* सुग्रीवं तं विरूपाक्षः शरैराशीविषोपमैः ।
बहुशस्ताडयामास सर्वाङ्गेष्वरिमर्दनः ।

[V_{3} damaged for सुग्रीवं तं (cf. v.l. 15). —(l. 1) $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ D_{6} $T_{2.3}$ तु; D_{4} च (for तं). —(l. 2) Ñ V B_{2-4} बहुभिस्. Ñ V B संग्रामेषु (for सर्वाङ्गेषु). $Ñ_{2}$ [अ]रिमर्दनं; V_{3} विमर्दनः (for [अ]रि°).]

17 D_{5} om. 17 (cf. v.l. 16). G_{2} om. 17^{ab}. —^{a}) D_{13} [ऽ]पि; T_{1} $G_{1.3}$ $M_{3.5}$ तु (for ऽति-). Ś D_{12} $M_{1.2}$ शरैस्तीक्ष्णैः ; B_{1} $D_{1-4.8}$ शरैर्घोरैः ; D_{13} शरौघेण; M_{3} शतैर्बाणैः. —V_{3} om. $17^{c}-18$. —^{c}) $Ñ_{2}$ V_{2} $B_{1.2}$ D_{9-11} चुक्रोश; D_{13} चुकोप. $B_{1.4}$ D_{4} स (for च). Ś $Ñ_{2}$ V_{1} $B_{1.4}$ $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ महातेजा. —^{d}) T_{2} चक्रे (for वधे). B_{1} D_{7} वधे तस्य; T_{3} वधेनास्य(sic) (for वधे चास्य).

18 V_{3} D_{5} om. 18 (cf. v.l. 17 and 16 respy.). —^{ab}) D_{1} पर्वतम् (for पादपम्). Ś B_{1} $D_{1-3.12}$ उत्पाट्य; $D_{6.8.13}$ $T_{2.3}$ उद्यम्य (for उद्धृत्य). B_{1} सांक्रंदनो; $D_{1-3.8}$ संक्रंदनो; $D_{10.11}$ T_{1} G_{3} M_{5} Cg.k.t संप्रधनो; D_{13} संपोथयन् ; $M_{1.2}$ संनिदधे; M_{3} संप्रथमो; Cr as in text (for संप्रधने). D_{9} रिपोः. Ś D_{12} शत्रुसंक्रंदनो बली (for ^{b}). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{4} ततः स मुष्टिमुद्यम्य वज्रनिष्पेष(B_{3} °निष्पिष्ट)गौरवं. —^{c}) $B_{1.2}$ अभिपद्य(B_{2} °तन्) ; D_{4} (*sup. lin.*) उत्प्लुत्य च; D_{6} $T_{2.3}$ G_{2} अभिप्लुत्य (for अभिपत्य). Ś B_{1} $D_{2.4.6.8.12}$

स तु प्रहाराभिहतः सुग्रीवेण महागजः ।
अपासर्पद्धनुर्मात्रं निषसाद ननाद च ॥ १९
गजात्तु मथितात्तूर्णमपक्रम्य स वीर्यवान् ।
राक्षसोऽभिमुखः शत्रुं प्रत्युद्गम्य ततः कपिम् ॥ २०

आर्षभं चर्म खड्गं च प्रगृह्य लघुविक्रमः ।
भर्त्सयन्निव सुग्रीवमाससाद व्यवस्थितम् ॥ २१
स हि तस्याभिसंक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं शिलाम् ।
विरूपाक्षाय चिक्षेप सुग्रीवो जलदोपमाम् ॥ २२

G. 6. 76. 34
B. 6. 96. 22
L. 6. 75. 31

T2.3 [आ]स्तु (for [अ]स्य). —^{d}) D13 संमुखे. Ś D12 च; M3 तु (for तं). D4.8 प्रमुखेन; D6 T2.3 मुखे तस्य; Cg.k.t as in text (for प्रमुखे तं).

19 D5 om. 19 (cf. v.l. 16). D11 om. (hapl. ?) 19^{ab}. —^{a}) Ś B1 D8.12 स सं- ; Ñ V B2.3 D4 मुष्टि- ; D1 सुसं- ; D3 स सु- (for स तु). D13 चुक्रोध च महातेजाः . —^{b}) Ñ V B2.3 हरींद्रेण (for सुग्रीवेण). D8 महात्मना.

—After 19^{ab}, B3 ins. :

1904* विनदन्भीमनिर्ह्रादो मुखाच्छोणितमुद्वमन् ।

—Thereafter B3 cont. ; while Ñ V B2 D4 ins. after 19^{ab} :

1905* सुस्राव रुधिरं नष्टो जलं प्रस्रवणादिव ।

[D4 शुश्रुवे(sic) (for सुस्राव). Ñ2 B2 विस्रवणाद् ; V3 B3 प्रसरणाद् (for प्रस्रवणाद्).]

—^{c}) Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.12 अपसृत्य; D13 अपासर्प्य (for अपासर्पद्). —^{d}) B2.3 विषसाद ; D6 T2.3 पपात च; D13 ससाद च (for निषसाद). T2 ममार (for ननाद). Ś B1 D2.12 निपपात विदार(B1 निनाद; D2 विनाद)यन् ; D1.3.8 निपपातोत्वणं नदन् . —For 19, B4 subst. ; while Ñ V B2.3 ins. after 19 :

1906* महाप्रहाराभिहतो गजेन्द्रः स पपात ह ।

[V2 महाप्रहारान्निहतो (for the prior half). Ñ1 B3.4 च (for ह).]

20 Ś D5.12 om. 20 (for D5, cf. v.l. 16). —^{ab}) Ñ V B2–4 प्रपततस् ; D1–4.8.9 तु पतितात्(D2.9 °तस्) (for तु मथितात्). B1 L (ed.) द्विरदात्प(L [ed.] राजा तु प)तितस्तूर्णं (for ^{a}). B1 D1–4.8 अपाक्रामत्स (B1 D1 °त; D2 °त्सु-) ; T2.3 अभिक्रम्य स; M1.2 अवप्लुत्य स (for अपक्रम्य स). Ñ V B2–4 G (ed.) आप्लुत्य (Ñ2 V1 °तः) स(Ñ1 च) महाभुजः(G [ed.] °बलः) (for ^{b}). D13 स गजादाप्लुतस्तूर्णं प्रत्ययात्सहसानुगैः . —Ñ V B3.4 om. 20^{cd}. B2 transp. 20^{cd} (followed by 1907* and 1909*) and 21^{ab}. —For 20^{c} – 21^{b}, D4 subst. 1908*. —^{c}) M5 -हतः ; L (ed.) -मुखं (for -मुखः). B1.2 D1–3.8.13 क्रुद्धः (for शत्रुं). —^{d}) D9 समुद्गम्य (for प्रत्यु°). T1 G2 कपिः (for कपिम्). B2 D1–3.8 प्रत्यग(B2 °त्याग; D2 °त्युद्ग)च्छच्च(B2 D3 °त्स) तं कपिः (D2.3 °पिं) ; D13 प्रत्युपायान्महाकपिं. —After 20^{cd} (transp.), B2 ins. :

1907* सुग्रीवाय प्रचिक्षेप कालान्तकयमोपमः ।

—Thereafter B2 cont. 1909*.

21 D5 om. 21 (cf. v.l. 16). B2 transp. 20^{cd} (followed by 1907* and 1909*) and 21^{ab}. —^{a}) Ñ V B2–4 अभेद्यं; D13 राक्षसश् (for आर्षभं). D8 आकर्षय-न्वर्म खड्गं. —D9 om. (hapl.) 21^{b} – 22^{a}. —^{b}) Ś -विक्रमैः ; D1 -वीर्यवान् (for -विक्रमः). Ñ V B2–4 प्रागृह्णाद्र-जनीचरः . —For 20^{c} – 21^{b}, D4 subst. :

1908* रक्षश्चाभिमुखस्तूर्णं खड्गचर्मधरोऽसुरः ।
सुग्रीवमभिदुद्राव महेन्द्र इव पर्वतम् ।

—After 21^{ab}, Ñ V B3.4 ins. ; while B2 cont. after 1907* :

1909* तथैव च महाखड्गं चर्म चापतितं भुवि ।
जग्राह हरिशार्दूलः सुग्रीवो वानरर्षभः ।
ततस्तौ रोषसंतप्तौ नदन्तावभ्यधावताम् ।
उद्यतासिधरौ वीरौ युधि युद्धविशारदौ ।
दक्षिणं मण्डलं चोभौ त्वरया संपरीयतुः । [5]
अन्योन्यमभिसंरब्धौ परस्परजयैषिणौ ।
जघ्नतुश्च तदान्योन्यं पेततुश्च महीतले ।
उत्पेततुस्ततस्तूर्णं जघ्नतुश्च परस्परम् ।
भुजैश्चिक्षेपतुर्वीरावन्योन्यमपराजितौ ।

[(l. 1) B3 प्रपतितं (for चा°). —(l. 2) Ñ2 जगृहे (for जग्राह). Ñ2 वानराधिपः ; B2 वानरेश्वरः (for वानरर्षभः). —(l. 3) Ñ1 B2.3 नर्दंताव् (for नदन्ताव्). —(l. 4) V3 उभौ; B3 युद्धे (for युधि). —(l. 5) B2 त्वरयामास पार्श्वतः (for the post. half). —(l. 6) B3 -संवृद्धौ (for -संरब्धौ). —V3 om. l. 7–8. —(l. 7) Ñ2 V2 निजघ्नतुस् (for जघ्नतुश्च). —(l. 8) Ñ1 V2 तदा (for ततस्). B2 उत्पतंतस्तदा तूर्णं (sic); B3 उत्पत्य च ततस्तौ तु (for the prior half). —(l. 9) Ñ1 चिक्षिपतुर् (for चिक्षेपतुर्).]

—Ñ V B2–4 om. 21^{cd}. —^{d}) B1 D1–3.8 [आ]ततायिनं; D4 [अ]मितौजसं; D13 च सोपि तं; T1.3 G3 व्यवस्थितः ; G1 युधि स्थितं (for व्यवस्थितम्). Ś D12 समीयायाततायिनं.

22 D5 om. 22 (cf. v.l. 16). D9 om. 22^{a} (cf. v.l. 21). —^{a}) Ś B1 D1–3.6.8.12.13 T2.3 [ऽ]पि (for हि). D13 om. तस्याभि. Ś D1–3.8.12 [अ]थ; B1 [अ]ति- ; D6.7.10.11 T2.3 G1(*inf. lin.* as in text).2 M5 [अ]पि (for [अ]भि-). D8.10.11 संगृह्य. Ñ V B2–4 ततः परम-सं(V3 °स्परं)क्रुद्धः(B3 °गृह्य) ; D4 सुग्रीवश्चापि तेजस्वी. —^{b}) B3 D8 संक्रुद्धो (for प्रगृह्य). B1 D1–3.6–11 T G

G. 6. 76. 35
B. 6. 96. 23
L. 6. 75. 32

स तां शिलामापतन्तीं दृष्ट्वा राक्षसपुंगवः ।
अपक्रम्य सुविक्रान्तः खड्गेन प्राहरत्तदा ॥ २३
तेन खड्गेन संक्रुद्धः सुग्रीवस्य चमूमुखे ।
कवचं पातयामास स खड्गाभिहतोऽपतत् ॥ २४
स समुत्थाय पतितः कपिस्तस्य व्यसर्जयत् ।
तलप्रहारमशनेः समानं भीमनिस्वनम् ॥ २५
तलप्रहारं तद्रक्षः सुग्रीवेण समुद्यतम् ।
नैपुण्यान्मोचयित्वैनं मुष्टिनोरस्यताडयत् ॥ २६
ततस्तु संक्रुद्धतरः सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
मोक्षितं चात्मनो दृष्ट्वा प्रहारं तेन रक्षसा ॥ २७

M3.5 विपुलां (for महतीं). —^{c}) D6.9–11 T2.3 G2 M1.2.5 विरूपाक्षस्य. —^{d}) D4 विनद्यांबुदवन्मुहुः.

23 D5 om. 23 (cf. v.l. 16). —^{a}) B1 समायांतीं (for आपतन्तीं). Ñ V B2–4 तामापतंतीं वेगेन (V3 सहसा); D8 सा तां शिलामयीं * तां (sic); D13 तां शिलामापतंतीं तु; G1 स तां दृष्ट्वा चापतंतीं. —^{b}) G1 शिलां (for दृष्ट्वा). —^{c}) Ñ2 D8 अपाक्रमत्(D8 °म्य); B2 आक्रम्य च; D2 अपक्राम्य (for अपक्रम्य). Ś D12 तु; Ñ1 B1 D1.3.8.13 [आ]शु; M5 स (for सु-). B3 -संभ्रांतः; D1 निःक्रांतः (for -विक्रान्तः). D4 उत्प्लुत्य महावीरः (subm.). —^{d}) Ś1 दुःखेन (for खड्गेन). D4 [अ]भिजघान ह; D13 [अ]पहरत्तदा; M5 प्राहरच्च तां. —After 23, D6.7.9–11 S ins.:

1910* तेन खड्गप्रहारेण रक्षसा बलिना हतः।
मुहूर्तमभवद्वीरो विसंज्ञ इव वानरः।
स तदा सहसोत्पत्य राक्षसस्य महाहवे।
मुष्टिं संवर्त्य वेगेन पातयामास वक्षसि।
मुष्टिप्रहाराभिहतो विरूपाक्षो निशाचरः। [5]

[D6 om. l. 1. —(l. 2) D7 G2 दीनो; D9–11 भूमौ (for वीरो). —(l. 3) D9–11 T1 सहसा स तदा (by transp.). D6 T2.3 तदाहवे; M1.2 चमूमुखे (for महाहवे). —(l. 4) D6 T2.3 ताडयामास.]

24 D5 om. 24^{ab} (cf. v.l. 16). For 24–27, D4 subst. 1912*. —^{a}) Ś B1 D1–3.8.12.13 मोक्षेण; G2 घातेन (for खड्गेन). Ś D12 शस्त्राणां; Ñ1 B3 D1–3.8 संभ्रांतं(Ñ1 B3 °तः); D9 स क्रुद्धः (for संक्रुद्धः). V1 तत्प्रहारेण संक्रुद्धः. —^{b}) Ś D2.3.8.12 सुग्रीवं च; Ñ2 V1.2 B4 सुग्रीवस्तु; B1 सुग्रीवोथ; D1 स सुग्रीवं; D13 सुग्रीवोस्य (for सुग्रीवस्य). —^{c}) Ś Ñ1 D1–3.12 विह्वलं; D8 विकले (for कवचं). B4 D13 पाटयामास. —^{d}) D9–11 G2 M Cg.k.t पद्भ्याम्; Cr as in text (for स खड्ग-). Ś Ñ1 D1–3.8.12.13 पदा(Ś पदे; D12 पादे) चैन(D13 °व)मताडयत्; Ñ2 V B2.4 तं चैवापातयद्भुवि; B1 पदा चैनं समाहनत्; B3 D6 स तथैवा(D6 पादाभ्याम)पतद्भुवि.

25 For subst. in D4, see 1912*. D6 reads 25^{ab} in marg. —^{a}) M5 तत उत्थाय. B3 च कपिस् (for पतितः). D13 पतितः संमुखोत्थाय. —^{b}) B3 तलं; G (ed.) कपेस् (for कपिस्). M1.2 तस्मै (for तस्य). Ś1 व्यवर्जयत्; D12 विसर्जयन्. —D9 om. (hapl.?) 25^{c} – 26. —^{c}) Ś D1.12 अशनी-; D2.3.8 अशनि- (for अशनेः). —^{d}) Ś D12 -समं वै; Ñ V B D1–3.8 सदृशं (for समानं). Ś Ñ V1.2 B D3.6.8.12.13 -निःस्वनं. —After 25, Ñ V B2–4 D13 ins.:

1911* समवाप्य प्रहारं तं राक्षसात्स हरीश्वरः।
तलेनैव महावेगो विरूपाक्षमुपाद्रवत्।

[(l. 1) Ñ2 D13 तु (for तं). D13 हरिः प्रभुः (for हरीश्वरः). —(l. 2) D13 -क्रोधो (for -वेगो). D13 अभिद्रवत् (for उपा°).]

26 D9 om. 26 (cf. v.l. 25). For subst. in D4, see 1912*. V3 damaged from द्र in ^{a} up to मु in ^{b}. —^{a}) Ś B1 D1–3.8.12.13 तं (for तद्). —^{b}) Ś D12 समुद्धतं (for समुद्यतम्). —D1 om. 26^{c} – 27^{b}. —^{c}) D8 ते पुण्यान् (sic) (for नैपुण्यान्). Ś D12 प्रोज्जयित्वाथ; Ñ V B2–4 D2.3.8 G (ed.) मोक्षयित्वा तं(D2 स; D3.8 °त्वाथ; G [ed.] तु); B1 आक्रमित्वा तं; D13 मोचयामास; M1.2 मोक्षयित्वैनं. —^{d}) D3 तलेन (for मुष्टिना). V3 D10.11 ताडयत् (for [अ]ताडयत्).

27 D1 om. 27^{ab} (cf. v.l. 26). D6 T2.3 repeat 27^{ab} after 27. —^{a}) Ś Ñ D2.3.5.6(both times) T (T2.3: second time) G3 सु-; B1.2.4 D7.12 T2.3(both first time) M5 स; D8 च; G1 om. (for तु). D7 तु; G2 तं (for सं-). Ś D2.3.6.8.12 T2.3 (D6 T2.3 second time) -संरब्धतरः; B1 संबद्धतरः; M5 रक्षसा तेन. V ततः परमसंक्रुद्धः; D13 ततः क्रुद्धस्य वीरस्य. —^{b}) Ś B1 D2.3.6.8.12 T2.3 (D6 T2.3 second time) [ऽ]भवदाहवे; B3 वानराधिपः; M5 रक्षसाहतः (for वानरेश्वरः). —^{c}) D6 मोहितं; T2.3 M5 मोचितं (for मोक्षितं). Ś Ñ V B D2.3.8.13 आत्मानं(Ñ V B2–4 शिक्षया) मोक्षि(Ś D12 मूर्छि)तं दृष्ट्वा; D1 नैपुण्यान्मोक्षितं दृष्ट्वा; D13 आत्मानं मोक्षयामास. —^{d}) B1 D1–3.8 प्रहारात् (for प्रहारं). D12 तस्य (for तेन). Ś प्राहरत्तस्य रक्षसः; D13 प्राहरच्चापि राक्षसं. —For 24–27, D4 subst.:

1912* भग्नां वीक्ष्य शिलां कोपान्मुष्टिमुद्यम्य सोऽभ्यगात्।
असिना तं जघानाजौ मुष्टिना वानरेश्वरः।
मुष्टिप्रहाराभिहतः स रक्षो ह्यपतद्भुवि।
सहसोत्थाय सुग्रीवः पञ्चशीर्षमिवोरगम्।
बाहुमुद्यम्य वेगेन ह्यभिदुद्राव राक्षसम्। [5]
तलप्रहारं रक्षेन्द्रो वञ्चयामास बुद्धिमान्।
ततो वेगसमायुक्तो मुष्टिनाभ्यहनद्धरिम्।

—Then cont.:

स ददर्शान्तरं तस्य विरूपाक्षस्य वानरः ।
ततो न्यपातयत्क्रोधाच्छङ्खदेशे महातलम् ॥ २८

महेन्द्राशनिकल्पेन तलेनाभिहतः क्षितौ ।
पपात रुधिरक्लिन्नः शोणितं स समुद्वमन् ॥ २९

विवृत्तनयनं क्रोधात्सफेनरुधिराप्लुतम् ।
ददृशुस्ते विरूपाक्षं विरूपाक्षतरं कृतम् ॥ ३०

स्फुरन्तं परिवर्तन्तं पार्श्वेन रुधिरोक्षितम् ।
करुणं च विनर्दन्तं ददृशुः कपयो रिपुम् ॥ ३१

तथा तु तौ संयति संप्रयुक्तौ
तरस्विनौ वानरराक्षसानाम् ।
बलार्णवौ सस्वनतुः सुभीमं
महार्णवौ द्वाविव भिन्नवेलौ ॥ ३२

G. 6. 76. 0
B. 6. 96. 35
L. 6. 75. 41

1913* ताडितो मुष्टिना तेन सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
सहसा ह्युत्प्लुत्य बलवान्खड्गं तस्य बभञ्ज सः ।
रोषेणाभ्येत्य सुग्रीवो मुष्टिनाभ्यहनद्रिपुम् ।
ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधातेऽमितप्रभौ ।
तेजोयुक्ताविवादित्यौ प्रज्वलन्ताविवानलौ । [5]
सागराविव संक्रुद्धौ चलन्मूलाविवाचलौ ।
कम्पयन्तौ धरां नादैर्युयुधाते महायुधौ ।
वञ्चयित्वा विरूपाक्षो हरिश्रेष्ठं महाबलः ।
तलेन ताडयामास पवनानलसंनिभः ।
विह्वलं वानरं कृत्वा खड्गमादाय सुप्रभम् । [10]
भित्त्वा विद्रावयामास वानरं सोऽन्तकप्रभः ।

—After 27, Ś B1–3 (B3 in marg.) D1–3.8.12.13 ins. ; while D6 T2.3 ins. after the second occurrence of 27^{ab} :

1914* राक्षसश्चापि तं दृष्ट्वा प्रहारं घोरमुद्यतम् ।
असिनाभ्यवधीत्क्रुद्धो वानरान्पार्श्वतः स्थितान् ।

[(l. 1) Ś D12 हतं (for [अ]पि तं). B1.3 D2.3.13 तं प्रेक्ष्य; B2 तं मुक्त- ; D6 T2.3 सुग्रीवं; D8 कृत्वा स (for तं दृष्ट्वा). B2 -प्रहारं घोरदर्शनं; D6 T2.3 त्यक्त्वा भीमपराक्रमं; D8 प्रहारं तस्य तं वृथा (for the post. half). —(l. 2) B1.2 D1 [अ]भ्यहनत् ; D3 चावधीत् ; D6 T2.3 [अ]भ्यपतत् ; D8 हावधीत्; D13 [अ]भ्यद्रवत् (for [अ]भ्यवधीत्). D1 पर्वत- (for पार्श्वतः). B3 वानरेंद्रं महाबलं; D13 वानरं पार्श्वमास्थितं (for the post. half).]

28 V3 om. 28^{ab}. —^{a}) B1 D2.3.8 तु दृष्ट्वा (for ददर्श). Ś D12.13 स तं(D13 तु) दृष्ट्वा ततस्तस्य; D1 स तु दृष्ट्वा प्रहारं तस्य (hypm.) ; M1.2 ददर्शानंतरं तस्य. —^{c}) B1 D1–3.8.13 तलं (for ततो). D7.13 क्रुद्धः ; G1 कोपाच् (for क्रोधाच्). Ś D10–12 T2.3 M2 ततोन्यं पा(Ś D12 °लेनापा)तयत्क्रोधाच्(T2 °त्कोपाच्); Ñ V B2–4 ततोस्य पातयामास; D6 ततोस्य ताडयत्कोपाच्. —^{d}) Ś B1 D1–3.8.12 महाबलः ; D6.7.11 T1.2 G M महत्तलं (for महातलम्). D13 मुखदेशेतिदुःसहं. —For 28, D4 subst. :

1915* स तु लब्ध्वान्तरं तस्य सुग्रीवः सहसोत्थितः ।
तलेन ताडयामास राक्षसं सोऽप्यमर्षितः ।

29 ^{a}) D4 -तुल्येन (for -कल्पेन). —^{b}) D8 बलेन (for तलेन). Ś D2.8.12 निहतः ; Ñ V3 B3 [अ]भिहतं; D3 निहतं (for [अ]भिहतः). V3 भुवि. —^{c}) Ś V2 B1 D1–3.8.12 रुधिरं वेगात् ; Ñ V1.3 B2–4 निहतं रक्षः ; D4 राक्षसश्रेष्ठो; D9 रु * * * न्नः ; D13 वेगाद्रुधिरं (for रुधिरक्लिन्नः). —V3 damaged for 29^{d}–30^{a}. —^{d}) D12 श्रोत्रेभ्यः (for शोणितं). D5 om. (subm.); D9–11 M1.2 हि; M3 च (for स). D5.7.9–11.13 समुद्गिरन् ; M1.2 वमन्मुखात्. Ś D12 प्रसृतांगः स निर्वमन् ; Ñ V1 B2–4 शोणितं वि(B3 व्य)सृजन्मुखात् ; V2 B1 D1–3.8 स्रोतोभिः(D1 om. after भिः up to 30^{c}.) स विनिर्वमन् ; D4 मुखेन रुधिरं वमन्. —After 29, D5–7.9–11 S ins. :

1916* स्रोतोभ्यस्तु विरूपाक्षो जलं प्रस्रवणादिव ।

[T2 lacuna ; G2 सुस्राव च; Cr.m.g as above (for स्रोतोभ्यस्तु). D7 G2 मंदहृग्द्विरदो यथा; M1.2 जलं प्रस्रवणो यथा (for the post. half).]

30 D1 om. 30^{abc}; V3 damaged for 30^{a} (for both, cf. v.l. 29). —^{a}) D5 G3 विवृत्य (for विवृत्त-). B1 -वदनं; G1 -नयनः (for -नयनं). Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D2.3.8.12 मोहात् ; B2 दृष्ट्वा; D13 मूढं (for क्रोधात्). D4 विवृत्तरौद्रनयनं. —^{b}) Ñ V1.3 B2–4 वानरा; V2 B1 D5.6.9–11 T1.2 G3 M3 सफेनं (for सफेन-). Ñ1 V1 B1.3.4 D13 रुधिरप्लुतं; D9 रुधिराद्भुतं; G3 रुधिराद्धृतं (for -रुधिराप्लुतम्). D4 रुधिरेण परिप्लुतं. —V3 om. 30^{c}–31^{b}. —^{c}) Ñ1 D3.8 तं (for ते). —^{d}) D5 T1 G3 हतं (for कृतम्). Ś B1 D1–3.8.12 विरूपाक्षवधा(B1 °क्षं बला)त्कृतं; D4 वानराः पर्वतोपमं.

31 V3 om. 31^{ab} (cf. v.l. 30). Ś D12 om. 31. —^{a}) D6 T2.3 नदंतं. D3.8 परिवृत्तै(D3 °वर्तै)श्च; D4 परिवक्त्रेत्रं; G1.2 परिवृत्तं तं; M1.2 परिवृत्ताक्षं; Cm.g.t as in text (for °वर्तन्तं). —^{b}) Ñ V1 B2–4 धरण्यां ; B1 गात्रेषु; D1.2.8 पार्श्वेषु; D3 पार्श्वयो; D4 पृथिव्यां (for पार्श्वेन). D8 रुधिराप्लुतं (for रुधिरोक्षितम्). —^{c}) Ñ1 V1.3 B1 D1–3.8 निष्टनंतं च ; Ñ2 V2 B2 D4.13 नि(D13 निः)श्वसंतं च ; B3 निष्पतंतं च; B4 निनदंतं तं; D5.11 M1.2 च विनिर्दंतं (for च विनर्दन्तं). —^{d}) B1 D1–4.6.8 T2.3 हरयो (for कपयो). Ñ V1 B2–4 D3.4 भृशं; B1 [ऽ]निशं; D9 हरिं; M1.2 [ऽ]धिकं (for रिपुम्). D13 ददृशुर्हरियूथपाः.

32 ^{a}) Ś2 D12 तथातुलौ; D2 तथांकुशैः; D6.7 T2 तदा तु तौ; M1.2 महाबलौ (for तथा तु तौ). Ñ1 B3.4 D6.13 संप्रति;

G. 6. 76. 0
B. 6. 96. 36
L. 6. 75. 42

विनाशितं प्रेक्ष्य विरूपनेत्रं
महाबलं तं हरिपार्थिवेन ।
बलं समस्तं कपिराक्षसाना-
मुन्मत्तगङ्गाप्रतिमं बभूव ॥ ३३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुरशीतितमः सर्गः ॥ ८४ ॥

D_{12} om. (hapl.) (for संयति). $\tilde{N}$ $B_{2.3}$ D_1 संप्रसक्तौ; D_{13} G_2 संप्रम(G_2 °वृ)त्तौ; Ct as in text (for °युक्तौ). —^{b}) B_1 तरस्विनां (for तरस्विनौ). B_3 D_4 -राक्षसौ च (for -राक्षसानाम्). —V_3 damaged for °. —^{c}) D_{13} तौ तरतुः (for सस्वनतुः). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{4.6.13}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ सुभीमौ(B_2 also °वीरौ); B_3 $D_{5.7.9-12}$ च भीमौ ($D_{5.12}$ °मं) (for सुभीमं). —^{d}) Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ यथा (for महा-). D_4 $M_{1.2}$ महार्णवौघाव्. D_8 अपि (for इव). $D_{4.8}$ -वेगौ; $D_{6.9-11}$ $T_{2.3}$ -सेतू; G_3 -देहौ; Cg as in text (for -वेलौ).

33 ^{a}) Ś $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.6-8.12.13}$ $T_{2.3}$ निपातितं; Cg as in text (for विनाशितं). V_3 $D_{1.4}$ वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). D_4 विवृत्तनेत्रं; D_{13} विरूपमेवं (for विरूपनेत्रं). —^{b}) Ś V_2 B_1 $D_{1-3.8.13}$ त($D_{1.2}$ स)मापतंतं; D_4 तं मिश्र-गात्रं; D_{13} प्रमाथिनं तं (for महाबलं तं). D_6 $T_{2.3}$ वानर- (for तं हरि-). Ś V_2 D_{12} -यूथपेन; $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.13}$ -पुंगवेन (for -पार्थिवेन). —^{c}) Ś D_{12} समग्रं; $D_{5.10.11}$ समेतं (for समस्तं). $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} D_{13} G_2 हरि- (for कपि-). Ś D_{12} -यूथपानाम्; D_{13} -पुंगवानां (for -राक्षसानाम्). —^{d}) V_1 $D_{10.11}$ Ct उद्वृत्त-; D_{13} सुमेरु-; G_1 उत्कूल-; Cm.g as in text (for उन्मत्त-). $\tilde{N}$ B D_2 -गंग-; D_{13} -शृंग- (for -गङ्गा-). D_4 उद्वृत्तवेलाप्रतिमं बभूव ह; G_2 M_5 उत्कूलगंगौघनिभं बभूव. ❀ Cr: उन्मत्तगङ्गाप्रतिमः उद्वेलगङ्गाप्रतिम इत्यर्थः. ❀

Colophon. —*Kāṇḍa name*: $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —Then $D_{2.13}$ ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ विरूपाक्षवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ V_1 75; $\tilde{N}_2$ 78 (sic); V_2 76 (?); B_1 71; B_3 72; D_1 77; D_3 79; $D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ 97; D_9 73; T_2 100; T_3 104; $M_{1.2}$ 98. —After colophon, D_2 concludes with राम; G_1 $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

८५

हन्यमाने बले तूर्णमन्योन्यं ते महामृधे ।
सरसीव महाघर्मे सूपक्षीणे बभूवतुः ॥ १
स्वबलस्य विघातेन विरूपाक्षवधेन च ।
बभूव द्विगुणं क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः ॥ २
प्रक्षीणं तु बलं दृष्ट्वा वध्यमानं वलीमुखैः ।
बभूवास्य व्यथा युद्धे प्रेक्ष्य दैवविपर्ययम् ॥ ३
उवाच च समीपस्थं महोदरमरिंदमम् ।
अस्मिन्काले महाबाहो जयाशा त्वयि मे स्थिता ॥ ४
जहि शत्रुचमूं वीर दर्शयाद्य पराक्रमम् ।
भर्तृपिण्डस्य कालोऽयं निर्वेष्टुं साधु युध्यताम् ॥ ५
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा राक्षसेन्द्रं महोदरः ।
प्रविवेशारिसेनां स पतंग इव पावकम् ॥ ६

G. 6. 77. 6
B. 6. 97. 6
L. 6. 76. 6

85

Sargas 85 and 86 are repeated consecutively (var.) in D3. Before 1, D3 (second time) ins. only l. 1–5 of 1963*.

1 D3 (first time) om. 1. —ᵃ) Ś D1.3(second time).12 साद्यमाने; V2 पात्यमाने; B1 D2 शात्यमाने; D8 नाव्यमाने (sic); D13 हन्यमानं. B2 marg.; D9 तु ते; D13 बलं (for बले). Ś1 रूदम् (for तूर्णम्). —ᵇ) M5 तु (for ते). Ñ V B2–4 पृथक्पृथक् (for महामृधे). Ś B1 D1–3(second time).8.12.13 अन्योन्येन(D13 °न्यं च) पृथक्पृथक्. —For 1ᵃᵇ, D4 subst.:

1917* ततस्ते राक्षसाः सर्वे वानराश्च महाबलाः ।
विजयाकाङ्क्षिणोऽन्योन्यं जघ्नुः क्रोधवशंगताः ।

—Thereafter cont.:

1918* विरूपाक्षं महाबाहुं सुग्रीवेण हतं रणे ।
विलोक्य वानरा दृष्ट्वा गर्जन्त्यम्बुधरा इव ।

—D4 om. 1ᶜᵈ. —ᵈ) Ś Ñ V B D1–3(second time).8.12.13 T2 क्षीणतोये; D6.9 T3 समं क्षीणे; G1 M2 Cm सोपक्षीणे; Ct as in text (for सूपक्षीणे).

2 ᵃ) Ñ2 V2 B1 G2 M1.2 च; B3 D7.9–11 तु; D3 (second time) [अ]ति- (for वि-). Ñ1 V1.3 B2.4 चपातेन; D4 विमर्षेण (for विघातेन). D1.2.8 स बलस्याभि (D2 °थ)घातेन; D13 बलस्य तु निपातेन. —ᵇ) D8 विरूपाक्ष्य-. D13 तु (for च). —ᶜᵈ) Ś D12 द्विगुणक्रोधो. V2 B1.3 D7 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). D4 असह्यविक्रमः संख्ये परेषां राक्षसेश्वरः. —For 2, D3 (first time) subst.:

1919* विरूपाक्षं हतं श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।

3 D3(first time).4 om. 3. —ᵃ) Ś V2 B1 D1.3(second time).7–12 T2.3 स्व-; D13 च (for तु). Ñ V1.3 B2.4 क्षीयमाणं (for प्रक्षीणं तु). —ᵇ) Ñ V1.3 B2–4 D13 च वानरैः (for वलीमुखैः). —V3 om. 3ᶜᵈ. V1 om. 3ᶜ. —ᶜ) M1.2 बुद्ध्या (for युद्धे). Ś B1 D1–3 (second time).6.8.12.13 T2.3 बभूव व्यथयाविष्टः. —ᵈ) Ś D12 प्रेक्ष्य चैव; V2 D1–3(second time).8 वीक्ष्य चैव (V2 °वं; D3 वैरि-); B1 D5.7.9–11.13 दृष्ट्वा (B1 वीक्ष्य) दैव-.

4 ᵃ) Ś D12 स; B4 तं (for च). B1 D1–3(second time).8 समीपेथ; B3 समीपस्थः. —ᵇ) D6 T2.3 युद्धोन्मत्तम् (for महोदरम्). Ś V2 B1 D1–3(second time).8.12 अव(Ś2 उप)स्थितं; V3 D9–11 अनंतरं (for अरिंदमम्). Ñ V1 B2–4 D3 (first time) स तु मत्त(B4 मत्तं त)मनंतरं; D4 युद्धोन्मत्तमिति प्रियं; D13 अकंपनमनंतरं. —ᶜ) M5 बहु- (for अस्मिन्). —D4 om. 4ᵈ–5ᵃ. —ᵈ) Ś V1.3 B2–4 D1–3(second time).6.8.12.13 T2.3 मे त्वयि (by transp.).

5 D4 om. 5ᵃ (cf. v.l. 4). —ᵃ) D3 (first time) शत्रुं च मे; D13 शत्रुबलं; M5 शत्रुं महा- (for शत्रुचमूं). —ᵇ) D4.8 M1.2.5 दर्शयस्व. Ś B1 D1–3(second time).12.13 दर्शय स्वं च (D13 °यस्व स्व) विक्रमं. —ᶜ) Ś1 भर्तुः; D4 भृत्य- (for भर्तृ-). —ᵈ) D5 सर्वेष्टं; G1 निर्दोषोयं (hypm.); M3 Cm.g निर्देष्टुं; M5 निःशेषं; Ct as in text (for निर्वेष्टुं). Ś V2 B1 D1.3(second time).8.12 साधु बुद्धिमन्; V1.3 B2 D2.4 साधुबुद्धिभिः (V3 °षु; D2 °ना) (for साधु युध्यताम्). Ñ B3.4 D3(first time).6.13 T2.3 G2 निर्दिष्टः (B3 °र्णेतुं; D5.6 °ष्टं) साधुबुद्धिभिः (B4 °षु; D6 T2.3 °ना; G2 °धु युज्यतां). —After 5, D4 ins.:

1920* विरूपाक्षे हते वीरे श्रेष्ठे भ्रातरि संयुगे ।
रथाश्वमुख्येषु तथा प्रभग्नेषु हरीश्वरैः ।
विवेश मनसा वीरः स्वामिकार्यं विशेषतः ।
युद्धोन्मत्तः सुसंबोध्य दशग्रीवसुभाषितैः ।

6 V3 om. 6ᵃᵇ. —ᵃ) Ñ V1 B2.4 D3 (first time) स मत्तस्तु; B3 स तु मत्तस् (for एवमुक्तस्). Ś V2 B1 D1–3(second time).4.8.12.13 तथेत्युक्त्वा स(D1.2 तु; D13 °क्तस्तु; G [ed.] सु-) तेजस्वी. —B2 reads 6ᵇ in marg. —ᵇ) D5.8–11 G1 M राक्षसेंद्रो; D7 G2 रावणेन (for राक्षसेन्द्रं). Ñ V1 B2(*sup. lin.* also).3.4 D3 (first time) महाद्यु(B2 [orig.] °म)तिं(Ñ2 V1 °तिः); D4 महाबलः (for महोदरः). D6 T2.3 युद्धोन्मत्तो दशाननं;

G. 6. 77. 7
B. 6. 97. 7
L. 6. 76. 7

ततः स कदनं चक्रे वानराणां महाबलः ।
भर्तृवाक्येन तेजस्वी स्वेन वीर्येण चोदितः ॥ ७
प्रभग्नां समरे दृष्ट्वा वानराणां महाचमूम् ।
अभिदुद्राव सुग्रीवो महोदरमनन्तरम् ॥ ८
प्रगृह्य विपुलां घोरां महीधरसमां शिलाम् ।
चिक्षेप च महातेजास्तद्वधाय हरीश्वरः ॥ ९
तामापतन्तीं सहसा शिलां दृष्ट्वा महोदरः ।
असंभ्रान्तस्ततो बाणैर्निर्बिभेद दुरासदाम् ॥ १०
रक्षसा तेन बाणौघैर्निकृत्ता सा सहस्रधा ।
निपपात शिला भूमौ गृध्रचक्रमिवाकुलम् ॥ ११

D13 राक्षसेंद्रेण धीमता. —B1 reads 6^{c} – 7^{b} in marg. —c) B3 स विवेश. G2 M3 तां (for स). Ś V2 B1 D1–3 (second time).4.6.8.12.13 T2.3 रिपोः सेनां; Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) रिपोः सैन्यं; D5 M1.2 [अ]रिसैन्यं तत् (D5 स) (for [अ]रिसेनां स). —d) Ś V2 B1 D1–3 (second time).6.8.12.13 T2.3 मकरः सागरं यथा.

7 B1 reads 7^{ab} in marg. (cf. v.l. 6). —a) D2 तदा स; D13 महांतं (for ततः स). B3 सूदनं (for कदनं). —d) D6 संवृतः; G2 तेजसा; Cg.t as in text (for चोदितः). D13 तेजसा च प्रदर्शिता (sic); M5 स्वेनानीकेन वीर्यवान्. —For 7^{cd}, Ś Ñ V B D1–3 (both times).8.12 subst.:

1921* भर्तृवाक्यैश्च तेजस्वी तेजसा च प्रचोदितः।

[Ś सु-; D2.3 (first time).12 स (for first च). Ś D12 तेनासौ हि (for तेजसा च). B1 D1.2.8 प्रणो (B1 °सा; D1 °मो) दितः (for प्रचोदितः).]

—For 7^{cd}, D4 subst.:

1922* शरजालेन महता गदाखड्गपरश्वधैः।

—After 7, D5–7.9–11 S ins.:

1923* वानराश्च महासत्त्वाः प्रगृह्य विपुलाः शिलाः।
प्रविश्यारिबलं भीमं जघ्नुस्ते रजनीचरान्।
महोदरस्तु संक्रुद्धः शरैः काञ्चनभूषणैः।
चिच्छेद पाणिपादोरून्वानराणां महाहवे।
ततस्ते वानराः सर्वे राक्षसेनार्दिता भृशम्। [5]
दिशो दश द्रुताः केचित्केचित्सुग्रीवमाश्रिताः।

[(l. 1) M1.2 महतीः (for विपुलाः). —(l. 2) D9–11 सर्वराक्षसान् (for रजनीचरान्). —(l. 3) D6 T2.3 युद्धोन्मत्तस् (for महोदरस्). D6 च; D9–11 सु- (for तु). —(l. 4) D10.11 पाणिपादोरु. D6 T2.3 महामृधे (for °हवे). ❀ Cg : पाणिपादोरून् एकवद्भावाभाव आर्षः. ❀ —(l. 5) D6 G2 तु (for ते). T2.3 G1 M3.5 राक्षसैर् (for राक्षसेन). D9–11 राक्षसानां महामृधे (for the post. half). —(l. 6) M1.2 विप्रद्रुताः. D6.7 T3 आस्थिताः (for आश्रिताः).]

8 B1 reads 8–9^{b} in marg. —a) B2 स भग्नां; B3 भग्नां तां; D9–11 प्रभग्नं (for प्रभग्नां). D12 च ततो (for समरे). —b) D9–11 महाबलं (for °चमूम्). —c) D4 वेगेन (reads in marg. up to श्वरः in d [see var.]) (for सुग्रीवो). —d) Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) तदा मत्तम् (for महोदरम्). D3 (second time).8 अवस्थितं; M5 अरिंदमं (for अनन्तरम्). D4 सुग्रीवः प्लवगेश्वरः; D6 T2.3 युद्धोन्मत्तमरिंदमं; D13 स्वकंपनमरिंदमः; Cm.g.k.t as in text. —After 8, D4 ins.:

1924* संक्रुद्धो राक्षसान्हन्तुं स्वबलेन समन्वितः।
कर्ता कामैश्च तेजस्वी तेजसा च प्रचोदितः।

[(l. 1) राक्षसान्हन्तुं in marg. —For l. 2, cf. 1921*.]

9 B1 reads 9^{ab} in marg. (cf. v.l. 8). V3 om. 9^{ab}. —a) D1.4 M1.2 महतीं (for विपुलां). —b) Ś B1 D1–3 (second time).4.8.12 -निभां (for -समां). —c) Ś1 Ñ2 V1 B3 D3 (both times).5.8.12 T1 G3 स; Ñ1 B1 सु-; D1 (marg.) तां (for च). D4 स महावीरस्; D13 सहसा तस्य (for च महातेजास्). —d) D5 स्व- (sic) (for तद्-). Ś Ñ V B D1–3 (both times).8.12 महाकपिः (for हरीश्वरः). D4 तद्बलेन समन्वितः; D13 बलेन महता कपिः.

10 B1 reads 10^{ab} in marg. —a) D6 T2.3 बलवान्; D13 संप्रेक्ष्य (for सहसा). —b) B1 स च (for दृष्ट्वा). Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) शिलां राक्षसपुंगवः; D4 दृष्ट्वा च राक्षसीं शिलां; D6 T2.3 युद्धोन्मत्तो महाशिलां; D13 त्वसंभिन्नां शिलां रणे. —cd) Ś V2 B1 D1–3 (second time).4.8.12 असंप्राप्तां (for असंभ्रान्तस्). D13 अप्राप्तामेव तां बाणैर् (for °). D7 G2 बिभेद सु-. D9–11 ततः शिलां; D13 दुरासदैः (for दुरासदाम्). Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) असंप्राप्तां शितैर्बाणैर्बिभेद सु (V1.3 स)दुरासदां.

11 a) D6 T2.3 युद्धोन्मत्तेन; D13 राक्षसास्तस्थुः (for रक्षसा तेन). —b) Ś B1 D1.2.12.13 M5 नि (D13 निः)कृत्ता तु (M5 च); D5 विकृत्ता सा; D7 निकृंता सा. Ñ V B2–4 D3 (first time).8 M5 सहस्रशः; D3 (second time) महाशिला; M1.2 पतद्भुवि (for सहस्रधा). —V3 om.; V2 illeg. for 11^{cd}. —c) Ś D9–12 तदा भूमौ; D4 शिला भग्ना (for शिला भूमौ). B1 D1–3 (second time).8 M1.2 निपतंती (M1.2 सहस्रधा) तदा भूमौ. —d) D1–3 (second time).8 [आ]बभौ; D4.6 T2.3 [अं]बरात्; Ck.t as in text (for [आ]कुलम्). Ś D12 गृध्रचक्रसमाकुला; Ñ V1 B2–4 D3 (first time) गृध्रसंघ इ (D3 °घमि)वांबरात्; B1 ग्रहचक्रमिवाबभौ; D12 गृध्रसंघसमस्वना.

तां तु भिन्नां शिलां दृष्ट्वा सुग्रीवः क्रोधमूर्छितः ।
सालमुत्पाट्य चिक्षेप रक्षसे रणमूर्धनि ।
शरैश्च विददारैनं शूरः परपुरंजयः ॥ १२
स ददर्श ततः क्रुद्धः परिघं पतितं भुवि ।
आविध्य तु स तं दीप्तं परिघं तस्य दर्शयन् ।
परिघाग्रेण वेगेन जघानास्य हयोत्तमान् ॥ १३
तस्माद्धतहयाद्वीरः सोऽवप्लुत्य महारथात् ।
गदां जग्राह संक्रुद्धो राक्षसोऽथ महोदरः ॥ १४
गदापरिघहस्तौ तौ युधि वीरौ समीयतुः ।
नर्दन्तौ गोवृषप्रख्यौ घनाविव सविद्युतौ ॥ १५

G. 6. 77. 16
B. 6. 07. 19
L. 6. 76. 16

12 ^{a}) Ñ V1.3 B2-4 D3(first time) स (for तां). V2 B1 D4.13 दृष्ट्वा; M5 भग्नां (for भिन्नां). V2 B1 मोघां; D4 भग्नां; D13 घोरां (for दृष्ट्वा). Ś D1-3(second time).8.12 तां च (D8 स तां) दृष्ट्वा शिलां मोघां (Ś2 D1 घोरां; D8 छिन्नां); D6 T2.3 तां दृष्ट्वा च शिलां छिन्नां. —^{b}) D13 सुमहाबलः (for क्रोधमूर्छितः). —After 12^{ab}, Ñ2 B4 D3(first time) ins.:

1925* प्रगृह्य विपुलं घोरं महीधरसमुच्छ्रितम् ।

—^{c}) D2.3(both times).4.6.8.9 शालम्; M1.2 वृक्षम् (for सालम्). D8 उद्यम्य (for उत्पाट्य). D4 संगृह्य (for चिक्षेप). —^{d}) D5.7 T1 G2.3 M3.5 राक्षसे. Ś D12 चिच्छेदानेकधा स तं; Ñ V B1.2.4 D1-3(both times).9-11 M1.2 स तं (Ñ2 V1.2 B2.4 D3 तं स) चिच्छेद(B1 °क्षेप) नैकधा (V1.3 सायकैः; B2 °शः); B3 स चिच्छेद च नैकधा; D4 चिक्षेप बलसंवृतः; D8 सोच्छिनत्तमनेकधा; D13 तमच्छिनदनेकधा. —For 12^{e}-19, D4 subst. 1932*. —^{e}) D7 नखैश्च (for शरैश्च). —After शरैश्च, G2 reads 13^{ef} erroneously for the first time, repeating it in its proper place and om. after शरैश्च up to ददर्श in 13^{a}. G1.3 M5 विरराद (for विददार). —^{f}) Ñ V1.3 B2-4 D3(first time).13 राक्षसः प्लवगाधिपं(Ñ1 °गेश्वरं); D6.7.9-11 T2.3 शू(D6 T2.3 वी)रः परबलार्दनः(D6.7 °नं). —For 12^{ef}, Ś V2 B1 D1-3(second time).8.12 subst.:

1926* तं चैवाथ स सुग्रीवं दारयामास पत्रिभिः ।

[V2 तथा (for तं च). B1 च (for स). D2 स तं चैवाथ सुग्रीवं (for the prior half).]

13 G2 om. up to ददर्श in 13^{a} (cf. v.l. 12). For 12^{e}-19, D4 subst. 1932*. —^{a}) V3 damaged from ततः up to प्रगृह्य in l. 1 of 1927*. M5 क्रोधात् (for क्रुद्धः). Ś V2 D1-3(second time).8.12.13 ततो ददर्श(D1 जग्राह) सुग्रीवः; B1 स ददर्शाथ सुग्रीवः. —^{b}) B4 भुवि वानरः; D13 पर्वतोपमं (for पतितं भुवि). —^{c}) G2 transp. तु and स. D7 G2 सं- (for तं). —G2 repeats 13^{ef} here (cf. v.l. 12). —^{e}) T2.3 वीरस्य (for वेगेन). Ñ V1.3 B2-4 D3(first time).6.7.9-11 परिघेणोग्रवेगेन(B2 °वीर्येण; D6 °वीरस्य). —^{f}) Ñ V1 B3 D3(first time) च; B4 स (for [अ]स्य). M1.2 महाहयान् (for हयोत्तमान्). B2 जघान चतुरो हयान्. —For 13^{c-f}, Ś V2 B1 D1-3(second time).8.12.13 subst.; while Ñ V1.3 B2-4 D3(first time).6 T2.3 subst. only l. 1 for 13^{cd}:

1927* तं प्रगृह्य ततः शीघ्रं व्यधमत्तस्य मार्गणान् ।
जघान चोग्रवेगेन ततोऽस्य रथवाजिनः ।

[(l. 1) Ñ2 V1 B2-4 D3(first time) आविध्य तु (B3.4 °ध्य च); V3 damaged (for तं प्रगृह्य). Ñ1 V1.3 B2.3 स तं शीघ्रं; D13 दुराधर्षो (for ततः शीघ्रं). Ś B4 D1.2.12 मार्गणं; D13 तं रथं (for मार्गणान्). Ñ2 D3(first time) मत्तस्य D13 तं रथं (for मार्गणान्). —(l. 2) D13 स भिन्नस्यंदनो वीरो हताश्वो हतसारथिः.]

14 For 12^{e}-19, D4 subst. 1932*. —^{a}) D1 तस्मिन् (for तस्माद्). Ñ1 -हयो (for -हयाद्). —G3 damaged from वीरः up to ^{b}. Ś D12 शीघ्रं (for वीरः). —^{b}) Ñ V B D3(first time).13 T2.3 समा(D13 °मुत्)-प्लुत्य; G2 सोपप्लुत्य (for सोऽव°). Ś V1 D1-3(second time).8.12 समाप्लुत्य महारथः (V1 °बलः). —V1 om. 14^{cd}. V3 damaged from 14^{c} up to नर्दन्तौ in 15^{c}. —^{cd}) V2 B1 स तं (for गदां). Ñ V2 B D3(first time) महाबलः (B1 °रथः) (for महोदरः). D6 T2.3 युद्धोन्मत्तो महाबलः (for ^{d}). D13 अकंपनो गदामुग्रां क्रुद्धो जग्राह राक्षसः.

15 V3 damaged up to नर्दन्तौ in 15^{c} (cf. v.l. 14). B3 reads in marg. from 15 up to l. 3 of 1929*. For 12^{e}-19, D4 subst. 1932*. —^{a}) B2 G1.3 तु (for तौ). M2 (also as in text) गदापरिघमुद्यम्य. —^{b}) Ñ V1 B2-4 D3(first time) शुशुभाते महारणे(B4 °बलौ). —After 15^{ab}, Ñ V1 B2-4 D3(first time).13 ins.:

1928* क्रोधेन महताविष्टौ दीप्ताविव हुताशनौ ।

[V1 प्राप्ताविव. D13 दीप्यमानौ सुतेजसा (for the post. half).]

—B2 om. 15^{cd}. —^{cd}) Ś Ñ1 V1 B3.4 D8.12 T2.3 नदंतौ (for नर्दन्तौ). Ñ2 D3(first time) वृषभ- (for गोवृष-). T3 -व्याघ्रौ (for -प्रख्यौ). M1.2.5 समुद्यतौ (for सविद्युतौ). Ś V2 B1 D1.2.12 साशनी इव तोयदौ; Ñ V1.3 B3.4 D3(first time) सवजाविव तोयदौ; D3(second time).8 साशनी तोयदाविव (for ^{d}). D13 नदंतौ गोवृषौ मुख्यौ साशनी तोयदाविव. —After 15, Ñ V B3(m. up to l. 3).4 D3(first time).5-7.9-11 S ins.: B3 cont. after 1928*:

G. 6. 77. 18
B. 6. 97. 22
L. 6. 76. 17

आजघान गदां तस्य परिघेण हरीश्वरः ।
पपात स गदोद्भिन्नः परिघस्तस्य भूतले ॥ १६
ततो जग्राह तेजस्वी सुग्रीवो वसुधातलात् ।
आयसं मुसलं घोरं सर्वतो हेमभूषितम् ॥ १७
तं समुद्यम्य चिक्षेप सोऽप्यन्यां व्याक्षिपद्गदाम् ।
भिन्नावन्योन्यमासाद्य पेततुर्धरणीतले ॥ १८
ततो भग्नप्रहरणौ मुष्टिभ्यां तौ समीयतुः ।
तेजोबलसमाविष्टौ दीप्ताविव हुताशनौ ॥ १९
जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं नेदतुश्च पुनः पुनः ।
तलैश्चान्योन्यमाहत्य पेततुर्धरणीतले ॥ २०

1929* ततः क्रुद्धो गदां तस्मै चिक्षेप रजनीचरः ।
ज्वलन्तीं भास्कराभासां सुग्रीवाय महोदरः ।
गदां तां सुमहाघोरामापतन्तीं महाबलः ।
सुग्रीवो रोषताम्राक्षः समुद्यम्य महाहवे ।

[(l. 1) Ñ V B2–4 D3.6.9–11 T2.3 तस्य (for तस्मै). —V2 B2 om. (hapl.) from the post. half up to 16ª. M5 चिक्षेप महतीं तदा (for the post. half). —(l. 2) G3 damaged from भास्करा up to महो. D3.6 T2.3 G1.2 M1.2.5 भास्कराभां तां (D3 °कारां; D6 T2.3 °माभां); Cm.g.k.t as above (for भास्कराभासां). V3 महारणे (for महोदरः). Ñ V1 B3.4 D3 सुग्रीवस्य महारणे; D6 T2.3 युद्धोन्मत्तः प्रतापवान् (for the post. half). —After l. 2, D5 erroneously repeats 15ᵃᵇᶜ and om. from l. 3 up to the prior half of l. 4. —(l. 3) Ñ V1.3 B3.4 स गदां तां (for गदां तां सु-). —V3 damaged from तन्तीं up to the prior half of l. 4. —(l. 4) B3 D6 T2.3 महाबलः (for °हवे).]
—After 15, D13 ins.:

1930* तयोः सुतुमुलं युद्धं प्रवृद्धं तु महात्मनोः ।

16 V2 B2 om. 16ª (cf. v.l. 1929*). For 12ᵉ–19, D4 subst. 1932*. —ᶜᵈ) Ś V2 B1 D1–3(second time).8.12.13 गदया; D6 T2.3 स गदा-; D9–11 G1.2 तरसा; M5 सहसोद्-; Cg as in text (for स गदोद्-). Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) अ(V3 त)थास्य गदया भिन्नः परिघः पतितो(V3 °तितः परिघो) भुवि.

17 D5 om. (hapl.) 17–18. For 12ᵉ–19, D4 subst. 1932*. —ᵃᵇ) G3 damaged from जग्राह up to वसुधा. Ś Ñ V B D1–3(second time).8.12.13 दुर्धर्षः(Ñ1 °र्षं) कपींद्रो; D3 (first time) दुर्धर्षं मुसलं; G2 सुग्रीवस्तेजस्वी (by transp.) (for तेजस्वी सुग्रीवो). D3 (second time) वसुधातले. —D3 (first time) om. 17ᶜᵈ. —ᶜ) B3 सुमहा- (for मुसलं). —ᵈ) Ś Ñ V B D1–3(second time).8.12.13 स्वर्ण- (for हेम-).

18 D5 om. 18 (cf. v.l. 17). V3 om. 18ᵃᵇ. For 12ᵉ–19, D4 subst. 1932*. —ᵃ) Ś V2 B1 D1–3(second time).6–8.10–13 T2.3 G3 M3 Cm.t स तमुद्यम्य; Ñ V1 B2.4 D3 (first time) स तदुत्क्षिप्य; B3 स तत्रोत्क्षिप्य (for तं समुद्यम्य). —ᵇ) D9–11 [अ]स्य (for [अ]न्यां). D9–11 G1 M1.2 प्रा(M1.2 आ)क्षिपद्; Cm as in text (for व्याक्षिपद्). Ś V2 D1–3(both times).8.12 सोपि चिक्षेप तां गदां; Ñ V1 B2–4 राक्षसोप्य(B4 °साय)परां गदां; B1 सोप्युद्यम्य च तां गदां; D13 राक्षसाय स वानरः. —After 18ᵃᵇ, D13 ins.:

1931* मुसलं च गदां चैव युयुधाते परस्परम् ।

—D13 reads 18ᶜᵈ after 20. —ᶜ) V3 D3 (first time) (with hiatus) भिन्ने अन्योन्यम्. Ś V2 D1–3(second time).8.12 भित्त्वा चान्योन्यमाहत्य; Ñ V1 B2–4 भिन्नेन्योन्यं समासाद्य; B1 भित्त्वान्योन्यं महावीरौ. —ᵈ) B1 भग्नतुस् (for पेततुर्). Ś Ñ V B D1–3(both times).7.9–13 ते (Ś1 V2.3 D7 च; Ś2 Ñ1 B1 D1–3[second time; first time as in Ñ2].12.13 तौ; B2 तु) महीतले (for धरणीतले).

19 Ś D12 om. 19ᵃᵇ. —ᵃ) Ñ1 भग्नौ; Ñ2 D7.9–11 भिन्न-; V3 उग्र- (for भग्न-). —ᵇ) Ñ1 V1.3 B2 D3 (first time) तु; B3 च (for तौ). B1 D1–3(second time).8.13 T2.3 M2 मुष्टिभिस्तौ(D8 °भिश्च; T2.3 °भिर्नौ). —G3 damaged from ᶜ up to दी in ᵈ. —ᶜ) M1.2 -समायुक्तौ. —ᵈ) D13 प्रासाव् (for दीप्ताव्). —For 12ᵉ–19, D4 subst.:

1932* तं चिच्छेद शितैर्बाणैः सुग्रीवं चाप्यवाकिरत् ।
सोऽभ्येत्य वानरः श्रेष्ठो रथं जग्राह निर्मलम् ।
परिघं सूर्यसंकाशं रथस्थं रणभूषितम् ।
धनुर्ध्वजं तुरंगांश्च सारथिं सहसाक्षिणोत् ।
सोपप्लुत्य रथात्तूर्णं गदामादाय शोभनाम् । [5]
युद्धोन्मत्तोऽभिदुद्राव सुग्रीवं वानरेश्वरम् ।
गदापरिघहस्तौ तौ युद्धोन्मत्तसुग्रीवौ ।
युयुधाते महात्मानौ मदयुक्तौ गजाविव ।
विनद्य स महाभावो युद्धोन्मत्तो हरीश्वरः ।
परिघेण सुसंक्रुद्धो भित्त्वा वेगसमन्वितः । [10]
समुत्पपात सुग्रीवो विनद्य मुहुरमुच्चकैः ।
तमायान्तं समालोक्य सुग्रीवं स महाबलः ।
भित्त्वा वक्षसि संक्रुद्धो ननादाम्बुधरोपमः ।
तौ सिंहाविव गर्जन्तौ चलन्मूलाविवाचलौ ।

[(l. 7) Post. half subm. —(l. 11) Post. half hypm.]

20 ᵃᵇ) D3(second time) निजघानाथ चान्योन्यं; G2 जघ्नतुश्च ततोन्योन्यं (for ᵃ). D7.9–11 M5 न(D9 नं; M5 सी)दंतौ च; D13 नेदतुस्तौ (for नेदतुश्च). D4 तयोर्युद्धं बभूवाथ तुमुलं लोमहर्षणं. —ᶜ) Ś B1 D1–3(second time).8.12.13 त(D1 ब)लेन; B3 तलैर् (for तलैश्च).

उत्पेततुस्ततस्तूर्णं जघ्नतुश्च परस्परम् ।
भुजैश्चिक्षिपतुर्वीरावन्योन्यमपराजितौ ॥ २१
आजहार तदा खड्गमदूरपरिवर्तिनम् ।
राक्षसश्चर्मणा सार्धं महावेगो महोदरः ॥ २२
तथैव च महाखड्गं चर्मणा पतितं सह ।
जग्राह वानरश्रेष्ठः सुग्रीवो वेगवत्तरः ॥ २३
तौ तु रोषपरीताङ्गौ नर्दन्तावभ्यधावताम् ।
उद्यतासी रणे हृष्टौ युधि शस्त्रविशारदौ ॥ २४
दक्षिणं मण्डलं चोभौ तौ तूर्णं संपरीयतुः ।
अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौ जये प्रणिहितावुभौ ॥ २५
स तु शूरो महावेगो वीर्यश्लाघी महोदरः ।
महाचर्मणि तं खड्गं पातयामास दुर्मतिः ॥ २६

G. 6. 77. 28
B. 6. 97. 31
L. 6. 76. 27

B2 D7.9–11 आसाद्य (for आहत्य). D4 तावन्योन्यं रणे भित्वा. —^{d}) Ñ V B2–4 D3(first time).5–7.9–11 T G2.3 M5 च(Ñ2 V B2–4 D3 तौ) महीतले. D13 दशनैश्च चकर्ततुः. —After 20, D13 reads 18^{cd}.

21 ^{a}) Ñ2 B3.4 D3(first time) उत्थाय च; D13 उत्पेतुस्तौ (for उत्पेततुस्). Ñ V3 B2–4 D3(first time) पुनस्; D2.7.9–11 तदा; M1.2 च तौ (for ततस्). V2 B1 [ऽ]न्योन्यं; D1.9 तूर्णं (for तूर्णं). V1 उत्पेततुश्च गगनं. —^{b}) Ñ1 V1.3 B2–4 D3(first time).13 तौ (for च). —For 21^{c}–26, D4 subst. 1938*. —^{cd}) Ś Ñ2 V1 B1.2 D1–3(second time).6.8.12 भुजौ (for भुजैश्च). Ś Ñ V B D1–3(both times).6.8.12 T2.3 अन्योन्य(D1 ***)वध(B1 °न्यं युद्ध). D1.2.7.8 M1.2 चिक्षेपतुर् (sic). कांक्षिणौ(V1.3 B2 °क्षया); M1.2 अन्योन्यमरिमर्दनौ (for ^{d}). D13 भुजाभ्यामन्यथान्योन्यं परस्परवधैषिणौ (sic). —After 21, D5–7.9–11 S ins. :

1933* जग्मतुस्तौ श्रमं वीरौ बाहुयुद्धे परंतपौ।
[M1.2 तं (for तौ).]

22 V3 om. 22^{ab}. For 21^{c}–26, D4 subst. 1938*. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B3.4 D3(both times).9.12 जग्राह च; B1 D1.2.8 जग्राहाथ; B2 जगृहे च; D7.10.11 जहार च; D13 स जग्राह (for आजहार). Ś B1 D1–3(second time).8.12 M3 ततः; Ñ V1 B2–4 D3 (first time) पुनः (for तदा). —^{b}) D2 स दूर- (for अदूर-). D8 अदूरमपि (for अदूर-परि-). —D9–11 om.; while B (ed.) within brackets reads 22^{c}–23. Ñ2 om. (hapl.) from 22^{d} up to the prior half of 1935*. —^{d}) Ñ1 V1.3 B2.3 महाद्युतिः; D6 T3 महारथः (for महोदरः). B4 D3(first time) महाबाहुर्महाद्युतिः(D3 °बलः); T2 युद्धोन्मत्तो महारथः. —For 22^{cd}, D13 subst. :

1934* चचार कपिना सार्धं राक्षसान्संप्रहर्षयन्।

23 D9–11 om. 23 (cf. v.l. 22). For 21^{c}–26, D4 subst. 1938*. —^{a}) T1 G2 तदैव (for तथैव). Ś V2 B1 D1–3(second time).13 सु(Ś2 स; V2 B1 हि; D1 तु)महा(Ś1 सहसा)खड्गं; G1 च महावेगश्. —^{b}) Ś V2 B1 D1–3(second time).8.12.13 transp. चर्मणा and पतितं. —^{c}) Ś V2 B1 D1–3(second time).8.12 विननाद च; D5 T1 G3 वेगवत्तरं; D13 वेगवाक्षरः (for वेगवत्तरः). —For 23, Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) subst. :

1935* सोऽप्यसिं चर्मणा सार्धं जग्राह पतितं भुवि।
[Ñ2 om. the prior half (cf. v.l. 22). B3 सोसिं तु (for सोऽप्यसिं).]

24 For 21^{c}–26, D4 subst. 1938*. —^{a}) Ñ V1.2 B2.3 D3 (first time) तौ च; B1.4 D6.9–11 ततो (for तौ तु). —^{b}) Ñ1 V B1–3 D1.3(second time).8–11 M5 नदंताव्; G1 ब्रुवंताव् (for नर्दन्ताव्). Ś D12 निशाचर-कपीश्वरौ; D13 नदंतावभ्यभाषतां. —^{c}) G1 उद्यतौ तौ (for उद्यतासी). Ś D12 हृष्टौ (for हृष्टौ). Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) उद्यतासिधरौ वीरौ. —^{d}) Ś D12 M1.2 सर्वशस्त्र-; Ñ V1.3 B2.4 D3 (first time) T1 युधि(V3 बहु) युद्ध-; V2 D6.9–11 युद्ध शस्त्र-; B1 युद्धशास्त्र-; B3 तौ च युद्धे; D7 G2 चर्मखड्ग-; D8 शूरौ शास्त्र- (for युधि शस्त्र-).

25 For 21^{c}–26, D4 subst. 1938*. —^{a}) D13 तथैव (for दक्षिणं). Ñ V1.3 B2–4 D3(first time) उभौ; D5 T1 G3 सव्यं; G1 चैतौ (for चोभौ). —^{b}) Ñ2 V2 D6.7.9–11 T2.3 M Cm.g.t सु(D10.11 स)तूर्णं; D3(first time) तूर्णं च (for तौ तूर्णं). Ś B1 D2.3(second time).12 सुतूर्णं (B1 °र्णौ) समनीयतुः; B2 D8 तौ च तूर्णं(D8 सतूर्णं च) समीयतुः; D1 सुतूर्णं शीघ्रमीयतुः; D13 अन्योन्यवधकांक्षिणौ; G1 तूर्णं संपरिवीयतुः. —After 25^{ab}, D13 ins. :

1936* तयोश्चाप्यभवत्तत्र संग्रामः सुमहात्मनोः।

—V3 om. 25^{cd}. —^{cd}) Ś Ñ1 D1–3(second time).8.12 प्र(Ñ1 अ)ति संरब्धौ; Ñ2 V1 B3.4 D3(first time) अभिसंरब्धौ; V2 B1 प्रतिसंक्रु(B1 °ब)द्धौ (for अभिसंक्रुद्धौ). Ś Ñ1 V1 B1.2.4 D3(both times).12 जय- (for जये). B3 जयाय प्रहितावुभौ; D1.2 जयप्रतिहतावुभौ (for ^{d}). D13 अन्योन्यसंभ्रमं रम्यावाजघान महाबलौ. —After 25, Ñ V1 B2–4 D3(first time) ins.; while V3 ins. after 25^{ab} (owing to om.):

1937* उभौ विक्रमसम्पन्नौ परस्परजिघांसिनौ।
[B2 -जिघांसकौ.]

26 ^{ab}) G2 हि (for तु). Ñ V B2.4 D3(first time) मत्तो; G1 वीरो (for शूरो). M1.2 महावीर्यो (for °वेगो). B3 स तु मत्तो महाबाहुर्; D13 स रक्षोकंपनः शूरो (for ^{a}).

G. 6. 77. 29
B. 6. 97. 32
L. 6. 76. 28

लग्नमुत्कर्षतः खड्गं खड्गेन कपिकुञ्जरः ।
जहार सशिरस्त्राणं कुण्डलोपहितं शिरः ॥ २७
निकृत्तशिरसस्तस्य पतितस्य महीतले ।
तद्बलं राक्षसेन्द्रस्य दृष्ट्वा तत्र न तिष्ठति ॥ २८
हत्वा तं वानरैः सार्धं ननाद मुदितो हरिः ।
चुक्रोध च दशग्रीवो बभौ हृष्टश्च राघवः ॥ २९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ ८५ ॥

Ś D12 वीर्यश्लाघ्यो; M1.2 वेगश्लाघी; Cm.g.t as in text (for वीर्यश्लाघी). Ñ V1.3 B2–4 D3(first time).13 महाबलः (for महोदरः). D6 T2.3 स राक्षसो महावीर्यो युद्धोन्मत्तः प्रतापवान्. —c) D6.10.11 T2.3 M5 महावर्ष्मणि. G2 transp. तं and खड्गं. T1 तथैव च महाखड्गं. —d) D5 दुर्गतिः (for दुर्मतिः). —For 21c–26, D4 subst.:

1938* युद्धोन्मत्तोऽत्र गदया महावीर्यो हरीश्वरम् ।
जघान च ननादोच्चैर्युगान्ते जलदो यथा ।
सुग्रीवोऽपि तदा क्रुद्धः परिघेण महाबलः ।
जघान रोषताम्राक्षो रुद्रतुल्यपराक्रमः ।
बभञ्ज परिघं घोरं पतन्तं हरिणेरितम् । [5]

27 For 27–29, D4 subst. 1939*. —a) V3 B3 D3(second time).6 भग्नम् (for लग्नम्). Ś D12 तु (for उत्-). M5 -क्षिप्य तं (for -कर्षतः). D7 तस्य; M1.2 चर्म (for खड्गं). —c) V3 स जहार; D1.8.13 जहार च(D13 °राथ); T3 जघान स-; Ct as in text (for जहार स-). D7 T2 शिरसस (for सशिरस्-). Ś B1 D1–3(second time).8.12.13 तस्य (for -त्राणं). —d) Ś Ñ V B2–4 D1–3(both times).8.12 -[उ]पचितं; D9–11 -[उ]पगतं (for °हितं). Ś D12 गुरु; D1–3(second time).8 शुभं (for शिरः). B1 D13 मुकुटो(D13 कुंजरो)पचितं शुभं.

28 D9 om. 28–29b. V3 om. 28ab. For 27–29, D4 subst. 1939*. —a) D5.7 निकृंत-; D13 विकृत्त- (for निकृत्त-). —b) D8 पातितस्य. —d) D7 G1.2 M1–3 Cv.r.g न तिष्ठते; D10.11 Ct न दृश्यते; M5 विनिसृतं (for न तिष्ठति). Ś V2 B1 D1–3(second time).6.8.12.13 T2.3 भयाच्चैव व्यतिष्ठत; Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) प्रदुद्राव दिशो दश.

29 D9 om. 29ab (cf. v.l. 28). —a) Ś Ñ V B D1–3(both times).6.12.13 T2.3 तं हत्वा (by transp.); D8 तच्छ्रुत्वा; M3 हत्वा तु. Ś D12 राक्षसैः (for वानरैः). —c) B4 स चुक्रोध; D8 चुक्रोश च; M1.2 चुकोप च (for चुक्रोध च). —d) Ś V2 B1 D1–3(second time).12.13 वानरः; D6 राक्षसः (sic) (for राघवः). Ñ V1.3 B2–4 D3(first time) रामो हृष्टो बभूव ह(V1 B2 च); D8 बभुर्हृष्टाश्च वानराः. —For 27–29, D4 subst.:

1939* स तु रोषपरीताङ्गः खड्गं जग्राह वानरः ।
तेन खड्गेन सुग्रीवो राक्षसस्याभिधावतः ।
शिरश्चिच्छेद समरे लसन्मकरकुण्डलम् ।
चालयन्वसुधां संख्ये तच्छिरो न्यपतद्भुवि ।
युद्धोन्मत्तं विनिहतं विरूपाक्षं निपातितम् । [5]
चतुरङ्गबलं संख्ये दशग्रीवश्चुकोप सः ।
युद्धोन्मत्ते महावीर्ये निहते लोककण्टके ।
सुग्रीवसहिताः सर्वे वानरा हर्षमागताः ।

—After 29, D5–7.9–11 S ins.; while Ñ V1.3 B2–4 D3(first time).13 ins. only l. 3–6 after 29:

1940* विषण्णवदनाः सर्वे राक्षसा दीनचेतसः ।
विद्रवन्ति ततः सर्वे भयवित्रस्तचेतसः ।
महोदरं तं विनिपात्य भूमौ
महागिरेः कीर्णमिवैकदेशम् ।
सूर्यात्मजस्तत्र रराज लक्ष्म्या [5]
सूर्यः स्वतेजोभिरिवाप्रधृष्यः ।
अथ विजयमवाप्य वानरेन्द्रः
समरमुखे सुरसिद्धयक्षसंघैः ।
अवनितलगतैश्च भूतसंघै-
र्हर्षसमाकुलितैः स्तुतो महात्मा । [10]

[M1.2 erroneously read the post. half of l. 2 in place of the post. half of l. 1. —D6 T2.3 M5 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) M1.2 द्रवंति स्म (for विद्रवन्ति). D7 विद्रवन्पतिताः सर्वे (for the prior half). D9 -विह्वल-; M1.2 -विक्लव- (for -वित्रस्त-). D5 T1 G3 -मानसाः (for -चेतसः). —(l. 3) D6 T2.3 युद्धोन्मत्तं(T3 °दं) (for महोदरं). D5 om. तं. D9 *निपात्य; G1.2 विनिहत्य. Ñ V1.3 B2–4 D3 ततः स(B4 प्र-) मत्तं विनिहत्य भूमौ; D13 ततः स वै वानरराजमुख्यः. —(l. 4) Ñ V3 B2–4 D3.7.9 शी(Ñ D3 दी; B3.4 गी)र्णम्; V1 दीप्तम् (for कीर्णम्). D5.6.10 एव (for इव). D13 पपात भूमौ युधि दीर्णदेहः. —(l. 5) D13 चापि; T2.3 तस्य (for तत्र). —(l. 6) D9.11 सूर्यस्य (for सूर्यः स्व-). T3 अभि- (for इव). T2.3 प्रहृष्टः (for [अ]प्रधृष्यः). D13 सूर्यस्य तेजोभिरभिप्रवृद्धः. —After l. 6, Ñ1 ins.:

८६

महोदरे तु निहते महापार्श्वो महाबलः ।
अङ्गदस्य चमूं भीमां क्षोभयामास सायकैः ॥ १
स वानराणां मुख्यानामुत्तमाङ्गानि सर्वशः ।
पातयामास कायेभ्यः फलं वृन्तादिवानिलः ॥ २
केषांचिदिषुभिर्बाहून्स्कन्धांश्चिच्छेद राक्षसः ।
वानराणां सुसंक्रुद्धः पार्श्वं केषां व्यदारयत् ॥ ३

G. 6. 78. 5
B. 6. 98. 4
L. 6. 77. 3

1940(A)* प्रमुदितवदना शुभा तदानीं
रभसतरा हरिवाहिनी बभूव ।
सुरपतिरपि विदधेऽथ पुष्पवर्षं
हरिनृपतेः शिरसि रिपोर्वधेन ।

—(l. 8) D5 T1 G M3 -यक्षसिद्ध-(by transp.). —(l. 10) D9 जहर्ष; D10.11 Ct हरुष- (for हर्ष-). M5 -समाकुलैः (for -समाकुलितैः). D7.10.11 निरीक्ष(D7 °क्ष्य)माणः; G1 तु ततो महात्मा.]

—Then D6 T2.3 cont. :

1941* कृत्वा महत्कर्म स वानरेन्द्रो
रक्तोक्षितो देवमहाप्रभावः ।
जगाम तत्रैव रिपुं स हत्वा
यत्र स्थितौ तौ नरराजपुत्रौ ।

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ B1.3.4 D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D2.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś V2.3 B1 D1–3(second time).8.12 महोदरवधः ; Ñ V1 B2–4 D3(first time) मत्तवधः ; D4 युद्धोन्मत्तवधः ; D13 अकंपनवधः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om. ; Ś2 V1 76 ; Ñ2 79 ; V2 77 ; B1 72 ; B3 73 ; D1 78 ; D3(first time) 80 ; D3(second time) 82 ; D5–7.10.11 T1 G M3.5 98; D9 74; T2 101 ; T3 105 ; M1.2 99. —After colophon, G M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः ; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः .

86

Sargas 85 and 86 are repeated consecutively (var.) in D3.

1 ^{ab}) D4.6 T2.3 युद्धोन्मत्ते; Cg.k.t as in text (for महोदरे). B1 D4.6 M1.2 च; D3 (second time) [ऽ]पि; Ck as in text (for तु). Ś पतिते (for निहते). D8 महोदरं तु निहतं (for ^{a}). D6 तत्रोन्मत्तः; T2.3 ततो मत्तः (for महापार्श्वो). Ś V2 B1 D1.2.3(second time).6.8.12 T2.3 प्रतापवान्; D4 [ऽ]तिप्रतापवान्(hypm) (for महाबलः). D13 अकंपनं हतं दृष्ट्वा पिशाचो नाम राक्षसः . ❀ Cm : महोदर इत्येतन्महापार्श्वविशेषणम् । महोदरस्तु इति पाठः . ❀ —For 1^{ab}, Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) subst. :

1942* तस्मिन्विनिहते मत्ते उन्मत्तो रजनीचरः ।

[Note hiatus between the two halves. B2 मत्ते विनिहते (by transp.).]

—After 1^{ab}, D5–7.9–11 S ins. :

1943* सुग्रीवेण समीक्ष्याथ क्रोधात्संरक्तलोचनः ।

[D7 G1.2 सुग्रीवं च; Cg.k.t as above (for सुग्रीवेण). D7 G1.2 क्रोध- ; M5 कोपात् (for क्रोधात्).]

—D13 repeats 1^{cd} after 4. —^{c}) D2 भीमः ; D13(second time) घोरां (for भीमां). D4 अंगदं सुमहा- —^{d}) Ś V3 भीमः ; D13(first time) विद्राव्य वानरीं सेनां. B1 D1.2.3(second time).4.7–12.13 (first time) मार्गणैः ; D13(second time) राक्षसः (for सायकैः).

2 ^{a}) B4 वानराणां स (by transp.) ; D1 सर्ववानर- ; D13 वानराणां च (for स वानराणां). —^{b}) V3 damaged from नि up to स (see var.) in 2^{d}. Ś Ñ V1.2 B D2.3 (both times).4.7–13 राक्षसः ; D1 च सर्वशः(hypm.) (for सर्वशः). —Ś D12 om. (hapl.) $2^{c}-3^{b}$. —^{cd}) V3 B1 कोपेन; G1 M5 देहेभ्यः (for कायेभ्यः). D7.9 वृक्षाद् (for वृन्ताद्). Ñ V B D1.2.3(both times).4.6.8 T2.3 फलानीव स(V3 damaged up to स)दागतिः (D8 महीपतिः) (for ^{d}). D13 खादयामास दुर्धर्षो विडाल इव मूषकं. —After 2, Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) ins. :

1944* उवाच वचनं चापि राक्षसान्संप्रहर्षयन् ।
मयि तिष्ठति शत्रुघ्ने नेमे वानरपुंगवाः ।
प्रभग्ना वर्तयिष्यन्ति सैन्ये मम सुदुःसहे ।

[(l. 2) B3 [अ]मी (for [इ]मे). —V3 om. l. 3. —(l. 3) Ñ1 प्रसभं (for प्रभग्ना). B2 मृधे (for सैन्ये).]

3 Ś D12 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{ab}) D1.2.3 (second time).4.8 सायकैर् (for इषुभिर्). M1 बाणैः ; Ck as in text (for बाहून्). D4 transp. बाहून् and स्कन्धांश् . D1.2.3(second time).8–11 चिच्छेदाथ स (D11 om. [subm.]) ; T3 स्कंधांश्चिक्षेप; L (ed.) चिक्षेपाथ स (for स्कन्धांश्चिच्छेद). M1.2 स्कंधान्बाहून्विभेद च (for ^{b}). —For 3^{ab}, Ñ V B D3(first time) subst. :

1945* बाहून्बाणैः स केषांचित्स्कन्धांश्चापि निशाचरः ।

[V3 damaged from चित् up to सुसं- in 3^{c}. B2 क्रोधान्वित(sic) (for केषांचित्). D3 संचिच्छेद (for स्कन्धांश्चापि). Ñ1 (m. also) स्कंधांश्चिच्छेद राक्षसः ($=3^{b}$) (for the post. half). V2 B1 केषांचित्स तु(V2 प्र-) चिच्छेद बाहूंश्चैवाथ सायकैः .] ;

while D13 subst. for 3^{ab} :

1946* केचिच्छस्त्राणि वर्षन्ति केचिन्मुख्याः स्तनान्तरे ।

G. 6. 78. 5
B. 6. 98. 4
L. 6. 77. 4

तेऽर्दिता बाणवर्षेण महापार्श्वेन वानराः ।
विषादविमुखाः सर्वे बभूवुर्गतचेतसः ॥ ४
निरीक्ष्य बलमुद्विग्नमङ्गदो राक्षसार्दितम् ।
वेगं चक्रे महाबाहुः समुद्र इव पर्वणि ॥ ५
आयसं परिघं गृह्य सूर्यरश्मिसमप्रभम् ।
समरे वानरश्रेष्ठो महापार्श्वे न्यपातयत् ॥ ६
स तु तेन प्रहारेण महापार्श्वो विचेतनः ।
ससूतः स्यन्दनात्तस्माद्विसंज्ञः प्रापतद्भुवि ॥ ७
सर्क्षराजस्तु तेजस्वी नीलाञ्जनचयोपमः ।
निष्पत्य सुमहावीर्यः स्वाद्यूथान्मेघसंनिभात् ॥ ८

—G2 om. (hapl.?) 3^{c}–4. D4 om. 3^{cd}.—c) Ś Ñ V1.3 B2–4 D1.2.3(both times).7–13 सु(Ś1 स; D13 च)-संरब्धः (for सुसंक्रुद्धः).—d) D6 T3 M5 पार्श्वान् (for पार्श्वं). Ś V2 B1 D1.2.3(second time).7–12 पार्श्वं(Ś D7 °श्वे) केषांचिदा(Ś D12 °द)क्षिपत्; Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) पार्श्वानि च बिभेद ह (D2 च); D13 रक्षसाश्चैव राक्षसाः (sic).

4 G2 om. 4 (cf. v.l. 3).—a) D13 अर्दिता (for तेऽर्दिता). Ñ1 -जालेन; D8 -वेगेन (for -वर्षेण).—b) Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) (all except B3 with hiatus) उ(B3 चो)न्मत्तेन तु(B4 च); D4 सुपार्श्वेन तु; D6 T2.3 मत्तेन युधि (for महापार्श्वेन). D13 पिशाचतः प्लवंगमाः (sic).—c) Ñ V1.3 B2–4 विषण्णा; D6 विवाद-; L (ed.) विषादाद् (for विषाद-). D1.2.3(second time).8.9 -[अ]भिमुखाः (for -वि°). Ś D12 विध्यंतोभि(D12 °तो वि)मुखाः. D3 (first time) विमुखाः सर्वे बभूवुर्(unmetric); D4.13 विषण्णवदनाः सर्वे.—d) D3 (first time) वानरा (for बभूवुर्). D13 सुसमागताः (for गतचेतसः).—After 4, D13 repeats 1^{cd}.

5 a) Ś Ñ V B D1.2.3(second time).4.7.9–12 निशम्य; B3 (*sup. lin.* also) स दृष्ट्वा; D3(first time).8 निशाम्य (for निरीक्ष्य). D5 उद्दिश्य (for उद्विग्नम्). D13 स तद्दृष्ट्वा तु पैशाचम्.—b) D5 मंदरो(sic) (for अङ्गदो). Ñ1 रक्षसार्दितं; V3 राक्षसा * *; B4 M3 राक्षसाधिपं; D6.8 राक्षसार्दितः; D13 वानराधिपः (for राक्षसार्दितम्).—c) Ś Ñ V B D1.2.3(both times).6.8–13 महावेगः (for °बाहुः). D4 चकार कोपमतुलं.—d) D5.7.9–11 T1 G1.3 M1.2 पर्वसु.

6 a) Ś V2 B1 D1.3(second time).12.13 प्रगृह्या-श्मम(V2 B1 D1.13 °यस[metri causa])यं वीरः; Ñ V1.3 B2–4 D3(first time) गृहीत्वा चायसं वीरः; D2 प्रगृह्याथायसं वीरः; D4 प्रगृह्य कांचनं वीरः; D8 प्रगृह्या-श्रेस्य तं वीर (sic).—b) D7 रश्मिसूर्य- (by transp.). D4 सूर्यमंडलसंनिभं.—cd) Ś Ñ V B D1.2.3(both times).4.8.12 परिघं (for समरे). Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) उन्मत्ते सं-(V3 स) (for महापार्श्वे). D2 [ऽ]भ्य-पातयत्; D5 T1 G3 न्यवेद(G3 °श)यत् (for न्यपातयत्). D3 (second time) महापार्श्वं व्यपोथयत्; D4 प्राहिणोद्राक्षसं तदा; D6 T2.3 मत्तस्योरस्यपात(D6 °ताड)यत् (for d). D13 चिक्षेप मुसलं घोरो बलवानंगदस्तदा.

7 D8 om. 7–10.—a) B1 च (for तु). Ś2 D12 प्रमाणेन (for प्रहारेण).—b) Ś D1.2.3(second time).12 [ऽ]ल्पचेतनः. Ñ V1.3 B2–4 D3(first time).4.13 (all except D4.13 with hiatus) उन्मत्तो (D4 सुपार्श्वो; D13 पिशाचो) नष्टचेतनः; D6 T2.3 मत्तः सुपरिमोहितः.—c) Ś2 Ñ2 V2.3 B1.4 D4.5.10.11 T2.3 G1.3 M Ck.t ससूत-; B3 विसूतः; D3 (first time) समूल-; D13 स हतः (for ससूतः).—d) Ś Ñ V B D1.2.3(both times).4.12 न्य(D3 [ऽ]भ्य)पतद्; D7.9–11 चापतद् (for प्रापतद्). D13 कपिना व्यपतद्भुवि.

8 D8 om. 8 (cf. v.l. 7). M1 om. 8^{ab}.—ab) Ś D5.12 T1 G3 ऋक्षराजस्तु; Ñ V1.3 B2–4 D1.2.3(first time).9–11 T2.3 G1.2 M2.5 तस्यर्क्षराजस्; D3(second time) तस्य ऋक्षराजस् (hypm.); D4 तस्य रक्षसस्; D6.7 स ऋक्षराजस्; Cm.g as in text (for सर्क्षराजस्तु). Ś D1.2.12 बलवान् (for तेजस्वी). V2 B1 तस्य राक्षसराजस्य (for a). Ś D12 कालांजन- (for नीलाञ्जन-). B2 D3 (second time) -चयप्रभः (for -चयोपमः). D4 सबलो मेघसंनिभः (for b). D13 तत्कृते सततं वीरो नीलांबुदचयोपमं.—After 8^{ab}, Ś2 D12 ins.; while L (ed.) subst. for 8^{cd}:

1947* विनिष्पत्य महातेजा जाम्बवान्दृढविक्रमः ।

[Ś2 विनिपत्य.];

while D3 (second time) ins.:

1948* तलेनाहत्य शिरसा शिरश्चिच्छेद सायकैः ।

—D13 om. 8^{cd}.—c) Ś V2 B1 D1.2.12 विनिष्पत्य; V1 B3 निः(B3 नि)पत्य सु-; B4 G3 M1.2 निष्पत्य स; D3(second time).4 विनि(D4 °निः)पत्य; D6 T2.3 निष्पत्याशु (for निष्पत्य सु-). Ś D12 -वेगं; Ñ1 B2 -वीरः; V1.3 B1 D1.2.3(second time) -तेजाः; D4 -वेगात् (for -वीर्यः).—d) Ñ V1.2 B1.2 D3(both times).5–7.10.11 G2.3 स्व-; B4 D2 स (for स्वाद्). V3 रथान्; M3 व्यूहान् (for यूथान्). Ñ मेघनर्दनात्; V2 B1 D1.2.3 (second time) वानरात्मजः (D1.2 °र्षभः); D6 T2.3 G1 युद्धदुर्मदः; M1.2 °संनिभः (for मेघसंनिभात्). Ś D12 स्वान्निपून्मेघनिःस्वनः; D4 क्रुद्धः सिंहो वनादिव.

प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभां क्रुद्धः स विपुलां शिलाम् ।
अश्वाञ्जघान तरसा स्यन्दनं च बभञ्ज तम् ॥ ९
मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तु महापार्श्वो महाबलः ।
अङ्गदं बहुभिर्बाणैर्भूयस्तं प्रत्यविध्यत ॥ १०
जाम्बवन्तं त्रिभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ।
ऋक्षराजं गवाक्षं च जघान बहुभिः शरैः ॥ ११
गवाक्षं जाम्बवन्तं च स दृष्ट्वा शरपीडितौ ।
जग्राह परिघं घोरमङ्गदः क्रोधमूर्छितः ॥ १२
तस्याङ्गदः प्रकुपितो राक्षसस्य तमायसम् ।
दूरस्थितस्य परिघं रविरश्मिसमप्रभम् ॥ १३
द्वाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य भ्रामयित्वा च वेगवान् ।
महापार्श्वाय चिक्षेप वधार्थं वालिनः सुतः ॥ १४
स तु क्षिप्तो बलवता परिघस्तस्य रक्षसः ।
धनुश्च सशरं हस्ताच्छिरस्त्रं चाप्यपातयत् ॥ १५

G. 6. 78. 16
B. 6. 98. 15
L. 6. 77. 15

---

9 D8 om. 9 (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś B1 D1.2.3 (second time).4.12 -संकाशां; Ñ2 V1.3 D3 (first time) G (ed.) G2 -शृंगाभः; B3 -शृंगाग्रात्; D7 M1.2 -शृंगाभ्यां; Ñ V1.3 -शृंगाग्रां; Ct as in text (for -शृङ्गाभां). —^{b}) B2–4 D4 संक्रुद्धो; D3 (first time) संगृह्य; M3 क्रुद्धः सु- (for क्रुद्धः स). M1.2 गदां; Ck.t as in text (for शिलाम्). —For 9^{ab}, D13 subst.:

1949* गिरिशृङ्गं समुद्यम्य चिक्षेप च ननाद च।

—D13 om. 9^{c} – 10^{b}. —^{c}) Ś V2 B1 D1.2.3 (second time).4.12 सहसा; D6 शिरसा (for तरसा). —^{d}) D7.9–11 transp. स्यन्दनं च and बभञ्ज. Ś D12 वै; Ñ1 B2.3 D5.7.9–11 T1 G1.3 M1.2 तत्; Ñ2 B4 D3 (first time) M5 ह; V3 D6 T2.3 च; D4 सः (for तम्). V2 B1 बभंज च महारथं.

10 D8 om. 10 (cf. v.l. 7). D13 om. 10^{ab} (cf. v.l. 9). —^{b}) Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) (all except B4 with hiatus) उन्मत्तो (B4 पिशाचो) राक्षसर्षभः; D4 सुपार्श्वः सुमहाबलः; D6 T2.3 मत्तोपश्यन्महाकपिं. —^{c}) D13 सुग्रीवं. Ś V2 B1 D1.2.3 (second time).4.6.12.13 T2.3 दशभिर्; Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) पंचभिर् (for बहुभिर्). —Ñ V1.3 B2–4 D3 (both times) transp. 10^{d} and 11^{b}. —^{d}) Ś Ñ V B D1.2.3 (both times).4.12 भुजयोः (for भूयस्तं). D12 T1 G M5 प्रत्यपद्यत. D13 विभेद च ननाद च.

11 D1 reads 11^{ab} twice. Ñ V1.3 B2–4 D3 (both times) transp. 10^{d} and 11^{b}. —^{b}) Ś D12 राघवं च (for आजघान). V2 B1 समंततः (for स्तनान्तरे). D1 (first time) भुजयोः प्रत्यविध्यत. —^{d}) Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) विव्याध; D4 बिभेद (for जघान). B4 पंचभिः (for बहुभिः). Ś V2 B1 D1.2.3 (second time).8.12.13 बिभेद दशभिः शरैः. —For 11^{cd}, D6 T2.3 subst.:

1950* ततो नीलं जघानाशु बाणैर्दशभिराहवे।

12 V3 om. 12. V2 illeg. for 12. D12 reads 12^{ab} twice. —^{a}) Ś B1 D1.2.6.12.13 (second time) T2.3 गवयं (for गवाक्षं). Ñ2 B2 D3 (first time) ऋक्षराजं च; B1 D1.2.13 (second time) पंच (B1 चैव) विंशत्या; D6 T2.3 दशभिस्तान्वै (for जाम्बवन्तं च). D3 (second time).8.12 (first time) M3 जांबवंतं गवाक्षं च; D4 जांबवंतगवाक्षौ च. —^{b}) D3 (first time) सं-; D10 (in marg.).12 (first time) तौ (for स). M3 रण- (for शर-). Ś B1 D1.2.3 (second time).4.6.8.12.13 (second time) T2.3 दृष्ट्वा शरनिपीडि (B1 °पाति) तं (D3.4.8 °तौ; D6 T2.3 °तान्). —^{d}) D13 अंगदः कनकांगदः.

13 ^{a}) B3 तम्; B4 अथ (for तस्य). Ś V2 D1.2.3 (second time).8.12 स (D1.2.8 सु-) रुषितो; B1 सुव्यथितो; D6 T2.3 G1 M1.2.5 प्ररुषितो; D9–11 सरोषाक्षो (for प्रकुपितो). D4 अथांगदोतिसंक्रुद्धो; D13 ततः क्रुद्धो महातेजाः. —^{b}) Ñ V1.3 B2.3 D3 (first time).6 T2.3 विससर्ज (for राक्षसस्य). D6 T2.3 G2 महायसं; M3 [उ]त्तमायुधं (for तमायसम्). Ś V2 B1.4 D1.2.3 (second time).8.12 युगांताग्निरिवोत्थितः; D4.13 प्रशां (D4 युगां) ताग्निसमप्रभः. —^{c}) V2 B1 दूरतस्तस्य; B4 दूरस्थितस्तु; D2.8 दूरे स्थितस्य. D4 वीरस्तत्परिघं घोरं; D13 दूरादवस्थि *** (om. after स्थि up to 15^{a}). —^{d}) Ś V2 B1 D1.2.3 (second time).4.8.12 वज्रसंकाशमायसं; Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) वज्रसंपातमुत्तमं. —After 13, D4 ins.:

1951* प्रगृह्य परिघं घोरं लोहदण्डं महाबलः।

14 D13 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) D6 reads in marg. भुजाभ्यां. Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) तं वीरो; T3 संक्रुद्धो; Ct as in text (for संगृह्य). G2 भुजाभ्यां परिगृह्याशु. —^{b}) Ñ V1.3 B2 D2.3 (first time).4 स वेगवान्; B1 D5.10.11 T1 G3 M1.3.5 च (B1 तु) वेगवत्; B3 रणोत्कटं; B4 तथांगदः; D8 गत ** (for च वेगवान्). —G (ed.) om. 14^{cd}. For 14^{c} – 16^{b}, D4 subst. 1953*. —^{c}) Ś V2 B1 D1.2.3 (second time).5.8 T1 G1.3 M3.5 महापार्श्वस्य; Ñ V1.3 B2.4 D3 (first time) निशाचराय; D6 T2.3 मत्तस्योरसि; Ct as in text (for महापार्श्वाय). —^{d}) B1 D3 (first time) वधाय; D2 वधार्हं (for वधार्थं). Ñ V1.3 B2.4 D3 (first time) वालिनंदनः.

15 D13 om. 15^{a} (cf. v.l. 13). For subst. in D4, cf. v.l. 14 and 16. —^{a}) G2 च (for तु). —^{b}) D3 (first time) परिघं (sic). —^{c}) Ñ V1.3 B3.4 D3 (first time) हत्वा (for हस्ताच्). —^{d}) Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time).6.7 शिरस्त्राणमपातयत्; D9–11 T2.3 G1.3 M1.2.5

G. 0. 78. 17
B. 6. 98. 16
L. 6. 77. 16

तं समासाद्य वेगेन वालिपुत्रः प्रतापवान् ।
तलेनाभ्यहनत्क्रुद्धः कर्णमूले सकुण्डले ॥ १६
स तु क्रुद्धो महावेगो महापार्श्वो महाद्युतिः ।
करेणैकेन जग्राह सुमहान्तं परश्वधम् ॥ १७
तं तैलधौतं विमलं शैलसारमयं दृढम् ।
राक्षसः परमक्रुद्धो वालिपुत्रे न्यपातयत् ॥ १८
तेन वामांसफलके भृशं प्रत्यवपातितम् ।
अङ्गदो मोक्षयामास सरोषः स परश्वधम् ॥ १९
स वीरो वज्रसंकाशमङ्गदो मुष्टिमात्मनः ।
संवर्तयन्सुसंक्रुद्धः पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ २०

Ct शिरस्त्राणं च (T2 स्य) पातयत् . —For 15^{cd}, Ś V2 B1 D1.2.3(second time).8.12.13 subst. :

1952* शिरस्त्राणं धनुश्चापि पातयामास वेगितः ।

[D13 [अ]स्य (for [अ]पि). Ś1 D3.8 वेगतः ; D1 वेगवान् .]

16 ^{a}) Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) स तम् (for तं सम्-). Ś D12 समारुह्य; D13 समास्थाय (for समासाद्य). D7 G2 तेजस्वी (for वेगेन). —V3 damaged from वान् in ^{b} up to ले in ^{c}. —For 14^{c} – 16^{b}, D4 subst. :

1953* उद्यम्य च महावेगमाजघान निशाचरम् ।
परिघेणाहतः संख्ये सुपार्श्वो निपपात ह ।
एतस्मिन्नन्तरे वीरो बभञ्जास्य धनुर्महत् ।
विनद्य सुमहानादमङ्गदोऽतिबलो रणे ।

—After 16^{ab}, Ś D12 ins. :

1954* जघान कर्णमूले तु तलेनामितविक्रमः ।

—V2 illeg. for 16^{cd}. —^{c}) B1 बलेन; D13 वेगेन (for तलेन). Ś D12 [अ]भिहतः क्रुद्धः ; Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) [अ]भिजघानाशु; D4 ताडयामास; G (ed.) च जघानाशु (for [अ]भ्यहनत्क्रुद्धः). —^{d}) V3 कर्णं वसे स- (sic); T2.3 कर्णमूलेन (for °मूले स-). D4 स राक्षसः (for सकुण्डले).

17 ^{ab}) V2 B1 च; D13 सं- (for तु). G2 क्रोधान् (for क्रुद्धो). D13 -वीरः ; G1 -वेगान् (for -वेगो). M5 महाबाहुर् (for °पार्श्वो). Ś V2 B1 D1.2.3(second time).8.12 transp. महावेगो and महापार्श्वो. Ś V2 B1 D1.2.3 (second time) महोद्यमः ; D8 महोद्यतः ; D12 महोपमः ; M1.2 महाबलः (for महाद्युतिः). D13 क्षतः सुपिशिताशनः (for ^{b}). Ñ V1.3 B2–4 D3 (first time) ततः क्रुद्धः स उन्मत्तो महावेगो महाभुजः ; D6 T2.3 मत्तस्तु परमक्रुद्धो महावेगो महाद्युतिः . —V3 om. 17^{c} – 18^{b}. —^{c}) D8 बाणेन (sic) (for करेण). —^{d}) B1 महांतं च; D13 सुमहांस्तत् (for सुमहान्तं). D1.2.3(both times).8.10.11.13 परस्वधं. —For 17, D4 subst. :

1955* तलेन ताडितस्तेन सुपार्श्वश्च प्रतापवान् ।
परशुं सूर्यसंकाशं जग्राहातिभयंकरम् ।

18 V3 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). B3 om. (hapl.) 18–19. —^{a}) Ś Ñ1 D3(second time).5.7.12 T1 तत् (for तं). B1 D3 (first time) T2 G3 शैलधौतं; D3(second time).7 तै(D3 शै)लधूतं; D4 तैलधौत-; D8 शिलाधौत-; M1.2 तैलघातं; Cg.k.t as in text (for तैलधौतं). D3 (first time) अमलं (for विमलं). —^{b}) B4 D3 (first time) तीक्ष्ण-; D13 अश्म-; G (ed.) गिरि- (for शैल-). D6 T2.3 -सानु(D6 °रं)महद् ; Cg.k.t as in text (for -सारमयं). Ñ V1.2 B1.2.4 D1.2.3(both times).4.8.13 महत् (for दृढम्). —D4 om. 18^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V B1.2.4 D1.2.3(both times).8.12.13 श(Ś2 D8 अ)त्रं (Ñ V1.3 B2.4 D3 [first time] रक्षः) परमसंक्रुद्धो. —^{d}) D3 (second time) [ऽ]भ्यपातयत् ; D11 न्यवेदयत् (sic) (for न्यपातयत्).

19 B3 om. 19 (cf. v.l. 18). —^{a}) Ś V2 B1 D1.2.3(second time).8.12 तस्य (for तेन). Ś1 D12 वामास्य-; Ñ V1 B2 D2.3(first time).8 वासेंस-; V2 B1 वामैक-; B4 वामेन; D1 कायेंस- (for वामांस-). G (ed.) स तमासाद्य वेगेन. —^{b}) G2 M1.2 -पातितः (for -पातितम्). Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D1.2.3(both times).6.8.12 T2.3 भृशं क्रोधा (D6 T2.3 कोपा)न्निपाति(Ñ1 °पीडि)तः(Ś1 °ते; V2 B1 °तं); D5.9 G1 M3 भृशं प्रत्यवपादि(D5 °घाति)तं (D9 °तः). —^{d}) M1.2 वेगतस्तं; M5 सरोषस्तं (for सरोषः स). D7.10.11 परस्वधं. —For 19^{cd}, Ś Ñ V (V3 mostly damaged) B1.2.4 D1.2.3(both times).6.8.12.13 T2.3 subst. :

1956* अङ्गदं मोदयामास प्रहितः स परश्वधः ।

[Ñ1 मुहूर्तं स; Ñ2 V1 B2.4 D3 (first time) स मुहूर्तं; B1 परिघः स (sic) (for प्रहितः स). D1.3(both times).13 परस्वधः .]

20 ^{a}) D3 (first time) बल- (for वज्र-). M1.2 -संकल्पम् ; Cr as in text (for -संकाशम्). —For 19–20^{b}, D4 subst. :

1957* तेनाङ्गदं महात्मानं जघानोरसि शोभने ।
भिन्नगात्रस्तु बलवान्वानरेन्द्रोऽमितप्रभः ।
विसंज्ञो निपपाताजौ बलवानपि सोऽङ्गदः ।

—B4 om. 20^{c} – 22^{b}. —^{c}) Ś D6.12 T2.3 न्यपातयत्सु- ; Ñ1 B1–3 D3 (first time) आ(B1.2 सं)वर्तयत; Ñ2 V1.3 D3(second time).8 आवर्तयत्सु- (D8 °त्स); D1.2.5.10.11 T1 G3 M3.5 Cr.m.g.t संवर्तयत्सु-; D4 सहसोत्थाय (for संवर्तयन्सु-). D3 (first time) -संरब्धः (for -संक्रुद्धः). D13 समवर्तत क्रोधेन. —^{d}) D4.7.13 G1.2 M1–3 पितृ- ; Cv as in text (for पितुस्).

राक्षसस्य स्तनाभ्याशे मर्मज्ञो हृदयं प्रति ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शं स मुष्टिं विन्यपातयत् ॥ २१
तेन तस्य निपातेन राक्षसस्य महामृधे ।
पफाल हृदयं चाशु स पपात हतो भुवि ॥ २२
तस्मिन्निपतिते भूमौ तत्सैन्यं संप्रचुक्षुभे ।
अभवच्च महान्क्रोधः समरे रावणस्य तु ॥ २३

G. 6. 78. 24
B. 6. 98. 23
L. 6. 77. 23

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षडशीतितमः सर्गः ॥८६॥

---

21 B4 om. 21 (cf. v.l. 20). D4 om. 21[ab]. —[a]) Ñ1 V1.3 D3(first time).5.6 T3 स्तनाभ्यासे. Ś D12 रा(D12 र)क्षसस्तस्य संग्रामे; V2 B1.3 D1.2.3.(second time).8.13 र(V2 रा)क्षसस्तस्य सोभ्यासे(V2 B1 °सान्; B3 सभ्याशे [sic]). —V3 damaged from श in 21[c] up to तस्य in 22[a]. —[c]) D6 वज्राशनि- . —[d]) D7 न्यनिपातयत् (sic); M1.2 संन्यपातयत् (for विन्यपातयत्). Ś Ñ V1.2 B1–3 D1.2.3(both times).6.12.13 T2.3 तदा(Ñ V1 B2.3 D3 [first time] तस्य) मुष्टिम(D2.6 T2.3 °ष्टिं न्य)पातयत्; D8 तदा महानपातयत्.

22 B4 om. 22[ab] (cf. v.l. 20). V3 damaged up to तस्य in [a] (cf. v.l. 21). —[a]) Ñ V1 B2.3 D3 (first time) मुष्टि- (for तस्य). Ś V2 B1 D1.2.3(second time).6.8.12.13 T2.3 तस्य मुष्टिनिपातेन(D13 °प्रहारेण). —[b]) Ñ2 D3 (first time) महात्मनः (for महामृधे). —[c]) Ñ1 चचाल; D1 पलाल (sic); D8 प्रस्फोट (for पफाल). Ś Ñ V B D1.2.8.12 भिन्नं; D3 (first time) भग्नं; D3 (second time) निम्नं; D6 T2.3 सद्यः; D9–11 चास्य; D13 भिंदन् (sic) (for चाशु). —[d]) D8 संपपात; D13 पपात च; T3 निपपात (for स पपात). Ś Ñ1 B1 D3 (both times).6.12 T2 ततो (for हतो). D13 युधि (for भुवि). —For 21[c]–22[d], D4 subst.:

1958* अङ्गदोऽभ्येत्य राक्षसेन्द्रं मुष्टिनाभ्यहनद्बलात्।
अङ्गदस्यातिवीरस्य मुष्टिनाभिहतो रणे।
विभिन्नहृदयो वीरो निपपात महीतले।

[(l. 1) Prior half hypm.]

23 [a]) D5–7.9–11 T G M1.2.5 विनिहते (for निपतिते). —[b]) Ś V2 B1 D1.2.3(second time).4.6.8.13 T2.3 विप्र(V2 B1 परि)दुद्रुवे; Ñ1 च प्रचुक्षुभे; D12 प्रदुद्रुवे (subm.) (for संप्रचुक्षुभे). —[c]) D6 T2.3 सु- (for च). —[d]) M1.2 च (for तु). —For 23[cd], Ś Ñ V B D1.2.3(both times).4.8(followed by 6.87.3–6).12.13 subst.:

1959* आविवेश महाक्रोधः समरे चापि रावणम्।

[D13 प्रविवेश. D3(first time).8 महान्(for महा-). —V3 damaged from -क्रोधः up to द्वि in l. 1 of 1960*. B3 -क्रोधं; D4 -क्रोपो; D13 -क्रुद्धः (for -क्रोधः). Ñ1 V1 B2.4 रावणं च ह; B3 स च रावणः; D13 रावणस्तदा (for चापि रावणम्). D4 रावणं तु महामृधे (for the post. half).]

—Thereafter, Ñ V1.3 B2–4 D3(first time).4.12 cont.:

1960* स तु जलधरवद्विनद्य नादं
जलदनिभाद्रिवपुस्तदा रणस्थः।
अदहदथ हरीन्शरोर्मिजालै-
स्तृणशलभानिव कानने दवाग्निः।

[V3 damaged up to द्वि in l. 1. —(l. 1) D12 -शैलतुल्यगात्रः (for -वद्विनद्य नादं). —(l. 2) Ñ1 जलभविजते (sic); V3 जलदनिभाद्रि-; B2 जलदचिताद्रि-; D4 जलभरिताभ्र- (for जलदनिभाद्रि-). Ñ2 D3.12 समरगतः कुपितो निशाचरेंद्रः; B3 जलधरमूर्तिनिभस्तदा रणस्थः. —(l. 3) Ñ2 D3 अदहदथ शरैर्हरीं-स्तदानीं; D12 तदपरिमितबलं सुघोरं. —(l. 4) D12 प्रमथितुमैच्छत रावणस्तदानीं.]

—After 23, D5–7.9–11 S ins.:

1961* वानराणां प्रहृष्टानां सिंहनादश्च पुष्कलः।
स्फोटयन्निव शब्देन लङ्कां साट्टां सगोपुराम्।
सहेन्द्रेणेव देवानां नादः समभवन्महान्।
अथेन्द्रशत्रुस्त्रिदिवालयानां
वनौकसां चैव महाप्रणादम्। [5]
श्रुत्वा सरोषं युधि राक्षसेन्द्रः
पुनश्च युद्धाभिमुखोऽवतस्थे।

[(l. 1) D5 T1 G1.3 M च (for प्र-). G1 हृष्टानां (for -हृष्टानां). D9–11 सु- (for च). G1.2 M5 सिंहनादं च पुष्कलं (for the post. half). —(l. 2) D9–11 M3.5 साट्टाल- (for साट्टां स-). M1.2 -तोरणां (for -गोपुराम्). —(l. 3) D5.6.9 T1 G1.2 M1.3.5 Cv.r.g महेंद्रेण. T2.3 च; G1 [ए]व (for [इ]व). ❀ Cv: सहेन्द्रेणेव देवानामिति पाठः।; Cm.t: इन्द्रेण सह देवानां नाद इव. ❀ —(l. 4) D7.9–11 G2 त्रिदशालयानां. —(l. 5) D7 तत्र; M3 (before corr.) चापि (for चैव). —(l. 7) D6 प्रतस्थे (for ऽवतस्थे).]

८७

G. 6. 79. 1
B. 6. 99. 1
L. 6. 78. 1

महोदरमहापार्श्वौ हतौ दृष्ट्वा तु राक्षसौ ।
तस्मिंश्च निहते वीरे विरूपाक्षे महाबले ॥ १
आविवेश महान्क्रोधो रावणं तु महामृधे ।
सूतं संचोदयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २
निहतानाममात्यानां रुद्धस्य नगरस्य च ।
दुःखमेषोऽपनेष्यामि हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ३

Colophon: V3 mostly damaged. —*Kāṇḍa name*: Ś1 om. Ñ V2 B1.3.4 D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D2.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś B1 D1.2.3(second time).8.12 महापार्श्ववधः; Ñ V1 B2-4 D3 (first time) उन्मत्तवधः; V2 illeg.; D4 सुपार्श्ववधः; D13 पिशाचवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; V3 illeg.; Ś2 V1 77; Ñ2 80; B1 73; B3 74; D1 79; D3 (first time) 81; D3 (second time) 83; D5-7.10.11 T1 G M3.5 99; D9 75; T2 102; T3 106; M1.2 100; B (ed.) 98; G (ed.) 78. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः; M5 with श्रीरामस्वामिने नमः.

87

1 Before 1, D13 ins. l. 1 of 1963*. —For 1-2^{b}, Ś V2 B1 D1-3.6.8.12 T2.3 subst. 1962*; while Ñ V1.3 B2-4 subst. 1963*; whereas D4 subst. l. 1 only of 1962* for 1^{ab}. —^{ab}) D9 प्रेक्ष्य; Cg as in text (for दृष्ट्वा). D7 G2 दुरासदौ; D9-11 स रावणः; G1 स राक्षसौ (for तु राक्षसौ). D13 अकंपनपिशाचौ च हतौ परमधन्विनौ. —D4 om. 1^{c}-2^{b}. D13 om. 1^{cd}. —^{c}) D7 G2 वि- (for च). G1 भूमौ (for वीरे). —^{d}) M1.2 च राक्षसे (for महाबले).

2 D4 om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). —^{a}) T1 महाक्रोधो; G1 महान्कोपो (for महान्क्रोधो). —^{b}) D7 M3 तं (for तु). —For 1-2^{b}, Ś V2 B1 D1-3.6.8.12 T2.3 subst.; while D4 subst. l. 1 only for 1^{ab}:

1962* महापार्श्वे विनिहते राक्षसे च महोदरे ।
निशाचरे महामात्ये विरूपाक्षे निपातिते ।
विप्रद्रुतेषु योधेषु कान्दिशीकेषु सर्वशः ।
रावणः शोकसंतप्तः कार्यशेषमचिन्तयत् ।
चिन्तयित्वा नातिचिरं स्वसैन्याद्विनिवर्त्य च । [5]

[(l. 1) D1 च (for वि-). V2 B1 निपातिते (for महोदरे). D4 युद्धोन्मत्त च मत्त च निहतौ प्रेक्ष्य संयुगे; D6 T2.3 युद्धोन्मत्ते च निहते मत्ते च विनिपातिते. —(l. 2) D1-3 महामात्रे. D3 च (for नि-). —(l. 3) D3 विद्रुतेषु च (for विप्रद्रुतेषु). D8 युद्धेषु (for योधेषु). V2 B1 कालभूतेषु; D1.3.8 कांदिग्भूतेषु; D6 T2.3 कांश्चिद्दिशांश्च (for कान्दिशीकेषु). Ś D12 सर्वतः. —(l. 4) B1 क्रोध- (for शोक-). —(l. 5) Ś -स्वैरं (for -चिरं). Ś1 D12 स्वसैन्यं. V2 B1 D1.8 विनिसृत्य (for विनिवर्त्य). D6 T2.3 ससैन्योभिनिवर्त्य (D6 °पत्य) च (for the post. half.)]

—For 1-2^{b}, Ñ V1.3 B2-4 G (ed.) subst.; D13 ins. l. 1 only before 1; while D3 ins. only l. 1-5 before 6. 85 (second time). 1:

1963* स्वबलं निहतं दृष्ट्वा तस्मिन्संग्राममूर्धनि ।
भ्रातॄन्विनिहतांश्चैव शक्रतुल्यपराक्रमान् ।
निशम्य मन्त्रिप्रवरौ सुदितौ युधि वानरैः ।
मत्तोन्मत्तौ च संप्रेक्ष्य निहतौ परमद्युती ।
विरूपाक्षं च दुर्धर्षं ससैन्यं वानरैर्युधि । [5]
चुकोपाथ महातेजा ब्रह्मदत्तवरो विभुः ।
दशग्रीवो महातेजा देवदानवदर्पहा ।
स भास्करसहस्रस्य तेजो बिभ्रन्महाद्युतिः ।

[G (ed.) om. l. 1-3. —(l. 1) V3 damaged for स्वबलं निहतं. D13 व्यथितं (for निहतं). —(l. 2) V3 दृष्ट्वा (for चैव). —(l. 3) V1 निरीक्ष्य (for निशम्य). —(l. 4) G (ed.) तु (for च). —(l. 5) B4 विरूपाख्यं. Ñ1 स- (for स-). B3 हतं (for युधि). G (ed.) रणमूर्धनि (for वानरैर्युधि). —(l. 6) Ñ2 V3 om. (hapl.) from the post. half of l. 6 up to the prior half of l. 7. Ñ1 (marg.) V1 B2.4 ब्रह्मदत्तमहावरः (Ñ1 also reads erroneously the post. half of l. 7) (for the post. half). —(l. 7) G (ed.) महावीर्यो (for महातेजा).]

—^{c}) Ś D12 स्वं रथं; V3 D4 स सूतं (for सूतं सं-). V2 B1 संदेशयामास; D1.3 सं(D3 स)नोदयामास. —^{d}) Ñ1 G1 M5 एतद् (for चेदम्). T3 G2 हा (for ह). —For 2, D13 subst.:

1964* रावणः सुमहातेजाः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
स तं प्रदेशयामास वचनं चेदमब्रवीत् ।

—After 2, D8 ins. l. 13-72 only of App. I (No. 51).

3 D8 reads 3-6 (including star passage) after 1959*. —^{b}) Ñ V1 B2-4 D1.13 दग्धस्य (for रुद्धस्य). D6 तु (for च). —After 3^{ab}, Ñ V1.3 B2-4 ins.:

1965* प्रहस्तस्यातिकायस्य शक्रजित्कुम्भकर्णयोः ।

[V3 B3 [अ]भिकायस्य (for [अ]ति°). Ñ V3 B3 (with hiatus) इंद्रजित्- (for शक्रजित्-).]

रामवृक्षं रणे हन्मि सीतापुष्पफलप्रदम् ।
प्रशाखा यस्य सुग्रीवो जाम्बवान्कुमुदो नलः ॥ ४
स दिशो दश घोषेण रथस्यातिरथो महान् ।
नादयन्प्रययौ तूर्णं राघवं चाभ्यवर्तत ॥ ५
पूरिता तेन शब्देन सनदीगिरिकानना ।
संचचाल मही सर्वा सवराहमृगद्विपा ॥ ६

G. 6. 79. 9
B. 6. 99. 7
L. 6. 78. 8

—c) D6 T2.3 अद्यापनेष्यामि; D7 G2 M1.2 एकोपनेष्यामि; D9-11 एवापनेष्यामि. Ś Ñ V B D1-3.8.12 अह(Ñ V1 B2.4 गति; V2 B1 D2.3.8 अंत; V3 गत; B3 प्रीति)मद्य(D1 °मंतं) गमिष्यामि; D4 सुदुःखं चापनेष्यामि; D13 बाष्पमद्य प्रमुंचामि. —d) D5 हतौ (for हत्वा). G2 तौ हत्वा (by transp.).
—After 3, D4 ins. l. 1 of 1966*.
—Thereafter all the above MSS. cont. only l. 1 and l. 4 of 1966*.

4 For sequence in D8, cf. v.l. 3. —a) D4 रणछिन्नं (for रणे हन्मि). Ñ V1.3 B2-4 D13 रघु(Ñ1 [m. also as in Ñ2] वरं)वृक्षं हनिष्यामि. —b) M5 -फलान्वितं (for -फलप्रदम्). Ñ V1.3 B2-4 D4.13 वैदेही(D4.13 मैथिली)-फलपुष्पदं(B2.3 D4.13 °कं). —c) B4 प्रशाखं. V3 यत्र; D4 [अ]स्य च (for यस्य). G1 शाखा यस्य तु. —D13 om. from 4d up to the prior half of l. 2 of 1969*. —d) D7 G2 पनसो (for कुमुदो). Ñ V1.3 B2-4 पत्राणि हरियूथपाः. —For 4, Ś V2 B1 D1-3.8.12 G(ed.) subst.; Ñ V1.3 B2-4 ins. only l. 1 and 4 after 4; D4 ins. l. 1 after 3 and cont. l. 4 after 1969*:

1966* कर्मणोऽस्य हि तौ मूलं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
तयोः प्रशाखा सुग्रीवो हरयोऽन्ये च यूथपाः।
फलमूले च जानक्या द्रष्टा सेक्ता च मारुतिः।
मूले हते हतं सर्वं तौ हनिष्यामि संयुगे।

[Ś2 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) D8 चापि (for ऽस्य हि). Ś1 तं (for तौ). Ñ B4 D1.8 मूले (for मूलं). D4 मूलमस्य च युद्धस्य (for the prior half). D4 राघवौ. D1-3.8 राघवावुभौ(D3 °नुजौ) (for रामलक्ष्मणौ). —(l. 2) Ś D12 प्रशाखा यस्य; D1.3 ययोः प्रशाखा; D8 तस्याः प्रशाखाः (for तयोः प्रशाखा). Ś D12 बहवो (for हरयो). —V2 B1 G(ed.) om. l. 3. —(l. 3) D1-3.8 फलपुष्पे जनकजा (for the prior half). —(l. 4) D4 तं (for तौ).]
—Ñ V1.3 B2-4 cont.:

1967* रावणस्य वचः श्रुत्वा सूतो हर्षसमन्वितः।
स वाहयामास रथं कपीनां भयमादधत्।

[(l. 2) B3 सं- (for स). B2 हरीणां (for कपीनां).]
—D4 cont. after 1966*:

1968* सारथे त्वं प्रसन्नश्चेद्गच्छ रामरथं प्रति।
हत्वा तु सानुजं रामं ततो वानरसैनिकम्।
तद्दृष्ट्वा शत्रुरथं मम इति संदिश्य तं सूतं हितम्।
दशग्रीवो धनुष्पाणिर्दशमौलिविभूषितः।
स्वर्णरत्नमयं दिव्यमारुरोह रथोत्तमम्। [5]
सिंहनादेन महता शङ्खज्यानिस्वनेन च।

[From श्च in l. 1 up to l. 2 in marg. l. 3 corrupt.]
—After 4, D4(l. 2 only).5-7.9-11.13(followed by l. 1 of App. I [No. 51]) S ins.:

1969* मैन्दश्च द्विविदश्चैव अङ्गदो गन्धमादनः।
हनूमांश्च सुषेणश्च सर्वे च हरियूथपाः।

[D13 om. up to the prior half of l. 2. —Note hiatus between the two halves of l. 1. —(l. 1) D9-11 द्विविदश्चैव मैंदश्च (for the prior half). M3.5 (both to avoid hiatus) ह्यंगदो.]

—G1 cont.:

1970* एवं मत्वा महाबाहू रावणो राक्षसेश्वरः।

5 For sequence in D8, cf. v.l. 3. D13 om. 5. —a) D8 दिशा (for दिशो). Ś Ñ V1.3 B3.4 D12 रथ-; B2 बाण-; Ct as in text (for दश). D5 T1 G3 एवमुक्त्वाथ (for स दिशो दश). —b) D5 T1 दिशः (for महान्). Ś V1.2 B1 D1-3.12 L (ed.) रथे(Ś D12 जाते)न महता (L [ed.] महसा) भृशं; Ñ1 V3 B3.4 G (ed.) रथस्थो (G [ed.] महता)तिरथो भृशं; Ñ2 B2 रथस्य महतो भृशं; D8 सरथेन महाबलः. —V2 illeg. for 5cd. —c) Ś D12 प्रदिशो भ्रामं; B1 D1-3.8 राक्षसश्रेष्ठो (for प्रययौ तूर्णं). —d) Ñ V1.3 B2-4 प्रति रावणः (V3 damaged after प्रति up to सनदी in 6b); D9-11 चाभ्यधावत (for चाभ्यवर्तत). Ś B1 D1-3.8.12 राघवावभ्य (D3 °याभ्य; D8 °य न्य)वर्तत.
—For 5, D4 subst.:

1971* रथघोषेण रौद्रेण पूरयन्सर्वतो दिशः।
पाण्डुरेणातपत्रेण स्वर्णरत्नमयेन च।
ध्रियमाणेन सौम्येन शोभमानो दशाननः।
सकीर्तितो ययौ तूर्णं सूतमागधबन्दिभिः।

6 For sequence in D8, cf. v.l. 3. V3 damaged up to सनदी in 6b (cf. v.l. 5). —a) D8 नादेन (for शब्देन). —b) B1 सनाग-; B4 नदी स-; D9 ननदं (for सनदी-). D3.8 -गह्वरा(D8 °रे); D4 -कंदरा (for -कानना). —G2 om. 6c-8. —c) B3 वि-; D13 सा (for सं-). —d) Ś D3 भ्रेमुश्चैव; Ñ1 तत्र सिंह-; Ñ2 V B2-4 D4.6.9-11 T2.3 G3 त्रस्त(D4 T3 °स्ताः)सिंह-; B1 D1.2 त्रस्ताश्चैव; D12 त्रेसुश्चैव (for सवराह-). B4 -हय-; D1 सुरा (for -मृग-). Ś B1 D1-4.12 T3 -द्विजाः; Ñ1 -द्विपाः; V2 D6.9-11 T2 -द्विजा; D5 -[अ]धिपा (for -द्विपा). D8 सपर्वतवनद्विपा; D13 त्रस्ताः सिंहमिव द्विपाः. —After 6, Ś Ñ V B D1-4.6.12 T2.3 (Ñ V1.3 B4 only l. 61-72) ins. a passage relegated to App. I (No. 51); while D13 ins. a

G. 6. 79. 36
B. 6. 99. 8
L. 6. 78. 43

तामसं सुमहाघोरं चकारास्त्रं सुदारुणम् ।
निर्ददाह कपीन्सर्वांस्ते प्रपेतुः समन्ततः ॥ ७
तान्यनीकान्यनेकानि रावणस्य शरोत्तमैः ।
दृष्ट्वा भग्नानि शतशो राघवः पर्यवस्थितः ॥ ८
स ददर्श ततो रामं तिष्ठन्तमपराजितम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विष्णुना वासवं यथा ॥ ९
आलिखन्तमिवाकाशमवष्टभ्य महद्धनुः ।
पद्मपत्रविशालाक्षं दीर्घबाहुमरिंदमम् ॥ १०
वानरांश्च रणे भग्नानापतन्तं च रावणम् ।
समीक्ष्य राघवो हृष्टो मध्ये जग्राह कार्मुकम् ॥ ११
विस्फारयितुमारेभे ततः स धनुरुत्तमम् ।
महावेगं महानादं निर्भिन्दन्निव मेदिनीम् ॥ १२
तयोः शरपथं प्राप्य रावणो राजपुत्रयोः ।
स बभूव यथा राहुः समीपे शशिसूर्ययोः ॥ १३

passage relegated to App. I (No. 53). —After 6, D7 G1 ins.:

1972* ततो विस्फारयामास धनुरुग्रं महाबलः ।

7 G2 om. 7 (cf. v.l. 6). ☞ D13 om. from 7 up to 6.88.14. —a) D4 तामिस्रं (for तामसं). Ś1 D3.8 M3 स(D3 च: D8 तु)महाघोरं; V3 सहसा घोरं. ❀ Cv.r: तामसं सुमहाघोरमिति पाठः. ❀ —b) Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12 T2.3 मुमोच; Cr as in text (for चकार). —cd) Ñ V1.3 B2 D4 स(V3 सं-) ददाह; B3 स दग्धा च; B4 स तदा *; G(ed.) ददाह च (for निर्ददाह). Ś Ñ V1.3 B2-4 D1-4.8.12 तेन; V2 B1 तांश्च (for सर्वांस्). Ñ V1.3 B2.3(marg. after corr.).4 प्रयुक्तेन; V2 B1 निपेतुश्च; D7 ते निपेतुः (for ते प्रपेतुः). Ś V2 B1 D1-4.8.12 महीतले (for समन्ततः). D6 T2.3 अदहत्तान्क(T2 °न)पिश्रेष्ठांस्तेन ते चापतन्क्षितौ. —After 7, Ñ V1.3 B D4-7.9-11 T G1.3 M ins.:

1973* उत्पपात रजो घोरं तैर्भग्नैः संप्रधावितैः ।
न हि तत्सहितुं शेकुर्ब्रह्मणा निर्मितं स्वयम् ।

[(l. 1) D9 नतो (sic) (for रजो). Ñ V1 B2.4 D6 T2.3 भीमं; V3 B1.3 D4.9-11 भूमौ (for घोरं). ❀ Cr: उत्पपात रजो घोरमिति पाठः. ❀ D6 T2.3 जनितं महत् (for संप्रधावितैः). Ñ V1.3 (damaged except भ) B2-4 भग्नैस्तत्र प्रधावि-(B3 °वारि)तैः (for the post. half). —B1 om. l. 2. —(l. 2) Ñ V1.3 B2-4 D4 सोढुं नैव च(Ñ1 V3 D4 तु; Ñ2 B3.4 हि) तच्छेकुर् (for the prior half). D6 T2.3 शरं; Ck.t as above (for स्वयम्).]

8 G2 om. 8 (cf. v.l. 6). —a) B1 D1-3.8 [अ]नेकानि (for [अ]नीकानि). Ś V2 B1 D1.3.8.10.11 G1 [अ]नीकानि; Ñ V1.3 B2-4 D4 सर्वाणि; D5 om. (for [अ]नेकानि). —b) Ś Ñ V B D1-4.8.12 शरोत्करैः (Ñ2 V1 °टैः) (for शरोत्तमैः). —c) Ś V2 B1 D1-4.6.8.12 T2.3 प्रेक्ष्य (for दृष्ट्वा). D6 T2.3 [अ]थो वीरो (for शतशो). —d) Ś V2 B1 D1-3.8.12 पर्यवर्तत; B3 L (ed.) पर्यु-(L [ed.] समु)पस्थितः; B4 D6 प्रत्यवस्थितः; D4 पर्यवारयत् (for पर्यवस्थितः). —After 8, D5-7.9-11 T G1.3 M ins.:

1974* ततो राक्षसशार्दूलो विद्राव्य हरिवाहिनीम् ।

9 a) Ś V2 D1-4.8.12 ददर्श च(Ś D4.12 स); D6 संददर्श (for स ददर्श). —b) V2 B1 D1-4.8 रावणः पर्यवस्थितः. —c) D12 समं (for सह).

10 a) Ś उल्लिखंतम्; D4 आश्लिष्यंतम्; D12 तल्लिखंतम् (for आलिखन्तम्). B1 [आ]काशे (with hiatus) (for [आ]काशम्). —b) Ś D12 निव(Ś2 °वे; D12 °वि)ष्टभ्य. Ś2 महाधनुः; D2 स्वकं धनुः. —G (ed.) om. 10cd. —c) Ś D12 -निभाक्षं तु(D12 तं); D1.2 -निकाशाक्षं (for -विशालाक्षं). —d) D2 अरिंदमः. —After 10, Ñ V1.3 B2-4 D4 ins.:

1975* स तु संप्रेक्ष्य काकुत्स्थं राघवं रावणो युधि ।
रथेनाभ्यद्रवत्तूर्णं जघान च कपीन्बहून् ।

[(l. 1) B4 च (for तु). V3 प्रेक्ष्य तं; B3.4 तं प्रेक्ष्य (for संप्रेक्ष्य). V1.3 transp. राघवं and रावणो. —(l. 2) B1 [अ]भ्यतरत् (for [अ]भ्यद्रवत्).];
while D5-7.9-11 S ins.:

1976* ततो रामो महातेजाः सौमित्रिसहितो बली ।

11 a) Ñ1 वानराणां (for वानरांश्च). —b) Ñ V1.3 B2-4 राक्षसं; D12 वानरं (sic) (for रावणम्). —c) Ñ V1.3 B2-4 रामः संक्रुद्धो(Ñ1 V3 B4 °हृष्टो) (for राघवो हृष्टो). —d) B1 महद्; G3 युद्धे (for मध्ये). Ś V2 B1 D1-4.8.12 तद्धनुः (for कार्मुकम्).

12 a) Ñ V1.3 B2-4 D4 विस्फार्य च(B2 सु-) महबा (V3 B3 °हाचा)पं. —b) Ś V2 B1 D1-4.8.12 पुन(V2 B1 धनु)राह्वयत्; Ñ V1.3 B2-4 रिपुमाह्वयत् (for धनुरुत्तमम्). —c) D3.8 -कायं; G2 M2 -नादं (for -वेगं). Ś V2 B1 D1.2.4.12 -कायं; D3.8 G2 M2 -वेगं (for -नादं). —d) Ś V2 D1-4.12 विभिंदन्; Ñ V1.3 B2-4 D8 भिंदंतम्; B1 विनिघ्नन्; D7 G1.2 निर्दहन् (for निर्भिन्दन्). Ś Ñ1 V B D1-4.8.12 रोदसी (for मेदिनीम्). —After 12, M2 ins.:

1977* रावणस्य रथो युक्तः किङ्किणीजालमण्डितः ।
वाजिभिर्विनयोपेतैर्महावेगैर्जितश्रमैः ।
संयुक्तस्तु श्रिया युक्तो लघुहस्तेन यायिना ।
शीघ्रमापादितस्तत्र यत्र रामः सलक्ष्मणः ।

13 Ś Ñ V B D1-4.6-8.10-12 T2.3 M2.3 transp. 13 and 14. —a) Ś D9.12 ततो; D5 om. (for तयोः).

रावणस्य च बाणौघै रामविस्फारितेन च ।
शब्देन राक्षसास्तेन पेतुश्च शतशस्तदा ॥ १४
तमिच्छन्प्रथमं योद्धुं लक्ष्मणो निशितैः शरैः ।
मुमोच धनुरायम्य शरानग्निशिखोपमान् ॥ १५
तान्मुक्तमात्रानाकाशे लक्ष्मणेन धनुष्मता ।
बाणान्बाणैर्महातेजा रावणः प्रत्यवारयत् ॥ १६
एकमेकेन बाणेन त्रिभिस्त्रीन्दशभिर्दश ।
लक्ष्मणस्य प्रचिच्छेद दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ १७
अभ्यतिक्रम्य सौमित्रिं रावणः समितिंजयः ।
आससाद ततो रामं स्थितं शैलमिवाचलम् ॥ १८
स संख्ये राममासाद्य क्रोधसंरक्तलोचनः ।
व्यसृजच्छरवर्षाणि रावणो राघवोपरि ॥ १९
शरधारास्ततो रामो रावणस्य धनुश्च्युताः ।
दृष्ट्वैवापतिताः शीघ्रं भल्लाञ्जग्राह सत्वरम् ॥ २०
ताञ्शरौघांस्ततो भल्लैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद राघवः ।
दीप्यमानान्महावेगान्क्रुद्धानाशीविषानिव ॥ २१

G. 6. 79. 52
B. 6. 99. 24
L. 6. 78. 57

Ś V2 B1 D1–3.8.12 रिपु- ; D4 दृष्टि- ; M2 बाण- ; L (ed.) इषु- ; Cm as in text (for शर-). M3 प्राप्तो (for प्राप्य). —^{b}) Ś V2 B1 D1–4.8.12 रामलक्ष्मणयोर्मृधे. —V3 om. 13^{cd}. —^{c}) Ś V2 D1.2.8.12 बभूव स (by transp.); Ñ1 B3.4 संबभूव; B2 न बभूव; D4 बभूव च; D6 संबभौ च; D7.9–11 T2.3 M1–3 Cm.t स बभौ च (for स बभूव). D1 महाबाहुः. —^{d}) Ñ V1 B3.4 D6 T2.3 चंद्र- ; Cr.m as in text (for शशि-). G3 सूर्यचंद्रयोः.

14 Ś Ñ V B D1–4.6.8.10–12 T2.3 M2.3 transp. 13 and 14. —^{a}) Ś Ñ (Ñ1 m. also) B3 D1–3.8.12 लक्ष्मणस्य; D10 राघवस्य; Cm.g.t as in text (for रावणस्य). Ś D12 च बाणेन; Ñ V1.2 B D1–3.8 M2 च बाणानां; D4 हरीणां च; D6 T2.3 च नादेन; G2 धनुर्ध्वानैः; Cm.g.t as in text (for च बाणौघैः). —^{b}) D8 तथा (for राम-). Ñ V B D1–4.8 M2 -विस्फारितस्य; Cm.g.t as in text (for -विस्फारितेन). —^{c}) D6 T2.3 कपयस् (for राक्षसास्). Ś V2 B1 D2–4.8.12 M2 त्रेसुः; D1 पेतुस्; D6 T2.3 त्रस्ताः; T1 G3 M3 ते च; Cm as in text (for तेन). ❀ Cr: शब्देन राक्षसास्तेनेति पाठः. ❀ —^{d}) M1 संपेतुः (for पेतुश्च). G3 तथा (for तदा). Ś V2 B1 D1–4.6.8.12 T2.3 पेतु(D1 त्रेसु)श्चैव(D6 °श्च*) सहस्रशः; Ñ V1.3 B2–4 न्यपतंत सहस्रशः.

15 ^{a}) Ś Ñ2 V1 D2.8.12 G2 M2 तमैच्छत्; V3 समैच्छत्; D4 तस्मिंस्तु; D5 समिच्छन् (for तमिच्छन्). B3 प्रमुखे (for प्रथमं). Ñ1 D2 युद्धं; D3 वेद्धुं; D4 विद्धा; D8 ये वै (for योद्धुं). —^{c}) Ś D3.12 आदाय; Ñ2 V1 D2 आनम्य; V3 B1.2 D4 आक्रम्य (for आयम्य). —^{d}) D9 शरैरग्निशिखोपमैः (sic).

16 Ñ2 om. 16. —^{a}) B3 तांस्त्यक्तकामानाकाशे; D4 तान्मुक्तान्महाकाशे*. —^{b}) M2.5 धनुश्च्युतान् (for धनुष्मता). —^{c}) Ś D12 transp. बाणान् and बाणैर्. D4 दुर्धरान्बानरान्बाणैः.

17 ^{a}) D8 एकेन (for एकम्). —V3 om. 17^{c}–18^{b}. —^{c}) D6 लक्ष्मणस्तु (for लक्ष्मणस्य). Ñ1 [ए]व; Ñ2 B2–4 स (for प्र-). —^{d}) Ś B1.4 D1.3.4.12 हस्त- ; D2.8 अस्त्र- (for पाणि-). —After 17, D6.7 G1.3 ins.:

1978* पुनस्तु शरवर्षेण लक्ष्मणस्तत्र्यवारयत् ।

[D7 च (for तु). D6.7 तस्य वारयत् (for तत्र्यवारयत्).]

—D7 cont.:

1979* स संख्ये राममासाद्य क्रोधसंरक्तलोचनः ।

18 V3 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). —^{a}) Ñ V1.2 B4 अथाति(Ñ1 °भि)क्रम्य; B3 तथाति°; D4 अथ निष्क्रम्य (for अभ्यतिक्रम्य). D12 सौमित्रं (for सौमित्रिं). —D7 om. 18^{c}–19^{b}. —^{c}) Ś B1 D1–3.8–12 रणे; D4 [उ]द्यतं (for ततो). —^{d}) B3 D4.6.9–11 T2.3 M1.2 [अ]परं; Cr.m.t as in text (for [अ]चलम्).

19 D7 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). —^{a}) D9–11 स राघवं समासाद्य. —^{b}) B1 D1.2.4.8 कोप- (for क्रोध-). D1 -लोचनं (for -लोचनः). —^{c}) Ñ1 V1.3 B2.4 असृजच्; B3 M1 सोसृजन् (for व्यसृजच्). —^{d}) D9–11 राक्षसेश्वरः; M1.5 राक्षसाधिपः (for राघवोपरि). Ś Ñ V B D1–4.6.8.12 T2.3 M2 राघवे(D6 °वं; D8 °वो) राक्षसेश्वरः(D8 °रं).

20 V3 damaged for 20^{ab} (except शर-). —^{a}) Ñ V1 B2–4 -व्रातांस्; D4.7 G2 -धारां (for -धारास्). Ñ1 B4 तु तान्; G (ed.) तथा (for ततो). —^{b}) M1 पौलस्त्यस्य (for रावणस्य). D7 G2 धनुश्च्यु(D7 च्यु)तां G3 धनुच्युताः. Ś D12 रावणं प्रति(Ś2 युधि) निः(D12 नि)सृताः; Ñ V1 B2–4 D4 रावणेष्वासनिःसृतान्(D4 °निसृतां); V2 B1 D1–3.8 रावणायुध(D2 °णांबुद)निः(D1.8 नि)सृताः. —^{c}) D6 T2.3 च (for [ए]व). Ñ V1 B2–4 D6 T2.3 G1 M3 [आ]पततः; D4 पतितां; D7 G2 [आ]पतितां; T1 G3 M1.5 पतिताः (for [आ]पतिताः). Ñ2 तूर्णं (for शीघ्रं). Ś D12 ददौ चापततः शीघ्रं; M2 दृष्ट्वापतंतीः सर्वास्ता. —^{d}) B1 D4.7.9.11 भल्लं (for भल्लान्). Ś Ñ V2.3 B D1–4.8.12 राघवः; V1 वै तदा; D6 T2.3 M1.2 सत्वरः; G1 पाणिना (for सत्वरम्).

21 ^{a}) Ś D12 शरैस्तांस्; G1 शरांस्तु (for शरौघांस्). V3 बाणैस् (for भल्लैस्). —^{b}) D3 तीव्रैश्; D6 T2 तीक्ष्णांश् (for तीक्ष्णैश्). Ś D1–4.8.12 संयुगे (for राघवः). —^{c}) Ñ2

G. 6. 79. 53
B. 6. 99. 25
L. 6. 78. 58

राघवो रावणं तूर्णं रावणो राघवं तथा ।
अन्योन्यं विविधैस्तीक्ष्णैः शरैरभिववर्षतुः ॥ २२
चेरतुश्च चिरं चित्रं मण्डलं सव्यदक्षिणम् ।
बाणवेगान्समुद्वीक्ष्य समरेष्वपराजितौ ॥ २३
तयोर्भूतानि वित्रेसुर्युगपत्संप्रयुध्यतोः ।
रौद्रयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः ॥ २४
संततं विविधैर्बाणैर्बभूव गगनं तदा ।
घनैरिवातपापाये विद्युन्मालासमाकुलैः ॥ २५
गवाक्षितमिवाकाशं बभूव शरवृष्टिभिः ।
महावेगैः सुतीक्ष्णाग्रैर्गृध्रपत्रैः सुवाजितैः ॥ २६

B3 दीप्यमानो(Ñ2 °न-). Ś D1–5.8–12 T1 G1.3 M3 महाघोरान् ; Ñ V B2–4 महेष्वासः ; B1 महाक्रुद्धो (for महावेगान्). —^{d}) Ñ V B2–4 क्रोधेन; B1 घोरान् ; D5 क्रूरान् ; D9–11 शरान् : M1 संक्रुद्ध- (for क्रुद्धान्). Ñ V B D3.4.7–11 G3 M1 आशीविषोपमान् (V3 damaged for पमान्) ❀ Cr : तान्शरौघानित्यादेः श्लोकस्य उत्तरार्धे दीप्यमानान्महाघोरान् क्रुद्धानाशीविषानिवेत्येतत् . ❀ —After 21, M1 ins. :

1980* जघ्नतुः समरेऽन्योन्यं शरानाशीविषानिव ।

22 ^{ab}) G2 आदाय रावणस् ; Ck.t as in text (for राघवो रावणं). Ś B1 D1–4.8.12 संख्ये; Ñ V B2–4 बाणै (for तूर्णं). G1 transp. राघवो रावणं and रावणो राघवं. D6 T2.3 ततः ; D7 G2 M3.5 तदा; M1 शरैः (for तथा). Ś B1 D1–4.8.12 रावणश्चापि राघवं (for ^{b}). —M5 om. (hapl., see var.) 22^c – 27^b. —^{c}) Ś B1 D2.4.8.12 विशिखैस् ; D3 निशितैस् (for विविधैस्). Ñ V B2–4 समरे वीरौ (for विविधैस्तीक्ष्णैः). —^{d}) V1 शितैरभि- ; D7.9–11 G3 शरवर्षैर् (for शरैरभि-). B2 D3 -ववर्षतः . ❀ Ct : ववर्षतुः ववृषतुः. ❀

23 M5 om. 23 (cf. v.l. 22). —^{a}) D4 चेरतुश्चापि (hypm.); T2.3 चरतश्च; Cr as in text (for चेरतुश्च). —D4 om. from चिरं up to भूतानि in 24^a. Ś D12 च ततश् ; Ñ B2 D3 त्वरितं; B1.4 D1–3.6 चरितं; B3 चलितैश् ; M1 परम- (for च चिरं). Ś D12 चित्रैर् ; G1 तत्र; G2 चित्र- ; M1 -क्रुद्धौ (for चित्रं). —^{b}) G1 सप्र- (for सव्य-). Ś B1 D1–3.8.12 मंडलैः सव्यदक्षिणैः . —After 23^{ab}, M2 ins. :

1981* बाणजालैः शरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ ।

—V3 damaged from 23^c up to वि in 24^a. —^{c}) Ñ1 V1.2 B2–4 D6 M3 -वेगं; Ñ2 -वर्षं; D7 -वेग-; D9–11 G1.3 Ct -वेगात् ; T2.3 G2 -वेगौ; Cr.m as in text (for -वेगान्). Ñ V1.2 B2–4 समीक्षंतात्र ; D5.9–11 T1 G1.3 M1.3 Cr.m.t समुत्क्षिप्तौ(M1 °प्य) ; D7 -परिक्षिप्ताव् (for समुद्वीक्ष्य). Ś B1 D1–3.8.12 बाणजालैर्जिघांसंताव्. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–3.7–12 M2 अन्योन्यम् ; G2 ह्यन्योन्यम् (for समरेषु).

24 M5 om. 24 (cf. v.l. 22). D4 om. up to भूतानि in 24^a; V3 damaged up to वि in 24^a (for both, cf. v.l. 23). —^{a}) Ś2 भूयो (for तयोर्). Ś1 D8.12 संत्रेसुर् (for वित्रेसुर्). —V1 repeats ^{b} after ^{c}. —^{b}) Ś Ñ2 V1(second time) B1 D1–4.8.12 संप्रवृत्तयोः ; Ñ1 V1(first time).2.3 B2–4 संनिवृत्तयोः (for संप्रयुध्यतोः). —After 24^{ab}, Ñ V1(after the first occurrence of ^{b}).2 B2.4 D4 ins. :

1982* रामरावणयोर्युद्धे.

[B2 युद्धं (for युद्धे).]

—Thereafter, Ñ V1.2 B2.4 read 24^d for the first time all except V1 repeating it in its proper place. —D4 om. 24^c. —^{c}) D8 रौद्रांका- (sic) (for रौद्रयोः). Ś D12 साकमुत्पाव्य(Ś °त्पत्य) ; Ñ V B2–4 शरसंपाते; D7 G2 M1.2 सायकं द(M1.2 °कान्द)ग्घ्वा; G3 सायकानुचैर् ; Ck.t as in text (for सायकमुचोर्). —^{d}) Ñ V2.3 B (Ñ V2 B2–4 second time) -समानयोः ; B2 (first time) -समागमे; D8 -कृतिशयोः (sic) ; T3 -निशाकयोः (meta.); Cg as in text (for -निकाशयोः).

25 M5 om. 25 (cf. v.l. 22). —^{a}) Ñ B2.4 छन्नं तैर् ; V2 B1 D1–3.5–10 Ck.t सततं; B3 सदशैर् ; D4 गगनं; Cm.g as in text (for संततं). Ñ2 D2–4 निशितैर् ; D1.8 विशिखैर् (for विविधैर्). Ś D12 व्योम (for बाणैर्). —^{b}) Ś D12 निशितैः ; D4 पिहितं (for गगनं). Ś D8.12 शरैः ; Ñ1 V B2–4 ततः ; Ñ2 नभः ; B1 D1.2.4 शितैः D3 सितं; G3 M2 तथा (for तदा). —D10 om. 25^{cd}. T1 reads 25^c – 27^b *sup. lin.* —^{c}) B3 D6 T2.3 मेघैर् (for घनैर्). D4 यथा (for इव). V3 damaged after घनैरिवा in ^{c} up to इवा in 26^a. —^{d}) Ś1 D12 ज्वाला- (for विद्युन्-). Ś2 B1.4 D1–4.8 M1.2 -ज्वाला- ; B3 -जिह्वा- (for -माला-). Ś Ñ V1.2 B D1–3.7.8.12 M1.2 -समाकुलं.

26 M5 om. 26 (cf. v.l. 22). V3 damaged up to इवा in 26^a ; T1 reads 26 *sup. lin.* (for both, cf. v.l. 25). —^{a}) Ś D12 तदुत्क्षिप्तम् ; Ñ1(marg. also) V1 B1 D1–4.8 समुत्क्षिप्तम् ; B3 सुदुर्दिनम् (for गवाक्षितम्). D7.9 गवाक्षकृतमाकाशं. —After 26^{ab}, D3.8 ins. :

1983* रामरावणमुक्ताभिः समन्तादवभासितम् ।

—V3 om. 26^{cd}. —^{c}) Ś B1 D1–3.8.12 महाभोगैः (for °वेगैः). Ñ1 B2–4 सुतीक्ष्णैश्च (for सुतीक्ष्णाग्रैर्). V1 महावेगं शरैस्तीक्ष्णैर्. —^{d}) D5 G -पक्षैः ; Cm.g.t as in text (for -पत्रैः). D5 T1 G3 सुयोजितैः ; G1 सुराजितैः ; Cm.g.t as in text (for सुवाजितैः). Ś V1 D1–3.6.12 T2.3 वज्राग्निसदृशा(D1 °निसृता; D3 °विवृता; D6 T2.3 °स्फुरिता)ननैः ;

शरान्धकारं तौ भीमं चक्रतुः परमं तदा ।
गतेऽस्तं तपने चापि महामेघाविवोत्थितौ ॥ २७
बभूव तुमुलं युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः ।
अनासाद्यमचिन्त्यं च वृत्रवासवयोरिव ॥ २८
उभौ हि परमेष्वासावुभौ शस्त्रविशारदौ ।
उभौ चास्त्रविदां मुख्यावुभौ युद्धे विचेरतुः ॥ २९
उभौ हि येन व्रजतस्तेन तेन शरोर्मयः ।
ऊर्मयो वायुना विद्धा जग्मुः सागरयोरिव ॥ ३०

ततः संसक्तहस्तस्तु रावणो लोकरावणः ।
नाराचमालां रामस्य ललाटे प्रत्यमुञ्चत ॥ ३१
रौद्रचापप्रयुक्तां तां नीलोत्पलदलप्रभाम् ।
शिरसा धारयन्रामो न व्यथां प्रत्यपद्यत ॥ ३२
अथ मन्त्रानपि जपन्रौद्रमस्त्रमुदीरयन् ।
शरान्भूयः समादाय रामः क्रोधसमन्वितः ॥ ३३
मुमोच च महातेजाश्चापमायम्य वीर्यवान् ।
ताञ्शरान्राक्षसेन्द्राय चिक्षेपाच्छिन्नसायकः ॥ ३४

G. 6. 79. 64
B. 6. 99. 37
L. 6. 78. 71

Ṅ $B_{2.4}$ वज्राश्वविसृतान(B_4 °नि)लैः($\tilde{N}_1$ °नैः) ; V_2 B_1 D_6 वज्राग्निनिशि(V_2 °शनिसि)तानलैः(D_4 °नैः) ; B_3 D_8 वज्राशनिसमस्व(D_8 °मान)नैः .

27 M_5 om. ; T_1 reads 27^{ab} *sup. lin.* (cf. v.l. 22 and 25 respy.). —^{a}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ D_6 तौ भीमौ; B_1 $D_{3.8}$ तं भीमं; D_2 भीमं च; $D_{5.9-11}$ T_1 G_3 आकाशं; D_7 G_2 तौ वीरौ (for तौ भीमं). —^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12}$ M_3 समरे- (M_3 °रं) ; $D_{5.9-11}$ प्रथमं (for परमं). —^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ M_2 देवे; Ct as in text (for चापि). —^{d}) Ś D_{12} जगन्- ; Ñ V B $D_{1.3}$ गर्जन्- ; D_8 राजन्- (for महा-). D_9 M_5 -वेगाव् (for -मेघाव्). $\tilde{N}_2$ B_1 [उ]दितौ; $B_{2.3}$ स्थितौ (for [उ]त्थितौ). D_2 M_2 जगन्मेघैरिवावृतं.

28 M_1 om. $28-29^{b}$. —^{a}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12}$ तयोर्युद्धं महाभीमं(B_4 °घोरं) ; D_{9-11} M_2 तयोरभून्महायु- (M_2 °हद्यु)द्धम् . —^{b}) $D_{3.8}$ अभवद् (for अन्योन्य-). Ś B_1 $D_{1.2.4.12}$ परस्परवधैषिणोः . —V_3 damaged for 28^{c}. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 बभूवोग्रम् ; D_3 अनाधृष्यम् (for अनासाद्यम्). D_4 विचित्रं (for अचिन्त्यं).

29 M_1 om. 29^{ab} (cf. v.l. 28). D_7 om. (hapl.) 29–30. —^{a}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ उभौ च; Ñ V $B_{2.4}$ उभौ तौ; B_3 तावुभौ (for उभौ हि). —^{b}) Ñ V B_{2-4} $D_{4.9-11}$ युद्ध- ; D_6 चास्त्र- (for शस्त्र-). —V_3 om. (hapl.) 29^{cd}. —^{c}) $Ś_3$ B_4 D_{12} शास्त्रविदां; B_1 D_2 शस्त्रभृतां; B_2 $D_{3.6.8-11}$ T G_2 M_3 अस्त्र°; D_1 G_3 M_2 शस्त्र° (for चास्त्रविदां). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ श्रेष्ठाव् (for मुख्याव्). D_4 उभौ शस्त्रास्त्रवेगौ च. —^{d}) B_{2-4} $T_{2.3}$ युद्धं (for युद्धे). Ś V_1 B_1 $D_{1.2.4.8}$ न चेल(V_1 D_4 °र)तुः (for विचेरतुः).

30 $D_{7.8}$ om. 30 (for D_7, cf. v.l. 29). —^{ab}) Ś B_2 $D_{1-3.12}$ च (for हि). M_3 Cm रयेण; Ck.t as in text (for हि येन). ❀ Cm : उभौ रयेण व्रजतः इति पाठः. ❀ Ś $D_{3.12}$ ययुस्तेन; B_1 $D_{1.2}$ बभुस्तेन; B_3 तेन ते च (for तेन तेन). D_4 उभयोर्निशिता बाणा धनुर्मुक्ता दिवं गताः. —^{c}) Ś Ñ V B $D_{2.3.12}$ श्वसनाविद्धाः; $D_{1.4}$ च समा (D_4 यथा)विद्धा (for वायुना विद्धा). —D_6 reads ^{d} (except जग्मुः) in marg. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.12}$ भीमाः (for जग्मुः).

31 ^{a}) Ñ V $B_{2.4}$ अथ (for ततः). T_2 च (for तु). Ś B_1 $D_{1.2.8.12}$ T_3 संत्रस्तवक्त्र(B_1 °चक्र)स्तु ; B_3 स लघुहस्तस्तु; D_3 संक्रुद्धवक्त्रस्तु; D_4 स सत्त्ववान्रक्षो ; D_6 सुरक्तहस्तश्च (for संसक्तहस्तस्तु). —After 31, D_6 reads 36 (^{ab} and ^{cd} transp.).

32 ^{a}) G_1 तत्र (for रौद्र-). Ś $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.3}$ $D_{1.2.6.9}$ T_3 M_2 -प्र(D_6 T_3 -वि)मुक्तां तां ; $D_{3.8}$ G_3 M_1 -प्रयु (D_8 M_1 °मु)क्तानां; T_2 -विनिर्मुक्तां (for -प्रयुक्तां तां). —^{b}) Ś V_1 B_1 $D_{1-3.8.12}$ -मयीमिव; Ñ $V_{2.3}$ B_4 D_4 -सम- प्रभां; M_1 -दलत्विषां (for -दलप्रभाम्). —^{c}) D_4 स तां वि- (for शिरसा). $Ś_1$ V $B_{1.3}$ $D_{6.8-11}$ [अ]धारयद् (for धारयन्). —^{d}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ अध्य(B_1 $D_{1.3}$ °भ्य)गच्छत; $D_{5.6.9-11}$ T $G_{1.3}$ $M_{1.5}$ अभ्यपद्यत (for प्रत्यपद्यत). M_2 नाभ्यगच्छत्तदा व्यथां.

33 ^{ab}) $D_{1-6.8}$ $T_{2.3}$ G_3 M_{1-3} अभि- (for अपि). Ś D_{12} अथ मंत्रादभिप्रासाद् (for ^{a}). D_{12} रौद्रमंत्रम् (for रौद्रमस्त्रम्). D_5 T_1 G_3 प्रयोजयन् ; D_9 अदर्शत(sic) ; Ck.t as in text (for उदीरयन्). Ñ V B_{2-4} ततस्त्वभि- जपन्मंत्रं रौद्रास्त्रं समुदीरयन् . —D_5 wrongly repeats 31^{c} in place of 33^{c}. —^{c}) M_1 बहून् (for भूयः). M_2 स संधाय (for समादाय). Ñ V B_{2-4} शरांश्चैव समाधत्त. —For 23^{cd}, Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ subst. :

1984* रामोऽपि जगृहे बाणान्स तदा क्रोधमूर्छितः ।

[B_1 स रामो (for रामोऽपि). B_1 तदा तु; D_4 शितान्स (for स तदा).]

—Ś $D_{1-3.8.12}$ cont. ; B_3 ins. in marg. after 34 :

1985* संधायाशीविषप्रख्यांश्चक्रीकृतमहद्धनुः ।

[Ś D_{12} [अ]ग्निशिखा- (for [आ]शीविष-). B_3 चक्रीकृत्य; D_2 वक्रीकृत- (for चक्रीकृत-). Ś $D_{8.12}$ -महा- (for -महद्-).]

34 ^{a}) B_4 स; T_2 सु- (for च). D_2 स मुमोच (for मुमोच च). —^{b}) Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ उद्यम्य; Ñ V B_{2-4} $D_{4.6}$ $T_{2.3}$ आकृष्य; D_5 G_3 आनम्य (for आयम्य). G_2 चापया-

G. 6. 79. 65
B. 6. 99. 38
L. 6. 78. 72

ते महामेघसंकाशे कवचे पतिताः शराः ।
अवध्ये राक्षसेन्द्रस्य न व्यथां जनयंस्तदा ॥ ३५
पुनरेवाथ तं रामो रथस्थं राक्षसाधिपम् ।
ललाटे परमास्त्रेण सर्वास्त्रकुशलोऽभिनत् ॥ ३६
ते भित्त्वा बाणरूपाणि पञ्चशीर्षा इवोरगाः ।
श्वसन्तो विविशुर्भूमिं रावणप्रतिकूलिताः ॥ ३७
निहत्य राघवस्यास्त्रं रावणः क्रोधमूर्छितः ।
आसुरं सुमहाघोरमन्यदस्त्रं समाददे ॥ ३८
सिंहव्याघ्रमुखांश्चान्यान्कङ्ककाकमुखानपि ।
गृध्रश्येनमुखांश्चापि सृगालवदनांस्तथा ॥ ३९

मास (sic) (for चापमायम्य). Ś2 B3 वेगवान्. —B1 om. (hapl.?) 34^{c}–35^{b}. D5.7 T1 G M3.5 om. 34^{cd}. —^{cd}) M2 शरौघान् (for ताञ्शरान्). M1 ह्यनतिच्छिन्न-दर्शनान्; M2 सोतिमात्रं ततो बली (for ^{d}). D6 T2.3 संततान्राक्षसेंद्रस्य तस्याभेद्यस्य सायकान्. ※ Cg: मुमोच च महातेजाश्चापमायम्य वीर्यवानिति पाठः। तदनन्तरं, ते महामेघसंकाश इति श्लोकः। तदनन्तरं, पुनरेवेति श्लोकः। तदनन्तरं, ते भित्त्वेति-श्लोकात् पूर्वं ग्रन्थपतनमस्ति, तदन्वेष्टव्यम्. ※ —For 34^{cd}, Ś D1–4.8.12 subst.:

1986* ते शरा राक्षसेन्द्रस्य व्यवच्छिन्नेन वेगिताः।
निपेतू रावणस्याग्रे वज्राशनिसमप्रभाः।

[(l. 1) D1.3 राघवेंद्रस्य. D1.3.8 ह्यनव(D8 °ति)च्छिन्न-; D2 ह्यनवस्थित-; D4 ह्यविच्छिन्नप्र-; D12 ह्यवच्छिन्नेन (for व्यवच्छिन्नेन). D8 -वेगिनः. —(l. 2) D1 [अं]के; D2.8 [अं]गे (for [अ]ग्रे).];

while Ñ V B2–4 subst. for 34^{cd}:

1987* रावणस्य रणे रामः शरानग्निशिखोपमान्।

—Thereafter all the above MSS. cont.:

1988* राघवेण विमुक्तास्ते.

[V3 विमुक्तास्तु; B3 विनिर्मुक्ताः (for विमुक्तास्ते).]

35 B1 om. 35^{ab} (cf. v.l. 34). Ñ V B2–4 read 35^{a} after 35^{d}. —^{a}) D4.7 -संकाशाः (for -संकाशे). —After 35^{a}, Ñ V B2–4 ins.:

1989* अभेद्यकवचे शराः।
पतिता राक्षसेन्द्रस्य मेराविव विहंगमाः।

[(l. 1) Ñ1 (m. also as in B2) आवध्ये; V3 (to avoid hiatus) त्वभेद्य-; B2 अभेद्ये (for अभेद्य-). —B3 om. l. 2. —(l. 2) V1 illeg. for राक्षसेन्द्रस्य.]

—^{b}) Ñ1 V1 B4 पीडिताः; D2.3.9–11 T M1.2.5 पातिताः (for पतिताः). —^{c}) Ś Ñ1(m. also).2 B2–4 D1–4.8.12 G2 अभेद्ये; B1 ते शरा; Cr.m.g.t as in text (for अवध्ये). —^{d}) M3 [अ]वध्यतां; Cg as in text (for न व्यथां). Ś B1 D1–4.8 चक्रिरे (for जनयंस्). D4.6 T3 तथा (for तदा). Ñ V B2–4 चक्रुराहवे (for जनयंस्तदा).

36 D7 transp. 36 and 37. D6 transp. 36^{ab} and 36^{cd} and reads after 31. —^{ab}) D8 तदा (hypm.) (for तं). D4 एवोद्यतं; G3 एवाहितं (for एवाथ तं). Ś B1 D1.4.12 रामं रथस्थो (for रामो रथस्थं). Ś B1 D1.4.12 राक्षसेश्वरः; Ñ V B2–4 D2.3.8 राक्षसेश्वरं. —^{cd}) Ś D3.12 विव्याध; D1.4.8 निरास; D2 ततापं (for ललाटे). B1 अताडयत्परास्त्रेण (for ^{c}). D4 सर्वार्थि-; D7 दिव्यास्त्र-; M2 चाभ्यघ्नन् (for सर्वास्त्र-). Ś D12 -कुशलं (for -कुशलो). Ś B1 D1–5.8.9.12 T G1.3 M रणे (for ऽभिनत्). Ñ V B2–4 अताडयन्महास्त्रेण गांधर्वेण महाबलः. ※ Cv: पुनरेवेत्यादेः श्लोकस्य परतः ते भित्त्वेत्यादेः पुरतो ग्रन्थपतनमस्ति। तदन्वेष्टव्यम्. ※

37 D7 transp. 36 and 37. —^{a}) Ñ V1.2 B D1–3.8 T2.3 Cr ते हि(D8 ह)त्वा; V3 हित्वा ते; Cm.g as in text (for ते भित्त्वा). B1 D1–4.8 शर- (for बाण-). D4 M5 -रूपेण; D9 -वर्षेण; G2 -निवहाः; M1 -मुख्यास्तु; Cr.m.g.t as in text (for -रूपाणि). Ś D12 ते हत्वा शरवर्षाणि. —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 महोरगाः (for इवोरगाः). D4 पंचशीर्षाविवोरगौ (sic); L (ed.) पंचशीर्षाणावोरगाः (corrupt). —V3 om. 37^{cd}. —^{c}) D6 स्वनंतो; D8 सस्वंतो (sic) (for श्वसन्तो). B1 D1 भूमौ; D8 भिन्ना (for भूमिं). —^{d}) Cr.m.g.t -कूलिताः (as in text). Ś B1 D1.4.12 G (ed.) रावणेन प्रचोदि(B1 °देशि; D1 °नोदि; G [ed.] निवारि)ताः; Ñ1 D3.8 राघवेण प्रचो(D3.8 °नो)दिताः; Ñ2 V2 B2–4 रामेण प्रतिचोदिताः; V1 रावणास्त्रेण ताडिताः; T2 रावणं प्रति कूजिताः; G2 रावणालीकभेदिनः.

38 ^{a}) M5 निहतो राघवास्त्रेण. —^{c}) Ñ1 B2 D4 आसुरास्त्रं; V3 om. (for आसुरं सु-). D2.8 -महद् (for -महा-). —^{d}) Ś2 D1.9.11 अन्यम् (for अन्यद्). V3 B2 आशु (for अस्त्रं). Ś B1 D1.3.6.8.12 T2.3 मुमोच ह; D4 G1 M5 उदीरयत्; D5.9–11 T1 G3 Ct चकार सः (for समाददे). D7 G2 M3 अस्त्रं प्रादुश्चकार ह.

39 ^{a}) G3 -मृगांश् (for -मुखांश्). B4 बाणान्; D6.9–11 T2.3 M1.2 चापि; D7 G2 चैव (for चान्यान्). Ś Ñ1 V B1–3 D1–4.8.12 व्याघ्रसिंहमुखान्बाणान्(B2 °न्घोरान्); Ñ2 सिंहव्याघ्रान्महाबाणान्. —After 39^{a}, D6 erroneously reads 40^{b}, repeating it in its proper place. —T2 om. (hapl., see var.) 39^{bc}. —^{b}) Ś D12 काकगृध्र-; Ñ2 V D9–11 T3 कंककोक-; B1 D1.2.4.8 M1.2 काककंक-(by transp.); B4 D6 कंकोलूक-; D3 काककंकम् (for कङ्ककाक-). Ś D1.12 तथा; Ñ V B3.4 शितान्; D2 तदा (for अपि). B3 -मुखान्वितान्; D8 उपस्थितान्; M5 -मुखानि च (for -मुखानपि). —V3 om. 39^{cd}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8.12 -दीप्ताननांश्; Ñ1(m. also as in Ś) -वक्त्राननांश्;

ईहामृगमुखांश्चान्यान्व्यादितास्यान्भयावहान् ।
पञ्चास्यॉँल्लेलिहानांश्च ससर्ज निशिताञ्शरान् ॥ ४०

शरान्खरमुखांश्चान्यान्वराहमुखसंस्थितान् ।
श्वानकुक्कुटवक्त्रांश्च मकराशीविषाननान् ॥ ४१

एतांश्चान्यांश्च मायाभिः ससर्ज निशिताञ्शरान् ।
रामं प्रति महातेजाः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥ ४२

आसुरेण समाविष्टः सोऽस्त्रेण रघुनन्दनः ।
ससर्जास्त्रं महोत्साहः पावकं पावकोपमः ॥ ४३

अग्निदीप्तमुखान्बाणांस्तथा सूर्यमुखानपि ।
चन्द्रार्धचन्द्रवक्त्रांश्च धूमकेतुमुखानपि ॥ ४४

ग्रहनक्षत्रवर्णांश्च महोल्कामुखसंस्थितान् ।
विद्युज्जिह्वोपमांश्चान्यान्ससर्ज निशिताञ्शरान् ॥ ४५

G. 6. 79. 74
B. 6. 99. 48
L. 6. 78. 80

D4 -दीप्तमुखांश् (for -श्येनमुखांश्). Ñ1 V1 B4 चास्य; Ñ2 B2 चाथ; B3 चान्यान् (for चापि). —d) Ñ V1.2 B D1–4.6.9–11 शृगाल- (for सृगाल-). Ś D2 स्थितान्; D1 शितान्; G1.3 तदा; M1.2 अपि (for तथा). D12 सृगालवदनावहान्.

40 D4.8.12 (hapl., see var.) om.; V2 illeg. for 40ab. —a) Ś D3.7.9–11 G2 [अ]पि (for [अ]न्यान्). B1 हर्यृक्षसृगवक्त्रांश्च. —b) D5 व्यतीतास्यान्. —V3 damaged from वहान् up to निशि in d. B1 G2 M3.5 भयानकान् (for भयावहान्). —c) Ś D12 पार्श्वभ्यां (for पञ्चास्यॉँल्). —d) Ś D1.2.8.12 M1.2 विविधान् (for निशिताञ्).

41 Ś V1 D4.12 om. (hapl.) 41–42b. —a) B1 D1–3.8 खरान्; M1.2 तथा (for शरान्). D5 T1 खग- (for खर-). Ñ2 [ए]व (for [अ]न्यान्). Ñ1 B2 -मुखानश्व-; V3 -मुखाकारान् (for -मुखांश्चान्यान्). —After 41a, D6 T2.3 ins.:

1990* ससर्ज निशितान्बहून्।
तथा चोष्ट्रमुखांश्चान्यान्.

—b) Ñ2 शृगाल- (for वराह-). D6 -मृग- (for -मुख-). D7.9–11 -संश्रितान्; G3 -संहितान् (for -संस्थितान्). Ñ V2.3 B2–4 -वदनांस्तथा; G2 -मुखमास्थितान्; M1.2 -वदनानपि (for -मुखसंस्थितान्). —After 41ab, V3 ins.:

1991* पैशाचि * महातेजाः सोऽन्यदस्त्रमुदीरयन्।
ततश्चक्राणि निष्पेतु ********।
*****************।
तैरासीद्गगनं व्याप्तं संपतद्भिस्तमोनुदैः।
पतद्भिः सर्वलोकेभ्यः चन्द्रादित्यग्रहैरिव। [5]
जघान तस्य चक्राणि चापसृष्टानि ***।
*****************।
**** हि तं दृष्ट्वा रावणो राक्षसाधिपः।
विव्याध दशभिर्बाणै रामं सर्वेषु मर्मसु।
सोऽतिविद्धः शितैर्बाणैः रामः सर्वेषु मर्मसु। [10]
*****************।
** विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समितिंजयः।
रामः सुसंरब्धतरो रावणं निशितैः शरैः।
यथा प्रावृषि मेघौघैर्धारावृष्टिः प्रमुच्यते।
एवं रामो महातेजा ******* रान्। [15]

—V3 om. (hapl.?) 41c–42b. T2 om. 41cd. —c) Ñ V2 B3.4 कूर्म-; B1 उष्ट्र-; B2 क्रौंच-; D1.3.8 डुड-(D2 °डु-); D3 दुंदु-; M1.2 मेष- (for श्वान-). —d) D3.7 -[उ]पमान (for -[आ]ननान्). B1 मकरास्यान्विषाननान्.

42 Ś1 V1.3 D4.12 om. 42ab (cf. v.l. 41). —a) D7 M3 अन्यांश् (for चान्यांश्). D5 T1 G1.3 M3.5 मायावी; D6.7 T2.3 G2 विविधान् (for मायाभिः). —b) B1 D2.3.8 विविधान् (for निशिताञ्). —d) Ś D12 क्षुद्र-(D12 °द्रः); D3.4 क्रुद्ध- (for क्रुद्धः). Ś2 D1.8 इवाश्वसन्.

43 V3 om. 43–44b. —a) D6 समाविद्धः (for समाविष्टः). —b) Ś Ñ1 B4 D4.12 शस्त्रेण (for सोऽस्त्रेण). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12 युधि राघवः (D2 °वणः); D7.9–11 G1 M5 रघुपुंगवः (for रघुनन्दनः). —c) Ñ V1.2 B2–4 D4 महातेजाः; D5.7.9–11 T1 G1.3 महोत्साहं; G2 महोल्काभं; M1.2 महेष्वासः (for महोत्साहः). —d) Ñ V1.2 B2–4 दिव्यमुत्तमं; D2.6 T2.3 G1 पावकोपमं; D7 G2 पावकप्रभः (for पावकोपमः). D4 रामः पावकमुत्तमं.

44 V3 om. 44ab (cf. v.l. 43). —a) B4 तत्र (for बाणांस्). —b) D5 तदा; D7.9–11 तत्र (for तथा). Ś B1 D1–4.6.8.12 T2.3 वज्र(Ś B1 D12 चंद्र)सूर्यसमां(D3 °मुखां)-स्तथा(D3 °दा); Ñ V1.2 B2–4 सूर्यवायु(Ñ1 °राहु; B3 °दीप्त)मुखांस्तथा. —D10.11 om. (hapl.) 44cd. V1 illeg. for 44c. —c) Ñ1 D1 चंद्रार्क-; T2.3 चंद्रार्धांश् (for चन्द्रार्ध-). Ñ V2 B2.4 -वक्त्रान्विमलान्; V3 -चंद्रविमलान् (for -चन्द्रवक्त्रांश्च). —G1 M5 om. (hapl.?) 44d–45a. —d) B4 गृध्र- (for धूम-). Ś -निभानिव; Ñ1 V2 D4 -निभाननान्; Ñ2 V1.3 B1.3.4 D1–3.8.12 G2 -नि(G2 -प्र)-भानपि; D6 T2.3 -निभाञ्शरान् (for -मुखानपि).

45 G1 M5 om. 45a (cf. v.l. 44). —a) B2–4 D4.5 T1 G2.3 M3 -वक्त्रांश् (for -वर्णांश्). —b) B1 D4 -[आ]नन- (for -मुख-). B2(m. also as in text) महोल्कामिव. B4 D4 T2.3 -संनिभान् (for -संस्थितान्). —c) Ś Ñ V B D1–4.8.12 -जिह्वांस्तथा; D9 -जिह्वासमांश् (for -जिह्वोपमांश्). Ñ V B1.2.4 D1–3.8 [ए]वान्यान्; D7.9–11 चापि (for चान्यान्). —d) Ñ V B2–4 D1.3.7.9–11 विविधान् (for निशिताञ्). Ś D12 विससर्ज शिताञ्शरान्.

G. 6. 79. 75
B. 6. 99. 48
L. 6. 78. 81

ते रावणशरा घोरा राघवास्त्रसमाहताः ।
विलयं जग्मुराकाशे जग्मुश्चैव सहस्रशः ॥ ४६

तदस्त्रं निहतं दृष्ट्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
हृष्टा नेदुस्ततः सर्वे कपयः कामरूपिणः ॥ ४७

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ताशीतितमः सर्गः ॥ ८७ ॥

---

46 ^{a}) D$_8$ ते तदा रावणशरा. —^{b}) V$_3$ -समीपतः; B$_4$ -विमोहिताः (for -समाहताः). Ś V$_1$ B$_1$ D$_{1-4.8.12}$ राघवास्त्रेण मोहि(D$_4$ पोथि)ताः; Ñ$_1$(marg. also as in Ś).$_2$ V$_2$ B$_{2.3}$ राघवस्य समीपतः. —^{c}) D$_8$ प्रलयं (for विलयं). —^{d}) Ś Ñ$_1$(marg. also) V$_1$ B$_{1.4}$ D$_{1-3.6.8.12}$ T$_{2.3}$ विनि(D$_3$ °निः)वृत्ताः; Ñ$_2$ V$_2$ B$_2$ D$_{5.7.9-11}$ जग्मुश्चैव; B$_3$ तदा चैव; D$_4$ ते निवृत्ताः; M$_{1.2}$ रौद्रास्त्रे च (for जग्मुश्चैव). Ś B$_1$ D$_{1.2.4.6.12}$ T$_{2.3}$ सहस्रधा.

47 ^{a}) Ñ$_1$ V$_3$ B$_2$ विहतं; D$_2$ निहितं (for निहतं). —^{b}) D$_1$ [अ]मिततेजसा; D$_9$ [अ]क्लिष्टकारिणा (for [अ]क्लिष्टकर्मणा). —^{c}) B$_3$ संहृष्टाश्च (for हृष्टा नेदुस्). —^{d}) Ś B$_1$ D$_{1-4.8.12}$ M$_{1.2}$ हरयः (for कपयः). —After 47, Ñ V B$_{2-4}$ D$_{4-7.9-11}$ S ins.:

1992* सुग्रीवप्रमुखा वीराः परिवार्य तु राघवम् ।

[Ñ$_2$ V$_{2.3}$ D$_{9-11}$ M$_{1.2.5}$ -[अ]भिमुखा (for -प्रमुखा). B$_3$ धीराः (for वीराः). D$_6$ T$_{2.3}$ M$_{1.2}$ च (for तु). D$_{9-11}$ Ct संपरिक्षिप्य (for परिवार्य तु). Ñ V B$_{2-4}$ D$_4$ सर्वे ते(Ñ$_1$ तं) प्रत्यपूजयन् (for the post. half).]

—D$_{5-7.9-11}$ S cont.:

1993* ततस्तदस्त्रं विनिहत्य राघवः
प्रसह्य तद्रावणबाहुनिःसृतम् ।
मुदान्वितो दाशरथिर्महात्मा
विनेदुरुच्चैर्मुदिताः कपीश्वराः ।

[(l. 1) D$_6$ T$_{2.3}$ M$_{1.2}$ तदस्त्रमस्त्रेण निहत्य राघवः. —(l. 2) D$_9$ प्रगृह्य; T$_{2.3}$ M$_5$ प्रहस्य (for प्रसह्य). T$_{2.3}$ G$_{1.2}$ M$_{1.2}$ राक्षस- (for रावण-). D$_{5.11}$ T G$_{1.3}$ M$_5$ -निसृतं; D$_7$ -निष्कृतं (for -निःसृतम्). —(l. 3) M$_3$ महाहवे (for महात्मा). —D$_{10}$ om. l. 4. —(l. 4) D$_9$ मुदिताश्च (for मुदिताः). D$_6$ T$_{2.3}$ हरीश्वराः; G$_2$ कपींद्राः (for कपीश्वराः).]

Colophon: V$_1$ D$_{13}$ om. colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ B$_{1.3.4}$ D$_{2.4}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D$_4$ ins. शताधिके. —*Sarga name*: Ś$_1$ D$_{1.3.4.12}$ अस्त्रयुद्धं; Ś$_2$ Ñ$_1$ V$_{2.3}$ B$_{2-4}$ रामरावणयोरस्त्रयुद्धं; Ñ$_2$ रामरावणयोर्युद्धं; B$_1$ D$_2$ रामास्त्रयुद्धं; D$_8$ दिव्यास्त्रयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś$_1$ Ñ$_1$ V$_{2.3}$ B$_{2.4}$ D$_{2.4.5.8.12}$ om.; Ś$_2$ 78; Ñ$_2$ 81; B$_{1.3}$ 75; D$_1$ 80; D$_3$ 84; D$_{6.7.10.11}$ T$_1$ G M$_{3.5}$ 100; D$_9$ 76; T$_2$ 103; T$_3$ 107; M$_{1.2}$ 101; B (ed.) 99; G (ed.) 79. —After colophon, D$_2$ concludes with श्री; D$_5$ with श्रीराम श्री; G M$_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

८८

तस्मिन्प्रतिहतेऽस्त्रे तु रावणो राक्षसाधिपः ।
क्रोधं च द्विगुणं चक्रे क्रोधाच्चास्त्रमनन्तरम् ॥ १
मयेन विहितं रौद्रमन्यदस्त्रं महाद्युतिः ।
उत्स्रष्टुं रावणो घोरं राघवाय प्रचक्रमे ॥ २
ततः शूलानि निश्चेरुर्गदाश्च मुसलानि च ।
कार्मुकाद्दीप्यमानानि वज्रसाराणि सर्वशः ॥ ३
कूटमुद्गरपाशाश्च दीप्ताश्चाशनयस्तथा ।
निष्पेतुर्विविधास्तीक्ष्णा वाता इव युगक्षये ॥ ४
तदस्त्रं राघवः श्रीमानुत्तमास्त्रविदां वरः ।
जघान परमास्त्रेण गान्धर्वेण महाद्युतिः ॥ ५
तस्मिन्प्रतिहतेऽस्त्रे तु राघवेण महात्मना ।
रावणः क्रोधताम्राक्षः सौरमस्त्रमुदीरयत् ॥ ६

G. 6. 80. 6
B. 6. 100. 6
L. 6. 79. 0

88

V1 cont. the previous Sarga.

1 D13 om. 1–14 (cf. v.l. 6.87.7). —^{a}) D7 तदस्त्रं निहतं दृष्ट्वा.—For 1^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.6.8.12 T2.3 subst.; while M2 ins. after 1:

1994* अस्त्रेणास्त्रं प्रतिहतं दृष्ट्वा रामेण रावणः।

[D6 T2.3 तदस्त्रं च (for अस्त्रेणास्त्रं). V B1 D4 विनिहतं (for प्रति°).]

—Thereafter M2 cont.:

1995* क्रोधं चक्रे महाक्रोधश्चेपुमप्यदशत्तदा।

—After 1^{ab}, M2 ins.:

1996* पैशाचं सुमहातेजाः सोऽन्यदस्त्रमुदैरयत्।

—^{c}) Ś1 D1.2.12 तु; Ñ V B2–4 स (for च). —^{d}) Ś क्रोधात्स; D3 भृकुटीं (for क्रोधाच्च). Ś B1 D1–3.8.12 तदनंतरं. Ñ V B2–4 क्रोधाद्(B3.4 °च्चा)स्त्रं ससर्ज ह(B3 च). —For 1^{cd}, D4 subst.:

1997* चकार कोपमतुलं रामं प्रति महाद्युतिम्।

2 ^{a}) Ñ1 V2 मर्मज्ञं(Ñ1 °ज्ञं); B3 मायया; D8 G1 यमेन; T1 **न; Cv.m.t as in text (for मयेन). Ñ1 विदितं; B3 M5 निहितं (for विहितं). Ś V1 B1 D2–4.8.12 मायाविहितं (for विहितः रौद्रम्). D1 मयेन मायया विहितं (hypm.). —^{b}) D10.11 G M1 अन्यम् (for अन्यद्). Ś V1 B1 D1–4.8.9.12 रौद्र(D9 अन्य)मस्त्रं महाबलः(V1 D4 °बलं; D8 °द्युतिः; D9 °मतिः). —^{c}) Ñ V B2–4 सुघोरं(V3 °रो) (for उत्स्रष्टुं). Ñ V B2.4 D7.9–11 M1.2 भीमं (for घोरं). —^{d}) Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 [उ]पचक्रमे; Ñ V B2–4 महात्मने (for प्रचक्रमे).

3 V3 om. 3. —^{ab}) D6 T2.3 G1 M5 निष्पेतुर्; D9 चिक्षेप (for निश्चेरुर्). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1.2.8.12 ततः(Ñ V1.2 B2.4 शूलाः) प्रासाश्च निष्पेतुर्; B3 ततः शूलाश्च पाशाश्च; D3 ततः प्रासांश्च कुंतांश्च (for ^{a}). —G1 om. (hapl., see var.) 3^b–7^a. B3 reads 3^b–4^b in marg. Ś D11.12 [अ]पि (for second च). B1 भास्वराणि महांति च(for ^{b}). D4 ततस्तु बाणासिमुखाः शरा आशीविषा इव (after रा up to व reads in marg.). —After 3^{ab}, B1 ins.:

1998* कार्मुकाद्भीमवेगानि गदाश्च मुसलानि च।

—D4 om. 3^c–4^b. —^{c}) Ś B2.3 D12 दीप्यमानाश्च. D1 धनूंषि दथमानानि (corrupt). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1.4 D1–3.8.12 वज्रधाराणि(Ś D12 °श्च) (for वज्रसाराणि). B2.3 वज्रधाराः सहस्रशः.

4 G1 om. 4; D4 om. 4^{ab}; B3 reads 4^{ab} in marg. (for all, cf. v.l. 3). Ñ2 repeats 4 after 8. —^{a}) Ś D12 मुद्गराः कूटयंत्राणि; Ñ(Ñ2 both times) V1.2 B2–4 D1–3.8 मुद्गराः(D8 °सलाः) कूटखड्गाश्च(Ñ2 [first time] °संज्ञाश्च; D1–3.8 °जालानि); V3 D6.7.9–11 T2.3 M3 Cg मुद्गराः कूटपाशाश्चः B1 कूटजालानि दृश्यंते. —^{b}) G2 तदा (for तथा). —^{c}) Ñ2(second time) V3 B1 D1–4.8 G2 नि(D2 निः)पेतुर् (for निष्पेतुर्). B1 D1–3.8 तीव्रा (for तीक्ष्णा). —^{d}) D4 सूर्या; T2.3 धारा (for वाता). Ś Ñ(Ñ2 both times) V B2–4 D1.8.12 युगात्यये; B1 हिमात्यये; D3 महात्यये (for युगक्षये).

5 G1 om. 5 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 G3 ततस्तान्; Ś2 B1 D1–4.8.12 ततस्तद्; Ñ V1.2 B2–4 ततस्तत्; V3 ततः स; D5 तदस्त्रान् (for तदस्त्रं). Ś B1 D1.3.4.8.12 शीघ्रम्; D2 तीव्रं (for श्रीमान्). —^{b}) Ś Ñ V B D1.3.4.8.12 अस्त्रम-(Ñ2 V1.2 B3 °शं)स्त्र-; D2 शीघ्रमस्त्र-; D7 G2 क्रमादस्त्र- (for उत्तमास्त्र-). B3 -विशारदः (for -विदां वरः). —^{c}) V3 घोरम् (for परम-). —^{d}) B3 रावणास्त्रं; D1 गंधर्वास्त्रेण (hypm.) (for गान्धर्वेण).

6 Ś B1 D1–3.8.12 G1 om. 6 (for G1, cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ V B2–4 D4.6 T2.3 तदस्त्रं नि(Ñ1 V3 B2 वि)ह-(D4 °हि)तं दृष्ट्वा. —^{b}) V3 damaged for राघवेण. —^{c}) D5 **श्राक्षः; D6 T2.3 क्रोधरक्ताक्षः (for °ताम्राक्षः). Ñ V B2–4 D4 पैशाचं सुमहातेजाः. —^{d}) Ñ V B2–4 D4 G2 M2 सोन्यद्; D9 सोन्यम्; T1 G3 M1 सौर्यम् (for सौरम्). Ñ1 B4 G2.3 M1–3 उदैरयत्; D5 व्यदीरयत् (for उदीरयत्). D6 T2.3 ससर्जास्त्रमनुत्तमं.

G. 6. 80. 7
B. 6. 100. 7
L. 6. 79. 6

ततश्चक्राणि निष्पेतुर्भास्वराणि महान्ति च ।
कार्मुकाद्भीमवेगस्य दशग्रीवस्य धीमतः ॥ ७
तैरासीद्गगनं दीप्तं संपतद्भिरितस्ततः ।
पतद्भिश्च दिशो दीप्तैश्चन्द्रसूर्यग्रहैरिव ॥ ८
तानि चिच्छेद बाणौघैश्चक्राणि तु स राघवः ।
आयुधानि विचित्राणि रावणस्य चमूमुखे ॥ ९
तदस्त्रं तु हतं दृष्ट्वा रावणो राक्षसाधिपः ।
विव्याध दशभिर्बाणै रामं सर्वेषु मर्मसु ॥ १०
स विद्धो दशभिर्बाणैर्महाकार्मुकनिःसृतैः ।
रावणेन महातेजा न प्राकम्पत राघवः ॥ ११
ततो विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समितिंजयः ।
राघवस्तु सुसंक्रुद्धो रावणं बहुभिः शरैः ॥ १२
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो राघवस्यानुजो बली ।
लक्ष्मणः सायकान्सप्त जग्राह परवीरहा ॥ १३

---

7 G_1 om. 7^a (cf. v.l. 3). —^{a}) D_7 (marg. also as in text).$_9$ चास्त्राणि (for चक्राणि). —^{b}) $D_{2-4.8}$ भासुराणि (for भास्वराणि). $\tilde{N}_1$ V B_{2-4} दुरा($B_{2.3}$ महा)-त्मनः (for महान्ति च). —^{c}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ भीमवेगानि; V_1 °कर्माणि (for भीमवेगस्य). —V_3 damaged for 7^d–9^a. —^{d}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 G_2 रक्षसः (for धीमतः). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ राघवस्य महात्मनः.

8 V_3 damaged for 8 (cf. v.l. 7). —^{a}) B_1 D_8 आसीत्खः D_4 तैर्व्याप्तं; G_1 M_5 तैरखैर् (for तैरासीद्). Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{3.8.12}$ व्याप्तं; $D_{1.2}$ सृष्टैः; D_4 सत्रं (for दीप्तं). —^{b}) D_7 पतद्भिश्च; D_8 संक्रामद्भिस् (for संपतद्भिर्). Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12}$ तमोनुदैः; $D_{6.7.9-11}$ T_2 $M_{1.2}$ समंततः; T_3 सहस्रशः; $G_{1.2}$ ततस्ततः (for इतस्ततः). —^{c}) B_2 पतितैः; G_2 निपेतुश् (for पतद्भिश्). M_3 दीप्ताश् (for दीप्तैश्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} सर्व($\tilde{N}_1$ स्वर्ग)-लोकेभ्यश् (for च दिशो दीप्तैश्). Ś B_1 $D_{3.4.8.12}$ भा(D_4 त्रा)सिताः सर्वलोकाश्च(D_8 °भिश् [sic]); $D_{1.2}$ भासितं सर्वलोकं च; D_6 $T_{2.3}$ संपतद्भिर्दश दिशो. —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12}$ चंद्रादित्य-(D_4 °त्यैर्); D_6 सूर्यचंद्र- (by transp.); D_{10} चंद्रसूर्यैर्; $T_{2.3}$ दीप्तैश्चंद्र-; Cg as in text (for चन्द्रसूर्य-). —After 8, $\tilde{N}_2$ repeats 4.

9 V_3 damaged for 9^a (cf. v.l. 7). —^{a}) $B_{3.4}$ चक्राणि (for बाणौघैश्). Ś B_1 $D_{1-3.12}$ तैर्वै($Ś_1$ D_{12} तैः स)-चिच्छेद($Ś_2$ °श्चिच्छेद स) तान्बाणान्; Ñ $V_{1.2}$ B_2 D_4 जघान तानि($\tilde{N}_1$ B_2 D_4 तस्य; V_1 चक्रैश्) चक्राणि; D_8 तैश्चिच्छेद ततो बाणान्. —D_1 om. 9^{bcd}. —^{b}) $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ B_{2-4} चाप(B_3 रक्षः)सृष्टानि; $\tilde{N}_2$ V_2 रौद्रेणास्त्रेण; D_4 चापेष्टानि च; D_6 $T_{2.3}$ M_5 चक्राणि च स; G_1 शस्त्राणि च स; G_2 चक्राणि स च; $M_{1.3}$ चक्राणि स तु (by transp.) (for चक्राणि तु स). Ś D_{12} अस्त्राणि विविधानि च; B_1 $D_{2.3.8}$ शूलानि मुसलानि च. —After 9^{ab}, D_4 ins.:

1999* तैस्तैश्चिच्छेद तान्बाणानस्त्रैश्च मुसलानि च ।

—^{c}) B_2 $D_{5.8.10.11}$ $G_{1.2}$ M_{1-3} च चित्राणि (for विचित्राणि).

10 ^{a}) D_1 शूलानि; D_3 तमस्त्रं (for तदस्त्रं). Ś Ñ V B $D_{1-6.8.12}$ T_1 $M_{1.2}$ नि($\tilde{N}_1$ V_3 B_3 वि; D_1 *; D_6 तं)हतं (for तु हतं). —^{b}) Ś B_1 $D_{1-4.8.12}$ राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). —D_9 om. 10^c – 11. —^{c}) Ś B_1 $D_{1-4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ G_1 निशितैर् (for दशभिर्). —V_3 damaged from बाणैर् up to रामः (see var.) in 11^b. —^{d}) D_1 रामं विव्याध; M_1 राघवं युधि (for रामं सर्वेषु). V_1 $B_{2.3}$ स रामं (B_3 राघवं) सर्वमर्मसु; D_4 नरेंद्रं राममाहवे.

11 D_9 om. 11; V_3 damaged up to रामः (see var.) in 11^b (for both cf. v.l. 10). —^{ab}) D_6 $T_{2.3}$ रामो (for विद्धो). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ बहुभिर्; D_4 निशितैर् (for दशभिर्). Ñ V B_{2-4} सोभि($\tilde{N}_1$ °पि; B_{2-4} °ति)विद्धः शितैर्बाणै रामः सर्वेषु मर्मसु. —^{cd}) $Ś_2$ D_{12} न प्राकाशत; B_3 व्यकंपयत; D_3 न व्यकंपत (for न प्राकम्पत). Ñ V $B_{1.4}$ न मनागप्यकंपत (for ^{d}). D_6 $T_{2.3}$ विद्धो रुधिरसिक्तांगो न चकंपे परंतपः.

12 ^{b}) D_4 रघुनंदनः (for समितिंजयः). —V_3 om. 12^{cd}. —^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.8.12}$ रामः सुसंरब्धतरो; $D_{4.6}$ $T_{2.3}$ रामः परमतेजस्वी(D_6 °संक्रुद्धो; $T_{2.3}$ °संरब्धो). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12}$ निशितैः; D_6 $T_{2.3}$ पृथुभिः; M_2 विमलैः (for बहुभिः). —After 12, Ś B_1 (only l. 1) $D_{1-3.8.12}$ ins.; while $B_{2.3}$ (in marg.) ins. after l. 4 of App. I (No. 54):

2000* विभीषणश्च सामात्यः सुग्रीवश्च ससैनिकः ।
प्रेक्षकाः समपद्यन्त दशग्रीवस्य सैनिकाः ।

[(l. 1) D_3 ससुग्रीवः (for सुग्रीवश्च). —(l. 2) $B_{2.3}$ समपश्यंतु (for समपद्यन्त). D_2 सदशग्रीव-; D_8 महताग्रीव- (for दशग्रीवस्य).]

—After 12, Ñ V B_{2-4} D_4 G (ed.) ins. ($V_{1.3}$ [after 12^{ab} owing to om.] B_4 D_4 l. 1–4 only; G (ed.) l. 1–2 only) a passage relegated to App. I (No. 54).

13 $\tilde{N}_1$ om. 13^{ab}. —^{a}) D_4 शूरो (for क्रुद्धो). —^{b}) V_3 damaged from जो up to पर in ^{d}. D_8 सुतो (sic) (for [अ]नुजो). —$\tilde{N}_1$ reads 13^c – 14 in marg. —^{d}) T_2 ससर्ज (for जग्राह).

तैः सायकैर्महावेगै रावणस्य महाद्युतिः ।
ध्वजं मनुष्यशीर्षं तु तस्य चिच्छेद नैकधा ॥ १४
सारथेश्चापि बाणेन शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
जहार लक्ष्मणः श्रीमान्नैर्ऋतस्य महाबलः ॥ १५
तस्य बाणैश्च चिच्छेद धनुर्गजकरोपमम् ।
लक्ष्मणो राक्षसेन्द्रस्य पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥ १६
नीलमेघनिभांश्चास्य सदश्वान्पर्वतोपमान् ।
जघानाप्लुत्य गदया रावणस्य विभीषणः ॥ १७
हताश्वाद्वेगवान्वेगादवप्लुत्य महारथात् ।
क्रोधमाहारयत्तीव्रं भ्रातरं प्रति रावणः ॥ १८
ततः शक्तिं महाशक्तिर्दीप्तां दीप्ताशनीमिव ।
विभीषणाय चिक्षेप राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ १९
अप्राप्तामेव तां बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेद लक्ष्मणः ।
अथोदतिष्ठत्संनादो वानराणां तदा रणे ॥ २०
सा पपात त्रिधा छिन्ना शक्तिः काञ्चनमालिनी ।
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव दिवश्च्युता ॥ २१

G. 6. 80. 0
B. 6. 100. 21
L. 6. 79. 21

14 Ñ1 reads 14 in marg. (cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ2 V B2–4 transp. तैः and सायकैर्. D8 -तेजा (for -वेगै). —^{b}) Ś B3.4 D3.4.6–8.12 T3 महाद्युते: ; V1 D1 महात्मनः (for महाद्युतिः). T1 राव** ** द्युतिः (damaged). —^{c}) Ś D7 मानुष- ; D8 G1 मानुष्य- (for मनुष्य-). Ś B3 D2.12 G2 M1 च; B1 D1.3 G1 M6 तं (for तु). D4 -शीर्षाभं (for शीर्षं तु). —^{d}) Ś D12 तदा (for तस्य). Ś Ñ1 V1 B1 D1–3.8.12 M1 वीर्यवान् ; Ñ2 V2.3 B2–4 सायकैः ; Cr. as in text (for नैकधा). D4 चिच्छेद परवीरहा.

15 Before 15, D13 ins. a passage relegated to App. I (No. 54). —^{a}) Ś D3.8.12 [ए]क- ; Ñ V B D1.2.4 [ए]व (for [अ]पि). D13 सरथैरश्वरक्षांसि. —^{b}) Ś2 -मंडलं (for -कुण्डलम्). —V3 om. 15^{c}–16^{b}. —^{c}) B1 G1 M5 जग्राह (for जहार). —^{d}) D6 T2.3 रावणस्य (for नैर्ऋतस्य). M1 महाद्युतिः (for °बलः). Ś D1.8.12 रथादिपु-मथांतरं; Ñ1 B4 रथादिपुपथादथ; Ñ2 V1.2 B2 L (ed.) रथादाशु पपात सः (B2 ह ; L[ed.]च) ; B1.3 रथात्तस्य महात्मनः ; D2.3 रथादिपुबलादथ; D4 तथा दिक्षु पपात च; D13 अश्वादिपु पदातिपु.

16 V3 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś V1 D1–3.8.12.13 कृष्यमाणं तु (D1.13 च) ; Ñ V2 B2 नम्यमानं च (B2 तु) ; B1 हृष्यमाणस्तु; B3 मन्यमानं च; B4 लंबमानं च; D4 अर्धचंद्रेण; M1 तस्य बाणैः प्र- ; M2 बाणैश्च तस्य (by transp.) G (ed.) नाम्यमानं च (for तस्य बाणैश्च). D13 चिक्षेप (for चिच्छेद). G2 चिच्छेद तस्य बाणैश्च —^{c}) V3 damaged for लक्ष्मणो. —^{d}) D9–11 तदा; M1 ततः (for शरैः). Ś B3 D8.12 पंचभिः शरैः ; Ñ V B1.2.4 D1–3.13 M2 पंच (M2 नत)पर्वभिः ; D4 सायकोत्तमैः (for निशितैः शरैः). —After 16, D4 ins.:

2001* विव्याधोरसि वेगेन कवचेन समावृतः ।

17 ^{a}) B3 काल- (for नील-). Ñ V B2–4 D13 -निभांश्चैव; D4 -समानश्वान् (for -निभांश्चास्य). —^{b}) D4 राक्षसः ; D6 T2.3 रथाश्वान् (for सदश्वान्). —^{c}) Ñ V B2–4 D4.13 गदया तत्र (B2 तस्मिन् ; D13 तस्य) (for [आ]प्लुत्य गदया). Ś B1 D1–3.8.12 निजघान महा (Ś D8.12 तदा) वेगाद् (B1 °तेजा; D2.3 °वेगान्). —^{d}) Ñ V B2–4 D4 रथे (V3 D4 °थं) भ्रातुर् ; D13 रथे तस्य ; G2 राक्षसस्य (for रावणस्य). Ś D8.12 रथे स्थितान् (for विभीषणः).

18 ^{a}) Ś Ñ V B D1.2.4.8.12.13 M3 हताश्वो (for हताश्वाद्). D7.9–11 तु तदा (for वेगवान्). M1 तस्मात् (for वेगाद्). —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D4.6.9.13 आप्लुत्य सः M1 सोवप्लुत्य (for अवप्लुत्य). Ñ1 V2.3 B2–4 D4.13 महारथः (for महारथात्). —V3 om. 18^{cd}. —^{c}) D1.7.9–11 कोपम् (for क्रोधम्). M2 तूर्णं (for तीव्रं). Ñ V1.2 B2–4 D4 आहारयांचक्रे; D3 °रयंस्तीव्रं; D13 °रयामास (for आहारयत्तीव्रं). —^{d}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 रावणो भ्रातरं प्रति; M2 भ्राता वै भ्रातरं प्रति. ❀ Cv : क्रोधमाहारयत्तीव्रं भ्रातरं प्रति रावणः इति सम्यक् पाठः. ❀ —After 18, B3 ins. (in marg.) :

2002* सर्वोपकरणैर्युक्तमारुह्यान्यं महारथम् ।

19 ^{a}) Ñ V B2–4 D13 महाबाहुर् ; D4 °तेजा; D9 °दीप्तां; G1 °वेगाद् ; Ck.t as in text (for महाशक्तिर्). Ś B1 D1–3.8.12 ततस्तु सु (B1 D1.3.12 स)महाशक्तिं. —^{b}) Ś Ñ1 (m. also) B1 D1.2.8.12 M1 अग्निशिखाम् (for दीप्ताशनीम्). Ñ V B3.4 D13 दीप्तां दी (D13 प्रा)प्त (V3 B4 प्ता)मिवाशनिं; B2 दीप्तां दीप्तो महाशनिं; D3 दीप्तामग्निशिखोपमां; D4 बाहुदीप्तामिवाशनिं; D7.9–11 G2 प्रदीप्तामशनीमिव.

20 ^{b}) D3 त्रिधा (for त्रिभिश्). D8 त्रिभिश्च (for चिच्छेद). Ś Ñ V B D1–4.8 M2 राघवः (for लक्ष्मणः). —After 20^{ab}, Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 ins. 2003*. —V3 om. 20^{cd}. Ñ V1.2 B2–4 D4.13 read 20^{cd} after 2003*. —^{c}) G3 संनाहो (for °दो). Ś B1 D1–4.6.8.12 T2.3 उदतिष्ठन्महा (D1 °हान्)नादो (Ś D8.12 °दा) ; Ñ V1.2 B2–4 D13 उत्तस्थौ सु (D13 च)महा (B2.4 °हान्)नादो. —^{d}) Ś B1 D1.8.12 रणे तदा (by transp.) ; Ñ V1.2 B2–4 D4.9–11.13 महारणे; Ñ2 चमूमुखे; D2 महात्मनां; D7 T2 तथा रणे (for तदा रणे).

21 ^{a}) Ś D8.12 साप्रपाते; V1 B3 D6.10.11 G1 सं (G1 या)पपात (for सा पपात). B2 त्रिभिश् ; D6 ततश् ;

G. 6. 80. 23
B. 6. 100. 22
L. 6. 79. 22

ततः संभावितत्तरां कालेनापि दुरासदाम् ।
जग्राह विपुलां शक्तिं दीप्यमानां स्वतेजसा ॥ २२
सा वेगिता बलवता रावणेन दुरात्मना ।
जज्वाल सुमहाघोरा शक्राशनिसमप्रभा ॥ २३
एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणस्तं विभीषणम् ।
प्राणसंशयमापन्नं तूर्णमेवाभ्यपद्यत ॥ २४
तं विमोक्षयितुं वीरश्चापमायम्य लक्ष्मणः ।
रावणं शक्तिहस्तं तं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २५
कीर्यमाणः शरौघेण विसृष्टेन महात्मना ।
न प्रहर्तुं मनश्चक्रे विमुखीकृतविक्रमः ॥ २६
मोक्षितं भ्रातरं दृष्ट्वा लक्ष्मणेन स रावणः ।
लक्ष्मणाभिमुखस्तिष्ठन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ २७
मोक्षितस्ते बलश्लाघिन्यस्मादेवं विभीषणः ।
विमुच्य राक्षसं शक्तिस्त्वयीयं विनिपात्यते ॥ २८
एषा ते हृदयं भित्त्वा शक्तिर्लोहितलक्षणा ।
मद्बाहुपरिघोत्सृष्टा प्राणानादाय यास्यति ॥ २९

D13 द्विधा; T2.3 M3 तदा; G3 तथा (for त्रिधा). D1.2.5 भिन्ना (for छिन्ना). M5 सापतत्पत्रिभिश्छिन्ना. —^{b}) Ś B1 D1–4.8.12 कनकभूषणा; D6 T2.3 कांचनभूषणा (for काञ्चनमालिनी). M5 त्रिभिः कांचनभूषणैः. —B3 transp. 21^{cd} and 22^{ab}. —^{d}) Ś B1.3 D1.2.4.8.12 नभश्च्युता. T2 दिविच्युता. —For 21^{cd}, Ñ V B2.4 D13 subst.; while Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 ins. after 20^{ab}; B3 ins. after 21^{ab}; whereas D4 ins. after 21 :

2003* तां दृष्ट्वा निहतां शक्तिं दीप्तामिव महाशनिम् ।

[(l. 1) B4 transp. तां and दृष्ट्वा. D6 T2.3 पतितां (for निहतां). Ñ2 D2 बाणैर्; D1 संख्ये (for शक्तिं). —V2 om. (hapl.) from the post. half up to 22^{c}. Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 राघवेण महात्मना (for the post. half).

—Thereafter, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 read 20^{cd}.

22 V3 om. 22^{abc} (cf. v.l. 2003*). B3 transp. 21^{cd} and 22^{ab}. —^{a}) Ś D8.12 स राक्षसेंद्रोन्यां; D4 संभाव्य रुचिरां (for संभावितत्तरां). —^{b}) Ñ1 कोपेन (for कालेन). Ñ1 B1 [अ]ति- (for [अ]पि). —^{c}) Ś D8.12 मुमोच (for जग्राह). Ñ1 B D2.4 विमलां (for विपुलां). —^{d}) V3 D13 सुतेजसा (for स्वते°).

23 ^{a}) Ś D8.12 प्रमुक्ता; Ñ V B2–4 D13 पीडिता; B1 D1–4 तोलिता; D6 प्रेषिता; G2 प्रहिता; Cm.t as in text (for वेगिता). M1.2 वेगवता (for बल°). —^{b}) Ñ B2–4 D5.13 G2.3 M1.2.5 महात्मना; D7 M3 Cm दुरासदा (for दुरात्मना). —^{c}) Ś B1 D1–4.6.8.12 T2.3 G2 सु(B1 सा; D6 T2.3 च)महावेगा; Ñ V B2–4 D7.9–11.13 G1 M2.5 सुमहातेजा(M2 °ज्वाला) (for °घोरा). —^{d}) D10 दीप्ताशनि- (for शक्रा°). D9 G1 -स्वना; G2 -स्वरा (for -प्रभा). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 व्योम्नि(Ś B1 D1–4.8.12 दिवि) सौदामिनी यथा.

24 G2 repeats 24^{a} after 26^{ab}. —^{d}) M2 क्षिप्रम् (for तूर्णम्). Ñ V1.2 B2–4 D13 अभ्युपपद्यत; V3 अभ्यवपद्य च; D5.7.9–11 T1 G M1.3.5 Cm.g.t अभ्यवपद्यत (for एवाभ्यपद्यत).

25 ^{a}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–3.8.12.13 मुमोचयिषुर् (B1.3 °षुं); V3 मुमोचेषुभिर् (sic); B4 मुमोच शरं; D4.6 T2.3 तु मोचयितुं (for विमोक्षयितुं). D2 G1 वीरं; D13 om. (for वीरश्). —^{b}) Ś D8.12 उद्यम्य; Ñ B3.4 आनम्य; B1 आकृष्य; D1.2.6 T2.3 आदाय; D13 आलंब्य (for आयम्य). D4 लक्ष्मणश्चापमाददे. —^{c}) Ñ1 तु; D5.7.9–11 T1 G M2.3.5 वै (for तं). —^{d}) T1 G3 शरवर्षम्.

26 ^{a}) Ñ1 D13 दीर्यमाणः (for कीर्यमाणः). —^{b}) D9.11 विवृद्धेन; D13 लक्ष्मणेन (for विसृष्टेन). —After 26^{ab}, G2 repeats 24^{a}. —^{c}) Ñ2 B1–3 D5.7.9–11 T2 स; D3 वि-; T3 सं-; Ck as in text (for न). —^{d}) B1 वितथीकृत- (for विमुखीकृत-).

27 ^{b}) B4 बलीयसा (for स रावणः). —D5 om. (hapl.) from 27^{c} up to रावणः in 31^{c}. —^{c}) Ś B1 D1–3.8.12 -मुखो भूत्वा; B3 -मुखे ** ; D13 -मुखं तिष्ठन् (for -मुखस्तिष्ठन्). B4 रावणो लक्ष्मणं गत्वा (with hiatus). —B3 illeg. for 27^{d}. —^{d}) Ś B1 D1–3.8.12 ततो (for इदं). —After 27, V3 ins. only l. 15-17 of 2004*.

28 D5 om. 28 (cf. v.l. 27). V3 om. 28-29. —^{a}) Ś D1–3.8.12 रक्षितस्; D6 मोचितस् (for मोक्षितस्). Ñ1 G1 M1.2.5 बलश्लाघी; Ñ2 V1 B2.4 D13 बलं(V1 °ल-) श्लाघ्यं; D4 बलवता; D6 T2.3 रणश्लाघिन्; D9 जयश्चासीद् (for बलश्लाघिन्). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D2–4.8.12 M5 एष; D1.13 M1 एव (for एवं). —^{c}) Ś B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 त(D13 य)स्मात् (for शक्तिस्). —^{d}) T1 G3 सं- (for [इ]यं). Ś D1–4.6.8.12.13 T2.3 त्वयि शक्तिः पतिष्य-(D8 प्रतिष्ठ)ति; Ñ V1.2 B2–4 त्वयि तस्मात्पतिष्यति; B1 शक्तिस्त्वयि पतिष्यति.

29 V3 D5 om. 29 (cf. v.l. 28 and 27 respy.). D12 om. 29. —^{a}) Ś2 एतेषा(meta.) (for एषा ते). D8 हृदयं ते (by transp.). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–3.8.13 बर्हिण- (for लोहित-). Ś2 B2(*sup. lin.* also) D8.13 G3 -लक्ष्मणा; Cm.g.k.t as in text (for -लक्षणा). D4 शक्तिः शीघ्रं बहिर्भवेत्; T2.3 शक्तिः कनकभूषणा. —^{c}) Ś D1–3.8 -बलवेगेन (for -परिघोत्सृष्टा). B1 ** बहुलवेगेन

(illeg.). —ᵈ) S D₅ प्राणनाशाय (for प्राणनादाय). D₁₃ प्राणान्न धारयिष्यसि; G (ed.) प्राणानादास्यते तव. —After 29, Ñ V (V₃ only l. 15–17 after 27 owing to om.) B₂–₄ D₄.₉.₁₃ ins.:

2004* एवमुक्त्वा दशग्रीवो रथस्थो राक्षसेश्वरः।
संगृह्य क्रोधताम्राक्षः शक्तिं बालार्कसंनिभाम्।
कृशानुज्वलिताकारां युगान्तोल्कासमद्युतिम्।
विस्फुलिङ्गसहस्राणि तां चैव शक्तिमुत्तमाम्।
बिकीरन्तीं समुत्प्रेक्ष्य घण्टाशतनिनादिताम्। [5]
दृष्ट्वैव ज्वलितां शक्तिं देवताः क्षोभमागताः।
आदित्यो निष्प्रभश्चासीन्मन्दतेजाश्च पावकः।
शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा नक्षत्राणि प्रदुद्रुवुः।
गगनं चान्तरीक्षं च मही चैव प्रकम्पिता।
यक्षा भूताः पिशाचाश्च तथा विद्याधरोरगाः। [10]
चकम्पिरे भयत्रस्ता दृष्ट्वा शक्तिं समुद्यताम्।
प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गन्तुं वै निम्नगास्तथा।
हाहाभूतमयं सर्वं दृष्ट्वा शक्तिं समुद्यताम्।
अथादाय स तां शक्तिं लक्ष्मणं रावणोऽब्रवीत्।
सुदृष्टः क्रियतां लोको लक्ष्मण त्वं हि तापसः। [15]
स्मर त्वं मातापितरौ भार्यां च सुहृदस्तथा।
राममामन्त्र्य क्षिप्रं सुग्रीवं च विभीषणम्।
अस्माल्लोकादमुं लोकमचिरात्त्वं गमिष्यसि।
कार्तिकेयं कुमारं हि समाराध्य पुरा भृशम्।
संप्राप्तेयं मया शक्तिरेकशत्रुविनाशिनी। [20]

[(l. 1) After उक्त्वा Ñ₁ erroneously reads in marg. तु तां शक्तिमष्टघंटां महास्वनां. D₁₃ राक्षसेंद्रस (for दशग्रीवो). B₄ राक्षसाधिपः (for राक्षसेश्वरः). D₁₃ तां घोरां शक्तिमुत्तमां (for the post half). —(l. 2) Ñ₂ D₉ प्रगृह्य (for संगृह्य). Ñ₂ V₁ D₉ रोष- (for क्रोध-). B₂.₃ D₄ -रक्ताक्षः (for -ताम्राक्षः). V₁ -सप्रभां (for -संनिभाम्). D₄ शक्तिं शक्राशनिप्रभां (for the post. half). —(l. 3) B₄ तां शक्तिं ज्वलिताकारां (for the prior half). B₄ -समप्रभां (for °द्युतिम्). —For l. 2–3, Ñ₁ V₂ D₁₃ subst.:

2004(A)* ज्वालाग्निसदृशाकारां युगान्ताग्निसमप्रभाम्।
बालार्कद्युतिहारीं तां कृतान्तोल्केव तस्य ताम्।

[(l. 1) D₁₃ दावाग्नि- (for ज्वालाग्नि-) and -सुवर्चसां (for -समप्रभाम्). —(l. 2) D₁₃ -प्रतिमां रौद्रां (for -द्युतिहारीं तां) and कृतांतोल्कामिव स्थितां (for the post. half).]

—(l. 4) Ñ₁ D₁₃ मुंचंतीं (D₁₃ °ती); D₄ तां च वै (for तां चैव). D₁₃ शक्तिरुत्तमा (sic). —(l. 5) Ñ₂ V₁ महत्प्रेक्ष्य; B₄ समुत्क्षिप्य (for समुत्प्रेक्ष्य). Ñ₁ D₁₃ शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा (for the prior half). D₁₃ -निनादिनीं. —(l. 6) D₉ दृष्ट्वा तां. B₃ जनितां (for ज्वलितां). B₄ तां (subm.) (for शक्तिं). Ñ₁ D₄.₁₃ ज्वलंतीं प्रेक्ष्य तां शक्तिं देवाश्चा(Ñ₁ °वता)पि(D₁₃ °वा अपि) भयं ययुः. —(l. 7) Ñ₁ D₄ तत्र (for चासीन्). Ñ₁ D₄.₁₃ हुताशनः (for च पावकः). —D₉ om. l. 8. —(l. 8) V₁ तामुद्यतां (for समुद्यतां). Ñ₁ V₂ D₄ ज्योतींषि न प्रकाशंते न च वर्षति वासवः (V₂ missing from वासवः up to 31); B₄ तामुद्यतां ततो दृष्ट्वा वानरा विप्रदुद्रुवुः. —(l. 9) D₄.₉.₁₃ चांतरिक्षं. V₁ [अ]पि (for [ए]व). Ñ₁ D₄.₁₃ मेदिनी च दिशस्तथा (D₄ °तः) (for the post. half). —D₉ om. l. 10–11. —For l. 10, Ñ₁ D₄.₁₃ subst.:

2004(B)* समये च युगान्ताग्निः प्रदीप्तो वै समन्ततः।
हाहाभूतालयो लोकाः सविद्याधरचारणाः।

[(l. 1) D₄ युगांताभां; D₁₃ प्रशांतोग्निः. D₄ प्रदीप्तां. —D₄ om. l. 2.]

—(l. 11) Ñ₁ D₁₃ प्रकंपितालयो लोकाः (for the prior half). —V₁ B₃ D₁₆ om. (hapl.) l. 12–13. —(l. 12) Ñ₁ B₄ D₄ तु; B₃ ते (for च). Ñ₂ D₉ तदा (for तथा). B₄ निम्नगोत्तमाः (for निम्नगास्तथा). —B₄ om. l. 13. —(l. 13) Ñ₂ B₂ हाहाभूत-(Ñ₂ °तम्); D₉ °भूतम् (for °भूत-). Ñ₂ D₉ इदं (for -मयं). —D₉ om. from the post. half up to the prior half of l. 14. —(l. 14) Ñ₂ शुभां (for स तां). Ñ₁ D₁₃ गृह्य शक्तिं ततो रौद्रीं; D₄ शक्तिं प्रगृह्य तां रौद्रीं (for the prior half). D₁₃ रावणो वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 15) V₃ सुदृष्टिः; D₉.₁₃ सुहृदः (for सुदृष्टः). V₃ illeg. for क्रियतां. D₄ स्वदृष्टस्तु क्रियां लोके (sic) (for the prior half). V₁ त्वया लक्ष्मण तापस; D₁₃ लक्ष्मणं वीरवासनः (sic) (for the post. half). —(l. 16) V₃ B₃ सुहृदं (for सुहृदस्). B₄ बांधवं च सुहृज्जनं (for the post. half). —For l. 16, Ñ₁ D₄.₁₃ subst. and read after l. 1 of 2004(D)*:

2004(C)* मातः स्मर पितॄन्भ्रातॄन्भार्यां पुत्रं धनानि च।

[D₄ मातरं पितरं भ्रातॄन् (for the prior half) and च संस्मरन् (for धनानि च).

—(l. 17) Ñ₁ D₄ कुरु रामं स्वदृष्टं त्वं; D₁₃ गुरुं रामं सुदुर्वृत्तं (for the prior half). V₃ B₂.₃ स- (for च). —After l. 17, Ñ (Ñ₂ l. 1 only) D₄.₁₃ ins.:

2004(D)* हनूमदङ्गदं चैव जाम्बवं पनसं तथा।
सुहृदं सुकृतं चैव नीयसे त्वं यमक्षयम्।

[(l. 1) D₄ हनूमंतं चांगदं च पनसं जांबवंतकं; D₁₃ हनूमंतमंगदं चैव जांबवंतं नलं तथा (hypm.). —(l. 2) Ñ₁ सुकृतं दुष्कृतं चैव; D₄ सुहृदं सुकृतं चैव; D₁₃ सुकृतं चैव तीर्थं च (for the prior half). Ñ₁ [ऽ]द्य (for त्वं). D₁₃ बाष्पकोट्य (sic) (for नीयसे त्वं).

—Ñ D₄.₁₃ om. l. 18. —(l. 18) D₉ परं (for अमुं). B₄ गमिष्यसि न संशयः (for the post. half). —V₁ B₃.₄ om. l. 19–20. —(l. 19) Ñ₁ D₁₃ मयाराध्य; D₄ मया ध्यातं (for समाराध्य). D₁₃ transp. पुरा and भृशम्. —Ñ₂ om. l. 20. —(l. 20) D₉ -शक्ति- (for -शत्रु-). Ñ₁ D₄.₁₃ प्राप्तेयं महती शक्तिरमोघा प्राणहारिणी (for the post. half).]

G. 6. 80. 32
B. 6. 100. 30
L. 6. 79. 30

इत्येवमुक्त्वा तां शक्तिमष्टघण्टां महास्वनाम् ।
मयेन मायाविहिताममोघां शत्रुघातिनीम् ॥ ३०

लक्ष्मणाय समुद्दिश्य ज्वलन्तीमिव तेजसा ।
रावणः परमक्रुद्धश्चिक्षेप च ननाद च ॥ ३१

सा क्षिप्ता भीमवेगेन शक्राशनिसमस्वना ।
शक्तिरभ्यपतद्वेगाल्लक्ष्मणं रणमूर्धनि ॥ ३२

तामनुव्याहरच्छक्तिमापतन्तीं स राघवः ।
स्वस्त्यस्तु लक्ष्मणायेति मोघा भव हतोद्यमा ॥ ३३

न्यपतत्सा महावेगा लक्ष्मणस्य महोरसि ।
जिह्वेवोरगराजस्य दीप्यमाना महाद्युतिः ॥ ३४

ततो रावणवेगेन सुदूरमवगाढया ।
शक्त्या निर्भिन्नहृदयः पपात भुवि लक्ष्मणः ॥ ३५

तदवस्थं समीपस्थो लक्ष्मणं प्रेक्ष्य राघवः ।
भ्रातृस्नेहान्महातेजा विषण्णहृदयोऽभवत् ॥ ३६

स मुहूर्तमनुध्याय बाष्पव्याकुललोचनः ।
बभूव संरब्धतरो युगान्त इव पावकः ॥ ३७

---

30 D_5 om. 30 (cf. v.l. 27). V_2 missing for 30 (cf. v.l. 2004*). —^{a}) D_8 शक्तिं ताम् (by transp.). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ G_2 M_1 एवमुक्त्वा ततः(G_2 महा-; M_1 स तां) शक्तिम्; $Ñ_2$ संप्राप्तं यं मया शक्तिम् (corrupt). —D_{13} om. 30^{b} – 31^{c}. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ त्व(D_8 *)ष्टबाण-; V_1 B_3 यम (B_3 शत)घंटां; V_3 * *बद्धां; D_4 असृक्पुष्टां (for अष्टघण्टां). B_2 महात्मनां; B_3 महारवां (for महास्वनाम्). $Ñ_1$ रावणो राक्षसाधिपः. —$Ñ_1$ om. 30^{c} – 31^{b}. —^{c}) V_3 damaged from न up to घां in ^{d}. B_4 अमोघामप्रमेयां च. —^{d}) Ś V_3 B_1 $D_{1-3.8.12}$ T_1 G_3 M_2 शत्रुनाशि(Ś $D_{8.12}$ M_3 °तापि)नीं (for °घातिनीम्). $Ñ_2$ V_1 $B_{2.3.4}$ (with hiatus) $D_{4.9}$ एकशत्रु(D_4 मायाशत)विनाशिनीं.

31 $D_{5.13}$ om. 31^{abc} (D_5 up to णः in ^{c}) (cf. v.l. 27 and 30 respy.). $Ñ_1$ om. 31^{ab} (cf. v.l. 30). V_2 missing for 31 (cf. v.l. 2004*). —^{a}) B_1 लक्ष्मणं च. T_1 G M_5 समुद्यम्य (for समुद्दिश्य). —^{b}) $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4 स्वेन (for इव). —V_3 om. 31^{cd}. —^{cd}) D_{13} मुमोच स महाबलः (for ^{d}). $Ñ_1$ शक्तिं मुमोच संक्रुद्धो लक्ष्मणस्य महात्मनः.

32 ^{b}) Ś Ñ V B_{2-4} $D_{1-3.6-13}$ $M_{1.2}$ वज्र- (for शक्र-). Ś Ñ V B_{2-4} $D_{1.2.4.8.12.13}$ -प्रभा (for -स्वना). —^{c}) Ś $D_{8.12.13}$ अभ्या(D_{13} °प्य)पतद् (for अभ्यपतद्). B_1 शीघ्रं; D_{12} घोरा (for वेगाद्). —^{d}) V_2 च महोरसि (for रणमूर्धनि).

33 V_3 damaged from नु in 33^{a} up to भ in 33^{d}. —^{c}) B_4 स्वस्त्यस्तु ते (hypm.). —^{d}) Ś D_8 मोघभाव- (for मोघा भव). Ñ V B_3 (*sup. lin.* also as in text) $D_{4.13}$ महो(D_4 हतो)द्यमे. B_4 स्वस्थो भव महाद्युते. —After 33, Ñ V B_{2-4} $D_{4.13}$ ins.:

2005* इत्येवं ध्यायतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ।

[(l. 1) D_{13} वदतस (for ध्यायतस). D_4 रावणस्य(sic) (for राघवस्य).]

—After 33, $D_{5.7.9-11}$ T_1 G $M_{1.3.5}$ ins.; while D_6 $T_{2.3}$ M_2 ins. after 34:

2006* रावणेन रणे शक्तिः क्रुद्धेनाशीविषोपमा ।
मुक्ताशूरस्यभीतस्य लक्ष्मणस्य ममज्ज सा ।

[(l. 1) T_3 राक्षसेन (for रावणेन). G_3 क्रोधेन (for क्रुद्धेन). —(l. 2) G_2 भीमस्य (for [अ]भीतस्य). ❀ Cv.r.g.t: मुक्ता आशु उरसि अभीतस्येति पदच्छेदः. ❀]

34 ^{a}) B_2 D_4 अ(D_4 आ)पतत् (for न्यपतत्). B_1 D_1 सुमहा-; D_4 सहसा (for सा महा-). $D_{1.3.4}$ T_2 -वेगाद् (for -वेगा). —^{b}) D_{13} [उ]रसि क्षते (for महोरसि). —V_3 om. 34^{cd}. —^{c}) D_{13} स्फुटिता (for जिह्वेव). —^{d}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} -प्रभा (for -द्युतिः). —After 34, D_6 $T_{2.3}$ M_2 ins. 2006*.

35 ^{b}) B_1 D_9 स (for सु-). —V_3 damaged from दू up to भुवि in 35^{d}. D_4 अवगाढयत् (for अवगाढया). Ś $D_{8.12}$ सा वेगेन जगाम यत्. —^{c}) Ś D_{12} G_1 शक्ति- (for शक्त्या). $D_{7.9-11}$ विभिन्न-; T_1 **न्न- (for निर्भिन्न-).

36 ^{a}) $Ñ_1$ B_4 D_{13} समीपस्थं; M_2 समूहस्थो (for समीपस्थो). $V_{1.3}$ B_2 अथासौ तदवस्थं तु(B_2 तं); D_4 तं पश्यंतं समीपस्थं. —^{b}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). —G_2 om. (hapl.); B_3 reads in marg. 36^{c} – 38^{b}. —^{c}) Ś B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ -स्नेहे(B_1 $D_{2.13}$ स्निग्धे)न मनसा; Ñ V $B_{2.3}$ D_4 -स्नेहेन महता (for -स्नेहान्महातेजा). B_4 भ्रातुःस्नेहेन महता. —^{d}) Ś $B_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ M_2 -वदनो (for -हृदयो).

37 G_2 om.; B_3 reads 37 in marg. (for both, cf. v.l. 36). —^{a}) B_3 $D_{3.4}$ सु- (for स). Ś B_1 $D_{1-3.7-13}$ $M_{1.5}$ Ck.t इव(M_5 अनु-) ध्यात्वा; $Ñ_1$ D_4 अभिध्याय; B_4 अवध्याय; $D_{5.6}$ T अनु(T_2 °पि)ध्यायन्; Cg as in text (for अनुध्याय). —^{b}) D_4 स बाष्पाकुललोचनः; D_{10} बाष्पपर्याकुलेक्षणः. —V_3 damaged for 37^{c}. —^{c}) D_5 T_1 G_3 संक्रुद्धतरो; Ct as in text (for संरब्धतरो). —^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12}$ युगांताग्निरिवोत्थितः(Ñ V B_{2-4} °व ज्वलन्).

न विषादस्य कालोऽयमिति संचिन्त्य राघवः ।
चक्रे सुतुमुलं युद्धं रावणस्य वधे धृतः ॥ ३८
स ददर्श ततो रामः शक्त्या भिन्नं महाहवे ।
लक्ष्मणं रुधिरादिग्धं सपन्नगमिवाचलम् ॥ ३९
तामपि प्रहितां शक्तिं रावणेन बलीयसा ।
यत्नतस्ते हरिश्रेष्ठा न शेकुरवमर्दितुम् ।
अर्दिताश्चैव बाणौघैः क्षिप्रहस्तेन रक्षसा ॥ ४०
सौमित्रिं सा विनिर्भिद्य प्रविष्टा धरणीतलम् ।
तां कराभ्यां परामृश्य रामः शक्तिं भयावहाम् ।
बभञ्ज समरे क्रुद्धो बलवद्विचकर्ष च ॥ ४१

G. 6. 81. 4
B. 6. 100. 43
L. 6. 80. 24

38 G2 om.; B3 reads 38^{ab} in marg. (for both, cf. v.l. 36). —^{b}) Ñ1 विज्ञाय; B1 बूयात्तु; M5 निश्चित्य (for संचिन्त्य). —After 38^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.6.8.12.13 T2.3 ins.:

2007* ततस्तु निशितैर्बाणैर्वीरो दशरथात्मजः ।

[Ñ1 D13 सु-; V3 तं; B3 D6 T2.3 स (for तु). Ñ2 V1.2 B4 सुनिश्चितैर्; D1 तु दशभिर् (for तु निशितैर्).]

—^{c}) D7 चक्रेऽस्य; G1 चकार; Cv.r.g.k.t as in text (for चक्रे सु-). —^{d}) Ś D3.8.12 वृतः; D2 युतः; D6 दृढः; T3 कृतः; Cv.r.g.k.t as in text (for धृतः). Ñ V1 B2–4 D1.13 वधोद्यतः; V3 illeg.; D4 वधाय च (for वधे धृतः). —After 38, Ś V2 (followed by 2008* and additional colophon) B1 D1–4.8.12 read 59 (all except V2 followed by an additional colophon) for the first time, repeating it in its proper place; while Ñ V1.2 (after the first occurrence of 59).3 B2.3 (followed by st. 59 [repeating it in its proper place] and additional colophon).4 ins. after 38:

2008* स तं समन्थाशुससूतसध्वजं
दशाननं बाणगणेन राघवः ।
प्रपूरयामास नभश्च संयुगे
शरार्दितश्चापि मुमोह रावणः ।

[(l. 1) G (ed.) महाधनुर्धरो (for ससूतसध्वजं). —(l. 4) B3 भृशार्दितश्च (for शरार्दितश्च).]

—Whereas D13 ins. after 38:

2009* प्रमत्तबाणस्थमभूयतमध्वजं (sic)
*** दशबाणशतेन राघवः ।
अपूरयन्नभश्चापि मुमोच स च राघवः ।

—Thereafter, Ñ V B2.4 D13 along with Ś B1.3 D1–4.8.12 read an additional colophon.

[*Kāṇḍa name*: Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś V1 B1 D4.8.12 लक्ष्मणशक्तिभेदः; Ñ1 B2 शक्तिनिर्भेदः; Ñ2 V2.3 D13 शक्तिभेदः; B3 लक्ष्मणे शक्तिनिर्भेदः; B4 शक्तिनिर्बिभेदः; D1.3 लक्ष्मणाभिघातः; D2 शक्त्याभिघातः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 79; Ñ2 82; B1.3 76; D1 81; D3 85; G (ed.) 80. —Then Ñ1 concludes with श्रीरामः.]

—After 38, D5–7.9–11 S ins.:

2010* सर्वयत्नेन महता लक्ष्मणं संनिरीक्ष्य च ।

[D5.7 तं (D7 स) निरीक्ष्य; D9–11 परिवीक्ष्य; M5 समुदीक्ष्य; Cv.r.g.k.t as above (for संनिरीक्ष्य).]

39 D7 reads 39–59 (with colophon) twice (var. as in NE). —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.7 (second time) 8.12.13 तं (for स). Ś D1.2.8.9.12 तदा (for ततो). —^{b}) G1 M5 महारणे (for °हवे). Ś Ñ V1.2 B D1–4.7 (second time).8.12.13 निर्भिन्नमाहवे (for भिन्नं महाहवे). —^{c}) M1 रुधिरक्लिन्नं (for रुधिरादिग्धं). —^{d}) Ś D3.8.12 संपन्नांगम् (for सपन्नगम्). Ś D3 [अ]नलं (for [अ]चलम्). D1 निःश्वसंतमिवोरगं.

40 ^{ab}) Ś D8.12 तेनास्मै; V B3 D7 (second time) तामस्य; D1 T2.3 तां तस्मिन्; D2.3 तामस्मै; D4 तां शक्तिं; Cv.g as in text (for तामपि). Ñ B4 D9.13 अप्रतिहतां (for अपि प्रहितां). D4.6 तस्मिन् (for शक्तिं). B1 तां तस्मिन्नप्रतिहतां शक्तिं कनकभूषणां. —After 40^{ab}, Ñ V B2–4 D4.7 (second time).13 ins.:

2011* सुग्रीवोऽथाङ्गदश्चैव तथा हनुमदादयः ।

[D13 च (for ऽथ).]

—V3 om. 40^{cdef}. —^{c}) D5 om. from स्ते up to 42^{e}. D6 च (for ते). Ś Ñ V1.2 B D1–4.7 (second time).8.12.13 यत्नेन (Ñ2 V2 B3.4 D7 °नै-) ते (Ñ1 B2 तां; V1 च) (for यत्नतस्ते). M5 यत्नात्तां वानरश्रेष्ठा. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.7 (second time).8.9.12.13 G1 M1.2 Ck अ (D4 उ) प (B3 D2.13 °पि; D3 °व) कर्षि (D3 G1 °वर्ति) तुं; Cv.t as in text (for अवमर्दितुम्). —^{e}) D3 चापि; T3 तेन (for चैव). D13 अर्दितेन च; L (ed.) °तं चैव (for अर्दिताश्चैव). Ś D8.12 ते बाणैः; D4 बाणेन (for बाणौघैः). —^{f}) Ś2 क्षिप्रं हस्तेन (for क्षिप्रहस्तेन). D9–11 Ct ते प्रवेकेण रक्षसां; D13 क्षिप्तावेतेन रक्षसा (sic).

41 D5 om. 41 (cf. v.l. 40). —^{a}) D10.11 सौमित्रेः. D6 [अ]मि- (for वि-). Ś B1 D1–3.8.12 सौमित्रिं चैव भित्त्वा सा (B1 D1.2 सा भित्त्वा); Ñ V B2–4 D7 (second time).13 लक्ष्मणं चापि सा भित्त्वा; D4 सा भित्त्वा हृदयं तस्य; M2 सा हि सौमित्रिणं भित्त्वा. —^{b}) Ś V3 B1 D1–4.6.8.12 T2.3 M3 विवेश; Ck.t as in text (for प्रविष्टा). D9.13 धरणीतले. —^{c}) V3 भुजाभ्यां (for कराभ्यां). D4 अथाकृष्य; D8 पदामृष्य (for परामृश्य). —^{d}) D9 प्रविष्टां धरणीतले. —^{e}) Ñ V B2–4 D7 (second time) बलवान्; D13 भगवान्; G2 तरसा (for

G. 6. 81. 5
B. 6. 100. 44
L. 6. 80. 5

तस्य निष्कर्षतः शक्तिं रावणेन बलीयसा ।
शराः सर्वेषु गात्रेषु पातिता मर्मभेदिनः ॥ ४२
अचिन्तयित्वा तान्बाणान्समाश्लिष्य च लक्ष्मणम् ।
अब्रवीच्च हनूमन्तं सुग्रीवं चैव राघवः ।
लक्ष्मणं परिवार्येह तिष्ठध्वं वानरोत्तमाः ॥ ४३
पराक्रमस्य कालोऽयं संप्राप्तो मे चिरेप्सितः ।
पापात्मायं दशग्रीवो वध्यतां पापनिश्चयः ।
काङ्क्षतः स्तोककस्येव घर्मान्ते मेघदर्शनम् ॥ ४४
अस्मिन्मुहूर्ते नचिरात्सत्यं प्रतिशृणोमि वः ।
अरावणमरामं वा जगद्द्रक्ष्यथ वानराः ॥ ४५

समरे). —^{f}) Ś B1 D2.6.7(first time).8–12 T2.3 G1 M3 Ct बलवान् (for °वद्). Ś B1 D8.12 अपकृष्य(Ś2 D8 °कर्ष्य); D2 आचकर्ष (for विचकर्ष). D7(first time).9 ह (for च). Ñ V B2–4 D7(second time).13 निश्च(B4 D13 °च)कर्ष च(D13 स) वीर्यवान्; D1.3 बलादपचकर्ष च(D3 °त); D4 बलेन बलिनां वरः; M1 Ck विकृष्य बलवत्तरः.

42 D5 om. 42^{abc} (cf. v.l. 40). —^{a}) B1 अस्य (for तस्य). B1 व्याकर्षतः (for निष्कर्षतः). —^{b}) S Ñ V B D1–4.6.7(second time).8.12.13 T2.3 नाराचान्दीप्त(D6 T2.3 °नुग्र)तेजसः. —V3 om. 42^{c} – 43^{b}. —^{d}) D5 T1 G2 पतिता (for पातिता). —For 42^{cd}, Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.7 (second time).8.12.13 T2.3 subst.:

2012* निचखान दशग्रीवः सर्वगात्रेषु वीर्यवान् ।

[D6 T2.3 निजघान (for निचखान). Ś D8.12 सर्वायुधविशारदः (for the post. half).]

43 V3 om. 43^{ab} (cf. v.l. 42). —^{a}) D1 अचिंतयित्वा च (hypm.); D4 सोचिंतयित्वा. Ś2 तद्बाणान्; D6 तान्सर्वान् (for तान्बाणान्). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.7 (second time).8.12 समुत्थाप्य(B1 D1 °य); D6 समाकृष्य; D13 संमुखेपि (for समाश्लिष्य). —^{c}) Ś Ñ2 V B D1–3.7 (second time).8.12.13 M1.2 हनुमंतं च; Ñ1 चाप्रमत्तः स. —^{d}) Ś B1 D1–4.8.12.13 चैव(D13 चापि) वानरं; Ñ V1.2 B2 D7(second time) चा(Ñ2 D7 अ)थ वानरान्; V3 B3.4 चाथ वीर्यवान्; D6 T2.3 तांश्च वानरान्; D7 (first time) तं च राघवः; D9–11 च महाकपिं (for चैव राघवः). —^{e}) D6.9.13 परिवार्यैनं(D13 °र्याथ); D7(first time).10.11 °वार्यैव; B (ed.) °वार्यैवं (for °वार्येह). —^{f}) Ñ V B2–4 (B3 *sup. lin.* also as in text) D7 (second time) तिष्ठत(B3.4 °थ) (for तिष्ठध्वं). Ñ V B2–4 D7(second time).13 G2 प्लवगर्षभाः; D6 T2.3 वानरर्षभाः; M1.2 वानरोत्तम. —For 43^{ef}, Ś B1 D1–3.8.12 subst.:

2013* लक्ष्मणं संपरिष्वज्य नीत्वा चैव स्वमालयम् ।

[D2 च (for सं-).]

—After 43, Ñ V B2–4 D7(second time).13 ins.:

2014* परिवृत्याप्रमादेन रक्षितव्यो महाबलः ।

44 Ś B1 D1–3.8.12 om. 44^{a-d}. M5 om. 44^{ab}. D4 reads 44^{a-d} after 44^{ef}. —^{a}) D13 पराजयस्य. —^{b}) B4 हि; D4 [ऽ]यं; G (ed.) सु- (for मे). D6 T2.3 प्राप्तो मेद्य (for संप्राप्तो मे). D9 M3 नचिरेप्सितः. D13 तिष्ठध्वं प्लवगोत्तमाः. —D6 T2.3 transp. 44^{cd} and 44^{ef}. —^{c}) Ñ V B2–4 D7(second time).13 अयं स रावणः पापः(V1 क्रुद्धः; D13 प्राप्तः). —^{d}) B3 पापीयान् (for वध्यतां). Ñ V B2.4 D7 (second time) पापी पापविनिश्चयः; D13 पापार्थं कृतनिश्चयः. —^{e}) Cv कांक्षितः; Cm कांक्षतः (as in text). D5.7 (first time) G1 चातकस्य; Cv.rp. mp.g. tp as in text (for स्तोककस्य). Ś D1.8.12 कुरुध्वं स्तोककस्याद्य(D1 °स्यैव); Ñ V B2–4 D7(second time).13 अग्रतो मे स्थितो युद्धे; B1 D2–4 कुरुध्वं चातकस्येव; D6.9–11 T G2 M1.5 Ck.t कांक्षितं (D6 T1 °तश्) चात(D9 G2 स्तोक)कस्येव. —^{f}) Ñ V B2–4 D7(second time).13 मेघवन्नदन्; L (ed.) मेघ दर्शनं (for मेघदर्शनम्). Ś D8.12 घर्मार्थं बत(Ś2 तव) दर्शनं. —After 44, Ñ V B2–4 D7(second time).13 ins.:

2015* स्तोकका इव मेघानामुदीक्षध्वं समागमम् ।

[B3 (marg. also) चातका (for स्तोकका). Ñ2 D7.13 तदी(D13 परी)क्षध्वं (for उदीक्षध्वं).]

45 ^{b}) T2 ते (for वः). B1 प्रतिशृणुष्व मे (for °शृणोमि वः). D4 सम्यगुक्तं मयाद्य वः. —^{d}) Ñ V B2–4 D7(second time).13 यूथपाः (for वानराः). —After 45, Ñ V B2–4 D4.7(second time).13 ins.:

2016* एवमुक्तास्तु रामेण सर्वे ते हरियूथपाः ।
लक्ष्मणं परिवार्याथ व्यतिष्ठन्त महाबलाः ।
अर्दिताः शरवर्षेण रावणेन प्लवंगमाः ।
विहाय लक्ष्मणं सर्वे विसस्रुर्हरियूथपाः ।
हनूमानङ्गदश्चैव सुग्रीवश्चाप्यतिष्ठत । [5]
नीलः सेनापतिश्चैव जाम्बवांश्चैव यूथपः ।
तानुवाचात्मवान्रामो न भेतव्यं परंतपाः ।
शृणुध्वं सत्यवचनं सत्यं प्रतिशृणोमि वः ।

[V3 om. l. 1. —(l. 3) V3 damaged for णेन प्लवंगमाः. —(l. 4) B4 दुद्रुवुर्; D4 विसंज्ञं (for विसस्रुर्). —(l. 5) D13 व्यतिष्ठत. —(l. 6) V हरि-; B4 D4 चापि (for second चैव). —(l. 7) V3 damaged from [आ]त्मवान् up to the prior half of l. 8. V1.2 B2 हरीन्रामो; B3 महाप्राज्ञो; D13 ततो रामो (for [आ]त्मवान्रामो). V1 illeg. for परंतपाः.]

राज्यनाशं वने वासं दण्डके परिधावनम् ।
वैदेह्याश्च परामर्शं रक्षोभिश्च समागमम् ॥ ४६
प्राप्तं दुःखं महद्धोरं क्लेशं च निरयोपमम् ।
अद्य सर्वमहं त्यक्ष्ये हत्वा तं रावणं रणे ॥ ४७
यदर्थं वानरं सैन्यं समानीतमिदं मया ।
सुग्रीवश्च कृतो राज्ये निहत्वा वालिनं रणे ॥ ४८
यदर्थं सागरः क्रान्तः सेतुर्बद्धश्च सागरे ।
सोऽयमद्य रणे पापश्चक्षुर्विषयमागतः ॥ ४९
चक्षुर्विषयमागम्य नायं जीवितुमर्हति ।
दृष्टिं दृष्टिविषस्येव सर्पस्य मम रावणः ॥ ५०
स्वस्थाः पश्यत दुर्धर्षा युद्धं वानरपुंगवाः ।
आसीनाः पर्वताग्रेषु ममेदं रावणस्य च ॥ ५१
अद्य रामस्य रामत्वं पश्यन्तु मम संयुगे ।
त्रयो लोकाः सगन्धर्वाः सदेवाः सर्षिचारणाः ॥ ५२
अद्य कर्म करिष्यामि यल्लोकाः सचराचराः ।
सदेवाः कथयिष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ५३

G. 6. 81. 22
B. 6. 100. 56
L. 6. 80. 16

—(l. 8) D4.7 वचनं मेद्य(D7 सत्यं) (for सत्यवचनं). D4 सर्वे वै सुसमाहिता: ; D13 नासत्यं प्रशृणोमि व: (for the post. half).]

46 a) G (ed.) राज्यभ्रंशं (for °नाशं). D2 वने वासो. Ñ V B2–4 D4.7(second time).13 राज्यभ्रंशो वने वासो. —b) Ś B1.3 D1–3.8.12 ·सर्पणं (for -धावनम्). —c) Ś2 Ñ1 V3 B3 D7(first time).8.12 परामर्षं; Ñ2 V1.2 B1.2.4 D6.7(second time).9–11.13 परामर्शौ (B1.4 D7.11.13 °र्षौ). —d) D2 तु (for च). Ñ2 V1 B2 D4.6.7 (second time).13 समागम: . B4 रक्षोगणसमावृत: .

47 V3 om. 47. —a) D5.6.9 T1 G1 महाघोरं; G2 महत्कृच्छ्रं ; Ck.t as in text (for महद्धोरं). Ś Ñ V1.2 B D1–4.7(second time).8.12.13 एतद्दु:खं महा(D1.4 °हद्)-घोरं. —b) M5 शोकं (for क्लेशं). Ś D8.12 क्लेशं वातरयोपमं; D7(first time).9–11 Ck.t क्लेशश्च निरयोपम: . —c) Ś Ñ V1.2 B D1–4.7(second time).8.12.13 त्यक्ष्यामि सर्वमेवा (Ñ1 B2.4 D7.13 °मद्या)हं (D4 °द्य). —d) Ñ1 D13 हत्वा वै ; Ñ2 V1.2 B2–4 D7(second time) तं हत्वा (by transp.); D5.6.9–11 T1 G3 M2.3.5 निहत्वा (D9 °त्य) (for हत्वा तं). Ś B1 D1–4.8.12 हत्वेमं(Ś1 °त्वैनं) राक्षसं (D4 °वणं) रणे.

48 B2 om. 48–52b. B3 om. (hapl.) 48. —a) D6.7 (first time) T2.3 G2 M1 वानरानीकं (for वानरं सैन्यं). —b) V3 damaged from तमिदं up to 48d. Ś D8.12 समीचीनम् (for समानीतम्). D5 T1 त्वया (for मया). —c) Ś Ñ1 V1.2 B1.4 D1–4.6.8.12.13 T2.3 राजा (for राज्ये). Ñ2 D7 (second time) सुग्रीवायाहृतं राज्यं. —d) Ñ V1.2 B4 D13 तं हत्वा; D6.9 निहत्य; D7 (second time) T1 G3 M1 हत्वा तं (D7 च) (for निहत्वा). G2 रावणं (sic) (for वालिनं). Ś B1 D1–4.8.12 तं हनिष्यामि रावणं.

49 B2 om. 49 (cf. v.l. 48). —a) Ś V3 D8.12.13 सागरं(V3 °रे). Ś D8.12 क्रांता: ; D4.13 तीर्ण: (for क्रान्त:). —b) D1 स (for च). —c) Ś D8.12 हत: (for रणे). D4 प्राप्तश् (for पापश्). —V2 illeg. for 49d. —d) V1.3 संप्राप्तो(V3 संग्रामे) रावणो मम; B3 (marg. after corr. ; before corr. as in text) परदाराभिमर्षक: .

50 B2 om. 50 (cf. v.l. 48). D4 om. 50. —a) Ś Ñ1 V2 B3 D1.6.8.10.12.13 आगत्य; V1.3 आसाद्य (for आगम्य). Ñ2 B4 D7 (second time) स च(D7 मच्च)-क्षुर्विषयं प्राप्य. —d) B1 वानरा: ; D1–3 मानदा:(D2 °द:) (for रावण:). Ś D8.12 समजायत; Ñ V B3.4 D7(second time).13 समुपा(V3 ***)गत: (for मम रावण:). —After 50, D9–11 ins. :

2017* यथा वा वैनतेयस्य दृष्टिं प्राप्तो भुजंगम: ।
[D9 यथैव (for यथा वा).]

51 B2 om. 51 (cf. v.l. 48). —a) Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.6.7(both times).8–13 T2.3 G1.2 M5 सु(D4.8.12 सु)खं; Ck as in text (for स्वस्था:). Ñ V B1.3.4 D4.6.7(second time).13 T2.3 M2 पश्यं(Ñ2 V1 °श्य)तु; D10.11 T1 M3.5 पश्यथ (for पश्यत). Ś D4.8.12 G3 दुर्धर्षं (for दुर्धर्षा). —b) Ś D8.12 युद्धे (for युद्धं). B1 -यूथपा: ; M1 -सत्तमा: (for -पुंगवा:). Ñ1 स्वयुद्धं वानरर्षभा: . —Ś D8.12 om. 51cd. —c) B1.3 D1–3 पर्वतस्याग्रे(D1 °ग्रं); D4 पर्वताग्रे वै; D13 युद्धं पश्यंतु (for पर्वताग्रेषु).

52 B2 om. 52ab (cf. v.l. 48). —a) D7(first time).9–11 पश्यंतु रामस्य; M2 रामस्य वीर्यं च; Cr.m.g.k.t as in text (for रामस्य रामत्वं). —b) Ś B1 D2.3.8.12 संपश्यंत्वत्र; D1 पश्यत त्वत्र; D7(first time).9–11 रामत्वं मम (for पश्यन्तु मम). —c) B2 यत्र (for त्रयो). —d) Ś B1 D1–3.8.12 समहेंद्रा: सराव(B1 D1.2 °चार)णा: ; Ñ V B2–4 D7 (second time) सहदेवर्षि(V3 स°****)-चारणा: ; D4 महेंद्रवरुणान्विता: ; D6 T2.3 सिद्धाश्च सहचारणा: ; D7(first time).9.11 सिद्धगंधर्व(D7 °किंनर)चारणा: ; D10 सिद्धचारणजंगमा: ; D13 देवर्षिसहचारणा: ; M1 सदेवासुरचारणा: ; M2 देवा: सिद्धर्षिचारणा: .

53 V3 om. 53. —a) M5 अन्यत् (for अद्य). —b) D6 लोकाश्च; D9 ये लोका: (for यल्लोका:). —c) D1 यद्देवा: (for सदेवा:). —d) Ś D8.12.13 भविष्यति (for धरिष्यति). —For 53, D4 subst. :

G. 6. 81. 23
B. 6. 100. 57
L. 6. 80. 17

एवमुक्त्वा शितैर्बाणैस्तप्तकाञ्चनभूषणैः ।
आजघान दशग्रीवं रणे रामः समाहितः ॥ ५४
अथ प्रदीप्तैर्नाराचैर्मुसलैश्चापि रावणः ।
अभ्यवर्षत्तदा रामं धाराभिरिव तोयदः ॥ ५५
रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ।
शराणां च शराणां च बभूव तुमुलः स्वनः ॥ ५६
ते भिन्नाश्च विकीर्णाश्च रामरावणयोः शराः ।
अन्तरिक्षात्प्रदीप्ताग्रा निपेतुर्धरणीतले ॥ ५७
तयोर्ज्यातलनिर्घोषो रामरावणयोर्महान् ।
त्रासनः सर्वभूतानां स बभूवाद्भुतोपमः ॥ ५८
स कीर्यमाणः शरजालवृष्टिभि-
र्महात्मना दीप्तधनुष्मतार्दितः ।
भयात्प्रदुद्राव समेत्य रावणो
यथानिलेनाभिहतो बलाहकः ॥ ५९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टाशीतितमः सर्गः ॥ ८८ ॥

2018* रावणं निहनिष्यामि पश्यन्तु मुदिताः सुराः ।
कीर्तयिष्यन्ति देवा ये यावदाहूतसंप्लवम् ।

—Then D4 cont. :

2019* यदि सूर्यकुले जातः सत्यधर्मपरायणः ।
सत्यलोकहितः संख्ये वधिष्यामि दशाननम् ।
लक्ष्मणं सर्वयत्नेन रक्षन्तु हरिपुंगवाः ।

—After 53, D6.7(first time).9 T2.3 G1.2 M ins. :

2020* समागम्य सदा लोके यथा युद्धं प्रवर्तितम् ।

[D9 M1 य(M1 त)दा (for सदा). D9 लोका; Cv.r.m.g as above (for लोके). D9 T3 G1 यदा; Cr.m.g as above (for यथा).]

54 *b*) D4 -संनिभैः (for -भूषणैः). —*cd*) M2 ततो रामो (for दशग्रीवं). D4 जघानोरसि तं रामो (for *c*). D4 M2 दशग्रीवं (for रणे रामः). Ś Ñ V B D1-3.7(both times). 8-13 M1 transp. दशग्रीवं and रणे रामः. Ñ B D2.3.7. (second time).9.13 M1.2 समाहितैः ; V महाद्युतिः ; D1 सुसमाहितैः (hypm.) ; D4 रुषान्वितः ; D6 T2.3 सुसंहितैः (for समाहितः).

55 D4 om. 55–56*b*. —*a*) B1 D1-3.6.7(first time). 9-11 T2.3 G2 M2 तथा (for अथ). B3 D7(first time). 9-11 प्रविद्धैर् ; D13 दीप्तैस्तु (for प्रदीप्तैर्). —*b*) Ś B1 D1-3.8.12 इव ; Ñ V B2-4 D7(second time).13 च स (for चापि). —*c*) G1 ततो ; M1 भृशं (for तदा). D5 T1 G3 अभ्यवर्षत तं शैलं. —After 55, Ñ V B2-4 D7(second time).13 ins. :

2021* ततो युद्धं समभवद्रामरावणयोस्तदा ।

56 D4 om. 56*ab* (cf. v.l. 55). V3 om. 56. —*a*) Ś D8.12 समं (for राम-). M2 -मुक्ताग्रा (for -मुक्तानाम्). —M2 om. (hapl.) 56*b* – 57*c*. —*b*) D13 शराणाम् (for अन्योन्यम्). Ś B1.2 D1-3.8.12 अभिधावतां ; M5 °जघ्नतां (for अभिनिघ्नताम्). —*c*) Ś D8.12 सुराणां ; Ñ1 V1 B2.4 शस्त्राणां ; D9.10.11 Ct वराणां (for first शराणां). Ñ2 V2 D7(second time) समस्तानां ; D4 रामाक्षिप्त- (for first शराणां च). B4 प्रसृष्टानां ; D1 वानराणां ; D6 T3 M5 च वराणां ; D11.13 स (D13 वि)शराणां (for च शराणां). —*d*) Ñ1 तुमुलः D4.9.13 T G M1.3.5 तुमुल-. ❀ Cr : शराणां च शराणां च बभूव तुमुलं स्वरमिति पाठः. ❀

57 M2 om. 57*abc* (cf. v.l. 56). —*a*) Ñ V B2-4 D7(both times).9-11 ते छि(D7[first time].9-11 विच्छि-)न्नाश्च ; B1 ते विशीर्णा ; D6 T2.3 ते भग्नाश्च ; D13 तेपि छिन्ना (for ते भिन्नाश्च). V3 D6 T2 विशी(D6 °दी)र्णाश् (for विकीर्णाश्). Ś D8.12 ते विकीर्णा विशीर्णा वा ; D1 ते विशीर्णा विनिर्मुक्ता ; D2.3 ते विशीर्णा विप्रकीर्णा ; D4 ते विशीर्णा भुवं कीर्णा. —*b*) Ñ V B2-4 D7(second time).13 तदा (for शराः). —*c*) B4 D6 अंतरीक्षात् ; D4.13 G1 अंतरिक्षे (for अन्तरिक्षात्). B1 D13 प्रदीप्ताश्च ; D4 सुदीप्ताग्रा ; D6 T1.3 महोल्काभा (for प्रदीप्ताग्रा). —*d*) Ñ1 D4 निष्पेतुर्. Ñ V B2-4 D7 (second time) वसुधातले (for धरणीतले).

58 *a*) G1 -मुक्तेन (for -निर्घोषो). —*b*) Ś B1 D1-4.8.12 युधि ; Ñ V B2-4 D7(second time).13 तदा (for महान्). —*c*) Ś D8.12 त्रासकः ; D1.7(first time) G2 त्रासयन् ; D4.13 G3 त्रासनं(D13 °दः) (for त्रासनः). D1 सर्वभूतानि (for °भूतानां). —*d*) Ñ1 V2.3 B1.2.4 D1-3 T G1 M1.3.5 सं- (for स). D4 सर्वभूत- (for स बभूव). Ś D2-4.8.12 [अ]द्भुतो महान् ; D13 [अ]द्भुतोपमं (for [अ]द्भुतोपमः). D7(first time).9-11 बभूवाद्भुतदर्शनः. —After 58, D4.6 T2.3 ins. :

2022* राममुक्तशरौघेण दिशः सर्वाः समावृताः ।
न समर्थो रणे योद्धुं रामेण सह रावणः ।

[(l. 2) D4 रामबाणार्दितोसुरः (for the post. half).]

59 Ś V2 B1.2 D1-4.8.12 repeat 59 here (cf. v.l. 38). G(ed.) om. 59. —*a*) Ś1(second time) D7(first time).9-11 M2 विकीर्य(D10.11 °र्ण)माणः ; B3 D4(both times).5 संकीर्यमाणः ; B4 संवीर्यमाणः ;

८९

स दत्त्वा तुमुलं युद्धं रावणस्य दुरात्मनः ।
विसृजन्नेव बाणौघान्सुषेणं वाक्यमब्रवीत् ॥ १

एष रावणवेगेन लक्ष्मणः पतितः क्षितौ ।
सर्पवद्वेष्टते वीरो मम शोकमुदीरयन् ॥ २

G. 6. 82. 3
B. 6. 101. 3
L. 6. 81. 3

D2 (second time).13 स (D13 सं-) कीर्णमाणः (for स कीर्यमाणः). Ś1 (first time) Ñ2 V (V2 both times) B2.3 (second time).4 G2 शरजालवृष्टिर्; D13 शरवृष्टिजालैर् (for शरजालवृष्टिभिर्). —^{b}) Ś D8.12 (all second time) महौजसा; Ñ V B2–4 (V2 B3 second time) M2 महात्मनां; D1 (both times).3 (second time) महायशाः; D4 (second time) महीयसा (for महात्मना). Ś V2 B3 D1–4.6.8.12 (Ś D1–3.8.12 both times; V2 D4 B3 first time) T2.3 रणे (for [अ]र्दितः). B1 (both times) -धनुर्धरेण; B3 (second time) -धनुःशरार्जितः; D4 (second time) -धनुर्धरो रणे (for -धनुष्मतार्दितः). —D6 reads 59^{cd} in marg. —^{c}) Ś D8.12 (all second time) मायां (for भयात्). D13 विदुद्राव. D1 (second time) ससैन्यरावणो; D4 (second time) स राक्षसाधिपो (for समेत्य रावणो). Ś D8.12 (all first time) त(Ś2 D8 सु; D12 सू)तोपकर्षं रथसंनिकर्षाद्; V2 B1.3 D1–3 (all first time) ततोपसर्पद्रणसंनिकर्षाद् (B3 °संनिवार्यतो; D1–3 °संनिकर्षतो); D4 (first time) सूतोपतद्वै रथसंनिकर्षे. —^{d}) G2 बलेन (sic) (for [अ]निलेन). D4 (second time) महावात- (for [अ]निलेनाभि-). D6 T2.3 M2 [अ]पहतो (for [अ]भिहतो).

Colophon. D4 T2.3 read colophon after 2024*. —*Kāṇḍa name*: Ñ B1.3.4 D2.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś B1 D1–4.8.12 रावणविद्रावणं; Ñ V1 रावणोपक्रमणं (V1 °क्रमं); V2 illeg.; V3 B3 रावणापनयनं; B2.4 D7 (second time) रावणापक्रमणं; D13 रावणापक्रमः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.7 (second time).8.12.13 om.; Ś2 V1 80; Ñ2 83; B1.3 D9 77; D1 82; D3 86; D5–7 (first time).10.11 T1 G M3.5 101; T2 104; T3 108; M1.2 102; G (ed.) 81. —After colophon, D2 concludes with राम; T3 with श्रीरामजयं; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

—After Sarga 88, D3.4.9 T2.3 ins. a long passage relegated to App. I (No. 55).

89

In D7, Sarga 89 is read for the first time (with App. passages) as in NE MSS. (omitting st. 6^{cd}, 9^{ab}, 16^{a-d}, 17, 20^{cd}, 22^{ab} and 28^{cd}).

Before 1, D4.5.7.9 (D4.9 after 1).10.11 T1 G M ins.:

2023* शक्त्या विनिहतं दृष्ट्वा रावणेन बलीयसा ।
लक्ष्मणं समरे शूरं शोणितौघपरिप्लुतम् ।

[(l. 1) D4 तु पतितं; D5.9–11 M2 निपातितं; Cg as above (for विनिहतं). —(l. 2) D9 पतितं (for समरे). D7 शोणितौघे; M3 रुधिरौघ- (for शोणितौघ-).]

—Thereafter, D4.9 cont. 2026* (followed by 6^{cd}).

1 D6.9 om. 1^{ab}. —^{a}) Ś B3 (*sup. lin.* also) D8.12.13 कृत्वा; G3 गत्वा; Ck.t as in text (for दत्त्वा). Ś B1 D1–3.8.12 सु(D2 तु)महद् (for तुमुलं). D4 दृष्ट्वा स सुमहद्युद्धं; M2 राघवस्तुमुले युद्धे. —^{b}) D7 महात्मनः (for दुरात्मनः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 राघवस्य (B3 °वेण; G[ed.] °वाय) निशाचरः (B1 महात्मनः). —After 1^{ab}, Ś Ñ V B (B3 only l. 2) D1–4.8.12.13 T2.3 (D4 T2.3 repeat l. 2 before 1^{cd}) ins.; D6.9 ins. only l. 2 before 1^{cd}:

2024* द्वंद्वयुद्धपरिश्रान्तस्ततोऽपक्रम्य वै स्थितः ।
संनिकर्षादपक्रान्ते किंचित्तस्मिन्निशाचरे ।

[(l. 1) Ś1 B2 D8.12 T2.3 -युद्धं (for -युद्ध-). Ñ2 विष्ठितः; D2 संस्थितः (for वै स्थितः). Ś D8.12 तत्याज क्रमणे स्थितः (for the post. half). —(l. 2) B3 रणात्तस्माद् (for संनिकर्षाद्). D4 T2.3 (all first time) अपक्रांतः; D9 अतिक्रांते (for अपक्रान्ते). Ś D6.8.9.12 T2.3 (T2.3 second time) गते; D4 (first time) कश्चित् (for किंचित्). B1 तत्र (for तस्मिन्). D4 T2.3 (all first time) तस्मान्निशाचरः. D4 (second time) गतेस्मिन्रजनीचरे; D13 पुरीं रक्षःपतौ गते (for the post. half).]

—Thereafter, D4 T2.3 read the colophon of 6.88 (followed by App. I [No. 55]).

—^{c}) D5 मोघ- (for एव). Ś D1–3.6.8.9.12 T2.3 विश्राम्यं (Ś D8.12 °श्रमं)तं समालक्ष्य; Ñ V B2–4 D13 विश्रमांतरमासाद्य (Ñ1 V2 °श्रित्य); B1 निःश्वसंतं समालक्ष्य; D4 विश्वासं तु ततो गत्वा. —^{d}) G (ed.) सुग्रीवं (for सुषेणं). Ñ V B1.2.4 D1.2.6 T2.3 राघवो; D7.10.11 G2 Ck.t इदम् (for वाक्यम्). —After 1, D4.9 ins. 2023*.

2 ^{a}) Ś D8.12 पश्य (for एष). Ñ V B2–4 D13 शक्तिप्रहारेण; D4.6.7.9–11 T2.3 M3 रावणवीर्येण; D5 वानरवेगेन; M2 रावणशक्त्या च (for रावणवेगेन). —^{b}) L (ed.) पातितः (for पतितः). Ś Ñ V B D1–4.8–13 भुवि (for क्षितौ). —^{c}) Ś D8.12 चर्मवद्; V2.3 शरवच्च (for सर्पवद्). Ś2 वेष्टितो; Ñ1 V B D2.3.9–11 चेष्टते; Ñ2 D4 चेष्टितो (D4 °तं) (for वेष्टते). D1.3.13 वीर; D6.7 T2.3 भूमौ (for वीरो). —^{d}) D9.11 दुःखम् (for शोकम्). Ñ V B2–4 D13

G. 6. 82. 4
B. 6. 101. 4
L. 6. 81. 4

शोणितार्द्रमिमं वीरं प्राणैरिष्टतरं मम ।
पश्यतो मम का शक्तिर्योद्धुं पर्याकुलात्मनः ॥ ३
अयं स समरश्लाघी भ्राता मे शुभलक्षणः ।
यदि पञ्चत्वमापन्नः प्राणैर्मे किं सुखेन वा ॥ ४
लज्जतीव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीव कराद्धनुः ।
सायका व्यवसीदन्ति दृष्टिर्बाष्पवशं गता ।
चिन्ता मे वर्धते तीव्रा मुमूर्षा चोपजायते ॥ ५
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा रावणेन दुरात्मना ।
परं विषादमापन्नो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ६
न हि युद्धेन मे कार्यं नैव प्राणैर्न सीतया ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं रणपांसुषु ॥ ७

उपानयन्; Cm.g.t as in text (for उदीरयन्). M2 मम शोकप्रदोनघ.

3 ^{a}) D13 शोणिताक्तमिमं; G1 °र्द्रतरं (for °र्द्रमिमं). —^{b}) Ś D8.12 प्राणात्. Ś V3 D4.8–12 प्रियतरं (D11 °मं). D1.5.13 T3 G3 M1.3 इष्ट(D1 **)तमं (for इष्टतरं). —^{c}) Ś D8 बत का; Ñ1 ह्येव का; Ñ2 V1 B2 [ऽ]द्येह का; V3 damaged; B3 मेद्य का; B4 [ऽ]द्य * का (for मम का). Ś D1–3.8.12 शांतिर् (for शक्तिर्). D13 पश्यतो विमलां शक्तिं. —^{d}) V3 D13 मोह- (for योद्धुं). V3 D1 -[ई]क्षणः (D1 °णं) (for -[आ]त्मनः).

4 Ñ1 reads 4^{ab} in marg. —^{a}) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12 हि; D7 च; G1 तु (for स). B1 परमश्वासीद् (for समरश्लाघी). —^{b}) B3 D1.7.12 -लक्ष्मणः. —^{d}) D4.9 वा (for मे). D6 G1 M3.5 च (for वा). Ś B1 D1–3.8.12 T2.3 किं मे(D1 वा) प्राणैर्जयेन वा(D2.3 च); Ñ V B2–4 D13 प्राणैः किं मे प्रयोजनं. —After 4, Ñ1 D13 ins. a long passage relegated to App. I (No. 56).

5 Ñ1 D13 om. 5–20. —^{a}) Ś Ñ2 (marg. also as in text) V B2.4 D2.4.8.12 मज्जति; B3 मुह्यति; D3 नश्यति (for लज्जति). D9 नो (for मे). ❀ Cm: लज्जतीति परस्मैपदमार्षम्; so also Cg.t. ❀ —^{b}) D4 भ्रश्यते च (for भ्रश्यतीव). D8 द्रवः (for धनुः). V3 क*** (damaged) (for कराद्धनुः). —^{c}) Ñ2 V B2–4 परिसीदंति; M5 ह्यव° (for व्यव°). Ś B1 D1–4.8.9.12 परिसीदंति मे प्राणा. —^{d}) G2 बाण- (for बाष्प-). —After 5^{cd}, D5.7.10.11 T1 G M1.3.5 ins.:

2025* अवसीदन्ति गात्राणि स्वप्नयाने नृणामिव ।

—^{e}) B3 भीतिर् (for चिन्ता). Ś V D9–11 G1.2 M1 वर्तते; B1 बाधते (for वर्धते). D1–3 वीर (for तीव्रा). —^{f}) V3 D5.10.11 G1 [अ]पि च; D9 वापि (for चोप-). —After 5, Ś Ñ2 V1.2 B D1–4.8.9.12 read 7 (^{ab} and ^{cd} transp.); T3 reads 7^{c}–8^{b} (along with star passage).

6 Ñ1 D13 om. 6 (cf. v.l. 5). V3 om. (hapl.) 6–7^{b}. —^{a}) B4 भूत्वा (for दृष्ट्वा). D3 लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा. —^{b}) Ś V2 B1 D1–4.8.9.12 लक्ष्मणं(D3 भ्रातरं) पांसुगुंठितं. —After 6^{ab}, D5–7.10.11 S ins.; while D4.9 cont. after 2023*:

2026* विनिश्वसन्तं दुःखार्तं मर्मण्यभिहतं भृशम् ।
राघवो भ्रातरं दृष्ट्वा प्रियं प्राणं बहिश्चरम् ।
दुःखेन महताविष्टो ध्यानशोकपरायणः ।

[(l. 1) D4.5 T1 G3 M1.5 विनष्टचेष्टं(D4 °चक्षुर्; M1.5 °नंतं); D6 विनिःश्वसंतं; D7 G2 निः(G2 नि)श्वसंतं तु; D10.11 विष्टनंतं तु; G1 विनष्टं तं तु; M2.3 विनिष्टनंतं; Cg.k.t as above (for विनिश्वसन्तं). —D10.11 om. l. 2–3. —(l. 2) D6 T2.3 अजेयं राघवो (for राघवो भ्रातरं). D4.9 प्रियं प्राणैर्वियोजितं (for the post. half). —(l. 3) G2 -महाबलः (sic); Cv.g as above (for -परायणः).]

—Thereafter D4.9 reads 6^{cd} and then D4 alone ins.:

2027* जीव जीवेति तं प्रोच्य सर्वेषां वदतां वरः ।

—Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8.12 om. 6^{cd}.

7 Ñ1 D13 om. 7 (c.f. v.l. 5). V3 D10.11 om. 7^{ab} (for V3, cf. v.l. 6). Ś Ñ2 V1.2 B D1–4.8.9.12 transp. 7^{ab} and 7^{cd} and read after 5. —^{ab}) Ñ2 V1.3 B D1–4 तत्र; D6 T2.3 नैव; D7 किं मे; Cg as in text (for न हि). D7 वै (for मे). Ś D8.12 तत्र(Ś1 °त्र) युद्धे मया कार्यं (for ^{a}). D5 T1 G3 च (for [ए]व). Ś Ñ2 V1.3 B D1–4.8.12 न प्राणैर्न च (Ñ2 V1 B2–4 °र्नापि) (for नैव प्राणैर्न). D9 तत्र युद्धेन किं प्राणैर्युद्धकार्यं न विद्यते. —D5 T1 G3 om. 7^{cd}. T3 reads 7^{c}–8^{b} (along with star passage) after 5. —^{c}) Ś B1 D1–4.8.9.12 अजेयं (for भ्रातरं). B3 लक्ष्मणं (for निहतं). —^{d}) B3 विह्वलं (for लक्ष्मणं). Ś Ñ1 V B D1–4.8.9.12 रणमूर्धनि; D6 T2.3 पांसुकुं(D6 °लुं)ठितं; Ck.t as in text (for रणपांसुषु). —After 7, Ś D6–12 T2.3 ins. (Ś D8.12 repeating [var.] after 2029(C)*); D2.3 ins. after 8:

2028* विजयोऽपि हि मे शूर न प्रियायोपकल्पते ।
अचक्षुर्विषयश्चन्द्रः कां प्रीतिं जनयिष्यति ।

[Cf. 803*. —(l. 1) Ś D8.12 (all second time) सम्यक्; D2.3 सौम्य (for शूर). Ś D8.12 (all first time) रणे शून्ये (for हि मे शूर). D6 [इ]ह; T2.3 हि (for [उ]प-). Ś D8.12 (all first time) लक्ष्मणे विनिपातिते; Ś D8.12 (all second time) लक्ष्मणेन विना कथं; D2.3 लक्ष्मणे निधनं गते (for the post. half). —(l. 2) Ś D2.3.8.12 (Ś D8.12

किं मे राज्येन किं प्राणैर्युद्धे कार्यं न विद्यते । यत्रायं निहतः शेते रणमूर्धनि लक्ष्मणः ॥ ८

both times) अंबस्येवोदितश्चंद्रः ; D6 T2.3 अचक्षुष्युदितश्चंद्रः (for the prior half).]

—Thereafter, D2 ins. l. 6-9 of App. I (No. 56).

8 Ñ1 D13 om. ८ (cf. v.l. 5). D4 om. 8^{ab}. T3 reads $7^{c}-8^{b}$ (along with star passage) after 5. —^{a}) D7 G2 नो (for मे). Ś Ñ2 V B D1-3.6.8-12 T2.3 युद्धेन (for राज्येन). B1 वा (for second किं). —^{b}) Ś Ñ2 V B1.2.4 D1-3.6.8-12 T1 G1 युद्ध- (for युद्धे). —^{c}) V1 लक्ष्मणः (for निहतः). —^{d}) Ñ2 V1.3 B2-4 लक्ष्मणो (V1 निहतो) मत्स(B2 मे स)मीपतः ; V2 B1 D6 T2.3 लक्ष्मणो रणमूर्धनि. —After 8, Ñ2 V B along with D7 ins. l. 1-87 (Ñ2 B2 D7 om. l. 54-87 ; V1.3 B1.4 om. l. 10-87 ;) of App. I (No. 56) ; while D2 ins. 2028* and l. 6-9 of App. I (No. 56). —After 8, D6.9-11 T2.3 K (ed., l. 5-23 [l. 9-23 within brackets]) ins. ; Ś D1.3(D1.3 [preceded by 2028*] l. 24 only). 8.12 ins. l. 9-24 ; D4 ins. l. 1-6 only ; D5.7 T1 G3 M1.2.5 ins. l. 7-8 only ; G1.2 M3 ins. l. 5-8 only :

2029* यथैव मां वनं यान्तमनुयाति महाद्युतिः ।
अहमप्यनुयास्यामि तथैवैनं यमक्षयम् ।
(6.39.17)
इष्टबन्धुजनो नित्यं मां स नित्यमनुव्रतः ।
इमामवस्थां गमितो राक्षसैः कूटयोधिभिः ।
(6.39.18)
देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च बान्धवाः । [5]
तं तु देशं न पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ।
इत्येवं विलपन्तं तं शोकविह्वलितेन्द्रियम् ।
विवेष्टमानं करुणमुच्छ्वसन्तं पुनः पुनः ।
किं तु राज्येन दुर्धर्ष लक्ष्मणेन विना मम ।
कथं वक्ष्याम्यहं त्वम्बां सुमित्रां पुत्रवत्सलाम् । [10]
उपालम्भं न शक्ष्यामि सोढुं दत्तं सुमित्रया ।
(6.39.11^{ab})
किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम् ।
(6.39.8^{ab})
भरतं किं नु वक्ष्यामि शत्रुघ्नं च महाबलम् ।
सह तेन वनं यातो विना तेनागतः कथम् ।
(6.39.10)
इहैव मरणं श्रेयो न तु बन्धुविगर्हणम् । [15]
किं मया दुष्कृतं कर्म कृतमन्यत्र जन्मनि ।
येन मे धार्मिको भ्राता निहतश्चाग्रतः स्थितः ।
हा भ्रातर्मनुजश्रेष्ठ शूराणां प्रवर प्रभो ।
एकाकी किं नु मां त्यक्त्वा परलोकाय गच्छसि ।
विलपन्तं च मां भ्रातः किमर्थं नावभाषसे । [20]
उत्तिष्ठ पश्य किं शेषे दीनं मां पश्य चक्षुषा ।
शोकार्तस्य प्रमत्तस्य पर्वतेषु वनेषु च ।
विषण्णस्य महाबाहो समाश्वासयिता मम ।
राममेवं ब्रुवाणं तु शोकव्याकुलितेन्द्रियम् ।

[(l. 1) T3 यदा (for यथा). D4 वनमायांतं (for मां वनं यान्तम्). D4 अनुयातो. —(l. 3) D4.6 च (for स). —D6 om. l. 5-7. —For l. 5-6, cf. l. 1-2 of 796*. —After l. 6, D4 cont. l. 4 and 6-9 of App. I (No. 56). —D9-11 om. l. 7-8 ; T2.3 om. l. 7. K (ed.) reads l. 7-8 after l. 23. —(l. 7) M2 तु (for तं). —After l. 7, M2 ins. :

2029(A)* भ्रातरं पातितं दृष्ट्वा रावणेन दुरात्मना । (6^{ab})

—D6 T2.3 read l. 9 after l. 24. —(l. 8) D5-7 विचेष्टमानं. D6.7 T2.3 G2 नि(D6.7 निः)श्वसंतं (for उच्छ्व°). —(l. 9) Ś D8.12 मे कार्यं (for दुर्धर्ष). D6 T2.3 [अ]नघ (for मम). Ś D8.12 लक्ष्मणो यत्र पातितः (for the post. half). —Ś D8.12 om. l. 10. —After l. 10, D6 T2.3 ins. :

2029(B)* एकोऽप्येवागतस्त्वं हि लक्ष्मणस्तु न दृश्यते ।;

while D9 ins. l. 13-14 only of App. I (No. 56). —(l. 11) Ś D8.12 कथं शक्ष्यामि संसोढुं (for the prior half). Ś1 सृतुं (for सोढुं). —(l. 13) Ś D8.12 भ्रातरं (for भरतं). —D9 om. l. 14. —(l. 14) Ś D8.12 येन (for तेन). Ś D8.12 गमे (for [आ]गतः). —(l. 15) D6 T2.3 -विगर्हितं. —(l. 17) D6 T2.3 एष (for येन). Ś D8.12 म्रियते; D6 T2.3 नियते (for निहतश्च). K (ed.) मम (for स्थितः). D12 चाग्रमास्थितः . —(l. 18) Ś D8.12 प्रवरः प्रभुः . —(l. 19) Ś D8.12 कस्य; D6 T2.3 ननु; K (ed.) किं तु (for किं नु). D6 T2.3 हित्वा (for त्यक्त्वा). —(l. 20) Ś D6.8 T2.3 च शोकार्तं; D12 विशोकार्तं (for च मां भ्रातः). D9 [अ]भि- (for [अ]व-). Ś D6.8.12 T2.3 किं नु(D6 T2.3 च) मां नाभिभाषसे (for the post. half). —(l. 21) Ś D8.12 वीर; K (ed.) ब्रूहि (for first पश्य). Ś D8.12 transp. दीनं and मां. —(l. 22) T2 प्रवृत्तस्य (for प्रमत्तस्य). D6 T2.3 वने वने. —After l. 22, Ś D8.12 ins. (followed by 2028* [r.]) :

2029(C)* मा शोचस्व महाबाहो सीतां प्रति महाबल ।
तत्र गत्वानयिष्यामि यत्र नीता तु मैथिली ।
प्रतिज्ञा सा च काकुत्स्थ या त्वया भाषिता पुरा ।
एवमाश्वास्य मां पूर्वं सौमित्रे विजने वने ।
अमित्रेषु परित्यज्य कस्य मां गन्तुमर्हसि । [5]
हा हतोऽस्मि महाबाहो त्वया वीर विनाकृतः ।
विलपन्निति दुःखार्तो निपपात महीतले ।
संज्ञां संप्राप्य तेजस्वी सुषेणं राम इत्यथ ।
उवाच मधुरं वाक्यं शृण्वन्तु मम वानराः ।
शृणु सत्यं महाबाहो न मे प्राणैः प्रयोजनम् । [10]
यदयं निहतः शेते रणमूर्धनि लक्ष्मणः ।

G. 6. 82. 0
B. 6. 101. 23
L. 6. 81. 23

रामामाश्वासयन्वीरः सुषेणो वाक्यमब्रवीत् ।
न मृतोऽयं महाबाहुर्लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ॥ ९
न चास्य विकृतं वक्त्रं नापि श्यामं न निष्प्रभम् ।
सुप्रभं च प्रसन्नं च मुखमस्याभिलक्ष्यते ॥ १०
पद्मरक्ततलौ हस्तौ सुप्रसन्ने च लोचने ।
एवं न विद्यते रूपं गतासूनां विशां पते ।
मा विषादं कृथा वीर सप्राणोऽयमरिंदम ॥ ११
आख्यास्यते प्रसुप्तस्य स्रस्तगात्रस्य भूतले ।
सोच्छ्वासं हृदयं वीर कम्पमानं मुहुर्मुहुः ॥ १२
एवमुक्त्वा तु वाक्यज्ञः सुषेणो राघवं वचः ।
समीपस्थमुवाचेदं हनूमन्तमभित्वरन् ॥ १३

[(l. 5) D12 इच्छसि (for अर्हसि).]

—Ś D8.12 om. l. 23. —(l. 23) T3 समाश्वासयितुं. K (ed.) च कः (for मम). —(l. 24) D3.6 T2.3 तं (for तु). Ś D1–3.8.12 -विह्वलित- ; D6 T2.3 -पर्याकुल- (for -व्याकुलित-).]
—Thereafter D9 ins. l. 17 and 19–25 only of App. I (No. 56).

9 Ñ1 D13 om. 9 (cf. v.l. 5). Ñ2 B2 om. 9^{ab}. —^{ab}) V B3.4 उवाच व(V3 damaged)चनं तत्र (for ^{a}). V B3.4 वदतां वरः (for वाक्यमब्रवीत्). Ś B1 D1–4.8–12 आश्वासयन्नुवाचेदं सुषेणः परमं वचः. —After 9^{ab}, Ś V (V3 l. 1 only) B1.3.4 D1–4.6.8–12 T2.3 ins.; Ñ2 B2 ins. before 9^{cd} (owing to om.):

2030* त्यजेमां नरशार्दूल बुद्धिं वैक्लव्यकारिणीम् ।
शोकसंजननीं चिन्तां तुल्यां बाणश्चमूमुखे ।

[(l. 1) D4 जहीमां (for त्यजेमां). B2 विक्लव- (for वैक्लव्य-). Ñ2 V B D1.2.6 T2.3 -कारिकां(D1.6 T2.3 °तां). —(l. 2) Ś D8.12 विद्यां (for चिन्तां). T2.3 तुल्यं; Ct as above (for तुल्यां). D9 चिंतातुल्यं. D1–3 बालैश् (for बाणैश्). Ñ2 V1.2 B2–4 D4 त्यज वाणीं(B4 मोहं; D4 बाल्यं) च राघव (for the post. half).];

while M2 ins. after 9^{ab} :

2031* राममक्लिष्टकर्माणं कृपणं प्राञ्जलिस्तदा ।

—^{c}) D5 स (for ऽयं). M3 महाबाहो (for °बाहुर्). Ś Ñ2 V B D1–4.8–12 नैष(Ñ2 D1.9–11 °व) पंचत्वमापन्नो; M2 परिदेवयितुं नार्हो. —^{d}) B1 नंदिवर्धनः (for लक्ष्मि°).

10 Ñ1 D13 om. 10 (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś Ñ2 V B D1–3.6–12 T2.3 G2 M1.2 Cr.k.t हि; D4 [अ]द्य (for च). G (ed.) वर्णं (for वक्त्रं). —^{b}) M1.2 पश्यामि; M3 श्यावं न (for श्यामं न). Ś D8.12 नैवास्यावर्तमागतं; Ñ2 न चास्य श्रीर्विमुंचति; V B D1–4.9–11 न च (B1 D1–3 नैव) श्याम(D1.3 °व)त्वमागतं. —^{c}) M5 सुखप्रभं (for सुप्रभं च). Ś D8.12 प्रसन्नं च शुभं चैव; V2 सुप्रभं सुप्रभं चैव. —^{d}) Ś D8.12 हि दृश्यते; Ñ2 V B D1–4.9–11 M2 निरी(V3 समी)क्ष्यतां(M2 °ते); T3 विलक्ष्यते; G1 M1 [अ]भिलक्षये (for [अ]भिलक्ष्यते).

11 Ñ1 D13 om. 11 (cf. v.l. 5). V3 om. 11. —^{a}) Ñ2 D4.10.11 M1 Ck.t -पत्र- ; B3 -राज- (for -रक्त-). Ś B1 D1–3.8.9.12 -पत्रनिभौ (for -रक्ततलौ). Ñ2 दृष्टौ (for हस्तौ). —^{b}) —After सुप्रस, D5 erroneously repeats from न्नं in 10^{c} up to 11^{a}. T2 M5 वि(M5 सु)लोचने (for च लोचने). B1 D3 प्रसन्ने च विलोचने. —^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B D1–4.8–12 नेदृशं दृश्य(D8.12 विद्य)ते रूपं. —After 11^{cd}, D5–7 S ins. :

2032* दीर्घायुषस्तु ये मर्त्यास्तेषां तु मुखमीदृशम् ।
नायं प्रेतत्वमापन्नो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ।

[(l. 1) D5 T1 G3 M2.5 ते (for ये). D6 T2.3 transp. ये and मर्त्यास्. D5 T1 G3 M2.5 येषां (for तेषां). D5 T1 G3 च (for तु). —(l. 2) The post. half = 9^{d}. T1 damaged for नायं. M1 शत्रुसूदनः (for लक्ष्मिवर्धनः).]

—^{e}) G2 न (for मा). Ñ2 V1.3 B D1–4.6.9–11 T2.3 M2 transp. मा and विषादं. Ś D8.12 M2 देव; B1 सौम्य; D1.2 शूर (for वीर). —Ñ2 om. (hapl.) 11^{f}–12^{e}. —^{f}) D1 सप्रमाणोयम् (hypm.) (for सप्राणोऽयम्). Ś D1.7.8.12 T2.3 M2.3.5 अरिंदमः .

12 Ñ1 D13 om. 12 (!cf. v.l. 5). Ñ2 om. 12^{abc} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ś V B D1–3.8.12 पश्य चास्य; D4.9 यथैव वि-(D9 च); D6 आश्वास्यते; D10.11 M1.2 Ck.t आख्याति तु (M1 च; M2 *); Cv.r.m.g as in text (for आख्यास्यते). T2.3 प्रसक्तस्य; Ck.t as in text (for प्रसुप्तस्य). ❀ Cv : आख्यास्यते । सप्राणत्वं । लडर्थे लृट् ।; so also Cg.; Cr.m आख्यास्यते आख्यास्यति ।. ❀ —^{b}) Ś D8 शस्त्रघातस्य; D3.4.12 G (ed.) शस्त्र(D3 ग्रस्त; G [ed.] सुस्थ)गात्रस्य (for स्रस्तगात्रस्य). B3 D9 भूपते (for भूतले). —^{c}) T3 om. for वीर. —^{d}) D4 T2 कंपते च; Cm.g as in text (for कम्पमानं). —After 12, B3 ins. l. 54–78 of App. I (No. 56). —After 12, M2 ins. :

2033* एतदस्य स्फुरत्यङ्गे न वीर विमना भव ।

13 Ñ1 D13 om. 13 (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 महाप्राज्ञः ; D4 तु वाक्यज्ञं (for तु वाक्यज्ञः). —^{b}) Ś D8.12 प्रति राघवं; D6.7 राघवं प्रति (for राघवं वचः). —^{cd}) M3 Cm हनुमंतम् (for समीपस्थम्). Ñ2 V3 B2.3 अतित्वरन् ; B1 D1–3 प्लवंगमं; D7 इदं वचः ; D9–11 महाकपिं (for अभित्वरन्). Ś D8.12 हनूमंतमुवाचेदं स्थितं रामस्य पार्श्व(D8 पश्य)तः .

सौम्य शीघ्रमितो गत्वा शैलमोषधिपर्वतम् ।
पूर्वं ते कथितो योऽसौ वीर जाम्बवता शुभः ॥ १४
दक्षिणे शिखरे तस्य जातामोषधिमानय ।
विशल्यकरणीं नाम विशल्यकरणीं शुभाम् ॥ १५
सौवर्णकरणीं चापि तथा संजीवनीमपि ।
संधानकरणीं चापि गत्वा शीघ्रमिहानय ।
संजीवनार्थं वीरस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः ॥ १६

इत्येवमुक्तो हनुमान्गत्वा चौषधिपर्वतम् ।
चिन्तामभ्यगमच्छ्रीमानजानंस्ता महौषधीः ॥ १७

G. 6. 82. 0
B. 6. 101. 32
L. 6. 81.121

14 Ñ1 D13 om. 14 (cf. v.l. 5). —^{a}) D4 G1 गच्छ; D5 D6.7 T2.3 याहि; Ck.t as in text (for गत्वा). —^{b}) D5 त्वं तम्; T1 M1 तत्त्वम्; G2.3 तं त्वम् (for शैलम्). D5–7 T3 औषधि-. Ś Ñ2 V2 B2–4 D8.12 शैलमेतं (Ś D8.12 °व) महोदयं; V1.3 शैलं तं(V3 पर्वतं) गंधमादनं; B1 शैलं पंचमहोदयं; D1–3 शैलं तं सुमहोदयं; D4.9–11 पर्वतं हि(D4 तं) महोदयं. —V B D1.3 om. 14^{cd}. —^{c}) D4.6.9–11 T3 तु; Ct as in text (for ते). —^{d}) Ś D8.12 तदा; D2.4.6.9–11 T2.3 तव (for शुभः). ❀ Cr: 'लक्ष्मणाय ददौ नस्तः सुषेणः परमौषधम्' इत्युक्तप्रकारेण इन्द्रजिद्युद्धे शल्यपीडितानां लक्ष्मणादीनां चिकित्सां कृतवता संगृहीतौषधेन सुषेणेन सौम्य शीघ्रमितो गत्वा शैलमोषधिपर्वतमिति हनूमत्प्रेषणमनुपपन्नमिव प्रतीयते। अत्र लक्ष्मणविभीषणादिचिकित्सायामोषधिजातं सर्वं विनियुक्तमिति परिहारस्य वक्तुं शक्यत्वेप्यविस्मरणशीलस्य हनूमतः स्वेनैवाचिरस्थापितपर्वतविषयकं प्रतर्केणावगच्छामि इत्यभिधानं त्रिः प्रकम्प्योत्पाटनं च विरुद्धमिव प्रतीयते, अत्र परिहारो विद्वद्भिश्चिन्तनीयः. ❀

15 Ñ1 D13 om. 15 (cf. v.l. 5). —^{a}) D4 ऋक्षेण (sic) (for दक्षिणे). Ś V1.2 B1–3 D1–5.8–12 जाताम्; G1 तस्मिन् (for तस्य). Ñ2 V3 B4 दक्षिणेन(V3 °णे च) गिरेर्जाताम् (B4 °श्चैव). —V1 illeg. for 15^{b}. —^{b}) D6.7 औषधिम्. Ś B1 D1–3.8.12 ओ(D3.8 औ)षधीं तामिहानय(Ś D8.12 °घ); Ñ2 V2.3 B2 ओषधीं समुपानय; B3 औषधीं तां समानय; B4 D4.5-9–11 महौषधिमिहा-(B4 °मुपा)नय. —^{c}) Ñ2 चैव; D4.9–11 नाम्ना (for नाम). —^{d}) Ś D2.8.12 शीघ्रमानय तां(D2 °नीयतां) शुभां; Ñ2 V B2–4 विशल्यां देवनिर्मितां; D4.6.9–11 T2.3 Ct सावर्ण्य (D6 T2.3 सौवर्ण)करणीं तथा; M1 हनूमन्नोषधिं शुभां; M2 मृतसंजीविनीं शुभां; M5 संधानकरणीमपि. ❀ Cv: 'विशल्यकरणीं नाम विशल्यकरणीं शुभाम्' इत्यत्रैको विशल्यकरणीशब्दः स्वभावाख्यायकः।; so also Cm.g. ❀

16 Ñ1 D13 om. 16 (cf. v.l. 5). Ñ2 V B D1.3 om. 16^{a}–^{d}. —^{ab}) D7 G2 M2.3.5 सु(M2.3 स)वर्ण- (for सौवर्ण-). G1 शुभां (for अपि). M5 संजीवकरणीमपि (for ^{b}). D6 T2.3 संजीवकरणीं चैव संधानकरणीं तथा. —For 16^{ab}, Ś D2.8.12 subst.; D4.9–11 subst. l. 1 only for 16^{ab}:

2034* संजीवनीं तथा वीर संधिनीं च महौषधीम्।
सवर्णकरणीं चैव दिव्यां देवविनिर्मिताम्।

[(l. 1) D9–11 संजीवकरणीं (for संजीवनीं तथा) and संधानीं (for संधिनीं). —(l. 2) D8 सुवर्ण- (for सवर्ण-).] —D6 om. ^{c}–^{f}; Ś D2.4.8–12 T2.3 om. 16^{cd}. —^{c}) M1 चैव. M5 अंजनात्मज शैलेंद्रं. —^{d}) M1 क्षिप्रम् (for शीघ्रम्). —^{f}) Ś B1 D2–4.8–12 T2.3 त्व(D2 स)मानय; D1 महामते (for महात्मनः). —After 16, Ś D4.8.9.12 T2.3 (Ś D8.12 l. 1–32 only) ins. a long passage relegated to App. I (No. 58); while Ñ2 V B D2 along with D7 ins. l. 88–292 (D2 l. 88–106 only) of. App. I (No. 56); whereas D3 ins. l. 88 and l. 98–100 of App. I (No. 56).

17 Ñ1 D13 om. 17 (cf. v.l. 5). D9 T2.3 om. 17–22; D4 om. 17–22^{b}; Ñ2 V B om. 17. —^{b}) D6.7 T1 G2.3 तु (for च). G1 M5 स गत्वा (for गत्वा च). D1.3 सुषेणेन महौजसा. —After 17^{ab}, D1 ins.; D3 ins. l. 1 after 17^{ab} and l. 3–4 after colophon of 6.89:

2035* रामं प्रदक्षिणं कृत्वा मन्दरं देवसेवितम्।
ततो निमेषमात्रेण हनुमान्मारुतात्मजः।
जगाम पर्वतश्रेष्ठमौषधीशतसेवितम्।
स तु गत्वा महाबाहुः पर्वतं हरिपुंगवः।

[After l. 1, D3 cont. l. 127–160 and 183–246 of App. I (No. 56). —Before l. 3, D3 (preceded by st. 26–34 and colophon) ins.:

2035(A)* लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा तत्र स राघवः ।
रावणस्य वधे धीमान्महात्मा मतिमादधे ।
एतस्मिन्नन्तरे रामं विभीषण उवाच ह ।
सत्वरं राम रामेति संभ्रमाद्विनयान्वितः ।
रावणोऽयं महाभाग त्वयाक्रम्य जितो रणे । [5]
ततः क्रोधसमाविष्टो गतः शान्तिगृहं महत् ।
अग्निकार्यं कर्तुकामः स्मृता पैतामहं वरम् ।
अस्य पूर्वं वरो दत्तो ब्रह्मणा लोककर्तृणा ।

—(l. 3) D3 -मंडितं (for -सेवितम्).]

—^{c}) D1.3 M2 धीमान् (for श्रीमान्). —^{d}) D1.3.5 T1 M3.5 तां महौषधीं. M2 तामजानन्महौषधीं; Ct अजानंस्ता महौषधीः (as in text). —For 17, Ś D2.8.12 subst.; D3 cont. (after 2035*):

2036* विचिन्वानः समन्ताच्च गिरिश्रेष्ठे महौषधीः।
न ज्ञातवान्स वै तत्र चिन्तामभ्यगमत्कपिः।

G. 6. 83. 21
B. 6. 101. 33
L. 6. 81.122

तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना मारुतेरमितौजसः ।
इदमेव गमिष्यामि गृहीत्वा शिखरं गिरेः ॥ १८
अगृह्य यदि गच्छामि विशल्यकरणीमहम् ।
कालात्ययेन दोषः स्याद्वैक्लव्यं च महद्भवेत् ॥ १९
इति संचिन्त्य हनुमान्गत्वा क्षिप्रं महाबलः ।
उत्पपात गृहीत्वा तु हनूमाञ्शिखरं गिरेः ॥ २०

[D3 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) D2 तु (for च). D3 ततस्तत्र (for समन्ताच्च). D2 -श्रृंगं (for -श्रेष्ठे). D3 गंधर्वैरुपरुध्यते (for the post. half). —(l. 2) D3 चिंतामभ्यगमद्धीमानजानंस्तां महौषधीं.]

—Thereafter D3 cont. l. 266–268, 169–180 and l. 279–292 of App. I (No. 56).

18 Ñ1 D4.9.13 T2.3 om. 18 (for Ñ1 D13 cf. v.l. 5 and for the rest 17). —a) B4 तदा (for तस्य). Ñ2 V B D1.3 इयं जाता (for समुत्पन्ना). —b) Ñ2 V1.2 B1.2.4 D1.3 मारुतौजसः; V3 मारुतात्मजः (sic) (for अमितौजसः). Ś D8.12 हनूमतो महात्मनः; B3 मारुतेस्तु महौजसः; D2 हनूमतो महाकपेः. —After 18ab, Ś D2.8.12 ins.:

2037* बहुत्वान्नोपगच्छामि विशल्यकरणीं तथा।

—cd) Ś D2.8.12 नयिष्यामि (for गमि°). D1.3 M2 इदमेवास्य(M2 °व हि) नेष्यामि (for °). D1.3 दक्षिणं (for गृहीत्वा). Ñ2 V B अहमेतं नयाम्यद्य दक्षिणं शिखरं गिरेः. —After 18, Ñ2 V B D1.3.5–7.10.11 T1 G M ins.:

2038* अस्मिन्हि शिखरे जातामोषधीं तां सुखावहाम्।
प्रतर्केणावगच्छामि सुषेणोऽप्येवमब्रवीत्।

[(l. 1) Ñ2 तस्मिन् (for अस्मिन्). Ñ2 V1.3 B3 D1.3.10.11 M1 तु; V2 B1.2 च (for हि). D7 G2 जाता; Ck.t as above (for जाताम्). Ñ2 V1.2 B3 D1 M2 औषधीं. D7 G2 ओषधीस्ताः सुखावहाः (for the post. half). —(l. 2) B1.4 अतर्केण; D1.3 प्र(D3 वि)तर्काद्; D7 प्रकर्षेण (for प्रतर्केण). V3 [अ]धि-; B1 [अ]पि (for [अ]व-). D10.11 M1 Ck.t हि; Cg as above (for ऽपि). G2 [ए]नम् (for [ए]वम्). Ñ2 V B D1.3 M3 हि (D1.3 M3 Cm मां) यथाब्रवीत्.]

19 Ñ1 D4.9.13 T2.3 om. 19 (for Ñ1 D13 cf. v.l. 5 and for the rest 17). —a) Ś D2.6.8.12 प्रगृह्य यदि; Ñ2 V B यद्यना(V3 अस्य चा)दाय; D1.3 Ct अगृहीत्वैव; M2 अप्राप्य यदि; Cg as in text (for अगृह्य यदि). —M1 erroneously repeats 18d in place of 19b. —b) V1 D1.3 यदि (for अहम्). Ś D2 तन्मे स्यात्सुकृतं कृतं. —After 19ab, Ś D2.8.12 ins.:

2039* मार्गमाणो महादोषः कालस्यातिव्यतिक्रमः।

[D2 मार्गमाणे महान्दोषः (for the prior half).]

—c) Ñ2 V B D1.3 M2 कालात्यये हि (D1 तु; D3 M2 च). Ś D2.8.12 कालात्यये महादो(D2.8 °न्दो)षो. —d) Ś D2.8.12 वैरस्यं (for वैक्लव्यं). V2 B1 तु (for च). B4 महद्भयं; M3 भवेन्मम (for महद्भवेत्).

20 Ñ1 D4.9.13 T2.3 om. 20 (for Ñ1 D13 cf. v.l. 5 and for the rest 17). —a) D1.3 निश्चित्य (for संचिन्त्य). Ś D1–3.8.12 मनसा; D5 T1 M2.5 बलवान् (for हनुमान्). —D1.3 om. from 20b up to the prior half of l. 1 of 2041*. —b) Ś D2.8.12 उन्ममाथ महागिरिं. —For 20ab, Ñ2 V B subst.:

2040* चिन्तयित्वेति हनुमानवतीर्य महीतलम्।

[B1 स चिंतयित्वा मतिमान् (for the prior half).]

—Thereafter, all the above MSS. along with D1 cont. l. 293–328 of App. I (No. 56).

—After 20ab, Ś D2.8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 59); while D1.3.5–7.10.11 T1 G M ins.:

2041* आसाद्य पर्वतश्रेष्ठं त्रिः प्रकम्प्य गिरेस्तटम्।
फुल्लनानातरुगणं समुत्पाट्य महाबलः।
गृहीत्वा हरिशार्दूलो हस्ताभ्यां समतोलयत्।
स नीलमिव जीमूतं तोयपूर्णं नभस्तलात्।

[D1.3 om. up to the prior half. —(l. 1) G1 -[अ]ग्रेषु (for -श्रेष्ठं) D1.3 निःप्रकंपं (for त्रिः प्रकम्प्य). M3 शिरः (for तटम्). —(l. 2) D1.3 फुल्लं ना(D1 °ल्लना)नातरुलं (D1 °लतं) (for the prior half). —D1.3 om. from the post. half up to the prior half of l. 3. —(l. 3) G1 कराभ्यां (for हस्ताभ्यां). —D1.3 om. l. 4. —(l. 4) D6 T1 G M5 नभःस्थलात्.]

—Ñ2 V B om. 20cd. —cd) Ś D2.8.12 आजगाम; D5–7 T1 G M2.3 आपपात; Ct as in text (for उत्पपात). Ś D2.8.12 [अ]थ (for तु). Ś D2.8.12 ओ(Ś सौ; D8 औ)षधिं गिरिं (for शिखरं गिरेः). D1.3 हरिर्गृहीत्वा प्रययौ तच्छैलशिखरं महत्. —After 20, Ś D2.8.12 ins.:

2042* स चागम्य महातेजा भूमौ न्यस्य महीधरम्।
विनीतश्चाञ्जलिं कृत्वा हनुमान्वाक्यमब्रवीत्।
उपागम्य ततो रामं विज्ञापयति बुद्धिमान्।
विज्ञाप्य रामसुग्रीवौ किं तु राजन्निबोध मे।

[(l. 1) Ś1 समागम्य. D2 न्यस्य भूम्यां (for भूमौ न्यस्य). —(l. 2) D2 विनीतमंजलिं. —(l. 4) D2 युवराजं (for किं तु राजन्). D8 ते (for मे).];

whereas D1 ins.; D3 cont. after 2044*:

2043* आनीय च महावेगस्तच्छैलशिखरं हरिः।
विश्राम्य बाहू हनुमान्सुषेणमिदमब्रवीत्।

On the other hand, D3 ins. after 20 (followed by 2043*):

ओषधीर्नावगच्छामि ता अहं हरिपुंगव ।
तदिदं शिखरं कृत्स्नं गिरेस्तस्याहृतं मया ॥ २१

एवं कथयमानं तं प्रशस्य पवनात्मजम् ।
सुषेणो वानरश्रेष्ठो जग्राहोत्पाट्य चौषधीः ॥ २२

G. 6. 83. 53
B. 6. 101. 41
L. 6. 81. 171

2044* शापाद्विमोचिता चापि गन्धकाली वराप्सराः ।
तिस्रो गन्धर्वकोट्यश्च जिताः पर्वतमूर्धनि ।
एवमुक्तो वायुना स हनूमान्प्रत्युवाच तम् ।
तव तात प्रसादेन सुग्रीवस्य च तेजसा ।
लक्ष्मणं जीवयिष्यामि अनुज्ञां दातुमर्हसि । [5]
नीयमानस्य शृङ्गस्य आकाशेन महात्मना ।
विचित्रौषधयो दिव्याः सर्वशः प्रचकाशिरे ।
ज्ञापयन्निव रामस्य तदात्मानमुपागतम् ।
दूरस्थोऽपि कपिर्नादं कृतवान्गगनस्थितः ।
अभिज्ञाय स्वरं सर्वे कपयो हर्षनिर्भृताः । [10]
प्रतिनादं च चक्रुस्ते हर्षयन्तस्तु राघवम् ।

[(l. 5–6) Note hiatus between the two halves.]; while D5.6.10.11 T1 G1.3 (l. 2 only) M ins.; D7 G2 cont. after 2046*:

2045* समागम्य महावेगः संन्यस्य शिखरं गिरेः ।
विश्रम्य किंचिद्धनुमान्सुषेणमिदमब्रवीत् ।

[(l. 1) M1 समासाद्य (for समागम्य). M2 संगृह्य; Cg.t as above (for संन्यस्य). —(l. 2) D7 G2 विश्राम्य(G2 °म्य). D5 T1 G3 M1 वाक्यम् (for इदम्).]

—After 20, D7 G2 ins.:

2046* अध्वायां स परिश्रान्तः पर्वतं चाधरोत्तरम् ।
कृत्वा निवर्त्य प्रपपौ प्रसुस्रुर्जलराशयः ।

[(l. 1) D7 तु (for च). —(l. 2) D7 मुखेन निर्वृत्ते (for निवर्त्य प्रपपौ).]

21 D4.9 T2.3 om. 21 (cf. v.l. 17). —a) D1.3.5–7 T1 G3 M औषधीं(D5.6 G3 °धिं); D10.11 G1.2 औषधीर् (for ओषधीर्). —b) D1.3.5–7 T1 G3 M ताम् (for ता). G2 त्वहं. —V3 om. 21^c – 22^b. —c) D1 सर्वं; D3 रम्यं (for कृत्स्नं). —For 21, Ś D2.8.12 subst.:

2047* तामौषधिं न जानामि गृहीत्वा शैलमागतः ।

—Thereafter all the above MSS. (D8 l. 3 only) cont.:

2048* व्यतिक्रमकृतं दोषं तन्मम क्षन्तुमर्हथ ।
बहुविघ्नानि मार्गे मे ते नाहं शीघ्रमागतः ।
विघ्नकर्ता दुरात्मानो निहताः कूटराक्षसाः ।

[(l. 2) L (ed.) तन् (for ते). —(l. 3) Ś1 D8.12 विघ्नकर्तारो (hypm.); L (ed.) विघ्नकरा.]

—For 21, Ñ1 D13 subst.:

2049* औषधीं तु न जानामि गिरिमानीतवानहम् ।
[Ñ1 चानीतवान्.]

—Thereafter, Ñ1 D13 cont. a passage relegated to App. I (No. 60).

—For 21, Ñ2 V1.2 B subst.; V3 subst. l. 1 only for 21^{ab}:

2050* नाध्यगच्छमहं तस्मिन्नोषधिं गन्धमादने ।
ततोऽयं शिखरः कृत्स्नो गिरेस्तस्य मयाहृतः ।
[(l. 1) V1 गंधमादनं.]

—Thereafter all the above MSS. along with D7 cont. a passage relegated to App. I (No. 60).

22 D9 T2.3 om. 22 (cf. v.l. 17). Ñ V B D4.13 om. 22^{ab} (for V3 D4, cf. v.l. 21 and 17 respy.). —a) D3 च; D10.11 M2.5 तु (for तं). —b) Ś D8 प्रगृह्य; D2.3 प्रहस्य (for प्रशस्य). —cd) M1 [उ]त्पत्य (for [उ]त्पाट्य). D5.6 T1 G3 M चौषधीं(D6 T1 G3 M5 °धिं) (for चौषधीः). Ś D2.8.12 रामः सुग्रीव एव च; Ñ1 D4 समुत्पाटयदौषधीं; D1.3 तामुदक्षिपदौषधीं; D13 समुत्पाट्य वरौषधीं (for d). Ñ2 V B दृष्ट्वा चोत्पाटयामास विशल्यकरणीं शुभां(Ñ2 तथा). —After 22, Ś D2.8.12 ins.:

2051* साधु वीर महार्होऽसि यस्य चेदृक्पराक्रमः ।
तस्मिन्बभूवुर्हृष्टाश्च रणे वानरपुंगवाः ।
दृष्ट्वा हनुमतः कर्म विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ।
स प्रशस्य हनूमन्तं सुषेणं राघवोऽब्रवीत् ।
मृगयस्व महाप्राज्ञ औषधीः पर्वते शुभे । [5]
रम्यं गिरिं तमारूढः सुषेणो वानराधिपः ।
नानानागसमाकीर्णं नानाधातुविचित्रितम् ।
पश्यमानो महाशैलं दिव्यौषधिविभूषितम् ।
तामौषधिं ततो गृह्य अवतीर्णो महीतले ।

[(l. 1) D8 साधु (for वीर). D2 महांतो (for महार्हो). —(l. 2) D2 हर्षेण (for हृष्टाश्च). —(l. 3) D12 हनुमता. Ś2 moth-eaten for विस्मयं. —(l. 5) Note hiatus between the two halves. —For l. 5–6, D2 subst.:

2051(A)* मृगय त्वमिह प्राज्ञ औषधीं च नगे शुभे ।
आरूढो गिरिरम्यं तु सुषेणो हरिपुंगवः ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves.]
—D12 om. l. 7–8. —(l. 7) D2 -गज- (for -नाग-). —(l. 9) Note hiatus between the two halves.]; while Ñ1 D4.13 ins. after 22 (Ñ1 D13 followed by l. 2 only of 2057*):

2052* ब्रह्मप्रोक्तेन मन्त्रेण वैद्यराजो महाबलः ।
[D4 ब्रह्मगोक्तेन.];

whereas Ñ2 V B ins. after 22:

2053* गृहीत्वा त्वरया चैव सोऽवतीर्णो महीतलम् ।

G. 6. 83. 54
B. 6. 101. 43
L. 6. 81.176

ततः संक्षोदयित्वा तामोषधिं वानरोत्तमः ।
लक्ष्मणस्य ददौ नस्तः सुषेणः सुमहाद्युतिः ॥ २३
सशल्यः स समाघ्राय लक्ष्मणः परवीरहा ।
विशल्यो विरुजः शीघ्रमुदतिष्ठन्महीतलात् ॥ २४
समुत्थितं ते हरयो भूतलात्प्रेक्ष्य लक्ष्मणम् ।
साधु साध्विति सुप्रीताः सुषेणं प्रत्यपूजयन् ॥ २५

[V1.3 B1 तरसा (for त्वरया). V1.3 सोवतीर्य. Ñ2 B3 महीतले.] —After 22, D1.3.5–7.10.11 T1 G M (M1 ins. l. 1 after 25^{ab}) ins. ; Ś D2.8.12 ins. after 25^{ab} ; while Ñ1 B3 D13 ins. after 25 :

2054* विस्मितास्तु बभूवुस्ते सर्वे वानरराक्षसाः ।
दृष्ट्वा हनुमतः कर्म सुरैरपि सुदुष्करम् ।

[D13 transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) Ś Ñ1 B3 D1.2.8.12.13 M1 च (for तु). Ñ1 B3 D5.13 T1 G1.3 M रणे (for सर्वे). D10.11 -पुंगवाः (for -राक्षसाः). D3 राक्षसवानराः (by transp.). —After l. 1 (transp.), D13 ins. an addl. colophon [लंकाकांडे विशल्यकरणः .] and then ins. a passage relegated to App. I (No. 61). —(l. 2) D7.10.11 तु हनुमत्- ; D12 M2 हनुमता (for हनुमतः). D5 दुष्करं (subm.) (for सुदुष्करम्). Ś B3 D1–3.8.12.13 त (D2.13 य)-स्सुरैरपि दुष्करं (for the post. half).]

—Thereafter Ñ1 (l. 4–7 only) B3 cont. 2060*.

23 D13 om. 23^{ab}.—^{a}) M2.5 संक्षोभयित्वा. —For 23^{ab}, Ś Ñ2 V B D2.8.12 subst. :

2055* शिलायां जर्जरीकृत्य सुषेणो वैद्यसत्तमः ।

[Ś D8.12 वानरोत्तमः ; V1 B2.3 वैद्य उत्तमः ; D2 वानराधिपः .] ; while Ñ1 D1.3 subst. for 23^{ab} :

2056* तां विमृद्य तु हस्तेन सुषेणः परमौषधीम् ।

[D1 विमृज्य (for विमृद्य). Ñ1 D1 हस्ताभ्यां.]

—^{c}) Ś2 Ñ2 V B D1–3.8.12 लक्ष्मणाय. Ś D8.12 तस्य; Ñ V B D1.2.13 T1 M5 नस्यं; D3 नस्ये (for नस्तः). —^{d}) V3 damaged from षेणः up to सशल्यः स in 24^{a}. D6 स (for सु-). Ñ2 V1.2 B सुसमाहितः ; D5.7 T1 G M3.5 सु(G1 तु)महाद्युतेः (for सुमहाद्युतिः). Ś Ñ1 D2.8.12.13 शल्येषु च महाद्युतिः(Ñ1 °मतिः ; D13 °बलः) ; D1.3 शल्ये च(D3 स शल्ये) परमद्युतिः . —For 23, D4.9 T2.3 subst. ; Ñ1 D13 cont. l. 2 only after 2052* :

2057* उत्थाय च स संभ्रान्तः सुषेणो भिषजां वरः ।
तामोषधिं गृहीत्वास्मादवतीर्य महीतले ।
शिलायां जर्जरीकृत्य नस्यं तस्मै प्रयोजयत् ।

[(l. 1) T3 न संभ्रांतः (for स संभ्रान्तः). D4 उत्पाट्य तामसंभ्रांतः (for the prior half). —(l. 2) Ñ1 D13 वनौ-(D13 °रौ)षधीं. Ñ1 D9(with hiatus).13 तु; D4 [अ]साद् (for [अ]स्माद्). Ñ1 D13 सोवतीर्य (for अवतीर्य). Ñ1 D4.9 महीतलं; D13 महाबलः . —(l. 3) D4 झर्झरीकृत्य; T3 झर्झरीकृत्वा. D4 तस्मै (for नस्यं).]

24 V3 damaged up to सशल्यः स in ^{a} (cf. v.l. 23). —^{a}) Ś N1 D8.12.13 विशल्यां च(Ñ1 D13 तु); Ñ2 V1.2 B D1–3 तां विशल्यां; M1 महौषधिं; M2 स विशल्यां; M3 सशल्यस्तां (for सशल्यः स). B1 उपाघ्राय (for समाघ्राय). D4.9 T2.3 महौषधिप्रभावेन. —G2 om. (hapl.) 24^{c} – 26^{b}. —^{c}) Ñ V1.2 B D2.9.13 नी(B4 D2.9 नि)रुजः (for विरुजः). Ś D2.8.12 श्रीमान् ; D4.9 चैव (with hiatus) (for शीघ्रम्). —^{d}) D4 उत्थितः स; D9 उत्तिष्ठतु (for उदतिष्ठन्). —After 24, Ñ V(V3 only l. 1) B ins. :

2058* विशल्यं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामो हर्षमुपागतः ।
वानराश्च महावीर्याः ससुग्रीवविभीषणाः ।

[(l. 1) B4 उपागमत्. —(l. 2) V1.2 -वीराः (for -वीर्याः). Ñ1 V1 B1.2 सुग्रीवः सविभीषणः (for the post. half).]

—Thereafter N1 reads 26^{ab} and 27^{cd} repeating them in their proper place.

25 G2 om. 25 (cf. v.l. 24). Ñ2 V B (B3 after the first occurrence of 27) read 25 after 27. —^{a}) D5–7.9–11 T G3 M1.3 तमुत्थितं. Ś Ñ V2 D8–12 M2 तु; V1 B1.4 D1.2 च; V3 B2.3 D13 तं; D3 om. (subm.) (for ते). —^{b}) Ñ1 D13 M1 विशल्यं; B1 भूतले (for भूतलात्). Ñ V1.2 B D13 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). —After 25^{ab}, Ś D2.8.12 M1(l. 1 only) ins. 2054*. —G1 om. 25^{c} – 26. —^{c}) Ś D8.12 ते प्रीता; Ñ2 V B D13 सं(B3 तं)हृष्टाः ; D1.3 हृष्टास्ते; D2 ते ब्रूयुर् ; D4 संप्रीताः (for सुप्रीताः). —^{d}) B3 D10.11 G3 लक्ष्मणं (for सुषेणं). Ñ1 अभिपूजयन् . Ś D2.8.12 हनूमंतमपूजयन्. —After 25, Ś D2.8.12 ins. :

2059* राघवः परमप्रीतः प्रशस्य पवनात्मजम् ।
भ्रातरं चैव धर्मात्मा प्रीतात्मा रघुनन्दनः ।

[(l. 2) D2 पूर्णात्मा (for धर्मात्मा).]

—After 25, Ñ1 B3 D13 ins. 2054* and then Ñ1 B3 cont. (Ñ1 only l. 4–7) ; while Ñ2 V B1.2.4 G (ed.) ins. after 25 :

2060* प्रशशंस च सुग्रीवः सुषेणं वैद्यमुत्तमम् ।
काकुत्स्थश्च महातेजाः प्रशंस्येदमुवाच ह ।
त्वत्प्रसादेन पश्यामि लक्ष्मणं भ्रातरं प्रियम् ।
इति हर्षविबुद्धलोचनास्यो
रघुवरवंशविवर्धनस्तदानीम् । [5]
हरिवरसचिवैः स वन्द्यमान-
स्त्रिदशगणैरिव वासवः प्रतीतः ।

Colophon

एह्येहीत्यब्रवीद्रामो लक्ष्मणं परवीरहा ।
सस्वजे स्नेहगाढं च बाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ २६

अब्रवीच्च परिष्वज्य सौमित्रिं राघवस्तदा ।
दिष्ट्या त्वां वीर पश्यामि मरणात्पुनरागतम् ॥ २७

G. 6. 83. 59
B. 6. 101. 47
L. 6. 81.182

[(l. 1) B1.4 वैद्यसत्तमं; B3 वैद्य उत्तमं. —V3 om. l. 2. —(l. 2) B3 तु; B4 स (for च). G (ed.) प्रहृष्य (for प्रशंस्य). —(l. 3) V3 B3.4 भ्रातरं लक्ष्मणं (by transp.). —G (ed.) om.; Ñ1 reads in marg. l. 4–7. —(l. 4) Ñ V1.2 B4 -विवृद्ध- (for -विबुद्ध-). Ñ2 V B2–4 -लोचनो महात्मा. —(l. 5) Ñ2 V2 B2.4 -कुल- (for -वर-). B3 रघूत्तमो (for रघुवर-). B4 -नंदि- (for -वंश-). Ñ1 रघुनंदनवंश- (for रघुवरवंशवि-). V3 रघुकुलबलपरिवर्धनस्तदानीं. —(l. 6) Ñ2 V B3.4 सभाज्य(B4 °मर्च्य)मानः (for स वन्द्यमानः).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ B लंका°. —*Sarga name*: Ñ1 विशल्यकरणः; Ñ2 V B औषध्यानयनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2.3 B2.4 om.; Ñ2 85; V1 82; B1.3 79.]

—After 2060*, Ñ V B along with D7 cont. a passage relegated to App. I (No. 61). —After 25, D3 ins.:

2061* तदा रामः प्रहृष्टात्मा हनूमन्तमुवाच ह ।
त्वत्प्रसादेन पश्यामि पवनात्मज लक्ष्मणम् ।
सत्सु वानरवीरेषु सौमित्रेः प्राणदो महान् ।

—Thereafter, D3 cont. a passage relegated to App. I (No. 61); while D4.9 ins. after 25; T2.3 ins. after 27[ab] (first occurrence):

2062* उत्थितं भ्रातरं दृष्ट्वा रामो हर्षसमन्वितः ।
परिष्वजत सौमित्रिं स वाक्यं चेदमब्रवीत् ।
दिष्ट्या पश्यामि सौमित्रे त्वां निरोगिणमव्रणम् ।
निरुजं निर्विकारं च जीवितं पुनरुत्थितम् ।
ततः प्रीतमना रामः सुषेणं वाक्यमब्रवीत् । [5]
त्वत्प्रसादान्महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
पश्यामि परिपूर्णाङ्गं पौर्णमास्यां यथा विधुम् ।
हनूमतोऽपि सुप्रीतो राघवो वाक्यमब्रवीत् ।
एहि वत्स कपिश्रेष्ठ मत्प्राणद महाबल ।
परिष्वङ्गं प्रयच्छामि नान्यं पश्येयमीदृशम् । [10]
अङ्गेष्वेव जरायां तु यत्त्वयोपकृतं कपे ।
नरः प्रत्युपकाराणामापत्सु लभते फलम् ।
एवमुक्त्वा ससौमित्री राघवः सुमहायशाः ।
पर्यष्वजत संश्लिष्टं तं हरिं पवनात्मजम् ।

[T2.3 om. l. 1–2. —(l. 2) D9 सबाष्पं (for स वाक्यं). —(l. 3) T2.3 मो भ्रातस् (for सौमित्रे). D9 अव्ययं (for अव्रणम्). —(l. 4) D9 जीवंतं (for जीवितं). —(l. 7) D4 शशिनं मुदितं यथा (for the post. half). —(l. 8) T2.3 हनूमंतं च सुग्रीवं (for the prior half). —(l. 10) D9 प्रदास्यामि (for प्रयच्छामि). D4 ममावस्थेयमीदृशी (for the post. half). —(l. 11) T2 जरां यातं. D9 प्रभो (for कपे). —(l. 13) T2.3 समालिंग्य (for ससौमित्री). D9 तं कपिं; T2 *** (moth-eaten) (for राघवः). T2.3 स (for सु-). —(l. 14) D9 सुप्रीतस्; T2.3 सौमित्रिस् (for संश्लिष्टं). D9 कपिं (for हरिं).]

—Then they cont. a passage relegated to App. I (No. 61). —After 25, D13 ins. 2054*.

26 G2 om. 26[ab] (cf. v.l. 24). G1 om. 26 (cf. v.l. 25). Ñ1 repeats 26[ab] here (cf. v.l. 24). D3 reads 26–34 (including colophon) before 2035(A)*. T2.3 repeat 26–27[b] after App. I (No. 61). —[ab]) D4 [इ]त्यथ; D9 [अ]त्रेति (for [ए]हीति). Ś D2.3.12 प्रीतो; Ñ1 (first time) V2.3 B2–4 चैवं; V1 चैवं; B1 चैनं (for रामो). Ś D1–4.8.9.12 T2.3 (both second time) M2 शुभलक्ष(Ś D4.8 M2 °क्ष्म)णं; Ñ1 (first time) V1.2 B राघवस्तदा (for परवीरहा). V3 ******स्तदा (damaged for [b]). Ñ2 एह्येहि लक्ष्मणेत्येवमब्रवीद्राघवस्तदा. —V3 om. 26[cd]. —[c]) D13 स (for च). Ś D2.3.8.12 सस्वजं(D2.3 सस्नेहं) सस्वजे गाढं; D7.10.11 G2 सस्वजे गाढमालिंग्य; D9 स स्वजन्नेव गाढं तु. —[d]) D1 -[ई]क्षणं (for -[ई]क्षणः). Ñ2 V1.2 B बाष्पव्याकुललोचनः. —After 26, Ñ2 V1.2 B ins.; while V3 ins. after 26[ab] (owing to om.):

2063* अजिघ्रच्चास्य मूर्धानं हर्षादश्रूण्यपातयत् ।

[B2.3 आजिघ्रत्. Ñ2 B1.4 [अ]वर्तयत् (for [अ]पातयत्.)]

27 For sequence in D3, cf. v.l. 17. T2.3 repeat 26–27[b] after App. I (No. 61). B3 repeats 27 after App. I (No. 61). —[ab]) D2.3 सौमित्रिं. M3 वचः (for तदा). B3 (second time) D1.3.4 T2.3 (both second time) रघुनंदनः (for राघवस्तदा). D9 अब्रवीत्पश्य सौमित्रे दिष्ट्या मां पुनरागतः. —After 27[ab] (first occurrence), T2.3 ins. 2062* (followed by App. I [No. 61]). —Ñ1 repeats 27[cd] here (cf. v.l. 24). —[c]) M2.5 त्वा (for त्वां). B1 पश्यामो. —[d]) D4 रावणात् (for मरणात्). Ś D2.8.12 उत्थितं (for आगतम्). —After 27, Ñ1 (after second occurrence) D13 ins.:

2064* हनूमन्तं तु संप्राप्य तेन ते जीवितं ध्रुवम् ।

[D13 जीवितं तेन ते (by transp.).]

—After 27, Ñ2 V B (B3 after the first occurrence of 27) read 25. —After 27 (second occurrence), B3 ins. within brackets l. 2–3 of 2065*.

G. 6. 85. 6
B. 6. 101. 48
L. 6. 81.183

न हि मे जीवितेनार्थः सीतया च जयेन वा ।
को हि मे जीवितेनार्थस्त्वयि पञ्चत्वमागते ॥ २८
इत्येवं वदतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ।
खिन्नः शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २९
तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय पुरा सत्यपराक्रम ।
लघुः कश्चिदिवासत्त्वो नैवं वक्तुमिहार्हसि ॥ ३०
न प्रतिज्ञां हि कुर्वन्ति वितथां साधवोऽनघ ।
लक्षणं हि महत्त्वस्य प्रतिज्ञापरिपालनम् ॥ ३१
नैराश्यमुपगन्तुं ते तदलं मत्कृतेऽनघ ।
वधेन रावणस्याद्य प्रतिज्ञामनुपालय ॥ ३२
न जीवन्यास्यते शत्रुस्तव बाणपथं गतः ।
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य सिंहस्येव महागजः ॥ ३३

28 For sequence in D3, cf. v.l. 17. V3 om. 28. —^{a}) Ś Ñ1 V2 B1 D1–4.8.9.12.13 T2.3 न मे वीर जयेनार्थः. —^{b}) D7 सीतायाश्. Ś D2.4.8.9.12.13 T2.3 जीवितेन वा (D2.13 च); Ñ1 विजयेन वा; D5–7 T1 G M चा(M1 वा)पि लक्ष्मण (for च जयेन वा). V2 B1 D1.3 न मैथिल्या (B1 मैथिल्या च) न चात्मना. —For 28^{ab}, Ñ2 V1 B2–4 subst.; Ś D2.8.12 cont. after 2066*:

2065* नैव मे विजयेनार्थो न मैथिल्या न चात्मना ।

—Ñ2 V1 B2.4 om. 28^{cd}. —^{c}) Ś D2.8.12 च; G2 [ऽ]पि (for हि). D5.6 T1 G M3.5 विजयेन (for जीवितेन). —After 28, Ś D2.8.12 ins. (followed by 2065*); while Ñ2 V B1.2.4 ins. l. 2–3 only after App. I (No. 61); whereas B3 ins. l. 2–3 only within brackets after 27 (second occurrence):

2066* एवमाभाष्य सौमित्रिं रामो मारुतिमब्रवीत् ।
पश्यामि भवतो वीर्याल्लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
पञ्चत्वं यद्ययं यातो मारुते लक्ष्मणो मम ।

[(l. 1) D2 आश्वास्य (for आभाष्य) and राघवो मारुतिं तदा (for the post. half). —(l. 2) Ś D2.8.12 त्वत्प्रसादेन पश्यामि (for the prior half). V3 B3 D8 शुभलक्ष्मणं. —(l. 3) B1 प्रत्ययं (for यद्ययं). Ñ2 V2 प्राप्तो; V1 यायान् (for यातो). Ś D8.12 लक्ष्मणो मारुते (by transp.).]

—Thereafter, B3 cont. a passage relegated to App. I (No. 64) and then reads for the first time 6.90.2–3 (including 2079*).

29 For sequence in D3, cf. v.l. 17. D12 om. 29^{ab}. —^{a}) B3 D9–11 ब्रुवतस्; T3 नंदतस् (for वदतस्). M1 इत्येवं वचनं श्रुत्वा. —^{b}) G1 महाबलः (for °त्मनः). B1 रामस्य प्रतिपालनं; D1.3 प्रतिज्ञां(D1 °ज्ञा-) परिपालयन् (D1 °लनं). —After 29^{ab}, Ś D2.8.12(before 29^{cd} owing to om.) ins. l. 5–15, 17, 19, 20, 79, 80 and 77 only of App. I (No. 61). —^{c}) Ś D8.12 भिन्नः; Ñ2 V B श्रुत्वा; D1.3 स्मृत्वा (for खिन्नः). T2.3 शश्वत्प्रश्रितया वाचा. —^{d}) Ś D2.8.12 सक्रोधो रावणं प्रति.

30 For sequence in D3, cf. v.l. 17. —^{a}) T2 त्वं; Cr.m.g.t as in text (for तां). Ś D8.12 प्रतिज्ञातं; D2 प्रतिज्ञां च (for तां प्रतिज्ञां). —^{b}) Ś D8.12 पुनः; D6 पूर्वं (for पुरा). Ś1 B1.3 D1.3.4.8.9 G1 -पराक्रमः. —After 30^{ab}, G2 ins.:

2067* राजानं त्वां करिष्यामि लङ्काया राक्षसेश्वर ।

—V3 om. 30^{cd}. —^{c}) Ś V1 B2–4 D1–3.8.12 [अ]तेजास्; D6 [अ]शक्तो (for [अ]सत्त्वो). Ñ1 D13 लघुसत्त्व इवाकस्मात् (D13 °कर्म); Ñ2 V2 B1 दिव्यास्त्रो दिव्यतेजाश्च. —^{d}) D4 त्वम् (for इह). Ś D8.12 तेनैवं वक्तुमर्हसि; Ñ V1.2 B D1–3.6.7.9–11.13 M1 नैवं(Ñ1 D1.13 नैव; D2 तेन) त्वं वक्तु (D3 कर्तु)मर्हसि. —After 30, M2 ins.:

2068* साधवः शुभकर्माणि कुर्वन्ति हितमात्मनः ।

31 For sequence in D3, cf. v.l. 17. —^{a}) Ś Ñ2 D2.8.12.13 तु (for हि). B1 D5–7.10.11 G2 M3 न हि (D6 तु) प्रतिज्ञां कुर्वंति. —^{b}) Ñ2 V B2–4 सदा (for ऽनघ). B1 साधवो वितथां नृप; D4.9–11 T2.3 वितथां सत्यवादिनः; D13 वितथं साधवं नयं (sic). —Ñ1 om. 31^c–32^b. —^{cd}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D8.12.13 तु; V2 B1 च (for हि). D2 महत्तेषां; M2 महत्तस्य (for महत्त्वस्य). Ś B2.3 D2.8.11 -प्रति- (for -परि-). B4 प्रतिज्ञां प्रतिपालय (for ^{d}). D4 लक्ष्मणो हि महांस्तस्य कृतं वै प्रतिपालनं (sic?).

32 For sequence in D3, cf. v.l. 17. Ñ1 om. 32^{ab} (cf. v.l. 31). —^{a}) D10.11 च (for ते). —^{b}) D10.11 Ct नालं ते (for तदलं). —For 32^{ab}, Ś Ñ2 V B D1–4.8.9.12.13 subst.:

2069* तदलं मत्कृते नैव नैराश्यमुपगम्यते ।

[D1 इदं (for अलं). D3 नैवं; D4.9 वीर (for नैव). V2.3 B1.2 मत्कृतेनैव; D13 यत्कृतं सौम्य (for मत्कृते नैव). D4 वैराग्यम्; D9 वैक्लव्यम् (for नैराश्यम्). V2.3 B1.2 D9 उपगम्य वै(B3 हि; D9 च) (for उपगम्यते). D13 गिरासमवगम्यते (sic) (for the post. half).]

—^{cd}) Ś D8.12 [अ]थ (for [अ]द्य). Ñ2 V B1 D3 M2 परि-; B4 D2.12 प्रति-; D1 om.; Ct as in text (for अनु-). Ś D8 प्रतिज्ञापरिपालनं (for ^{d}). Ñ1 D13 प्रतिज्ञां पालय विभो जहि शत्रुं कृतागसं.

33 For sequence in D3, cf. v.l. 17. —^{a}) D4 transp. न and जीवन्. Ñ2 B3 D4 T2.3 राम; V1.2 B2.4 पाप (for शत्रुस्). Ñ1 D13 यास्यति रिपुस्. Ś B1 D1–3.8.13 न हि जीविष्यते राम. ❀ Cg: यास्यते यास्यति. ❀ —^{b}) D13

अहं तु वधमिच्छामि शीघ्रमस्य दुरात्मनः । | यावदस्तं न यात्येष कृतकर्मा दिवाकरः ॥ ३४

G. 6. 85. 12
B. 6. 101. 54
L. 6. 81. 203

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोननवतितमः सर्गः ॥ ८९ ॥

तत्र (for तव). Ś D8.9.12 चाप- ; T2.3 दृष्टि- (for बाण-). B2 D7.9–11 -वशं (for -पथं). —c) Ś1 V2.3 D2.8.12 नदतस्. —d) M1 [इ]तरे मृगाः (for महागजः).

34 For sequence in D3, cf. v.l. 17.—a) Ñ V B2–4 अहं हि; D13 निहत्य. T2.3 हंतुम् (for वधम्).—b) Ś B1 D4.8.9.12.13 T2.3 तस्य; D3 अद्य (for अस्य). D4 महात्मनः.—After 34, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 T2.3 M2 (Ś D8.12 M2 only l. 1–4) ins.:

2070* तम इव किरणैः सहस्ररश्मिः
शरकिरणैर्जहि रावणं सुतीक्ष्णैः ।
रणशिरसि निपातितस्य वक्त्रं
मुदितमनाः समुदीक्षितुं त्वरामि ।
श्रुत्वा तु रामो वचनं महात्मनः [5]
प्रचक्रमे तस्य वधाय रक्षसः ।
दृष्ट्वैव रामं स च रावणस्तदा
रणाभिनन्दी प्रमुखे व्यवस्थितः ।

[Before l. 1, B3 ins. in marg.:

2070(A)* तावदेनं हनिष्यामि रावणं सहबान्धवम् ।

—(l. 2) D13 -निकरैर् (for -किरणैर्). V3 B1 राघवं (sic); D4 T2.3 राक्षसं (for रावणं). B4 सुतीक्ष्णं; D3 सुतीव्रैः; M2 रथस्थं. —(l. 3) Ś2 निपात्य तस्य; D4 निपातितं तस्य (for निपातितस्य). D13 रक्षो (for वक्त्रं).—D4 om. from समुदीक्षितुं in l. 4 up to रणाभिनन्दी in l. 8. V3 damaged from तुं in l. 4 up to प्रचक्र in l. 6.—(l. 4) D13 विहितमनाः. Ś D2.8.12 स(D2 त)मवेक्षितुं; Ñ1 D3.13 T2 प्रसमीक्षितुं. Ś D1–3.8.12 T2 त्व(D2 च)रेहं(T2 °यं); B1 सुबाहुं (for त्वरामि).—For l. 3–4, T3 subst.:

2070(B)* कुरु सफलां च विभीषणे प्रतिज्ञां
चरमगिरिं च न यावदेति सूर्यः ।

—Thereafter T3 cont.; while T2 ins. after l. 4:

2070(C)* लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा राजा विभीषणः ।
उवाच हितमत्यर्थं राघवं रघुनन्दनम् ।
एवमेतन्महाबाहो यथा वदति लक्ष्मणः ।
कर्तुं प्रतिज्ञां नेच्छन्ति वितथां साधवो जनाः ।
प्रतिज्ञातस्त्वया यावद्रावणस्य वधोऽस्य च । [5]
भव सत्यप्रतिज्ञस्त्वं सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ।
विध्वंसय शरैस्तीक्ष्णैर्दिवसो ह्यतिवर्तते ।
प्रतिज्ञां रघुशार्दूल सफलां कुरु राघव ।

[T3 om. l. 1–2.—(l. 5) T3 तावद् (for यावद्) and नृप (for ऽस्य च).]

—(l. 5) T2 कृत्वा (for श्रुत्वा). Ñ1 marg.; Ñ2 om.; B1.2 D13 च (for तु). B1 D1.13 महात्मा; D2 महामना (for महात्मनः).—(l. 6) Ñ1 मनः प्रचक्रे निधनाय रक्षसः; B1 D1.2.13 T2.3 मनः प्र(B1 मनश्च)चक्रे वध एव तस्य.—(l. 7) B4 तु (for च). B1 तु; D1 तं (for तदा). Ñ2 D2.3 प्रगृह्य चापं स महात्मन(D3 °मना)स्तदा; D13 ज्ञात्वैव रामः स च रावणस्य; T2.3 प्रगृह्य चापं सुमहान्महाद्युती.—(l. 8) B1 वचने (for प्रमुखे). D4 पुनरेव संस्थितः (for प्रमुखे व्यवस्थितः). V3 रणाभिमुख्ये प्रययौ निशाचरः; D3 T2.3 रणाय धन्वी पुनरेव सं(D3 चा)स्थितः.]

—M2 cont.; D6.7.9–11 G1.2 M1.3.5 ins. after 34:

2071* यदि वधमिच्छसि रावणस्य संख्ये
यदि च कृतां त्वमिहेच्छसि प्रतिज्ञाम् ।
यदि तव राजसुताभिलाष आर्य
कुरु च वचो मम शीघ्रमद्य वीर ।

[(l. 1) D10 om. यदि वध.—(l. 2) G1 om.; M5 इ (for च). D7.10.11 हि तव (for त्वमिह).—(l. 3) D7.10.11 यदि च (for यदि). D6.7.9–11 M1.5 -[अ]भिलाषम्. D7 अस्ति (for आर्य). M3 यदि तव राजवरात्मजाभिलाषः.—(l. 4) D11 om. च and वीर.]

Colophon: V2 mostly illeg.—*Kāṇḍa name*: Ś1 V3 om.; Ñ B1.3.4 D2.4.13 लंका°.—After Kāṇḍa name, D2 ins. युद्धपर्वणि.—*Sarga name*: Ś D2.8.12 लक्ष्मणसंजीवनं(D2 °नः); Ñ V1.3 B2–4 हनुमत्प्रत्यागमनं; B1 शैलनिवेशनं; D1.3 औषध्यानयनं; D4 ओषध्यानयनं लक्ष्मणसंजीवनं; D13 लक्ष्मणवाक्यं.—*Sarga no.* (figures words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 B1.3 81; Ñ2 87; V1 84; D1 83; D3 88; D5–7.10.11 T1 G M3.5 102; D9 82; T2 108; T3 112; M1.2 103; B(ed.) 101; G(ed.) 85.—After colophon, D3 ins. l. 3–4 (preceded by 2035(A)*) of 2035*.—After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः, while D4.9 T2.3 ins. a passage relegated to App. I (No. 62).

९०

G. 6. 86. 1
B. 6. 102. 1
L. 6. 82. 1

लक्ष्मणेन तु तद्वाक्यमुक्तं श्रुत्वा स राघवः ।
रावणाय शरान्घोरान्विससर्ज चमूमुखे ॥ १

दशग्रीवो रथस्थस्तु रामं वज्रोपमैः शरैः ।
आजघान महाघोरैर्धाराभिरिव तोयदः ॥ २

90

1 D9 om. 1. V3 damaged for 1^{ab}. B2 repeats 1^{ab} after App. I (No. 63). —^{ab}) Ś Ñ2 B1 D1–3.8.12 लक्ष्मणस्य (for °णेन). Ñ1 B2 (second time) हि तद्; B4 D5.6 T1 G1.3 M5 च तद्; D13 हितं (for तु तद्). B1 D1.3 श्रुत्वा तत्र (for उक्तं श्रुत्वा). Ś1 D3 [अ] थ; Ś2 D2.8.12 तु; D13 G1 M5 च (for स). D4 T2.3 लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा संदीपि(D4 °पीडि)तमनास्तदा.—After 1^{ab}, Ś Ñ2 B2 (after first occurrence of 1^{ab}) D2.8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 63); After 1^{ab}, Ñ1 V2 B2 (after second occurrence of 1^{ab}) D13 ins. a passage relegated to App. I (No. 64). —After 1^{ab}, B1.3 D1.3 ins.:

2072* रावणस्य वधे धीमान्महात्मा मतिमादधे ।;

while, D5–7.10.11 T1 G M ins.:

2073* संदधे परवीरघ्नो धनुरादाय वीर्यवान् ।

[G1 परवीरघ्नं. G2 M2 आयम्य (for आदाय).]

—Ñ1 V2 B1 D1.3 om. 1^{cd}.—V3 damaged for ^{c}. —^{c}) Ś D8.12 रावणस्य (for °णाय). T2.3 शेषेणाथ शरान्वीरो. —^{d}) T1 damaged for विससर्ज. D6 च राघवः; T2.3 च (T3 स) संमुखे; M3 महाबलः (for चमूमुखे). —After 1, Ñ2 V (V2 before 2 [owing to om.]) B3–4 D2(l. 5–6 only) ins.; B1 D1.3 cont. after 2072*:

2074* दशग्रीवस्त्वपक्रम्य मायया राक्षसर्षभः ।
कल्पयामास रुचिरं रथं पावकसंनिभम् ।
युक्तं मनुष्यवदनैर्हयैः परमशीघ्रगैः ।
सर्वशस्त्रायुधोपेतं कालान्तयमदर्शनम् ।
मनःसंकल्पगं स्वक्षं सुचक्रं सुवरूथिनम् । [5]
प्राज्ञसूतयुतं श्रीमत्सर्वं हेमविभूषितम् ।

[(l. 1) B1 D1.3 त्वपा(B1 °ति)क्र(D1 ग)म्य (for त्वपक्रम्य).—After l. 1, B4 ins. l. 8–12 and 16–17 of App. I (No. 64).—(l. 2) Ñ2 V B3.4 कंपयामास. V3 -संजितं (for -संनिभम्).—V1.3 om. l. 3–5.—(l. 4) Ñ2 कालाग्निसम-; V2 वर्णादि*म-; B3 D1 कैलाससम-; B4 कालांतसम-; D3 क्रव्यादसम- (for कालान्तयम-). B3 मेघस्तनितनिःस्वनं (for the post. half).—(l. 5) B1 D3 मनःसंकल्पजं; D1 मनःसंकल्पितं. V2 B2–4 दिव्यं (for स्वक्षं). Ñ2 मनसस्तुल्ययं दिव्यं; D2 मनःसंकल्पजं स्वस्थं (for the prior half).—Ñ2 illeg. for l. 6; V3 damaged for l. 6 (except प्राज्ञसूत).—(l. 6) B4 श्रीमत; D1 शुभ्रं (for श्रीमत). V2 प्राज्ञसूतसमायुक्तं (for the prior half). V1.2 B2.3 सर्वगं हेमभूषितं; B4 D1 तत्सर्वं (B4 सुबलं) हेमभूषितं (for the post. half).] —Thereafter, D2 cont. l. 129–131 of App. I (No. 63).—After 1, M2 ins.:

2075* रावणोऽपि रथं भीमं दीप्यमानं स्वतेजसा ।

—M2 cont.; D5–7.10.11 T1 G (G2 repeats after 2, 2076* and the prior half of 2078*) M1.3.5 ins. after 1:

2076* अथान्यं रथमारुह्य रावणो राक्षसाधिपः ।

[D10.11 आस्थाय; Ck as above (for आरुह्य).]

—After 1, D4 T2.3 ins.:

2077* विवृत्य नयने क्रूरे रावणो लोकरावणः ।

—Thereafter all cont.; while D5–7.10.11 T1 G (G2 repeats 2076* and the prior half of 2078* after 2) M1.2(further).3.5 cont. after 2076*; D9 ins. before 2:

2078* अभ्यद्रवत काकुत्स्थं स्वर्भानुरिव भास्करम् ।

[D4.7.10.11 T2.3 M2 अभ्यधावत; G1 M5 अभिदुद्राव.]

—After 1, D13 ins. l. 69–70 of App. I (No. 64).

2 Ś D8.12 om. 2–3. Before 2, V2 ins. 2074*; while D9 ins. 2078*. B2 reads first time 2^{ab}; B3 reads first time 2–3 (including 2079*) after App. I (No. 64) then both repeat here. —^{a}) Ñ2 V B2–4 (B2.3 second time) तमारुह्य; B1 रथस्थं तं. Ñ1 B3 (first time) D13 रथस्थोथ (Ñ1 B3 स रथस्थो) दशग्रीवो; B2 (first time) सरथस्तु दशग्रीवो. —^{b}) D6 चंद्रोपमैः; D13 वज्रसमैः (for वज्रोपमैः). —D1 repeats 2^{cd} after 13. —^{c}) Ñ1 B3 (first time) D13 महातेजा; V3 शरैर्घोरैर्; D7.10.11 G2 महाशैलं; D9 °घोरो; M1 °वेगैर् (for महाघोरैर्). B1 D1 (second time).2.3 अभ्यवर्षत्पुनर्भीमो(D1 °मैर्); D1 (first time) अभ्यवर्षत्तदा भीमो. —^{d}) V3 तोयदं. —After 2, B1 D1–4 T2.3 ins.; B3 ins. after first occurrence of 2:

2079* राघवाय शरान्घोरान्विससर्ज महाबलः ।
दशग्रीवो रणश्लाघी प्रमुखे हरियूथपान् ।

[(l. 1) D1–3 जघान च (for महाबलः).]

—After 2, G2 repeats 2076* and the prior half of 2078*.

दीप्तपावकसंकाशैः शरैः काञ्चनभूषणैः ।
निर्बिभेद रणे रामो दशग्रीवं समाहितः ॥ ३
भूमिस्थितस्य रामस्य रथस्थस्य च रक्षसः ।
न समं युद्धमित्याहुर्देवगन्धर्वदानवाः ॥ ४
ततः काञ्चनचित्राङ्गः किंकिणीशतभूषितः ।
तरुणादित्यसंकाशो वैदूर्यमयकूबरः ॥ ५
सदश्वैः काञ्चनापीडैर्युक्तः श्वेतप्रकीर्णकैः ।
हरिभिः सूर्यसंकाशैर्हेमजालविभूषितैः ॥ ६
रुक्मवेणुध्वजः श्रीमान्देवराजरथो वरः ।
अभ्यवर्तत काकुत्स्थमवतीर्य त्रिविष्टपात् ॥ ७

G. 6. 86. 10
B. 6. 102. 12
L. 6. 83. 7

3 Ś D8.12 om. 3 (cf. v.l. 2); B3 repeats 3 (cf. v.l. 2).—^{a}) Ñ1 D13 अथ; Ñ2 V B (B3 both times) D1-4.9 T2.3 ततः; Cr as in text (for दीप्त-).—^{b}) Ñ2 कनकभूषितैः; D13 T1.3 G3 कांचनभूषितैः; V1.2 B (B3 both times) D2 कनकभूषणैः; D3 अग्निशिखोपमैः.—D5 om. 3^c-6^d.—^{cd}) Ñ2 V B2.4 अभ्यद्रवद्; D3.4.9-11 T2.3 अभ्यवर्षद् (for निर्बिभेद). D6 G1.3 रामं. B3 (second time) अभ्यद्रवद्रणे रामं (for ^{c}). B3 (second time) D6 T1 G1.3 दशग्रीवः. V B2 T1 G2.3 M समाहितैः (M3 °तं). Ñ1 D13 विभेद रावणं रामः सुमु(D13 °पुं)खैः सुसमाहितैः (D13 °तः); B1.3 (first time) D1.2 अभ्यवर्षत्पुनर्भीमं (D1 °त्शरैर्भीमैर्; D2 °त्पुनर्भीमो) धाराभिरिव तोयदः ❀ Cr: दशग्रीवं समाहितमिति पाठः ❀

4 D5 om. 4 (cf. v.l. 3).—^{a}) Ś Ñ2 V B D1-4.8-12 M3 भूमौ स्थितस्य; Ñ1 भूमिष्ठस्य तु; D13 भूमिस्थस्य च.—^{b}) Ñ1 तु (for च).—^{c}) Ñ2 V B2-4 ऊचुर् (for आहुर्).—^{d}) D1 -मानवाः; D9-11 -किंनराः (for -दानवाः). B4 वासवं देवदानवाः.—After 4, Ñ1 B3 D13 ins.; V2 cont. l. 2-4 only after l. 1 of 2081*:

2080* अन्तरीक्षगता ऊचुर्देवराजं शतक्रतुम् ।
तन्निशम्य सहस्राक्षो मातलिं चाब्रवीद्वचः ।
शीघ्रं गच्छ रथं गृह्य रामस्यार्थे त्वरान्वितः ।
कवचं काञ्चनं चेदं सशरं सशरासनम् ।

[(l. 1) B3 अंतरीक्षं.—(l. 2) D13 प्राब्रवीद्.—(l. 3) D13 राघवार्थे.—B3 reads l. 4 in marg.—(l. 4) D13 च शरासनं.]

—B3 cont.; Ñ2 V B2.4 ins. after 4:

2081* देवतानां वचः श्रुत्वा शतक्रतुरनन्तरम् ।
प्रेषयामास रामाय रथं मातलिसारथिम् ।

[(l. 1) B3 देवादीनां (for देवतानां). V3 शक्रतुल्यम् (for -शतक्रतुर्).]

—After 4, D4 (l. 3-9 only).6.7.9-11 T2.3 ins.:

2082* ततो देववरः श्रीमाञ्श्रुत्वा तेषां वचो मृतम् ।
आहूय मातलिं शक्रो वचनं चेदमब्रवीत् ।
रथेन मम भूयिष्ठं शीघ्रं याहि रघूत्तमम् ।
आहूय भूतलं यातः कुरु देवहितं महत् ।
इत्युक्तो देवराजेन मातलिर्देवसारथिः । [5]
प्रणम्य शिरसा देवं ततो वचनमब्रवीत् ।
शीघ्रं गच्छामि देवेन्द्र सारथ्यं च करोम्यहम् ।
ततो हयैश्च संयोज्य हरितैः स्यन्दनोत्तमम् ।
स्वर्गाज्जयार्थं रामस्य ह्युपचक्राम मातलिः ।

[(l. 1) T2 देवान् (for तेषां). D6 [ऽ]र्थवित्; T2.3 [ऽ]र्थवत् (for -[अ]मृतम्).—Before l. 3, D4 ins. the reference इन्द्र उवाच in marg. and then ins. (marg.):

2082(A)* मातले भूतलं याहि रामरावणसंगरे ।

—(l. 3) D9-11 T3 भूमिष्ठं (for भूयिष्ठं). D4 रथेन महता युक्तः (for the prior half).—(l. 4) D4 रामाय; T3 आरुह्य; Ct as above; K(ed.) मातले (for आहूय). D6 T2 रामाय भूतले यंतः (T2 °ता); D7 अद्याय भूतलं याहि (for the prior half).—(l. 5) D6 T2.3 शक्र-; Ct as above (for देव-).—(l. 7) D7.9-11 यास्यामि (for गच्छामि).—(l. 8) D4.6 T2.3 हरिभिः (for हरितैः).—D7.9-11 om. l. 9.]

5 D5 om. 5 (cf. v.l. 3).—^{a}) Ñ1 D13 स तु; D6.11 तत्र (for ततः). Ś D8.12 रत्नवि-; Ñ2 V B2-4 (B3 *sup. lin.* also as in text) कनक- (for काञ्चन-). Ñ1 B3 D13 -चित्रांगं; G1 -चित्राभिः. B1 रथश्चाल चित्रांगं.—^{b}) Ś V B4 D1.8.12 -जाल-; D2 -कर-; D6 T3 -गण- (for -शत-). Ñ2 -जालसंहतः; B3 -जालभूषितं; D4 -कृतभूषणः (for -शतभूषितः). Ñ1 D13 G1 किंकिणीभिर्विभूषितं (G1 °तः); D9 M2.5 किंकिणीकविभूषितः.—D4 reads 5^{cd} twice.—^{c}) Ñ1 B3 D13 -संकाशं.—^{d}) Ś2 D2.3.6-8.12 S वैडूर्य-. Ñ2 V3 B2-4 -सम-; B1 (marg. also) -मणि- (for -मय-). Ñ1 B3 -कूबरं. D4 (both times) वैडूर्यकृतभूषणः; D13 मणिवैडूर्यकूबरं.

6 D5 om. 6 (cf. v.l. 3).—^{a}) D13 दशाश्वैः. B3 -[उ]पेतैर् (for -[आ]पीडैर्).—^{b}) Ś2 D8.12 M5 युक्तैः; B3 D1 युक्तं; D2.11 G1 M3 युक्त- (for युक्तः). Ñ1 D13 श्वेतैर्युक्तं प्र(D13 सु)कल्पितं; D4 युक्तः श्वेतैश्च चामरैः.—^{d}) D1.4 -विभूषणैः. M2 मणिहेमविभूषितैः.

7 ^{a}) V2 B3 (*sup. lin.* also) D2.3 रुक्मदंड-; B1 वज्रदंत-; G(ed.) वज्रदंड- (for रुक्मवेणु-). Ś D1.8.12 -दंडधरः (D1 °मणिः) (for -वेणुध्वजः).—^{b}) Ś1 Ñ1 B2 D1-4.8.12.13 T3 -रथोत्त(B2 T3 °प)मः (for -रथो वरः).—After 7^{ab}, B2 ins.:

2083* पूर्णो हयसहस्रेण कामगेन महारथः ।

—After 7^{ab}, D5-7.9-11 S ins.:

G. 6. 86. 19
B. 6. 102. 13
L. 6. 83. 8

अब्रवीच्च तदा रामं सप्रतोदो रथे स्थितः ।
प्राञ्जलिर्मातलिर्वाक्यं सहस्राक्षस्य सारथिः ॥ ८
सहस्राक्षेण काकुत्स्थ रथोऽयं विजयाय ते ।
दत्तस्तव महासत्त्व श्रीमाञ्शत्रुनिबर्हणः ॥ ९

इदमैन्द्रं महच्चापं कवचं चाग्निसंनिभम् ।
शराश्चादित्यसंकाशाः शक्तिश्च विमला शिता ॥ १०
आरुह्येमं रथं वीर राक्षसं जहि रावणम् ।
मया सारथिना राम महेन्द्र इव दानवान् ॥ ११

2084* देवराजेन संदिष्टो रथमारुह्य मातलिः ।
[M2 देवराजसमादिष्टस्तं समा°.]

—Ñ1 D4.13 om. 7^c–8^b. —^c) B3 D1 अभ्यवर्षत. —After 7, Ñ2 V B ins.:

2085* रामलक्ष्मणसुग्रीवा हनुमांस्तविभीषणाः ।
अवतीर्णं रथं दृष्ट्वा सर्वे विस्मयमागताः ।
विस्मितौ रामसुग्रीवौ लक्ष्मणः सविभीषणः ।
अङ्गदो जाम्बवांश्चैव केसरी पनसस्तथा ।
मन्त्रयन्ति स्म तेऽन्योन्यं कारणं हि भविष्यति । [5]
उपायेनेदशेनायं छलितुं नूनमिच्छति ।
बहुमायाधरः क्रूरो रावणो राक्षसाधिपः ।
रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ।
वयं सर्वे परीक्षामो रथमश्वं ससारथिम् ।
अश्वांश्च संस्थितान्भूमौ युद्धसज्जान्मनोजवान् । [10]
विभीषणो महाप्राज्ञो दृष्ट्वा वचनमब्रवीत् ।
सुविश्रब्धं रथं वीर आरोह त्वमशङ्कितः ।
अहं सर्वां विजानामि मायां वै रक्षसामिह ।
अभिगम्य च काकुत्स्थं दशग्रीवस्य पश्यतः ।

[(l. 3) B3 च विशेषतः (for सविभीषणः). B1 विस्मिताश्च तत्रैते रामसुग्रीवलक्ष्मणाः. —V2 om. l. 5. —(l. 5) B1 च (for ते). —(l. 6) B1 मूलम् (for नूनम्). —V3 om. l. 7. —(l. 7) B1 राक्षसाधमः. —(l. 8) V तेषां तद् (for रामस्य). —(l. 9) B1.4 परीक्ष्यामो. —V3 om. l. 10. —(l. 10) V1 illeg. for the prior half. V2 अश्वांस्तु. Ñ2 B1 असंस्थितान्; B4 च पातितान् (for च संस्थि°). B1 -शौंडान् (for -सज्जान्). V2 मनोभवान्. —(l. 11) V2 महत्प्राज्ञो; V3 महातेजा; B4 [ऽ]थ महत्प्राज्ञो (hypm.). —(l. 12) Note hiatus between the two halves. V3 सविश्रब्धं रथं दृष्ट्वा (for the prior half). —(l. 13) V1.2 मायया; V3 B4 मायाया; B3 मायां यां (for मायां वै). B2 राक्षसीम् (for रक्षसाम्). —After l. 13, B2.3 ins.; while Ñ1 D4.13 cont. after 2087*:

2085(A)* नैवंविधा राक्षसेन्द्रे रथा विचन्ति शत्रुहन् ।
नैर्ऋतेषु विजानामि रथान्मायागुणान्वितान् ।
मातलिं च विजानामि नित्यं शक्रस्य सारथिम् ।
आरोह त्वं सुविश्रब्धं विजयायाविचारयन् ।
निमित्तानीह पश्यामि यानि सिद्धिकराणि वै । [5]

[(l. 1) B2 तिष्ठंति (for विचन्ति). D4 राघव (for शत्रुहन्). —(l. 2) B2 नानागुणान्वितान्. —(l. 3) Ñ1 D4 चैव जानामि. D4 धीमतः (for सारथिम्). —(l. 4) D4 आरुरोह (for आरोह त्वं).]

—After 2085(A)*, B3 cont.:

2085(B)* तद्बभूवाद्भुतं दृष्ट्वा रावणं रथमास्थितम् ।
विजयानीह पश्यामि यानि सिद्धिकराणि वै ।]

8 Ñ1 D4.13 om. 8^ab (cf. v.l. 7). B1 om. 8^ab. D8 repeats 8^ab after 9^ab. —^a) Ñ2 V B2–4 अथाब्रवीत्. Ś D12 तथा; D8 (both times) ततो (for तदा). —^b) Ś D1 संप्रतोदो; B3.4 D6 रथस्थितः. —^cd) D4 आदाय (for प्राञ्जलिर्). V3 om. (hapl.) मातलिर्. V3 देवराजस्य (for सहस्राक्षस्य). —D1 om. 8^d. D4 उवाच रघुनंदनं (for ^d). Ñ1 D13 आदाय प्रांजलिर्वाक्यमुवाच हरिसारथिः (D13 °सूतयः [corrupt]).

9 ^a) Ñ1 D4.13 देवराजेन (for सहस्राक्षेण). —^b) Ś1 Ñ2 V B D1–3.12 वै; Ś2 च (for ते). D8 अवतीर्य त्रिविष्टपात्. —After 9^ab, D8 repeats 8^ab. —D8 om. 9^c–10^d. —^c) D7 प्रेषितस्ते (for दत्तस्तव). Ñ2 V2.3 B2–4 महेंद्रेण; M1 महाबाहो (for महासत्त्व). Ś Ñ1 V1 B1 D1–4.12.13 प्रेषि(Ñ1 D3 प्रहि)तस्ते(B1 D13 °स्तु) महेंद्रेण; M2 दत्तस्तुभ्यं महेंद्रेण. —^d) V1 D9 T3 श्रीमञ्. Ñ1 D4 M1 -निषूदन; B3 D11.12 G3 M2 -निबर्हण (for -निबर्हणः). D5.6.10 T1 M3 श्रीमञ्शत्रुनिबर्हण; D13 श्रीमाञ्शत्रुं निपूदय.

10 V3 D8 om. 10 (for D8, cf. v.l. 9). —^a) Ñ1 D4.13 ऐंद्रं चेदं; Ñ2 इममैंद्रं; G1 इदं चैंद्रं; G (ed.) एतच्चैंद्रं. D13 महाचापं. —^b) Ś B1 D1–3.12 [अ]पि सुप्रभं; V1 [अ]ग्निसुप्रभं; V2 M1 [अ]र्क(V2 [अ]पि)संनिभं. —^c) G1 शरश्चादित्यसंकाशः. —^d) D5 T1 G3 विपुला (for विमला). D9–11 T2 शिवा (for शिता). Ś D12 शक्त्यश्च विमलांचि(Ś2 D12 °लाश्चि)ताः; Ñ V1.2 B2–4 D4 शक्तयश्चामलाः शिताः(Ñ1 D4 शुभाः; B3 शिवाः); B1 शस्त्राश्च विमलाः शिताः; D1.3 शक्त्यश्च विमला स(D1 °लाः शि)ताः; D13 शक्त्यश्च विपुलाः शुभाः; T2.3 रथे तिष्ठंति राघव.

11 ^a) Ś Ñ1 V2.3 D4.5.8.12.13 T1 G3 [ए]नं (for [इ]मं). Ñ V B2–4 D4.13 राम (for वीर). —^b) Ñ2 V B2–4 M2 transp. राक्षसं and रावणम्. —^c) D13 तेन (for मया). Ś B1.3 D1–3.8.12 युक्तं; D6 T2.3 G1 M1.3.5 राजन्; D9–11 देव; D13 सर्द्धि (sic); G (ed.) वीर (for राम). —^d) T1 देवेंद्र (for महेन्द्र). V3 damaged from व up to l. 1 of 2088*. —After 11, Ś B1 D1–3.8.12 ins.:

2086* विभीषणमतेनैव परीक्ष्य च यथाबलम् ।

[D2 परीक्ष च; D3 प्रेक्ष्य चैव; D12 परीक्ष्यं च (for परीक्ष्य च). D1 यथाक्रमं.];

इत्युक्तः स परिक्रम्य रथं तमभिवाद्य च ।
आरुरोह तदा रामो लोकाँल्लक्ष्म्या विराजयन् ॥ १२
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं द्वैरथं लोमहर्षणम् ।
रामस्य च महाबाहो रावणस्य च रक्षसः ॥ १३
स गान्धर्वेण गान्धर्वं दैवं दैवेन राघवः ।
अस्त्रं राक्षसराजस्य जघान परमास्त्रवित् ॥ १४

G. 6. 86. 28
B. 6. 102. 19
L. 6. 83. 14

while Ñ1 D4.13 ins. :

2087* एवमुक्तो नाभ्यनन्दत्तं रथारोहणं प्रति ।
बहुमायाधरं चिन्त्यं राक्षसं वैरिणं रिपुम् ।
विभीषणस्ततो रामं प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।

[(l. 1) D4 रथं रोहणं; D13 तथारोहणं.—(l. 2) D4 बहुमायाधरः क्रूरो रावणो राक्षसाधिपः.]

—Then Ñ1 D4.13 cont. 2085 (A)*.

—After 11, Ñ2 V B2–4 ins. :

2088* एवमुक्तस्तदा तेन दृष्ट्वा दिव्यं च तं रथम् ।
विभीषणमथोवाच राघवो बुद्धिसत्तमम् ।
सुग्रीवं चैव दुर्धर्षं लक्ष्मणं च महारथम् ।
हनूमन्तं सुषेणं च प्रधानांश्च तथा हरीन् ।
परीक्षध्वं रथं सर्वे रक्षसा निर्मितं भवेत् । [5]
परीक्षितं यथातत्त्वमारोक्ष्यामि ततो रथम् ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वानराः सविभीषणाः ।
परीक्ष्य सुचिरं बुद्ध्या रथं तस्मै न्यवेदयन् ।
इन्द्रदत्तमिमं वीर आरोह त्वमशङ्कितः ।
रावणं च दुराधर्षं राक्षसं जहि राघव । [10]

[V3 damaged for l. 1.—(l. 1) B2 दिव्यकृतं (for दिव्यं च तं).—After l. 1, B3 ins. :

2088(A)* बहुमायाधरं मत्वा रावणं वैरिणं च तम् ।

—(l. 2) V3 B2 बुद्धिसंमतं.—(l. 3) V1 [अ]पि (for [ए]व).—(l. 4) V3 damaged from तथा up to य in l. 6. Ñ2 हरींस्तथा (by transp.).—(l. 5) Ñ2 V1.2 B3.4 परीक्ष्यध्वं. B3 यताः (sic) (for रथं).—(l. 6) B4 तथा सर्वे (for परीक्षितं). B4 आरोक्षामि. V1 महारथं; V2.3 तथा रथं (for ततो रथम्).—V3 damaged for l. 9–10.—(l. 9) Note hiatus between the two halves.]

12 V3 om. 12^{ab}.—^{a}) Ñ1 D13 स तु विक्रम्य; Ñ2 V1.2 B2 D1.2.7.9–12 T G1 M1.3.5 Cm.g.t संपरिक्रम्य; D6 तं परिक्रम्य; G2 स प्रतिक्रम्य.—^{b}) B4 M3 सम्- (for तम्). V1 सः (for च). Ś D8.12 जयाय रथमस्त्रवित्; Ñ1 D4.13 संप्र(D4 सुसं)हृष्टतनूरुहः; B1 D1–3 जयाय परमास्त्रवित्.—After 12^{ab}, Ñ1 D4.13 G(ed.) ins. :

2089* रथं प्रदक्षिणीकृत्य मातलिं प्रतिगृह्य च ।
स्वां तनुं चिन्त्य तां दिव्यां देवान्संपरिपूज्य च ।

[(l. 1) D4 प्रदक्षिणं कृत्वा. D13 प्रतिपूज्य (for °गृह्य).—(l. 2) D13 स्वांतरं. D4 चिंतितां. D13 तान्दिव्यान् (for तां दिव्यां). G (ed.) ततो विचिन्त्य तं देवं (for the prior half). D4 स (for सं-). G (ed.) सः (for च).];

while Ñ2 V1.2 B2.4 ins. :

2090* प्रदक्षिणं तथा कृत्वा मातलिं वाजिनस्तथा ।

[B2 तदा (for first तथा). B4 वाजिनं. B2 रावणः सविभीषणाः (for the post. half).]

—^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M2 रथं; D6 T2.3 ततो (for तदा). B1 दिव्यं (for रामो).—^{d}) Ś D3.8.12 लोकं; B1 रामो; D2 लोक- (for लोकाँल्). Ñ1 D4.13 लोक(D13 °के)लक्ष्म्या विराजितः; Ñ2 V2.3 B2–4 विभीषणपरीक्षितं; V1 विभीषणमतेन हि; G (ed.) जयाय परमास्त्रवित्.—After 12, Ñ2 V B2–4 ins. :

2091* कवचं च समाबध्य माहेन्द्रं राघवस्तदा ।
श्रियाभिरुरुचे रामो लोकरक्षाधिराजवत् ।

[(l. 1) V3 समाश्राय (for °बध्य). Ñ2 V2.3 B3 महेंद्रं.—V1 illeg. for l. 2.—(l. 2) V2 B3.4 लोके. Ñ2 -पाल-; V2 B4 रक्षो (for -रक्षा-). V3 लोके देवा विराजवत् (for the post. half).]

—Ñ2 B2 (l. 1 only) cont.; Ñ1 D4.13 ins. after 12 :

2092* ते तु दिव्या हरिहया जानुभ्यामगमन्महीम् ।
संनियम्य तु तानश्वान्मातलिर्वरसारथिः ।
मनसा चोदयामास यथेप्सितमरिंदमः ।

[(l. 1) D4 तं (for ते).—(l. 2) Ñ1 स नियम्य; Ñ2 संनियाम्य. D4 सर्वान् (for अश्वान्). D4 देव- (for वर-).—(l. 3) Ñ2 D13 [आ]देशयामास. G (ed.) अरिंदमं.]

—After 2091*, B3 (marg.) cont. :

2093* तद्बभूवाद्भुतं दृष्ट्वा राघवं रथमास्थितम् ।
दशग्रीवो विषण्णं च मनसा चेदमब्रवीत् ।
विचेष्टितं महेन्द्रस्य नूनं चैव भविष्यति ।
तेनायं रथमुख्योऽद्य प्रहितः सर्वसंयुतः ।
वानरा राक्षसाश्चैनं दृष्ट्वा शक्ररथे स्थितम् । [5]
मनसा चक्रिरे रामो रावणं निहनिष्यति ।

—After 12, M2 ins. :

2094* विभीषणमभिप्रेक्ष्य संमतस्तेन राघवः ।

13 B2 om. 13^{ab}.—^{ab}) Ñ2 V1.3 B3.4 अथा(B3 ततो)भूद्; D9–11 तद्बभौ च (for तद्बभूव). L (ed.) ततोभवन्महायुद्धं (for ^{a}). D6 तुमुलं (for द्वैरथं). Ś V B1 D4.7.8.10–12 G2 M2 रोमहर्षणं. D1.2.5 T G1.3 M3.5 तुमुलं-(D1.2 द्वैरथे) रोमहर्षणं (for ^{b}). M1 ततो बभूव संग्रामो द्वैरथो रोमहर्षणः.—V3 om. 13^{cd}.—^{c}) Ñ1 D4.13 राजपुत्रस्य शूरस्य.—^{d}) Ś B1 D1–3.8.12 बलिनो रावण(D3 °क्षस)स्य च.—After 13, D1 repeats 2^{cd}.

14 ^{a}) Ś Ñ1 V3 B D1–4.8.12.13 गां(D1.3 गं)धर्वेण

G. 6. 86. 29
B. 6. 102. 20
L. 6. 83 15

अस्त्रं तु परमं घोरं राक्षसं राक्षसाधिपः ।
ससर्ज परमक्रुद्धः पुनरेव निशाचरः ॥ १५
ते रावणधनुर्मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः ।
अभ्यवर्तन्त काकुत्स्थं सर्पा भूत्वा महाविषाः ॥ १६
ते दीप्तवदना दीप्तं वमन्तो ज्वलनं मुखैः ।
राममेवाभ्यवर्तन्त व्यादितास्या भयानकाः ॥ १७
तैर्वासुकिसमस्पर्शैर्दीप्तभोगैर्महाविषैः ।
दिशश्च संतताः सर्वाः प्रदिशश्च समावृताः ॥ १८

तान्दृष्ट्वा पन्नगान्रामः समापतत आहवे ।
अस्त्रं गारुत्मतं घोरं प्रादुश्चक्रे भयावहम् ॥ १९
ते राघवधनुर्मुक्ता रुक्मपुङ्खाः शिखिप्रभाः ।
सुपर्णाः काञ्चना भूत्वा विचेरुः सर्पशत्रवः ॥ २०
ते तान्सर्वाञ्शराञ्जघ्नुः सर्परूपान्महाजवान् ।
सुपर्णरूपा रामस्य विशिखाः कामरूपिणः ॥ २१
अस्त्रे प्रतिहते क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः ।
अभ्यवर्षत्तदा रामं घोराभिः शरवृष्टिभिः ॥ २२

तु (B_{1} च); Ñ$_{2}$ $V_{1.2}$ D_{7} गंधर्वेण च (for स गान्धर्वेण). —^{b}) B_{3} देवी (sic) (for दैवं).

15 ^{a}) B_{3} तदस्त्रं; D_{6} सस्त्रं तत् (for अस्त्रं तु). —^{b}) D_{6} रावत्रं; G (ed.) नागानां (for राक्षसं). D_{13} राक्षसेश्वरः. —For 15^{ab}, Ś B_{1} $D_{1-3.8.12}$ subst.:

2095* अस्त्रयुद्धे च परमे रावणो राक्षसेश्वरः ।

[B_{1} अस्त्रयुद्धेन (for अस्त्रयुद्धे च). B_{1} $D_{1.2}$ परमो. D_{3} अस्त्रं भौमं जंगमं घोरं (hypm.) (for the prior half).]

—^{c}) D_{1} परमः. —^{d}) D_{4} संग्रामे च (for पुनरेव). Ś $B_{1.3}$ (*sup. lin.* also) $D_{8.12}$ स राघवे; V_{2} $D_{1.2}$ स राघवः; D_{3} महाबलः (for निशाचरः). M_{1} राघवाय महाबलः.

16 V_{3} om. 16^{ab}. —^{a}) Ñ$_{1}$ G_{1} -विनिर्मुक्ताः. —^{b}) D_{3} कनक- (for काञ्चन-). Ś$_{1}$ V_{2} B_{1} $D_{8.12.13}$ -भूषिताः (for -भूषणाः). —^{c}) B_{1} $D_{1.2.4.6.13}$ अभ्यवर्ष(B_{1} D_{1} °र्षं)त. Ñ$_{1}$ अभ्यधावंत काकुत्स्थे. —^{d}) D_{13} सर्पभूता. D_{2} महाविषं.

17 ^{a}) Ñ V $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ घोरा; M_{2} दीप्ता (for दीप्तं). Ś $B_{1.3}$ (*sup. lin.* also) $D_{1-3.8.12}$ ते सर्पवदना घोरा. —^{b}) B_{3} वदनैर्विषं; D_{4} रुधिरं मुखे; M_{1} ज्वलनं मुखात्. —^{c}) Ñ$_{1}$ V $B_{2.3}$ $D_{4.6}$ $T_{2.3}$ $M_{1.3}$ [अ]भ्यधावंत; D_{2} [अ]भ्यवर्षंत. —^{d}) Ś Ñ$_{1}$ V B $D_{1-3.7.8.12}$ M_{2} भयावहाः; G_{2} महाबलाः; Cg as in text (for भयानकाः). D_{9} दीप्तास्या इव पन्नगाः.

18 ^{a}) $D_{5.9}$ T_{1} G_{3} तैश्च(D_{9} °*) वासुकिसंकाशैर्; G_{2} तैश्च वह्निसमस्पर्शैर्. —^{b}) Ñ$_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ दीप्तजिह्वैर्; B_{4} दीप्तैर्जिह्वैर्; D_{4} दीर्घभोगैर्. —^{cd}) Ñ$_{1}$ D_{13} वै संततः; D_{4} त्रिदिशस्तु; M_{2} सुसंवृताः (for च संतताः). D_{9-11} त्रिदिशश्; Cg as in text (for प्रदि°). Ñ$_{1}$ $D_{4.13}$ समंततः (for समावृताः). Ś B_{1} $D_{1-3.8.12}$ दिशश्च विदिशश्चैव समंतादावृता बभुः.

19 D_{13} om. 19^{ab}. —^{a}) B_{3} प्रततान्; D_{4} सर्वतो (for पन्नगान्). —^{b}) Ñ V B_{2-4} D_{4} पततो(B_{3} शतशो)थ सहस्रशः. —^{c}) Ñ$_{1}$ $D_{4.13}$ स(D_{13} तु) गारुडं; V B_{2-4} D_{7} G_{2} $M_{2.5}$ पाशुपतं (for गारुत्मतं). Ñ$_{2}$ सौपर्णास्त्रं तदा घोरं; D_{6} $T_{2.3}$ ग(T_{2} गा)रुडास्त्रं महाघोरं. —^{d}) Ñ$_{2}$ V $B_{2.3}$ $D_{6.13}$ भयानकं; D_{4} तथावहं (for भयावहम्). —For 19, Ś B_{1} $D_{1-3.8.12}$ L (ed.) subst.:

2096* रामः संपततो दृष्ट्वा पन्नगांस्तान्सहस्रशः ।
सौपर्णमस्त्रं तद्घोरं पुनः प्रावर्तयद्रणे ।

[(l. 1) D_{1} पतंगांस् (for पन्नगांस्). B_{1} समंततः (for सहस्रशः). —(l. 2) L (ed.) सौपर्णास्त्रं तदा घोरं (for the prior half).]

20 ^{a}) D_{6} $T_{2.3}$ M_{3} -शरा मुक्ता; G_{1} M_{5} -करान्मुक्ता (for -धनुर्मुक्ता). Ś Ñ$_{1}$ B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ M_{2} रामेण तु (D_{4} M_{2} च) शरा मुक्ता(Ś $D_{8.12}$ शरान्मुक्तान्); Ñ$_{2}$ V B_{2-4} राघवेण ततो मुक्ता. —^{b}) Ñ$_{1}$ शशिप्रभाः; B_{1} $D_{1.2}$ शिलाः शिताः; B_{3} शिताः शराः; $D_{3.4}$ शिलासिताः; T_{2} शिखिप्रदाः; G_{1} M_{5} शिलीमुखाः; Cr.m.g.t शिखिप्रभाः (as in text). Ś $D_{8.12}$ रुक्मपुंखाञ्शिलाशि(D_{12} °चि)तान्. —G (ed.) om. 20^{cd}. —^{cd}) D_{4} M_{2} सुवर्णाः; Cg सुपर्णाः (as in text). D_{13} विकीर्णाः कांचनीभूता. Ś $D_{8.12}$ विरेजुः (for विचेरुः). Ñ$_{1}$ $D_{4.13}$ सर्वश($D_{4.13}$ °त)स्तदा; D_{3} सर्वशत्रवः.

21 ^{a}) Ñ$_{1}$ गारुडास्ते; Ñ$_{2}$ ते *** (illeg.); $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ ते तु सर्वान्; B_{4} ते तु सर्पान्; D_{4} गारुडाश्च; D_{6} T_{2} ते तान्सर्पान्; M_{2} सर्वांस्ते तान्; M_{5} तांस्तान्सर्वान् (for ते तान्सर्वान्). Ś $D_{8.12}$ शरान्भित्वा; D_{3} समाजघ्नुः (for शराञ्जघ्नुः). D_{13} आरूढास्तेथ आजघ्नुः (with hiatus). —^{b}) D_{6} $T_{2.3}$ सर्पभूतान्. Ñ$_{2}$ V B $D_{1-3.5}$ T_{1} G_{3} M_{1} महाविषान्; M_{2} °रणे (for महाजवान्). Ś $D_{8.12}$ सर्पीभूतान्महाविषान्; Ñ$_{1}$ $D_{4.13}$ सर्व(D_{13} °र्प)भूतान्शरान्रिपोः. —G (ed.) om. 21^{cd}. —^{c}) Ñ$_{1}$ $D_{4.13}$ दिव्यरूपा हि; D_{6} सुपर्णभूता; M_{2} सुवर्णरूपा. —^{d}) Ś D_{8} कामचारिणः.

22 ^{a}) B_{4} अस्त्र-. Ś $D_{8.12}$ क्रूरे; D_{11} क्रुद्धे. —^{b}) Ś B_{1} $D_{1-3.8.12}$ राक्षसेश्वरः. —^{c}) Ñ$_{1}$ घोरं (for रामं). —^{d}) B_{1} धाराभिः. M_{5} इव (for शर-).

ततः शरसहस्रेण राममक्लिष्टकारिणम् ।
अर्दयित्वा शरौघेण मातलिं प्रत्यविध्यत ॥ २३
पातयित्वा रथोपस्थे रथात्केतुं च काञ्चनम् ।
ऐन्द्रानभिजघानाश्वाञ्शरजालेन रावणः ॥ २४
विषेदुर्देवगन्धर्वा दानवाश्चारणैः सह ।
राममार्तं तदा दृष्ट्वा सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ २५
व्यथिता वानरेन्द्राश्च बभूवुः सविभीषणाः ।
रामचन्द्रमसं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावणराहुणा ॥ २६
प्राजापत्यं च नक्षत्रं रोहिणीं शशिनः प्रियाम् ।
समाक्रम्य बुधस्तस्थौ प्रजानामशुभावहः ॥ २७
सधूमपरिवृत्तोर्मिः प्रज्वलन्निव सागरः ।
उत्पपात तदा क्रुद्धः स्पृशन्निव दिवाकरम् ॥ २८
शस्त्रवर्णः सुपरुषो मन्दरश्मिर्दिवाकरः ।
अदृश्यत कबन्धाङ्कः संसक्तो धूमकेतुना ॥ २९
कोसलानां च नक्षत्रं व्यक्तमिन्द्राग्निदैवतम् ।
आक्रम्याङ्गारकस्तस्थौ विशाखामपि चाम्बरे ॥ ३०

G. 6. 86. 43
B. 6. 102. 36
L. 6. 83. 30

23 ^{a}) D8 -सहस्राणि (sic). —^{b}) D8 T2 आक्लिष्ट-. —Ś B1 D8.12 om. $23^{c}-24^{b}$. —^{c}) Ñ1 D4 मर्दयित्वा; Ñ2 V B2.3(also *sup. lin.* as in text).4 पूर°; D7 G1.2 M2.5 अर्प° (for अर्दयित्वा). M1 शरैस्तीक्ष्णैर् (for शरौघेण). —^{d}) D9 प्रत्यविध्यते; T3 °ध्य तत् (for प्रत्यविध्यत). —After 23, D5–7.9–11 S ins.:

2097* चिच्छेद केतुमुद्दिश्य शरेणैकेन रावणः ।

[D9 M5 चिक्षेप. T1 G2.3 इंद्रस्य; Cv.r.m.g.t as above (for उद्दिश्य). M1 चिच्छेद दिव्यं केतुं च (for the prior half). D9 शरमेकं स रावणः (for the post. half).]

24 Ś B1 D8.12 om. 24^{ab} (cf. v.l. 23). —^{a}) Ñ2 B4 D5 सूद(D5 हत [sic])यित्वा; V B2 ताड°; D4 तुरगांश्च (for पातयित्वा). —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D4 रथ(Ñ2 °थे)केतुं. D13 G1 स (for च). D1–3 राममक्लिष्टकारिणं. —^{cd}) D6.7 T3 G1.2 M3.5 अपि (for अभि-). D4 -हतान्; G2 गजान्; Cv.t as in text (for -जघान). Ñ1 ऐंद्रानश्वानभ्यहनञ्; Ñ2 V B2–4 D13 ऐंद्रानश्वाञ्जघानाशु(D13 °नभिहता) (for °). Ñ1 D4.13 शरवेगेन; V1 B2–4 °वर्षेण (for शरजालेन). Ñ2 शरैरानतपर्वभिः (for ^{d}). Ś B1 D1–3.8.12 ऐंद्रानश्वानभ्यहनद्घोराभिः(B1 °न्स) शरवृष्टिभिः. —After 24, D7 G1.2 M3 ins.:

2098* तद्दृष्ट्वा सुमहत्कर्म रावणस्य दुरात्मनः ।

25 ^{a}) Ś1 विनेदुर्; Ś2 D8.12 विनेशुर्; Ñ2 V B3.4 ऋषयो; D13 विभियुर् (sic) (for विषेदुर्). Ś D9.11 G1 -गंधर्व-. —^{b}) M2 ऋषयश् (for दानवाश्). Ś B1 D1–3.8.12 चारणाः पितरस्तथा; Ñ2 V B2–4 चारणाश्च(V3 damaged from °रणाश्च up to तदा in 25^{c}) सवासवाः; D6 T2.3 दानवाश्चाप्सरोगणाः; D9–11 चारणा दानवैः सह; M1 यक्षाश्च सह चारणैः. —^{c}) Ñ2 V1.2 B2–4 तथा; D7 G2 तु ते (for तदा). —Ś1 D13 om. (hapl.) $25^{d}-26^{c}$. —^{d}) M2 सिद्धाश्चाप्सरसस्तथा.

26 Ś1 D13 om. 26^{a-c} (cf. v.l. 25). V3 om. $26–28^{b}$. —^{a}) D7 G2 वानरेंद्रर्क्षा (for °रेन्द्राश्च). D1–3 व्यथितो वानरेंद्रश्च. —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.12 व्यथितश्च विभीषणः —^{c}) Ñ1 B3 D1.3.4.7.8.12 G1 राम(D7 °मं)चंद्रसमं; T2.3 रामचंद्रं तु तं(T3 तदा); Cm.g रामचंद्रमसं (as in text). —B3 repeats from दृष्ट्वा in 26^{c} up to 28^{a}, after 28^{a}.

27 V3 om. 27; B3 repeats 27 (for both, cf. v.l. 26). —^{a}) Ś D8.12 तु (for च). —^{c}) T2 ततस् (for बुधस्). D13 चापि; L (ed.) तस्थे (for तस्थौ). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12 M3 अहिते रतः(B3 तरः [meta.]); D9–11 अहितावहः; T3 अशुभावहं; M1 अशिवाय वै (for अशुभावहः). D13 प्राजापत्याहिते रतः.

28 V3 om. 28^{ab} (cf. v.l. 26). —^{a}) Ñ1 B4 D1.2 T2 सधूमः; D9 °मं; D13 विधूम-. B2.3 -परिवर्तोर्मिः; D4 -परिवृद्धोर्मिर्; D5.12 T1 G3 M3 -परिवृत्ता(D12 °त्तो)ग्निः. Ś B1 D8 सधू(D8 °ह)मः परिवृत्तोग्निः. —After 28^{a}, B3 repeats from दृष्ट्वा in 26^{c} up to 28^{a}. —B3 om. 28^{b}. —^{b}) Ñ1 D4 ज्वलन्निव च. Ś D8.12 M2 सागरं. —Ś D8.12 om. $28^{c}–29^{b}$. D9 repeats 28^{cd} after 29^{ab}. —^{c}) V B2–4 D7 G2 M1 ततः (for तदा). —^{d}) B2 D13 स्पर्शन् (for स्पृशन्). D1.9 (second time) दिवाकरः (sic).

29 Ś D8.12 om. 29^{ab} (cf. v.l. 28). D4 om. 29^{ab}. —^{a}) V3 B3 D3.5 G2 सपरुषो; B1 (m. also) स्वपुरुषो (sic); D6 सुदुर्द्धर्षो; D9 सुवर्णश्च; T2.3 सुदुर्दर्शो; G (ed.) च परुषो (for सुपरुषो). Ñ1 B2 D2.13 ताम्र(B2 ध्वस्त; D2 भस्म) वर्णः स(D13 °र्णस्तु)परुषो; B4 शशिवर्णस्वरूपश्च. —After 29^{ab}, D9 repeats 28^{cd}. —D9 om. 29^{cd}. —^{c}) Ñ V2 B2.4 D4.13 प्रादृश्यत. —V3 damaged from -बन्धाङ्कः up to व्यक्त in 30^{b}. B3 D13 कबंधाख्यः(D13 °ह्स); D2.6 कबंधो(D6 °धा)कः; D4.7 कबंधांगः; G (ed.) कलंकांकः. —^{d}) B1 G1 संयुक्तो; D13 पतंगो (for संसक्तो).

30 V3 damaged up to व्यक्त in 30^{b} (cf. v.l. 29). —^{a}) Ś D7.8.12 कोस(D8 °श)लानां तु; Ñ1 illeg; Ñ2 कौशल्याजन्म-; V1 B3 कौशल्यायाश्च; V2 B1.4 D1–3.6.9.11 कौ(D1.2.6.11 को)शलानां च; B2 कौशिकस्य च; B3 (m. also) ऐशान्यां चैव; D4.13 M2 शु(D13 श)क्रेण सह. —^{b}) Ś D8 श्रेष्ठम्; Ñ1 (marg. also) B4 D1 ज्येष्ठम्; Ñ2 V1.2 B1–3 D2.3 ज्येष्ठाम् (for व्यक्तम्). B1 D13 ऐंद्राग्नि-; B4

G. 6. 86. 44
B. 6. 102. 36
L. 6. 83. 31

दशास्यो विंशतिभुजः प्रगृहीतशरासनः ।
अदृश्यत दशग्रीवो मैनाक इव पर्वतः ॥ ३१
निरस्यमानो रामस्तु दशग्रीवेण रक्षसा ।
नाशक्नोदभिसंधातुं सायकान्रणमूर्धनि ॥ ३२
स कृत्वा भ्रुकुटीं क्रुद्धः किंचित्संरक्तलोचनः ।
जगाम सुमहाक्रोधं निर्दहन्निव चक्षुषा ॥ ३३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवतितमः सर्गः ॥ ९० ॥

मित्राग्नि- (for इन्द्राग्नि-). G (ed.) ज्येष्ठामैत्राग्निदैवतं. —[c]) Ñ V $B_{2.3}$(*sup. lin.* also)$_{.4}$ $D_{4.9-11.13}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ आहत्य; B_3 आवृत्य; D_1 आगत्य; $D_{2.3}$ आगम्य; D_6 $T_{2.3}$ आरुह्य (for आक्रम्य). D_{12} पावकस्. —[d]) V_3 $D_{5.11.13}$ T_1 $G_{1.2}$ $M_{1.5}$ Ct त्रिशाखम्. B_3 D_1 इव (for अपि). $Ñ_1$ चासुरे (sic).

31 [ab]) $Ñ_1$ $D_{2.4}$ दशशीर्षो(D_2 °ग्रीवो) (hypm.); D_{13} सशीर्षो (for दशास्यो). Ś B_1 $D_{1.2.8.12}$ दशग्रीवो विंशभुजः (for [a]). $Ñ_2$ V B_{2-4} विंशद्बाहुर्दशग्रीवो दशशीर्षो दशाननः. —[c]) Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ तदाकंपो(B_1 D_2 °प्यो); $Ñ_2$ V(V_3 damaged from तेजा up to l. 1 of 2099*) B_{2-4} महातेजा; D_7 G_2 महासत्त्वो (for दशग्रीवो).

32 V_3 damaged for 32 (cf. v.l. 31). —[a]) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{1-3} निरस्यमाणो. B_1 रामस्य (sic). —[c]) $Ś_1$ $D_{8.12}$ नैवाशक्नोद्धर्षयितुं; $Ś_2$ ***क्नोद्धर्षयि* (moth-eaten); $Ñ_1$ D_4 D_{12} न शक्नोत्यभिसंधातुं; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ D_1 अ(B_4 न; D_1 ना)शक्नुवन्वार(B_1 °न्संध)यितुं; B_3 अशक्तः संधा(marg. also °वा)रयितुं; D_2 न चाशकत्संधयितुं. —After 32, $Ñ_2$ V(V_2 l. 2–4 only) B_{2-4} ins.:

2099* किञ्चिदाविग्नसंत्रासस्तस्थौ तत्र रणाजिरे ।
　　स वध्यमानः काकुत्स्थस्तीव्राभिः शरवृष्टिभिः ।
　　संध्यायन्त तदा रामो रोषरक्तान्तलोचनः ।
　　प्रदहन्निव कोपेन युगान्ते पावको यथा ।

[V_3 damaged for l. 1. —(l. 1) $Ñ_2$ आगत-; B_4 आविश्य (for आविग्न-). —(l. 2) $Ñ_2$ V_3 आवि(V_3 स वि)ध्यमानः. —(l. 3) $Ñ_2$ illeg. for the prior half. V_1 संधायंत; V_2 B_4 संधाय तु; V_3 संध्यायते; B_3 ध्यायन्नेव. V_2 B_4 घोर-; B_3 रौद्र- (for रोष-). —(l. 4) B_2 प्रदहांति (corrupt).]

33 [a]) B_3 स दृष्ट्वा; M_2 कृत्वा च; Cg.k as in text (for स कृत्वा). Ś Ñ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ M_5 भ्रु($D_{8.12}$ भ्रू)कुटिं ($Ś_2$ $Ñ_2$ $D_{2.8.12}$ °टी; $D_{1.13}$ °टीं) वक्त्रे (V_3 °क्रां); $D_{5.9.10}$ T M_3 भ्रु(D_9 T_2 भ्रू)कुटिं क्रुद्धः (for भ्रुकुटीं क्रुद्धः). V_1 $B_{1.4}$ स बध्वा(B_4 कृत्वा) भ्रुकुटीं वक्त्रे. —[b]) Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ क्रोध-; G (ed.) रोष- (for किंचित्). $Ñ_2$ आरक्त-; V_2 संसक्त-; B_4 रक्तांत- (for संरक्त-). —[c]) $Ñ_2$ $V_{2.3}$ B_{2-4} सुमहाकोपं($V_{2.3}$ °कायं); $D_{6.12}$ $T_{2.3}$ M_5 च (D_{12} स) महाक्रोधं; D_7 G_2 क्रोधसंरंभं; D_9 सहसा क्रोधं; G_1 सुमहाक्रोवे; G_3 सुमहत्क्रोधं; Cm.t सुमहाक्रोधं (as in text). Ś V_1 B_1 $D_{1-3.8.12}$ क्रोधं चकार सुभृशं. —[d]) Ś $D_{8.12}$ पावकः; $Ñ_1$ V_2 $D_{3.9-11}$ राक्षसान्; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.2.3}$(*sup. lin.* also)$_{.4}$ $D_{1.4.13}$ राक्षसं; B_3 पावकं; D_2 रक्षसः (for चक्षुषा). —After 33, Ś Ñ V (V_3 l. 1–4 only) B $D_{1-4.8.12.13}$ ins.:

3000* सुरपतिधनुराकृतिं ललाटे
　　　भयजननीं भ्रुकुटीं विभज्य रामः ।
　　हुतवह इव सर्पिषावसिक्तो
　　　द्विगुणतरं बलवांश्चकार वीरः ।
　　स्वतेजसा प्रज्वलितः परंतपः　　[5]
　　　प्रचक्रमे दर्शयितुं पराक्रमम् ।
　　निशम्य रामं परमं व्यवस्थितं
　　　परं प्रहर्षं परमर्षयो गताः ।

[(l. 1) D_{12} स्वरपति-. D_{13} स च धनुषः कुटिलां ललाटमध्ये. —(l. 2) $Ñ_1$ सभय-. Ñ V B_4 $D_{1.13}$ भृकुटीं; $B_{1.3}$ $D_{2.3}$ भृकुटिं; L (ed.) भ्रूकुटीं. Ś $D_{8.12}$ विभज्यमानः; B_1 (marg. also) निबध्य रामः; L (ed.) वितत्य रामः. —(l. 3) D_{13} हुतभुज. D_3 स सर्पिषा. $Ñ_2$ V_3 B_4 D_4 [अ]वसक्तो; D_8 [अ]व** (for [अ]वसिक्तो). —(l. 4) Ś $D_{8.12}$ भगवांश् (for बल°). $Ñ_1$ V_2 $D_{4.13}$ बलमाहरत्तु(D_{13} °त्स)तीव्रं; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} बलमादधत्स रोषात् ($Ñ_2$ °त्सुघोरः; B_2 त्सरोषः); B_1 D_{1-3} बलवच्चुकोप वीरः. —(l. 5) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{1-4.13}$ स तेजसा (for स्वतेजसा). B_1 स रामः. —(l. 6) D_{13} सुचक्रमे. —(l. 7) V_1 निरीक्ष्य; B_3 विशल्य. B_4 बाणं (for रामं). $Ñ_2$ $D_{1.2}$ परम-. Ś $D_{8.12}$ निशम्य रामः पुरमास्थितः परं; $Ñ_1$ V_2 निशम्य($Ñ_1$ °ल्य)रामं पुरमास्थितं परं; B_1 निशम्य रामस्य रथं व्यवस्थितं; $D_{3.4.13}$ निशम्य रामं परमाहवे(D_3 °मव्ययं) स्थितं. —(l. 8) V_1 B_1 ययुः (for गताः). Ś $D_{8.12}$ हर्षं परं तत्परमर्षयो गताः; $Ñ_1$ V_2 D_{13} परं प्रहर्षं मुन(D_{13} हर)योभ्युपागमन्; B_3 परं हर्षं च महर्षयो गताः; D_4 परं हि हर्षमृषयो हि जग्मतुः.]

Colophon: $D_{10.11}$ om. —*Kāṇḍa name*: Ñ V_1 $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś $D_{8.12}$ रामरावणयोर्युद्धं; $Ñ_1$ D_4 रामक्रोधः; $Ñ_2$ $V_{2.3}$ B_{2-4} देवरथा(B_3 °थ्य)गमनं; V_1 देवराजरथागमनं; B_1 द्वैरथ्यं; D_{1-3} द्वैरथयुद्धं; D_{13} रामसंरंभः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ 83; $Ñ_2$ D_3 89; V_1 D_9 85; $B_{1.3}$ 82; D_1 84; D_{5-7} T_1 G $M_{3.5}$ 103; T_2 111; T_3 115; $M_{1.2}$ 104; B (ed.) 102; G (ed.) 86. —After colophon, D_3 concludes with रामः; G_1 $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

९१

तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धीमतः ।
सर्वभूतानि वित्रेसुः प्राकम्पत च मेदिनी ॥ १
सिंहशार्दूलवाञ्शैलः संचचालाचलद्रुमः ।
बभूव चापि क्षुभितः समुद्रः सरितां पतिः ॥ २
खगाश्च खरनिर्घोषा गगने परुषस्वनाः ।
औत्पातिका विनर्दन्तः समन्तात्परिचक्रमुः ॥ ३
रामं दृष्ट्वा सुसंक्रुद्धमुत्पातांश्च सुदारुणान् ।
वित्रेसुः सर्वभूतानि रावणस्याविशद्भयम् ॥ ४
विमानस्थास्तदा देवा गन्धर्वाश्च महोरगाः ।
ऋषिदानवदैत्याश्च गरुत्मन्तश्च खेचराः ॥ ५
ददृशुस्ते तदा युद्धं लोकसंवर्तसंस्थितम् ।
नानाप्रहरणैर्भीमैः शूरयोः संप्रयुध्यतोः ॥ ६
ऊचुः सुरासुराः सर्वे तदा विग्रहमागताः ।
प्रेक्षमाणा महायुद्धं वाक्यं भक्त्या प्रहृष्टवत् ॥ ७

G. 6. 87. 7
B. 6. 102. 45
L. 6. 84. 7

91

D10.11 continue the previous Sarga.

1 a) Ñ2 V B2.4 transp. तस्य and क्रुद्धस्य. D5 T1 सततं (for वदनं). Ñ1 B3 D4.13 क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा. —b) Ñ1 D4.13 तदा; B3 तस्य (for दृष्ट्वा). —D13 om. from नि in 1c up to खर in 3a. —c) D9 संत्रेसुः (for वित्रेसुः). —d) Ñ1 D4 प्रचकंपे (for प्राकम्पत). Ś Ñ2 V B1.2.4 D1–3.8.12 मही तदा(V1.3 B2.4 D1.2 °था); B3 तथा मही (for च मेदिनी).

2 D13 om. 2 (cf. v.l. 1). —a) Ñ1(marg. also as in text)-शार्दूलकः (for -शार्दूलवान्). D4 सिंहशार्दूलव्याघ्रैश्च. —b) Ñ2 V1.2 B2–4 D1–3 च सद्रुमः; V3 D9.11 G1 M Ct चलद्रुमः; D5.10 T2.3 चलद्रुमः; G2 Ck महाद्रुमः (for [अ]चलद्रुमः). Ś D8.12 सतपो मलयद्रुमः; Ñ1 D4 चचाल च(D4 शरभैश्च) समंततः; B1 संप्रजज्वाल सद्रुमः. ❀ Ck.t: चलद्रु(Ck महाद्रु)म इति बहुव्रीहिः। Ct adds महद्रुम इति पाठान्तरम्. ❀ —c) B1.4 D7 T1 G M3 [अ]ति-; D8 M5 [अ]भि- (for [अ]पि). D6 T2.3 बभूव क्षुभितः सर्वः. —d) Ñ2 V B3.4 सागरः (for समुद्रः). Ś B1 D1–3.8.12 इव पर्वसु(D2 °णि) (for सरितां पतिः).

3 D13 om. up to खर in 3a (cf. v.l. 1). —a) Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8–12 T2.3 M1.2 खराश्; V3 खड्गाश्; D5.7 T1 G3 घनाश् (for खगाश्). D3 क्रूर- (for खर-). —b) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–13 T2.3 M2.3.5 परुषा घनाः (for परुषस्वनाः). —c) Ñ1 D1–3.6.7.9 G1 M3.5 निनर्दतः; D5 T1 G3 निनर्दंतः; D10.11 M1.2 च नर्दंतः; D13 विनिर्जाताः (for विनर्दन्तः). Ś D8.12 औत्पातिकं निनादं च(D12 ह). ❀ Cg: औत्पातिकानि उत्पातसूचकानि। नर्दन्तः गर्जन्तः. ❀ —d) T3 समरे (for समन्तात्).

4 D7 om. 4ab. —a) Ś D1.2.8.12 [अ]थ; D4.13 तु; T1 M2.5 च (for सु-). Ś D1.2.8.12.13 संरब्धम् (for -संक्रुद्धम्). Ñ2 V B2–4 रामं च वीक्ष्य संरब्धम्(B3 सरथम्); B1 रामं संक्रुद्धं संवीक्ष्य. —b) B1 महोत्पातान्सु-; D1.5.9–11.13 T1 G1 M1 उत्पातांश्चैव(G1 M1 °श्चापि) (for उत्पातांश्च सु-). —V3 om. 4cd. —c) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 M2 त्रस्तानि (for वित्रेसुः). —d) D5.7.9–11 T1 G M [अ]भवद् (for [आ]विशद्). Ś Ñ1 B1 D1–3.6.8.12 T2.3 रावणं (Ñ1 °क्षसं) चा(Ś1 °णमा; B1 °णे चा)विशद्भयं; Ñ2 V1.2 B2–4 D4 रावणं चा(D4 रक्षसश्चा)गमद्भयं; D13 रक्षसां च महद्भयं.

5 a) Ś Ñ2 V B3 D1–3.8 G2 M1.2 ततो (for तदा). D4 तेषां (for देवा). —b) Ś Ñ1 B1 D1–3.8.12.13 T1 M1 स- (for च). V B3.4 सगंधर्व-(B4 °र्वा); D4 सर्वदेवा (for गन्धर्वाश्च). —V3 om. 5cd. —c) Ś D3.8.12.13 तदा; Ñ2 V1.2 B D1.2 तथा (for ऋषि-). G1 -देवाश् (for -दैत्याश्). Ñ1 D4 तथैव दानवा दैत्या. —d) Ś D8.12 गुरुमंतश्; Ñ2 मरुत्वंतश् (for गरुत्मन्तश्). D3 खे गताः (for खेचराः). D4 गरुत्मांश्च खगेश्वरः.

6 a) M1 °च (for ते). Ś V2.3 B1 D1–3.8.12 M5 ततो; D13 M3 महा- (for तदा). —b) B2–4 काल-; G2 लोकं; Cv.r.m.g.k.t as in text (for लोक-). Ś B1 D1–3.8.12 -संवर्तकं(Ś1 °सं-) स्थितं(Ś D8.12 °तं); Ñ1 V2 B4 D4.13 -संवर्तकोपमं; D7 M1 -संवर्तसंनिभं; Cv.r.m.g.t as in text (for -संवर्तसंस्थितम्). —c) B3 -संप्रहरणैर्(hypm.). Ñ1 B3 D4.13 घोरैः; B1 भीमं (for भीमैः). —d) Ś Ñ1 V1.3 B1.2.4 D1.3.8.12 संप्रयु(Ś D1.8.12 °वृ)द्धयोः; D4 च प्रवृद्धयोः; D13 समुयुत्सयोः; G2 संप्रवुध्यतोः (for संप्रयुध्यतोः).

7 a) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 तदासु(Ś1 V2 °दा सु)राः; Ñ1 D4.13 चैव सुराः (for सुरासुराः). —b) Ś1 [ऽ]सुरैर्; Ś2 V1.3 B1–3 D1–3.8.12 सुरैर् (for तदा). G1 आस्थिताः; M5 आगतं; Cr.m.g.t as in text (for आगताः). Ñ V2 B4 D4.13 परस्परसमागताः. —c) B3.4 प्रेक्षमाणान् (for प्रेक्षमाणा). D5 तदा; G1 M5 तयोर्; M3 महद् (for महा-). Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 -भागा; Ñ2 V B2–4 -[उ]त्पातान्; M2 -वेगा (for -युद्धं). —d) D1 चास्य (for वाक्यं). D6 सु- (for प्र-). Ñ1 V2 D4.13 स्वस्त्यस्तु रघुनंदने; Ñ2 V1.3 B2–4 इदमुच्चैः समाहि(B4 °ग)ताः.

G. 6. 87. 8
B. 6. 102. 46
L. 6. 84. 8

दशग्रीवं जयेत्याहुरसुराः समवस्थिताः ।
देवा राममथोचुस्ते त्वं जयेति पुनः पुनः ॥ ८
एतस्मिन्नन्तरे क्रोधाद्राघवस्य स रावणः ।
प्रहर्तुकामो दुष्टात्मा स्पृशन्प्रहरणं महत् ॥ ९
वज्रसारं महानादं सर्वशत्रुनिबर्हणम् ।
शैलशृङ्गनिभैः कूटैश्चितं दृष्टिभयावहम् ॥ १०
सधूममिव तीक्ष्णाग्रं युगान्ताग्निचयोपमम् ।
अतिरौद्रमनासाद्यं कालेनापि दुरासदम् ॥ ११
त्रासनं सर्वभूतानां दारणं भेदनं तथा ।
प्रदीप्त इव रोषेण शूलं जग्राह रावणः ॥ १२
तच्छूलं परमक्रुद्धो मध्ये जग्राह वीर्यवान् ।
अनेकैः समरे शूरै राक्षसैः परिवारितः ॥ १३
समुद्यम्य महाकायो ननाद युधि भैरवम् ।
संरक्तनयनो रोषात्स्वसैन्यमभिहर्षयन् ॥ १४
पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्च प्रदिशस्तथा ।
प्राकम्पयत्तदा शब्दो राक्षसेन्द्रस्य दारुणः ॥ १५

---

8 Ñ1 D4.13 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ś1 Ñ1 V B2.3 D2.3 दशग्रीव (for दशग्रीवं). Ñ2 V B2–4 [ऊ]चुर् (for [आ]हुर्). —^{b}) B4 राक्षसाः ; D4 अमराः (sic) (for असुराः). Ñ1 V D4.6 G2 M3 समुपस्थिताः ; D13 समरे स्थिताः ; T1 सम *** (damaged) ; M1 गगने स्थिताः. —^{cd}) Ś B1 D1–3.8.12 T2.3 G1.2 M1.2.5 च (for ते). B3 देवाश्च राममूचुस्ते (for ^{c}). Ś B1 D1–3.8.12 जयस्वेति; D6 T2.3 जयेति च (for त्वं जयेति). Ñ1 D4.13 तत्रोचुश्च जयस्वेति पुनः पुनररिंदम.

9 V3 om. 9–10^{b}. —^{a}) Ś B1 D1–3.8.12 M1 क्रुद्धो; Ñ1 D4 रोषाद् ; Ñ2 V1.2 B2–4 M2 कोपाद् ; D13 घोरां (sic) ; Cg as in text (for क्रोधाद्). —^{b}) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D1–3.8.12 राघवाय; D7 G2 राघवं स; Cg as in text (for राघवस्य). D5.7.9–11 T2.3 G2 M1.5 च (for स). —^{c}) D4 [ऽ]स्य शितं (for दुष्टात्मा). —^{d}) Ś D8.12 स्पृष्ट्वा; D4 बाणं (for स्पृशन्). Ñ1 D13 प्राणहरं (for प्रहरणं).

10 V3 om. 10^{ab} (cf. v.l. 9). —^{a}) D13 चक्र- (for वज्र-). Ś Ñ V2 B D1–4.8.12.13 -धारं; D6 T2.3 -घोरं (for -सारं). Ś B1 D3.8.12 -नाभं; M1 -वेगं (for -नादं). V1 transp. -सारं and -नादं. —^{b}) D4.13 सर्वशस्त्र-; G2 शत्रुदर्प- (for सर्वशत्रु-). D13 -विगर्हणं (for -निबर्हणम्). —G (ed.) om. 10^{c} – 11^{b}. —^{c}) T3 शूलैश्; Cg.k.t as in text (for कूटैश्). —^{d}) Ś Ñ1 V1.2 B1 D8.12.13 G3 M5 चित्रं; D2 चित्रैर् ; D6.7.10.11 G2 चित्त- (for चितं). D1 दृष्ट्वा; D3 वृष्टि- (for दृष्टि-). D7 -भयावहेः .

11 D6 G(ed.) om. 11^{ab} (for G [ed.], cf. v.l. 10). —^{a}) D9 तीक्ष्णाग्रे. —^{b}) Ñ2 B4 D7 -समप्रभं; V3 -समुत्थितं; T2.3 -भयावहं; Ct as in text (for -चयोपमम्). Ś1 युगाग्निनिचयोपमं; V1.3 B2.3 युगांताग्निमिवोत्थितं. —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 अनौपम्यम् (for अतिरौद्रम्). Ś D8.12 अनासह्यं; Ñ2 V B2–4 अनाधृष्यं; D4 समासाद्य (for अनासाद्यं). —^{d}) D13 बलेन (for कालेन). Ś D1–3.8.12 सुदुःसहं; B1 सुदुष्करं (for दुरासदम्).

12 V3 damaged up to दारणं in ^{b}. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D2–4.6.8.9.11 T1.2 G3 M2.5 दारुणं; G1 तारणं; Cg as in text (for दारणं). Ś D8.12 निनदंस्तथा; Ñ1 D4 नादयंस्तथा(D4 °दा); Ñ2 V B2–4 चांतकोपमं; B1 D1–3.13 दारु(D2.3 °र)णं तथा(B1 °तः). —D13 reads 12^{cd} twice. —^{c}) B1 G2 M3 प्रदीप्तम् ; D5 T1 G3 स दीप्त. V3 इति (for इव). B1 घोरेण (for रोषेण). —^{d}) M2 पाणिना; Cg as in text (for रावणः).

13 Ñ1 D4 om. 13–15. D13 om. 13^{ab}. —^{a}) Ś B1 D8.12 रावणः ; B3(*sup. lin. also*) D1–3 राक्षसः ; M1 सतत- (for परम-). —^{b}) Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 प्र(Ñ2 V1 B4 सं)गृह्य युधि; D6.7.9–11 T2.3 G1.2 M2.5 जग्राह युधि (for मध्ये जग्राह). —^{c}) Ñ2 V1.3 D7.9–11 Ct अनीकैः (for अनेकैः). D13 वीरो (for शूरै). —V3 damaged from सैः in 13^{d} up to 16^{a}. B3 reads 13^{d} – 15 in marg. —^{d}) Ś D8.12 रावणः(sic) (for राक्षसैः). G3 परिपालितः (for °वारितः). —After 13, M2 ins.:

3001* रिपूणां शोकजननं सुहृदां भयनाशनम् ।

14 Ñ1 D4 om. 14; V3 damaged for 14; B3 reads 14 in marg. (for all, cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ2 B4 समुद्यम्य(B4 °द्गृह्य) ; B2 अनदृत्सु- ; B3 D3 तमुद्यम्य (for समुद्यम्य). Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8.12 G1 M5 -नादं (for -कायो). —Ñ2 V2 B2.4 om. 14^{bc}. —^{c}) D1 हर्षात् ; D13 क्रुद्धः ; M1 क्रोधात् (for रोषात्). —^{d}) Ś D8.12 स (for स्व-). D3.6 अति- (for अभि-). Ś2 -वर्षयन् ; B4 -नादयन् (for -हर्षयन्).

15 Ñ1 D4 om. 15; V3 damaged for 15 ; B3 reads 15 in marg. (for all, cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ2 B1.2.4 अं(B1.2 चां)तरीक्षं (for चान्तरिक्षं). —^{b}) Ś Ñ2 B1.2.4 D2.3.8.12 दिशोथ (for दिशश्च). Ś B3 D8.12.13 विदिशस् (for प्रदिशस्). D11 तदा (for तथा). —^{c}) Ś B1.3 D2.3.8.12.13 प्रा(D13 अ)कंपयत शब्देन. —^{d}) T2 G1.2 दारुणं. Ś1 B1 D1–3.8.12.13 राक्षसेंद्रः सुदारुणः(Ś1 D8.12 °णं); Ś2 (marg. also as in Ś1) राक्षसेंद्रः प्रतापवान् .

अतिनादस्य नादेन तेन तस्य दुरात्मनः ।
सर्वभूतानि वित्रेसुः सागरश्च प्रचुक्षुभे ॥ १६
स गृहीत्वा महावीर्यः शूलं तद्रावणो महत् ।
विनद्य सुमहानादं रामं परुषमब्रवीत् ॥ १७
शूलोऽयं वज्रसारस्ते राम रोषान्मयोद्यतः ।
तव भ्रातृसहायस्य सद्यः प्राणान्हरिष्यति ॥ १८
रक्षसामद्य शूराणां निहतानां चमूमुखे ।
त्वां निहत्य रणश्लाघिन्करोमि तरसा समम् ॥ १९
तिष्ठेदानीं निहन्मि त्वामेष शूलेन राघव ।
एवमुक्त्वा स चिक्षेप तच्छूलं राक्षसाधिपः ॥ २०
आपतन्तं शरौघेण वारयामास राघवः ।
उत्पतन्तं युगान्ताग्निं जलौघैरिव वासवः ॥ २१
निर्ददाह स तान्बाणान्रामकार्मुकनिःसृतान् ।
रावणस्य महाशूलः पतंगानिव पावकः ॥ २२

G. 6. 87. 22
B. 6. 102. 62
L. 6. 84. 22

16 V3 damaged for 16ᵃ (cf. v.l. 13). M1 om. 16. V1 illeg. for 16ᵃ. —ᵃ) Ñ2 V2 B2-4 अतीव तेन; D7.9-11 अतिकायस्य (for अतिनादस्य). Ś Ñ1 B1 D1-4.8.12.13 अ(Ñ1 D4.13 प्र)तिनादेन तेनास्य. —ᵇ) Ś Ñ1 V B1 D1-4.8.12.13 घोरेणाप्यु(Ñ1 V1 °प्यु)ग्र(V2.3 °तीव) कर्मणा(B1 D1-3.13 °णः); Ñ2 B2-4 तानि तस्यांतकात्मनः (B2 °नि च). —ᵈ) Ś B1 D1-3.8.12 M2 [अ]पि (for प्र-). Ñ1 D4.13 सागराश्च प्रचुक्षुभुः. —After 16, Ñ2 V B2-4 ins. :

3002* स्वस्त्यस्तु लोकेभ्य इति तत्रोचुः परमर्षयः।

17 ᵃ) V3 damaged from महा up to रामं in ᵈ. Ñ1 D4.13 -घोरं; Ñ2 V1.2 B2-4 G1 M5 -बाहुस्; M1 -तेजाः (for -वीर्यः). —ᵇ) Ñ2 V1.2 B2-4 transp. शूलं and तद्. V3 [ऽ]स्म्यहं; D6 महान् (for महत्). —ᶜ) V2 स विनद्य ; D4 विनद्य च (for विनद्य सु-). —ᵈ) Ś B1 D1-3.8.12 परुषं वाक्यम् ; Ñ1 D4.13 रामं वचनम् ; G1 परुषं रामम् (by transp.) (for रामं परुषम्).

18 ᵃ) B1 D1-3 ते (for ऽयं). Ñ1 -धारो मे; Ñ2 V1.2 B2-4 D4.13 -धारस्ते; B1 D1.2 -धारोयं; D3 -घोषोयं (for -सारस्ते). Ś D8.12 शूलहस्तो वज्रधरो. —ᵇ) Ś D8.12 रामं. Ś B1 D8.12 T3 समुद्यतः; M1 मयेरितः (for मयोद्यतः). —ᶜ) Ś D8.12 घोरान् ; B1 योयं; D1-3 घोरो (for तव). D3 धातृ- (for भ्रातृ-). —ᵈ) D3 समं; D9-11 G3 सम्यक् (for सद्यः). D13 प्राणं (for प्राणान्). Ś2 B3.4 D4.8.13 हनिष्यति.

19 ᵃ) Ś Ñ1 V2 B1.3 D1-4.8.12.13 राक्षसानां च (for रक्षसामद्य). M1 राक्षसानां सुघोराणां. —V3 damaged from ᵇ up to र in ᶜ. —ᵇ) M1 त्वया रणे (for चमूमुखे). —ᶜ) D6.12 त्वा. G3 निहत्वा. B3 D3 रणे (for रण-). Ś1 -श्लाघ्य; Ñ1 V B2-4 D4.9-11.13 T2.3 -श्लाघी. —ᵈ) D6.9 G3 शमं; Cv.r.m.g.t as in text (for समम्). Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 करिष्ये(Ñ V B2-4 D13 °रोम्य)श्रु(Ś2 D8.12 °स्रु)-प्रमार्जनं; M1 करोम्यास्रप्रमार्जनं.

20 V3 om. 20-27ᵇ. —ᵃ) D4 निहत्य; G3 निहतस् ; Cm as in text (for निहन्मि). G3 त्वम्. —ᵇ) D6 ह्येतच् ; M1 अहं (for एष). Ñ2 V1.2 B3-4 शूलेनानेन (for एष शूलेन). —D1 om. (hapl. ?) 20ᶜ-21ᵇ. —ᶜ) Ś1 D8.12 च; B1 वि-; D2 तु (for स). D3 इत्युक्त्वा प्राहिणोच्छूलं. —ᵈ) Ñ1 D4 शूलं तं; D3 तच्छीघ्रं; D13 शूलं तद् (by transp.) (for तच्छूलं). M2 राक्षसेश्वरः. —After 20, Ñ1 B2.3 D4-7.9-11 S ins. :

3003* तद्रावणकरान्मुक्तं विद्युन्मालासमाकुलम् ।
अष्टघण्टं महानादं वियद्गतमशोभत ।

[(l. 1) D6 T3 M1 -करोन्मुक्तं. D6.7 M3 Cm.g विद्युज्ज्वाला-. D5.10 T1 G3 -समावृतं; Cm as above (for -समाकुलम्). —B3 om. l. 2. — (l. 2) D4 -चंड-; D5 G M5 -घंटा- (for -घण्टं). Ñ1 B2 D4 उत्पतंतम् (for वियद्गतम्).]

—Thereafter all the above MSS. cont. ; while Ñ2 V1.2 B4 ins. after 20 :

3004* तच्छूलं राघवो दृष्ट्वा ज्वलन्तं घोरदर्शनम् ।
ससर्ज विशिखान्रामश्चापमायम्य वीर्यवान् ।

[(l. 1) Ñ1 V2 B4 D4 तं (for तच्). Ñ2 V1.2 B2-4 चापि (for शूलं). M2 ज्वलितं (for ज्वलन्तं). — (l. 2) Ñ V1.2 B2-4 D4 G3 निशितान्बाणांश्च (for विशिखान्रामश्च). M1 विससर्ज शरान्घोरांश्च (for the prior half). Ñ1 D4 आदाय; Ñ2 V1.2 B2-4 उद्यम्य (for आयम्य).]

21 V3 om. 21 ; D1 om. 21ᵃᵇ (for both, cf. v.l. 20). —ᵃ) Ś Ñ2 V1.2 B D2.3.8.12.13 शरौघैस्तं(B3 °स्तैर्) (for शरौघेण). —ᵇ) Ñ1 D4.13 बिभेद युधि ; Ñ2 V1.2 B2-4 जघान युधि; D5 T1.2 नाशयामास; Ck.t as in text (for वारयामास). Ś D8.12 युगांताग्निसमप्रभं. —D6.13 om. 21ᶜᵈ. —ᶜ) Ñ2 V2 B2.4 M1 Ck आपतंतं. —ᵈ) Ñ2 B4 T3 शरौघैर् ; B2.3 धा(B2 नी)रौघैर् (for जलौघैर्). B1.2 D1-3 सागरः (for वासवः). —For 21ᶜᵈ, Ś D8.12 subst. :

3005* निर्बिभेद तदा रामो विरामो रिपुसम्पदाम् ।

22 V3 D4 om. 22 (for V3, cf. v.l. 20). —ᵃ) D9 अनिर्दहत् (for निर्ददाह). Ś V2 B1 D1-3.6.8.12 T2.3 तदा (for स तान्). —ᵇ) D5.11 T G3 M5 -निसृतान् . —ᶜ) Ś D8.12 तदा; Ñ2 B2 D9-11 G2.3 महान् ; B4 D7 महच् (for महा-). Ś Ñ1 V2 B4 D2.6-8.12.13 T2.3 -शूलं (for -शूलः).

G. 6. 87. 23
B. 6. 102. 63
L. 6. 84. 23

तान्दृष्ट्वा भस्मसाद्भूताञ्शूलसंस्पर्शचूर्णितान् ।
सायकानन्तरिक्षस्थान्राघवः क्रोधमाहरत् ॥ २३
स तां मातलिनानीतां शक्तिं वासवनिर्मिताम् ।
जग्राह परमक्रुद्धो राघवो रघुनन्दनः ॥ २४
सा तोलिता बलवता शक्तिर्घण्टाकृतस्वना ।
नभः प्रज्वालयामास युगान्तोल्केव सप्रभा ॥ २५
सा क्षिप्ता राक्षसेन्द्रस्य तस्मिञ्शूले पपात ह ।
भिन्नः शक्त्या महाञ्शूलो निपपात गतद्युतिः ॥ २६
निर्बिभेद ततो बाणैर्हयानस्य महाजवान् ।
रामस्तीक्ष्णैर्महावेगैर्वज्रकल्पैः शितैः शरैः ॥ २७
निर्बिभेदोरसि तदा रावणं निशितैः शरैः ।
राघवः परमायत्तो ललाटे पत्रिभिस्त्रिभिः ॥ २८

23 V_3 om. 23 (cf. v.l. 20). —^{a}) Ś $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.8.12}$ transp. तान् and दृष्ट्वा. —^{b}) Ś Ñ $B_{1.3}$ $D_{1-4.8.12.13}$ -स्पर्शवि-; T_3 -संसर्ग- (for -संस्पर्श-). $Ñ_1$ -घूर्णितान्; B_1 -दारितान्; D_1 -धूनितान्; D_{13} -वर्तितान् (for -चूर्णितान्). —^{c}) $Ñ_1$ $B_{1.4}$ $D_{4.6.13}$ अंतरीक्षस्थान्. —^{d}) Ś B_1 $D_{1.2.8.12}$ राघवं क्रोध आविशत्; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{3.10}$ राघवः क्रोधमूर्छितः.

24 V_3 om. 24 (cf. v.l. 20). —^{a}) $Ñ_1$ $D_{4.13}$ ततो (for स तां). Ś V_2 B_1 $D_{1-3.8.12}$ दत्तां; B (ed.) नीतां (for [आ]नीतां). —D_9 om. (hapl.?) $24^{b}-25^{a}$. —^{b}) D_1 om. (hapl.) after शक्तिं up to the prior half of 3006*. Ś $Ñ_1$ B_1 $D_{2.3.8.10-12}$ $G_{1.2}$ M_2 -संमतां; D_{13} -सप्रभां (for -निर्मिताम्). —After 24, Ś V_1 B_1 $D_{1-3.8.12}$ ins.:

3006* तोलयामास तां शक्तिं समरे लघुविक्रमः ।

[D_1 om. up to the prior half and om. लघु-.]

25 V_3 om. 25 (cf. v.l. 20). D_9 om. 25^{a} (cf. v.l. 24). —^{ab}) D_{12} भगवता (for बलवता). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ सा चोदि(D_4 नोदि; D_{13} देशि)ता वीर्यवता (for ^{a}). M_5 घन- (for घण्टा-). Ś $D_{1-3.8.12}$ -[अ]ट्टहासिनी; B_1 -निनादिनी; D_{13} -महा° (for -कृतस्वना). $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} सा शक्तिस्तोलि(B_4 °क्तिः प्रेरि)ता तेन चंडघंटामहास्वना. —D_{12} om. $25^{c}-30$. B_4 om. $25^{c}-28$. —^{c}) Ś $Ñ_1$ V_1 $D_{4.8.13}$ ततः (for नभः). Ś $D_{1.8}$ प्रजज्वाल च सा; D_{13} $T_{2.3}$ प्रज्वलयामास; G_1 M_5 प्रभासयामास. —^{d}) D_2 G_3 -[अ]ग्नीव (for -[उ]ल्केव). Ś Ñ B_2 $D_{1-3.8}$ दीप्यती ($D_{1.8}$ °ते); $V_{1.2}$ $B_{1.3}$ $D_{4.13}$ दीपिता (for सप्रभा). D_7 युगांतेन समप्रभा. —After 25, Ś $B_{1.3}$(marg.) $D_{1-3.8}$ ins.:

3007* तोलयित्वा तु बलवाञ्शक्तिं घण्टाकृतस्वनाम् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धस्तरसा रघुनन्दनः ।

[(l. 1) B_1 स (for तु). Ś D_8 जवाच्छक्तिं घंटाशत- (for तु बलवाञ्शक्तिं घण्टा-). D_1 -समन्वितां; D_8 -कृतुस्वनां. —(l. 2) B_1 समरे (for परम-) and सहसा (for तरसा).]

26 V_3 B_4 D_{12} om. 26 (for V_3, cf. v.l. 20; for B_4 D_{12}, cf. v.l. 25). —^{a}) D_{13} अपतद्; G (ed.) क्षिप्ता सा (by transp.) (for सा क्षिप्ता). D_6 $T_{2.3}$ रघुवीरेण; M_2 राक्षसेंद्राय (for राक्षसेन्द्रस्य). —^{b}) Ś B_1 $D_{2.3.8}$ शूले शक्तिः; $Ñ_1$ तस्मिन्काले; D_1 शक्तिः शूले (for तस्मिञ्शूले). G_2 हा (for ह). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ [ऽ]शनिप्रभा(D_4 °भे) (for पपात ह). M_2 राघवेण महात्मना. —After 26^{ab}, M_3 ins.:

3008* वैजयन्ती महावेगा त्रासयामास राक्षसान् ।
स तया वीरघातिन्या राघवेण विमुक्तया ।

—$Ś_1$ D_8 om. 26^{cd}. —^{c}) G_1 भग्नः (for भिन्नः). D_6 $T_{2.3}$ $M_{2.5}$ महा- (for महान्). Ñ V_1 $B_{2.3}$ D_4 स(B_3 प्र-; D_4 आ-) भिन्नो बहुधा शूलो; V_2 B_1 $D_{1-3.13}$ तद्भिन्नं (D_{13} सा भित्त्वा) बहुधा(B_1 सहसा) शूलं; M_1 भिन्नं शक्त्या तया शूलं. —^{d}) B_1 पपाताप-; $D_{1.13}$ निःपपात; D_5 T_1 G_3 पपात च (for निपपात). $Ñ_1$ D_{13} महास्वनः(D_{13} °नं); $Ñ_1$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ $D_{5.6}$ T G $M_{1.5}$ महाद्युतिः; D_4 महात्मनः; M_3 हतद्युतिः. —After 26, D_7 $G_{1.2}$ ins.:

3009* साधु साध्विति भूतानि प्रशशंसू रघूत्तमम् ।

27 V_3 om. 27^{ab} (cf. v.l. 20). B_4 D_{12} om. 27 (cf. v.l. 25). $Ñ_1$ $D_{4.9.13}$ G_2 om. (hapl.) 27. —^{ab}) M_5 चास्य (for अस्य). Ś B_1 $D_{1-3.8}$ तस्य बाणैरश्वान् (for बाणैर्हयानस्य). Ś D_8 महाबलान्(D_8 °**); $D_{5.11}$ G_1 $M_{1.5}$ मनोजवान् (for महाजवान्). —^{c}) $D_{2.3}$ तीव्रैस्; $D_{10.11}$ क्षिप्तैर् (for तीक्ष्णैर्). Ś B_1 D_8 ततस्तस्य; D_1 ततस्तं तु; D_2 तदा दुष्टं (for महावेगैर्). M_2 राघवः परमामर्षी. —^{d}) D_7 अजिह्मगैः; M_1 सुवाजितैः (for शितैः शरैः). Ś $Ñ_2$ V B_{1-3} $D_{1.3.8}$ M_2 वज्रस्पर्शसमैः शरैः($Ñ_2$ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ शितैः; M_2 °मैर्युधि); $D_{10.11}$ बाणवद्भिरजिह्मगैः.

28 B_4 D_{12} om. 28 (cf. v.l. 25). $T_{1.2}$ G_1 M_5 om. (hapl.) 28^{ab}. —^{a}) Ś B_1 $D_{1-3.8}$ च तं; $Ñ_1$ $D_{4-6.13}$ T_3 $G_{2.3}$ $M_{2.3}$ ततो; $Ñ_2$ V $B_{2.3}$ क्रुद्धो (for तदा). —^{b}) Ś B_1 $D_{1.3.8}$ निशितैस्त्रिभिः; $Ñ_1$ D_4 पत्रवाजिभिः; D_{13} सप्तभिः शरैः; M_1 च शितैः शरैः. —^{c}) G_1 रावणं (for राघवः). Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} $D_{1-3.8.13}$ परमायस्तो; D_4 G_1 M_5 परमक्रुद्धो. M_2 रामः परबलामर्दी. —^{d}) Ś B_1 D_8 ललाटं. Ś B_1 $D_{1-3.8}$ $M_{1.2.5}$ च(B_1 तु) त्रिभिः शरैः(D_2 शितैः); $Ñ_1$ $D_{4.13}$ दशभिः शरैः; V_2 D_5 T_1 G_3 च(V_2 [ऽ]पि) त्रिभिस्त्रिभिः. G_2 ललाटेषु त्रिभिस्त्रिभिः. ❀ Cg: पत्रिभिस्त्रिभिरिति प्रयोगभेदान्न पुनरुक्तिः पत्रिभिः पत्रवद्भिरित्येके. ❀

स शरैर्भिन्नसर्वाङ्गो गात्रप्रस्रुतशोणितः ।
राक्षसेन्द्रः समूहस्थः फुल्लाशोक इवाबभौ ॥ २९

स रामबाणैरतिविद्धगात्रो
निशाचरेन्द्रः क्षतजार्द्रगात्रः ।
जगाम खेदं च समाजमध्ये
क्रोधं च चक्रे सुभृशं तदानीम् ॥ ३०

G. 6. 87. 0
B. 6. 102. 70
L. 6. 84. 31

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकनवतितमः सर्गः ॥ ९१ ॥

---

29 D_{12} om. 29 (cf. v.l. 25). —[a]) $Ñ_2$ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ M_2 कीर्ण- (for भिन्न-). $D_{1.4}$ transp. भिन्न and सर्व. B_4 शरै: प्रकीर्णसर्वांगो. —[b]) $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8}$ M_2 गात्रात् ; $D_{4.9.13}$ गात्रे; Ck.t as in text (for गात्र-). $Ś_1$ Ñ V B_{1-3} $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ G M_5 Ct -प्रसृत- (for -प्रस्रुत-). —[c]) Ś D_8 गि($Ś_2$ ह)रींद्रस्थः; Ñ स च वभौ; B_4 समीपस्थः (for समूहस्थः). —[d]) Ñ $D_{4.13}$ इव द्रुमः.

30 D_{12} om. 30 (cf. v.l. 25). —[a]) Ñ V_2 $B_{1.4}$ $D_{5.13}$ G_3 M_3 अभि- (for अति-). —[b]) D_5 -[अ]र्ध- (for -[आ]र्द्र-). Ñ V B D_4 क्षतजावसिक्तः(B_1 °र्द्रदेहः); D_{13} क्षरज्यवशित्तः (corrupt); M_5 क्षतविद्धगात्रः. —[c]) D_5 T_1 दैन्यं ; D_{13} मोहं (for खेदं). Ś Ñ V B $D_{1-3.8.12}$ G_2 M_2 च ($Ñ_1$ D_{13} स) समूह-; D_4 स मुमोह; M_1 भृशमाजि-; Cg as in text (for च समाज-). —[d]) Ś B_1 $D_{1-3.8}$ द्विगुणं ; $Ñ_1$ B_4 $D_{6.13}$ सुमहत् ; $Ñ_2$ V $B_{2.3}$ स तदा ; D_6 स भृशं ; G_1 सुभृतं (for सुभृशं). $Ñ_2$ V $B_{2.3}$ महांतं ; G_2 दशास्यः (for तदानीम्). M_2 भयं च चक्रे सुमहत्तरं सः.

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —After *Kāṇḍa name,* $D_{2.13}$ ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{3.4.8.12}$ रावणधर्षणं ; B_3 रावणप्रधर्षणं ; $D_{1.2}$ रामरावणयुद्धं ; D_{13} रावणक्रोधः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ 84; $Ñ_2$ D_3 90; V_1 D_9 86; $B_{1.3}$ 83; D_1 85 ; D_{5-7} T_1 G $M_{3.5}$ 104 ; $D_{10.11}$ 103; T_2 112; T_3 116; $M_{1.2}$ 105; B (ed.) 102; G(ed.) 87. —After colophon, $Ñ_1$ concludes with श्री श्रीः ; D_2 with राम; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

९२

G. 6. 88. 1
B. 6. 103. 1
L. 6. 85. 1

स तु तेन तदा क्रोधात्काकुत्स्थेनार्दितो रणे ।
रावणः समरश्लाघी महाक्रोधमुपागमत् ॥ १
स दीप्तनयनो रोषाच्चापमायम्य वीर्यवान् ।
अभ्यर्दयत्सुसंक्रुद्धो राघवं परमाहवे ॥ २
बाणधारासहस्रैस्तु स तोयद इवाम्बरात् ।
राघवं रावणो बाणैस्तटाकमिव पूरयत् ॥ ३
पूरितः शरजालेन धनुर्मुक्तेन संयुगे ।
महागिरिरिवाकम्प्यः काकुत्स्थो न प्रकम्पते ॥ ४
स शरैः शरजालानि वारयन्समरे स्थितः ।
गभस्तीनिव सूर्यस्य प्रतिजग्राह वीर्यवान् ॥ ५
ततः शरसहस्राणि क्षिप्रहस्तो निशाचरः ।
निजघानोरसि क्रुद्धो राघवस्य महात्मनः ॥ ६

92

Ñ1 begins with श्री श्री and D12 with ॐ.

1 ^{a}) M3 transp. तु and तेन. D6 T2.3 [अ]र्दितः ; G3 M3 तथा ; M2 सदा (for तदा). Ś Ñ2 V B2.4 D1–3.8.12 M2 युद्धे ; G1 M5 क्रुद्धः (for क्रोधात्). B1.3 महायुद्धे; D7 G2 प्रहारेण (for तदा क्रोधात्). —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.12.13 राघवेण ; V1 om. (for काकुत्स्थेन). Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 M2 प्रधर्षितः ; D6 T2.3 [अ]रिघातिना ; D7.9–11 G2 [अ]र्दितो भृशं (for [अ]र्दितो रणे). —^{c}) Ś1 Ñ1 V1.2 B1.3 D1–4.8.12.13 परमामर्षी ; Ś2 समर ** (moth-eaten); Ñ2 V3 B2.4 समरामर्षी (for समरश्लाघी). —^{d}) Ñ2 V1.3 B D1–3 भृशं ; V2 पुनः ; G2 महान् (for महा-). V B1.4 D1.4.13 उपागतः; L (ed.) समाविशत् (for उपागमत्). Ś D8.12 भृशं कोप इवाविशत्.

2 ^{a}) B3 D1 G2 सं- (for स). M1 -वदनो (for -नयनो). Ś B1 D1–3.8.12.13 क्रुद्धश्; Ñ2 V B2–4 D4 कोपाच्; D7.9–11 [ऽ]मर्षाच् (for रोषाच्). —^{b}) Ś Ñ V B2–4 D1–4.6–13 G2 उद्यम्य ; B1 आदाय ; T2.3 M5 आनम्य (for आयम्य). D1 वेगवान्. —^{c}) Ś Ñ V B D1.2.4.8.12 प्रत्यर्दयत (V1.3 D2 °यत्सु-); D3.6 T2.3 अभ्यवर्षत्सु-(D3 °र्षत); D5 T1 G अभ्यद्रवत्सु-(G1.2 °वत); D7 अभ्यधावत्सु- ; Ck.t as in text (for अभ्यर्दयत्सु-). D13 ततस्तु शरवर्षेण. —^{d}) Ś1 Ñ V1.2 B D1.2.8.12 पुनराहवे ; D3 शराहवे (sic) (for परमाहवे).

3 ^{a}) Ś B1 D2.3.8.12 M2 तं ; M3 तैः (for तु). —^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 [अं]बरे; Cr.m.k.t as in text (for [अ]म्बरात्). M3 सतोय इव तोयदः. —^{c}) D1.2 transp. राघवं and रावणो. Ś V2 B1 D1–3.8.12 वीरस् ; M1 रोषात् ; Cr.m.g as in text (for बाणैस्). —^{d}) Ñ V1.2 B D1.2.4.6.13 तडागम् (for तटाकम्). Ñ V1 B2–4 D1.4.6.9–11.13 T G3 M Ck.t पूरयन् ; D2 पूरितं (sic) (for पूरयत्). Ś D3.8.12 तडागवदपूरयत्. ❀ Cm.g : पूरयत् अपूरयत्. ❀

4 ^{a}) B4 D13 -वर्षेण (for -जालेन). —^{b}) Ś D8.12 मुहुर् ; G1.2 रक्षो- (for धनुर्-). V3 चांबरे (for संयुगे). M2 रावणेन स राघवः. —^{c}) B4 -गुरुर् (for -गिरिर्). Ś D8.12.13 [अ]कंपो (for [अ]कम्प्यः). —^{d}) Ñ1 V3 D13 प्रकंपत; Ñ2 B2.4 व्यकंपत; D4 व्यकंपयत् (for प्रकम्पते). Ś D8.12 राघवो न प्रकंपितः ; B1 D1–3 राघवो न व्यकंपत; D7 G2 काकुत्स्थो नैव कंपते. —After 4, Ś Ñ1 V1.2 B1 D1–3.8.12 ins. :

3010* शरांस्तान्नरशार्दूलो रामः परमदारुणान् ।

[Ś D8.12 रक्षसः परदारणान् (for the post. half).]

5 V3 om. 5^{ab}. Ś V1.2 B1 D1–3.8.12 transp. ^{ab} (including 3011*) and ^{cd}. B3 repeats 5^{ab} (in marg.) after 5. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 शरैस्तु (for स शरैः). Ñ1 D4.13 -जालं वै (for -जालानि). Ś2 श ** लानि (moth-eaten). —^{b}) Ś1 D8.12 निवार्य; Ñ1 व्यहरत् ; Ñ2 विधमन् ; V1 B1.3 (second time) D1–3.13 व्यधमत् ; B2–4 (B3 first time) विसह (B3.4 °हस [meta.])न् ; D4 व्याहनन् (for वारयन्). Ś2 वार ***रे (moth-eaten). M1 युधि राक्षसः (for समरे स्थितः). —After 5^{ab}, Ś V1.2 B1 D1–3.8.12 ins. ; while Ñ2 B2.3 (after second occurrence of 5^{ab} in marg.) ins. after 5 :

3011* जीमूत इव नर्दंश्च शरवृष्टिं व्यवर्षत ।

[Ś2 moth-eaten for जीमूत. Ñ2 B2 घर्मांते; D3 गर्जन्स; D8.12 नंदंश्च (for नर्दंश्च). Ś D8 शरवर्षं (for °वृष्टिं). V1.2 B1 व्यवर्षयत. Ñ2 B2 शरवर्षं ववर्ष ह (Ñ2 च) ; D1–3 शरवृष्टीर्व्य-(D3 °र)वर्षत (for the post. half).]

—^{c}) T3 G1.2 M5 गभस्तिम् (for गभस्तीन्). Ś V1.2 B1 D1.3.4.8.12 चार्कस्य (for सूर्यस्य). Ñ V3 B2–4 स गभस्तीनि-(V3 °स्तिमि)वार्कस्य; D2 गभस्तिसिरिवार्कस्य; D13 संतपंतमिवार्कं तु. —^{d}) G2 मेघवत् ; M1 राघवः (for वीर्यवान्).

6 ^{a}) T1 damaged from स्रा up to शा in ^{b}. Ñ1 D1–3.13 -सहस्रं स; Ñ2 V1 B D4 -सहस्रं हि (B1 च) ; D6 T2 M1 -सहस्रेण (for -सहस्राणि). —V3 om. 6^{c}–7^{b}. —^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B1.2.4 D1–5.8.12.13 G3 M1 निचखान (for निजघान). G1.2 M5 जघनोरसि संक्रुद्धो. —^{d}) Ś2 moth-eaten for महात्मनः.

स शोणितसमादिग्धः समरे लक्ष्मणाग्रजः ।
दृष्टः फुल्ल इवारण्ये सुमहान्किंशुकद्रुमः ॥ ७
शराभिघातसंरब्धः सोऽपि जग्राह सायकान् ।
काकुत्स्थः सुमहातेजा युगान्तादित्यवर्चसः ॥ ८
ततोऽन्योन्यं सुसंरब्धावुभौ तौ रामरावणौ ।
शरान्धकारे समरे नोपालक्षयतां तदा ॥ ९
ततः क्रोधसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः ।
उवाच रावणं वीरः प्रहस्य परुषं वचः ॥ १०
मम भार्या जनस्थानादज्ञानाद्राक्षसाधम ।
हृता ते विवशा यस्मात्तस्मात्त्वं नासि वीर्यवान् ॥ ११
मया विरहितां दीनां वर्तमानां महावने ।
वैदेहीं प्रसभं हृत्वा शूरोऽहमिति मन्यसे ॥ १२
स्त्रीषु शूर विनाथासु परदाराभिमर्शक ।
कृत्वा कापुरुषं कर्म शूरोऽहमिति मन्यसे ॥ १३

G. 6. 88. 13
B. 6. 103. 13
L. 6. 85. 14

---

7 V3 om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). —a) Ś2 **दिग्धः (moth-eaten); D8.12 -महादिग्धः (for -समा°). —c) Ś V1 B1 D1–4.8.12 बभौ फुल्ल; Ñ V2.3 B2–4 स (B2 सु-; B3 प्र-) पुष्पित; G3 वृक्षः फुल्ल (sic) (for दृष्टः फुल्ल). —d) Ñ1 किंशुको बभौ; D1 किंशुको द्रुमः; D3 इव किंशुकः; D4.13 किंशुको यथा (for किंशुकद्रुमः).

8 a) Ñ B4 D1–3.13 -घातात्; G1 M5 -हत- (for -घात-). Ś Ñ2 V B D1–3.8.12 G2 -संक्रुद्धः (for -संरब्धः). D6 T2.3 M1 शर (T2.3 °रा) घातेन संरब्धः (M1 °क्रुद्धः). —b) Ñ2 V2.3 B2–4 D7.9–11 [ऽ]भि- (for ऽपि). Ś D8.12 सायकं; Ñ2 G2 कार्मुकं (for सायकान्). —c) D6 T2.3 तु; D13 स (for सु-). Ś Ñ2 V2 B3.4 D1–3.8.12 -महावेगो; V1.3 B1.2 D6 °वेगात् (for °तेजा). —d) D5 T1 G3 M3 -तेजसः (for -वर्चसः). Ś B1 D1–3.8.12 -[अ]ग्निसमप्रभः (B1 D1.3 °भान्); Ñ1 V2 D4.13 -[अ]ग्निरिवोत्थितः; Ñ2 -[आ]दित्यवत्स्थितः (for -[आ]दित्यवर्चसः). —After 8, M5 ins.:

3012* तैर्विनिर्भिन्नसर्वाङ्गो राममुक्तैः शितैः शरैः ।
रुधिरं बहु सुस्राव रावणो राक्षसाधिपः ।

9 a) Ś D8.12 G1 तु संरब्धाव्; Ñ1 B1 D13 समारब्धा; G2 सुसंक्रुद्धाव् (for सुसंरब्धाव्). D1 तौ ततोन्योन्यसंक्रुद्धाव्. —V2 illeg. for 9^{b}. —b) V3 B3 D7.9–11 तावुभौ (by transp.) (for उभौ तौ). —T1 damaged from second रा up to शरा in 9^{c}. Ś B1 D2.3.8.12.13 उभौ राघवरावणौ; Ñ1 D1.4 उभौ रावणराघवौ. —c) Ś V1 B1 D1–3.8.12 महति; D6 in marg.; D13 ससते (sic); G1 तौ वीरौ (for समरे). —d) Ś Ñ2 V B1.3 D5–12 T1 G1.3 M1.2.5 Ct [उ]पलक्षयतां (B1 °तस्); Cm.g as in text (for [उ]पालक्षयतां). D3 यदा; T3 तथा (for तदा). Ñ1 B2 D4.13 न दृश्येते महाभुजौ; D1 नोपलक्ष्यौ बभूवतुः. —After 9, Ñ V B2–4 D4 ins.:

3013* संछन्नः शरजालेन रावणेन स राघवः ।
निष्पपात स तं भित्त्वा मेघादिव दिवाकरः ।

[(l. 1) D4 रावणः (sic) (for राघवः). —(l. 2) V3 damaged up to दिव. V1 निःपपात; D4 निपपात. Ñ1 तनांसीव (for मेघादिव). D4 विभाकरः (for दिवा°).]

10 a) G (ed.) अथ (for ततः). D2 कोप- (for क्रोध-). —c) Ñ1 वीरं; Ñ2 B4 क्रुद्धः; B2.3 क्रुद्धं (for वीरः). V3 रामः संक्रुद्धं (for रावणं वीरः). —d) V3 परमं (for परुषं).

11 a) V3 भार्यां (for भार्या). —V3 damaged from ना up to हा in 12^{b}. —b) Ś V1.2 B1 D1.8.12 यत्त्वया; Ñ2 B2–4 इह ते; D2 रहिता; D3 मायया; D13 प्रहृता (for अज्ञानाद्). B3 राक्षसेश्वर; D1 °साधिप (for °साधम). Ñ1 D4 दुहिता जनकस्य च. —c) Ś D8.12 हृतात्र; Ñ1 D4 विवशा; Ñ2 V2 B2–4 D3 आनीता; B1 D1.13 (sic) हृता तु (for हृता ते). Ñ1 D4 यद्धृता (for विवशा). D2 त्वयावशा (for ते विवशा). V1 हृतानीता तु विवशा. —d) D3 तेन (for तस्मात्). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 न भविष्यसि (B3 [before corr.] °ति) (for नासि वीर्यवान्).

12 V3 damaged up to हा in 12^{b} (cf. v.l. 11). —a) D4 च (for वि-). D6 reads दीनां in marg. —T1 damaged for c (except त्वा). —c) Ś V2 B1 D1–3.8.12 विवशां; Ñ2 V1.3 B2–4 विजने (for प्रसभं). Ś Ñ1 (sic) D4 कृ (D4 marg. also हृ) त्वा (for हृत्वा). —d) B4 [ऽ]यम् (for ऽहम्). —After 12, G2 reads 15^{ab} for the first time, repeating it in its proper place; while D4 ins. l. 1–2 of 3015*.

13 D4 om. (hapl.) 13–14. M2 transp. 13 and 14. —a) Ñ V B2–4 चौ (Ñ1 V2 B3 शौ) र्यमनाथासु. —b) Ś B1 D1–3.8.12.13 -प्र (D1 -वि) धर्षक (D1.3.13 °कः); Ñ V B2–4 D5.9–11 T1.3 G1.3 M5 -[अ]भिमर्शनं (Ñ1 B2 °र्षणं D5 G3 °र्शनः); D6 °मर्षकं; G2° मर्शकं (for -[अ]भिमर्शक). —c) D9 कामं (for कर्म). —V3 damaged from 13^{d} up to 14^{c}. —d) B2 reads in marg. from मि up to से. —After 13, D2 ins.:

3014* ब्राह्मणेषु च ये शूरा गोषु स्त्रीषु तपस्विषु ।
वृन्तादिव फलं पक्वं धृतराष्ट्रात्पतन्ति ते ।

G. 6. 88. 14
B. 6. 103. 14
L. 6. 85. 15

भिन्नमर्याद निर्लज्ज चारित्रेष्वनवस्थित ।
दर्पान्मृत्युमुपादाय शूरोऽहमिति मन्यसे ॥ १४
शूरेण धनदभ्रात्रा बलैः समुदितेन च ।
श्लाघनीयं यशस्यं च कृतं कर्म महत्त्वया ॥ १५
उत्सेकेनाभिपन्नस्य गर्हितस्याहितस्य च ।
कर्मणः प्राप्नुहीदानीं तस्याद्य सुमहत्फलम् ॥ १६
शूरोऽहमिति चात्मानमवगच्छसि दुर्मते ।
नैव लज्जास्ति ते सीतां चोरवद्व्यपकर्षतः ॥ १७

---

14 D_4 om. 14; V_3 damaged up to 14^c (for both, cf. v.l. 13). M_2 transp. 13 and 14. D_1 transp. 14 and 15. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ चारित्रेपि; B_3 चरित्रेषु (for चारित्रेषु). $\tilde{N}_2$ $B_{2.4}$ $D_{1.3,5,6.8.11.13}$ T_3 G_3 [अ] नवस्थितः; B_1 [अ]व्यवस्थित (for [अ]नवस्थित). —^{c}) Ś $D_{8.12}$ उपा(D_{12} °प)स्थाय; V_1 B_1 D_6 $T_{2.3}$ इवादाय (for उपादाय). —After 14, $\tilde{N}_1$ D_{13} ins. l. 1–2 of 3015*; B_3 reads for the first time (in marg.) l. 3–4 of 3015*, repeating them in their proper place; D_1 ins. 3015*.

15 G_2 repeats 15^{ab} here (cf. v.l. 12). D_1 transp. 14 and 15. —^{a}) V_3 परेण (for शूरेण). D_8 om. धनद-. —^{b}) Ś $D_{8.12}$ वर्गैः (for बलैः). T_3 साकं युतेन (for समुदितेन). B_1 बलेन मुदितेन च. —^{c}) D_6 प्रशस्यं च (from च up to ^{d} in marg.); $D_{7.9-11}$ महत्कर्म; Ck.t as in text (for यशस्यं च). D_4 (in marg.) निंद्यं चायशस्यं च (subm.). —^{d}) B_3 सुदुष्करं; D_4 (in marg.) गतत्रप (for महत्त्वया). $D_{7.9-11}$ यशस्यं च कृतं त्वया. —After 15, Ś $\tilde{N}_2$ V B (B_3 reads for the first time in marg. l. 3–4 after 14, repeating them here) $D_{2.3.8.12}$ ins.; $\tilde{N}_1$ D_{13} ins. l. 1–2 after 14 and l. 5–10 after 15; D_1 ins. after 14; D_4 ins. l. 1–2 after 12 and l. 3–10 after 15:

3015* अनाथैश्चैव भीतैश्च पूज्यमानश्च राक्षसैः।
उत्सेकाच्चैव दर्पाच्च शूरोऽहमिति मन्यसे।
मायया मृगरूपेण मद्भार्यापहृता त्वया।
सर्वथा दर्शितं वीर्यं कृतं कर्म सुदुष्करम्।
धिक्कृतस्त्वं सदानार्य गर्हितश्चैव कर्मणा। [5]
श्लाघसे त्वं कथं नाम यस्य ते वृत्तमीदृशम्।
निशि नैव स्वपाम्यद्य दिवा वा रजनीचर।
न रावण लभे शान्तिं त्वामनुत्पाट्य मूलतः।
इमे मासास्त्वतिक्रान्तास्त्वद्वधं परिचिन्तिताः।
वधार्हस्य वधार्थं ते मृत्युद्वारमपावृतम्। [10]

[(l. 1) B_2 सु- (for [ए]व). $\tilde{N}_1$ D_4 नीचैश्; V_3 D_2 भूतैश् (for भीतैश्). $Ś_2$ B_1 पूज्यमानैश्. $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 [ऽ]थ; L (ed.) स्व- (for च). V_3 पूज्य *** राक्षसैः (damaged); D_{13} युज्यमानो निशाचरैः (for the post. half). —V_3 om. l. 2–5. —(l. 2) B_1 इच्छयाच् (for उत्सेकाच्). —(l. 3) Ś $D_{8.12}$ [अ]नृत- (for मृग-). D_4 च हृता (for [अ]पहृता). —(l. 4) D_4 कृतं च कर्म सुकरं (unmetric) (for the post. half). —(l. 5) Ś $D_{8.12}$ निकृतस्; $D_{1.4}$ विकृतस् (for धिक्कृतस्). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ चाप्यनार्यश्च (D_{13} °नैश्वर्यो) (for त्वं सदानार्य). Ś $D_{8.12}$ त्वं च (for चैव). $D_{4.13}$ गर्हितव्यः स्वकर्मणा (for the post. half). —(l. 6) Ś $\tilde{N}_1$ V B_3 $D_{8.12}$ श्लाघ्यसे त्वं; B_1 श्लाघसे स; D_4 स श्लाघ्यते; D_{13} श्लाघये त्वां (for श्लाघसे त्वं). $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ पाप (for नाम). D_1 om. (subm.) (for ते). V_1 वीर्यम् (for वृत्तम्). D_{13} यस्य ते दृश्यंते मीदृशं (corrupt) (for the post. half). —V_3 om. l. 7–8. —(l. 7) V_2 निशासु (hypm.) (for निशि). $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{4.13}$ स्वपे(B_2 शये) नाहं($\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ न स्वपामि) दिवारात्रौ; B_1 D_{1-3} निशासु नैव स्वपिमि (for the prior half). $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ कदाचिद्; B_1 $D_{2.3}$ दिवा च (for दिवा वा). $\tilde{N}_2$ V_1 B_{2-4} रौद्रकर्म निशाचर (for the post. half). —(l. 8) B_1 सुखं स्वप्स्ये; D_{1-3} शमं लप्स्ये (for लभे शान्तिं). Ś $D_{8.12}$ राक्षसा($Ś_2$ D_{12} °वणा)धम दुर्बुद्धे (for the prior half). Ś $D_{8.12}$ अनुत्साद्य; B_2 विनोत्पाट्य (for अनुत्पाट्य). $\tilde{N}_1$ V_2 $D_{4.13}$ नोत्साद(D_{13} °त्पाट)यामि यावत्त्वां सपुत्रपशु(D_{13} धन)बांधवं. —(l. 9) D_1 इमा मायास् (for इमे मासास्). B_1 तव वधे; D_3 त्वपक्रांता (for त्वतिक्रांतास्). $\tilde{N}$ V B_{2-4} अत्य($\tilde{N}_2$ V_1 B_4 °भ्य)क्राममिमान्मासान्; D_{13} विनं शोकमतिक्रांतो (sic) (for the prior half). $D_{1.3}$ त्वद्वधे (for त्वद्वधं). $Ś_1$ D_8 L (ed.) न्या(D_8 ध्या)यतः (L [ed.] ध्यायता) सदा; $\tilde{N}$ V B_{2-4} परिचिंतयन् (for परिचिन्तिताः). B_1 ह्यतिक्रांता मयाधम; D_{13} वधं चिंतयतस्तव (for the post. half). D_4 चिरं लोकव्यतिक्रांतं वधमिच्छन्ननात्मनः. —(l. 10) $Ś_1$ $D_{8.12}$ वधं तेद्य; B_1 D_{1-3} वधे तेद्य (for वधार्थं ते). V_1 उपावृतं; V_3 उपागतं. $D_{4.13}$ कालप्राप्तोसि मे नूनं यथा (D_{13} °दा) त्वं दर्शनागमं(D_{13} °नं गतः).]

16 D_4 repeats 16 (var.) consecutively. —^{a}) Ś $\tilde{N}$ V B $D_{1.3.8.12}$ उत्सेकाद्; D_2 उत्सेकम् (for उत्सेकेन). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ अभिपन्नस्त्वं; $\tilde{N}$ V B_{2-4} °मानस्य (for °पन्नस्य). D_4 (first time) उत्सेकादतिमानाच्च; D_4 (second time) शूरोहमिति मानाच्च; D_{13} उत्सेकाद्दर्पवादस्य (sic). —G_2 om. (hapl. ?) from हितस्य in 16^b up to स्या in 18^b. —^{b}) $\tilde{N}_2$ च कर्मणः (for [अ]हितस्य च). Ś $D_{8.12}$ गर्हितं चाहितं च यत्; $\tilde{N}_1$ V B_{2-4} D_{13} गर्हिताद्गर्हितस्य च; B_1 गर्हितश्चापि शंकितः; D_{1-4} (D_4 both times) गर्हितं चा(D_1 वा)पि संचि(D_2 सेवि)तं. —^{c}) $\tilde{N}_2$ संग्रामं (for कर्मणः). B_1 चाप्नुहि (for प्राप्नुहि). —^{d}) D_{13} आसाद्य (for तस्याद्य). D_2 तु (for सु-). $\tilde{N}_1$ -बलं (for -फलम्). D_4 (both times) सुमहाफलं.

17 G_2 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.13}$

यदि मत्संनिधौ सीता धर्षिता स्यात्त्वया बलात् ।
भ्रातरं तु खरं पश्येस्तदा मत्सायकैर्हतः ॥ १८
दिष्ट्यासि मम दुष्टात्मंश्चक्षुर्विषयमागतः ।
अद्य त्वां सायकैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् ॥ १९
अद्य ते मच्छरैश्छिन्नं शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
क्रव्यादा व्यपकर्षन्तु विकीर्णं रणपांसुषु ॥ २०
निपत्योरसि गृध्रास्ते क्षितौ क्षिप्तस्य रावण ।
पिबन्तु रुधिरं तर्षाद्बाणशल्यान्तरोत्थितम् ॥ २१
अद्य मद्बाणभिन्नस्य गतासोः पतितस्य ते ।
कर्षन्त्वन्त्राणि पतगा गरुत्मन्त इवोरगान् ॥ २२
इत्येवं स वदन्वीरो रामः शत्रुनिबर्हणः ।
राक्षसेन्द्रं समीपस्थं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २३
बभूव द्विगुणं वीर्यं बलं हर्षश्च संयुगे ।
रामस्यास्त्रबलं चैव शत्रोर्निधनकाङ्क्षिणः ॥ २४

G. 6. 88. 30
B. 6. 103. 24
L. 6. 85. 31

[अ]स्ति (for [ए]व). $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ [अ]पि; $\tilde{N}_2$ B_{2-4} D_{1-3} च; B_1 तु (for [अ]स्ति). $Ś_1$ D_8 न चैव लज्जसे सीतां ; $Ś_2$ नापि लज्जयसे सीतां; D_{12} नाभिलज्ज ** सीतां. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{2.3.5.6.8-10.12}$ T G_3 चौरवद् ; D_{13} चौर्येण (for चोरवद्). Ś $D_{8.12}$ त्वं प्रकर्षयन् ; B_1 D_7 G_1 चापकर्षतः (for व्यपकर्षतः). D_1 चौरत्वादपकर्षतः; D_4 चौरकर्मप्रकर्षतः.

18 G_2 om. up to स्या in 18^{b} (cf. v.l. 16). —^{b}) V B_3(marg. also as in text) [अ]पहृता ; B_2 संहृता ; $D_{4.13}$ कर्षिता (for धर्षिता). V बलात्त्वया (by transp.) (for त्वया बलात्). B_4 सा वै पाप हृता बलात्. —^{c}) Ś B_1 $D_{1.2.8.12}$ त्वं ; D_3 तं (for तु). $\tilde{N}_1$ D_{13} तु हतं; D_4 निहितं; M_2 सखरं (for तु खरं). $\tilde{N}_2$ V(V_2 lacuna except पश्येस्) B_{2-4} खरं तं(V_1 त्वं; V_3 B_3 त्वद्-)भ्रातरं पश्येस्. —^{d}) M_5 तथा (for तदा). Ś B_4 $D_{3.8.9.12}$ हतं; $\tilde{N}_1$ D_4 खरं ; D_{13} चिरं (for हतः). —For 18^{cd}, $T_{2.3}$ subst. :

3016* पौरुषं सकलं स्यात्ते जनाः संकीर्तयन्ति च ।

19 ^{ab}) $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} त्वं (for [अ]सि). $\tilde{N}_1$ D_4 दुष्टात्मा; $\tilde{N}_2$ V_1 B_{2-4} दुर्बुद्धे; $V_{2.3}$ दुर्बुद्धिश् ; D_1 दुरात्मंश् ; $D_{7.9-11}$ मंदात्मंश् (for दुष्टात्मंश्). G_2 दिष्ट्यासि चक्षुर्विषयमागतोस्यद्य दुर्मते (unmetric). —After 19^{ab}, M_5 ins. :

3017* चक्षुर्विषयमागम्य न जीवन्प्रतियास्यसि ।

—After 19, $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} ins. :

3018* पश्यतां सर्वयोधानां प्रसह्य रणमूर्धनि ।

[B_3 प्रसज्य (for प्रसह्य). V_2 -कर्मणि (for -मूर्धनि).]

20 V_3 om. 20. —^{a}) D_5 T_1 G_3 मत्सायकैश् (for ते मच्छरैश्). $B_{1.2}$ D_5 भिन्नं; D_{13} तीक्ष्णैः; G_2 भिन्नः (for छिन्नं). T_3 अद्य मच्छरसंछिन्नं. —^{c}) B_1 क्रव्यादश्चोप-; D_{13} °दोप्यप- (for क्रव्यादा व्यप-). D_1 क्रव्या ** दकर्षंतु (sic). —^{d}) Ś $D_{8.12}$ भूमि- (for रण-). Ñ V B $D_{4.13}$ -पांसु ($\tilde{N}_1$ $B_{1.4}$ $D_{4.13}$ °शु)भिः; $D_{1-3.6.9}$ -पांशुषु (for -पांसुषु).

21 ^{a}) $T_{2.3}$ M_5 निकृत्य (for निपत्य). $Ś_1$ D_8 ते क्रुद्धाः ; $Ś_2$ Ñ V $B_{1.2}$ $D_{1.2.12.13}$ ते गृध्राः(by transp.); B_4 च गृध्राः ; D_3 गृध्राश्च (for गृध्रास्ते). B_3 नित्यं शिरसि ते गृध्राः ; D_4 निपतन्नुरसि गृध्राः. —^{b}) D_{10} (in marg.) शरैः (for क्षितौ). $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ सुप्तस्य (for क्षिप्तस्य). B_4 रावणं ; D_7 $G_{1.2}$ सायकैः; $M_{1.2}$ राक्षस (for रावण). —^{c}) Ś $D_{1-3.12}$ गात्राद्; $\tilde{N}_1$ D_{13} गात्रे; $\tilde{N}_2$ V $B_{2.3}$(marg. also as in Ś) M_2 हृष्टा; B_1 D_4 गात्रं(sic); B_4 हत्वा ; D_8 ज्ञात्वा ; T_2 G_3 हर्षाद् ; Cm.g.t as in text (for तर्षाद्). —^{d}) M_3 Cg शर-; Cm.k.t as in text (for बाण-). B_4 -[उ]क्षितं ; G_1 $M_{2.5}$ -[उ]द्धृतं ; Cm.g.k.t as in text (for -[उ]त्थितम्). Ś $\tilde{N}_1$ B_1 $D_{1-4.8.9.12.13}$ बाणशल्यांतरे स्थितं (Ś $D_{4.8.12.13}$ °ताः).

22 ^{b}) B_3 $D_{6.13}$ च (for ते). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ स्वपतस्तव ; M_2 स्वपतः क्षितौ (for पतितस्य ते). —^{c}) $D_{5.7.10.11}$ T G_1 M [आं]त्राणि. $Ś_1$ Ñ $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ $D_{1-4.8.13}$ विहगा ; $Ś_2$ D_{12} कवयो (for पतगा). V_2 B_1 उत्कर्षंतु च विहगा. —^{d}) Ñ V B_{2-4} $D_{4.13}$ गरुत्मानिव पन्नगान् . —After 22, D_7 $G_{1.2}$ ins. :

3019* दृष्टोऽसि महतः कालाद्दिष्ट्या दृष्टिपथं गतः ।
अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि सीताहरणसंभवम् ।

23 ^{ab}) $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} इत्युक्त्वा (for इत्येवं). Ś $D_{4.7.8}$ $T_{1.3}$ G_1 M_3 सं-; B_3 तु (for स). $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} तदा (for वदन्). D_{12} धीरो (for वीरो). D_{13} इत्युक्त्वा वचनं वीरो (for ^{a}). $\tilde{N}_2$ V $B_{2.4}$ transp. वीरो and रामः. D_{13} -विसूदनः (for -निबर्हणः). —V_3 om. 23^{cd}. —^{c}) Ś D_8 संयुगस्थं ; Ñ V_2 $D_{4.13}$ चमूमध्ये ; V_1 B_{1-3} $D_{1-3.12}$ M_2 समूहस्थं (for समीपस्थं). —^{d}) $D_{1.8.12.13}$ अवाकिरन्. —After 23, Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.12.13}$ ins. :

3020* तस्य क्रुद्धस्य समरे रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।

[$\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ transp. तस्य and क्रुद्धस्य. B_1 रामस्य (for समरे). B_2 क्रुद्धस्य समरे तस्य (for the prior half). B_1 वीरस्य (for रामस्य).]

24 D_{13} om. $24-26^{b}$. D_1 om. 24. —^{b}) B_4 D_6 $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ हर्षं (for हर्षश्). D_5 शरवर्षश् (for बलं हर्षश्). B_3 बलवीर्यवतो युधि. —After 24^{ab}, Ñ V $B_{2.3}$ ins. :

3021* वित्रेसुः सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ।

[V_3 -गात्राणि (for -भूतानि).]

—^{c}) $V_{1.3}$ राघवस्योग्रवीर्यस्य. —^{d}) Ś D_8 च वध-; Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4 विजय- (for निधन-). D_{12} शत्रु *** कांक्षिणः.

G. 6. 88. 30
B. 6. 103. 25
L. 6. 85. 31

प्रादुर्बभूवुरस्त्राणि सर्वाणि विदितात्मनः ।
प्रहर्षाच्च महातेजाः शीघ्रहस्ततरोऽभवत् ॥ २५
शुभान्येतानि चिह्नानि विज्ञायात्मगतानि सः ।
भूय एवार्दयद्रामो रावणं राक्षसान्तकृत् ॥ २६
हरीणां चाश्मनिकरैः शरवर्षैश्च राघवात् ।
हन्यमानो दशग्रीवो विघूर्णहृदयोऽभवत् ॥ २७
यदा च शस्त्रं नारेभे न व्यकर्षच्छरासनम् ।
नास्य प्रत्यकरोद्वीर्यं विक्लवेनान्तरात्मना ॥ २८
क्षिप्ताश्चापि शरास्तेन शस्त्राणि विविधानि च ।
न रणार्थाय वर्तन्ते मृत्युकालेऽभिवर्ततः ॥ २९
सूतस्तु रथनेतास्य तदवस्थं निरीक्ष्य तम् ।
शनैर्युद्धादसंभ्रान्तो रथं तस्यापवाहयत् ॥ ३०

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विनवतितमः सर्गः ॥ ९२ ॥

---

25 D_{13} om. 25 (cf. v.l. 24).—^{a}) B_1 चास्त्राणि (for अस्त्राणि).—^{b}) V_3 विविधात्मनः (sic) (for विदिता°).—^{c}) Ś Ñ V B $D_{2.3.8.12}$ प्रहरंश्च; D_1 प्रहरन्स; D_4 प्रहारे च; $D_{7.9}$ $G_{1.2}$ प्रकर्षाच्च; Ck.t as in text (for प्रहर्षाच्च). M_2 महाबाहुः (for °तेजाः).—^{d}) Ś $D_{8.12}$ शीघ्रं; Ñ V B_{2-4} D_4 लघु- (for शीघ्र-). Ś $D_{8.12}$ हृष्टतरो; $D_{2.4.5}$ M_1 -हस्तस्ततो; D_6 °करो (for -हस्ततरो). D_5 [ऽ]ब्रवीत् (for ऽभवत्). B_1 शीघ्रहस्तो महानभूत्.—After 25, Ñ V B_{2-4} D_4 ins.:

3022* दृढप्रहारता चैव दूरपातस्तथैव च ।

[D_4 दृढप्रहाररतश्चैव (hypm.); G (ed.) सुदृढप्रहारश्चैव (for the prior half). $Ñ_1$ V_2 दूरपातित्वमेव च (for the post. half).]

26 D_{13} om. 26^{ab} (cf. v.l. 24). V_3 damaged from ^{a} up to त्म in ^{b}.—^{a}) B_3 तानि (for [ए]तानि). M_5 शुभान्येव निमित्तानि.—^{b}) $Ś_1$ $D_{8.12}$ -हितानि; $Ś_2$ -हिताय; B_3 -महांति; D_4 -शतानि (for -गतानि). Ś $Ñ_2$ B_1 $D_{2.8.11.12}$ च (for सः). B_3(marg. also) विज्ञायात्मनि गतानि सः (hypm.).—D_5 om. 26^{c}–27.—^{c}) Ś $Ñ_1$ V_2 $D_{8.12}$ [अ]द्रवद्; B_1 [आ]ह्वयद्; D_1 [अ]भ्ययाद्; D_4 [अ]द्रहीद् (corrupt); D_6 T G_2 M_5 [अ]र्दयन् (for [अ]र्दयद्). D_9 भूय एवार्द्रहृदयो; D_{13} °वाह्वयामास.—^{d}) Ś $D_{1-3.8.12}$ -[अं]तकः; $Ñ_2$ V B -[अ]धिपं (for -[अ]न्तकृत्). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ राक्षसं सुमहाबलं(D_{13} °लः); M_1 रावणं निशितैः शरैः.

27 D_5 om. 27 (cf. v.l. 26).—^{ab}) D_{1-3} हरिभिः (for हरीणां). D_{1-3} सोश्म-; D_6 $T_{2.3}$ G_1 अश्म- (for चाश्म-). M_2 शस्त्रैश्च बहुभिर्घोरैः (for ^{a}). D_7 G_3 -वर्षाच्च; D_{13} -वर्षेण (for -वर्षैश्च). D_{1-3} शरै रामेण चा(D_1 वा)हवे; M_1 राघवस्य च सायकैः (for ^{b}). Ś $D_{8.12}$ जवनैः पत्रिभिस्तीक्ष्णैः शरै राघवनोदितैः; $Ñ_2$ V B D_4 रामेण शरवर्षैश्च वानरैश्चाश्मवृष्टिभिः. ❀ Cm.g.t : राघवात् राघवस्य. Cg adds : विभक्तिव्यत्यय आर्षः; Ct adds राघवोन्मुक्तादिति वा. ❀—^{c}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ वध्यमानो.—V_3 damaged from ^{d} up to स्य in 28^{c}.—^{d}) $Ñ_1$ संघूर्ण-; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} (B_3 *sup. lin.* also as in text) विभ्रांत-; D_3 निघूर्ण-; D_4 संभ्रांत-; G_2 विकीर्ण-; Cm.g.t as in text (for विघूर्ण-). D_{13} विवर्णवदनोभवत्.

28 V_3 damaged up to ^{c} (cf. v.l. 27).—^{a}) D_6 तु (for च). $D_{6.9}$ G_3 M_3 नालेभे; Cr.m.g.k.t as in text (for नारेभे). Ś $Ñ_2$ V_1 B $D_{1-4.8.12}$ य(B_3 त)थावत्स्रा($Ś_1$ $D_{2.8.12}$ °च्चा; $Ś_2$ °च्छ; D_4 °द)स्त्रमारेभे; $Ñ_1$ V_2 अथान्यदस्त्रमारेभे; D_{13} ततो युधि समारेभे; M_2 यथा यथास्त्रमारेभे.—^{b}) Ś $D_{8.12}$ (with hiatus) अभ्यकर्षञ्; $Ñ_1$ D_{13} विचकर्ष; D_1 व्यपकर्षन्; $D_{4.6.9-11}$ न(D_4 स) चकर्ष; M_2 स विकर्षञ्; Cm.g as in text (for न व्यकर्षच्). D_{12} समासनं (for शरासनम्).—^{c}) D_{12} नासि (for नास्य). B_1 D_3 वीर्यैं (for वीर्यं).—^{d}) D_6 विच्छिन्नेन (for विक्लवेन).

29 ^{a}) Ś $B_{1.2}$ $D_{1-3.8.12}$ ह्यपि; $Ñ_2$ V_2 B_4 अपि; V_3 D_{9-11} चाशु (for चापि). B_3 विक्षिप्ता अपि ते बाणाः.—^{c}) V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-3.5-7.9-11}$ G_3 Ck.t मरणार्थाय; T_2 रणार्थाय च; Cr.g as in text (for न रणार्थाय). V_2 B_1 $D_{2.3}$ कल्पंते (for वर्तन्ते). Ś $D_{8.12}$ मरणार्थमकल्पंत; $Ñ_1$ विजये नात्रकल्पंते; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_2 नाकल्पंत रणार्थाय; B_4 नाकल्पत रणाच्चापि; D_4 विजयो नाभवत्तस्य; D_{13} विजयाय न कल्पंते; T_3 न रणार्थेभिवर्तंते; G_1 न रणायाभि°; G_2 न रणार्थाः प्रव°; M_2 न रणाय प्रव°. ❀ Cv : रावणार्थाय रावणप्रयोजनाय छेदनभेदनार्थमिति यावत्; Cm: रावणार्थाय रावणस्यार्थाय निवृत्तये पराजयाय. ❀—^{d}) T_3 मृत्युं; Cm.g.k.t as in text (for मृत्यु-). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.12}$ मृत्युकालाभि($Ś_1$ °ति)वर्तिनः(V_3 damaged from भि up to प in 30^{d}); $D_{7.10.11.13}$ G_2 M_2 Ct °लोभ्य($D_{11.13}$ °भि)वर्तत(D_{13} °ते); G_1 °लेभिवर्तता; Cm.g मृत्युकालेऽभिवर्ततः (as in text).

30 V_3 damaged up to प in 30^{d} (cf. v.l. 29).—^{a}) D_{13} ततस् (for सूतस्). B_3 स (for तु). Ś $D_{8.12}$ व्यथितस्तेन; B_1 D_{1-4} व्यथितस्तस्य; B_3(marg. also as in B_1) रथनेता च (for रथनेतास्य).—D_5 reads 30^{b}

९३

स तु मोहात्सुसंक्रुद्धः कृतान्तबलचोदितः ।
क्रोधसंरक्तनयनो रावणः सूतमब्रवीत् ॥ १
हीनवीर्यमिवाशक्तं पौरुषेण विवर्जितम् ।
भीरुं लघुमिवासत्त्वं विहीनमिव तेजसा ॥ २
विमुक्तमिव मायाभिरस्त्रैरिव बहिष्कृतम् ।
मामवज्ञाय दुर्बुद्धे स्वया बुद्ध्या विचेष्टसे ॥ ३

G. 6. 89. 0
B. 6. 104. 3
L. 6. 86. 3

inf. lin. in marg. —[b]) Ś Ñ V_2 B $D_{1-4.8.12.13}$ निश (D$_{2.3}$ °शा)म्य तं; M_3 Cg समीक्ष्य तं (for निरीक्ष्य तम्). —[c]) $Ñ_1$ B_3 $D_{4.7.13}$ शरैर् (for शनैर्). $Ñ_2$ B_3 स($Ñ_2$ सु)संभ्रांतो; D_4 च संभ्रांतो; D_6 $T_{2.3}$ अपक्रांतो; D_{13} असंभ्रांतम्; Cg as in text (for असंभ्रान्तो). —[d]) D_{13} अश्वांश्चापि (for रथं तस्य). ❀ Cg : अपवाहयत् अपावाहयत्. ❀ —For 30[cd], Ś V_1 B_1 $D_{1-3.8.9.12}$ M_2 subst.; while B_3 (in marg.) ins. after 30[ab]; whereas D_7 K (ed.) cont. after 3025* :

3023* तस्माद्रणादपोवाह रावणं लोकरावणम् ।

[M_2 transp. तस्माद् and रणाद्. Ś $D_{8.12}$ अपावहद् (for अपोवाह). $D_{7.9}$ हतपौरुषं (for लोकरावणम्).]

—Thereafter, Ś V_1 B_1 $D_{1-3.7-9.12}$ K (ed.) cont., while Ñ $V_{2.3}$ B_{2-4} $D_{4.10.11.13}$ ins. after 30 :

3024* रथं तु तस्याथ जवेन सारथि-
निवार्य भीमं जलदस्वनं तदा ।
जगाम शीघ्रं समरान्महीपतिं
निरस्तवीर्यं पतितं समीक्ष्य ।

[(l. 1) B_2 $D_{7.9-11}$ च; D_1 स (for तु). D_4 प्र-; $D_{11.13}$ om. (for [अ]थ). $Ñ_1$ ततस्य (for तस्याथ). —(l. 2) Ś V_1 $B_{1.4}$ $D_{2.3.8}$ निव(B_4 °र्व)र्त्य; D_1 विवृत्य; D_{12} निशम्य (for निवार्य). Ś $D_{8.12}$ तथा (for तदा). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ निवर्तयित्वा जलदोपमं महत्($Ñ_1$ °पसस्वनं); $Ñ_2$ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ निवर्त्य (B_2 °वृत्य) तस्माज्जलवाह(B_2 °दोघ)निः($Ñ_2$ $V_{2.3}$ नि)स्वनं (B_3 °नः). —(l. 3) D_7 भ्रमात्स (for जगाम). $D_{7.9-11}$ भीत्या (for शीघ्रं). $Ś_2$ $D_{1.11}$ स महान्; B_1 सहसा (for समरान्). Ś $D_{8.12}$ महात्मा; $Ñ_1$ $D_{4.13}$ अपाक्रमत्; $Ñ_2$ V B_{2-4} ससंभ्रमः(B_3 °मं); B_1 D_{1-3} महामतिः (for महीपतिं). —(l. 4) Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ पराक्रमाधोमुखमध्यवस्य तं(Ś D_8 °मव्य [D_8 °मत्य]वस्थं; D_2 °मीक्ष्य तं स्थितं; D_{12} °मव्यवस्य तं); Ñ V B_{2-4} D_4 परिश्रमाधोमुखरावणे(D_4 °णो)क्षितः($Ñ_1$ V_2 B_3 °मीक्ष्य रावणं; V_3 रा ∗∗∗∗ [damaged]; B_4 °रावणस्थितः); D_{13} अधोमुखं वीक्ष्य च रावणं ततः.]

—After 30, D_7K (ed., within brackets along with 3023* and 3024*) ins. :

3025* रामबाणविभिन्नाङ्गो रावणो राक्षसेश्वरः।
निरस्तविक्रमः संख्ये रणे श्रान्तः पपात सः।
सूतस्तु व्यथितं बाणैः स्यन्दनस्थं निरीक्ष्य तम्।

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś M_5 om.; Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D_2 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : $Ś_1$ रथाक्षेपः; $Ś_2$ $D_{8.12}$ द्वैरथेनाक्षेपः; Ñ $V_{1.3}$ B_4 रथपर्यावर्तनं; V_2 रथाव∗∗∗ (illeg.); B_1 द्वैरथयुद्धं; B_2 रथप्रत्यावर्तनं; B_3 रावणस्य रणनिर्याणं; D_{1-3} रावणाक्षेपः; $D_{4.13}$ रावणमो(D_4 °णसंमो)हनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_1$ $Ñ_1$ V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ 85; $Ñ_2$ D_3 91; V_1 D_9 87; V_2 illeg.; $B_{1.3}$ 84; D_1 86; D_{5-7} T_1 G $M_{3.5}$ 105; $D_{10.11}$ 104; T_2 113; T_3 117; $M_{1.2}$ 106; B (ed.) 103; G (ed.) 88. —After colophon, G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

93

$Ś_1$ begins with रावण उवाच; D_{12} with ॐ.

1 $Ś_1$ om. 1. —[a]) D_5 om. स तु मोहा. $Ś_2$ $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B $D_{1-3.6.8.12.13}$ -संरब्धः; $Ñ_1$ D_4 -संनद्धः (for -संक्रुद्धः). —[b]) $Ś_2$ $D_{1-3.8.12}$ -नोदितः; $Ñ_2$ V B_{2-4} -मोहितः; B_1 -दर्पितः; D_{13} -देशितः (for -चोदितः). —D_8 om. 1[cd]. —[c]) B_1 $D_{2.3}$ क्रोधात् (for क्रोध-). M_2 -रक्तांत- (for -संरक्त-). $Ñ_2$ V B_{2-4} क्रोधेन महताविष्टो. —[d]) D_{13} त्विदम् (for सूतम्).

2 [a]) $Ñ_1$ $D_{4.13}$ गतसत्त्वम्; M_2 वीर्यहीनम् (by transp.); Cm.g.t as in text (for हीनवीर्यम्). $D_{4.13}$ इवावीर्यं; M_5 क्रियाशक्तं (for इवाशक्तं). —D_5 om. 2[cd]. —[c]) Ś $Ñ_2$ V_2 B_1 $D_{8.12}$ भीतं; V_3 D_1 $T_{2.3}$ G_3 भीमं (for भीरुं). T_1 damaged for मिवा. $Ś_1$ B_2 $D_{1.8.12}$ [अ]शक्तं; $Ś_2$ M_5 [आ]सक्तं; B_3 [अ]त्यर्थं (for [अ]सत्त्वं). —After 2[c], G_3 wrongly repeats 2[bc]. —[d]) B_4 स्वेन (for इव). M_2 मायया; Cm.g as in text (for तेजसा).

3 G (ed.) om. 3. —[a]) $B_{1.4}$ D_2 वियुक्तम् (for विमुक्तम्). M_2 विद्याभिर् (for मायाभिर्). —[b]) B_4 वह्नेर् (for अस्त्रैर्). D_4 अश्वैरवशो स्थितं. —[c]) B_3 अविज्ञाय (for अवज्ञाय). —[d]) Ś $Ñ_1$ V_1 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ स्व(D_4 स्वं)बुद्ध्या किं; $Ñ_2$ $V_{2.3}$ B_{2-4} स्वयं बुद्ध्या; D_8 त्वया बुद्ध्या (for स्वया बुद्ध्या). $Ñ_1$ D_{13} विचेष्टितं; B_2 निविष्टसे (sic); M_2 किं विचेष्टसे (hypm.) (for विचेष्टसे).

G. 6. 89. 3
B. 6. 104. 4
L. 6. 86. 4

किमर्थं मामवज्ञाय मच्छन्दमनवेक्ष्य च ।
त्वया शत्रुसमक्षं मे रथोऽयमपवाहितः ॥ ४

त्वयाद्य हि ममानार्य चिरकालसमार्जितम् ।
यशो वीर्यं च तेजश्च प्रत्ययश्च विनाशितः ॥ ५

शत्रोः प्रख्यातवीर्यस्य रञ्जनीयस्य विक्रमैः ।
पश्यतो युद्धलुब्धोऽहं कृतः कापुरुषस्त्वया ॥ ६

यस्त्वं रथमिमं मोहान्न चोद्वहसि दुर्मते ।
सत्योऽयं प्रतितर्को मे परेण त्वमुपस्कृतः ॥ ७

न हीदं विद्यते कर्म सुहृदो हितकाङ्क्षिणः ।
रिपूणां सदृशं चैतन्न त्वयैतत्स्वनुष्ठितम् ॥ ८

निवर्तय रथं शीघ्रं यावन्नापैति मे रिपुः ।
यदि वाप्युषितोऽसि त्वं स्मर्यन्ते यदि वा गुणाः ॥ ९

---

4 b) Ś D8.12 स्वच्छंदम् ; B1.3 मच्छक्तिम् ; D2 मद्वीर्यम् ; D13 मत्तस्त्वम् (for मच्छन्दम्). —c) D6 T2.3 M3 शत्रोः (for शत्रु-). D5 T1 G3 -समक्षात् (for -समक्षं). Ś Ñ1 B1 D1.2.4.8.12.13 त्वयाद्य(Ñ1 D4.13 °या च) शत्रुमध्यान्मे ; Ñ2 V B2-4 भवता शत्रुमध्यान्मे ; D8 अद्य त्वयारिमध्यान्मे. —d) Ś2 उपवाहितः (sic) ; D11 यमवाहीतः (sic) ; M2 अपवाह्यते (for अपवाहितः).

5 a) Ñ2 V2.3 B3.4 ह्यद्य (by transp.) ; G3 हि तु (for [अ]द्य हि). B3 श्लाघ्यं; D12 [अ]नाथं (for [अ]नार्य). —b) Ś Ñ2 V1.2 B D1.8.12 -समर्जि(D8 °र्चि)तं; D2 -समन्वितं (for -समार्जितम्). V3 D4.9-11.13 चिरकालमुपा(D4 °मवा)र्जितं. —V3 om. 5c-6. —c) D2 दर्पश्च (for तेजश्च). —d) G3 प्रख्यातिश्च ; Cv.m.g.k.t as in text (for प्रत्ययश्च). Ś1 D1.2.8 निपातितः ; Ś2 D12 निपातितं; B1 विमानितः ; D8 विपादितः (for विनाशितः). Ñ1 V2 D13 किमर्थमिह नाशितं; D4 किमिह नाशितं त्वया.

6 V3 om. 6 (cf. v.l. 5). ☞ V1 missing from 6 up to 6.94.18c. —a) Ś V2 B1 D1-3.8.12 विख्यात- (for प्रख्यात-). —b) Ñ1 D4.13 राजपुत्रस्य; G (ed.) वंचनीयस्य (for रञ्जनीयस्य). —c) D2 -दृप्तोहं; D4.13 -लुब्धस्य (for -लुब्धोऽहं). —d) T2.3 कुपुरुषस् ; Cm.t as in text (for कापुरुषस्).

7 Ñ2 repeats 7ab after 7. —a) Ś1 Ñ2 (second time) B1 D1-3.8.12 कस्माद् ; Ś2 तस्माद् ; V2.3 B4 D5.10.11.13 Ct यत्त्वं ; G2 त्वयं (sic) ; Cg.k as in text (for यस्त्वं). Ś1 रामम् (sic) ; V2.3 B2.3 D9-11 कथम् (for रथम्). D5 इदं (for इमं). G1 मम रथं ; Ck.t as in text (for रथमिमं). Ś D8.12 बुद्ध्या ; Ñ2 (second time) V2.3 B1-3 D1-3 M2 युद्धात् ; B4 युद्धे ; Ck.t as in text (for मोहात्). —b) Ś1 नयस्व तत्र ; Ś2 Ñ2 (second time) V2.3 B1.2 D1-3.8.12 नयस्यन्यत्र(B2 °न्येन); B3 अपनीय सु- ; B4 (with hiatus) इदं कर्षसि ; D5.10.11 G1 M1 न चे(D5 वो)द्वहसि ; M2 नयस्यंतेन ; Ck.t as in text (for न चोद्वहसि). Ñ1.2 (first time) D4.13 अपवाहितवानसि. —c) D9 प्रतिपन्नो ; T1 G3 परितर्को; Cg.t as in text (for प्रतितर्को). Ñ V3 B2-4 D4.13 सु(V3 B3 अ)-व्यक्तोयं प्रतर्को मे ; M2 सुव्यक्तं यत्प्रतर्को मे. —d) B2 (m. also as in text) उपस्थितः ; D11 पुरस्कृतः ; Cv.r.g.k.t as in text (for उपस्कृतः). —For 7cd, Ś B1 D1-3.8.12 subst. ; while Ñ1 ins. after 7 ; Ñ2 ins. after second occurrence of 7ab :

3026* परेणोपकृतो व्यक्तं तेन वध्योऽसि मे मतः ।

[Ś1 D8 [अ]पकृतो; Ś2 Ñ1 D12 [अ]पहृतो(Ñ1 °तं); Ñ2 [उ]पकृतं; B1 D2 [उ]पस्कृतो(B1 °तं) (for [उ]पकृतो). Ś1 व्यर्थं; Ś2 व्यक्तस् (for व्यक्तं).]

8 a) D5-7.9-11 Ct न हि तद्; T1 G3 न हितं; M3 न ह्येतद् (for न हीदं). D3 दृश्यते (for विद्यते). —b) Ñ2 B3 सुहृदं (for सुहृदो). Ś B1 D1-3.12 श्रेय(Ś2 moth eaten) इच्छतः ; Ñ1 D4.13 T2.3 M2 हि(D13 कृ)तकारिणः; Ñ2 V2.3 B2-4 शुभकांक्षि(B4 °कारि)णः; D8 श्रेयमश्नुतः (sic); M1 [ऽ]मितकांक्षिणः; Cm as in text (for हितकाङ्क्षिणः). —c) Ś D8 यच्च; Ñ V2.3 B2.4 M3 ह्येतद्; B1 ह्यत्र; B3 ख्यातं; D1 त्वद्य; D2.3 ह्यद्य; D5 T1 G3 M5 चैव; D7.9-11 त्वेतद् ; D13 ह्येव; Cm as in text (for चैतन्). D4 विरूपाणां हि सदृशं. —d) M5 यत् (for न). G2 अनुष्ठितं; Cm.g.k as in text (for स्वनुष्ठितम्). Ś Ñ1 B1 D1-3.7-13 यत्त्वयैतद्(Ś B1 D8.12 त[B1 य]त्त्वयेदम)नुष्ठितं ; Ñ2 V2 B2-4 G1 M2 यत्त्वया(B4 त्वया मे; G1 त्वयैतत्) समनुष्ठितं ; V3 यत्त्वया समुपस्थितं ; D4 ह्येतद्यत्त्वयैवमनुष्ठितं (hypm.).

9 b) Ś2 D12 नायाति ; Ñ1 D1.4-6.9.13 T G M1.3.5 नोपैति ; Ñ2 V2.3 B4 D2 नाभ्येति ; B2.3 नात्येति (for नापैति). Ñ1 D4 नो (for मे). D5 पितुः (for रिपुः). —Ś D8.12 om. 9cd. —cd) D5-7.10.11 T1 G3 M3.5 Cr.m.g.t वाप्युषितो; G1 नाध्युषितो (for वाप्युषितो). D5.6 T1.2 M3.5 वासि; T3 वास्ते; G1 वास्सी (sic); G3 वापि ; Cr as in text (for ऽसि त्वं). Ñ1 B1 D1.3.13 G2 न व्यथि(B1 D3 व्युत्थि)तो वासि(D1 °द्यासि ; D13 °*स्मि); Ñ2 V2.3 B2-4 न व्यथि(V2.3 B4 व्युत्थि)तः स्यास्त्वं; D2 नाभ्युत्थितश्चासि ; D4 न व्युत्थितं चास्मि ; M1 ह्युपस्कृतो नासि; M2 न ह्युद्धृतं वाक्यं (for वाप्युषितोऽसि त्वं). Ñ1 D13 नो; T1 G1.3 Ck.t मे ; Cr.m as in text (for वा). Ñ2 D4.7.10.11 T3 G2 M1.2.5 स्मर्यते(D4 °से) यदि मे(D4 नो; D7 G2 M5 वा) गुणः(M2 सौहृदं) (for d). D9 यदि न व्यथते बुद्धिस्तव स्वस्ताधमाद्य वै.

एवं परुषमुक्तस्तु हितबुद्धिरबुद्धिना ।
अब्रवीद्रावणं सूतो हितं सानुनयं वचः ॥ १०

न भीतोऽस्मि न मूढोऽस्मि नोपजप्तोऽस्मि शत्रुभिः ।
न प्रमत्तो न निःस्नेहो विस्मृता न च सत्क्रिया ॥ ११

मया तु हितकामेन यशश्च परिरक्षता ।
स्नेहप्रस्कन्नमनसा प्रियमित्यप्रियं कृतम् ॥ १२

नास्मिन्नर्थे महाराज त्वं मां प्रियहिते रतम् ।
कश्चिल्लघुरिवानार्यो दोषतो गन्तुमर्हसि ॥ १३

श्रूयतामभिधास्यामि यन्निमित्तं मया रथः ।
नदीवेग इवाम्भोभिः संयुगे विनिवर्तितः ॥ १४

श्रमं तवावगच्छामि महता रणकर्मणा ।
न हि ते वीर सौमुख्यं प्रहर्षं वोपधारये ॥ १५

G. 6. 89. 14
B. 6. 104. 15
L. 6. 86. 16

10 ^{a}) Ś B1 D1–3.8.12 एवमुक्तः स परुषं; Ñ1 D13 एवं स परुषाण्युक्तो. —^{b}) Ś D8.12 इत- (for हित-). B2 सबुद्धिना (for अबुद्धिना). —^{c}) M1 त्रस्तो (for सूतो). —^{d}) D4 साधुनयं (for सानुनयं).

11 ^{b}) D3 नावज्ञप्तो; D4 नोपयातो; D7 नोपपन्नो (for नोपजप्तो). Ś Ñ V2.3 B D1–4.8.12.13 शत्रुणा (for शत्रुभिः). —^{c}) Ñ1 D4.13 जिह्मोस्मि (for प्रमत्तो). Ś1 Ñ1 D2.3.8 न विस्नेहो; B2 [ऽ]स्मि विस्नेहो; D7 G2 [ऽ]स्मि न स्नेहो; D13 न ते स्नेहो (for न निःस्नेहो). —^{d}) Ś1 विस्तृता; B3 D2 विस्मिता; D4 विस्मृतो (for विस्मृता). V3 damaged for न च सत्क्रिया. G1 तु (for च). Ś Ñ2 B D1–3.8.12 ते (B3 D1–3 मे) गुणाः; D4 यत्कृपां; T1.3 सत्क्रियाः; Ct as in text (for सत्क्रिया).

12 V2 missing 12–25. —^{a}) Ś B1 D2.3.8.12 त्वद्-; Ñ1 D4 G2 च; D1 तद्; D13 हि (for तु). G3 जात- (for हित-). B1 -कार्येण (for -कामेन). —^{b}) D4 जयं (for यशश्). Ś D1.3.8.12 T2.3 G1 -रक्षितं; Ck.t as in text (for -रक्षता). Ñ V3 B2.3 D13 जयं च परिमार्गता; B4 जयं च परमिच्छता; M2 शत्रुं च परिवर्जता. —V3 om. 12^c–13^b. D8 om. 12^{cd}. —^{c}) Ś D3 -प्रच्छन्न-; Ñ1 D1.2.6.7.9–11.13 T2 G3 M3 -प्रसन्न-; B1 -प्रक्लिन्न-; D4 -प्रसक्त-; Cm as in text (for -प्रस्कन्न-). Ñ2 B2–4 G (ed.) स्वस्त्रे (G [ed.] स्वस्ने) हेन च भक्त्या च. —^{d}) D5.7.9–11 M1 Ct हितम् (for प्रियम्). Ś B1 D1–3.12 हितमित्येव ते कृतं; D13 प्रियमित्येव यत्कृतं. —After 12, D1 ins.:

3027* यशो वीर्यं च तेजश्च प्रत्ययश्च न पातितः ।

—Then D1 cont.; while Ś Ñ2 B1.2.4 D2–4.12.13 ins. after 12:

3028* उपदेशो हि सूतानामापत्सु रथिनां वर ।
रक्षितव्यो रथी यस्मात्तस्मादिदमनुष्ठितम् ।

[(l. 1) D4 अयं दोषो (for उपदेशो). Ñ2 भूतानाम् (for सूतानाम्). —(l. 2) Ś1 रथो (for रथी). B2 D4 चैतद् (for इदम्).]

13 V2 missing 13; V3 om. 13^{ab} (for both, cf. v.l. 12). ☞ Ś1 missing from 13 up to आगच्छ in 6.102.5^c. —^{a}) Ñ1 D4 G1 अस्मिन्; B3 तस्मिन्; Cg.k.t as in text (for नास्मिन्). Ñ1 D2.9 महाराजस्; B1 D4 °बाहो (for °राज). —^{b}) Ñ1 D13 त्वं मे; D6 [ऽ]हं ते; D9 *मां; G1 न मां (for त्वं मां). Ñ1 D4.13 रतः (for रतम्). —D4 om. 13^{cd}. —^{c}) Ś2 B1 D1–3.8.12 M2 किं (D3 कं) चिल्लघुम्; Ñ2 लघुः कश्चिद् (by transp.); V3 लघ्नं कंचिद्; B2.4 लघुं किंचिद्; B3 लघुं कच्चिद्; D7.9 T2.3 कच्चिल्लघुम्; D10.11 G1.2 कच्चि (G1 किंचि) ल्लघुर् (for कश्चिल्लघुर्). Ś2 B1 D3.8.12 [अ]शक्तं; V3 B2–4 D5.9 T1 [अ]नार्यं; D1.2 [अ]सत्त्वं; Cg.t as in text (for [अ]-नार्यो). —^{d}) B1 भावतो (for दोषतो). G (ed.) मंतुम् (for गन्तुम्). M2 अर्हति; Cm.g.k.t as in text (for अर्हसि). Ñ1 D13 न दोषो (Ñ1 °षान्) वक्तुमर्हसि.

14 V2 missing 14 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś2 ***म् (moth-eaten) (for श्रूयताम्). Ñ1 D5.6.13 T G3 M3.5 त्वभिधास्यामि; Ñ2 V3 B2–4 D7 G2 M1 चाभि°; D4 तेभि°; D9–11 प्रतिदास्यामि (for अभिधास्यामि). —^{b}) D2 M2 महारथः; D4 अयं रथः (for मया रथः). —^{c}) D2 -वेगम् (for -वेग). Ś2 Ñ B1.2.4 D1–4.8.9.12.13 G3 [अं]भोधेः; V3 B3 [अं]भोधिः; D5 T1 M3.5 Cv.rp.mp.g [आ]भोगे; G2 M1 [अं]भोधौ; M2 [अ]गाधे; Cr.m.t as in text (for [अ]म्भोभिः). —V3 damaged for 14^c–15^a. —^{d}) Ś2 Ñ2 B D1–4.8.9.12 M2 संयुगाद्; D13 संयोगे; G1 वेगेन; Cg.t as in text (for संयुगे). B1 अप-; B2 D1 हि नि- (for विनि-). ❀ Cg: आभोगे संयुग इत्यत्र विभक्तिव्यत्ययः; so also Ct. ❀

15 V2 missing 15 (cf. v.l. 12). V3 damaged for 15^a (cf. v.l. 14). —^{a}) Ś2 D8.12 शमं (for श्रमं). Ś2 D1–3.8.12 तेद्य; B1 ते हि (for तव). D13 [अ]वगम्याथ. Ñ1 श्रमं तं चावगम्याथ; D7.10 श्रमार्तं त्वावगच्छामि. —^{b}) D8 रथकर्मणा. D13 महज्जातं निरीक्ष्य च. —^{c}) Ś2 Ñ2 B1 D3.5.8.10–12 T G M1.5 Ck.t वीर्य- (for वीर). Ś2 D1.12 -सांमुख्यं; B1.3 T2.3 -वैमुख्यं; B2 सौख्यं हि; Cg.k.t as in text (for सौमुख्यं). D13 न वीर्यशौर्यसौमुख्यं. —^{d}) D7.10.11 M1 Ct प्रकर्षं; Cg as in text (for प्रहर्षं). Ś2 D8.12 उपलक्ष्यते; Ñ V3 B2–4 D1–3.13 M2 चो (B4 वो) पलक्षये; B1 चैव लक्षये; D6.7.9–11 G1.3 M1 नो (D7 G3 चो) पधारये; T2.3 वोपपादये (for वोपधारये).

G. 6. 89. 15
B. 6. 104. 16
L. 6. 86. 17

रथोद्वहनखिन्नाश्च त इमे रथवाजिनः ।
दीना घर्मपरिश्रान्ता गावो वर्षहता इव ॥ १६
निमित्तानि च भूयिष्ठं यानि प्रादुर्भवन्ति नः ।
तेषु तेष्वभिपन्नेषु लक्षयाम्यप्रदक्षिणम् ॥ १७
देशकालौ च विज्ञेयौ लक्षणानीङ्गितानि च ।
दैन्यं हर्षश्च खेदश्च रथिनश्च बलाबलम् ॥ १८
स्थलनिम्नानि भूमेश्च समानि विषमाणि च ।
युद्धकालश्च विज्ञेयः परस्यान्तरदर्शनम् ॥ १९
उपयानापयाने च स्थानं प्रत्यपसर्पणम् ।
सर्वमेतद्रथस्थेन ज्ञेयं रथकुटुम्बिना ॥ २०
तव विश्रामहेतोस्तु तथैषां रथवाजिनाम् ।
रौद्रं वर्जयता खेदं क्षमं कृतमिदं मया ॥ २१

16 V2 missing 16 (cf. v.l. 12). Ñ1 reads 16–17^{b} in marg. —^{a}) Ñ V3 B2–4 D4 भारो (B4 तवो) द्वहन- (B3 °हंत:); B1 धुरं वहंत:; D1–3.13 धुरोद्वहन-; M2 युगो° (for रथोद्वहन-). B3 (*sup. lin.* also) -क्लिन्नाश् (for -खिन्नाश्). Ś2 D12 L (ed.) रथोयं शरनिर्भिन्न: (L [ed.] °भिन्नांग:); D8 रथोयं भिन्नसर्वांग:. —^{b}) Ś2 D8.12 खिन्नाश्च; Ñ1 तवैते; Ñ2 (with hiatus) इमे ते; V3 B4 D1–4 M2 तचेमे; B1 तथेमे; B2.3 तथैव; D9–11 भग्ना मे; D13 न चेमे; T2 lacuna (for त इमे). —^{c}) Ś2 Ñ1 B1 D1–4.8.12 विना कर्म-; D5 दीर्घा घर्म-; D9 दीना: कर्म-; T2.3 दिवा घर्म- (for दीना घर्म-). D1.3.13 -परिक्रांता: (for °श्रान्ता). D11 दीनाद्य घर्मश्रांताश्च. —V3 damaged for 16^{d}–17^{b}. —^{d}) Ñ1 D13 भूतरुप-; Ñ2 B1–3 D1–4 कुवर्षाभि-; B4 वृक्षा वर्ष- (for गावो वर्ष-). Ś2 D8.12 कुवर्षेणेव कर्षका:. —After 16, B3 (marg.) reads 18 repeating it in its proper place.

17 V2 missing 17 (cf. v.l. 12). Ñ1 reads in marg.; V3 damaged for 17^{ab} (for both, cf. v.l. 16). B1 om. 17. Ś2 D2.3.8.12 transp. 17 and 18. —^{a}) M2 [इ]ह (for च). —^{b}) Ñ2 B2–4 मे; G1 वै (for नः). Ś2 Ñ1 B3 (m. also) D1–4.8.12.13 M2 प्रतिकूलानि (D1 °नि च [hypm.]) लक्षये. —^{c}) D1.3 तेन (for first तेषु). Ś2 D8.12 नूनं तेषु निमित्तेषु; D13 न तिष्ठामि निमित्तेन. —^{d}) M2 तर्कयामि; Cm.t as in text (for लक्षयामि). D13 सुदारुणं (for [अ]प्रदक्षिणम्). —For 17^{cd}, Ñ2 V3 B2–4 D4 subst.:

3029* न तेष्विह निमित्तेषु तर्कयामि प्रदक्षिणम्।

[D4 [ए]तेषु (for तेषु). Ñ2 [अ]हं (for [इ]ह).]

18 V2 missing 18 (cf. v.l. 12). D1 om. 18. Ś2 D2.3.8.12 transp. 17 and 18. B3 (m.) reads 18 for the first time after 16, repeating it here. —^{a}) Ñ1 D13 हि; B3 (second time).4 तु (for च). B3 (first time) देशकालश्च विज्ञेयो. —^{b}) Ś2 लक्षितैश्च; Ñ2 V3 B2.4 निमित्तानि; B1.3 (first time) D2.3 लक्षणं च; D8.12 लक्षणैश्च; G3 लक्षणेन; Cr.m.g.t as in text (for लक्षणानि). D9.13 च तानि च (D9 °नीह) (for [इ]ङ्गितानि च). —D4 om. (hapl.?) 18^{c}–19^{b}. —^{c}) D6 reads from द up to 18^{d} in marg. Ś2 D8.12 तेजश्; B3 (first time) भेदश् (for खेदश्). M3 transp. हर्षश् and खेदश्. —^{d}) B3 (first time) रथीमश्च-; G2 नायकस्य (for रथिनश्च). Ś2 D12 यथाबलं; D9–11 महाबल (for बलाबलम्).

19 V2 missing 19 (cf. v.l. 12). B1 D4 om. 19^{ab} (for D4 cf. v.l. 18). V3 damaged up to विष in ^{b}. —^{a}) Ś2 Ñ1 D8.12 स्थूल (Ñ1 D8 °ला) निम्नानि; B3 उच्च°; B4 स्थलविम्नानि; D5 T1 G3 तथा निम्नानि; Cr.m as in text (for स्थलनिम्नानि). Ñ2 B2–4 भूमौ च; (for भूमेश्च). —^{b}) D6 marg. विषमाणि. Ñ2 B2–4 transp. समानि and विषमाणि. —^{c}) Ś2 D8.12 स (for च). —^{d}) Ś2 D2.5.12 T1 -दर्शित:; Ñ2 B D1.3.4.8 -दर्शिना (for -दर्शनम्). M2 [अं]तरमेव च.

20 V2 missing 20 (cf. v.l. 12). D1 om. 20. —^{a}) Ś2 D8.12 अपायं नाभिजाने च; B1 D2 अपयानाभियाने च; D4 जयता जयते चैव; D13 अपयानोपयानौ च; T2 उपनेयापनेयौ च. —^{b}) Ś2 V3 D8.12 स्थाने; Ñ1 D2 स्थान-; B3 स्थातुं; D4 स्थूलं (for स्थानं). Ś2 D8.12 प्रत्युपसर्पत:; Ñ1 प्रत्यवमर्षणं; B1 प्रत्यपसर्पणात्; B4 प्रत्यवसर्पणं; D2.3.6 प्रत्युपसर्पणे (D6 °णं) (for प्रत्यपसर्पणम्). D5 स्थानप्रत्ययमर्पणं; D13 मानप्रत्यवतर्पणं. —^{c}) G1 एव (for एतद्). D13 प्रयतेन (for रथस्थेन). —^{d}) V3 damaged for कुटुम्बिना.

21 V2 missing 21 (cf. v.l. 12). —^{a}) B1 D3 तथा; D9 न च (for तव). Ś2 D8.12 विश्वास-; D5 G1.3 M2.3.5 विश्रम- (for विश्राम-). Ś2 V3 B1 D1–4.6.8.12.13 M3 च; G (ed.) हि (for तु). —^{b}) Ś2 D12 रथो यो (sic); Ñ2 रथिनो; B1 D2.3.8 रथोयं; B2 तवैव; B3.4 D1 तथैव (for तथैषां). Ś2 D8.12 रथवाजिन:. —^{cd}) Ś2 D12 च जानता; B1 धर्षयितुं; D8 विजानता; Cm.g.t as in text (for वर्जयता). Ś2 B1 D1–3.8.12 चैव (for खेदं). Ñ V3 B2.4 D4 परस्परविघातार्थं (D4 °र्थी); B3 परस्याध्वविश्रांतार्थं (sic) (for °). Ś2 D8.12 क्षणात्; Ñ2 B2–4 D4 G2.3 क्षेमं; B1 D1.2 क्षणं; D8 लक्षं; G1 कामं; Cm.g as in text (for क्षमं). D4 त्वया (sic) (for मया). D13 रौद्रं विज्ञापयनेदमक्षितं तपितं मया (sic).

न मया स्वेच्छया वीर रथोऽयमपवाहितः ।
भर्तृस्नेहपरीतेन मयेदं यत्कृतं विभो ॥ २२
आज्ञापय यथातत्त्वं वक्ष्यस्यरिनिषूदन ।
तत्करिष्याम्यहं वीर गतानृण्येन चेतसा ॥ २३
संतुष्टस्तेन वाक्येन रावणस्तस्य सारथेः ।
प्रशस्यैनं बहुविधं युद्धलुब्धोऽब्रवीदिदम् ॥ २४
रथं शीघ्रमिमं सूत राघवाभिमुखं कुरु ।
नाहत्वा समरे शत्रून्निवर्तिष्यति रावणः ॥ २५
एवमुक्त्वा ततस्तुष्टो रावणो राक्षसेश्वरः ।
ददौ तस्य शुभं ह्येकं हस्ताभरणमुत्तमम् ॥ २६

G. 6. 89. o
B. 6. 104. 26
L. 6. 86. o

22 V_2 missing 22 (cf. v.l. 12). —[a]) $Ś_2$ $D_{3.8.12}$ [आ]त्मेच्छया; $Ñ_2$ [अ]र्थेच्छया; D_1 [आ]त्मभयाद् (for स्वेच्छया). $D_{7.9-11}$ स्वेच्छया न मया (by transp.). $Ś_2$ $D_{8.12}$ चैव; $Ñ_1$ B_1 $D_{1-4.13}$ M_2 राजन्; $Ñ_2$ V_3 B_{2-4} देव (for वीर). —[b]) $Ś_2$ G_3 उपवाहित:(sic); D_4 अभि°; Cm as in text (for अपवाहित:). —[c]) $Ś_2$ $Ñ_2$ V_3 B_{2-4} $D_{5,8-13}$ T_1 $G_{1.3}$ M_5 भर्तुः; Cm.g.t as in text (for भर्तृ-). V_3 damaged for -परीतेन. —[d]) D_7 ममेदं (for मयेदं). $D_{5-7.9-11}$ T $G_{2.3}$ प्रभो (for विभो). $Ñ_1$ सुकृतं कृतं; D_{13} दुष्कृतं कृतं (for यत्कृतं विभो). $Ś_2$ B_1 $D_{1-4.8.12}$ मयैवं ($Ś_2$ $D_{8.8.12}$ °यैतत्) त्वत्कृते कृतं; $Ñ_2$ B_{2-4} मयैव($B_{3.4}$ °यैतद्) दुष्कृतं कृतं; V_3 मयैतत्त्वत्कृतं कृतं; M_2 सौहृदं परिमार्गता.

23 V_2 missing 23 (cf. v.l. 12). —[ab]) $Ñ_2$ V_3 B_{2-4} यथा शत्रून्($Ñ_2$ B_4 °त्रुं); D_5 T_1 G_3 यथावत्त्वं; M_2 महाबाहो; Cm.g as in text (for यथातत्त्वं). D_{13} आज्ञापयेथास्तत्त्वं हि (for [a]). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ कर्तव्यं रिपुसूदन; $Ñ_2$ V_3 B_2 त्वं धक्ष्यस्यरिसूदन; B_3 धक्ष्यामि निषूदन (m. also विमानद)(subm.); B_4 धक्ष्यस्यरिनिषूदन; M_2 राक्षसेंद्रेंद्र रावण (for [b]). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ आज्ञापयस्व मां वीर यत्त्वं($Ś_2$ $D_{8.12}$ °च) वक्ष्यसि(D_{12} °क्ष्यामि) मानद. —[c]) D_2 यत्; M_5 तं(sic) (for तत्). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ सर्वं; T_1 (*sup. lin.* also as in text) तेन (for वीर). $Ñ_2$ V_3 B_{2-4} करिष्यामि($Ñ_2$ °ष्येहं) तथा वीर. —[d]) $Ś_2$ D_8 त्वद्गतेनैव; B_1 गुणानृण्येन; D_4 गतान्येन तु; D_9 मयानृण्येन; D_{12} अहं तेनैव (for गतानृण्येन).

24 V_2 missing 24 (cf. v.l. 12). —[a]) $Ś_2$ D_{12} तुष्टस्तेनैव; $Ñ_1$ D_{13} तुष्टस्तु तेन; $Ñ_2$ V_3 B_{2-4} $D_{2.3}$ M_2 तुष्टस्तेन तु($D_{2.3}$ च); D_1 तुष्टस्तस्य च; D_4 ततस्तु तेन; D_8 भ्रष्टस्तेन तु; G_1 स तुष्टस्तेन (for संतुष्टस्तेन). —[b]) D_4 च सु- (for तस्य). M_2 transp. रावणस् and सारथे:. —[c]) $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ विश्वास्यैनं(B_1 °नं); V_3 $B_{2.4}$ D_{13} प्रशंस्यैनं. T_1 बहु ** (for °विधं). —[d]) $Ś_2$ $Ñ_2$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12}$ वच:; $Ñ_1$ $D_{4.13}$ तदा (for इदम्).

25 V_2 missing 25 (cf. v.l. 12). $Ś_2$ $D_{8.12}$ om. 25[ab]. —[a]) B_1 D_{1-3} शीघ्रं रथम् (by transp.). D_5 इदं (for इमं). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ तात; $D_{5.6}$ T $G_{1.3}$ M_5 वीर; M_3 सौम्य (for सूत). —[b]) B_1 रामस्य; D_{1-3} रामाय; T_1 रामं च (for राघव-). $D_{7.9-11}$ नय (for कुरु). —[c]) $Ś_2$ B_1 D_8 न हत्वा; $T_{2.3}$ अहत्वा; G_3 निहत्वा (for नाहत्वा). $Ś_2$ $B_{1.4}$ $D_{1-3.8.12}$ शत्रुं (for शत्रून्). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ अनिहत्य रणे(D_{13} °थे) शत्रुं. —[d]) $Ñ_1$ T_3 न निवर्तति; D_{13} न निवर्तेत; G_1 निवर्तयति (for निवर्तिष्यति). $Ś_2$ B_1 $D_{2.3.8.12}$ निवर्ति($Ś_2$ D_{12} वर्तयि)ष्यामि राघवं; D_1 निवर्तयिष्यामि राघवं (hypm.); D_4 युद्धान्नोपचराम्यहं. ❀ Cg : निवर्तिष्यति निवर्तिष्यते. ❀

26 $Ś_2$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ om. 26. —[a]) $V_{2.3}$ D_{9-11} रथस्थस्य; D_7 G_2 ततो हृष्टो; G_1 तु संतुष्टो (for ततस्तुष्टो). —$Ñ_2$ illeg. for 26[c]. —[c]) T_1 G_3 $M_{1.3}$ तस्मै (for तस्य). $V_{2.3}$ B_2 [अ]थ सुप्रीतो; G_1 M_5 शुभं स्नेहाद्(M_5 हैमं) (for शुभं ह्येकं). $Ñ_1$ $B_{3.4}$ ददौ स सारथे: प्रीतो(B_4 श्रीमान्). —After 26, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

3030* श्रुत्वा रावणवाक्यं तु सारथिः स न्यवर्तत ।

[$D_{7.9-11}$ -वाक्यानि (for -वाक्यं तु). D_6 G_3 M_1 संन्यवर्तत.]

G. 6. 89. 25
B. 6. 104. 27
L. 6. 86. 27

ततो द्रुतं रावणवाक्यचोदितः
प्रचोदयामास हयान्स सारथिः ।
स राक्षसेन्द्रस्य ततो महारथः
क्षणेन रामस्य रणाग्रतोऽभवत् ॥ २७

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥

27 [a]) T_1 damaged for तं रावणवाक्य. $Ś_2$ B_1 $D_{12.13}$ -वाक्यदेशितः; B_3 -चोदि*स्य; D_{1-3} -वाक्यनोदितः; D_8 °दर्शितः (for °चोदितः). —[b]) $Ś_2$ $D_{1-3.8.12}$ प्रणो(D_3 संनो)दयामास; B_1 D_{13} प्रदेशयामास; B_4 प्रवाहयामास (for प्रचोदयामास). $Ñ_2$ $V_{2.3}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ रथं (for हयान्). —[c]) $Ñ_2$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ निशाचरेंद्रस्य($Ñ_2$ °श्र); B_3 रात्रिचरेंद्रस्य; D_{13} स राक्षसेंद्रस्तु. $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ रथो; D_4 तथा (for ततो). $Ś_2$ $D_{1-3.8.12}$ महाध्वजः; B_1 D_4 महात्मनः; D_{13} हि रावणः (for महारथः). —[d]) D_8 क्षणाच्च. $Ś_2$ D_8 तथाग्रतो; $Ñ_1$ B_1 $D_{1.2.4.12.13}$ रथाग्रतो(D_{12} °गो); $Ñ_2$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ T_3 तदाग्रतो; B_3 M_5 ततोग्रतो; M_1 Ct*p* रणेग्रतो; Ct as in text (for रणाग्रतो). G (ed.) [s]भूत् (for ऽभवत्).

Colophon: $Ś_1$ V_1 missing colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, $D_{2.13}$ ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: $Ś_2$ $V_{2.3}$ B $D_{1-3.8.12}$ सूतोपालंभः(D_8 °लंभनं); $Ñ_1$ D_4 सूतगर्हणः; $Ñ_2$ सूतोपदेशः; D_{13} रावणसूतग्रहणः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_1$ 86; $Ñ_2$ D_3 92; $B_{1.3}$ 85; D_1 87; D_{5-7} T_1 G $M_{3.5}$ 106; D_9 88; $D_{10.11}$ 105; T_2 110; T_3 118; $M_{1.2}$ 107; B (ed.) 104; G (ed.) 89. —After colophon, $Ñ_1$ concludes with स्वस्ति ॥ शुभमस्तु ॥; D_2 with राम; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः. —After 6.93, $D_{5-7.9-11}$ S ins. a long passage relegated to App. I (No. 65).

९४

तमापतन्तं सहसा स्वनवन्तं महाध्वजम् ।
रथं राक्षसराजस्य नरराजो ददर्श ह ॥ १
कृष्णवाजिसमायुक्तं युक्तं रौद्रेण वर्चसा ।
तडित्पताकागहनं दर्शितेन्द्रायुधायुधम् ।
शरधारा विमुञ्चन्तं धारासारमिवाम्बुदम् ॥ २
तं दृष्ट्वा मेघसंकाशमापतन्तं रथं रिपोः ।
गिरेर्वज्राभिमृष्टस्य दीर्यतः सदृशस्वनम् ।
उवाच मातलिं रामः सहस्राक्षस्य सारथिम् ॥ ३

G. 6. 90. 3
B. 6. 106. 9
L. 6. 87. 4

94

Ś1 missing for Sarga 94 (cf. v.l. 6.93.13). V1 missing up to 18° (cf. v.l. 6.93.6). D12 begins with ॐ.

—Before 1, D6–7.9–11 S ins.:

3031* स रथं सारथिर्हृष्टः परसैन्यप्रधर्षणम्।
गन्धर्वनगराकारं समुच्छ्रितपताकिनम्।
युक्तं परमसम्पन्नैर्वाजिभिर्हेममालिभिः।
युद्धोपकरणैः पूर्णं पताकाध्वजमालिनम्।
ग्रसन्तमिव चाकाशं नादयन्तं वसुंधराम्। [5]
प्रणाशं परसैन्यानां स्वसैन्यानां प्रहर्षणम्।
रावणस्य रथं क्षिप्रं चोदयामास सारथिः।

[(l. 1) D9–11 transp. स रथं and सारथिर्. D7 G2 M5 दृष्ट्वा; Ct as above (for हृष्टः). D7 -प्रहर्षणं (for -प्रधर्षणम्). —T1 damaged from the post. half of l. 2 up to पर in l. 3. —(l. 4) T2 G Cr पताक-; Cm.g.t as above (for पताका-). ❀ Cm: समुच्छ्रितपताकिनमित्यनेन पताकानामौन्नत्यं कथितम्। पताकाध्वजमालिनमित्यनेन बाहुल्यं कथितम्, अतो न पुनरुक्तिः; so also Ct. ❀—(l. 5) D5 T1 G3 दारयंतं; G1 ध्मातयंतं (for नादयन्तं). —(l. 6) D7 सर्व-; M2 शत्रु- (for पर-). D7.9–11 M1.2 स्वसैन्यस्य (for स्वसैन्यानां). M5 स्वसैन्यसमहर्षणं (for the post. half). ❀ Cv: स रथमित्यादौ द्वितीयौ रथसारथिशब्दौ पूर्वयोरनुस(स्म?)रणार्थौ; so also Cr.m.g.t. ❀ —After l. 6, M2 ins.:

3031(A)* भीरूणां त्रासजननं राघवस्य प्रधर्षणम् ।]

1 ^{a}) T1 damaged from हसा up to र in ^{a}. —^{b}) M3 -स्वनं (for -ध्वजम्). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 वेगवंतं महास्वनं; Ñ V2.3 B2–4 D4 महामेघौघनिस्वनं; M1 स्वनव ** *** (damaged).

2 ^{a}) Ś2 D12 कृस-; L (ed.) कृष्ट- (for कृष्ण-). B1 D1–3.13 -वाह- (for -वाजि-). —^{b}) D6 रुद्रं (for युक्तं). D12 रौद्रीं न(sic) (for रौद्रेण). Ś2 D8.12 वीर्यवान्; B1 कर्मणा; D2.6.12 T2.3 M2 रक्षसा (for वर्चसा). D4 रौद्रेणैव च वर्चसा. —After 2^{ab}, Ś2 Ñ V2.3 B D1–4.7–13 G1 (reads twice).2 K (ed. [within brackets]) ins.; while M1 ins. after 2^{cd}:

3032* उह्यमानमिवाकाशे विमानं सजलैर्घनैः।

[Ñ1 G1 (second time) उद्यमानम्; B2 दह्य°(sic); D3 वह°; D4 भज्य°; D9–12 दीप्य°; G1 (first time) दृश्य° (for उह्यमानम्). B3.4 विमानैः (for विमानं). B4 जल*घनैः; D7.9–11 G1 (both times).2 M1 सूर्यवर्चै (G1 [first time] °तेज)सं (for सजलैर्घनैः).]

—G (ed.) om. 2^{c-f}. —^{c}) Some S MSS. read तडित्-. D13 G1.3 Cr -पताक-; Cm.t as in text (for -पताका-). Ñ1 D4 -संयुक्तं (for -गहनं). —^{d}) Ś2 Ñ B1.2 D1–5.8.12.13 -[आ]युधोपमं (D5 °धायुधि); V2.3 G1 M1 Ck.t -[आ]युध-ध्वजं (G1 M1 °प्रभं); T2 -[आ]युधं यथा; Cv.r.m.tp as in text (for -[आ]युधायुधम्). —M1 om. 2^{ef}. —^{e}) D4 G2.3 M2 -धारां; Cg as in text (for -धारा). —^{f}) Ś2 D9–11 धाराधरम्. D4 [अं]बरं; T3 G3 [अं]बुदः (for [अ]म्बुदम्). V3 धारा******दं (damaged).

3 ^{a}) B1 तद्; D5–7.9–12 T G M1.2.5 स (for तं). —D9 om. (hapl.) 3^c–4^b. Ñ2 V2.3 B1–3 D2.3.13 read 3^{cd} (B2 preceded by 3034*) after 4^{ab}. —^{c}) T1 damaged from ज्रा up to श in 3^d. Ś2 B1 D1–3.8.12.13 वज्रविभिन्नस्य; Ñ2 V2.3 B3.4 वज्रोप(V3 damaged)सृष्टस्य; B3 वज्रावसृष्टस्य; D4 वज्राभिजुष्टस्य. —^{d}) D6 T3 शीर्यतः; Cm.k.t as in text (for दीर्यतः). B3 D13 सदृशं (for सदृश-). —After 3^{cd}, D13 ins.:

3033* रावणं पश्य संरब्धं सुसमृद्धरथं रिपुम्।

—D13 cont.; Ñ1 B2 ins. after 4^{ab}; V2.3 B3 D5–7.10.11 S ins. after 3^{cd}:

3034* विस्फारयन्तं वेगेन बालचन्द्रानतं धनुः।

G. 6. 90. 4
B. 6. 106. 9
L. 6. 87. 5

मातले पश्य संरब्धमापतन्तं रथं रिपोः ।
यथापसव्यं पतता वेगेन महता पुनः ।
समरे हन्तुमात्मानं तथानेन कृता मतिः ॥ ४
तदप्रमादमातिष्ठ प्रत्युद्गच्छ रथं रिपोः ।
विध्वंसयितुमिच्छामि वायुर्मेघमिवोत्थितम् ॥ ५
अविक्लवमसंभ्रान्तमव्यग्रहृदयेक्षणम् ।
रश्मिसंचारनियतं प्रचोदय रथं द्रुतम् ॥ ६
कामं न त्वं समाधेयः पुरंदररथोचितः ।
युयुत्सुरहमेकाग्रः स्मारये त्वां न शिक्षये ॥ ७
परितुष्टः स रामस्य तेन वाक्येन मातलिः ।
प्रचोदयामास रथं सुरसारथिसत्तमः ॥ ८
अपसव्यं ततः कुर्वन्रावणस्य महारथम् ।
चक्रोत्क्षिप्तेन रजसा रावणं व्यवधूनयत् ॥ ९

[D6.10.11 T2.3 M विस्फारयन्वै(M1 °न्स); D7 G1.2 विस्फारयित्वा. Ñ1 V2.3 B2.3 D13 समरे (for वेगेन). Ñ1 V2.3 B2.3 D13 -चंद्रनिभं; D6 T2.3 G2 M3 -चंद्रनतं (for -चन्द्राननं).] —Ś2 D1.4.9.12 om. 3^{e}–4^{b}. —^{e}) Ñ2 V2.3 B D2.3.13 अब्रवीन् (for उवाच). D8 रामो मतिमान्. —^{f}) Ñ V2.3 B D2.3 महेंद्ररथ- ; D8 मातलिं शक्र- ; D13 महेंद्रस्याथ (for सहस्राक्षस्य).

4 Ś2 D1.4.9.12 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). D6.8 om. 4^{ab}. —^{a}) Ñ1 रावणं (for मातले). —^{b}) Ñ1 स्वयं रिपुं; D13 रथं रणे (for रथं रिपोः). —After 4^{ab}, Ñ1 ins. 3034*; while Ñ2 V2.3 B1–3 D2.3.13 read 3^{cd} (B2 preceded by 3034*). —^{c}) Ś2 Ñ2 V2.3 B1–3 D1–3.8.12 [अ]पसृत्य; B4 [उ]पसृत्य; D13 च घृत्या (for [अ]पसव्यं). Ś2 D2.8.12 [आ]पतता(D8.12 °तो) ; Ñ2 B2–4 D1.3.13 [आ]पतितो; V2.3 B1 पतितो; D5.6.10 T3 G3 पततो; Ck.t as in text (for पतता). Ñ1 अपसव्यमथायातो; D4 प्रत्यापसृत्योपरितो; D9 यथा सव्यं निपततो. —^{d}) Ñ1 तथा; D4(*sup. lin.*) युतः (for पुनः). —M1 om. 4^{e}–5^{b}. —^{e}) D12 यंतुम् ; D13 हातुम् (for हन्तुम्). —^{f}) D11 M3 Cm.g.k तेन; Ct as in text (for [अ]नेन). Ś2 Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 कृतानेन (Ś2 D1.3.8.12 कृता तेन) मतिर्ध्रुवं; Ñ2 V2.3 B2–4 अनेन तु कृता मतिः

5 M1 om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). —^{a}) Ñ1 D4 त्वम् (for तद्). M3 आतिष्ठन् . V3 D7 G1 तदप्रमादाय तिष्ठ(D7 °दतस्तिष्ठ ; G1 °दात्तिष्ठ त्वं); B4 सूत त्वं प्रमादं मा तिष्ठ (hypm.). —T1 damaged for 5^{b}. —^{b}) Ñ2 V2.3 B प्रत्युद्गम्य; D4 प्रत्यागच्छ (for प्रत्युद्गच्छ). D1.2.13 रिपो रथं (by transp.) (for रथं रिपोः). —^{c}) V3 * * * यितुम् (damaged). —V3 damaged from 5^{d} up to अव्यग्र in 6^{b}. —^{d}) D1.6.13 G2 M3 वायुर्वेगम् . Ś2 D1–3.8.12 [आ]यतं ; D13 [आ]स्थितः (for [उ]त्थितम्).

6 V3 damaged up to अव्यग्र in ^{b} (cf. v.l. 5). —^{a}) Ñ1 B2 अविक्रमम् (sic); B4 D1 अविदूरम् (for अविक्लवम्). —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.9.12 -हृदयेक्षणः(B1 °णैः). —^{c}) Ś2 B1 D1–3.8.12 -निय(B1 °र)तः; D9 -निरतं (for -नियतं). —^{d}) Ś2 D1.8.12 प्रणोदय; B1 प्रदेशय; D9 प्रावीदय(sic) (for प्रचोदय).

7 ^{a}) D1 कामं नस्त्वां समादेशं. —^{b}) D1.9.13 G1 -रथोचित(D1.13 °तं); Cg.k.t as in text (for -रथोचितः). —V3 damaged from 7^{c} up to न in 7^{d}. —^{c}) D5 युयुत्सुम् . Ś2 Ñ2 V2 B1.4 D1–3.8.12 त्वहम् (for अहम्). B3 एवाग्रः; G1 एकाग्रं ; Ck.t as in text (for एकाग्रः). D4 युयुत्सुश्च त्वमव्यग्रः. —^{d}) D4.7 सारथे (for स्मारये). B4 न तु ; D4 त्वां च ; D11 त्वा न (for त्वां न).

8 ^{ab}) B3 स च (for परि-). Ś2 Ñ2 V2.3 B D1–3.8.12.13 M1.2 -तुष्टस्तु ; D4 M5 -तुष्टस्य (for -तुष्टः स). B1 वाक्येन तेन(by transp.). M2 transp. रामस्य and वाक्येन. V3 सारथिः (for मातलिः). —^{c}) Ś2 D1.8.12 प्रणोदयामास ; B1 प्रदेश°; D6 चोदयमास स (for प्रचोदयामास). Ś2 D1–3.8.12.13 ततो ; B1 हयान् (for रथं). —^{d}) Ś2 D1–3.8.12.13 हयान् ; Ñ2 V2.3 B ततः (for सुर-). D6 om. -सारथि-. Ñ1 D4 मातलिर्वरसारथिः; D9–11 सुरसारथिरुत्तमः.

9 ^{a}) Ñ2 V2.3 B2–4 D13 कृत्वा (for कुर्वन्). —^{b}) M1 राघवस्य(sic) (for रावणस्य). Ś2 D8.12 महारथः; Ñ2 V2 B2–4 रथं तदा ; G1.2 दुरात्मनः; Cg as in text (for महारथम्). V3 रा * * * * * तथा (damaged). —D7 om. 9^{cd}. —^{c}) D9–11 चक्रसंभूत- (for चक्रोत्क्षिप्तेन). —^{d}) Ś2 D2.8.12 स व्यपूरयत् ; Ñ V2.3 B1.3.4 D1.3.4 M2 स व्यधूनयत् ; D6 M3 Cg व्यवधानयत् ; D13 सोभ्यधूनयत् ; T1 * * * नयत् ; Cm.k.t as in text (for व्यवधूनयत्). B2 स रामः प्रत्यधूनयत् .

ततः क्रुद्धो दशग्रीवस्ताम्रविस्फारितेक्षणः ।
रथप्रतिमुखं रामं सायकैरवधूनयत् ॥ १०
धर्षणामर्षितो रामो धैर्यं रोषेण लङ्घयन् ।
जग्राह सुमहावेगमैन्द्रं युधि शरासनम् ।
शरांश्च सुमहातेजाः सूर्यरश्मिसमप्रभान् ॥ ११
तदुपोढं महद्युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः ।
परस्पराभिमुखयोर्दृप्तयोरिव सिंहयोः ॥ १२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
समीयुर्द्वैरथं द्रष्टुं रावणक्षयकाङ्क्षिणः ॥ १३
समुत्पेतुरथोत्पाता दारुणा लोमहर्षणाः ।
रावणस्य विनाशाय राघवस्य जयाय च ॥ १४

G. 6. 90. 18
B. 6. 106. 20
L. 6. 87. 19

10 V3 T2 om. (hapl.) 10.—^{b}) Ś2 D8.12 क्रोध- (for ताम्र-). B1 -प्रस्फुरित-; D4 (*inf. lin.* also) -[अ]-तिस्फारित-; G (ed.) -विस्फुरित- (for -विस्फारित-). D3 तं प्रति तारितेक्षणः.—^{c}) Ñ B1.2.4 D1–4 रथे; G3 M2 रथं; Cg.k.t as in text (for रथ-). B1–3 D13 प्रतिरथं (for °मुखं).—^{d}) Ś2 D8 समपूरयत्; Ñ2 V2 B2–4 तं (V2 तैर्) व्यधूनयत्; B1 D3 अन्वधूनयत्; D1 प्रतिपूजयत्; D2 अन्वपूरयत्; D12 अवपूरयत् (for अवधूनयत्).

11 ^{a}) D12 दर्शन- (for धर्षण-). B1 -[अ]धर्षितो; D2 T2.3 -[अ]मर्षणो; D4 -[अ]मर्षितं; Ck.t as in text (for -[अ]मर्षितो). D4 रोषं; D7 रामाद् (sic) (for रामो).—^{b}) T2 वीर्यं; G2 धर्षं (for धैर्यं). Ñ1 वीर्येण (for रोषेण). Ñ2 B3 D5.10.11 T1 G M1.3.5 Cg.t लंभयन् (for लङ्घयन्). D4 (with hiatus) धैर्येण च अलंघयत्.—D12 om. 11^{c-f}.—^{c}) Ś2 D4.8 सुमहावीर्यः; Ñ V2.3 B D2.3.13 °वीर्यम्; D1 °हद्वीर्यम्; D6 °हद्भुतम्; T2.3 °हद्घोरम्; M5 सहसा वेगम् (for सुमहावेगम्).—^{d}) Ś2 D8 क्षुद्रं; D4 सैंद्रं (for ऐन्द्रं).—^{e}) Ś2 Ñ1 B1 D1–4.6–11.13 T3 M2 -वेगान्; Ñ2 V2.3 B2–4 -वीर्यान्; T2 -घोरान् (for -तेजाः).—^{f}) Ś2 Ñ1 B1.2.4 D1.3.4.8.13 -नि(B2.4 -प्र)भान्शि(Ñ1 °न्स्थि)-तान्; Ñ2 V3 -समाहितान्; V2 B3 -सम(V2 °मा)स्थितान्; D2 -विभासितान् (for -समप्रभान्).—After 11, Ś2 Ñ V2.3 B D1–4.8.13 ins.:

3035* जग्राह समरे रामः सर्पानिव महाविषान् ।

12 ^{a}) Ś2 D8.12 तदुपोढौ (sic); Ñ1 B3 तद्बभूव; B1 समुत्पातं; B4 तदसोढं; D4 तमुत्पातं; D5 तदुवोचं (sic); D6 T2.3 ततोभूत्सु-; D9 परस्परं; T1 G3 तदवोढुं; M2 तदभूद्वै; M3 तदोपोढं; L (ed.) त उपौढौ (sic); Ck.t as in text (for तदुपोढं). B1.4 D4.12 G3 महायुद्धं (D12 °द्धे); Ck.t as in text (for महद्युद्धम्).—T1 damaged for 12^{b}–13^{b}.—^{b}) B3 D4 G3 अन्योन्यं (for अन्योन्य-). Ś2 D8.12 लघु चित्रं च स(D12 सु)स्वनं.—After 12^{ab}, Ś2 D8.12 ins. l. 2 of 3038*.—^{c}) Ñ1 (m. also as in text) V2 यंत्रसार- (for परस्पर-).—^{d}) Ñ1 D4 मत्तयोर् (for दृप्तयोर्). Ś2 D8.12 मत्तमातंगयोरिव; V2 B1 D1–3.13 मत्तयोर्द्विप(V2 °गज)योरिव.—For 12^{cd}, Ñ2 V3 B2–4 subst.:

3036* निर्वातवातोद्धतयोर्गगने मेघयोरिव ।

[Ñ2 V3 विवात-; B2 (m. also as above) निवात-; B3 संवर्त- (for निर्वात-). V3 -[उ]द्धतयोर्; B2.3 -[उ]द्भूतयोर् (for -[उ]द्धतयोर्).]

—After 12, Ś2 D8.12 ins.:

3037* रामरावणयोर्युद्धं तदभूत्तुमुलं तदा ।

13 T1 damaged for 13^{ab} (cf. v.l. 12).—^{c}) D5.6.8 T2.3 G3 M समेयुर्; Ct as in text (for समीयुर्). B1.3 D2 युद्धं; D1 दृष्ट्वा (for द्रष्टुं).—^{d}) D1–3 राक्षस-; D13 रक्षसः (for रावण-). Ś2 D8.12 तयोर्विजयकांक्षिणोः; B1 द्रष्टुं रामदशास्ययोः; M2 रामरावणयोस्तदा.—After 13, Ñ V2.3 B D1–4.13 ins.; while Ś2 D8.12 ins. l. 2 after 12^{ab} and l. 3–4 ins. after 13:

3038* तयोः समभवद्युद्धं लघु चित्रं च सुष्ठु च ।
विजयाकाङ्क्षिणौ शूरावन्योन्यं तौ ततक्षतुः ।
अस्त्रैरस्त्राणि निघ्नन्तौ दर्शयन्तौ च लाघवम् ।
शरैराशीविषाकारैरन्तरीक्षं बबन्धतुः ।
विजयाकाङ्क्षिणोस्तत्र रामरावणयोस्तदा ॥ [5]

[(l. 1) Ñ1 तत्रासवद्; D4 तत्प्रभवं (for समभवद्). V3 ततोनयोः समभवद् (for the prior half). V3 युद्धं (for लघु). V2 damaged; D13 च सूक्ष्म च (for च सुष्ठु च).—B4 om. (hapl.) l. 2–4.—(l. 2) Ś2 D8.12 वीराव् (for शूराव्). V2 च (for तौ).—(l. 3) Ñ1 B3 D4 स्व- (for च).—(l. 4) D1 शस्त्रैर् (for शरैर्). D13 -प्रख्यैर् (for -[आ]कारैर्). Ś2 D1–3.8.12.13 अंतरिक्षं (for अन्तरीक्षं). Ś2 Ñ2 D8.12 ववर्षतुः; V3 दधक्षतुः; B1 रुरुंधतुः; D4 विचेरतुः (for बबन्धतुः).—Ñ1 B1 D1–4.13 om. l. 5.]

14 ^{b}) Ś2 Ñ2 B3 D1.5–8.10–13 S रोम- (for लोम-).—Ś2 D8.12 om. 14^{cd}. T1 mostly damaged for 14^{cd}.—^{d}) V3 D9–11 [उ]दयाय (for जयाय). D1 वै (for च). M2 रामस्य विजयाय च.

G. 6. 90. 19
B. 6. 106. 21
L. 6. 7. 20

ववर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथोपरि ।
वाता मण्डलिनस्तीव्रा अपसव्यं प्रचक्रमुः ॥ १५
महद्गृध्रकुलं चास्य भ्रममाणं नभस्तले ।
येन येन रथो याति तेन तेन प्रधावति ॥ १६
संध्यया चावृता लङ्का जपापुष्पनिकाशया ।
दृश्यते संप्रदीप्तेव दिवसेऽपि वसुंधरा ॥ १७
सनिर्घाता महोल्काश्च संप्रचेरुर्महास्वनाः ।
विषादयन्त्यो रक्षांसि रावणस्य तदाहिताः ॥ १८
रावणश्च यतस्तत्र प्रचचाल वसुंधरा ।
रक्षसां च प्रहरतां गृहीता इव बाहवः ॥ १९
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः पतिताः सूर्यरश्मयः ।
दृश्यन्ते रावणस्याङ्गे पर्वतस्येव धातवः ॥ २०
गृध्रैरनुगताश्चास्य वमन्त्यो ज्वलनं मुखैः ।
प्रणेदुर्मुखमीक्षन्त्यः संरब्धमशिवं शिवाः ॥ २१

---

15 T1 damaged for 15–17^{c}.—^{a}) B2 ववृपू; D13 ववर्षुं(sic) (for ववर्ष). B2 देवा (for देवो). —^{b}) Ś2 B1 D1.3.5.8.12.13 G3 रथं प्रति (for रथोपरि). —G1 om. 15^{c}–16.—^{c}) D4 गृध्रा (for वाता). Ś2 V2.3 B4 D1.3.8.12.13 चैवम्; Ñ B2 D4(with hiatus) चैव; B1(before corr. as in Ś2) D2 M2 चैनम्; D5–7.9 T2.3 G3 M3.5 तीक्ष्णा; Ck.t as in text (for तीव्रा). B3 वातमंडलिरेवैनम्.—^{d}) D6.7.9 T2.3 G2 M1.3.5 ह्यपसव्यं; D10.11 Ck.t व्यपसव्यं; Cg as in text (for अपसव्यं). B3 प्रचक्रमे; D4 प्रचुक्रुशुः (for प्रचक्रमुः).

16 G1 om.; T1 damaged for 16 (for both, cf. v.l. 15).—^{a}) D1.4 महा- (for महद्). V3 महद्गृ** **स्य.—^{b}) V2 B4 D5.7.10.11 T2.3 G2.3 M नभःस्थले; V3 नभस्तलं.—^{c}) D1.13 रणे (for रथो).—^{d}) M2 तत्र तत्र; Cg as in text (for तेन तेन). Ś2 D8.13 [अ]स्य; B1 D1–3 M1 स्म (for प्र-).

17 T1 damaged up to 17^{c} (cf. v.l. 15). —^{a}) D4 संध्यायां. D4.5 वृता (for [आ]वृता).—^{b}) Ñ V2.3 B D6 जवापुष्प- (for जपा°). G (ed.) -प्रकाशया (for -निकाशया).—^{c}) Ñ2 V2 B2–4 D1 ददृशे (for दृश्यते).—V3 damaged for 17^{d}.—^{d}) D4 च (for ऽपि). Ñ1 V2 B3 D4 दुरत्यये; Ñ2 विरुद्धया; B2 विवृद्धया; M1 भयानका; Cr.m.g.t as in text (for वसुंधरा). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 दिवारात्रं(Ś2 D8.12 °त्रि-) प्रवृद्ध(B1 °त्त)या; B4 दिशो दश निरुद्धया.

18 ^{a}) D4 सनिर्वाता. Ñ1 पपातोल्काः (for महोल्काश्च). —^{b}) Ś2 Ñ2 V2.3 B2.4 D1–3.8.10–13 M1.5 Ck.t संप्रपेतुर्; B1 D4 संनिपेतुर्; Cg as in text (for संप्रचेरुर्). Ñ1 शैलाश्चेलुस्तदा भुवि; B3 समुत्पेतुर्महाप्रभाः.—B1 D4 om.; T1 damaged for 18^{cd}.—^{c}) Ś2 Ñ1 V3 B4 D8.12 विषादयंतो; Ñ2 V2 B2.3 D6–7.10.11 G1.3 M3.5 Cm.g विषादयंस्ते; M2 व्यपीदयंस्ते (for विषादयन्त्यो).—D5 reads 18^{d} twice.—^{d}) Ś2 Ñ V B2–4 D1–3.8.11.13 रथोपरि; D5(both times) T3 तथाहिताः; D6 वृथा° (for तदाहिताः). ❀ Cr.m : विषादयन् विषादयन्त्यः ते रक्षांसि तानि रक्षांसि ।; Cg ते उल्काः लिङ्गव्यत्ययः । रावणस्य अहिताः प्रतिकूलाः सन्तः रक्षांसि विषादयन् व्यषादयन्. ❀

19 V3 om. 19.—^{a}) D4 G2 रावणस्य; Cr as in text (for रावणश्च). Ś2 B1.3 D1–3.8.12.13 M1 [अ]भवत्तस्तश्; B2 G2 [अ]प्रतस्तत्र; D4 भ्रमस्तत्र; G1 ततस्ततः; Cg as in text (for यतस्तत्र). Ñ1 समुद्रः क्षुभितश्चासीत्.—^{b}) Ś2 B1 D1.2.4.8.12.13 चचाल च; M3 Cg संचचाल (for प्रचचाल). M1 Ck च मेदिनी; Cg.t as in text (for वसुंधरा). D3 चचाल वसुधा तथा.—^{c}) Ñ V2 B2–4 D6 राक्षसानां (for रक्षसां च).—^{d}) D13 विहृता (for गृहीता). —After इव, G2 repeats erroneously from वसुंधरा in 17^{d} up to 19.

20 D5 om. 20–21^{b}.—^{a}) Ś2 D1–3.8.12 ताम्र- (for ताम्राः). D7 G1.2 इव (for सिताः). D2.8.12 -पीतासित-. Ñ1 D4 रक्ताः (for श्वेताः). D13 ताः सपीतारुणाः श्वेताः.—^{b}) Ñ1 V B2–4 प्रकीर्णाः; B1 आरक्ताः (for पतिताः). B1 -वर्चसः; D13 om. (for -रश्मयः).—^{c}) Ñ2 V1 B2–4 ऐक्ष्यंत (for दृश्यन्ते). Ś2 Ñ V B2–4 D3.8.12 T1 G3 [अं]के; D4 M5 [अं]ते; D9–11 M2 Ck [अ]ग्रे; Cm.g as in text (for [अ]ङ्गे).—^{d}) V3 damaged from धा up to 21^{b}. B1 D1.4.8.12 M1.2 धावतः (meta.) (for धातवः).—After 20, D4 ins. only l. 1 of 3039*.

21 D5 om.; V3 damaged for 21^{ab} (for both, cf. v.l. 20).—^{a}) Ñ V1.2 B2–4 D4 गृध्राः; G2 रध्रैर् (sic); Cg as in text (for गृध्रैर्). Ś2 B4 D1–3.8.12.13 व्यनुसृ(Ś2 D8.12 °श्रि)ताश्; Ñ1 नभःस्थिताश्; Ñ2 V1 B3 चानुसृताश्; V2 B1 अनुसृताश्; B2 व्यक्तमुखाश्; D4 व्योम्नि स्थिताश् (for अनुगताश्). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 चैव; B4 तत्र (for चास्य).—D6 reads 21^{b} in marg.—^{b}) Ś2 Ñ

प्रतिकूलं ववौ वायू रणे पांसून्समुत्किरन् ।
तस्य राक्षसराजस्य कुर्वन्दृष्टिविलोपनम् ॥ २२

निपेतुरिन्द्राशनयः सैन्ये चास्य समन्ततः ।
दुर्विषह्यस्वना घोरा विना जलधरस्वनम् ॥ २३

दिशश्च प्रदिशः सर्वा बभूवुस्तिमिरावृताः ।
पांसुवर्षेण महता दुर्दर्शं च नभोऽभवत् ॥ २४

कुर्वन्त्यः कलहं घोरं सारिकास्तद्रथं प्रति ।
निपेतुः शतशस्तत्र दारुणा दारुणस्वनाः ॥ २५

जघनेभ्यः स्फुलिङ्गांश्च नेत्रेभ्योऽश्रूणि संततम् ।
मुमुचुस्तस्य तुरगास्तुल्यमग्निं च वारि च ॥ २६

G. 6. 90. 31
B. 6. 106. 32
L. 6. 87. 32

$V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{6.8.10.12}$ $T_{1.3}$ G M_5 वमंतो(G_3 °ते); D_4 [अ]प्रमंता (sic); Cg as in text (for वमन्त्यो). $\tilde{N}_1$ G_1 M_5 रुधिरं; Cg as in text (for ज्वलनं). —^{c}) $\tilde{N}_1$ $D_{5.6}$ T_1 G M_5 Ck ईक्षंत:; Cg.t as in text (for ईक्षन्त्यः). $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} वीक्षमाणा मुखं नेदुः; D_7 रणे दुर्मुखमीक्षंत्यः. —^{d}) D_7 $G_{1.2}$ M_2 अशिवा:; D_{13} अ * *; Cg as in text (for अशिवं). $D_{4.8}$ संरब्धा ह्यशिवा:(D_8 °ब्धाश्च तथा) शिवा: —After 21, $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-3.12.13}$ ins.; D_4 ins. only l. 1 after 20 :

3039* गृध्रा बलाकाः कङ्काश्च कुर्वन्तो दृष्टिलोपनम् ।
अनिष्टं भैरवं नेदुः संहृष्टा विकृतैः स्वरैः ।

[(l. 1) $\acute{S}_2$ $D_{2.3.12}$ वटाश्च; V_3 बलाहका: (hypm.); B_1 $D_{4.13}$ व्यालाश्च; D_1 चंडाश्च (for बलाकाः). $V_{2.3}$ B_4 D_1 काकाश्च; $B_{2.3}$ च कंकाश्च(hypm.) (for कङ्काश्च). B_1 कुर्वंतः कंकाश्च (by transp.); D_4 कुर्वंतः काकाश्च. $\acute{S}_2$ D_{12} विष्टिलेपनं; V_1 B_1 $D_{1.4}$ दृष्टिरोधनं; B_3 °मेचलं(sic); D_2 °गोपनं (for दृष्टिलोपनम्). —V_3 mostly damaged for l. 2. —(l. 2) $\acute{S}_2$ V_3 B_1 $D_{2.3.12.13}$ अनिष्ट- (for अनिष्टं). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{2.3.12.13}$ -दर्शनं (for भैरवं). B_1 प्रहृष्टा (for संहृष्टा). B_3(m. also मुखैः) स्वनैः (for स्वरैः). $\acute{S}_2$ $D_{1.12}$ संरब्धाश्च(D_1 °रंभं च) तथा शिवा:; $D_{2.3.13}$ संरंभा(D_2 °रब्धा)दघशंसिनः (for the post. half). V_1 निपेतुः शतशस्तत्र दारुणा दारुणस्वनाः (= 25^{cd}).]

22 V_1 om. 22. —^{ab}) D_3 प्रतिकूलो. $\acute{S}_2$ ययौ; D_1 ववुर् (for ववौ). M_1 transp. ववौ and रणे. $\tilde{N}_1$ B_2 समुत्क्षिपन् (for समुत्किरन्). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ उत्कि(D_{13} °द्रि)रन्स(B_1 °रंश्च; D_3 °रन्स्म) रजो महत् (D_1 °हीं); $\tilde{N}_2$ $V_{2.3}$ $B_{3.4}$ उद्गिरत्व्रणपांशुकान् ; D_4 रणे पांसूनि चोत्क्षिपन् ; M_3 रणे पांसुं समाकिरन् (for ^{b}). —^{c}) $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ तस्य रावणसैन्यस्य. —^{d}) $\tilde{N}$ V_2 $B_{3.4}$ D_4 कर्तुं (for कुर्वन्). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ -निवारणं; G -विलेपनं; Cg.k.t as in text (for -विलोपनम्).

23 ^{ab}) D_{12} -[अ]शयनः (meta.) (for -[अ]शनयः). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ चापि; B_4 तस्य (for चास्य). D_{13} रावणस्य (for सैन्ये चास्य). $\tilde{N}$ B_{2-4} D_4 महास्वनाः (for समन्ततः). V_3 निपेतुः सततं तत्र दारुणा दारुणस्वनाः (cf. 25^{cd}). —^{c}) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ -महाघोरा; V_3 damaged ; B_4 $D_{10.11}$ M_1 -स्वरा घोरं; D_6 $T_{2.3}$ -स्वना घोरं; $D_{7.9}$ -स्वरा घोरा; M_2 -स्वनाश्चैव (for -स्वना घोरा). $\tilde{N}_1$ D_4 दुर्विषंह्याः सनिर्घाता; $D_{1.2}$ दुर्विषह्यतरा घोरा; M_5 दुर्विषह्यं महाघोरं. —^{d}) D_4 -स्वनाः ; $D_{7.10.11}$ $G_{1.2}$ -[उ]दयं(G_1 °याः) (for -स्वनम्). $\acute{S}_2$ $B_{1.2}$ $D_{1-3.8.9.12.13}$ विना जलधरैस्तथा($D_{1.9.13}$ °दा); $\tilde{N}$ V $B_{3.4}$ विना जलदनिस्वनैः .

24 ^{a}) $\acute{S}_2$ B_1 $D_{2.3.8.12.13}$ विदिशश् (for प्रदिशः). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_1$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ $G_{1.3}$ M_2 चैव (for सर्वा). —^{b}) $G_{1.2}$ सर्वास्तु (for बभूवुस्). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ तमसावृताः . —^{c}) $D_{1.2.4.6.9.11.13}$ पांशु- . D_7 -वर्णेन (for -वर्षेण). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ सुमहद् ; $\tilde{N}_2$ V_1 B $D_{1.13}$ पतता (for महता). —^{d}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_2$ V B $D_{2.3.8.12.13}$ M_1 दुर्दिनं; $\tilde{N}_1$ दुर्दृश्यं; $D_{1.4}$ (with hiatus) अदृश्यं; D_6 दुर्दिशं (for दुर्दर्शं).

25 D_{13} repeats consecutively 25–26^b. —^{a}) $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.5.6.8.12.13}$(both times) $G_{2.3}$ कुर्वंतः ; $\tilde{N}$ V B_{2-4} D_4 कुर्वाणाः ; B (ed.) कुर्वंत्यः (for कुर्वन्त्यः). $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} घोराः (for घोरं). —^{b}) $D_{5.11}$ S शारिकास् (for सारिकास्). $D_{5.9}$ T_1 G $M_{1.2.5}$ Ck तं; Cg as in text (for तद्-). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ (both times) पक्षिणोस्य ($\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ °थ; V_3 प* * *) रथाग्रतः ($\tilde{N}_1$ D_4 °थोपरि; B_3 °थाश्रिताः). —^{c}) V_3 शतधा (for शतशस्). D_3 निपेततुः शतस्तत्र(sic). —^{d}) $\acute{S}_2$ moth-eaten ; D_7 G_2 $M_{3.5}$ दारुणं; D_{13} (both times) om. (hapl.) (for दारुणा). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ पर्वतस्वनाः; $D_{5.9-11}$ T_1 $G_{2.3}$ $M_{2.3.5}$ दारुणारुताः (for दारुणस्वनाः).

26 D_{13} repeats consecutively 25–26^b. —^{a}) $D_{5-7.9-11}$ T G_3 $M_{2.3}$ स्फुलिंगाश्च ; $G_{1.2}$ स्फुलिंगानि; Cg as in text (for स्फुलिङ्गांश्च). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_2$ V B $D_{1-3.8.12}$ गात्रेभ्यो ($\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ जघनैर् ; D_{1-3} जघनाद्) विस्फुलिंगाश्च; $\tilde{N}_1$ D_4 वक्त्रेभ्यो विस्फुलिंगानि; D_{13} (both times) जघनाभ्यां विस्फुलिंगा. —^{b}) $\acute{S}_2$ V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ (both times) L (ed.) नेत्राभ्यां चाश्रुसंततं(B_1 D_4 °बिंदवः ; D_1 °संस्रुतं; L (ed.) °श्रुसंततिं) ; $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_{2-4} नेत्रेभ्यश्चाश्रुबिंदवः . —^{c}) B_1 D_6 $M_{2.5}$ transp. तस्य and तुरगास् . —^{d}) D_4 स्वादम्(sic) (for तुल्यम्). $T_{2.3}$ अग्नींश् ; Cg.k.t as in text (for अग्निं). D_{13} तत् (for second च). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ खुरेष्वग्निश्चचार च(D_8 ह).

G. 6. 90. 31
B. 6. 106. 33
L. 6. 87. 33

एवंप्रकारा बहवः समुत्पाता भयावहाः ।
रावणस्य विनाशाय दारुणाः संप्रजज्ञिरे ॥ २७
रामस्यापि निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि च ।
बभूवुर्जयशंसीनि प्रादुर्भूतानि सर्वशः ॥ २८
ततो निरीक्ष्यात्मगतानि राघवो
　　रणे निमित्तानि निमित्तकोविदः ।
जगाम हर्षं च परां च निर्वृतिं
　　चकार युद्धेऽभ्यधिकं च विक्रमम् ॥ २९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ ९४ ॥

27 D_4 om. (hapl.?) $27–28^b$.—^{a}) Ñ V $B_{2.3}$ ई(V_2 ता)दृशा बहवस्तत्र; B_4 ईदृशाश्च समुत्पाता.—^{b}) $Ś_2$ moth-eaten up to भया. B_4 बभूवुश्च; $D_{8.9.12}$ समुत्पेतुर् (for समुत्पाता).—D_9 om. from 27^d up to the prior half of l. 1 of 3040*.

28 D_4 om. 28^{ab} (cf. v.l. 27).—^{a}) Ñ V $B_{2–4}$ राघवस्य; $G_{1.2}$ रामस्य च; Cg as in text (for रामस्यापि).—^{b}) $Ñ_2$ V $B_{2–4}$ M_3 Cg शुभानि (for शिवानि).—$Ś_2$ $D_{8.12}$ om. 28^{cd}. D_{13} repeats consecutively $28^c – 29^b$.—^{c}) $Ñ_1$ D_4 दृश्यंते; $Ñ_2$ V $B_{2–4}$ ऐक्षंत (for बभूवुर्). B_1 $D_{1–3.13}$ (both times) जय(B_1 °या)शंसीनि दृश्यंते(D_1 °न्यदृश्यंत).—^{d}) B_2 $D_{1.3}$ M_1 सर्वतः; $G_{1.2}$ भूरिशः (for सर्वशः).—For 28, D_9 subst.; $D_{5–7.10.11}$ S ins. after 28:

3040* निमित्तानि च सौम्यानि राघवस्य जयाय वै ।
　　दृष्ट्वा परमसंहृष्टो हतं मेने च रावणम् ।

[D_9 om. up to the prior half of l. 1 (cf. v.l. 27).—(l. 1) $D_{7.10.11}$ M_2 [इ]ह (for च). M_1 राघवस्तु निमित्तानि (for the prior half). T_1 $G_{1.2}$ राघवस्तु(T_1 °श्च); M_1 सौम्यानि वि- (for राघवस्य). D_7 $G_{1.2}$ M_2 च (for वै).—(l. 2) D_6 -संतुष्टो (for -संहृष्टो). D_7 $G_{1.2}$ M_2 स (for च). G_2 राघवं(sic) (for रावणम्).]

29 D_{13} repeats consecutively $28^c–29^b$.—^{a}) B_1 निशम्य (for निरीक्ष्य). $Ś_2$ V_2 B_1 $D_{1–3.8.12.13}$ (both times) निशम्यात्म($Ś_2$ $D_{8.12}$ °थ)हिताय(V_2 B_1 °नि); $Ñ_1$ D_4 निशम्यागमतो हि; $Ñ_2$ V_3 $B_{2.4}$ G (ed.) निशम्यात्म (V_3 °न्य; G [ed.] °थ)शुभानि (for निरीक्ष्यात्मगतानि). D_6 रामो (for राघवो).—^{b}) D_5 om. -कोविदः.—^{c}) D_4 जग्राह (for जगाम). V_1 परमां (for च परां).—^{d}) Ñ V $B_{2.4}$ $D_{5.7.9–11}$ T_1 G M युद्धे हि; B_1 युद्धेषु (for युद्धेऽभि-). $Ś_2$ $Ñ_1$ $D_{2.4.8.12.13}$ $G_{1.2}$ पराक्रमं; $V_{2.3}$ B_4 हि विक्रमं.

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V_3 $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे.—After Kāṇḍa name, $D_{2.13}$ ins. युद्धपर्वणि.—*Sarga name*: $Ś_2$ $D_{1–3.12.13}$ औत्पतिकं(D_3 °को); $Ñ_2$ $V_{2.3}$ $B_{2–4}$ निमित्तदर्शनं; V_1 D_8 औत्पातिकदर्शनं; B_1 औत्पातिकाशिवदर्शनं; D_4 रावणमृत्युदर्शनो.—*Sarga no.* (figures, words or both): $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_2$ 87; $Ñ_2$ D_3 93; V_1 89; $B_{1.3}$ 86; D_1 88; $D_{5–7}$ T_1 G $M_{3.5}$ 108; D_9 90; $D_{10.11}$ 107; T_2 116; T_3 119; $M_{1.2}$ 109; B (ed.) 106.—After colophon, $Ñ_1$ concludes with शुभं भवतु; D_2 with रामः सत्यं; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

९५

ततः प्रवृत्तं सुक्रूरं रामरावणयोस्तदा ।
सुमहद्द्वैरथं युद्धं सर्वलोकभयावहम् ॥ १
ततो राक्षससैन्यं च हरीणां च महद्बलम् ।
प्रगृहीतप्रहरणं निश्चेष्टं समतिष्ठत ॥ २
संप्रयुद्धौ ततो दृष्ट्वा बलवन्नरराक्षसौ ।
व्याक्षिप्तहृदयाः सर्वे परं विस्मयमागताः ॥ ३
नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः ।
तस्थुः प्रेक्ष्य च संग्रामं नाभिजघ्नुः परस्परम् ॥ ४
रक्षसां रावणं चापि वानराणां च राघवम् ।
पश्यतां विस्मिताक्षाणां सैन्यं चित्रमिवाबभौ ॥ ५
तौ तु तत्र निमित्तानि दृष्ट्वा राघवरावणौ ।
कृतबुद्धी स्थिरामर्षौ युयुधाते अभीतवत् ॥ ६
जेतव्यमिति काकुत्स्थो मर्तव्यमिति रावणः ।
धृतौ स्ववीर्यसर्वस्वं युद्धेऽदर्शयतां तदा ॥ ७
ततः क्रोधाद्दशग्रीवः शरान्संधाय वीर्यवान् ।
मुमोच ध्वजमुद्दिश्य राघवस्य रथे स्थितम् ॥ ८

G. 6. 91. 8
B. 6. 107. 8
L. 6. 88. 8

95

Ś1 missing Sarga 95 (cf. v.l. 6.93.13). D12 begins with ॐ.

1 ^{a}) T1 damaged for ततः प्रवृत्तं सु- Ś2 B1.4 D1–4.8.12.13 तुमुलं; Ñ1 सुमहद्; Ñ2 V B2.3 अत्यर्थं; D6 T2 G2 संक्रूरं (for सुक्रूरं). —D8 om. 1^{cd}. —^{c}) Ñ1 भीमं तद्; Ñ2 V B2–4 महत्तद् (for सुमहद्). D9 द्वैरथ-. Ś2 B1 D2–4.12 L (ed.) महद्द्वैरथ(L [ed.]°थं)युद्धं तत् (B1 D4 च; D3 तु); D1 महद्युद्धैरप्रयुद्धं तत्(hypm.); D13 महद्द्वैरं च युद्धं च. —^{d}) G (ed.) -भयंकरं (for -भयावहम्).

2 ^{a}) D1 तदा (for ततो). D4 -सैन्यानां (for -सैन्यं च). —^{b}) V2 वानराणां; V3 राक्षसानां (for हरीणां च). Ñ1 V2 B3 महाबलं. —^{c}) Ñ2 V B2–4 -[आ]युधं सर्वं (for -प्रहरणं). —^{d}) Ś2 B1 D1–4.8.12.13 अभवत्तदा; Ñ V B2–4 व्यवतिष्ठत; D9–11 Ct समवर्तत; T2 G2 Ck समपद्यत; Cm.g as in text (for समतिष्ठत).

3 ^{a}) Ś2 Ñ1 B4 D12 T2 संप्रवृद्धौ; D2 °युक्तौ; D4 °बुद्धौ; D8 °वृत्तौ; D13 °हृष्टौ; Cr.m.g.k.t as in text (for संप्रयुद्धौ). Ñ V B2–4 D6.7.9–11 T2.3 G1 M1 तु तौ; B1 D1–4.13 हि तौ; G2 M5 तदा (for ततो). —^{b}) Ś2 B1 D1–4.8.12.13 संरब्धौ; V2 M2 बलिनौ; Cg as in text (for बलवन्). V2 राम- (for नर-). Ñ V1.3 B2–4 बलिनौ (Ñ1 °लेन) रामराव(V1 °लक्ष्म [sic])णौ. —^{c}) D6 विक्षिप्त- (for व्याक्षिप्त-). —T1 damaged from स up to ग in ^{d}. M2 -नयनाः; Cg as in text (for -हृदयाः). Ñ1 D4 एकाग्रमनसः सर्वे. —D4 om. (hapl.?) 3^{d}–4^{c}.

4 D4 om. 4^{abc} (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ1 B1 D1.2.8.13 M2 -प्रहरण-; B3 D12 -प्रहरणे; D3 -प्रहर* (for -प्रहरणैर्). B3 सर्वे. —^{c}) D6 T2.3 G2 M5 सर्वं तत्; D7 M1 तद्युद्धं; D9–11 सर्वं ते (for संग्रामं). Ś2 Ñ1 B1 D1–3.8.12.13 तस्थु (Ś2 Ñ1 B1 °त)स्ते प्रेक्षकाः सर्वे; Ñ2 V B2–4 G (ed.) तस्थुः संप्रेक्ष्य(G [ed.] °क्ष)माणास्ते; M2 तस्थुः प्रेक्षकवत्सर्वे; M3 सर्वं तं प्रेक्ष्य संग्रामं. —^{d}) Ñ V B2–4 जिघांसंतः(Ñ2 B2.3 °तौ); B1 D6.7.9.11 T2.3 M Cm.t नाभिजग्मुः (for °जघ्नुः).

5 ^{a}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 राक्षसेंद्रं च(D1 तं) (for रावणं चापि). V3 ******न्द्रस्तु (damaged). —^{b}) Ñ1 वानराश्चापि (for वानराणां च). —G2 om. 5^{c}–6. —^{d}) D1 नैनं (for सैन्यं).

6 G2 om. 6 (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś2 Ñ1 B1 D2–4.8.12.13 ततस्तानि; D1 तौ तु तानि; M5 तत्र तत्र (for तौ तु तत्र). —^{b}) Ś2 D8.12 तौ रामरावणौ; Ñ1 D1.4.13 तौ नरराक्षसौ; V3 B4 D5.9.11 T1.2 G3 M2 रावणराघवौ (by transp.; T1 damaged from व up to 6^{c}); B1 D2.3 तौ रामलक्ष्मणौ (for राघवरावणौ). —^{c}) B3 क्षुद्र- (for कृत-). Ś2 D8.12 कृतामर्षौ; D4 G3 M2 स्थितामर्षौ; D7 G1 स्थिताचेतौ (for स्थिरामर्षौ). —^{d}) Note hiatus. V2 D4–7.9–11 T G1.3 M (to avoid hiatus) ह्यभीतवत् (for अभीतवत्). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 चक्रतुर्युद्धमुत्तमं; Ñ2 V1.3 B2–4 तदा स्थिरमयुध्यतां(V3 damaged from तां up to 7^{a}).

7 V3 damaged for 7^{a} (cf. v.l. 6). B1 D4 om. 7–8^{b}. G1 transp. ^{ab} and ^{cd}. —After 7^{ab} (transp.), G1 ins.; while D7 ins. after 7:

3041* एवं जयन्तः पश्यंस्ते देवाः सर्षिगणास्तदा ।

—D5 repeats 7^{cd} after 8^{ab}. —^{c}) Ś2 D8.12 वृत्यै स्व-; Ñ V B2.4 उभौ तौ; B3 तावुभौ; D2.13 वृत्तौ स्व-; D6 दधतौ; L (ed.)वृत्तैः स्व- (for धृतौ स्व-). B2 -संपन्नौ (for -सर्वस्वं). D1 धृतिश्च संख्ये वीर्यं च. —^{d}) Ñ V B3.4 परं; B2 बलं; T3 तथा (for तदा). Ś2 D1–3.8.12.13 L (ed.) दर्शयेतां (D1.2.13 °यंतौ; L [ed.] °येते) परस्परं.

8 B1 D4 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) D5 T1 G3 M5 क्रुद्धो; M2 कोपाद् (for क्रोधाद्). —^{b}) D7.12 शरं (for शरान्). D6 संधार्य. D5 रावणः (for वीर्यवान्). —After

G. 6. 91. 9
B. 6. 107. 9
L. 6. 88. 9

ते शरास्तमनासाद्य पुरंदररथध्वजम् ।
रथशक्तिं परामृश्य निपेतुर्धरणीतले ॥ ९
ततो रामोऽभिसंक्रुद्धश्चापमायम्य वीर्यवान् ।
कृतप्रतिकृतं कर्तुं मनसा संप्रचक्रमे ॥ १०
रावणध्वजमुद्दिश्य मुमोच निशितं शरम् ।
महासर्पमिवासह्यं ज्वलन्तं स्वेन तेजसा ॥ ११
जगाम स महीं भित्त्वा दशग्रीवध्वजं शरः ।
स निकृत्तोऽपतद्भूमौ रावणस्य रथध्वजः ॥ १२
ध्वजस्योन्मथनं दृष्ट्वा रावणः सुमहाबलः ।
क्रोधजेनाग्निना संख्ये प्रदीप्त इव चाभवत् ॥ १३
स रोषवशमापन्नः शरवर्षं महद्वमन् ।
रामस्य तुरगान्दिव्याञ्शरैर्विव्याध रावणः ॥ १४
ते विद्धा हरयस्तत्र नास्खलन्नापि बभ्रमुः ।
बभूवुः स्वस्थहृदयाः पद्मनालैरिवाहताः ॥ १५

8^{ab}, D5 repeats 7^{cd}.—^{c}) M1 केतुम् (for ध्वजम्). B3 आसाद्य; D1–3 आदिश्य (for उद्दिश्य).—D5 om. (hapl.) 8^{d} – 11^{a}.—^{d}) D13 राघवं च (for राघवस्य). Ś2 D8 रथ- ; V3 ध्वजो (sic); B3 बले; D2.9.12 रथं (for रथे).—V3 damaged from स्थि up to 9^{b}. D2 प्रति (for स्थितम्).

9 D5 om. 9; V3 damaged for 9^{ab} (for both, cf. v.l. 8).—^{a}) D6 तद् (for तम्).—T1 damaged from ना up to ^{b}. B2 -स्थितं (for -ध्वजम्).—^{d}) D6 T2.3 पेतुश्च; M1 पेतुर् (subm.); Cg as in text (for निपेतुर्). ❀ Cm : रथशक्तं शक्तरथं दृढरथमिति यावत्। परामृश्य स्पृष्ट्वा। रथशक्तिमिति पाठे दिव्यरथवैभवं रथावयवविशेषं वा. ❀

10 D5 om. 10 (cf. v.l. 8). D4 om. 10–11^{b}.—^{a}) Ś2 D7–12 G2 M2 [ऽ]पि; Ñ2 V B [ऽ]ति- ; M1 तु (for ऽभि-).—^{b}) M2 धनुर् (for चापम्). Ś2 D8.12 आसज्य; Ñ V B2.3 D7.9–11 G2 आकृष्य; B1 आलंब्य; D1–3 आनम्य; D13 M2 आदाय (for आयम्य).—^{c}) Ś2 Ñ1 B1 D1–3.12.13 कृते; D8 कृतं (for कृत-). D1 om.; D2.12 -कृते; D8 -कृतिं (for -कृतं). T1 damaged for कर्तुं.—^{d}) Ś2 D8.12 तदैव च; Ñ1 मनसा तं; T1 G3 M1 रावणस्य; Cg as in text (for मनसा सं-).

11 D5 om. 11^{a} (cf. v.l. 8). D4 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). D8 om. 11–14^{b}.—^{a}) M1 स तस्य (for रावण-).—V3 damaged from मु up to ^{b}. B3.4 D1.3.12 आदिश्य (for उद्दिश्य).—^{b}) Ñ1 सदृशं शरं; Ñ2 B2–4 स तु सायकं; V1.2 B1 च (V1 स) ततः शरं; M2 सहसा शरं (for निशितं शरम्). Ś2 D1–3.12.13 प्रमुमोच ततः शरं.—^{d}) Ś2 Ñ1 B1 D1–4.7.13 इव (for स्वेन).—After 11, D7.9–11 K (ed., [within brackets]) ins. :

3042* रामश्चिक्षेप तेजस्वी केतुमुद्दिश्य सायकम् ।

12 D8 om. 12 (cf. v.l. 11).—^{a}) G1.3 च; Cg as in text (for स). D5 हि तं; T1 *तं (damaged) (for महीं). D6 T1 G2.3 M3.5 Cg छित्त्वा (for भित्त्वा).—^{b}) T2 शितः ; T3 शरं ; Cg as in text (for शरः).—For 12^{ab}, Ñ V B D1–4.12.13 M1.2 subst. :

3043* दशग्रीवध्वजं छित्त्वा जगाम स महीं शरः ।

[V कृत्त्वा (for छित्त्वा). Ñ1 V2 धरणीतलं; D1 M1 धरणीं शरः (for स महीं शरः). D4 विजगाम महीं शरः (for the post. half).]

—^{c}) B3 स तु कृत्तो; D1 स निःकृत्तो; D4 स निवृत्तो; D6.7 संनि(D7 स नि)कृंतो; T1 G3 संनिकृत्तो (for स निकृत्तो). D1 तूर्णं (for भूमौ). Ñ1 V2 स छिन्नो न्यपतद्भूमौ; V3 स भिन्नो हि पतद्भूमौ.—^{d}) Ś2 D12 रथे ध्वजः ; Ñ1 V2 ध्वजोत्तमः ; Ñ2 तव ध्वजः (sic) ; B1 D1.3.13 रथाद्ध्वजः (for रथध्वजः). D7.9–11 रावणस्यंदनध्वजः.—After 12, Ñ2 V1.3 B2.4 ins. :

3044* शक्रवज्राशनिहतः पर्वतात्तृणराडिव ।

[V3 damaged from second श up to ता. G (ed.) -[अ]भिनि- (for -[अ]शनि-). B2 पर्वतस् (for पर्वतात्).]

13 D8 om. 13 (cf. v.l. 11).—^{a}) B1 D3.4 मथनं; D2 पतनं (for [उ]न्मथनं).—^{b}) Ś2 D12 तु; B1 D1.3.4.9–11.13 T2.3 M1.5 स (for सु-). G2 रावणस्य रथध्वजः (sic).—^{d}) Ś2 D12 संदीप्त (for प्रदीप्त). D7 G1 पावकः (for चाभवत्).—For 13^{cd}, Ñ V2.3 B2–4 D5.6.9–11 T G2.3 M1.3.5 subst.; while D7 ins. after 13 :

3045* संप्रदीप्तोऽभवत्क्रोधादमर्षात्प्रदहन्निव ।

[D5 G2 प्रहसन् ; Cg as above (for प्रदहन्). Ñ V2.3 B2–4 अ(B3 आ)मर्ष(V3 दग्धः सु)प्रभवाग्निना; M1 शृंगभंगादिवर्षभः (for the post. half).]

14 D8 om. 14^{ab} (cf. v.l. 11).—^{a}) D4 सं- (for स). V3 -शरम् (for -वशम्).—^{b}) Ś2 B1 D4.12 G3 मुमोच ह (B1 च; G2 हा); Ñ1 अवर्षत; Ñ2 V B2–4 D1–3.7.9–11.13 G1 ववर्ष ह (V2 °त ; B2 D1.9 च); Cg.k as in text (for महद्वमन्).—G2 om. (hapl., see var.) 14^{c}–16.—^{c}) V3 damaged up to र. Ś2 B1 D1–4.8.12.13 चैव ; Ñ V B2.4 D5.7.9–11 T1 G1.3 M3.5 दीप्तैः ; B3 तीक्ष्णैः (for दिव्यान्).—^{d}) Ś2 Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 दारुणैः (for रावणः). M1 विव्याध युधि रावणः.

15 G2 om. 15 (cf. v.l. 14).—^{a}) Ś2 Ñ V2 B1.3.4 D1–4.6.8.9.12.13 T2.3 हता; V1.3 B2 M3.5 हयास् ; D7.10.11

तेषामसंभ्रमं दृष्ट्वा वाजिनां रावणस्तदा ।
भूय एव सुसंक्रुद्धः शरवर्षं मुमोच ह ॥ १६
गदाश्च परिघांश्चैव चक्राणि मुसलानि च ।
गिरिशृङ्गाणि वृक्षांश्च तथा शूलपरश्वधान् ॥ १७
मायाविहितमेतत्तु शस्त्रवर्षमपातयत् ।
सहस्रशस्ततो बाणानश्रान्तहृदयोद्यमः ॥ १८
तुमुलं त्रासजननं भीमं भीमप्रतिस्वनम् ।
दुर्धर्षमभवद्युद्धे नैकशस्त्रमयं महत् ॥ १९
विमुच्य राघवरथं समन्ताद्वानरे बले ।
सायकैरन्तरिक्षं च चकाराशु निरन्तरम् ।
मुमोच च दशग्रीवो निःसङ्गेनान्तरात्मना ॥ २०

G. 6. 91. 22
B. 6. 107. 21
L. 6. 88. 20

Ck.t दिव्या ; Cg as in text (for विद्धा). Ñ2 B4 तुरगास् ; V1.3 B2 तु रथास् (for हरयस्). Ś2 Ñ1 V B1.2.4 D1–4.8.12.13 तस्य; M1 तेत्र (for तत्र). —^{b}) Ñ1 न चेलुर् ; B1 (m. also) न भिन्ना ; D4 न वेमुर् (for नास्खलन्). D3.13 अपि (for नापि). Ñ2 V B2–4 विव्यथुः ; D1 वित्रेसुः (for बभ्रमुः). —^{c}) Ś2 D1–3.8.12.13 विचेरुः (for बभूवुः). Ś2 D2.5.8.12 स्वच्छ- ; Ñ2 B4 सुस्थ- ; T3 तस्य ; Ck.t as in text (for स्वस्थ-). B1 विचेरुस्तस्य हृदये. —^{d}) D9 [आ]वृताः (for [आ]हताः).

16 G2 om. 16 (cf. v.l. 14). —^{a}) T2 असंभ्रमाद् (for असंभ्रमं). —^{b}) Ś2 D1–3.8.12.13 T G3 M2 ततः (for तदा). —^{c}) D1 स; D5 om.; D6 T2.3 हि; G3 च (for सु-). Ś2 Ñ1 V B D1–4.8.12.13 -संरब्धः (for -संक्रुद्धः). —D4 repeats 16^{d} and 18^{c} after 17^{c}. —^{d}) D1–3 शस्त्र- (for शर-). D4 (both times) -जालान् ; D8 -वर्षैः (for -वर्षं). Ś2 D8.12 स चासृजत् ; Ñ V B2–4 D4 (both times) G1 M2 ववर्ष ह(B2 D4 च); B1 D1.3.13 अवा(D1 °था)-सृजत् ; D2 इवासृजत् (for मुमोच ह). —After 16^{d} (first occurrence), D4 reads 18^{cd}, repeating 18^{c} only after 16^{d} (r.).

17 Ñ1 om. 17–18^{b}. —^{a}) D5 G2 M3.5 परिघाश्च (for परिघांश्च). —^{b}) D2.4.8.10.13 G (ed.) मुश(D8 °सु; G [ed.] °ष)लानि. D1.3 शस्त्राणि(D1 मुसलानि [hypm.]) विविधानि च. —D11 repeats 17^{cd} after 18^{ab}. —^{c}) In place of 17^{c}, G (ed.) reads the prior half of l. 1 of 3046*. —After 17^{c}, D4 repeats 16^{d} and 18^{c}. —^{d}) D9 भूत- (sic) (for शूल-). D1–5.7.8.13 -परस्वधान् . —After 17, Ñ2 V B2–4 D4 G (ed. [l. 2 only]) ins. :

3046* तोमरानर्धचन्द्रांश्च प्रासासिकुणपांस्तथा ।
मुद्गरानङ्कुशान्भल्लान्भुशुण्डी ऋष्टयस्तथा ।

[(l. 1) D4 पाशान्यंकुशकानि वा (for the post. half). —(l. 2) B4 शूलान् (for भल्लान्). Ñ2 विष्टिनस् ; V1.2 B4 विष्टयस् ; B2 व्यष्टिकांस् ; B3 विष्टकांस ; G (ed.) कुणपांस् (for ऋष्टयस्).]

18 Ñ1 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). —^{a}) B3 -विसृजम् ; D5 T1 G3 -विततम् ; Cg.k.t as in text (for -विहितम्). Ś2 D8.12 एवैतच् ; Ñ2 B2–4 एतद्धि ; D1.2 एतत्स (for एतत्तु). V3 रामाय हि तद्विशर (sic); D13 मायया विहितं सर्वं; T3 मायाविद्धीमरूपश्च. —^{b}) V3 om.; B1.3 D3.4.9 M1 शर- ; Cg.k.t as in text (for शस्त्र-). Ñ2 V1.3 B2–4 D13 अवासृजत् ; B1 इवाल्यजत् (for अपातयत्). —After 18^{ab}, Ś2 B1 D1–3.8.12.13 read 20^{ab} and 19 (^{abcd} transp.); D11 repeats 17^{cd}. —Ñ2 V B3.4 read 18^{cd} (B3 preceded by 3047*) before 20^{ef}. B2 transp. 18^{cd} and 20^{ab} (including star passage). D4 reads 18^{cd} after the first occurrence of 16^{d}, repeating 18^{c} only after 16^{d} (r.). D5.6 T G3 M3.5 read 18^{cd} after 20^{cd}. —^{c}) Ñ2 V1.2 D7.9–11 तदा; V3 तथा (for ततो). V3 B3 चान्यान् ; D13 चापि; M1 बाणैर्; Cg as in text (for बाणान्). B2.4 सहस्रशतशश्चान्यान्. —^{d}) Ñ2 V1.2 B2 D9–11 T3 अश्रांत- ; D4 प्राश्रांत-; D6 सश्रांत-; D13 न स्वयं; M1 न श्रांत- ; Cg as in text (for अश्रान्त-). G (ed.) -हृदयोद्यतः. B1 श्रांतः स च कृतोद्यमः. —After 18, G1 reads 20^{ef}.

19 Ñ1 om. 19–20^{b}. For sequence in Ś2 B1 D1–3.8.12.13 cf. v.l. 18. —^{a}) Ñ2 V B2–4 D4 त्रासनं सर्वभूतानां; G3 तुमुलं त्रासनं चैव. —^{b}) B1 अति- (for भीमं). D11 भीमं ; Ck.t as in text (for भीम-). D12 -प्रतिष्ठत्र (sic) (for -प्रतिस्वनम्). D3 भीमप्रतिस्वनं महत् . —^{c}) V B3.4 D4–7.9–11 S Cv.m.g.k तद्धर्षम् (for दुर्धर्षम्). B3.4 D4 अपतद् (for अभवद्). G2 विद्धे (for युद्धे). Ś2 B1 D2.3.8.12.13 ततः समभवद्युद्धं; D1 ततः प्रवर्तते युद्धं. —^{d}) M2 नैकं; Cg.k.t as in text (for नैक-). D5 महान् . D4 कैकं राघवक्षिणोहत् (sic).

20 Ñ1 om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). For sequence in Ś2 B1 D1–3.8.12.13 cf. v.l. 18. B2 transp. 18^{cd} and 20^{ab} (including star passage). —^{a}) D1 -बलं (for -रथं). B1 विमुच्य राघवं लक्षम् . —^{b}) Ś2 D1–3.8.12.13 न्यपतद्; B1 अपतद् (for समन्ताद्). D4 G3 वानरं बलं; Cv.r.m.g.t as in text (for वानरे बले). —After 20^{ab}, Ñ2 V B2.4 D4 ins. ; while B3 ins. before 18^{cd} (r.) ;

3047* तान्दृष्ट्वा निष्फलांस्तत्र रावणो राक्षसाधिपः ।
राघवस्य वधार्थाय शरानाशीविषोपमान् ।

—After 20^{ab}, B3 erroneously reads in marg. 3048*, 19 (^{abcd} transp., r.), 18^{cd} and 20^{ef}. —Ś2 Ñ V B

G. 6. 91. 23
B. 6. 107. 21
L. 6. 88. 21

व्यायच्छमानं तं दृष्ट्वा तत्परं रावणं रणे ।
प्रहसन्निव काकुत्स्थः संदधे सायकाञ्शितान् ॥ २१
स मुमोच ततो बाणान्रणे शतसहस्रशः ।
तान्दृष्ट्वा रावणश्चक्रे स्वशरैः खं निरन्तरम् ॥ २२
ततस्ताभ्यां प्रयुक्तेन शरवर्षेण भास्वता ।
शरबद्धमिवाभाति द्वितीयं भास्वदम्बरम् ॥ २३
नानिमित्तोऽभवद्बाणो नातिभेत्ता न निष्फलः ।
तथा विसृजतोर्बाणान्रामरावणयोर्मृधे ॥ २४
प्रायुध्येतामविच्छिन्नमस्यन्तौ सव्यदक्षिणम् ।
चक्रतुस्तौ शरौघैस्तु निरुच्छ्वासमिवाम्बरम् ॥ २५

$D_{1-4.8.12.13}$ read 20^{cd} after 22^{ab}. —^{c}) $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1.3.4}$ D_6 अंतरीक्षं; D_4 अंतरिक्षे (for अन्तरिक्षं). $\tilde{N}_1$ स (for च). —^{d}) $\acute{S}_2$ V_3 $B_{1.2.4}$ $D_{1.3.8.12.13}$ स; $\tilde{N}_1$ च; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_3 $D_{2.9-11}$ सु- (for [आ]शु). D_4 स चकार. —After 20^{cd}, $D_{5.6}$ T G_3 $M_{3.5}$ read 18^{cd}. —G_1 reads 20^{ef} after 18. —Before 20^{ef}, $\tilde{N}_2$ V $B_{3.4}$ read 18^{cd} (B_3 preceded by 3047*). —^{e}) $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_2 $D_{1-4.9}$ स (for च). $\acute{S}_2$ $B_{1.4}$ $D_{8.12.13}$ M_5 स मुमोच (for मुमोच च). —^{f}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ B_{1-3} $D_{2.4.8.9.12.13}$ नि:शंकेन; D_1 नि:सत्वेन; G_2 नि:संज्ञेन; Cm.g.k as in text (for नि:सङ्गेन). ❀ Cr : सायकैरन्तरिक्षं च चकाराशु निरन्तरम् । सहस्रशस्ततोबाणानश्रान्तहृदयोद्यमः । मुमोच च दशग्रीवो नि:संगेनान्तरात्मना । इति पाठः . so also Cv. ❀ —After 20, $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} ins. :

3048* रथे ध्वजे शरीरे च शीघ्रहस्तो निशाचरः ।

21 ^{a}) $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ दृष्ट्वा तं (by transp.). $\tilde{N}_1$(marg. also) व्याधून्वन्गगनं दृष्ट्वा. —^{b}) $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ तच्छरं; $\tilde{N}_1$ D_4 त्वरंतं; $T_{2.3}$ तद्दर्षं; G_3 सत्वरं; Cg.k.t as in text (for तत्परं). B_1 कारणं (for रावणं). D_6 रथे (for रणे). —^{c}) B_1 स हसन्; D_6 प्रहर्षन् (for प्रहसन्). M_5 संक्रुद्धः (for काकुत्स्थः). V_3 प्रहस * * * * * (damaged). —^{d}) $D_{9.12}$ स (for सं-). $D_{7.9-11}$ निशिताञ्शरान् (for सायकाञ्शितान्). M_2 जगृहे कार्मुकं लघु .

22 D_6 om. 22^{ab}. —^{a}) $\tilde{N}_1$ D_4 महा- ; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ G_2 तदा; B_3 रणे (for ततो). —^{b}) $\acute{S}_2$ D_{12} अथो शत- ; B_3 ततः शत- ; D_2 तीक्ष्णाञ्शत- ; D_{7-11} शतशोथ (for रणे शत-). —After 22^{ab}, $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ read 20^{cd}. —$\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ om. 22^{cd} .—^{c}) G_1 तं (for तान्). —^{d}) D_6 T_3 स शरैः ; D_7 G_1 विशिखैः (for स्वशरैः). —After 22, D_7 G_1 ins. ; while K (ed.) ins. within brackets after 23 :

3049* चक्राते तौ शरौघाभ्यां निरुच्छ्वासमिवाम्बरम् ।

[G_1 तु (for तौ).]

23 ^{a}) $\acute{S}_2$ $B_{1.3}$ $D_{1-3.8.12.13}$ तस्य (for ताभ्यां). $\tilde{N}_2$ V B $D_{1.2.5.13}$ $M_{2.5}$ प्रमुक्तेन (for प्रयुक्तेन). D_{9-11} ताभ्यां नियुक्तेन तदा. —D_4 om. (hapl.) 23^{b}. —^{b}) V_3 damaged from ता up to द्ध in ^{c}. —^{c}) $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ नभस्थलम् ; $\tilde{N}_1$ V_2 रणे बद्धम् ; $\tilde{N}_2$ V_1 B_{2-4} तलबद्धम् ; B_1 $D_{1-3.13}$ तल(B_1 शर)- भूतम् ; T_1 G_2 शरबंधम् ; $T_{2.3}$ शरद्धनम् ; Cm.g.t as in text (for शरबद्धम्). —D_4 om. (hapl.) from मिवाभाति up to निरुच्छ्वास in 25^{d}. D_{11} इह; Cg as in text (for इव). —^{d}) $\tilde{N}_1$ भानु(m. also वायु)दंबरं(sic); B_4 इव भास्वरं; $D_{3.5}$ भास्वरांबरं; D_7 इव चांबरं; Cg.k.t as in text (for भास्वदम्बरम्). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ द्वितीयो वां(D_8 चां)बुदोंबरे; G_3 द्विती * * * * * रं (damaged). —After 23, K (ed.) ins. 3049* within brackets.

24 D_4 om. 24 (cf. v.l. 23). B_1 om. (hapl.) 24–25. T_1 damaged for 24^{ab}. —^{a}) D_2 नानिर्भिन्नो. G_2 बाणैर् (sic) (for बाणो). —G_3 damaged from 24^{b} up to तथा in 24^{c}. —^{b}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} $D_{1-3.5.6.8-13}$ T_3 Ct ना(B_4 न)निर्भेत्ता(B_3 °द्यो); T_2 नासि भेत्ता; G_2 M_2 Ck नातियत्नो ; Cv.m.g as in text (for नातिभेत्ता). $\acute{S}_2$ $D_{2.8.12}$ निष्क्रियः ; V_3 नि:फलः ; $D_{1.3}$ नि:क्रियः ; D_{13} विक्रमः (for निष्फलः). $\tilde{N}_1$ न निवर्तेत निष्फलः. ❀ Ct : नातियत्नः इति पाठे परप्रयुक्तनिवारणाय यत्नातिक्रान्तो न। निवारणाय प्रयुक्तो निवारयत्येवेत्यर्थः. ❀ —After 24^{ab}, $D_{5.6(\text{reads twice}).7.9-11}$ S (G_3 damaged) ins. :

3050* अन्योन्यमभिसंहत्य निपेतुर्धरणीतले ।

[D_7 G_1 तेथ ; D_6 (second time) T_2 अथ; Ct as above (for अभि-). D_6 (first time) -संवृत्य (for -संहत्य).]

—^{cd}) D_6 T_2 तदा (for तथा). $\tilde{N}_1$ [अ]पि (for वि-). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ तथा विमृषतो ध्यानाद् (for ^{c}). ❀ Cv : तथापि (वि ?)सृजतो बाणा(णान् ?) इति पाठः पूर्वेण चैकं वाक्यम्. ❀ $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{1-3.8.12.13}$ राघवस्य महात्मनः (for ^{d}). M_1 विसृजंतौ तथा बाणान्रणे राघवरावणौ.

25 D_4 om. up to निरुच्छ्वास in 25^{d} (cf. v. l. 23). B_1 om. 25 (cf. v.l. 24). —^{a}) $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ प्रयु(D_8 °वि)- ध्यंताव्; $\tilde{N}_1$ B_4 प्रवृद्धौ ताव्; $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ प्रायुध्येताव् (sic); V_2 B_2 प्रवृध्येताव् (sic); $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ प्रमुख्यौ ताव्; G_1 प्रयुध्यतोर् (for प्रायुध्येताम्). $B_{2.4}$ D_5 T_1 G_2 अविच्छिन्नाव्; B_3 $D_{6.11}$ अवच्छिन्न(B_3 °न्ना)म् ; Ct as in text (for अविच्छिन्नम्). $D_{1-3.13}$ प्रयु(D_2 °वृ; D_{13} °बु)द्धौ चा(D_2 वा)- व्यवच्छिन्नम्(D_{13} °न्नौ) ; L (ed.) प्रयुध्यंतावविच्छिन्नं (hypm.). —V_3 damaged from 25^{b} up to स्तौ in 25^{c}. —^{b}) B_4 आस्यंतौ; D_{13} पश्यंतौ; G_1 अस्यतो; Cg.t as in text (for अस्यन्तौ). $V_{1.2}$ $B_{2.3(\text{before corr. as in text}).4}$ लघुविक्रमौ (for सव्यदक्षिणम्). —^{c}) D_5 om.; $D_{7.9-11}$ $G_{1.2}$ M च ; T_1 G_3 तु (for तौ). D_5 T_1 तौ; D_7

रावणस्य हयान्रामो हयान्रामस्य रावणः । | जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं कृतानुकृतकारिणौ ॥ २६

G. 6. 91. 28
B. 6. 107. 27
L. 6. 88. 26

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चनवतितमः सर्गः ॥ ९५ ॥

G1 M5 च ; M2 तैर् (for तु). Ś2 Ñ V B2-4 D1-3.8.12.13 G M1 शरौघेण; D9-11 G3 शरैर्वेरैर् (for शरौघैस्तु). —d) Ś2 Ñ2 V B2-4 D1-3.8.12.13 निरुच्छ्वासं (Ś2 D8.12.13 °सौ) परस्परं. —After 25, D7 T1 G1 K (ed., within brackets) ins. :

3051* नान्तरं ददृशे किंचित्पश्यद्भिरनिमेषणम् ।
भूमिष्ठैः कपिरक्षोभिः स्वस्थैर्वा देवदानवैः ।

[(l. 2) T1 damaged from भिः up to स्व in 26a.]

26 T1 damaged up to स्य in 26a (cf. v.l. 25). G3 damaged from या in 26a up to 26b. —c) M5 निजघ्नुस् (sic) (for जघ्नतुस्). G1 च (for तौ). D2.13 M3 तथा (for तदा). —d) B1 कृतप्र-; D2 कृच्छ्रानु-; T2 कृतौ सु-; Cg.t as in text (for कृतानु-). D12 G2 M1 -कृति- ; Cg.t as in text (for -कृत-). —After 26, Ś2 Ñ V B D1-4.8.12.13 G (ed., only l. 1) ins. :

3052* परस्परवधे वीरौ यतमानौ परंतपौ ।
न बाणजालस्य गतिर्न चागतिः
प्रदृश्यते रुध्यत एव खं शरैः ।
हता अदृश्यन्त च तत्र ये हताः
शरौघसंछन्नतले महीतले । [5]

[Ś2 B1 D1-3.8.12.13 om. l. 1. —(l. 1) D4 -वधं (for -वधे). V3 illeg. from the post. half up to l. 2. —(l. 2) D1 -चापस्य (for -जालस्य). B4 शरा न का(marg. also जा)लस्य (for न बाणजालस्य). Ś2 B4 D8.12 वागतिः; D4 चाकृतिः (for चागतिः). —(l. 3) Ś2 D8.12 प्रबुध्यते; D1 प्रवृश्यते (for प्रदृश्यते). Ś2 D8.12 बुध्यत ; D1.3.13 दृश्यत (for रुध्यत). Ś2 तैः; D8 वा; D12 om. (for खं). V3 B3 च रथं (for एव खं). —(l. 4) Ś2 D8.12 मृताः प्रदृश्यंते; D2.13 हतास्त्व(D13 °श्च)दृश्यंत (for हता अदृश्यन्त). Ñ2 V1.3 B2-4 तथा न(B4 रथाः स-) राक्षसाः; B1 च तत्र चाग्रे (for च तत्र ये हताः). Ñ1 रणे न दृश्यंति च ये परे हताः; D4 प्रदृश्यते च ये च हताः शरौघैः. —(l. 5) Ś2 V2 B1 D1-3.8.12.13 शराभि- (D8 °धि-) (for शरौघ-). D1.4 -संच्छिन्न- (for -संछन्न-). V2.3 B1.4 नभस्तले (for महीतले). —After l. 5, Ñ1 ins. रात्रिचर.]

—After 26, D5-7.9-11 S ins. :

3053* एवं तौ तु सुसंक्रुद्धौ चक्रतुर्युद्धमद्भुतम् ।
मुहूर्तमभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
प्रयुध्यमानौ समरे महाबलौ
शितैः शरै रावणलक्ष्मणाग्रजौ ।
ध्वजावपातेन स राक्षसाधिपो [5]
भृशं प्रचुक्रोध तदा रघूत्तमे ।

[(l. 1) D7.9-11 M2 तु तौ (by transp.); G2 -विधौ (for तौ तु). G2 तु (for सु-). M2 -संरब्धौ (for -संक्रुद्धौ). D5.7.9-11 T1 G3 उत्तमं (for अद्भुतम्). —(l. 2) D6.9-11 S रोमहर्षणं. ❀ Cm (within brackets).t cite Ck as follows : " तुमुलं रोमहर्षणम् । एतदनन्तरं प्रयुध्यमानौ समरे महाबलौ शितैः शरै रावणलक्ष्मणाग्रजौ । ध्वजावपातेन स राक्षसाधिपो भृशं प्रचुक्रोध तदा रघूत्तमे । इत्येकं श्लोकं प्रक्षिप्यात्र सर्गावच्छेदं कुर्वन्ति तदयुक्तम् । पश्चादपि तुमुलयुद्धस्यैव सत्त्वादेकप्रकरणत्वाच्च अनवच्छेदस्यैव बहुषु पुस्तकेषु दर्शनाच्चेति कतकः . ❀ —(l. 3) T1 प्र **** (damaged) ; G1 तौ युध्यमानौ; Cg as above (for प्रयुध्यमानौ). —T1 damaged from l. 4 up to सा in l. 5. —(l. 4) G1 transp. शितैः and शरै. —(l. 6) D9 स (for प्र-). M1 चुक्रोपाथ (for प्रचुक्रोध).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ B1.3.4 D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D2.13 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś2 V3 ध्वजप्रमथनं (Ś2 °नः) ; Ñ1 दिनचरः Ñ2 V1 B2-4 ध्वजोन्मथनं; V2 B1 D2.3.12.13 रावणध्वजप्रमथनः(D13 om. ध्वज)प्रमथनः(B1 D2 °नं) ; D1 रावणध्वजमर्दनः ; D4 ध्वजमथनः; D8 रावणध्वजप्रमाथः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V2 B2.4 D2.4.8.12.13 om. ; V3 damaged ; Ś2 88 ; Ñ2 D3 94 ; V1 90 ; B1.3 87 ; D1 89 ; D5-7 T1 G M3.5 109 ; D9 91 ; D10.11 108 ; T2 119 ; T3 120 ; M1.2 110. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

९६

G. 6. 92. 1
B. 6. 107. 29
L. 6. 89. 1

तौ तथा युध्यमानौ तु समरे रामरावणौ ।
ददृशुः सर्वभूतानि विस्मितेनान्तरात्मना ॥ १
अर्दयन्तौ तु समरे तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ ।
परस्परवधे युक्तौ घोररूपौ बभूवतुः ॥ २
मण्डलानि च वीथीश्च गतप्रत्यागतानि च ।
दर्शयन्तौ बहुविधां सूतौ सारथ्यजां गतिम् ॥ ३
अर्दयन्रावणं रामो राघवं चापि रावणः ।
गतिवेगं समापन्नौ प्रवर्तननिवर्तने ॥ ४
क्षिपतोः शरजालानि तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ ।
चेरतुः संयुगमहीं सासारौ जलदाविव ॥ ५
दर्शयित्वा तदा तौ तु गतिं बहुविधां रणे ।
परस्परस्याभिमुखौ पुनरेव च तस्थतुः ॥ ६

96

Ś1 missing for Sarga 96 (cf. v.l. 6.93.13). D12 begins with ॐ.

1 T1 damaged 1–2^{a}. —^{a}) D6 T2 G M Cg तदा (for तथा). Ś2 D4.11 तौ (sic); B1 च (for तु). V3 * * * * * मानौ तु. —^{b}) V1.3 D3 M2 -लक्ष्मणौ (sic) (for -रावणौ). ❀ Ck : तुमुलं रोमहर्षणमित्यनन्तरं प्रयुध्यमानावित्यादिकं श्लोकं कृत्वात्र सर्गं विच्छिन्दन्ति पुरः। पश्चात्तुमुलयुद्धत्वं त्वेकप्रकार(करण ?)त्वाच्च नात्र युज्यते पदच्छेदः। क्वचिदनवच्छेदश्च दृश्यते । ❀

2 T1 damaged for 2^{a} (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ1 D4 मर्दयंतौ ; V3 B3 D6 दर्शयंतौ (for अर्दयन्तौ). Ś2 Ñ V1.2 B D1.2.8.13 हि ; D4 च (for तु). D3 अभ्यर्दयंतौ समरे. —^{b}) Ś2 V2 B1 D1.3.4.8.12.13 ततस् ; D2 भूयस् (for तयोस्). G1.3 तु (for तौ). Ñ V1.3 B2–4 स्थितौ(Ñ1 दंशि-; B3 संस्थि-) तौ रथयोस्तदा. —After 2^{ab}, D5–7.9–11 T (T1 reads *sup. lin.* up to 2^{d}) G M1.3.5 ins. :

3054* परस्परमभिक्रुद्धौ परस्परमभिद्रुतौ ।

[D10 अभिसंक्रुद्धौ (hypm.) (for अभिक्रुद्धौ).]

—M5 om. 2^{cd}. D2 reads 2^{c}–5^{b} in marg. —^{c}) D6 परस्परं. Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 परस्परमभि(B3 D1.4 °ति)क्रुद्धौ. —^{d}) Ś2 D2.8 एक-; Ñ V B4 D4 क्रूर-; B1 D1.3.13 नैक-; B2.3 क्षुर-; D12 बहु- (for घोर-). —After 2, B3 ins. :

3055* ससप्ततिसहस्राणां बलं यत्ते दशानन।
रामो लक्षबलं चैव कुञ्जराणां तरस्विनाम्।

[B3 repeats l. 1 before l. 1 of 3058*. —(l. 1) B3 (second time) द्विपायिनां (for दशानन).]

3 D2 reads 3 in marg. (cf. v.l. 2). M5 reads 3 after 4^{ab}. T1 mostly damaged for 3^{a}. —^{a}) B3 कुंडलानि; T2 मंगलानि; Cg as in text (for मण्डलानि). Ñ1 V2 D4.13 विचित्राणि; G2 च वीथ्यश्च (for च वीथीश्च). T1 reads from 3^{b} up to राघवं in 4^{b} *sup. lin.* —^{b}) V1.3 B2–4 जिह्माः सर्पगतीस्तथा. —^{c}) Ñ V B2–4 D4 बहुविधान्(Ñ1 D4 °धं) (for °विधां). —^{d}) D6.7.9 T1 G M1.3.5 Cm.g सूत- (for सूतौ). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 सूतसामर्थ्यजां गतिं; Ñ V B2–4 D4 सूतसामर्थ्य(V3 °रथ्य)जान्गुणान् ; T2.3 सुतरां रथजां गतिं; M2 सूतसंचारजां गतिं.

4 D2 reads 4 in marg. (cf. v.l. 2). T1 reads up to राघवं in ^{b} *sup. lin.* (cf. v.l. 3). G2 repeats 4^{ab} after 5. —^{a}) Ñ1 V2 B4 D1.13 M1 अर्दयद् ; Cm.g.t as in text (for अर्दयन्). Ñ1 D4 रावणो रामं (for रावणं रामो). —^{b}) T1 damaged from चापि up to 5^{b}. Ñ1 D4 राघवश्चापि रावणं; T2 राघ * * * रावणः . —After 4^{ab}, M5 reads 3. —^{c}) Ñ1 गतेर्वेगं; V1.2 B1 D3.13 गतीर्देश; V3 मतिवेग- ; B2 मायावश- ; B3 त्वरया च; B4 मायाबल-; D4 प्रत्यागत्य; D6.7.9 T3 G2 M2 गतिवेग- ; M5 अतिवेगं; Cg as in text (for गतिवेगं). Ñ2 V1.3 B2–4 समापन्नैः (for समापन्नौ). Ś2 D12 अप्रधर्षणमापन्नौ; D1 गर्वींद्रसाम्यमापन्नौ. D2.8 गति(D8 ताव)दर्शनमापन्नौ. —^{d}) Ś2 V2 B1 D2.4.8.12.13 निवर्तन-; Ñ1 D1.3 विवर्तन- ; V3 D9–11 प्रतिवेग- (for प्रवर्तन-). Ś2 V2 B1 D2.4.8.13 -विवर्तनैः ; Ñ V1.3 B2–4 D1.3 -निवर्तनैः ; D12 G1 -नि(D12 -वि)वर्तनौ; Cg as in text (for -निवर्तने).

5 D2 reads 5^{ab} in marg. (cf. v.l. 2). T1 damaged up to 5^{b} (cf. v.l. 4). —^{a}) Ś2 Ñ1 V3 B D2.4.6–8.12.13 T2.3 G1 क्षिपंतौ; G3 क्षेपतोः (for क्षिपतोः). —^{b}) Ś2 D12 गृहीत- ; D8 किरंतौ (for तयोस्तौ). Ñ1 V2 D4 तदा तौ(V2 तावुभौ) स्यंदने स्थितौ; Ñ2 V1.3 B2–4 तावुभौ तु रणे(B2–4 °थे) स्थितौ. —^{c}) L (ed.) रेजतुस् (for चेरतुः). Ś2 V1.2 B1 D3.12 तौ रणगतौ; Ñ1 D4 संयुगे चित्तं(D4 °त्रं); D1 संयुगवतोः ; D2.3.13 संयुगगतौ (for °महीं). Ñ2 V3 B2–4 दर्शयंतौ रणे(V3 B2.3 युधा) रूपं. —^{d}) Ś2 D8.12 सशरौ; V3 D7 T3 ससारौ; B3 संरब्धौ; D2 गगने; D4 शरधारौ (hypm.) ; G (ed.) संरब्धौ; Cm.g.k.t as in text (for सासारौ). D5 M3 जलदौ यथा. —After 5, G2 repeats 4^{ab}.

6 ^{a}) Ś2 V2 B1 D3 G1.2 ततस् ; Ñ1 D1–3.6.12.13 T3 M तथा (for तदा). D12 [आ]रमानं (for तौ तु). Ñ2 V1.3 B2–4 दर्शयंतौ(V1 °यित्वा) तु तौ तत्र(B4 * *). —^{b}) B3

धुरं धुरेण रथयोर्वक्त्रं वक्त्रेण वाजिनाम् ।
पताकाश्च पताकाभिः समेयुः स्थितयोस्तदा ॥ ७
रावणस्य ततो रामो धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः ।
चतुर्भिश्चतुरो दीप्तान्हयान्प्रत्यपसर्पयत् ॥ ८
स क्रोधवशमापन्नो हयानामपसर्पणे ।
मुमोच निशितान्बाणान्राघवाय निशाचरः ॥ ९
सोऽतिविद्धो बलवता दशग्रीवेण राघवः ।
जगाम न विकारं च न चापि व्यथितोऽभवत् ॥ १०
चिक्षेप च पुनर्बाणान्वज्रपातसमस्वनान् ।
सारथिं वज्रहस्तस्य समुद्दिश्य निशाचरः ॥ ११
मातलेस्तु महावेगाः शरीरे पतिताः शराः ।
न सूक्ष्ममपि संमोहं व्यथां वा प्रददुर्युधि ॥ १२
तया धर्षणया क्रुद्धो मातलेर्न तथात्मनः ।
चकार शरजालेन राघवो विमुखं रिपुम् ॥ १३

G. 6. 92. 13
B. 6. 107. 42
L. 6. 89. 13

च बहुधा (for बहुविधां). Ś2 B1 D1.3.8.12.13 गतीर्बहुविधा रणे. —T1 damaged from मुखौ in 6^c up to 7. —^c) D6 T2.3 -मुखं (for -मुखौ). Ñ2 V1.3 B2–4 अन्योन्यं चाप्यभिमुखौ; B1 D4 परस्पराभिप्रमुखौ (D4 °मुखं तौ); D13 परस्परप्रत्यभिमुखौ (hypm.). —^d) Ś2 D8.12 स्थितौ रणे; Ñ1 V2 D5.9 G3 M2.3 [अ]वतस्थतुः; Ñ2 V1.3 B2–4 व्यतिष्ठतां; B1 D1–4.13 व्यवस्थितौ (for च तस्थतुः).

7 T1 damaged for 7 (cf. v.l. 6). V3 om. 7^{ab}. —^a) Ś2 B1 D1–3.8.12.13 धुर्यं (Ś2 D8.12 °र्यो) धुर्येण. ❀ Cg: धुरेण अकारान्तत्वमार्षम्. ❀ D1 धुरयोश् (for रथयोर्). —^b) Ś2 D8.12 योक्त्रा योक्त्ररि; Ñ1 B1 D2–4.13 वक्त्रैर्वक्त्राणि; D1 चक्रं चक्रेण (for वक्त्रं वक्त्रेण). —^d) Ś2 Ñ2 V B1.2.4 D1–3.6–11 G3 M1 समीयुः (for समेयुः). Ś2 D8 T2 स्थिरयोस्; Cg as in text (for स्थितयोस्). Ś2 V1 B1 D1–3.8.12 तयोः; D11 T2 सदा; T3 तथा; G2 द्वयोः (for तदा). Ñ1 D4.13 ध्वजेन च तथा (D4 पतता) ध्वजं; B3 समायुक्तं स्थितं तयोः. —After 7, Ñ1 V B3 D4.13 ins.:

3056* मिश्रयित्वा तदान्योन्यं संहर्षं चक्रतुर्महत्।

[D13 मेलयित्वा. Ñ1 V1 B3 तथा; D13 ततो (for तदा). D13 समे युद्धे तयोस्तदा (for the post. half).]

8 D4 om. 8. —^a) D2 रावणं च. V3 D5.9 T1 G2 तदा (for ततो). M2 बाणैर् (for रामो). —^b) D7 शरैः शितैः (by transp.); M2 रघूत्तमः (for शितैः शरैः). —^c) D6 T2.3 तुरगान् (for चतुरो). Ś2 Ñ2 V1.3 B D1–3.6.8.12.13 T2.3 M3 दीप्तैः (for दीप्तान्). —^d) Ś2 D8.12 हयान्संप्रत्यमर्षयत्; Ñ2 V1.3 B2–4 D1 G (ed.) प्रत्यवा (G [ed.] °पा)सर्प (D1 °पाकर्ष)यद्धयान्; B1 हयान्प्रति समार्पयत्.

9 ^b) T1 damaged from सर्पणे up to 10. Ś2 D8.12 प्रत्यमर्षणात्; Ñ V B D1–4.6 T2.3 अप (B4 D4 °व) सर्पणात्; D13 अवमर्दनात्; Cg as in text (for अपसर्पणे). —^c) D9 विशितान्. —^d) Ñ1 D4.7.9–11 M2 दशाननः (for निशाचरः).

10 T1 damaged for 10 (cf. v.l. 9). D8 consecutively repeats 10–11. —^a) B2 D9 [ऽ]पि (for ऽति-). Ñ2 V B2.4 तदा तेन; B3 ततस्तेन (for बलवता). —^b) V3 रक्षसा (for राघवः). —^c) Ś2 Ñ1 B1 D1–4.8 (both times).12.13 चकार (for जगाम). —^d) Ś2 B1 D8 (both times).12 नापि च (by transp.); D2 न चाति- (for न चापि).

11 D8 repeats 11 (cf. v.l. 10). —^a) Ś2 B1 D1–3.8 (both times).12 [अ]थ (for च). T1 ततो (for पुनर्). —^b) Ñ1 D4 वज्राशनि-; D9–11 वज्रसार- (for °पात-). D8 (both times) -स्वरान्; D9 -स्वनैः (for -स्वनान्). —D2 reads in marg. from 11^c up to मपि in 12^c. —^c) Ś2 Ñ2 V1 B3.4 D1–4.8 (both times).12.13 वज्रपाणेश्च (Ñ2 V1 B3.4 D4 °स्तु); Ñ1 V2 निजघानाशु; V3 damaged; B1.2 वज्रपातैश्च (B2 °तेन) (for °हस्तस्य). —^d) D5.9–11 G3 M5 समादिश्य; D6.8 (both times) समुद्यम्य (for समुद्दिश्य). Ñ1 स रावणः; D7.9–11 दशाननः (for निशाचरः).

12 D2 reads in marg. up to मपि in 12^c (cf. v.l. 11). —^a) B1 न; B2.3 ते (for तु). Ś2 D8.12 महावेगान्; B2 हयावेगाः; M2 °घोराः (for महावेगाः). —^b) T1 damaged from ताः up to 13. V2 B3 D6.7.9 T2.3 पातिताः (for पतिताः). Ś2 D8.12 पातयञ्शरान्. —After 12^{ab}, Ś2 D8.12 read 3062*. —^c) B1 स्व (sic) (for न). Ś2 D8.12 सूक्ष्माम्; D1 श्रमं च (for सूक्ष्मम्). Ś2 D8.12 समरे (for संमोहं). —^d) B4 D13 G1.2 न व्यथां; D9 व्यथां न (for व्यथां वा). Ñ V1.3 B2–4 D4 चक्रुराहवे; V2 B1 D1–3 [अ]जनयन्युधि; D6 T2.3 प्राददुर्युधि; D13 जनयद्युधि (sic) (for प्रददुर्युधि). Ś2 D8.12 व्यथामजनयन्युधि.

13 T1 damaged for 13 (cf. v.l. 12). —^a) D4 तयोर्; D7 G2 Ct यथा; Cm.g as in text (for तया). Ś2 D8.12 ततः प्रधर्षयन्क्रुद्धो; D13 स तया धर्षया क्रुद्धो. —G2 reads 13^b–14 twice and before the second occurrence of 13^b, reads 29^a for the first time reading it again along with 29^{bcd} before 15. —^b) Ś2 B1.3 D8.12.13 च; D4 तु; T3 स; M3 सु-; Cm.g.t as in text (for न). B3 D4 M2 महात्मनः (for तथात्मनः). —After 13^{ab}, Ñ V B2.4 G (ed. only l. 1) ins.; while D4 ins. only l. 2 after the first occurrence of 13^{cd}:

G. 6. 92. 0
B. 6. 107. 42
L. 6. 89. 14

विंशतिं त्रिंशतं षष्टिं शतशोऽथ सहस्रशः ।
मुमोच राघवो वीरः सायकान्स्यन्दने रिपोः ॥ १४
गदानां मुसलानां च परिघाणां च निस्वनैः ।
शराणां पुङ्खवातैश्च क्षुभिताः सप्त सागराः ॥ १५
क्षुब्धानां सागराणां च पातालतलवासिनः ।
व्यथिताः पन्नगाः सर्वे दानवाश्च सहस्रशः ॥ १६

3057* अग्नेराज्याहुतस्येव तस्य कोपो व्यजायत।
स विनाम्य धनुर्भूयः पूरयित्वा जगच्छरैः।

[V3 damaged for l. 1. —(l. 1) B4 (m. also) रूपो (for कोपो). —After l. 1, G (ed.) cont. 3058*. —(l. 2) Ñ2 महा ** (illeg.) (for जगच्छरैः).]

—After 13^{ab}, B1 ins. 3058*.

—B1 om. 13^{c}–14. D4 reads 13^{cd} twice. —^{c}) Ś2 Ñ2 V B2–4 D1–3.4(first time).8.12.13 -वर्षेण (for -जालेन). —^{d}) Ś2 D8 सद्यश्च ; D12 सद्यो वै (for राघवो).

14 B1 om.; G2 repeats 14 (for both, cf. v.l. 13). —^{a}) M3 विंशतं. Ś2 D4.8.12 त्रिंशतिं; Ñ2 V2.3 B4 D2.5.7.10.11.13 T G1.3 M1.2 त्रिंशतिं (for त्रिंशतं). Ś2 D8.12 चाथ ; Ñ V B3.4 D1–4.13 चापि; B2 चैव (for षष्टिं). ❀ Cg: विंशतमिति इकारलोपश्छान्दसः. ❀ —^{b}) V3 damaged from ऽथ up to स्यन्द in ^{d}. —D4 repeats 14^{cd} (var.) after 16. —^{cd}) D3 मुमुचे. G1 रामः (for वीरः). Ś2 Ñ2 V1.2 B2–4 D1–3.8.12.13 transp. राघवो and सायकान्. Ś2 D8.12 स्यंदने स्थितः; Ñ1 D4 (first time) रणमूर्धनि; D1 परमे रिपौ; D4 (second time) बहुधा तदा; G2 (both times) स्यंदनोपरि (for स्यन्दने रिपोः). —After 14, Ś2 Ñ2 V1 B2.3 D1–3.8.12.13 ins.; while B1 ins. after 13^{ab} (owing to om.); whereas G(ed.) cont. after l. 1 of 3057* (owing to om.):

3058* प्रगृह्य रावणस्तस्य विकृष्य बलवद्धनुः।
क्षुरेण पृथुधारेण चकर्त च शरासनम्।
द्वितीयेनास्य बाणेन हस्ताच्चापं न्यपातयत्।
ततोऽस्य कवचं बाणैर्विव्याध सर्वतः शितैः।
स छिन्नधन्वा पौलस्त्यो रथादादाय कार्मुकम्। [5]
ववर्ष शरवर्षेण सरथं राघवं पुनः।
मायां च विषमां चक्रे प्रयत्नाद्धनदानुजः।
सृजञ्शरसहस्राणि बहूनि कृतहस्तवत्।

[Before l. 1, B3 repeats l. 1 of 3055*. —(l. 1) D13 प्रकृष्य (for प्रगृह्य). G (ed.) चाशु (for तस्य). B2 विगृह्य (for विकृष्य). Ś2 D8 च मदद्; D12 च महा- (for बलवद्). —(l. 2) V1 शत- (for पृथु-). D1 -दीर्घेण (for -धारेण). Ś2 V1 B2.3 D8.12 स ; G (ed.) [अ]स्य (for च). —(l. 3) Ś2 B1 D8.12 हस्तावापं; B2 हस्ताद्धापं (for हस्ताच्चापं). B1 व्यताडयत् ; D1 व्यपातयत् (for न्यपातयत्). V1 बिभेद कवचं दृढं (for the post. half). —V1 om. l. 4. —(l. 4) Ś2 D1–3.8.12 व्यधमत् ; D13 व्यधुनत् (for विव्याध). Ś2 D8.12 स्थितैः (for शितैः). B1 बिभेद बहुधा दृढैः (for the post. half). —(l. 5) B3 स छिन्नवर्मा ; D12 छिन्नधन्वा च. V1 ह्यन्यद् (for रथाद्). —(l. 6) D3 reads in marg. ववर्ष. B1 transp. सरथं and राघवं. V1 राघवं समरे पुनः (for the post. half). —G (ed.) om. l. 7–8. —(l. 7) D1 तु (for च). Ś2 D8.12 विक्रमे (D8 °मां) (for विषमां). D13 प्रभुत्वाद् (for प्रयत्नाद्). —(l. 8) D2 असृजच्छ् (hypm.) (for सृजञ्). V1 B1 व्यसृजच्छरवर्षाणि (for the prior half). D1 कृतहस्तवान्.]

—After 14, D5–7.9–11 T (T1 damaged from स्थो in 29^{b} [first time] up to परिघा in 15^{b}) G3 M1.3.5 read 29 (followed by l. 1 of 3071*) for the first time repeating them (D9 repeating l. 1 after 31) in their proper place ; while G1 reads 29 after 14.

15 T1 damaged up to परिघा in 15^{b} (cf. v.l. 14). Before 15, G2 reads 29 (repeating ^{a}) (cf. v.l. 13); while B1 reads 29^{ab} for the first time before 15, repeating it in its proper place. —^{ab}) Ñ2 V2 B2.4 D4 transp. मुसलानां and परिघाणां. Ś2 V1 B1 D1.2.8.12 वज्राणां चैव ; D13 सवज्राणां च (for परिघाणां च). Ś2 Ñ2 V B1.4 D1–3.8.9.12.13 निःस्वनः (V3 D13 °नं); B2.3 D6.7 निःस्वनैः (for निस्वनैः).

—^{c}) Ñ1 D13 T2 G2 M3 पुंखपातैश्; D4 बहुघातैश् (for पुङ्खवातैश्). —^{d}) M5 सर्व- (for सप्त). —For 15^{cd}, Ś2 B1 D1–3.8.12 subst. ; while Ñ2 V1 B2.3 (reads in marg. up to 3061*) D13 ins. after 15^{ab} :

3059* बभूव तस्मिन्समरे पततां राघवं प्रति।

[D1 तस्य; D13 तत्र (for तस्मिन्). V1 transp. तस्मिन् and समरे. Ś2 D8.12 राघवोपरि.]

—Then all the above MSS. cont. :

3060* राघवश्चापि दुर्धर्षो घोरं शस्त्रमयं महत्।
शरवर्षेण मेधावी प्रत्यवारयदाशुगैः।

[(l. 1) B1.3 D1.3 दुर्धर्षं (for दुर्धर्षो). D1 शरमयं; D2 अस्त्र° (for शस्त्र°). —(l. 2) Ś2 D8.12 शस्त्र- (for शर-). D1.3 -वर्षं तु (for -वर्षेण). Ñ2 आपतन् ; V1 आयुधं; B1 आयुधैः ; B2.3 D2.13 आशु तत् (B3 वै; D2 तं) (for आशुगैः).]

—Thereafter B3 further cont. :

3061* द्वैरथं सप्तरात्राहमभवद्युद्धमेतयोः।
सर्ववित्रासनं घोरं पश्यतां कपिरक्षसाम्।

16 Ś2 B1 D1–3.8.12 om. 16–17. B3 D6 om. 16^{ab}. V3 damaged from तल in ^{b} up to दानवा in ^{d}. —^{b}) D5.13 -वासिनां (for -वासिनः). —^{cd}) D4 दानवाः (for पन्नगाः). M1 चैव (for सर्वे). —T1 damaged from 16^{d} up to चिन्ता in 18^{c}. Ñ1 D6.7.9–11.13 transp. पन्नगाः

चकम्पे मेदिनी कृत्स्ना सशैलवनकानना ।
भास्करो निष्प्रभश्चासीन्न ववौ चापि मारुतः ॥ १७
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
चिन्तामापेदिरे सर्वे सकिंनरमहोरगाः ॥ १८
स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु लोकास्तिष्ठन्तु शाश्वताः ।
जयतां राघवः संख्ये रावणं राक्षसेश्वरम् ॥ १९

G. 6. 92. 20
B. 6. 107. 49
L. 6. 89. 0

and दानवाश्च. D4 नागाः शत-; T2.3 वानराश्च; G1 सागराश्च (for दानवाश्च). Ñ2 V B2-4 चकंपिरे (for सहस्रशः). —After 16, D4 repeats 14^{cd} (var.).

17 Ś2 B1 D1-3.8.12 om.; T1 damaged for 17 (for all, cf. v.l. 16). —^{a}) Ñ1 D4.13 कंपिता (for चकम्पे). Ñ2 V B2-4 D4.13 सर्वा (for कृत्स्ना). —^{c}) Ñ1 D4 आदित्यो (for भास्करो). —^{d}) Ñ1 D4 प्रवाति च; D13 ववाह च (for ववौ चापि). Ñ2 V B2-4 प्रववौ न च (V3 B3.4 च न) मारुतः.

18 T1 damaged up to चिन्ता in ^{c} (cf. v.l. 16). D3 reads 18 (followed by 3062*) after 31. —^{a}) V3 damaged from न्धर्वाः up to स in ^{d}.—^{b}) D6 T2.3 यक्षाश्च (for सिद्धाश्च). D4 सर्वे सिद्धा महर्षयः. —^{c}) Ñ2 B2-4 क्षम्य(B4 °भ्या)गमन् (for आपेदिरे). —^{d}) Ś2 V1 B1 D1-3.8.12.13 समं युद्धं निरीक्ष्य तत् (Ś2 D12 च; V1 B1 तं; D8 ह). —After 18, Ś2 D8.12 ins. l. 2-52 (l. 2-5 [r.]) of App. I (No. 66); B3 (m.) ins. 3062* (followed by l. 1-35 of App. I [No. 66]).

19 ^{a}) V3 M2 नो (for गो-). Ñ2 V B2.4 D4.6.7.9-11 T2.3 G1 M2.3.5 तु; B3 च (for ऽस्तु). —After 19^{ab}, M2 ins. l. 6 of 3064*. —^{d}) D4 राक्षसाधिपं; T1 राक्ष*** (damaged) (for राक्षसेश्वरम्). —For 19, Ś2 B1 D1-3 (reads [preceded by 18] after 31).8.12.13 (Ś2 D8.12 read after 12^{ab}) subst.; while V2 ins. after the first occurrence of 21^{ab}; B3 (m.) ins. after 18:

3062* स्वस्त्यस्तु राघवायेति देवाः सर्षिगणा ब्रुवन् ।
लोकेभ्यश्चैव सर्वेभ्यस्तदाशंसन्त सर्वशः ।

[Ś2 D8.12 om. l. 1. —(l. 1) D13 ते रामाय (for राघवाय). D1.3 जगुः; all except D1.3 ब्रुवन् archaic. —(l. 2) Ś2 D8.12 स्वस्त्यस्तु (for [आ]शंसन्त). D3 सर्वतः.]
—Thereafter Ś2 D8.12 ins. l. 1-5 of App. I (No. 66) for the first time, repeating l. 2-5 after 18; while V2 B1.3 D1-3.13 (V2 B3 D2 l. 1-35 [B3 m. up to l. 28]; D13 l. 1-24) ins. App. I (No. 66). —After 19, Ñ V B2-4 D4 ins.:

3063* एवमूचुर्हि पश्यन्तस्तद्युद्धं रामरक्षसोः ।

[V3 एवं जपंतोपश्यंस्ते (for the prior half).]

—Then, Ñ2 V1 (only l. 5-30) B2 ins. App. I (No. 66).

—After 19, D5-7.9-11 S (G1 only l. 1-2; M2 l. 6 after 19^{ab}) ins.; Ś2 D8 cont. l. 2 only after l. 1 of 3065*; Ñ B2 D4(only l. 5).13 ins. only l. 4-5 after 29; B3 cont. only l. 4-5 after 3063* and repeats only l. 5 after 3073*; B4 ins. only l. 5 after 31^{ab}:

3064* एवं जपन्तोऽपश्यंस्ते देवाः सर्षिगणास्तदा ।
रामरावणयोर्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ।
गन्धर्वाप्सरसां संघा दृष्ट्वा युद्धमनूपमम् ।
गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः ।
रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव । [5]
एवं ब्रुवन्तो ददृशुस्तद्युद्धं रामरावणम् ।

[T1 damaged for l. 1-3. —(l. 1) M1 वदंतो; M3 ब्रुवंतो; Cm.t as above (for जपन्तो). D9 पश्यंतो (for ऽपश्यंस्ते). D11 एवं जपंस्ततो देवा (for the prior half). D5 G3 ऋषि- (for सर्षि-). D6 T2.3 तथा (for तदा). —M3 reads l. 2-3 after l. 5. —After l. 2, G1 cont. l. 2 of 3071*. —(l. 3) D5 मुख्या (for संघा). M2 एवं ब्रुवंतः खचरा (for the prior half). D9 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). D6 अमानुषं (for अनूपमम्). —(l. 4) D7 M1 सागरं सागरोपमं (for the post. half). D10 सागरं चांबरप्रख्यमंबरं सागरोपमं. —After l. 5, Ñ B2 D4.13 cont. 3071*. —(l. 6) D7.9 स्तुवंतो (for ब्रुवन्तो). M5 एवं ब्रुवन्नृषिसंघा (for the prior half). T1 damaged from द्धं up to ज्वलित in 20^{f}. D5 G2.3 रोमहर्षणं (for रामरावणम्). M1 एवं वदंतः संहृष्टा विस्मितास्तस्थुरंबरे. ❀ Cv : "एवं च पश्यंस्ते (एवं जपन्तोऽपश्यंस्ते ?) एवा (देवाः ?) सर्षिगणास्तदा । रामरावणोर्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम्" इत्यस्मात्परतो "गन्धर्वाप्सरसां संघा दृष्ट्वा युद्धमनूपमम् । गगनं गगनाकारं सागरं सागरोपमम् । रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव । एवं ब्रुवन्तो ददृशुस्तद्युद्धं रोमहर्षणम्" इति पाठक्रमः ।; so also Cr.g. Cr adds रामरावणम् रामरावणयोः संबंधि युद्धम् ।; Ck: दृष्ट्वा युद्धमनूपममित्यनन्तरम् "सागरं चांबरप्रख्यं अंबरं सागरोपमम् । रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिवेति पाठः ।; Ct: अनूपममिति दीर्घ आर्षः । 'दृष्ट्वा युद्धमनूपमम्' इत्युत्तरं 'सागरं चांबरप्रख्यं अंबरं सागरोपमम्' इति पाठे सागरं नैल्यवैपुल्यादिनांबरप्रख्यमाकाशतुल्यमिति वक्तुं शक्यम् । एवमंबरमपि सागरोपममिति शक्यम् । रामरावणयोर्युद्धं तु तद्व्यतिरिक्ततादृशयुद्धासंभवात् स्वतुल्यमित्येव वक्तुं शक्यम् । तेनानुपमत्वं फलतीति अनन्वयोऽत्रालंकारः । पूर्वार्धे तु उपमेयोपमेति कतकः । सागरशब्दे लिंगव्यत्यय आर्षः । अर्धर्चादिर्वा सः । 'गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः' इति पाठे अर्धद्वयेऽपि एवेति बोध्यम्. ❀]

—Thereafter, G2 cont. l. 2 of 3071*.

G. 6. 92. 0
B. 6. 107. 53
L. 6. 89. 0

ततः क्रुद्धो महाबाहू रघूणां कीर्तिवर्धनः ।
संधाय धनुषा रामः क्षुरमाशीविषोपमम् ।
रावणस्य शिरोऽच्छिन्दच्छ्रीमज्ज्वलितकुण्डलम् ॥ २०
तच्छिरः पतितं भूमौ दृष्टं लोकैस्त्रिभिस्तदा ।
तस्यैव सदृशं चान्यद्रावणस्योत्थितं शिरः ॥ २१
तत्क्षिप्रं क्षिप्रहस्तेन रामेण क्षिप्रकारिणा ।
द्वितीयं रावणशिरश्छिन्नं संयति सायकैः ॥ २२
छिन्नमात्रं च तच्छीर्षं पुनरन्यत्स्म दृश्यते ।
तदप्यशनिसंकाशैश्छिन्नं रामेण सायकैः ॥ २३

---

20 Before 20, Ś2 D8 ins.:

3065* ततोऽभवत्पुनर्युद्धं वृत्रवासवयोरिव ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धाश्च सह चारणैः ।
द्रष्टुमभ्याययुः सर्वे तद्युद्धं रोमहर्षणम् ।

[After l. 1, they cont. l.2 of 3064*.]

—while, G1.2 read 30–31.

T1 damaged up to ज्वलित in 20^{f} (cf. v.l. 3064*). D1.12 om. 20–31. V1 om. 20. Ñ V2.3 B D2.4.13 om. 20^{ab}. —^{a}) D7.9–11 क्रोधान् (for क्रुद्धो). —^{b}) Ś2 D8 नराणां (for रघूणां). —V2 repeats; D2 reads 20^{c}–21 (V2 up to 21^{ab} only) after 25 (followed by l. 36–52 of App. I [No. 66]). —^{c}) G3 निधाय; Cr as in text (for संधाय). M1 कार्मुके (for धनुषा). Ś2 D3.8 संधाय रामो धनुषि; Ñ V2(both times).3 B D2.4.13 ततः संधाय रामस्तु(D13 °मेण [sic]). —^{d}) Ś2 Ñ2 V2(both times).3 B1.3 D3.6–11.13 G1.2 M5 शरम्; D4 बाणम्; Cg as in text (for क्षुरम्). —^{e}) Ñ1 D4 कोपाच्; Ñ2 V2(both times).3 B2–4 D2 क्रोधाच्; B1 कायाच् (for ऽच्छिन्दच्). Ś2 D3.8 चिच्छेद रावणशिरः; T3 अच्छिनद्रावणशिरः. —^{f}) Ñ V2 (both times).3 B D2.4 चिच्छेद परमास्त्रवित्.

21 D1.12 om. 21; V2 repeats 21^{ab} (for both, cf. v.l. 20). For sequence in D2, cf. v.l. 20. —^{ab}) B1 तं (for तच्). Ñ B1–3 D2.4 छिन्नं (for शिरः). Ñ1 दृष्टं भूमौ(by transp.); D4.13 दृष्ट्वा भूमौ (for भूमौ दृष्टं). B1 शरैस् (for लोकैस्). —After 21^{ab} (first time), V2 ins. 3062* (followed by l. 1–35 of App. I [No. 66]). —V2 reads 21^{cd} after 21^{ab} (r.). —^{c}) Ñ V B2.4 D2–4.13 तथैव; D8 तस्य वै (for तस्यैव). V3 B2.4 तादृशं; D2 शिरसश् (for सदृशं). B1 तथैव च शिरश्चासीद्. —^{d}) D4 [उ]त्सृतं; M5 [उ]च्छ्रितं (for [उ]त्थितं). B1 पुनः (for शिरः). Ś2 D8 [अ]भवच्छिरः; D3 शिरः स्थितं. —After 21, V2 D2 repeat l. 1 and cont. l. 3 of 3066*.

22 V2 B1 D1.2.12 om. 22 (for D1.12, cf. v.l. 20). T1 damaged from 22 up to सा in 27^{a}. —^{a}) Ś2 D8 तच्छिन्नं; Ñ1 B4(m. also as in text) D13 तत्कृत्तं; Ñ2 ततो हि; V1.3 B2.3 तत्क्षिप्तं; D4 तत्कृंतं; D6 T2.3 तदा तत्; G3 तच्छिरः; M1 ततस्तत् (for तत्क्षिप्रं). —^{b}) Ñ1 D3.4.8.9.13 G3 [अ]क्लिष्टकर्मणा(D9 °कारिणा); M1 [अ]मिततेजसा (for क्षिप्रकारिणा). Ñ2 V1.3 B2–4 राघवेण महात्मना. —V1 om. 22^{cd}. —^{c}) D13 पुन रामेण (metri causa). —^{d}) Ś2 D8 रामेण; D3 क्रुद्धेन; D6 तदपि (for संयति). Ñ1 D4 G (ed.) छिन्नमेव न(G [ed.] हि) लक्ष्यते; Ñ2 V3 B2–4 छिन्नमेव ह्यलक्ष्यत(B2.3 °क्षितं; B4 °क्षयत्); D13 क्षिप्रमेवानुलक्षत.

23 D1.12 M3 om. 23 (for D1.12, cf. v.l. 20). T1 damaged for 23 (cf. v.l. 22). —^{a}) B4 छिन्नमानं; D3.5 G3 M2 Cm °मात्रे; Cg as in text (for °मात्रं). V3 B2–4 शिरस्तच्च(V3 °स्य); D3 ततस्तस्मिन्; D5 G M1.5 Cg तु तच्छीर्षं(D5 G3 Cm °र्षे) (for च तच्छीर्षं). Ñ D4.13 छिन्ने छिन्ने ततः शीघ्रं(Ñ2 D13 °र्षं). —^{b}) V3 अन्यम्; D7.9–11 एव (for अन्यत्). Ñ D13 प्रजायते; V3 B2 अलक्ष्यत; B3 न क्षीयते; B4 अजायत; D3 अदृश्यत; D6 T2.3 G2 च दृश्यते; D7.9–11 G1 प्रदृश्यते; G (ed.) अलक्षयत् (for स दृश्यते). D4 पुनरन्यं च जायते. ❀ Cm: अन्यच्छिरोऽदृश्यतेति संबंधः. ❀ —^{c}) Ñ1 D4 तथापि. D2 -संकाशं. —^{d}) D3 बाणै (for छिन्नं). Ñ1 D4.13 राघव-; D7.9–11 रामस्य (for रामेण). Ñ2 V B2–4 लक्ष्यते; D2 दृश्यते; D3 छेदितं (for सायकैः). —For 23, Ś2 B1 D8 subst.; while V1.2 D2 subst. l. 1 for 23^{ab} and along with l. 2 (V1 with l. 3) read after 23^{cd} and V2 D2 repeat l. 1 and cont. l. 3 after 21; whereas Ñ1 D4.13 ins. only l. 1–2 after 23; Ñ2 V3 B2–4 M2 ins. only l. 1 and 3 after 23; G (ed.) ins. after 23:

3066* छिद्यते जायते चैव रावणस्य पुनः पुनः ।
रामेण समरे रोषाद्राक्षसस्य दुरात्मनः ।
एवमेव रणे तस्मिन्रामो लेभे न हि क्षणम् ।

[(l. 1) D13 छिन्नतो (for छिद्यते). Ś2 D8 जायते छिद्यते (by transp.); M2 जायते भिद्यते. Ś2 Ñ1 D4.8 शीघ्रं; D13 M2 शीर्षं (for चैव). V2(second time) शिरः (for second पुनः). —Ś2 B1 D8 om. l. 2. —(l. 3) V3 B3 एतद् (for एव). G (ed.) तस्य (for तस्मिन्). B1 रक्षो (for रामो). B4 transp. न and हि. V2 B1 D2 संक्षयं; G (ed.) हि क्षयं (for हि क्षणम्). Ś2 D8 शिरो नैवाप संक्षयं; M2 तेन रामेण तत्क्षणं (for the post. half).]

—After 23, D9 T2.3 ins.:

एवमेव शतं छिन्नं शिरसां तुल्यवर्चसाम् ।
न चैव रावणस्यान्तो दृश्यते जीवितक्षये ॥ २४
ततः सर्वास्त्रविद्वीरः कौसल्यानन्दिवर्धनः ।
मार्गणैर्बहुभिर्युक्तश्चिन्तयामास राघवः ॥ २५
मारीचो निहतो यैस्तु खरो यैस्तु सदूषणः ।
क्रौञ्चारण्ये विराधस्तु कबन्धो दण्डकावने ॥ २६
त इमे सायकाः सर्वे युद्धे प्रत्ययिका मम ।
किं नु तत्कारणं येन रावणे मन्दतेजसः ॥ २७
इति चिन्तापरश्चासीदप्रमत्तश्च संयुगे ।
ववर्ष शरवर्षाणि राघवो रावणोरसि ॥ २८

G. 6. 92. 31
B. 6. 107. 62
L. 6. 89. 0

3067* रामो रावणबाहूंश्च चिच्छेद युधि मार्गणैः।
छिन्नानि तस्य शीर्षाणि निष्क्रामन्त्यपराणि च।
बाहवश्चापि वेगेन कङ्कणाभरणान्विताः।
शिरोभिर्बाहुभिश्चैव संवृतं च नभस्तदा।
पुनः पुनश्च चिच्छेद क्रुद्धो रामोऽतिविस्मितः। [5]
काककङ्कवयश्येना गृध्राः कङ्काः सहस्रशः।
आकाशे संचरन्ति स्म बाणाश्चापि सुदारुणाः।
शिरांसि रावणस्याथ बाहवो रुधिरोक्षिताः।
गगनात्प्रपतन्ति स्म राघवस्य रथोपरि।
न दिनं न च वै रात्रिर्न संध्या न दिशोऽपराः। [10]
प्रकाशन्ते न तच्छाया दृश्यते तत्र संगरे।
ततो रामो बभूवाथ विस्मयाविष्टमानसः।

[(l. 1) $T_{2.3}$ -बाहूनां (for -बाहूंश्च). —(l. 5) $T_{2.3}$ प्र- (for च). $T_{2.3}$ -विस्मयः (for -विस्मितः). —(l. 6) T_2 श्येनाः; T_3 क्रूराः (for कङ्काः). —$T_{2.3}$ om. l. 10–11.]

24 $D_{1.12}$ om. 24 (cf. v.l. 20). T_1 damaged for 24 (cf. v.l. 22). V_2 repeats 24 before 29; D_2 repeats 24 and reads 30^{cd} for the first time before 29 repeating 30^{cd} in its proper place. —^{a}) $D_{3.5.7}$ G_2 $M_{1.3}$ Cr.m.g एक- (for एव). G_3 शिरश्; Cr.m.g as in text (for शतं). D_3 कृत्तं (for छिन्नं). $Ś_2$ $Ñ$ V B D_2(V_2 D_2 both times)$_{.4.8.9.13}$ $T_{2.3}$ M_2 शतमेकोत्तरं छिन्नं. ❀ Ck.t एवमेव शतं छिन्नमिति पाठः. ❀ —^{c}) D_4 न चैवं. $Ñ_2$ V B D_2(V_2 D_2 both times) M_2 राक्षसेंद्रस्य; D_3 जीवितस्यांतो; Cm.g.t as in text (for रावणस्यान्तो). —^{d}) $Ñ_2$ $V_{1.2}$(first time)$_{.3}$ B D_2 (both times) M_2 -क्षयः; V_2(second time) -क्षयं (for -क्षये). M_1 भीमकर्मणः; Cr.m.g.t as in text (for जीवित-क्षये). D_3 ददृशे तस्य रक्षसः; D_{13} यादृशो जीविते क्षये. ❀ Cg : न दृश्यते नादृश्यत. ❀

25 $D_{1.12}$ om. 25 (cf. v.l. 20). T_1 damaged for 25 (cf. v.l. 22). B_1 om. 25–28. —^{a}) $Ś_2$ $Ñ_2$ B_{2-4} D_2 M_2 शूरः; D_3 रामः (for वीरः). —^{b}) $Ś_2$ $V_{2.3}$ $D_{2-11.13}$ $T_{2.3}$ M_3 -[आ]नंद- (for -[आ]नन्दि-). —^{c}) $Ñ_2$ V $B_{2.4}$ M_2 विसर्पैर्(M_2 °शैर्); D_2 विषमैर् (for मार्गणैर्). $Ś_2$ D_8 युद्धं; B_4 युक्तैश् (for युक्तश्). $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ बाणैर्बहुविधैर्यु($Ñ_1$ °मु)क्तश्(B_3 °क्तं). —^{d}) B_3 तर्कयामास (for चिन्तया-मास). —After 25, V_2 B_3 (m.) D_2 ins. l. 36–52 of App. I (No. 66) and then V_2 repeats, whereas D_2 reads 20^{c}–21 (V_2 up to 21^{ab} only).

26 B_1 $D_{1.12}$ om. 26 (cf. v.l. 25 and 20). T_1 damaged for 26 (cf. v.l. 22). V_2 D_2 om. 26–28. —^{a}) $Ñ$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ M_1 येन (for यैस्तु). —^{b}) $Ñ_1$ $D_{3.4.13}$ G_1 चैव स-; $Ñ_2$ V_1 B_{2-4} येन च; D_6 $T_{2.3}$ वै यैस्तु; M_1 यैः सह- (for यैस्तु स-). $Ś_2$ D_8 दूषणश्च खरस्तथा; M_2 दूषणः खर एव च. —^{c}) $Ñ_1$ T_2 $M_{2.3}$ Cg क्रौंचावने; $D_{3.10.11}$ Ck.t क्रौंचावटे; $D_{4.6.9.13}$ T_3 M_5 क्रौंचे($D_{6.13}$ °च) वने (for क्रौञ्चारण्ये). $Ñ_1$ $D_{3.4.7.13}$ M_3 कबंधश्च(D_7 °स्तु); M_1 विराधश्च. $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} वाली च(V_1 B_2 मारीचः) समरामर्षी. —^{d}) $Ñ$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{3.4.7.13}$ M_2 विराधो दंडके ($Ñ_2$ D_7 °का) वने. —For 26^{cd}, $Ś_2$ D_8 subst.:

3068* त्रिशिराश्च विराधश्च हतो वाली च संयुगे।

—After 26, $D_{7.10.11}$ K (ed.; within brackets) ins.:

3069* यैः साला गिरयो भग्ना वाली च क्षुभितोऽम्बुधिः।

[D_7 ताला (for साला).]

27 V_2 B_1 $D_{1.2.12}$ om. 27 (for V_2 D_2, cf. v.l. 26; for B_1, cf. v.l. 25 and for the rest, cf. v.l. 20). T_1 damaged up to सा in 27^{a} (cf. v.l. 22). —^{ab}) $B_{2.3}$ इमे ते (by transp.) (for त इमे). $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_4 घोरा (for सर्वे). $Ñ_1$ $D_{4.13}$(all with hiatus) अस्मिन् (for युद्धे). $Ś_2$ D_8 transp. सर्वे and युद्धे. $Ś_2$ $B_{2.4}$ $D_{4.8.13}$ प्रत्यर्पिता; $Ñ_1$ प्रत्यर्थिता; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ D_3 प्रा(D_3 प्र)त्ययिता; B_3 प्रत्यर्दिता; $D_{5.10.11}$ T_1 Cm.g.t प्रात्ययिका; D_6 T_3 G_3 प्रत्यायका; $D_{7.9}$ T_2 M_1 Cr प्रत्यायिका (for प्रत्ययिका). $Ś_2$ $Ñ_1$ B_3 $D_{8.13}$ मया. —^{c}) $Ś_2$ $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{3.7-11.13}$ तु (for नु). D_4 तत्र (for नु तत्). —^{d}) V_3 damaged up to मन्द. $Ñ_1$ $D_{4.13}$ $M_{1.2}$ -विक्रमाः; D_8 -चेतनाः; Cg as in text (for -तेजसः). ❀ Cv : 'रावणे मन्दतेजसः' इति पाठः. ❀

28 V_2 B_1 $D_{1.2.12}$ om. 28 (for V_2 D_2, cf. v.l. 26; for B_1, cf. v.l. 25 and for the rest, cf. v.l. 20). T_1 damaged from सं in 28^{b} up to मह in second occurrence of l. 1 of 3071*. —^{ab}) B_4 तु (for first च). D_3 इति चिंत्य महाबाहुर् (for ^{a}). G_3 स प्रवृत्तश् (for अप्रम°). $Ś_2$ D_8 इति संचितयन्सर्वं सोप्रमत्ततरोभवत्. —After 28^{ab}, $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ ins.:

G. 6. 92. 32
B. 6. 107. 63
L. 6. 89. 0

रावणोऽपि ततः क्रुद्धो रथस्थो राक्षसेश्वरः । गदामुसलवर्षेण रामं प्रत्यर्दयद्रणे ॥ २९

3070* ततो विभीषणो वाक्यं रामं प्रति जगाद ह।
छिन्ना एकाधिकशतं निर्गच्छन्त्यस्य बाहवः।
शिरांसि च तथैवास्य ब्रह्मणो वचनादपि।
नाभौ तिष्ठति चैवास्य ह्यमृतं कुण्डलाकृति।
तच्छोषय महाप्राज्ञ पावकास्त्रेण सर्वतः। [5]
विभीषणवचः श्रुत्वा रामः शीघ्रपराक्रमः।
पावकास्त्रेण संयोज्य बाणमाशीविषोपमम्।
तेन घोरशरेणाजौ नाभौ विव्याध रावणम्।
अनन्तरं च चिच्छेद शिरांसि च पुनर्बली ।
बाहूनपि च संरब्धो रावणस्य रघूत्तमः । [10]
रावणेन रणे मुक्ता शक्तिर्घोरातिभीषणा।
धारासहस्रसम्पन्ना ग्रसन्ती गगनं भृशम्।
घण्टासहस्रनादेन पातयन्तीव चाम्बरे।
विभीषणवधार्थाय रामस्तामच्छिनच्छरैः।
दशग्रीवशिरश्छेदात्तदा तेजो विनिर्गतम्। [15]
म्लानरूपो बभूवाथ छिन्नैः शीर्षैर्भयंकरैः।
एकेन मुख्यशिरसा रणे रामं व्यलोकयत्।
आत्मनः शिरसा भीतो ज्ञातिमिश्चासिसंवृतः।

[T2.3 om. l. 2–3. —(l. 4) T2.3 कुंडलीकृतं (for कुण्डलाकृतिः). —(l. 5) T2.3 सत्वरः (for सर्वतः). —(l. 6) D4 विभीषणस्य (hypm.) (for विभीषण-). —D4 om. from the post. half of l. 7 up to the prior half of l. 9. —D4 om. l. 10–18. —(l. 12) T2.3 ग्रसती (for ग्रसन्ती). —(l. 17) T3 व्यलोकयन्. —(l. 18) T2.3 पंक्तिभिश् (for ज्ञाति°). T3 -संवृतं.]

—Then D9 ins. an addl. colophon. [Sarga no. 92.] —D9 om. 28^{cd}. —^{c}) Ñ2 V1.3 B2–4 -वर्षं च (for -वर्षाणि). —^{d}) Ñ1 D4.13 रावणोपरि; V1 B4 राक्षसोरसि (for रावणोरसि). B3 रावणोपरि राघवः. —After 28, G1.2 ins. 3074*.

29 D1.12 om. 29 (cf. v.l. 20). T1 damaged for 29 in second occurrence (cf. v.l. 28). Before 29, V2 repeats 24. D2 repeats 24 and reads 30^{cd} for the first time before 29, repeating 30^{cd} in its proper place. D5–7.9–11 T (T1 damaged from रथो in 29^{b} [first time] up to परिघा in 15^{b}) G3 M1.3.5 read 29 (followed by l. 1 of 3071*) for the first time after 14, repeating them (D9 repeating l. 1 after 31) here. G1 reads 29 after 14. G2 reads 29^{a} for the first time before the second occurrence of 13^{b} and reads 29 (repeating ^{a}) before 15. B1 reads 29^{ab} for the first time before 15, repeating it here. —^{a}) Ñ V1.3 B2 D4 [ऽ]थ; V2 B1(both times).3.4 D2 तु; M1 (first time) च (for ऽपि). —^{b}) Ś2 D8 रथाधो (for रथस्थो). V3 राक्ष * * *; G3 (second time) राक्षसैर्वृतः; M1 (second time) राक्षसाधिपः (for राक्षसेश्वरः). —D3 om. 29^{cd}. V3 mostly damaged for 29^{cd}. —^{c}) V1 damaged up to ल. B1 D2 तदा; B4 (*sup. lin.* also as in text) गत्वा (for गदा-). B1 मार्गण- (for -मुसल-). D6 T2.3 (all second time) -वर्षैश्च; G2 -घोषेण; M2 -वर्षाणि (for -वर्षेण). —^{d}) Ś2 -[अ]द्रवद्रणे; Ñ1 -[अ]वमर्दयत्; D5 G M1.2 (D5 G3 M1 first time) -[अ]र्पयद्रणे (for -[अ]र्दयद्रणे). D4.13 राघवं प्रत्यमर्द(D13 °षेध)यत्.

—After 29, Ś2 V1.3 B3 (reads twice).4 D8 M2 ins.; D5–7.9–11 T G3 M1.3.5 ins. l. 1 for the first time after the first occurrence of 29, repeating it here (D9 repeating after 31) and then all except D9 ins. l. 2 after the second occurrence of 29; Ñ B2 D4 (only l. 5).13 ins. only l. 4–5 of 3064* and then cont.; G1 cont. l. 2 only after l. 2 of 3064*; G2 ins. l. 1 after 29 and cont. l. 2 after 3064*:

3071* तत्प्रवृत्तं महद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम्।
अन्तरिक्षे च भूमौ च पुनश्च गिरिमूर्धनि।

[T1 damaged for l. 1 in first occurrence and up to मह in l. 1 in second occurrence (cf. v.l. 14 and 28). Ñ1 D4.13 om. l. 1. B2 transp. l. 1 and 2 (including star passages). B3 first time reads l. 1 in marg. —(l. 1) V3 ततः प्रवृत्तं (hypm.); D5.9–11 (all first time) तत्प्रयुक्तं; T2 (first time) G3 M5 (both times) तत्प्रवृद्धं; M1 (first time) प्रावर्तत (for तत्प्रवृत्तं). Ś2 महारौद्रं; B3 (second time) D6 T2.3 (all first time) महायुद्धं; D5.7.9–11 (all first time) पुनर्युद्धं; D8 महाघोरं (for महद्युद्धं). D9 (second time) तयोर्युद्धमभूद्घोरं (for the prior half). —V1 om. (hapl.) from the post. half of l. 1 up to 30^{c}. Ś2 Ñ2 B2.3 D6–11 T G2.3 M (B3 D6.10.11 T [T1 damaged first time] G3 M1.3.5 both times; D7.9 first time) रोमहर्षणं. —After l. 1, B2 ins.:

3071(A)* पर्वतस्वपि च विन्यस्ता लोकपाला महौजसः।

—(l. 2) B2.3 (first time) आकाशे चैव; B4 D4 अंतरीक्षे च; D13 अर्थातरीक्षे (for अन्तरिक्षे च). G1 दिशश् (sic); Cr.m.g as above (for पुनश्). —For l. 2, Ś2 D8 subst.:

3071(B)* उभयोः सृजतो बाणान्रामरावणयोर्मृधे।

❀ Cv : रावणोऽपि ततः क्रुद्ध इत्यादिकोऽध्यर्धश्लोकः पूर्वत्र 'मुमोच राघवो वीरः सायकान् स्यन्दनो रिपुं (स्यन्दने रिपो)रित्यस्मात् परतोऽस्ति। तत्र लेखकदोषान्न लिखितः। " अन्तरिक्षे च भूमौ च पुनश्च गिरिमूर्धनि " इत्यस्मात् परतो " देवदानवयक्षाणां पिशाचोरगरक्षसाम्। पश्यतां तन्महद्युद्धं सर्वरात्रमवर्तत। नैव रात्रं न दिवसं न मुहूर्तं न च क्षणम्। रामरावणयोर्युद्धं विराममुपगच्छति "। श्लोकद्वयं प्रायेण पुस्तकेषु लेखकै

देवदानवयक्षाणां पिशाचोरगरक्षसाम् ।
पश्यतां तन्महद्युद्धं सर्वरात्रमवर्तत ॥ ३०

नैव रात्रिं न दिवसं न मुहूर्तं न च क्षणम् ।
रामरावणयोर्युद्धं विराममुपगच्छति ॥ ३१

G. 6. 92. 35
B. 6. 107. 66
L. 6. 89. 0

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षण्णवतितमः सर्गः ॥ ९६ ॥

भ्रंशितम्; Cr : तन्महद्युद्धं प्रवृत्तमित्यर्थः । अस्मात् परतः “ देवदानवयक्षाणां पिशाचोरगरक्षसाम् । पश्यतां तन्महद्युद्धं सर्वरात्रमवर्तत । नैव रात्रिर्न दिवसं न मुहूर्तं न च क्षणम् । रामरावणयोर्युद्धं विराममुपगच्छति ” इति श्लोकद्वयं केषुचित् कोशेषु पतितम् । सर्वरात्रं अहोरात्रमित्यर्थः. ❀] —Then, Ñ1 B2 D4.13 further cont.; while B3 cont. after the first occurrence of 3071* :

3072* कामगो मातलेश्चासीत्स रथो दिव्यलक्षणः ।
मनसा चिन्तितो याति यत्रासौ वाञ्छते गतिम् ।

[(l. 1) Ñ1 D4 मातलिश् (for मातलेश्). D13 हि (for च). —(l. 2) B3 चिंतितं. B2.3 रंजते (for वाञ्छते). D4 वांछितो गतिः; D13 बहुशो गतिः.]

30 D1.12 om. 30 (cf. v.l. 20). V1 om. 30^{abc} (cf. v.l. 29). Ś2 D8 om. 30–31. D9 om. 30^{ab}. G1.2 read 30–31 before 20. —^{a}) D3 गदा (sic) (for देव-). —V3 damaged for 30^{bc}. D2 reads 30^{cd} for the first time before 29, repeating it here. —^{c}) T1 damaged from श्यतां up to सेन्द्रयो in l. 1 of 3074*. Ñ1 D3.4.13 सु- ; B2 D2(first time).6 T2.3 तु (for तन्). —^{d}) Ñ V1.2 B D2(both times).3.4.9.13 T2.3 M2 सप्त- ; Cr as in text (for सर्व-). Ñ1 D4 अवर्तयत्; V1 damaged; D2(both times).5 प्रवर्तते (for अवर्तत). ❀ Cm : देवादीनां पश्यतां सतां सप्तरात्रं महद्युद्धमवर्ततेति संबन्धः । अस्मिन्पाठे सप्तरात्रकृतरामरावणयुद्धस्यास्मिन् रामायणे अश्रूयमाणत्वेन अनुपपन्नत्वाच्च सर्वरात्रमवर्ततेति पाठः समीचीनः सर्वरात्रं अहोरात्रमित्यर्थः ।; so also Cg.t. ❀ —After 30, B3 ins. :

3073* न दृष्टं न श्रुतं कैश्चिद्देवदानवराक्षसैः ।

—Thereafter, B3 repeats l. 5 of 3064*.

31 Ś2 D1.8.12 om.; T1 damaged for 31 (for D1.12, cf. v.l. 20 and for the rest, cf. v.l. 30). For sequence in G1.2, cf. v.l. 30. V3 om. 31^{ab}. —^{a}) D2.7 च (for [ए]व). B1.4 D2.5.13 G3 रात्रिर्; D4.6.7 T2.3 G1.2 M1.3 Cg.k रात्रं; Ct as in text (for रात्रिं). D13 दिवसो. —^{b}) D13 मुहूर्तो. —After 31^{ab}, B4 ins. only l. 5 of 3064*. —B4 om. 31^{cd}. —^{d}) Ñ V2.3 B1–3 D2–4.9 विश्रामम्; V1 D13 M2 विश्रांतिम् (for विरामम्). Ñ2 V B1–3 D2–4.9 अगमत्तदा; D6 T2.3 अधिगच्छति; D13 नैव गच्छति (for उपगच्छति). ❀ Cv.r : विराममुपगच्छति. ❀ —After 31, D3 reads 18 (followed by 3062*). —After 31, D5–7.10.11 T G3 M ins.; G1.2 ins. after 28 :

3074* दशरथसुतराक्षसेन्द्रयोस्तयो-
र्जयमनवेक्ष्य रणे स राघवस्य ।
सुरवररथसारथिर्महात्मा
रणगतराममुवाच वाक्यमाशु ।

[T1 damaged up to सेन्द्रयो in l. 1 (cf. v.l. 30). —(l. 1) D6 T2.3 M2.3.5 om. तयोर्. —(l. 2) D6 सुजयम् (for जयम्). D5 T1 G3 M1 पराजयं च; Cg.t as above (for स राघवस्य). —(l. 3) D6 T2.3 M1 सुरपति- ; Cg.t as above (for °वर-). M3 Cg महान् (for महात्मा). D7 सुरवरसारथिर्मातलिर्महात्मा. —(l. 4) D6 T2.3 M3 रणगतमेनम्; D10.11 Ck.t °रतरामम् (for °गतरामम्). G2 om. आशु.]

—After 31, D9 repeats l. 1 of 3071*; while D13 ins. l. 25–52 of App. I (No. 66).

Colophon : Ñ1 V1.3 B2–4 D3.4.9 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name* : Ñ2 B1 D2.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D12 ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name* : Ś2 D12 रावणयुद्धं; Ñ2 illeg.; B1 महायुद्धं; D1.2 मायायुद्धं; D8 रामरावणयोर्युद्धं; D13 रावणशिरच्छेदनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : D2.8.12.13 om.; T1 damaged; Ñ2 illeg.; Ś2 D1 90; V2 107; B1 88; D5–7 T2 G M3.5 110; D10.11 109; T3 121; M1.2 111. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः .

९७

G. 6. 92. 36
B. 6. 108. 1
L. 6. 90. 1

अथ संस्मारयामास राघवं मातलिस्तदा ।
अजानन्निव किं वीर त्वमेनमनुवर्तसे ॥ १
विसृजास्मै वधाय त्वमस्त्रं पैतामहं प्रभो ।
विनाशकालः कथितो यः सुरैः सोऽद्य वर्तते ॥ २
ततः संस्मारितो रामस्तेन वाक्येन मातलेः ।
जग्राह स शरं दीप्तं निश्वसन्तमिवोरगम् ॥ ३
यमस्मै प्रथमं प्रादादगस्त्यो भगवानृषिः ।
ब्रह्मदत्तं महद्बाणममोघं युधि वीर्यवान् ॥ ४
ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वमिन्द्रार्थममितौजसा ।
दत्तं सुरपतेः पूर्वं त्रिलोकजयकाङ्क्षिणः ॥ ५

97

Ś1 missing for Sarga 97 (cf. v.l. 6.93. 13). Ñ1 V1.3 B2–4 D3.4.9 cont. the previous Sarga. D12 begins with ॐ. —Before 1, V2 B1 ins.:

3075* ततो युद्धपरिश्रान्तं समरे चिन्तया स्थितः ।
रावणस्याग्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितम् ।

1 T1 damaged from 1^a up to प्र in 2^b. V3 damaged from मास in ^{a} up to व in ^{d}. —^{b}) T3 तथा; M1 रणे (for तदा). Ś2 D1.2.8–13 मातली (D8 तल्लीला) राघवं तदा; V2 B1 मातली रघुनंदनं. —^{c}) B4 न जानन्निव. Ś2 D12.13 त्वं (D13 मां) वीर; D8 वीर त्वं (for किं वीर). —^{d}) Ś2 D8.12 किमेवम्; Ñ1 V1 B1.4 D1.4.7.13 M2 त्वमेवम्; D2 किमेनम् (for त्वमेनम्). Ś2 Ñ1 B1 D1.3.8.12.13 अभि-; D2 अति- (for अनु-). —After 1, Ñ V1.3 B2–4 D4.13 M2 ins.:

3076* अद्य जन्म कृतार्थं ते भविष्यति महाबल ।
राक्षसेन्द्रं दुरात्मानं हत्वैनं रावणं रणे ।
अद्य वीर सुयुद्धं ते दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
वृतो देवर्षिभिः श्रीमान्सुप्रीतोऽस्तु पितामहः ।
अद्य देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । [5]
निर्भया विचरिष्यन्ति त्वत्कृतेन नरोत्तम ।

[(l. 1) Ñ2 यथार्थं; V1.3 B4 यथावत् (for कृतार्थं). Ñ1 D4.13 M2 नृपात्मज (for महाबल). —(l. 2) M2 हत्वेमं. Ñ1 D4.13 M2 राम रावणं (for रावणं रणे). —(l. 3) V1 वीर्यं प्रबुद्धं; D13 वीर सुयुद्धे (for वीर सुयुद्धं). B2 दिव्यादिव्येन (for दृष्ट्वा दिव्येन). —V3 damaged from दिव्येन up to the prior half of l. 4. —(l. 4) B4 ततो (for वृतो). Ñ1 V3 B4 D4 तु; V1 B2 D13 च (for ऽस्तु). —(l. 5) D4 देवताश्च (for अद्य देवाः). —(l. 6) Ñ1 D4.13 M2 त्वत्कृते मनुजाधिप (for the post. half).];

while D3 ins.:

3077* कालपक्वो गतश्रीक एष तिष्ठति रावणः ।
पातयास्य शिरः क्षिप्रं पक्वं तालफलं यथा ।

2 T1 damaged up to प्र in 2^b (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ1 D4.7.9 G1 M1.2 [अ]स्य; B1 D2 [अ]स्मिन्; Cm.t as in text (for [अ]स्मै). Ś2 D8.12 वधायेदं; B2 वधार्थाय (for वधाय त्वम्). V3 विसृ******म् (damaged). —^{b}) Ñ1 B2 शस्त्रं (for अस्त्रं). Ś2 Ñ2 V B1 D2.3.8.12.13 विभो; D1 महत् (for प्रभो). —^{c}) B1 -हेतुः; D7 marg. (for -कालः). Ś2 B3 D1.3.8.12 प्रथितो (for कथितो). G1 विनाशः कथितो राम. —^{d}) Ś2 D8.12 अभि-; B1 D1–3.6 T2.3 G1 M5 सोस्य; G2 सोति- (for सोऽद्य). —For 2^{cd}, Ñ V1.3 B2.4 D4.13 subst.; while B3 ins. (within brackets) after 2:

3078* विनाशो निर्मितो ह्यस्य स्वयमेव स्वयंभुवा ।
[Ñ1 D4.13 पूर्वम् (for स्वयम्).]

—Thereafter all the above MSS. cont.; while M2 ins. after 2:

3079* उत्तमाङ्गं न चैतस्य छेत्तव्यं राघव त्वया ।
नैष मूर्ध्नि प्रभो वध्यो वध्य एव हि मर्मसु ।

[(l. 1) B2 द्वैगुण्यं (sic); B3 (*sup. lin.* also; orig. as above) नोदरं (for छेत्तव्यं). —(l. 2) B3 M2 नैव. M2 शीर्षे (for मूर्ध्नि). V1.3 हतो (for प्रभो). Ñ2 V3 M2 एष (for एव). B3 स्व- (for हि). Ñ1 D4.13 वधो नैवास्य (D4 °स्तु) शीर्षे तु मर्मवध्यो निशाचरः.]

3 ^{a}) Ś2 D8.12 स्मारितस्तेन रामोसौ. —^{b}) Ñ2 V1 सारथेः (for मातलेः). —^{c}) Ñ2 तीव्रं (for दीप्तं). B3 शरसुदीप्तं (for स शरं दीप्तं). —^{d}) T1 damaged from सन्त up to न्द्रार्थं in 5^b. Ś2 Ñ2 V B D1.6–9.12.13 निःश्वसंतम्. D4 महोरगं.

4 T1 damaged for 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ2 V1.3 B3 (before corr.; after corr. *sup. lin.* also as in text).4 यदस्मै; D9–11 यं तस्मै (for यमस्मै). —^{c}) D4 ब्रह्मदंडं. Ś2 Ñ1 V2 B1 D1–4.6.8.12.13 T2.3 M2.3.5 महाबाणं; Ñ2 V3 B2–4 स तं बाणं; V1 परं बाणं (for महद्बाणम्). —^{d}) D5 आदाय (for अमोघं). Ś2 D8.12 जग्राह विधिवद्धु; Ñ1 V1.3 B2.3 (orig.; *sup. lin.* also as in V2).4 जग्राह परवीरहा; V2 B1 D1–3.13 जग्राह युधि तद्वधे; T3 अमोघं शत्रुघातिनं.

5 T1 damaged up to न्द्रार्थं in 5^b (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ1 D4 निर्मितं ब्रह्मणा (by transp.). D11 तत्र (with hiatus) (for पूर्वम्). —Ñ1 D4 om. (hapl.) 5^{bc}. —^{b}) D1.12 T3 अमितौजसः (D1.13 °सं). Ñ2 V B2–4 इंद्रस्यार्थेमि-

यस्य वाजेषु पवनः फले पावकभास्करौ ।
शरीरमाकाशमयं गौरवे मेरुमन्दरौ ॥ ६
जाज्वल्यमानं वपुषा सुपुङ्खं हेमभूषितम् ।
तेजसा सर्वभूतानां कृतं भास्करवर्चसम् ॥ ७
सधूममिव कालाग्निं दीप्तमाशीविषं यथा ।
रथनागाश्ववृन्दानां भेदनं क्षिप्रकारिणम् ॥ ८
द्वाराणां परिघाणां च गिरीणामपि भेदनम् ।
नानारुधिरसिक्ताङ्गं मेदोदिग्धं सुदारुणम् ॥ ९
वज्रसारं महानादं नानासमितिदारुणम् ।
सर्ववित्रासनं भीमं श्वसन्तमिव पन्नगम् ॥ १०
कङ्कगृध्रबलानां च गोमायुगणरक्षसाम् ।
नित्यं भक्षप्रदं युद्धे यमरूपं भयावहम् ॥ ११

G. 6. 92. 50
B. 6. 108. 11
L. 6. 90. 12

तौजसः(V3 B3.4 °सा) ; B1 इंद्रायासिततेजसे. —^{d}) Ś2 Ñ1 B1 D3.4.6.8 त्रैलोक्य-(D4 °क्ये); B2 त्रिलोके (for त्रिलोक-). Ñ1 D4.6 -जयकांक्षिणा; D2 -वधकांक्षिण: ; D7 °हेतवे (for -जयकाङ्क्षिणः). D13 त्रिलोकं जयकांक्षिणैः(sic).

6 ^{a}) Ñ1 V2 D4 पुंखे तु; D13 वेगेन (for वाजेषु). Ñ2 V1.3 B2–4 पवनो यस्य(Ñ2 V1.3 °त्र) पुंखे तु. —^{b}) B2 मूले ; T2 पार्श्वे; Cg as in text (for फले). V1 D7.13 भास्करपावकौ(by transp.). —^{c}) B4 आकाशसमं (for °मयं). Ñ1 (m. also as in text) D4 शरीरे चा(Ñ1 °रम)ग्निर्भगवान्. —T1 damaged from 6^{d} up to दीप्तमाशी in 8^{b}. —^{d}) D12 T2.3 G3 गौरवं. D6 -मंदरं. —After 6, Ś2 Ñ1 V2 B1 D1–4.8.12.13 ins. ; while Ñ2 V1.3 B2.4 ins. after 7^{ab}; whereas B3 ins. for the first time in marg. after 6, repeating it after 7^{ab} :

3080* पर्वस्वपि च विन्यस्ता लोकपाला महौजसः ।
धनदो वरुणश्चैव पाशहस्तस्तथान्तकः ।

[(l. 1) Ñ2 V1.3 B2.3(second time) प्रतिपर्व च; B4 प्रति पर्वणि (for पर्वस्वपि च). Ñ1(marg. also as above) संभवंति भवाभवौ; Ñ2 भगवंतो जयावहाः ; V3 ये भवंति तवाभवाः; B2.3(second time).4 ये भवंति भयावहाः(B2 °नकाः) (for the post. half). —(l. 2) Ś2 D8 दानवो(sic); D12 वासवो (for धनदो). Ñ V1.3 B2.3 (second time).4 D1.2.4.13 वज्री (for चैव). B3(first time) शब्दभेदी (for पाशहस्तस्). Ñ2 V1 B4 कृतांतकः (for तथान्तकः).]

7 T1 damaged for 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) D1 जज्वालमानं च(hypm.) (for जाज्वल्यमानं). —^{b}) D4.13 भुवि(D13 हेम-) भूषणं (for हेमभूषितम्). Ñ1 सुपुंखसुविभूषणं. —After 7^{ab}, Ñ2 V1.3 B2.4 ins., B3 repeats 3080*. —^{d}) B2 भास्वर- (for भास्कर-). Ś2 B3 D12.13 -तेजसा ; V2 B1.4 D7 -वर्चसा(B4 °सां) (for -वर्चसम्). D8 भास्करस्य च तेजसा.

8 T1 damaged up to दीप्तमाशी in 8^{b} (cf. v.l. 6). —^{b}) Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 दीप्यमानं रविं यथा; Ñ2 V1.3 B2–4 M2 लेलिहानमिवोरगं; D7.9–11 G1.2 दीप्तमाशीविषोपमं. —Ś2 D8.12 om. 8^{c}–9^{b}. —^{c}) Ñ2 V1 B2.3(orig. ; *sup. lin.* also as in text).4 D6.7.9–11 नर- ; D5 T1 M पर-; G3 वर- (for रथ-). Ñ1 D4 परनाराच- ; V3 नृनागरथ- (for रथनागाश्व-). Ñ2 -वृक्षाणां (for -वृन्दानां). —^{d}) D4.13 -कारणं (for -कारिणम्).

9 Ś2 D8.12 G (ed.) om. 9^{ab} (for all except G[ed.], cf. v.l. 8). Ñ1 D4 om. 9–11^{b}. —^{a}) Ñ2 रावणं; V1.3 D3 दारणं ; B2–4 दारुणं; G3 वीराणां; M5 शराणां; L (ed.) वारणं; Cr.m.g.t as in text (for द्वाराणां). D6 पर्वतानां; Cr as in text (for परिघाणां). D1 om. च (subm.). V2 B1 परिघाणां सहस्राणां. —^{b}) Ñ2 illeg. ; V1.2 B1.3 D1–3.13 चैव; V3 B2 D5.7.9.10 G1.2 M1.3.5 चापि ; B4 असि- ; D6 अधि- ; D11 चासि- (for अपि). —After 9^{ab}, M3 ins. :

3081* शोषणं सागराणां च कम्पनं पृथिवीतले ।

—V3 damaged for 9^{c}. —^{c}) Ñ2 V1.2 B2–4 D2.6.7.9–11.13 T2.3 M1 -दिग्धांगं (for -सिक्ताङ्गं). —^{d}) T1 damaged from दिग्धं up to गोमायुग in 11^{b}. Ñ2 V1.3 B2–4 मेदःसिक्तं (for मेदोदिग्धं). D9 मेदोदिग्धांगं दारुणं (unmetric).

10 Ñ1 D4 om. ; T1 damaged for 10 (for both, cf. v.l. 9). Ś2 Ñ2 V1.3 B2–4 D8.9.12.13 om. (hapl.) 10^{ab}. G2 reads 10^{ab} after 11. —^{a}) V2 B1 चक्रनाभं ; D1–3 वज्रनाभं (for वज्रसारं). —^{b}) D5 G2 M1 Cg.t -दारणं ; Ck as in text (for -दारुणम्). V3 B1 नानाशनिविदारणं. —M5 om. 10^{cd}. —^{d}) V3 B1 सपक्षम् (for श्वसन्तम्). G (ed.) लेलिहानमिवोरगं. —After 10, Ś2 D1–3.8.12.13 ins. :

3082* दुराधर्षं दुर्विषहं सर्वदुष्टविनाशनम् ।
आशीविषसमस्पर्शं वेगसम्पन्नमर्चितम् ।

[(l. 1) Ś2 D1.8.12 दुरापा(D1 °धा)रं (for दुराधर्षं). D1 -विघातनं (for -विनाशनम्). —(l. 2) Ś2 D8.12 ऊर्जितं (for अर्चितम्). D8 वेगसंपत्समन्वितं (for the post. half).]

11 Ñ1 D4 om. 11^{ab}; T1 damaged up to गोमायुग in 11^{b} (for both, cf. v.l. 9). —^{a}) Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 काक- (for कङ्क-). Ś2 D8.12 -विहंगानां; Ñ2 V1.3 B2–4 D6 T2.3 -बलाकानां; V2 B1 D1.9–11 -बकानां च; D2.3 -वटानां च; Cg as in text (for -बलानां च). —^{b}) Ś2 B1 D6.12 T2.3 -मृग- ; B3(*sup. lin.* also; orig. as in text) D1–3.8 -वृक- ; D13 -वृष- (for -गण-). —^{c}) V3 B3.4

G. 6. 92. 0
B. 6. 108. 12
L. 6. 90. 13

नन्दनं वानरेन्द्राणां रक्षसामवसादनम् ।
वाजितं विविधैर्वाजैश्चारुचित्रैर्गरुत्मतः ॥ १२
तमुत्तमेषुं लोकानामिक्ष्वाकुभयनाशनम् ।
द्विषतां कीर्तिहरणं प्रहर्षकरमात्मनः ॥ १३
अभिमन्त्र्य ततो रामस्तं महेषुं महाबलः ।
वेदप्रोक्तेन विधिना संदधे कार्मुके बली ॥ १४
स रावणाय संक्रुद्धो भृशमायम्य कार्मुकम् ।
चिक्षेप परमायत्तस्तं शरं मर्मघातिनम् ॥ १५
स वज्र इव दुर्धर्षो वज्रबाहुविसर्जितः ।
कृतान्त इव चावार्यो न्यपतद्रावणोरसि ॥ १६

D1.6.9-12 नित्य- (for नित्यं). Ñ1 D4 भयप्रदं; B1 D6.8 भक्ष्यप्रदं (for भक्षप्रदं). —^{d}) Ś2 Ñ2 V1 B2.3 D6 यमरूप-; T2 महद्रूपं; Cg as in text (for यमरूपं). —V3 damaged from यावहम् up to वसा in 12^{b}. M2 दुरासदं; Cg as in text (for भयावहम्).—After 11, G2 reads 10^{ab}.

12 V3 damaged up to वसा in 12^{b} (cf. v.l. 11). G (ed.) om. 12.—^{a}) B3 (before corr. as in text; after corr. *sec. m.*) नंदंतं; D1.13 नर्दनं; D3 नंदतां; T1**नं (damaged) (for नन्दनं). D1 मानवेंद्राणां.—^{b}) B3 G1 यम(B3 चाव)सादनं; M1 शोकवर्धनं.—Ś2 D8.12 om. (hapl.?) 12^{c}–13^{b}. V2 B1 T2 om. 12^{cd}.—^{c}) V3 B3.4 D2.4 राजितं; D5 T1 नादितं; M2 योजितं; Cg as in text (for वाजितं). Ñ2 V1 B2-4 D2 पक्षैश् (for वाजैश्).—^{d}) T1 damaged from चित्रैर् up to रा in 14^{a}. B2 D13 -चित्रं; D6 -पत्रैर् (for -चित्रैर्). Ñ1 D4 हेमचित्रं दुरासदं. —After 12, M2 ins.:

3083* अनूपमेयं लोकेषु बाणं कुभयनाशनम्।

13 Ś2 Ñ1 D4.8.12 om. 13^{ab} (for Ś2 D8.12, cf. v.l. 12). T1 damaged for 13 (cf. v.l. 12). G1 om. 13–14. M2 transp. ^{ab} and ^{cd}.—^{b}) V3(m. also as in text) इक्ष्वाकुकुलनंदनं; M2 इक्ष्वाकूणां यशस्करं.—^{c}) B2 प्रीतिज(after corr. m. °ह)ननं; D3 प्रीतिहरणं; M2 कीर्तिहंतारं (for कीर्तिहरणं).—V3 damaged for 13^{d}–14^{b}. —^{d}) Ś2 D6.8.9.12 T2 प्रकर्षकरम्.

14 T1 damaged up to रा in 14^{a} (cf. v.l. 12). G1 om. 14; V3 damaged for 14^{ab} (for both, cf. v.l. 13).—^{a}) T2 तदा (for ततो).—^{b}) D7 स्वं (for तं). Ś2 V2 B1 D1-3.8.12.13 महाभुजः; T3 G3 M1 °बलं (for °बलः).—^{c}) G2 देव-; Ct as in text (for वेद-). Ñ1 D4 मंत्रेण (for विधिना).—^{d}) Ñ1 D4 कार्मुकोत्तमे.—After 14, Ñ V1.3 B2-4 D4.5.7.9-11 T G2.3 M ins.; while G1 ins. before 15:

3084* तस्मिन्संधीयमाने तु राघवेण शरोत्तमे।
सर्वभूतानि वित्रेसुश्चचाल च वसुंधरा।

[(l. 1) B2.4 D4 संधायमाने. D4 च (for तु). D4 शरोत्तमं. —(l. 2) D9-11 सं(D9 om. [subm.])त्रेसुश् (for वित्रेसुश्). Ñ V1.3 B2-4 D4 वित्रेसुः सर्वभूतानि; M1 damaged (for the prior half). V3 B3 प्र(B3 सं)चचाल.—T1 damaged from वसुंधरा up to इव in 16^{a}; V3 damaged from सुंधरा up to 15^{b}].

15 T1 damaged for 15; V3 damaged for 15^{ab} (for both, cf. v.l. 14). Before 15, G1 ins. 3084*. —^{a}) D5 G3 राघवोयं; M5 राघवोति-; Cg as in text (for रावणाय). D9 क्रुद्धो (subm.).—^{b}) Ñ1 D4 दृढम् (for भृशम्).—^{c}) Ñ B3 D4 परमामर्षी; V1.3 B2 M2 परमायस्तस्.—^{d}) D4 मर्मघातकं; M1 °भेदिनं (for °घातिनम्). B2 शरं मर्मविघातिनं; D7.9-11 शरं मर्मविदारणं.—For 15, Ś2 V2 B1 D1-3.8.12.13 subst.; B3 ins. l. 2 only after 15:

3085* स रावणाय तं वेगाच्चिक्षेप शरमुत्तमम्।
महावेगं महाघोषं गिरीणामपि दारणम्।

[(l. 1) Ś2 D8.12 वेगेन (for तं वेगाच्).—V2 B1 om. l. 2.—(l. 2) B3 D13 -घोरं (for -घोषं). Ś2 B3 D3 दारुणं.] —Thereafter all the above MSS. cont.; while Ñ V1.3 B2.4 D4 ins. after 15:

3086* स शक्रधनुषो मुक्तो हन्तुं रामेण रावणम्।
धूमपूर्वं प्रजज्वाल प्राप्य वायुपथं तदा।

[(l. 1) Ñ2 V1.3 B2-4 शत्रु- (for शक्र-). Ñ2 V1.3 B2-4 D1.3 -धनुषा. G (ed.) युक्तो (for मुक्तो). V2 B1 स सायको धनुर्मुक्तो (for the prior half). Ñ2 V1.3 B2.3(marg. also as above).4 हंतुं शत्रुं महात्मना (for the post. half). Ñ1 D4 शक्रस्य धनुषा युक्तस्तेन युक्तो महात्मना.—After l. 1, Ñ2 V1.3 B2-4 ins.:

3086(A)* संधितः परमास्त्रेण नियोज्य विसृतः शरः।

[Ñ2 V1 B4 संहितः; B2 सज्जितः (for संधितः).—V3 damaged from विसृतः up to the prior half of l. 2. V1 निशितः; G (ed.) निसृतः.]

—(l. 2) Ś2 D8.12 धूमपर्व (for धूमपूर्वं). Ñ1 D4 ज्वालामाली सधूमस्तु (for the prior half).—Ś2 D12 om. from the post. half up to 16^{a}. B3 तारापथं. Ñ1 V2 B1 D2.4.8.13 महद्; D1.3 महान् (for तदा).]

—Thereafter D13 further cont. 3088* and 3089*.

16 T1 damaged up to इव in 16^{a} (cf. v.l. 14). Ś2 D8.12 om. 16^{a} (cf. v.l. 15).—^{b}) Ś2 V2 B1 D1-3.8.12 वज्रपाणि-; Ñ2 V1.3 B3 D5-7.10.11 T1 G M1.3.5 Cg.t वज्रिबाहु-; D13 रामबाहु-; Ck as in text (for वज्रबाहु-). M1 -विनिःसृतः.—^{c}) V3 चामर्षी; B2 दुर्धर्षो; D6 दुर्वार्यो; T2.3 चापूर्यो (for चावार्यो). Ś2

स विसृष्टो महावेगः शरीरान्तकरः शरः ।
बिभेद हृदयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः ॥ १७
रुधिराक्तः स वेगेन जीवितान्तकरः शरः ।
रावणस्य हरन्प्राणान्विवेश धरणीतलम् ॥ १८
स शरो रावणं हत्वा रुधिरार्द्रकृतच्छविः ।
कृतकर्मा निभृतवत्स्वतूणीं पुनराविशत् ॥ १९

तस्य हस्ताद्धतस्याशु कार्मुकं तत्ससायकम् ।
निपपात सह प्राणैर्भ्रश्यमानस्य जीवितात् ॥ २०
गतासुर्भीमवेगस्तु नैर्ऋतेन्द्रो महाद्युतिः ।
पपात स्यन्दनाद्भूमौ वृत्रो वज्रहतो यथा ॥ २१
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ हतशेषा निशाचराः ।
हतनाथा भयत्रस्ताः सर्वतः संप्रदुद्रुवुः ॥ २२

G. 6. 92. 63
B. 6. 108. 23
L. 6. 90. 23

V2 B1 D8.12 कृतांतक इवावार्यो ; Ñ1 D4.13 अनिवार्यः कृतांतेन. —[d]) D6.13 निपतद्. Ñ2 V2 B1.4 D1.3.8.12 राक्षसोरसि (V2 B1 D3 °परि) (for रावणोरसि).

17 G (ed.) om. 17[ab]. —[a]) V3 damaged ; B4 वै सृष्टो; D4 विशिष्टो; D9 विकृष्टो; D13 निमग्नो (for विसृष्टो). Ś2 B1 D1–3.8.12 स निमग्नो महावीरः. —[b]) D3 marg.; D13 शत्रुक्षय- (for शरीरान्त-). D9–11 परः (for शरः). Ñ1 D4 शत्रुपक्षक्षयः शरः. —Ñ2 V1.3 om. (hapl.) 17[c] – 18[b]. —[c]) T2 चिच्छेद (for बिभेद). Ś2 B2–4 D1.2.8.12.13 तूर्णं; D3 पूर्णं; G (ed.) चैव (for तस्य). V2 B1 विवेश हृदये तूर्णं. —M1 damaged from 17[d] up to रुधिरा in 18[a]. —[d]) T1 damaged from त्मनः up to कृत in 19[b]. D1–3 महास्वनः (for दुरात्मनः).

18 T1 damaged for 18 ; Ñ2 V1.3 om. 18[ab] ; M1 damaged up to रुधिरा in 18[a] (for all, cf. v.l. 17). —[a]) Ś2 D8.12 रुधिरांगः ; B2.3 D2.4 रुधिरार्द्रः. D2 प्रवेगेन ; G2 सवेगो (subm.) (for स वेगेन). D13 रुधिराक्तस्य वेगेन. —[b]) Ś2 V2 B1.3 (marg. also; orig. as in text) D1.3.8.12.13 रावणांतकरः ; D2.7.9–11 M2 शरीरांतकरः. —[c]) B2–4 [अ]हरत् (for हरन्). D13 हृतप्राणो. —[d]) Ś2 D8.12.13 धरणीतले. Ñ2 V1.3 B2–4 भित्त्वा चैव क्षितिं गतः.

19 T1 damaged up to कृत in 19[b] (cf. v.l. 17). —[a]) V2 B1 समरे; D13 रणे तु (for स शरो). Ñ V1.3 B2–4 D4 भित्त्वा. —[b]) Ś2 V2 D1.2.8.12 लोहितार्द्री-(V2 °र्द्र-); B2 D13 G2 M3 रुधिरार्द्री-(D13 °क्त-) (for रुधिरार्द्र-). B1 लोहिताकृतविच्छविः (sic). —[cd]) V2 B1 निवृत्ताशु; D1 निवृत्तस्तु (for निभृतवत्). D13 कृतकर्मणि स्ववव्रते (hypm.) (for [c]). Ś2 स मूलं; V2 B1 D1.9 स तूणं ; D2.3.8.13 स्वतूणं ; D6.10.11 स तूर्णीं ; D12 स सर्गं (for स्वतूर्णीं). D5.6 T1.3 G2 M3.5 पुनरागतः (D5 T1 M3 °मत्) (for पुनराविशत्). D4 समुद्रतोयमुपस्पृश्य तूणं पुनराविशत्. —For 19[cd], Ñ V1.3 B2–4 subst. ; while D3 ins. after 19[ab] :

3087* समुद्रं समुपस्पृश्य स तूणं पुनरागतः ।

[Ñ1 V3 B2.4 D3 समुद्रे. Ñ2 समनुस्पृश्य. Ñ1 V3 B2.3 स्व- (for स). Ñ पुनराविशत् ; V3 B2.4 समुपा(B2.4 पुनरा)-

गमत् (for पुनरागतः). D3 शुचिर्भूत्वा समाहितः (for the post. half).]

20 [a]) M2 चैव ; Cg as in text (for हस्ताद्). B1–3 धु (B2.3 ध्र)तं चाशु; D1 हतस्यास्य; G1.2 च्युतं स्वा (G2 चा)-शु (for हतस्याशु). Ñ1 D4.13 रावणस्य ततो हस्तात् (D13 कराचाशु); G (ed.) तस्य हस्तोद्धृतं चाशु. —[b]) V2 B1 तच्च; V3 धृत-; D9–11 चापि (for तत्स-). Ñ1 D4.13 सशरासनं (for तत्ससायकम्). —B1 om. 20[c]–21. —[c]) Ś2 Ñ2 V B2–4 D1–3.8.12 प्राभ्रश्यत (for निपपात). V2 D1 समं (D1 महा-) प्राणैर्. —[d]) B2.3 D10.11 M1 भ्रश्यमानश्च (sic); B4 D9 भ्रम (D9 भ्राम्य) माणस्य; Cg as in text (for भ्रश्यमानस्य). Ś2 D8.12 जीवितं (for जीवितात्).

21 B1 om. 21 (cf. v.l. 20). M1 damaged for 21[a]. —[a]) D1.3 सः ; D2 च (for तु). Ñ1 D4.13 स गतासुर्गतश्रीको ; Ñ2 V B2–4 गतासु (B4 °यु)र्गतवेगोसौ. —[b]) M2 महाबलः (for °द्युतिः). Ś2 Ñ V B2–4 D1–4.8.12.13 राक्षसेंद्रो गत (Ś2 D2.8.12 हत; D1 महा) द्युतिः. —D13 om. 21[cd]. —[c]) Ś2 V2 B3 D1–3.8.12 सहसा (for स्यन्दनाद्). T1 पपा*****मौ (damaged). —[d]) Ś2 D8.12 पुरा वृत्रो (for वृत्रो वज्र-). —T1 damaged from हतो up to निशा in 22[b]. —After 21, Ñ V B2–4 D4 ins. ; B1 ins. before 22; while D13 further cont. after 3086* :

3088* दशनल्वानुविस्तीर्णो रथोऽप्यस्य व्यशीर्यत ।
रावणस्य शरीरं तु पञ्चनल्वानुविस्तृतम् ।

[(l. 1) Ñ1 -नल्वसु- ; V1.2 D4 -नल्वस्तु ; B1 -रुक्षस्तु ; B2.3 -नल्वः सु- (for -नल्वानु-). V3 दशनल्वांतसुस्तीर्णो ; D13 दशनल्वाणमास्तीर्य (sic) (for the prior half). B2 व्यदीर्यत; B4 विदीर्यत (for व्यशीर्यत). Ñ1 D13 रथोस्य निपपात ह; V2 B1 D4 रथोस्य (D4 °श्वस्तु) व्यवदीर्यत (for the post. half). —(l. 2) V2 D4 दश- (for पञ्च-). Ñ2 V1.2 B2 D4 -नल्व (B2 D4 °ल्वं)सु- (for -नल्वानु-). Ñ1 -विस्तरं (for -विस्तृतम्). B1 (orig.; marg. also as in B2) दशलक्षं तु विस्तृतं; D13 विशत्वं * विकीर्य च (for the post. half).]

—Thereafter D13 further cont. :

3089* पतमानो नगेन्द्राभः प्राकारमभिमर्दयन् ।

22 T1 damaged up to निशा in 22[b] (cf. v.l. 21). Before 22, B1 ins. 3088*. B2 repeats 21[d] in

G. 6. 92. 0
B. 6. 108. 24
L. 6. 90. 24

नर्दन्तश्चाभिपेतुस्तान्वानरा द्रुमयोधिनः ।
दशग्रीववधं दृष्ट्वा विजयं राघवस्य च ॥ २३
अर्दिता वानरैर्हृष्टैर्लङ्कामभ्यपतन्भयात् ।
हताश्रयत्वात्करुणैर्बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः ॥ २४
ततो विनेदुः संहृष्टा वानरा जितकाशिनः ।
वदन्तो राघवजयं रावणस्य च तं वधम् ॥ २५
अथान्तरिक्षे व्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुन्दुभिः ।
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ॥ २६
निपपातान्तरिक्षाच्च पुष्पवृष्टिस्तदा भुवि ।
किरन्ती राघवरथं दुरवापा मनोहरा ॥ २७
राघवस्तवसंयुक्ता गगने च विशुश्रुवे ।
साधु साध्विति वागग्र्या देवतानां महात्मनाम् ॥ २८

place of 22^{b} wrongly.—^{b}) V3 damaged for निशाचराः.—^{c}) M3 -त्रस्ता: (for -त्रस्ताः).—^{d}) Ñ1 D4 वि- (for सं-). M5 सर्वे लंकां (for सर्वतः सं-). Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 दुद्रुवुः सर्वतो दिशं (V2 B1 D1.12 °शः).—For 22^{cd}, Ñ2 V1.3 B2–4 subst.:

3090* व्यद्रवन्त दिशः सर्वा वानरैरर्दिता रणे ।

[V3 रावणैर् (sic); B3 तैः शरैर् (for वानरैर्).]

—Then B2 cont.; while Ñ2 V3 B3.4 ins. after 23^{ab}:

3091* हतेश्वरा रजोध्वस्ता हतभूयिष्ठवाहनाः ।

23 G (ed.) om. 23.—^{a}) Ś2 D8.12 T3 नं(D8 T3 न)दंतश्; D10.11 सर्वतश् (for नर्दन्तश्). V3 [अ]ति-; B1 D2.8 M3 [अ]पि; D13 [अ]धि- (for [अ]भि-).—After चाभि-, G2 reads erroneously 25^{bc} for the first time, repeating it in its proper place. Ś2 D1.3.7.8.12 G1.2 च; V B D2.13 ते; Ck.t as in text (for तान्). Ñ1 D4 नर्दमाना महाभागा.—^{b}) Ñ2 V1.2 B2 D5.10 M वानरान् (sic). Ś2 D8.12 द्रुत-; Ñ1 नग- (for द्रुम-).—After 23^{ab}, Ñ2 V3 B3.4 ins. 3091*.—V3 mostly damaged for 23^{cd}.—^{c}) D1–3.13 -वधाद्दृष्टा (for -वधं दृष्ट्वा). Ñ2 V1 B2–4 दशग्रीवं हतं दृष्ट्वा.—^{d}) Ś2 Ñ1 V2 B1 D1–4.8.12.13 राघवस्य जयैषिणः (Ñ1 D4 जयं तथा); B (ed.) वानरा जितकाशिनः.—After 23, Ñ1 D4.13 ins.:

3092* नादान्बहुविधांश्चक्रुर्ननृतुः सहवारणाः ।
अहो महत्कृतं कर्म राघवेण महात्मना ।

[(l. 1) Ñ1 D13 जज्वलुश्च सवारणाः (for the post. half).—(l. 2) Ñ1 D13 कर्म कृतं (by transp.). Ñ1 भर्तुरानृण्यतां गताः (sic); D13 भर्तुरन्येनमागतान् (sic) (for the post. half).]

24 ^{a}) Ś2 Ñ2 V1.3 B3.4 D2.3.8.12.13 तेर्दिता; V2 B1 ते हता; D1 तैरर्दिता (hypm.) (for अर्दिता).—M1 damaged from हृष्टैर् up to पत in 24^{b}. B4 दीसैर्; D9–11 श्रणा (for हृष्टैर्). Ñ1 D4 राक्षसा हरिभिस्त्रस्ता.—^{b}) Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 अभिययुर्; Ñ1 अतिपतन्; D4 हित्वा ययुर् (for अभ्यपतन्).—^{c}) D5 T1 G3 M3.5 गत-; Ct as in text (for हत-). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 करुणं; M3 कारुण्यैर् (for करुणैर्). Ñ1 D4 हते रथैः (D4 हतनाथाः) प्रविविशुर्; G1.2 गताश्रया रात्रिचरा.—^{d}) Ñ1 D4 -पर्याकुलैर्; D13 -प्रसरणैर् (for -प्रस्रवणैर्).

25 T1 damaged from तो in 25^{a} up to वानरा in 25^{b}.—^{a}) T2 सहसा (for संहृष्टा). Ñ1 D4 नर्दित्वा सुचिरं दृष्ट्वा.—V3 damaged from जितकाशिनः in 25^{b} up to 25^{d}.—^{c}) V2 B1 नर्दंतो; D2 नंदंतो. Ñ1 B3.4 D4 रामविजयं (for राघवजयं).—^{d}) D4 om. (subm.); G1 हि (for च). Ñ1 V2 B1 D4–7.9–11 T1.2 G M3.5 तद्; D2 ते (for तं). Ś2 Ñ2 V1 B2–4 D8.12 वधं तथा (for च तं वधम्).

26 ^{a}) Ñ1 B1.4 D4.6 [अं]तरीक्षे. B4 [ऽ]भ्यहनद्; M2 व्यनदन् (for व्यनदत्).—^{b}) Ñ1 D4 सौम्यं; Ñ2 V1.3 B2–4 भृशं; T2 M3 सौम्य- (for सौम्यस्). V2 B1 तदा वै सौम्य-; D7 G1 घोषवान्देव- (for सौम्यस्त्रिदश-). M2 देवदुंदुभयो भृशं.—After 26^{ab}, Ñ V1.3 B2–4 D4 ins.:

3093* निहते राक्षसे तस्मिन्रावणे लोककण्टके ।
हा हेति सुमहान्नाद आकाशे समजायत ।

[(l. 2) Ñ2 B3 जयेति (for हा हेति). B3 D4 सुमहानाद (D4 °दम्). V1 अहहेति महानाद (for the prior half).—V3 damaged from काशे up to सुसुखो in 26^{d}.]

—^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 चैव (for तत्र).—^{d}) D4.7 M1 च सुखो (D4 °खं); D5 G3 M5 सुसुखं; D12 M3 ससुखो (for सुसुखो). D6 T3 सुखमाववौ.

27 ^{a}) V2 B1 D4 [अं]तरीक्षाच्. Ñ2 V1.3 B2–4 ततोंतरीक्षात्पतिता.—^{b}) Ñ1 D5.13 तथा भुवि; M2 समंततः.—M1 mostly damaged for 27^{c}.—^{c}) D13 क्रीडंती (for किरन्ती).—V2 om. 27^{d}.—^{d}) Ñ1 D6.10.11 T2.3 G3 M1.5 दुरावापा (D6 T2.3 °पं); Ck.t as in text (for दुरवापा). Ñ1 D4 [अ]ल्पचेतनैः; B1 D1.3 [अ]ल्पतेजसा (D3 °सां); D5 T1 G3 M3.5 मनोरमा (for मनोहरा). Ś2 D2.8.12.13 L (ed.) दुरापा चा (L [ed.] या)ल्पचेतसां; Ñ2 V1.3 B2–4 दिव्यैः पुष्पैः सुगंधिभिः.

28 T1 damaged from 28^{a} up to वि in 28^{b}.—^{a}) Ś2 राघवे. Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 -स्तुति- (for -स्तव-).—V3 damaged from -युक्ता up to l. 2 of 3094*.—^{b}) Ś2 V2 B1 D1–3.8.12.13 च विचुक्रुशुः; Ñ1 B2 D4 भुवि

आविवेश महान्हर्षो देवानां चारणैः सह ।
रावणे निहते रौद्रे सर्वलोकभयंकरे ॥ २९

ततः सकामं सुग्रीवमङ्गदं च महाबलम् ।
चकार राघवः प्रीतो हत्वा राक्षसपुंगवम् ॥ ३०

G. 6. 92.73
B. 6. 108. 31
L. 6. 90. 0

(B_{2} च वि-)शुश्रुवुः ; Ñ$_{2}$ V_{1} $B_{3.4}$ D_{5} G_{3} M_{5} चापि शुश्रुवुः (B_{3} D_{5} G_{3} M_{5} °वे) ; D_{9} M_{3} चात्रि(M_{3} [ऽ]पि च)शुश्रुवे (for च विशुश्रुवे). —^{cd}) Ś$_{2}$ $D_{8.12}$ निष्ठानां; Ñ$_{2}$ V_{1} $B_{2.4}$ वाचश्च; V_{2} B_{1} $D_{1-3.13}$ हृष्टानां; B_{3} वागास्या; D_{11} वागग्रा (for वागग्र्या). M_{3} दैवतानां. Ś$_{2}$ $D_{1-3.8.12.13}$ शुभा (D_{1} तदा)गिरः ; G_{1} भयापहा (for महात्मनाम्). V_{2} B_{1} देवानां शोभना गिरः (for ^{d}). Ñ$_{1}$ D_{4} अंतरीक्षे तदा वाचः साधु साध्विति जल्पतां. —After 28, Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ ins. ; while M_{2} ins. after the first occurrence of 29 :

3094* नारदस्तुम्बुरुर्गार्ग्यः सुदामाथ हाहा हूहूः ।
गन्धर्वराजा एते च राघवस्याग्रतो जगुः ।
उर्वशी मेनका रम्भा पञ्चचूडा तिलोत्तमा ।
उपानृत्यन्त काकुत्स्थं प्रहृष्टा रक्षसो वधात् ।

[V_{3} damaged for l. 1-2. —(l. 1) Ñ V_{1} B_{4} तुंबरुर्. D_{13} चापि ; M_{2} गोपः (for गार्ग्यः). —The post. half unmetric. D_{4} मुदमाप्य(sic) (for सुदामाथ). $B_{2.3}$ D_{4} हहा. B_{2} हुहुः (for हूहूः). Ñ$_{1}$ D_{13} सुदामः(D_{13} °नः) सूर्यमालविः(D_{13} °वः) ; V_{1} हाहा हूहूस्तथैव च ; M_{2} सुदामा सूर्यलोचनः (for the post. half). —(l. 2) V_{1} हि (for च). Ñ $D_{4.13}$ M_{2} एते गंधर्वराजानो (for the prior half). —(l. 3) $D_{4.13}$ पंचचूला. —(l. 4) D_{4} M_{2} G(ed.) उपनृत्यंति (G [ed.] °स्तु) (for उपानृत्यन्त). D_{13} प्रम्लोचाप्सरसां चैव (for the prior half). Ñ$_{1}$ D_{13} दृष्ट्वा रक्षःपतिं हतं; D_{4} दृष्ट्वा रक्षो निपातितं (for the post. half).]

29 M_{2} reads 29 twice(var.) —^{a}) Ś$_{2}$ Ñ$_{2}$ V_{2} $B_{1.2.4}$ $D_{3.4.6.8.12}$ $T_{2.3}$ M_{3} महा- ; D_{1} तदा (for महान्). —^{b}) Ś$_{2}$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ सह चारणैः(by transp.). M_{2}(first time) देवताः सह चारणैः (sic) ; M_{2}(second time) वानराणां महात्मनां. —D_{9} reads 29^{cd} and l. 1 of 3095* wrongly after colophon. —^{c}) Ś$_{2}$ Ñ$_{2}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ घोरे ; M_{2}(second time) तस्मिन् (for रौद्रे). —^{d}) Ś$_{2}$ Ñ V B $D_{1-4.7.8.12.13}$ $G_{1.2}$ M_{1} -भयावहे (for -भयंकरे). —After 29, Ś$_{2}$ V_{2} B_{1} $D_{1-4.8.12.13}$ ins. ; while Ñ$_{1}$ $V_{1.3}$ B_{4} ins. after 30 ; Ñ$_{2}$ B_{2} ins. after the first occurrence of 30 ; B_{3} ins. after 30^{ab} ; D_{9} ins. l. 1 after 29^{cd} and l. 2-10 after 29^{ab} :

3095* प्रशशंसुश्च तान्सर्वान्कुलगोत्रायुधानि तु ।
ऋक्षवानरगोपुच्छान्राक्षसं च विभीषणम् ।
भवतां बाहुवीर्येण विक्रमेण बलेन च ।
हतो राक्षसराजोऽयं रावणो लोकरावणः ।
अत्यद्भुतमिदं कर्म भवतां कीर्तिवर्धनम् । [5]
कथयिष्यन्ति पुरुषा यावद्भूमिर्धरिष्यति ।
एतदन्यच्च विविधं युक्तमर्थमनुत्तमम् ।
पुनः पुनरुवाचैतान्रामः संहर्षयन्गिरा ।
स च तैः पृथिवीपालः पूज्यमानः समन्ततः ।
सुहृद्भिः शुशुभे धीमान्देवैरिव मरुत्पतिः । [10]

[(l. 1) B_{3} $D_{2-4.9.13}$ प्रशशंस च. Ś$_{2}$ $D_{8.12}$ सन्विवाः ; D_{3} तान्घोरान् ; D_{4} तान्रामः (for तान्सर्वान्). $D_{2.3}$ -[अ]पदानतः ; D_{9} -[अ]मिधानतः (for -[आ]युधानि तु). Ś$_{2}$ $D_{8.12}$ कुल (D_{8} °लं)गोत्रोपचारतः ; B_{3} D_{13} कुलगोत्रात्प्र(D_{13} °धर्मप्र)धानतः; D_{1} कुलगोत्रांश्च मानतः ; D_{4} कुलगोत्राणि बांधवान् (for the post. half). —For l. 1, Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ subst. and read after l. 2; while B_{3} ins. after l. 2 :

3095(A)* उवाचेदं तदा सर्वान्रामः सुमधुरं वचः ।

[B_{3} ततः (for तदा). B_{2} श्रीमान् (for सर्वान्). B_{3} राघवो (for रामः सु-).]

—(l. 2) Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$(orig.; m. also as above).$_{4}$ लक्ष्मणं स- ; D_{8} वानरं च (for राक्षसं च). —(l. 3) Ś$_{2}$ Ñ$_{2}$ V_{1} D_{8} बहु- (for बाहु-). —(l. 6) Ś$_{2}$ D_{12} भूतानि ; Ñ$_{1}$ मनुजा (for पुरुषा). —(l. 7) B_{2} तत्तद् (for एतद्). Ś$_{2}$ $D_{1-4.8.9.12.13}$ चान्यच् (for अन्यच्). V_{2} B_{1} एवं चान्यं (for एतदन्यच्). V_{3} उक्तमन्यम् (for युक्तमर्थम्). Ś$_{2}$ $D_{1-3.8.9.12.13}$ यु(D_{13} उ)क्तमर्थव(D_{1} °वि)दुत्तमं (D_{2} °रं) ; V_{2} B_{1} यत्तदर्थवदुत्तमं; B_{3} G (ed.) युक्तरूप(G [ed.]°मर्थ्य)मनुष्ठितं; D_{4} यद्यत्तदनुवर्धतां (for the post. half). —(l. 8) Ś$_{2}$ $D_{8.12}$ [ए]नं; Ñ$_{1}$ V_{2} [ए]नान् ; Ñ$_{2}$ V_{1} B_{4} [ए]तद् ; B_{3} D_{2} [इ]दं (for [ए]तान्). B_{3} संहर्षया ; D_{3} प्रहर्षयन्. Ñ$_{1}$ B_{4} D_{8} इव; B_{1} गिरं (for गिरा). —After l. 8, Ñ V B D_{4} ins. :

3095(B)* एवमुक्ताश्च ते तेन हृष्टा राघवमब्रुवन् ।
तवैव तेजसा दग्धः पापोऽयं सपुरःसरः ।
अस्माकमल्पवीर्याणां शक्तिः का रघुनन्दन ।
कर्तुमेतद्रणे कर्म यत्त्वया सुमहत्कृतम् ।

[(l. 1) B_{3} तेनैव (for ते तेन). —(l. 2) V_{2} B_{1} D_{4} भवतां (for तवैव). —V_{3} illeg. from तेजसा up to स. —V_{3} om. from l. 4 up to l. 10. V_{2} B_{1} D_{4} om. l. 4.]

—(l. 9) Ñ V_{1} B_{2-4} एवं (for स च). V_{1} पुरुषव्याघ्रः (for पृथिवीपालः). Ś$_{2}$ D_{12} शस्यमानः ; D_{8} त्रास्यमानः(sic). —(l. 10) Ñ$_{1}$ B_{4} महद्भिः (for सुहृद्भिः). Ñ V_{1} B_{2-4} श्रीमान् (for धीमान्). D_{13} स सुहृद्भिश्च शुशुभे (for the prior half). Ñ V_{1} B_{2-4} शतक्रतुः (for मरुत्पतिः).]

—After 29 (first occurrence), M_{2} ins. 3094*.

30 D_{9} om. 30. Ñ$_{2}$ B_{2} read 30 twice (var.). —^{a}) Ś$_{2}$ Ñ$_{2}$(second time) $B_{1.2}$(both times) $D_{1-4.6-8.12.13}$ $T_{2.3}$ G_{1} स रामः; G_{3} सकामान् ; Ct as in text

G. 6. 92. 81
B. 6. 108. 32
L. 6. 90. 37

ततः प्रजग्मुः प्रशमं मरुद्गणा
दिशः प्रसेदुर्विमलं नभोऽभवत् ।
मही चकम्पे न च मारुता ववुः
स्थिरप्रभश्चाप्यभवद्दिवाकरः ॥ ३१

ततस्तु सुग्रीवविभीषणादयः
सुहृद्विशेषाः सहलक्ष्मणास्तदा ।
समेत्य हृष्टा विजयेन राघवं
रणेऽभिरामं विधिनाभ्यपूजयन् ॥ ३२

स तु निहतरिपुः स्थिरप्रतिज्ञः
स्वजनबलाभिवृतो रणे रराज ।
रघुकुलनृपनन्दनो महौजा-
स्त्रिदशगणैरभिसंवृतो यथेन्द्रः ॥ ३३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तनवतितमः सर्गः ॥ ९७ ॥

(for सकामं). —^{b}) $\tilde{N}_2$(first time) $V_{1.3}$ B_3(orig.).$_4$ सुहृदस्तथा; $\tilde{N}_2$ B_2(both second time) $D_{10.11}$ $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ च विभीषणं; B_2(first time).$_3$ (*sup. lin.* also) कुमुदं तथा (for च महाबलम्). —After 30^{ab}, B_3 ins. 3095*. —B_3 reads 30^{cd} twice(var.). —^{c}) $T_{2.3}$ प्रीतान्, G_1 प्रीतं; M_1 संतो(sic); M_5 प्रीतिं (for प्रीतो). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_2$(second time) V_2 $B_{1.2}$(second time).$_3$(first time) $D_{1-4.8.12.13}$ सस्वजे लक्ष्मणं प्रीतो($D_{3.4}$ प्रीत्या); $\tilde{N}_2$ (first time) V_1 B_2 (first time).$_3$(second time).$_4$ प्रीत्या परमया युक्तो; V_3 प्रीतया परमं युक्तो (metri causa); D_6 चकार परमप्रीतान्. —T_1 damaged from गवम् in 30^{d} up to विम in 31^{b}. —^{d}) D_{13} राक्षसमाहवे. —After 30, $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ ($\dot{N}_2$ B_2 after the first occurrence) ins. 3095*.

31 T_1 damaged up to विम in 31^{b} (cf. v.l. 30). —^{a}) $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ V B $D_{1-4.8.12.13}$ ततो जगाम प्रशमं च(B_2 D_4 स; $D_{1.3}$ om.) मारुतो. —B_3 reads 31^{cd} twice (first time in marg.). —^{c}) D_5 T_1 M_2 न न; $D_{6.7.10.11}$ T_2 $G_{1.2}$ $M_{3.5}$ न हि; G_3 [ऽ]थ न (for न च). $D_{5-7.9-11}$ T_1 $G_{2.3}$ $M_{1.3}$ Cr मारुतो ववौ; Cv as in text (for मारुता ववुः). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ च तदा शुभावहा; V_2 $B_{1.3}$ (first time) D_4 च(D_4 न) तदाभयावहा(B_1 D_4 °हे; B_3 °हं); $D_{1-3.13}$ न तदा भ(D_2 च तदाभ)यावहं (for न च मारुता ववुः). $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ $B_{2.3}$(second time).$_4$ स्थिता महेंद्रप्र(B_4 °द्रेण [sic])मुखाश्च देवताः($\tilde{N}_1$ देवाः). ❀ Cv : हि शब्दः पादपूरणे. ❀ —^{d}) $D_{9.11}$ $M_{2.5}$ स्थित-; Ct as in text (for स्थिर-). B_2 चाभ्यभवद्. $\acute{S}_2$ V_2 $B_{1.3}$(first time) $D_{1-4.8.12.13}$ L (ed.) सुख($\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ L [ed.] शुभ)प्रद($D_{2-4.13}$ L [ed.]°भ)श्चैव तताप भास्करः; $\tilde{N}_1$ स्थिरप्रतापश्च तताप भास्करः.

32 ^{a}) D_2 च (for तु). $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ -विभीषणौ च; $D_{7.9-11}$ -विभीषणांगदाः (for -विभीषणादयः). —^{b}) $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ -गणास्ते; B_3 $D_{7.9-11}$ -विशिष्टाः (for -विशेषाः). $\tilde{N}_1$ B_3 T_3 -लक्ष्मणास्तथा; V_2 B_1 लक्ष्मणेन. D_4 सुहृद्विशेषः स च लक्ष्मणस्तदा. —^{c}) V_3 damaged after विज up to रणे in 32^{d}. $\acute{S}_2$ V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ विजयाय (for विजयेन). —^{d}) V_1 B_2 D_{1-3} [ऽ]भ्यनंदन् (for ऽभिरामं). M_5 रणाभिरामं. G_1 विविधा (for विधिना). T_1 $G_{1.3}$ M_3 ह्य(T_1 G_3 [अ]प्य)पूजयन्. $\acute{S}_2$ $D_{8.12}$ रणेभ्यनंदन्विजयादपूजयन्; $\tilde{N}$ $V_{2.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{4.13}$ रणेभ्यनं(D_4 °षु नं)दन्विधिवत्प्र($\tilde{N}_2$ B_3 D_{13} °वद्य; V_3 °वच्च; D_4 °वत्सु)पूजयन्.

33 ^{a}) B_4 च (for तु). D_4 M_2 स्थित-; D_7 $G_{1.2}$ कृत- (for स्थिर-). —^{b}) T_1 damaged from न up to महौ in 33^{c}. $\tilde{N}_1$ -जनानुवृतो; B_2 -बंधुवृतो; D_4 -जनावृतो (for -बलाभिवृतो). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_1$ D_{12} रणे विराजन्; $\tilde{N}_2$ V_3 B_{2-4} विराजमानः; $V_{1.2}$ B_1 $D_{2.3}$ रणे व्यराजत(D_2 °यत् [sic]); $D_{1.8.13}$ L (ed.) रणे व्य(L [ed.] °णेभ्य)राजत्; D_4 रणे व्यजायत्(sic); $D_{10.11}$ T_2 रणे बभूव. G (ed.) स्वबलाभिवृतो रणे व्यराजत. —^{c}) $V_{1.3}$ -नृपकुल-(by transp.); B_3 -कुलबहु-. $\tilde{N}_1$ दशरथकुल-; M_5 रघुवरकुल- (for रघुकुलनृप-). D_1 -मंडनो (for -नन्दनो). B_3 [ऽ]मितौजास्; B_4 महात्मा (for महौजास्). —V_3 damaged for 33^{d}. —^{d}) V_1 B_4 इव (for अभि-). $B_{2.4}$ $D_{10.11}$ महेंद्रः (for यथेन्द्रः). $\acute{S}_2$ V_2 B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ इव पूजितो महें(B_1 नरें)द्रः (for अभिसंवृतो यथेन्द्रः). —After 33, $\acute{S}_2$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{1-3.8.12.13}$ ins. :

3096* इति समरजयाय कोसलेन्द्रो
विजयमवाप्य स तैश्च पूज्यमानः ।
रणशिरसि जनेन्द्र इन्द्रकर्मा
व्यपहृतशल्य इवास वीतशोकः ।

९८

रावणं निहतं श्रुत्वा राघवेण महात्मना ।
अन्तःपुराद्विनिष्पेतू राक्षस्यः शोककर्शिताः ॥ १
वार्यमाणाः सुबहुशो वेष्टन्त्यः क्षितिपांसुषु ।
विमुक्तकेश्यो दुःखार्ता गावो वत्सहता यथा ॥ २
उत्तरेण विनिष्क्रम्य द्वारेण सह राक्षसैः ।
प्रविश्यायोधनं घोरं विचिन्वन्त्यो हतं पतिम् ॥ ३
आर्यपुत्रेति वादिन्यो हा नाथेति च सर्वशः ।
परिपेतुः कबन्धाङ्कां महीं शोणितकर्दमाम् ॥ ४

G. 6. 94. 5
B. 6. 110. 4
L. 6. 91 4

[(l. 1) $Ś_2$ $D_{8.12}$ परविजयाय; B_3 समरविजयाय. —(l. 2) V_2 $B_{1.3}$ D_3 अवाप (for अवाप्य). B_1 D_3 प्रपूज्यमानः (for त्र पूज्यमानः). —(l. 3) D_2 नरेंद्र (for जनेन्द्र). $D_{1.3}$ ** कर्मा (hapl. om.); D_{13} ** कर्मणा (hapl. om.) (for इन्द्रकर्मा). —(l. 4) $B_{1.3}$ D_1 व्यवहृत-; D_{12} व्यपकृत-; D_{13} व्यपहत- (for व्यपहृत-). V_2 B_1 [अ]ति-; B_3 [अ]भि-; D_3 [अ]भवद् (for [आ]स).]

—Thereafter B_3 cont. l. 1–26 of App. I (No. 67). —After 33, $Ñ_1$ ins. (marg.):

3097* वाल्मीकेर्वदनामलेन्दुगलितं हृद्यं परं पावनं
पुण्यं वागमृतं पिबन्त्यनुदिनं यच्छ्रोत्रवर्ति-
न्न(°वृत्त्या न ? °वृत्तं न ?)रः ।
विष्णोः सच्चरितं चराचरगुरो रामायणं सादरा-
स्तेषां श्रीर्भवने वसत्यविचला नश्यन्ति
चानै(चैवे ?)तयः ।

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ $B_{1.3.4}$ $D_{4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, $D_{2.13}$ ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: $Ś_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ $G_{2.3}$ रावणवधः; D_{10} दशग्रीववधः; M_1 अमायां रावणवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ñ_1$ V $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ñ_2$ illeg.; $Ś_2$ D_1 91; B_1 89; B_3 88; D_3 95; D_{5-7} T_1 G $M_{3.5}$ 111; D_9 93; $D_{10.11}$ 110; T_2 119; T_3 122; $M_{1.2}$ 112; B (ed.) 108; G (ed.) 92; L (ed.) 90. —After colophon, D_2 concludes with राम। समाप्तं युद्धपर्व।; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः. —After colophon, D_9 reads 29^{cd} and l. 1 of 3095* wrongly. —After Sarga 97, Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ G(ed.) ins. a passage relegated to App. I (No. 67); while V_2 $B_{1.3}$ $D_{5-7.9-11}$ S ins. l. 27–94 of the same passage.

98

$Ś_1$ missing for Sarga 98 (cf. v.l. 6.93.13). D_{12} begins the Sarga with ॐ.

1 T_1 damaged up to राघवेण म in ^{b}. —^{a}) $V_{2.3}$ B_3 $D_{5-7.12}$ T_3 G_3 (B_3 *sup. lin.* also, D_7 marg. also as in text) दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) M_1 रामेणाक्लिष्टकर्मणा. —^{c}) $Ś_2$ $D_{8.12}$ M_3 विनिष्क्रम्य (for °ष्पेतू). —^{d}) $Ś_2$ V_3 B_4 $D_{4.6-8.10.12}$ -कर्षिताः; B_1 $D_{2.3}$ -मूर्छिताः (for -कर्शिताः). D_1 क्रोधमूर्छिताः.

2 ^{a}) D_4 विलप्यमाना बहुशः; D_7 G_1 वार्यमाणा वर्षहरैश्च (G_1 °वरैर); G_2 M_1 Ck निवार्यमाणा बहुशो. —^{b}) Ñ $D_{5.7.9.11}$ चेष्टंत्यः; D_4(m.) शोचत्यः; D_{13} वेपंत्यः (for वेष्टन्त्यः). —T_1 damaged from क्षिति up to 4^{a}. $D_{4-6.10.11}$ G_2 M_1 Ck.t रण- (for क्षिति-). —For 2^{ab}, $Ś_2$ V B $D_{1-3.8.12}$ subst.:

3098* बहुशश्चेष्टमानाश्च प्रदिग्धाः क्षितिपांसुभिः ।

[V_3 damaged from माना up to गावो in 2^{d}. $Ś_2$ $D_{8.12}$ वाष्पमाणाश्च; $D_{1.3}$ वेष्टमानाश्च; D_2 वेप° (for चेष्टमानाश्च). B_1 प्रदिश्य; $B_{2.4}$ संरब्धाः; B_3 संदिग्धाः; G (ed.) संबद्धाः (for प्रदिग्धाः). D_1 रण- (for क्षिति-). V_2 $B_{1.2.4}$ -पांसुषु (for -पांसुभिः).]

—G_3 illeg. from 2^{c} up to हता in 2^{d}. —^{c}) $Ś_2$ Ñ V_2 $D_{3.4.8.12}$ T_3 $M_{1.5}$ -केशा (for -केश्यो). $D_{10.11.13}$ शोकार्ता (for दुःखार्ता). D_7 G_1 त्यक्तकेश्यः सुदुःखार्ता; D_9 विमुक्ताः शोकदुःखार्ता. —^{d}) $D_{5.6}$ T_3 $G_{2.3}$ M इव (for यथा). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ G_1 हतवृषा इव; Ñ V B_{2-4} D_4 नष्टर्षभा इव; D_7 वत्साहता इव. —After 2, Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} ins.:

3099* उरः शिरांसि निघ्नन्त्यो बाहुभिः कनकोज्वलैः ।
[B_3 कनकोज्ज्वलाः.]

3 T_1 damaged for 3 (cf. v.l. 2). V_2 om. $3-5^{b}$. —^{a}) $Ñ_1$ D_4 विनिर्गत्य; B_1 विनिश्चाल्य; D_1 °ष्क्रत्य; $D_{2.3.8.12}$ °ष्पत्य; D_{13} च निर्गत्य (for विनिष्क्रम्य). —^{b}) $Ñ_1$ B_3 $D_{4.13}$ हतभर्तृकाः; B_2 मह चारणैः; M_2 हतबांधवाः (for सह राक्षसैः). —V_3 damaged from योधनं in 3^{c} up to 3^{d}. —^{c}) $Ñ_1$ $D_{4.13}$ भीमं; G_1 वीरं (for घोरं). $Ś_2$ $D_{8.12}$ प्रविश्यास्य महाघोरं. —^{d}) $Ñ_1$ B_4 विचिन्वंति; B_1 D_3 व्यचिन्वत; B_2 $D_{5.8}$ विचिन्वत्यो; D_1 विचत्वंत(sic); D_4 विचिंत्य नि-; D_{13} शोचंत्यस्तं (for विचिन्वन्त्यो). D_3 reads हतं in marg. B_2 M_2 पतिं हतं (by transp.); T_2 G_1 हतं प्रति(sic) (for हतं पतिम्).

4 T_1 damaged up to 4^{a} (cf. v.l. 2). V_2 om. 4 (cf v.l. 3). —^{a}) $Ś_2$ Ñ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{2-5.8.12.13}$ M_2 हार्यपुत्र; T_2 राजपुत्रि; T_3 M_3 राजपुत्र; G_1 आर्य आर्य (for आर्यपुत्र). M_2 वाशंत्यो (for वादिन्यो). —^{b}) D_{11} om. च (subm.). D_1 $T_{1.3}$ च सर्वतः; D_{13} विचुक्रुशुः;

G. 6. 94. 6
B. 6. 110. 5
L. 6. 91. 5

ता बाष्पपरिपूर्णाक्ष्यो भर्तृशोकपराजिताः ।
करेण्व इव नर्दन्त्यो विनेदुर्हतयूथपाः ॥ ५
ददृशुस्ता महाकायं महावीर्यं महाद्युतिम् ।
रावणं निहतं भूमौ नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ६
ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रणपांसुषु ।
निपेतुस्तस्य गात्रेषु छिन्ना वनलता इव ॥ ७
बहुमानात्परिष्वज्य काचिदेनं रुरोद ह ।
चरणौ काचिदालिङ्ग्य काचित्कण्ठेऽवलम्ब्य च ॥ ८
उद्धृत्य च भुजौ काचिद्भूमौ स्म परिवर्तते ।
हतस्य वदनं दृष्ट्वा काचिन्मोहमुपागमत् ॥ ९
काचिदङ्के शिरः कृत्वा रुरोद मुखमीक्षती ।
स्नापयन्ती मुखं बाष्पैस्तुषारैरिव पङ्कजम् ॥ १०
एवमार्ताः पतिं दृष्ट्वा रावणं निहतं भुवि ।
चुक्रुशुर्बहुधा शोकाद्भूयस्ताः पर्यदेवयन् ॥ ११

M1 सहस्रशः (for च सर्वशः). D4 हा नाशस्तव सर्वशः. —^{c}) B4 परिनेतुः (sic); D13 काश्रित्पेतुः (for परिपेतुः). Ñ1 कबंधाढ्यां; B4 कबंधाख्यां. —^{d}) V1.3 B2-4 क्षितिं (for महीं). —After 4, Ñ2 V1.3 B2-4 ins.:

3100* गृध्रगोमायुसंकीर्णां कङ्कवायसनादिताम् ।

[V3 damaged from नादिताम् up to पूर्णा in 5^{a}.]

5 V2 om. 5^{ab} (cf. v.l. 3). V3 damaged up to पूर्णा in 5^{a} (cf. v.l. 3100*). —^{a}) B3 ताम्रास्याः (for ता बाष्प-). Ś2 B1 D1-3.8.12 -प(D2 -वा)रिरुद्धाक्ष्यो ; D4 °पूर्णाक्षा (for -परिपूर्णाक्ष्यो). —T1 damaged from शोक in 5^{b} up to पतिं in 7^{a}. —^{b}) B4 D4 G1 M5 भर्तुः; D12 भ्रातृ- (for भर्तृ-). —M2 om. from परा up to स्त in 7^{c}. Ś2 D1-3.8.12 -समाहताः; Ñ B3.4 D4.13 -परायणाः; L (ed.) -समाहिताः (for -पराजिताः). B1 गावो हतवृषा इव (cf. 2^{d} var.). —^{c}) V2.3 B4 D7.9-11 T2.3 G2 M1 करिण्य (for करेण्व). Ś2 V1 B1-3 D1-3.8.12.13 करेणव इव त्रस्ता (B3 °वार्द्दंत्यो); Ñ D4 करेणुरिव क्रंदंत्यो(Ñ2 नर्दंत्यो). —^{d}) Ś2 Ñ V1 B D1-4.6.8.12.13 T2.3 G2 M1 न रेजुर्; V2.3 D10.11 करेण्वो; D5 G3 विरेजुर्; D9 करेणुं; G1 बभूवुर् (for विनेदुर्). G2 हरि- (for हत-). V1 -जीविताः (for -यूथपाः).

6 T1 damaged; M2 om. 6 (for both, cf. v.l. 5). —^{ab}) V2 B D1-3.5.7-9.12.13 G1 M3.5 तं; D6 T2.3 ते (for ता). Ś2 B1 D1-3.8.12 वीर्यवंतं (for महावीर्यं). Ñ D4.5.13 G M3 transp. महाकायं and महावीर्यं. Ś2 D3.8.12 महाबलं (for °द्युतिम्). V B2-4 विकीर्णमिव पर्वतं (for ^{b}). —V3 om. 6^{cd}. —^{c}) T2 damaged for तं भूमौ. Ñ1 V1.2 B2-4 D4 M1 पतितं (for निहतं).

7 T1 damaged up to पतिं in 7^{a}; M2 om. up to स्त in 7^{c} (for both, cf. v.l. 5). —^{a}) V3 तारंतं (sic); D13 पतिं ताः (by transp.) (for ताः पतिं). B3 D6.13 T2.3 पतितं; D5.7 G1.3 निहतं; T1 *हतं (for सहसा). —^{b}) Ś2 D8.12 -पांसुभिः (for -पांसुषु). D9 शर-पांसुषु. —^{c}) M2 शास्त्रेषु (sic) (for गात्रेषु). —^{d}) Ñ V B2-4 D4 शस्त्रछिन्ना(D4 °न्न-); D6 T2.3 छिन्ना बाल- (for छिन्ना वन-). D12 -तला (meta.) (for -लता).

8 ^{a}) B1 परिष्वक्ता (for °ष्वज्य). —^{b}) Ñ1 एवं; D13 दीनं (for एनं). D4 M5 च; G2.3 हा (for ह). —^{cd}) V2.3 B2.3 D3 चरणं; M5 चरणे (for चरणौ). D9 om. (hapl.) दालिंग्य काचि. Ñ D1.4.7.10.11.13 T3 G2 M1 आलंब्य (for आलिङ्ग्य). G1 काचिच्चरणमालंब्य (for °). —T1 damaged from चि in 8^{d} up to मी in 10^{b}. D1 reads 8^{d} in marg. B3 कंठं (for कण्ठे). V3 ह (for च). Ś2 D6.8.12.13 विलंब्य च; Ñ B3 D4 प्रलंब्य च; B1 विषसजे; B4 D3 ललंब च; D1.2.7 ब्यालंब्य च (for ऽवलम्ब्य च).

9 T1 damaged for 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) Ñ1 उत्क्षी-यंत (sic); Ñ2 V B1.2.4 D4.7.10.11 M5 उत्क्षिप्य च; B3 आक्षिप्य च; D1-3 उत्सृज्य च(D3 तु); D9 उल्लिप्य च; G1 उद्यम्य च (for उद्धृत्य च). —^{b}) Ś2 Ñ1 D8.12 वि-; Ñ2 D10.11 Ck.t सु-; V B2-4 त्रै; B1 तु; D2 G सं- (for स्म). V B2-4 पर्यवर्तत (for परिवर्तते). D4 भूमावुपरि वर्तते; D13 भूमौ परिविवर्तते. —^{d}) D6 स्नेहम् (for मोहम्). D13 transp. काचिन् and मोहम्. Ś2 Ñ V B D4.8.9.12.13 M5 उपागता (for °गमत्).

10 T1 damaged up to मी in 10^{b} (cf. v.l. 8). V3 om. 10. —^{a}) D13 अंगे (for अङ्के). B3 मुखं (for शिरः). —^{b}) D6 T2.3 पतिम्; L (ed.) भृशम् (for मुखम्). Ś2 B1 D1-3.8.12.13 भृशदुःखिता (for मुखमीक्षती). Ñ V1.3 B2.3 D4 पश्यंती प्रारुद(Ñ2 V2 °द्रव)न्मुखं. ❀ Cg: ईक्षती ईक्षमाणा. ❀ —B4 om. 10^{b} – 11^{c}. —^{c}) Ś2 B1.3 D1.3 स्नपयंती; D12 सूचयंती (for स्नापयन्ती). Ś2 D8.12 काचित्; D1 *ष्पैस्; D2 चास्रैस्; D3 वास्रैस् (for बाष्पैस्).

11 B4 om. 11^{abc} (cf. v.l. 10). —^{a}) Ś2 D8.12 सर्वास्ताः पतितं दृष्ट्वा. —^{b}) D6 T2.3 M1 पतितं (for निहतं). Ś2 V B1-3 D1-3.8.12 रणे (for भुवि). —^{c}) Ñ2 V B2.3 क्रोशंत्यो (for चुक्रुशुर्). Ś2 B1 D1-3.8.12 चक्रुर्व(Ś2 D8.12 कृत्वा ब)हुविधं शोकं. —^{d}) Ñ V1.3 B2.3 D4.13 भूयिष्ठं; B4 रुदंत्यः; G (ed.) भूयश्च (for भूयस्ताः). Ñ1 D6 पर्यवारयन् (for पर्यदेवयन्). —After 11, M2 ins.:

3101* सहस्रशः स्त्रियस्तत्र कुमार्यः सुवराननाः ।

—Then M2 cont.; while Ñ2 V B2 ins. after 11:

येन वित्रासितः शक्रो येन वित्रासितो यमः ।
येन वैश्रवणो राजा पुष्पकेण वियोजितः ॥ १२
गन्धर्वाणामृषीणां च सुराणां च महात्मनाम् ।
भयं येन महद्दत्तं सोऽयं शेते रणे हतः ॥ १३
असुरेभ्यः सुरेभ्यो वा पन्नगेभ्योऽपि वा तथा ।
न भयं यो विजानाति तस्येदं मानुषाद्भयम् ॥ १४
अवध्यो देवतानां यस्तथा दानवरक्षसाम् ।
हतः सोऽयं रणे शेते मानुषेण पदातिना ॥ १५
यो न शक्यः सुरैर्हन्तुं न यक्षैर्नासुरैस्तथा ।
सोऽयं कश्चिदिवासत्त्वो मृत्युं मर्त्येन लम्भितः ॥ १६
एवं वदन्त्यो बहुधा रुरुदुस्तस्य ताः स्त्रियः ।
भूय एव च दुःखार्ता विलेपुश्च पुनः पुनः ॥ १७

G. 6. 94. 18
B. 6. 110. 17
L. 6. 91. 17

3102* शिरांसि दश भर्तुस्ताः परिवार्य समन्ततः ।
उत्सङ्गेषु ततः कृत्वा रुदन्त्यः पर्यदेवयन् ।

[(l. 1) V2 illeg. for the prior half. M2 परिगृह्य (for °वार्य). —V3 damaged from म up to प in l. 2.]

12 ^{a}) Ś2 Ñ V2 B3.4 D1–4.8.12.13 विद्रावितः (for वित्रासितः). —T1 damaged from 12^{b} up to भयं in 13^{c}. —^{b}) Ś2 Ñ V2.3 B D1–4.8.12.13 विद्रावितो (for वित्रासितो). —^{c}) Ñ2 V B3.4 भ्राता; B2 धाता (for राजा).

13 T1 damaged up to भयं in 13^{c} (cf. v.l. 12). V3 damaged from मृ in 13^{a} up to 13^{b}.—^{ab}) Ñ1 नराणां च; B2 च दैत्यानां; G1 सुराणां च (for ऋषीणां च). D4 देवानामसुराणाम् (for ऋषीणां च सुराणां). Ś2 Ñ B1 D1–4.8.12.13 अपि चाहवे; V1.2 B2–4 अपि चासकृत् (for च महात्मनाम्). D7 G1 सुराणां(G1 ऋषीणां) भावितात्मनां (for ^{b}).—Ś2 D8 read 13^{cd} after 14^{ab} (transp.) and repeat after 3104*; Ñ1 B1 D1–4.12.13 repeat 13^{cd} after 3104*.—^{c}) Ñ1 D4(both second time) .7.9–11.13(second time) रणे (for महद्). D12 (first time) भयं यो नाभिजानाति. —^{d}) D6 T2.3 हतो भुवि; M1 हतो रणे (by transp.) (for रणे हतः). —After 13, Ñ2 V (V2 illeg.) B2–4 ins.:

3103* यो न शक्यो रणे जेतुं सयक्षोरगराक्षसैः ।

[Ñ2 V1 सरक्षोरग- (for सयक्षोरग-).]

14 Ś2 D8 transp. 14^{ab} and 14^{cd}. —^{a}) V3 damaged from सुरेभ्यो up to दं in 14^{d}. Ñ1 D4.13 च (for वा). —^{b}) Ś2 D8.12 चाहवे; D7 G1 वा पुनः (for वा तथा). —After 14^{ab}, Ś2 D8 read 13^{cd} for the first time. —^{c}) Ś2 B1.3.4 D1–3.8 भयं यो नाभि-; Ñ2 V1.2 B2 D7.9–12 G2 भयं यो न वि- (by transp.); G1 M5 न भयं योभि-(M5 न) (for न भयं यो वि-). —^{d}) M5 मानुषं (for मानुषाद्).

15 ^{a}) V3 मानुषाणां; D1 दानवानां (for देवतानां). Ñ V B2–4 D2–4.13 च (for यस्). —^{b}) B3 मानव-; D6 वानर- (for दानव-). —T1 damaged from 15^{c} up to मृ in 16^{d}. —^{c}) Ñ V B2–4 D4 सोयमद्य(V2 °मुप-) हतः शेते. —^{d}) D12 मनुष्येण (for मानुषेण). V B2–4 [अ]ल्पतेजसा (for पदातिना). —After 15, Ś2 B1 D1–3.8.12 ins.; while Ñ1 D4.13 ins. after 16:

3104* सर्वदेवासुराणां च यक्षाणामपि चासकृत् ।

[Ñ1 तु (for first च). Ś2 D8.12 सर्वदा च(Ś2 °दाथ) सुराणां हि; D4 सर्वदेवगणानां तु (for the prior half). D13 वा (for second च). D8 [अ]सहन् (for [अ]सकृत्).]

—Thereafter Ś2 Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 repeat 13^{cd}.

16 T1 damaged up to मृ in 16^{d} (cf. v.l. 15). V2 om. from 16 up to l. 1 of 3105*. —^{a}) D10.11 शक्यं (for शक्यः). D8 ये न शक्ताः (for यो न शक्यः). D9 नरैर् (for सुरैर्). G (ed.) जेतुं (for हन्तुं). —^{b}) D2 असुरैस्; D10 वासुरैस् (for नासुरैस्). Ś2 D8.12 न शक्यश्चासुरैस्. B1 अपि (for तथा). —^{c}) Ñ1 B3 D4 इवाशक्तो; B4 °सक्तो; D13 सदा युक्तो (for इवासत्त्वो). —^{d}) D4 लोभेन (for मर्त्येन). B1 मृत्युनाहं न (sic). B4 D13 लंघितः; D8.12 T2 लंबितः (for लम्भितः). —After 16, Ñ1 D4.13 ins. 3104*, followed by 13^{cd} (r.).

17 V3 om. up to l. 1 of 3105* (cf. v.l. 16). D1.3 repeat 17 after 21. —^{a}) Ś2 D1–3(D1.3 first time).12 ब्रुवंत्यो; D4.13 रुदंत्यो (for वदन्त्यो). B1 D1–3 (D1.3 first time) बहुशो; D9–11 रुरुदुस् (for बहुधा). —^{b}) Ñ1 D4.13 वदंत्यस् (for रुरुदुस्). D1(both times).3 (second time) तत्र (for तस्य). B1 योषितः (for ताः स्त्रियः). D9–11 तस्य ता दुःखिताः स्त्रियः. —D13 reads 17^{cd} after 19^{ab}. —^{c}) Ś2 T3 हि; D1.3 (both second time) सु-; D12 [अ]ति- (for च). Ñ1 D4 भूय एवं(Ñ1 °व) तु शोचंत्यो. —^{d}) Ś2 D8.12 ताः (for च). Ñ1 D1.3(both second time).4 करुणं बहु(D3 तदा); B1 D1–3 (D1.3 both first time).13 तास्त(B1 च त)स्ततः (D3 °स्त्रियः); M1 विविधं तदा (for च पुनः पुनः). —For 17, Ñ2 (illeg. l. 1) V (V3 om. l. 1) B2–4 subst.:

3105* एवं रुदन्त्यो नार्यस्ता रावणं करुणं बहु ।
पुनरेव पतिं दीनाः सुरलोकस्थमब्रुवन् ।

[(l. 2) V3 damaged from the post. half up to हि in 18^{b}. V2 B2.3 पर- (for सुर-).]

G. 6. 94. 19
B. 6. 110. 18
L. 6. 91. 18

अशृण्वता तु सुहृदां सततं हितवादिनाम् ।
एताः समभिदानीं ते वयमात्मा च पातिताः ॥ १८
ब्रुवाणोऽपि हितं वाक्यमिष्टो भ्राता विभीषणः ।
धृष्टं परुषितो मोहात्त्वयात्मवधकाङ्क्षिणा ॥ १९
यदि निर्यातिता ते स्यात्सीता रामाय मैथिली ।
न नः स्याद्व्यसनं घोरमिदं मूलहरं महत् ॥ २०
वृत्तकामो भवेद्भ्राता रामो मित्रकुलं भवेत् ।
वयं चाविधवाः सर्वाः सकामा न च शत्रवः ॥ २१
त्वया पुनर्नृशंसेन सीतां संरुन्धता बलात् ।
राक्षसा वयमात्मा च त्रयं तुल्यं निपातितम् ॥ २२
न कामकारः कामं वा तव राक्षसपुंगव ।
दैवं चेष्टयते सर्वं हतं दैवेन हन्यते ॥ २३

18 V3 damaged up to हि in 18^{b} (cf. v.l. 3105*). —^{a}) D8.12 T2 अशृण्वतां (sic); M2 अशृण्वतस् (for अशृण्वता). Ñ V1.2 B D1.3.13 M2 ते; G2 M3 च (for तु). —T1 damaged from हि in 18^{b} up to हि in 19^{a}. —^{b}) Ś2 वचनं (for सततं). Ñ1 सत्यवादिनां. M2 संततं प्रियवादिनां. —B1 om. 18^{cd}. D13 repeats 18^{cd} consecutively. —^{c}) D7 एतैः; M5 एतत् (for एताः). D13 (second time) त्वां (for ते). Ś2 B2 D1–3.8.12.13 (first time) ऐश्वर्यं (D2 एताः स)मदमत्तेन. —^{d}) Ś2 B2 D6 T2.3 Ck घातिताः; D1–3.12 घातितः; D7.10.11 Ct पातितः; D8 वर्तिताः; M5 नाशिताः; Cm.g as in text (for पातिताः). D13 (first time) भवतात्मावघातितः; D13 (second time) संग्रामात्संनिपातिताः.—For 18^{cd}, Ñ V B3.4 D4 subst.; while B2 D5–7.9–11 T2.3 G M ins. after 18^{ab}:

3106* मरणायाहृता सीता घातिताश्च निशाचराः ।

[B4 रावणेन; D9 मारणाय (for मरणाय). Ñ V1.2 B2–4 D4 G1.2 हृता (for [आ]हृता). V3 reads सीता in marg. B4 पातिताश् (for घातिताश्). D9–11 राक्षसाश्च निपातिताः (for the post. half).]

19 T1 damaged up to हि in 19^{a} (cf. v.l. 18). B1 reads 19–22 in marg. —^{a}) Ñ V2 D4 हि; B2 च; D5 वि- (for ऽपि). B3 प्रब्रुवाणो; D13 विब्रुवाणो (for ब्रुवाणोऽपि). B4 ब्रुवाणो निहितं वाक्यम्. —^{b}) Ś2 D1–3.8.12 स्निग्धो; B1 स्निग्धं; B2 हृष्टो (for इष्टो). —After 19^{ab}, D13 reads 17^{cd}. —^{cd}) Ś2 D2.8.12 दृढं; Ñ1 D4 धृष्टः; Ñ2 V B2.3 नित्यं; D6 हृष्टः; D7.10.11 G3 M5 Ct दृष्टं; T2.3 दृष्टः; Cm as in text (for धृष्टं). B1 D5.13 परुषितं (for °षितो). —V3 damaged from मोहात् up to रामाय in 20^{b}. D13 वाक्यं (for मोहात्). B1 दुरात्मन्; B2 त्वया तु; B3 त्वयास्य; D4 त्वया से (for त्वयात्म-). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 -कांक्षया; D6 -कारिणा (for -काङ्क्षिणा). B4 नित्यं परुषितोत्साहो मुक्तया लब्धकांक्षिणां (sic).

20 B1 reads 20 in marg. (cf. v.l. 19). V3 damaged up to रामाय in ^{b} (cf. v.l. 19). —^{a}) B2 प्रस्थापिता; D7 निर्यापिता (for निर्यातिता). Ś2 D8.12 चेत्स्यात्; Ñ1 D4 तेभूत्; Ñ2 V1.2 B2–4 सीता (for ते स्यात्). —^{b}) D6 T2.3 रामस्य (for रामाय). Ñ2 V1.2 B2–4 भवेद्रामस्य मैथिली. —^{c}) Ś2 D1.8.12.13 न तु; Ñ D4 न हि; V1.2 B2–4 नैवं; V3 नैव; B1 D10 ननु; D9 तव; M2 न च; Ck.t as in text (for न नः). —^{d}) T1 damaged from हरं up to पु in 22^{a}. D4 -हितं; M3 -हतं; Cg as in text (for -हरं). Ś2 B1 D1.2.8.12.13 हि नः; V B2–4 तव (for महत्).

21 B1 reads 21 in marg. (cf. v.l. 19). T1 damaged for 21 (cf. v.l. 20). —^{a}) Ś2 भूति-; Ñ V B D1–4.9.13 M2 कृत-; D8.12 भूमि-; T2 वृत्ति-; Cv.m.g.t as in text (for वृत्त-). Ś2 D3.8.12 [ऽ]भवद् (for भवेद्). —^{b}) B2 मैत्र (for मित्र-). M1 -बलं; Cm.g.t as in text (for -कुलं). Ś2 D8.12 मित्रा(D8 °त्र)कुलोभवत्. —After 21^{ab}, D5 reads श्रीरामो जयते. —^{c}) Ś2 D9 वा (for च). Ś2 D1–3.8.12.13 स्याम (for सर्वाः). Ñ1 वयं न स्याम विधवा; B1 वयं वै विधवाः स्यामः; D4 वयं त्वविधवा जाताः. —V3 damaged for 21^{d}. —^{d}) D5 सकाशाश् (sic) (for सकामा). Ś2 D8.12 चैव; B2.3 जित-; D4 सुर- (for न च). Ñ1 न सकामाश्च (by transp.). —After 21, D1.3 repeat 17.

22 B1 reads 22 in marg. (cf. v.l. 19). T1 damaged up to पु in ^{a} (cf. v.l. 20). V3 om. 22. —^{a}) D5 मृत्युर् (sic) (for पुनर्). —^{b}) B2 निर्मातिता (sic); B4 संगृह्यता; D2–4.8.12.13 M2 संरुधता; D5–7.9 संरुध्यता (for संरुन्धता). D4 रणात् (for बलात्). —^{c}) D4 रक्षसां (for राक्षसा). G1 बलम् (for वयम्). —^{d}) Ñ1 D4 G1 त्वया (for त्रयं). Ñ1 D4 निपातिताः; D9 निवर्तितं (for निपातितम्). Ś2 B1 D1–3.8.12.13 त्रय एव(B1 °वं) निपातिताः; Ñ2 V1.2 B2–4 युगपद्विनिपातिताः.

23 ^{a}) M2.5 कामकारं; Cv as in text (for °कारः). Ñ V1.3 B2–4 कामो; M1 ह्यथ; Cg.t as in text (for कामं). Ś2 D8.12 कामकारोस्ति यन्निस्यं; V2 B1 D1–3.13 कामं न कामकारोस्ति. —^{b}) V3 -सत्तम (for -पुंगव). —^{c}) G1 दैवतं चेष्टते सर्वं. —T1 damaged from न हन्यते in 23^{d} up to 24. —^{d}) Ś2 B1–3 D2.8.9.12.13 ततो; Ñ2 V1.2 B4 D1.3.4 हतो; G (ed.) कृतं (for हतं). M1.2 देवेन (for दैवेन).

वानराणां विनाशोऽयं राक्षसानां च ते रणे ।
तव चैव महाबाहो दैवयोगादुपागतः ॥ २४
नैवार्थेन न कामेन विक्रमेण न चाज्ञया ।
शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता ॥ २५
विलेपुरेवं दीनास्ता राक्षसाधिपयोषितः ।
कुरर्य इव दुःखार्ता बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ॥ २६

G. 6. 94. 27
B. 6. 110. 26
L. 6. 91. 26

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टनवतितमः सर्गः ॥ ९८ ॥

24 T1 damaged for 24 (cf. v.l. 23). —^{ab}) Ñ1 D4 विनाशो हि; Ñ2 V1.2 B2-4 D13 विनाशाय; B1 G1 च नाशोयं; D9 विनाशं च (for विनाशोऽयं). B4 transp. वानराणां and राक्षसानां. Ś2 V B D1-3.8.9.12.13 च संयुगे; Ñ2 च संगरे; M1 तथा रणे; Ct as in text (for च ते रणे). D5 G3 (M2.3.5 रक्षसां च महाहवे (M2 °रणे) (for ^{b}). —^{cd}) Ś2 तथैव च; Ñ1 तवैव च (by transp.) (for तव चैव). Ś2 B1 D1-3.8.12.13 उपस्थितः; T2 उपागतं; M2 इहागतः; Ct as in text (for उपागतः). Ñ2 V B2-4 आत्मनश्च विना (V3 damaged up to ना) शाय दैवान्मोहमुपागतः.

25 ^{ab}) Ñ2 V1.2 B2 M1 च (for second न). Ñ1 V3 मानेन; D4 मौनेन; G (ed.) सांत्वेन (for कामेन). G1 न विक्रमेण (hypm.) (for विक्रमेण). Ñ D4 च (Ñ1 न) मायया; D9 न नाशया (sic) (for न चाज्ञया). Ś2 B1 D1-3.8.12.13 न (D13 शत- [hypm.]) विक्रमेण नार्थेन न मा (D13 दा) नेन न चा (Ś2 D8.12 सं) ज्ञया. —^{c}) D4.8 शक्त्या; D13 न शक्या (hypm.) (for शक्या). B4 लोक-; D3 नैव; D12 चैव; T1.3 देव-; Cg as in text (for दैव-). B1 योगे (for लोके). —^{d}) D7.10 निर्वर्तयितुम् (for निवर्त°). Ñ1 D4 आगता; Ñ2 V2.3 B2-4 ओजसा; V1 एव हि (for उद्यता). Ś2 B1 D1-3.8.12.13 निवा (D3 विचा) रयितुमेव हि. —After 25, Ñ2 V B2-4 ins.; while M2 ins. l. 1 after 25, repeating it after 26 and cont. l. 2-4 after l. 1 (r.); whereas G (ed.) ins. l. 3-4 after 26:

3107* इति दानवयक्षाणां कन्यास्ताश्चारुलोचनाः ।
रक्षसां पन्नगानां च चुकुशुर्निहतेश्वराः ।
तासां रुदितशब्देन राक्षसाधिपयोषिताम् ।
प्रगीतेव पुरी लङ्का बभूव च रणाजिरे ।

[(l. 2) M2 वानराणां (for पन्नगानां). V3 B3 चुक्रुस्ते (sic) (for चुकुशुर्). —B3 om. l. 3-4. —(l. 3) M2 यौधस्त्रीणां सहस्रशः (for the post. half).]

26 ^{a}) D5 T1 M5 एनं; G2 M2 एव (for एवं). D13 transp. विलेपुर् and एवं. Ñ D4.6 T2.3 दुःखार्ता; D5 T1 दीनार्ता (for दीनास्ता). V B2-4 विलेपुस्तास्तदा (B4 °था) दीना; D12 विर्लीपुरेनं देनाथा (sic). —^{b}) V2.3 B2-4 राक्षसाधिपतेः स्त्रियः; D1 राक्षसस्यतस्य योषितः. —^{d}) T1 damaged from कुलेक्षणाः up to 6. 99. 1^{a}. Ñ D4 G2 M1 -व्याकुललोचनाः; V B D1-3.13 -व्याकुलितेक्षणाः (V3 °तेंद्रियाः) (for -पर्याकुलेक्षणाः). —After 26, M2 repeats l. 1 and then cont. l. 2-4 of 3107*; while G (ed.) ins. l. 3-4 of 3107* after 26.

Colophon: T1 damaged (cf. v.l. 26). —*Kāṇḍa name*: Ñ B1.3.4 D4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś2 V1 B1.4 D2.3.8.12.13 M2 अंतःपुरविलापः; Ñ D4 राक्षसीविलापः; V2 स्त्रीविलापः; V3 B3 अंतःपुरस्त्रीविलापः; B2 D1 रावणांतःपुरविलापः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 92; V1 93; B1 71; B3 90; D3 96; D5-7 G M3.5 113; D9 95; D10.11 112; T2 121; T3 124; M1.2 114. —After colophon, G M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

९९

G. 6. 95. 1
B. 6. 111. 1
L. 6. 92. 1

तासां विलपमानानां तथा राक्षसयोषिताम् ।
ज्येष्ठा पत्नी प्रिया दीना भर्तारं समुदैक्षत ॥ १
दशग्रीवं हतं दृष्ट्वा रामेणाचिन्त्यकर्मणा ।
पतिं मन्दोदरी तत्र कृपणा पर्यदेवयत् ॥ २
ननु नाम महाबाहो तव वैश्रवणानुज ।
क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं त्रस्यत्यपि पुरंदरः ॥ ३
ऋषयश्च महीदेवा गन्धर्वाश्च यशस्विनः ।
ननु नाम तवोद्वेगाच्चारणाश्च दिशो गताः ॥ ४
स त्वं मानुषमात्रेण रामेण युधि निर्जितः ।
न व्यपत्रपसे राजन्किमिदं राक्षसर्षभ ॥ ५
कथं त्रैलोक्यमाक्रम्य श्रिया वीर्येण चान्वितम् ।
अविषह्यं जघान त्वां मानुषो वनगोचरः ॥ ६

99

Ś1 missing for Sarga 99 (cf. v.l. 6. 93. 13). D12 begins with ॐ.

1 T1 damaged up to 1ᵃ (cf. v.l. 6.98.26). —ᵃ) Ś2 D12 एवं; D1 स तां (sic); D8 तदा (for तासां). B4 D1.4 G1 विलप्यमानानां (for विलप°). ❀ Cg : विलपमानानां विलपंतीनाम्. ❀ —ᵇ) Ś2 D5.6.8–10.12 T तदा; V B2–4 तत्र; D11 यदा (for तथा). D7 G2 रावण- (for राक्षस-). Ñ D4.13 राक्षसाधिप(D13 °नां च)योषितां. —After 1ᵃᵇ, Ś2 V1 B1.3(marg.) D1–3.8.12 ins. :

3108* निशम्य करुणं तत्तु दुःखार्तानां समन्ततः।

[D8 कारणं (for करुणं). Ś2 D8.12 तासां दुःखितानां (for तत्तु दुःखार्तानां).]

—ᶜ) Ñ V B1–3 D1 G M1 ज्येष्ठ- (for ज्येष्ठा). V1.2 B2–4 हतं; V3 तदा (for प्रिया). B4 दृष्ट्वा; M5 भार्या (for दीना). —ᵈ) V3 damaged for भर्तारं समु. G3 समुपैक्षत.

2 ᵃ) Ñ1 D13 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). —ᵇ) Ś2 Ñ2 V B4 D1–4.8.12.13 [अ]क्लिष्ट-; B3 [अ]द्भुत- (for [अ]चिन्त्य-). —ᶜ) Some MSS. read मंदोदरी for मन्दोदरी here and elsewhere and the var. is ignored hereafter. V B2–4 दीना (for तत्र). —ᵈ) Ś2 D1.2.12.13 करुणं; Ñ1 B1.3 D3–5.6 T1 G2.3 कृपणं (for कृपणा).

3 T1 damaged from ना in 3ᵃ up to 4ᵃ. —ᵃ) D4 M1 महाराज; D6 T2 M3 °भाग (for °बाहो). —ᶜ) V3 damaged for प्रमुखे स्थातुं. Ñ1 D4.13 समरे; D1 [इ]व मुखे; D8 संमुखे (for प्रमुखे). —ᵈ) Ś2 D8.12 न स्यादपि; Ñ1 D13 त्रिदशेशः(D13 °षु); Ñ2 V B2–4 D4 न समर्थः; B1 D1–3 त्रस्येदपि (for त्रस्यत्यपि). Ś2 V B D1–3.8.12 शतक्रतुः (for पुरंदरः).

4 T1 damaged for 4ᵃ (cf. v.l. 3). D5 om. 4ᵃᵇ. —ᵃ) Ś2 Ñ V B D1–3.8.12.13 M2 हि(Ś2 B3 D8.12 [अ]पि; D13 [इ]ह) देवाश्च; D7 G1.2 M1 महात्मानो; D9 महीश्चापि; D10.11 महांतोपि; Cg as in text (for महीदेवा). D4 ऋषयो मुनयो दैत्या. —ᵇ) Ñ1 D4.13 च दिवौकसः; M1 चारणैः सह (for च यशस्विनः). —After 4ᵃᵇ, Ñ2 V B2.4 ins.; B3 ins. after 4 :

3109* यक्षाश्चैव पिशाचाश्च देवदानवगुह्यकाः।
नोत्सहन्तेऽग्रतः स्थातुं तव क्रुद्धस्य संयुगे।

[V3 mostly damaged for l. 2. —(l. 2) B3 श्रुतः (sic) (for ऽग्रतः). V1 यस्य ते राक्षसेश्वर; B3 क्रुद्धस्य तव संयुताः (for the post. half).]

—B1 om. 4ᶜᵈ. —ᶜ) Ś2 D1–4.8.12 M2 G (ed.) यक्षाश्चापि (G [ed.]°श्चैव) (for ननु नाम). D1 बल- (for तव). Ś2 D8.12 [ओ]घेन; G (ed.) [उ]द्विग्नाश्च (for [उ]द्वेगाच्). —ᵈ) Ś2 B2 D8.12 वानराश्च; B3 वारणाश्च; M1 यक्षाश्चापि; Cg as in text (for चारणाश्च).

5 ᵃ) M2 न (for स). —ᵇ) Ñ2 V B1.3.4 D2.3 पातितः (for निर्जितः). B2 कथं युधि निपातितः; D1 रामेण विनिपातितः; G (ed.) युधि रामेण पातितः. —V3 damaged from रा in 5ᵃ up to या in 6ᵇ. —ᶜ) Ś2 D1.8.12 G1.2 ह्यपत्रपसे; V1 B2.4 चापत्रपसे; B1 वा त्वं भूयसे (sic); Cg.k.t as in text (for व्यपत्रपसे). Ś2 B1 D1–3.8.12 भूमौ; Ñ1 D4 कस्मात्; V1 B2.4 सुप्तं; B2 स्वप्तुं (for राजन्). D13 नाथापत्रपसे भूमौ. —ᵈ) Ś2 B1 D1–3.8.12.13 शयानो (for किमिदं). Ś2 B1 D1–3.7–11.13 राक्षसेश्वर; Ñ V1.3 B2–4 D4 राक्षसाधिप; D12 राक्षसोत्तम (for राक्षसर्षभ). —After 5, Ś2 V1.2 B1.3 (marg.) D1–4.8.12.13 ins. :

3110* कथमिन्दीवरश्यामः शेषे भुवि निपातितः।

[D1.3.4 शेते (for शेषे). B3 सुवि-; D4 च वि- (for भुवि).]
—Thereafter, D3 cont. 3127*.

6 V3 damaged up to या in 6ᵇ (cf. v.l. 5). —ᵃ) G2 अथ (for कथं). B2 त्रिलोकम् (for त्रैलोक्यम्). D13 कथं त्रैलोक्यमात्रस्य. —T1 damaged from या in 6ᵇ up to 7ᵇ. —ᵇ) Ś2 वीरेण (for वीर्येण). V1 चाधिकं; D1 चांकितः; D4.13 M1 चान्वितः; D8 वार्चितं; D12 वार्चितं (for चान्वितम्). —V3 illeg. for 6ᶜᵈ. —ᶜ) D2 न वि * ह्यं; D4 असहह्यं (sic); G1 अविनश्यं (for अविषह्यं). G2 स्वा (for त्वां). V3 विषस्यांते (for जघान त्वां). —ᵈ) D13 यदसौ (for मानुषो). Ś2 Ñ2 V1 B D1–4.8.13 M2

मानुषाणामविषये चरतः कामरूपिणः ।
विनाशस्तव रामेण संयुगे नोपपद्यते ॥ ७
न चैतत्कर्म रामस्य श्रद्दधामि चमूमुखे ।
सर्वतः समुपेतस्य तव तेनाभिमर्शनम् ॥ ८

इन्द्रियाणि पुरा जित्वा जितं त्रिभुवनं त्वया ।
स्मरद्भिरिव तद्वैरमिन्द्रियैरेव निर्जितः ॥ ९
अथ वा रामरूपेण वासवः स्वयमागतः ।
मायां तव विनाशाय विधायाप्रतितर्किताम् ॥ १०

G. 6. 95. 9
B. 6. 111. 9
L. 6. 92. 9

वानरानुगः ; Ñ1 D13 लक्ष्मणाग्रजः (for वनगोचरः). V3 बंधुना बांधवानुगः.

7 T1 damaged for 7^{ab} (cf. v.l. 6). M1 repeats 7^{ab} after 10^{ab}.—^{a}) Ś2 D5 G2.3 मनुष्याणाम् ; Cm.t as in text (for मानुषाणाम्). B2 अनाशाय ; D12 अविषयं (for अविषये).—^{b}) D13 छद्म- (for काम-). D1 -रूपतः (for -रूपिणः).—D4 om., V2 illeg. for 7^{c}–8. V3 damaged from ण in 7^{c} up to मि in 8^{b}.—^{c}) D3 रूपेण (for रामेण).—^{d}) G (ed.) -लभ्यते (for -पद्यते).

8 D4 om., V2 illeg for 8 ; V3 damaged up to मि in 8^{b} (for all, cf. v.l. 7).—^{a}) M5 तु तत् (for चैतत्).—^{b}) D13 स्वर्ग्यश्वासिं (sic) (for श्रद्दधामि).—T1 moth-eaten from मु up to वे in 8^{c}.—^{c}) Ñ2 V1.3 B2–4 समुदीर्णस्य (for °पेतस्य). Ś2 B1 D1–3.8.12 सर्वैः समुदितै-र्देवैस्(B1 D1.3 °तैर्नेह).—^{d}) Ñ2 V1.3 B D3 [अ]भि (B3 [अ]पि)मर्दनं; D6.10 Ct °मर्षणं ; Cv.r.m.g.k as in text (for [अ]भिमर्शनम्). Ś2 D8.12 तव सेनाति(D8 °ना हि)मर्दिता; Ñ1 D13 तवैतेन च(D13 तव वै तेन) राक्षस ; D1 भावितेनाभिमर्दनं; D2 पतने चाभिमंत्रितं.—After 8, G1.2 M3 read 11–12 (including 3113*). ❀ Cv : तवेत्यादि श्लोकद्वयं शङ्के राममानुषम् इत्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यम्। अन्यत्र लेखकैः प्रमादलिखितम्। ; Cr : रामाभिद(म ?)र्शनमाक्रमणं यत् एतद्रामस्य न श्रद्दधामीत्यर्थः। एतदनन्तरं यदैव वानरैर्घोरै-र्बद्धः सेतुर्महार्णवे। तदैव हृदयेनाहं शङ्के राममानुषम्। अथवा रामरूपेण कृतान्तः स्वयमागतः। मायां तव विनाशाय वधाया-प्रतितर्किताम्। अथवा वासवेन त्वं धर्षितोऽसि महाबल। वास-वस्य कुतः शक्तिस्त्वां द्रष्टुमपि संयुगे। इति पाठक्रमः अन्यथा पाठस्तु लेखकप्रमादकृतः. ❀

9 Ñ V B3.4 D4 om. 9. Ś2 D1–3.8.12 read 9 after 22. B1 D9–11.13 transp. 9 and 10. B2 reads 9 after 15. D5–7 S read 9 before 13.—^{b}) B2 हि भुवनं (for त्रिभुवनं). Ś2 D8.12 transp. जितं and त्वया.—^{c}) D6 एव (for इव).—^{d}) Ś2 D1–3.8.12 त्वं पुनर्जितः; B1 D13 त्वं पराजितः; B2 तैर्विनिर्जितः (for एव निर्जितः).

10 B1 D9–11.13 transp. 9 and 10. V2 illeg. for 10^{ab}.—^{a}) D4 च (for वा). B2 नर- (for राम-).—^{b}) V1 B1 विष्णुश्च; D1 वामनः; D7.10.11 T2.3 M3 Ct कृतांतः ; Cv.k as in text (for वासवः). B2.3 समुपागतः.—After 10^{ab}, D1 ins.:

3111* रसातले पुरा येन बलिर्बद्धो महात्मना।
हृतं त्रिभुवनं तस्य बन्धयित्वा त्रिभिः क्रमैः। ;

while M1 repeats 7^{ab}.—T1 damaged from शा in 10^{c} up to the prior half of l. 2 of 3113*.—^{c}) Ñ1 D13 मन्ये (for मायां). D13 विनाशार्थं (for °शाय).—^{d}) Ñ1 मानुष्यानुपलक्षितः (sic) ; D13 उपलक्षितलक्षितः; G1 विविधायाप्रकीर्तितां; G2 विविधामप्रतर्कितां.—For 10^{cd}, Ś2 Ñ2 V B D1–4.8.9.12 subst. :

3112* मायया तव नाशाय प्रविश्यानुपलक्षितः।

[V3 damaged from त up to 11^{a}. Ś2 D1–3.8.12 नाशार्थं; D9 काकुत्स्थः (for नाशाय). B1 तव नाशाय मायाभिः (for the prior half). Ñ2 V1.2 B2–4 D4 विधिना संप्रचोदितः (for the post. half).]

—Then Ś2 Ñ2 B1 D1–3.8.9.12 cont. ; while Ñ1 D5.6 T G3 M1.2.5 ins. after 10 ; V (V3 only l. 1, followed by l. 5 [mostly damaged] and 6 of 3115*) B2–4 D7 ins. after 11; D4 cont. after l. 2 of 3115* ; G1.2 M3 ins. after 12 :

3113* यदैव वानरैर्घोरैर्बद्धः सेतुर्महार्णवे।
तदैव हृदयेनाहं शङ्के राममानुषम्।

[T1 damaged up to the prior half of l. 2.—(l. 1) Ś2 D8.12 सर्वैः ; Ñ2 B1 D1–3 बद्धः ; D4 वीरैः (for घोरैर्). V2.3 तु महाबाहो (for वानरैर्घोरैर्). Ś2 Ñ1 V B2–4 D4.8.12 सेतुर्बद्धो (by transp.); Ñ2 B1 D1–3 सेतुर्वीरैः; G (ed.) सेतुर्घोर- (for बद्धः सेतुर्).—(l. 2) Ñ1 तत्र (for तदा). G3 M2 मन्ये (for शङ्के). B1 D4 G1.2 न मानुषं (for अमानुषम्). B2 शंकयामि न मानुषं; D3 शंके रामस्य मानुषं (for the post. half).]

—Thereafter, D7(ins. only l. 1–2 after 10).9 cont. ; D5.6 T G3 M1.2.5 ins. after 12 ; D10.11 G1.2 M3 K (ed.) ins. after 10 :

3114* अथ वा वासवेन त्वं धर्षितोऽसि महाबल।
वासवस्य कुतः शक्तिस्त्वां द्रष्टुमपि संयुगे।
महावीर्यं महासत्त्वं देवशत्रुं भयावहम्।
व्यक्तमेष महायोगी परमात्मा सनातनः।
अनादिमध्यनिधनो महतः परमो महान्। [5]
तमसः परमो धाता शङ्खचक्रगदाधरः।
श्रीवत्सवक्षा नित्यश्रीरजय्यः शाश्वतो ध्रुवः।
मानुषं वपुरास्थाय विष्णुः सत्यपराक्रमः।
सर्वैः परिवृतो देवैर्वानरत्वमुपागतैः।
सर्वलोकेश्वरः साक्षाल्लोकानां हितकाम्यया। [10]
सराक्षसपरीवारं हतवांस्त्वां महाद्युतिः।

G. 6. 95. 10
B. 6. 111. 16
L. 6. 92. 11

यदैव हि जनस्थाने राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ।
खरस्तव हतो भ्राता तदैवासौ न मानुषः ॥ ११
यदैव नगरीं लङ्कां दुष्प्रवेशां सुरैरपि ।
प्रविष्टो हनुमान्वीर्यात्तदैव व्यथिता वयम् ॥ १२
क्रियतामविरोधश्च राघवेणेति यन्मया ।
उच्यमानो न गृह्णासि तस्येयं व्युष्टिरागता ॥ १३
अकस्माच्चाभिकामोऽसि सीतां राक्षसपुंगव ।
ऐश्वर्यस्य विनाशाय देहस्य स्वजनस्य च ॥ १४
अरुन्धत्या विशिष्टां तां रोहिण्याश्चापि दुर्मते ।
सीतां धर्षयता मान्यां त्वया ह्यसदृशं कृतम् ॥ १५

[(l. 1) T1 damaged from सि up to l. 2. —(l. 2) D9-11 तु का; Cm.t as above (for कुतः). —M3 om. l. 3. D7 G1.2 read l. 3 after l. 10. K(ed.) reads l. 3 within brackets. —(l. 3) D7 G1 महाशक्तिं (for °सत्त्वं). D9-11 महाबलं महावीर्यं (for the prior half). D9-11 महौजसं (for भयावहम्). —(l. 4) D6.9 व्यक्त (for व्यक्तम्). —(l. 6) D9 तापसः; G1 तपसः (for तमसः). D9 दाता (for धाता). —(l. 7) T2.3 -लक्ष्मा (for -वक्षा). D6 T2.3 M3 अजेयः; Cm.t as above (for अजय्यः). T1 damaged from वः up to l. 8. G3 स्थिरः (for ध्रुवः). —(l. 8) D7.9-11 G1.2 रूपम् (for वपुर्). —(l. 9) D6 T2.3 सैन्यैः (for सर्वैः). —(l. 10) D7.9-11 श्रीमाँल् (for साक्षाल्). —(l. 11) D5 T1 G3 M5 महाद्युतिं (for °द्युतिः). D9 सर्वांस्त्वां महामतिः (subm.); D10.11 देवशत्रुं भयावहं (for the post. half).]

—After 3112*, D4 cont. 3115*.

11 V3 damaged for 11ᵃ (cf. v.l. 10). D4 om. 11. D7 transp. 11 (along with 3113*) and 12. G1.2 M3 read 11-12 (including 3113*) after 8. —ᵃ) Ñ1 D13 M2.3 च (for हि). B3 रण- (for जन-). —ᶜ) M2 शरैस् (for खरस्). Ñ1 D13 हतस्तव (by transp.); V3 D9-11 तु निहतो; B2 तत्र हतो (for तव हतो). B4 [ऽ]नेन (for भ्राता). —ᵈ) Ś2 Ñ V3 B1 D1-3.8-13 तदा रामो (for तदैवासौ). —After 11, V (V3 only l. 1, followed by l. 5 [mostly damaged] and 6 of 3115*) B2-4 D7 ins. 3113*. G (ed.) ins. only l. 1-2 of 3115*.

12 V3 om. 12. D7 transp. 11 (along with 3113*) and 12. G1.2 M3 read 11-12 (including 3113*) after 8. —ᵇ) Ñ1 D1.3.4.7.9.13 दुःप्रवेशां; B3 दुराधर्षां; B3.4 दुष्प्रधर्षां; D2 *प्रवेशां (for दुष्प्रवेशां). M1 सुरासुरैः (for सुरैरपि). —ᶜ) Ś2 Ñ V1.2 B D1-4.7.8.12.13 G1.2 वीरस् (for वीर्यात्). —ᵈ) Ñ V1.2 D4.13 ह्यहं (for वयम्). Ś2 B1 D1-3.8.12 तदा रामो न मानुषः. —After 12, Ś2 Ñ2 V1.2 B2-4 D8.12 (Ś2 D8.12 only l. 3-4) ins.; V3 ins. only l. 5 (mostly damaged) and 6 after l. 1 of 3113*; D4 cont. after 3112*; G (ed.) ins. only l. 1-2 after 11:

3115* यदैव हि रणे वाली त्वत्तः शतगुणो बले ।
रामेण निहतः संख्ये तदैवासौ न मानुषः ।
यदैव हि महाबाहुर्मारीचः समरे हतः ।
तदैव हृदयेनाहं शङ्के राममभानुषम् ।
शूर्पणख्या यदा रामः कर्णनासमपातयत् ।
तदैव हृदयेनाहं शङ्के राममभानुषम् । [5]

[D4 transp. l. 1-2 (followed by 3113*) and l. 5-6. —(l. 1) B3 D4 वने (for रणे). D4 वृतः शतगुणैर्बलैः (for the post. half). —(l. 2) D4 [अ]पि हतः (for निहतः). Ñ2 D4 तदा रामो (for तदैवासौ). —Ñ2 om. l. 3-4. —(l. 3) B3.4 D4 च (for हि). D4 मारीचिः. B4 निहतो रणे (for समरे हतः). Ś2 D8.12 निहतः कपिकुंजरः (for the post. half). —(l. 4) B2 transp. शङ्के and रामम्. B2 D4 न मानुषं (for अमानुषम्). Ś2 D8.12 एकेन चेषुणा वीरस्तदा रामो न मानुषः. —(l. 5) N2 V1.2 B4 सूर्पणख्या. D4 यदा सूर्पणखायास्तु (for the prior half). Ñ2 B2 -नासाम् (sic); B3 -नासाद् (for -नासम्). Ñ2 अशातयत्; B2 अताडयत् (for अपातयत्). —(l. 6) B2 D4 न मानुषं (for अमानुषम्).]

—After 12, D5.6 T G3 M1.3.5 ins. 3114*; while G1.2 M3 ins. 3113*.

13 Before 13, D5-7 S read 9. —ᵃ) Ñ2 V B2-4 तु (for च). —ᵇ) D6 T2.3 राघवस्य (for °वेण). —ᶜ) B2 D7.10-12 उच्यमानं (B2 D12 °ने) (for उच्यमानो). Ś2 D8.12 गृह्णीथास्; Ñ2 V1.3 B D1-4 गृह्णीषे (for गृह्णासि). ❀ Cg: न गृह्णासि नागृह्णाः. ❀ —ᵈ) Ñ1 [ए]षा; G1 [ए]वं (for [इ]यं). B4 (marg. also) बुद्धिर्; D6 सृष्टिर् (sic) (for व्युष्टिर्). D9 उत्तमा (for आगता). Ś2 B1.3 (marg. also) D1-4.8.12 तस्येदं कर्मणः फलं; V तस्येदं फलमागतं; D13 तस्यैषा ह्यसि राक्षस.

14 V3 damaged for 14ᵃ except अ. —ᵃ) D1 चाति-; G1 चांत- (for चासि-). Ś2 Ñ V1.2 B2.4 D4.8.12.13 अकामामभि- (B4 °ति-) (for अकस्माच्चाभि-). —ᶜ) V1 शरीरस्य; G3 ऐश्वर्यं स (sic); M2 ऐश्वर्येण (for ऐश्वर्यस्य). —ᵈ) Ñ1 D4 [अ]स्य (for स्व-). Ś2 Ñ2 V3 B D1-3.8.12.13 शरीरस्य ममैव च (Ñ2 V3 B2-4 च दुर्मते; B1 °त्र हि); V1 (with hiatus) ऐश्वर्यस्यापि दुर्मते; V2 शरीरस्य जनस्य च. —After 14, Ñ1 V2 D4 ins. only l. 4-5, Ñ2 B3 ins. only l. 5 of 3116*.

15 G (ed.) om. 15. —ᵃ) M2 अरुंधती- (for अरुन्धत्या). Ś2 D8.12 वसिष्ठस्य; Ñ V B2-4 D4 विशिष्टा या (B3 °ष्टां हि) (for विशिष्टां तां). —ᵇ) Ś2 रो**ष्य

न कुलेन न रूपेण न दाक्षिण्येन मैथिली ।
मयाधिका वा तुल्या वा त्वं तु मोहान्न बुध्यसे ॥ १६

(moth-eaten). D1 अपि (for चापि). Ś2 V B D1-3.8.12.13 रावण; Ñ D4 मानद (for दुर्मते). —^{cd}) Ñ राजन्; M3 ह्यद्य; Cg.k.t as in text (for मान्यां). Ś2 V B D1-4.8.12 सीतामानयता साध्वीं (B1 D1-4 शून्यां); T2 सीतां धर्षयतामार्यां (sic) (for °). Ñ न सदृशं (for ह्यसदृशं). Ś2 V2 B1 D1-4.8.12 त्वया मृत्युः प्रको(V2 °कं)पितः (for ^{d}). D13 सीतां तु कर्षता राजन् त्वया सदृशं कृतं. —After 15, D5-7.9-11 S(M3 l. 1-11 and l. 12-13 after 15 and 17 respy.) ins.; Ñ V2 B3 ins. l. 4-5 (Ñ2 B3 only l. 5) and l. 12-13 after 14 and 15 respy.; V1.3 B2(preceded by 9).4 ins. only l. 12-13 after 15; D4 ins. only l. 4-5 after 14:

3116* वसुधायाश्च वसुधां श्रियः श्रीं भर्तृवत्सलाम्।
सीतां सर्वानवद्याङ्गीमरण्ये विजने शुभाम्।
आनयित्वा तु तां दीनां छद्मनात्मस्वदूषण।
अप्राप्य चैव तं कामं मैथिलीसंगमे कृतम्।
पतिव्रतायास्तपसा नूनं दग्धोऽसि मे प्रभो। [5]
तदैव यन्न दग्धस्त्वं धर्षयंस्तनुमध्यमाम्।
देवा बिभ्यति ते सर्वे सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः।
अवश्यमेव लभते फलं पापस्य कर्मणः।
घोरं पर्यागते काले कर्ता नास्त्यत्र संशयः।
शुभकृच्छुभमाप्नोति पापकृत्पापमश्नुते। [10]
विभीषणः सुखं प्राप्तस्त्वं प्राप्तः पापमीदृशम्।
सन्त्यन्याः प्रमदास्तुभ्यं रूपेणाभ्यधिकास्ततः।
अनङ्गवशमापन्नस्त्वं तु मोहान्न बुध्यसे।

[(l. 1) D9 om. the prior half except वसुधा. D6.10.11 T2.3 G1 हि (for च). D6.9-11 श्रियाः (for श्रियः). M1 -वल्लभां (for -वत्सलाम्). ❀ Cg : श्रीमित्यत्र इयङ्भाव आर्षः. ❀ —(l. 2) ❀ Cv : "अरण्ये विजने शुभाम्" इत्यस्यानन्तरम् "आनयित्वा तु तां दीनां छद्मनात्मस्वदूषणम् । अप्राप्य चैव तं कामं मैथिलीसंगमे कृतम् । पतिव्रतायास्तपसा नूनं दग्धोऽसि मे प्रभो" इत्येवं पाठक्रमः अन्येन(अन्यस्तु?) लेखकानामालस्यकृतः ।; Cr follows Cv in sequence. ❀ —(l. 3) T1 moth-eaten from दी up to ना. T2.3 त्वं स्व-; G1.3 स्वात्म-; M1.5 [आ]त्मसु-; Cm.k.t as above (for [आ]त्मस्व-). D6 T3 -दूषणः; D7.10.11 M5 Ck.t -दूषणं; G1 -दूषणीं; Cm as above (for -दूषण). D9 छद्मना त्वं विमोहितः (for the post. half). —(l. 4) D7 [ए]व च तं (by transp.); D10.11 तं चैव (by transp.) (for चैव तं). Ñ1 V2 अकामायास्त्वया कामो; D4 सकामेन त्वया कामं (for the prior half). Ñ1 V2 D4 -संभवः कृतः (for -संगमे कृतम्). —(l. 5) Ñ V2 B3 D4 सीतायाः कोपजेन त्वं (for the prior half). Ñ2 D4 वह्निना (for मे प्रभो). D9 दग्धोसि च मे प्रभो (subm.) (for the post. half). —G1 M1 om. l. 6-7. —(l. 6) T तथैव; Cv.r.m.g.t as above (for तदैव). D5.6.9 T G3 तु (for त्वं). —(l. 7) D7 हि बिभ्यते (for बिभ्यति ते). —(l. 9) D9 M5 नूनं; D10 मर्तुः; D11 मर्तेः (for घोरं). —(l. 11) D6 T1 G1 M3 Cm.t शुभं (for सुखं). D6 marg.; D7 त्वं पापः (for त्वं प्राप्तः). G2 M3 फलम्; Cv.m.g as above (for पापम्). —(l. 12) D5 T1 G2.3 M5 [अ]त्र; G (ed.) [अ]स्याः (for [अ]न्याः). Ñ V B2-4 तुल्या (for तुभ्यं). D6 M1.5 [अ]प्रतिमास् (for [अ]भ्यधिकास्). Ñ1 B2 तव; Ñ2 B3.4 तया; V तथा; G2 M1 भुवि; G (ed.) तु याः; Cm.g.t as above (for ततः). —(l. 13) D5 अगनं (meta.) (for अनङ्ग-). Ñ2 नु (for तु). Ñ1 त्वं तु तन्नावबुद्धवान्; V1.3 B2-4 त्वं तु तं(V3 तं तु त्वं; B3 स त्वं नु [m. also तु]) नावबुध्यसे(V1 °बु** [illeg.]); V2 प्रभूतं नावबुध्यसे (for the post. half).]

—Thereafter M3 cont 3118*.

16 D9 om. (hapl.) 16. —^{a}) D1 च; D3.11 om. (hapl.) (for second न). Ñ शीलेन (for रूपेण). —^{b}) Ñ न रूपेण च; B3 दाक्षिण्येन च; D4 दाक्षिण्येन न (by transp.) (for न दाक्षिण्येन). —^{c}) Ñ2 B D1.3.4.6.13 T2.3 मम; Cg.t as in text (for मया). B1 D4 [अ]थ (for first वा). D4 त्वं (for second वा). Ñ1 समा ममाधिका वापि. —^{d}) V3 D10.11 तत्तु; G3 तं तु; Ck.t as in text (for त्वं तु). V1 मां नाव-; D1 बुद्ध्या न (for मोहान्न). B1 त्वं मोहाच्च न बुध्यसे; D4 मोहाच्च न प्रबुध्यसे. —After 16, Ñ2 V1.2 B2-4 ins.:

3117* साग्रं तु स्त्रीसहस्रं वै रूपयौवनशालि च।
न तेऽभिरुचितं वीर कालेन हृतचेतसः।

[(l. 1) B3 सेवते (for साग्रं तु). V2 -शालिनि (sic) (for -शालि च). —(l. 2) Ñ2 V1.2 हत- (for हृत-).]

सर्वथा सर्वभूतानां नास्ति मृत्युरलक्षणः ।
तव तावदयं मृत्युर्मैथिलीकृतलक्षणः ॥ १७

G. 6. 95. 19
B. 6. 111. 29
L. 6. 92. 18

17 ^{a}) Ñ2 सर्व*; V3 B1 D9-11 T3 सर्वदा; Cr as in text (for सर्वथा). B1 D1.3.8.12 -सत्त्वानां (for -भूतानां). —^{b}) G2 [अ]मृत्युर् (sic) (for मृत्युर्). Ñ2 B1.2 D13 अलक्षितः (for अलक्षणः). —B1.4 D12 om. (B4 D12 [hapl.]) 17^{cd}. —^{c}) B2.3 स्वयं रणे; D6.7.9-11 T2.3 M3.5 तद्वदयं (for तावदयं). G2 तवाप्यभून्महावृत्तिर्. —For 17^{cd}, Ñ V D4.13 M1 subst.; while D5-7.9-11 T G M3.5 ins. after 17; whereas M3 cont. after 3116*:

3118* सीतानिमित्तजो मृत्युस्त्वया दूरादुपाहृतः।

[G3 तव (for त्वया). Ñ2 V1.3 G3 उपागतः (for उपाहृतः). Ñ1 V3 D13 तव रामा(D13 पापा)दुपागतः; D4 तव राजन्समागतः; M1 तवायं समुपागतः (for the post. half).]

—After 17, M3 ins. l. 12-13 of 3116*.

G. 6. 95. 20
B. 6. 111. 30
L. 6. 92. 19

मैथिली सह रामेण विशोका विहरिष्यति ।
अल्पपुण्या त्वहं घोरे पतिता शोकसागरे ॥ १८
कैलासे मन्दरे मेरौ तथा चैत्ररथे वने ।
देवोद्यानेषु सर्वेषु विहृत्य सहिता त्वया ॥ १९
विमानेनानुरूपेण या याम्यतुलया श्रिया ।
पश्यन्ती विविधान्देशांस्तांस्तांश्चित्रस्रगम्बरा ।
भ्रंशिता कामभोगेभ्यः सास्मि वीर वधात्तव ॥ २०

सत्यवाक्स महाभागो देवरो मे यदब्रवीत् ।
अयं राक्षसमुख्यानां विनाशः पर्युपस्थितः ॥ २१
कामक्रोधसमुत्थेन व्यसनेन प्रसङ्गिना ।
त्वया कृतमिदं सर्वमनाथं रक्षसां कुलम् ॥ २२
न हि त्वं शोचितव्यो मे प्रख्यातबलपौरुषः ।
स्त्रीस्वभावात्तु मे बुद्धिः कारुण्ये परिवर्तते ॥ २३

---

18 [a]) G1 सा हि (for सह). —[b]) Ñ V3 B1.2.4 D4 विचरिष्यति (for विह°). D13 विशोषा हर्षकारिणी. —[c]) M1 हत- (for अल्प-). B3 वयं; D1 (with hiatus) अहं (for त्वहं). D4 अस्याः पुण्यादहं घोरे; D13 अथापुण्यास्त्वहं लोके. —[d]) B3 पतिताः (for पतिता).

19 [a]) G (ed.) नंदने (for मन्दरे). B3 देवौ (sic) (for मेरौ). V3 कैला*****रौ (damaged). —[b]) G1 वरे (for वने). D2 तथा चैव तपोवने. —[c]) V B2-4 D1 G2 रम्येषु; B1 D3.4 मुख्येषु (for सर्वेषु). —[d]) G1 सहितं (for सहिता).

20 [a]) Ś2 D8.12 [अ]तिरूपेण; Ñ V1.2 B2-4 D4.13 [अ]कैवर्णेन; V3 [अ]कैवीर्येण (for [अ]नुरूपेण). —[b]) G2 यातास्मि (for या यामि). Ś2 B1 D1-4.8.12 प्रयाता (D8 °मि) स्वे(D3 °तास्मे)च्छया पुरा; Ñ D13 श्रिया परमया युता; V B2-4 विहृत्य(V1 गच्छंती; B2 रथेन) विपुलश्रिया (B4 °लाशया); T2 या याता पश्यतु श्रियं (sic); T3 या यातास्म्यतुलश्रिया; G (ed.) प्रयाता विपुलश्रिया. —Ś2 B1 D1-4.8.12 om. 20[cd]. —[c]) M5 पश्यामि. —[d]) D9.11 T2 om. (hapl.) तांस्. B4 विचित्र- (for तांश्चित्र-). D13 तांश्चैव ससुरासुरान्. —After 20[cd], Ñ V1.2 B2 ins.; while Ś2 B1 D1-3.8.12 subst. for 20[ef]; D4 ins. after 20[ab]:

3119* साद्यप्रभृति कामेभ्यः स्पृहयिष्यामि दुःखिता ।

[D1 अद्य- (for साद्य-). Ñ V2 B2 अद्यप्रभृति कामानां (for the prior half). V1.2 दुर्गता; B2 दुर्भगा; D1 सुदुःखिता (hypm.) (for दुःखिता). Ñ स्पृहयामि सुदुर्गता (for the post. half).]

—V2 illeg. for 20[ef]. —[ef]) D4 भ्रमिता (for भ्रंशिता). T1 damaged for गेभ्यः सा. Ñ1 D4.13 -भोगेषु (for -भोगेभ्यः). B2.4 साद्य; B3 साध्वी (for सास्मि). M1 सांप्रतं तु (for सास्मि वीर). D4 वधातुरा (for वधात्तव). D13 यास्मि वीर तवानु च (for [f]). —After 20, Ñ V B2-4 D4-7.9-11.13 S ins. a long passage relegated to App. I (No. 68); while G (ed.) ins. only l. 2, 4, the prior half of l. 5, the post. half of l. 6, 7-13, 50-51 of the same passage.

21 [a]) Ś2 B1 D1-3.8.12 सत्यं तच्च(D8 तव); Ñ1 D4.13 सत्यवाक्यं; Ñ2 सत्यवादी; B2.3 D9 T3 सत्यवान्स; B4 वाक्यं वाक्य (sic); D7 सत्यवाक्यो (for सत्यवाक्स). Ś2 Ñ1 B1 D1-4.8-12 T1 M3 महाबाहो; D7.13 G1.2 °बाहुर्; M5 °तेजा (for महाभागो). —[b]) B4 [ऽ]यं; M5 मां (for मे). D13 देवो रामो (for देवरो मे). T2 मम ब्रवीत् (sic) (for यदब्रवीत्). —V3 damaged from मु in [a] up to ना in [d]. —[c]) Ś2 B1 D1-3.8.12 सर्व-; Ñ V B4 D4 इदं; B2.3 इति; D6 M3 सोयं (for अयं). —[d]) Ś2 D7.8.12.13 M5 समुपस्थितः; D5.9-11 प्रत्युप°; G3 पर्यव°; M1 समुपागतः; Cm.g as in text (for पर्युपस्थितः). Ñ V B2-4 D1-4 विना(V3 damaged up to ना)शं समु(Ñ V1 D4 पर्यु)पस्थितं.

22 [a]) Ñ B4 D13 राम- (for काम-). Ś2 D12 -प्रयुक्तेन; B1 -प्रमत्तेन; D1-3.8 -प्रवृत्तेन; D6 T1 -समृद्धेन (for -समुत्थेन). —[b]) B1 D1-3 व्यसनेषु. V B2-4 M3 विसर्पिणा; D13 प्रशंसिना; G1 [अ]नुषंगिणा; Ct as in text (for प्रसङ्गिना). —After 22[ab], D5-7.9-11 S ins.:

3120* निवृत्तस्त्वत्कृतेऽनर्थः सोऽयं मूलहरो महान् ।

[T2.3 M3 Cg निर्वृत्तस्; Ck.t as above (for निवृत्तस्). D5 T1 G3 -कृतो; Cg as above (for -कृते). D6.7.9-11 G1.2 M1.5 Ck.t त्वत्कृतेनार्थः.]

—[c]) D4 त्विदं कृतं (for कृतमिदं). —[d]) Ś2 V2 B D9-13 G1 राक्षसं (for रक्षसां). Ś2 बलं; D1 कुले (for कुलम्). —After 22, Ś2 D1-3.8.12 read 9.

23 [a]) Ñ1 [इ]ह; Ñ2 V B2-4 D4 [अ]पि; M2 च (for हि). G1 शोचनीयो (for शोचितव्यो). M2 [ऽ]सि (for मे). D13 इह त्वां रोपितं बाणैः. —[b]) V3 B2.4 विख्यात- (for प्रख्यात-). Ñ1 M2 -पौरुष; D13 -पौरुषं. —For 23[ab], Ś2 B1 D1-3.8.12 subst.:

3121* शोचितव्यो मया न त्वमात्मदोषैर्निपातितः ।

[B1 अल्प- (for आत्म-).]

—V3 om. 23[cd]. —[c]) B1 -स्वभावो (for -स्वभावात्). Ś2 B4 D1 च; B1 हि (for तु). —[d]) Ś2 B1 D1.3.8.12 G1 कारुण्यात्; D2 कारुण्यं; Cg as in text (for कारुण्ये). D13 वर्तते सदा (for परिवर्तते).

सुकृतं दुष्कृतं च त्वं गृहीत्वा स्वां गतिं गतः ।
आत्मानमनुशोचामि त्वद्वियोगेन दुःखिताम् ॥ २४
नीलजीमूतसंकाशः पीताम्बरशुभाङ्गदः ।
सर्वगात्राणि विक्षिप्य किं शेषे रुधिराप्लुतः ।
प्रसुप्त इव शोकार्ता किं मां न प्रतिभाषसे ॥ २५
महावीर्यस्य दक्षस्य संयुगेष्वपलायिनः ।
यातुधानस्य दौहित्रीं किं त्वं मां नाभ्युदीक्षसे ॥ २६

G. 6. 95. 36
B. 6. 111. 81
L. 6. 92. 29

24 V3 damaged for 24^{a}. —^{a}) V1 D1.3.8–11.13 दुःकृतं (for दुष्कृतं). B1 transp. सुकृतं and दुष्कृतं. Ś2 नाथ; Ñ1 D9.13 चैव; D8 वापि; D12 वाथ (for च त्वं). D4 सुकृतं दुष्कृतस्त्वं च. —^{b}) D6 T2.3 तां; G1 M2 स्वर्- (for स्वां). B1 D1–3 आदायात्म- (for गृहीत्वा स्वां). Ś2 D8.12 पूर्वमादाय त्वं गतः. —^{c}) Ś2 ननु; B1 D1–3.8.12 नानु- ; M2 त्वनु- (for अनु-). D13 -शोचंती. —^{d}) Ñ1 V2 D4.5.7.9–11 M2 त्वद्विनाशेन(Ñ1 D4 °शे च); Ñ2 V1.3 B3.4 त्वद्वियोगाच्च(Ñ2 B3 °गात्सु-); B2 त्वद्विहीनां सु- (for त्वद्वियोगेन). Ñ2 V2 B3.4 D4–7.9 T1.3 G1.3 M दुःखिता; Ck.t as in text (for दुःखिताम्). Ś2 B1 D1–3.8.12 त्वां च (Ś2 D12 न त्वां; D8 न त्वा) दुष्कृतकारि(D12 °तिकार)णं; D13 त्वां न दुष्कृतकर्मणा. —After 24, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12 ins. ; while M2 further cont. only l. 1 after 3125* :

3122* अप्रहृष्टास्त्वमुदिताः पश्यस्ते रजनीचर ।
सर्वास्तव वियोगेन प्रक्षिप्ताः शोकसागरे ।

[(l. 1) Ś2 अपहृष्टास्; D4 अद्य नष्टाः (for अप्रहृष्टास्). Ñ1 D4 M2 प्ररुदिताः ; V B2.3 रु(B2.3 न)र्दंत्येताः (for त्वमुदिताः). D1–3 अप्र(D3 °प)हृष्टाप्रमुदिताः (for the prior half). —B3 reads in marg. l. 2. —(l. 2) V2 निशाचरस्य दौहित्रीं (for the prior half). B1 पतिताः (for प्रक्षिप्ताः). —V2 damaged for the post. half. —For l. 2, Ñ V1.3 B2.4 D4 subst. ; while B3 cont. after 3122* :

3122(A)* आत्मानमनुशोचन्त्यस्त्वद्वियोगेन दुःखिताः ।

[D4 -शोचामि (for -शोचन्त्यस्). Ñ नानुशोचंति. B3.4 -विनाशेन (for -वियोगेन). B3 सुदुःखिताः (hypm.) (for दुःखिताः). Ñ D4 त्वां तु दुष्कृ(D4 सुदुःकृ)तकारिणं (for the post. half).]

—Thereafter, Ñ D4 cont. ; B3 further cont. after 3122(A)* :

3123* वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां त्वत्कृते समुपस्थितम् ।
स त्वमेवं महासत्त्वं किमर्थं नाभिभाषसे ।

[(l. 2) Ñ1 (marg. also) सत्यमेवं (for स त्वमेवं).]

—After 24, D5–7.9–11 S ins. :

3124* सुहृदां हितकामानां न श्रुतं वचनं त्वया ।
भ्रातॄणां चापि कार्त्स्न्येन हितमुक्तं दशानन ।
हेत्वर्थयुक्तं विविधं श्रेयस्करमदारुणम् ।
विभीषणेनाभिहितं न कृतं हेतुमत्त्वया ।
मारीचकुम्भकर्णाभ्यां वाक्यं मम पितुस्तथा । [5]
न श्रुतं वीर्यमत्तेन तस्येदं फलमीदृशम् ।

[(l. 1) D7 सुकृतां (for सुहृदां). G1 -कर्मणां (for -कामानां). M1 transp. न श्रुतं and वचनं. —(l. 2) D5.7.9–11 चैव; G1.2 अपि (for चापि). D5 T1 G3 M1.3.5 त्वयानघ; D6 T2.3 तवानघ (for दशानन). —(l. 3) D7.9–11 M1.3 Cg विधिवच् (for विविधं). —(l. 4) D6 reads in marg. from ना up to या. G1 [अ]भिमतं (for °हितं). D5 T1 G3 M1 वचनं; Cm.g.t as above (for हेतुमद्). D6 T2.3 हेतुमत्त्वया. —(l. 5) D6 G3 M3 तदा (for तथा). —(l. 6) D7.9–11 T2.3 न कृतं; T1 damaged ; Cg as above (for न श्रुतं).]

—Thereafter, M2 cont. :

3125* प्रहृष्टाः पुरुषा यत्र क्रीडन्ति रजनीचराः ।

—Thereafter, M2 further cont. l. 1 of 3122*.

25 V2 om. 25^{ab}. —^{a}) Ñ V1.3 B D5.9–11.13 T1 G3 M -संकाश (for -संकाशः). —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.12 -सुसंवृतः (B1 °त); Ñ V1.3 B2–4 D13 शुभा(V3 भुजा [sic])नन; D4 -शुभाननः ; D5.9–11 T1 G3 M शुभांगद (for -शुभाङ्गदः). —^{c}) Ś2 Ñ1 V2.3 B1 D1–3.8.12.13 सं(Ñ1 V2 नि; V3 निः ; D8 प्र)क्षिप्य (for विक्षिप्य). D5–7.9–11 T G3 M1.3.5 स्वगात्राणि विनि(D7 च नि; D9 वि*)क्षिप्य ; G1.2 सर्वशस्त्राणि विक्षिप्य. —^{d}) G1 त्वं (for किं). D1.4 शेते (for शेषे). Ś2 Ñ B1 D1–4.8.12.13 रुधिरोक्षितः ; V1.3 B3.4 रजनीचर; V2 D7.9–11 रुधिरावृतः ; B2 त्वं निशाचर (for रुधिराप्लुतः). —^{e}) Ś2 B3 D8.12 शोकार्तः (for °र्ता). —^{f}) D1.8.11 G2 मा (for मां). D4 किं मां नाभिभाषसे (subm.). —After 25, D13 ins. 3127* (owing to om.).

26 D13 om. 26. Ś2 Ñ V B D1–4.8.12 om. 26^{ab}. —^{a}) D6 reads दक्षस्य in marg. —B3 reads 26^{cd} twice. —^{c}) Ś2 Ñ2 B1.3 (second time as in B3) D1–3.8.12 वि(D1 वै)रोचनस्य; V1.3 B2.4 दानवेंद्रस्य (for यातुधानस्य). D5.6 T G2.3 M2 दौहित्र (for °त्रीं). —^{d}) D5 G3 M5 च (for त्वं). T2 [अ]पि (for [अ]भि-). Ś2 Ñ2 B1.3 (first time) D1–3.8.12 मयस्य तनयां प्र(Ñ2 B1.3 वि)भो ; Ñ1 D4 G2 किं च(G2 त्वं) मां नाभिभाषसे ; V1 B2.4 नाभिनंदसि मानद ; V2 D7.9–11 M2 किं मां न प्रतिभाषसे; V3 D6 मां किं (D6 किं मां) त्वं नाभिभाषसे ; B3 (second time) कथं मां नाभिनंदसि; T1 किं मां ना***क्षसे; M3 किं च मां नावबुध्यसे. —After 26, Ñ1 D4 ins. ; while M3 cont. after 3127*; whereas G (ed.) Ñ2 V B2–4 M2 cont. after 3127*; whereas G (ed.) ins. only l. 1 after l. 1 of 3127* :

G. 6. 95. 38
B. 6. 111. 82
L. 6. 92. 30

येन सूदयसे शत्रून्समरे सूर्यवर्चसा ।
वज्रो वज्रधरस्येव सोऽयं ते सततार्चितः ॥ २७
रणे शत्रुप्रहरणो हेमजालपरिष्कृतः ।
परिघो व्यवकीर्णस्ते बाणैश्छिन्नः सहस्रधा ॥ २८
धिगस्तु हृदयं यस्या ममेदं न सहस्रधा ।
त्वयि पञ्चत्वमापन्ने फलते शोकपीडितम् ॥ २९

3126* प्रियां पत्नीं महाबाहो भज मां पुत्रमातरम् ।
अद्यप्रभृति कामानां स्पृहयिष्यामि दुर्भगा ।

[(l. 1) M2 प्रिया पत्नी (for प्रियां पत्नीं). Ñ1 D4 पुत्रमातेति मां प्रभो; M2 पुत्रमाता च ते प्रभो (for the post. half). —(l. 2) V1 कामेभ्यः (for कामानां). V3 damaged (except स्पृहयि) for the post. half. V1 B2.4 M2 दुःखिता (for दुर्भगा). B3 स्पृहयामि सुदुःखिता (for the post. half).]

—After 26, Ñ2 V B2–4 D5–7.9–11.13 (after 25) S ins.; while Ñ1 D4 cont. after 3130*; D8 cont. after 3110*; G (ed.) ins. only l. 1 (followed by l. 1 of 3126*) after 26:

3127* उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे प्राप्ते परिभवे नवे ।
अद्य वै निर्भया लङ्कां प्रविष्टाः सूर्यरश्मयः ।

[M2 reads l. 1 twice. —(l. 1) Ñ V B2–4 D4.13 M2 (first time) राजन् (for [उ]त्तिष्ठ). D4 शेते; D5 om. (for शेषे). D7 च ते (for नवे). D8 परिभवेन च. Ñ1 धर्षणेयं तवोद्गता; Ñ2 V B2–4 किं च (B3 कथं) मां (V2.3 मां त्वं; B4 किंचिन्मां) नाभि(B4 °व)भाषसे; D4.13 धर्षणां संततं (D13 यत्र त्वं) गतः; D9–11 नवे परिभवे कृते; M2 (first time) किं त्वं मां नाभ्युदीक्षसे (for the post. half). —(l. 2) Ñ V1.3 B2.3 D4.13 इमे ते; B4 हीयते (for अद्य वै). D5.7 T3 M5 निर्भयां; G3 निर्भयं. V1.3 B2 लोकाः; V2 D6 M3 लंका; B3 लोकान् (for लङ्कां).]

—Then Ñ1 D4 cont. 3132*.

27 [a]) D13 प्रसूदसे; G1 त्वं सूदसे (for सूदयसे). D4.13 शत्रुं (for शत्रून्). —[b]) Ñ2 V B2–4 -तेजसा; D1.9 -वर्चसः (for -वर्चसा). D13 समः सूर्यस्य वर्चसा. —[c]) V2 B1 D2.6.9–11 वज्रं; Cm.g as in text (for वज्रो). G3 वज्ररथस्य; Cm.g as in text (for °धरस्य). —[d]) Ś2 D8.12 सततोर्जितः; D6 संततोचितः; T2.3 न रथोर्चितः (sic); Cg.t as in text (for सततार्चितः). Ñ1 B1 D4.13 M1.2 यत्ते (B1 M2 सोयं) सततमर्चितः; Ñ2 V B2–4 सोयं शूलो- (Ñ2 V1.2 B2 °रो) वि(V3 B3 °लोव)मर्दितः.

28 V1.3 B1.2.4 om.; B3 reads in marg. 28[ab]. —[a]) Ś2 Ñ V2 D4.8.10.11.13 T3 Ct बहु-; B3 D1–3.6.7.9.12 G1.3 M1.2 बाहु- (for शत्रु-). D1 -प्रहरणैर्; D5.6 T1 G3 -प्रहरणे; Cm.t as in text (for -प्रहरणो). —[b]) G3 M5 -ज्वाला- (for -जाल-). D5 -परिप्लुतः; D6 -विभूषितः (for -परिष्कृतः). —[c]) Ś2 D2.8.12 विप्रकीर्णोयं (D2 °द्य; D8 °र्णो वै); Ñ V1 D4 [ऽ]सौ विकीर्णस्ते (D4 °स्तु); V2 B D1.3.13 विप्रकीर्णस्ते; D5 T1 G3 M5 [ऽ]थ विकीर्णस्ते; D7 G1 M1 [ऽ]प्यवकीर्णस्ते; M3 [ऽ]यं विकीर्णस्ते; Cm as in text (for व्यवकीर्णस्ते). —[d]) M2 भिन्नः; Cm.g as in text (for छिन्नः). Ś2 V1.3 B D1–3.8.12 समंततः (for सहस्रधा).

—After 28, Ś2 B1.3 D1–3.8.12 ins.:

3128* शेते प्रियसखः श्रीमानमात्य इव दुःखितः ।

[B3 lacuna for शेते. B1.3 D1.3 ला(B1 पा)लितः; L (ed.) लज्जितः (for दुःखितः).]

—Thereafter, B3 cont.; while Ñ V B2.4 D4 M2 G (ed. only l. 1) ins. after 28:

3129* येन त्वं शोभसे वीर पतितेन समीपतः ।
निकृत्तेनेव हस्तेन पातितो गजयूथपः ।

[(l. 1) M2 नाथ (for वीर). —V3 damaged from the post. half up to l. 2. V1.2 B3.4 महौजसा (for समीपतः). B2 परिघेण महौजसा (for the post. half). —(l. 2) B4 निकृंतेन (for निकृत्तेन). B3 निकृत्तो नरहस्तेन; D4 निकृत्तैनेव सहस्रेण (sic) (for the prior half). Ñ1 V2 B3 D4 M2 पतितो (for पा°).]

—Thereafter, Ñ2 B2–4 M2 cont.; Ñ1 V D4 ins. after 29; D5–7.10.11.13 T G2.3 M1.3.5 ins. after 28:

3130* प्रियामिवोपगूह्य त्वं शेषे समरमेदिनीम् ।
अप्रियामिव कस्माच्च मां नेच्छस्यभिभाषितुम् ।

[(l. 1) B3 D5.6 G2 M1.2 एव (for इव). Ñ B2.4 D6.13 -गुह्य त्वं; V1.3 B3 D7 -गृह्य त्वं; V2 D10.11 -संगृह्य; T3 -गूह्याथ (for -गूह्य त्वं). B4 प्रियार्थमपगुह्य त्वं; D4 प्रियाणि चोपगूह्य त्वं (for the prior half). V B2–4 D10.11 किं शेषे रण(B2 नाथ; B4 शूर)मेदिनीं (for the post. half). —(l. 2) V3 damaged from च up to the post. half. Ñ2 B3 D4.7.13 G2 कस्मात्त्वं; M1 मां कस्मात् (for कस्माच्च). M1 त्वं (for मां). Ñ1 D4.13 त्वं मां (D4 आप्तं; D13 स मां) नेच्छसि भाषितुं; Ñ2 न मामिच्छसि भाषितुं; V1 B2–4 न त्वं (B3 तु) मामभिभाषसे (for the post. half).]

—Thereafter Ñ1 D4 cont. 3127*; Ñ2 V cont. 3132* (Ñ2 owing to om.).

29 Ñ2 om. 29. D9 (hapl.).13 om. 29[ab]. Ñ1 reads 29 twice (first time in marg.). —[a]) B3 चास्या; B4 स्वद्य; T3 यस्य; Cm.g as in text (for यस्या). Ñ1 (second time) V1.3 B2 D4 धिगस्तु हृदयस्यास्य. —[b]) Ñ1 (second time) यन्न दीर्येत्; B2–4 मम यन्न; D4 यन्न दीर्यति (hypm.); G2 विकीर्णं न (for ममेदं न). —For 29[ab], Ś2 Ñ1 (first time) B1 D1–3.8.12 subst.:

3131* धिगस्तु मम रौद्राया हृदयं वज्रसंनिभम् ।

एतस्मिन्नन्तरे रामो विभीषणमुवाच ह ।
संस्कारः क्रियतां भ्रातुः स्त्रियश्चैता निवर्तय ॥ ३०

तं प्रश्रितस्ततो रामं श्रुतवाक्यो विभीषणः ।
विमृश्य बुद्ध्या धर्मज्ञो धर्मार्थसहितं वचः ।
रामस्यैवानुवृत्त्यर्थमुत्तरं प्रत्यभाषत ॥ ३१

G. 6. 95.0
B. 6. 111.0
L. 6. 92.0

[D1 मनसोद्वेगं (for मम रोद्राया). D2.3 -संहित (for -संनिभम्).]

—[d]) G2 दलते; G (ed.) स्फोटति; Cm.g.t as in text (for फलते). D6 T2.3 भार-; Cm as in text (for शोक-). D5 T1 G -दीपितं; M5 -दारितं; Cm as in text (for -पीडितम्). Ś2 Ñ1 (first time) B1 D1–3.8.12 शतधा यन्न दीर्यते; Ñ1 (second time) D4 नाथेस्माकं सुखप्रदे. —After 29, Ś2 D1.8.12 read colophon; Ñ1 D4 ins. 3130* (followed by 3127*) and then cont.; Ñ2 cont. after 3130*; while V ins. 3130* and then cont.; whereas B2–4 D5–7.9–11.13 S ins. after 29:

3132* इत्येवं विलपन्त्येव बाष्पव्याकुललोचना ।
स्नेहावस्कन्नहृदया देवी मोहमुपागमत् ।
कश्मलाभिहता सन्ना बभौ सा रावणोरसि ।
संध्यानुरक्ते जलदे दीप्ता विद्युदिवासिते ।
तथागतां समुत्थाप्य सपत्न्यस्तां भृशातुराः । [5]
पर्यवस्थापयामासू रुदन्त्यो रुदतीं भृशम् ।
न ते न विदिता देवि लोकानां स्थितिरध्रुवा ।
दशाविभागपर्याये राज्ञां चञ्चलया श्रिया ।
इत्येवमुच्यमाना सा सशब्दं प्ररुरोद ह ।
स्नापयन्ती त्वभिमुखौ स्तनावस्राम्बुविस्रवैः । [10]

[(l. 1) V3 damaged up to बाष्प. Ñ V1.2 B4 D4.7.9–11.13 M5 सा; B3 तु (for [ए]व). D7.9–11 वाष्पपर्याकुलेक्षणा (for the post. half).—V3 om. l. 2–3. Ñ1 reads l. 2–5 in marg.—(l. 2) Ñ1 B4 D4.13 M2 -[अ]वस्कंद-; Ñ2 V2 B3 D9–11 -[उ]पस्कन्न-; B2 -[उ]पच्छन्न-; T2 M5 -प्रस्कन्न-; Cg as above (for -[अ]वस्कन्न-). G1 -मनसा; Cg as above (for -हृदया). V2 D7.9–11 तदा (for देवी). V2 B2 D13 उपागता (for °मत्).—(l. 3) B4 मंदोदरी; D4 कस्मान्नामि- (for कश्मलाभि-). Ñ2 D13 दीना (for सन्ना). Ñ2 D13 पतिता; G1.2 सा बभौ (by transp.) (for बभौ सा). D13 -[उ]परि (for -[उ]रसि).—(l. 4) Ñ1 B4 संध्यांते रक्तजलदा; B2.3 D4 संध्यानुरक्तजलदा (for the prior half). T2 lacuna; G1 दीप्ते (for दीप्ता). Ñ1 V B3.4 [अं]बरे; Ñ2 D13 [अ]भवत्; D7.9–11 Ct [उ]ज्ज्वला (for [अ]सिते).—(l. 5) M3 समुत्पत्य (for समुत्थाप्य). Ñ1 V B2–4 अथादाय (B3 °दत्ये [sic]) तदा(V2.3 °तः) सर्वाः (for the prior half). D6 T2.3 M ता; G1.2 तु (for तां). Ñ1 विलापिनीं; V B2.3 M2 भृशातुरां; D13 °कुलां; L (ed.) °कुलाः (for भृशातुराः). B4 पत्न्यस्ता भृशमातुराः; D5 T1 G2 सख्यस्तां (G3 °स्ता) सुभृशातुरां (for the post. half).—(l. 6) Ñ1 -स्थापयामास. V3 damaged from the post. half up to स्थि in l. 7. Ñ1 सपत्नीं; Ñ2 V2 रुदत्यो (for रुदन्त्यो). D9 रुदंतं (sic) (for रुदतीं). V2 भृशदुःखितां (for रुदतीं भृशम्). V1 B2–4 रुदंत्यो भृशमातुराः(V1 B4 °दुःखिताः) (for the post. half).—(l. 7) B3 नैतेनः D5.6 T M5 न केन; D7.9–11 Ct किं ते न; G1 न ते नु; G2 न ते तु; M3 Cm.g न ते सु-; G(ed.) न तेन (for न ते न). Ñ1 [अ]नाथे (for देवि). Ñ V1.2 B2–4 D13 गतिर् (for स्थितिर्). D5 उद्भवा (sic); G2 अध्रुवं (for अध्रुवा).—(l. 8) V3 om. from ग up to second या. D13 -[अ]धिभाग-; G2 -भागवि-; L(ed.) -विभागे (for -विभाग-). Ñ -पर्याप्ति (for -पर्याये). Ñ1 B4 धिग्राज्यं(B4 राज्ञां धिक्) चपलाः श्रियः; Ñ2 V1.2 D9–11 राज्ञां वै चंचलाः(V1.2 °लां) श्रियः (V1.2 °यं); B2 धिग्राज्यं चपलश्रियं; D5 राज्ञां चैव बलास्त्रियः (sic); D13 विगाह्य हि बलाः श्रियः; T1 G3 राज्ञां चैव(G3 °वा) चलाः श्रियः; M1.2 राज्ञां चंचलता श्रियः; G (ed.) राज्ञां धिक्चंचलां श्रियं (for the post. half). B3 दशामिरापद्यायाति राज्ञां धिक्चंचला श्रियः.—After l. 8, V3 ins. a long passage relegated to App. I (No. 70).—V3 om from l. 9 up to colophon.—(l. 9) T2 G2 मन्य(G2 वाच्य)माना (for उच्यमाना). Ñ1 D4.13 इत्येवमुक्ता सा तामिः; V1.2 B2–4 इत्युच्यमाना सा तामिः; T3 एवं विमुच्यमाना सा (for the prior half). D1 सर्वाभिः; D5 T1 M2.5 निःशब्दं (for सशब्दं). T1 damaged; G2 हा (for ह).—(l. 10) G स्नपयंती. D5.7 T1 G M1.2.5 आस्रांबु- (for अस्राम्बु-). D6 T3 -नि(D6 निः) स्रवैः (for -विस्रवैः). D9–11 स्नपयंती तदास्रेण स्तनौ वक्त्रं सुनिर्मलं.—For l. 10, Ñ V1.2 B2–4 D4 G (ed.) subst.:

3132(A)* अधोमुखी स्नापयन्ती स्तनौ नेत्राम्बुबिन्दुभिः ।

[Unmetric. B4 स्नपंती तु; G (ed.) स्नपयंती. V1 B2–4 द्वावश्रु- (for नेत्राम्बु-). D4 अधोमुखी स्तनौ मुग्धा सिंचंती नेत्रबिंदुभिः.]

—Thereafter, D5 reads an addl. colophon. [Sarga no.: 111.]

30 V3 om. 30 (cf. v.l. 3132*). Before 30, D12 reads ॐ.—[b]) G2 हा (for ह).—[c]) B D2.3.12 सत्कारः (for संस्कारः). D6 reads क्रियतां भ्रातुः in marg. D13 भ्रस्य (for भ्रातुः).—[d]) B3 स्त्रियश्चैव; D6 T2.3 स्त्रियं चैनां (for स्त्रियश्चैता). Ś2 Ñ2 B1.3 (after corr. marg. also as in text) D1–3.7–13 स्त्रीगणः(D2.3 °जनः) परिसांत्व्यतां.

31 V3 om. 31 (cf. v.l. 3132*). M1 damaged from श्रि in [a] up to वि in [b].—[a]) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8–13 तमुवाच (for तं प्रश्रितस्). D6.7 T2.3 G1.2 प्रश्रितमथो. B1 D1–3.9–11 धीमान् (for रामं).—[b]) Ñ2 V2 B2.3 सत्यवाक्यो; D13 श्रुत्वा वाक्यं (for श्रुतवाक्यो). Ś2

G. 6. 95. 47
B. 6. 111. 93
L. 6. 92. 41

त्यक्तधर्मव्रतं क्रूरं नृशंसमनृतं तथा ।
नाहमर्होऽस्मि संस्कर्तुं परदाराभिमर्शकम् ॥ ३२
भ्रातृरूपो हि मे शत्रुरेष सर्वाहिते रतः ।
रावणो नार्हते पूजां पूज्योऽपि गुरुगौरवात् ॥ ३३
नृशंस इति मां राम वक्ष्यन्ति मनुजा भुवि ।
श्रुत्वा तस्य गुणान्सर्वे वक्ष्यन्ति सुकृतं पुनः ॥ ३४
तच्छ्रुत्वा परमप्रीतो रामो धर्मभृतां वरः ।
विभीषणमुवाचेदं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ ३५

B1 D1–3.8–12 विभीषण इदं (B1 °णमिमं ; D1.2.12 °णमिदं) वचः. —^{c}) D9 आमृश्य ; M1 विसृज्य ; Cm.g as in text (for विमृश्य). Ś2 B1 D1–3.8.9.12 तत्त्वज्ञो; D6.10.11 Cr.m.k.t प्रश्रितं ; G1 सर्वज्ञो (for धर्मज्ञो). Ñ D4.13 संचिन्त्य बहुधा बुद्ध्या. —^{d}) L (ed.) -संहितं (for -सहितं). B3 धर्मात्मा स हितं. Ś2 B1 D1.2.3(marg.).9–12 हितं; D8 तथा (for वचः). —Ś2 Ñ1 B1–3 D1–3.8–13 om. 31^{ef}. —^{e}) D4 -वृत्तस्य (for -वृत्त्यर्थम्). —^{f}) Ñ2 V1.2 B4 D4 प्रत्यपद्यत (for प्रत्यभाषत).

32 V3 om. 32 (cf. v.l. 3132*). —^{a}) Ś2 Ñ B1 D1–4.8.12 लुप्त- ; D9 लुब्ध- (for त्यक्त-). Ś2 D8.12 -पथं ; D9 -शठं (for -व्रतं). —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.9.12 पापनिश्चयं (B1 °रूपिणं); Ñ V1.2 B2–4 D4 अनृजुं तथा (for अनृतं तथा). —^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8–13 G1.2 M2.5 अर्हामि (for अर्होऽस्मि). Ñ1 B D1–4.8.12.13 सत्कर्तुं (for संस्कर्तुं). —^{d}) Ś2 D8.12 -मर्षणं; Ñ1 B1 -मर्षिणं ; Ñ2 D4.13 -गामिनं; V1.2 B2–4 D3.5–7.9–11 T1 G M5 -मर्शनं; D1 -घर्षणं; D2 -मर्शिनः ; M2 -मर्शकः ; M3 -मर्शिनं (for -मर्शकम्). —After 32, Ś2 B1.3 D1–3.8.12 ins. ; while G (ed.) ins. only l. 2 after 34 :

3133* अश्लाघ्येनासता भ्रात्रा न मामाक्रोष्टुमर्हसि ।
दग्धं ह्ययशसा लोके नैनं धक्ष्यति पावकः ।

[(l. 1) D3 च मे (for [अ]सता). Ś2 D8.12 अहं श्लाघ्यो सतां भ्रा(D12 त्रा)ता; B1.3 अश्लाघ्येन सह भ्रात्रा (for the prior half). Ś2 B1 न ममाक्रोष्टुम् ; D2 न च माक्रोष्टुम् (for न मामाक्रोष्टुम्). Ś2 D8 अर्हति (for °सि). —(l. 2) D2.8 स्व(D8 हि)यशसा (for ह्ययशसा). Ś2 D12 नैव; D8 न वै (for नैनं).]

33 V3 om. 33 (cf. v.l. 3132*). —^{a}) Ś2 B1 D1–3.8.12 -रूपस्तु; Ñ B4 D4.6.13 -रूपेण (for -रूपो हि). —^{d}) Ñ1 M2 हि (for ऽपि). Ś2 B1 D1–3.8.12 गुरुः पूज्यस्तु (D8 °ज्योऽस्ति) गौरवात्.

34 V3 om. 34 (cf. v.l. 3132*). M1 damaged for 34^a. —^{a}) Ś2 Ñ2 B3.4 D2–4.13 G3 नृशंसम्. D8 इव (for इति). Ś2 Ñ B1.4 D1–3.8.9.12 T1 G3 M3 मां(D8 मा) कामं; V1 B2.3 कामं मां; D4 मां केचिद् ; D13 मां लोके; M2 मा रामः Cm.g.k.t as in text (for मां राम). —^{b}) Ñ2 वदंतः ; B2 ब्रुवतां ; B3 D4 ब्रुवंति; D8 धक्ष्यंति (for वक्ष्यन्ति). Ś2 B1 D1–3.8.12 भुवि राक्षसाः (for मनुजा भुवि). B4 वदंतः खलु राक्षसाः . —V2 illeg. for 34^c–35^b. —^{c}) D10 T3 Cr.m.g.k.t [अ]गुणान् (for गुणान्). D7.10 M1 Ck सर्वान् ; Cm.t as in text (for सर्वे). Ñ2 V1 B2–4 श्रुत्वा सर्वगुणांस्तस्य. —^{d}) B3 सत्कृतं (for सुकृतं). D4 कृतं (for पुनः). —For 34^{cd}, Ś2 B1 D1–3.8.12 subst. :

3134* इतरे सर्वलोकानां वक्ष्यन्ति गुणवानिति ।

[D2 -लोका वै; G (ed.) L (ed.) -लोका मां (for -लोकानां). D1 गुणनिर्मितं.] ;

while Ñ1 subst. for 34^{cd} :

3135* येनाहं कर्तुमिच्छामि भीतो लोकभयादपि ।

—After 34, G (ed.) ins. only l. 2 of 3133*.

35 V3 om. 35 (cf. v.l. 3132*). V2 illeg. for 35^{ab} (cf. v.l. 34). —^{ab}) Ś2 B1 D1.2.8.12 कृच्छ्रेण; D3 हर्षेण (for तच्छ्रुत्वा). ❀ Cg : परमप्रीतः सत्यवचनकथनादिति भावः। अप्रीत इति वा छेदः. ❀ Ś2 B1 D1–3.8.12 प्राह विभीषणं; Ñ B2–4 D4.13 M2 वाक्यं विभीषणात् (for धर्मभृतां वरः). V1 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्मात्प्रीतो रामो विभीषणात्. —D9 om. 35^c – 36. —^{c}) Ś2 B1 D1–3.8.12 संस्पृशन्पाणिना धीमान् (D12 देवान्). —^{d}) Ñ2 V1.2 B2.3 D10.11.13 M1 वाक्यज्ञं; D3 °ज्ञैर् (for वाक्यज्ञो). Ś2 V1.2 B1.2.4 D1–4.8.10–13 M2 -कोविदः (for -कोविदम्). —After 35, Ś2 Ñ V1.3 B D1–4.8.12 ins. :

3136* उच्छ्रितश्चापि दीनश्च शत्रुश्च रणमूर्धनि ।
गुरुरेव गुरुर्वीर विग्रहान्ते विधीयते ।
गुणवान्निर्गुणो वापि ज्ञातिर्व्यसनमागतः ।
पूज्यो भवति मान्यश्च लोकेऽप्येषा गतिः परा ।
यदयं निहतः शेते तव भ्राता विभीषण । [5]
विजिते त्यज्यतां रोषो विजयान्ता हि विग्रहाः ।
अथ वा यः समुदितो यथा यस्य न बुध्यते ।
तथा हि न परोक्षं ते धर्मं पश्यामि बुद्धितः ।

[(l. 1) V2 दीनस्य; B1 हीनश्च (for दीनश्च). Ś2 D8.12 च विनीतश्च; Ñ D4 चैव दीनश्च(Ñ2 °स्य) ; D1.2 च हि दीनश्च; D3 च विहीनश्च ; L (ed.) चाविनीतश्च (for चापि दीनश्च). B2–4 उच्छ्रि(B3 °द्ध)तस्य हि(B3 च; B4 तु) दीनस्य (for the prior half). Ñ2 V1 B2–4 वीरस्य(V1 °श्च) ; D2 शत्रुशु (for शत्रुश्च). V1 B1 बल- (for रण-). —(l. 2) Ś2 D8.12 पुनर् ; B3 marg. (for second गुरुर्). Ñ1 गुरुवद्वर्तते वीर (for the prior half). D1 [ऽ]भिधीयते (for विधीयते). —Ñ1 B2.4 D4 om. l. 3–4. —(l. 3) Ś2 D8.12 च (for वा). V1 व्यसनपीडितः. —(l. 4) Ś2 D1.8.12 लोकेष्वेका; Ñ2 V1.2 B3 लोके ह्येषा; B1 लोकस्यैषा ; D2 लोकेप्येषा (for

तवापि मे प्रियं कार्यं त्वत्प्रभावाच्च मे जितम् ।
अवश्यं तु क्षमं वाच्यो मया त्वं राक्षसेश्वर ॥ ३६
अधर्मानृतसंयुक्तः काममेष निशाचरः ।
तेजस्वी बलवाञ्शूरः संग्रामेषु च नित्यशः ॥ ३७
शतक्रतुमुखैर्देवैः श्रूयते न पराजितः ।
महात्मा बलसम्पन्नो रावणो लोकरावणः ॥ ३८
मरणान्तानि वैराणि निर्वृत्तं नः प्रयोजनम् ।
क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ॥ ३९

G. 6. 95. 0
B. 6. 111. 101
L. 6. 92. 53

लोकेष्वेषा). V1 D3.8.12 पुरा (for परा). —(l. 5) Ś2 B2 D2.8.12 तदयं; V2 B4 यदायं; D3 तथायं (for यदयं). Ñ1 निर्जितः; Ñ2 V1.2 B2–4 D4 विजितः (for निहतः). Ñ1 B2–4 D1–4 बुद्धया (for भ्राता). —(l. 6) Ñ1 B2.3 D4 जीर्यते; Ñ2 V1.2 B4 दीर्यते; B1 न्यस्यतां (for त्यज्यतां). Ñ1 चायं; D4.8 दोषो (for रोषो). Ś2 B1 D8.12 विजयांतो हि विग्रहः ; Ñ1 मरणांतं हि विग्रहः ; Ñ2 V1.2 B2–4 मरणांता हि विग्रहाः ; D4 रामरावणविग्रहः (for the post. half). —(l. 7) Ñ2 V1 B4 यत्समुचितं; B1 D2.3 यः समुचितो; B2 [अ]यं समुचितो; B3 त्वं समुचितं (for यः समुदितो). Ñ1 V2 भवतो यथाभिरुचितं (hypm.) ; D4 भवतो यथाभ्युचितं (for the prior half). Ś2 D8.12 तु (for न). Ñ1 तथा चाप्यनुमन्यसे; Ñ2 V1.2 B2 यथा त्वमनुमन्यसे; B3.4 D4 यथा वाप्य(D4 चाभ्य)नुमन्यसे(B4 °मंस्यते) (for the post. half). —(l. 8) Ñ V2 D4 क्रियतां; V1 B2 तथास्तु; B3 यथा तु (for तथा हि). D4 परोक्षे. Ñ V2 D4 वै (for ते). B4 तथापि नापरोक्षं ते (for the prior half). D4 सत्त्वं (for धर्मं). Ś2 D8.12 बुद्धिमान् (for बुद्धितः). V1 B2.3(after corr. ; before corr. as above).4 पश्यामि तव बुद्धितः (for the post. half).]

36 V3 om. 36 (cf. v.l. 3132*). D9 om. 36 (cf. v.l. 35). D13 om. 36–37. V1 illeg. for 36^{ab}. D1.3 read 36^{ab} twice. —^{a}) Ñ1 D4 त्वया; B4 D1 (second time) तथा (for तव). G1 [अ]स्य (for [अ]पि). B2 च (for मे). Ś2 B1 D1.3(both first time).8.12 मम चापि वचः कार्यं. —Ñ2 illeg. for 36^{b}. —^{b}) D7 M1 हि (for च). D6 T2.3 G3 च जीवितं; D10.11 Ck मया जितं; Cv.m.g as in text (for च मे जितम्). Ś2 V2 B D1–3.8.12(D1.3 second time) त्व(B1 य)त्प्रसादाद्धि(D1 °च्च) मे जयः ; Ñ1 D4 कार्यं तव प्रियं मया; D1.3 (both first time) त्वया राक्षसपुंगव. —After 36^{ab}, Ñ1 V2 B2–4 D4 ins. :

3137* हेतुमात्रस्तु रामो वै जयमूलो विभीषणः ।

[G (ed.) हेतुमात्रं. V2 B4 तु सुग्रीवो (for तु रामो वै). Ñ1 D4 हेतुमात्रा वयं त्वद्य (for the prior half). B2.3 D4 जयमूलं (for °मूलो). Ñ1 त्वन्मूलो विजयो मम (for the post. half).] ;

while B1 D1.3 (both after the first occurrence) ins. after 36^{ab} :

3138* क्रियतां पश्चिमो भ्रातुः सत्कारः कुलनन्दन ।

—Thereafter B1 cont. ; Ś2 D1.3(both after the second occurrence).8.12 ins. after 36^{ab} :

3139* एवं कुरुष्व धर्मज्ञ स्त्रियश्चैता विसर्जय ।

[Ś2 D8.12 कुरु च (for कुरुष्व).]

—Thereafter Ś2 D8.12 cont. :

3140* हेतुमच्छ्रावय ह्यद्य त्वन्मूलो हि जयो मम ।

[D8 हृदि (for ह्यद्य). L (ed.) हेतुमात्रं वयं ह्यद्य (for the prior half). D8 -फलो (for -मूलो).]

—B1 D1–3 om. 36^{c}–40. Ś2 Ñ1 D8.12 om. 36^{c}–37. —^{cd}) D4 शिवो ; D6 T2.3 G1 प्रियं ; L (ed.) क्षमो ; Cm.g.k.t as in text (for क्षमं). G1 वाच्यं ; Cm.g.k.t as in text (for वाच्यो). G1 त्वं मया (by transp.) ; M5 सह त्वं ; Cm.g.k.t as in text (for मया त्वं). M2 मया वाच्यः क्षमं त्वं (by transp.) (for क्षमं वाच्यो मया त्वं). Ñ2 V2 B2–4 राक्षसोत्तम ; D4 राक्षसाधिप (for राक्षसेश्वर).

37 V3 om. 37 (cf. v.l. 3132*). Ś2 Ñ1 B1 D1–3.8.12.13 om. 37 (cf. v.l. 36). —^{a}) B4 अधर्मेण तु ; D6 अधर्मार्द्थे- ; G3 अधर्मवृत्त- ; Cv.r as in text (for अधर्मानृत-). —^{b}) Ñ2 V1.2 B2–4 D4.6.7.9–11 T3 G1.2 M1.3.5 कामं त्वेष ; T2 कामं त्वेवं. —^{d}) M3 संयुगेषु (for संग्रामेषु). Ñ2 V1.2 B2.3 D4 च सर्वदा; D7 [अ]पि नित्यशः ; M1 [अ]पराजितः ; M2 [अ]निवर्तकः ; M3 (after corr. as in text) निशाचरः ; M5 च निश्चदा (for च नित्यशः). B4 संग्रामे सुरवर्चसः.

38 V3 om. 38 (cf. v.l. 3132*). B1 D1–3 om. 38 (cf. v.l. 36). —^{a}) Ś2 D8.12.13 यो न शक्र- (for शतक्रतु-). D4 शक्रप्रमुखैर् (subm.). M5 दिव्यैः (for देवैः). —^{b}) D4 पुरतो (for श्रूयते). Ś2 D8.12.13 हि (for न). D13 पराजयः (for °जितः). —^{c}) Ś2 D8.12.13 महाबलसमुत्पन्नो.

39 V3 om. 39 (cf. v.l. 3132*). B1 D1–3 om. 39 (cf. v.l. 36). —^{a}) Ś2 D8.12.13 आमृतांतानि ; Ñ1 अमित्रांतानि ; Ñ2 जीवितांतानि ; V1.2 B2.3 निपातांतानि ; B4 विजयांतानि ; D4 नियमांतानि (for मरणान्तानि). Ś2 D12 चैतानि ; D8 च तानि (for वैराणि). —Ñ2 V1.2 B2–4 om. 39^{bc}. —^{b}) Ś2 D4.5.7.8.12 T2 G1.3 M5 निवृत्तं ; Ck.t as in text (for निर्वृत्तं). Ś2 Ñ1 D4.8.12.13 तत् (for नः). —^{c}) D6 एष (for अस्य). Ñ1 D4.13 सत्कारो (for संस्कारो). —^{d}) V1.2 B2 D10.11 तथा; Ck.t as in text (for यथा). Ś2 D8.12.13 रावणस्य यथाविधि(D13 °था तव).

G. 6. 95. 58
B. 6. 111. 101
L. 6. 92. 54

त्वत्सकाशान्महाबाहो संस्कारं विधिपूर्वकम् ।
क्षिप्रमर्हति धर्मज्ञ त्वं यशोभाग्भविष्यसि ॥ ४०
राघवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणो विभीषणः ।
संस्कारेणानुरूपेण योजयामास रावणम् ॥ ४१
स ददौ पावकं तस्य विधियुक्तं विभीषणः ।
ताः स्त्रियोऽनुनयामास सान्त्वमुक्त्वा पुनः पुनः ॥ ४२

40 V3 om. 40 (cf. v.l. 3132*). B1 D1-3 om. 40 (cf. v.l. 36). —ᵃ) G (ed.) -प्रसादान् (for -सकाशान्). M1 महाबाहुः; M3 दशग्रीवः (for महाबाहो). —ᵇ) Ñ V1.2 B2-4 D4.13 सत्कारं; D9 संस्कार्यो (for संस्कारं). Ś2 D8.12 रावणोर्हति; Ñ1 D4.13 प्राप्नु (D13 कर्तु) महति (for विधिपूर्वकम्). —After 40ᵃᵇ, Ś2 Ñ1 D4.8.12.13 ins.; B3 ins. after 40:

3141* ज्ञातिरेष महाबाहो दीर्घनिद्रां प्रवेशितः ।
पश्चिमा सत्क्रिया चास्य क्रियतां सुविशेषतः ।
एतद्दत्तमहं मन्ये यशो वाच्यं भविष्यति ।
असौ हि शूरो निहतो महाबलो
रणे मया दानवदर्पहा च । [5]
एतस्य यत्प्रेतगतस्य कृत्यं
कुरुष्व लङ्केश्वर मत्प्रसादात् ।

[(l. 1) D8.12 ज्ञातिरेषां (for ज्ञातिरेष). D4.13 महाबाहुर् (for °बाहो). D4 उपोषितः; D8.12 प्रवेशिता (for प्रवेशितः). —(l. 2) D4 यत्त्वया (for पश्चिमा). D13 पश्चिमां सत्क्रियामस्य (sic) (for the prior half). Ñ1 B3 D4 अविशंकितैः (B3 D4 °ता); D13 सविशेषतः (for सुविशेषतः). —(l. 3) Ñ1 D13 युक्तम्; D4 उक्तम् (for दत्तम्). Ñ1 B3 यशोयुक्तं; D4 यथोक्ते तु; D13 यशो बाढं (for यशो वाच्यं). —(l. 4) Ñ1 B3 D4 एषो (B3 त्रयो) हिताग्निश्च महातपाश्च; D13 असौ हिता स्निग्धमहानुभावा (sic). —(l. 5) Ñ1 D4 वेदांतगः कर्मसु चाग्रशूरः; B3 वेदांतकर्मण्यपि चाग्रशूरः; D13 ***कर्मसु तासु शूराः (sic). —(l. 7) D4 **तु (for कुरुष्व).]

—Thereafter, D13 cont. 3147* (owing to om.).

—Ñ1 D4.13 om. 40ᶜ-44. Ś2 om. 40ᶜᵈ. —ᶜ) M3 प्राप्नुम् (for क्षिप्रम्). D9 एव हि (for अर्हति). G (ed.) एष त्वर्हति. D7.10.11 G1.2 धर्मेण (for धर्मज्ञ). —ᵈ) D6 T2.3 यशोवान्; Ct as in text (for °भाग्). Ñ2 V1.2 B2-4 त्वं यशः (B4 यशसा) प्रथयिष्यसि; D9 त्वं यशो धारयिष्यसि.

41 Ñ1 V3 D4.13 om. 41 (for V3, cf. v.l. 3132* and for the rest, cf. v.l. 40). —ᵃ) B3 रामस्य वचनं श्रुत्वा. ❀ Cv: संस्कृताका(संस्का?)रेणानुरूपेण योजयामास रावणमित्यत्र सर्गान्तः क्वापि कोशेषु "ततः प्रविश्य लङ्कां तु राक्षसेन्द्रो विभीषणः। रावणस्याग्निहोत्रं स ********" तत्स्वरूपसर्गविशेषश्चास्ति । तस्याप्राचुर्यान्नाख्यातम् । रावणसंस्कारेण शुक्लपक्षप्रथमा गता. ❀ —For 41ᶜᵈ, D9-11 subst.:

3142* संस्कारयितुमारेभे भ्रातरं रावणं हतम् ।

—After 41, M2 reads colophon and then ins.; while D5-7 T G M1.3.5 K (ed., l. 1-19 within brackets) (D5.6 T G3 M1.3 only l. 20-33; G1.2 only l. 1-2 and l. 20-33; M5 l. 21-33) ins. a passage relegated to App. I (No. 69) after 41.

—For 41, Ś2 B1 D1-3.8.12 subst.; while Ñ2 V1.2 B2-4 subst. only l. 2 for 41ᶜᵈ:

3143* इत्युक्तो रामवचनाद्विधिदिष्टेन कर्मणा ।
प्रेतकार्याणि सर्वाणि ज्ञातीनां समकारयत् ।

[(l. 2) Ñ2 illeg. for the prior half. Ś2 B1 D1-3.8.12 सर्वेषां (for सर्वाणि). B3 जातीनां. V2 transp. सर्वाणि and ज्ञातीनां. Ñ2 V2 B4 समरोचयत्; B2.3 समचोदयत् (for समकारयत्). V1 ज्ञातीनां प्रेतकार्याणि सर्वाणि समदेशयत्.]

—Thereafter, Ś2 Ñ2 V1(only l. 1-3).2 B1.2.4(Ñ2 B2.4 only l. 1-2) D1-3.8.12 cont.:

3144* विभीषणस्तु विन्ध्यादीन्वृद्धामात्यान्बहुश्रुतान् ।
आज्ञापयामास तदा राजा सत्क्रियतामिति ।
भ्रातृदाराश्च ताः सर्वाः सान्त्वयामास कालवित् ।
चक्रे स सलिलं भ्रातुर्ज्ञातीनां चानुपूर्वशः ।
रामवाक्येन विधिवत्सर्वशास्त्रोपबृंहितः । [5]

[(l. 1) B2 चिंतात्मा; D1 तान्वृद्धान्; D3 [अ]विंध्यादीन् (for विन्ध्यादीन्). D1 अमात्यान्तु- (for वृद्धामात्यान्). —(l. 3) Ś2 D1.8.12 भ्रातृदारां(Ś2 °तृ ** [moth-eaten])श्च तान्सर्वान् (for the prior half). V1.2 B1 सांत्वयित्वा स (for सान्त्वयामास). —(l. 4) D3 च (for स). —(l. 5) G (ed.) -बृंहितं (for -बृंहितः).]

—After 3142*, D9 reads an addl. colophon. [*Sarga no.*: 96.] —Then D9 cont.; while D10.11 cont. after 3142* a long passage relegated to App. I (No. 69).

42 V3 om. 42 (cf. v.l. 3132*). Ñ1 D4.13 om. 42 (cf. v.l. 40). Ś2 Ñ2 V1.2 B D1-3.8.9.12 M2 om. 42ᵃᵇ. —ᵃ) D5.6 T G3 M1.3.5 ददौ च (for स ददौ). ❀ Cg: स्नात्वेत्यादि गम्यतामितीतिपर्यन्तं किंचिदधिकं श्लोकद्वयं एकान्वयम्. ❀ —After 42ᵃᵇ, D5-7.10.11(D10.11 only l. 1-2) T G M1.3.5 ins.:

3145* स्नात्वा चैवार्द्रवस्त्रेण तिलान्दूर्वाभिमिश्रितान् ।
उदकेन च संमिश्रान्प्रदाय विधिपूर्वकम् ।
प्रदाय चोदकं तस्मै मूर्ध्ना चैनं नमस्य च ।

[(l. 1) D7 -वस्त्रैः स (for -वस्त्रेण). D7.10.11 M1 दर्भवि-; G1 दर्भाभि- (for दूर्वाभि-). —T1 damaged from श्रि up to सं in l. 2. —(l. 2) D6.7 G2 प्रादाय; Cm.g.t as above (for प्रदाय). —(l. 3) D6 प्रादाय (for प्रदाय). M1 तु (for second च).]

प्रविष्टासु च सर्वासु राक्षसीषु विभीषणः ।
रामपार्श्वमुपागम्य तदातिष्ठद्विनीतवत् ॥ ४३

रामोऽपि सह सैन्येन ससुग्रीवः सलक्ष्मणः ।
हर्षं लेभे रिपुं हत्वा यथा वृत्रं शतक्रतुः ॥ ४४

G. 6. 95. 64
B. 6. 111. 123
L. 6. 92. 62

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवनवतितमः सर्गः ॥ ९९ ॥

—c) D5 ततः (hypm.) (for ताः). B4 लालयामास; M1 दीनवदनाः; Cg as in text (for ऽनुनयामास). Ś2 V1.2 B1 D1–3.8.12 स्त्रियः (V1 लंकां) प्रवेशयामास. —d) Ś2 Ñ2 V1.2 B D1–3.8–12 G1 M1.2 सांत्वयित्वा; Cg as in text (for सान्त्वमुक्त्वा). M1 विभीषणः; Cg as in text (for पुनः पुनः). —After 42, D5–7.10.11 S ins.:

3146* गम्यतामिति ताः सर्वा विविशुर्नगरं तदा ।

[M1 चोवाच (for ताः सर्वा). D7.10.11 G1.2 ततः; G3 M3 तथा (for तदा). M1 ततस्तां प्राविशन्पुरीं (for the post. half). ❀ Ck: गम्यतामिति चोवाचेति—रावणपत्नीरिति शेषः । विभीषण इत्यस्यानन्तरं श्लोकद्वयं क्वचिदस्ति । क्वचिन्नास्ति. ❀]

43 V3 om. 43 (cf. v.l. 3132*). Ñ1 D4.13 om. 43 (cf. v.l. 40). —a) D1–3 तु (for च). D9–11 पुरीं स्त्रीषु (for च सर्वासु). —b) D6 राक्षसीभिर्; D9–11 राक्षसेंद्रो (for राक्षसीषु). —T1 damaged from र्श्व in 43c up to मो in 44a. —c) B3 उपागत्य; G1 उपागच्छद्; Cg as in text (for उपागम्य). —d) Ś2 Ñ2 V1.2 B D2.3.8–12 समतिष्ठद्; M2 तथातिष्ठद् (for तदातिष्ठद्). B2.4 M3 विभीषणः; M1 कृतांजलिः (for विनीतवत्). G1 विनीतवदुपस्थितः.

44 V3 om. 44 (cf. v.l. 3132*). Ñ1 D4.13 om. 44 (cf. v.l. 40). T1 damaged up to मो (cf. v.l. 43). —b) D2 G1 M3 सुग्रीवः सहलक्ष्मणः. —c) V1 B2.4 भेजे (for लेभे). —d) Ś2 B1 D1–3.8–12 वृत्रं वज्रधरो यथा. —After 44, Ś2 Ñ2 V1.2 B D1–3.8–12 ins.; while D13 cont. after 3141* (owing to om.):

3147* ततः स मुक्त्वा सशरं शरासनं
महेन्द्रदत्तं कवचं च तन्महत् ।
विमुच्य रोषं रिपुनिग्रहे तदा
शशीव सौम्यत्वमुपागतोऽरिहा ।

[(l. 1) B1 D3.9–11 विमुक्त्वा (for स मुक्त्वा). Ñ2 महद्धनुर् (for शरासनं). —(l. 2) Ñ2 V1.2 B2–4 D13 च कांचनं; B1 D3 महार्हं; D9 तथा महत्; D10–13 स (D12 om.) तन्महत् (for च तन्महत्). —(l. 3) B4 D1.13 -विग्रहे; D9–11 -निग्रहात् (for -निग्रहे). Ś2 D12 वृतः; B1 स्थितः; D1–3 धृतं; D8 कृतं; D9–11 ततो (for तदा). —(l. 4) B2.4 D1 शरीर-; D9–11 रामः स (for शशीव). Ś3 B1 D1.2.8.12 पुनः (for ऽरिहा). Ñ2 V1.2 B2.4 D13 असावुपागमत्; D3 उपागमत्पुनः; G (ed.) उपागमच्छनैः (for उपागतोऽरिहा). B3 शरीरसामर्थ्यमुपागमत्वलैः.]

—Thereafter, Ś2 D1.8.12 M2 (after 44) read an addl. colophon. [*Sarga name*: Ś2 M2 रावणसंस्कारः; D1 आभ्युदयिके रावणसत्कारः; D8.12 रावणसत्कारः. —*Sarga no.* (figures, words, or both): D8.12 om.; Ś2 D1 94; M2 116. —After colophon, M2 concludes with श्रीरामाय नमः.]

Colophon: V3 om. colophon (cf. v.l. 3132*). Ś2 D1.8.12 read colophon after 29; M2 reads colophon after 41. —*Kāṇḍa name*: Ñ B D2.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś2 Ñ V1.2 B D4.8.12.13 M2 मंदोदरीविलापः; D1 आभ्युदयिके मंदोदरीविलापः; D2 आभ्युदयिके रावणसत्क्रिया; D3 अंतःपुरविलापः; L (ed.) मंदोदरीविलापरावणसत्कारः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 93; V1 94; B1 92; B3 91; D3.9 97; D5–7 T1 G M3.5 114; D10.11 113; T2 122; T3 125; M1.2 115; B (ed.) 111; G (ed.) 95; L (ed.) 92. —After colophon, D2 concludes with रामः; G1 M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः. —After Sarga 99, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 G (ed.) ins. a long passage relegated to App. I (No. 70).

१००

G. 6. 97. 1
B. 6. 112. 1
L. 6. 93. 1

ते रावणवधं दृष्ट्वा देवगन्धर्वदानवाः ।
जग्मुस्तैस्तैर्विमानैः स्वैः कथयन्तः शुभाः कथाः ॥ १
रावणस्य वधं घोरं राघवस्य पराक्रमम् ।
सुयुद्धं वानराणां च सुग्रीवस्य च मन्त्रितम् ॥ २
अनुरागं च वीर्यं च सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य च ।
कथयन्तो महाभागा जग्मुर्हृष्टा यथागतम् ॥ ३
राघवस्तु रथं दिव्यमिन्द्रदत्तं शिखिप्रभम् ।
अनुज्ञाय महाभागो मातलिं प्रत्यपूजयत् ॥ ४
राघवेणाभ्यनुज्ञातो मातलिः शक्रसारथिः ।
दिव्यं तं रथमास्थाय दिवमेवारुरोह सः ॥ ५

100

Ś1 missing Sarga 100 (cf. v.l. 6.93.13). Ś2 D12 begin with ॐ.

1 a) Ś2 Ñ B1.4 D1–4.8.9.12.13 तं (for ते). Ś2 B1 D1–3.8.9 राक्षस- (for रावण-). V2 B1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). G (ed.) तद्राक्षसवधाद्दृष्टा.—b) D6 -राक्षसाः (for -दानवाः).—c) Ś2 Ñ V B1–3 D1–5.8–12 T1 G3 M1.3 स्वैः स्वैर् (V3 damaged from स्वैर् up to राघव in 2b) (for तैस्तैर्). B4 प्रजग्मुः स्वैर् (for जग्मुस्तैस्तैर्). Ś2 Ñ2 V1.2 B1.3.4 D2.5.7–11.13 M3 ते; Ñ1 D4 M1 च; B2 तु; D1.3.12 T1 G3 तैः; Cm as in text (for स्वैः). M2 जग्मुः स्वानि विमानानि.—d) Ś2 Ñ V1.2 B1.3 D1.4.8.12 कथाः शुभाः (by transp.); D13 कथां शुभां (for शुभाः कथाः).

2 V3 damaged up to राघव in b (cf. v.l. 1).—a) D6 T2.3 M1 बलं (for वधं). D7 दृष्ट्वा (for घोरं).—b) Ś2 D8 रावणस्य; Ñ V1.2 B1.4 D1–4.9.12 M2 रामस्य च (for राघवस्य). G1 जयं तथा; M1 च विक्रमं (for पराक्रमम्).—Ś2 D8 read 2cd before 4.—c) B1 यद्युद्धं; D8 उपद्रवं (hypm.) (for सुयुद्धं). B4 वानरेंद्राणां (for वानराणां च).—d) Ś2 D4.7.8.12 च मित्रतां; V2 च संनिभं; B2 सुमंत्रितं; D1 M2 च मंत्रिणः; D3 च मंत्रणं; T2.3 च मंत्रितां; Cg.k.t as in text (for च मन्त्रितम्).

3 a) Ñ1 D13 वैदेह्याः; B3 reads in marg.; M2 om. (hapl.?) (for वीर्यं च).—b) V3 D7.10.11 G1.2 Ct मारुतेर्; Cg as in text (for सौमित्रेर्). M2 om. च (subm.). Ś2 B1 D1–3.8.12 लक्ष्मणस्य च धीमतः.—After 3ab, V2 B3 (m.) D9–11 K (ed., within brackets) ins.; while Ś2 B1 D1–4.8.12 subst. for 3cd:

3148* पतिव्रतात्वं सीताया हनूमति पराक्रमम् ।

[D1 पतिवृत्ति च; D4 पतिव्रतं च; D12 पातिव्रत्यत्वं (for पतिव्रतात्वं). D1.4 हनूमतश्च (hypm.) (for हनूमति).]

—V3 damaged from 3d up to अनु in 4c.—d) B3 ययुर् (for जग्मुर्).

4 V3 damaged up to अनु in c (cf. v.l. 3). Before 4, Ś2 D8 read 2cd.—a) D7 G1.2 [ऽ]पि; D13 स (for तु). D4 दिव्यरथम् (for रथं दिव्यम्).—b) D2 इंद्रवत्तं. Ś2 D1–3.8.12 शिवप्रदं; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 रविप्रभं; B1 D7 G1.2 शशिप्रभं; Cg as in text (for शिखिप्रभम्).—c) Ñ2 V B3 D1.4.7.9–11 G1.2 Ct अनु (V3 **) ज्ञाप्य; Cm as in text (for अनुज्ञाय). B1.4 D1–4.7.9–11 G1.2 महाबाहुर्; B3 महाप्राज्ञो; M1 महातेजा. Ś2 D8.12 आज्ञापयामास तदा.—d) Ś2 D8.12 शक्र (D12 च स) सारथिं; M2 चेदमब्रवीत्; Cg as in text (for प्रत्यपूजयत्).—After 4, Ñ V B2–4 D4 M2 G (ed., l. 2–3 only) ins.:

3149* प्रणामो वासवे कार्यो मातले भद्रमस्तु ते ।
दर्शिता महती शक्तिः कृतं मे प्रियमुत्तमम् ।
गच्छेदानीमनुज्ञातो मया त्वं त्रिदशालयम् ।
वधमावेदयस्वेमं शत्रोस्त्रिदिववासिनाम् ।

[V3 om. l. 1.—(l. 1) V1.2 प्रणामं (for प्रणामो). V1.2 B3 वाच्यो (for कार्यो).—(l. 2) M2 बुद्धिः (for शक्तिः).—V3 om. l. 3.—(l. 3) Ñ1 B2 D4 M2 त्रिदिवालयं (for त्रिदशालयम्).—(l. 4) B4 M2 [ए]वं (for [इ]मं). V3 damaged from the post. half of l. 4 up to सार in 5b. Ñ2 V1.2 B2.3 D4 त्रिदश (B2 D4 °दिव) वासिनां (B2.3 °नः).]

5 V3 damaged up to सार in b (cf. v.l. 3149*). Ś2 D8.12 om. 5.—a) Ñ V1.2 B2–4 D4 इति राम- (for राघवेण).—c) Ñ स्व-; B1 D4 च; D13 स; G (ed.) तु (for तं). L (ed.) transp. रथम् and आस्थाय. M2 दिव्यं रथं समास्थाय.—d) B4 त्रिदिवम्; G1.2 दिव्यमेव (for दिवमेव). B3 च; M5 ह (for सः). Ñ1 D13 [अ]भ्य (D13 °न्व) रोहत; D1–3.6.9–11 T2.3 [उ]त्पपात ह; D4 [अ]भ्यरोहयत् (for [आ]रुरोह सः). B1 त्रिदिवं चोत्पपात ह.—After 5, B3 (m.) ins.:

3150* मातलिर्दिवमारूढो देवैः सह सदोगतः ।
देवराजं प्रणम्याथ प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ।
तमुवाच ततः शक्रः कृतं साह्यं त्वयानघ ।
राघवस्य च प्रीत्यर्थं रावणस्य वधाय च ।
तमुवाच ततः सूतो हृष्टं देवं शतक्रतुम् । [5]
अद्य मे सफलं जन्म रामसाहाय्यकारणात् ।
सुशिक्षिता रथशिक्षा सफला बलकर्मणि ।

तस्मिंस्तु दिवमारूढे सुरसारथिसत्तमे ।
राघवः परमप्रीतः सुग्रीवं परिषस्वजे ॥ ६
परिष्वज्य च सुग्रीवं लक्ष्मणेनाभिवादितः ।
पूज्यमानो हरिश्रेष्ठैराजगाम बलालयम् ॥ ७
अब्रवीच्च तदा रामः समीपपरिवर्तिनम् ।
सौमित्रिं सत्त्वसम्पन्नं लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ॥ ८
विभीषणमिमं सौम्य लङ्कायामभिषेचय ।
अनुरक्तं च भक्तं च मम चैवोपकारिणम् ॥ ९
एष मे परमः कामो यदिमं रावणानुजम् ।
लङ्कायां सौम्य पश्येयमभिषिक्तं विभीषणम् ॥ १०
एवमुक्तस्तु सौमित्री राघवेण महात्मना ।
तथेत्युक्त्वा तु संहृष्टः सौवर्णं घटमाददे ॥ ११

G. 6. 97. 14
B. 6. 112. 12
L. 6. 93. 11

नादानं नाभिसंधानं मोक्षं चैव विकर्षणम् ।
बाणानां न प्रपश्यामि राघवस्य महात्मनः ।
बाणानां पतनं चैव रावणस्य रथोपरि ।   [10]
राघवस्य प्रपश्यामि रणे शतसहस्रधा ।
न भूतो नो वर्तमानो न भविष्यति चापरः ।
राघवादर्हते वीरो वराणां रथिनां वरः ।
येन देवाः सगन्धर्वाः सासुरोरगराक्षसाः ।
सकिंनरनराः सर्वे द्रावितास्तु रणाद्दिशः ।   [15]
रामेणैव रणे भिन्नं हृदयं तस्य रक्षसः ।
महदेकेन बाणेन रम्भस्तम्भ इवानघ ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य मातलेः स शतक्रतुः ।
देवैः सह नमश्चक्रे रामे चैव सलक्ष्मणे ।

6 ^{a}) Ś2 दिव्यम् ; B1 वियद् ; B2.3 रथम् (for दिवम्). —^{b}) B2 -सारथिनां वरे; T2 -सारथिसत्तरं (for °सत्तमे). Ś2 B1 D1–3.8.12 सारथौ(D1–3 सरथे) जयतां वरः ; Ñ D4.13 रथे भास्करवर्चसि(D13 °संनिभे); V B3.4 D9–11 सरथे(B3 तरसा ; B4 सारथौ) रथिनां वरे(D9–11 °रः). —After 6^{ab}, G (ed.) ins. 3151* and om. 6^{c}–7^{b}. —^{c}) B3 प्रणयः; B4 परमं ; D1.4 परमः (for परम-). —^{d}) V3 ***** षस्वजे (damaged).

7 G (ed.) om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). —^{a}) D1 परिपूज्य. D13 स (for च). —^{b}) B1 [अ]भिपूजितः ; D1 °वंदितः ; D7 °चोदितः ; M3.5 Cg प्रचोदितः ; Ck.t as in text (for [अ]भिवादितः). —After 7^{ab}, Ñ2 V1.3 B2–4 D4 ins. ; while V2 ins. after 7 ; G (ed.) ins. after 6^{ab} (owing to om.) :

3151* संभाष्य चैव तान्सर्वान्हरियूथपसत्तमान् ।
राघवः परमप्रीतो हरीन्द्रमिदमब्रवीत् ।
दिष्ट्या तव प्रसादेन प्राप्तं हि मनसेप्सितम् ।
प्रतिज्ञाया गतः पारं हत्वा वै देवकण्टकम् ।
शेषमद्यापरं मन्ये मनस्तुष्टिकरं परम् ।   [5]

[(l. 1) Ñ2 V हरीन् (for हरि-). V3 B3 -यूथपान् (for -सत्तमान्). —(l. 3) B2 मे (for हि). V3 om. l. 4–5. —(l. 4) B2 तं (for वै). —(l. 5) B3 अन्यत्परं ; D4 यच्चापरं (for अद्यापरं). B3 मम (for मनस्).]

—D4 om. 7^{c}–10^{b}. Before 7^{cd}, Ñ2 V1.3 B2–4 read 10^{cd} for the first time, all (except V3) repeating it in its proper place. —^{c}) V1.3 B2–4 वृतस्ततो (for पूज्यमानो). Ś2 V2 B1 D1–3.9–12 हरिगणैर् ; D8 हरिवनैर्. —^{d}) D9 स जगाम ; Cr.m as in text (for आजगाम). Ś2 V1 B1 D3.8.12 G1 M1.5 स्वमालयं ; Ñ B4 सहानुगः(B4 °जः); V3 B2.3 महानुजः(B2 °गैः); D1.2 [अ]चलालयं ; D13 महाभुजः ; G3 बलाबलं ; Cr.m.g.t as in text (for बलालयम्).

8 D4.12 om. 8 (for D4, cf. v.l. 7). Before 8, V2 reads 10^{cd} for the first time repeating it in its proper place. —^{a}) B2 स; D13 G1 तु (for च). Ś2 B1 D1–3.8–11 अथोवाच स काकुत्स्थः. —^{b}) Ś2 सेनायाः परि-; B2 समीपे परि- ; B3.4 समीपां(B4 °प)तर- (for समीप परि-). D8 सी * याः परिवर्तते(sic). —^{c}) Ñ2 D5 T1 M3 Cg सत्यसम्पन्नं ; V3 D9–11.13 मित्रसंपन्नं; M3 °संपन्नो (for सत्त्वसंपन्नं). —^{d}) Ś2 B1 D1–3.8–11 शुभलक्षणं (for दीप्ततेजसम्).

9 D4 om. 9 (cf. v.l. 7). —^{a}) V3 अतः (for इमं). D8 सोम्य (for सौम्य). —^{b}) B4 अभिषिंच ह (for अभिषेचय). —^{c}) D5.13 om. (hapl.); D12 भीतं च (for भक्तं च). —^{d}) Ś2 B1 D1–3.8–12 तथा पूर्व- ; B3 शक्तं चैव; D13 ममैवम् (for मम चैव). M1 [उ]पकारक ; Cg as in text (for °कारिणम्).

10 V3 D4 om. 10^{ab} (for D4, cf. v.l. 7). —^{a}) B3 वै; D7 G1.2 नः (for मे). —^{b}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 यदहं (B4 °यं); D7 T2.3 M1.3 यदीमं ; M2 यथेमं (for यदिमं). B4 (m. also as in text) राक्षसानुजं; D13 राघवानुजं (sic) (for रावणानुजम्). —Ñ2 V B2–4 read 10^{cd} for first time before 7^{cd} (V2 before 8), all (except V3) repeating it here. —^{c}) Ñ2 V B2–4 D4 (all except V3 D4, first time) यत्तु (for सौम्य). B4 (second time) अभिपश्यैनम् .

11 V3 om. 11^{ab}. B3 reads 11–12^{b} in marg. —^{a}) Ñ1 D4 स (for तु). D13 स एवमुक्तः (for एवमुक्तस्तु). —Ś2 D8.12 om. (hapl.) from सौमित्री in 11^{a} up to तेन in 12^{a}. —^{b}) M2 ससुग्रीवः सहांगदः. —M2 om. 11^{c}–12. —^{c}) B1.2.4 D4 च; B3 D3.6.7.10.11 सु- ; T2.3 M1 [अ]थ; L (ed.) स (for तु). Ñ V1.3 D13 तथेत्युवाच ; V2 तथा तूवाच (for तथेत्युक्त्वा तु). B2 सौमित्रिः (for संहृष्टः). —After 11^{c}, D3 ins. :

G. 6. 97. 52
B. 6. 112. 15
L. 6. 93. 12

घटेन तेन सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम् ।
लङ्कायां रक्षसां मध्ये राजानं रामशासनात् ॥ १२
अभ्यषिञ्चत्स धर्मात्मा शुद्धात्मानं विभीषणम् ।
तस्यामात्या जहृषिरे भक्ता ये चास्य राक्षसाः ॥ १३
दृष्ट्वाभिषिक्तं लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।
राघवः परमां प्रीतिं जगाम सहलक्ष्मणः ॥ १४
स तद्राज्यं महत्प्राप्य रामदत्तं विभीषणः ।
प्रकृतीः सान्त्वयित्वा च ततो राममुपागमत् ॥ १५

3152* सौमित्रिः सविभीषणः ।
लङ्कां प्राप्य सभामध्ये.

—^{d}) Ñ V B2.4 D4.13 चा(B2 क्षा; D13 सा)नयद्धटं. ❀ Cv : 'एवमुक्तस्तु सौमित्रिः ससुग्रीवः सहांगदः' इत्यादयोऽन्ये नव श्लोकाः सन्ति उपरि चान्तरान्तरा केषुचित् । ते च प्राचुर्यान्नाद्रियन्ते । ❀ —After 11, D5–7.9–11 T G M1.3.5 ins. :

3153* तं घटं वानरेन्द्राणां हस्ते दत्त्वा मनोजवान् ।
आदिदेश महासत्त्वान्समुद्रसलिलानये ।
अतिशीघ्रं ततो गत्वा वानरास्ते महाबलाः ।
आगतास्तज्जलं गृह्य समुद्राद्वानरोत्तमाः ।
ततस्त्वेकं घटं गृह्य संस्थाप्य परमासने । [5]

[(l. 1) D5 T1 G3 तान्घटान्; Ct as above (for तं घटं). G2 om. (hapl.) after तं घटं up to घटं in l. 5. D7 महाजवान् (for मनो°). ❀ Cr : घटं हस्त इति जातावेकवचनम् ।; so also Cm.g.t. ❀ D9 तं घटं तु गृहीत्वा तु वानरेंद्रान्मनोजवान्. —(l. 2) D6.9–11 Ct न्यादिदेश. D9–11 महासत्त्वः (for °सत्त्वान्). D7 समुद्रात् (for समुद्र-). D9–11 -सलिलं तदा (for -सलिलानये). —M5 om. l. 3-5. —(l. 3) D6 T2.3 M3 Cg इति (for अति-). M1 ततः शीघ्रतरं गत्वा (for the prior half). D9–11 मनोजवाः (for महाबलाः). —(l. 4) D5.6 T2.3 ते; D9–11 M1 तु (for तज्). M1 वातरंहसः (for वानरोत्तमाः). —(l. 5) D6 तेभ्यो; T3 G1 ते तं; G3 सैकं (for त्वेकं).]

12 Ś2 D8.12 om. up to तेन in 12^{a}; M2 om. 12; B3 reads 12^{ab} in marg. (for all, cf. v.l. 11). V3 om. 12-17. D4 repeats 12^{ab} after 12. —^{a}) B1.3 D1–3 शुभेन (for घटेन). D4 (both times) चैव; M5 [ए]केन (for तेन). —^{d}) Ś2 D12 लंकायां (for राजानं). —After 12, Ñ V1.2 B2–4 D5–7.9–11.13 T G M1.3.5 ins. :

3154* विधिना मन्त्रदृष्टेन सुहृद्गणसमावृतम् ।

[V1 B3.4 D13 शास्त्र- (for मन्त्र-). D6 T2.3 -युक्तेन ; Cg.k.t as above (for -दृष्टेन). V2 B2–4 D13 -समन्वितः (D13 °तं); D9–11 T2.3 M5 -समावृतः; G3 -समाहृतं (for -समावृतम्). Ñ V1 प्रहर्षेण समन्वितः (for the post. half).]

13 V3 om. 13 (cf. v.l. 12). K (ed.) reads 13^{ab} twice (second time within brackets). —^{ab}) B2 लंकायां (for धर्मात्मा). Ś2 D2.3.8.12 अभिषिच्यमाने तु तदा (hypm.); B1 D1 तदाभिषिच्यमाने तु (for ^{a}). Ñ V1.2 B2–4 D13 धर्मात्मानं; D4 धर्माधारं (for शुद्धात्मानं). Ś2 B1 D2.3.8.12 सर्वे वानरराक्षसाः ; D1 सर्वे राक्षसवानराः (for ^{b}). D9–11 K(ed., second time) अभ्यषिंचंस्तदा सर्वे राक्षसा वानरास्तथा(K [ed.]°दा). —For 13^{ab}, M2 subst. :

3155* वानरैः सहितः सर्वैरभिषेकं चकार ह ।

—Thereafter M2 cont. :

3156* दिव्यमङ्गलवादित्रैर्ब्रह्मघोषैश्च सुस्वनैः ।
कलशैर्जलपूर्णैश्च तीर्थोदकसमन्वितैः ।
सौवर्णै राजतैश्चैव तथा मणिमयैरपि ।
क्षीरवृक्षैस्तथा मृद्भिर्दूर्वयागरुसर्षपैः ।
गन्धोदकविमिश्रेण पञ्चगव्येन चैव ह । [5]
तप्तजाम्बूनदमये सर्वरत्नविभूषिते ।
पीठे विभीषणं स्थाप्य समसिञ्चज्जलैः शुभैः ।
सलिलेन सहस्राक्षमृषयो वासवं यथा ।
ततः शङ्खा मृदङ्गाश्च भेर्यश्च पणवानकाः ।
स्तुतिशब्दाः सुमधुरा गीतशब्दास्तथैव च । [10]
विभीषणस्याभिषेको हृष्टः प्रमुदितो बभौ ।
शुक्लाम्बरधरो भूत्वा सर्वरत्नविभूषितः ।
मकुटेन विचित्रेण सर्वरत्नमयेन च ।
अनुलिप्तः सुगन्धेन श्वेतेन च विभीषणः ।
चन्दनेनाथ दिव्येन माल्यैश्च विविधैस्तथा । [15]
चामराभिश्च शुक्लाभिः छत्रेण च विराजता ।

—After 13^{ab}, Ś2 B1 D1–3.8–12 K (ed., within brackets) ins. :

3157* प्रहर्षमतुलं गत्वा तुष्टुवू राममेव हि ।

[D1 च (for हि).]

—D4 om. 13^{c}–14. —^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 तस्य मित्राणि हृष्टानि (Ś2 B1 D1–3.8.12 तुतुषुर्). —G2 om. 13^{d}–16^{c}. —^{d}) Ñ V1.2 B2–4 D13 सर्वे च; D3 ये चैव; D8 ये चापि; T2 ये चान्य-; Ct as in text (for ये चास्य).

14 V3 D4 G2 om. 14 (for V3, cf. v.l. 12 ; for the rest 13). Ś2 Ñ V1.2 B D1–3.5.7.8.12.13 T1 G1.3 M om.; K (ed.) reads within brackets 14^{cd}. —^{c}) D6 T2.3 परम- (for परमां). —^{d}) D6 T2.3 आजगाम सलक्ष्मणः.

15 V3 G2 om. 15 (cf. v.l. 12 and 13 respy.). D10.11 om. 15^{ab}. —^{a}) B1 तद्राज्यं सु- (for स तद्राज्यं). —^{c}) M5 प्रकृतिं (for प्रकृतीः). B1 M1 तु ; D1.3 स (for च). Ñ V1.2 B2–4 D7 G1 ताः (D7 G1 स) सांत्वयित्वा प्रकृतीस्(G1 °तिं); D4 ततः शांतयित्वा प्रकृतीस् (hypm.); D9–11.13 सांत्व(D13 शांत)यित्वा प्रकृतयस्(D13 °तीस्

अक्षतान्मोदकाँल्लाजान्दिव्याः सुमनसस्तथा ।
आजह्रुरथ संहृष्टाः पौरास्तस्मै निशाचराः ॥ १६
स तान्गृहीत्वा दुर्धर्षो राघवाय न्यवेदयत् ।
मङ्गल्यं मङ्गलं सर्वं लक्ष्मणाय च वीर्यवान् ॥ १७
कृतकार्यं समृद्धार्थं दृष्ट्वा रामो विभीषणम् ।
प्रतिजग्राह तत्सर्वं तस्यैव प्रियकाम्यया ॥ १८
ततः शैलोपमं वीरं प्राञ्जलिं पार्श्वतः स्थितम् ।
अब्रवीद्राघवो वाक्यं हनूमन्तं प्लवंगमम् ॥ १९
अनुमान्य महाराजमिमं सौम्य विभीषणम् ।
प्रविश्य रावणगृहं विनयेनोपसृत्य च ॥ २०

G. 6. 97. 23
B. 6. 112. 23
L. 6. 93. 20

[subm.]). —^{d}) M2 रामपार्श्वम् (for ततो रामम्). B1 D13 उपागतः. ❀ Ct : प्रकृतयः प्रकृतीः स्वपुरराष्ट्रप्रजाः. ❀

16 V3 om. 16; G2 om. 16^{abc} (cf. v.l. 12 and 13 respy.). —^{a}) Ñ V2 D4 दिव्यान् (for लाजान्). Ś2 B1 D1–3.8–12 दध्यक्षतान्मो (B1 °तमो)दकांश्च. —^{b}) Ś2 B1 D1.3.4.8–11 लाजाः ; Ñ V2 D2.12 लाजान् ; B4 विव्याध (sic); D6.7 T2.3 G1 M5 दिव्यान् (for दिव्याः). D2.6.7.12.13 T2 G3 M3 तदा (for तथा). —^{c}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 ते तदा हृष्टा (B2 तत्र [m.]; D4 दृष्ट्वा) (for अथ संहृष्टाः). —^{d}) D6 T2 घोरास् ; Ck.t as in text (for पौरास्). B1 तत्र; D1–3.8.12 तस्य; D9 तस्मिन् (for तस्मै). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 रामार्थे (Ñ1 D4 र्थं) रजनीचराः. —After 16, M2 ins. :

3158* मणिमुक्ताप्रवालानि रत्नानि विविधानि च ।
वस्त्राणि चैव दिव्यानि वाहनानि तथैव च ।
शस्त्राणि चैव सौम्यानि कवचानि च वाससः ।

17 V3 om. 17 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś2 B1 D1–3.8.9.12 तद्गृहीत्वा तु (D2.3.9 °थ) ; B1 तान्गृहीत्वा च (for स तान्गृहीत्वा). —After 17^{ab}, D13 ins. :

3159* यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावदुर्वी ससागरा ।
यावद्रामकथा लोके तावद्राज्यं विभीषणे ।

—^{c}) Ñ2 V1.2 D1–3.6.10.11 T2 मांगल्यं; Cm.g as in text (for मङ्गल्यं). B1 मंगलः ; B4 मंडनं; D4 मंडलं (for मङ्गलं). Ś2 D8.12 मंगलं सर्वमानीतं. —^{d}) G2 स (for च). G1 राघवाय स; Cg.t as in text (for लक्ष्मणाय च). —After 17, M2 ins. :

3160* सुग्रीवाय च रक्षेन्द्रो वानरेन्द्राय धीमते ।
ततः प्रह्वाञ्जलिपुटो रामपार्श्वस्थितोऽभवत् ।

18 D2 om. 18. —^{a}) M2 ततः (for कृत-). B1 स सिद्धार्थं (for समृद्धार्थं). —T1 mostly damaged for 18^{cd}. —^{d}) Ñ V1.2 B3.4 D4.13 हितकाम्यया; V3 B2 D10.11 M1 Ct प्रति°; D9 प्रीति°; Cg as in text (for प्रिय°). —After 18, D8 ins. :

3161* ततः प्रस्थापयन्वीरं विभीषणमुवाच ह ।
गच्छ राज्यं प्रशाधि त्वं प्रकृतीश्चानुरञ्जय ।
एवमुक्तो महाबाहुः प्रणम्य रिपुसूदनम् ।
भवत्प्रसादादित्युक्त्वा प्रययौ स विभीषणः ।
गते तस्मिन्महाबुद्धौ रामस्तं मारुतात्मजम् । [5];

while D5 T1 G1.3 M1 ins. :

3162* तत्प्रगृह्य परां प्रीतिं जगाम सहलक्ष्मणः ।

19 ^{a}) Ś2 Ñ V1.2 B D1.3.4.8.12.13 महा- ; D2 मोहाच् (for ततः). —^{b}) Ś2 Ñ2 V1.2 B2–4 D7.8.12 G1.2 M3 पुरतः ; V3 प्रणति- ; D9–11 प्रणतं; D13 समुप- (for पार्श्वतः). —After 19^{ab}, M2 ins. :

3163* अब्रवीद्वानरं मध्ये सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
यन्मया तत्प्रतिज्ञातं लङ्कैश्वर्यं विभीषणे ।
कामं मया तत्सुग्रीव त्वत्प्रसादाच्च मे कृतम् ।
निर्भयो निर्विशङ्कस्तु समृद्ध्या धनदेन तु ।
दीर्घायुष्ये ध्रुवेणैव यावच्चन्द्रार्कतारकाः । [5]
लङ्काद्वीपस्य राजत्वं मया दत्तं विभीषणे ।
वीक्षदी तु भवेद्दत्तं ध्रुवं भ्रातर्यदाभवेत् । (corrupt)
एवं तत्समयं कृत्वा रावत्रः सुमहामनाः ।
उत्थाय च ततः शीघ्रं स्थापयित्वा विभीषणम् ।

—^{c}) D13 धैर्याद् ; G1 वीरं (for वाक्यं). Ñ V B2–4 D4 G (ed.) च वचो (D4 ततो) धर्म्यं (G[ed.] °रामो) ; M2 च हनूमंतं (for राघवो वाक्यं). Ś2 B1 D1–3.8–12 उवाचेदं वचो रामो. —^{d}) M2 वचो रामः (for हनूमन्तं). —After 19, Ś2 D2.8 read 22^{ab} for the first time repeating it in its proper place; while M1 ins. 3164*.

20 D12 om. 20–21. V3 M1 om. 20^{ab}. —^{a}) Ñ D10.11 Ck.t अनुज्ञाप्य; Cr.g as in text (for अनुमान्य). M2 महाबाहो (for °राजम्). B1 हनुमन्वद राजानम् . —^{b}) B2–4 सौम्यं (for सौम्य). ❀ Cr : सौम्यं विभीषणमनुमान्य. ❀ —After 20^{ab}, D5–7 T G M3.5 B (ed., within brackets) ins. ; M1 ins. after 19 (owing to om.) ; K (ed.) cont. after 3165* :

3164* गच्छ सौम्य पुरीं लङ्कामनुज्ञाप्य यथाविधि ।
[M1 Cr.g विभीषणं (for यथाविधि).]

—T1 damaged for 20^d. —^{d}) T2.3 [अ]भिवाद्य; G3 [अ]भिनंद्य (for [उ]पसृत्य). D5–7 M1.3.5 Cm.g विजयेनाभिनंद्य (M5 °गम्य) च. —For 20^{cd}, Ś2 Ñ V B D1–4.8–11.13 M2 B (ed., within brackets) subst. ; while K (ed., within brackets) ins. after 20^{ab} :

3165* प्रविश्य नगरीं लङ्कां कौशलं ब्रूहि मैथिलीम् ।
[Ś2 Ñ1 V1.2 B2–4 D13 कुशलं; B1 D1–4 कौशल्यं (for कौशलं). Ñ2 लक्ष्मणं (for मैथिलीम्).]

—After 20, K (ed., within brackets) ins. :

G. 6. 97. 24
B. 6. 112. 24
L. 6. 93. 21

वैदेह्या मां कुशलिनं ससुग्रीवं सलक्ष्मणम् ।
आचक्ष्व जयतां श्रेष्ठ रावणं च मया हतम् ॥ २१

प्रियमेतदुदाहृत्य मैथिल्यास्त्वं हरीश्वर ।
प्रतिगृह्य च संदेशमुपावर्तितुमर्हसि ॥ २२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे शततमः सर्गः ॥ १०० ॥

3166* प्रविश्य च पुरीं लङ्कामनुज्ञाप्य विभीषणम् ।
ततस्तेनाभ्यनुज्ञातो हनूमान्वृक्षवाटिकाम् ।
संप्रविश्य यथान्यायं सीताया विदितो हरिः ।

21 D_{12} om. 21 (cf. v.l. 20). V_2 om. 21^{ab}. —^{a}) T_1 damaged ; G_2 M_3 Cr.g वैदेह्यै; M_5 वैदेहीं (for वैदेह्या). D_3 om. मां (subm.). $D_{1.9-11}$ च (D_1 om. [subm.]) कुशलं; Cr.g as in text (for कुशलिनं). —^{b}) $Ś_2$ V_3 $B_{1.2.4}$ $D_{3.9-11.13}$ सुग्रीवं च (for ससुग्रीवं). D_6 विभीषणं (for सलक्ष्मणम्). $Ñ_1$ D_2 M_2 सुग्रीवं सहलक्ष्मणं; $T_{2.3}$ ससुग्रीवविभीषणं. —V_3 om. 21^{cd}. —^{c}) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ M_2 आख्याहि; Cr.g as in text (for आचक्ष्व). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8-11}$ वदतां (for जयतां). $Ñ_1$ वीरं; D_4 G_1 श्रेष्ठं; D_{13} वीर (for श्रेष्ठ). —^{d}) $Ś_2$ $D_{1-3.8-11}$ च हतं रणे; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ निह(D_4 °हि)तं मया; M_2 च हतं मया (by transp.) (for च मया हतम्).

22 $Ś_2$ $D_{2.8}$ read 22^{ab} for the first time after 19 repeating it here. —^{ab}) D_{13} एवं (for एतद्). $Ś_2$ $D_{8.12}$ ($Ś_2$ D_8 first time) उपाख्यानं; $Ś_2$ $D_{1.2}$ (both times) $_{.8}$ ($Ś_2$ D_8 second time) उपाख्याहि; $Ñ_1$ $D_{4.13}$ समाख्याहि; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{1-3} $D_{3.9-11}$ इहाख्याहि; B_4 इहाख्याय; T उपाहृत्य (T_1 *inf. lin.* also as in text) ; M_2 अनाहार्यं (sic) (for उदाहृत्य). ❀ Cv.r: प्रियमेतदुदा(Cr °पा)हृत्येति पाठः. ❀ $Ñ_1$ तु; $G_{1.2}$ तं (for त्वं). $Ś_2$ B_1 $D_{1.2.8-12}$ ($Ś_2$ $D_{2.8}$ both times) वैदेह्यास्त्वं ; D_3 वैदेह्यै त्वं (for मैथिल्यास्त्वं). V_3 प्रियमाख्याहि वैदेह्या * * त्वा हरिपुंगव. —^{c}) V_1 $D_{9-11.13}$ G_1 तु (for च).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : $Ś_2$ Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.3.4}$ $D_{2.4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V_1 ins. आभ्युदयिके; B_1 ins. युद्धपर्वण्याभ्युदयिके; D_1 ins. आभ्युदयिके पर्वणि. —*Sarga name* : $Ś_2$ Ñ V B $D_{1-4.8.12.13}$ M_3 विभीषणाभिषेकः ; G_2 विभीषणपट्टाभिषेकः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ñ_1$ $V_{2.3}$ $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om. ; $Ś_2$ D_1 95 ; $Ñ_2$ 101 ; V_1 96 ; B_1 73 ; B_3 93; $D_{3.9}$ 98 ; D_{5-7} T_1 G $M_{3.5}$ 115 ; $D_{10.11}$ 114 ; T_2 123; T_3 126 ; M_1 116 ; M_2 117. —After colophon, D_2 concludes with राम; G $M_{2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

१०१

इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः ।
प्रविवेश पुरीं लङ्कां पूज्यमानो निशाचरैः ॥ १
प्रविश्य तु महातेजा रावणस्य निवेशनम् ।
ददर्श शशिना हीनां सातङ्कामिव रोहिणीम् ॥ २
निभृतः प्रणतः प्रह्वः सोऽभिगम्याभिवाद्य च ।
रामस्य वचनं सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ३
वैदेहि कुशली रामः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः ।
कुशलं चाह सिद्धार्थो हतशत्रुररिंदमः ॥ ४
विभीषणसहायेन रामेण हरिभिः सह ।
निहतो रावणो देवि लक्ष्मणस्य नयेन च ॥ ५

G. 6. 98. 5
B. 6. 113. 8
L. 6. 94. 6

101

Ś1 missing Sarga 101 (cf. v.l. 6.93.13). D12 begins with ॐ.

1 ^{a}) V3 damaged; B1 इति तेन; M1 इति ** (for इति प्रति-). —After 1^{ab}, M2 ins.:

3167* विभीषणं समाभाष्य दृष्ट्वा चैव महाबलः ।

—^{c}) D2 विवेश स (for प्रविवेश). —Ś2 D8.12 om. 1^{d}–2^{a}.

2 Ś2 D8.12 om. 2^{a} (cf. v.l. 1). Ñ2 repeats 2^{ab} in place of l. 2 of 3168*. —^{a}) Ñ (Ñ2 both times) V B D1–4.7.9–11.13 G1.2 M2.3.5 च; D6 T2.3 सु-; M1 स (for तु). Ñ2 (first time) B1.3 (marg. up to 3168*) D1–3.9–11 पुरीं लंकां; M1 महाप्राज्ञो (for महातेजा). —^{b}) Ś2 Ñ2 (first time) B1.3 D2.3.8.12 समेत्य च विभीषणं; Ñ (Ñ2 second time) V B2.4 D4.13 रावणाक्रीड (D4 °णोद्यान)मृद्धिमत्; D1 सामात्यः सविभीषणः; D9–11 अनुज्ञाप्य (D9 पूज्यमेत्य) विभीषणं; G (ed.) रावणालय-मृद्धिमत्. —After 2^{ab}, Ś2 Ñ2 B1.3 (m.) D1–3.8–12 ins.:

3168* प्रविवेशाभ्यनुज्ञातो हनूमान्वृक्षवाटिकाम् ।
स प्रविश्य यथान्यायं सीताया विदितो हरिः ।

[(l. 1) D9–11 ततस्तेन (for प्रविवेश). —Ñ2 om. l. 2 repeating 2^{ab} in its place. —(l. 2) B1 प्रविश्य च; D9 संप्रविश्य (for स प्रविश्य). Ś2 B1 D3.9.11 सीतया (for सीताया).]

—^{c}) D7 ददृशे. Ñ V1.2 B D2.4.6.7.10.11 M1.3 Cm.g.k.t मृजया; V3 प्रजया; D1.3 त्रिजटा-; D9 पूजया; D13 M2 मृगया- (for शशिना). D3 -युक्तां (for हीनां). Ś2 D8.12 स ददर्श तदा सीतां. —^{d}) Ñ2 V B2–4 निष्प्रभाम्; M2 सग्रहाम्; Cg.k.t as in text (for सातङ्काम्). V3 damaged for रोहिणीम्. D10.11 transp. इव and रोहिणीम्. Ś2 B1 D1–3.8.9.12.13 रामपत्नीमनिंदितां; Ñ1 D4 मलिनां जनकात्मजां. —After 2, D5–7.10.11 S ins.:

3169* वृक्षमूले निरानन्दां राक्षसीभिः समावृताम् ।
[D7.10.11 G1 परीवृतां (for समावृताम्).]

3 V3 om. 3^{ab}. —^{a}) Ñ1 निवृतः; D13 विसृतः (for निभृतः). Ś2 D2.3.8.12 प्रयतः (for प्रणतः). D8 प्राह; D13 पुंसः (for प्रह्वः). B1 नियतः प्रयतः प्राज्ञः; B3 निभृतः प्रयतः प्रज्ञः; D4 निभृतां प्रयतस्तत्र. —^{b}) G1.3 [अ]भ्यवादयत्; Cr.g.t as in text (for [अ]भिवाद्य च). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 सोभिवाद्य च मैथिलीं. —After 3^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

3170* दृष्ट्वा तमागतं देवी हनूमन्तं महाबलम् ।
तूष्णीमास्ते तदा दृष्ट्वा स्मृत्वा प्रमुदिताभवत् ।
सौम्यं दृष्ट्वा मुखं तस्या हनूमान्प्लवगोत्तमः ।

[(l. 1) D9–11 M1 समागतं; Cg as above (for तमागतं). —D6 reads in marg. from महा up to हनूमान् in l. 3. —M1 om. l. 2–3. —(l. 2) D5.6.11 M3 Cm.g आस्त; Cv.r as above (for आस्ते). D7 Cr.m.g ततो (for तदा). G1 रामं; M2 स्मृत्वा (for दृष्ट्वा). M2 देवी; Cr.m.g as above (for स्मृत्वा). D5 T1 G3 च मुदिता; Cg as above (for प्रमुदिता). D9–11 स्मृत्वा हृष्टाभवत्तदा (for the post. half). —(l. 3) G1 सोपि; Cg as above (for सौम्यं). D7.9–11 G1.2 M2 transp. दृष्ट्वा and तस्या. D7 G1.3 मारुतात्मजः (for प्लवगोत्तमः).]

—^{c}) D6.7 T2.3 G1 वचनात् (for वचनं). G2 सौम्यम् (for सर्वम्).

4 ^{a}) G (ed.) मैथिलि (for वैदेहि). D4 कुशलं (for कुशली). —^{b}) D13 सुग्रीवश्च (for ससुग्रीवः). D5 T1 M3.5 सहसुग्रीवलक्ष्मणः; D8–11 सुग्रीवः सहलक्ष्मणः. —After 4^{ab}, Ñ D4–7.13 T G M3.5 ins.:

3171* विभीषणसहायश्च हरीणां सहितो बलैः ।

[D5.6 -सहायाश् (for -सहायश्). Ñ D4.13 हरिभिः (for हरीणां). D4.5(after corr.).13 वली (for बलैः).]

—D13 om. 4^{c}–7^{b}. Ñ1 D4 om. 4^{c}–5. —^{c}) Ś2 Ñ2 V B D1–3.5–12 T G1.3 M1.2.5 Ct त्वाह (for चाह). —^{d}) Ś2 B1 D1–3.8–12 अमित्रजित्; V1 illeg. (for अरिंदमः).

5 Ñ1 D4.13 om. 5 (cf. v.l. 4). V3 damaged for 5^{ab}. —^{b}) B4 ऋक्षैश्च (for रामेण). ☞ V3 missing from 5^{c} up to 6.102.26. —^{c}) B4 संख्ये; M1 युद्धे (for देवि). —^{d}) Ñ2 V1.2 B2–4 लक्ष्मणेन (for लक्ष्मणस्य). Ñ2 [अ]नुजेन च; B2 मयापि च; B3 (m. also as in Ś2)

G. 6. 98.0
B. 6. 113.9
L. 6. 94.8

पृष्ट्वा च कुशलं रामो वीरस्त्वां रघुनन्दनः ।
अब्रवीत्परमप्रीतः कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ ६
प्रियमाख्यामि ते देवि त्वां तु भूयः सभाजये ।
दिष्ट्या जीवसि धर्मज्ञे जयेन मम संयुगे ॥ ७
लब्धो नो विजयः सीते स्वस्था भव गतव्यथा ।
रावणः स हतः शत्रुर्लङ्का चेयं वशे स्थिता ॥ ८
मया ह्यलब्धनिद्रेण धृतेन तव निर्जये ।
प्रतिज्ञैषा विनिस्तीर्णा बद्ध्वा सेतुं महोदधौ ॥ ९
संभ्रमश्च न कर्तव्यो वर्तन्त्या रावणालये ।
विभीषणविधेयं हि लङ्कैश्वर्यमिदं कृतम् ॥ १०
तदाश्वसिहि विश्वस्ता स्वगृहे परिवर्तसे ।
अयं चाभ्येति संहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ॥ ११

मयैव हि (for नयेन च). Ś2 B1 D1-3.8-12 लक्ष्मणेन च वीर्यवान् (D8 धीमता).—After 5, D1 ins.:

3172* इन्द्रजित्कुम्भकर्णश्च ये चान्ये भीमविक्रमाः ।

6 V1.2 B2.4 D10.11.13 om. 6 (for D13, cf. v.l. 4). Ś2 B1.3 D1-3.8.9.12 transp. 6 (B3 6^{cd}) and 7. Ñ2 repeats 6 after 7. D7 G1.2 M2 read 6 after the first occurrence of 7^{cd}. B3 reads 6^{ab} after 7^{cd} (r.).—ab) Ś2 Ñ2 (second time) B1.3 D2.8.12 दिष्ट्या च; Ñ1 D3.4.6.7 T3 दृष्ट्वा च (T3 तु); D1 सिद्धार्थः; T2 पृष्ट्वा तु; G1.2 पृष्टश्च; L (ed.) दिष्ट्यात्र; Cm.k as in text (for पृष्ट्वा च). D1.4.9 कुशली (for कुशलं). Ś2 Ñ (Ñ2 first time) B1.3 D1-4.8.12 M1 transp. रामो and वीरस्.—After 6^{ab}, B3 repeats 8^{cd}.—d) Ś2 Ñ2 (second time) B1.3 D1-3.8.9.12 ससुग्रीवः सलक्ष्मणः.

7 D13 om. 7^{ab} (cf. v.l. 4). Ś2 B1.3 D1-3.8.9.12 transp. 6 (B3 6^{cd}) and 7.—a) D1.4 आख्याहि (for आख्यामि). Ñ1 D4 देवि त्वां; Ñ2 illeg. (for ते देवि). Ś2 D8.12 प्रियमाख्याति ते वीरो.—b) Ñ D4.7 G1.2 M2 च (for तु). B1 D1.2.9-11 भूयश्च त्वां; D3 भूयस्त्वां तु (by transp.); Cr as in text (for त्वां तु भूयः). Ñ1 (m. also) समानये; D9 प्रसादये (for सभाजये). Ś2 D8.12 भूयस्त्वां (Ś2 °त्वा) च सभाजयेत् (D12 सदा भवेत्); V1.2 B2-4 राघवस्य महाजयं.—B3 repeats 7^{cd} after 8. D7 G1.2 M2 K (ed.) read 7^{cd} twice (K [ed.] second time within brackets).—c) D4 दृष्ट्वा; D12 पृष्ट्वा (sic) (for दिष्ट्या). Ñ D4.7 (second time).13 वर्धसि; B1 मोदसि; B3 (second time) D1-3.9 जयसि (for जीवसि). V1 B2-4 G1.2 M2 (B3 first time; G1.2 M2 second time) Cr धर्मज्ञे वर्धसे दिष्ट्या; V2 D10.11 Ck.t तव प्रभावाद्धर्मज्ञे.—d) Ś2 Ñ2 B1.3 (second time) D3.8.9.12 जयो (B1 °ये) रामस्य; V2 D10.11 Ct महात्रामेण; D1.2 जयाद्रामस्य; D7 (second time) मज्जयेन च; M1 प्रभावात्तव; Cm.g as in text (for जयेन मम). V1 B2-4 D7 G1.2 M2 (except V1 B2.4 all first time) जयोयं (D7 G1.2 °यो मे) प्रतिगृह्यतां.—After the first occurrence of 7^{cd}, D7 G1.2 M2 read 6.—After 7, Ñ2 repeats 6.

8 a) Ś2 B1 D1-3.8.9.12 प्राप्तो मे; Ñ1 V1 B2.4 D4.13 लब्धो मे; Ñ2 V2 B3 D7.10.11 G1.2 M1 Ct लब्धोयं; Cm.g as in text (for लब्धो नो). D13 जयः (subm.) (for विजयः). M2 देवि (for सीते).—b) V1 B सुस्था; G2 *स्था; Cr.m.g as in text (for स्वस्था). V1.2 B D9-11 -ज्वरा; Cr.m.g as in text (for -व्यथा). D4 नष्टा भवतु ते व्यथा.—B3 repeats 8^{cd} after 6^{ab}.—c) Ś2 B1.3 (second time) D1-3.5.8-12 T1 G3 M2.3.5 च; Ñ V1.2 B2.3 (first time).4 D4 [ऽ]यं (for स). D7.13 G1.2 रावणो निहतः पापः (D13 शत्रुर्).—d) B1 येन; B3 (first time) D9-11 चैव; M1 मम (for चेयं). Ś2 B1.3 (second time) D1-3.8-12 वशीकृता; V1.2 B2.3 (first time).4 गतव्यथा; D6 T2.3 वशंगता (for वशे स्थिता). D7 G1.2 सामात्यः ससुतो मृधे; D13 लंका चैवावशेषिता.—After 8, B3 repeats 7^{cd} and then reads 6^{ab}.

9 a) Ñ1 तु; M5 [अ]पि (for हि). D13 मया तु लब्धमित्रेण.—b) Ś2 D2.8.12.13 वृतेन; Ñ V1 B2-4 धृता या; V2 B1 वृत्ते च; D4 भृता या; D9 द्रुतेन; M3 Cm.g दृढेन; Cr.t as in text (for धृतेन). Ś2 V2 B1 D1-3.8.9.12 रिपुनिग्रहे (for तव निर्जये).—D1 reads 9^{cd} twice.—c) D9 [ए]व (for [ए]षा). Ñ B3.4 D4 मया तीर्णा; V1 च सुतीर्णा; D5 सुविस्तीर्णा; T1 सुनि° (for विनिस्तीर्णा). Ś2 V2 B1 D1 (both times).2.3.8.12 प्रतिज्ञेयं समुत्तीर्णा; B2 D13 प्रतिज्ञा सा (B2 °ज्ञेयं) मया तीर्णा; D7 G1.2 प्रतिज्ञा पालिता देवि.—d) D5 लब्ध्वा (for बद्ध्वा). Ś2 B1 D1 (second time).2.3.8.12 तीर्णश्च वरुणालयः; Ñ V1.2 B2-4 D4.13 तरता भीममर्णवं; D1 (first time) स्वस्था भव गतव्यथा; M2 तरित्वा भीममर्णवं.

10 a) D2 संशयश्; D13 संरंभश् (for संभ्रमश्). D7 transp. च and न. M3 गंतव्यो (for कर्तव्यो). G1.2 संदेहो न च कर्तव्यो.—b) Ś2 D5.9.12 T1 G3 वसंत्या; D8 वसंती (sic); M5 वर्तिन्या (for वर्तन्त्या). ❀ Cg.k.t: वर्तन्त्या वर्तमानया. ❀ Ś2 वरुणालये (sic); Ñ V1.2 B3.4 D4.7.12 G1.2 राक्षसालये (D4 °यने) (for रावणालये).—c) D1 om. हि (subm.). D2 -वशे हीदं (for -विधेयं हि).—d) Ś2 B1 D1-3.8.12 कृतं मया; B2 D9 मया कृतं (for इदं कृतम्).

11 a) Ś2 तदा स्वपिहि; D13 तदा सुखं हि. Ś2 D8.12 विस्रब्धा; B1 D1-3.9 विश्रब्धं; B2 D13 भद्रं ते; D4 वैदेहि;

एवमुक्ता समुत्पत्य सीता शशिनिभानना ।
प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याजहार न किंचन ॥ १२

अब्रवीच्च हरिश्रेष्ठः सीतामप्रतिजल्पतीम् ।
किं त्वं चिन्तयसे देवि किं च मां नाभिभाषसे ॥ १३

एवमुक्ता हनुमता सीता धर्मे व्यवस्थिता ।
अब्रवीत्परमप्रीता हर्षगद्गदया गिरा ॥ १४

प्रियमेतदुपश्रुत्य भर्तुर्विजयसंश्रितम् ।
प्रहर्षवशमापन्ना निर्वाक्यास्मि क्षणान्तरम् ॥ १५

न हि पश्यामि सदृशं चिन्तयन्ती प्लवंगम ।
मत्प्रियाख्यानकस्येह तव प्रत्यभिनन्दनम् ॥ १६

न च पश्यामि तत्सौम्य पृथिव्यामपि वानर ।
सदृशं मत्प्रियाख्याने तव दातुं भवेत्समम् ॥ १७

G. 6. 98. 15
B. 6. 113. 19
L. 6. 94. 20

$D_{10.11}$ विस्रब्धं; C_g as in text (for विश्वस्ता). —^{b}) $\tilde{N}_1$ स्वदेशे; B_3 (m. also as in text) स्ववृत्ते; D_4 विस्रब्धा; D_{13} विश्रब्धा (for स्वगृहे). G_3 विनिवर्तसे. —^{c}) G_1 स्वयं; $C_{v.r.m.g}$ as in text (for अयं). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ अहमप्यद्य; $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 अहं चाभ्येमि; D_9 अहमद्य सु-; D_{13} अहं चान्योपि; T_2 अयं चाभ्येहि; M_1 अहं चाभ्येति (sic) (for अयं चाभ्येति). ❀ Cr: "अयं चाभ्येति संहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः। " इत्येतदनन्तरं रामसंदेशवाक्यम्।; Ct: 'अयं चाभ्येति संहृष्टः' इति पाठः. ❀ —^{d}) D_9 -कूतुहलः (for -समुत्सुकः). D_{13} शश्वत्कुशलमुत्सुकः.

12 ^{a}) $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ समुचितं; V_2 समुत्थितं; $D_{5.9-11}$ तु सा देवी; D_6 $T_{2.3}$ तु सा सीता; M_1 हनुमता; C_g as in text (for समुत्पत्य). —^{b}) D_6 $T_{2.3}$ देवी (for सीता). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$(m. also as in text)$_{.4}$ $D_{4.13}$ भर्तुर्विजयसंहिता (B_2 °शंसिता; B_3 °संस्थिता; D_{13} °संमितं). —^{c}) T_2 प्रहृष्टेन. $\acute{S}_2$ B_1 $D_{2.3.8}$ M_1 [अ]वरुद्धेव; $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ [अ]भिसंरुद्धा; D_1 [ए]व रुद्धेव; $D_{4.9.12}$ M_2 °रुद्धेन; D_{13} [अ]विशेषेण; G_1 [अ]भिवृद्धा सा; G (ed.) [अ]तिसंरुद्धा; C_g as in text (for [अ]वरुद्धा सा). $\tilde{N}_1$ प्रजहर्षावरोधेन; B_2 हर्षेणापि च संरुद्धा. —^{d}) D_4 कश्चन (sic) (for किंचन). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8-12}$ व्याहर्तुं न शशाक ह.

13 D_{13} om. (hapl.) 13–14^{b}. —^{a}) M_2 स (for च). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8-12}$ ततोब्रवीद्धरिवरः. —^{b}) G_1 M_2 -जल्पितां (for -जल्पतीम्). D_4 सीतामपि प्रजल्पितां; $T_{2.3}$ सीतामप्रविजल्पितः. —After 13^{ab}, $\acute{S}_2$ $B_{1.3}$ (m.) $D_{1-3.8.9.12}$ ins.:

3173* निवृत्तहर्षां सहसा हरिराकारसूचिताम्।
हर्षादेव समुत्थाय सहसा व्रीडिताननाम्।

[(l. 1) D_9 प्रवृद्ध- (for निवृत्त-). D_3 -हर्षात् (for -हर्षां). D_2 वाक्यम् (for हरिर्). $B_{1.3}$ D_3 -सूचितः (for -सूचिताम्). —(l. 2) $B_{1.3}$ $D_{3.9}$ देवीं (for एव).]

—Thereafter, D_1 cont.:

3174* कारुण्येन तु संयुक्तां सत्यार्जवपरायणाम्।
पतिव्रतां रामपत्नीं पतिधर्मपथि स्थिताम्।

—^{c}) $D_{4.5}$ T_1 G_3 $M_{3.5}$ नु (for त्वं). —^{d}) D_4 T_1 G_1 किंचिन्मां; D_5 किं **; D_8 G_2 किं त्वं(D_8 च) मां; M_3 किं नु मां (for किं च मां). B_4 [अ]वभाषसे; M_5 प्रभाषसे (for [अ]भिभाषसे).

14 D_{13} om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). —^{a}) M_1 तु सा सीता (for हनुमता). —^{b}) M_5 om. (hapl.?) सीता. D_5 $T_{1.2}$ G_3 धर्म- (for धर्मे). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8-12}$ सीता धर्मपथे स्थिता; $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_4 सीता शशिनिभानना; B_3 (marg. also as in B_1) सीता परमहर्षिता; M_1 वायुपुत्रेण धीमता. —^{c}) $D_{6.7}$ परमप्रीत्या; M_1 वानरश्रेष्ठं (for परमप्रीता). —^{d}) $\acute{S}_2$ $D_{2.3.8-12}$ M_5 बाष्प-; D_5 सीता (for हर्ष-). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ $M_{1.2}$ -गद्गदभाषिणी; D_1 -संदिग्धया गिरा.

15 D_6 reads in marg. 15–16^{b}. —^{a}) D_9 $T_{2.3}$ इति श्रुत्वा (for उपश्रुत्य). —^{b}) D_5 भर्तृ- (for भर्तुर्). $\tilde{N}$ B_2 -संमतं; $V_{1.2}$ B_4 D_{13} -संमितं; B_3 -मंगलं; D_4 -संगतं (for -संश्रितम्). $\acute{S}_2$ B_1 $D_{1-3.8.9.12}$ भर्तुर्विजयमुत्तमं. —^{c}) B_1 D_3 प्रहर्षं च समापन्ना. —^{d}) $\acute{S}_2$ निर्विग्राह्यं; B_1 $D_{1-3.8.12.13}$ निर्वाक्याहं; D_4 निर्वाच्यास्मि (for निर्वाक्यास्मि). $\acute{S}_2$ $\tilde{N}$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ त्वया कृता; $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ क्षणात्कृता; M_2 क्षणे कृता; $C_{m.g.k.t}$ as in text (for क्षणान्तरम्).

16 D_6 reads in marg. 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) V_2 B_1 च (for हि). T_2 सदृशो; $C_{r.g.t}$ as in text (for सदृशं). $\tilde{N}$ $D_{4.13}$ सदृशं न च($\tilde{N}_2$ च न) पश्यामि. —After 16^{ab}, D_{12} ins. 3176*. —B_1 D_{12} om. 16^{cd}. —^{c}) $T_{2.3}$ त्वत्प्रिय-; C_m as in text (for मत्प्रिय-). $\tilde{N}$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ $D_{1.2.4}$ -[आ]ख्यायकस्य; C_m as in text (for -[आ]ख्यानकस्य). $\acute{S}_2$ D_1 M_5 [ए]व (for [इ]ह). D_{9-11} Ct आख्यानकस्य भवतो; D_{13} प्रियमाख्यायकस्येह. —^{d}) D_{9-11} दातुं; C_m as in text (for तव). D_3 -नंदितं (for -नन्दनम्). —After 16, $\acute{S}_2$ $D_{1-3.8}$ read 3175*.

17 ^{a}) $\tilde{N}$ V_1 $B_{2.4}$ तु; D_4 om. (subm.); D_5 T_1 $M_{2.5}$ Cr हि; C_v as in text (for च). B_4 ते सौम्य; D_{9-11} सदृशं (for तत्सौम्य). —^{b}) $\acute{S}_2$ V_1 B_1 $D_{1-3.8.12}$ अपि(V_1 इह) किंचन; $\tilde{N}$ V_2 $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ वानराधिप; B_3 D_{9-11} तत्र किंचन (for अपि वानर). —^{c}) B_1 यादृशं. $\acute{S}_2$ $\tilde{N}_1$ B_4 $D_{2.3.8-13}$ यत्; B_1 त्वत्-; B_2 वा (for मत्-). —^{d}) $\acute{S}_2$ V_1 B_1 $D_{1-3.8-12}$ दत्त्वा (for दातुं). $\tilde{N}$ V_2 B_{2-4} D_4 मम; V_1 illeg.; D_{9-11} सुखम्; $C_{v.g}$ as in text (for समम्). D_{13} तव दातुर्भवेन्मम; M_2 वै दातुमभवत्समं; G (ed.) सत्यमेतद्ब्रवीमि ते.

G. 6. 98. 16
B. 6. 113. 20
L. 6. 94. 19

हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि विविधानि च ।
राज्यं वा त्रिषु लोकेषु नैतदर्हति भाषितुम् ॥ १८
एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्युवाच प्लवंगमः ।
प्रगृहीताञ्जलिर्वाक्यं सीतायाः प्रमुखे स्थितः ॥ १९
भर्तुः प्रियहिते युक्ते भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणि ।
स्निग्धमेवंविधं वाक्यं त्वमेवार्हसि भाषितुम् ॥ २०
तवैतद्वचनं सौम्ये सारवत्स्निग्धमेव च ।
रत्नौघाद्विविधाच्चापि देवराज्याद्विशिष्यते ॥ २१
अर्थतश्च मया प्राप्ता देवराज्यादयो गुणाः ।
हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि यत्स्थितम् ॥ २२

---

18 B1 D12 om. 18.—a) M2 हिरण्यं रजतं वापि. —T1 damaged for b except च.—b) B2 वा (for च). —For 18^{ab}, Ś2 D1–3.8 G (ed.) subst. and read (except G [ed.]) after 16:

3175* न हिरण्यं न वासांसि न रत्नानि प्लवंगम ।

—Thereafter all the above MSS. cont.; while D12 ins. after 16^{ab}:

3176* अतोऽहं हर्षमापन्ना पुनर्दैन्यमुपागता ।

[Ś2 D8.12 अहं ते; D3 अथाहं; G (ed.) ततोहं (for अतोऽहं). G (ed.) पुनर्मूकत्वमागता (for the post. half).] —Ś2 D1–3.8 G (ed.) om. 18^{cd}.—c) B4 D4 च (for वा).—d) D9–11 (with hiatus) एतन्नार्हति (D9 °र्हामि) (for नैतदर्हति). D5.10.11 G1.3 M1 Cv.t भाषितं; M2 तादृशं; Cm.g as in text (for भाषितुम्). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 नै(Ñ2 V1.2 [with hiatus] ए; D4 *)तदर्हसि तान्यपि.

19 a) G1 च (for तु). —D5–7.9–11 S repeat 19^{cd} after 3181*.—c) Ś2 B1 D2.3.5–12 T G M2.3.5 (D5–7 T G M3.5 second time; D9–11 both times; M2 first time) हर्षात्; M1 (first time) प्रह्वः; M1 (second time) वीरो; M2 (second time) हृष्टः (for वाक्यं). Ñ V1.2 B2–4 D4 कृतांजलिपुटो हर्षात् (B2 भूत्वा); D1 प्रहर्षांजलिर्हर्षात् (subm.); D13 कृतांजलिश्चैवाब्रवीत्; M3 (first time) गृहीतप्रांजलिर्वाक्यं. —d) M1 (second time) हनुमान् (for सीतायाः). B1 संमुखे (for प्रमुखे).

20 a) D5 भर्तृ- (for भर्तुः). Ś2 D8.12 युक्ता; Ñ1 V1 B2–4 D4.13 रक्ते (for युक्ते).—b) Ś2 D12 -कांक्षिणी; Ñ2 V1.2 B2–4 -नंदिनि (for -काङ्क्षिणि).—cd) D9 वक्तुम् (for स्निग्धम्). B3 T2.3 एवं हितं; G (ed.) एव हि तद्; Cr.g.t as in text (for एवंविधं). B2 कार्यं; D7 मां हि (for वाक्यं). Ś2 B1 D1–3.8.12 भर्तुरेवंविधं योग्यं (for °). B2 (also as in text) वाक्यं वा (for त्वमेव). Ś2 B1 D1–3.8.12 [अ]निंदिते (for भाषितुम्). D13 स्निग्धां त्वमेवार्हत्विप वाक्यसि * * भाषितुं (corrupt). ❀ Ck: अत्र क्वचित् श्लोकद्वयं योजनाशक्त्या प्रक्षिप्तम्।; Ct: एतदुत्तरं 'तवैतद्वचनं देवि त्वत्तोऽर्हामि प्रियं महत्। रत्नौघाद्विविधाच्चापि देवराज्याद्विशिष्यते । अर्थतश्च मया प्राप्ता देवराज्यादयो गुणाः। हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि सुस्थिरम्।' इति श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति कतकः. ❀ —After 20, D11 ins. 3181*.

21 D11 om. 21–22.—a) Ś2 D8.12 न चैतद्; B1–3 D9 तदेतद्; D1 तथैव (for तवैतद्). Ś2 V1.2 B D1–3.8–10.12 M1.2 देवि; Ñ D7 G सौम्यं; D4 श्रुत्वा (for सौम्ये). —b) Ñ1 V1.2 B2–4 हितम्; D13 सारम् (for स्निग्धम्). Ñ2 सादरं हितम्; D4 शाश्वतं हितम् (for सारवत्स्निग्धम्). B3 वा; M2 om. (subm.) (for च). D9.10 त्वत्तोर्हामि (D9 °त्तो हि मे) प्रियं महत्. —After 21^{ab}, M2 ins. 3178*.—d) T2 M1 देवि (for देव-). —For 21^{cd}, Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 M2 subst.:

3177* रत्नौघपरिदानेन देवराज्येन वा समम् ।

[D4 रत्नार्घ-. V1 B D1 -वरदानेन; D2 M2 -धन°; D3 -धनधान्येन (for -परिदानेन). Ś2 D8.12 न रत्नै रत्न(D8 °हेम)-दानेन (for the prior half). V1 B2–4 वरदानेन (for देवराज्येन). Ś2 D2.8.12 चापरं; M2 वाधिकं (for वा समम्). D13 रत्नौघं विविधं चैव देवराज्यं च वासवं.]

22 D11 om. 22 (cf. v.l. 21).—a) Ś2 D8 तथैते च; Ñ1 V2 D5 T G3 अर्थतस्तु (Ñ1 V2 °स्ते); D4 अथातश्च; D12 तथैवैते; D13 अक्षराश्च; M5 अर्थिताश्च (for अर्थतश्च). B1 प्राप्तं; B4 देवि (for प्राप्ता).—b) B2 D2.3 देवि; B3 om. (for देव-).—d) D9.10 T2 G1.2 पश्यसि; Cm.g as in text (for पश्यामि). Ś2 D8.12 यत्स्थितः; B3 [उ]पस्थितं; D5.6 T G1.2 M3.5 सुस्थितं; D7.9.10 सुस्थिरं; G3 संस्थितं; M2 यत्प्रियं (for यत्स्थितम्). M1 यत्पश्यामि रघूद्वहं. —After 22, Ñ V1.2 B2–4 D4 ins.; while M2 ins. after 21^{ab}:

3178* माता ह्यसि नृणां देवि सर्वलोकेष्वरुन्धती ।

[Ñ2 B2 सीता (sic) (for माता). B3 अहं तु त्वाभिजानामि वसिष्ठस्याप्यरुंधतीं.]

—Thereafter all the above MSS. (except M2) cont.; while Ś2 B1 D1–3.8.12 ins. after 22:

3179* अहं त्वेकं वरं देवि त्वत्तोऽर्हामि प्रियं महत् ।
तन्मे प्रीता प्रयच्छ त्वं रामश्चाप्यनुमंस्यते ।

[(l. 1) Ś2 V1 B1–3 D8 त्वे(B3 ए)क- (for त्वेकं). Ñ V1.2 B2.4 D4 याचे (for ऽर्हामि). V2 illeg. for प्रियं महत्. B1 हितं; B3 वरं (for महत्). —(l. 2) Ñ1 त्वं मे; Ñ2 तं मे; D8 ततो (for तन्मे). Ñ2 B2–4 D4 प्रीत्या; D2 शांता (for प्रीता). Ś2 D3.8.12 प्रयच्छस्व; B1 प्रयच्छाद्य (for प्रयच्छ त्वं). Ñ1 V2 [अ]नुमन्यतां; Ñ2 V1 B2.3 °मन्यते; B1

इमास्तु खलु राक्षस्यो यदि त्वमनुमन्यसे ।
हन्तुमिच्छाम्यहं सर्वा याभिस्त्वं तर्जिता पुरा ॥ २३
क्लिश्यन्तीं पतिदेवां त्वामशोकवनिकां गताम् ।
घोररूपसमाचाराः क्रूराः क्रूरतरेक्षणाः ॥ २४
राक्षस्यो दारुणकथा वरमेतं प्रयच्छ मे ।
इच्छामि विविधैर्घातैर्हन्तुमेताः सुदारुणाः ॥ २५
मुष्टिभिः पाणिभिश्चैव चरणैश्चैव शोभने ।
घोरैर्जानुप्रहारैश्च दशनानां च पातनैः ॥ २६

G. 6. 98. 24
B. 6. 113. 33
L. 6. 94. 31

°दिश्यतां; D8 °शंस्यते (for °मंस्यते). B4 राममेवानुमन्यतां; D4 रामश्चाभ्यनुवर्तते (for the post. half).]

—Thereafter Ś2 B1.3 D1–3.8.12 cont.; Ñ1 V1.2 B2.4 cont. only l. 1–2; Ñ2 ins. only l. 2 and D10.11 ins. only l. 1, 2 and 4 after 24; D9 ins. only l. 3–4 after 23:

3180* इह श्रुता मया देवि राक्षस्यो विकृताननाः ।
असकृत्परुषैर्वाक्यैर्वदन्त्यो रावणाज्ञया ।
तास्त्वां परुषवादिन्यो दारुणास्तर्जने रताः ।
विकृता विकृताचारा ममानुज्ञातुमर्हसि ।
शोकार्ता त्वं परिक्लिष्टा श्राविता परुषं वचः । [5]

[(l. 1) Ś2 इति (for इह). Ñ1 V1.2 B2–4 इमाः श्रुता मया पूर्वं (for the prior half). —Ś2 D8.12 om. (hapl.?) from the post. half up to 23c. —(l. 2) B3 सुमहत्- (for असकृत्). Ñ V1.2 B परुषं वाक्यं (for परुषैर्वाक्यैर्). —B3 reads in marg. l. 3–4. —(l. 3) B3 D2 त्वं (for त्वां). D9 तासां (for तास्त्वां). B1 -वाक्येन (for -वादिन्यो). D9 तथा (for रताः). —(l. 4) D1.9–11 -[आ]काराः (for -[आ]चारा). B1 विकृताविकृताचारा (for the prior half). B3 D2 माम् (for मम). D9–11 क्रूराः क्रूरकचेक्षणाः (for the post. half). —(l. 5) L (ed.) त्वां (for त्वं). L (ed.) श्रावितं (for श्राविता).]

—After 22, D5–7.9.10.11 (after 20 owing to om.) S ins.:

3181* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मैथिली जनकात्मजा ।
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच पवनात्मजम् ।
अतिलक्षणसम्पन्नं माधुर्यगुणभूषितम् ।
बुद्ध्या ह्यष्टाङ्गया युक्तं त्वमेवार्हसि भाषितुम् ।
श्लाघनीयोऽनिलस्य त्वं पुत्रः परमधार्मिकः । [5]
बलं शौर्यं श्रुतं सत्त्वं विक्रमो दाक्ष्यमुत्तमम् ।
तेजः क्षमा धृतिः स्थैर्यं विनीतत्वं न संशयः ।
एते चान्ये च बहवो गुणास्त्वय्येव शोभनाः ।
अथोवाच पुनः सीतामसंभ्रान्तो विनीतवत् ।

[D11 om. l. 1–2. —(l. 2) M2 शुभकरं (for शुभतरं). —(l. 3) M1 एकं; Cr.m.g.t as above (for अति-). D11 Ct -भूषणं; M5 -भाषितं; Cm.g as above (for -भूषितम्). —(l. 5) D7.9–11 सुतः (for पुत्रः). —(l. 6) G1.2 वीर्यं; Cm.g.t as above (for शौर्यं). G1 सत्यं; G3 सर्वं; Cm.g.t as above (for सत्त्वं). M5 विक्रमं. D5 राज्यम् (for दाक्ष्यम्). D7 G1.2 विक्रमौदार्यम्; Cg as above (for विक्रमो दाक्ष्यम्). D5 T1 G3 एव च; M1 आर्जवं; Cg as above (for उत्तमम्). —(l. 7) T1 G2.3 M2 श्रुतिः; Cg as above (for धृतिः). M3 Cg धैर्यं (for स्थैर्यं). M1 पितुस्तुल्यं तवानघ (for the post. half). —D9 om. l. 8. —(l. 9) T1 damaged from नः up to संभ्रा.]

—Thereafter, D5–7.9–11 S repeat 19cd.

23 Ś2 D8.12 om. 23abc (cf. v.l. 3180*); Ñ1 V1.2 B2–4 om. 23–24; Ñ2 D4.13 om. 23–24b; B1 D1–3 om. 23ab. —a) ❀ Cm.g: राक्षस्यः राक्षसीः. ❀ —b) G3 त्वामव- (sic); Cg as in text (for त्वमनु-). —c) B1 D9–11 ताः (for [अ]हं). B1 D1–3 देवि; G1 सीता (sic) (for सर्वा). —d) D6 T2.3 भर्त्सिता; Cg as in text (for तर्जिता). Ś2 D8.12 भूयः पादतलैरिव (D12 °ह); B1 D1–3 सर्वाः पादतलासि (B1 D3 °दि) मिः; M3 याभिस्त्वं तर्ज्य रक्षिता. —After 23, D9 ins. only l. 3–4 of 3180*.

24 Ñ1 V1.2 B2–4 om. 24; Ñ2 D4.13 om. 24ab (for both, cf. v.l. 23). D9 om. 24. —a) G3 पश्यंतीं; Cr.m as in text (for क्लिश्यन्तीं). M3 पतिदैवां (for °देवां). Ś2 D1–3.8.12 क्लेशयंति य(D2.3 त)दा हि त्वाम्; B1 क्लेशयित्वा तथा हि त्वां; G1 पश्यंतीं पतिदैवं तम्. —b) Ś2 D1–3.8.12 -वनिका- (for -वनिकां). B1 ह्यशोकवनिकागताः. —c) Ś2 D1–3.8.12 घोरा घोर- (for घोररूप-). M5 -दुराचाराः (for -समाचाराः). Ñ2 D4.13 अथेमा राक्षसीर्घोराः (D13 °सीः सर्वाः). —After 24, Ñ2 ins. only l. 2, while D10.11 ins. only l. 1, 2 and 4 of 3180*.

25 Ś2 V1.2 B D1–3.8–12 transp. ab and cd. Ñ D4.13 read 25ab after 27ab. —a) T1 damaged up to त (see var.) in 25b. D7.13 M1 राक्षसीर्; Cg as in text (for राक्षस्यो). Ñ1 D4 मानुषाहारा; B1 D3 दारुणाचा (D3 °का)रा (for दारुणकथा). Ñ2 V1.2 B2–4 राक्षसीर्मानुषाहारा; G (ed.) घोराः क्रूरसमाचारा. —b) D9 वधम्; M3 परम्; Cg.k.t as in text (for वरम्). Ñ2 V1.2 B D4.5.7.9–11 T1 G Cr.g.k.t एत(T1 **)द् (for एतं). —D5–7 S transp. 25cd and 26ab. —c) Ś2 D2.12 वाक्यैर्; D6 T2.3 M3 घोरैर्; Cg as in text (for घातैर्). —d) B1 ताश्च (for एताः). Ñ2 कुरूपिणीः (for सुदारुणाः). —After 25cd, Ñ D4.13 read 27ab.

26 D5–7 S transp. 25cd and 26ab. —a) V1.2 B3.4 पार्ष्णिभिश् (for पाणिभिश्). G1 transp. मुष्टिभिः and पाणिभिश्. D6.7 T2.3 G1.2 M3.5 सर्वाश्; M2 पद्भिश् (for चैव). Ñ1 D4 पाणिघातैश्च; Ñ2 B1.2 D1–3.9–11

G. 6. 98. 25
B 6. 113. 33
L. 6. 94. 32

भक्षणैः कर्णनासानां केशानां लुञ्चनैस्तथा ।
भृशं शुष्कमुखीभिश्च दारुणैर्लङ्घनैर्हतैः ॥ २७
एवंप्रकारैर्बहुभिर्विप्रकारैर्यशस्विनि ।
हन्तुमिच्छाम्यहं देवि तवेमाः कृतकिल्बिषाः ॥ २८
एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा ।
उवाच धर्मसहितं हनूमन्तं यशस्विनी ॥ २९
राजसंश्रयवश्यानां कुर्वतीनां पराज्ञया ।
विधेयानां च दासीनां कः कुप्येद्वानरोत्तम ॥ ३०
भाग्यवैषम्ययोगेन पुरा दुश्चरितेन च ।
मयैतत्प्राप्यते सर्वं स्वकृतं ह्युपभुज्यते ॥ ३१

पार्ष्णि(D2 °र्श्व)घातैश्च ; M1 चरणाभ्यां च (for पाणिभिश्चैव). Ś2 D8.12 मुष्टिपार्ष्णितलाघातैर्. —^{b}) D7 G1.2 चापि (for चैव). Ñ2 V1.2 B विकृतैश्चापि ; M1 पाणिघातैश्च ; G (ed.) बहुघातैश्च (for चरणैश्चैव). B3 शातनैः (for शोभने). Ś2 D1–3.8–12 विशालैश्चैव बाहु(D2 जानु)भिः ; Ñ1 D4.13 विकृता (D4 °तै)श्च विशोभ(D13 °लोच)नैः. —^{c}) D9–11 जंघा- ; D13 करैर् ; K (ed.) घातैर् (for घोरैर्). D2 अनु- (for जानु-). T1 -प्र *** (for -प्रहारैश्च). —^{d}) M2 नयनानां (for दशनानां). Ś2 B1 D8.12 G (ed.) नयनांचल(B1 °जन; G [ed.]°चन)पीडनैः; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 नयनानां च(D13 नि-) पीडनैः ; D1–3 वदनानां च पीडनैः; D9–11 दंतानां चैव पीडनैः.

27 D9 om. 27^{ab}. Ñ D4.13 read 27^{ab} after 25^{cd}. —^{a}) Ś2 Ñ V1.2 B D2–4.8.12.13 छेदनैः ; D1 भेदनैः ; D7 G1.2 M1 कृंतनैः ; Cg as in text (for भक्षणैः). —^{b}) D6 T2 G3 लुंठनैस् ; Cg as in text (for लुञ्चनैस्). D11 तदा; M1 भृशं (for तथा). Ś2 D8.12 च प्रपातनैः ; Ñ V1.2 B2.4 D4 च विलुंचनैः ; B1 चावलुंचनैः ; B3 (m. also as in B1) D1–3 च (B3 चा-) प्रवापनैः ; D13 चैव लुंचनैः (for लुञ्चनैस्तथा). —After 27^{ab}, Ñ D4.13 read 25^{ab}. —D10.11 M1.2 om. 27^{cd}. —^{c}) M3 नखैः (for भृशं). Ś2 Ñ V1.2 B1.3.4 D1–4.8.9.12.13 -नदीनां च(B1 -नखानां च and -नखीनां च also in marg.) ; B2 T2.3 -मुखी(B2 °खा)नां च; D5.7 T1 G1.3 -मुखैश्चैव; Cv.r.m.g as in text (for -मुखीभिश्च). —^{d}) Ś2 D1–3.8.12 तारणैर् ; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 कर्षणैर् (for दारुणैर्). B2 पाटनैस् ; G1 लोचनैर् ; G2 लपनैर् ; Cm.g as in text (for लङ्घनैर्). Ś2 Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.9.12.13 T2.3 तथा; D6 तदा; Cg as in text (for हतैः). B1 ताडनैर्घट्टनैस्तथा. —After 27, D7 G1.2 ins. :

3182* विभिन्नशङ्खग्रीवांसपार्श्वकैश्च कलेवरैः ।

[D7 -शंख- (for -शङ्ख-).]

—Thereafter, all the above MSS. cont.; while D5.6 T G3 M3.5 ins. after 27 ; whereas D10.11 M1.2 ins. after 27^{ab} (owing to om.) :

3183* निपात्य हन्तुमिच्छामि तव विप्रियकारिणीः ।

[T1 damaged from पा up to वि. D5 M5 -कारकाः ; D6 T2.3 G M1 -कारिकाः (for -कारिणीः).]

28 ^{a}) Ñ2 V2 B2.4 D1.4.9–11 T3 G1 प्रहारैर् (for -प्रकारैर्). B3 एवं बहुप्रकारैश्च. —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.12 संप्रहारैर् ; D9–11 संप्रहार्य; D13 विकारैश्च (for विप्रकारैर्). M1 प्रकारैर्घोरदर्शनैः . —B3 reads 28^{cd} twice (first time within brackets and second time in marg. with var.). —^{c}) Ñ V1.2 B2.3(first time).4 D4.13 निहत्य गंतुमिच्छामि. —^{d}) D7 G1.2 M5 तवैताः (for तवेमाः). Ñ V1.2 B2.3 (first time) D4 -विप्रियाः ; B4 D13 -विक्रियाः (for -किल्बिषाः). —For 28^{cd}, Ś2 B2.3 (second time) D1–3.8–12 subst. :

3184* योजयेयमनर्थैश्च याभिस्त्वं तर्जिता पुरा ।

[Ś2 D8.12 अनर्थेन. D9–11 घातये तीव्ररूपाभिर् (for the prior half).]

29 ^{a}) Ś2 B1 D1–3.8–12 इत्युक्ता सा (for एवमुक्ता). T1 एवमु***मता. —^{b}) Ś2 B1 D1–3.8.12 देवी कृप(B1 शर)-णवत्सला; D9–11 कृपणा दीनवत्सला. —For 29^{cd}, Ś2 B1 D1–3.8–12 subst. :

3185* हनूमन्तमुवाचेदं चिन्तयित्वा विमृश्य च । ;

while Ñ V1.2 B2–4 D4.13 M2 subst. :

3186* प्रत्युवाच हनूमन्तं चिन्तयित्वा प्रहस्य च ।

[D13 उवाच च (for प्रत्युवाच). D13 विहस्य. M2 सानुक्रोशं यशस्विनी (for the post. half).]

30 ^{a}) Ñ1 -वाक्यानां ; D4 -युक्तानां; D13 -राज्यानां (sic) ; M1 -वंश्यानां ; Cr.m.g.k.t as in text (for -वश्यानां). —^{b}) Ñ V2 वर्तनीनां; V1 B2.4 D4.13 वर्तंतीनां; B3 वसंतीनां; D5.7.10.11 T2.3 G1.2 M1–3 Cg.k कुर्वंतीनां; Ct as in text (for कुर्वतीनां). Ś2 D8.12 प्रेष्यतां चापि कुर्वतां; B1.3(m. also) D1–3.9 प्रेष(D2 °र; D9 भीष)णं चापि कुर्वतां. —After 30^{ab}, D9 ins. :

3187* परुषं च प्रवदतां भर्तृवाक्येषु वानर ।

—^{c}) D4 om. च (subm.). T1 विधेया****नां. —^{d}) Ñ D4.13 मा कुधः (D13 कः क्रुध्येत्) पवनात्मज; V1 B2–4 न कुध्येत्प्लु(B4 मा कुधः प्लु)वगर्षभ; V2 न कुध्यसि प्लुवगर्षभ (hypm.) ; D9 कः कुर्याद्गर्मकर्शितान्. —For 30^{cd}, Ś2 B1 D1–3.8.12 subst. ; while B3 ins. after 30^{ab} :

3188* दूतानां चाप्तवाक्यानां नात्र दोषः प्रकल्प्यते ।

31 ^{a}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–5.8–12 -दोषेण; G1 -यो** (for -योगेन). D13 रावणस्य च दोषेण. —^{b}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8–13 Ct पुरस्ताद्दुष्कृतेन च (B4 वा). —D3 reads in

प्राप्तव्यं तु दशायोगान्मयैतदिति निश्चितम् ।
दासीनां रावणस्याहं मर्षयामीह दुर्बला ॥ ३२
आज्ञप्ता रावणेनैता राक्षस्यो मामतर्जयन् ।
हते तस्मिन्न कुर्युर्हि तर्जनं वानरोत्तम ॥ ३३
अयं व्याघ्रसमीपे तु पुराणो धर्मसंहितः ।
ऋक्षेण गीतः श्लोको मे तं निबोध प्लवंगम ॥ ३४
न परः पापमादत्ते परेषां पापकर्मणाम् ।
समयो रक्षितव्यस्तु सन्तश्चारित्रभूषणाः ॥ ३५
पापानां वा शुभानां वा वधार्हाणां प्लवंगम ।
कार्यं कारुण्यमार्येण न कश्चिन्नापराध्यति ॥ ३६

G. 6. 98. 34
B. 6. 113. 43
L. 6. 94. 42

---

marg. from 31^c up to l. 2 of 3189*. —^{c}) $Ś_2$ $D_{8.12}$ प्राकृतं (for प्राप्यते). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 प्राप्तमे(D_4 प्रति स [sic])तन्मया स(B_3 पू)र्वं; D_{13} प्राप्तमेतत्त्वया सार्धं. —^{d}) V_2 B_1 $D_{4.13}$ G_3 सुकृतं; B_3 दुष्कृतं; Cg as in text (for स्वकृतं). B_1 -पद्यते; M_5 -जायते; Cg as in text (for -भुज्यते). B_4 कृतं तदुपभुज्यते. —After 31, $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8-12}$ ins.:

3189* मैवं वद महाबाहो दैवी ह्येषा परा गतिः।
अनाथानां नियुक्तानां भर्तुः कार्येषु वानर।
विधेयानां च दासानां न क्रुध्येद्धर्मदर्शिवान्।

[D_3 reads in marg. l. 1–2. —(l. 1) $Ś_2$ $D_{8.12}$ नैवं. $Ś_2$ B_1 $D_{2.3.8.12}$ भव (for वद). $Ś_2$ $D_{1.3.8.12}$ दैवस्यैषा; D_2 दोषस्यैषा (for दैवी ह्येषा). —D_{9-11} om. l. 2–3. —(l. 2) $D_{2.8}$ वियुक्तानां (for नियुक्तानां). B_1 D_2 भर्तृ-; $D_{1.3}$ भर्त्रा (for भर्तुः). B_1 -कार्येण (for कार्येषु). —(l. 3) D_1 निधेयानां. B_1 दासीनां (for दासानां). $Ś_2$ $D_{8.12}$ ईदृग्विधो विधेयानां (for the prior half). $Ś_2$ D_8 क्रोधो; D_{12} क्रुद्धो (for क्रुध्येद्). $Ś_2$ D_8 -दार्शिनां; D_1 -दर्शनात् (for -दर्शिवान्).]

32 ^{a}) T_1 प्रा *** (for प्राप्तव्यं तु). $D_{5.6}$ T_1 G_3 Cm -योगं; Cr.m*p*.t as in text (for -योगान्). M_2 प्राप्तव्यं तद्दशा यस्मान्. —For 32^{ab}, $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.9.12}$ subst.:

3190* प्राप्तव्येयं दशावस्था पूर्वदेहकृता मया।

[D_9 प्राप्तव्यैव. L (ed.) दशावश्यं (for दशावस्था). B_1 प्राप्तव्योयं दशायोगः (for the prior half). D_9 -देहे (for -देह-). B_1 -कृतो (for -कृता).]

while Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ subst.:

3191* प्राप्तव्यो वा दशायोगो मयायमभिनिश्चितः।

[B_3 संप्राप्तो दुर्-; D_4 दीप्तव्यो वा (for प्राप्तव्यो वा). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ मयैतद्; B_4 ममायं (for मयायम्). $Ñ_1$ $V_{1.2}$ B_3 D_4 अभिनिश्चितं; B_2 इति निश्चितं; B_4 कृतनिश्चयः; D_{13} अभिनिष्ठितः (sic) (for अभिनिश्चितः). G (ed.) मया स मतिनिश्चयः (for the post. half).]

—^{d}) $Ñ_1$ B_3 D_{13} सु-; V_1 B_4 न (for [इ]ह). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.9.12}$ यदेका(D_9 °षा) वशमागता; D_4 मर्षयिष्यामि दुर्बला.

33 ^{a}) B_4 प्राप्ताज्ञा (for आज्ञप्ता). $Ś_2$ Ñ V_1 B $D_{1-4.8.12.13}$ M_2 [इ]मा (for [ए]ता). V_2 D_{9-11} राक्षसेनेह (for रावणेनैता). —^{b}) $Ś_2$ Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8-13}$ M_2 राक्षस्य(D_9 °सा)स्तर्जयंति मां. —^{c}) $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ इमा हन्याः; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.7.10.11.13}$ न(D_4 प्र-) कुर्वंति; D_9 न हंसीमाः (for न कुर्युर्हि). —^{d}) $Ś_2$ $D_{8.12}$ कथं वै; $Ñ_1$ जताघु (sic); $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} जातांधा; B_1 $D_{1-3.9}$ कथं त्वं; D_4 जनात्स (sic); D_{13} त्राहि त्वं; M_5 तर्जितं (for तर्जनं). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8-12}$ मारुतात्मज; Ñ V_2 B_{2-4} $D_{4.13}$ बधिरा इव; V_1 इव तर्जनां (for वानरोत्तम).

34 ^{a}) $Ñ_1$ B_3 इदं; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ इमं; B_1 D_{1-3} इमौ; D_9 इमे (for अयं). Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.9}$ -सकाशे; B_3 -समाजे (for -समीपे). V_2 च (for तु). $Ś_2$ $D_{8.12}$ इमौ ब्रह्मसकाशे(D_8 °माजे) तु; D_4 कामं व्याघ्रसप्रकाशं च (hypm.); D_{13} इदं तु व्याघ्रसंकाशं. —^{b}) T_3 -संहितं; $M_{2.3}$ -संस्थितः (for -संहितः). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.9.12}$ पुराणे (B_1 D_{1-3} °णौ)धर्मसंहितौ(D_9 °ते); Ñ $V_{1.2}$ B_3 $D_{4.13}$ पुराणं धर्मसंहितं. —^{c}) $Ñ_1$ श्लोको यस्; $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} यः श्लोकस्; $D_{4.7.10.11}$ श्लोकोस्ति(M_1 °स्ति वै [hypm.]); $G_{1.2}$ श्लोको हि; M_2 श्लोकोयं (for श्लोको मे). $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.12}$ ऋषिगीतौ शुभौ श्लोकौ; D_9 ऋक्षेप्राशुंभश्लोका (sic); D_{13} ऋक्षेण गीतं श्लोकं तु. —^{d}) $Ś_2$ $D_{1-3.8.12}$ तौ (for तं). B_1 निबोध त्वं (for तं निबोध). T_1 ***** वंगम (damaged).

35 ^{a}) $Ñ_1$ $B_{2.4}$ D_4 नापरः (for न परः). D_1 T_2 आधत्ते; Cr.g as in text (for आदत्ते). —^{b}) Ñ V_1 B_{2-4} $D_{4.13}$ -कारिणां; D_3 -कर्मिणां (for -कर्मणाम्). —After 35^{ab}, $Ś_2$ $D_{2.8}$ read 37^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. —D_{12} om. 35^c–37^b. V_2 om. 35^c–36^b. —^{c}) B_1 समये (for समयो). $Ś_2$ B_2 T_3 M_1 च; M_2 हि; G (ed.) ते (for तु). $D_{1-3.8}$ समये रक्षितव्यास्तु(D_8 °श्च). —^{d}) $Ñ_2$ स तु; V_1 स च; $T_{2.3}$ $M_{1.5}$ Cr*p*. m*p*. g*p* सद्भिश्; G (ed.) स हि; Cr.m.g.t as in text (for सन्तश्). B_4 चारित्र्य- (for चारित्र-). $Ś_2$ $Ñ_1$ B_{2-4} $D_{1-4.8.9.13}$ -लक्षणाः; $Ñ_2$ -लक्षणः; V_1 -लक्षणं; $T_{2.3}$ Cr*p*. m*p*. g*p* -भूषणैः; G_2 -भूषिताः; M_3 -दूषणाः; M_5 -वेदिभिः; Cr.m.g.t as in text (for -भूषणाः). B_1 शत्रुश्चामित्रलक्षणं; M_2 सता सुकृतकर्मणा.

36 D_{12} om 36; V_2 om. 36^{ab} (for both, cf. v.l. 35). —^{a}) $Ñ_1$ $D_{4.13}$ च शुभानां; B_1 $D_{8.9}$ चाशुभानां; G_1 अशुभानां; Cr.g.t as in text (for वा शुभानां). $Ñ_1$ B_1 D_4 च (for वा). —^{b}) Ñ V_1 B_{2-4} $D_{4.13}$ परिज्ञाय (for

G. 6. 98. 35
B. 6. 113. 44
L. 6. 94. 43

लोकहिंसाविहाराणां रक्षसां कामरूपिणाम् ।
कुर्वतामपि पापानि नैव कार्यमशोभनम् ॥ ३७
एवमुक्तस्तु हनुमान्सीतया वाक्यकोविदः ।
प्रत्युवाच ततः सीतां रामपत्नीं यशस्विनीम् ॥ ३८
युक्ता रामस्य भवती धर्मपत्नी यशस्विनी ।
प्रतिसंदिश मां देवि गमिष्ये यत्र राघवः ॥ ३९
एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा ।
अब्रवीद्द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं वानरोत्तम ॥ ४०
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्पवनात्मजः ।
हर्षयन्मैथिलीं वाक्यमुवाचेदं महाद्युतिः ॥ ४१
पूर्णचन्द्राननं रामं द्रक्ष्यस्यार्ये सलक्ष्मणम् ।
स्थिरमित्रं हतामित्रं शचीव त्रिदशेश्वरम् ॥ ४२
तामेवमुक्त्वा राजन्तीं सीतां साक्षादिव श्रियम् ।
आजगाम महावेगो हनूमान्यत्र राघवः ॥ ४३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०१ ॥

वधार्हाणां). Ś2 B1 D1–3.8–11 M2 अ(D1 त)थापि वा (for प्लवंगम). —c) D5 T1 G M3.5 Cr.m.g करुणम् ; Ct as in text (for कारुण्यम्). Ñ V1.2 B1.3.4 D4.13 कार्यकारणकर्तृत्वे(D13 °त्वं); B2 कार्यकारुण्यकार्यत्वे. —d) Ś2 D8 कश्चिन्नैव; B3 न किंचिद् ; D4 कं कश्चिन्न ; D13 महत्ता च (for न कश्चिन्न). B1.3.4 D3 [अ]पराध्यते. B2 न कश्चिच्चापबाध्यति; D9 न कस्यापि विहिंसनं.

37 D12 om. 37ab (cf. v.l. 35). —a) Ś2 D3.8.13 M5 लोके (for लोक-). D8 -रतानां तु (for -विहाराणां). —b) Ś2 B1 D1–3.8–11 क्रूराणां(Ś2 D9 पापानां) पापकर्म(D3 °र्मि)णां. —Ś2 D2.8 read 37cd for the first time after 35ab and repeat it here. —c) D13 मम (for अपि) .D4 कुर्वतो मयि पापानि; T1 कुर्वता * * * पानि. —d) D7 नैवं. Ñ V1.2 B2–4 D4.13 प्रतिकुर्वन्न शोभते.

38 a) Ñ1 B3.4 D4 स (for तु). —b) D4 G2 सीताया (for सीतया). —c) M2 तदा (for ततः). —d) B1 प्लवंगमः; D9–11 अनिंदितां (for यशस्विनीम्).

39 ab) B1 युक्तं. D5 T2 G3 भवति; G1 महिषी (for भवती). M5 राम- (for धर्म-). Ś2 D12 M1 यशस्विनः; D9–11 गुणान्विता (for यशस्विनी). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 युक्तं रामस्य महिषी सीता प्रोवाच य(D4 त)द्वचः. —c) D13 -संदिश्यतां (for -संदिश मां). Ś2 B1 D1–3.8.12 आर्ये (for देवि). D9 युज्यते तव वैदेहि. —d) D13 राघवौ (for राघवः).

40 a) D1 इदम् (for एवम्). —b) M1 तनुमध्यमा (for जनकात्मजा). —c) B2 D10.11 साब्रवीद् (for अब्रवीद्). D9 साब्रवीद्द्र * * *मि. —d) Ś2 B1 D1–3.8–12 भक्त(D8 °र्तृ)वत्सलं(Ś2 °ल) ; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 वानरर्षभ (for वानरोत्तम).

41 a) B3 D13 तु (for तद्). —b) Ś2 B1 D1–3.8.12 प्लवगर्षभः ; Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 प्लवगोत्तमः ; Ñ2 D6 T2.3 वानरोत्तमः ; D9–11 M3.5 मारुतात्मजः ; M1 हरियूथपः (for पवनात्मजः). —c) Ñ1 V1 B2.3 D13 प्रहर्षान् ; Ñ2 V2 D4 प्रहर्षं; B4 सहर्षं (for हर्षयन्). —d) Ś2 B1 D1–3.8.12 महायशाः ; D9–11 M2 °मतिः (for महाद्युतिः). Ñ V1.2 B2–4 D4 इदमाह स मारुतिः ; D13 इदमाह प्लवंगमः.

42 a) Ś2 B1 D1–3.8–12 -मुखं; Ñ V1.2 B2–4 D4.5.13 -निभं (for -[आ]ननं). —b) V2 प्रेक्ष्यसि (for द्रक्ष्यसि). D6.9–11 T2.3 M2 [अ]द्य; D8 [अ]यं (sic) (for [आ]र्ये). B2 द्रक्ष्यतस्य (sic) ; D12 द्रक्ष्यामार्थे (sic) ; D13 द्रक्ष्य*ग्रे (for द्रक्ष्यस्यार्ये). —c) Ś2 Ñ2 V1.2 B2 D5.7–13 T1 G2 M5 स्थित- ; D6 T2.3 हित- (for स्थिर-). Ñ1 हतशत्रुं; D1 महामित्रं; D3 हितामित्रं; D13 हतरिपुं (for हतामित्रं). D4 स्थितमिंदीवरश्यामं. —d) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8–13 शचीवेंद्रं सुरेश्वरं.

43 a) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8–13 भ्राजंतीं (for राजन्तीं). ❀ Cr : तामेवमुक्त्वा राजन्तीमिति पाठः . ❀ —b) D1 सतीं (for सीतां). Ś2 Ñ1 B1 D1.2.4.8.12 स्फीताम् ; D3 सत्याम् (for साक्षाद्). Ñ2 V1.2 B2–4 सीतां श्रियमिवापरां; D13 स्थितां सीतामिव श्रियं. —c) Ś2 B1 D1–3.5.7–12 G2 महातेजाः; Ñ V1.2 B2.4 D13 °भागो; B3 D4 °बाहुर्; T1 G1.3 °वेगाद् (for °वेगो). —After 43, Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.7–13 M2 K (ed. within brackets) ins. :

3192* हरिवरसचिवस्ततो हनूमा-
न्प्रतिवचनं जनकेश्वरात्मजायाः ।
कथितमकथयद्यथाक्रमेण
त्रिदशवरप्रतिमाय राघवाय ।

१०२

स उवाच महाप्राज्ञमभिगम्य प्लवंगमः ।
रामं वचनमर्थज्ञो वरं सर्वधनुष्मताम् ॥ १
यन्निमित्तोऽयमारम्भः कर्मणां च फलोदयः ।
तां देवीं शोकसंतप्तां मैथिलीं द्रष्टुमर्हसि ॥ २
सा हि शोकसमाविष्टा बाष्पपर्याकुलेक्षणा ।
मैथिली विजयं श्रुत्वा तव हर्षमुपागमत् ॥ ३
पूर्वकात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तो विश्वस्तया तया ।
भर्तारं द्रष्टुमिच्छामि कृतार्थं सहलक्ष्मणम् ॥ ४
एवमुक्तो हनुमता रामो धर्मभृतां वरः ।
अगच्छत्सहसा ध्यानमासीद्बाष्पपरिप्लुतः ॥ ५
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य मेदिनीमवलोकयन् ।
उवाच मेघसंकाशं विभीषणमुपस्थितम् ॥ ६

G. 6. 99. 5
B. 6. 114. 6
L. 6. 95. 6

[(l. 1) D1 -बल- (for -वर-). D7.9–11 सपदि हरिवरस् (for हरिवरसचिवस्). D13 [ऽ]ब्रवीत् (for हनूमान्). —(l. 2) B4 पुरा जनकात्मजायाः ; D13 जनकात्मजायाः (for जनकेश्वरात्मजायाः). —(l. 3) D13 कथमपि च यथाक्रमेण तत्र; M3 कथयति कथितं यथाक्रमेण. —(l. 4) B1 -पति- (for -वर-). B4 यथाक्रमेण (for राघवाय). Ś2 D8.12 नरपतये प्रणिपत्य राघवाय.]

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ V1.2 B1.3.4 D3.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V1 B1 D1–3 ins. आभ्युदयिके. —*Sarga name* : Ś2 Ñ2 V1.2 B3.4 D2.4.8.12.13 सीताप्रमोदः ; Ñ1 B1 सीताप्रमोदनः ; B2 सीतासमाश्वासनः ; D1 सीतानंदनः ; D3 सीताप्रसादनः . —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 96 ; Ñ2 102 ; V1 97 ; B1 74 ; B3 94 ; D3.9 99 ; D5–7 T1 G M3.5 116 ; D10.11 115; T2 124 ; T3 127 ; M1 117 ; M2 118 ; B (ed.) 113 ; G (ed.) 98. —After colophon, D2 concludes with राम ; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः .

102

Ś1 missing up to आगच्छ in 5^{c} (cf. v.l. 6.93.13); V3 missing up to 26 (cf. v.l. 6.101.5). D12 begins with ॐ.

1 ^{a}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8–13 Ct तमुवाच; D6 T2.3 उवाच च; G1 उवाच स (by transp.) ; M2 अथोवाच; Cg as in text (for स उवाच). B1 D9–11.13 महाप्राज्ञः. —^{b}) Ś2 B1 D8–12 सोभिवाद्य; D1–3 G2.3 अभिवाद्य; D13 स्मृत्वा तस्य; G (ed.) सोभिगम्य (for अभिगम्य). —^{c}) D4 राघवं (hypm.) (for रामं). Ś2 D2.3.8.12 अक्षुद्रं; B1 अक्रुद्धं; D1 अक्षत्रं (for अर्थज्ञो). D9–11 रामं कमलपत्राक्षं. —^{d}) D4 reads सर्व in marg.

2 ^{a}) Ñ1 V1 B2–4 D4.13 यन्निमित्तं. Ñ1 B2–4 D4.13 समारंभः ; D1 महारंभः (for ऽयमारम्भः). —^{b}) Ś2 V2 B1 D2.3.5.8–11 यः ; D1 स (for च). —D1 om. 2^{cd}. —^{c}) Ś2 B1 D2.3.8.12 तां साध्वीं; D4.9 ततो देवीं (hypm.) ; D7 G2 सीतां तां (for तां देवीं). —^{d}) Ś2 B1 D2.3.8–12 द्रष्टुमर्हसि मैथिलीं.

3 ^{b}) Ñ2 बाष्पव्याकुललोचना; B2 बाष्पव्याकुलितेक्षणा; D3 बाष्पवार्याकुलेक्षणा. —D9 om. 3^{c} – 4. —^{c}) B1 वचनं (for विजयं). D1 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —^{d}) V2 B2–4 D13 उपागता. Ś2 B1 D1–3.8.10–12 त्वां द्रष्टु(D10.11 द्रष्टुं त्वा)मभिकांक्षति.

4 D9 om. 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ V1.2 B2–4 D13 पूर्वस्मात् ; G2 पूर्विकात् ; Cm.g.t as in text (for पूर्वकात्). D4 पूर्वं तस्मात्प्रयच्चाहम् (sic). —^{b}) M3 उक्त्वा(sic) (for उक्तो). B3 D4 विश्रंभया (for विश्वस्तया). D5 T1 तदा (for तया). —For 4^{ab}, Ś2 B1 D1–3.8.12 subst.; while D4 ins. after 4^{ab} :

3193* मामुवाच च वैदेही त्वद्दर्शनसमुत्सुका ।

[Ś2 D8.12 [अ]थ; D3 [ए]व (for च).]

—^{c}) Ś2 Ñ V1.2 B D1–4.8.10–13 Ct द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं. —^{d}) Ś2 B1 D1–3.8.10–13 Ct इति पर्या (B1 बाष्पा)कुलेक्षणा; Ñ V1.2 B2.3 D4.13 दीर्घकालांतरागतं (Ñ2 °रं गतं; V1 B3 D4 °रं नृपं); B4 दीर्घात्कालांतरान्नृपं.

5 ^{b}) B4 शस्त्रभृतां; D4 धर्मविदां (for धर्मभृतां). —^{cd}) Ś2 Ñ2 V1.2 B2.4 D1–9.12 T G1.3 M Cr.t आगच्छत् ; Cm.g as in text (for अगच्छत्). M2 परम- (for सहसा). D13 आगच्छत्स महाध्यानमवादी बाष्पविक्लवः .

6 ^{a}) D4 om. च (subm.). Ś D7.8.12 G2 M2 स दीर्घमुष्णं; B1 D1.2 सुदीर्घमथ; D3 सुदीनमिव; D5.6 T2.3 G1.3 M3.5 दीर्घमुष्णं वि- ; D9–11 स दीर्घमभि- (for दीर्घमुष्णं च). Ś1 Ñ2 V1.2 B D3.6–9.12.13 निःश्वस्य. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–13 जगतीम् ; G3 मैथिलीम् (for मेदिनीम्). —After 6^{ab}, B3 (m.) ins. l. 1–2 only of 3194*. —For 6^{c} – 7, Ś B1 D1–3.8.9.12 M2 subst. 3194*. —^{c}) G (ed.) उवाच स ततो रामो. —^{d}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 M1 राक्षसेंद्रं(M1 °घवस्तु) विभीषणं. —After 6, V2 reads 18.

G. 6. 99. 6
B. 6. 114. 7
L. 6. 95. 8

दिव्याङ्गरागां वैदेहीं दिव्याभरणभूषिताम् ।
इह सीतां शिरःस्नातामुपस्थापय माचिरम् ॥ ७
एवमुक्तस्तु रामेण त्वरमाणो विभीषणः ।
प्रविश्यान्तःपुरं सीतां स्त्रीभिः स्वाभिरचोदयत् ॥ ८
दिव्याङ्गरागा वैदेहि दिव्याभरणभूषिता ।
यानमारोह भद्रं ते भर्ता त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥ ९

7 G2 om. (hapl.) 7–8. Ñ V1.2 B3.4 D4.13 transp. 7^{ab} and 7^{cd}. —^{c}) Ñ V1.2 B3.4 D4.13 मम (for इह). —^{d}) M5 अव- (for उप-). Ñ V1.2 B3.4 D4 मैथिलीं (for माचिरम्). D13 समुपानय मैथिलीं. ❀ Cr: एवमुक्त्वा तु (°मुक्तस्तु?) रामेण त्वरमाणो विभीषणः। प्रविश्यान्तःपुरं सीतां स्त्रीभिः स्वाभिरचोदयत्। दिव्यांङ्गरागा वैदेही दिव्याभरण-भूषिता। यानमारोह भद्रं ते भर्ता त्वां द्रष्टुमिच्छति। एवमुक्त्वा (°मुक्ता?) तु वैदेही प्रत्युवाच विभीषणम्। इति पाठक्रमः. ❀ —For 6^{c}–7, Ś B1 D1–3.8.9.12 M2 subst.; while B3 (m.) ins. l. 1–2 only after 6^{ab}:

3194* अकाम इव तत्कर्तुमित्युवाचाञ्जनासुतम्।
गच्छ गत्वा पुरीं लङ्कां पुनर्ब्रूहि विभीषणम्।
निवृत्तशौचः पश्येथाः सीतामादाय मामिति।
द्रष्टुमिच्छामि वैदेहीं प्रकृतिस्थामनिन्दिताम्।
प्रतिकर्मसमायुक्तां वासोभिर्भूषणैस्तथा। [5]
निर्यान्तीं च वैदेहीं तथारूपां तथाकृताम्।
पुरस्कृत्य स्वयं चैनां भवान्निर्यातुमर्हति।

[D12 om. l. 2–6.—(l. 2) D9 सौम्य (for गत्वा). D9 पुनर् (for पुरीं). Ś1 D8 M2 transp. पुरीं and पुनर्. —(l. 3) D1 निवृत्तशोचां; D2 प्रवृत्तशोकः; D9 निवृत्तकार्यः; M2 निपत्य शौचं (for निवृत्तशौचः). Ś2 मां प्रति. M2 सीतामानय-तामिति (for the post. half).—(l. 4) B1 D1–3.9 M2 अलंकृतां (for अनिन्दिताम्).—D1 om. l. 5–6.—(l. 5) D9 युतां (for तथा).—(l. 6) D3 M2 मे; D9 तु (for च). D2.3.9 M2 वैदेही (for वैदेहीं). D2 यथारूपा; D3.9 तथारूपा; M2 तथापूर्वं (for °रूपां). B1 D9 M2 यथा हृता; D2 तदा हृता; D3 यथा पुरा (for तथाकृताम्).—(l. 7) D9 M2 चैतां (for चैनां). M2 पूर्वा निर्यातुमर्हसि (for the post. half).]

—Thereafter all the above MSS. cont.:

3195* इत्युक्त्वा स हनूमन्तं प्रस्थाप्य च पुरीं प्रति।
गिरेः सुवेलस्य तदा न्यवसच्छिखरे ततः।
सान्त्वयन्वानरान्सर्वान्कुलगोत्रपदानुगः।
ऋक्षांश्च सुमहाकायान्गोलाङ्गूलांश्च सर्वशः।

[(l. 1) Ś B1 D8.9.12 M2 च (for स).—(l. 2) B1 न्यवसच् (hypm.) (for तदा). D8 तथा; M2 सुखं (for ततः). D1–3 transp. तदा and ततः. M1 शिखरे रावयस्तदा (for the post. half).—(l. 3) B1 D1–3 वानरान्सांत्वयित्वा च; D8.9 सांत्वयित्वा नरा(D9 जना)न्सर्वान् (for the prior half). B1 -[आ]दिनामतः; D1–3 -[अ]वदानतः; D9 -प्रधानतः; L (ed.) -[अ]वधानतः (for -पदानुगः). M2 रामः परपुरंजयः (for the post. half).—(l. 4) B1 D1–3 चैव (for च सु-). B1 स्वयं वशः; D9 च सर्वतः (for च सर्वशः).]

8 G2 om. 8 (cf. v.l. 7). D13 om. 8–9^{b}. —^{a}) Ś B1 D1–3.8.9.12 M2 कृतशौचस्ततो धीमांस(D9 °दा-दिष्टं).—After 8^{ab}, Ś B1 D1–3.8.9.12 M2 ins.:

3196* कृत्वौर्ध्वदैहिकं भ्रातुः कृतकृत्यः सुहृद्वृतः।
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं सीता निर्यात्यतामिति।

[(l. 1) D2.3 दत्त्वा (for कृत्वा). B1 D3.9.12 M2 [औ]र्ध्वदेहिकं. D12 स्नातः (for भ्रातुः). B1 स कृतार्थः. Ś2 D12 सुहृद्वचः; M2 समाहितः (for सुहृद्वृतः).—After l. 1, D9 ins.:

3196(A)* आससादासनं दिव्यमागत्य च सभागृहे।
अथागत्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः।
विभीषणाय च तदा रामवाक्यं न्यवेदयत्।

—(l. 2) D1 श्रुत्वा (sic) (for सीता).]

—^{c}) D6 [अं]तःपुरे.—^{d}) D7 M3 स्वाभिः स्त्रीभिर् (by transp.). T G1.3 M5 अवादयत्; Cr.m.g as in text (for अचोदयत्). Ñ V1.2 B2–4 D4 प्रांजलिः प्रत्युवाच तां. —For 8^{cd}, Ś B1 D1–3.8.9.12 M2 subst.:

3197* भ्रातुरन्तःपुराध्यक्षान्विन्ध्यादीन्स तदाब्रवीत्।

[D1–3.9 om. स (subm.). B1 स विंध्यादीन् (by transp.). Ś2 B1 D3.12 तथा; D1.2.9 अथ (for तदा). M2 विद्वानिदमथाब्रवीत् (for the post. half).]

—Then all the above MSS. cont.:

3198* विनयावनतो भूत्वा शिरसाभिप्रणम्य च।
आज्ञापयत वैदेहीमभिवाद्य प्रसाद्य च।

[(l. 1) D9 -[अ]भिनतो. B1 दृष्ट्वा (for भूत्वा).—D1 reads l. 2 after l. 1 of 3200*.—(l. 2) B1 D1–3 विज्ञापयत; D12 आज्ञापयामास (hypm.). Ś1 D8 repeat the post. half of l. 1 in place of the post. half of l. 2. —In place of the post. half D9 erroneously reads the post. half of l. 3 of 3201*. D2 प्रणम्य (for प्रसाद्य). M2 रामस्याज्ञां पुरस्कृत्य मैथिलीं वक्तुमर्हथ.]

—After 8, D6.7.10.11 T2.3 M1 ins.:

3199* ततः सीतां महाभागां दृष्ट्वोवाच विभीषणः।
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिः श्रीमान्विनीतो राक्षसेश्वरः।

[(l. 1) T2.3 तत्र (for ततः). D6 प्रत्युवाच.—(l. 2) M1 प्रह्वो (for श्रीमान्).]

9 D13 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8).—^{a}) Ñ V1.2 B3–4 D4 शिरःस्नाता तु. D5.6 G2.3 M3.5 वैदेही. T2.3 G1 दिव्यांग-रागां वैदेहीं.—D4 om. (hapl.) 9^{b}–10^{a}.—^{b}) T2.3 G1 -भूषितां.—^{c}) Ñ1 B3.4 आरुह (sic). D13 वैदेहि (for

एवमुक्ता तु वैदेही प्रत्युवाच विभीषणम् ।
अस्नाता द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं राक्षसाधिप ॥ १०
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषणः ।
यथाह रामो भर्ता ते तत्तथा कर्तुमर्हसि ॥ ११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मैथिली भर्तृदेवता ।
भर्तृभक्तिव्रता साध्वी तथेति प्रत्यभाषत ॥ १२
ततः सीतां शिरःस्नातां युवतीभिरलंकृताम् ।
महार्हाभरणोपेतां महार्हाम्बरधारिणीम् ॥ १३

G. 6. 99 12
B. 6. 114. 14
L. 6. 95. 24

भद्रं ते). —d) M1 त्वा; Cr as in text (for त्वां). —For 9, Ś B1 D1-3.8.9.12 M2 subst.:

3200* द्रष्टुमिच्छति भर्ता त्वां रामो धर्मभृतां वरः।
स्नातामलंकृतां चैव संयुक्तां प्रतिकर्मणा।

[(l. 1) D9 यस्त्वां स्वलंकृतामेव द्रष्टुमिच्छति राघवः.—After l. 1, D1 reads l. 2 of 3198*.—(l. 2) B1 एनां; D1 एतां; D2.3.9 एव; M2 चापि (for चैव). Ś D8.12 संयुतां (for संयुक्तां).]

—Then all the above MSS. cont.:

3201* इत्युक्तास्ते तथा चक्रुः स्त्र्यध्यक्षा विनयान्विताः।
सा तद्भर्तुर्वचः श्रुत्वा बभूव व्रीडितानना।
अचिन्तयच्च वैदेही किं नु राजा चिकीर्षति।
यन्मामलंकृतां देवो द्रष्टुमिच्छति राघवः।
प्रतिकर्म कथं कुर्यां विना तेन महात्मना। [5]
यथैतद्वचनं घोरं निस्तीर्णमशुभं मया।

[(l. 1) Ś D2.8.12 तदा; D1 च तच् (for तथा). D1 अध्यक्षा. B1 D1 विनताननाः (for °यान्विताः). D2.3.9 स्त्र्यध्यक्षावनताननाः (for the post. half).—(l. 2) D1 तु; M2 च (for तद्). Ś B1 D8.12 भर्तृवचः.—(l. 3) Ś D8.12 सा चिंतयित्वा; B1 D3 M2 चिंतयामास (for अचिन्तयच्च). B1 D1-3.9 M2 रामश्च (for राजा). D12 चिकर्षति; M2 करिष्यति (for चिकीर्षति).—(l. 4) B1 D1 अपहृताम्. B1 D1-3.9 M2 एव (B1 D1 °वं) (for देवो). D1 अर्हति (for इच्छति).—(l. 5) M2 न्याय्यमेवं गते द्रष्टुमर्हं तेन महात्मना.—(l. 6) D1.3 अथ; D9 यद् (for यथा). M2 [इ]दं. D1-3 M2 बंधनं (for वचनं). D1-3 असुखं (for अशुभं). Ś1 D8 यथा. B1 निस्तीर्यं सुसुखं मया; D9 विस्तीर्णमसुखं च मे (for the post. half).]

—Thereafter Ś D8.12 further cont.:

3202* दुःखेन सहितामेवं किमलंकर्तुमर्हति।

[D8.12 एव (for एवं).]

10 D4 om. 10a (cf. v.l. 9). Ś B1 D1-3.8.9.12 M2 om. 10-11.—c) Ñ2 V1.2 D5.10.11 Ct अस्नात्वा; D4 न स्नाता (for अस्नाता).—d) D7.10.11 G2 M1 राक्षसेश्वर (for राक्षसाधिप).

11 Ś B1 D1-3.8.9.12 M2 om. 11 (cf. v.l. 10).—a) D13 तु (for तद्).—c) D5 T1 G1.3 M3.5 यद्; D6 तथा; Ct as in text (for यथा). Ñ1 D4 भर्ता राजा च; Ñ2 B4 भर्ता वैदेहि; V1.2 B2.3 भर्ता ते देवि; M3 Cg राजा भर्ता ते; Ct as in text (for रामो भर्ता ते). D13 रामचंद्रेण वाञ्छसे.—d) Ñ V1.2 B2-4 D4.13 तथा त्वं (for तत्तथा).

12 b) Ñ V1.2 B2-4 D4.7.10.11.13 G2 पति-; Cg as in text (for भर्तृ-). M1.5 -दैवता.—c) Ñ V1.2 B2-4 D4.13 G2 M5 -भक्तिप(G2 °क)रा; D5.10.11 Ck.t -भक्त्या वृता; D6 -भक्तिवृता (for -भक्तिव्रता). D6 T2.3 M1 देवी (for साध्वी). G (ed.) भक्तिशक्तिपरा साध्वी.—d) B3 तं (for [इ]ति). Ñ V1.2 B2-4 D4.13 प्रत्युवाच ह (for प्रत्यभाषत).—For 12, Ś B1 D1-3.8.9.12 M2 subst.:

3203* किं तु भर्तुर्वचः कार्यं शुभं वा यदि वाशुभम्।
तथेति वचनं रूढं हृदये मे निरन्तरम्।
इति निश्चित्य वैदेही स्त्र्यध्यक्षांस्तानुवाच ह।

[(l. 1) D2.12 M2 किं नु; D9 किं च. Ś D8.12 भर्तृ- (for भर्तुर्). D2 कुर्यां (for कार्यं).—D9 om. l. 2.—(l. 2) B1 D2 मम; D1.3 M2 मया (for तथा). Ś D8.12 रूढे (for रूढं). M2 हृदयं रूक्षं. D2 निरंतरे; M2 विचारितं (for निरन्तरम्).—(l. 3) D9 श्रुत्वा तु वैदेह्या. D9 M2 स्त्र्यध्यक्षा वीक्षितास्तदा (M2 °नुवाच ह [subm.]) (for the post. half).]

—Then all the above MSS. cont.:

3204* यदाज्ञापयति स्वामी तत्कार्यमविशङ्कया।
स्त्र्यध्यक्षाश्च ततः सर्वे समावेद्य विभीषणे।
विभीषणाज्ञया चाथ तदुक्तमुपकल्पितम्।
भूषणान्यथ वस्त्राणि यदन्यदपि ते यथा।
स्त्रियश्च कुशला वृद्धाः प्रतिकर्मणि निष्ठिताः। [5]

[D9 om. l. 1-2.—(l. 1) D1 यथा (for यद्). D3 आज्ञापयत. M2 यदाज्ञापयते रामः क्रियतां तदनंतरं.—(l. 2) Ś1 D8 तु; Ś2 ते (for च). B1 D1-3 सर्व (for सर्वे). M2 तथोक्तास्ते यथा देव्या (for the prior half). B1 विनिवेद्य; D3 तन्नि°; M2 तदा° (for समावेद्य). B1 D1.3 विभीषणं.—(l. 3) Ś D8.12 तस्यास्; D9 M2 तस्यै (for चाथ). B1 तथैवम्; M2 ददुस्तद् (for तदुक्तम्). D1-3 ततस्ते(D3 °स्यै तत्) समकल्पयन्; D9 तदुक्तं चाप्यकल्पयन् (for the post. half).—(l. 4) Ś1 D8 [अ]पि; D9 च (for [अ]थ). Ś2 तद् (for यद्). D3 तथा (for यथा). B1 D1.3 M2 यच्चान्यदुपगं(B1 [m. also] °प्योपयिकं) तदा; D2 यच्चान्यदुपयुज्यते; D9 यदन्यद्रुचिरं तथा (for the post. half).—(l. 5) Ś D8.12 कुलवृद्धाश्च; M2 कुशला दक्षाः. M2 प्रतिकर्मसु निष्ठिताः (for the post. half).]

13 M3 repeats 13 before 17cd.—a) B1 D1-3 M2 (both times) ततः सीता शिरःस्नाता.—b) Ś B1 D1-3.8-12 M2 (both times) संयुक्ता(Ś D8-12 °क्तां)

G. 6. 99. 13
B. 6. 114. 15
L. 6. 95. 27

आरोप्य शिबिकां दीप्तां परार्ध्याम्बरसंवृताम् । रक्षोभिर्बहुभिर्गुप्तामाजहार विभीषणः ॥ १४

प्रतिकर्मणा. —^{c}) Ś D8.13 तां महा- (for महार्ह-). B1 D1–3 M2 (both times) -[उ]पेता (for -[उ]पेतां). —^{d}) D4 महद्- (for महार्ह-). Ś B1 D1–3.8.9.12.13 भर्तृदर्शनलालसां (B1 D1–3 °सा); M2 (both times) दिव्यवस्त्रानुलेपना. —After 13, Ś D1–3.8.9(l. 1 only).12 M2 (after 13 [first occurrence]) ins.:

3205* मणिकाञ्चनचित्राङ्गीं समन्ताद्वस्त्रसंयुताम् ।
शिबिकामुह्यमाना सा राक्षसैर्वहनोचितैः ।
विभीषणस्य वचनात्सीता सुरसुतोपमा ।
आरुरोह सुसंवीता गमने धृतमानसा ।
वृद्धामात्यैः परिवृतो विनीतात्मा विभीषणः । [5]

[(l. 1) D1–3.12 M2 -चित्रांगी (for -चित्राङ्गीं). M2 सर्वतो (for समन्ताद्). B1 D1–3.9 M2 -संवृता (B1 D9 °तां); D12 -संयुता (for -संयुताम्). —(l. 2) Ś2 D12 चोह्यमाना (for उह्यमाना). D2.3 वाहनोचितैः (for वहनो°). M2 उह्यंतीं राक्षसीभिः सा शिबिकां शतवाहिनीं. —(l. 3) M2 भर्तृदर्शनलालसा (for the post. half). —(l. 4) D12 सुखीतांगी (sic) (for सुसंवीता). B1 D2 कृत- (for धृत-). M2 सीता सुरसुतोपमा (cf. the post. half of l. 3 (for the post. half).]

14 D9 reads 14^{ab} twice. —^{ab}) Ś B1 D1–3.8–12 सीताम्; Ñ V1.2 B2–4 D4.6 T2.3 M1 दिव्यां; D13 दीनां (for दीप्तां). D9 (second time) विभीषणश्च सामात्यो (for ^{a}). G1 -धारिणीं (for -संवृताम्). Ś B1 D1–3.8.9 (second time).12 अ(D9 ह्य)गमयत्र राघवः (B1 °वौ); Ñ1 D4 परामृष्टांब (D4 °ध्यासु [sic])रावृतां; Ñ2 V1.2 B2–4 परार्ध्यास्त (B4 °व)रणावृतां; D9 (first time).10.11 राक्षसैर्वहनोचितैः; D13 रामपार्श्वमुपानयत् (for ^{b}). M2 शिबिकां तां पुरस्कृत्य लंकाया निर्ययौ बहिः. ❀ Ct: स्त्रीयुक्तवाहनवहनोचितैः । परीक्षितैरित्यर्थः. ❀ —After 14^{ab}, Ś B1 D1–3.8.9 (after the second occurrence of 14^{ab}).12 M2 ins.; Ñ1 (m.) ins. after 14; G (ed.) ins. l. 1–2 only (followed by l. 3–7 of 3211*; and l. 3 of 3207*) after 14:

3206* ततो वानरमुख्यास्ते कौतूहलसमन्विताः ।
वैदेहीं द्रष्टुमिच्छन्तस्तस्थुः शतसहस्रशः ।
विदितं ह्यभवत्तेषां रामशासनचोदनात् ।
सीताभ्यागमनं तत्र पुनर्जन्मसमं तदा ।
ये चान्ये वादिकास्तत्र संप्राप्तास्तद्दिदृक्षवः । [5]
तेषामप्यभवत्सर्वं रामस्य न भयं तदा ।
निर्यास्यत्यद्य वैदेही सीतेत्युत्सुकतां गताः ।
किं नु वक्ष्यति वैदेहीं रामो राक्षसवेश्मनि ।
चिरोषितां प्रियां भार्यामिति तेऽन्योन्यमब्रुवन् ।
अलंकृतायाः सीताया भूषितायाश्च दर्शने । [10]
को हेतुः किमभिप्रेतमिति चैव विशङ्किताः ।
तेषामेवमभिप्रायं विज्ञाय रघुनन्दनः ।
सुवेलशिखरात्तस्मादवतीर्य स्थितोऽभवत् ।
तं वानरसहस्राणि नियुतान्यर्बुदानि च ।
परिवव्रुर्महात्मानं राघवं लक्ष्मणं तथा । [15]

[(l. 1) D1 कौतूहलमुपाश्रिताः (for the post. half). —Ñ1 om. l. 3–11. —(l. 3) B1 हृदयं येषां; M2 विभवेत्येषां (sic) (for ह्यभवत्तेषां). B1 -देशिताः; D1.2 -नोदनात् (for -चोदनात्). M2 श्रुत्वा रामस्य शासनं (for the post. half). —M2 om. l. 4–6. —(l. 4) B1 तत्तु; D8 भर्तुः; D9 तच्च (for तत्र). —(l. 5) B1 D1–3 वा (B1 न्या)र्तिकास्तत्र; D9 तत्र संप्राप्तास् (for वादिकास्तत्र). D1 तु; D2 च (for तद्). B1 D8 दिदृक्षितः समागताः; D9 तद्दर्शनकुतूहलाः (for the post. half). —(l. 6) B1 समभवत्; D2 मध्येभवत् (for अप्यभवत्). B1 D1–3.9 रामशासनजं तदा (D2 °जं भयं; D9 °मंजसा) (for the post. half). —(l. 7) M2 वैदेहीं (sic). —Ś D8.12 M2 om. (hapl.?) from the post. half of l. 7 up to the prior half of l. 8. —(l. 8) D1.3.9 तु (for नु). Ś1 D8 M2 -वेश्मनः (for -वेश्मनि). —(l. 9) D9 om. (hapl.?) सीतायाः. —(l. 11) B1 ते परि-; M2 चैवं वि- (for चैव वि-). —(l. 12) Ñ1 M2 इमम् (for एवम्). M2 इति संचिंत्य राघवः (for the post. half). —D12 om. l. 13–15. —(l. 13) M2 -शिखरे तस्मिन्. M2 इति चिंत्य (for अवतीर्य). D3 M2 स्थिरो; D9 ततो (for स्थितो). —(l. 14) Ś Ñ1 D8 M2 प्रयुतानि; B1 चायुतानि (for नियुतानि). —M2 om. l. 15. —(l. 15) Ś2 Ñ1 परिचक्रुर्; B1 परिरब्धुं (for परिवव्रुर्). B1 D2 तदा (for तथा).]

—D13 om. 14^{c} – 16^{b}. —^{c}) Ñ V1.2 B2–4 D4.7.10.11 राक्षसैर्; M5 रक्षिभिर् (for रक्षोभिर्). Ñ V1.2 B1 D4 G2 युक्ताम् (for गुप्ताम्). —^{d}) Ñ V1.2 B2–4 D4 G1 आजगाम (for आजहार). —For 14^{cd}, Ś B1 D1–3.8.9.12 M2 subst.; while Ñ1 cont. l. 1 and 3 only after 3206*; G (ed.) cont. l. 3 only after l. 7 of 3211*:

3207* ततो विभीषणो धीमानमात्यगणसंवृतः ।
अनुयातः पदातिभिः सुवेषः शुचिरात्मवान् ।
शिबिकां तां पुरस्कृत्य राममेवाभ्यगच्छत ।
कथंचिदेव संमर्दाद्वीराणां द्रष्टुमिच्छताम् ।

[(l. 2) Ś1 D8 पदातीभिः (metri causa); B1 D1–3 च पादातः; D9 पदातिः सन्; M2 प्रकृतिभिः; L (ed.) च पादातैः (for पदातिभिः). Ś B1 D8.12 सुवेशः; D2 सुषेणं (for सुवेषः). B1 शुचिवाससान् (sic); M2 शुचिरात्मना. —(l. 3) Ñ1 च (for तां). Ñ1 [आ]शु गच्छति; B1 [अ]नुगच्छति; D9 [अ]न्वपद्यत; G (ed.) [अ]धिगच्छति (for [अ]भ्यगच्छत). —M2 reads l. 4 before l. 1. —(l. 4) Ś2 D12 इव (for एव). Ś1 D8 कथं च दिवसे मंदाद् (sic) (for the prior half). B1 D1–3.9 M2 हरीणां (for वीराणां).]

—Thereafter M2 (followed by 3211*) cont.:

सोऽभिगम्य महात्मानं ज्ञात्वाभिध्यानमास्थितम् ।
प्रणतश्च प्रहृष्टश्च प्राप्तां सीतां न्यवेदयत् ॥ १५
तामागतामुपश्रुत्य रक्षोगृहचिरोषिताम् ।
हर्षो दैन्यं च रोषश्च त्रयं राघवमाविशत् ॥ १६
ततः पार्श्वगतं दृष्ट्वा सविमर्शं विचारयन् ।
विभीषणमिदं वाक्यमहृष्टो राघवोऽब्रवीत् ॥ १७
राक्षसाधिपते सौम्य नित्यं मद्विजये रत ।
वैदेही संनिकर्षं मे शीघ्रं समुपगच्छतु ॥ १८
स तद्वचनमाज्ञाय राघवस्य विभीषणः ।
तूर्णमुत्सारणे यत्नं कारयामास सर्वतः ॥ १९
कञ्चुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्झरपाणयः ।
उत्सारयन्तः पुरुषाः समन्तात्परिचक्रमुः ॥ २०
ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां च सर्वतः ।
वृन्दान्युत्सार्यमाणानि दूरमुत्तस्थुजुस्ततः ॥ २१

G. 6. 99. 24
B. 6. 124. 22
L. 6. 95. 43

3208* तत उत्सारणां चक्रुः स्त्र्यध्यक्षा वेत्रपाणयः ।

15 D13 om. 15 (cf. v.l. 14). M2 om. 15–17ᵇ. —ᵃ) B4 [ऽ]भिवाद्य (for ऽभिगम्य). —ᵇ) B2 D6.7.10.11 T2.3 G1.2 M1.3.5 Cr.m.g.k.t [अ]पि (for [अ]भि-). B3 D5 T1 आगतं; Ck.t as in text (for आस्थितम्). Ś D2.8.9.12 प्राप्त(D2 °सं)ध्यानमनुत्तमं; Ñ V1.2 B3.4 D4 जितारिं (B3 °स्वापि; D4 °स्वारि-) ध्यानमागतं; B1 D1.3 गत्वापि(D1 °तं प्राप्तं; D3 संप्राप्तं) ध्यानमुत्तमं. —ᶜ) B1 सु- (for first च). D12 प्रहृष्टां च. —ᵈ) V1 प्राप्तां देवीं; B1 प्रापितेति; D6 T2.3 सीतां प्राप्तां (by transp.) (for प्राप्तां सीतां).

16 D13 om. 16ᵃᵇ (cf. v.l. 14). M2 om. 16. (cf. v.l. 15). —ᵃ) D2 नाम्नाथ ताम्; D8 संप्राप्तां ताम्; D9 रामस्तस्माद् (for तामागताम्). Ś2 उपद्रुत्य; Ñ B4 D4 प्रतिश्रुत्य; V1.2 B2.3 परिश्रुत्य; T2 उपसृत्य; M5 उपाश्रुत्य. B1 D1 संप्राप्ता(D1 नाम्ना*)मुपश्रुत्वाथ. —ᵇ) D2 रक्षोगण- (for रक्षोगृह-). —ᶜᵈ) Ñ V1.2 B3.4 D4.13 शोकश्च (for रोषश्च). Ś B1 D1–3.8.12 रोषो हर्षश्च दैन्यं च (for ᶜ). D5 T1 आगतं (for आविशत्). Ś D8 राघवं वै(Ś2 च) समाविशत्; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 त्रयो(V1.2 B2.3 °यं) राममथाविशन्(V1.2 B2.3 °त्); B1 D1.3 राघवं सममाविशत्; D2.12 M1.5 राघवं स(M1.5 त्रयं राम)मुपाविश(M1 °गम)त् (for ᵈ). D9–11 रोषं हर्षं च दैन्यं च राघवः प्राप शत्रुहा. ※ Cr: हर्षो दैन्यं च रोषं च त्रयं राघवमाविशत्. ※

17 M2 om. 17ᵃᵇ (cf. v.l. 15). —ᵃ) D5 T1 G3 M5 पार्श्वगतां. Ś B1 D1–3.8–12 ततो यान(Ś D8.12 युग्य)गतां सीतां; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 कृत्वा पार्श्वगतां दृष्टिं. —ᵇ) Ś D2.12 सुविमर्शं; Ñ B2.4 D4.13 सविमर्षो; B1 D6.8 सविमर्षं; G2 विमम‍र्शं; Cm.g as in text (for सविमर्शं). B1 विभावयन्; D5.13 विघातयन् (for विचारयन्). —Before 17ᶜᵈ, M2 repeats 13. —ᶜ) M2 तदा (for इदं). —ᵈ) Ś1 D1.2.8.12 विमना; Ñ B1.2 D3.7.13 G प्रहृष्टो; V1.2 B3 प्रविष्टं; B4 D4 प्रहृष्टं; M3 Cg अहृष्टं; Ct as in text (for अहृष्टो). D12 वाक्यम्; G2 राक्षसी(sic) (for राघवो). D9 अप्रविष्टोब्रवीत्तदा.

18 V2 reads 18 after 6. —ᵇ) M2 मम सुखे (for मद्विजये). B2–4 D1.2.13 रतः (for रत). —G3 illeg. for 18ᶜ – 19ᵃ. —ᶜ) Ś D8.12 तु (for मे). —ᵈ) B1 D1–3.9–11 क्षिप्रं (for शीघ्रं). Ñ V1 B2–4 D4 समनु(V1 B3 °सुप)तिष्ठतु(B2 °तां); V2 °प***(illeg.); B1 D1.5.9–11 समभि(D1 °नु)गच्छतु; D13 °पसर्पतु (for समुपगच्छतु). —After 18, B2 ins.:

3209* सीताप्रवेशं वने यत्नाहरी कुरु महामते।
[Prior half hypm.]

19 G3 illeg. for 19ᵃ (cf. v.l. 18). —ᵃ) D6 T2.3 M5 आस्थाय (for आज्ञाय). Ś B1 D1–3.7–12 G3 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 श्रुत्वा तु(B4 D4 तद्) वचनं राजा(V1.2 B3 तस्य); G1 तस्य तद्वच आस्थाय. —ᶜ) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–13 Ct उत्सारणं(D9 °दनं) तत्र (Ñ V1.2 B2.3 D4 यत्नात्; D13 रोषात्). ※ Cg: उत्सारणे जननिवारणे. ※ —ᵈ) Ś B1 D1–3.8–12 धर्मवित्; B2 सर्वशः; G2 यत्नतः (for सर्वतः).

20 ᵃ) B2 -[उ]ष्णीशिनं(sic); B3 -[उ]ष्णीशिलस् (sic); D1 -[उ]ष्णीषिणि (sic) (for -[उ]ष्णीषिणस्). —ᵇ) B1 D1.13 Cg -जर्जर-; D7 -भूषण-; D8 -अजन- (sic); T2.3 M2.3 -झर्जर-; L (ed.) -कर्कर-; Ct as in text (for -झर्झर-). D10 तथा कर्झरपाणयः. —ᶜ) D9 T2 G2 उत्सादयंतः. Ś D1–3.8–12 तान्योधान्; Ñ V1.2 B2–4 D4.13 स(B4 च स [hypm.])हसा; D6.7 T2.3 G2.3 पुरुषान् (for पुरुषाः). B1 उत्सारयंस्ततो योधान्. —ᵈ) D4 सहसा (for समन्तात्). B1 D4 (with hiatus) उपचक्रमुः (for परि°). Ś D8.12 सर्वांस्तान्परिबभ्रमुः.

21 V2 om. 21ᵃᵇ. —ᵃ) Ñ1 D4.13 वानराणां च यूथानि; Ñ2 B2.4 वानराणामथर्क्षाणां; V1 B3 वानराणां च ऋक्षाणां. —ᵇ) Ś D8.12 समंततः; Ñ1 B1.2 D1–7.9–11.13 T1 G2.3 M3 च सर्वशः (for च सर्वतः). —B4 om. from 21ᵈ up to the prior half of l. 1 of 3210*. Ñ2 21ᵈ – 22ᵃ. —ᵈ) M5 तूर्णम् (for दूरम्). D5 T1 om. 21ᵈ – 22ᵃ. —ᵈ) M5 तूर्णम् (for दूरम्). D5 T1 G2.3 M3 तदा (for ततः). Ñ1 शुश्रुवुर्दूरतस्ततः; V1.2 B2.3 ससुर्दूरतरं ततः(B2 महत्); B1 D1–3 दूरतः(B1 निम्नतं) ससृपु(D2 °जु)स्ततः; D4 तां सुदूरतरं ततः; D9–11 दूरमुत्तस्थुरंततः; D12 विससुर्दूरतः स्थितः(sic); G1 दूरमुत्ससरुस्तदा; M1 दूरमुत्सृजतस्ततः (sic). ※ Cm.g: उत्ससृजुः अपचक्रमुः ।; Ct: उत्तस्थुः उत्थाय जग्मुः. ※

G. 6. 99. 25
B. 6. 114. 23
L. 6. 95. 44

तेषामुत्सार्यमाणानां सर्वेषां ध्वनिरुत्थितः ।
वायुनोद्वर्तमानस्य सागरस्येव निस्वनः ॥ २२
उत्सार्यमाणांस्तान्दृष्ट्वा समन्ताज्जातसंभ्रमान् ।
दाक्षिण्यात्तदमर्षाच्च वारयामास राघवः ॥ २३
संरब्धश्चाब्रवीद्रामश्चक्षुषा प्रदहन्निव ।
विभीषणं महाप्राज्ञं सोपालम्भमिदं वचः ॥ २४
किमर्थं मामनादृत्य क्लिश्यतेऽयं त्वया जनः ।
निवर्तयैनमुद्योगं जनोऽयं स्वजनो मम ॥ २५

22 Ñ2 om. 22[a]; B4 om. up to the prior half of l. 1 of 3210* (for both, cf. v.l. 21). —[b]) Ś Ñ1 (m. also) B1 D1–4.8–12 निः(D1.2 नि)स्वनः(D4 हरीणां) सुमहानभूत्; Ñ V1.2 B2.3 D13 हरीणां रूपमाबभौ. —Ś D8.12 om. 22[c]–23[b]. —[c]) Ñ2 V2 B1 D9–11.13 [उ]द्धूय(D13 °त)मानस्य(B1 °नानां); V1 B2.3 [उ]त्सार्यमानस्य; D1–3 [उ]द्वर्तमानानां; D4 पूर्यमाणानां; L (ed.) वर्तमानानां; Cm.g as in text (for [उ]द्वर्तमानस्य). —[d]) D7 समुद्रस्य (for सागरस्य). Ñ2 V1.2 B2.3 पर्वसु; D5–7.9 निःस्वनः. Ñ1 (m. also as in text) *न्यस्येव सरोंभसः; B1 D1–4 सागराणामिव स्वनः; D13 रावण्यस्येव यतोंभसः (sic). —After 22, Ñ V1.2 B2 D4.13 ins.; while B3 ins. after 23[ab]; whereas B4 ins. after 21[c] (owing to om.):

3210* पद्मगर्भनिभास्ते वै बालार्कसदृशाननाः ।
एकान्तमाश्रिता रेजुस्तडागा इव सर्वतः ।

[B4 om. the prior half of l. 1. —(l. 1) B4 स * त्र (for बालार्क-). Ñ1 D13 -सदृशोपमाः (for °शाननाः). —(l. 2) B3.4 तडाग; D4.13 तापसा (for तडागा). B3 (m. also) सर्वशः (for सर्वतः).]

23 Ś D8.12 om. 23[ab] (cf. v.l. 22). —[a]) D4 निवार्यमाणांस्. B2 D9–11 दृष्ट्वाथ; G1 दृष्ट्वा तान् (by transp.) (for तान्दृष्ट्वा). —[b]) Ñ1 D13 सततं; B2 D9–11 जगत्यां; D1–3 जनान्सं-; D4 स च तं; M2 सत्वराग् (for समन्ताज्). D2.4.7.13 M1.2 जातसंभ्रमात्(M2 °मः). —After 23[ab], B3 ins. 3210*. —[c]) Ś B1.3 (m. also) D1–3.8.9.12 चा(D9 अ)नुरागाच्च; B4 अवदर्पाच्च; D13 चानुसंरागाद् (for तदमर्षाच्च). —After 23, Ś B1.3 D1–3.8.9.12 ins.; M2 cont. after 3208*; G (ed.) cont. l. 3–7 only after l. 2 of 3206*:

3211* वानरांश्चापि तान्दृष्ट्वा कौतूहलसमन्वितान् ।
प्रत्यपेक्षत रामोऽपि ज्ञात्वा तेषां मनोगतम् ।
कथंरूपा नु वैदेही स्त्रीरत्नं कीदृशं तु तत् ।
यस्या वानरलोकोऽयं कृते संशयमागतः ।
यस्या हेतोर्हतो राजा रावणो राक्षसाधिपः । [5]
सेतुश्च योजनशतं जले बद्धो महोदधेः ।
इति तेषां मतं ज्ञात्वा वचनं वदतामपि ।
प्रेषयामास वैदेही प्रकाशमुपयात्विति ।

[M2 om. l. 1. —(l. 1) D9 सर्वान् (for दृष्ट्वा). —(l. 2) Ś D8.12 प्रत्यपेक्षत (for प्रत्यपेक्षत). D9 न प्रत्यपेक्षयद्रामो; M2 प्रत्यविध्यत तद्रामो (for the prior half). D9 मनोरथं (for मनोगतम्). B3 मनसा तां समाश्रितः (for the post. half). —(l. 3) Ś B3 D8 -रूपा तु; D1–3 नु(D1 तु) रूपा; D9 -भूता तु; D12 पूज्या तु (for -रूपा नु). B1 D3 नु तत्; D9 M2 सर्वेव (for तु तत्). —(l. 4) M2 यस्याः कृते वानरेंद्रः समयं गमितः पुरा. —(l. 5) D1 अस्या; D12 तस्या (for यस्या). D9 om. (hapl.) हतो. D9 राक्षसेश्वरः; M2 सपदानुगः (for राक्षसाधिपः). —(l. 6) D1 सरित्पतेः; D9 महार्णवे (for महोदधेः). —(l. 7) Ś2 तेषां मनो; D9 तेषां तु तं; M2 तद्राघवो (for तेषां मतं). B3 मनो ज्ञाय; G (ed.) गिरः श्रुत्वा (for मतं ज्ञात्वा). Ś1 D8.12 वचने; M2 श्रुत्वा च (for वचनं). D1 धर्मनाम् (sic) (for वदताम्). B1 इव; B3 इह; D8 इति (for अपि). G (ed.) समंताद्राक्षसेश्वरः (for the post. half). —After l. 7, G (ed.) cont. l. 3 only of 3207*. —M2 om. l. 8. —(l. 8) D9 कथयामास (for प्रेषयामास). B1.3 सकाशम् (sic) (for प्रकाशम्).]

24 V2 om. 24[ab]. —[a]) D1.13 सभ्रमश्च; D9.12 संरब्धाच्च; D10.11 Ck.t संरंभाच्च (for संरब्धश्च). —[b]) B1 चक्षुर्भ्यां (for चक्षुषा). Ś B1.3 D1–3.8.12 निर्दहन् (for प्रदहन्). —[c]) T1 damaged for भीषणं म. —After 24, B3 (preceded by l. 9–10 of 3212*) reads in marg. 26–29 (including 3213*) for the first time, repeating them in their proper place.

25 [b]) M2 जनस्त्वया (by transp.). Ś D8.12 क्लेश्यतेयं महा(D8 °ही)जनः; Ñ V1.2 B2–4 D4.12 त्वया सं(V1 B2 D13 °यायं)क्लिश्य(B4 °क्षिप्य)ते जनः. —[c]) Ś B1 D1–3.7–9.12 M2 [ए]षाम्; K (ed.) [ए]वम्; Ck.t as in text (for [ए]नम्). B1 D1–3.6.9–11 T2.3 G1.2 M1.2.5 Ck.t उद्वेगं (for उद्योगं). Ñ V1.2 B2–4 उद्वेगं मा कृथा ह्येषां; D4.13 निवर्तय समुद्योगं. —[d]) B1 यतो (for जनो). —After 25, Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–3.8.12 ins.; V3 ins. only l. 9 before 27; B3 ins. l. 9–10 only after 24:

3212* विभीषणस्तथा श्रुत्वा व्यथितात्मा तथाकरोत् ।
विवृतां शिबिकां कृत्वा ततो राघवमन्वयात् ।
सीता त्वन्तर्गतं रोषं तदा विप्रकृता सती ।
धारयामास दुर्धर्षा भर्तृवाक्यसमाहिता ।
ततो राघवमालोक्य व्रीडिता जनकात्मजा । [5]
हर्षमन्तर्गतं रोषान्निजग्राह वरानना ।
ततः स्वरेण महता महामेघौघनादिना ।
उवाच राघवो धीमान्विभीषणमिदं वचः ।
पुत्रपक्षे प्रजा राज्ञां तत्रापि विदितं ध्रुवम् ।
पश्यन्तु मातरं तस्मादिमे कौतूहलान्विताः । [10]

न गृहाणि न वस्त्राणि न प्राकारास्तिरस्क्रियाः ।
नेदृशा राजसत्कारा वृत्तमावरणं स्त्रियः ॥ २६
व्यसनेषु न कृच्छ्रेषु न युद्धे न स्वयंवरे ।
न क्रतौ नो विवाहे च दर्शनं दुष्यते स्त्रियः ॥ २७
सैषा युद्धगता चैव कृच्छ्रे महति च स्थिता ।
दर्शनेऽस्या न दोषः स्यान्मत्समीपे विशेषतः ॥ २८
तदानय समीपं मे शीघ्रमेनां विभीषण ।
सीता पश्यतु मामेषा सुहृद्गणवृतं स्थितम् ॥ २९

G. 6. 99. 36
B. 6. 114. 30
L. 6. 95. 59

[Ś B1 D1–3.8.9.12 om. l. 1–2. —(l. 1) Ñ1 V1.2 B4 तु तच् (B4 तं) (for first तथा). V2 तदा (for second तथा). —(l. 2) B2 श्रुत्वा (sic) (for कृत्वा). Ñ V1 B4 अभ्ययात्; V2 अब्रवीत् (for अन्वयात्). —(l. 3) D3.8 स्वंतर्गता; D9 [अ]प्यंतर्गतं (for स्वन्तर्गतं). Ñ1 यथा; Ñ2 V1.2 B2.4 D2.9 तथा (for तदा). V1 सा विवृता (for विप्रकृता). —(l. 4) Ñ1 दुर्वारं; B2 दुर्वोधं; D9 दुर्धर्ष (for दुर्धर्षा). Ñ V1.2 B1.4 D9 -वाक्यं (for -वाक्य-). B1 स्वनिंदिता (for -समाहिता). —(l. 5) D9 रामं सम्- (for राघवम्). D9 प्रथिता; G (ed.) विमृष्य (for व्रीडिता). Ñ V1.2 B4 विवृता जनलज्जया (for the post. half). —(l. 6) Ñ1 V2 B4 अंतर्हितं (for °गतं). Ñ V1.2 B4 कृत्वा; B2 श्रुत्वा; D1.2.9 क्रोधात् (for रोषात्). B2 विजग्राह. Ñ V1.2 B1.2.4 D1.3.9 वरांगना (for वरानना). —(l. 9) Ñ V1.2 B3.4 D1–3 राज्ञस्; V3 B1.2 D9.12 राजंस् (for राज्ञां). D9 भृशं (for ध्रुवम्). —(l. 10) Ñ V1.2 B2.4 इमां (for इमे). B2 -समन्विता: (hypm.).]

26 B3 (preceded by l. 9–10 of 3212*) reads in marg. 26–29 (including 3213*) for the first time after 24, repeating them here. —^{a}) Ś D4.8.12 च (for second न). —^{b}) Ñ V1.2 B2.3(second time).4 D13 न सत्क्रियाः; D7 G1 M5 तिरस्कराः(sic); G3 M2 Ct तिरस्क्रिया; Cm.g as in text (for तिरस्क्रियाः). Ś D4.8.12 न प्रकाशो न सत्क्रिया; B1 D1–3.9–11 T2.3 न प्राकारति(D9–11 °स्ति)रस्क्रिया(T2.3 °याः); B3 (first time) न प्रावरन्न सत्क्रिया(sic). —M1 om. 26^c–28. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1–3(both times).4 D1–4.8.9.12.13 न चान्यो (Ñ2 V1 B4 °न्ये) (for नेदृशा). Ś Ñ1 V2 B1–3(first time) D1–4.8.12.13 -सत्कारः; D6.9 -संस्कारा(D9 °राः) (for -सत्कारा). —^{d}) Ś B1–3(first time) D1–4.8.9.12.13 शीलमाभ(B1–3 D1.3 °व)रणं; Cg.k as in text (for वृत्तमावरणं). Ñ V1.2 B1–3(both times).4 D4 G3 Ct स्त्रियाः; Ck as in text (for स्त्रियः).

27 D1 (hapl.) M1 om. 27 (for M1, cf. v.l. 26). B3 repeats 27 here (cf. v.l. 26). Before 27, V3 ins. l. 9 only of 3212*. —^{a}) Ś1 D8 व्यसने न; D4 G2 न वनेषु; Cm.g.k.t as in text (for व्यसनेषु). Ś B1.3 (first time) D3.8.12 न युद्धेषु; Ñ V B2.3(second time).4 विवाहेषु; D4 न कक्षेषु; T2.3 च कृच्छ्रेषु (for न कृच्छ्रेषु). —^{b}) Ś B1 D12 न कृच्छ्रेषु; Ñ V B2.3(second time).4 कन्यानां च; B3 (first time) D3.8 न कृच्छ्रे न; D2.4.6.9–11 T2.3 M3 न युद्धेषु (for न युद्धे न). —D12 om. 27^c–28. Ñ1 reads 27^{cd} twice (second time in marg.) —^{c}) T1 damaged for न क्रतौ नो. Ś Ñ1 (second time) B3 (first time) D2.8 वा; B1 D4 T2 G2 M3 न; M5 च (for नो). Ś B1.3(first time) D2.3.8–11 T3 वा (for च). D4.6.7 G2 विवाहेषु (for विवाहे च). Ñ(Ñ1 first time) V B2.3(second time).4 क्रतौ संसत्सु(V2.3 °दि) च स्त्रीणां(B4 °षु). —^{d}) D6.13 दर्शने (for दर्शनं). —V3 damaged from दुष्यते up to 28^c. Ś B3(first time) D2–4.8 M3 दुष्यति; B1 D5.6.9–11.13 T1 G1.3 दूष्यते (for दुष्यते). Ñ1(second time) B1 D2.10.13 G1 M2 स्त्रियाः. Ñ(Ñ1 first time) V1.2 B2.3(second time).4 दर्शनं सार्वलौकिकं.

28 D12 M1 om. 28; V3 damaged up to 28^c (for M1, cf. v.l. 26 and for the rest cf. v.l. 27). B3 repeats 28 here (cf. v.l. 26). —^{a}) B4 सैनाम्; D9 एषा (for सैषा). B4 उद्धृता; D9–11 T1 विपद्गता (for युद्धगता). D4 भूमिः (for चैव). —^{b}) Ñ1 B3(both times).4 D4.13 M3 च महति(by transp.); D2 महति वा. B1 संस्थिता (for च स्थिता). Ñ2 V1.2 कृच्छ्रेण महति स्थिता; D9–11 कृच्छ्रेण च समन्विता. —^{c}) Ś1 D8 नाति-; Ś2 Ñ V1.2 B1–3 (both times).4 D1–4.9–11.13 M2 नास्ति (for ऽस्या न). D7 दर्शनेन न. Ś Ñ V1.2 B1.2.3(first time).4 D1–4.10.11.13 M2 [ऽ]स्या; B3 (second time) D9 [ऽ]पि (for स्यात्). —^{d}) B1.3(first time) मत्सकाशे; D4 समीपे तु; D9 मत्समीपं (for मत्समीपे).

29 ^{a}) G1 समानय. —^{d}) M2 सुहृज्जन-. D6 M3 -वृत-स्थितं; D13 -समन्वितं (for -वृतं स्थितम्). —For 29, Ś Ñ V B(B3 repeats here [cf. v.l. 26]) D1–4.8–12 subst.:

3213* विसृज्य शिविकां तस्मात्पद्भ्यामेवोपसर्पतु ।
समीपं मम वैदेहीं पश्यन्त्वेते वनौकसः ।

[(l. 1) B3(first time) संत्यज्य (for विसृज्य). Ñ V1.2 B3(second time).4 D4 समानय; V3 B1.2 D9–11 [अ]पसर्पतु (for [उ]पसर्पतु). —(l. 2) Ś B1.3 (second time) D2.8–12 समीपे (for समीपं). —V3 damaged from न्त्वेते up to 30^b. Ś V2 D1.3 [ए]तां; Ñ1 [इ]मां; Ñ2 V1 B2.3(second time).4 D3.4 [ए]नां (for [ए]ते).]

—Thereafter V1.2 cont. 3214*.

G. 6. 99. 37
B. 6. 114. 31
L. 6. 95. 60

एवमुक्तस्तु रामेण सविमर्शो विभीषणः ।
रामस्योपानयत्सीतां संनिकर्षं विनीतवत् ॥ ३०
ततो लक्ष्मणसुग्रीवौ हनूमांश्च प्लवंगमः ।
निशम्य वाक्यं रामस्य बभूवुर्व्यथिता भृशम् ॥ ३१
कलत्रनिरपेक्षैश्च इङ्गितैरस्य दारुणैः ।
अप्रीतमिव सीतायां तर्कयन्ति स्म राघवम् ॥ ३२
लज्जया त्ववलीयन्ती स्वेषु गात्रेषु मैथिली ।
विभीषणेनानुगता भर्तारं साभ्यवर्तत ॥ ३३

30 V3 damaged for 30^{ab} (cf. v.l. 3213*). V1.2 om. (hapl.) from 30 up to l. 1 of 3214*. —a) D13 रामस्य वचनं श्रुत्वा. —b) Ś D4.8.12 स विमृश्य(Ś1 °श्य); Ñ B D1.2.5–7.18 सविमर्षो; M2 सविशेषो; Cm.g.k.t as in text (for सविमर्शो). —d) Ñ V3 B3.4 D4.13 समीपं स; D2 संनिकर्षे (for संनिकर्षं). Ś1 D8 विभीतवत्; B1 विभीषणः (for विनीतवत्). —After 30, Ś Ñ V3 B D1–3.8.9.12 ins.; V1.2 cont. after 3213* (owing to om.):

3214* तच्छ्रुत्वा राघववचः सीतां ते वै वनौकसः ।
विभीषणपुरोगाश्च सर्वाः प्रकृतयस्तथा ।
वीक्षांचक्रुस्तदान्योन्यं किं नु रामः करिष्यति ।
दृश्यतेऽन्तर्हितो ह्यस्य क्रोधो दृष्ट्या विभावितः ।
इत्थं विशङ्किताः सर्वे दृष्ट्वा रामस्य चेष्टितम् । [5]
अपूर्वाकारसंत्रस्ताः सहसैव विसर्जने ।

[V1.2 om. l. 1. —(l. 1) B3 राघवस्य वचः श्रुत्वा (for the prior half). Ś D8.12 तत्र; Ñ B1 ते च; B3 प्रति (for ते वै). V3 D9 सीतायास्ते; B2 ते वै सर्वे; B4 सीतायां च; D2 सीदंते वै (for सीतां ते वै). —(l. 2) Ś D8.12 -प्रभृतयः (for -पुरोगाश्च). V3 सर्वे(sic) (for सर्वाः). —V3 damaged after प्र up to करि in l. 3. Ñ2 D1.12 तदा (for तथा). —(l. 3) Ś D8.12 वीक्ष्य चक्षुस् (for वीक्षांचक्रुस्). Ś1 B2 D3.8 तथा (for तदा). Ś1 Ñ1 D1.8 तु (for नु). D9 राजा (for रामः). —(l. 4) Ñ2 B3.4 -गतो (for -हितो). D9 योस्य (for ह्यस्य). Ś B1 D1.3.9 दृष्ट्वा; Ñ V3 B4 दिष्ट्या (for दृष्ट्या). Ś B2 D8.9.12 विभाव्यते; V3 समायितः(sic); B1 (m. also) विभाषितः; B3 विचारतः (for विभावितः). —(l. 5) Ñ V B3.4 इति ते विव्यथुः; B1.2 D1–3.9 इति ते शंकिताः; (for इत्थं विशङ्किताः). —(l. 6) B3 अपूर्वज्ञान-. B1.2 D1–3.9 -वित्रस्ताः (for -संत्रस्ताः). —V3 damaged from the post. half up to स च (see var.) in l. 1 of 3215*. D1.3 विरेमिरे; D2 विमेनिरे; D9 [अ]स्य दर्शने (for विसर्जने). Ñ V1.2 B3.4 जातशंकास्तदाभवन् (for the post. half).]

31 a) D4.13 तं तु (for ततो). —b) D4.13 G3 प्लवंगमाः; D6 T2.3 विभीषणः (for प्लवंगमः). M1 हनूमानंगदस्तथा. —d) D4.13 पृथक् (for भृशम्). —For 31, Ś Ñ V B D1–3.8.9.12 subst.:

3215* लक्ष्मणोऽपि ससुग्रीवस्ते च सर्वे प्लवंगमाः ।
आसन्सुव्रीडितास्तत्र मृतकल्पास्त्वचिन्तयन् ।

[V3 damaged up to स च in l. 1 (cf. v.l. 3214*). —(l. 1) Ñ1 च; Ñ2 V1.2 B3.4 तु; B1 D1–3 [ऽ]थ (for ऽपि). D12 हयग्रीवस् (for ससुग्रीवस्). B2 D9 [ऽ]पि (for च). Ñ V B3.4 स च (B4 सह-) तारा (B3 वालि) सुतोंगदः (for the post. half). —(l. 2) V3 B3 च (for सु-). Ñ1 सुचलिताः; B2 ते लज्जितास् (for सुव्रीडितास्). Ñ V B3.4 सर्वे (for तत्र). Ś1 D8 मृत्युकल्पास्. Ñ V1.2 B2–4 च चिंतया; V3 च चक्षुषा (for त्वचिन्तयन्).]

32 Note hiatus between a and b. —a) D4.13 स्निग्धैश्च (for कलत्र-). B2 तु (for च). D7 -निरपेक्षं तम्. —b) Ś Ñ V B D1–3.8.9.12 चेष्टितैर् (for इङ्गितैर्). Ñ2 V2 B4 तस्य; D2.5 T1 G3 अति-; D9 अत्र (for अस्य). D4.13 दारुणैरस्य (D13 °पि) चेष्टितैः. —V3 damaged; B3 reads in marg. 32^{cd}. —c) B1.2 D1–3.6 T2 अप्रीतिम्; D13 अप्रीता; M2 सुप्रीतम् (sic). Ś B3 D1–3.8 T1 सीतायास्; D4.13 ते रामं (for सीतायां). —d) B3 तर्कयामास. B2 D1.2 राघवे; D9 वानराः (for राघवम्). D4 सीता सा पर्यतर्कयन् (sic); D13 सीतायाः पर्यवारयन्. —For 32^{cd}, Ñ V1.2 B4 subst.; while B2.3 ins. after 32^{ab}:

3216* मेनिरे तां परित्यक्तामपविद्धामिव स्रजम् ।

[Ñ2 B4 अवविद्धाम्.]

33 D9 om. 33^{ab}. —a) Ś D2.8.12 त्वथ लीयंती; Ñ V B2–4 विलयं यांती (B2 °ती); D1 T2 त्ववलीयंते (sic); D4 त्ववसीदंती; D5 परिलिप्यंते (sic); D13 तु वदंती सा; T1 परिलीयंती; M2 स्ववलीयंती; Cg.k.t as in text (for त्ववलीयन्ती). —V3 om. (hapl.) from 33^b up to the prior half of l. 1 of 3217*. —b) D11 om. (hapl.) गात्रेषु. Ñ2 स्वेष्वंगेषु च; D13 तेषु स्वेषु च (for स्वेषु गात्रेषु). Ś D1–3.8.12 जानकी; Ñ V1.2 B3.4 मैथिलीं; B1 भाविनी (for मैथिली). —c) D9 विभीषणस्य (sic). Ñ V1.2 B3.4 [अ]नुगतां; D13 [अ]नुमता (for [अ]नुगता). —d) D4.13 राघवं (for भर्तारं). B1 चाभ्यवर्तत; B2 चानुवर्तते; D9 सान्व° (for साभ्यवर्तत). Ñ V1.2 B3.4 सामान्यमिव योषितं. —After 33, Ś Ñ V B D1–3.8.9.12 ins.:

3217* ते तां ददृशुरायान्तीं श्रियं देहवतीमिव ।
देवतामिव लङ्कायाः प्रभां वैवस्वतीमिव ।
दृष्ट्वा ते हरयः सर्वे सीतां परमया श्रिया ।
विस्मयं परमं जग्मुस्तस्या रूपश्रियौजसा ।

[l. 1) V3 om. up to the prior half. Ñ2 तथा; B4 ततो (for ते तां). D1 मूर्तिमतीम् (for देहवतीम्). —Ś V3 B1 D1–3.8.9.12 om. (hapl.) l. 2. —(l. 3) G (ed.) सीतां परमयोषितं (for the post. half). Ś B1 D1–3.8.9.12 सीतां (B1 D1–3 तां च; B2 D9 अथ) दृष्ट्वा वरारोहां सर्वे वानरपुंगवाः

सा वस्त्रसंरुद्धमुखी लज्जया जनसंसदि । रुरोदासाद्य भर्तारमार्यपुत्रेति भाषिणी ॥ ३४

G. 6. 99. 52
B. 6. 114. 0
L. 6. 95. 69

—(l. 4) V3 ते हि (for रूप-). B1 -श्रियोत्तमा (sic). Ś D8 तस्या रूपौजसो: श्रिया (for the post. half).]

34 D9-11 om. 34. B3 repeats 34 after 35 (followed by l. 2-11 of 3218*). Ñ V B2.4 read 34^{ab} twice.—^{a}) Ś B1 D1-3.8.12 वस्त्रसंवीत-; Ñ V B2-4 (all first time) D13 बाष्पसंरुद्ध- (for वस्त्रसंरुद्ध-). Ś1 D8 -मुखा. Ñ V B2-4 (all second time) इत्येवं बाष्परुद्धाक्षी (Ñ2 V1.2 B4 °द्धांगी). —After the second occurrence of 34^{a}, B3 erroneously reads in marg. the post. half of l. 1 of 3219*.—V3 second time om. (hapl.) from 34^{b} up to the prior half of l. 2 of 3219*.—^{b}) Ñ V3 B3 (all first time) लंकायां (for लज्जया).—V3 first time damaged from -संसदि up to तां in l. 2 of 3218*. D4 जातसंभ्रमा (for जनसंसदि). —After the first occurrence of 34^{ab}, Ñ V B2.4 ins.; Ś B1.3 D1-3.8.9.12 ins. l. 1 after 34^{ab} (B3 after the first occurrence) and l. 2-11 after 35:

3218* तस्थावासाद्य भर्तारं श्रीर्विष्णुमिव रूपिणी ।
राघवश्चापि तां दृष्ट्वा दिव्यरूपवपुर्धराम् ।
जातशङ्केन मनसा सबाष्पो नाभ्यभाषत ।
विवर्णवदनो रामः क्रोधस्नेहविमध्यगः ।
बभूवाधिकताम्राक्षो बाष्पनिग्रहतापितः । [5]
तामग्रतः स्थितां देवीं क्रोधोपहतचेतनाम् ।
बहुचिन्तां सुदुःखार्तां चिन्तयन्तीमनाथवत् ।
रक्षसापहृतां बालां बलात्संरोधकर्शिताम् ।
कथंचिदेव जीवन्तीं मृत्युलोकादिवागताम् ।
प्रमथ्यापहृतां शून्यादाश्रमात्पापचेतसा । [10]
क्षपापां निरवद्याङ्गीं नाभ्यभाषत राघवः ।

[(l. 1) Ñ V1.2 B3.4 transp. आसाद्य and भर्तारं. Ś1 श्रीर्विष्णोर्. —After l. 1, B2 reads 35^{cd}.
—After l. 1, Ś B1.3 (m.) D1-3.8.12 ins.:

3218(A)* अश्रुसंपूर्णवदना सा सीता जनकात्मजा ।

[Ś B3 D8.12 अस्रु-. B1 अश्रुपूर्णमुखी सीता (for the prior half). B1 सा तदा; B3 D2.3 सीता सा (by transp.); D1 सीताथो (for सा सीता).]

—(l. 2) Ñ1 सीतां (for दृष्ट्वा).—B1 reads erroneously from देवीं up to the post. half of l. 6 in place of the post. half of l. 2. D9 दृश्य- (for दिव्य-). Ś2 वसुंधरां (for -वपुर्धराम्). Ñ B4 सीतां (Ñ1 दृष्ट्वा) दिव्यवपुर्धरां; B2 दिव्यरूपां पुनर्नवां (for the post. half).—Ś D8.12 om. l. 3.—(l. 3) Ñ V1.2 B4 जातशंकेव. D9 स वाच्यो (for सबाष्पो). D1.3 नाभ्यवर्तत. Ñ V2.3 B3.4 बाष्पेण (Ñ1 V3 °णा-) रुद्धलोचनः (for the post. half).—V1 om. l. 4.—(l. 4) B2 विषण्णवदनो; B3 चिंतयन्बहुशो. B3 स्नेहक्रोध- (by transp.). Ñ V2.3 B2.4 G (ed.) स्नेहक्रोधा (B2 क्रोधस्नेहा) धं (G [ed.] °ब्धि)-मध्यगः (for the post. half).—V3 damaged for l. 5. —(l. 5) B4 स बभूवाति- (for बभूवाधिक-). Ś D1.8.12 -विग्रह-; B1 -निर्गम- (for -निग्रह-). Ñ V1.2 B2-4 बाष्पनिग्रहणे रतः; D9 क्रोधन्याकुललोचनः (for the post. half).—(l. 6) B1.2 D8.9 व्रीडोप-; B3 व्रीडया (for क्रोधोप-). Ś1 Ñ V B4 D1-3 व्रीडोपहृ (Ñ1 °न; D2 °हृ) तचेतसां (Ñ V3 B4 D2 °सं) (for the post. half).—V3 om. l. 7-11. D9 om. l. 7. —(l. 7) Ñ V1.2 B2-4 समालोक्य; B1 वृद्धचिंतां; D1 बहुशस्तत्; D2 दीनां तत्र (for बहुचिन्तां). D2 तु दुःखार्तां. —(l. 8) Ñ2 B1.4 D1 राक्षस- (for रक्षसा). B3 D9 भार्यां (for बालां). D9 संरंभ- (for संरोध-). Ś Ñ V1.2 B D1.8.9.12 -कर्षितां.—(l. 9) Ś1 D1.3.8 इव; Ñ V2 B2-4 D2.9 अपि (for एव). Ñ1 पुनर्जन्मागतामिव; Ñ2 B2.4 पुनर्जातामिवागतां; V2 B3 पुनर्जन्मेव चा (V2 °दमा) गतां; D9 मृत्युकालेन्वितामिव (for the post. half).—(l. 10) Ñ V1.2 B D3 बलाद् (for प्रमथ्य). B1.3 (m. also) D3 बालां; B4 शून्याम् (for शून्याद्). B1 रक्षसा (for आश्रमात्). Ñ V1.2 B3.4 शु (B4 कु) द्धचेतसं (Ñ1 B3 °सां); B2 शून्यचेतसं (for पापचेतसा).—(l. 11) Ñ B2.3 D1-3 निर (D2 अन) वद्यां तां. D1.2.9 किंचन (for राघवः).]
—Then Ś B1 D1-3.8.9.12 cont.; while Ñ V (V3 ins. after 34^{a} r.) B2-4 cont. after 3221*:

3219* इति तां बाष्परुद्धाक्षीमुपप्रेक्ष्य च राघवः ।
बाष्पव्याकुलताम्राक्षो मध्ये तेषां महात्मनाम् ।
तस्या विलपितं श्रुत्वा सर्वे ते हरियूथपाः ।
रुरुदुर्जातसंतापाः शोकव्याकुलचेतसः ।
मुखं वस्त्रेण संछाद्य सौमित्रिर्जातसंभ्रमः । [5]
बाष्पनिग्रहणे यत्नमकरोद्धैर्यमास्थितः ।
ततः सीता वरारोहा भर्तुर्वैकारिकं महत् ।
व्रीडामुत्सृज्य तं दृष्ट्वा तस्थौ तस्य तदाग्रतः ।
शोकमुत्सृज्य वैदेही सत्त्वमालम्ब्य भामिनी ।
प्रगृह्य मनसा भावं विशुद्धेनान्तरात्मना । [10]

[Ñ V1.2 B2-4 om. l. 1. V3 om. up to the prior half of l. 2.—(l. 1) D9 तां रुद्धां (for इति तां). B1 D1-3 उपप्रै (B1 °प्रे) क्षत; D9 मुखं प्रेक्ष्यत.—(l. 2) Ñ V1.2 B D1 -ताम्राक्षी; D3 -त्ताम्राक्षीं. B2 D9 वनौकसां (for महात्मनाम्). —(l. 3) V3 damaged from लपितं up to व्या in l. 4. B1 D12 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). D9 तस्यापि मुखमालोक्य (for the prior half).—(l. 4) D9 -संत्रासाः (for -संतापाः). B1 सर्वे (for शोक-). V3 D9 -लोचनाः (for -चेतसः). Ñ V1.2 B2-4 बाष्पव्याकुललोचनाः (for the post. half).—(l. 5) Ñ V3 B3 (m. also).4 -साध्वसः; V1.2 -संश्रमः (for -संभ्रमः).—(l. 6) V B4 -संग्रहणे; D9 -निर्वारणे (for -निग्रहणे). D9 शक्तिम् (for यत्नम्). B1 धैर्यसंस्थितः; B2 क्लैब्यमास्थितः; B3 (before corr.) D9 °माश्रितः; D1 हर्ष° (sic); D12 दैन्य° (for धैर्यमास्थितः). —V1 om. l. 7-8.—(l. 7) V3 damaged from वरारोहा up to l. 9. D9 महाभागा (for वरारोहा). B1.2 भर्तृ-

G. 6. 99. 57
B. 6. 114. 34
L. 6. 95. 70

विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च स्नेहाच्च पतिदेवता ।
उदैक्षत मुखं भर्तुः सौम्यं सौम्यतरानना ॥ ३५

अथ समपनुदन्मनःक्लमं सा
सुचिरमदृष्टमुदीक्ष्य वै प्रियस्य ।
वदनमुदितपूर्णचन्द्रकान्तं
विमलशशाङ्कनिभानना तदासीत् ॥ ३६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्व्यधिकशततमः सर्गः ॥ १०२ ॥

(for भर्तुर्). —(l. 8) Ñ V2 B2-4 भर्तुस् (for तस्य). Ś D8.12 तदासते (sic); B1 तथाग्रत:; D1 [अ]ग्रतस्तदा (by transp.). —(l. 9) Ñ V1.2 B1.2.4 D9 भाविनी (for भामिनी). —(l. 10) Ñ1 विसृज्य; Ñ2 V B2-4 निगृह्य (for प्रगृह्य). V1.2 सहसा (for मनसा). Ñ V B2-4 बाष्पं (for भावं).] —Thereafter, Ś B1.3 D1-3.8.9.12 further cont.; while Ñ V1.3 B2 (l. 1 only for 35^{ab}).4 subst. for 35:

3220* विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च भयात्स्नेहात्तथा स्थिता ।
बहुरूपं च ददृशे भर्तुर्वक्त्रमनिन्दिता ।

[(l. 1) V3 प्रभावाच् (for प्रहर्षाच्). B1 D1-3 [इ]क्षत: (for स्थिता). Ñ V1.3 B2-4 स्नेहात्क्रोधाच्छ (B2 °च्छ; B4 °स्न)मादपि; D9 राममेवान्ववैक्षत (for the post. half). —(l. 2) V3 बहुरूपेव; D9 भद्ररूपं तु; G (ed.) °रूपेण (for बहुरूपं च). Ñ2 B4 वदत्युग्रं; B2 वदंत्या मे (sic) (for च ददृशे). B1 भर्तृ- (for भर्तुर्). Ñ V1.3 (mostly damaged) B2-4 भर्तुर्वदनमीक्षती; D1 भर्तुर्विक्रमनंदिता (for the post. half).]

—B3 reads 34^{cd} (first occurrence) and 35 in marg. T1 damaged for 34^{cd}. —^{c}) B2 सा रुरोदाथ; D4.13 रुरोदाम्येत्य (for °दासाद्य). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1.2.3 (both times).4 D1-4.8.12.13 हार्यपुत्रेति (B2 °व). Ś B1.3 (first time) D1-3.8.12 सा (B3 च) भृशं; Ñ B2.4 D4.13 जल्पती; B3 (second time) भाषती (for भाषिणी). —After 34, Ñ V1.2 B2.3 (after 34 second occurrence).4 ins.:

3221* विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च स्नेहाच्च परिदेवती । (cf. 35^{ab})

[V1 [प]व निरीक्षती (for परिदेवती).]

35 B3 reads 35 in marg. (cf. v.l. 34). —For 35, Ñ V1.3 B2 (l. 1 only for 35^{ab}).4 subst. 3220*. —^{a}) D4 प्रहृष्टा च; M1 [अ]पि हर्षाच्च (for प्रहर्षाच्च). B3 सा विस्मयाच्च हर्षाच्च. —^{b}) D9 दैन्याच् (for स्नेहाच्). D4.13 परिदेवता (for पतिदेवता). —V2 om. 35^{cd}. B2 reads 35^{cd} after l. 1 of 3218*. —^{c}) Ś D8.12 उद्वीक्षं (D12 °क्ष्यं)ती; B2.3 D1-3.9 उ (D1 त)दीक्षंती; D4.13 अवै (D13 °वे)क्षत (for उदैक्षत). —^{d}) D9 सौम्यवरानना. D13 ** सौम्यतरेक्षणं. —After 35, Ś B1.3 D1-3.8.9.12 ins. l. 2-11 of 3218*, and then B3 alone repeats 34.

36 V3 damaged for ^{a}. —^{a}) D11 om. अथ. D7 संप्रणुनुदन्; G1 संप्रजहौ; M3 समवनुदन् (for समपनुदन्). ❀ Cr.m.t : समपनुदत् समपानुदत्. ❀ Ñ V1.2 B2-4 D4 अथ (D4 °रि-) समरकृतात्मनः क्लमं सा; D13 अथ समरकृतात्मनाकुलं सा. —^{b}) B2 रुचिरम् (for सुचिरम्). B3 उद्वीक्ष्य. Ñ V1.2 B3 च; B2 तु; B4 om. (for वै). D13 उदीक्ष्यती (for उदीक्ष्य वै). G1 प्रियं सा (for प्रियस्य). D4 सुचिरमुद्वीक्ष्य तं प्रियस्य वदनं. —^{c}) D4 ** समुदितमिव चंद्रकांतं. —^{d}) V3 D13 ** नना; D5 -निभाननं; G1 -समानना (for -निभानना). Ñ V B2-4 D4.13 ननंद; D5 तदाह; T1 G3 तदा सा; G2 M3 तदानीं; M2 बभूव; M5 तदा स्यात् (for तदासीत्). —For 36, Ś B1 D1-3.8.9.12 subst.:

3222* आविशदनुपमं मनःक्लमं सा
तदभिसमीक्ष्य पुनः प्रियस्य वक्त्रम् ।
व्रीडितकुपितविस्मितात्मवक्त्रा
विविधवपुर्जनकात्मजा बभूव ।

[(l. 1) D3 विशदम् (for आविशद्). B1 अथ समयखरं गतक्लमं सा; D9 अथ दनुजपतेर्गतक्लमं सा. —(l. 3) D1 -वक्त्रं (for -वक्त्रा). D9 रुषितविलपितस्मितात्मवक्त्रा.]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 V3 om.; Ñ V1 B1.3.4 D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V1 D1-3 ins. आभ्युदयिके (D3 अभ्युदये). —*Sarga name*: Ś V1 D1.8.12 सीतादर्शनं (Ś1 °नो); Ñ V2.3 B2 D4.13 सीतासमागमः; B1 D2.3 सीतासंदर्शनः; B3 सीतागमः; B4 रामसीतासमागमः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 97; Ñ2 103; V1 98; B1 75; B3 95; D3.9 100; D5-7 T1 G M3.5 117; D10.11 116; T2 125; T3 128; M1 118; M2 119; B (ed.) 114; G (ed.) 99. —After colophon, D concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

१०३

तां तु पार्श्वे स्थितां प्रह्वां रामः संप्रेक्ष्य मैथिलीम् ।
हृदयान्तर्गतक्रोधो व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १
एषासि निर्जिता भद्रे शत्रुं जित्वा मया रणे ।
पौरुषाद्यदनुष्ठेयं तदेतदुपपादितम् ॥ २
गतोऽस्म्यन्तममर्षस्य धर्षणा संप्रमार्जिता ।
अवमानश्च शत्रुश्च मया युगपदुद्धृतौ ॥ ३
अद्य मे पौरुषं दृष्टमद्य मे सफलः श्रमः ।
अद्य तीर्णप्रतिज्ञत्वात्प्रभवामीह चात्मनः ॥ ४
या त्वं विरहिता नीता चलचित्तेन रक्षसा ।
दैवसंपादितो दोषो मानुषेण मया जितः ॥ ५
संप्राप्तमवमानं यस्तेजसा न प्रमार्जति ।
कस्तस्य पुरुषार्थोऽस्ति पुरुषस्याल्पतेजसः ॥ ६

G. 6. 100. 6
B. 6. 115. 6
L. 6. 96. 6

103

Ś D12 begin with ॐ.

1 ^{ab}) V3 damaged from तां तु up to सं. B2-4 D4-6.13 T M3 Cg पार्श्व- (for पार्श्वे). B4 D4 पत्नीं; D13 पुंसां; G1 सीतां; Cg as in text (for प्रह्वां). Ś B1 D1-3.8.9.12 तां तु(Ś1 D8 स तां ; Ś2 D12 सीतां) देवीं तथा(Ś D8.12 °दा) दृष्ट्वा रामः शंकासमन्वितः. —^{c}) Ś Ñ V B D1-4.6.8-13 -गतं (for -गत-). Ś B1 D1-4.8-12 भावं; Ñ V1.2 B2-4 D6.13 क्रोधं; V3 रोषं; D7 G2 -द्वेषो (for -क्रोधो).

2 V3 om. 2-3^{b}.—^{a}) D13 एषासौ (for एषासि). Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12.13 विजिता; D9 जीविता (for निर्जिता). —^{b}) Ś V1.2 B1 D1-3.8.12 शत्रुं(D1 रक्षो) हत्वा; Ñ B2-4 D4.13 शत्रुहस्तान् (for शत्रुं जित्वा). B1 महारणे; D9-11 रणाजिरे (for मया रणे). G1 जित्वा शत्रुं सुदारुणं. —B1 om. 2^{cd}.—^{c}) D9 विदुषा (for पौरुषाद्).—^{d}) Ś D8-12 मयैतद्; D1-3 मया तद् (for तदेतद्). D4 समुपागतं.

3 V3 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2).—^{a}) B2.3 अमर्षश्च (for अमर्षस्य). Ñ1 B4 D4.13 [अ]हममर्षांतं; D7 G2 [अ]मर्षणस्यांतं (for [अ]न्तममर्षस्य).—^{b}) B1 प्रतिमार्जिता; D1 त्वमुपाहृता; D2.3 त्वमुपा(D2 °पमा)र्जिता (for संप्रमार्जिता). Ś D8.12 यशश्च स्वक(Ś2 D12 °श्चोर्जित)मर्जितं; Ñ V1 B2-4 D4.13 श्रमश्चैव प्र(D4 °श्च पर)मार्जितः. —After 3^{ab}, B4 reads 6^{ab}.—^{c}) Ñ V1.3 B3.4 D4.13 अपमानश्; B1 अमानुषश् (for अवमानश्). D12 lacuna for श्च शत्रुश्च.—^{d}) Ś D1-3.8-12 युगपन्निहतौ मया; B1 पुरायं निहतो मया; T1 मया यु ***द्धृतौ (damaged).

4 ^{a}) Ś B1.3 D1-3.8.9.12 पौरुषे तुष्टिर् (for पौरुषं दृष्टम्).—^{b}) D4 सफलं; D8.11 G1.3 M1.2 सफल- (for सफलः).—Ś D8.12 om. (hapl.) 4^{cd}.—^{c}) V3 damaged from र्ण up to वा in 4^{d}. D13 तीर्णः ; G1 तीव्र- ; Ck.t as in text (for तीर्ण-). V2 B1 D1-3.9-11 Ck.t -प्रतिज्ञोहं; D13 प्रतिज्ञातः (for -प्रतिज्ञत्वात्).—^{d}) Ñ1 D4 स्पृहयामि; D1 T2.3 प्रभावाद् ; Cg as in text (for प्रभवामि). B1 D1 M1.2 [इ]व; D9-11 [अ]द्य; D13 न (for [इ]ह). V1 -चात्मनि. D2 प्रभावादेव कर्मतः.

5 ^{a}) D1-3.5.11 T1 M1 यत्त्वं; D4.13 मया; Cr.m.g.t as in text (for या त्वं). B4 D13 सीता; D9 भीता (for नीता). Ś1 D8 यत्त्वं वीरवदानीता(D8 °ह् ***); Ś2 D12 यत्त्वं प्राप्ता हृता तेन. —^{b}) Ś V2 B1 D1-3.8.12 छल(Ś2 D2 बहु)च्छिद्रेण; Ñ1 B4 D4.13 Cvp छ(Cvp च)लद्रव्येण; Ñ2 V1 B2.3 छलरूपेण; G2 दशग्रीवेण; Cv.r.m.g.t as in text (for चलचित्तेन).—V2 om. 5^{cd}.—^{c}) Ñ2 V1.3 B2-4 दैवात् ; B3 (before corr.) G2 देव- ; Cr.m.g.k.t as in text (for दैव-). B4 संपातितो; Cr.m.g.k.t as in text (for -संपादितो). B2.3 रोषः (for दोषो). Ś B1 D1-4.8.12.13 M2 दैवाद्यः(B1 D2.3 M2 °वादा- ; D4.13 °वेन) पतितो दोषः ; Ñ1 दैवेनापतितः शोकः; D9 दैवात्त्वं पतता मोहान्. —^{d}) Ś D8.12 स मया तु; Ñ1 D4 पौरुषेण; B1 पौरुषात्स ; D1.9 मया स तु (D9 तत्सु-); D2.3.13 मया तु स(D2 सु-) (for मानुषेण). Ś B1 D1-3.8.9.12.13 समीकृतः(D9 °तं); Ñ1 Cg प्रमार्जितः; D4 T2.3 पराजितः; Cr.m.t as in text (for मया जितः). Ñ2 V1.3 B2-4 पौरुषेणापमार्जितः.

6 V3 om. 6. B4 reads 6^{ab} after 3^{ab}.—^{a}) D8 समाप्तं (for संप्राप्तम्). D1 T3 यत् (for यस्). Ś D8.12 मद्मानं यत् (for अवमानं यस्). Ñ V1.2 B3.4 D4.13 संप्राप्तश्चापमानो यस्(B3 मे); B2 संप्राप्तोवमानोयं (subm.). —^{b}) D9 तेजसां (for तेजसा). Ś D1.8.12 L (ed.) तत्प्र (D12 पर)मार्जितं(L [ed.]°तां); Ñ V1.2 B2-4 D4 सं (Ñ1 स; Ñ2 V1.2 न; D4 च)प्रमार्जितः ; D13 समुपार्जितः. ❀ Cg : प्रमार्जति प्रमार्ष्टि. ❀ —V1 B4 om. 6^{cd}.—^{c}) Ś D8.12 यस् ; G3 न (for कस्). L (ed.) तेन (for तस्य). Ñ V2 B2.3 D4.13 M2 हि (for ऽस्ति). Ś D8.13 पौरुषस्यार्थः; B1 D1.2.9-11 L (ed.) पौ(L (ed.) पु)रुषेणार्थो (for पुरुषार्थोऽस्ति). —^{d}) Ś D8.12 महतो न; B1 D1-3.9-11 महतापि (for पुरुषस्य). Ś B1 D1-6.8-13 -चेतसः (for -तेजसः). —After 6, Ñ B2.3 D4.13 ins. :

3223* यो न शत्रौ न मित्रे च वर्तते हि यथोचितम् ।

[D13 च (for second न) and तु (for च). Ñ1 D4 मित्रेषु (for मित्रे च). D13 तु (for हि).]

G. 6. 100. 7
B. 6. 115. 7
L. 6. 96. 7

लङ्घनं च समुद्रस्य लङ्कायाश्चावमर्दनम् ।
सफलं तस्य तच्छ्लाघ्यमद्य कर्म हनूमतः ॥ ७

युद्धे विक्रमतश्चैव हितं मन्त्रयतश्च मे ।
सुग्रीवस्य ससैन्यस्य सफलोऽद्य परिश्रमः ॥ ८
निर्गुणं भ्रातरं त्यक्त्वा यो मां स्वयमुपस्थितः ।
विभीषणस्य भक्तस्य सफलोऽद्य परिश्रमः ॥ ९
इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सीता रामस्य तद्वचः ।
मृगीवोत्फुल्लनयना बभूवाश्रुपरिप्लुता ॥ १०
पश्यतस्तां तु रामस्य भूयः क्रोधोऽभ्यवर्तत ।
प्रभूताज्यावसिक्तस्य पावकस्येव दीप्यतः ॥ ११
स बद्ध्वा भ्रुकुटिं वक्त्रे तिर्यक्प्रेक्षितलोचनः ।
अब्रवीत्परुषं सीतां मध्ये वानररक्षसाम् ॥ १२
यत्कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां परिमार्जता ।
तत्कृतं सकलं सीते शत्रुहस्तादमर्षणात् ॥ १३

7 a) Ñ1 D4.13 हि (for च). B3 समुद्यस्य (for समुद्रस्य). —b) V B1.3.4 D10.11 G2 M5 G (ed.) चापि (G [ed.] °मि-) मर्दनं; D1 परि°; D9 चापि दर्शनं; G1 च मयार्दनं (sic); Cg as in text (for चावमर्दनम्). —c) D4 सुफलं; D13 सकलं. D6.7.10.11 T2.3 G2 M5 च (for तच्). G1 दर्शाद्; Cg as in text (for श्लाघ्यम्). Ś B1 D1–3.8.9.12 तद्यशः प्राप्तं; Ñ1 D4.13 तद्यशो दीप्तं (D4 दृष्ट्वा; D13 दिष्ट्या); Ñ2 V B2–4 सर्वमेवाद्य; M2 तद्यशः-श्लाघ्यम् (for तस्य तच्छ्लाघ्यम्). —d) Ś B1 D1.2.8.12 विक्रमं च; Ñ1 D4.13 तच्च कर्म; Ñ2 V B2–4 D6 T2.3 M3 महत्कर्म; D3.9 विक्रांतं च; T1 * * कर्म (damaged); Cg as in text (for अद्य कर्म).

8 a) Ñ1 D13 यस्यैव; Ñ2 V B3.4 आदौ त्रि-; B2 अद्य वि- (for युद्धे वि-). Ś1 चाथ; B4 चापि; D8 चाह; D13 तस्य (for चैव). D2 युद्धेषु विक्रमश्चैव. —b) Ś V3 B1 D1–4.8–12 तथा; Ñ V1.2 B2–4 D7.13 G2 च नः (Ñ1 D13 ह) (for च मे). —V3 om. 8c–9b. —c) Ś2 D2 च (for स-). B4 ससुग्रीवस्य सैन्यस्य. —d) Ñ V1 B2–4 D13 [ऽ]यं (for ऽद्य). Ś B1 D1–4.8.9.12 कृतोद्य सफलः श्रमः.

9 V3 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). D4.13 om. (hapl.) 9. Ś V2 B3 (marg.) D1.3.8–12 transp. 9^{ab} and 9^{cd}. —a) Ś Ñ2 V1.2 B1.3 D1.3.7–12 विगुणं (for निर्गुणं). Ñ2 V1.2 B2.4 हित्वा (for त्यक्त्वा). —c) Ś B1.3 D1–3.8–12 च तथा; Ñ1 तस्यास्य (m. also °यं) (for भक्तस्य). —d) Ś D8.12 [ऽ]यं (for ऽद्य). Ñ1 V1 B2.4 कृतोद्य सफलः श्रमः.

10 ab) Ñ1 B1 D7.10.11.13 G2 M1.2 वदतस्; Cg as in text (for ब्रुवतस्). D10.11 M1.5 श्रुत्वा; Cg as in text (for तस्य). Ś B1 D1–4.8.9.12 सीता श्रुत्वा (for तस्य सीता). V1 श्रुत्वा तु (for रामस्य). M5 पश्यतः (for तद्वचः). —c) Ś D8.12 क्षणं च (for मृगीव).

11 V2 om. 11. Ś D1–3.8.12 read 11^{ab} twice. B1 repeats 11^{ab} after 13 (transp.). —a) Ś D8 (all second time) तस्य; B3 तां च (for तां तु). —b) Ś1 D8 (both second time) पुनः (for भूयः). D3 (second time) कोपो. Ñ B2.4 D1.8 (D1.8 second time) [ऽ]भ्यवर्धत; V1 B1 (second time) M1.3.5 व्यवर्धत; G1 M2 [ऽ]प्यवर्त (M2 °र्ध)त (for ऽभ्यवर्तत). Ś B1.3 (before corr. m.; after corr. as in V1) D1–4.8–12 (Ś B1 D1–3.8.12 first time) समीपे हृदयप्रियां (D8 °यं परं); V3 भूयः * * * वर्धत (illeg.). —After 11^{ab}, Ś B1.3 (m.) D1–4 (l. 1 only).8–12 (Ś B1 D1–3.8.12 after 11^{ab} [first occurrence]) ins.:

3224* जनवादभयाद्राज्ञो बभूव हृदयं द्विधा।
सीतामसितपद्माक्षीं नीलकुञ्चितमूर्धजाम्।
अपश्यत्तां वरारोहां मध्ये वानररक्षसाम्।

[(l. 1) D4 जनापवाद- (hypm.). D8 -भये (for -भयाद्). —(l. 2) B3 D1–3 स ताम् (for सीताम्). D9–11 उत्पल- (for असित-). B3 D1–3.9–11 -पत्राक्षीं (for -पद्माक्षीं). —B3 D9–11 (D9–11 up to 12^{b}) om. l. 3. —(l. 3) B1 D1–3 वै (for तां).]

—B1 D4 om. 11^{cd}. —c) V1 असृत-; V3 भूत-; G1 बभूव (for प्रभूत-). —d) Ś2 D8.12 दीपितः (for दीप्यतः).

12 D9–11 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). B1 transp. 12 and 13. —a) M5 कृत्वा (for बद्ध्वा). Ś D4.6.8.12 G1 M5 भ्रुकुटीं; Ñ V B2–4 D1.3.7 भृकुटीं (D3 °टिं); M1.2 भ्रूकुटीं. Ś1 V2 D8 क्रूरां; Ś2 D12 तिर्यक् (for वक्त्रे). D1 transp. बद्ध्वा and वक्त्रे. D13 संरब्धभृकुटीं चक्रे. —b) Ñ1 V1.3 B3 D13 -प्रेरित-; Ñ2 V2 B2.4 -प्रेषित-; D4 -स्फुरित- (for -प्रेक्षित-). Ś B1 D1–3.8.12 तिर्यक्सं (Ś2 सक्रूरां; D8 वियत्सं; D12 तदा सं)प्रेक्ष्य राघवः. —c) V3 damaged for त्परुषं. D8–11 अवदद्वै (D8 °ब्रवीत्तां) वरारोहां.

13 B1 transp. 12 and 13. —a) D3 तत् (for यत्). G2 मनुष्येषु; Cr.m.g as in text (for मनुष्येण). —b) N1 B2.4 D13 धर्मं च; B3 अधर्म (sic); D4 न धर्म (sic); D7 M5 धर्षणं; Cm.g as in text (for धर्षणां). Ś1 B1 D3.6.11 M5 प्रति-; G2 संप्र-; Cr.m.g as in text (for परि-). Ñ V2.3 B2–4 D4.13 -रक्षता (for -मार्जता). D5.9.10 T3 G3 धर्षणा प्रति (T3 G3 परि) मार्जिता. —D4 om. 13^{cd}. —c) D1 यत् (for तत्). D6 M3 सफलं; Cr.g as in text (for सकलं). Ś B1 D1–3.8–12 रावणं हत्वा; Ñ V B2–4 D13 त्वां विनिर्जित्य (for सकलं सीते). D7 मयापि

निर्जिता जीवलोकस्य तपसा भावितात्मना ।
अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् ॥ १४
विदितश्चास्तु भद्रं ते योऽयं रणपरिश्रमः ।
स तीर्णः सुहृदां वीर्यान्न त्वदर्थं मया कृतः ॥ १५
रक्षता तु मया वृत्तमपवादं च सर्वशः ।
प्रख्यातस्यात्मवंशस्य न्यङ्गं च परिमार्जता ॥ १६
प्राप्तचारित्रसंदेहा मम प्रतिमुखे स्थिता ।
दीपो नेत्रातुरस्येव प्रतिकूलासि मे दृढम् ॥ १७
तद्गच्छ ह्यभ्यनुज्ञाता यथेष्टं जनकात्मजे ।
एता दश दिशो भद्रे कार्यमस्ति न मे त्वया ॥ १८
कः पुमान्हि कुले जातः स्त्रियं परगृहोषिताम् ।
तेजस्वी पुनरादद्यात्सुहृल्लेखेन चेतसा ॥ १९

G. 6. 100. 19
B. 6. 115. 19
L. 6. 96. 21

तत्कृतं सीते. —^{d}) D5 T1 G3 अमर्षिणा; Cm.g as in text (for अमर्षणात्). Ś B1 D1–3.8–12 मयेदं मानकांक्षिणा (D2 °क्षया); Ñ V B2–4 मयै(V3 °म)तन्मानरक्षणं; D13 ममैव प्रतिकारिणः; M1.5 शत्रुहस्तापक(M5 °वम)र्षणात्; M2 निर्जितासि मया युधि. —After 13 (transp.), B1 repeats 11^{ab}; while D9 reads 15^{ab} after 13.

14 V3 om. 14^{ab}. M2 reads 14 (preceded by 3225*) after 16. —^{a}) T3 नीता त्वं; Cv.r.m.g.t as in text (for निर्जिता). —For 14^{ab}, Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.22.13 subst. and all (except D4.9) along with 14^{cd} read after 16; while D5–7 T2.3 G3 M1.2 ins. after 16:

3225* निर्जितासि मया सीते शत्रुहस्तादमर्षिणा ।

[B1 reads the prior half in marg. (cf. v.l. 15). B2 erroneously repeats 13^{a} in place of the prior half. B4 निर्जिता च. Ñ2 V1.2 B1.3.4 D2 भद्रे (for सीते). D6 T2.3 अमर्षणात् (for अमर्षिणा). D5.7 G3 M1 शत्रुं जित्वा महा(D7 °या)रणे(G3 °हवे) (for the post. half).]

—V3 transp. 14^{cd} and 15. —^{d}) Ś स्वनाम्ना (for मुनिना). B1 दाक्षिणेव च वेव दिक्.

15 D4 om. 15–16. V3 transp. 14^{cd} and 15. D9 reads 15^{ab} after 13. —^{a}) V3 B1.4 D13 विदितं (for विदितश्). B1 चापि; D13 वास्तु (for चास्तु). Ś Ñ V B D1–3.8.13 M2.3 ते भद्रे; D12 ते देवि (for भद्रं ते). —B1 reads from 15^{b} up to the prior half of 3225* in marg. —^{b}) Ś2 देवि; Ñ1 B2 सोयं; D12 भद्रं (for योऽयं). Ś1 Ñ1 V2 D8 मम; Ś2 D12 योयं (for रण-). —D9 om. 15^{c}–16. —^{c}) D7 M1 निस्तीर्णः; D10.11 T1 G1.2 सुतीर्णः; M2 तीर्णः स (by transp.); Cv.r.m.g as in text (for स तीर्णः). Ñ V1.2 B2–4 तीर्णः स सुहृदा(B2.3 सुहृदया)-मर्षान्; V3 तीर्णः स सागरो * * (illeg.); D13 तीर्णश्च स यदामर्षो. —^{d}) Ñ1 V1 B2.3 त्वदर्थे. M5 कृतं (for कृतः). Ñ V2.3 B2.3 D13 transp. मया and कृतः. B4 त्वदर्थे तु कृतोद्यमः. —For 15^{cd}, Ś B1 D1–3.8.12 subst.:

3226* तीर्णः समुद्रोऽमर्षो वा त्वदर्थे तत्कृतं मया ।

[B1 D1–3 च स सुहृद्वीर्यात्त्वदर्थं; L (ed.) च समुद्रो यस्त्वदर्थे (for समुद्रोऽमर्षो वा त्वदर्थे).]

16 V3 D4.9 om.; B1 reads in marg. 16 (for B1 D4.9, cf. v.l. 15). —^{a}) B3 रक्षसान् (sic); D13 G3 रक्षिता; Cm.g as in text (for रक्षता). B3 M1 च (for तु). Ś ननु यद्यर्थम्; B1 D1–3 तु (D3 सु-) महद्वृत्तम्; D8.12 तत्तु(D12 ननु) यद्यक्तम्; D13 या मया घोरं (for तु मया वृत्तम्). M2 रक्षःपरिभवाज्जातम्. —^{b}) B3 अपमानं. Ś B1 D1–3.8.12 सु(D3 च)दुःसहं; Ñ2 V1.2 D10.11 M1.5 च सर्वतः; B2 च पश्यतां; M2 च मे शुभं (for च सर्वशः). D13 यदुत्पन्नं च रक्षसः. —^{c}) G2 प्रख्यातिं च. Ś D1–3.8.12 -वीर्यस्य (for -वंशस्य). B1 ख्यातस्य हृतभार्यस्य; D5 प्रख्यातश्चात्मवंशश्च. —^{d}) Ś D8.12 त्यागं च; Ñ V1.2 B निंदा च; D1.6 T2.3 व्यंगं च; D2 भृशं च; D13 स्वभावं; M2 वृत्तं च; L (ed.) त्वां गां च; Cv.r.m.g.k.t as in text (for न्यङ्गं च). Ś Ñ1 V1.2 B2 D1–3.5–8.12.13 T G M2.3.5 Cm.g -रक्षता; Ct as in text (for -मार्जता). —After 16, Ś Ñ V1.2 B D1–3.8.12.13 M2 (preceded by 3225*) read 14 (including star passage); while D5–7 T2.3 G3 M1 ins. 3225*.

17 ^{a}) G1 प्राप्य चात्र तु संदेहं. —^{b}) D13 न मे (for मम). M2 प्रमुखतः (for प्रतिमुखे). D9 मम प्रमेयस्तु दृढं (unmetric). —After 17^{ab}, Ś B1.3 (m.) D1–3.8.12 ins.:

3227* परानुकूला भवती तथापि दयिता मम ।

[D1 विदिता (for दयिता).]

—D9 om. 17^{cd}. —^{c}) Ś Ñ2 V1.2 D4.6.12.13 नेत्रांतरस्य; Ñ1 लतांतरस्य; B4 निद्रातुरस्य. D13 च; G3 [ए]व (for [इ]व). —^{d}) B3 प्रतिजानासि. D1 गृहं; D10.11 दृढा; M2 भृशं (for दृढम्).

18 ^{a}) V3 damaged from ह्य up to ष्टं in 18^{b}. D7 G2 [अ]द्य (for हि). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–13 M2 तद्गच्छस्वा(Ñ V1 B2–4 °च्छाभ्य; V2 B1 D9–13 °च्छ त्वा; M2 °च्छाप्य)नुजाने त्वां(Ś2 D12 °नेहं; D9–11 °नेद्य). —^{b}) D9 यदिष्टं. —^{c}) V3 धार्यम् (for भद्रे). —^{d}) Ñ1 कार्यं च न हि; V3 अस्ति कीर्त्या न (for कार्यमस्ति न). B3 यथेष्टं गम्यतां त्वया.

19 ^{a}) D6 च; D9–11 तु; T2.3 सु- (for हि). D7 G2 M5 जातां (for जातः). D1 कः पुमान्कुलजातोसि (sic). —^{b}) G1 स्वयं (for स्त्रियं). —^{c}) V3 damaged from पुन up to ष्ठ in 20^{a}. D13 आवर्तेत् (for आदद्यात्). —D5.9 om. (hapl.?) 19^{d}–20^{c}. —^{d}) Ś1 सहल्लेखेन; B1 सकृल्लेखेन;

G. 6. 100. 19
B. 6. 115. 20
L. 6. 96. 22

रावणाङ्कपरिभ्रष्टां दृष्टां दुष्टेन चक्षुषा ।
कथं त्वां पुनरादद्यां कुलं व्यपदिशन्महत् ॥ २०
तदर्थं निर्जिता मे त्वं यशः प्रत्याहृतं मया ।
नास्ति मे त्वय्यभिष्वङ्गो यथेष्टं गम्यतामितः ॥ २१
इति प्रव्याहृतं भद्रे मयैतत्कृतबुद्धिना ।
लक्ष्मणे भरते वा त्वं कुरु बुद्धिं यथासुखम् ॥ २२
सुग्रीवे वानरेन्द्रे वा राक्षसेन्द्रे विभीषणे ।
निवेशय मनः सीते यथा वा सुखमात्मनः ॥ २३
न हि त्वां रावणो दृष्ट्वा दिव्यरूपां मनोरमाम् ।
मर्षयेत चिरं सीते स्वगृहे परिवर्तिनीम् ॥ २४
ततः प्रियार्हश्रवणा तदप्रियं
प्रियादुपश्रुत्य चिरस्य मैथिली ।
मुमोच बाष्पं सुभृशं प्रवेपिता
गजेन्द्रहस्ताभिहतेव वल्लरी ॥ २५

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्र्यधिकशततमः सर्गः ॥ १०३ ॥

D4 सकले स्वेन(sic); D6 M3 सुहृल्लेख्येन; D10.11 T2.3 M1 Ck.t सुहृल्लोभेन. Ñ2 स्वाभिमुख्येन तेजसा. ❀ Cv: सहृल्लेखेनेति ।; Cr: सु(स ?)हृल्लेखेन रणकसहितेन ।; Cm: सुहृल्लेख्येन शोभना हृल्लेखा रणरणिका यस्य तत् सुहृल्लेख्यम् तेन, रणरणिकायुक्तेनेत्यर्थः ।; so also Cg. ❀

20 D5.9 om. 20^{abc}; V3 damaged up to ङ्क in 20^{a} (for all, cf. v.l. 19). D13 om. 20–22^{b}.—^{a}) M5 रावणाच्च. Ś Ñ2 V B D1–4.7.8.10–12 G2 -परिक्लिष्टां(B1 D4 °ष्टा); Ñ1 °त्रस्तां; M2 °भ्रष्टा (for -परिभ्रष्टां).—^{b}) Ñ1 स्व (marg. also as in text)ष्टां; B1 D4 दृष्टा; B3 G1 M2 दृष्ट्वा; D2 दुष्टां; D3 तेन; D6 in marg.; Ct as in text (for दृष्टां). B1 D4 M5 रक्षसा; D2 M2 चेतसा; Ct as in text (for चक्षुषा).—^{c}) B3 त्वा. Ś D8.12 पुनरुपादद्यां; D3 G1 M2 पुनरादद्यात्.—G2 repeats 20^{d} in place of 21^{b}.—^{d}) Ś D3.12 स्वकं; B1 त्वहं; D1.8 स्वयं (for महत्). D2 व्यपदिश्य स्वकं कुलं.

21 D13 om. 21 (cf. v.l. 20).—^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12 M1.2 यद्; Cr.m.g as in text (for तद्). M5 निर्जितं. Ñ V B2–4 D4 transp. मे and त्वं.—T3 Lacuna for 21^{b} (except य). In place of 21^{b}, G2 repeats 20^{d}.—^{b}) D4 त्वया (for मया). D9–11 सोयमासादितो मया.—V3 damaged from 21^{c} up to तं in 22^{a}.—^{c}) B1 त्वद् (for त्वयि). B3 (after corr in marg.) [अ]भिस्नेहो; D9 [अ]नुसंगो (for अभिष्वङ्गो). Ñ1 D4 transp. मे and त्वय्यभिष्वङ्गो.—^{d}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D4–6.8–12 G2.3 इति; B1 D1–3 त्वया (for इतः).

22 D13 om. 22^{ab} (cf. v.l. 20). V3 damaged up to तं in 22^{a} (cf. v.l. 21).—^{a}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D1–3.8.12 इत्यभि-; B4 इत्येवं; D4 इत्येतद्; D9–11 तदद्य; M2 इत्यादि (for इति प्र-). D7 प्रत्याहृतं. D4 मन्ये (for भद्रे).—^{b}) D1 मम (for मया). M5 -निश्चया (for -बुद्धिना).—^{c}) Ś D8 चापि; D12 M5 वापि (for वा त्वं). D5.9–11 वाथ भरते (for भरते वा त्वं).—^{d}) V3 कृत- (sic) (for कुरु). Ś D7.8 वृत्तिं; D3.12 वृद्धिं (for बुद्धिं).

23 ^{a}) Ś B1 D1–3.8–12 T2.3 शत्रुघ्ने वा(B1 °घ्नेप्य)थ (D1 °पि) सुग्रीवे.—After 23^{a}, Ñ2 B2.3.4 (after 23^{ab}) D4.13 ins.; while Ñ1 ins. after 23:

3228* शत्रुघ्ने वा महाबले ।
नीले नले हनूमति अङ्गदे वा महाबले ।
शरभे पनसे चैव कुमुदे गन्धमादने ।
केसरिद्विविदे मैन्दे ऋक्षराजे महात्मनि ।
वीरे शतबले चैव. [5]

[Ñ1 om. l. 1–2. B4 reads l. 1 after l. 5.—(l. 1) B2.4 च (for वा).—D13 om. (hapl.) l. 2. Note hiatus between the two halves.—(l. 2) B4 हनूमंते (for हनूमति). D4 हनूमत्यंगदे (to avoid hiatus; subm.).—(l. 3) D13 वापि (for चैव).—Note hiatus between the two halves.—(l. 4) D4 केशरिणि (hypm.) (for केसरि-).—Ñ1 om. from the post. half up to चिरं in 24^{c}.—(l. 5) Ñ2 B2.4 शतबलौ (for °बले).]

—^{b}) Ś D8.12 हनूमति; Ñ V B1.2.4 D1–4.6.9–11.13 T2.3 G1 M1.2 राक्षसे वा(D4.13 च); B3 रक्षसा वा (sic) (for राक्षसेन्द्रे). D13 महाबले.—V3 om. 23^{c}–24.—^{c}) V2 निश्चयं मे; T2 निदेशय (for निवेशय).—D13 om. (hapl.) 23^{d}–24^{c}.—^{d}) D1 यथावत्; M2 यत्र ते; Ct as in text (for यथा वा). D9.10 आत्मना (for आत्मनः). B1 यथा सुखमथात्मनः.

24 V3 om. 24; D12 om. 24^{abc} (for both, cf. v.l. 23). Ñ1 om. up to चिरं in 24^{c} (cf. v.l. 3228*).—^{a}) D8 त*; D9 स हि (for न हि). D1 M2 त्वा.—^{b}) Ñ2 B3 D13 मनोहरां (for मनोरमाम्).—^{c}) V1 B1.3 मर्षयेत्तरुणीं; V2 D9–11 मर्षयत्यचिरं; D4.13 M5 मर्षयेत्तु(D13 M5 °न्न) चिरं; Ck as in text (for मर्षयेत चिरं). B1 भद्रे. Ś D8 मर्षयेद्वुचिरां सीतां.—^{d}) D2 स्वे. Ś V2 B1 D1–4.8.12 पर्यवस्थितां; Ñ परिवर्तितां (sic) (for परिवर्तिनीम्). V1 B2–4 वर्तमानां स्वके गृहे.

25 G (ed.) om. 25. V3 damaged from र्ह in 25^{a} up to बा in 25^{c}.—^{a}) Ś1 D8 प्रियस्य; Ś2 D12 प्रिया हि-

१०४

एवमुक्ता तु वैदेही परुषं लोमहर्षणम् ।
राघवेण सरोषेण भृशं प्रव्यथिताभवत् ॥ १
सा तदश्रुतपूर्वं हि जने महति मैथिली ।
श्रुत्वा भर्तृवचो रूक्षं लज्जया व्रीडिताभवत् ॥ २
प्रविशन्तीव गात्राणि स्वान्येव जनकात्मजा ।
वाक्शल्यैस्तैः सशल्येव भृशमश्रूण्यवर्तयत् ॥ ३
ततो बाष्पपरिक्लिष्टं प्रमार्जन्ती स्वमाननम् ।
शनैर्गद्गदया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ४
किं मामसदृशं वाक्यमीदृशं श्रोत्रदारुणम् ।
रूक्षं श्रावयसे वीर प्राकृतः प्राकृतामिव ॥ ५
न तथास्मि महाबाहो यथा त्वमवगच्छसि ।
प्रत्ययं गच्छ मे स्वेन चारित्रेणैव ते शपे ॥ ६

G. 6. 101. 7
B. 6. 116. 6
L. 6. 97. 6

G3 प्रियार्हा; Cm.k.t as in text (for प्रियार्ह-). B1.3 D4 M5 -श्रवणात्; D1 -श्रवणे; G3 श्रवणं; Cm.k.t as in text (for -श्रवणा). Ś D8.12 L (ed.) [अ]प्रियं तत्([by transp.]; Ś1 वदत्; L [ed.] वचः); B1 अथाप्रियं (for तदप्रियं). —^{b}) Ś D8.12 सीतापि सं- (for प्रियादुप-). Ś2 B1 D3.4.12 चिराय (for चिरस्य). D9-11 मानिनी (for मैथिली). D13 तु मैथिली तदा (for चिरस्य मैथिली). —^{c}) Ś B1 D1-3. 8-12 रुदती तदा भृशं (D1 घनं); Ñ V B2-4 D4.13 सहसा प्रवेपिता (Ñ2 D4 °पती) (for सुभृशं प्रवेपिता). —^{d}) Ś Ñ V B D1-4.8.12.13 T2.3 G1.2 M2 -दंत-; Cm.t as in text (for -हस्त-). Ś1 G3 वल्कली; Ś2 D1.5.8.12 T1 M2.3 Cm.g सल्लकी; Ñ V1.3 B D3.4 शल्लकी; Ct as in text (for वल्लरी).

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ B1.3.4 D2.4.13 लंकाकांडे.—After Kāṇḍa name, V1 D1 ins. आभ्युदयिके.—*Sarga name*: Ś Ñ2 V B D1-3.8.12 सीतापरित्यागः (V1 °गं); Ñ1 D4 रामकोपः; D13 सीतानिर्भर्त्सनं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4. 8.12.13 om.; Ś2 D1 98; Ñ2 104; V1 99; B1.3 96; D3.9 101; D5-7 T1 G M3.5 118; D10.11 117; T2 126; T3 129; M1 119; M2 120; B (ed.) 115; G (ed.) 100.—After colophon, D3 concludes with राम; G M1.2 with श्रीरामाय नमः; M5 with श्रीराम.

104

D12 begins with ॐ.

1 ^{a}) V3 damaged from -देही up to 1^c.—^{b}) B1 D4 M5 परमं (for परुषं). Ñ2 V3 B1 D1.5-7.9-11 S रोम-; D12 लोक- (for लोम-).—^{c}) V2 B1 D3.4 राघवस्तु. Ś V2 B1 D1-4.8 [अ]ति- (for स-).—^{d}) D5.9-12 श्रुत्वा (for भृशं). D2 [अ]रुदत् (for [अ]भवत्).

2 G2 om. 2-3. D3 om. (hapl.) 2.—^{a}) Ś Ñ V B2.3 D2.4.9-13 तदा (for तद्). D2 [अ]श्रुतपूर्वा हि; D4 [अ]श्रुपूर्णाक्षी (subm.); D13 [अ]श्रुमुखी पूर्वं (for अश्रुतपूर्वं हि).—D9 om. 2^b-3^a.—^{b}) B1 माने; D13 यत्ने (for जने). D6 T2.3 जानकी (for मैथिली).—^{c}) Ś Ñ V B D1.2.4.8.11.13 M2 भर्तुर् (for भर्तृ-). Ś V1 B1 D1.2.8.10-12 घोरं (for रूक्षं).—^{d}) D4 कृपया (for लज्जया). Ś B1 D1.2.6-8.10-12 T2.3 [अ]वनता; Ñ2 D4 M3 पीडिता; T1 व्री ** (damaged); M2 व्यथिता; Cr.m.g as in text (for व्रीडिता).

3 G2 om. 3; D9 om. 3^a (for both, cf. v.l. 2). V3 om. 3-4^b.—^{a}) Ś2 D4.8.12 च (for [इ]व).—^{b}) Ś V2 B1 D1-3.8.10-12 T2.3 स्वानि सा; D4 स्वमेव; D9 व्यथिता (for स्वान्येव).—^{c}) G3 त्वच्- (for वाक्-). Ś V2 B3 D6.7.9-12 G3 -शरैस्; B1 D4 -वज्रैस्; D8 -क्रूरैस् (for -शल्यैस्). B3 यथा शल्यैर्; D4 सशल्यैश्च (for सशल्येव).—^{d}) D1 [अ]पातयत् (for [अ]वर्तयत्). D7 भृशं प्रव्यथिताभवत्.

4 V3 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3).—^{a}) Ś Ñ V1.2 B2-4 D1.2.4.8-12 M1.2.5 -क्लिन्नं (for -क्लिष्टं).—^{b}) Ñ1 V1 D2.7 G2 M1 मार्जयंती; B4 संमर्दंती (for प्रमार्जन्ती).—^{c}) T1 damaged for शनैर्गद्ग. Ś D8.12 व्यक्तगृहीतार्थं; Ñ1 D4 गृहीत्वा भर्तुः सा (D4 om. सा [subm.]); D1.3 तमिव हीनार्थं; D2 उपगृहीतार्थं; D3 गृहीत्वा तु पादौ (for गद्गदया वाचा).—^{d}) Ñ1 D4.13 पादौ (D13 भर्तुर्) वचनम् (for भर्तारमिदम्).—After 4, Ñ V B D4.13 ins.:

3229* कुले महति जातां च दत्तां चैव महाकुले।
शैलूषीमिव राजेन्द्र परेभ्यो दातुमिच्छसि।

[D13 om. l. 1. V3 damaged up to दत्तां.—(l. 1) D4 हि (for च). V1 प्रदत्तां च (for दत्तां चैव).—(l. 2) Ñ1 B4 D13 अर्हसि (for इच्छसि).]

5 B1 om. (hapl.), B3 reads in marg. 5-6^b.—^{a}) Ñ1 D4 नाम (for माम्). M1 असुदृशं; Cm.g.t as in text (for असदृशं). D2 शक्यम् (for वाक्यम्).—^{b}) V3 B3 शोक-; G2 क्रोध-; Cm.g.t as in text (for श्रोत्र-). D4 -दारुणं (for -दारुणम्).—^{c}) D4 सर्वं (for रूक्षं).—^{d}) D11 om. प्राकृतः. B4 यथा; T1 damaged (for इव). G (ed.) प्राकृतामिव योषितं.

6 B1 om., B3 reads in marg. 6^{ab} (for both, cf. v.l. 5).—^{a}) Ñ1 D13 G1 तथा न (by transp.); B1 अनाथा; D4 तथा च (for न तथा). Ś2 D8.12.13 [अ]स्मि

G. 6. 101. 8
B. 6. 116. 7
L. 6. 97. 7

पृथक्स्त्रीणां प्रचारेण जातिं त्वं परिशङ्कसे ।
परित्यजेमां शङ्कां तु यदि तेऽहं परीक्षिता ॥ ७
यद्यहं गात्रसंस्पर्शं गतास्मि विवशा प्रभो ।
कामकारो न मे तत्र दैवं तत्रापराध्यति ॥ ८
मदधीनं तु यत्तन्मे हृदयं त्वयि वर्तते ।
पराधीनेषु गात्रेषु किं करिष्याम्यनीश्वरा ॥ ९
सहसंवृद्धभावाच्च संसर्गेण च मानद ।
यद्यहं ते न विज्ञाता हता तेनास्मि शाश्वतम् ॥ १०
प्रेषितस्ते यदा वीरो हनूमानवलोककः ।
लङ्कास्थाहं त्वया वीर किं तदा न विसर्जिता ॥ ११
प्रत्यक्षं वानरेन्द्रस्य त्वद्वाक्यसमनन्तरम् ।
त्वया संत्यक्तया वीर त्यक्तं स्याज्जीवितं मया ॥ १२

(for [अ]स्मि). B4 महाभाग. —b) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8–12 G2 M2 माम्; Cm.k.t as in text (for त्वम्). B3 अवमन्यसे; D9 अनुगच्छसि (for अवगच्छसि). —c) D4 कुरु (for गच्छ). T1 G3 M3 येन; Cm.k.t as in text (for स्वेन). —d) Ś2 Ñ1 B1.2.4 D9.12.13 M5 च (for [ए]व). Ś D8.12 तेजसा; B1 D4 तोषये; B4 तेन वै (for ते शपे).

7 D4.13 om. 7ab. —a) Ś Ñ V B D1–3.8.9.12 M2 विशंक्यास्तु (Ñ B2.4 °श्च; D1.2 हि) स्त्रियो नाम (V B3 D1 राम; B1.2 राजन्). —b) Ś Ñ V B2.4 D8.9.12 M2 स्थाने च (Ñ2 V1.2 त्वं); B1 D1–3 स्थाने तु; B3 तत्रैव; D5 T1 G3 M1.5 जातित्वं; D7 यदि त्वं; T2.3 जारत्वं; G2 M3 Cm.k जातिं तां (for जातिं त्वं). M3 परिशंससे. —c) T1 damaged for परित्यजेमां. Ś Ñ2 V B2–4 D1.3.8–11.13 M2 [ए]नां; Ñ1 D2.4.12 [ए]तां; Cm.g.k.t as in text (for [इ]मां). Ñ2 B1 D1–3.13 त्वं (for तु). —d) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 [अ]हं ते (by transp.); D9 ते मां (sic) (for तेऽहं). T2 प्रतीक्षिता. Ś B1 D1–3.8.12 यद्यपीयं परोक्षता.

8 a) Ś V B3.4 D1–3.8–13 T3 M1 Ck यद्; B1 तद्; G3 धष्ये (sic); Cm.g as in text (for यदि). Ñ1 V2 D4.13 तस्य तद्देश्म; G3 गात्रसंस्पर्शो; Cm.g.t as in text (for °संस्पर्शं). —b) Ś D1.3.8.12 शत्रोर्हस्त (D1 °स्ते) गता; Ñ1 D4.13 M2 शत्रोस्तत्र गता; Ñ2 V B तत्र (B3 यदा) शत्रोर्गता; Cm.g.t as in text (for गतास्मि विवशा). G (ed.) विभो (for प्रभो). D2 शत्रोर्हस्तमुपागता. —c) D2.4.13 कामचारो. —d) Ñ1 अत्र (for तत्र). Ś B3 (m. also) D1–3.8.9.12 तु बलवत्तरं (for तत्रापराध्यति). B1 D4 दैवतं बलवत्तरं; D13 देवं न वापराध्यति. —After 8, D4.13 ins. 3230*.

9 D4.13 (hapl.) om. 9. —a) Ñ2 B1 यद्; B3.4 त्वद् (for मद्). B1 D2 M1 हि; B2 च (for तु). Ñ V B2–4 हृदयं; D6 यत्तस्मिन् (for यत्तन्मे). —b) Ñ B2.3 त (B2 य)-च्च मे; V य (V3 त) द्राम; B4 तत्र मे (for हृदयं). —d) Ś1 Ñ2 V B1.4 D1–3.9–11 [अ]नीश्वरी; G2.3 M5 °श्वर; Cg as in text (for °श्वरा). Ś2 D8.12 करिष्याम्यहमीश्वरी. —After 9, Ñ V B2–4 ins.; while D4.13 ins. after 8 (due to om.):

3230* त्वामहं न व्यभिचरे मनसापि कदाचन।
तेन सत्येन मे देवा दिशन्त्वभयमीश्वराः।

[(l. 1) B4 ऋते (for अहं). D4 व्यतिचरे (for व्यभि°). D13 तस्मिन्कदाचन प्रभो (unmetric) (for the post. half). —D4 om. (hapl.?) after सत्येन up to ते न in 10c. —(l. 2) B3 ते (for मे). V2 lacuna for the post. half.]

10 D4 om. up to ते न in c (cf. v.l. 3230*). —a) B1 मम; D9 नाहं (for सह-). L (ed.) संबद्ध-. D10.11 Ck.t -भावेन; Cv.r.m.g as in text (for -भावाच्च). Ś D8.12 सहसा बद्धभावा च; Ñ V B2–4 मनसा शुद्धभावेन. —b) D3 [ए]व; D13 न (for च). —c) Ś B1 D1–3.8–12 यदि तेहम्; Ñ1 V B4 D7 T3 यदहं ते; T1 *** ते (damaged) (for यद्यहं ते). Ś B1 D1.2.8 अविज्ञाता; D3 अवज्ञाता; G1 ह्यवि°; G2 न विदिता; Cv.g.k.t as in text (for न विज्ञाता). —d) Ś1 हृता; B1 मृता (for हता). Ś D12 नीता (for तेन). Ś B1 D3.8.9 T1 (before corr.) M2 सांप्रतं; D1.2 संप्रति; Cv.m.g.k.t as in text (for शाश्वतम्).

11 a) D3.13 प्रेक्षितस् (for प्रेषितस्). M2 तु (for ते). Ś V1.2 D2.8.12 तदा; D9–11 G1 M5 महा- (for यदा). Ñ V B2.4 G2 M2 वीर (for वीरो). —After 11a, V3 erroneously reads 12d, for the first time repeating it in its proper place. —b) Ś D8.12 अवलोकितुं; D5 G3 M3 °लोकनः; D13 वनगोचरः; Cm.g.t as in text (for °लोककः). —c) D6.7 T2.3 G2 M5 त्वया (D6 तदा) राम; D9–11 M1.2 तदा (D9–11 त्वया) राजन् (for त्वया वीर). Ś Ñ1 B1 D1–4.8.12.13 लंकायाममित्रतंत्या (D4 °ती); Ñ2 V B2–4 लंकायां मयि (V1.3 B4 अपि; B2 अभि-) तिष्ठंत्यां (V3 °छन्मां). —d) D7 इदानीं; M1.2 Ck.t त्वया न (for तदा न). Ñ V B2–4 D4 G(ed.) [अ]स्मि न (G [ed.] नास्मि) व (V1 त; D4 विनि) र्जिता; D13 न विनिर्जिता. D2 किं त्वनेन विवर्जिता (sic); D9 किं त्वया न विमर्शिता.

12 a) Ś D8.12 प्रत्युक्तं; D1.2 प्रत्ययं (for प्रत्यक्षं). Ś B1 D1.3.8–12 G1 वानरस्यास्य; D2 वानरस्येव; M1 वायुपुत्रस्य; L (ed.) वानरस्यैव (for वानरेन्द्रस्य). —b) Ś B1 D1.3.8.12 तद्वचः; Ñ V B2–4 D4–6.10.11.13 T1 G M3.5 तद्वाक्य-; D2 प्रत्ययः; T2 त्वद्वाक्यं (for त्वद्वाक्य-). D9 तद्वचस्त्व निरंतरं. —c) Ñ1 [अ]संयुक्तया; B1 D2 [अ]संसक्तया (for संत्यक्तया). V3 erroneously reads 12d for the first time after 11a repeating it here.

न वृथा ते श्रमोऽयं स्यात्संशये न्यस्य जीवितम् ।
सुहृज्जनपरिक्लेशो न चायं निष्फलस्तव ॥ १३
त्वया तु नरशार्दूल क्रोधमेवानुवर्तता ।
लघुनेव मनुष्येण स्त्रीत्वमेव पुरस्कृतम् ॥ १४
अपदेशेन जनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात् ।
मम वृत्तं च वृत्तज्ञ बहु ते न पुरस्कृतम् ॥ १५
न प्रमाणीकृतः पाणिर्बाल्ये बालेन पीडितः ।
मम भक्तिश्च शीलं च सर्वं ते पृष्ठतः कृतम् ॥ १६
एवं ब्रुवाणा रुदती बाष्पगद्गदभाषिणी ।
अब्रवील्लक्ष्मणं सीता दीनं ध्यानपरं स्थितम् ॥ १७
चितां मे कुरु सौमित्रे व्यसनस्यास्य भेषजम् ।
मिथ्यापवादोपहता नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ १८
अप्रीतस्य गुणैर्भर्तुस्त्यक्तया जनसंसदि ।
या क्षमा मे गतिर्गन्तुं प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥ १९

G. 6. 101. 21
B. 6. 116. 19
L. 6. 97. 19

—^{d}) Ś $D_{4.8.12}$ त्यक्तं मा; $\tilde{N}_1$ मुक्तं स्याज्; V_3 (both times) $B_{1.3.4}$ $D_{9.13}$ त्यक्तव्यं (for त्यक्तं स्याज्).

13 ^{a}) V_3 अथवा; B_1 वृथा च; D_9 न तदा (for न वृथा). B_1 मे (for ते). V_3 damaged from स्यात् up to 13^{b}. Ś $D_{8.9.12}$ [s]भूच्च; D_{13} स्याच्च; M_2 राजन् (for ऽयं स्यात्). $D_{1.2}$ न व्यथा न श्रमस्ते स्यात्(D_2 °मोभूत्ते). —^{b}) B_1 न्यस्त- (for न्यस्य). Ś $D_{8.12}$ संशयो यस्य जीविते; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 संशयश्च हि ($\tilde{N}_1$ सु-; $\tilde{N}_2$ V_1 °श्चैव; V_2 तु; D_4 स्व-) जीविते ; D_{13} श्रमाय न च जीवितं. —^{c}) D_4 सुहृज्जने ; T_1 ***न- (damaged) (for सुहृज्जन-). —^{d}) D_4 वासं ; G_2 च स्यान् (for चायं). V_3 lacuna for निष्फलस्तव. Ś B_1 $D_{1-3.8.9.12.13}$ $T_{2.3}$ Ct त्रिफलो; $D_{10.11}$ विफलस् ; G_1 निष्फलं; Cm.k as in text (for निष्फलस्). Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9.12.13}$ $T_{2.3}$ भवेत् (for तव).

14 ^{a}) $Ś_1$ $\tilde{N}_2$ $V_{2.3}$ B_1 $D_{1-3.9-11}$ नृप- ; T_3 रघु- (for नर-). —^{b}) Ś V_2 $D_{8.12}$ क्रोधेन; $\tilde{N}_2$ V_3 B_1 $D_{1-3.5.9-11}$ रोषम् ; M_1 कोपम् (for क्रोधम्). $V_{2.3}$ B_3 $D_{4.13}$ G_3 [अ]नुवर्तते(B_3 G_3 °त) (sic) (for [अ]नुवर्तता). —^{c}) Ś D_8 लघुनैवं; V_3 D_{13} लघुरेव (for लघुनेव). D_{12} लघुना मनुष्येंद्रेण (unmetric). —^{d}) $\tilde{N}_1$ D_{13} एवं (for एव). Ś $D_{8.12}$ स्त्रीतत्त्वं नैव($Ś_2$ D_{12} नोप-) धारितं; B_1 D_9 स्त्रीत्वमे(D_9 °त्वेनं)वापराधितं; D_{1-3} स्त्रीत्वं नै(D_1 °त्वेनै; D_3 °त्वमे)वोपधारितं.

15 Ś $D_{8.12}$ om. 15–24. V_3 om. (hapl.) 15–16. —^{a}) Ñ V_1 B_2 $D_{4.13}$ M_2 व्यपदेशो न(M_2 °शश्च); V_2 T_1 अपदेशो न(T_1 हि); $B_{1.3.4}$ व्यपदेशेन; D_5 अतुदेशो हि (sic) ; $D_{6.10.11}$ Ck.t अपदेशो मे; D_9 अथ ते किं न; Cv.r.g as in text (for अपदेशेन). D_4 कालोयम् ; L (ed.) जानक्या (for जनकान्). —^{b}) $B_{1.3}$ $D_{4.7}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ उत्पत्तिर् (for नोत्पत्तिर्). —^{c}) G (ed.) शीलं च (for वृत्तज्ञ). $B_{1.2}$ $D_{1-3.9}$ मम(D_3 °यि)शीलं च भक्तिश्च. —^{d}) $\tilde{N}_2$ B_4 बहुधै(B_4 °हु नै)व; $B_{1.2}$ $D_{1-3.9}$ सर्वं ते न; D_{13} बहुधा ते; T_2 बहुलेन; Ck.t as in text (for बहु ते न). Ñ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ $D_{4.13}$ M_2 परीक्षितं; B_1 $D_{3.9}$ समर्थितं; D_1 समन्वितं; D_2 प्रतिष्ठितं (for पुरस्कृतम्).

16 Ś V_3 $D_{8.12}$ om. 16 (cf. v.l. 15). —^{a}) D_{13} मा; G_3 स (for न). G_1 प्रमाणकृतः. —^{b}) D_7 अग्नौ (for बाल्ये). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{1-3} बाणेन (sic); B_4 $D_{4.13}$ ना(B_4 वा)न्येन; $D_{6.7.10.11}$ G_2 मम नि- (for बालेन). B_1 पालितः ; T_3 वेदितः (for पीडितः). M_1 बाल्यात्प्रभृति पीडितः. —^{c}) B_1 $D_{1-3.9}$ वृत्तं; $D_{5.7}$ T_1 भक्तिं (for भक्तिश्). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ transp. भक्तिश् and शीलं. —^{d}) D_6 reads ते पृष्ठतः कृतम् in marg.

17 Ś $D_{8.12}$ om. 17 (cf. v.l. 15). —^{a}) $B_{1.3}$ $D_{1-3.9-12}$ इति (for एवं). —V_3 damaged from णा up to अब्रवी in 17^{c}. B_1 $D_{1-3.9-11}$ ब्रुवंती (for ब्रुवाणा). —^{b}) $\tilde{N}_1$ B_1 $D_{4.6.13}$ $T_{2.3}$ -गद्गदया गिरा (for °भाषिणी). —^{c}) B_1 $D_{1-3.9-11}$ उवाच (for अब्रवील्). $\tilde{N}_1$ $D_{4.13}$ वाक्यं; B_1 D_{1-3} दीना (for सीता). —^{d}) $\tilde{N}_1$ ध्यानपरिस्थितं; $D_{4.10.11.13}$ °परायणं (for °परं स्थितम्). $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} दीना ($B_{2.4}$ चिंता-) ध्यानमुपागतं($\tilde{N}_2$ °ता); B_1 $D_{1-3.9}$ सीता (D_9 दीना) ध्यानपरायणा.

18 Ś $D_{8.12}$ om. 18 (cf. v.l. 15). —^{a}) T_2 चितिं (for चितां). $D_{4.13}$ देहि (for कुरु). —^{c}) $\tilde{N}_1$ -[अ]भिशापेन; $\tilde{N}_2$ -[अ]भिशापनि-; $V_{1.2}$ -[अ]पवातोप-; B_1 D_{1-3} $M_{3.5}$ Cm.g -[उ]पघाताभि- ($M_{3.5}$ °तोप-); B_2 G_2 -[अ]पवादेन(G_2 °दोपि); B_3 -प्रवादोप- ; D_4 -शापेन (subm.); D_9 L (ed.) -[अ]भिशापाप- (L [ed.] °भि-) (for -[अ]पवादोप-). D_6 $T_{2.3}$ -[उ]पगता (for °हता). D_{13} मिथ्याभिशापे जुहता (corrupt). —^{d}) D_{13} हि (for [अ]हं).

19 Ś $D_{8.12}$ om. 19 (cf. v.l. 15). V_3 mostly damaged for 19^{ab}. $\tilde{N}_1$ also reads 19^{ab} as in D_1 in marg. —^{a}) $V_{1.2}$ $D_{3.6.9-11}$ Ct अप्रीतेन; B_1 अच्युतेन; $D_{1.2}$ अप्रतीतैर् ; D_4 सुप्रीतेन; D_{13} ब्रवीहि स्व- ; G_3 अप्रियस्य; Cr.m.g as in text (for अप्रीतस्य). $\tilde{N}_2$ मे भर्तुस् (subm.); V_2 B_1 $D_{1-3.9-11}$ गुणैर्भर्त्रा; D_4 °र्भत्ता; D_{13} °र्भर्तृ- ; Ctp as in text (for गुणैर्भर्तुस्). —^{b}) Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ $M_{1.5}$ Cr.m.g.t त्यक्ताया(B_1 $D_{1-4.9}$ °हं) (for त्यक्तया). —^{c}) D_6 का (for या). $\tilde{N}_1$ V_3 B_4 वै; D_9 या (for मे). $\tilde{N}_1$ (marg. also) B_1 $D_{1-3.9}$ तां तु (for गन्तुं). L (ed.) तां तु गतिं. D_4 यांचया मे गतिस्यात्तुं (sic); D_{13} या क्षमांसैर्गतिस्तूर्णं. —^{d}) Ñ V B_{2-4} D_{13} गमिष्ये; B_1 $D_{1-4.9}$ पतिष्ये (for प्रवेक्ष्ये). M_2 प्रवेक्ष्यामि हुताशनं.

G. 6. 101. 22
B. 6. 116. 20
L. 6. 97. 20

एवमुक्तस्तु वैदेह्या लक्ष्मणः परवीरहा ।
अमर्षवशमापन्नो राघवाननमैक्षत ॥ २०
स विज्ञाय मनश्छन्दं रामस्याकारसूचितम् ।
चितां चकार सौमित्रिर्मते रामस्य वीर्यवान् ॥ २१
अधोमुखं ततो रामं शनैः कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
उपासर्पत वैदेही दीप्यमानं हुताशनम् ॥ २२
प्रणम्य देवताभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यश्च मैथिली ।
बद्धाञ्जलिपुटा चेदमुवाचाग्निसमीपतः ॥ २३
यथा मे हृदयं नित्यं नापसर्पति राघवात् ।
तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः ॥ २४

20 Ś D8.12 om. 20 (cf. v.l. 15). —[a]) Ñ V1.2 B2 M2 मैथिल्या; B4 सौमित्रिर् (for वैदेह्या). —[c]) Ñ1 V B D1–4.9.13 विमर्ष- (D1–3 °र्श-) (for अमर्ष-). —V3 damaged from न्नो up to सौमि in 21[c]. —[d]) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 रामाननमुदैक्षत; B1 D1–3.9–11 राघवं समुदैक्षत.

21 Ś D8.12 om. 21 (cf. v.l. 15). V3 damaged up to सौमि in 21[c] (cf. v.l. 20). —[a]) B1 सं- (for स). Ñ V1 B4 D1.3–5 T1 G M3.5 ततश्छंदं; B1 D9 M2 मतं तस्य (B1 तं तु); B2.3 तु(B3 च)तच्छंदं; D2.13 ततः शब्दं; D7 ततश्चिह्नं; Ck.t as in text (for मनश्छन्दं). —[d]) G1 ततो; Cg.k as in text (for मते). V3 M2 धीमतः (for वीर्यवान्). —After 21, B1–3(m.).4 D1–3.9–11 ins.:

3231* न हि रामं तदा कश्चित्कालान्तकयमोपमम् ।
अनुनेतुमथो वक्तुं द्रष्टुं वाप्यशकत्सुहृत् ।

[(l. 1) B1.3 ततः (for तदा). D9 कृतांतक- (for कालान्तक-). B1.3.4 D1–3 क्रुद्धांतकसमं तदा(B4 °मप्रभं); G (ed.) क्रोधशोकवशं गतं (for the post. half). —(l. 2) D2 प्रष्टुं (for द्रष्टुं). B4 D3 च (for वा). D9 न (for [अ]पि). B1 [अ]थ कः सकृत्; B3 [अ]भवत्क्षमः; B4 D1.2 [अ]सकृत्सुहृत्; G (ed.) [अ]थ शक्नुवन् (for [अ]शकत्सुहृत्).]; while M2 ins.:

3232* शुष्ककाष्ठैस्ततो धीमान्वानरैः सह लक्ष्मणः ।
चितां कृत्वा ततः शीघ्रं चिन्ताभूतो बभूव ह ।

22 Ś D8.12 om. 22 (cf. v.l. 15). —[a]) Ñ V B2–4 D4 -मुख(V1.3 B2 -भूत)मुखं; B1 D1–3.9–11 -मुखं स्थितं; D6 T2.3 -मुखं तदा; D13 -मुखं गतं; M3 -मुखं तथा (for -मुखं ततो). —[b]) Ñ V B D1–4.6.9–11.13 ततः (for शनैः). —[c]) Ñ2 D9–11 उपावर्तत. —[d]) V3 damaged after मा up to -पुटा in 23[c]. Ñ2 B1.2.4 D1–3.13 M1 विभावसुं (for हुताशनम्). —After 22, B1.3(marg.) ins.:

3233* उदङ्मुखी ततः सीता वाक्यं चेदमुवाच ह ।

[B1 transp. सीता and वाक्यं.]

23 Ś D8.12 om. 23 (cf. v.l. 15). V3 damaged up to -पुटा in 23[c] (cf. v.l. 22). —[a]) D1–4.6.7.9–11.13 T2.3 G2 M2 दैवतेभ्यश्च. B1 सा (for च). —[c]) Ñ1 D3 कृत- (for बद्ध-). B3 (m. also देवी) D1 देवम्; B4 चेयम्; G1 मूत्वा (with hiatus); M2 रामम् (for चेदम्). D4 कृतांजलिमुवाचेदम्. —[d]) D1.9 [अ]ग्निं (for [अ]ग्नि-). B3 (marg. also) कृत्वा मनसि राघवं. —After 23, Ñ V B D1–4.9.13 ins.:

3234* यथाहं कर्मणा वाचा शरीरेण च राघवम् ।
सततं नातिवर्तेयं प्रकाशं वा रहःसु वा ।

[(l. 1) V1.2 B2 यथेद; V3 शपेहं; B1 यदाहं; B4 यथेमं; D9 यथहं (for यथाहं). B1 मनसा (for कर्मणा). D9 हृदयेनापि (for शरीरेण च). D13 रावणं (for राघवम्). —(l. 2) B1 कर्मणा; D1–3.9 मनसा (for सततं). Ñ V1 D4.13 ना(D4 चा)-मिवर्तामि; V2.3 B1.2.4 D1.3 नाभि(B1 चाति; B2 चाभि)वर्तेहं (V3 D1.3 °यं) (for नातिवर्तेयं). V2 B1.2 D1–3.9 रहोपि (for रहःसु).]

24 Ś D8.12 om. 24 (cf. v.l. 15). V3 damaged for 24[abc]. —[a]) B1 यदा (for यथा). B1 D1–3 हृदयान्; D11 हृदये (sic) (for हृदयं). —[b]) Ñ1 नाव-; D13 परि-; M2 नोप- (for नाप-). G (ed.) नातिवर्तति. B1 D1–3 राघवः (for राघवात्). —D5–7.9(after 3240*).10.11 T G1.3 M2.3.5 repeat 24[cd] after 3236* (D5 T1 G3 M3 repeating again after 3240*); while M1 reads 24[cd] twice. —[c]) B3 तथायं लोकसाक्षी मां; G1 (second time) तथा मां शुद्धचारित्रां. —[d]) D4 om. पातु. —After 24, Ñ2 (marg.) ins. l.2–3 of 3242*; while D4.13 ins.:

3235* मनसि वचसि काये जागरे स्वप्नभावे
यदि मम पतिभावो राघवादन्यपुंसि ।
तदिह दह ममाङ्गं दीप्यमानं हुताश
सुकृतकुकृतज्ञाता सर्वलोकैकसाक्षी ।

[(l. 3) D4 दीप्यमानो. —(l. 4) D4 सु * * * कृतवेत्ता.]
—After 24[cd] (first time), D5–7.10.11 T G1.3 M2.3 ins.; M5 cont. after 3238*:

3236* यथा मां शुद्धचारित्रां दुष्टां जानाति राघवः ।

[G1 शुद्धां (for दुष्टां).];
while M2 ins. after 24[cd] (r.):

3237* एकपत्नीव्रते युक्तां यदि मां वेत्ति पावकः ।
त्रैलोक्याधिष्ठितः सोऽयं सर्वतः पातु पावकः ।

—Then M2 further cont.; while D5–7 T G1.3 M1.3.5 (after 24[cd] first time) ins. after 24[cd] (second time):

3238* कर्मणा मनसा वाचा यथा नातिचराम्यहम् ।
राघवं सर्वधर्मज्ञं तथा मां पातु पावकः ।

एवमुक्त्वा तु वैदेही परिक्रम्य हुताशनम् ।
विवेश ज्वलनं दीप्तं निःसङ्गेनान्तरात्मना ॥ २५

जनः स सुमहांस्तत्र बालवृद्धसमाकुलः ।
ददर्श मैथिलीं तत्र प्रविशन्तीं हुताशनम् ॥ २६

G. 6. 101. 33
B. 6. 106. 28
L. 6. 97. 30

—Thereafter M2 cont.; while D9 ins. after 24^{cd} (first time):

3239* अथ वा पुंश्चली पापा रामातिक्रमचारिणी ।
तथा संवर्तको भूत्वा भस्मीकुर्यात्तु पावकः ।

[(l. 1) D9 चाहं (for पापा). D9 -कारिणी (for -चारिणी). —(l. 2) D9 तदा (for तथा). D9 भस्मीकरोतु (unmetric) (for °कुर्यात्तु).]

—Then D9 M2 cont.; while D5 T1 G3 M3 cont. after 3238*:

3240* आदित्यो भगवान्वायुर्दिशश्चन्द्रस्तथैव च ।
अहश्चापि तथा संध्ये रात्रिश्च पृथिवी तथा ।
ये चान्येऽप्यभिजानन्ति तथा चारित्रभूषिताम् ।

[(l. 1) M2 धर्मश् (for दिशश्). —(l. 2) M2 अहश्चैवाथ संध्ये द्वे रात्रिः खं पृथिवी दिशः. —After l. 2, D9 reads a line which is mostly illeg. —(l. 3) D9 ये चान्येह संजानंति; M2 एतानि मां विजानंति; M3 यथान्येपि विजानंति (for the prior half). M2 यथा; Cg as above (for तथा). M2.3 Cg -संयुतां (for -भूषिताम्).]

25 B3 reads 25^{ab} in marg. —^{b}) B1 च पावकं (for हुताशनम्). —For 25^{ab}, Ś D8.12 subst.; while L (ed.) ins. after l. 3 of 3242*:

3241* इत्युक्त्वाश्रूणि मुञ्चन्ती भर्तृप्रणिहितेक्षणा ।

—After 25^{ab}, Ñ1(m.) B D1-3.9 T2.3 ins.; Ñ2 (marg.) ins. l. 2-3 only after 24:

3242* प्रवेष्टुकामा ज्वलनं वाक्यं चैवेदमब्रवीत् ।
त्वमग्ने सर्वभूतानां शरीरान्तरगोचरः ।
त्वं साक्षी मम देहस्थः पाहि मां देवसत्तम ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे ते हरियूथपाः ।
बाष्परुद्धमुखाश्चासन्रुरुदुश्च शनैर्भयात् । [5]
ततः सा राघवं सीता नमस्कृत्यायतेक्षणा ।

[(l. 1) Ñ1 D2.3 चेद(Ñ1 वाच)मथाब्रवीत्; B1.3 चेदमुवाच ह; D1 एतदुवाच ह (for चैवेदमब्रवीत्). B4 इदं वचनमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 2) B1.3 आद्यः (for अग्ने). D9 T2.3 पावक त्वं च भूतानां (for the prior half). Ñ2 अंतश्चरसि; D1 शरीरांतक- (for शरीरान्तर-). —(l. 3) B1.3 हव्यकव्येश (for मम देहस्थः). B2.4 त्राहि (for पाहि). B3 चेश- (for देव-). B2.3 -संमतः; D9 T2.3 सर्वतः (for -सत्तम). —L (ed.) om. l. 4-6. —(l. 5) B2 सर्वे (for चासन्). B2 तु (for second च). Ñ1 B1.3 भृशं (for भयात्). —B3 reads l. 6 in marg. —(l. 6) B1 च (for सा). T2.3 नमस्कृत्वा.]

—^{c}) Ś B1 D1-3.8.12 देवी; M3 तत्र (for दीप्तं). —^{d}) Ś Ñ V B D2-4.8-12 M5 निःशंकेन; G3 निःसंज्ञेन; Ck as in text (for निःसङ्गेन). —After 25, V3 reads one damaged line.

26 V3 om. 26. —^{a}) Ś D8.12 ततस् (for जनः). Ś Ñ1 V1.2 B3.4 D4.7.8.12.13 G3 M2 तु; Ñ2 D3.6.9-11 G1 M5 च (for स). B2 ज्वलनस् (for जनः स). B3 D2 तु महांस्; D13 बहुशस्; T1 damaged (for सुमहांस्). M3 त्रस्तो (for तत्र). —^{b}) Ñ2 V1 B2 D2.11.13 G3 -वृद्धः (for -वृद्ध-). Ś B1 D1.3.8.12 -पुरःसरः; Ñ V1.2 B2-4 D2.4.13 -समागतः (for -समाकुलः). —^{c}) Ś D8.12 देवीं; Ñ1 D4.13 सीतां; B1 D1-3.9 दीनां; D10.11 G1 दीप्तां (for तत्र). —^{d}) D2 प्रविवेश (for प्रविशन्तीं). —After 26, V2 (ins. l. 9 after 26 and cont. l. 7-8,5, prior half of l. 4 and post. half. of l.6 after 3245*) D5.6 (only l. 6-9).7.10.11 T1 G M1.3.5 ins.; Ś B1 D1-3.8.9.12 T2.3 cont. after 3246*; Ñ1 D4.13 ins. after colophon; Ñ2 V1.3 B3.4 ins. after 27; B2 cont. after 3247*; M2 further cont. after 3248*:

3243* सा तप्तनवहेमाभा तप्तकाञ्चनभूषणा ।
पपात ज्वलनं दीप्तं सर्वलोकस्य संनिधौ ।
ददृशुस्तां विशालाक्षीं पतन्तीं हव्यवाहनम् ।
सीतां सर्वाणि भूतानि रुक्मवेदीमिवोत्तमाम् ।
ददृशुस्तां महाभागां प्रविशन्तीं हुताशनम् । [5]
सीतां कृत्स्नास्त्रयो लोकाः पुण्यामाज्याहुतीमिव ।
प्रचुक्रुशुः स्त्रियः सर्वास्तां दृष्ट्वा हव्यवाहने ।
पतन्तीं संस्कृतां मन्त्रैर्वसोर्धारामिवाध्वरे ।
ददृशुस्तां त्रयो लोका देवगन्धर्वदानवाः ।

[V3 om. l. 1. —(l. 1) Ś2 V1 B D1-3.8.9.12 रक्त- (for तप्त-). G (ed.) -वर- (for -नव-). G1 -हेमांगा (for -हेमाभा). Ñ1 B3 D4.13 -भूषिता (for -भूषणा). —(l. 2) Ñ V1.3 B2-4 D4.13 M3 ज्वलने दीप्ते. Ñ V1.3 B2-4 D4.13 M3 हु(M2 सी)ताहुतिरिवाध्वरे (for the post. half). Ś B1 D1-3.8.9.12 T2.3 M1 विवेश मैथिली दीप्त(M1 ज्वलनं चित्र)मग्नि (B1 °प्तं दीप्ता)मग्निशिखा यथा (B1 °खामिव; M1 °खोपमा). —Ñ2 om. (hapl.) l. 3-8. Ñ1 V3 D4.5.13 T1 G1.3 M3.5 om. (hapl.) l. 3-4. V1 B2-4 om. l. 3. —(l. 3) Ś B1 D1-3.8.12 ते (for तां). G3 M1.2 हव्यवाहने. —The sequence of l. 4-6 (including omissions and repetitions) in B3 is as follows: l. 5 (first time), prior half of l. 4, post. half of l. 4 om., prior half of l. 6 (first time) om., post. half of l. 6 (first time), l. 5 (in m.) and l. 6 (second time). —(l. 4) V1.2 B3 read the prior half of l. 4 after l. 5. D10.11 G2 Ck.t रूपाणि (for भूतानि). —B4 om. from

G. 6. 101. 34
B. 6. 116. 34
L. 6. 97. 31

तस्यामग्निं विशन्त्यां तु हाहेति विपुलः स्वनः । | रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः ॥ २७

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुरधिकशततमः सर्गः ॥ १०४ ॥

---

the post. half of l. 4 up to the prior half of l. 6. V1.2 B2 om. the post. half. D7.10.11 G2 M1 रुक्मवेदिनिभां तदा (D7 °तः); M2 विस्मितेनांतरात्मना (for the post. half). —M2 om. (hapl.) l. 5–8. D1.7 om. l. 5. ❀ Cv: सीतां कृत्वा इत्यादेः पूर्वार्धे 'ददृशुः तां महाभागां प्रविशन्तीं हुताशनमिति.' ❀ —(l. 5) D13 ते (for तां). Ś B1.3 (second time) D2.3.8.9.12 T2.3 तामपश्यन्विमानस्थाः (Ś D8.12 °न्सुमनसा [Ś2 D12 °सः]) (for the prior half). V3 damaged for the post. half. —D12 om. (hapl. groupwise) l. 6-7. V3 om. l. 6. —(l. 6) V1.2 B2 om. the prior half. V1.2 B2.3 (first time).4 D6 पूर्णाम् (for पुण्याम्). Ś B1.3 (second time) D1–3.8–11 T2.3 ऋषयो देवगंधर्वा यज्ञे पूर्णाहुतीमिव (Ś2 °तीं यथा); Ñ1 D4.13 सीतां सदेवगंधर्वास्त्रियो लोकाः प्रचुक्रुशुः. —(l. 7) V1.3 B3.4 प्रशशंसुः; B1 चुक्रुशुश्च; B2 शशंसुस्ताः (for प्रचुक्रुशुः). V1 चापि (for सर्वास्). Ñ1 D4 स्त्रियः सर्वास्तु तां दृष्ट्वा; D13 स्त्रियश्च सर्वास्तां दृष्ट्वा (for the prior half). Ñ1 D4.13 प्रविष्टां; B2 दृष्ट्वा तां (by transp.) (for तां दृष्ट्वा). T1 damaged for हव्यवाहने. Ś1 D8 प्रविशंतीं हुताशनं; Ś2 lacuna (for the post. half). —(l. 8) D6 [अ]नले (for [अ]ध्वरे). —After l. 8, Ś B1 D1–3.8.9 (before l. 9).12 T2.3 ins.; B3 cont. in marg. after 3244*:

> 3243(A)* त्रैलोक्यवासिनः सर्वे ये सिद्धा धर्मचारिणः ।
> ते तामभ्येत्य ददृशुः प्रविशं हव्यवाहनम् ।

[D9 om. l. 1. —(l. 1) Ś2 D12 स्वैर-; B3 छन्न-; D1–3 छंद- (for धर्म-). B1 च प्रधाविनः (m. also °चारिणः) (for धर्मचारिणः). Ś1 D8 सिद्धाः स्वच्छंदचारिणः (for the post. half). —T2.3 repeat l. 2 here, reading it for the first time after l. 5 of 3246*. —(l. 2) B3 सीतामागत्य; D9 ते तां समेत्य; T2 (second time) ते तां मध्येन; T3 (second time) सीतां मध्येन (for ते तामभ्येत्य). D8 हव्यवाहने.]

—Then B3 cont. 3245*. —Ś1 D8 om. l. 9. D9 (preceded by l. 2 of 3243(A)*) T2.3 (repeat it in its proper place preceded by l. 2 of 3243(A)* which is repeated) ins. l. 9 after l. 5 of 3246*. —(l. 9) Ś2 D12 T3 ते (for तां). Ś2 B1 D12 ततो (for श्रयो). Ś2 D12 देवाः सिद्ध- (for लोका देव-). D2 -मानवाः; D5 -राक्षसाः (for -दानवाः). —For l. 8–9, Ñ1 D4.13 subst.:

> 3243(B)* पतन्तीं बाष्पशोकार्द्रैर्वदनैर्विस्मितास्तदा ।
> लोकपालास्तदा दृष्ट्वा सीतां चन्द्रनिभाननाम् ।

[(l. 1) D4 वेपंतीं (for पतन्तीं). D13 शोकार्द्रबाष्प- (unmetric) (for बाष्पशोकार्द्रैर्). D13 -वदना (for वदनैर्).]
—Then Ś B1 D1–3.8.9.12 T2.3 cont. (D9 after l. 8; T2.3 after l. 9 [r.]); Ñ V1.2 B2–4 D5–7.10.11.13 T1 G M cont. only l. 3:

> 3244* मैथिलीं तु विशालाक्षीं प्रविशन्तीं हुताशनम् ।
> सांख्येन विधिना यज्ञे मन्त्रयुक्तामिवाहुतिम् ।
> शप्तां पतन्तीं निरये त्रिदिवाद्देवतामिव ।

[Ś1 D8.9 om. l. 1. —(l. 1) T2 सु- (for तु). —(l. 2) D1.3 शैक्षेण; D2 शास्त्रेण; D9 T2.3 श्लक्ष्णेन (for सांख्येन). D2 युक्ते (for यज्ञे). B1 मंत्रमुक्ताम्. —Ś B1 D1–3.8.9.12 T2.3 om. l. 3. D6 reads l. 3 in marg. —(l. 3) Ñ1 V1 B3.4 D4 धरणीं; B2 तां चैव; M2 त्रिदिवात्; Cm.k.t as above (for निरये). M2 सहसा (for त्रिदिवाद्). D13 शप्तांतरपतंतीं तु महीं दिवा देवतामिव (sic).]

—Then Ñ2 V1.2 B4 further cont. 3245*. —After 3243*, V3 cont. 3245*.

27 V2 om. 27. —a) V3 damaged up to विशन्त्यां. D13 याम्यम् (sic) (for तस्याम्). Ñ1 D4.12.13 अग्नौ; D1.3 अग्नि- (for अग्निं). B2 D13 च (for तु). Ś B1 D1–3.8.9.12 T2.3 प्रविष्टायां; D4 प्रविशंत्यां (for विशन्त्यां तु). —b) Ñ1 D4 वैदेह्यां; D13 सीतायां (for हाहेति). Ś D3.8.12 च (Ś1 om. [subm.]) महा-; D1.2 सुमहान्; D4.7.13 T G M1.3.5 विपुल-; D9 [अ]भून्महा- (for विपुलः). B1 पुनः (for स्वनः). —c) Ñ1 D8 तु (for च). B4 वानरेंद्राणां (for वानराणां च). —d) B3 marg.; D13 [आ]त्मनोपमं (sic) (for [अ]द्भुतोपमः). —After 27, Ś Ñ1 B1.3 D1–4.8.9.12.13 T2.3 ins.; while Ñ2 V1.2 B4 further cont. after 3244*; V3 cont. after 3243*; B3 cont. after 3243(A)*:

१०५

ततो वैश्रवणो राजा यमश्चामित्रकर्शनः । सहस्राक्षो महेन्द्रश्च वरुणश्च परंतपः ॥ १

G. 6. 102. 2
B. 6. 117. 2
L. 6. 98. 12

3245* निशम्य सीतां तु तदा विशङ्कां
हुताशनं दीप्तमनुप्रविष्टाम् ।
सराक्षसा वानरपुंगवास्ते
सुदुःखिता ध्यानपरा बभूवुः ।

(l. 1) V3 damaged for निशम्य सी. V1 निरीक्ष्य (for निशम्य). T3 तथा (for तदा). Ñ V2.3 B2-4 D4 रुदतीं (for तु तदा). Ñ2 अशंकां; V2 B4 विसंज्ञां; D1 T2.3 विशंकितां; D9 विशंतीं; D13 हुताशनं (for विशङ्कां).—(l. 2) D13 युगांतदीप्ताग्निमिव प्रविष्टां.—(l. 3) D9 T2.3 ततो जना (for सराक्षसा). D1 -यूथपास् (for -पुंगवास्). D9 T2.3 च (for ते).—(l. 4) D13 च तस्थुः (for बभूवुः).]

—After 27, Ñ2 V1.3 B3.4 ins. 3243*; M2 ins. 3247* (followed by 3248* and 3243*).

Colophon: V3 damaged. D12 begins colophon with ॐ.—*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B1.3.4 D2.4.13 लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś Ñ1 V2 B D2-4.8.12 सीताग्निप्रवेशः; Ñ2 अग्निप्रवेशः; V1 D1 आभ्युदयिके सीताग्निप्रवेशः; D13 सीतावह्निप्रवेशः; M2 सीताप्रवेशः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 99; Ñ2 105; V1 101; B1 77; B3 97; D3.9 102; D5 M1 120; D6.7 T1 G M3.5 119; D10.11 118; T2 127; T3 130; M1.2 121.—After colophon, Ś B1 D1-3.8.9.12 T2.3 ins.:

3246* स तदा हव्यकव्येशः सीतया संस्तुतस्तदा ।
बभूवाकृतिसम्पन्नो हूयमान इवाध्वरे ।
बभूव चास्य तद्रूपं स्तूयमानस्य सीतया ।
गङ्गाह्रदस्य सलिलं वातोद्धूतस्य शीतलम् ।
ये च तस्य समीपस्था वानरा दीप्यतस्तदा । [5]
ते चास्य शीतभावं तं दृष्ट्वा विस्मयमागताः ।
शुद्धां च मेनिरे सीतां संप्रविष्टां हुताशनम् ।
अरुन्धतीं वसिष्ठस्य पार्वतीमिव शूलिनः ।
अभवत्सर्वसैन्यानां दिदृक्षूणां समागमः ।
सा रामं मनसा कृत्वा हुताशनमुपागता । [10]
सा विगाह्य ततो देवी दिव्यभूषणभूषिता ।
हुताशनं संप्रविष्टा सर्वेषामेव पश्यताम् ।

[(l. 1) D2.3 तथा (for तदा). Ś D8.12 -कव्याशी (for -कव्येशः). Ś D8.12 संस्कृतस् (for संस्तुतस्). B1 D1.3 transp. सीतया and संस्तुतस्. D1 तथा (for तदा). D3 संस्तुतः सह सीतया (for the post. half).—(l. 3) B1 D3 [अ]स्य च (by transp.) (for चास्य). D3 स्तूयमानः स (for °मानस्य).—(l. 4) After गङ्गा, D9 wrongly repeats from हव्य in l. 1 up to गङ्गा in l. 4. Ś D1.3.8.12 शिशिरे; D3 [इ]व यथा (for सलिलं). B1 वाताहतस्य; D9 वातोद्धतं स- (for वातोद्धूतस्य).—(l. 5) D9 T2.3 दीप्ततेजसः.—After l. 5, D9 (preceded by l. 2 of 3243(A)*) T2.3 (repeat it in its proper place preceded by l. 2 of 3243(A)* which is repeated) ins. l. 9 of 3243*.—(l. 6) D1-3 ते चा(D3 तथा)स्य तच्छीतलत्वं; D9 T2.3 अग्नौ सीतां सुखासीनां (for the prior half). B1 D1.3.12 स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). B1 आययुः.—T2.3 om. l. 7-10.—(l. 7) B1 तां (for च). D9 प्रविशंतीं (for संप्रविष्टां).—(l. 8) B1 पार्वतीव च (for पार्वतीमिव).—(l. 10) D1 नमः सा (for सा रामं). D9 प्रणम्य शिरसा देवी (for the prior half).—D12 om. l. 11.—(l. 11) B1 D1-3.8.9 संविगाह्य. B1 च सा (for ततो). B1 -[आ]भरण- (for -भूषण-). T2.3 विभूषणविभूषिता (for the post. half).—(l. 12) Ś D8.12 प्रविष्टा सा (for संप्रविष्टा).]

—Thereafter, Ś B1 D1-3.8.9.12 T2.3 cont. 3243*. Ñ1 D4.13 ins. 3243* after the colophon. G M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

105

Before 1, V B2(followed by 3243*)-4 D5-7.10.11 T G M1.3.5 ins.; while M2 ins. after 6.104.27:

3247* ततो हि दुर्मना रामः श्रुत्वैव वदतां गिरः ।
दध्यौ मुहूर्तं धर्मात्मा बाष्पव्याकुललोचनः ।

[(l. 1) V3 damaged for the prior half. V2 B2-4 M2 ततस्तु; T1 damaged; Ck.t as above (for ततो हि). V2 om. दुर्मना. V B2-4 D5.7.10.11 G2 M3 [ए]वं; M5 तु (for [ए]व). G1 M5 गदतां (for वदतां). D10.11 T2.3 वरः; G1 M5 गिरं (for गिरः).—(l. 2) V B3.4 तस्थौ; B2 ध्यात्वा (for दध्यौ).]

—Thereafter M2 cont.:

3248* लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सह सर्वैः प्लवंगमैः ।
ददर्श सीतां वैदेहीं प्रविशन्तीं हुताशनम् ।

—Thereafter M2 further cont. 3243*.

1 Ñ1 reads 1^{ab} twice. B3 transp. ^{b} and ^{d}.—^{b}) V3 damaged after क up to -नयनः in 2^{c}. Ñ (Ñ1 both times) V1.2 B2.4 D4.6.13 -कर्षणः (for -कर्शनः). Ś B1 D1-3.8-12 यम(Ś D8.12 धर्म)श्च पितृभिः सह; B3 मयश्चामित्रकर्षणः; M2 धर्मराजो यमस्तथा.—^{c}) Ś B1 D1-3.8-12 T2.3 च देवेशो (for महेन्द्रश्च).—^{d}) Ś B1 D1-3.8.10-12 जलेश्वरः(D11 °शयः); Ñ V1.2 B2-4 D13

G. 6. 102. 3
B. 6. 117. 3
L. 6. 98. 13

षडर्धनयनः श्रीमान्महादेवो वृषध्वजः ।
कर्ता सर्वस्य लोकस्य ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ २
एते सर्वे समागम्य विमानैः सूर्यसंनिभैः ।
आगम्य नगरीं लङ्कामभिजग्मुश्च राघवम् ॥ ३
ततः सहस्ताभरणान्प्रगृह्य विपुलान्भुजान् ।
अब्रुवंस्त्रिदशश्रेष्ठाः प्राञ्जलिं राघवं स्थितम् ॥ ४

कर्ता सर्वस्य लोकस्य श्रेष्ठो ज्ञानवतां वरः ।
उपेक्षसे कथं सीतां पतन्तीं हव्यवाहने ।
कथं देवगणश्रेष्ठमात्मानं नावबुध्यसे ॥ ५
ऋतधामा वसुः पूर्वं वसूनां च प्रजापतिः ।
त्वं त्रयाणां हि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः ॥ ६

[अं]भसां पतिः (for परंतपः). D4 वरुणश्च मवांभसि (corrupt); D9 T2.3 पवनश्च जलेश्वरः(D9 °शयः).

2 V3 damaged up to -नयनः in 2^{a} (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 स च त्रि- (for षडर्ध-). Ś B1 D1–3.8.12 त्रिशूलपाणिर्विश्वेशो; D9 T2.3 शूलपाणिश्च देवे(D9 त्रिश्वे)शो.—D4 reads 2^{cd} twice.—^{c}) D4 (second time) एते; L (ed.) कर्ता च (hypm.) (for कर्ता). B1 मनुष्य-; B2 च सर्व- (for सर्वस्य). D2 जगतो (for लोकस्य). D9.13 हर्ता च(D13 स कर्ता) सर्वलोकस्य. —^{d}) Ñ V B2–4 D4 (both times).13 च ज्ञानिनां (for ब्रह्मविदां). Ś B1 D1.3.8.9.12 ब्रह्मा(D9 कर्ता) च भगवान्प्रभुः; D2 ब्रह्मा चैव महाद्युतिः; M2 वसवो मरुतो ग्रहाः.—After 2, Ś Ñ V1.2 B D1–3.8.9.12 T2.3 ins.:

3249* स च राजा दशरथो विमानेनान्तरिक्षगः ।
अभ्याजगाम तं देशं देवराजसमद्युतिः ।

[(l. 1) Ś2 Ñ V1.2 B [अं]तरीक्षगः; T2 [आ]गतस्तदा (for [अ]न्तरिक्षगः).—V1 om. l. 2. —(l. 2) Ś Ñ2 D8.9.12 T2.3 आजगामाथ (for अभ्याजगाम). B1 -समन्वितः; B4 -समद्युतिं.];

while M2 ins.:

3250* पितरश्च तथा सर्वे आदित्याः सर्व एव च ।
अश्विनौ कार्तिकेयश्च ऋषयः काश्यपादयः ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव गरुडोरगराक्षसाः ।
पुण्यजाश्चैव *** तथान्ये सिद्धचारणाः ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves.]

3 V3 om. 3–4^{b}. T1 mostly damaged for 3^{a}. —^{a}) Ś D8.12 ते सर्वे च (for एते सर्वे). D13 समागत्य. —^{b}) D4 सूर्यवर्चसैः.—^{c}) Ñ1 V1 B2 D4.13 Ct आगत्य; G2 आक्रम्य; Ck as in text (for आगम्य).—^{d}) Ñ1 D4 अभिगत्वा; Ñ2 V1.2 B2–4 D13 M2 °गम्य; Ck.t as in text (for °जग्मुश्च).—For 3^{cd}, Ś B1 D1–3.8.9.12 subst.:

3251* अभ्यभाषन्त काकुत्स्थं मधुरं नामगोत्रतः ।

[B1 पितृमातृतः; D1.3 मातृगोत्रतः; D9 प्रियमेव हि (for नामगोत्रतः).]

4 V3 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). B4 om. 4. Ñ2 illeg. for 4^{a}.—^{a}) B2 प्रशस्त-; D6 सहस्र- (for सहस्त-). V2 M2 -[आ]भरणं.—^{b}) Ñ2 परिघोपमान्; V2 M2 विपुलं भुजं; B3 विमलान्भुजान्.—For 4^{ab}, Ś Ñ1 B1 D1–4.8.9.12.13 subst.:

3252* सहस्ताभरणं बाहुं प्रगृह्य परिघोपमम् ।

[D1–3.8.13 सहस्र-; D4 समस्त- (for सहस्त-). D9 युक्तं संभूषणैर्बाहुं (for the prior half). Ś2 damaged for परि.] —^{c}) Ś Ñ1 V1.2 B1 D1–4.8.9.12.13 M2 अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठो.—D9 om. (hapl.?) 4^{d}–5^{e}. V3 damaged for 4^{d}–5^{b}.—^{d}) Ś Ñ V1.2 B2.3 D2.3.6.10–12 T3 G2 M3 transp. प्राञ्जलिं and राघवं. B1 D1.4.7.8.13 T2 राघवं(B1 रामं तं) प्रांजलिस्थितं.

5 D9 om. 5^{a-e}; V3 damaged for 5^{ab} (for both, cf. v.l. 4).—^{a}) Ś B1 D8.12 भर्ता (for कर्ता). Ñ1 B1 T3 transp. सर्वस्य(Ñ1 in marg.) and लोकस्य. D1–3.13 भर्ता त्वं(D3 भर्तारं; D13 स कर्ता) सर्वलोकस्य.—^{b}) D6 M2 ज्येष्ठो. B1.2 ज्ञानभृतां; D1 धर्मविदां; D3.10.11 G1.2 °विदां (for ज्ञानवतां). B2 D7.10.11 G1.2 M2 विभुः; D6 T2.3 प्रभुः; M3 पतिः (for वरः). Ñ1 D4.13 ब्रह्मा च ज्ञानिनां वरः(D4 °र).—^{c}) M2 देव (for सीतां).—^{d}) Ś V2.3 B D1–3.8.12 हव्यवाहनं. M2 सुप्रीतां जनकात्मजां.—V3 om. 5^{ef}.—^{e}) Ñ1 B3.4 D1.2.13 -गणश्रेष्ठ; T1 -गण ** (damaged); G (ed.) -वरश्रेष्ठ (for -गणश्रेष्ठम्). D12 अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठम्.—^{f}) D3 नावबुध्यते; D4 अवबुध्यसे (for नावबुध्यसे). Ñ1 D13 G1.2 M5 नात्मानमवबुध्यसे.

6 T2.3 om. 6^{ab}. Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 M3 read 6–8^{b} after 17.—^{a}) Ñ1 B2 D4.13 शतधामा; B3 शतनामा; D1 कृतधामा; D9 भूतधामा. Ñ V1 B2.3 M2 पूर्वो (for पूर्वं). B4 ऋभुश्च त्वं वसुः पूर्वो; D12 **** तदपूर्वं. ❀ Ct: ऋतधामेत्यादिश्लोकत्रयं कतकासंमतम् । तीर्थस्त्वेवं व्याचष्टे-पूर्वं पूर्वस्मिन् कल्पे सृष्टेः पूर्वं वा वसूनां मध्ये ऋतधामा नाम वसुः । आदिकर्ताण्डाधिपतिरूपादिसृष्टिकर्ता । स्वयंप्रभुरितरानियम्यः. ❀—^{b}) V3 damaged for च प्रजा. Ñ1 B2–4 D4–7.13 T1 G M1.3.5 त्वं (for च). M2 प्रजानां त्वं (for वसूनां च).—V3 o..., 6^{c}–7. G2 om. 6^{cd}.—^{c}) B2–4 च(for हि). Ś Ñ V1.2 B1 D1–4.8–13 त्रयाणामपि; M3 त्रयाणां त्वं हि (by transp.) (for त्वं त्रयाणां हि).—^{d}) D9 कर्ता हर्ता (for आदिकर्ता). B1.3.4 D4.7.13 M2 स्वयंभवः; T1

रुद्राणामष्टमो रुद्रः साध्यानामपि पञ्चमः ।
अश्विनौ चापि ते कर्णौ चन्द्रसूर्यौ च चक्षुषी ॥ ७
अन्ते चादौ च लोकानां दृश्यसे त्वं परंतप ।
उपेक्षसे च वैदेहीं मानुषः प्राकृतो यथा ॥ ८
इत्युक्तो लोकपालैस्तैः स्वामी लोकस्य राघवः ।
अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठान्रामो धर्मभृतां वरः ॥ ९
आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम् ।
योऽहं यस्य यतश्चाहं भगवांस्तद्ब्रवीतु मे ॥ १०
इति ब्रुवाणं काकुत्स्थं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
अब्रवीच्छृणु मे राम सत्यं सत्यपराक्रम ॥ ११
भवान्नारायणो देवः श्रीमांश्चक्रायुधो विभुः ।
एकशृङ्गो वराहस्त्वं भूतभव्यसपत्नजित् ॥ १२

G. 6. 102. 13
B. 6. 117. 13
L. 6. 98. 24

स्वयं * * (damaged) (for °प्रभुः). V1 आबाधश्चाभयप्रदः. —After 6, M2 ins. l. 2 of 3256*.

7 V3 om. 7 (cf. v.l. 6). Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.9.12.13 M2 read 6-8^b after 17. —^a) Ñ1 सप्तमो (for अष्टमो). V1 B2-4 वसूनामष्टमः साध्यः. —^b) T1 असि; M5 अथ (for अपि). —^c) D5 वा (for च). Ś D2.3.9-12 कर्णौ ते (by transp.); D4.8 कर्णांते (for ते कर्णौ). —^d) D4 om. चंद्रसूर्यौ च. Ñ V1.2 B2-4 D13 M2 चंद्रादित्यौ; D1 सूर्याचंद्रौ (for चन्द्रसूर्यौ). D9-11 सूर्याचंद्रमसौ दृशौ.

8 Ś Ñ V B D1-4.8.9.12.13 M2 read 6-8^b after 17. V3 mostly damaged for 8^a. —^a) Ñ1 B2 D4 आदौ चांते (by transp.); D13 आदावंते (for अन्ते चादौ). Ś B1 D1-3.5.8-12 मध्ये च; D7 G2 भूतानां (for लोकानां). —^b) Ñ2 V1.3 D9-11 M2 च (for त्वं). Ś D1.3 M1.3 परंतपः; Ñ1 B2 D4.13 पराक्रमैः (for परंतप). —V3 om. 8^c-9^b. —^c) Ñ V1.2 B2-4 D4.13 शंकसे चैव (for उपेक्षसे च). —^d) Ñ V1 B2-4 D4.13 अदृ(Ñ1 D4.13 °दु)ष्टां; D9 प्राकृतः (for मानुषः). Ś B1 D1-3.8.12 प्राकृतः प्राकृता(Ś1 B1 D8 °ती)मिव; V2 अदृष्टां प्राकृतीं यथा; M2 प्रविशंतीं हुताशनं.

9 V3 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^a) Ś B1 D1-3.8.9.12 देवराजेन; B2 लोकपालैस्तु; D13 देवलोकैस्तैः (for लोकपालैस्तैः). M2 सर्वलोकनमस्यस्त्वं. —^b) M2 राघव. —After 9^{ab}, M2 ins.:

3253* एवमुक्तः स धर्मात्मा राघवो रघुनन्दनः ।

—^c) Ś Ñ1 V B1.3.4 D1-3.8.9.13 M2 -श्रेष्ठं; D4.12 -श्रेष्ठो (for -श्रेष्ठान्). —^d) D4 वर. Ñ2 V2 B2-4 राघवः प्रांजलिः स्थितः; V1 प्रांजलिः पुरतः स्थितः; V3 आत्मानं नाव * * * (damaged).

10 ^a) V3 damaged from न्ये up to 11^a. —^c) V2 D4.10.11 M1 सो (for यो). Ś V2 D8.12 जातो यथा(V2 °तश्च); Ñ1 D5.10.11.13 M1 यश्च यतश्च; Ñ2 V1 B2.3 देव य(Ñ2 °वा य)तश्च; B1 यतो यतश्च; B4 देव ततश्च; D1.4 यत्र यथा(D4 °तश्च); D2 यश्च यथा; D3 यथा यतश्च (for यस्य यतश्च). D8 वा (for च). Ñ D4.13 [ए]व (for [अ]हं). D9 कोहं यतो यथा चाहं. —^d) D6 T2.3 प्रब्रवीतु; D7 तद्ब्रवीहि; D8 G3 तद्ब्रवीमि; M5 तान्ब्रवीतु (for तद्ब्रवीतु). D8 G3 ते (for मे). Ñ V1.2 B2-4 D4.13 तद्भवान्वक्तुमर्हति; B1 M2 तद्भवान्प्रब्रवीतु मे. —After 10, Ś V1 B1 D1-3.8.9.12 M2 ins.:

3254* तमुवाच सहस्राक्षः श्रेष्ठोऽस्माकं पितामहः ।
स्वयंभूर्भगवान्ब्रह्मा वक्ष्यत्येष यथा भवान् ।

[(l. 1) V1 B1 सोस्माकं तु(B1 च) (for श्रेष्ठोऽस्माकं). —(l. 2) Ś2 B1 D2.12 यतो (for यथा).]

—Thereafter M2 cont. 3255*.

11 V3 damaged for 11^a (cf. v.l. 10). —^a) M1 एवं (for इति). D5 T1 G1.3 M3 ब्रुवंतं. V1 इति ब्रुवति देवेशे. —^b) Ñ1 च ज्ञानिनां; B2 वेदविदां (for ब्रह्मविदां). D4 वर. B3 D6 T2.3 ब्रह्मा लोकपितामहः; M1 Ck ब्रह्मा ब्रह्मविदुत्तमः. —^c) Ñ V B2-4 D4.13 काकुत्स्थ; D10.11 M1 Ck.t मे वाक्यं (for मे राम). —^d) B4 सत्यवतां वर. —For 11, Ś B1 D1-3.8.9.12 subst.; while M2 cont. after 3254*:

3255* तमुवाच ततो देवः स्वयंभूरमितद्युतिः ।
प्रगृह्य रुचिरं बाहुं स्मारयन्पूर्वदेहिकम् ।

[(l. 1) M2 [अ]व्ययो (for ततो). —(l. 2) B1 वचनं; D1.12 रुधिरं; M2 विपुलं (for रुचिरं). B1 स्वार्ग(sic) (for बाहुं).]

12 ^{ab}) M2 श्रीमान् (for देवः). Ś Ñ V B1-3 D1-3.8.12.13 श्रीमान्देवश्च (by transp.); B4 D9 साक्षाद्देवश्च; D4 चैव श्रीमांश्च (for देवः श्रीमांश्च). D6 T2.3 M5 चक्रधरो (for चक्रायुधो). Ś Ñ V B D1-4.7-13 T3 G2 प्रभुः (for विभुः). M1.3 श्रीमांश्च(M3 शार्ङ्गंच)क्रगदाधरः(for ^b). —After 12^{ab}, Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.9.12.13 read 14. —V3 damaged from 12^c up to अक्षरं in 13^a. —^c) T2 -शृंग- (for -शृङ्गो). Ñ1 D4.13 च (for त्वं). —^d) B3 भूतो भव्य-; B4 D13 M5 भूतभव्यः. V1 D1-3 -भवात्मकः; B1 -भवांतकः (for -सपत्नजित्). Ś D8.12 यज्ञनाभो रणाकृतिः; D9 T2.3 पद्मनाभोमरारिहन्. ❀ Cm : भूतभव्यः सपत्नजित् इति पाठः. ❀

G. 6. 102. 14
B. 6. 117. 14
L. 6. 98. 25

अक्षरं ब्रह्म सत्यं च मध्ये चान्ते च राघव ।
लोकानां त्वं परो धर्मो विष्वक्सेनश्चतुर्भुजः ॥ १३

शार्ङ्गधन्वा हृषीकेशः पुरुषः पुरुषोत्तमः ।
अजितः खड्गधृग्विष्णुः कृष्णश्चैव बृहद्बलः ॥ १४

सेनानीर्ग्रामणीश्च त्वं बुद्धिः सत्त्वं क्षमा दमः ।
प्रभवश्चाप्ययश्च त्वमुपेन्द्रो मधुसूदनः ॥ १५

इन्द्रकर्मा महेन्द्रस्त्वं पद्मनाभो रणान्तकृत् ।
शरण्यं शरणं च त्वामाहुर्दिव्या महर्षयः ॥ १६

सहस्रशृङ्गो वेदात्मा शतजिह्वो महर्षभः ।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोंकारः परंतप ॥ १७

प्रभवं निधनं वा ते न विदुः को भवानिति ।
दृश्यसे सर्वभूतेषु ब्राह्मणेषु च गोषु च ।
दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु वनेषु च ॥ १८

---

13 V_3 damaged up to अक्षरं in ^{a} (cf. v.l. 12). D_9 om. 13. $Ñ_2$ om. 13^{ab}.—^{a}) Ś $D_{8.12}$ संपन्नं; $V_{2.3}$ $B_{1.3.4}$ D_{1-3} सत्यं ते; D_6 $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ M_2 सत्यं त्वं; Cm.g.k.t as in text (for सत्यं च).—^{b}) D_6 $T_{2.3}$ त्वं(D_6 m.) मध्येंते (for मध्ये चान्ते). V_3 जगन्नाथोसि राघव.—^{c}) $Ś_1$ D_8 तु परो; $V_{1.3}$ D_4 त्वं परं; B_3 D_{13} परमो; D_{12} त्वपरो (for त्वं परो). $Ñ_1$ $D_{4.13}$ लोको (for धर्मो).

14 V_3 om. 14. Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.9.12.13}$ read 14 after 12^{ab}.—^{a}) D_1 सज्ञधन्वा.—^{b}) $Ś_2$ B_1 $D_{1-3.8.9.12}$ पुराणः(D_9 °ण-); B_2 T_1 केशवः; Cm.g.t as in text (for पुरुषः).—^{c}) G_1 अजरः. Ś $Ñ_1$ $D_{1-3.6.8.9.12}$ $T_{2.3}$ खड्गभृद्; B_1 M_2 शंखभृद्; B_2 खड्गभुग्; D_{13} स्वर्गधृग् (for खड्गधृग्). $Ñ_2$ V_1 B_2 $D_{1.9}$ M_2 जिष्णुः (for विष्णुः).—^{d}) M_2 विष्णुः कृष्णो (for कृष्णश्चैव). Ś B_1 $D_{1-3.8.9-12}$ सनातनः (for बृहद्बलः). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ जि($Ñ_2$ V_1 B_2 वि)ष्णुः कृष्णो(V_2 °ष्णुर्विष्णुर्) महाबलः.

15 D_9 om. 15–16^b. D_{12} om. 15^{ab}.—^{a}) $Ś_2$ $Ñ_2$ B_1 $D_{1-3.8.13}$ अग्रणीश् (for ग्रामणीश्). D_1 स त्वं; D_7 सत्यस्; $D_{10.11}$ Ct सर्वं (for च त्वं).—V_3 damaged for 15^{b-d}.—^{b}) Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_4 बुद्धिश्रिता; D_6 बुद्धिस्त्वं च; $D_{7.10.11}$ $T_{2.3}$ G_1 $M_{1.2.5}$ त्वं बुद्धिस्त्वं; Cg as in text (for बुद्धिः सत्त्वं). Ś B_1 $D_{1-3.8}$ वैकुंठश्च(B_1 D_{1-3} °स्त्वं) महाभुजः; B_4 बुद्धिश्रिता क्षमादयः; D_{13} बुद्धिश्च त्वं क्षमा दया; G_2 बुद्धिस्त्वं च शमो दमः.—^{c}) $Ñ_1$ प्रभावश्. B_1 $D_{1.3.4.6}$ $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ M_3 [अ]व्ययश्. V_2 [ए]व (for त्वम्). D_8 प्रभावश्चापि पंच त्वम् (sic); D_{13} प्रभावश्चाव्ययश्चैव; M_5 प्रजापतिश्चाव्ययस्त्वम्.—^{d}) B_3 त्वमिंद्रो; D_{13} त्वमुपेंद्रो (hypm.) (for उपेन्द्रो). V_2 त्वं मित्रो देवसत्तमः.

16 D_9 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15).—^{a}) $Ñ_2$ $D_{4.13}$ कृतकर्मा; M_3 विश्वकर्मा. Ñ D_{13} च (for त्वं). Ś B_1 $D_{1-3.8.12}$ विष्णु(B_1 वृष्णि; D_1 पृष्टि; D_3 पृश्नि)गर्भो घृतार्चि-($D_{8.12}$ °र्ति)स्त्वं.—^{b}) $Ś_1$ D_4 नरांतकृत्; V_3 युगांतकृत्; B_1 रणांतकः; D_2 भवांतकृत्; D_8 वरांतरः; D_{13} त्वनंतकृत्.—V_3 om. 16^c–17^b.—^{cd}) $Ñ_1$ B_4 M_5 शरण्यः. D_4 वा त्वाम्; D_{12} कृत्वा (for च त्वाम्). Ś B_1 $D_{1-3.8.9.12}$ सेंद्राः; G_1 दिव्यं (for दिव्या). $Ś_2$ D_{12} सुरर्षयः. Ñ V_2 D_4 आहुर्देवाः सवासवाः; V_1 B_{2-4} आहुर्देवर्षयो बुधाः (for ^{d}). D_{13} शरण्यः शरणश्च त्वं सहायो वासवो वसुः.

17 V_3 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16).—^{a}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{1-3} $D_{1-4.8.9.12}$ M_2 ऋक्साम(B_3 *sup. lin.* also °य्यजुः)शृंगो(D_9 M_2 °जिह्वो); B_4 ऋक्सामयजुर्- (for सहस्रशृङ्गो). D_{13} ऋक्सामानि यजूंषि त्वं.—^{b}) $D_{3.9}$ M_2 शतशृंगो; D_5 जितजिह्वो; $D_{10.11}$ M_1 शतशीर्षो (for शतजिह्वो). $Ś_2$ $Ñ_1$ महर्षिपः; $V_{1.2}$ $D_{8.12}$ T_1 (*inf. lin.* also) G_1 महर्षयः; $D_{1.4}$ महर्षभ; D_7 सहस्रदृक्; G_3 महर्षिभिः; M_5 महोरगः (for महर्षभः). $Ś_1$ शतशीर्षो महर्षिपः; B_1 शतजिह्रोमहर्षणः; G_2 शतशीर्षः सहस्रधृक्. ❀ Cm: शतशीर्ष इति वा पाठः. ❀ —After 17^{ab}, $D_{5-7.10.11}$ T G $M_{1.3.5}$ ins.; while M_2 ins. l. 2 only after 6:

3256* त्वं त्रयाणां हि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः।
सिद्धानामपि साध्यानामाश्रयश्चासि पूर्वजः।

[T_1 reads l. 1 *inf. lin.*—(l. 1) G_2 स्वयंभुवां; M_5 स्वयंभवः.—(l. 2) $M_{2.5}$ अथ (for अपि). D_7 G_2 transp. सिद्धानाम् and साध्यानाम्. D_6 M_3 [अ]पि (for [अ]सि).]
—^{d}) D_4 त्वं स्वाहास्त्वं (for त्वमोंकारः). Ś Ñ V B $D_{1.3.4.8.9.12.13}$ T_1 G_3 $M_{1.5}$ Cg परंतपः; $D_{7.10.11}$ परात्परः; G_2 परः पुमान्.—After 17, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12.13}$ M_3 read 6–8^b.

18 M_1 om. 18. G_2 om. 18^{ab}.—^{a}) $Ś_2$ प्रधनं; D_4 प्रभावं; M_2 प्रकृतिं; Cg as in text (for प्रभवं). K (ed.) विधनं (for निधनं). Ś $Ñ_2$ V $B_{1.3.4}$ $D_{2.3.8-12}$ चापि; B_2 वापि; D_1 च त्वं; D_{13} चांते (for वा ते).—^{b}) $V_{2.3}$ D_{9-12} नो (for न). $Ñ_1$ B_4 $D_{4.13}$ M_2 विद्मः; Cm.g as in text (for विदुः).—^{c}) $D_{5.13}$ दृश्यते. D_9 -वेदेषु; D_{13} -लोकेषु.—^{d}) Ś Ñ V B $D_{1-4.8-12}$ गोषु च(B_3 वर्णेषु) ब्राह्मणेषु च. D_{13} गोषु ब्राह्मणमेव च.—$Ñ_1$ $D_{4.9}$ om. (hapl.) 18^{ef}.—^{ef}) D_1 चरणे (for गगने). $D_{10.11}$ नदीषु; D_{13} गुहासु (for वनेषु). B_1 सागरे पर्वतेषु च(for ^{f}). $Ñ_2$ V B_{2-4} गगने दिक्षु सर्वासु सागरेषु नगे(B_3 वने)षु च.

सहस्रचरणः श्रीमाञ्शतशीर्षः सहस्रदृक् ।
त्वं धारयसि भूतानि वसुधां च सपर्वताम् ॥ १९
अन्ते पृथिव्याः सलिले दृश्यसे त्वं महोरगः ।
त्रीँल्लोकान्धारयन्राम देवगन्धर्वदानवान् ॥ २०
अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वती ।
देवा गात्रेषु लोमानि निर्मिता ब्रह्मणा प्रभो ॥ २१
निमेषस्तेऽभवद्रात्रिरुन्मेषस्तेऽभवद्दिवा ।
संस्कारास्तेऽभवन्वेदा न तदस्ति त्वया विना ॥ २२
जगत्सर्वं शरीरं ते स्थैर्यं ते वसुधातलम् ।
अग्निः कोपः प्रसादस्ते सोमः श्रीवत्सलक्षण ॥ २३
त्वया लोकास्त्रयः क्रान्ताः पुराणे विक्रमैस्त्रिभिः ।
महेन्द्रश्च कृतो राजा बलिं बद्ध्वा महासुरम् ॥ २४

G. 6. 102. 27
B. 6. 117. 27
L. 6. 98. 38

19 ^{a}) D1.9 -नयन: (for -चरण:). —^{b}) D8 आत्तशीर्षः (for शतशीर्षः). D1.2.9 सहस्रपात् ; D4.5.12 T3 G3 सहस्रदृक् (for °दृक्). —^{c}) D7 लोकानां (for भूतानि). —^{d}) Ś1 सर्वपर्वतां ; D2 चैव पर्वतान्. D9–11 M1 पृथिवीं सर्वपर्वतान्. —After 19, M2 ins. :

3257* त्वं स्रष्टा सर्वभूतानां त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

20 ^{a}) Ś V2 D8.12 अंत: पृथिव्यां; Ñ1 V3 B2.4 D2.3 M2 अंत: पृथिव्या: ; B3 D9 अंते पृथिव्यां; D13 अधस्त्वत्राव्यां (sic); Cr.g.k.t as in text (for अन्ते पृथिव्याः) —^{b}) D5 महोरगे. —^{c}) S2 D8.12 चारयन्राम; V3 B3 धारयस्येतान् (V3 °से *). B4 लोकांस्त्रीन्धारयामास. —D9 om. (hapl.) 20^{d} – 21^{a}. —^{d}) G3 -दानवा: ; M2 -मानुषान् (for -दानवान्). Ñ V B2–4 D4 देव(D4**)मानुषपन्नगान्.

21 D9 om. 21^{a} (cf. v.l. 20). —^{a}) D7 G2 सौम्य; Ck.t as in text (for राम). —^{c}) D5–7 T G M1.3.5 रोमाणि (for लोमानि). Ś Ñ V B D1–4.8–13 M2 देवा रोमाणि गात्रेषु. —^{d}) T2.3 बोधिता; Ck as in text (for निर्मिता). D7.10.11 G2 Cr.t ब्रह्मणा निर्मिता: (by transp.). Ś B1 D1–3.8.9.12 निर्मितास्ते स्व(B1 च)मायया; Ñ V B2–4 D4 M2 निर्मितानि(Ñ2 M2 °स्ते) स्वयंभुवा(M2 °प्रभो) ; D13 त्वया ते निर्मिता: प्रभो.

22 ^{a}) B1 D2 निमिषस्. Ś D1–3.8.12 स्मृतो; Ñ V B2.4 G3 M3 भवेद् ; B1 D9–11 स्मृता; D5 भवान् (sic) (for ऽभवद्). B3 निमेषं तु भवेद्रात्रिर् ; D13 अनिमेषास्तेभवद्रात्रिर् (corrupt). —^{b}) D5 G3 M3 भवेद् (for ऽभवद्). Ś1 दिवस: स्मृत: ; Ś2 Ñ B1 D1–4.9–13 M2 दिवसस्तथा; V B2–4 दिनमेव च (for तेऽभवद्दिवा). D8 इत्येषो दिवसस्मृत: (sic). —After 22^{ab}, M2 ins. :

3258* उदरं तेऽर्णवा राम सेन्द्राश्च सदिवौकसः ।

—D9 om. 22^{c} – 23^{b}. V2 lacuna for 22^{c}. —^{c}) Ñ2 V3 B2 D10.11.13 तु; Cr as in text (for ते). Ñ1 T3 M3 देवा (meta.); Cr.m.g.k as in text (for वेदा). Ś D1.2.8.12 संस्कारस्तेभवद्दहो ; B1 संस्कारस्त्वभवन्देवा; B3 संस्कारस्ते भवेद्राम. —^{d}) D7.10.11 G2 [ए]तद् ; Cm.g.t as in text (for तद्). T3 अस्मिन् ; Cm.g.t as in text (for अस्ति). Ś2 D1–3.12 transp. त्वया and विना. Ñ V B D4 मन: सेंद्रा दिवौकस: ; M2 नास्ति किंचित्त्वया विना.

23 D9 om. 23^{ab} (cf. v.l. 22). V3 om. 23^{ab}. —^{a}) Ś D8 शरीरे (for शरीरं). —^{b}) D13 धैर्यं (for स्थैर्यं). G1 च (for ते). —^{c}) D13 प्रभावस् (for प्रसादस्). M5 च (for ते). —^{d}) D9 हिम: (for सोम:). B3 श्रीश्च स- (for श्रीवत्स-). Ś1 Ñ2 V1.3 B2.3 D2.3.9–11 T2.3 G2.3 M3 -लक्षण: ; Ś2 B1.4 D1.5.7.8.12.13 -लक्ष्मण:; Ñ1 V2 -लक्षणं; D4 M5 -लांछन:(M5 °न).

24 V3 om. 24. —^{ab}) G3 यथा ; Cm.g.k.t as in text (for त्वया). D3 G1 M5 त्रयो लोकास्त्वया क्रांता: (for ^{a}). Ś V1.2 B1.3 D2.3.6.8.9.12 G1 M5 पुराणैर् ; Ñ2 B2.4 M1.2 पुरा वै; D10.11 पुरा स्वैर्; T2.3 पुरा ते; Cr.m.g as in text (for पुराणे). Ñ1 D4.13 त्वया लोकत्रयं क्रांतं पुरा विक्रमणैस्त्रिभि:. —^{c}) D2 महेंद्रस्तु कृतो वीरं. —^{d}) D8 दृष्ट्वा (for बद्ध्वा). Ñ1 D13 महाबलं; B4 [अ]सुरोत्तमं; D4 महाधनं ; D9–11 सुदारुणं (for महासुरम्). B3 (after corr. *sup. lin.*) बलिर्बद्धो महासुर: (before corr. °बल). —After 24, Ś D8.12 ins. :

3259* लोकान्संहृत्य काले त्वं निवेश्यात्मनि निश्चलम् ।
कुर्वन्नेकार्णवं घोरं दृश्यादृश्येन वर्त्मना ।
त्वया सिंहवपुः कृत्वा हिरण्यकशिपुर्हतः ।
नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने ।
सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे । [5]
नमस्ते आदिदेवाय साक्षिभूताय ते नमः ।
नारायणाय ऋषये नराय हरये नमः ।

[(l. 4) D12 नमस्तस्य. —(l. 6) Note hiatus between नमस्ते and आदिदेवाय. —(l. 7) D12 हरये (for ऋषये).]

—Then Ś D8.12 cont.; B1.2.3(marg.) D1–3.9.13 T2.3 ins. after 24 :

G. 6. 102. 30
B. 6. 117. 27
L. 6. 98. 47

सीता लक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवः कृष्णः प्रजापतिः ।
वधार्थं रावणस्येह प्रविष्टो मानुषीं तनुम् ॥ २५
तदिदं नः कृतं कार्यं त्वया धर्मभृतां वर ।
निहतो रावणो राम प्रहृष्टो दिवमाक्रम ॥ २६
अमोघं बलवीर्यं ते अमोघस्ते पराक्रमः ।
अमोघास्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तश्च ये नराः ॥ २७
ये त्वां देवं ध्रुवं भक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम् ।
ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवः ॥ २८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाधिकशततमः सर्गः ॥ १०५ ॥

3260* त्वमश्ववदनो भूत्वा पातालतलमास्थितः ।
संभूतं परमं दिव्यं दहस्यम्भः पुनः पुनः ।
यत्परं श्रूयते ज्योतिर्यत्परं श्रूयते तपः ।
यत्परं परतश्चैव परमात्मेति कथ्यते ।
परो मोक्षः परं यच्च तत्त्वमेव निगद्यसे । [5]
हव्यं कव्यं पवित्रं च प्राप्तिः स्वर्गापवर्गयोः ।
स्थित्युत्पत्तिविनाशानां त्वामाहुः प्रकृतिं पराम् ।
यज्ञश्च यजमानश्च होता चाध्वर्युरेव च ।
भोक्ता यज्ञफलानां च त्वमेव परिगीयसे ।

[(l. 1) D13 विश्व- (for अश्व-). B1 D9 आश्रितः (for आस्थितः).—(l. 2) D2.3.9 T2.3 संभृतं; D13 संवृतं (for संभूतं). B1 हव्यं दहस्याद्य; D1–3.9 हव्यं द(D9 व)हस्वं(D3 °त्यं)तु(D1 °भः); D13 दिव्यं दहसि त्वं; T2.3 दिव्यं वहस्यंबु (for दिव्यं दहस्यम्भः).—(l. 3) B3 (*sup. lin.* also) D8 तमः; T3 ततः (for तपः).—(l. 4) D3 तत्; T3 मत् (for यत्). D13 परमश्च (for परतश्च). Ś2 D12 [अ]पि; D13 [इ]ति (for [ए]व). D9 T2.3 परमादिर्हि (for °त्मेति). D2.3 T3 कथ्यसे. D13 परमात्मा च कल्पसे (for the post. half).—(l. 5) T2 मोक्षे (for मोक्षः). Ś1 T3 यश्च (for यच्च). Ś1 एतन् (for एव). D13 तदुत्पन्नं (for तत्त्वमेव). B1–3 परमाख्यं परं यच्च त्वमेव च निगद्यसे.—(l. 6) T2 damaged for हव्यं. D2 प्रवृत्ति (for पवित्रं). Ś D8.12 T3 प्राप्ति; D2 शक्ति (for प्राप्तिः). D9 प्राणं सर्गापसर्गयोः (for the post. half).—(l. 7) D2 स्थितिपालननाशानां (for the prior half). B1–3 परमां गतिं (for प्रकृतिं पराम्). D13 त्वमायाप्रकृतिः परा (for the post. half).—(l. 8) D1.8 वा (for third च). D12 साध्वर्युर्.—(l. 9) D3 दाता (for भोक्ता). D2 हि (for च). D13 परमेश्वरः (for परिगीयसे).]

25 ^{a}) D4 लक्ष्मीभाव (corrupt) भवान्विष्णुर्.—^{b}) Ś Ñ V B2–4 D4.8.12.13 देवश्चक्रायुधः प्रभुः.—^{c}) D9 त्वं (for [इ]ह).—^{d}) D3 मानवीं (for मानुषीं).

26 V3 om. 26–27^{b}.—^{ab}) Ñ1 यत्; D8 तत् (for नः). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–13 M2 transp. कृतं and त्वया. D1.2.4 वरः.—^{c}) D6 reads रावणो in marg. Ñ2 V1.2 B2.4 D13 पापः; D3 नाम; T2 देव (for राम).—^{d}) D1.3.4 T2 G1.2 प्रविष्टो. Ñ D4.13 भ(D13 दे)व मानद; V1.2 B3.4 पुरमाव्रज; B2 पुरमाक्रम; T2.3 दिवमाक्रमत्. Ś B1 D1.3.8.12 प्रविष्टो दिवमाक्रमात् (B1 °माक्रम, [m. also] °मक्रमः).

27 V3 om. 27^{ab} (cf. v.l. 26).—^{a}) T2.3 अमोघ-. Ś B1 D1–3.8–12 देव (for बल-).—Note hiatus between ^{a} and ^{b}.—^{b}) Ñ V1.2 B2.4 D4.6.13 T2.3 G1 M2 न ते(D6 च) मोघः (for अमोघस्ते). Ś D8.12 न ते मोघः शमस्तव(Ś1 शरस्तथा); B1 D1–3.9 न ते मोघ(D2.3.9 °घः)परिश्रमः; B3 D7.10.11 G2 M1.5 Ct न ते मोघाः पराक्रमाः; D5 T1 G3 Ck अमोघास्ते पराक्रमाः.—After 27^{ab}, Ñ V B D1–7.9–11.13 S ins.:

3261* अमोघं दर्शनं राम न च मोघस्तव स्तवः ।

[D4 अमोघ-. Ñ D4.13 चैव (with hiatus) (for राम).—V3 damaged from the post. half up to भ in 27^{c}. D5 T1.2 G1 M1.5 ते (for च). Ñ D13 अमोघं वचनं तव; V2 B1 न ते(B1 च) मोघं वचस्तव; B3 न च मानुषरूपधृक्; D4 अमोघं च बलं तव; D9-11 (with hiatus) अमोघस्तव संस्तवः; T3 न चामोघं ततस्तव; G3 न ते मोघस्तदा स्तवः (for the post. half). ❀ Cv : न च मोघस्तव स्तव इति पाठः. ❀]

—D4 reads in marg. 27^{d}–28^{c}.—^{d}) Ñ V2 D4.7 G1.2 M2.5 तु (for च). Ś B1 D1–3.8–12 नरा भुवि; V3 B3 D6 T2.3 तु(V3 B3 च) ये जनाः; M1 च ये त्वयि.

28 D4 reads in marg. 28^{abc} (cf. v.l. 27).—^{a}) M2 त्वा. Ñ D4.13 देव स(D13 त)दा; D2 देवतां; T G3 M3

देव ध्रुवं (for देवं ध्रुवं). T3 प्राप्ताः (for भक्ताः). Ś D8.12 देव त्वां दे(D8 °वत्वाहे)वताभर्तुः; V1.2 B2-4 D9 ये(B2 ते) च त्वां दैवतं भक्ताः; V3 ये च त्वां देवताभक्ताः; B1 ये त्वां स्तुवंति त्वद्भक्ताः; D1 ये च त्वां दैवद्भक्ताः; D3 ये त्वां विदंति त्वद्भक्ताः; M1 ये त्वां स्तोष्यंति मनुजाः. —^{b}) D1 T3 पुराण-. —After 28^{ab}, Ñ1 V2 D13 ins.:

3262* अमोघास्ते भविष्यन्ति देवा नास्त्यत्र संशयः।

[D13 राम (for देवा).]

—Thereafter V2 cont.; while Ś Ñ2 V1.3 B2-4 D8.12 ins. after 28^{ab}:

3263* मृताः स्वर्गं गमिष्यन्ति कीर्तित्वा नात्र संशयः।

[Ñ2 V B2-4 कीर्तनान्नात्र (V B2.3 °स्ति).]

—After 28^{ab}, D3.5-7.9-11 S ins.:

3264* प्राप्नुवन्ति सदा कामानिह लोके परत्र च।

[D9-11 तथा (for सदा). D3 न तेषां दुर्लभं किंचिद् (for the prior half).]

—Thereafter D3.5-7.9-11 S cont.; while Ñ2 V(V2 further cont.) B2-4 cont. after 3263*; whereas Ñ1 D13 cont. after 3262* and B1 D1.2 ins. after 28^{ab}:

3265* इममार्षं स्तवं दिव्यमितिहासं पुरातनम्।

[V2 B1 D1.2 इदम्; D13 एवम् (for इमम्). G2 M1 आर्षं-. D6 T2.3 M3 नित्यम्; G1 पुण्यम् (for दिव्यम्). —V3 damaged from the post. half up to परा in 28^{d}. B1 D3 इतिहाससमन्वितं; D13 आह ब्रह्मा पुरातनं; M2 निर्मितं पापनाशनं (for the post. half).]

—Ś D8.12 om. 28^{cd}. —^{c}) Ñ1 D13 धारयिष्यंति; Ñ2 V1 B2-4 प्रवदिष्यंति (for कीर्तयिष्यन्ति). D4(marg.) अमोघास्ते भविष्यंति. —^{d}) D6.7 M1 transp. नास्ति and तेषां. —After 28, Ñ V B D1-4.9.13 M2 ins.:

3266* कथमिह हि पराभवं व्रजेयुः
पुरुषवरं पुरुषाः समाश्रितास्त्वाम्।
न हि जगति चतुर्भुजाश्रयाणां
त्रिदश इहास्ति वरप्रदो विशिष्टः।
स्वमायाप्रथुनिर्माण कल्पान्तग्रहलोचन। [5]
अनाद्यन्त जगद्बीज पद्मनाभ नमोऽस्तु ते।
त्वदुदरमखिलं जगद्व्रजेद्वै
युगपरिवर्तसहस्रसंक्षये तु।
असुरमुनिगणादिलक्षणीयं
तपनमिव प्रविशन्ति रश्मयो हि। [10]

[(l. 1) D9 M2 इव (for इह). Ñ2 V3 om. हि. Ñ1 D4 पराजयं (for पराभवं). —(l. 2) B2 om.(hapl.) पुरुषवरं. B1 च ये श्रितास्त्वां; M2 समाश्रयित्वा (for समाश्रितास्त्वाम्). D1-3 पुरुषवराः(D1 °वरे) पुरुषाश्रये च(D3 °श्रयेण) युक्ताः; D9 * * * * * पुरुषाश्रयेण भक्ताः; D13 पुरुषवराः पुरुषोत्तमं प्रपन्नाः. —(l. 3) B2 [अ]हं(sic) (for हि). D3 च तव (for चतु( ). —(l. 4) V3 damaged from स्ति up to व in l. 6. V2 B3 D4 इवास्ति; B1 -गणेस्ति; B3 इह*; D3 इहासि (sic) (for इहास्ति). D1 [ऽ]वशिष्टः; D2.9 वरिष्ठः (for विशिष्टः). —D1-3.9 M2 om. l. 5-10. —(l. 5) Ñ1 B2.4 -निर्वाण; V1 B1 -निर्यासः; V2 B3 -निर्याणे (for -निर्माण). V2 B3 कल्पांते; B1 D13 कल्पार्थं- (for कल्पान्त-). Ñ1 D4 कल्पानुग्रह-. V1.2 B2.4 D13 -लोचनः (for -लोचन). —(l. 6) D13 अनाद्य जगति द्वीप (for the prior half). —(l. 7) B1 D4 -दर्शनम् (for -उदरम्). Ñ1 व्रजंति(sic); Ñ2 V B व्रजेयुः(sic) (for व्रजेद्वै). —(l. 8) V2 -परिवर्ति-. Ñ1 B4 -संक्षयेषु; B2 -संक्षयांते; B3 -संक्षये मुदा. D4.13 भवपरिवर्तन-कल्पसंक्षयेषु. —V3 damaged from l. 9 up to colophon. —(l. 9) Ñ V1.2 B4 D4.13 सुर- (for असुर-). Ñ1 B2 दिनक्षयेयं; Ñ2 B4 °नक्षये च; V1 D4 °लक्षये वै(sic); B3 °नक्षये वै; D13 °नक्षये (for दिलक्षणीयं). —(l. 10) Ñ1 B4 रविमिव तं; B1 परमिव तं. V2 प्रतियांति (for प्रविशन्ति). B4 विस्मया (sic) (for रश्मयो). Ñ2 D13 ते; B2 [ऽ]स्तु (corrupt); D4 [ऽ]स्ति (for हि).]

Colophon: V3 damaged (cf. v.l. 28). —*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B1.3.4 D13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V1 D3 ins. आभ्युदयिके. —*Sarga name*: Ś D8.12 ब्रह्मप्रोक्तो रामस्तवः; Ñ1 D4 देवसेनागमः; Ñ2 V1.2 B2 M2 अमोघस्तवः; B1 D1-3 महापुरुषस्तवः; B3 ब्रह्मकृतामोघस्तवः; B4 अमोघो नाम स्तवः; D13 देवलोकसमागमः; G2 ब्रह्मस्तुतिः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 100; Ñ2 106; V1 101; B1 78; B3 98; D5-7 T1 G M3.5 120; D3.9 103; D10.11 119; T2 128; T3 131; M1 121; M2 122; G (ed.) 102; B (ed.) 117. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

१०६

G. 6. 103. 1
B. 6. 118. 1
L. 6. 99. 2

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं पितामहसमीरितम् ।
अङ्केनादाय वैदेहीमुत्पपात विभावसुः ॥ १
तरुणादित्यसंकाशां तप्तकाञ्चनभूषणाम् ।
रक्ताम्बरधरां बालां नीलकुञ्चितमूर्धजाम् ॥ २
अक्लिष्टमाल्याभरणां तथारूपां मनस्विनीम् ।
ददौ रामाय वैदेहीमङ्के कृत्वा विभावसुः ॥ ३
अब्रवीच्च तदा रामं साक्षी लोकस्य पावकः ।
एषा ते राम वैदेही पापमस्या न विद्यते ॥ ४
नैव वाचा न मनसा नानुध्यानान्न चक्षुषा ।
सुवृत्ता वृत्तशौण्डीरा न त्वामतिचचार ह ॥ ५

106

Ś1 begins with ॐ नमो विघ्नहर्त्रे ॐ in marg.; Ś2 D12 with ॐ.

—Before 1, Ś B1 D1–3.8.9 (preceded by 3268*).12 ins.; Ñ V B2–4 ins. l. 2 only after 1ᵃᵇ; while D5–7.10.11 S ins. after 9:

3267* ततः प्रीतमना रामः श्रुत्वैवं वदतां वरः।
दध्यौ मुहूर्तं धर्मात्मा हर्षव्याकुललोचनः।

[(l. 1) D1 प्रीति- (for प्रीत-). D5.6 T1 G3 M3 [ए]तद्; T3 G1 [ए]व (for [ए]वं). Ś B1 D1–3.8.9.12 श्रुत्वा तां (B1 तद्) ब्रह्मणो गिरं (for the post. half).—G2 om. (hapl.) from l. 2 up to 10.—(l. 2) Ś D8.12 ध्यात्वा; Ñ V B3–4 अभून् (for दध्यौ).—Ś D8.12 om. from the post. half up to the prior half of l. 2 of 3268*. B3 M3 बाष्प- (for हर्ष-). Ñ V B2.4 रामो बाष्पाकुलेक्षणः (for the post. half). ❀ Cv: दध्यौ मुहूर्तं धर्मात्मा हर्षव्याकुललोचनः इति सम्यक्पाठः. ❀]

—Thereafter Ś Ñ1 B1 D1–3.8.12 cont., while Ñ2 V1.2 B2–4 cont. l. 1 after 3267* and ins. l. 2 after 1; whereas D5–7.10.11 S ins. after 1; D9 ins. before 3267*:

3268* विधूयाथ चितां तां तु वैदेहीं हव्यवाहनः।
उत्तस्थौ मूर्तिमानाशु गृहीत्वा जनकात्मजाम्।

[Ś D8.12 om. up to the prior half of l. 2.—(l. 1) B1 D1–3.9 विधूयाग्निश् (D9 °ग्नेश्); M3 स विधूय (for विधूयाथ). B2.4 विधूमायां चितायां तु; B3 स विधूयाथ च चितां; G (ed.) विधूमाग्निश्चितास्थां तु (for the prior half). Ñ V1.2 B2–4 भगवान्; M3 मैथिलीं (for वैदेहीं). B1 D2 जानकीमन्वरक्षत (D2 °वेक्ष्य च); D1.3.9 भगवाँल्लोक(D9 °वान्भूत)भावनः (for the post. half).—Ñ1 om. l. 2.—(l. 2) B1 D1–3.9 उत्थितो; T2.3 तस्थौ वि-; M2 उत्तस्थे (for उत्तस्थौ).]

1 ᵃ) Ś B1 D1–3.8.9.12 एवं (for एतच्). V3 तच्छ्रुत्वा तु शुभं वाक्यं.—ᵇ) Ś B1 D1–3.8.9.12 -मुखोद्गतं; V3 -समीपतः (for -समीरितम्).—After 1ᵃᵇ, Ñ V B2–4 ins. l. 2 only of 3267*.—G (ed.) om. 1ᶜᵈ.—ᵈ) Ñ D4.13 उदतिष्ठद् (for उत्पपात). Ñ2 V B2–4 ससंभ्रमः (for विभावसुः).—After 1, Ñ2 V1.2 B2–4 ins. l. 2 of 3268*; D5–7.10.11. S ins. 3268* after 1.

2 B1 om. (hapl.) 2–3. V3 om. 2.—ᵇ) Ñ1 D4.13 T2.3 -भूषितां (for -भूषणाम्).—B3 reads 2ᶜᵈ in marg.—ᶜ) M1 शुक्ल- (for रक्त-).

3 B1 om. 3 (cf. v.l. 2).—ᵃ) Ś2 अम्लिष्ट-; D5 आकृष्ट-; D8.12 आश्लिष्ट- (for अक्लिष्ट-).—ᵇ) D3.4 यथा-; M1 दिव्य-; Cr.m.g.t as in text (for तथा-). Ś V3 D1–3.8–12 अनिंदितां; B3 D4 तपस्विनीं (for मनस्विनीम्).—D13 om. 3ᶜ–5ᵇ.—ᶜ) Ś D1–3.8.9.12 ततो (for ददौ).—ᵈ) Ñ1 V1.2 B2.4 D4 अंकेनांके (Ñ1 °गं; D4 °कं); D3 अंके दत्त्वा (for अङ्के कृत्वा).

4 D13 om. 4 (cf. v.l. 3).—ᵃ) Ś Ñ1 V2.3 B1 D1–3.5.8–12 तु (for च). Ś D8.12 रामः (for रामं).—M2 om. 4ᵇᶜ.—ᵇ) Ś D8.12 पावकं (Ś2 D12 साक्षिणं) लोकपावनं.—Ś D8.12 om. 4ᶜ–13ᵇ.—ᶜ) G (ed.) महिषी (for वैदेही).—ᵈ) Ñ V B D1.3.4.6.7.9–11 अस्यां (for अस्या).

5 D13 om. 5ᵃᵇ (cf. v.l. 3). Ś D8.12 om. 5 (cf. v.l. 4).—ᵇ) D6 [ए]व (for [अ]नु-). G2 च (for second न). Ñ B4 D4 बुद्ध्या न च; V B1.3 D1–3.9–11 [ए]व (V1 D1 च) बुद्ध्या न; B2 बुद्ध्या नैव; G3 [अ]नुनाशान्न; Cg as in text (for [अ]नुध्यानान्न). M2 कर्मणा नैव चक्षुषा.—D6 reads 5ᶜᵈ in marg.—ᶜ) B3 सद्वृत्ता; D5 T1 दुर्वृत्ता; D13 सुवृत्तां (for सुवृत्ता). Ñ V B2–4 -संपन्ना; B1 -शौटीर; D1.3.6.7 T2.3 G M1 -शौंडीर; D4 -सौवीरा; D9–11 M3.5 -शौंडीर्यं; D13 -शौटीरां (for -शौण्डीरा). ❀ Cr: वृत्तशौण्डीरेति पावकः संबोधितवान्।; Cg: वृत्तशौण्डीरेति संबोधनम्। Ct: वृत्तशौटीर्यम्. ❀—ᵈ) G3 हा (for ह). Ñ V B2–4 अ(B2.4 व्य)भि(Ñ2 °ति)चरत्यसौ; D10.11 अत्यचरच्छुभा (for अतिचचार ह). B1 सीता च व्यचरत्सती; D1–3.9 त्वां सीता व्य(D9 सीता व्यत्य)चरच्छुभा; D4.13 सेवा नाभि(D13 रामं न वि)चरेत्पतिं.

रावणेनापनीतैषा वीर्योत्सिक्तेन रक्षसा ।
त्वया विरहिता दीना विवशा निर्जनाद्वनात् ॥ ६
रुद्धा चान्तःपुरे गुप्ता त्वच्चित्ता त्वत्परायणा ।
रक्षिता राक्षसीसंघैर्विकृतैर्घोरदर्शनैः ॥ ७
प्रलोभ्यमाना विविधं भर्त्स्यमाना च मैथिली ।
नाचिन्तयत तद्रक्षस्त्वद्गतेनान्तरात्मना ॥ ८
विशुद्धभावां निष्पापां प्रतिगृह्णीष्व राघव ।
न किंचिदभिधातव्यमहमाज्ञापयामि ते ॥ ९
एवमुक्तो महातेजा धृतिमान्दृढविक्रमः ।
अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठं रामो धर्मभृतां वरः ॥ १०

G. 6. 103. 12
B. 6. 118. 12
L. 6. 99. 12

6 Ś D8.12 om. 6 (cf. v.l. 4).—^{a}) D1–3 M2 [अ]पि; D4.13 [अ]नु-; D7 G1.2 [उ]प-; T2 [अ]व- (for [अ]प-). ❀ Ck: अपनीतैषेति। या मयि त्वत्पौरुषात् प्रविष्टा सैषा। एवं च मायासीतैव रावणगृहे स्थिता अन्या साक्षात् सीता अग्निना दत्तेति यैः श्रद्धावद्भिः कल्पितम् तदपास्तं च. ❀ —^{b}) D6 नित्य- (for वीर्य-). B1 -[उ]त्कटेन; D3.4.13 T3 -[उ]त्सेकेन (for -[उ]त्सिक्तेन).—^{c}) D4 reads विरहिता दीना twice. Ñ1 D2.3.6.13 सीता; B1 वीर (for दीना).—After 6^{c}, M2 erroneously repeats 8^{d}–9^{a}.—^{d}) M5 निर्जिता (for निर्जनाद्). Ñ1 D4.7.13 G2 निर्ज(Ñ1 D4 विज)ने वने; D2 जनकात्मजा; D9–11 निर्ज(D9 विज)ने सती; M1 निर्जिता वने (for निर्जनाद्वनात्).

7 Ś D8.12 om. 7 (cf. v.l. 4).—^{a}) D9 तस्य च; D13 सा रुद्धा (for रुद्धा च). Ñ2 V1.2 B1.3 D2.3 दीना; D1 साध्वी; D9 देवी (for गुप्ता).—^{b}) Ñ1 D11 T2.3 M1.5 Ck -चिंता; D4 -ध्याना; Cm.g.t as in text (for -चित्ता).—D4 repeats 7^{c}–8^{b} consecutively.—^{c}) Ñ V B2–4 D1–3.4(first time).9–11 राक्षसीभिश्च; D4(second time).13 राक्षसैर्वीरैर्.—^{d}) Ñ V B2–4 विकृताभिः समंततः; D1–3.4 (first time).9–11 घोराभिर्घोरबुद्धिभिः.

8 Ś D8.12 om. 8 (cf. v.l. 4). D4 repeats 8^{ab} (cf. v.l. 7).—^{a}) D1 G2 प्रबो(G2 °बा)ध्यमाना; D4(second time).13 G1 विलोभ्यमाना. Ñ V2 D4 (second time).13 T3 G1.2 M1.2 विविधैर् (for विविधं).—^{b}) D5.9–11 तर्ज्यमाना (for भर्त्स्यमाना). D6 जानकी.—V3 om. 8^{cd}.—^{c}) Ñ1 B1 D1–4.9.13 न तं (B1 [also] तत्त्वां; D1–3 तत्र; D9 तत्र) चिंतयते रक्षस्(Ñ1 B1 [also] D4 राम); Ñ2 V1.2 B2–4 न चाप्यचिंतयद्रक्षस् (B2 °दु:खं); M2 स्थिरा ध्यानपरा दीना.—^{d}) M5 त्वत्कृतेन.

9 Ś D8.12 om. 9 (cf. v.l. 4).—^{a}) M5 विशुद्ध एव (for विशुद्धभावां). Ñ1 V2.3 B3 D4.13 विरजां; M2 निर्दोषां; Ck.t as in text (for निष्पापां). B1 D1–3.9 विशुद्धां विरजस्कां च(D2 त्वं).—^{b}) D1–4.9–11.13 मैथिलीं (for राघव). B1 प्रतिगम्याथ मैथिलीं.—After 9^{ab}, D4 reads 10 for the first time, repeating it in its proper place.—Ñ1 D13 om. 9^{cd}.—^{c}) Ñ2 V B2–4 अस्या वृजिनम्; B1 D9–11 अभिधातव्या (with hiatus); D2.4 M2 अपि(D2 °ति-) वक्तव्यम्; Cg as in text (for अभिधातव्यम्).—After 9, Ñ2 V B D1–4.9 ins.:

3269* प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा सर्वमग्निरवेक्षते।
तस्मान्मे विदिता सीता प्रत्यक्षमनुपश्यतः।

[(l. 1) Ñ2 V B2–4 उदी(B4 निरी)क्षते; D9 अवैक्षत (for अवेक्षते).—(l. 2) D4 ते (for मे). B1 विदितं (for विदिता). B1 तात; B3 साध्वी (for सीता). Ñ2 B4 अनुदृश्यते (Ñ2 °त:); B2 (marg. also as above) अनुवर्तते (for अनुपश्यतः).]

—After 9, D5–7.10.11 S ins. 3267*.

10 Ś D8.12 G2 om. 10 (cf. v.l. 4 and 3267* respy.). D4 repeats 10 (cf. v.l. 9).—^{b}) M3 द्युतिमान् (for धृति°). Ñ V2 D4(both times).13 सत्य-; B1 D1–3.9–11 उरु- (for दृढ-).—V3 om. 10^{c}–11.—^{c}) V1 B1 D1–3.9–11 उवाच (for अब्रवीत्). M1 च सुर- (for त्रिदश-).—After 10, V1(l. 1–2 only) B1.2 D1–4 (after the second occurrence of 10).6.9 T2.3 ins.; B3 ins. after the first occurrence of 11^{ab}:

3270* भगवन्हव्यकव्येश लोकपावन पावक।
शृणु मेऽस्याः परित्यागे कारणं त्वं विभावसो।
जानाम्येनामहं साध्वीमनुरक्तां जितेन्द्रियाम्।
दृढव्रतसमाचारां वाङ्मनःकर्मसंयताम्।

[(l. 1) V1 B1.3 लोकानां परिरक्षक (for the post. half).—(l. 2) V1 illeg. for the prior half. B3 चास्याः; D1.6.9 T2.3 सीता- (for मेऽस्याः). B3 D9 परित्याग- (for °त्यागे). B2 नाभिलाषो (for कारणं त्वं).—(l. 3) D1.2.9 [ए]ताम् (for [ए]नाम्). D9 महा- (for अहं).—D6 om. l. 4.—(l. 4) B3 -सदाचारां (for -समा°). B1 न क्षेनः-; B2 आत्मनः (for वाङ्मनः-). B1.2 D9 -संयुतां; T2.3 -संवृतां (for -संयताम्). B4 पश्यैतां ध(also क *sup. lin.*)र्मसंयुतां; D1 आत्मनः कायसंयतां (for the post. half]

—Thereafter B1–3 D1–4.9 cont.:

3271* यत्तु मायां समाश्रित्य जिह्ममार्गेण रक्षसा।
मया विरहिता बाला प्रमथ्यापहृता बलात्।
तेन शङ्का भवेल्लोके स्त्रीत्वं प्रति ममैव च।
अवश्यमपि दुर्वृत्ता राक्षसाश्च विधर्मिणः।

[(l. 1) L (ed.) यस्तु. D2 -[आ]रुह्य (for -[आ]श्रित्य). D1.9 -रूपेण (for -मार्गेण).—(l. 2) L (ed.) प्रसह्य (for प्रमथ्य). D1.3.4 वनात् (for बलात्).—B3 reads in marg. from l. 3 up to 11^{ab} (r.).—(l. 3) L (ed.) न ते

G. 6. 103. 13
B. 6. 118. 13
L. 6. 99. 17

अवश्यं त्रिषु लोकेषु सीता पावनमर्हति ।
दीर्घकालोषिता चेयं रावणान्तःपुरे शुभा ॥ ११
बालिशः खलु कामात्मा रामो दशरथात्मजः ।
इति वक्ष्यन्ति मां सन्तो जानकीमविशोध्य हि ॥ १२
अनन्यहृदयां भक्तां मच्चित्तपरिरक्षिणीम् ।
अहमप्यवगच्छामि मैथिलीं जनकात्मजाम् ॥ १३
प्रत्ययार्थं तु लोकानां त्रयाणां सत्यसंश्रयः ।
उपेक्षे चापि वैदेहीं प्रविशन्तीं हुताशनम् ॥ १४
इमामपि विशालाक्षीं रक्षितां स्वेन तेजसा ।
रावणो नातिवर्तेत वेलामिव महोदधिः ॥ १५
न हि शक्तः स दुष्टात्मा मनसापि हि मैथिलीम् ।
प्रधर्षयितुमप्राप्तां दीप्तामग्निशिखामिव ॥ १६

(for तेन). B2 भानो (for लोके). B1.3 तेषां शंकाज्वरो लोके (for the prior half). B1.3 सीतां (for स्त्रीत्वं). D2.4 हि (for च). D9 स्त्रीत्वदुष्टा हि मैथिली (for the post. half). —D4.9 om. (hapl.) l. 4. —(l. 4) B1.3 एव (for अपि). B2 अकार्येपि * दृश्यंति (for the prior half).]

11 Ś V3 D8.12 om. 11; B3 reads 11^{ab} (second time in m.) twice (for Ś D8.12, cf. v.l. 4 and for the rest, cf. v.l. 10). —^{a}) B1.3 (second time) D1–3.9–11 चापि; G (ed.) देव- (for त्रिषु). B2 सर्वमेतत्रिलोकेषु. —^{b}) B1 सीतायाश्च प्रयुज्यते; B3 (both times) D2 सीता पापं न चार्हति; D5 T1 G1 M3 Cm न सीता पापमर्हति. —After the first occurrence of 11^{ab}, B3 ins. 3270*. —^{c}) Ñ V1.2 B D1–4.9–11.13 M2.3 हि (for च). —^{d}) D3 स्थिता; D4.13 M1 [ऽ]शुभे (for शुभा).

12 Ś D8.12 om. 12 (cf. v.l. 4). D6 om. (hapl.) $12–17^{b}$. —^{a}) B1 D1–3.9–11 बत (for खलु). B1.4 धर्मात्मा; T1 G3 M5 पापात्मा; Cm.k.t as in text (for कामात्मा). —^{b}) D6 T2.3 रामो धर्मभृतां वरः. —^{c}) B4 सर्वे; D3.9 लोका (for सन्तो). B1 D1.2.7.10.11 M1 इति (B1 °दं) वक्ष्यति मां लोको. —^{d}) Ñ V B2.3 वै; B4 च; D4.7.13 M1.5 तु; D6 तां (for हि). B1 D1–3.9 T3 M2 जानक्या ह्य(B1 D3 °श्चा; M2 अ)विशोधने(T3 °नात्); G1 जानकी न विशुध्यति. —After 12, Ñ V B D1–4.9.13 T2.3 ins.:

3272* सीतायाश्चाप्युपक्रोशश्चारित्रं प्रतिगर्हितम् ।
आत्मनश्चायशो लोके युगपत्संप्रमार्जितम् ।

[(l. 1) V3 damaged after प्यु up to र्हितम्. B2 D4 T2.3 -क्रोशं (for -क्रोशश्च). V2 B2.4 D13 T2.3 चारित्र्यं; D9 चारित्र- (for चारित्रं). Ñ1 (m. also as above) D4 प्रतिगर्हति; V1 B3 D1.3.9 °गर्हितः; B1 D13 परिगर्हितः(D13 °तं); T2.3 प्रतिगच्छतः (for प्रतिगर्हितम्). —(l. 2) V3 प्रायशो (for चायशो). D2 आत्मनश्चाथ लोकेषु (for the prior half). B3 om. सं- (subm.). D2.13 संप्रमार्जितुं(D2 °तः); D4 संविवर्जितं.]

13 Ś D8.12 om. 13^{ab} (cf. v.l. 4). D6 om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) B4 त्यक्तां; D7.10.11 सीतां (for भक्तां). —^{b}) Ñ V B2–4 D4.6.13 M3 Cg -वर्ति(Ñ V °ते)नीं; G1 M2.5 -रक्षणीं; Ct as in text (for -रक्षिणीम्). B1 D1–3.9 T2.3 मम चित्तानुवर्तिनीं. —^{c}) D2 [अ]नु- (for [अ]व-). —V3 damaged from 13^{d} up to सत्य in 14^{b}. —^{d}) D7 M1 वैदेहीं (for मैथिलीं).

14 D5.10.11 om. 14 (for D5, cf. v.l. 12). V3 damaged up to सत्य in ^{b} (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś B1 D1–3.8.9.12 T2.3 संप्रत्ययार्थं. —^{b}) Ś B1 D1–3.8.9.12 ते(B1 D1–3 ये)न हेतुना; Ñ V B2–4 D4 सत्य(Ñ2 illeg.; V1.2 लोक; V3 damaged; B2 सभ्य; B3 जाल [sic]; D4 मित्र)संसदि; D7 °संश्रया; D13 अत्र संशये; T3 धर्म°; G1 °संश्रवः; G2 °संश्रवां; M1 °संश्रये; Cg as in text (for सत्यसंश्रयः). —D13 om. $14^{c}–17^{b}$. —^{c}) D6 G2 M5 स्म च (for चापि). Ñ V B2–4 उपेक्षिता हि(V2.3 B3 तु) वैदेही; D4 M2 उपेक्षिता मे वैदेही; D7 M1 उपेक्षिता मया सीता; T1 G1.3 उपप्रेक्षे स्म वैदेहीं. —^{d}) Ñ V B2–4 D4.7 M1.2 प्रविशंती. —For 14^{cd}, Ś B1 D1–3.8.9.12 T2.3 subst.:

3273* हुताशनं मया सीता प्रविशन्ती न वारिता।

[T2.3 हुताशने. Ś D8.12 इयं (for मया). D2 रक्षिता (for वारिता).]

15 D6.13 om. 15 (cf. v.l. 12 and 14 respy.). —^{a}) D9 T2.3 अति- (for अपि). —^{c}) Ñ V2.3 B2–4 D1.4 [अ]भि- (for [अ]ति-). —^{d}) V3 म * * * damaged; D3 महोदधेः (for महोदधिः).

16 D6.13 om. 16 (cf. v.l. 12 and 14 respy.). V3 om. from 16 up to तेन in 20^{b}. —^{a}) B1 D1–3.9–11 च (for हि). Ś Ñ V1.2 B2.4 D1.6.8–12 T1 G1.3 M1.2.5 सु-; B1 च; D7 G2 तु (for स). —^{b}) Ś D8.12 [अ]पीह; Ñ1 V1 B2.3 D4.7 [अ]पि च; D2 G2 चापि (for [अ]पि हि). —^{c}) Ś B1 D1–3.8.12 संदूष(D2 °स्पर्श)यितुम्; Ñ V1.2 B2–4 D4 प्रमोह(B3 °लोभ)यितुम् (for प्रधर्षयितुम्). Ś Ñ V1.2 B D1–4.10–12 अप्राप्यां; D3 संप्रार्था (sic); M5 अप्येनां (for अप्राप्तां). D9 स दूषयति मे प्रज्ञां. —^{d}) D4 दीप्ताग्नेश्च (for दीप्तामग्नि-). D2 यथा. —After 16, Ñ V1.2 B2–4 D4 M2 ins.:

3274* लक्ष्मणस्य हि शापेन हृता हीयं न संशयः।
पर्णशालागता बाला परुषं यदवोचत।

नेयमर्हति चैश्वर्यं रावणान्तःपुरे शुभा ।
अनन्या हि मया सीता भास्करेण प्रभा यथा ॥ १७
विशुद्धा त्रिषु लोकेषु मैथिली जनकात्मजा ।
न हि हातुमियं शक्या कीर्तिरात्मवता यथा ॥ १८
अवश्यं च मया कार्यं सर्वेषां वो वचो हितम् ।
स्निग्धानां लोकमान्यानामेवं च ब्रुवतां हितम् ॥ १९
इतीदमुक्त्वा वचनं महाबलैः
प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा ।
समेत्य रामः प्रियया महाबलः
सुखं सुखार्होऽनुबभूव राघवः ॥ २०

G. 6. 103. 23
B. 6. 118. 21
L. 6. 99 27

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षडधिकशततमः सर्गः ॥ १०६ ॥

[(l. 1) M2 [अ]भि- (for first हि). —(l. 2) D4 -शालां (for -शाला-). M2 उवाच ह (for अवोचत).]

17 D5.13 om. 17^{ab} (cf. v.l. 12 and 14 respy.). V3 om. 17 (cf. v.l. 16). V1 om. $17-18^{b}$. —^{a}) Ś2 moth-eaten for नेयम. D1 [ए]वम्; D4 [ए]तद् (for [इ]यम्). Ñ B2–4 दौश्वर्यं; D10.11 Ck.t वैक्लव्यं; Cg as in text (for चैश्वर्यं). —^{b}) B3 D9–11 सती; G1 M5 [अ]शुभे; G2 [अ]शुभं (for शुभा). —D4 repeats 17^{cd} after 18 (sic). —^{c}) T2 [अ]पि (for हि). Ś D8.12 अत्याज्या हि मया; Ñ1 V2 B2–4 D4 (first time) अनन्यहृदया; D1 अवद्या हि मया (sic); D4 (second time).13 असिनंद्या मया (for अनन्या हि मया). —^{d}) Ñ V2 B D2–5 (D4 both times) .9–11 भास्करस्य (for भास्करेण). B1 शुभा (for यथा). G (ed.) transp. प्रभा and यथा.

18 V3 B1 D13 (hapl.) om. 18 (for V3, cf. v.l. 16). V1 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). —^{c}) Ś1 हि यातुं; Ś2 * हातुं (moth-eaten); Ñ V2 D1–3.6.9–11 T2.3 M1.2 विहातुं (for हि हातुम्). Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–3.6.8–12 T2.3 M2 मया (for इयं). D8 शक्त्या (for शक्या). D4 न हि हातुं मद्याशै (corrupt). —^{d}) Ś2 D5.6.12 T G3 M5 आत्मवतो (for °वता). —After 18, D4 repeats 17^{cd}.

19 V3 om. 19 (cf. v.l. 16). —^{a}) D5 T1 G2.3 M1.3 तु (for च). Ś B1 D1–3.8.9.12 वचः (for मया). —^{b}) Ś B1 D1–3.8.12 भवतां मया; Ñ2 V1.2 B2–4 भवतां वचः; M1 वो हितं वचः (by transp.); M2.3 वो वचः शुभं (for वो वचो हितम्). Ñ1 D13 भवतामेव यद्वचः; D4 भवतामेहि तद्वचः (sic); D9 भवतां वचनान्मया. —^{c}) D1 सर्वेषां. Ś B2 D2.3.8–12 लोकनाथानाम्; Ñ V1.2 B1.3.4 D1.4.6.13 T2.3 °पालानाम्; Ck.t as in text (for °मान्यानाम्). —^{d}) D5.13 एव. Ñ1 प्र-; Ñ2 वि-; V1.2 B2–4 हि; D13 मे (for च). B1 D1–3.9–11 Ct वदतां (for ब्रुवतां). B2.4 वचः; G1 M5 सतां; M1 शुभां; Ct as in text (for हितम्). Ś D8.12 चैवं (Ś2 D12 दैवं; D8 * वै) हि निखिलं मतं (D12 °हत्).

20 V3 om. 20^{ab} (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.7–13 G1 M2 [ए]वम्; G2 [इ]व; Cg as in text (for [इ]दम्). Ś2 D4.12 उक्तो (for उक्त्वा). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–11.13 M2 विजयी; D5 T1 G3 M3.5 Cg विदितं; D12 विजये (for वचनं). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8–13 T2.3 G2 M1 महाबलः (for °बलैः). —^{b}) B1.4 प्रशंस्य (B4 °स)मानः (for प्रशस्य°). Ś Ñ2 V1.2 B1.3.4 D1.2.4.6.8.12.13 M3 सु-; Cg as in text (for स्व-). —^{c}) Ś B1 D1.3.8–12 T2.3 महायशाः; Ñ V B2–4 D2.4.7 M1 °रथः; D13 प्रियार्हः; G2 °मतिः (for महाबलः). —^{d}) Ś V B1.3.4 D2–4.8.9.13 T2.3 सुखी. Ś B1.3 D1.3.6.8.9.12 T2.3 स; D2 प्र- (for ऽनु-). Ñ V1.3 B4 सुसुखं मुमोद; V2 B2 D4 सुसुखं (D4 स्वसुखी) मुमोद ह (B2 स). D13 सुखीव भर्तुः ससुखं स मोदते.

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B1.3.4 D4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V1 D1.3 ins. आभ्युदयिके (D3 ins. पर्वणि). —*Sarga name*: Ś D8.12 सीताशुद्धिः; Ñ1 D4.13 रामानुनयः; Ñ2 V B2–4 सीताविशुद्धिः; B1 अग्निप्रवेशदर्शनं; D1 सीताअग्निसंदर्शनः; D2 अग्निसमागमः सीताशुद्धिः; D3 अग्निदर्शनः; G3 सीतागमः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 101; Ñ2 107; V1 102; B1 79; B3 99; D3.9 104; D5–7 T1 G M3.5 121; D10.11 120; T2 129; T3 132; M1 122; M2 123. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

१०७

G. 6. 104. 1
B. 6. 119. 1
L. 6. 100. 1

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं राघवेण सुभाषितम् ।
इदं शुभतरं वाक्यं व्याजहार महेश्वरः ॥ १
पुष्कराक्ष महाबाहो महावक्षः परंतप ।
दिष्ट्या कृतमिदं कर्म त्वया शस्त्रभृतां वर ॥ २
दिष्ट्या सर्वस्य लोकस्य प्रवृद्धं दारुणं तमः ।
अपावृत्तं त्वया संख्ये राम रावणजं भयम् ॥ ३
आश्वास्य भरतं दीनं कौसल्यां च यशस्विनीम् ।
कैकेयीं च सुमित्रां च दृष्ट्वा लक्ष्मणमातरम् ॥ ४
प्राप्य राज्यमयोध्यायां नन्दयित्वा सुहृज्जनम् ।
इक्ष्वाकूणां कुले वंशं स्थापयित्वा महाबल ॥ ५
इष्ट्वा तुरगमेधेन प्राप्य चानुत्तमं यशः ।
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा त्रिदिवं गन्तुमर्हसि ॥ ६

107

D12 begins with ॐ.

1 [a]) V3 तच्छ्रुत्वा तु; D3 एवमुक्त्वा.—V3 damaged from शुभं up to व्याजहार in [d]. D1 ततः श्रुत्वा महद्वाक्यं.—B2 om. (hapl.) 1[bc].—[b]) Ñ1 प्रभाषितं; D4 [अ]सि°; D5.7.10.11 [अ]नु°; M1 समीरितं (for सुभाषितम्). Ś Ñ2 V1.2 B1.3.4 D1-3.8.9.12 राघवस्य महात्मनः.—[c]) D10.11 G1 M1 Ck.t ततः (for इदं). Ś Ñ2 V1.2 B3.4 D2.8.12 ततो रामं शुभं वाक्यं; Ñ1 B1 D1.3.4.9.13 ततो रामं (D1.4.13 राम-) प्रियं वाक्यं.—[d]) B1 उवाच च; D1 आजहार. Ñ V B2-4 D4 पितामहः; D13 प्रियं तदा (for महेश्वरः).—After 1, Ś Ñ V B D1-4.8.9.12.13 M2 ins.:

3275* संस्कृतं मधुरं श्लक्ष्णमर्थवद्धर्मसंहितम् ।

[Ś D1-3.8.12 संमतं; B1 संगतं; M2 सत्कृतं (for संस्कृतं). D2 मधुर-; D13 om. (for मधुरं). Ñ2 B4 स्निग्धम् (for श्लक्ष्णम्). D9 मधुरं श्लक्ष्णममलम् (for the prior half). M2 अर्थबुद्ध्या तु (for अर्थवद्धर्म-). B3 D4 -संयुतं.]

—Then Ś B1.3 (marg.) D1-3.8.9.12 G (ed.) cont.:

3276* स्वयंभूश्चापि भगवान्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

[B3 स्वयंभुश्च. G (ed.) इति (for चापि). Ś D8.12 सुहृष्टेन (for प्र°).];

while Ñ V B2 D4.13 M2 cont. after 3275*:

3277* रामं तत्र महातेजाः प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ।

[D13 महाभागं; M2 °बाहुं (for °तेजाः). V1.3 B2 D13 प्रहृष्टं. M2 हृष्टः पुनरथाब्रवीत् (for the post. half).]

2 [ab]) V3 damaged from महाबाहो up to ध (see var.) in [d]. Ñ V1.2 B2.3 D13 शृणु वाक्यं; D4 स्वस्थवाक्यं (sic) (for महावक्षः). M2 महावक्षो महाबाहो (by transp.). Ś B1 D1-3.8.9.12 कृतं कर्म महत्त्वया; B4 शृणु वाक्यं पितामह (for [b]).—[c]) D4 दृष्ट्वा कांतम् (sic); D13 दिष्ट्याद्भुतम्. D6 T2.3 महत् (for इदं). Ñ1 D4 सर्वं (for कर्म).—[d]) Ñ V B2-4 D4.5.7.10.11.13 ध (V3 damaged) र्मभृतां वर (B3 °ता वरं).—For 2[cd], Ś B1 D1-3.8.9.12 subst.:

3278* दिष्ट्या शत्रुस्त्वया पापः सुराणां रावणो हतः ।

[D9 महाभाग (for त्वया पापः). B1 transp. शत्रुः and पापः.—D1 om. from णां up to वि (see var.) in 3[c].]

3 D1 om. up to वि in 3[c] (cf. v.l. 2).—[a]) D4 दृष्ट्वा धर्मस्य (for दिष्ट्या सर्वस्य).—[b]) Ñ1 D4 T1 G3 M5 प्रवृत्तं; D13 प्रवृष्टं; Cg as in text (for प्रवृद्धं). D9 प्रनष्टं रावणं तमः.—[c]) Ś Ñ V B2-4 D4.8.12 समुद्(Ś B4 °द्धृ; D4.8.12 °द्ध्रू)तं; D5.7.10.11 अपवृत्तं; D13 समुद्वृत्तं; Cm.g as in text (for अपावृत्तं). B1 त्वत्तेजोनिहतं संख्ये; D1-3.9 त्वत्तेजसा वि(D1 om. up to वि)निहतं.—[d]) Ś Ñ V B D4.8.12.13 M1 महत् (for भयम्). D2 राम रावणसंभवं.—After 3, D6 T2.3 ins.; while B1 D1-3.9 subst. for 4[ab]:

3279* अयोध्यां च प्रविश्याथ कौसल्यामभिवाद्य च ।

[B1 D1-3 आश्वास्य भरतादींस्त्वं (for the prior half).]

4 [a]) D5 T1 आसाद्य (for आश्वास्य). Ñ1 चैव (for दीनं). ❀ Ck.t: आश्वास्येति । अयोध्यां गत्वेति शेषः. ❀—[b]) Ś Ñ V1.2 B2 D4.8.12.13 तपस्विनीं.—For 4[ab], B1 D1-3.9 subst. 3279*.—V3 damaged from [c] up to दृष्ट्वा in [d].—[d]) B1 D1-3.9 देवीं (for दृष्ट्वा).

5 V3 om. 5[ab].—[a]) V2 महातेजा; D3.10.11.13 अयोध्यां च; Cg as in text (for अयोध्यायां). B1 D1-3.9 प्राप्य राज्य(D3 °ज)श्रियं दीप्तां.—[b]) Ś1 सुहृज्जनान्.—[c]) Ś1 D8 कुलं (for कुले). B4 वंशान्.—[d]) Ñ1 D4.13 महात्मनां; V3 B3 महाबलं.

6 D3.9 om. 6[ab].—[a]) D13 यथा (for इष्ट्वा). Ñ1 D4 वै हय-; D13 G1 M1.2.5 च (G1 M5 तु) हय-; Ct as in text (for तुरग-). Ś Ñ2 V1 B2.3 D1.8.12 -मेधैस्तु (Ś D1.8.12 °श्च); B4 -मेधं तु. ❀ Ck: हयमेधेनेष्ट्वा. ❀—[b]) B4 चानुपमं; D4 चारुतमं (for चानुत्तमं).—[d]) M3 यातुम् (for गन्तुम्).

एष राजा विमानस्थः पिता दशरथस्तव ।
काकुत्स्थ मानुषे लोके गुरुस्तव महायशाः ॥ ७
इन्द्रलोकं गतः श्रीमांस्त्वया पुत्रेण तारितः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा त्वमेनमभिवादय ॥ ८
महादेववचः श्रुत्वा काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः ।
विमानशिखरस्थस्य प्रणाममकरोत्पितुः ॥ ९
दीप्यमानं स्वया लक्ष्म्या विरजोम्बरधारिणम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा ददर्श पितरं प्रभुः ॥ १०
हर्षेण महताविष्टो विमानस्थो महीपतिः ।
प्राणैः प्रियतरं दृष्ट्वा पुत्रं दशरथस्तदा ॥ ११
आरोप्याङ्कं महाबाहुर्वरासनगतः प्रभुः ।
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य ततो वाक्यं समाददे ॥ १२
न मे स्वर्गो बहुमतः संमानश्च सुरर्षिभिः ।
त्वया राम विहीनस्य सत्यं प्रतिशृणोमि ते ॥ १३

G. 6. 104. 15
B. 6. 119. 13
L. 6. 100. 14

7 ^{a}) B_{1} $D_{1-3.9}$ महातेजाः ; $D_{7.10.11}$ दशरथो (for विमानस्थः).—^{b}) D_{13} तदा (for तव). $D_{7.10.11}$ विमानस्थः पिता तव.—^{c}) $\tilde{N}_{1}$ $D_{4.13}$ देहे (for लोके).—^{d}) $D_{1.9}$ गुणराशि- ; D_{2} गुरुश्चैव; T_{2} पितुस्तव(sic) (for गुरुस्तव). B_{3} महाबलः.

8 T_{1} damaged for 8.—^{a}) $D_{1-3.8}$ $T_{2.3}$ इंद्रलोक- .—^{b}) $B_{1.4}$ भावितः ; D_{9} पालितः (for तारितः).—D_{6} om. (hapl.) 8^{c}–10^{b}.—^{d}) D_{4} तम्. $\acute{S}_{2}$ B_{1} D_{4} एवम् (for एनम्). D_{13} ददर्श स महाबलः.

9 D_{6} om. 9 (cf. v.l. 8).—^{a}) Ś D_{8} महेश्वर- ; Ñ V B_{2-4} $D_{4.12}$ पितामह- (for महादेव-).—^{b}) V_{3} $D_{7.10.11}$ G_{2} M_{1} राघवः (for काकुत्स्थः). B_{4} D_{4} च स- (for सह-). M_{2} रामो वचनमब्रवीत्.—After 9^{ab}, M_{2} ins. :

3280* एकतः सर्वदेवास्तु त्वमेकत्र च शंकर।
त्वत्प्रसादाज्जितं सर्वं मैथिल्या च समागमः।
रामलक्ष्मणसीताश्च एकाग्रकरसंपुटाः।
उत्थाय च ततः शीघ्रं प्रणिपत्य च शंकरम्।
राघवो मैथिली सार्धं समुत्थाय च लक्ष्मणः। [5]

[Note hiatus between the two halves of l. 3.]

—^{c}) B_{1} $D_{1-3.9.13}$ विमानस्थस्य सहसा($D_{1.3.13}$ शिरसा) ; M_{2} खे विमानवरस्थस्य.—^{d}) D_{9} तमः(sic) (for पितुः). Ś Ñ V B_{2-4} $D_{4.8.12}$ पितुः पादौ(D_{12} पादौ पितुः) समस्पृशत्.

10 $D_{6.9}$ om. 10^{ab} (for D_{6}, cf. v.l. 8). D_{13} om. 10. T_{1} damaged from मानं in 10^{a} up to 11.—^{a}) B_{1} दीप्यमानः. Ś V_{3} $D_{4.8}$ स्वयं (for स्वया).—^{b}) V_{2} B_{1} D_{1-3} दिवाकरमिवोदितं.—^{d}) Ś Ñ $V_{2.3}$ B_{2-4} $D_{4.8.12}$ दृष्ट्वा स (for ददर्श). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12}$ तदा; D_{5} T_{3} $G_{1.3}$ M विभुः (for प्रभुः).—After 10, Ś V_{2} B_{1} $D_{1-3.8.9.12}$ ins. :

3281* आसीनमासने दिव्ये दिव्याभरणभूषितम्।

[$D_{1.3}$ -भूषिते (for -भूषितम्).]

—After 10, V_{3} reads 12^{cd}.

11 T_{1} damaged for 11 (cf. v.l. 10). M_{2} om. (hapl.?) 11–12^{b}.—^{a}) D_{9} युक्तो (for [आ]विष्टो).—^{c}) Ś $\tilde{N}_{2}$ V B_{1-3} $D_{1-4.8.9.12.13}$ प्रियतरौ. $\acute{S}_{2}$ V_{1} B_{1} $D_{1-3.9.12}$ पुत्रौ; B_{4} पुत्रं (for दृष्ट्वा).—^{d}) $\acute{S}_{1}$ $\tilde{N}_{2}$ $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ $D_{4.13}$ पुत्रौ; $\acute{S}_{2}$ V_{1} B_{1} $D_{1-3.9.12}$ दृष्ट्वा; B_{4} पिता; D_{8} पुरो (for पुत्रं). $D_{2.8}$ T_{3} M_{5} तथा.—After 11, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12}$ ins. :

3282* स्नुषां सीतां च संपश्यन्परं विस्मयमागतः।

[Ś B_{1} $D_{1-4.8.9}$ transp. सीतां and च. D_{4} तां पश्यन्. V_{2} B_{1} प्रहर्षं परमं गतः ; $D_{1-3.9}$ हर्षं परमुपा($D_{2.9}$ °ममा)गतः (for the post. half).]

—Thereafter V_{2} cont. 3283*.

12 M_{2} om. 12^{ab} (cf. v.l. 11).—^{a}) Ś Ñ V B_{2-4} D_{6-12} $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ आरोप्यांके; D_{13} आहूय स. V_{2} $B_{2.3}$ -बाहुं (for -बाहुर्).—V_{3} reads 12^{cd} after 10.—^{c}) M_{1} भुजाभ्यां. $\tilde{N}_{1}$ स; D_{13} च (for सं-).—^{d}) T_{1} damaged from समाददे up to विहीन in 13^{c}. Ś $D_{8.9.12}$ $M_{1.3}$ उवाच ह ; D_{6} उपाददे (for समाददे). $\tilde{N}_{1}$ D_{13} ततो वचनमाददे(D_{13} °मब्रवीत्).—For 12, B_{1} D_{1-4} subst.; V_{2} cont. after 3282* ; B_{3}(m.) D_{9} $T_{2.3}$ ins. after 12; D_{13} ins. only l. 2 after 12^{ab} :

3283* नात्युच्चैः स्थित आकाशे भूमिमस्पृश्य पार्थिवः।
पुत्रं दशरथो राजा सान्त्वयन्निदमब्रवीत्।

[D_{4} om. l. 1.—(l. 1) V_{2} $B_{1.3}$ D_{1} स्थितम्(sic) (for स्थित). D_{9} नात्युच्चैर्हि तदाकाशे (for the prior half). V_{2} $B_{1.3}$ आवृत्य (for अस्पृश्य). D_{1} मा मां संस्पर्श पार्थिव(sic) (for the post. half).—(l. 2) D_{3} च सस्वजे (for दशरथो). D_{4} आहूय स महाबाहूं (for the prior half). D_{2} सांत्वयित्वा. $D_{4.13}$ वाक्यम् (for इदम्).]

—D_{2} cont.; while Ś $D_{8.12}$ ins. after 12 :

3284* तदा ते प्रोष्यतः पुत्र वनं प्राणा गता मम।

[$\acute{S}_{2}$ त्वमेवं ; $D_{2.12}$ त्वामेव. $\acute{S}_{2}$ प्रेषितः ; D_{2} प्रेक्ष्यतः (for प्रोष्यतः). $D_{2.12}$ तदा गताः (for गता मम).]

13 T_{1} damaged up to विहीन in 13^{c} (cf. v.l. 12). D_{2} om. 13^{ab}.—^{a}) Ś Ñ V B_{2-4} $D_{4.8.12}$ transp. स्वर्गो and बहुमतः.—^{b}) B_{1} संगमो वा; D_{6} G_{3} M_{5} समानश्च ; $T_{2.3}$ सन्मानश्च ; Cg as in text (for संमानश्च).

G. 6. 101. 15
B. 6. 119. 14
L. 6. 100. 17

कैकेय्या यानि चोक्तानि वाक्यानि वदतां वर ।
तव प्रव्राजनार्थानि स्थितानि हृदये मम ॥ १४
त्वां तु दृष्ट्वा कुशलिनं परिष्वज्य सलक्ष्मणम् ।
अद्य दुःखाद्विमुक्तोऽस्मि नीहारादिव भास्करः ॥ १५
तारितोऽहं त्वया पुत्र सुपुत्रेण महात्मना ।
अष्टावक्रेण धर्मात्मा तारितो ब्राह्मणो यथा ॥ १६
इदानीं च विजानामि यथा सौम्य सुरेश्वरैः ।
वधार्थं रावणस्येह विहितं पुरुषोत्तमम् ॥ १७
सिद्धार्था खलु कौसल्या या त्वां राम गृहं गतम् ।
वनान्निवृत्तं संहृष्टा द्रक्ष्यते शत्रुसूदन ॥ १८
सिद्धार्थाः खलु ते राम नरा ये त्वां पुरीं गतम् ।
जलार्द्रमभिषिक्तं च द्रक्ष्यन्ति वसुधाधिपम् ॥ १९

D7 G1 M2 सु(G1 न)रर्षभैः ; Cg सुरर्षिभिः (as in text). Ś Ñ2 V B2–4 D8.12 संवासो वा सुरर्षभैः ; Ñ1 D4 समस्ता वानरर्षभाः ; D1.3.9 संगमो वा(D9 °मश्च) सुरर्षभैः ; D10.11 G2 Ct समानश्च सुरर्षभैः ; D13 संग्रामो वै सुरर्षभैः.—Ś D8.12 read 13^{cd} for the first time before 13^{ab}, repeating it here. D9 repeats 13^{cd} (followed by l. 1 of 3285*) after 14.—^{c}) Ñ1 D1.13 पुत्र (for राम). —^{d}) Ś Ñ V B2–4 D4.8.12.13 (Ś D8.12 second time) सत्यं मे वचनं शृणु.—After 13, V2 B1.3 D1–3 T2.3 M3 (only l. 3–4) ins.; Ś D8.12 ins. after the first occurrence of 13^{cd} ; D9 ins. l. 1 after the second occurrence of 13^{cd} and ins. l. 2–4 after the first occurrence of 13^{cd} :

3285* पश्यतस्त्वां वनगतं क्लिश्यन्तं चीरवाससम् ।
स्वर्गो बहुमतो नायं समत्वं च सुरैरिदम् ।
अद्य त्वां निहतामित्रं दृष्ट्वा संपूर्णमानसम् ।
निस्तीर्णवनवासं च प्रीतिरस्ति परा मम ।

[(l. 1) D9 च सहानुजं (for चीरवाससम्).—Ś D8.12 om. l. 2.—(l. 2) B3 मम देवैः समागमः (for the post. half). —(l. 3) D1.9 हि (for नि-).—(l. 4) D9 T2.3 आस्ते; M3 आसीत् (for अस्ति).]

14 ^{ab}) D13 कैकेयी. B1 वाक्यानि चोक्तानि (by transp.); D13 वाक्यानि वदते (for चोक्तानि वाक्यानि). —Ś D8.12 om. 14^{c}–15. V3 om. 14^{cd}. V2 lacuna for 14^{c}.—^{c}) Ñ V1 B2–4 D2.4.13 M1.2 तव प्रव्रा(B2 D13 °व्र; B4 °यो)जनार्थं वै(D2 °र्थं च; M1.2 °र्थाय) ; B1 D1.3.9 तदा प्रव्रा(D1.9 °व्र)जनार्थं ते.—^{d}) D4 हृदयं. B4 च मे; D13 न मे (for मम). D1.9 हृदि तानि मे (for हृदये मम). —After 14, D9 repeats 13^{cd} (followed by l. 1 of 3285*).

15 Ś D8.12 om. 15 (cf. v.l. 14). D9 om. 15–16^{b}.—^{a}) B1 D1–3.13 च (for तु). D3 पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). M5 विजयिनं.—^{b}) Ñ2 V B D1–3 च राघवं(V1 B2.3 D1–3 °व) (for सलक्ष्मणम्). Ñ1 D4.13 संपरिष्वज्य राघव (D13 ते मम [sic]) ; M1 ससीतं सहलक्ष्मणं.—^{c}) B1 D1–3.13 विमुक्तोहं; B3 विनिर्मुक्तो.—^{d}) G3 नीहारम्.

16 D9 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15).—^{a}) D4 मानितो (for तारितो). M5 वीर (for पुत्र).—^{b}) Ñ1 B2–4 D1–4.13 M2 सत्पुत्रेण.—After 16^{ab}, D13 ins.:

3286* इति धर्मेण धर्मज्ञ पिताधर्माच्च तारितः ।

—V2 lacuna for 16^{cd}.—^{c}) Ñ1 D4 धर्मज्ञ; V3 B1.3.4 D1.3.13 धर्मात्मन् ; D6 T2.3 Cr.t पुत्रेण (for धर्मात्मा). —V3 damaged from 16^{d} up to यथा in 17^{b}. —^{d}) D7.10.11 कहोलो; Cv.r.m.g.k.t as in text (for तारितो). D2 वै शिबिर् (for ब्राह्मणो). Ś Ñ V1 B D1.3.4.8.9.12.13 M5 पिता वै ता(M5 कहोलस्ता)रितो यथा.

17 V3 damaged up to यथा in 17^{b} (cf. v.l. 16). —^{a}) G2 त्वां; M1.3 तु; M2 त्वा (for च). Ś Ñ V1.2 B3.4 D4.8.12.13 चैव(Ñ1 D4.13 त्वव) जानामि; B1 D1–3.9 अव-गच्छामि (for च विजानामि). ❀ Cv : इदानीमपि जानामीति पाठः. ❀ —^{b}) Ś D8.12 सुरासुरैः ; Ñ1 D4.13 दिवालयैः ; D1.2 सुरेश्वरः.—After 17^{ab}, D1.2 ins.:

3287* उक्तवान्मे सहस्राक्षस्तथा लोकपितामहः ।

—V3 om. 17^{c}–18^{b}.—^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B1–3 D1–3.8.9.12 त्वम् ; T2.3 G1.3 M [इ]दं (for [इ]ह).—^{d}) D10.11 Ct पिहितं; G2 प्रापितं; Cm.g as in text (for विहितं). Ñ1 B4 D4.13 कार्यमीदृशं (for पुरुषोत्तमम्). Ś D8.12 इह चैवावतारितः ; Ñ2 V1.2 B2.3(m. also as in B1) इतो गामवतारितः ; B1 D1–3.9 वनवासाय दीक्षितः.

18 V3 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). B3 reads 18 in marg.—^{a}) G1 सिद्धार्थं.—^{b}) D4 G3 यत्त्वां; D13 यं त्वां; G2 या त्वा; M2 त्वां या (by transp.) (for या त्वां). D7 रामं; D9 अद्य (for राम). M1 त्वा पुत्र (subm.) (for या त्वां राम). Ñ V1.2 B1.3 D1.4.5.9 T1 M5 गृहागतं; G2 गृहं कृतं(sic) (for गृहं गतम्). B4 त्वां रामं गृहमागतं. ❀ Cr : गृहागतमित्यत्र त्वामित्यर्थाल्लभ्यते. ❀ —^{c}) B1.3 D1–3.9 व्रताद्विमुक्तं(D3 °वृत्तं) ; B4 वधान्निवृत्तं. D1 संहृष्टं (for °हृष्टा).—^{d}) Ś D12 (with hiatus)ईक्षते; D13 प्रेक्ष्यते. Ś V2 D8.12 -भेदनं; Ñ2 V1.3 B2–4 D5.7.10.11.13 -सूदनं; B1 -कर्षण; D1–3.9 -कर्शन(D9 °नं) (for -सूदन). M3 द्रक्ष्यत्यरिनिषूदन. ❀ Cr : द्रक्ष्यते द्रक्ष्यति. ❀

19 ^{a}) T2 ये(sic) (for ते). B2 नाम (for राम). —^{b}) B4 च (for ये). Ñ1 V3 B1 D13 M5 पुरं (for पुरीं). D2 गताः.—^{c}) Ś Ñ2 V B2–4 D8.10–12 राज्ये चैव; D13

अनुरक्तेन बलिना शुचिना धर्मचारिणा ।
इच्छेयं त्वामहं द्रष्टुं भरतेन समागतम् ॥ २०
चतुर्दश समाः सौम्य वने निर्यापितास्त्वया ।
वसता सीतया सार्धं लक्ष्मणेन च धीमता ॥ २१
निवृत्तवनवासोऽसि प्रतिज्ञा सफला कृता ।
रावणं च रणे हत्वा देवास्ते परितोषिताः ॥ २२

G. 6. 104. 28
B. 6. 119. 22
L. 6. 100. 30

राज्ये त्वाम् (for जलार्द्रम्). —V3 damaged from च up to l. 2 of 3288*. Ś V1 B2 D8.12 वै (for च). B1 D13 अभिषिंचंतं (for अभिषिक्तं च). Ñ1 D4 राज्ये समभिषिंचंतं; M1 अभिषेकजलार्द्रं च. —^{d}) Ñ2 V2 B3.4 D6.10.11 T2.3 द्रक्ष्यंते. Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D8.12 पुरुषोत्तमं; Ñ1 D4.13 पुरुषाधिपं (D13 °कं) (for वसुधाधिपम्). —After 19, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 (l. 5 and 6 only) T2.3 ins. :

3288* धन्योऽयं लक्ष्मणो भ्राता तव धर्मपरायणः ।
यस्य कीर्तिर्दिवं खं च महीं चावृत्य तिष्ठति ।
अपापा पुत्र वैदेही धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ।
देवाः सर्वस्य मर्त्यस्य कुशलाकुशलं विदुः ।
अहं च त्वां वदाम्येष पिता दशरथः स्वयम् । [5]
निःशङ्को गतहृल्लेखः प्रतिगृह्णीष्व जानकीम् ।

[V3 damaged up to l. 2. —(l. 1) D2 अन्योन्यं (sic) (for धन्योऽयं). —D1 om. (hapl.) from धर्म up to the prior half of l. 3. —(l. 2) D2.3.9 T2.3 अस्य (for यस्य). B1 याता; B4 सर्वां; D9 T2.3 चैव (for खं च). D9 महीं व्याप्य प्रतिष्ठति (for the post. half). —(l. 3) Ś2 D8.12 धर्मजा (for धर्मज्ञा). V3 -वर्धिनी; B1 D3 -दर्शना; D2.9 T2.3 -वत्सला (for -दर्शिनी). Ñ1 D4 सर्वधर्मप्रदर्शिनी (for the post. half). —D4 om. l. 4. —(l. 4) B1 मंत्रस; B3 लोकस्य (for मर्त्यस्य). V3 व्याकुला व्याकुलांवरा (sic); B1 ऋषयः कुशलं विदुः (for the post. half). —(l. 5) D4 त्वा (for त्वां). B1 D1–3.9.13 T2.3 ब्रवीम्येवं (B1 °ष; D1 °व) (for वदाम्येष). —V3 damaged from स्वयम् up to l. 6. Ñ2 B4 तव (for स्वयम्). —After l. 5, B1.3 (m.) ins. :

3288(A)* सीताया मन्त्रियोगेन व्यवहार्यं महाबल ।

—(l. 6) Ś D8 निःशोको. V1 illeg.; V2 B1 -कृच्छ्रेण (for -हृल्लेखः). G (ed.) विशंको गतसंदेहः (for the prior half). D1 परिगृह्णीष्व. V1.2 B1 मैथिलीं.]

20 V3 om. 20^{ab}. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12 बालेन ; B1 D1–3 T2.3 विदुषा ; D9.13 शुचिना ; M1 भक्तेन (for बलिना). —^{b}) Ñ1 D4 शिशुना; D9 विदुषा; D13 बालेन (for शुचिना). B1 D1–3.7.9 ब्रह्मचारिणा. —D13 om. 20^{cd}. —^{c}) V3 सत्यवादी (hypm.); B4 M3 इच्छामि; Ck.t as in text (for इच्छेयं). —For 20^{cd}, B1 D1–3.9 subst. :

3289* भरतेन यथान्यायं समागच्छस्व भूतले ।

[B1 D9 यथान्यायं. D9 भूपते (for भूतले).]

—Thereafter B1 D1–3.9 cont.; while Ś Ñ V B2.4 D4.8.12 T2.3 ins. after 20; D13 ins. only l. 2 after 20^{ab} :

3290* कुमारो लालनीयस्ते शत्रुघ्नो दयितो मम ।
यथा पिता तथा भ्राता ज्येष्ठो भवति धर्मतः ।

[(l. 1) V2.3 पालनीयस्; D2 लाडनीयस्. V3 मे; B2 तु (for ते). —(l. 2) T2.3 तव (for तथा). V3 श्रेष्ठो; D13 पूज्यो (for ज्येष्ठो). V3 damaged for भवति धर्मतः. D13 तत्त्वतः.]

—Thereafter V3 cont. 3291*.

21 V3 om. 21–22^{b}. M5 om. 21^{ab}. —^{a}) Ś V1.2 B2–4 D8.12 वीर (for सौम्य). —^{b}) B1 D1–3 त्वया (for वने). Ś Ñ V1.2 B D1–5.8–13 T1 G3 M1.3 निर्यातितास्. B1.3 (marg. also; orig. as in text) D1–3.9 त्वयं (for त्वया). —B3 reads 21^{cd} in marg. —^{c}) M5 अनया (for वसता). Ś B1.3 D1–3.8.9.12 मन्त्रि (Ś1 सन्त्रि; B3 मद्रि)-योगेन (for सीतया सार्धं). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B2.4 D4.8.10.11 मत्प्रीत्या लक्ष्मणेन च; B1 D1–3.9.13 तेनाहं पूजितो ह्यसि (D1 °तस्त्वहं; D9 °तो ह्यहं); B3 तेन मे पूजितो ह्यसि; D12 मत्प्रीया चैव लक्ष्मण.

22 V3 om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). —^{a}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12.13 विमुक्त- (for निवृत्त-). Ś1 B1.4 D1–3.8.9 -वासेन ; G1 -वासो हि (for -वासोऽसि). —^{b}) Ś Ñ2 V1.2 B1.3 D8.10–12 पू(B1 त)रिता त्वया (Ś2 D12 मम); Ñ1 D1 सफलीकृता; B2.4 परिपूरिता (B4 °पालिता); D4.13 M5 सफला तव. —After 22^{ab}, Ś Ñ V1.2 B2.4 D4.12 ins. ; while V3 cont. after 3290* (owing to om.); whereas B1 D1–3.9 T2.3 ins. after 22; B3 ins. for the first time after 22^{ab} and repeats (in marg.) after 22 :

3291* सत्यवादी त्वया पुत्र सत्पुत्रेण कृतो ह्यहम् ।

[B1 D1.3.9 त्वहं; T3 ह्यहं (for त्वया). T2 सत्यवादिष्वहं पुत्र (for the prior half). B1 D1–3 T2.3 [ऽ]घ वै; G (ed.) [ऽ]स्म्यहं (for ह्यहम्).]

—D8 om. 22^{c}–23. —^{c}) M1 सगणं (for च रणे). —^{d}) V3 B1 D1–3.9–11 देवताः; Cr.m as in text (for देवास्ते). —After 22, Ś D12 ins.; while B1 D1–3 T2.3 cont. after 3291*; B3 cont. (in marg.) after 3291* (r.) :

3292* मत्प्रसादाद्यशः प्राप्य दीर्घमायुरवाप्नुहि ।
स्वच्छन्दतस्ते देहेन वियोगो भविता पुनः ।

[B1 om. l. 2. —(l. 2) Ś ते वैदेह्या; B3 T2.3 तु दे(B3 मो)हेन (for ते देहेन). B3 च भविष्यति (for भविता पुनः).]

G. 6. 104. 29
B. 6. 119. 23
L. 6. 100. 31

कृतं कर्म यशः श्लाघ्यं प्राप्तं ते शत्रुसूदन ।
भ्रातृभिः सह राज्यस्थो दीर्घमायुरवाप्नुहि ॥ २३
इति ब्रुवाणं राजानं रामः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
कुरु प्रसादं धर्मज्ञ कैकेय्या भरतस्य च ॥ २४
सपुत्रां त्वां त्यजामीति यदुक्ता कैकयी त्वया ।
स शापः कैकयीं घोरः सपुत्रां न स्पृशेत्प्रभो ॥ २५

स तथेति महाराजो राममुक्त्वा कृताञ्जलिम् ।
लक्ष्मणं च परिष्वज्य पुनर्वाक्यमुवाच ह ॥ २६
रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया ।
कृता मम महाप्रीतिः प्राप्तं धर्मफलं च ते ॥ २७
धर्मं प्राप्स्यसि धर्मज्ञ यशश्च विपुलं भुवि ।
रामे प्रसन्ने स्वर्गं च महिमानं तथैव च ॥ २८

23 B1 D8 om. 23 (for D8, cf. v.l. 22). —^{ab}) Ñ V B2-4 D1-4 M2 यशःश्लाघ्यम्; D13 यशः प्राप्य. D9 मत्प्रसादात्त्वया सर्वं (for ^{a}). —D13 om. 23^{bc}. M1 transp. श्लाघ्यं and प्राप्तं. D9 तु (for ते). T1 G3 प्राप्यं ते; G1 M5 प्राप्यते (for प्राप्तं ते). Ñ V1.2 B2-4 D1-4 M2 अ(D1.2 त्व)नुरक्ता वयं गुणैः; V3 अनुरक्ताः कृता वयं (for ^{b}). Ś D12 कृतकर्मा यशःश्लाघ्यः स त्वं रक्ता वयं गुणैः. —After 23^{ab}, V3 ins. (owing to omission); while Ś Ñ V1.2 B2.4 D4.12 ins. after 23:

3293* ईदृशो हि सुतो यस्य कीर्तिमानमितद्युतिः ।
मृतोऽपि जीवति व्यक्तं यथाहं तारितस्त्वया ।

[(l. 1) V3 damaged up to सु. —(l. 2) D4 हि (for ऽपि). V3 damaged for व्यक्तं. D12 मृतो जीवति व्यक्तं च (for the prior half). B4 भावितस् (for तारितस्).]
—M3 om. 23^{c}–24^{b}. V3 om. 23^{cd}. V2 repeats 23^{cd} after 25^{ab}. —^{d}) D6 T3 अवाप्स्यसि (for अवाप्नुहि).

24 M3 om. 24^{ab} (cf. v.l. 23). —^{a}) B1 D1-3.9 नृपतिं (for राजानं). —After 24^{ab}, Ś B1.3(marg.) D1-3.8.9.12 ins.:

3294* भोस्तातानुगृहीतोऽस्मि यत्प्रीतो मे भवान्गुरुः ।
इदमेकं त्विहेच्छामि भवत्प्रीत्या वरं हितम् ।
दीयमानमभिप्रेतं ममानुग्रहकारणात् ।

[(l. 1) B1.3 ततोनुसं-; D9 हंताहमनु- (hypm.) (for भोस्तातानु-). Ś B3 D8.12 [ऽ]स्ति (for मे). —(l. 2) Ś2 D12 इह (for त्विह). B1.3 इदमिच्छाम्यहं त्वेकं; D9 अहं प्रीतिं तवेच्छामि (for the prior half). Ś D8.12 भवत्प्राप्त्या; D9 तवप्रीत्या. D8 चिरं (for वरं). Ś2 B1.3 D9.12 transp. वरं and हितम्. —D9 om. l. 3. —(l. 3) B3 भवदीयम् (for दीयमानम्). D1 दीयतामनभिप्रेते (for the prior half). Ś1 D8 -काम्यया; D12 -कारणं (for -कारणात्).]
—^{c}) B1 कैकेय्या (for धर्मज्ञ). —^{d}) D3 प्रसादं (for कैकेय्या). B1 भरतस्य महात्मनः.

25 B3 om. 25^{ab}. —^{a}) D3 सत्पुत्रं. —^{b}) Ś D8.12 तदा (for त्वया). —After 25^{ab}, Ś B1 D1-3.8.9.12.13 ins.; while L (ed.) ins. after 25:

3295* तत्तस्याः कुरु धर्मज्ञ प्रसादं भरतस्य च ।

[Ś1 D8.9.12 तत्तस्य; B1 तं तस्याः; D13 तत्तस्यां (for तत्तस्याः).]
—After 25^{ab}, V2 repeats 23^{cd}. —^{c}) D13 समीपं (sic) (for स शापः) Ś1 V2 D8 घोरां; D13 यथा (for घोरः). V1 स कैकेयीं यथा शापः. —^{d}) D1 मा (for न). V B3 यथा (for प्रभो).

26 ^{a}) D10.11 transp. स and तथेति. D6 T2.3 तथा (D6 °दा) राजा; D13 महाबाहुम् (for महाराजो). Ś Ñ V B2-4 D4.8.12 तथेति स महाबाहुर्. —^{b}) Ś Ñ V B2-4 D4.8.12.13 उक्त्वा चैनं (B4 D13 °वं); G1 उक्त्वा रामं (by transp.) —After 26^{ab}, Ś D8.12 ins.; while B1 D1-3.9 ins. after l. 1 of 3297*:

3296* किमन्यत्करवाणीति प्रीतिमांश्चेदमब्रवीत् ।
कृतमित्यब्रवीद्रामः शिवेनेक्षस्व मामिति ।

[(l. 1) Ś2 moth-eaten for णीति प्रीति. Ś1 D8.12 मतिमांश् (for प्रीति°). —(l. 2) B1 तमुवाच ततो रामः (for the prior half). Ś D8.12 [इ]च्छस्व (for [ई]क्षस्व).]
—After 26^{ab}, D13 reads 3298*. —^{c}) M2 स (for च). G2 [अ]पि वैदेहीं (for परिष्वज्य). —^{d}) M1 वाक्यमेतद् (for पुनर्वाक्यम्). G3 सः (for ह). —For 26, B1 D1-3.9 subst.:

3297* तथेत्येवं पिता पुत्रं रामं दशरथोऽब्रवीत् ।
ततो लक्ष्मणमामन्त्र्य पिता दशरथोऽब्रवीत् ।

[After l. 1, all ins. 3296*.]

27 Ñ V B2-4 D4.10.11 om. 27. B (ed.) reads 27 within brackets. —^{a}) D6 T2.3 शुश्रूषया (for शुश्रूषता) D7 रामं शुश्रूष भक्त्या च. —^{b}) D5 om. सह. G1 M5 भार्यया; Cg as in text (for सीतया). —^{c}) D6 reads from ह्या up to 27^{d} in marg. M1.2 परा (for महा-). —^{d}) D5 om. धर्म. —For 27, Ś B1 D1-3.8.9.12.13 (reads after 26^{ab}) subst.:

3298* भ्रातृशुश्रूषया युक्त एवमेव सदा भव ।
अस्य प्रसादाद्विपुलां कीर्तिं त्वं समवाप्स्यसि ।

[(l. 1) B1 -शुश्रूषणा-. Ś2 moth-eaten for युक्त एव-. D9 भ्रातृशुश्रूषणे रक्त (for the prior half). D1 भवानिति; D8 सदा वस (for सदा भव). —D13 om. l. 2. —(l. 2) D9 तस्य. Ś3 विमलां (for विपुलां). B1 सुकीर्तिं (for कीर्तिं त्वं).]

28 B1 om. 28. D1-3.9 om. 28^{ab}. —^{a}) M1 श्रेयः (for धर्मं). D13 प्राप्तोसि (for प्राप्स्यसि). —^{b}) Ñ1 दिवि

रामं शुश्रूष भद्रं ते सुमित्रानन्दवर्धन ।
रामः सर्वस्य लोकस्य शुभेष्वभिरतः सदा ॥ २९
एते सेन्द्रास्त्रयो लोकाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
अभिगम्य महात्मानमर्चन्ति पुरुषोत्तमम् ॥ ३०
एतत्तदुक्तमव्यक्तमक्षरं ब्रह्मनिर्मितम् ।
देवानां हृदयं सौम्य गुह्यं रामः परंतपः ॥ ३१

अवाप्तं धर्मचरणं यशश्च विपुलं त्वया ।
रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया ॥ ३२
स तथोक्त्वा महाबाहुर्लक्ष्मणं प्राञ्जलिं स्थितम् ।
उवाच राजा धर्मात्मा वैदेहीं वचनं शुभम् ॥ ३३
कर्तव्यो न तु वैदेहि मन्युस्त्यागमिमं प्रति ।
रामेण त्वद्विशुद्ध्यर्थं कृतमेतद्धितैषिणा ॥ ३४

G. 6. 104. 42
B. 6. 119. 33
L. 6. 100. 46

(for भुवि). —[c]) D1–3 स्वर्गं वा; D7 M2 स्वर्गोरित; Cg.k.t as in text (for स्वर्गं च). —[d]) M2 देवयानं; Ck.t as in text (for महिमानं). Ś Ñ V B2–4 D4.8.10–12 तथोत्तमं (for तथैव च). D1–3.9 [अ]प्यतुलं समवाप्स्यसि (D9 पुरुषोत्तम); D13 (with hiatus) अतुलं च भविष्यसि.

29 D9 om. (hapl.?) 29–30. —[b]) Ñ V1 B2.4 D3.4.8 G1.2 M1.2.5 सुमित्रानंदिवर्धन. —V3 om. (hapl.?) 29[cd]. —[c]) B1 D1–3.13 हि सर्व- (for सर्वस्य). —[d]) Ś1 Ñ V1.2 B2–4 D4.8.10.11 M1 हितेषु; Ś2 D12 हिते च; D2.3.13 प्रियेषु; D7 G2 सुखेषु; M3 एतेषु (sic) (for शुभेषु). Ś D8.12 निरतः (for [अ]भि°). B1 G (ed.) प्रिये (G [ed.] हिते) प्रतिरतः; D1 प्रियश्च भरतः. T3 तथा (for सदा).

30 D9 om. 30 (cf. v.l. 29). —[a]) Ś Ñ V B2–4 D4.8.10–13 अभिवाद्य; B1 अर्चिष्यंति; D1–3 अर्चयंति (for अभिगम्य). Ś D8.12 महात्मानः. —[d]) Ś D8.12 स्तुवंति; Ñ1 अर्चयंति (hypm.); V2 सृजंतः; V3 सर्वे ते; B1 भास्वरं; D1–3 शाश्वतं; D13 सर्वगं (for अर्चन्ति). ❀ Cr: अर्चन्ति णिजभाव आर्षः। ; so also Cg. ❀

31 V3 om., D3 reads in marg. 31–32[b]. —[a]) Ś Ñ V1.2 B D4.8.12.13 एतावद्; G1 एवं तद् (for एतत्तद्). D3 अव्यक्तम्; G3 (orig.) महार्थम्; G3 (*inf. lin.* also) मयोक्तम् (for तदुक्तम्). Ś D8.12 अमृतम्; Ñ1 D4.13 सुव्यक्तम्; D1–3.6.7 T2.3 G2 अव्यग्रम्; Cg as in text (for अव्यक्तम्). —[b]) M2 अध्यात्मं; Cg.k.t as in text (for अक्षरं). Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12.13 M3 शाश्वतं; D10.11 M1 Ck.t -संमितं; Cr.m.g as in text (for -निर्मितम्). —[c]) D9 G3 M3 Cr.g*p* वेदानां; Cg.t as in text (for देवानां). Ś2 D4.12 सौम्यं; B1 D2.3.13 तात; D1 रामं; G2 गुह्यं (for सौम्य). —[d]) D3 गोप्यं; G2 सौम्य; Cm.g.k.t as in text (for गुह्यं). Ñ2 B2.4 G3 रामं; D1 तातः; Cg as in text (for रामः). Ś Ñ2 B2.4 T3 G3 परंतप (B2.4 °पं); D1–3.9.13 M2 सनातनं (D2 M2 °नः). B1 गुह्यं रससमन्वितं.

32 V3 om., D3 reads in marg. 32[ab] (for both, cf. v.l. 31). —[a]) D7 अवाप्त-. D1.3.5–7.12 M5 धर्माचरणं; G1 धर्मचारित्रं; M1.2 °चरणाद्; G (ed.) °मखिलं (for धर्मचरणं). —G2 om. 32[bc]. —[b]) M1 विमलं (for विपुलं). D2 महत्. —G (ed.) om. 32[cd]. —[c]) D10–12 Ck.t एनं; T3 मम (for रामं). Ñ V B2–4 D4 व्यक्तं; D10–12 Ck.t व्यग्रं (for भक्त्या). Ś D8 रामशुश्रूषणं व्यक्तं; B1 रामं च शुश्रूषयता; D2.6 रामशुश्रूषया भक्त्या; D3.13 रामं शुश्रूष भक्त्या वै (D3 त्वं); D9 रामशुश्रूषणारतो (unmetric). —[d]) D9 भक्त्या त्वं (for वैदेह्या). D7 G3 M1 लक्ष्मण (for सीतया). —After 32, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 T2.3 ins.; while G (ed.) ins. after 32[ab] (owing to omission):

3299* सौभ्रात्रमेतल्लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः।

[V2 सौहार्दम्. D3 एव (for एतल्). Ñ1 लोके वा; B1 ते लोके (for लोकेषु).]

33 D13 om. 33. —[a]) D7 M2 तथोक्त्वा तु (M2 °क्त्वाथ). —[b]) D5.7 G2.3 प्रांजलि- (for प्राञ्जलिं). —[c]) D6 वाचा (for राजा). —[d]) G2 शुभां (for शुभम्). M1 वैदेहीं च यशस्विनीं. —For 33, Ś Ñ V B D1–4.8–12 T2.3 subst.:

3300* इत्युक्त्वा लक्ष्मणं राजा स्नुषां बद्धाञ्जलिं स्थिताम्।
पुत्रीत्याभाष्य मधुरं शनैरेनामुवाच ह।

[(l. 1) D9 T2.3 सीतां (for स्नुषां). B1 कृतांजलिं; D4 बद्धांजलि-. D9 तदा (for स्थिताम्). —(l. 2) D8.12 सुप्रीतो भाष्य. Ś D12 एताम् (for एनाम्). B1 D1–3.9 T2.3 दीर्घेण (B1 धर्मेण) स्वरेणेदम् (for मधुरं शनैरेनाम्).]

34 [a]) V1 T2.3 M1 च (for तु). —[b]) M2 रामम्; Cr.m.t as in text (for त्यागम्). Ñ1 उपाश्रितः (for इमं प्रति). Ś Ñ2 V B2–4 D8.12 त्याग (Ś D8.12 राम) समाश्रितः (B4 °हितः). —[c]) Ś Ñ V B2–4 D4.8.10–13 [इ]दं (for त्वद्-). G (ed.) श्रीरामेण (for रामेण त्वद्-). —[d]) Ś Ñ V B2.3 D8.10.11.13 वै (D13 तु) त्वद्-; D4.12 वै तद्; D6 T2.3 च त्वद्- (for एतद्). —For 34, B1 D1–3.9 subst.; D4.13 (reads after 35) subst. only l. 1 for 34[ab]:

3301* पुत्रि वैदेहि मन्युस्ते न कार्यस्त्यागकारितः ।
विशुद्धिरेषा विहिता सर्वलोकेषु दैवतैः।

[(l. 1) D9 तत्त्वेन (sic) (for मन्युस्ते). D4 -कारणात् (for -कारितः). D9 कार्यं रावणकारितं (sic) (for the post. half). —After l. 1, D13 cont. 3305*. —(l. 2) D1 [अ]मिहिता (for विहिता).]

—Then B1 D1–3.9 cont.; while Ś Ñ V B2–4 D4.8.10–13 K (ed., within brackets) ins. after 34:

G. 6. 104. 42
B. 6. 119. 35
L. 6. 100. 48

न त्वं सुभ्रु समाधेया पतिशुश्रूषणं प्रति ।
अवश्यं तु मया वाच्यमेष ते दैवतं परम् ॥ ३५

इति प्रतिसमादिश्य पुत्रौ सीतां तथा स्नुषाम् ।
इन्द्रलोकं विमानेन ययौ दशरथो ज्वलन् ॥ ३६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ताधिकशततमः सर्गः ॥ १०७ ॥

3302* सुदुष्करमिदं पुत्रि तव चारित्रलक्षणम् ।
कृतं यत्तेऽन्यनारीणां यशो ह्यभिभविष्यति ।

[(l. 1) B1 D1.2 त्वया (for तव). Ñ1 D3 -रक्षणं. —(l. 2) Ś B1 D1-3.8.9.12 यत्नेन; B3 यत्तेभि-; G (ed.) यत्तेष (for यत्तेऽन्य-). B1 D1-3.9 नारीस्त्वं यशसा (for -नारीणां यशो हि). B4 [अ]ति- (for [अ]भि-). Ś B1 D1-3.8.9.12 -भविष्यसि (for -भविष्यति). D4 यशोद्युतिर्भ * * ति (for the post. half).]

35 V3 om. 35.—a) D4.6.13 T2.3 सा; Cm.g.k.t as in text (for न). Ñ1 (marg. also; orig. as in text) तु (for त्वं). Ñ V1 B2-4 D4.10.11.13 M3 कामं (for सुभ्रु). D13 समाधाय (for समाधेया). Ś D1-3.8.9.12 काममेवास्यसं(D2.9.12 °सि सं)देश्या; V2 B1 काममेवं सदा (B1 त्वया) कार्यं.—b) Ś Ñ V1 B2-4 D4.8.12.13 M2 भर्तुः; V2 B1 D1-3.9-11 M1 भर्तृ- (for पति-). G (ed.). भर्तुः शुश्रूषणे रता.—D4 reads 35c-36b twice.—c) B1 D1-3 हि (for तु). D4 (both times) तथा बोध्यम् (for मया वाच्यम्).—d) D8 अपि (for एष). Ñ1 D4 (both times) वै (for ते). B1 ह्यभवत्पतिः; D1.2.13 दैवतं(D13 °तः) पतिः; D3 देवसत्पतिः; D4 (both times) ते व्रतं परं; D9 वै पतिः प्रभुः; T2 देवतां परं(sic) (for दैवतं परम्).—After 35, D3 ins.:

3303* ततो रामेति राजानमाभाष्य जनसंसदि ।
गृहाण राम सीतां त्वं मया दत्तां महासतीम् ।
नेयं कालुष्यमायाति वियद्गङ्गेव निर्मला ।
समीपस्था तु ते सीता शशिनो रोहिणी यथा ।
इत्येतत्पितृवाक्यं स निशम्य रघुनन्दनः । [5]
बाहुमादाय सीतायाः समीपं स्वमथानयत् ।
ततो ब्रह्मादयो देवा यक्षगन्धर्वकिंनराः ।
परं हर्षमवापुस्ते तथा विद्याधरोरगाः ।
ऋषयो वानरा ऋक्षा राक्षसाः सविभीषणाः ।
इत्येवमुक्तो विजयी महाबलः [10]
प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा ।
समेत्य रामः प्रियया महायशाः
सुखी सुखार्हः स बभूव राघवः ।

—After 35, D13 reads only l. 1 of 3301* and 3305*.

36 D4 reads 35c-36b twice.—a) Ś1 चैवं; Ś2 D8.12 चैव (for प्रति-). Ś2 तु संदिश्य.—b) D2 पुत्रीं (for पुत्रौ) and यथा (for तथा). Ś Ñ2 V1.3 B2-4 D8.10-12 च राघवः (for तथा स्नुषाम्). Ñ1 D4 (both times) सीतां चैव यशस्विनीं.—c) D8 इंद्रलोके; D13 विष्णुलोकं.—d) D13 ददौ(sic) (for ययौ). Ś Ñ V B2-4 D4.8.10-13 नृपः (for ज्वलन्).—After 36, Ś Ñ V B D1-4.8-12 T2.3 M2 K (ed., within brackets) ins.:

3304* विमानमास्थाय महानुभावः
श्रिया च संहृष्टतनुर्नृपोत्तमः ।
आमन्त्र्य पुत्रौ सह सीतया च
जगाम देवप्रवरस्य लोकम् ।

[(l. 2) V3 श्रियाश्र. D1 om.; D12 तु (for च).—V3 damaged from ष्ट up to प्रव in l. 4. Ś B1 D1-3.8.9.12 T2.3 संदीप्ततनुर्(T2.3 °वपुर्) (for संहृष्टतनुर्). B3 नृपोपि; D4 नृपो नृप (for नृपोत्तमः).—(l. 3) D9 T2.3 स्वयं; M2 तदा (for च).—(l. 4) Ś B1 D1-3.8.12 स्वर्गं जगाम प्रवरांश्च लोकान्; D9 T2.3 जगाम लोकान्प्रवरांश्च नित्यान्.]

—Thereafter Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.12 T2.3 M2 cont.; while D13 cont. after l. 1 of 3301*; G (ed.) ins. after 36:

3305* स गतिमनुसरन्सुराभिजुष्टां
विबुधनिशाकरवद्विराजमानः ।
क्षितितलमवलोकयन्प्रयातः
सुतवदनं शशिवन्निरीक्षमाणः ।

[(l. 1) Ś D8.12 ख-; D1.2 सु-; D9 T2 स्व-; T3 M2 om. (for स). B2 अभिसरन्. B1 सुधा- (for सुर-). Ś D8.12 L (ed.) पु(L [ed.] सु)राभिदृष्टां; B4 D4 सुरादिष्ट (B4 °जु)ष्टां. D13 स्वगतिमनुसरन्स्वगतिजुषां.—(l. 2) Ñ V1.2 B D1 G (ed.) असुरमिहासु(B2 °मिहाम; G [ed.] °निहाम)रवद्; D3 मनुजपतिः सुसुरद्; D4.13 सुरनिलयेश्च(D4 °ये सु)रवद्; D9 अमरपुरं प्रययौ; T2.3 अमरपुरोहितवद्; M2 स सुरनिभः सुरवद् (for विबुधनिशाकरवद्).—(l. 3) Ñ2 B4 अनुलोकयन्. D13 प्रतीतः; T3 पुनः प्रयातः (for प्रयातः).—(l. 4) Ñ1 V1.3 D1.2 सुतवदने. Ñ V1.2 सुचिरं; D3 स शिवं (for शशिवन्). D13 सुरनिचयैः स शिवं निरीक्ष्यमाणः.]

१०८

प्रतिप्रयाते काकुत्स्थे महेन्द्रः पाकशासनः ।
अब्रवीत्परमप्रीतो राघवं प्राञ्जलिं स्थितम् ॥ १
अमोघं दर्शनं राम तवास्माकं परंतप ।
प्रीतियुक्तोऽस्मि तेन त्वं ब्रूहि यन्मनसेच्छसि ॥ २
एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया चापि भार्यया ॥ ३
यदि प्रीतिः समुत्पन्ना मयि सर्वसुरेश्वर ।
वक्ष्यामि कुरु मे सत्यं वचनं वदतां वर ॥ ४
मम हेतोः पराक्रान्ता ये गता यमसादनम् ।
ते सर्वे जीवितं प्राप्य समुत्तिष्ठन्तु वानराः ॥ ५

G. 6. 105. 5
B. 6. 120. 5
L. 6. 101. 6

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś1 V3 D2 om.; Ñ V1 B1.3.4 D4.13 लंका°. —After Kāṇḍa name, V1 D1.2 ins. आभ्युदयिके. —*Sarga name* : Ś D8.12 दशरथरामसंवादः ; Ñ1 D4 M2 दशरथसमागमः ; Ñ2 दशरथरामदर्शनं ; V1.2 B1–3 D1–3.13 दशरथदर्शनं(B1 D3.13 °नः); V3 दशरथवर्तनः ; B4 दशरथनिदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om. ; Ś2 D1 102 ; Ñ2 108 ; V1 103; B1 80 ; B3 100 ; D3.9 105 ; D5–7 T1 G M3.5 122 ; D10.11 121 ; T2 130 ; T3 133 ; M1 123 ; M2 124 ; B (ed.) 119 ; G (ed.) 104. —After colophon, D2 concludes with राम ; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

108

D12 begins with ॐ.

1 ^{a}) D3.5 प्रतियाते(subm.) ; D6 T3 G1 M2.3 प्रतियाते तु; Cg.k as in text (for प्रतिप्रयाते). D4 दशरथे (hypm.) (for काकुत्स्थे). Ñ प्रतियाते दशरथे. —^{c}) B1 D1.2.12 परमः (for परम-). —^{d}) D1 G3 प्रांजलिः ; D3–5.7.8.13 T2 M5 प्रांजलि- (for प्राञ्जलिं). G1 transp. राघवं and प्राञ्जलिं. —After 1, Ś V2 B1.3(marg.) D1–3.8.9.12.13 ins. :

3306* कौसल्या सुप्रजा राम त्वया पुत्रेण धीमता ।
प्रीतोऽस्मि वद किं कार्यं करोमि त्वत्प्रिये स्थितः ।
पुष्कराक्ष महाबाहो शृणु मे रघुनन्दन ।

[(l. 2) B1 [अ]नेन; D9 तव (for वद). D2 स्थितं (for स्थितः). —D13 om. l. 3. —(l. 3) B1 शृणुष्व (for शृणु मे).]

2 V3 damaged for 2^{abc}. —^{a}) Ś2 D4 अमोघदर्शनं. —^{b}) B1 D1–3.9–11 नरर्षभ (for परंतप). Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D8.12 (all except Ś D8.12 with hiatus) अ(Ś D8.12 त्व)स्माकं पुरुषर्षभ ; Ñ1 D4.13(with hiatus) अस्माकं वै(D4 च) नरर्षभ; L(ed.)त्वस्माकं नरर्षभ (subm.). —^{c}) Ñ V1.2 B3 D4 परितुष्टाः स्म ; B2.4 परितुष्टोस्मि ; D5.10.11 T2.3 M1.3 Ck.t प्रीतियुक्ताः स्मः (for प्रीतियुक्तोऽस्मि). Ś B1 D1–3.6.8.9.12 M2 प्रीतियुक्ताः स्म ते (D9 वै) सर्वे(D6 नित्यं) ; D13 परितुष्टस्तु मे नित्यं. —^{d}) B1 D1–3 वद (for ब्रूहि). Ñ2 V2 B3 D10.11 मनसेप्सितं ; B1 D1–3 मनसि स्थितं (for मनसेच्छसि). Ś D8.12 ब्रूहि राजन्यथेच्छसि; D9 वरयस्व यथेप्सितं.

3 ^{a}) B1 D1.2.9 स (for तु). —^{b}) B1 D8 परंतपः ; D1.2.9 पुरंदरं (for कृताञ्जलिः). —B3 reads 3^{cd} in marg. —^{d}) D6 T2.3 G1 M1.3 सह (for चापि). B1.3 D1–3.9 रामः सर्व(B1.3 D2 °त्र)हिते रतः. —For 3, Ś1.2(repeats 3307* and st. 4 after 4) Ñ V1.2 B2.4 D4.8.10–13 subst. ; B3 subst. l. 1 for 3^{ab} and ins. l. 2 after 3 :

3307* एवमुक्तो महेन्द्रेण प्रसन्नेन महात्मना ।
सुप्रसन्नमना हृष्टो वचनं प्राह राघवः ।

[(l. 2) D13 वचनं राघवोऽब्रवीत् (for the post. half.).] ; while V3 subst. :

3308* शक्रस्य वचनं श्रुत्वा बभाषेदं वचो विभुः ।

4 Ś2 repeats 4 (cf. v.l. 3307*). V3 om. $4–6^{b}$. —^{a}) B1 D1–3.9 प्रीतो(D9 तुष्टो)सि मे देव (for प्रीतिः समुत्पन्ना). —^{b}) Ś1.2(both times) Ñ V1.2 B2–4 D8.10–12 ते विबुधेश्वर; D4 चेति सुरेश्वर; T2 प्रीतिः सुरेश्वर(sic); G2 सर्वामरेश्वर (for सर्वसुरेश्वर). B1 D1–3.9.13 सर्वामरजगत्पते (D9 °द्गुरो). —^{c}) Ś1.2(both times) B1 D2.3.8.12 च(B1 हि) वरं; B2 कुरु तत्; D1.9 वचनं; T2 G2 M3 कुरु ते (for कुरु मे). Ś1.2(both times) B1 D1–3.8.9.13 किं(D12 कं) चित् ; B3 सर्वं ; D13 सीते (sic) (for सत्यं). —^{d}) Ś1.2 (both times) B1 D1–3.8.9.13 तन्मे त्वं दातु(D9 कर्तुं)मर्हसि.

5 V3 om. 5 (cf. v.l. 4). —^{a}) D9 परिश्रांताः ; D13 T2.3 परिक्रांता; Ck.t as in text (for पराक्रान्ता). —^{b}) Ś B1 D1–3.8.12 गता ये(by transp.); D9 गता वै (for ये गता). —D13 repeats consecutively from 5^{c} up to l. 2 of 3310*. —^{c}) M5 [ऽ]पि भुवं (for जीवितं). —^{d}) D12 समतिष्ठंतु. —After 5, D5–7.9–11 T G M1.3.5 ins. ; M2 ins. after l. 2 of 3310* :

3309* मत्कृते विप्रयुक्ता ये पुत्रदारैश्च वानराः ।
तान्प्रीतमनसः सर्वान्द्रष्टुमिच्छामि मानद ।

[(l. 1) D9 [अ]पि विमुक्ता (for विप्रयुक्ता). M3 पुत्रैर् (for पुत्र-). M1 मानद (for वानराः). —D5.6 T G1.3 M3.5

G. 6. 105. 0
B. 6. 120. 8
L. 6. 101. 9

मत्प्रियेष्वभिरक्ताश्च न मृत्युं गणयन्ति च ।
त्वत्प्रसादात्समेयुस्ते वरमेतदहं वृणे ॥ ६
नीरुजान्निर्व्रणांश्चैव सम्पन्नबलपौरुषान् ।
गोलाङ्गूलांस्तथैवर्क्षान्द्रष्टुमिच्छामि मानद ॥ ७

अकाले चापि मुख्यानि मूलानि च फलानि च ।
नद्यश्च विमलास्तत्र तिष्ठेयुर्यत्र वानराः ॥ ८
श्रुत्वा तु वचनं तस्य राघवस्य महात्मनः ।
महेन्द्रः प्रत्युवाचेदं वचनं प्रीतिलक्षणम् ॥ ९

---

om. l. 2.—(l. 2) M2 -मानसान् (for -मनसः). M1 वानरान् (for मानद).]

—Thereafter D7.9–11 G2 M1.5 cont.; while Ś Ñ2 V1.2 B D1–3.8.12.13 M2 ins. after 5:

3310* विक्रान्ताश्चापि शूराश्च न मृत्युं गणयन्ति च।
कृतयत्ना विपन्नाश्च जीवेयुस्ते सुरर्षभ।
मत्कृते निहताः शूराः मत्प्रिये सततं स्थिताः।
ऋक्षवानरगोपुच्छा जीवेयुरमराधिप।

[(l. 1) B1 D1–3.9 [ए]व (for [अ]पि).—D1 om. from second च up to l. 2. B3 ते (for second च). B1 D2.3.9 transp. न and मृत्युं. B1.2(*inf. lin.* also) D2.9 G2 M1 ये; D7 M2 ते (for third च).—(l. 2) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D8.12.13 (both times) कृत्वा कर्म; B1 D2.3.9 कृतकृत्या (B1 °त्य-) (for कृतयत्ना). Ś1 D13 (both times) विपन्नांश् (for विपन्नाश्). M2 त्वया यत्नं विपन्ना ये (for the prior half). B1 D2.3.9 [ऽ]मराधिप (for सुरर्षभ). Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D8.10–13 (both times) जीवयैता (B4 °ना)-न्पुरंदर (for the post. half).—Ñ2 V1.2 B2.4 D7.10.11.13 G2 M1.2 om. l. 3–4. B3 om. l. 3.—(l. 3) D9 मत्प्रियेण समन्विताः (for the post. half).—B3 reads l. 4 in marg.—(l. 4) D1 तेमरेश्वर (metri causa); D2.3 अमरेश्वर (for अमराधिप). Ś D8.12 ये च स्युः परमेश्वर (for the post. half).]

6 Ñ1 V3 D4 om. 6*ab* (for V3, cf. v.l. 4). D9 om. 6–7.—*a*) Ś Ñ2 V2 D6.12 M2.3.5 [अ]भियुक्ता ये (D6 M2.3.5 °श्च); V1 °रक्ता ये; B1 [उ]परक्ता हि; B2 [अ]भिसक्ता वै; B4 प्रयुक्ता ये; D1–3.13 [अ]नुरक्ता हि (D13 ये); D8 [अ]भिसंयुक्ता (for [अ]भिरक्ताश्च). B3 मत्प्रिये ह्यतिसक्ता ये.—*b*) D7 ते; D10.11 T1 M1 ये (for च). Ś Ñ2 V1.2 B3.4 D8.12 मित्रैर्भृत्यै(Ñ2 V1.2 B3.4 °र्दारै)श्च वानराः; B1.2 D1.2.13 भृत्यै(B2 D1 पुत्रै)र्दारैश्च वानराः; D3 भृत्यैः पुत्रैश्च वानराः.—*c*) Ñ1 D13 तु(D13 ते) जीवेरन्; B1 हि जीवेयुः; D1 मरेयुस्ते (sic); D2.7 समीयुस्ते; D4 जीवेयुर् (subm.) (for समेयुस्ते). Ś Ñ2 V B2–4 D8.12 तव प्रसादाज्जीवंतु.—*d*) Ś D12 एनम्; Ñ V B2–4 D2.3.5.7.8.10.11 M1 एतम्; D4 एवम् (for एतद्). D8 शृणु (for वृणे).

7 D9 om. 7 (cf. v.l. 6). V3 om. 7*ab*.—*a*) Ś Ñ2 V1.2 B2.3 D3.7.10–12 G1.3 M1.5 Cg नीरुजो; B1 D8 निरुजो; B4 D1.2.4–6 T2.3 M1 निरुजान्; D13 निरुजा (for नीरुजान्). D13 G3 निर्व्रणाश् (for °णांश्).—*b*) T2 संपन्न- (for सम्पन्न-). D2 -गाति- (for -बल-). D13 G3 -पौरुषाः.—*c*) D13 G3 गोलांगूलास्. Ś Ñ V B2–4 D4.8.10–12 तथर्क्षांश्च (for तथैवर्क्षान्).—*d*) B3 प्रष्टुम् (for द्रष्टुम्). M1 वानरान्; M2 वासव (for मानद). B1 D1–3 इच्छे सुरेश्वर (for इच्छामि मानद).

8 V3 om. 8.—*a*) Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.10–13 पुष्पाणि; B1 मूलानि (for मुख्यानि).—*b*) B1 पुष्पाणि च; D12 प्रभूतानि (for मूलानि च).—*c*) B1 D4.6 तु (for च). D4 विनद-; D13 विपुलास्; T3 M1 सजलास्; Cg as in text (for विमलास्).—D4 om. after विनद- (see var.) up to 12. M2 मृष्टसलिलास् (for विमलास्तत्र).—*d*) G1 निषेदुर् (for तिष्ठेयुर्). B1 यत्र तिष्ठंति (for तिष्ठेयुर्यत्र). D13 च सहस्रशः (for यत्र वानराः).—After 8, Ś V1 B1.3(marg.) D1–3.9.12 ins.:

3311* बहुमूलफलास्वाद्याः सुशीता विमलोदकाः।
भवेयुस्ते वनोद्देशास्तिष्ठेयुर्यत्र वानराः।

[(l. 1) D1 -फलाढ्याः स्युः. Ś सुशीलाः D2.3 सुशीत-; D9 संस्थिता (for सुशीता).]

9 D4 om. 9 (cf. v.l. 8).—*a*) D6 T2.3 तद्; D8 नु (for तु).—V3 damaged from तस्य up to प्री in 9*d*.—*d*) Ś Ñ V B3.4 D8.10–13 T1 -संयुतं; B2 -वर्धनं (for -लक्षणम्). B1 D1–3.9 प्रीतमानसः.—After 9, Ś V2 B1 D1–3.8.9.12 ins.; Ñ2 ins. l. 3–4 only after 9; D13 ins. after 10*ab* (first time); while G (ed.) ins. l. 1–2 after 9 and l. 5–6 after 10*ab*:

3312* तद्युक्तमनुरूपं च कौसल्यानन्दवर्धन।
यस्त्वं कृतोपकाराणां सुहृदां हितमिच्छसि।
यस्मात्त्रैलोक्यशत्रुः स रावणो लोकरावणः।
हतस्त्वया ससचिवस्तस्माद्देयो वरस्तव।
सामरेष्वपि लोकेषु नैतदन्यः करिष्यति। [5]
ऋते त्वया महाबाहो हतानां दर्शनं कुतः।

[(l. 1) V2 धर्माधर्म्; B1 D1.3 त्वद्युक्तम्; D9 यद्युक्तम्; D12 तदुक्तम्; D13 त्वय्युक्तम् (for तद्युक्तम्). D8 -नंदिवर्धन.—(l. 2) D2 स; D9.12 यस् (for यत्). D13 प्रियम् (for हितम्).—(l. 3) D1.12 -शत्रुश्च; D8 -शत्रुघ्न (for -शत्रुः स).—(l. 4) D1 मम रिपुः (for ससचिवस्). Ś D8.12 आहतः स त्वया राम (for the prior half).—D9 om. l. 5–6.—(l. 5) Ś D8.12 सासुरेषु (for सामरेषु). Ś D8.12 न त्वद् (for नैतद्).—(l. 6) V2 B1 वै त्वां (for त्वया). B1 D1–3.13 पुनः (for कुतः).]

महानयं वरस्तात त्वयोक्तो रघुनन्दन ।
समुत्थास्यन्ति हरयः सुप्ता निद्राक्षये यथा ॥ १०
सुहृद्भिर्बान्धवैश्चैव ज्ञातिभिः स्वजनेन च ।
सर्वे एव समेष्यन्ति संयुक्ताः परया मुदा ॥ ११
अकाले पुष्पशबलाः फलवन्तश्च पादपाः ।
भविष्यन्ति महेष्वास नद्यश्च सलिलायुताः ॥ १२

G. 6. 105. 17
B. 6. 120. 16
L. 6. 101. 22

—Thereafter D9 reads l. 2–3 of 3314*, while G (ed.) cont. l. 1 of 3313*.

10 D4 om. 10 (cf. v.l. 8). D9 om. 10^{ab}. D13 reads 10^{ab} twice.—^{a}) G (ed.) महांस्त्वयं (for महानयं). D13 (first time) वरं (sic) (for वरस्). —^{b}) D13 (first time) [उ]क्तं (sic) (for [उ]क्तो). D7 G3 -सत्तम (for -नन्दन). Ś Ñ V B2–4 D8.10–12 M3 यस्त्वयोक्तो रघूत्तम (D8 om. from रघूत्तम up to the prior half of l. 1 of 3313*; M2 नराधिप); B1 D1–3.13 (second time) त्वयोक्तो (D13 °क्तं) वै (D1 °यं) नरेश्वर; G1 त्वयोक्तोयं रघूत्तम.—After 10^{ab}, Ś Ñ V B D1–3.8.12.13 (after second time) L (ed.) ins.; G (ed.) ins. l. 5–6 of 3312* after 10^{ab} and then cont. l. 1 only:

3313* यस्त्वयोक्तं वचः पूर्वं तस्मादेवं भविष्यति ।
त्वत्प्रियार्थमहं सत्यमिदं कर्म त्विहाद्भुतम् ।
हतान्संजीवयाम्यद्य कर्तास्मि तव कारणात् ।

[(l. 1) D8 om. the prior half. Ñ2 V1 B1 D2 मया (for त्वया). B3 सर्वं (for पूर्वं). V1 सुकृतं पूर्वं; B1 नोक्तपूर्वं तु; D2 ते वरं पूर्वं (for [उ]क्तं वचः पूर्वं). B4 त्वयोक्तं वचनं पूर्वं; D1 विनयेनोक्तपूर्वं च; D3 द्विर्मया नोक्तपूर्वं च; D13 विस्मयात्यक्तपूर्वं यत् (sic) (for the prior half). Ñ1 D13 एतद् (for एवं).—Ñ V1.3 B2–4 D13 om. l. 2–3.—(l. 2) D12 तत् (for त्वत्-). D1 त्वत्प्रियार्थं महच्चित्रम् (for the prior half). D1–3 महाद्भुतं (for त्विहा°). V2 B1 तत्सत्त्वमप्रियार्थं च वात्सल्यं महदद्भुतं (sic).—(l. 3) V2 B1 D1.3 संजीवयामोद्य (for °याम्यद्य). L (ed.) हतसंजीवनं त्वद्य (for the prior half).]

—After 10^{ab}, D5–7.10.11 S ins.; while B1 D1–3.9 subst. l. 2–3 for 10^{cd} (D9 reads after 3312*), repeating l. 2 after l. 1 of 3316*:

3314* द्विर्मया नोक्तपूर्वं हि तस्मादेतद्भविष्यति ।
समुत्थास्यन्ति हरयो ये हता युधि राक्षसैः ।
ऋक्षाश्च सह गोपुच्छैर्निकृत्ताननबाहवः ।
नीरुजो निर्व्रणाश्चैव सम्पन्नबलपौरुषाः ।

[(l. 1) M3 अनृतं; Cg as above (for द्विर्मया). D7.10.11 G3 च (for हि). G3 एवं (for एतद्).—(l. 2) G1 समुत्थास्यंतु (for °स्यन्ति). D7.10.11 G3 M1 समुत्तिष्ठंतु ते सर्वे (for the prior half). D10.11 transp. ये and हता. D5 हरि- (for युधि). B1 D1–3.9 (all first time and second time respy.) ये गता (B1 गता ये) यमसादनं; निहता ये रणाजिरे (for the post. half).—(l. 3) M3 -पुच्छाः (for -पुच्छैर्). B1 D1–3.9 सर्वे सुप्तोत्थिता इव (for the post. half).—(l. 4) D5.6.9 T2.3 G2.3 M5 निरुजा; M1.2 नीरुजा (for नीरुजो). M3 समग्र- (for सम्पन्न-).]

—After 10^{ab} (first time), D13 ins. 3312*.—^{c}) Ś G2 समुत्थास्यंतु.—^{d}) G3 निद्राक्षयादिव; M1 इव निशाक्षये (for निद्राक्षये यथा).—After 10, Ś Ñ V B2–4 D8.12.13 ins.:

3315* गोलाङ्गूलास्तथर्क्षाश्च वानराश्च सयूथपाः ।

[V3 damaged up to second च. V1 D13 तथा ऋक्षा (for तथर्क्षाश्च). B3 सहयूथपैः (for च सयूथपाः).]

—Thereafter Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12.13 cont.; B1 D1–3.9 cont. l. 1 after l. 3 of 3314*:

3316* संपूर्णबलवीर्यास्ते रूढव्रणशरीरिणः ।
राक्षसैर्निहता ये तु सर्वे प्राप्स्यन्ति जीवितम् ।

[Ñ V1.2 B2–4 D13 om. l. 1.—(l. 1) D3 तु (for ते). D9 रुद्ध- (for रूढ-).—After l. 1, B1 D1–3.9 repeat l. 2 of 3314*.—(l. 2) D8 निहतापि (for °ता ये). D13 च (for तु). G (ed.) रणाजिरे हता ये तु (for the prior half). Ś D8 प्राप्स्यंतु (for प्राप्स्यन्ति). Ñ1 (marg. also as above) विस्मितं (for जीवितम्).]

—After 3315*, V3 cont. l. 5–7 of 3317*.

11 D4 M5 om. 11 (for D4, cf. v.l. 8). V3 om. $11–13^{b}$.—^{a}) B1 D1–3.9 मित्रैर्; M3 चापि (for चैव). Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D8.12 सह मित्रैश्च; Ñ1 ज्ञातिभिर्नित्यं (for बान्धवैश्चैव). D13 सुहृद्भ्रातृभिर्ये नित्यं.—^{b}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12.13 बांधवैः (for ज्ञातिभिः). B1 D1–3.9 स्वजनैस्तथा; D5 T1 G1.3 M3 स्वजनैरपि (for स्वजनेन च).—^{c}) B3 भविष्यंति (for समेष्यन्ति).—^{d}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.13 युक्ताः परमया (for संयुक्ताः परया). B1 D1–3.9.13 समग्रबलपौरुषाः.

12 V3 D4 om. 12 (cf. v.l. 11 and 8 respy.). T1 damaged for 12^{ab}.—^{a}) D13 अफले (for अकाले). Ś D13 पुष्पसफलाः; B1.3 D3.9 पुष्पवंतश्च; D1.2 फलवंतश्च; G1 पुष्पबहुलाः; Cg as in text (for पुष्पशबलाः).—^{b}) D1.2 M5 पुष्पवंतश्च (for फलवन्तश्च).—^{c}) D1.2 भविष्यति. B1 D1–3.13 ज(B1 फ)लं चैव; D9 वने चैव (for महेष्वास).—^{d}) Ś Ñ1 (m. also).2 V1.2 B2–4 D8.12 सलिलैर्युताः; T2.3 विमलोदकाः; Cg as in text (for सलिलायुताः). B1 D1–3.9.13 यत्र (D9 वने) वत्स्यंति (B1 D2 तिष्ठंति) वानराः (D13 सुप्रभाः).—After 12, Ś Ñ V1.2 B D1–3.6.8.9.12.13 T2.3 M3 ins.; while V3 cont. l. 5–7 after 3315*:

G. 6. 105. 21
B. 6. 120. 17
L. 6. 101. 26

सव्रणैः प्रथमं गात्रैः संवृत्तैर्निर्व्रणैः पुनः ।
बभूवुर्वानराः सर्वे किमेतदिति विस्मिताः ॥ १३

काकुत्स्थं परिपूर्णार्थं दृष्ट्वा सर्वे सुरोत्तमाः ।
ऊचुस्ते प्रथमं स्तुत्वा स्तवार्हं सहलक्ष्मणम् ॥ १४

3317* एवमुक्त्वा स शक्रस्तु देवराजो महायशाः ।
वर्षेणामृतयुक्तेन ववर्षायोधनं प्रति ।
जीवितं प्रददौ तेषां वानराणां रणाजिरे ।
ततोऽमृतरसस्पर्शात्सर्वे ते लब्धजीविताः ।
ऋक्षवानरगोपुच्छाः समुत्तस्थुः सहस्रशः । [5]
ते वीरशयनाद्वीरा समुत्थाय मुदान्विताः ।
अन्योन्यं संपरिष्वज्य राघवं चाभ्यवादयन् ।

[(l. 1) B1 ततः शूरो; D1–3.9 T2.3 ततः(T2.3 °दा) शक्रो; M2 ततो रामं (for स शक्रस्तु). —M2 om. l. 2. D13 reads l. 2 and l. 4 after l. 6. —B1 D1–3.9 T2.3 om. l. 3. —(l. 3) B3 जीवनं. B2–4 प्राददत् (for प्रददौ). Ś D8.12 प्रादाच्च जीवितं; V1 जीवितस्य प्रदं(sic) (for जीवितं प्रददौ). D13 वीराणां च (for वानराणां). Ś D8.12 सहस्रशः (for रणाजिरे). —D12 M2 om. l. 4–5. —(l. 4) D1 -स्पृष्टाः (for -स्पर्शात्). Ñ V1.2 B2–4 D6 ततस्तेमृतसंस्पर्शात् (B3 °तस्पर्शेण); B1 ततोमृतस्य संस्पर्शात् (for the prior half). Ñ V1.2 B2–4 D6 तत्क्षणं(B2 D6 °णात्) (for सर्वे ते). —B2.3 ins. l. 5–7 after 13^{ab}. —(l. 5) D13 -रक्षांसि (for -गोपुच्छाः). B1 समं तस्थुः ; D13 गोपुच्छाश्च (for समुत्तस्थुः). Ñ V B2–4 D6 समुत्तस्थुर्महात्मानः सर्वे स्वप्नक्षयादिव. —After l. 5, D13 ins. :

3317(A)* रामस्यार्थे पराक्रान्ता ये शूरास्त्यक्तजीविताः ।

—T2.3 om. l. 6–7. —(l. 6) Ñ V B1.2.4 D6 -शयने (for -शयनाद्). Ś2 moth-eaten ; Ñ V B D3.6.13 M2 सहस्रशः (for मुदान्विताः). —(l. 7) Ś2 चाभिवादयन्. V2 D1 M2 राघवाया(V2 °वं चा)भ्यनं(M2 °वा)दयन् ; B1 D3 राघवावभ्यनंदयन् ; D2 राघवस्याभ्यवादयन् ; D9 रामं चाप्यभ्यवादयन् (for the post half).]

—After 12, M1 ins. 3318*, repeating consecutively.

13 Ñ2 V3 om. 13^{ab} (for V3, cf. v.l. 11). —^{a}) D6 सप्राणाः ; M1.5 सप्राणैः ; Cg as in text (for सव्रणैः). V1 B1 पातिता; D1.3.4 पतिता; D2 पूरिता; D9 परुषैर् (for प्रथमं). —^{b}) Ś Ñ1 V2 B2–4 D8.10–13 इदानीं; D6 सव्रणैर् ; G M1–3 संवृत्तैर् ; M5 निर्वृत्तैर् (for संवृत्तैर्). D13 अव्रणैः (for निर्व्रणैः). Ś Ñ1 V2 B2–4 D8.10–13 समैः ; M1 ततः (for पुनः). V1 B1 D1–4.9 निर्व्रं(V1 B1 °पु)णाः (D1.9 °णैः) पुनरुत्थिताः. —After 13^{ab}, B2.3 ins. l. 5–7 of 3317* ; while D5–7.10.11 T G M1(after 12, repeating consecutively)2.3.5 ins. :

3318* ततः समुत्थिताः सर्वे सुप्त्वेव हरिपुंगवाः ।

[M1 (second time) पुनः (for ततः). T2 lacuna for सुप्त्वेव. D5 T1 G3 M1(first time) -यूथपाः ; D10.11 -सत्तमाः (for -पुंगवाः).]

—^{c}) Ś Ñ V B3.4 D8.12 अब्रुवन् (for बभूवुर्). D13 ऋक्षनागाश्च ते सर्वे. ❀ Cg : अत्र क्रियाभेदात्सर्वशब्दद्वयम्. ❀ —Ś2 mostly moth-eaten for 13^{d}. —^{d}) Ñ V3 B4 D10.11.13 किं त्वेतद् ; D7 M2 किं न्वेतद् ; Cg as in text (for किमेतद्). B3 विस्मृताः (for विस्मिताः). B1 D1–4.9 विस्मयोत्फुल्ललोचनाः. —After 13, V2 ins. 3322*; while D3 ins. :

3319* एतस्मिन्नन्तरे सीता हृष्टा राघवमब्रवीत् ।
शृण्वतो देवदेवस्य शक्रस्यावनतानना ।
देव प्रियसखी मह्यं त्रिजटा राक्षसी शुभा ।
तया संजीविता चास्मि व्यसनेषु वियोगिनी ।
प्राणान्संत्यक्तकामाहं तया चाश्वासिता तदा । [5]
तस्याः किंचित्प्रियं देवः कर्तुमर्हति वासवः ।
तयैवमुक्तो देवेशः प्रोवाच प्रियकाम्यया ।
यत्किंचिद्दानवैकल्यं व्रतवैकल्यमेव च ।
दम्भाच्छलाच्च सक्रोधं तत्सर्वं त्रिजटा लभेत् ।
दर्भहीना च या संध्या तिलहीनं च तर्पणम् । [10]
विधिहीनं च यच्छ्राद्धं तत्पुण्यं त्रिजटा लभेत् ।
इत्येवमादि तस्यै स त्रिजटायै शतक्रतुः ।
ब्रह्मणो वचनाद्दत्वा जानक्याः प्रियकाम्यया ।

—After 13, M2 ins. :

3320* ततोऽमृतमयं वर्षं मुमुचुर्वासवाज्ञया ।
मेघा वानरवाहिन्यां महौषधिसमं जलम् ।
ते समैर्निर्व्रणैर्गात्रैः संवृत्तैः स्वस्थचेतसः ।
बभूवुर्वानराः सर्वे ये शस्त्रैर्विनिपातिताः ।
राक्षसैर्भक्षिता ये च कुम्भकर्णेन चैव हि । [15]
तेषां तु तेजसा जीर्णा गतास्ते यमसादनम् ।
ततः किलकिलाशब्दः संबभौ सिंहवत्तदा ।
वानराणां प्रहृष्टानां दिवस्पृक्च महानभूत् ।

—After 13, M3 ins. :

3321* ते सर्वे वानरास्तस्मै राघवायाभ्यवादयन् ।

14 ^{a}) B4 D4 -[अ]क्षं (for -[अ]र्थं). —^{b}) Ś2 V D8.12 रामं; D1 om. (for सर्वे). B1 D2–4.9 transp. दृष्ट्वा and सर्वे. —^{cd}) D13 अब्रुवन् (for ऊचुस्ते). D7 प्रांजलिं रामं (for प्रथमं स्तुत्वा). D13 ते रामं; G2 M5 सभार्यं (for स्तवार्हं). D7 सहसीतं सलक्ष्मणं (for ^{d}). Ś2 Ñ V B2–4 D8.10–12 अब्रुवन्परमप्रीताः स्तुत्वा रामं सलक्ष्मणं. —After 14, Ś2 D8.12 ins.; V2 ins. after 13; B1 D1–4.9 ins. l. 1 after 14^{ab} and subst. l. 2–3 for 14^{cd}; while Ś1 subst. only l. 2–3 for 14 :

3322* स्वयंभुवं पुरस्कृत्य संदेशायोपचक्रमुः ।
पितामहस्तु भगवान्सहितः शूलपाणिना ।
राघवं सर्वसिद्धार्थमिदं वचनमब्रवीत् ।

[(l. 1) Ś2 D8.12 नमस्कृत्य (for पुर°). Ś2 damaged;

गच्छायोध्यामितो वीर विसर्जय च वानरान् ।
मैथिलीं सान्त्वयस्वैनामनुरक्तां तपस्विनीम् ॥ १५
भ्रातरं पश्य भरतं त्वच्छोकाद्व्रतचारिणम् ।
अभिषेचय चात्मानं पौरान्गत्वा प्रहर्षय ॥ १६
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य रामं सौमित्रिणा सह ।
विमानैः सूर्यसंकाशैर्हृष्टा जग्मुः सुरा दिवम् ॥ १७
अभिवाद्य च काकुत्स्थः सर्वांस्तांस्त्रिदशोत्तमान् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वासमाज्ञापयत्तदा ॥ १८
ततस्तु सा लक्ष्मणरामपालिता
महाचमूर्हृष्टजना यशस्विनी ।
श्रिया ज्वलन्ती विरराज सर्वतो
निशा प्रणीतेव हि शीतरश्मिना ॥ १९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०८ ॥

G. 6. 105. 0
B. 6. 120. 24
L. 6. 101. 34

D_{12} [उ]पचक्रमे. D_{9} निवेशायोपचक्रमुः (for the post. half). —V_{2} om. l. 3.]

15 V_{3} om. 15–16^{b}. —^{a}) Ś $D_{8.12}$ गतो (for गच्छ). Ś $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{8.13}$ $M_{3.5}$ राम; Ñ $D_{10.11.13}$ राजन् (for वीर). —^{b}) D_{8} विसर्जयंश्च; D_{13} विसृजस्व; G_{1} त्वं विसृज्य (for विसर्जय). Ś D_{12} तु (for च). D_{13} बांधवान्. —^{c}) B_{1} सांत्वयैनां; B_{3} सांत्वयंश्च; D_{2} M_{5} सांत्वयित्वा; D_{13} सांत्वयतु (for सान्त्वयस्व). Ś $D_{8.12}$ $T_{2.3}$ G_{2} $M_{1.2}$ [इ]माम्; B_{1} त्वम् (for [ए]नाम्). —^{d}) Ś $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8-12}$ M_{2} यशस्विनीं; D_{13} मनस्विनीं (for तपस्विनीम्). —After 15, $D_{5.6}$ T $G_{1.3}$ M ins.; while V_{2} $D_{7.10.11}$ G_{2} ins. after 16^{ab}:

3323* शत्रुघ्नं च महात्मानं मातृः सर्वाः परंतप ।

[V_{2} महाबाहो (for महात्मानं). V_{2} तव भक्तं यशस्विनं (for the post. half).]

—Thereafter V_{2} cont. 3324*.

16 V_{3} om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{7.8.10-13}$ भरतं पश्य (by transp.); B_{1} $D_{1-4.9}$ भरतं प्राज्ञं (for पश्य भरतं). —^{b}) G_{1} $M_{1.5}$ त्वच्छोक-; Cg as in text (for त्वच्छोकाद्). D_{6} $T_{1.3}$ M_{3} व्रतधारिणं. Ś $\tilde{N}_{1}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{8.12}$ त्व($V_{1.2}$ B_{2} स्व)च्छंद(Ś $\tilde{N}_{1}$ V_{2} $D_{8.12}$ °दं; B_{3} °दर्थं)व्रतकर्षि(D_{8} °र्शि)तं; $\tilde{N}_{2}$ B_{1} $D_{1-4.9}$ शत्रुघ्नं च यशस्विनं; D_{13} सत्यव्रतसुधर्षितं. —After 16^{ab}, Ś B_{1} $D_{1-4.8.9.12}$ ins.; while V_{2} cont. after 3323*:

3324* समेत्य पितृवद्बालं त्वं लालयितुमर्हसि ।
कृतकर्मा परिश्रान्तः सुखमाप्नोतु लक्ष्मणः ।

[(l. 1) V_{2} B_{1} लालयितुं त्वम् (by transp.). Ś $D_{8.12}$ शत्रुघ्नं लाडय प्रभो (for the post. half). —Ś $D_{8.12}$ om. l. 2. —(l. 2) V_{2} B_{1} D_{4} सत्वम् (for सुखम्). D_{2} प्राप्नोति (for आप्नोतु).]

—After 16^{ab}, V_{2} $D_{7.10.11}$ G_{2} ins. 3323*. —V_{2} reads 16^{cd} twice. —^{cd}) $D_{5.7}$ (with hiatus) आत्मानं (for चात्मानं). Ś $D_{8.12}$ पौरानपि; $\tilde{N}_{1}$ पुरीं गत्वा; D_{5} राजन्गत्वा; T_{2} दारान्गत्वा; M_{1} गत्वा पौरान् (by transp.) (for पौरान्गत्वा). $\tilde{N}_{1}$ प्रहर्षयन् (for प्रहर्षय). V_{2} (first time) B_{1} $D_{1-4.9}$ समाप्तवनवासस्त्वमा(D_{4} °स्तु आ [with hiatus])त्मानमभिषेचय. —After 16, M_{2} ins.:

3325* नन्दयस्व च कौसल्यां त्वच्छोककलुषीकृताम् ।

17 ^{a}) Ś Ñ V B_{2-4} $D_{8.10-12}$ सहस्राक्षो; M_{5} तु संमंत्र्य (for तमामन्त्र्य). ☞ V_{2} missing from 17^{d} up to $6.110.9^{a}$. —^{d}) Ś Ñ $V_{1.3}$ B $D_{8.10-12}$ ययौ हृष्टः; $D_{1-3.9}$ जग्मुर्हृष्टाः (by transp.); D_{4} M_{2} ययुर्हृष्टाः (for हृष्टा जग्मुः). Ś $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ $D_{8.10-12}$ सुरैः सह; $\tilde{N}_{1}$ $T_{2.3}$ सुरालयं; $B_{1.3}$ D_{4} सुरेश्वरः(D_{4} °राः); D_{6} स्वमालयं; D_{9} सुराधिपाः; M_{1} यथागतं (for सुरा दिवम्).

18 ^{a}) $D_{1.3.9.13}$ तु; D_{2} स (for च). —^{b}) V_{3} ततस् (for सर्वांस्). B_{1} D_{4} सुरसत्तमान्; $D_{5.6}$ T_{1} G_{3} M_{5} त्रिदशेश्वरान्; D_{7} G_{2} त्रिदिवौकसः (for त्रिदशोत्तमान्). G_{1} त्रिदशांस्तान्सुरोत्तमान्; M_{1} सर्वांश्चापि सुरे** (damaged). —^{d}) B_{3} सर्वम् (for वासम्). B_{1} समंताल्यापयत्तदा (corrupt); $D_{4.13}$ स समाज्ञापयत्तदा.

19 ^{a}) $B_{1.3}$ $D_{1-4.9}$ M_{1} राघव- (for लक्ष्मण-). $\tilde{N}_{1}$ $B_{1.3}$ $D_{1-4.9.13}$ $M_{1.2}$ -बाहु- (for -राम-). B_{1} -पीडिता (for -पालिता). —^{b}) B_{1} $D_{1-4.6.7.9}$ $T_{2.3}$ M_{2} हृष्टमना; D_{13} जांबवता; G_{1} °जया (for हृष्टजना). D_{4} यशस्विना; D_{13} तरस्विना (for यशस्विनी). $\tilde{N}_{1}$ हृष्टतमा तरस्विनी. —^{c}) D_{8} M_{3} ज्वलंतीव रराज (for ज्वलन्ती विरराज). —^{d}) $Ś_{2}$ D_{8} प्रणीतेन (for °तेव). B_{1} $D_{1.4}$ निशेव जाता (D_{3} शुभ्रा) सह; D_{9} निशा यथा सा सह (for निशा प्रणीतेव हि). $\tilde{N}_{1}$ -रश्मिना शुभा.

Colophon: V_{2} missing (cf. v.l. 17). —*Kāṇḍa name*: Ñ V_{1} $B_{1.3.4}$ $D_{4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V_{1} $D_{1.3}$ ins. आभ्युदयिके. —*Sarga name*: Ś D_{8} अमृतवृष्ट्या वानरसंजीवनं; $\tilde{N}_{1}$ M_{2} वानरसंजीवनं ($\tilde{N}_{1}$ °नः); $\tilde{N}_{2}$ D_{13} वानरजीवनं(D_{13} °नः); V_{1} B_{1} D_{4} मृतवानरजीवनं; V_{3} B_{2-4} अमृतवृष्टिः; $D_{1.3}$ मृतवानरोत्थापनं (D_{3} °नः); D_{2} वानरोत्थापनं; D_{12} वृष्ट्या वानरसंजीवनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{1}$ V_{3} $B_{2.4}$ $D_{2.4.8.12.13}$ om.; $Ś_{2}$ D_{1} 103; $\tilde{N}_{2}$ 109; V_{1} 104; B_{1} 81; B_{3} 101; $D_{3.9}$ 106; D_{5-7} T_{1} G $M_{3.5}$ 123; $D_{10.11}$ 122; T_{2} 131; T_{3} 134; M_{1} 124; M_{2} 125. —After colophon, D_{2} concludes with राम; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

१०९

G. 6. 106. 1
B. 6. 121. 1
L. 6. 102. 1

तां रात्रिमुषितं रामं सुखोत्थितमरिंदमम् ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं जयं पृष्ट्वा विभीषणः ॥ १
स्नानानि चाङ्गरागाणि वस्त्राण्याभरणानि च ।
चन्दनानि च दिव्यानि माल्यानि विविधानि च ॥ २
अलंकारविदश्चेमा नार्यः पद्मनिभेक्षणाः ।
उपस्थितास्त्वां विधिवत्स्नापयिष्यन्ति राघव ॥ ३
एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः प्रत्युवाच विभीषणम् ।
हरीन्सुग्रीवमुख्यांस्त्वं स्नानेनोपनिमन्त्रय ॥ ४

109

V2 missing for Sarga 109 (cf. v.l. 6.108.17). Ñ1 begins with जयोऽस्तु मे। भद्रमस्तु ते; D12 with ॐ; M1 with त्रयोदश्यां सीताशुद्धिर्ब्रह्मादिस्तुतिः.

1 ^{b}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D8.12 M2 सुखासीनम्; D6 T2.3 सुखप्रदम्; D7 G1 M5 सुखोषितम्; D10.11 M1 Ct सुखोदितम्; G2 सुखसुप्तम्; G3 सुखे स्थितम्; Cm as in text (for सुखोत्थितम्). Ñ1 D13 सुखेन मनुजोत्तमं; B1 D1–4.9 तथै(D1 °त्रै)व व्रतमास्थितं.—^{c}) B1 D1–3 काले (for वाक्यं).—^{d}) M1 सुखं (for जयं). B1 D1.2.4.13 T2 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D8.12 वाक्यज्ञः (Ś B2 D8.12 ज्ञं) स(D12 च); M2 जयेत्युक्त्वा; Cm.t as in text (for जयं पृष्ट्वा).

2 V3 om.; Ñ2 illeg. for 2^{ab}.—^{a}) B1 D4 शुभानि च; B4 D9 स्नानीयानि; G1 स्निग्धानि च; Cm.g.k.t as in text (for स्नानानि च). V1 B1–3 D1.3.9 G2 M1.2 [अं]-गरागांश्च; Cg as in text (for °रागाणि). G (ed.) transp. 2^{b} and 2^{d}.—^{b}) Ś V1 B3 D8.12 माल्यानि; B1.2 D4 वासांसि (for वस्त्राणि). Ś V1 B2–4 D12 विविधानि (for [आ]भरणानि).—D8 om. (hapl.) 2^{cd}.—^{cd}) D1–3.9 चंदनागु(D3.9 °ग)रु- (for चन्दनानि च). Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D1–3.9.12 मुख्यानि; Ñ1 D13 सज्जानि (for दिव्यानि). Ś V1.3 B3.4 D12 वासांसि (for माल्यानि). D7.10.11 transp. दिव्यानि and माल्यानि.

3 ^{a}) D4 प्रसाधन- (for अलंकार-). V1 B1.2 D1–4.9 -विधौ (for -विदश्). Ś D8.12 चेमे; V1 B1.2 D1–4.9 युक्तास्; D7.10.11 G2 M1 चैता (for चेमा). Ñ अंगरागं च संपूज्य(Ñ2 °गृह्य); D13 अंगरागरुचिं गृह्य.—^{b}) Ś D8.12 राम (for नार्यः). Ś V3 B2–4 D8.12 -दल- (for -निभ-). Ś D8.12 G1 -[ई]क्षण (for -[ई]क्षणाः). V1 B1 D1–4.9 तान्या(V1 समा)दाय वरस्त्रियः.—D9 om. 3^{cd}. B3 reads 3^{cd} twice (second occurrence in marg).—^{c}) D1 च (for त्वां). Ś2 V1 B3(first time).4 D8.12 M2 विधिना; V3 om. B1.3(second time) D4 देवेशं; D1 ते देवीं; D2.3 देवीं च; Cg as in text (for विधिवत्).—^{d}) B1.3 (second time) D1–4 वैदेहीं लक्ष्मणं तथा(B1 °दा).
—After 3, Ś D8.12 ins.:

3326* स्ववृत्तकोविदां देवीं वैदेहीं लक्ष्मणं तथा।

—Thereafter all the above MSS. cont.; while B1.3 (after the second occurrence of 3^{cd}, in marg.) D1–4.9 (after 3^{ab}, owing to om.) T2.3 M3 ins. after 3:

3327* प्रतिगृह्णीष्व तत्सर्वं मदनुग्रहकाम्यया।
सुनिवेषं समुत्सृज्य राज्यर्द्धिरनुभूयताम्।

[(l. 1) B1.3 D4 मम (for मद्).—T2.3 M3 om. l. 2.—(l. 2) D9 परित्यज्य (for समुत्सृज्य). B1 D4 राजर्षिम्; B3 राजार्हम्; D1–3.9 राजर्द्धिर् (for राज्यर्द्धिर्). Ś D8.12 राज्यं द्विरनु(D12 °व [sic])भूय च(D8 °यते) (for the post. half).]
—After 3, M2 ins.:

3328* एते राक्षसराजस्य दासा दास्यश्च किंकराः।
कुशलोद्वर्तनस्नाने प्रसादं कुरु राघव।

[Note double saṃdi metri causa in l. 2]

4 ^{a}) V3 इदम् (for एवम्). D4 श्रुत्वा (for उक्तस्).—After 4^{ab}, D1–3.9 ins.; Ś D8.12 ins. l. 1 after 4^{ab}, l. 2–5 and l. 6–7 after 4 and 6 respy.; while Ñ(Ñ1 marg.) ins. only l. 4–7 after 5^{ab}; B1 D4 ins. only l. 4 (followed by 3332*) after 4^{ab}; T2.3 ins. l. 1-2 after 4^{ab} and l. 4–7 after 4^{cd}:

3329* धर्मज्ञो धर्मविद्वाक्यं न्यायज्ञो न्यायकोविदः।
उपपन्नमिदं राजंस्त्वयि कल्याणचेतसि।
सौहृदे वर्तमानस्य ग्राह्यं च वचनं तव।
समानव्रतचारी च भरतः कैकयीसुतः।
शत्रुघ्नसहितो विद्वान्समागमनलालसः। [5]
राज्यश्रियं परित्यज्य मुनिवेषधरः किल।
तपस्तप्यति मे भ्राता नन्दीग्रामकृतालयः।

[(l. 1) Ś D8.12 धर्मभृद् (for °विद्). Ś D8.12 न्यायतो न्यायकोविदं (for the post. half).—(l. 2) Ś D8.12 वाक्यं; D2 राज्यं (for राजंस्). Ś D8.12 तव (for त्वयि).—(l. 3) Ś D8.12 सौहार्दे (for सौहृदे). D9 सौम्य देवप्रभावस्य (for the prior half). D2 मम (for तव). Ś D8.12 ग्राह्यश्च प्रणयो मया (for the post. half).—(l. 4) D4 ममानुजो व्रताचारी (for the prior half). B1 D4 सत्यपुंगवः(D4 °विक्रमः) (for कैकयीसुतः).—(l. 5) Ś D8.9.12 श्रीमान्; T2.3 धीमान् (for विद्वान्). Ñ1 D1–3 ममागमन-.—(l. 7) Ñ तपति (for तप्यति). T2.3 नंदीग्रामे.]
—Thereafter Ś D8.12 cont. 3332*.

स तु ताम्यति धर्मात्मा मम हेतोः सुखोचितः ।
सुकुमारो महाबाहुः कुमारः सत्यसंश्रवः ॥ ५
तं विना कैकयीपुत्रं भरतं धर्मचारिणम् ।
न मे स्नानं बहुमतं वस्त्राण्याभरणानि च ॥ ६
इत एव पथा क्षिप्रं प्रतिगच्छाम तां पुरीम् ।
अयोध्यामायतो ह्येष पन्थाः परमदुर्गमः ॥ ७

एवमुक्तस्तु काकुत्स्थं प्रत्युवाच विभीषणः ।
अह्ना त्वां प्रापयिष्यामि तां पुरीं पार्थिवात्मज ॥ ८
पुष्पकं नाम भद्रं ते विमानं सूर्यसंनिभम् ।
मम भ्रातुः कुबेरस्य रावणेनाहृतं बलात् ॥ ९
तदिदं मेघसंकाशं विमानमिह तिष्ठति ।
तेन यास्यसि यानेन त्वमयोध्यां गतज्वरः ॥ १०

G. 6. 106. 10
B. 6. 121. 11
L. 6. 102. 15

—B1 om. 4^{c}–5. D1–3.9 om. 4^{c}–5^{b}. D13 G (ed.) om. 4^{cd}. —^{c}) D5.6 T G -मिश्रांस्(G1 °त्रांस्); Cg as in text (for -मुख्यांस्). Ś D8.12 तु; D4 om. (subm.); G2 तान्; Cg as in text (for त्वं). —^{d}) M1 स्नानाय; Cg as in text (for स्नानेन). D5 T1 G M1.3.5 Cg [अ]भि- (for [उ]प-). D6 स्नानैर्निर्लिङ्गैर्निमंत्रय (corrupt); D6 T2.3 स्नापनेनानुमंत्रय. —For 4^{cd}, M2 subst.:

3330* निमन्त्रयस्व स्वैरर्थैः सुग्रीवप्रमुखान्हरीन् ।

5 B1 om. 5; D1–3.9 T2.3 om. 5^{ab} (for all except T2.3, cf. v.l. 4). —^{a}) M2 यः सः; Cg as in text (for स तु). Ś Ñ B2–4 D8.12 स तपस्वी तपोयुक्तो; V1 तापसस्तपसा युक्तो; V3 राज्यं स्वकं परित्यक्त्वा; D13 यः सदा सौम्य धर्मात्मा. —^{b}) Ś D8.12 महातेजाः (for मम हेतोः). Ś Ñ V1.3 B2–4 D8.12 सुदुःखितः (for सुखोचितः). —After 5^{ab}, Ñ(Ñ1 marg.) ins. only l. 4–7 of 3329*. —^{d}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D1–3.8–12 T2.3 भरतः; Cg as in text (for कुमारः). Ś B4 D1–3.8.9.12 T2.3 -संगरः; Ñ2 V1.3 B2.3 D6–7.10.11 G1 M1.5 -संश्रयः; M2 -विक्रमः; Cg as in text (for -संश्रवः). —For 5, D4 subst.:

3331* यस्तपस्वी तपोयुक्तो मम हेतोः सुखी ततः ।
त्वं धर्मज्ञः सत्यवादी मम भक्तिपरायणः ।

—After 5, B3(in marg.) D1–3.9 T2.3 ins.; while Ś D8.12 cont. after 3329*; B1 D4 cont. after l. 4 of 3329*:

3332* शत्रुघ्नसहितो धीमान्स मां नूनं प्रतीक्षते ।

[D9 T2.3 विद्वान् (for धीमान्). D2 स मा; D12 मां स (by transp.) (for स मां) B3 transp. धीमान् and नूनं.]

6 ^{a}) M2 भ्रातरं सौम्य (for कैकयीपुत्रं). —^{b}) Ś V1.3 B2–4 D8.12 धर्मज्ञं धर्मवत्सलं. —^{c}) B1 न मे बहुतरं(m. also °मं) चैव; D1–3.9 न मे बहुमतं(D2 °तरं; D9 °विधं) र (D1 य)त्नं. —^{d}) B1 रत्नानि (for वस्त्राणि). —After 6, Ś D8.12 ins. l. 6–7 of 3329* (followed by 3332*).

7 ^{a}) M2 तथा कुरु (for इत एव). D6.7 G1 M1.2 यथा (for पथा). Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.10–13 एतत्पश्य यथा(D1 मया; D13 सदा) क्षिप्रं(V3 damaged from क्षि up to तो in 7^{c}; D1 शीघ्रं); D9 T2.3 एतत्तथ्यं मम वचः. —^{b}) D1–3.9 -गच्छेम; D7 T3 G1 M3 -गच्छामि (for गच्छाम). Ś Ñ V1 B2–4 D4.8.12.13 प्रतिगच्छाम्यहं पुरीं; M3 प्रतिगच्छामहे वयं. ※ Cv: इत एव यथा क्षिप्रं प्रतिगच्छाम तां पुरीमिति तथा न मे स्नानं बहुमतमिति पूर्वेणास्य पूरणम् । इत एव यथा क्षिप्रमिति साक्षात्पाठः ।; Cg: इत एवेति । अनेन पथा येनाहमागतः तेनेत्यर्थः । एष इति हस्तनिर्देशपूर्वकमुच्यते । अयोध्यामागतः प्राप्तः अयमयोध्यामार्गः तेन क्षिप्रं तां प्रतिगच्छामीत्यर्थः । Ck.t प्रतिगच्छामेति लोट्. ※ —^{cd}) Ñ2 D4.10.11 गच्छतो; V1 om.; D5–7 T1 M3.5 आगतो (for आयतो). Ś Ñ1 B2–4 D8.12 अयोध्या(Ś °ध्यां)ग(B2.3 °गा)मिको; D1.2.9.13 M2 अयोध्यायाम(D9 °यामि; D13 °यां ग; M2 °या इ)तो; G1 अयोध्यागमने. G2 अयोध्यामागमिष्येहं (for ^{c}). G1 transp. ह्येष and पन्थाः. D4 -दुर्जयः (for -दुर्गमः). D13 पूर्णः परमसिद्धयः (for ^{d}).

8 ^{a}) D1.2 T2 स (for तु). Ñ V1.3 B2–4 D4.13 M2 रामेण (for काकुत्स्थं). —^{c}) Ś B2 D8.12 T2 अहं; Ñ B3 D4.13 अद्य (for अह्ना). T2 त्वा (for त्वां). —^{d}) B4 स्वां (for तां). Ś D8.12 पुरुषर्षभ (for पार्थिवात्मज).

9 V3 damaged from द्रं in 9^{a} up to ^{d}. —^{b}) Ś Ñ2 B4 D4.8.12.13 -वर्चसं (for -संनिभम्). —^{c}) Ñ1 D4.13 हृतं (for मम). B1 D1–3.9 T2.3 पुरा वैश्रवणस्यासीद्. —^{d}) B1 D1.3.5.7.9 G1 M5 हृतं; Cg as in text (for [आ]हृतं). Ś Ñ V1 B2–4 D4.8.10–13 M2 रावणेन बलीयसा. —After 9, Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D5–8.10–12 S ins.:

3333* हृतं निर्जित्य संग्रामे कामगं दिव्यमुत्तमम् ।
त्वदर्थं पालितं चैव तिष्ठत्यतुलविक्रम ।

[(l. 1) T3 मृत्युं (for हृतं). V3 शस्त्राणि (for संग्रामे). M3 अक्षयं (for उत्तमम्). —(l. 2) D5.7 T G M3.5 Cg त्वदर्थे. D5–7 T G2.3 M1.5 चेदं; G1 M2.3 (before corr. as above) चै(M2 त्वे)तत् (for चैव). Ś D6.8 T2.3 [अ]मित-; M2 [अ]मर- (for [अ]तुल-).]

10 ^{a}) Ś B1 D2.8.12 सूर्य- (for मेघ-). V3 -सं ** (for -संकाशं). —^{b}) B1 D8 अव-; D2.9 अधि- (for इह). Ñ D4.13 नानारत्नसमुज्ज्वलं(D13 °विभूषितं). —V3 damaged from 10^{c} up to भ्रा in 11^{a}. —^{c}) Ś Ñ2 V1 B D5.6.8.12 M1.2 येन (for तेन). Ś D8.12 प्राप्स्यसि; D4.13 यास्यामि (for यास्यसि). —^{d}) Ñ1 B2 D4.13 ताम् (for

G. 6. 106. 11
B. 6. 121. 12
L. 6. 102. 16

अहं ते यद्यनुग्राह्यो यदि स्मरसि मे गुणान् ।
वस तावदिह प्राज्ञ यद्यस्ति मयि सौहृदम् ॥ ११
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ।
अर्चितः सर्वकामैस्त्वं ततो राम गमिष्यसि ॥ १२
प्रीतियुक्तस्तु मे राम ससैन्यः ससुहृद्गणः ।
सत्क्रियां विहितां तावद्गृहाण त्वं मयोद्यताम् ॥ १३
प्रणयाद्बहुमानाच्च सौहृदेन च राघव ।
प्रसादयामि प्रेष्योऽहं न खल्वाज्ञापयामि ते ॥ १४
एवमुक्तस्ततो रामः प्रत्युवाच विभीषणम् ।
रक्षसां वानराणां च सर्वेषां चोपशृण्वताम् ॥ १५
पूजितोऽहं त्वया वीर साचिव्येन परंतप ।
सर्वात्मना च चेष्टाभिः सौहृदेनोत्तमेन च ॥ १६
न खल्वेतन्न कुर्यां ते वचनं राक्षसेश्वर ।
तं तु मे भ्रातरं द्रष्टुं भरतं त्वरते मनः ॥ १७
मां निवर्तयितुं योऽसौ चित्रकूटमुपागतः ।
शिरसा याचतो यस्य वचनं न कृतं मया ॥ १८

त्वम्). D5 T1 G3 -व्यथः; G1 -श्रमः (for -ज्वरः). B1 वोढुं त्वां चेदमर्हति; D1–3.9 वोढुं त्वां च (D9 त्वांच वोढुं) तदर्हति.

11 V3 damaged up to प्रा in 11^{a} (cf. v.l. 10). T2 reads 11^{ab} twice (lacuna for 11^{a} in second occurrance).—^{a}) B1 D1–3.9 transp. अहं and यदि. —^{b}) D4 वै (for मे). D1–3.9 T2 (second time) धारणी (D9 पालनी) योस्मि ते यदि. —^{c}) D1 न च (for वस). D1.3.9 प्राप्तो (for प्राज्ञ). M2 वसाद्य रजनीमेकां.—^{d}) Ś D1.12 T1 G3 मम (for मयि). Ñ1 D4.13 M3 transp. यद्यस्ति and मयि. D13 गौरवं (for सौहृदम्). B1 D1–3.9 मया त्व (D1.9 स) मभि (B1 °पि) पूजितः.

12 ^{b}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D4.8.10–13 M2 भार्य (M2 चान) या सह (V3 damaged from सह up to यु in 13^{a}); D6.7 T2.3 G2 M5 सह (D7 G2 M5 चैव) सीतया (for चापि भार्यया). M1 भार्यया ** सीतया. —For 12^{ab}, B1 D1–3.9 subst.:

3334* सदारो भ्रातृसहितः सहैभिर्हरियूथपैः।

—^{c}) D12 च; D13 तु (for त्वं). Ś D8 सह कामैश्च (for सर्वकामैस्त्वं).—^{d}) Ś D8.12 राजन् (for राम).

13 V3 damaged up to यु in 13^{a} (cf. v.l. 12). —^{a}) B4 D3.4 प्रति- (for प्रीति-). Ś Ñ V1.3 B D1.3.4. 7.8.10–13 G2 M1.3 Cr -युक्तस्य; Cv as in text (for -युक्तस्तु). G1 M1.5 वै; Cr.m.t as in text (for मे). B4 D6 T2.3 G2 वै (B4 G2 मे) राजन्; D7.10.11 विहितां; D13 धर्मज्ञ (for मे राम). D2 प्रीतिः रामस्य मे युक्तः (sic); D9 प्रीतियुक्तः समं राम; M2 प्रीतियुक्तेन राजेंद्र. —^{b}) Ñ1 V3 B4 D1–4.9.13 ससुहृज्जनः. B1 सहसैन्यः सुहृज्जनः.—^{c}) Ñ1 D4.13 विपुलां; Ñ2 illeg.; V1.3 B2–4 विधिवत्; D5.10.11 राम मे (D5 ते); Cr.m.g.t as in text (for विहितां). V1 तात; B4 प्राज्ञ; D6 T2.3 राम (for तावद्). Ś B1 D1–3. 8.9.12 सत्कारं विधिवत्त्वं च (B1 D1–3 °वत्तात; D9 °वत्सर्वं). —^{d}) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12.13 प्रतिगृह्णीष्व राघव (B1 D1–3 चोद्यतं; B3 भारत [sic]; D9 कोविद).

14 V1 D4.8 om. 14^{ab}. —^{a}) D9 प्रियाच्च (for प्रणयाद्). D1 च बहुमानात् (by transp.).—^{b}) Ś Ñ V3 B D2.3.10–12 सौहार्देन (for सौहृदेन). D9 सौहार्दाच्चापि. —V3 om. 14^{cd}.—^{c}) D8 प्रणयामि (sic); G1 प्रसादयस्व; M2 प्रसादयिष्ये (for प्रसादयामि). B1 D1–3.9 M2 भृत्योः; D13 प्रेक्ष्यो (for प्रेष्यो).—^{d}) B2 हि (for ते).

15 ^{ab}) V3 damaged from क्त up to च. Ñ1 D4.13 तु काकुत्स्थः (for ततो रामः).—B1 om. 15^{c}–17^{b}. V3 om. 15^{cd}.—^{c}) D13 ऋक्षाणां (for रक्षसां).—^{d}) Ś Ñ V1 B2–4 D1–4.8–13 G1 M1.5 एव; D6 T2.3 M2 उप- ; Cg as in text (for चोप-).

16 Ñ1 B1 D1–3.9.13 om. 16 (for B1, cf. v.l. 15). —^{a}) Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D4.5.8.10–12 [ऽ]स्मि; M5 [ऽ]यं (for ऽहं). D4 यथा (for त्वया). D6 T G1.3 M सौम्य (for वीर).—^{b}) Ś D8.12 पांडित्येन; G1 साहाय्येन; Cg.t as in text (for साचिव्येन). Ś D8 पदेन हि; Ñ2 V1.3 B2–4 D4.7.10–12 परेण च (B2.4 D4.12 हि) (for परंतप). —V1.3 D12 om. 16^{cd}.—^{c}) G2 M5 सर्वात्मनाभिश्. Ś D8 वसुभिः (for चेष्टाभिः).—^{d}) Ś Ñ2 B2–4 D4.8.10.11 सौहार्देन परेण च (B2 हि). ❀ Ct. सौहार्देनोत्तमेन च इति क्वचित्पाठः। . ❀

17 B1 om. 17^{ab} (cf. v.l. 15).—^{a}) D7 [इ]दं; G3 [इ]ह; M2 [अ]हं (for [ए]तन्). D5 T1 कार्यं (for कुर्यां). D9 सखे त्वेवं (for न खल्वेतन्). G (ed.) च (for ते).—^{b}) D1–3.9 नैरृताधिप; D5 T1 G3 राक्षसोत्तम. —B1 transp. 17^{cd} and 18^{ab}.—^{cd}) Ś1 D8.12 उत्कं; B3.4 D3 किं तु (for तं तु). Ś2 सोत्कंठं (for तं तु मे). D2 transp. भ्रातरं and भरतं. Ś D8.12 त्वरितं (for त्वरते). M3 transp. भरतं and त्वरते.

18 B1 transp. 17^{cd} and 18^{ab}. Ñ1 reads in marg. 18^{ab}.—^{a}) Ś D2.8.12 निवारयितुं (for निवर्तयितुं). V3 वीरश्; B4 चासौ (for योऽसौ).—^{c}) Ś Ñ2 V1 B D1–3. 8.9.12 M2 याचमानस्य; D4 याचितस्तस्य; D5.7 T1 G2 याचितो यस्य.—^{d}) D1–3.9 मया कृतं (by transp.). Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D8.10–12 न कृतं वचनं (B4 तद्वचो) मया; B1 वचनं मम यत्कृतं; M2 कृतं वचनं मया (subm.).

कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम् ।
गुरूंश्च सुहृदश्चैव पौरांश्च तनयैः सह ॥ १९
उपस्थापय मे क्षिप्रं विमानं राक्षसेश्वर ।
कृतकार्यस्य मे वासः कथंस्विदिह संमतः ॥ २०
अनुजानीहि मां सौम्य पूजितोऽस्मि विभीषण ।
मन्युर्न खलु कर्तव्यस्त्वरितस्त्वानुमानये ॥ २१
ततः काञ्चनचित्राङ्गं वैदूर्यमणिवेदिकम् ।
कूटागारैः परिक्षिप्तं सर्वतो रजतप्रभम् ॥ २२
पाण्डुराभिः पताकाभिर्ध्वजैश्च समलंकृतम् ।
शोभितं काञ्चनैर्हर्म्यैर्हेमपद्मविभूषितम् ॥ २३

G. 6. 106. 23
B. 6. 121. 23
L. 6. 102. 46

19 ^{b}) Ś2 Ñ1 B2 D4.13 च तपस्विनीं; B1 D1–3.9 चैव (D3 चापि) मातरं (for च यशस्विनीम्). —D13 lacuna for 19^{c}. —^{c}) Ś V1.3 B2–4 D8.12 दिदृक्षुः; Ñ2 B1 D10.11 गुरुं च; D3 गुरुं च; D4 गुरूनेवं; L (ed.) दिदृक्षुं (for गुरूंश्च). Ñ V1 B1–3 D10.11 सुहृदं (for सुहृदश्). M2 [अ]न्यान् (for [ए]व). —^{d}) Ś V1.3 B2–4 D8.12 गुरून्पौरांस्तथैव च; Ñ D4.10.11.13 पौराज्ञा(D4 °रजा; D13 गुरुं जा)नपदैः सह; B1 D1–3.9 द्रष्टुमिच्छ(D2 °मह)ति मे मनः; M2 द्रष्टुं मे त्वरते मनः.

20 Ñ2 D11 om. 20^{ab}. Ś Ñ1 V1.3 B D1–4.8–13 M2 transp. 20 and 21. —^{a}) D9 अवस्थापय. Ś V1 B2–4 D5.8.10.12 M1 शीघ्रं; B1 D1–3 तूर्णं; D9 पूर्वं (for क्षिप्रं). D4 transp. मे and क्षिप्रं. —^{b}) B1 D1–3.9 नैर्ऋता (D9 राक्षसा)धिप (for राक्षसेश्वर). —Ñ2 D11 read 20^{cd} after 21. —^{d}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D6–8.10–13 T2.3 M1 कथं(D8 न मे) स्याद्; Cg as in text (for कथंस्विद्). D4 कथं स्यादिति. Ś D8.12 संगतः; D6 संमतं (for संमतः). B1 D1–3.9.13 कथं स्यादिति (D13 विचित्त [sic]) मे मतिः. —After 20, Ś Ñ(only l. 11–14) B1.3(marg.) D1–3.8.9.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 71). —After 20, Ñ (preceded by l. 11–14 of App. I [No. 71]). V1.3 B2.4 D4.10.11 M2 ins.; B3 ins. after App. I (No. 71); Ś D8.12 subst. only l. 2 for l. 35 of App. I (No. 71):

3335* एवमुक्तस्तु रामेण राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
विमानं सूर्यसंकाशमाजुहाव त्वरान्वितः ।

[(l. 1) V3 illeg.; M2 राक्षसः सचिवस्तया (for the post. half). —V3 om. l. 2. —(l. 2) Ś Ñ1 B1 D8.12 आजहार; B3 आरुरोह (sic) (for आजुहाव). M2 आनयामास हि ततो विमानं सूर्यसंनिभं.]

—Thereafter, D4 cont.:

3336* दिव्यमत्यद्भुताकारं मनःकामगमव्ययम् ।

21 Ś Ñ1 V1.3 B D1–4.8–13 M2 transp. 20 and 21. —^{b}) D1–3.9 M1 [ऽ]हं; Cg as in text (for ऽस्मि). M1 त्वया प्रभो (for विभीषण). —D6 om. 21^{cd}. V3 illeg. from क in 21^{c} up to चा (see var.) in 21^{d}. —^{c}) Ś D8 मयि (for खलु). B1 D1–3.9 transp. न and खलु. —^{d}) Ś D4.8.12 सखित्वं; Ñ V1 B D10.11 सखे त्वां; D1–3.5.7.9 T1 G2.3 M2.3.5 Cg त्वरितं; M1 त्वरया (for त्वरितस्). Ś Ñ V1.3 B D1.2.4.8–13 G1 चा(V3 illeg. up to चा; G1 त्वा)नुमानये(D1.2.4.9 G1 °य); D7 G2 यानमानय; T2 त्वां तु मानये (for त्वानुमानये). D13 त्वद्धातु * समाददे. —After 21, Ñ2 D11 read 20^{cd}. —After 21, D7 G3 M3 ins.:

3337* राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
तं विमानं समादाय तूर्णं प्रतिनिवर्तत ।

[❀ Cg: राघवस्य वचः श्रुत्वेत्यादिश्लोकचतुष्टयमेकं वाक्यम् । प्रतिनिवर्तत प्रतिन्यवर्तत ।; Ct: राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो विभीषणः । तद्विमानं समादाय तूर्णं प्रतिनिवर्तते इति क्वचित्पाठः . ❀];

while T2 ins. a long passage relegated to App. I (No. 71) after 21.

22 V3 om. 22–26. —^{a}) Ś B1 D1–3.8.9.12 मणि-; G (ed.) दिव्यं (for ततः). —^{b}) Ś D7.8.10.12 G3 वैदूर्यमणि-; Ñ1 D4 वैदू(D4 °दु)र्यकृत-; B1 D1–3.9 तप्तकांचन-; D5.6 T G1.3 M वैडूर्यमय- (for वैदूर्यमणि-). —G (ed.) om. 22^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 क्रीडा- (for कूट-). B1 D1–3.9 -[आ]गा(B1 -[आ]का)र- (for -[आ]गारैः). —^{d}) B1 D1–3.9 मधुरस्वरं (B1 D1 °नं); D13 वदनप्रियं (for रजतप्रभम्). Ś Ñ V1 B2–4 D4.8.12 तप्तकांचनभूषणं(Ś D8.12 °णैः; D4 °षितं).

23 V3 om. 23 (cf. v.l. 22). —^{a}) D13 T1 G M पांडराभिः. —^{b}) Ś Ñ2 V1 B2–4 D8.12 M3 G (ed.) बहुमित्रै(G ed. °श्रै)तं; Ñ1 D4.13 विविधैस्तथा (for समलंकृतम्). B1 D1–3.9 समंतादवभासि(B1 °दुपशोभि)तं. —G1 om. 23^{c}. —^{c}) D6 शोभनं; D7.10.11 M1 Ct कांचनं(D7 °नैः) (for शोभितं). G3 कांचनं (for काञ्चनैर्). Ś D8.12 हर्म्यवृंदैश्च; Ñ B4 हर्म्यकर्णै(B4 °षंडै)श्च; V1 B2.3 हेमकर्णै (B3 °क्षै)श्च; D1 हर्म्यजालैश्च; M2 गंधमाल्यैश्च; G (ed.) हेमकक्ष्यैश्च; Ct as in text (for काञ्चनैर्हर्म्यैर्). D13 भाति कांचनहर्म्यैश्च. —G1 reads 23^{d} and then repeats 24^{c}–25^{b} after 6.110.9^{c}. —^{d}) Ś D8.12 -कुड्य-; B3 -घंटा-; D4 -पट्ट-; G1 M6 -रत्न-; Cg.t as in text (for -पद्म-). D7.10.11 G2 M1 -विभूषितैः. —For 23^{cd}, B1 D1–3.9 subst.; while Ś D8.12 ins. after 23:

3338* शोभितं जलजाकारैः पुण्डरीकैश्च काञ्चनैः ।

[Ś D8.12 मंडितं (for शोभितं). D1.3.12 जलदाकारैः; D9 जल-

G. 6. 106. 0
B. 6. 121. 26
L. 6. 102. 47

प्रकीर्णं किङ्किणीजालैर्मुक्तामणिगवाक्षितम् ।
घण्टाजालैः परिक्षिप्तं सर्वतो मधुरस्वनम् ॥ २४
तन्मेरुशिखराकारं निर्मितं विश्वकर्मणा ।
बहुभिर्भूषितं हर्म्यैर्मुक्तारजतसंनिभैः ॥ २५
तलैः स्फटिकचित्राङ्गैर्वैदूर्यैश्च वरासनैः ।
महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नं महाधनैः ॥ २६
उपस्थितमनाधृष्यं तद्विमानं मनोजवम् ।
निवेदयित्वा रामाय तस्थौ तत्र विभीषणः ॥ २७

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०९ ॥

धारैश्च (for जलजाकारैः). D3 जलधारैः समायुक्तः (for the prior half).]

24 V3 om. 24 (cf. v.l. 22). Ñ2 V1 B2–4 D4 om. 24^{ab}.—^{a}) Ś B1 D1.3.8.9.12 रुचिरैः; Ñ1 D13 शोभितं (for प्रकीर्णं).—D13 om. (hapl.) 24^{b} – 25^{c}.—^{b}) Ñ1 D3 -जाल-; B1 -माल्य- (for -मणि-). Ś B1 D1–3.7–12 G2 M5 -गवाक्षकं (B1 D1–3.9 °कैः); Ñ1 -विभूषितं; Cg.k.t as in text (for -गवाक्षितम्).—T1 mostly damaged for 24^{c}. For sequence in G1, cf. v.l. 23.—^{c}) Ś D8.12 हेम-; Ñ1 D4 पट्ट-; M1 स्वर्ण-; Cg as in text (for घण्टा-). T2 -नादैः; M1 -घंटा-; Cg as in text (for -जालैः).—^{d}) M5 सुरव- (for मधुर-). B3 D6 T2.3 -स्वरं; Cg. as in text (for -स्वनम्).—For 24^{cd}, B1 D1–3.9 subst.:

3339* घण्टाजालप्रणदितं प्रगीतमिव सर्वतः ।

[B1 -नाद- (for -जाल-). D2 -प्रमुदितं. D9 अपि (for इव).]

25 V3 om. 25 (cf. v.l. 22). D13 om. 25^{abc} (cf. v.l. 24). For sequence in G1, cf. v.l. 23. B1 D1–3.9 transp. 25^{ab} (including 3340*) and 26. G(ed.) transp. 25^{ab} (including 3340*) and 26^{ab}.—^{a}) Ñ2 V1 B1.2 D4.5.7.10.11 T1 G (G1 both times) M1.2 तं; B3 एतन् (hypm.). D6 M3.5 यन् (for तन्). ❀ Cv: यन्मेरुशिखराकारमिति च।; Cr: यं मेरुशिखराकारमिति वा पाठः।; Cg: यन्मेर्वित्यादिश्लोकत्रयमेकान्वयम्. ❀—^{b}) D6 reads निर्मितं in marg.—^{c}) Ñ V1 B2–4 D4.10.11 बृहद्भिर्; G1 (first time) शोभितं (for बहुभिर्). B4 G2 भूषितैर्; G1(both times) कांचनैर्; M2 शोभितं (for भूषितं). Ś D8.12 चित्रैर्; Ñ1 D4 रत्नैर्; D5 T1 G3 M5 रम्यैर् (for हर्म्यैर्).—^{d}) Ś Ñ2 V1 B2.3 D8.10–12 -शोभितैः(Ś B3 D8.12 °तं); B4 M2 -भूषितैः; Cg as in text (for संनिभैः).—For 25^{cd}, B1 D1–3.9 G (ed.) subst.:

3340* कामगं रुचिरं दिव्यं मनोऽभिप्रेतमव्ययम् ।

26 V3 om. 26 (cf. v.l. 22). B1 D1–3.9 transp. 25^{ab} (including 3340*) and 26. G (ed.) transp. 25^{ab} (including 3340*) and 26^{ab}.—^{a}) Ś Ñ B4 D2.3.8.9.12 दंत-; V1 B1 D1.12 दांत-; B2.3 दंतैः; D4 रत्न-; D5.6 T2.3 G1.3 M5 ततः; M1 शुद्ध-; M2 दीप्तैः (for तलैः). B1 D1.3 T1 G1.2 M2.3 Cg स्फाटिक- (for स्फटिक-). D4 -चित्रांगं (for -चित्राङ्गैर्).—^{b}) Ś D8.12 वैडूर्यस्य (for वैदूर्यैश्च). D2–5.7.8.10 T G M1.3.5 वैडूर्यैश्च. B1 D4 वैडूर्यप्रवरासनं(B1 °नैः); M2 वैडूर्यैः कांचनैरपि.—Ñ V1 B2.4 D4.13 om.; B3 reads in marg. 26^{cd}.—^{c}) Ś D2.3.8.12 -[आ]स्तरणोपेतम्; B1.3 D1 -[आ]भरणोपेतम्. D6 T2.3 वराहाभरणोपेतैर्.—^{d}) D3 उपपन्नैर्; G1 उपपन्ना(sic) (for उपपन्नं). G1 महासनैः; M2 वरासनैः; Cg as in text (for महाधनैः).

27 ^{a}) D13 उपातस्थुतनाद्दक्षं (corrupt).—^{b}) B4 तं (for तद्). D4 मनोभवं; D6 T2.3 °हरं (for °जवम्).—T1 damaged 27^{c}.—^{c}) Ś Ñ2 V1.3 B4 D8.12 ततो निवेद्य. D13 रामस्य (for रामाय). B3 ततो निवेदयामास.—^{d}) D6 T2.3 तत्र तस्थौ (by transp.). D4.13 तस्थौ तस्य समीपतः.—After 27, Ś Ñ V1.3 B D1–4.8–13 K (ed., within brackets) ins.:

3341* तत्पुष्पकं कामगमं विमान-
मुपस्थितं प्रेक्ष्य हि दिव्यरूपम् ।
रामः प्रहृष्टः सह लक्ष्मणेन
पुरा यथा वृत्रवधे महेन्द्रः ।

[(l. 1) D1.3 ह्युपस्थितम् (for विमानम्). D4 कामगमव्ययं तद्.—(l. 2) B1 स; D9 च (for हि). Ñ1 D4.10.11.13 भूधरसंनिकाशं; B3 दिव्यमनोहरं च (for प्रेक्ष्य हि दिव्यरूपम्). D1.3 तदा तु संप्रेक्ष्य च दिव्यरूपं.—V3 illeg. for l. 3.—(l. 3) Ñ D4.10.11.13 दृष्ट्वा तदा विस्मय(D13 सत्वर)माजगाम.—(l. 4) Ś D8.12 शतक्रतुः; B2 स शक्रः (for महेन्द्रः). V1.3 B3.4 वृत्रवधेन शक्रः. Ñ D4.10.11.13 रामः (D4 om.) ससौमित्रिरुदारसत्त्वः.]

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B1.3.4 D4.13 लंकाकांडे.—After Kāṇḍa name, V1 ins. आभ्युदयिके.—*Sarga name*: Ś1 Ñ2 B2–4 D4 पुष्पकोपस्थानं; Ś2 Ñ1 V1.3 D8.12.13 पुष्पकोपस्थापनं(Ñ1 °नः); B1 पुष्पकस्थापनं; D1 पुष्पकानयनं; D2.3 पुष्कोत्थापनं(D3 °नः).—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 104; Ñ2 110; V1 105; B1 82; B3 102; D3.9 107; D5–7 T1 G M3.5 124; D10.11 123; T2 132; T3 135; M1 125; M2 126; B (ed.) 121; G (ed.) 106.—After colophon, D2 concludes with राम; G M1.5 with श्रीरामाय नमः; M2 with श्रीरामाय नमः शरणम्.

११०

उपस्थितं तु तं दृष्ट्वा पुष्पकं पुष्पभूषितम् ।
अविदूरे स्थितं रामं प्रत्युवाच विभीषणः ॥ १
स तु बद्धाञ्जलिः प्रह्वो विनीतो राक्षसेश्वरः ।
अब्रवीत्त्वरयोपेतः किं करोमीति राघवम् ॥ २
तमब्रवीन्महातेजा लक्ष्मणस्योपशृण्वतः ।
विमृश्य राघवो वाक्यमिदं स्नेहपुरस्कृतम् ॥ ३
कृतप्रयत्नकर्माणो विभीषण वनौकसः ।
रत्नैरर्थैश्च विविधैर्भूषणैश्चाभिपूजय ॥ ४
सहैभिरर्दिता लङ्का निर्जिता राक्षसेश्वर ।
हृष्टैः प्राणभयं त्यक्त्वा संग्रामेष्वनिवर्तिभिः ॥ ५

G. 6. 107. 4
B. 6. 111. 5
L. 6. 103. 5

110

V2 missing up to 9^{a} (cf. v.l. 6.108.17). D12 begins with ॐ.

1 M2 om. 1–2.—^{a}) T2 पुरस्थितं. V3 B1.3 च तद् (B1 तं); T2.3 M1 तु तत्; Ct as in text (for तु तं). D6.10.11 T2.3 M1 Ck.t कृत्वा (for दृष्ट्वा). ❀ Cv: उपस्थितं तु तं कृत्वेति समीचीनः पाठः। दृष्ट्वेति पाठे दृशिरन्तर्भावितण्यर्थो वेदितव्यः। दर्शयित्वेत्यर्थः।; Cr: तं दृष्ट्वा तं दर्शयित्वा। तत्कृत्वेति पाठः।; Cm: तं दृष्ट्वा तद्दर्शयित्वा। तत्कृत्वेति वा पाठः।; so also Cg. ❀ —^{b}) Ñ1 V1.3 B3 D4.13 विमानं (for पुष्पकं). B1 D1–3.9 विमानं पुष्पकं ततः.—G (ed.) om. 1^{c}–2^{b}.—^{c}) V3 illeg. from रे up to त्यु in ^{d}. G3 M1.3 अविदूरस्थितो. Ñ1 च तं रामः; B2.4 D4.12 स्थितं रामः; D5.6.10.11 T1 G1 M5 Cm.t स्थितो रामं (D6 °मः). Ś D8 नातिदूरे स्थितं रामः.—^{d}) Ñ2 D2.10.11 G2 M1 इत्युवाच. Ś Ñ1 B2.4 D4.6.8.12 विभीषणं.—After 1, Ś1 ins. 3348*; while Ś2 D8.12 ins.:

3342* कृतं साध्वित्युवाचैनं रामः सम्यग्विभीषणम्।

2 M2 om. 2; G (ed.) om. 2^{ab} (for both, cf. v.l. 1). Ś1 om. 2–7.—^{a}) Ś2 Ñ V1.3 B D1–3.8–12 बद्धांजलिपुटो; D13 °लिः प्राज्ञो.—^{b}) Ñ1 B1 D1–4.9.13 राक्षसाधिपः.—^{c}) B1 D2.3 उवाच (for अब्रवीत्). D1.9 उवाच त्वरयोपेतं (D9 °या युक्तो); G (ed.) उवाच राक्षसश्रेष्ठः.

3 Ś1 om. 3 (cf. v.l. 2). V3 om. 3^{ab}. T1 damaged from वी in ^{a} up to स्यो in ^{b}.—^{a}) B1 D1–3.9 तमुवाच; G1 अब्रवीत्तं (by transp.).—^{b}) D9 [ए]व पश्यतः.—^{c}) Ś2 D8.12 विस्पष्टं; B4 D1.4.13 विसृष्य (for विमृश्य).—V3 damaged from राघवो up to प्रयत्न in 4^{a}.—^{d}) B1 D1–3.9 -[उ]पबृंहि (D2 °गुंठि)तं; M3 -परिष्कृतं (for -पुरस्कृतम्). D13 इदमाहमुपास्थितं.

4 Ś1 om. 4 (cf. v.l. 2). V3 damaged up to प्रयत्न in ^{a} (cf. v.l. 3).—^{a}) Ś2 Ñ V1 B2–4 D4.8.12.13 G (ed.) इमे तु (G [ed.] च) कृतकर्माणो; B1 D1–3 कृतप्रत्यय (D1 °कृत; D2 °त्सुप)कर्माणो; D9 कृतकार्याश्च संग्रामे; G2 कृतज्ञाः कृतकर्माणो.—^{b}) Ś2 Ñ2 V1.3 B2–4 D8.10–13 सर्वे एव (for विभीषण).—After 4^{ab}, Ś2 D8.12 ins. 3345* (followed by 3346* and 3344*).—Before 4^{cd}, B3 reads (marg.) 5^{cd}.—^{c}) B4 G3 धनैश्च; Cm.g.t as in text (for अर्थैश्च). D7 G2 वस्त्रैश्च (for विविधैर्). M5 रत्नैश्च विविधैश्चापि.—^{d}) D6 T2.3 G1 M3.5 [अ]पि (for [अ]भि-). Ś2 Ñ2 V1.3 B2–4 D8.10–13 संपूज्यतां विभीषण; D7 G2 विविधैश्च प्र(G2 °श्चैव)पूजय; M2 पूज्यतां राक्षसेश्वर.—For 4^{cd}, Ñ1 D4.13 subst.:

3343* विराजयस्व विविधैः स्नानैश्चोपनिमन्त्रय।

[D4 अन्नैश्; D13 वनैश् (for स्नानैश्).];

while B1 D1–3.9 subst. for 4^{cd}; Ś2 D8.12 cont. after 3346*; B3 (m.) ins. after 4^{ab}:

3344* सर्वतः पूजनीया मे ऋक्षाश्च सुरवत्सदा।

[Ś2 D3.8.12 सर्वशः; D2 सर्वथा. Ś2 D8.12 तु (for मे). D1–3 रक्ष्याश्च सुतवत्; D9 रत्नैश्च गुरवः (for ऋक्षाश्च सुरवत्). Ś2 D8.12 ऋक्षवानरसंहताः (for the post. half).]

—Thereafter B3 (marg.) cont. only l. 1 3345*.

5 Ś1 om. 5 (cf. v.l. 2).—^{a}) Ś2 D8.12 [अ]मीभिर्जिता; Ñ V1.3 B2–4 D4.10.11 Ct [अ]मीभिस्त्वया; D5.6 T1 G1.2 M3.5 Cr.g [ए]भिरजिता; D7 M1 [ए]भिश्च त्वया; M2 [ए]भिर्हरिभिर् (for [ए]भिरर्दिता). D13 सा ममैभिस्त्वया लंका.—^{b}) Ñ1 D13 राक्षसाधिप; V3 राक्ष*** (illeg.). Ś2 D8 निर्जितो राक्षसेश्वरः; M3 समरे निर्जिता त्वया.—V3 om. 5^{cd}. B3 reads (marg.) 5^{cd} before 4^{cd}.—^{c}) Ś2 Ñ1 V1 B2–4 D4.8.12.13 दूरे (for हृष्टैः).—^{d}) Ś2 B4 D4.8.12 [अ]नि (Ś2 D8 [अ]भि)वर्तिनः.—For 5, B1 D1–3.9 subst.; while Ś2 D8.12 ins. after 4^{ab}; B3 (marg.) cont. only l. 1 after 3344*:

3345* सहैभिर्मवता लङ्का जिता मम निवेदिता।
त्यक्त्वा प्राणान्परं शक्त्या तोषितोऽस्मि विभीषण।

[(l. 1) D1 गत्वा; D3.9 जित्वा (for जिता). B1.3 जिता सबलवाहना (for the post. half).—(l. 2) D3 सक्त्या (for शक्त्या).]

—Then Ś2 B1 D1–3.8.9.12 cont.; while Ñ1 (m.) cont. only l. 2–3 after 3347*; B3 ins. only l. 3–4 after 6:

G. 6. 107. 7
B. 6. 122. 7
L. 6. 103. 6

एवं संमानिताश्चेमे मानार्हा मानद त्वया ।
भविष्यन्ति कृतज्ञेन निर्वृता हरियूथपाः ॥ ६
त्यागिनं संग्रहीतारं सानुक्रोशं यशस्विनम् ।
यतस्त्वामवगच्छन्ति ततः संबोधयामि ते ॥ ७
एवमुक्तस्तु रामेण वानरांस्तान्विभीषणः ।
रत्नार्थैः संविभागेन सर्वानेवान्वपूजयत् ॥ ८

3346* रत्नैः समभिपूज्यन्तां मयि प्रत्यवराश्च ये ।
यो यदिच्छति यावच्च तत्तद्देयं विभीषण ।
एभिः संपूजितैर्वीरैः पूजितोऽहं त्वया ध्रुवम् ।
ममार्थे ये पराक्रान्ताश्चिरं वानरपुंगवाः ।

[Ś$_2$ D$_{1.3}$ om. (hapl.) l. 1–2. —(l. 1) D$_{3.12}$ अपि; D$_9$ इति (for मयि). —(l. 2) D$_{12}$ यम् (for यद्). D$_3$ च (for second तद्). —(l. 3) Ñ$_1$ B$_{1.3}$ एतैः (for एभिः). B$_3$ मया (for त्वया). D$_9$ भृशं (for ध्रुवम्). —(l. 4) B$_{1.3}$ ममार्थे ये; D$_2$ ममार्थाय; D$_3$ समर्था ये; D$_9$ मदर्थे च. D$_1$ परिक्रांताश्च (for पराक्रान्ताश्च).]

—Then Ś$_2$ D$_{8.12}$ cont. 3344*.

—After 5, Ñ D$_{4-7.10.11.13}$ S ins. :

3347* त इमे कृतकर्माणः पूज्यन्तां सर्ववानराः ।
धनरत्नप्रदानेन कर्मैषां सफलं कुरु ।

[(l. 1) D$_4$ इमे हि; D$_{13}$ इमे ते; T$_{2.3}$ तदिमे; M$_2$ इमे तु. D$_4$ G$_1$ सर्व- (for कृत-). D$_7$ G$_2$ M$_{1.2}$ साधु (for सर्व-). Ñ$_2$ D$_{10.11}$ सर्व एव वनौकसः (for the post. half). —(l. 2) Ñ D$_{4.10.11}$ -प्रदानैश्च. T$_1$ ****** नेन (damaged) (for the prior half). Ñ$_1$ D$_{4.13}$ कोषै(Ñ$_1$ °शै)श्च सफलान्कुरु (for the post. half).]

6 Ś$_1$ B$_1$ D$_{1-3.9}$ om. 6. (for Ś$_1$, cf. v.l. 2). —^{a}) Ś$_2$ D$_{8.12}$ सुसंमताश्चैव; Ñ$_1$ V$_3$ B$_3$ D$_{4.13}$ संभावि (D$_{13}$ °पि)ताश्चैव; N$_2$ V$_1$ B$_{2.4}$ D$_{7.10.11}$ G$_2$ M$_{2.3}$ संमानिताश्चेते(V$_1$ B$_{2.4}$ M$_2$ °व). —Ñ$_2$ illeg. for 6^b. —^{b}) Ś$_2$ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_{8.12.13}$ M$_2$ मानितास् (for मानद). D$_{7.10.11}$ Ct नंद्यमाना यथा त्वया; G$_1$ मानदानादिभिस्त्वया. —^{c}) M$_2$ स्मरिष्यंति. D$_5$ T$_1$ G$_3$ M$_5$ हि निर्वृत्ता ; Ct as in text (for कृतज्ञेन). G$_1$ गमिष्यंत्यभिनिर्वृत्ताः . —^{d}) D$_5$ T$_1$ G$_3$ M$_5$ सर्वे वै; D$_{7.12.13}$ M$_1$ निवृत्ताः; G$_1$ सर्वे ते; Cg.t as in text (for निर्वृता). ❀ Cr.g निवृ(निर्वृ?)त्ताः (Cg °र्वृत्ता इति पाठे) निष्पन्नाः परिपूर्णा इति यावत्. ❀ —After 6, B$_3$ ins. only l. 3–4 of 3340*.

7 Ś$_1$ om. 7 (cf. v.l. 2). —^{a}) G$_1$ त्यागिनः . B$_{1.4}$ D$_{2.3.6-9.12}$ T$_2$ M$_3$ संगृहीतारं. —^{b}) D$_{13}$ मम वाक्यं. Ñ D$_{4.10.11.13}$ जितेंद्रियं; B$_1$ D$_{2.3.9}$ मनस्विनं; D$_1$ ममार्जवं (for यशस्विनम्). —V$_3$ mostly damaged for 7^{cd}. —^{c}) M$_3$ सर्वे त्वाम्. Ś$_2$ Ñ$_2$ B$_2$ D$_{2.3.9.12.13}$ अवगच्छामि; Ñ$_1$ B$_4$ अधिगच्छामि; V$_1$ B$_{1.3}$ D$_{1.4.6}$ M$_2$ अभि(B$_1$ D$_1$ °नु) गच्छामि (for अवगच्छन्ति). D$_{5.7.10.11}$ G$_2$ सर्वे(D$_5$ यतस्) त्वामभिगच्छंति. —^{d}) T$_{2.3}$ संचोदयामि (for संबोधयामि). Ś$_2$ D$_{5-8.12}$ S [अ]हं (for ते). B$_1$ D$_{1-3.9.13}$ ततस्त्वां प्रब्रवीम्यहं. —After 7, Ñ B$_{1.3}$ D$_{1-3.9}$ ins. ; Ś$_1$ ins. after 1 (owing to om.) ; Ś$_2$ D$_{8.12}$ cont. after 3349* :

3348* धर्मार्थविदुषं वीरमपि दातारमूर्जितम् ।
योधा भजन्ति राजानमेतद्भूमिपतेर्व्रतम् ।

[(l. 1) D$_1$ -सहितं (for -विदुषं). Ñ$_1$ B$_3$ D$_9$ अभि-; D$_{2.3}$ अति- (for अपि). Ñ$_1$ आहवे; D$_{2.3.9}$ आर्जवं (for ऊर्जितम्). D$_1$ अभिधातारमार्जवं (for the post. half). Ś D$_{8.12}$ श्रुतं धर्मार्थविदुषमतिदातारमार्जवं. —Ñ om. l. 2. —(l. 2) D$_1$ व्रजंति ; D$_3$ भवंति (for भजन्ति).]

—Then Ñ B$_3$ cont. ; while Ś$_2$ V$_{1.3}$ B$_{2.4}$ D$_{4-8.10-13}$ S ins. after 7 :

3349* हीनं रतिगुणैः सर्वैरभिहन्तारमाहवे ।
त्यजन्ति नृपतिं सैन्याः संविग्नास्तं नरेश्वरम् ।

[Ñ$_1$ D$_{13}$ transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) D$_{13}$ हीने. Ś$_2$ D$_{8.12}$ क्लीब- ; Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ ह्य(V$_3$ * [damaged])पि; T$_2$ गति- ; G$_2$ एभिर् ; Cv.g.t as above (for रति-). Ś$_2$ D$_{8.12}$ अरिहंतारं ; B$_2$ अपि दातारं ; D$_4$ अभिदत्ता तद् (for अभिहन्तारम्). D$_{13}$ ह्यवमंता च राक्षस (for the post. half). —(l. 2) D$_5$ T$_1$ G$_1$ M$_{2.5}$ त्यजंते. T$_2$ त्वां (for तं). D$_{10.11}$ Ct सेना त्यजति संविग्ना नृपतिं तं नरेश्वर(D$_{10}$ °रं); G$_2$ M$_1$ त्यजते नृपतिं सेना संविग्ना तं नरेश्वर(M$_1$ °रं). ❀ Cv : ' अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र हन्ति '; नृपतिं सैन्यपतिं युद्धे घातयित्वा पश्चात्प्रयोजनमकुर्वाणं स्वपतिं नरेश्वरं संविग्नाः सैन्यास्त्यजन्तीति । ; Cr : हीनमिति । नृपतिं स्वामिनम् । सर्वैरिति । गुणैः प्रीतिकरैः औदार्यादिगुणैर्हीनं, अभिहन्तारं हिंसनशीलम् । प्रसादं विना क्रोधैकनिरतमिति यावत् । नरेश्वरं सैन्याः संसदि आहवे त्यजन्तीति योजना । ; so also Cm.g. ❀ —For l. 2, Ś$_2$ Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_{4.8.12.13}$ subst. :

3349(A)* सेना त्यजति राजानमेतद्भूमिपतेः श्रुतम् ।

[Ś$_2$ Ñ$_1$ V$_3$ B$_{3.4}$ D$_{4.8.12.13}$ भजति. V$_3$ इति (for एतद्). D$_8$ हि भूपतेर् ; D$_{13}$ भूतपते. Ś$_2$ D$_{8.12}$ व्रतं ; Ñ$_1$ (m. also as above) शुभं (for श्रुतम्).]

8 Ñ$_1$ reads 8^{cd} twice. —^{cd}) Ñ$_1$(second time) D$_{4.13}$ रत्नानां ; D$_{7.11}$ G$_2$ M$_2$ रत्नार्थं- ; D$_{10}$ रत्नार्थं. Ś Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_{8.12}$ धनरत्नप्रदानेन ; M$_1$ रत्नार्थसंप्रदानेन (for ^{c}). Ś Ñ(Ñ$_1$ second time) V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_{4.8.10-13}$ M$_{1-3}$ अभ्यपूजयत्. D$_6$ T$_{2.3}$ सर्वानेतान्प्रपूजयत् (for ^{d}). Ñ$_1$(marg. first time) B$_1$ D$_{1-3.9}$ ववर्ष रत्नवर्षेण वर्षेण मघ(B$_1$ भग)वानिव(D$_9$ मघवानिव तोयदैः). —After 8, M$_2$ ins. :

ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वा रत्नैरर्थैश्च यूथपान् ।
आरुरोह ततो रामस्तद्विमानमनुत्तमम् ॥ ९
अङ्केनादाय वैदेहीं लज्जमानां यशस्विनीम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विक्रान्तेन धनुष्मता ॥ १०
अब्रवीच्च विमानस्थः काकुत्स्थः सर्ववानरान् ।
सुग्रीवं च महावीर्यं राक्षसं च विभीषणम् ॥ ११

G. 6. 107. 11
B. 6. 122. 13
L. 6. 103. 22

3350* सुग्रीवमङ्गदं चैव हनूमन्तं तथैव च ।
नलं नीलं गवाक्षं च कुमुदं गन्धमादनम् ।
सुषेणं जाम्बवन्तं च वीरं शतबलिं तथा ।
केसरिं हरिलोमं च मैन्दं द्विविदमेव च ।
वानराणां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च । [5]
पूजयामास विधिवद्वस्त्रभूषणचन्दनैः ।
मुकुटैः कर्णवेष्टैश्च हारैश्च शशिसंनिभैः ।
कामितेन च हृद्येन भोजनेन प्लवंगमान् ।
भोज्यैर्लेह्यैश्च पेयैश्च मधुना विविधेन च ।
भोजयित्वा ततः कामं रामस्योपायनं हरत् । [10]
मणिमुक्ताप्रवालानि रत्नानि विविधानि च ।
कम्बलानि च मुख्यानि चन्दनान्यगरूणि च ।
वस्त्राणि चैव दिव्यानि सुवर्णस्य च राशयः ।
अलंकाराणि दिव्यानि पुरस्ताद्राघवस्य तु ।
उपनीय विनीतात्मा राघवं वाक्यमब्रवीत् । [15]
भृत्योऽस्मि तव काकुत्स्थ सभृत्यो दारबान्धवः ।
प्रसादं कुरु मे नाथ गृह्यतामेतदाहृतम् ।
वैदेह्या सीतया सार्धं लक्ष्मणेन च धीमता ।
प्रतिगृह्य ततो रामस्तस्य प्रियहितेप्सया ।

9 ^{a}) Ś Ñ V1.3 B2–4 D4.8.12 वानरान्; D13 अखिलान् (for पूजितान्). —^{b}) Ś Ñ V B2–4 D8.12 M2 धनरत्नैश्च (B3 °त्नैः सु-) पूजितान् (M2 वानरान्); B1 D1–3.9 रामः संपूर्णमानसः; D4.13 धनै रत्नैश्च पूजितान्; D7 G2 रत्नैश्च हरियूथपान्; D10.11 M1 रत्नार्थैर्हरियूथपान्.—After 9^{ab}, Ś B1.3 (marg.) D1–3.8.9.12.13 (only l. 1–2) ins.:

3351* सान्त्वयित्वा यथान्यायमिदं वचनमब्रवीत् ।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते कृतं साह्यं महन्मम ।
लब्धा सीता हतः शत्रुः कुलमस्युद्धृतं च मे ।
अशून्या मे दिशः सर्वा भवद्भिर्देवविक्रमैः ।
नास्त्यदेयं हि मे किंचिद्देवराज्यमपि ध्रुवम् । [5]
अनुजानामि वः सर्वान्यथेष्टं गम्यतामिति ।
तेनैव सेतुना तीर्त्वा मकरालयमव्ययम् ।
सुग्रीवस्तु मया सार्धं विमानेन गमिष्यति ।
सामात्यो युवराजश्च यथा मुख्याश्च वानराः ।
इत्युक्तास्ते महाकाया वानराः कामरूपिणः । [10]
प्रदक्षिणमवर्तन्त दृष्ट्वा रामं सलक्ष्मणम् ।
सुग्रीवमङ्गदं चैव राजानं च विभीषणम् ।
प्रणम्य च शिरोभिस्ते प्रययुर्हरियूथपाः ।
यथोत्साहं यथाप्रीति यथागतमरिंदमाः ।
केचिद्रवान्विमुञ्चन्तः सिंहनादांश्च पुष्कलान् । [15]

[(l. 1) D2.8.13 शांतयित्वा. —(l. 2) B1.3 D1.2.9.13 वः (for ते). B1 ते साहसं; D13 सख्यं महत् (for साह्यं महत्). —(l. 3) D3 लब्ध्वा सीतां. D9 लब्धा श्रीर्हतः शत्रुश्च (unmetric) (for the prior half). Ś1 D1–3 अभ्युद्धृतं; B1.3 अत्युच्छ्रितं. —(l. 4) B1 हि (for मे). D9 कृता मनोरथाः सर्वे (for the prior half). —(l. 5) D3 कश्चिद्. D9 किंचिन्मे (by transp.). —(l. 6) D8.12 नः; D9 तान् (for वः). —(l. 8) B3 च (for तु). Ś1 D2.8.12 [आ]गमिष्यति. —(l. 9) B3 अमात्यो. Ś D8.12 तु (for च). B3 तथा योग्यश्च; D9 तथा योधाश्च (for यथा मुख्याश्च). —(l. 11) D8 प्रवर्तंत. —(l. 12) B1.3 युवराजं; L (ed.) राजानं चैव (hypm.) (for राजानं च). —(l. 13) D1 ते (for च). D1–3 तान् (for ते). B1.3 प्रणम्य शिरसा सर्वान्; D9 प्रणम्य च ततः सर्वे (for the prior half). —(l. 15) B1 कक्षास्फोटान्; B3 D1.3 कंठरावान्; D8.12 केचिद्रावान्; D9 कपिनादान् (for केचिद्रवान्).]

—^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8–13 M3 तदा रामस्; G3 महाबाहुर् (for ततो रामस्). —After 9^{c}, G1 reads 6.109.23^{d} and then repeats 6.102.24^{c}–25^{b} (followed by the prior half of 3339*). —^{d}) D5 T1 विमानं तद् (by transp.); G3 विमानं तम्. Ś Ñ V B2–4 D4.8.12.13 M3 मनोजवं (for अनुत्तमम्). B1 D1.2.9 विमानमभिपूजितं (D2.9 °ज्य च [D9 तं]); D3 विमानमभिपूजयन्. ❀ Cg : ततः पूजानन्तरम् । ततः पूजादर्शनादेव हेतोरिति ततः शब्दद्वययोजना. ❀

10 ^{a}) D2 अंके च (for अङ्केन). Ś D8 [आ]रुह्य (sic) (for [आ]दाय). D4 तामादाय च वैदेहीं.—^{b}) Ñ V D4.10.11 मनस्विनीं. B1 D1–3.9–13 श्रियं नारायणो यथा. —For 10^{cd}, B1 D1–3.9 subst.; while B3 ins. l. 1 only after 10^{ab}:

3352* आरुरोह च तं राजा सुग्रीवः सह मन्त्रिभिः ।
लक्ष्मणश्च महाधन्वी युवराजोऽङ्गदस्तथा ।

[(l. 1) D3.9 अन्वा (D9 °था) रुरोह (for आरुरोह च). —(l. 2) D1.2 महाधन्वा. D9 तदा (for तथा).]

—Then B1 D1–3.9 cont.; B3 (marg.) ins. l. 2 only after 11^{ab}:

3353* सुग्रीवानुमता ये च विद्वांसो हरियूथपाः ।
ऋक्षराजो गवाक्षश्च सुषेणश्च हरीश्वरः ।

11 Ś D8.12 repeat 11–12^{b} after 3357*. Ñ1 repeats 11^{ab} (followed by 12^{a} in m.) after 3357*. —^{a}) Ñ1 (first time).3 B3 D4.9–11.13 प (for च). Ñ1 (second time) ततोब्रवीद्. —^{b}) D7.10.11 G2 M3 पूजयन्; G (ed.) राघवः (for काकुत्स्थः). Ś Ñ1 B1 D1–3.9.12 (Ś Ñ1 D12 second time) राघवो राक्षसेश्वरं; T2.3 सर्वान्वा (T3

G. 6. 107. 12
B. 6. 122. 14
L. 6. 103. 23

मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्भिर्वानरोत्तमाः ।
अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं प्रतिगच्छत ॥ १२
यत्तु कार्यं वयस्येन सुहृदा वा परंतप ।
कृतं सुग्रीव तत्सर्वं भवता धर्मभीरुणा ।
किष्किन्धां प्रतियाह्याशु स्वसैन्येनाभिसंवृतः ॥ १३
स्वराज्ये वस लङ्कायां मया दत्ते विभीषण ।
न त्वां धर्षयितुं शक्ताः सेन्द्रा अपि दिवौकसः ॥ १४
अयोध्यां प्रतियास्यामि राजधानीं पितुर्मम ।
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि सर्वानामन्त्रयामि वः ॥ १५
एवमुक्तास्तु रामेण वानरास्ते महाबलाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयो रामं राक्षसश्च विभीषणः ।
अयोध्यां गन्तुमिच्छामः सर्वान्नयतु नो भवान् ॥ १६

°र्वा)नरपुंगवान्. —After 11^{ab}, B3 (marg.) ins. l. 2 of 3353*. —^{cd}) B4 महाबाहुं (for °वीर्यं). V3 D6.7.10.11 T2.3 G1 M3 काकुत्स्थः स- ; B2 राक्षसं स ; B4 राक्षसेशं ; M1 राक्षसेंद्रं (for राक्षसं च). Ñ1 महाबलं ; D7 -विभीषणः. —For 11^{cd}, Ś B1 D1–3.9.12 (Ś D12 second time) subst. :

3354* विभीषणममित्रघ्नमिदं वचनमर्थवत् ।

[D1 अर्थवित् ; D2 अब्रवीत् ; D9 उत्तमं (for अर्थवत्).]

—After 11, Ś Ñ V B2–4 D4.8.12 (Ś D8.12 after first occurrence).13 ins. :

3355* सर्वेषां वः प्रभावेन दुरात्मा रावणो हतः ।

[B4 D4 च (for वः). V3 B3 D4.13 प्रभावेण ; B2 प्रसादेन ; D12 प्रभावाच्च.]

12 Ś D8.12 repeat 12^{ab} (cf. v.l. 11). D4.13 om. 12^{ab}. Ñ1 reads 12^{a} in marg. after 11^{ab} (r.). —^{a}) Ś2 (first time) moth-eaten for मित्रकार्यं. Ś Ñ1 B1 D1–3.9.12 (Ś D12 second time) महद् (for कृतम्). G1 इदं सर्वं (for कृतमिदं). —After 12^{a}, Ñ1 ins. 3358* and 3356*. —Ñ1 om. 12^{b}. —^{b}) Ś Ñ2 V B3.4 D8 (both times) .10–12 वानरर्षभाः. Ś B1 D1–3.9.12 (Ś D12 second time) भवता पुष्कलं कृतं. —After 12^{ab}, Ś B1 D1–3.8.9.12 (Ś D8.12 after second occurrence) ins. ; Ñ1 (m.) cont. after 3358* :

3356* स्वपक्षं पृष्ठतः कृत्वा धर्ममालम्ब्य केवलम् ।

[D9 प्रभवं त्यक्त्वा (for पृष्ठतः कृत्वा). D1 धैर्यम् (for धर्मम्).]

—D1–3.9 om. 12^{c} – 13. B1 om. 12^{c} – 13^{d}. —^{d}) Ś V B2–4 D4.8.12 M2 गंतुमर्हथ ; M1 प्रतियास्यथ.

13 D1–3.9 om. 13 ; B1 om. 13^{a-d} (for both, cf. v.l. 12). —^{a}) D4.13 कार्यं हि (D13 च) (for तु कार्यं). —^{b}) D13 यत् (for वा). Ś Ñ2 V B2–4 D8.10–12 M2 स्निग्धे (B3 प्रिये) न च हितेन च (M2 °तैषिणा). —G3 om. 13^{c} – 15^{b}. —^{cd}) D12 हितं (for कृतं). D4 om. तत्सर्वं. Ś Ñ2 V B2–4 D8.12 धर्मचारिणा ; D10 [अ]धर्मभीरुणा. Ñ1 D4.13 कर्म तद्रम्यतां गृहं (for ^{d}). M2 सत्त्वविक्रम युद्धेन कृतं सुग्रीव तत्त्वया. ❀ Cg.t : अधर्मभीरुणेति छेदः. ❀ —D13 om. 13^{ef}. D6 reads 13^{ef} after 14. —^{e}) G1 प्रतियासि (sic). —For 13^{ef}, Ś Ñ V B (B1 reads after 15^{ab}) D4.8.12 subst. ; while M2 subst. for 13^{ef} and reads after 14 :

3357* किष्किन्धां गच्छ सुग्रीव स्वराज्यमनुपालय ।

[B1 रक्ष ; B2 याहि (for गच्छ). V3 B1 स्वं. Ñ1 B2.4 D4 -राज्यं प्रति- ; B1 राज्यं परि-. M2 राज्यं पालय वानर (for the post. half).]

—After 3357*, Ś D8.12 repeat 11–12^{b} ; Ñ1 repeats 11^{ab} (followed by 12^{a} in m.). —After 3357*, Ñ2 V B D4 cont. ; Ś D8.12 ins. after 14^{ab} (followed by 3359*) ; Ñ1 ins. after 12^{a} (followed by 3356*) ; M2 ins. after 13^{cd} :

3358* विभीषण महाबाहो कृतं धर्मभृतां वर ।

[Ś D12 कुल- ; V B3 क्षत्र- ; D8 कुरु (for कृतं). D4 कृतं कर्म सुदुष्करं (for the post. half).]

14 G3 om. 14 (cf. v.l. 13). Ñ2 om. 14^{ab}. —^{a}) Ś B1 D1–3.8.9.12 लंकामावस (D1 °विश्य) भद्रं ते ; D13 तिष्ठ राज्ये च लंकायां. —^{b}) Ś B1 D1–3.8.9.12 दत्तां. B1 महानघ. —For 14^{ab}, Ñ1 V B2–4 D4 subst. ; while Ś D8.12 cont. after 3358* :

3359* स्वराज्यं ते मया दत्तं लङ्कायां राक्षसेश्वर ।

[Ś D8 स्वं (for स्व-). Ñ1 (m. also) लंकामावस सुव्रत (for the post. half).]

—After 14^{ab}, Ś D8.12 ins. 3358*. —V3 D13 om. 14^{cd}. —^{c}) Ś1 D2.8 G1 त्वा ; D12 तु ; Cm.t as in text (for त्वां). B1 न च त्वां धर्षयिष्यंति. —^{d}) D4.6 M1 चापि (for अपि). Ś Ñ V1.2 B2.4 D4.8.12 सुरा (D4 om. [hapl.]) सुराः ; B3 सुरेश्वराः (for दिवौकसः). —After 14, D6 reads 13^{ef} ; while M2 reads 3357*.

15 G3 om. 15^{ab} (cf. v.l. 13). Ś1 om. (hapl.) 15–16^{d}. —^{a}) Ś2 N2 B2–4 D8.12 अभि (B4 °पि) गच्छामि ; V1 D1 अपि यास्या (V1 **) मि ; V2.3 अनुगच्छामि ; M2 अद्य यास्यामि. —^{b}) Ś2 Ñ2 V B2–4 D8.12 अहं पितुः (for पितुर्मम). —After 15^{ab}, B1 reads 3357*. —^{c}) B1 G2 अद्या (G2 °भ्य) नुज्ञातम्. —^{d}) B1 D1–3.5–7 S चामंत्रयामि ; D9 च मंत्रयामि (for आमन्त्रयामि). D4 च (for वः). D13 संपन्नान्मंत्रयामि वः.

16 Ś1 om. 16^{a-d} (cf. v.l. 15). —^{a}) B1 D1–3.9 उक्तास्. —^{b}) D13 तु (for ते). Ś2 Ñ2 V B2–4 D8.10–12 हरींद्रा (B2–4 °द्रो) हरयस्तथा (Ñ2 B2 °दा) ; B1 D1–3.9

दृष्ट्वा त्वामभिषेकार्द्रं कौसल्यामभिवाद्य च ।
अचिरेणागमिष्यामः स्वान्गृहान्नृपतेः सुत ॥ १७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा वानरैः सविभीषणैः ।
अब्रवीद्राघवः श्रीमान्ससुग्रीवविभीषणान् ॥ १८

प्रियात्प्रियतरं लब्धं यदहं ससुहृज्जनः ।
सर्वैर्भवद्भिः सहितः प्रीतिं लप्स्ये पुरीं गतः ॥ १९
क्षिप्रमारोह सुग्रीव विमानं वानरैः सह ।
त्वमप्यारोह सामात्यो राक्षसेन्द्र विभीषण ॥ २०

G. 6. 107. 22
B. 6. 122. 23
L. 6. 103. 36

स राजा रावणानुजः ; D4 हरींद्रा वानरास्तदा; M2 सर्वे ते वानरर्षभाः ; G (ed.) हरींद्रो हरियूथपाः. —V3 om. 16^{c} – 19^{b}. —^{c}) Ś2 Ñ2 V1.2 B2–4 D8.10–12 M2 सर्वे; D7 भूत्वा (for रामं). —^{d}) D8 राक्षसेश्वरो (hypm.). —^{e}) Ś D8.12 अभिगच्छामः ; Ñ1 D4.13 प्रतियास्यामः ; D5.6 G2 गंतुमिच्छामि. —^{f}) D6 T2.3 तस्मात् (for सर्वान्). B3 स्वगृहान्नृपसत्तम. —For 16^{e}–^{f}, B1 D1–3.9 subst.:

3360* उवाच रामं प्रणतः प्रसृतं हेतुमद्वचः ।
अयोध्यां नगरीं गन्तुमिच्छामि सहितस्त्वया ।

[(l. 1) B1 तं वै (for रामं). —D9 om. from the post. half of l. 1 up to l. 1 of 3362*. D1 प्रश्रितं; D3 कोमलं (for प्रसृतं).—(l. 2) G (ed.) इच्छामः (for इच्छामि).] —After 16, Ś Ñ V1.2 B2–4 D4–8.10–13 T G M1–3 ins.; while M5 ins. after 17^{ab}:

3361* उद्युक्ता विचरिष्यामो वनानि नगराणि च ।

[Ś V1.2 B2–4 D8.12 ऊर्जिता; Ñ D4.13 प्रविश्य; D7 T2.3 स्वयुक्ता; D10.11 मुद्युक्ता; G2 गत्वा तु; M1 उदिता; M2 तान्दृष्ट्वा; Cg as above (for उद्युक्ता). Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.10–13 [उ]पवनानि (for नगराणि). ❀ Cv : मुद्युक्ताः मुदा युक्ताः ; Ct : मुद्युक्ता हर्षयुक्ताः. ❀]

17 V3 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ñ1 D4.13 अभिषिंचं(Ñ1 °च्यं)तं; V2 D11 अभिषेकार्हं. Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.12 दृष्ट्वा तवाभिषेकं च(Ñ2 तु). —After 17^{ab}, M5 ins. 3361*. —V2 illeg. for 17^{cd}. —^{c}) Ś V1 B2.4 D8.12 न चिराद् ; Ñ1 D4.13 न चिरेण; Ñ2 D5.10.11 अचिराद्. T2.3 G1.2 M1 गमिष्यामः. —^{d}) D7 स्व- (for स्वान्). G2 ग्रामान् (for गृहान्). D6 T2.3 M2 नृपसत्तम (for °तेः सुत). Ś Ñ2 V1 B2.4 D8.10–12 स्वगृहान्नृप(Ś D8.12 °न्नृपु)सत्तम; Ñ1 D4 गृहान्नर(D4 °न्नो नृ)पतेः सुत ; D13 गृहान्गृहपतेस्ततः. —For 17, B1.3 (marg.) D1–3.9 subst.:

3362* तवाभिषेकमिच्छामि द्रष्टुं हृदयकाङ्क्षितम् ।
कौसल्यामभिवाद्याहं सुमित्रां कैकयीं तथा ।
पुनरेष्याम्यनुज्ञातो भवता यदि मन्यसे ।

[D9 om. l. 1 (cf. v.l. 16). —(l. 1) D1 तथा (for तव). B3 इच्छामो. —(l. 2) B3 [अं]बां (for [अ]हं). —After l. 2, all the above MSS. ins.; while Ś D8.12 ins. after 17^{ab}:

3362(A)* दृष्ट्वा भरतशत्रुघ्नौ भविष्याम्यात्मनोऽनृणः ।
अयोध्यां नगरीं दृष्ट्वा रम्योद्यानवनान्तराम् ।

[(l. 1) Ś D8.12 सुमित्रां कैकयीं तथा ; B3 भविष्यामोथ सिद्धये (for the post. half). D9 शत्रुघ्नभरतौ दृष्ट्वा भविष्याम्यनृणो नृप.] —(l. 3) D9 एवाभि- (for एष्यामि). B3 पुनरेष्यामोनुज्ञाता (unmetric) (for the prior half).]

18 V3 om. 18 (cf. v.l. 16). —^{a}) D7.9 स (for तु). B4 ते रामो(sic) (for धर्मात्मा). —^{b}) D8 च (for स-). B1 D1–3.9 रामस्ते(D9 °क्षसे)न महात्मना. —For 18^{c}–20, B1 D1–3.9 subst. 3363*. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.10–13 M2 G (ed.) अब्रवीद्वानराग्रामः (G [ed.] °रश्रेष्ठान्). —^{d}) D4 सुग्रीव स- (by transp.). D7 M5 सुग्रीवं स(M5 च)विभीषणं.

19 V3 om. 19^{ab} (cf. v.l. 16). For 18^{c}–20, B1 D1–3.9 subst. 3363*. —^{a}) D13 T2 प्रियाः. G (ed.) प्रियतमं. —^{b}) G1 -गणः; Cv as in text (for -जनः). Ś Ñ V1.2 B2–4 D4.8.12 L (ed.) मया(L [ed.] अद्य) यदि (Ś D8.12 यथा ; B4 सह) गमिष्यथ; D13 मया यद्वै गमिष्यताः M2 मयैतद्यद्गमिष्यथ. —^{d}) B3 प्राप्स्ये. D13 प्रतिगच्छे पुरीं पितुः (sic).

20 ^{a}) Ś Ñ1 B2.4 D4.8.12.13 M2 आरुह. D13 सर्वैस्त्वं (for सुग्रीव). —^{b}) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D8.10–12 सह वानरैः (by transp.); V3 सह मानवैः ; G (ed.) सह यूथपैः (for वानरैः सह). —^{c}) Ś Ñ1 B2.4 D4.8.12 अप्यारुह ; Ñ2 V B3 D5.6.10.11.13 T2.3 M1.2 अप्यारोह. B3 चासाद्य (for सामात्यो). —For 18^{c}–20, B1 D1–3.9 subst.:

3363* बभूव प्रीतिमान्भूयस्तस्य भक्त्याभिजातया ।
उवाच चैनं काकुत्स्थः प्रियं मे राक्षसेश्वर ।
यत्त्वमेवं गतो विद्वन्कार्यनिश्चयतत्त्ववित् ।
क्षिप्रमारोहतु भवान्सामात्यः सपुरःसरः ।
पुरे प्रतिविधिं कृत्वा कर्तव्यमिति चेति च । [5]

[(l. 1) D1 प्रीतस्तु; D9 तत्र (for भूयस्). B1 जितस्तया (sic); D3 [अ]भिजायत (for [अ]भिजातया). —(l. 3) B1 तद् ; D3 यस् (for यत्). D1.2 विद्वान्. D1 कार्यं निश्चित्य (for °र्यनिश्चय-). —(l. 4) D9 सपुरोहितः (for सपुरःसरः). —(l. 5) B1 कुर्याः (sic) (for कृत्वा).]

—After 20, Ś D8.12 ins.:

3364* आरुरोह ततो राजा सुग्रीवः सह मन्त्रिभिः ।
अथाजग्मुस्तथा हृष्टाः सर्वे ते हरियूथपाः ।;

while Ñ1 (marg.) ins. 3365* after 20.

G. 6. 107. 23
B. 6. 122. 24
L. 6. 103. 39

ततस्तत्पुष्पकं दिव्यं सुग्रीवः सह सेनया ।
अध्यारोहत्त्वरञ्शीघ्रं सामात्यश्च विभीषणः ॥ २१
तेष्वारूढेषु सर्वेषु कौबेरं परमासनम् ।
राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपात विहायसम् ॥ २२
ययौ तेन विमानेन हंसयुक्तेन भास्वता ।
प्रहृष्टश्च प्रतीतश्च बभौ रामः कुबेरवत् ॥ २३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे दशोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११० ॥

21 D13 om. (hapl.?) 21.—[a]) Ñ1 B4 G3 M1.5 तं; Ñ2 V B2 D4.5.10.11 स; B3 च (for तत्).—[b]) Ñ V B2.3 D4.10.11 M2 सह वानरैः; B4 वानरैः सह; G (ed.) सह यूथपैः (for सह सेनया).—[c]) M2 आरुरोह (for अध्यारोहत्). D6.7 T2.3 G2 M1.5 ततः; M3 तदा (for त्वरन्). D7 G2 श्रीमान् (for शीघ्रं). Ñ V B2-4 D4.10.11 आरुरोह मुदा युक्तः(V3 रथं दिव्यं).—[d]) B4 D5 T1 M5 स-; G3 तु (for च).—For 21, Ś B1 D1-3.8.9.12 subst.; while Ñ1 (m.). ins. after 20:

3365* ततो विभीषणो राजा विधाय नगरे विधिम् ।
आमन्त्र्य मातरं धीमान्संदिश्य च सुहृज्जनम् ।
विमानं पुष्पकं श्रीमांश्चतुर्भिः सचिवैः सह ।
धर्मार्थकुशलैः शूरैरारुरोह यथाविधि ।

[(l. 2) D9 विद्वान् (for धीमान्). Ñ1 D9 सुहृज्जनान्.—(l. 3) D9 पुरतः (for पुष्पकं). B1 D12 धीमांश्च; D3 श्रीमच् (for श्रीमांश्च). D9 वृतः (for सह).—(l. 4) D9 धर्मात्मा. Ś D8.12 वीरैर् (for शूरैर्). Ñ1 महानिधिं; D2 [अ]थ पुष्पकं (for यथाविधि).]

—After 21, M2 ins.:

3366* ऋक्षाश्च सह गोपुच्छै रामवाक्यप्रचोदिताः ।

22 [a]) D12 तथा (for तेषु). D9 [आ]सनेषु.—[b]) Ś Ñ2 V B2-4 D8.12 कौबेरं यानमुत्तमं; B1 D1-3.9 सुखासीनेषु सर्वशः; M2 कौबेरं वरवाहनं.—After 22[ab], M2 ins.:

3367* अवद्दत (?) ततः शीघ्रं वानराणां हितेप्सया ।
तानि कोटिसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
वानराणां सऋक्षाणामारूढाणि हि पुष्पकम् ।
आरूढेषु ततस्तेषु पुष्पकं पुष्पभूषितम् ।

—[d]) Ś Ñ2 V B2 D8.12 ततो नभः; B4 नभो गतः; D4 विहायसा; D13 °यसि (for विहायसम्). B1 विमानमिदमुत्पतत्; B3 दिवमेवोत्पपात ह; D1-3.9 विमानं दिव(D3 °व्य)-मुद्ययौ(D2 °त्पतत्; D9 °त्तमं).—After 22, V3 ins. l. 3-4 only of 3368*.

23 V3 om. 23.—[a]) Ś V1 B2-4 D8.12 खगमेन; Ñ V2 D10.11 खगतेन; B1 D1-3.9 खेचरेण; D4.13 M2 खं गतेन (for ययौ तेन).—[b]) D9 राजता (for भास्वता). Ś D8.12 कामगेन च भास्वता; B1 D1-3 कामगेन विराजता.—[c]) Ś Ñ2 V1.2 B2-4 D8.12 सुहृद्वृतस्तदा(D12 °था) हृष्टो; Ñ1 D4.13 प्रीतश्चैव प्रहृष्टश्च; B1 D1-3.9 प्रतीतश्च प्रहृष्टश्च; M3 संप्रहृष्टः प्रयातश्च.—[d]) B1 D1-3.9 M5 ययौ; M2 रेजे (for बभौ).—After 23, Ś Ñ V1.2 B D1-4.8.9.12.13 ins.; while V3 ins. l. 3-4 only after 22 (owing to om.):

3368* स तु पवनपथं गते विमाने
दशरथवंशविवर्धनः प्रतीतः ।
क्षितितलमवलोकयन्प्रहृष्टो
नगरशतैरुपशोभितं समृद्धैः ।

[(l. 1) D13 भवन- (for पवन-). Ñ1 D4 -गतिं; B2.3 -पथे; D2.13 -पथ- (for -पथं).—D3 reads from विमाने up to l. 4 in marg.—(l. 2) V1 B1 D1-3.9 -विभूषणः(D9 °णं) (for -विवर्धनः). Ñ1 D13 मनुजपतिर्वसुधातलं निरीक्ष्य.—(l. 3) Ñ2 प्रतीतो; B1 प्रयातो (for प्रहृष्टो). Ñ1 D13 द्रुमगिरिगहनं ससागरांतं.—(l. 4) Ś1 V1.2 B3 D4.8 प्रहृष्टैः; Ś2 Ñ1 D12 समृद्धं; V3 नरेंद्रः; D9 समृद्धः; D13 समुद्रं (for समृद्धैः).]

—After 23, D5-7.10.11 S ins.:

3369* ते सर्वे वानरर्क्षाश्च राक्षसाश्च महाबलाः ।
यथासुखमसंबाधं दिव्ये तस्मिन्नुपाविशन् ।

[(l. 1) G1.3 तेन ते (for ते सर्वे). M3 वानरा हृष्टाः; K (ed.) वानरा हृष्टा.—(l. 2) D7 यथाक्रमम्.]

—Then M2 cont.:

3370* तमधिगतसमृद्धसर्वकामं
स्वजनवृतं ससुहृद्गणं प्रयातम् ।
खगतमभिसमीक्ष्य नरर्षभं
स्वपुरमभिप्रपतार्कराजशैलम्(?) ।

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B D4.13 लंकाकांडे.—After Kāṇḍa name, V1 D1 ins. आभ्युदयिके.—*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D1-4.8 पुष्पकारोहणं; Ś2 D12 पुष्पकविमानारोहणं; D13 प्रतिप्रयाणः; M2 पुष्पकाधिरोहणं.—*Sarga no*: (figures, words, or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 105; Ñ2 111; V1 106; B1 83; B3 103; D3.9 108; D5-7 T1 G M3.5 125; D10.11 124; T2 133; T3 136; M1 126; M2 127; B(ed.) 122; G(ed.) 107.—After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

१११

अनुज्ञातं तु रामेण तद्विमानमनुत्तमम् ।
उत्पपात महामेघः श्वसनेनोद्धतो यथा ॥ १
पातयित्वा ततश्चक्षुः सर्वतो रघुनन्दनः ।
अब्रवीन्मैथिलीं सीतां रामः शशिनिभाननाम् ॥ २
कैलासशिखराकारे त्रिकूटशिखरे स्थिताम् ।
लङ्कामीक्षस्व वैदेहि निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ ३
एतदायोधनं पश्य मांसशोणितकर्दमम् ।
हरीणां राक्षसानां च सीते विशसनं महत् ॥ ४
तव हेतोर्विशालाक्षि रावणो निहतो मया ।
कुम्भकर्णोऽत्र निहतः प्रहस्तश्च निशाचरः ॥ ५

G. 6. 108. 5
B. 6. 123. 6
L. 6. 104. 5

111

D12 begins with ॐ.

1 ^{a}) B1 D1–3.9 राघवेणाभ्यनुज्ञातं.—^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 M3 मनोजवं (D13 °* *) (for अनुत्तमम्). —D7 reads 1^{cd} twice.—^{cd}) Ñ2 मनोमेघः ; D5 यथा मेघः ; M2 महावेगं (for महामेघः). D2 M3 [उ]द्धतं; D6.9 G3 [उ]स्थितो (for [उ]द्धतो). D7 (first time).10.11 G2 हंसयुक्तं महानादमुत्पपात विहायसं.—After 1, Ś D8.12 ins. 3371*.

2 ^{a}) Ñ2 प्रापयित्वा. V3 नभश्च; G1 दिशश्च (for ततश्च).—For 2^{ab}, B1 D1–3.9 subst.; while Ś D8.12 ins. after 1; whereas V2 B3 (marg.) ins. after 2^{ab} :

3371* देशान्बहुविधान्पश्यँल्लङ्कायां बहुपादपान् ।

[D8 विनश्यंतं (for -विधान्पश्यँल्). V2 B1.3 D8.9 लंकाया (for लङ्कायां).]

—^{cd}) D4 अब्रुवन् (sic) (for अब्रवीन्). Ñ1 D4.13 रामः सीतां (by transp.) ; V3 M2 तत्र रामः (for सीतां रामः). B1 D1–3.9 चंद्र- ; D13 पद्म- (for शशि-).

3 ^{a}) B1 D1–3.12 -शिखराकारां.—^{b}) V3 damaged from खरे in ^{b} up to विश्व in ^{d}. B1 चित्रकूटगिरौ स्थितां; G1 त्रिकूटस्य गिरौ स्थितां.—^{c}) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D4.8.12 पश्य लंकां तु; Ñ1 B1 D1–3.13 अवेक्ष्य लंकां; D9 संपश्य लंकां; M2 लंकां वीक्षस्व (for लङ्कामीक्षस्व).

4 ^{a}) Ñ1 D13 चायोधनं. B1.3 (also m.) D1–3.9 घोरं (for पश्य).—^{c}) D1.2 नैर्ऋतानां; T3 वानराणां; G1.2 राक्षसीनां (for राक्षसानां). Ñ1 B1 D4.13 राक्षसानां बलवतां (B1 हरीणां च) ; D9 रक्षसां वानराणां च.—^{d}) D4 विशमनं (for विशसनं). Ñ1 D4.13 कृतं (for महत्). B1.3 (m. also) D1–3.9 पश्य विनाशनं (for विशसनं महत्). —After 4, Ś B1 D1–3.8.12 ins.:

3372* अत्रासौ रावणो दग्धः पूर्वं दग्धः शरैर्मम ।

[B1 यत्रासौ.—D3 reads in m. from first दग्धः up to हतो in 6^{b}. L (ed.) पूर्व- (for पूर्वं). B1 D1–3 मया (for मम).] ;

while Ñ1 D5–7.9–11.13 S ins. after 4; whereas Ś Ñ2 V B2–4 D4.8.12 cont. after 3382*; G (ed.) cont. after 3374* :

3373* एष दत्तवरः शेते प्रमाथी राक्षसेश्वरः ।

[D5 T1 G3 M1–3 अत्र; Cv.t as above (for एष). Ś Ñ V B2–4 D4.8.12.13 लब्ध- (for दत्त-). Ś Ñ2 D8.12.13 सीते; B4 तत्र; D4 सीतां (for शेते). Ñ1 प्रथमो; D9 प्रयाथौं (sic) (for प्रमाथी). Ś Ñ2 V B2–4 D8.12 राक्षसाधिपः (for राक्षसेश्वरः). ❀ Cr : अत्र दत्तवरः शेत इति पाठः । शेते अशयिष्ट । ; Cg : अत्रेति. ❀]

5 B1 D1–3 om. 5^{ab}. Ś Ñ2 V1.3 B2–4 D4.8.12 read 5^{ab} (followed by 3374*) before 8. V3 reads 5^{ab} before 9 (preceded by 3385*).—^{a}) V3 एवं हतो (for तव हेतोर्).—^{b}) B3 निर्जितो (for निहतो). D6.10 transp. रावणो and निहतो.—After 5^{ab}, Ś Ñ2 V (V3 om. [hapl.] 3374* and st. 8) B2–4 D4.8.12 ins.; while Ñ1 D13 ins. after 7^{ab} ; M2 cont. after l. 7 of 3383*; G (ed.) (followed by 3373*) cont. l. 1-2.7 and 9 only after 3382* :

3374* अत्रावां मेघनादेन बद्धौ मैथिलि मायया ।
निराशा वानराश्चैव ससुग्रीवविभीषणाः ।
तारापित्रा च संदिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः ।
जीवनीमानयस्वेति रामस्य प्रियकाम्यया ।
पद्मगन्धिं च सूक्ष्मां च सूक्ष्मपत्रां तथैव च । [5]
महौषधीः कपिश्रेष्ठ राजपुत्रेषु काङ्क्षिताः ।
रुरुदुर्वानराः सर्वे रामे निधनमागते ।
कथं पारं गमिष्यामस्त्वां विना पार्थिवात्मज ।
वैनतेयो मुहूर्ताच्च विमुच्य शरबन्धनात् ।
परिष्वज्य प्रयातोऽभूत्सुरलोकं महायशाः । [10]

[(l. 1) Ñ2 V1.2 B2–4 अत्राहं (for अत्रावां) and बद्धो (for बद्धौ).—(l. 2) Ñ1 D4.13 सर्वे (for चैव). M2 नुग्रीवश्च विभीषण: (for the post. half).—Ñ2 V1 B2–4 D4 om. l. 3-6.—(l. 3) Ñ1 [अ]पि (for च). D8.12 संप्रोक्तो; D13 संसृष्टो. Ś1 तारासुनस्ततश्चोक्तो; V2 illeg. (for the prior half).—V2 illeg. for l. 4-6. —(l. 4) Ś1 जीविनीम्; M2 जीवंतीम् (for जीवनीम्). M2 -कारिणीं (for -काम्यया).—(l. 5) Ñ1 D13 पद्मगंधा (D13 °धी) च नीला च; M2 पद्मगंधांश्च नीलांश्च (for the

G. 6. 108. 5
B. 6. 123. 7
L. 6. 104. 6

लक्ष्मणेनेन्द्रजिच्चात्र रावणिर्निहतो रणे।
विरूपाक्षश्च दुष्प्रेक्ष्यो महापार्श्वमहोदरौ ॥ ६

अकम्पनश्च निहतो बलिनोऽन्ये च राक्षसाः।
त्रिशिराश्चातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ ॥ ७

prior half). M2 सूक्ष्मवर्णा.—(l. 6) D13 महौषधीं (for महौषधीः). M2 कपिश्रेष्ठो (for °श्रेष्ठ). D8.12 -कांक्षिता; D13 कांक्षितां. Ñ1 राजपुष्पा चकास्ति च; D13 राजपुत्रौ च कांक्षतः; M2 रामस्य प्रियकाम्यया (for the post. half).—(l. 7) Ñ V1.2 D4 मयि मृत्युमुपागते (for the post. half).—(l. 8) Ñ V1 B2–4 D4.13 M2 वयं (for पारं). D13 तां पुरीं (for त्वां विना). Ñ2 V1 B2.3 पार्थिवात्मजे. Ś V2 D8.12 M2 तं विना पार्थिवात्मजं (for the post. half).—(l. 9) Ñ2 B3 सुपर्णस्तु (for वैनतेयो). B4 M2 विमोच्य; G (ed.) विमुक्तौ (for विमुच्य). Ñ D4 विदार्य शरबंध(D4 °वधं)नं (for the post. half). D13 वैनतेयविनिर्मुक्ता निपात्य शरबंधनं.—(l. 10) D13 पुरे ते स्युः (for प्रयातोऽभूत्). D13 पुरलोकं. Ñ B3 D4.13 महाबलः (for यशाः).]

—Thereafter, Ñ1 cont. 3379*. D3 reads 5^{cd} in marg. (cf. v.l. 3372*). Ñ1 D13 read 5^{cd} before 7^{cd}.—^{c}) Ś Ñ1 D8.12.13 च (for ऽत्र). Ñ1 D13 दुष्टात्मा (for निहतः).—^{d}) D8 सहस्रश्च (for प्रहस्तश्च). D9.13 M2 निपातितः (for निशाचरः). B1 D1–3 महाकायो महाबलः.
—After 5, B4 ins.:

3375* ताञ्जिहत्य सहस्रांश्च कोटिशश्च निशाचरान्।;

while D5–7.9–11 S ins. after 5:

3376* धूम्राक्षश्चात्र निहतो वानरेण हनूमता।
विद्युन्माली हतश्चात्र सुषेणेन महात्मना।

[(l. 1) G1 विनिहतो (for [अ]त्र निहतो).]

6 ^{ab}) D9 M1 बली (for रणे). B1 D1.2.3 (reads in marg. up to हतो [cf. v.l. 3372*]) अत्रेंद्रजिन्महावीरो लक्ष्मणेन हतो रणे(B1 निपातितः).—For 6^{ab}, Ś Ñ2 V B2–4 D4.8.12 subst.:

3377* इन्द्रजिच्चात्र मायावी हतः सौमित्रिणा बली।

[B2 D4 [अ]पि (for [अ]त्र). V3 damaged after त्र up to the prior half of 3379*.]

—For 6^{ab}, Ñ1 D13 subst. and read after 7:

3378* इन्द्रजिच्च महावीर्यस्तथा संगम्य नो बली।

[D13 महाकायस् (for °वीर्यस्). D13 तथैवाकंपनो बली (for the post. half).]

—After 3377*, Ś Ñ2 V B2–4 D4.8.12 cont.; Ñ1 cont. after 3374*; B1 D1–3 ins. after 6^{ab}:

3379* तव हेतोर्विशालाक्षि विरूपाक्षश्च राक्षसः।
धूम्राक्षो निहतोऽत्रैव निकुम्भश्च शुभानने।

[V3 damaged for the prior half. Ś Ñ2 V B2–4 om. from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 2.—(l. 1) Ñ1 (also in m. as above) रावणिर्निहतो मया (for the post. half).—Ñ1 om. l. 2.—(l. 2) Ñ2 कुंभकर्णः (for निकुम्भश्च). Ñ2 V B2–4 D4 निपातितः; G (ed.) हतो रणे (for शुभानने). Ś D8.12 कुंभकर्णश्च पातितः (for the post. half).]

—After 6^{ab}, D5–7.9–11 S ins.:

3380* अङ्गदेनात्र निहतो विकटो नाम राक्षसः।

[❀ Cr: अंगदेनात्र निहतो विकटो नाम राक्षसः। इत्यनुक्तस्य विकटस्यात्र अनुवादादन्येप्येताद्दशा बहवो निहता इत्यवगम्यते। So also Cm.g.kt. ❀]

—Before 6^{cd}, B1 D1–3 read 7^{cd}.—^{cd}) D7 G2 तु (for च). Ś1 D5.7 G1 M1.5 दुष्प्रेक्षो; Ś2 Ñ V B2–4 D4.6.8.12.13 T2.3 M3 दुर्धर्षो; D9 दुःप्रेक्ष्यो; D10.11 दुःप्रेक्षो; T1 दुष्प्रेक्षो (for दुष्प्रेक्ष्यो). B1 D1–3 महापार्श्वश्च दुर्धर्षस्तथैव च महोदरः.—After 6, Ñ2 B2 read 7^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

7 ^{b}) B1 बहवो (for बलिनो). M3 निशाचराः (for च राक्षसाः). Ś Ñ2 V B2–4 D4.8.12 धूम्राक्षश्च महाबलः; D1–3 बहवोन्ये च नैर्ऋताः(D2 निशाचराः).—After 7^{ab}, Ñ1 D13 ins. 3374*; while B1 D1–3 ins. after 7^{ab}:

3381* यज्ञकोपप्रभृतयश्चात्रैव शतशो हताः।
तव हेतोर्विशालाक्षि राक्षसाः क्रूरबुद्धयः।

[(l. 1) B1 यज्ञकोपश्च निहतश् (for the prior half). D3 बहवो (for शतशो).—(l. 2) B1 एवं हता (for तव हेतोर्).]
—Before 7^{cd}, Ñ1 D13 read 5^{cd}. M3.5 om. 7^{cd}. Ñ2 B2 repeats 7^{cd} here (cf. v.l. 6). B1 D1–3 read 7^{cd} before 6^{cd}.—^{c}) Ś Ñ2 V B D1–4.8.12.13 (Ñ2 B2 second time) विद्युजिह्वश्च(V1.2 B4 °ह्वः स; D4 °ह्वस्तु)संपाती; Ñ B2 D13 (Ñ2 B2 first time) अतिकायश्च दुर्धर्षो(Ñ2 B2 तेजस्वी).—^{d}) Ñ2 V1.2 B2–4 D4 (Ñ2 B2 second time) मकराक्षश्च दुर्जयः; V3 damaged.
—After 7, Ñ1 D13 read 3378*; while Ś V B3.4 D4.8.12 ins. after 7; Ñ2 B2 ins. after the second occurrence of 7^{cd}:

3382* अन्ये च बहवः शूरा राक्षसेन्द्रपदानुगाः।

[V3 om. शूरा (subm.). V1 -वशानुगाः; D13 -पुरोगमाः (for -पदानुगाः).]

—Thereafter Ś Ñ2 V B2–4 D4.8.12 cont. 3373*; while G (ed.) cont. l. 1–2.7 and 9 of 3374* (followed by 3373*).—After 7, D5–7.9–11 T G M1.2 ins.:

अत्र मन्दोदरी नाम भार्या तं पर्यदेवयत् ।
सपत्नीनां सहस्रेण सास्रेण परिवारिता ॥ ८

एतत्तु दृश्यते तीर्थं समुद्रस्य वरानने ।
यत्र सागरमुत्तीर्य तां रात्रिमुषिता वयम् ॥ ९

G. 6. 108. 14
B. 6. 123. 16
L. 6. 104. 22

3383* युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च राक्षसप्रवरावुभौ ।
निकुम्भश्चैव कुम्भश्च कुम्भकर्णात्मजावुभौ ।
वज्रदंष्ट्रश्च दंष्ट्रश्च बहवो राक्षसा हताः ।
मकराक्षश्च दुर्धर्षो मया युधि निपातितः ।
अकम्पनश्च निहतः शोणिताक्षश्च वीर्यवान् । [5]
यूपाक्षश्च प्रजङ्घश्च निहतोऽत्र महाहवे ।
विद्युज्जिह्वोऽत्र निहतो राक्षसो भीमदर्शनः ।
यज्ञशत्रुश्च निहतः सुप्तघ्नश्च महाबलः ।
सूर्यशत्रुश्च निहतो ब्रह्मशत्रुस्तथापरः ।

[(l. 1) D_{9} युद्धोन्मत्तौ च तौ चान्यौ (for the prior half). D_{5} T_{1} M_{1} -प्रवरौ हतौ ; M_{2} -प्रवरा हताः (for प्रवरावुभौ). G_{3} राक्षसेंद्रवरौ हतौ (for the post. half). —(l. 2) D_{9} कुंभश्चैव निकुंभश्च (for the prior half). $D_{7.10.11}$ -[आ]त्मजो बली (for -[आ]त्मजावुभौ). ❀ Ct बली बलिनौ. ❀ —(l. 3) D_{7} वज्रदंष्ट्राश्च बहवो (for the prior half) and हरिभी (for बहवो). M_{1} ये चान्ये राक्षसर्षभाः (for the post. half). —(l. 4) D_{6} T_{3} दुष्प्रेक्षो ; T_{2} दुष्प्रेक्ष्यो (for दुर्धर्षो). —(l. 5) D_{5} T_{1} G_{3} M_{1} कंपनश्चात्र निहतः ; D_{9} $T_{2.3}$ यज्ञकोपप्रभृतयः ; M_{2} कंपनाकंपनौ चात्र (for the prior half). —(l. 6) M_{2} गवाक्षश् (for यूपाक्षश्). $D_{7.10.11}$ $G_{1.2}$ निहतौ तौ (D_{10} तु) (for निहतोऽत्र). D_{6} $T_{2.3}$ महामृधे; D_{9} मया युधि ; M_{2} महारणे (for महाहवे). M_{1} निहतौ राक्षसोत्तमौ (for the post. half). —(l. 7) G_{3} च (for ऽत्र). M_{1} -विक्रमः (for -दर्शनः). —After l. 7, M_{2} cont. 3374*. —D_{6} $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ om. l. 8–9. —(l. 8) शत्रुघ्नश् (for सुप्तघ्नश्).]

8 V_{3} om. 8 (cf. v.l. 3374*). Before 8, Ś $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.8.12}$ read 5^{ab} (followed by 3374*). —^{a}) D_{4} अथ (for अत्र). V_{2} मंदोदरी नाम तदा. —^{b}) Ś $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ B $D_{1-4.8.9.12}$ करुणं ; $Ñ_{1}$ भार्यासौ ; D_{13} भार्यास्य (for भार्या तं). D_{1} पर्यवेदयत्. —After 8^{ab}, Ś Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.8.12.13}$ ins. :

3384* पत्नी राक्षसराजस्य रावणस्य दुरात्मनः ।

[D_{4} महात्मनः ; D_{8} रतात्मनः (for दुरात्मनः).]

—G (ed.) om. 8^{cd}. —^{c}) D_{13} पत्नीनां च (for सपत्नीनां). D_{3} सहस्रैश्च (for सहस्रेण). —^{d}) Ś Ñ V_{1} B_{2-4} $D_{1.2.5.7-12}$ T_{1} G_{2} $M_{1.2}$ Ck.t साग्रेण ; V_{2} शतेन ; D_{3} सानुगैः ; D_{4} साहस्रे (sic). M_{5} दुःखिता (for सास्रेण). —T_{1} damaged from °वारिता up to 9^{a}. B_{1} सहस्रेण निवारिता ; D_{13} परिदेवनिवारिता. —After 8, Ś Ñ V (V_{3} before 9 due to om.) $B_{2.4}$ $D_{4.8.12}$ G (ed.) (l. 9–10 only) ins. $B_{1.3}$ $D_{1-3.9}$ cont. (all except B_{3} l. 9–10 only) after 3346* :

3385* अत्रायं लक्ष्मणो वीरः शक्त्या परमभीमया ।
अमोघया रावणेन भृशं वक्षसि ताडितः ।
पतितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा मां विषण्णमुखं तदा ।
सुषेणो वानरश्रेष्ठः प्रेषयामास वानरम् ।
हनूमन्तं महावीर्यमौषध्यर्थे महाजवम् । [5]
जम्बूद्वीपमतिक्रम्य विशल्यामानयत्कपिः ।
चन्द्रस्य च गिरेः पादे सा च जाता महौषधी ।
तामानीय महाबाहुर्जीवयामास लक्ष्मणम् ।
दृश्यते चैव वैदेहि समुद्रः सरितां पतिः ।
पूर्वं ज्ञातिभिरस्माकं यत्र साह्यं महत्कृतम् । [10]

[(l. 1) Ś D_{8} परमया तदा ($Ś_{2}$ °या); B_{4} च वरदत्तया (for परमभीमया). —V_{2} illeg for l. 2. —(l. 3) $Ñ_{1}$ $B_{2.4}$ तथा (for तदा). $Ñ_{2}$ illeg. for the post. half. —(l. 4) D_{4} -श्रेष्ठम् (for -श्रेष्ठः). D_{12} वानरान् (for वानरम्). D_{4} om. from the post. half up to the prior half of l. 5. —(l. 5) Ś $Ñ_{2}$ $D_{8.12}$ ओ($Ś_{2}$ औ)षध्यर्थं ; $V_{1.3}$ D_{4} ओषध्यर्थे (for औषध्यर्थे). —(l. 6) V_{3} हरिः (for कपिः). —(l. 7) $Ñ_{1}$ V_{2} B_{4} D_{4} तु ; $Ñ_{2}$ हि (for च). V_{3} पार्श्वये (hypm.) (for पादे). $Ñ_{1}$ B_{3} महौषधिः. —(l. 8) Ś $D_{8.12}$ आनयन् (for आनीय). —$Ś_{2}$ repeats l. 9 consecutively ; while $D_{8.12}$ repeat after 3386*. —(l. 9) D_{4} पश्यते (for दृश्यते). V_{1} चैष (for चैव). $Ś_{2}$ B_{1} $D_{1-3.8.9.12}$ ($Ś_{2}$ D_{8} second time) एष सं(B_{1} °षोसौ)दृश्यते देवि (for the prior nalf). —$Ś_{2}$ om. from l. 10 up to 9^{b}. —(l. 10) Ñ V_{1} $B_{2.4}$ पूर्वं- (for पूर्वं). V_{3} जातिभिर् (for ज्ञातिभिर्). $Ś_{1}$ B_{1} $D_{1-4.8.9.12}$ पौर्वि($D_{1.3}$ °र्वं)को($Ś_{1}$ $D_{8.12}$ पूर्वं यो; D_{2} पूर्वंतो ; D_{9} पूर्वजो) ज्ञातिरस्माकं (for the prior half). $V_{1.3}$ सख्यं ; V_{2} मह्यं (sic) (for साह्यं). B_{1} $D_{1-4.9}$ येन साह्यं(D_{4} साम्यं; D_{9} तूप) कृतं मम; $B_{2.3}$ साहाय्यं(B_{2} अशक्यं) सुमहत्कृतं (for the post. half).]

—After 8, $B_{1.3}$ (m.) $D_{1-3.9}$ ins. ; $Ś_{1}$ $D_{8.12}$ ins. after 9^{ab}; while V_{2} cont. after l. 8 of 3385* :

3386* सुवेलोऽयं महाशैलः सुखं यत्रोषिता वयम् ।
लङ्कां प्रत्यर्थिभूतोऽसौ दृश्यते कालपर्वतः ।

[(l. 1) D_{12} सुवेशो. B_{3} स्वयं (for सुखं). —$Ś_{1}$ om. from l. 2 up to 15^{b}. —(l. 2) V_{2} B_{1} प्रत्यय-; B_{3} प्रत्यर्थ- (for प्रत्यर्थि-). $D_{1-3.9}$ लंकाप्रत्यंग(D_{2} °त्यद्रि)भूतोसौ(D_{9} °यं) (for the prior half).]

while M_{2} ins. :

3387* कुम्भश्च निहतो ह्यत्र धूम्राक्षः शुकसारणौ ।
यूपकेतुश्च निहतो बलिनोऽन्ये च राक्षसाः ।

9 Before 9, V_{3} reads 5^{ab} (followed by 3385*). $Ś_{2}$ om. 9^{ab}; T_{1} damaged for 9^{a} (for both, cf. v.l. 8).

G. 6. 108. 15
B. 6. 123. 16
L. 6. 104. 23

एष सेतुर्मया बद्धः सागरे सलिलार्णवे ।
तव हेतोर्विशालाक्षि नलसेतुः सुदुष्करः ॥ १०

पश्य सागरमक्षोभ्यं वैदेहि वरुणालयम् ।
अपारमभिगर्जन्तं शङ्खशुक्तिनिषेवितम् ॥ ११

—a) D1 M2 तद् ; Cm.g.k as in text (for तु). Ñ V1.2 B3.4 D4 पृष्टं; B1 D1–3.9 देवि; B2 शृंगं; D8.12 G2 तीरं; Cv.g.k.t as in text (for तीर्थं). —b) Ś1 Ñ V B2–4 D4.8.12 सुवेलस्य; D13 सशरस्य; G1 M1 सागरस्य (for समुद्रस्य). B1 D1–3.9 तीरं (B1 °रे) नदनदीपतेः. —After 9^{ab}, Ś1 D8.12 ins. 3386*. —Ś1 B3 om. 9^{cd} (for Ś1 cf. v.l. 8). —c) D6 M2 अत्र; Cm.g.k.t as in text (for यत्र). —d) B1 D1–3.9 रजनीम्; T2 त्रिरात्रिम् ; T3 त्रिरात्रम् ; Cm.g.k.t as in text (for तां रात्रिम्).

10 Ś1 om. 10 (cf. v.l. 8). —a) D1.3 महान् ; D2 महा- (for मया). —b) Ś2 Ñ1 V B3 D8.12 मकरालये; Ñ2 B1.2.4 T2.3 सलिलाकरे (B1 °लये; T2.3 °शये) ; D4 M1 वरुणालये; D7.10.11 लवणार्णवे; Cv as in text (for सलिलार्णवे). —After 10^{ab}, D9 ins. l. 3 of 3394* for the first time repeating it in its proper place. —d) Ś2 B1 D1–3.8.9.12 इति श्रु(Ś2 D2.9.12 स्मृ)तः ; D6 T2.3 च पुष्कलः ; Ck.t as in text (for सुदुष्करः). Ñ V B2–4 D4.13 कीर्तिरेषा भविष्यति. ❀ Cm : एष नलसेतुः सेतुनिर्माणे नलः कारणमिति कथनार्थं नलसेतुरित्युक्तम् ।; Cg : एष सेतुः नलसेतुः नलबद्धः । " षिञ् बंधने " इति धातुः । एतेन नलसेतुः सेतुरित्युक्त्या पूर्वकल्पकृतसेत्वंतरं व्यावर्त्यते इति प्रत्युक्तम् । पूर्वमेव सेतुसत्वे पुनः सेतुकरणवैयर्थ्यात्. ❀ —After 10, Ś2 B1 D1–3.8.9.12 ins. ; V2 B3 cont. after 3389* :

3388* यावत्स्थास्यन्ति गिरयो यावत्स्थास्यन्ति सागराः ।
तावत्सेतुरयं स्थाता यावच्च पृथिवी ध्रुवम् ।
नलेन विहितः सेतुस्त्वदर्थं वै समाहितः ।
एष देवमनुष्येषु कथाभूतो भविष्यति ।

[(l. 1) B1.3 यावत्स्थास्यति सागरः (for the post. half). —(l. 2) V2 B1.3 D1.3 नलसेतुरिति ख्यातस् (D1.3 °रयं स्थाता) (for the prior half). V2 B3 तावच्च (for यावच्च). G (ed.) तावच्च स्थास्यति ध्रुवं (for the post. half). —B3 om. l. 4. —(l. 4) V2 B1 एतद् (for एष). D9 देवि (for देव-). —D2 om. (hapl.) from the post. half of l. 4 up to the prior half of l. 2 of 3390*. Ś2 D8.12 कीर्तिभूतो; D3 कथंभूतो (for कथाभूतो).]

—Thereafter Ś2 D8.12 cont. ; Ñ V B2–4 D4.13 ins. after 10 :

3389* दशयोजनविस्तीर्णः शतयोजनमायतः ।
सागरे यत्र बद्धोऽयं नलेन सुमहात्मना ।

[(l. 1) Ś2 D8.12.13 -विस्तीर्णं (for -विस्तीर्णः) and आयतं (for आयतः). —(l. 2) Ñ2 V1 B2.4 [ऽ]त्र हि (for यत्र). Ś2 D8.12 सागरोत्र नि(Ś2 D8 वि)बद्धोयं; D13 सागरैर्यत्र बद्धोयं (for the prior half). B3 हि (for सु-). D4 सुमहात्मनः.]

—After 3388*, D1–3 cont. :

3390* पश्य सागरमक्षोभ्यं धर्षितं नलसेतुना ।
देवदैत्यमनुष्येषु नैतदन्यः करिष्यति ।

[D2 om. up to the prior half of l. 2 (cf. v.l. 3388*).]

11 Ś1 om. 11 (cf. v.l. 8). —a) Ñ1 D4.13 सागरं पश्य वैदेहि. —b) Ñ1 D4 दुर्धर्षं; B1 दुर्गमं; D13 दुर्धरं (for वैदेहि). —c) Ś2 Ñ V B D इव (for अभि-). D13 राजंतं (for -गर्जन्तं). —d) Ś2 V1.2 B2–4 D8.12 -मीन- (for -शुक्ति-). Ś2 Ñ2 V B D1–3.7–12 G2 M1 -समाकुलं (for -निषेवितम्). Ñ1 D4.13 महोरगनिषेवितं. ❀ Cv: अपारमभिराजंतं शंखशुक्तिनिषेवित(तम् ?) परं—' हिरण्यनाभं शैलेन्द्रं कांचनं पश्य मैथिलि । इयार्थं यो हनुमतो भित्त्वा सागरमुत्थितः। एतत्कुक्षौ समुद्रस्य स्कंधावारनिवेशनम् । एतत्तु दृश्यते तीर्थं सागरस्य महात्मनः । सेतुबंध इति ख्यातं त्रैलोक्येन च पूजितम् । एतत्पवित्रं परमं महापातकनाशनम् । अत्र पूर्वं महादेवः प्रसादमकरोत्प्रभुः । अत्र राक्षसराजोऽयमाजगाम विभीषणः । इत्येवं पाठक्रमः । कोशेषु विपर्ययो भ्रंशश्च लेखकदोषकृतः ।; Cr : अपारमभिगर्जन्तं शंखशुक्तिनिषेवितम् । इत्यतः परं हिरण्यनाभमिति श्लोकः । अतः परं एतत्कुक्षाविति श्लोकः । अतः परं सेतुबन्ध इति श्लोकः । अतः—अत्र स(पू ?)र्वं महादेवः प्रसादमकरोद्विभुरिति पाठक्रमः ।; So also Cm. ❀ —After 11, Ñ1 D4.13 M2 ins. :

3391* अत्र सीते सुरसया हनुमान्प्रतिवारितः ।
दैवैर्नियोजिता सा हि विक्रमार्थं हनूमतः ।

[(l. 1) D13 -पालितः (for -वारितः). —M2 om. l. 2. —(l. 2) D13 दैवानिम्नगादुत्साहविक्रमं च हनूमतः (sic).]

Thereafter, Ñ1 cont. ; while Ś2 Ñ2 V B D1–3.8.9.12 G (ed. l. 3–4 only) ins. after 11 ; D13 ins. after 12^{ab} :

3392* आकाशसदृशं पश्य जलं तिमिसमाकुलम् ।
पश्य वैदेहि राजन्तं यादोगणनिषेवितम् ।
सुरसा नागमाता च दूतस्य तव मैथिलि ।
विघ्नं हनुमतश्चक्रे क्रमतो मारुतेः किल ।
तामेव हरिशार्दूलः संक्षिप्यात्मानमात्मना । [5]
वञ्चयामास मेधावी कामरूपी मनोजवः ।

[Ñ1 om. l. 1–4. Ś2 D9.13 om. l. 1. —(l. 1) D8.12 चलत् ; L (ed.) चलं (for जलं). B1 D1–3 जलमाकाशसदृशं तिमिमत्स्यसमा(B1 °झषा)कुलं (D2 °मन्वितं). —Ñ2 V B2–4 D1.2 om. l. 2. —(l. 2) Ś2 D8 L (ed.) जलं (for पश्य). B1 वैदेहि पश्य (by transp.). Ś2 गर्जंतं (for राजन्तं). B1 D3 -समाकुलं (for -निषेवितम्). —(l. 3) V3 B2.3 -मातात्र; B1 सा तस्य; G (ed.) तत्रास्य (for

हिरण्यनाभं शैलेन्द्रं काञ्चनं पश्य मैथिलि ।
विश्रमार्थं हनुमतो भित्त्वा सागरमुत्थितम् ॥ १२

अत्र राक्षसराजोऽयमाजगाम विभीषणः ॥ १३

G. 6. 108. 21
B. 6. 123. 22
L. 6. 104. 33

माता च). Ś2 D8.12 सुरसा राक्षसी(D12 नामिका) चात्र ; D1-3.13 सुरसा(D2 सिंहिका)त्वा(D13 त्व)गमच्चा(D13 °त्सा)-त्र ; D9 सुरसा त्वागता तत्र (for the prior half). B4 गतस्य (for दूतस्य). Ś2 D8.12 किल; B3 मम (for तव). Ñ2 V1.2 transp. दूतस्य and तव. V3 दूषणस्य तु मैथिलि (for the post. half). —V3 om. l. 4-6. —(l. 4) D1.2.9.13 कर्तुं (for चक्रे). B4 खलु ; D2 खिलं (for किल). Ś2 D8.12 किल मारुतेः (by transp.); D9 दूरमध्वनः (for मारुतेः किल). —Ñ2 V1 B2.4 om. l. 5-6. B3 reads in marg. from l. 5 up to 3393*. —(l. 5) D3 एष (for एव). —(l. 6) D9 धर्मात्मा (for मेधात्री). D13 मनोजवैः (for °जवः).]

—Thereafter B3 (m.) cont. 3393*. —After 11, M1 ins. l. 1 of 3395*.

12 Ś1 om. 12 (cf. v.l. 8). M1 transp. 12^{ab} and 12^{cd}. —^{a}) D6 हिरण्यगर्भं. G (ed.) शैलं तं (for शैलेन्द्रं). —V3 damaged for 12^{bc}. —For 12^{ab}, B1 D1-3.9 subst. ; while B3 (m.) cont. after 3392*.

3393* अत्रैव वसुरत्नाढ्यः सुनाभो नाम शैलराट् ।

[B1 वहु- (for वसु-). D9 -रत्नाभः (for -रत्नाढ्यः). D2 अत्रैव रत्नवस्त्राढ्यः (for the prior half). D9 पर्वतः (for शैलराट्).]

—After 12^{ab}, D13 ins. 3393*. —^{c}) D2.3.6 विश्रामार्थं ; D4 विश्रमार्थे ; D5 T1 एतदर्थं ; G1 यः पूजार्थं ; G3 त्वदर्थं यो ; M2 प्रियार्थं यो ; M5 पूजार्थं यो (for विश्रमार्थं). G3 हनुमता. D13 तवार्थं मारुतेरस्य. —^{d}) V3 D5-7.13 T G M3 उत्थितः. B1 D1-3.8 समुद्रादुत्थितोऽभवत् ; D12 भित्त्वा सागरमुत्थितां. —After 12, Ś2 Ñ V B D1-4.8.9.12 ins. ; D5-7.10.11.13 T1 G2.3 M2.3.5 ins. l. 3 only after 12 ; T2.3 G1 M1 (G1 M1 l. 3 only) cont. after l. 1 of 3395* :

3394* एतद्वेलावनं देवि तमालवनशोभितम् ।
हिन्तालतालगहनं नक्तमालसमाकुलम् ।
एष तीरे समुद्रस्य निवासो मम जानकि ।

[(l. 1) D1.2.9 T2.3 -वनतटं ; D3 -वनतटे (for -वनं देवि). D4 एतच्चित्रं देवि (subm.) (for the prior half). D1.3 तमालतल- (for तमालवन-). —(l. 2) B2 D12 T3 रक्त- (for नक्त-). Ś2 D8 नक्तसाल- ; B3 नम्रशाखा- (for नक्तमाल-). Ñ1 V2 D4 -वनाकुलं; V3 B1 -जनाकुलं ; D1-3 -लताकुलं ; D9 T2.3 -विराजितं (for -समाकुलम्). Ñ2 B4 नक्तमालावनाकुलं. T3 नक्तमालाविराजितं (for the post. half). —D9 T2.3 read l. 3 for the first time after 12 (D9 after 10^{ab}) repeating it here. —(l. 3) T2.3 (both second time) देवि (for तीरे). D5-7.9-11 S (D9 T2.3 first time) एतत्कुक्षौ (for एष तीरे). Ñ V B2-4 D13 स्कंधा(Ñ1 V3 [damaged after ध up to ज in 13^{b}] B3 °ध)वारो यशस्विनि ; D5-7.9-11 T (D9 T2.3 first time) G1.3 M स्कंधा(M3 °ध)वारनिवेशनं ; G2 किष्किंधा वारवेशनं (for the post. half).]

—D5-7.9-11 T G2.3 M3.5 (D9 T2.3 after l. 3 [first time] of 3394*) cont.; G1 M1 ins. l. 1 after 12 (M1 after 11) and cont. l. 2-4 after l. 3 of 3394* :

3395* अत्र पूर्वं महादेवः प्रसादमकरोद्विभुः ।
एतत्तु दृश्यते तीर्थं सागरस्य महात्मनः ।
सेतुबन्ध इति ख्यातं त्रैलोक्येन च पूजितम् ।
एतत्पवित्रं परमं महापातकनाशनम् ।

[D6.7.9 T G2.3 M3 read l. 1 after l. 4. D6 reads l. 1 after 13. —(l. 1) D6.9 T1 G M3 Cg.k प्रभुः ; D6 स्वयं ; Ct as above (for विभुः). ❀ Cg : अत्र पूर्वमिति । महादेव इति समुद्रराज उच्यते । औचित्यात् । इत्यादि .... किं च पुराणं सर्गप्रतिसर्गादिवंश्यपरमिति नेतिहासवत् पुरावृत्तकथने तात्पर्यवत् । अथवा अस्मिन् सर्गे श्लोकाः प्रायशो व्यत्यस्ता दृश्यन्ते इत्युडारिप्रभृतिभिरुक्तम् । तथा चेदमर्धम् " अत्र मण्डोदरी " इति श्लोकानन्तरं पठितव्यम् । तत्र च महादेवप्रसादः स्वपितुर्दर्शनमेव । अत एव भरतं प्रति हनुमत्प्रेषणावसरे वक्ष्यति —" महादेवप्रसादाच्च पित्रा मम समागमम् " इति । पुराणान्तरं तु माहात्म्यप्रतिपादनपरमिति संक्षेपः. ❀ —(l. 2) G3 अथैतद् ; Cm.g as above (for एतत्तु). D6 T2.3 कथितं (for दृश्यते). ❀ Ck : एतत्तीर्थं संदृश्यते. ❀ G2 समुद्रस्य वरानने (for the post. half). —(l. 3) D9 ख्यातस् (for ख्यातं). D6 T2.3 सु- ; G1 M3 [अ]भि- ; Ct as above (for च). D9 पूजितः. —(l. 4) M1 पवित्र- (for पवित्रं). D5 T1 G3 अतुलं (for परमं).]

13 Ś1 om. 13 (cf. v.l. 8). V3 damaged up to ज in 13^{b} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś2 Ñ1 V1 B1.3.4 D1.3.4.8.9.12.13 यत्र ; D2 यक्ष- (for अत्र). B2 D3 -राजो माम् ; D9 -राज्याय (for -राजोऽयम्). —After 13, Ś2 Ñ V B D1-4.8.9.12 T2.3 ins. :

3396* अत्राहं शयितो देवि कुशास्तीर्णे महीतले ।
दर्शनार्थं समुद्रस्य त्रिरात्रं नररूपिणः ।
दर्दुरश्चापि शैलोऽयं महामेघौघसंनिभः ।
मलयस्य गिरेः पादो यत्र क्रान्तं हनूमता ।
एष विन्ध्यो महाशैलो नदीनदशताचितः । [5]

[T2.3 om. l. 1-2. —(l. 1) Ś2 D2.8 अत्रास्मि; V1 अत्रायं ; V2 B1 यत्राहं ; D1.3.12 अत्रास्मिन् (for अत्राहं). —V1 सहितो ; D1 उषितो (for शयितो). D4 कुशास्तीर्य (for °स्तीर्णे).

G. 6. 108. 24
B. 6. 123. 22
L. 6. 104. 36

एषा सा दृश्यते सीते किष्किन्धा चित्रकानना ।
सुग्रीवस्य पुरी रम्या यत्र वाली मया हतः ॥ १४
दृश्यतेऽसौ महान्सीते सविद्युदिव तोयदः ।
ऋश्यमूको गिरिश्रेष्ठः काञ्चनैर्धातुभिर्वृतः ॥ १५
अत्राहं वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण समागतः ।
समयश्च कृतः सीते वधार्थं वालिनो मया ॥ १६

—V3 om. l. 2-3. —(l. 2) Ś2 D8 दर्शनार्थे (for दर्शनार्थं). D9 कामरूपिणः. —(l. 3) Ñ2 B4 दुर्धर्षश्च; B2.3 D1.4.9.12 दुर्दुरश्च; D2.3 दुर्दरश्च; L (ed.) दुर्धरश्च (for दर्दुरश्च). T2.3 [अ]त्र (for [अ]पि). D8 मही- (for महा-). B1 D1-3.9 T2.3 -जलद- (for -मेघौघ-). Ñ2 B1.3.4 D1 -निः (B1.3 नि) स्वनः (for -संनिभः). —(l. 4) Ś2 D1.8.9.12 महेंद्रस्य (for मलयस्य). Ñ1 V D4 पादौ (for पादो). Ñ2 V1.2 B3.4 D2 यतः क्रांतं; B2 D1 यतः क्रांतो; D3 यत्राक्रांतं; D4 यत्र क्रांतो (for यत्र क्रान्तं). D9 T2.3 महेंद्रस्य (T2.3 °श्च) गिरिः पद्भ्यां (for the prior half). B1 मंदरस्य गिरेः पादा यत्र क्रांता हनूमता. —Ś2 Ñ V B2.4 D2.8.12 om. B3 reads in marg. l. 5. —(l. 5) D2 -शताचितः; D3 -शतानि च; T2.3 -पतिस्तथा (for -शताचितः). D9 एष शैलो महाविंध्यो दृष्टो नदनदीपतिः, l;
—while, D6 reads l. 1 of 3395* after 13.

14 Ś1 om. 14 (cf. v.l. 8). V1 illeg. for 14^{ab}. —^{a}) D13 चित्रा (for सीते). —B2 repeats 14^{b} after 16^{c} (first time) and then reads 14^{cd} (followed by 3398*) and 16^{c} (r.). —^{b}) T1 damaged for चित्रकानना. —^{c}) Ś2 Ñ V B D1-4.8.9.12 सुग्रीवनगरी (for सुग्रीवस्य पुरी). —^{d}) D13 यस्यां (for यत्र). Ś2 V B2-4 D8.12.13 M2 हतो मया (by transp.); D2 हतो महान्. B1 D1.3.9 वाली य (D9 [with hiatus] अ) त्र हतो मया.
—After 14, D2 ins.:

3397* वैदेहि वानरेन्द्रस्य शुद्धान्तमधिरोहय ।
विमाने त्वं समाहूय सभाजय सखीरिमाः ।
श्रुत्वा भर्तुर्वचः सीता राममेवान्वमोदयत् ।
त्वमाज्ञापय राजेन्द्र वानरेन्द्रं स्वयोषितः ।
यथानयति साकेतं वानरान्मम कारणात् । [5]
राघवेणाभ्यनुज्ञातः सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
सर्वाः समारोपयत वानरीस्तु स्वलंकृताः ।

—Thereafter D2 cont.; while Ś2 Ñ V B2-4 D1.3.4.8.12 ins. after 14; D13 ins. after 19^{cd}:

3398* एतन्माल्यवतः शृङ्गं किष्किन्धाद्वारि भास्वरम् ।
चत्वारो वार्षिका मासा यत्र देव्युषिता मया ।
त्वया विना विशालाक्षि यत्र दुःखं धृतं मया ।
निहत्य वालिनं घोरं सुग्रीवमभिषिच्य च ।
मयानुजद्वितीयेन क्षिप्तः कालो विना त्वया । [5]

[V1 om. l. 1-3; V3 D12 om. l. 1-2. —(l. 1) Ś2 D8 किष्किंधाधारि; D1-3.13 किष्किंधोपरि (for °धाद्वारि). Ñ2 B3 D13 भासुरं; D3 भास्वतं (for भास्वरम्). D4 किष्किंधाधारसंनिभं (for the post. half). —(l. 2) D1.13 कृता; D2.3 धृता (for [उ]षिता). —D2 repeats l. 3 after l. 4. —(l. 3) V3 om. यत्र. D1.2 (both times).3.13 दुःखं यत्र (by transp.). Ś2 D8.12 श्रितं; D1 कृतं (for धृतं). B2 मया कृतं (for धृतं मया). —(l. 4) D12 वानरं (for वालिनं). Ś2 D8.12 वीरं (for घोरं). Ś2 D8.12 अभ्यषेचयं; D1 अभिषियत (sic); D2 अभिषिच्य तं. —Ñ V B2-4 D4 om. l. 5. —(l. 5) Ś2 D8.12 त्वया विना (by transp.).]

—After 14, D5-7.9-11 S ins. a passage relegated to App. I (No. 72); while D13 ins. 3406* and 3407* after 14.

15 Ś1 om. 15^{ab} (cf. v.l. 8). B1 om. (hapl.) 15-18. —^{a}) Ś2 D8.12 वीक्ष्यते सु-; Ñ1 V B2-4 D4 वीक्षस्व सु- (B3 स्वं); Ñ2 वीक्ष्यतां सु- (for दृश्यतेऽसौ). D6 T2.3 पुरः (for महान्). D1-3.9 L (ed.) एषो हि (D9 एष वै; L (ed.) एषोत्र) दृश्यते देवि; D13 एष दृश्यसि कल्याणि. —^{b}) M5 तटिद्वान् (for सविद्युद्). D13 सविद्युत्तोयदो यथा. —^{c}) Ś Ñ V B2-4 D1-4.8-12 M2 गिरिवरो (for °श्रेष्ठः). —^{d}) Ś D8.12 दृश्यते (for काञ्चनैर्). T2 युतः (for वृतः). Ñ V B2-4 D4 धातुभिर्बहुभिर्वृतः; D1-3.9 सुग्रीवभवनांकितः (D9 °तिकः).

16 V3 B1 om. 16 (for B1, cf. v.l. 15). D13 repeats 16^{ab} after 17^{ab}. —^{a}) Ś2 अत्रायं; Ñ1 B3.4 यत्राहं; V2 D4 यत्र हि; B2 वधार्हं (for अत्राहं). D1 अत्रैवाहं नरेंद्रेण; D13 (both times) अत्र वानरराजेन. —^{b}) D1-3.9 महात्मना (for समागतः). —D10 om. 16^{cd}. —^{cd}) D8 समीपश्च (for समयश्च). —T1 damaged for तः सीते व. D4 कृते (for कृतः). D1-3.9 समयं चाप्यु (D1.3 °श्यु) पगतो (for ^{c}). —After 16^{c} (first time), B2 repeats 14^{b} and then reads 14^{cd} (followed by 3398*) and 16^{c} (r.). D4 वधार्थी; D8 यदर्थं (for वधार्थं). D1-3 कपेः (for मया). D9 वधार्थं तस्य वालिनः (for ^{d}). —After 16, Ś D8.12 ins.:

3399* प्रत्युवाच ततः सीता रामं दशरथात्मजम् ।
स्वामिन्सुग्रीववरमणीं द्रष्टुमिच्छामि राघव ।
तया सहैव यास्यामि त्वयोध्यां नगरीं प्रभो ।
विहस्य रामः सुग्रीवं प्रत्युवाच कपीश्वरम् ।
सखे त्वद्गृहिणीं तारां द्रष्टुमिच्छति जानकी । [5]
तया सहैव याहि त्वमयोध्यां नगरीं मम ।
राघवाज्ञां स्वशिरसा निधायायाथाब्रवीद्वचः ।
यद्रोचते बहुमतं स्वामिने चास्तु तत्तथा ।
आनाययामास तदा तारां च राघवाज्ञया ।
आरोप्य पुष्पके तां तु जानकीमभ्यवादयत् । [10]
पुनराह ततः सीतां रामो राजीवलोचनः ।

एषा सा दृश्यते पम्पा नलिनी चित्रकानना ।
त्वया विहीनो यत्राहं विललाप सुदुःखितः ॥ १७
अस्यास्तीरे मया दृष्टा शबरी धर्मचारिणी ।
अत्र योजनबाहुश्च कबन्धो निहतो मया ॥ १८
दृश्यतेऽसौ जनस्थाने सीते श्रीमान्वनस्पतिः ।
यत्र युद्धं महद्वृत्तं तव हेतोर्विलासिनि ।
रावणस्य नृशंसस्य जटायोश्च महात्मनः ॥ १९
खरश्च निहतः संख्ये दूषणश्च निपातितः ।
त्रिशिराश्च महावीर्यो मया बाणैरजिह्मगैः ॥ २०
पर्णशाला तथा चित्रा दृश्यते शुभदर्शना ।
यत्र त्वं राक्षसेन्द्रेण रावणेन हृता बलात् ॥ २१

G. 6. 108. 34
B. 6. 123. 45
L. 6. 104. 46

[(l. 2) Ś2 द्रष्टुमिच्छति(sic) (for °मिच्छामि). —(l. 3) D12 त्वां विना (for त्वयोध्यां). —(l. 6) D12 यायितुम् (for याहि त्वम्). —(l. 7) D8.12 सुशिरसा (for स्वशि°). —(l. 8) D12 स्वामिनं. —(l. 9) D8 आनीययामास(sic); D12 आकारयामास (for आनाय°). Ś D12 तां (for च). —(l. 10) D12 अभिवादयत्.]

17 B1 om. 17 (cf. v.l. 15). —^{a}) D13 सा चैषा (for एषा सा). Ś2 नलिनी(sic) (for दृश्यते). Ñ1 D4 रस्या (for पम्पा). —After 17^{ab}, D13 repeats 16^{ab}. —^{c}) D4 विनीतो; D9 विमुक्तो (for विहीनो). D6 T2.3 त्वया विरहितोत्राहं. —^{d}) Ś D1–3.8.12 उन्मादेन प्रधर्षि- (D8 °हर्षि; D12 °दर्शि)तः ; Ñ V B2–4 तत्तद्बहु विलप्तवान् ; D4 चतुर्मासं विलुप्तवान् ; D9 उन्मादेनाद्य धर्षितः .

18 B1 om. 18 (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś D8.12 पंपातीरे. D4 अस्याः सीते तदा दृष्टा. —^{cd}) Ś D8 यत्र (for अत्र). D1–3.9 कबंधो राक्षस(D3 दानव)श्चात्र दारुणो निहतो मया. —After 18, D13 reads 21 for the first time repeating it in its proper place. —After 18, Ś Ñ V B2–4 D4.8.12 ins. ; D13 ins. after 21 (first time) :

3400* एष देशः स यत्रास्ते गृध्रराजो महाबलः ।
जटायुस्त्वां परित्राता रावणेन निपातितः ।

[(l. 1) Ñ1 D4 यत्रासीद्; V2 यत्रास्ति (for यत्रास्ते). D13 [ऽ]भवद्धतः (for महाबलः). —(l. 2) Ś Ñ2 D8.12 तव स श्रा(Ś2 D8 त्रा)ता; D13 त्वां परिश्रांतः (for त्वां परित्राता).]

19 ^{ab}) M3 च (for ऽसौ). Ś D8 -स्थानाच् (for -स्थाने). Ś D8.12 श्रीमानासीद् ; Ñ V B2.3 D4.10.11 श्रीमान्सीते (by transp.) (for सीते श्रीमान्). D13 एषा दृश्यति वैदेहि जनस्थाने वनस्पती. —B3 reads 19^{c} – 20 after 3407*. —^{c}) B3 D8.12.13 G2 अत्र (for यत्र). Ś Ñ V B2.4 D12 महद्भूतं; B3 D4.13 महद्वत्तं; D8 समुद्भूतं; G1 अभूद्वृत्तं; M1 महज्जातं (for महद्वृत्तं). D4 वरानने (for विलासिनि). —After 19^{cd}, D13 ins. 3398*. Ś Ñ V B2.4 D4.8.12.13 G1 M2.5 om. 19^{cdef}. —^{f}) D8 महाबलः (for °त्मनः). —For 19^{cdef}, B1.3 (m. for 19^{ef} only) D1–3.9 subst.:

3401* युयुधे राक्षसेन्द्रेण त्वदर्थं यत्र गृध्रराट् ।

—Thereafter B3 (marg.) reads 21 (followed by 3406* and 3407*) for first time repeating 21 (followed by 3406* only) in its proper place. —For 19^{c-f}; D10.11 subst.; G2 subst. for 19^{ef} only and reads after 20 ; D7 ins. after 20 :

3402* जटायुश्च महातेजा तव हेतोर्विलासिनि ।
रावणेन हतो यत्र पक्षिणां प्रवरो बली ।

20 D10.11 om. 20. For sequence in B3, cf. v.l. 19. B1 D1–3.9 transp. 20 and 21 (including Star passages). —^{a}) V1 शूरश्च (for खरश्च). D4 संख्ये निहतो (by transp.) ; D5 M3 निहतो यत्र; G3 निहतो अत्र (for निहतः संख्ये). —^{b}) Ś Ñ V B2–4 D4.8.12.13 त्रिशिरास्तथा (B4 °रा हतः) ; B1 D2.3 च महाबलः (for च निपातितः). —^{d}) B1 D1–3.9 यत्र; M2 महा- (for मया). —For 20^{cd}, Ś Ñ V B2–4 D4.8.12.13 subst. :

3403* राक्षसानां सहस्राणि निहतानि चतुर्दश ।
अन्ये च बहवः शूरा निहता वै निशाचराः ।

[D13 om. l. 1. —(l. 1) Ś Ñ V1 D4.8.13 रक्षसां च (for राक्षसानां). Ś Ñ2 D8.12 हतानि च (for निहतानि). —Ś1 om. from l. 2 up to 25. —(l. 2) Ś2 D8 वीरा (for शूरा). D13 एकेन बहवो यां वै (for the prior half). Ś2 Ñ B2–4 D8.12 निरस्ता (for निहता). B2 ये (for वै).]

—After 20, D7 ins. ; while G2 reads 3402* ; whereas D5.6.10.11 (D10.11 cont. after 3402* [owing to om.]) T G1.3 M ins. after 20 :

3404* एतत्तदाश्रमपदमस्माकं वरवर्णिनि ।

21 Ś1 om. 21 (cf. v.l. 3403*). B3 D13 repeat 21 (for B3, cf. v.l. 19 and for D13, cf. v.l. 18). D8 reads 21^{ab} after 22. D6 T2.3 G1.3 M1.5 transp. 21 and 22 (M1 ^{abcd} transp.). M2 reads 21^{ab} after 23^{ab} and 21^{cd} after 22^{ab} (transp.). B3 reads 21 (first time) in margin. —^{a}) B1.3 (first time) D1–3.9.13 (both times) तथैवे(B3 °था त्वे)षा; M1 तथास्माकं (for तथा चित्रा). —^{b}) B1.3 (first time) D1–3.9.13 (first time) चारुदर्शने(D1 °ना) ; D5.7.10.11.13 (second time) G2 M1 शुभदर्शने (for °दर्शना). —For 21^{ab}, Ś2 Ñ V B2.3(second time).4 D4.8.12 subst. :

3405* एषा सा पर्णशाला च दृश्यते जनकात्मजे ।

G. 6. 108. 36
B. 6. 123. 45
L. 6. 104. 48

एषा गोदावरी रम्या प्रसन्नसलिला शिवा ।
अगस्त्यस्याश्रमो ह्येष दृश्यते पश्य मैथिलि ॥ २२
वैदेहि दृश्यते चात्र शरभङ्गाश्रमो महान् ।
उपयातः सहस्राक्षो यत्र शक्रः पुरंदरः ॥ २३
एते ते तापसावासा दृश्यन्ते तनुमध्यमे ।
अत्रिः कुलपतिर्यत्र सूर्यवैश्वानरप्रभः ।
अत्र सीते त्वया दृष्टा तापसी धर्मचारिणी ॥ २४

[B2 तु (for च). Ś2 D8.12 एषा च पर्णशाला सा (for the prior half).]

—D5 reads 21^{cd} and 23^{ab} after 22^{ab}. —^{c}) Ś2 Ñ V1.3 B1–3 (both times).4 D1–4.8.9.13 (first time) यतस् ; D12 इतस् ; D13 (second time) अस्यां (for यत्र). D4.8.12 त्वां (sic) (for त्वं). —^{d}) B1.3 D1–3.9.13 (B3 D13 first time) प्रमथ्याप- (for रावणेन). D1–3 पुरा; D8.12 छलात् (for बलात्). V3 transp. हृता and बलात्. —After 21, Ś2 Ñ V B1–3 (first time).4 D1–4.8.9 (B1 D1–3.9 after 21 [transp.]).12 ins.; D13 ins. after 14 :

3406* अत्र शूर्पणखा रौद्रा राक्षसी मामुपागता ।
यत्रास्याः कर्णनासौष्ठं छिन्नवान्देवि लक्ष्मणः ।

[(l. 1) D1 शूर्पणखी. Ś2 B2.3 (second time) D12 रौद्री; B1.3 (first time) वृद्धा (for रौद्रा). Ś2 D8.12 समुपागमत् ; V1 D8 समुपागता; B2 समुपस्थिता; D9 कामरूपिणी (for मामुपागता). —(l. 2) Ś2 Ñ2 B4 D4.12 अत्रास्याः. V1 -नासां च; B3 -नासौष्ठां; D4 -नासे तु (for -नासौष्ठं). B1.3 (first time) D1–3.9.13 य(D1.2 त)स्याः कर्णौ च नासां(D9 °से; D13 °सा)च (for the prior half). B4 यत्र (for देवि). B1 भुवि चिच्छेद; B3 सुविचिच्छेद; D1–3.9.13 चिच्छेद भुवि (for छिन्नवान्देवि).]

—Thereafter, B1.3 D1–3.9.13 cont. :

3407* चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।

—Then B3 reads 19^{c}–20 and 21 (r. followed by 3406*). —After 21, D5.6 T G1.3 M1.2.5 ins. ; while D7 G2 M3 ins. after 22 :

3408* दीप्तश्चैवाश्रमो ह्येष सुतीक्ष्णस्य महात्मनः ।

[D6 T2.3 प्रदीप्तश्च(T2.3 °स्य) (for दीप्तश्चैव). D7 G2 M2 चैष; M1 त्वेष; M5 चापि (for ह्येष).]

—After 21 (first time), D13 ins. 3400*.

22 Ś1 T1 om. 22 (for Ś1, cf. v.l. 3403*). D6 T2.3 G1.3 M1.5 transp. 21 and 22 (M1 ^{abcd} transp.). M2 transp. 22^{ab} (followed by 21^{cd}) and 22^{cd}. —^{a}) D6 G1 M2 मंदाकिनी (for गोदावरी). ❀ Cr : एषा गोदावरी रम्येति पाठः सम्यक्। एषा मन्दाकिनीति पाठे अगस्त्याश्रमसमीपेऽपि मन्दाकिनीसंज्ञा काचिन्नद्यस्तीति अवगन्तव्यम्। So also Cg which adds एतच्छ्लोकात्पूर्वं पर्णशालेति श्लोकः पठनीयः . ❀ —^{b}) Ś2 Ñ V B2–4 D4.8.10–13 शुभा (for शिवा). B1 D1–3.9 नदी पंचवटीं प्रति. —After 22^{ab}, B1 D1–3.8.9.12 ins. :

3409* एष प्रस्रवणः शैलो बहुकन्दरनिर्झरः ।

[D1 -निर्गुरः ; D8 -निष्करः (for -निर्झरः).]

—After 22^{ab}, D5 reads 21^{cd} and 23^{ab}. —Ś2 om. 22^{c}-23^{d}. B1 repeats 22^{c}-23^{b} consecutively. —^{c}) Ñ1 B1 (both times).2 D2.3.13 M2 चैष; Ñ2 V1.2 B3.4 D1.3.4.9–12 चैव (for ह्येष). V3 अगस्त्य* * *श्चैव. —^{d}) D13 यत्र (for पश्य). Ñ V B1(both times).2–4 D1–4.8–12 कदलीवृतः (for पश्य मैथिलि). —After 22, B1(after 22^{cd} [first time]) D1–3.9 ins. :

3410* अगस्त्यभ्रातुरपरस्त्वाश्रमः परिदृश्यते ।

[B1 D9 चाश्रमः ; D3 आश्रमः (for त्वाश्रमः). B1 प्रतिपद्यते; D1 परिवर्तते; D3.9 प्रतिदृश्यते (for परिदृश्यते).];
while D5 reads 21^{ab} whereas D7 G2 M3 ins. 3408* after 22.

23 Ś1 om. 23 (cf. v.l. 3403*). Ś2 V2.3 om. 23 (for Ś2, cf. v.l. 22). B1 repeats 23^{ab} (cf. v.l. 22). D5 reads 21^{cd} and 23^{ab} after 22^{ab}. —^{a}) B1 (both times) D1–3.6.7.9 T2.3 G2 M1 चासौ (for चात्र). Ñ V1 B2–4 D4.8.10–12 दृश्यते चैव(B3 °ष) वैदेहि; D13 एष दृश्यते वैदेहि. —^{b}) D2 -[आ]श्रमं महत् (for -[आ]श्रमो महान्). —After 23^{ab}, M2 reads 21^{ab}. —^{c}) Ñ2 B2.3 D1.3.11.13 उपागतः ; G1 उपयाति (for उपयातः). —^{d}) B1 D1–4.9.13 देवः (for शक्रः).

24 Ś1 om. 24 (cf. v.l. 3403*). M3 transp. 24 and 25. —^{a}) Ś2 एष (sic); D8 इति (for एते). V1 D9 च; B1 तु; D2 वै; D5 T1 G3 M3 हि; Ct as in text (for ते). Ñ B1 D4.10.11 देवि; Cg.k as in text (for -[आ]वासा). D12 एते ते तपसो वासा. —^{cd}) Ś2 D8 अत्र (for यत्र). D12 अत्रिः कुशलपतियं (sic) (for ^{c}). Ś2 Ñ V1.3 B2–4 D4.8.10–12 -[उ]पमः (for -प्रभः). T1 अत्रिः कुलप *** ***** रप्रभः (damaged). —V3 om. 24^{e}-26^{b}. Ñ V1 B2–4 D4.6.10.11.13 T2.3 G1 M2 transp. 24^{ef} and 25. —^{e}) G1 अनसूया (for अत्र सीते). D4 तदा; D13 मया (for त्वया). —^{f}) V1 D13 ब्रह्मचारिणी; T1 damaged (for धर्मचारिणी). —For 24^{ef}, Ś2 B1 D1–3.8.9.12 subst.; B3 (marg.) ins. after 24^{cd} :

3411* अनसूया त्वया दृष्टा पत्नी तस्य महात्मनः ।
यस्याः सकाशात्प्राप्तं ते दिव्यं गात्रविभूषणम् ।

[(l. 2) D9 तस्याः (for यस्याः). D2.12 प्रकाशात् (for सकाशात्). Ś2 D8.12 प्राप्तं तद् ; B1.3 आप्तं ते ; D1 तत्प्राप्तं (for

अस्मिन्देशे महाकायो विराधो निहतो मया ॥ २५
असौ सुतनु शैलेन्द्रश्चित्रकूटः प्रकाशते ।
यत्र मां कैकयीपुत्रः प्रसादयितुमागतः ॥ २६
एषा सा यमुना दूराद्दृश्यते चित्रकानना ।
भरद्वाजाश्रमो यत्र श्रीमानेष प्रकाशते ॥ २७
एषा त्रिपथगा गङ्गा दृश्यते वरवर्णिनि ।
शृङ्गवेरपुरं चैतद्गुहो यत्र समागतः ॥ २८

G. 6. 108. 44
B. 6. 123. 52
L. 6. 104. 58

प्राप्तं ते). Ś2 B1.3 दिव्य- (for दिव्यं). Ś2 -गात्रं ; D12 चात्र (for गात्र-).]

—For 24, V2 subst.; Ñ V1 B2–4 D4.13 ins. after 24^{ef} (transp.) :

3412* दृश्यते चैव वैदेहि मुनेरत्रेर्महाश्रमः ।
यस्यासीदङ्गरागस्ते दत्तः पत्न्यानसूयया ।

[(l. 1) V1 चैष; B3 चेयं (unmetric) (for चैव). D13 एष दृश्यति वैदेहि (for the prior half). —V2 illeg. from the post. half up to the prior half of l. 2. D4 महात्मनः (for महाश्रमः). —(l. 2) Ñ2 B2.3 यश्चासीद् ; D13 अत्र सीते (for यस्यासीद्). D4 तु (for ते). D13 यत्र (for पत्न्या).]

25 Ś1 V2.3 T1 om. 25 (for Ś1 and V3, cf. v.l. 3403* and 24 respy.). M3 transp. 24 and 25. Ñ V1 B2–4 D4.6.10.11.13 T2.3 G1 M2 transp 24^{ef} and 25. —^{a}) D13 महामायो ; G1 °बाहुर् ; M5 °भागो (for महाकायो).

26 V3 om. 26^{ab} (cf. v.l. 24). T1 damaged from 26 up to सा in 27^{a}. —^{a}) B1 सुपर्ण- ; D7 सीते स ; D10 तु तनु (for सुतनु). D9 सीतेत्र (for शैलेन्द्रश्). —For 26^{ab}, Ś1 Ñ V1.2 B2–4 D4.13 subst.; while Ś2 D8.12 cont. after 3415* :

3413* दृश्यतेऽयं च वैदेहि चित्रकूटशिलोच्चयः ।

[Ś D8.12 चैव ; V1 चैष ; D4 [ऽ]यं * (for ऽयं च). D13 एष दृश्यति वैदेहि (for the prior half). Ś D8.12 विंध्यकूट- (for चित्रकूट-).]

—^{c}) Ś Ñ V2.3 B2–4 D4.8–13 G1 अत्र (for यत्र). —After 26, Ś Ñ V B2–4 D4.8.12.13 ins.:

3414* पुरोहितो वसिष्ठश्च वामदेवश्च कश्यपः ।
नागरश्च जनः सर्वः प्रसादयितुमागतः ।

[(l. 1) D13 वामदेवोथ (for °देवश्च). —V3 om. l. 2. —(l. 2) Ñ1 V1.2 B2.3 नगरस्य (for नागरश्च). D4 नागरो जनकः सर्वः (for the prior half).]

—Thereafter, Ñ V B2–4 D4 cont. ; while B1 D1–3.9 ins. after 26 ; Ś2 D8.12 ins. after 26^{ab} :

3415* एषा मन्दाकिनी पुण्या नदी सुविमलोदका ।
पितुर्निर्वपनं यत्र मया मूलफलैः कृतम् ।

[B2 reads from l. 1 up to 29^{a} within brackets. —(l. 1) V3 अत्र (for एषा). Ñ2 B4 D1.9 रम्या ; D4 गंगा (for पुण्या). Ś2 D8.12 नदीयं ; Ñ2 B2.4 नदीषु ; D4 नदी च (for नदी सु-). Ñ1 -विपुलोदका (for -विमलोदका). —(l. 2) Ś2 B2.3 D8.9.12 निवापनं(Ś2 D12 °र्वापणं) ; V B1 D2 निवपनं (for निर्वपनं). V3 B1 यत्र (for मया). D4 मूलपत्रफलैः कृतं (for the post. half) .]

—Thereafter B1.3(m.) D1–3.9 cont.; while Ś D8.12 ins. after 27^{ab} :

3416* दृश्यते ह्येष वैदेहि वाल्मीकेराश्रमो महान् ।

[Ś D8.12 ह्यत्र ; D1 यत्र (for ह्येष).]

27 T1 damaged up to सा in 27^{a} (cf. v.l. 26). B2 reads 27 within brackets (cf. v.l. 3415*). —^{ab}) Ñ1 V1.3 B3.4 D4 च (for सा). Ś Ñ V B3.4 D4.8.10–13 रम्या (for दूराद्). M2 transp. यमुना and दृश्यते. Ś D8.12 यत्रकाननं (for चित्रकानना). B2 दृश्यते यमुना चैव विचित्रवनकानना. —After 27^{ab}, Ś D8.12 ins. 3416*. —^{c}) Ś Ñ V B2–4 D4.8.10–13 श्रीमान् (for यत्र). —T1 damaged after श्रीमा up to 28. —^{d}) D6 T2.3 अत्र (for एष). Ś Ñ V B2–4 D4.8.10–12 दृश्यते चैष(B2 चैव ; B4 वैष) मैथिलि; D13 अपि पश्यस्व मैथिलि. —For 27–28, B1 D1–3.9, subst. 3421*. —After 27, V2 B3 ins. l. 1 only of 3421*. —After 27, D4 ins. :

3417* नानातन्तुलताकीर्णः संप्रपुष्पितपादपः । ;

while M2 ins. after 27 :

3418* यत्र मन्दाकिनी रम्या प्रसन्नसलिला शिवा ।
हंसकारण्डवाकीर्णा चक्रवाकोपशोभिता ।

28 T1 damaged for 28 (cf. v.l. 27). B2 reads 28 within brackets (cf. v.l. 3415*). D4 om. 28. —^{a}) D7 G1.2 पुण्या (for गङ्गा). —For 28^{ab}, Ś Ñ V B2–4 D8.10–13 subst. :

3419* इयं च दृश्यते सीते गङ्गा त्रिपथगा नदी ।

[D10.11 गंगा (for सीते). D13 एषा पश्यति वैदेहि (for the prior half). D10.11 पुण्या (for गङ्गा). D8 तदा (for नदी). B2–4 D13 त्रिपथगामिनी.]

—After 28^{ab}, D5–7 T2.3 G M1.3.5 ins. :

3420* नानाद्विजगणाकीर्णा संप्रपुष्पितकानना ।

[D6 नानाद्रुम- (for नानाद्विज-).]

—V3 om. 28^{cd}. —^{c}) D5 S शृंगिवेर- (for शृङ्गवेर-). Ś D8.12.13 रम्यं ; Ñ V1 B2–4 [ए]व (for [ए]तद्). —^{d})

G. 6. 108. 46
B. 6. 123. 52
L. 6. 104. 61

एषा सा दृश्यतेऽयोध्या राजधानी पितुर्मम ।
अयोध्यां कुरु वैदेहि प्रणामं पुनरागता ॥ २९
ततस्ते वानराः सर्वे राक्षसश्च विभीषणः ।
उत्पत्योत्पत्य ददृशुस्तां पुरीं शुभदर्शनाम् ॥ ३०

ततस्तु तां पाण्डुरहर्म्यमालिनीं
विशालकक्ष्यां गजवाजिसंकुलाम् ।
पुरीमयोध्यां ददृशुः प्लवंगमाः
पुरीं महेन्द्रस्य यथामरावतीम् ॥ ३१

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकादशाधिकशततमः सर्गः ॥ १११ ॥

Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.10–13 Ck.t सखा मम; M3 समो मम; Cg as in text (for समागतः). G2 नातिदूरेभिदृश्यते; M3 सखा यत्र गुहो मम.—For 27–28, B1 D1–3.9 subst.; while V3 B3 ins. l. 1 after 27 and then B3 alone cont. l. 3 after 3419*:

3421* भरद्वाजाश्रमश्चैष प्रयागमभितः शिवः ।
दृश्यते देवि गङ्गैषा नदी त्रिपथगा शुभा ।
यमुना च महाभागा सांनिध्यं चैतदुत्तमम् ।
शृङ्गवेरपुरं चैव गुहस्य भवनं शुभम् ।

[(l. 1) B3 om. भरद्वाजाश्रम and reads from श्चै up to शिवः in marg. B3 चैव; D2 ह्येषः (for चैष). V3 [आ]श्रमे चैव (for [आ]श्रमश्चैष). V3 स्थितः; D9 शुभः (for शिवः).—(l. 3) D3 महावेगा (for °भागा). D3 संगमं (for सांनिध्यं). B1 D3 चैवमुत्तमं; B3 चैतदेतयोः (for चैतदुत्तमम्).

—Thereafter, B1 D1–3.9 cont., while Ś D8.12 ins. after 28:

3422* द्वितीयां यत्र वै रात्रिं सुमन्त्रेण सहावसम् ।

[Ś D8.12 रात्रिं वै (by transp.). Ś D8.9.12 सौमित्रेण; D3 सुमित्रेण (for सुमन्त्रेण). D12 यथावसं (for सहावसम्).]

—Thereafter, Ś D8.12 cont.; while Ñ V1.2 B2–4 D13 ins. after 28:

3423* इङ्गुदीमूलमेतच्च दृश्यते तनुमध्यमे ।
एकरात्रोषिता यत्र तीर्त्वा भागीरथीं वयम् ।

[(l. 1) Ñ1 V2 B4 D13 तु (for च).—Ñ2 illeg. for l. 2.—(l. 2) Ñ1 B4 D13 तीर्णा (for तीर्त्वा). Ñ1 V1 B4 D13 स्वयं; B2 नदीं (for वयम्).]

—Then Ś V2 D8.12 further cont.; while B1 D1–3.9 cont. after 3422*; D5–7 T2.3 G M1.3.5 ins. after 28; M2 cont. after 3425*:

3424* एषा सा दृश्यते सीतेस रयूर्यूपमालिनी ।
नानातरुलताकीर्णा संप्रपुष्पितपादपा ।

[(l. 1) Ś V2 D8 G1.2 यूथमालिनी; B1 पद्म°; D1 °शालिनी; D9 वोत्तमा नदी; T2.3 यूपमालिका; G3 रौप्य°; M3 रूप°; Cg as above (for यूपमालिनी).—(l. 2) D5 G3 M3.5 -शताकीर्णा; D6.7 T2.3 G2 -गणाकीर्णा; G1 -समाकीर्णा (for -लताकीर्णा). B1 सुपु (for संप्र-). D5.6 T2.3 G M -कानना (for -पादपा).]

—After 28, M2 ins.:

3425* एषा सा दृश्यते दूरात्तमसा लोकपावनी ।
यस्यां रात्रौ मया सीते पौरास्त्यक्ता यशस्विनि ।

29 B2 reads up to 29^{c} within brackets (cf. v.l. 3415*).—^{a}) D7 G2 च (for सा). Ś Ñ V B D1–3.7–13 G2 सीते; D4 सुभ्रु; Ck.t as in text (for ऽयोध्या).—^{d}) B1 D12 प्रमाणं (meta.) (for प्रणामं). D3 पु*रागता; D4.7 पुनरागताः (for °गता).—After 29, Ś Ñ V1–3 (damaged) B D4.8.12 ins.:

3426* जनन्यो मे स्थिता यत्र पौराश्च वशवर्तिनः ।

[B4 संस्थिता (for मे स्थिता).]

30 D4 om. 30^{ab}.—^{b}) D8 स- (for च). Ś Ñ V B2–4 D2.6.9–13 T2.3 M1.2 राक्षसाः (D2 वानराः) स-विभीषणाः; B1 ससुग्रीवविभीषणाः.—^{c}) Ś Ñ V B1.2 D8.10–13 संहृष्टास्; B3 संहृष्टां (for ददृशुस्). B4 उपेत्यापेत्य हृष्टास्तां; D4 उत्पत्य ददृशुस्तास्ता.—^{d}) V B3 पुरीं तां (by transp.); B4 पुरीं ते (for तां पुरीं). Ś Ñ V B D8.10–13 ददृशुस्तदा; D1 पुनरागतां; D2.3.6.7.9 T2.3 G2 M2.5 शुभकाननां; G1 M1 चित्रकाननां (for शुभदर्शनाम्). D4 नगरीं शुभकाननां.—After 30, V2.3 B3 D13 ins.:

3427* वानराश्च महाभागा राक्षसाश्च महाबलाः ।

31 G (ed.) om. 31. V3 damaged from तां in 31^{a} up to 31^{b}.—^{a}) D1–3.9 ते (for तां). T1 G M पांडर- (for पाण्डुर-). Ś -जालिनीं; V2 -गोपुरां; B3 (before corr.) D4 -शालिनीं; (for -मालिनीं).—V2

११२

पूर्णे चतुदशे वर्षे पञ्चम्यां लक्ष्मणाग्रजः ।
भरद्वाजाश्रमं प्राप्य ववन्दे नियतो मुनिम् ॥ १
सोऽपृच्छदभिवाद्यैनं भरद्वाजं तपोधनम् ।
शृणोषि कच्चिद्भगवन्सुभिक्षानामयं पुरे ।
कच्चिच्च युक्तो भरतो जीवन्त्यपि च मातरः ॥ २
एवमुक्तस्तु रामेण भरद्वाजो महामुनिः ।
प्रत्युवाच रघुश्रेष्ठं स्मितपूर्वं प्रहृष्टवत् ॥ ३

G. 6. 109. 4
B. 6. 124. 3
L. 6. 105. 4

illeg. for 31^{b}.—^{b}) D6 M2 -रथ्यां ; Ck.t as in text (for -कक्ष्यां). Ś Ñ V1 B2–4 D4.8.10–13 विशालरथ्यां (D4.12 °रम्यां; D10 °कुक्ष्यां; D11 कक्ष्यां) गजवाजिभिर्वृतां ; B1 D1–3.9 विशालरथ्यापण(B1 °थ्यां पुर- ; D2 °थ्यापुर- ; D9 °थ्यापथ-)गोपुराद्यु(B1 D1 °य)तां ; L (ed.) विशालरथ्यापणगोपुरैर्वृतां.—^{c}) D1 प्रचंडमाः (sic) (for प्लवंगमाः). Ś Ñ V B2–4 D8.10–13 पुरीमपश्यन्प्लवगाः सराक्षसाः (V3 °* *).—^{d}) Ś D8.12 M2 पुरंदरस्येव (for पुरीं महेन्द्रस्य). D4 पुरी महेंद्रस्य यथामरावती.

Colophon:—*Kāṇḍa name*: Ñ V1 B D4.13 लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ś D8.12 रामप्राप्तिः; Ñ अयोध्याप्रत्यागमनं; V B2–4 राम(B3 श्रीराम)प्रत्यागमनं; B1 D1–3 पुनराख्यायिकः(B1 °निकं); D4 M2 अयोध्यादर्शनं; D13 वानरागमनः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 106; Ñ2 112; V1 107; B1 84; B3 104; D3.9 109; D5–7 T1 G M3.5 126; D10.11 125; T2 134; T3 137; M1 127; M2 128; B (ed.) 123; G (ed.) 108.—After colophon, G1.3 M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

112

D12 begins with ॐ.

Before 1, D4 ins.; while Ś Ñ V B D8.12 ins. before 3432*:

3428* अथैवं कथयन्नेव सीतायै रघुनन्दनः।

[(l. 1) Ñ1 V3 D8.12 अथैव; D4 तथैव (for अथैवं). B1 सीतां वै (for सीतायै).]

—while D13 ins. before 1:

3429* अथ रात्र्यां व्यतीतायां भरद्वाजाश्रमं प्रति।

1 D4 transp. 1^{ab} and 1^{cd}.—^{a}) G2 वर्षे च (hypm.) (for वर्षे).—^{b}) Ś2 D1–3.8.12.13 भरताग्रजः.—After 1^{ab}, Ñ1 (marg.) B2.3 D2.3.12 ins.:

3430* फाल्गुनस्य सिते पक्षे राघवः पुनरागतः।

[B2 रामेण पुनरागते (for the post. half).]

—Thereafter, D3 cont.:

3431* तीर्थराजं समभ्येत्य भवाद्भयादाहशान्तिदम्।

—^{d}) D4 नियतं मुनिं; D6 T2.3 चरणौ मुनेः ; Cg.k.t as in text (for नियतो मुनिम्). M2 रामो दशरथात्मजः.—For 1^{cd}, Ś Ñ V B D8.12 subst. and read before 1^{ab}:

3432* भरद्वाजस्य संप्रापदाश्रमं स महामुनेः।

[V2 illeg.; V3 damaged for the prior half. Ñ1 संप्रायाद्; B4 संप्राप्य (for संप्रापद्). Ñ1 V2 B2.3 सु-; V3 B1 च (for स). V2 -महात्मनः ; B2 -महाबलः (for महामुनेः).]

—After 1, M2 ins.:

3433* अटता विपुलेऽरण्ये गता द्वौ सप्त वत्सराः।
योजनानां शतं पञ्च अह्ना द्विर्नावगच्छत।
पुष्करादवतीर्याशु राघवो लक्ष्मणस्तथा।
वैदेही च महाभागा मुनिपार्श्वमुपागमत्।
अवन्दत ततः सीता पादयोर्निपपात च। [5]

2 D1.3 om. 2^{ab}.—^{a}) D2.13 सत्कृतो विचित्रत्तैन (D13 °त्तैस्तु).—^{b}) D2.12 अथाब्रवीत् ; D5.9 T1 G1.3 M1 तपोनिधिं (for तपोधनम्).—^{c}) D1.2 शृणोति. D1 कश्चिद् ; D2 तच्च (for कच्चिद्).—^{d}) Ś D1–4.8.9.12.13 सुभिक्षं विषये मम.—For 2^{abcd}, Ñ V B subst.; Ś D8.12 subst. l. 1 for 2^{ab} and cont. l. 2 ; D4 subst. l. 1 only for 2^{ab}:

3434* भरद्वाजमुपागम्य प्रणम्योवाच राघवः।
श्रुतं भगवता कच्चित्सुसुभिक्षमनामयम्।

[(l. 2) Ś D8 किंस्विन् ; B1.4 D12 किंचित् (for कच्चित्). Ś D8.12 मत्प्रजानाम् (for सुसुभिक्षम्).];

while M2 subst. for 2^{abcd}:

3435* अभिवाद्य ततो रामो भरद्वाजं सलक्ष्मणः।
उवाच वचनं रामो भरद्वाजं महामुनिम्।
भगवञ्श्रूयते कच्चिदयोध्यायां शिवं द्विज।

—^{e}) D4 M3 च(D4 *) मुक्तो; D6.7.10.11.13 T2.3 G सु(D13 वि; G स)युक्तो; D9 सुखी च; Cm.t as in text (for च युक्तो). Ś D8.12 भरतो राज्ये(D12 °ज्ञा) ; Ñ V B1.3.4 भरतो युक्तो (by transp.). M3 क्षेमी कच्चिच्च भरतो.—^{f}) D9 जीवंत्यौ वा च मातरौ.—After 2, M2 ins.:

3436* कुशलं चैव नगरे विषये चैव सर्वतः।

3 After 3^{ab}, M2 ins.:

3437* परिष्वज्य च काकुत्स्थं लक्ष्मणं च महाबलम्।

—For 3, Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 subst.; while D9 subst. l. 1 for 3^{ab} and ins. l. 2 after 3:

G. 6. 109. 5
B. 6. 124. 4
L. 6. 105. 5

पङ्कदिग्धस्तु भरतो जटिलस्त्वां प्रतीक्षते ।
पादुके ते पुरस्कृत्य सर्वं च कुशलं गृहे ॥ ४
त्वां पुरा चीरवसनं प्रविशन्तं महावनम् ।
स्त्रीतृतीयं च्युतं राज्याद्धर्मकामं च केवलम् ॥ ५
पदातिं त्यक्तसर्वस्वं पितुर्वचनकारिणम् ।
सर्वभोगैः परित्यक्तं स्वर्गच्युतमिवामरम् ॥ ६
दृष्ट्वा तु करुणा पूर्वं ममासीत्समितिंजय ।
कैकेयीवचने युक्तं वन्यमूलफलाशनम् ॥ ७
साम्प्रतं सुसमृद्धार्थं समित्रगणबान्धवम् ।
समीक्ष्य विजितारिं त्वां मम प्रीतिरनुत्तमा ॥ ८
सर्वं च सुखदुःखं ते विदितं मम राघव ।
यत्त्वया विपुलं प्राप्तं जनस्थानवधादिकम् ॥ ९

3438* एवमुक्तो भरद्वाजो राघवं प्रत्यभाषत।
श‍ृणु वत्स यथातत्त्वं भरतस्य विचेष्टितम्।

[(l. 2) D2 तथा (for यथा-). D2 यथेप्सितं (for विचेष्टितम्).]

—Thereafter, D1–3.9.13 read 5^{cd}.

4 ^{a}) D10.11 G2 आज्ञावशत्वे(G2 °स्ते); Cg as in text (for पङ्कदिग्धस्तु).—For 4^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 M2 subst.:

3439* जटिलो मलदिग्धाङ्गो भरतस्त्वामुदीक्षते।

[B4 [ऽ]नल-; D4 लोम- (for मल-). D1–3.9.13 मलपंकजटाधारी; M2 तव शोके* चोद्विग्नो (for the prior half). B4 उदैक्षत; D1.3.9.13 अवेक्षते; D2 उपेक्षते; D4 मुमुक्षते (sic); M2 प्रतीक्षते (for उदीक्षते).]

—^{c}) Ś सं-; Ñ1 V B2–4 D4 च; D8.12 स; D9 तु (for ते). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D2.3.8.12 सर्वत्र; D4 सर्वतः; D9 सर्वं तु; D13 सर्वं * (for सर्वं च).—After कुशलं, D9 erroneously repeats the post. half of l. 2 of 3438*. D8 गृहं; D9 om.; T1 G3 पुरे; Cg as in text (for गृहे). D1 कुशलं ते सकलं गृहे (hypm.).

5 D9 om. 5^{ab}.—^{a}) Ś Ñ V B D8.12 यत् (for त्वां). —^{b}) T3 G1 महद्वनं; M5 महावने (for महावनम्). Ś Ñ V B D8.12 त्वां दृष्ट्वा(B2 दृष्ट्वा त्वां) वनवासिनं; D1–4.13 महारण्य(D13 °राज्य)निवासिनं.—G (ed.) om. 5^{c}–6. B1 om. 5^{cd}. V2 lacuna for 5^{cd}. D1–3.9.13 read 5^{cd} after 3438*.—^{d}) M2 अभिमानाच् (for धर्मकामं). Ś Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12.13 अभिषेकाच्च केवलात् (D9.12 °लं).

6 G (ed.) om. 6 (cf. v.l. 5). D9 om. 6^{ab}. —^{a}) Ñ V B2.4 चाप्यपेतार्थं; B1 चैव सीतार्थं; B3 चागतं त्वां हि (for त्यक्तसर्वस्वं). Ś D1–4.8.12.13 पदातिनमपेतार्थं. —^{b}) D7.10.11 M1 पितृनिर्देश- (for पितुर्वचन-). D2 -कारकं; M2 -पारगं (for -कारिणम्).—^{c}) Ś D8.12 सर्वान्; D1 दर्श-; D2.3 स्पर्श- (for सर्व-). Ś Ñ V B D8.12 -भोगान्परित्यज्य (for -भोगैः परित्यक्तं).—^{d}) B4 T2.3 G1 M2 स्वर्गाच् (for स्वर्ग-). D3 [अ]परं; D8 [अ]धरं (for [अ]मरम्).

7 M1 transp. 7^{ab} and 7^{cd}.—^{a}) D1–3.13 बभूव; M1 त्वां दृष्ट्वा; M5 भृशं तु (for दृष्ट्वा तु). D1.2.13 कारणं; D9 करुणं (for करुणा). D2 राज्ये; D9 G1 पूर्णं (for पूर्वं). Ś Ñ V B D4.8.12 कारुण्यमभव(Ñ1 °ज)न्नृयो.—^{b}) Ś Ñ V B D8.12 ममेह; D1.3.4 ममैव; D2 भरतः; D13 अवेहि (for ममासीत्).—D13 om. 7^{c}–16.—^{c}) D6 T2.3 कैकेय्या (for कैकेयी-).—D1 reads from 7^{d} up to समीक्ष्य in 8^{c} in marg.—^{d}) T2.3 वने (for वन्य-). D5.6.10 T G M1.3.5 -फलाशिनं.—For 7^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 subst.:

3440* कैकेय्या याचितं वीक्ष्य वने मूलफलाशिनम्।

[D1 च्यावितं; D2 बाधितं. B3 कैकेय्याचरितं; D8 कैकेय्यावासितं. V3 वाक्यं (for वीक्ष्य). B1.4 D1.2.9 वन्य-; B3 D4 वन-; D3 कंद- (for वने). D8 -फलाशनं; D12 -पलाशिनं.]

—Then B3 (marg.) cont.:

3441* बभूव कारणं पूर्वमवेहि रघुनन्दन।

8 D13 om. 8; D1 reads up to समीक्ष्य in marg. (for both, cf. v.l. 7).—^{a}) D6.10.11 G1 M1 Cg.t तु (for सु-). Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 तत्सं(B1 D1–3.9 तं सं)प्रति; V2 तत्संप्रीतं (for सांप्रतं सु-). D2 समिद्धार्थं; D8 समृद्धांगं (for -समृद्धार्थं).—^{b}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 समि(D4.12 °मृ)द्धमिव पावकं.—V3 om. 8^{cd}.—^{c}) B1 D1–3.9 निहतारिं (for विजितारिं). D7.10.11 G2 च (for त्वां). M1 विजितामित्रं (for विजितारिं त्वां).—^{d}) D7.10.11 G2.3 ममाभूत् (G3 मम च) प्रीतिरुत्तमा.

9 D13 om. 9 (cf. v.l. 7).—^{a}) Ñ V B2.4 हि (for च). B1 च; D6 T2.3 मे; Cm.k.t as in text (for ते). Ś D8.12 तव सर्वं सुखं दुःखं; B3 सर्वं दुःखं सौख्यं* ते (unmetric).—^{b}) D9 विदितं संप्रति (hypm.) (for विदितं). D6 T2.3 तव (for मम). D12 यत्त्वया (for राघव). —D12 om. 9^{cd}.—^{c}) D1 यशश्च; D2–4 यशस्ते (for यत्त्वया). Ś D8 विमलं; D7 विजयं; G1 विदितं (for विपुलं). —^{d}) Ś V2 B2–4 D3.4.8 जनस्थाने(V2 °नं) (for °स्थान-). Ś B2.4 D8 महद्यशः; Ñ V1.3 B1.3 D9 -वधाद्यशः; V2 lacuna; D1–3 -वधात्कृतं; D4 वधान्वितं; D10.11 M1 Ck.t -निवासिना (for -वधादिकम्).

ब्राह्मणार्थे नियुक्तस्य रक्षतः सर्वतापसान् ।
मारीचदर्शनं चैव सीतोन्मथनमेव च ॥ १०
कबन्धदर्शनं चैव पम्पाभिगमनं तथा ।
सुग्रीवेण च ते सख्यं यच्च वाली हतस्त्वया ॥ ११
मार्गणं चैव वैदेह्याः कर्म वातात्मजस्य च ।
विदितायां च वैदेह्यां नलसेतुर्यथा कृतः ।
यथा च दीपिता लङ्का प्रहृष्टैर्हरियूथपैः ॥ १२

सपुत्रबान्धवामात्यः सबलः सहवाहनः ।
यथा च निहतः संख्ये रावणो देवकण्टकः ॥ १३
समागमश्च त्रिदशैर्यथा दत्तश्च ते वरः ।
सर्वं ममैतद्विदितं तपसा धर्मवत्सल ॥ १४
अहमप्यत्र ते दद्मि वरं शस्त्रभृतां वर ।
अर्घ्यं प्रतिगृहाणेदमयोध्यां श्वो गमिष्यसि ॥ १५

G. 6. 109. 14
B. 6. 124. 17
L. 6. 105. 16

10 D13 om. 10 (cf. v.l. 7). —^{a}) B1.4 ब्राह्मणार्थं. Ś Ñ V1.2 B D8.12 नियुक्तेन (for नियुक्तस्य). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 रक्षता; D1–4.9 निघ्नतः; D6 M3 Cg रक्षितुः; Ck.t as in text (for रक्षतः). D1–4.9 -राक्षसान् (for -तापसान्). —After 10^{ab}, D1–7.9–11 S ins.:

3442* रावणेन हृता भार्या बभूवेयमनिन्दिता।

[D3 [आ]हृता (for हृता). D1.3.4.9 सीता; D2 om. (for भार्या). ❀ Cg : हृता हर्तुमीप्सिता। आशंसायां तः। अतो न सीतोन्मथनमित्यनेन पौनरुक्त्यम्. ❀]

—D2.6 om. 10^{cd}. —^{c}) D4 -धर्षणं; D9 -चरितं; T2 -हननं; T3 -मथनं; Cm.k.t as in text (for -दर्शनं). —^{d}) Ś Ñ V B D8.12 सीताया(Ñ V1.2 B1 °प)हरणं(V3 B3 दर्शनं) तथा; D1.3.4.9 सीतार्थं(D4 °र्थे) तद्वधस्तथा; T1 सी***नमेव च; T2.3 G1 सीताहर(G1 °ग्रह)णमेव च; M2 जटायोर्निधनं तथा.

11 D13 om. 11 (cf. v.l. 7). Ś2 Ñ1 om. (hapl.) 11^{ab}. —^{a}) B2 [अ]थ (for [ए]व). D3 erroneously repeats 10^{d} in place of 11^{b}. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1.2.4.8.9.12 पंपाया दर्शनं (for पम्पाभिगमनं). D2 यथा; D8 तत्र (for तथा). —^{c}) Ś D8 च सख्यं च; B1 D2 समं (D2 तथा) सख्यं; B4 D1.4.9 च तत्सख्यं; D12 [अ]पिसख्यं च (for च ते सख्यं). —^{d}) Ś V3 D1–3.6–8.10–12 G1.2 यत्र(D1–3 स च) वाली (D2.3 °लि-); Ñ V2 B2 यथा वाली; D4 त*द्वलि-; D9 वालिनश्च; T2 यश्च वाली (for यच्च वाली). D2–4.9 -वधस्तथा(D2 °स्त्वया) (for हतस्त्वया).

12 D13 om. 12 (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś Ñ V B D1.3.4.8.9.12 [अ]पि (for [ए]व). —^{b}) Ñ1 तत् (for च). —^{c}) Ñ1 B1.4 विहृतायां; B2 विचितायां (for विदितायां). Ñ1 D4.9 T1 G3 तु; D1 om. (for च). Ś Ñ B4 D8.12 M2.5 सीतायां (for वैदेह्यां). —^{e}) D2.3.9 तथा; T3 यदा (for यथा). Ñ1 प्र-; B3.4 D4–6 T G3 M3.5 वा (for च). Ñ2 V B2 D3.7.10.11 [आ]दीपिता (for दीपिता). —^{f}) G1 प्रविष्टैर्; Ck.t as in text (for प्रहृष्टैर्). D6 T2.3 सर्ववानरैः (for हरियूथपैः).

13 D13 om. 13 (cf. v.l. 7). —^{b}) V2 च सवाहनः (for सहवाहनः). —^{c}) M3 विनिहतः (for च निहतः). —D6 om. (hapl.) from 13^{d} up to the prior half of l. 1 of 3443*. —^{d}) D7.10.11 G2 M1.2 वर(D11 बल)दर्पितः (for देवकण्टकः). ❀ Cr : 'यथा च निहतः संख्ये रावणो देवकण्टकः' इत्यतः परं 'समागमश्च त्रिदशैर्यथा दत्तश्च ते वरः। सर्वं ममैतद्विदितं तपसा धर्मवत्सल' इति श्लोको द्रष्टव्यः. ❀ —For 13, Ś Ñ V B D1–4(D1–4 l. 1 only).8.9.12 subst.; D6.7.10.11 G2 M1.2 ins. l. 1 only after 13:

3443* यथा च निहते तस्मिन्रावणे देवकण्टके।
विभीषणाभिषेकश्च सत्कारो रावणस्य च।

[(l. 1) D6 om. the prior half. G2 तथा (for यथा). Ś B1 D8.12 लोक- (for देव-). —V3 om. from l. 2 up to 17^{b}. Ś Ñ1 V1.2 B1 D8.12 -[अ]भिषेकं च सत्कारं.]

14 V3 D13 om. 14 (cf. v.l. 3443* and st. 7 respy.). —^{a}) Ñ1 B1 समागमं; D4 समादिशश् (sic); M5 समागतैश् (for समागमश्). T2 G3 त्रिदिवैर् (for त्रिदशैर्). —^{b}) D1–4.9 सर्वैर्; M5 यदा (for यथा). Ś D1–4.8.9.12 दत्तो(D1 om.)वरश्च तैः(D1–3.9 ते); Ñ V1.2 B दत्तवराश्च ते. —After 14^{ab}, M2 ins.:

3444* समागमश्च राज्ञा ते पित्रा दशरथेन तु।

—Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–4.8.12 om. 14^{cd}. —^{cd}) B3 सर्वं दृष्टं मया राम ज्ञानदीप्तेन चक्षुषा; M2 एतत्सर्वं तु तपसा विदितं मम राघव. —After 14, D6.7.9–11 T2.3 G2 M1 ins.:

3445* संपतन्ति च मे शिष्याः प्रवृत्त्याख्याः पुरीमितः।

[D6.9 T2.3 हि (for च). D6 T2.3 G2 प्रत्याख्यातुं; Ct as above (for प्रवृत्त्याख्याः).]

15 V3 D13 om. 15 (cf. v.l. 3443* and st. 7 respy.). —^{a}) Ś D8.12 [ए]व; Ñ V1.2 B D6.7 T2.3 M2.5 [अ]द्य; Cg.k as in text (for [अ]त्र). Ś Ñ V1.2 B D8.12 राम; G1 M5 दद्यां (for दद्मि). D1–4 ददामि तेहमप्यद्य; D9 ददामि चाहं तुभ्यं वै. ❀ Cg.k.t दद्मि ददामि. ❀ —^{b}) D1–4.9 सत्यपराक्रम (for शस्त्रभृतां वर). Ś Ñ V1.2 B D8.12 ददामि वरमीप्सितं. —^{c}) M3 Cg अद्य; Ck.t as in text (for प्रति-). M2 त्वम् (for [इ]दम्). Ś Ñ1 V2 D8.12 तत्सार्यं (Ś2 उत्साहं; Ñ1 V2 वरं सं-) प्रतिगृह्णेह; Ñ2 V1 B1–3 वसार्घं(B1 अमोघं; B2.3 °र्घ्यं) प्रतिगृह्णेह; B4 D1–4.9 अर्घं(D3.9 °र्घ्यं) च (B4 वत्सार्घं) प्रतिगृह्णीष्व. —^{d}) Ś Ñ

G. 6. 109. 15
B. 6. 124. 18
L. 6. 105. 17

तस्य तच्छिरसा वाक्यं प्रतिगृह्य नृपात्मजः ।
बाढमित्येव संहृष्टः श्रीमान्वरमयाचत ॥ १६
अकालफलिनो वृक्षाः सर्वे चापि मधुस्रवाः ।
भवन्तु मार्गे भगवन्नयोध्यां प्रति गच्छतः ॥ १७
निष्फलाः फलिनश्चासन्विपुष्पाः पुष्पशालिनः ।
शुष्काः समग्रपत्रास्ते नगाश्चैव मधुस्रवाः ॥ १८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वादशोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११२ ॥

V1.2 B2.4 D1–4.8.9.12 श्वश्वा(Ñ V1.2 B2 °स्त्व; B4 सुस्थो; D3 स्वाम)योध्यां; B1 [अ]योध्यां प्रति; B3 श्वोयोध्यां त्वं; (for अयोध्यां श्वो). D1.2.8 गमिष्यति.

16 V3 D13 om. 16 (cf. v.l. 3443* and st. 7 respy.). —a) D9 वचनं साधु (for शिरसा वाक्यं). —b) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12 तु (Ś B1 D4.8.9.12 च; V1.2 स) राघवः (for नृपात्मजः). —c) M5 तं (for सं-). Ñ V1.2 B2–4 [ए]व तत्सर्वं; D6 T2.3 [अ]ब्रवीद्धृष्टो; Ck.t as in text (for [ए]व संहृष्टः). —d) Ś Ñ1 B3.4 D4.8.12 इमं; Ñ2 V1.2 B2 D1–3 इदं; D6 T G3 M Cg धीमान् (for श्रीमान्). B1 इदं वचनमब्रवीत् ; G1 वरं धीमानयाचत.

17 V3 om. 17^{ab} (cf. v.l. 3443*). —a) Ś Ñ1 B4 D8.9.12 G M2.3 अकाले. Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12.13 -फलिता (for -फलिनो). D9 पुष्पफलदाः (for -फलिनो वृक्षाः). —b) D5 om.; D9 वृक्षा (for चापि). Ś Ñ2 V1.2 B D8.12 सर्वतश्च मधुच्युताः(B1–3 D12 °तः); Ñ1 सततश्च मधुच्युतः (sic). —After 17^{ab}, D5–7.9–11 T G M1–3 ins.:

3446* फलान्यमृतगन्धीनि बहूनि विविधानि च ।

[M3 -कल्पानि (for -गन्धीनि).]

—c) T2 एवं तु; Cg.t as in text (for भवन्तु). D2 विधिवद् (for भगवन्). —d) D6 इति (for प्रति). D3 गच्छतां. —For 17^{cd}, Ś Ñ V B D8.12 subst.:

3447* भवन्तु भगवन्नित्यं वानराणां कृते मम ।

[V3 भवते (sic) (for भगवन्). Ś D8.12 वरो (for कृते).]

—After 17, D5–7.10.11 T G M1.3.5 ins.; while D3 ins. after 18:

3448* तथेति च प्रतिज्ञाते वचनात्समनन्तरम् ।
अभवन्पादपास्तत्र स्वर्गपादपसंनिभाः ।

[D6 om. l. 1. —(l. 1) T2 प्रतिज्ञाय (for प्रतिज्ञाते). D3 तद्वाक्य-; M1 मुनिना; M5 वचने (for वचनात्). M1.5 तदनंतरं. —(l. 2) G2 भगवन्; M5 तत्क्षणे (for अभवन्).]

18 a) D6.9 T2.3 विफलाः (for निष्फलाः). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D8.12 संतु सफला ; V3 D1–4.9 सफलाः संतु ; B3 D13 संतु फलदा(D13 °लिनो); D6 T2.3 फलिताश्चासन् ; M3 फलिनः संतु (for फलिनश्चासन्). —D5 om. from b up to बहू in l. 3 of 3450*. —b) Ś Ñ V1 B2–4 D1.4.8.9.12 M2 (D1.4.9 M2 with hiatus) अपुष्पाः; V2 स°; V3 om.; B1 चा°; D2.3.13 ह्य° (for विपुष्पाः). Ś V1 B3 D8.12 -शोभिताः ; Ñ V2.3 B2.4 -शोभिनः; B1 -शोभनाः (for -शालिनः). —c) D6 पुष्पाश् (for शुष्काः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 चैव स-(B4 सु-); D6 T2.3 च नव-; T1 G1.3 M5 च सह- (for समग्र-). V3 D6 T2.3 -पुष्पास् ; D4 -पर्णाः (for -पत्रास्). Ś D8.12 च ; B1 D1–4.13 स्युः (for ते). D9 शुष्कास्तु पल्लवाश्चासन् ; M2 विशुष्काश्च सपत्राः स्युर्. —V3 damaged from 18^{d} up to l. 2 of 3449*. —d) Ś D1–4.8.12.13 स्रवंतु मधु चो(D4 °धुरो)त्तमं ; Ñ V1.2 B2–4 स्रवेयुश्च मधूत्तमं ; B1 विस्रवेयुर्मधूनि च ; M2 लताश्चैव फलान्विताः. —After 18, Ś Ñ V B D8.12 ins.:

3449* रामेणोदाहृतं श्रुत्वा भरद्वाजो महातपाः ।
एवमस्त्विति चोवाच वरस्ते भुवि दुर्लभः ।
मत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठ भविष्यति न संशयः ।
वरं लब्ध्वा तु सुप्रीतो निशां तां सुखमावसत् ।

[V3 damaged for l. 1–2. —(l. 1) Ś D8.12 [उ] दीरितं (for [उ]दाहृतं). B4 -बलः (for -तपाः). —(l. 2) B1 वरास्ते भुवि दुर्लभाः ; B4 वचस्तद्भुवि दुर्लभं (for the post. half). —(l. 3) B1 वरदानाद् (for मत्प्रसादाद्). D8 मुनि- (for रघु-). —(l. 4) B2 च ; B4 सु- (for तु). B4 D12 सं- (for सु-). D8 आप्नुयात् (for आवसत्).]

—After 18, D5(after 18^{a} owing to om.).6.7.9–11 T G M1.3.5 ins.; while D3 ins. 3448* and then cont.; whereas M3 cont. after 3451*:

3450* सर्वतो योजनास्तिस्रो गच्छतामभवंस्तदा ।
ततः प्रहृष्टाः प्लवगर्षभास्ते
बहूनि दिव्यानि फलानि चैव ।
कामादुपाश्नन्ति सहस्रशस्ते [5]
मुदान्विताः स्वर्गजितो यथैव ।

११३

अयोध्यां तु समालोक्य चिन्तयामास राघवः ।
चिन्तयित्वा ततो दृष्टिं वानरेषु न्यपातयत् ॥ १

प्रियकामः प्रियं रामस्ततस्त्वरितविक्रमम् ।
उवाच धीमांस्तेजस्वी हनूमन्तं प्लवंगमम् ॥ २

G. 6. 109. 21
B. 6. 125. 2
L. 6. 106. 3

[D5 om. up to बहू in l. 3. D3 M2 om. l. 1. —(l. 1) D6 G3 M3 योजना त्रीणि; D9 T2.3 G1 M1.5 योजनं (G1 °न) त्रीणि (D9 तूर्णं); T1 योजनान्येवं (for योजनास्तिस्रो). ❀ Cv : योजना त्रीणि । योजनानि त्रीणि । 'सुपां सुलुगित्यादिना पूर्वसवर्णादेशः । ; So also Cr.m.g. ❀—(l. 2) D3 प्लवंगर्षभास्ते; M1 प्लवगाधिपास्ते. —(l. 3) D3 मधूनि (for बहूनि). —(l. 4) D3 सहस्रसंख्या; M1 सहस्रशोथ (for सहस्रशस्ते). —(l. 5) D3 -गता (for -जितो). D7.9–11 मुदेव (for यथैव). ❀ Cr : ते स्वर्गजित इव प्रसिद्धस्वर्गजित इव प्रहृष्टास्ते प्लवगर्षभा इति तच्छन्दयोः संबंधः । ; Cm : ते उपाश्नन्तीति, ते स्वर्गजितो यथा ते स्वर्गजित इव प्रहृष्टा प्लवगर्षभाः इति तच्छन्दद्वयस्य निर्वाहः. ❀]

—After 18, M2 ins.:

3451* एतद्वरमहं याचे भगवन्दातुमर्हसि ।
एवमस्त्विति काकुत्स्थं वचनं प्रत्यभाषत ।
वचनात्तस्य ब्रह्मर्षेस्तपसश्चैव पालनात् ।
ननन्द प्रतिमावृक्षाः फलवन्तो मधुस्रवाः ।
लताश्च फलितास्तत्र जलानि विमलानि च । [5]
भक्ष्यभोज्यं च विविधमृषिं वरमयाचत ।
तं दृष्ट्वा चयभूतं तु राघवो जयतां वरः ।
चिन्तयित्वा ततो दृष्टिं वानरेष्वन्वपातयत् ।
प्रियकामः प्रियो रामस्ततस्त्वरितविक्रमः ।
वानरानाबभाषेऽथ यथेष्टं वानरर्षभाः । [10]
वनेऽस्मिन्विचरध्वं वै यथा देवास्तु नन्दने ।
एवमुक्ते तु वचने प्रहृष्टा वानरर्षभाः ।
राक्षसा ऋक्षसंघाश्च वनाय प्रतिजग्मिरे ।
प्रहृष्टमुदितं तेषां पुनस्तत्पिबतां तथा ।
स्वपतां क्रीडतां चैव दिवसोऽप्यत्यवर्तत । [15]
रामलक्ष्मणयोश्चापि मैथिल्याश्चापि वै तदा ।
पूजां कृत्वा महाभागो भोजनं समकल्पयत् ।
पानीयं फलमूलं च स्वादूनि विविधानि च ।
विभीषणाय वीराय सुग्रीवाय तथैव च ।
यूथपानां ततस्तेषां मुनिः पूजां चकार ह । [20]
भरद्वाजाश्रमे तस्मिन्सुषुपुस्ते समन्ततः ।
रामोऽपि सीतया सार्धं लक्ष्मणेन च धीमता ।
उष्य तां रजनीं तत्र यथासुखमरिंदमः ।

Colophon : Ñ1 V B om. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 om.; D2.4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D1 ins. आभ्युदयिके. —*Sarga name*: Ś D8.12 भरद्वाजसमागमः; D1.2.4.13 भ(D13 भा)रद्वाजाश्रमगमनं(D13 °नः); D3 भरद्वाजाश्रमः; M2 L(ed.) भरद्वाजाश्रमवासः(L ed. °मनिवासः). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 D1 107; Ñ2 113; D3.9 110; D5–7 T1 G M3.5 127; D10.11 126; T2 135; T3 138; M1 128; M2 129; B(ed.) 124; L(ed.) 105. —After colophon, D3 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

113

Ñ1 V B cont. the previous Sarga.

1 Ñ V B om. 1ab. —a) T1 damaged for ध्यां तु स. Ś D4.8 स्वां; D1–3 स्व-; D9 च; D12 सु- (for तु). Ś D1–4.8.9.12.13 पुरीं दृष्ट्वा (for समालोक्य). —Before 1cd, Ñ V B1(l. 1 only).4 D13 (l. 2 only) ins.; B2.3 ins. before 2ab (transp.); Ś D1–4.8.9.12 ins. l. 1 and l. 2 before and after 1ab respy.; M2 ins. l. 1 only before 3453*:

3452* तस्यां निशि प्रभातायां सूर्यस्योदयनं प्रति ।
कालत्रयविभावज्ञो भ्रातरं भरतं प्रति ।

[(l. 1) D1–4.9 अथ रात्र्यां (for तस्यां निशि). Ś D1–4.8.9.12 व्यतीतायां (for प्रभातायां). M2 निशायां व्युष्टायां (for निशि प्रभातायां). —V3 damaged from the post. half of l. 1 up to भर in l. 2. —(l. 2) D1–4.9.13 -तत्त्व- (for -त्रय-) and भरतं भ्रातरं (by transp.) (for भ्रातरं भरतं).]

—G1 M3.5 om. 1c – 2b. D5.9 T1 G3 om. 1cd. B2.3 D6.7.10.11 T2.3 G2 M1 transp. 1cd and 2ab. —d) D2.3 [अ]वपातयत्; D6.12 T2.3 M1 निपातयत् (for न्यपातयत्). D13 वानराणामपातयत्.

2 G1 M3.5 om. 2ab (cf. v.l. 1). B2.3 D6.7.10.11 T2.3 G2 M1 transp. 1cd and 2ab. Before 2ab (transp.), B2.3 ins. 3452*. —a) Ñ1 दृष्ट्वा; D1 प्रति- (for प्रिय-). Ś Ñ2 V B2–4 D1–3.8.12 -कामं; Ñ1 प्रिय- (for -कामः). Ś Ñ V B1.2.4 D8.12 हितं; B3 वरं (for प्रियं). —b) B4 तत्र (for ततस्). V3 B3 D1.4–7.9–13 T G2.3 M1 -विक्रमः (for -विक्रमम्). —For 1–2ab, M2 subst.:

3453* आपृच्छ्य तु मुनिं रामो भरद्वाजं तपोधनम् ।
अभिवाद्य च काकुत्स्थो विमानमधिरोहत ।
सर्वसैन्येन महता सीतया लक्ष्मणेन च ।
उत्पपात तदाकाशमयोध्याभिमुखो ययौ ।
गच्छन्नेव च काकुत्स्थो मनसाचिन्तयद्धितम् । [5]

—V2 illeg. for 2cd. —cd) M1 रामस् (for धीमांस्). D13 अब्रवीद्गिरिसंकाशं (for °). M1 महाद्युतिं (for प्लवंगमम्).

G. 6. 109. 22
B. 6. 125. 3
L. 6. 106. 4

अयोध्यां त्वरितो गच्छ क्षिप्रं त्वं प्लवगोत्तम ।
जानीहि कच्चित्कुशली जनो नृपतिमन्दिरे ॥ ३
शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहं गहनगोचरम् ।
निषादाधिपतिं ब्रूहि कुशलं वचनान्मम ॥ ४
श्रुत्वा तु मां कुशलिनमरोगं विगतज्वरम् ।
भविष्यति गुहः प्रीतः स ममात्मसमः सखा ॥ ५
अयोध्यायाश्च ते मार्गं प्रवृत्तिं भरतस्य च ।
निवेदयिष्यति प्रीतो निषादाधिपतिर्गुहः ॥ ६
भरतस्तु त्वया वाच्यः कुशलं वचनान्मम ।
सिद्धार्थं शंस मां तस्मै सभार्यं सहलक्ष्मणम् ॥ ७
हरणं चापि वैदेह्या रावणेन बलीयसा ।
सुग्रीवेण च संवादं वालिनश्च वधं रणे ॥ ८

D5 T1 G1.3 M3.5 चिंतयित्वा हनूमंतमुवाच प्लवगोत्तमं. —For 2^{cd}, Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 subst.:

3454* मतिमन्तं हनूमन्तमिदं वचनमब्रवीत् ।

[B2.4 D4 बुद्धिमंतं(D4 om. from तं up to नू) (for मतिमन्तं). —V3 damaged for the post. half.]

3 M3 om. 3^{ab}. —^{a}) D1.2.6 M1 त्वमितो (for त्वरितो). D9 G1 गत्वा; Ck.t as in text (for गच्छ). —^{b}) D1.2 त्वरितं; D8.10 त्वमितो; D5 T1 G3 क्षिप्रं तु (for क्षिप्रं त्वं). D1–3.10 वनगोचर(D1.2 °रः) (for प्लवगोत्तम). D6.7.9.11 T2.3 G2 M1.5 शीघ्रं(D6 T2.3 M1.5 क्षिप्रं) प्लवगसत्तम. —For 3^{ab}, Ś Ñ V B D4.8.12.13(l. 2 only) M2 subst.:

3455* एहि मे प्रहितो याहि त्वमयोध्यां वनेचर ।
कुशलं भरतं ब्रूहि राजपुत्रं यशस्विनम् ।

[(l. 1) Ś D8.12 मत्- (for मे). M2 मयाद्य (for एहि मे). B2.3 प्रयतो (for प्रहितो). M2 गच्छ (for याहि). M2 महागृहं (for वनेचर). D4(with hiatus) अयोध्यां वनगोचरः (for the post. half).]

—For 3^{cd}, D13 subst. 3460*. —^{c}) Ś D8 जाने हि; D1–4 जानीष्व (for जानीहि). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 कुशलं कच्चिद् (Ś D8.12 किंचिद् ; D1.3.4 कश्चिद्) ; M2 कच्चित्कुशलं (for कच्चित्कुशली). —^{d}) M2 जने (for जनो). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 इक्ष्वाकुकुल- ; Cg.k.t as in text (for जनो नृपति-).

4 D13 om. 4–6. —^{a}) D1 शृंगवेरं; D5.7 S शृंगिवेर- (here and below). Ś D8 रम्यं; B1 marg. (for प्राप्य). —^{b}) D9 तं वन- (for गहन-). Ś Ñ V B D8.12 -चारिणं (for -गोचरम्). D4 गुहस्य नगरं शुभं. —^{c}) M1 ब्रूयाः ; Cm.t as in text (for ब्रूहि). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 ब्रूयान्नि(Ś Ñ D2.9 °या नि)षादाधिपतिं. —^{d}) D1–4 G1 कौशलं(D2–4 °ल्यं) ; Cm.t as in text (for कुशलं). D4 वचनं.

5 D13 om. 5 (cf. v.l. 4). M5 om. (hapl.) $5–7^{b}$. —^{a}) Ś Ñ2 V1.2 B D2–4.8.9.12 हि; G1 स; M2 च; Cg as in text (for तु). Ñ1 मां ससीतं (for श्रुत्वा तु मां). —^{b}) Ś D8.12 मनोगं; D4 तुष्टिमान् ; M2 अशोकं (for अरोगं). D5 T1 G3 M1 पुनरागतं; Cg as in text (for विगतज्वरम्). D1–3.9 स्वस्तिमंतं गतज्वरं. —^{c}) D12 प्राप्य (for प्रीतः). —^{d}) B1 स मे प्राण-; B4 सत्यमात्म-; G1 स्वयमात्म- (for स ममात्म-). V3 damaged for सखा. D4 स महात्मा मम सखा.

6 D13 M5 om. 6 (cf. v.l. 4 and 5 respy.). —^{a}) Ś D8.12 पश्य(D8 °श्यन्) हि त्वमयोध्यायाः; Ñ V B2–4 G (ed.) पथ्यं (G [ed.] पश्यन्) हितमयोध्यायां(B2 °याः) ; B1 मध्येह्नि त्वमयोध्यायां; D1–3.9 पंथानं चाप्ययोध्यायाः; D4 प्रस्थानं प्राप्ययोध्यायां(metri causa). —^{b}) D6 प्रवृत्तं (for प्रवृत्तिं). —^{c}) Ś Ñ V B2.4 D1–4.8.9.12 वेदयिष्यति ते; B1 T2 निवेदयिष्यसि(T2 °ते); B3 वदिष्यति च ते (for निवेदयिष्यति). D4 प्रोक्तं (for प्रीतो). —^{d}) Ś D8.12 वाच्यस्त्वंतरतस्त्वया; Ñ V B D1–4.9 वाच्यश्च (Ñ2 V °स्तु) भरतस्त्वया(B3 °स्तदा).

7 M5 om. 7^{ab} (cf. v.l. 5). —^{a}) M1 च (for तु). —^{b}) D6 G1 कौशलं (for कुशलं). —^{c}) M5 मामस्मै. —^{d}) T1 G2.3 सहभार्यं सलक्ष्मणं. —For 7, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 subst.:

3456* कुशली सर्वसिद्धार्थः सभार्यः सहलक्ष्मणः ।

[B1 D9 कुशलं; D1–4 कौशल्यं (for कुशली). D9 -सिद्धार्थं (for -सिद्धार्थः). D1 सहभार्यः(hypm.) ; D4 om. (hapl.) (for सभार्यः). D9 ससीतालक्ष्मणस्य मे (for the post. half).]

—Thereafter, Ś2 Ñ V B1.3.4 D4.8.12 cont. l. 2 only of 3460*.

—After 3456*, D2 cont.; while D4 ins. after 12 (first occurrence) :

3457* परिपृच्छति रामस्त्वां पश्चाद्वाक्यं यथार्थकम् ।

[D4 त्वयार्पणं (for यथार्थकम्).]

—For 7, D13 subst.:

3458* आख्याहि त्वं महाबाहो ससीतं सहलक्ष्मणम् ।
संप्राप्तमिह धर्मज्ञं भरते कैकयीसुते ।

8 Before 8, Ś2 Ñ V B1.3.4 D1.8.12 read 12 ; while D4 reads 12(followed by 3457*) for the first time before 8, repeating it in its proper place. D13 om. 8–11. —^{a}) B1 D1.2.6.9 [ए]व (for [अ]पि). B4 सीताया (for वैदेह्या). —^{c}) M1.3 संसर्गं; M2 मे सख्यं; M5

मैथिल्यन्वेषणं चैव यथा चाधिगता त्वया ।
लङ्घयित्वा महातोयमापगापतिमव्ययम् ॥ ९
उपयानं समुद्रस्य सागरस्य च दर्शनम् ।
यथा च कारितः सेतू रावणश्च यथा हतः ॥ १०
वरदानं महेन्द्रेण ब्रह्मणा वरुणेन च ।
महादेवप्रसादाच्च पित्रा मम समागमम् ॥ ११
जित्वा शत्रुगणान्रामः प्राप्य चानुत्तमं यशः ।
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलः ॥ १२
एतच्छ्रुत्वा यमाकारं भजते भरतस्ततः ।
स च ते वेदितव्यः स्यात्सर्वं यच्चापि मां प्रति ॥ १३

G. 6. 109. 33
B. 6. 125. 14
L. 6. 106. 14

सौहार्दं (for संवादं). Ś1 सुग्रीवसमयं चैव; Ś2 Ñ V B D1–4.8.9.12 सुग्रीवसमवायं(D4 °यार्थं; D8 °वीर्यं) च. —^{d}) Ñ V B D1–4.9 रणे वधं (by transp.) ; M1.2 तथा वधं (for वधं रणे). Ś D8.12 वालिनोरण्यके वधः .

9 D13 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś Ñ V B D8.12 सीताया मार्गणं ; D1–3 सीतायान्वेषणं(metri causa); D4 वैदेह्यान्वेषणं (metri causa); M2 वैदेह्या मार्गणं (for मैथिल्यन्वेषणं). B3 D6 T2.3 [अ]पि (for [ए]व). D9 अन्वेषणं च सीतायाः. —^{b}) B3 तथा (for यथा). Ś D5.8.9.12 T1 M5 वा ; B3 [ए]व (for च). Ñ2 B4 M5 -गतं (for -गता). —D5 om. 9^{c}–10. —^{c}) T1 damaged for लङ्घयित्वा. D1–3.9 -वेगम् (for -तोयम्). —^{d}) Ñ V B -[अ]धिपतिं तदा(V2.3 B3 तथा ; B4 त्वया) (for -पतिमव्ययम्). M2 आपगानां पतिं त्वया. —After 9, M2 ins. :

3459* दर्शनं चापि वैदेह्याः संवादश्च महामते ।
आदीपनं च लङ्काया राक्षसानां तथा वधम् ।
रणे निवेदनं मह्यं सीतायाश्चैव वानर ।

10 D5.13 om. 10 (cf. v.l. 9 and 8 respy.). —^{a}) Ś B3 D4.8 M2 उपायनं ; D3 अपयानं ; Cm.g.t as in text (for उपयानं). Ś1 D8.12 समृद्धस्य ; D1–3.9 ससैन्यस्य (for समुद्रस्य). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 लंघनं ; D1–3 भीमतां ; D4.9 धीमतः (for दर्शनम्). —^{c}) Ś Ñ V B D8.12 तत्र (V3 °व) कृतः (V3 damaged from कृ up to ण in ^{d}) (for च कारितः). —^{d}) B1 रणे ; B2 तथा (for यथा).

11 D13 om. 11 (cf. v.l. 8). —^{a}) V3 damaged for वरदा. D5 T1 -दानान् ; Cr.m.t as in text (for -दानं). M5 महेंद्रस्य. —^{b}) D1 यमेन (for ब्रह्मणा). —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 वैवस्वत- (for महादेव-). Ś D5.8.12 T1 G3 -प्रसादेन ; Ñ V B1.3.4 -प्रसादं च ; B2 -प्रसाद श्च (for -प्रसादाच्च). —^{d}) B4 D3 सह (for मम). Ñ V1.3 B च संगतं(B1.3 °मं ; B4 °तिं); D1.2.9 समागमः; T2 G3 समागतं (for समागमम्). Ś V2 D8.12 पित्रा च मम संगमः(V2 D2 °मं); D4 पितुः स्नेहसमागतः. ❀ Cv : महादेवप्रसादाच्च पित्रा मम समागममिति. ❀ —After 11, Ś1 (l. 2 only) D5–7.10.11 T G M1.3 ins. ; while Ś2 Ñ V B1.3.4 D4.8.12 cont. l. 2 only after 3456* ; whereas D13 subst. for 3^{cd} :

3460* उपयातं च मां सौम्य भरताय निवेदय ।
सह राक्षसराजेन हरीणामीश्वरेण च ।

[(l. 1) D5 T1 उपयांतं ; D7 G2 M3 उपयानं ; M1 उपागतं ; Cg.t as above (for उपयातं). —T1 damaged from मां up to 12^{b}. G1.3 M3 भरतस्य (for भरताय). —(l. 2) M3 प्रवरेण (for ईश्वरेण).]

12 D4 repeats 12 here (cf. v.l. 8). T1 damaged for 12^{ab} (cf. v.l. 3460*). B2 M1 om. 12. Ś2 Ñ V B1.3.4 D1.8.12 read 12 before 8. D2.3.5.9 T2.3 G M2.3.5 transp. 12 and 13. —^{a}) B1 G1 Cv हत्वा ; Cg as in text (for जित्वा). Ñ1 शत्रूं ; B1 च स- (for शत्रु-). Ś Ñ2 V B1.3.4 D1–3.4(first time).8.9.12 -गणं; Ñ1 ततो; D4(second time) -शतं (for -गणान्). B1 रक्षः (for रामः). —^{b}) D13 प्राप्तः परपुरंजयः. —B1 om. 12^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V B3.4 D4(first time).8.12.13 उपा (D4.13 °प)यातः ; D1.2.6.9–11 T1.3 G M2.3.5 उपयाति (for उपयाति). D4(first time) सहर्षो वा (for समृद्धार्थः). —^{d}) Ś Ñ V B3.4 D4(first time).8.12 राघवः स(V2.3 B3 सु-); D1–3.9 सह भृत्यैर् (for सह मित्रैर्). V3 D5–7.10.11 T G M3.5 -बलैः (for -बलः). D4(second time) सभृत्यैर्वानरैर्बलैः ; M2 समित्र इति चोच्यतां. —After 12 (first occurrence), D4 ins. 3457*.

13 D6.13 om., T1 damaged for 13. D2.3.5.9 T2.3 G M2.3.5 transp. 12 and 13. —^{a}) Ś Ñ V B D8.12 समाचारं; D1–4.9 यथाचारं (for यमाकारं). —^{b}) D1–4.9 चरेत ; G3 भजेत (for भजते). D1–4.9 मयि ; D5 G2 M1.3 तदा ; M2 त्वयि (for ततः). Ś Ñ V B D8.12 भरतो यद्वदे(Ś1 B3 D8.12 °द्वते ; Ñ1 B4 °द्व्रजे)त्त्वयि. —D4 om. 13^{c}–14^{b}. —^{d}) M1 सांप्रतं ; Cg.t as in text (for मां प्रति). —For 13^{cd}, Ś Ñ V B D1–3.8.9.12 subst. :

3461* तच्च वेदयितव्यं ते मम प्रति महायशाः ।

[B1 तत्रि- (for तच्च). Ś D8.12 वंदयितव्यं ; B2 वेदयितव्यस ; D1–3.9 [आ]वेदयितव्यं (for वेदयितव्यं). Ś D12 तु ; D1–3.9 स्यात् ; D8 न (for ते). B2 स मां (for मम). Ś D8.12 मम चात्र महद्यशः ; D1–3.9 समागत्य(D2.9 °म्य) महामते (for the post. half).]

S. 6. 109. 33
B. 6. 125. 15
L. 6. 106. 15

ज्ञेयाः सर्वे च वृत्तान्ता भरतस्येङ्गितानि च ।
तत्त्वेन मुखवर्णेन दृष्ट्या व्याभाषणेन च ॥ १४
सर्वकामसमृद्धं हि हस्त्यश्वरथसंकुलम् ।
पितृपैतामहं राज्यं कस्य नावर्तयेन्मनः ॥ १५
संगत्या भरतः श्रीमान्राज्येनार्थी स्वयं भवेत् ।
प्रशास्तु वसुधां सर्वामखिलां रघुनन्दनः ॥ १६
तस्य बुद्धिं च विज्ञाय व्यवसायं च वानर ।
यावन्न दूरं याताः स्मः क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ॥ १७
इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः ।
मानुषं धारयन्रूपमयोध्यां त्वरितो ययौ ॥ १८

14 D4 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). B1 om. 14. —^{a}) V3 M3 च सर्वे (by transp.); D13 सर्वेपि (for सर्वे च). Ś D8.12 तृत्यंता (for वृत्तान्ता). —^{b}) M5 [इं]गितेन. —B3 om. (hapl.?) 14^{cd}. —^{c}) T1 damaged for तत्त्वेन मु. Ś2 Ñ1 D1–4.8.12.13 सत्त्वेन; V2.3 B3 सांत्वेन; B4 शांतेन; D9 स्वांतेन; M1 तत्त्वतो; Cm.g.t as in text (for तत्त्वेन). —^{d}) D4.7 दृष्ट्वा; D13 दिष्ट्या; M2 दृष्टि- (for दृष्ट्या). Ś Ñ1 V3 B3.4 D1.7.8.12 G2 चा(Ñ1 D1.7.8 वा)भाषितेन; Ñ2 V1.2 D2.3.5.9–11 T1 G1.3 M1.5 व्याभाषितेन; D4 T2 [अ]व्याभाषणेन(D4 °षितेन); D13 व्याहरणेन.

15 ^{a}) M3 -काल-; Ct as in text (for -काम-). D4 सर्वे सेमस्य परीक्षं,च (corrupt). —^{b}) B1 -संयुतं (for -संकुलम्). —After 15^{ab}, M3 ins.:

3462* राज्यं स्वजनसंकीर्णं नतसामन्तमण्डलम् ।

—^{c}) V3 damaged from पै up to व in ^{d}. B4 पितृपैतामहे राज्ये. ❀ Cg: पितृपितामहशब्दौ कुलपरंपरोपलक्षकौ। पितृपितामहेभ्यः आगतम्। उत्तरपदवृद्धिरार्षी. ❀ —^{d}) D4 [आ]सादयेन् (for [आ]वर्तयेन्).

16 ^{a}) Ś D8.12 संभूत्या; D2 G3 संगत्य; D5 T1 संहत्या; D13 स कुल्यो; T2 संगतो; M2 कदाचित्; Cv.r.m.g.t as in text (for संगत्या). B1 धीमान्. —^{b}) M3 Ck राज्यार्थी चेत्; M5 राज्येनार्थं (sic); Cm.t as in text (for राज्येनार्थी). Ñ V B D1–4.9 भवेद्यदि. Ś D8.12 राज्येनार्थं पतेद्यदि. —^{c}) D4 प्रभया; D13 T2 प्रशास्ते; Cm.g.k.t as in text (for प्रशास्तु). V D1–3.9 पृथिवीं (for वसुधां). D5 T1 G1.3 M1.3.5 Cg कृत्स्नाम्; M2 सम्यग्; Ct as in text (for सर्वाम्). —^{d}) Ś Ñ V B D8.12 चिराय; D4 स तदा; D5.6 T G3 M1 अयोध्यां; Cv as in text (for अखिलां). M1 च रघूत्तमः. —After 16, M3 ins.:

3463* वनस्थोऽहं भविष्यामि दण्डकारण्यवासि वा ।
लक्ष्मणेन सहायेन सीतया भार्यया सह ।

17 ^{b}) V3 damaged from व up to मा in ^{d}. D9 शीघ्रमागच्छ (for व्यवसायं च). —D4 om. 17^{cd}. —^{c}) B4 D8.11.12 M2 दूर-. D1–3 आयामस्; D13 आयामि; M5 यातोस्मि (for याताः स्मः). D9 इतो वयं न गच्छामस्. —V2 illeg. from 17^{d} up to the prior half of l. 1 of 3464*. —^{d}) D1–3.9 तावत्तूर्णमुपा(D1 °मनु; D2 °मुप)व्रज. —After 17, Ś Ñ V1.2(partly illeg.).3 B D8.12.13 ins.:

3464* न तस्यैवंविधं चित्तं भूतपूर्वं कदाचन ।
प्रकृतिर्नीतिशास्त्राणां येनैवं क्रियते मया।
कामं न स नरव्याघ्रः कृतां संस्थामतिक्रमेत् ।
न स मार्गात्तु विचलेद्धर्मो मानुषविग्रहः।
हृदयेनाभिजानामि भरतस्य च हृद्गतम् ।
मन्निमित्तमपि प्राणांस्त्यजेन्नास्त्यत्र संशयः। [5]
न चास्ति स्वकृते दोषो दोषो दोषगवेषणे।

[D13 om. l. 1–2. —(l. 1) Ñ1 नैतस्यैवं- (for न तस्यैवं-). Ś D8.12 छिद्रं; Ñ1 रूपं; V3 om. (for चित्तं). Ñ1 कथंचन (for कदाचन). —V3 om. l. 2–4. —(l. 2) B1 [ए]तत् (for [ए]वं). Ś Ñ2 D8.12 येनांधी- (for येनैवं). Ś D8.12 नृणां (for मया). —B1 reads l. 3–5 after l. 7. —(l. 3) Ś D8.12 तां (for स). B1.3 स न (by transp.) (for न स). V2 lacuna for कृतां संस्था. V1 B4 अभिक्रमेत् (for अतिक्रमेत्). —(l. 4) B4 च (for स). B3 स न (by transp.) (for न स). B1 मार्गात्तु स (by transp.) (for स मार्गात्तु). —(l. 5) Ś Ñ2 D8.12 सु- ; V3 B1.3 तु (for च). B1 मद्गतं; D13 निर्गतं (for हृद्गतम्). —(l. 7) B3 [अ]यं (for [अ]स्ति). Ś1 B2.3 D8 सुकृतो; Ś2 Ñ1 V3 D12 सुकृते; Ñ2 स्वगते; B1 सुहृदे; D13 हृदये (for स्वकृते). —V3 damaged from the post. half up to स in 18^{a}. B2 om. (hapl.) second दोषो. Ś D8.12 कृते चैव; Ñ V1.2 दोष एव (for दोषो दोष-). B1.4 (before corr.).4 न दोषाश्च(B3 °षस्य; B4 °षोस्ति)गवेषणे; B3 (after corr.) मातुर्दोषेण दूषितः (for the post. half).]

18 V3 damaged up to स in 18^{a} (cf. v.l. 3464*). 18^{ab}=6.101.1^{ab}. D1–4.9 om. 18^{cd}. Ś Ñ V B D8.12 read 18^{cd} after 19^{ab} (transp.). —^{c}) Ś D8.12 मानुषेणाथ रूपेण. —^{d}) D5 T2.3 त्वरितं; D13 नगरीं (for त्वरितो). Ś Ñ V B D8.12 शृंगवे(Ś D8.12 °वी)रपुरं ययौ. —After 18, D5–7.10.11 S ins.; while Ś D1–4.8.9.12 ins. after 18^{ab}:

3465* अथोत्पपात वेगेन हनूमान्मारुतात्मजः ।
गरुत्मानिव वेगेन जिघृक्षन्भुजगोत्तमम् ।

[(l. 1) G3 तथा (for अथ). G2 उत्पपाताथ (by transp.) (for अथोत्पपात). G2 कपिकुंजरः; M1 हरियूथपः (for मारुतात्मजः). Ś D1–4.8.9.12 बलवान्कपिकुंजरः; M2 रामवाक्यप्रचोदितः (for the post. half). —(l. 2) D1–4.9 गरुडो (for गरुत्मान्). Ś D1–4.8.9.12 वेगसंपन्नो (for इव वेगेन). Ś D1–3.6.8.9.12 T2.3 G3 जिघृक्षुर्; Cg as above (for

लङ्घयित्वा पितृपथं भुजगेन्द्रालयं शुभम् ।
गङ्गायमुनयोर्भीमं संनिपातमतीत्य च ॥ १९
शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहमासाद्य वीर्यवान् ।
स वाचा शुभया हृष्टो हनूमानिदमब्रवीत् ॥ २०
सखा तु तव काकुत्स्थो रामः सत्यपराक्रमः ।
ससीतः सहसौमित्रिः स त्वां कुशलमब्रवीत् ॥ २१
पञ्चमीमद्य रजनीमुषित्वा वचनान्मुनेः ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञातं द्रक्ष्यस्यद्यैव राघवम् ॥ २२
एवमुक्त्वा महातेजाः संप्रहृष्टतनूरुहः ।
उत्पपात महावेगो वेगवानविचारयन् ॥ २३

G. 6. 109. 49
B. 6. 125. 25
L. 6. 106. 31

जिघृक्षन्). Ś D1–4.8.9.12 इव पन्नगं; D7.10.11 उरगोत्तमं; G1 भुज-गोत्तमं; M2 भुजगोत्तमान् (for भुजगोत्तमम्).]

19 D13 om. 19–25. Ś Ñ V B D8.12 transp. 19^{ab} and 19^{cd}. —^{a}) Ñ1 नमस्कृत्वा (for लङ्घयित्वा). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 त्रिपथगां (for पितृपथं). —^{b}) D6.7.10.11 T2.3 G2 M1 Ck.t विह(T3 °हं)गेन्द्र- ; Cr.g as in text (for भुजगेन्द्र-). Ś Ñ V B D3.8.12 -[आ]लयां शुभां (for -[आ]लयं शुभम्). G3 भु****यं शुभं(damaged). —After 19^{ab} (transp.), Ś Ñ V B D8.12 read 18^{cd}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 D8.12 संगे; V3 B संगं; D6.7 T2.3 मध्ये; M3 मध्यं (for भीमं). —^{d}) D1–4 महाज(D2.4 °र्ण)वं (for अतीत्य च). Ś Ñ V B D8.12 नमस्कृत्य(B4 °त्वा) महाबलः; D7.10.11 समतीत्य समागमं. ❀ Cm : विहगेन्द्रालयं शुभम् इति पाठः। मध्यं मार्गमध्यस्थितं गंगायमुनयोः संनिपातं प्रयागम् . ❀

20 D13 om. 20 (cf. v.l. 19). V3 damaged from ^{a} up to हृ in ^{b}. —^{a}) D1 शृंगवेरं. —^{b}) M1 आमंत्र्य (for आसाद्य). —G3 damaged from वीर्यवान् up to हृ in ^{c}. —^{c}) Ś D1–3.8.12 वाचा च(D1 °चाथ; D3 तु) ; D4 वाचया; D5 स वाच्यो; D9 G2 उवाच (for स वाचा). D1–4 वीरो; M2 [आ]विष्टो (for हृष्टो).

21 D13 om. 21 (cf. v.l. 19). D4 om. 21–23^{b}. —^{a}) Ś D8.12 M2 यस् ; Ñ V B D1–3 वै (for तु). V3 सात्वस्थो(sic). —^{b}) B2 स च (for सत्य-). V3 सत्य वै तव राघवः(sic). —After 21^{ab}, M2 ins. :

3466* हत्वा लङ्काधिपं संख्ये सानुबन्धं सबान्धवम् ।

—^{cd}) D1–3.9 G1.2 M1.3.5 सहसीतः ससौमित्रिः (for ^{c}). D3 G1.2 M1.5 त्वा (for त्वां). D1–3.5.6 T1 G1 M5 कौशलम् (D1–3 °ल्यम्) (for कुशलम्). Ś Ñ V B D8.12 अब्रवी-त्कुशलं वीरः ससीतः सहलक्ष्मणः . —After 21, Ś Ñ V B D1–3.8.12 ins. ; while D4 ins. before 23^{cd} (owing to om.) ; whereas D9 ins. after the first occurrence of 22 :

3467* गुहस्तद्वचनं श्रुत्वा दृष्ट्वा परमहर्षितः ।
हर्षगद्गदया वाचा प्रपच्छ गतसंभ्रमः ।
क्व स रामः क्व वैदेही धृतिमान्क्व च लक्ष्मणः ।
ह्लादितोऽस्मि त्वयात्यर्थं वनौघेनेव मेदिनी ।
ततः स हनुमांस्तस्य यथातथ्यं न्यवेदयत् । [5]
भरद्वाजाश्रमे रामः ससीतः सहलक्ष्मणः ।

[(l. 1) Ñ1 V B1.3 तु (for तद्). —V3 damaged from नं up to तः . Ñ V1.3 B तस्य श्रुत्वा (for श्रुत्वा दृष्ट्वा). —(l. 2) Ś D8.12 ईषद् (for हर्ष-). Ñ2 V3 B1.3.4 D12 [आ]गत- (for गत-). —For l. 1–2, D1–4.9 subst. :

3467(A)* एवमुक्तस्तु सुग्रीवः संपरिष्वज्य तं कपिम् ।
हर्षेण महताविष्टः सत्वरं पर्यपृच्छत ।

[(l. 1) D1 संहृष्टः ; D9 संप्रीतः (for सुग्रीवः). D4 स श्रुत्वा वचनं प्रीतः (for the prior half). D1 परिष्वज्य च (for संपरिष्वज्य). —(l. 2) D9 युक्तः (for [आ]विष्टः).]

—(l. 3) Ñ1 V2.3 B1–3 तु; D4 च (for स). Ñ2 क्व तु (hypm.) (for second क्व). B4 सा सीता (for वैदेही). V1 D1–3.9 क्व रामः क्व च(V1 तु) वैदेही (for the prior half). D9 बुद्धिमान् (for धृतिमान्). Ñ2 स (for च). —V3 om. from l. 4 up to 23^{b}. D9 om. l. 4. —(l. 4) D2 ह्लादितोहं (for °तोऽस्मि). B4 वाचा (for [अ]त्यर्थं). Ñ B D1–4 जल- (for वन-). Ñ2 D4 च (for [इ]व). D3 पर्वतः (for मेदिनी). —(l. 5) Ś V1.2 D2.3.8.9.12 तु (for स). Ñ1 V1 B3 यथार्थं तं; Ñ2 B1.4 D2 यथातत्त्वं; B2 D2 °वृत्तं (for यथातथ्यं). —V2 om. from l. 6 up to 22^{b}. Ñ V1 B D4 om. l. 6. —(l. 6) D9 सीतया (for ससीतः). D1 सहसीतः सलक्ष्मणः (for the post. half).]

22 D4.13 om. 22 (cf. v.l. 21 and 19 respy.). V3 om. 22; V2 om. 22^{ab} (for both cf. v.l. 3467*). D9 reads 22 twice. —^{a}) Ś Ñ V1 B D1–3.8.9(second time).12 स इ(Ś D8.12 ही; D1–3.9 चे)मां; M3.5 पंचम्याम्; Cm.g.t as in text (for पञ्चमीम्). Ś Ñ1 V1 B1.3.4 D8.12(all except B1.3 with hiatus)रजनीमद्य (by transp.); Ñ2 B2 रजनीमेत्य (with hiatus) (for अद्य रजनीम्). —^{b}) B1.3 ह्युषित्वा (to avoid hiatus) ; D1–3 उषितो (for उषित्वा). —^{c}) D1–3.9(second time) -[अ]नुज्ञात (for -[अ]नुज्ञातं). —^{d}) D12 द्रक्ष्यासि; T2.3 द्रक्ष्यसे; Cm.g.k.t as in text (for द्रक्ष्यसि). D9(first time).10.11 [अ]त्रैव; G2 श्वस्तु; Cr.m.g as in text (for [अ]द्यैव). D1–3.9(second time) इहागंता न संशयः . —After 22 (first occurrence), D9 ins. 3467*.

23 D13 om. 23 (cf. v.l. 19). V3 D4 om. 23^{ab} (cf. v.l. 3467* and 21 respy.). —^{b}) G2 सु- ; Cm.g.t as in text (for सं-). Ś Ñ V1.2 B D1–3.8.9.12 हनू-मान्मारुतात्मजः ; M1 निषादाधिपतिं गुहं. —Before 23^{cd},

G. 6. 109. 49
B. 6. 125. 26
L. 6. 106. 32

सोऽपश्यद्रामतीर्थं च नदीं वालुकिनीं तथा ।
गोमतीं तां च सोऽपश्यद्भीमं सालवनं तथा ॥ २४
स गत्वा दूरमध्वानं त्वरितः कपिकुञ्जरः ।
आससाद द्रुमान्फुल्लान्नन्दिग्रामसमीपजान् ॥ २५
क्रोशमात्रे त्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनाम्बरम् ।
ददर्श भरतं दीनं कृशमाश्रमवासिनम् ॥ २६
जटिलं मलदिग्धाङ्गं भ्रातृव्यसनकर्शितम् ।
फलमूलाशिनं दान्तं तापसं धर्मचारिणम् ॥ २७
समुन्नतजटाभारं वल्कलाजिनवाससम् ।
नियतं भावितात्मानं ब्रह्मर्षिसमतेजसम् ॥ २८

D4 ins. 3467*. —^{c}) D6.7.10.11 T2.3 M5 -वेगाद्; Cg as in text (for -वेगो). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 अथोत्पपात वेगेन; G2 उत्पपाताथ वेगेन; M3 समुत्पपात वेगेन. —^{d}) B2 D2–4 बलवान्; D1 हनूमान् (for वेगवान्). D4 कपिकुंजरः (for अविचारयन्). B1 वेगं चाति([marg. also]°सि) विभावयन्; M2 गुहमामंत्र्य वीर्यवान्.

24 D13 om. 24 (cf. v.l. 19).—^{a}) D1–4.9 पश्य-न्रामस्य (for सोऽपश्यद्राम-). D1 G3 -तीर्थं तत्; D6 T2.3 -तीर्थां तां; Cg.t as in text (for -तीर्थं च). —^{b}) Ś Ñ V B1–3 D1–3.8.9.12 शा(D2 शै)लू(Ñ1 V2.3 B1.3 °ल्व)किनीं; B4 D4 मंदाकिनीं (for वालुकिनीं). D1–4.9 प्रति; G3 तदा (for तथा). D5 T1 G1 तां नदीं वालुकीं तदा(G1 °था). —V3 G3 M2 om. 24^{cd}. D9 repeats consecutively 24^{c}–25^{b}. —^{c}) D5 T1 G1 M1 चैव; Cg as in text (for तां च). Ś Ñ V1 B D1–4.6–8.9(both times).10–12 T2.3 G2 M5 पौरुषीं (Ñ V1 B2.4 जारुथीं; B1 जारुधिं; B3 D7.10.11 वरूथीं; D1–3.9 [second time पादाभ्यां] जारुथ्यां; D4 पारुषीं; D6 T2.3 वालुकीं; G2 तमसां; M5 परिधीं) गोमतीं चैव; V2 पारदर्शवतीं चैव. —^{d}) Ñ V1.2 B D1–4.6.9(first time).10.11 Ct शाल-; D9 (second time) शालि-; M1 ताल- (for साल-). —After 24, D5–7.10.11 T G1.2 M1.3 ins.; while G3 M2 ins. after 24^{ab} (owing to om.):

3468* प्रजाश्च बहुसाहस्राः स्फीताञ्जनपदानपि ।

[G1 व्रजांश्च; Cg as above (for प्रजाश्च). D10.11 G2 M1 -साहस्रीः; G1.3 M3 -साहस्रान् (for -साहस्राः). D6 T2 स्थितान् (for स्फीतान्).]

—After the first occurrence of 24^{cd}, D9 ins.:

3469* तमसां च व्यतिक्रम्य ययौ वायुसुतो बली ।

25 D13 om. 25 (cf. v.l. 19). D9 repeats consecutively 24^{c}–25^{b}. —^{a}) Ñ V2 B1.3 D1–3 M2 दीर्घम् (for दूरम्). —^{b}) Ś Ñ V B D1.4.8.9(first time).12 महात्मा; D9 (second time) अपीत्वा (for त्वरितः). —^{c}) D9 [आ]श्रमं (for द्रुमान्). V3 भग्नान्; D9 पश्यन् (for फुल्लान्). —^{d}) B1 नदीतीर-; D9 नंदिग्रामं (for नन्दिग्राम-). Ś Ñ V B1.4 D7.8.10–12 M2.3 -समीपगान्; D1–4 -समीपतः; D9 समंततः (for -समीपजान्). —After 25, D5–7.10.11 T G M2.3.5 ins.:

3470* स्त्रीभिः सपुत्रैर्वृद्धैश्च रममाणैः स्वलंकृतान् ।
सुराधिपस्योपवने यथा चैत्ररथे द्रुमान् ।

[D7.10.11 G2 transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) D7 G2 च; Cg as above (for स-). G2 Ct पुत्र-; Cg as above (for -पुत्रैर्). D7.10.11 G2 Ct पौत्रैश्; Cg as above (for वृद्धैश्). D7.10.11 Ct स्वलंकृतैः; T2.3 M3 अलंकृतान्; G2 स्वयं कृतान्. —(l. 2) M2 सुराधिपतिकन्याभिर् (for the prior half).]

26 ^{a}) D4 -मात्रम् (for -मात्रे). Ś B3 D6.8.12.13 T1 त्वयोध्यायां; V3 damaged; D4 अयोध्यायाः (for त्वयोध्यायाश्). —After 26^{a}, M2 ins.:

3471* नन्दिग्रामात्समन्ततः ।
तद्वृक्षषण्डं दृष्ट्वैव नन्दिग्रामं च वानरः ।
अवतीर्याम्बराद्वीरो हनूमान्मारुतात्मजः ।
ततो राजकुलद्वारि स्थित एव महाबलः ।
कोसलेन्द्रस्य दूतोऽहं द्वारपाल निवेद्यताम् । [5]
निवेदयस्व शीघ्रं मां भरते सत्यविक्रमे ।
एवमुक्तो हनुमता द्वारपालो महात्मना ।
प्रविश्य च पुरं दिव्यं भरताय न्यवेदयत् ।
भरतस्तु ततः श्रुत्वा प्रतिहारवचस्तदा ।
शीघ्रं प्रवेशयेत्येव वचनं प्रत्यभाषत । [10]
द्वारपालो विनिष्क्रम्य हनुमांस्त्वरितो ययौ ।
प्रविश्य च गृहं दिव्यं हनूमान्मारुतात्मजः ।
बृस्यासनसमाविष्टं.

—^{b}) Ñ1 चीरं. D1.2.4 transp. चीर- and -कृष्ण-. B3 चीरं कृष्णाजिनं मुनिं. —D13 om. 26^{cd}. —^{c}) B3 D9 वीरम् (for दीनं). —G2 om. (hapl.?) 26^{d}–28^{c}. —^{d}) B3 ऋषिम्; G1 कृच्छ्रम् (for कृशम्).

27 G2 om. 27 (cf. v.l. 26). —^{a}) D5 M1 जटिल-. D4 लोम- (for मल-). —^{b}) Ś1 V3 B1.4 D4–6.8.12.13 -कर्षितं (for -कर्शितम्). —^{c}) Ñ1 B D5.7–9 M1.3 -[अ]शनं (for -[अ]शिनं). B4 दीनं; D2.12 शांतं (for दान्तं). —^{d}) D5 ब्रह्म- (for धर्म-).

28 G2 om. 28^{abc} (cf. v.l. 26). D13 om. 28–29. —^{a}) Ś B3 D1.3.4.8.12 समुन्नद्ध-; Ñ1 B4 समुद्धत-; B1 अवनद्ध- (for समुन्नत-). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12 चीरवल्कलधारिणं(Ñ1 B2.4 °वासिनं; Ñ2 B3 D1.3.9 °वाससं); V3 चीरकृष्णाजिनांबरं(=26^{b}). —^{d}) D6 T2.3 महर्षि-; Ck.t as in text (for ब्रह्मर्षि-). Ś Ñ V B1–3 D1–4.8.9.12 देव-ब्रह्मर्षिसंमतं(B1 °सत्तमं; B2 °संनिभं; B3 D4 °सेवितं; D1 °संश्रितं; D2 °संमितं); B4 देवर्षिब्रह्मसंमितं.

पादुके ते पुरस्कृत्य शासन्तं वै वसुंधराम् ।
चातुर्वर्ण्यस्य लोकस्य त्रातारं सर्वतो भयात् ॥ २९
उपस्थितममात्यैश्च शुचिभिश्च पुरोहितैः ।
बलमुख्यैश्च युक्तैश्च काषायाम्बरधारिभिः ॥ ३०
न हि ते राजपुत्रं तं चीरकृष्णाजिनाम्बरम् ।
परिमोक्तुं व्यवस्यन्ति पौरा वै धर्मवत्सलाः ॥ ३१

तं धर्ममिव धर्मज्ञं देहवन्तमिवापरम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं हनूमान्मारुतात्मजः ॥ ३२
वसन्तं दण्डकारण्ये यं त्वं चीरजटाधरम् ।
अनुशोचासि काकुत्स्थं स त्वा कुशलमब्रवीत् ॥ ३३
प्रियमाख्यामि ते देव शोकं त्यक्ष्यसि दारुणम् ।
अस्मिन्मुहूर्ते भ्रात्रा त्वं रामेण सह संगतः ॥ ३४

G. 6. 109. 0
B. 6. 125. 38
L. 6. 106. 43

29 D13 om. 29 (cf. v.l. 28). —^{a}) D8 पादुकं. Ś2 D8 M2 तु; D2 द्वे; Cg as in text (for ते). —^{b}) M6 तं (for वै). Ś Ñ V1.2 B D8.12 पालयंतं; V3 D1–3.7.9–11 G1.2 M2 प्रशासंतं; D4 प्रशास्तारं; M1 प्रधावंतं (for शासन्तं वै). —^{c}) B4 D1.2.4.5 T2 M2 चा(D4 च)तुर्वर्णस्य; D7 चातुर्वर्ण्यं च; Cg.t as in text (for चातुर्वर्ण्यस्य). D1–4 सर्वस्य; M2 गोप्तारं; Cg.t as in text (for लोकस्य). —^{d}) D4 भरतं; M2 महतो (for सर्वतो). G2 भयं (for भयात्).

30 ^{a}) G1 M3 महामात्यैः (for अमात्यैश्च). —^{b}) B1 सूरिभिश्; D1–4.9 बहुभिश्; M1 सुहृद्भिश् (for शुचिभिश्). D13 स- (for च). —V3 om. 30^{cd}. —^{c}) D4 बलैर् (for बल-). D13 -युक्तैश् (for -मुख्यैश्). Ś Ñ1 V1 B3 D12 G2 सु-; D4 प्र- (for first च). D13 संयुक्तैः (for युक्तैश्च). D8 समुक्तैश्च. —^{d}) D4 -चारिभिः; D8 -धारिणीं(sic) (for -धारिभिः).

31 D8.9 om. 31^{ab}. Ñ1 reads 31^{ab} twice. —^{a}) Ñ2 च (for हि). V3 B2 D1.4.12 T2.3 तं; Ck.t as in text (for ते). Ś2 निहितं; B1 D2.13 सहितं (for न हि ते). D2.13 -पुत्रैस् (for -पुत्रं). Ś B4 D12 तु; V2 B1 D13 च; B2.3 D1.4 ते (for तं). —^{b}) D13 -[अं]बरैः (for -[अ]म्बरम्). Ś Ñ1(both times).2 V B D12 काषायांबरधारिणं(Ñ1 [second time]°भिः). —^{c}) D13 परं (for परि-). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 -त्यक्तुं; D5 T1 G3 -मेत्तुं; D6.10.11 T2.3 G1.2 M3.5 all Cs -मोक्तुं; D13 वृत्तं (for -मोक्तुं). D4 पुरस्कृत्य; D6 व्यवस्यंते; D9.13 व्यवस्यंतं; Cm.g as in text (for व्यवस्यन्ति). —^{d}) D6 T ये (for वै). D4 व्यवस्य; D13 पौरस्थं (for पौरा वै). D5 T1 G2 M1.3.5 Cg -वत्सलं (for -वत्सलाः). Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 पौरवत्सलं; Cm as in text (for धर्मवत्सलाः). D9 प्राणानपि विभावसौ.

32 ^{a}) G2 तद्; Cm.g as in text (for तं). D11 इह (for इव). —^{b}) V3 D10.11 T3 Ct देहबंधम्; D1 °मंतम्; D6 T2 °बद्धम्; D7 देहंगतम्; Cg as in text (for देहवन्तम्). Ñ1 V1 B1 D2 M1 [अ]मरं; B3 [अ]ध्वरं; D4 [अं]बरं; Cg as in text (for [अ]परम्). Ś D8.12 दहंतमिव पावकं; D13 उपासंतो यथामराः. ※ Cm.g.t: द्वितीय इवशब्दो वाक्यालंकारे।; Ct adds '[ए?]व' इति वैकत्र

पाठः. ※ —After 32^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.9(l. 2 only).12 ins.; D13 cont. l. 3 only after 3473*:

3472* न हि ते नगरे पौराः सुखानि परिभुञ्जते।
रामचिन्तापरिद्यूनं पितृदुःखसमाकुलम्।
उपागम्य हनूमांस्तु भरतं धर्मचारिणम्।

[Ñ V B om. l. 1. —(l. 2) D9 उरु- (for राम-). Ñ2 B4 -परिक्षांतं; B2 D9 -परं यूनं(sic); D4 -परं क्षेनं (for -परिद्यूनं). D2.3 पितुर् (for पितृ-). D1–4.9 -व्यसनकर्शितं(D3 °दर्शिनं) (for -दुःखसमाकुलम्). —D1–3 om. l. 3. —(l. 3) D4 उपसृत्य (for उपागम्य). B3 महात्मानं; B4 हनूमांस्तं; D4 च तं वीरम् (for हनूमांस्तु). D4 अभिवाद्यानुमानतः (for the post. half).]

—After 32^{ab}, D13 ins.:

3473* विदित्वा भ्रातृशोकस्थं मानुषोऽभूत्कपिर्यतः।;

while M2 ins. after 32^{ab}:

3474* आसनं तस्य आदाय स्वस्थोऽपृच्छत बुद्धिमान्।
कच्चिद्रामस्य कुशलं क्षिप्रं मे शंस मानद।
भरतेनैवमुक्तस्तु सौहृदाद्भ्रातृवत्सलम्।

[(l. 1) Note hiatus between तस्य and आदाय.]

—V3 damaged for 32^c. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B D8.12.13 अब्रवीत् (for उवाच). —^{d}) D2–4.9 पवनात्मजः (for मारुतात्मजः). Ś Ñ V B D8.12 इदं(Ś D8.12 °ति) प्लवगसत्तमः.

33 ^{b}) B1 D9 यस्त्वं; D1–4 य तं; D6 T2.3 प्रियं (for यं त्वं). Ñ V1 D13 -धरः (for -धरम्). —^{c}) D2 अनुयातोसि. —^{d}) Ś Ñ V B D T2.3 M3.5 त्वां (for त्वा). Ñ V1 B1.3.4 D1–4.13 कौशल्यम्; V2.3 B2 D7.9–11 G1 M1.2 कौशलम् (for कुशलम्).

34 B1 om. 34. V3 damaged for 34^a. —^{a}) T2.3 आख्यायते (for आख्यामि ते). D1.6.9 वीर (for देव). —^{b}) D3 जहि (for शोकं). B2 D10.11 M1.3.5 Ct त्यज सु-; D1.2.4.9 जहि सु-; D3 शोकं सु-; D5 त्यजसि; D7 संत्यज; D12 यक्ष्यामि(sic); G1 त्यक्त्वा सु- (for त्यक्ष्यसि). —^{c}) Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.9.13 रामेण; D13 सुभ्रूशं (for भ्रात्रा त्वं). —^{d}) Ś Ñ V B2–4 D4.12 भ्रात्रा ज्येष्ठेन; D1–3.9 M2 भ्रात्रा नाथेन; D8 भ्रात्रा प्रेष्ठेन; D13 भ्रातरं चैव; Cv.r.m

G. 6. 109. 59
B. 6. 125. 38
L. 6. 106. 44

निहत्य रावणं रामः प्रतिलभ्य च मैथिलीम् ।
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलैः ॥ ३५
लक्ष्मणश्च महातेजा वैदेही च यशस्विनी ।
सीता समग्रा रामेण महेन्द्रेण शची यथा ॥ ३६
एवमुक्तो हनुमता भरतः कैकयीसुतः ।
पपात सहसा हृष्टो हर्षान्मोहं जगाम ह ॥ ३७
ततो मुहूर्तादुत्थाय प्रत्याश्वस्य च राघवः ।
हनूमन्तमुवाचेदं भरतः प्रियवादिनम् ॥ ३८
अशोकजैः प्रीतिमयैः कपिमालिङ्ग्य संभ्रमात् ।
सिषेच भरतः श्रीमान्विपुलैरश्रुबिन्दुभिः ॥ ३९
देवो वा मानुषो वा त्वमनुक्रोशादिहागतः ।
प्रियाख्यानस्य ते सौम्य ददामि ब्रुवतः प्रियम् ॥ ४०

as in text (for रामेण सह). M_1 राघवेण समेष्यसि. ❀ Cv: रामेण सह संगत इति वर्तमानसामीप्ये भविष्यति भूतनिर्देशः. ❀

35 ^{b}) B_1 प्रतिपद्य; D_1 प्रतिनंद्य (for प्रतिलभ्य). M_1 प्राप्य चानुत्तमं यशः. —V_3 damaged for 35^{cd}. —^{c}) $Ś_1$ $Ñ$ V_2 B_{2-4} $D_{2-4.8.12.13}$ उपायातः; $Ś_2$ V_1 B_1 D_6 $T_{2.3}$ उपयातः; D_1 उपायतः; G_2 ***ति (lacuna) (for उपयाति). B_1 समिद्धार्थः; D_1 G_3 समृद्धार्थं; D_3 स सिद्धार्थः; Cg as in text (for समृद्धार्थः). —^{d}) D_8 -मित्रो (for मित्रैर्). B_1 $D_{1-4.9.13}$ महाबलः (for °बलैः).

36 M_1 om. 36^{ab}. —^{a}) D_{12} लक्ष्मणस्तु; M_2 लक्ष्मणेन (for लक्ष्मणश्च). —^{b}) M_2 मैथिल्या (for वैदेही). Ś $D_{8.12}$ तपस्विनी; M_2 महायशाः (for यशस्विनी). —^{c}) Ś $D_{1-4.6-9.12}$ M_1 समेता; Cg as in text (for समग्रा). —^{d}) D_{11} lacuna for महेन्द्रेण. Ś $Ñ_1$ V_1 B_1 $D_{1-3.6.8.9}$ $T_{2.3}$ $M_{2.3}$ यथा शची (by transp.). —After 36, Ś Ñ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.8.9.12.13}$ M_2 ($D_{1-3.9}$ M_2 l. 2–3 only) ins.; B_3 ins. after 36^{ab}:

3475* नन्दिष्यसि महाबाहो सुवृष्टेनेव कर्षकः ।
क्षिप्रमुत्तिष्ठ भद्रं ते पश्य भ्रातरमागतम् ।
विजित्य लोकांस्त्रीन्विष्णुः सहस्राक्षमिवागतम् ।
एतत्तु दृश्यते दूराद्धर्मयुक्तं मनोजवम् ।
तरुणादित्यसंकाशं विमानं रामवाहनम् । [5]

[(l. 1) Ś $D_{8.12}$ नंदिष्यसे; B_4 नंदिष्यति; D_{13} समाश्वस (for नन्दिष्यसि). —After the prior half of l. 1, B_3 ins.:

3475(A)* नन्दिग्रामे वसंश्चिरम् ।
रामदर्शनमात्रेण.

Ś $Ñ_1$ $D_{8.12}$ सुवर्षेण (for सुवृष्टेन). Ś D_8 कार्षिकः; D_{12} कर्षिणः (for कर्षकः). —(l. 2) V_3 damaged from प्र up to र. $D_{1-4.9}$ स त्वम् (for क्षिप्रम्). —(l. 3) $D_{1-4.9}$ निर्जित्य (for विजित्य). B_3 $D_{1.2.9.13}$ विष्णुं सहस्राक्ष (for विष्णुः सहस्राक्षम्). D_8 इवाशनं (sic). —(l. 4) D_{13} दूरं (for दूराद्). Ś धर्म्य-; $Ñ$ $V_{2.3}$ B_{1-3} हंस-; B_4 त्वं सं- (sic); D_1 तेन (for धर्म-). V_1 युद्धं सक्तं (for धर्मयुक्तं).]

—Thereafter D_{13} cont.:

3476* उपयातं महावीरं राक्षसैश्च समन्वितम् ।

—Then D_{13} ins. an addl. colophon [लंकाकांडे, भरतक्रियाख्यापनं].

37 ^{a}) V_3 damaged from मु up to कैक in ^{b}. D_6 $T_{2.3}$ G_1 M_5 महातेजा (for हनुमता). B_2 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं. —^{b}) D_{13} कैकेयीनंदवर्धनः; $M_{1.3}$ भरतो भ्रातृवत्सलः. —^{c}) Ś Ñ V B $D_{8.12.13}$ M_2 उत्पपात तदा (D_{13} M_2 °तो) (for पपात सहसा). $D_{1-4.9}$ उत्पपातासनात्तूर्णं; G_1 हृष्टः पपात सहसा. —^{d}) Ś Ñ V_1 B $D_{2.3.5.8.12}$ G_3 च; D_1 सः (for ह). $D_{7.10.11}$ G_2 M_1 उपागमत्; Cg as in text (for जगाम ह). D_{13} सहसा मोहमभ्यगात्.

38 ^{a}) T_2 तदा (for ततो). —^{b}) $D_{1.3.6}$ $T_{2.3}$ प्रत्याश्वास्य; D_9 प्रत्याश्वस्तश्; D_{13} प्रत्यास्वस्थः(sic) (for प्रत्याश्वस्य). —D_3 reads from च up to 39^{c} in marg. D_{13} स (for च). Ś Ñ V B $D_{4.8.12}$ भरतो भ्रातृवत्सलः. —^{c}) Ś Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{2.8.12.13}$ प्रत्युवाच हनूमंतं; B_2 $D_{1.3.4.9}$ उवाच तं(D_9 च) हनूमंतं. —^{d}) V_1 प्रहृष्टः; B_3 मारुतिं (for भरतः). D_1 प्रियदर्शनं; G_1 M_5 कैकयीसुतः (for प्रियवादिनम्).

39 D_3 reads 39^{abc} in marg. (cf. v.l. 38). —^{a}) B_1 प्रेम-; B_4 प्रीत- (for प्रीति-). D_{1-4} -करैः; D_7 -गंधैः (for -मयैः). D_9 शोकतप्तैः शुभैर्गात्रैस्; D_{13} सुप्रीतः प्रीतमनसं. —^{b}) D_6 $T_{2.3}$ प्रियम्; Cg as in text (for कपिम्). D_6 $T_{2.3}$ मारुतिं (for संभ्रमात्). Ś Ñ V B $D_{8.12}$ प्रिय (Ś B_4 $D_{8.12}$ प्रीति; B_3 चिर)मावे($Ñ_2$ V_1 B_1 °सा)द्य संभ्रमैः; D_{1-4} प्रियं प्राप्य ससंभ्रमं; D_9 तमालिंग्य सुसंभ्रमात्; G (ed.) प्रियावेदनसंभवैः. —^{c}) Ś $D_{8.12}$ सखेव; B_1 D_4 सिषिचे; D_9 निषिंचत्; D_{13} सिषेवे (for सिषेच). G_2 परमः; Cg as in text (for भरतः). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.13}$ कपि(B_1 रघु)मुख्यस्य. —^{d}) Ś Ñ V B $D_{8.12}$ गात्रमेव; $D_{1-4.9}$ गात्रं चैव; D_7 विरलैर्; G_2 $M_{1.2}$ विमलैर्; Cg as in text (for विपुलैर्). D_5 साश्रु-; T_1 $G_{1.3}$ $M_{1.3.5}$ आनन्द- (for अश्रु-).

40 M_1 om. 40^{ab}. —^{a}) D_{12} तु; D_{13} [अ]पि (for त्वम्). $D_{1-3.9}$ यदि वा यक्षो (for मानुषो वा त्वम्). —^{b}) $D_{1-3.9}$ ह्यनु- (for अनु-). D_{13} त्वमनुक्रोशमागतः. —^{c}) V_3 किं चाहं त्वस्य; $D_{1-4.9.13}$ प्रियाख्यानाच्च(D_{13} °नं च) (for प्रियाख्यानस्य). $D_{1-4.9.13}$ वीर (for सौम्य). —^{d}) B_1 M_2 ददानि; D_2 वदामि; Cm.g.t as in text (for

गवां शतसहस्रं च ग्रामाणां च शतं परम् ।
सकुण्डलाः शुभाचारा भार्याः कन्याश्च षोडश ॥ ४१
हेमवर्णाः सुनासोरूः शशिसौम्याननाः स्त्रियः ।
सर्वाभरणसम्पन्नाः सम्पन्नाः कुलजातिभिः ॥ ४२

निशम्य रामागमनं नृपात्मजः
कपिप्रवीरस्य तदाद्भुतोपमम् ।
प्रहर्षितो रामदिदृक्षयाभव-
त्पुनश्च हर्षादिदमब्रवीद्वचः ॥ ४३

G. 6. 109. 0
B. 6. 125. 46
L. 6. 107. 105

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयोदशाधिकशततमः सर्गः ॥ ११३ ॥

ददामि). D13 स्वयं (for प्रियम्). S D1–4.8.9.12 वद किं (D4 °दत:) प्रियं; B1 ब्रुवते वरं; B4 प्रियमुत्तमं (for ब्रुवतः प्रियम्). G1 किं ददामि तव प्रियं.

41 a) Ś Ñ V B D4.8.12 M1 -सहस्राणि; D3 -साहस्रं च (for -सहस्रं च). —b) Ñ1 ते (for च). Ś Ñ V B D4.8.12 शतानि च (Ś वै); D2.3.13 शतं वरं; M2 परः शतं; G (ed.) शतानि ते (for शतं परम्). —c) B1 सत्कुलाः सु-; D1–4 सकुटुंबाः; G2 M3 सुकुंडलाः (for सकुण्डलाः). D1 सदाचाराः; D3 समाचाराः (for शुभाचारा). D13 सुप्रभाः कुंडलाचारा. —d) D1–3.9 पत्नीश्; D4 पत्न्यश्; M1 वराः; Cg as in text (for भार्याः). Ś D8 धन्याश्; D1–4 चैव (for कन्याश्). D12 कन्या भार्याश् (by transp.). V3 D4.7.10.11 तु (for च). —After 41, D1–3.9 ins. l. 2 only of 3477*.

42 D1–3 om. 42. M1 om. 42ab. —a) Ś Ñ V B D4.8.12 दासीशतपरीवाराः. —b) M2 श्रिया (for स्त्रियः). B1 शशिसौम्यनिभाननाः. —c) Ś Ñ V B D4.8.12.13 सर्वलक्षण-; D6 T3 वराभरण- (for सर्वाभरण-). B1 -संपूर्णाः. —d) D9 -शालिनीः (for -जातिभिः). D13 कुलजातिसमन्विताः. —After 42, Ś Ñ V B D4(l. 2 only).8.12.13 ins.; while D1–3(D1–3 owing to om.).9 ins. l. 2 only after 41 :

3477* सुवर्णस्य सहस्रे द्वे दासीनां च शतं तथा ।
हिरण्यकोशरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ।
यच्चान्यं मार्गसे सौम्य तच्च सर्वं ददामि ते ।

[(l. 1) D13 शतं धेनुर् (for सहस्रे द्वे). B2 शतानि च (for शतं तथा). D13 वर्णानां च शतं शतं (for the post. half). —Ñ V B D13 om. l. 2. —(l. 2) Ś D2.4.8.12 -कोट्यो; D1 -कोटी- (for -कोश-). D4 transp. रत्नानि and वस्त्राणि. —(l. 3) Ś D8.12 वा (for first च). Ś V3 D8.12 मन्यसे (for मार्गसे). B1 वीर (for सौम्य). Ñ2 B4 सौम्य (for सर्वं). Ś2 ददानि.] ;

while D9 ins. after 42 :

3478* एवं त्वं *दृशः कोऽपि हरन्निरिवरं निशि ।
जगाद निखिलं वृत्तं मया स्वप्नवदूहितम् ।

43 D13 om. 43. —b) D5–7.10 कवि-; T2 कपेः; Cg as in text (for कपि-). G2.3 M2.3.5 Cg तद् (for तदा). —c) G3 -दिदृक्षयागात्; Cg as in text (for -दिदृक्षयाभवत्). —d) G1 च सः (for वचः). —For 43, Ś Ñ V B D1–4.8.12 subst. :

3479* निशम्य काम्यं वचनं हनूमतः
सुशोभनं शोकविनाशनं च ।
उवाच हृष्टो भरतः पृथुश्री-
र्द्रक्ष्ये चिरस्यागतमायतेक्षणम् ।

[(l. 1) Ś D8.12 रम्यं (for काम्यं). D4 स तस्मात्कपेस् (for हनूमतः). —(l. 2) Ñ1 B4 स (for सु-). D1–4 तदा सशोकापनुदं सुखावहं. —(l. 3) D1.2.4 तुष्टो (for हृष्टो). D1–4 कपिं प्रियं (for पृथुश्रीर्). —(l. 4) B1 द्रक्ष्ये चिराभ्यागतम्; D1–4 चिरस्य द्रक्ष्याम्यहम् (for द्रक्ष्ये चिरस्यागतम्). Ś D4.8.12 आयताक्षं (for आयतेक्षणम्).]

Colophon : D13 om. (cont. the Sarga). Ñ1 reads colophon in marg. —*Kāṇḍa name* : Ñ V1 B D4 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V1 D1.2 ins. आभ्युदयिके. —*Sarga name* : Ś Ñ1 B1.2.4 D8.12 भरतविशोकी(B1.2.4 °क)करणं; V1 भरतविशोकं करणं; V2.3 भरतशोककर्षणं(V2 °करणं); B3 भरतविशोकः ; D1 भरतानंदनः; D2 भरतहनूमंतसमागमः; D3 भरतानंदः; D4 भरतानंदजः; M2 भरतप्रियाख्यानं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12 om.; Ś2 V1 D1 108 ; Ñ2 114 ; B1 85 ; B3 105 ; D3 110 ; D5–7 G M3.5 128 ; D9 111 ; D10.11 127; T1 damaged ; T2 136 ; T3 139; M1 129 ; M2 130. —After colophon, D3 concludes with रामः while G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

११४

G. 6. 110. 1
B. 6. 126. 1
L. 6. 110. 1

बहूनि नाम वर्षाणि गतस्य सुमहद्वनम् ।
शृणोम्यहं प्रीतिकरं मम नाथस्य कीर्तनम् ॥ १
कल्याणी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥ २
राघवस्य हरीणां च कथमासीत्समागमः ।
कस्मिन्देशे किमाश्रित्य तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ॥ ३

114

D13 continues the previous Sarga. D12 begins with ॐ.

1 ^{b}) D6 T2.3 च; Ck.t as in text (for सु-). —For 1^{ab}, Ś Ñ V B D8.12.13 subst.:

3480* बहूनामपि वर्षाणामिदं श्रुतिरसायनम् ।

[B4 इव; D13 एव (for अपि). B1 सौम्य मयाश्रुतं (for श्रुतिरसायनम्).]

—^{c}) V3 damaged for शृणोम्य. —T1 damaged from म्य up to first म in 1^{d}. T2.3 प्रियतरं; Cm as in text (for प्रीतिकरं). —After 1^{c}, Ñ2 V B ins.:

3481* यन्नाथस्याद्य दर्शनम् ।
अद्य श्रुतिप्रीतिकरं.

[(l. 1) V2 मम नाथस्र. —B2 om. from l. 2 up to 1^{d}. —(l. 2) B3 मेद्य (for अद्य).]

—^{d}) T2 damaged for मम नाथ. B3 D13 दर्शनं; M2 कीर्तितं; Cm.k.t as in text (for कीर्तनम्). —For 1, D1–4.9 subst.:

3482* यो बहूनि हि वर्षाणि सुखं हित्वा गतो वनम् ।
तस्याद्य प्रीतिजननं श्रुतं रामस्य कीर्तनम् ।

[(l. 1) D2 तु; D4.9 च (for हि). D9 [अ]द्य वर्तते (for गतो वनम्). —(l. 2) D4 श्रुत्वा चास्य तु कीर्तितं (for the post. half).]

2 = 5.32.6. —^{a}) Ñ V B D4.13 पौराणी (B3 °णां) (for कल्याणी). Ś V1 D2.6.8.12.13 तव; Ñ V2.3 B1.2.4 चैव; B3 चिर- (for बत). —^{b}) Ś B3 D8.12 लौकिका (for लौकिकी). D5.10.11 T1.3 G M2.5 Ct मां; Cm.k as in text (for मे). —^{c}) V2 B4 एवं (for एति). D4.13 आनंदोभ्येति जीवंतं. —V2 lacuna for 2^{d}. —^{d}) Ś D8.12 नव- (for नरं). B4 -शतानि च (for -शतादपि). —After 2, B3 (marg.) ins.:

3483* सर्वावस्थागतस्यापि मरणाज्जीवितं सुखम् ।

—Thereafter B3 cont.; while Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–4.8.9.12 ins. after 2:

3484* एवमुक्त्वा महाबाहुर्भरतः सुमहायशाः ।
अपृच्छत्तं हनूमन्तं महात्मानं प्लवंगमम् ।

[(l. 1) B4 D1–4.9 महातेजा (for °बाहुर्). Ś Ñ2 D8.12 च; V1.2 B4 D1–3.9 स (for सु-). —(l. 2) Ś D1–4.8.9.12 पप्रच्छ तं; B3 आपृच्छत. Ñ1 transp. हनुमन्तं and महात्मानं. D1–3.9 महात्मा नियतः स्वयं (D9 °तं कपिं) (for the post. half).]

—After 2, G (ed.) ins.:

3485* एवमुक्त्वाथ भरतो हनुमन्तं महाबलम् ।
अपृच्छद्रामवृत्तान्तं समाचक्ष्व प्लवंगम ।

—Thereafter G (ed.) cont. 3486*.

3 G (ed.) om. 3. V3 om. 3^{ab}. —^{a}) D1–3.9 रामस्य च (for राघवस्य). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D4.8.12.13 वृत्तः (for आसीत्). —V3 damaged from स्मि in 3^{c} up to हि in 3^{d}. —^{c}) G2 तस्मिन्. D4 त्वेकः (for देशे). Ś D8 किमावृत्य; Ñ1 V2 B D4.13 स (V2 B1.3.4 क) साश्रित्य; D6 T2.3 कृतं सख्यं; M1 समागत्य; Cg.k.t as in text (for किमाश्रित्य). —T1 damaged from हि in 3^{d} up to स्यां in 4^{b}. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12.13 तन्ममाचक्ष्व (for तत्त्वमाख्याहि). B2 पूजित; D1–3.9 तत्त्वतः; D13 शृण्वतः (for पृच्छतः). T2 तत्त्वमाख्यातुमिच्छतः. ❀ Cr.m: 'राघवस्य हरीणां च कथमासीत्समागमः' इत्यनेन देवो वा मानुषो वेति प्रश्नस्यानन्तरं वानरेन्द्रस्य सुग्रीवस्य सचिवोऽहमिति प्रतिवचनं हनुमता दत्तमित्यवगन्तव्यम्. ❀ —After 3, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 M2 ins.; while G (ed.) cont. after 3485* (owing to om.):

3486* यद्यपि श्रुतवानस्मि विग्रहं रावणं प्रति ।
चारेण सुप्रयुक्तेन कृतोद्योगो रणं प्रति ।
त्वयि मे प्रत्ययस्तात यस्त्वं रामादुपागतः ।

[(l. 1) Ś D2.3.8.9.12 यच्च सं-; D1 तच्च सं-; M2 नाद्यैव (for यद्यपि). Ś2 निग्रहं (for विग्रहं). —D9.12 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) D1–4 संप्रयुक्तेन; D8 सुप्रयत्नेन (for सुप्रयुक्तेन). B3 (marg. also; orig. as above).4 वानरेण प्रयुक्तेन (for the prior half). Ś Ñ2 B4 D1.8 कृतोद्योगं. B3 (orig.; marg. also as above) रिपुं; D2 [ऽ]स्मि तं (for रणं). B1 संयुगं रावणं प्रति (for the post. half). —V3 om. l. 3. —(l. 3) D9 समयः (for प्रत्ययस्). B1 तावद्; D1.2.4.9 सौम्य; D3 सौम्ये (for तात). —After the prior half, D9 wrongly reads from श्रित्य in 3^{c} up to 3^{d}. Ś D8.12 कथं; Ñ3 illeg.; B4 त्वं च; D1 यत्त्वं (for यस्त्वं).]

—Thereafter Ś D1–3.8.12 M2 cont.:

3487* कथं कृतार्थः स श्रीमान्राघवः पुनरागतः ।

स पृष्टो राजपुत्रेण बृस्यां समुपवेशितः ।
आचचक्षे ततः सर्वं रामस्य चरितं वने ॥ ४
यथा प्रव्रजितो रामो मातुर्दत्ते वरे तव ।
यथा च पुत्रशोकेन राजा दशरथो मृतः ॥ ५
यथा दूतैस्त्वमानीतस्तूर्णं राजगृहात्प्रभो ।
त्वयायोध्यां प्रविष्टेन यथा राज्यं न चेप्सितम् ॥ ६
चित्रकूटं गिरिं गत्वा राज्येनामित्रकर्शनः ।
निमन्त्रितस्त्वया भ्राता धर्ममाचरता सताम् ॥ ७
स्थितेन राज्ञो वचने यथा राज्यं विसर्जितम् ।
आर्यस्य पादुके गृह्य यथासि पुनरागतः ॥ ८
सर्वमेतन्महाबाहो यथावद्विदितं तव ।
त्वयि प्रतिप्रयाते तु यद्वृत्तं तन्निबोध मे ॥ ९
अपयाते त्वयि तदा समुद्भ्रान्तमृगद्विजम् ।
प्रविवेशाथ विजनं सुमहद्दण्डकावनम् ॥ १०

G. 6. 110. 12
B. 6. 126. 11
L. 6. 107. 14

[D8 सुश्रीमान्; M2 शीघ्रं च (for स श्रीमान्). M2 पुरुषर्षभः (for पुनरागतः).]

4 T1 damaged up to स्यां in 4^{b} (cf. v.l. 3). D4 om. 4^{ab}. —^{a}) D9 आज्ञप्तो (for स पृष्टो). B3 एवमुक्तः स हनुमान्. —^{b}) B1 तुष्टया; B3 D6 बृष्यां; B4 बृष्यां; D7.12 G1 वृस्यां; D13 दिष्ट्या; T2.3 भूम्यां; Cm.g.t as in text (for बृस्यां). B1 D13 -सेवितः (for -वेशितः). Ñ1 बृक्षां सपपरोशितः (sic); D1.3.9 कपिर्वृश्यां (D9 °ष्यां)-समास्थि(D9 °श्रि)तः; D2 विसृज्य कपिकुंजरः. —D13 om. 4^{c} – 5. V3 damaged from 4^{c} up to म in महत् (see var.) in 4^{d}. M2 reads 4^{cd} twice (var.). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12 तदा सर्वं; D9 च तत्सर्वं; M2 (second time) तदा व्यग्रं. —^{d}) Ś Ñ V B1.2.4 D4.8.12 म(V3*)हत् (for वने). —After the first occurrence of 4^{cd}, M2 ins.:

3488* दण्डकानां प्रवेशादि आश्रमाणां प्रकीर्तयत्।

[Note hiatus between the two halves.]

5 D13 om. 5 (cf. v.l. 4). D9 om. (hapl.) 5^{ab}. D6 transp. 5 and 6. —^{a}) D1 अथ; D5 G3 यदा; Cg.k.t as in text (for यथा). Ś Ñ2 V B3.4 D10.11 G M1–3 Ck.t प्रव्राजितो; M5 प्रवासितो (for प्रव्रजितो). T1 ** ***तो रामो (damaged). —^{b}) B4 M3 दत्तो वरस्; D5 T1 M5 दत्तवरस्; D10.11 G2 Ck.t दत्तौ वरौ (for दत्ते वरे). D5 तदा (for तव). D1–4 M1 मात्रे द(M1 °तुर्द)त्तौ वरौ च तौ (D3.4 M1 ते). —^{c}) G3 यदा (for यथा). D8 om. च (subm.). —^{d}) Ś B4 D8 हतः; D9 G3 नृपः; G1 गतः (for मृतः).

6 D6 transp. 5 and 6. —^{a}) Ś2 moth-eaten; G3 [अ]मृतैस् (for दूतैस्). B2 समानीतस्. —^{b}) V2 अपि; D3.12 विभो (for प्रभो). —V3 mostly damaged for 6^{cd}. —^{c}) D1–4.9 अयोध्यायां (for त्वयायोध्यां). —^{d}) Ñ V2 B1.3.4 D1.2 च न (by transp.); B2 तु न (for न च). Ś D8 च नो श्रितं; D3 च नेच्छितं; D4 च तो हितं (sic); D11 न चेक्षितं; D12 च नाश्रितं (for न चेप्सितम्). D13 यथा रामो वनं गतः.

7 D9 om. 7–8^{b}. —^{a}) B1–3 D1.2.4.5.7.8.10.11.13 G1.2 M1.5 चित्रकूट-. D3 ज्ञात्वा (for गत्वा). —^{b}) D13 बाह्येन (for राज्येन). Ś V2 B1 D4.8.13 -कर्षणः; Ñ V1.3 B2.4 D2.6 -कर्षण; D1 G1 M2.3.5 Cg -कर्शन; D12 -कर्षिणा; G2 -कर्शिना (for -कर्शनः). T2.3 राज्येनारिनिकर्शन; M1 यथा राज्येन राघव. —V3 om. 7^{c}–8^{b}. —^{d}) Ś D6.8.12 T2.3 सता; B2 D2.4 यथा; D13 सदा (for सताम्). D1 धर्माचाररतो यथा; D3 धर्म्यमाचरितं त्वया.

8 V3 D9 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D8.12.13 वचने राज्ञो (by transp.); B4 वचनं राज्ञो; G (ed.) च वने राज्ञा (for राज्ञो वचने). D4 तस्थुषा राजवचने. —^{b}) D1.3 च नेप्सि(D3 °च्छि)तं; D2.4 न चेप्सितं; D6 T2.3 विवर्जितं; Ck.t as in text (for विसर्जितम्). Ś D8.12 न च ते वचनं कृतं; Ñ1 V1.2 B3 तेन ते न वचः कृतं; Ñ2 B1.2.4 D13 न ते(B1 च) तेन वचः कृतं. —^{c}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 तत्पादुके त्वमादा(Ñ1 °ज्ञा)य; D13 आर्यपादौ त्वमादाय. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 च; D13 वै (for [अ]सि). B2 पुरम् (for पुनर्).

9 ^{a}) D9 तत्त्वम् (for सर्वम्). —^{b}) D1 सर्वं च (for यथावद्). B1 मम (for तव). —^{c}) V3 damaged from प्रति up to तन्नि in 9^{d}. D13 -निवृत्ते (for -प्रयाते). D1–3 त्वयि प्रयाते तु तदा; M2 निवृत्ते त्वयि यद्वृत्तं. —^{d}) Ś D8 यत्कृतं तन्; B1 यद्वृत्तांतं; D12 यद्वृत्तंस्तन्; M2 तत्तत्त्वेन (for यद्वृत्तं तन्). V3 मां (for मे). D4 निवेद मे (sic); G1 वदामि ते (for निबोध मे).

10 ^{a}) B1 संप्रयाते. —^{b}) D1–4.9 समुद्विग्न-. D6 T2.3 -द्विपं (for -द्विजम्). Ś Ñ V B D8.12 राघवः सहलक्ष्मणः; D13 प्रस्थितः स वने प्रभुः. —After 10^{ab}, Ś D1–12 S ins.:

3489* परिद्यूनमिवात्यर्थं तद्वनं समपद्यत ।
तद्धस्तिमृदितं घोरं सिंहव्याघ्रमृगायुतम् ।

[(l. 1) D4 परित्यज्यैनम् (hypm.); D6 परिदूनम्; D9 °शून्यम्; M2 °न्यूनम्; Cr.m.g.k.t as above (for परिद्यूनम्). Ś D1–4.12 अरण्यं च(Ś तु; D12 तद्); D8 अरण्यं तत्तु (hypm.) (for इवात्यर्थं). D3 तत्सर्वं; D8 तद्वने; D13 यद्वनं (for तद्वनं). D4 प्रत्यपद्यत; D9 समवर्तत. —(l. 2) D1–4 ते हस्ति-; D9 ततस्ते (for तद्धस्ति-). Ś D1–4.8.9.12 -चरितं वीर (for -मृदितं घोरं). D7.10.11 G2 -[आ]कुलं (for -[आ]युतम्).]

G. 6. 110. 13
B. 6. 126. 12
L. 6. 107. 15

तेषां पुरस्ताद्बलवान्गच्छतां गहने वने ।
विनदन्सुमहानादं विराधः प्रत्यदृश्यत ॥ ११
तमुत्क्षिप्य महानादमूर्ध्वबाहुमधोमुखम् ।
निखाते प्रक्षिपन्ति स्म नदन्तमिव कुञ्जरम् ॥ १२
तत्कृत्वा दुष्करं कर्म भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
सायाह्ने शरभङ्गस्य रम्यमाश्रममीयतुः ॥ १३
शरभङ्गे दिवं प्राप्ते रामः सत्यपराक्रमः ।
अभिवाद्य मुनीन्सर्वाञ्जनस्थानमुपागमत् ॥ १४
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
हतानि वसता तत्र राघवेण महात्मना ॥ १५

—D_{13} om. 10^{c}–11. —^{c}) M_2 स वनं (for विजनं). —^{d}) $D_{5.10.11}$ स (for सु-). —For 10^{cd}, Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12}$ subst.:

3490* निर्जनं व्यालसम्पन्नं प्राविशद्गहनं वनम् ।

[D_8 निर्जितं. B_4 सत्त्व- (for व्याल-). $D_{1-4.9}$ -संकीर्णं (for -सम्पन्नं). D_4 विवेश (for प्राविशद्). Ñ V B दंडकं (for गहनं).]

11 D_{13} om. 11 (cf. v.l. 10). V_3 om. 11^{ab}. —^{a}) M_2 बलिनां (for बलवान्). —^{b}) D_6 $T_{2.3}$ G_2 गहनं वनं. —^{c}) D_5 $G_{1.2}$ M_3 निनदन्; G_3 ननर्द (for विनदन्). Ś Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{8.12}$ राक्षसः सु(V_2 °सैस्तु; B_1 °सः स; D_8 °सस्तु)महावीर्यो; B_2 $D_{1-4.9}$ नर्दमानो महानादान्(B_2 °दं; $D_{4.9}$ °दैर्). —D_4 om. 11^{d}–12^{c}. —^{d}) $B_{1.4}$ समदृश्यत; $D_{1.9}$ सम(D_9 प्रत्य)पद्यत.

12 D_4 om. 12^{abc} (cf. v.l. 11). —^{ab}) D_6 समुत्क्षिप्य. T_2 महाबाहुम्; G_2 महात्मानम् (for महानादम्). M_2 -पादम् (for -बाहुम्). D_{13} विराधमवधीद्भीमं राक्षसं पिशिताशनं. —For 12^{ab}, Ś Ñ V B $D_{1-3.8.9.12}$ subst.:

3491* तं निहत्य महाकायमूर्ध्वपादमवाङ्मुखम् ।

[D_9 निरीक्ष्य (for निहत्य). Ś $D_{8.12}$ -केशम्; B_3 -कायम्; L [ed.]-पाशम् (sic) (for -पादम्). $Ñ_1$ V_2 $B_{1.2}$ अधोमुखं; B_4 अवस्थितं (for अवाङ्मुखम्). $D_{1-3.9}$ ऊर्ध्वकेशं महाबलं (for the post. half).]

—^{c}) $D_{5.7}$ T_1 G_3 M_1 क्षिपतस्तौ (for प्रक्षिपन्ति). Ś Ñ V B $D_{8.12.13}$ अवटे प्राक्षिपद्रामो(D_{13} °पच्चैव); D_{1-3} संप्राक्षिपेतामवटे; D_6 $T_{2.3}$ खाते प्राक्षिपतां तस्मिन्(T_3 तं स्म); D_9 राघवः पातयामास. ❀ Cg: प्रक्षिपन्ति स्मेति बहुवचनेन सीतयाऽपि तत्र किंचित्साहाय्यं कृतमिति गम्यते ।; Ct: प्रक्षिपन्ति स्म प्रक्षिप्तवन्तावित्यर्थः. ❀ —^{d}) D_{1-3} G_3 नर्दंतम्. D_6 अपि (sic) (for इव).

13 ^{a}) Ś D_8 तत्कृतं; D_6 तद्दृष्ट्वा (for तत्कृत्वा). $V_{1.3}$ D_3 दुःकरं; D_8 दुष्कृतं; D_{13} दारुणं. —^{b}) D_{12} भ्रातारौ (for भ्रातरौ). —After 13^{ab}, D_{12} reads 3498*. —D_{12} om. (hapl.) from 13^{c} up to l. 1 of 3498*. —^{d}) $D_{1-3.9}$ आगतौ (for ईयतुः). Ś Ñ V B D_8 M_2 संप्राप्तौ (M_2 प्रयातौ) रम्यमाश्रमं; D_4 रम्याश्रममुपागतौ; D_{13} रम्यं जग्मतुराश्रमं.

14 D_{12} om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś $V_{2.3}$ B_3 $D_{1-3.8.9}$ याते (for प्राप्ते). —^{b}) B_1 सत्यपरायणः. —V_3 om. 14^{cd}. —^{c}) Ś Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ D_8 तांस्तापसानर्च(D_8 °न्वंच [sic])यित्वा; B_3 तापसानर्चयित्वा च; $D_{1-4.9}$ तापसांस्तु पु(D_4 °स्तान्पु)रस्कृत्य; D_{13} प्रणम्य तापसान्सर्वान्. —^{d}) Ś B_1 $D_{1.2.4.8.13}$ उपागतः($D_{2.4}$ °तं [sic]; D_{13} °तान्). ❀ Cr: अभिवाद्य मुनीन् सर्वान् जनस्थानमुपागमदित्यनन्तरं "पश्चात् शूर्पणखा चैव रामपार्श्वमुपागता । ततो रामेण संदिष्टो लक्ष्मणः सहसोत्थितः । प्रगृह्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासे" त्यनन्तरं चतुर्दश सहस्राणीत्येवं पाठक्रमः अर्थक्रमादवगन्तव्यम् । अन्यथा पाठे तु अविवक्षितक्रम इति द्रष्टव्यम्. ❀ —For 14^{cd}, M_2 subst.:

3492* पञ्चवटीति विख्यातं ततः प्राप्तो महायशाः ।
अभिवाद्य मुनीन्सर्वान्रामः सत्यपराक्रमः ।

—Then M_2 cont.:

3493* वसतस्तु जनस्थाने तदा रामस्य धीमतः ।
रावणस्य स्वसा क्रूरा दृश्यन्ती ह्येतमागतम् ।

—Thereafter M_2 reads 3500* and 3501*.

—After 14, Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{4.8}$ ins.; V_3 ins. after 14^{ab} (owing to om.):

3494* अगस्त्यमभिवाद्याथ परमर्षिमरिंदम ।
ततः पञ्चवटीं यातौ सीतया सह राघवौ ।

[(l. 1) Ś Ñ V_1 $B_{1.3}$ D_4 अरिंदमः(B_3 °मौ) (for अरिंदम). B_2 महर्षिमरिमर्दनः (for the post. half). —(l. 2) B_2 प्राप्तौ; L (ed.) यातो (for यातौ). L (ed.) राघवः (for राघवौ).]

—Thereafter all the above MSS. read 3498*.

—After 14, $D_{2.9}$ read 3499*; while D_7 $T_{2.3}$ M_3 read 16–17^{b}.

15 ^{b}) Ś Ñ V B $D_{1-4.6-12}$ $T_{2.3}$ G_2 $M_{1.2}$ जनस्थाननिवासिनां; D_5 रक्षांसि भीमकर्मणा; D_{13} जनस्थाने च रक्षसां. —After 15^{ab}, M_2 ins.:

3495* रक्षसामवधीद्रामः शूरं च खरमग्रहम् ।

—^{c}) D_{12} हत्वापि. Ś Ñ V B $D_{6.8.12}$ $T_{2.3}$ M_1 रक्षसां (for वसता). D_4 हताश्च राक्षसास्तत्र; D_{13} तेन ते निहताः सर्वे; M_2 हता हि राक्षसा रौद्रा. —^{d}) M_5 पंचवट्यां (for राघवेण). Ś Ñ V B $D_{4.8.12}$ हतौ च खरदूषणौ(D_8 °रूपिणौ). —For 15^{cd}, $D_{1-3.9}$ subst.:

3496* राममासाद्य नष्टानि खरश्चैवाग्रतो हतः ।

ततः पश्चाच्छूर्पणखा रामपार्श्वमुपागता ।
ततो रामेण संदिष्टो लक्ष्मणः सहसोत्थितः ॥ १६

प्रगृह्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासे महाबलः ।
ततस्तेनार्दिता बाला रावणं समुपागता ॥ १७

G. 6. 110. 21
B. 6. 126. 21
L. 6. 107. 24

[D9 [अ]पि (for [ए]व). D2 खरश्च निहतोग्रतः (for the post. half).]

—Thereafter all the above MSS. cont. 3504*.

—After 15, Ś D5–8.10–13 (Ś D8.12 only l. 1–3; D13 only l. 1–3 and 6) S ins. :

3497* एकेन सह संगम्य रणे रामेण संयुगे ।
अह्नश्चतुर्थभागेन निःशेषा राक्षसाः कृताः ।
महाबला महावीर्यास्तपसो विघ्नकारिणः ।
निहता राघवेणाजौ दण्डकारण्यवासिनः ।
राक्षसाश्च विनिष्पिष्टाः खरश्च निहतो रणे । [5]
दूषणं चाग्रतो हत्वा त्रिशिरास्तदनन्तरम् ।

[(l. 1) G1 एतेन. D5 सहसा गम्य (for सह संगम्य). D6 T3 रामेणैव हि; T2 रामेण सह. Ś D8.13 राघव; D12 भारत; M3 Cg संगताः ; M5 सायुधाः (for संयुगे). D7.10.11 G2 M1 रामेण(G2 रावणे) रणमूर्धनि (for the post. half). —(l. 2) G3 (*inf. lin.* also as above) निश्चेष्टा (for निःशेषा). Ś2 हताः (for कृताः). —(l. 3) M1 महावीर्या; M2 °काया; Cg as above (for °बला). G1 महेष्वासास् ; M1 महाकायास् (for महावीर्यास्). D12 महाबलस्त्वया क्रांतस् (sic) (for the prior half). Ś D8.12.13 तापसानां भयंकराः (for the post. half). M1 transp. the post. halves of l. 4 and l. 5. —(l. 5) M1 सहदूषणः (for निहतो रणे). —D5 T1 G1.3 M1.3 om. l. 6. —(l. 6) M2 निहतो दूषणश्चाग्रे; M5 दूषणश्च हतो मूर्धस् (for the prior half). D13 दूषणस्त्रिशिराश्चैव खरश्चैवाग्रतः स्थितः .]

16 D13 om. 16–20. D1.3 om. 16–17. For 16–17^b, Ś Ñ V B D4.8.12 subst. 3498*; D2.9 subst. 3499* ; while M2 subst. 3500* . D7 T2.3 M3 read 16–17^b after 14. —^{a}) M5 पूर्वाच् (for पश्चाच्). D7.10.11 G2 पश्चाच्छूर्पणखा नाम. ❀ Cv : ततः पश्चादित्यत्र क्रमो न विवक्षितः । ; Ck : ननु रक्षसां वधे किं कारणमित्यत्राह ततः पश्चादित्यादि । जनस्थानोपगमनानन्तरमित्यर्थः । ; so also Ct. ❀ —D5 om. (hapl.) 16^c–17.

17 D1.3.5.13 om. 17 (cf. v.l. 16). For sequence in D7 T2.3 M3, cf. v.l. 16. —^{b}) D6 T2.3 M3 कर्णनासं; D7 G1.3 °नासौ; Ck.t as in text (for °नासे). ❀ Cg : कर्णनासमित्यत्र प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः . ❀ —For 16 – 17^b, Ś Ñ V B D4.8 subst. and read after 3494* ; D12 subst. for 16–17^b and reads after 13^{ab} (owing to omission) :

3498* ततः शूर्पणखा नाम भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
आत्मप्रदानलोभेन न्यमन्त्रयत राक्षसी ।
सुस्मितं तावुभौ कृत्वा तां न्यपेधयतां तदा ।
कर्णनासापहारेण विकृता विकृतानना ।
खरं भ्रातरमासाद्य कथयामास राघवौ । [5]

[D12 om. l. 1 (cf. v.l. 13). —(l. 1) V1 अत्र; V2.3 B3.4 तत्र (for ततः). —(l. 2) D12 स्वात्मप्रसाद- (for आत्मप्रदान-). B1 D4 -लाभेन (for -लोभेन). V2.3 B D4 राघवौ (for राक्षसी). Ñ1 (with hiatus) आत्मदानप्रलोभेन आमंत्रयत राक्षसी. —V3 om. l. 3. —(l. 3) Ś D8 सुस्मितौ; Ñ1 V2 B1.2.4 D4 सस्मितं; D12 संमितौ (for सुस्मितं). V2 B4 गत्वा (for कृत्वा). Ś D8.12 तामधर्षयतां तदा; Ñ1 (m. also as above) तामबोधयतां तदा; B3 राघवौ चाप्यलोभयत् ; B4 लक्ष्मणं राघवं तदा (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 V1 B2.4 -प्रहारेण (for -[अ]पहारेण). B2 राक्षसी (for विकृता). D12 विकृतात्मना (for °तानना). Ś D8 विकृतां विकृताननां (for the post. half). —For l. 4, B3 subst. :

3498(A)* कर्णनासं ततश्छित्त्वा चकार विकृताननाम् ।
निकृत्तकर्णनासौष्ठी ततः सा विकृतानना ।

—(l. 5) V3 पोथयामास (for कथयामास).] ;

while D2.9 subst. for 16–17^b and read after 14 :

3499* ततः शूर्पणखा नाम राक्षसी घोरदर्शना ।
कामरागाभिसंतप्ता लक्ष्मणेन विरूपिता ।

[(l. 2) D2 -बाणाभि- (for -रागाभि-).]

—For 16–17^b, M2 subst. and reads after 3493* :

3500* सा तु शूर्पनखी नाम सीतां ब्यद्रावयद्वने ।
आच्छिनल्लक्ष्मणस्तस्याः कर्णनासौ ततोऽसिना ।

—Thereafter M2 cont. :

3501* सा छिन्नकर्णनासा वै खरं शरणमभ्ययात् ।
स च सैन्येन महता राममेवाभ्यधावत ।

—D2.9 om. 17^{cd}. —^{c}) M1 घोरा; Cr.m.g.t as in text (for बाला). M5 विरूपिता हता बाला. —^{d}) D6 T2.3 समपद्यत; M1 समुपागमत्; M5 भ्रातरं गता. —For 17^{cd}, Ś Ñ V B D4.8.12 M2 subst. :

3502* शूर्पणखा तदा गत्वा रावणं लोकरावणम् ।

[Ñ2 V1.3 B1.2.4 D12 शूर्पणख्या. Ś D8 च सा; V2 ततो; D12 तया (for तदा). D4 transp. शूर्पणखा and तदा. M2 तत्र शूर्पणखा गत्वा (for the prior half). Ñ V B1.2.4 M2 रावणे लोकरावणे; D4 लंकायां रावणं प्रति (for the post. half).]

—Thereafter Ś Ñ1 D4(l. 1 only).8.12 cont. ; while Ñ2 V B M2 subst. for 18 :

G. 6. 110. 0
B. 6. 126. 22
L. 6. 107. 35

रावणानुचरो घोरो मारीचो नाम राक्षसः । लोभयामास वैदेहीं भूत्वा रत्नमयो मृगः ॥ १८

3503* वधस्तेषां समाख्यातः सीता चाप्रतिमा भुवि ।
श्रुत्वा तदप्रियं घोरं रक्षस्त्रैलोक्यरावणम् ।
मारीचमगमच्छीघ्रं मदनेन समाहतः ।
कथं सीतामहं रामात्प्राप्नुयां सुहृदां वर ।
त्वयि संभावना मेऽस्ति सर्वकार्येषु राक्षस । [5]
स त्वमद्यैव गच्छस्व मृगरूपी भवाग्रतः ।
सीतायाः काञ्चनो भूत्वा रूप्यबिन्दुचितश्चरन् ।
लोभिता सा त्वया व्यक्तं रामं वक्ष्यति भाविनी ।
अहोऽद्भुतमिदं रूपं मृगस्य भुवि दुर्लभम् ।
प्राप्नुयामपि चर्मास्य चित्ररूपं मनोरमम् । [10]
सीतायास्तु वचः श्रुत्वा रामस्त्वामभियास्यति ।
ततोऽपवाहिते रामे लक्ष्मणे चापवाहिते ।
सुखं सीतां हरिष्यामि एवं प्रतिकृतं भवेत् ।
बलज्ञश्चापि रामस्य मारीचस्तु तथाकरोत् ।

[(l. 1) Ś1 वधं तेषां समाचक्षत्; D4 पुरस्तस्य समाख्यातं (for the prior half). —After l. 1, D4 further cont. 3504*. —(l. 2) V2 B1-3 तदा (for तद्). D12 अप्रियकरं. B2 -रावणः; B3 -दारुणं (for -रावणम्). M2 रावणो राक्षसाधिपः (for the post. half). —(l. 3) M2 अवदच्च (for अगमच्च). Ñ2 समाहतं; M2 स मोहितः (for समाहतः). V1.3 B3 (m. also as above) खरं श्रुत्वा समाहतं; G (ed.) राक्षसं भीमविक्रमं (for the post. half). —After l. 3, Ś1 reads l. 1, 2 and 9 of 3504*. —Ś1 om. l. 4–13. V3 damaged from l. 4 up to the prior half of l. 5. —(l. 4) V2 वरारोहां (for अहं रामात्). —(l. 5) V2 सर्वा (for मेऽस्ति). M2 त्वय्याशा परमा मेस्ति (for the prior half). V3 सर्वकालेषु; D12 सह-कार्येषु. —(l. 6) B1 (m. also; orig. as above).3 (*sup. lin.* also; orig. as above) मम (for भव). —(l. 7) V1 चाग्रतो भूत्वा; M2 कांचनमयो (for काञ्चनो भूत्वा). V1.3 रौप्य- (for रूप्य-). D8 -चिह्न- (for -बिन्दु-). Ś2 D8.12 M2 -चितश्चर; B1 -चितो भव (for -चितश्चरन्). Ñ1 (marg. also; orig. as above) रूपं दर्शयतो भवन् (sic) (for the post. half). —V3 om. l. 8. —(l. 8) Ñ2 V1 B4 लोभित्वा (sic). B1.2 च (for सा). B3 त्वया कामं; M2 त्वयि भृशं (for त्वया व्यक्तं). Ś2 D8.12 भामिनी; M2 मैथिली (for भाविनी). —(l. 9) V1 चित्रम् (for ऽद्भुतम्). V3 damaged for इदं रूपं. B3 [अ]पि च (for भुवि). —V3 mostly damaged for l. 10. —(l. 10) V2 B1 प्राप्नुयामिति; M2 प्रापये यदि. V2 B1.3 चित्र-रूप-. Ś2 D8.12 M2 मनोहरं (for मनोरमम्). —(l. 11) Ñ V1.3 B2.4 M2 तद् (for तु). Ś2 Ñ1 V3 B4 D8.12 M2 G (ed.) रामस्त्वाभिमवि(B4 °गमि; G [ed.] °द्रवि)ष्यति; V1 रामस्त्वां विद्रविष्यति (for the post. half). —(l. 12) B1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 1 of 3509*. M2 महाबले (for [अ]पवाहिते). —(l. 13) V3 अथ; B4 इत्थं (for सुखं). B4 एवं प्रतिसमादिशत् (for the post. half). —After l. 13, Ś2 D8.12 ins. l. 1, 2 and 9 of 3504*; whereas Ñ1 reads (marg.) l. 1–9 of 3504*. —V3 damaged for l. 14. —(l. 14) M2 कालज्ञश्च (for बलज्ञश्च). Ñ2 V1 B2.3 तत्; V2 स (for तु). Ś D8.12 तदा (for तथा).]

—Thereafter Ś1 Ñ1 (marg.) read, Ś2 D8.12 cont. l. 10 of 3504*.

18 D13 om. 18 (cf. v.l. 16). —For 18, Ñ2 V B M2 subst. 3503*. —[a]) M5 -प्रेरितो (for -[अ]नुचरो). —[c]) T2 (also as in text) मोहयामास. —For 18, Ś1 subst. l. 1, 2, 9 and 10 only (reading l. 1, 2 and 9 after l. 3 of 3503* and l. 10 after 3503*); Ñ1 subst. (marg.) for 18 (reading l. 1–9 after l. 13 of 3503* and l. 10 after 3503*); Ś2 D8.12 ins. l. 1, 2 and 9 after l. 13 of 3503* and cont. l. 10 after 3503*; D1–3.9 cont. after 3496*; D4 further cont. after l. 1 of 3503*:

3504* ततो रावणमारीचौ विमानमिव तं रथम् ।
आरुह्यागच्छतां शीघ्रं रामाश्रमपदं महत् ।
आगम्य दण्डकारण्ये राघवस्याश्रमं महत् ।
ददर्श सहमारीचो रावणो राक्षसेश्वरः ।
अवतीर्य रथात्तस्मात्तप्तकाञ्चनभूषणात् । [5]
हस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
एतद्रामाश्रमपदं दृश्यते कदलीवृतम् ।
क्रियतां तत्सखे शीघ्रं यदर्थं वयमागताः ।
स रावणवचः श्रुत्वा मारीचो राक्षसेश्वरः ।
मृगो भूत्वाश्रमपदे रामस्य विचचार ह । [10]

[(l. 2) D2 समारुह्यागतौ शीघ्रं (for the prior half). Ś D8.12 समारुह्य गतौ शीघ्रं यत्र रामः सलक्ष्मणः. —D4.9 om. (hapl.) l. 3. —(l. 3) Ñ1 D1.2 आगत्य; L (ed.) आसाद्य (for आगम्य). D1.2 दंडकारण्यं. —D1 repeats the post. half of l. 2 in place of the post. half of l. 3. —(l. 4) D4 स ददर्श (subm.) (for ददर्श सह-). —(l. 5) D9 अवरुह्य (for अवतीर्य). D1 -भूषणं (for -भूषणात्). —Ñ1 om. l. 7. —D4 reads l. 8 twice. —(l. 8) Ñ1 यत् (for तत्). L (ed.) सशीघ्रं (sic) (for सखे शीघ्रं). D3 reads यदर्थं in marg. D1 (with hiatus) इह आगताः; D4 (both times) च समागतं (second time °ताः). —(l. 9) Ś D8.12 रावणस्य (for स रावण-). D1.9 राक्षसोत्तमः. —(l. 10) D3 [आ]श्रम-पदं; D12 [आ]श्रमे चैव. Ś D8 रामस्य त्वाश्रमे रक्षो मृगरूपी (D8 °पो) चचार ह.]

—For 18, Ś2 D1–4.8.9.12 subst.:

3505* रुक्मबिन्दुशतैश्चित्रः प्रवालमणिभूषितः ।
मुक्ताजालपरिच्छन्नः सर्वभूतमनोहरः ।
सवैदूर्यमयैः शृङ्गैश्चतुर्भिर्हेमभूषितैः ।
स रामं पर्णशालायामुपविष्टं महारथम् ।
मृगो जगाम सौवर्णः सर्वगात्राणि दर्शयन् । [5]

सा राममब्रवीद्दृष्ट्वा वैदेही गृह्यतामिति ।
अहो मनोहरः कान्त आश्रमे नो भविष्यति ॥ १९
ततो रामो धनुष्पाणिर्धावन्तमनुधावति ।
स तं जघान धावन्तं शरेणानतपर्वणा ॥ २०

अथ सौम्य दशग्रीवो मृगं याते तु राघवे ।
लक्ष्मणे चापि निष्क्रान्ते प्रविवेशाश्रमं तदा ।
जग्राह तरसा सीतां ग्रहः खे रोहिणीमिव ॥ २१

G. 6. 110. 34
B. 6. 126. 26
L. 6. 107. 49

[(l. 1) D3 रूप्य- (for रुक्म-). Ś2 D8.12 चित्रैः; D4 युक्तः (for चित्रः). D9 रुक्ममिर्विदुभिर्व्याप्तः (for the prior half). Ś2 D8.12 -भूषितैः; D3 -भूषणः (for -भूषितः). —(l. 2) D9 मणि- (for मुक्ता-). D2.3 -प्रतिच्छन्नः. D1 -मनोरमः (for -मनोहरः). —(l. 3) Ś2 D2–4.8.9.12 सवैडूर्यमयैः. D9 हैम- (for हेम-). —(l. 4) D1.4.9 राघवं (for स रामं). D12 उपतिष्ठन् (for उपविष्टं). D2.4 महाबलं.]

19 B1 D13 om. 19 (cf. v.l. 3503* and 16 respy.). V3 om. 19–21[d]. Ñ V1.2 B2–4 M2 om. 19–20. —[a]) D6 M3 Cm.g अथैनम्; T2.3 M1 रामं चैव (M1 त्वथ) (for सा रामम्). G M1.5 हृष्टा; M3 Cm.g रामं; Ct as in text (for दृष्ट्वा). D5 T1 अथ रामं ब्रवीद्दृष्ट्वा (metri causa). —[b]) D7 गम्यताम् (for गृह्यताम्). M3 अयं. ❀ Cv: गृह्यतामित्यत्रेतिशब्दो भविष्यतीति द्रष्टव्यः. ❀ —[c]) D10.11 Cm.t अयं (for अहो). D5 T1 G1 M1 मनोरमः; Ct as in text (for मनोहरः). —[d]) D5–7.10.11 T2 M1.3 Cm.t आश्रमो. —For 19, Ś D1–4.8.9.12 subst.:

3506* तं मृगं काञ्चनं दृष्ट्वा दिव्यं मृगमिवाम्बरे ।
उवाच राघवं सीता स्मितपूर्वाभिभाषिणी ।
इमं मणिविचित्राङ्गं पश्य हेममयं मृगम् ।
त्वगासनस्थां मां त्वस्य कुरु शीघ्रं महाभुज ।

[(l. 1) D9 [अं]बरात् (for [अ]म्बरे). —(l. 3) D9 सौम्य (for मणि-). —D1–3 om. l. 4. —(l. 4) D9 त्वचा सनाथां. D4.9 अस्य (for त्वस्य).]

20 Ñ V B D13 M2 om. 20 (for B1, cf. v.l. 3503*; for D13, cf. v.l. 16 and for the rest, cf. v.l. 19). —[b]) D7.10.11 M1 मृगं तम् (for धावन्तम्). K (ed.) उप- (for अनु-). ❀ Ct: अनुधावति अनुधावति स्म. ❀ —[d]) T1 G2.3 M1 नतपर्वणा. —For 20, Ś D1–4.8.9.12 subst.:

3507* स सीताया वचः श्रुत्वा रामः सत्यपराक्रमः ।
उवाच संहृष्टमनाः सौमित्रिमथ राघवः ।
पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्वचि गता स्पृहा ।
अप्रमत्तेन ते भाव्यं राजपुत्र्यां नृपात्मज ।
यावत्पृषतमेकेन सायकेन निहन्म्यहम् । [5]
तेन मर्मणि निर्भिन्नः शरेणाप्रतिमेन सः ।

[(l. 1) D9 सीताया वचनं श्रुत्वा (for the prior half). —(l. 2) D12 सौमित्रिमिमनाः (sic) (for संहृष्ट°). Ś2 D8 सौमित्रम् (for सौमित्रिम्). —(l. 5) D9 om. (hapl.) सायकेन. D4.12 वि(D12 हि)हन्मि. —(l. 6) D4 तेन रूपं च निर्भग्नं (for the prior half).]

—Then all the above MSS. cont.:

3508* हा लक्ष्मणेति विक्रुश्य जहौ रूपं मृगस्य तत् ।
आर्तस्वरं तु तद्भर्तुर्विज्ञाय सदृशं वने ।
उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम् ।
स सीतां प्रत्युवाचाथ केनाप्येतदुदाहृतम् ।
एवमुक्ता लक्ष्मणेन सीता शोकपरायणा । [5]
परिदेवमाना तं रूक्षां वाचमाश्रावयत्तदा ।
एवमुक्तस्तु सौमित्रिः सीतया परुषं वचः ।
पिधाय कर्णौ दुःखार्तो मैथिलीं पुनरब्रवीत् ।
यास्यामि यत्र काकुत्स्थः स्वस्ति तेऽस्तु वरानने ।
रक्षन्तु त्वां विशालाक्षि समग्रा वनदेवताः । [10]

[(l. 1) D1.8 विक्रम्य (for विक्रुश्य). Ś D8.12 तु तस्य (for मृगस्य). —(l. 2) Ś2 D12 आर्तं (for आर्त-). D2–4 तु तं; D12 तदा (for तु तद्). D9 भर्तुश्च (for तद्भर्तुर्). —(l. 3) D4 याहीति (for जानीहि). —(l. 4) D9 हि तां and [इ]दं (for सीतां and [अ]थ respy.). —(l. 5) D1 उवाच मुक्तलक्ष्मणं (sic) (for the prior half). D1–4.9 भर्तृ- (for शोक-). —(l. 6) Prior half hypm. D3 तं (subm.); D8 तां रूक्षां; D12 तं रूक्षं; L (ed.) रूक्षां (for तं रूक्षां). Ś2 परिदेवमानां तां रूक्षां; D1.2.4.9 परिदेवयमाना तं (D1 °नं च; D9 °ना सा) (for the prior half). Ś2 वाचाम्; D1.3 रूक्षम्; D2 रूक्षाम्; (for वाचम्). D1 अश्रावयत्. D4.9 रूक्षं सं(D9 प्रा)श्रावयत्तदा (for the post. half). —(l. 7) Ś2 D4.8.9 सीतायाः (sic) (for सीतया). —(l. 8) D2.3.8.9 कर्णौ दुःखार्त्तौ; D4 कर्णं दुःखार्तो. —D12 reads l. 9 twice (var.) —(l. 9) D12 (first time) मैथिलीं पुनरब्रवीत् (for the post. half). —(l. 10) D8 ते (for त्वां). D9 समस्ता (for समग्रा).]

21 V3 om. 21[a–d] (cf. v.l. 19). —[a]) G1 सौम्यो; M1 [आ]साद्य; M5 भिक्षुर् (for सौम्य). —D13 om. 21[b–d]. —[b]) D7.10.11 G2 मृगयां याति; G1 मृगघाते तु (sic); M1 वनं याते तु. —[c]) G3 [अ]पक्रांते; Cg as in text (for निष्क्रान्ते). —Ś2 Ñ V B D8.12 M2 read 21[ef] after 3514*. D13 reads 21[ef] after 22[b]. —[e]) B1 जहार (for जग्राह). D13 शीघ्रं (for सीतां). D8 T2.3 M1 जहार रावणः सीतां. —[f]) M3 खे ग्रहो (by transp.). Ñ1 D12 यथा (for इव). —For 21, Ś1 D1–4.9 subst.; Ś2 D8.12 subst. for 21[a–d]; while Ñ V1.2 B M2 subst. l. 1 and 7 only for 21[a–d]:

G. 6. 110. 33
B. 6. 126. 26
L. 6. 107. 57

त्रातुकामं ततो युद्धे हत्वा गृध्रं जटायुषम् । प्रगृह्य सीतां सहसा जगामाशु स रावणः ॥ २२

3509* अपनीते तदा रामे लक्ष्मणे च महाबले ।
एतदन्तरमासाद्य दशग्रीवः प्रतापवान् ।
परिव्राजकरूपेण वैदेहीं तामुपागमत् ।
तामाससादातिबलो भर्त्रा विरहितां वने ।
रोहिणीं शशिना हीनां दिवि घोर इव ग्रहः । [5]
स पापः साधुरूपेण तृणैः कूप इवावृतः ।
आदाय रावणः सीतामुत्पपात ततो नभः ।

[B1 om. up to the prior half of l. 1 (cf. v.l. 3503*). D1–4.9 om. l. 1. —(l. 1) Ñ V1.2 B2–4 तथा (for तदा). M2 सह भ्रात्रा (for लक्ष्मणे च). —(l. 3) D1 om. (hapl.?) from ता up to ही in l. 5. D4.9 समुपागमत्. —D9 om. l. 4. —(l. 4) D3 भ्रातृभ्यां रहितां वने; D4 मैथिलीं राक्षसेश्वरः (for the post. half). —(l. 6) D1.2.4 -वेषेण; D9.12 -वेशेन (for -रूपेण). —(l. 7) B2 नभस्तदा (for ततो नभः). D1–4.9 अंकेनादाय (D1.4.9 अंकमारोप्य) वैदेहीं रथमारोपयत्तदा (D9 °लयसत्वरः [sic]); M2 सीतामादाय रक्षेंद्र उत्पपात विहायसं.]
—Thereafter D1–4.9 cont.; whereas Ś2 D8.12 ins. after l. 5 of 3514*:

3510* ततः पर्वतसंकाशस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः ।
वनस्पतिगतः श्रीमान्व्याजहार शुभां गिरम् ।
जटायुर्नाम नाम्नाहं पक्षिराजो महाबलः ।
इत्येवमुक्त्वा दुद्राव पतगेन्द्रो दशाननम् ।
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोस्तस्मिन्महावने । [5]
बभूव वातोद्धतयोर्मेघयोर्गगने यथा ।

[(l. 1) D4 दीर्घदंडः; D8 तीक्ष्णदंडः (for तीक्ष्णतुण्डः). —(l. 2) D2 वनमभ्यागतः (for वनस्पतिगतः). D4 आजहार शुभा गिरः (for the post. half). —(l. 3) D4 हि (for [अ]हं). —D4 om. l. 4. —(l. 4) D1 महाबलः (for दशाननम्). D3 राक्षसेंद्रं महाबलं (for the post. half). —(l. 5) D2 तदा (for तयोस्). Ś2 D8 महाहवे; D4 °बले (sic) (for °वने). —(l. 6) D9 वातोद्भूतयोर्.]
—After 21, Ś2 D8.12 ins.; D1–4.9 cont. after 3515*:

3511* सा हेमवर्णा ललना नीलाङ्गेनाथ रक्षसा ।
ह्रियमाणा ह्यपश्यन्ती कंचिन्नाथं सुमध्यमा ।
ददर्श गिरिशृङ्गस्थान्पञ्च वानरपुंगवान् ।
तेषां मध्ये विशालाक्षी कौशेयं कनकप्रभम् ।
उत्तरीयं वरारोहा शुभान्याभरणानि च । [5]
विसृज्य सा विचुक्रोश रामं च प्रशशंस ह ।
नेत्राभ्यां वारि मुञ्चन्ती पश्यन्ती च वसुंधराम् ।

[(l. 1) D12 हेमवर्ण-. D1–4.9 बलिना (for ललना). D4 भीमांगेन; D9 रावणेन (for नीलाङ्गेन). —(l. 2) D1–4.9.12 न पश्यंती (for ह्यपश्यन्ती). D1.3 क(D8 किं)चिन्नाथं; D4 किंचितार्थं. —After the prior half of l. 4, D1 reads erroneously the post. half of l. 1 and l. 2 of 3516*, repeating them in their proper place. —D1 om. from the post. half of l. 4 up to l. 5. —(l. 5) D4 सा नाना-; D9 वराणि (for शुभानि). —(l. 6) D1 विसृज्य. D4 च वि-; D9 चापि (for सा वि-). D1 सा (for ह). D9 राम रामेति दुःखिता (for the post. half). —(l. 7) D1.3.4 मुंचंती पश्यंती. D1 वसुधातलं (for च वसुंधराम्).];
while Ñ V1.2 B1–3 ins.:

3512* ततस्तां नवहेमाभां स्थितां पर्वतमूर्धनि ।
[B1.2 स्थित्वा (sic) (for स्थितां).];
whereas B4 ins.:

3513* ततस्तां न च विद्वांसश्चाभिगच्छन्तु राघवम् । (sic)

22 Ś1 om. 22–25. D13 om. 22^a. —^{a}) D5 T1 G3 तदा (for ततो). —After 22^b, D13 reads 21^{ef}. —D13 om. 22^{cd}. —^{c}) D5.7.10.11 G2 transp. सीतां and सहसा. —^{d}) D7.10.11 G2 राक्षसः (for रावणः). —For 22, Ś2 Ñ V B D8.12 M2 subst.:

3514* रोरूयमाणामसकृद्राम रामेति वादिनीम् ।
लक्ष्मणेति च क्रोशन्तीं गृध्रराजो ददर्श ताम् ।
पितुस्ते स सखित्वं च पालयन्गृध्रराट् तदा ।
साहाय्यमकरोत्तस्या देव्याः स सुमहाबलः ।
अभयं च स दत्त्वास्यै युयुधे तेन रक्षसा । [5]
युद्धं च सुमहद्दत्त्वा परिश्रान्तो बभूव ह ।
उच्छ्वसन्तं समालक्ष्य रावणो लोकरावणः ।
त्वरमाणो दशग्रीवश्छित्त्वा पक्षौ जटायुषः ।
वृक्षगुल्मेषु धावन्तीमनाथां नाथमिच्छतीम् ।

[(l. 1) Ś2 B2.3 D8.12 रोरुयमानाम्. B1 आर्येति हा रामेति च (for असकृद्राम रामेति). V भाषिणीं; M2 वाशतीं. —(l. 3) Ñ2 V2 तव; V1 ते तत्; V3 ते तु (for ते स). B1 स पितुस्ते (by transp.). —V3 damaged from सखित्वं up to l. 5. M2 वै (for च). V2 D8 ततः (for तदा). —(l. 4) Ś2 D8.12 सहायम्; Ñ V1 B2.3 (orig.; *sup. lin.* also as above) सानाथ्यम्; B4 सलोखीम् (sic) (for साहाय्यम्). B3 सीतायाः सु-; B4 देव्यास्तु स (for देव्याः स सु-). —(l. 5) Ś2 Ñ2 V2 D8 दत्त्वास्या; D12 कृत्वासौ; M2 दत्त्वा वै. M2 राक्षसेन ह (for तेन रक्षसा). —After l. 5, Ś2 D8.12 ins. 3510*. —(l. 6) Ś2 Ñ2 D8.12 तु (for च). Ś2 V2 B1.2 D8 M2 सुमहत्कृत्वा. —(l. 7) Ñ2 तदेवं तं; B4 M2 तदवस्थं (for उच्छ्वसन्तं). V2 B3.4 समालोक्य; V3 समासाद्य (for समालक्ष्य). Ñ1 उच्छ्वासमस्य चालक्ष्य (for the prior half). Ñ1 B1.2 -कंटकः (for -रावणः). M2 राक्षसो देवकंटकः (for the post. half). —(l. 8) V2 B3 हत्वा पक्षौ; D12 पक्षौ छित्त्वा (by transp.). Ñ2 B2.3 जटायुषः (sic) (for जटायुषः). V1.2 हत्वा गृध्रं जटायुषं (=22^b) (for the post. half). —After l. 8, Ś2 D8.12 ins. 3515*. —(l. 9) B2–4 वृक्षमूलेषु. V3

ततस्त्वद्भुतसंकाशाः स्थिताः पर्वतमूर्धनि ।
सीतां गृहीत्वा गच्छन्तं वानराः पर्वतोपमाः ।
ददृशुर्विस्मितास्तत्र रावणं राक्षसाधिपम् ॥ २३
प्रविवेश तदा लङ्कां रावणो लोकरावणः ॥ २४
तां सुवर्णपरिक्रान्ते शुभे महति वेश्मनि ।
प्रवेश्य मैथिलीं वाक्यैः सान्त्वयामास रावणः ॥ २५

G. 6. 110. 36
B. 6. 126. 31
L. 6. 107. 67

damaged from धाव up to च्छतीम्. V1 B2.3 ईक्षतां (sic); B1 (marg. also; orig. as above).4 ईक्षतीं (for इच्छतीम्). D12 अनाथामिव गच्छतीं (for the post. half).]

—Thereafter Ś2 Ñ V B D8.12 M2 read 21^{ef}. —For 22, D1–4.9 subst.; while Ś2 D8.12 ins. after l. 8 of 3514*:

3515* स छिन्नपक्षः सहसा रावणेन दुरात्मना ।
निपपात तदा गृध्रो जटायुः क्षीणजीवितः ।
गृध्रराजं तु तं हत्वा दशग्रीवो महाबलः ।
जगामाकाशमादाय वैदेहीं राक्षसेश्वरः ।

[(l. 1) D4 बलीयसा (for दुरात्मना). —(l. 2) D9 पक्षां (for गृध्रो). D2.4 गत- (for क्षीण-). —(l. 4) D4 आश्राय (for आदाय). D3 मैथिलीं; D4 रावणो (for वैदेहीं). D4.9 राक्षसाधिपः.] —Thereafter D1–4.9 cont. 3511*.

23 Ś1 om. 23 (cf. v.l. 22). V3 om. 23–25. Ñ V1.2 B om. 23. —^{a}) M1 पर्वत-; Cg as in text (for त्वद्भुत-). D13 ततस्तामेव संकाशां. —^{b}) D13 स्थितां. —D13 om. 23^{c-f}. T2 M1 om. 23^{cd}. —^{c}) D6 T3 तं यांतं (for गच्छन्तं). —^{e}) D7.10.11 G2 विस्मिताकारा; M1 विस्मितास्तं तु. —For 23, Ś2 D1–4.8.9.12 subst.:

3516* पिङ्गाक्षास्ते विशालाक्षा नेत्रैरनिमिषैरपि ।
विक्रोशन्तीं तदा सीतां ददृशुर्वानरर्षभाः ।

[(l. 1) D1–4.9 विशालाक्षीं (for विशालाक्षा). —D1 reads erroneously the post. half of l. 1 and l. 2 after the prior half of l. 4 of 3511*, repeating them here. —(l. 2) D1 विक्रोशयंतीं (hypm.); D4 विक्रोशनूर्ति (hypm.) (for विक्रोशन्तीं). D9 तथा (for तदा).]

—Thereafter all the above MSS. cont.:

3517* स तु पम्पामतिक्रम्य लङ्कामभिमुखः पुरीम् ।
जगाम रुदतीं गृह्य मैथिलीं राक्षसेश्वरः ।
तां जहार सुसंहृष्टो रावणो मृत्युमात्मनः ।
वैदेह्यां ह्रियमाणायां चुक्षुभे वरुणालयः ।
अन्तरिक्षगता वाचः ससृजुर्दारुणास्ततः । [5]
एतदन्तो दशग्रीव इति सिद्धा महर्षयः ।
स तु सीतां विचेष्टन्तीमङ्केनादाय रावणः ।

[(l. 1) D9 स सुपंथानमाक्रम्य (for the prior half). Ś2 D8.12 अभिमुखां (for °मुखः). D4 लंकापुरीमुखं पुरीं (sic) (for the post. half). —(l. 2) D9 मा रुदेति सुसंक्रुद्धो (for the prior half). D9 रुदंतीं (for मैथिलीं). —(l. 3) D12 संजहार. Ś2 D8 मैथिलीं (for रावणो). —D9 om. from l. 4 up to 24. —(l. 4) D4 वैदेहीं (sic) (for वैदेह्यां). —(l. 5) D1.4 अंतरीक्ष-. Ś2 D8 वात्ताः (for वाचः). Ś2 D8 तदा; L (ed.) तथा (for ततः). D4 दारुणस्वनाः. —(l. 6) D4 एतदुष्टो (sic) (for एतदन्तो). D4 देवाः (for इति). D1 सिद्धाश्च परमर्षयः (for the post. half).]

—After 23, D6.7.10.11 M3 K (ed. within brackets) ins.:

3518* ततः शीघ्रतरं गत्वा तद्विमानं मनोजवम् ।
आरुह्य सह वैदेह्या पुष्पकं स महाबलः ।

24 Ś1 V3 D9 om. 24 (for Ś1, cf. v.l. 22 and for V3 D9, cf. v.l. 23). —^{a}) Ś2 Ñ V1.2 B D1.2.8.12.13 प्रावेशयत्; M1 स विवेश. Ś2 D1–4.8.12.13 पुरीं; M3 ततो; Ct as in text (for तदा). —D4 om. (hapl.) from 24^b up to the prior half of 3519*. —^{b}) Ś2 Ñ V1.2 B1–3 D6.8.12 T2.3 M2.5 राक्षसाधिपः; D7.10.11 G2 M1 राक्षसेश्वरः; D13 गृह्य मैथिलीं (for लोकरावणः). D1–3 रूपिणं मृत्युमात्मनः. —After 24, D1–4 ins.; while D9 ins. before 25:

3519* सोऽभिगम्य पुरीं लङ्कां सुविभक्तमहापथाम् ।

25 Ś1 V3 om. 25 (cf. v.l. 22 and 23 respy.). Before 25, D4.9 ins. 3519*. Ś2 D8.12 repeat 25^{ab} after 25. L (ed.) transp. 25^{ab} and 25^{cd}. —^{a}) M5 सुवप्र-; Cg.k.t as in text (for सुवर्ण-). Ś2 D8.12 (all first time) -परिक्षिप्तां; Ñ V1.2 B -परिक्षिप्ते; D6.10.11 T1 M1 -परिष्कारे; Cg as in text (for -परिक्रान्ते). D13 तां तु मार्गपरिश्रांतां. —^{b}) B1 स्थिते; B4 शुभ्रे (for शुभे). —B4 om. 25^{cd}. —^{c}) Ñ1 B1.2 D5.7 T2.3 M3 प्रविश्य; D13 निवेश्य; M5 प्रलोभ्य (for प्रवेश्य). —^{d}) Ś2 Ñ V1.2 B1–3 D8.12 निष्फलं (for रावणः). —For 25^{cd}, D1–4.9 subst.; while Ś2 D8.12 ins. after 25^{ab} (r.); L (ed.) ins. after 25^{ab}:

3520* निदधौ रावणः सीतां मयो मायामिवासुरीम् ।

[Ś2 D8.12 निदध्यौ; D3.4 निदधे (for निदधौ). D4 [आ]सुरः (for [आ]सुरीम्). D2 मयो मायापुरीं पुरा (for the post. half).]

—Thereafter Ś2 D1–4.8.9.12 cont. a passage relegated to App. I (No. 73). —After 25, Ñ V1.2 B1.2 D13 ins. only l. 28 of App. I (No. 73). —After 25, D5–7.10.11 S ins.:

3521* तृणवद्भाषितं तस्य तं च नैर्ऋतपुंगवम् ।
अचिन्तयन्ती वैदेही ह्यशोकवनिकां गता ।
न्यवर्तत ततो रामो मृगं हत्वा महावने ।

G. 6. 110. 37
B. 6. 126. 33
L. 6. 107. 81

निवर्तमानः काकुत्स्थो दृष्ट्वा गृध्रं प्रविव्यथे ॥ २६
गृध्रं हतं तदा दग्ध्वा रामः प्रियसखं पितुः ।
गोदावरीमनुचरन्वनोद्देशांश्च पुष्पितान् ।
आसेदतुर्महारण्ये कबन्धं नाम राक्षसम् ॥ २७
ततः कबन्धवचनाद्रामः सत्यपराक्रमः ।
ऋश्यमूकं गिरिं गत्वा सुग्रीवेण समागतः ॥ २८
तयोः समागमः पूर्वं प्रीत्या हार्दो व्यजायत ।
इतरेतरसंवादात्प्रगाढः प्रणयस्तयोः ॥ २९

[(l. 1) M5 तत्र (for तस्य). G1 भाषणं कृत्वा; Cg as above (for भाषितं तस्य). D6 T2.3 -सत्तमं; Cg as above (for -पुंगवम्). —(l. 2) D7 अचिंतयित्वा; G2 अचिंतयत; M1 विचिंतयंती; Cm.g.t as above (for अचिन्तयन्ती). T G1.3 M1.3 (with hiatus) अशोक- (for ह्यशोक-). —(l. 3) D5.7.10.11 G2 तदा (for ततो). D7.10.11 G2 तदा (for महा-). ❀ Cr : न्यवर्ततेति- अदृष्ट्वेति पदच्छेदः। वैदेहीमिति शेषः. ❀]

26 Before 26, Ś1 ins. only l. 2, 27–28 and V3 B4 ins. only l. 28 of a passage given in App. I (No. 73). —^{a}) V3 निवृत्यमानः (sic); M5 आवर्तमानः; Cg as in text (for निवर्तमानः). —Ñ2 illeg. for 26^b. —^{b}) D6 रामः (for गृध्रं). D7.10.11 G2 स विव्यथे (for प्रविव्यथे). Ś Ñ1 V B D8.12 विव्यथे (D8 °वृद्धे [sic]; D12 °वृथे [sic]) गृध्रराजतः (B1 °राट् मृतः). ❀ Cr: निवर्तमानः काकुत्स्थो दृष्ट्वा गृध्रं प्रविव्यथे।; Cg : निवर्तमान इति। अदृष्ट्वेति च्छेदः। सीतामिति शेषः। सीतां गृध्रं चादृष्ट्वा प्रविव्यथ इत्यन्वयः. ❀ —For 26, D1–4.9 subst.:

3522* तौ मार्गमाणौ काकुत्स्थौ हतं गृध्रमपश्यताम्।

[D4 तामन्वेषयन्काकुत्स्थो (for the prior half). D2 हत- (for हतं). D4 अपश्यत.]

27 B3 om. 27^{ab}. —^{a}) M3 ततो (for तदा). D6 M5 transp. हतं and तदा. D6.7.10.11 G3 M2.5 दृष्ट्वा; Cg as in in text (for दग्ध्वा). D13 तु संस्कृत्य (for तदा दग्ध्वा). T2 दृष्ट्वा गृध्रं हतं दग्ध्वा; G1 गृध्रं तथागतं दृष्ट्वा; M1 गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा. —^{b}) M2 दग्ध्वा (for रामः). D7.10.11 प्रियतरं; T2 °करं; Cg as in text (for प्रियसखं). ❀ Cr : वृद्धं हतं ततो दृष्ट्वा रामः प्रियसखं पितुरिति पाठः. ❀ —For 27^{ab}, Ś Ñ V B1.2.4 D1–4.8.9.12 subst.:

3523* गृध्रराजं स सत्कृत्य पितुः प्रियसखं हतम्।

[V3 damaged from ध्र up to प्रि. Ś D8.12 तु (for स). B1.2 संस्कृत्य (for सत्कृत्य). D1.3 तु तं दग्ध्वा; D2.4 हतं दृष्ट्वा D9 ततो गत्वा (for स सत्कृत्य). B1.2 महत्; D1–3.9 हि तं (for हतम्). D4 संपाणिति प्रियबांधवः (sic); D12 पितुः प्रियचिकीर्षया (for the post. half).]

—After 27^{ab}, D5–7.10.11 S ins.:

3524* मार्गमाणस्तु वैदेहीं राघवः सहलक्ष्मणः।

—Ś1 B4 om. 27^{c-f}. D9 om. 27^{cd}. —^{cd}) Ś2 Ñ1 V B1–3 मंदाकिनीम् (for गोदावरीम्). B3 D6 T2.3 M2.3 Cg अन्वचरद् (for अनुचरन्). D1–4 मंदाकिनीं वि(D1 व्य)-चरतां; D12 मंदाकिनीवनचरन् (for °). Ś2 D8.12 द्रुमान्पश्यन्; B3 कुलोद्देशान्; T2 (*int. lin.* also) वनदेशांश्; Cg as in text (for वनोद्देशांश्). Ś2 V3 B3 D4.8.12 सुपुष्पितान्; D1 च शश्वतान् (for च पुष्पितान्). D13 मंदाकिन्यामवत * न्वने शाखासु पुष्पितान्. —After 27^{cd}, Ś1 Ñ V B1–3 D8.12 ins.:

3525* ततस्तौ सुमहावीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।

[Ñ V1 B1–3 -वीर्यौ (for -वीरौ). —B1 om. from the post. half up to 27^e.];

while M2 ins.:

3526* नदीर्वनानि चित्राणि पर्वतांश्च विचित्य सः।

—D13 om. 27^{ef}. —^{e}) M1.2 आससाद; Cg as in text (for आसेदतुर्). —^{f}) Ś2 B1 D2.4.12 रोमहर्षणं; Ñ1 V B2.3 D1.3.8 लोमहर्षणं; D9 तु दुरासदं; M2 घोरदर्शनं (for नाम राक्षसम्). —After 27, Ś2 Ñ V B1–3 D8.12 ins.:

3527* तं हत्वा चैव खड्गाभ्यां महाबलपराक्रमौ।

[V2 बाहुभ्यां (for खड्गाभ्यां).];

while M5 ins. after 27:

3528* कबन्धमेत्य तौ हत्वा निहतः सोऽभवत्सुरः।

28 D8 om. 28^{ab}. —^{a}) T1 * * ध- (for कबन्ध-). —^{c}) Ñ2 V3 D10.11.13 T2 G1 ऋश्य(D13 °क्ष)मूकं; D4 ऋक्षमूकं; D12 ऋषिमूकं (for ऋश्यमूकं). —^{d}) B4 समागमः; D13 च संगतः (for समागतः). —After 28, G2 ins. 3529*.

29 G2 om. 29^{ab}. V1(after 3532*).2 B3 repeat 29^{ab} (var.) after 31. —^{a}) V3 B3(first time) D10.11 G3 M2 ततः; Cm.g.t as in text (for तयोः). D10 T2 M2 समागतः; M1 Cm समागमात्; Cg.t as in text (for समागमः). Ś D8.12 ततस्तं मनसा गत्वा; Ñ V1.2 B (V1.2 B3 second time) ततस्तेन समालोच्य(Ñ2 B1.2.4 °गम्य). D1–4.9 तयोः सह समागम्य(D1.3 °त्य). —^{b}) Ñ2 प्रीति- (for प्रीत्या). D1–3 हार्दम्; D5 T1 G1.3 हार्दाद्; D6 हार्दौ (sic); D9 हर्षम्; Cm.g.t as in text (for हार्दो). D1–3.9 अजायत; G1 विजायत (sic); Cm.g as in text (for व्यजायत). Ś B2 D4.8.12 सखित्वमकरोत्तदा (D4 °वजायत); Ñ1 V1.2 B1.3 (V1.2 B3 second time) सुग्रीवेण महात्मना; B4 प्रीतिरस्याभ्यजायत; D13 प्रीत्यर्हः सोऽभ्यजायत. —After 29^{ab}, D5–7.10.11 T G1.3 M2.3.5 ins.:

रामः स्वबाहुवीर्येण स्वराज्यं प्रत्यपादयत् ।
वालिनं समरे हत्वा महाकायं महाबलम् ॥ ३०
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये सहितः सर्ववानरैः ।
रामाय प्रतिजानीते राजपुत्र्यास्तु मार्गणम् ॥ ३१
आदिष्टा वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण महात्मना ।
दश कोट्यः प्लवंगानां सर्वाः प्रस्थापिता दिशः ॥ ३२

तेषां नो विप्रनष्टानां विन्ध्ये पर्वतसत्तमे ।
भृशं शोकाभितप्तानां महान्कालोऽत्यवर्तत ॥ ३३
भ्राता तु गृध्रराजस्य संपातिर्नाम वीर्यवान् ।
समाख्याति स्म वसतिं सीताया रावणालये ॥ ३४
सोऽहं दुःखपरीतानां दुःखं तज्ज्ञातिनां नुदन् ।
आत्मवीर्यं समास्थाय योजनानां शतं प्लुतः ॥ ३५

G. 6. 110. 48
B. 6. 126. 43
L. 6. 107. 91

while G2 ins. after 28 (owing to om.); M1 ins. after 29:

3529* भ्रात्रा निरस्तः क्रुद्धेन सुग्रीवो वालिना पुरा ।

[D6 T2.3 transp. निरस्तः and क्रुद्धेन सुग्रीवो.]

—^{c}) T2 -संबंधात्; Cg.t as in text (for -संवादात्). —^{d}) M5 वत्र्मेधे; Cg.t as in text (for प्रगाढः). ❀ Cr: इतरेतरसंवादात्प्रगाढः प्रणयस्तयोः। इतरेतरसंवादात्परस्परकर्तव्यप्रयोजनसंवादात्। इतरेतरमब्रूतां कुरुष्व करवाणि किमिति पाठः। अत्रेतिकरणं द्रष्टव्यम्. ❀ —For 29^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 M2 subst.:

3530* इतरेतरमब्रूतां कुरुष्व करवाणि च ।

[D4 आभाष्य (for अब्रूतां). D12.13 इतरेतरसंजातं (D13 °वादं) (for the prior half). D1–4 किं तेहं; D9 किमहं; M2 कुरु त्वं (for कुरुष्व). Ñ1 V2 B M2 किं; D4 वै; D9 ते (for च). D3 करवै वद.]

30 ^{a}) Ś Ñ V B D1–4.8.12.13 M2 तं रामो; D5.6 T1 G1.3 M1.3.5 Cg रामस्य; D9 स रामो (for रामः स्व-). D8 बहु-; D13 बल- (for -बाहु-). —^{b}) B1.3 D8.12 स्वं राज्यं; D1–4 राज्यं स्वं; D6 T2.3 स राज्यं; D9 राज्यं तं; Cg as in text (for स्वराज्यं). V3 प्रत्यधावयत्; D2.12 प्रतिपादयत्; D6 M1 प्रत्यपद्यत; Cg as in text (for प्रत्यपादयत्). —^{c}) T1 damaged from लि up to 32^{a}. —^{d}) V3 om. (hapl.) महाकायं. M2 सहस्रनयनात्मजं. —After 30, V2 reads 32^{ab}; B3 ins. (marg.) 3532*.

31 T1 damaged for 31 (cf. v.l. 30). —^{ab}) V B3 D13 तु महातेजाः (for स्थापितो राज्ये). G2 transp. स्थापितो and सहितः. D7 T3 सह; Cg as in text (for सर्व-). G3 हितैः सर्वैश्च वानरैः (for ^{b}). —^{c}) B3 प्रत्यजानीत; M2 तु प्रतिज्ञाते (for प्रतिजानीते). ❀ Cg: प्रतिजानीते प्रतिज्ञातवान्. ❀ —^{d}) M5 रामपत्न्यास् (for राजपुत्र्यास्). V3 B3 स; D6 T2.3 M3 च; D13 प्र- (for तु). —For 31^{cd}, D1–4.9 subst.:

3531* रामस्य प्रत्यजानात्स सीताया मार्गणं प्रति ।

[D4 प्रत्यजनयत् and शासनं (for °जानात्स and मार्गणं respy.).]

—For 31, Ś Ñ B1.3.4 D8.12 subst.; while V1 subst. only l. 2 for 31^{cd}; whereas D1–4.9 subst. only l. 1 for 31^{ab}; B3 ins. (marg.) after 30:

3532* ततोऽभिषिक्तः सुग्रीवो वानरेन्द्रो महाबलः ।
प्रत्यजानीत रामस्य स सीतान्वेषणं प्रति ।

[(l. 1) B3 रामभ्राता (for वानरेन्द्रो). —(l. 2) Ś D12 प्रत्यजानातु (sic); B2 प्रत्यापनीत- (sic); D8 प्रतिज्ञानातु (for प्रत्यजानीत).]

—After 31, V1 (after 3532*).2 B3 repeat 29^{ab} (var.).

32 T1 damaged up to 32^{a} (cf. v.l. 30). V3 om. 32. V2 reads 32^{ab} after 30. —^{a}) B4 आदिश्य (for आदिष्टा). Ś2 Ñ B2.4 D8.12 वानराः सर्वे (for वानरेन्द्रेण). —^{b}) D13 महाबलाः (for महात्मना). V1 B1 सर्वे (V1 °र्व-) वानरयूथपाः. —^{d}) M1 ततः (for सर्वाः). D1.13 संप्र (D1 °*)स्थिता (for प्रस्थापिता). Ś Ñ V1.2 B D8.12 दिशः सर्वाः प्रतस्थिरे; D9 कोट्यः संप्रस्थिता दश (sic).

33 ^{a}) D13 वै (for नो). T1 damaged from नां up to 33^{d}. D5 M3 Cm.g.k.t विप्रकृष्टानां; M5 दक्षिणस्थानां; Ct as in text (for विप्रनष्टानां). Ś Ñ V B D8.12 अस्माकं चो(B2 °कमु; D12 को)पवि(B4 °दि)ष्टानां; D1–4.9 तेषां समुपवि(D4 °दि)ष्टानां. —^{b}) G3 विंध्य- (for विन्ध्ये). —V3 B1 om. 33^{cd}. —^{c}) D9 शोकाग्नि- (for शोकाभि-). —^{d}) D9 भृशं (for महान्). D6.7.9.13 M2 [ऽ]भ्यवर्तत; T2.3 ह्यवर्तत (for ऽत्यवर्तत). Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12 पर्यदेवयदंगदः (Ś Ñ2 V1 D8.12 °दागतः). —For 33^{cd}, D1–4 subst.; while D9 ins. after 33:

3533* महात्मा वालिसूनुर्वै पर्यदेवयदङ्गदः ।

34 ^{a}) V3 स; D4 नु; D9.13 च (for तु). —^{c}) D7.10.11 वसतीं; G2 M1 वैदेहीं (for वसतिं). Ś Ñ V B D8.12 सीतामाचष्ट सर्वेषां (B4 °र्वस्य); D1–4.9 सीतामा(D4 °या)ख्यातवांस्तेषां. —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 G2 M1 वसंतीं (for सीताया). D7.10.11 सीतां रावणमंदिरे.

35 D9 om.; T1 mostly damaged for 35^{ab}. —^{a}) V3 सोयं; B4 शोक- (for सोऽहं). M3 शोक- (for दुःख-). Ñ1 D4 -परीतात्मा (for -परीतानां). —^{b}) M1 स्व-; M2 वै (for तज्-). Ś Ñ V B D8.12 ज्ञातीनां दुः(B1 सु)खमुद्ध (Ñ1 B1 °माव)हन्; D1–4 ज्ञातीनां दुःखशांतये. ❀ Cr.m.t:

G. 6. 110. 48
B. 6. 126. 43
L. 6. 107. 92

तत्राहमेकामद्राक्षमशोकवनिकां गताम् ।
कौशेयवस्त्रां मलिनां निरानन्दां दृढव्रताम् ॥ ३६
तया समेत्य विधिवत्पृष्ट्वा सर्वमनिन्दिताम् ।
अभिज्ञानं मणिं लब्ध्वा चरितार्थोऽहमागतः ॥ ३७
मया च पुनरागम्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
अभिज्ञानं मया दत्तमर्चिष्मान्स महामणिः ॥ ३८

ज्ञातिनामित्यत्र दीर्घाभाव आर्षः ।; Cg : ज्ञातिनामिति नकारान्तत्वमार्षम्. ❀ —^{c}) D2 आत्मधैर्यं. Ś D8.12 समासाद्य; Ñ V B समाश्रित्य; D1–4 विकुर्वाणः; D9 समादाय (for समास्थाय). —^{d}) Ś Ñ V B D12 प्लु(B4 ग)तवाञ्शतयोजनं; D1–4 संतीर्णः(D1 °र्थं; D5 पुप्लुवे) शतयोजनं(D1 °नः); D8 प्लवतायतयोजनं (sic). —For 35, D13 subst.:

3534* यत्राहं दुःखसंतप्तां जानकीं दुःखपीडिताम् ।
विप्लुत्य चात्मवीर्येण शतयोजनमायतम् ।

36 D13 om. 36^{ab}. —^{a}) B1.4 अत्र (for तत्र). V3 ताम् (for [अ]हम्). B1 T2.3 एनाम्; D9 एताम् (for एकाम्). —^{b}) Ś V1.3 B1–3 D8.9.12 -वनिकागतां; D1–4 -वनिकांतरे (for -वनिकां गताम्). —^{c}) D13 कषाय-; M5 काषाय- (for कौशेय-). D4 G1 -वस्त्र- (for -वस्त्रां). D1 विमलां (for मलिनां). —^{d}) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 M2 धृतव्रतां; D6 T2.3 G1 तपस्विनीं (दृढव्रताम्). —After 36, D3 ins. only l. 2 of 3538*; while D5 T1 G3 M1 ins. after 36; whereas D7.11 G1.2 ins. after 37^{ab}; D10 subst. for 37^{cd}:

3535* अभिज्ञानं मया दत्तमङ्गुलीयमनुत्तमम् ।

[D7.10.11 G2 रामनामांगुलीयकं (for the post. half).]

—Then D5 T1 G1.3 cont.:

3536* मां दृष्ट्वा मैथिली हृष्टा प्रशशंसे च जीवितम् ।

[G1 स्वाशशंसे (for प्रशशंसे).]

—After 3535*, M1 cont.:

3537* तं दृष्ट्वा परमप्रीता विवशा सा च मैथिली ।

—After 3536* and 3537* respy., G1 M1 further cont. 3539*.

37 D3 om. 37^{ab}. —^{a}) M5 मया; Cr.g as in text (for तया). B1 [अ]हमेत्य (sic) (for समेत्य). Ś D8.12 त्वरितो; Ñ V B1.2 त्वरितं; B3 सुचिरां; D1.4 संजल्प्य; D2 संपूज्य (for विधिवत्). B4 तापसेन स त्वरितः (sic); D9 तां समभ्येत्य संजल्प्य. —^{b}) Ś Ñ2 V1.2 B1.2 D4.6.8.12 T G3 दृष्ट्वा; V3 *प्ट्वा (for पृष्ट्वा). Ś D8.12 सीताम् (for सर्वम्). —After 37^{ab}, Ś D1.2.4.8.9.12 ins.; while D3 ins. only l. 2 after 36 (owing to om.):

3538* राक्षसीभी रक्ष्यमाणां सीतां सुरसुतोपमाम् ।
सुभ्रूं सुकेशीं सुश्रोणीं सुकर्णां सुद्विजाननाम् ।

[D1.2 read Nom. sing. for Acc. sing. in both the lines (except सुकुचा for सुकर्णा). —(l. 1) D9 परिवृतां (for रक्ष्यमाणां). —(l. 2) Ś2 D4.12 सुकुचां; D8 सुश्रोभ्रं (for सुकर्णां). D9 सुभुंजस्वं तु जाननां (corrupt) (for the post. half).]

—After 37^{ab}, D5 T1 G3 ins.; G1 M1 further cont. after 3536* and 3537* respy.:

3539* रावणस्य मनःकान्तामशोकवनिकां तदा ।
विध्वंसयित्वा समरे हत्वा राक्षसपुंगवान् ।
लङ्कां च भस्मसात्कृत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना।

[(l. 3) M1 रावणं च ततो दृष्ट्वा कृत्वा लंकां च भस्मसात्.]; while D6 T2.3 M2.3.5 read 38^{cd} for the first time after 37^{ab}, repeating it in its proper place; whereas D7.11 G1.2 ins. 3535*. —V3 om. 37^{c}–39^{b}. For 37^{cd}, D10 subst. 3535*. —^{c}) Ñ1 D8.12 T1 G2.3 अभिज्ञानः; Cg as in text (for अभिज्ञानं). Ś Ñ V1.2 B D8.12 गृह्य; D1–4.9 प्राप्य (for लब्ध्वा). —^{d}) D2 त्वरितार्थो (for चरितार्थो). D3 त्वरितोहं समागतः; D9 त्वरितः सोहमागतः. —After 37, Ś Ñ V1.2 B D8.12 M2 ins.; while V3 ins. before 39^{cd}:

3540* हत्वा रक्षांसि घोराणि कृत्वा च कदनं महत् ।
दग्ध्वा चाशेषतो लङ्कां ततोऽस्मि पुनरागतः ।

[(l. 1) Ś1 D8 transp. रक्षांसि and घोराणि. B3 तु (for च). —(l. 2) Ś D8.12 वाशेषतो; B3 [अ]वशेषितां (for चाशेषतो). V3 B3 [ऽ]हं (for ऽस्मि).]

38 V3 om. 38 (cf. v.l. 37). B1 D9 om. 38–39^{b}. D10 om. 38^{ab}. G1 transp. 38^{ab} and 38^{cd}. —^{a}) B3 मया तत्; D1 अहं तत्; D13 तस्माच्च; M5 प्रियांश्च (for मया च). Ś2 Ñ V1.2 B2.3 D1.2.8.12 आगत्य (for आगम्य). —^{b}) B4 -कारिणः (for -कर्मणः). D13 रामायाक्लिष्टकारिणे. —B3 reads in marg. 38^{c}–39. D6 T2.3 M2.3.5 read 38^{cd} for the first time after 37^{ab}, repeating it here. —^{c}) Ś Ñ V2 B2 D8.12 M2 (second time) मह्यं; D1.3.4 शुभं; D6 T2.3 M2.3.5 (all first time) च मे; M1 तदा (for मया). D1 प्रादाद् (for दत्तम्). D13 अभिज्ञानो मया दत्तस्. —^{d}) D13 स्वर्चिष्मान् (for अर्चिष्मान्). Ñ1 सु-महा-; G1.2 M1 सहसा (for स महा-). B4 महाद्युतिः (for °मणिः). D1–4 अर्चिष्मंतं महामणिं. ❀ Cv : अभिज्ञानं च मे दत्तमित्याद्यर्धं पूर्वत्र प्रमादाल्लिखितम् ।; Cr : मे मया महामणिः। रामदत्ताभिज्ञानस्याङ्गुलीयत्वेऽपि तद्युक्तमणिप्राधान्यान्मणिशब्दप्रयोगः ।; so also Cm; Cg : प्रच्छिद्दिष्टकर्मकः । पृष्ट्वा स्थिताय मे मह्यं स प्रसिद्धः महामणिः अभिज्ञानं दत्तम् । मया चेति । क्रियाभेदान्मयाशब्दद्वयं प्रयुक्तम्. ❀

श्रुत्वा तां मैथिलीं हृष्टस्त्वाशशंसे स जीवितम् ।
जीवितान्तमनुप्राप्तः पीत्वामृतमिवातुरः ॥ ३९
उद्योजयिष्यन्नुद्योगं दध्रे लङ्कावधे मनः ।
जिघांसुरिव लोकान्ते सर्वाँल्लोकान्विभावसुः ॥ ४०
ततः समुद्रमासाद्य नलं सेतुमकारयत् ।
अतरत्कपिवीराणां वाहिनी तेन सेतुना ॥ ४१
प्रहस्तमवधीन्नीलः कुम्भकर्णं तु राघवः ।
लक्ष्मणो रावणसुतं स्वयं रामस्तु रावणम् ॥ ४२
स शक्रेण समागम्य यमेन वरुणेन च ।
सुरर्षिभिश्च काकुत्स्थो वराँल्लेभे परंतपः ॥ ४३
स तु दत्तवरः प्रीत्या वानरैश्च समागतः ।
पुष्पकेण विमानेन किष्किन्धामभ्युपागमत् ॥ ४४
तं गङ्गां पुनरासाद्य वसन्तं मुनिसंनिधौ ।
अविघ्नं पुष्ययोगेन श्वो रामं द्रष्टुमर्हसि ॥ ४५

G. 6. 110. 58
B. 6. 126. 54
L. 6. 107 103

39 V3 B1 D9 om. 39ab; B3 reads in marg. 39 (cf. v.l. 37 and 38). —a) Ś D8.12 ज्ञात्वा; D1 दृष्टां (for श्रुत्वा). Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–3.5.12.13 T1 M3 तु; D4 च; D8 सु- (for तां). Ś Ñ V1.2 B2.3 D2–4.8.12 दृष्ट्वा; B4 वार्तां; D1 श्रुत्वा; D7.10.11 T1 G2 M1 रामस्; D13 वाक्यैर् (for हृष्टस्). G1 दृष्ट्वा सा मैथिली हृष्टस् (sic); G3 श्रुत्वा तु मैथिली हृष्टा. —b) G3 M3.5 त्वां (M5 तां) शशंसे (for स्त्वाशशंसे). D6.7.10.11 T G2.3 M1–3 च (for स). D5 आशशंसेव. M5 सजीवितां; Cg as in text (for स जीवितम्). Ś Ñ V1.2 B2–4 D1–4.8.12 मया (B4 रामः) संहृष्ट (Ś Ñ2 V1.2 D8.12 °हृत)मानसः; D13 वायसं शेषजीवितं (sic). —M1 om. 39c–40. Before 39cd, V3 ins. 3540*. —c) Ś Ñ V B2–4 D8.12 जीविताशाम् (for जीवितान्तम्). D5 T1 G3 अनुप्राप्य; D13 °प्राप्तं; Cg as in text (for अनुप्राप्तः). D1–3.9 जीवितस्तं (D2 °स्त्वं) मणिं दृष्ट्वा; D4 प्रीतस्तं च मणिं दृष्ट्वा. —d) D8 ध्यात्वामृतम्. B1 [अं]तकः; D1.2.4 G1 [अ]मरः; D13 G3 [आ]तुरं; Cg as in text (for [आ]तुरः).

40 M1 D13 om. 40 (for M1, cf. v.l. 39). —a) M5 उद्दीपयिष्यन्. Ś D8.12 उद्योजयद्वलोद्यो (Ś2 D12 °द्वे)गं; Ñ V B M2 उद्योजयन्वलोद्यो (V3 damaged from द्यो up to b; B1 °द्वे)गं; D1–4 अयोजयद्वलोद्योगं; D9 अयोजयद्रणे योगं. —b) Ś Ñ2 V1.2 B1 D8.12 दध्नौ; Ñ1 D1.4 दधे; B2.4 दध्यौ; B3 तदा (for दध्रे). M3 कामं (for लङ्का-). D9 -जये (for -वधे). B4 लंकां च वै. M3 पुनः (for मनः). —c) Ś Ñ D1–4.8.9.12 लोकांस्त्रीन्; B4 G2 कल्पांते; D7 T2 कालांते (for लोकान्ते). —d) Ś D8.12 अनंताख्यो; Ñ लोकांते सु- (Ñ2 च); V B1.2 लोकानिव; B3** ल्लोकान्; B4 त्रीन्लोकान्वै; D1–4.9 अंतकाले (for सर्वाँल्लोकान्).

41 a) D6 T2.3 आगम्य (for आसाद्य). —b) Ś Ñ2 V1.2 B2–4 D6.8.12 M2 नलः; Ñ1 V3 B1 D1–4.7.11 नल-; D5 न कृतं (hypm.); M1 रामः; Cg as in text (for नलं). V3 अकल्पयत् (for अकारयत्). —c) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 सा मुहूर्तेन संतीर्णा (B2 °पूर्णा; D4 °तीर्थे). —d) D6.9 T1 नल- (for तेन). —V3 damaged from से up to णो in 42c. —For 41, D13 subst.:

3541* तथा ह्युक्तेन रामेण कृत्वा सेतुं महोदधौ।
रुद्धां च नगरीं लङ्कां रामेण सह वानरैः।
सार्धमासं महायुद्धं लङ्कायामभवत्तदा।

42 V3 damaged up to णो in 42c (cf. v.l. 41). —a) D4 घोरः (for नीलः). —b) Ś B1.4 D1.8.9.12 च (for तु). D8 (with hiatus) एव च (for राघवः). —c) D1 त्विंद्रजयिनं; D2.9 शक्रजयिनं; D3 शक्रजेतारं; D4 शक्रजितं [subm.] (for रावणसुतं). —d) D4 M5 च (for तु).

43 a) D1–4.9 इंद्रेण च (D2.3 तु) (for स शक्रेण). —After 43ab, D5–7.10.11 S ins.:

3542* महेश्वरस्वयंभूभ्यां तथा दशरथेन च।
तैश्च दत्तवरः श्रीमानृषिभिश्च समागतः।

[(l. 2) M1 तु (for च). M1 प्रीतो मुनिभिश् (for श्रीमानृषिभिश्). D7.10.11 G2 समागतैः; T1 damaged (for समागतः).]

—cd) D1–4 महर्षिभिश्; D13 सुरादिभ्यस् (for सुरर्षिभिश्). B4 D13 तु (for च). D2–4 वरं (for वराँल्). D13 ततस्तु सः (for परंतपः). Ś Ñ V B D8.12 G (ed.) वरं लेभे ततस्तु सः (V2 °स्ततः; G [ed.] नः) (for d). D9 इंद्रेण च समादिष्टो वरं प्राप्य महात्मना.

44 V3 om. 44–45b. —a) B1 ततो (for स तु). D7 M5 लब्ध- (for दत्त-). Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12.13 पित्रा; D6 T3 G2 प्रीतो; M2 श्रीमान् (for प्रीत्या). —b) Ś Ñ V1.2 B D1–6.8.9.12.13 T G1.3 M5 मुनि (D8 ऋषि)भिश्; M2 हरिभिश् (for वानरैश्). Ś Ñ V1.2 B D8.12.13 परंतपः (B3 D13 °प); D9 समागतैः (for °गतः). —c) D1 (with hiatus) अयोध्याम्; D13 कोशलान्; G (ed.) किष्किंध्याम् (for किष्किन्धाम्). Ś Ñ V1.2 B D8.12 M1 समुपागमत् (B2 M1 °गतः); D9 तामुपागतः; D13 अभ्युपागतः (for अभ्युपागमत्). D4 किष्किंधायामुपागतः —After 44, M5 ins.:

3543* आरोप्य वानरवधूर्भरद्वाजमुपागमत्।

45 V3 om. 45ab (cf. v.l. 44). —a) D7.10.11 G1.2 तां; Cg as in text (for तं). Ñ V1.2 B D13 स गंगां (D13 तं गत्वा) क्षिप्रमासाद्य; M1 प्रयागं तु समासाद्य. —b) Ñ –

G. 6. 110. 0
B. 6. 126. 55
L. 6. 107.104

ततः स सत्यं हनुमद्वचो मह-
निशम्य हृष्टो भरतः कृताञ्जलिः ।
उवाच वाणीं मनसः प्रहर्षिणीं
चिरस्य पूर्णः खलु मे मनोरथः ॥ ४६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः ॥ ११४ ॥

V1.2 B न्यवसन्; D13 पतंतं (for वसन्तं). —For 45[ab], Ś D1–4.8.9.12 subst.:

3544* भरद्वाजाश्रमं प्राप्तः ससीतः सहलक्ष्मणः।

[D9 प्राप्य (for प्राप्तः). D1 ससीतं; D9 सीतया (for ससीतः).]
—[c]) Ñ1 B1.2 D13 अविघ्नं; D1–3 इह त्वां (D1 त्वा); D4.9 इह त्वं; T2 अरि(also °भि)घ्नं; Cg.k as in text (for अविघ्नं). B2 पुष्ययोगे च; D4.9 T1 (marg. also as in text) पुण्ययोगेन; D13 पुष्पके याने; Cg.k as in text (for पुष्ययोगेन). —[d]) D1–3 रामः श्वो; D8 श्रीरामं; D9 रामं श्वो (by transp.); D13 त्वं रामं (for श्वो रामं). —V3 damaged from म up to स्य in 46[b]. B3 D3 अर्हति; D1.3 इच्छति (for अर्हसि). D4 रामं द्रष्टुमिहार्हसि.

46 V3 damaged up to स्य in 46[b] (cf. v.l. 45). G (ed.) om. 46 —[a]) D12 om.; M3 तु (for स). Ś D8.12 सम्यग्; D1–4.9 G1 M1.2 वाक्यं; D6 सर्वं; D7.10.11 G2 वाक्यैर्; Cg as in text (for सत्यं). Ś Ñ V1 B4 D8.12 सृष्टं; V2 B1 प्रियं; B2 D13 शुभं; M5 महान् (for महन्). B3 D3.7.9–11 G3 M1.2 मधुरं ह(D7.10.11 G2 °रैर्ह)-नूमतो(D9 निरामयं); D1.2.4 मधुरं ह्यनौपमं(D4 महायशा) (for हनुमद्वचो महन्). —[b]) T1 नि*** ष्टो (damaged). —[c]) Ś Ñ B1.2.4 D1–4.8.9.12.13 G1 वाक्यं; V B3 T1 वाचं; M1 रामं (sic) (for वाणीं). B3 भरतः; D2.8.9 मनसा (for मनसः). Ś Ñ B2.4 D2–4.8.12.13 G1 प्रहर्षणं; B1 प्रहर्षं; D1 प्रहर्षकं; D6.7.10.11 प्रहर्षणीं; D9 प्रहृष्य (for प्रहर्षिणीं). —[d]) D7 पूर्णाः and मनोरथाः (for पूर्णः and मनोरथः respy.). Ś D8.13 कुतश्चिराद्रामकथा प्रवृत्ता; Ñ V B1.3.4 D13 कुतश्चि(V3 B1 कृत्वा चि)रस्याद्य (V1 B1 °द्यै·) कथा समाग(D13 °सुद्ध)ता; B2 दूतश्चिरं पद्यकथा समागता; D1.2.4.9 श्रुत्वा(D2 कुतश्; D4 दृष्टश्; D9 प्राप्ता) चिराद्रामकथाप्रवृत्तिः(D4 °त्तिस्ति:); D3 कुतश्चिराद्रामकथेयमागता. ❀ Cr: चिरस्य पूर्णः खलु मे मनोरथ इत्यत्रेतिकरणं द्रष्टव्यम्. ❀ —After 46, Ś Ñ V1.2 B D8.12.13 ins.:

3545* इत्येवमुक्त्वा वचनं नृपात्मजः
कपिप्रवीरस्य वचो निशम्य।
प्रहर्षितो रामदिदृक्षयाभव-
द्पुनश्च हर्षादिदमब्रवीद्वचः।

[(l. 1) Ś2 D12 प्रतीतः (for नृपात्मजः). —(l. 2) Ś1 D8 निशम्य सः; Ñ1 विधाय; Ñ2 निर्धार्य (unmetric); V1.2 B2.4 विचार्य; D13 निपीय (for निशम्य). —(l. 3) B2 ·जिघृक्षया (corrupt). —(l. 4) B2 अब्रवीच्च.]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 D2.12 om. Ñ V1 B D4.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V1 D1.2 ins. आभ्युदयिके. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D8 भरतप्रहर्षणं(B1 °णः); Ś2 V2 B3 D12 भरतहर्षणं (V2 °णः); Ñ1 V3 भरतप्रहर्षः; B4 भरतहर्षः; D1–3 हनुमद्वाक्यं; D4 भरतसमागमे हनूमद्वाक्यं; D13 भरतपरितोषः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om.; Ś2 V1 D1 109; Ñ2 115; B1 86; B3 106; D3 111; D5–7 T1 G M3.5 129; D9 112; D10.11 128; T2 137; T3 140; M1 130; M2 131; B (ed.) 126; L (ed.) 107. —After colophon, D2 concludes with रामः while G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

११५

श्रुत्वा तु परमानन्दं भरतः सत्यविक्रमः ।
हृष्टमाज्ञापयामास शत्रुघ्नं परवीरहा ॥ १
दैवतानि च सर्वाणि चैत्यानि नगरस्य च ।
सुगन्धमाल्यैर्वादित्रैरर्चन्तु शुचयो नराः ॥ २
राजदारास्तथामात्याः सैन्याः सेनागणाङ्गनाः ।
अभिनिर्यान्तु रामस्य द्रष्टुं शशिनिभं मुखम् ॥ ३

G. 6. 111. 8
B. 6. 127. 5
L. 6. 108. 8

115

D12 begins with ॐ.

1 V3 damaged from ^{a} up to भरत: in ^{b}. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 स श्रुत्वा (for श्रुत्वा तु). D1–4.9 श्रुत्वा भ्रातरमायांतं. —^{b}) Ś Ñ V B D8.12 M2 -संगरः; D1 -विक्रमं (for -विक्रमः). —^{c}) Ś2 D8.12 M2 हृष्ट; D1–4.9 क्षिप्रम्; G2 M1 Ck घृष्टम् (for हृष्टम्).

2 ^{a}) D5 T1 G3 M5 देवालयांश्च (M5 °गाराणि) सर्वाणि. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B2.4 D1–3.8.12.13 चैत्या ये; B1 देवता (for चैत्यानि). D9 [आ]यतनानि; T1 G1.3 नगराणि; Cm.k.t as in text (for नगरस्य). —^{c}) G2 M1 गंधमाल्यैश्च; M2 सगंध-माल्य-. —^{d}) M2 जनाः (for नराः). —For 2^{cd}, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 subst.:

3546* विचित्रैर्गन्धमाल्यैश्च पूज्यन्तामिति सर्वशः ।

[Ñ V B D13 वादित्रैर् (for विचित्रैर्). D4 दल- (for गन्ध-). V2.3 B2 तेच्र्यंतां; B1.3 D13 (all with hiatus) अर्च्य (B3 °र्च)तां; B4 सेव्यंतां; D1.4 [अ]प्यर्चताम्; D2 पर्चताम्; D3.9 ह्यर्च्य (D9 °र्च)ताम् (for पूज्यन्ताम्). Ś1 (*sup. lin.* also as above) D3 इति (D3 आशु) सर्वतः; Ñ V B D13 शुचिभिर्जलैः (V2.3 B °नैः); D1–3 अथ (D3 °च) सर्वशः; D9 सर्वतस्तथा.]

—Then all the above MSS. (except V3 D1–4) cont.; while D5–7.10.11 S ins. after 2:

3547* सूताः स्तुतिपुराणज्ञाः सर्वे वैतालिकास्तथा ।
सर्वे वादित्रकुशला गणिकाश्चापि संघशः ।

[D12 repeats l. 1 after l. 2. —(l. 1) B1 D13 स्तुताः; B4 स्तुत्या (for सूताः). Ś D8.12 (both times) -परार्थज्ञाः (for -पुराणज्ञाः). G2 नराः (for तथा). —After l. 1, Ś Ñ V1.2 B D8.12 (after first occurrence) ins.:

3547(A)* ब्राह्मणा वेदविद्वांसश्चाभिगच्छन्तु राघवम् ।

[D12 वेदविदुषश्. Ñ तु (for च).]

—(l. 2) D7 G2 सर्व-. Ś D8 कुशला वाद (D8 °दि)काश्चैव; Ñ V1.2 B कुशलाः सर्ववाद्यैश्च (B3 [m. also] °कार्येषु); D12 कुशलाश्च सुवाद्यैश्च (for the prior half). Ś Ñ V1 B D7.8.10–12 [ए]व सर्वशः; V2 सहस्रशः; D9 स्वलंकृताः; G2 M5 [अ]पि सर्वशः (for [अ]पि संघशः). D13 वेश्या दास्यः सहस्रशः (for the post. half). ❀ Cv: 'गणिकाश्चापि संघशः' इत्यस्यानन्तरं 'राजदारास्तथामात्या' इत्यादिरर्धश्लोको द्रष्टव्यः । परत्र तु लेखकप्रमाद-लिखितः ।; Cr: 'गणिकाश्चापि संघशः' इत्यतः परं 'राजदारास्तथामात्याः सैन्याः सेनाङ्गनागणाः । ब्राह्मणाश्च सराजन्याः श्रेणीमुख्यास्तथा गणाः । अभिनिर्यान्तु रामस्य द्रष्टुं शशिनिभाननम् । भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नः परवीरहा । विष्टीरनेकसाहस्रीश्चोदयामास वीर्यवान् ।' इति पाठक्रमः । व्यत्ययस्तु लेखकप्रमादकृतः . ❀]

3 Ś Ñ V1.2 B D8.12 read 3–4^{b} (including 3552*) after 8. D1–4.13 M2 read 3 (D1.2.4 M2 including 3556*, D3 3549* and 3556*, D13 3550*) after 8. D6.9 M5 repeat 3 after 8. M3 reads 3^{ab} (including 3548* and 3556*) after 8. —^{a}) Ś D8.12 राज्ञो दारास्; M2 राजा राज्ञस्. T2.3 [अ]मात्यैः; M5 (first time) भृत्याः (for [अ]मात्याः). G2 राजादश्वरथामात्याः (sic). —^{b}) D6 (first time) -गणास्तदा; D6 (second time) M2 -गता गणाः (for -गणाङ्गनाः). Ś D8.12 L (ed.) सैन्याः (L [ed.] °न्य-) श्रेण्यस्तथांगनाः; Ñ V B1–3 सैन्याः श्रेण्यस्तथा गणाः; B4 सैन्यश्रेण्यस्तथा गणैः; D1.3 सैन्याः (D3 °न्यं) श्रेण्यश्च सर्वशः; D2 सैन्यश्रेष्ठं च सर्वशः; D4 नरश्रेण्यस्तथाश्रमाः; D7.10.11 T2.3 सैन्याः (T3 °न्यैः) सेनांगनागणाः; D9 (first time) G2 M1.5 (second time) सैन्याः (D9 सह) सेनागणास्तथा; D9 (second time) सैन्यश्रेष्ठैस्तु संवृताः; D13 गच्छंत्वन्ये तथा गणाः; M5 (first time) पौरजानपदैः सह. —After 3^{ab}, D5–7.9–11 S (D6 M5 both times, D9 first time) ins.:

3548* ब्राह्मणाश्च सराजन्याः श्रेणीमुख्यास्तथा गणाः ।

[M2 [ए]व (for स-). D5 T1 G3 गताः; T2.3 G2 नराः; M1.2 [ए]व च (for गणाः).]

—Thereafter M3 cont. 3556*.

—^{cd}) Ś Ñ V B2–4 D8.12 अभि (Ñ1 B2.3 °ति)क्रामंतु; B1 निष्क्रामंत्वभि-; D13 संनिःक्रमंतां (for अभिनिर्यान्तु). Ñ V D5 T1 G M2 द्रष्टुं शशिनिभाननं (for ^{d}). D1–4.9 (second time) त्वरमाणा वि (D1.9 °णाभि; D2 °णा हि)-निर्यांतु रामदर्शनकांक्षिणः (D4 °मृद्धितः; D9 °लालसाः). —After 3, Ś D1.2.4.8.12 M2 ins. 3556*; while D3 (followed by 3556*) ins. after 3; B3 (m.) cont. after 3552*:

3549* ततो रात्र्यां व्यतीतायां प्रविष्टा नृपमन्त्रिणः ।

[B3 प्रबुद्धा (for प्रविष्टा).]

—Thereafter B3 cont. 3556*.

—After 3, D13 ins.:

G. 6. 111. 9
B. 6. 127. 5
L. 6. 108. 10

भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नः परवीरहा ।
विष्टीरनेकसाहस्रीश्चोदयामास वीर्यवान् ॥ ४
समीकुरुत निम्नानि विषमाणि समानि च ।
स्थानानि च निरस्यन्तां नन्दिग्रामादितः परम् ॥ ५
सिञ्चन्तु पृथिवीं कृत्स्नां हिमशीतेन वारिणा ।
ततोऽभ्यवकिरन्त्वन्ये लाजैः पुष्पैश्च सर्वतः ॥ ६
समुच्छ्रितपताकास्तु रथ्याः पुरवरोत्तमे ।
शोभयन्तु च वेश्मानि सूर्यस्योदयनं प्रति ॥ ७
स्रग्दाममुक्तपुष्पैश्च सुगन्धैः पञ्चवर्णकैः ।
राजमार्गमसंबाधं किरन्तु शतशो नराः ॥ ८

3550* शङ्खशब्दनिनादैश्च भेरीणां निस्वनैः परैः।
नागरा निर्ययुर्हृष्टा रामदर्शनलालसाः।

4 Ś Ñ V1.2 B D8.12 read 3–4^{b} (followed by 3552*) after 8. D13 om. 4–5^{b}.—^{a}) M1 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा.—^{b}) D1.3 च(D3 स) महामतिः; D2 सुसमाहितः; D9 तु महायशाः (for परवीरहा).—^{c}) G3 M1.5 व्युष्टीर्. D6 T2.3 M3 -साहस्राश्; D7 G3 -साहस्रैश्(sic). M2 भृत्याननेकसाहस्रांश्. ❀ Cv : विष्टिः शिल्पिसेना।; Cr : विष्टीन् भृतिं विना कर्मकरान्।; Cm.t: विष्टीः भृतिकरान्।; Cg: विष्टीः भृतिं विना कर्मकरान्।; Ck: व्युष्टिः भुजिष्यसेना. ❀ —^{d}) D10.11 Ck.t भागशः (for वीर्यवान्).—For 4^{cd}, Ś (Ś1 reads in m.; Ś2 repeats before the second occurrence of 5) D1–4.8.9.12 subst.:

3551* प्रेष्यशिल्पिसहस्राणि नोदयामास वीर्यवान्।

[D1 प्रेष्यान्शत-; D2 युक्तं शिल्पि-; D3 प्रेष्यैः शिल्पि-; D4 तदा शिल्पि-; D9 प्रेष्यान्षष्टि- (for प्रेष्यशिल्पि-). D8 चोदयामास; D9 प्रेषयामास.];

while Ñ V B subst. for 4^{cd}; Ś D8.12 ins. after 4^{ab}:

3552* सर्वं तत्कारयामास विशेषेण नरोत्तमः।
[Ś2 D12 विशेषात्स.]

—Then B3 (m.) cont. 3549* and 3556*.

5 D13 om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). V3 om. 5–8. Ś1 reads in marg.; Ś2 reads 5–6 (including 3551*) twice. —^{a}) Ñ V1.2 B समी(B4 °मं)क्रियंतां.—^{b}) D12 विविधानि (for विषमाणि). D1 T3 G1.2 M1.2 च भागशः; D2.3 विभागशः; D4.9 च सर्वशः; Ct as in text (for समानि च). D5.6 T1.2 G3 M5 समानि विषमाणि च.—^{c}) D6.7 T2.3 G2 M स्थलानि; Ct as in text (for स्थानानि). Ś1 Ñ1 B2 विरच्यंतां; Ñ2 V1.2 विभज्यंतां; D4 निरूप्यंतां; D13 विविच्यंतां (for निरस्यन्तां). Ś2 (both times) B1.3 D8.12 स्थ(D12 स्थू)लानि च विरच्यंतां; B4 स्थूणानि संविभज्यंतां; D1–3.9 स्थला(D2 स्थूणा)नि च निरूप्यंतां; D5 T1 G3 स्थलानि च निरस्यंतो. ❀ Cm : स्थूलानि इति पाठे अत्युन्नतप्रदेशान्. ❀ —^{d}) Ñ1 V2 B4 अतः परं; M2 अनंतरं. ❀ Cv : 'समीकुरुत निम्नानि विषमाणि च भागशः' इति सम्यक् पाठः। 'समीकुरुत निम्नानि समानि विषमाणि चेति' पाठे तदिदं व्याख्यानम्। केवलं निम्नानि केवलं स्थलानि च समीकुरुत। एकीकुरुत। निम्नसमविषमाणि स्थानानि एकरूपाणि कुरुतेत्यर्थः। इति स्थलानि च निरस्यन्ताम् (धिष्ण्यानि च खन्यन्ताम्)।; Cg: नन्दिग्रामादितः परम्, अयोध्यापर्यन्तमित्यर्थः।; Ck.t : इतो नन्दिग्रामात् परं यावदयोध्याम्। तावत एव गन्तव्यदेशत्वादिति भावः. ❀

6 V3 om.; Ś1 reads in marg.; Ś2 reads 6 twice (for all, cf. v.l. 5). Ñ V1.2 B1.4 om.; B3 reads in marg.6^{ab}.—^{a}) D4 सिंचंतां. Ś(Ś2 both times) D8.12 सर्वे; B2 D13 सर्वां; D1–4.9 चान्ये (for कृत्स्नां).—^{b}) B3 हिमशीतल-; D1–4.9 सुखशीतेन; D13 गंधमिश्रेण (for हिमशीतेन).—After 6^{ab}, M5 ins.:

3553* इति प्रतिसमादिष्टाः शत्रुघ्नेन महात्मना।

—^{c}) Ś2 (both times) D12 तेभ्योभ्यव- ; Ñ1 ततोभ्यधि-; V1 ततः सुवि-; B1 ततश्च सु-; B4 ततोभ्युप-; D1.2.9 तथैवात्र-; D3 तथाभ्यव-; D4 तथा चात्र- (for ततोऽभ्यव-).—^{d}) D5 T1 G M1–3 सर्वशः; D6 T3 सत्वराः (for सर्वतः). Ś(Ś2 both times) Ñ V1.2 B2–4 D8.12 पुष्पैर्ला(Ś D8 °ष्पला)जैश्च सर्वशः(Ñ B2.3 °तः); B1 पुष्पैर्लाजैः समंततः; D1–4.9.13 फ(D13 ज)लैः पुष्पैश्च सर्वशः.—After 6, D13 ins.:

3554* द्वारे द्वारे विचित्राणि तोरणानि ध्वजानि च।
तथा महोत्सवाः सर्वे कदलीरोपणानि च।
कृत्स्ना सा नगरी रम्या पताकाभिरलंकृता।

7 V3 om. 7 (cf. v.l. 5).—^{a}) Ś D8 समुद्गत-; B1.4 समुच्छ्रि(B4 °त्थि)ताः; D3 समुत्सृत-; D4.6.9 G1 समुत्थित-; D12 * * हृत-. Ś D1.2.4.8.9.12 -पताकाश्च; M3 -पताकाभी.—^{b}) D8.13 रथाः.—^{c}) B2 D2 शोधयंतु (sic); M2.5 शोभयंति. Ś Ñ1 D8 स्व-; V1 B2 D12 सु-; B3.4 स (for च). D13 संभूषयंतु वेश्मानि.

8 V3 om. 8 (cf. v.l. 5).—^{a}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.12 अपरे(D1 °पार-) मुक्त-; D9 अपरे रक्त-; D13 आसारयुक्तैः; T2.3 स्रग्दाममुक्ता-. B1 तु (for च). M3 स्रग्दामभिर्मुक्तपुष्पैः.—^{b}) D10.11 सुवर्णैः (for सुगन्धैः). Ś1 D7 सुवर्णरजतैरपि.—^{c}) Ś Ñ1 D8.12 सुसंबाधं.—^{d}) Ś1 जनाः (for नराः). D12 * * * * * वा नराः —After 8, Ś Ñ V1.2 B D8.12 read 3–4^{b} (followed by 3552*); while D1–4.13 M2 read 3 (D1.2.4 M2 including 3556*, D3 3549* and 3556*, D13 3550*); whereas D6.9 M5 repeat 3 (followed by 3556*). On the other

मत्तैर्नागसहस्रैश्च शातकुम्भविभूषितैः ।
अपरे हेमकक्ष्याभिः सगजाभिः करेणुभिः ।
निर्ययुस्त्वरया युक्ता रथैश्च सुमहारथाः ॥ ९
ततो यानान्युपारूढाः सर्वा दशरथस्त्रियः ।
कौसल्यां प्रमुखे कृत्वा सुमित्रां चापि निर्ययुः ॥ १०
अश्वानां खुरशब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
शङ्खदुन्दुभिनादेन संचचालेव मेदिनी ॥ ११

G. 6. 111. 18
B. 6. 127. 21
L. 6. 108. 19

hand, M3 reads 3^{ab} (including 3548* and 3556*) after 8. —After 8, D7.10.11 M1 ins.:

3555* ततस्तच्छासनं श्रुत्वा शत्रुघ्नस्य मुदान्विताः ।
[M1 तस्य (for ततस्).]

—Thereafter all the above MSS. cont.; while Ś D1.2.4.8.12 M2 ins. after 3; B3 (m.) D3 cont. after 3549*; D5 T G ins. after 8; D6.9 M5 ins. after the second occurrence of 3; M3 cont. after 3548*:

3556* धृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो ह्यर्थसाधकः ।
अशोको मन्त्रपालश्च सुमन्त्रश्चापि निर्ययुः ।

[(l. 1) Ś D1–4.8.12 वृष्टिर्; M2 धृतिर्. D9 सुराष्ट्रो (for सिद्धार्थो). Ś D8.12 राज्यवर्धनः; B3 D1–4.9 राष्ट्रवर्धनः; D6.7.10.11 T2 M5 चार्थसाधकः; T3 चार्थनायकः (for ह्यर्थसाधकः). —(l. 2) Ś2 अशोक-; D9 अकोपो. Ś B3 D1–4.8.9.12 M2 धर्मपालश्; D5 T3 G2 मंत्रपालाश्(G2 °लैश्). Ś1 D8.12 [ऽ]प्यभियांतु ते; D1–3.9 चा(D9 त्व)भियांतु ते; D6 T2.3 चापि गच्छतु; G1 च विनिर्ययुः.]

9 ^{a}) Ñ V1 B अथ; V2.3 अश्व- (for मत्तैर्). D4 नागैः (for नाग-). Ñ2 V1 B4 तु (for च). —D12 om. (hapl.!) from 9^{b} up to the prior half of l. 1 of 3557*. —^{b}) Ś1 D2.3.8 शातकौंभ-; B2 शातकुंभैर्; D7.10.11 G2 सध्वजैः सु- (for शातकुम्भ-). —^{c}) Ñ V1.2 B2.4 D1.2.4–7.10.11.13 हेमकक्षाभिः; V3 हेमकक्षाश्च; B1.3 हेमघंटा(B3 °कंठी)भिः; D3 च महाकक्षा; M5 हैमकक्ष्याभिः. —^{d}) Ś Ñ V B2.4 D13 सघंटाभिः; B1 शोभिताश्च; B3 सध्वजाभिः; D3 गजाः सह; D8 सचंडाभिः; M1 समदाभिः (for सगजाभिः). D1.2.4 करेणुभिस्तथा गजैः; D6 करेणुभिरभिद्रुतं; T2.3 करेणुभिरियुर्द्रुतं. —V3 om. 9^{ef}. B3 reads 9^{ef} (second time in m.) twice. —^{e}) D13 निर्यांति. Ś D8 च गजाध्यक्षा; B1 च तथा युक्ताः; D5–7.10.11 T G2.3 M3 तुरगाक्रांतै(D7.10.11 °ता); G1 M5 त्वरया क्रांतै (M5 °ता) (for त्वरया युक्ता). B3(second time) D1–4 त्वरमाणा वि(B3 D1 °णाभि; D2 °णा हि)निर्यांतु (B3 °र्याता). —^{f}) B1 स्वरथैश्च; B3 (first time) रथैस्तु सु-; L (ed.) मुख्यैश्च सु- (for रथैश्च सु-). B4 -महारथैः; D1 -महाबलाः; D8 -महायशाः; G3 -मनोहरैः (for -महारथाः). ❀ Cv: रथैश्च सुमहारथा इत्यस्यानन्तरं ततो यानान्युपारूढा इत्यादिकं अध्यर्धश्लोकद्वयं वेदितव्यम्। परत्र तु प्रमादाल्लिखितम्।; Cr: निर्ययुस्त्वरयाक्रान्ता रथैश्च सुमहारथा इत्यस्यानन्तरं शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां सध्वजानां पताकिनाम्। तुरगाणां सहस्रस्य मुख्यैर्मुख्यतरान्वितैः। पदातीनां सहस्रैश्च वीराः परिवृता ययुः। ततो यानान्युपारूढाः सर्वा दशरथस्त्रियः। कौसल्यां प्रमुखे कृत्वा सुमित्रां चापि निर्ययुः। कैकेय्या सहिताः सर्वा नन्दिग्राममुपागमन्। कृत्स्नं तु नगरं तत्तु नन्दिग्राममुपागमदिति पाठक्रमः। व्यत्यासस्तु लेखकप्रमादकृतः. ❀ —After 9, Ś Ñ V (V3 after 9^{cd} owing to om.) B D7.8.10–13 M3 ins.; while D1–4.9(D4.9 only l. 1) M2 ins. after 9^{ab}:

3557* तुरगाणां सहस्रैश्च मुख्यैर्मुख्यतरान्वितैः ।
शक्त्यृष्टिपाशहस्तानां सध्वजानां महायशाः ।
पदातीनां सहस्रैश्च वीरः परिवृतस्तदा ।

[D12 om. the prior half of l. 1. V3 D7.10.11 M2.3 transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) Ñ1 तुरंगाणां. V3 B4 D13 सहस्रैस्तु; D7 सहस्रस्य (sic). —B4 om. (hapl.?) from the post. half of l. 1 up to 13^{c}. D13 om. from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 3. Ñ V B1–3 मंत्रिभिर्भरतो वृतः (= 13^{d}); D4 वीरैः परिवृतैरपि; D9 शातकुंभविभूषितैः (= 9^{b}); M2 मुख्यैर्मुख्यनरान्वितैः (for the post. half). —B3 om. l. 2. —(l. 2) M3 -प्रास- (for -पाश-). G (ed.) मनुजानां (for सध्वजानां). B1.2(also) महारथाः; D1–3.7.10–12 M3 पताकिनां (for महायशाः). M2 शक्त्यृष्टिप्रासहस्तैश्च बद्धैर्जैश्च पताकिभिः. —(l. 3) B1 तु (for च). V1 B1 D13 तथा (for तदा). D1–3 वीरैः परिवृतास्तथा; D7.10.11 M2.3 वीराः परिवृता ययुः (for the post. half).];

while M5 ins.:

3558* स्वलंकारैरनेकाश्चैरन्वयुश्च निषादिनः ।

10 Ś Ñ V B (B1 om. 11) D1–4.8.9.12.13 M2.5 read 10–12 after 16 (D1–4.9 after 16^{ab} owing to om.). —^{a}) D1–3.9 [उ]पारुह्य. —^{b}) D8 सदा(sic) (for सर्वा). —^{c}) Ñ1 V2 D12 T2 M5 प्रमुखीं(V2 °खं); D1.2.4 M1 पुरतः; Cg as in text (for प्रमुखे). D8 कौसल्या च सुमित्रा च; D9 कौसल्यां च पुरस्कृत्य. —^{d}) D3 कैकेयी. Ś Ñ V B D8.12.13 चैव; D2–4 चाभि- (for चापि). M5 सुमित्राचापि निर्ययुः (metri causa). —After 10, M2.3 ins.:

3559* कैकेय्या सहिताः सर्वा नन्दिग्राममुपागमन् ।

11 For sequence in Ś Ñ V B (B1 om. 11) D1–4.8.9.12.13 M2.5, cf. vl. 10. D7.10.11 M1 (om. 11^{cd}) read 11–12 after 16. M3 transp. 11 and 12. —^{a}) D13 अपि (for खुर-). D3.7.10.11 -शब्दैश्च; D9 -घातेन (for -शब्देन). —^{b}) D13 वा (for च). —^{c}) D1–4.9 -निर्घोषैः (for -नादेन). —^{d}) Ś1 D8 वसुंधरा; Ñ2 V1.2 B2–4

G. 6. 111. 18
B. 6. 127. 22
L. 6. 108. 20

कृत्स्नं च नगरं तत्तु नन्दिग्राममुपागमत् ॥ १२
द्विजातिमुख्यैर्धर्मात्मा श्रेणीमुख्यैः सनैगमैः ।
माल्यमोदकहस्तैश्च मन्त्रिभिर्भरतो वृतः ।
शङ्खभेरीनिनादैश्च बन्दिभिश्चाभिवन्दितः ॥ १३
आर्यपादौ गृहीत्वा तु शिरसा धर्मकोविदः ।
पाण्डुरं छत्रमादाय शुक्लमाल्योपशोभितम् ॥ १४
शुक्ले च वालव्यजने राजार्हे हेमभूषिते ।
उपवासकृशो दीनश्चीरकृष्णाजिनाम्बरः ॥ १५
भ्रातुरागमनं श्रुत्वा तत्पूर्वं हर्षमागतः ।
प्रत्युद्ययौ तदा रामं महात्मा सचिवैः सह ॥ १६
समीक्ष्य भरतो वाक्यमुवाच पवनात्मजम् ।
कच्चिन्न खलु कापेयी सेव्यते चलचित्तता ।
न हि पश्यामि काकुत्स्थं राममार्यं परंतपम् ॥ १७

D2.4.6.13 T2.3 G1 च मेदिनी. D1.3.9 पूरयन्निव मेदिनीं. —After 11, D7.10.11 ins.; while M1 ins. after 11^{ab} (owing to om.):

3560* गजानां बृंहितैश्चापि शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
[D7.10 -निःस्वनैः.]

12 For sequence in Ś Ñ V B D1–4.7–13 M1.2.5, cf. v.l. 10 and 11. M3 transp. 11 and 12. —^{a}) D4 दृष्टं (for कृत्स्नं). Ñ V B1.3 D13 G1 हि; B4 D2.6.7.9–12 T2.3 G2 M1.2.5 तु (for च). Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D2–4.8.9.12 M2 तत्र; D7 तं तु; G1 तूर्णं (for तत्तु). B2 कृत्स्ना हि नगरी तत्र. —^{b}) Ś D8.12 नंदिग्रामाद् (sic). Ś Ñ V B2–4 D1–3.8.9.12.13 M1 उपागतं (B2 °ता).

13 B4 om. 13^{abc} (cf. v.l. 3557*). —^{a}) G (ed.) धार्मिकैः (for धर्मात्मा). M1 ततो द्विजातिमुख्यैश्च. —^{b}) Ś D2.3.6.8.12 T1 च नैगमैः; V3 सहोगमैः (sic); B1 D4.13 शनैः शनैः; B3 तथैव च; D9 सहस्रशः; G1 समागतैः; Cv.r.m.g as in text (for सनैगमैः). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 नागरैर् (D12 °रो) (for मन्त्रिभिर्). B2 बहुभिर् (for भरतो). D9 द्रुतं. —^{e}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 -निनादेन; M2 -मृदंगैश्च (for -निनादैश्च). —^{f}) B1 मंत्रिभिश्; M1 वंदितश् (for बन्दिभिश्). Ś Ñ V1.2 B D3.4.7–12 T2.3 M1 [अ]भिनंदितः; D1 G2 M2 [अ]पि वंदितः (for [अ]-भिवन्दितः).

14 ^{a}) Ś Ñ V B D7.8.12 M2 पादुके ते (Ś B1 D8.12 द्वे) (for आर्यपादौ). Ś Ñ V B D6.8.12 च; D5 T1 G1.3 तौ (for तु). D1–3 पादुकेथ स (D2 °के तेथ; D3 °के ते तु) संगृह्य; D4 पादुके ते पुरस्कृत्य; D9 तथा तेषां तु संगृह्य; D13 गृहीत्वा पादुके तस्य; M5 आर्यस्य पादुके गृह्य. —^{b}) D13 रामस्य (for शिरसा). —V3 om. 14^{cd}. —^{c}) T1 G M पांडरं. —^{d}) Ś D8.12 शुभ्रं माल्य-; D6 T3 चित्रमाल्य-; D13 दिव्य°; M5 मुक्ताजाल- (for शुक्लमाल्य-). Ś Ñ V1.2 B D8.12 -विभूषितं (for -[उ]पशोभितम्).

15 ^{a}) D4 तु (for च). D8 शुक्ले चचाल व्याजेन (sic). —^{b}) Ñ V B1.2.4 D8.12.13 रामार्हे; B3 महार्हे; L (ed.) रामार्हे- (for राजार्हे). G2 M2 मणि-; Cg as in text (for हेम-). D4 राजार्थे सुविभूषिते. —G (ed.) om. 15^c–16^b. —^{c}) D13 -परो (for -कृशो). M5 दांतश् (for दीनश्). —^{d}) D1 -वास- (for -कृष्ण-).

16 G (ed.) om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{a}) T1 damaged from श्रुत्वा up to महात्मा in ^{c}. —^{b}) Ñ V1.3 B2–4 D13 तत्सर्वं; V2 भरतो (for तत्पूर्वं). G1 आगतं. B1 हर्षेण च समागतः. ❀ Cr : तत्पूर्वं हर्षमागमदित्यनेन रामागमनश्रवणात् पूर्वं हर्षो नासीदित्यर्थोऽवगम्यते. ❀ —After 16^{ab}, D1–4.9 read 10–12 and om. 16^{cd}. —^{c}) D13 प्रत्यगच्छत्. D5.6 G3 M3 ततो (for तदा). M5 प्रत्युत्थाय ततो रामं. —^{d}) G1 धर्मात्मा (for महात्मा). Ś Ñ V B1–3 D8.12.13 मंत्रिभिर्वृतः (Ñ B1 °भिः सह); G2 M1 Cg सचिवैर्वृतः (for सचिवैः सह). B4 महात्मानं त्रिभिर्वृतः. —After 16, Ś Ñ V B D8.12.13 M2.5 read 10–12; while D7.10.11 M1 (om. 11^{cd}) read 11–12.

17 T1 damaged for 17^b. —^{b}) Ś Ñ V B D1.8.12 उवाच क (B4 अवोचत्क) पिकुंजरं (B2.3 °पुंगवं); D1.3.4.9 उवाच हरिपुंगवं. —After 17^{ab}, B3 ins.:

3561* नागराश्चात्र तिष्ठन्तु यावद्रामस्य दर्शनम् ।

—^{c}) D5 कश्चिन्न; G (ed.) कच्चित्तु. Ñ B4 वानर-; B2 ऊनेव (for न खलु). D4.13 कैकेय्या; T2 M3 कापेया. Ś D8.12 ननु वानर कापेया; D1–3.9 किं तु (D2 नु) वानर कापेयी (D3 °येन). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1–3.8.12 सैव ते; D4.13 इव ते; M5 वर्तते; L (ed.) नैव ते (for सेव्यते). B2 (m. also) लघुचित्तता; D2 बलवत्तता. —V3 om. 17^{ef}. —^{e}) D1 नैव; D8 तर्हि (sic) (for न हि). —G2 repeats erroneously from काकुत्स्थं up to सदाफलान् in 19^a. —^{f}) D4.13 रामं परपुरंजयं; G3 राममार्यवरं परं. —After 17, D5–7.9–11 T G M2.3.5 ins.:

3562* कच्चिन्न वानुदृश्यन्ते कपयः कामरूपिणः ।

[D5 कचिन्. D6.7 T2 चानु-; D10.11 चारु; T3 वाचा; M3 खलु; M5 तावद् (for वानु-). D9 क च केनापि दृश्यंते; M2 कच्चित्तु स दृश्यंते (sic) (for the prior half). M3 वानराः; Cr as above (for कपयः). ❀ Cv : 'कच्चिन्न वा न दृश्यन्ते कपयः कामरूपिण' इति । कामरूपिणः कपयो वा कच्चिन्न दृश्यन्ते । किं न दृश्यन्ते. ❀]

अथैवमुक्ते वचने हनूमानिदमब्रवीत् ।
अर्थं विज्ञापयन्नेव भरतं सत्यविक्रमम् ॥ १८

सदाफलान्कुसुमितान्वृक्षान्प्राप्य मधुस्रवान् ।
भरद्वाजप्रसादेन मत्तभ्रमरनादितान् ॥ १९

तस्य चैष वरो दत्तो वासवेन परंतप ।
ससैन्यस्य तदातिथ्यं कृतं सर्वगुणान्वितम् ॥ २०

निस्वनः श्रूयते भीमः प्रहृष्टानां वनौकसाम् ।
मन्ये वानरसेना सा नदीं तरति गोमतीम् ॥ २१

रजोवर्षं समुद्भूतं पश्य वालुकिनीं प्रति ।
मन्ये सालवनं रम्यं लोलयन्ति प्लवंगमाः ॥ २२

तदेतद्दृश्यते दूराद्विमलं चन्द्रसंनिभम् ।
विमानं पुष्पकं दिव्यं मनसा ब्रह्मनिर्मितम् ॥ २३

रावणं बान्धवैः सार्धं हत्वा लब्धं महात्मना ।
धनदस्य प्रसादेन दिव्यमेतन्मनोजवम् ॥ २४

G. 6. 111. 26
B. 6. 127. 31
L. 6. 108. 28

18 D13 om. 18ab. —a) V3 damaged from first व up to नि in b. Ś2 यथैवम्; B3 D5 T1 G3 तथैवम्. Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D8.12 उक्तो वचनं; G1 उक्ते भरते; M2 उक्ते च वचने (hypm.). D4 तथोक्तवंतं भरतं; D6 T2.3 एवमुक्ते तु (D6 च) वचने. —b) Ś Ñ1 B1.4 D8.12 हनूमान्मारुतात्मजः. —G(ed.) om. 18cd. —c) V2 B3 D4.13 अथ; D9 इत्थं; D10.11 T1 Ck.t अर्थ्यं (for अर्थं). Ś B3.4 D8.12 एवं (for एव). —d) B1 सत्यसंगरः; G1 सत्यपराक्रमं(hypm.).

19 M3 reads 19 *int. lin.* —a) V1.3 M3 महाफलान्; D1.3.9 सद्यस्तरून्; D2 सद्यः फुल्लान्; D4 सद्यः फलान्; Cr.m.g.t as in text (for सदाफलान्). B4 सकुसुमान्; D13 सशुचितान् (for कुसुमितान्). —b) D1–4.9.13 पश्य वृक्षान् (for वृक्षान्प्राप्य). B1 मधुश्रुतान्. Ś Ñ V B2–4 D8.12 M2 पश्य वृक्षान्मधुच्यु(M2 °स्नु)तः(B4 °तान्). —cd) D13 -प्रभावेन (for -प्रसादेन). D13 -संकुलान् (for -नादितान्). M5 वानरैस्तु सुभुज्यते (for d). Ś Ñ V B D1–4.8.12 मुनेः प्रसादा(Ñ2 वरप्रदाना)त्सिद्धस्य भरद्वाजस्य धीमतः; D9 मुनिप्रसादसत्यं च भरतस्य च धीमतः.

20 D1–4.9 om. 20ab. —a) Ś Ñ V B D8.12 तेन ह्येष; D5 तस्मै चैष; D10.13 G2 तस्य चैव(D13 °वं). —V3 damaged from रो up to b. M2 तस्य संचिंतनादेव. —b) Ś D8.12 विनयेन; Ñ V1.2 B वने येन (for वासवेन). M5 [अ]पि राघव (for परंतप). D13 राघवस्य महात्मनः. —After 20ab, B3 (m.) ins.:

3563* रामस्य ऋषिणानेन महात्मनो महात्मना ।

—c) D2–4 T3 G1 M3.5 Cg तथा(D3 °वा)तिथ्यं; D7 यदातिथ्यं. Ś V2 D8.12 आतिथ्यार्थेन सैन्यस्य; Ñ V1.3 B आतिथ्यं ते(B1 च) ससैन्यस्य; D13 सर्वसैन्यस्य चातिथ्यं. —d) Ñ1 कृत्स्नं (for कृतं). D8 T2.3 -गण-; Cg.k.t as in text (for -गुण-). D2 कृतं तेन महर्षिणा. —After 20, M2 ins.:

3564* सर्वकामफला वृक्षा नद्यश्चैव मधुस्रवाः ।
तदा चैव वरो दत्तो वासवेन हरीन्द्रतान् ।
राक्षसैर्वै जीवयता हतान्विबुधशत्रुभिः ।

21 V3 om. 21–22b. —a) Ś Ñ2 V1.2 B D1.3.6–9.11–13 Cg निःस्वनः. Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D8.12.13 चासौ (for भीमः). —b) Ś Ñ V1.3 B1.2.4 D8.12.13 हृष्टानां च; B3 प्रहृष्टानां च (hypm.). —c) B4 अद्य (for मन्ये). V2 B4 G2 -सेनानी; Ck.t as in text (for -सेना सा). D9 समंताद्वानरी सेना. —M1 damaged for 21d. —d) D7 Ctp वालुकीं (for गोमतीम्).

22 V3 om. 22ab (cf. v.l. 21). —a) Ś Ñ1 D8 T2 G3 रजोव(Ś D8 °घ)र्ष-; D1–4.9 M2 रजश्चैव(D1–4 °तत्); M5 °धिकं (for रजोवर्षं). Ś1 Ñ V1.2 B1–3 D1–4.7.8.10–13 M3.5 समुद्धूतं; D9 समुद्बद्धं; Cg as in text (for समुद्भूतं). —b) Ś Ñ V1.2 B2.4 D1–4.8.9.12 शा(D1 सा) लु(Ñ1 D4 °ल्व; B2.4 °लु)किनीं; B3 मंदाकिनीं; D5 T1 G1.3 M5 वालुकिनं; D7.10.11 G3 M1.2 सा(M1 का)लवनं; D13 सारवकनीं(hypm.); Cm.g as in text (for वालुकिनीं). B1 मन्ये शालुकिनीं तथा. —c) Ś D8.12 पश्य; Ñ1 V3 B2.4 अन्ये (for मन्ये). Ñ1 B1 D2.3.6 शालवनं; D13 सालतमं; G3 तालवनं. V3 दिव्यं; D1–3 सर्वं; D13 तत्र (for रम्यं). D4.9 अन्ये(D4 मध्ये) शालवनं सर्वं. —d) Ś B4 D1–4.12 लोडयंति; D9 रोधंति च; D13 पातयंति (for लोलयन्ति).

23 ab) D1 यदेतद्दृश्यतेकाशे(metri causa); D2–4 यदेतद्भरताकाशे (for a). D7.10.11 विमानं (for विमलं). D7 सूर्यसंनिभं. Ś Ñ V B D8.12.13 त(Ś D8 य)देतदा-काशतले भाति चंद्र इ(D13 °मि)वो(V3 damaged from इवो up to d)दितः(D13 °तं). —c) D1 damaged for पुष्पकं. D1.2.4.9 ह्येतत्; D13 रम्यं (for दिव्यं). —d) D2.4 मानसं (for मनसा). M5 विश्वकर्मविनिर्मितं. ❀ Cm : मनसा ब्रह्मनिर्मितम् । विश्वकर्मणा मनसा ब्रह्मार्थं निर्मितम् ।; Ct : मनसा ब्रह्मनिर्मितं ब्रह्मणा स्रष्टृत्वसाम्याद्विश्वकर्मणा निर्मितम्. ❀

24 a) Ś Ñ1 B4 D8.12.13 वानरैः; D1 राक्षसैः; D9 बंधुभिः (for बान्धवैः). —b) D1–4.9 इदं शुभं(D4 प्रियं) (for महात्मना). B3 हत्वा प्राप्तं विमानकं. —After 24ab, D6.7.10.11 T2.3 M2.3 ins.:

3565* तरुणादित्यसंकाशं विमानं रामवाहनम् ।

—M1 om. 24cd. —d) D1–4.9 रामस्य मनसा गतं.

G. 6. 111. 27
B. 6. 127. 32
L. 6. 108. 29

एतस्मिन्भ्रातरौ वीरौ वैदेह्या सह राघवौ ।
सुग्रीवश्च महातेजा राक्षसेन्द्रो विभीषणः ॥ २५
ततो हर्षसमुद्भूतो निस्वनो दिवमस्पृशत् ।
स्त्रीबालयुववृद्धानां रामोऽयमिति कीर्तिते ॥ २६
रथकुञ्जरवाजिभ्यस्तेऽवतीर्य महीं गताः ।
ददृशुस्तं विमानस्थं नराः सोममिवाम्बरे ॥ २७
प्राञ्जलिर्भरतो भूत्वा प्रहृष्टो राघवोन्मुखः ।
स्वागतेन यथार्थेन ततो राममपूजयत् ॥ २८
मनसा ब्रह्मणा सृष्टे विमाने लक्ष्मणाग्रजः ।
रराज पृथुदीर्घाक्षो वज्रपाणिरिवापरः ॥ २९
ततो विमानाग्रगतं भरतो भ्रातरं तदा ।
ववन्दे प्रणतो रामं मेरुस्थमिव भास्करम् ॥ ३०

25 ^{a}) D1.3.4.9 एतौ तौ (D3 द्वौ); D2 अत्र तौ (for एतस्मिन्). Ś D6.8.12 T2.3 अंतरे (for भ्रातरौ). V3 B1 दिव्यौ; D13 घोरौ (for वीरौ). —V3 damaged from 25^c up to सं in l. 1 of 3566*. —^{c}) Ś D8.12 महाबाहुर् (for महातेजा). —After 25^c, Ś Ñ V B D8.12 M2 ins.; while D1–4.13 subst. only l. 1 for 25^d :

3566* ऋक्षवानरसंवृतः ।
रावणस्यानुजो वीरो.

[V3 damaged up to सं-. —(l. 1) D13 M2 सर्वयूथप- (D13 °वानर-). D1–4 -संग(D2.4 °ग)तः; D13 -सत्कृतः. —(l. 2) M2 सामात्यो रावणभ्राता.]

—^{d}) Ś Ñ V B D8.12 राजा चैव(B3 वै स); D6.7.9–11 T2.3 G1.2 M1.3.5 राक्षसश्च (for राक्षसेन्द्रो). ❀ Cr.m : 'राक्षसश्च विभीषणः' इत्यनन्तरं आसत इति शेषः. ❀ —After 25, Ś Ñ V B D8.12 ins. :

3567* तं दृष्ट्वा तूर्णमायान्तं द्वितीयमिव भास्करम् ।
[D8 सं- (for तं).];

while M2 ins. after 25 :

3568* अत्रैव नृप तेजस्वी विमाने रघुनन्दन ।

26 V3 om. 26. D1–4.8 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) D13 ततो हर्षं. D13 महातेजाः; T1 G1.2 M2.5 -समुद्धूतो (for -समुद्भूतो). Ś Ñ V1.2 B1 D8.12 G (ed.) हर्षेणाभि (Ś B1 D8.12 °ण च; G [ed.] °णाति)समुत्कु(D8.12 °त्क्रु)ष्टो; B2–4 प्रहर्षेण समुत्कु(B4 °द्धु)ष्टो; D1–4.9 हर्षेण महतावि (D2 °कु; D4 °हृ)ष्टो(D9 °ता व्याप्तो). —^{b}) Ś V2 B2–4 D1.3.6.7.10–12 M1 निःस्वनो. B1 आविशत् (for अस्पृशत्). D13 निश्चलो राम पश्यतः(sic). —^{c}) D1 स्त्रीबाला- (for °ल-). D2 -वृद्धैश्च (for -वृद्धानां). Ś Ñ V1.2 B D8.12.13 बालस्त्रीवृद्धसंघा(B3 °ध्या)नां. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B D8.13 शंसतां; D8 G1 कीर्त्यते(sic); D4 G2 कीर्तितः; D6.9 चोदि (D9 °त्थि)तः (for कीर्तिते). D2 रामरामेति कीर्त्यते; D13 रामं कीर्तयतां तदा.

27 D13 reads 27^{ab} and 48^{cd} after 30. —^{a}) D12 रक्त- (for रथ-). D13 अथ कुंजरवाहेभ्यस्. —^{b}) Ś D6.8.12 T3 M2 स्त्ववतीर्य; T2 (with hiatus)अवतीर्य. B1 [अ]वनिं (for महीं). —^{c}) V3 damaged from स्तं up to सोम in ^{d}. M2 ते (for तं). —^{d}) B4 D6.13 T2.3 M2 रामं (for नराः). —For 27, D1–4.9 subst. :

3569* अवतीर्य ततः क्षिप्रं रथहस्तितुरङ्गमात् ।
तं विमानगतं दृष्ट्वा जनो रिपुनिषूदनम् ।

[(l. 1) D4 अवतीर्णस्. —(l. 2) D4 रामं नभसि वै यथा (for the post. half).]

28 D13 om. 28. —^{a}) D1.3.9 सर्वतो (for भरतो). V2.3 D2.4.9 हृष्टो; D1.6 T2.3 दृष्ट्वा (for भूत्वा). —^{b}) T2.3 -[उ]न्मुखं. Ś Ñ V B3 D1.3.8.12 हृष्टो(V2.3 भूत्वा; D1.3 हृष्टं) रामसुपस्थितः; B1 हृष्टो रामसुपागमत्; B2 हृष्टरोमसुपस्थितः; B4 हृष्टोत्फुल्लसमुत्थितः; D2.4.9 दृष्ट्वा(D9 हृष्टं) राममुपस्थितं. —D4 om. 28^{cd}. D1–3.9 read the line of 40^{ab} in place of 28^{cd}. —^{c}) Ñ V1.3 B M5 यथा (B1 महा)र्हेण; V2 यथा तेन; D7 [अ]र्घ्यपाद्याद्यैस्; Cg.k.t as in text (for यथार्थेन). Ś D8.12 स्वगात्रेण यथार्हे(Ś1 °र्घ्यै)ण; D10.11 यथार्थेनार्घ्यपाद्याद्यैस्. —^{d}) Ś Ñ V B D5.8.12 T1 G3 M5 तदा; G1 M1.2 तथा (for ततो). —After 28, B3 (m.) ins. :

3570* समवेक्षस्व नः सर्वानात्मीयात्राम सर्वशः ।

29 ^{a}) M1 damaged for मनसा. D1–4.9 ददृशु-र्ब्राह्मणाश्चै(D3 °स्त्वे)नं(D4.9 °व); M5 मनोवेगसमायुक्ते. —^{b}) M5 विमले (for विमाने). D1.7.10.11 G2 M2.3 भरताग्रजः(D1 °जं); D2.4.9 लक्ष्मणाग्रजं; D3 पुष्पके तदा (for लक्ष्मणाग्रजः). —^{cd}) Ś Ñ V B D8.12 पृथुताम्राक्षो; D13 पुंडरीकाक्षो (for पृथुदीर्घाक्षो). Ś B2 D8.12 चक्र- (for वज्र-). Ś Ñ V B3 D8.12.13 [अ]चले; D6.7.10.11 T2.3 G1.3 [अ]मरः (for [अ]परः). D1–4.9 आसीनं पृथुदीर्घाक्षं वज्रपाणिमिवामराः .

30 ^{a}) B2 तथा; D9 तदा (for ततो). Ś2 D7.12 M3 विमानाग्रतरं(Ś2 °रतं; M2 °गतः). —^{b}) D2.4 M3 transp. भरतो and भ्रातरं. Ñ V2 B2.3 मुदा; D5 तथा; D9 शुभं; D13 यथा (for तदा). —^{c}) Ñ1 (m. also) D4 शिरसा; B3 M2.3 प्र(M2 नि)यतो; D1–3.9 प्रांजलिर्; D6 भरतो (for प्रणतो). Ś Ñ(Ñ1 m. also as in text) V B D1–3.8.9.12.13 भूत्वा (for रामं). ❀ Cv : 'मेरुस्थमिव भास्कर' मित्यस्यानन्तरं 'ततो रामाभ्यनुज्ञात 'मित्यादि श्लोको द्रष्टव्यः। अन्यत्र तु लेखकदोषादुपन्यस्तः। ; Cr : 'मेरुस्थमिव भास्कर

आरोपितो विमानं तद्भरतः सत्यविक्रमः ।
राममासाद्य मुदितः पुनरेवाभ्यवादयत् ॥ ३१
तं समुत्थाप्य काकुत्स्थश्चिरस्याक्षिपथं गतम् ।
अङ्के भरतमारोप्य मुदितः परिषस्वजे ॥ ३२
ततो लक्ष्मणमासाद्य वैदेहीं च परंतपः ।
अभ्यवादयत प्रीतो भरतो नाम चाब्रवीत् ॥ ३३
सुग्रीवं कैकयीपुत्रो जाम्बवन्तं तथाङ्गदम् ।
मैन्दं च द्विविदं नीलमृषभं चैव सस्वजे ॥ ३४
ते कृत्वा मानुषं रूपं वानराः कामरूपिणः ।
कुशलं पर्यपृच्छन्त प्रहृष्टा भरतं तदा ॥ ३५

G. 6. 111. 38
B. 6. 127. 44
L. 6. 108. 39

'मित्यस्यानन्तरं 'ततो रामाभ्यनुज्ञातं तद्विमानमनुत्तमम् । हंसयुक्तं महावेगं निपपात महीतलम्' इति पाठक्रमः । अयं श्लोकः केषुचित् कोशेषु लेखकैः प्रमादात् कृतः . ❀ —After 30, $D_{5-7.9-11}$ S (M_2 repeats along with 3571* after 41) ins.; Ś Ñ V B_4 $D_{8.12}$ ins. after 41; while D_{13} ins. after 27^{ab} the line of 50^{ab} (var.) and then all the above MSS. cont. :

3571* हंसयुक्तं महावेगं निपपात महीतले ।

[M_3 निष्पपात. V_3 $D_{7.10.11}$ महीतलं. M_2 (first time) भूतले चानमत्क्षिप्रं ज्ञात्वा रामचिकीर्षितं.]

—After 30, D_{13} reads 27^{ab} (followed by 3571*) and 48^{cd}.

31 V_3 om. 31. D_{13} om. 31^{ab}. —^{a}) $Ñ_2$ B_{1-3} T_2 आरोपितं(B_3 T_2 °त-). Ś B_1 $D_{8.12}$ तु; Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{6.9}$ $T_{2.3}$ तं (for तद्). D_{1-4} M_2 ततो विमानमारुह्य. —^{b}) $Ś_1$ $V_{1.2}$ B_{1-3} D_8 सत्यसंगरः; D_2 शत्रुकर्शनः (for सत्यविक्रमः). M_2 भ्रातरं भरतस्तदा. —^{c}) D_6 reads from दितः up to ^{d} in m. D_{13} सहितो (for मुदितः). —^{d}) Ś Ñ $V_{1.2}$ B $D_{8.12}$ भूय एव; D_{13} भूयश्चैव (for पुनरेव). $D_{1-4.9}$ हर्षादश्रूण्यवर्त(D_1 °णि मुंच)यत् . ❀ Ct : अभ्यवादयत् अभ्यवन्ददित्यर्थः . ❀

32 D_4 om. 32–35. D_2 om. 32. $D_{1.3.9}$ om. 32^{ab}. —^{a}) Ś Ñ V B_{2-4} $D_{5-8.10-12}$ $T_{1.3}$ G $M_{1.5}$ तं(B_4 स) समुत्थाय; B_1 D_{13} समुत्थाप्य च (for तं समुत्थाप्य). M_1 damaged for काकुत्स्थ. —B_2 repeats 32^{cd} (followed by 3576*) after 3591*. $D_{1.3.9}$ read 32^c – 42 before 6.116.1. —^{c}) $Ñ_1$ D_{13} अंगे (for अङ्के). D_{13} आसाद्य (for आरोप्य). —^{d}) T_2 भरतं; G_2 मुदितं. $D_{1.3.9}$ परिष्वज्य च पीडि(D_9 रोदि)तं; M_2 मूर्ध्नि चाघ्राय राघवः . —After 32, V_1 ins. 3573*; while $D_{1.3.9}$ ins. l. 1 of 3576*. —After 32, M_3 ins. :

3572* आलिङ्ग्य च ततः स्नेहाद्रुरोद च पुनः पुनः ।
रुदमाने तदा रामे रुदन्तो हरिराक्षसाः ।

33 D_4 om. 33 (cf. v.l. 32). T_3 om. 33–34. V_1 om. 33 here and reads after 3576*. For sequence in $D_{1.3.9}$ cf. v.l. 32. D_2 reads 33–42 before 6.116.1. —^{a}) M_5 आलिंग्य (for आसाद्य). ❀ Cv : 'ततो लक्ष्मणमासाद्ये'त्यादौ श्लोके आसादनं लक्ष्मणवैदेह्योः समानम् । अभिवादनं तु वैदेह्या एव वेदितव्यम् । अन्यथा पूर्वापरोक्तं ज्यैष्ठ्यवचनं विरुद्धं स्यात् . ❀ —^{b}) M_3 [अ]भ्यवादयत् (for परंतपः). —^{c}) $D_{7.10.11}$ G_3 अथाभ्यवादयत् ; M_3 अभिवाद्य ततः. V_1 $D_{1-3.9}$ श्रीमान् (for प्रीतो). —^{d}) D_9 M_2 कीर्तयन् (for चाब्रवीत्). —For 33, Ś Ñ $V_{2.3}$ B $D_{8.12}$ subst.; while V_1 ins. after 32 :

3573* न्यायतश्च समेत्याथ भरतेन महात्मना ।
वन्दितौ चरणौ देव्याः सीतायाः संयतात्मना ।

[(l. 1) G (ed.) समासाद्य. —Ś $D_{8.12}$ om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) Ñ प्रयतात्मना.];
while D_{13} subst. for 33 :

3574* स्वागतेन महाबाहुं तदा राममपूजयत् ।
[cf. 28^{cd}.]

34 D_4 T_3 om. 34 (cf. v.l. 32 and 33 respy.). D_{13} om. 34. For sequence in $D_{1-3.9}$ cf. v.l. 32 and 33. —^{a}) $D_{1-3.9}$ ततः स (for सुग्रीवं). M_1 -पुत्रं(sic) (for -पुत्रो). G_3 illeg. for $^{b-d}$. —^{b}) V_3 B_2 $D_{1-3.7.9-12}$ G_2 M_5 अथांगदं; D_5 तथागतं. —^{c}) Ś $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B $D_{8.12}$ मैंदं द्विविध(B °द)नीलौ च; $Ñ_1$ $D_{1-3.5.9}$ T_1 $M_{1.2.5}$ मैंद($Ñ_1$ D_1 $M_{2.5}$ °दं)द्विविद(D_9 °ध)नीलांश्च. —^{d}) B_2 शरभं (for ऋषभं). $D_{1-3.8.9}$ M_1 चापि(D_8 च वै) सस्वजे; M_3 परिषस्वजे. —After 34, $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.2}$ G_{1-3} (illeg.) M ins. :

3575* सुषेणं च नलं चैव गवाक्षं गन्धमादनम् ।
शरभं पनसं चैव भरतः परिषस्वजे ।

[(l. 1) M_5 गवयं (for च नलं). M_2 गवयं तथा (for गन्धमादनम्). —(l. 2) D_5 सरभं. $D_{6.7.10.11}$ G_2 परितः (for भरतः).]

35 B_4 D_4 om. 35 (for D_4, cf. v.l. 32). For sequence in $D_{1-3.9}$ cf. v.l. 32 and 33. Before 35, D_{13} reads 46. —^{a}) B_2 कृत्वा तु (for ते कृत्वा). M_2 कृत्वा मानुषरूपं ते. —^{cd}) $D_{5-7.10.11}$ T G $M_{1.3.5}$ पर्यपृच्छंस्ते. $D_{2.3}$ प्रहृष्टं. Ś Ñ V B_{1-3} $D_{8.12.13}$ कुशलं(Ñ भरतं) परिपप्रच्छुर्भरतं($Ñ_2$ °च्छुः कुशलं) हृष्टवत्तदा(D_{13} °मानसाः). —After 35, $D_{5-7.10.11}$ T G $M_{1.3.5}$ ins.; Ś Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{2.3.8.12.13}$ cont. after 3590*; B_2 ins. after the second occurrence of 32^{cd}; $D_{1.4.9}$ further cont., while M_3 cont. after 3591* :

G. 6. 111. 39
B. 6. 127. 47
L. 6. 108. 40

विभीषणं च भरतः सान्त्वयन्वाक्यमब्रवीत् ।
दिष्ट्या त्वया सहायेन कृतं कर्म सुदुष्करम् ॥ ३६
शत्रुघ्नश्च तदा राममभिवाद्य सलक्ष्मणम् ।
सीतायाश्चरणौ पश्चाद्ववन्दे विनयान्वितः ॥ ३७
रामो मातरमासाद्य विषण्णां शोककर्शिताम् ।
जग्राह प्रणतः पादौ मनो मातुः प्रसादयन् ॥ ३८
अभिवाद्य सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम् ।
स मातॄश्च तदा सर्वाः पुरोहितमुपागमत् ॥ ३९

3576* अथाब्रवीद्राजपुत्रः सुग्रीवं वानरर्षभम् ।
परिष्वज्य महातेजा भरतो धर्मिणां वरः ।
त्वमस्माकं चतुर्णां वै भ्राता सुग्रीव पञ्चमः ।
सौहृदाज्जायते मित्रमपकारोऽरिलक्षणम् ।

[D2.4 om. l. 1. D1.3.9 ins. l. 1 after 32. —(l. 1) Ñ2 तथा (for अथ). G1 राजसुतः. D13 M2 अब्रवीद्राजपुत्रश्च(M2 °सु) (for the prior half). Ś Ñ V B1.3.4 D8.12 प्लवगेश्वरं; D13 M1 वानरेश्वरं; M3 °राधिपं (for वानरर्षभम्). B2 D1.3.9 ततोब्रवीत्तं भरतः सुप्रीतेनांतरात्मना. —D9 om. l. 2. —(l. 2) Ś Ñ V B1.3.4 D8.12 M2 भरतो धर्मवत्सल:(D8 °लं); B2 D1–4 सुग्रीवं प्लव(D3 °वं)गेश्वरं(D1 °गर्षभं; D2 °गोत्तमं) (for the post. half). —(l. 3) V3 damaged for वै भ्राता. Ś B1 D8.12 च; Ñ V1.2 B3.4 M1–3 तु (for वै). B2 D1–4.9.13 भवांश्च(D1 तेषां च)-तुर्णामस्माकं (for the prior half). —M3 damaged for the post. half. —D4 om. l. 4. —(l. 4) Ś Ñ V B D12.13 सौहार्दाज्. ❀ Ck: सौहृदादिति । तत्पूर्वकोपकारादित्यर्थः ।, so also Ct. ❀ D6.12 ज्ञायते (for जायते). V3 damaged from मित्र up to the post. half of l. 4. D6 अपराधो (for अपकारो). V1 B1.4 D3.13 उपकारो(B1 °र-)वि (D3 °रोप; D13 °रामि)लक्षणं (for the post. half).]

—Then D1 cont.:

3577* ततोऽभिगम्य भरतो राक्षसं तं विभीषणम् ।
परिष्वज्य विनीतात्मा विनयेनाभ्यनन्दयत् ।;

while M2 further cont. after 3576*:

3578* इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः ।

36 V3 om. 36^{ab}. For sequence in D1–3.9, cf. v.l. 32 and 33. D4 reads 36–42 before 6.116.1. —^{ab}) D6 T2.3 तु भरतः; M3 परिपूज्य (for च भरतः). B3 कुशलं (for सान्त्वयन्). G1 इदम् (for वाक्यम्). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D4.8.12.13 M2 सांत्वं वचनमब्रवीत्; D7.10.11 M3 सांत्व(M3 °त्वं)वाक्यमथाब्रवीत् (for ^{b}). D1–3.9 सुग्रीवं च पुनः(D3 भरतः) प्राह सांत्व(D2 स्मित)पूर्वं महाद्युतिः. —Ś2 om. 36^{cd}. Ñ2 reads 36^{c}–37 in marg. —^{c}) G2 तत्र (for त्वया). —^{d}) D1.4 सुदुःकरं. —After 36, D13 ins. 3590*.

37 For sequence in D1–4.9, cf. v.l. 32, 33 and 36. Ñ2 reads 37 in marg. (cf. v.l. 36). —^{a}) V3 damaged for घ्नश्च तदा. T2.3 तु (for च). —^{b}) B1 D2 च (for स-). —^{c}) M1 damaged from पश्चाद् up to ववन्दे in ^{d}. D3 परमप्रीतश्च; D6 T2.3 चरणद्वंद्वं; D7.10.11 G2 चरणौ वीरो (for चरणौ पश्चाद्). —^{d}) Ś D7.10.11 G3 M2.3 विनयादभ्यवादयत्; Ñ V B D8.12.13 विन(D3 द्विती)येनाभ्यवादयत्; D3 चक्रे पादाभिवंदनं; G1 ववंदे भरतानुजः. —For 37^{cd}, D1.2.4.9 subst.:

3579* सीतायाश्च शुभौ पादौ स पश्चादभ्यवादयत् ।
[D1 संमताद् (for स पश्चाद्).]

—After 37, Ñ V B ins.:

3580* अथ बाष्पपरीताक्षीं कृशां नियममास्थिताम् ।
[V3 B2 -परीतांगीं (for -परीताक्षीं). B1 हृष्टां यममवस्थितां, (m. also) कृशांगीं नियमस्थितां (for the post. half).]

38 For sequence in D1–4.9, cf. v.l. 32, 33 and 36. —^{b}) Ś2 Ñ V B D1–4.7.9–13 M1.2 विव(D4 °की)र्णां; G2 विवशां (for विषण्णां). Ś3 Ñ V B D4–6.12.13 शोककर्षितां. Ś1 D8 विवर्णवदनां कृशां. —D10 om. 38^{cd}. —^{c}) V3 damaged from जग्राह up to मनो in ^{d}. D1–4 [अ]भिमतः(D2 °मुखः); D9 स द्रुतं (for प्रणतः). D6 T1 G3 भूत्वा (for पादौ). —^{d}) Ś Ñ V B1.2.4 D7.8,11–13 T2 (also as in text) M1.2.5 प्रहर्षयन्; Cg as in text (for प्रसादयन्). B3 मातरं च प्रहर्षयन्; D4 मनो मातरि दापयन्.

39 For sequence in D1–4.9, cf. v.l. 32, 33 and 36. —^{ab}) D3 च कैकेयीं सुमित्रां (by transp.). D1.2.4.9 तपस्विनीं. —^{c}) B1.3 ता (for स). Ñ V B D10.11 G1 M3.5 ततः; D6 T2 G1 M2 तथा (for तदा). Ś D8.12.13 समातरस्ततः सर्वे; D1.2.4.9 मातृ(D1 पितृ)श्चैव तथा सर्वाः (D1 °र्वान्); D3 मातृश्चान्यास्ततः सर्वाः; D7 समाहूय ततः सर्वाः. —^{d}) D7 समाहितम् (for पुरोहितम्). Ś2 D3.12 उपागमन्. Ś1 D8 (with hiatus) अभ्यगच्छन्पुरोहिताः; Ñ V B1.2.4 सं(B1 स)प्रणम्याभ्यवादयत्; B3 प्रणम्य सोभ्यवादयत्; D1.4 पुरोहितपुरोगमाः(D1 °मान्); D6 T2.3 M1.5 हर्षयन्प्रणतस्तदा; M2 अभिवाद्य महायशाः. —After 39, Ś Ñ V B D8.12 ins.:

3581* अभिगम्य ततो रामो वसिष्ठं सचिवैर्वृतम् ।
तमभ्यवादयन्मूर्ध्ना ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ।
ददृशुस्तं तदा पौराः संघशः समुपस्थिताः ।
धरणीस्था विमानस्थमुद्यन्तमिव भास्करम् ।

[(l. 1) V3 B1 D12 अभिवाद्य. Ñ2 V1 B3 तदा (for ततो). Ś2 V3 B1–3 वृतः. —(l. 2) V3 damaged from मूर्ध्ना up to दद् in l. 3. —After l. 2, B3 ins.:

स्वागतं ते महाबाहो कौसल्यानन्दवर्धन ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे नागरा राममब्रुवन् ॥ ४०
तान्यञ्जलिसहस्राणि प्रगृहीतानि नागरैः ।
आकोशानीव पद्मानि ददर्श भरताग्रजः ॥ ४१
पादुके ते तु रामस्य गृहीत्वा भरतः स्वयम् ।
चरणाभ्यां नरेन्द्रस्य योजयामास धर्मवित् ॥ ४२
अब्रवीच्च तदा रामं भरतः स कृताञ्जलिः ।
एतत्ते रक्षितं राजन्राज्यं निर्यातितं मया ॥ ४३
अद्य जन्म कृतार्थं मे संवृत्तश्च मनोरथः ।
यस्त्वां पश्यामि राजानमयोध्यां पुनरागतम् ॥ ४४
अवेक्षतां भवान्कोशं कोष्ठागारं पुरं बलम् ।
भवतस्तेजसा सर्वं कृतं दशगुणं मया ॥ ४५

G. 6. 111. 52
B. 6. 127. 56
L. 6. 108. 54

3581(A)* ततः सीता तु कौसल्यामुपागम्य यथाविधि ।
प्रणम्य शिरसा श्वश्रूं बाष्पगद्गदभाषिणीम् ।
उवाच सीतां कौसल्या अङ्केनारोप्य मैथिलीम् ।
दिष्ट्या रामानुजा साच वृष्टा च पुनरागता ।

[Note hiatus between the two halves of l. 3.] —(l. 3) B3 ददृशुस्ते; B4 तं ददृशुर् (by transp.). —(l. 4) Ś B4 D8.12 धरणिस्था.]

—After 39, D8 ins. :

3582* मातृभिः पुरतो रामः सर्वाभिः प्रतिनन्दितः । ;

while M3 ins. :

3583* पुरोहितमुपागम्य वसिष्ठमभिवादयत् ।

40 For sequence in D1–4.9, cf. v.l. 32, 33 and 36. —^{b}) Ñ1 V1 B2.4 G1.2 M1.2.5 -[आ]नंदिवर्धन (G1 °नः); D1.4.8.13 -[आ]नंदवर्धनः. —^{c}) V3 damaged from ञलयः up to तान्य in 41^{a}. D1.3 इत्युक्त्वा (D3 ते कृतां) जलयः ; D13 ततः प्रांजलयः. —^{d}) Ś1 D8.12 समम् (for रामम्). M5 नरा राममथाब्रुवन्.

41 V3 damaged up to तान्य in 41^{a} (cf. v.l. 40). For sequence in D1–4.9, cf. v.l. 32, 33 and 36. —^{a}) T2.3 तस्य (for तानि). —^{b}) Ś Ñ V B D8.12.13 समानीतानि (for प्रगृहीतानि). D1 च नागरैः (hypm.); D9 M3 वानरैः (for नागरैः). —B3 om. 41^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 अकालेन; Ñ2 B1 D7 अक्रोशानि; V1 B2 D3.6 T2.3 सकोशानि; V2.3 D4 M1.2 अशोकानि; D10.11 व्याकोशानि. D13 नारिकेलसुगंधीनि. ❀ Ct : व्याकोशानि विकसितानि. ❀ —^{d}) B2 रघुनंदनः (for भरताग्रजः). —After 41, B2 reads 50; D13 reads 6. 116. 35^{cd} and 12^{cd}; whereas M3 repeats 3571* preceded by the line of 50^{ab}.

42 B1 om. 42–45. V3 om. 42. For sequence in D1–4.9, cf. v.l. 32, 33 and 36. —^{a}) Ś D8.12 स पादुके (for पादुके ते). Ñ1 B2 च (for तु). D1–4.9 ततो रामस्य चरणौ. —^{b}) D1–4.9 तदा (for स्वयम्). —^{c}) Ś D8.12 चरणेषु (for चरणाभ्यां). Ñ1 सुरेंद्रस्य. D1.3 पादुके ते समादाय; D2.4.9 ते पादुके समादाय (D2 स धर्मात्मा). —^{d}) D1–4.9 पादयोः (for धर्मवित्).

43 B1 om. 43 (cf. v.l. 42). —^{a}) D1 अथाब्रवीत् ; D13 अब्रवीत्तु (for अब्रवीच्च). D8 तथा; D13 ततो (for तदा). —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 D1–4.9 संहतांजलिः. —After 43^{ab}, Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12.13 ins. :

3584* दिष्ट्यास्मान्स्मरसे नित्यमनाथान्नाथ सर्वदा ।
भवद्भयान्नियोगाच्च न गृहीतं फलार्थिना ।

[(l. 1) Ś1 चास्मान् (hypm.); B2.3 D13 मां (for [अ]स्मान्). D13 राम (with hiatus) (for नित्यम्). B2.3 सनाथं. Ñ V1.2 सर्वथा. D13 अनाथं नाथ सर्वतः (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 D13 गृहीतं न (by transp.).] ;

While D1.2.4 (repeats along with 43^{cd} after 6.116.1) ins. :

3585* स्वागतं ते महाबाहो शत्रुंतप महाबल ।

—^{cd}) G1 हि; Cg.t as in text (for ते). Ś Ñ V B2–4 D1–4 (both times).7–13 G2 M3 सक (D2.4 °फ)लं राज्यं; D6 T2.3 M5 रक्षितं राज्यं. D6 T2.3 नूनं; D7.10.11 G2 M3 Ct न्यासं; M5 रामः; Cg as in text (for राज्यं). Ś Ñ V B2–4 D1–4 (second time).8.12 न्यासो निर्याति (Ś D8.12 °ष्पादि)तो मया; D4 (first time) न्यासे निर्यातिते मया; D9 न्यासो निर्यापितो मया (for ^{d}). D13 सोहं राज्यं तवेदं वै न्यासभूतं मया धृतं.

44 B1 om. 44 (cf. v.l. 42). V3 om. (hapl.) 44–45. —^{a}) D8 अयं (for अद्य). Ś Ñ1 V1 B3.4 D8.12 T2.3 G1 M2.5 यथार्थं (for कृतार्थं). D1–4.9.13 अद्य मे सफलं जन्म. —^{b}) Ś D8.12.13 सफलश् (for संवृत्तश्). —^{c}) Ś2 D1–3.6.7.9–13 T2.3 G1 M1.5 यत् (for यस्). D1–3.9 काकुत्स्थ (D2.9 °त्स्थं) (for राजानम्). —^{d}) D1.2.9 स्वां पुरीं (for अयोध्यां).

45 V3 B1 om. 45 (cf. v.l. 44 and 42 respy.). —^{a}) Ś1 D8 अवीक्ष्यतां (sic); D1–3.9.13 अवेक्ष्य (D9 °क्ष)तु (sic) (for अवेक्षतां). Ñ1 भोगान् ; Ñ2 कोषान्; V2 B4 भोगं; D4 G2 शोकं (meta.); D13 एकः (for कोशं). —^{b}) Ś Ñ V2 B4 D8.12.13 कोशा (Ñ2 B4 D13 °षा)गारं; G3 M1.2.5 गोष्ठागारं. Ś Ñ1 V1.2 B2–4 D1–3.8.12 M2 बलं पुरं (by transp.); D7.10.11 G3 गृहं बलं; D13 च यत्परं; M1 बलं गृहं (for पुरं बलम्). ❀ Cg : कोष्ठागारं धान्यशालाम्. ❀ —^{c}) Ś1 D8 भवतां (for भवतस्). —^{d}) Ś D1–4.8.9.12.13 बहुगुणं; B4 तद्विगुणं (for दशगुणं). —After 45, D13 reads 6.116.1–11 (om. 6–8).

G. 6. 111. 53
B. 6. 127. 57
L. 6. 108. 55

तथा ब्रुवाणं भरतं दृष्ट्वा तं भ्रातृवत्सलम् ।
मुमुचुर्वानरा बाष्पं राक्षसश्च विभीषणः ॥ ४६
ततः प्रहर्षाद्भरतमङ्कमारोप्य राघवः ।
ययौ तेन विमानेन ससैन्यो भरताश्रमम् ॥ ४७
भरताश्रममासाद्य ससैन्यो राघवस्तदा ।
अवतीर्य विमानाग्रादवतस्थे महीतले ॥ ४८
अब्रवीच्च तदा रामस्तद्विमानमनुत्तमम् ।
वह वैश्रवणं देवमनुजानामि गम्यताम् ॥ ४९
ततो रामाभ्यनुज्ञातं तद्विमानमनुत्तमम् ।
उत्तरां दिशमुद्दिश्य जगाम धनदालयम् ॥ ५०

46 D13 reads 46 before 35. —ab) B2 इति; D6.13 एवं (for तथा). B3 तं दृष्ट्वा (for भरतं). B2 तं दृष्ट्वा (by transp.); B3 भरतं; D1.3 M2 दृष्ट्वा ते; D4 नूनं हि (for दृष्ट्वा तं). G (ed.) transp. भरतं and दृष्ट्वा तं. —c) D13 तमूचुर् (for मुमुचुर्). D2.3 नादं; D13 वाक्यं (for बाष्पं). —d) B4 D6 राक्षसाः स; D7 रामश्चैव; G3 राक्षसाश्च. D1–3.9 नागरश्च जनस्तथा (D9 °दा); D4 नागराश्च जनास्तथा; T2.3 राक्षसाः सविभीषणाः. ❀ Ct: विभीषणश्च बाष्पं मुमोच. ❀—After 46, M2 ins.:

3586* ह्रियाविष्टौ ततस्तौ तु हरिराक्षसपुंगवौ ।
चिन्तयन्तौ वधं घोरं भ्रात्रात्मनि रघुप्रियौ ।
अतुलं सौहृदं दृष्ट्वा आत्मानं तौ निनिन्दतुः ।
संफुल्लनयनश्चैव रामः प्रहर्षमब्रवीत् ।
अनेनार्थेन रक्षेन्द्र आतिथ्यं न तु कर्मणा । [5]
ताते मृते न मे शोको राज्यभ्रष्टो वने वसन् ।
सीतया च वियोगेन लक्ष्मणे च निपातिते ।
दृष्ट्वानाथं च दीनं च मद्वियोगेन दुःखितम् ।
श्रिया हीनं विषीदन्तं महद्दुःखं समागतम् ।
यथा तु भरतं दृष्ट्वा शोकः समभवन्मम । [10]
एवमुक्त्वा ततो रामो भ्रातरं भ्रातृवत्सलः ।

[Note hiatus between the two halves of l. 3 and l. 5.]

47 D13 om. 47–48b. —a) M1 damaged for ततः प्रहर्षा. D2 प्रसादाद्; D6 T2.3 प्रहृष्टो; M2 हर्षास्स (for प्रहर्षाद्). —b) D5 T1 G1.3 वीर्यवान् (for राघवः). —T1 damaged from first न in 47c up to 48b. —d) B2 भरतालयं.

48 D13 om.; T1 damaged for 48ab (for both, cf. v.l. 47). —a) D6 T2.3 G1 M2.5 आगम्य (for आसाद्य). —b) Ś Ñ V B D6.8.12 T2.3 भरताग्रजः; D7 [उ]पवने तदा (for राघवस्तदा). D1–3 राघवः सत्यविक्रमः; D4.10 रामः सत्यप(D10 damaged)राक्रमः; M2 राघवः सह वानरैः. —D13 reads 27ab (followed by 3571*) and 48cd after 30. V2 illeg. for 48c. —c) D13 विमानात्तु. —d) Ś Ñ V1 B1.2 D8.12 ततस्तस्थौ; B3 अवतस्थौ; B4 तस्थतुस्तौ; D13 रामस्तस्थौ. D6 T2.3 महाबलः (for महीतले).

49 D13 reads 49–50b (followed by 3587*) after colophon. —ab) D5–7.10.11 T G M3 तु (for च). D6 T2.3 ततो (for तदा). D4 तं (for तद्). T1 damaged from त्तमम् in b up to ग in d. Ś Ñ V B D8.12 मनोजवं (for अनुत्तमम्). D13 अब्रवीत्तु विमानं तन्मनोजवमरिंदमः. —D8 om. (hapl.) 49c – 50b. —c) B1.2 गच्छ; D13 अहं (for वह). —d) Ś Ñ V B D12 अहमाज्ञापयामि ते.

50 D8 om. 50ab; D13 reads 49–50b (followed by 3587*) after colophon (for both, cf. v.l. 49). B2 reads 50 after 41. —a) Ś Ñ1 V1.2 B3 D12 अथ; D2 तथा (for ततो). —b) Ś Ñ V B D1–4.9.12 M1.4 मनोजवं (for अनुत्तमम्). —After 50ab, D13 ins.:

3587* कुबेरस्तदागतं वीक्ष्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
निर्जितस्त्वं नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना ।
हत्वा युधि दुराधर्षं रावणं राक्षसाधिपम् ।
ममापि परमप्रीतिर्जिते तस्मिन्दुरात्मनि ।
वह सौम्य तमेव त्वं प्रभुराज्ञापयामि ते । [5]
परमो ह्येव मे कामो यस्त्वामिक्ष्वाकुनन्दनम् ।
वह सुप्रीतिबुद्धिस्त्वं तस्मात्तत्रैव गम्यताम् ।
एतस्मिन्नन्तरे चैव शत्रुघ्नः परवीरहा ।
आदिदेशानुचरांश्च कर्तुं कार्यं यथोचितम् ।

[(l. 1) prior half hypm.]

—Ñ2 D13 om. 50cd. —c) Ś Ñ1 V2.3 B1.3.4 D1–4.8.9.12 आस्थाय; B2 आसाद्य; D5.6 T G1.3 M Cg आगम्य (for उद्दिश्य). —T1 damaged from 50d up to colophon. —d) B2 निपपात महीतले. —After 50, Ś Ñ1 V B D6–8.10–12 T2.3 G2 K (ed., within brackets) ins.; Ñ3 (due to om.) M2 ins. after 50ab:

3588* विमानं पुष्पकं दिव्यं सर्वर्तुकमनुत्तमम् ।
रामवाक्यप्रमुदितं जवेन धनदं ययौ ।

[(l. 1) B2 M2 सर्वर्तुकमनोजवं (M2 °रमं); B3 सर्वर्तुफलमुत्तमं; D6.7.10.11 T2.3 G2 संगृहीतं तु (D6 T2.3 च) रक्षसा (for the post. half). —D6 T2.3 om. l. 2. —(l. 2) B1 च तदा (for धनदं). D7.10.11 G2 M2 अगम(M2 °च्छ)द्धनदं वेगाद्रामवाक्यप्र(M2 °क्येन)चोदितं.]

—Then Ś Ñ V B D8.12 cont.; D2.4.9 ins. l. 5–8 only after 50:

3589* तत्तु वैश्रवणो दृष्ट्वा स्वविमानमुवाच ह ।
राममेव वहस्व त्वमुपतिष्ठ च मां स्मृतः ।
तत्तु वैश्रवणाज्ञप्तमुपातिष्ठच्च राघवम् ।
उपलभ्य च वृत्तान्तं पूजयामास राघवः ।

पुरोहितस्यात्मसमस्य राघवो
बृहस्पतेः शक्र इवामराधिपः ।
निपीड्य पादौ पृथगासने शुभे
सहैव तेनोपविवेश वीर्यवान् ॥ ५१

G. 6. 111. 0
B. 6. 127. 63
L. 6. 108. 64

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः ॥ ११५ ॥

गते तु तस्मिन्कृतसंप्रणामो [5]
बद्धाञ्जलिर्भ्रातृजनानुयातः ।
प्रचक्रमे धर्मविधानगोप्ता
ततो गुरूणामभिवादनाय ।

[Ś1 V2 om. l. 1–2. —(l. 1) Ñ V1.3 B1.4 तत्र; D8 तत्तद् (for तत्तु). B1 राजा (for दृष्ट्वा). Ñ B2–4 स्वं; V3 B1 तद् (for स्व-). —(l. 2) Ñ1 (also as above) वह युद्धम् (for वहस्व त्वम्). B1 उपतिष्ठेश्च. D12 मा (for मां). B3 स्मृतं. Ñ V1.3 B2 उपतिष्ठस्व(V3 °ष्ठेश्च) मां स्मृतं; B4 उपतिष्ठ समागतः (for the post. half). —(l. 3) Ñ V2 ततो; B4 तं तु (for तत्तु). Ñ V B2–4 उपातिष्ठत; B1 तमुतिष्ठत; D8 उपतिष्ठस्व. —(l. 4) B3 उपालभ्य. B1 तु (for च). —Ñ V B1.2.4 om. l. 5–8. —(l. 5) Ś D8.12 स कृत- (for कृतसं-). D2 -प्रयाणे (for -प्रणामो). D4 गते च तस्मिन्सहसा विमाने. —(l. 6) D2 राज- (for भ्रातृ-). B3 बद्धांजलीन्भ्रातृजनानभाषत; D4 कुबेरसांनिध्यमथेह रामः. —(l. 8) D2.4.9 गतो (for ततो).]

51 T1 damaged for 51 (cf. v.l. 50). G (ed.) om. 51. —ª) Ś Ñ V B D8.12.13 [अ]थ समेत्य; D4.10.11 T2.3 M1.5 [आ]त्मसख(D4 °हित)स्य. ❀ Cr.m.g : पुरोहितस्येति- आत्मसमस्य स्वानुरूपस्य ।; Ct : आत्मसमस्येति पाठान्तरम् । ब्रह्मज्ञत्वादिति भावः । वसिष्ठस्येत्यर्थ इति तीर्थः. ❀ —ᵇ) B1 शक्रम्. B1 [अ]मराधिपं; B2 [अं]बराधिपः ; G3 [अ]मरेश्वरः ; M5 [उ]चितासने. —ᶜ) B1 निवेद्य. V3 damaged from दौ up to है in ᵈ. Ñ2 सुभगासने शुभे; D1–4.9 ज्वलनार्कसंनिभौ. ☞ D5 missing from वीर्यवान् up to 6.116. 48ᵉ. —ᵈ) Ś सदा (for सह). D7 तत्र (for तेन). B1 M2 राघवः (for वीर्यवान्). ❀ Cv : सहैव तेनोपविवेशेति—एकस्मिन् काले उपवेशः । स्वस्मिन् स्वस्मिन् आसने (स चा सं च?) एकदैवोपविविशुरित्यर्थः । 'अथाब्रवीद्राजपुत्र ' इत्यादि श्लोकद्वयं पूर्वत्र ' कुशलं पर्यपृच्छंस्ते प्रहृष्टा भरतं तदा ' इत्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यम् । अन्यत्र तु प्रमादप्रक्षिप्तम् । ततोऽस्य सर्गस्यादिः शिरस्यंजलिमाधायेत्यादि वेदितव्यम् ।, also Cr. ❀

Colophon : D5 missing ; T1 damaged (cf. v.l. 51 and 50 respy.). —*Kāṇḍa name* : Ñ V1 B1.3.4 D4.12 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, V1 D1.2 ins. आभ्युदयिके; B1 युद्धपर्वण्याभ्युदयिके. —*Sarga name* : Ś Ñ V2.3 B D2.8.12.13 भरतसमागमः ; V1 भरतसमागमनं; D1 भरतागमः ; D3 भरताभ्यागमनं; D4 रामाभिगमनं; M2 भरताश्रमप्रवेशः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V2.3 B2.4 D2.4.8.12.13 om. ; Ś2 V1 D1 110 ; Ñ2 116 ; B1 87 ; B3 107 ; D3 112 ; D6.7 G M3.5 130 ; D9 113 ; D10.11 129 ; T2 138 ; T3 141 ; M1 131 ; M2 132. —After colophon, Ś1 concludes with ॐ; D2 with राम ; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः . —After colophon, D1–4.9 ins. 3590*; while D13 reads 49–50ᵇ (followed by 3587*).

११६

G. 6. 112. 4
B. 6. 128. 1
L. 6. 109. 4

शिरस्यञ्जलिमाधाय कैकेयीनन्दिवर्धनः ।
बभाषे भरतो ज्येष्ठं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १
पूजिता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम ।
तद्ददामि पुनस्तुभ्यं यथा त्वमददा मम ॥ २
धुरमेकाकिना न्यस्तामृषभेण बलीयसा ।
किशोरवद्गुरुं भारं न वोढुमहमुत्सहे ॥ ३
वारिवेगेन महता भिन्नः सेतुरिव क्षरन् ।
दुर्बन्धनमिदं मन्ये राज्यच्छिद्रमसंवृतम् ॥ ४

116

D5 missing up to 48^{e} (cf. v.l. 6.115.51). —Before 1, Ś Ñ V B D8.12 ins.; while D1–4.9 ins. after the colophon of 6.115 Sarga; whereas D13 ins. after 6.115.36:

3590* सुषेणं जाम्बवन्तं च केसरिं च महाबलम् ।
अभिवाद्य च सुग्रीवं विनयेन परंतपः ।
अभ्यवादयत प्रीतो भरतः प्लवगर्षभान् ।

[(l. 1) D1–4.9 कपिं केसरिणं तथा (for the post. half). —(l. 2) B2 D1–4.9 अभिगम्य. Ñ1 B4 D13 स (for च). —V3 damaged from ग्रीवं up to the post. half. —Ñ V B1.3.4 D13 om. l. 3. —(l. 3) D3 श्रीमान् (for प्रीतो). B2 प्लवगर्षं; D3 प्लवंगर्षभान्.]

—Thereafter Ś Ñ V (V1 followed by 6.115.33) B1.3.4 D2.3.8.12.13 cont. 3576*; while B2 D1.4.9 cont. after 3590*:

3591* तं परिष्वज्य सुग्रीवश्चिराद्भ्रातृसमागमे ।

[B2 सुग्रीवं (for सुग्रीवश्). B2 D9 चिरं भ्रात्रा(D9 चिराद्भ्रातुः) समागतं (for the post. half).]

—Then B2 (preceded by the second occurrence of $6.115.32^{cd}$) D1.4.9 further cont. 3576* (D1 followed by 3577*).

—Before 1, D1.3.9 read 6.115. 32^{c}–42; D2 reads 6.115.33–42; while D4 reads 6.115.36–42; whereas M2 ins.:

3592* भरतस्तु तदोत्थाय शत्रुघ्नेन सहैव तु ।
भ्रातुर्मित्रांस्तथा सर्वान्संभाष्य विनयेन तु ।
जाम्बवन्तं नलं चैव केसरिं प्लवगोत्तमम् ।
अभिवाद्य च तान्सर्वानृक्षवानरराक्षसान् ।

—Then cont. 3576* and 3578*.

1 D13 reads 1–11 (om. 6–8) after 6.115.45. V3 T1 damaged up to यी in 1^{b}. —^{a}) B2 शिरसा (for शिरसि). Ś2 D2.4.6–8.11.12 T2.3 आदाय; M1 damaged; M3 आरोप्य; Cv.r.g as in text (for आधाय). —^{b}) Ñ V1.2 B2–4 कैकेय्या (for कैकेयी-). Ś B1 D2.6–9.12 T2.3 G3 M3 Cg -[आ]नंद-; D1.4.10.11.13 T1 -नंद- (for -नन्दि-). —V3 om. 1^{c} – 2^{b}. —T1 damaged from 1^{d} up to first म in 2^{d}. —^{cd}) Ś Ñ V1.2 B D1.2.4.8.9.12 T3 M1.3 भ्रातरं (for भरतो). B1 transp. ज्येष्ठं and रामं. D4 om. सत्य-. D13 आबभाषे तदा ज्येष्ठं भ्रातरं सत्यविक्रमं. —After 1, D4 repeats 6.115. 43^{cd} (preceded by 3585* [l. 1]).

2 V3 om. 2^{ab}; T1 damaged up to first म in 2^{d} (for both, cf. v.l. 1). For sequence in D13, cf. v.l. 1. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 मामकी; D2.3 मैथिकं (for मामिका). D13 मानिनश्चैव. —^{b}) M2 transp. दत्तं and राज्यम्. B2 D1–4.9 त्वया (for मम). Ś D8.12 अरिंदम. D13 दत्तं राज्यपदं महत्. —^{c}) D9 दास्यामि; D13 ददानि (for ददामि). D1.2.4 तथैवाहं प्रतिददे. —^{d}) D9 अवधारय (for अददा मम). Ś Ñ V B D8.12 यथा मह्यं भवान्ददौ (B4 °नतः); D1.4 L (ed.) यथैव त्वं म(D4 स्व)माददाः (L [ed.]समाददः); D2 तव राज्यं रघूत्तम; D3 यथा मे त्वमदाः पुरा; D13 यथा त्वं दत्तवान्मम; T2.3 यथातत्त्वं ददामि च.

3 For sequence in D13, cf. v.l. 1. ☞ It seems that Ck is missing from 3 up to the colophon. B1 om. 3^{ab}. —^{a}) Ś2 V3 B3 D8 न्यस्तं; V1 B4 व्यूढाम् (for न्यस्ताम्). D1–4.9 धुरमेतां समुद्व्युढाम्(D4 समुत्कुटाम्; D9 सुदुर्धर्षां). —^{b}) Ś V2.3 D6.8–12 Ct वृषभेण (for ऋषभेण). —V2 lacuna for 3^{c}. —^{c}) Ś Ñ V1.3 B D1–4.8.12 कुगौरिव; D6.7 T G M3.5 Cv.r.m किशोरीव; D9 शिरसा तं; D13 गिरेरिव; Cg.t as in text (for किशोरवद्). —^{d}) D4.13 M1.2 सोढुम्; Cv.r.m.g.t as in text (for वोढुम्).

4 For sequence in D13, cf. v.l. 1. V3 om. 4. —^{a}) Ś1 -मेघेन (sic) (for -वेगेन). D13 वारिधेर्वेलमिहतो (sic). —^{b}) D2.4.9.13 T2 M1 भिन्न- (for भिन्नः). M1 damaged for व क्षरन्. D1 [अ]क्षयं; D3 क्षरः; D7 त्वरन्; D13 क्षितौ (for क्षरन्). —^{c}) G1 अहं; Cg as in text (for इदं). Ś D8.12.13 वार्यो(Ś °य्वो)घमिव मन्येहं; Ñ V2 B3.4 T1 दुर्वार्यं(Ñ2 °र्धर्षं; V2 B4 °वार; B3 °घोर; T1 °बंध)मिदं मन्येन; V1 B1 G (ed.)सु(G [ed.]स)दुर्वहमिदं(B1 °महं) मन्ये; B2 धार्यं न हीदमन्येन; D1.2 दुर्बंद्ध(D2 °बोंध)मिव चान्येन; D3 (with hiatus) दुर्बद्ध इव एतार्थे; D4 दुर्बुद्धिरिव बाल्येन; D9 G2 दुर्बद्धमिव(G2 °ह) मन्येहं. —^{d}) Ś D6.8 T2 राज्यं छिन्न(D4 T2 °द्र)म्; D8 तद्वद्राज्यम् (for राज्यच्छिद्रम्). D1 असंहितं; D4 समं वृतः; D7 असंस्कृतं; D9

गतिं खर इवाश्वस्य हंसस्येव च वायसः ।
नान्वेतुमुत्सहे देव तव मार्गमरिंदम ॥ ५
यथा च रोपितो वृक्षो जातश्चान्तर्निवेशने ।
महांश्च सुदुरारोहो महास्कन्धः प्रशाखवान् ॥ ६
शीर्येत पुष्पितो भूत्वा न फलानि प्रदर्शयेत् ।
तस्य नानुभवेदर्थं यस्य हेतोः स रोप्यते ॥ ७
एषोपमा महाबाहो त्वमर्थं वेत्तुमर्हसि ।
यद्यस्मान्मनुजेन्द्र त्वं भक्तान्भृत्यान्न शाधि हि ॥ ८
जगदद्याभिषिक्तं त्वामनुपश्यतु सर्वतः ।
प्रतपन्तमिवादित्यं मध्याह्ने दीप्ततेजसम् ॥ ९
तूर्यसंघातनिर्घोषैः काञ्चीनूपुरनिस्वनैः ।
मधुरैर्गीतशब्दैश्च प्रतिबुध्यस्व शेष्व च ॥ १०

G. 6. 112. 13
B. 6. 128. 10
L. 6. 109. 13

असंवरं; D13 समापितं (for असंवृतम्). Ñ V1.2 B D12 राज्यं छिद्रसमन्वि(Ñ1 °मसंम; D12 °समावृ)तं.

5 For sequence in D13, cf. v.l. 1. B2 reads 5^{ab} twice (second time in marg.).—^{a}) V3 damaged from श्व up to तु in 5^{c}. B2 (first time) D1–4 खरो वा (B2 हि) गतिमश्वस्य; D13 गतिं गंतुं समावस्थो. —^{b}) D3 तु (for च). D13 विहायसः (for च वायसः). B2 (first time) D1.4 L (ed.) सर्पो (L [ed.] मर्यो) वा (B2 हि) शकुनेर्गतिं; D2 मानुषः शकुनेर्गतिं. —D3 reads 5^{cd} after 6. —^{c}) Ś D2–4.8.12 नान्वेष्टुम्. D7.10.11 G2 वीर; T1 G1.3 M3 राम (for देव).

6 For sequence and om. in D13, cf. v.l. 1. V3 D9 om. 6–8^{b}. D1.2.4 om. 6.—^{a}) G1 Cv.r यदा; Cm.g as in text (for यथा). Ñ2 तु; B1.3.4 [अ]व- ; M3 सं- (for च). Ś Ñ1 V1.2 B2 D3.6–8.10–12 T2.3 G M3.5 Cv.r.m.g.t [आ]रोपितो (for रोपितो).—^{b}) Ś D8.12 ज(D12 श)नैः श्रांत- (for जातश्चान्तर्-).—^{c}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 महांश्चैव; D3 संवर्धितो; D6.7.10.11 G1.2 महानपि (G2 °न्स च); M1 °महांश्चापि; M2.5 महान्न च; Cg as in text (for महांश्च सु-). M5 दुराधर्षो (for -दुरारोहो).—^{d}) Ś D8.12 महांश्चैव; M3 Cg महास्कंध- (for °स्कन्धः). Ś B4 D3.7.8.12 प्रताप(D3 °रोह; D7 °वाल)वान् (for प्रशाखवान्). ❀ Cm: महास्कंधप्रवालवान्. ❀ —After 6, D3 reads 5^{cd}.

7 For sequence and om. in D13, cf. v.l. 1. V3 D9 om. 7 (cf. v.l. 6).—^{a}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 यश्चा(B4 D8 °था)पि; D1.2.4 यथा तु; G1 M1 शीर्यते; M2 स शीघ्रं; Cv.m.g.t as in text (for शीर्येत). B2 D1.2.4 वृक्षो (for भूत्वा). D3 यस्तु वै रोपितो वृक्षो. —B1 om. (hapl.?) 7^{b}–8^{c}.—^{b}) D4 M3 स (sic); Cv.m.g.t as in text (for न). G (ed.) transp. न and फलानि. D3 प्रयच्छति; D4.6.7.10.11 T G M1.3.5 Cv.m.g.t प्रदर्शयन् (for प्रदर्शयेत्). Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12 फलानि न(Ñ2 V1 B2 च) वि(B2 न; B3.4 नि)दर्शयेत्(D8.12 °यन्).—^{c}) G1 तस्मान्. Ś D8.12 T1 G1 अर्थो; Cv.r.m.g.t as in text (for अर्थं). D1–4 अर्थं(D4 °र्थान्) नानुभवेयुस्ते; L (ed.) तस्य नार्थो भवेदर्थो. D3.7.10.11 G2 M5 Ct रोपितः (for रोप्यते). D1 तदर्थं समरोपितः; D2.4 ये यदर्थं प्र(D4 स [sic]) रोपिताः.

8 For sequence and om. in D13, cf. v.l. 1. V3 D9 om. 8^{ab} (cf. v.l. 6). B1 om. 8^{abc} (cf. v.l. 7).—^{a}) D1.2 उपमैषा (by transp.); D4 उपमुंक्ष्व (for एषोपमा). Ś Ñ V1.2 B2–4 D8.12 महाराज (Ś D8.12 °ज्ञस्) (for °बाहो).—^{b}) D6 T2.3 M2 तद्- ; T1 तम् (for त्वम्). Ś D8.12 त्वदर्थं कल्पितं(Ś2 D12 °ता) मया; Ñ V1.2 B3 त्वदर्थं संहि(Ñ1 °ज्ञि)तो मया; B2 D1–4 तवार्थे(B2 त्वदर्थं) रघुनंदन; B4 त्वदर्थं सज्जिता मया; G (ed.) तदर्थं संज्ञिता मया. ❀ Cg: एषोपमा त्वदर्थमुक्तेति वेत्तुमर्हसीति योजना. ❀ —^{c}) Ś D8.12 तदस्मान्वत्सलो भूत्वा; Ñ V B2–4 यदस्मानृषभो(V2.3 B3.4 °न्नृपभाग्)भूत्वा; D1–4.9 यद(D9 °द्य)स्मान्नृपतिर्भूत्वा. —^{d}) Ñ1 V B2–4 D7.10.11 G2 भर्ता (for भक्तान्). Ś D1.3.4.8.12 transp. भक्तान् and भृत्यान्. Ś D8.12 च पोषय; Ñ1 V B2–4 न पोषसि(Ñ1 V3 °से); D1.4 च पोषिताः; D3 न पुष्यसि; G (ed.) न पोषयेः (for न शाधि हि). Ñ2 भर्ता त्वं नानुपोषसि; B1 भर्तुर्भृत्यान्नु पोषसि; D2 भक्त्या भृत्या नु पोषिताः; D9 भक्त्या भक्तान्भरस्व नः.

9 For sequence in D13, cf. v.l. 1.—^{a}) D13 जगत्त्वाम्.—^{b}) D8.12 G1 सर्वशः; D7.10.11 G2 राघव (for सर्वतः).—For 9^{ab}, Ś Ñ V B D1–4.8.9.12 M2 subst.:

3593* अद्य त्वामनुपश्यन्तु अभिषिक्तं नराधिपाः ।

[Note hiatus between the two halves. Ñ2 V1 B2 अनुपश्यंतम्; D1.3.4.9 अभि°; M2 °पश्येयम् (for अनुपश्यन्तु). D1.3.4 ह्यभिषिक्तम्. Ñ1 B4 नराधिपं(B4 °प); B2 D1–4 M2 अरिंदम (for नराधिपाः).]

—^{c}) D8 उत्तपंतम्; D13 प्रयच्छंतम् (for प्रतपन्तम्). —V3 damaged from दि up to घा in 10^{a}.—^{d}) D13 प्रदीप्तं (for मध्याह्ने).

10 For sequence in D13, cf. v.l. 1. V3 damaged up to घा in 10^{a} (cf. v.l. 9). G1 om. 10.—^{a}) V2 हर्ष-; T2 दीर्घ- ; Cg.t as in text (for तूर्य-). D6 -वादित्र- (for -संघात-). B3 -निनादैः (for -निर्घोषैः). D13 शंखतूर्यविनिर्घोषैः.—^{b}) Ś V3 D1.3.6–9.11–13 -निःस्वनैः.—B1 om. 10^{c}–11.—^{c}) D9 -निर्घोषैः (for -शब्दैश्च).—^{d}) D2 प्रबुद्ध्यस्व (subm.) (for प्रतिबुध्यस्व). Ñ1 V2 B1 D1–4.13 पश्य च; B2 बंदिनां; B4 T2.3 M3 राघव;

G. 6. 112. 14
B. 6. 128. 11
L. 6. 109. 14

यावदावर्तते चक्रं यावती च वसुंधरा ।
तावत्त्वमिह सर्वस्य स्वामित्वमभिवर्तय ॥ ११
भरतस्य वचः श्रुत्वा रामः परपुरंजयः ।
तथेति प्रतिजग्राह निषसादासने शुभे ॥ १२
ततः शत्रुघ्नवचनान्निपुणाः श्मश्रुवर्धकाः ।
सुखहस्ताः सुशीघ्राश्च राघवं पर्युपासत ॥ १३
पूर्वं तु भरते स्नाते लक्ष्मणे च महाबले ।
सुग्रीवे वानरेन्द्रे च राक्षसेन्द्रे विभीषणे ॥ १४

D9 सर्वथा; Ct as in text (for शेष्व च). Ś D8.12 प्रतुष्यस्व नराधिप; Ñ2 बोधयंत्विह बंदिनः. —After 10, D13 ins.:

3594* मङ्गलावर्तशत्रूंश्च विनाशं शीर्षसंभवम् । (sic)

11 For sequence in D13, cf. v.l. 1. B3 om. 11 (cf. v.l. 10). D13 om. 11^{ab}. —^{a}) D3 प्रवर्तते; T2.3 आवर्तयेद्; Cv.m.t as in text (for आवर्तते). —^{b}) Ś Ñ1 V2 B1 D1.2.4.8.9.13 T2 तावती; D3 यावच्च (for यावती). Ś Ñ V2 B3.4 D8.13 ते; D1.2.9 मे; D3.6 T2.3 [इ]यं; T1 M3 वा; Ct as in text (for च). —V3 om. 11^{cd}. —^{c}) D13 यस्मात् (for तावत्). M2 एव (for इह). D3 यावद्वंशस्य. D6.7.10.11 G1.2 M1 Ct लोकस्य; Cg as in text (for सर्वस्य). Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1.2.4.8.9.12 त(B2 D1.2.4.9 अ)स्यास्त्वमपि(Ś B4 D4.8 °सि) सर्वस्याः. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1.4 D7.8.10–12 G1.2 M1.3.5 Cg अनुवर्त-(Ś D8.12 °र्तित)य (for अभिवर्तय). D13 स्वामी कामं प्रवर्तसे. —After 11, D13 ins.:

3595* दृष्ट्वा च पुत्रं शोकेन मग्ना तमसि दारुणे ।
कौसल्या त्वां कुशलिनं पुत्रं द्रक्ष्यति राघव ।
अद्य त्वां मूर्ध्नि जिघ्रन्तं न तृप्तिमुपयास्यति ।
गौर्यथा नष्टवत्सेव पुनर्वत्सेन संगता ।

12 D13 om. 12^{ab}. —^{b}) Ś Ñ V B1.3.4 D8.12 रामः सत्यपराक्रमः; T1 रा****रंजयः. —D13 reads 35^{cd} and 12^{cd} after 6.115.41. —^{c}) D12 यथेति. Ś Ñ V1 B2 D1.2.8.12 स(Ś2 D1.2 सं-; V1 च) प्रतिश्रुत्य; V3 D3 तं (D3 सं-) परिश्रुत्य; B3 समुपश्रुत्य; B4 D4 °संश्रुत्य (for प्रतिजग्राह). V2 B1 स तथेति प्रतिश्रुत्य. —^{d}) D8.13 T G1.3 M5 च सः (D6 यः) (for शुभे). Ś Ñ V B D8.12 (with hiatus) आसने समुपाविशत्; D1–4.9 समुपाविशदासने. —After 12, D1 reads an addl. colophon [युद्धकांडे आभ्युदयिके भरतवाक्यं नाम सर्गः ॥ १११ ॥]; while D3 ins.:

3596* उवाच च महाबाहुर्भरतं लक्ष्मणं तथा ।
भरतैनं मुदा युक्तो विभीषणमरिंदमम् ।
प्रणम्य प्रीतिपूर्वं हि मानयस्व यथाप्रियम् ।
त्वयापि च महावीर सौमित्रे वै ममाज्ञया ।
पूजनीयश्च बहुधा प्रेमपूर्वं निरन्तरम् । [5]
तथायं ससमुत्साहं नमस्कर्तुं हि मातरः ।
करोति तत्त्वया कार्यं यथायोग्यं विभीषणे ।
एवमुक्तस्तु भरतस्तथा चक्रे नृपाज्ञया ।
प्रणामं परिरम्भं च प्रेमपूर्वं च लक्ष्मणः ।
धृत्वा करे महाबाहुं राक्षसेन्द्रं विभीषणम् । [10]
सौमित्रिर्जग्मिवांस्तत्र यत्र सर्वास्तु मातरः ।
कौशल्यापूर्वकं राजा नमश्चक्रे विभीषणः ।
लक्ष्मणेनाभ्यनुज्ञातो मातृभिः प्रतिनन्दितः ।
सत्कृतश्च पुनः श्रीमान्स रामं समुपागमत् ।
तथा विनोदवार्तासु वर्तमानासु तत्र वै । [15]
अलंकाराय भरतः शत्रुघ्नं वासमादिशत् ।

13 ^{a}) B2 D2–4.9 -निर्दिष्टाः; D1 -संदिष्ट (for -वचनान्). —^{b}) Ś1 -वारणाः; Ñ V1.2 B2–4 D6–8.10–13 T2.3 G2 Ct -वर्धनाः; B1 -कारिणः; D1 -प्रवर्धकाः (hypm.) (for -वर्धकाः). —After 13^{ab}, D13 ins.:

3597* चन्दनोरसि कर्पूरकुङ्कुमागुरुवासितम् ।
पुण्योदकं तथा पीठं मणिरत्नविभूषितम् ।
नानापुष्पस्रजं दिव्यां परिमलैश्च विराजिताम् । (hypm.)
करेणादाय ते सर्वे राघवं पर्युपासिरे ।
तालवेणुमृदङ्गादिभेरीपणवसंयुताः । [5]

—^{c}) M2 लघु- (for सुख-). Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.9.12 च (for सु-). Ś D8.12 श्लाघ्याश्; D1 दीर्घाश् (for -शीघ्राश्). D13 तथा सर्वे. —^{d}) Ñ1 D1.2.4.9 T1 G1 M3 पर्यु(D1 समु)पासते; B1 °गमन्; B2 °सयन्; B4 पर्यमुपेयन् (sic); D3 °पस्थिताः; D7.10.11 G2 पर्यवारयन्; D13 °सिरे; M2 पर्यवस्थिताः; G (ed.) °विशन्; Cg as in text (for पर्युपासत). —After 13, Ś D8.12 ins.:

3598* उपतस्थुर्जलस्नानकर्मदैवविदो जनाः ।
वासांसि चाङ्गरागाणि द्रव्याणि सुरभीणि च ।
माल्यानि च विचित्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।
तान्दृष्ट्वा राघवो वीरो यथाक्रममुपस्थितान् ।
उवाच परमप्रीतः सर्वानेवानुजीविनः । [5]
भरतं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं सविभीषणम् ।
सर्वानिच्छाम्यहं द्रष्टुं पृथक्पृथगुपस्थितान् ।
वानरानृक्षरक्षांसि स्नापयामासुरन्तरे ।

[(l. 7) Ś2 तांस्तान्; D8.12 स्नातान् (for सर्वान्). Ś1 D12 उपाश्रितान् (for उपस्थितान्). —(l. 8) Ś1 वानराः (for वानरान्).]

14 ^{a}) B1 ततश्; D13 तूर्णं (for पूर्वं). Ś B1.2 D2.8.12 T1 G1 च (for तु). M2 भ्रातरि (for भरते). —^{b}) M5 परंतपे (for महाबले). —D9 om. 14^{cd}. V3 reads 14^{cd} twice (second time illeg. for ^{d}). —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1.4 D2–4.8.12.13 M2 राक्षसे च. —After 14, M3 ins.:

3599* युवराजेऽङ्गदे चैव नीले सेनापतौ तथा ।
यूथपेषु तथान्येषु हनूमत्प्रमुखेषु च ।

विशोधितजटः स्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः ।
महार्हवसनोपेतस्तस्थौ तत्र श्रिया ज्वलन् ॥ १५
प्रतिकर्म च रामस्य कारयामास वीर्यवान् ।
लक्ष्मणस्य च लक्ष्मीवानिक्ष्वाकुकुलवर्धनः ॥ १६
प्रतिकर्म च सीतायाः सर्वा दशरथस्त्रियः ।
आत्मनैव तदा चक्रुर्मनस्विन्यो मनोहरम् ॥ १७
ततो राघवपत्नीनां सर्वासामेव शोभनम् ।
चकार यत्नात्कौसल्या प्रहृष्टा पुत्रवत्सला ॥ १८
ततः शत्रुघ्नवचनात्सुमन्त्रो नाम सारथिः ।
योजयित्वाभिचक्राम रथं सर्वाङ्गशोभनम् ॥ १९
अर्कमण्डलसंकाशं दिव्यं दृष्ट्वा रथं स्थितम् ।
आरुरोह महाबाहू रामः सत्यपराक्रमः ॥ २०

G. 6. 112. 23
B. 6. 128. 20
L. 6. 109. 25

15 ^{a}) Ś1 त्रिकर्तित- ; Ś2 D1.2.4.12 विक्रोशित- ; M2 त्रिशोपित- (for विशोधित-). Ś2 D6–8 T3 G M1–3 -जट- ; T2 -जल- (for -जटः). D3 असौ भरतमहात्मा (unmetric); D9 ततः स्नातश्च काकुत्स्थश्. —^{b}) B3 शुक्ल- ; D3 स चित्र- (hypm.) (for चित्र-). —After 15^{ab}, Ś Ñ V B D8.12 M2 ins.:

3600* दिव्याभरणजुष्टाङ्गः श्रीमाञ्ज्वलितकुण्डलः ।

[M2 ब्रह्म- (for दिव्य-). Ś B1 D8.12 -पुष्टांगः ; V3 B3 -दीप्तांगः (for -जुष्टाङ्गः). Ś1 V3 B3 श्रीमज्- ; B1 धीमाञ् (for श्रीमाञ्). M2 विमल- (for ज्वलित-). G (ed.) श्रीमदुज्ज्वल- .]
—^{c}) T1 damaged for महार्ह-. Ś Ñ V B2–4 D1–4.8.9.12.13 G1.3 M2.3 रामस् (for -[उ]पेतस्). B1.3 महार्हासनं(B3 °शयनो)रामस्. —^{d}) G1 तथा (for तस्थौ). Ś D8.12 देवः ; Ñ V1.2 B1.2.4 D4 देव- ; B3 वेद- ; D13 दीप्तः (for तत्र). D3 वृतः (for ज्वलन्). —After 15, Ś D1–4.(D2–4 repeat after 20 followed by 3604*)8.9.12 ins.:

3601* सुग्रीवो हनुमांश्चैव महेन्द्रोपेन्द्रसंनिभौ ।
स्नातौ दिव्याम्बरधरौ रेजतुः शुभकुण्डलौ ।

[(l. 1) D2–4 (both times) -द्युति- (for -[उ]पेन्द्र-). —(l. 2) D2 (first time) -मंडनौ; D4 (second time) -लक्षणौ (for -कुण्डलौ).]

—Thereafter all the above MSS. cont. (D2–4 after the first occurrence); while Ñ V B1.3.4 subst. for 16; whereas B2 ins. after 15:

3602* नन्दिग्रामे जटां छित्त्वा भ्रातृभिः सह राघवः ।
स्नातो विपाप्मा बलवानिक्ष्वाकुकुलनन्दनः ।

[(l. 1) cf. $1.1.70^{ab}$. L (ed.) जटाश् (for जटां). D1–4.9 हित्वा; D12 भित्त्वा (for छित्त्वा). —G (ed.) om. l. 2. —(l. 2) D9 महात्मा (for विपाप्मा). D4.9 द्यु(D9 श्रु)-तिमान् (for बलवान्). Ś Ñ2 V2 D8.12 -कुलवर्धनः.]

16 For subst. in Ñ V B1.3.4 cf. v.l. 3602*. —^{a}) D9 स (for च). Ś D2–4.9.12 रामाय; D1.8 सीतायाः (for रामस्य). —D8 om. 16^{cd}. —^{c}) Ś D1–4.9.12 लक्ष्मणाय(D3 °णेन) (for लक्ष्मणस्य). —^{d}) D13 G1 M1.2 -नंदनः ; Cv.m.g.t as in text (for -वर्धनः). D1–4.9 भरतः सत्यविक्रमः.

17 V3 om. 17–21. —^{a}) T1 damaged for तिकर्म. —^{c}) D4 आत्मनश्च (for आत्मनैव). B1 D1–3.9.13 ततश् ; D4 T2.3 तथा (for तदा). —^{d}) B3 G1 M1 मनोरमं (G1 °माः) ; D1–4 महाप्रभाः ; D9 विचक्षणाः ; D13 M3 मनोहराः (for मनोहरम्).

18 V3 om. 18 (cf. v.l. 17). —^{a}) B1 D1–4.6.7.9–11 S वानर- (for राघव-). —^{b}) M1 damaged for सामेव शोभनम्. B4 चैव; G (ed.) उप- (for एव). Ś B1.3.4 D1.2.8.12 G1.2 M2 शोभना(D1 °नाः) ; B2 D4.9 शोभनां; Cm.g.t as in text (for शोभनम्). —^{c}) T1 damaged for र यत्नात्. B2 शोभां; D3 रत्नं; D7 यत्नं (for यत्नात्). M1 कारयामास (for चकार यत्नात्). —^{d}) D6 T2.3 M3 (before corr. as in text) -लालसा (for -वत्सला). Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D8.12 प्रहृष्टेनांतरात्मना; B2 प्रहर्षात्पुत्रगृद्धिनी; D3 पुत्रिणी पुत्रवर्धिनी. —For 18^{cd}, D1.2.4.9 subst.:

3603* अलंक्रियां चकाराथ कौसल्या पुत्रगृद्धिनी ।

[D1 अलंक्रियाश् ; D2 अलंकारं.]

—Thereafter, D1.9 cont.; while Ś D8.12 ins. after 18; whereas D2–4 cont. after 3601* (second occurrence):

3604* तरुण्यः शौचसम्पन्ना एकतः शुभलक्षणाः ।
सुग्रीवपत्नीं सीतां च द्रष्टुं नार्यः समुत्सुकाः ।

[(l. 1) Ś2 D2.8.12 तरुणाः. D1.4.9 रूप- (for शौच-). D4 सर्वतः (for एकतः). D1 प्राप्ताः पौरजनस्त्रियः ; D9 सवत्साः शुभकुंडलाः (for the post. half). —(l. 2) D3 तु (for च). D9 भार्याः (for नार्यः). Ś D8.12 समागताः.]

19 V3 om. 19 (cf. v.l. 17). D1–4.9 read 19–20 after 23^{ab}. —^{a}) D1.2.4.9 -निर्दिष्टः (for -वचनात्). —^{b}) B4 D13 सुमंतुर् (for सुमन्त्रो). —^{c}) Ś D8.12 [अ]तिचक्राम; B1 ह्यतिक्रांतान्(sic); B2 D1–4.9 [अ]भ्युपागच्छ(B2 °तिष्ठ)द् (for [अ]भिचक्राम). —^{d}) D1 हृष्टं (for रथं). Ś Ñ V1.2 B2.4 D8.12 -भूषितं; B3 -भूषणं; D2.4 -सुंदरं; T1 -शो*** (for -शोभनम्).

20 V3 om. 20 (cf. v.l. 17). B4 om. 20^{ab}. D1–4.9 read 19–20 after 23^{ab}. —^{a}) D10.11 अभ्यर्कामल- ; T1 **मंडल- (for अर्कमण्डल-). D13 अर्कप्रकाशसदृशं. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B2.3 D8.12.13 T1 M3 रथोत्तमं; B1 मनोरमं; D1–4.9 महारथं (for रथं स्थितम्). —^{c}) B1 रथं रामस् (for

G. 6. 112. 30
B. 6. 128. 23
L. 6. 109. 32

अयोध्यायां तु सचिवा राज्ञो दशरथस्य ये ।
पुरोहितं पुरस्कृत्य मन्त्रयामासुरर्थवत् ॥ २१

मन्त्रयन्त्रामवृद्ध्यर्थं वृत्त्यर्थं नगरस्य च ।
सर्वमेवाभिषेकार्थं जयार्हस्य महात्मनः ।
कर्तुमर्हथ रामस्य यद्यन्मङ्गलपूर्वकम् ॥ २२

महाबाहू). —ᵈ) B1 तदा (for रामः). Ś1 पर- (for सत्य-). D7.10.11 परपुरंजयः. —After 20, Ś Ñ V1.2 B D6–8.10–12 S ins., while D13 ins. only l. 1–3 after 28:

3605* सुग्रीवो हनुमांश्चैव महेन्द्रसदृशद्युती ।
स्नातौ दिव्यनिभैर्वस्त्रैर्जग्मतुः शुभकुण्डलौ ।
वराभरणसम्पन्ना ययुस्ताः शुभकुण्डलाः ।
सुग्रीवपत्न्यः सीता च द्रष्टुं नगरमुत्सुकाः ।

[(l. 1) G1 -वरुण- (for -सदृश-). D6.7 T3 -द्युतिः (for -द्युती). M1 damaged; M2 -द्युतिसंनिभौ (for -सदृशद्युती). Ś Ñ V1.2 B D8.12 राक्षस(Ñ V1 अंगद)श्च विभीषणः ; T1 म** **द्युती(damaged) (for the post. half). —(l. 2) D6 धौतैर् (for स्नातौ). D6 दिव्यमयैर् ; T2.3 दिव्यैर्नवैर् (for दिव्यनिभैर्). T1 G3 M1 स्नातौ दि(M1 ***)व्यांबरधरौ ; D13 महार्हवस्त्रसुस्नातौ ; Cm.g.t as above (for the prior half). M5 रेजतुः ; Cm.t as above (for जग्मतुः). G1 -मंडनौ (for -कुण्डलौ). D13 गजमास्थितौ. —For l. 2, Ś Ñ V1.2 B D8.12 subst. :

3605(A)* स्नाता दिव्याम्बरधराः शुभकुण्डलधारिणः ।

[B2.3 दिगंबरधराः . Ś D8.12 श्लक्ष्णाः (for शुभ-).]

—After l. 2, M2 ins. :

3605(B)* विभीषणादयश्चान्ये जग्मुस्ते शुभकुण्डलाः ।

—(l. 3) B2 D7.10.11 G2 M2 सर्व- (for वर-). D7.10.11 G2 -जुष्टाश्च ; D13 -संपन्नौ ; M2 -युक्ताश्च (for -सम्पन्ना). M1 प्रययुः (for ययुस्ताः). G1 -मंडनाः (for -कुण्डलाः). Ś D8.12 सर्वतस्ते वनौकसः ; Ñ V1.2 B चा(Ñ V1 B2 आ)सन्सर्वे वनौकसः ; D13 अन्योन्याविव भूषितौ (for the post. half). —After l. 3, Ś Ñ V1.2 B D8.12 ins. ; while G (ed.) ins. only l. 2 after 20 :

3605(C)* आरोहन्तु रथं शीघ्रमिति राम उवाच तान् ।
लक्ष्मणादीन्स्थितान्दृष्ट्वा आरूढो रथिनां वरः ।

[(l. 1) Ñ V2 B4 आरोहत ; B1(also as in D12).2 आरोहध्वं ; D12 आरुरोह (sic) (for आरोहन्तु). Ś1 D8.12 दीप्तम् ; Ś2 दिव्यम् (for शीघ्रम्). —(l. 2) Note hiatus between the two halves. V1 B4 रथिनं ; G (ed.) रथे वै (for आरूढो).]

—(l. 4) D7 सीतां (for सीता). Ś Ñ V1.2 B D8.12 सुग्रीवो राक्षसेंद्रश्च (for the prior half). Ś Ñ V1.2 B D8.12 उत्सुकौ ; D6 T2 आगताः (for उत्सुकाः).]

—After 20, D2–4 repeat 3601* (followed by 3604*) ; while D13 ins. :

3606* आरुरोह रथं दिव्यं भरतश्च महारथः ।
शत्रुघ्नश्च महातेजा आरुरोह रथोत्तमम् ।
लक्ष्मणश्च महातेजाः सुस्नातः समलंकृतः ।
आरुरोह रथं दिव्यं मणिकाञ्चनभूषितम् ।
मणिकाञ्चनचित्राभाः शिबिकाश्च विभूषिताः । [5]
आरुरुहुस्ता मुदा युक्ता जानकीप्रमुखाः स्त्रियः ।
(hypm.)

21 V3 om. 21 (cf. v.l. 17). Ś Ñ V1.3 B1.3.4 D8.12 read 21–23 (B3 up to 22ᶜᵈ only) after 30. D13 reads 21–23ᵇ before 36. —ᵃ) V2 D2.7.10.11 Ct च (for तु). —ᵇ) Ś D8.12 तु ; Ñ V1.2 B3.4 ते ; B1 D7.10.11.13 च (for ये). M2 नागराश्चैव संमताः. —After 21ᵃᵇ, B1 ins. 3610*. —ᶜ) Ś Ñ1 B1 D8.9.12 शत्रुघ्नं च (Ś1 D8 तु ; B1 ते) (for पुरोहितं). D9 पुरस्कृत्वा. Ñ2 B1 शत्रुघ्नश्च महातेजाः ; V1.2 B2.3 D1–4.13 शत्रुघ्नं पुरतः कृत्वा ; G (ed.) आयांतं राघवं श्रुत्वा. —ᵈ) Ś D8.12.13 मंत्रयित्वा सुनिश्चितं ; Ñ V1.2 B पुरोहितमथाब्रुवन् ; D1–4.9 [अ]मंत्रयन्मंत्रकोविदाः. —After 21, Ś D6–8.10–13 S ins. :

3607* अशोको विजयश्चैव सुमन्त्रश्चैव संगताः ।

[T1 mostly damaged for the prior half. G3 सिद्धार्थश् (for सुमन्त्रश्). G1 संवृताः ; Cm.t as above (for संगताः). Ś D8.12.13 शत्रुघ्नविजयावुभौ ; D7.10.11 सिद्धार्थश्च समाहिताः ; M1 damaged (for the post. half).]

—Then Ś D8.12.13 cont. :

3608* पुरोहितं समानीय इदं वचनमब्रुवन् ।

[Note hiatus between the two halves. Ś1 अब्रवीद् (sic).]

—After 21, D1–4.9 ins. :

3609* मतिमन्तौ महात्मानावशोकविजयौ तथा ।

[D1 मतिमंतं. D2 ह्यशोक- ; D3.9 विशोक- (for अशोक-). D9 तदा.]

22 For sequence in Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D8.12.13, cf. v.l. 21. —ᵃ) Ś Ñ V B D8.12.13 भवंतो (for मन्त्रयन्). Ś D8.12 रामतुष्ट्यर्थं ; B4 °शुद्ध्यर्थं ; G1 आत्मवृद्ध्यर्थं (for रामवृद्ध्यर्थं). D1–4.9 क्षिप्रं (D2.3 ततो) रामस्य वृद्ध्यर्थं. ❀ Cm : मन्त्रयन् । मन्त्रयन्तः । ; Cg.t : मन्त्रयन् अमन्त्रयन्. ❀ —T2.3 om. (hapl. ?) 22ᵇᶜ. —ᵇ) Ś Ñ1 B1.3.4 D2–4.6.8.12.13 T1 G1.2 M1 वृद्ध्यर्थं ; D1 om. (hapl.) ; D9 सर्वस्य ; G3 M2.3 ऋद्ध्यर्थं (for वृत्त्यर्थं). B2 नगरस्य च वृद्धये. —After 22ᵃᵇ, Ś Ñ V B2–4 D8.12 ins. ; while B1 ins. after 21ᵃᵇ :

इति ते मन्त्रिणः सर्वे संदिश्य तु पुरोहितम् ।
नगरान्निर्ययुस्तूर्णं रामदर्शनबुद्धयः ॥ २३
हरियुक्तं सहस्राक्षो रथमिन्द्र इवानघः ।
प्रययौ रथमास्थाय रामो नगरमुत्तमम् ॥ २४
जग्राह भरतो रश्मीञ्शत्रुघ्नश्छत्रमाददे ।
लक्ष्मणो व्यजनं तस्य मूर्ध्नि संपर्यवीजयत् ॥ २५

श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
अपरं चन्द्रसंकाशं राक्षसेन्द्रो विभीषणः ॥ २६
ऋषिसंघैस्तदाकाशे देवैश्च समरुद्गणैः ।
स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरध्वनिः ॥ २७
ततः शत्रुंजयं नाम कुञ्जरं पर्वतोपमम् ।
आरुरोह महातेजाः सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥ २८

G. 6. 112. 27
B. 6. 128. 31
L. 6. 109. 0

3610* यथावद्द्रव्यसंभारं विधिदृष्टमशेषतः ।

[Ñ2 V1.2 B4 यथा च (for यथावद्). B1 अथाहरन्द्रव्यभारं (for the prior half). V3 damaged for दृष्टमशे.] —^{c}) B1 सर्वानेव; B2 D1.2.4 सर्व एव; M3 °मेक- (for सर्वमेव). Ñ1 [अ]भिषेकार्थे. —^{d}) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D8.12 राज्या(Ñ2 illeg.)र्हस्य; B2 D1-4.9 तदर्ह(D1.3 °र्थ)स्य; G1 जयार्थं च (for जयार्हस्य). D13 जयार्थं च सहस्रिणः. —B3 om. 22^{e}–23. —^{e}) D1 T G2.3 M2 अर्हसि (for अर्हथ). ❀ Cv: अर्हथेति। गुरुषु बहुवचनम्।; Cm: महात्मनो रामस्याभिषेकार्थं यद्यत्तत्सर्वं मङ्गलपूर्वकं कर्तुमर्हथ। पूजायां बहुवचनम्।; so also Cg; Ct: कर्तुमर्हथेति भृत्यान्प्रत्युक्तिः. ❀ —^{f}) Ś Ñ V B4 D1-4.8.12 सर्व-; B1.2 सर्वं; M2 सद्यो (for यद्यत्). D1 -मांगल्य-; D4 -लक्षण- (for मङ्गल-). D9 (with hiatus) अभिषेकं समंत्रकं; D13 यन्मंगलमपूर्वकं.

23 For sequence in Ś Ñ V1.2 B1.4 D8.12.13, cf. v.l. 21. B3 om. 23 (cf. v.l. 22). —^{a}) Ś D8.13 [ए]ते; D1-4.9 [ए]वं; D12 [ए]तन् (for ते). —^{b}) Ś D8.12.13 [अ]थ; Ñ V1.2 B1.4 [अा]र्यं; V3 B2 D6.7.10.11 M1 Ct च (for तु). B2 D10-12 Ct पुरोहितः. D1-4.9 राममंगल(D3 °दर्शन)कांक्षिणः; M2 योजयित्वा महात्मनः. —After 23^{ab}, D1-4.9 read 19–20; while D13 ins.:

3611* अवतीर्य रथाद्राम उपविश्य वरासने ।
मन्त्रिभिः कथयामास वानराणां पराक्रमम् ।

—B2 om. 23^{c}–26^{b}. D1-4.9 om. 23^{cd}. D13 reads 23^{cd} after 27. —^{c}) D13 च ययुस् (for निर्ययुस्). Ś D8.12 द्रष्टुं (for तूर्णं). —V3 damaged for 23^{d}.

24 B2 om. 24 (cf. v.l. 23). V3 om. 24^{ab}. Before 24, D13 reads 28–29. —^{ab}) T1 damaged for स्राक्षो रथ. Ñ1 D1.2.4.9 M5 ऐंद्रम्. Ś2 D12 इवानुगः; B3 D13 M2 °परः; M1 इ*** (for इवानघः). —^{c}) Ś Ñ2 V B1 D8.12 तैः सह(Ñ2 B1 °मा)स्थाय (for रथमास्थाय). B3 पुनर्ययौ सहोत्थाय. —^{d}) D13 राघवो रथम्; M1 राघवः पुरम् (for रामो नगरम्). Ś Ñ V B1.3.4 D1-4.8.12 राघवो(D1.4 °मो वै) ज्वलि(Ñ1 लक्षि)तः श्रिया; D9 रामोर्कज्वलितं श्रिया.

25 B2 om. 25 (cf. v.l. 23). —^{a}) D3 G2 रश्मिं. —^{b}) D12 T3 आददे (for आददे). B4 छत्रं शत्रुघ्न आददे. —Ñ2 illeg. for 25^{cd}. —^{c}) D1-4.9 गृहीत्वा; D13 चामरं (for लक्ष्मणो). G1 M1 व्यजने; Cr.m.g.t as in text (for व्यजनं). Ś Ñ1 V B1.3.4 D8.12 गृह्य; D1-4.9 मूर्ध्नि; D13 वीरः (for तस्य). —^{d}) D6 संपर्यवेज्यत् (sic); D7.10.11 संवीजयंस्त(D7 °यत्त)दा; T1 संपरिवीजयन्; G2 संपर्यवीजत; M2 संपरिवीजति; Cr.m.g as in text (for संपर्यवीजयत्). Ś Ñ1 V B1.3.4 D8.12 राघवं पर्यवीजयत्; D1.4 लक्ष्मणोधारयच्छुभं; D2.3 लक्ष्मणः परवीरहा; D9 लक्ष्मणोथ दधच्छुभं; D13 प्रतिजग्राह लक्ष्मणः.

26 B2 om. 26^{ab} (cf. v.l. 23). G (ed.) om. 26. —^{a}) M2 तु (for च). D13 वालं. —^{b}) D6.7.10.11 T G2.3 M3.5 Ct जग्राह(D10.11 Ct °गृहे) परि(D6 G2.3 M3 पुर)तः स्थितः(D7 °तं; M5 °तस्ततः); G1 M1 जग्राह हरिभिर्वृतः (M1 प्लवगाधिपः). —^{c}) D4 देव-; D8 चेंद्र- (for चन्द्र-). M1 damaged for संकाशं. —After 26^{c}, Ś D8.12 ins.:

3612* दिव्यं दृष्ट्वा महारथम् ।
आरुरोह महाबाहुः.

27 Ñ2 illeg. for 27^{a}. —^{a}) Ñ1 B4 D1.3.4 T1.2 G3 तथाकाशे; D2 अथा°; D13 तथा कामैर् (for तदाकाशे). B2 (with hiatus) आकाशे ऋषिसंघैश्च. —^{b}) G1 दैवतैः (for देवैश्च). —B4 om. 27^{cd}. —^{c}) Ś2 lacuna for स्य राम. M2 स्तूयमानैस्तु. —^{d}) B3 D2-4.9 M3 श्रूयते (for शुश्रुवे). Ś1 Ñ1 D1-3.8.9.12 मधुरो (for मधुर-). Ñ2 B3 D1.4 M1.2.5 -स्वनः; D2.3.9 स्वरः; Cr.m.g as in text (for -ध्वनिः). —After 27, D13 reads 23^{cd}.

28 L (ed.) om. 28. D13 reads 28–29 before 24. —^{a}) Ś Ñ V B1.3.4 D8.12 पश्चात् (for ततः). V3 शक्रंजयं; D2.4.8 शत्रुजयं. —^{b}) Ś2 lacuna for कुञ्ज. D4 पर्वतोत्तमं. —^{c}) Ś2 D8.12 महाबाहुः (for °तेजाः). D13 (with hiatus) रामाज्ञया आरुरोह. —^{d}) Ñ1 V2.3 B1 प्लवगोत्तमः; Ñ2 V1 B3.4 D2.3 M2 प्लव(D3 °वं)गेश्वरः; B2 M1 प्लवगाधिपः; D6 T2.3 वानराधिपः; D7.10.11.13 T1 G M3.5 प्लवगर्षभः (for वानरेश्वरः). —After 28, D3 ins.:

3613* तथैव रथमारुह्य प्रययौ रावणानुजः ।

While D13 ins. l. 1–3 only of 3605*.

G. 6. 112. 28
B. 6. 128. 32
L. 6. 109. 30

नव नागसहस्राणि ययुरास्थाय वानराः ।
मानुषं विग्रहं कृत्वा सर्वाभरणभूषिताः ॥ २९
शङ्खशब्दप्रणादैश्च दुन्दुभीनां च निस्वनैः ।
प्रययौ पुरुषव्याघ्रस्तां पुरीं हर्म्यमालिनीम् ॥ ३०
ददृशुस्ते समायान्तं राघवं सपुरःसरम् ।
विराजमानं वपुषा रथेनातिरथं तदा ॥ ३१
ते वर्धयित्वा काकुत्स्थं रामेण प्रतिनन्दिताः ।
अनुजग्मुर्महात्मानं भ्रातृभिः परिवारितम् ॥ ३२
अमात्यैर्ब्राह्मणैश्चैव तथा प्रकृतिभिर्वृतः ।
श्रिया विरुरुचे रामो नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ॥ ३३
स पुरोगामिभिस्तूर्यैस्तालस्वस्तिकपाणिभिः ।
प्रव्याहरद्भिर्मुदितैर्मङ्गलानि ययौ वृतः ॥ ३४

29 V3 om. 29^{ab}. D13 reads 28–29 before 24. —^{a}) D9 ततो; D13 तथा; T2.3 अथ; M2 दश (for नव). G (ed.) नागश्रेष्ठ-; Ct as in text (for नव नाग-). —^{b}) Ñ V1.2 B1.4 M2 (with hiatus) आरूढाः शेष-(Ñ1 °ढा येपु; V2 B1 °ढास्ते च; M2 °ढास्तत्र); G1 M5 ययुरारुह्य. B2.3 D1–4.9 (with hiatus except B3 D3) आ(B3 D3 चा)-रूढा वानरोत्तमाः(D2 °रेश्वराः). —^{c}) T1 G3 मानुषान्वि-ग्रहान्कृत्वा. —^{d}) T1 damaged for सर्वा. —After 29, D13 ins.:

3614* हयमुख्यं तथा दिव्यं श्वेतकाञ्चनभूषितम्।
मनोजवं महाकायमारुरोह विभीषणः।
आरुह्य च पृथग्यानं हयानां हरिराक्षसाः।
राजानश्च महात्मानः पौरजानपदास्तथा।
गजाश्वरथसंकीर्णा पादातैर्मेदिनी वृता। [5]
भेरीपणवशङ्खादीन्वादयद्भिः सहस्रशः।
गजवाजिसहस्रौघैः कम्पयन्ति स्म मेदिनीम्।

30 V3 om. 30. —^{a}) G1 -वंश-; G2 -चक्र-; M2 -भेरी-; Cv.r.g.t as in text (for -शब्द-). D13 -निनादैश्च. Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12 शंखभेरीनिनादैश्च(Ś2 D12 °देन). —^{b}) D1–4.9 कुंजराणां (for दुन्दुभीनां). Ś Ñ2 V1.2 B D1.3.6–9.12 निःस्वनैः. D13 भेरीणां निःस्वनैः परैः. —^{c}) B2 D1–4.9.13 संप्रयातो(D13 °ते) नरव्याघ्रस्(D13 °घ्रे). —^{d}) Ś B1 D8.12 स्वां पुरीं; D13 नगरीं. Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D8.12.13 परि(Ś V1 D8.12.13 संप्र)हर्षयन्; B2 D2 पुरुषर्षभः; D1.4.9 पुरुषोत्तमः; D3 प्लवगर्षभः; D6 G1 हेममालिनीं (for हर्म्य-मालिनीम्). —After 30, Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D8.12 read 21–23 (B3 up to 22^{cd} only); while D3 ins.:

3615* अशोको धर्मपालश्च विजयश्चैव बुद्धिमान्।;

whereas D13 ins.:

3616* नागरा निर्ययुर्हृष्टा रामदर्शनलालसाः।

31 ^{a}) V3 damaged for ददृशुस्ते स. D4 पुरजना; M1.2 तमा(M2 °दा)यांतं (for समायान्तं). B3 कर्तुमर्हथ दायांतं (sic). —^{b}) D9 रामं सह- (for राघवं स-). V3 B2 सपुरःसराः. —After 31^{ab}, B2 D1–4 read 32^{cd}. —T1 mostly damaged for 31^{cd}. —^{c}) Ś D8.12 भ्राजमानं च; D13 विद्योतमानं (for विराजमानं). D4 पुरुषा (for वपुषा). —^{d}) D3 स्वयं (for तदा). Ś Ñ V B1.3.4 D8.12.13 ज्वलंतमिव पावकं; B2 राममादित्यवर्चसा; D1.2.4.9 M1 रथे(D9 °स्थे)नादित्यवर्च(D4 °तेज)सा; D6 T2.3 रथेन रथिनां वरं.

32 ^{a}) Ś D8 वंदयित्वा; D6 दर्शयित्वा (for वर्धयित्वा). Ś Ñ V B D3.12 M2 राजानं; D1–4.9.13 रामं तु (for काकुत्स्थं). —^{b}) Ś2 D3.12 प्रतिनंदितं(D3 °तैः) (for °नन्दिताः). —V3 B2 repeat 32^{cd} after 33^{ab}. B2 D1–4 read 32^{cd} after 31^{ab}. —^{c}) M1 damaged for अनु-जग्मुर्म. T1 damaged from र्म up to तं in 35^{a}. —V3 damaged from 32^{d} (first time) up to ज्ञाति (See Var.) in 33^{b}.

33 T1 damaged for 33; V3 damaged up to ज्ञाति in 33^{b} (for both, cf. v.l. 32). D9 repeats 33^{ab} after 34^{ab}. —^{a}) Ñ1 B1.3 वैद्यैर्; Ñ2 B4 सर्वैर्; V1 illeg.; V2 om. (for चैव). Ś D8.12 ब्राह्मणैर्वैश्च. D13 बहुभिश्च महा-भागैर्. —^{b}) D3 ततः; G2 तदा (for तथा). Ś Ñ V B1.3.4 D8.12.13 ज्ञाति(V3 damaged)भिः स्व(D13 सु)जनैस्तथा (Ñ2 °** ****[illeg.]); B2 ज्ञातिप्रकृतिभिः सह. —After 33^{ab}, V3 B2 repeat 32^{cd}. —V3 om. 33^{c}–34^{b}. —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D8.12 पूजितो; B2 श्रिया वै; D1.4.13 M2 श्रियाभि- (for श्रिया वि-). —^{d}) D13 नक्षत्रेण (for नक्षत्रैर्).

34 T1 damaged for 34 (cf. v.l. 32). V3 om. 34^{ab} (cf. v.l. 33). —^{a}) G1 सूतैस् (for तूर्यैस्). Ś Ñ V1.2 B D8.12.13 आशीर्भि(Ś D8 °शाभि)र्मधुराभिश्च; D1–4.9 मधुराभाषिभिः पौरैस्; M2 लाजाक्षतैश्चापि तथा. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.8.9.12.13 M2 तथा; D6 T2.3 तालैः; D7 स्नातः; Ct as in text (for ताल-). —After 34^{ab}, D9 repeats 33^{ab}; while D13 reads 37^{cd} (including 3619*). —D13 om. 34^{c}–35^{b}. D9 om. 34^{cd}. —^{c}) Ś2 Ñ1 V1.2 B1.3.4 D1–4.8 T2 प्रति-; Cg.t as in text (for प्रवि-). B3 मधुरैर् (for मुदितैर्). —^{d}) D7 मंगलाभि- (for मङ्गलानि). D7.10.11 transp. ययौ and वृतः. Ś Ñ V B D1–3.8.12 मंगलार्थं(B2 मुदः सार्धं)मभिष्टुतः (Ś D13 °ष्टुतैः; B2 D2.8 °ष्टुतैः; D1 °ष्टवैः); D4 मंगलं कामिभिः स्तवैः.

अक्षतं जातरूपं च गावः कन्यास्तथा द्विजाः ।
नरा मोदकहस्ताश्च रामस्य पुरतो ययुः ॥ ३५
सख्यं च रामः सुग्रीवे प्रभावं चानिलात्मजे ।
वानराणां च तत्कर्म व्याचचक्षेऽथ मन्त्रिणाम् ।
श्रुत्वा च विस्मयं जग्मुरयोध्यापुरवासिनः ॥ ३६
द्युतिमानेतदाख्याय रामो वानरसंवृतः ।
हृष्टपुष्टजनाकीर्णामयोध्यां प्रविवेश ह ॥ ३७

G. 6. 112 41
B. 6. 128 41
L. 6. 109.44

35 T1 damaged up to तं in 35^{a} (cf. v.l. 32). D13 om. 35^{ab} (cf. v.l. 34). —^{a}) Ś Ñ1 V1 B2.4 D1–3.8.9.12 अक्षता. D9 -रूपैश् (for -रूपं). —^{b}) V3 damaged from वः up to स्ता in ^{b}. D6 T2.3 द्विजास्तथा (by transp.) ; D7.10.11 G2 M1 सहद्विजाः. —M1 om. 35^{c} – 90. D13 reads 35^{cd} and 12^{cd} after 6.115.41. —^{c}) B1 लाजा- ; D4 तथा (for नरा). —T1 damaged for ^{d}. —^{d}) Ś Ñ V B D2.4.8.12 स्थिताः ; D1 [ऽ]भवन् (for ययुः). D3 राघवं पर्युपस्थिताः ; D13 राघवस्याग्रतोभवन् ; T2.3 राघवस्य पुरो ययुः .

36 M1 om. 36 (cf. v.l. 35). Before 36, D13 reads 21–23^{b}. —^{a}) D1 स रामः ; D4 रामः स; M2 रामस्य (for च रामः). Ś Ñ V B2–4 D8.12 रामः सख्यं च (by transp.) ; B1 रामश्च सख्यं (by transp.). —^{b}) Ś Ñ V B D3.8 हनूमतः(D3 °ति) (for [अ]निलात्मजे). D1.4.13 विक्रांते(D4.13 °क्रमं) च हनूमति; D2.9 विक्रांतं (D2 °तिं) च हनूमतः. —V3 om. (hapl. ?) 36^{c-f}. —^{c}) D3 वानरेषु. D2 ततः कर्म; D4 च सत्कर्म (for च तत्कर्म). —After 36^{c}, T1 G3 M3.5 ins. :

3617*   राक्षसानां च तद्बलम् ।
        विभीषणस्य संयोगम् .

—^{d}) Ś1 V2 D2.7.10–12 ह्याचचक्षे; T1.3 G M3.5 आचचक्षे. Ñ1 D2.3 स; B4 सु- ; D1 स्व- ; D4.6.7 T1 G M3 च (for ऽथ). Ś B2 D1–4.6.8.9 मंत्रिषु(D3.6 °णं) ; M2 मंत्रिणः (for मन्त्रिणाम्). D13 कथयामास मंत्रिणे. —D1–4.12 om. 36^{ef}. —^{e}) G2 M3 तु (for च). —After 36, Ś Ñ V1.2 B D6–11.13 T2.3 G1.2 M2 ins. ; while D12 ins. after 36^{cd} :

3618* वानराणां च तत्कर्म राक्षसानां च तद्बलम् ।

[cf. 36^{c} and l. 1 of 3617*. D13 अमानुषं (for वानराणां). D13 om. first च (subm.). D9.13 तद्वधं (for तद्बलम्).]

37 M1 om. 37 (cf. v.l. 35). D13 om. 37^{ab}. —^{a}) D3 एवम् (for एतद्). Ś Ñ V B D8.12 एवं स (Ś2 B1–3 D12 सं-) कथयन्नेव. —^{b}) B1 -वेष्टितः ; B3 D10.12 -संयुतः (for -संवृतः). —D13 reads 37^{cd} (including 3619*) after 34^{ab}. V3 damaged from पु in 37^{c} up to ला in l. 1 of 3619*. —^{c}) D8.12 हर्ष- (for हृष्ट-). D1 -तुष्ट- (for -पुष्ट-). —^{d}) V1 D7.10–12 G1.2 सः(for ह). Ñ2 B4 पुनरागतः ; D1–4 अन्व(D1 सम)पद्यत; D9 मन्ववर्तत (for प्रविवेश ह). —After 37, Ś Ñ V B D8.12.13 ins. ; while D1–4.9 ins. l. 17–19 only :

3619* पताकमालाभरणां सिक्तरथ्यान्तरापणाम् ।
पुष्पचित्ररथां रम्यां बालवृद्धनिरन्तराम् ।
हर्म्यप्रासादविवृतामुद्यानवनशोभिताम् ।
ऊचुस्तदा ता वै राममिदमभ्यन्तराः स्त्रियः ।
सभ्रातॄणां सपुत्राणां तव दर्शनकाङ्क्षिणाम् । [5]
दिष्ट्या राजन्कृतो देवैः प्रसादः पुरवासिनाम् ।
भृशं काकुत्स्थ कौसल्या त्वदर्थमभितप्यते ।
निर्विशेषं तदा सर्वे पुरे पुरनिवासिनः ।
असूर्यमिव खं राम हृतरत्न इवोदधिः ।
त्वया पुरमिदं हीनं विचन्द्रा शर्वरी यथा । [10]
अद्यायोध्या महाबाहो अयोध्या प्रतिभाति नः ।
परेषां प्रार्थ्यमानानां त्वयि संनिहिते हिते ।
चतुर्दश समाश्चेमाः शतानीव चतुर्दश ।
वर्षा हि नो व्यतिक्रान्तास्त्वयि राम वनं गते ।
ईदृशा मधुराः स्निग्धाः पथि शुश्राव राघवः । [15]
नरनारीप्रयुक्तास्ता वाचः प्रीतिनिदर्शनाः ।
आविद्धान्युत्तरीयाणि नरैस्तत्पुरवासिभिः ।
निहत्य रावणं शत्रुमयोध्यां पुनरागतः ।
इत्येवं वदतां तत्र नराणां श्रूयते ध्वनिः ।

[Ś1 om. l. 1–3. Ñ1 om. l. 1. V3 damaged up to ला in l. 1. —(l. 1) D13 पताका- (for पताक-). —V2 wrongly reads the post. half of l. 5 in place of the post. half of l. 1. Ś2 D8.12 तथा सिक्तांतरापथां; D13 तोरणैश्च विचित्रितां; L (ed.) सिक्तरथ्यां सतोरणां (for the post. half). —V3 om. l. 2. —(l. 2) L (ed.) -[आ]चित- (for -चित्र-). B1–3 -पथां (for -रथां). V2 B1.3 दिव्यां; D12 पुण्यां (for रम्यां). —For l. 2, D13 subst. :

3619(A)* चन्दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमागुरुवासितैः ।
सलिलैः शीतलैश्चैव सिक्तरथ्याचतुष्पथाम् ।

—(l. 3) Ñ1 (marg. also as above) -विकृताम् ; B4 -वृत्तां तां; D13 -विस्तृतां (for -विवृताम्). Ś2 D8.12 रत्नौघैश्च सुपूजितां; Ñ2 V1 B1.4 तथा (Ñ2 नाना-; B4 तदा) स्तंभसमुच्छ्रि(B4 °ति)तां; V2 B2.3 D13 तथान्यै(D12 °घै)श्च (B2 रथाश्वेन) सुसंवृतां (for the post. half). —(l. 4) D13 हर्षात् (for तदा). Ś Ñ1 D8.12 तु (D8 om. [subm.]) वै; V1 D13 तदा; V2 वै ता (by transp.) ; B1 [आ]गतं (for ता वै). B4 transp. तदा and ता वै. B2 स्तवै रम्यैर् ; B3 दाशरथिम् (for ता वै रामम्). V3 B1.3 अभ्यंतर- ; D12 आत्यंतराः (for अभ्यन्तराः). V3 -स्थिताः (for स्त्रियः). D13 इदं तत्र वरांगनाः (for the post. half). —V3 om. l. 5–6. —(l. 5) Ñ2 V2 B4 समतृंणां (for सभ्रातॄणां). D13 सत्पुत्राणामपुत्राणां (for the prior half). B3

G. 6. 112. 0
B. 6. 128. 42
L. 6. 109. 0

ततो ह्यभ्युच्छ्रयन्पौराः पताकास्ते गृहे गृहे ।
ऐक्ष्वाकाध्युषितं रम्यमाससाद पितुर्गृहम् ॥ ३८

पितुर्भवनमासाद्य प्रविश्य च महात्मनः ।
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं चाभ्यवादयत् ॥ ३९

भवद्- (for तव). —(l. 6) $Ñ_2$ हि नः (for राजन्). D_{13} दिष्ट्या रामः कृतस्नानः (for the prior half). —After l. 6, D_{13} ins.:

3619(B)* प्रासादशिखरारूढाः पुरनार्यो दिदृक्षया ।
वववृषुः पुष्पवर्षाणि रामे व्रीडास्मितेक्षणाः ।
काश्चिद्विपर्यग्धृतवस्त्रभूषणा
विसृज्य चैकं(का) युगलेन चापरा ।
कृतैकपत्रश्रवणैकनूपुरा [5]
काचिद्वितीयं त्वपरा विलोचनम् ।
अक्षन्त्य एकास्तदयास्यलास्तवा (sic)
अभ्युज्यमाना अकृतोपमज्जनाः ।
स्वपन्त्य उत्थाय निशम्य निःस्वनं
निपाययन्त्योऽर्भमपोह्य मातरः । [10]
लङ्काकाण्डे अयोध्याप्रवेशो नाम सर्गः ॥
नृत्यवादित्रगीतैश्च स्तुतिभिः स्वस्तिवाचकैः ।
नागरा निर्ययुर्हृष्टा रामदर्शनलालसाः । (= 3616*)
कलशं च पुरस्कृत्य तथा कन्याश्च सद्विजाः ।
दधिमत्स्यादिहस्ताश्च राघवस्याग्रतोऽभवन् ।
एवं पौरजनाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः । [15]
प्रत्याहरन्ति मुदिता मङ्गलानि समन्ततः ।

—D_{13} om. l. 7 —st. 39. —(l. 7) V_3 damaged from कु up to षं in l. 8. $Ś_1$ D_8 परि-; D_{12} अपि (for अभि-). G (ed.) अत्यतप्यत. —(l. 8) B_3 तथा (for तदा). G (ed.) पुरे च पुरवासिनः (for the post. half). —(l. 9) $Ñ_1$ B_1 दिवसं (for इव खं). $Ś_2$ $Ñ_2$ -रत्नम् (sic) (for -रत्न). —(l. 10) $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ तथा (for त्वया). $Ñ_2$ $B_{2.4}$ रजनी (for शर्वरी). $Ñ_1$ V_3 तथा. —(l. 11) Note hiatus between the two halves. D_8 अयोध्या या (for अद्यायोध्या). V_1 सनाथा; $B_{1.3}$ (to avoid hiatus) चायोध्या (for अयोध्या). $V_{2.3}$ B_4 -पतिना त्वया (for प्रतिभाति नः). —V_3 om. l. 12–15. —(l. 12) Ś B_2 $D_{8.12}$ प्रार्थमानानां (sic). $Ñ_1$ स्थिते (for हिते). —(l. 13) $Ś_1$ D_8 हीमाश्च; B_4 श्वेताः (for चेमाः). $Ñ_2$ illeg. for the post. half. $Ñ_1$ V_2 च (for [इ]व). Ś $D_{8.12}$ चतुर्दश शतानि च (for the post. half). —(l. 14) G (ed.) वसतां (for वर्षा हि). Ś $D_{8.12}$ ये (for नो). Ñ V_2 B_4 रामे (for राम). B_4 वने (for वनं). D_8 प्रवर्तत: (for वनं गते). —$Ñ_1$ om. l. 15. —(l. 15) V_2 B_{2-4} ई(B2 स)दृशीर्; B_1 तादृशा; D_8 इत्येवं; L (ed.) ईदृश- (for ईदृशा). Ś $D_{8.12}$ विशुश्राव स राघवः (for the post. half). —(l. 16) Ś D_8 तु; D_{12} या (for ता). —G (ed.) om. l. 17–19. $Ñ_1$ om. l. 17–18. —(l. 17) $Ñ_2$ illeg. for the post. half. Ś $D_{8.12}$ निर्गत्य; V_2 B_4 नैरश्च; D_4 जनैस्तत्- (for नैरस्तत्-). —V $B_{1.3.4}$ om. from l. 18 up to 38[b]. —(l. 18) D_1 पुनराविशत्. —$Ñ_1$ reads l. 19 in marg. —(l. 19) $D_{1.4.9}$ शुश्रुवे (for श्रूयते). D_4 स्वनः (for ध्वनिः). D_9 अयोध्यापुरमागतः (for the post. half).]
—After 37, M_2 ins.:

3620* समुच्छ्रितपताकां तां तोरणैः समलंकृताम् ।

38 D_{13} M_1 om. 38 (cf. v.l. 3619* and 35 respy.). Ś Ñ V B $D_{1-4.8.9.12}$ om. 38[ab] (for V $B_{1.3.4}$, cf. v.l. 3619*). —[a]) ❀ Cg : अभ्युच्छ्रयन् अभ्युदश्रायन् , उन्नम्य स्थापितवन्तः ।; Ct : अभ्युच्छ्रयन् अभ्युदश्रयन्. ❀ —[b]) $D_{6.7.10.11}$ T_3 G_2 च (for ते). D_{11} om. (hapl.) second गृहे. —[c]) T_3 इक्ष्वाक- (sic); Cg as in text (for ऐक्ष्वाक-). D_6 पूर्वं; G_2 M_5 राम (for रम्यम्). Ś $Ñ_1$ $D_{1.2.4.8.9}$ इक्ष्वाकुभ्युषितां रम्यां; $Ñ_2$ V B $D_{8.12}$ इक्ष्वाक्व($V_{2.3}$ ऐक्ष्वाका)ध्युषितां रम्यां. —[d]) Ś $Ñ_2$ V_1 $D_{1.3.4.8.9.12}$ प्रविष्टो($Ñ_2$ V_1 °यातो) मनुजर्षभः(D_9 °जाधिपः); $Ñ_1$ (marg. also as in Ś) $V_{2.3}$ B D_6 प्रयाते मनुज(D_6 पुरुष)र्षभे; D_2 प्रतस्थे मनुजेश्वरः. —For 38, M_2 subst.:

3621* इक्ष्वाकुभ्युषितां रम्यां श्रीमतीं द्वारतोरणाम् ।
स नक्षत्रैरिवाकाशं पताकैस्तु गृहे गृहे ।
प्रविवेश पुरं रम्यं द्योतयन्तो(sic) दिशो दश ।

—Then M_2 cont.:

3622* आसाद्य रत्नसंपूर्णं प्रविश्य रघुनन्दनः ।

—After 38, $Ñ_2$ $B_{2.4}$ ins. an addl. colophon. [*Kāṇḍa name* : $Ñ_2$ B_4 लंकाकांडे. —*Sarga name* : $Ñ_2$ $B_{2.4}$ अयोध्याप्रवेशः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $B_{2.4}$ om.; $Ñ_2$ 117.]

39 D_{13} M_1 om. 39 (cf. v.l. 3619* and 35 respy.). $D_{6.7.10.11}$ $T_{2.3}$ G_2 M_3 transp. 39 and 40. —[a]) D_2 वचनम् (for भवनम्). —[b]) $D_{6.7.10.11}$ $G_{1.3}$ Ct प्रवेश्य; Cg as in text (for प्रविश्य). D_{1-4} सु- (for च). $D_{1-4.9}$ महायशाः; M_2 °द्युतिः (for महात्मनः). Ś Ñ V B $D_{8.12}$ प्रविवेश महायशाः($Ñ_2$[*sup. lin.* also]°तपाः; B_1 °रथः). —G (ed.) om. 39[cd]. —[c]) $Ñ_2$ स कैकेयीं (for सुमित्रां च). —[d]) $Ñ_2$ सुमित्रां (for कैकेयीं). D_7 अभ्यवादयत्; D_{10} $T_{2.3}$ M_3 Cm.g चा(D_{10} अ)भिवाद्य च; D_{11} Ct अभिवादय; $G_{2.3}$ चाभिवादयन्. ❀ Cv : पितुर्भवनमित्यादि । महात्मनः पितुर्भवनमासाद्य कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च प्रवेश्याभिवादयन्नुवाचेति पूर्वेण संबंधः. ❀ —After 39, Ś Ñ V B_{1-3}(repeats after 40)$_{.4}$ $D_{1-4.8.9.12}$ ins., while G (ed.) ins. after 39[ab] (owing to om.):

3623* मूर्धन्याघ्राय कौसल्या तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
अङ्के सीतां समारोप्य शोकमात्मगतं जहौ ।

अथाब्रवीद्राजपुत्रो भरतं धर्मिणां वरम् ।
अर्थोपहितया वाचा मधुरं रघुनन्दनः ॥ ४०
यच्च मद्भवनं श्रेष्ठं साशोकवनिकं महत् ।
मुक्तावैदूर्यसंकीर्णं सुग्रीवस्य निवेदय ॥ ४१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भरतः सत्यविक्रमः ।
पाणौ गृहीत्वा सुग्रीवं प्रविवेश तमालयम् ॥ ४२

G. 6. 112. 56
B. 6. 128. 46
L. 6. 109. 61

[D4 reads l. 1 twice. —(l. 1) Ś Ñ1 B1.3 (second time) D3.8.12 मूर्ध्नुपाघ्राय; D9 शिर आघ्राय (for मूर्धन्याघ्राय). D4 (first time) सुमित्रा वाभ्यवादयत् (for the post. half). —(l. 2) V3 B1.3 (both times) अथारोप्य. Ñ2 आत्मभवं; V B3 (first time) चैवात्मजं (for आत्मगतं). B4 शोकमात्मजमाजह्रौ; D1–4.9 बाष्पमा(D4 °सा)नंदद्रर्जं (for the post. half).]

—Thereafter, B2.3 (after the first occurrence) cont. a passage relegated to App. I (No. 74); while D1–4.9 cont. :

3624* मुमोच परमप्रीता प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

40 M1 om. 40 (cf. v.l. 35). D6.7.10.11 T2.3 G2 M3 transp. 39 and 40. —[a]) B2 तथा; D9 T2.3 तदा; Cm.g as in text (for अथ). Ś Ñ V2.3 B1.2.4 D2.8 राजपुत्रं; D1.4.9.13 तदा(D9 °था) रामो; D6 T2.3 राजसुतं; T1 M3.5 °सुतो (for राजपुत्रो). D8 अब्रवीद्राजपुत्रोथ. —[b]) Ś Ñ V B D1.8.12 धर्मचारिणं(B3 °वत्सलं) ; D3.6 T3 धर्मिणां वरः ; M2 भ्रातृवत्सलं (for धर्मिणां वरम्). —[c]) Ś Ñ V B D8.12 -संहितया (for -[उ]पहितया). —[d]) T2.3 राघवो (for मधुरं). Ś Ñ V B1.3.4 D8.12 धर्महेत्वर्थ(Ś2 °तुल्व)-यु(V3 °स)क्तया; B2 धर्महेतुः सदुक्तया; D1.4.9 वचनं चेदमुत्तमं(D9 °मब्रवीत्) ; D2.3 वचनं हीद(D3 हित)मर्थवत् (D3 °वित्); D13 (with hiatus) इदं वचनमुत्तमं. —After 40, B3 repeats 3623*.

41 M1 om. 41 (cf. v.l. 35). —[a]) D10.11 तच्च. Ñ V1.2 B तद् (for मद्-). D1–3.9 यदेतद्; D4.13 मदीयं (for यच्च मद्-). Ñ1 B4 भवन- (for -भवनं). D1.2.4.9 मुख्यं (for श्रेष्ठं). Ś D3.12 यदेतद्गुरुमश्रेष्ठं(D12 °गेहं) से; M2 यदुत्तमं तद्भवनं. ❀ Cv : यच्च मद्भवनं श्रेष्ठमिति सुग्रीवस्य निवेदयेति च पाठः. ❀ —D3 transp. 41[b] and 41[d]. —[b]) V1 B1 D4.13 अशोक- (for साशोक-). D4 om. (hapl.?) ; D13 -भवनं (for -वनिकं). M2 शुभं (for महत्). D9 कोशागारमनुत्तमं. —[c]) D1–3.6.7.9.10 T G M2.3 -वैडूर्य-. D9 -संयुक्तं; T2 M5 -संकाशं (for -संकीर्णं). Ś Ñ V B2–4 D8.12 वैडू(V3 B2–4 °दू)र्यकनकाकी(V3 B2–4 °स्ती)र्णं. —[d]) D6.7.10.11 G2 M3 सुग्रीवाय. T1 G2.3 M5 निदर्शय (for निवेदय). Ś Ñ V B D1–3.8.9.12 M2 सुग्रीवस्तत्र मोदतां(Ñ1 V B3.4 D2.3 °तु; B2 °ते). —For 41[cd], D4.13 subst. :

3625* मुक्तावैदूर्यसंछन्नवीरप्रख्यातमावृतम् ।
सुग्रीवराक्षसेन्द्राभ्यां सामात्याभ्यां निवेदय ।

[(l. 1) D4 मुक्तावैदूर्यसंकीर्णं (for the prior half) and आकृतिं (sic) (for आवृतम्).]

—After 41, Ś Ñ V B D8.12 ins. :

3626* यच्चैतत्सुमहद्दिव्यमुपस्थानगृहं महत् ।
विभीषणाय तत्सौम्य दीयतां सुधया सितम् ।
तथैव वानरेन्द्राणां यथाक्रमविहारिणाम् ।
दीयतां क्षिप्रमावासो यथेप्सितमरिंदम ।

[V3 om. l. 1. —(l. 1) Ś1 यच्च (sic). B1.3 तत् (for [ए]तत्). Ś1 Ñ1 D8 उपस्थानं. Ś D3.12 -गतं (for -गृहं). V1 B1 शुभं (for महत्). —(l. 2) D12 सर्वं प्रदेहि (for सौम्य दीयतां). V3 damaged ; G (ed.) सुविभूषितं (for सुधया सितम्). —After l. 3, Ś D8.12 ins. :

3626(A)* शृङ्गारवाटिकां दिव्यां फलपुष्पैश्च शोभिताम् ।
अङ्गदप्रमुखादीनां शुभान्यायतनानि च ।

[(l. 2) D12 -प्रमुखानां च.]

—(l. 4) B2 एनेषां; B4 आवासं (sic) (for आवासो). Ñ2 V1 B3 दीयतां क्षिप्रमावासा (for the prior half). Ś Ñ2 D8.12 -[उ]चितम् (for -[ई]प्सितम्). B2 सुधाभिः सितमंदिरं (for the post. half).] ;

while D2.9 ins. :

3627* नैर्ऋतेन्द्राय परमं जाम्बवत्प्रमुखाय च ।
हरिमुख्याय सर्वेभ्यो वानरेभ्यः पृथक्पृथक् ।
शयनासनपानादियुक्तानि भवनानि च ।
वृक्षोदकक्रियोपेतान्यावर्जितवसूनि च ।

[(l. 2) D2 -वृंदाय (for -मुख्याय). —(l. 4) D2 धृताः कपि- (sic) (for वृक्षोदक-).]

—Thereafter D2 cont. :

3628* दीपव्यजनहस्ताश्च दासदास्यश्च संगताः ।
गायना नर्तकाश्चैव कुर्वन्त्येते सुसंमदम् ।

—After 41, M2 ins. :

3629* तस्योपसदृशं चान्यद्गृहं काञ्चनकुट्टिमम् ।
तत्र राक्षसराजोऽयं शत्रुघ्न विनिवेश्यताम् ।
अङ्गदाय प्रदातव्यं गृहं वज्रपुरस्कृतम् ।
नलनीलगवाक्षाणां रम्भस्य पनसस्य च ।
सुषेणकुमुदानां च तथा द्विविदमैन्दयोः । [5]
हनूमत्प्रमुखानां च यूथपानां महात्मनाम् ।
ददस्व सुमहाबाहो गृहाणि विविधानि च ।
मम वाभ्यधिकं स्नेहं गौरवं चादरं महत् ।
तत्कृतं मम सर्वं स्याद्यत्कृतं हरिरक्षसाम् ।

42 M1 om. 42 (cf. v.l. 35). D8 om. 42[ab].

G. 6. 112. 57
B. 6. 128. 47
L. 6. 109. 62

ततस्तैलप्रदीपांश्च पर्यङ्कास्तरणानि च ।
गृहीत्वा विविशुः क्षिप्रं शत्रुघ्नेन प्रचोदिताः ॥ ४३
उवाच च महातेजाः सुग्रीवं राघवानुजः ।
अभिषेकाय रामस्य दूतानाज्ञापय प्रभो ॥ ४४
सौवर्णान्वानरेन्द्राणां चतुर्णां चतुरो घटान् ।
ददौ क्षिप्रं स सुग्रीवः सर्वरत्नविभूषितान् ॥ ४५
यथा प्रत्यूषसमये चतुर्णां सागराम्भसाम् ।
पूर्णैर्घटैः प्रतीक्षध्वं तथा कुरुत वानराः ॥ ४६

T1 damaged for 4²ᵃ. —ᵃ) Ñ2 om. तस्य. —ᶜ) B3 D7.10.11.13 G2 हस्ते (for पाणौ). —ᵈ) Ś1 Ñ V B D8 मह(D8 °ह)द्रुहं; Ś2 D12 महद्गलं; D6 स्वमालयं; D13 M2 गृहोत्तमं; G2 तदा° (for तमालयम्). D1–4.9 प्रावेशयत तद्गृहं. —After 42, Ś Ñ V B D8.12 ins.:

3630* विभीषणं तथा वीरो वानरानपरांस्तथा। ;

while M2 ins.:

3631* शत्रुघ्नो विनयोपेतो राक्षसेन्द्रं विभीषणम्।
गृहीत्वा प्रविवेशाथ द्वितीयं भवनं शुभम्।
अङ्गदं च महाबाहुं तथान्यानृक्षवानरान्।

43 M1 om. 43 (cf. v.l. 35). —ᵃ) D4.13 ततः कांचनदीपांश्च(D13 °स्वाभ-). —ᵇ) V2 ह (for च). —ᶜ) D4 तत्र (for क्षिप्रं). Ś D8.12 प्राविशच्छीघ्रं; Ñ V B G (ed.) प्राविशञ्शीघ्रं(G[ed.]°घ्राः); D1–3.9 प्राविशंस्तत्र (for विविशुः क्षिप्रं). —ᵈ) V1 B1 D13 प्रदे(V1 °चे)शिताः (for प्रचोदिताः). Ś D8.12 शत्रुघ्नः संप्रचोदितः; D1–3.9 श्रियो भरतनो(D9 °चो)दिताः; D4 क्षिप्रं भरतदेशिताः. —For 43, M2 subst.:

3632* ततस्तैलप्रदीप्तानि पर्यङ्कविमलानि च।
शतं शतं च दीपानामेकैकस्य प्रबोधयत्।

—Then M2 cont.:

3633* वारमुख्या वरा वेश्याः सहस्रैकं न्यवेशयत्।
सूतमागधवन्दीभिः संगीतकमनोहरैः।
नृत्तं च सविलासं च कामयन्तीव संगमम्।
भोजनानि च स्वादूनि पेयानि विविधानि च।
उपाहरंस्तथा तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः। [5]

—After 43, D13 ins.:

3634* गुडपक्वान्नसर्पींषि शष्कुल्यापूपमोदकान्।
संयावदधिदुग्धानि फलानि विविधानि च।
मुखवासं सुरभिमत्ताम्बूलं चैव राघवः।
प्रेषयामास सर्वेषामृक्षवानररक्षसाम्। ;

while M5 ins.:

3635* एवं न्यवेशयत्सर्वाञ्शत्रुघ्नः सविभीषणान्।

44 M1 om. 44 (cf. v.l. 35). —ᵃ) Ś Ñ V B D8.12 तमुवाच; M2 अथोवाच. V3 damaged; B3 महाराजः; G (ed.) ततो धीमान् (for महातेजाः). D1–4.9 तत्रोप(D9 °त्र प्र)विष्टं प्रोवाच; D13 अथोपविष्टं प्रणयात्. —ᵇ) Ś1 Ñ1 V1 रावणानुजः; D13 भरतोऽब्रवीत्; M2 भरतस्तदा (for राघवानुजः). V3 सुग्रीवः प्लवगाधिपः. —After 44ᵃᵇ, M2 ins.:

3636* त्वया मित्रेण योग्येन महात्मा रघुनन्दनः।
लब्धा प्रवृत्तिः सीतायाः कृतं सागरबन्धनम्।
हताश्च राक्षसाः सर्वे नन्दिग्रामश्च मोक्षितः।
मे वियोगप्लुतं गात्रं परितोषितमद्य वै।

—ᶜ) V2 अभिषेकार्थं. V1.2 B3.4 देवस्य; B1 द्रष्टव्य (for रामस्य). Ś Ñ B2 D8.12 अभिषेचनार्थं देवस्य (hypm.); V3 देवस्य चाभिषेकार्थं. —ᵈ) Ś D8.12 द्रुतम् (for दूतान्). D1–4.13 स्वयं (for प्रभो). D9 दूतानाज्ञापयेः सखे; M2 हरीनाज्ञापयामि भोः. ❀ Cr: दूतानाज्ञापय प्रभो इति पाठः. ❀ —After 44, Ś Ñ V B D8.12 ins.; while D13 ins. after 47:

3637* प्रभाते पुष्ययोगेन राघवश्चाभिषेक्ष्यते।

[Ñ2 V3 B1.2 पुण्य- (for पुष्य-). Ñ1 D13 -योगे च (Ñ1 तु) (for -योगेन). Ś Ñ1 V2 D8.12 चा(Ś D12 श्वो)भिषिच्यतां; Ñ2 B4 D13 सोऽभिषेच्यते(D13 °चितः) (for चाभिषेक्ष्यते). V3 राघवस्याभिषेचनं (for the post. half).]

—D13 cont.:

3638* ततः स वानरश्रेष्ठः पवनानिव वेगितान्।
आदिदेश महाप्राज्ञो महाबलपराक्रमान्।

—After 44, M2 ins.:

3639* आनयन्तु ततः शीघ्रं सागरात्सरितोदकम्।
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो योगमादिश्य वै द्रुतम्।
ततस्ते प्लवगश्रेष्ठाः सुग्रीवस्याग्रतः स्थिताः।

45 M1 om. 45 (cf. v.l. 35). —ᵃᵇ) Ś Ñ V B D8.12 ततः स वानरश्रेष्ठः; D1–4.9.13 तच्छ्रुत्वा वानरेंद्रस्तु (for ᵃ). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 सौवर्णांश्च (for चतुर्णां). M2 transp. सौवर्णान् and चतुर्णां. V3 T1 damaged for चतुरो. Ś1 गजान्(sic); D2 वयं(sic) (for घटान्). —ᶜ) M2 शीघ्रं (for क्षिप्रं). G1 हि (for स). Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 चतुर्णां(V3 damaged) कपिमुख्यानां. —ᵈ) Ś Ñ V B D1–4.8.9.12.13 ददौ (for सर्व-).

46 M1 om. 46 (cf. v.l. 35). —ᵃ) D4 यूयं; D6.9–12 तथा (for यथा). —ᵇ) Ś1 -[अं]भसः (sic) (for -[अ]म्भसाम्). —ᶜ) D6 T2.3 घटैः पूर्णैः(by transp.). Ś Ñ V B2.3 D1–4.8.9.12.13 M2 अ(D9 त्व)नुदिते; B1.4 समुदितैः(B1 °ताः); G2 प्रतीक्षध्वे; Cv.g.t as in text (for प्रतीक्षध्वं). —ᵈ) Ś Ñ V B D8.12 M2 शीघ्रमागम्यतामिति; D1–4.9.13 शीघ्रमागंतुमर्हथ.

एवमुक्त्वा महात्मानो वानरा वारणोपमाः ।
उत्पेतुर्गगनं शीघ्रं गरुडा इव शीघ्रगाः ॥ ४७
जाम्बवांश्च हनूमांश्च वेगदर्शी च वानरः ।
ऋषभश्चैव कलशाञ्जलपूर्णानथानयन् ।
नदीशतानां पञ्चानां जलं कुम्भैरुपाहरन् ॥ ४८
पूर्वात्समुद्रात्कलशं जलपूर्णमथानयत् ।
सुषेणः सत्त्वसम्पन्नः सर्वरत्नविभूषितम् ॥ ४९
ऋषभो दक्षिणात्तूर्णं समुद्राज्जलमाहरत् ॥ ५०
रक्तचन्दनकर्पूरैः संवृतं काञ्चनं घटम् ।
गवयः पश्चिमात्तोयमाजहार महार्णवात् ॥ ५१
रत्नकुम्भेन महता शीतं मारुतविक्रमः ।
उत्तराच्च जलं शीघ्रं गरुडानिलविक्रमः ॥ ५२

G. 6. 112. 67
B. 6. 128. 56
L. 6. 109. 71

47 V3 M1 om. 47 (for M1, cf. v.l. 35). —^{b}) Ś Ñ V1.2 B D8.12 पर्वतोपमाः ; D1–4.9.13 नग(D1 गिरि; D13 नाग)संनिभाः ; D6 T2.3 G1 वानरोत्तमाः (for वारणोपमाः). —^{c}) B4 उत्पत्य (for उत्पेतुर्). —^{d}) Ñ V1.2 B पवना इव; D6 T2.3 गरुडानिल- . Ś Ñ2 D2.4.8.12 वेगिनः ; Ñ1 V1.2 B D1.3.9.13 वेगिताः (for शीघ्रगाः). —After 47, D13 ins. 3637* and 3638*.

48 M1 om. 48 (cf. v.l. 35). V3 damaged for 48^{ab}. —^{a}) Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.9.12.13 T2.3 M2 सुषेणश्च (for हनूमांश्च). —^{b}) D7 G1.2 च वानराः ; M2 गजस्तथा (for च वानरः). —D9 om. 48^{c-f}. D1–3.13 M2 om. 48^{cd}. —^{cd}) T3 कुशला (for कलशाञ्). M5 गृहीत्वा त्वरितं ययुः (for ^{d}). Ś Ñ V B D8.12 ऋषभश्च महाबाहुश्चत्वारोपि वनौकसः . —After 48^{cd}, D6 T2 G3 ins. l. 2 only of 3648* and om. 48^{e} – 52. M5 om. 48^{ef}. —^{e}) B1.3 -पतीनां (for -शतानां). B1 सर्वेषां (for पञ्चानां). B2 नदीश्च शतशो गत्वा; L (ed.) नदीपतिभ्यश्चतुर्भ्यो. —^{f}) B3 T3 उपानयन् . D5 T1 G2 M3 कुंभेषु चाहरन्. —For 48^{ef}, D1–4 subst. :

3640* नदीशतेभ्यः पञ्चभ्यो जलकुम्भैरुपस्थिताः ।

[D4 नदीभ्यश्च * पुण्याभ्यो (for the prior half).]

—After 48, Ś2 Ñ V B1.2.4 D8.12 ins. ; while B3 ins. after 48^{cd} :

3641* मैन्दप्रभृतयस्तत्र वानरेन्द्रप्रचोदिताः ।

[V3 damaged from भृ up to ताः . G (ed.) ते वीरा यूथपश्रेष्ठा (for the prior half). Ñ1 D8.12 वानरेंद्राः . V1 B1 -प्रदेशिताः (for -प्रचोदिताः).] ;

while T3 ins. l. 2 only of 3648*.

49 D6 T2 G3 M1 om. 49 (for M1, cf. v.l. 35 and for the rest, cf. v.l. 48). T3 om. 49–52. V3 om. 49–50. Ś2 Ñ V1.2 B D1.8.12.13 M2 om. 49. —^{ab}) T1 damaged for त्कलशं ज. Ś1 जलपूर्णान्शातकौंभान्कलशांश्च समानयत्. —For 49^{ab}, D2–4.9 subst. and read after 52^{ab} :

3642* हनूमानथ पूर्वात्तु समुद्राज्जलमानयत् ।

[D4 आशु (for अथ). D3 च (for तु).]

—Ś1 om. 49^{c} – 52 ; D2–4.9 om. 49^{cd}. —^{c}) G1.2 M5 जांबवान् ; Cg as in text (for सुषेणः).

50 Ś1 V3 D6 T2.3 G3 M1 om. 50 (for Ś1 V3 T3, cf. v.l. 49 ; for M1, cf. v.l. 35 and for the rest, cf. v.l. 48). B4 reads 50 before 53. —^{a}) D13 केसरी (for ऋषभो). —^{b}) Ñ1 V1 B3 D2–4.7.10.11 आनयत् ; G1.2 M5 आददे (for आहरत्). D1 शीघ्रं जलं समानयत्.

51 Ś1 D6 T2.3 G3 M1 om. 51 (for Ś1 T3, cf. v.l. 49; for M1, cf. v.l. 35 and for the rest, cf. v.l. 48). D1 om. 51–52. D5 T1 om. 51^{ab}. —^{a}) G2 M5 रम्यं (for रक्त-). Ś2 Ñ V B1–3 D2–4.8.9.12.13 G1.2 M2.3.5 -शाखाभिः ; B4 -शाखीभिः (for -कर्पूरैः). —^{b}) G1 च महा- (for काञ्चनं). Ś2 Ñ V B2–4 D8.12 संवृ(B4 °भृ)ते कांचने घटे; B1 कांचनेन घटेन च; D2.3.9 संवृतैः कांचनैर्घटैः . —^{cd}) Ś2 Ñ V B D8.12 जांबवान् ; D3–4.9.13 M2 नलश्च(D3.4 M2 °स्तु) (for गवयः). D2–4.9 तूर्णम् ; D13 आशु (for तोयम्). Ś2 Ñ2 V2 B1 D2–4.8.9.12 स सागरात् ; Ñ1 V1.3 B2–4 [आ]शु सागरात् (for महार्णवात्). D13 सागराज्जलमाहरत् (for ^{d}). G1.2 M5 पश्चिमादर्णवात्तोयं(G1 °त्सागरात्तूर्णं) वेगदर्शी समानयत्.

52 Ś1 D1.6 T2.3 G3 M1 om. 52 (for Ś1 T3, cf. v.l. 49; for D1, cf. v.l. 51; for M1, cf. v.l. 35 and for the rest, cf. v.l. 48). —^{a}) D2 रक्त-(sic) (for रत्न-). D13 -जालेन (for -कुम्भेन). V3 damaged for महता. —^{b}) D2.4.9 शिवं; D3 जलं; G1.2 M5 जवे; M2 तथा (for शीतं). Ś2 Ñ V B1–3 D8.12 [अ]गुरुपल्लव(B3 °शाखावि)-शोभिना; B4 गंधचंदनशोभिना; D13 [आ]चितं पल्लवशोभितं. —After 52^{ab}, D2–4.9 read 3642*. —^{cd}) G2 गंधर्व- (for गरुड-). D2–4.9 समुद्रादुत्तरात्तूर्णमंगदो जलमानयत् ; M2 हनूमानुत्तरात्तोयमाजहार महार्णवात्. —For 52^{cd}, Ś2 Ñ V B D8.12.13 subst. :

3643* वेगदर्शी परिक्रान्त उत्तरादुदधेर्जलम् ।

[V3 damaged from र्शी up to धे. Ś2 व्यतिक्रांत; Ñ1 B1 [अ]पि विक्रांत; B2 विनिष्क्रांत; D8.12 [अ]प्यतिक्रांताद (for परिक्रान्त). D13 हनूमानपि विक्रांत (for the prior half).]

—Thereafter, Ś2 Ñ V B1.3.4 D8.12.13 cont. :

G. 6. 112. 69
B. 6. 128. 58
L. 6. 109. 73

अभिषेकाय रामस्य शत्रुघ्नः सचिवैः सह ।
पुरोहिताय श्रेष्ठाय सुहृद्भ्यश्च न्यवेदयत् ॥ ५३

ततः स प्रयतो वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह ।
रामं रत्नमये पीठे सहसीतं न्यवेशयत् ॥ ५४

3644* शोभितं फुल्लशाखाभिरचिरादानयच्छिवम् ।
सुषेणोऽङ्गदकेयूरैर्मण्डितं कलशं तथा ।
पानीयमानयत्तत्र समुद्रादितरात्वरन् ।

[(l. 1) V_1 B_4 पर्ण- ; $V_{2.3}$ पंच- ; D_{13} रत्न- (for फुल्ल-). $Ñ_2$ om. आनयच्. $B_{1.3}$ जलं (for शिवम्). D_{13} आजहार शिवं जलं (for the post. half). —(l. 2) D_{13} अंगदः केयूरैर्दिव्यैर् (for the prior half). D_{12} भूषितं (for मण्डितं). $Ś_2$ B_3 D_8 मंडि($Ś_2$ भूषि)ते कलशे. V_3 B_1 तदा; D_{12} यथा; D_{13} महत् (for तथा).]

—After 3643*, B_2 cont.:

3645* नमेरुपल्लववृतमानयत्सोऽचिराद्घटे ।
सुषेणोऽपि जलं पूर्वादुदधेरानयद्घटे ।
इङ्गुदीपल्लवेनैव संवृते नाचिरात्तदा ।
चतुर्थसागरादेव आनीतं घटसंस्थितम् ।
न्यवेदयत सुग्रीवो लक्ष्मणाय महाबलः । [5]
कृतस्नानविधी रामः क्षीणश्मश्रुनखः शुचिः ।
सर्वाभरणपूर्णेन समदृश्यत राघवः ।

[Note hiatus between the two halves of l. 4.]

—B_2 further cont.; while $Ñ_2$ cont. after 3650*:

3646* अभिषेकाय रामस्य शतक्रतुपुरोगमाः ।
आगच्छन्देवताः सर्वा गगने रथसंस्थिताः ।
घृताचीप्रमुखास्तत्र आगच्छन्नप्सरोगणाः ।
विश्वावसुमुखाः सर्वे गन्धर्वा यक्षकिंनराः ।
दिलीपप्रमुखास्तस्य पितरः समुपागताः । [5]
पिता दशरथश्चैव चिराद्द्रष्टुं समागतः ।
ब्रह्मा जनार्दनः शम्भुर्बृहस्पतिपुरोगमाः ।
विश्वेदेवाः समरुतो रामाभिषेकलालसाः ।

[$Ñ_2$ illeg. for the post. half of l. 2. —(l. 3) Note hiatus between the two halves. —$Ñ_2$ om. l. 6. —$Ñ_2$ illeg. for the prior half of l. 7. —(l. 8) $Ñ_2$ -[अ]भ्युदय- (for -[अ]भिषेक-).]

—B_2 further cont.:

3647* आगमंस्ते विमानैः स्वैः स्वैरेवावहितास्तदा ।
एतस्मिन्नन्तरे प्राह शत्रुघ्नं भरतस्तदा ।
पुरोहितं समानीय रामोऽयमभिषिच्यताम् ।
एवमुक्तोऽभिषेकाय शत्रुघ्नः परवीरहा ।

—After 52, $D_{5.7.10.11}$ T_1 $G_{1.2}$ $M_{3.5}$ ins.; while D_6 T_2 G_3 ins. l. 2 only after 48^{cd} (owing to om.); D_9 ins. l. 2 only after 53; T_3 ins. l. 2 only after 48 (owing to om.):

3648* आजहार स धर्मात्मा नलः सर्वगुणान्वितः ।
ततस्तैर्वानरश्रेष्ठैरानीतं प्रेक्ष्य तज्जलम् ।

[(l. 1) T_1 damaged for स. $D_{10.11}$ Ct [अ]निलः (for नलः). $G_{1.2}$ M_5 हनूमान्प्लवगेश्वरः (for the post. half). —(l. 2) $D_{6.9}$ $G_{2.3}$ तद्; G_1 तं (sic) (for तैर्). M_5 वानरैः सर्वैर् (for वानरश्रेष्ठैर्). ❀ Cr.g : तत प्रसिद्धम । तज्जलं तेषां नदीसागराणां जलम् ।; so also Cm.; Ct : तत् प्रसिद्धम् नदीतीर्थसागराणां जलम्. ❀]

—Thereafter D_9 repeats 53^{ab}.

—After 52, M_2 ins.:

3649* आगमन्मारुतिः श्रीमान्सिद्धचारणसेवितात् ।
गवाक्षस्तु महावीर्यो घटेन महता जलम् ।
आजहार समुद्रात्स पूर्वादमितविक्रमः ।
योजनानां शतं पूर्वं दक्षिणेन शतत्रयम् ।
योजनानां शताः पञ्च पश्चिमं सागरं महत् । [5]
उदीच्यां योजनं लक्षं सागरं परिकीर्तितम् ।
उत्पेतुरागताः शीघ्रं गरुत्मानिव पक्षिराट् ।
प्रथमं वातजः प्राप्त इतरे पुनरागताः ।

53 M_1 om. 53 (cf. v.l. 35). M_5 om. 53-54. B_2 om. 53^{ab}. Before 53, B_4 reads 50. D_9 repeats 53^{ab} after 3648*. V_3 damaged from ^{a} up to शत्रुघ्नः in ^{b}. —^{a}) $D_{1.2.4}$ M_2 अभिषेकं तु; D_3 तत्राभिषेके; D_9 (both times) अभिषेकार्थं (for अभिषेकाय). $Ś_2$ Ñ $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ $D_{8.12}$ एवमाभिषेचनिकं (unmetric); D_{13} अभिषेचनिकं रामः. —^{b}) $Ś_2$ Ñ V $B_{1.3.4}$ $D_{1-4.8.9}$(first time)$_{.12.13}$ वृतः (for सह). —^{c}) B_3 $D_{1-4.9}$ पुरोहितानां. D_5 T_1 ज्येष्ठाय (for श्रेष्ठाय). —^{d}) $Ś_2$ Ñ $V_{1.2}$ B $D_{8.12}$ गुरवे स ($Ñ_2$ B_{1-3} सं- ; V_2 च); V_3 सचिवाश्च(sic); $D_{1-4.9.11}$ वसिष्ठाय; $T_{1.2}$ G सुहृद्भिश्च (for सुहृद्भ्यश्च). —For 53, $Ś_1$ subst.; while $Ś_2$ Ñ ($Ñ_2$ followed by 3646*) V B $D_{1-4.8.12}$ cont. l. 2 only after 3653*:

3650* आनीतं तीर्थसलिलं सुग्रीवो मन्त्रिभिः सह ।
राघवस्याभिषेकार्थं ऋत्विग्भ्यश्च न्यवेदयत् ।

[(l. 2) $Ś_2$ V_3 [अ]भिषेकार्थे. $Ś_1$ वसिष्ठाय; $Ś_2$ $D_{8.12}$ मंत्रिभ्यः स; Ñ V B स द्विजेभ्यो(V_3 ***) (for ऋत्विग्भ्यश्च).]

—After 53, $Ś_2$ Ñ V B $D_{8.12.13}$ ins.:

3651* ततः प्रभाते विमले मुहूर्तेऽभिजिति प्रभुः ।

[$Ś_2$ moth-eaten for मुहूर्तेऽभिजिति. $Ñ_2$ V_2 B_4 [ऽ]भिजिते (sic); V_1 पूजिते; B_1 (marg. also) पूजितैः (sic) (for ऽभिजिति).];

while D_{1-4} ins. l. 2 only of 3653*; D_9 ins. l. 2 only of 3648*.

54 $M_{1.5}$ om. 54 (cf. v.l. 35 and 53 respy.). Before 54, K (ed.) ins. श्रीरामस्य पट्टाभिषेकघट्टः.

वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः ।
कात्यायनः सुयज्ञश्च गौतमो विजयस्तथा ॥ ५५
अभ्यषिञ्चन्नरव्याघ्रं प्रसन्नेन सुगन्धिना ।
सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वासवं यथा ॥ ५६
ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः पूर्वं कन्याभिर्मन्त्रिभिस्तथा ।
योधैश्चैवाभ्यषिञ्चंस्ते संप्रहृष्टाः सनैगमैः ॥ ५७
सर्वौषधिरसैश्चापि दैवतैर्नभसि स्थितैः ।
चतुर्भिर्लोकपालैश्च सर्वैर्देवैश्च संगतैः ॥ ५८

G. 6. 112. 77
B. 6. 128. 63
L. 6. 109. 80

—^{a}) Ś1 D5 T1 तु; G1 तत्; G3 सं- (for स). D1–4.9 M2 पुरोहितो (for स प्रयतो). D9 दृष्ट्वा (for वृद्धो). —For 54^{ab}, Ś2 Ñ V B D8.12.13 subst.:

3652* वसिष्ठः पुण्ययोगेन ब्राह्मणैः परिवारितः ।

[V3 रामश्च (for वसिष्ठः). D13 -योगे च (for -योगेन). —V3 damaged from ह्म up to ये in 54^{c}.]

—^{a}) Ś1 D5.7.10.11 M2 Ct ससीतं सं-(D11 M2 स); Cm as in text (for सहसीतं). Ś2 Ñ V B D8.12 प्राङ्मुखं सह सीतया; D1–4.9.13 ससीतमुपवेशयत्. —After 54, Ś2 Ñ V B D8.12 ins.; while D1–4 ins. l. 2 only after 53:

3653* उपवेश्य महात्मानं महर्षिविहितेन तु ।
शास्त्रदृष्टेन च तदा विधिना विधिवद्द्विजः ।

[(l. 1) Ś2 V3 B1 D8.12 -विदितेन. Ś2 V2 B2.4 D8.12 च (for तु). —(l. 2) B1 D1–4 विधिना; B2 महता (for च तदा). B1 स तदा (for विधिना). Ś2 V3 B4 प्रभुः; Ñ1 बलं; D8.12 विभुः (for द्विजः). D1–4 महर्षिविहितेन च (for the post. half).]

—Thereafter, Ś2 Ñ V B D1–4.8.12 cont. l. 2 only of 3650*.

55 M1 om. 55 (cf. v.l. 35). —^{a}) B4 गौतमो (for वसिष्ठो). Ñ1 B4 D6.7.10.11 T2.3 G1.2 M5 विजयश्चैव; B2 भरतश्चैव (for वामदेवश्च). M2 विश्वामित्रो वसिष्ठश्च. —After 55^{a}, M2 ins.:

3654* ऋष्यशृङ्गो महातपाः ।
याज्ञवल्क्यो भरद्वाजो.

—B2 reads 58^{b} in place of 55^{b}. —^{b}) Ś1 गौतमस्तथा; Ś2 Ñ B4 D8.12 कश्यपस्तथा; V B1.3 विजयस्तथा; D1–3 अथ कश्यपः; D6 T2.3 M2 काश्यपस्तथा (for अथ काश्यपः). —After 55^{ab}, Ś1 ins.:

3655* वाल्मीकिश्च तथा चक्रुः सर्वे रामाभिषेचनम् ।
कुशाग्रतुलसीयुक्तपुण्यगन्धजलैर्मुदा ।

—Ś2 D8.12 om. 55^{c}–56. B2 om. 55^{c} – 56^{b}. Ś1 om. 55^{cd}. D13 repeats 55^{cd} (followed by 3656* and 3657*) after 56. —^{cd}) Ñ D6.7.10.11 T2.3 G1.2 M2.5 गौतमश्च; B4 वसिष्ठश्च; D1–4.9.13 (first time) भरद्वाजो (for सुयज्ञश्च). G3 तदा (for तथा). Ñ B4 भरद्वाजो महर्षिभिः(Ñ1 °हामुनिः); D1–4.9.13 (first time) विजयश्च महायशाः; D6.7.10.11 T2.3 G1.2 M2.5 वामदेवस्तथैव च (for ^{d}). V1.2 B1.3 D13 (second time) काश्यपो गौतमश्चैव तथा कात्यायनो द्विजः. —For 55^{cd}, V3 subst.; while V1.2 B1.3.4 D13 (after second occurrence) ins. after 55^{cd}:

3656* विश्वामित्रश्च तेजस्वी तथान्ये मुनिपुंगवाः ।

[V2 B1.4 स (for च). G (ed.) द्विज- (for मुनि-). D13 तत्रैव पुनरागतः (for the post. half).]
—D13 cont.:

3657* तथा देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
यक्षकिंनरनागैश्च मन्त्रिभिश्च पुरोहितैः ।

56 Ś2 D8.12 M1 om. 56; B2 om. 56^{ab} (for M1, cf. v.l. 35 and for the rest, cf. v.l. 55). —^{a}) D5 अभिषिंचन्. Ñ V B1.3.4 D1–4.9.13 -वरं (for -व्याघ्रं). Ś1 अभिषिंचन्नृपश्रेष्ठं. —Ś1 om. 56^{bc}. —^{b}) D3 प्रशस्तेन; M5 स्थापितेन; Cm.t as in text (for प्रसन्नेन). —^{c}) M2 महात्मानं (for सहस्राक्षं). —^{d}) D7.9.13 वासवं वसवो (by transp.); T1 वस***वं (damaged). —After 56, B2 ins. 3659*; while D13 repeats 55^{cd} (followed by 3656* and 3657*).

57 D13 M1 om. 57 (for M1, cf. v.l. 35). B2 om. 57–58 (except 58^{b}). Ñ V B1.4 om.; B3 reads in marg. 57^{ab}. —^{a}) D4 ऋत्विभिर् (for ऋत्विग्भिर्). D5 om. ब्राह्मणैः. Ś1 श्रेष्ठैः; D5 पूर्णं (for पूर्वं). —^{b}) D6 G3 तदा (for तथा). Ś1 सह मंत्रिभिः; G (ed.) च यथाक्रमं (for मन्त्रिभिस्तथा). —Ś1 om. 57^{cd}. —^{c}) T3 तैः; Cv.g.t as in text (for ते). D5 [अ]भ्यषिंचंत. —^{d}) D6.7.10.11 T2.3 संप्रहृ(D6 °तु)ष्टैः (for संप्रहृष्टाः). D5 T1 G1.3 सनैगमाः (for सनैगमैः). —For 57^{cd}, Ś2 Ñ V B1.3.4 D1–4.8.9.12 M2 Subst.:

3658* बलमुख्यैः प्रहृष्टैश्च अभिषिक्तः स राघवः ।

[Note hiatus between the two halves. Ñ1 जल-; V3 ऋषि-; B1 D4.9 नर- (for बल-). B4 संप्रहृष्टैश्; D2 च संहृष्टैः; D3 च हृष्टैश्च (for प्रहृष्टैश्च). —V2 illeg. for the post. half. B4 चाभिषिक्तः; D1–4 सोभिषिक्तः. Ñ1 V1.3 B3 D1.2 M2 सनैगमैः; Ñ2 B4 D3 शनैः शनैः; B1 D4 समीपगैः (for स राघवः).]

58 B2 (except 58^{b}) M1 om. 58 (cf. v.l. 57 and 35 respy.). —^{a}) Ś Ñ V B1.3.4 D1–4.8.12 G1.2 चैव; D6 (in marg.) T2.3 M3 दिव्यैर् (for चापि). D3

G. 6. 112. 77
B. 6. 128. 68
L. 6. 109. 81

छत्रं तस्य च जग्राह शत्रुघ्नः पाण्डुरं शुभम् ।
श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
अपरं चन्द्रसंकाशं राक्षसेन्द्रो विभीषणः ॥ ५९

मालां ज्वलन्तीं वपुषा काञ्चनीं शतपुष्कराम् ।
राघवाय ददौ वायुर्वासवेन प्रचोदितः ॥ ६०

-समेतैश्च; D13 -रसौघैश्च. —B2 reads 58^b in place of 55^b. —^{b}) M5 सुहृद्भिर्; Ct as in text (for दैवतैर्). Ś2 D8.12 च भुवि; D1 नभसो (for नभसि). D1 गतैः (for स्थितैः). D6 देवैर्नभसि संस्थितैः. —B3 reads 58^{cd} in marg. —^{d}) G2 संगमैः (for संगतैः). Ś1 स्तुवद्भिः सगणैस्तथा; Ś2 B3 D1-4.8.12 समेतैर्भूतभावनैः; D9 संहतैर्लोकभावनैः. —For 58^{cd}, Ñ V B1.4 D13 subst.; Ś2 B3 D8.12 ins. after 58; B2 ins. after 56 (owing to om.):

3659* अभिषिक्तो रराजाथ श्रिया परमया युतः ।

[D13 [ऽ]पि राजाथ (for रराजाथ). D8 पुनः (for युतः).]
—Thereafter D13 cont.:

3660* कौसल्याद्या मातरः सर्वाः कन्यकाश्च तथैव च ।
दासीभिश्च प्रहृष्टाभिर्वेश्याभिश्च तथैव च ।
गीतवादित्रघोषैश्च महानीराजनैर्विभुम् ।
अर्चयित्वा तु विधिवद्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

[l. 1 hypm.]

—After 58, Ś1 ins.:

3661* भरतो रामपादौ तु प्रक्षाल्य सलिलेन हि ।
शीतलेनाश्रुजलेन मिश्रीभूतेन सादरम् । ;

while D5.7.10.11 T1 G M3.5 K (ed., within brackets) ins.:

3662* ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वं किरीटं रत्नशोभितम् ।
अभिषिक्तः पुरा येन मनुस्तं दीप्ततेजसम् ।
तस्यान्ववाये राजानः क्रमाद्येनाभिषेचिताः ।
सभायां हेमक्लृप्तायां शोभितायां महाधनैः ।
रत्नैर्नानाविधैश्चैव चित्रितायां सुशोभनैः । [5]
नानारत्नमये पीठे कल्पयित्वा यथाविधि ।
किरीटेन ततः पश्चाद्वसिष्ठेन महात्मना ।
ऋत्विग्भिर्भूषणैश्चैव सहितेनाभिषेचितः ।

[(l. 2) G1.2 तद् (for तं). G1 M5 -तेजसा (for -तेजसम्). K (ed.) मनुर्वैवस्वतः पुरा (for the post. half). —After l. 3, D5 T1 G3 read the prior half of l. 7 and the post. half of l. 6. —(l. 4) D6 T1 G3 -वर्णायां (for -क्लृप्तायां). M3 महाजनैः (for °धनैः). —G2 om. l. 5. —(l. 5) D7 विचित्रायां (for चित्रितायां). —(l. 6) T1 damaged for पीठे. —(l. 8) D7.10.11 M3 Ct भूषणैश् (for ऋषिभिश्). D7.10.11 M3 समयोक्ष्यत राघवः (for the post. half). ❀ Ct : पश्चादभिषेकानन्तरं तेन किरीटेन तेन वसिष्ठेन राघवः समयोक्ष्यत । संयुक्तः कृतः । ऋत्विग्भिश्च भूषणैः संयुक्तः कृतः । आर्षो लङ्. ❀]

59 M1 om. 59 (cf. v.l. 35). —^{a}) D6 T2.3 ततश्छत्रं (for छत्रं तस्य). Ñ1 V3 B1.3.4 D1-3.6.9.11.13 T2.3 तु; V1 [अ]थ (for च). Ś1 च तस्य (by transp.); D5 T1 G M2.3.5 तु तस्य (for तस्य च). Ś2 D8.12 छत्रं (Ś2 **) जग्राह तस्यैव. —B3 reads 59^{b-f} in marg. —^{b}) T3 सुग्रीवः (for शत्रुघ्नः). B3 T1 G M2.3.5 पांडरं (for पाण्डुरं). B3 D1-4.9.13 महत् (for शुभम्). —^{cd}) Ś2 Ñ V1.2 B1.2.4 D8.12 शुक्लं; D3 स्वयं (for श्वेतं). M2 तु (for च). Ñ1 वानराधिपः. V3 *** चामरं चैव भरतः स्वयमावहत्. —After 59^{cd}, V3 ins. l. 2 only of 3667* and om. 59^e–61. —After 59^e, Ś2 Ñ V1.2 B1-3 (marg.).4 D1-4.8.9.12.13 M2.3 ins.:

3663* वालव्यजनमुत्तमम् ।
हृष्टो रामस्य जग्राह.

[Ñ2 illeg. for l. 1. —(l. 1) B4 राज- (for वाल-). D13 व्यजनं हेमभूषितं. —(l. 2) Ś2 moth-eaten for हृष्टो. D13 M2 transp. रामस्य and जग्राह.]

—^{f}) D13 राक्षसः स (for राक्षसेन्द्रो). —For 59^{e-f}, Ś1 subst.:

3664* सुग्रीवराक्षसेन्द्रौ तौ दधतुः श्वेतचामरे ।

—After 59, D13 ins.:

3665* विराजमानो नलिनायतेक्षणो
विभूषितो दामकिरीटकुण्डलैः ।
स्निग्धामलाकुञ्चितनीलकुण्डलै-
र्महर्षिभिर्देवगणैश्च पूजितैः ।
प्रहर्षयन्वानरऋक्षराक्षसा- [5]
न्समस्त्रिभिः पौरजनांश्च सर्वान् ।
प्रसन्नवाचं तमुवाच राघवो
नित्यानुरक्तस्त्वथ लक्ष्मणं च ।

—Thereafter D13 reads st. 78–79 (followed by an addl. colophon).

60 V3 M1 om. 60 (cf. v.l. 59 and 35 respy.). —^{a}) D1-4.9 विभ्रा(D9 °रा)जमानो(D4 °नं) (for मालां ज्वलन्तीं). D13 विभ्राजमानां बहुशो. —^{b}) L (ed.) शात- (for शत-). D1-4.9.13 मालां कांचन- (for काञ्चनीं शत-). Ñ2 -पुष्पिकां; D1.5 T2.3 -पुष्कलां; D3.13 -भूषणां; Cg.t as in text (for -पुष्कराम्). —^{c}) D9 रामाय प्र- (for राघवाय). —^{d}) V1 B1 D13 प्रदेशितः; D1.2 प्रणोदितः (for प्रचोदितः). D9 युवा वासवचोदितः. —For 60, Ś1 subst.:

3666* मालां च काञ्चनीं वायुर्ददौ वासवचोदितः ।

—After 60, D1.2 ins. 3667*.

सर्वरत्नसमायुक्तं मणिरत्नविभूषितम् ।
मुक्ताहारं नरेन्द्राय ददौ शक्रप्रचोदितः ॥ ६१
प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
अभिषेके तदर्हस्य तदा रामस्य धीमतः ॥ ६२
भूमिः सस्यवती चैव फलवन्तश्च पादपाः ।
गन्धवन्ति च पुष्पाणि बभूवू राघवोत्सवे ॥ ६३
सहस्रशतमश्वानां धेनूनां च गवां तथा ।
ददौ शतं वृषान्पूर्वं द्विजेभ्यो मनुजर्षभः ॥ ६४
त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यस्य ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुनः ।
नानाभरणवस्त्राणि महार्हाणि च राघवः ॥ ६५

G. 6. 112. 86
B. 6. 128. 75
L. 6. 109. 88

61 V3 D1 M1 om.; Ñ2 illeg. for 61 (for V3 and M1 cf. v.l. 59 and 35 respy.). T1 damaged from 61[a] up to न in 61[c]. —[a]) Ś2 Ñ1 V1.2 B D8.12 यक्षाध्यक्षः समागम्य; D2-4.9.13 रत्नाध्यक्षः समुद्रस्तु (D4 °श्च; D13 स संगम्य). —D3 om. from त्न in 61[b] up to राम in l. 2 of 3667*.—[b]) B1 -रत्नं; G3 M5 -वज्र-; Cg as in text (for -रत्न-). D7.10.11 मणिभिश्च (for मणिरत्न-). Ñ1 V1 B2-4 -समायुतं; D2.4.9 -परिष्कृतं; D13 -समद्युतिं (for -विभूषितम्). Ś1 G1.2 M2 मणिविद्रुम (Ś1 °कांचन)-भूषितं; Ś2 D8.12 मणिरत्नं महाद्युतिं; V2 मालां रत्नसमायुतां. —[c]) Ś1 ददौ (for मुक्ता-). Ś2 Ñ1 V1.2 B D2.4.8.12.13 तु (Ñ1 V1.2 B1.3.4 च; D13 स) रामाय; D9 M2 समादाय (for नरेन्द्राय). —[d]) D12 पुत्र- (for शक्र-). V1 B1 D13 -प्रदेशितः; B4 -पुरोहितः; D2 -प्रणोदितः (for -प्रचोदितः). Ś1 स्वयं शक्रः स्वभक्तितः; M2 ददौ शक्रेण चोदितः.—After 61, Ñ1 V1.2 B D3.4.9.13 ins.; V3 ins. l. 2 only after 59[cd] (owing to om.); D1.2 ins. after 60 (D1 owing to om.):

3667* ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनं वर्धयन्तो जयाशिषा।
स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरध्वनिः।

[D3 om. up to राम in l. 2. —(l. 1) Ñ1 V2 [ए]कं (for [ए]नं). D1.2.4.9.13 ऋषि (D9 मुनि) संघैस्त (D13 ऋषयश्च त) था (D9 °दा) काशे देवैश्च समरुद्गणैः. —(l. 2) D13 संस्तूयमानं (for स्तूयमानस्य). V1 (also) D9 स्तूयमानश्च शतशः (for the prior half). D1.4.9 श्रूयते (for शुश्रुवे). D3.9 मधुरो (for मधुर-). Ñ1 V2 B1.2.4 -स्वनः; D13 -ध्वनिं (for -ध्वनिः). V3 मधुसूदनः (for मधुरध्वनिः).]

62 M1 om. 62 (cf. v.l. 35). Ś2 D8.12 om. 62[ab]. —[a]) D4.5 प्रजग्मुर्; M2 जगुश्च (for प्रजगुर्). D1-3.13 प्रगीता (D13 गायंत) श्चापि. D9 प्रगीतं चापि गंधर्वैः.—[b]) D1-3.9 प्रनृत्ताश्; L (ed.) प्रनृत्तं (for ननृतुश्). D13 प्रनृत्यंतो. —After 62[ab], Ś1 (followed by 3692*) ins.:

3668* देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात खात्।
अयुतादित्यसंकाशं द्विभुजं रघुनन्दनम्।
वामभागे समासीनां सीतां काञ्चनसंनिभाम्।
सर्वाभरणसम्पन्नां वामाङ्के समुपस्थिताम्।
सर्वे रामं समासाद्य दृष्ट्वा नेत्रमहोत्सवम्। [5]
स्तुत्वा पृथक्पृथक्सर्वे राघवेणाभिवन्दिताः।
ययुः स्वं स्वं पदं सर्वे ब्रह्माद्या ऋषयस्तथा।
प्रशंसन्तो मुदा रामं गायन्तस्तस्य चेष्टितम्।
गायन्तस्त्वभिषेकार्द्रं सीतालक्ष्मणसंयुतम्।
सिंहासनस्थं राजेन्द्रं ययुः सर्वे हृदि स्थितम्। [10]
रामेऽभिषिक्ते राजेन्द्रे सर्वलोकसुखावहे।

—Ś1 om. from 62[c] up to l. 3 of 3692*.—[c]) D6 अभिषेकेन (hypm.). Ś2 Ñ V B D4.8.12 प्रवृत्ते तु; D6 T2.3 M2 महार्हस्य; Ct as in text (for तदर्हस्य). —[d]) Ś2 तदा **** मतः (moth-eaten).

63 Ś1 M1 om. 63 (cf. v.l. 62 and 35 respy.). —[a]) Ś2 Ñ V B D1-4.8.9.12.13 M3 मही (for भूमिः). Ñ1 चेयं; D1.2.9.13 चापि (for चैव). —Ñ2 illeg. for 63[b]. —[b]) Ś2 Ñ1 V B D8.12.13 रस (D13 पुष्प) वंति फलानि च. —[cd]) Ś2 Ñ V B D1-4.8.9.12.13 गंधवंति च माल्यानि तदा रामाभिषेचने.

64 Ś1 M1 om. 64 (cf. v.l. 62 and 35 respy.). D13 om. 64-65[b]. T1 damaged for 64[b-d]. —[b]) G1 तु (for च). M5 अयुतं (for च गवां). D1 शतं (for तथा). D2.3.9 शतायुतं; G3 सहस्रकं (for गवां तथा). —[c]) D1-3 M2 दश-; D5.7.10.11 T2.3 M5 शत- (for शतं). D1-3 -वृषं (for वृषान्). D1 पूर्णं; D5 G3 प्रीतो; Cg as in text (for पूर्वं). D9 ददौ वृषान्शतगुणं. —For 64, Ś2 Ñ V B D4.8.12 subst.:

3669* ददौ सहस्रं धेनूनां सहस्रगुणितं तदा।
शतं शतगुणं चैव वृषाणां ब्राह्मणेषु च।

[(l. 1) V2.3 B1.3.4 सहस्र-. Ś2 D8.12 अश्वानां (for धेनूनां). Ñ V1 B3 तथा (for तदा). Ś2 D8.12 धेनूनां च (Ś2 moth-eaten) शतं शतं (for the post. half). —(l. 2) V2 -गुणानां च (for -गुणं चैव). Ñ1 ब्राह्मणाय; B4 ब्राह्मणीषु (for ब्राह्मणेषु).]

65 Ś1 M1 om. 65 (cf. v.l. 62 and 35 respy.). D13 om. 65[ab] (cf. v.l. 64). —[ab]) B1 विंशत्- (for त्रिंशत्-). B2 -कोटीं; D6.7 -कोटिर्; T1 G1.2 M5 -कोटिं; T2.3 G3 M2 -कोटि-; Ct as in text (for -कोटीर्). B3 सुवर्णं च; D6 T2.3 हिरण्यानां; D3 G1 सुवर्णस्य; G3 -हिरण्यं च; M2 -सहस्रं च (for हिरण्यस्य). ☞ T1 missing from 65[b] up to colophon. G2 M2 नृपः (for पुनः). B4 धनं ददौ (for ददौ पुनः). D1-4.9 कोटीनां (D9 °टिं स) विंशतिं (D2.4 °तिश्) चैव हिरण्यस्य ददौ तदा. —V3 om. 65[cd]. —[cd]) Ś2 Ñ1 V1 B2-4 D1-4.8.12 यान-; D9 माल्य-

G. 6. 112. 87
B. 6. 128. 75
L. 6. 109. 89

अर्करश्मिप्रतीकाशां काञ्चनीं मणिविग्रहाम् ।
सुग्रीवाय स्रजं दिव्यां प्रायच्छन्मनुजर्षभः ॥ ६६
वैदूर्यमणिचित्रे च वज्ररत्नविभूषिते ।
वालिपुत्राय धृतिमानङ्गदायाङ्गदे ददौ ॥ ६७
मणिप्रवरजुष्टं च मुक्ताहारमनुत्तमम् ।
सीतायै प्रददौ रामश्चन्द्ररश्मिसमप्रभम् ॥ ६८
अरजे वाससी दिव्ये शुभान्याभरणानि च ।
अवेक्षमाणा वैदेही प्रददौ वायुसूनवे ॥ ६९
अवमुच्यात्मनः कण्ठाद्धारं जनकनन्दिनी ।
अवैक्षत हरीन्सर्वान्भर्तारं च मुहुर्मुहुः ॥ ७०

(for नाना-). —D9 om. from 65^{d} up to प्रायच्छत (see var.) in 66^{d}. Ś2 Ñ V1.2 B D8.12 शयनान्यासनानि च (for ^{d}). D13 ददौ सहस्रवस्त्राणि तथा चाभरणानि च. —After 65, Ś2 Ñ V1.2 B1.2.4 D8.12.13 ins.; V3 ins. after 65^{ab} (owing to om.); B3 ins. after 66^{ab}:

3670* ब्राह्मणेभ्यो ददौ हृष्टो ग्रामांश्च बहुशो बहून्।

[Ś2 D8.12 वरान् (for बहून्).]

—Thereafter D13 cont. a passage relegated to App. I (No. 75).

66 Ś1 M1 om. 66 (cf. v.l. 62 and 35 respy.). D9 om. up to प्रायच्छत in 66^{d} (cf. v.l. 65). D13 om. 66–76. —^{b}) Ñ V B2–4 D1–4.8 -भूषितां (for -विग्रहाम्). Ś2 D12 कांचीं मणिविभूषितां. —After 66^{ab}, B3 ins. 3670*. —^{c}) B1.2.4 ददौ; D4 मालां (for स्रजं). —^{d}) D6 T2.3 अयच्छन् (for प्रायच्छन्). Ś2 Ñ V B3 D8.12 स महारथः (Ñ2 °यशाः; V2 °बलः); D7.10.11 मनुजाधिपः. B1.2.4 स्रजं च स (B1 स च) महारथः; D1.3.4.9 प्रायच्छत (D9 om. up to त) महारथः (D4 °यशाः); D2 प्रायच्छत रघूत्तमः.

67 Ś1 D13 M1 om. 67 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). —^{a}) D5.10.11 T2.3 वैडूर्यमय-. D4 -चित्रेण; M2 -चित्रांगौ (for -चित्रे च). —^{b}) Ñ1 हेमजाल-; Ñ2 V B2.3 वज्रचित्र-; B1 बहुचित्र-; B4 नाना°; D1 सर्व°; D5 वज्ररश्मि-; D7.10.11 चंद्ररश्मि- (for वज्ररत्न-). Ś2 Ñ V B1.2.4 D2.3.8.9.12 -परिष्कृते; D1 -परिस्नुते; D4 -पुरस्कृतं (for -विभूषिते). M2 तप्तकांचनभूषणौ. —^{cd}) Ś2 Ñ V B D1–4.8.9.12 प्रायच्छद्वालिपुत्राय सोंगदायां (D4 °दो सां [sic]) गदे शुभे. —After 67, Ś2 D8.12 ins.:

3671* तथैव राक्षसेन्द्राय दिव्यान्याभरणानि च।
ददौ प्रेमयुतान्यष्टौ तदा प्रीतिकराणि च।;

while B3 D1.2 (after 68^{ab} [first time]).4.9 ins.; Ś2 D8.12 ins. l. 3 only after 68^{ab}:

3672* श्रेष्ठैर्मणिभिराबद्धं काञ्चनं देवनिर्मितम्।
विभीषणे ददौ रामः केयूरयुगमुत्तमम्।
विभीषणसहायानां वासांस्याभरणानि च।

[(l. 1) D4 दिव्यैर्; D9 शस्तैर् (sic) (for श्रेष्ठैर्). B3 स व्यष्टैमणिराबद्धं (sic); D2 प्रक्षे मणिभिराबृद्धं (sic) (for the prior half). —(l. 2) D2 विभीषणाय (hypm.) (for विभीषणे). D1 विभीषणाय प्रददौ (for the prior half). D9 ततः केयूरम् (for केयूरयुगम्). —(l. 3) D1 शुभानि (for वासांसि).]
—Thereafter, D2 repeats 68^{ab}.

—After 67, M2 ins.:

3673* मुकुटं रत्नचित्रं तु राक्षसेन्द्राय धीमते।
तथान्यवानरेन्द्राणां पूजां कृत्वा तु राघवः।
ऋक्षाणां राक्षसानां च रत्नाच्छादनभोजनैः।

68 Ś1 D13 M1 om. 68 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). —^{a}) D4 -प्रकार- (for -प्रवर-). V1 D2 (first time).4 -पुष्टं; V3 -हृष्टं (sic); B3 D3 -युक्तं; D13 -जुष्टं (sic) (for -जुष्टं). V2 B1 D7.10.12 तं; M2 तु (for च). D11 -संजुष्टं. —^{b}) D2 (first time) मुक्ताभरणमुत्तमं; D9 मुक्ताहारविभूषितं. —After 68^{ab}, Ś2 D8.12 ins. l. 3 of 3672*; while D2 ins. 3672* after 68^{ab} [first time] and then repeats 68^{ab}. —Ś2 V3 D8.12 om. 68^{cd}. —^{c}) Ñ V1.2 B ददौ रामः स वैदेह्याश्र (B2 °ह्यै); D1–4.9 ददौ रामोथ (D2.4 हि) वैदेह्यै. —^{d}) B4 -मणिप्रभं.

69 Ś1 D13 M1 om. 69 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). Ś2 D8.12 transp. 69^{ab} and 69^{cd}. —^{a}) Ś2 D1–4.8.9.12 हरी (Ś2 D8.12 हारा) णां चापि (D2 चैव) मुख्यानां (D1.2.9 °य); Ñ V B वासांसि चैव मुख्यानि; M3 दिव्ये चारजसी वस्त्रे. —^{b}) Ś2 D8 शतानि (for शुभानि). —After 69^{ab}, B3 (in marg.) ins.:

3674* ददौ रामो महातेजाः प्रीत्या परमया युतः।

—^{cd}) D1.2.5 T2.3 G2.3 M5 अवेक्ष्यमाणो वैदेहीं (for °). D3 प्रदानं (for प्रददौ). D9 वालि- (for वायु-). M2 राघवं तं पुनः पुनः (for ^{d}). Ś2 Ñ V B D8.12 अवेक्ष्य मैथिली चैव हनूमंतं प्लवंगमं.

70 Ś1 D13 M1 om. 70 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). —^{a}) D9 आमुच्य च (for अवमुच्य). D1 कंठे (sic) (for कण्ठाद्). —^{c}) D5.7 G3 अवेक्षत (for अवैक्षत). Ś2 Ñ V B D8.12 ऐक्षिष्ट (Ś2 D8.12 अवेक्ष्य) वानरान्सर्वान्; D1–3.9 वानरान्वीक्ष्य तान्स (D1 °क्षते स; D9 °क्ष्यती स) र्वान्; D4 वानराणामवेक्ष्याथ. —^{d}) B2 तं (for च). D1–4.9 पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). —After 70, D9 ins.:

3675* हस्ते कृत्वा स्थिता तूष्णीं भर्तुश्छन्दानुवर्तिनी।

तामिङ्गितज्ञः संप्रेक्ष्य बभाषे जनकात्मजाम् ।
प्रदेहि सुभगे हारं यस्य तुष्टासि भामिनि ॥ ७१
पौरुषं विक्रमो बुद्धिर्यस्मिन्नेतानि नित्यदा ।
ददौ सा वायुपुत्राय तं हारमसितेक्षणा ॥ ७२
हनूमांस्तेन हारेण शुशुभे वानरर्षभः ।
चन्द्रांशुचयगौरेण श्वेताभ्रेण यथाचलः ॥ ७३
ततो द्विविदमैन्दाभ्यां नीलाय च परंतपः ।
सर्वान्कामगुणान्वीक्ष्य प्रददौ वसुधाधिपः ॥ ७४
सर्ववानरवृद्धाश्च ये चान्ये वानरेश्वराः ।
वासोभिर्भूषणैश्चैव यथार्हं प्रतिपूजिताः ॥ ७५

G. 6. 112.96
B. 6. 128.84
L. 6. 109.99

71 Ś1 D13 M1 om. 71 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). V3 om. 71^{ab}. —^{a}) Ñ V1.2 B तानींगितानि; D4 तदिंगितं तु; T2.3 तामिंगितं च; Cg as in text (for तामिङ्गितज्ञः). —^{b}) Ś2 D8.12 रघुनंदनः; Ñ V1.2 B D4 राघवः प्रियां (for जनकात्मजाम्). —^{c}) Ś2 Ñ V B D8.12 M2 प्रयच्छ; D1-4 ददस्व; D8 दद हे; Cg as in text (for प्रदेहि). —^{d}) Ś2 Ñ V B D8.12 मैथिलि (Ś2 Ñ V1.2 D12 °ली); D1.2.5 G1.3 भासिनी; D4 भाविनी (for भामिनि). —After 71, B3 (in marg.) D1.2.4.9 ins.; while D3 ins. after 72^{ab}:

3676* एवमुक्ता तु रामेण वैदेही जनकात्मजा।

[D3 वैदेही (for रामेण). D1 मैथिली (for वैदेही). D3 राघवेण महात्मना (for the post. half).];

while D7 ins. 3677* after 71.

72 Ś1 D13 M1 om. 72 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). D4 om. 72^{ab}. B1.3.4 D10.11 G3 transp. 72^{ab} and 72^{cd} (D10.11 followed by 3677*). —^{a}) D1 M2 विक्रमं; Cg as in text (for विक्रमो). D12 पौरुषे विक्रमे. M2 बुद्धिं (for बुद्धिर्). —^{b}) B2 तुल्यानि (for यस्मिन्). M2 यस्य जानासि (for यस्मिन्नेतानि). Ś2 Ñ V B D5.8.9.12 सर्वदा; D1.2 M3 सर्वशः; D6 T2.3 नित्यशः (for नित्यदा). ❀ Ct: नित्यदा नित्यम्। आर्षो दाप्रत्ययः. ❀ —After 72^{ab}, D3 ins. 3676*. —^{c}) Ś2 D8.12 सा ददौ (by transp.); D1-4.9 प्रददौ; D10.11 अथ सा (for ददौ सा). —^{d}) D4 तस्मै पद्मसितेक्षणा. —After 72^{cd} (transp.), D10.11 ins.; while D7 ins. after 71:

3677* तेजो धृतिर्यशो दाक्ष्यं सामर्थ्यं विनयो नयः।
[D7 दया (for यशो).]

—After 72, D8 ins. l. 4-15 of 3703* and 3704* and then reads colophon.

73 Ś1 D13 M1 om. 73 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). —^{a}) D4 तस्य (for तेन). —^{b}) D6 T2.3 रुरुचे (for शुशुभे). D1-4.9 वानरोत्तमः. —^{c}) V3 damaged for चन्द्रांशु-. Ñ V B1 -राशि-; B2-4 -रश्मि- (for -चय-). Ś2 D8.12 चंडां (D12 °द्रां) शूत्कटविद्धेन; D1-4 चंद्रांशुद्धा (D2 °शूद्धा) रवि (D1 °वृ) द्धेन. —V3 damaged from श्वे in 73^{d} up to 74^{a}. —^{d}) D8 -[अ]स्रेण (sic) (for -[अ]भ्रेण). D1 महाबलः; D9 यथा नभः (for यथाचलः). M3 भुजगेनेव मंदरः. —After 73, D6.9 ins. l. 4 (D6 om.); 6-12; 14-17 and 20 of App. I (No. 76); while M2 ins. after 73:

3678* अब्रवीच्च तदा हृष्टा हनूमन्तं वरानना।
यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी।
यावद्रामकथा लोके तावज्जीवसि पुत्रक।

74 Ś1 D13 M1 om. 74 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). V3 damaged up to 74^{a} (cf. v.l. 73). D6.7.10.11 T2.3 G1 read 74 after 76. —^{a}) Ñ V1.2 B D1-4.9 -नीलाभ्यां (for -मैन्दाभ्यां). —^{b}) Ñ V B D1-4.9 मैंदाय (for नीलाय). Ś2 Ñ V B D4.8.12 पनसाय च; M2 च नलाय च (for च परंतपः). —V3 om. 74^{c}-75^{b}. —^{c}) Ñ V1.2 B1.2.4 D9 M2 सर्व- (for सर्वान्). D4 काल-; D6.8 T2.3 M2 कामान्; Cm.g.t as in text (for काम-). Ś2 D2.8.9.12 हारान्; Ñ V1.2 B2-4 भक्ष्यान्; B1 देयान्; D1.3.4 वीरः (for वीक्ष्य). Ñ1 सर्वकामानि रत्नानि. —^{d}) Ñ1 ददौ च (for प्रददौ). —After 74, B4 ins. 3681*; while M2 ins.:

3679* वासांसि चैव दिव्यानि यथार्हं तानपूजयत्।

75 Ś1 D13 M1 om. 75 (cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). V3 om. 75^{ab} (cf. v.l. 74). —^{a}) Ñ2 V1.2 D7.10.11 M5 सर्वे (for सर्व-). Ś2 B1-3 D8.12 -वृंदेभ्यो; Ñ V1.2 B4 D1-4.9 -वृद्धेभ्यो; G3 -मुख्याश्च (for -वृद्धाश्च). —^{b}) Ś2 D7-12 वानरोत्तमाः; G2 प्लवगर्षभाः; M2 हरियूथपाः (for वानरेश्वराः). B3 रत्नानि विविधानि च. —^{cd}) Ś2 D1-4.8.9.12 अतिपुष्कलैः (for प्रतिपूजिताः). B3 सुषेणर्षभमैंदाद्या द्विविदो गंधमादनः; M3 अतिसंमानिताश्चैव रामेण हरिराक्षसाः. —For 75^{cd}, Ñ V B1.3.4 subst.; while Ś2 D1-4.8.9.12 ins. after 75^{ab}:

3680* स तेभ्यः प्रददौ रामो भूषणानि यथार्हतः।

[D1-4.9 सर्वेभ्यः (for स तेभ्यः). V B1.3.4 वासो (for रामो).]

—Thereafter, Ñ2 V B1.3 cont.; Ś2 B2 D5-8.10-12 T2.3 G M2.3.5 ins. after 75 (Ś2 D8 [first occurrence].12 preceded by l. 1 of App. I [No. 76]); while B4 ins. after 74:

3681* विभीषणोऽथ सुग्रीवो हनूमाञ्जाम्बवांस्तथा।
सर्वे वानरमुख्याश्च रामेणाक्लिष्टकर्मणा।

[(l. 1) B2 [अं]गदश्चैव (for ऽथ सुग्रीवो). —(l. 2) D5 T2.3 G M2.3 सर्व- (for सर्वे).];

G. 6. 112. 97
B 6. 128. 86
L. 6. 109 101

यथार्हं पूजिताः सर्वे कामै रत्नैश्च पुष्कलैः । प्रहृष्टमनसः सर्वे जग्मुरेव यथागतम् ॥ ७६

while D3 cont. after 3680*:

3682* ततो वानरपत्नीनां शृङ्गारान्मनसेप्सितान् ।
प्रददौ राघवः प्रीत्या सर्वासामपि शोभनान् ।

—After 75, D3 ins.:

3683* प्रतिपूज्य यथान्यायं परिसान्त्व्य यथार्हतः ।
प्रस्थापयामास ततः सुग्रीवप्रमुखांश्च तान् ।
हनूमन्तं बहु प्रोच्य पुनर्द्रष्टव्यमेव हि ।
त्वं मे सखा बान्धवश्च स्वजनश्चानिलात्मज ।
सर्वत्रैव त्वया स्थेयं यत्र मे कीर्तनं भवेत् । [5]
सर्वे मे बान्धवा यूयं यच्छेष्टं गम्यतामिति ।
प्रदक्षिणीकृत्य ततः प्रणम्य च हरीश्वराः ।;

while D4 ins. l. 3–4; 6–10; 12; 14–15 and 20 of App. I (No. 76); whereas D9 ins. l. 2–3 only of 3686* (owing to om.).

76 Ś1 D9.13 M1 om. 76 (for Ś1 D13 M1, cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). D1–4 om. 76^{ab}. —^{a}) Ś2 Ñ V B D8.12 एवं ते (for यथार्हं). V3 damaged; M3 सर्वैः (for सर्वे). —B4 om. from 76^{b} up to the prior half of l. 3 of App. I (No. 76). —^{b}) D8 काम-; M2 रत्नैर् (for कामै). Ñ1 D6 T2.3 अर्थैश्; M2 अन्यैश् (for रत्नैश्). —After 76^{ab}, Ś2 Ñ V B D8.12 ins. a passage relegated to App. I (No. 76); while M2 ins. after 76^{ab}:

3684* पूजयित्वा ततः सर्वानुवाच रघुनन्दनः ।
सुग्रीव गम्यतां वीर पुरीं स्वामनुपालय ।
त्वं विपन्नां पुरीं गच्छ राक्षसेन्द्र विभीषण ।
एवमुक्तास्तु सुप्रीता गमने कृतनिश्चयाः ।
उत्थाय राघवं सर्वे प्रणिपत्याब्रुवंस्तदा । [5]
नोत्सहे गमनं नाथ त्वां मुक्त्वा रघुनन्दन ।
स्मरणं राम कर्तव्यं त्वयास्माकं तु नित्यशः ।
वसित्वा मासमेकं तु विसृष्टा हरिराक्षसाः ।
गतास्ते स्वगृहं सर्वे एवमुक्त्वा तु राघवम् ।

—B3 reads 76^{cd} in marg. —^{c}) B3 D1–3 प्रीता (for सर्वे). —^{d}) B3 D1–4 चैव (for एव). T3 यथार्हतं. —For 76^{cd}, Ś2 Ñ V B1.2.4 D8.12 subst.:

3685* ततो यथागतं सर्वे यथावासं ययुस्तदा ।

[Ñ1 तथा (for ततो). B4 यथागताः. V2 तथैव कपयः सर्वे (for the prior half). V2 यथास्थानं; V3 B1.2 °रामं (sic) (for °वासं). B1 तथा (for तदा).]

—Thereafter, Ś2 Ñ1 (l. 1, 3 and 5 only) D8.12 cont.; Ñ2 V B1.2.4 cont. l. 1 and l. 5 only; D1–5.9 (after 75) G2.3 M3.5 ins. l. 2–3 after 76 and then D1–4.9 alone cont. l. 5 (D9 after 3688*); D6.7.10.11 T2.3 G1 read 74 after 76 and then ins. l. 2–3 only:

3686* रामानुरागाद्रम्याश्च कथयन्तः कथाः शुभाः ।
दृष्ट्वा सर्वे महात्मानस्ततस्ते वानरर्षभाः ।
विसृष्टाः पार्थिवेन्द्रेण किष्किन्धामभ्युपागमन् ।
विभीषणस्तु रामेण प्रेषितः स्वां पुरीं ययौ ।
ततस्तेषु प्रयातेषु वानरेष्वरिसूदनः । [5]

[(l. 1) Ś2 D12 रामचंद्रस्य रम्याश्च (for the prior half). V3 B2 D12 शुभाः कथाः (by transp.). —(l. 2) Ś1 D1.2.4.12 हृष्टाः; D3 तुष्टाः; D6 पृष्ट्वा; D9 तृप्ताः; M3 नत्वा (for दृष्ट्वा). Ś2 D1.2 यथात्मा वै; D5.6 T2.3 G3 M3 महात्मानं (for महात्मानस्). Ś2 तेषां; D2 तथा (for ततस्). D5 G M3.5 प्लवगर्षभाः. —(l. 3) Ś2 Ñ1 D1–4.9.12 पुनरागताः; D7 समुपागमन्; M5 अप्युपागमन् (for अभ्युपागमन्). —(l. 5) D1–4.9 रघूत्तमः (for [अ]रिसूदनः).]

—Thereafter, D3 further cont.:

3687* कृत्वा कालविलम्बं हि विभीषणमथाब्रवीत् ।
बान्धवस्त्वं बहिश्चारी प्राणो मेऽसि निरन्तरः ।
राज्यं शून्यं हि ते वीर प्रयाहि सगणः सुखम् ।
धर्ममाश्रित्य त्वं राज्यं पालयस्व विभीषण ।
अन्यायं ये प्रकुर्वन्ति तान्हिंसीथाः स्वकानपि । [5]
विष्णुभक्तिं समाश्रित्य वर्तेथास्त्वं सदात्र हि ।
सतां संपूजनं कार्यमसतां च विनिग्रहः ।
इत्येवमुक्तः स च राघवेण
प्रदक्षिणीकृत्य ततः प्रणम्य ।
आपृच्छ्य सर्वं प्रययौ यथेच्छं [10]
स वायुमार्गेण यथा सुरेन्द्रः ।
प्रयाते च ततस्तस्मिन्सगणे वै विभीषणे ।
सुखं विश्रम्य च श्रीमानमात्यैर्भ्रातृभिर्वृतः ।
द्वितीयेऽह्नि ततः श्रीमान्प्राप्तराज्यः परंतपः ।

—After 3686*, D5–7.9–11 T2.3 G M3.5 cont.:

3688* सुग्रीवो वानरश्रेष्ठो दृष्ट्वा रामाभिषेचनम् ।
पूजितश्चैव रामेण किष्किन्धां प्राविशद्बली ।
विभीषणोऽपि धर्मात्मा सह तैर्नैर्ऋतर्षभैः ।
लब्ध्वा कुलधनं राजा लङ्कां प्रायाद्विभीषणः ।

[(l. 1) G1 damaged from भि up to पूजित in l. 2. —D5 om. l. 2–3. —(l. 2) D6 T2.3 [अ]पि (for [ए]व). G3 विसृष्टः पार्थिवेंद्रेण (for the prior half). D7.10.11 M3 पुरीं (for बली). D9 G3 अभ्युपागमत् (for प्राविशद्बली). —D6 T2.3 G2.3 M5 om. l. 3. —(l. 3) D7 वानरर्षभैः. D9 M3 रामेण सर्वकामैश्च यथार्हमभिपूजितैः (M3 °र्हं प्रतिपूजितः). —(l. 4) G1 damaged from -धनं up to लङ्कां. D9 चतुर्भिः सह रक्षोभिर् (for the prior half). D7.10.11 महायशाः (for विभीषणः).]

—Thereafter all (except D9) further cont. 3694*.

—After 76, M2 ins.:

राघवः परमोदारः शशास परया मुदा ।
उवाच लक्ष्मणं रामो धर्मज्ञं धर्मवत्सलः ॥ ७७

आतिष्ठ धर्मज्ञ मया सहेमां
गां पूर्वराजाध्युषितां बलेन ।
तुल्यं मया त्वं पितृभिर्धृता या
तां यौवराज्ये धुरमुद्वहस्व ॥ ७८

सर्वात्मना पर्यनुनीयमानो
यदा न सौमित्रिरुपैति योगम् ।
नियुज्यमानो भुवि यौवराज्ये
ततोऽभ्यषिञ्चद्भरतं महात्मा ॥ ७९

G. 6. 112.110
B. 6. 128. 93
L. 6. 109 116

3689* विसृष्टो वानरेन्द्रस्तु रक्षेन्द्रस्तु विभीषणः ।
उत्पपात नभः सर्वे गरुत्मानिव पक्षिराट् ।

77 Ś1 D3.13 M1 om. 77 (for Ś1 D13 M1, cf. v.l. 62, 66 and 35 respy.). Ś2 Ñ V B D1.2.4.8.9.12 M2 om. 77^{ab}. —^{b}) D7 रराज (for शशास). G3 परितो (for परया). ❀ Cv : शशास बुभुजे । अनेकार्थत्वाद्धातूनां शास्तिरत्रार्थे वर्तते । अन्यथा पुनरुक्तिप्रसंगः स्यात् । ; so also Cr. ❀ —^{cd}) T3 धर्मज्ञो (for धर्मज्ञं). T2 G1.3 धर्मवत्सलं; M5 धर्मिणां वरं. M2 वानरेषु प्रयातेषु रामः सौमित्रिमब्रवीत्. —For 77^{cd}, Ś2 Ñ V B D1.2.4.8.9.12 subst. :

3690* नित्यानुरक्तं धर्मज्ञं लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ।

[Ś2 D8.12 नित्य(D8 °त्यं)युक्तं च (for नित्यानुरक्तं). D1.2.9 मेधावी (for धर्मज्ञं).];
while G2 subst. :

3691* सवानरे कपीन्द्रे तु राक्षसेन्द्रे विभीषणे ।
गते रामोऽब्रवीद्वाक्यं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।

78 Ś1 M1 om. 78 (cf. v.l. 62 and 35 respy.). D13 reads 78–79 (followed by an addl. colophon) after 3665*. —^{a}) M2 प्रशाधि; Cv.r.g.t as in text (for आतिष्ठ). G3 सर्वज्ञ (for धर्मज्ञ). Ś2 D8.12 समेताम् ; D6 T2.3 सहैव; D13 सहेदं; G1 सहैतां; Cm.t as in text (for सहेमां). —^{b}) Ñ V2 B कुलेन; M2 क्रमेण; Cm.t as in text (for बलेन). Ś2 D1–4.8.12 आसन्नपूर्वामुचि (D4 °र्णामुदि)तां कुलेन; D13 पीठं सुदुर्वांकुरसंयुतं च. —^{c}) M5 तुल्यो (for तुल्यं). D10.11 यथा (for मया). Ś2 Ñ V B D1–4.8.9.12.13 G2 तुल्यां(D13 °ल्यं) पुरस्तात् (for तुल्यं मया त्वं). Ś2 V D8.12 वृतां च; Ñ1 समग्रां; Ñ2 D1.3.4.9 प्रवृत्तां; B1 वृताद्यां; B2–4 धृतां च; D2 प्रयुक्तां; D6.7 वृतां यां; D10.11 पुरस्तात् ; D13 च पूजितः ; T2.3 वृता या; G1.3 भृता या; Cm.t as in text (for धृता या). M2 धुरं समुद्युक्तपितुः पितामहीं. —^{d}) Ś2 Ñ V B2–4 D1–4.7–9.12.13 त्वं; D10.11 तैर्; Cg.t as in text (for तां). D3.4 यौवराज्ञीं; D13 यौवराज्यं (for °राज्ये). D9 उद्वहसि (unmetric).

79 Ś1 M1 om. 79 (cf. v.l. 62 and 35 respy.). D13 reads 78–79 (followed by an addl. colophon) after 3665*. —^{a}) M2 स त्वनु- (for पर्यनु-). —^{b}) V3 ततस्तु (for यदा न). Ś2 B3 D8.12 अवाप; Ñ1 B4 इयाय; Ñ2 V B1.2 विधाय (sic) (for उपैति). D1 यागः (sic); D13 योगान् (for योगम्). —V2 illeg. for 79^{cd}. —^{c}) B1 नियोज्यमानो; B4 D4.13 M2 नियुज्यमाने(M2 °नं) ; Cg.t as in text (for नियुज्यमानो). D1–4.13 नृप- ; G3 M3 [ऽ]पि च (for भुवि). —^{d}) B2 तदा; D6 तथा (for ततो). D1–4.9.13 ततस्तु(D13 °दा तु) पश्चाद्भरतोभिषिक्तः (D4 °भिषेचितः). —After 79, Ś2 B3 D1–3.8.9(D1.8.9 followed by 3694*).13 L (ed.) ins. an addl. colophon :

[*Kāṇḍa name* : B3 D13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D1 ins. आभ्युदयिके; D3 रामाभ्युदयिके. —*Sarga name* : Ś2 B3 D1–3.8.13 रा(B3 श्रीरा)माभिषेकः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : D2.8.13 om.; Ś2 111 ; B3 108 ; D1 112 ; D3 113; D9 114 ; L (ed.) 109. —After colophon, D2 concludes with राम.];
while Ñ V B1.2.4 D4(followed by 3694*).12 read colophon after 79.
—Thereafter Ś2 Ñ V B D8.12 ins. ; Ś1 cont. after 3668* :

3692* अहन्यहनि रामस्तु कार्याणि स्वयमेव हि ।
प्रत्यवेक्षत धर्मात्मा सह भ्रातृभिरच्युतः ।
वेदवेदाङ्गविद्भिश्च संप्रधार्य बलाबलम् ।
धर्मेण रक्षतस्तस्य हृष्टपुष्टजनाकुला ।
बभूव पृथिवी सर्वा धनधान्यसमृद्धिनी । [5]

[Ś1 om. l. 1–3. —(l. 1) Ś2 वा; D8 तु (for हि). —(l. 2) V3 ह्यवेक्ष्य च; B3 प्रत्यवैक्षत. —V3 reads l. 3–5 after l. 12 of 3703(F)*. —(l. 3) D12 तु (for च). B2 संवृतो मंत्रिमुख्यकैः (for the post. half). —B3 om. l. 4. —(l. 4) V3 धर्मे च. Ñ1 [आ]तिष्ठतस् ; D8 रक्षता- (sic) (for रक्षतस्). Ś1 वसुधा सस्यसंपन्ना; B2 अकृष्टपच्या पृथिवी (for the prior half). B1.2 -जल- (for -जन-). —(l. 5) B1 -समाकुला (for -समृद्धिनी).]

—Thereafter V3 cont. l. 6 of 3703*; while B3 (first time) cont. 3694*; whereas B4 reads 84^{ab} and 90.
—After addl. colophon, D2 (followed by 3694*) ins. :

3693* हनूमन्तं ततो रामः प्रोवाच कपिभिर्वृतः ।
भवानपि महादेवं श्वेतं रामेश्वरं कुरु ।
एवमुक्तो महातेजा मुनिभिः परिवारितः ।
चक्रे रामेश्वरं देवं कल्याणे वासरे विभुः ।

G. 6.113. 9
B. 6.128.97
L. 6.110.11

राघवश्चापि धर्मात्मा प्राप्य राज्यमनुत्तमम् ।
ईजे बहुविधैर्यज्ञैः ससुहृद्भ्रातृबान्धवः ॥ ८०
पौण्डरीकाश्वमेधाभ्यां वाजपेयेन चासकृत् ।
अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरयजत्पार्थिवर्षभः ॥ ८१
राज्यं दश सहस्राणि प्राप्य वर्षाणि राघवः ।
शताश्वमेधानाजह्रे सदश्वान्भूरिदक्षिणान् ॥ ८२

80 M1 om. 80 (cf. v.l. 35). D13 om. 80–86. Ś Ñ V1.2 B1.2 D8(om. 81–82^{b} and 83^{ab}).12 read 80–83 after 90 (including star passages). V3 reads 80–81^{b} after 90^{d}. B3 reads 80 (in marg. [cf. v.l. 3694*]) after the first occurrence of 83, repeating 80^{cd} after 3694* (r.). D1 transp. 80 and 81. D2–7. 9–11 T2.3 G M2.3.5 read 80 after 83. —^{a}) B3 D1–4.9 ततो रामः स(D9 °मश्च) (for राघवश्चापि).—For 80^{ab}, Ś Ñ V B1.2.4 D8.12 subst.; B3 cont. after 3692*, repeating it after 90; D1.3.4(after colophon).9 ins. after an addl. colophon; D2 cont. after 3693*; D5–7.10.11 T2.3 G M3.5 cont. after 3688*:

3694* स राज्यमखिलं प्राप्य निहतारिर्महायशाः ।

[B3 reads from 3694* (first occurrence) up to 84^{b} (first occurrence) in marg. D1.9 स्व-; D2 स्वं (for स). B4 राज्यनिखिलं. D5–7.10.11 T3 G1.2 M3.5 शासन्; T2 G3 शास्ति (for प्राप्य). D9 विजितारिर्.]

—Thereafter B3 (in m., after 3694* first occurrence) D1–4.9 (followed by 3696*) cont.:

3695* रामो बहुविधैर्यज्ञैरयजद्भूरिदक्षिणैः ।

[B3 D3 अजयद् (meta.) (for अयजद्). D9 पार्थिवोत्तमः (for भूरिदक्षिणैः).]

—B3 repeats 80^{cd} after 3694* (second occurrence). —^{c}) V2 रामो (for ईजे). Ś D8.12 च विविधैर् (for बहुविधैर्). D2.4 transp. बहुविधैर् and यज्ञैः. V3 इयेष विविधैर्मंत्रैर्; B1.3(first time) इयाज विविधै(B3 बहुभि)-र्यज्ञैर्. —^{d}) D10.11 ससुत-; Cr.g as in text (for ससुहृद्-). G2 M3 Cr.g -ज्ञाति- (for -भ्रातृ-). Ś Ñ V B(B3 second time) D8.12 महद्भिश्वासदक्षिणैः; B3 (first time) D1–4.9 सह भ्रातृभिरच्युतः.—After 80^{cd} (r.), B3 repeats 82^{c}–83.

81 D13 M1 om. 81 (cf. v.l. 80 and 35 respy.). For sequence in Ś Ñ V B1.2 D8.12, cf. v.l. 80. B3 reads 81 (followed by 3696*) in marg. (cf. v.l. 3694*). D8.9 om. 81–82^{b}. Ś B2 transp. 81 and 82^{cd}. Ñ V1.2 B1.4 D12 transp. 81^{ab} and 82^{cd}. D1 transp. 80 and 81. —^{a}) Ś Ñ V B D1–4.12 पुंडरीक-; M2 राजसूय-; Cg.t as in text (for पौण्डरीक-). Ñ2 -मेधानां (for -मेधाभ्यां). —^{b}) B2.4 D7.10.11 Ct वाजिमेधेन; M3 पौंडरीकेण (for वाजपेयेन). Ś D12 सत्कृतान् (for चासकृत्). B3 D1–4 तथा बहुसुवर्णकैः. —After 81^{ab}, V3 ins. l. 12 of 3703(F)*, l. 3–5 of 3692* and l. 6 of 3703*. —V3 om. 81^{c}–82. Ñ V1.2 B1.4 om. 81^{c}–82^{b}. —^{c}) D3 M2 बहुभिर् (for विविधैर्). D3 मुख्यैर् (for यज्ञैर्). —^{d}) D2 अजयत् (meta.) (for अयजत्). B2 D2.6.7.10.11 T2.3 G2 M5 पार्थिवात्मजः; B1 D1.4 पार्थिवोत्तमः (for पार्थिवर्षभः). —After 81, B3(in marg.) D2–4 ins.; while D9 cont. after 3695*:

3696* उषित्वा च महाबाहुश्चतुर्दश समा वने ।

[D2 सु- (for च). D9 -समावृते.]

82 V3 D13 M1 om. 82 (cf. v.l. 81, 80 and 35 respy.). Ś Ñ V1.2 B D2–4.8.9.12 om. 82^{ab} (for Ñ V1.2 B1.4 D8.9, cf. v.l. 81). For sequence in Ś Ñ V1.2 B1.2 D8.12, cf. v.l. 80. D1 om. 82–83. —^{a}) M3 चतुर्दशसमापेते. —Ś B2 transp. 81 and 82^{cd}. Ñ V1.2 B1.4 D12 transp. 81^{ab} and 82^{cd}. B3 repeats 82^{cd} (first occurrence in marg. [cf. v.l. 3694*])-83 after 80^{cd} (r.). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B (B3 both times) D2–4.7.8.10–12 G1 M2 दश-; M5 तथा (for शत-). Ś D8.12 राजेंद्र; B3(first time) अयजज् (for आजह्रे). —^{d}) Ś D8.12 आजह्रे; Ñ V2 B2.3(second time).4 जारूथ्यान्; D2 सभार्यो; D4 राघवो; G2 विधिवद् (for सदश्वान्). D2.9 बहु- (for भूरि-). M5 -दक्षिणैः. V1 राजसूयशतानि च; B1 जारुथ्यान्निरर्गलान्; B3 (first time) जारुथ्यामविविद्रितान् (sic). D3 जारूथ्यबहुदक्षिणान्.

83 D1.13 M1 om. 83 (cf. v.l. 82, 80 and 35 respy.). For sequence in Ś Ñ V1.2 B1.2 D8.12, cf. v.l. 80. B3 (first occurrence in marg. [cf. v.l. 3694*]) repeats 83 (cf. v.l. 82). D8 om. 83^{ab}. —^{a}) D6 G M3.5 -लंब- (for -लम्बि-). D5.7.10.11 G3 M3.5 स (for च). D6 T2 -लंबितो बाहुर् (for -लम्बिबाहुश्च). Ś Ñ V B(B3 both times) D2–4.9.12 M2 आजानुबाहुः सुमुखो (Ñ1 सद्वक्षो; V3 B1[orig.] सुमहान्; M2 सुशिरा). —^{b}) G2 पीन- (for महा-). V3 D7.10.11 -वक्षाः (for -स्कन्धः). B3 (first time) D2–4.9 सिंहस्कंधोरिमर्दनः. —^{d}) Ñ1 समपालयत्; Ñ2 V1 B2.3(first time).4 D3–6.13 अनुपालयन् (for अन्वपालयत्). D7.10.11 शशास पृथिवीमिमां.—After 83, Ś Ñ V (V3 l. 1–4 only) B1.2.3 (after second occurrence) D12 ins. 3703* (Ś followed by 3704*; V1.2 3704*, 3705*; B3 3704*, 3706*; D12 3704*, 3708*); while after 83 (first time), B3 reads 80 (^{cd} first

आजानुलम्बिबाहुश्च महास्कन्धः प्रतापवान् ।
लक्ष्मणानुचरो रामः पृथिवीमन्वपालयत् ॥ ८३
न पर्यदेवन्विधवा न च व्यालकृतं भयम् ।
न व्याधिजं भयं वापि रामे राज्यं प्रशासति ॥ ८४
निर्दस्युरभवल्लोको नानर्थः कंचिदस्पृशत् ।
न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ॥ ८५
सर्वं मुदितमेवासीत्सर्वो धर्मपरोऽभवत् ।
राममेवानुपश्यन्तो नाभ्यहिंसन्परस्परम् ॥ ८६
आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ।
निरामया विशोकाश्च रामे राज्यं प्रशासति ॥ ८७
नित्यपुष्पा नित्यफलास्तरवः स्कन्धविस्तृताः ।
कालवर्षी च पर्जन्यः सुखस्पर्शश्च मारुतः ॥ ८८

G. 6. 113. 6
B. 6. 128 102
L. 6. 110. 8

occurrence) in marg.; D2–7.9–11 T2.3 G M2.3.5 read 80 after 83; D8 ins. l. 1–2 of 3703* (followed by 3703[D]*).

84 D13 M1 om. 84 (cf. v.l. 80 and 35 respy.). B3 (first occurrence in marg. [cf. v.l. 3694*]) reads 84^{ab} twice. B4 reads 84^{ab} and 90 after 3692*. —^{a}) B3 (first time) D1–4.9 नापद्भयं न (D9 om.); M2 नासीत्तदा स्त्री; Cg as in text (for न पर्यदेवन्). B3 (first time) D9 वैधव्यं; G3 वनिता (for विधवा). Ś D8.12 अकालमृत्युभिर्नै (D8 °भिर्श्चै; L (ed.) °भीर्नै)व; Ñ V2.3 B (B3 second time) प्रमदा विधवा नासीन्; V1 प्रमदा सुभगा चासीन्; D6 T2.3 नार्यो न विधवाश्चासन्. —^{b}) V3 व्यपकृतं; B3 (both times) D4 व्याधि°; D2 काल° (for व्यालकृतं). —^{c}) Ś Ñ V1.2 B1.2.4 D1–3.8.9.12 च व्याधि-; B3 D4 च व्याल- (for व्याधिजं). Ñ1 D9 -कृतं (for भयं). Ś Ñ V1.2 B D8.12 G2 तत्र; D1–4.9 M5 किंचिद्; D5.7.10.11 G1.3 M2 चासीद्; D6 T2.3 चापि (for वापि). V3 न व्याधिव्याधयस्तत्र.

85 V3 D13 M1 om. 85 (for D13, cf. v.l. 80; for M1, cf. v.l. 35). D8 om. 85–86^{b}. Ś D12 read 85–87 (including star passage) after 90^{ab}. V2 reads 85–87 after 89. —^{a}) B4 D6 न दस्युर् (for निर्दस्युर्). D9 न निर्धनाभवंल्लोका (archaic). —^{b}) Ś2 D12 नार्थकः; Ñ1 न चार्थं; Ñ2 V1.2 B2.3 D7.9–11 नानर्थं (for नानर्थः). Ś2 Ñ V1.2 B D6.7.9–12 T2.3 कश्चिद्; D1.3 G1.2 M2 किंचिद्; D2 कंचन; D4 कश्चन (for कंचिद्). Ś D12 आविशत्; Ñ1 अस्पृहत् (for अस्पृशत्). —^{c}) Ñ V1.2 B [अ]पि (for स्म). —^{d}) G3 अन्य- (for प्रेत-). Ñ1 B4 -कर्माणि (for -कार्याणि). Ñ1 B1 G2 [अ]कुर्वत (for कुर्वते).

86 D13 M1 om. 86 (cf. v.l. 80 and 35 respy.). D8 om. 86^{ab} (cf. v.l. 85). Ś D12 read 85–87 (including star passage) after 90^{ab}. V2 reads 85–87 after 89. Ñ2 damaged for 86^{ab}. —^{a}) V1.3 B2.3 प्रमुदितं च; V2 B1 समुदितं च (for मुदितमेव). Ś D12 सर्वे प्रमुदिता आसन्; Ñ1 सर्वः प्रमुदितश्चासीत्; B4 सर्वश्च प्रयतश्चासीत्; D4 सर्वो मुदित एवासीत्; D9 उचितं सर्वमेवासीत्. —^{b}) Ś V B3 D9.12 G3 सर्वे; B4 सर्व- (for सर्वो). Ś B3 D9.12 -परायणाः; Ñ1 B4 D2.3 G3 -परो जनः; V -परा जनाः; G3 -परा भवन् (for -परोऽभवत्). B2 रामे राज्यं प्रशासति (= 87^{d}). —D8 reads 86^{c}–87 after 90^{ab}. —^{cd}) D1 [अ]दृश्यंतो (sic) (for -पश्यन्तो). Ñ V B दृष्ट्वा धर्मपरं रामं (V1.3 बाणं) (for ^{c}). —Ñ2 illeg. for 86^{d}. Ñ1 B2 नैव हिंसाः (sic); V B4 नैवाहिंसत्; B1.3 न चाहिंसत्; D1–4.9 न हिंसंति (for नाभ्यहिंसन्). Ś D8.12 धर्ममेवानुवर्तंतः स्वाचारेण परंतपाः.

87 M1 om. 87 (cf. v.l. 35). Ś D8(86^{c}–87).12 read 85–87 (including star passage) after 90^{ab}. V2 reads 85–87 after 89. —^{a}) Ś D8.12.13 दश; Ñ V1.3 B आसीद्; D4 आयुर् (for आसन्). Ñ V1 B2–4 -सहस्रायुस्; V3 B1 (m. also as in B2) -शतायुश्च; D4 -सहस्रं च; M5 -सहस्राश्च; Ct as in text (for -सहस्राणि). —^{b}) D1–4.9 नराः (for तथा). D4 शत-; D13 वर्ष- (for पुत्र-). Ñ V B -सहस्रवान् (for -सहस्रिणः). Ś D8.12 दश वर्षशतानि च. —^{c}) M2 निरामयाद्. Ś1 D8.13 ह्यशोकाश्च; D1–4.9 वीतशोका (for विशोकाश्च). Ś2 निरा * * * शोकाश्च (moth-eaten); Ñ1 V1 B निरामयो विशोकश्च. —Ñ2 damaged for 87^{d}. —^{d}) D9 राज्ये (for राज्यं). —After 87, Ś D8.12.13 ins.:

3697* अरयश्च विनीताश्च महासत्त्वा जितेन्द्रियाः।
अभवंश्च तथा सत्त्वा बलवीर्यसमन्विताः।

[(l. 2) D13 बलवंतस्तथा मेध्याः (for the prior half). D13 सर्वे (for बल-).];

while M3 ins.:

3698* रामो रामो राम इति प्रजानामभवन्कथाः।
रामभूतं जगदभूद्रामे राज्यं प्रशासति।

88 M1 om. 88 (cf. v.l. 35). V2 D13 om. 88^{ab}. —^{a}) D10.11 -मूला (for -पुष्पा). D6 T2 M2.5 न त्वपुष्पा न त्वफलास्; T3 सत्यपुष्पाः सत्यफलास्. —^{b}) Ś Ñ V1.2 B1–3 D8.12 तत्र निर्व्रणाः; B4 तत्र शोभिताः; D1–4 चाभवंस्त(D3 °वन्स)दा; D5–7.10.11 T2.3 M2.5 तत्र पुष्पिताः; D9 चामनोनुगाः; G1 तु मधुस्रवाः; G3 -स्कंधशाखिनः (for स्कन्धविस्तृताः). —After 88^{ab}, Ñ2 B2.3 ins.; while D1–4.9 ins. l. 2 only:

3699* पुष्पवन्तस्तथा गुल्मा रामे राज्यं प्रशासति।
वीर्यवत्यस्तथौषध्यः सर्वा रससमन्विताः।

[(l. 2) D1–3.9 फलवं(D3 °व)त्यस्; D4 शुभवत्यस् (for वीर्यवत्यस्). D1–4.9 च सुरसान्विताः.]

G. 6. 113. 7
B. 6. 128. 103
L. 6. 110. 9

स्वकर्मसु प्रवर्तन्ते तुष्टाः स्वैरेव कर्मभिः ।
आसन्प्रजा धर्मपरा रामे शासति नानृताः ॥ ८९

सर्वे लक्षणसम्पन्नाः सर्वे धर्मपरायणाः ।
दश वर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ॥ ९०

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षोडशोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११६ ॥

॥ समाप्तं युद्धकाण्डम् ॥

—Ñ2 damaged for 88^{cd}. —^{c}) D10.11 काम-; M3.5 काले (for काल-). Ñ1 V B D1–4.9.13 काले वर्षति. —^{d}) D6 T2.3 M2 सुखकृच्छीत-; G M5 °स्पर्शी च (for °स्पर्शश्च). —After 88, G3 M3 ins.:

3700* ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा लोभविवर्जिताः ।

89 M1 om. 89 (cf. v.l. 35). —^{a}) G1 सु- (for स्व-). D13 -दारेषु (for -कर्मसु). D1.2 च; G2 [ए]व (for प्र-). Ś D8.12 स्वधर्मे च प्रवृत्तास्तु; Ñ V B स्वधर्मेषु प्रवृत्ताश्च; D3 स्वकर्मनिरताश्चासन्; D9 स्वकर्म चानुवर्तंते. —^{b}) Ś Ñ V B D8.12 वर्णाः; D4 हृष्टाः; M2 इष्टाः (for तुष्टाः). D1–4.9 स्वैश्च (for एव). Ñ1 वर्मभिः (for कर्मभिः). D13 मानुषाः सुपरिस्थिताः. —^{c}) B2 आसीत् (for आसन्). G2 M2.3.5 -रता (for -परा). Ś D8.12 आत्मधर्मपरा लोका; D1–4.9 प्रजा धर्म(D9 भर्तृ)पराः(D1 °रताः) सर्वा; D13 सर्वे धर्मपरा आसन्. —^{d}) Ś Ñ V B D6.8.12 T2.3 रामे राज्यं(D12 °ज्ये) प्रशासति; D1–4.9.13 नानृते वर्त(D9 सर्प)ते ज(D13 म)नः. —After 89, V2 reads 85–87; while B4 ins. 3703* (followed by 3704* and 3705*); whereas D13 ins.:

3701* व्यवस्थितस्तथा सर्वा सर्वरत्नेषु कर्मणा । (sic)

90 M1 om. 90 (cf. v.l. 35). V3 om. 90^{abc}. B4 reads 84^{ab} and 90 after 3692*. —^{a}) Ñ V1.2 B D1–4.9.13 M2 सर्व- (for सर्वे). Ñ1 V1 B1.3.4 D1–4.9 -संपन्नः; D5.6 T2.3 G1.3 M2.5 -संयुक्ताः; D12 -संपूर्णाः (for -सम्पन्नाः). —^{b}) Ñ1 V1 B3 M2 सर्व- (for सर्वे). Ñ1 V1 B1.3 -परायणः (for -परायणाः). B2.4 D13 सर्वशास्त्रविशारदाः(B4 °दः); D1–4.9 धर्मकर्मरतः सदा(D9 °तस्तथा). —After 90^{ab}, Ś D8(86^{c}–87).12 read 85–87 (including star passage). —After 90^{c}, Ś Ñ V1.2 B D1–5.8.9.12 G2.3 M3 ins.; V3 M5(before 90^{d} [r.]) ins. l. 2 only before 90^{d}:

3702* दश वर्षशतानि च ।
एवं गुणसमायुक्तो.

[(l. 2) Ś D1–4.8.9.12 वीतशोक(D1.4 °राग)भयक्रोधो; D5 G3 M3.5 भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्; G2 रामो राज्यं प्रशासित्वा.]

—M5 repeats 90^{d} after 3702*. —^{d}) G2 ब्रह्मलोकं प्रयास्यति. —After 90, Ś Ñ V1.2 B1.2 D8.12 read 80–83 (including star passages); while V3 reads 80–81^{b}; whereas B3 repeats 3694* after 90. —After 90, D1–7.9–11.13 T2.3 G M2.3.5 (after 90^{d} [r.]) ins.; Ś Ñ V1.2 B1.2.3(after second occurrence).4 (after 89) D12 ins. after 83; V3 ins. l. 1–4 after 83 and cont. l. 6 after 3692*; D8 ins. l. 1–2 after 83 and l. 4–15 after 72:

3703* धन्यं यशस्यमायुष्यं राज्ञां च विजयावहम् ।
आदिकाव्यमिदं त्वार्षं पुरा वाल्मीकिना कृतम् ।
यः शृणोति सदा लोके नरः पापात्प्रमुच्यते ।
पुत्रकामश्च पुत्रान्वै धनकामो धनानि च ।
लभते मनुजो लोके श्रुत्वा रामाभिषेचनम् । [5]
समागमं प्रवासान्ते लभते चापि बान्धवैः ।
प्रार्थितांश्च वरान्सर्वान्प्राप्नुवन्तीह राघवात् ।
कुटुम्बवृद्धिं धनधान्यवृद्धिं
स्त्रियश्च मुख्याः सुखमुत्तमं च ।
श्रुत्वा शुभं काव्यमिदं महार्थं [10]
प्राप्नोति सर्वां भुवि चार्थसिद्धिम् ।
आयुष्यमारोग्यकरं यशस्यं
सौभ्रातृकं बुद्धिकरं शुभं च ।
श्रोतव्यमेतन्नियमेन सद्भि-
राख्यानमोजस्करमृद्धिकामैः । [15]

[D1–4.9 (repeats after l. 6 of 3703[F]*) read l. 1 after l. 3. D5 G3 transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) Ñ2 V B3 D6.7.9(second time) G2.3 धर्म्यं; B4 धर्नं; D10.11 धर्मं; Cr.m.g as above (for धन्यं). D1–4.9 (first time) इदं पुराणम् (for धन्यं यशस्यम्). D6 T2.3 आरोग्यं (for आयुष्यं). Ñ1 आर्षं च; D1 राज्यदं; D6.9(second time) T2.3 स्वर्ग्यं च (for राज्ञां च). —After l. 1, D1–4.9 (after first occurrence) ins.:

3703(A)* नियतं नियतेनैव वाल्मीकेन महात्मना । ;

[D2 प्रणीतं नियमेनैव; D3 नियतेनैव मुनिना (for the prior half). D9 कृतं वाल्मीकिना तदा (for the post. half).]; while D13 ins.:

3703(B)* रामायणस्य संख्यानं तथा रामाभिषेचनम् ।

—D13 reads l. 2 after l. 6 of 3703(F)*. —(l. 2) Ś D8 पुरा चैतन्; Ñ1 V1 महच्चैतत्; Ñ2 B2 महद्ध्येतत्; V2 B1.3 महद्वैतत्; V3 इदं वैतत्; B4 महत्त्वेतत्; D2.7.10.11 इदं चार्षं; D12 महच्चैव (for इदं त्वार्षं). D13 आद्यं काव्यामृतमिदं (for the

prior half). Ś D8 महद् (for पुरा). —After l. 2, Ś Ñ V B D12 ins.:

3703(C)* रामस्य चरितं रम्यं देवदेवस्य भास्वतः ।

[Ś2 D12 पश्य; V2.3 B4 दिव्यं; B3 तस्य (for रम्यं). Ś D12 शाश्वतं; B2.4 मानवः; B3 भक्तितः (for भास्वतः).];

while D8 ins.:

3703(D)* पुराणं भारतं वापि रामायणमथापि वा ।
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति पार्थ तत्केन वर्ण्यते ।
यत्फलं तीर्थयात्रायां तत्फलं यज्ञयाजिनाम् ।
कपिला च सहस्रेण सम्यग्दत्तेन यत्फलम् ।
तत्फलं समवाप्नोति पुस्तकैकप्रदानतः । [5]
वाजपेयसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् ।
तत्फलं समवाप्नोति पुस्तकैकप्रदानतः ।
तत्फलं समवाप्नोति विद्यादानान्न संशयः ।
धर्माधर्मौ न जानाति विद्याविरहितः पुमान् ।
तस्मात्सर्वत्र धर्मार्थं विद्यादानरतो भवेत् । [10]
त्रैलोक्यं चतुरो वर्णाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् ।
ब्रह्माद्या देवताः सर्वे विद्यादाने प्रतिष्ठिताः ।
चतुर्युगानि राजेन्द्र एकसप्ततिसंख्यया ।
कल्पं विष्णुपुरे तिष्ठन्पूज्यमानः सुरोत्तमैः ।
क्षितिं चाज्ञान्यकल्पान्ते राजा भवति धार्मिकः । [15]
हस्त्यश्वरथयानाढ्यो दीर्घायुर्नीरुजो भवेत् ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो जीवेच्च शरदः शतम् ।

—Thereafter D8 ins.:

युद्धकाण्डः । समाप्तोऽयं युद्धकाण्डः ॥ श्रीरस्तु कल्याणमस्तु ॥

—Ñ2 damaged for l. 3. Ś D12 repeat l. 3 after l. 1 of 3709*. —(l. 3) M2 यच्च् (for यः). Ś Ñ1 V B D12 (Ś D12 first time) शृणुयाच्चः (for यः शृणोति). D6 पुरा (for सदा). Ś D1-4.9.12 (Ś D12 second time) सतां मध्ये (for सदा लोके). D13 यच्छृणोति च भक्त्या ये (sic); M3 यः पठेच्छृणुयाल्लोके (for the prior half). D13 पापैः (for पापात्). D6 T2.3 M3 विमुच्यते. Ś Ñ1 V1.2 B D12 G (ed.) (Ś D12 first time) स वै (B3 परि-; G [ed.] स वि-) मुच्येत किल्बिषात् (for the post. half). —After l. 3 (first time), Ś D12 ins.:

3703(E)* कथितं प्रयतेनैव यद्वाल्मीकिमहर्षिणा ।

[Ś2 D12 वाल्मीकेन महात्मना (for the post. half).]

—(l. 4) B3 D8 -कामाश्च (for -कामश्च). M3 तु (for first च). D13 लभेत्पुत्रं (for च पुत्रान्वै). B3 om.; L (ed.) धनकामा (for °कामो). B4 धनं तथा; D13 लभेद्धनं (for धनानि च). D1-4.9 पुत्रार्थी लभते पुत्रान्ध(D4 °त्रं ध)नार्थी लभते धनं(D9 धन-मेव च). —D13 om. l. 5-7. D1-4.9 om. (hapl.) l. 5. —(l. 5) M3 मानुजे. Ñ V1 B1.3 D6 T2.3 लभंते मनुजा; B2 प्राप्नोति मानवो; B4 स प्राप्नोति नरो (for लभते मनुजो). Ś Ñ V1.2 B D8.12 रामस्य चेष्टितं (for रामाभिषेचनम्). —After l. 5, Ś Ñ V B D5-8.10-13 (V3 D13 after l. 4) T2.3 G M2.3.5 ins.; D1-4.9 ins. l. 1 and l. 3-10 after l. 4 and l. 6 of 3703* respy.; G (ed.) ins. l. 1-2, 12 and l. 10 after l. 5 and l. 2 of 3703* respy.:

3703(F)* लभते पतिकामा हि पतिं कन्या मनोरमम् ।
समागमं प्रोषितैश्च लभते बन्धुभिः प्रियैः ।
राघवेण यथा माता सुमित्रा लक्ष्मणेन च ।
भरतेन च कैकेयी जीवपुत्रास्तथा स्त्रियः ।
समागता महाभागा सीता चापि यशस्विनी । [5]
तथा रामायणं श्रुत्वा प्राप्नोति प्रियसंगमम् ।
शृण्वतः पठतश्चैव सर्वपापं प्रणश्यति ।
महीं विजयते राजा रिपूंश्चाप्यधितिष्ठति ।
श्रुत्वा रामायणमिदं दीर्घमायुश्च विन्दति ।
रामस्य विजयं चेमं सर्वमक्लिष्टकर्मणः । [10]
लोकनाथस्य कृत्स्नस्य सर्वे प्राञ्जलयो नराः ।
शृणोति य इदं काव्यमार्षं वाल्मीकिना कृतम् ।
रामस्य चरितं दिव्यं नास्ति तेषां पराभवः ।

[D5-7.10.11 T2.3 G M2.3.5 om. l. 1-2. —(l. 1) Ñ1 [अ]पि; D1-4 च (for हि). D9 विद्याकामो लभेद्विद्यां; D13 पतिः कन्यां च लभते (for the prior half). —Ñ2 damaged for the post. half. D1 transp. पतिं and कन्या. D13 वरोत्तमं (for मनोरमम्). —For l. 2 cf. l. 6 of 3703*. —(l. 2) D13 प्रश्रितैश्च (for प्रोषितैश्च). L (ed.) लभंते. D13 transp. लभते and बन्धुभिः. V3 सह; D13 पठन् (for प्रियैः). —After l. 2, D13 ins.:

3703(F¹)* चित्तिशत्श्रवणात्सर्वानाप्नुवन्तीह मानवः। (sic)

—(l. 3) D1-4.9 [इ]व (D3 च; D4 [ए]व; D9 om.) कौसल्या (for यथा माता). Ś Ñ V B D8.12.13 यथा रामेण कौसल्या (for the prior half). D2 वै; D8 om. (subm.) (for च). —After l. 3, B2 ins.; B4 ins. l. 4-5 only after l. 8:

3703(F²)* पतिं प्रवासिनं वृद्धं प्राप्नुवन्ति स्त्रियस्तदा ।
आर्षं रामायणं श्रुत्वा प्राप्नोति विजयं नृपः ।
जायते राजशत्रुश्च मित्रवच्च वशंगतः ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नातस्य व्याधितस्य च ।
तत्फलं समवाप्नोति श्रुत्वा रामायणं नरः । [5]

[l. 4) B4 [उ]पोषणस्य (for व्याधितस्य).]

—B2 om. l. 4-8. —(l. 4) D2 तु; M3 [इ]व (for च). Ś D12 जीवत्पुत्राश्च. —G1 om. from यः up to त्व in 3703 (F⁷)*. D2-4.9.13 समे(D2 संग)ता प्रियवादिना (D3.4.9.13 °नी) (for the post. half). —After l. 4, M3 ins.:

3703(F³)* भविष्यन्ति सदानन्दाः पुत्रपौत्रसमन्विताः ।

—D5-7.10.11 T2.3 G2.3 M2.3.5 om. l. 5-7. Ñ V B1.3.4 D13 om. l. 5. —(l. 5) D9 च रामेण (for महाभागा). Ś2 D12 तपस्विनी (for यशस्विनी). D4 यथा रामेण मैथिली (for the post. half). —(l. 6) Ś D12 कथां; V1 यथा; V2 नरो;

D8 बाप्यं (for तथा). Ś D13 रामायणीं. D4 -संगतिं (for -संगमम्). D2 प्रियमात्मनः. —Ñ V B1.3.4 om. l. 7. D9 reads l. 7 after l. 1 (r.) of 3703*. —(l. 7) D1 पठतां शृण्वतां चैव; D12 शृणुतः पुरतश्चापि (for the prior half). Ś1 D8 सर्वं (for सर्व-). D1 प्रशाम्यति (for प्रणश्यति). D4 तथा रामायणं शृण्वन्यः स पापान्मुच्यते नरः (hypm.). —D5-7.10.11 T2.3 G M2.3.5 read l. 8 before l. 3.—(l. 8) Ñ V B1.3.4 तथा; G1 श्रुत्वा (for महीं). T2.3 विंदयते (for विजयते). D1-4.9 शत्रूंश्; D6 T2.3 पुरीं; Ct as above (for रिपूंश्). Ś Ñ V B1.3.4 D8.12 शत्रुश्चास्य (V2.3 B1.3.4 D12 °पि) विनश्यति; D13 शत्रुं योप्यभितिष्ठति (for the post. half). —B4 om. l. 9-10. D9 om. l. 9. —(l. 9) D1-4 पुण्यं (for इदं). Ś Ñ V B1-3 D8.12 श्रुत्वा काव्य(Ñ1 चाद्य)मिदं पुण्यं (for the prior half). —D4 om. from the post. half up to the prior half of l. 10. —After l. 9, Ś D8.12 ins.:

3703(F[4])* श्रुत्वा रामायणं यो वै भूमिदानं समाचरेत् ।
स भवेत्पृथिवीपालश्चक्रवर्ती पुनः पुनः ।
गोभूमिरत्नवासांसि भोगांश्च विपुलांस्तथा ।
दातव्यं श्रद्धधानेन ह्यक्षयं स्वर्गमिच्छता ।

[(l. 3) D12 -भूहिरण्य- (for -भूमिरत्न-). Ś2 lacuna for -वासांसि. —(l. 4) Ś2 (with hiatus) अक्षयं (for ह्यक्षयं).] —D13 om. l. 10-13. V3 om. l. 10. —(l. 10) D5 G3 M2.3.5 [ए]व (for [इ]मं). Ś Ñ V1.2 B1-3 D1-3.8.9.12 इमं(D1.9 °दं) तु(Ś Ñ2 B2 D8.12 च) विजयं चित्रं(B1.3 नित्यं; D1-3.9 श्रुत्वा); G (ed.) इदं तु चरितं चित्रं (for the prior half). Ś Ñ V1.2 B1-3 D1-4.8.9 रामस्य (for सर्वम्). —After l. 10, B2.4 (after l. 11) ins.:

3703(F[5])* तेषामभीष्टफलदं श्रुतं तु भुवि जायते ।
[B4 भुवि प्र- (for तु भुवि).];

while D1-4.9 (after l. 2 of 3709*).13 (after l. 9 of (3703[F]*) ins.:

3703(F[6])* वेदविच्च भवेद्विप्रः क्षत्रियो राज्यमाप्नुयात् ।
धनं धान्यं तथा वैश्यः शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।

[(l. 1) D4 वेदांतविद् (for वेदविच्च). D13 द्विजश्च वेदान्लभते (for the prior half). —(l. 2) D3.4 धन- (for धनं). D1 धनवांश्च (for धनं धान्यं). D13 धनधान्यवान्वैश्यः (subm.) (for the prior half). D4.13 शूद्रश्च सुखमाप्नुयात् (for the post. half).

—D1-4.9 om. l. 11-13. D5-7.10.11 T2.3 G2.3 M2.3.5 om.; Ñ2 damaged for l. 11. B2 reads l. 11 for the first time after 3703(F[2])* repeating it here. —(l. 11) V3 B4 रामस्य; B1.3 हि सदा; B2 (both times) श्रेष्ठस्य (for कृत्स्नस्य). V3 श्रुत्वा (for सर्वे). B4 शृण्वंति चरितं (for सर्वे प्राञ्जलयो). V1 जनाः (for नराः). —B4 om. l. 12-13. V3 reads l. 12 and l. 3-5 of 3692* after 81[ab]. B3 repeats l. 12 after l. 13 of 3703 (F)*.

D7.10.11 G2 repeat l. 12 after l. 6 of 3703*. —(l. 12) D7.10.11 G2 (all second time) शृण्वंति (for शृणोति). Ś Ñ V B1.2.3 (both times) D8.12 शृण्वं(D12 °णो)ति लोके य इ(Ñ1 ये चे)दम् (for the prior half). D7.10.11 G2(all both times) पुरा; D12 काव्यं (for आर्षं). —After l. 12, D5.6 T2.3 G1(om. up to त्य).3 M2.3.5 ins.; D7.10.11 G2 ins. after l. 7 (first time); D8 ins. after l. 10 (due to om.):

3703(F[7])* श्रद्दधानो जितक्रोधो दुर्गाण्यतितरत्यसौ ।

—V3 D5-7.10.11 T2.3 G M2.3.5 om. l. 13. —(l. 13) Ś B2 D8.12 रम्यं (for दिव्यं). Ś1 भवाभवः (for पराभवः).] —G (ed.) om. l. 6. —(l. 6) V3 D6.10.11 समागम्य. Ś Ñ1 V2 D2.3.8.12 प्रवासिभ्यो; Ñ2 V1 B1.3 प्रवासिनां(V1 °नो); B2 प्रोषितानां; B4 D9 प्रवसितां; D1 लभंते वै; G2 प्रवासी तु (for प्रवासान्ते). D4 समागता भवन्ते वै (for the prior half). —Ñ2 damaged from लभते up to l. 7. Ñ1 V1.2 B लभंते (for लभते). Ñ1 चाशु; G2 सह (for चापि). V3 D7.10.11 रमंते सह. Ś1 D8 मानुषाः; Ñ1 B1.3 बांधवाः; D3 मानवैः (for बान्धवैः). D1.4 बांधवैश्च प्रवासिभिः (for the post. half). —D4 om. l. 7-9. D1-3.9 om. l. 7. —(l. 7) B3 ते प्रार्थितांश्च (hypm.); D7.10.11 G2 ते प्रार्थितान् (for प्रार्थितांश्च). Ś D8 आप्नुवंति; B3 *प्नुवंति; M3 प्राप्नुयाद् (for प्राप्नुवन्ति). D5-7 T2 हि (for [इ]ह). Ś Ñ1 V1.2 B D8.12 यथेप्सितान् (for [इ]ह राघवात्). —After l. 7, Ś Ñ V1.2 B D5-9(after 3703[F[7]]*)-12 T2.3 G M2.3.5 ins.:

3703(G)* श्रवणेन सुराः सर्वे प्रीयन्ते संप्रशृण्वताम् ।
विनायकाश्च शाम्यन्ति गृहे तिष्ठति यस्य वै ।
विजयेत महीं राजा प्रवासी स्वस्तिमान्व्रजेत् ।
स्त्रियो रजस्वलाः श्रुत्वा पुत्रान्सूयुरनुत्तमान् ।
पूजयंश्च पठंश्चेदमितिहासं पुरातनम् । [5]
सर्वपापैः प्रमुच्येत दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
प्रणम्य शिरसा नित्यं श्रोतव्यं क्षत्रियैर्द्विजात् ।
ऐश्वर्यं पुत्रलाभश्च भविष्यति न संशयः ।
रामायणमिदं कृत्स्नं शृण्वतः पठतः सदा ।
प्रीयते सततं रामः स हि विष्णुः सनातनः । [10]
आदिदेवो महाबाहुर्हरिर्नारायणः प्रभुः ।

[Ñ2 illeg. for l. 1. —(l. 1) Ś1 ऋषयो ह्यमराः सर्वे; B2 सिद्धाश्च देवगंधर्वाः (for the prior half). D5 स प्र-; D10.11 परि- (for संप्र-). Ñ1 V1.2 B1-3 पठनात्तथा (B2 °दा); B4 परमोत्सुकाः; D6 G1.2 M2.5 संप्रयुज्यतां (for संप्रशृण्वताम्). Ś D8.12 प्रसन्ना वरदास्तथा; D9 पूज्यंते सर्वदैव हि (for the post. half). ❀ Ct संप्रशृण्वताम् इति पाठः. ❀ —(l. 2) B4 om. from न्य up to हे. Ñ2 B2 यत्र (for यस्य). —Ś Ñ V1.2 B D8.9.12 om. l. 3. —(l. 3) D7 प्रवासात् (for प्रवासी). D7 रणे; D10.11 T3 भवेत् (for व्रजेत्). —Ñ2 damaged for l. 4-5. —(l. 4) Ś1 लिखित्वा यद्गृहे तिष्ठन्; Ś2 Ñ1 V1.2 B D8.12 आर्तवे च(Ś2

D8.12 वै) स्त्रियः श्रुत्वा (for the prior half). Ś Ñ1 V1.3 B D8.12 प्रसू(D12 विश्री)यं(Ś2 lacuna)ते सुतान्शुभान् (V1.3 B1.3.4 शुभान्सुतान्) (for the post. half). —D9 reads l. 5–6 before l. 10 of 3703(F). —(l. 5) Ś1 D5 पठेच् (for पठंश्च). Ś1 D5.8.12 G2.3 M3 चेमम्; Ś2 B1.2.4 T3 चैव(with hiatus); D7.10.11 चैवम्; T3 चैनम (for चेदम्). D9 तथैवेदम्. Ś1 D3 शृण्वञ्श्रद्धासमन्वितः(D8 °न्वितो नरः); Ś2 Ñ1 V1.2 B1–3 D12 शृण्वंश्च (Ś2 °ण्वन् [subm.]) श्रद्धया नरः; B4 शृणोति सततं नरः (for the post. half). —D11 om. l. 6. —(l. 6) D5 G1.3 M2.3 -पापात् (for -पापैः). G1 वि- (for प्र-). Ś2 Ñ1 B4 D8.12 -पापविमुक्ता(D8 °शुद्धा)त्मा; Ñ2 V1.2 B1.2 -पापविनिर्मुक्तो; B3 -पापाभिमुक्तात्मा. Ś1 लिखित्वा यः स शुद्धात्मा (for the prior half). G3 अनुत्तमान् (sic) (for अवाप्नुयात्). —After l. 6, Ś B3 D8.12 ins.; Ñ(Ñ2 illeg.) V1.2 B1.2.4 ins. l. 2 only after l. 6; while D1–4.9 cont. l. 1 only after 3703(F[6])*:

3703(G[1])* श्लोकपादं पठेद्यस्तु विष्णुलोकं स गच्छति ।
श्रद्धधानस्य सततं तद्भक्तस्य विशेषतः ।
प्राप्नोति स हरेर्लोकं स महात्मा महायशाः ।

[B3 reads l. 1 in marg. —(l. 1) D4 -मात्रं (for -पादं). Ś1 D9 विष्णोर् (for विष्णु-). —(l. 2) Ś B3 D8.12 श्रद्धधान(Ś2 lacuna up to न)स्तु(B3 °श्च) (for श्रद्धधानस्य). Ś D8.12 भक्तश्चैव (for तद्भक्तस्य). —B3 om. l. 3.]

—Ś D8.12 om. l. 7–10. Ñ V1.2 B om. l. 7–9. —(l. 7) G1 reads the prior half of l. 9 in place of the prior half of l. 7 repeating it in its proper place. T3 (also) द्विजैः (for द्विजात्). —(l. 8) T2 M2 -लाभं (for -लाभश्च). —(l. 9) D6 T2.3 काव्यं; D9 नित्यं (for कृत्स्नं). M5 तदा; Ct as above (for सदा). —(l. 10) Ñ V1.2 B भगवान्विष्णुः (for सततं रामः). Ñ2 V1.2 B रामो महायशाः (for विष्णुः सनातनः). Ñ1 स सुखी प्रियदर्शनः (for the post. half). —D9 om. l. 11. —After l. 11, V1 ins.:

3703(G[2])* ददाति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचते ।

—Thereafter V1 cont.; while Ś Ñ V2 B D8.12 ins. after l. 11.:

3703(G[3])* द्विजश्च वेदान्समवाप्नुयात्सुखं
राज्यं च राजन्यवरः सुखागतम् ।
धनानि वैश्यश्च सुखानि चैव
तथैव शूद्रोऽपि परां च सद्गतिम् ।

[(l. 1) B1.3 विप्रश्च (for द्विजश्च). Ś D8.12 [स]पि (for च). —(l. 2) D12 राजप्रवरः (for राजन्यवरः). B1.3 तथैव (for सुखागतम्). —For l. 1–2, Ñ1 subst.:

3703(G[3] A)* द्विजश्च सुखसंयुक्तः स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ।
सुखं राज्यं च लभते राजन्यश्च सुखागतम् ।

—(l. 3) B1 तु; B2 om. (for च). B1 वै लभेत् (for चैव). Ś Ñ1 D8.12 च सुखेन वै लभेत् (Ś2 lacuna from न); B3 लभते तथैव (for च सुखानि चैव). Ñ2 वैश्यश्च सुखेन लभते तथैव. —Ñ2 damaged for l. 4. —(l. 4) B3 सुखं च (for तथैव). Ś D8.12 तु (for ऽपि). V2 B4 शूद्रः प्राप्नोति; B2 शूद्रो लभते च (for तथैव शूद्रोऽपि). Ś V2 B2.4 D8 च संगतिं; V1 गतिं वै (for च सद्गतिम्).]

—Thereafter, Ñ1 cont.:

3703(G[4])* धनस्य धान्यस्य च संचयं स्त्रियः
सुखं च नित्यं लभते तथोत्तमम ।

—Then Ñ1 ins.:

लङ्काकाण्डं संपूर्णम् ॥

—After l. 11, M3 K (ed., within brackets) ins.:

3703(G[5])* साक्षाद्रामो [K(ed.)शेषो.] रघुश्रेष्ठः श्रेष्ठो लक्ष्मण उच्यते । —After l. 7 of 3703*, G(ed.) ins.:

युद्धकाण्डं समाप्तं । रामायणं समाप्तम् ।

—Ñ1 om. l. 8–15. V1 om. l. 8–11. D4 om. l. 8–9. Ś D8.12 read l. 8–11 twice. D1–3.9 transp. l. 8–11 and l. 12–15. —(l. 8) Ś D8.12(all first time) कुलस्य (for कुटुम्ब-). B1 -वित्तं (for -वृद्धि). Ś D8.12(all first time)-संकुलं; Ś Ñ2 V2 B D2.3.8.9.12.13(Ś D8.12 second time)-संचयं (for second -वृद्धि). —(l. 9) Ś2 (second time)moth-eaten for सुखमुत्तमं. Ś D1.3.8.9.12(Ś D8.12 second time) सदा; D2 तदा; D5 वा (for च). Ś Ñ2 V2 B D8.12(Ś D8.12 first time) स्त्रियश्च पुत्रान्सुखमेव चोत्तमं; D13 स्त्रिय **** खमाप्नुवंति(lacuna). —(l. 10) D5.6 T2.3 [अ]न्वहं; D13 महा-; M2.5 सुखं (for शुभं). Ś Ñ2 V2 B D4.8.12 (Ś D8.12 first time) रामस्य शृण्वंश्चरितं(Ś2 lacuna up to तं)महात्मनः; Ś D1–3.8.9.12 (Ś D8.12 second time) लभेत लक्ष्मीं विपु(D1 °म)लां नरोत्तमौ. —(l. 11) Ś1 D8.12(all first time) चार्थान्; Ś2(first time) धर्मान्; D13 यत्नाद् (for सर्वां). Ś Ñ2 V2 B D8.12(Ś D8.12 first time) इह (for भुवि). D4.13 विपुलां श्रिय(D13 °लं यश)श्च (for भुवि चार्थसिद्धिम्). Ś D1–3.8.9.11(Ś D8.12 second time) यथाभिषेकं भुवि रामलक्ष्मणौ(D2.9 °णाविति). —After l. 11 (transp.), D3 ins.:

3703(H)* रामायणं महापुण्यं यः शृणोति नरः सदा ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं तस्यैतत्त्रितयं स्थिरम् ।

—D13 om. l. 12–15. D4 om. l. 12–13. —(l. 12) Ś Ñ2 V1.2 B D8.12 आरोग्यमायुष्यमयो(Ś D8.12 °मिदं); D3.9 आरोग्यमायुष्यकरं (for आयुष्यमारोग्यकरं). V2 धनप्रदं; D2 प्रशस्यं (for यशस्यं). —(l. 13) M3 Cg सुखं (for शुभं). D1–3.9 बुद्धि(D1 वंधु; D9 पुत्र)विवर्धनं च; G1 पुष्टिकरं च धर्म्यं (for बुद्धिकरं शुभं च). Ś Ñ2 V1 B D8.12 धन्यं महद्बु(Ś1 महद्वृ; B2.4 हितं वृ)द्धिकरं सु(Ś2 Ñ2 B2.4 च)पुण्यं(Ś2 नित्यं); V2

धन्यं यशस्यं च तथा सुपुण्यं. —Ś2 om. l. 14-15. —(l. 14) Ś1 B2.4 D8.12 नियतं हि(B4 च); Ñ2 B1.3 D1-3 नियतैश्च (Ñ2 °र्हि); D4 नियतं (for नियतेन). D8 सिद्धि(for सद्भिः). V2 नियतं महर्षेर्. —(l. 15) D5 M5 ऊर्जस्करम्; D9 ऊर्जस्वलम् (for ओजस्करम्). D6 वृद्धि- (for ऋद्धि-). Ś1 Ñ2 V1.2 B D4.8.12 यश(Ś1 B3.4 D3.12 ऊर्ज)स्करं बुद्धि(Ś1 V2 वृद्धि; B2.4 पुण्य)करं च नित्यं; D1.2 आख्यातमूर्जस्कर(D1 °स्वल)मृ(D3 ° रं वृ)द्धिकामैः; D3 आख्यान सूर्यस्करमत्र सत्तु (sic ?).]

—Thereafter Ś1 V1.2 B D4.8.12 cont.; while Ś2 ins. after l. 13 of 3703* (owing to om.):

3704* मुनिकृतमिति दिव्यं ह्यादिकाव्यं त्रिलोके
निगदितमिदमाद्यं पुण्यमत्यद्भुतं च।
रघुकुलवरजन्मख्यापनं पुण्यकीर्ते-
र्दनुतनयनिहन्तुर्लोकनाथस्य विष्णोः।

[(l. 1) Ś D8.12 ऋषि- (for मुनि-). V2 अथ दिव्यं; B4 इदमार्षं (for इति दिव्यं). D4 अलंकृतमथ दिव्यं. —(l. 2) V2 सुगदितम्. Ś D8.12 आर्षं (for आद्यं). B4 इति दिव्यं (for इदमाद्यं). Ś D8.12 रामवृत्तं परार्ध्यं; V2 पुण्यदं ह्यद्भुतं च (for पुण्यमत्यद्भुतं च). —(l. 3) D4 om. -वर-. —Ś2 moth-eaten from ख्या up to र्दनु in l. 4. Ś1 V1.2 D8.12 -स्थापनं; B1.2 D4 -[आ]ख्यापनं (for -ख्यापनं). V2 ** प्रीति-; B4 पुण्यकारेर्; D8.12 °कीर्तिं (for पुण्यकीर्तेर्). —V1.2 illeg. for l. 4. —(l. 4) D4 -निहितं तु(sic) (for -निहन्तुर्). Ś2 *** थस्य (moth-eaten) (for लोकनाथस्य).]

—Thereafter V1.2 B4 further cont.:

3705* इति षष्ठमिदं काण्डं युद्धकाण्डमिति स्मृतम्।
सर्गानां तु शतं ज्ञेयं पञ्चसर्गास्तथैव च।
काण्डेऽस्मिंश्च तथा संख्या श्लोकानां चापि कथ्यते।
चतुःश्लोकसहस्राणि पञ्चश्लोकशतानि च।

[(l. 1) V2 om. षष्ठमिदं काण्डं. —(l. 2) V2 सहस्रं (for सर्गानां). B4 च (for तु). —(l. 3) B4 शस्यते (for कथ्यते). V2 वरदामी ते(sic) (for चापि कथ्यते). —(l. 4) V1 ** श्लोक-; V2 चत्वार्थं च (for चतुःश्लोक-).]

—Thereafter V1 ins.:

लङ्काकाण्डं समाप्तमिति ॥;

while V2 ins.:

युद्धकाण्डः समाप्तः। शुभमस्तु।;

whereas B4 ins.:

लङ्काकाण्डं समाप्तं ॥ समाप्तमिदं लङ्काकाण्डम् ॥ ० ॥

—After 3703*, Ñ2 ins.:

लङ्काकाण्डं समाप्तं ॥ श्रीरामाय नमः। श्रीहनूमते नमः।

—After 3704*, B1 ins.:

लङ्काकाण्डं समाप्तं। ॐ नमो रघुनाथाय। ॐ तत्सत्। श्रीनारायणशर्मणो लिपिरेषा पुस्तकं च श्रीनारायणस्य। शुभमस्तु शकाब्दाः। शके वह्नि ग्रहे बाणे चन्द्रे च परिप्लाविते। यत्नेन लिखितो यस्तु श्रीनारायणशर्मणा। ॐ हरिं शरणं भजे॥ श्रीरस्तु।;

while B2 ins.:

लङ्काकाण्डं समाप्तं ॥ श्री श्रीरामः लेखके श्रीरस्तु। शकाब्दाः १७२० श्रीव्रजकिशोरदेवशर्मणो लिपिरियं-श्रीदेवनाथसिंहस्य ग्रन्थमिदम्।;

whereas B3 (marg.) cont. after 3704*:

3706* वाल्मीकेर्वेदनामलेन्दुगलितं कृत्यं परं पावनम्
शून्यं वागमृतं पिबन्त्यनुदिनं ये श्रोत्रपात्रैर्नराः।
विष्णोः सच्चरितं चराचरगुरो रामायणे सादरात्
तेषां श्रीभवने वसत्यनुदिनं नश्यन्ति चारातयः।;

whereas D4 cont.:

3707* वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा।
आदावन्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते।
गोभूम्यन्नसुवर्णं च वस्त्राण्याभरणानि च।
दद्यात्तु वाचके सर्वं राघवप्रीतिकाम्यया।

—Thereafter D4 ins.:

लङ्काकाण्डं समाप्तं ॥ छ ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीरस्तु ॥ संवत् १७८८ वर्षे मासोत्तमशुभकारीकार्तिकमासे शुक्लपक्षे तृतीया गुरुवासरे लिखितं इदं पुस्तकं ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥ समाप्तोऽयं युद्धकाण्डः॥

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते।

॥ श्रीरस्तु ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः ॥ श्री ॥ वाल्मीकिरामायणे युद्धकाण्डोऽयम्।

—D12 cont. after 3704*; whereas Ś1 ins. after colophon:

3708* काण्डेऽस्मिन्परिसंख्यानां कथितं तत्त्वबुद्धिना।
सर्गाणां द्वे शते चैव पञ्चसर्गसमन्विते।
अष्टौ श्लोकसहस्राणि पञ्च श्लोकशतानि च।
वृत्तान्ताश्च समाख्याताः सप्ततिर्द्वे च संयुताः।

[Before l. 1 Ś1 ins. ॐ.]

—Thereafter Ś1 ins.:

श्रीगणेशाय नमः॥ शुभम् ॥ अतः परमुत्तरकाण्डो भविष्यति॥;

while D12 ins.:

॥ ॥ समाप्तोऽयं युद्धकाण्डः ॥ ॥ ॥ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम.

—After 3703*, D5.6 T2 (after colophon).3 G M2.3.5 (D5 G M2.3.5 l. 1-6 only) ins.; Ś D1-4.12 (Ś D12 after 3703[E]*) cont. l. 1 only after 3703(A)*; D7.10.11 cont. l. 1-6 only after 3703(G)*; D9 cont. l. 1-2 only after 3703(G)* (reading l. 1 for the

first time after 3703[A]* repeating it here); M1 ins. before colophon:

3709* एवमेतत्पुरावृत्तमाख्यानं भद्रमस्तु वः।
प्रव्याहरत विस्रब्धं बलं विष्णोः प्रवर्धताम्।
देवाश्च सर्वे तुष्यन्ति ग्रहणाच्छ्रवणात्तथा।
रामायणस्य श्रवणे तुष्यन्ति पितरस्तथा।
भक्त्या रामस्य वै चेमां संहितामृषिणा कृताम्। [5]
ये लिखन्तीह च नरास्तेषां वासस्त्रिविष्टपे।
रामेति यत्परं ब्रह्म तद्विष्णोः परमं पदम्।
तस्माद्धि पठतः श्रुत्वा मुक्तिभाजो न संशयः।
ये शृण्वन्ति नरा यस्मात्तस्मै पूजां च कारयेत्।
गोरत्नधनधान्यानि वस्त्रग्रामादिकानि च। [10]
अन्नानि च विचित्राणि वस्त्रमाल्ययुतानि च।
श्रुत्वा समर्चयेद्विद्वाञ्श्रावकस्यातिभक्तितः।
पुराणस्य च वक्तारं पूजयेद्भक्तितः सदा।
रामायणस्य वक्तारं पूजिता वृद्धिमाप्नुयात्।
राघवं कल्पयित्वा तु श्रुत्वा बुद्ध्या प्रयत्नतः। [15]
इतिहासस्य वक्तारं पूजिता मुक्तिमाप्नुयात्।
रामायणे समाप्ते तु वाचकं यो न पूजयेत्।
मूको भवति जन्मानि सप्त चैव तु मानवः।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन राघवप्रियकाम्यया।
वाचकं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः। [20]
तेन प्रीतो हरिर्विष्णुरात्मसायुज्यमाप्नुयात्।

[M1 om. l. 1–2, 7–8, 15, 17–21. M5 om. l. 1–2. D5 G3 read l. 1–2 after l. 6. —(l. 1) D3 परम् (for एवम्). M2 एवं तदा (for एतत्पुरा-). D3 पुराख्यातम्; D4 पुनरावृत्तम् (hypm.). D2.4.12 आख्यातं (for आख्यानं). G1.3 नः (for वः). D1 च शुभप्रदं (for भद्रमस्तु वः). —After l. 1, Ś D12 repeat l. 3 of 3703*. —After l. 1, D1–4.9 (after the first occurrence of l. 1) ins.:

3709(A)* सर्वार्थसिद्धो भवति य इमां शृणुते कथाम्।

[D9 सर्वथा (for सर्वार्थ-). D4 कथां (for इमां). D9 शृणुयात् (for शृणुते). D4 नरः (for कथाम्).]

—(l. 2) D9 प्रत्याहरति (for प्रव्याहरत). D6 विश्रंभं (for विस्रब्धं). —G1 om. l. 3–4. —(l. 3) D6 तृप्यंति (for तुष्यन्ति). M1 ******ष्यंति (damaged) (for the prior half). D5 G3 ग्रहास्तच्; D6 T2.3 ग्रहाश्च (for ग्रहणाच्). D6 M5 तदा (for तथा). —(l. 4) M3 श्रवणात् (for श्रवणे). D6 G2.3 M3 तृप्यंति (for तुष्यन्ति). D7 तदा; D10.11 सदा (for तथा). —(l. 5) D6 भक्ता (for भक्त्या). G2.3 मुनिना; Ct as above (for ऋषिणा). D7 G2 कृतं. —(l. 6) G1 M2.3 Cm लेखयंति (for ये लिखन्ति). D5 G3 M1 लिखंति च महात्मानस्; D6 T2.3 लेखयंति च ये मर्त्यास्(D6 महात्मानस्); G3 लिखंति ये केचिन्नरास् (for the prior half). ❀ Ct ये ऋषिणा कृतां मुनिना कृतां रामस्य संहिताम्। रामायणमित्यर्थः। लिखन्ति च चाच्छृण्वन्ति त्रिविष्टपे ब्रह्मलोके। 'शृण्वन्नामायणं भक्त्या यः पादं पदमेव वा। स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा'। इति वचनात्। अत्र फलश्रुतिश्लोकाः कतकव्याख्याने नोपलभ्यन्ते. ❀ —T2.3 om. l. 7–8. —D6 om. l. 11. —(l. 12) M1 श्रोता (for श्रुत्वा). D6 समर्पयेद्दिव्यान् (for समर्चयेद्विद्वान्). —(l. 13) D6 तदा; T3 तथा (for सदा). —(l. 16) M1 मुक्तिमान्भवेत् (for मुक्तिमाप्नुयात्). —(l. 18) D6 च (for तु). —(l. 21) T2 आनयेत् (for आप्नुयात्).]

—Thereafter T3 cont.; while M1 ins. after colophon:

3710* करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः।

—Thereafter M1 cont.:

3711* आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम्।
लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम्।
गोपालायः नमः।

Colophon: Before colophon, M1 ins. 3709*. Ñ V B1.2.4 D4.8(after 72).12 read colophon after 79. D9 reads colophon for the first time after 90, repeating it here. —*Kāṇḍa name*: Ñ B1.3.4 D2.13 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, Ś1 ins. आभ्युदयको; V1 B1 युद्धपर्वण्याभ्युदयिके; D1.2.9 (second time) आभ्युदयिके पर्वणि; D4.8(V1 D4 before Sarga name).13 आभ्युदयिके. —*Sarga name*: Ś Ñ V B1.2.4 D2.4.8.9(Second time).12 रा(B1 श्रीरा)माभिषे(Ś2 moth-eaten)कः(D3 °कं); B3 पाठादिमाहात्म्यं; D1 रामराज्यवर्णनः; D3 श्रीरामस्थितं; D5 रामचन्द्राभिषेकः; D7.10.11 सर्वजनपरिवृत्तस्य (D10.11 °स्य राजाधिराजस्य) श्रीरामभद्रस्य पट्टाभिषेकभद्राख्यानं; D13 रामराज्यं; G2 पट्टाभिषेकः; G3 M3 श्रीरामपट्टाभिषेकः(M3 'षेचनः); M1.5 श्रीरामचन्द्रपट्टाभिषेकः. —*Sarga no.* (figures, words or both): S1 Ñ1 V2.3 B3.4 D2.4.8.9(second time).12.13 om.; Ś2 112; Ñ2 118; V1 111; B1 88; B3 109; D1 113; D3 114; D5–7 G M3.5 131; D9 (first time) 115; D10.11 130; T2 140; T3 142; M1 132; M2 133; B (ed.) 128; L (ed.) 110.

—After colophon, Ś1 ins. 3708*.

—After last colophon, Ś2 ins.:

समाप्तोऽयं लङ्काकाण्डः ॥;

while B3 ins.:

समाप्तश्चायं लङ्काकाण्डः।—श्रीरामः—श्रीरामः—श्रीराम। धनदेवशर्मणायं ग्रन्थो लिखितः—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमः—ॐ रामः

श्रीरामचन्द्रप्रीत्यर्थं—श्रीरामकवचं लिख्यते

ध्यात्वा नीलोत्पलश्यामं रामं राजीवलोचनम्।
जानकीलक्ष्मणोपेतं जटामुकुटमण्डितम्।
सासितूणधनुर्बाणपाणिं नक्तंचरान्तकम्।
स्वलीलया जगत्त्रातुमाविर्भूतमजं विभुम्।
रामरक्षां पठेत्प्राज्ञः पापघ्नीं सर्वकामदाम्। [5]

अस्य श्रीरामचन्द्रकवचस्य बुद्धकौशिक ऋषिः गायत्री छन्दः श्रीरामचन्द्रो देवता कवचपाठे विनियोगः

ॐ श्रीराम

राघवपठितं (शिरो मे राघवः पातु) भालं दशरथात्मजः।
कौशल्येयो दिशः(दृशौ) पातु विश्वामित्रप्रियः श्रुती।
घ्राणं पातु मखत्राता मुखं सौमित्रिवत्सलः।
जिह्वां विद्यानिधिः पातु कण्ठं भरतवन्दितः।
स्कन्धौ दिव्यायुधः पातु भुजौ भग्नेशकार्मुकः। [10]
करौ सीतापतिः पातु हृदयं जामदग्न्यजित्।
रथ्यां पातु कबंधघ्नः रिस्तं जीर्गा न वन्दिताः। (sic)
आस्यं कुलपतिः पातु कुक्षिमिक्ष्वाकुनन्दनः।
मध्यं पातु खरध्वंसी नाभिं जाम्बवदाश्रयः।
गुह्यं जितेन्द्रियः पातु पीठं पातु रघूद्वहः। [15]
मूर्ध्नि वै च कटिं पातु सक्थिनी हनुमत्प्रभुः।
ऊरू रघूत्तमः पातु रक्षःकुलविनाशकृत्।
जानुनी सेतुकृत्पातु जङ्घे दशमुखान्तकः।
पादौ रक्षतु गोविन्दः पातु रामोऽखिलं वपुः।
एतां रामबलोपेतां रक्षां यः सुकृतिः पठेत्। [20]
स चिरायुः सुखी पुत्री विनयी *** **।
एकाकी वसते नित्यं पर्वते गन्धमादने।
किमु ते काञ्चनकामा किमु ते सुकरं सुखम्।
नानादानं मया दत्तं रत्नानि विविधानि ते।
न दीयते मधुरं वाक्यं तेनाहं सुकरं सुखः। (sic) [25]

—Thereafter repeats from श्रीरामकवचं लिख्यते up to l. 5 and then ins.:

ॐ रामकवचस्य बुधकौशिक ऋषिरनुष्टुप्छन्दः श्रीरामो देवता आत्मरक्षां श्रीरामकवचपाठे विनियोगः।

ॐ शिरो मे राघवः पातु भालं दशविजयी भवेत्पाताल-भूतलोकचारिणं न दृष्टुं न विसक्तं ह्यरक्षितं रामनामाभिरामेति रामचन्द्रेति रामभद्रेति वा स्मरन्न निपतेत्पापैः भूत्यामुत हि श्रीरामः श्रीरामः।

—After last colophon, D1 ins.:

समाप्तमिदं युद्धकाण्डं। अतः परं उत्तरकाण्डं भविष्यति।

प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते।
आजग्मुर्ऋषयः सर्वे राघवं प्रतिनन्दितुम्।

॥ श्री ॥ लेखक नागरज्ञाती अमदावादवास्तव्यं। ;

while D2 ins.:

समाप्तमिति ॥ शुभमस्तु ॥

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम्।
लेखकपाठ*योः शुभं ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु।
श्रुतं रामायणं येन सर्वपापैः प्रमुच्यते।
धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्नोत्येव न संशयः। [5]
पुत्रार्थी लभते पुत्रं क्षत्रियो लभते महीम्।
धनार्थी धनमाप्नोति कन्या विन्दति सत्पतिम्।
रामं गर्जितमाकर्ण्य श्रुत्वा वै रामपौरुषम्।
सप्तजन्मान्तरं पापं तत्क्षणादेव नश्यति।
अनेकजन्मार्जिता हत्या दर्शनेन विनश्यति।
यैः श्रुतं च त्रिरात्रेण पुनर्जन्म न विद्यते। [10] ;

—D3 ins.:

युद्धकाण्डः समाप्तोऽयं ॥ संवत् ॥ १७८७ ॥ अग्नींदुऋषिवसुसंख्यागतेऽब्दे भाद्रपदचतुर्दश्यां सोमवारे ॥ लिखितं भावासनगर-शुभस्थाने ॥

श्रीरामलक्ष्मणसुग्रीवहनुमद्भ्यो नमः ॥ ;

—D5 ins.:

रामार्पणमस्तु श्रीरंगशायि ॥ श्री ॥ श्रीशके १६८९ ॥ सर्वजित्संवत्सरे मधुशुक्लतृतीयायां समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥ श्रीरामो जयति। ग्रन्थसंख्या ॥ ७००० ॥ ;

—D6 ins.:

समाप्तं युद्धकाण्डं। संवत् १८३२ पुसमास कृष्णपक्षे दुतया २ ;

—D7 ins.:

इति श्रीगोमतीतीरनैमिषारण्याश्वमेधसप्ततन्तुवाटगतमुनीन्द्र-द्विजेन्द्रवानरेन्द्रर्क्षेन्द्रगोपुच्छेन्द्रराक्षसेन्द्रपरिवृतस्य जनककेकयेन्द्रादिवसुधाधिपेन्द्रपरिवृतस्य मुनिवृन्दारकवृन्दवन्द्यमानकोरकाकारचरणयुगलस्य सद्भ्रातृसन्मित्रसन्मन्त्रिसहितस्य साकेतपुरवराधीश्वरस्य दीनानां दैन्यनिर्हरणस्योदीर्णस्य वीर्योत्सिक्तरावणवधार्थं देवैः प्रार्थितस्य रघुकुलतिलकसंभूतस्य श्रीसीताविशेषकस्य लक्ष्मीपतेः साम्यांशस्य लक्ष्मीवतो राजाधिराजस्य लोकाभिरामस्य निकटोत्कटयोः श्रीरामात्मजयोरादिकवेः शिष्ययोः कुशलवयोराख्याने श्रीमद्वाल्मीकीये आदिकाव्ये श्रीमद्रामायणे चतुर्विंशत्साहस्रिकसंहितायां यु० पञ्चविंशेह्नि वर्तमानक० समाप्तः।

At the end of the commentery D7 adds:

श्रीरामायणटीकेयं महेशयतिना कृता।
शिवरामेण यतिना नाभिरूपेण कारिता।
लिखितमिदं पुस्तकं गुर्जरविश्वनाथभट्टेन ॥ छ ॥
श्रीशिवार्पणमस्तु ॥ विष्णवे नमः ॥ छ ॥ राम ॥ ;

—D9 ins.:

समाप्तः १७४२ समय नाम फाती फवती। ;

—D10.11 ins.:

हरिः ॐ इति श्रीगोमतीतीरनैमिषारण्याश्वमेधसप्ततन्तुवाटगतमुनीन्द्रद्विजेन्द्रादिवसुधाधिपेन्द्रपरिवृतस्य मुनिवृन्दारक (D11 repeats वृन्दारक)वृन्दवन्द्यमानकोरकाकारचरणयुगलस्य सद्भ्रातृसन्मित्र(D11 om. सन्मित्र)सन्मन्त्रिसहितस्य साकेतपुरवराधीश्वरस्य दीनानां दैन्यहरणोदीर्ण(स्य)वीर्योत्सिक्तरावणवधार्थं देवैः प्रार्थितस्य रघुकुलतिलकसंभूतस्य श्रीसीताविशेषकस्य लक्ष्मीपतेः साम्यांशस्य लक्ष्मीवतो राजाधिराजस्य लोकाभिरामस्य निकटोत्कटयोः श्रीरामात्मजयोरादिकवेः शिष्ययोः कुशलवयोराख्याने श्रीमद्वाल्मीकीये आदिकाव्ये श्रीमद्रामायणे चतुर्विंशत्सहस्रिकायां संहितायां श्रीमद्युद्धकाण्डे पञ्चविंशेह्नि वर्तमानकथाप्रसंगः समाप्तः। ;

—D13 ins.:

समाप्तोऽयं लङ्काकाण्डः। परिपूर्णमिदमिति ॥
वायुपुत्र महावीर मां रक्ष ॥;

—T2 ins.:

श्रीहनूमत्सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नसहितरामचन्द्रार्पणमस्तु ॥;

—T3 ins.:

चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैकमक्षरं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ।
श्रीरामार्पणमस्तु । श्रीरामाय नमः ।;

—G1 ins.:

श्रीरामचन्द्राय परब्रह्मणे नमः ।

ग्रन्थाः स्युर्बालकाण्डे निजखुरगणिता मारभावा द्वितीये
रङ्गे साश्रीस्तृतीये नरतरुगणिताः स्युश्चतुर्थे च काण्डे ।
काण्डे स्युः पञ्चमेऽपि स्तननगगणिता नालयाचाम षष्ठे
भोगी रागी परस्मिन्नसुरवर इति स्यात्समाप्ता च संख्या ।

बालकाण्डे २२८० अयोध्याकाण्डं ४४१(२)५ आरण्यकाडं २७३२ किष्किन्धा २६२० सुन्दरकाण्डं ३००६ युद्धकाण्डं ६५१० (६१३०) उत्तररामायणं ३२३४ आः २४२७७ ग्रन्थं हरिः ॐ शुभमस्तु। श्रीगुरुभ्यो नमः। श्रीनिवासन्स्वहस्तलिखितम्।;

—G2 ins.:

श्रीरामाय परमगुरवे नमः। श्रीरामचन्द्राय नमो नमः हरिः ॐ ॥;

—G3 ins.:

श्रीरामाय नमः । हरिः ॐ शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीसीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्राय नमः । श्री-रामार्पणमस्तु शुभमस्तु ॥;

—M1 ins.:

श्रीरामभद्राय नमः ।

—Thereafter cont. 3710*;

—M2 ins.:

युद्धकाण्डं समाप्तम् । श्रीरामाय नमः।;

—M3 ins.:

यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव नारायण नमोऽस्तु ते ।

युद्धकाण्डः समाप्तः ॥ शुभमस्तु ॥;

—M5 ins.:

श्रीः श्रीः ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः ॥
श्रीरामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ।
श्रीरामः शरणं मम श्रीराम एव गतिर्मम ॥ श्री श्री ॥;

—K (ed.) ins.:

आदितः सर्गाः ॥ ५३७ ॥ इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डं संपूर्णम् ॥६॥;

—L (ed.) ins.:

समाप्तश्चायं युद्धकाण्डः ।

APPENDIX I

This Appendix comprises 77 additional passages found in some of the 34 MSS. which have been cited in the foot-notes to the constituted text. They are either too big or unimportant to be included in the foot-notes below the text.

The order of the MSS. and the principles adopted in writing the foot-notes to these passages are the same as those of the foot-notes to the constituted text.

1

After the colophon of Sarga 5, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 ins.:

हनूमतस्ततः कर्म घोरं श्रुत्वा भयावहम्।
दग्धां च नगरीं दृष्ट्वा साट्टप्राकारतोरणाम्।
ततः परमदुःखार्ता जननी रक्षसां पतेः।
सुतं विदितवृत्तान्तमित्युवाच विभीषणम्।
नष्टान्दारान्मृगयता प्रेषितो हनुमानिह। [5]
रामेण विनयज्ञेन सा च दृष्टा विभीषण।
पुत्र राक्षसराजस्य महानयमुपद्रवः।
विदितं ते महाप्राज्ञ यथेदं वै भविष्यति।
अधर्मेण हि धर्मज्ञ भुज्यमानं सुखं महत्।
आहरत्यापदं घोरामसुहृत्प्रीतिवर्धिनीम्। [10]
रामेण तु सधर्मेण भुज्यमानं सुखं सदा।
नाशयत्याशु तत्पापं स धर्मो विदितस्तव।
तदिदं गर्हितं कर्म कृतं भ्रात्रा तवानघ।
न प्रीणयति मां भुक्तमपथ्यमिव भोजनम्।
न हि सीतां हृतां ज्ञात्वा धर्मशास्त्रार्थकोविदः। [15]
न करिष्यति धर्मात्मा रामः सदृशमात्मनः।
न हि सत्यवतः कश्चिन्मृधे शक्तोऽपि मोक्ष्यते।
स हि सत्यव्रतश्चैव दिव्ये चास्त्रबले स्थितः।
गृहीतचापः संक्रुद्धः शोषयेदपि सागरम्।
ये हि युद्धेषु रामेण हतशेषा निशाचराः। [20]
इह प्राप्ताः परित्रस्तास्तद्वीर्यहतपौरुषाः।
दुर्विगाहं दुराधर्षं क्रुद्धस्य शरदुर्दिनम्।
तस्य वीरस्य विस्तीर्णं वर्णयन्ति निशाचराः।
चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां क्रूरकर्मणाम्।
को नु मर्त्यस्तदा हन्यादेकः परमसंयुगे। [25]

(l. 1) V1.3 B2 D1–4.8 तु तत् (for ततः). B2 श्रुत्वा (for कर्म). Ñ1 D1–4.8 श्रुत्वा घोरं (by transp.); V1.3 दृष्ट्वा घोरं; B2 कर्म घोरं (for घोरं श्रुत्वा). —(l. 2) Ñ1 V1.3 D1.3.4.8 ज्ञात्वा; B2 श्रुत्वा; D2 लंकां (for दृष्ट्वा). D4 साद्रि- (for साट्ट-). —For l. 1–2, Ñ2 B1.3.4 D9 subst., V1 ins. before l. 1; while B2 ins. after l. 2:

1* दग्ध्वा लङ्कां ततो याते हनूमति महामतौ।
राक्षसान्निहतानुग्रान्महाबलपराक्रमान्।

[V1 दग्धान् (for उग्रान्).]

—(l. 3) Ñ2 B D9 श्रुत्वा (for ततः). Ś1 तु राम- (for परम-). —(l. 4) Ñ2 V1.3 B D9 परमतत्त्वज्ञम्(V1.3 B1.3.4 °त्वार्थम्) (for विदितवृत्तान्तम्). —(l. 5) Ñ2 V1.3 B D1–3.8.9 इष्टान् (for नष्टान्). Ñ1 इष्टां मृगयता तेन (for the prior half). —(l. 6) Ś1 D12 [अ]विदितज्ञेन (for विनयज्ञेन). Ñ2 V3 B D9 राघवेण नयज्ञेन (for the prior half). D4 चेत् (for च). D2 स ते दृष्टो (for सा च दृष्टा). —(l. 7) L (ed.) महांश्चैवम् (for महानयम्). Ñ V1.3 B D1–3.8.9 उपप्लवः (for °द्रवः). —(l. 8) Ś1 D1–4.8.12 विदितस्. B2.3 भो (for ते). Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 यथा भवि (D2 वेदि)तुमर्हति(D2.8.12 °सि) (for the post. half). —(l. 9) V1.3 भक्ष्यमाणं (for भुज्यमानं). Ñ2 B1 D9 महासुखं; V1.3 B2–4 महत्सुखं (by transp.) (for सुखं महत्). —(l. 10) Ñ1 आपतत्यापदं; Ñ2 V3 आहरेदापदं; B1.3 D1.3.9 आवहत्यापदं. B1 असकृत्; D2.12 ससुहृत् (for असुहृत्). —Ñ V1.3 B D1–4.8.9 om. l. 11–12. —(l. 12) D12 अधर्मो (for स धर्मो). —(l. 14) Ñ2 V1.3 B1.4 D9 मे; D8 मा (for मां). D4 भेषजं (for भोजनम्). —(l. 15) Ñ2 V1.3 B D3.9 स (for न). B2 इमां (for हृतां). Ñ1 स हि धर्मानुकोविदः; Ñ2 V1.3 B D1–4.8.9 सर्वास्त्र(D4 °र्वत्र)गति(D2.4.8 °विधि)कोविदः (for the post. half). —(l. 16) Ñ2 V1.3 B D9 प्रक(B2 °ह)रिष्यति (for न करिष्यति). —Ñ V1.3 B D1–4.8.9 om. l. 17. —(l. 17) L (ed.) चास्य (for कश्चिन्). L (ed.) शक्तोऽपि. —(l. 20) Ñ V1.3 B D1.9 ये(B4 ते) हि(Ñ1 D1 च) युद्धे पुरा तेन; D3.4 ये च युद्धे हतास्तेन (for the prior half). —Ś1 D12 om. (hapl.) l. 21–23. —(l. 21) Ñ1 पुरा (for परि-). —(l. 22) Ñ2 V3 B2 D9 दुर्विगाढं; L (ed.) दुर्विषह्यं (for दुर्विगाहं). —(l. 23) B1 दुस्तीर्णं (for विस्तीर्णं). —(l. 24) Ñ2 V3 B2.4 D9 भीम-; D4 घोर- (for क्रूर-). —(l. 25) D2 हि (for नु). Ñ2 V1.3 B D1.3.4.9 तथा (for तदा). —(l. 26) Ñ V1.3 B D1–4.8.9 नूनं (for एवं). B1 हरति (for चरति). Ñ1 D3.4 लोकस्य; Ñ2 V1.3 B D2.3.9 लोकांस्तु; D1 लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्). Ñ2 V1.3 B D9 कालः स (by transp.). Ñ V1.3 B D2.3.9 नरविग्रहः (for दुरतिक्रमः). —(l. 27) B2 नर- (for न हि). D8 देशेषु; L (ed.) मर्त्येषु

एवं चरति लोकेऽस्मिन्स कालो दुरतिक्रमः।
तादृशं न हि देवेषु वीर्यमस्त्यसुरेष्वपि।
खरस्यैव वधान्मन्ये मारीचस्य वधादपि।
न रामसदृशो ह्यस्ति निशाचरगणेष्वपि।
तमेवंगुणसम्पन्नं मत्वा दशरथात्मजम्। [30]
न शान्तिमधिगच्छामि भयात्प्रव्यथितेन्द्रिया।
तद्यथा प्राप्तकालं ते वीर न व्यतिवर्तते।
तथा कुरु विशालाक्ष बुद्ध्या परमसूक्ष्मया।
हितं वचनमायत्यं तदात्वे च महोदयम्।
श्रावयाद्यैव वाक्यार्थं रावणं यदि शक्यसे। [35]
इममुद्भ्रान्तहृदयं धर्माच्चलितमानसम्।
न ह्येतं पतितात्मानमुत्सहे ह्यनुशासितुम्।
सीतां निर्यातयस्वेति वचनं वदतां वर।
पौलस्त्यः श्राव्यतां शीघ्रमेतदन्ते हितं भवेत्।
कर्मभिर्दारुणैः श्रान्तं हतं मन्मथनिन्दया।
धर्मवाक्यानिलैः शीतैर्बालिशं प्रतिबोधय। [40]
अस्मिन्रक्षोगणाकीर्णे दारुणे पापकर्मणि।
त्वमेव भ्राजसे कीर्त्या घनैर्मुक्त इवांशुमान्।
त्वया ह्येकेन सर्वोऽयमधर्मप्रस्थितो जनः।
धार्यते न्यायवृत्तेन वेलयेव महोदधिः।
यथा त्वधर्मेण हि नैव युज्यसे [45]
　　यथा न कीर्त्या परया न युज्यसे।
तथा यतस्वाद्य हितानुदर्शने
　　यथा न मृत्योर्वशमेषि सर्वतः।
इतस्ततो मद्सुरभिर्यथा द्रव-
　　न्निवार्यते परमशितैर्महाङ्कुशैः। [50]

(for देवेषु). L (ed.) सुरेषु (for [अ]सुरेषु). Ñ1 V1.3 B3 D1.3 वा; Ñ2 B1.2.4 D2.4.8.9 च (for [अ]पि). —Ś1 om. (hapl.) l. 28–29. —(l. 28) D2–4.8.12 च (for [ए]व). B1 वधं (for वधान्). Ñ1 खरस्य च वधं पश्य (for the prior half). Ñ2 V1.3 B D2–4.8.9 मारीचनिधनात्तथा (B4 °त्ततः; D2–4.8 °दपि) (for the post. half). —(l. 29) Ñ1 D1.3.4 [ऽ]स्तीह; Ñ2 V1.3 B D2.8.9 [ऽ]स्तीति (for ह्यस्ति). Ñ1 [इ]ह; D2–4.8 वै (for [अ]पि). B -गणेश्वर (for -गणेष्वपि). —D8 reads l. 30 after l. 27. —(l. 30) Ñ1 D1.8 तद् (for तम्). Ś1 Ñ2 B D9 एव (for एवं-). —After l. 30, V3 ins.:

2* लङ्का दग्धा वनं भग्नं राक्षसाः प्रलयं गताः।
यत्कृतं रामदूतेन स रामः किं करिष्यति।

—(l. 31) Ñ B D1–4.8 उपगच्छामि. D4.12 प्रमथितेंद्रिया. —After l. 31, D3 ins.:

3* नूनं चरति लोकेषु स कालो नरविग्रहः।
तादृशं नैव पश्यामि त्रिलोकेषु विभीषण।

[for l. 1. cf. the var. of l. 26.]

—(l. 32) D2 तं; G (ed.) तु (for ते). Ñ1 यथा यथा प्राप्तकालं (for the prior half). B2 D9 नानीतिर्मयि वर्तते (for the post. half). —(l. 33) Ñ2 तदा (for तथा). Ñ V1.3 B D1–4.8.9 चर (for कुरु). V1.3 B1 परमयुक्तया. —(l. 34) Ñ V1 B D1.2.4.8.9 आयत्यां; V3 अत्यर्थं (for आयत्यं). Ñ1 तत्तथा; Ñ2 B D3.9.12 तदा (B2 D9 °था) त्वं (B4 D12 ते); V3 तवार्थो (for तदात्वे). D1 वदत्येव (for तदात्वे च). Ñ2 V1.3 B D9 मधुरोदयं (for च महोदयम्). —(l. 35) B4 [अ]पि (for [ए]व). Ñ2 V1.3 B2–4 D2.4.9 वाक्यज्ञ; B1 कर्मज्ञ; D8 वाक्यं त्वं (for वाक्यार्थं). Ñ1 शक्ष्यसे; V1.3 B2.4 D2.4.8.9 शक्यते; B2 मन्यसे; D1.3 शक्नुषे (for शक्यसे). —(l. 36) Ñ2 V1.3 B D2.8.9 अहम्; D4.12 इदम् (for इमम्). Ñ V1.3 B1.3.4 D3 उद्वृत्त-; B2 उद्धृत-; D1.4.9 उद्धत- (for उद्भ्रान्त-). D4 धर्मोच्चलित-. —(l. 37) Ñ1 [प]नं (for [प]तं). Ñ2 V1.3 B D1–4.8.9 न ह्येनमकृता (D1 °यमा; D3.4 °जिता)त्मानम् (for the prior half). V1 खलु शासितुं; B1.3 पुत्र शासितुं; D2 या तु भाषितुं (for ह्यनुशासितुम्). Ñ2 D1.3.4.8.9.12 उत्सहेद्यानुशासितुं; B2 उत्सृष्टामिव शासितुं; B4 उत्सहिष्येनुशासितुं (for the post. half). —(l. 38) Ñ2 B1.2.4 D9 निर्यापयस्वेति (for निर्यातयस्वेति). —(l. 39) Ñ2 B1 ग्राह्यतां (for श्राव्यतां). Ñ1 अनु; Ñ2 V1.3 B D1–4.8.9 अत्र (for अन्ते). L (ed.) एतत्तु विदितं भवेत् (for the post. half). —(l. 40) V1 भ्रांतं; D1 पापं; D2.4 शांतं (for श्रान्तं). Ñ V1.3 B D1–4.8.9 हृ(Ñ1 V3 B3 कृ)तमज्ञाननिद्रया (for the post. half). —B3 om. l. 41. —(l. 41) Ñ1 शीघ्रैर् (for शीतैर्). Ñ2 V1.3 B2.4 D9 दुर्बुद्धिं; B1 अबुद्धिं (for बालिशं). —(l. 42) D2.8 -[आ]वासे; D4 -[आ]कीर्णं (for -[आ]कीर्णे). Ñ2 V1.3 B D2.8.9 लोमहर्षणे; D1.3.4 कालसंकुले (for पापकर्मणि). Ñ1 दारुणाकारसंकुले (for the post. half). —(l. 43) V1.3 B एको (for एव). B4 राजसे (for भ्राजसे). Ñ2 V1.3 B D9 घन(Ñ2 D9 राहु)मुक्त इवोडुराट् (for the post. half). —(l. 44) Ñ2 V1.3 B D9 -प्रसृतो (for -प्रस्थितो). —D8 om. l. 45–51. —(l. 45) Ñ1 D1.3.4 वार्यते (for धार्यते). Ñ2 V1.3 B D9 साधु- (for न्याय-). Ñ2 V1.3 B D9 सेतुनेव; D1 वेलेव च; L (ed.) वेलयैव (for वेलयेव). D1 महोदधेः. —(l. 46) Ñ1 D1.3.4 च (for हि). Ñ2 V1.3 B D9 न पापग्रहणेन (for त्वधर्मेण हि नैव). Ñ1 मुह्यसे; V1.3 B1.3.4 D1.3.4 गृह्यसे (D1 °ते); L (ed.) युज्यते (for युज्यसे). D2 न गृह्यसे कश्चित् (for हि नैव युज्यसे). —(l. 47) Ñ1 तथा (for यथा). Ñ B2 D9 च (for first न). D2 तुलया (for परया). Ñ2 B3 D9 च (for second न). Ñ1 मुह्यसे (for युज्यसे). V3 विमुह्यसे; B1 विसृज्यसे; B3.4 D1–4 वियुज्यसे (D1 °ते); D12 विमुच्यसे (for न युज्यसे). —(l. 48) Ñ1 D1 तथा स्वार्थ-; Ñ2 V1.3 B D9 यतस्वेह (for यतस्वाद्य). Ñ V1.3 B3.4 D9 हितार्थ- (for हितानु-). L (ed.) तथा तथा स्वार्थहितं नु दर्शयन्. —(l. 49) Ñ1 V1.3 B3 D3.4 एति (for एषि). Ñ1 B D2.4 सर्वशः; V3 सर्वथा; D8 रावणः (for सर्वतः). D1 यतस्व मृत्योर्वशमेति नो यथा. —(l. 50) Ś1 D12 यतस्; Ñ1 D1.2.4 ततस् (for इतस्). Ś1 द्रवन्यथो; Ñ2 illeg.; B3 यथाब्रवीन्; D4 यथा गजो; D9 यथा व्रजन्; D12 द्रवन्यथा (by transp.) (for

महाद्विपो रजनिचराधिपस्तथा
निवार्यतां हितवचनाङ्कुशैर्बलात्।
तयैवमुक्तश्चरणौ निपत्य वै
सुतो जनन्या विषयेषु मत्सरी। [55]
कृताभ्यनुज्ञः स तया कृताञ्जलि-
र्जगाम रक्षोधिपदर्शनोत्सुकः।

Colophon

2

After Sarga 9, Ś1 Ñ V1.3 B D1–4.8.9.12 ins.:

विभीषणवचः श्रुत्वा धर्मार्थसहितं तदा।
मन्त्रिभिः सह मेधावी मन्त्रयामास रावणः।
वाक्यविद्वाक्यकुशलो दक्षो दक्षजनप्रियः।
राक्षसाधिपतिर्वाक्यं युक्तार्थमिदमब्रवीत्।
स्वशक्तिं परशक्तिं च देशकालौ च सर्वशः। [5]
समीक्ष्यारभते कर्म यः स बुद्धिमतां वरः।
कर्मणामनुबन्धं च विदित्वा सर्वकर्मसु।
अर्थमर्थानुबन्धं च यः परीक्षेत्स पण्डितः।
सुव्यवस्थितमन्त्रेण परकर्माभिघातिना।
भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्तिना। [10]
ऐश्वर्यमदमत्तेन सर्वलोकावमानिना।
न हि धारयितुं शक्यं राज्यं चिरमनामयम्।
यः कार्यनिश्चयं कृत्वा विषयान्विषयाधिपः।
प्राप्तुं कामयते लोके स राज्यफलमश्नुते।
अर्थानर्थौ विमृशता चेष्टमानेन निश्चितम्। [15]
भवितव्यं विशेषेण राज्ञा नित्यं कृतात्मना।
चेष्टयन्तो महात्मानः सद्वासद्वा विशेषतः।
अलक्ष्या हि यथा लोके व्योम्नि चन्द्रार्कयोर्गतिः।

यथा द्रवन्). —(l. 51) D1 नरसिंहैर् (for परमशितैर्). —(l. 53) D2 निवार्यते. Ñ1 तव; D4 *तैर् (for हित-). D3 तथा; D3.8 त्वया (for बलात्). —(l. 54) Ñ1 यथैवम्; Ñ2 V1.3 B D1.3.4.8.9 अथैवम्; D2.12 तथैवम् (for तयैवम्). Ñ V1.3 B D1–4.8.9 निपीड्य तौ(V1 B वै); L (ed.) निपत्य तौ (for निपत्य वै). —(l. 55) Ñ1 भुजौ; Ñ2 B D1.2.4.8 शुभौ; D3 तस्या; D9 उभौ (for सुतो). B2.3 D1.2.4.9 [अ]मत्सरी (for मत्सरी). L (ed.) विषमे विभीषणः (for विषयेषु मत्सरी). —(l. 56) Ñ1 च; D1.3.4 तु (for स). Ñ1 D1.4 ततः; V1.3 B D9 तदा (for तया).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ1 V1.3 B D1.3.4.9.12 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś1 D4.12 विभीषणमातृवचनं(D4 °वाक्यं); Ñ1 मातृसंवादः; Ñ2 V1.3 B D9 निकषावाक्यं; D1.8 विभीषणवाक्यं; D2 लंकापर्वणि विभीषणमातृवाक्यं; D3 मातृवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1–3 D1.2.4.8.12 om.; Ñ2 D9 79; V1 74; V3 67; B4 81; D3 82; G (ed.) 76; L (ed.) 75. —After colophon, D2 concludes with राम.

—Thereafter Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 ins. l. 1–65 of App. I (No. 3).

2

(l. 1) Ñ V1 B3.4 D2 हितं; B1.2 D8 वचः (for तदा). —(l. 3) V3 ऋक्विद् (subm.) (for वाक्यविद्). B4 दुष्ट-; D2 विश्व- (for दक्ष-). Ñ V1 B2 दृष्टादृष्ट- (for दक्षो दक्ष-). Ñ2 V1.3 B D9 -सहायवान् (for -जनप्रियः). —(l. 4) Ñ2 V1.3 B D2.9 आददे; D8 अव्ययं (for अब्रवीत्). —(l. 5) Ś1 अशक्तिं (for स्वशक्तिं). V1 B2 D8 देशकालं(D8 °ले) च; B1.3 देशकालज्ञ (for देशकालौ च). Ñ V1.3 B D2.8.9 तत्त्वतः (for सर्वशः). —(l. 6) Ñ2 V1 B2 D9 कार्यं (for कर्म). Ñ2 V1.3 B1–3 D2.9 यः स बु(Ñ2 D2.9 सम्)द्ध इति स्मृतः; B4 D8 यः सुबुद्धिरिति स्मृतः (for the post. half). —(l. 7) D1 अनुबंधेन (for अनुबन्धं च). Ñ2 V1.3 B2–4 D9 अनर्थं सानुबंधं च(V3 B3.4 यो); B1 अनर्थस्यानुबंधं यो (for the prior half). Ñ2 B2 D9 यो विदित्वा स्वकर्मसु (for the post. half). —(l. 8) V1 अर्थानर्थ-. D2.3.8 यः (for च). Ñ1 अनुमेयानुबंधं च (for the prior half). Ñ1 B4 यः पश्यति; Ñ2 B2 D9 यः पर्येति; V1.3 B1.3 D1–4.8 पर्येत्र(B1.3 D8 °ष्य)ति (for यः परीक्षेत्). V3 om. स. —(l. 9) Ś1 आन्यवस्थित- (for सु°). —V3 om. (hapl. ?) from the post. half up to the prior half of l. 10. Ñ1 B1.3 D1 -मर्म-; Ñ2 B4 D9 -मंत्र-; D4 -मार्ग- (for -कर्म-). B2 मंत्रार्थ मंत्रघातिना; D3 सुमंत्रप्रीतिघातिना (for the post. half). —D9 om. (hapl.) l. 10. —(l. 10) D2 हि रौद्रेण (for नरेन्द्रेण). —(l. 11) Ñ2 V1 B2.3 D1.9 सर्वलोकाभिमानि(D9 °घाति)ना; D12 सर्वलोकविमानिना (for the post. half). —B4 om. (hapl.) l. 12–15. Ñ2 V1.3 (reads l. 12 for the first time before l. 38, repeating it after l. 59) B D9 transp. l. 12–37 and l. 38–59. —(l. 12) D1 [इ]ह (for हि). Ñ1 विधारयितुं; Ñ2 V1.3 (second time) B1–3 D9 हि कारयितुं; V3(first time) हि चारयितुं (for हि धारयितुं). Ñ2 B2 D9 कार्यं (for राज्यं). V1 चैव मनोमयं; V3(second time) तेन विनाकृतः (for चिरमनामयम्). —(l. 13) D1 कार्ये (for कार्य-). Ñ1 D8 -विषयं; V3 B1 D1–4 -वित्तयं (for -निश्चयं). B1 विषयाद्; D2.8 विषये (for °यान्). —(l. 14) Ś1 D12 आप्तुं; Ñ1 प्राप्तान्; D2.8 प्राप्यं (for प्राप्तुं). B2 सर्व-; D1.3.8 काले (for लोके). Ñ1 स लोक-; B2 -राज्यस्य; D1 स राज्यं (for स राज्य-). D4 -मूलम् (for -फलम्). —(l. 15) D3 विमृश्येते; D8 विमृश्यंतो (for विमृशता). Ñ2 निश्चिते; D8 चेष्टितं (for निश्चितम्). —(l. 16) V3 राज्ञो (for राज्ञा). Ñ2 B2 D9 मनस्विना; V3 B1.3.4 महात्मना(V3 °नः) (for कृतात्मना). —Ñ2 V1.3 B D9 om. l. 17. —(l. 17) Ñ1 D8 चेष्टमाना; D1 चेष्टायां हि; D2–4 चेष्टया हि; L (ed.) सुचेष्टया (for चेष्टयन्तो). Ś1 पूर्वं विचार्यं बुद्ध्येव (for the prior half). Ñ1

नक्षत्राणां ग्रहाणां च तथा वृत्तं महात्मनाम्।
यं च पन्थानमाक्रम्य प्रयाति मनुजेश्वरः। [20]
तेनेश्वरप्रयातेन पथा याति ध्रुवं जनः।
बलस्य चतुरङ्गस्य नायकानुगतो नयः।
यथा लोके तथा राज्ञां वृत्तान्तानुगतो नयः।
पर्याप्तं चाप्यभिज्ञानमिह स्वाधीनतां प्रति।
तत्प्राप्तामपि वैदेहीं नैव मे स्पृशते मतिः। [25]
तत्र केऽप्यकृतात्मानस्तपस्विजनधर्षणम्।
गर्हेरंस्तत्र मे बुद्धिरियं प्रागेव निश्चिता।
तापसानामलंकारं व्रतं धारयता कथम्।
बाणचापासिहस्तेन विद्राव्या वनचारिणः।
ननु शान्तात्मभिर्नाम सर्वभूतदयापरैः। [30]
भवितव्यं फलाहारैर्नित्यमाश्रमवासिभिः।
सूक्ष्मरक्ताम्बरधरा तप्तकुण्डलधारिणी।
का द्वितीया यथा सीता वसत्याश्रमवासिनी।
केन नूपुरनिर्घोषाः सकाञ्च्याभरणस्वनाः।
श्रुतपूर्वा मनुष्येण धर्मार्थं वसता वने।
तदैव धर्माचरणाद्विनिवृत्तः स राघवः। [35]
राक्षसानां वधं कृत्वा ते गतास्त्रिदिवं पुनः।
अतर्क्यमप्यनिश्चेयं दैवं कर्म सनातनम्।
अर्थानर्थफलं लोके सर्वप्राणिषु वर्तते।
तत्र यन्मानुषं कर्म तत्सर्वं सुपरीक्षितम्।
यच्चैव मानुषादन्यद्दैवं तच्च समीक्षितम्। [40]
सर्वे समनुपश्यन्ति यां गतिं बुद्धिचिन्तकाः।
तां कृतान्तः प्रभुर्भूत्वा यथेष्टमपकर्षति।
कथं वानरमात्रेण लङ्का हीयं विगाहितुम्।

सत्त्वासत्त्व-; D1.4 सततं वै; D3 सदा सह (for सद्वासद्वा). —After l. 17, Ñ1 D1–4.8 ins.:

1* अलक्षाः सर्वभूतानां भवन्ति बहुकारिणः।

[Ñ1 अलंध्याः; D3 अलक्ष्याः (for अलक्षाः).]

—(l. 18) D2.4 अलक्षा. Ś1 कथं (for यथा). B1 लोकैर् (for लोके). —Ś1 D12 om. l. 19. —(l. 19) Ñ1 V3 B4 यथा (for तथा). —(l. 20) Ñ2 D2.9 यच् (for यं). Ñ1 प्रतियाति नराधिपः (for the post. half). —V1 om. l. 21. —(l. 21) Ś1 D12 -[अ]भिगीतेन; Ñ1 -[अ]विजातेन; Ñ2 V3 B D9 -निपातेन; D3 -प्रणीतेन; L (ed.) -[अ]भियातेन (for -प्रयातेन). Ś1 D2.12 यांति (for याति). —Ś1 D2.12 ध्रुवं जनाः; Ñ2 V3 B D9 महाजनः (for ध्रुवं जनः). —Ś1 D12 transp. l. 22 and 23. —(l. 22) B3 वंधुवर्गस्य; D3 चतुरंगेण (for चतुरङ्गस्य). Ñ2 B2 D9 -[अ]नुमते(B2 °तो); V3 B3 -[अ]नुगतं(B3 °तिर्) (for -[अ]नुगतो). —V1 B3.4 om. (hapl.) l. 23. —(l. 23) V3 राज्ञि (for लोके). Ñ2 B1 D3.9 राज्ञो; V3 लोके; B2 राज्ञि (for राज्ञां). Ś1 भवे-स्यृतागतो (corrupt); Ñ1 भृत्येनानुगतो; Ñ2 B2 D2.8.9 वृत्तानुगमनं; V3 वृत्तानुगमो; B1 धृतानुगमनं; D12 **द्वतागोते (corrupt) (for वृत्तान्तानुगतो). B1 (marg. also) वृत्तानुगमने नयः (for the post. half). —(l. 24) V3 B4 D2 अप्यभिज्ञानम्; D3 वाक्यं विज्ञानम् (for चाप्यभिज्ञानम्). —(l. 25) Ñ1 D1–4.8 यद् (for तद्). D2.8 प्राप्याम् (for प्राप्ताम्). Ñ2 V1.3 B D9 यत्प्राप्यापी(B3 °दि)ह (for तत्प्राप्तामपि). D3 मां (for मे). D3 मनः (for मतिः). Ñ2 V1 B2.3 D9 न मां संस्पृशते मदः; V3 B1.4 नैव मां स्पृशते मदः; D3 नैवमास्वाधतां मतिः (for the post. half). —(l. 26) B3 अत्र; D3 ननु (for तत्र). Ñ V1.3 B D1–4.8.9 केचित्कृतात्मानस् (D3 °नं) (for केऽप्यकृतात्मानस्). B1 (*sup. lin.* also as above) तेजस्वि- (for तपस्वि-). Ñ2 V1.3 B D9 -ध(V3 -क)र्षणाद् (for -धर्षणम्). D1.3.4 तपस्विनममर्षणं (for the post. half). —(l. 27) Ñ1 गर्हयेत्; Ñ2 V1.3 B D9 गर्हेयुस् (for गर्हेरंस्). D9 तेषु (for तत्र). V3 D2 निश्चितं; B4 निश्चया (for निश्चिता). —(l. 28) Ñ2 V1.3 B D1.3.4.9 वने (for व्रतं). B1.4 चारयतां (for धारयता). —(l. 29) B1 (marg. also) रणे चापासि-. V1 D3.8 विद्राव्य; B1 वित्रास्य (for विद्राव्या). D8 वनचारिणं. —(l. 30) V3 तत्र (for ननु). L (ed.) वापि (for नाम). Ñ1 -हिते रतैः; B2 -भयापरैः (for -दयापरैः). —(l. 31) B3 चाश्रम- (for आश्रम-). —(l. 32) D3 शुक्ल- (for सूक्ष्म-). Ś1 त्रस्त- (for तप्त-). Ñ2 -कांचन- (for -कुण्डल-). —(l. 33) D4 का मे (hypm.) (for का). D1–3 भवति (for वसति). —(l. 34) D2.8 कृत- (for केन). Ś1 D12 सुवर्ण-; Ñ1 D2.4 कलाश्च; B4 कांचन-; D1.3.8 कलाप-; L (ed.) सकल- (for सकाञ्चि-). V3 कांचीनूपुरनिःस्वनाः (for the post. half). —(l. 35) V3 धर्मेण. D2 प्रतिवासिनः (for वसता वने). D3 धर्माश्रमनिवासिनां (for the post. half). —After l. 35, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

2* राक्षसानां वधश्चैव यस्मात्तेन कृतो महान्।

[V3 B4 transp. चैव and तेन.]

—(l. 36) Ñ1 D3.8 तदेवं. D1–3.8 धर्मचरणाद् (for धर्मा°). Ñ2 V1.3 B D9 तस्मात्स्व(V3 B1.4 °त्स)धर्म(B1.4 °र्मा)-चरणाद् (for the prior half). Ñ2 V3 B D9 तु; V1 च (for स). —(l. 37) Ñ1 पश्य; D1 चक्रे; D4 *चां (for कृत्वा). Ñ2 V1.3 B D9 वधादेव (for वधं कृत्वा). Ñ1 च दिवं (for त्रिदिवं). Ñ1 D1–4.8 ध्रुवं (for पुनः). Ñ2 V1.3 B D9 गर्ह्यो(B4 वाच्यो) ह्येव(Ñ2 B2 देव) दिवौकसां (for the post. half). —D1 om. l. 38–39. —(l. 38) Ñ1 D3.4 अथ निश्चित्य(D2 °श्चित्यं); Ñ2 B3 D3.9 अविनिश्चित्यं(D9 °श्चित्य); V1 B2 अविचिंत्यं च; V3 B4 D8 अपि निश्चित्य (for अप्यनिश्चेयं). B1 अत्र क्षमं विनिश्चित्य; G (ed.) अप्रतर्क्यमनिश्चियं (for the prior half). V1 देव-. D8 करतु (for कर्म). L(ed.) विलंघयेत् (for सनातनम्). —(l. 39) L (ed.) अर्थानर्थ. —Ñ2 om. (hapl.) l. 40–43. —(l. 40) Ś1 अत्र; Ñ1 यत्र (for तत्र). Ñ1 उपत्रीक्षितं (for सुपरीक्षितम्). V1.3 B D9 न किंचिदपरी-(V3 °पि वी; D9 °पत्री)क्षितं (for the post. half). —D12 om. (hapl.) l. 41. —(l. 41) Ñ1 D1.4 यच्च वै; V1.3 B D2.9 यत्तु तन्; D8 यथैव (for यच्चैव). D8 दैवाद् (for दैवं). B2 तु (for second च). D1 नैव; D2.8 तत्र; D3 तन्न; L (ed.) च

शक्या दैवाहते तस्माद्दैवं सुमहदद्भुतम्। [45]
विपन्नेष्वपि कार्येषु यस्मान्मन्त्रो महाबलाः।
अरयोऽपि वशं यान्ति तस्मान्मन्त्रपरो जयः।
ब्राह्मणानां यथोंकारः प्राधीतानां पुरो भवेत्।
मन्त्रमूलानि कर्माणि तथा राज्ञां विशेषतः।
गीयते हि यथा लोके श्रुतिमार्गप्रदर्शितम्। [50]
तद्विधं कुरुते विद्वान्मन्त्रकर्मपरिग्रहम्।
यादृशैः सह मन्त्रश्च परिरक्षा च यादृशी।
राज्ञां नयवशान्मन्त्रः सर्वमेतत्सुनिश्चितम्।
विपरीतस्ततः सर्वो वर्जनीय इति स्मृतः।
तस्मात्सर्वगुणैर्युक्तं भवद्भिः सह मन्त्रणम्। [55]
तत्रायं सर्वसंक्षेपः श्रूयतां निश्चयो मम।
एकमत्यं च भवतां यत्कुर्याद्रुपरोधनम्।
कार्यमेकार्थतां चैव परेषां मम चैव हि।
विदित्वा मन्त्र्यतां मन्त्रः सुविनिश्चयलक्षणः।

Colophon

अविहस्तश्च विद्यासु संयुगेऽथ पराक्रमे। [60]
प्रहस्तः प्रथमं वाक्यमिदं वक्तुमुपाददे।

तत् (by transp.) (for तच्च). Ñ1 D3.4 प्रसमीक्षितं; V1 B1.3.4 असमीक्षितं (for च समीक्षितम्). —(l. 42) V1.3 B D9 अर्थानाम्; D1.3.4.8 पूर्वे(D1.3 °र्वं) सम्- (for सर्वे सम्-). V1.3 B D9 गतिं ये; D3 बुद्धि यां (for यां गतिं). D2.8 बुद्धिचिंत(D8 °तिं)कां; D3 बुद्धिवित्तमाः (for बुद्धिचिन्तकाः). —B4 om. l. 43. —(l. 43) V1.3 B1–3 D9 अनुवर्तते (for अपकर्षति). —(l. 44) Ñ2 V1.3 B D9 ह्येवं; D1.3.4 चेयं; D2 -द्वीपं (for हीयं). B3 D9 विगर्हितुं (for विगाहितुम्). —(l. 45) D2 शक्यं. Ñ1 ह्यस्माद्; D4 यस्माद् (for तस्माद्). D8 इदं; D9 एवं (for दैवं). B1 (marg. also) अप्रियं (for अद्भुतम्). Ñ1 दैवाच्च सुमहद्भयं (for the post. half). —(l. 46) V1.3 B1.3.4 D2–4.8 चार्थेषु (for कार्येषु). Ñ1 एकं (for मन्त्रो). D1.4.8 यस्मादुत; D3 यस्माद्गुरु-; L (ed.) यथा मंत्रा (for यस्मान्मन्त्रो). Ñ2 V1 B D9 यस्माद्वृत्तबलाबलाः; V3 यस्माद्बहुबलाधिकाः (for the post. half). —(l. 47) V1.3 नयवंतो; B1 न संतोपि; B3 नयतोपि; B4 संतोपि न (for अरयोऽपि). Ñ2 B2 D9 न संतो विवशं यांति (for the prior half). B3.4 मंत्रः (for मन्त्र-). Ñ1 damaged for -परो जयः. B1 (*sup. lin.* also as above) -मयो; D1.3.4 -वशो (for -परो). Ñ2 V1.3 B D1.3.4.8.9 नयः (for जयः). —(l. 48) Ñ1 damaged for यथोंकारः प्राधीतानां. Ñ2 V1.3 B D9 इव; D3.4 सदा (for यथा). B2 प्राधीयानाम् (for °तानां). Ñ1 D2–4 यथा; D1.8 सदा (for पुरो). Ñ2 V1.3 B D9 इवा(B3 °हा)भवत्(B2 °वेत्) (for पुरो भवेत्). —(l. 49) Ñ1 D3 कार्याणि (for कर्माणि). D2.8 यथा (for तथा). Ś1 D2 राज्ञो (for राज्ञां). —(l. 50) D2 गायंतो (for गीयते). D1 च (for हि). Ñ2 B1–3 D9 अ(Ñ2 प)धीतो हि यथोंकारः; V1 B4 अधीयतां(B4 °तानां) यथोंकारः (for the prior half). Ś1 श्रुतिमार्गः; V3 श्रुतिमात्र-; B2 °मात्रः (for श्रुतिमार्ग-). Ś1 प्रदर्शितः; Ñ2 V1.3 B4 D1.3.9 -प्रदर्शनं; B1–3 -प्रदर्शकः; D4 -प्रदर्शिनी (for -प्रदर्शितम्). —(l. 51) Ñ1 D4.8 तद्विधः; D1.3 तद्वेद्यः; D2 तद्विद्वान् (for तद्विधं). Ñ1 ह्यय; D1.2.4.8 तद्वन्; D3 राजा (for विद्वान्). Ñ2 V1.3 B D9 कुरुते तद्वदेवेह (for the prior half). Ñ2 B1.2.4 मंत्रः (for मन्त्र-). Ñ1 D2.8 -परिग्रहः; Ñ2 V1 B1–3 D9 -परिग्रहे; B4 सविग्रहः (for -परिग्रहम्). V3 मंत्रकर्मणि विग्रहः (for the post. half). —(l. 52) D3 यादृशः. D2 -मंत्रोथ; D8 मंत्रेश्च (for मन्त्रश्च). Ñ2 V1.3 B D9 मंत्रिभिर्मंत्रः (for सह मन्त्रश्च). V1 D3 तादृशी. Ñ2 V3 B1–3 D9 परिरक्ष(B1.3 D9 °क्ष्य)श्च यादृशः(B2.3 °शैः); B4 परिपक्वश्च तादृशः (for the post. half). —(l. 53) Ñ2 V3 B2.3 राज्ञो नयवतो मंत्रः; V1 B1.4 D9 राज्ञां नयवतां मंत्रः (for the prior half). Ñ1 D4 सुचिंतितं; D9.12 स्वनिश्चितं (for सुनिश्चितम्). B1 सर्वं तत्सुविनिश्चितं (for the post. half). —After l. 53, Ñ2 V1.3 B D9 ins. :

3* युक्तमष्टाङ्गया बुद्ध्या सौहार्दगुणभूषणम्।
अथाभिजनसम्पन्नं राजा मन्त्रिगमिच्छति।

[(l. 1) B2 अष्टज्ञया (for अष्टाङ्गया). V3 -भूषणः. —(l. 2) V3 B4 D9 अर्थ-; B3 अग्र- (for अथ).]

—(l. 54) Ñ1 [ऽ]थ वै (for ततः). D4 भवेद्यो वै (for ततः सर्वो). Ś1 D12 विपरीतं and सर्वं (for °तस् and °र्वो). Ñ1 श्रुतं; Ñ2 V1 B3 D8 स्मृतिः (for स्मृतः). Ś1 D12 वर्जनीयम् and श्रुतिः (for °य and स्मृतः). —(l. 55) Ñ1 B3 D1.3 सर्वैर्; Ñ2 D9 पूर्व-; V1.3 B1.4 पूर्वैर्; B2 पूर्वं (for सर्व-). Ñ V1.3 B D2.8.9 युक्तैर्; D3 जुष्टं (for युक्तं). Ñ2 V1.3 B D9 मंत्र्यते (for मन्त्रणम्). —(l. 56) Ñ2 V3 B D9 अत्रायं. B1.3 -संकल्पः (for -संक्षेपः). Ñ1 क्रियतां (for श्रूयतां). Ñ2 B2–4 D9 निश्चयान्; B1 निश्चयं (for निश्चयो). D1 transp. निश्चयो and मम. —(l. 57) Ś1 Ñ1 D12 ए(Ñ1 ऐ)कमत्येन भक्त्या च(Ñ1 °वता); D1–4.8 ए(D4 ऐ)कमत्यं न(D1.4 हि) भवतां (for the prior half). D1 यः; D2.4.8 न; L (ed.) प्र- (for यत्). D1.3 रिपुबंधनं; D2.8 रिपुनिग्रहं; D4 रिपुसूदने. Ś1 D12 न कुर्यादपि बंधनं; Ñ1 यत्कुर्याद्दृढबंधनं (for the post. half). —(l. 58) B3 चैकार्थतां (for एका°). L (ed.) दैवं (for first चैव). Ñ1 सर्वशः; V1 चैव ह्य (for चैव हि). Ś1 D12 L (ed.) मम चैव परस्य च (L [ed.])वा) (for the post. half). —(l. 59) D2.8 विचिंत्य (for विदित्वा). Ñ1 मम; V3 स सु-; B3 स वि-; D1.3 सर्व-; D2.4 स मे; D9 समं (for सुवि-). B4 * * * (illeg.)सुविनिश्चितं (for the post. half). —After l. 59, Ñ1 D1.3.4.8 ins. :

4* मन्त्रनिश्चयमापन्नो विधास्ये यदनन्तरम्।

[D3 [ऽ]हम्; D4 तद् (for यद्).]

Colophon : Ñ V1.3 B D9 om. —*Kāṇḍa name* : D1.3.4 सुंदरकांडे. —*Sarga name* : Ś1 D1–4.8.12 रावणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 D1.2.4.8.12 om. ; D3 88.

—(l. 60) Ñ1 अविहंता; B1 कृतहस्तः; D1 अधिहस्तश्च; L(ed.)

यत्किंचिद्गुणसम्पन्नमनुरूपं महात्मनाम्।
चेष्टितं सर्वभूतेषु तत्सर्वं त्वयि वर्तते।
को हि नाम बलैर्युक्तस्तैस्तैश्चैव महागुणैः।
त्वद्विधोऽमन्त्रमूलानि कर्माणि कुरुते नरः। [65]
भवन्ति हि विशेषेण नित्यमुन्मत्तचारिणः।
राजानः प्रसभं लोके समदा इव हस्तिनः।
न हि किंचिदकर्तव्यं कृतं नापि करिष्यति।
न ह्येवंलक्षणाद्धर्माद्विचलन्ति नयानुगाः।
अथेमे सर्वकार्येषु चत्वारः समुदाहृताः। [70]
उपायाः कार्यसिद्ध्यर्थं तान्निबोध यदीच्छसि।
साम चैव प्रदानं च भेदो दण्डश्च सर्वशः।
एते सर्वात्मना राज्ञा प्रयोक्तव्या विभागशः।
तत्र साम प्रयोक्तव्यमार्येषु गुणवत्सु च।
दानं लुब्धेषु भेदश्च शङ्कितेष्विति निश्चयः। [75]
दण्डः स्तब्धेषु पात्यश्च नित्यं राजन्दुरात्मसु।
अपकारिषु नित्यं च सोऽयं शास्त्रविनिश्चयः।
उपायांस्त्रीनतिक्रम्य द्वंद्वयोगांस्तथैव च।
दुर्बलेन तु रामेण वयं दण्डेन तर्जिताः।
ननु नाम वयं युक्तास्तेन सामादिभिर्गुणैः। [80]
दुर्बलेन बलैर्युक्ताः सर्वयत्नैः प्रयाचितुम्।
स्तब्धस्यास्य तु पर्याप्तमेतदेवात्र कारणम्।
उपायांस्त्रीनतिक्रम्य यद्दण्डपर एव सः।
एवं कृत्वा यथान्यायं दण्डस्तस्यार्थसाधकः।
दण्डस्तस्य तु योक्तव्यो ह्यनुरूपश्च सर्वथा। [85]

अविह्वलश् (for अविहस्तश्). D_4 तु (for च). Ñ V_3 B $D_{2.3.8.9}$ सु(B_3 $D_{2.3.9}$ स्व)विद्यासु (for च विद्यासु). $D_{1.4}$ च (for ऽश). —(l. 61) D_1 कृत्स्नशः (for प्रहस्तः). B_4 युक्तम् (for वाक्यम्). Ś1 $D_{2.12}$ शूर; V_3 उक्तम्; B_4 वाक्यम् (for वक्तुम्). D_8 इदंतरम्. —(l. 62) V_3 कुलसंपन्नम्; D_2 गुणसंयुक्तम्; D_8 अनुसंयुक्तम् (for गुणसम्पन्नम्). D_1 इहात्मनः. —(l. 63) Ś1 D_{12} तद्राजंस्; Ñ2 $V_{1.3}$ B D_9 सर्वं तत् (by transp.) (for तत्सर्वं). —(l. 64) Ś1 D_{12} राजन् (for नाम). Ñ2 $V_{1.3}$ B D_9 गुणैर् (for बलैर्). V_1 युक्तैस्. Ñ V_3 B $D_{1-4.9}$ एव; V_1 इव; D_8 एष (for चैव). Ñ2 B_{2-4} D_9 महद्गुणैः; B_1 महाबलैः (for महागुणैः). —(l. 65) Ñ $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9}$ मंत्रमूलानि कर्मा($D_{1-4.8}$ कार्या)णि (for the prior half). Ñ1 कुरुते त्वदृते नरः; Ñ2 V_1 B_{1-3} D_9 राजन्नात्मनि भावयेत्; V_3 B_4 $D_{1-4.8}$ राजात्मनि विभावयेत् (for the post. half). —(l. 66) Ñ1 उत्सर्ग-; V_1 B_4 उत्पथ- (for उन्मत्त-). —(l. 67) V_1 प्रथमं (for प्रसभं). Ś1 D_{12} सरोषा; Ñ1 $D_{1.2.4.8}$ सदोषा; D_3 मदोग्रा (for समदा). $D_{3.4}$ दंतिनः (for हस्तिनः). —(l. 68) V_3 B_3 न किंचिदत्र(B_3 °प्य-) कर्तव्यं (for the prior half). V_3 $D_{4.8}$ चापि; B_4 नाम; D_{1-3} वापि (for नापि). —(l. 69) B_4 ध्येयाद् (for धर्माद्). B_1 विरमंति (विचलन्ति). —(l. 70) D_3 अपि (for अथ). Ñ2 $B_{1.3.4}$ D_9 ये (for [इ]मे). D_4 प्रथमं (for अथेमे). V_3 damaged for सर्व-. —(l. 71) Ñ2 B_4 -सिद्ध्यर्था (for °र्थं). Ś1 B_2 यथा (for यदि). —(l. 72) Ñ1 चापि; Ñ2 $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9}$ चोप- (for चैव). Ñ1 $D_{1-4.8}$ तथैव च; Ñ2 B_2 D_9 तथापरः (for च सर्वशः). —(l. 73) Ñ2 $V_{1.3}$ B $D_{1.3.9}$ विशेषतः; L (ed.) विधानतः (for विभागशः). —(l. 74) B_3 D_2 प्रयोक्तव्यः (for °व्यम्). $D_{2.8}$ मार्गेषु (for आर्येषु). —D_{12} om. l. 75–76. —(l. 75) D_2 लुब्धे च (for लुब्धेषु). B_3 हि (for च). B_2 निर्णयः (for निश्चयः). —(l. 76) Ñ2 $V_{1.3}$ B D_9 हीनेषु; D_1 सर्वेषु (for स्तब्धेषु). Ñ1 पापेषु; Ñ2 V_3 B_{1-3} $D_{1.8.9}$ पात्यस्तु; D_3 पातव्यो (for पात्यश्च). Ñ2 $V_{1.3}$ B $D_{1-4.8.9}$ नित्य(B_2 °त्यं)कालं (for नित्यं राजन्). —(l. 77) V_1 अपकारेषु; B_2 अहंकारिषु; B_4 अविकारिषु; D_3 अपराधिषु (for अपकारिषु). Ñ2 $V_{1.3}$ $B_{1.3.4}$ D_9 चैवेह; B_2 चोरेषु; D_4 वा नित्यं (for नित्यं च). Ñ2 $V_{1.3}$ B D_9 (with hiatus) एष (for सोऽयं). D_2 कार्य- (for शास्त्र-). —V_3 om. (hapl.?) l. 78–79. —(l. 78) D_8 om. (hapl.) from द्वंद्व- up to -क्रम्य in l. 83. Ñ1 D_1 तत्त्व- (for द्वंद्व-). Ñ2 V_1 B D_9 यदा विक्रमयोगेन रामोस्मान्पूर्वमागतः. —(l. 79) Ñ1 कथं (for वयं). D_3 ताडिताः; D_4 निर्जिताः (for तर्जिताः). Ñ2 V_1 B D_9 कथं बलवता शक्यः(V_1 °क्यं) कर्तुं दुर्बलसंश्रयः. —(l. 80) Ñ1 न तु (for ननु). Ñ2 V_1 B D_9 नैव (for नाम). V_3 अनुनेतुं (for ननु नाम). —(l. 81) Ś1 $D_{8.12}$ वयं (for बलैर्). Ñ2 B_4 D_{12} °रत्नैः; L (ed.) °शस्त्रैः (for सर्वयत्नैः). Ñ2 B_1 D_9 प्रबाधितुं; L (ed.) प्रसाधितुं (for प्रयाचितुम्). —(l. 82) Ñ1 मंत्रस्तस्य तु; Ñ2 V_3 B D_9 स्तब्धं (B_1 सर्वं; B_3 तत्त्वं) प्रति हि; V_1 तत्त्वं प्रतीहि; $D_{1.3.4}$ स्तंभस्यास्य तु; L (ed.) दंडस्तस्य तु (for स्तब्धस्यास्य तु). B_3 दंड (for एतद्). Ñ1 D_2 लक्षणं (for कारणम्). —(l. 83) $D_{2.8}$ यो (for यद्). D_{12} om. (hapl.) from -पर up to दण्ड in l. 84. Ś1 $D_{1.2.8}$ -रुचिर्; V_3 D_4 -धर (for -पर). B_2 corrupt for the post. half. —(l. 84) Ñ2 $V_{1.3}$ B कृते; D_9 कृतं (for कृत्वा). Ñ1 $D_{1-4.8}$ तस्य तु; Ñ2 $V_{1.3}$ B D_9 एवात्र (for तस्यार्थ-). —L (ed.) repeats l. 85 consecutively as in Ñ etc. —(l. 85) Ñ1 $D_{1-4.8}$ सुखं चैव हि नो युक्तम्(D_2 मे नोक्तम्); Ñ2 $B_{2.3}$ D_9 सुखश्चै(B_2 अर्थश्चै; B_3 सुखं चै)व हि सोर्थो नो; $V_{1.3}$ $B_{1.4}$ सुखं चैव (V_3 सुखस्यैव) हि नो(V_1 B_4 वधो) मोक्षो (for the prior half). Ñ1 $D_{1.4}$ अनुरूपं; $D_{2.3.8}$ अनु° (for ह्यनुरूपश्). Ñ1 V_3 सर्वशः; Ñ2 $B_{2.4}$ $D_{3.9}$ सर्वदा (for सर्वथा). —(l. 86) Ñ1 अथवा चास्य; $V_{1.3}$ B_4 अथवापर-; B_1 अतः परम-; $D_{1.3.4}$ अथवा साम-; D_2 वासनासन-; L (ed.) अथवा अस्य (for अथ वासन-). Ñ2 $B_{2.3}$ D_9 अथवा वै परगुणां (for the prior half). V_1 बुद्धिः; B_1 बुद्धेः; $D_{1.3.8}$ बुद्धिं (for बुध्येत्). B_1(*sup. lin.* also)$_{.4}$ अपि (for इव). Ñ V_3 $B_{2.3}$ $D_{4.9}$ बुद्धिं(Ñ1 °द्धेः) प्रत्यादिशंति नः(Ñ1 V_3 D_4 च) (for the post. half). —(l. 87) D_{12} transp. तत् and कर्तुं. V_1 [अ]भितः कर्तुं (for [अ]पि तत्कर्तुं). Ñ V_3 B_2 D_9 सामादीनामतः कर्तुं; V_1 $B_{1.3.4}$ $D_{1.3.4.8}$ सामादीनामितः कर्तुं; L (ed.) सामादीनग्रतः कर्तुं (for the prior half). D_1 न चेद् (for भवेद्). Ñ1 $D_{1-4.8}$

अथ वासनवैगुण्यं बुध्येत्प्रत्यादिशन्निव ।
सामादिनापि तत्कर्तुं भवेद्युक्तं तु धर्षणम् ।
तत्रापि सुमहान्दोषः सर्वथा प्रतिभाति मे ।
यत्पुनः सहसा कुर्याद्विग्रहं बलवानिव ।
शास्त्रविद्वाक्यकुशलः सुहृत्सप्रतिभः शुचिः । [90]
कुले महति चोत्पन्नो दूत एव सतां मतः ।
विपरीतगुणो राजन्रामेण प्रहितश्चरः ।
आत्मकार्यविघातार्थमनयं तमपश्यता ।
ईदृशस्य च नो भर्तुः कथं कार्यं प्रशंसनम् ।
युद्धकाले सहायस्य बुद्धिमोहादिहेश्वर । [95]
एवमभ्यर्थितः श्रीमान्युद्धकालोऽयमागतः ।
चिरात्प्रभृति योधानामनिशं युद्धकाङ्क्षिणाम् ।
गदाश्चापाश्च खड्गाश्च शराश्चैव परश्वधाः ।
युद्धेष्वमर्षमिच्छन्ति योधैर्विक्रमभूषणैः ।
सुव्यक्तं तृषिता भूमिः शोणितं पातुमिच्छति । [100]
हतानां संयुगेऽस्माभिर्वानराणामिहेश्वर ।
लक्ष्मणः सह रामेण सुव्यक्तं शयनं गतः ।
भवत्वभ्यधिकं काले दुःस्वप्नप्रतिबोधनः ।
कबन्धविकटा भूमिः शोणितार्द्रानुलेपना ।
हतैर्योधैर्विदशनैर्नूनं हसितुमिच्छति । [105]
व्यादेशः सर्वयोधानामद्यैव क्रियतामिह ।
येन नः समरे राजन्हन्तव्यो रिपुरागतः ।
उद्यतासिर्गदाभिश्च राक्षसैर्बाहुशालिभिः ।
रणस्तालवनाकारो भवत्वद्भुतदर्शनः ।

Colophon

निदर्शनं; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.2.4}$ D$_9$ प्रदर्शनं; B$_3$ प्रवर्तनं (for तु धर्षणम्). —D$_4$ repeats l. 88–89 after l. 94. —(l. 88) B$_{2.3}$ तव; D$_4$(both times) अत्र (for तत्र). Ś$_1$ D$_{3.12}$ सर्वत:; Ñ$_1$ D$_4$(both times)$_{.8}$ सर्वशः (for सर्वथा). —(l. 89) Ñ$_1$ D$_{1-3.4}$(both times)$_{.8}$ L (ed.) यत्परः (D$_8$ °रं) सर्वथा(Ñ$_1$ प्रसभं; L (ed.) सहसा) कुर्यात्; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ यत्परः(V$_3$ B$_4$ °रं) कृतवान्पूर्वं (for the prior half). Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_1$(*sup. lin.* also)$_{.2-4}$ D$_{1-3.4}$(both times)$_{.8}$ प्रसभं(Ñ$_1$ सर्वथा) दूत(B$_1$ तत्र; B$_2$ भूत; B$_3$ दूर)वि(D$_4$ °नि)ग्रहं (D$_2$ °हः); Ñ$_2$ D$_9$ प्रसभं शत्रुनि(D$_9$ °वि)ग्रहं (for the post. half). —(l. 90) V$_3$ सुकृत्; D$_2$ शुद्धः (for सुहृत्). Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ सुप्रतिभः; V$_3$ सुप्रहितः (for सप्रतिभः). D$_1$ शुभः (for शुचिः). —B$_2$ om. l. 91–95. —(l. 91) B$_1$ स (for च). Ñ$_1$ D$_{1.2.8}$ एवं; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ D$_{3.9}$ एष (for एव). —(l. 92) B$_4$ वरीभूत-; D$_4$ विनिर्गत- (for विपरीत-). Ñ$_2$ D$_9$ सोपि; V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ सोयं (for राजन्). V$_3$ दूतः स (for रामेण). Ś$_1$ D$_{12}$ च सः (for चरः). —(l. 93) B$_1$ -वीर्य- (for -कार्य-). B$_1$ D$_3$ -विनाशार्थम् (for -विघातार्थम्). Ñ$_1$ D$_{1.4}$ उभयं; B$_1$ अनर्थं; D$_8$ अभयं (for अनयं). Ñ$_1$ D$_1$ संप्रदर्शितं; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ D$_{3.9}$ संप्रदर्शयन्(V$_3$ °येत्); D$_2$ तमपश्यतः; D$_{3.4}$ संप्रप(D$_4$ °ण)श्यता (for तमपश्यता). —(l. 94) D$_{1.3}$ तु तत्; L (ed.) ततो (for च नो). Ñ$_1$ D$_{1.8}$ कर्तुं (for भर्तुः). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ कुर्वतश्चेदृशं कर्म (for the prior half). Ñ$_1$ प्रसाधनं; Ñ$_2$ V$_3$ B$_1$ हि साधनं; V$_1$ B$_{3.4}$ D$_{8.9}$ हि(D$_8$ प्र-) शासनं (for प्रशंसनम्). D$_{1.3.4}$ L (ed.) कथं(D$_1$ कार्यं) युक्तं प्रणाशनं (L [ed.] भवेदिह) (for the post. half). —(l. 95) Ñ$_2$ V$_3$ B$_3$ D$_9$ युद्धकामं सहायस्य; V$_1$ यत्तु कार्यसहायस्य; B$_1$ युद्धकार्यसहायस्य (marg. also बुद्धिकाले सहायेस्य) (for the prior half). —D$_8$ reads l. 96 after l. 92. —(l. 96) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ तस्माद् (for एवम्). Ñ$_2$ V$_3$ B$_{2.4}$ D$_9$ अभ्यर्हि(B$_4$ °र्चि)तः; B$_1$ अन्याहतः; D$_{1.3.4}$ अंतर्ग(D$_1$ °र्हि)तः; L (ed.) अभ्याहितः (for अभ्यर्थितः). —(l. 97) Ś$_1$ युद्धकांक्षितं. —(l. 98) Ñ$_1$ पाशानि; D$_{1.3.4.8}$ चापानि (for चापाश्च). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ गदाश्चापासिशक्तीश्च; D$_3$ गदाश्च पाणिखड्गाश्च (for the prior half). Ñ$_1$ D$_{1-4.8}$ शराः परशवश्च नः; Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ शूलं चापि(D$_9$ शूलचाप-) परश्वधान्; V$_{1.3}$ B$_4$ नूनं पाशशराश्च नः; B$_{1.3}$ नूनं परश्वधाश्च नः (for the post. half). —(l. 99) Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ [आ]दत्तम्; V$_{1.3}$ B$_1$(also in marg. [आ]मर्द्दुम्)$_{.3}$ [आ]हर्तुम्; B$_4$ [आ]क्रोष्टुम्; D$_3$ [अ]नर्थम् (for [अ]मर्षम्). Ñ$_1$ D$_{2.8}$ -शालिभिः (for -भूषणैः). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{3.9}$ योधा(D$_3$ ये वै) विक्रमभूषणाः; D$_1$ येन विक्रमभूषण; D$_4$ ये विक्रमविभूषणाः (for the post. half). —D$_8$ om. (hapl.) l. 100–108. B$_{2.3}$ om. (hapl.) l. 101–105. —(l. 101) V$_3$ om. from वानराणाम् up to -योधानाम् in l. 106. D$_1$ om. from वानराणाम् up to काले in l. 103. —(l. 102) B$_1$ (marg. also as above) संशयं गतः. —(l. 103) Ñ$_1$ कालं (for काले). Ñ$_2$ V$_1$ B$_{1.4}$ D$_9$ भवत्यधि(B$_4$ °वि)गतः काले (V$_1$ °लो); D$_4$ L (ed.) भविष्यत्यधिकं(L [ed.] °चिरे) काले (for the prior half). D$_{1.3}$ -प्रतिबोधितः. —(l. 104) Ś$_1$ D$_{8.12}$ -विकचा; Ñ$_2$ B$_1$ D$_9$ -निकरा; D$_1$ -विकला; D$_3$ -विछ्वा (for -विकटा). Ñ$_2$ V$_1$ B$_{1.4}$ D$_9$ -विलेपना; L (ed.) -[अ]नुलेपिता (for -[अ]नुलेपना). —(l. 105) Ñ$_2$ B$_{1.4}$ D$_9$ सुदशनैर्; V$_1$ सुदुर्धर्षैर् (for विदशनैर्). —(l. 106) D$_1$ आदेशः (for व्या°). Ś$_1$ D$_{12}$ -देशानाम्; D$_1$ -भूतानाम् (for -योधानाम्). D$_1$ इति (for इह). —(l. 107) Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.9}$ यः संयुगे (for नः समरे). Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ प्रवरो रिपुः; V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ समरे रिपुः; L (ed.) रिपुराहवे (for रिपुरागतः). —(l. 108) Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ उद्यतासि- (for °भिर्). D$_3$ बल- (for बाहु-). —Ñ$_1$ damaged from l. 109 up to the prior half of l. 110. —(l. 109) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{1-4.8.9}$ रणं(Ñ$_2$ V$_1$ B बलं) तालवनाकारं (for the prior half). B$_{1.3}$ D$_9$ भवति (for °तु). Ñ$_2$ V$_1$ B$_{1-3}$ D$_{1-4.8.9}$ -दर्शनं; V$_3$ -दर्शिभिः (for -दर्शनः). B$_4$ मद्भुतं बलदर्पितं (for the post. half). —After l. 109, D$_1$ ins.:

5* वार्यतां रिपुसेना सा व्यसनेऽभिसरामहे ।

Colophon. V$_1$ om. *Kāṇḍa name*: Ñ$_2$ V$_3$ B D$_{1-4.9.12}$ सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś$_1$ Ñ$_2$ V$_3$ B D$_{1-4.9.12}$ प्रहस्तवाक्यं; D$_8$ प्रहस्तमंत्रो. —*Sarga no.* (figures, words

महाबुद्धिः सुयुद्धेषु यातुधानोऽब्रवीद्वचः । [110]
इदं मतिमतां मध्ये युक्तियुक्तं महोदरः ।
विस्पष्टं राजचन्द्रेण बुद्धिरिष्टमयं महत् ।
यदुक्तं तद्वचः सर्वं संदिग्धमिव भाषितम् ।
संस्कृतं हेतुसम्पन्नमर्थवच्च यदुक्तवान् ।
प्रहस्तो वचनं युक्तं दिष्ट्या मत्येकतां गतम् । [115]
ममापि वचनं राजन्ब्रुवतः श्रोतुमर्हसि ।
प्रागेव तु मया बुद्ध्या यद्विमृश्य परीक्षितम् ।
सर्वेषामेव नः सर्वमेतत्सुविदितं यथा ।
भिन्नैर्यन्मन्त्रिभिर्मन्त्रमन्योन्येनाभिसंहितम् ।
संहता ह्यतिवर्तन्ते प्रीतियोगात्परस्परम् । [120]
भिन्ना नैकार्थतां यान्ति कालेषु सुहृदो यथा ।
परस्परमते राजन्निह चित्तानुवर्तिनः ।
भवत्याप्यायितो मन्त्रो न भेदः प्रसमीक्ष्यते ।
अविभिन्नस्तु राजेन्द्र भवत्येकार्थतां प्रति ।
यदि निःश्रेयसो मन्त्रस्तद्भेदो हि भयावहः । [125]
एवं मन्त्रस्य भेदश्च संगतश्च न शोभनः ।
उभावेतौ महाबाहो त्याज्यौ मन्त्रविनाशनौ ।
हितं तु भजमानो हि सविशेषं परीक्षितुम् ।
सुश्रावितस्तु शुद्धत्वं मन्त्रः समुपगच्छति ।
युद्धकालमिमं सर्वे वयं विद्मः सकारणम् । [130]
बुद्धिमद्भिर्विचेतव्यं तस्माद्राजन्बलाबलम् ।

---

or both) : B$_3$ D$_{1.2.4.8.12}$ om.; Ś$_1$ 84; Ñ$_2$ D$_9$ 85; V$_3$ 73; B$_1$ 83; B$_2$ 75; B$_4$ 87; D$_3$ 89.

—(l. 110) D$_{8.12}$ स; L (ed.) तु (for सु-). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ महान्बुद्धौ च युद्धे च(B$_3$ °क्तश्च) (for the prior half). —(l. 111) Ñ$_2$ B$_2$ D$_{1.9}$ श्रेष्ठो (for मध्ये). Ñ V$_{1.3}$ B$_{1.3}$ D$_{3.8.9}$ मति- (for युक्ति-). B$_{2.4}$ D$_{1.2.4}$ मति(B$_2$ अभि [with hiatus])युक्तो (for युक्तियुक्तं) .—(l. 112) D$_{2.3}$ विसृष्टं (for विस्पष्टं). B$_4$ राजतंत्रेण. Ñ$_2$ जगत् (for महत्).—(l. 113) V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ तेन तत् (for तद्वचः). D$_3$ इह (for इव). —(l. 114) Ñ$_1$ -संयुक्तम् (for -सम्पन्नम्). Ñ$_1$ अनुबुद्धय; B$_4$ अर्थबाधं (for अर्थवच्च). —(l. 115) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ D$_9$ तद्वचः सर्वम्; D$_{1.3.4}$ वचनं सर्वं (for वचनं युक्तं). B$_2$ प्रहस्तस्य वचः सर्वम् (for the prior half). Ñ$_1$ D$_3$ मत्यैकतां. Ñ$_1$ गतः. Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ असद्वाक्यैकतां गतं(B$_1$ °तः) (for the post. half). —(l. 116) Ñ$_1$ B$_1$ अर्हति; D$_3$ इच्छसि (for अर्हसि). —(l. 117) Ñ$_1$ प्राणवत् (for प्रागेव). Ñ$_2$ V$_1$ B$_{1-3}$ D$_9$ हि; V$_3$ च (for तु). Ñ$_1$ त्वया; V$_3$ महा- (for मया). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ बहुधा य(V$_1$ B$_1$ त)त्समीक्षितं (for the post. half). —(l. 118) D$_2$ तत् (for नः). Ñ$_2$ D$_9$ एवं (for एतत्). Ñ$_1$ D$_{1.3.4}$ सुविहितं; Ñ$_2$ V$_3$ B$_{1-3}$ D$_9$ संविदि(D$_9$ °हि)तं; B$_4$ समुदितं (for सुविदितं). Ñ$_1$ त्वया (for यथा). —(l. 119) D$_{1-4.8}$ यो (for यन्). Ñ$_1$ D$_{1.2.4.8}$ मंत्रो; D$_3$ मंत्री (with hiatus) (for मन्त्रम्). Ñ$_2$ V$_3$ B D$_9$ भिन्नं ये मंत्रिणो मंत्रम् (for the prior half). Ñ$_1$ D$_{1.2.8}$ नान्योन्येन; Ñ$_2$ B$_2$ D$_{3.9}$ अन्योन्यम्; B$_4$ अन्योन्यं न (for अन्योन्येन). B$_1$ [अ]भिभाषितं (marg. also as above); D$_{1-3.8}$ °संहितः (for [अ]भिसंहितम्). D$_4$ नान्येनाभिसमं हितं (for the post. half). —(l. 120) Ñ$_1$ D$_{1.2}$ [अ]भि- (for [अ]ति-). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ सहिता ह्यनुवर्तते; D$_{3.8}$ संहिता ह्यनि(D$_8$ °भि)वर्तते; D$_4$ corrupt (for the prior half). —(l. 121) D$_2$ च (for न). V$_1$ [ए]कात्मतां (for [ए]कार्थतां). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{1-3.8.9}$ कार्येषु; D$_4$ काले तु (for कालेषु). Ñ$_1$ D$_{3.4.8}$ [अ]सुहृदो. Ñ$_2$ V$_3$ B$_{1.3.4}$ D$_{8.9}$ सदा (for यथा). —After l. 121, D$_1$ ins. :

6* परस्परमतं राजन्ब्रुवतः श्रोतुमर्हति ।

—(l. 122) Ś$_1$ B$_3$ D$_{2.12}$ परस्परशतै(B$_3$ °मथो) (for परस्परमते). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ ते हि; D$_4$ हितं (for इह). Ś$_1$ D$_{4.9.12}$ चितानुवर्तिभिः; Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ वृत्तांतवर्तिनः; B$_1$ (also) चितानु°; D$_{1-3}$ चित्तानुवर्तिभिः; D$_8$ चित्तानुदर्शिनः (for चित्तानुवर्तिनः). —Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ om. l. 123. —(l. 123) D$_3$ corrupt (for [अ]प्यायितो). —D$_1$ om. (hapl.) from मन्त्रो up to निःश्रेयसो in l. 125. Ñ$_1$ तच्छेदः; D$_2$ न भेदं; D$_{3.4.8}$ तद्भेदः (for न भेदः). Ñ$_1$ D$_{3.4}$ प्रसमीक्ष्यतां (for °ते). —(l. 124) Ñ$_1$ अभिन्ना ये; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.4}$ D$_9$ अ(B$_4$ प्र)भिन्नत्वं; B$_{2.3}$ अभिन्नार्थस्; D$_{2-4}$ अविभिन्ना(D$_4$ °भक्ता)स् (for अविभिन्नस्). Ñ$_2$ B$_4$ D$_{2-4.9}$ भवंति(D$_9$ °तु); V$_3$ भवतु (for भवति). V$_1$ [ए]कात्मतां (for °र्थतां). —(l. 125) Ñ$_2$ B$_{2-4}$ D$_{8.9}$ यदा; D$_2$ यथा (for यदि). Ñ$_1$ निःश्रेयसं. Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1.3.4.8.9}$ तत्प(V$_1$ °द्व)रं भूतिलक्षणं (for the post. half). —(l. 126) Ñ$_1$ D$_{1-3.8}$ मंत्रश्च; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ च मंत्र- (for मन्त्रस्य). B$_1$ (also *sup. lin.* as above)-भिन्नश् (for भेदश्). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ संयो(B$_4$ °यु)गश्; D$_{1-4.12}$ संघातश्; D$_8$ संपातश् (for संगतश्). D$_8$ तु (for च). Ñ$_1$ संहताश्च न शोभनाः (for the post. half). —(l. 127) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ ह्येतौ महादोषौ. Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_6$ राज्ञां (for त्याज्यौ). —(l. 128) Ñ$_1$ हेतुभिर्; D$_{3.4}$ हेतुत्वं (for हितं तु). D$_{1.3}$ सुविशेषं. Ñ$_1$ D$_{1-4.8}$ परीक्षितः(D$_{3.4}$ °तं) (for परीक्षितुम्). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ हेतुभिर्भजमानैश्च सविशेषैः परीक्षितः. —(l. 129) D$_8$ आश्रावितां. Ñ$_1$ विशुद्धोथ; D$_{1.2.4.8}$ विशुद्धत्वं (for तु शुद्धत्वं). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ आ(B$_4$ प्र)श्रावितो(D$_9$ अर्थान्वितो) विशुद्धार्थो (for the prior half). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ स परमो मतः(B$_1$ °त्तमः) (for समुपगच्छति). —Ś$_1$ om. l. 130–132. —(l. 130) D$_{12}$ सर्वं (for सर्वे). B$_{1.2}$ न (for स-). —(l. 131) D$_{1.3.4}$ विद्याद् (for राजन्). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ तस्माद्युद्धविधौ राजन्विचे(B$_4$ °ने)तव्यं बला(V$_3$ महा)बलं. —(l. 132) B$_1$ (also *sup. lin.*) बले (for परे). Ñ$_1$ के च प्रहरणाश्च ते (for the post. half). —(l. 133) Ś$_1$ युद्धकाले; D$_{12}$ °कालं (for देशकाल-). Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_1$ -बलः (for -बलं). Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_{3.4}$ कश्च; B$_1$ कश्चित्; D$_{12}$ चैव (for first किं च). Ñ$_2$ B$_2$ D$_9$ -विवेकश्च; D$_4$ -बलज्ञश्च (for -बलं किं च). Ñ$_1$ D$_{1.2.8}$ केषां किं च (by transp.); D$_3$ केषां चापि; D$_4$ केषां किंचित् (for किं च केषां). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ केषामिह सुखा(B$_3$ शुभा)वहः (for the post. half). —(l. 134) V$_3$ B$_4$ अपरे (for परे च).

के वयं के परे युद्धे कानि प्रहरणानि च ।
देशकालबलं किं च किं च केषां सुखावहम् ।
परे च निरधिष्ठानाः साधिष्ठानाश्च यद्वयम् ।
एष चाभ्यधिकोऽस्माकं गुणः श्रीमान्महीपते । [135]
रक्षसां रजनीकालः संयुगेषु युयुत्सताम् ।
तस्माद्राजन्निशायुद्धे जयोऽस्माकं न संशयः ।
तत्र योधैर्युयुत्सद्भिः शस्त्राणि कवचानि च ।
यत्नेन महता राजन्नुपार्ज्यानि विशेषतः ।
कर्तॄणां कारणं हेतुर्गुणभूतं गुणावहम् । [140]
मन्त्रश्चाभ्यधिको युद्धे चारित्रं महतामिव ।
एवं देशश्च कालश्च राजन्वै बहुभिर्गुणैः ।
भवत्यधिकमस्माकं मन्त्रपूर्वं परीक्षणम् ।
शस्त्राणां कवचानां च कृत्वा सम्यगुपार्जनम् ।
युद्धमेवाभिगच्छामो नयाद्गुणसमन्वितम् । [145]
निकृतानां रणे तावद्वानराणामिहेश्वर ।
पिबन्तु रुधिरं साधु राक्षसास्तृषिता इव ।
राघवस्य रणे तावद्रणशौण्डैः समाहतम् ।
भवत्वतिरथैः क्षिप्रमाननं क्षतजोक्षितम् ।
अभयं याचमानैश्च विक्षतैश्च सहस्रशः । [150]
वानरैर्लक्ष्यतां भूमिः किंचित्प्रत्यथिता यथा ।
यदि व्यूहेन वा व्यूहं योद्धव्यं वा यथा तथा ।
तदिहाद्यैव नः सर्वैः संमन्त्रणमिहार्हसि ।
अशक्यः सागरस्तर्तुमप्रधृष्या पुरी तथा ।
रथा हया गजाः सेना ज्ञातयश्चापि नोऽधिकम् । [155]

Colophon

बृहस्पतिसमो बुद्ध्या समरे च दुरासदः ।
विरूपाक्षो रणापेक्षो वचनायोपचक्रमे ।
पदातिरथनागैश्च व्यूह्यतां समरे बलम् ।

Ñ1 साभिष्ठानाश्; D2 स्वाधिष्ठानाश् (for साधिष्ठानाश्). D8 बलं (for वयम्). —(l. 135) Ñ1 एवं; D8 एकश् (for एष). Ñ V3 B2 D1.3.4 [अ]पि (for [अ]भि-). Ñ2 B2 D9 राजन् (for ऽस्माकं). B1 गुणैर् (for गुणः). D4 गुणाश्रय (for गुणः श्रीमान्). Ñ1 D2.8 महामते; L [ed.] महीयते (for महीपते). Ñ2 V1.3 B D9 गुणवतां वर (for श्रीमान्महीपते). —B3 om. l. 136–138. —(l. 136) D4 रजनीकालात्. B1 समरेषु (for संयुगेषु). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 प्रशस्यते (for युयुत्सताम्). —(l. 137) D4 असंशयं (for न संशयः). —(l. 138) B4 ततो; D1 अत्र (for तत्र). Ñ2 V1.3 B1.2.4 D9 नैर्ऋतैः शा (Ñ2 V1 B2 श)स्त्रकोविदैः (for the post. half). —(l. 139) D3.8 उत्पाद्यानि (for उपार्ज्यानि). Ñ2 V1.3 B D9 रात्रियुद्धं महाराज प्रयोक्तव्यं विशेषतः. —(l. 140) Ś1 D12 क्षत्राणां (for कर्तॄणां). B4 हेतुयुक्तानां (for कारणं हेतुर्). Ñ2 V1.3 B D9 गुणयुक्तं (for गुणभूतं). D8 महागुणं (for गुणावहम्). —(l. 141) L (ed.) मतश् (for मन्त्रश्). B2 D3.4 [अ]पि; B3 [अ]च (for [अ]भि-). D3 [अ]धिकं (for °को). V1 B D8 चारित्र्यं. Ñ1 D1 इह; B1 अपि (for इव). —(l. 142) Ñ2 B2 D9 एतद्- (for एवं). Ñ1 B1.3 D1–4.8 शक्तिश्च; Ñ2 V1.3 B2.4 D9 शक्तिभिर् (for राजन्वै). —(l. 143) D1–4.8 परीक्षितं (D1 °तुं); L (ed.) परीक्षणात् (for परीक्षणम्). Ñ1 मंत्रात्पूर्वं परीक्षितात् (for the post. half). Ñ2 V1.3 B D9 अस्माकं सर्वमस्तीह तस्माद्युद्धं विधीयतां. —(l. 144) V1.3 B4 अस्त्राणां (for शस्त्राणां). D8 उपार्जितं. —(l. 145) Ñ2 V1.3 B D9 वयं (for नयाद्). Ñ V1.3 B D9 -समन्विताः (for °तम्). —(l. 146) Ñ B2.4 D1–4.8 निकृत्तानां; V1 B1.3 निहतानां (for निकृतानां). Ñ1 [ऽ]स्माभिर् (for तावद्). D3 नरेश्वर (sic) (for इहेश्वर). —(l. 147) B1.3 स्वादु (for साधु). D12 इह (for इव). —(l. 148) D2.8 राजन् (for तावद्). D1 रणचंडैः (for °शौण्डैः). Ñ1 V3 B4 समाहितैः; Ñ2 V1 B1–3 D1.2.8.9 समाहितं; D3 समाहृतं (for समाहतम्). —(l. 149) Ś1 D12 भवति (for °तु). Ñ2 V1 B1.2 D9 [अ]धिरथैः; B3 [अ]स्मद्वने (for [अ]तिरथैः). Ñ2 V1.3 B D9 रुधिरोक्षितं; D2.8 क्षतविक्षतं (for क्षतजोक्षितम्). —(l. 150) B4 om. from चमानै up to l. 189. B3 प्रार्थमानैश् (for याचमानैश्). Ś1 V1 D12 तु (for first च). Ñ1 विक्षितैश्; D4.12 विकृतैश् (for विक्षतैश्). Ñ2 B2 D9 कूजद्भिश्च रणोत्सुकैः (B2 °त्कटैः); V3 B1.3 कूजद्भिश्च परि (B3 शर)क्षतैः; D2.8 कूजमानैश्च विक्षतैः (for the post. half). —(l. 151) Ñ1 रक्षसां (for लक्ष्यतां). Ś1 D3.12 प्रकथिता; Ñ1 V3 प्रमथिता; Ñ2 B1–3 D9 प्रमथितैर्; D3 प्रकम्पिता; D4 प्रकथिता (for प्रत्यथिता). Ñ2 V3 B1–3 D9 मया; D1 om. (for यथा). V1 क्रमात्प्रमथितैर्मया (for the post. half). —D12 om. (hapl.?) l. 152. —(l. 152) D1.3.4.8 येन (for यदि). Ś1 व्यूढेन (for व्यूहेन). Ñ2 V1.3 B1–3 D2.4.9 व्यूह्य; D1 युद्धं; D3 व्यूहं (for व्यूहं). Ñ1 तु; B3 D8 च (for second वा). B1.3 -तथं (for तथा). —D9 om. (hapl.) l. 153–154. —(l. 153) Ñ2 V1.3 B1–3 तत्तद् (for तदिह). Ñ2 V1.3 B1–3 D1.4 सर्वम्; D2.3.8 सर्वे (for सर्वैः). L (ed.) सर्वैस्तैः (for नः सर्वैः). Ñ1 संविधातुम्; D1 सुमंत्रणम् (for संमन्त्रणम्). Ñ2 B1.2 इहैवास्तु सु (B1 वि)निश्चयः; V1.3 B3 इहैवास्तु वि (V1 सु)निश्चितं; D2–4.8 L (ed.) संमंत्रयितुमर्हथ (L [ed.] °सि) (for the post. half). —V1.3 B1–3 D2.8 om. l. 154–155. —(l. 154) Ñ अशक्यं; D1 अथवा (for अशक्यः). Ñ सागरं (for सागरस्). D3 अप्रधर्ष्या (for °धृष्या). —(l. 155) D4.9 तथा (for रथा). D1.3.4 transp. हया and गजाः. Ñ D1.3.4.9.12 माया (for सेना). Ñ1 [ए]व; D1.3.4 हि (for [अ]पि). Ñ2 D1.9 नोधिकाः.

Colophon: Ñ1 V1 om. —*Kāṇḍa name*: Ñ2 V3 B1–3 D1.3.4.9.12 सुंदरकांडे; D3 सुंदरलंकापर्वणि. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V3 B1–3 D1–4.8.9.12 महो(D4 ✱✱)दरवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): B3 D1.3.4.8.12 om.; Ś1 85; Ñ2 D9 96; V3 74; B1 84; B2 76; D3 90.

—(l. 156) L (ed.) बृहस्पतेः. D2 राक्षसेंद्रसमासदः (for the post. half). —(l. 157) Ñ2 V1.3 B1–3 D1.8.9

राक्षसानां भुजाः पीनाः सर्वमेतच्चतुष्टयम् ।
व्यूढं व्यूहोत्तरादीनां बाहवः परिघोपमाः । [160]
शाश्वताः समरेऽस्माभिः सुव्यूहाः शकटादयः ।
न निवर्तितुमिच्छन्ति वितता बहुवागुराः ।
अस्माकमसिहस्तानां वागुरा इव वानराः ।
स्थैर्यं चलितचित्तेषु वानरेषु न विद्यते ।
न च निश्चलचित्तत्वमस्ति यद्वानरे बले । [165]
गर्जितास्फोटितैस्तत्र बाहुभिः सकरस्वनैः ।
अनवस्थितचित्तानां द्रवन्तीं पश्य वाहिनीम् ।
राक्षसैर्निहतानां च शरीराणि विभागशः ।
दृश्यन्तां वानरेन्द्राणां प्लवा इव विसर्पिणः ।
शिलामध्यगताः सन्तु समरस्था हि वानराः । [170]
मेघान्तरविनिर्मुक्ताः सुप्ता इव रविप्रभाः ।
ताडितानां विशीर्णाश्च विमला दन्तपङ्क्तयः ।
वानराणां प्रदृश्यन्तां तुषारनिकरा इव ।
तत्र तत्र च राजेन्द्र वानरैर्निहतैश्चिता ।
भवत्वधिकमालक्ष्या वल्मीकशकलेव भूः । [175]
राक्षसानां सुयुद्धेन भवत्वद्य रणाजिरे ।
आहारकलिताः सर्वे युगपत्क्रव्यभोजिनः ।
शिलाभिश्चैव मुक्ताभिर्वानराश्च निपातिताः ।
लक्ष्यन्तां रणभूमिस्थाः संसक्ता इव पर्वताः ।
राक्षसैर्निहताङ्गाश्च वानरप्रस्तरा भुवि । [180]
रुधिरप्रस्रवैः सन्तु गैरिकाणामिवाकराः ।
अस्माकं समरे तावन्निश्चिताः शस्त्रपाणयः ।

क्रमापेक्षी (D1.8 °क्षो) (for रणापेक्षो). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 ततो वचनमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 158) D2.12 -नागाश्वैर् (for -नागैश्च). L (ed.) व्यूह्यन्ते (for व्यूह्यतां). —(l. 159) D1 भीमाः (for पीनाः). —(l. 160) Ñ1 D3.4.8 व्यूह(D4.8 °ह्य) व्यूहोत्तरां सेनां; D1 व्यूहा व्यूहांतरगता; D3 परिव्यूढोत्तरां सेनां (for the prior half). —(l. 161) Ñ1 शास्वतः (for शाश्वताः). D1.3 [ऽ]स्माकं (for ऽस्माभिः). D1 स्वभ्यस्ताः; D4 सुघटाः; D12 सुव्यूह्याः (for सुव्यूहाः). —D1 om. l. 162–163. —(l. 162) Ñ1 D2.8 अर्हंति (for इच्छन्ति). Ñ1 D2.4.8.12 बाहु(D12 °ह)वागुराः. —D8 om. l. 163. —(l. 163) D12 om. (hapl.) up to वागुरा. D3 कुरंगा (for वागुरा). D4 अपि (for इव). —For l. 158–163, Ñ2 V1.3 B1–3 D9 subst. :

7* रथिनः सादिनश्चैव गजारोहाश्च राक्षसाः ।
पत्तयश्च महाकाया बलमेतच्चतुर्विधम् ।
व्यूढं दिव्येन विधिना राक्षसैः सुमहाबलैः ।
न निवर्तयितुं शक्यं वानरैरिति मे मतिः ।

[(l. 2) V3 सर्वम् (for बलम्). —(l. 3) D9 यदि (for व्यूढं). B1 D9 व्यूहेन (for दिव्येन).]

—(l. 164) D3 शौर्यं (for स्थैर्यं). Ñ1 B1.3 च चल-; Ñ2 B2 D9 चपल- (for चलित-). V3 ऐश्वर्यं चलचित्तेषु; D4 स्थैर्यं च बलवत्तेषु (for the prior half). —(l. 165) Ñ1 D3.4 नश्चल- (for निश्चल-). V1 B2.3 तद् (for यद्). Ñ1 D3.4 वानरेष्विह (D4 °व) (for वानरे बले). D1 न बलं चलचित्तेषु न नयो वानरेष्विह. —(l. 165) D8 गर्जितैः (for °त-). Ñ2 -[आ]स्फुटितैस; D8 स्फोटितैस (for -[आ]स्फोटितैस्). Ñ2 B1–3 D3.9 बहुभिः (for बा°). Ś1 D4 स्व(D4 म)करस्वनैः; Ñ2 B1.2 D9 करनिस्वनैः; V1.3 B3 च करस्वनैः; D1 सरसस्वनैः (for सकरस्वनैः). —(l. 167) Ñ1 damaged from पश्य up to शरीराणि in l. 168. —For l. 168, D3 subst. :

8* राक्षसैरविनिर्वृत्ताः कलमा गजतोडिताः ।
न भासन्ते शरीराणि समग्राणि विभागशः ।

—After l. 168, Ñ1 D1.3.4.8 ins. :

9* दृश्यन्तां वानरेन्द्राणां प्रसुप्ताः करभा इव ।
बाहुभिः पीडिताः सन्तु समरे सर्ववानराः ।
राव्यन्तेषु विनिद्राश्च कमलानामिवाकराः ।
राक्षसाम्भसि मग्नानां शरीराणि विभागशः ।

[(l. 1) D3 दृश्यंते. Ñ1 कलभा. —D4 om. (hapl.) from l. 2 up to l. 173. —(l. 2) Ñ1 D3 बाहुभ्यां (for °भिः). —(l. 3) L (ed.) विशुद्धास्याः (for विनिद्राश्च). D1.3.8 राव्यं(D3 वनां)तरविनिर्वृत्ताः (for the prior half). D1.3 इवांकुराः.]

—Ñ1 damaged for l. 169. —(l. 169) D8 विसर्पति (sic) (for विसर्पिणः). —(l. 170) Ñ2 V1.3 B1–3 D9 रक्षो- (for शिला-). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 समरे तत्र; D3 शांतमाना ह (for समरस्था हि). —(l. 171) Ñ1 -निमग्नास्तु (for -विनिर्मुक्ताः). D1.3 रवेः प्रभाः. Ñ2 V1.3 B1–3 D9 मेघानामंतरगताः सूर्यस्येव गभस्त(V1 मरीच)यः. —(l. 172) Ñ1 D1-3 तु (for च). B3 D8 विशीर्णानां. D1 हंस- (for दन्त-). —After l. 172, L (ed.) ins. :

10* वानराणां प्रदृश्यन्ते भुवि ता दन्तराशयः ।
यथा तुषारनिर्मुक्ताः कीर्णा इव रविप्रभाः ।

—(l. 173) D1 -कणिका (for -निकरा). —(l. 174) V3 यत्र यत्र (for तत्र तत्र). Ś1 निहताश्चिता; Ñ1 पातितैर्भुवि (for निहतैश्चिता). —(l. 175) Ñ1 भवेद् (for भवतु). V3 आलंब्या (for आलक्ष्या). Ñ2 V1 B1–3 D9 भवत्व(Ñ2 B2 °त्य)धिकया लक्ष्म्या (for the prior half). Ñ2 V1 B1–3 D9 -शबलेव; V3 -विषमेव; D1 -कलिलेव; D4 -शरणेव; L (ed.) -शमलेव (for -शकलेव). —(l. 176) Ñ2 V1.3 B1–3 D3.9 राक्षसा हि (for राक्षसानां). Ś1 D12 तु युद्धेन; B1 समृद्धेन; D8 च युद्धेषु (for सुयुद्धेन). Ñ V1.3 B1–3 D1.3.4.9 भवंत्वद्य. —(l. 177) Ñ2 B2 D9 -कर्षिताः; D1 -करिरताः; D2 -कुलिताः (for -कलिताः). Ñ V1.3 B1–3 D9 कपि(Ñ1 रक्त)भोजनाः; D1–4.8 L (ed.) क्रव्यभोजनाः(L [ed.] °जिनां) (for क्रव्यभोजिनः). —Ñ2 V1.3 B1–3 D9 om. l. 178–179. —(l. 178) Ñ1 D1.3.4 वानरैश्च निपातितैः; D2.8 वानरा वि(D8 °रैर्वि)निपातिताः (for the post. half). —(l. 179) D1.4.8 रणभूयिष्ठाः. Ñ1 संत्यक्ता; D8 संरक्ता (for संसक्ता). —Before l. 180, B3 reads l. 184–185. —(l. 180) Ñ1 विनिकृत्तांगा; Ñ2 V3 B2 D9 निकृत्तांगाश्च; V1 B3 D1.3 विक्षतांगा(B3 °गै)श्च; B1 विद्रुतानां च;

शत्रुभ्यो जीवपुष्पाणि विचिन्वन्तु नगादिव ।
उद्धूतं धूमसंकाशं रणसंमर्दजं रजः ।
शत्रूणां प्रशमं यातु हतानां शोणिताम्बुना । [185]
समरे वानराः सन्तु शतशः शस्त्रविक्षताः ।
शोणिताम्बुपरिक्षिप्ताः सनिर्यासा इव द्रुमाः ।
हतैः शत्रुशरीरैश्च शतशोऽथ गतासुभिः ।
भारार्ता भूमिरस्त्वाशु किंशुकाकरसंनिभा ।
आदेशः क्रियतां तावन्मम वीर्याभिमानिनः । [190]
यस्तस्मिन्प्रवरः शत्रुः स हन्तव्यो रणे मया ।
तं च गत्वा वधिष्यामि यश्चैनमनुगच्छति ।
भविष्यन्ति द्विषन्तोऽन्ये ये च तस्य पदानुगाः ।
शाखामृगाणां समरे शरीरैः पश्यताकुलम् ।
वायुना कर्णिकाराणां वनमुन्मथितं यथा । [195]

Colophon

धर्मे चार्थे च कुशलो वीर्येण च समन्वितः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यमिदं भूयो विभीषणः ।
यत्प्रियं च हितं चैव साधु धर्म्यं च सर्वशः ।
ऊचुस्तन्मन्त्रिणो वाक्यं मन्त्र्यमाणे विशेषतः ।
प्राप्य कार्यशरीरं तु नेतुर्वा गुणसम्पदम् । [200]
प्रियमुत्सृज्य वक्तव्यं हितमेव हि मन्त्रिणा ।
तव राजेन्द्र विस्तीर्णैर्गुणैर्विस्रब्धतां गतः ।
इममर्थं प्रवक्ष्यामि हितं बुद्ध्या परीक्षितम् ।
इह धर्मार्थकामानामवाप्तिः फलमिष्यते ।
तत्रार्थः सह कामेन परीक्ष्यो धर्मचक्षुषा । [205]

D2.8 विहतांगाश्च; D4 विहितांगानां (for निहताङ्गाश्च). B3 D3 वानरा: (for वानर-). L (ed.) -प्रस्थिता (for -प्रस्तरा). B1 वानराणां तथा भुव: (for the post. half). —(l. 181) D12 रुधिरै: (for रुधिर-). V1 B3 -स्रवणै: संतु; B1 -प्रस्रवानां च (for -प्रस्रवै: सन्तु). D8 वानराणाम् (for गैरिकाणाम्). —(l. 182) V3 B1(*sup. lin.* also).2.3 शिविरे (for समरे). B3 तात (for तावन्). Ñ1 निखिला:; V1.3 B1(*sup. lin.* also as above).3 निशिता: (for निश्चिता:). —(l. 183) Ñ V1.3 B1–3 D9 शत्रूणां; D4 पुष्पेभ्यो (for शत्रुभ्यो). Ñ1 प्राणतुल्यानि (for जीवपुष्पाणि). Ñ2 V3 D2.3.8 प्रचिन्वंतु; B3 विचिन्वंति (for विचिन्वन्तु). Ñ2 V1.3 B1–3 D9 नगेषु; D2 वनाद्; D4 नरा (for नगाद्). —(l. 184) Ñ2 V3 B2.3 D4 उद्धृतं; B1 D1–3.8.9 उद्भूतं; D12 तद्भूतं (for उद्धूतं). V3 -संमर्दनं; L (ed.) -मर्दनजं (for -संमर्दजं). —(l. 185) B3 हरीणां (for हतानां). V3 शोणितं विना. —(l. 186) Ñ1 शरैश्च (for समरे). Ñ2 B2 D9 तत्र (for सन्तु). D9 सर्वश: (for शतश:). D1 क्षत° (for शस्त्रविक्षता:). —(l. 187) Ñ1 V1.3 -परिक्षेपा: ; Ñ2 B1–3 D9 -परिक्लिन्ना: (for -परिक्षिप्ता:). D1 transp. इव and द्रुमा: . —(l. 188) D9 तु (for च). D1 निहतै: शत्रुबाणौघै: (for the prior half). D2 हतासुभि: (for गतासुभि:). —(l. 189) Ñ1 [अ]थ (for [आ]शु). Ñ B1.3 D3.4.9 किंशुकाकार- . Ñ2 V1.3 B1.2 D9 -संनिभै: . —Ñ2 V1.3 B D9 read l. 190–193 after l. 195. —(l. 190) Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9 व्यादेश: (for आदेश:). Ñ1 अद्य (for तावन्). Ñ2 V1.3 B D9 महावीर्यं महारणे(B4 °बलै:) (for the post. half). Ñ —(l. 191) Ñ2 V1.3 B D9 तत्र (for तस्मिन्). Ñ V1.3 B D1–4.8.9 हंतव्य: स मया(B4 रणे) विभो(Ñ1 D1–4.8 रणे) ; L (ed.) हंतव्य: समरे मया (for the post. half). —(l. 192) D2 तत्र (for तं च). Ñ2 V1.3 B D9 हत्वा (for गत्वा). Ñ V1.3 B D9 हनिष्यामि. D4 उप- (for अनु-). Ñ2 V1.3 B D9 ये तत्र समनंतरा: (for the post. half). —(l. 193) Ñ1 विषण्णास्ते; Ñ2 V1 B D1.3.4.8.9 द्विषंतो मे(D1.3.4.8 नो) ; V3 द्विषो ये मे (for द्विषन्तोऽन्ये). B2 om. च (subm.). Ñ2 B2.3 D9 तत्र (for तस्य). —B4 om. from l. 194 up to the prior half of l. 195. —(l. 194) B1.3 शरीरं. Ñ2 V1.3 B1.3 D8.9 अस्तु(Ñ2 D9 तु सु- ; B1.3 शस्त्र- ; D8 पश्य) संकुलं; B2 च सुसंकुलां; L (ed.) पश्य भूतलं (for पश्यताकुलम्). —(l. 195) B2 तथा (for यथा).

Colophon : V1 om. —*Kāṇḍa name* : Ñ V3 B D1–4.9.12 सुंदरकांडे. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V3 B D1–4.9.12 विरूपाक्षवाक्यं; D8 राक्षसमंत्र: . —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om. ; Ś1 86 ; Ñ2 D9 87 ; V3 75 ; B1 85 ; B2 77 ; B4 89 ; D3 91. —(l. 196) D9 om. second च (subm.). B2.3 धैर्येण (for वीर्येण). V1 [अ]पि (for third च). —(l. 197) V1 तत्र (for भूयो). —(l. 198) D4 परं (for प्रियं). D9 हि (for first च). Ñ1 यत्र प्रियं; B2 अप्रियं च (for यत्प्रियं च). Ñ1 धर्मं (for धर्म्यं). Ñ2 V1.3 B D9 सानुबंधं(V3 °धश्) ; D4 सारं धर्मं (for साधु धर्म्यं). —Ś1 D12 om. l. 199–200. —(l. 199) V3 तत्तु; D2–4.8 ब्रूयुस; L (ed.) कुर्युस् (for ऊचुस्). Ñ1 सन्- (for तन्). Ñ2 V1 B2–4 D9 बहु चैव; V3 मंत्रमाणो; B1 मुहुश्चैव; D2 मंत्र्यमाणा; D4 मंत्रमाणा; D8 मंत्रमाणैर् (for मञ्यमाणे). —(l. 200) D2 कार्यं गरीयस्तु (for कार्यशरीरं तु). D1.3.4 नेतुं (for नेतुर्). D3 त्वां (for वा). L(ed.) -संपदां. —(l. 201) Ñ1 D3.4.12 [इ]ह (for हि). D4.9 मंत्रिण: . —For l. 200–201, Ñ2 V1.3 B D9 subst. :

11* प्राप्य कार्यं गरीयस्तु प्रियमुत्सृज्य दूरत: ।
हितमेव हि वक्तव्यं सुहृदा मन्त्रिणा सदा ।

[(l. 1) Ñ2 D9 प्राप्तकालं. —(l. 2) Ñ2 D9 [इ]ह (for हि). D9 सुहृदां मंत्रिणां. Ñ2 यथा (for सदा).]

—(l. 202) Ñ2 B2.4 D9 राजन्सु- (for राजेन्द्र). V3 D4 विस्तीर्णे(D4 °र्णो). V3 D4 गुणे(D4 °णो) (for गुणैर्). Ñ2 V1 B1–3 D2–4.9 विश्रंभतां; V3 B4 विश्वस्ततां; D1 विभ्राजतां (for विस्रब्धतां). —(l. 203) V3 B1.2 D3 इदम् (for इमम्). V3 B1.3 D1 हित- (for हितं). —(l. 204) B1 इदं (for इह). Ñ1 इयं हि धर्मानु- (hypm.) (for इह धर्मार्थ-). Ś1 D12 अवाप्तं; D2 अवाप्तुं; D9 आगति: (for अवाप्ति:). B2 इष्यति; D8 उच्यते (for इष्यते). —(l. 205) Ñ2 V1 B

परित्यज्य हि यो धर्मं धर्ममर्थाय पश्यति ।
कामं वा कामलाभाय न सबुद्धिषु बुद्धिमान् ।
मन्त्रितो यो बहुविधो निःसारः सारदर्शिभिः ।
अमात्यैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रः स नियोगान्न शोभनः ।
परदाराभिगमनं को धर्ममिति वर्णयेत् । [210]
मतिमान्राजशास्त्रेषु यथावत्कृतनिश्चयः ।
यत्त्विदं कथ्यते रामे कृतं व्युत्थितलक्षणम् ।
तत्र किं लक्ष्यते रामे धर्माद्व्युत्थितलक्षणम् ।
वने हि निवसन्रामः पितुर्निर्देशवत्सलः ।
यत्तदस्य न संदेहो धर्मव्युत्थितलक्षणम् । [215]
रक्षणं तापसानां च क्षत्रधर्मे स्थितात्मना ।
यत्कृतं शस्त्रमादाय तद्व्यक्तं धर्मलक्षणम् ।
दानं साम समुत्सृज्य यद्विक्रममिहास्थितः ।
व्यक्तमेतत्परं तस्य रामस्याक्लैब्यलक्षणम् ।
यन्निदर्शनभूतश्च धर्मिष्ठानां महात्मनाम् ।
ध्रुवं लोके गुणी जातः सुलभश्च महात्मसु । [220]
यदा च भवनाद्रामश्चापपाणिर्विनिर्गतः ।
क्षत्रमेवाभिसंधाय धर्माद्विचलितः कथम् ।
यदि किंचिद्व्यतिक्रान्तं भवेद्रामस्य चेदिह ।
क्रियासु तस्य दोषोऽपि न भवेद्वनवासिनः । [225]
यथा हि बलवान्कश्चिदाहारान्त्रिगुणानपि ।
भुक्त्वा जरयते तद्वद्रामः पापप्रणाशनः ।
एवं कृत्वा मम मतं यद्रामः स्वं परिग्रहम् ।
प्राप्नुयाद्गुणसम्पन्नं त्वामवाप्य महाबलः ।
तत्र हेतुः प्रदानेन सुमहान्प्रीतिवर्धनः । [230]
यत्र सा व्युत्थिता सीता त्वामवाप्य महामतिम् ।

D9 निरीक्ष्यो; V3 निरीक्षेद् (for परीक्ष्यो). —(l. 206) Ñ2 D9 तु (for हि). Ñ V1.3 B2.3 D1.4.9 अर्थम्; B4 अलम् (for धर्मम्). B1 D2 अल(B1 [before corr.]°न्य)म (D2 °धर्मा)र्थं प्रपश्यति (for the post. half). —(l. 207) L (ed.) -लाभार्थं. Ñ2 D9 स बुद्धेषु; B3 स वृद्धेषु; D4 स*** (for सबुद्धिषु). —(l. 208) Ñ V1.3 B D1-4.8.9 [ऽ]यं (for यो). V3 निःसारं. —(l. 209) Ñ2 V1.3 B D9 तव यो; D1 बहुमिर् (for मन्त्रिभिर्). Ñ1 V1 B1.3 D1-8.8.9.12 संनि(D1 तन्नि; D8 त्वन्नि)योगान्; B2 संनियोगो; D4 स नियोगे (for स नियोगान्). D8 च (for न). Ñ2 V1.3 B1.3.4 D9 विगर्हितः ; B2 हि गर्हितः (for न शोभनः). —D9 om. l. 210–211. —(l. 210) Ñ V1.3 B D1-3.8 -[अ]भिमर्षं तु (V1 °र्षस्तु; B4 °र्षश्च; D1.2.8 °र्षं हि) (for -[अ]भिगमनं). Ñ V1.3 B D2.4.8 धर्मे (for धर्मम्). Ñ1 निर्णयेत्. —(l. 211) Ñ2 B1(before corr. as in V3).2-4 -मंत्रेषु; V1.3 -पुत्रेषु; D1.3 -धर्मेषु; D8 -शास्त्रेण (for -शास्त्रेषु). D8 यथा च (for यथावत्). —(l. 212) Ñ2 B2 D1.4.9 यदिदं; V3 D8 यस्त्विदं; B4 यदि त्वं (for यत्त्विदं). Ñ V1.3 B रामः (Ñ V1 B2.3 °म-); D3.9 नाम (for रामे). —D4 om. (hapl.) from कृतं up to रामे in l. 213. V3 B1.4 D8 कृत- ; D9 कथं (for कृतं). B4 -व्युत्खात- ; D2 ह्युत्थित- (for व्युत्थित-). Ñ2 D1.3.9 -धर्षणं; V1.3 B1.4 -मर्षणः(V1 °णं). —Ś1 D12 om. (hapl.) l. 213–215. —(l. 213) Ñ1 D4 सोत्र; V1 ततः ; D2.3.8 अत्र (for तत्र). L (ed.) नाग: सं- (for तत्र किं). B2 वर्ण्यते; D8 कथ्यते (for लक्ष्यते). D1 नाम; D8 राम (for रामे). V3 D8 धर्म-; D4 धर्मं (for धर्माद्). Ñ1 विच्युति-; B4 व्युज्झित- ; D8 व्युषित- (for व्युत्थित-). V1 धर्मो व्युत्थितलक्षणः; D2 धर्मबुद्धेरत्वलक्षणं (for the post. half). —Ñ2 V1.3 B D9 om. l. 214–221. —(l. 214) D1.2.8 वसते(D8 °शतो) (for निवसन्). D4 वने वसति रामो हि (for the prior half). Ñ1 नियोग- (for निर्देश-). —(l. 215) D1 अत्र (for अस्य). D4 धर्मं (for धर्म-). Ñ1 भवेद्विच्युतिलक्षणं; D2 धर्मेभ्युत्थितलक्षणः; L (ed.) धर्मोत्र्युत्थितलक्षणं (for the post. half). —(l. 216) D3.4 -धर्म- (for -धर्मे). D2.8 धृतात्मना(D8 °नां) (for स्थितात्मना). —D12 om. (hapl.) l. 218–219. —(l. 218) D1.3.4 दैन्यं शमं; D2.8 दीनं शमं (for दानं साम). Ś1 सद्- (for यद्). Ś1 इति स्थितिः (for इहास्थितः). —(l. 219) D4 तदा कार्यं (for परं तस्य). —(l. 220) Ñ1 D1.3.4.8 -भूतं (for -भूतश्). D3 तु (for च). —(l. 221) Ñ1 D1.3.4.8 L (ed.) सुलभं(D1 °कृतं) च(D3 तु)ध्रुवं (L [ed.] तद्वंवत्) लोके (for the prior half). Ñ1 D1.3.4.8 गुणजातं (for सुलभश्च). —(l. 222) V3 यथा (for यदा). D3 तु (for च). Ñ2 D9 स्वभवनाद; B1.4 च भगवान् (for च भवनाद्). —(l. 223) Ñ2 V1.3 B D1.3 क्षात्रम् (for क्षत्रम्). Ñ1 [अ]नु- (for [अ]भि-). Ñ1 विचलते. D4 om. कथम्. —(l. 224) Ñ2 V1.3 B D9 तस्य (for किंचिद्). Ñ1 व्यतिक्रम्य; V3 न निष्क्रांतं (for व्यतिक्रान्तं). —V1 repeats from the post. half up to the prior half of l. 225 consecutively. Ñ1 illeg. from स्य up to भवेद् in l. 225. Ñ2 V1(first time).3 B1-3 D9 धीमतः (for चेदिह). V1(second time) B1 (marg. also).4 धर्मार्थं प्रभवेन्मनः (for the post. half). —(l. 225) D1 विम्यंस्तु; L (ed.) किं जातु (for क्रियासु). L (ed.) कस्य (for तस्य). Ñ2 V1(second time) B1-3 D9 क्रियातस्त(B1 व्या च त)स्य दोषो हि; V1 (first time) B1(m. also).4 भवे(V1 ताव)द्रामस्य दोषो हि; V3 क्रियतस्तस्य देहो हि (for the prior half). B2 वनचारिणः. —(l. 226) D8 बलवत् ; D9 न भवान् (for बलवान्). B1-3 D1.3.4 द्विगुणान् (for त्रिगुणान्). Ñ2 V1 D9 आहाराद्विगुणं दधि; V3 D8 आहाराद्विगुणादपि (for the post. half). —(l. 227) Ñ2 V1.3 B4 भुक्तं; B1 भुक्तान् ; D9 भुंक्ते (for भुक्त्वा). B4 यद्वत् (for तद्वत्). Ñ2 V1.3 B D9 पापविनाशनः. —(l. 228) Ś1 D2.12 कृत्वं; Ñ1 कृतं; B1 कार्यं; D1 कृते (for कृत्वा). Ñ1 हु- ; Ñ2 V1 B1.3.4 D2.4 स्व-; V3 B2 स- (for स्वं). —(l. 229) Ñ1 V1.3 B D1.3.4 -संपन्नस् (for -सम्पन्नं). Ñ2 V1 B D9 प्राप्य हु- ; V3 प्राप्य स (for अवाप्य). —Ñ1 illeg. from महाबलः up to सुमहान् in l. 230. B1 D8 महाबलं. —Ñ2 V1.3 B D9 om. l. 230–233. —(l. 230) D3.4.8 प्रदाने च(D3 तु) (for प्रदानेन). Ñ1 प्रीतिवर्धनं. —(l. 231) D8 यत्र (for यत्र). Ñ1 सा व्यथिता; D4 साधु स्थिता (for सा व्युत्थिता). —D1 om. from त्वाम् up to चेति in l. 233. D2.8 महाधृति

पितुर्वा वचनाद्धर्म्याद्वनवासमुपागतः ।
वशमभ्यागतश्चेति रामः सीतामिहार्हति ।
त्वामवाप्य गुणैर्युक्तं को हि न प्राप्नुयाद्गुणम् ।
त्वं तु प्रीतिकरो राजन्गुणहीनेऽपि सज्जनः । [235]
कार्यमात्मानुरूपं च धर्मो वा यदि रक्ष्यते ।
त्वत्प्रसादाच्छुभा सीता राजन्मोक्षमिहार्हति ।

Colophon

विभीषणवचः श्रुत्वा बलवान्राक्षसेश्वरः ।
अभवत्क्रोधसंरक्तः संध्यारक्त इवांशुमान् ।
नेत्रे प्रकृतिताम्रान्ते भूयस्ताम्रत्वमागते । [240]
ददृशाते सुभीमे ते शनैश्चरबुधाविव ।
क्रोधं तस्यानुपश्यन्तः तीव्रं तु क्रोधनस्य ते ।
शीलज्ञाः सचिवाः सर्वे बभूवुर्जातसाध्वसाः ।
अथ रोषाद्विनिष्पिष्य भृशं करतले करम् ।
अब्रवीद्रावणः क्रोधाद्विभीषणमिदं वचः । [245]
परेषां गुणसत्कारं मम चानर्थबुद्धिताम् ।
भवान्विचष्टे यत्सर्वं प्रमाणं मम नैव तत् ।
अपि त्वनुनयस्तावत्सद्भिर्दृष्टः परस्परम् ।
प्रयोक्तुं हेतुसम्पन्नैर्विधिः कार्यो विशेषतः ।
असंगः सर्वकार्येषु मतिमांश्च महाबलः । [250]

D3 महीपतिं (for महामतिम्). —(l. 232) Ñ1 स (for वा). D2.4.8 धर्माद् (for धर्म्याद्). Ñ1 वनं राम (for वनवासम्). —(l. 233) D1.8-[आ]गतां (for -[आ]गतश्च). —(l. 234) B1 [ऽ]पि (for हि). B4 तं (for न). Ñ2 V1.3 B D9 इह; D1.2 गुणान् (for गुणम्). —(l. 235) Ñ2 V1.3 B1–3 D9 त्वत्तः ; B4 युक्तः ; D1.8 यतः (for त्वं तु). Ñ2 V1 B D9 प्रीतिकरं. Ñ1 त्वं गुणैः प्रवरो राजन् (for the prior half). Ñ V1.3 B D3.9 गुणहीनो. Ñ2 V1.3 B D9 [अ]सज्जनः. —(l. 236) Ś1 D12 चेद् ; Ñ1 यत् ; D1–4.8 वा (for च). Ś1 D2 धर्मं (Ś1 °र्मे) वा; D3 धर्माय (for धर्मो वा). Ñ1 येन (for यदि). Ś1 D12 रक्षितः ; D2 रक्षसे (for रक्ष्यते). —(l. 237) D8 यत् (for त्वत्). Ñ2 V1.3 B D9 इयं (for शुभा). D3.8 शुभां सीतां. Ñ2 V1.3 B D9 मोक्षणम् ; D3.8 मोक्तुमिह (for मोक्षमिह). D3.8 [अ]र्हसि. —After l. 237, Ś1 D12 ins. :

12* सामान्ये विजये चापि तेन युद्धं न ते क्षमम् ।

[L (ed.) वा (for च) and न युद्धं तेन (by transp.).]
Colophon.—*Kāṇḍa name* : Ñ V1.3 B1–3 D1.3.4.9.12 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V1.3 B2–4 D1–4.8.9.12 विभीषणवाक्यं; B1 पुनर्विभीषणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ś1 87; Ñ2 D9 88; V1 79; V3 76; B1 86; B2 78; B4 90; D3 92. —After l. 237 colophon, Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 ins. l. 362–417, l. 230–233 (including 11*), l. 240–241 (including 13*) and l. 274–361 of App. I (No. 3). —(l. 238) V3 राक्षसाधिपः. —(l. 239) D1 बभूव (for अभवत्). Ś1 D4.12 -ताम्राक्षः; Ñ1 -रक्ताक्षः (for -संरक्तः). Ñ1 -राग; Ñ2 V1.3 B D9 -गत (for -रक्त). —(l. 240) Ñ2 V1.3 B -ताम्रे तु; D1.2.8.9 -ताम्रे च (for -ताम्रान्ते). Ś1 D12 पुनस्ताम्रत्वम् (for भूयस्ताम्रत्वम्). —(l. 241) Ñ B2.3 D3.9 सुभीमे वै (D3 च); V3 सुभीमामे; B1 तु भीमे तु; D1 समीमांते; D4 च भीमे च; L (ed.) सुभीमोग्रे (for सुभीमे ते). D4 -कुजाव् ; L (ed.)-सुताव् (for -बुधाव्). —After l. 241, Ś1 Ñ1 D2.8.12 ins. :

13* क्रोधेन तु भृशं तस्य लाक्षारससमप्रभे ।
मन्त्रिणो ह्यन्वपश्यन्त तीव्रे तु क्रोधनस्य ते ।

[(l. 1) L (ed.) नेत्रे (for तस्य). —(l. 2) Ś1 Ñ1 ह्यनुपश्यंति (Ś1 °तु); D8.12 ह्यनुपश्यंत (for ह्यन्वपश्यन्त). Ñ1 तीव्रेति-; D2 ताम्रे सु-; L (ed.) ताम्रे तु (for तीव्रे तु).]

—Ś1 D12 om. (hapl.). l. 242. —(l. 242) Ñ1 रोषं; B1 क्रोधात् (for क्रोधं). V3 [अ]नुपश्यंत; D1 [अ]थ पश्यंतस (for [अ]नुपश्यन्तः). Ñ1 तीव्राति-; Ñ2 D9 तीव्रं सु-; V1.3 B1.3.4 तीव्रं स-; B2 D9 तीव्रं सं-; D1.2.8 तीक्ष्णं सु-(D1 स-); D4 तीव्रांशु- (for तीव्रं तु). V3 D3 च; D1 तं (for ते). —(l. 243) V3 B1 जितसाध्वसाः; B4 मृशतर्जिताः (for जातसाध्वसाः). —(244) Ñ1 क्रोधाद्विनिश्वस्य; D1 क्रोधाच्च निष्पिष्य (for रोषाद्विनिष्पिष्य). B1 करतलैः. D9 करतलं वरं. —(l. 246) Ś1 -संभारं; V1 B D1–4.8 -संस्कारं (for -सत्कारं). D8 वा (for च). V3 [अ]नतु- (for [अ]नर्थ-). —(l. 247) Ñ1 D3.4 अवैति (for विचष्टे). Ñ2 V1.3 B D9 सर्वथा यद्भवानाह; D1.2.8 यद्भवानाह तत्त्वार्थं (for the prior half). D1 नैव विद्धि (for मम नैव). Ś1 दैवतः (for नैव तत्). D4 प्रशानं च ममैव तत् (for the post. half). —(248) D3 प्रकृति-; D3 अरिष्ट- (for अपि तु). Ñ V1.3 B D4.8.9 अकृत्वातु (Ñ1 °थ)नयं तावत् (for the prior half). Ñ D1.3.9 युक्तः; V1.3 B युक्तैः; D4 दृष्टं (for दृष्टः). —(l. 249) Ñ2 V3 B1 D12 प्रयोक्तुर् (for °क्तुं). Ś1 -संपन्नैर्; D1.4 -संपन्नं. Ñ1 प्रयातां हेतुसंपन्नां; L (ed.) प्रवक्तुमभिसंपन्नः (for the prior half). D1.3.4 कार्याकार्ये; L (ed.) कार्ये काले (for विधिः कार्यो). Ñ1 विधिकार्यविशेषतः (for the post. half). —(l. 250) Ñ1 D4 अथवा; Ñ2 V1.3 B D9 अभिज्ञाः; D1.2.8 अशठाः (for असंगः). D2 -कालेषु. Ñ V1.3 B D1.3.4.8.9 मति(D4 बुद्धि)-पूर्वं बला(B3 महा)बलं(Ñ1 D8 विचारयन्) (for the post. half). —(l. 251) D1.3 अर्हति (for अर्हति). Ñ1 D1.2.8 -[अ]धिकं ज्ञातुं(Ñ1 कर्म; D8 धर्मं) (for -[अ]धिकां पूजां). Ñ2 V1.3 B D4.9 ह(B3 त)रं(V1 वहं)लभ्यधिकं यत्नान् (Ñ2 D9 यस्माद्; B4 पथ्यं) (for the prior half). Ñ V1.3 B D1.3.4.8.9 मति(Ñ1 V1 B1 D4 न तु; D1.3.8 ननु)मोहान्मुमूर्षवः (for the post. half). —(l. 252) Ñ1 D1–3 संप्रक्ष्यामो; Ñ2 D9 तत्पृच्छामो; V1 B1(*sup. lin.* also as in V3).2.3 उ(B2 त)त्प्रेक्ष्या(B3 °क्षा)मो; V3 D4.8 प्रवक्ष्यामो; L (ed.) संपृच्छामो (for संपक्ष्यामो). B4 वयं तावत्प्रवक्ष्यामो (for the prior half). —(l. 253) B1 सर्वार्थे च; B3 परार्थेषु; D2 सर्वार्थेव; D8 सर्वेष्वर्थ- (for सर्वार्थेषु).

अर्हत्यभ्यधिकां पूजां न तु मूर्खो विभीषणः ।
संपश्यामो वयं तावन्मतिमन्तं विभीषणम् ।
सर्वार्थेषु वरा भूत्वा गुरुं शिष्यगणा इव ।
यन्मौर्ख्यं यच्च कार्पण्यं यः स्तम्भो या मनस्विता ।
यो धर्मः स भवेद्दम्भस्तमवाप्य महीपतिम् । [255]
पतंगः सम्यगुदितो मोहाद्विशति पावकम् ।
क्षिप्रमात्मविनाशाय तद्व्यक्तं मूढलक्षणम् ।
शास्त्रवादानतिक्रम्य पश्य सर्वा महापदः ।
हठेनेच्छति निर्जेतुं तद्व्यक्तं मूढलक्षणम् ।
आकाशगमनादीनामशक्यस्य विचेष्टने । [260]
ध्रुवमस्ति फलं किंचिच्चिन्तया सिद्धिलक्षणम् ।
य एवमविशेषज्ञः सुनयापनयो जनः ।
अतीन्द्रियमतिं प्राप्य गुणयुक्तं विभीषणम् ।
यदि शूराः परे युद्धे वयं परमभीरवः ।
क्रियते किं नु कार्पण्यात्प्रसभं शत्रुसंश्रयः । [265]
प्रकृतिः शाश्वती ह्येषा क्लीबानामल्पचेतसाम् ।
युद्धकाले भवत्येव त्वद्विधानां दुरात्मनाम् ।
को हि नाम महासत्त्वः पूर्वमाधर्षितः परैः ।
दीनं वचनमादद्याद्वर्जयित्वा विभीषणम् ।
एवं कृत्वा बहुविधं सर्वथायं विभीषणः । [270]
योग्योऽस्माकं भयाद्दीनो नैव मन्त्रे न विक्रमे ।
अवश्यं हि विचेतव्या युद्धे मरणभीरवः ।
ग्रन्थमूढा महादोषाः शूराणां शौर्यनाशनाः ।
युद्धं घोरमसंप्राप्य यस्य हि व्यथते मनः ।
कथं समरमासाद्य स भवेत्पूज्यविक्रमः । [275]
निर्वीर्या ये निरुत्साहाः शत्रुभेदनशोभनाः ।
तेषामेवंविधा बुद्धिः शाश्वती तव यादृशी ।
यदि दर्पं परित्यज्य रामो मां शरणं व्रजेत् ।

Ñ$_1$ D$_{1.3}$ [अ]वरा(D$_3$ °रो) भूत्वा; Ñ$_2$ V$_1$ B D$_9$ पराभूता; V$_3$ परार्थेषु; D$_4$ पुरो भूत्वा (for वरा भूत्वा).—(l. 254) B$_1$ तन् (for यन्). D$_4$ मौढ्य (for मौर्ख्यं). B$_1$ तच्च; D$_8$ चैव (for यच्च). Ñ$_1$ यत्तेजो (for यः स्तम्भो). D$_8$ यो. V$_3$ च नम्रता; D$_8$ मनस्विनः. —(l. 255) V$_{1.3}$ यो दंभः; B$_3$ योधर्मः; B$_4$ मोदंतः (for यो धर्मः). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{4.9}$ च ते; D$_8$ च नो (for भवेद्). V$_3$ B धर्मस् (for दम्भस्). Ñ$_1$ सम्-; D$_1$ तान्; D$_4$ त्वाम्; (for तम्). B$_2$ महीपतिः; D$_{1.4}$ महीपते; D$_8$ महामतिं. —(l. 256) Ñ V$_{1.3}$ B$_1$ D$_{1.3.4.9}$ यत्पतंगश्च(Ñ$_1$ D$_{1.3.4}$ °गः स)मुदितो; B$_{2.3}$ यथा पतंगो मुदितो; D$_4$ यत्पतंगाश्च मुदिता; D$_2$ L (ed.) यत्पतंगः समायं(L [ed.]°गस्तमो भी)तो; D$_4$ यथा पतंगस्तपनं (for the prior half). Ś$_1$ महद् (for मोहाद्). B$_4$ विशंति पावकं मुहुः (for the post. half).—(l. 257) D$_4$ तथोक्तं; D$_9$ तद्युक्तं (for तद्व्यक्तं). V$_{1.3}$ B$_1$(also).$_{3.4}$ शूर- (for मूढ-). —V$_1$ om. (hapl.) l. 258–261. Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{4.8}$ om. (hapl.) l. 258–259.—(l. 258) D$_3$ यच्च; L (ed.) यश्च (for पश्य). D$_3$ सर्व- (for सर्वा). Ñ$_2$ V$_3$ B D$_9$ यो हि कार्यं महापदि (for the post. half).—(l. 259) D$_{1.3}$ [इ]च्छंति (for [इ]च्छति). Ñ$_2$ B D$_9$ निर्णेतुं; D$_1$ संतर्तुं; D$_3$ निर्भेत्तुं (for निर्जेतुं). Ñ$_2$ D$_9$ नोक्तं; B$_4$ युक्तं (for व्यक्तं). Ñ$_2$ B$_1$ (*sup. lin.* also).$_3$ D$_{1.3.9}$ नय-; V$_3$ B$_4$ मूर्ख- (for मूढ-). —D$_1$ om. (hapl.) l. 260–261. D$_{12}$ transp. l. 260–261 and l. 262–263.—(l. 260) B$_4$ D$_{2.8}$ अ(B$_4$ स)-प्रक्षस्य (for अशक्यस्य). Ś$_1$ D$_8$ विचेष्टते(D$_8$ °नं). Ñ V$_3$ B$_{1-3}$ D$_9$ स(Ñ D$_9$ अ)पक्षस्ये(D$_9$ °स्यै)व चेष्टने(B$_1$ [after corr.]°नं; D$_9$ °नैः); D$_8$ अपकृष्य विचिंतने (for the post. half). D$_4$ आकाशगमनार्थं स प्रपक्ष्यमेव चाध्वनि (corrupt). —(l. 261) Ñ$_2$ V$_3$ B$_{3.4}$ D$_9$ नास्ति (for अस्ति). Ś$_1$ D$_{12}$ चिंतयन्; L (ed.) चिंतय (for चिन्तया). Ñ$_1$ यो मित्रस्य तु लक्षणं (for the post. half).—Ś$_1$ om. l. 262–263. —(l. 262) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ व्यक्तं नायं विशेषज्ञः; D$_{1.4}$ यु-(D$_4$ व्य)क्तं नयविशेषज्ञः; D$_3$ युक्तं नयति शेषज्ञः (for the prior half). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{1.4.8.9}$ L (ed.) सु(B$_3$ स्व)नयापनये(L [ed.] °नययोः). D$_1$ जनं; L (ed.) पुनः (for जनः).—(l. 263) Ñ$_1$ D$_8$ सोतींद्रिय-. D$_1$ अतींद्रियमनुप्राप्य (for the prior half).—(l. 264) D$_4$ यदीश्वराः. V$_1$ B$_{2.3}$ समर- (for परम-).—(l. 265) B$_4$ न (for किं). Ñ V$_1$ B$_{2.3}$ D$_{1.3.8.9}$ न; B$_{1.4}$ D$_4$ तु (for नु). Ñ$_1$ कार्पण्यं; B$_1$ [अ]कार्पण्यात्; B$_2$ कर्म स्यात्; D$_4$ कार्पण्यैः (for कार्पण्यात्). Ñ$_2$ प्रभसं (meta.) (for प्रसभं). Ś$_1$ -संक्षयः; Ñ$_1$ -संग्रहः; V$_3$ D$_{1.2.8}$ -संशयः (for -संश्रयः).—(l. 266) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ चैषा(B$_2$ °षां) भीरूणाम् (for ह्येषा क्लीबानाम्). V$_3$ अन्य- (for अल्प-).—(l. 267) D$_4$ सत्त्व- (for युद्ध-). V$_3$ भवत्यद्य; B$_{2.3}$ D$_9$ भवत्येवं(B$_3$ °दं); D$_4$ भवत्येषां (for भवत्येव). Ñ$_1$ D$_{3.4}$ L (ed.) यथा वर्तितुमिच्छसि(L [ed.] °ति) (for the post. half).—(l. 268) Ñ$_2$ D$_9$ आमर्षितः (for आधर्षितः).—(l. 270) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ किमत्रोक्त्वा(B$_{2.3}$ °क्तं) (for एवं कृत्वा).—(l. 271) Ñ$_2$ B$_4$ योन्यो; D$_4$ यः सो (for योग्यो). V$_1$ D$_4$ भवेद् (for भयाद्). D$_1$ कातरो वै सदा दीनो (for the prior half). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1-3}$ D$_{3.9}$ न मंत्रे न च; B$_4$ न मंत्रेण न (for नैव मन्त्रे न).—(l. 272) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1-3}$ D$_9$ सं- (for हि). B$_4$ संविहातव्या. Ñ V$_{1.3}$ B D$_{1.3.8.9}$ परम-; L (ed.) [ऽ]मरण- (for मरण-). —(l. 273) V$_{1.3}$ B D$_{1.3.4.8}$ ग्रंथिभूता; D$_2$ ग्रंथिमूढा (for ग्रन्थमूढा). Ñ$_2$ D$_9$ युद्धे तु विक्लवस्तेषां (for the prior half). Ñ$_1$ L (ed.) वीर्य(L [ed.] शोक)नाशनाः; Ñ$_2$ D$_9$ शौर्यनाशनः; D$_8$ सूर्यदर्शनाः.—(l. 274) L (ed.) घोरतमं प्राप्य (for घोरमसंप्राप्य). D$_2$ व्यथितं (for व्यथते). —(l. 276) V$_3$ च (for ये). Ñ$_2$ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_{1-4.9}$ -भेदेन; B$_1$ -भेदे च; D$_9$ -भेदेति- (for -भेदन-). Ñ$_1$ -दर्शकाः; Ñ$_2$ B$_4$ D$_9$ मोहिताः (for -शोभनाः).—(l. 277) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{2.8.9}$ यादृशी तव कातरा; D$_{3.4}$ यादृशी ते विभीषण (for the post. half).—(l. 278) D$_1$ यद्यदर्थं (for यदि दर्पं). D$_1$ मे (for मां).—(l. 279) Ñ$_2$ B$_4$ तदा (for तद्). D$_4$ त्वहं सदृशं (for तदस्ति सतां). D$_2$ कुर्यां. D$_{1.2.8}$ प्रसादजं. Ñ$_2$ V$_1$ B D$_9$ यत्र कुर्युः प्रसादिताः- (Ñ$_2$ °तं); V$_8$ न कुर्युर्यत्प्रसादिताः (for the post. half).

किं तदस्ति सतां कार्यं यत्र कुर्यादप्रसादनम् ।
वैक्लव्यं परिहर्तव्यं शत्रुपक्षे विशेषतः । [280]
दया सर्वात्मना कार्या महद्भिः शरणागते ।
एवं कृत्वा न योगोऽस्ति विषस्य रुधिरस्य च ।
संनिपातं समागम्य हतः संयुगमेष्यति ।
समर्थो ह्यहमेवैकः तं रामं सहलक्ष्मणम् ।
समरे तेजसा दग्धुं कक्षमग्निरिवोत्थितः । [285]
निश्चयः क्रियतां युद्धे भवद्भिर्बाहुशालिभिः ।
राक्षसापसदं दीनं वर्जयित्वा विभीषणम् ।

Colophon

ततः सागरगम्भीरः सत्त्ववान्विजितेन्द्रियः ।
अब्रवीद्रावणं धीमान्पुनरेव विभीषणः ।
एतदेव विनाशस्य लक्षणं ब्रुवते बुधाः । [290]
अधर्मोऽयं महामोहाद्भवद्भिः परिगृह्यते ।
भवतां बुद्धयो ह्येता विनाशस्य निदर्शनम् ।
निमित्तं घननादस्य विकीर्णा इव विद्युतः ।
जयश्चैव हि दुष्प्रापः पुंसा कलुषबुद्धिना ।
अधर्मसहितं प्राप्य जयं कश्च सतां जयः । [295]
इह च प्रेत्य चावेक्ष्य सद्भिर्लक्षणलक्षितः ।
दुस्तरः प्राकृतैर्धर्मो बाहुभ्यामिव सागरः ।
इच्छाद्वेषादयो भावा नित्यमात्मगुणा यथा ।
तथा धर्मगुणाः कृत्स्नाः सुखानि सुखिनामिव ।
पर्याप्तं चाप्यभिज्ञानं धर्मस्य परिरक्षणे । [300]
यदल्पसुखिता लोकाः सर्वे भूयिष्ठदुःखिताः ।
यश्चाल्पसुखितः श्लाघी न मनः परितापयेत् ।

—(l. 280) V1 B1.3 वैकृत्यं (for वैक्लव्यं). —After l. 280, L (ed.) ins.:

14* साध्वसं च यथा कार्यं शत्रुभिः शरणागतैः ।

—(l. 281) Ñ2 V1.3 B D9 भवद्भिः (for महद्भिः). —(l. 282) Ś1 Ñ1 नियोगो (for न योगो). D4.8 रुचिरस्य. Ñ1 वा (for च). —(l. 283) D2 समासाद्य. D2.8 ततः (for हतः). L (ed.) संयोगम्. Ñ2 V1.3 B D9 संनिपातः समागंतुमतः संयुगमि(B4 °ग इ)ष्यते. —(l. 284) Ñ2 V1.3 B D9 च (for हि). Ś1 स (for तं). Ñ2 V1.3 B D9 रणे रामं सलक्ष्मणं (for the post. half). —(l. 285) Ś1 D12 वक्ष्यम्. D1.2 [उ]द्धतः; D4 [ए]धितः; D8 [उ]द्भूतः (for [उ]त्थितः). —(l. 286) B2 निश्चयं. Ś1 बहु-; Ñ2 V1.3 B D9 युद्ध- (for बाहु-). D8 -पालितैः. —(l. 287) Ñ2 V1 B D9 सदैवापसदं. —After l. 287, Ś1 Ñ1 D2.12 ins.:

15* इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो रावणो विरराम ह ।

[Ñ1 क्रोध- (for रोष-).]

Colophon: Ñ1 V1 om. —*Kāṇḍa name:* Ñ2 V3 B D1-4.8.9 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś1 B2.3 D2.8.12 रावणवाक्यं; Ñ2 V3 B1.4 D9 विभीषणवाक्यप्र(V3 °परि)ग्रहः; D1 विभीषणव्याहरणं; D3 विभीषणतर्जनं; D4 विभीषणत्यागः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ñ2 D9 92; V3 77; B1 87; B2 79; B4 94; D3 69. —(l. 288) V3 सर्वेषां (for सत्त्ववान्). —(l. 289) Ñ1 V1 B4 श्रीमान् (for धीमान्). —(l. 290) D3 हि नाशस्य (for विनाशस्य). Ś1 D12 हि विदुर्बुधाः; Ñ1 D1-3 विदुषो विदुः; D4.8 विदुषां मतं (for ब्रुवते बुधाः). —After l. 290, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

16* धर्मिष्ठं वाक्यमुत्सृज्य कापथेन प्रवर्तनम् ।

[Ñ2 D9 मार्गम् (for वाक्यम्). V3 कार्यं वैर- (for कापथेन).]

—(l. 291) Ś1 Ñ1 महान् (for महा-). —Ñ2 V1.3 B D9 om. l. 292. —(l. 292) D4 भवंतो बुद्धिविकृता (for the prior half). —Ñ2 V1.3 B D9 transp. l. 293 and l. 294. —(l. 293) Ñ1 मेघनादस्य; D1.3.8 वन(D8 जल)नादस्य. Ñ1 विस्तीर्णा; D2 प्रकीर्णा (for विकीर्णा). D1 बाहुकाः (for विद्युतः). Ñ2 V1.3 B D9 विस्तीर्णा विद्युतो यथा (for the post. half). —(l. 294) Ñ1 सुदुष्प्रापः; Ñ2 V3 D2.3.8 हि (V3 D2 सु-) दुःप्रापः; V1 D1.4 हि दुःप्रापः; B1-3 हि दुष्प्राप्यः; D9 दुष्प्राप्यः (subm.). Ñ2 V1.3 B D9 प्राज्ञं (for पुंसा). Ñ1 पुंसां कलुषबुद्धिनां; D1.3.8 प्राज्ञं ह्यशुभबुद्धिना (D1 °कर्मणा) (for the post. half). —(l. 295) Ñ2 V3 D2.9 -संहितं; D1 -सदृशं (for -सहितं). Ś1 Ñ V1.3 B D9 जयः कश्च; D1 बलं कस्य; D3 जयं कश्चित्; D4 जयं यश्च (for जयं कश्च). Ñ2 V1.3 B D9 भवेत् (for जयः). —(l. 296) Ś1 दुर्जेया लब्धनां वीक्ष्य; Ñ1 इह च प्रेक्ष्यवान्प्रेक्ष्य; D2 तव विष्टंभतां वीक्ष्य; D3.4 इह वा प्रेत्य वा प्रेक्ष्य (D4 °क्ष्य); D8 इह विष्टभ्य चावेक्ष्यः; D12 ** विष्टव्रतां वीक्ष्य; L (ed.) इह च प्रेष्यतां प्रेष्यः (for the prior half). L (ed.) पूजित- (for लक्षण-). —(l. 297) B1 (before corr.) D1 दुष्कृतः (for दुस्तरः). —(l. 299) V1 कृत्स्न- (for कृत्स्नाः). D4 दुःखानि (for सुखानि). Ñ2 V3 B2-4 D4.9 इह (for इव). —(l. 300) Ś1 वा प्रतिज्ञानं; B4 D12 वाप्य(B4 चेद)भिज्ञानं; L (ed.) चाप्यविज्ञानं. —D12 om. (hapl.) from -रक्षणे up to परि- in l. 302. —(l. 301) Ñ2 D3.9 -सुखिनो (for -सुखिता). Ś1 D1.3.4.8 यदल्पः(D1.2.8 °ल्प-) सुखभाग्लोकः; Ñ1 L (ed.) यदल्पः(L [ed.] °ल्प-) सुखितो लोकः (for the prior half). D3 कृत्स्ना (for सर्वे). Ś1 Ñ1 D1.3.4.8 कृत्स्नो भूयिष्ठदुःखितः (for the post. half). —Ñ2 V1.3 B D9 transp. l. 302 and l. 303. —(l. 302) Ñ1 D4 यथात्म- (D4 °ल्प-) (for यश्चाल्प-). Ñ2 V1.3 B D9 यश्चा(Ñ2 V3 B4 D9 °श्चा)पि हि(B2 च) तपःश्लाघी; L (ed.) यश्चात्मसुखिताश्लाघी (for the prior half). B1 (orig.; *sup. lin.* also as above) जनं (for मनः). —(l. 303) Ś1 नामुतः; V3 किं तु तत्; B4 किं त्वतः; D1.3.8.12 न ततः (for किं ततः). D3 न तेनातः परं किंचित् (for the prior half). B1 सुफलं (for सुलभं). —After l. 303, Ñ2 V1.3 B D9 ins.:

17* बुद्ध्यपेक्षि च भूतानां सुखं तच्चापि धर्मतः ।

किं ततः परमं किंचित्सुलभं फलमुत्तमम् ।
यथा हि सुखसंयाने नौर्निमित्तमिवाम्भसि ।
लोकानां सुखसंयाने तथा धर्मः स्वनुष्ठितः । [305]
प्रकृतीनां प्रधानश्च यथा नेता नयानुगः ।
तथा धर्मार्थकामानां धर्मः सम्यगनुष्ठितः ।
यथा ह्यर्थविशेषार्थमर्थः पुंभिर्नियुज्यते ।
तथा निश्चितमायत्यां धर्मः सुखकरः सताम् ।
तदा स्वफललुब्धेन नातिदूरनिरीक्षिणा । [310]
न शक्यश्चरितुं धर्मः शुभो ह्यकृतबुद्धिना ।
यथा ह्यर्थश्च कामश्च मनसः प्रीतिवर्धनौ ।
तथा क्षमा च धर्मश्च सद्यः शुभसुखावहौ ।
दुश्चरत्वाच्च धर्मस्य केचिद्धर्मबहिष्कृताः ।
कामे चार्थे च लुब्धानां धर्मो भुवि न विद्यते । [315]
यत्र नेता च गुणवान्सहायाश्च गुणान्विताः ।
तत्र धर्मार्थकामानां भवेत्सम्यक्परीक्षणम् ।
इह नेता च विगुणः सहाया गुणवर्जिताः ।
एवं कृत्वा किमप्येतद्वर्तते मन्त्रसंज्ञकम् ।
अर्थानर्थौ हि यत्रोभौ संशयश्च परीक्ष्यते । [320]
स मन्त्र इति विज्ञेयः शेषस्तु खलु विक्रमः ।
मन्त्रे समुपनीते च सुहृदा शुद्धबुद्धिना ।
न युक्तं कैतवं कर्तुं हिताद्धि प्रतिपादनम् ।
त्यक्त्वा कामपरं मन्त्रमर्थधर्मविवर्जितम् ।
राममेव गमिष्यामि धर्मार्थपरमं नृपम् । [325]
चित्रमेतद्धि यन्मुक्त्वा कृत्स्नं स्वाभिजनं धनम् ।
धर्महेतोर्गमिष्यामि राममेव शुभव्रतम् ।
एवं कृत्वा मयि गते यद्यस्ति गुणदर्शिता ।

[V$_1$ B बुद्ध्या(B$_1$ °द्ध्यु)पेक्षी; V$_3$ बुद्ध्यपेक्षां. V$_3$ सुखांतश्च् ; B$_1$ सुखी तच् (for सुखं तच्).]
—(l. 304) Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-4.8.12}$ च; Ñ$_2$ ह; B$_4$ [ए]व (for हि). Ś$_1$ D$_{12}$ -संपाते; D$_4$ -संयोगे (for -संयाने). —V$_1$ D$_{12}$ om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 305. Ñ$_2$ D$_{3.4.9}$ इहांभसि; B$_4$ D$_{1.3}$ महांभसि. —(l. 305) Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-4.8}$ लोकयोः. Ś$_1$ Ñ$_1$ -संपाते; B$_2$ -यानेन (for -संयाने). —D$_9$ om. from the post. half up to the prior half of l. 307. Ñ$_1$ यथा (for तथा). Ś$_1$ स्वनिष्ठितः ; Ñ V$_3$ D$_8$ सुनिष्ठितः ; B$_3$ सुनिश्चितः (for स्वनुष्ठितः). —B$_2$ om. (hapl.) l. 306–307 ; D$_4$ om. l. 306. —(l. 306) Ñ$_2$ V$_1$ B$_{3.4}$ प्रयत्न(B$_4$ °त्नै)श्च; V$_3$ प्रभावश्च; D$_3$ प्रधानत्वाद् ; L(ed.) विधानस्य (for प्रधानश्च). Ñ$_1$ यथानुगः ; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.3.4}$ भवानिह; D$_3$ स्वनुष्ठितः ; D$_8$ सदागतिः (for नयानुगः). —(l. 307) Ñ$_1$ V$_3$ -[अ]नु- (for -[अ]र्थ-). —(l. 308) D$_4$ -विशेषाणाम् (for -विशेषार्थम्). D$_4$ अर्थप्राप्तिर्. Ñ$_1$ निषिध्यते; D$_1$ विमुच्यते; D$_{3.4}$ विशिष्यते (for नियुज्यते). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ यथा ह्यर्थं(Ñ$_2$ D$_9$ °थानर्थं; V$_3$ °था ह्यनु)परित्यागादर्थः संप्राप्यते सुखं. —(l. 309) Ñ$_2$ B$_4$ तथा सुनि(B$_4$ स्वनु)ष्ठितायत्तो; V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ D$_9$ तथा सु(B$_2$ नु; B$_3$ स्व)निश्चिता(V$_3$ B$_3$ °श्चया)यत्तो; B$_1$ तथा स्वनिश्चयापन्नो (for the prior half). D$_1$ स्मृतः (for सताम्). —Ś$_1$ D$_{12}$ om. l. 310. —(l. 310) Ñ तथा त्वफल- ; V$_1$ तदर्थफल- ; V$_3$ D$_{8.9}$ तथा(D$_8$ °दा) तु फल- ; B$_1$ (orig. ; marg. also as above) यथा हि फल- ; D$_2$ यथा स्वफल- ; L (ed.) त्वया तु फल- . D$_1$ -गृद्धेन (for -लुब्धेन). D$_{1-4.8}$ -निरीक्षणात्. Ñ$_1$ नातिदूरे विभीषण; Ñ$_2$ D$_9$ नातिदूरमवेक्षणात् (for the post. half). —(l. 311) V$_3$ ततो; D$_8$ पुंसा (for शुभो). V$_1$ [ऽ]प्यकृत- ; L (ed.) ह्यशुभ- (for ह्यकृत-). D$_8$ शुभोप्यशुभमेव वा (for the post. half). —(l. 312) D$_1$ (with hiatus) अर्थश्च् (for ह्यर्थश्च्). L (ed.) तथा कामः (for च कामश्च). —D$_{3.4}$ transp. the post. halves of l. 312 and l. 313. B$_1$ मनःप्रीतिविवर्धनौ (for the post. half). —(l. 313) Ñ$_1$ ह्यर्थश्च्; D$_8$ धर्मश्च् (for क्षमा). D$_8$ कामश्च् (for धर्मश्च्). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ एव (for शुभ-). D$_8$ transp. शुभ- and सुख- . Ñ$_1$ सद्यः खलु शुभावहौ (for the post. half). —(l. 314) D$_1$ तु (for च). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_9$ सुदुश्चरत्वाद् ; D$_4$ दुश्चारित्रं च (for दुश्चरत्वाच्च). Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_1$ (orig. ; m. also as in Ñ$_2$) D$_{1.3.4.8}$ -परा नराः ; Ñ$_2$ B$_{2-4}$ D$_9$ -परायणाः (for -बहिष्कृताः). —(l. 315) D$_3$ धर्मे (for कामे). Ñ$_1$ संलुब्धे; D$_1$ लुप्तानाम् (for लुब्धानां). Ñ$_2$ D$_9$ धर्म एव; V$_1$ B$_{1-3}$ अंत एव; V$_3$ B$_4$ मंत्र एव; D$_8$ धर्मे बुद्धिर् (for धर्मो भुवि). Ñ$_1$ transp. धर्मो भुवि and न. D$_{1.3.4}$ मंत्रः (D$_{1.4}$ अंतः) सर्वप्रकारवान् (for the post. half). —(l. 317) Ñ$_1$ -[अ]नु- (for -[अ]र्थ-). B$_3$ om. -कामानां. D$_3$ सद्यः (for सम्यक्). —(l. 318) B$_{2.3}$ गुणवान् (for विगुणः). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ चानुवर्तिनः (for गुणवर्जिताः). —(l. 319) Ñ$_1$ एतेन (for अप्येतद्). Ś$_1$ Ñ$_2$ D$_{1.8.9.12}$ मंत्रसंज्ञि(D$_8$ °मि)तं; Ñ$_1$ °संज्ञकः ; B$_1$ (orig. as above ; m. also) °संनिभं (for °संज्ञकम्). —(l. 320) Ñ$_2$ V$_1$ B D$_9$ -[अ]नर्था (for -[अ]नर्थौ). B$_{2.3}$ D$_1$ च (for हि). Ñ$_2$ V$_1$ B D$_9$ [आ]सन् ; V$_3$ [अ]पि (for [उ]भौ). —(l. 321) D$_8$ इव (for इति). Ñ$_2$ V$_1$ B D$_{4.9}$ शेषास्तु(B$_{2.4}$ °श्च); V$_3$ शेषश्च. D$_4$ किल (for खलु). Ñ$_2$ V$_1$ B$_{1.3.4}$ D$_9$ विक्रियाः ; V$_3$ विक्रिया; B$_2$ D$_4$ विक्रमाः ; D$_3$ विभ्रमः (for विक्रमः). —(l. 322) Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{1.3.9}$ मंत्रं(D$_1$ °त्रे) समुपनीतेन (for the prior half). Ñ$_1$ ह्यर्थ- ; D$_3$ विद्ध- ; D$_8$ शुभ- (for शुद्ध-). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_{4.9}$ बुद्धिदर्शि(D$_4$ °गामि)ना. —(l. 323) D$_4$ किंचित् (for युक्तं). Ñ$_2$ B$_{2.4}$ वक्तुं (for कर्तुं). Ñ$_1$ हितार्थं- . D$_1$ प्रतिपादितं; L (ed.) °बुद्धिना (for °पादनम्). Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ हिताकारं विषादनं; D$_{3.4}$ हिताद्धिप्रतिपादिना (for the post. half). —(l. 324) Ñ$_2$ B$_4$ कोप- (for काम-). V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ D$_9$ मंत्रे; B$_4$ त्वां तु (for मन्त्रम्). Ñ$_2$ V$_1$ B$_4$ D$_9$ स्वार्थ- (for अर्थ-). V$_3$ स्वार्थधर्मविवर्जिते; B$_1$ ह्यर्थधर्मविसर्जनं; B$_{2.3}$ स्वधर्मपरिवर्जितं (for the post. half). —(l. 325) D$_2$ धर्मार्थं. D$_1$ -सहितं (for -परमं). D$_4$ नृप. Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ नित्यं धर्मपरायणं (for the post. half). —After l. 325, Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B D$_9$ ins. :

18* सुरासुरजयी राजा स हि नित्यं मया श्रुतः ।
संश्रितानामसंत्यागी शरण्यो द्विषतामपि ।

क्रियतां निश्चयः सम्यङ्नयबुद्धिनिमित्तजः ।
Colophon
एतच्छ्रुत्वा तु संरब्धो रावणः क्रोधमूर्छितः । [330]
उत्पपात सनिस्त्रिंशो हन्तुकामो विभीषणम् ।
उत्पतन्स चकाशे च सनिस्त्रिंशो दशाननः ।
एकविद्युद्गुणः कृष्णः सनाद इव तोयदः ।
आसनात्तूर्णमुत्पत्य पादेनाभिजघान तम् ।
रावणः क्रोधसंवेगादासनस्थं विभीषणम् । [335]
अभवत्पतितो भूमावासनात्स विभीषणः ।
वज्रपातहतः श्रीमान्विशीर्ण इव पर्वतः ।
अभवन्मन्त्रिणां तेषां विषादमनुपश्यताम् ।
पूर्णचन्द्रग्रहग्रासात्प्रजानामिव संभ्रमः ।
प्रहस्तस्त्वसिहस्तं तं कुपितं राक्षसेश्वरम् । [340]
शनैर्निवारयामास कोशे चाप्यकरोदसिम् ।
ततः प्रकृतिमापन्नः शुशुभे राक्षसेश्वरः ।
वेलाभावविनिर्वृत्तः प्रसन्न इव सागरः ।
परिवार्यासनस्थं तु रावणं ते चकाशिरे ।
मेघा इव महाशृङ्गं विपुलाः शैलमुत्तमम् । [345]

[(l. 1) B4 सत्यं (for नित्यं).]

—(l. 326) Ñ2 B4 D9 तु यत्त्यक्त्वा; V1 B2.3 D8 अयं त्यक्त्वा; V3 B1 पुरीं त्यक्त्वा (V3 कृत्वा) (for हि यन्मुक्त्वा). D1 क्षिप्रमेतद्विधं मुक्त्वा (for the prior half). Ñ2 V1.3 B D1.3.4.9 कृत्स्नं (B1 [अ]हं ते; B4 तुच्छं) स्वजनमातुरः (V1.3 D1.3.4 °रं) (for the post. half). —(l. 327) D1 धर्ममेव (for °हेतोर्). Ñ2 V1.3 B D3.4.9 सोहं (Ñ2 V3 B2.3 D9 योहं; D3 रामं) मानुषसं (V1 °मा)श्रयं (for the post. half). —(l. 328) D2 नत्वा; L (ed.) कृते (for कृत्वा). B4 ह्यपि (for मयि). D8 कृते (for गते). D4 transp. कृत्वा and गते. Ś1 Ñ1 D12 शुभ (Ñ1 सम)दर्शिता; D3 गुणदर्शना; D4 °संपदा (for गुणदर्शिता). —(l. 329) Ś1 Ñ1 D1.8.12 निश्चिता बुद्धिः; D2 निश्चया बुद्धिः. V3 हृबुद्धिश्च; B4 गुणबुद्धि- (for नयबुद्धि-). Ś1 Ñ1 D1.2.12 सम्यङ्नयनिमित्तजा; D3.4 L (ed.) बुद्धौ (L [ed.] वृद्धौ) नयनिमित्तजः (D4 °तः); D8 सम्यक्श्रवनिमित्ततः (for the post. half). —After l. 329, Ñ2 B4 D9 ins. :

19* पुरा पुरीयं कपिभिर्महाबलैः
प्रवृद्धशैलप्रतिमैः समन्ततः ।
अभिद्रुता विद्रुतरक्षसांगणा
विनश्यते भिन्नविटङ्कतोरणा ।
निशाचराश्छिन्नशिरोरुबाहवः [5]
पतन्ति भूमौ विहता इव द्रुमाः ।
क्षुरप्रवर्यैर्निशितैर्महात्मनो
धनुश्च्युतैर्दाशरथेरिहास्यतः ।

[(l. 6) D9 पिहिता.]

Colophon : V1 om.—*Kāṇḍa name* : Ś1 B4 D2 om.; Ñ V3 B1–3 D1.3.4.8.9.12 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ś1 D2.12 प्रतिव्याहरणं; Ñ V3 B1.2 D3.9 विभीषणवाक्यं; B3.4 समंत्रे (B4 मंत्रणे) विभीषणवाक्यं; D1 रावणं प्रतिव्याहरणं; D4 रावणप्रत्याहरणं; D8 प्रतिविभीषणव्याहरणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B3 D1.2.4.8.12 om.; Ñ2 D9 93; V3 78; B1 88; B2 80; B4 95; D3 97. —After colophon, Ś1 concludes with श्रीरामः; while D2 with राम.

—(l. 330) Ñ1 एवमुक्तस् (for एतच्छ्रुत्वा). —Ś1 om. l. 331. —(l. 331) D1.2.4.8.12 वेगात्स (D12 वेगेन) भ्रुकुटीमुखः (for the post. half). —After l. 331, Ñ1 reads l. 339. —(l. 332) Ś1 D4 चकासे च; L (ed.) च चुक्रोश (for चकाशे च). D1 तत्रस्थः संचकासे सः (for the prior half). —For l. 330–332, Ñ2 V1.3 B D9 subst. :

20* एवं ब्रुवाणं राजेन्द्रो भ्रातरं स्वं विभीषणम् ।
उत्पपात सनिस्त्रिंशस्ततः क्रोधात्स रावणः ।

[(l. 1) B2.3 ब्रुवाणे. D9 तं (for स्वं). B2.3 G (ed.) भ्रातरि स्वे (B3 स्व-; G [ed.] तु) विभीषणे (for the post. half). —(l. 2) V3 कोपात् (for क्रोधात्).]

—(l. 333) Ñ2 V1.3 B D9 महा- (for एक-). Ś1 D12 -गुणयुतः; V3 B4 -गुणाढ्य (B4 °वि)द्धः (for -गुणः कृष्णः). —(l. 334) B1 (orig.; marg. also as above) ऊर्ध्वम् (for तूर्णम्). Ñ2 V1 B D9 पदा च (for पादेन). B2 [अ]पि (for [अ]भि-). —(l. 335) Ñ V1.3 B1–3 D8.9 -संरागाद्; D3 -संरब्ध; D4 -संसर्गाद् (for -संवेगाद्). —After l. 335, D3 reads l. 343 for the first time, repeating it in its proper place. —After l. 335, D4 reads l. 339. —D8 om. (hapl.) l. 336–347. —(l. 336) Ñ2 D9 आसनस्थो (for आसनात्स). —(l. 337) D2 विस्तीर्ण (for विशीर्ण). —(338) Ñ1 V1.3 B1 (orig.; *sup. lin.* also as above).3.4 D1 विवादम् (for विषादम्). —After l. 338, Ñ1 reads l. 342–343. —(l. 339) D1 परिपूर्ण- (for पूर्णचन्द्र-). D4 -ग्रहस्तुल्यः (for -ग्रहग्रासात्). Ñ2 V1.3 B D3.9 पूर्णचंद्रे ग्रहग्रस्ते (for the prior half). D1 जनानाम् (for प्रजानाम्). D4 संक्षये (for संभ्रमः). —(l. 340) Ñ2 B D9 सासि-; V1.3 चासि- (for त्वसि-). Ñ2 D9 तु (for तं). —D9 om. (hapl.) from राक्षसेश्वरम् up to शुशुभे in l. 342. —(l. 341) Ñ2 V1.3 B कोषे. —After l. 341, Ñ1 D3.4 ins. :

21* निशाकरमिवापाये राहुमुक्तं रुषान्वितम् ।

[Ñ1 [आ]काशे (for [अ]पाये). Ñ1 बाहुयुद्धविशारदं (for the post. half).]

—(l. 343) D3.4 वेलाभावाद् (for वेलाभाव-). Ñ1 दोलाभावविनिर्मुक्तः; Ñ2 V1.3 B D9 निवृत्तवेलः समये (for the prior half). —(l. 344) Ñ1 V1 B1 D1.3 तं; Ñ2 V3 B2–4 D9 च (for तु). D4 चासनस्थं (for [आ]सनस्थं तु). Ñ2 V1.3 B D3.9 [ऽ]वतस्थिरे; D1 चकासिरे; D4 बभासिरे (for चकाशिरे). —(l. 345) Ñ2 V3 B D9 मेरोर् (for मेघा). V1 यथा मेरोरिव शृंगं (for the prior half). Ñ1 D1.3.4 विपुलं (for

निःशब्दं शुशुभे कृत्स्नमथ तन्मन्त्रिमण्डलम् ।
परिवेश इवालक्ष्यः शशिनश्चारुदर्शनः ।
अभवत्क्रोधसंरक्तो भूमिष्ठः स विभीषणः ।
अध्वराग्निरिवादीप्तः सौम्यो दीप्तिसमन्वितः ।
अथ कोपाग्निमुद्धूतं शमयन्बुद्धिसत्तमः । [350]
शमतोयावपातेन निर्जगाद विभीषणः ।
मम धर्मार्थमुत्थानं न कामक्रोधसंहितम् ।
अतः पादप्रहारोऽपि नायं मम पराभवः ।
मार्दवेन च सम्पन्नस्तेजसा च विभीषणः ।
सदश्व इव भूयिष्ठं तेजस्वी स व्यदृश्यत । [355]
मुहूर्तमिव निश्वस्य मुहुः कृत्वा च निश्चयम् ।
अब्रवीद्वाक्यमुत्थाय गुणयुक्तं विभीषणः ।
अस्मिँल्लोके महादोषाः सुशोच्या धर्मवर्जिताः ।
येषामभिजनं प्राप्य मतिः क्रोधसमन्विता ।
महत्सर्वविनाशस्य लक्षणं प्रतिभाति मे । [360]
अनयाद्यदयं सर्वैर्भवद्भिः परिगृह्यते ।
शस्त्रमेकं शरीरं हि रणभूमौ विनाशयेत् ।
दुष्टा बहुतरं हन्याद्बुद्धिः कलुषचेतसाम् ।
न हि तं कुरुते दोषं निशितं शस्त्रमुल्बणम् ।
स्वसमुत्था यथा दोषाः प्राणिनां मन्युचेतसाम् । [365]

विपुलाः). Ñ2 V1.3 B D9 शिखराः पार्श्वतोपरे (B1 °तो यथा) (for the post. half).—(l. 346) Ñ2 V1.3 B D3.4.9 अभवत् (for शुशुभे). B1.4 सर्वं (for अथ).—(l. 347) D1–4 परिवेष. Ñ2 V1 B4 [आ]लक्ष्यं. Ñ2 B4 -दर्शनं; V3 -लक्षणः; D1.4.12 -दर्शिनः (for -दर्शनः). V1 सम्यग्दीप्तसमन्वितं (for the post. half).—(l. 348) D1 अवदत् (for अभवत्). Ñ D3.9 क्रोधसंरागो; V1.3 B1.4 D1.4 चोर्ध्वं (V3 सोर्ध्वं; B4 रोष)संरागो; B2.3 चोत्रसंकाशो (B3 °रागो). Ñ2 V1.3 B2.3 D1.9 भूयिष्ठं; D2.3 भूमिस्थः (for भूमिष्ठः). L (ed.) च (for स).—D3.8.12 om. (hapl.) l. 349–351.—(l. 349) Ñ2 V1.3 B D4 इवालक्ष्यः (D4 °क्ष्मीर्); D1 °तीव्रः (for °दीप्तः). Ñ2 V1.3 B D9 सम्यग्; D4 असौ (for सौम्यो). B1.3 D4 दीप्त-; B2 दीक्षा- (for दीप्ति-). Ñ1 D1.4 -गुणान्वितः.—(l. 350) Ñ1 क्रोध- (for कोप-). Ś1 Ñ D9 उद्भूतं. V1 B2–4 अथ कोपाग्निसंभूतं (B3 °मुहूर्तं) (for the prior half). Ñ2 V1.3 B D9 स विभीषणः (for बुद्धिसत्तमः).—(l. 351) D1 -[अ]नुक्रमेन (for -[अ]वपातेन). Ñ1 निर्जगाम; D1 निजगाद (for निर्जगाद). Ñ2 V1.3 B D9 चिंतयामास धर्मात्मा मनसा हितमात्मनः.—For l. 350–351, D4 (erroneously) subst.:

22* अथ कोपाग्निनोद्धूतः सधूम इव पावकः ।
वामेनैव स पादेन निजघान विभीषणम् ।

—Ñ V1.3 B D4.9 read l. 352–353 after l. 357.—(l. 352) Ñ1 D4 -संयुतं (D4 °तः); Ñ2 V3 B D9 -संज्ञितं (for -संहितम्).—(l. 353) Ñ2 V1.3 B D9 तस्मात् (for अतः). D4.12 -प्रहारेण (D12 °पि); D8 -प्रहारो मे. D8 अपि (for मम).—(l. 354) D1 [इ]व (for first च). Ñ2 V1.3 B D9 [ए]व रंजितः (for विभीषणः).—Ś1 D12 om. (hapl.) l. 355–357; D4 om. l. 355.—(l. 355) V3 स दग्धशर-; D3 स दग्ध इव (for सदश्व इव). Ñ1 D2.8 भूयिष्ठम्; Ñ2 V1.3 B D9 मर्यादां (for भूयिष्ठं). Ñ2 V1.3 B D9 कौलीनां नाम्य- (V1 B2.3 °त्य)वर्तत (for the post. half).—(l. 356) Ñ1 D3.4 अथ (for इव). D4 निःश्वस्य. Ñ2 V1.3 B D9 स मुहूर्तं विनि (V3 D9 °निः)श्वस्य (V1 B1 °श्चित्य) (for the prior half). D8 स; D4 तु (for च). Ñ D9 विनिश्चयं.—(l. 357) Ñ1 गुणैर्युक्तो; Ñ2 V1.3 B D9 धर्मयुक्तं (for गुणयुक्तं).—(l. 358) Ñ1 तस्मिन्काले; V1.3 B D8 तस्मिँल्लोके; D4 ये च लोके (for अस्मिँल्लोके). D1.3.4 ते शोच्या (for सुशोच्या).

Ñ2 D9 शोच्या धर्मविगर्हिताः; V1.3 B शोच्या धर्मविवर्जिताः (V3 °पराजिताः) (for the post. half).—(l. 359) D2 तेषाम्; D4 ये चैव; D12 एषाम् (for येषाम्). Ś1 Ñ1 D2.12 पतिः क्रोधसमन्वितः; D4 हर्षक्रोधसमन्विताः (for the post. half).—After l. 359, D8 ins.:

23* तेऽवश्यं व्यसनं प्राप्य सीदन्ते पापसंयुताः ।
पापैः सह समायोगात्स्वयं पापसमन्विताः ।
पतन्ति ते दुराचारा मूलभ्रष्टा इव द्रुमाः ।

—(l. 360) L (ed.) तर्हि (for महत्). D8 -विनाशाय (for -विनाशस्य). Ñ1 D4 ते हि सर्वविनाशाय; D3 एतद्धि सर्वनाशाय (for the prior half).—After l. 360, Ñ1 D3.4 ins.; while Ś1 D12 ins. after l. 362:

24* यदिमे मुनयः सर्वे भवद्भिरतिपीडिताः ।
रामेण चाभिसंश्रुत्य दत्तं त्वभयमादितः ।

[(l. 1) D4 ये चैव (for यदिमे). D12 सर्वैर् (for सर्वे). Ñ1 D3 यदेवमनुजाः सर्वे (for the prior half). Ñ1 D3.4 परि-; D12 अभि- (for अति-).—(l. 2) Ñ1 D3.4 च प्र (D3 तत्प्र)तिश्रुत्य.]

—Ñ1 D3.4 om. l. 361.—(l. 361) Ñ2 D9 अनयो (for अनयाद्). V1 सद्भिर् (for सर्वैर्). Ś1 D1.2.8.12 यदा (D1 °था)-यमनयः सर्वैर्; B2.4 अनयाभ्युदयः सर्वैर् (for the prior half). D1 उपगृह्यते.—(l. 362) Ś1 एव (for एकं). Ś1 D1.2.8.12 शरीरस्य; Ñ1 शरीरं तु. Ś1 D1.2.4.8.12 विनाशकं (Ś1 D4.12 °तं); B2 विलापयेत् (for विनाशयेत्).—Ś1 D12 om. l. 363.—(l. 363) D8 दुष्टं. D1.3 बहुविधं; D8 °हु परं (for °तरं). Ñ2 V1.3 B D9 हन्यात्स्वगणमात्मानं (for the prior half). D3 -चेतसं (for -चेतसाम्). Ñ1 दोषो बहुगुणान्हत्वा हंति पापमचेतसं; D4 दोषा बहुयुगं गत्वा घ्नंति तं पापचेतसं.—D1 om. l. 364–373.—(l. 364) Ñ1 B1 D2.4 तत् (for तं). B4 निहितं; D8 न तथा (for न हि तं). Ś1 उल्वणं; Ñ2 V1.3 B D9 उत्तमं (for उल्बणम्). Ñ1 D2–4.8 शस्त्रं निशितमुत्तमं (for the post. half).—(l. 365) V1.3 B1.2 D2.8 समुत्थाय; B3 D3 स्वे (B3 सु-) समुत्था. Ñ2 V1.3 B D4.9 अल्प (V3 °न्य)-चेतसां; D2.3.8 अल्पमेधसां (for मन्युचेतसाम्).—(l. 367) V3 अमुम् (for अर्थम्). Ñ2 V1.3 B D3.4.9 च (for वा).—D2.8 om. (hapl.?) from the post. half up to the

अनागतपरिज्ञानमर्थस्य कुरुते बुधः ।
प्राप्तमर्थमनर्थं वा कश्चिदेवावबुध्यते ।
दूरादनर्थमर्थं वा पश्यतो हि महान्गुणः ।
यस्यार्थं प्राप्य नोत्सेको भवत्यापदि न व्यथा ।
कुरुते दीर्घदर्शी हि सम्यगर्थपरिग्रहम् । [370]
अनर्थाच्च विनिर्मोक्षमथवा दोषलाघवम् ।
न दोषानभिगच्छन्ति सम्यग्दृष्टिपरा नराः ।
प्रमाणानीह कृत्स्नानि प्रमाणानि महात्मनाम् ।
अनभिज्ञः प्रमाणानां केवलं रोषमास्थितः ।
शोकाम्भसि महावेगे क्षिप्रं मग्नः प्रदृश्यते । [375]
ऐतिह्यमनुमानं च प्रत्यक्षमपि चागमम् ।
ये हि सम्यक्परीक्षन्ते कुतस्तेषामबुद्धिता ।
उपस्थितविनाशं त्वामात्मवंशविनाशनम् ।
क्रोधाद्यास्यामि हित्वाद्य जलौघ इव सागरम् ।
तत्र भिन्नां मतिं ज्ञात्वा क्रूरां धर्मविदूषणीम् । [380]
सर्वथा ह्यसि संत्याज्यः पङ्कमग्न इव द्विपः ।
दोषपङ्कनिमग्नं त्वामनयोपप्लवावृतम् ।
सर्वथा मानुषो रामस्त्वामस्तमुपनेष्यति ।
Colophon

3

After 6.9, D5–7.10.11 S ins.; Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.13 ins. l. 1–65 after App. I (No. 1); l. 362–417; l. 230–233 (including 11*); l. 240–241 (including 13*) and l. 274–361 after l. 237 colophon of App. I (No. 2); V1.3 B3 ins. l. 1–65 after App. I (No. 1); B2 ins. l. 362–417 only after App. I (No. 2):

ततः प्रत्युषसि प्राप्ते प्राप्तधर्मार्थनिश्चयः ।
राक्षसाधिपतेर्वेश्म भीमकर्मा विभीषणः ।

---

prior half of l. 368. B1 reads the post. half in marg. V3 विबुध्यते. —(l. 368) Ñ1 D3.4 दूरादर्थमनर्थं च (for the prior half). D4 [ऽ]पि (for हि). L (ed.) पश्यन्तो(? तो)पि (for पश्यतो हि). Ñ1 महागुणाः (for महान्गुणः). Ñ2 V1.3 B D6 बुद्धया ह्यर्थमनर्थं च पश्यंतीह महागुणाः. —After l. 368, Ś1 D12 ins.:

25* इ इ च प्रेक्ष्यतां दोषः संप्रेक्ष्यश्च महान्गुणः ।

[D12 इह (for इ इ).]

—(l. 369) Ñ2 V1.3 B4 D2.9 यदर्थं; B1–3 यदर्थे; D3 यमर्थं (for यस्यार्थं). B1–3 सति (for प्राप्य). Ñ2 V1.3 B D9 नोत्सेकं. D8 नो (for second न). Ñ2 V1.3 B1.4 D9 भजंत्यापदि न (V3 B1 च; D9 नो) व्यथां; B2.3 न भजंत्यापदि व्यथां (for the post. half). —(l. 370) Ñ1 D2 दोष-; Ñ2 V1.3 B दूर- (for दीर्घ-). Ś1 D12 स; Ñ1 च; Ñ2 ह (for हि). D8 दोषदर्शित्वं. Ñ1 सम्य**परिग्रहं (for the post. half). —(l. 371) B2–4 अनर्थार्थ-; D8 अथ तं च (for अनर्थाच्च). Ś1 D12 अनयाच्चापि निर्मोक्षम्; Ñ1 अधर्माच्च विदुर्धर्मान्; Ñ2 अनर्थं ह्यविनिर्मोक्षं; D9 अनर्थात्परिनिर्मोक्षं (for the prior half). Ñ1 यथा वा; D8 अथ तं (for अथवा). Ñ2 V1.3 B D9 समवाप्य महापदं (for the post. half). —For l. 372, Ñ V1.3 B D3.4.8.9 subst.:

26* न च दोषं नियच्छन्ति सम्यग्दृष्टपरावराः ।

[Ñ1 ते (for च). D8 दूरं (for दोषं). D8 सम्यगस्य. D8 -नरा वराः (for -परावराः).]

—(l. 374) Ñ V1.3 B D3.4.9 दोषमाश्रि(Ñ1 D3.4 °स्थि)तः. —Ś1 om. l. 375. —(l. 375) Ñ2 V1.3 B D9 महाघोरे (B1 °रं) (for °वेगे). Ñ1 D1.4 क्षिप्रमग्नः; Ñ2 V1.3 B D9 स निमग्नः. —(l. 376) Ñ1 V3 B1.4 D1.2.4 औपम्यम्; D8 अतीतम् (for ऐतिह्यम्). D2 वा (for second च). D4 अथवागमं. —(l. 377) Ñ V3 B1 D3.4.9.12 परीक्ष्यंते; B4 परीक्षंति; D8 प्रतीक्षंते (for परीक्षन्ते). V1 अबुद्धता. —(l. 378) Ś1 Ñ1 D12 -विनाशत्वाद्. D8 भ्रातृवत्स- (for आत्मवंश-). Ñ1 -विनाशकं. —(l. 379) Ś1 D12 रामं; Ñ1 D2–4.8 राजन् (for क्रोधाद्). Ñ2 D9 भित्त्वा (for हित्वा). Ś1 Ñ1 V1.3 B4 D8.12 त्वा; B1 D3.4 [अ]हं (for [अ]द्य). D1 राजन्हित्वाद्य यास्यामि (for the prior half). B2 D3 जलौघम्. —(l. 380) D3 भिन्नमतिं. Ñ1 कृत्वा (for ज्ञात्वा). B1 क्रोधाद्; D4 कृतां (for क्रूरां). Ś1 B4 D1.2.4.8.12 -विदूषिणीं; Ñ1 D9 -विदूषिकां; Ñ2 V3 B2.3 -विदूषणां; D3 -विनाशनीं (for -विदूषणीम्). —(l. 381) D4 मे (for हि). Ñ2 V1 B2–4 D9 [अ]सि मम (V1 मया) त्याज्यः; V3 B1 [अ]यं (B1 हि) मया त्याज्यः (for ह्यसि संत्याज्यः). Ñ1 D4 पंकलग्न; Ñ2 V3 पंके लग्न; V1 B4 D2 पंके मग्न. —(l. 382) Ś1 Ñ D12 दोषपंके; D1.8 रोषपंक-. Ñ2 V1.3 B D9 अयशः-पल्लवावृतं (for the post. half). —Ś1 reads l. 383 twice (var.). —(l. 383) Ś1 (first time) ह्यस्तं सम्-; V1 B1.3 त्वामंतम्; D1.2.8 वी(D2.8 वी)रोस्तम् (for त्वामस्तम्). —After l. 383, Ś1 (after first occurrence) Ñ1 D3.4 ins.:

27* मूर्खं मूर्खसहायं च दुर्बुद्धिमजितेन्द्रियम् ।

[Ś1 निर्बुद्धिम्.]

Colophon: Ś1 Ñ1 V1 D12 om. —*Kāṇḍa name*: D2 om.; Ñ2 V3 B D1.3.4.8.9 सुंदरकांडे. —*Sarga name*: Ñ2 V3 B D1.3.4.9 विभीषणवाक्यं; D2.8 विभीषणाभिधानः (D2 °घातः). —*Sarga no.* (figures, words or both): B3 D1.2.4.8 om.; Ñ2 D9 94; V3 79; B1 89; B2 81; B4 96; D3 98. —After colophon, B2 ins. l. 362–417 of App. I (No. 3), while D2 concludes with राम.

3

(l. 1) V3 तथा; D12 ययौ (for ततः). D7 ततः प्रत्यूषसमये (for the prior half). V3 प्राप्तधर्मा; B3 कृतकर्मा; B4 कृतधर्म-; D12 प्राप्तकर्म- (for प्राप्तधर्म-). V3 B3 D9 सु(D9 -वि)-निश्चयः. —(l. 2) D1.3 तस्य (for वेश्म). —After the prior half, M5 repeats the post. half of l. 1 and the prior half of l. 2. Ñ2 V3 D9 शुद्धकर्मा; T2.3 M1.3 प्रविवेश

शैलाभ्रचयसंकाशं शैलशृङ्गमिवोन्नतम् ।
सुविभक्तमहाकक्ष्यं महाजनपरिग्रहम् ।
मतिमद्भिर्महामात्रैरनुरक्तैरधिष्ठितम् । [5]
राक्षसैश्चाप्तपर्याप्तैः सर्वतः परिरक्षितम् ।
मत्तमातंगनिश्वासैर्व्याकुलीकृतमारुतम् ।
शङ्खघोषमहाघोषं तूर्यनादानुनादितम् ।
प्रमदाजनसंबाधं प्रजल्पितमहापथम् ।
तप्तकाञ्चननिर्यूहं भूषणोत्तमभूषितम् । [10]
गन्धर्वाणामिवावासमालयं मरुतामिव ।
रत्नसंचयसंबाधं भवनं भोगिनामिव ।
तं महाभ्रमिवादित्यस्तेजोविस्तृतरश्मिवान् ।
अग्रजस्यालयं वीरः प्रविवेश महाद्युतिः ।
पुण्यान्पुण्याहघोषांश्च वेदविद्भिरुदाहृतान् ।
शुश्राव सुमहातेजा भ्रातुर्विजयसंश्रितान् । [15]
पूजितान्दधिपात्रैश्च सर्पिर्भिः सुमनोऽक्षतैः ।
मन्त्रवेदविदो विप्रान्ददर्श सुमहाबलः ।
स पूज्यमानो रक्षोभिर्दीप्यमानः स्वतेजसा ।
आसनस्थं महाबाहुर्ववन्दे धनदानुजम् ।
स राजदृष्टिसम्पन्नमासनं हेमभूषितम् । [20]
जगाम समुदाचारं प्रयुज्याचारकोविदः ।

(for भीमकर्मा). —(l. 3) Ñ2 D6.10.11 M3 शैलाग्र-; M1.2 सिताभ्र- (for शैलाभ्र-). Ś1 Ñ1 V1.3 B4 D1–4.8.9.12 श्वेता (D1 ततो)भ्रवृंद(D2 °चय)संकाशं; B3 corrupt (for the prior half). Ñ2 D9 गिरि- (for शैल-). Ś1 Ñ B3.4 D1–4.8.9.12 इवोच्छ्रितं. —(l. 4) T2.3 G1 सुविभक्तं. Ñ V1.3 B3.4 D1–4.6.8–11 -महाकक्षं; M5 °सौधं (for °कक्ष्यं). Ś1 Ñ1 V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 महारथ- (for °जन-). —(l. 5) D5 T1 G3 नीतिमद्भिर्. Ñ2 V3 B3.4 D1–4.6.8.9.12 T3 महामात्यैर् (for °मात्रैर्). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 अभियुक्तैर् (for अनुरक्तैर्). Ñ1 B3.4 D1.2.8 अनुष्ठितं; V1 अधिष्ठितैः (for अधिष्ठितम्). —(l. 6) D10.11 T2 आप्त-; T3 चापि (for चाप्त-). Ś1 Ñ1 V1.3 B4 D1–4.8.12 रक्षोभिश्चाप्य(Ñ1 °प्त)पर्यंतैः (B4 °तं); Ñ2 D9 रक्षोभिश्चाप्युपायज्ञैः; B3 corrupt; G3 राक्षसैश्चाप्यपर्याप्तैः (for the prior half). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 परिवारितं. —(l. 7) Ś1 Ñ V1.3 B4 D6.10.12 G3 -निःश्वासैर्(G3 °स-); D4 -संकाशैः (for -निश्वासैर्). Ś1 Ñ2 V1.3 B3.4 D1.2.4.8.9.12 सं(B3 आ)कुलीकृत-; D3 कुंडलीकृत-. D8 -मानसं (for -मारुतम्). —After l. 7, Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 ins.:

1* परस्परकृतोत्साहैः प्रवराश्वैरलंकृतम् ।

[Ñ V1 B3.4 D8.9 -कृतोत्साहं. D1 अत्युद्धतैर्महोत्साहैः (for the prior half). Ñ B3.4 D9 प्रबलाश्वैर् (for प्रवराश्वैर्).]

—Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 om. l. 8. —(l. 8) M5 -महानादं (for °घोषं). D5 T1 G3 -संपात-; D7 T2.3 -संनाद-; D10.11 G1.2 -संबाध-; M1.2 -नादवि-; M5 -संघात- (for -नादानु-). —(l. 9) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 -शत- (for -जन-). G1 damaged from पथम् up to तप्त- in l. 10. Ś1 D12 प्रमदाहास्यमिश्रितं; Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9 प्रवल्गि(Ñ1 °वासि; V1.3 °मर्दि; B3.4 °वंदि)तमिवौ(B3 D8 °महौ)जसा (V3 °सं) (for the post. half). —(l. 10) Ś1 D12 रक्तबिंदुसमायोगं; Ñ V1.3 B3.4 D1.3.4.8.9 रक्त(V1 D9 रत्न; V1 reads रणे and बले also)विद्रुमनिर्यूहं(Ñ2 V1.3 D9 °वैदू[D9 °दू]र्य-; B3.4 D4 °निर्योग-[D4 °गं]); D2 रत्नसंचयसंयोगं (for the prior half). M1.2 तोरण- (for भूषण-). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 -नि(Ś1 Ñ D1.9.12 -निः)स्वनं (for -भूषितम्). —(l. 11) G2 om. from मिवा up to second ण्या in l. 15. B3.4 [आ]सन्नम् (for [आ]वासम्). G3 अपि (for इव). —Ś1 D12 om. (hapl.) l. 12. —(l. 12) L (ed.) भुवनं (for भवनं). —(l. 13) Ś1 Ñ V1 B3.4 D1–4.9.12 इवादीप्तं(D3 °र्धं); V3 महादीप्तं; G1 °दित्यं (for इवादित्यस्). D8 तं महाभूपितादीप्तं (for the prior half). D5.7 T2.3 -विसृत-; G1 -विवृत-; M1.2 -विस्तार- (for -विस्तृत-). T2.3 G3 M1–3 -रश्मिमान्. Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 तेजोराशिमिवोज्ज्वलं(B3.4 °वाद्भुतं) (for the post. half). —(l. 14) Ś1 वीक्ष्य; T3 M5 श्रीमान् (for वीरः). Ś1 D12 विभीषणः; B4 महायशाः (for महाद्युतिः). —(l. 15) D5 पूर्णान् (for पुण्यान्). Ś1 Ñ B3.4 D1–4.8.9.12 हृ(D1 पु)ष्ट(Ś1 D12 शृण्वन्)पुण्याहशब्दांश्च; V1.3 सुष्ठु(V1 पुष्ट-) पुण्याशिषश्चैव; G2 **** सुत्रोषांश्च (for the prior half). D8 देववद्भिर् (for वेदविद्भिर्). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D2–4.8.9.12 उदीरितान्(V3 °ताः). —(l. 16) D12 आश्राव. D3 G3 M1.2 स; D6 तु; G1 च (for सु-). Ś1 D12 धातुर् (for भ्रातुर्). D9 विनय- (for विजय-). Ś1 Ñ V1 B3.4 D1–4.8.9.12 -संहितान्; V3 -संहिताः; L (ed.) -संहितां (for -संश्रितान्). —(l. 17) V3 पूजिता. B4 अपि; D5.7 T1 तिल-; G1 घृत- (for दधि-). Ś1 D12 स- (for च). Ñ1 D1 M5 सुसर्पिः; V1.3 सलाजैः; B3.4 D2–4.8.9 ससर्पिः; G1 स्रग्गंधैः (for सर्पिर्भिः). V3 B4 D5–7 सुमनोक्षि(D6 °ग)तैः; B3 सुमनोक्षितान्. —(l. 18) Ś1 Ñ1 D12 तत्र वेद-; Ñ2 V1.3 B4 D1.2.4.8.9 तत्र मंत्र-; B3 D3 तंत्रमंत्र- (for मन्त्रवेद-). B3 मंत्रान् (for विप्रान्). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 सु(Ś1 Ñ V1.3 D9 स)महायशाः; D6.7.10.11 T2.3 M1.2 स महाबलः. —(l. 19) Ś1 D1–4.8.12 सं(D1 सु; D8 तं)सेव्यमानं; Ñ V1.3 B3.4 D9 संदीप्यमानं; D6 सुपूज्यमानो; G M1.2.5 संपूज्यमानं (G1.3 M5 °नो). D4 om. from क्षोभिर् up to सनं in the post. half of 2*. D10.11 G2 M1.2 दीप्यमानं (for दीप्यमानः). Ś1 Ñ1 V1.3 B3.4 D1–3.8.12 दीप्य(D2 भ्राज)मानमिवौजसा (D8 °सं); Ñ2 D9 दीप्ताग्निमिव तेजसा (for the post. half). —(l. 20) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–3.8.9.12 महाभागं; D8 T2.3 G1 °बाहुं (for महाबाहुर्). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–3.8.9.12 नैर्ऋतर्षभं (for धनदानुजम्). —(l. 21) M5 -द्रव्य- (for -दृष्टि-). G1 damaged for सम्पन्नं. G2 रत्न- (for हेम-). —For l. 21, Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 subst.:

2* स राज्ञादिष्टमावेष्टुमासनं हैममाप्तवान् ।

[Ś1 D1.12 राजादिष्टम्; Ñ V1 B3.4 राज्ञोद्दिष्टम् (for राज्ञा-

स रावणं महात्मानं विजने मन्त्रिसंनिधौ ।
उवाच हितमत्यर्थं वचनं हेतुनिश्चितम् ।
प्रसाद्य भ्रातरं ज्येष्ठं सान्त्वेनोपस्थितक्रमः । [25]
देशकालार्थसंवादी दृष्टलोकपरावरः ।
यदाप्रभृति वैदेही संप्राप्तेह परंतप ।
तदाप्रभृति दृश्यन्ते निमित्तान्यशुभानि नः ।
सस्फुलिङ्गः सधूमार्चिः सधूमकलुषोदयः ।
मन्त्रसंधुक्षितो वह्निर्न सम्यगभिवर्धते । [30]
अग्निष्ठेष्वग्निशालासु तथा ब्रह्मस्थलीषु च ।
सरीसृपाश्च दृश्यन्ते हर्म्येषु च पिपीलिकाः ।
गवां पयांसि स्कन्नानि विमदा वीरकुञ्जराः ।
दीनमश्वाः प्रहेषन्ते न च ग्रासाभिनन्दिनः ।
खरोष्ट्राश्वतरा राजन्भिन्नरोमाः स्रवन्ति नः । [35]
न स्वभावेऽवतिष्ठन्ते विधानैरपि चिन्तिताः ।
वायसाः संघशः क्रूरा व्याहरन्ति समन्ततः ।
समवेताश्च दृश्यन्ते विमानाग्रेषु संघशः ।
गृध्राश्च परिलीयन्ते पुरीमुपरि पीडिताः ।

दिष्टम्). Ś1 एवेष्टम् ; Ñ1 V3 उत्तुंगम् ; Ñ2 D9 अतुलम ; B3 अक्लिष्टम् (for आवेष्टम्).]

—(l. 22) B3 स प्रगृह्य च; B4 प्रगृह्याचार-; D2.6 प्रपू(D2 * *)ज्याचार-; G1 प्रयुज्याकार-; M1 प्रायुज्याचार- (for प्रयुज्याचार-). V1.3 -कोविदं. —For l. 23, Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 subst. :

3* स राक्षसो महातेजा विनयात्स्वामिसंनिधौ ।

[Ś1 D12 स हर्यक्षो; D3.4 शुभाक्षयं(D3 °रं) (for स राक्षसो). Ñ1 V1.3 B3.4 D8 विनयं; Ñ2 D9 विचार्यं; D1 विनीतं; L (ed.) विधेयं (for विनयात्).]

—(l. 24) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 वाक्यमायतिनिश्चितं (V1 D1 °श्रयं) (for the post. half). —(l. 25) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1.2.4.8.9.12 आसाद्य. V3 D3.8 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Ś1 Ñ V3 B3.4 D1–4.8.9.12 साध्वसो(B3 सव्येनो)पक्रम(D3 °मे; D8.9 °मा)स्थितः(Ś1 V3 D1.3.4.12 °तं); V1 सांत्वमेवाक्रमस्थितं (for the post. half). —V3 om. l. 26. —(l. 26) Ś1 D2–4.12 -[अ]भिसंपत्ति(D2–4 °त्तिर्); Ñ1 V1 D8 -[अ]भिसंप्राप्तं(D8 °प्ते); Ñ2 D9 -[अ]भिसंपातं; B3 -[अ]भिसंप्रीतिं; B4 -[अ]भिसंपाती; D1 -[आ]दिसंपादि; D10.11 G1 -[अ]र्थसंवादि (for -[अ]र्थसंवादी). D6 T2 -परापरः (for -परावरः). Ś1 D12 दृष्ट्वा चामितविक्रमः; Ñ V1 B3.4 D1–4.8.9 दृष्ट्वा(D1–4 °ष्टा)चार(D9 राम)पराक्रमः(Ñ V1 D8.9 °मं) (for the post. half). —After l. 26, G2 repeats l. 23. —(l. 27) G1 damaged for यदा प्र. G2 [इ]यं; M3 [इ]मां (for [इ]ह). D5 T1 M3 पुरीं तव; G2 पुरं तव (for परंतप). V1.3 संप्राप त्वामरिंदम; G1 संप्राप्ता भवनं तव (for the post. half). —(l. 28) Ś1 Ñ2 V1 D2.4.8.9.12 M5 च; Ñ1 V3 D1 ह; B3 वः (for नः). —(l. 29) Ś1 Ñ2 V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 विस्फुलिंगः(Ś1 B3 D1–3.8.12 °ग-) प्रशांता(B3.4 °सन्ना)र्चिः; Ñ1 D6 T3 G2 सविस्फुलिंगः शीता(D6 G2 °गधूमा; T3 सप्ता)र्चिः; T2 सविस्फुलिंगः सहसा (for the prior half). Ś1 Ñ1 B4 D1 सधूमः. Ñ1 च कृशोदयः; V1 -कलुषो महान्; V3 -कलुषो यथा; B3 -कवलोदयः (for -कलुषोदयः). —(l. 30) Ś1 D1.3.12 मंत्रतस्तर्पितो; Ñ V1.3 B3.4 D2.4.8.9 °व(Ñ2 °वि)-चर्पितो; T2 °संवर्धितो (for मन्त्रसंधुक्षितो). D7 G1.3 M1–3 [ऽ]प्यग्निर् ; G2 ह्यग्निर् (for वह्निर्). D10.11 मंत्रसंवहुतोप्यग्निर् ; M5 मंत्रैः समूहितो ह्यग्निर् (for the prior half). G2 M5 अनु- (for अभि-). Ś1 Ñ2 V3 B3 D1–4.8.9.12 -पद्यते; Ñ1 B4 -तप्यते; V1 T3 G2.3 M5 -वर्तते (for -वर्धते). —(l. 31) Ś1 D12 अग्निषु हि; Ñ2 B3.4 अनिष्टं हि; V1.3 D1–4.8 अनि(D3 °रि)ष्टा हि; D9 अनिष्टम् (for अग्निष्ठेषु). D6 T2.3 -[अ]गारेषु (for -शालासु). Ś1 Ñ V1.3 B4 D1–4.8.9.12 ब्रह्म(B4 चैवा)सनेषु; D6 महास्थलेषु (for ब्रह्मस्थलीषु). B3 तथा चैव यथा सुत (corrupt) (for the post. half). —(l. 32) D5.10.11 T1 G3 M3 सरीसृपाणि. Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 वि(Ś1 D2.12 प्र) सर्पंति(D9 °ते) (for च दृश्यन्ते). V1.3 निमित्तान्यशुभानि ह(V1 च) (for the post. half). —After l. 32, D1 ins. :

4* सागरे दृश्यते धूमो वह्नौ तोयं च दृश्यते ।
कौशिकोऽयोधयत्सिंहं महदन्यच्च दृश्यते ।

—After l. 32, D3 reads l. 37–38 repeating them in their proper place. —(l. 33) V1.3 भिन्नानि; B3.4 [अ]वर्णानि; D8 छिन्नानि (for स्कन्नानि). B4 समदाश् (for विमदा). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 चापि; D7 नर-; D10.11 T1.3 वर- (for वीर-). —B3 om. from कुञ्जराः up to भि in l. 34. —(l. 34) V1.3 B4 दीनाश्च (for दीनम्). Ś1 V3 D12 प्रहेषंति; T3 प्रहर्षंति (for प्रहेषन्ते). Ñ D2–4.6.10.11 नव- (for न च). D9.12 -नंदिताः (for -नन्दिनः). B4 न च प्राशाभिवंदिनः (for the post. half). —(l. 35) Ñ2 B3.4 D9 खरोष्ट्राश्च तथा राजन् (for the prior half). D7.8.10.11 G2 M5 च (for नः). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.9.12 भिन्न(B4 °न्ना)रोमा(V1.3 समंताद)श्रुवर्तिनः(Ś1 D12 °र्षिणः; B3 °र्तिताः) ; G1 भिन्नरोमास्रवाननाः (for the post. half). —(l. 36) D10.11 T3 G2 -तिष्ठति (for -तिष्ठन्ते). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 स्व(D3 अ)भावे नानु(B4 नैव; D1 नाव; D3 नात्र)तिष्ठंति (Ñ2 °ते) ; D6.7 T2 G1 M5 न स्वभावेन(M5 °पि) तिष्ठंति(G1 °ते) (for the prior half). V3 वितानैर् (for विधानैर्). G1 अभि- (for अपि). Ś1 Ñ1 V1.3 D1.3.4.8.12 संयु(D1.4.8 °य)ताः ; Ñ2 D2.9 संस्कृताः ; B3.4 संगताः (for चिन्तिताः). —(l. 37) B3 च तथा; B4 D3(first time).8 सहसा; D1 सर्वशः (for संघशः). V1.3 D1 व्याहरंतस्. Ñ V1.3 B3.4 D2.3(both times).4.8.9 ततस्ततः (for समन्ततः). —(l. 38) B3 समावृताश् (for समवेताश्). Ś1 B3 D12 सांप्रतं; Ñ V1.3 B4 D1.2.3(both times).4.8.9 संप्रति; D5 T1 G3 सर्वशः ; G1 सं * * (for संघशः). —(l. 39) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1–4.8.9.12 सं(V3 स)पर्यटं(B3.4 °यं)ते च; D7 चैव प्रलीयंते.

उपपन्नाश्च संध्ये द्वे व्याहरन्त्यशिवं शिवाः । [40]
क्रव्यादानां मृगाणां च पुरीद्वारेषु संघशः ।
श्रूयन्ते विपुला घोषाः सविस्फूर्जितनिस्वनाः ।
तदेवं प्रस्तुते कार्ये प्रायश्चित्तमिदं क्षमम् ।
रोचते वीर वैदेही राघवाय प्रदीयताम् ।
इदं च यदि वा मोहाल्लोभाद्वा व्याहृतं मया । [45]
तत्रापि च महाराज न रोषं कर्तुमर्हसि ।
अयं हि दोषः सर्वस्य जनस्यास्योपलक्ष्यते ।
रक्षसां राक्षसीनां च पुरस्यान्तःपुरस्य च ।
श्रावणे चास्य मन्त्रस्य निवृत्ताः सर्वमन्त्रिणः ।
अवश्यं च मया वाच्यं यद्दृष्टमपि वा श्रुतम् । [50]
संप्रधार्य यथान्यायं तद्भवान्कर्तुमर्हति ।
इति स्म मन्त्रिणां मध्ये भ्राता भ्रातरमूचिवान् ।
रावणं रक्षसां श्रेष्ठं पथ्यमेतद्विभीषणः ।
हितं महार्थं मृदु हेतुसंहितं
व्यतीतकालायतिसंप्रतिक्षमम् ।
निशम्य तद्वाक्यमुपस्थितज्वरः [55]
प्रसङ्गवानुत्तरमेतदब्रवीत् ।
भयं न पश्यामि कुतश्चिदप्यहं
न राघवः प्राप्स्यति जातु मैथिलीम् ।
सुरैः सहेन्द्रैरपि संगतः कथं
ममाग्रतः स्थास्यति लक्ष्मणाग्रजः । [60]
इतीदमुक्त्वा सुरसैन्यनाशनो
महाबलः संयति चण्डविक्रमः ।
दशाननो भ्रातरमाप्तवादिनं
विसर्जयामास तदा विभीषणम् । [65]

Colophon

(for च परिलीयन्ते). Ś1 Ñ V1 D1-3.7 M3 पिंडिताः ; D12 G1.3 M1.2.5 मंडिताः (for पीडिताः). V3 पुरे च परिमंडिताः ; B3 D8 पुरीषु परिवर्ति(D8 °पीडि)ताः ; T2 हर्म्येषु च निपीडिताः (for the post. half). —(l. 40) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1.2.4.8.9 उपरक्ते; D3 अपरक्ते; D12 तपरक्ते (for उपपन्नाश्). D8 द्वे संध्ये (by transp.) (for संध्ये द्वे). T3 उपसन्नाश्च सर्पत्यो; M1.2 संगताश्चापि संध्ये द्वे (for the prior half). Ñ2 D9 [अ]शिवाः (for [अ]शिवं). B2 व्याहरंत्यशुभा गिरं (for the post. half). —(l. 41) L (ed.) शिवाक्रव्यान्- (for क्रव्यादानां). V1.3 क्रव्यादाश्च शृगालाश्च (for the prior half). V1 B4 D6.7.9 T2.3 M1.3 पुर- (for पुरी-). D7 G3 M5 सर्वशः (for संघशः). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 -द्वारि(D3.4 °रे) समंततः (for -द्वारेषु संघशः). —(l. 42) B3 हूयंते (for श्रूयन्ते). G1.2 M5 शब्दाः (for घोषाः). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 परुषा वोराः(Ś1 D12 वाचः) (for विपुला घोषाः). B3 सविस्फुरित-; D5.7 G1 M3 सविस्फूर्जथु- (for सविस्फूर्जित-). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 -गर्जिताः ; D6.7.10 -निःस्वनाः. —(l. 43) Ś1 D12 तदेव; V1 तदिदं (for तदेवं). Ś1 D12 [उ]पस्थिते; Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9 प्रस्थिते (for प्रस्तुते). Ś1 Ñ2 V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 महत् ; Ñ1 मतं (for क्षमम्). —(l. 44) Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9 रोचतां; D10.11 M1.3 रोचये (for रोचते). Ś1 D1.5.7.12 T1 G3 M3 यदि (for वीर). D4 om. (hapl. ?) प्रदीय. —(l. 45) Ś1 Ñ B3.4 D1-3.8.9.12 हि; V1.3 D4 M1.2 तु (for च). G1.2 M5 भयाद् (for लोभाद्). D5 T1.2 transp. मोहाल् and लोभाद्. Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 स्नेहाद्वोदीरि(B4 °न्न कथि)तं मया (for the post. half). —(l. 46) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 श्रुत्वा(Ñ D9 तत्रा; B3.4 D2.4.8 अत्रा)पि(V1 D1 °त्वा तु) खलु मे राजन् (for the prior half). Ñ2 D5-11 T1.2 G1.2 M3.5 दोषं; T3 द्वेषं (for रोषं). D8 अर्हति. —(l. 47) D4 तु; M3 च (for हि). D2 रोषः ; T2 damaged (for दोषः). B4 सर्वस्य; M1.2 पुरस्य (for जनस्य). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 [उ]पलक्षितः. —Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 om. l. 48. —(l. 49) D10.11 प्रापणे (for श्रावणे). Ś1 Ñ V1.3 D1-4.8.9.12 प्रापणे(D8.9 °येण) ह्यस्य कार्यस्य; B3.4 अपेक्षायास्य कार्यस्य; D6 T2.3 G1.2 M1.2.5 प्राप(T2 G1 श्रव; T3 श्राव)णे चा(D6 °ना)स्य वाक्यस्य (for the prior half). D1.3.8 T3 निर्वृ(D3 °मि)त्तास् (for निवृत्ताः). Ś1 Ñ2 D12 ते च; Ñ1 V3 B3.4 D2-4.8.9 M1.2 तव; D1 एव (for सर्व-). —(l. 50) Ñ V1.3 B3.4 D1-4.9.12 M5 तु; D6.8.3 हि (for च). D7.10.11 अथ (for अपि). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 दृष्टं वा यदि (D4 om. [hapl.]) वा श्रुतं (for the post. half). —(l. 51) D10.11 संविधाय; G1 * * * र्यं (for संप्रधार्यं). D1-3 T2.3 यथान्याय्यं. Ñ B3 T2.3 M5 अर्हसि; D5 अर्ह* (for अर्हति). —Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 om. l. 52-53. —(l. 52) D10.11 स्व- ; G2 वै; M5 तं (for स्म). D6 ऊढवान् ; T2 G3 अब्रवीत् (for ऊचिवान्). —(l. 53) D5 T1 G2.3 M3.5 राक्षस- (for रक्षसां). —D7 om. l. 54-57. —(l. 54) D5.6 T G1 इदं (for हितं). Ś1 Ñ V1.3 B3 D1-4.8.9.12 स (Ś1 D1.9.12 हि; Ñ1 च) तस्मै; B4 हि वाक्यं; T3 महांतं (for महार्थं). Ś1 मति(for मृदु). Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 M5 -संयुतं; T3 -संहि* (for -संहितं). —(l. 55) Ś1 Ñ V1 B4 D1-4.8.12 व्यती(Ś1 D12 °पे)तदोष- (for व्यतीतकाल-). B4 D5 -क्षयं (for -क्षमम्). V3 व्यतीतदोषं खलु चायतिक्षमं; B3 व्यतीतदोषो यदि संप्रति क्षणं. —(l. 56) Ś1 Ñ V3 B3.4 D1-4.8.9.12 विलक्षयन्का(V3 B4 °क्षितं का)र्यम् ; V1 विलक्ष्य तत्कार्यम् (for निशम्य तद्वाक्यम्). V3 उपस्थितं; D1.5 उपस्थितो (for उपस्थित-). Ś1 Ñ1 D2.8.12 -क्षयं(D2.8 °यः) ; Ñ2 B4 -ज्वरं; B3 -स्वरं; D4 -[अं]तकः (for -ज्वरः). —(l. 57) Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 प्रसन्नवागुत्तर(V3 °स्बांधव)मुक्तवानिदं. —(l. 58) B3 प्रपश्यामि (for न पश्यामि). V1.3 कुतस्तवागतं; B4 G1 कदाचिद(G1 damaged)प्यहं (for कुतश्चिदप्यहं). —(l. 59) D1 G1 जानकीं (for मैथिलीम्). —(l. 60) Ś1 सुरेंद्रैर् ; V1.3 D1 महेंद्रैर् (for सहेन्द्रैर्). D2 संततः ; D9 संयतैः ; D10.11 संगरे (for संगतः). —Ś1 Ñ V1.3 B3.4 D1-4.8.9.12 om. l. 62-65. —(l. 62) D7.10.11 इत्येवम्. T3 -शासनो (for -नाशनो). —(l. 65) D7 T3 M5 गृहाद् ; D11 om. (for तदा).

स बभूव कृशो राजा मैथिलीकाममोहितः ।
असंमानाच्च सुहृदां पापः पापेन कर्मणा ।
अतीवकामसम्पन्नो वैदेहीमनुचिन्तयन् ।
अतीतसमये काले तस्मिन्वै युधि रावणः ।
अमात्यैश्च सुहृद्भिश्च प्राप्तकालममन्यत । [70]
स हेमजालविततं मणिविद्रुमभूषितम् ।
उपगम्य विनीताश्वमारुरोह महारथम् ।
तमास्थाय रथश्रेष्ठं महामेघसमस्वनम् ।
प्रययौ राक्षसश्रेष्ठो दशग्रीवः सभां प्रति ।
असिचर्मधरा योधाः सर्वायुधधरास्ततः । [75]
राक्षसा राक्षसेन्द्रस्य पुरस्तात्संप्रतस्थिरे ।
नानाविकृतवेषाश्च नानाभूषणभूषिताः ।
पार्श्वतः पृष्ठतश्चैनं परिवार्य ययुस्तदा ।
रथैश्चातिरथाः शीघ्रं मत्तैश्च वरवारणैः ।
अनूत्पेतुर्दशग्रीवमाक्रीडद्भिश्च वाजिभिः । [80]
गदापरिघहस्ताश्च शक्तितोमरपाणयः ।
परश्वधधराश्चान्ये तथान्ये शूलपाणयः ।
ततस्तूर्यसहस्राणां संजज्ञे निस्वनो महान् ।
तुमुलः शङ्खशब्दश्च सभां गच्छति रावणे ।
स नेमिघोषेण महान्सहसाभिविनादयन् । [85]
राजमार्गं श्रिया जुष्टं प्रतिपेदे महारथः ।
विमलं चातपत्राणं प्रगृहीतमशोभत ।
पाण्डुरं राक्षसेन्द्रस्य पूर्णस्ताराधिपो यथा ।
हेममञ्जरिगर्भे च शुद्धस्फटिकविग्रहे ।
चामरव्यजने तस्य रेजतुः सव्यदक्षिणे । [90]
ते कृताञ्जलयः सर्वे रथस्थं पृथिवीस्थिताः ।
राक्षसा राक्षसश्रेष्ठं शिरोभिस्तं ववन्दिरे ।
राक्षसैः स्तूयमानः सञ्जयाशीर्भिररिंदमः ।
आससाद महातेजाः सभां विरचितां शुभाम् ।
सुवर्णरजतास्तीर्णां विशुद्धस्फटिकान्तराम् । [95]
विराजमानां वपुषा रुक्मपट्टोत्तरच्छदाम् ।
तां पिशाचशतैः षड्भिरभिगुप्तां सदा सभाम् ।
प्रविवेश महातेजाः सुकृतां विश्वकर्मणा ।
तस्यां तु वैदूर्यमयं प्रियकाजिनसंवृतम् ।
महत्सोपाश्रयं भेजे रावणः परमासनम् । [100]
ततः शशासेश्वरवद्दूताँल्लघुपराक्रमान् ।
समानयत मे क्षिप्रमिहैतान्राक्षसानिति ।
कृत्यमस्ति महज्जातं समर्थमिह नो महत् ।
राक्षसास्तद्वचः श्रुत्वा लङ्कायां परिचक्रमुः ।
अनुगेहमवस्थाय विहारशयनेषु च । [105]

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ V1.3 B3.4 D1.4–9 सुंदरकाण्डे. —*Sarga name*: Ś1 D1.3.12 विभीषणवाक्यं; Ñ B3.4 D2.9 औत्पाति(B4 °त्पत्ति)कवर्णनं; V1.3 औत्पातिकदर्शनं (V1 °कनिवेदनं); D4 उत्पातिकः; D8 औत्पातिकः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B3 D1.3.4.8.12 om.; Ś1 77; Ñ2 D9 80; V1 75; V3 68; B4 82; D3 83; D5–7.10.11 T1.3 G M 10; T2 9; L (ed.) 76. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

—(l. 66) D7 ततो; G2 क्षरो (for कृशो). —(l. 67) D10.11 T2.3 असन्मानाच्. —D5.6 T G1.3 M2.3.5 om. (hapl. ?) l. 68. —(l. 68) G2 अतीतकाल- (for अतीवकाम-). —G2 om. (hapl. ?) l. 69. —(l. 69) D7 -कालसमये (for -समये काले). D6 T2.3 वैश्रवणानुजः; D7 अहनि रावणः (for वै युधि रावणः). —(l. 70) D7 G1.2 M3 मंत्रकालम्; M5 प्राप्तं मंत्रम् (for प्राप्तकालम्). —(l. 72) D7 M5 उपागम्य. —(l. 73) G1 damaged from थं up to second म. M5 -स्वस्वनं (for -समस्वनम्). —(l. 74) D6.7.10.11 T2 रक्षसां (for राक्षस-). —(l. 75) D5 T1 G3 तदा; D6 T2.3 M3 तथा (for ततः). —(l. 76) M3 पुरतः (for पुरस्तात्). —(l. 78) D6 [प]व (for [प]नं). T3 तथा; M3 ततः (for तदा). —(l. 79) D5 M5 [अ]तिरथान् (M5 °थैश्) (for °रथाः). M5 चैनं (for शीघ्रं). —(l. 80) M1.2 अनुजग्मुर् (for अनूत्पेतुर्). —M5 om. l. 81. D6 T3 G1.2 M2 read l. 81–82 after l. 84, while M1 reads l. 81 only. —D10.11 G2 om. (hapl.) l. 82. —(l. 82) T3 M1 -रथाश् (for -धराश्). D6 चैव (for चान्ये). —M5 om. l. 83–84. —(l. 83) D6.7 निःस्वनो. —(l. 84) D7 -शब्दैश्च (for -शब्दश्च). D6 T2.3 G3 तुमुलाः शंखशब्दाश्च (for the prior half). —(l. 85) G1 महीं (for महान्). M1.2 महता (for सहसा). D5–7.10.11 T3 -निनादयन्; M5 -व्यनादयन् (for -विनादयन्). —(l. 87) D10.11 [आ]तपत्रं च; M5 [आ]तपत्रौघं (for [आ]तपत्राणं). —(l. 88) T1 G M1–3 पांडरं; M5 विमलं (for पाण्डुरं). D6 reads in marg. राक्षसेन्द्रस्य पूर्णस्ता. —(l. 89) D5.6 T G3 M1.5 शुक्र-; G2 शुभ्र- (for शुद्ध-). —(l. 90) D5 G3 M3 चास्य (for तस्य). D5 T1 G M1.2.5 सव्यदक्षिणं. —(l. 91) G2 कृतांजलिपुटाः सर्वे (for the prior half). —(l. 92) D6 reads in marg. राक्षसा. —(l. 94) D6 G3 M3 सुविहितां; D10 विचरितां (meta.); M5 सुनिहितां (for विरचितां). D10.11 तदा (for शुभाम्). —(l. 95) D5 T1 M2 -रजतस्थूणां; D6 T2 -रज(T2 °त्रि)-तस्तंभां; D7 -रजताकीर्णां. —(l. 96) D6.10.11 T2.3 M2 विराजमानो. M5 रत्न- (for रुक्म-). —(l. 97) D6 शुभां सदा; D7 सभां तदा; D10.11 सदाप्रभां; T2 M1.2.5 सभां सदा (by transp.); M3 सदा शुभां (for सदा सभाम्). —(l. 99) D10.11 तस्याः. D6.10.11 T2.3 M1.2 स; D7 च; M5 om. (subm.) (for तु). D5.6.10.11 T G1.3 M वैडूर्यमयं. G2 तस्यां वैडूर्यरचितं (for the prior half). —(l. 100) G1 M1.2 सापाश्रयं (for सोपाश्रयं). —(l. 101) M5 राजेंद्रो (for [ई]श्वरवद्). —(l. 102) D5 T1 तान् (for [ए]तान्). —(l. 103) T2 कृतम् (for कृत्यम्). T2 मम; M5 अस्मिन् (for अस्ति). D10.11 जाने (for जातं). D6.7 T3 सामर्थ्यम् (for समर्थम्). D6.7 इति (for इह). D5 G2.3 M5 भवेत् (for महत्). D10.11 कर्तव्यमिति शत्रुभिः; T1 सम * * * * * * त् (damaged); T3 समर्थयति नो महान् (for the post. half). —(l. 104) D5.6 T1.3 वचनं (for तद्वचः). M5 उपचक्रमुः. —(l. 105) D5 अनु-

उद्यानेषु च रक्षांसि चोदयन्तो ह्यभीतवत् ।
ते रथान्रुचिरानेके दृप्तानेके पृथग्घयान् ।
नागानेकेऽधिरुरुहुर्जग्मुश्चैके पदातयः ।
सा पुरी परमाकीर्णा रथकुञ्जरवाजिभिः ।
संपतद्भिर्विरुरुचे गरुत्मद्भिरिवाम्बरम् । [110]
ते वाहनान्यवस्थाप्य यानानि विविधानि च ।
सभां पद्भिः प्रविविशुः सिंहा गिरिगुहामिव ।
राज्ञः पादौ गृहीत्वा तु राज्ञा ते प्रतिपूजिताः ।
पीठेष्वन्ये बृसीष्वन्ये भूमौ केचिदुपाविशन् ।
ते समेत्य सभायां वै राक्षसा राजशासनात् । [115]
यथार्हमुपतस्थुस्ते रावणं राक्षसाधिपम् ।
मन्त्रिणश्च यथामुख्या निश्चयार्थेषु पण्डिताः ।
अमात्याश्च गुणोपेताः सर्वज्ञा बुद्धिदर्शनाः ।
समेयुस्तत्र शतशः शूराश्च बहवस्तदा ।
सभायां हेमवर्णायां सर्वार्थस्य सुखाय वै । [120]
रम्यायां राक्षसेन्द्रस्य समेयुस्तत्र संघशः ।
ततो महात्मा विपुलं सुयुग्यं
वरं रथं हेमविचित्रिताङ्गम् ।
शुभं समास्थाय ययौ यशस्वी
विभीषणः संसदमग्रजस्य । [125]
स पूर्वजायावरजः शशंस
नामाथ पश्चाच्चरणौ ववन्दे ।
शुकः प्रहस्तश्च तथैव तेभ्यो
ददौ यथार्हं पृथगासनानि ।
सुवर्णनानामणिभूषणानां
सुवाससां संसदि राक्षसानाम् । [130]
तेषां परार्ध्यागरुचन्दनानां
स्रजश्च गन्धाः प्रववुः समन्तात् ।
न चुक्रुशुर्नानृतमाह कश्चि-
त्सभासदो नापि जजल्पुरुच्चैः ।
संसिद्धार्थाः सर्व एवोग्रवीर्या [135]
भर्तुः सर्वे ददृशुश्चाननं ते ।
स रावणः शस्त्रभृतां मनस्विनां
महाबलानां समितौ मनस्वी ।
तस्यां सभायां प्रभया चकाशे
मध्ये वसूनामिव वज्रहस्तः । [140]

Colophon

स तां परिषदं कृत्स्नां समीक्ष्य समितिंजयः ।
प्रचोदयामास तदा प्रहस्तं वाहिनीपतिम् ।
सेनापते यथा ते स्युः कृतविद्याश्चतुर्विधाः ।
योधान्नगररक्षायां तथा व्यादेष्टुमर्हसि । [145]
स प्रहस्तः प्रणीतात्मा चिकीर्षन्राजशासनम् ।
विनिक्षिप्य बलं सर्वं बहिरन्तश्च मन्दिरे ।

ङ्गम्. D5 T1 उपस्थाय (for अवस्थाय). —(l. 106) M3 चोदयंति. G2 M5 विभीतवत् (for ह्यभीतवत्). —(l. 107) M1.2 रथांस्तु (for ते रथान्). D5 ते रथान्नविरानेके; D10.11 ते रथांतचरा एके; G1 रथांतरचरा ह्येके (for the prior half). D7 दृष्टान् (for दृप्तान्). M1 अन्ये (for एके). D5.10.11 दृप्तान्हयान्; M1.2 हयोत्तमान् (for पृथग्घयान्). —(l. 108) D5 T1 G3 गजान् (for नागान्). D6 T2.3 G1 M3.5 अन्ये (for first एके). M5 [ऽ]पि (for ऽधि-). M5 चान्ये (for चैके). —(l. 110) T1 damaged for रुत्मद्भिरि. —(l. 111) D5.7.10.11 [अ]वस्थाय (for [अ]वस्थाप्य). —(l. 112) T3 सद्भिः (for पद्भिः). G1 विविविशुः . —(l. 113) D5 T1 गृहीत्वा ते; G1 नमस्कृत्वा (for गृहीत्वा तु). —(l. 116) D5 T1 तं (for ते). —(l. 117) D6.10.11 M5 निश्चितार्थेषु; D7 निश्चयार्थे तु. —(l. 118) T1 -दर्शिनः; T2 -दर्शनात्; M1.2 -निश्चये (for -दर्शनाः). —(l. 119) D10.11 समीयुस्. D6 T2.3 M1.2 बहवः; G1 सदृशः (for शतशः). D5–7.10.11 T3 M5 तथा (for तदा). T2 M1.2 शूराः शतसहस्रशः (for the post. half). —(l. 120) D6 T2 सर्वेषां च (for सर्वार्थस्य). D7 च (for वै). —D10.11 om. l. 121. —After l. 121, M3 K (ed. within brackets) ins. :

5* राक्षसा राक्षसश्रेष्ठं परिवार्योपतस्थिरे ।

—(l. 123) T1 damaged from रथं up to चि. D6.10.11 T2 रथं वरं (by transp.); T3 रथं परं (for वरं रथं). G2 -विचित्रितं शुभं (for -विचित्रिताङ्गम्). D7 M1.2.5 वराईजांबूनदचित्रि(D7 °हि)तांगं; G1 वराईमेकं सुविचित्रितांगं. —(l. 124) D7 G3 M1.2 रथं (for शुभं). G2 ततो (for ययौ). G1.2 यशस्विनो (for यशस्वी). —(l. 128) B (ed. ?) शुकः (for शुकः). D6.7 T3 शुकप्रहस्तौ च. —(l. 130) G1.2 -भूषितानां (for -भूषणानां). —(l. 132) D7 -[अ]गुरु- (for -[अ]गरु-). —(l. 133) D7.10.11 T2 G1.2 M1.2 स्रजां (for स्रजश्). D5 T1 G3 M3 च ववुः; M5 प्रययुः (for प्रववुः). —(l. 135) D5 T1 G3 M3 नैव; D6 T2 M1.2 नाति- (for नापि). —(l. 136) D7 [अ]ग्रवीर्याः; M1.2 [उ]ग्रवीरा (for [उ]ग्रवीर्याः). —(l. 137) D5 T1 G3 भर्तुः सर्वे तेभ्य(G3 ते ह्य)पश्यन्मुखानि. —After l. 137, D6 T2 ins. :

6* तेजोयुक्ताः पावकार्काभनेत्राः
सूर्योपान्ते मेघसंघा यथैव ।
[(l. 2) तथैव (for यथैव).]

—(l. 138) D6 T3 G1 शा(G1 श)स्त्रविदां; G2 सर्वविदां (for शस्त्रभृतां). —(l. 139) T2.3 सहितो (for समितौ). —(l. 140) D5 om. भया च. —(l. 141) G2 M5 वज्रपाणिः.

Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both): D5–7.10.11 T1.3 G M 11; T2 10. —After colophon, G M conclude with श्रीरामाय नमः.

—(l. 143) D10.11 प्रबोधयामास. —(l. 144) T2.3 तथुः (for ते स्युः). D5 T1 कृतविद्यांश्चतुर्विधान् (for the post. half). —(l. 145) D6.7.10.11 T2 योधा (for योधान्). D6 अधिक-; M1.2 त्वं पुर-; M3 अधिक- (for नगर-). T3 G2 -रक्षायै; G3 M5 -रक्षार्थं (for -रक्षायां). T3 [अ]प्यादेष्टुम्; M1.2 ह्यादेष्टुम् (for व्यादेष्टुम्). —(l. 146) G3 प्रणीतार्थो (for प्रणीतात्मा). G2 M5 चिकीर्षू (for चिकीर्षन्). —(l. 147)

ततो विनिक्षिप्य बलं तदा नगरगुप्तये।
प्रहस्तः प्रमुखे राज्ञो निषसाद जगाद च।
विहितं बहिरन्तश्च बलं बलवतस्तव। [150]
कुरुष्वाविमनाः क्षिप्रं यदभिप्रेतमस्ति ते।
प्रहस्तस्य वचः श्रुत्वा राजा राज्यहितैषिणः।
सुखेप्सुः सुहृदां मध्ये व्याजहार स रावणः।
प्रियाप्रिये सुखे दुःखे लाभालाभे हिताहिते।
धर्मकामार्थकृच्छ्रेषु यूयमर्हथ वेदितुम्। [155]
सर्वकृत्यानि युष्माभिः समारब्धानि सर्वदा।
मन्त्रकर्मनियुक्तानि न जातु विफलानि मे।
ससोमग्रहनक्षत्रैर्मरुद्भिरिव वासवः।
भवद्भिरहमत्यर्थं वृतः श्रियमवाप्नुयाम्।
अहं तु खलु सर्वान्वः समर्थयितुमुद्यतः। [160]
कुम्भकर्णस्य तु स्वप्नान्नेममर्थमचोदयम्।
अयं हि सुप्तः षण्मासान्कुम्भकर्णो महाबलः।
सर्वशस्त्रभृतां मुख्यः स इदानीमुपस्थितः।
इयं च दण्डकारण्याद्रामस्य महिषी प्रिया।
रक्षोभिश्चरितोद्देशादानीता जनकात्मजा। [165]
सा मे न शय्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनी।
त्रिषु लोकेषु चान्या मे न सीतासदृशी मता।
तनुमध्या पृथुश्रोणी शारदेन्दुनिभानना।
हेमबिम्बनिभा सौम्या मायेव मयनिर्मिता।
सुलोहिततलौ श्लक्ष्णौ चरणौ सुप्रतिष्ठितौ। [170]
दृष्ट्वा ताम्रनखौ तस्या दीप्यते मे शरीरजः।
हुताग्नेरर्चिसंकाशामेनां सौरीमिव प्रभाम्।
दृष्ट्वा सीतां विशालाक्षीं कामस्य वशमेयिवान्।
उन्नसं वदनं वल्गु विपुलं चारुलोचनम्।
पश्यंस्तदवशस्तस्याः कामस्य वशमेयिवान्। [175]
क्रोधहर्षसमानेन दुर्वर्णकरणेन च।
शोकसंतापनित्येन कामेन कलुषीकृतः।
सा तु संवत्सरं कालं मामयाचत भामिनी।
प्रतीक्षमाणा भर्तारं राममायतलोचना।
तन्मया चारुनेत्रायाः प्रतिज्ञातं वचः शुभम्। [180]
श्रान्तोऽहं सततं कामाद्यातो हय इवाध्वनि।
कथं सागरमक्षोभ्यमुत्तरन्ति वनौकसः।
बहुसत्त्वसमाकीर्णं तौ वा दशरथात्मजौ।
अथ वा कपिनैकेन कृतं नः कदनं महत्।
दुर्ज्ञेयाः कार्यगतयो ब्रूत यस्य यथामति। [185]
मानुषान्मे भयं नास्ति तथापि तु विमृश्यताम्।
तदा देवासुरे युद्धे युष्माभिः सहितोऽजयम्।
ते मे भवन्तश्च तथा सुग्रीवप्रमुखान्हरीन्।
परे पारे समुद्रस्य पुरस्कृत्य नृपात्मजौ।
सीतायाः पदवीं वीरौ संप्राप्तौ वरुणालयम्। [190]
अदेया च यथा सीता वध्यौ दशरथात्मजौ।
भवद्भिर्मन्त्र्यतां मन्त्रः सुनीतं चाभिधीयताम्।
न हि शक्तिं प्रपश्यामि जगत्यन्यस्य कस्यचित्।
सागरं वानरैस्तीर्त्वा निश्चयेन जयो मम।
तस्य कामपरीतस्य निशम्य परिदेवितम्। [195]
कुम्भकर्णः प्रचुक्रोध वचनं चेदमब्रवीत्।

D6 विनिक्षिप्तं; M1 निक्षिप्तवान्; M2 विनिक्षिप्तवान् (hypm.); M3 विनिक्षिपद् (for विनिक्षिप्य).—(l. 148) D5.7 T1 G3 M3 पृथङ्; D10.11 सर्वं (for तदा). T1 नागर- (for नगर-). —(l. 149) D5 G2.3 प्रमुखो (for प्रमुखे). M5 ह. —(l. 150) T2 M3 निहितं (for विहितं). G3 च मया सर्वं (for बहिरन्तश्च).—(l. 151) D6.7 T2.3 M1.2.5 कार्यं (for क्षिप्रं). D6 T3 M3.5 अस्तु (for अस्ति). —(l. 152) D5 T1 प्रहस्तवचनं; G2.3 स प्रहस्तवचः (for प्रहस्तस्य वचः). T2.3 M1.2 राज- (for राज्य-). D5 T1 M3 -हिते रतः; G1.3 -हितैषिणां. —(l. 154) D6 T3 M3 सुखं दुःखं. D5.6.10.11 T1.2 M3.5 लाभालाभौ (for लाभालाभे). —(l. 155) M5 धर्मकार्य-. —(l. 156) M5 सर्वथा. —(l. 157) M3 -कर्मणि (for -कर्मनि-). D6 विफलाय (for विफलानि). —(l. 159) D7 अतः; G3 कृतः (for वृतः). —(l. 160) T3 नु (for तु). T1.3 नः (for वः). —(l. 161) M5 स्वप्नात्तन् (for तु स्वप्नान्). T3 स्वप्न इमं (for स्वप्नान्नेमम्). D6 T3 चार्थम् (for अर्थम्). —(l. 163) D6.10.11 T2 M3 समुत्थितः (for उपस्थितः). —(l. 164) M1.2 तु (for च). —(l. 165) M3 चरितात्. —(l. 167) D5.7.10.11 तथा (for मता). —(l. 168) D10.11 G1 शरदिंदु- (for शारदेन्दु-). —(l. 170) D6 सलोहित-. —(l. 172) D10.11 T3 हुताग्निर्. D5 T1 G2.3 हेति-; D10.11 आर्चिः-; T3 इव; M1.2 दीप्त- (for अर्चि-). T3 हुताग्निवर्चःसंकाशाम् (for the prior half). T3 नारीम् (for सौरीम्). ※ Cg : अर्चिः शब्दस्य इकारान्तत्वमार्षम्. ※ —D5.7.10.11 T1.2 G1 om. l. 173. —(l. 174) D10.11 T2.3 G3 M1.2.5 विमलं (for वदनं). D7 G1 विमलं; D10.11 T2.3 G3 M1.2.5 वदनं (for विपुलं). D6 transp. वदनं and विपुलं. T1 चारुशोभनं. —(l. 175) D5 T1 M3 तदा (for तद्). D5 कामेन (for कामस्य). M1.2 आगतः (for एयिवान्). —(l. 181) T3 श्रांतोहं. D6 T3 अनिशं (for सततं). —(l. 182) D7.10.11 तरिष्यंति; M5 तारयंति (for उत्तरन्ति). —(l. 183) T3 बहुसत्त्वं (for °सत्त्व-). D10.11 T3 G1 M5 -समाकीर्णे (for -समाकीर्णं). G2 M5 नरवर- (for दशरथ-). —(l. 184) D6 T1 G1.3 अपि (for अथ). —(l. 186) D10.11 नो (for मे). T3 मानुषात्ते (for मानुषान्मे). T3 तथापि नु-; G1 तथामते (for तथापि तु). —(l. 187) T2.3 तथा; M1.5 पुरा (for तदा). D5 T1.3 दैवासुरे(T3 °रे) (for देवासुरे). G1 जयः (for ऽजयम्). —(l. 188) G2 तन्मे; M5 सर्वे (for ते मे). M5 शृण्वंतु (for च तथा). G3 M5 कपीन् (for हरीन्). —(l. 189) T3 transp. समुद्रस्य and पुरस्कृत्य. —(l. 190) D10.11 प्राप्य; G2 M1.5 प्राप्तौ (for वीरौ). M5 वीरौ च (for संप्राप्तौ). —(l. 192) D5 सुनीतश्च; T1 सुनीतिश्च; T3 सुयुक्तं; M1.2 सुनीतिं (for सुनीतं). T3 चाभि-; G1 अभि-; M5 च वि- (for चाभि-). —(l. 193) M5 जगत्यां यस्य (for °त्यन्यस्य). —(l. 194) D6 T3 निःसंगेन जये मम; G1.3 निश्चयो न जये मम (for the post. half). —(l. 196) G1 सुचुक्रोध

यदा तु रामस्य सलक्ष्मणस्य
प्रसह्य सीता खलु सा इहाहृता।
सकृत्समीक्ष्यैव सुनिश्चितं तदा
भजेत चित्तं यमुनेव यामुनम्। [200]
सर्वमेतन्महाराज कृतमप्रतिमं तव ।
विधीयेत सहास्माभिरादावेवास्य कर्मणः ।
न्यायेन राजकार्याणि यः करोति दशानन ।
न स संतप्यते पश्चान्निश्चितार्थमतिर्नृपः ।
अनुपायेन कर्माणि विपरीतानि यानि च । [205]
क्रियमाणानि दुष्यन्ति हवींष्यप्रयतेष्विव ।
यः पश्चात्पूर्वकार्याणि कर्माण्यभिचिकीर्षति ।
पूर्वं चापरकार्याणि स न वेद नयानयौ ।
चपलस्य तु कृत्येषु प्रसमीक्ष्याधिकं बलम् ।
क्षिप्रमन्ये प्रपद्यन्ते क्रौञ्चस्य खमिव द्विजाः। [210]
त्वयेदं महदारब्धं कार्यमप्रतिचिन्तितम् ।
दिष्ट्या त्वां नावधीद्रामो विषमिश्रमिवामिषम् ।
तस्मात्त्वया समारब्धं कर्म ह्यप्रतिमं परैः ।
अहं समीकरिष्यामि हत्वा शत्रूंस्तवानघ ।
अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूंस्तव विशां पते ।
यदि शक्रविवस्वन्तौ यदि पावकमारुतौ । [215]
तावहं योधयिष्यामि कुबेरवरुणावपि ।
गिरिमात्रशरीरस्य महापरिघयोधिनः ।
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य बिभीयाद्वै पुरंदरः ।
पुनर्मां स द्वितीयेन शरेण निहनिष्यति ।
ततोऽहं तस्य पास्यामि रुधिरं काममाश्वस । [220]
वधेन वै दाशरथेः सुखावहं
जयं तवाहर्तुमहं यतिष्ये ।
हत्वा च रामं सह लक्ष्मणेन
खादामि सर्वान्हरियूथमुख्यान् । [225]
रमस्व कामं पिब चाग्र्यवारुणीं
कुरुष्व कार्याणि हितानि विज्वरः ।
मया तु रामे गमिते यमक्षयं
चिराय सीता वशगा भविष्यति ।

Colophon

रावणं क्रुद्धमाज्ञाय महापार्श्वो महाबलः । [230]

(for प्रचुक्रोध). —After l. 196, $G_{2.3}$ M_5 K (ed. within brackets) ins.:

7* संप्रधार्यैव तत्कार्यं करणीयं त्वया विभो ।
संप्रधार्य सहास्माभिः पूर्वमेव यथातथम् ।

[(l. 2) M_5 सहामात्यैः (for सहास्माभिः). G_2 यथा तथा (for यथातथम्).]

—(l. 198) Note hiatus between सा and इह. D_6 T_3 ते (for सा). M_1 त्वया हृता (for इहा°). —(l. 199) D_5 T_3 तथा (for तदा). —(l. 201) T_3 मया राजन् (for महाराज). —(l. 202) D_7 T_2 G_1 विधीयते; T_3 विदधीय (for विधीयेत). G_1 आरादेव (for आदावेव). —(l. 203) T_2 राजा. D_6 -कर्माणि (for -कार्याणि). —G_1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 207. —(l. 204) D_7 तस्मान् (for पश्चान्). —(l. 205) M_5 कार्याणि (for कर्माणि). —(l. 206) D_5 हविष्यं प्रयतेष्विह (for the post. half). —(l. 207) G_1 यः कर्माणि चिकीर्षति; G_2 कुरुते मोहमास्थितः; M_5 कुरुते बुद्धिमोहितः (for the post. half). —(l. 208) D_6 T_3 G_2 [उ]त्तर- (for [अ]पर-). $D_{5.6}$ $T_{2.3}$ $G_{2.3}$ $M_{3.5}$ न स (by transp.). —(l. 209) T_3 चलितस्य (for चपलस्य). T_3 G_1 $M_{1.2.5}$ च (for तु). D_6 कृत्ये तु (for कृत्येषु). T_2 फलं (for बलम्). —(l. 210) $D_{6.10.11}$ T_2 G_2 छिद्रम् (for क्षिप्रम्). T_2 प्रदृश्यंते (for प्रपद्यन्ते). —(l. 211) T_2 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 213. T_3 कार्यं त्रिविधसंहितं; G_2 कार्यं प्रतिचिकीर्षता (for the post. half). —(l. 212) D_5 दृष्ट्वा (for दिष्ट्या). —(l. 213) G_2 $M_{1.2}$ कर्मणि (for कर्म हि). —(l. 214) D_5 त्वया (for तव). —(l. 215) T_2 उत्पाटयिष्यामि. $D_{10.11}$ निशाचर (for विशां पते). —(l. 216) G_2 मारुतपावकौ (by transp.). —(l. 218) T_3 गदा- (for महा-). D_7 M_5 शितशूलधरस्य च (for the post. half). —(l. 219) T_2 G_1 नदतस् (for नर्दतस्). —D_5 om. (hapl. ?) from the post. half up to तस्य in l. 221. $M_{1.2}$ मे; M_5 च (for वै). —(l. 220) T_3 $M_{1.2}$ मा (for मां). —(l. 222) T_3 $M_{1.2}$ ते (for वै). T_3 सुखाहं; $M_{1.2}$ सुखार्हं (for सुखावहं). —(l. 223) T_2 तदा (for तव). —(l. 224) $M_{1.2.5}$ तु (for च). —(l. 225) D_6 T_3 -वीर- (for -यूथ-). —(l. 229) T_1 वशमागमिष्यति.

Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both): $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 12; T_2 11. —After colophon, G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

—Before l. 230, $Ś_1$ Ñ B_4 $D_{1-4.8.9.12}$ ins.:

8* संक्रुद्धास्ते ततस्तत्र बहवः प्रियवादिनः ।
उच्यमानाः सुबहुशश्चुक्रुशुः सहरावणाः ।
रोषाच्चान्ये प्रजहसुर्भृशमन्ये निशश्वसुः ।
समीक्ष्यान्योन्यमायस्ताश्चखादुर्दशनानपि ।

[(l. 1) $Ñ_2$ illeg. for the prior half. D_8 सर्वे (for तत्र). $Ñ_2$ [ऽ]प्रियमीदृशं; B_4 $D_{2.4.8.9}$ [ऽ]प्रियवादिनः; D_1 [ऽ]पि प्रवादिनः (for प्रियवादिनः). —(l. 2) $Ś_1$ D_{12} तु बहुशश्; D_4 च बहवश् (for सुबहुशश्). $D_{1.2.4.12}$ चुक्रुधुः (for चुक्रुशुः). D_8 ते सरावणाः (for सहरावणाः). —(l. 3) D_1 दोषाच्; L (ed.) शेषाश् (for रोषाच्). $Ñ_1$ D_2 विनिश्वसुः (for निशश्वसुः). —(l. 4) $Ś_1$ $Ñ_1$ अदशन्; $Ñ_2$ B_4 D_9 ददंशुर् (for चखादुर्). $Ñ_1$ B_4 D_8 दशनानि (for दशनान्). —$Ñ_2$ illeg. from नपि up to व (see var.) in the prior half of l. 230].

—(l. 230) D_5 T_1 G_3 आलोक्य (for आज्ञाय). $Ś_1$ Ñ B_4 $D_{1-4.8.9.12}$ तस्मिंस्त($Ś_1$ D_{12} °न्य)थोक्ते($Ś_1$ B_4 D_4 °क्त-).

मुहूर्तमनुसंचिन्त्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
यः खल्वपि वनं प्राप्य मृगव्यालनिषेवितम् ।
न पिबेन्मधु संप्राप्य स नरो बालिशो भवेत् ।
ईश्वरस्येश्वरः कोऽस्ति तव शत्रुनिबर्हण ।
रमस्व सह वैदेह्या शत्रूनाक्रम्य मूर्धसु । [235]
बलात्कुक्कुटवृत्तेन वर्तस्व सुमहाबल ।
आक्रम्याक्रम्य सीतां वै त्वं भुङ्क्ष्व च रमस्व च ।
लब्धकामस्य यत्पश्चादागमिष्यति ते भयम् ।
प्राप्तमप्राप्तकालं वा सर्वं प्रतिसहिष्यसि ।
कुम्भकर्णः सहास्माभिरिन्द्रजिच्च महाबलः । [240]
प्रतिषेधयितुं शक्तौ सवज्रमपि वज्रिणम् ।

व(N2 illeg. up to व)चने(for the prior half). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 प्रतापवान् (for महाबलः). —(l. 231) M5 इव (for अनु-). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 शिरस्यं(B4 °सां)जलिमाधा (Ś1 B4 D12 °दा)य (for the prior half). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 M5 रावणं (for प्राञ्जलिर्). —After l. 231, Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 ins. :

9* धर्मं कामफलं विद्धि तथा शत्रुविनाशनम् ।
इन्द्रियार्थोपभोगो हि कामः सत्यपराक्रमः ।
शब्दगन्धरसस्पर्शा रूपाणि विविधानि च ।
भक्ष्यभोज्यमभिप्रेतमुचितं मनसस्तथा ।
एतन्मूलं त्रिवर्गस्य भवेद्राक्षसपुंगव । [5]
दाराश्चैवादितो मूलं सुखार्थममितौजसः ।

[(l. 1) D8 काल- (for काम-). Ñ1 D1.2.8 पर- (for शत्रु-). —(l. 2) D3 -[उ]पभोगे. B4 [ऽ]पि (for हि). D1 सत्यपरायणः. —(l. 3) D1–4.8 -स्पर्शं-. —(l. 4) Ś1 D4.12 भक्ष्यं. D8 अपि श्लाघ्यम् (for अभिप्रेतम्). Ñ2 B4 D4.9 मुदितं; D1–3.8 उदीर्ण-(D2.8 °र्णा) (for उचितं). B4 च मनस (for मनसस्). —(l. 6) Ś1 Ñ1 D12 दानम्; D1–3.8 पानम् (for दाराश्च). Ś1 Ñ1 D12 [उ]दितं. B4 राजन् (for मूलं).]

—(l. 232) D9 पशैश्च. Ñ2 [उ]पवने (for [अ]पि वनं). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 गत्वा (for प्राप्य). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 दुर्ग(Ś1 Ñ1 B4 D9 °र्गं-); G3 महा- (for मृग-). D2 व्याड-. D5 T M3.5 -समाकुलं (for -निषेवितम्). —(l. 233) G2 क्षण (corrupt) (for मधु). D5 T1 M3 संप्राप्तं; T2.3 मांसानि; M5 मांसादीन् (for संप्राप्य). T1 damaged for स नरो. —For l. 233, Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 subst. :

10* मध्वानीय न चाश्नाति मन्ये तं मूढचेतसम् ।

[Ñ2 B4 D9 न चास्वादन् ; D1 तथाप्यत्ति; D3.4 न चाश्नाद्वै; D8 (with hiatus) इवोधंतं; L (ed.) न चाश्नाति. D1 तं मन्ये (by transp.) (for मन्ये तं). Ñ2 D8 मूढचेतनं.]

—Then all the above MSS. cont. :

11* अनन्ते तु झषग्राहे महाजलसमागमे ।
सागरान्ते सुनियता सर्वा सुग्रीववाहिनी ।
आगम्य हृष्टमुदिताः सर्वे वानरयूथपाः ।
संस्थिता हि परे पारे दिनानि सुबहून्यपि ।

[(l. 1) Ñ2 B4 D9 [ऽ]ति- (for तु). Ś1 D12 हनुमत्प्रमुखग्राहा; Ñ1 अनंते विषयग्राहे (for the prior half). Ñ महाजन-. D9 -निषेविते (for -समागमे). —(l. 2) D12 सागरांतेषु. Ñ2 B4 D9 निपतिता (for सुनियता). —(l. 3) Ñ2 illeg. for आगम्य. D1 हृष्टा. Ñ सर्व- (for सर्वे). Ñ2 B4 D9 -पुंगवाः (for -यूथपाः). —(l. 4) D1 परं पारं बलानि (for परे पारे दिनानि). Ñ1 D4.8 [अ]थ (for [अ]पि).]

—(235) D5 T1.3 G3 M1.2.5 मूर्धनि (for मूर्धसु). —(l. 236) D5.6 T1.3 M1.2 वर्तयस्व; D10.11 प्रवर्तस्व (for वर्तस्व सु-). —(l. 237) G3 आक्रम्य सीतां वैदेहीं (for the prior half). D5.10.11 T तां (for त्वं). M3 तथा भुंक्ष्व (for त्वं भुङ्क्ष्व च). —(l. 238) G3 M1 -कामश्च (for -कामस्य). D5–7.10.11 T1.3 G2 M2.3 ते; G3 M1 यः (for यत्). D5 T1 G2 चेद्भयं; D7.10.11 किं भयं; M3 यद्भयं (for ते भयम्). —(l. 239) T3 M1.2 प्राप्तकालमकालं वा (for the prior half). —G1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 242. D5.6 -सहिष्यति; D10.11 -विधास्यसे; T1 -स * * * (damaged); T3 -सहिष्यसे (for -सहिष्यसि). —(l. 240) Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 कुंभकर्ण. Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 महेंद्रजित्सुत्तमं (for the post. half). —(l. 241) D6 समरे (for सवज्रम्). D5 इव; D8 चापि (for अपि). —For l. 241, Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 subst. :

12* युद्धे विषहितुं शक्तः स्वयं नाप्यमरेश्वरः ।

[D8 युद्धेन सोढुं कः शक्तः (for the prior half). Ś1 Ñ1 D8.9 च; Ñ2 B4 वा (for न). Ñ2 B4 D4.9 महेश्वरः.]

—Then all the above MSS. cont. :

13* अन्तःपुरविहारेषु गुह्येष्वाम्रवनेषु च ।
चारुवर्हिणजुष्टेषु रमस्व सह सीतया ।
विज्ञाय तं महाबुद्धिः कुपितं राक्षसेश्वरम् ।
परमोदग्रया वाचा विभीषणमुवाच ह ।
न विभीषण राजानं परुषं वक्तुमर्हसि । [5]
क्रुद्धस्त्वेष महात्मा वै दहेदग्निरिवेन्धनम् ।
स्त्रीरत्नमतुलं लब्ध्वा सीतां प्राणसमां कथम् ।
द्विषते संप्रयच्छेति ब्रुवन्दोषं न बुध्यसे ।
न च साध्वयकं बाल्याच्छक्नोति विनिगूहितुम् ।
विषत्ते मनसो दोषं ब्रुवन्नेवं न बुध्यसे । [10]
कामं खमाक्रम्य पुरा विकारो
न त्वेष वै संक्रमते शुभानाम् ।
न दुष्टसंकल्पमतोऽविशुद्धं
क्षमाम राज्ञो नृपतिर्विकामाः ।
एवं च राजा बलवान्नृशंस- [15]
मनार्यकर्म क्षमते हि विप्राः ।
तस्मात्र ते संनिपतन्ति दण्डाः
छिताः शरीरे न पतन्ति बाणाः ।

उपप्रदानं सान्त्वं वा भेदं वा कुशलैः कृतम् ।
समतिक्रम्य दण्डेन सिद्धिमर्थेषु रोचय ।
इह प्राप्तान्वयं सर्वाञ्शत्रूंस्तव महाबल ।
वशे शस्त्रप्रतापेन करिष्यामो न संशयः । [245]
एवमुक्तस्तदा राजा महापार्श्वेन रावणः ।
तस्य संपूजयन्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ।
महापार्श्व निबोध त्वं रहस्यं किंचिदात्मनः ।
चिरवृत्तं तदाख्यास्ये यद्वृत्तं पुरा मया ।
पितामहस्य भवनं गच्छन्तीं पुञ्जिकस्थलाम् । [250]
चञ्चूर्यमाणामद्राक्षमाकाशेऽग्निशिखामिव ।

स एवमुक्तो न शशाक किंचि-
　　द्विभीषणो वक्तुमतीव कोपात् । [20]
प्रियंस्तु तस्यानुचरो महात्मा
　　हरो महापार्श्वमुवाच वीरः ।
न ते महापार्श्व जिजीविषास्ति
　　यो रावणानन्तरजे निकामम् ।
विभीषणे वाक्परुषं ब्रवीषि । [25]
　　राज्ञस्तथार्थांस्तरसा निहंसि ।
इदं सुनीतं कुरुते न वेति
　　ब्रुवन्तु तस्यार्थपुरोहिताश्च ।
प्रचोदिताश्चापि कृते तु मन्त्रे
　　त्वया महापार्श्व न कुत्सनीयाः । [30]
न चेदिहानुप्रियमेव वाक्यं
　　न चेदयं राजहिताय मन्त्रः ।
स्त्रियश्च राज्ञो जडपङ्गुकांश्च
　　संपृच्छ वै तादृशांश्चैव मूढान् ।

Colophon

[(l. 1) Ñ1 D1 गृहेषु; Ñ2 युक्तेषु; D12 गुह्येष्ट- (for गुह्येषु). D1 [उ]पवनेषु (for [आ]म्र°). —(l. 2) Ñ1 -देशेषु; Ñ2 -घुष्टेषु; D8 -पुष्टेषु (for -जुष्टेषु). D1 सहसा तया (for सह सीतया). —(l. 3) D3 विज्ञाप्य (for विज्ञाय). Ñ1 महाबाहुः; D3.8 महाबुद्धि (for °बुद्धिः). Ś1 परमेश्वरं (for राक्षसेश्वरम्). —(l. 4) Ś1 Ñ2 B4 D2.9.12 पुनश्च (for परम-). D9 [उ]दानया (for -[उ]दग्रया). —(l. 7) D1.3.12 लब्धां (for लब्ध्वा). —(l. 8) D8 द्विषतां. D1 दां (for सं-). D3.4.8 वं (for ब्रुवन्). Ñ2 B4 D9 मन्यसे (for बुध्यसे). —D1 om. (hapl.) l. 9–10. —(l. 9) Ś1 Ñ1 D12 ननु; D2.8 न तु (for न च). Ś1 Ñ2 B4 D3.4.9.12 सापत्नकं. D8 वाक्यं (for बाल्याच्). D3 संशक्तोसि; D4.8 शक्तोपि वि- (for शक्नोषि वि-). Ś1 Ñ1 D12 न विगूहितुं; L (ed.) परि° (for विनि°). —(l. 10) D2 वेद्मि ते; D8 विग्रहे (for विश्वस्ते). B4 D2 मनसा (for मनसो). B4 रुषन् (for ब्रुवन्). D1 एनं (for एवं). —(l. 11) D8 om. कामं खमाक्रम्य. Ś1 D12 पुरोधिकारो (for पुरा विकारो). Ñ2 B4 D9 कामं खमाक्रामतु वा विकारो; D2 कामं त्वमाक्रम्य परो विकारो (marg. also कामं खमाक्रामतु वेगकारी); L (ed.) क्रामस्य कामं पुरतो विकारो. —(l. 12) Ś1 D1.3.4.12 नन्वेष (for न त्वेष). D8 om. वै. Ñ1 तथ्यं क्रमते (for वै संक्रमते). B4 D8 corrupt (for शुभानाम्). —(l. 13) Ś1 D12 हृष्ट-; D1.2 दृष्ट- (for दुष्ट-). Ś1 D12 L (ed.) अहो विकारः (L [ed.] °रं); Ñ2 D8.9 अथाविशुद्धं; B4 यथाविशुद्धं (for अहोऽविशुद्धं). —(l. 14) L (ed.) शुद्धं क्षमाम (for क्षमाम). D3 रक्षोधिप- (for राज्ञो नृप-). —B4 om. l. 15–19. Ś1 Ñ1 D12 om. l. 15–18. —(l. 15) Ñ2 नु; D1 हि; D9 न (for च). D2 राज्ञाम् (for राजा). D1 न च वाग्; D2 अथवा (for बलवान्). D3 तव चानृशंसः —(l. 16) D1.4 नायंवि-; D2 अर्थं हि; D3 -मयं च (for अनार्य-) D2.4 क्षमतां (for क्षमते). D3.8 च; L (ed.) न (for हि). —(l. 17) D1.4 कस्मान् (for तस्मान्). —(l. 18) D1.4 निपतंति (for न पतन्ति). —B4 om. l. 21–22. —(l. 21) Ñ2 D9 प्रियस्य. D9 त्वस्य (for तस्य). —(l. 22) Ñ1 D1 धीरः; D3 वाक्यं (for वीरः). —(l. 23) B4 ज्वलन् (for न ते). —(l. 24) Ś1 D12 यो रावणं वक्षि न नि(D12 * * * *) विकारं. —(l. 25) Ś1 D1.12 विभीषणं. Ś1 Ñ1 D12 वा परुषं; Ñ2 B4 D9 वाक्यमिदं (for वाक्परुषं). —(l. 26) Ñ2 D9 तथार्थं; B4 तथा त्वं (for तथार्थांस्). Ś1 D12 धियं च राज्ञस्तरसा निहंसि. —(l. 27) D1.3 क्रियते (for कुरुते). D2.8 न च (for न वा). —(l. 28) Ś1 D2.4.8 ब्रुवंति. Ś1 Ñ2 D9 [अ]थ (for [अ]र्थ-). D1 -पुरोहितस्य; D3 -पुरोहिता ये; L (ed.) -पुरोहितानि (for -पुरोहिताश्च). Ñ1 तस्यानुसिद्धयर्थपुरोहितार्थः; D12 ब्रुवंति तस्यानुचरो महात्मा. —(l. 29) Ñ B4 D9 प्रदेशिताश्; D1 प्रवेदिताश्; D3.4 प्रणोदिताश् (for प्रचोदिताश्). D4 चाति-. Ś1 D8.12 [ऽ]पि; D1 [ऽ]ति-; D2 [ऽ]नु-; D9 सु- (for तु). —(l. 30) Ś1 सहायाश्च (for महापार्श्व). —(l. 31) Ñ1 [अ]द्य; Ñ2 B4 D3.4.9 [अ]स्य; D1 [अ]त्र (for [अ]नु-). D8 वाच्यं (for वाक्यं). —(l. 32) Ñ1 द्वेषो न वै; B4 न चेदिदं (for न चेदयं). —(l. 33) Ñ1 [ऽ]थ; D6 om. (for च). D1 द्विजपुंगवांश् (for जडपङ्गुकांश्). —(l. 34) Ś1 D2.8.12 वै (D8 तांस्)तादृशमेव; Ñ1 तांस्तांश्च तथैव; D1.3.4 वै तादृशकांश्; L (ed.) तांस्तादृशश्चैव (for वै तादृशांश्चैव). D1.8 मूकान्; D3 मोहात् (for मूढान्).

Colophon: Ñ1 D4.8 om. —*Kāṇḍa name*: Ś1 D1 om.; Ñ2 B4 D2.3.9.12 सुन्दरकाण्डे. —*Sarga name*: Ś1 D1.2.12 हरवाक्यं; Ñ2 महावाक्यं; B4 D3 महापार्श्ववाक्यं; D9 महोदरवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D1.2.12 om.; Ñ2 D9 90; B4 92; D3 94. —After colophon, D2 concludes with राम.]

—(l. 242) D7 साम (for सान्त्वं). G1 कुशली- (for कुशलैः). D5 T1 वृत्तं (for कृतम्). —(l. 243) M3 चंडेन (for दण्डेन). D5 T1 M1.2 सिद्धम् (for सिद्धिम्). D5.10.11 रोचये (for रोचय). —(l. 245) D7.10.11 M5 वशं (for वशे). D5.7 T1.2 G3 M5 -प्रपातेन; G1 (before corr. as in M1) -प्रघातेन; M1.2 -प्रभावेन (for -प्रतापेन). —(l. 246) T2 तथा (for तदा). T1 damaged for राजा महा-. —(l. 247) G2 तत्पूजयन् (for संपूजयन्). —(l. 248) D6 विबोध त्वं; D7 [अ]द्य वदतो; D10.11 प्रवदतो; G प्रमुदितो; M5 प्रमुषितं (for निबोध त्वं). M2 हरस्यं (meta.) (for रहस्यं). —(l. 249) D5 T1.2 G2 M3 मया पुरा (by transp.). —(l. 250) T2 सदनं (for भवनं). D7 M1.3

सा प्रसह्य मया भुक्ता कृत्वा विवसनां ततः ।
स्वयंभूभवनं प्राप्ता लोलिता नलिनी यथा ।
तच्च तस्य तदा मन्ये ज्ञातमासीन्महात्मनः ।
अथ संकुपितो देवो मामिदं वाक्यमब्रवीत् । [255]
अद्यप्रभृति यामन्यां बलान्नारीं गमिष्यसि ।
तदा ते शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ।
इत्यहं तस्य शापस्य भीतः प्रसभमेव ताम् ।
नारोपये बलात्सीतां वैदेहीं शयने शुभे ।
सागरस्येव मे वेगो मारुतस्येव मे गतिः । [260]
नैतद्दाशरथिर्वेद ह्यासादयति तेन माम् ।
को हि सिंहमिवासीनं सुप्तं गिरिगुहाशये ।
क्रुद्धं मृत्युमिवासीनं संप्रबोधितुमिच्छति ।
न मत्तो निशितान्बाणान्द्विजिह्वान्पन्नगानिव ।
रामः पश्यति संग्रामे तेन मामभिगच्छति । [265]
क्षिप्रं वज्रोपमैर्बाणैः शतधा कार्मुकच्युतैः ।
राममादीपयिष्यामि उल्काभिरिव कुञ्जरम् ।
तच्चास्य बलमादास्ये बलेन महता वृतः ।
उदयन्सविता काले नक्षत्राणां प्रभामिव ।
न वासवेनापि सहस्रचक्षुषा [270]
युधास्मि शक्यो वरुणेन वा पुनः ।
मया त्वियं बाहुबलेन निर्जिता
पुरी पुरा वैश्रवणेन पालिता ।

Colophon

निशाचरेन्द्रस्य निशम्य वाक्यं
स कुम्भकर्णस्य च गर्जितानि । [275]
विभीषणो राक्षसराजमुख्य-
मुवाच वाक्यं हितमर्थयुक्तम् ।

पुंजि(D7 °ज)कस्थलीं. —(l. 251) D6 T2.3 संचार्यमाणाम्. —(l. 252) D7.10.11 M3.5 कृता विवसना (for कृत्वा विवसनां). G3 M1.2 तदा (for ततः). —(l. 253) D6 T1.2 G3 M5 स्वयंभु- ; D7 G2 M1.2 स्वयंभोर् (for स्वयंभू-). D6 T3 लोडिता (for लोलिता). —(l. 254) M3 तस्य तच्च (by transp.) ; M5 तच्च तस्यास् (for तच्च तस्य). T1 G1.3 तथा मन्ये; T2 सभामध्ये (for तदा मन्ये). —(l. 255) M1.2 अधिकं (for अथ सं-). D10.11 वेधा (for देवो). —(l. 256) D6 T2.3 नारीं and अभि-(T3 °भ्या-) (for अन्यां and नारीं respy.). —(l. 257) D6.7 T2.3 G3 भविष्यति; M5 पतिष्यति (for फलिष्यति). —(l. 259) D6.10.11 T2.3 नारोहये. T1 damaged for बलात्सीतां वैदे. G1 [ऽ]बलां (for बलात्). T3 शुभं; G2.3 M1.2 स्वके; M5 सुखे (for शुभे). —(l. 261) G1 (with hiatus) आसादयति (for ह्यासादयति). —(l. 262) G3 M3 यस्तु (for को हि). —G1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 263. —(l. 263) D7.10.11 T2 G1.2 M1.2.5 संबोधयितुम ; M3 प्रबोधयितुम् (for संप्रबोधितुम्). G2 अर्हति (for इच्छति). —(l. 264) D7.10.11 T2 G M1.2.5 निर्गतान् (for निशितान्). G2 M इव पन्नगान् (by transp.). —(l. 265) D7 G1 M5 -गर्जति (for -गच्छति). —(l. 266) D10.11 वज्रसमैर् ; T1 * * * मैर् (damaged) (for वज्रोपमैर्). —Note hiatus between the two halves of l. 267. —(l. 267) T2 संदीपयिष्यामि (for आदीपयिष्यामि). G1.2 M5 (to avoid hiatus) ह्युल्काभिर् (for उल्काभिर्). —(l. 268) G2 तस्यास्त्र- (for तच्चास्य). T3 वृतं (for वृतः). —(l. 269) D10.11 उदितः ; G1 समुद्यन् (for उदयन्). D5 T1 G3 M3 इव प्रभां (by transp.). —(l. 271) D6 T2.3 G3 योद्धास्मि; G1 युद्धेस्मि (for युधास्मि). —(l. 272) D5 T1.3 यथा (for मया). —(l. 273) D7.10.11 पुरा पुरी (by transp.).

Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both) : D5–7.10.11 T1.3 G M 13 ; T2 12. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

—For l. 274–275, Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 subst. :

14* श्रुत्वा हरस्येन्द्रजितस्तथेदं
तथा महापार्श्ववचः सुरूक्षम् ।

[(l. 1) Ñ1 हरेश्च (for हरस्य). Ñ2 B4 तथोक्तं (for तथेदं). —(l. 2) D4.12 सुदक्षं; D8 -स्वरूपं (for सुरूक्षम्).]

—(l. 276) Ñ B4 D1–3.8.9.12 -राजम् ; D4 om. (hapl.) ; L (ed.) -पुत्रम् (for -मुख्यम्). Ś1 -राजमेवम्. —(l. 277) Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 अर्थवच्च (for °युक्तम्). —After l. 277, Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 ins. :

15* न हिंसतो धर्मपरान्मनुष्या-
न्कामात्मनः क्रोधवशानुगस्य ।
जना नरेन्द्रस्य चिरं सकाशे
वसन्त्यतोये सरसीव हंसाः ।
त्यजन्ति मित्राणि तथैव बान्धवा [5]
नृपं सदोग्रं ह्यसमीक्ष्यकारिणम् ।
अधर्मशीलं पितरो द्विषन्ति
ह्येवंविधस्यास्ति कुतोऽर्थसिद्धिः ।
अदूषकस्यानपराधिनश्च
भार्या हृता तत्र किमेव साधु । [10]
सीताप्रमादेन निरर्थकेन
लङ्का सहास्माभिरिहाभ्युपैति ।

[(l. 2) Ś1 D12 किमात्मनः (for कामा°). D2 -[अ]नुगस्या (for -[अ]नुगस्य). —(l. 4) Ñ1 भवंति; D9 संत्यज्य (for वसन्ति). D9 तोये (for [अ]तोये). D8 शरदीव (for सरसीव). —L (ed.) transp. l. 5–6 and 7–8. —(l. 5) D1.8 तथैव (for त्यजन्ति). —(l. 6) Ñ1 D9.12 मदोग्रं; Ñ2 यदोग्रं; D8 स चोग्रं (for सदोग्रं). Ś1 D4.8.12 तु (for हि). —(l. 8) Ñ B4 D2.3.9 एवंविधस्य (with hiatus) (for ह्येवं°). —(l. 9) D1 अदूषणस्य. Ś1 D12 [अ]नयकारिणश्च (for [अ]नपराधिनश्च). —(l. 10) D3 एष (for एव). B4 युद्धं (for साधु). —(l. 11) L (ed.) सीतां. D1.4 -[अ]प्रदानेन; D8 -प्रवादेन (for -प्रमादेन). Ñ1 निबंधकेन; B4 निरात्मकेन; D1 न केवलं हि (for निरर्थकेन). —(l. 12) D8 हृता (for सह). Ñ2 B4 D9 इवाभ्युपैति; D1.4.8 इह व्यपैति (for इहाभ्युपैति). Ś1 D12 लंका विनाशं सहसाभ्यु(D12 °प)पैति.]

वृतो हि बाह्वन्तरभोगराशि-
श्चिन्ताविषः सुस्मिततीक्ष्णदंष्ट्रः ।
पञ्चाङ्गुलीपञ्चशिरोऽतिकायः [280]
सीतामहाहिस्तव केन राजन् ।
यावन्न लङ्कां समभिद्रवन्ति
वलीमुखाः पर्वतकूटमात्राः ।
दंष्ट्रायुधाश्चैव नखायुधाश्च
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली । [285]
यावन्न गृह्णन्ति शिरांसि बाणा
रामेरिता राक्षसपुंगवानाम् ।
वज्रोपमा वायुसमानवेगाः
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ।
न कुम्भकर्णेन्द्रजितौ न राजा
तथा महापार्श्वमहोदरौ च । [290]
निकुम्भकुम्भौ च तथातिकायः
स्थातुं न शक्ता युधि राघवस्य ।
जीवंस्तु रामस्य न मोक्ष्यसे त्वं
गुप्तः सवित्राप्यथवा मरुद्भिः । [295]

—(l. 278) Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 वृत्तोरु- (for वृतो हि). D12 T3 बाह्वांतर-; L (ed.) -बाहूत्तर- (for बाह्वन्तर-). M1.2.5 -भोगि- (for -भोग-). Ś1 D2.12 -वासं; Ñ B4 D1.3.4.8.9 -राशिं; T2 -राजिश् (for -राशिश्). —(l. 279) Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 चिंताविषं (D1 °निलं; D4 चिंताचिषं) तीव्रविपाकतीक्ष्णं (Ñ2 B4 D8.9 °दंष्ट्रं). —(l. 280) D7 T3 G3 M5 पंचांगुलिः. —For l. 280–281, Ś1 Ñ B4 D1.2 (reads twice).3.4.8.9.12 subst.:

16* दशाङ्गुलानेकमुखातिकायं
सीतामहाहिं वदने स्पृशेत्कः ।

[(l. 1) D3 दशांगुलीनैक-. B4 -महाति-; L (ed.) -विषाति- (for -मुखाति-). —(l. 2) Ś1 Ñ1 D12 मीतो (for सीता-). Ñ1 D4.9 -महाहि- (for -महाहिं).]

—Then, Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 cont.:

17* पुरा हि किंचिद्भवने महत्ते
महासुराणां भयमेति किंचित् ।
पुरा पुरीं हन्ति न ब्रह्मवादः
प्रयच्छ रामाय विदेहपुत्रीम् ।
पुरा पुरीं भीममभिद्रवन्ति [5]
वलीमुखा वानरयूथपालाः ।
सुपर्णसंघा इव निष्पतन्तः
प्रयच्छ रामाय विदेहपुत्रीम् ।
रामप्रियाग्राहमिषूग्रक्रूर्मं
चापद्रुमं वानरवीरमत्स्यम् । [10]
सुग्रीवनक्रं ह्युदधिं हरीणां
को जीवितार्थी प्रविशेदमूढः ।
पुरा कपीन्द्रोग्रबलाहकेन
रामप्रहाराशनिविद्युतेन ।
न शैलवर्षेण निहन्ति याव- [15]
त्प्रदीयतां दाशरथाय सीता ।
पुरा न यावन्महता बलेन
नौभिः प्लवैश्चार्णवमप्रमेयम् ।
तरन्ति सुग्रीवमुखा ह्यमूढाः
प्रयच्छ रामाय विदेहपुत्रीम् । [20]

[(l. 1) D1.4 ह (for हि). Ś1 D12 कश्चिद् (for किंचिद्). Ś1 भवनं (for भवने). Ś1 D12 महात्मा; Ñ1 D1.3.4 महर्षि- (for महत्ते). —(l. 2) Ñ1 D1.3 ब्रह्मासुराणां; D4 ब्रह्ममहासुराणां. Ñ1 कश्चित्. —(l. 3) Ś1 Ñ1 D1.3.12 च (for न). Ñ1 तीव्रवादः; Ñ2 B4 D9 विप्रवादः (for ब्रह्मवादः). —Ś1 D1 om. (hapl.) l. 5–8. —(l. 5) D12 भीममुप-; L (ed.) तां समभि- (for भीममभि-). —(l. 7) D2.8 सुवर्णसिंहा. Ñ1 D3.4 निःपतंतः; D1 निःपतंति; L (ed.) निष्पतंति. —After l. 8, D1.2 (reads twice).3.4.8 ins.:

17(A)* पुरा वनौकोनिवहाः पुरं ते
प्रविश्य वीरास्तरसा हरन्ति ।
सिंहा वने क्षुद्रमृगानिवाशु
प्रयच्छ रामाय विदेहपुत्रीम् ।

[(l. 1) L (ed.) पुरीं ते (for पुरं ते). D3 वनौकसः कोटिनिवहाः पुरं नः. —(l. 2) D2 (first time) निहंति; D4 वहंति (for हरन्ति).]

—(l. 10) B4 चापभ्रमं; L (ed.) चापांभसं (for चापद्रुमं). —(l. 12) B4 D12 प्रविवेश मूढः (for प्रविशेदमूढः). —(l. 13) D1.8 कपींद्राग्र- (D8 °स्य-) (for कपीन्द्रोग्र-). —(l. 14) D12 रामः. —(l. 15) Ñ1 रणे च (for न शैल-). —(l. 16) D1-4 राजसुताय (for दाशरथाय). Ñ B4 D1.9 मैथिली (for सीता). —D8 om. l. 17–20. —(l. 17) D4 पुरं (for पुरा). —(l. 18) Ñ1 प्रविश्य (for प्लवैश्च). —(l. 19) Ś1 D12 हि योधाः; Ñ2 D4 हरींद्राः; B4 कपींद्राः; D3 च गूढाः (for ह्यमूढाः).]

—After l. 281, D5 T1 G3 M1.2 repeat 6.9.21. —(l. 282) Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 एवं (Ś1 D9.12 पुरा) न यावत् (for यावन्न लङ्कां). D9 G3 समुपा (G3 °प) द्रवंति. —(l. 285) Ś1 Ñ1 D1-4.8.12 राजसुताय सीता (Ñ1 D4 मैथिली; D1 जानकी) (for दाशरथाय मैथिली). —After l. 285, Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 read l. 326–329 and 342–345. —Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 om. l. 286–289. —(l. 288) T2 G M5 -समप्रवेगाः (for -समानवेगाः). —After l. 289, D6 T3 G M1-3 read l. 326–329. —(l. 290) Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 हि (Ñ2 B4 D9 च) वीरौ; D5.6.10.11 T G3 च (D5 T1 G3 न) राजंस्; D7 G1 M1.2.5 च राजा (for न राजा). —(l. 291) Ś1 Ñ D1-4.8.12 कुतो; D10.11 तदा (for तथा). Ñ1 D1-4.10.11 G1.2 M3.5 वा (for च). —(l. 293) D7.10.11 G1.3 M1.3 समर्था (for न शक्ता). —(l. 294) T2 रामेण (for रामस्य). —For l. 292–295, Ś1 Ñ B4 D1-4.8.9.12 subst.:

18* आधावतां दाशरथेः शराणां
वेगं समर्था मनसापि सोढुम् ।

न वासवस्याङ्कगतो न मृत्यो-
नभो न पातालमनुप्रविष्टः ।
निशम्य वाक्यं तु विभीषणस्य
ततः प्रहस्तो वचनं बभाषे ।
न नो भयं विद्म न दैवतेभ्यो [300]
न दानवेभ्यो ह्यथवा कदाचित् ।
न यक्षगन्धर्वमहोरगेभ्यो
भयं न संख्ये पतगोत्तमेभ्यः ।
कथं नु रामाद्भविता भयं नो
नरेन्द्रपुत्रात्समरे कदाचित् । [305]
प्रहस्तवाक्यं त्वहितं निशम्य
विभीषणो राजहितानुकाङ्क्षी ।
ततो महार्थं वचनं बभाषे
धर्मार्थकामेषु निविष्टबुद्धिः ।
प्रहस्त राजा च महोदरश्च [310]
त्वं कुम्भकर्णश्च यथार्थजातम् ।
ब्रवीत रामं प्रति तन्न शक्यं
यथा गतिः स्वर्गमधर्मबुद्धेः ।
वधस्तु रामस्य मया त्वया वा
प्रहस्त सर्वैरपि राक्षसैर्वा । [315]
कथं भवेदर्थविशारदस्य
महार्णवं तर्तुमिवाप्लवस्य ।
धर्मप्रधानस्य महारथस्य
इक्ष्वाकुवंशप्रभवस्य राज्ञः ।
प्रहस्त देवाश्च तथाविधस्य [320]
कृत्येषु शक्तस्य भवन्ति मूढाः ।
तीक्ष्णा न तावत्तव कङ्कपत्रा
दुरासदा राघवविप्रमुक्ताः ।
भित्त्वा शरीरं प्रविशन्ति बाणाः
प्रहस्त तेनैव विकत्थसे त्वम् । [325]
भित्त्वा न यावत्प्रविशन्ति कायं
प्राणान्तिकास्तेऽशनितुल्यवेगाः ।
शिताः शरा राघवविप्रमुक्ताः
प्रहस्त तेनैव विकत्थसे त्वम् ।

जीवन्स रामो न विमोक्ष्यते त्वां
सर्वैः सुगुप्तं ह्यथ वा मरुद्भिः ।

[(l. 1) Ś1 Ñ2 D3.8 अधावतां; Ñ1 आवाधतां. —(l. 2) Ñ1 om. वेगं. Ñ1 वोढुं (for सोढुम्). —(l. 3) D2 (m. also as above) प्रीतः (for जीवन्). D3 om. स. Ñ1 D2 न विमोक्षति; D3 परिमोक्षति. —(l. 4) D8 शक्तैः (for सर्वैः). D9 च (for सु-). Ś1 Ñ1 D12 तु (for हि). D4 महद्भिः (for मरुद्भिः).]

—D11 om. l. 296–299. —(l. 296) D4 स (for first न). Ś1 Ñ2 B4 D1.3.4.8.9.12 [अं]कगतं; T3 [अ]वगतो (for [अ]-ङ्कगतो). D4.8 हि (for second न). —(l. 297) T2 अपि (for अनु-). Ś1 Ñ B4 D2.9.12 न चाप्यपामंतरतु (B4 D9 °मभि; D2 °मपि) प्रविष्टं (Ñ1 °ष्टः; B4 °विश्य); D1.3.4.8 न चाप्यपां पात (D3 °पि पाताल; D4 °संबाध; D8 °पां पार) मभि (D3 °तल) प्रविष्टं. —Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 om. l. 298–313. —(l. 300) T2 तु; G3 हि (for second न). G2 देवताभ्यो (for दैवतेभ्यो). —(l. 301) D10.11 T2.3 G1 [ऽ]पि (for हि). G3 कदाचन; M3 कुतश्चित् (for कदाचित्). —(l. 303) D5.10.11 पतगोरगेभ्यः. —D11 om. l. 304–305. —(l. 304) D5 तु (for नु). —(l. 306) D7 प्रहितं (for त्वहितं). —(l. 307) M5 भ्रातृ- (for राज-). D7 -[अ]भि- (for -[अ]नु-). —(l. 308) D6 M3 महात्मा (for महार्थं). —(l. 311) T3 तथार्थ- (for यथार्थ-). —(l. 312) D6 T2 G1.3 M3.5 ब्रवीथ; D7 ब्रवीषि (for ब्रवीत). M1 ततस् (for प्रति). —(l. 314) T3 यथा (for मया). D10.11 G M1 च (for वा). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 मोक्षस्तु रामाद्भवतां (Ñ1 °तो; D1.3 °ता) भवेत्तु (Ñ2 B4 D2.9.12 °न्न; D1.3.4.8 मया वा). —(l. 315) Ś1 पूर्वैर्; Ñ1 D8 मुख्यैर् (for सर्वैर्). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 राक्षसेंद्रैः (for राक्षसैर्वा). —(l. 316) L (ed.) अस्य (for अर्थ-). —(l. 317) Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 ह्यशक्यमस्य (for इवाप्लवस्य). —(l. 318) T2 महार्णवस्य (for °रथस्य). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 धर्म (B4 °र्मैः) प्रधानः (D8 °नं) स (D2.4 सु-) महान्वृहच्छ्रीर्. —(l. 319) Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 प्रभवो महात्मा (Ñ1 °हावशाः); D5 G3 -प्रवरस्य राज्ञः (for -प्रभवस्य राज्ञः). —(l. 320) D10.11 पुरोस्य (for प्रहस्त). Ś1 Ñ B4 D1–4.9.12 देवा हि (Ñ1 D1.3 °वापि); D6.8 देवस्य (for देवाश्च). —(l. 321) Ś1 Ñ2 B4 D1.3.9.12 जातेषु; Ñ1 D3.4.8 जात (D3 °ल) स्य (for शक्तस्य). Ś1 Ñ2 B4 D1.2.8.9.12 योग्याः; Ñ1 D3.4 [अ]योग्याः (for मूढाः). —(l. 322) Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 T3 न यावत्तव (B4 D3.8 °त्तत्र-); M3 तता यत्तव (for न तावत्तव). —(l. 323) B4 D1–4.8.9 दुराधरा- (D4 °रा**) (for दुरासदा). D11 -निप्रमुक्ताः; G1 -विप्रयुक्ताः (for °मुक्ताः). —(l. 324) D7 प्रपतंति (for प्रविशन्ति). —(l. 325) Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 [इ]ह (for [ए]व). D8 T2 विकत्थनेन (T2 °सि त्वं). —M5 om. (hapl.); Ñ2 reads in marg. l. 326–329. —(l. 326) Ñ2 D7.10.11 T2 G1.2 M1–3 तावत् (for यावत्). Ś1 Ñ B4 D1–4.9.12 देहं; D8 बाणाः (for कायं). —(l. 327) B4 D2.5.6.8 T1.3 G1.2 M1.2 प्राणांतकास् (D6 T1.3 °गास्) (for प्राणान्तिकास्). —(l. 328) D3 -बाहु- (for -विप्र-). —(l. 329) T2 विकत्थसि (for विकत्थसे). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 T3 प्रदीयतां दाशरथाय (D1.3.8 राजसुता) य मैथिली (Ś1 D1–3.8.12 सीता). —After l. 329, Ś1 Ñ1 B4 D1–4.8.9.12 ins.; while Ñ2 ins. before l. 326:

19* यदा भवान्द्रक्ष्यति वानरेन्द्रै-
रनीकमध्यं प्रविकीर्यमाणम् ।
दिशो द्रवन्तं हतघोषनादं
तदा भवान्वाक्यमिदं स्मरिष्यति ।

[(l. 1) Ñ1 मया (for भवान्). D1.3 द्रक्ष्यसि; D2 रक्ष्यति (for द्रक्ष्यति). D9 वानरार्येर् (for वानरेन्द्रैर्). —(l. 2) Ś1 अनीकतस्त्वं; B4 D8 °मध्ये; D9 °मध्यैः (for °मध्यं). D1.3

न रावणो नातिबलस्त्रिशीर्षो [330]
न कुम्भकर्णस्य सुतो निकुम्भः ।
न चेन्द्रजिद्दाशरथिं प्रसोढुं
त्वं वा रणे शक्रसमं समर्थाः ।
देवान्तको वापि नरान्तको वा
तथातिकायोऽतिरथो महात्मा । [335]
अकम्पनश्चाद्रिसमानसारः
स्थातुं न शक्ता युधि राघवस्य ।
अयं हि राजा व्यसनाभिभूतो
मित्रैरमित्रप्रतिमैर्भवद्भिः ।
अन्वास्यते राक्षसनाशनार्थे [340]
तीक्ष्णः प्रकृत्या ह्यसमीक्ष्यकारी ।
अनन्तभोगेन सहस्रमूर्ध्ना
नागेन भीमेन महाबलेन ।
बलात्परिक्षिप्तमिमं भवन्तो
राजानमुत्क्षिप्य विमोचयन्तु । [345]
यावद्धि केशग्रहणात्सुहृद्भिः
समेत्य सर्वैः परिपूर्णकामैः ।
निगृह्य राजा परिरक्षितव्यो
भूतैर्यथा भीमबलैर्गृहीतः ।
सुवारिणा राघवसागरेण
प्रच्छाद्यमानस्तरसा भवद्भिः । [350]
युक्तस्त्वयं तारयितुं समेत्य
काकुत्स्थपातालमुखे पतन्सः ।
इदं पुरस्यास्य सराक्षसस्य
राज्ञश्च पथ्यं ससुहृज्जनस्य ।
सम्यग्धि वाक्यं स्वमतं ब्रवीमि [355]
नरेन्द्रपुत्राय ददाम पत्नीम् ।
परस्य वीर्यं स्वबलं च बुद्ध्वा
स्थानं क्षयं चैव तथैव वृद्धिम् ।
तथा स्वपक्षेऽप्यनुमृश्य बुद्ध्या
वदेत्क्षमं स्वामिहितं च मन्त्री । [360]

Colophon

प्रविशी(D$_{2}$ °दी)र्यमाणं (for प्रविकीर्यमाणम्). —(l. 3) D$_{8}$ द्रवंति (for द्रवन्तं). B$_{4}$ D$_{1}$ हय- (for हत-). Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ D$_{12}$ -नाथं (for -नागं). —(l. 4) D$_{1.9}$ स्मरिष्यसि.]

—(l. 330) Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ नापि महोदरोयं(D$_{1}$ °रो वा) (for नातिबलस्त्रिशीर्षो). —(l. 331) M$_{3}$ कुंभकर्णोस्य (for °र्णस्य). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ न कुंभकर्णोपि न(D$_{8}$ न च) चातिकायः. —(l. 332) D$_{6}$ T$_{3}$ तथा (for न च). D$_{3}$ विसोढुं; D$_{6}$ न सोढुं; D$_{7}$ प्रवोढुं (for प्रसोढुं). —(l. 333) Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ D$_{12}$ शक्ता रणे; Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{8}$ शक्तास्तु तं; D$_{1-3}$ शक्ताः स्थितं; D$_{4.9}$ शक्ताश्च तं (for त्वं वा रणे). T$_{2}$ damaged for शक्रसमं. D$_{5.7}$ T$_{1}$ M$_{2.5}$ समर्थः; G$_{3}$ M$_{1}$ समर्थं (for समर्थाः). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ शक्रसमप्रभावं. —Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ om. l. 334–337. —(l. 334) G$_{2}$ वेदांतको (for देवान्तको). —(l. 336) D$_{5}$ व्यकंपनश्. D$_{10.11}$ चापि. D$_{5}$ -समानसाराः (for °सारः). —(l. 337) D$_{7}$ शक्तो (for शक्ता). —(l. 338) D$_{10.11}$ T$_{2}$ च (for हि). M$_{1.2.5}$ -[अ]भिपन्नो (for °भूतो). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ अयं कथं राम(D$_{2.3}$ काम; D$_{4}$ राग)बला(Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{9}$ °शरा; D$_{1.3.4.8}$ °वशा)भिपन्नो. —(l. 339) D$_{9}$ अमित्रैर् (for अमित्र-). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{2.4.9.12}$ G$_{2}$ -प्रभवैर्; D$_{8}$ -प्रसवैर् (for -प्रतिमैर्). D$_{8.9}$ महद्भिः (for भवद्भिः). —After l. 339, G$_{2}$ wrongly reads l. 350 for the first time, repeating it in its proper place. —(l. 340) Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ B$_{4}$ D$_{2-4.8.9.12}$ अध्यास्यते; D$_{1}$ न शास्यते; L (ed.) अध्यासितो (for अन्वास्यते). Ś$_{1}$ D$_{1-4.8.12}$ -लालनार्थं; Ñ$_{1}$ B$_{4}$ D$_{6.9}$ T$_{2.3}$ G$_{2}$ -नाशनार्थं (for -नाशनार्थे). —(l. 341) D$_{3}$ तीव्रः; D$_{5.8}$ M$_{3}$ तीक्ष्ण- (for तीक्ष्णः). D$_{7}$ ह्यसमीक्ष्यमाणः. —For l. 342–343, Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ subst. :

20* सहस्रशीर्षस्य महोरगस्य
भोगेन भीमस्य महाविषस्य ।

[(l. 2) Ñ$_{1}$ भीमेन.]

—(l. 344) T$_{2}$ damaged for परि. Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ बलं; D$_{4}$ परैः (for बलात्). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-3.8.9.12}$ इदं. —(l. 345) Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ नृपं च पापात्स(B$_{4}$ नृपास्तु चापं प)रिमोचयंतु. —(l. 346) Ś$_{1}$ D$_{12}$ यावत्सु-; Ñ$_{1}$ यात्र* (for यावद्धि). M$_{3}$ केशग्रहणं (for °ग्रहणात्). Ñ$_{1}$ भवद्भिर् (for सुहृद्भिः). —D$_{1}$ om. l. 347-349. —(l. 347) M$_{1.2}$ अपि चाप्त- (for परिपूर्ण-). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{2-4.8.9.12}$ अयं भव(Ñ$_{1}$ सुहृ)द्भिः परिपूर्णबाहुः(Ñ$_{2}$ °कामैः). —(l. 348) G$_{3}$ विगृह्य. Ñ$_{1}$ [अ]पि हि (for परि-). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{2-4.8.9.12}$ -भाषि(D$_{2}$ °वि)तव्यो (for -रक्षितव्यो). —(l. 349) D$_{6}$ अथो (for यथा). —(l. 350) Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ प्रवाहिणा; D$_{6}$ T$_{2.3}$ M$_{3}$ संहारिणा (for सुवारिणा). T$_{2}$ वानर- (for राघव-). —(l. 351) Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ स(Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ सं) मुह्य(D$_{4}$ °ध)मानः सहितैर्भ(Ś$_{1}$ D$_{12}$ °तो भ)वद्भिः. —(l. 352) Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ ह्ययं; D$_{5.6}$ T$_{3}$ G$_{1.3}$ M$_{5}$ स्वयं (for त्वयं). D$_{9}$ धारयितुं (for तारयितुं). —(l. 353) D$_{8}$ -तले (for -मुखे). Ś$_{1}$ वसेदयं; Ñ B$_{4}$ D$_{1.2.4.8.9.12}$ [ऽ]वसीदन्; D$_{3}$ च सीदन्; M$_{2}$ पतन्हि (for पतन्सः). —(l. 355) D$_{1}$ सर्वस्य (for राज्ञश्च). Ś$_{1}$ D$_{12}$ पश्यन् (for पथ्यं). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ ससुहृद्गणस्य (for °ज्जनस्य). —(l. 356) Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ सम्यग्विभाव्य(B$_{4}$ D$_{1}$ °व्यं); G$_{1}$ M$_{1.2}$ समीक्ष्य वाक्यं (for सम्यग्धि वाक्यं). Ś$_{1}$ D$_{12}$ [अ]व(D$_{12}$ [अ]थ)हितं; D$_{8}$ स्वमतिं; M$_{5}$ सफलं (for स्वमतं). —(l. 357) Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ ददस्व; D$_{7.10.11}$ T$_{1.3}$ G$_{2}$ ददातु (for ददाम). D$_{7.10.11}$ मैथिलीं (for पत्नीम्). —(l. 358) Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ च बलं (for स्वबलं). —(l. 359) M$_{1.2}$ तथाभि- (for तथैव). B$_{4}$ बुद्धिं (for वृद्धिम्). —(l. 360) M$_{1.2}$ हि (for ऽपि). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ [ऽ]प्यनु(Ñ$_{2}$ ह्यनु; B$_{4}$ °भि; D$_{2}$ परि)गृह्य मार्गं(Ñ$_{2}$ B$_{4}$ °ह्यमाणं); D$_{5}$ T$_{1}$ G$_{1.3}$ M$_{5}$ [ऽ]प्यनुदृश्य बुद्ध्या (for ऽप्यनुमृश्य बुद्ध्या). —(l. 361) M$_{5}$ स्वयं (for क्षमं). D$_{10.11}$ स (for च). Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$

बृहस्पतेस्तुल्यमतेर्वचस्त-
    न्निशम्य यत्नेन विभीषणस्य ।
ततो महात्मा वचनं बभाषे
    तत्रेन्द्रजिन्नैर्ऋतयूथमुख्यः । [365]
किं नाम ते तात कनिष्ठ वाक्य-
    मनर्थकं चैव सुभीतवच्च ।
अस्मिन्कुले योऽपि भवेन्न जातः
    सोऽपीदृशं नैव वदेन्न कुर्यात् ।
सत्त्वेन वीर्येण पराक्रमेण [370]
    शौर्येण धैर्येण च तेजसा च ।
एकः कुलेऽस्मिन्पुरुषो विमुक्तो
    विभीषणस्तात कनिष्ठ एषः ।

ब्रवीमि यो भर्तृहितं यथावत् (Ñ$_{2}$ °हिताय तावत्). —After l. 361, Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ ins. :

21* तपो वीरमुग्रं यशः पौरुषं वा
    न तस्याप्रमेयस्य शक्यं प्रमातुम् ।
तपोविक्रमाभ्यां समर्थो हि भोक्तुं
    स भूमिं सशैलां प्रभुः काननान्ताम् ।
रणे रामवह्निं न शक्नोति सोढुं [5]
    सहैरावणोऽपि स्वयं वज्रहस्तः ।
न रामेण वैरं महाराज कृत्वा
    कश्चिज्जीवितुं वा सुखं वापि शक्यम् ।
नरेन्द्राय तस्मै प्रियां साधु सीतां
    प्रयच्छात्मजीवं सुखं राक्षसेभ्यः । [10]
न ते पौरुषं वायुधं वा बलं वा
    प्रपश्यामि रामो रणे येन शक्यः ।
सतो वासतो वा समुत्पत्य सीता
    प्रदेया प्रणत्या न शक्या प्रहर्तुम् ।
पुनः सर्वमीशः सनक्षत्रचन्द्रं [15]
    समर्थः स सोढुं जगच्चाजगच्च ।
सपत्नस्तु रामोऽभिपन्नो विधाता
    स्वयं भूतनाथः प्रशक्तः स्वयंभूः ।

[D$_{1}$ om. l. 1. —(l. 1) Ñ$_{1}$ B$_{4}$ D$_{3.4.8}$ अग्र्यं (for उग्रं). D$_{3}$ नयः (for यशः). —(l. 2) D$_{4}$ om. न. —D$_{1}$ om. l. 3–4. —(l. 3) D$_{8}$ तपोविग्रहाभ्यां. B$_{4}$ [ऽ]पि (for हि). —(l. 4) Ś$_{1}$ D$_{12}$ समग्रां (for सशैलां). D$_{3}$ काननानां (for काननान्ताम्). —(l. 5) L (ed.) -बाहुं (for -वह्निं). Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ D$_{1.9}$ शक्तोति- ; B$_{4}$ D$_{2}$ शक्नोषि (for शक्नोति). —(l. 6) B$_{4}$ सहैरावनो; D$_{1}$ बली रावणो (for सहैरावणो). D$_{8}$ om. स्वयं. D$_{1}$ वज्रकल्पं. —(l. 7) D$_{8}$ चैवं (for वैरं). —(l. 8) Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{2}$ जीवितं. D$_{1}$ ते सुखं; D$_{8}$ om. (for वा सुखं). Ñ$_{1}$ वासवस्य (for वा सुखं वा). D$_{2.8.9}$ चापि (for वापि). —(l. 9) D$_{8}$ सुसाधु (for साधु). Ñ$_{1}$ साधुशीलां (for साधु सीतां). —(l. 10) Ñ$_{1}$ [अ]थ जीवं; D$_{1.3}$ स्वजीवं; D$_{8}$ om. (for [आ]त्मजीवं). D$_{1.4}$ समं (for सुखं). L (ed.) राक्षसेश. —(l. 11) Ś$_{1}$ D$_{12}$ वा सुखं; D$_{1.9}$ चायुधं; D$_{3}$ वा जयं (for वायुधं). D$_{2}$ transp. वायुधं and वा बलं. B$_{4}$ न चाप्यायुधं वा. D$_{8}$ न * पौरुषं चापि * * बलं *. —Ś$_{1}$ D$_{12}$ om. l. 13–14. —(l. 13) B$_{4}$ ततो वामतो (for सतो वासतो). D$_{3}$ om. second वा. Ñ$_{1}$ त्वया यत्र (for समुत्पत्य). D$_{4.8}$ सीतां (for सीता). D$_{1}$ सतो *सतोस्य**** सीता. —(l. 14) D$_{1}$ प्रदातुं; D$_{2.3}$ प्रदानं; D$_{8}$ प्रणम्य; L (ed.) प्रदाप्या (for प्रदेया). Ñ$_{1}$ D$_{1-3}$ प्रणम्या; D$_{8}$ प्रदेया (for प्रणत्या). Ñ$_{1}$ D$_{8}$ युक्ता (for शक्या). Ñ$_{2}$ D$_{8.9}$ [अ]पहर्तुं; D$_{1}$ om. ; D$_{3}$ [अ]पहर्तुं (for प्रहर्तुम्). D$_{4}$ प्रियां रामपत्नीं त्वरा त्वं प्रयच्छ. —(l. 15) Ś$_{1}$ D$_{2.12}$ सर्वमेवं; Ñ$_{1}$ D$_{3.8}$ सर्वमीशं; D$_{4}$ सर्वमीनं (for सर्वमीशः). Ś$_{1}$ Ñ$_{2}$ सु- (for स-). —(l. 16) B$_{4}$ D$_{4}$ समर्थं (for समर्थः). D$_{3.4}$ न (for स). D$_{1}$ om. from जगच्चा up to l. 17. —D$_{2}$ reads l. 17–18 in marg. —(l. 17) B$_{4}$ D$_{3.9}$ विधात्रा; D$_{4}$ तु धाता (for विधाता). Ñ$_{1}$ D$_{8}$ सपत्न(D$_{8}$ °त्नै)स्तु रामा(D$_{8}$ °मो)-भिपन्नान्विधाता. —(l. 18) Ñ$_{1}$ यथा (for स्वयं). D$_{8}$ हि नाथः (for भूतनाथः). Ś$_{1}$ D$_{12}$ स शक्तः ; D$_{9}$ प्रसक्तः (for प्रशक्तः).]

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś$_{1}$ om. ; Ñ B$_{4}$ D$_{1.3.4.8.9.12}$ सुंदरकांडे; D$_{2}$ लंकापर्वणि. —*Sarga name* : Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ विभीषणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ D$_{1.2.4.8.12}$ om.; Ñ$_{2}$ D$_{9}$ 91 ; B$_{4}$ 93; D$_{3}$ 95; D$_{5-7.10.11}$ T$_{1.3}$ G M 14 ; T$_{2}$ 13 ; L (ed.) 87. —After colophon, D$_{2}$ concludes with राम; G M$_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः .

—(l. 362) Ś$_{1}$ Ñ D$_{12}$ तदस्य; B$_{2.4}$ D$_{3.9}$ तत(D$_{3}$ * *)स्तु; D$_{1.2.4.8}$ ततस्तन् (for वचस्तन्). —(l. 363) Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ वाक्यं तु(Ñ$_{1}$ D$_{1}$ च) (for यत्नेन). —(l. 364) G$_{1.3}$ महार्थं (for महात्मा). Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ इदं बभाषे वचनं महा(D$_{1}$ दुरा)त्मा(Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{9}$ °हामनास्). —(l. 365) D$_{6}$ तथा (for तत्र). D$_{5-7}$ T$_{2.3}$ G M$_{1-3}$ -योध- (for -यूथ-). Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ तस्मिंस्त(Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{9}$ °स्मै त)दा नैर्ऋत-राजपुत्रः. —(l. 366) Ś$_{1}$ Ñ B$_{4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ इदं हि; B$_{2}$ कामं हि (for किं नाम). Ñ$_{1}$ तं (for ते). —(l. 367) M$_{5}$ अलौकिकं. D$_{10.11}$ वै बहु- (for चैव सु-). Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ धर्मान्वितं चै(D$_{1}$ नै)व सुनीति(B$_{2}$ मुनीत; D$_{1}$ विनीत)व(Ś$_{1}$ D$_{8.9.12}$ °म)च्च. —(l. 368) B$_{2}$ तस्मिन्. D$_{5}$ T$_{1.3}$ हि; G$_{3}$ न (for ऽपि). G$_{3}$ तु (for न). Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ नाम कथं नु(Ś$_{1}$ च; Ñ$_{1}$ प्र-; B$_{2}$ स; D$_{2.4.8}$ तु; D$_{12}$ सु-) (for योऽपि भवेन्न). L (ed.) सुजातं (for न जातः). —(l. 369) Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ त्वमीदृशं व्याहरसि(D$_{1.8}$ °से; D$_{12}$ °स्य) प्रगल्भं(Ś$_{1}$ D$_{12}$ °ल्भः). —(l. 370) Ñ$_{1}$ शास्त्रेण; B$_{4}$ सांत्वेन; D$_{2}$ बलेन; T$_{1.3}$ सत्त्वेन (for सत्त्वेन). D$_{8}$ धैर्येण (for वीर्येण). Ñ$_{2}$ (also) निशाचरेण (for पराक्रमेण). —(l. 371) Ś$_{1}$ धर्मेण; D$_{3}$ om. (hapl.); D$_{8}$ शौचेन; T$_{3}$ वीर्येण (for धैर्येण). Ñ$_{1}$ B$_{2}$ D$_{4.7.10.11}$ transp. शौर्येण and धैर्येण. —(l. 372) B$_{2}$ एवं; D$_{4}$ एषः (for एकः). B$_{2}$ हि (for ऽस्मिन्). Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ हि(D$_{3}$ [ऽ]स्ति; D$_{9}$ *) धीमान् (for विमुक्तो). —(l. 373) Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ D$_{1.3.4.8.12}$ जातस्तु नस् ; Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{9}$ जातश्च नस् ; B$_{2}$ [illegible] जातः पुनस् (D$_{2}$ श्रुतस्) (for विभीषणस्). Ś$_{1}$ Ñ B$_{2.4}$ D$_{1-4.8.9.12}$ एव (for

किं नाम तौ राक्षस राजपुत्रा-
वस्माकमेकेन हि राक्षसेन। [375]
सुप्राकृतेनापि रणे निहन्तुं
शक्यौ कुतो भीषयसे स्म भीरो।
त्रिलोकनाथो ननु देवराजः
शक्रो मया भूमितले निविष्टः।
भयार्दिताश्चापि दिशः प्रपन्नाः [380]
सर्वे तदा देवगणाः समग्राः।
ऐरावतो विस्वरमुन्नदन्स
निपातितो भूमितले मया तु।
विकृष्य दन्तौ तु मया प्रसह्य
वित्रासिता देवगणाः समग्राः। [385]
सोऽहं सुराणामपि दर्पहन्ता
दैत्योत्तमानामपि शोकदाता।
कथं नरेन्द्रात्मजयोर्न शक्तो
मनुष्ययोः प्राकृतयोः सुवीर्यः।
अथेन्द्रकल्पस्य दुरासदस्य
महौजसस्तद्वचनं निशम्य। [390]
ततो महार्थं वचनं बभाषे
विभीषणः शस्त्रभृतां वरिष्ठः।
न तात मन्त्रे तव निश्चयोऽस्ति
बालस्त्वमद्याप्यविपक्वबुद्धिः।
तस्मात्त्वयाप्यात्मविनाशनाय [395]
वचोऽर्थहीनं बहु विप्रलप्तम्।
पुत्रप्रवादेन तु रावणस्य
त्वमिन्द्रजिन्मित्रमुखोऽसि शत्रुः।
यस्येदृशं राघवतो विनाशं
निशम्य मोहादनुमन्यसे त्वम्। [400]
त्वमेव वध्यश्च सुदुर्मतिश्च
स चापि वध्यो य इहानयेत्त्वाम्।
बालं दृढं साहसिकं च योऽद्य
प्रावेशयन्मन्त्रकृतां समीपम्। [405]

एषः). —(l. 374) Ś1 Ñ1 D12 तव् (for तौ). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 पार्थिव-; D10.11 G2 M1.2.5 मानुष- (for राक्षस). D1 -पुत्रपौत्राव् (for राजपुत्राव्). —(l. 375) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 निशाचरेण (for हि राक्षसेन). —(l. 376) Ś1 Ñ B4 D1–3.8.9.12 रणे प्रसह्यौ(Ñ1 °क्तौ; D8 °ह्य); B2 बलेन जेयौ; D4 रणे विषह्यौ; D7.10.11 निहंतुमेतौ (for रणे निहन्तुं). —(l. 377) D7 M3 शक्तौ (for शक्यौ). T3 वीरौ (for भीरो). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 प्रशंससि(B4 °स्तौषि यस्) त्वं सु(Ñ1 तु; Ñ2 B4 D9 च; B2 *)महागुणेषु. —(l. 378) D8 किं लोक- (for त्रिलोक-). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 -राजो (for -नाथो). —(l. 379) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 शतक्रतुर्; D5–7.10 T G1.3 M शक्तो मया (for शक्रो मया). —(l. 380) Ś1 Ñ D1–4.6.9.12 भयार्दितश्; D10.11 भयार्पिताश् (for भयार्दिताश्). D3 सोपि (for चापि). Ś1 Ñ D1–4.6.9.12 प्रपन्नो (for प्रपन्नाः). —(l. 381) D5.6 G2.3 M3 तथा (for तदा). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 म(D1.4 य)त्तेजसा देवगणाश्च सर्वे. —(l. 382) D7 विस्वनम्; D10.11 निस्वनम्; T3 भूतलम्; G3 [ऽ]पि स्वयम् (for विस्वरम). T3 G3 सन् (for स). Ś1 Ñ B2 D1–4.8.9.12 ऐरावणो(B2 °तो) वि(D1 °ति)स्वरमुन्नदंश्च; B4 ऐरावणो विश्वबसुर्नदंश्च. —(l. 383) Ś1 Ñ1 B2 D1.3.4.8.12 सः; Ñ2 B4 D9 च; D2 च सः; M5 [आ]शु (for तु). —(l. 384) D6 G1 M1.2 निष्कृष्य (for विकृष्य). D9 दंतं. D9 M2.5 च (for तु). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 विकृष्य(Ś1 °ष्ट-) दंतं च(Ś1 D12 हि) मयास्य भूयो(Ś1 D1.12 °मौ); B2 विकृष्य दंतं च मया हि दंतिनो; T3 निःशक्तदेहस्तु मया प्रसह्य. —(l. 385) B2 विद्राविता. Ś1 D12 M1.2 समस्ताः; Ñ B2.4 D1–4.8.9 G2 M5 समेताः (for समग्राः). —(l. 386) D4 अहं (for सोऽहं). Ś1 D12 दर्पहर्ता (for °हन्ता). —(l. 387) G1 damaged after शोक up to कथं न in l. 388. Ś1 शोकहंता; Ñ1 D1–4.8–11 M1.5 °कर्ता; Ñ2 B2.4 D6.12 T2 °हता (for °दाता). —(l. 388) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 कथं(D3 सोहं) न हन्यां त(D8 °न्यात्त)रसा प्रगृ(Ñ2 B4 D1.2.4.8 °स)ह्य. —(l. 389) M5 जयाय (for सुवीर्यः). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 मनुष्ययोनी(Ñ2 °योनौ; B2.4 D9 °पोतौ; D1.8 °योनि) किमु तौ(B2 विहतौ; D3 कृपणौ; D4 किमुभौ) रणाग्रे(D1 नराऽग्रयौ; D4 रणेत्र; D8 ममाग्रे). —(l. 390) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 महारथस्य (for दुरासदस्य). —(l. 392) B2 बभाषे (for महार्थं) and महात्मा (for बभाषे). Ś1 Ñ B4 D1.3.4.8.9.12 transp. महार्थं and बभाषे. D2 भूयो बभाषे वचनं महार्थं. —(l. 393) Ś1 Ñ B4 D1.2.4.8.9.12 धर्मभृतां; B2 धर्मवतां; D3 मंत्रविदां (for शस्त्रभृतां). —(l. 394) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 शक्तिरस्ति (for निश्चयोऽस्ति). —(l. 395) T3 [अ]सि (for [अ]पि). Ś1 Ñ B2 D2.4.8.9.12 न पक्व; B4 (with hiatus) न इष्ट-; D1 (with hiatus) अपक्व-; D3 (also as in Ś1) G3 M5 विपक्व-; D7 [अ]विवेक-; T2 [अ]विकल्प- (for [अ]विपक्व-). —(l. 396) Ś1 Ñ2 B4 D1–3.8.9.12 त्वयेहात्म-; Ñ1 त्वयात्रात्म-; B2 त्वयेहाद्य; D4 तवेहात्म-; D7 M1–3 त्वया ह्य त्म-; T3 त्वयाद्यात्म-; G3 त्वया ह्यद्य (for त्वयाप्यात्म-). G3 विनाशनार्थं. —(l. 397) B2 वात्रा (for वचो). Ś1 Ñ2 B4 D4.12 G1(after corr.).3 विप्रलुप्तं; B4 D3.7.8 T3 G2 M5 °लब्धं; D1.2 °लुब्धं (for विप्रलप्तम्). —(l. 398) Ś1 D12 -प्रवादस्त्वसि; Ñ B2.4 D1–4.8.9 -प्रवादादसि(B2 D4 °पि; D1 °थ) (for -प्रवादेन तु). —(l. 399) D5 T1 G3 पुत्र- (for मित्र-). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 त्वमस्य(B2 °मेव) जातः स्वयमेव शत्रुः. —(l. 400) Ñ B2.4 D1–4.8.9 यद्; G2 M1.2 यश्च (for यस्य). G3 विनाशनं (for विनाशं). —(l. 401) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 निशाम्यमानं ह्यनु(Ñ1 D8 न हि; Ñ2 B4 D3 त्वनु; D4 तु न; D9 त्वत्र)मन्य(Ñ1 D8 पश्य,सेव(B2 °तेथ; D1 °से यः; D2 °सेथ). —(l. 403) D8 वा (for च). D3 [ऽ]पि (for य). Ñ1 D5.7.10.11 G1.2 M3 [आ]नयत् (for [आ]नयेत्). —(l. 404) Ñ2 B2.4 D9 भृशं; D1 कृशं; D8 कृतं (for दृढं). B2 हि (for च). Ś1 Ñ B4 D1–4.8.9.12 भूयः; B2 लोलं; G3 योग्यं (for योऽद्य). —(l. 405) T3 प्रावेशयन्; T3 G2 M5 प्रा(G3 प्र)वेशयेन् (for प्रावेशयन्). D6

मूढोऽप्रगल्भोऽविनयोपपन्न-
स्तीक्ष्णस्वभावोऽल्पमतिर्दुरात्मा।
मूर्खस्त्वमत्यन्तसुदुर्मतिश्च
त्वमिन्द्रजिद्बालतया ब्रवीषि।
को ब्रह्मदण्डप्रतिमप्रकाशा- [410]
नर्चिष्मतः कालनिकाशरूपान्।
सहेत बाणान्यमदण्डकल्पा-
न्समक्षमुक्तान्युधि राघवेण।
धनानि रत्नानि विभूषणानि
वासांसि दिव्यानि मणींश्च चित्रान्। [415]
सीतां च रामाय निवेद्य देवीं
वसेम राजन्निह वीतशोकाः।

Colophon

4

After 6.10.2, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins. :

गतासुं त्वां प्रपश्यामि मूढसत्त्वपराक्रमम्।
राक्षसानां बलं जानन्यः प्रशंससि राघवम्।
यौवराज्याभिषिक्तेन रावणावरजेन च।
सन्तोऽपि न गुणा वाच्या मम शत्रोर्विभीषण।
किं च मां राघवः शक्तो देवैरपि समागतः। [5]
उपगन्तुं रणे क्रुद्धं गृहीत्वा परमायुधम्।
राक्षसा वानरान्सर्वाल्लँङ्काद्वारमुपस्थितान्।
त्रासयिष्यन्ति संहृष्टा गजा वनमृगानिव।
जानीते चक्षुषा वाचा सर्वलोकप्रियाप्रियम्।
रामे ते चक्षुषी कान्ते वाग्ब्रवीति गुणान्पुनः। [10]
अस्मात्ते वाक्समायोगात्काकुत्स्थं लक्षये प्रियम्।
लक्ष्मणं वानरेन्द्रं च वानरांस्तस्य चानुगान्।
न चाहं त्वयि विश्वासं गमिष्ये शत्रुसेविनि।
अभिप्रेतं हि मनसो वाग्ब्रवीति शुभाशुभम्।
पूर्वं तु मनसा ध्यात्वा शुभं वा यदि वाशुभम्। [15]
पश्चात्सर्वाणि भूतानि कर्मणानुचरन्ति हि।
पुरस्ताद्यः स्तवं ब्रूयात्पुण्यकर्मगुणान्वितम्।
न तं वेद्मि स्तवं सत्यं परावृत्तस्तवं यथा।

T1 समीपे. Ś1 Ñ B4 D1.2.4 9.12 L (ed.) प्रवेशयेस्त्वा(Ñ2 D9 प्रवेशयेद्यो; B4 प्रावेशयद्यो; D1 प्रावेशयित्वा; D2 प्रवेशयित्वा; D12 प्रवेशयेद्वा; L [ed.] प्रवेशयेच्चा)विदितं समीपे; B3 प्रवेशयेद्यो-विहितं समासे; D3 प्रवेशयित्वावहितं समीपे; D8 प्रावेशितं वा वहितं समीपे (corrupt). —(l. 406) T3 तथा (for मूढो). D6 T1.2 G1.2 M3 प्रगल्भोविनय-; T3 [अ]प्रहस्तोविनय- (for ऽप्रगल्भोऽविनय-). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 स(D1–4 प्र-) मूढ(D2 °भूत)-कल्पो विन(D1 °ष)यादपेतस्. —(l. 407) D7 -प्रतापो (for -स्वभावो). —(l. 408) Ś1 Ñ2 D8.12 भीरुं समासाद्य; Ñ1 B3 D1–4.9 भीरुं च(Ñ1 °रुश्च; D3.4 °तं च) मामद्य; B4 भीरुं च बालं च; D5.6 T1.2 G3 °त्यर्थ- (for मूर्खस्त्वमत्यन्त-). D8 सन् (for च). Ś1 Ñ2 D1–8.12 सुदुर्मतिं च; B3 सुदुर्लभं च; B4 D4.9 सुदुर्बलं च; D8 सदुर्मतिः (for सुदुर्मतिश्च). —(l. 410) Ś1 को दंडवेग- (for को ब्रह्मदण्ड-). Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 -प्रतिमान्सु(D1 °मोग्र; D2.9[marg. also] °मप्र)वेगान्(D9 °घोरान्) (for -प्रतिमप्रकाशान्). —(l. 411) Ñ1 -कल्पान् (for -रूपान्). Ś1 D12 अर्चिष्मदुल्कानलसंनिभांश्च; Ñ2 B2.4 D1–4.8 9 अर्चिष्मतोर्का(B2 °ल्का)नलसंनिकाशान्. —(l. 412) M5 कामान् (for बाणान्). D4 -तुल्यान् (for -कल्पान्). —(l. 413) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 G M1.2 समीक्ष्य (for समक्ष-). B3 D5 -युक्तान् (for -मुक्तान्). B2 इह; D2 ननु; D4 अति (for युधि). D8 राघवेभ्यः (for राघवेण). —(l. 414) Ś1 Ñ B2.4 D2.4.8.9.12 प्रगृह्य; D1 प्रसह्य (for धनानि). Ś1 Ñ2 D1.7.10–12 T2 G1.2 सु-; Ñ1 D2–4 G3 M1.2.5 स-; B2.4 D8.9 च (for वि-). —(l. 415) Ś1 D12 पुष्पाणि; B2.4 मुख्यानि; T2 M1.2 चित्राणि; L (ed.) मुख्यासि(नि) (for दिव्यानि). Ś1 Ñ1 D12 M1.2 च दिव्यान्; Ñ2 B2.4 D1–4.8.9 च मुख्यान्; D7 विचित्रान् (for च चित्रान्). —(l. 416) Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 तु (for च). B3 D4 रामस्य (for रामाय). —(l. 417) Ś1 Ñ B2.4 D1–4.8.9.12 लंकाधिप (for राजन्निह).

Colophon : Ñ1 om. —*Kāṇḍa name* : Ñ2 B2.4 D1.3.4.9.12 सुंदरकांडे; D2 लंकापर्वणि. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 D2–4.8.9.12 विभीषणवाक्यं; B3 विभीषणेंद्रजितो वाक्यं; B4 इंद्रजिद्विभीषणवाक्यं; D1 विभीषणेंद्रजित्संवादः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D1.2.4.8.12 om.; Ñ2 D9 89; B3 82; B4 91; D3 93; D5–7.10.11 T1.3 G M 15; T2 14; L (ed.) 86. —After colophon, D2 concludes with राम; G M1.2.5 with श्रीरामाय नमः.

4

Ś1 D12 om. l. 1–3. —(l. 1) Ñ1 गतार्थं. D8 तु (for प्र-). Ñ1 गूढं; D4 मोघ- (for मूढ-). Ñ1 गत- (for -सत्त्व-). —(l. 2) D8 बलज्ञानाद्; L (ed.) कुले जातस् (for बलं जानन्). D2 यत्; L (ed.) त्वं (for यः). Ñ1 D8 प्रशंसति. D1 यत्त्वं रामं प्रशंससि (for the post. half). —(l. 3) D4 यौवराज्ये. D1 तु (for च). —(l. 4) D2 शत्रोर्न (for सन्तोऽपि). D2.4 हि (for न). D1 ग्राह्या; D4 नोच्या (for वाच्या). —(l. 5) D2 कथं (for किं च). D8 सह्यागतैः (for समागतः). —(l. 6) Ś1 Ñ1 तमागतं; D12 तथागंतुं (for उपगन्तुं). D1 शक्तं; L (ed.) युक्तं (for क्रुद्धं). Ś1 D8.12 वरमायुधं; D1 वरुणा°; D4 च रणा° (for परमा°). Ñ1 गृहीतपरमायुधं (for the post. half). —(l. 7) D1.2 उपागतान् (for उपस्थितान्). —Ś1 D12 om. l. 9–10. —(l. 9) D3.4.8 जानीतो वाक्य चक्षुश्च; D2 जानीतश्चक्षुषी वाक्य (for the prior half). —Ñ1 om. l. 10. —(l. 10) D3.4 रामेति; D8 रामं ते (for रामे ते). D4 गुणान्पुरः; D8 गुणान्वितः (for गुणान्पुनः). —(l. 11) Ñ1 यस्माद् (for अस्माद्). —(l. 12) D8 वानरेंद्रेण. D2 तत्पदानुगान् (for तस्य चानुगान्). —(l. 13) D2 व्यवसे (for गमिष्ये). D8 -सेविते (for -सेविनि). —D12 om. (hapl.) l. 15. —(l. 16) Ś1 D12 च; Ñ1 D8 इ (for हि). —(l. 17) Ś1 Ñ1 पुण्यकर्मा; D8 शौर्य° (for

पुरस्तादप्रियाः स्तव्याः परावृत्तास्तु ये प्रियाः।
इष्टभावात्परावृत्तं स्तौषि शत्रुं तथा मम। [20]

5

After 6.10.11, Ś1 Ñ1 D1–4.8.12 ins.; Ñ2 V1.3 B D9 ins. l. 9–12 only after 6.10.10 :

नाहं त्वां हन्तुमिच्छामि रक्षन्धर्ममिहात्मनः।
हतस्ते स्वयमेवात्मा ब्रुवतो राघवस्तवम्।
दुर्जनेनोच्यमानानि वचांसि मधुराण्यपि।
अकालकुसुमानीव त्रासं संजनयन्ति मे।
हृद्यस्ते यदि काकुत्स्थो विभीषण हिते रतः। [5]
निर्गच्छ विषयादस्मान्न त्वां द्रष्टुमिहोत्सहे।
ततस्तं कोपसंपूर्णं मोहात्त्यक्तमिव श्रिया।
रावणोऽमधुरं वाक्यं बभाषे स विभीषणम्।
उक्तवाक्ये दशग्रीवे जातकोपो विभीषणः।
मन्त्रिमध्ये स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत्। [10]
सुहृदा ह्यर्थकामेन वाक्यमुक्तं दशानन।
न गृह्णन्ति दुरात्मानः कालस्य वशमागताः।
न प्रियत्वाद्गुणांस्तस्य राघवस्य ब्रवीमि ते।
हितार्थं राक्षसेन्द्रैतन्मया वाक्यमुदाहृतम्।
यदि नार्थहितं तत्ते मनसो वापि न प्रियम्। [15]
मन्त्रं ज्ञात्वा मया प्रोक्तं वाक्यं राक्षससंसदि।
मया तव हितं वाक्यं राक्षसेन्द्र महाबल।
इति प्रोक्तं सुहृद्वाक्यं तस्मिन्काले स्मरिष्यसि।
विरोधं जहि रामेण वानरैश्च महाबलैः।
प्रासैर्मन्त्रोपविष्टैश्च यथा यो मन्यते हितम्। [20]
यदि राजा दशग्रीवः श्रीमान्नित्योत्थितो भवेत्।
विचरेयुस्तदा हृष्टा राक्षसाः पृथिवीतले।
अथ तं ज्ञापयामास प्रहस्तं राक्षसेश्वरः।
राज्यान्मम परिभ्रष्टो दिशो यातु विभीषणः।
एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रहस्तो वाहिनीपतिः।
उत्थापयामास तदा रावणस्य यवीयसम्। [25]

पुण्यकर्म-). Ñ1 गुणान्वितः . —(l. 18) L (ed.) एतं (for न तं). D4 ते विद्मः (for तं वेद्मि). D4.8 नित्यं (for सत्यं). Ś1 Ñ1 D12 पु(D12 प)रावृत्तं स्त(Ñ1 °त्तस्त)वे (for परावृत्तस्तवं). —(l. 19) Ś1 Ñ1 D12 तव; D1 च ये (for तु ये). L (ed.) पुरस्ताद्यः प्रियस्तस्य परावृत्तस्तवप्रियः. —(l. 20) Ś1 D12 अपावृत्तः ; Ñ1 परावृत्तः ; D2 पुरावृत्तः ; D4 पुरावृत्तं (for परावृत्तं). L(ed.) न मां (for मम).

5

(l. 1) D1 हि (for [अ]हं). D8 हतुंम् (for हन्तुम्). D3 रक्षंतं धर्ममात्मनः (for the post. half). D4 न त्वा हंतुं मया शक्यं रक्षता धर्ममात्मनः . —(l. 2) D8 तु (for ते). Ñ1 आत्मा तु; D1.8 आत्मा हि (for एवात्मा). D1.3 ब्रुवता (for ब्रुवतो). D8 राघव**. —After l. 2, D3.4.8 ins.; while Ś1 D12 ins. after l. 8 :

1* दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालंकृतोऽपि सन्।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः।

[= Nītiśataka St. 42 (N. S. P. ed.). —(l. 1) D4 भूषितो (for [अ]लंकृतो).]

—Ñ1 om. l. 3–4. —(l. 3) D8 च (for [अ]पि). —(l. 4) D12 अकाले (for अकाल-). D1.3.4 संत्रासं (for त्रासं सं-). —(l. 5) D8 हृदये (for हृद्यस्ते). —(l. 6) Ś1 त्वा (for त्वां). —After l. 6, Ś1 D2.12 ins. an addl. colophon :

[*Kāṇḍa name* : Ś1 om.; D2.12 सुंदरकांडे. —*Sarga name* : Ś1 D2.12 विभीषणपरित्यागः . —After colophon, D2 concludes with रामचन्द्र.]

—L (ed.) om. l. 7–8. —(l. 7) Ñ1 मुक्तम् (for त्यक्तम्). —(l. 8) Ñ1 D1–4.8 रावणं मधुरं and विभीषणः (for रावणोऽमधुरं and विभीषणम् respy.). —D1–3 om. l. 9–10. —(l. 9) D4 -कंपो (for -कोपो). Ś1 D12 इति तस्य वचः श्रुत्वा महात्मा स विभीषणः . —For l. 11–12, cf. 6.10.15. —(l. 11) Ś1 D12 हित-; Ñ1 ह्यनु- (for ह्यर्थ-). Ñ2 V3 B D9 निशाचर (for दशानन). —(l. 12) Ñ2 V1.3 B D9 नरा मूढाः (for दुरात्मानः). Ñ1 प्रगृह्णंति महात्मानः (for the prior half). —(l. 13) Ś1 D8.12 गुणं (for गुणांस्). L (ed.) सद्यो (for तस्य). D1 श्रीरामस्य (for राघवस्य). —(l. 14) Ñ1 राक्षसेंद्रे तु; D1.2.8 धर्ममेवैतन्; L (ed.) राक्षसेंद्रस्य (for राक्षसेन्द्रैतन्). D8 मुदा (for मया). D3 उदीरितं (for उदाहृतम्). —(l. 15) Ś1 D12 यदि नैव; D3 यदि नात्म-; D8 यद्धितार्थं- (for यदि नार्थ-). D4 मन्यसे त्वं प्रियं वचः (for the post. half). —(l. 16) Ś1 D2 मंत्रज्ञत्वान् (for मन्त्रं ज्ञात्वा). —D4 om. l. 17. —(l. 17) D1 वाच्यं (for वाक्यं). D1.2.8 राक्षसैश्च (for राक्षसेन्द्र). D1.8 महाबलैः . —(l. 18) D1 प्रीति-; L (ed.) इह (for इति). D1 transp. तस्मिन् and काले. —(l. 19) Ñ1 D8 संवादं नापि; D1 संवादं चापि; D3 संवादो नापि; D4 विवादो नापि; L (ed.) संवादे नापि (for विरोधं जहि). —After l. 19, Ś1 D12 ins. :

2* मया तव हितं वाक्यं राक्षसैश्च महाबलैः।

[Cf. l. 17. D12 राक्षसेंद्र महाबल (for the post. half).]

—D2 reads l. 20–21 in marg. —(l. 20) Ñ1 D8 आसैर्; D4 प्राप्त- (for प्रासैर्). Ñ1 [आ]त्मा; L (ed.) यैर् (for यो). Ś1 D12 तैर्मन्यते (for यो मन्यते). D2 हिते. —(l. 21) D1 राजन् (for राजा). D2 नीतिपरः (for दशग्रीवः). D2 नित्योपि वा; D3 °दितो; D4 नित्ये स्थितो; D8 नित्यस्थितो (for नित्योत्थितो). D8 भवान्. —(l. 22) D4 ततो (for तदा). Ś1 -तलं (for -तले). —After l. 22, Ś1 Ñ1 D12 ins. :

3* उक्तवाक्ये दशग्रीवे जातकोपे विभीषणे।

[L (ed.) दशग्रीवो जातकोपो.]

—(l. 23) Ś1 D12 संज्ञापयामास; Ñ1 चाज्ञा°; D1.2.8 त्वाज्ञा°; (for तं ज्ञा°). —(l. 24) Ś1 D12 अयं मत्तः ; D2 राज्याश्रम- (for राज्यान्मम). —(l. 25) Ś1 D1.12 उक्ते (for उक्तस्). D8 तदा (for ततो). —(l. 26) D8 om. from the post. half up

न शक्यं भवता स्थातुं गच्छ या ते गतिर्मता।
क्रुद्धस्ते रावणो राजा राक्षसाश्च महाबलाः।
प्रहस्तस्य वचः श्रुत्वा रावणं रावणानुजः।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं भीमकर्मा विभीषणः। [30]
निर्गमिष्याम्यहं राजन्यदिदं तव सुप्रियम्।
अप्रमादश्च लङ्कायां कर्तव्यो राक्षसेषु च।
अथवा किं करिष्यन्ति राक्षसा नगरी च ते।
रक्ष स्वात्मानमेव त्वं वानरा हि महाबलाः।
क्षिप्त्वा शृङ्गाणि शतशः पादपांश्च शिलायुधाः। [35]
लङ्कां संपूरयिष्यन्ति सप्राकारां सतोरणाम्।

6

After 6.11.1^{ab}, Ś D3.4.12 ins.; Ñ1 D1.2.8 ins. l. 1–6 only after 6.11.1^{ab} :

क्रोधसंरक्तनयनं ससंध्यमिव तोयदम्।
तरङ्गकुटिलां लोलां भ्रुकुटीं भृशदारुणाम्।
कृत्वासीनं निरीक्षन्तं प्रासादाग्रममर्षणम्।
अभिवाद्य ततो भूमौ क्रोधपर्याकुलेक्षणः।
चतुर्भिः सचिवैः सार्धं निश्चक्राम विभीषणः। [5]
स मातरं पुनर्दृष्ट्वा तत्सर्वं विनिवेदितुम्।
आजगाम मुहूर्तेन जननीमवलोककः।
संप्रविश्य महाप्राज्ञः सप्तकक्ष्यं महागृहम्।
हस्त्यश्वरथसंपूर्णं नानायोधसमाकुलम्।
परश्वधसमाकीर्णं चापपाणिविभूषितम्। [10]
दिव्यरत्नसमाकीर्णं प्रासादशतशोभितम्।
नित्यं बर्हिणसंघुष्टं प्रमदाजनसंकुलम्।
पुण्याहरवघोषेण सर्वतः प्रतिनादितम्।
दीप्यमानं श्रिया जुष्टं यथा वै वैष्णवं पदम्।
दीयतां याच्यतां चेति श्रूयमाणमहास्वनम्। [15]
पुरंदरगृहप्रख्यं कुबेरसदनोपमम्।
आवृतं कल्पवृक्षैश्च समन्तादुपशोभितम्।
पुंनागबकुलाकीर्णं कदलीखण्डमण्डितम्।
तथा कलापिबहुलं नानापक्षिभिरावृतम्।
सर्वदोषविनिर्मुक्तं गृहैः काञ्चनवेदिभिः। [20]
स प्रविश्य महाप्राज्ञो राक्षसेन्द्रो विभीषणः।
अनेकैर्वर्षवरकैः स्थविरैः सर्वतो वृतम्।
जटावल्कलसंवीतैर्वेत्रजर्जरपाणिभिः।
पदाहतिसुसंविग्नो निश्वसन्नुरगो यथा।
बाष्पव्याकुलताम्राक्षः स्खलमानः क्वचित्क्वचित्। [25]
अवष्टम्भेन हि स्वेन मन्युना च परिप्लुतः।
शोकसागरमध्यस्थो नानादोषावमानितः।
भ्रात्रा ज्येष्ठेन पापेन क्रूरेण हतबुद्धिना।

---

to the prior half of l. 27. Ñ1 कनीयसं (for यवीयसम्). —(l. 27) D8 मतिर्मम (for गतिर्मता). —(l. 28) D1 ते (for च). D4 राक्षसश्च महाबलः (for the post. half). —(l. 30) Ñ1 परमं (for परुषं). —(l. 31) D3.8 यदि (for यद्). —(l. 32) D3.4 अप्रमादस्तु; D8 प्रसादश्चापि (for अप्रमादश्च). D1 लंकायाः. Ś1 Ñ1 D12 राक्षसेश्वर (for राक्षसेषु च). —(l. 33) D2.8 नगरीं. —(l. 34) D4 एवं (for एव). Ś1 D12 [अ]थ (for त्वं). —(l. 35) D4 शिलायुधान् (for शिलायुधाः). —(l. 36) Ś1 D2.3.12 संचूर्णयिष्यंति; Ñ1 संपूर्णयिष्यंति; D8 संपूरयिष्यामि.

6

(l. 1) D3 ससांध्यम् (for ससंध्यम्). —(l. 2) Ñ1 भृकुटीं तरंगकुटिलां (hypm.) (for the prior half). Ś2 भ्रुकुटीं; Ñ1 लोलां च; D2.4 भ्रु(D4 भृ)कुटिं. —(l. 3) D4 अमर्षिणं (for अमर्षणम्). —Ñ1 reads twice l. 4–5. —D3.4 om. l. 6. —(l. 6) L (ed.) द्रष्टुं (for दृष्ट्वा). Ñ1 D1.2.8 विनिवेद्य च (D2 तत्) (for °वेदितुम्). —(l. 7) D3 अवलोकयन् (for °लोककः). —(l. 8) Ś2 D3.12 स (for सं-). Ś1 महाप्रज्ञः. D4 सप्तकक्षं. D3 सप्तकक्षां महाबलः (for the post. half). —(l. 9) D3 -संपूर्णां. D3 -समाकुलां. —After l. 9, D3.4 ins.:

1* वृतां नैर्ऋतशार्दूलैर्गदामुद्गरपाणिभिः।
शक्त्यृष्टिपाशबहुलां ध्वजतोमरसंकुलाम्।
चर्मवर्मसमाकीर्णां प्रासशूलसमाकुलाम्।

[(l. 1) D4 वृतं (for वृतां). —(l. 2) D4 -बहुलं. D4 ध्वजतोरणसंकुलं (for the post. half). —D4 om. l. 3.]

—D4 om. l. 10. —(l. 10) D3 परश्वधायुधाकीर्णां चापबाणविभूषितां. —After l. 10, D3 ins.:

2* सप्तकक्षां प्रविश्यैव ददर्श भवनं महत्।
पाण्डुराभ्रप्रतीकाशं कैलासशिखरोपमम्।

—D12 om. l. 11. —(l. 11) D3 दीपरत्न-; D4 हर्म्यं धर्म- (for दिव्यरत्न-). —(l. 12) D3 नित्य- (for नित्यं). D4 प्रासादशत- (for प्रमदाजन-). —(l. 13) D4 -वाक्य- (for -रव-). —(l. 14) D4 पुष्टं (for जुष्टं). —(l. 15) D3 भुज्यतामेभिः श्रूयमाणं (for याच्यतां चेति श्रूयमाण-). —(l. 16) D8 -भवनोपमं. —(l. 17) D3.4 तु (for च). —(l. 18) D4 -स्तंभ-; D12 -षंड- (for -खण्ड-). —After l. 18, Ś2 erroneously repeats l. 12, 10, दिव्यरत्नस of l. 11 and l. 13–18. —(l. 19) L (ed.) दीर्घं (for तथा). D3.4 दीर्घिकाभामिर्व (D4 °मिश्र व)हुलं (for the prior half). —(l. 20) D3.4 कांचनवेदिकैः. —(l. 21) D4 सं- (for स). Ś1 महाप्रज्ञो; D4 °प्राज्ञे (for °प्राज्ञो). D4 विभीषणः (here and below). —(l. 22) D3.4 अनेकवर्षशतकैः (for the prior half). —(l. 23) Ś1 -गूर्जर-; Ś2 D3.12 -झर्झर- (for -जर्जर-). —(l. 24) Ś2 D12 पादाहतिसु-; D3 पादताडन-; D4 पादेन हत-. Ś D12 निःश्वसन्. —(l. 25) D3 बाष्पाकुलित-. D3 लंबमानः; D4 वलमानः (for स्खलमानः). —(l. 26) D3.4 L (ed.) अविषह्येन दुःखेन (L [ed.] तु स्वेन) (for the prior half). D3.12 प्रत्युवाच (for मन्युना च). —(l. 27) D3.4 नानादोष(D3 मानार्हः स)विमानितः (for the post. half). —(l. 28) D3 क्रूरेण (for पापेन). D4 भ्रात्रा क्रूरेण ज्येष्ठेन (for the prior half). D3.4 पापेन (for क्रूरेण). —(l. 29) D3 स ददर्श ततो

ददर्श मातरं तत्र निर्मलां जाह्नवीमिव ।
संवीतशुक्लवसनां हंसगद्गदभाषिणीम् । [30]
वरासनगतां देवीं भूषणैरुपशोभिताम् ।
सर्वलक्षणसंपूर्णां जननीमवलोक्य ताम् ।
पादयोर्न्यपतद्दूराच्छिन्नमूल इव द्रुमः ।
उद्धृत्य बाहू विपुलौ धर्मात्मा स विभीषणः ।
तमार्तरूपं दृष्ट्वैव केकसी जातविस्मया । [35]
स्वाङ्कमारोपयामास विलपन्तमचेतनम् ।
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय इदमाह शुचिस्मिता ।
किमर्थं त्वं नरश्रेष्ठ पूर्णचन्द्रनिभानन ।
पद्मपत्रविशालाक्ष गजविक्रान्तगामिक ।
दुन्दुभिस्वननिर्घोष मत्तवारणवारण । [40]
धर्मबुद्धे महाप्राज्ञ केनासि त्वं विमानितः ।
ब्रूहि धर्मसमाचार पितुर्वृत्तव्रते स्थितः ।
पद्मयोनिकुले जातः स त्वं केनासि दुर्मनाः ।
ब्रूहि कार्यं विशालाक्ष भयं कस्मादुपागतम् ।
महेश्वरात्सवित्रोर्वा इन्द्राद्वापि पितामहात् । [45]
प्रेतराजाधिपाद्वापि कुबेराद्वापि बुद्धिमन् ।
सर्वदेवसमूहाद्वा सर्वमाख्यातुमर्हसि ।
अथवा कोसलेन्द्राद्वा रामान्नयविशारदात् ।
यस्यानीता च सा देवी सीता सुरसुतोपमा ।
एवमुक्तः स मात्रा तु राक्षसेन्द्रो विभीषणः । [50]
आख्यातुमुपचक्राम यथावृत्तं तु राक्षसात् ।
भयगद्गदया वाचा ह्रिया किंचिदधोमुखः ।
संस्तभ्य च तथात्मानं धैर्यबुध्या निवेश्य च ।
पञ्चेन्द्रियग्रहैर्युक्तं संस्तभ्य मनसा गिरम् ।
स वक्तुमुपचक्राम जनन्यै सूनृतं वचः । [55]
शृणु मातर्यथा वाच्यं यद्वाक्यं हितनिष्ठुरम् ।
रावणस्य महाभागे मन्त्रकालविनिर्णये ।
उक्तः स तु मया देवी यथा सीता प्रदीयताम् ।
पादौ तस्याथ संगृह्य यथावदभिवाद्य च ।
रामेण तु महाबाहो न वैरं कर्तुमर्हसि । [60]
अन्यच्च शृणु मे राजन्यथा वक्ष्यामि सुव्रत ।
मारीचो येन निहतः कबन्धश्च महाबलः ।
विराधश्च महातेजाः खरश्च सगणो हतः ।
वाली येन हतो वीरः सप्त तालाश्च भेदिताः ।
विरूपा च कृता येन भगिनी रावणस्य सा । [65]
एवंविधानि कार्याणि श्रूयन्ते यस्य रावण ।
तस्य मुञ्च महाबाहो पत्नीं रामस्य धीमतः ।
एवमुक्तो मया देवि क्रोधेन कलुषीकृतः ।
धिग्धिगित्येवमुक्त्वा मां निर्भर्त्स्य च पुनः पुनः ।
ताडितोऽस्मि सभामध्ये पादेनाशनिवर्चसा । [70]

मातां; D4 मातरं स ददर्शाथ (for the prior half). —(l. 30) D3.4 शुक्लसंवीतवसनां हंसशुक्लशिरोरुहां (D4 सगद्गदप्रभाषिणीं). —(l. 32) L (ed.) -संपन्नां (for -संपूर्णां). —After the prior half of l. 32, D3 ins.:

3* सावित्रीमिव रूपिणीम् ।
चिन्तयन्तीं तमेवार्थं रामविग्रहसंयुतम् ।
ईषत्प्रम्लानवदनां विपद्मामिव पद्मिनीम् ।
एवं गुणगणाकीर्णां.

D3 अवलोकयन्. —(l. 34) D4 विपुलौ बाहू (by transp.). D3 उच्छ्रित्य बाहू विलपन् (for the prior half). —(l. 35) Ś2 दृष्ट्वा वै. Ś2 D3.4 कैकसी (here and below). D3 -संभ्रमा (for -विस्मया). —(l. 36) D3 अंकम् (for स्वाङ्कम्). Ś2 विचेतनं (for अचेतनम्). —(l. 37) D3 सुविस्मिता (for शुचिस्मिता). —(l. 38) D4 रौषि (for पूर्ण-). D3 विनयि- (for त्वं नर-) and रोदिषींदु- (for पूर्णचन्द्र-). —(l. 39) D12 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 44. L (ed.) -विक्रम- (for -विक्रान्त-). D3.4 मत्तमातंगसद्गते (for the post. half). —(l. 41) D4 निवारितः (for विमानितः). —(l. 42) D4 काव्य-; L (ed.) कल्प- (for धर्म-). —(l. 43) D3.4 पद्मयोनेः कुलस्य त्वं (for the prior half). D3.4 नेता (for स त्वं). —(l. 45) Note hiatus between the two halves. D4 माहेश्वराद्. Ś2 D4.12 वा विष्णोर्; D3 विष्णोर् (subm.) (for सवित्रोर्). L (ed.) देवेंद्राद्वा (for इन्द्राद्वापि). D3 महाबल. —(l. 46) Ś D12 बुद्धिमान्; D4 बुद्धितः (for बुद्धिमन्). —After l. 46, D3 ins.:

4* वरुणात्पाशहस्ताद्वा पूर्ववैरचिकीर्षया ।

—(l. 48) D3 हि (for वा). —(l. 49) D4 यस्मान्नीता. D3 वरा (for च सा). —(l. 50) Ś1 तु (for स). L (ed.) स (for तु). D3.4 राक्षसेशो. —(l. 51) D3 राक्षसः; D4 रक्षसा; L (ed.) राक्षसीं (for राक्षसात्). —(l. 52) L (ed.) भयाद् (for भय-). D3.4 अवाङ्मुखः (for अधोमुखः). —(l. 53) D3 तदा (for तथा). Ś2 D12 L (ed.) धैर्यं बुध्या (L [ed.] °द्धौ) निवेश्य च; D3.4 धैर्येण वि(D4 °र्यं बुद्धि)निवेश्य च (for the post. half). —Ś D12 om. l. 54. —(l. 54) L (ed.) यश्चेंद्रियगृ(?ग्र)हे युक्तं(?क्तः) (for the prior half). D3 पंचेंद्रियग्राहयुतं संस्तभ्य मनःसागरं (unmetric). —(l. 55) D3 प्रवक्तुम्. D4 L (ed.) जनन्यावि(L [ed.] °न्यैवि)तथं वचः (for the post. half). —(l. 56) Ś2 D12 मया (for यथा). D3 शृणुष्वावहिता त्वं यन्मया दुरनुष्ठितं (subm.); D4 L (ed.) शृणु मातर्ममावेद्यं(L [ed.] °वद्यं) यन्मया दुरधि(L [ed.] °नु)ष्ठितं. —(l. 57) L (ed.) महाभागैर् (for °भागे). —(l. 58) D3.4 देवि (for देवी). —(l. 59) D3 अंगना सा परित्याज्या दहेदंगारवत्कुलं. —After l. 60, D3 ins.:

5* विशामो बलवीर्येण यशसाप्रतिमेन च ।
निरर्थकं वैरमिदं न त्वं कर्तुमिहार्हसि ।

—(l. 61) D4 सत्यं (for अन्यच्). D3.4 यत्त्वां (for यथा). —(l. 62) D3 निहतो येन (by transp.). —(l. 63) Ś1 D12 गतः (for हतः). —For l. 64-65, D3.4 subst.:

6* वाली ह्येकेन बाणेन प्रेषितो यमसादनम् ।
तस्य धर्मात्मनः पत्नीं मुञ्च मद्वचनात्प्रभो ।

[(l. 2) D4 विभो (for प्रभो).]

—(l. 66) D3.4 कर्माणि (for कार्याणि). —(l. 70) D4 पदा

पुनश्चोक्तोऽस्मि तेनात्र गच्छ गच्छेति मा चिरम् ।
भ्रष्ट निर्लज्ज नीचेति ध्रुवं निन्ये यमक्षयम् ।
शत्रुणा प्रहितो नूनं शत्रुपक्षप्रशंसकः ।
रामस्यानुगतं भक्तं न त्वां द्रष्टुमिहोत्सहे ।
एवमुक्तोऽस्मि परुषं रावणेन शुभानने । [75]
राममेवानुगच्छामि त्वां तु द्रष्टुमिहागतः ।
यदि मे दुरनुक्रान्तं यदि वा दुरनुष्ठितम् ।
यदि दुश्चरितं मन्ये ततो गृह्य प्रशाधि माम् ।
एवमुक्ता तदा तेन माता तस्य महात्मनः ।
नाशकद्भाषितुं सुश्रूर्मृण्मयीव व्यवस्थिता । [80]
ततः संज्ञामुपागम्य मुहूर्तादिव भामिनी ।
उवाच रुदती वाक्यं विभीषणमिदं तदा ।
एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पुत्रक ।
विद्धि नूनं विनाशं च सर्वेषां समुपस्थितम् ।
स्मारितास्मीह वचनं पुत्र तद्विपुलं त्वया । [85]
ब्रह्मणश्च महाबाहो तच्छृणुष्व समाहितः ।
दशग्रीवप्रभृतिषु जातेषु कुलनन्दन ।
निर्जितेषु च देवेषु सशक्रेषु महात्मसु ।
चिन्तयन्ती कुलस्याहं पुत्रं वंशकरं शुभम् ।
तपस्विनस्तव पितुर्गताश्रमपदं ह्यहम् । [90]
स्थितास्मि पुरतो वत्स तव पित्रे महात्मने ।
वक्तुकामा विशालाक्ष पितरं ते तपस्विनम् ।
ततो मां धिष्ठितां दृष्ट्वा पुरस्तादृषिसत्तमः ।
उवाच मधुरं वाक्यं हर्षगद्गदया गिरा ।
किमागमनकृत्यं ते ब्रूहि तत्त्वेन शोभने । [95]
एवमुक्तास्मि मुनिना पुत्र बुद्धिमतां वर ।
ततोऽहं वक्तुमारब्धा प्राञ्जलिः प्रणिपत्य नम् ।
आगतास्मि महाभाग संशयच्छेदनाय वै ।
तव वाक्येन ये जाताः पुत्रा मम महाव्रत ।
त्वं राज्यं विपुलं प्राप्ता लब्ध्वा पैतामहं पदम् । [100]
किंचिच्चिन्तास्ति संभूता दृष्ट्वा पुत्रं महाबलम् ।
अवध्यं वरदानेन सर्वैरपि दिवौकसैः ।
यक्षगन्धर्वनागैश्च पिशाचैश्चर्षिभिस्तथा ।
एवंविधेषु पुत्रेषु जातेषु तव सुव्रत ।
को नु वंशकरो ब्रह्मंस्तव पुत्रो भविष्यति । [105]
ऊचे मां स महाबुद्धिः काले धर्मभृतां वरः ।
दुराचारव्रतयुतो राज्ये स्थास्यति रावणः ।
कनिष्ठश्चापि धर्मात्मा पुत्रो वंशधरस्तव ।
राज्ये स्थास्यति धर्मेण यावद्भूमिर्धरिष्यति ।
पुनरुक्तः स तु मुनिर्मया पुत्र प्रणम्य वै । [110]
उवाच वचनं धीमान्सर्वज्ञो भगवानृषिः ।
शृणु केकसि यद्वृत्तं ब्रह्मणः सदने शुभे ।
देवानां संनिधौ भद्रे ऋषीणां च समागमे ।
यक्षकिंपुरुषाणां च पितॄणां वामलोचने ।
गन्धर्वाणां सनागानां पिशाचानां तथैव च । [115]
श्रेष्ठानां देवयोनीनां संनिधौ यन्मया श्रुतम् ।

तेन (for सभामध्ये). —D4 om. from the post. half up to the prior half of l. 71. —(l. 71) D3 मत्स्थानाद्; L (ed.) [अ]हं तेन (for तेनात्र). L (ed.) तत्र (for first गच्छ). —D4 om. l. 72. —(l. 72) D3 ध्वस्त (for भ्रष्ट). D3 न त्वां; L (ed.) न त्वा (for ध्रुवं). —(l. 73) D4 शत्रुणा हि (hypm.). —(l. 74) Ś2 D12 रामं चानुगतं रक्तं; D3 रामानुरागरक्तं च; D4 रामे सानुगसंसक्तं (for the prior half). —(l. 75) D4 पारुष्यं (for परुषं). —(l. 76) D12 [उ]त्सहे (for [आ]गतः). —(l. 77) D3.4 वा दुरति- (for मे दुरनु-) and दुरधि- (for दुरनु-). —(l. 78) D3.4 मह्यं; D12 मेव (for मन्ये). —(l. 79) Ś2 D3 एवमुक्त्वा. —(l. 80) D4 स्थिता तदा (for व्यवस्थिता). D3 मृत्युनेवास्थिता तदा (for the post. half). —(l. 81) D3 चैव (for इव). —(l. 82) D3 साबला (for रुदती). —(l. 84) D3.4 विधिर्नू(D4 क्षयो नू)नं विशालाक्ष (for the prior half). D3.4 समुपस्थितः. —(l. 85) D3.4 चास्मि (for [अ]स्मीह). D4 ते (for तद्). D3 पितुस्ते विपुलौजसः (for Ś2 D4.12 यशः (for त्वया). D3 पितुस्ते विपुलौजसः (for the post. half). —(l. 86) D3 ब्रह्मर्षेः सु-; D4 ब्रह्मणस्तु. —(l. 88) D4 om. (hapl.) च देवेषु. D3.4 महामते (for महात्मसु). —(l. 89) D3.4 पुत्र. D4 वंशधरं; L (ed.) वशकरं. D3.4 सुतं (for शुभम्). —(l. 90) Ś1 तपस्विनं च पुत्रं तं; Ś2 D12 तपस्विने च पित्रे ते (for the prior half). D3 गत्वा (for गता). D3 तथा; D12 गृहं (for ह्यहम्). —(l. 91) D4 पितुस्तव महामते (for the post. half). —After l. 92, D3.4 ins. :

7* सर्वदोषविनिर्मुक्तं परमेष्ठिसमं गुणैः ।
ध्यानयोगसमायुक्तमाश्रमस्थं महामुनिम् ।

—(l. 93) D3 धिष्ठितो (for धिष्ठितां). —(l. 96) D3 ऋषिणा (with hiatus) (for मुनिना). D3.4 बुद्धिमता तदा (for °मतां वर). —(l. 100) D3.12 स्व- (for त्वं). D3 प्राप्तं. D4 लब्धं (for लब्ध्वा). D3 लब्धं तस्य महाफलं (for the post. half). —(l. 101) D4 पुत्रं दृष्ट्वा (by transp.). D3 विवृत्ता चास्मि संभूतान्दृष्ट्वा पुत्रान्महाबलान् . —(l. 102) D3 अवध्यान् (for अवध्यं). —(l. 105) D3 नो (for नु). L (ed.) वंशधरो. D4 वद (for तव). —After l. 105, D4 ins. :

8* एवमुक्तो महर्षिर्मा संप्रोवाचेति रावणः ।

—(l. 106) D3 किं तु वक्ष्ये महाबुद्धे कालः शस्त्रभृतां वरः; D4 कियंतं च महाबाहो कालं धर्मभृतां वर. —(l. 108) D3 कतरश्च; D4 कतमश्च (for कनिष्ठश्च). D3.4 वंशकरस् (for °धरस्). —(l. 110) D4 एवम् and च (for पुनर् and तु respy.). D3 एवमुक्तस्तु मति*र् (for the prior half). D3 हि (for वै). —(l. 111) D3.4 बुद्धिमान्वरः(D4 °नृषिः) (for भगवानृषिः). —(l. 114) After पितॄणां, D12 erroneously repeats from च समागमे in l. 113 up to पितॄणां in l. 114. D3 पितॄणां च विशालाक्षि यक्षकिंपुरुषेष्वपि; D4 पितॄणां चापि यक्षाणां किंनराणां च शोभने. —Ś1 om. l. 115. —(l. 115) Ś2 सुनागानां (for स°). —(l. 116) D3.4 अन्यानां (for श्रेष्ठानां).

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि परमेष्ठिवचस्तदा ।
रावणेन जितो भद्रे शक्रः सुरगणैः सह ।
तन्मे हृतं महाराज्यं हस्ताद्बिल्वमिवाहितम् ।
रावणेन च निर्जित्य बद्धा नीतोऽस्मि स्वां पुरीम् । [120]
विमुक्तस्तव वाक्येन निर्लज्जः पुनरागतः ।
त्रिदशेषु महाबाहो राज्यकामो ह्यहं तव ।
एतत्ते कथितं सर्वं मम दुःखं तव प्रभो ।
त्वं प्रमाणं महाबुद्धे यत्तच्छ्रेयस्तदुच्यताम् ।
एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा कौशिकेन महात्मना । [125]
उवाच वचनं सूक्ष्मं सर्वलोकहितं तदा ।
काले सुरगुरुर्ब्रह्मा कौशिकाख्याय शृण्वते ।
शृणु कौशिक भद्रं ते यत्त्वा वक्ष्यामि सुव्रत ।
सर्वं श्रुतं मया शक्र तव संग्रामकारणम् ।
निर्जितश्चासि संग्रामे तच्च मे विदितं तव । [130]
प्राप्तोऽरिर्दुष्टदुर्मेधा रावणो लोकरावणः ।
कृतान्तपाशासिधरश्चण्डस्तीक्ष्णतरो ध्रुवम् ।
वरदानबलोत्सिक्तो दुर्धर्षो रावणो मम ।
तं गच्छत मया सार्धं विष्णुमप्रतिमौजसम् ।
शङ्खचक्रगदापाणिं वरचन्दनभूषितम् । [135]
वरचापधरं देवं वीरं श्रीवत्सलाञ्छनम् ।
कौस्तुभोद्भासिततनुं श्रिया लयमनुत्तमम् ।
अतसीपुष्पसंकाशं पीतवाससमच्युतम् ।
गरुत्मत्पृष्ठमासीनं पुण्डरीकनिभेक्षणम् ।
देवदेवं महाभागं विष्णुं ह्यभयमव्ययम् ।
योगसाध्योपनिषदैर्वेदैश्च समभिष्टुतम् । [140]
पुरुषं परमं विष्णुमनन्तं सर्वतोमुखम् ।
धर्मसेतुप्रवक्तारं सुराणां च हिते रतम् ।
तं गच्छाम वयं देवं सर्वदेवनमस्कृतम् ।
यद्विधास्यति नो नाथस्तत्कार्यमविशङ्कया ।
एवमुक्ताः सुराः सर्वे उत्तस्थुरमितौजसः । [145]
विमानैः सूर्यसंकाशैर्हंसबर्हिणवाहिभिः ।
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा गतास्ते क्षीरसागरम् ।
आस्थिता एकदेशं तु समे भूमितले तदा ।
तपस्युग्रे महात्मानं योजयन्तस्तदा सुराः ।
आत्मानं ते महात्मानं देवदेवं दिदृक्षवः । [150]
गतेऽनेकशते काले वागुवाचाशरीरिणी ।
दुन्दुभिस्वननिर्घोषा हर्षयन्ती दिवौकसः ।
उत्तिष्ठ भगवन्विष्णो कुरु कार्यं महाबल ।

—(l. 117) D_4 यथा (for तदा). D_3 परमं च वचस्तथा (for the post. half). —After l. 118, D_3 ins. :

9* जगाम ब्रह्मसदनं शरणं शरणैषिणः ।
निपतत्पादयोस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ।
निर्जितस्तव पौत्रेण त्राणं भद्र प्रदर्शय ।
वैश्वदेवेषु यज्ञेषु सर्वैः सुरगणैः सह ।
त्वयास्मि स्थापितो राज्ये देवानां प्रपितामह ।; [5]

whereas D_4 ins. :

10* आगत्य ब्रह्मसदनं बभाषे प्रणतो यतः ।
भगवंस्त्वत्प्रसादेन यत्प्राप्तं चतुरानन ।

—After l. 118, L (ed.) reads a damaged line. —(l. 119) D_4 रत्नम् (for बिल्वम्). D_3 करादिव (for इवाहितम्). —(l. 120) $D_{3.4}$ L (ed.) वि(L [ed.] सु)निर्जित्य. D_4 निजां (for ऽस्मि स्वां). —(l. 121) D_4 मुक्तोस्मि (for विमुक्तस्). —(l. 122) D_4 [ऽ]स्म्यहं (for ह्यहं). $D_{3.4}$ विभो; L (ed.) तदा. —(l. 123) $D_{3.4}$ मम दुःखतरं विभो (for the post. half). —(l. 124) D_3 प्रमाणं ते महाबुद्धिर् (for the prior half). $D_{3.4}$ नः; D_{12} तु (for तच्). —(l. 125) D_3 ततो (for तदा). —Ś1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 127. Ś2 D_{12} काश्यपेन (for कौशिकेन). —(l. 126) D_3 श्लक्ष्णं (for सूक्ष्मं). $D_{3.4}$ -भूत- (for -लोक-). —D_4 om. l. 127. —(l. 127) D_3 प्रीतः (for ब्रह्मा). D_3 कौशिकस्योपशृण्वतः (for the post. half). —(l. 128) $D_{3.4}$ त्वां (for त्वा). —(l. 129) Ś1 संग्रामकारकं. —(l. 130) Ś2 D_4 [अ]पि (for [अ]सि). D_4 तत्त्वं (for तच्च). L (ed.) ततः (for तव). —(l. 131) D_3 प्राप्तो हतः सुदुर्मेधा; D_4 प्राप्तारिष्टो दशग्रीवो (for the prior half). —(l. 132) $D_{3.4}$ कालपाशशतै(D_4 °गत)श्चैव मृत्योर्दंष्ट्रांतरं गतः. —After l. 132, D_3 ins. :

11* ऋषिगन्धर्वयक्षांश्च बाधते सुरदानवान् ।

—(l. 133) $D_{3.4}$ कुर्वन्मन्युं ममानघ (for the post. half). —(l. 134) $D_{3.4}$ आगच्छ मे (D_4 तद्गच्छामो) महाबाहो (for the prior half). —(l. 135) D_3 वरदं सुरभूषणं (for the post. half). —(l. 136) $D_{3.4}$ वीरं (for देवं). Ś2 वरं (for वीरं). D_3 श्रीवत्सकृतभूषणं; D_4 देवं श्रीवत्सलक्षणं (for the post. half). —(l. 137) D_4 श्रिया नित्यम् (for श्रिया लयम्). —After l. 138, Ś2 erroneously repeats l. 136. —(l. 139) D_3 गरुड-; D_4 गारुडं (for गरुत्मत्-). —(l. 140) D_3 परमम्; D_4 ह्यजरम्; L (ed.) निर्जरम् (for ह्यभयम्). —(l. 141) Ś D_{12} योगि-. Ś -सांख्य- (for -साध्य-). D_4 -[उ]पनिषदात्. Ś $D_{4.12}$ त्रिदशैः (for वेदैश्च). —(l. 142) $D_{3.4}$ विश्वम् (for विष्णुम्). D_3 सर्वपौरुषं (for सर्वतोमुखम्). —(l. 143) D_3 -प्रकर्तारं (for -प्रवक्तारं). —(l. 144) $D_{3.4}$ तद्गच्छाम (D_4 तं गच्छामो) हरिं देवं (for the prior half). D_3 देव- (for सर्व-). —(l. 147) D_4 -वादिभिः (for -वाहिभिः). —(l. 149) D_3 तत्र स्थित्वा तु ते सर्वे (for the prior half). —(l. 150) $D_{3.4}$ महात्मानो (for महात्मानं). —D_{12} om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 151. D_3 योजयेरंस्; D_4 जजपेरंस् (for योजयन्तस्). —(l. 152) $D_{3.4}$ ततो दश- (for गतेऽनेक-). —(l. 153) D_3 -स्वर- (for -स्वन-). —After l. 153, D_3 ins. :

12* सुराणां किमनुष्ठेयं ब्रह्म ब्रूहि महाव्रत ।
एतत्तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा वेदविदां वरः ।
उवाच वचनं धीमान्यद्धितं वो दिवौकसाम् ।

—(l. 154) D_4 महाबलः. —(l. 156) D_3 दुर्मदं (for

देवानां भयभीतानामभयं दातुमर्हसि । [155]
रावणं सगणं देव त्वं निपूदय दुर्मतिम् ।
मानुषं रूपमास्थाय जहि शत्रुं दुरासदम् ।
एवमस्त्विति धर्मात्मा जातो रघुषु वीर्यवान् ।
विभक्तात्मा चतुर्धा च देवश्चक्रगदाधरः ।
सर्वे ते त्रिदशा जाता वानरीषु महाबलाः । [160]
ऋक्षीषु च महात्मानो देवपुत्रा मदोत्कटाः ।
स एष नृपशार्दूलो जातो रावणनिग्रहे ।
कुलस्य च विनाशाय अस्माकं वत्स साम्प्रतम् ।
तव पित्रा च विज्ञप्तो वंशस्थित्यै पितामहः ।
अस्माकं संततिः कस्मादविच्छिन्ना भविष्यति । [165]
तत्र वंशधरः सम्यग्भविष्यति विभीषणः ।
नारायणात्प्राप्तराज्यो यावच्चन्द्रार्कभूमयः ।
श्रीरामवचनाच्चैव चिरजीवी भविष्यति ।
त्वं चैव ब्रह्मणा प्रोक्तो राजा लङ्केश्वरः प्रभुः ।
त्वं गच्छ रामं धर्मज्ञ लोकरामं महाबलम् । [170]
स ते प्राणांस्तथा राज्यं दास्यते रघुनन्दनः ।
यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
तावल्लङ्केश्वरस्त्वं हि एतदेव मया श्रुतम् ।
तव पित्रा मुखोद्गीर्णं त्वत्स्नेहाद्गदितं मया ।
तद्गच्छ पुत्र भद्रं ते विजयायारिसूदन । [175]
करोतु स्वस्ति ते ब्रह्मा त्रिनेत्रश्च महेश्वरः ।
शङ्खचक्रगदापाणिः पुराणः पुरुषोत्तमः ।
अहं च स्वस्तिनिरता तव नित्यं महाबल ।
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा मात्रापृच्छ्य च तां तदा ।
अभिवाद्य च धर्मेण उत्पपात स राक्षसः । [180]

7

After 6.11.1^{ab}, Ñ2 V1.3 (l. 1–4 only) B D9 ins.:

क्रोधसंरक्तनयनं ससंध्यमिव तोयदम् ।
भुजंगकुटिलां रोषाद्भृकुटीं भृशदारुणाम् ।
कृत्वासीनं प्रपश्यन्तं प्रासादस्थममर्षणम् ।
अभिवाद्य ततो भूयः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
चतुर्भिः सचिवैः सार्धं निश्चक्राम विभीषणः । [5]
स मातरं पुनर्दृष्ट्वा सर्वमेव निवेद्य तत् ।
जगामाकाशमाविश्य कैलासं पर्वतोत्तमम् ।
यत्र वैश्रवणो राजा तिष्ठत्यमितविक्रमः ।
गुह्यकैर्बहुभिः सार्धं यक्षैश्चैव महाबलैः ।
अथाजगाम धर्मात्मा लोकानामीश्वरः प्रभुः । [10]
ततः सभायां देवस्य राज्ञो वैश्रवणस्य सः ।
धनाध्यक्षसभां देवः प्राप्तो हि वृषभध्वजः ।
उमासहायो देवेशो गणैश्च बहुभिर्वृतः ।
अवतीर्य वृषात्तूर्णं सहितः शूलधृग्विभुः ।
गिरेस्तस्य महातेजाः प्रविष्टस्तु सभां हरः । [15]
ऋध्या सहाययुक्तश्च तथा वैश्रवणः स्वयम् ।
अन्योन्यं तौ समालिङ्ग्य उपविष्टावुभावपि ।
सभायां तत्र तौ देवौ ते च देवा यथाक्रमम् ।
उपविष्टा गणाश्चैव यक्षाश्च सह गुह्यकैः ।
अक्षद्यूतं ततस्ताभ्यां प्रवृत्तं समनन्तरम् । [20]
एतस्मिन्नन्तरे तत्र राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।

दुर्मतिम्). —(l. 157) D3 देहम् (for रूपम्). —(l. 159) D3 चतुर्विधं विभज्यात्मा; D4 चतुर्धा तु विभज्यात्मानं (hypm.) (for the prior half). D4 शंख- (for देवश्च). D3 शंख- (for चक्र-). —(l. 160) D4 [ऽ]पि (for ते). D3 सर्वेषु देवता जाता (for the prior half). Ś2 D3 वानरेषु. —(l. 161) D3 ऋक्षेषु (for ऋक्षीषु) and बल- (for मद-). —(l. 162) D3 रघुशार्दूलो. —(l. 163) Note hiatus between the two halves. D4 विनाशोयम् (for विनाशाय). —D3.4 om. l. 164–168. —(l. 165) Ś2 एवं छिन्ना (for अविच्छिन्ना). —(l. 168) L (ed.) चिरंजीवी. —(l. 169) L (ed.) ब्रह्मणः (for ब्रह्मणा). D3.4 एवं वै (D4 त्वं चापि) ब्रह्मणाप्युक्तो (for the prior half). —(l. 170) D3.4 तद् (for त्वं). D3 सर्वज्ञं; D4 धर्मज्ञं. —(l. 173) D3 भवाँल्लंकेश्वरश्चाहं (for the prior half). —(l. 174) Ś1 पितृ- (for पित्रा). L (ed.) न (for त्वत्-). D4 हृदि मे हृतं (for गदितं मया). —L (ed.) —(l. 175) D3 जयाय च (for [अ]रिसूदन). —L (ed.) om. l. 176–177. —(l. 176) D3.4 स्वस्ति कुर्वंतु (for करोतु स्वस्ति). D3 [ऽ]थ (for च). —(l. 177) D4.12 पुराण- (for पुराणः). D3 तथा देवो जनार्दनः (for the post. half). —After l. 177, D3.4 ins.:

13* पिता च ते महाबाहो सततं पातु सुव्रतः ।

—(l. 178) D4 तु (for च). —After l. 178, D3 ins. colophon [सुंदरकांडे कैकसीवाक्यम् ॥ १००]. —(l. 179) D4 स (for तु). D3 जनन्यासौ (for तु धर्मात्मा). D3 तामापृच्छ्य च वीर्यवान्; D4 अंबामापृच्छ्य वीर्यवान् (for the post. half). —(l. 180) D4 स (for च). D3 धर्मात्मा ऊर्ध्वमुत्पत्य (for धर्मेण उत्पपात स). L (ed.) राक्षसैः. —After l. 180, D3 ins.:

14* चतुर्भिः सचिवैः सार्धं जनन्या स विवर्जितः ।

7

For l. 1–6, cf. l. 1–6 of App. I (No. 6). —(l. 1) B1.3 संध्यायाम् (for ससंध्यम्). —(l. 2) V3 D9 भ्रुकुटीं; B3 भ्रूकुटिं. —(l. 3) Ñ2 प्रकंपंतं; V3 निरीक्षंतं (for प्रपश्यन्तं). —(l. 4) B2.3 अभिवादयते (for °वाद्य ततो). Ñ2 D9 -[ई]क्षणं (for -[ई]क्षणः). —(l. 5) B2.4 बिभीषणः (here and below). —(l. 7) Ñ2 B1–3 कैलाशं. —(l. 9) V1 B1 गंधर्वैर् (for गुह्यकैर्). —(l. 10) V1 B1 स तु प्रधानो; B2.3 अथाम्रहार्यो (for अथाजगाम). —(l. 11) Ñ2 B1 D9 च (for सः). —(l. 12) B4 -सखो (for -सभां). V1 प्राप्तो देवो (by transp.). Ñ2 B4 D9 संप्राप्तो (for प्राप्तो हि). —(l. 13) Ñ2 B4 D9 गौर्या सह महादेवो (for the prior half). Ñ2 V1 B1 D9 तु (for च). —(l. 14) B2.3 महितः (for सहितः). Ñ2 B4 D9 शूलभृद्. —(l. 15) Ñ2 B2 D9 च (for तु). —(l. 17) Note hiatus between the two halves. B3 वै (for तौ). —(l. 18) B3 यत्र. B2 वै (for तौ). —(l. 20) B1.2 तस्यां (for ताभ्यां). —(l. 24) B4 स कुल-

दृष्ट्वा पौलस्त्यमायान्तं शिवः प्राह धनेश्वरम्।
अयं विभीषणः प्राप्तः शरणं तव पार्थिव।
मन्युनाभिप्लुतो वीरो राक्षसेन्द्रविमानितः।
सिंहासनस्य भङ्गेन सिंहासनसमुत्सुकः। [25]
परुषाणां च वाक्यानां तस्मिन्क्रुध्वा रणेन च।
इह प्राप्तस्तव ह्येष वस्तुं कृतमतिस्त्वयि।
सर्वथा ह्येष दुर्धर्षः क्षिप्रमद्यैव वीर्यवान्।
रामाभ्यासं महावीर्यो गच्छतां तव शासनात्।
ततो यातं नरव्याघ्रः स रामः शत्रुतापनः। [30]
अभिषेक्ष्यति राज्येन राक्षसानां विभीषणम्।
सख्ये चैव तदा रामः सुग्रीवश्च तथा कपिः।
वरयिष्यति दुर्धर्षो रामो वीरं विभीषणम्।
ततस्तु संगता ह्येते दीप्तास्त्रय इवाग्नयः।
लोककार्यं करिष्यन्ति शिवं हि विबुधैः सह। [35]
सविद्युतो विप्रगणैरभिष्टुता
वहन्ति यज्ञं सुरभूतये शुभम्।
सुसंस्कृतं हव्यवहाः क्रतौ हुतं
तथा त्रयो रामविभीषणादयः।
कपिप्रवीरश्च सुसंमतो बली [40]
विभीषणेनानुगतो महात्मा।
महद्धि लोके ह्यसुरामरे यथा
तथा ह्ययं कर्म करिष्यतेऽनघ।
एवं संजल्पतस्तत्र संप्राप्तश्च विभीषणः।
जानुभ्यां पतितो गत्वा शिरसा त्ववनीं गतः। [45]
तं प्राह शंकरः श्रीमान्स च वैश्रवणः प्रभुः।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते मा मन्युं कुरु राक्षस।
श्रियं प्राप्नुहि दुर्धर्ष दशग्रीवादनन्तरम्।
गच्छ सौम्य गुणारामो रामो यत्र महाभुजः।
सुग्रीवो वानरश्चैव लक्ष्मणश्च प्रतापवान्।
इतो गतं महातेजा रामः शस्त्रभृतां वरः। [50]
अभिषेक्ष्यति राज्येन लङ्कायां शत्रुघातिनम्।
रावणं च रणे रामः सगणं पुरुषर्षभः।
निहनिष्यति धर्मात्मा प्रसह्य रणमूर्धनि।
तं निहत्य महाबाहुः सीतामादाय शत्रुहा।
स्वपुरीं यास्यते धीमान्सह सौमित्रिणा प्रभुः। [55]
लङ्कायामीश्वरं चैव भवन्तं विबुधोपमम्।
स्थापयिष्यति धर्मात्मा नचिराय महायशाः।
ततो वैश्रवणो राजा पौलस्त्यकुलनन्दनम्।
विभीषणं राक्षसेन्द्रं तत्र प्राह महाद्युतिः।
त्वं राजा सर्वथा वीर लङ्कायां प्रथितस्तदा। [60]
भविष्यस्यचिरादेव दृष्टमेतत्पुरातनम्।
प्रथितः सर्वथा वत्स भविष्यसि युगे युगे।
अनागतं त्वया वीर धर्मज्ञेन महात्मना।
स त्वं धर्मभृतां श्रेष्ठ क्षिप्रमद्यैव राघवम्।
भवाय सर्वभूतानामभवाय च रक्षसाम्। [65]
उपगच्छ नरव्याघ्रमात्मनश्च विभूतये।
त्वं रामसहितः क्षिप्रं कुरु कार्यं दिवौकसाम्।
ऋषीणां च महाभाग ये चान्ये धर्मसाश्रिताः।
अधर्मशीलं निरपत्रपं यथा [70]
निरङ्कुशं वैरमदानुगामिनम्।
तपश्चराणां मृदुसौम्यशीलिनां
सदा विरुद्धं जहि रावणं तथा।

(for मन्युना). —(l. 25) V1 B1 -रणेन च; B2.3 -वरेण च (for -समुत्सुकः). —B1 om. (hapl.) l. 26. —(l. 26) V1 तु (for first च). B2 तदा (for तस्मिन्). —(l. 27) B1 [अ]चैव (for ह्येत्र) and कृत्वा मतिं (for कृतमतिस्). B3 त्वया. —(l. 28) B1 ह्येव (for ह्येष). Ñ2 D9 दुर्वार्यः (for दुर्धर्षः). —(l. 30) V1 तत्र. Ñ2 B4 यावन् (for यातं). Ñ2 शत्रुतापनं. —(l. 31) B2 अभिषेक्ष्याभि- . B1 धर्मात्मा; D9 राजानं (for राज्येन). —(l. 32) Ñ2 B4 महा- ; V1 D9 तदा (for तथा). B1 सुग्रीवाय यथा कपिः (for the post. half). —(l. 33) B2.3 रणे (for रामो). —(l. 36) Ñ2 V1 B1 D9 समेधिता (for सविद्युतो). B2 विष्णु- (for विप्र-). —(l. 37) B4 यज्ञे (for यज्ञं). Ñ2 D9 यज्ञे पुरुहूतये. —(l. 38) Ñ2 B4 D9 हुतास् (for हुतं). V1 B1 सुसंस्कृता हव्यवहः (V1 °भुजः) क्रतौ हुतास्. —(l. 39) B4 यथा (for तथा). —(l. 40) D9 समंततो (for सुसंमतो). —(l. 41) D9 महात्मना (for महात्मा). —(l. 42) Ñ2 B4 ह्युदयाध्वरे यथा; V1 त्रिपदाध्वरो यथा; B1 च सदा महाध्वरे; D9 [ऽ]भ्युदयेऽध्वरे यथा (for ह्यसुरामरे यथा). —(l. 43) B2 om. (hapl.?) तथा. Ñ2 D9 हि तद्; V1 तु तव; B4 हितं (for ह्ययं). B1 यथा तथा (for तथा ह्ययं). —(l. 44) B1 एतच्च; B3 एतत्सं- (for एवं सं-). B2 एतत्संकल्पतस्तत्र (for the prior half). —(l. 45) B2–4 परितो (for पतितो). V1 त्ववनिं; B2.4 धरणीं (for त्ववनीं). —(l. 46) B4 वै (for च). —(l. 48) Ñ2 D9 दुर्धर्षां; B4 धर्मज्ञ (for दुर्धर्ष). —(l. 49) B4 गुणाराम (for गुणारामो). V1 यत्र रामो (by transp.). B3 महानुजः (for °भुजः). —(l. 51) Ñ2 गतो; B1 गते (for गतं). B4 महाराजो (for °तेजा). —(l. 53) B1 पुरुषर्षभ. —(l. 56) B1.2 स; D9 स्वां (for स्व-). B4 यास्यति श्रीमान् (for यास्यते धीमान्). Ñ2 D9 विभुः (for प्रभुः). —(l. 57) Ñ2 चैवं; B2.3 रामो (for चैव). B3 त्रिविधोपमं. —(l. 58) B4 नचिरात्स. —(l. 59) B4 पुलस्त्य-. Ñ2 B4 D9 -नंदनः. —(l. 60) B2.3 महामतिः (for °द्युतिः). —(l. 61) D9 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 64. Ñ2 प्रार्थितस् (for प्रथितस्). Ñ2 B1.3 तथा. —(l. 62) B4 पुरातने. —G (ed.) om. l. 63–64. B1.3 om. l. 63. —(l. 63) V1 राम; B3 वीर (for वत्स). —(l. 64) V1 अकामतस्; B1 वत्स मे तव; B2.3 समागतं (for अनागतं). —(l. 65) B2 श्रेष्ठः; B3 श्रेष्ठं (for श्रेष्ठ). —For l. 65–66, V1 subst.:

1* पालितं चिरराज्याय लङ्काराज्यं भविष्यति।

—(l. 68) Ñ2 B4 D9 तत्र; B2 शीघ्रं (for क्षिप्रं). —(l. 71) B4 महागजं. Ñ2 B4 D9 स्वैर- (for वैर-). —(l. 72) V1 B1.4 D9 -शालिनां (for -शीलिनां). —(l. 73) B4 मलाधिबद्धं (for सदा विरुद्धं). —(l. 74) B1 सोमविघातने;

महाध्वरे सोमविलोपनं यथा
तथा च देवादिविवातने रतम्। [75]
दशाननं पापरतं यथा स्थितं
प्रियेऽनुजे देवगणे च नित्यम्।
तथा विमाने तु यथा स्थितं ध्रुवं
न सत्पथं दूरत एव वर्जयेत्।
दशाननं वर्जयतस्त्वानघ [80]
यशश्च ते नित्यसुखानुयायिनः।
श्रुत्वैतद्वचनं धीमानप्रजस्य मुखाच्च्युतम्।
अधोमुखो ध्यानपरो ह्यतिष्ठत्स विभीषणः।
तं ध्यायमानं भगवानुवाच प्रभुरव्ययः।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र सुखमाप्नुहि शाश्वतम्। [85]
सुकृतस्य महाप्राज्ञ तपसः फलमीदृशम्।
प्रत्यक्षं दृश्यते वीर सर्वमेतद्विभीषण।
तस्मादुत्तिष्ठ गच्छ त्वं पुराणं प्रभुमव्ययम्।
आधारं सर्वभूतानां शाश्वतं निरवग्रहम्।
स हि धर्मनिधानं च गतिर्गतिमतां वरः। [90]
कृत्स्नस्य जगतो मूलं तस्माद्गच्छस्व राघवम्।
श्रुत्वैतद्वचनं तत्र नीलकण्ठेन भाषितम्।
उदतिष्ठन्महाबाहुस्तैरेव सचिवैः सह।
नमस्कृत्वा शिवं देवं तथा वैश्रवणं प्रभुम्।
रामाभ्यासं ययौ क्षिप्रं धर्मात्मा स विभीषणः। [95]
जगामाकाशमाविश्य रामो यत्र महाबलः।

8

After 6.12.3, D5–7.10.11 S ins.:

सुग्रीवस्त्वथ तद्वाक्यमाभाष्य च विमृश्य च।
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच हरिपुंगवः।
स दुष्टो वाप्यदुष्टो वा किमेष रजनीचरः।
ईदृशं व्यसनं प्राप्तं भ्रातरं यः परित्यजेत्।
को नाम स भवेत्तस्य यमेष न परित्यजेत्। [5]
वानराधिपतेर्वाक्यं श्रुत्वा सर्वानुदीक्ष्य च।
ईषदुत्स्मयमानस्तु लक्ष्मणं पुण्यलक्षणम्।
इति होवाच काकुत्स्थो वाक्यं सत्यपराक्रमः।
अनधीत्य च शास्त्राणि वृद्धाननुपसेव्य च।
न शक्यमीदृशं वक्तुं यदुवाच हरीश्वरः। [10]
अस्ति सूक्ष्मतरं किंचिद्यथात्र प्रतिभाति मे।
प्रत्यक्षं लौकिकं चापि विद्यते सर्वराजसु।
अमित्रास्तत्कुलीनाश्च प्रातिदेश्याश्च कीर्तिताः।
व्यसनेषु प्रहर्तारस्तस्मादयमिहागतः।
अपापास्तत्कुलीनाश्च मानयन्ति स्वकान्हितान्। [15]
एष प्रायो नरेन्द्राणां शङ्कनीयस्तु शोभनः।
यस्तु दोषस्त्वया प्रोक्तो ह्यादानेऽरिबलस्य च।
तत्र ते कीर्तयिष्यामि यथाशास्त्रमिदं शृणु।
न वयं तत्कुलीनाश्च राज्यकाङ्क्षी च राक्षसः।
पण्डिता हि भविष्यन्ति तस्माद्ग्राह्यो विभीषणः। [20]
अव्यग्राश्च प्रहृष्टाश्च ते भविष्यन्ति संगताः।
प्रवादश्च महानेष ततोऽस्य भयमागतम्।
इति भेदं गमिष्यन्ति तस्माद्ग्राह्यो विभीषणः।

B4 सोमविलोपिनं. —(l. 75) B1 चारादि- (for देवादि-). V1 सदा च ते तात (for तथा च देवादि-). —(l. 76) B1 पापभवं; B3 पापतरं. —(l. 77) B4 प्रियानुजे. Ñ2 V1 B4 D9 नित्यशः (for नित्यम्). —(l. 78) B1–3 यथा. V1 विमार्गे (for विमाने). B4 च (for तु). B1–3 पथा (for यथा). —(l. 81) V1 परं (for च ते). B1 नित्यसुखानि यानि नः. —(l. 84) B1 विभीषणं च (for तं ध्यायमानं). —(l. 86) B3 स्वकृतस्य. —(l. 89) B1 सांप्रतं (for शाश्वतं). —(l. 90) D9 धर्मविधानं. —(l. 91) Ñ2 स कृत्स्न- (for कृत्स्नस्य). B1 गच्छ स (for गच्छस्व). —(l. 92) Ñ2 D9 परमं भद्रं (for वचनं तत्र). —(l. 93) Ñ2 तदतिष्ठन्. —(l. 94) Ñ2 B3.4 D9 नमस्कृत्य. Ñ2 D9 महादेवं (for शिवं देवं). —B4 om. l. 96. V1 reads l. 96 twice (var.). —(l. 96) V1 (both times) यत्र रामो (by transp.). V1 (first time) विभीषणः (for महाबलः).

8

(l. 1) M1.2 आकर्ण्य; Cv.r.m.g.t as above (for आभाष्य). —(l. 3) D5–7 M3 Cm.g सु-; Cr.k.t as above (for स). —(l. 4) G3 damaged for व्यसनं प्रा. G1 यं; (for स). —(l. 4) G3 damaged for व्यसनं प्रा. G1 यं; Cv as above (for यः). —T2 om. (hapl.) l. 5. —(l. 5) M5 राम (for नाम). —(l. 6) D6 उदीक्षत; D10.11 T2 G1 M1.3.5 उदी(D11 °द्वी)क्ष्य तु (for उदीक्ष्य च). —(l. 7) D6 T3 M5 विस्मयमानस्तु. D6.7 शुभलक्षणं; D11 पुण्यलक्ष्मणं; G3 पार्श्वतः स्थितं (for पुण्यलक्षणम्). —(l. 8) T2 वाक्यविशारदः (for सत्यपराक्रमः). —(l. 9) G3 damaged for वृद्धानतु. —(l. 11) M1 Ck अति-; Cr.m.g.t as above (for अस्ति). T2 सूक्ष्मतमं. D5 T1 किं तु; T3 किं तु; Cr.g.k.t as above (for किंचिद्). D5.7 T G2.3 M2.3.5 यदत्र; D6 यदंतः (for यथात्र). D5.10.11 T1.3 G1.3 Ct मा; D6 मां (for मे). —(l. 12) D6 reads प्रत्यक्षं in marg. D6 T3 G3 M वा (for च). D10.11 वर्तते (for विद्यते). —(l. 14) G3 damaged for दयमिहा. —(l. 16) T3 M5 शोभनं (for शोभनः). —(l. 18) D6 तत्र (for तत्र). G3 om. ते (subm.). —(l. 19) D11 राजसः; G3 damaged (for राक्षसः). —(l. 21) M1.2 अमव्याश्च; Cv as above (for अव्यग्राश्च). D7 T3 G3 Cv.r प्रदुष्टाश्च; Cg.t as above (for प्रहृष्टाश्च). D6 T2.3 G1 M1.2.5 ते (for second च). G3 अव्यग्रा ह प्रदुष्टास्ते (for the prior half). D6 T1.2 G M न (for ते). T3 भविष्यंति न संगताः (for the post. half). —(l. 22) D6.7.10.11 T3 G3 M1.2 Cm.g.k.t प्रणादश्च; M5 प्रणतश्च; Cv.r.mp as above (for प्रवादश्च). D7 एव; G3 अत्र; Cv.m.k.t as above (for एष). D6 रणेस्य; D10.11 Ck.t [s]न्योन्यस्य; T3 ततोन्य-; Cv as above (for ततोऽस्य). D5 T1.2 ततो विस्मयमागतं (for the post. half).

न सर्वे भ्रातरस्तात भवन्ति भरतोपमाः।
मद्विधा वा पितुः पुत्राः सुहृदो वा भवद्विधाः। [25]
एवमुक्तस्तु रामेण सुग्रीवः सहलक्ष्मणः।
उत्थायेदं महाप्राज्ञः प्रणतो वाक्यमब्रवीत्।
रावणेन प्रणिहितं तमवेहि विभीषणम्।
तस्याहं निग्रहं मन्ये क्षमं क्षमवतां वर।
राक्षसो जिह्मया बुद्ध्या संदिष्टोऽयमिहागतः। [30]
प्रहर्तुं त्वयि विश्वस्ते प्रच्छन्नो मयि वानघ।
लक्ष्मणे वा महाबाहो स वध्यः सचिवैः सह।
रावणस्य नृशंसस्य भ्राता ह्येष विभीषणः।
एवमुक्त्वा रघुश्रेष्ठं सुग्रीवो वाहिनीपतिः।
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं ततो मौनमुपागमत्। [35]

9

After 6.13.5, $D_{5-7.10.11}$ S ins.:

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामो वचनमब्रवीत्।
वचसा सान्त्वयित्वैनं लोचनाभ्यां पिबन्निव।
आख्याहि मम तत्त्वेन राक्षसानां बलाबलम्।
एवमुक्तं तदा रक्षो रामेणाक्लिष्टकर्मणा।
रावणस्य बलं सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे। [5]
अवध्यः सर्वभूतानां गन्धर्वोरगरक्षसाम्।
राजपुत्र दशग्रीवो वरदानात्स्वयंभुवः।
रावणानन्तरो भ्राता मम ज्येष्ठश्च वीर्यवान्।
कुम्भकर्णो महातेजाः शक्रप्रतिबलो युधि।
राम सेनापतिस्तस्य प्रहस्त इति विश्रुतः।
कैलासे येन संग्रामे माणिभद्रः पराजितः। [10]
बद्धगोधाङ्गुलित्राणो अवध्यकवचो युधि।
धनुरादाय तिष्ठन्स अदृश्यो भवतीन्द्रजित्।
संग्रामसमयव्यूहे तर्पयित्वा हुताशनम्।
अन्तर्धानगतः शत्रूनिन्द्रजिद्धन्ति राघव।
महोदरमहापार्श्वौ राक्षसश्चाप्यकम्पनः। [15]
अनीकस्थास्तु तस्यैते लोकपालसमा युधि।
दशकोटिसहस्राणि रक्षसां कामरूपिणाम्।
मांसशोणितभक्षाणां लङ्कापुरनिवासिनाम्।
स तैस्तु सहितो राजा लोकपालानयोधयत्। [20]
सह देवैस्तु ते भग्ना रावणेन दुरात्मना।
विभीषणवचः श्रुत्वा रामो दृढपराक्रमः।
अन्वीक्ष्य मनसा सर्वमिदं वचनमब्रवीत्।
यानि कर्मापदानानि रावणस्य विभीषण।
आख्यातानि च तत्त्वेन ह्यवगच्छामि तान्यहम्। [25]

—(l. 23) T_3 करिष्यंति; Cm.g.k.t as above (for गमिष्यन्ति). $D_{10.11}$ G_1 प्राप्तो; Cv as above (for ग्राह्यो). —(l. 24) T_3 सर्वे च (for न सर्वे). G_2 परमोपमाः; Cr.m.g.k as above (for भरतो°). —(l. 25) G_3 damaged for दो वा भव. —(l. 27) M_3 [ए]नं (for [इ]दं). D_6 वचः (for महा-). G_2 प्रश्रितो; Ct as above (for प्रणतो). —(l. 28) D_{5-7} T_3 $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ अवैहि. $D_{7.10.11}$ G $M_{1.2}$ निशाचरं (for विभीषणम्). —(l. 30) T_1 राक्षस्या; T_3 रक्षसा; Cr.g as above (for राक्षसो). —(l. 31) T_3 विश्वस्तः. D_5 प्रच्छन्ने; $D_{7.10.11}$ Ct विश्वस्ते; G_3 damaged; $M_{1.2}$ प्रच्छन्नं (for प्रच्छन्नो). D_6 T_3 राघव; D_7 T_2 G_2 चानघ (for वानघ). —(l. 32) D_6 लक्ष्मणेन (for लक्ष्मणे वा). D_5 सदः स (for स वध्यः). —(l. 34) D_7 M_5 हरिश्रेष्ठः (for रघुश्रेष्ठं). —(l. 35) D_7 T_2 वाक्यकुशलस् (for °कुशलं).

9

(l. 1) G_3 damaged for तस्य त. —(l. 4) D_5 T_1 उक्ते; $D_{6.7.11}$ $T_{2.3}$ G M उक्तस्. —(l. 6) $G_{2.3}$ सोवध्यः; Cg as above (for अवध्यः). D_5 T_1 -देवानां; Cg as above (for -भूतानां). D_5 T_1 G_2 M_5 -[अ]सुर-; M_3 -[अ]मर- (for -[उ]रग-). $D_{10.11}$ -पक्षिणां (for -रक्षसाम्). D_7 देवगंधर्वरक्षसां; G_3 गंधर्वा * * * * सां (damaged) (for the post. half). —(l. 8) D_7 M_5 -[अ]वरजो (for -[अ]नन्तरो). G_2 स (for च). —(l. 9) $G_{2.3}$ -समो बले; Cg.k.t as above (for -बलो युधि). —(l. 10) G_2 सौम्य (for राम). $D_{7.10.11}$ $G_{2.3}$ $M_{3.5}$ Cg यदि वा ($D_{10.11}$ ते); T_2 युधि वि-; G_1 वा यदि; $M_{1.2}$ इति ते (for इति वि-). —(l. 11) D_6 $T_{2.3}$ M_5 लंकायां (for कैलासे). $D_{10.11}$ $G_{1.2}$ समरे (for संग्रामे). $D_{5-7.10}$ मणिभद्रः; Cg as above (for मा°). G_2 प्रतापवान् (for पराजितः). —(l. 12) Note hiatus between the two halves. $D_{6.10.11}$ $T_{2.3}$ G_2 M_5 -[अं]गुलित्रश्च; G_3 damaged; Cr.m.g as above (for -[अ]ङ्गुलित्राणो). D_7 G_2 $M_{1.2.5}$ ह्यवध्य-; M_3 त्ववध्य- Cg as above (for अवध्य-). —(l. 13) Note hiatus between the two halves. $D_{7.10.11}$ यस्तिष्ठन्; T_2 तिष्ठंश्च; $M_{1.2}$ सगुणम् (for तिष्ठन्स). $G_{2.3}$ त्वदृश्यो (to avoid hiatus) (for अदृश्यो). —(l. 14) $D_{7.10.11}$ T_1 $M_{1.2}$ Cr.t संग्रामे; Cm.g as above (for संग्राम-). $D_{5.6}$ T_1 -समये; $D_{7.10.11}$ Ct सु(D_7 स)महद्-; $M_{1.2}$ स सम-; Cr.m.g as above (for -समय-). $G_{2.3}$ संग्रामे समभिव्यूढे(G_3 °नुप्राप्ते); M_5 संग्रामे च समव्यूढे (for the prior half). —(l. 15) D_6 $M_{1.2}$ शत्रुर्; $D_{10.11}$ श्रीमान् (for शत्रून्). D_5 $T_{1.3}$ विद्रविष्यति (for इन्द्रजिद्धन्ति). —(l. 17) $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ Ck.t अनीकपास्; G_1 अतिकायस्; Cg as above (for अनीकस्थास्). M_5 ते सर्वे (for तस्यैते). —D_7 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 20. G_1 लोकपालोपमा युधि (for the post. half). —(l. 18) G_3 damaged for दशकोटिस. —(l. 19) $D_{10.11}$ T_1 M_2 -भक्ष्याणां (for -भक्षाणां). —(l. 21) $D_{5.6}$ $T_{1.3}$ भग्नास्ते(by transp.) (for ते भग्ना). D_6 G_1 $M_{3.5}$ Cg महात्मना (for दुरात्मना). —(l. 22) G_1 राघवो रघुसत्तमः (for the post. half). $D_{7.10.11}$ $G_{2.3}$ $M_{1.2.5}$ विभीषणस्य तु वचस्तच्छ्रुत्वा(G_3 °चः श्रुत्वा स) रघुसत्तमः(G_2 M_5 °नंदनः). —(l. 23) D_7 सहसा (for मनसा). G_2 पूर्वम् (for सर्वम्). G_3 damaged for मिदं वचन. —(l. 24) T_3 यानि कर्माणि पापानि (for the prior half). ❀ Cg : कर्मापदानानि अपदानं कर्मवृत्तमित्यमरः। करिकलभ इत्यत्रैव कर्मशब्दप्रयोगः। शौर्यकृतव्यापारा

अहं हत्वा दशग्रीवं सप्रहस्तं सहात्मजम् ।
राजानं त्वां करिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
रसातलं वा प्रविशेत्पातालं वापि रावणः ।
पितामहसकाशं वा न मे जीवन्विमोक्ष्यते ।
अहत्वा रावणं संख्ये सपुत्रबलबान्धवम् । [30]
अयोध्यां न प्रवेक्ष्यामि त्रिभिस्तैर्भ्रातृभिः शपे ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
शिरसावन्द्य धर्मात्मा वक्तुमेवोपचक्रमे ।

10

After Sarga 13, D5–7.10.11 S ins.:

ततो निविष्टां ध्वजिनीं सुग्रीवेणाभिपालिताम् ।
ददर्श राक्षसोऽभ्येत्य शार्दूलो नाम वीर्यवान् ।
चारो राक्षसराजस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
तां दृष्ट्वा सर्वमव्यग्रं प्रतिगम्य स राक्षसः ।
आविश्य लङ्कां वेगेन राजानमिदमब्रवीत् । [5]
एष वानरऋक्षौघो लङ्कां समभिवर्तते ।
अगाधश्चाप्रमेयश्च द्वितीय इव सागरः ।
पुत्रौ दशरथस्येमौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
उत्तमायुधसम्पन्नौ सीतायाः पदमागतौ ।
एतौ सागरमासाद्य संनिविष्टौ महाद्युती [10]
बलं चाकाशमावृत्य सर्वतो दशयोजनम् ।
तत्त्वमेतन्महाराज क्षिप्रं वेदितुमर्हसि ।
तव दूता महाराज क्षिप्रमर्हन्त्यवेक्षितुम् ।
उपप्रदानं सान्त्वं वा भेदो वात्र प्रयुज्यताम् ।
शार्दूलस्य वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः । [15]
उवाच सहसा व्यग्रः संप्रधार्यार्थमात्मनः ।
शुकं नाम तदा रक्षो वाक्यमर्थविदां वरम् ।
सुग्रीवं ब्रूहि गत्वाशु राजानं वचनान्मम ।
यथा संदेशमक्लीबं श्लक्ष्णया परया गिरा ।
त्वं वै महाराज कुलप्रसूतो [20]
महाबलश्चर्क्षरजःसुतश्च ।
न कश्चिदर्थस्तव नास्त्यनर्थ-
स्तथापि मे भ्रातृसमो हरीश ।
अहं यद्यहरं भार्यां राजपुत्रस्य धीमतः ।
किं तत्र तव सुग्रीव किष्किन्धां प्रति गम्यताम् । [25]
न हीयं हरिभिर्लङ्का शक्या प्राप्तुं कथंचन ।
देवैरपि सगन्धर्वैः किं पुनर्नरवानरैः ।
स तथा राक्षसेन्द्रेण संदिष्टो रजनीचरः ।
शुको विहंगमो भूत्वा तूर्णमाप्लुत्य चाम्बरम् ।
स गत्वा दूरमध्वानमुपर्युपरि सागरम् । [30]
संस्थितो ह्यम्बरे वाक्यं सुग्रीवमिदमब्रवीत् ।

इत्यर्थः ।; Ct : कर्मापदानानि युधि कर्मनिर्वर्तितशौर्याणि. ❀ —(l. 25) D10 अख्यातानि. G1 हि (for च). M5 आख्याहि तानि (for आख्यातानि च). —(l. 26) D5 T1.3 M3 सबांधवं (for सहात्मजम्). —(l. 27) T3 एव (for एतद्). D10.11 श्रुणोतु मे (for ब्रवीमि ते). —(l. 28) D5 T1 M1.2 वा स; T3 चापि (for वापि). G2 राक्षसः (for रावणः). —(l. 29) G3 damaged for वा न मे. —(l. 30) T3 हत्वा तु (for अहत्वा). M5 समित्र- (for सपुत्र-). D7.10.11 G1 -जन-; G2.3 -ज्ञाति-; M1.2 -भ्रातृ- (for -बल-). —(l. 31) T3 सं- (for न). M5 भ्रातृभिस्तिसृभिः शपे (for the post. half). —(l. 32) M1.2 स विभीषणः (for [अ]क्लिष्टकर्मणः). —(l. 33) M1.2.5 चरणौ (for धर्मात्मा). ❀ Cr : शिरसावन्द्येत्यत्र आवन्द्येति पदच्छेदः ।; so also Cg. ❀ D7.10.11 G प्रचक्रमे (for [उ]पचक्रमे).

10

(l. 1) D11 विनिष्टां (meta.) (for निविष्टां). —(l. 4) G1 तद्; G3 M5 तं; Cm.k.t as above (for तां). ❀ Ck : तामिति पदम् । वाहिनीमित्यर्थः ।; so also Ct. ❀ D6.7.10.11 T2 M3.5 Cm सर्वतोव्यग्रं(D6 °ग्रां); T3 G सर्वमव्यग्रः(T3 °ग्रां) (for सर्वमव्यग्रं). D5 T1 प्रतिगृह्य (for °गम्य). G3 damaged for स राक्षसः. —(l. 5) K (ed.) प्रविश्य (for आविश्य). D5.6 T1.3 M3 रावणं वाक्यम्; Cm as above (for राजानमिदम्). —(l. 6) D6.10.11 T2 G2.3 M2.5 एष वै वानरक्षौघो (D6 °क्षौं यो; G3 °क्षौघौ) (for the prior half). —(l. 8) D7 M5 [ए]तौ (for [इ]मौ). —(l. 9) D10.11 उत्तमौ रूप- (for उत्तमायुध-). T2 M5 पदवीं गतौ; Cr.m.g.k.t as above (for पदमागतौ). —(l. 10) D5.6 T1.3 G3 महाबलौ; D10.11 °द्युते; G3 ∗∗∗लौ (damaged) (for महाद्युती). —(l. 11) D5 सकाशम्; M3 आकाशम् (for चाकाशम्). T3 G2 आविश्य (for आवृत्य). —(l. 12) D10.11 T2 M3.5 Cm.g.t तत्त्वभूतं; G1.3 तत्त्वपूर्वं; G2 तत्त्वं भूमि (for तत्त्वमेतन्). D6 महाभाग (for महाराज). —D6 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 13. G2 क्षिप्रमर्हति वेदितुं (for the post. half). ❀ Cv : तत्त्वभूतं महाराज क्षिप्रं वेदितुमर्हसीति सम्यक्पाठः ।; Cr : तत्त्वपूर्वं महाराजेति पाठः. ❀ —(l. 13) D6 अर्हसि (for अर्हन्ति). D7.10.11 वेदितुं (for [अ]वेक्षितुम्). —(l. 14) G3 वा सांत्वं (by transp.). M5 भेदं (for भेदो). —(l. 15) D7.10.11 M3 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). —(l. 16) G3 damaged for सा व्यग्रः in सहसा व्यग्रः. M5 वीरः (for व्यग्रः). —(l. 17) D10.11 साधु (for नाम). T3 -विशारदं; M1.2.5 -विदां वरः (for -विदां वरम्). —(l. 18) D5 T1.3 M3 त्वं; T3 G1 तु (for [आ]शु). T3 G2 वचनं (for वचनान्). —(l. 19) D6 अक्लिष्टं (for अक्लीबं). —(l. 20) D5.6 T1.3 कुले (for कुल-). —(l. 22) D7.10.11 कश्चन (for कश्चिद्). T3 सोस्त्यनर्थस्; T3 G1 M5 नाप्यनर्थस्; G3 ∗∗∗र्थस् (damaged) (for नास्त्यनर्थस्). —(l. 23) M5 तव (for तथा). G1 M1.2 [अ]सि; M3 हि (for [अ]पि). D6 M5 हरीश्वर (for हरीश). —(l. 25) M1.2 अत्र (for तत्र). —(l. 26) D6 T3 M5 च (for हि). D5–7.10.11 T1.3 प्राप्तुं शक्या (by transp.). —(l. 27) G1 न देवैरपि (for देवैरपि स-). ❀ Cg : अत्र नरग्रहणात् पूर्वार्धे हरिपदं नरोपलक्षकं बोध्यम्. ❀ —(l. 28) D6.10.11 T1 तदा (for तथा). G3 damaged for हो रज. —(l. 29) D6 M3 उत्प्लुत्य (for आप्लुत्य). —(l. 31) D5.6 T1.3 [ऽ]पि

सर्वमुक्तं यथादिष्टं रावणेन दुरात्मना ।
तं प्रापयन्तं वचनं तूर्णमाप्लुत्य वानराः ।
प्रापयन्त तदा क्षिप्रं लोप्तुं हन्तुं च मुष्टिभिः ।
स तैः प्लवंगैः प्रसभं निगृहीतो निशाचरः । [35]
गगनाद्भूतले चाशु परिगृह्यावतारितः ।
वानरैः पीड्यमानस्तु शुको वचनमब्रवीत् ।
न दूतान्घ्नन्ति काकुत्स्थ वार्यन्तां साधु वानराः ।
यस्तु हित्वा मतं भर्तुः स्वमतं संप्रभाषते ।
अनुक्तवादी दूतः सन्स दूतो वधमर्हति । [40]
शुकस्य वचनं श्रुत्वा रामस्तु परिदेवितम् ।
उवाच मा वधिष्टेति घ्नतः शाखामृगर्षभान् ।
स च पत्रलघुर्भूत्वा हरिभिर्दर्शिते भये ।
अन्तरिक्षे स्थितो भूत्वा पुनर्वचनमब्रवीत् ।
सुग्रीव सत्त्वसम्पन्न महाबलपराक्रम । [45]
किं मया खलु वक्तव्यो रावणो लोकरावणः ।
स एवमुक्तः प्लवगाधिपस्तदा
प्लवंगमानामृषभो महाबलः ।
उवाच वाक्यं रजनीचरस्य
चारं शुकं तूर्णमदीनसत्त्वः । [50]

न मेऽसि मित्रं न तथानुकम्प्यो
न चोपकर्तासि न मे प्रियोऽसि ।
अरिश्च रामस्य सहानुबन्धः
स मेऽसि वालीव वधार्ह वध्यः ।
निहन्म्यहं त्वां ससुतं सबान्धवं
सज्ञातिवर्गं रजनीचरेश । [55]
लङ्कां च सर्वां महता बलेन
क्षिप्रं करिष्यामि समेत्य भस्म ।
न मोक्ष्यसे रावण राघवस्य
सुरैः सहेन्द्रैरपि मूढ गुप्तः ।
अन्तर्हितः सूर्यपथं गतो वा [60]
तथैव पातालमनुप्रविष्टः ।
गिरीशपादाम्बुजसंगतो वा
हतोऽसि रामेण सहानुजस्त्वम् ।
तस्य ते त्रिषु लोकेषु न पिशाचं न राक्षसम् । [65]
त्रातारं नानुपश्यामि न गन्धर्वं न चासुरम् ।
अवधीस्त्वं जरावृद्धं गृध्रराजं जटायुषम् ।
किं नु ते रामसांनिध्ये सकाशे लक्ष्मणस्य वा ।

(for हि). D_{10} [अं]बरं (for [अ]म्बरे). D_6 इदं वचनम् (for सुग्रीवमिदम्). —(l. 32) G_3 -[उ]द्दिष्टं (for -[आ]दिष्टं). —(l. 33) D_7 G_1 Ct तत् ; Cg.k as above (for तं). D_6 $M_{1.2}$ उत्प्लुत्य; Cv as above (for आप्लुत्य). —(l. 34) D_7 प्रारभंत (for प्रापयन्त). D_5 $T_{1.3}$ $M_{3.5}$ दिवं (for तदा). M_5 नेतुं; Cm.t as above (for लोप्तुं). $M_{1.2}$ transp. लोप्तुं and हन्तुं. —(l. 35) $D_{10.11}$ सर्वैः (for स तैः). T_3 प्रसंगैः (for प्लवंगैः). D_6 विगृहीतो; M_5 प्रगृहीतो (for निगृ°). —(l. 36) D_6 T_3 चापि (for चाशु). T_1 भूतलेनाशु. $D_{7.10.11}$ प्रतिगृह्य (for परि°). D_6 T_3 $M_{3.5}$ निपातितः (for [अ]वतारितः). —(l. 37) G_1 वध्यमानस् ; $M_{1.2}$ बद्ध्यमानस् (for पीड्य°). $M_{1.2}$ वाक्यमथ (for वचनम्). —D_5 repeats l. 38 after l. 44. —(l. 38) G_2 M_5 हंति (for घ्नन्ति). D_5 (second time) कदाचिदपि साधवः (for the post. half). —(l. 39) D_7 परिभाषते; $D_{10.11}$ संप्रधारयेत् ; Ck as above (for संप्रभाषते). —(l. 40) T_1 न (for स). —(l. 41) $D_{7.10.11}$ transp. श्रुत्वा and रामस्. $D_{5.7}$ T_1 G M_5 स (for तु). M_3 परिदेवनं; Cm.g.t as above (for °वितम्). —(l. 42) T_2 शाखामृगाधिपान् (for °मृगर्षभान्). D_7 M_5 शाखामृगगणांस्तथा(M_5 °तः) (for the post. half). ❀ Cg : मा वधिष्टेति प्रत्येकोक्त्यभिप्रायेणैकवचनम् । वधिष्टेतीत्यत्रार्षः संधिः ।; Ck : मा वधिष्टेति । मा वधिध्वमिति यावत् । माङ्योगादडभावः । हनो वध इति लुङि चेति वधादेशः । एकवचनमार्षम् ।; so also Ct. ❀ —(l. 43) D_5 $T_{1.2}$ पत्री; D_7 पक्षी; T_3 पत्रि- (for पत्र-). T_3 -वपुर् (for -लघुर्). G [ऽ]भये (for भये). ❀ Cv : पत्रलघुः पत्रैर्लघुः व(लु ?)ञ्चितपक्षः इति यावत् ।; so also Cr.m.g. Cr adds दर्शितेऽभय इत्यत्र अभय इति पदच्छेदः ।; Cg adds भये दर्शितेऽपि ।; Ck : हरिभिरभये रामवचसा दर्शिते, अवगतमित्रे सति पत्रलघुः पक्षबलेन शीघ्रगतिरन्तरिक्षे स्थित्वा पुनर्वचनमब्रवीत् । पत्रलघुः, लूनपक्ष इत्यर्थ इत्यन्यः। तादृशस्य कथमन्तरिक्षे स्थिती रामवचनं तत्कथं कृतं स्याच्च छेदे ।; so also Ct. ❀ —(l. 44) T_2 M_3 अंतरिक्ष-; G_3 damaged (for अन्तरिक्षे). D_5 स्थिरो; G_2 ततो; $M_{1.2}$ शुकः (for स्थितो). $M_{1.2}$ स्थित्वा (for भूत्वा). D_7 G_1 शुको (for पुनर्). —(l. 47) G_3 M_5 तथा (for तदा). —(l. 48) G_3 अधिपो (for ऋषभो). —(l. 50) D_6 T_3 दूतं (for चारं). $D_{6.10.11}$ T_2 शुद्धम् ; D_7 M_5 दीनम् ; T_3 G_3 $M_{1.2}$ क्रुद्धम् (for तूर्णम्). $G_{1.3}$ M_5 -सत्त्वं; Cg as above (for -सत्त्वः). —(l. 51) G_1 [ऽ]स्ति; Cg as above (for ऽसि). —(l. 52) M_5 नोपकर्ता (for चो°). D_7 [अ]पि; M_5 स (for first [अ]सि). D_7 च (for second ऽसि). —(l. 53) G_2 महा-; Cg as above (for सह-). D_7 -[अ]नुबंधैः; T_3 -[अ]नुबद्धः (for -[अ]नुबन्धः). —(l. 54) $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ ततोसि; $T_{2.3}$ G_1 M_5 समोसि; Cg as above (for स मेऽसि). —(l. 55) $D_{7.10.11}$ T_2 G_1 $M_{3.5}$ सबंधुं; $M_{1.2}$ सबंधुः (for सबान्धवं). —(l. 56) T_2 सजाति- (for सज्ञाति-). —(l. 58) G_3 damaged for क्षिप्रं करि. $D_{10.11}$ सर्वैः (for क्षिप्रं). —(l. 59) $D_{5.6}$ (in marg.) T $M_{1.2}$ राघवेण; Cr as above (for राघवस्य). ❀ Cr.m.g.k.t : राघवस्य राघवात् । (Cg पञ्चम्यर्थे षष्ठी). ❀ —(l. 60) $D_{7.10.11}$ सर्वैः (for सुरैः). G_1 महेंद्रैर् ; M_5 सुरेंद्रैर् (for सहेन्द्रैर्). D_7 $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ M_5 गूढ-; Cg.k as above (for मूढ). ❀ Cg : मूढेति संबुद्धिः. ❀ —(l. 61) D_7 अंतर्हितं. $D_{7.10.11}$ [ऽ]पि (for वा). —$D_{5.7}$ T_1 G M om. l. 63–64. —(l. 63) T_3 -संगतोपि (for -संगतो). —(l. 64) D_6 T_3 -[आ]त्मजस् (for -[अ]नुजस्). —(l. 65) T_3 तत् (for ते). T_1 त * * * षु (for तस्य ते त्रिषु). $M_{1.2}$ दैवं नापि (for पिशाचं न). —(l. 66) D_5 नाभिपश्यामि; D_7 G_3 नाधिगच्छामि; G_1 M_3 अनुप°; Ck as above (for नानुपश्यामि). —(l. 67) M_3 यज् (for त्वं). M_3 अक्षमं किं (for गृध्रराजं).

हृता सीता विशालाक्षी यां त्वं गृह्य न बुध्यसे ।
महाबलं महात्मानं दुराधर्षं सुरैरपि । [70]
न बुध्यसे रघुश्रेष्ठं यस्ते प्राणान्हरिष्यति ।
ततोऽब्रवीद्वालिसुतो ह्यङ्गदो हरिसत्तमः ।
नायं दूतो महाराज चारकः प्रतिभाति मे ।
तुलितं हि बलं सर्वमनेनात्रैव तिष्ठता ।
गृह्यतां मा गमल्लङ्कामेतद्धि मम रोचते । [75]
ततो राज्ञा समादिष्टाः समुत्पत्य वलीमुखाः ।
जगृहुश्च बबन्धुश्च विलपन्तमनाथवत् ।
शुकस्तु वानरैश्चण्डैस्तत्र तैः संप्रपीडितः ।
व्याक्रोशत महात्मानं रामं दशरथात्मजम् ।
लुप्येते मे बलात्पक्षौ भिद्येते च तथाक्षिणी । [80]
यां च रात्रिं मरिष्यामि जाये रात्रिं च यामहम् ।
एतस्मिन्नन्तरे काले यन्मया ह्यशुभं कृतम् ।
सर्वं तदुपपद्येथा जह्यां चेद्यदि जीवितम् ।
नाघातयत्तदा रामः श्रुत्वा तत्परिदेवनम् ।
वानरानब्रवीद्रामो मुच्यतां दूत आगतः । [85]

Colophon

ततः सागरवेलायां दर्भानास्तीर्य राघवः ।
अञ्जलिं प्राङ्मुखः कृत्वा प्रतिशिश्ये महोदधेः ।
बाहुं भुजगभोगाभमुपधायारिसूदनः ।
जातरूपमयैश्चैव भूषणैर्भूषितं पुरा ।
वरकाञ्चनकेयूरमुक्ताप्रवरभूषणैः । [90]
भुजैः परमनारीणामभिमृष्टमनेकधा ।
चन्दनागरुमिश्चैव पुरस्तादधिवासितम् ।
बालसूर्यप्रतीकाशैश्चन्दनैरुपशोभितम् ।
शयने चोत्तमाङ्गेन सीतायाः शोभितं पुरा ।
तक्षकस्येव संभोगं गङ्गाजलनिषेवितम् । [95]
संयुगे युगसंकाशं शत्रूणां शोकवर्धनम् ।
सुहृदानन्दनं दीर्घं सागरान्तव्यपाश्रयम् ।
अस्यता च पुनः सव्यं ज्याघातविहतत्वचम् ।

D6 किमक्षमं; T2.3 M5 अप(T3 °र)क्षकं (for जटायुषम्). G गृध्रराजानमक्षयं(G3 °मं) (for the post. half). —(l. 68) D7 तु (for नु). D7.10.11 G2.3 च (for वा). —(l. 69) M1.2 transp. हृता and सीता. G2 यां त्वं बुध्य न गृह्यसे (for the post. half). —(l. 70) D5.6 T1.3 G3 M3.5 दुर्धर्षममरैरपि (for the post. half). —(l. 71) G2 नरश्रेष्ठं; Ck.t as above (for रघु°). —(l. 72) D5.6 T1.3 M3.5 तु; D7.10.11 [ऽ]पि (for हि). —(l. 73) D7.10.11 महाप्राज्ञ (for °राज). D5.7 T3 G1.2 M1.3.5 Cr.g चारि(G1.2 °री)कः; Ck as above (for चारकः). G1 मा (for मे). ꕥ Cr : चारी (°रि ?) कः चारः चरं तदस्यास्तीति चारिकः अत इनिठनाविति ठन् ।; Cg : चारिकः स्वार्थे ठक्. ꕥ —(l. 74) D7.10.11 तव; G1 [ए]वात्र; G2.3 [अ]त्राव- (for [अ]त्रैव). —(l. 75) G1 M3 मा गमेल् (for मा गमल्). G2.3 प्रगृह्यतां दुरात्मायम् (for the prior half). —(l. 76) D5.6 T1.3 M3 समुत्प्लुत्य (for समुत्पत्य). —(l. 77) D6 जगृह्य; T3 निगृह्य (for जगृहुश्). D7 तं (for second च). G3 * * * न्तम् (damaged) (for विलपन्तम्). —(l. 78) D5 T1.3 स (for तु). D5 om. from श्च up to त्र. T1.3 तंत्र; G2 चैवंडस् (corrupt) (for चण्डैस्). T3 तत्रत्यैः (for तत्र तैः). —(l. 79) D7.10.11 व्याचुक्रोश (for व्याक्रोशत). —(l. 80) D5 G3 M1.2 Ck लुप्यते; Ct as above (for लुप्येते). G2 च तथा; M5 च बलाद् (for मे बलात्). D5.11 G3 M1.2 भिद्यते (for भिद्येते). D5.7.10.11 M1.2 मे (for च). D5 तदा (for तथा). M5 transp. तथा and [अ]क्षिणी. —(l. 81) D6 रात्रौ (for first रात्रिं). D6.7 रात्रौ (for second रात्रिं). T2 तामहं; M1.2 याम्यहं; Cr.m.g.k.t as above (for यामहम्). ꕥ Cv : यां च रात्रिमित्यादि । रात्रिशब्दोऽहोरात्रवाचकः । यां च रात्रिं यस्मिन्दिवसे मरिष्यामि यस्मिंश्च जाये अजाये " अनित्यत्वादागमशास्त्रस्याडागमाभावः ।; Cr : जाये अजाये जातवानस्मि । अडभाव आर्षः; so also Cg.k.t. ꕥ —(l. 82) M1.2 एव काले तु; Cv as above (for अन्तरे काले). T3 [अ]पि (for हि). G3 damaged for कृतम्. —(l. 83) G3 तत्सर्वम् (by transp.); M2 सर्वं त्वम् (for सर्वं तद्). G1 अथ; M1.2 इह; Cv as above (for यदि). ꕥ Cg : चेदिति प्रसिद्धयर्थमव्ययम् . ꕥ —(l. 84) T3 नामारयत् (for नाघातयद्). D5 परिवेदनं; D6.7.10.11 T3 M1.2.5 परिदेवितं (for परिदेवनम्). —(l. 85) M1.2 चाब्रवीद् (for अब्रवीद्). D5 आनतः (for आगतः).

Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both): D5–7.10.11 T1.3 G M 20; T2 19. —After colophon, G M1.3.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

—(l. 87) T3 G2 Cv*p* महोदधिं; G1 यथाविधि; Cv as above (for महोदधेः). —M5 transp. l. 88 and l. 89. —(l. 88) D6.10.11 भुजंग-; Cr.m.g as above (for भुजग-). —(l. 89) D10.11 सदा (for पुरा). —(l. 90) D7.10.11 मणि- (for वर-). —(l. 91) G1 असं-; G2 Ck परि-; Cv.m.g.t as above (for अभि-). G2 अनेकशः; Cg.t as above (for °धा). ꕥ Cr : रामस्य एकदारव्रतत्वात् परमनारीणामिति बहुवचनेन श्रेष्ठपरिचारिण्यो विवक्षिताः ।; so also Cm.g.k.t. ꕥ —(l. 92) D6 T1 -[अ]गुरुमिश्र् (for -[अ]गरुमिश्र्). D6.7.10.11 अभि- (for अधि-). D10.11 -सेवितं (for -वासितम्). —G2 reads l. 93 thrice. —(l. 93) D6.7.10.11 G2 (three times) Cv -प्रकाशैश्च; Cr.k as above (for -प्रतीकाशैश्). —D5 om. (hapl. ?) from चन्दनैर् up to संकाशं in l. 96. G2 (first and second time) अधिवासितं; M2 चोप° (for उपशोभितम्). ꕥ Cv : बालसूर्यप्रकाशैरिति विशेषणसामर्थ्याद् द्वितीयश्चन्दनशब्दः कुङ्कुमवचनः ।; so also Cm.g.k.t. ꕥ —(l. 94) M5 सेवितं (for शोभितं). —(l. 95) D6 T2 यथा भोगं; G3 [ए]व भोगाभं (for [इ]व संभोगं). —(l. 97) D5–7.10.11 M1 सुहृदां नंदनं दीर्घं(D7 तीर्थं); G3 सुह * * * * * र्घं (damaged) (for the prior half). T3 संहारांत- (for सागरान्त-). —(l. 98) D6 अस्यतोथ; T3 अस्यता तु; Cr as above (for अस्यता च). D6 T2 M2 -विगत- (for -विहत-). M5 आवर्त

दक्षिणो दक्षिणं बाहुं महापरिघसंनिभम् ।
गोसहस्रप्रदातारमुपधाय भुजं महत् । [100]
अद्य मे मरणं वाथ तरणं सागरस्य वा ।
इति रामो मतिं कृत्वा महाबाहुर्महोदधिम् ।
अधिशिश्ये च विधिवत्प्रयतो नियतो मुनिः ।

11

Before Sarga 15, Ś $D_{1-8.10-12}$ S ins.; while Ñ$_2$ D_9 ins. after 235*:

अथोवाच रघुश्रेष्ठः सागरं दारुणं वचः ।
अद्य त्वां शोषयिष्यामि सपातालं महार्णव ।
शरनिर्दग्धतोयस्य परिशुष्कस्य सागर ।
मया शोषितसत्त्वस्य पांसुरुत्पद्यते महान् ।
मत्कार्मुकविसृष्टेन शरवर्षेण सागर ।
पारं तेऽद्य गमिष्यन्ति पद्भिरेव प्लवंगमाः । [5]
विचिन्वन्नाभिजानासि पौरुषं नापि विक्रमम् ।
दानवालय संतापं मत्तो नाम गमिष्यसि ।
ब्राह्मेणास्त्रेण संयोज्य ब्रह्मदण्डनिभं शरम् ।
संयोज्य धनुषि श्रेष्ठे विचकर्ष महाबलः ।
तस्मिन्विकृष्टे सहसा राघवेण शरासने । [10]
रोदसी संपफालेव पर्वताश्च चकम्पिरे ।
तमश्च लोकमावव्रे दिशश्च न चकाशिरे ।
प्रतिचुक्षुभिरे चाशु सरांसि सरितस्तथा ।

चारुपीनांसं ज्याघातेन हतत्वचं. —(l. 100) $D_{10.11}$ ह्युपधाय (for उपधाय). $D_{5.7}$ T_1 G_1 Cr भुजोत्तमं; G_3 $M_{1.2}$ महाभुजं; M_3 महद्भुजं (by transp.) (for भुजं महत्). ❀ Cv : गोसहस्रप्रदातारमित्यादिपूर्वोक्तार्थस्य विस्तारार्थः । लिङ्गसाङ्कर्यमार्षत्वात् ।; Cg : महद्भुजं भुजगोत्तमम् । तथैव प्रायशः पाठः । आत्वाभाव आर्षः ।; Ct : पुनर्बाहुभुजशब्दप्रयोगः पूर्वस्य व्यवहिततया विशेषप्रतिपत्त्यर्थः. ❀ —(l. 101) $D_{5.10.11}$ T_1 $M_{1.2}$ Ct तरणं; Cr.m.g as above (for मरणं). D_5 [अ]द्य; D_7 $M_{1.2.5}$ [अ]पि (for [अ]थ). $D_{5.10.11}$ T_1 $M_{1.2}$ Ct मरणं; Cr.m.g as above (for तरणं). D_7 च (for वा). ❀ Ck : अद्य मे तरणं वापि मारणं सागरस्य वेति पाङ्कः. ❀ —T_3 G_1 $M_{1.2.5}$ transp. l. 102 and l. 103. —(l. 102) $M_{1.2}$ अथ; Cr.m.g.k.t as above (for इति). $D_{10.11}$ T_3 $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ Ct धृतिं; Cr as above (for मतिं). G_3 damaged for हुर्महोद. —(l. 103) G_3 अथ शिष्ये; $M_{1.2}$ Ck प्रति° (for अधिशिश्ये). G_1 तु; M_3 स (for च). $D_{10.11}$ [ऽ]न्वस्थितो (for नियतो).

11

Ś $D_{1-4.8.9.12}$ read l. 1–8 after l. 29; while Ñ$_2$ reads after l. 22. —(l. 1) M_3 ततो (for अथ). Ś Ñ$_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ तानुत्पातानचिंत्यैव (Ñ$_2$ D_9 °नसंचिंत्य; D_1 °तांश्च संचिंत्य; $D_{3.4}$ °तान्विचिंत्यैव; D_8 °तान्स संचिंत्य) कुपितो राघवोऽब्रवीत्. —(l. 2) D_4 अथ. Ñ$_2$ त्वा; $D_{10.11}$ [अ]हं (for त्वां). $D_{1.3.5.7-11}$ T_3 G_1 महार्णवं. —After l. 2, Ś Ñ$_2$ $D_{1-4.6.8.9.12}$ ins.:

1* पन्नगासुरवासांश्च विधमिष्यामि ते शरैः ।

[D_9 पन्नगांस्तव. Ś $D_{2.6.12}$ -नागांश्च (for -वासांश्च). Ñ$_2$ पन्नगास्तलवासाश्च (for the prior half). D_2 विवधिष्यामि ताञ्; D_4 वधिष्यामि च ते; D_8 विधमिष्यति ते (for विधमिष्यामि ते).]

—(l. 3) Ś Ñ$_2$ $D_{1.2.4.8.9.12}$ -कायस्य; D_7 -सत्त्वस्य (for -तोयस्य). D_3 शरानलनिपीतस्य (for the prior half). —(l. 4) $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ Ct निहत-; Cr.g as above (for शोषित-). D_7 T_3 -तोयस्य; Cr.g.t as above (for -सत्त्वस्य). ❀ Ck : भीतानि (?) सत्त्वानि यादांसि यस्य स तथा. ❀ $D_{6.11}$ पांशुर्. D_7 उत्पत्स्यते (for उत्पद्यते). Ś Ñ$_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ तव देशेषु सर्वेषु (Ñ$_2$ D_1 om. [hapl.]; $D_{2.4.8.9}$ देशेषु) पांशु (Ś D_{12} रेणु) रुत्थास्य (Ś °प्य) ते महान्. —(l. 5) Ñ$_2$ $D_{1-4.8.9}$ -विनिर्मुक्तैः; D_6 G_2 -विशिष्टेन; $D_{7.10.11}$ Cr -निसृष्टेन (for -विसृष्टेन). Ś D_{12} मम कार्मुकनिर्मुक्तैः (for the prior half). —D_8 om. from the post. half up to l. 6. Ś Ñ$_2$ $D_{1-4.9.12}$ L (ed.) शरैः शुष्कं (D_4 °रैर्युक्तं; L [ed.] °रैर्नूनं) महोदधे (D_3 °धि) (for the post. half). ❀ Cr : सागरेति संबुद्धिः. ❀ —(l. 6) $D_{10.11}$ परं तीरं; T_3 सुखं तेद्य; G_1 पुरं तेद्य. Ś Ñ$_2$ $D_{1-4.9.12}$ अद्य त्वां संतरि (D_1 °पति) ष्यंति (for the prior half). —(l. 7) T_2 वितन्वन्; Cm.g.t as above (for विचिन्वन्). Ś D_{12} न च मे त्वं विजानीषे; Ñ$_2$ $D_{1-4.8.9}$ ममं त्वं (D_9 समत्वं) न विजानीषे (for the prior half). ❀ Ck : वीचिमन्निति पाङ्कः । हे वीचिमन्. ❀ D_9 पौरुषे. D_5 नाति-; M_3 वापि (for नापि). Ś Ñ$_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ पौरुषं विक्रमं बलं (for the post. half). —Ñ$_2$ illeg. for l. 8. —(l. 8) Ś D_{1-3} संत्रासं (for संतापं). D_9 मां दावानलसंकाशं (for the prior half). $G_{2.3}$ M_3 Cr.g नाधि-; Cm नाव-; Ck.t as above (for नाम). Ś तस्मान्मां (Ś$_2$ °न्मे) नाधिगच्छसि (Ś$_1$ °ति); D_1 तन्मा त्वं नावगच्छसि; $D_{2-4.8.9.12}$ तस्मान्मे (D_9 °त्वं) नाव ($D_{3.4.12}$ °धि) गच्छसे (for the post. half). ❀ Cg : इदमज्ञानं सहवासकृतमित्याशयेन दानवालयेति संबोधनम् । मत्तो भाविनं संतापं च नाधिगमिष्यसि न ज्ञास्यसि. ❀ —After l. 8, $D_{5.6}$ $T_{2.3}$ $M_{1.2}$ ins.:

2* एवमुक्त्वा महातेजा रामो रक्तान्तलोचनः ।

[D_5 महाराजो].

—Ś Ñ$_2$ $D_{1.3.4.8.9.12}$ om. l. 9–10. —For l. 9–10, D_9 subst.:

3* अथ प्राकृतवाणौघविद्युता रुद्धमम्बुधिम् ।
मत्वा दाशरथी रामः संदधेऽस्त्रं विभावसोः ।

—(l. 11) Ś$_1$ समरे; Ś$_2$ Ñ$_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ सशरे (for सहसा). —(l. 12) D_2 T_3 रोधसी. Ś Ñ$_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ विव्यथाते च; $D_{5.6}$ $T_{2.3}$ संपपातेव (for संपफालेव). ❀ Cg : संपफालेव भिन्ने इव । एकवचनमार्षम् ।; so also Ck.t. ❀ Ś D_8 प्रकंप्यते. —D_5 om. (hapl.?) l. 13. —(l. 13) D_{12} लोकान् (for लोकम्). D_9 आचक्रे (for आवव्रे). $D_{1.3.6}$ चकासिरे. —(l. 14) D_{5-7} T_3 M_3 परि-; G_2 संप्र- (for प्रति-).

तिर्यक्च सह नक्षत्रैः संगतौ चन्द्रभास्करौ । [15]
भास्करांशुभिरादीप्तं तमसा च समावृतम् ।
प्रचकाशे तदाकाशमुल्काशतविदीपितम् ।
अन्तरिक्षाच्च निर्घाता निर्जग्मुरतुलस्वनाः ।
पुस्फुरुश्च पुनर्दिव्या दिवि मारुतपङ्क्तयः ।
बभञ्ज च तदा वृक्षाञ्जलदानुद्ववर्ष च । [20]
आरुजंश्चैव शैलाग्राञ्शिखराणि प्रभञ्जनः ।
दिविस्पृशो महामेघाः संगताः सुमहास्वनाः ।
मुमुचुर्वैद्युतानग्नींस्ते महाशनयस्तदा ।
यानि भूतानि दृश्यानि चुकुशुश्चाशनेः समम् ।
अदृश्यानि च भूतानि मुमुचुर्भैरवस्वनम् । [25]
शिश्यिरे चाभिभूतानि संत्रस्तान्युद्विजन्ति च ।
संप्रविव्यथिरे चापि न च पस्पन्दिरे भयात् ।
सह भूतैः सतोयोर्मिः सनागः सहराक्षसः ।
सहसाभूत्ततो वेगाद्भीमवेगो महोदधिः ।
योजनं व्यतिचक्राम वेलामन्यत्र संप्लवात् । [30]
तं तथा समतिक्रान्तं नातिचक्राम राघवः ।
तमुद्धतममित्रघ्नो रामो नदनदीपतिम् ।

D8 वायुः; D7 वाशु (for चाशु). Ñ2 D9 च ह; D5-7.10.11 T2 तदा (for तथा). Ś D1-4.8.12 सरितश्च सरांसि च (for the post. half). —(l. 15) D8 सह स-; G1 तु सह (for च सह). Ś Ñ2 D1-4.9.12 चेरतुश्; D8 चरंतश् (for संगतौ). Ś D12 शशि°; D8 °भास्करैः (for चन्द्रभास्करौ). —After l. 15, Ś Ñ2 D1-4.8.9.12 G2.3 ins.:

4* तमसा च परिच्छन्नावुभौ न रेजतुस्तदा ।

[Ś1 D12 तु; D3.4 [अ]भि- (for च). D2.8 परिच्छिन्नाव; G2.3 प्रतिच्छन्नाव्. Ś D12 नोभौ तौ (for उभौ न). Ñ2 D1.2.8.9 न भवतुस्; D4 बभूवतुस् (for न रेजतुस्). G2.3 कृष्णेन महता तदा (for the post. half).]

—(l. 16) Ś Ñ2 D2-4.8.9.12 [अ]भि(D2 °पि)संवृतं. —(l. 17) Ś Ñ2 D1.2.4.8.12 न चकाशे(D1 °से); D3 चकासे न. Ś D12 वियत्सर्वम्; Ñ2 D1.8 च(D8 तु) तदह; D2 तदा सर्वम्; D3.4 तदा तत्र (with hiatus) (for तदाकाशम्). D6 T3 -निनादितं (for -विदीपितम्). —(l. 18) D1 हि (for च). Ś D12 खं जग्मुर्; Ñ2 D1-4.8.9 संजग्मुर्. —(l. 19) D6 T3 प्रस्फुराश्च; D7 प्रास्फुटंश्च; T2 प्रस्फुटाश्च; G1.3 पुस्फुटुश्च; M1.2 प्रववुश्च. G2.3 पुनर्दीप्ता; M3 घना दिव्या (for पुनर्दिव्या). Ś Ñ2 D1.9.12 प्रास्फुरंश्चापि(D1 °ति) परुषा(Ś D12 हि रुषा); D2 पुस्फुरुश्चातिपरुषा; D3 विस्फुरंतश्च परुषा; D4 प्रस्फुटाश्चापि परुषा; D5 T1 प्रास्फुरं(D5 *)श्च घना दिव्या; D8 प्रस्पंदुश्चातिपरुषा; D10.11 Ck.t वपुःप्रकर्षेण ववुर् (for the prior half). ※ Cm: पुस्फुरुश्चेति वा पाठः । ; Cg पुस्फुरुश्चेरुः. ※ D4 दिशि; D10.11 Ct दिव्य-; Ck दिव्या (for दिवि). Ś D8.12 -वह्नयः; Ñ2 D9 -रंहसः; D2 -वस्तयः (for -पङ्क्तयः). —(l. 20) G Cr बभंजुश्च. D6 T3 वेगाज् (for वृक्षाञ्). Ś Ñ2 D1.3.4.8.9.12 बभंज च तरून्वायुः; D2 बभंजोपवनं वायुः (for the prior half). D7.10.11 Ct उद्वहन्मुहुः; G1.2 उद्वहंति च; G3 उद्ववर्ह च; M1.2 उदवर्षयत्; M3 उद्वहन्नपि (for उद्ववर्ष च). Ś1 D12 समूलानुदपाटयत्; Ś2 समूलानुत्पाटयन्; Ñ2 D1.2.4.8.9 समूलानुद्ववर्ह च; D3 समूलादुद्वहत्परे (for the post. half). —(l. 21) D5 M1-3 Cg अरुजंश्च. Ś Ñ2 D9.12 आसुग्नानि च शैलानां; D1.2.4 आरुग्णानि च शैलानां; D3 आमंजन्निव शैलानां; D8 अरुग्वनानि शैलांश्च (for the prior half). Ś D12 नभस्वता; Ñ2 D9 व्यथात्तदा; D1.2 च(D2 वि-) वायुना; D3 बहून्यपि; D4 व्यधीयत; D8 व्यधत्त सः; D10.11 बभंज च (for प्रभञ्जनः). ※ Cv.r: आरुजंश्चैव शैलाग्राञ्शि(Cr °ग्रं शि)खराणि प्रभञ्जन इति सम्यक् पाठः (Cr °ति सम्यक्) । ; Cg: अरुजन् अपीडयत् । बहुवचनमार्षम्. ※ —D11 om. l. 22. —(l. 22) G1 दिवि चापि. D6 T3 महावेगाः (for °मेघाः). D7.10 T2 G2.3 M1.2 दिवि च स महावेगाः(M1.2 °मेघाः) (for the prior half). D5 T1 M3 संगताः स-; D7.10 T2 M1.2 संहताः स- (T2 M1.2 सु-). Ś Ñ2 D1-4.8.9.12 दिवि ये च महाभूताः संहता भीषणस्वनाः. —Ñ2 om. l. 23-32. D2 om. l. 23-26. Ś D1.3.4.8.12 om. l. 23. —(l. 23) M1.2 स- (for ते). G1 महाशयनस् (meta.) (for महाशनयस्). —Before l. 24, Ś D1.3.4.8.12 read l. 27. —(l. 24) G3 दृश्यंते (for दृश्यानि). —M1.2 transp. the post. halves of l. 24 and 25. T1.3 G1 च शनैः समं. Ś1 D4 दृश्यानि चैव भूतानि न चुकुशुः (D4 °कुशुः) शनैरपि; Ś2 D1.3.12 दृश्यानि चैव भूतानि प्रजग्मुः (Ś2 जग्मुर्वै; D12 °ग्मुर्वै [hypm.]) संभ्रमं महत्; D8 दृश्यान्यपि च भूतानि न चुकुशुः शनैरपि. —After l. 24, D9 reads l. 27. —D1.12 om. l. 25. —(l. 25) D5.6 T1.3 M1.2 चुकुशुर्; G2 रुरुदुर्; Cg.t as above (for मुमुचुर्). G1 भैरवं स्वं. Ś जग्मुर्वै संभ्रमं महत्; D3.4.8.9 प्रजग्मुः संभ्रमं महत् (for the post. half). —Ś D1.3.4.8.9.12 om. l. 26. —(l. 26) T2 (*sup. lin.* also) M5 सलिले. D5.7 T3 M चापि; D6 T2 तानि (for चाभि-). G1 समस्तानि; Ct as above (for संत्र°). T3 समं त्रस्ता घुर्मंति च (for the post. half). —(l. 27) Ś D1-4.8.12 ते च; Ñ2 D9 चैव (for चापि). D2 तत्र (for न च). Ś D1.4.12 प्रचस्कंदिरे; Ñ2 D9 च चस्कंदिरे; D2 चावस्कंदिरे; D3.8 च प्रस्कंदिरे (for च पस्पन्दिरे). —(l. 28) Ñ2 सतोयश्च. Ś D1-4.8.9.12 M1.2 सहभूतः सतोयश्च (M1.2 °यौघः) (for the prior half). D8 -दानवः; G1 राक्षसैः (for -राक्षसः). Ś1 D12 सनागश्च सदानवः; Ś2 सनागाश्च सदानवाः; Ñ2 D1-4.8.9 सनागः(D2 °दः) सहदानवः (for the post. half). —(l. 29) Ś Ñ2 D1-4.8.9.12 दुद्रुवे; D8 [आ]सीत्तदा; T1.3 G2 [अ]भूत्तदा (for [अ]भूत्ततो). Ñ2 D9 दूराद्; D6 T1.3 घोरो; M1.2 वेला (for वेगाद्). —Ś D1-4.8.9.12 om. l. 30-32. —(l. 30) T2 लति-; Cm.t as above (for व्यति-). —(l. 31) G M तदा (for तथा). —(l. 32) G1 समुद्धतम्. ※ Cr: समुद्धतममित्रघ्नमिति पाठः. ※

12

After 267*, Ś Ñ$_2$ D$_{1-4.8.9.12}$ ins. :

तद्युद्धमभवद्घोरं सुरासुरसमाकुलम् ।
देवतानां ततः सैन्यं पत्त्यश्वरथसंकुलम् ।
मत्तद्विपसहस्रैश्च संवृतं शूरसंमतम् ।
असुरैः सर्वतो भग्नं पलायत दिशो दश ।
तत्प्रभग्नं बलं सर्वं दृष्ट्वाहं त्वरयान्वितः । [5]
शिलापादपवर्षैश्च पर्वतैश्च प्रवृष्टवान् ।
असुराणां महत्सैन्यं सर्वतो द्रावितं मया ।
मयैव च सह स्थित्वा तदायुध्यत ते पिता ।
शक्तिभिर्भिण्डिपालैश्च पाशैस्तीक्ष्णैः परश्वधैः ।
एतस्मिन्नन्तरे राम राजा दशरथस्त्वरन् । [10]
एकैकेन च बाणेन दश पञ्च च सप्त च ।
निर्बिभेदासुरान्क्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततस्तं कोष्ठकीकृत्य दैतेयानां बलं तदा ।
अदृश्यं सायकैश्चक्रे ततः क्रुद्धो नराधिपः ।
संदधे चैव नाराचमाग्नेयास्त्रसमायुतम् । [15]
तेषां तं च मुमोचाशु ततोऽदह्यन्त दानवाः ।
असुराश्च सदैतेया हताः शतसहस्रशः ।
एतस्मिन्नन्तरे राम निर्वृताः सर्वदेवताः ।
वरेण छन्दयामासू राजानं पितरं तव ।
ब्रूहि राजन्महाबाहो वरदा देवताः स्थिताः । [20]
किं ते वरं ददत्वेताः सुयुद्धेनाद्य तोषिताः ।
दैवतैरेवमुक्तस्तु राजा दशरथोऽब्रवीत् ।
देवता यदि मे तुष्टाः पुत्रो मह्यं प्रदीयताम् ।
सर्वैः क्षत्रगुणैर्युक्तो महाबलपराक्रमः ।
एवमुक्ते तदा राज्ञा देवा वाक्यमथाब्रुवन् । [25]
चत्वारस्ते सुता राजन्भविष्यन्ति महाबलाः ।
ज्येष्ठो राम इति ख्यातो भरतो लक्ष्मणस्तथा ।
शत्रुघ्नश्च महावीर्यः सुमित्रानन्दवर्धनः ।
अयोध्यां गच्छ भद्रं ते विज्वरो भव पार्थिव ।
संपूज्य विधिवद्देवा दत्त्वा रत्नानि चाप्युत । [30]
अस्त्राणि चैव दिव्यानि रथं युक्तं च सुप्रभम् ।
चूडामणिं तथा राम दिव्यं चामृतसंभवम् ।
विसर्जितस्ततो देवैर्मया सह नराधिपः ।
आगच्छत तदा राजा अयोध्यां त्वरयान्वितः ।
मया सह महाबाहुस्तां पुरीं प्रविवेश ह । [35]
सत्कारेण महार्हेण पूजयामास मां नृपः ।
स सुखी मासमुषितो राज्ञस्तस्य निवेशने ।
ततो राजानमामन्त्र्य स्ववेश्म पुनरागतः ।
तस्य राज्ञो भवान्पुत्रः सर्वैः पुत्रगुणैर्युतः ।
यथा दशरथस्य त्वं तथा मम न संशयः । [40]
चिन्तयन्सततं राम किं कुर्यां नृपतेः प्रियम् ।
चिन्तयानस्य कालो मे गतोऽयं व्रीडितस्य च ।
विद्यते त्वयि मे स्नेहः परा संभावना च मे ।

12

(l. 1) D$_2$ तत्र युद्धं महद्घोरं (for the prior half). D$_{2.3}$ -भयंकरं (for -समाकुलम्). —(l. 2) Ñ$_2$ D$_9$ महत् (for ततः). —(l. 3) Ñ$_2$ D$_9$ -सहस्रेण (for -सहस्रैश्च). D$_3$ संश्रितं (for संवृतं). D$_9$ सुरसंवृतं; L (ed.) सुरसंमतं (for शूर-संमतम्). —(l. 4) L (ed.) पलायितं (for पलायत). —(l. 5) Ñ$_2$ D$_9$ ततो भग्नं (for तत्प्रभग्नं). —(l. 6) Ñ$_2$ D$_{3.8.9}$ -वृक्षैश् (for -वर्षैश्). Ś Ñ$_2$ प्रववृद्धवान्; D$_3$ प्रहृतवान् (for प्रवृष्टवान्). —(l. 7) Ñ$_2$ D$_9$ कृतं; D$_{1.8}$ अभूत् (for महत्). Ñ$_2$ D$_9$ विह्वलं; D$_{1.4}$ विद्रुतं; D$_{2.3.8}$ [ऽ]भिद्रुतं (for द्रावितं). —Ñ$_2$ D$_9$ om. l. 8–9. —(l. 8) D$_3$ सहितः (for च सह). D$_{1.3.8}$ राघव(D$_8$ °वः) (for ते पिता). —(l. 9) D$_{1.4}$ भिंडमालैश्. D$_{1.3}$ प्रासैस् (for पाशैस्). D$_{1-4.8}$ परस्वधैः. —(l. 10) Ñ$_2$ D$_9$ स्वयं (for त्वरन्). —(l. 11) D$_8$ स (for first च). L (ed.) वा (for third च). —(l. 12) Ñ$_2$ D$_9$ घोरान्; D$_8$ सर्वान् (for क्रुद्धः). D$_1$ [आ]शु संक्रुद्धः (for [अ]सुरान्क्रुद्धः). —(l. 13) D$_3$ स (for तं). Ś D$_{12}$ दैत्येंद्राणां (for दैतेयानां). Ś D$_{4.12}$ महत् (for तदा). Ñ$_2$ D$_{1.8.9}$ बलानि च(D$_{8.9}$ तु) (for बलं तदा). —(l. 14) D$_1$ अदृष्टं (for अदृश्यं). Ñ$_2$ D$_{1.8.9}$ चक्रुस् (for चक्रे). —(l. 15) D$_8$ तरसा (for नाराचम्). D$_3$ (with hiatus) आग्नेयास्त्रं (for आग्नेयास्त्र-). D$_{1.3}$ -समाहितं(D$_3$ °तः) (for -समायुतम्). —(l. 16) Ś D$_{8.4.12}$ तच् (for तं). D$_1$ वै (for च). D$_1$ [अ]थ (for [आ]शु). —D$_1$ om. l. 17–18. —(l. 17) Ñ$_2$ D$_9$ शतशोथ (for हताः शत-). —(l. 18) D$_{2.3.9}$ निवृत्ताः (for निर्वृताः). —(l. 25) Ś D$_{4.12}$ उक्तास् (for उक्ते). D$_3$ तथा (for तदा). D$_8$ राज्ञि (for राज्ञा). D$_2$ तदा (for अथ). Ñ$_2$ D$_9$ देवता वाक्यमब्रुवन् (for the post. half). —(l. 26) D$_1$ महाराज; D$_3$ पुरा राजन् (for सुता राजन्). —(l. 27) Ś$_2$ ततः (for तथा). —(l. 28) Ś Ñ$_2$ D$_{12}$ महावीरः (for महावीर्यः). Ñ$_2$ D$_1$ सुमित्रानंदिः. —(l. 30) D$_3$ पूज्य तं; D$_4$ तं पूज्य (for संपूज्य). Ñ$_2$ D$_{1.8.9}$ तं तु (for देवा). L (ed.) पूजितो विधिवद्देवैर् (for the prior half). D$_3$ [अ]थ (for च). Ś D$_{12}$ [अ]थ (for [उ]त). —(l. 31) Ñ$_2$ D$_{1.2.8.9}$ श(D$_{1.2}$ व)स्त्राणि (for अस्त्राणि). Ś रत्नानि (for दिव्यानि). —(l. 32) D$_3$ दिव्यं; D$_8$ शुभ्रं (for राम). D$_3$ रत्नं (for दिव्यं). D$_9$ वा (for च). —(l. 33) D$_1$ विसृष्टस्तु (for विसर्जितस्). D$_2$ तदा (for ततो). D$_{8.9}$ महात्मा स (for मया सह). —(l. 34) Note hiatus between the two halves. Ñ$_2$ D$_9$ अथागच्छत् (for आगच्छत). D$_3$ [अ]योध्यां (for राजा). Ś D$_{12}$ ह्ययोध्यां; D$_3$ स राजा (for अयोध्यां). —(l. 35) D$_8$ महाबाहो (for महाबाहुः). Ś D$_{4.8.12}$ स्वां (for तां). Ś D$_{4.12}$ च (for ह). —(l. 37) Ś$_2$ D$_{3.8.12}$ सु- (for स). D$_4$ सुखं (for सुखी). —(l. 38) Ś D$_{1.3.12}$ स्वं (for स्व-). Ñ$_2$ पुनरागमं. —(l. 39) Ñ$_2$ D$_{1.9}$ क्षत्र- (for पुत्र-). D$_9$ वृतः (for युतः). Ś D$_{4.12}$ सर्वज्ञः सुगुणैर्युतः (for the post. half). —(l. 40) D$_8$ तथा (for यथा). D$_3$ दशरथो मह्यं. D$_{1.8}$ मह्यं (for मम). D$_3$ प्रियो भ्राता (for तथा मम). —(l. 41) D$_3$ कुर्मो (for कुर्यां). —(l. 42) Ś D$_{4.12}$ [ऽ]यं (for मे). Ś D$_2$ मे कालो (by transp.) (for कालो मे).

कृतघ्नत्वादहं भीतो न कृतं तस्य यत्प्रियम् ।
करिष्ये ते प्रियं तस्माद्यथा दशरथस्य हि । [45]

13

After 6.15.24, Ś Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{1-4}$(Ś$_{1}$ D$_{2.3}$ followed by 294*)$_{.8.9.12}$ ins.; after 307*, Ñ$_{1}$ V$_{1.3}$ ins. l. 6–9 followed by l. 88–90 of App. I (No. 14) and Ñ$_{1}$ ins. l. 20–29 and l. 34–37 followed by l. 4–8 and l. 14–17 of App. I (No. 14) after 6.15.15; after 307*, B$_{2.3}$ ins. l. 6–9 followed by l. 88–89 of App. I (No. 14) then ins. l. 1–2 followed by l. 39–87 (B$_{2}$ l. 39–40 and l. 65–66) and l. 90 of App. I (No. 14); D$_{6-7.10.11}$ S (D$_{7}$ G$_{2}$ after 301*; M$_{1.2}$ after 302*) ins. only l. 1–2 after 6.15.21 :

कृतानि प्रथमेनाह्ना योजनानि चतुर्दश ।
वानरैर्नगसंकाशैः सेतुकर्मणि निष्ठितैः ।
ततो विद्याधराः सर्वे देवा देवर्षयस्तथा ।
यक्षभूतपिशाचाश्च सर्वे चाप्सरसां गणाः ।
विस्मितास्तस्थुराकाशे बध्यमाने महोदधौ । [5]
श्रान्तान्न तपते सूर्यस्तदा वानरपुंगवान् ।
अभ्राणि जज्ञिरे दिग्भ्यः पीत्वा सूर्यप्रभामिव ।
प्रववर्ष च पर्जन्यो मारुतश्च शिवो ववौ ।
वृक्षेभ्यश्च तदा जज्ञे कपिभक्ष्यं फलं बहु ।
ततोऽस्तंगत आदित्ये निषेदुर्वानरर्षभाः । [10]
आरक्षांस्तु समास्थाय सर्वे ते सर्वतो दिशम् ।
सुषुपुः सुमहावीर्याः ससुग्रीवविभीषणाः ।
कथं दृश्येत सा लङ्का कथं बध्येत सागरः ।
एवं समुत्सुका भूत्वा शेरते वानरर्षभाः ।
उत्साहयुक्ता हरयः कौतूहलसमन्विताः । [15]
रात्रिशेषं तदत्युग्रं निन्युः कृच्छ्रादिवोद्यताः ।
ततः प्रभातसमये कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम् ।
परस्परं समुत्साह्य प्रस्थिताः सर्वतो दिशम् ।
ततः शृङ्गाणि जगृहुः पर्वतानां प्लवंगमाः ।
विचित्रपुष्पा गिरयो धातुचित्रशिखास्तथा । [20]
शोभन्ते हरिशार्दूलैरुद्यताः सेतुबन्धने ।
तानि कोटिसहस्राणि वानराणां महात्मनाम् ।
चिक्षिपुर्विविधं द्रव्यं समुद्रे सेतुबन्धने ।

D$_{12}$ मे (for ऽयं). D$_{3}$ विदितस्य (for व्रीडितस्य). D$_{4}$ प्रव्रीडितस्य; D$_{8}$ मे पीडितस्य (for ऽयं व्रीडितस्य). —(l. 44) Ś$_{1}$ भीमो; Ś$_{2}$ D$_{12}$ भीमं; D$_{9}$ क्रीतो (for भीतो). D$_{9}$ यस्य (for तस्य). D$_{3}$ तत् (for यत्). —(l. 45) Ś D$_{4.12}$ तव (for ते) and तस्य (for तस्माद्).

13

—V$_{1.3}$ om. l. 1–5. M$_{1}$ om. l. 1. —After l. 1, D$_{6}$ ins.:

1* द्वितीयेन तथा चाह्ना योजनान्येकविंशतिः ।
तृतीयेन तथा चाह्ना योजनान्येकविंशतिः ।
चतुर्थेन तथा चाह्ना द्वाविंशतिरिति श्रुतम् ।
पञ्चमेन त्रयोविंशद्योजनानां समन्ततः ।

[cf. v.l. l. 1, 3, 5, 7 of 303*.]

—(l. 2) B$_{4}$ नाग- (for नग-). Ś D$_{4.12}$ निश्चितैः ; B$_{2.3}$ [अ]धिष्ठितैः ; D$_{1.3}$ धिष्ठितैः (for निष्ठितैः). B$_{4}$ सेतुकर्मविनिश्चितैः (for the post. half). D$_{6-7.10.11}$ S प्रहृष्टैर्गज- (G$_{2.3}$ °र्नग; M$_{1.2}$ °गिरि)संकाशैस्त्वरमाणैः प्लवंगमैः . —B$_{2.3}$ om. l. 3–5. —(l. 3) D$_{2}$ देव- (for देवा). B$_{4}$ ब्रह्मर्षयस् (for देवर्षयस्). —(l. 4) B$_{4}$ यक्षा भूताः ; D$_{1}$ यक्षभूताः (for यक्षभूत-). —(l. 6) Ś D$_{2.12}$ आर्तान् (for श्रान्तान्). D$_{1.2}$ पतते (meta.) (for तपते). Ś Ñ$_{1}$ D$_{2.4.12}$ कदाचिदपि वानरान् (for the post. half). V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ श्रांतांस्तु न तपे(V$_{1}$ नातप) त्सू- (V$_{3}$ with hiatus आतपैः सू)र्यैः कथंचिद्वानरानिति (B$_{2.3}$ °नपि). —(l. 7) V$_{1}$ दिक्षु (for दिग्भ्यः). V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ छादयित्वा रवेः प्रभां; D$_{3}$ संछाद्य सवितुः प्रभां (for the post. half). —(l. 8) D$_{2}$ प्रावर्षत (for प्रववर्ष). D$_{3}$ शिवं (for शिवो). Ñ$_{1}$ मारुताश्च शिवा ववुः; B$_{4}$ मारुतः शीतलं ववौ (for the post. half). —D$_{8}$ om. l. 9–11. —(l. 9) V$_{3}$ D$_{1}$ तथा (for तदा). B$_{4}$ D$_{12}$ कपिभक्ष्य- ; D$_{1-3}$ कपिभक्ष-(D$_{3}$ °क्षं). Ñ$_{1}$ तदा (for फलं). Ś$_{1}$ D$_{4.12}$ परं; D$_{1}$ मुहुः (for बहु). Ś$_{2}$ परं फलं. V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ कपिभक्षोपमं मधु (for the post. half). —V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ om. l. 10–23. —D$_{12}$ om. (hapl.) l. 11–14. —(l. 11) B$_{4}$ D$_{2.9}$ ततः (D$_{2}$ समा; D$_{9}$ सुसं) स्थाप्य (for समास्थाय). D$_{3}$ ते च संप्राप्य. D$_{1}$ सर्वेथ (for सर्वे ते). B$_{4}$ D$_{2.3}$ दिशः (for दिशम्). —(l. 12) D$_{2.3}$ ते महावीर्याः ; D$_{4}$ स महावीर्यः (for सुमहावीर्याः). B$_{4}$ D$_{9}$ ससुग्रीवाः सलक्ष्मणाः ; D$_{4}$ सुग्रीवश्च विभीषणः (for the post. half). —(l. 13) D$_{1.3}$ कदा (for कथं). D$_{8}$ मध्येन (for बध्येत). —(l. 14) D$_{1}$ एवं समुत्सुकीभूताः ; D$_{3}$ एवं संजल्पमानास्ते (for the prior half). Ś$_{2}$ सर्वे ते; D$_{4}$ सेतवे (for शेरते). —(l. 16) D$_{4}$ [उ]न्नताः ; L (ed.) [उ]दिताः (for [उ]द्यताः). D$_{2}$ निन्युः कृच्छ्रेण चोद्यताः (for the post. half). —After l. 16, D$_{1}$ reads an addl. colophon. [सुंदरकांडे सेतुबंधे प्रथमदिवसः.] —(l. 17) D$_{3.4}$ पू(D$_{4}$ पौ)र्वाह्णिकां (for पौर्वाह्णिकीं). D$_{2}$ कृत्वा पौर्वाह्णिकीः क्रियाः (for the post. half). —(l. 18) B$_{4}$ D$_{2}$ समासाद्य (for समुत्साह्य). D$_{2}$ दिशः (for दिशम्). —Ś D$_{3.4.12}$ ins. l. 20–29 ; l. 34–37 after 298*, while Ñ$_{1}$ D$_{3}$ ins. l. 20–29 ; l. 34–37 after 6.15.15 (D$_{3}$ after 15 [r.]), Ś$_{2}$ D$_{4.12}$ repeating l. 20–21 and D$_{2.3}$ repeating l. 20–23 in their proper place. —(l. 20) D$_{2}$ (first time) चित्राश्च (for गिरयो). Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{1.9}$ -शिलास् (for -शिखास्). D$_{2}$(second time)$_{.8.9}$ तदा (for तथा). Ñ$_{1}$ विचित्रा गिरयो धातुश्चित्रशाखास्तथापरे. —(l. 21) Ś D$_{4.12}$ (Ś$_{2}$ D$_{4.12}$ first time) क्षोभ्यंते (for शोभन्ते). Ś Ñ$_{1}$ D$_{3.4.12}$ (Ś$_{2}$ D$_{12}$ both times; D$_{3.4}$ first time) उद्यतैः ; Ñ$_{2}$ B$_{4}$ D$_{9}$ आहृ(B$_{4}$ °ज्ञा)ताः (for उद्यताः). —D$_{1.12}$ om. l. 22–23. —(l. 22) Ś D$_{4}$ तस्मिन् (for तानि). D$_{2}$ (first time)$_{.3}$(second time)$_{.9}$ कोटी- . —(l. 23) Ñ$_{1}$

शालैस्तालैः समन्दारैस्तथा वेत्रलताचयैः।
सेतुं बबन्धुः कीलैश्च वृक्षैश्च सुमहाबलाः। [25]
नवमेघनिकाशैश्च नगैः परमपुष्पितैः।
तैः समूलैः सपत्रैश्च नलः सेतुं निबद्धवान्।
बलिभिर्वानरैर्वेगाद्बाहुभिस्तीरजा द्रुमाः।
ताडिताः पातिताश्चैव समुद्रे सरितां पतौ।
प्रियकामस्तु रामस्य सुग्रीवः संप्रहर्षयन्। [30]
बद्धं समारभत्सेतुं स्वयं नदनदीपतौ।
वेगसारोष्णगे काले महाभ्रमिव वायुना।
स्वयं वानरराजेन गिरिशृङ्गमुपाहृतम्।
सुग्रीवश्चापि शृङ्गाणि गिरीणां शिखराणि च।
आरुह्यारुह्य शतशश्चिक्षेप लवणाम्भसि। [35]
दर्दुरस्याङ्गदः श्रीमाञ्शृङ्गमारुह्य पाणिना।
लवणाम्भसि चिक्षेप सविद्युतमिवाम्बुदम्।
अर्धयोजनविस्तीर्णं विन्ध्यस्य शिखरं महत्।
सुषेणः पाणिना गृह्य पातयामास सागरे।

14

After 294*, Ś Ñ2 B4 D2-4.8.9.12 ins.; Ñ1 V1.3 B2.3 ins. l. 4-5 (Ñ1 V1 l. 4-8) and l. 14-17 after l. 37 and l. 88-90(B2.3 l. 88-89) after l. 9 of App. I (No. 13), B2.3 ins. l. 39-87 (B2 l. 39-40 and l. 65-66) and l. 90 after l. 2 of App. I (No. 13); D1 cont. after App. I (No. 13):

नीलेन मलयस्याथ शृङ्गं द्रुमलताकुलम्।
दोर्भ्यामुत्पाट्य तरसा क्षिप्तं लवणसागरे।
शब्दश्च सुमहाञ्जातो विद्युतामम्बरे यथा।
सशृङ्गं चन्दनवनं सर्वतः पुष्पितं महत्।

विविधैर् (for विविधं). Ñ2 B4 D9 सेतुबंधनं (for सेतुबन्धने). —V1.3 B2.3 read l. 24-29 after 6.15.15. —(l. 24) Ś2 D12 सालैस् ; Ñ2 B4 D1-3.8.9 शाल- (for शालैस्). Ñ1 समं तालैस् ; Ñ2 B4 D9 च हिंतालैस् ; D1.3.8 ससंतानैस् (for समन्दारैस्). V1.3 B2.3 गुल्मैः शलभ(V1.3 सताल)संतानैस् (for the prior half). V3 स्तंब- (for तथा). D3 चित्र- (for वेत्र-). Ñ1 -[अ]चलैः ; L (ed.) -शतैः (for -चयैः). V1 -नरैरपि (for -लताचयैः). —Ś1 om. l. 25. —(l. 25) V1.3 B2.3 कीर्णे(V3 °ले)षु (for कीलैश्च). L (ed.) सुमहाबलैः (for सुमहाबलाः). V1.3 B2.3 वृक्षेषु च महाबलाः ; D8 सुवृक्षैश्च महाचलैः (for the post. half). —(l. 26) Ñ1 नाग- ; Ñ2 B4 D8.9 न(D9 ना)गैर् ; V3 स च (for नव-). V3 तु (for च). —D9 om. from the post. half of l. 26 up to the prior half of l. 29; while Ñ2 om. (hapl. ?) from the post. half of l. 26 up to the prior half of l. 27. Ś2 B2 नागैः (for नगैः). B4 च परि- (for परम-). V1 -पूजितैः (for -पुष्पितैः). —(l. 27) D1 सपुष्पैः (for समूलैः). B2.3 सपत्रैः समूलैश् (by transp.). B4 D3 समूलैः सदपत्रैश्च (for the prior half). Ñ2 B4 नलसेतुः . Ñ1 V1.3 B2.3 बबंध तं; Ñ2 B4 प्रवर्धते; D1.3 अबंधयत् ; L (ed.) बबंध ह (for निबद्धवान्). —After l. 27, V1.3 B2.3 ins. :

2* अन्ये त्वसकृदादाय गिरीणां शिखराणि च।
सागरस्य जले चक्रुः सेतुं शतसहस्रशः।
ते द्रुमैः पुष्पिताग्रैश्च तृणकाष्ठैश्च वानराः।
मेघाभैः पर्वताग्रैश्च चक्रुः सेतुं महोदधौ।

[(l. 1) V3 B3 तु सकृद् (for त्वसकृद्). —(l. 2) V1 सेतुं चक्रुः (by transp.). —(l. 4) V3 पर्वताभैश् (for पर्वताग्रैश्).]

—(l. 28) V1.3 B2.3 वेगिभिर् (for वानरैर्). Ś D2-4.12 वीरैर् (for वेगाद्). Ñ1 बलिभिस् ; V1.3 B2.3 कपिभिस् ; D3 बहुभिस् (for बाहुभिस्). —(l. 29) V1.3 B2.3 कंपिताः ; B4 इति ते (for ताडिताः). Ś2 पादिताश् ; Ñ V1.3 B2.4 पतिताश् (for पातिताश्). —V1.3 B2.3 om. l. 30-33. —(l. 30) D1 च (for तु). —(l. 31) Ñ2 B4 D9 आरभते; D1.3.8 समारेभे (for समारभत्). —(l. 32) Ñ2 B4 D9 विससार; D8 वेगेनैव (for वेगसार-). —V1.3 B2.3 ins. l. 34-37 after l. 8 of 298*. —(l. 34) Ñ1 B3 D2.3 त्वपि; Ñ2 B4 D1.8.9 शैल- (for चापि). B4 तरूणां (for गिरीणां). V1.3 B2.3 मेघसंनिभः. —(l. 35) V1.3 B2.3 चिक्षेप (for शतशश्). L (ed.) आरुह्य शतशो वृक्षैश् (for the prior half). V1.3 B2.3 शतशोथ सहस्रशः (for the post. half). —(l. 36) D1 प्रदुदुस (corrupt) (for दर्दुरस्य). D1 शृंगं (for श्रीमान्) and वेगम् (for शृङ्गम्). V1.3 B2.3 शृंगं श्रीमान् (by transp.). —(l. 37) Ñ1 विद्युद्वंतम् (for सविद्युतम्). Ñ2 B4 D9 सविद्युदिव तोयदः ; D8 लसद्विद्युदिवांबुदं (for the post. half). —After l. 37, Ś V1.3 B2.3 D2-4.12 cont. l. 4-8 (Ś1 om. l. 8; V3 B2.3 cont. l. 4-5) and l. 14-17 (Ś1 l. 15-17 only) of App I (No. 14), Ś D2-4.12 repeating l. 4-5 and l. 14-15 (Ś1 D3 l. 15; D4 l. 14 only) in their proper place. —Ñ1 V1.3 B2.3 om. l. 38-39. —D4 om. l. 39. —(l. 39) D1 कृत्वा (for गृह्य). Ś D12 पातयामास पाणिना गृह्य (by transp.).
—Thereafter D1 cont. App. I (No. 14).

14

D1 om. l. 1-2.—(l. 1) Ś2 नलेन (for नीलेन). D3 [अ]द्रेः (for [अ]थ). D2-4.8 -शता(D8 -समा)कुलं (for -लताकुलम्). —(l. 3) Ñ2 B4 D9 स(Ñ2 सु-) शब्दः (for शब्दश्च). L (ed.) जज्ञे (for जातो). Ñ2 B4 D9 घनानाम् ; D1 मेघानाम् (for विद्युताम्). —Ś D2-4.12 cont. l. 4-8 (Ś1 om. l. 8) and l. 14-17 (Ś1 l. 15-17 only) after l. 37 of App. I (No. 13), repeating l. 4-5 and l. 14-15 (Ś1 D3 l. 15; D4 l. 14 only) here. —(l. 4) D3 (second time) पर्वत- (for चन्दन-). Ś D2-4.12 (all first time) सशृंगकंदर(D3 °नंदन)वनं ; V1.3 B2.3 सचंदनवनं शृंगं (for the

आरुह्याजह्रतुः श्रीमान्मैन्दश्च द्विविदश्च ह । [5]
हनूमता च वीरेण यत्कृतं सेतुकर्मणि ।
सप्तयोजनविस्तीर्णं पर्वतं प्राप्य पाणिना ।
लवणाम्भसि चिक्षेप मध्ये कपिवृषस्तथा ।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ।
पञ्चैते शिखरान्गृह्य महेन्द्रादागता द्रुतम् । [10]
चिक्षिपुः सहसा सर्वे पर्वतान्पर्वतोपमाः ।
पर्वतास्तु सुसंमुक्ताः पतन्तः सागराम्भसि ।
क्षोभं चक्रुः समुद्रस्य क्षीरोदस्येव मन्थने ।
गिरीणां भिद्यमानानां सागरे सेतुकर्मणि ।
भुवि दिव्यन्तरिक्षे च शुश्रुवे निनदो महान् । [15]
तेन वित्रासिताः सर्वे मृगपक्षिगणा वने ।
नाशक्नुवन्नुत्पतितुं शरीरेष्वेव शेरते ।
आश्चर्यमित्यभाषन्त मुनयो दिवि संस्थिताः ।
पुष्पवर्षाणि मुमुचुः सगन्धर्वमहोरगाः ।
साधु साध्विति चाभाष्य वानरान्प्रशशंसिरे । [20]
देवदुन्दुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
तुम्बुरुप्रमुखाश्चैव गन्धर्वा गीतकोविदाः ।
दिव्यतानेषु गायन्ति तन्त्रीलयसमन्वितम् ।
दिवि तेषां निनादस्तु वानराणां च निस्वनः ।
पर्वतानां च संघर्षाच्छब्दः समभवत्तदा । [25]
शुचिशुक्रव्यपगमे मेघानां गर्जतामिव ।
सत्त्वानां च महानादैः स्तनिता गिरिकन्दराः ।
तेन शब्देन महता नान्यच्छ्रूयेत किंचन ।
द्वितीयेऽहनि तस्मिंस्तु मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ।
श्रान्तास्तु वानराः सर्वे वृक्षमूलानि भेजिरे । [30]
फलानि भक्षयित्वा च पीत्वा च विविधं जलम् ।
विश्रान्ताश्च वितृष्णाश्च पुनः सर्वे प्रतस्थिरे ।
वृक्षान्केचित्समाजह्रुः शिलाः केचित्समाहरन् ।
पर्वतानां तथा सानूंस्तृणकाष्ठं तथापरे ।
क्षिपन्ति सहसा हृष्टा वानरा लवणाम्भसि । [35]
क्षिप्तं क्षिप्तं नलः सर्वं समीभूतं करोति सः ।
आगतैर्गच्छमानैश्च नर्दमानैश्च वानरैः ।
पर्वतैः क्षिप्यमाणैश्च संकुलं सर्वतोऽभवत् ।
दिवसेन द्वितीयेन षड्विंशद्योजनानि तु ।

---

prior half). V_1 D_2 (first time) पर्वतं (for सर्वतः). —(l. 5) B_3 D_9 आरुज्य. Ś(both times) $\tilde{N}_1$ V_1 $D_{4.8.12}$($D_{4.12}$ first time) जह्रतुः; $B_{2.3}$ प्रद्रुत; D_8 (second time) जगृहुः (for [आ]जह्रतुः). $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ शीघ्रं (for श्रीमान्). D_1 आरुष्यारुष्यत श्रीमान् (for the prior half). $Ś_1$(first time) D_{12}(second time) यः (for ह). D_3 (second time) तथा. $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ D_3(first time) मैंदो द्विविद एव च (for the post. half). —(l. 6) V_1 illeg. for च वीरेण. D_1 तत् (for यत्). V_1 कृते वै; D_2 सत्कृते (for यत्कृतं). D_3 -कर्मणा. $\tilde{N}_2$ B_4 D_9 transp. यत्कृतं and सेतुकर्मणि. —(l. 7) D_4 सप्तयोजनमास्तीर्णं (for the prior half). V_1 गृह्य (for प्राप्य). —(l. 8) $Ś_2$ $\tilde{N}_1$ $D_{1.3.12}$ तदा (for तथा). —$\tilde{N}_2$ om. l. 10. —(l. 10) $D_{1.8}$ शृंगाण्यादाय सर्वे(D_8 पंचै)ते (for the prior half). —(l. 11) B_4 वानरा रिपुघातिनः (for the post. half). —(l. 12) D_1 च (for तु). B_4 $D_{2.4.9}$ सुसंयुक्ताः; $D_{1.3.8}$ समं मु(D_3 मु)क्ताः; L (ed.) सुसंक्रुद्धाः (for सुसंमुक्ताः). D_3 पतिताः (for पतन्तः). Ś $\tilde{N}_2$ D_{12} लवणांभसि. —(l. 13) Ś $D_{2.4.12}$ सागरस्य (for क्षीरोदस्य). D_{12} पर्वणि. —(l. 14) $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ वानरैः (for सागरे). —(l. 15) V_3 चैव (for दिवि). $Ś_1$ V_1 D_{12} ($Ś_1$ D_{12} second time) दिवि भुवि(by transp.); $Ś_2$ (second time) दिवि भूमि-; V_3 भुवि चैव (for भुवि दिवि). $\tilde{N}_2$ V_1 B_{2-4} [अं]तरीक्षे. Ś $D_{2.4.9.12}$ (Ś $D_{2.12}$ both times) श्रूयते; $\tilde{N}_1$ शुशुभे; D_1 शुश्राव (for शुश्रुवे). —(l. 16) $\tilde{N}_1$ विद्राविताः (for वित्रासिताः). —(l. 17) D_1 अशक्नुवन्. $Ś_1$ तत्पतितुं; $\tilde{N}_1$ निःपतितुं; L (ed.) प्रतिस्थातुं (for उत्पतितुं). D_8 नाशक्नुवंत पतितुं (for the prior half). Ś $D_{4.12}$ [अ]पि (for [ए]व). D_3 वर्तते. $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ अशक्नु(V_3 न शक्त)वंतः पतितुं शिखरे ष्वभ्य($B_{2.3}$ °षु व्य)शेरते($B_{2.3}$ °त). —After l. 17, Ś $D_{4.12}$ ins. l. 9–10 of 298*; while V_1 ins.:

1* ,*** भवनं केचित्किंनरा भयमोहिताः ।
******** काननश्चाभवत्तदाः ।

—D_4 om. from l. 18 up to पुष्पवर्षाणि in l. 19. —(l. 20) L (ed.) भाषंतो (for चाभाष्य). $Ś_2$ वानरेंद्राः (for वानरान्प्र-). $D_{1.2.4}$ च प्र(D_1 श)शंसिरे. —(l. 21) D_1 दिवि (for देव-). —(l. 22) $\tilde{N}_2$ B_4 $D_{1.3}$ तुंबरु- (for तुम्बुरु-). $\tilde{N}_2$ B_4 D_9 गान- (for गीत-). —(l. 23) Ś $D_{4.12}$ दिव्या गानेषु; $D_{1.8.9}$ दिव्यताले(D_8 °गाने)षु; D_2 दिव्यं गणेषु; D_3 दिव्यगानेन. —(l. 24) Ś $D_{1.4}$ निःस्वनः. —(l. 25) B_4 $D_{2.3.8}$ संहर्षाच्च(D_3 °र्ष-) (for संघर्षाच्). D_8 तु सुमहांस् (for समभवत्). Ś D_{12} महान् (for तदा). —$Ś_1$ om. l. 26–27; D_4 om. from l. 26 up to the prior half of l. 27. —(l. 26) $D_{1.3.8}$ -व्यतिक्रामे(D_8 °क्रांते) (for -व्यपगमे). D_9 इव गर्जतां (by transp.). —(l. 27) L (ed.) स्वनिता. D_3 स्तंभिता वानरा गिरा (for the post. half). —(l. 28) B_4 शैल- (for तेन). D_8 [अ]न्यो (for [अ]न्यच्). D_4 रूपेण (for श्रूयेत). D_8 निस्वनः. $\tilde{N}_2$ B_4 $D_{1.9}$ नान्येश्रूयंत निः($\tilde{N}_2$ नि)स्वनाः; D_3 रोदसी समपूरिता; L (ed.) नान्योश्रूयत कश्चन (for the post. half). —(l. 29) $\tilde{N}_2$ B_4 D_8 मध्ये (for मध्यं). —B_4 om. (hapl.?) l. 30–34. —D_4 om. l. 31–35. —(l. 31) D_3 ते; D_8 तु; L (ed.) [अ]थ (for first च). D_9 om. (hapl.) पीत्वा च. D_8 तु (for second च). D_3 मधुरं मधु. —(l. 32) $\tilde{N}_2$ D_9 [प]व दृ(D_9 तृ)प्ताश् (for वितृष्णाश्). D_8 प्रलंबिरे; L (ed.) प्रपेदिरे. —Ś D_{12} om. l. 33–35. —(l. 33) D_8 समाजग्मुः (for समाजह्रुः). —(l. 34) $\tilde{N}_2$ D_9 सार्थं (for सानूंस्). D_1 -काष्ठान्. D_1 परे तथा; D_2 (m. up to l. 36) अथापरे. D_2 तृणकाष्ठान्यथापरे (for the post. half). —(l. 35) $\tilde{N}_2$ D_1 तृप्ता (for हृष्टा). —(l. 36) $Ś_1$ D_{12} सर्वैः (for सर्वं). $\tilde{N}_2$ B_4 D_9 सज्जीभूतं. L (ed.) च (for सः). —(l. 38) D_8 पर्वतं (for पर्वतैः). D_2 सर्वतः संकुलो (for

बद्धानि वानरैस्तैस्तु समुद्रे सेतुकर्मणि । [40]
पश्चिमायां तु संध्यायां यथा स्थानानि भेजिरे ।
कर्माणि कथयन्तस्ते स्वानि स्वानि प्लवंगमाः ।
रामाय कथयन्ति स्म पश्य सेतुं महोदधौ ।
रामपादावुपस्पृश्य सुग्रीवस्य च वानराः ।
शिश्यिरे तत्र तत्रैव केचिज्जाग्रति हर्षिताः । [45]
समुत्सुकानां तेषां तु गता सा शर्वरी सुखम् ।

Colophon

प्रभातायां तु शर्वर्यामुदिते च दिवाकरे ।
वानराणां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
तथैवर्क्षसहस्राणि गोलाङ्गूलायुतानि च ।
बबन्धुः सागरे सेतुं राघवप्रियकाम्यया । [50]
अहं पूर्वमहं पूर्वमिति शैलान्प्रचिक्षिपुः ।
क्षिप्ता पर्वतवृष्टिः सा चालयामास सागरम् ।
क्षुभिते सागरे तस्मिन्क्षुब्धाः सागरवासिनः ।
नागाश्च दानवाश्चैव किमेतदिति मेनिरे ।
प्रलयः किं नु संप्राप्त उताहोऽमृतमन्थनम् । [55]
सेतुकर्म समारब्धं रामेण विदितात्मना ।
ज्ञात्वैवं तत्त्वतस्ते तु निरुद्विग्नास्ततः स्थिताः ।
वानरा रभसेनैव बबन्धुः सागरं तदा ।
अन्ये च सूत्रं गृह्णन्ति दृष्टिं संचारयन्त्यपि ।
समश्च क्रियतामेष नलमेवं बभाषिरे ।
अन्ये क्षिपन्ति ह्युपलान्पादपानपरे पुनः । [60]
विश्राम्यन्त्यपरे क्लान्ताः केचिन्निद्रां सिषेविरे ।
आस्फोटयन्वलन्तश्च चक्रुः किलकिलामपि ।
वृक्षाद्वृक्षं पतन्त्यन्ये पर्वतात्पर्वतं तथा ।
दिवसेन तृतीयेन पञ्चाशद्योजनानि च ।
बद्धानि कपिभिर्वीरैः शेषं तु दशयोजनम् । [65]
स्वस्त्ययं बध्यते सेतुरिति कृत्वा प्लवंगमाः ।
धृतिमन्तः प्रसुप्तास्ते कृतकर्माण एव च ।
प्रभातायां निशायां तु राममूचुर्वनौकसः ।
अद्य राम महाबाहो सेतुर्निष्ठां गमिष्यति ।
अद्य द्रक्ष्यसि तां लङ्कां पुरीं रावणपालिताम् । [70]

संकुलं सर्वतो). —D$_1$ om. l. 39. —(l. 39) D$_8$ om. (hapl.) द्वितीयेन. Ś$_2$ Ñ$_2$ B$_{2-4}$ D$_9$ च (for तु). —B$_3$ om. (hapl. see var.) l. 40–49. —(l. 40) B$_2$ च (for तु). D$_1$ चतुर्विंशत्तैः (for वानरैस्तैस्तु). —(l. 41) Ñ$_2$ B$_4$ तथा (for यथा). —(l. 42) D$_4$ om. (hapl.) स्वानि. —(l. 43) D$_1$ कथयंतश्च (for कथयन्ति स्म). B$_4$ नल- (for पश्य). —(l. 44) D$_{1-4.12}$ -पादानुप-; D$_8$ -पादांबुजं (for -पादावुप-). D$_4$ तु (for च). —(l. 46) D$_1$ केषांचिद् (for तेषां तु).

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś$_2$ Ñ$_2$ B$_4$ D$_{1.3.4.9.12}$ सुंदरकांडे.—*Sarga name*: Ś D$_{3.4.12}$ सेतुकर्मारंभः; Ñ$_2$ B$_4$ D$_{2.8.9}$ सेतुकर्मः; D$_1$ द्वितीयदिवसे सेतुबंधनं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś$_1$ B$_4$ D$_{1.2.4.8.12}$ om.; Ś$_2$ 101; Ñ$_2$ D$_9$ 103; D$_3$ 107; L (ed.) 97. —After colophon, D$_2$ concludes with राम.

—(l. 47) Ś D$_{12}$ च (for तु). Ñ$_2$ B$_4$ D$_{8.9}$ उद्गच्छति (for उदिते च). D$_1$ रविमंडले. D$_3$ समुद्गच्छति भास्करे (for the post. half). —(l. 48) D$_8$ transp. the post. half of l. 48 and the post. half of l. 49. B$_4$ (with hiatus) अयुतानि (for प्रयुतानि). —B$_4$ om. (hapl.) l. 49. —(l. 49) L (ed.) -शतानि (for -[अ]युतानि). —(l. 50) Ś Ñ$_2$ D$_{2.4.12}$ -प्रीति- (for -प्रिय-). —(l. 51) B$_3$ विचिक्षिपुः. —(l. 52) B$_3$ D$_8$ च (for सा). D$_1$ छादयामास (for चालयामास). D$_4$ (with hiatus) अंबरं (for सागरम्). —(l. 53) D$_8$ क्षुभिताः (hypm.) (for क्षुब्धाः). Ś D$_{4.12}$ -भूमयः (for -वासिनः). —(l. 54) D$_2$ तत्र (for चैव). —(l. 55) D$_{1.3.8}$ किं तु; D$_4$ किमु (for किं नु). B$_3$ प्राप्तोयम् (for संप्राप्त). —(l. 56) D$_1$ तथारब्धं (for समारब्धं). D$_3$ विजित- (for विदित-). —(l. 57) Ś$_2$ वै; D$_{1.2.4.8}$ [ए]व (for [ए]वं). Ś D$_{4.12}$ विदिताः सर्वे (for तत्त्वतस्ते तु). Ś D$_{2.12}$ निरुद्यो(D$_2$ °द्वे)गास् (for निरुद्विग्नास्). D$_1$ तथा; D$_8$ अव- (for ततः). Ś$_1$ ततः (for स्थिताः). —(l. 58) B$_4$ तथा; D$_4$ रताः (for तदा). —(l. 59) Ś D$_{4.12}$ सूत्रं प्र- (for च सूत्रं). D$_4$ दृष्टीः (for दृष्टिं). Ś D$_{2.4.12}$ संधा(D$_2$ °वा)रयंति (for संचारयन्ति). B$_3$ सूत्रं गृहीत्वा तत्रैव प्रहृष्टाः संचरंत्यपि. —(l. 60) B$_3$ अद्य (for एष). B$_3$ नलमुचुः श्वपातिना (corrupt) (for the post. half). —B$_4$ D$_1$ om. (hapl. ?) l. 61–62. —(l. 61) D$_{3.8}$ ह्यचलान् (for ह्युपलान्). Ś D$_{12}$ आक्षिपन्नचलान्केचित्; D$_2$ अन्ये * क्षिपंत्यचलान्; D$_4$ आक्षिपंति चाचलान् (subm.) (for the prior half). B$_3$ चापरे. Ś D$_{12}$ मुहुः; B$_3$ तथा (for पुनः). —(l. 62) Ś Ñ$_2$ D$_{4.12}$ श्रांताः (for क्लान्ताः). B$_3$ विश्रासंतः पराक्रांताः (for the prior half). D$_{2-4}$ नि(D$_2$ वि)षेविरे (for सिषेविरे). —(l. 63) Ś$_1$ D$_{2.4.12}$ प्र(D$_2$ व)वल्गुश् (for वलन्तश्). B$_3$ D$_3$ आस्फोटयंतः स्वबलान्(D$_3$ प्लुवंतश्च [hypm.]); B$_4$ D$_{1.8.9}$ आस्फोटयंतो वलं(B$_4$ रणं)तश् (for the prior half). —(l. 64) B$_3$ वहंति (for पतन्ति). D$_3$ तदा (for तथा). —(l. 65) B$_2$ D$_2$ द्वितीयेन (for तृतीयेन). B$_2$ D$_3$ षड्विंशद्; L (ed.) चत्वारिंशद् (hypm.) (for पञ्चाशद्). Ñ$_2$ D$_{1.2.8.9}$ तु (for च). —(l. 67) Ñ$_2$ B$_4$ D$_9$ श्वस्तावद्; B$_3$ स्वयं च; D$_2$ श्वस्त्वयं; D$_3$ सत्वरं (for स्वस्त्ययं). Ñ$_2$ B$_{3.4}$ D$_{1.3.8.9}$ बध्यतां. Ś D$_{12}$ मत्वा; B$_3$ [उ]क्तास्ते (for कृत्वा). —After l. 67, B$_3$ ins.:

2* अपराह्णे धृतिं कृत्वा उक्तवन्तः पुरान्यपि (sic) ।
पीत्वा च विविधं वारि कथाभिरुषिताः स्वयम् ।

—(l. 68) D$_3$ धृतिं कृत्वा (for धृतिमन्तः). B$_3$ ततः प्रसक्तास्ते तत्र (for the prior half). D$_3$ -कर्मणि (for -कर्माण). D$_1$ ते (for च). —(l. 69) Ś B$_3$ D$_{12}$ तु(B$_3$ च) शर्वर्यां; D$_{2.8}$ रजन्यां तु (for निशायां तु). —(l. 70) B$_3$ शृणु; D$_1$ पश्य; D$_8$ यस्य (for अद्य). Ś$_1$ एवमेव (for अद्य राम). B$_3$ सेतुनिर्बंधनेन च (for the post. half). —(l. 71) D$_1$ यदि (for अद्य).

एवमुक्त्वा ततो रामं वानरास्ते महाबलाः ।
एकोत्पातेन खं सर्वे समुत्पेतुर्वलीमुखाः ।
जगृहुश्चैव वृक्षांस्ते शिलाः केचित्प्लवंगमाः ।
शैलशृङ्गाणि चाप्यन्ये तृणकाष्ठान्यथापरे । [75]
अन्ये च वारयन्ति स्म बहुना किं प्रयोजनम् ।
अन्योन्यस्य च तेजांसि वर्धयन्तः प्लवंगमाः ।
आकाशं शङ्खसंकाशं छादयन्तो घना इव ।
नर्दमाना महानादं प्रावृट्काल इवाम्बुदाः ।
आकाशे समदृश्यन्त पक्षवन्त इवाचलाः । [80]
पर्वतानां ततो वृष्टिश्छादयन्ती नभस्तलम् ।
सागरोपरि मुक्ता सा शेषं संछाद्य धिष्ठिता ।
दशयोजनमात्रं तु सर्वं बद्धमशेषतः ।
बद्धो बद्धेति वदतां सिद्धानामम्बरे स्वनः ।
वानराणां च हृष्टानां सहसा संबभूव सः । [85]
दशयोजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ।
नलश्चक्रे महासेतुं मध्ये नदनदीपतेः ।
समुद्रवरदानाच्च संविधानाच्च कर्मणः ।
सेतुः स्वल्पेन कालेन निष्ठां प्राप्तोऽभवत्तदा । [90]
वेलामूलात्प्रवृत्तः स लङ्कामूले प्रतिष्ठितः ।

15

After 6.15, Ś Ñ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_{0-4.8.9.12}$ ins.:

ततो महात्मा कृतसेतुमीश्वरं
प्रतीतरूपं विजयाभिनन्दिनम् ।
पुनः समुद्रोऽभिजगाम राघवं
प्रभावमस्मै वरदोऽभिवर्धयन् । [5]
तमागतं लक्ष्मणवानराधिपौ
विभीषणश्चर्क्षपतिश्च जाम्बवान् ।
मुदा प्रतीता हरयो वरप्रदं
प्रणम्य रामं सगरस्य चात्मजम् ।
स दिव्यरूपाभरणो महाद्युति-
र्निशम्य रामं मुनिवेषधारिणम् । [10]

B$_3$ द्रक्ष्यामि. B$_4$ सीतां (for लङ्कां). D$_3$ लंकां तां (by transp.) D$_4$ अथ प्रसह्य तां सीतां (for the prior half). D$_4$ लंकां (for पुरीं). Ś$_1$ लंकापुरीं (for लङ्कां पुरीं). D$_1$ राक्षस- (for रावण-). —(l. 72) B$_3$ तदा (for ततो). —D$_1$ om. l. 73. —(l. 73) B$_3$ ते (for खं). L (ed.) प्लवंगमाः (for वलीमुखाः). —(l. 74) Ś$_1$ Ñ$_2$ तैश्च (for चैव). B$_3$ पादपान्केचित्; D$_1$ चैव ते शैलान् (for चैव वृक्षांस्ते). Ś$_2$ D$_{2.4.12}$ शैलान् (for शिलाः). Ś$_1$ वृक्षादी ** (for वृक्षांस्ते शिलाः). B$_4$ काश्चित् (for केचित्). —B$_3$ D$_2$ om. (hapl.) l. 75–77. Ś$_1$ om. l. 75–76. —(l. 75) Ñ$_2$ भृशं (for तृण-). D$_{1.3.8}$ L (ed.) तृण (L [ed.] °णं)काष्ठम्. Ś$_2$ D$_{12}$ च (for [अ]थ). —After l. 76, D$_3$ ins.:

3* अनेन गिरिजालेन वध्यन्ते दशयोजनम् ।

—(l. 77) Ś$_1$ om. (subm.); L (ed.) तु (for च). D$_1$ अन्योन्यं ते तु (for अन्योन्यस्य च). D$_3$ वर्णयंतः (for वर्धयन्तः). L (ed.) परस्परं (for प्लवंगमाः). —After l. 77, D$_{12}$ erroneously repeats the prior half of l. 75. – (l. 78) B$_3$ छादयामासुर्; L(ed.) छाद्यमानास्ते (for शङ्खसंकाशं). D$_8$ छादमाना; L (ed.) वर्षाकाले (for छादयन्तो). Ś$_1$ प्लवंगमाः (for घना इव). B$_3$ घना इव चांबरे (subm.) (for the post. half). —(l. 79) B$_3$ D$_{1.2}$ महानादान्. Ś D$_{12}$ नर्दयंतो महानादान् (for the prior half). —Ś$_1$ om. l. 80–81. —(l. 80) B$_3$ गृहीतवृक्षाश्चाकाशे (for the prior half). —(l. 81) Ñ$_2$ नभस्थलं. —(l. 82) B$_3$ -निष्ठा (for मुक्ता). —Ñ$_2$ illeg. for the post. half. Ś$_2$ धिष्ठितं; B$_{3.4}$ D$_9$ विष्ठिता (for धिष्ठिता). —B$_4$ om. (hapl.) l. 83–85. —(l. 83) Ś$_1$ -विस्तारं; Ś$_2$ -मात्रे तु (for -मात्रं तु). B$_3$ सेतुर्वद्धो विशेषतः (for the post. half). —(l. 84) Ñ$_2$ D$_{1.9}$ बद्धो बद्ध इति प्रोच्चैः (for the prior half). Ś$_2$ सुराणाम् (for सिद्धानाम्). D$_3$ श्रूयते (for अम्बरे). B$_3$ सिद्धानां वदतां वाचं बद्धो बद्ध इति स्वनः. —(l. 85) Ñ$_2$ om. (subm.); B$_3$ D$_{2.4}$ प्र- (for च). D$_8$ ह (for सः). —Ñ$_2$ illeg. for l. 86. —(l. 86) l. 86–87 = 6.15.20. B$_3$ -विस्तीर्णम् (for -विस्तारम्). D$_3$ transp. आयतं and शतयोजनम्. —Ñ$_2$ om. l. 87. —(l. 87) D$_8$ -पतौ (for -पतेः). —(l. 88) V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ कर्मणां (for कर्मणः). D$_8$ विधातुः विश्वकर्मणः (for the post. half). —(l. 89) V$_3$ तेषां; D$_8$ दिष्ट्या (for निष्ठां). —Ñ$_2$ om. l. 90. —(l. 90) V$_3$ कूले सेतुः. Ñ$_1$ V$_3$ समुद्रस्य; B$_{3.4}$ D$_{1.9}$ प्रवृत्त(B$_4$ °त्ति)श्च; D$_3$ प्रववृते; L (ed.) प्रवृत्तः संल् (for प्रवृत्तः स). V$_1$ illeg.; B$_2$ कूले तूत्तर आरब्धो; D$_4$ महाबलैस्त्वभिवृतो (for the prior half). Ñ$_1$ om.; B$_2$ -कूले (for -मूले). —After l. 90, Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_2$ ins.:

4* सागरस्येव सीमन्तश्चित्ररूपो व्यदृश्यत ।

[Ñ$_1$ प्रकाशते; B$_2$ व्यदृश्यते (for व्यदृश्यत).]

15

Ś$_2$ begins with ॐ; D$_1$ with श्रीगणेशाय नमः । नमः परमात्मने पुराणपुरुषोत्तमाय नमः । नमो हरहरिहिरण्यगर्भेभ्यो नमो व्यासवाल्मीकिशुकपराशरसद्गुरुचरणकमलेभ्यः सरस्वत्यै । and then ins. जयति भृगुवंशतिलकः etc. —(l. 2) V$_1$ प्रतीपरूपं. D$_0$ विजयाय (for विजयाभि-). Ś$_1$ D$_4$ -नंदनं; Ñ D$_{1.3}$ -नंदितं. —(l. 3) Ś Ñ$_2$ निजगाम; B$_{2.3}$ D$_{0.8}$ [ऽ]पि जगाम; B$_4$ [ऽ]तिजगाम. —(l. 4) B$_4$ D$_9$ प्रभावमस्यैव तदा (for प्रभावमस्मै वरदो). B$_{2-4}$ विवर्धयन्. —V$_1$ reads l. 5–8 after l. 40. —(l. 5) Ñ B$_4$ D$_{1-3.9}$ समागतौ; V$_1$ तथागतौ; D$_0$ तं स्वागतं (for तमागतं). B$_2$ वीक्ष्य च (for लक्ष्मण-). —(l. 6) Ś$_1$ B$_3$ om. च; D$_{1.3}$ तु (for first च). Ś B$_{2.3}$ D$_{4.12}$ वीर्यवान्. —(l. 7) Ñ V$_1$ B$_4$ D$_9$ ययुः (for मुदा). B$_{2.3}$ युतास्ते (for प्रतीता). —(l. 8) Ś D$_{12}$ प्रणेमिरे तं; D$_{1-4}$ प्रणेमु रामं. B$_{2.3}$ D$_{0.8}$ प्रणम्य रामाभिमुखाव(D$_8$ °खं च)तस्थिरे. —(l. 9) D$_4$ -माल्य- (for -रूप-). B$_2$ -[आ]वरणो; D$_{1.3}$ -[आ]भरणैर्. Ś$_2$ D$_{3.12}$ महाद्युतिं.

शिरस्युपाघ्राय जयाय पुत्रव-
त्समीक्ष्यमाणोऽनुशशास सागरः ।
न वत्स युद्धे मुनिवेष इष्यते
विभज्य कर्माणि चरन्ति पार्थिवाः ।
स राम राजाभरणैरलंकृतो [15]
जयाय गच्छेति जगाद सत्वरः ।
तथेति चोक्त्वा वचनं महोदधे-
र्विसृज्य चीराणि जटा निरस्य च ।
शुभानि राजाभरणानि चाददे
समुद्रदायं कवचायुधानि च । [20]
तथैव तेपे पुनरव्यतिक्रमं
मनोवचःकायसमाधिजं तपः ।
पिता यथैनं नियुयोज कृच्छ्रे
स चापि रामो ददृशे महीं गतः ।
स लक्ष्मणस्यापि तथा यथात्मन- [25]
श्चकार वर्मायुधभूषणक्रियाम् ।
तयोर्द्युतिः संददृशे नराग्र्ययो:
समेत्य चन्द्रोशनसोर्निशास्विव ।
ततस्तु रामं तपसा प्रदीप्तं
वरैश्च राजाभरणैरलंकृतम् ।
अनुग्रहायाभिनिनाय सागरः
सुदुष्प्रवेशं वरुणस्य चालयम् । [30]
स देवराजं वरुणं वरप्रदं
ज्वलन्तमृद्ध्या समुदीर्णरूपया ।
प्रतीतमासीनमुपेत्य राघव-
स्तदा ववन्दे शरणं जगाम च । [35]
अथाभ्युवाचाशिषमायुषि ध्रुवं
नराधिपायाम्बुपतिः प्रसन्नवाक् ।
बले च वीर्ये च विवृद्धिमाददे
त्वरेति चोवाच जयेति चेश्वरः ।
ततः समुद्रः प्रतिनीय राघवं [40]
पितेव पुत्रं प्रशशास बुद्धिमान् ।
भवाय कृत्वा भगवान्प्रदक्षिणं
ततोऽभ्ययात्सोऽपि यथागतो भुवम् ।
ततः प्रभुः सुखमुषितो विभावरीं
पुरोदयं सवितुरुपेत्य राघवः । [45]

—(l. 11) Ñ2 B3.4 D9 च राजपुत्रं; D1.3 जयाय पुत्रं. —(l. 12) V1 B3 D2.12 समीक्षमाणो. Ñ1 V1 [ऽ]भिससार; B2 D9 [ऽ]नुससार; D1 निशशास; D3 न शशाक (for ऽनुशशास). B4 राघवः (for सागरः). —(l. 14) D8 विमृश्य (for विभज्य). —B4 repeats l. 15–16 consecutively. —(l. 15) D3 त्वं (for स). V1 B4 (first time) -[आ]भरणानि मत्तो. B3 सुराज वै साभरणैलंकृता (corrupt). —(l. 16) B3 गच्छंति; D4 गच्छेच्च. Ś1 Ñ1 B2 जगाम; D0–2.4.8 चकार (for जगाद). Ñ1 तत्त्वतः; Ñ2 B4 (second time) D0.9 सत्वरं; D3 सागरः (for सत्वरः). V1 B4 (first time) गृहाण पश्चाद्विजयावहानि. —V1 lacuna for l. 17–18. —(l. 17) Ñ1 [उ]क्तं. Ñ1 B2 D8 वचनान्. B3 D1.3 महोदधिं. —(l. 18) Ñ1 B2 D0.8 जटा नियम्य; D1 जटामिमां (for जटा निरस्य). B4 om. च. —(l. 19) V1 ततः स रामः प्रविभज्य (for शुभानि राजाभरणानि). Ś B2 D12 [आ]दधे. —(l. 20) D2 समुद्रदत्तानि. B2.3 -[अं]बराणि (for -[आ]युधानि). —D1 om. from च up to स in l. 25. V1 om. च. —(l. 21) Ñ1 ते तत्; V1 B4 चैतत् (for तेपे). Ś अव्यतिक्रमन्; Ñ2 D9 एव साधुर्; B2.3 D8 अप्यतिक्रमं. —(l. 22) D8 चैव समीहितं (for -कायसमाधिजं). B4 वचः (for तपः). —(l. 23) Ñ V1 B4 D9 यदेनं; D2 तथैनं (for यथैनं). Ś D2.4.12 कृत्ये; B2 D0.8 कृच्छ्रतः (for कृच्छ्रे). B3 निजकृच्छ्रतस्तदा. —(l. 24) D3 तं and रामं (for स and रामो respy.). Ñ2 B3.4 D9 महीपतिः; D3 महीगतं (for महीं गतः). —(l. 25) Ñ1 B3 om. (hapl.) यथा. Ñ2 B4 D0.3.4.9 यथा तथा (by transp.). —(l. 26) Ñ1 V1 D0 कर्म-; D8 धर्म- (for वर्म-). Ñ V1 D0.1.3.8 -क्रियाः. —(l. 27) D1.3 संववृधे (for संददृशे). Ś1 Ñ2 V1 B2.3 D1.4 नराग्रयोः. —B3 om. l. 28. —(l. 28) Ñ2 B4 D9 चंद्रेण नभो. Ñ1 V1 निशामिव; B4 विभाति. —(l. 29) Ñ1 V1 B3.4 D3 राजा (for रामं). Ñ1 V1 B4 प्रदीप्तो; Ñ2 B2.3 D0.1.3.8.9 प्रदीपितं (B3 D3 °तो) (for प्रदीप्तं). —(l. 30) Ñ1 V1 B3.4 D3 अलंकृतः. —(l. 31) Ñ1 V1 अनुग्रहेणाति-; B3 अनुग्रहार्थाय; B4 D0 अनुग्रहायाति- (for अनुग्रहायाभि-). B4 D1 सागरं. —(l. 32) Ñ2 B2 D2–4.8.12 स (for सु-). —(l. 33) Ñ2 D0.9 संप्राप्य (D0 स चैव) राजा (for स देवराजं). —(l. 34) Ñ V1 B4 D9 समुपेत-; D1.3 यशसाभि- (for समुदीर्ण-). —(l. 36) V1 D2.4 om.; B2.3 सः (for च). —Ñ1 lacuna; B4 repeats consecutively l. 37. —(l. 37) B3 हि (for [अ]भि-). D3 [आ]विजयाशिषो (for [आ]शिषमायुषि). Ñ2 illeg.; B2 D3 ब्रुवन् (for ध्रुवं). V1 B4 (first time) अथ स्तुवन्ना (V1 °च्चा) शिषमायुषं ब्रुवन्; B4 (second time) D1 तथाभ्युवाचाशिषमभ्युदीरयन् (D1 °मायुषो-ब्रवीत्). —(l. 38) B2 स राघवश्च (for नराधिपाय). Ñ2 B4 D1.3.9 प्रतापवान् (for प्रसन्नवाक्). —(l. 39) V1 B4 आवृद्धिं; D0 आदधे. D4 बलं च वीर्यं च विवृद्धमाददे. —(l. 40) V1 B4 सं चेति (for त्वरेति). Ś Ñ2 D12 [उ]क्त्वाथ; D4 [उ]क्तं च (for [उ]वाच). B2 चेश्वरं; B3 राघवः (for चेश्वरः). —(l. 41) D0 समक्षं (for समुद्रः). Ñ1 V1 B2.3 D2.8 प्र (Ñ1 V1 स) विनीत (V1 D2 °य); B4 परिशास्य; D3 प्रतिनंद्य; D9 परिशाम्य (for प्रतिनीय). B2.3 -मानसं (for राघवं). —(l. 42) Ñ2 illeg. after प्रश up to l. 43. B2.3 प्रशशंस; B4 D9 यशसा च (D9 स) (for प्रशशास). Ñ1 B2.3 राघवं (for बुद्धिमान्). D0.8 सुहृद्भिरेव त्वरया समानयत्. —(l. 43) B4 D9 तं चापि; D1.3 रामाय (for भवाय). D4 हृत्वा (for कृत्वा). B2 वरुणं; B3 वरुणः; D1 [अं]बुपतिः (for भगवान्). —(l. 44) Ñ2 B4 D9 [ऽ]गमत् (for ऽभ्ययात्). Ñ1 V1 [ऽ]थ (for ऽपि). Ñ1 V1 B2.3 D0.2.8 यथागतं. Ñ1 V1 B3 प्रभुः; B3 D0.1.3.8 विभुः; D2 भुवि; L (ed.) [ऽ]भवत् (for भुवम्). —(l. 45) D0 अभितो (for उषितो). Ñ2 B4 D9 तीरेंबुधेः सोप्युषितो बभाषे. —(l. 46) Ñ2 पुरोदितं; B2.3 पूर्वोदयं; D1.3 पुरोदयात्. D9 उपैत्.

महाबलैः समभिवृतो बलाग्रणी-
मेहाद्भुतं समुपजगाम पर्वतम् ।

Colophon

ततः शङ्खविमिश्रेण भेरिशब्दानुनादिना ।
राघवस्यागमत्सैन्यं नानाप्रहरणान्वितम् । [50]
समासीनं ततस्तत्तु राघवस्य महद्बलम् ।
अशोभत तदा पूर्णं स्तिमितः सागरो यथा ।
समागतं ततस्तं तु दृष्ट्वा राजा दशाननः ।
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय सचिवानभ्युदैक्षत ।
अथ तान्सचिवांस्तत्र बभाषे रावणस्तदा । [55]
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठाः शृणुध्वं मम राक्षसाः ।
न चोद्योगो मनो वोऽद्य सोऽयं प्राप्तश्च राघवः ।
सहितः सर्वसैन्येन वानराणां सलक्ष्मणः ।
साम्प्रतं चैव यत्कार्यं तत्कुरुध्वमकालिकम् ।
अवज्ञा न च कर्तव्या वानरेषु रणाजिरे । [60]
यैस्तृणीकृत्य नः सर्वान्सेतुर्बद्धो महोदधौ ।
भवन्तश्चैव रागान्धाः सुखसुप्ताः प्रसंगिनः ।
बध्यमानं तथा सेतुं यन्न वेत्थ निशाचराः ।
चारोऽत्र न प्रयुक्तश्च सर्वैर्मन्त्रिपदे स्थितैः ।
हितं मन्त्रयते राज्ञस्तेन मन्त्री निगद्यते । [65]
कार्याकार्याणि सततं राजा राज्ये करोति वै ।
तानि सर्वाणि कार्याणि मन्त्रिभिः सततोत्थितैः ।
अन्विष्यान्विष्य चिन्त्यानि तेन राजा सहायवान् ।
मन्त्रिभिः सर्वकार्यार्थाः कार्या नित्यमसंशयम् ।
एवं भवद्भिर्विस्रम्भाद्वञ्चितोऽहं निशाचराः । [70]
मामकं यदि वः कार्यं नास्ति कार्यतमं हृदि ।
अहमेकः करिष्यामि शात्रवाणां प्रबाधनम् ।
चारं चात्र नियोक्ष्यामि सान्त्वं भेदमथापि वा ।
रावणेनैवमुक्तास्ते राक्षसा व्रीडिताभवन् ।
व्रीडितानां ततस्तेषां मेघनादोऽभ्यभाषत । [75]
किमर्थं तप्यसे तात राघवाल्लक्ष्मणात्तथा ।

—(l. 47) $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{0.1.3.8.9}$ महाबलः($B_{2.3}$ °लिस; $D_{1.3}$ °ल-). $\tilde{N}$ V_1 B_4 D_9 प्रतिनिह($\tilde{N}_1$ D_9 °हि)तो; $B_{2.3}$ स्वतिसुखिनो; $D_{0.8}$ स्वभिविवृतो; $D_{1.3}$ -स्थितिवृतो; $D_{2.4}$ स्वभि(D_4 °पि वृतो (for समभिवृतो). $Ś_1$ वलीमुखैः ; $Ś_2$ D_{12} बलाय; $D_{1.3}$ महागृही; D_3 महाग्रणीर्. —(l. 48) $\tilde{N}_2$ B_4 तदद्भुतं; V_1 सहानुजः; B_2 महाद्भुतां; D_9 तमद्भुतं (for महाद्भुतं). $\tilde{N}_2$ B_4 सोऽपि जगाम; B_3 स जगाम; D_0 सुवेलमुपजगाम. $\tilde{N}_1$ V_1 D_8 भूभृतं; B_2 तां चमुं; B_3 *चलं (for पर्वतम्).

Colophon :—*Kāṇḍa name* : $Ś_2$ $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{0.3.4.8.9.12}$ सुंदरकांडे; D_2 लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, $\tilde{N}_2$ ins. लंकापर्वणि. —*Sarga name* : $Ś_1$ $D_{4.12}$ समुद्रदायो(D_4 समुद्राय) वरुणदर्शनं; $Ś_2$ B_2 D_0 समुद्रदायः(D_0 °यं); $\tilde{N}_1$ समुद्रपुनर्दर्शनः ; $\tilde{N}_2$ B_3 D_9 समुद्रक्रमणं; V_1 B_4 समुद्रवरप्रदानं; $D_{1.3}$ वरुणदर्शनः ; D_2 समुद्रप्रतिदायं वरुणदर्शनं; D_8 सेतुबंधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): $Ś_1$ $\tilde{N}$ $B_{2.3}$ $D_{0.2.4.8.12}$ om. ; $Ś_2$ 103 ; V_1 87 ; B_4 107 ; D_1 1 ; D_3 103 ; D_9 98 ; L (ed.) 99. —After colophon, D_2 concludes with राम.

—(l. 49) $Ś_2$ V_1 भेरी- . $\tilde{N}_1$ B_3 -[अ]नुनादिनी; B_2 -[अ]नुयायिना; D_0 -[अ]नुनादितं; $D_{1.3}$ -[अ]नुगामिना (for -[अ]नुनादिना). —(l. 50) $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} D_9 सेना and -[अ]न्विता (for सैन्यं and -[अ]न्वितम् respy.). —After l. 50, B_3 ins. :

1* शोभिता विविधाकारा समुद्रनिलये तदा ।

—D_1 om. (hapl. ?) l. 51–52. —(l. 51) $D_{2.8}$ समानीतं. $Ś$ $D_{8.9.12}$ महाबलं. —(l. 52) $Ś$ $D_{2.4.12}$ ततः (for तदा). $\tilde{N}_2$ $D_{8.9}$ पूर्णः; B_2 पूर्वं; D_2 तूर्णं (for पूर्णं). L (ed.) सागरः स्तिमितो (by transp.). —(l. 53) B_4 स आगतं; D_4 सभागतम्. $Ś_2$ V_1 B_{2-4} D_9 तद् (for तं). $B_{2.3}$ ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा). —(l. 54) V_1 B_{2-4} $D_{1.3}$ समुदैक्षत; D_3 अभ्युदैक्ष्यत. —(l. 55) D_3 स तु (for अथ). $B_{2.3}$ प्रथितान् (for अथ तान्). —D_4 om. l. 56–57. —(l. 57) $D_{0.9}$ वा (for च). D_0 चाद्य; D_1 वात्र; D_2 वाद्य. $Ś$ ततो($Ś_2$ न चो)द्योगमसंभाव्यम् (for the prior half). D_{1-3} (with hiatus) अयं (for सोऽयं). $Ś$ $D_{1-3.12}$ स (for च). —(l. 59) D_8 संप्राप्तं (for साम्प्रतं). D_1 न (for तत्). —(l. 60) $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ $D_{1-3.9}$ च न (by transp.). —(l. 61) $Ś$ D_9 सेतुबंधे. $Ś$ $D_{9.12}$ महार्णवे (for महोदधौ). —(l. 62) $\tilde{N}_1$ गंधाश्च (for रागान्धाः). $Ś_2$ $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ -प्राप्ताः; $D_{1.3}$ -[आ]सक्ताः (for -सुप्ताः). $Ś_1$ $D_{4.12}$ सुसंगिनः; $\tilde{N}$ D_9 प्रशंसिनः; B_4 प्रसाधिनः (for प्रसंगिनः). —(l. 63) $\tilde{N}$ V_1 B_4 D_9 तदा; B_2 यथा; B_3 यदा; $D_{1.3}$ महा- (for तथा). $\tilde{N}$ $D_{0.1.8.9}$ वित्त; D_4 वेद (for वेत्थ). $B_{2.3}$ न विज्ञाता (for यन्न वेत्थ). D_4 निशाचरः. —D_9 om. (hapl.) l. 64–70. —(l. 64) $\tilde{N}$ $B_{2.3}$ D_3 चरो. D_8 नात्र (by transp.). $\tilde{N}$ V_1 B_{2-4} $D_{0.1.3.8}$ प्र(B_3 नि)युक्तो वः ($D_{1.3}$ वै) (for प्रयुक्तश्च). —(l. 65) D_0 नूनं; D_2 मंत्रस् (for राज्ञस). $Ś$ $D_{9.12}$ [इ]ति कथ्यते; $\tilde{N}_1$ V_1 $B_{3.4}$ [इ]ति($\tilde{N}_1$ हि) मन्यते (for निगद्यते). —(l. 66) $Ś$ $D_{2.4.9.12}$ यानि कार्याणि (for कार्याका°). $D_{1.3}$ राज्ञो (for राजा). $\tilde{N}_1$ राज्यं. —(l. 67) $\tilde{N}$ V_1 $B_{3.4}$ इति (for तानि). $Ś$ $D_{8.9.12}$ -[उ]द्यतैः. —(l. 68) $D_{1.3}$ तैर्हि (for तेन). D_0 राजा तेन (by transp.). $Ś$ $D_{4.9.12}$ राज्ञो महोदयः (for राजा सहायवान्). —B_3 D_1 om. l. 69. $\tilde{N}_1$ erroneously reads l. 69–101 for the first time after l. 36 repeating them here. —(l. 69) $\tilde{N}_1$ D_8 सह (for सर्व-). D_0 सर्वथा कार्याः (for सर्वकार्यार्थाः). —(l. 70) $\tilde{N}_1$ $B_{2.3}$ D_1 विश्वासाद् (for विस्रम्भाद्). —(l. 71) B_4 ममैकं (for मामकं). B_3 $D_{2.9}$ कार्यं मतं (for कार्यतमं). —(l. 72) $\tilde{N}_1$ V_1 B_{2-4} एव (for एकः). $Ś_1$ प्रसादनं; $Ś_2$ $\tilde{N}_2$ $D_{3.4.12}$ प्रसाधनं; L (ed.) प्रशासनं (for प्रबाधनम्). —(l. 73) B_4 एवं चारं (for चारं चात्र). V_1 विमोक्ष्यामि; B_2 विधास्यामि; $D_{1.2}$ प्रयोक्ष्यामि (for नियोक्ष्यामि). $Ś_1$ D_3 सांत्वभेदम्. D_9 च (for वा). —(l. 74) D_0 तु (for ते). B_3 $D_{1.12}$ भृशं; D_3 तथा (for [अ]भवन्). —(l. 75)

वानरेन्द्राच्च सुग्रीवाद्वानराणां बलादपि ।
मानुषो नृपती रामो राज्यभ्रष्टस्तथैव च ।
कथं बिभेषि तस्मात्त्वं देवान्कृत्वा वशेऽनघ ।
इहानीतो मया शक्रो नागपाशसितो रणे । [80]
विबुधा निर्जिताः सर्वे स्वर्गं गत्वा त्वया पुरा ।
प्रेताधिपो जितः संख्ये वित्तेशश्च पराजितः ।
वरुणः काद्रवेयाश्च कालकेयाश्च दानवाः ।
वसवो मरुतश्चैव तथा चन्द्रदिवाकरौ ।
पृथिव्यां सर्वराजानो निर्जितास्ते स्वतेजसा । [85]
किं करिष्यन्ति ते राजन्वानरा वनचारिणः ।
तौ वा मानुषमात्रौ तु भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
व्येतु ते संभ्रमो राजन्नहं हन्मि प्लवंगमान् ।
मम बाणपथं प्राप्य न कश्चिदपि जीवति ।
रामं च लक्ष्मणं चैव हतौ पश्य मया रणे । [90]
हनूमन्तं ससुग्रीवमङ्गदं गन्धमादनम् ।
सुषेणं जाम्बवन्तं च तथान्यान्वनगोचरान् ।
मेघनादवचः श्रुत्वा प्रहस्तो वाक्यमब्रवीत् ।
एवमेतन्न संदेहो यथा वदसि मानद ।
मुसलायोधिने मह्यं कः स्थास्यति रणाजिरे । [95]
वानरेषु न मे चिन्ता चलचित्तेषु रावण ।
मानुषेषु च क्लीबेषु भक्ष्यभूतेषु नित्यदा ।
अहमेको वधिष्यामि तव शत्रून्दशानन ।
सुखी भव महाराज यथेष्टं विचरस्व च ।
मुसलं भ्रामयानस्तु रावणाननमैक्षत । [100]
एवमुक्ते प्रहस्तेन धूम्राक्षो वाक्यमब्रवीत् ।
आगतौ यदि तौ राजन्मानुषौ रामलक्ष्मणौ ।
बद्ध्वा सेतुं समुद्रे तु वानराश्च तरस्विनः ।
लङ्कामूले स्थितास्तस्मात्संनह्यध्वं निशाचराः ।
गच्छामस्त्वरितं तत्र यत्र तद्वानरं बलम् । [105]
सुखसुप्तान्हनिष्याम एतद्धि मम रोचते ।
महोदरोऽथ निर्भर्त्स्य धूम्राक्षं वाक्यमब्रवीत् ।
सुरक्षितं च रामेण सुग्रीवेण च तद्बलम् ।
वानरैश्च महावीर्यैः समन्तात्परिवारितम् ।
न तत्र गमनं युक्तं पुरे गुप्तिर्विधीयताम् । [110]
पूर्वमेतदभूत्कृत्यं परे पारे महोदधेः ।
सेतौ वा बध्यमाने च विघ्नः कार्यो निशाचराः ।

Ñ V$_1$ B$_4$ तदा; B$_3$ D$_{8.9}$ तथा (for ततस्). B$_2$ तदेतेषां. D$_{1.2.4}$ ह्यभाषत. —(l. 76) Ñ$_2$ B$_{2.3}$ D$_{2.8}$ तप्यते. B$_{2.4}$ D$_4$ तदा; D$_3$ अथ (for तथा). —(l. 77) Ś Ñ$_2$ D$_{2.4.12}$ तथा बलात् (for बलादपि). —(l. 78) B$_2$ D$_{1.3}$ राज्याद् (for राज्य-). —(l. 79) Ñ$_1$ D$_8$ कस्माद्. D$_0$ त्वं देवान्नाथ (for तस्मात्त्वं देवान्). Ś$_1$ D$_{2.4.12}$ स्थाप्य वशे; D$_1$ विजयसे (for कृत्वा वशे). D$_0$ बलात् (for ऽनघ). —(l. 80) Ś$_1$ -वृतो; Ś$_2$ B$_4$ D$_{12}$ -[आ]वृतो; Ñ$_1$ B$_3$ D$_{1.2.4}$ -[आ]सितो; D$_3$ -कृती; L (ed.) -जितो (for -सितो). —(l. 81) B$_2$ नियुताः (for निर्जिताः). Ñ$_1$ मुर्द; B$_2$ दुर्ग; D$_{2.4}$ स्वर्गे (for स्वर्गं). B$_2$ पुरा मया; D$_8$ त्वया पुनः (for त्वया पुरा). —(l. 82) Ñ$_1$ B$_2$ धनेशश्च; D$_4$ वित्तेंद्रश्च; L (ed.) वित्तेशोत्र (for °शश्च). D$_9$ पुरा जितः (for पराजितः). —(l. 83) B$_2$ transp. काद्रवेयाश् and कालकेयाश्. D$_1$ दानवाः सगणा जिताः (for the post. half). —(l. 84) B$_3$ D$_9$ मारुताश्च. —(l. 85) D$_8$ पृथिव्याः. Ś D$_{2.12}$ ये च; D$_4$ चैव (for सर्व-). Ś D$_{2.4.12}$ विजि(Ś$_1$ °दि)तास्. Ś D$_{0.12}$ ते च; D$_{2.4}$ चैव; D$_8$ स्वेन (for ते स्व-). —(l. 86) V$_1$ ते सर्वे; D$_1$ राजन्नो (for ते राजन्). —(l. 87) Ñ$_1$ च (for वा). Ś$_2$ मानुषमात्रं; Ñ$_1$ वा नरमात्रौ. Ś$_1$ Ñ$_2$ D$_{12}$ च (for तु). —(l. 88) Ś$_1$ D$_{12}$ शत्रोर् (for राजन्). D$_4$ हन्मि सर्वान् (for अहं हन्मि). —(l. 90) D$_4$ वा (for च). Ñ$_1$ B$_{2.3}$ D$_1$ हतं (for हतौ). V$_1$ B$_4$ महारणे; D$_1$ रणाजिरे (for मया रणे). —(l. 91) Ś B$_2$ च; D$_8$ तु (for स-). Ś D$_{2.4.12}$ सांगदं. —(l. 92) D$_{0.3}$ वनचारिणः.—(l. 94) Ñ$_1$ B$_2$ एव (for एतन्). —(l. 95) Ś Ñ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_{0.3.8.9}$ मुसलायोधिनो. Ñ$_1$ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_{0.3.8.9}$ मेध (for मह्यं). D$_1$ न (for कः). —(l. 96) B$_{2.3}$ चिंता च; D$_{1.8}$ ते चिंता. D$_1$ बलवत्सु च रावण (for the post. half). – (l. 97) Ś Ñ$_2$ D$_{1.3.12}$ दीनेषु (for क्लीबेषु). B$_2$ क्लीबेषु मानुषेष्वत्र; B$_3$ क्लीबेषु मानुषेषु च (for the prior half). D$_{1.3.8}$ भक्ष- (for भक्ष्य-). Ñ V$_1$ B$_{3.4}$ D$_9$ मे सदा; B$_2$ वा सदा; D$_1$ नित्यशः; D$_8$ मानद; D$_8$ मां सदा (for नित्यदा). —(l. 98) D$_{2.3}$ हनिष्यामि. Ś Ñ B$_{3.4}$ D$_{1.2.4.12}$ शत्रुं (for शत्रून्). —(l. 99) Ś D$_{4.12}$ विचर स्वं; D$_0$ विरमस्व च (for विचरस्व च). —(l. 100) Ñ$_1$ B$_{2.3}$ D$_{2.4}$ भ्रा(Ñ$_1$ B$_{2.3}$ भ्र)ममाणस्तु; Ñ$_2$ V$_1$ B$_4$ D$_9$ भ्राम्यमाणस्तु; D$_8$ भ्रामयामास (for भ्रामयानस्तु). D$_1$ इक्ष्य च (for ऐक्षत). Ś D$_{2-4.12}$ रावणं समुदै(D$_2$ चान्ववै)क्षत; V$_1$ B$_4$ रावणेन समेल न (for the post. half). —(l. 101) Ś Ñ$_2$ V$_1$ B$_4$ D$_4$ उक्तो (for उक्ते). —V$_1$ om. (hapl.) l. 102–107. —(l. 102) D$_{1.3}$ भ्रातरौ (for मानुषौ). —(l. 103) Ñ$_2$ B$_{2.3}$ च (for तु). Ñ$_1$ D$_{8.9}$ समुद्रस्य. B$_{2.3}$ महाबलाः; D$_1$ तपस्विनः (for तरस्विनः). —(l. 104) D$_1$ यस्मात्संदह्यध्वं. —(l. 105) Ś Ñ$_2$ D$_{2-4.12}$ त्वरितास्. D$_1$ यत्र (for तत्र). D$_8$ यद् (for तद्). —(l. 106) Ñ$_1$ B$_4$ D$_9$ अथ; Ñ$_2$ illeg.; B$_{2.3}$ अद्य; D$_{0.3}$ सुखं (for सुख-). Ñ$_2$ B$_{2.3}$ D$_{0.1}$ हनिष्यामि. —(l. 107) Ñ$_1$ B$_{2-4}$ D$_{4.8.9}$ [ऽ]पि (for ऽथ). D$_8$ निष्क्रम्य. D$_3$ प्राह राक्षसं (for वाक्यमब्रवीत्). —After l. 107, B$_3$ ins. :

2* किं त्वं निरूप्यसे मुग्ध न जानामि हिताहितम् ।

—(l. 108) Ñ$_1$ B$_{2.3}$ तु (for च). Ñ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_9$ लक्ष्मणेन (for सुग्रीवेण). —(l. 109) Ś Ñ$_2$ D$_{12}$ महावीरैः. V$_1$ परिरक्षितं; D$_4$ परिचारितं. —(l. 110) Ś$_1$ Ñ$_2$ [आ]गमनं (for गमनं). Ñ$_1$ V$_1$ B$_{3.4}$ D$_{0.2.3.9}$ पुर-; B$_2$ तत्र; D$_1$ पुनर् (for पुरे). D$_8$ विधीयते. —(l. 111) Ñ$_2$ illeg. for the prior half. D$_0$ एव हि (for एतद्). B$_2$ भवेत् (for अभूत्). Ñ$_1$ V$_1$ B$_4$ गुप्तं (for कृत्यं). B$_4$ D$_8$ परं; D$_3$ om. (for परे). —(l. 112) B$_{2.3}$ D$_{8.9}$ च (for वा). Ñ$_1$ V$_1$ B$_{3.4}$ D$_{0.3.4.8}$ तु; Ñ$_2$ D$_9$ [ऽ]पि; B$_2$ हि (for च). Ñ V$_1$ B$_4$ D$_9$

साम्प्रतं त्वागते सैन्ये पुरस्ताद्बलिनो वयम् ।
शस्त्राणां कवचानां च कृत्वा सम्यगुपार्जनम् ।
तेषां दास्यामहे युद्धं हनिष्यामश्च तान्मृधे । [115]
एतस्मिन्नन्तरे वीरः प्रगृह्य विपुलं भुजम् ।
अतिकायो महावीर्यो रावणं वाक्यमब्रवीत् ।
रक्षितव्याः प्रजा राजन्रक्षितव्या द्विजातयः ।
दस्यवश्च निहन्तव्याः परिपाल्याश्च साधवः ।
अन्यायेन न हर्तव्यं परस्वं राक्षसर्षभ । [120]
एवं यो वर्तते राजा चिरं पाति वसुंधराम् ।
रामेण विनयज्ञेन व्यलीकं किं कृतं हि नः ।
जनस्थानगता येन तस्य भार्या त्वया हृता ।
पतिव्रता महाभागा लङ्कां किं वा प्रवेशिता ।
यतः प्रवेशिता सीता उत्पाता दारुणा भृशम् । [125]
कार्याकार्यं न जानीध्वं सर्व एव न संशयः ।
बलेन गर्विता यूयं विनाशाय कुलस्य च ।
तन्मह्यं रोचते बुद्ध्या सीता रामाय दीयताम् ।
परभार्या न युक्तं तु बलाद्धर्तुं निशाचराः ।
संमान्य दीयतां तस्मान्मैथिली जनकात्मजा । [130]
एवमुक्त्वातिकायस्तु तूष्णींभूतो बभूव ह ।

Colophon

विघ्नकालो निशाचर (for the post. half). —(l. 113) Ñ1 V1 B4 D0 चागते; D1 आगते. —(l. 114) D2.4 तु (for च). D2 उपायनं; D4 उपार्जितं (for °र्जनम्). —(l. 115) Ñ2 illeg. for the prior half. D4.8 दास्याम्यहं. D8 हनिष्यामि. Ś1 तु (for च). Ñ V1 B2-4 D9 रणे (for मृधे). —(l. 116) B2.3 एव काले तु (for अन्तरे वीरः). B2 प्रसुज्य; B3 प्रयुज्य (for प्रगृह्य). D3 दक्षिणं (for विपुलं). —(l. 117) Ś D12 -वीरो; Ñ2 D9 -कायो (for -वीर्यो). —(l. 118) D0 सुविश्वस्ताः. Ñ V1 B4 D0.2.9 राज्ञा (for राजन्). —Ñ2 illeg. from द्विजातयः up to the prior half of l. 119. B4 हि (for द्वि-). —(l. 119) D4 शत्रवश्च (for दस्यवश्च). D12 हि हर्तव्याः (for निहन्तव्याः). —(l. 120) Ñ1 कर्तव्यं (for ह°). Ñ1 V1 परमं (for परस्वं). Ś D2.4.12 राक्षसेश्वर. —(l. 121) V1 शास्ति; B4 तस्य (for पाति). Ś D12 स मेदिनीं; B4 वसुंधरा (for वसुंधराम्). —(l. 122) D0 सु- (for वि-). —Ñ2 illeg. from किं up to the prior half of l. 124. Ś2 हि; Ñ1 च; V1 D1 न (for किं). D9 न हि. —(l. 123) D1.2 जनस्थानं(D1 °ने) (for जन-स्थान-). B2.3 त्वयाधुना; B4 D1.3 हृता त्वया (by transp.). —(l. 124) B2.3 D0.2.4.8 किं सा; D1 सा किं (for किं वा). Ś D3.12 लंकायां किं(D3 सा) (for लङ्कां किं वा). —(l. 125) Note hiatus between the two halves. Ñ V1 B2.4 D9 सा च (for सीता). Ś D3.12 ततः (for भृशम्). —(l. 126) Ś D12 कार्यकालं(D12 °ले); B2 D0.2 कार्याकार्ये. Ñ1 V1 वि- (for first न). B2 जानीमः. —Ñ2 illeg. from एव up to l. 127. B3 सर्वे यूयं; D1 सर्वथैव (for सर्व एव). —(l. 127) D1 गर्हिता. D0.2 विनाशोयं. Ś2 D0.2.4.9.12 नः (for च). —D1 om. l. 128-129. —(l. 128) D2 रामे प्रदीयतां. —(l. 129) D0 परदारा (for °भार्या). Ñ V1 B4 D2.9 युक्तास (for युक्तं). Ś1 V1 D2.3 निशाचर. —(l. 130) D9 रामाय (for संमान्य). —Ñ2 illeg. from the post. half up to l. 131. D1.3 रामाय (for मैथिली). —(l. 131) D8 च (for तु). Ñ1 तु स्थितवानह; V1 B4 संप्रति तस्थिवान्; B2.3 भूत्वा(B3 तत्र) स्थितोभवत्; D9 प्रस्थितवान्गृहं (for -भूतो बभूव ह). —After l. 131, Ñ1 ins. :

सुन्दरकाण्डं समाप्तमिति ।;

while V1 ins. :

3* रात्रिं च व * न्तमदोद्धतानां
वचांसि चैतानि निशम्य राजा ।
तथातिकाय्यस्य वचो निशम्य
तूष्णीं बभूव क्षणदाच * * ।;

whereas B2.3 ins. :

4* रावणश्चेन्द्रजित्तूष्णींभूताः सर्वेऽपि राक्षसाः ।
[B3 शक्रजित् (for चेन्द्रजित्).]

—D0.3.4 ins. :

5* रावणश्चापि संचिन्त्य व्यादिशच्छुकसारणौ ।
[D3 तं तु (for चापि). D0 संदिशन् .]

—D3 cont. :

6* इदं तु सुन्दरं काण्डं यः शृणोति दिने दिने ।
तस्य शोकं दरिद्रं च दूरादेव प्रणश्यति ।
आजन्मसंचितं पापं श्रवणादेव नश्यति ।

Colophon. Ñ1 B2 om. colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś Ñ2 V1 B3.4 D0.2.4.8.12 सुंदरकांडं; D1 युद्धकांडे; D2 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś D0.2.4.8.12 राक्षसमंत्रः; Ñ2 V1 B4 D9 मंत्रिवाक्यं; B3 D1 अतिकायवाक्यं; D2 सेतुतरणः; L (ed.) राक्षसमंत्रणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ2 V1 D0.2.4.8.12 om. ; Ś1 100 ; Ś2 104 ; B3 66 ; B4 108 ; D1 2 ; D2 110 ; D9 99 . —After colophon, Ś1 ins. :

समाप्तश्चायं सुन्दरकाण्डः पञ्चमयति शुभमस्तु । अथातो लङ्कायां युद्धकाण्डः ।
जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अनेन विष्णुरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ।
श्रीराम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम श्रीराम राम ।;

while Ś2 ins. :

समाप्तश्चायं सुन्दरकाण्डः । ५ । अतः परं युद्धकाण्डो भविष्यति । शुभमस्तु सर्वजगताम् ।

—Ñ2 ins. :

सुन्दरकाण्डं समाप्तं । श्री श्री श्रीरामप्रीतिरस्तु । शुभं ।
* * * * * * * * * * * * * * । (illeg.)
सुन्दरकाण्डं संपूर्णम् ।

16

After 6.15, $D_{5-7.10.11}$ S ins.:

निमित्तानि निमित्तज्ञो दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः ।
सौमित्रिं संपरिष्वज्य इदं वचनमब्रवीत् ।
परिगृह्योदकं शीतं वनानि फलवन्ति च ।
बलौघं संविभज्येमं व्यूह्य तिष्ठेम लक्ष्मण ।
लोकक्षयकरं भीमं भयं पश्याम्युपस्थितम् । [5]
निबर्हणं प्रवीराणामृक्षवानररक्षसाम् ।
वाताश्च कलुषा वान्ति कम्पते च वसुंधरा ।
पर्वताग्राणि वेपन्ते पतन्ति च महीरुहाः ।
मेघाः क्रव्यादसंकाशाः परुषाः परुषस्वनाः ।
क्रूराः क्रूरं प्रवर्षन्ति मिश्रं शोणितबिन्दुभिः । [10]
रक्तचन्दनसंकाशा संध्या परमदारुणा ।
ज्वलतः प्रपतत्येतदादित्यादग्निमण्डलम् ।
दीना दीनस्वराः क्रूराः सर्वतो मृगपक्षिणः ।
प्रत्यादित्यं विनर्दन्ति जनयन्तो महद्भयम् ।
रजन्यामप्रकाशस्तु संतापयति चन्द्रमाः ।
कृष्णरक्तांशुपर्यन्तो लोकक्षय इवोदितः । [15]
ह्रस्वो रूक्षोऽप्रशस्तश्च परिवेषः सुलोहितः ।
आदित्ये विमले नीलं लक्ष्म लक्ष्मण दृश्यते ।
रजसा महता चापि नक्षत्राणि हतानि च ।
युगान्तमिव लोकानां पश्य शंसन्ति लक्ष्मण । [20]
काकाः श्येनास्तथा गृध्रा नीचैः परिपतन्ति च ।
शिवाश्चाप्यशिवान्नादान्नदन्ति सुमहाभयान् ।
शैलैः शूलैश्च खड्गैश्च विसृष्टैः कपिराक्षसैः ।
भविष्यत्यावृता भूमिर्मांसशोणितकर्दमा ।
क्षिप्रमद्यैव दुर्धर्षां पुरीं रावणपालिताम् ।
अभियाम जवेनैव सर्वतो हरिभिर्वृताः । [25]
इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धन्वी संग्रामहर्षणः ।

—V_1 ins.:

समाप्तं चेदं सुन्दरकाण्डम् ।

—B_2 ins.:

सुन्दरकाण्डं समाप्तं । अस्यानन्तरं लङ्काकाण्डं भविष्यति । श्री गुरुः । श्री श्रीरामो जयति । श्री श्रीशिवो जयति ।

—B_3 ins.:

समाप्तमिदं सुन्दरकाण्डं ।
वाल्मीकिगिरिसंभूता रामायणमहानदी ।
पुनाति भुवनं धन्या रामसागरगामिनी ।
हनुमते नमः । श्रीरामो जयति । गुरवे नमः ।

—B_4 ins.:

समाप्तं चेदं सुन्दरकाण्डमिति । अस्यानन्तरं लङ्काकाण्डमिति ।
श्री श्रीरामचन्द्राय नमः ।

—D_2 ins.:

राम । समाप्तं लङ्कापर्व ।

वाल्मीकेर्वदनामलेन्दुगलितं पद्यं परं पावनं
　　पुण्यं वागमृतं पिबन्त्यनुदिनं ये श्रोत्रपात्रैर्नराः ।
विष्णोः सच्चरितं चराचरगुरो रामायणं सादरा-
　　त्तेषां श्रीर्भवने भवत्यतिबला नश्यन्ति चारातयः ।

—D_3 ins.:

संवत् १७८७ अब्धीन्दुऋषिवसुसंख्यागते अब्दे । आषाढ शुक्ल ६ चन्द्रवारे । श्रीरामाय नमः ।

—D_8 ins.:

सुन्दरकाण्डं समाप्तोऽयं । शुभमस्तु । श्रीरामाय नमः । श्री । श्री । श्री ।

—D_9 ins.:

समाप्तमिदं सुन्दरकाण्डं संपूर्णं । शुभमस्तु । मङ्गलं ददात् ।
　　यत्र यत्र रघुनाथकीर्तनं
　　　　तत्र तत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
　　बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं
　　　　मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ।

संवत् १८३७ शके १७०२ पौषे कृष्णपक्षे १४ रविवारान्वितायां ४५ ज्येष्ठानक्षत्रं ३९।४६ गंडयोग ४०।५३ ववकरणे ३० लिखितं पं. श्री दुबे खर्गराय कनोजिया टहरोली शुभस्थानं । श्रीराम श्रीराम राम श्रीराम राम श्रीराम राम ।

　　यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ।
　　यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥

श्रीरामो जयति ।

16

(l. 2) Note hiatus between the two halves. D_7 T_2 स (for सं-). —(l. 4) T_3 संविभज्येम. T_3 व्यूहे; Cm.g.t as above (for व्यूह्य). —(l. 6) $D_{10.11}$ प्रवर्हणं. —(l. 8) T_3 धरणीरुहाः; Cm as above (for च मही°). —(l. 10) D_5 मिश्र- (for मिश्रं). —(l. 12) D_7 ज्वलितं; $G_{1.3}$ $M_{1.2}$ ज्वलच्च. —(l. 13) D_7 दीनतराः (for °स्वराः). G_1 सर्वे ते (for सर्वतो). —(l. 14) $T_{2.3}$ महाभयं. —(l. 15) D_6 M_1 अप्रकाशश्च; T_3 अप्रशस्तं च (for अप्रकाशस्तु). —(l. 16) G_2 कृष्णो (for कृष्ण-). —(l. 17) D_7 $M_{1.2}$ [ऽ]प्रकाशश्च (for ऽप्रशस्तश्च). $D_{10.11}$ तु (for सु-). —(l. 18) D_6 reads from ले up to ते in marg. K (ed.) लक्ष्म नीलं (by transp.). $G_{2.3}$ लक्ष्यते; Cg as above (for दृश्यते). —(l. 19) D_7 [आ]वृतानि; $G_{2.3}$ वृतानि; Ck.t as above (for हतानि). —(l. 20) G_2 लोकस्य and शंसति (for लोकानां and शंसन्ति). —(l. 21) D_7 नीचैर्गृध्राः (by transp.); $D_{10.11}$ नीचा गृध्राः; Cg as above (for गृध्रा नीचैः). —(l. 22) $D_{7.10.11}$ T_2 M_2 [अ]शुभान् (for [अ]शिवान्). G_2 प्रनदंति महाभयाद; $M_{1.2}$ निनदंति महास्वनाः (for the post. half). —(l. 23) D_6 शूलैः शरैश्च; T_3 शूलैः सालैश्च; G_2 शरैः शूलैश्च (for शैलैः शूलैश्च). $D_{7.10.11}$ विमुक्तैः (for विसृष्टैः). T_2 विसृष्टैः खड्गैश्च (by transp.). —(l. 24) M_3 -कर्दमैः; Cg -कर्दमा (as above). —(l. 26) D_7 अभियामो. $D_{7.10.11}$ सर्वैर्हरिभिरावृताः (for the post. half). T_2 अभियाम जवे** *** हरिभिर्वृतां (damaged). —(l. 27) $D_{7.10.11}$ धन्वी स

प्रतस्थे पुरतो रामो लङ्कामभिमुखो विभुः।
सविभीषणसुग्रीवास्ततस्ते वानरर्षभाः।
प्रतस्थिरे विनर्दन्तो निश्चिता द्विषतां वधे। [30]
राघवस्य प्रियार्थं तु धृतानां वीर्यशालिनाम्।
हरीणां कर्मचेष्टाभिस्तुतोष रघुनन्दनः।

Colophon

सा वीरसमिती राज्ञा विरराज व्यवस्थिता।
शशिना शुभनक्षत्रा पौर्णमासीव शारदी।
प्रचचाल च वेगेन त्रस्ता चैव वसुंधरा। [35]
पीड्यमाना बलौघेन तेन सागरवर्चसा।
ततः शुश्रुवुराकुष्टं लङ्कायां काननौकसः।
भेरीमृदङ्गसंघुष्टं तुमुलं लोमहर्षणम्।
बभूवुस्तेन घोषेण संहृष्टा हरियूथपाः।
अमृष्यमाणास्तं घोषं विनेदुर्घोषवत्तरम्। [40]
राक्षसास्तत्प्लवंगानां शुश्रुवुस्तेऽपि गर्जितम्।
नर्दतामिव दृप्तानां मेघानामम्बरे स्वनम्।
दृष्ट्वा दाशरथिर्लङ्कां चित्रध्वजपताकिनीम्।
जगाम मनसा सीतां दूयमानेन चेतसा।
अत्र सा मृगशावाक्षी रावणेनोपरुध्यते। [45]
अभिभूता ग्रहेणेव लोहिताङ्गेन रोहिणी।
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य समुद्वीक्ष्य च लक्ष्मणम्।
उवाच वचनं वीरस्तत्कालहितमात्मनः।
आलिखन्तीमिवाकाशमुत्थितां पश्य लक्ष्मण। [50]
मनसेव कृतां लङ्कां नगाग्रे विश्वकर्मणा।
विमानैर्बहुभिर्लङ्का संकीर्णातिविराजते।
विष्णोः पदमिवाकाशं छादितं पाण्डुरैर्घनैः।
पुष्पितैः शोभिता लङ्का वनैश्चैत्ररथोपमैः।
नानापतगसंघुष्टैः फलपुष्पोपगैः शुभैः।
पश्य मत्तविहंगानि प्रलीनभ्रमराणि च। [55]
कोकिलाकुलषण्डानि दोधवीति शिवोऽनिलः।
इति दाशरथी रामो लक्ष्मणं समभाषत।
बलं च तद्वै विभजच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा।
शशास कपिसेनां तां बलमादाय वीर्यवान्।
अङ्गदः सह नीलेन तिष्ठेदुरसि दुर्जयः। [60]
तिष्ठेद्वानरवाहिन्या वानरौघसमावृतः।
आस्थितो दक्षिणं पार्श्वमृषभो वानरर्षभः।
गन्धहस्तीव दुर्धर्षस्तरस्वी गन्धमादनः।
तिष्ठेद्वानरवाहिन्याः सव्यं पार्श्वमधिष्ठितः।
मूर्ध्नि स्थास्याम्यहं यत्तो लक्ष्मणेन समन्वितः। [65]
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः।

रामः (for धर्मात्मा धन्वी). $D_{7.10.11}$ $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ -धर्षणः. —(l. 29) $D_{7.10.11}$ सर्वे (for ततस्). —(l. 30) $D_{10.11}$ Ck.t धृतानां; Cg निश्चिता (as above). T_3 पथि (for वधे). —(l. 31) D_5 T_3 सुतानां; $D_{10.11}$ सुतरां; T_1 वीराणां; T_2 यतानां; Cg as above (for धृतानां). T_1 शौर्य- (for वीर्य-). —(l. 32) D_5 T_1 M_3 हरि(M_3 रघु)पुंगवः (for रघुनन्दनः).

Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both): $D_{5-7.10.11}$ $T_{1.3}$ G M 23; T_2 damaged. —After colophon, T_3 concludes with श्रीरामा नीवेदिक; G $M_{1.2.5}$ with श्रीरामाय नमः.

—Before l. 33, T_3 ins. in marg. सेनारक्षणं. —(l. 34) G_2 पूर्णमासीव शर्वरी (for the post. half). —(l. 35) D_7 वित्रस्ता सा; G_1 तत्र चैव (for त्रस्ता चैव). —(l. 36) D_6 महा- (for तेन). —(l. 37) T_2 आक्रोशं (for आकुष्टं). $D_{5.7.11}$ लंकायाः. G_2 ते वनौकसः. —(l. 38) $D_{5.6}$ S रोम- (for लोम-). —(l. 40) $D_{10.11}$ तद्- (for तं). M_5 घोषमुत्तमं. —(l. 41) D_7 ते; M_3 तु (for तत्). D_5 T_1 M_3 च (for ते). D_7 च (for ऽपि). —(l. 42) D_5 T_2 नदताम्. —(l. 44) G_1 $M_{1.2}$ सहसा (for मनसा). —(l. 45) T_2 Cv तत्र; Cm.g.t as above (for अत्र). G_2 [अ]सौ; Cv.m.g as above (for सा). —D_{11} transp. l. 47 and 49. —(l. 47) $D_{5.6}$ T_3 $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ विनि(D_6 °निः)श्वस्य. G_1 M_{1-3} समुदीक्ष्य. —(l. 48) $G_{2.3}$ रामस् (for वीरस्). —(l. 49) $M_{1.2}$ उच्छ्रितां (for उत्थितां). —(l. 50) D_7 [ए]व (for [इ]व). ❀ Cv : मनसैव कृतां लङ्कां नगाग्रे विश्वकर्मणेति पाठः. ❀ —(l. 51) T_2 समाकीर्णा (for संकीर्णाति-). D_7 G_2 M_5 हि विराजते; $D_{10.11}$ रचिता पुरा; G_1 $M_{1.2}$ [अ]भिविराजते; G_3 ह्यतिराजते; M_3 भुवि राजते (for [अ]तिविराजते). —(l. 52) $D_{5.6}$ T_1 G M पांडरैर्; $D_{7.10.11}$ T_2 Ct पांडुभिर्; Cm as above (for पाण्डुरैर्). —(l. 53) $M_{1.2}$ शोभते. —After the prior half, G_2 repeats erroneously from the post. half of l. 50 up to the prior half of l. 53. —M_1 om. from the post. half up to the prior half of l. 56. $D_{6.10.11}$ M_2 चित्र- (for चैत्र-). —(l. 54) D_5 M_3 -पतंग-; M_2 -विहग- (for -पतग-). $D_{10.11}$ -संघुष्ट-. T_2 -पुष्पोदकैः; T_3 -मूलैर्नगैः (for -पुष्पोपगैः). G_2 पुष्पोपगफलोपगैः (for the post. half). ❀ Cg : फलभूतानि पुष्पाणि यासां ताः फलपुष्पाः मल्लिकादयः, ताभिरुपगम्यन्त इति तथा। अतो न पुष्पितैरित्यनेन पौनरुक्त्यम्. ❀ —(l. 56) $D_{5.7.10}$ -खंडानि (for -षण्डानि). M_5 दोधूयति; Cm.g.t दोधवीति (as above). $D_{5.6}$ T वनान्युपवनानि च (for the post. half). —(l. 58) $D_{6.7.10.11}$ तत्र (for तद्वै). $D_{5.6}$ T M_3 विभजन्; D_7 G_2 व्यभजच्; G_3 व्यसृजच्; Ck.t विभजच् (as above). ❀ Ck.t : विभजद्व्यभजच्. ❀ —(l. 59) $D_{5.6}$ T G_1 $M_{3.5}$ कपिसेनायां(T_3 M_3 °या; M_5 °नां). D_{10} $M_{1.2}$ Ck.t बलाद्; Cm.g as above (for बलम्). —(l. 60) M_5 वीर्यवान् (for दुर्जयः). —$M_{1.2}$ om. (hapl.) l. 61–63. —(l. 61) After तिष्ठेद्वा, D_5 erroneously reads from -नररक्षिता in l. 70 up to the prior half of l. 71. T_3 वानरवाहिन्यां. —(l. 62) $D_{7.10.11}$ T_2 G_1 Ct आश्रितो; M_3 Cm आश्रित्य (for आस्थितो). $D_{6.7.10.11}$ G_1 नाम वानरः (for वानरर्षभः). —(l. 64) D_{11} repeats the post. half of l. 61 in place of the post. half of l. 64. D_{10} पक्षम्; Cm.t as above (for पार्श्वम्). M_3 समाश्रितः (for अधिष्ठितः). —(l. 65) T_3 यत्नॉल्; M_3 Cg युक्तो; Ck.t as above (for यत्तो). $D_{5.6}$ T च संयुतः; G M_5 समाहितः (for समन्वितः).

ऋक्षमुख्या महात्मानः कुक्षिं रक्षन्तु ते त्रयः ।
जघनं कपिसेनायाः कपिराजोऽभिरक्षतु ।
पश्चार्धमिव लोकस्य प्रचेतास्तेजसा वृतः ।
सुविभक्तमहाव्यूहा महावानररक्षिता । [70]
अनीकिनी सा विबभौ यथा द्यौः साभ्रसंप्लवा ।
प्रगृह्य गिरिशृङ्गाणि महतश्च महीरुहान् ।
आसेदुर्वानरा लङ्कां विमर्दयिषवो रणे ।
शिखरैर्विकिरामैनां लङ्कां मुष्टिभिरेव वा ।
इति स्म दधिरे सर्वे मनांसि हरिसत्तमाः । [75]
ततो रामो महातेजाः सुग्रीवमिदमब्रवीत् ।
सुविभक्तानि सैन्यानि शुक एष विमुच्यताम् ।
रामस्य वचनं श्रुत्वा वानरेन्द्रो महाबलः ।
मोचयामास तं दूतं शुकं रामस्य शासनात् ।
मोचितो रामवाक्येन वानरैश्च निपीडितः । [80]
शुकः परमसंत्रस्तो रक्षोधिपमुपागमत् ।
रावणः प्रहसन्नेव शुकं वाक्यमुवाच ह ।
किमिमौ ते सितौ पक्षौ लूनपक्षश्च दृश्यसे ।
कच्चिन्नानेकचित्तानां तेषां त्वं वशमागतः ।
ततः स भयसंविग्नस्तेन राज्ञाभिचोदितः । [85]
वचनं प्रत्युवाचेदं राक्षसाधिपमुत्तमम् ।
सागरस्योत्तरे तीरे ब्रुवंस्ते वचनं तथा ।
यथासंदेशमक्लिष्टं सान्त्वयञ्श्लक्ष्णया गिरा ।
क्रुद्धैस्तैरहमुत्पत्य दृष्टमात्रैः प्लवंगमैः ।
गृहीतोऽस्म्यपि चारब्धो हन्तुं लोप्तुं च मुष्टिभिः । [90]
नैव संभाषितुं शक्याः संप्रश्नोऽत्र न लभ्यते ।
प्रकृत्या कोपनास्तीक्ष्णा वानरा राक्षसाधिप ।
स च हन्ता विराधस्य कबन्धस्य खरस्य च ।
सुग्रीवसहितो रामः सीतायाः पदमागतः ।
स कृत्वा सागरे सेतुं तीर्त्वा च लवणोदधिम् ।
एष रक्षांसि निर्धूय धन्वी तिष्ठति राघवः । [95]
ऋक्षवानरसंघानामनीकानि सहस्रशः ।
गिरिमेघनिकाशानां छादयन्ति वसुंधराम् ।
राक्षसानां बलौघस्य वानरेन्द्रबलस्य च ।
नैतयोर्विद्यते संधिर्देवदानवयोरिव ।
पुरा प्राकारमायान्ति क्षिप्रमेकतरं कुरु । [100]
सीतां वास्मै प्रयच्छाशु सुयुद्धं वा प्रदीयताम् ।
शुकस्य वचनं श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
रोषसंरक्तनयनो निर्दहन्निव चक्षुषा ।
यदि मां प्रतियुध्येरन्देवगन्धर्वदानवाः ।
नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि । [105]
कदा समभिधावन्ति राघवं मामकाः शराः ।
वसन्ते पुष्पितं मत्ता भ्रमरा इव पादपम् ।
कदा तूणीशयैर्दीप्तैर्गणशः कार्मुकच्युतैः ।
शरैरादीपयाम्येनमुल्काभिरिव कुञ्जरम् । [110]
तच्चास्य बलमादास्ये बलेन महता वृतः ।
ज्योतिषामिव सर्वेषां प्रभामुद्यन्दिवाकरः ।
सागरस्येव मे वेगो मारुतस्येव मे गतिः ।
न हि दाशरथिर्वेद तेन मां योद्धुमिच्छति ।
न मे तूणीशयान्बाणान्सविषानिव पन्नगान् । [115]
रामः पश्यति संग्रामे तेन मां योद्धुमिच्छति ।

—(l. 70) $D_{5.11}$ सुविभक्तं; $D_{6.7}$ T_3 M_5 °भक्ता; Cr.g as above (for सुविभक्त-). T_3 महावीर्या; Cg as above (for -महाव्यूहा). —(l. 71) T_2 [अ]पि (for वि-). G_1 स्वाभ्र-; $M_{1.2}$ अभ्र-; Cv.r.m.g as above (for साभ्र-). —(l. 73) $D_{10.11}$ G_2 $M_{1.2}$ Ck.t मिमर्दयिषवो. ❀ Cm.g: विमर्दयिषवः विमर्दयितु(Cg मर्दयितु)मिच्छवः। Cg adds सनि द्वित्वाभाव आर्षः. ❀ —(l. 75) $D_{7.10.11}$ हरिपुंगवाः; G_3 $M_{1.2.5}$ °यूथपाः (for °सत्तमाः). —(l. 77) D_6 $G_{1.3}$ M_5 विसृज्यतां; Cm.t as above (for विमुच्यताम्). —(l. 78) $D_{7.10.11}$ तु वचः (for वचनं). —(l. 80) $D_{5.6}$ T M_3 चाभि-(T_3 °पि); $M_{1.2}$ भृश- (for च नि-). —(l. 81) D_6 लंकाधिपम्. —(l. 82) G_1 वाचम् (for वाक्यम्). D_5 $T_{1.3}$ M_3 अभाषत; G_2 उवाच हा; M_5 अथाब्रवीत्. —(l. 83) G_3 उभौ; $M_{1.2}$ एतौ; Ct as above (for इमौ). T_3 हतौ (for सितौ). G_1 लूनौ भग्नश्च. D_{5-7} T_3 दृश्यते. —(l. 84) T_1 वश*** (moth-eaten) (for वशमागतः). —(l. 85) $D_{5.6}$ T तदा; G_1 M_{1-3} तथा (for तेन). —(l. 87) D_7 $T_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ तदा (for तथा). —(l. 88) T_3 यदा (for यथा-). $G_{2.3}$ $M_{1.2.5}$ अक्लीबं; Ct as above (for अक्लिष्टं). ❀ Cm.t: सान्त्वयन्।; Cg: सान्त्वयम्, असान्त्वयम्। सुग्रीवमिति शेषः. ❀ —(l. 89) M_3 क्रूरैस् (for क्रुद्धैस्). $D_{7.10}$ T_2 उत्प्लुत्य (for उत्पत्य). $D_{10.11}$ G_1 दृष्टमात्रः. —(l. 90) D_5 $T_{1.2}$ [अ]हमारब्धो; G_2 M_5 [अ]विचारेण; Cm.t as above (for [अ]पि चारब्धो). —(l. 91) $D_{10.11}$ ते (for [ए]व). G_1 शक्यं. M_5 स (for सं-). $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ विद्यते (for लभ्यते). —(l. 94) M_3 -सचिवो (for -सहितो). —(l. 95) G_2 बद्ध्वा (for कृत्वा). G_3 $M_{1.2}$ वरुणालयं; M_5 लवणांबुधिं (for लवणोदधिम्). —(l. 96) D_6 reads in marg. from रक्षांसि up to राघवः. —(l. 97) D_5 T_3 M_3 -मुख्यानाम्; T_1 -**नाम् (damaged); T_2 -सिंहानाम्; $M_{1.2}$ -सैन्यानाम् (for -संघानाम्). M_5 अनीकानां. —(l. 98) D_7 -निकाशानि; G_1 -सकाशानां (for -निकाशानां). —(l. 99) $M_{1.2}$ वानराणां (for °रेन्द्र-). —(l. 101) G_3 पुर- (for पुरा). —(l. 102) $D_{5.7.10.11}$ च (for first वा). $D_{10.11}$ युद्धं वापि; $G_{2.3}$ M_5 युद्धं वास्मै (for सुयुद्धं वा). —(l. 104) D_6 T_3 G_1 कोप- (for रोष-). G_3 -संसक्तनयनो. —(l. 105) T_3 [इ]मान् (for मां). —(l. 106) D_5 M_3 प्रयच्छामि. —(l. 107) D_5 T_1 M_3 नाम (for सम्-). $D_{10.11}$ मामका राघवं (by transp.). —(l. 109) M_5 बाणैर् (for दीप्तैर्). D_7 शतशः. $D_{10.11}$ कदा शोणितदिग्धांगं दीप्तैः कार्मुकविच्युतैः. —(l. 110) $D_{5.10.11}$ $T_{1.3}$ M_5 आदीपयिष्यामि (all except M_5 with hiatus). M_5 ह्युल्काभिर्. —(l. 111) D_6 तत्रास्य; G_2 तस्यास्त्र- (for तच्चास्य). D_5 पथम् (for बलम्). D_{11} आदाय; T_3 आपास्ये (for आदास्ये). —(l. 113) D_6 (both places) [ए]व (for [इ]व). $D_{7.10.11}$ T_2 $M_{1.2.5}$ बलं (for गतिः). —(l. 114) D_6 T_3 [ए]व; $D_{7.10.11}$ च; $G_{1.2}$ [ए]तद्; G_3 $M_{1.2.5}$ तु (for हि). —T_3 om. (hapl.) l. 115–116. —(l. 118) T_2 शरकोणैः; T_3

न जानाति पुरा वीर्यं मम युद्धे स राघवः ।
मम चापमयीं वीणां शरकोणप्रणादिताम् ।
ज्याशब्दतुमुलां घोरामार्तगीतमहास्वनाम् ।
नाराचतलसंनादां तां ममाहितवाहिनीम् । [120]
अवगाह्य महारङ्गं वादयिष्याम्यहं रणे ।
न वासवेनापि सहस्रचक्षुषा
युधास्मि शक्यो वरुणेन वा पुनः ।
यमेन वा धर्षयितुं शराग्निना
महाहवे वैश्रवणेन वा स्वयम् । [125]

Colophon

17

After 6.19.27, Ś Ñ V2.3 B D2(marg.).8.12.13 ins.:

अत्रैव च मया प्राप्तश्चागमो वानरेषु वै ।
प्रजापतेः किल पुरा वाताविद्धं रजस्तदा ।
वामेक्षणेऽपतत्तेन स्पृष्ट्वा किमिदमैक्षत ।
वामेनादाय हस्तेन क्षिप्तं दूरं पपात तत् ।
मनसा चिन्तितं तेन किमस्मात्प्रभविष्यति । [5]
तत्रापि तरसा भासा फेनबुद्बुदसप्रभा ।
उत्थिता विग्रहवती नारी कमललोचना ।
चन्द्रबिम्बानना बाला विद्युत्तरललोचना ।
नैव देवी न गन्धर्वी नासुरी न च पन्नगी ।
तादृग्रूपवती दृष्टा स्वयमेव स्वयंभुवा । [10]
लोकपालास्ततो दृष्ट्वा तं देशं समुपागताः ।
रविस्तत्राब्रवीद्वाक्यमुपसृत्य प्रजापतिम् ।
कस्यैषा केन कार्येण संप्राप्तेह शुभानना ।
पुरीं भोगवतीं त्यक्त्वा नागकन्या किमागता ।
सिद्धिर्बुद्धिस्तथा लक्ष्मीः प्रभा पुष्टिः सरस्वती । [15]
असौ रूपमवष्टभ्य चोत्थिता जगतां ततः ।
प्रजापतिस्तदा तत्र रवेरश्रावयत्कथाम् ।
ततोऽक्षिरजसो जातां स्निग्धां स्निग्धेन चक्षुषा ।
भास्करो भास्कराभां तामुपगुह्य गतस्ततः ।
कदाचिद्वीक्ष्य तां कन्यां रूपयौवनदर्पिताम् । [20]
स्थितां मन्दरपृष्ठेषु रविर्वचनमब्रवीत् ।

शरौघेण (for शरकोण-). D7 M1.2 -प्रवादितां. D6.10.11 M3 Cm.g.t शरकोणैः प्रवादितां (for the post. half). —D6 reads in marg. l. 119. —(l. 119) D5.6 T1.3 -घोषतुमुलां. T2 भीमाम् (for घोराम्). D7 T2 G1.3 M3 Cv.m.g आर्तभीत- ; D10.11 आर्तगीतां; G2 आर्तभीम- ; M5 मत्तगीत- ; Ct आर्तगीत- (as above). T3 -रवस्वनां. —(l. 120) D5.6 T1.3 मम च; D7 G3 तां महा- ; D10.11 Ct नदीम् ; Cv.m.g as above (for तां मम). D5 T1.2 G2.3 M1.2 Cr -वादिनीं. —(l. 121) M3 नादयिष्यामि. —(l. 123) D6.7.10.11 T2 युद्धे; M3 यथा (for युधा). D10.11 M3 स्वयं (for पुनः). —(l. 124) G2 यथा; M5 क्षमो (for शर-). —(l. 125) M3 पुनः (for स्वयम्).

Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both) : D5–7.10.11 T1.3 G M 24 ; T2 23. —After colophon, G M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः ; M5 with श्रीरामचन्द्राय नमः .

17

V3 om. l. 1–3. —(l. 1) Ś D8.12 यथा चैष; Ñ1 V2 B3 तत्र चैव; B1 इहैव च; D2.13 ततोत्रैव. Ś D8.12 तथा (for मया). Ñ V2 B3.4 D2.13 आगमो (for चागमो). Ñ2 च (for वै). B4 वानरेश्वरैः. —(l. 2) Ś V2 B1.2 D2.13 तथा (for तदा). —(l. 3) Ñ V2 B वामाक्षिप्रसृतं ते(B4 °हतस्ते)न; D2.13 वामेक्षणं श्रितं तेन (for the prior half). Ñ1 V2 B1–3 स्पृष्ट्वा रजसि वैकृतं; Ñ2 B4 कृतं चक्षुषि(Ñ2 °स्तु) वैकृतं (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 V2 B D8 क्षिप्रं (for क्षिप्तं). Ñ V2.3 B दूरे. V2.3 ह; B1 D13 च (for तत्). B3.4 न्य(B4 प्र)पातयत् . —(l. 5) Ñ2 B4 [अ]धिष्ठितं (for चिन्तितं). Ś2 D8.12 प्रभविष्णुषु; Ñ2 संभविष्यति (for प्रभविष्यति). B4 हिमसार्द्रं भविष्यति (for the post. half). —(l. 6) Ñ1(m. also चंचला).2 V2 B D13 तरला (for तरसा). B1 -संनिभा; B2 -सत्प्रभा; B4 -संचया; D13 -सुप्रभा. —(l. 7) V3 B1 [अ]तिरूपवती (for विग्रहवती). B4 विग्रहवती स्यान्नारी (for the prior half). B4 तस्मिन् (for नारी). —(l. 8) B4 -मंडल- (for -तरल-). —(l. 9) Ś D8.12 न देवी न च (for नैव देवी न). Ś2 च न (by transp.). —(l. 10) Ñ V2 B1.2 नेदृग् ; V3 नैतद् (for तादृग्). Ñ1 B1.2 सृष्टा (for दृष्टा). B3.4 नैव तादृग्रूपवती सृ(B4 दृ)ष्टान्या स्त्री स्वयंभुवा. —(l. 11) Ñ2 B2 तथा; B1.4 तु तां (for ततो). D2.13 हृष्टास (for दृष्ट्वा). Ñ V2.3 B तं प्र(B4 तत्प्र)देशमुपागताः (for the post. half). —(l. 13) B1.4 वा (for [ए]षा). —(l. 14) D2 अग्रतः (for आगता). —(l. 15) Ñ1 V2 D2.13 धृतिस् ; Ñ2 *तस् ; B2 ऋद्धिस् ; B3 वृद्धिस् (for बुद्धिस्). B4 ऋद्धिः (for प्रभा). D13 लक्ष्मीः (for पुष्टिः). Ñ1 V2.3 पुण्या(V3 सुधा) पुष्टिः प्रभाकरी; B1.2 प्रभा तुष्टिः प्रभाकरी (for the post. half). —(l. 16) Ñ V2.3 B1–3 आसां; B4 तासां; D13 आसीद् (for असौ). D13 (with hiatus) उत्थिता (for चोत्थिता). Ñ V2.3 B D2 (with hiatus) उत्थिता जगतीतलात् (D2 °तीकृते) (for the post. half). —Ś1 D8 om. (hapl.) l. 17–19. Ś2 D2.12 om. l. 17. —(l. 17) Ñ2 ततस् ; D13 तथा (for तदा). Ñ1 V2 B3 रविम् (for रवेर्). Ñ2 आश्रावयत् . —(l. 18) Ś2 D12 ततो वै; V3 वातोत्थां; B2 अतोक्षि-; D2 ततोक्ष- (for ततोऽक्षि-). Ś2 B1 D2.12.13 -रजसा. L (ed.) जाता (for जातां). V3 दृष्ट्वा (for स्निग्धां). Ñ2 तेजसा (for चक्षुषा). Ś2 L (ed.) स्निग्धसांजनसप्रभा(Ś2 °भां); D2.12.13 स्निग्धा(D2 °ग्ध)मंजनचक्षुषा (for the post. half). —(l. 19) Ś2 Ñ1 V2.3 D2.13 उपगृह्य (for °गुह्य). Ś2 ततो गतः (by transp.); Ñ2 B2 गतस्तदा; V3 B4 D2.12 ततस्ततः; B1 [आ]गतस्ततः. —(l. 20) Ñ V2 B2.3 D2.13 अथ तां; V3 आगतां; B1 त्वथ तां (for वीक्ष्य तां). Ñ1 V2.3 B1–3 -गर्वितां (for -दर्पिताम्). B4 प्रजापतेस्तु कन्यायां स ययौ कामदर्पितः. —(l. 21) Ñ V2.3 B2.3 स्नातां (for स्थितां). Ñ V2.3 B D2.13 -पृष्ठे तु. B1 रविस्तामब्रवीद्वचः (for the post.

मत्तेजसा महावीर्यस्त्वधृष्यश्च महारणे ।
देवदानवयक्षाणां पन्नगानां सरक्षसाम् ।
अवध्यस्त्रिदशानां च तव पुत्रो भविष्यति ।
वरेण छन्दयित्वा तामगमत्सद्य एव तु । [25]
रविणा बालभावाच्च बालेति परिकीर्तिता ।
अथ काले तदा श्रीमाञ्शक्रः सुरगणार्चितः ।
विचरन्मन्मथाविष्टः सर्वर्तुकुसुमाकरे ।
स दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं परं विस्मयमागतः ।
का त्वं भवसि रुद्राणां यक्षाणामिति चाब्रवीत् । [30]
मनो हरसि मे भीरु कान्ते कान्ततरा ह्यसि ।
स तु भावेन दिव्येन पाणिना तां मनोरमाम् ।
उपस्पृश्य जलं शीतं वचनं चेदमब्रवीत् ।
वानरौ दिव्यरूपौ ते सर्वज्ञौ कामरूपिणौ ।
उत्पत्स्येते महाभागे मा विषादं गमिष्यसि । [35]
यमजौ सुमहाभागौ वाली सुग्रीव एव च ।
किष्किन्धा नाम तु पुरी कान्ता पुष्पफलैर्युता ।
तत्र राज्यं करिष्येते सर्ववानरपुंगवौ ।
इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो नाम महायशाः ।
विष्णुर्मानुषरूपोऽसौ तस्यैकः सख्यमेष्यति । [40]

18

After Sarga 30, $D_{5-7.9-11}$ S ins.:

ततो रामः सुवेलाग्रं योजनद्वयमण्डितम् ।
आरुरोह ससुग्रीवो हरियूथपसंवृतः ।
स्थित्वा मुहूर्तं तत्रैव दिशो दश विलोकयन् ।
त्रिकूटशिखरे रम्ये निर्मितां विश्वकर्मणा ।
ददर्श लङ्कां सुन्यस्तां रम्यकाननशोभिताम् ।
तस्यां गोपुरशृङ्गस्थं राक्षसेन्द्रं दुरासदम् । [5]
श्वेतचामरपर्यन्तं विजयच्छत्रशोभितम् ।
रक्तचन्दनसंलिप्तं रत्नाभरणभूषितम् ।
नीलजीमूतसंकाशं हेमसंछादिताम्बरम् ।
ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम् ।
शशलोहितरागेण संवीतं रक्तवाससा । [10]
संध्यातपेन संछन्नं मेघराशिमिवाम्बरे ।
पश्यतां वानरेन्द्राणां राघवस्यापि पश्यतः ।
दर्शनाद्राक्षसेन्द्रस्य सुग्रीवः सहसोत्थितः ।
क्रोधवेगेन संतप्तः सत्त्वेन च बलेन च । [15]
अचलाग्रादथोत्थाय पुप्लुवे गोपुरस्थले ।
स्थित्वा मुहूर्तं संप्रेक्ष्य निर्भयेनान्तरात्मना ।

---

half). —(l. 22) Ñ $V_{2.3}$ B_{1-3} त्वप्रधृष्यो; B_4 दुष्प्रधर्षो; D_2 त्वधृष्यस्तु; D_{13} त्वां प्रविष्टो. —(l. 23) $Ñ_2$ -सिद्धानां (for -यक्षाणां). V_3 च (for स-). $Ñ_2$ सयक्ष * * रक्षसां (illeg.) (for the post. half). —(l. 25) Ś $D_{2.8.12}$ सः; D_{13} तद् (corrupt) (for तु). —(l. 26) $Ñ_1$ D_{13} तु (for च). B_1 -भावेन (for -भावाच्च). Ś $D_{8.12}$ तु बालैवं; D_2 तु बालापि (for च बालेति). B_4 सा बालेति प्रकीर्तिता (for the post. half). —(l. 27) B_4 ततः (for तदा). Ś $D_{2.8.12.13}$ [आ]-सीनां (for श्रीमान्). Ś $D_{8.12}$ सुरगणान्वितः; V_3 सर्वसुरार्चितः. —(l. 28) Ś $D_{2.8.12}$ समयाविष्टः (for मन्मथाविष्टः). V_3 सर्वत्र (for सर्वर्तु-). Ś $D_{8.12}$ -कुसुमोत्करे; B_2 -कुसुमे वने. —(l. 29) V_3 शक्रो (for परं). B_3 विस्मयं परमं गतः (for the post. half). —(l. 30) G (ed.) यक्षाणां (for रुद्राणां). Ñ V_2 B transp. रुद्राणां and यक्षाणाम्. G (ed.) पन्नगानां च रक्षसां (for the post. half). —B_4 om. (hapl.) l. 31–33. V_3 om. l. 31. —(l. 31) $Ś_2$ चामीह. V_2 काले; B_1 यतः (for कान्ते). —(l. 32) $Ñ_2$ transp. भावेन and दिव्येन. Ñ $V_{2.3}$ B_{1-3} सुमनोरमां(V_3 B_3 °हरां); $D_{2.13}$ सु(D_2 स्व)मनोरमं. —(l. 33) D_{13} तत्र (for शीतं). Ñ $V_{2.3}$ B_{1-3} पस्पर्श जलशीतेन (for the prior half). D_2 विषयं (for वचनं). —(l. 34) $Ñ_1$ V_3 तौ (for ते). Ś $D_{2.8.12}$ सर्वाश्चौ (for सर्वज्ञौ). B_2 दिव्य- (for काम-). —(l. 35) Ś V_3 B_4 $D_{2.8.12}$ महाभागौ (for °भागे). Ś $D_{2.8.12.13}$ transp. मा and विषादं. B_3 (*sup. lin.* as above) करिष्यसि. —After l. 35, B_3 ins.:

1* विरजो वानरश्रेष्ठस्ततः पाणिं ग्रहीष्यति ।

—(l. 36) Ś $D_{8.13}$ य(D_{13} स)मजातौ; V_3 $B_{2.4}$ $D_{2.12}$ यमजौ तौ(V_3 द्वौ). —(l. 37) $Ñ_1$ V_2 B_{2-4} पुण्या तु; $Ñ_2$ B_1 पुर्यास्ते; V_3 नगरी (for तु पुरी). Ñ V_3 B दिव्य-; V_2 दिव्या (for कान्ता). V_3 -फलद्रुमा; B_2 -फलैर्वृता; B_3 -फलावृता. —(l. 39) $Ñ_1$ V_2 $B_{2.3}$ महाबलः (for °यशाः). —(l. 40) D_2 [ए]षः (for [ए]कः).

18

(l. 1) T_3 damaged for ततो. $D_{6.7.9,11}$ $T_{2,3}$ M_5 Cm.g.t -मंडलं (for -मण्डितम्). —(l. 2) D_{9-11} उपारोहद् (for आरुरोह). G_2 -यूथपैः (for -संवृतः). D_{9-11} हरियूथैः समन्वितः; G_1 हरियूथसमावृतः (for the post. half). —(l. 3) D_6 सुग्रीवो (for तत्रैव). —D_6 om. l. 4. —(l. 4) D_5 T G_1 रम्यां; $M_{1.2}$ लंकां (for रम्ये). —(l. 5) $M_{1,2}$ रम्यां (for लङ्कां). $T_{2.3}$ सुव्यक्तां; G_1 स न्यस्तां; Cg as above (for सुन्यस्तां). —(l. 6) $D_{6.9-11}$ तस्य (for तस्यां). D_6 T_3 -मध्यस्थं (for -शृङ्गस्थं). —(l. 7) $T_{2.3}$ विशद-; $G_{2.3}$ M_5 व्यजन-; Cg.k.t as above (for विजय-). —(l. 8) D_6 -संयुक्तं; $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ -लिप्तांगं (for -संलिप्तं). —G M_5 transp. the post. halves of l. 8 and l. 9. $D_{5.7.9-11}$ रक्त-; G M_5 सर्व- (for रत्न-). —(l. 9) T_2 -संबाधित-; T_3 -संभावित-; Cr.m.g.k.t as above (for -संछादित-). $G_{2.3}$ M_5 रक्तांबरधरं शुभं (for the post. half). —(l. 11) T_2 रक्तवाससं. —(l. 12) D_5 T_1 M_3 संवीतं; G संनद्धं (for संछन्नं). $M_{1.2}$ संध्यारागेण संछिन्नं (for the prior half). D_7 G_1 M_5 मेघराजिम् (for °राशिम्). D_5 T_1 G_3 इवांबरं. —(l. 14) T_3 reads from दर्शनाद् up to सह in marg. —(l. 15) D_{9-11} G_1 M_3 संयुक्तः; T_3 संलिप्तः (for संतप्तः). G_3 स * * (for सत्त्वेन). —(l. 16) G_1 [उ]त्पत्य and -स्थलं (for [उ]त्थाय and -स्थले respy.). —(l. 17) $M_{1.2}$ तत्रैव (for संप्रेक्ष्य).

तृणीकृत्य च तद्रक्षः सोऽब्रवीत्परुषं वचः ।
लोकनाथस्य रामस्य सखा दासोऽस्मि राक्षस ।
न मया मोक्ष्यसेऽद्य त्वं पार्थिवेन्द्रस्य तेजसा । [20]
इत्युक्त्वा सहसोत्पत्य पुप्लुवे तस्य चोपरि ।
आकृष्य मुकुटं चित्रं पातयित्वापतद्भुवि ।
समीक्ष्य तूर्णमायान्तमाबभाषे निशाचरः ।
सुग्रीव त्वं परोक्षं मे हीनग्रीवो भविष्यसि ।
इत्युक्त्वोत्थाय तं क्षिप्रं बाहुभ्यामाक्षिपत्तले । [25]
कन्तुवत्तं समुत्थाय बाहुभ्यामाक्षिपद्धरिः ।
परस्परं स्वेदविदिग्धगात्रौ
परस्परं शोणितरक्तदेहौ ।
परस्परं श्लिष्टनिरुद्धचेष्टौ
परस्परं शाल्मलिकिंशुकाविव । [30]
मुष्टिप्रहारैश्च तलप्रहारै-
ररत्निघातैश्च कराग्रघातैः ।
तौ चक्रतुर्युद्धमसह्यरूपं
महाबलौ राक्षसवानरेन्द्रौ ।
कृत्वा नियुद्धं भृशमुग्रवेगौ [35]
कालं चिरं गोपुरवेदिमध्ये ।
उत्क्षिप्य चाक्षिप्य विनम्य देहौ
पादक्रमाद्गोपुरवेदिलग्नौ ।
अन्योन्यमापीड्य विलग्नदेहौ
तौ पेततुः सालनिखातमध्ये । [40]
उत्पेततुर्भूतलमस्पृशन्तौ
स्थित्वा मुहूर्तं त्वभिनिश्वसन्तौ ।
आलिङ्ग्य चालिङ्ग्य च बाहुयोक्त्रैः
संयोजयामासतुराहवे तौ ।
संरम्भशिक्षाबलसंप्रयुक्तौ [45]
संचेरतुः संप्रति युद्धमार्गैः ।
शार्दूलसिंहाविव जातदर्पौ
गजेन्द्रपोताविव संप्रयुक्तौ ।
संहत्य चापीड्य च तावुरोभ्यां
तौ पेततुर्वै युगपद्धरण्याम् । [50]
उद्यम्य चान्योन्यमभिक्षिपन्तौ
संचक्रमाते बहुयुद्धमार्गैः ।
व्यायामशिक्षाबलसंप्रयुक्तौ
क्लमं न तौ जग्मतुराशु वीरौ ।

—D_5 om. l. 18. —(l. 18) T_2 तु (for च). G_2 *द्रक्षः.—(l. 19) D_6 reads रामस्य in marg. T_3 G_1 रावण (for राक्षस). —(l. 21) $D_{7.9}$ [उ]त्प्लुत्य; $M_{1.2}$ [उ]त्थाय (for [उ]त्पत्य). —(l. 22) D_5 $T_{1.3}$ G M मकुटं; Ct as above (for मुकुटं). $D_{7.9-11}$ पातयामास तद्भुवि; G_1 पादेनाताडयद्भुवि (for the post. half). —(l. 23) $D_{7.9-11}$ बभाषे तं (for आबभाषे). —(l. 24) $D_{6.7.10.11}$ T_3 M_3 सुग्रीवस्त्वं. G_1 परोक्षे; G_3 समक्षं (for परोक्षं). —(l. 25) G_2 स क्षिप्रं. T_3 इत्युक्त्वा च स सुग्रीवं (for the prior half). G_1 प्राक्षिपत् (for आक्षि°). $G_{2.3}$ M_5 बली (for तले). —D_5 T_1 repeat l. 26 after l. 66. —(l. 26) $D_{6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ Ct कंदुवत्. D_{9-11} Ct स; T_3 तु (for तं). T_3 तमुत्थाय. G_1 प्राक्षिपद्; Ct as above (for आक्षिपद्). —(l. 27) D_{11} M -विदग्ध-; G -निरुद्ध- (for -विदिग्ध-). —(l. 28) D_5 $T_{1.3}$ G_3 M_3 Cg -दिग्ध-; D_9 -दीप्त-; Ct as above (for -रक्त-). —(l. 29) D_8 T_2 क्लिष्ट-; Ct as above (for श्लिष्ट-). D_9 $T_{2.3}$ -विरुद्ध-; Cg.t as above (for -निरुद्ध-). —(l. 30) $D_{5.6}$ T M_3 -किंशुकौ यथा; G_1 -किंशुकाभौ; Cg.t as above (for °काविव). G_2 M_5 परस्परं किंशुकशाल्मली यथा. —(l. 31) D_5 om. (hapl.) श्च तलप्रहारैः. —(l. 32) $D_{5.9}$ -पातैश्च; D_{11} om. (for -घातैश्च). D_6 $M_{1.2}$ चरणाग्र- (for च कराग्र-). D_9 -पातैः; Cm.g.k.t as above (for -घातैः). —(l. 33) D_7 असह्यरूपौ; G_2 °वेगौ; $M_{1.2}$ °वेगं; Cr.m.g.t °रूपं (as above). —(l. 34) D_5 T_1 G_2 M_{1-3} वानरराक्षसेंद्रौ. —(l. 35) D_5 T_1 सुयुद्धं; G_3 M_5 च युद्धं; Cv as above (for नियुद्धं). D_9 $M_{1.2}$ -रूपौ (for -वेगौ). —(l. 37) D_7 विक्षिप्य (for उत्क्षिप्य). $D_{7.9-11}$ T_3 M_5 [उ]त्क्षिप्य (for [आ]क्षिप्य). D_5 T_1 M_2 विनम्र- (for विनम्य). —(l. 38) D_5 $T_{1.3}$ M_5 पदक्रमाद्. —(l. 39) T_3 M_3 Cg आविध्य; $G_{1.2}$ M_5 आलिंग्य (for आपीड्य). $M_{1.2}$ विलीनगात्रौ; Cg as above (for विलग्नदेहौ). —(l. 40) $D_{6.10}$ शाल- (for साल-). D_5 marg.; $D_{7.9}$ Cr -निघातमध्ये; Cg.k.t as above (for -निखात°). ❀ Ct : 'निघात' इति पाठेऽप्ययमेवार्थः. ❀ —(l. 41) D_{9-11} भूमितलं स्पृशंतौ (for भूतलमस्पृ°). —(l. 42) D_{11} सुमुहूर्तं (for मुहूर्तं). $D_{6.7.9-11}$ Ct -निःश्वसंतौ; M_5 -निस्पृशंतौ. G_3 च विनिश्वसंतौ. —D_{10} reads l. 43 after l. 47. —(l. 43) D_7 आविध्य. D_5 T_1 $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ चापीड्य; D_6 $T_{2.3}$ M_3 Cm.g चावल्य; D_7 बंधेन; M_5 चाबध्य (for चालिङ्ग्य). M_5 बाहुपाशैः (for °योक्त्रैः). —(45) T_3 सहेह; M_5 संरब्ध-; Cr.m.g.k.t as above (for संरम्भ-). —(l. 46) D_{9-11} सुचेरतुः (for संचे°). $D_{6.10}$ T_2 G_2 युद्धमार्गे. D_7 क्रमं न तौ जग्मतुराजि वीरौ. —(l. 47) $D_{7.9-11}$ जातदंष्ट्रौ (for °दर्पौ). —(l. 48) G_1 -नाथाविव; Cg as above (for -पोता°). G_2 M_5 संप्रवृद्धौ; Cr.g.k as above (for °युक्तौ). —(l. 49) T_2 संहार्य; G_1 प्रहत्य; Cg as above (for संहत्य). D_6 G_1 संपीड्य; $D_{7.9-11}$ संवेष्य; Cg as above (for चापीड्य). $D_{7.9-11}$ च तौ कराभ्यां; $M_{1.2}$ परस्परेण; Cg as above (for च तावुरोभ्यां). —(l. 50) D_5 T_1 G M_3 निपेततुर्. $D_{7.9-11}$ धरायां; Cg as above (for धरण्याम्). ❀ Cv.r : निपेततुर्वै युगपद्धरण्यामिति पाठः। Cv adds वैशब्दः पादपूरणे. ❀ —(l. 51) D_5 T_1 G_3 M_5 उन्नम्य; Cg as above (for उद्यम्य). —(l. 52) M_5 तौ संचरेते. $D_{7.9-11}$ $T_{1.3}$ $G_{2.3}$ M_5 -युद्धमार्गे; Cg as above (for °मार्गैः). —(l. 53) G_1 damaged for शिक्षाबलसंप्र. —(l. 54) D_7 $G_{1.3}$ श्रमं (for क्लमं). D_9 तु (for तौ). D_5 T_1 $M_{1.2}$ आहवेन; D_6 T_2 आशु वेगौ; G_2 आहवे तौ (for आशु वीरौ). —(l. 55) M_3 वानर-; Cv as above (for वारण-). T_2 (also) G_3 -नासिकाभैर्; M_5 -वारणाभिर् (for -वारणाभैर्). ❀ Cr.m : वारणवारणाभैः

बाहूत्तमैर्वारणवारणाभै- [55]
निवारयन्तौ वरवारणाभौ ।
चिरेण कालेन भृशं प्रयुद्धौ
संचेरतुर्मण्डलमार्गमाशु ।
तौ परस्परमासाद्य यत्तावन्योन्यसूदने ।
मार्जाराविव भक्षार्थे वितस्थाते मुहुर्मुहुः । [60]
मण्डलानि विचित्राणि स्थानानि विविधानि च ।
गोमूत्रिकाणि चित्राणि गतप्रत्यागतानि च ।
तिरश्चीनगतान्येव तथा वक्रगतानि च ।
परिमोक्षं प्रहाराणां वर्जनं परिधावनम् ।
अभिद्रवणमाप्लावमास्थानं च सविग्रहम् । [65]
परावृत्तमपावृत्तमवद्रुतमवप्लुतम् ।
उपन्यस्तमपन्यस्तं युद्धमार्गविशारदौ ।
तौ संचेरतुरन्योन्यं वानरेन्द्रश्च रावणः ।
एतस्मिन्नन्तरे रक्षो मायाबलमथात्मनः ।
आरब्धुमुपसंपेदे ज्ञात्वा तं वानराधिपः । [70]
उत्पपात तदाकाशं जितकाशी जितक्लमः ।
रावणः स्थित एवात्र हरिराजेन वञ्चितः ।
अथ हरिवरनाथः प्राप्य संग्रामकीर्तिं
निशिचरपतिमाजौ योजयित्वा श्रमेण ।
गगनमतिविशालं लङ्घयित्वार्कसूनु- [75]
र्हरिगणबलमध्ये रामपार्श्वं जगाम ।
इति स सवितृसूनुस्तत्र तत्कर्म कृत्वा
पवनगतिरनीकं प्राविशत्संप्रहृष्टः ।
रघुवरनृपसूनोर्वर्धयन्युद्धहर्षं
तरुमृगगणमुख्यैः पूज्यमानो हरीन्द्रः । [80]

Colophon

19

After 6.31.17, D13 ins.:

राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन् ।
रावणोऽपि महातेजाः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
अगच्छत्सहसा क्रुद्धः सर्वसैन्येन संवृतः ।
गजाश्वरथसंकीर्णा राक्षसैर्मेदिनी कृता ।
उत्तरां दिशमास्थाय प्रयातो रावणो युधि ।
हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निःस्वनोऽभवत् । [5]
सहयैः काञ्चनापीडैर्गजैश्च समलंकृतैः ।
रथैश्चादित्यसंकाशैः कवचैश्च मनोहरैः ।
नीलपीतसुरक्ताभिः पताकाभिरलंकृताः ।
राक्षसा भूरिविक्रान्ता मूर्छिता घोरदर्शनाः ।
वादित्रेण विचित्रेण वादयन्त इतस्ततः । [10]
विनिर्ययुर्महानादैर्नादयन्तो महीतलम् ।
निर्यान्तं राक्षसानीकं संप्रेक्ष्य सुदुरासदम् ।
ऋक्षवानरयूथाश्च हृष्टा युद्धाभिकाङ्क्षिणः ।
अभ्यधावंस्तदा घोरा राक्षसानां वधं प्रति ।
वानरै राक्षसानां च महायुद्धमवर्तत । [15]
प्रभिन्नकरटैर्घोरैर्नदद्भिश्च प्रहारिभिः ।
स्वलंकृतैर्बद्धतूणैर्नदद्भिश्च महास्वनैः ।
नानाशस्त्रधरा धीरा मेघा इव सविद्युतः ।
शैलशृङ्गनगैश्चापि भूरुहैर्विपुलैस्तथा । [20]
अन्योन्यबद्धवैराणां परस्परजयकृताम् । (sic)
तुरगखुरविध्वस्तं रथनेमिसमुद्धतम् ।
कण्ठानरोत्सीद्योधानां चक्षूंषि च महीरजः । } 6.34.10
ततो युद्धं महाभीमं हरिराक्षससंकुलम् ।

(Cm वारणा गजाः) तेषां वारणानि अर्गलानि तत्सदृशैः ! ; Cg : वार्यन्ते एभिरिति वारणाः आलानस्तम्भाः !; Ck : वारयन्त्येभिः प्रतिगजानिति व्युत्पत्त्या हस्तवाची वारणशब्दो द्वितीयः । करिकराभैरित्यर्थः । ; Ct : वारयन्त्येभिः प्रतिगजानिति वारणो महागजः । द्वितीयवारणशब्दः करिहस्तवाची. ❀ —(l. 56) D5 निर्वास्यन्तौ. D7.9–11 M1.2 Ct पर- (for वर-). —(l. 57) M3 Cg तु सं- (for भृशं). D5.6.11 T1 M3 प्रयुक्तौ; Cg as above (for प्रयुद्धौ). —(l. 59) M3 मत्ताव् (for यत्ताव्). —(l. 60) D11 मार्जारम्. D10.11 Ck.t [ऽ]वतस्थाते; T3 उत्तस्थाते; Cv.r.g as above (for वित°). —(l. 62) D7 गोमूत्राणि च; D9–11 Cv.t गोमूत्रकाणि. D7 M1.2 चक्राणि; Ct as above (for चित्राणि). —(l. 63) D9 T1 M5 चक्रगतानि; Cm.g.k.t as above (for वक्र°). G1 [अ]पि (for च). —(l. 64) D6 T3 G1 प्रहरणं; Cm.g.k.t as above (for प्रहाराणां). —(l. 65) D9 G1 अभिद्रावणम्. D9 आश्लेषम्; G3 आस्थानम्; Cr.g as above (for आप्लावम्). D7.10.11 M1.2 Ct अवस्थानं; G2 आप्लुतं च; Cm g as above (for आस्थानं च). T2 सनिग्रहं. —(l. 66) G2 om. (hapl.); M5 उपावृत्तम; Cr.m.g.k.t as above (for अपा°). D7 अवदत्तम्; D10.11 G2 M1.2.5 Ct अपद्रुतम्; T2 अवप्रतम्; Cv.r.m.k as above (for अवद्रुतम्). T3 उतद्रुतमुपप्लुतं (for the post. half). —(l. 67) D6 अपन्यस्तौ (for °न्यस्तं). —(l. 68) D5 तं सं-; D10.11 तौ वि-; G1.2 वीरौ (for तौ सं-). G3 संचेरतुस्तावन्योन्यं (for the prior half). G3 वारणः (meta.) (for रावणः). G1.2 राक्षसेंद्रकपीश्वरौ (for the post. half). —(l. 69) D8 मायाबलसमन्वितः (for the post. half). —(l. 70) G1.2 तज्ज्ञात्वा; M1.2 ज्ञात्वा तद् (for ज्ञात्वा तं). M5 वानरोत्तमः. —(l. 71) D6 तथा (for तदा). T3 गतक्लमः; Cg as above (for जित°). —(l. 73) D5.9–11 प्राप्तसंग्रामकीर्तिर्; D7 प्राप्य कीर्तिं महात्मा (for प्राप्य संग्रामकीर्तिं). —(l. 75) D5 om. (hapl.) from नु up to in l. 79. —(l. 76) D7 -गणवन-; T1 -बलगण- (by transp.); G1 M3 -वरगण-; G3 -वरबल- (for -गणबल-). —(l. 77) D9–11 स इति (by transp.); T3 इति (for इति स). —(l. 78) D7 संप्रहृष्टः (for °हृष्टः). —(l. 79) G3 M1.2 दशरथ- (for रघुवर-). ❀ Cv : रघुवरनृपसूनोरिति पाठः. ❀ —(l. 80) T3 -गणमृग- (by transp.) (for -मृगगण-). G1 हरींद्रैः; M5 [ऽ]भिद्रुतः (for हरीन्द्रः).

Colophon.—*Sarga name*: D9 सुग्रीवरावणयुद्धं रामसमागमः.—*Sarga no.* (figures, words or both): D5–7.10.11 T1.3 G M 40; D9 16; T2 39.—After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

रक्षःसैन्येषु संक्रुद्धा निजघ्नुस्ते परस्परम् । [25]
सिंहनादैर्विनेदुस्ते युद्धे वानरराक्षसाः ।
ते पादपैः शिलाग्रैश्च चक्रुर्वृष्टिं तथोत्तमाम् ।
वानराश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्सहस्रशः ।
निजघ्नुः संयुगे क्रुद्धा हरयो राक्षसर्षभान् ।
केचिद्विद्राव्य रक्षांसि गजवाजिगतान्यपि । [30]
निजघ्नुः सहसा स्वस्थैर्यातुधानान्वलीमुखाः ।
शैलश्रृङ्गविभिन्नाङ्गा मुष्टिभिर्भ्रान्तलोचनाः ।
चेरुः पेतुश्च नेदुश्च ततो राक्षसपुंगवाः ।
निहतान्राक्षसान्दृष्ट्वा हतशेषा निशाचराः ।
लङ्काभिमुखं धावन्तो विद्रुता राक्षसा युधि । [35]
अपरे ये च दुर्धर्षा येऽपि सुस्था निशाचराः ।
ते सर्वे चालयामासुर्बाहुना शस्त्रमाहवे ।
ततः प्रजविताश्वेषु रथेषु रथिनां वराः ।
अगच्छन्सहसा क्रुद्धा यत्र युद्धमवर्तत ।
कुञ्जरैस्तु सुसंनद्धैः पदातैश्च सहस्रशः । [40]
नानाकवचसंनद्धा नानाप्रहरणैर्युताः ।
वानरं वानरैर्जघ्नुर्घोराः क्रुद्धाश्च राक्षसाः ।
राक्षसान्राक्षसैरेव पिपिषुर्वानरा युधि ।
आच्छिद्य च शिलाः केचिन्निजघ्नू राक्षसा हरीन् ।
केचिदाक्षिप्य शस्त्राणि जघ्नू रक्षांसि वानराः । [45]
निजघ्नुः शैलमुशलैर्विविधैश्च परस्परम् ।
छिन्नवर्मायुधधरा राक्षसा वानरैर्हताः ।
रुधिरं सुस्रुवुस्तत्र कृताः शैलद्रुमा इव ।
रथेनाथ रथं चापि राक्षसं राक्षसेन हि ।
हयेनैव हयं चापि पिपिषुर्वानरा रणे । [50]
क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च निशितैश्च शितैः शरैः ।
वितस्तिकैः सुनिशितैः शक्तितोमरमुद्गरैः ।
राक्षसा वानरेन्द्राणां कदनं चक्रुराहवे ।
निस्त्रिंशभल्लैः परिघैर्मुशलैः कूटमुद्गरैः ।
भुसुण्डिभिश्च गदया तोमरैः प्रासपट्टिशैः । [55]
निजघ्नुर्वानरान्सर्वान्राक्षसाः पर्वतोपमाः ।
प्रविष्टा राक्षसाः सैन्यं यत्र राघवलक्ष्मणौ ।
तान्निजघ्नुस्तदा रामो निर्दहंश्च शरार्चिषा ।
लक्ष्मणस्त्वथ रामश्च शरैरग्निशिखोपमैः ।
ममन्थू राक्षसानीकं दण्डहस्त इवान्तकः । [60]
शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुण्डलैः
संरम्भदृग्भिः परिदष्टदन्तकैः ।
महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः
सा प्रस्तृता भूः करभोरुभिर्बभौ ।
वानराश्चापरे घोरा राक्षसैरपरैः सह । [65]
द्वंद्वयुद्धमकुर्वंस्ते बहवो बहुसिस्तदा ।
तत्रासीत्सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
रक्षसां वानराणां च वीराणां जयमिच्छताम् ।
तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे रौद्रे भीरुभयंकरे ।
हरिराक्षसयोर्युद्धं तुमुलं समपद्यत । [70]
वानरास्तत्र युध्यन्ति शैलवृक्षकृतायुधाः ।
अपरे मुष्टिभिः शूरास्ताडयन्ति महाबलाः ।
राक्षसाश्च महात्मानो नानाप्रहरणायुधाः ।
वानरांस्त्वभिसंक्रुद्धा गिरिवृक्षकृतायुधाः ।
तेऽन्योन्यं समरे जघ्नुर्गोलाङ्गूला निशाचराः । [75]
युध्यतां तु तदा तेषां वानराणां महात्मनाम् ।
राक्षसानां बभूवाथ रणे कोपः सुदारुणः ।
राक्षसा भीमकर्माणो रावणस्य जयैषिणः ।
वानराणामपि चमू रामस्य जयमिच्छताम् ।
तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे कपिरक्षसाम् । [80]
रामरावणयोरर्थे समभित्यक्तजीवितम् ।
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं तेषां संग्रामशालिनाम् ।
रुधिरार्द्रां महीं चक्रुस्तदा दारुणकर्दमाम् ।
कबन्धास्तत्र चोत्पेतुः पश्यन्तस्त्वशिरोक्षिभिः ।
उद्यतायुधदोर्दण्डैर्धावमाना इतस्ततः । [85]
शरीरछिन्नसंकीर्णा बभूव च वसुंधरा ।
शोणितौघमहातोया घोरा नद्यः प्रविस्तृताः ।
निशाचरमहायोधऋक्षवानरसंभवाः ।
प्रावर्तयन्नदीं घोरां भीरूणां भयवर्धिनीम् ।
असृग्दानमहापङ्कां नानाकीर्णान्त्रशैवलाम् । [90]
छिन्नकायशिरोमीनां बह्वावयवशङ्कताम् ।
गृध्रहंसबकाकीर्णां कङ्कसारसनादिताम् ।
विल्हीरवसमायुक्तां काकवायससेविताम् ।
मेदोमज्जावशाकीर्णामावर्तस्तनितस्तटाम् ।
शरीरसंघातवहा बभूवुः फेनिलापगाः । [95]
मातंगरथकूलाश्च समरे त्वायुधद्रुमाः ।
कपिराक्षसदेहेभ्यः प्रवृद्धाः केशशाड्वलाः ।
वर्तमाने महारौद्रे संग्रामेऽतिभयंकरे ।
बभूवायोधनं घोरं गोमायुरुतसंकुलम् ।
भल्लैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरसायकैः । [100]
ध्वजवर्मरथानश्वान्नागान्प्रहरणानि च ।
अपविद्धैश्च भग्नैश्च शरैः सांग्रामिकैर्हयैः ।
निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा वानरराक्षसैः ।
चक्राक्षयुगशस्त्रैश्च भग्नैश्च तलमास्थितैः ।
कृत्वा च तुमुलं युद्धं परिश्रान्ता रणाजिरे । [105]
निवृत्ता युध्यमानास्तु स्थितास्ते हरिराक्षसाः ।
एतस्मिन्नन्तरे चैव असंभ्रान्ताः शनैः शनैः ।
युद्धादपसृताः सर्वे रावणाद्या निशाचराः ।
विविशुर्नगरीं लङ्कां रक्षोगणनिषेविताम् ।
उपविश्यासने राजा सचिवानिदमब्रवीत् । [110]
सज्जीभवन्तु ते सर्वे राक्षसा भीमविक्रमाः ।
*संग्रामादपक्रान्ते पुरीं रक्षःपतौ गते ।
विश्राम्यान्तरमासाद्य निवासार्थं ससैनिकाः ।
आरुरुहुर्नगं रम्यं रामसुग्रीवलक्ष्मणाः ।
दशरथनृपपुत्रवाहिनी तदानीं [115]
क्षतजविराजमानविग्रहा रणान्ते ।
रिपुजननिधनपरिश्रमप्रहृष्टा
रजनिमुखे न्यवसद्यथासुखं च रामः ।
इत्यार्षे रामायणे लङ्काकाण्डे युद्धपर्वणि तत्रनिवासो नाम सर्गः ॥
ते तां रात्रिमुषित्वा तु रामाद्या हरियूथपाः ।
लङ्कां च ददृशुर्वीराः सर्वे युद्धाभिकाङ्क्षिणः । [120]

20

After 6.31.63^{ab}, D13 ins.:

उपोपविष्टं सचिवैर्मरुद्भिरिव वासवम् ।
आसीनं सूर्यसंकाशे काञ्चने परमासने ।
रुक्मवेदिगतं दिव्यं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
दशास्यं विंशतिभुजं दर्शनीयमरिंदमम् ।
विशालाक्षं सुताम्राक्षं राजलक्षणशोभितम् । [5]
स्निग्धवैडूर्यसंकाशं तप्तकाञ्चनभूषितम् ।
सुभुजं श्वेतदशनं महास्यं पर्वतोपमम् ।
देवगन्धर्वभूतानामृषीणां च महात्मनाम् ।
अजेयं समरे शत्रुं ख्यातं रणकृतान्तकम् ।
देवासुरविमर्देषु वज्राशनिकृतव्रणम् । [10]
ऐरावतविषाणाग्रैः शतशः क्षतलक्षणम् ।
विष्णुं चक्रादिबाणैश्च महायुद्धेषु ताडितम् ।
आहिताङ्कं समस्तैश्च देवप्रहरणैस्तथा ।
अक्षोभ्याणां समस्तानां क्षोभणं क्षिप्रकारिणम् ।
भङ्क्तारं पर्वताग्राणां सुराणां च महाबलम् । [15]
उच्छेत्तारं च वर्णानां परदाराभिमर्शनम् ।
महर्षीणां च भेत्तारं व्रतानां चाभिदूषणम् ।
देवानां च सयक्षाणां गन्धर्वाणां च संयुगे ।
अस्त्राणां च प्रयोक्तारं सद्विषं च महारथम् ।
पुरीं भोगवतीं गत्वा पराजित्य च वासुकिम् । [20]
तक्षकस्य तथा भार्यां परिष्वज्य जहार यः ।
येन वैश्रवणो राजा रणेऽतिक्रम्य निर्जितः ।
कैलासपर्वतश्रेष्ठं योऽध्यास्तेऽमरवाहनः ।
वनं चैत्ररथं दिव्यं नलिनीनन्दनं शिवम् ।
व्यनाशयत यः क्रोधाद्देवोद्यानानि वीर्यवान् । [25]
चन्द्रसूर्यौ महाभागावुत्तिष्ठन्तौ परंतपौ ।
निवारयेत बाहुभ्यां यः शैलशिखरोपमः ।
बहिर्धानेषु यः साममभिजघ्ने महाबलः ।
पञ्चयज्ञहुतक्रूरं ब्रह्मघ्नं दुष्टचारिणम् ।
कर्कशं निरनुक्रोशं प्रजानां भयदं तथा । [30]
देवदानवगन्धर्वैः पिशाचैः पतगोरगैः ।
अवध्यं राक्षसैश्चापि संग्रामेषु च मानुषैः ।
रावणं सर्वभूतानां सर्वलोकनिवारणम् ।
राक्षसेन्द्रं महेन्द्राभं पौलस्त्यकुलनन्दनम् ।
दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गं दिव्यमाल्योपशोभितम् [35]

21

After 6.33. 20, Ś V D1–4.8.12.13 ins.; Ñ1 B1 ins. l. 59–60 only after 6.33. 20; Ñ2 ins. l. 11–58 after 6.33.31 and l. 59–60 after 6.33. 20; B2 ins. l. 1–10, 59–60 after 6.33. 20 and l. 11–58 after 6.33. 28; while B3 ins. l. 1 only after 6.33. 20 :

अतिकायोऽतिबलवान्देवदानवदर्पहा ।
रम्भं च विनतं चैव ताडयामास मार्गणैः ।
तौ शिलावृक्षवर्षेण तस्य सैन्यं निजघ्नतुः ।
जलदाविव संरब्धौ वातवृष्ट्या गवां गणम् ।
महोदरः सुसंरब्धः सुषेणं पञ्चभिः शरैः । [5]
हृदि विव्याध नाराचैर्ललाटे च त्रिभिः शरैः ।
स तथाभिहतस्तेन रक्षसा वानरोत्तमः ।
जघान शिलया तस्य रथं साश्वंससारथिम् ।
तौ जयाकाङ्क्षिणौ दृप्तौ वीर्यवन्तौ दुरासदौ ।
चक्रतुस्तुमुलं युद्धं स्वसैन्यपरिवारितौ । [10]
जाम्बवानृक्षराजस्तु मकराक्षं खरात्मजम् ।
प्राहिणोद्वृक्षमुत्पाट्य तं स चिच्छेद मार्गणैः ।
ततो निशाचरः क्रुद्धो जाम्बवन्तं शितैः शरैः ।
हृदि बाह्वोर्ललाटे च विव्याध लघुहस्तवत् ।
स तथाभिहतस्तेन क्षिप्रहस्तेन यूथपः । [15]
व्यश्वसूतरथं चक्रे नातिकृच्छ्रात्खरात्मजम् ।
भृशं शतबलिर्विद्धो विद्युज्जिह्वेन रक्षसा ।
निजघानाश्वकर्णेन विद्युज्जिह्वं स्तनान्तरे ।
निघ्नन्तं राक्षसान्वीरान्गजं प्रतपनो हरिम् ।
शूलेन जघ्निवान्पार्श्वे ननाद च महास्वनम् । [20]
स तु रोषपरीताङ्गः सालवृक्षेण राक्षसम् ।

21

(l. 1) V2 च (for ऽति-). —(l. 4) V1 illeg. for वात. —(l. 5) D2.4 तु (for सु-). D2 संरब्धं. B2 बहुभिः; D3 पंचमं (for पञ्चभिः). —B2 om. (hapl.) l. 6. —(l. 6) After विव्याध, V2 wrongly reads संरब्धौ. —(l. 7) D1 तदा (for तथा). —(l. 9) D1 हृष्टौ; D2 दीप्तौ (for दृप्तौ). —V1 illeg. for l. 10–23. —(l. 10) V3 सु- (for स्व-). —(l. 11) V2 च (for तु). —(l. 12) Ñ2 V2.3 B2 प्राहरद्वृक्षम्. D4.13 च (for स). V2.3 सायकैः (for मार्गणैः). Ñ2 B2 तं चिच्छेद स सायकैः (for the post. half). —V3 om. l. 13–17. —(l. 13) B2 खरसुतः (for निशाचरः). V2 ततः (for शितैः). —V2 om. l. 14. —(l. 14) D12 बाहौ (for बाह्वोर्). D1.4.13 कृतहस्तवान् (D4.13 °वत्). —(l. 15) V2 तदा (for तथा). Ñ2 B2 रक्षसा वानरोत्तमः; V2 संक्रुद्धश्चलितेंद्रियः (for the post. half). —V3 om. l. 16. —(l. 16) B2 व्यस्तसूतं; D1.13 व्यश्वसूतं; D3 व्यसुं सूत-; D4 व्यसुभूतं (for व्यश्वसूत-). —B2 om. l. 17. —(l. 17) V2 ततः (for भृशं). D1 स च (for शत-). V2 क्रुद्धो; D4 युद्धो (for विद्धो). —After the prior half of l. 17, D13 wrongly repeats the post. half of l. 14 and the prior half of l. 15. D13 om. विद्युज्. —(l. 18) D13 -कर्णैस्तु (for -कर्णेन). —After the prior half of l. 18, D3 wrongly repeats the post. half of l. 17 and the prior half of l. 18 (var. [अ]ति- for [अ]श्व-). —V2 reads l. 19 twice (var). —(l. 19) V2 (first time) वानरानीकान्. Ñ2 B2 गयं (for गजं). D1 गजप्रमथनं (for गजं प्रतपनो). —(l. 20) Ñ2 V2.3 B2 तलेन (for शूलेन). Ś1 om. च (subm.). —V3 reads l. 21 in marg. —(l. 21) D4 om. स (subm.). Ñ2 V2.3 B2 D1–4 शालवृक्षेण;

निजघान गजो मत्तो दृप्तं व्याघ्रं यथा वने ।
कुम्भकर्णात्मजं कुम्भं समरे सुव्यवस्थितम् ।
ग्रसन्तमिव सैन्यानि दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
प्रायोधयत संरब्धो धूम्रो वृक्षशिलायुधः । [25]
तौ राक्षसहरी वीरौ स्वसैन्यपरिवारितौ ।
चक्राते प्रथमं युद्धं बलिशक्रौ यथा पुरा ।
देवान्तको गवाक्षं तु हृदि विव्याध मार्गणैः ।
पञ्चभिः सुमहावेगैराकर्णप्रेषितैः शितैः ।
स तथा ताडितस्तेन संक्रुद्धश्चलितेन्द्रियः । [30]
प्राहिणोत्सालमुत्पाट्य तं स चिच्छेद सप्तभिः ।
पुनश्च नवभिर्वीरं विव्याध कृतहस्तवत् ।
अथारुह्य गिरेः शृङ्गं गवाक्षो वानरोत्तमः ।
प्राहिणोत्तं समुद्दिश्य तस्य सैन्यं जघान तत् ।
एवं तौ बलिनां श्रेष्ठौ युयुधाते परस्परम् । [35]
कृतप्रतिकृते यत्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
सारणेन समाहूत ऋषभो वानरोत्तमः ।
सारणं वृक्षमुत्पाट्य स जघान स्तनान्तरे ।
स तेनातिप्रहारेण व्याघूर्णित इवाभवत् ।
अपासर्पद्धनूंष्यष्टौ विषण्णश्चाभवत्क्षणात् । [40]
मेघाभं गजमारूढस्त्रिशिराः शरभं हरिम् ।
तोमरेण समाहत्य शिरसि प्राणुदद्भृशम् ।
स तु रोषपरीताङ्गः सप्तपर्णेन तं गजम् ।
जघानातिबलश्चण्डः शरभो वा गजं वने ।
नरान्तकोऽथ पनसं ताडयामास मार्गणैः । [45]
सोऽपि पादपवर्षेण तं विव्याध प्लवंगमः ।
अकम्पनेन कुमुदः परिघेण समाहतः ।
जानुभ्यामवनिं गत्वा निमेषात्पुनरुत्थितः ।
संक्रुद्धो रोषताम्राक्षो मुष्टिं तस्मिन्नपातयत् ।
मुष्टिप्रहाराभिहतो विचेता इव सोऽभवत् । [50]
अयोधयत चाश्वस्तः पुनरेव प्लवंगमम् ।
धूम्राक्षः शरवर्षेण हनुमत्पितरं हरिम् ।
ससैन्यं पूरयामास धाराभिरिव पर्वतम् ।
सोऽपि वृक्षैः शिलाभिश्च ससैन्यं तं सहार्दयत् ।
महापार्श्वेन संसक्तो यूथपो गन्धमादनः । [55]
चक्रे स तुमुलं युद्धं शिलादन्तनखायुधः ।
वेगदर्शी शुकेनाजौ मर्मण्यभिहतः शरैः ।

D13 ताल° (for साल°). —(l. 22) V2 मयो मत्तो; B2 गजोन्मत्तो; D3 गजो मत्तं (for गजो मत्तो). B2 D1 महावने. —(l. 23) D4 समरेषु (for समरे सु-). B2 सुव्यवस्थितः. —(l. 24) V B2 D1 सर्व- (for first इव). —(l. 25) V B2 प्रायोधयत्स संरब्धे (B2 °ब्धो); D1 प्रायोयधत(meta.) सुसंरब्धो(hypm.); D3 प्रायोधत सुसंक्रुद्धो (for the prior half). D1 वृषो (for धूम्रो). D2 -शिलायुधैः. —(l. 26) V1 -महावीरौ (for -हरी वीरौ). D13 -परिचारिणौ. —(l. 27) V B2 D1–4.13 तुमुलं (for प्रथमं). V2 D2–4.13 बलशक्रौ; D8 बालिशक्रौ. V1 युधा (for पुरा). —(l. 28) Ś D8 देवकांतो. —(l. 29) B2 स महावेगैर्. Ñ2 D2.3.13 शरैः (for शितैः). Ś2 आकर्णे प्रेषितैः शरैः; V1 B2 आकर्णात्पुंखितै शरैः(V1 शितैः); V2.3 आकर्णात्प्रेषितैः शरैः; D1 सकर्णविक्षितैः शरैः; D4 आकर्णप्रेक्षितैः शरैः (for the post. half). —(l. 30) Ñ2 V B2 [अ]भिहतस् (for ताडितस्). D1 स क्रुद्धस्. —(l. 31) Ñ2 V1.3 B2 D2.3 शालम् (for सालम्). D4 दैलरमुद्यम्य(hypm.) (for सालमुत्पाट्य). D4.13 च (for स). B2 चिच्छेद स(by transp.). V3 निजघान स्तनांतरे (for the post. half). —(l. 32) D1 -हस्तवान् (for °वत्). —(l. 33) D1 तथारुज्य; D3 अथारुज्य; D4 तथा सह्य-; D13 तथारुह्य (for अथारुह्य). —(l. 34) Ś2 शृंगमुद्दिश्य; D1 तं समुत्क्षिप्य (for तं समुद्दिश्य). Ñ2 V3 B2 च; D2 तं (for तत्). —(l. 35) D1 बलिनौ (for बलिनां). —(l. 36) D3 युक्ताव् (for यत्ताव्). D3 अन्योन्यं जयकांक्षिणौ (for the post. half).—D1 om. l. 37–38. —(l. 37) V3(after corr. as above) समाहूय (for समाहूत). D13 सारणं तं समाहूय (for the prior half). Ś2 D12 वृषभो (for ऋषभो). —(l. 38) Ñ2 संजघान; B2 D3.4.13 निजघान (for स जघान). —(l. 39) B2 स तेनाभि-; D3 स तु तेन; D13 एतेनाति- (for स तेनाति-). —D13 om. l. 40–41. —(l. 40) V2 अपसर्पद्. V1 B2 अपसर्पद्धनुःशस्त्रो; V3 अपसर्पत सः श्रस्तो; D13 उपसर्प पदान्यष्टौ (for the prior half). Ñ2 D3 क्षणं; D4 ऋणं (for क्षणात्). —(l. 41) Ñ2 सततं (for शरभं). —(l. 42) D2 तोरणेन (for तोमरेण). V2 महामात्यः; D1.13 समाहृत्य (for समाहत्य). V प्रापतद्भु(V1 °*)तं; B2 D2–4 प्राणदद्भृशं; D1 प्राहरद्भृशं; D13 प्राहनद्भृशं (for प्राणुदद्भृशं). —(l. 43) V3 B2 तद्गजं (for तं गजम्). —(l. 44) Ñ2 वागतं रणे; V3 वानरो बले; D4 वानरो गजं. B2 शरभस्तु गजं रणे (for the post. half). —(l. 45) V B2 तु; D1 स (for ऽथ). Ś D8 नरकांतोथ (for नरान्तकोऽथ). —(l. 46) B2 स हि (for सोऽपि). V1 B2 हृदि विद्धः (B2 °ध्य); V2 हृदि रुद्धः. V3 हृदि विद्धः स राक्षसः (for the post. half). —(l. 47) D3 तोमरेण (for परिघेण). V1 D1 समाहितः (for °हतः). —(l. 48) V1.3 B2 D1 अवनीं. —(l. 49) B2 क्रोधताम्राक्षो. V1 D2.4 तस्मिन्न्यपातयत्; V2.3 B2 D3.13 तस्य न्यपातयत्; D1 तं * न्यपातयत्. —(l. 50) V2 शरभो (for इव सो). B2 भास्वरः (for सोऽभवत्). —(l. 51) V1 चोग्ररतु; V3 B2 D1.3.4.13 चाश्व(D3.13 °स्व)स्थः; D2 चाश्वस्तं (for चाश्वस्तः). V2 अयोधयदकंपेन (for the prior half). V1.2 B2 प्लवंगमः (for °गमम्). —(l. 52) V2.3 B2 D13 हनूमत्-. V B2 रणे (for हरिम्). —(l. 53) D4 स्वसैन्यं (for ससैन्यं). —(l. 54) D3 स हि (for सोऽपि). D4.13 वृक्ष- (for वृक्षैः). V1.3 D3 तममोहयत्; V2 D13 तमपोथयत्; B2 सममोहत; D1 तं मुमोहयत्; D2 तमयोधयत्; D12 तं महार्दयत् (for तं सहार्दयत्). D4 स्वसैन्यं तमपोथयत् (for the post. half). —(l. 55) Ś2 महापार्श्वे तु (for महापार्श्वेन). B2 D3 संयुक्तो (for संसक्तो). —(l. 56) Ñ2 V1.2 B2 D1–4.8.12.13 सुतुमुलं (for स तुमुलं). V3 चक्रुः सुतुमुलं. B2 वृक्षवासः शिलायुधः (for the post. half). —(l. 58) V1 * चूर्णयत्; V2 [अ]थ चूर्णयत्; V3 तु चूर्णयत्; B2 [अ]न्वचूर्णयत्; D12 विचूर्णयत् (for

उत्तमं वेगमास्थाय रथं तस्य व्यचूर्णयत् ।
राक्षसस्तपनो घोरो नलं समभिवर्तते ।
नलेन तु नलस्तस्य चक्षुषी विन्यपातयत् । [60]

22

[The episode of the performance of the sacrifice with Rākṣasa Mantras and the consequent attainment of invisibility by Indrajit along with his chariot is found thrice in different places in $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 MSS. and twice in Ś $V_{1.3}$ B_1 $D_{1-4.8.12.13}$ either as text or star passages. As it is very difficult to understand the exact position of the lines found in different contexts with the help of mere notes they are given as an independent passage No. 22 along with necessary references for the convenience of the reader.]

Before 6.34.30, Ś $\tilde{N}_2$ V $D_{1-4.8.12.13}$ ins.; $B_{1.2}$ ins. l. 1–29 (followed by 733*) before 6.34.30 and l. 30–43 after colophon of 6.34:

स यज्ञभूम्यां विधिवत्पावकं जुहुवेऽस्त्रवित् ।
जुह्वतस्तस्य तत्राग्निं रक्तोष्णीषाम्बरस्रजः ।
आजह्रुस्तत्र संभ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः ।
शस्त्राणि शतपत्राणि समिधोऽथ विभीतकान् ।
लोहितानि च वासांसि स्रुचं कार्ष्णायसं तथा । [5]
सर्वतोऽग्निं समास्तीर्य शतपत्रैः सतोमरैः ।
छागस्यापि च कृष्णस्य कण्ठाज्जग्राह जीवतः ।
शोणितं तच्च विधिवत्स जुहाव रणोत्सुकः ।
सकृदेव सधूमस्य विधूमस्य महार्चिषः ।
बभूवुः सुनिमित्तानि विजयस्य प्रदक्षिणम् । [10]
प्रदक्षिणावर्तशिखस्तत्र हाटकसंनिभः ।
हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः ।
ततोऽग्निमध्यादुत्तस्थौ काञ्चनः स्यन्दनोत्तमः ।
चतुर्भिः काञ्चनापीडैरश्वैर्युक्तः प्रभद्रकैः ।
अन्तर्धानं गतः श्रीमान्दीप्तपावकसंनिभः । [15]
हुत्वाग्निं तर्पयित्वा च दैत्यदानवराक्षसान् ।
वाचयित्वा ततः स्वस्ति प्रयुक्ताशीर्द्विजातिभिः ।

व्यचूर्णयत्). —(l. 59) $\tilde{N}_1$ B_1 पतंतं; $\tilde{N}_2$ तपनस्; $V_{2.3}$ ननर्द; B_2 तपंतं (for राक्षसस्). —$\tilde{N}_2$ illeg. from तपनो in the prior half up to अभ्यधावन् (see var.) in the post. half. V_1 D_3 नर्द(V_1 °द)न्प्रतपनो. $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ D_3 घोरम् (for घोरो). D_3 समभिवर्तत; D_4 प्रत्यभ्य*र्धत. $\tilde{N}$ $B_{1.2}$ अभ्यधावन्नलं हरिं; D_{13} नीलं प्रत्यनिवर्तत (for the post. half). —After l. 59, D_4 ins.:

1* तं जघानाशु बाणेन प्रजङ्घं रणमूर्धनि ।
तपनं भीषणं घोरमभ्यधावन्नलो हरिः ।

—(l. 60) $Ś_1$(m. also) शरेण तु; V_2 तपनेन; $B_{1.2}$ $D_{3.4.13}$ तलेन तु (for नलेन तु). D_4 तलस् (for नलस्). V स न्यपातयत्; D_1 समपातयत्; D_3 व्यत्यपाटयत्; D_4 व्यवपातयत्; D_{13} च व्यताडयत् (for विन्यपातयत्). $\tilde{N}$ $B_{1.2}$ पातयामास चक्षुषी (for the post. half). D_2 तलेन तुमुलस्तस्य चक्षूंषि व्यत्यपातयत्. —After l. 60, B_1 ins.:

2* वीरः शतबली रक्षो विद्युज्जिह्वेन संगतः ।
[Cf. 701* l. 13.]

22

(l. 1) Cf. 6.67.4^{cd}. $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ स्व- (for स). Ś $D_{8.12}$ -वेद्यां; $\tilde{N}_2$ V_1 D_{13} -भूमौ (for -भूम्यां). G (ed.) निकुंभिलायां (for स यज्ञभूम्यां). D_1 तदा (for ऽस्त्रवित्). —For l. 2-3, cf. 6.60.1337* and 67.5. —(l. 2) Ś V_2 D_8 तस्य (for तत्र). D_{12} transp. तस्य and तत्र. G (ed.) [अ]ग्नौ (for [अ]ग्निं). Ś $V_{1.2}$ $D_{8.12}$ रक्तपीतांबरस्रजः (for the post. half). —(l. 3) V_2 तत्र आजह्रुः (by transp.); B_1 तत आजह्रुः; $D_{1.3.8}$ आजग्मुस्तत्र (for आजह्रुस्तत्र). D_{13} विभ्रांता (for संभ्रान्ता). —V_3 damaged from यत्र up to l. 4. D_{13} तत्र रावणिं (for यत्र रावणिः). —For l. 4–7, cf. 6.60.22–23 and 67.6–7. —(l. 4) $V_{1.2}$ B_2 अस्त्राणि (for शस्त्राणि). $B_{1.2}$ D_{13} शित- (for शत-). G (ed.) शितधाराणि (for शतपत्राणि). V_1 D_3 विभीष(D_3 °त)काः (for विभीतकान्). —(l. 5) $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ $D_{2.13}$ स्रुवं (for स्रुचं). $Ś_1$ V_2 कार्ष्णायसीं. V_2 D_{13} तदा; G (ed.) ततः (for तथा). —(l. 6) D_3 समावृत्य (for °स्तीर्य). $B_{1.2}$ $D_{1.3.13}$ शस्त्रपत्रैः(D_1 °पातैः) (for शत°). B_1 D_4 सतोरणैः; D_{13} च तोमरैः (for सतोमरैः). G (ed.) शरैः सप्रासतोमरैः (for the post. half). —(l. 7) $D_{1-4.12.13}$ transp. [अ]पि and च. G (ed.) छागलस्यापि. D_2 कंठं; D_{13} सकृज् (for कण्ठाज्). G (ed.) आदाय (for जग्राह). $\tilde{N}_2$ V_2 $D_{1.8}$ जीवितः; V_3 $B_{1.2}$ D_{13} जीवितं. —$\tilde{N}_1$ V_3 om. l. 8–11. —(l. 8) cf. 6.60.1338*. V_3 $B_{1.2}$ $D_{1.3.4.13}$ तेन; D_8 तस्य (for तच्च). D_3 तज् (for स). D_3 transp. स and जुहाव. $D_{1.3.4}$ रणोन्मुखः (for °त्सुकः). —For l. 9–12, cf. 6.60.24–25 and 67.8–9. —(l. 9) V_1 $B_{1.2}$ $D_{1.4}$ समिद्धस्य; $D_{2.3.13}$ समृद्धस्य (for सधूमस्य). —(l. 10) $Ś_1$ B_1 D_{13} सन्-; $D_{1.3}$ स; D_4 तु (for सु-). D_4 प्रदक्षिणां. G (ed.) विजयं यान्यवेदयन् (for the post. half). —(l. 11) D_4 प्रदक्षिणार्चिशिखस्तत्तु(hypm.) (for the prior half). V_1 $B_{1.2}$ $D_{1-4.13}$ तप्त- (for तत्र). V_2 illeg.; $B_{1.2}$ -कांचन- (for हाटक-). —(l. 12) V_3 तत्र (hypm.) (for तत्). B_2 प्रतिगृह्णाति (for °जग्राह). —(l. 13) D_4 स्यंदनो महान् (for स्यन्दनोत्तमः). —(l. 14) $\tilde{N}_2$ हयैर् (for अश्वैर्). V_3 D_3 सभद्रकैः. —D_1 om. from l. 15 up to दैत्य- in l. 16. —(l. 15) $\tilde{N}_2$ $V_{2.3}$ $B_{1.2}$ $D_{2-4.13}$ अंतर्धानगतः. D_3 -संनिभं; G (ed.) -सप्रभः (for -संनिभः). —(l. 16) cf. 6.60.1341* l. 2 and 67.10^{ab}. V_3 $B_{1.2}$ D_2 हुताग्निं. —(l. 17) D_{13} शांतिं (for स्वस्ति). —After l. 17, D_{13} ins.:

1* हुत्वाग्निं राक्षसैर्मन्त्रैस्ततः संग्रामनिर्गतः ।

आरुरोह रथश्रेष्ठमन्तर्धानचरं शुभम् ।
अत्रध्यैर्वाजिभिर्युक्तं शस्त्रैश्च विविधैर्युतम् ।
समारोपितनेपथ्यं रथं शक्तिसमन्वितम् । [20]
जाज्वल्यमानं वपुषा तपनीयविभूषितम् ।
भल्लैश्चन्द्रार्धचन्द्रैश्च तूर्णं वै समुपस्थितः ।
जाम्बूनदमयो नागस्तरुणादित्यसंनिभः ।
बभूवेन्द्रजितः केतुर्वैदूर्यसमलंकृतः ।
हुत्वाग्निं राक्षसैर्मन्त्रैस्ततो वचनमब्रवीत् । [25]
अद्य हत्वा वधार्हौ तौ मिथ्याप्रव्रजितौ वने ।
जयं पित्रे प्रदास्यामि रावणाय मनःप्रियम् ।
अद्य निर्वानरामुर्वीं हतराघवलक्ष्मणाम् ।
करिष्यामि ह्यसुग्रीवामित्युक्त्वान्तरधीयत ।
स ददर्श महावीरौ रथस्थौ रामलक्ष्मणौ । [30]
क्षिपन्तौ शरजालानि कपिमध्ये व्यवस्थितौ ।
स तु वैहायसं प्राप्य रथस्थौ रामलक्ष्मणौ ।
अचक्षुर्विषये तिष्ठन्विव्याध निशितैः शरैः ।
तौ तस्य रथवेगेन परीतौ भ्रातरावुभौ ।
गृहीत्वा धनुषी व्योम्नि घोरान्मुमुचतुः शरान् । [35]
प्रच्छादयन्तौ गगनं शरजालैर्महाबलौ ।
तं महासुरसंकाशं न तैः पस्पृशतुः शरैः ।
स विधूयान्धकाराणि मायाबलसमन्वितः ।
दिशश्चान्तर्दधे वीरो नीहारतमसावृतः ।
नैव ज्यातलनिर्घोषो न च नेमिरथस्वनः । [40]
शुश्रुवे चरतस्तस्य न च रूपं स्म दृश्यते ।
घनान्धकारं तिमिरं शिलावर्षमिवाद्भुतम् ।
शरवर्षं महाबाहुश्चचाल शरसंवृतः ।

महारथः पर्वतसंनिकाशो
विनिर्गतो भीमरवं नदंश्च ।
स इन्द्रजिद्राक्षसराजपुत्रः
पुरस्कृतो हृष्टगणैश्च युक्तः । [5]

इत्यार्षे रामायणे लङ्काकाण्डे युद्धपर्वणि इन्द्रजिन्निर्याणं नाम सर्गः ।

—V3 om. l. 18.—For l. 18–19, cf. 6.60.1341* l. 3–4 and 67.10^{c}–11^{b}.—(l. 18) B1 रथं; D1 रथः (for रथ-).—(l. 19) Ñ2 अदृश्यैर्; V3 D13 आ(D13 सु)बद्धैर्; G (ed.) स्ववश्यैर् (for अवध्यैर्). Ś1 शस्त्रैश्च; D4 शस्त्रास्त्रैर् (for शस्त्रैश्च). V1 B1 च बहुभिर्यु(B1 °वृं)तं; B2 बहुभिरावृतं (for च विविधैर्युतम्).—(l. 20) cf. 6.67.11^{cd}. V B1 तमारोपित- (for स°). Ś2 रथ्यं (for रथं). Ñ2 D1–4.13 रथशक्ति-; V2 शरशक्ति- (for रथं शक्ति-).—For l. 21–22, cf. 6.60.1341* l. 6–7 and 67.12.—(l. 21) Ñ2 G (ed.) तप्तहाटकभूषितं (G [ed.] °संनिभं) (for the post. half).—(l. 22) V3 B1.2 D2 चैव (for चन्द्र-). D4 सुभल्लैश्चार्ध- (for भल्लैश्चन्द्रार्ध-). D2 तूणीरैः (for तूर्णं वै). Ñ2 V B1.2 D1.3.4.13 सर्वतः समलंकृतं (for the post. half).—(l. 23) cf. 6.67.13^{ab}. Ñ2 रम्यस् (for नागस्).—V3 om. l. 24.—(l. 24) cf. 6.60.1341* l. 13 and 67.13^{cd}. Ś V1.2 D2–4.12.13 वैडूर्य-; Ñ2 वैदूर्यैः.—(l. 25) cf. 6.67.15^{cd}. Ś B1.2 हुताग्निं. D13 रावणिः क्रोधसंयुक्तस् (for the prior half). Ñ2 सूतं (for ततो).—For l. 26–29, cf. 6.60.1341* l. 20–23 and 67.16–17.—(l. 26) D1 अथ (for अद्य). Ñ2 V3 B1.2 D1–4 रणे (for वने).—(l. 27) D4 पितुः (for पित्रे). V2 B2 D13 रणे(B2 °णा)-धिकं; V3 बलेधिकं; D1 मनस्विने (for मनःप्रियम्).—(l. 28) B1 हत्वा रामं सलक्ष्मणं (for the post. half).—D1 om. l. 29–30.—(l. 29) V3 [इ]ति संरब्धस्; B1 निःसुग्रीवां; B2 [इ]ति सुप्रीतस्; D2 ससुग्रीवाम् (for ह्यसुग्रीवाम्). V1.2 प्रकरिष्यामि सुप्रीतम्; D3.4.13 करिष्येहमसुग्रीवां (for the prior half). Ñ2 V3 B1.2 D3.4.13 ततस्तु; V1 उक्त्वा तु (for इत्युक्त्वा).—After l. 29, V1.2 ins. 740*; while B1.2 ins. 733*.—For l. 30–31, cf. 6.67.19.—(l. 30) V B1.2 तदा (for महा-). D2–4.13 -वीर्यौ (for -वीरौ). V1 B1.2 भ्रातरौ; V2.3 D2–4.13 तावुभौ (for रथस्थौ).—Ś2 om. (hapl.) l. 31–32.—(l. 31) Ñ2 V1.2 B1.2 D1.3.4.13 सृजंतौ; V3 शक्तस्थौ (for क्षिपन्तौ).—For l. 32–34, cf. 6.67. 21–22^{b}.—(l. 32) B1.2 तं (for तु). Ñ2 V2 B2 D1–4.13 रथं तौ; B1 सरथं तौ (hypm.) (for रथस्थौ).—(l. 33) V2 D4 आचक्षुर्.—(l. 34) V B1.2 D1–4.13 शर- (for रथ-). B2 पतितौ (for परीतौ). D4 नांतरावुभौ.—(l. 35) B2 ततो (for घोरान्).—For l. 36–37, cf. 6.67.23.—(l. 36) V2 महाबलैः.—(l. 37) B1 -संधानं (for -संकाशं). D13 तौ महाचलसंकाशौ (for the prior half). Ñ2 V D1.3.4 तौ; B1.2 D2.13 च (for तैः).—(l. 38) Ñ2 V1.2 B2 D1.3.13 विधाय (for विधूय). D2 स हि भीमांधकारे हि (for the prior half).—For l. 39–43, cf. 6.67.24^{c}–26.—(l. 39) D3 [अं]-तर्मवे देवी (for [अ]न्तर्दधे वीरो). Ś1 B1 D3 -तमसावृताः; Ñ2 V3 D1–4.13 -तिमिरावृतः(Ñ2 °ताः; D1 °तां) (for -तमसावृतः).—(l. 40) B2 नैतज् (for नैव). Ñ2 नापि नेमिस्वनस्तथा; V2.3 B1.2 D1–4.13 नापि(B1 नैव) नेमिख(D1–4 °खु)रस्वनः (for the post. half).—(l. 41) D4 शुश्राव (for शुश्रुवे). B2 श्रूयते च वचस्तस्य (for the prior half).—V3 damaged from स्म up to शिलावर्ष in l. 42. B1.2 व्यदृश्यत; D13 प्रदृश्यते (for स्म दृश्यते).—(l. 42) V1.2 D1.3.4.13 घनांधकारतिमिरे (D3 °निबिडे); B1.2 D2 घनांधकारे तिमिरे (for the prior half).—(l. 43) D1–4.13 स ववर्ष (for शरवर्षं). Ñ2 तदा नाराचसंहतिं; V1.2 नाराचशतसंहतिः(V2 °संहतं); V3 B1.2 D1–4.13 नाराचशर(D1 °**; D2 °धर)संहतिं (for the post. half).—After l. 43, B1.2 ins.:

2* राघवौ सूर्यसंकाशैर्घोरैर्दत्तवरैः शरैः ।
बिभेद समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु रावणिः ।

[l. 1=736*.—(l. 1) B1 -संकीर्णौ (for -संकाशैर्).—For l. 2 cf. 6.34.30^{cd}.]

23

After 6.34.30, Ś Ñ2 V D1-4(D4 after 740*).8.12.13 ins.; B1.3 ins. before 6.35 :

तौ हन्यमानौ नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतौ ।
हेमपुङ्खान्नरव्याघ्रौ घोरान्मुमुचतुः शरान् ।
अन्तरिक्षे त्वनासाद्य ते रिपुं कङ्कवाससः ।
निपेतुरुर्व्यां विशिखाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
पन्नगैस्तु शरोद्भूतै रावणिः प्रहसन्रणे । [5]
क्षतिमात्रं शरौघेन ताडयामास राघवौ ।
तान्विधम्य ततो भल्लैरनीकैर्विचकर्षतुः ।
राघवौ परमायस्तौ ज्वलद्भिर्ज्वलनोपमौ ।
यतो यतो ददृशतुः शरानापततः शितान् ।
ततस्ततो बाणवर्षं राघवौ विससर्जतुः । [10]
इन्द्रजित्तु दिशः सर्वा रथेन विचरन्बली ।
विव्याध तौ दाशरथी लघुहस्तः शितैः शरैः ।
तौ तु विद्धौ महात्मानौ रुक्मपुङ्खैरजिह्मगैः ।
बभूवतुर्दाशरथी बन्धुजीवैरिवावृतौ ।
नास्य वेद गतिं कश्चिन्न रूपं न धनुःस्वनम् । [15]
न चास्य लक्षणं कश्चित्समर्थश्चासुमाहवे ।
तेन विद्धाश्च हरयो निहताश्च गतासवः ।
राघवार्थे पराक्रान्ता धरण्यामुपशेरते ।
लक्ष्मणस्तु सुसंक्रुद्धः क्रोधाद्भ्रातरमब्रवीत् ।
ब्राह्ममस्त्रं प्रयोक्ष्यामि वधार्थं सर्वरक्षसाम् । [20]
तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
एकस्य रक्षसो हेतोः पृथिवीं हन्तुमिच्छसि ।
अयुध्यमानान्प्रच्छन्नान्प्राञ्जलीन्शरणागतान् ।
पलायमानान्सुप्तांश्च न त्वं हन्तुमिहार्हसि ।
अस्यैव तु वधे बुद्धिं करिष्यामो नरर्षभ । [25]
आदेक्ष्यामि महावेगान्कामगान्हरियूथपान् ।
त एनं मायया छन्नं क्रुद्धमन्तर्हितं भृशम् ।
राक्षसं निष्पतिष्यन्ति प्रेक्ष्य वानरयूथपाः ।
स एवमुक्त्वा वचनं महायशा
वधाय रौद्रस्य नृशंसकारिणः ।
रघुप्रवीरः प्लवगर्षभैर्वृत- [30]
स्तदा महात्मा त्वरितं निरैक्षत ।

23

(l. 2) D1 हेमपुंखैर्. D4 दुराधर्षान् (for नरव्याघ्रौ). Ñ2 V B1.2 D1.3.13 तीक्ष्णान् (for घोरान्). D4 शरांस्तीक्ष्णान्मुमुंचतुः (for the post. half). —(l. 3) Ñ2 V2.3 B1.2 अंतरीक्षे; D13 अंतरिक्षं. D1 तं (for ते). V3 transp. ते and रिपुं. —(l. 4) D3 सहसा (for विशिखाः). G (ed.) विततः पृथ्व्यां (for उर्व्यां विशिखाः). Ñ2 D1-3.13 शराः शत-; V B1.2 D4 तीक्ष्णाः(V3 °त्राः) शत- (for शतशोऽथ). —(l. 5) Ñ2 V2.3 B1.2 D1.3.13 शरीभूतैः; D4 शरीरस्थैः; D3 शरोद्भूतैः (for शरोद्भूतै). G (ed.) अंतर्हितस्तु मायावी (for the prior half). D4 स हसन् (for प्रह°). Ś1 V1.3 B1.2 D4 इव (for रणे). —(l. 6) V B1.2 D1-4.13 पीडयामास. —(l. 7) D13 निकृत्य (for विधम्य). D12 बलैर् (for भल्लैर्). Ñ2 V2 B2 D1-4 तानिषून्पततो भल्लैर्; V3 तानिषून्पतितान्भूमाव्; B1 तानिषून्पतितान्भल्लैर् (for the prior half). Ñ2 V2 B1.2 D1-3.12.13 अनेकैर् (for अनीकैर्). Ñ2 B1.2 D1-3.13 नि(Ñ2 B1.2 वि)चकर्तेतुः; V2 निचकर्षतुः (for विचकर्षतुः). —(l. 8) V1 B1.2 परमग्रस्तौ(B1 °श्रेष्ठौ; B2 °श्रांतौ) (for परमायस्तौ). V1 B1.2 D1.3.4.13 ज्वलनोपमैः. —(l. 9) D3 om. आपततः शितान्. D2 निपततः (for आ°). V2.3 B1.2 D4.13 transp. शरान् and शितान्. —(l. 10) V1.3 B1.2 बाणवर्षान्. —(l. 11) D1 च (for तु). —V3 om. l. 13. —(l. 13) D1 बद्धौ (for विद्धौ). —(l. 14) Ñ2 V2.3 B1.2 D1 बंधुजीवस्रजोपमौ(B1.2 °मैः); V1 D2.13 बंधुजीवस्रजा समौ(V1 °जाविव); D1.3.4 बंधुजीवचयोपमौ (for the post. half). —(l. 15) D4 तौ नावेद गतिं. B1.2 शरं (for -स्वनम्). —(l. 16) Ñ2 V2.3 B2 D1 लक्ष्मणं (for लक्षणं). V2.3 B2 D1-4.13 किंचित् (for कश्चित्). Ñ2 V B1.2 D1-4.13 सूर्यस्येवाभ्रसंवृते (for the post. half). —(l. 17) V3 तु (for first च). B1 हताः पुनः (for गतासवः). —(l. 18) V2 °राघवार्थ-; D13 राघवार्थं (for °र्थे). V3 illeg. for क्रान्ता धरण्या. V2 D1.3.4.13 धरणीम् (for धरण्याम्). —(l. 19) B1 च; G (ed.) [ऽ]थ (for तु). Ñ2 सुसंरब्धः; B1 सुसंक्रुद्धः; D12 समं क्रुद्धः (for सुसंक्रुद्धः). —(l. 20) D2 वधार्हं (for °र्थं). —(l. 22) V2 illeg. from हन्तुम् up to the prior half of l. 25. D1 उद्यतः (for इच्छसि). G(ed.) पृथिव्यां सर्वराक्षसान् (for the post. half). —(l. 23) B1 समुपस्थितान् (for शरणागतान्). —(l. 24) D4 मत्तां° (for सुप्तांश्). V1.3 B2 समेतानीदृशान्सर्वान्; D1 पलाय॰ ॰रान्सुप्तान् (for the prior half). Ñ2 illeg. for हन्तु. B2 निहंतुम् (for त्वं हन्तुम्). B1 न त्वं तान्हंतुमर्हसि (for the post. half). —(l. 25) B1 D1.13 तस्य (for अस्य). V3 च (for तु). Ñ2 V1.3 B1.2 D1-4.13 यत्नं (for बुद्धिं). Ś1 करिष्यसि; Ñ2 V3 B1 D3.13 करिष्यावो; B2 करिष्यामि. —(l. 26) Ñ2 illeg. for the prior half. V2 D1.13 आदिष्यावो; V3 D3.4 आदेक्ष्यावो; B1 अवेक्ष्य तान् (for आदेक्ष्यामि). V3 महाबाहो; D4 महाभागान् (for महावेगान्). D1 कामरूप- (hypm.) (for कामगान्). —(l. 27) V2 एते वै; B1 एते च; D2.13 तमेनं (for त एनं). V2 D3.13 क्षुद्रम्; D1 क्षुब्धम् (for क्रुद्धम्). —V3 om. l. 28. —(l. 28) Ñ2 V2 B1.2 D1.3.4.13 निहनिष्यंति; D2 निहनिष्यामि (for निष्पतिष्यन्ति). B2 D4 -पुंगवाः (for -यूथपाः). B1 प्रेक्ष्य तान्हरियूथपान् (for the post. half). —B1 om. l. 29-32. —(l. 30) V3 D4 रौद्रस्य (for वधाय). V1 D4 रक्षोति-; V3 B2 तस्याति- (B2 °मि-) (for रौद्रस्य). —(l. 31) V1.3 तदा; V2 illeg. (for वृतस्). B2 प्लवगर्षभांस्तदा; D4 प्लवगैर्वृतस्तदा; D13 च प्लवंगमैर्वृतस्. —(l. 32) Ñ2 ततो; V1.3 D4 संख्ये; B2 चक्षे (for तदा). V2 illeg. for महात्मा त्वरितं निरै-. V1 त्वरितो (for त्वरितं). V1.3 B2 निरीक्षितं(V3 °तः); D4 निरीक्षितुं (for निरैक्षत). —After l. 32, V3 (m.) ins. 738*; while B2 ins. an addl. colophon [इत्यार्षे शरबंधे]; D2 ins. राम.

24

After 6.40. 25, Ś $\tilde{N}_{1}$(l. 1–2 only).$_{2}$ V B_{1-3}(marg. [except l. 1–2]).$_{4}$ $D_{1-4.8.12.13}$ ins. :

सर्वे गच्छत विस्रब्धा मुक्त्वैकं मारुतात्मजम् ।
अनेनाहं सहायेन हनिष्ये राक्षसाधिपम् ।
रावणं सगणं हत्वा तोषयिष्यामि राघवौ ।
एक एव पुरीं लङ्कां भस्मीकुर्यां सराक्षसाम् ।
हरिसैन्येन महता किमङ्ग पुनरावृतः । [5]
अद्य कोपमहं मोक्ष्ये ससैन्ये रावणे दृढम् ।
सपुत्रबान्धवजने रुषितः कालचोदितः ।
अद्य वीर्यं च तेजश्च सौहार्दं सत्यगौरवम् ।
वक्ष्यन्ति सर्वभूतानि रामे च दृढभक्तिताम् ।
अद्य चन्दनसाराणां केयूराभरणस्य च । [10]
परिष्वङ्गस्य नारीणां स्पर्शस्य विविधस्य च ।
परिस्पर्शस्य माल्यानां सूक्ष्माणां चैव वाससाम् ।
अनुरूपमिमौ बाहू मित्रकर्म करिष्यतः ।
अद्य लङ्कां पुरीं रोषात्सप्राकारां सतोरणाम् ।
नीलजीमूतसंकाशैः राक्षसैर्बहुभिर्वृताम् । [15]
दिशो विद्रावयिष्यामि वायुर्मेघानिवोत्थितान् ।
स्वबाहुबलवीर्येण पश्यतां सर्वरक्षसाम् ।
रावणं प्रमथिष्यामि वैनतेय इवोरगम् ।
अद्य रोषं च शोकं च दुःखं चेक्ष्वाकुनन्दनः ।
त्यक्ष्यत्येकपदे रामः सूदिते युधि रावणे । [20]
यमशक्रकुबेराणां यद्यपामीश्वरस्य च ।
वीर्येण राक्षसस्तुल्यो न मे जीवन्विमोक्ष्यते ।
मुहूर्तादेव पश्यध्वं कृतकर्माणमाहवे ।
निर्जित्य सीतां दास्यामि राघवाय महात्मने ।
कर्मणा तेन महता तोषयिष्यामि राघवौ । [25]
कृतकृत्यो भविष्यामि यशः प्राप्स्यामि चोत्तमम् ।
प्रतिज्ञातं यदार्येण राघवेण महात्मना ।
विभीषणाय दास्यामि राज्यं निहतकण्टकम् ।
स क्रोधाद्विपुलयशा महानुभावो
वाक्यैस्तैरतिबलविक्रमोपपन्नैः । [30]
उत्साहं बलमधिकं च वानराणां
संचक्रे दिवसकरात्मजः कपीन्द्रः ।

Colophon

24

(l. 1) $V_{2.3}$ B_{4} D_{4} गच्छंतु; D_{13} [ऽ]त्र ब्रूत (for गच्छत). $V_{2.3}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.13}$ विश्रब्धा; B_{3} संरब्धा (for विस्रब्धा). $\tilde{N}_{2}$ V B_{2} $B_{1.3}$ D_{2} वर्ज्यैकं; $D_{1.3.13}$ हित्वैकं (for मुक्त्वैकं). $\tilde{N}_{2}$ V B_{2} D_{4} वर्जयित्वा तु मारुतिं; B_{4} त्यक्त्वैकं पवनात्मजं (for the post. half). —(l. 2) $\tilde{N}_{1}$ हि (for [अ]हं). D_{1} राक्षसाधिकं. $\tilde{N}$ V $B_{2.3}$ सर्वान्धक्ष्यामि राक्षसान् (for the post. half). —After l. 2, B_{2} ins. an addl. Colophon with Sarga name विभीषणविलापः. —V_{3} om. l. 3–5. —(l. 3) $B_{3.4}$ D_{3} राघवं (for राघवौ). —(l. 4) B_{4} सरावणां. —(l. 5) D_{13} हरिश्रेष्ठेन (for °सैन्येन). $\tilde{N}_{2}$ B_{3} किमद्य; V_{1} $B_{1.2.4}$ $D_{3.4.13}$ किमहं (for किमङ्ग). $Ś_{2}$ B_{1} D_{3} पुनरागतः. —(l. 6) $\tilde{N}_{2}$ illeg.; B_{3} त्यक्ष्ये (for मोक्ष्ये). G (ed.) सगणे (for ससैन्ये). B_{3} राक्षसे हते (for रावणे दृढम्). —(l. 7) B_{1-3} $D_{4.13}$ -बांधवजनै. $\tilde{N}_{2}$ $D_{1.2.13}$ -संभृतं; V -देशितः(V_{3} °तं); $B_{1.4}$ -संवृतः; D_{3} -संभवं; G (ed.) -संभृते (for -चोदितः). B_{2} रुषिते कालसंवृति; B_{3} उत्थितः कालसंवृते; D_{4} रुषितं कालसंवृतं (for the post. half). —(l. 8) D_{13} सौंदर्यं (for सौहार्दं). $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.2}$ $B_{1.2.4}$ $D_{1-4.13}$ सत्त्वगौरवं. —(l. 9) $\tilde{N}_{2}$ V $B_{1.3.4}$ $D_{3.13}$ द्रक्ष्यंति (for वक्ष्यन्ति). D_{4} लक्षयंति च भूतानि (for the prior half). B_{4} दृढभक्तितः. —(l. 10) D_{1} -धरण्यस्य (for -[आ]भरणस्य). —B_{3} om. l. 11–12. V_{1} transp. l. 11 and l. 12. —(l. 11) D_{4} परिस्पंदस्य (for परिष्वङ्गस्य). —B_{1} om. from स्पर्शस्य up to माल्यानां in l. 12. —(l. 12) G (ed.) तथा (for परि-). V $B_{2.4}$ D_{4} मालानां (for माल्यानां). B_{1} मुख्यानां चाथ; B_{2} भूषणानां च (for सूक्ष्माणां चैव). —(l. 13) $V_{1.2}$ $B_{1.3}$ $D_{3.13}$ अनुरूपाव् (for °रूपम्). B_{1} वीरौ (for बाहू). $\tilde{N}_{2}$ V B_{3} D_{3} -कार्यं (for -कर्म). —(l. 14) $\tilde{N}_{2}$ $V_{2.3}$ B_{2-4} D_{3} लंका- (for लङ्कां). —(l. 15) B_{3} D_{1} -संकाशां. —(l. 16) D_{1} om. (hapl.) from वायुर् up to मि in l. 18. $B_{3.4}$ [उ]द्यतान् ; D_{13} [उ]च्छ्रितान् (for [उ]त्थितान्). Ś $D_{2.8.12}$ वायुर्मेघमिवोत्थि(D_{2} °च्छ्रि)तं (for the post. half). —(l. 17) B_{1} युध्यतां (for पश्यतां). —(l. 18) $B_{1.3}$ [उ]रगान् (for [उ]रगम्). —(l. 19) B_{3} कोपं (for रोषं). $Ś_{1}$ D_{8} कोपं (for शोकं). $\tilde{N}_{2}$ V $B_{2.4}$ D_{4} transp. रोषं and शोकं. B_{3} इक्ष्वाकु- (for चेक्ष्वाकु-). —(l. 20) D_{4} त्यज्यते स कथं (for त्यक्ष्यत्येकपदे). D_{13} त्वर्दिते (for सूदिते). —(l. 21) B_{4} यादसाम् ; D_{4} मेघानाम् ; D_{13} नागानाम् (for यद्यपाम्). V_{3} B_{1} यादसां वरुण(B_{1} मारुत)स्य; B_{3} अथवा शंकरस्य; G (ed.) अद्य वारीश्वरस्य (for यद्यपामीश्वरस्य). D_{1} वा (for च). —(l. 22) $\tilde{N}_{2}$ V $B_{3.4}$ D_{4} रावणस् (for राक्षसस). B_{2} विमोक्ष्यति. —(l. 23) B_{2} पश्येस्त्वं; B_{4} D_{4} पश्य त्वं (for पश्यध्वं). —B_{3} D_{4} om. l. 25. —(l. 25) V_{2} B_{1} $D_{1.3}$ [अ]नेन (for तेन). —V_{2} om. (hapl.) from राघवौ up to प्राप्स्यामि in l. 26. $\tilde{N}_{2}$ V_{3} राघवं (for राघवौ). —(l. 26) Ś $D_{8.12}$ यशश्चाप्स्यामि शाश्वतं (for the post. half). —(l. 27) D_{13} तद् (for यद्). —(l. 28) D_{4} राज्यं कृत्वा निकंटकं (for the post. half). —(l. 29) $\tilde{N}_{2}$ D_{3} सक्रोधो; V_{3} यत्क्रोधाद् (for स क्रोधाद्). D_{4} अरुणमुखो (for विपुलयशा). B_{4} महानुभावैर्. —(l. 30) D_{13} अविरल- (for अतिबल-). —(l. 31) $\tilde{N}_{2}$ स (for च). —(l. 32) G (ed.) चक्रे वै (for संचक्रे).

Colophon : B_{3} om. Colophon. —*Kāṇḍa name* : $\tilde{N}_{2}$ $B_{1.2.4}$ $D_{4.13}$ लंकाकांडे. —After Kāṇḍa name, D_{13} ins. युद्धपर्वणि. —*Sarga name*: Ś $\tilde{N}_{2}$ V $B_{1.2.4}$ $D_{1-3.8.12.13}$ सुग्रीवगर्जनं(D_{3} °नः); D_{4} विभीषणप्रलापसुग्रीवाक्षेपः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $Ś_{1}$ V_{3} $B_{1.2}$ $D_{2.4.12.13}$ om.; $Ś_{2}$ V_{1} D_{3} 26; $\tilde{N}_{2}$ V_{2} B_{4} 25; D_{1} 27; D_{8} 24. —After colophon, $Ś_{1}$ concludes with शुभं; D_{2} with राम.

25

After 6.40.32, Ś D1–3.8.12.13 T2.3 ins.; while Ñ V B D4 (preceded by 822*) ins. l. 88–94 only after 6.40.32 :

एवं तेषां विब्रुवतां दुःखार्तानां महात्मनाम् ।
रामं प्रति महात्मानं लक्ष्मणं च महारथम् ।
सर्वे विमूढा ह्यभवन्ससुग्रीवविभीषणाः ।
प्रतिभेदमजानन्तः शरबन्धस्य दुःखिताः ।
विसंज्ञाश्च विमूढाश्च परिवार्य महाबलाः । [5]
न किंचित्प्रत्यपद्यन्त सर्वे वानरयूथपाः ।
तस्मिंस्तदा वर्तमाने भ्रातृभ्यां व्यसने भृशम् ।
महानादो बलौघानामभूत्संग्राममूर्धनि ।
सविभीषणसुग्रीवा ध्यानमूकत्वमागताः ।
परिवार्य महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । [10]
तानि वानरकोटीनां सहस्राणि शतानि च ।
निश्चेष्टौ निष्प्रतिद्वंद्वौ दृष्ट्वा नरवरात्मजौ ।
वानराः पादपान्गृह्य शैलशृङ्गाणि चापरे ।
रामं च लक्ष्मणं चैव परिवार्यावतस्थिरे ।
एतस्मिन्नेव काले तु महायोगबलान्वितः । [15]
आजगाम महातेजा देवर्षिर्नारदस्तथा ।
राघवस्य समीपे तु निपपात स वै तदा ।
कृत्वा प्रदक्षिणं रामं तेषां मध्ये वनौकसाम् ।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गं पतितं धरणीतले ।
दृष्ट्वा तु सुमहात्मानं शरबन्धेन पीडितम् । [20]
हा कष्टमिति संचिन्त्य नारदस्तमुवाच ह ।
रामं धर्मभृतां श्रेष्ठं नागबन्धेन पीडितम् ।
वैक्लव्यं किमिदं देव परं प्राप्तोऽसि मानद ।
एवमुक्त्वा महात्मानं नारदो भगवानृषिः ।
अभितुष्टाव काकुत्स्थं स्मारयन्पूर्वजन्मनः । [25]
राम राम महाबाहो शृणुष्व वदतां वर ।
दिव्यलक्षणसंयुक्तं किमात्मानं न बुध्यसे ।
भवान्नारायणः श्रीमान्सर्वलोकनमस्कृतः ।
शार्ङ्गचक्रायुधः खड्गी सर्वनागरिपुध्वजः ।
पितामहादपि परः पुरुषः शाश्वतो हरिः । [30]
वैकुण्ठस्त्वं महाबाहो देवदेवः प्रतापवान् ।
न परं विद्यते भूतं त्वत्तः पुरुषसत्तम ।
त्वं पद्मनाभः काकुत्स्थ हृषीकेशस्तथैव च ।
धारयन्नुरसा नित्यं मणिं कौस्तुभमेव च ।
मह्यां निमज्जमानायां वराहत्वमुपागतः । [35]
निहतश्चासुरः पूर्वं हिरण्याक्षो महाबलः ।
हिरण्यकशिपुश्चैव नरसिंहेन सूदितः ।
अदितेर्गर्भमाविश्य विष्णुत्वं प्राप्य मानद ।

25

T3 om. l. 1–14. —(l. 1) D2.8 विद्रुवतां; D3 चिंतयतां (for विब्रुवतां). D3 वानराणां (for दुःखार्तानां). —(l. 2) D1.3.13 महाबलं (for महारथम्). —For l. 1–2, T2 subst. :

1* एवं सुषेणश्च तदा राघवं प्रतिभाषति ।
लक्ष्मणं च महावीर्यं सुमित्रानन्दवर्धनम् ।

—(l. 3) D1 अभवन् (for ह्यभवन्). —(l. 4) T2 प्रतिषेधम् (for °भेदम्). D3 -भेदस्य; L (ed.) -भंगस्य (for -बन्धस्य). —(l. 5) T2 विषण्णाश्च (for विसंज्ञाश्च). T2 महाबलौ. —(l. 6) D8.12.13 प्रतिपद्यंते (for प्रत्यपद्यन्त). —(l. 7) D1–3.13 [ऽ]भवत्; T2 तदा (for भृशम्). —(l. 8) D1.3.13 महारावो (for महानादो). T2 महारौद्रबलौघाश्च (for the prior half). D1–3.13 T2 तस्मिन् (for अभूत्). —T2 transp. l. 9 and l. 10. —(l. 9) D3 परं ध्यानमुपागताः (for the post. half). —(l. 11) T2 ततो वानरकोट्यश्च सहस्राण्ययुतानि च. —D1 om. l. 12. —(l. 12) T2 निश्चेष्टा निष्प्रतिद्वंद्वा (for the prior half). —(l. 13) T2 समूलान् (for वानराः). D1 (both times) रुह्य (for गृह्य). —After l. 13, D1 repeats l. 11 and l. 13. —(l. 14) D2 रामं स-; T2 राघवं (for रामं च). D1.12 T2 [उ]पतस्थिरे (for [अ]व°). —(l. 15) Ś D8.12 च (for तु). T2.3 अंतरे काले (for एव काले तु). —D2 om. l. 16–17. —(l. 16) D13 महर्षिर् (for देवर्षिर्). Ś1 D8.12 ततः; D13 T2 तदा (for तथा). —For l. 15–16, D1 subst. :

2* एतस्मिन्नन्तरे तूर्णं नारदः प्रेषितः सुरैः ।

—(l. 17) D1 स खात्ततः; D13 त्वरान्वितः; T2.3 च खात्ततः (T3 °दा) (for स वै तदा). Ś D8.12 निषसाद समंततः (for the post. half). —(l. 18) D3 T3 मध्ये तेषां (by transp.). —(l. 19) T2.3 -सर्वांगौ (for -सर्वाङ्गं) and पतितौ (for पतितं). —(l. 20) D3 च (for तु). T2.3 तौ सुमहात्मानौ and पीडितौ. —Ś D8.12 om. (hapl.) l. 21–22. —(l. 22) D13 शर- (for नाग-). —(l. 23) D1 किं परं; T3 परमं (for किमिदं). D1 ह्रा (subm.) (for परं). —After l. 23, T2.3 ins. :

3* मानुषं भावमाश्रित्य पितामहनियोगजम् ।
[T3 आपन्नं (for आश्रित्य).]

—(l. 25) Ś अतितुष्टाव; D8 अभिचष्टाव; D13 आशीर्भिस्तुष्टाव (hypm.) (for अभि°). T2.3 स्मरणात् (for स्मारयन्). D1 पूर्वजन्मतः; D2 पूर्वमात्मनः (for °जन्मनः). —(l. 26) D1 (with hiatus) आत्मानं स्मर वै हृदि; T2.3 शृणु त्वं (T3 °णुष्व) वचनं मम (for the post. half). —(l. 27) D3 दिव्यं (for दिव्य-). D1–3.13 -संयोगं (for -संयुक्तं). T2.3 दिव्यात्मानं महात्मानं (for the prior half). T3 परमात्मन्न बुध्यसे (for the post half). —(l. 29) D2 T2.3 शार्ङ्गी (for शार्ङ्ग-). T3 चक्रायुधी (for -चक्रायुधः). Ś D8.12 शंखचक्रायुधधरः (for the prior half). —(l. 30) T2 [अ]परः (for परः). T2.3 ध्रुवः (for हरिः). —(l. 31) T2.3 महाभाग (for °बाहो). T2.3 देवदेव नमोस्तु ते (for the post. half). —(l. 32) D3 नापरं (for न परं). T3 त्वत्तो भूतं (by transp.) (for भूतं त्वत्तः). —(l. 34) D1.3.13 धारयसि (for धारयन्). T2.3 श्रियं (for मणिं). —(l. 35) Ś वराहस्त्वम् (for वराहत्वम्). D2 उपेयिवान् (for उपागतः). —(l. 36) D3 T3

इन्द्रस्यार्थे महाबाहो बलिर्बद्धो महासुरः ।
इन्द्रश्च स्थापितो राज्ये देवतानां पुरंदरः । [40]
मधुश्च कैटभश्चैव निहतौ तौ महासुरौ ।
कपिलत्वमुपागम्य सागरा निहताः प्रभो ।
राम रामत्वमागम्य कृता निःक्षत्रिया मही ।
हतः सहस्रबाहुश्च कार्तवीर्योऽर्जुनस्त्वया ।
कश्यपाय मही दत्ता यज्ञान्ते बहुदक्षिणा । [45]
अनन्तरूपिणा मूर्ध्ना धृता ते सकला मही ।
क्षीरोदशयनीयं ते शेषस्योपरि राघव ।
बदर्यां तप्यसे नित्यं यत्तत्परमकं तपः ।
ब्रह्मा त्वं देवदेवेश कृष्णो जिष्णुस्तथैव च ।
महेन्द्रस्त्वं महाबाहो वसूनामपि चाष्टमः । [50]
मरुतां पञ्चमश्चासि वृषभश्च तथा गवाम् ।
कपाली चैव रुद्राणां पितॄणां च परायणः ।
अश्विनौ चापि ते कर्णौ चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी ।
ललाटे ते स्थितो ब्रह्मा धर्मो मनसि निष्ठितः ।
आकाशं शिरसा व्याप्तं पद्भ्यां ते पृथिवी धृता । [55]
उदरं तेऽर्णवा राम प्राणास्ते हव्यवाहनः ।
दिशश्चैव स्थिताः श्रोत्रे कक्ष्यां ते वसवः स्थिताः ।
ऊरुभ्यां मित्रावरुणौ बले च ऋषयः स्थिताः ।
जानुनी चाश्विनौ राम रोमाण्यौषधयः स्थिताः ।
दंष्ट्रासु चैव सर्वासु वेदास्ते संप्रतिष्ठिताः । [60]
शिखां ते चैव गायत्री ॐकारो हृदि संस्थितः ।
द्यौश्चैव संस्थिता ग्रीवां जिह्वायां ते सरस्वती ।
सर्वदेवमयस्त्वं वै नास्ति किंचित्त्वया विना ।
सनातनस्त्वं प्रभवः प्रलयो युगसंक्षये ।
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनौ । [65]
सेन्द्रा मरुद्गणा देवा लोकपालैः समन्विताः ।
देवर्षयो महात्मानस्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
ब्रह्माणं वै पुरस्कृत्य विमानैः समुपस्थिताः ।
वीक्षन्तश्च जयं सर्वे तस्मिंस्तमसि दारुणे ।

महासुरः ; T_2 त्वयानघ (for महाबलः). —(l. 37) Ś $D_{2.8.12}$ om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 41. $T_{2.3}$ ना(T_3 न)रसिंहवपुष्मता (for the post. half). —(l. 39) D_{13} इंद्रार्थे च; T_3 इंद्रस्यार्थं (for इन्द्रस्यार्थे). —(l. 40) D_{13} दैवतानां. —(l. 42) D_1 $T_{2.3}$ ते हताः (for निहताः). Ś $D_{2.8.12}$ सागरः क्षोभितः प्रभो (for the post. half). —(l. 43) T_2 परशुरामत्वम् (hypm.) (for राम रामत्वम्). T_3 निक्षत्रिया. —(l. 44) $D_{2.3}$ T_3 कार्तवीर्यार्जुनस्. Ś $D_{2.8.12}$ तदा (for त्वया). T_2 सहस्रबाहुः काकुत्स्थ कार्तवीर्यस्त्वया हतः. —D_1 om. l. 45–62. —(l. 45) D_{13} T_3 महीं (for मही) and दत्त्वा (for दत्ता). D_{13} -दक्षिणां. T_2 यज्ञे धरणिदक्षिणे; T_3 यज्ञं लेभे सुदक्षिणं (for the post. half). —(l. 46) Ś $D_{8.12}$ -मूर्तिना (for -रूपिणा). D_3 विधृता (for धृता ते). —(l. 47) $D_{2.13}$ क्षीरोदे (for क्षीरोद-). D_{13} शयती सा (for -शयनीयं). D_3 च (for ते). $D_{3.13}$ नागस्य (for शेषस्य). $T_{2.3}$ शेषाहिभोगपर्यंके शेषे त्वं क्षीरसागरे. —(l. 48) T_3 तपसे (for तप्यसे). $T_{2.3}$ यतः (for यत्तत्). D_3 यच्च तत्परमं तपः (for the post. half). —(l. 49) T_3 विष्णुस् (for जिष्णुस्). Ś $D_{8.12}$ त्वमेव (for तथैव). —(l. 51) D_8 महतां (for मरुतां). D_{13} चापि (for चासि). —(l. 52) L (ed.) कपालं. —Ś $D_{8.12}$ om. from चैव up to ललाटे in l. 54. $D_{2.13}$ परायणं. —(l. 53) D_2 कर्णौ ते (by transp.). D_3 चंद्रादित्यं. —(l. 54) Ś $D_{8.12}$ च वरो; L (ed.) चैव ते (for ते स्थितो). D_2 तिष्ठति; $D_{3.13}$ धिष्ठितः (for निष्ठितः). —(l. 55) D_{13} च (for ते). —(l. 56) D_3 तेर्णवो (for तेऽर्णवा). D_2 नाम (for राम). $D_{2.3}$ प्राणस् (for प्राणास्). —(l. 57) D_3 देवाश् (for दिशश्). D_2 [आ]स्थिताः (for first स्थिताः). —$Ś_1$ D_2 om. (hapl.) l. 58–59. —(l. 58) D_{13} ऊर्वोस्ते (for ऊरुभ्यां). L (ed.) चरणे (for बले च). —$Ś_2$ $D_{8.12}$ om. (hapl.) l. 59. —(l. 59) D_3 तेश्विनी (for चाश्विनौ). D_{13} [ओ]षधयः (for [औ]षधयः). —(l. 60) Ś $D_{8.12}$ सुप्रतिष्ठिताः. —(l. 61) $D_{3.8}$ शिखां ते (for शिखां ते). D_{13} हृदयस्थितः (for हृदि संस्थितः). —(l. 62) Ś $D_{2.8.12}$ ग्रीवायां संस्थिता द्यौश्च (for the prior half). Ś $D_{8.12}$ जिह्वाग्रंते (for जिह्वायां ते). —(l. 63) Ś $D_{8.12}$ च (for वै). D_2 सर्वं चेदमवश्यं त्वं; D_{13} सर्ववेदमयश्च त्वं (for the prior half). D_1 बहुनात्र किमुक्तेन तन्नास्ति यत्त्वया विना. —D_1 om. l. 64–69. —For l. 50–64, $T_{2.3}$ subst.:

4* सूर्याणां द्वादशश्चासि वसूनामष्टमो ह्यसि ।
मरुतां पवनश्चासि भूतानां षष्ठ उच्यते
कराली चैव रुद्राणां मरुतां चैव वासवः ।
ऋषीणां कश्यपश्चासि पितॄणां धर्मराडसि ।
आकाशस्ते शिरो राम पद्भ्यां देवी वसुंधरा । [5]
शिखा तवैव गायत्री ॐकारो हृदयस्तव ।
ललाटे संस्थितो ब्रह्मा धर्मो मनसि तिष्ठति ।
दिशश्चैव स्थिताः श्रोत्रे चन्द्रादित्यौ च लोचने ।
घ्राणे गन्धवहस्तुभ्यं जिह्वा देवी सरस्वती ।
वदनेषु च सर्वेषु वेदास्ते सपदक्रमाः । [10]
द्यौश्चैव तु स्मृता ग्रीवा कुक्षौ ते सर्वदेवताः ।
उदरे ते महादेवो मुखं ते हव्यवाहनः ।
ऊरू च मित्रावरुणौ जानुनी चाश्विनावुभौ ।
ऋषयो रोमकूपेषु बले च ऋतवस्तव ।
सर्वदेवमयस्त्वं हि सर्वभूतभवोद्भवः । [15]
आभूतसंप्लवे लोके नास्ति किंचित्त्वया विना ।

[T_3 variants : (l. 2) पंचमश् (for पवनश्). —(l. 3) चासि (for second चैव). —(l. 5) पदां (for पद्भ्यां). —(l. 6) ते चैव (for तवैव). —(l. 8) श्रिताः (for स्थिताः). —(l. 10) दशनेषु (for वदनेषु). —(l. 11) ते (for तु). भुजाश् (for कुक्षौ). —(l. 12) उदरं (for उदरे).]

—(l. 66) $T_{2.3}$ चैव (for देवा). —(l. 67) D_{13} तदा (for तथा). —(l. 68) L (ed.) कल्याणं. D_8 $T_{2.3}$ च (for वै). —(l. 69) D_8 वीक्ष्यमाणा; $D_{3.13}$ $T_{2.3}$ कांक्षमाणा; L (ed.) दीक्षमाणा (for वीक्षन्तश्च). $Ś_1$ D_8 जपन्; $Ś_2$ D_{13} [अ]जपन्;

त्वं स्रष्टा सर्वलोकस्य स्थावरस्य चरस्य च। [70]
प्रभवश्चाव्ययश्चैव किमात्मानं न बुध्यसे।
राक्षसानां विनाशाय प्रविष्टो मानुषीं तनुम्।
नागपाशनिबद्धस्त्वं तिष्ठसे किं रणाजिरे।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा स्मर त्वं गरुडं प्रभो।
सखायं वैनतेयं तु स्मर्तुमर्हसि राघव। [75]
नान्यस्य शक्तिरस्तीह वैनतेयादृते प्रभो।
नागपाशनिबद्धस्य तव वै लक्ष्मणस्य च।
नागाशनो महात्मासौ काश्यपेयो महाबलः।
तस्याप्रतिहता नित्यं गतिर्वीरस्य सर्वतः।
योऽस्माद्रक्षःप्रयुक्ताच्च मोचयेच्छरबन्धनात्। [80]
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि यथागतमरिंदम।
एवं स देवर्षिवरो महात्मा
प्रबोध्य नारायणमप्रमेयम्।
जगाम लोकान्मनसा यथेष्टा-
न्यथागतो ह्यष्टगुणैरुपेतः। [85]

Colophon

नारदस्य वचः श्रुत्वा संज्ञां लब्ध्वा च राघवः।
मध्ये वानरसैन्यस्य सस्मार गरुडं तदा।
अथैनमुपसंगम्य वायुः श्रोत्रे वचोऽब्रवीत्।
राम राम महाबाहो आत्मानं स्मर वै हृदा।
नारायणस्त्वं भगवान्क्षमार्थेऽवतारितः।
स्मर सर्पभुजं देवं वैनतेयं महाबलम्। [90]
स सर्पबन्धनाद्घोराद्युवां संमोचयिष्यति।
स तस्य वचनं श्रुत्वा राघवो रघुनन्दनः।
सस्मार गरुडं देवं भुजंगानां भयावहम्।

26

After 6.43.1^{ab}, D5-7.9-11 S ins.:

क्रोधेन महताविष्टो निश्वसन्नुरगो यथा।
दीर्घमुष्णं विनिश्वस्य क्रोधेन कलुषीकृतः।
अब्रवीद्राक्षसं शूरं वज्रदंष्ट्रं महाबलम्।
गच्छ त्वं वीर निर्याहि राक्षसैः परिवारितः।
जहि दाशरथिं रामं सुग्रीवं वानरैः सह। [5]
तथेत्युक्त्वा द्रुततरं मायावी राक्षसेश्वरः।
निर्जगाम बलैः सार्धं बहुभिः परिवारितः।
नागैरश्वैः खरैरुष्ट्रैः संयुक्तः सुसमाहितः।

D3 जगत् (for जयं). D3 युद्धे (for सर्वे). D3.13 असिस् (for हसिस्). T2.3 तमस्यसिन्तु- (for तस्मिंस्तमसि). —After l. 69, T2.3 ins.:

5* तांस्तोषयस्व सर्वेश हत्वा रावणमाहवे।

—(l. 70) T2.3 सर्वलोकानां. T3 चरस्य स्थावरस्य (by transp.). —(l. 71) Ś D8.12 चाप्ययश् (for चाव्ययश्). —(l. 72) Ś D1.2.8.12 विनाशार्थं (for विनाशाय). —(l. 73) T2.3 -पाशैर् (for -पाश-). D2 -विबद्धस् (for -निबद्धस्). Ś D2.8.12 तु (for त्वं). D1 नागपाशेन बद्धस्त्वं (for the prior half). —D13 om. from the post. half up to the prior half of l. 77. T2 तिष्ठस्यच (for तिष्ठसे किं). —(l. 74) Ś D1.2.8 स्मरस्व (for स्मर त्वं). T2.3 स्मर चात्मानमात्मना (for the post. half). —Ś D1.2.8 om. (hapl.) l. 75-76. —(l. 75) T2.3 ते (for तु). —(l. 77) D13 -पाशाभिबद्धस्य; T2.3 -पाश-मिदं (T3 °मं) मोक्तुं. D2 तस्य वै; T2.3 भवतो (for तव वै). —(l. 78) D1.7.13 नागनाशो (for नागाशनो). D2 महाद्युतिः (for °बलः). T2.3 नागशत्रुं (T3 °गाशनं) महात्मानं काश्यपेयं महाबलं. —(l. 79) T2.3 तस्याप्रतिहतो वेगो (T3 °हतं चेतो) (for the prior half). T2 तत्त्वतः (for सर्वतः). T3 वीर्यं च सर्वशः (for वीरस्य सर्वतः). —(l. 80) T2.3 तु (for च). Ś D8.12 योऽस्मात्त्वां नागपाशाच्च मोक्षयिष्यति बंधनात्. —Ś2 om. l. 82-85. —(l. 82) D1.13 ह्यसौ देवर्षिर्; D3 T2.3 तदा (D3 ह्यसौ) देवऋषिर् (for स देवर्षिवरो). —(l. 84) D1.2 यथेप्सितान्; T2.3 प्रहृष्टो (for यथेष्टान्). —(l. 85) Ś1 D8.12 हृष्टगुणैर्; D2 दृष्टगुणैर् (for ह्यष्टगुणैर्). T2.3 यथेप्सितानिष्ट (T3 °नष्ट,गुणैरुपेतः.

Colophon. —*Sarga name*: Ś D1-3.8.12.13 नारदवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D2.12.13 om.; Ś2 D3 27; D1 28; D8 25; T3 49; T2 50. —After colophon, D2 concludes with राम.

—D1 om. (hapl.) from the post. half of l. 86 up to the prior half of l. 93. —(l. 87) Ś D3.8.12 -सैन्यानां (for -सैन्यस्य). —After l. 87, T2.3 ins.:

6* राघवस्य तदार्तस्य स्मरणाद्विनतात्मजः।
क्षीरोदस्योत्तरात्तीरादागतस्त्वरयान्वितः।

—T2.3 om. l. 88-94. —(l. 88) B4 D4 समुपागम्य (for उपसंगम्य). B3 एतस्मिन्नंतरे चैव (for the prior half). Ñ1 V3 B3.4 कर्णे (for श्रोत्रे). V3 D4 वायुर्वचनमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 89) Note hiatus between the two halves. Ñ2 स्वात्मानं. Ś1 V1 D4 तदा; Ñ1 V2 B1 सदा; Ñ2 B2 प्रभो; B4 तथा; D3.13 हृदि (for हृदा). —(l. 90) V1 दैत्यानां (for भगवान्). D4 *रायणः स्वयंभूश्च (for the prior half). —V1 illeg. for the post. half. D13 भुवं गतः (for ऽवतारितः). —(l. 91) Ś D4.12 देव (for देवं). V1 भुजंगानां भयावहं (for the post. half). —(l. 92) D4 अस्माद् (for घोराद्). Ś D8.12 स सर्पबंधनाहारो (for the prior half). Ñ2 वै मोचयिष्यति; V3 B1 संमोक्षयिष्यति (for संमोचयिष्यति). —(l. 93) Ś V3 B2 D8.12 तस्य तद् (for स तस्य). —(l. 94) Ñ2 रामो (for देवं). Ñ V3 B1.2 भुजगानां; D1 पन्नगानां (for भुजंगानां). V2 B1 विनाशनं; D13 महाभयं (for भयावहम्).

26

(l. 1) D6 निःश्वसन्. —(l. 2) D6 विनिःश्वस्य; T3 M1.3 च निश्वस्य (for विनिःश्वस्य). —(l. 3) D7.9-11 क्रूरं; T3 घोरं; G1 M3 वीरं; M1.2 तत्र (for शूरं). —(l. 4) G1 M3 शूर; G3 घोर (for वीर). —(l. 5) T3 वीरं (for रामं). T3 G1.3 M1.2.3 transp. वानरैः and सह. —(l. 7) M1.2 भीमैर् (for सार्धं). —(l. 8) D6 T2 G3 M1.2 transp. अश्वैः and उष्ट्रैः. G2.3

पताकाध्वजचित्रैश्च रथैश्च समलंकृतः ।
ततो विचित्रकेयूरमुकुटैश्च विभूषितः । [10]
तनुत्राणि च संवृत्य सधनुर्निर्ययौ द्रुतम् ।
पताकालंकृतं दीप्तं तप्तकाञ्चनभूषितम् ।
रथं प्रदक्षिणं कृत्वा समारोहन्नमूर्पतिः ।
यष्टिभिस्तोमरैश्चित्रैः शूलैश्च मुसलैरपि ।
भिण्डिपालैश्च पाशैश्च शक्तिभिः पट्टसैरपि । [15]
खड्गैश्चक्रैगदाभिश्च निशितैश्च परश्वधैः ।
पदातयश्च निर्यान्ति विविधाः शस्त्रपाणयः ।
विचित्रवाससः सर्वे दीप्ता राक्षसपुंगवाः ।
गजा मदोत्कटाः शूराश्चलन्त इव पर्वताः ।
ते युद्धकुशला रूढास्तोमराङ्कुशपाणिभिः । [20]
अन्ये लक्षणसंयुक्ताः शूरारूढा महाबलाः ।
तद्राक्षसबलं घोरं विप्रस्थितमशोभत ।
प्रावृट्काले यथा मेघा नर्दमानाः सविद्युतः ।
निःसृता दक्षिणद्वारादङ्गदो यत्र यूथपः ।
तेषां निष्क्रममाणानामशुभं समजायत । [25]
आकाशाद्विघनात्तीव्रा उल्काश्चाभ्यपतंस्तदा ।
वमन्त्यः पावकज्वालाः शिवा घोरा ववाशिरे ।
व्याहरन्ति मृगा घोरा रक्षसां निधनं तदा ।
समापतन्तो योधास्तु प्रास्खलंस्तत्र दारुणम् ।
एतानौत्पातिकान्दृष्ट्वा वज्रदंष्ट्रो महाबलः । [30]
धैर्यमालम्ब्य तेजस्वी निर्जगाम रणोत्सुकः ।
तांस्तु निष्क्रमतो दृष्ट्वा वानरा जितकाशिनः ।
प्रणेदुः सुमहानादान्दिशः शब्देन पूरयन् ।
ततः प्रवृत्तं तुमुलं हरीणां राक्षसैः सह ।
घोराणां भीमरूपाणामन्योन्यवधकाङ्क्षिणाम् । [35]
निष्पतन्तो महोत्साहा भिन्नदेहशिरोधराः ।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गा न्यपतन्धरणीतले ।
केचिदन्योन्यमासाद्य शूराः परिघपाणयः ।
चिक्षिपुर्विविधं शस्त्रं समरेष्वनिवर्तिनः ।
द्रुमाणां च शिलानां च शस्त्राणां चापि निस्वनः । [40]

संयुतः; Cg as above (for संयुक्तः). G3 सुसमाकुलः; M1.2 स महाबलः (for सुसमाहितः). —M1.2 om. l. 9. —(l. 9) T3 G1 पताक-. G3 M5 पताकाभिर्ध्वजैश्चित्रैर् (for the prior half). D7.9–11 बहुभिः; G3 M5 गजैश्च (for रथैश्च). D5 T1 G1.2 समलंकृतैः. —(l. 10) D7 M1.2 -केयूरः. D5 T1.3 G M3.5 -मकुटैश्च; D9–11 -मुकुटेन; T2 -मुकुटैः सं- (for -मुकुटैश्च). G3 विराजितः (for विभूषितः). D7 मुकुटेन विभूषितः; M1.2 किरीटी सुविभूषितः (for the post. half). —(l. 11) D5 T1 तु; D9 [इ]व (for च). G1 तनुत्राणानि. D6 M3 Cg संरुध्य; Cv.r.m as above (for संवृत्य). D10.11 M1.2 Ck.t तनुत्रं च समावृत्य (for the prior half). G3 धनुष्मन्निर्ययौ द्रुतं (for the post. half). —(l. 12) D6 T1.2 G3 M3 -भूषणं (for -भूषितम्). —(l. 13) T3 G2 प्रदक्षिणीकृत्य. —(l. 14) D10.11 Ck.t ऋष्टिभिस्; M1.2 शक्त्यृष्टि; Cg as above (for यष्टिभिस्). D7.9–11 T3 खड्गैश् (for शूलैश्). M1.2 निशितैर् (for मुसलैर्). —(l. 15) D5.6.9 भिंदिपालैश्. D6.7.9–11 T2 चापैश् (for पाशैश्). M1.2 गदाभिः (for शक्तिभिः). D6.7.9–11 M5 पट्टिशैर् (for पट्टसैर्). G1.2 पट्टसैः कूट(G2 शूल)मुद्गरैः (for the post. half). —(l. 16) G1 चित्रैर् (for चक्रैर्). M1.2 शूलैस्तीक्ष्णैर् (for गदाभिश्). G2 विविधैश् (for निशितैश्). —(l. 17) M1.2 तु (for च). M1.2 निर्याता. —(l. 18) M1.2 भूषिता राक्षसर्षभाः (for the post. half). —(l. 19) G1 जग्मुर् (for गजा). M1.2 चैव (for शूराश्). —(l. 20) T2 ये (for ते). G1 M3 -कुशले (for °ला). M5 योधास् (for रूढास्). D5 T1 M1.2 आरूढा युद्धकुशलैस् (for the prior half). T3 G2.3 M5 -पाणयः; T3 -चोदिताः (for -पाणिभिः). —(l. 21) G3 -संपन्ना; Cv.m.g.t as above (for -संयुक्ताः). D7 शूरा दृढः; G3 M5 अश्वारूढा (for शूरारूढा). D6 T2 G3 M5 महाजवाः; G1 °गजाः; M1.2 च निर्गताः (for महाबलाः). —After l. 21, K (ed.) (within brackets) ins.:

1* अश्वाः परिपतन्ति स्म राक्षसैश्च प्रचोदिताः ।

—(l. 22) D6.9–11 सर्वं; M1.2 भीमं (for घोरं). D10 संप्रस्थितम्. —(l. 23) D6 महा- (for यथा). D7.9 समंततः (for सविद्युतः). —(l. 24) M1.2 निःसृतं (for निःसृता). D9 G3 द्वारम् (for द्वाराद्). G2.3 वानरः (for यूथपः). —(l. 26) D9 M1.2 विमलात् (for विघनात्). D9–11 T3 G3 तीव्र द्; G1.2 M5 वृष्टिर् (for तीव्रा). D6 T1 G1 M1.2 [अ]भ्यपतंस्तदा; D7 T3 न्यपतं°; G2 M5 पतितास्तदा; G3 [अ]भ्यन्नपचत (for [अ]-भ्यपतंस्तदा). D9–11 उल्मुकान्यपतंस्तदा (for the post. half). —(l. 27) M1.2 पावकज्वालां. M3 घोरं (for घोरा). —(l. 28) D5 T1 G3 M5 व्याहरंतो; D10.11 M1.2 Ck.t व्याहरंत (for °रन्ति). T3 G3 घोरं; Ct as above (for घोरा). D7 तथा. —(l. 29) D7 समापतंतं. M1.2 च (for तु). G1 ते यूथाः (for योधास्तु). M1–3 प्रास्खलन्भयमोहिताः (for the post. half). —(l. 32) D9–11 विद्रवतो (for निष्क्रमतो). G2 -काशिभिः. —(l. 33) G1.2 M5 विनेदुः (for प्रणेदुः). D7 सुमहान्; D9 सहसा (for सुमहा-). G M1 -नादं (for -नादान्). T2 नादयन् (for पूरयन्). M1–3 पूरयंतो(M3 °श्च) दिशो दश (for the post. half). ❀ Cv : पूरयन् पूरयन्तः । वचनव्यत्ययेन बहुवचनस्य स्थाने एकवचनम् ।; Cr.m : नादयन् नादयन्तः । वचनव्यत्यय आर्षः ।; Cg : पूरयन् अपूरयंश्चेत्यर्थः । केचित्तु पूरयन् पूरयन्त इत्यर्थः वचनव्यत्यय आर्ष इत्याहुः ।; Ct : पूरयन् पूरयन्तः । आर्षमेकवचनम्. ❀ —(l. 34) M1.2 संग्रामं; Cr.m.g.t as above (for तुमुलं). D6 ततः सुतुमुलं युद्धं (for the prior half). —(l. 35) D5 T1 -वेगानाम्; M5 -कर्माणाम् (metri causa) (for -रूपाणाम्). —(l. 36) G1 निष्क्रमतो; M1.2 युध्यमाना (for निष्पतन्तो). T1 छिन्न- (for भिन्न-). T2 -केश- (for -देह-). —(l. 37) M3 न्यवर्तन् (for न्यपतन्). D5 T1.3 M3 जगतीतले. —(l. 38) D7.9–11 -बाहवः (for -पाणयः). —(l. 39) D9–11 विविधान्शस्त्रान्; G1 निशितान्शस्त्रान्; G2 M5 विपुलैः(M5 °विधैः) शस्त्रैः (for विविधं शस्त्रं). —(l. 40)

श्रूयते सुमहांस्तत्र घोरो हृदयभेदनः ।
रथनेमिस्वनस्तत्र धनुषश्चापि निस्वनः ।
शङ्खभेरीमृदङ्गानां बभूव तुमुलः स्वनः ।
केचिदस्त्राणि संत्यज्य बाहुयुद्धमकुर्वत ।
तलैश्च चरणैश्चापि मुष्टिभिश्च द्रुमैरपि । [45]
जानुभिश्च हताः केचिद्भिन्नदेहाश्च राक्षसाः ।
शिलाभिश्चूर्णिताः केचिद्वानरैर्युद्धदुर्मदैः ।
वज्रदंष्ट्रो भृशं बाणै रणे वित्रासयन्हरीन् ।
चचार लोकसंहारे पाशहस्त इवान्तकः ।
बलवन्तोऽस्त्रविदुषो नानाप्रहरणा रणे । [50]
जघ्नुर्वानरसैन्यानि राक्षसाः क्रोधमूर्छिताः ।
निघ्नतो राक्षसान्दृष्ट्वा सर्वान्वालिसुतो रणे ।
क्रोधेन द्विगुणाविष्टः संवर्तक इवानलः ।
तान्राक्षसगणान्सर्वान्वृक्षमुद्यम्य वीर्यवान् ।
अङ्गदः क्रोधताम्राक्षः सिंहः क्षुद्रमृगानिव । [55]
चकार कदनं घोरं शक्रतुल्यपराक्रमः ।
अङ्गदाभिमुखास्तत्र राक्षसा भीमविक्रमाः ।
विभिन्नशिरसः पेतुर्निकृत्ता इव पादपाः ।
रथैश्चित्रैर्ध्वजैरश्वैः शरीरैर्हरिरक्षसाम् ।
रुधिरेण च संछन्ना भूमिर्भयकरी तदा ।
हारकेयूरवस्त्रैश्च छत्रैश्च समलंकृता । [60]
भूमिर्भाति रणे तत्र शारदीव यथा निशा ।
अङ्गदस्य च वेगेन तद्राक्षसबलं महत् ।
प्राकम्पत तदा तत्र पवनेनाम्बुदो यथा ।

Colophon

बलस्य च निघातेन अङ्गदस्य जयेन च ।
राक्षसः क्रोधमाविष्टो वज्रदंष्ट्रो महाबलः । [65]
स विस्फार्य धनुर्घोरं शक्राशनिसमस्वनम् ।
वानराणामनीकानि प्राकिरच्छरवृष्टिभिः ।
राक्षसाश्चापि मुख्यास्ते रथैश्च समवस्थिताः ।
नानाप्रहरणाः शूराः प्रायुध्यन्त तदा रणे ।
वानराणां तु शूरास्ते सर्वे च प्लवगर्षभाः । [70]

G1.2 चैव; G3 अपि (for चापि). D6 निःस्वनः. —(l. 41) D6 M1.2 शुश्रुवे. D5 तु (for सु-). G3 घोषो (for घोरो). —(l. 42) D6 -स्वनैश्चैव; G1 -ध्वनिस्तत्र (for -स्वनस्तत्र). D7 सागरस्य च (for धनुषश्चापि). D6.7 T2 G1.2 घोषवत्; D9–11 T3 G3 M5 घोरवत्; K (ed.) निःस्वनः (for निस्वनः). —(l. 44) G1 शस्त्राणि (for अ°). D6.9 T1 M3 Cr.m.g संसृज्य; Ct as above (for संत्यज्य). —(l. 45) D9 तथैव; T2 बालैश्च (for तलैश्च). —(l. 46) G1 तु (for first च). D7 [आ]हताः (for हताः). D7.9–11 G3 M5 भग्न- (for भिन्न-). D5.9 T1 G M5 तु (for second च). —(l. 47) G3 -कोविदः (for -दुर्मदैः). —(l. 48) D7.9 T3 महाबाणै; D10.11 [ऽ]थ तं दृष्ट्वा; M1.2 भृशं दृष्ट्वा (for भृशं बाणै). D6 marg.; M1.2 बाणैर्; M5 रक्षो (for रणे). G1 रणे विव्याध वानरान् (for the post. half). —(l. 49) D6 T2 G1 चकार; M3 चचाल (for चचार). —(l. 50) M1.2 [ऽ]स्त्रवंतश्च (for ऽस्त्रविदुषो). D5 -प्रहरणो; D6 T2.3 °णै; G3 M5 °णे (for -प्रहरणा). —(l. 51) G3 निजघ्नुर्वानरांस्तत्र (for the prior half). —(l. 52) D9–11 जघ्ने तान्राक्षसान्सर्वान् (for the prior half). —D9 om. (hapl.; see var.) from the post. half up to the prior half of l. 54. D10.11 धृष्टे; M1.2 हरीन् (for सर्वान्). D7 T3 transp. दृष्ट्वा and सर्वान्. D10 वायु- (for वालि-). D6 बली (for रणे). —(l. 53) G2 सांवर्तक (for सं°). T1 इवानिलः. —After l. 53, M1.3 read l. 56. —(l. 54) M1.2 तद्राक्षसबलं सर्वं (for the prior half). G वृक्षान् (for वृक्षम्). G1.3 M1.2.5 उत्पाट्य (for उद्यम्य). D7 वेगवान् (for वीर्य°). —(l. 55) M1.2 नाशयामास (for क्रोधताम्राक्षः). —(l. 56) M1.2 तेषां (for घोरं). —(l. 57) D7.9–11 T2.3 G1 -[अ]भिद्द(T2 °द्र)तास् (for °मुखास्). —(l. 58) D6 M3 विकृत्ता; D7 निकृंता (for निकृत्ता). G1 किंशुकाः (for पादपाः). —(l. 59) D6 T2 G2 छिन्न-; G1 छिन्नैर् (for -चित्रैर्). G1 गजैर् (for ध्वजैर्). D9 अन्यैः (for अश्वैः). D5 T1 M3 transp. चित्रैर् and अश्वैः. D9 हत-; G1 कपि- (for हरि-). —(l. 60) D5 T1 रुधिरेणैव; D9–11 T3 °रौघेण (for रुधिरेण च). D7 M1 (after corr. *int. lin.* as above) तथा (for तदा). G1.3 युद्धभूमिर्भयंकरा (for the post. half). ❀ Cm.t : भयकरी भयङ्करी । अभूदिति शेषः । सुमभाव आर्षः ।; so also Ck. ❀ —(l. 61) D5.7 T1 G3 M3.5 शस्त्रैश्; D11 छत्रैश्; T2 ध्वजैश्; G2 चित्रैश् (for छत्रैश्). M5 तु (for च). G3 समवस्थिता (for समलंकृता). —After l. 61, G3 reads l. 70. —(l. 62) G3 यथा (for रणे). M1.2 निशा तारागणैरिव (for the post. half). ❀ Cg : शारदीव यथा निशेत्यत्र इवशब्दयथाशब्दावेकार्थकौ। अपि चेतिवत् । इवशब्दः पादपूरण इत्येके. ❀ —(l. 63) M1.2 तु (for च). —(l. 64) M1.2 त्रस्त- (for तत्र). G3 यथांबुदः (by transp.) ❀ Ck : पवनेनाम्बुदो यथा । अनन्तरं स्वबलस्य च घातेनेत्यादि । अत्र मध्ये सर्गं विच्छिन्दन्ति । नात्र वृत्तभेदप्रकरणभेदादिकं तद्गमकमस्ति। Cm.t cite Kataka. ❀

Colophon : D11 om. —*Sarga name*: D9 वज्रदंष्ट्रयुद्ध. —*Sarga no.* (figures, words or both): D6–7.10 T1.2 G M 53; D9 29; T3 54. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

—(l. 65) Note hiatus between the two halves. T1.2 स्वबलस्य (for बलस्य च). D5.10.11 M1.2 Ck.t स्वबलस्य च घातेन (for the prior half). D6 T2.3 G2 M1.2.5 जवेन; D7.9–11 बलेन (for जयेन). —(l. 66) G1.3 क्रोधसंविष्टो. —(l. 67) D6.9–11 T3 G M5 विस्फार्य च; D7 स विस्फार्य च (hypm.); T2 विनिष्फार्य (for स विस्फार्य). D7.9–11 T3 G1 -प्रभं (for -स्वनम्). —(l. 68) D6.7.11 G1 प्राकिरन् (for °रच्). —(l. 69) G2 [अ]भि- (for [अ]पि). M1.2 विक्रांता (for मुख्यास्ते). T1 M1–3 रथेषु (for रथैश्च). T3 G1.2 M5 समुपस्थिताः. —(l. 70) D5 तथा रणे; G1.2 M5 महारणे; G3 ततो रणे; M1.2 रणाजिरे (for तदा रणे). —(l. 71) D7.9–11 T3 च (for तु). D5.7.9–11 T2.3 शूरास्तु; G1.2 M5 शूरसर्वा;

अयुध्यन्त शिलाहस्ताः समवेताः समन्ततः ।
तत्रायुधसहस्राणि तस्मिन्नायोधने भृशम् ।
राक्षसाः कपिमुख्येषु पातयांचक्रिरे तदा ।
वानराश्चैव रक्षःसु गिरिवृक्षान्महाशिलाः । [75]
प्रवीराः पातयामासुर्मत्तवारणसंनिभाः ।
शूराणां युध्यमानानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ।
तद्राक्षसगणानां च सुयुद्धं समवर्तत ।
प्रभिन्नशिरसः केचिच्छिन्नैः पादैश्च बाहुभिः ।
शस्त्रैरर्दितदेहास्तु रुधिरेण समुक्षिताः । [80]
हरयो राक्षसाश्चैव शेरते गां समाश्रिताः ।
कङ्कगृध्रबलाढ्याश्च गोमायुगणसंकुलाः ।
कबन्धानि समुत्पेतुर्भीरूणां भीषणानि वै ।
भुजपाणिशिरश्छिन्नाश्छिन्नकायाश्च भूतले ।
वानरा राक्षसाश्चापि निपेतुस्तत्र वै रणे । [85]
ततो वानरसैन्येन हन्यमानं निशाचरम् ।
प्राभज्यत बलं सर्वं वज्रदंष्ट्रस्य पश्यतः ।
राक्षसान्भयवित्रस्तान्हन्यमानान्प्लवंगमैः ।
दृष्ट्वा स रोषताम्राक्षो वज्रदंष्ट्रः प्रतापवान् ।
प्रविवेश धनुष्पाणिस्त्रासयन्हरिवाहिनीम् । [90]
शरैर्विदारयामास कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ।
बिभेद वानरांस्तत्र सप्ताष्टौ नव पञ्च च ।
विव्याध परमक्रुद्धो वज्रदंष्ट्रः प्रतापवान् ।
त्रस्ताः सर्वे हरिगणाः शरैः संकृत्तदेहिनः ।
अङ्गदं संप्रधावन्ति प्रजापतिमिव प्रजाः । [95]
ततो हरिगणान्भग्नान्दृष्ट्वा वालिसुतस्तदा ।
क्रोधेन वज्रदंष्ट्रं तमुदीक्षन्तमुदैक्षत ।
वज्रदंष्ट्रोऽङ्गदश्चोभौ संगतौ हरिराक्षसौ ।
चेरतुः परमक्रुद्धौ हरिमत्तगजाविव ।
ततः शतसहस्रेण वालिपुत्रं महाबलम् । [100]
जघान मर्मदेशेषु शरैरग्निशिखोपमैः ।

M_3 शूरा ये (for शूरास्ते). $D_{5.7.9-11}$ $G_{1.2}$ M_5 ते सर्वे; D_6 सर्वे तु; $T_{2.3}$ M_3 सर्वे ते (for सर्वे च). $M_{1.2}$ वानराश्चापि बलिनः सर्वे युद्धविशारदाः. —(l. 75) T_2 M_3 [अ]पि (for [ए]व). D_5 T_1 M_{1-3} गिरीन्; D_9 $T_{2.3}$ G M_5 महा- (for गिरि-). D_6 T_2 महाबलाः; G_3 महोपलान् (for महाशिलाः). ❀ Ck : गिरिवृक्षानिति षष्ठीसमासः. ❀ —(l. 78) G_1 -बलानां; G_2 M_5 -हरीणां (for -गणानां). D_5 T_1 $M_{1.2}$ रक्षसां वानराणां च (for the prior half). G_3 असि- (for सम-). ❀ Cg : तद्राक्षसगणानां चेति । ते च राक्षसगणाश्च तद्राक्षसगणाः । तेषाम् । तच्छब्देन वानरा उच्यन्ते ।; so also Ct. ❀ —(l. 79) D_5 G_1 प्रभग्न-; D_{9-11} अभग्न-; T_3 विभिन्न- (for प्रभिन्न-). T_3 छिन्नाः; $G_{1.2}$ भग्नैः; G_3 भिन्न- (for छिन्नैः). G_2 केशैश्; Cm.g as above (for पादैश्). G_3 M_5 सहस्रशः; Cm.g as above (for च बाहुभिः). —(l. 80) T_3 शरैर् (for शस्त्रैर्). $D_{5.6}$ T_1 $G_{1.3}$ $M_{1.2.5}$ Cg अर्पित-; M_3 अर्चित- (for अर्दित-). G_1 ते; $M_{1.2}$ च (for तु). —(l. 81) G_1 $M_{1.2}$ [अ]पि (for [ए]व). G_3 शेरते वानरास्तत्र (for the prior half). $D_{9.11}$ शरवेगं; G_3 M_5 सर्वतो गां (for शेरते गां). $M_{1.2}$ स्म रणक्षितौ (for गां समाश्रिताः). —(l. 82) D_6 -बलाकाढ्या; D_7 $T_{2.3}$ -बलाकाश्च; D_9 -वराहाश्च; G_1 -बलाश्चैव; G_2 -बलक्षाढ्या; G_3 -बलाश्चापि; $M_{1.2}$ -बलाकीर्णा; M_3 -बलैराढ्या (for -बलाढ्याश्च). $D_{5.7.9-11}$ T_3 -कुल- (for -गण-). —(l. 83) $M_{1.2}$ कबंधाश्च (for कबन्धानि). $G_{1.2}$ M_5 अभीक्ष्णं (for भीरूणां). —G_1 damaged from वै up to शि in l. 84. D_7 G_2 M_5 च (for वै). $M_{1.2}$ भीरूणां तु भयावहाः (for the post. half). —(l. 84) G_2 M_5 -काय- (for -पाणि-). $M_{1.2}$ छिन्नबाहुशिरःपादि(M_2 °दा) (for the prior half). D_{5-7} $T_{1.2}$ $G_{1.2}$ $M_{1.2.5}$ भिन्न-; G_3 भग्न- (for छिन्न-). T_2 तु (for च). —D_9 om. (hapl. ?); D_7 reads in marg. l. 85. —(l. 85) G_3 राक्षसैश् (for राक्षसाश्). $D_{7.10.11}$ भूतले (for वै रणे). $M_{1.2}$ पेतुः शतसहस्रशः (for the post. half). —(l. 86) $G_{2.3}$ M_5 -राजेन (for -सैन्येन). $M_{1.2}$ तु रक्षसां (for निशाचरम्). ❀ Cr : निशाचरं नैशाचरम् । वृद्ध्यभाव आर्षः । यद्वा निशि चरतीति निशाचरम् ।; so also Cm.g.t. ❀ —(l. 87) $D_{5.6}$ $T_{1.2}$ G_2 पार्श्वतः (for पश्यतः). —After l. 88, D_{11} erroneously repeats निशाचरं प्राभज्यत बलं सर्वं. —(l. 89) $M_{1.2}$ [अ]भूद् (for स). —(l. 90) $M_{1.2}$ विवेश च (for प्रविवेश). G_1 -यूथपान् (for -वाहिनीम्). —(l. 92) $M_{1.2}$ जघान (for बिभेद). —D_7 om. l. 93. —(l. 93) T_2 G_3 $M_{1.2.5}$ महाबलः (for प्रतापवान्). —(l. 94) $M_{1.2}$ शर- (for शरैः). $G_{1.2}$ M_5 उत्कृत्त- (for संकृत्त-). M_{1-3} -कंधराः (for -देहिनः) —(l. 95) $M_{1.2}$ समधावंत; M_5 प्रतिधावंति; Cm.g.t as above (for संप्रधावन्ति). —(l. 96) G_3 भीतान् (for भग्नान्). M_5 वायु- (for वालि-). G_3 M_5 रणे; $M_{1.2}$ बली (for तदा). —(l. 97) D_9 महताविष्टो (for वज्रदंष्ट्रं तम्). D_9 वज्रदंष्ट्रम्; T_3 आपतंतम्; M_{1-3} उदै(M_3 °द्वी)क्षंतम् (for उदीक्षन्तम्). M_5 उदैक्षत महाबलः (for the post. half). —For l. 94–97, D_6 T_2 subst. :

2* चेलुः पेतुश्च मम्रुश्च वानराः शरपीडिताः ।
वज्रदंष्ट्रेण हरयो वातनुन्ना इव द्रुमाः ।
ततो भग्नास्तु हरयो वज्रदंष्ट्रभयार्दिताः ।
वालिसूनुं महात्मानं त्रातारमभिपेदिरे ।
तान्सर्वानङ्गदो वीरः समाश्वास्य महाकपीन् । [5]
वज्रदंष्ट्रवधार्थाय मनश्चक्रे प्लवंगमः ।
उत्पाट्य वृक्षं सहसा वज्रदंष्ट्रमभिद्रवत् ।
तं तु विव्याध नाराचैः सप्तभिर्वालिनन्दनम् ।
मर्मण्यभिजघानाशु वज्रदंष्ट्रः प्रतापवान् ।

[(l. 1) D_6 चेरुः पेतुश्च मम्रुश्च (hypm.) (for the prior half). —(l. 2) T_2 द्रुमा इव (by transp.).]

—(l. 98) G_3 अंगदो वज्रदंष्ट्रस्तौ (for the prior half). $D_{10.11}$ Ck.t योयुध्येते परस्परं (for the post. half). —(l. 99) $M_{1.2}$ युयुधाते ततः क्रुद्धौ (for the prior half). ❀ Cm.k.t : हरिमत्तगजाविव । हरिः सिंह शार्दूलः । Ck adds स्वप्नेऽपि सिंहदर्शने गजानां मरणात् । Cm.t. cite Kataka. ❀ —(l. 100) $D_{5.7}$ T_3 M_{1-3} शर- (for शत-). M_5 -सहस्राणि

रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो वालिसूनुर्महाबलः ।
चिक्षेप वज्रदंष्ट्राय वृक्षं भीमपराक्रमः ।
दृष्ट्वा पतन्तं तं वृक्षमसंभ्रान्तश्च राक्षसः ।
चिच्छेद बहुधा सोऽपि मथितः पतितो भुवि । [105]
तं दृष्ट्वा वज्रदंष्ट्रस्य विक्रमं प्लवगर्षभः ।
प्रगृह्य विपुलं शैलं चिक्षेप च ननाद च ।
समापतन्तं तं दृष्ट्वा रथादाप्लुत्य वीर्यवान् ।
गदापाणिरसंभ्रान्तः पृथिव्यां समतिष्ठत ।
साङ्गदेन शिला क्षिप्ता गत्वा तु रणमूर्धनि । [110]
सचक्रकूबरं साश्वं प्रममाथ रथं तदा ।
ततोऽन्यं गिरिमाक्षिप्य विपुलं द्रुमभूषितम् ।
वज्रदंष्ट्रस्य शिरसि पातयामास वानरः ।
अभवच्छोणितोद्गारी वज्रदंष्ट्रः सुमूर्छितः ।
मुहूर्तमभवन्मूढो गदामालिङ्ग्य निश्वसन् । [115]
स लब्धसंज्ञो गदया वालिपुत्रमवस्थितम् ।
जघान परमक्रुद्धो वक्षोदेशे निशाचरः ।
गदां त्यक्त्वा ततस्तत्र मुष्टियुद्धमकुर्वत ।
अन्योऽन्यं जघ्नतुस्तत्र तावुभौ हरिराक्षसौ ।
रुधिरोद्गारिणौ तौ तु प्रहारैर्जनितश्रमौ ।
बभूवतुः सुविक्रान्तावङ्गारकबुधाविव । [120]
ततः परमतेजस्वी अङ्गदः कपिकुञ्जरः ।
उत्पाट्य वृक्षं स्थितवानासीत्पुष्पफलाचितम् ।
स जग्राहार्षभं चर्म खड्गं च विपुलं शुभम् ।
किङ्किणीजालसंछन्नं चर्मणा च परिष्कृतम् । [125]
विचित्रांश्चेरतुर्मार्गान्रुषितौ कपिराक्षसौ ।
जघ्नतुश्च तदान्योन्यं निर्दयं जयकाङ्क्षिणौ ।
व्रणैः सास्रैरशोभेतां पुष्पिताविव किंशुकौ ।
युध्यमानौ परिश्रान्तौ जानुभ्यामवनीं गतौ ।
निमेषान्तरमात्रेण अङ्गदः कपिकुञ्जरः । [130]
उदतिष्ठत दीप्ताक्षो दण्डाहत इवोरगः ।
निर्मलेन सुधौतेन खड्गेनास्य महच्छिरः ।
जघान वज्रदंष्ट्रस्य वालिसूनुर्महाबलः ।
रुधिरोक्षितगात्रस्य बभूव पतितं द्विधा ।
सरोषपरिवृत्ताक्षं शुभं खड्गहतं शिरः । [135]

(for °स्रेण). $D_{6.7.9-11}$ हरि- (for वालि-). D_5 $G_{1.2}$ M_{1-3} महाबलः (for °बलम्). —(l. 101) D_5 T_1 M_{1-3} मातंगमिव तोमरैः (for the post. half). —(l. 102) D_6 T_3 -पुत्रो (for -सूनुर्). —(l. 104) $M_{1.2}$ निशाचरः (for च राक्षसः). —(l. 105) D_6 चिक्षेप (for चिच्छेद). G_2 भूमौ (for सोऽपि). M_{1-3} निकृत्तः (for मथितः). $D_{10.11}$ प्रापतद् (for पतितो). —(l. 107) G_1 शिलां प्रगृह्य विपुलां (for the prior half). —(l. 108) $D_{6.9-11}$ M_5 तमापतंतं; $M_{1.2}$ आपतंतं स (for समापतन्तं). D_{9-11} दृष्ट्वा स (for तं दृष्ट्वा). G_1 समापतंतीं तां दृष्ट्वा (for the prior half). T_3 उत्प्लुत्य (for आप्लुत्य). —(l. 110) D_{9-11} T_3 अंगदेन (for साङ्ग°). M_3 गदा (for शिला). D_5 T_1 $M_{1.2}$ सोंगदेन बलोत्क्षिप्तो (for the prior half). T_2 रथ- (for रण-). —(l. 111) G_3 ततः (for तदा). —(l. 112) G_3 तदा (for ततो). D_6 आसाद्य; G_3 आदाय (for आक्षिप्य). $D_{7.9-11}$ T_3 ततोन्यच्छिखरं गृह्य (for the prior half). T_3 M_5 विपुल-; G_2 $M_{1.2}$ विविध- (for विपुलं). G_3 हरिसत्तमः. —(l. 113) $M_{1.2}$ अंगदो वज्रदंष्ट्रस्य (for the prior half). G_2 रक्षसः; G_3 वीर्यवान्; $M_{1.2}$ मूर्धनि; M_3 सोंगदः (for वानरः). —After l. 113, D_6 ins. :

3* शिला बलवता क्षिप्ता छेदयामास तच्छिरः ।

—(l. 114) D_6 T_2 शोणितोद्गामी. D_6 $T_{2.3}$ G_1 M_3 स मूर्छितः ; G_3 M_5 महाबलः ; $M_{1.2}$ [ऽ]मिताडितः (for सुमूर्छितः). —(l. 115) G_1 इव संमूढो (for अभवन्मूढो). D_6 निःश्वसन्; M_5 वीर्यवान् (for निश्वसन्). —(l. 116) T_3 प्राप्त- (for लब्ध-). —M_1 damaged for l. 117. —(l. 117) M_3 समरे (for परम-). —(l. 118) T_3 तदा (for ततस्). T_3 वीरो; $M_{1.2}$ तेन (for तत्र). $D_{5.6}$ T_2 G_1 M_3 अवर्तत; $M_{1.2}$ चकार ह (for अकुर्वत). —(l. 119) $D_{9.11}$ $T_{2.3}$ निघ्नतुस् (for जघ्नतुस्). —(l. 120) $M_{1.2}$ रुधिरोक्षितसर्वांगौ (for the prior half). G_3 प्रहारैर्झर्झरीकृतौ (for the post. half). —(l. 122) Note hiatus between the two halves. T_3 (to avoid hiatus) चांगदः ; M_4 (to avoid hiatus) स्वंगदः (for अङ्गदः). $D_{7.9-11}$ T_3 प्लवगर्षभः (for कपिकुञ्जरः). $M_{1.3}$ वालिपुत्रो हरीश्वरः (for the post. half). —(l. 123) $M_{2.3}$ बहु- (for आसीत्). $D_{7.9-11}$ M_1 -फलैर्युतं; T_3 $G_{1.2}$ M_5 -फलान्वि(T_3 °यु)तं (for -फलाचितम्). —After l. 123, G_2 ins. :

4* चिक्षेप परमक्रुद्धो वालिसूनुर्महाबलः ।
तं प्रचिच्छेद बाणौघैर्वज्रदंष्ट्रः स राक्षसः ।

—(l. 124) D_{9-11} T_3 $G_{2.3}$ $M_{3.5}$ जग्राह(M_5 °हार) चार्षभं चर्म (for the prior half). $M_{1.2}$ शितं (for शुभम्). ❀ Cr : स जग्राहेति । सः वज्रदंष्ट्रः . ❀ —(l. 125) $D_{6.7}$ -संछिन्नं (for -संछन्नं). —After l. 125, D_7 G_3 ins.:

5* वज्रदंष्ट्रोऽथ जग्राह सोऽङ्गदोऽप्यसिचर्मणी ।

—(l. 126) D_{9-11} T_3 चित्रांश्च रुचिरान्मा(T_3 °षितौ मा)र्गांश् (for the prior half). D_{9-11} T_3 चेरतुः (for रुषितौ). $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ हरि- (for कपि-). M_5 कपिकुंजरराक्षसौ (for the post. half). —(l. 127) $T_{2.3}$ निघ्नतुश्. G_2 तथा (for तदा). D_{9-11} G_1 नर्द(D_9 °दं)तौ; $T_{2.3}$ G_3 निर्दयौ; M_5 निर्भयं (for निर्दयं). —(l. 128) $D_{6.7.9-11}$ $T_{2.3}$ G M_5 व्रणैः सद्यैः (D_7 G_3 °मग्रैः ; D_{9-11} T_3 Ct °मुख्यैः ; M_5 °मस्तैः) शोभेतां (for the prior half). —(l. 130) Note hiatus between the two halves. $D_{7.9.10}$ निमिष-. M_5 $D_{6.9}$ (to avoid hiatus) ह्यंगदः (for अङ्गदः). —(l. 132) $D_{6.9}$ तु; M_5 च (for सु-). D_7 [अ]हरच् (for महच्). —(l. 133) D_6 -पुत्रो (for -सूनुर्). G_2 महाहवे (for °बलः). ❀ Cr : अस्य शिरो जघानेत्यनेन वृक्षे प्रतिहते, अङ्गदोऽपि चर्मासी जग्राहेत्यवगम्यते ॥ Cg : अस्य वज्रदंष्ट्रस्येत्यन्वयः । केचित्तु स जग्राहार्षभं चर्मेति पठित्वा स वज्रदंष्ट्रः खड्गं जग्राह । अङ्गदो वृक्षं जग्राहेति व्याख्याय, खड्गेनास्य महच्छिर इत्यत्र वृक्षे प्रतिहतेऽङ्गदोऽपि चर्मासी जग्राहेत्यनेनावगम्यत इत्यपि

वज्रदंष्ट्रं हतं दृष्ट्वा राक्षसा भयमोहिताः ।
त्रस्ताः प्रत्यपतँल्लङ्कां वध्यमानाः प्लवंगमैः ।
विषण्णवदना दीना ह्रिया किंचिदवाङ्मुखाः ।
निहत्य तं वज्रधरप्रभावः
स वालिसूनुः कपिसैन्यमध्ये । [140]
जगाम हर्षं महितो महाबलः
सहस्रनेत्रस्त्रिदशैरिवावृतः ।

Colophon

27

After Sarga 6.44, $T_{2.3}$ ins. :

अकम्पने तु निहते हतशेषा निशाचराः ।
शशंसू राक्षसेन्द्राय निहतोऽकम्पनस्त्विति ।
अकम्पनं हतं श्रुत्वा रावणो लोकरावणः ।
संदिदेश महाकायं राक्षसं भीमदर्शनम् ।
निष्क्रमस्व महाबाहो स्वसैन्यपरिवारितः । [5]
वानराणां वधार्थाय तथा राघवयोर्द्वयोः ।
एवमुक्तो महाकायो रावणेन महाबलः ।
प्रणम्य च दशग्रीवं निष्पपात ततो द्रुतम् ।
अभिनिष्क्रम्य तद्द्वारं बलाध्यक्षं ततोऽब्रवीत् ।
अद्य वानरसैन्यानि प्लावयिष्ये शरोर्मिभिः । [10]
भर्तृवैरविमोक्षार्थं करिष्ये कर्म दुष्करम् ।
चतुश्चक्रसमायुक्तं रथं सांग्रामिकं मम ।
मयूरध्वजमुच्छ्रित्य पताकाभिरलंकृतम् ।
सर्वशस्त्रसमायुक्तं किङ्किणीजालशोभितम् ।
पिशाचवदनैश्चैव खरैर्युक्तं महारथम् । [15]
सहस्रेण समग्रेण महापवनरंहसा ।
संकल्प्य च रथं शीघ्रमानय त्वं ममान्तिकम् ।
तथा च सर्वसैन्यं मे नानाप्रहरणान्वितम् ।
भेरीशङ्खविमिश्रेण तूर्यनादेन नादितम् ।
द्वारेण दक्षिणेनैव निर्गच्छतु ममाज्ञया । [20]
महाकायवचः श्रुत्वा बलाध्यक्षो महाबलः ।
प्रणम्य च दशग्रीवं निष्पपात ततो द्रुतम् ।
त्वरयामास लङ्कायां महाकायस्य तद्बलम् ।
परिवार्य महाकायं चतुरङ्गं महाबलम् ।
परस्परकृतोत्साहं प्रयान्तं दक्षिणामुखम् । [25]
व्यूढं दृष्ट्वा महासैन्यमारुरोह महारथम् ।
महाकायो नदन्हृष्टः संनद्धकवचस्तदा ।
सैन्यैः परिवृतोऽगच्छद्युद्धभूमिं महाबलः ।
निर्गच्छति महाकाये उत्पाताश्च सुदारुणाः ।
अभवन्भयदा नृणां महाकायस्य पश्यतः । [30]
अस्थिवर्षं पपाताथ समांसं शोणितं बहु ।
सशर्करोऽनिलश्चासीत्सनिर्घातो महारवः ।
सेनायाश्चापि मध्ये तु गोमायुश्चाप्यधावत ।
रथाच्छत्रं पपाताथ समे च स्खलिता हयाः ।
रथे च न्यपतद्गृध्रो व्यनदन्नशिवं शिवाः । [35]
भूम्यामन्तर्गता भूत्वा प्रद्रवन्ति जगर्जिरे ।
मृगाश्च महिषाश्चैव ह्यपसव्यं प्रचक्रिरे ।
स उत्पातान्न गणयन्महाकायो युयुत्सया ।
स दक्षिणेन द्वारेण निर्ययौ रणकोविदः ।
आलोक्य वानरानीकं तद्राक्षसबलं महत् । [40]
अभ्यधावत वेगेन रणे चाभिमुखं तदा ।
वानराणामपि चमूर्दृष्ट्वा तद्राक्षसं बलम् ।
आभिमुख्येन धावन्तं युद्धाय समुपस्थिता ।
जगृहुः पर्वताग्राणि द्रुमांश्चाथ प्लवंगमाः ।
शिलाश्च विविधाकाराः केचिच्च नखदंष्ट्रिणः । [45]
ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयावहम् ।
रक्षसां वानराणां च निघ्नतामितरेतरम् ।
नानारथवरौघश्च सादिनश्च सहस्रशः ।
पदातिनः पराक्रान्ता राक्षसा परिघायुधाः ।
जघ्निरे वानरान्वीरान्नामानि च बभाषिरे । [50]
रजः संध्याभ्रकपिलं प्रच्छादयत भास्करम् ।
संछादिताभवद्भूमिस्तदा वानरराक्षसैः ।
अश्मवृष्टिस्तदाकाशे शस्त्रवृष्टिः पपात च ।
रेणुना शस्त्रवृष्ट्या च न किंचित्प्रत्यदृश्यत ।
अन्धकारे कृते तस्मिन्कश्मलं महदाविशत् । [55]
रुरोध च रजस्तत्र कर्णनेत्राणि युध्यताम् ।
अन्योन्यं निगृहीताः स्म कश्मलाभिहता भृशम् ।
एवं युयुधिरे तत्र संज्ञाभिरितरेतरम् ।
केशाकेशि समालग्ना राक्षसा वानरास्तदा ।
रजसा पिहिते तस्मिन्भास्करे निष्प्रभे कृते । [60]
तत्र तत्रैव रजसा पततां धरणीतले ।

वर्णयन्ति ꙮ —G_2 om. l. 135–136. —(l. 135) D_{9-11} T_3 तच्च तस्य(T_3 शेष-) परीताक्षं (for the prior half). G_3 -हृतं (for -हतं). —(l. 137) $D_{7.9-11}$ $T_{2.3}$ M_1 ह्यभ्यद्रवन्; G_1 $M_{2.5}$ ह्य(M_2 चा)भ्यपतल् (for प्रत्यपतल्). $G_{2.3}$ स(G_3 सं) त्रस्ताभ्य(G_3 °भ्यु)पतल्लंकां (for the prior half). —(l. 138) D_7 म्लाना (for दीना). —After l. 138, D_6 ins. :

6* रावणाय वधं प्रोचुर्वज्रदंष्ट्रस्य राक्षसाः ।

—(l. 139) $D_{5.6.10}$ वज्रवरः. $D_{7.9-11}$ -प्रतापवान्; G_1 M_5 -प्रभावं (for -प्रभावः). G_2 वज्रसमप्रभावं. —(l. 141) D_6 T_2 सहितो; G_3 M_5 मुदितो; Cm.k.t as above (for महितो). D_6 T_2 महाबलैः (for °लः).

Colophon. —*Sarga name* : D_9 वज्रदंष्ट्रवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): D_5 (erroneously) 53 ; $D_{6.7.10.11}$ $T_{1.2}$ G M 54 ; D_9 30 ; T_3 55. —After colophon, G $M_{1.2.5}$ conclude with श्रीरामाय नमः.

27

(l. 16) T_3 -परम- (for -पवन-). —(l. 33) T_3 मध्येन (for मध्ये तु). —(l. 38) T_3 अगणयन् (for न गणयन्). —(l. 43) T_3 समुपस्थितं. —(l. 44) T_3 [अ]पि (for [अ]थ). —(l. 48) T_3 नागा रथवरौघाश्च (for the prior half). —(l. 51) T_3 -कपिशं (for -कपिलं). —(l. 53) T_3 ह (for च). —(l. 57) T_3 च (for स). —(l. 61)

च्युतानामिव तालेभ्यः फलानां श्रूयते ध्वनिः ।
शिरोभिः पतितैर्भाति रुधिरार्द्रैस्तदा मही ।
तपनीयनिभैः काले नलिनैरिव पुष्पितैः ।
उपशाम्यत्यधो घोरं रजः परमदारुणम् । [65]
रुधिरौघेण महता प्लाविते धरणीतले ।
ततो दृष्ट्वा सहस्राणि ऋक्षवानररक्षसाम् ।
रुधिरार्द्राण्यदृश्यन्त गैरिकानिव ते तदा ।
घ्नन्तमन्यं जघानान्यो दशन्तमपरोऽदशत् ।
देहीत्यन्यो ददामीति तदान्योन्यं बभाषिरे । [70]
तत्र तत्रैव शिरसां पततां धरणीतले ।
ऊरुभिश्च समं तावद्विनिकृत्तैर्महाहवे ।
बाहुभिर्विनिकृत्तैश्च हस्तपादैश्च सर्वतः ।
कबन्धशतसंकीर्णा भूर्बभूवोग्रदर्शना ।
ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां गजैः सह । [75]
हयानां च रथानां च पतितानां महीतले ।
राशयः समदृश्यन्त गिरिमात्राः समन्ततः ।
संजज्ञे रणभूम्यां तु परलोका महानदी ।
शोणितौघा महारौद्रा श्वापदैरुपशोभिता ।
कूलापहारिणी सा तु याम्या वैतरणी यथा । [80]
मृतानां स्तनमानानामृक्षवानररक्षसाम् ।
शरीराणि वहन्ती सा सशब्दा व्याकुला तदा ।
मेदोमज्जाकर्दमा च भुजवृक्णाश्मशर्करा ।
शूराणां हर्षजननी भीरूणां भयवर्धनी ।
प्रावर्तत नदी घोरा युद्धे देवासुरोपमे । [85]
राक्षसा वानराश्चैव तां नदीमवगाहिरे ।
राक्षसैर्हन्यमानं तु शरशक्त्यृष्टितोमरैः ।
परिघैर्भिण्डिपालैश्च शूलमुद्गरपट्टिसैः ।
विह्वलं वानरं सैन्यमभज्यत दिशो दश ।
तच्च भग्नं बलं दृष्ट्वा वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत् । [90]
निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं स्थितेन च ।
इह कीर्तिर्न हातव्या हत्वा शत्रूनणाजिरे ।
रामकार्यं तु कर्तव्यं सीतायाः परिमार्गणम् ।
युध्यन्तु सहिताः सर्वे न प्राणान्परिरक्षथ ।
एवमुक्त्वा तदा शूरः शिखरं गृह्य पाणिना । [95]
अङ्गदोऽभ्यद्रवत्क्रुद्धो राक्षसानां महाचमूम् ।
अङ्गदे संनिवृत्ते तु निवृत्ताः सर्वयूथपाः ।
पृथुश्च ऋषभश्चैव गवाक्षः पनसस्तदा ।
गजश्च गिरिसंकाशो वीरः शतबलिस्तथा ।
तथान्ये वानरश्रेष्ठा युद्धं चक्रुः सुदारुणम् । [100]
अङ्गदस्तेन शृङ्गेण राक्षसान्विनिपातयत् ।
तथान्यान्वृक्षवृष्ट्या तु शिलावर्षेण चापरान् ।
तलप्रहारैश्च तदा निजघानाथ राक्षसान् ।
हन्यमानाः पुनस्तेन वालिपुत्रेण धीमता ।
आयुधानि परित्यज्य प्रद्रुता भयपीडिताः । [105]
केचिल्लङ्कां प्रविष्टास्तु वानरैरर्दिता भृशम् ।
समुद्रे पतिताः केचित्केचित्तत्रैव तस्थिरे ।
राक्षसान्विद्रुतान्दृष्ट्वा वज्रनाभो न्यवर्तत ।
रुधिराशी महावीर्यः कालदंष्ट्रस्तथैव च ।
कालकल्पो विपाशश्च शतमायश्च राक्षसः । [110]
धूम्रश्च दुर्धरश्चैव तथैव च महाशिराः ।
महानादश्च बलवांस्तथान्ये रजनीचराः ।
निवृत्ता ह्यागतास्तत्र वानरान्रणमूर्धनि ।
निजघ्नुः शैलशूलैस्ते विव्यधुश्च परस्परम् ।
सिंहनादान्विनेदुश्च रणे वानरराक्षसाः । [115]
प्लवंगमा गर्वितहृष्टचेष्टाः
संग्राममासाद्य भयं विमुच्य ।
युद्धं समन्तात्सह राक्षसैस्तै-
र्नानाविधैश्चक्रुरदीनसत्त्वाः ।

Colophon

निवृत्तानां निवृत्तैस्तै रक्षसां वानरैः सह । [120]
संबभूवाद्भुतं युद्धं दारुणं रोमहर्षणम् ।
राक्षसं वज्रनाभं तु पृथुस्तु समयोधयत् ।
रुधिराशं गवाक्षस्तु योधयामास राक्षसम् ।
ऋषभः कालदंष्ट्रं तु महावीर्यमयोधयत् ।
पनसः कालकल्पं तु विपाशं च गजस्तथा । [125]
तथा शतबलिर्वीरः शतमायं निशाचरम् ।
धूम्रश्च दुर्धरश्चैव राक्षसौ सुमहाबलौ ।
क्रथनो मेघपुष्पश्च संक्रुद्धौ तावयुध्यताम् ।
महादंष्ट्रश्च संक्रुद्धो महाकायश्च राक्षसः ।
चक्रतुः सुमहद्युद्धं शरशक्तिसमाकुलम् । [130]
वानराणां सहस्राणि जघ्नतुस्तौ समन्ततः ।
वानरैर्हन्यमानैस्तु अङ्गदस्तानभिद्रवत् ।
अयुध्यन्त तथैवान्ये राक्षसा वानरैः सह ।
ते तत्र भृशसंतप्ता वध्यमानाः परस्परम् ।
व्याकुले ते बले ह्यास्तां वर्षासु सरिताविव । [135]
आविवेश तदा तीव्रं राक्षसानां महद्भयम् ।
हरीणां तु तथाभूतं महद्भयमजायत ।

T_3 शिरसा (for रजसा). —(l. 67) T_3 तस्मिन् (for दृष्ट्वा). —(l. 68) T_3 -[अ]क्तानि (for -[आ]र्द्राणि) and रूपितानीव गैरिकैः (for the post. half). —(l. 70) T_3 ततो (for तदा). —(l. 73) T_3 सर्वशः (for सर्वतः). —(l. 78) T_3 परलोक- . —(l. 81) T_3 समरे घोरे (for स्तनमानानाम्). —(l. 91) T_3 च धर्मज्ञा (for अधर्मज्ञा). —(l. 92) T_3 हंतव्या (for हातव्या). —(l. 93) T_3 परिमोक्षणं (for °मार्गणम्). —(l. 96) T_3 महाचमूः . —(l. 98) T_3 कंपनस्तथा (for पनसस्तदा). —(l. 101) T_3 राक्षसं (for राक्षसान्). —(l. 103) T_3 तथा (for तदा). —(l. 110) T_2 [ऽ]थ पार्श्वश्च (for विपाशश्च). —(l. 113) T_3 ह्यागतामर्षाः —After the prior half, T_3 ins.:

1* सर्वे युद्धविशारदाः ।
हन्तुं व्यवसितास्तत्र.

—(l. 114) T_3 च (for ते) and परश्वधैः (for परस्परम्). Colophon.—*Sarga no.*: T_2 57 ; T_3 58. —(l. 122) T_3 समयोजयत्. —(l. 125) T_3 तु (for च). —Note hiatus between the two halves of l. 132. —(l. 134) T_3

वध्यमानेषु सैन्येषु नदत्सु सुमहत्सु च ।
कूजतां स्तनतां चैव शब्दश्चासीत्सुदारुणः ।
रुधिरस्रावदिग्धाङ्गाः पुष्पिता इव किंशुकाः । [140]
वानरा राक्षसाश्चैव गैरिका इव चाभवन् ।
कबन्धानि समुत्पेतुर्ऋक्षवानरक्षसाम् ।
उत्पत्य निपतन्ति स्म नृत्यन्ते चापराणि च ।
संग्रामे वर्तमाने तु यमराष्ट्रविवर्धने ।
वज्रनाभो धनुर्गृह्य पृथुं सममिरर्दयत् । [145]
शरैश्च तीक्ष्णधारैस्तु कर्मारपरिमार्जितैः ।
पुनः शरशतेनैनं क्षिप्रहस्तो निशाचरः ।
पृथुर्विद्धः शरैर्गाढैरुत्पाट्य शिखरं गिरेः ।
भ्रामयित्वा मुमोचाशु वज्रनाभस्य रक्षसः ।
मुक्तं तु शिखरं दृष्ट्वा संपतन्तं तदाशुगैः । [150]
शरैश्चिच्छेद सहसा तद्विकीर्णं पपात ह ।
पातिते गिरिशृङ्गे तु पृथुर्दृष्ट्वा महाबलः ।
उत्पत्य पततां श्रेष्ठो रथस्य निपपात ह ।
अच्छिनत्तस्य धनुस्तस्य बभञ्ज च महाबलः ।
अश्वाञ्जघान तरसा स्यन्दनं च बभञ्ज ह । [155]
रथे भग्ने ततः क्षिप्रं शूलं जग्राह राक्षसः ।
आजघानाथ शूलेन पृथुं वानरपुंगवम् ।
स तु शूलविभिन्नाङ्गः पृथुर्वानरपुंगवः ।
स जघान शिरोमध्यं मुष्टिना तं निशाचरम् ।
विह्वलं तमुपालभ्य मुष्टिपातेन राक्षसम् । [160]
पादयोः स तु जग्राह भ्रामयामास तं पुनः ।
भ्रामयित्वा ततः पृथ्व्यां वज्रनाभं निशाचरम् ।
निष्पिपेष पृथुः पश्चात्पुनरप्याजघान ह ।
रुधिराशो गवाक्षं तु आकर्णविनियोजितैः ।
शरैरशनिसंकाशैर्बाह्वोरपि स चार्दयत् । [165]
स तु बाणविभिन्नाङ्गो गवाक्षो हरिसत्तमः ।
शिलापादपवर्षं च मुमोच सुमहद्बली ।
तच्छिलापादपं वर्षं निपात्य निशितैः शरैः ।
स शरैरग्निसंकाशैर्गवाक्षं तु न्यपातयत् ।
गवाक्षं पतितं दृष्ट्वा तारस्तु वनगोचरः । [170]
अभ्यद्रवत वेगेन रुधिराशं निशाचरम् ।
प्रगृह्य सालवृक्षं च भ्रामयामास सत्वरः ।
मुमोच सुमहाकायो निशाचरवधं प्रति ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य शरेणैकेन सोऽच्छिनत् ।
वानरं दशभिर्विद्ध्वा सिंहनादं ननाद च । [175]
शरभूतं तु तं कृत्वा पातयित्वा च भूतले ।
रुधिराशो महावीर्यो व्यधमद्वानरं बलम् ।
वानराणां समन्तात्तु शरैः शतसहस्रशः ।
आवर्त इव तोयानां गतो याति निशाचरः ।
तस्य वानरसैन्यस्य अन्तकालस्तु सोऽभवत् । [180]
रुधिराशो दुराधर्षो राक्षसः शरचापधृत् ।
पातितैः पात्यमानैश्च गतसत्त्वैश्च मेदिनी ।
बभूव निखिला सर्वा पर्वतैरिव संतता ।
रुधिरौघसमाकीर्णा कबन्धशतसंकुला ।
अनेकतनुवृत्ता तु दुर्गमार्गा वसुंधरा । [185]
एतस्मिन्नन्तरे काले गवाक्षो वनगोचरः ।
संज्ञां प्राप्य मुहूर्तेन तारश्च पुनरुत्थितः ।
गवाक्षश्च महाकायः शिलां गृह्य च सत्वरः ।
भ्रामयित्वा मुमोचैनां निशाचरवधं प्रति ।
अनिवार्यशिलां तां तु दृष्ट्वा राक्षसपुंगवः । [190]
उत्पपात रथाच्छीघ्रं खड्गमादाय चर्म च ।
ससारथिं सचक्रं च सध्वजं तं सकूबरम् ।
रथं संचूर्णयामास सा शिला वानरेरिता ।
राक्षसं खड्गपाणिं तं समीक्ष्यायान्तमाहवे ।
गवाक्षः परिघं गृह्य तस्य चाभिमुखं ययौ । [195]
यावत्तु खड्गमद्धरद्धरिणा क्षिप्रकारिणा ।
परिघेण हतस्तावत्पपात च ममार च ।
रुधिराशं हतं दृष्ट्वा कालदंष्ट्रो निशाचरः ।
अभ्यद्रवच्च वेगेन ऋषभं वानरर्षभम् ।
ऐरावतकुले जातमारुह्य स गजोत्तमम् । [200]
छादयामास संक्रुद्धो ऋषभश्चापि दन्तिनम् ।
स गजं तूर्णमुत्पत्य ऋषभो वानरोत्तमः ।
तलेनाशनिकल्पेन कुम्भमध्ये ह्यताडयत् ।
तलप्रहाराभिहतो नादं कृत्वाथ संगरात् ।
अपासर्पद्धतुर्मात्रं शीघ्रं च प्रजहौ मदम् । [205]
राक्षसं कालदंष्ट्रं तु वानरो ऋषभस्तदा ।
रुधिरेण तु दिग्धाङ्गं सधातुमिव पर्वतम् ।
अभिदुद्राव वेगेन पुनस्तत्र महागजम् ।
विषाणं तस्य निष्कृष्य ताडयामास राक्षसम् ।
गजदन्तहतः सोऽथ उत्तमाङ्गे निशाचरः । [210]
पिण्डीकृत्य पपाताथ गतसत्त्वो महीतले ।
वानरेण हतः सोऽपि स्वेन दन्तेन कुञ्जरः ।
निपपात महीपृष्ठे वज्राहत इवाचलः ।
हाहाकारमभूत्सर्वं तदा तद्राक्षसं बलम् ।
कालदंष्ट्रे हते वीरे दृष्ट्वा ह्यासन्वनौकसः । [215]

परस्परैः.—(l. 135) Ts चले (for बले).—(l. 139) Ts स्वनतां (for स्तनतां).—(l. 146) Ts कर्दूर- (for कर्मार-).—(l. 150) Ts तथा शरैः (for तदाशुगैः).—(l. 151) Ts शतधा (for सहसा).—Ts om. (hapl.) from पुंगवम् in l. 157 up to वानर in l. 158.—(l. 159) Ts नि- (for स) and -मध्ये (for -मध्यं).—(l. 162) Ts तु तं (for ततः).—(l. 163) Ts चासीद् (for पश्चात्).—Note hiatus between the two halves of l. 164.—(l. 168) Ts निवार्य (for निपात्य).—(l. 172) Ts सत्वरं.—(l. 175) Ts भित्त्वा (for विद्ध्वा) and ह (for च).—(l. 176) Ts शरघातं (for °भूतं).—(l. 179) Ts यतो (for गतो).—Note hiatus between the two halves of l. 180.—(l. 184) Ts -समाकीर्णे-.—(l. 185) Ts -युक्ता (for -वृत्ता).—(l. 186) Ts वीरो (for काले).—(l. 188) Ts तत्परः (for सत्वरः).—(l. 193) Ts तं (for सं-).—(l. 201) Ts चोदयामास.—(l. 206) Ts तथा (for तदा).—Note hiatus between the two halves of l. 210.—(l. 211) Ts पिंडीकृत्वा.—(l. 213) Ts

कालदंष्ट्रं हतं दृष्ट्वा कालकल्पो निशाचरः ।
पनसं ताडयामास शरैः पावकसंनिभैः ।
शरैः संपूरिततनू रथेऽस्य निपपात ह ।
बभञ्ज च रथं स्वर्णं हयांश्च निजघान सः ।
मुष्टिना चाहनत्तं तु कालकल्पनिशाचरम् । [220]
मुष्टिप्रहाराभिहतो विह्वलो निपपात ह ।
लाक्षारससवर्णं तु मुखात्सुस्राव शोणितम् ।
जीवितेन प्रमुक्तश्च निष्क्रान्तदशनेक्षणः ।
तं हत्वा राक्षसं तूर्णं पनसो मुदितोऽभवत् ।
ननाद च महानादं मेघगम्भीरनिस्वनः । [225]
वारयन्वानरीं सेनां त्रिपाशोऽथ धनुर्धरः ।
शरैरनेकसाहस्रैः सूदयामास वानरान् ।
सूदमानं च तं दृष्ट्वा वानरान्रणमूर्धनि ।
गजस्तु गिरिसंकाशो राक्षसान्समभिद्रवत् ।
द्रुमवर्षं ववर्षाथ राक्षसं प्रति वानरः । [230]
क्रोधेन महताविष्टः समूलविटपैर्द्रुमैः ।
तां छादयन्तीं चाकाशं वृक्षवृष्टिं दुरासदाम् ।
चिच्छेद निशितैर्बाणैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
स विध्य दशभिर्बाणैर्गजं तु गजगामिनम् ।
पुनश्च सप्तभिर्बाणैः स्तनयोरन्तरं महत् । [235]
आजघान च विंशत्या मुखे पञ्च शरैः शितैः ।
ततः शरसहस्रेण त्रिपाशो वानरोत्तमम् ।
स तदा भिन्नसर्वाङ्गो गजस्तु गजसंनिभः ।
वैनतेय इव क्षिप्रं तस्याङ्के निपपात ह ।
उत्पाटयत्ततस्तस्य शिरो ज्वलितकुण्डलम् । [240]
त्रिपाशस्य महावीर्यो गजस्तालफलं यथा ।
त्रिपाशं निहतं दृष्ट्वा शतमायो निशाचरः ।
अभ्यद्रवत वेगेन गजं प्रति गजो यथा ।
गजस्तु परिघं गृह्य राक्षसं समभिद्रवत् ।
वीरः शतबलिश्चैव ऋषभः पनसस्तथा । [245]
अन्ये च वानरश्रेष्ठाः शतमायं निशाचरम् ।
वृक्षैः शैलैर्महाकायाः शिलाभिः शिखरैस्तदा ।
शतमायश्च संक्रुद्धः शरवर्षं मुमोच ह ।
शक्तितोमरवर्षेण शूलवर्षेण राक्षसः ।
ववर्ष चैव चक्राणि गदाश्च मुसलानि च । [250]
परिघान्भिण्डिवालांश्च पाषाणानथ पर्वतान् ।
शतमायेन चोत्सृष्टं वानराणामथोपरि ।
मायाविहितमेतत्तु शस्त्रवर्षं पपात ह ।
ते हताः शस्त्रवर्षेण वानराः सर्व एव ते ।
युयुधुः संयुगे तस्मिंस्त्यक्त्वा प्राणान्सुदुस्त्यजान् । [255]
विसंज्ञान्वानरान्दृष्ट्वा वालिपुत्रोऽङ्गदस्तदा ।
अभिदुद्राव सहसा शतमायं महाबलम् ।
वेष्टयित्वा तु तैः सर्वैर्वानरैः पर्वतोपमैः ।
सह सैन्येन सर्वेण युद्धं चक्रे सुदारुणम् ।
ऋक्षाः शाखामृगाश्चैव वृक्षसंघांश्च चिक्षिपुः । [260]
शरवर्षेण तान्सर्वान्राक्षसः संप्रचिच्छिदे ।
गवाक्षः शृङ्गमुत्पाट्य चिक्षेप तरसा बली ।
ऋषभो द्रुमवृष्टिं च पनसः शिखरं गिरेः ।
शिलाश्चैव गजस्तस्मिन्विससर्ज चमूमुखे ।
रथचक्रं शतबलिः क्रथनः परिघं तथा । [265]
तानापतत एवाशु सर्वेषां च भुजच्युतान् ।
शरैरशनिसंकाशैश्चिच्छेद स पृथक्पृथक् ।
गवाक्षप्रहितं तत्र विस्तीर्णं शृङ्गमुत्तमम् ।
ऋषभेण द्रुमान्क्षिप्तान्प्राप्तानन्तरेऽच्छिनत् ।
गजेन च शिलां मुक्तां रथचक्रं च सायकैः । [270]
चिच्छेद शतमायस्तु पनसस्य गिरिं तथा ।
एवं छित्त्वा शरैस्तीक्ष्णैर्वानरान्प्रत्ययुध्यत ।
तत्कृत्वा दारुणं कर्म सिंहनादं ननाद च ।
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धौ राक्षसौ धूम्रदुर्धरौ ।
शतमायं पुरस्कृत्य वानरांस्तौ निजघ्नतुः । [275]
क्रथनो वानरश्रेष्ठो जीवितं त्यज्य दूरतः ।
अभिदुद्राव वेगेन दुर्धरं राक्षसं रणे ।
प्राहरच्च तलेनैव गिरिशृङ्गोपमं शिरः ।
पपात च हतः संख्ये दुर्धरस्त्यक्तजीवितः ।
तं दृष्ट्वा युद्धशौण्डेन सखा तस्यैव रक्षसः । [280]
शिलया मेघतुल्येन धूम्रः प्राणैर्वियोजितः ।
धूम्रं च दुर्धरं चैव प्रेक्ष्य संख्ये निपातितौ ।
शतमायो रणे क्रुद्धो वानरान्समयोधयत् ।
एकमेकेन बाणेन त्रिभिस्त्रीन्दशभिर्दश ।
एकेन च शतं वीरो वानराणां जघान ह । [285]
अङ्गदं पञ्चविंशत्या गवाक्षं नवभिः शरैः ।
पृथु च दशभिर्बाणैर्ऋषभं सप्तभिस्तदा ।
पनसं चैकविंशत्या गजं षड्भिः शिलीमुखैः ।
शरेण गृध्रपत्रेण वीरं शतबलिं तदा ।
अन्यांश्च वानरगणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः । [290]
व्यधमत्सायकैस्तीक्ष्णै राक्षसो धन्विनां वरः ।
ततस्तद्वानरबलं शरैरासीत्सुदुर्लभम् ।
पलायत दिशः सर्वा वर्जयित्वा तु यूथपान् ।
प्रनष्टान्वानरान्दृष्ट्वा अङ्गदप्रमुखास्तदा ।
राक्षसस्य च तद्वीर्यं निराशा जीवितेऽभवन् । [295]

स (for नि-). —(l. 214) T_3 तद्वानरं (for तद्राक्षसं). —(l. 220) T_3 चाहरत्तं तु कालकल्पं. —(l. 231) T_3 -विटपद्रुमैः. —(l. 236) T_3 मुखे पंचशतैरपि (for the post. half). —(l. 237) T_3 शत- (for शर-). —(l. 240) T_3 तत्र (for तस्य). —(l. 247) T_3 तथा (for तदा). —(l. 248) T_3 तु (for च). —(l. 251) T_3 अपि (for अथ). —(l. 253) T_3 -पिहितम् (for -विहितम्). —(l. 257) T_3 निशाचरं (for महाबलम्). —(l. 264) T_3 गिरेस् (for गजस्). —(l. 265) T_3 प्रधनः (for क्रथनः) and तदा (for तथा). —T_3 om. (hapl. ?) l. 266–271. —(l. 272) T_3 प्रत्यविध्यत (for प्रत्ययुध्यत). —(l. 276) T_3 वानरान् (for जीवितं). —(l. 279) T_3 आपपात (for पपात च). —(l. 284) T_3 त्रि- (for त्रीन्). —(l. 287) T_3 नवभिर् (for दशभिर्). —(l. 288) T_3 [ष]ड्व (for [ष]ड्भि-). —(l. 289) T_3 परं (for वीरं) and तथा (for तदा). —(l. 292) T_3 सुदुर्बलं (for सुदुर्लभम्). —(l. 294)

जयो वास्तु वधो वेति बुद्धिं कृत्वा प्लवंगमाः ।
शिखराणि प्रगृह्याशु शतमायं प्रचिक्षिपुः ।
तानि तैः संप्रयुक्तानि अन्तरिक्षे शितैः शरैः ।
शिखराणि द्रुतं छित्त्वा शङ्खशब्दमथाकरोत् ।
सहस्रेण पृषत्कानां सहस्रमहनत्कपीन् । [300]
एकैकेन तु बाणेन यूथपान्समताडयत् ।
ततस्ते यूथपश्रेष्ठा भिद्यमानाः शिलीमुखैः ।
आकर्णपूरितैर्मुक्तै राक्षसेन पुनः पुनः ।
आकाशं सहसाप्लुत्य समं सर्वेऽपतंस्तदा ।
रथे तस्य महाकाया यूथपा गिरिसंनिभाः । [305]
जघान स हयांस्तस्य गवाक्षोऽथ ध्वजं गजः ।
पनसश्च रथं तस्य विध्वंसयत वानरः ।
ऋषभः सारथिं तस्य आयुधानि पृथुस्तथा ।
वीरः शतबलिश्चैनं मुष्टिनाभिजघान ह ।
शतमायस्ततः क्रुद्धः खड्गमादाय चर्म च । [310]
गरुत्मानिव वेगेन उत्पपात विहायसा ।
असिं शतबलिश्चापि प्रगृह्य प्रसभं बली ।
आकाशं शस्त्रसंकाशमुत्पपात हरीश्वरः ।
तावुभावम्बरे वीरौ तदा वानरराक्षसौ ।
खड्गपाणी सुसंक्रुद्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः । [315]
खड्गेनाप्रहरद्रक्षो वानरेन्द्रस्य वक्षसि ।
चर्मणा वञ्चयामास पतन्तमसिमुत्तमम् ।
वञ्चयित्वा प्रहारं तु वीरः शतबलिः पुनः ।
ऊरुमुद्दिश्य खड्गं तु ऊरुभ्यां प्राहिणोत्तदा ।
छिन्नोरुरथशीर्षो वै चेष्टमानो यथोरगः । [320]
निपपात हतः सोऽथ गरुडेनेव पन्नगः ।
दृष्ट्वा तु शतमायं च गतासुं पतितं क्षितौ ।
प्रहृष्टा वानराः सर्वे विनेदुर्जलदा इव ।

Colophon

सचिवाञ्निहतं दृष्ट्वा शतमायं च राक्षसम् ।
निःशेषं च बलं सर्वं कृतं दृष्ट्वा प्लवंगमैः । [325]
रोषसंरम्भताम्राक्षो भ्रात्रा सह कनीयसा ।
वानरानभिदुद्राव महाकायो महाबलः ।
धनुः शक्रधनुःप्रख्यं सज्यं वेगेन वै कृतम् ।
आदाय सहसा वीरो जगामाभिमुखः परान् ।
रथमास्थाय शक्रारिर्दशहस्तप्रमाणतः । [330]
छत्रेण ध्रियमाणेन मयूरेण ध्वजेन च ।
कवचेन विचित्रेण वीज्यमानश्च चामरैः ।
लक्ष्म्या परमया युक्तः सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।
चोदयाश्वानसंभ्रान्तः समेषु विषमेषु च ।
वानरान्हन्तुमिच्छामि यैर्हतं राक्षसं बलम् । [335]
एतान्हत्वा ह्यहं संख्ये ततो रामं सलक्ष्मणम् ।
सुग्रीवं च हनिष्यामि हनूमन्तं च वानरम् ।
अप्रमत्तो भवाश्वेषु सारथे वारणे तथा ।
मम त्वं युध्यमानस्य रथे तिष्ठस्व वीतभीः ।
प्रतिज्ञाय तु तद्वाक्यं सारथिस्तस्य रक्षसः । [340]
सहस्रं वाजिनां क्षिप्रं चोदयामास संयुगे ।
ततस्ते वानराः सर्वे शैलवृक्षशिलायुधाः ।
अभिसंगम्य वेगेन महाकायं प्रदुद्रुवुः ।
राक्षसोऽथ महाकायः शरैस्तान्समयोधयत् ।
चिच्छेद पर्वताग्राणि शिलावृक्षशतानि च । [345]
ततस्तु शरवर्षेण प्रच्छाद्य हरिवाहिनीम् ।
आकाशं छादयामास शरवृष्ट्या निशाचरः ।
दिशः प्रच्छादिताः सर्वास्तमोभूता इवाभवन् ।
अन्धकारीकृतं सर्वं न प्रज्ञायत किंचन ।
धनुषो निष्पतन्तश्च शरा बर्हिणवाससः । [350]
रक्ताः पीताः शिताः श्वेताः शलभानां प्रजा इव ।
आलात इव चाविद्धं धनुस्तस्य प्रजायते ।
विद्युद्भिरावृतं यद्वद्द्वितीयेन्द्रधनुर्दिवि ।
संघर्षजश्च बाणानां शब्द आसीत्सुदारुणः ।
दह्यतामिव वेणूनामभवद्दारुणो महान् । [355]
पर्वतैः पतितैश्चैव तरुभिश्चैव चूर्णितैः ।
वानराणां शिरोभिश्च शरीरैश्चैव संवृता ।
हस्तपादसमाकीर्णा ऋक्षवानरसंकुला ।
क्षणेनागम्यरूपा सा संबभौ युद्धमेदिनी ।
ततस्ते वानराः सर्वे बाणसंधानपीडिताः । [360]
न शेकुश्चेष्टितं यत्र शकुना इव पञ्जरम् ।
हन्यमानाः शरौघैस्तैर्निष्पन्दास्तु ततः स्थिताः ।
निरुच्छ्वासाः कृताः सर्वे शिलावृष्ट्या यथा द्विजाः ।
न तेषामङ्गुलमपि विवृतं समदृश्यत ।
निरन्तरीकृता बाणैः कदम्बा इव केसरैः । [365]
अशोकस्तबकाकारा रुधिरेण समुक्षिताः ।
निश्चेष्टाश्च कृताः सर्वे दाडिमप्रतिमैर्मुखैः ।
निश्चेष्टान्गतसत्त्वांश्च दृष्ट्वा सर्वान्प्लवंगमान् ।
अङ्गदो वानरश्रेष्ठो वानरान्वाक्यमब्रवीत् ।
न भेतव्यं न भेतव्यमेतस्य युधि रक्षसः । [370]
अहमेनं वधिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ।
भवन्तः कृतकर्माणस्तिष्ठध्वं वानरोत्तमाः ।

Note hiatus between the two halves. T_3 तथा (for तदा). —Note hiatus between the two halves of l. 298. —(l. 304) T_3 तथा (for तदा). —(l. 306) T_3 [आ]दौ (for स). —(l. 307) T_3 स (for च). —(l. 308) Note hiatus between the two halves. T_3 तदा (for तथा). —Note hiatus between the two halves of l. 311. —(l. 316) T_2 प्रहरद् (for [अ]प्रहरद्). —Note hiatus between the two halves of l. 319. —(l. 320) T_3 भिन्नोरुरद-. —(l. 321) T_3 [ऽ]पि (for ऽथ). Colophon. — *Sarga no.*: T_2 58 ; T_3 59. —(l. 331) T_3 छिद्रेण (for छत्रेण). —(l. 332) T_3 च चित्रेण (for विचित्रेण). —(l. 338) T_3 रथाश्वेषु (for भवाश्वेषु) and वानरे (for वारणे). —(l. 339) T_3 रणे (for रथे). —T_3 om. l. 349-355. —(l. 358) T_2 -समाकीर्ण-. —(l. 359) T_2 lacuna for -रूपा सा. —(l. 360) T_3 -संधिताः (for -पीडिताः). —(l. 361) T_3 कुंजरे (for पञ्जरम्). —(l. 362) T_3 ततः (for स्थिताः).

भागोऽवशिष्ट एकोऽयं मम रक्षो महाबलः ।
वानरानेवमुक्त्वा तु विधूयाङ्गेषु तान्शरान् ।
अभ्यधावत वेगेन प्रगृह्य महतीं शिलाम् । [375]
राक्षसाय मुमोचाथ तां शिलां योजनायताम् ।
जल्पमानो हतोऽसीति महाकायरथं प्रति ।
आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा पातयामास पत्रिसिः ।
त्रिभिः शरैरसंभ्रान्तो वानरं पञ्चभिर्भुजे ।
शिरस्येकेन बाणेन उरस्येकेन कर्णिना । [380]
निर्बिभेद च गात्रेषु स भृशं राक्षसर्षभः ।
स तदा भिन्नसर्वाङ्गो वालिपुत्रः प्रतापवान् ।
पाणिना मुखमामृज्य शोणिताङ्कमथाङ्गदः ।
वृक्षानुत्पाट्य तरसा द्रुमवृष्टिं ववर्ष ह ।
मुक्तामुक्तांस्ततस्तांस्तान्शरैश्चिच्छेद राक्षसः । [385]
छित्वा तु तांस्ततो वृक्षानङ्गदं प्रत्यविध्यत ।
शराणां च सहस्रेण धनुर्मुक्तेन संयुगे ।
महानादस्त्रिभिर्बाणैः परीप्सन्भ्रातरं रणे ।
अङ्गदस्तु ततः क्रुद्धस्ततोऽपि महतीं शिलाम् ।
भ्रामयित्वा मुमोचाशु महानादरथं प्रति । [390]
आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदां तस्यां मुमोच ह ।
गदया भस्मसाद्भूता निपपात शिला भुवि ।
ततो रोषसमाविष्टो रथेऽस्य निपपात ह ।
अङ्गदो धनुराच्छिद्य बभञ्ज च महाबलः ।
भङ्क्त्वा तस्य धनुर्दिव्यं केशान्संगृह्य राक्षसम् । [395]
क्षितावाविध्य वेगेन क्षिप्रं प्राणैर्व्ययोजयत् ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा महाकायो महाबलः ।
अङ्गदं ताडयामास वालिपुत्रं स्तनान्तरे ।
स तु तेन प्रहारेण मूर्छितो भ्रान्तचेतनः ।
पपात सहसा भूमौ विसंज्ञो वेदनार्दितः । [400]
अङ्गदं पतितं दृष्ट्वा वानराः सर्व एव ते ।
शिलापादपवर्षेण राक्षसं समवाकिरन् ।
छाद्यमानस्ततस्तैस्तु महाकायो निशाचरः ।
अविध्यत ततो बाणैर्वानरांस्त्वरयान्वितः ।
गवाक्षं दशभिर्बाणैः पृथुं पञ्चभिरायसैः । [405]
गजं शरशतेनैव तथा शतबलिं त्रिभिः ।
अशीत्या ऋषभं बाणैः पनसं सप्तभिः शरैः ।
सप्तत्या क्रथनं चैव मेघपुष्पं शतेन च ।
एवं स यूथपान्विद्धा क्षिप्रहस्तो निशाचरः ।
एकैकेन च तान्सर्वान्प्रत्यविध्य प्लवंगमान् । [410]
एतस्मिन्नन्तरे वीरः प्राप्य संज्ञां हरीश्वरः ।
अङ्गदः पाणिना नेत्रे प्रमृज्य रुधिराप्लुते ।
आयसीं तु गदां गृह्य हयांस्तस्याहनद्बली ।
सहस्रं वाजिनां तस्य सारथिं च व्यपातयत् ।
गदया चाहनत्तं तु राक्षसं मूर्ध्नि सत्वरम् । [415]
स तु तं रथमुत्सृज्य हताश्वं हतसारथिम् ।
महाकायो गदां गृह्य वालिपुत्रमभिद्रवत् ।
ततस्तौ तु गदाहस्तावुभौ वानरराक्षसौ ।
आजघ्नतुस्तदान्योन्यं वीरव्रतमनुव्रतौ ।
राक्षसस्ताडयामास मूर्ध्नि वानरपुंगवम् । [420]
प्रास्फोटच्च तदा मूर्ध्नि प्रसुस्राव च शोणितम् ।
अङ्गदश्चापि तं रोषाद्राक्षसश्चापि चाङ्गदम् ।
शातयानौ ततस्तौ तु समं च समवापतुः ।
ततस्तौ जर्जरीभूतौ पुष्पिताविव किंशुकौ ।
दन्ताभ्यामिव मातंगौ गदाभ्यां युध्यतो भृशम् । [425]
ते गदे शकलीभूते समुत्सृज्य प्रचक्रतुः ।
बाहुयुद्धं महाघोरं बलिशक्रौ यथा पुरा ।
तयोः पादाभिघाताच्च भस्मीभूतं रजोद्धतम् ।
प्रच्छादयन्तौ तं देशं दृश्येतां तेन तेजसा ।
तौ भुजैः समसृज्येतामायसैः परिघैरिव । [430]
अनुप्रहारैः पतितैः शिरोभ्यां पादघट्टनैः ।
पादप्रहारैः करजैः पादकीलैः पुनः पुनः ।
हाहाकारमकुर्वन्त वानराः पार्श्वतः स्थिताः ।
वालिपुत्र महावीर्य वालितुल्यपराक्रम ।
जयस्व शत्रुं दुर्धर्षं पिता ते दुन्दुभिं यथा । [435]
एवं संस्तूयमानस्तु बलेनापूर्यतां गतः ।
तलेनाशनिकल्पेन राक्षसं समताडयत् ।
पुनश्चैनं समुत्क्षिप्य पातयामास भूतले ।
तस्योपरि समारुह्य पञ्चमारममारयत् ।
हते तस्मिन्महाकाये सिंहनादो महानभूत् । [440]
वानराणां प्रहृष्टानां साधु साध्विति वादिनाम् ।
हतशेषास्तु ये तत्र राक्षसा विप्रदुद्रुवुः ।
लङ्कां प्रविविशुस्तूर्णं भयार्ता वानरार्दिताः ।
वानराः संगतास्ते तु रामपार्श्वं समागमन् ।
शशंसुश्च तदा सर्वे महाकायं निपातितम् । [445]
संग्रामं च महद्वृत्तमङ्गदं च परैः सह ।
तच्छ्रुत्वा राघवः प्रीतो वालिपुत्रं परिष्वजत् ।
सुग्रीवो वानराश्चान्ये हनूमाँल्लक्ष्मणस्तथा ।
विभीषणश्च संहृष्टो राघवं वाक्यमब्रवीत् ।
महाकाये हते राम रावणो निहतो ध्रुवम् । [450]
अङ्गदेन कृतं कर्म महद्राम न संशयः ।

—(l. 365) T3 निरंतरैः कृता. —(l. 371) T3 हनिष्यामि (for वधिष्यामि).—Note hiatus between the two halves of l. 380.—(l. 383) T3 शोणिताक्तम्.—(l. 385) T3 मत्तान्मुक्तांस् (for मुक्तामुक्तांस्).—(l. 386) T3 [अ]पि (for तु) and प्रत्युध्यत (for प्रत्यविध्यत).—(l. 388) T3 परीप्सन् (for परीप्सन्).—(l. 395) T3 केशे (for केशान्).—(l. 396) T3 वियोजयत् (for व्ययोजयत्).—(l. 406) T3 शत- (for शर-).—(l. 409) T3 विध्य (for विद्धा).—(l. 412) T3 प्रगृह्य (for प्रमृज्य).—(l. 414) T3 व्यपोथयत् (for व्यपातयत्).—(l. 415) T3 [अ]हरत् (for [अ]हनत्).—(l. 418) T3 राक्षसवानरौ (by transp.).—(l. 423) T3 सममापतुः (for समवापतुः).—(l. 425) T3 युध्यतां** (moth-eaten).—(l. 429) T3 दृश्यतां स्वेन (for दृश्येतां तेन).—(l. 430) T3 सह सृज्येताम्.—(l. 437) T3 तमताडयत्.—(l. 444)

संहर्षणं तत्र जगाम रामः
श्रुत्वा महाकायवधं महात्मा ।
तथा महाकायवधं महोग्रं
ततोऽङ्गदं प्रीतमना ददर्श ।   [455]

Colophon

रुधिरस्रावदिग्धाङ्गा राक्षसास्ते रणाजिरात् ।
प्रविश्य लङ्कां वेगेन रावणाय शशंसिरे ।
महाकायं हतं श्रुत्वा शतमायं च राक्षसम् ।
तथान्यान्निहताञ्श्रुत्वा महादैन्यमुपागत ।
शोकाविष्टश्चिरं ध्यात्वा दिशः समवलोक्य च । [460]
नेदमस्तीति संचिन्त्य अधोदृष्टिर्बभूव ह ।

28

After 911*, Ñ V (V_2 missing up to l. 149, cf. v.l. 6.45.1) B_{2-4} $D_{4.13}$ ins.:

युद्धादन्यतमं चैव न युक्तं समवैक्षत ।
वज्रदंष्ट्रं ततो वीरं व्यादिदेश महाबलः ।
शीघ्रं निर्याहि सहितो राक्षसैः सुमहाबलैः ।
हयै रथैस्तथा नागैर्बहुभिस्त्वभिसंवृतः ।
हत्वा रामं सह भ्रात्रा सुग्रीवं च हरीश्वरम् ।   [5]
निवर्तस्व रणे वीर न हि तेऽस्ति समो युधि ।
क्रुद्धस्य युध्यमानस्य घोरान्विसृजतः शरान् ।
प्रमुखे नोत्सहेत्स्थातुं वज्रपाणिरपि स्वयम् ।
असकृत्त्वत्सहायेन मया देवाः पराजिताः ।
यमश्च निर्जितः संख्ये सर्वव्याधिपुरस्कृतः ।   [10]
वज्रदंष्ट्रस्त्वेवमुक्तो राक्षसेन्द्रेण वीर्यवान् ।
कृत्वा प्रणामं संहृष्टः प्रत्युवाच दशाननम् ।
एष निर्यामि शत्रुघ्न तव शत्रुवधाय वै ।
सुखी त्वं भुङ्क्ष्व लोकांस्त्रीन्सीतां च निहतेश्वराम् ।
अद्य तौ नाशयिष्यामि मिथ्याप्रव्रजितौ रणे । [15]
शिवेन ध्याय मां राजन्नेष हन्मि रिपुं तव ।
ततस्तस्य बलाध्यक्षः समानीय महद्बलम् ।
सूतश्चाश्वरथं सज्जं तस्य शीघ्रमुपानयत् ।
आरुरोह ततो दिव्यं रथं हेमविभूषितम् ।
नानाप्रहरणाकीर्णं सचन्द्रमिव पर्वतम् ।   [20]
वानरैः सह संग्रामे युद्धकामस्य धीमतः ।
वज्रदंष्ट्रस्य वीरस्य शान्तिं चक्रुर्निशाचराः ।
अथर्वाणं समुद्दिश्य मन्त्रसंस्तवचोदिताः ।
रणप्रवेशसदृशीं कृत्वा वैजयिकीं क्रियाम् ।
ततः सर्वास्त्रविद्वांसः समरेष्वनिवर्तिनः ।   [25]
विद्याव्रतसमायुक्ताः कृतस्वस्त्ययनक्रियाः ।
धनुर्हस्ताः कवचिनो वेगेनाप्लुत्य राक्षसाः ।
बान्धवान्संपरिष्वज्य निपेतुः संयुगक्षमाः ।
तद्बलं प्रेक्ष्य निर्गच्छद्रावणाज्ञाप्रचोदितम् ।
आस्थितः परमं दिव्यं रथं पररथारुजम् ।   [30]
महायुधधरः श्रीमाञ्शुभवर्मधरः प्रभुः ।
शिरस्त्राणतनुत्राणी धन्वी परमदुर्जयः ।
स नील इव शैलेन्द्रो वर्मितः समभासत ।

T_8 उपागमन् (for समागमन्). —(l. 446) T_8 अंगदस्य (for अङ्गदं च). —(l. 452) T_8 प्रहर्षणं चात्र. Colophon. — *Sarga no.* : T_2 59 ; T_8 60. —(l. 457) T_8 [आ]शशंसिरे. —Note hiatus between the two halves of l. 461.

28

(l. 1) D_{13} निवर्तितुं (for अन्यतमं). D_4 नैव (for चैव). Ñ$_1$ $V_{1.3}$ B_{2-4} समवेक्षत. D_4 युक्तरूपमवैक्षत (for the post. half). —(l. 2) Ñ$_2$ B_2 महावीर्य(B_2 °रम्) (for ततो वीरं). B_2 आदिदेश. Ñ$_2$ B_2 स रावणः ; B_4 D_{13} महाबलं (for °बलः). —(l. 3) D_4 त्वं च (for शीघ्रं). B_3 तत्सैन्यं (for सहितो). —(l. 4) V_1 D_4 [अ]थ; V_3 [अ]नु- (for [अ]भि-). —(l. 5) D_{13} स- (for च). Ñ$_2$ B_2 महाकपिं (for हरीश्वरम्). —(l. 6) D_{13} सहैभिर्वानरैस्तथा (for the post. half). —(l. 7) B_4 वध्यमानस्य (for युध्य°). Ñ$_2$ संसृजतः . —(l. 8) D_4 प्रमुखं. D_{13} इव (for अपि). —(l. 9) D_{13} अजेयास् (for असकृत्). —V_3 om. l. 10-11. —(l. 10) $D_{4.13}$ -पुरःसरः (for -पुरस्कृतः). —(l. 11) Ñ$_2$ D_4 च (for तु). —(l. 12) D_4 कृतप्रणाम- (for कृत्वा प्रणामं). —(l. 14) V_3 सुभद्र (for सुखी त्वं). D_4 सुखं त्वं भुंक्ष्व लंकां च सर्वराक्षससेवितां. —(l. 15) $B_{2.4}$ निहनिष्यामि; D_{13} मारयिष्यामि (for नाशयिष्यामि). V_3 -प्रव्राजितौ. Ñ$_1$ $V_{1.3}$ B_4 वने (for रणे). —B_4 om. l. 16. —(l. 16) Ñ$_1$ ध्यायसे; V_1 ध्याहि मां. D_4 स्वामिन् (for राजन्). D_{13} शिवं ते ध्यायमानोहं (for the prior half). $V_{1.3}$ अयं हन्मि; D_4 यत्नेन हन्मि (hypm.); D_{13} हनिष्यामि (for एष हन्मि). Ñ$_2$ रिपूंस्. —(l. 17) B_3 महत्सैन्यं (for बलाध्यक्षः). D_4 बलाद (for महद्). —(l. 18) V_3 व्यूह्य (for सूतश्). Ñ$_1$ साश्वं; V_1 चाथ; V_3 B_3 साश्व- ; B_2 चास्य (for चाश्व-). V_1 दिव्यं सज्जं (for सज्जं and तस्य). B_4 om. शीघ्रम्. —(l. 19) D_4 रथं (for ततो). —(l. 20) $V_{1.3}$ तोयदं (for पर्वतम्). —(l. 21) B_4 D_{13} युध्यमानस्य (for युद्धकामस्य). —(l. 22) B_3 प्रयाणे तस्य (for वज्रदंष्ट्रस्य). —(l. 23) $D_{4.13}$ अथ वा तं (for अथर्वाणं). B_3 समुद्वीक्ष्य. D_{13} -संभव- (for -संस्तव-). B_4 D_{13} -चोदितां. D_4 मंत्रसंश्रवनोदिताः (for the post. half). —(l. 24) V_3 $B_{2.3}$ वन- (for रण-). D_{13} -प्रदेश- (for -प्रवेश-). D_4 रण्ये प्रचेतःसदृशीं (for the prior half). B_2 ते वैदिकीं; D_{13} वैजयिकां (for वैजयिकीं). D_4 क्रमात् (for क्रियाम्). —(l. 25) D_4 -विद्वीरः (for -विद्वांसः). D_{13} [अ]मिवर्तिनः (for [अ]निवर्तिनः). —(l. 26) Ñ$_2$ B_2 दिव्य- (for विद्या-). —(l. 27) D_4 वेगम् (for वेगेन). B_4 D_{13} [आ]क्रम्य; D_4 [उ]त्पत्य (for [आ]प्लुत्य). —(l. 28) Ñ$_2$ अन्योन्यं (for बान्धवान्). Ñ$_1$ $V_{1.3}$ संपरित्यज्य. Ñ$_2$ संयुगक्रियाः ; V_1 $B_{2.4}$ °प्रियाः ; V_3 समरेच्छया; D_{13} संगरक्रिया (for संयुगक्षमाः). —(l. 29) B_4 निर्यातं (for निर्गच्छन्). Ñ$_2$ B_2 D_4 -प्रचो(D_4 °णो)दितः ; B_3 D_{13} -प्रदेशितं (for -प्रचोदितम्). —(l. 30) Ñ$_1$ V_1 परमदारुणं (for पररथारुजम्). —(l. 31) B_2 -रथः (for first -धरः). Ñ$_1$ V_1 शुभचर्म- ; $B_{2.3}$ शुभकर्म- (for °वर्म-). —(l. 33) $B_{2.3}$ वर्धितः ; B_4 सत्कृतः

सिंहशार्दूलदर्पाश्च हयास्ते किङ्किणीचिताः ।
तस्य राक्षसवीरस्य चक्रुरग्रे रथोत्तमम् । [35]
कुक्षिपक्षगताश्चान्ये हयाः परमदुर्जयाः ।
सप्ततिर्द्वे सहस्रे च गजास्तावन्त एव च ।
मध्ये व्यूहरथस्थस्तु वज्रदंष्ट्रो महाबलः ।
धनुर्विस्फारयन्घोरं ननाद प्रजहास च ।
धनुःशतसहस्राणि राक्षसानां महात्मनाम् । [40]
नानाप्रहरणानां च बभूवुस्तस्य संयुगे ।
गदाभिः परिघैः शूलैः पट्टिशैः कूटमुद्गरैः ।
प्रगृहीतैर्व्यराजन्त राक्षसाः पर्वता इव ।
गर्जन्तो विनदन्तश्च क्रोशन्तश्चैव राक्षसाः ।
ततो युद्धाय निर्जग्मुः समरेष्वनिवर्तिनः । [45]
तत्र तूर्यसहस्राणां संजज्ञे निनदो महान् ।
हयानां च गजानां च गर्जतामतिवेगिनाम् ।
स तु दुन्दुभिनिर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः ।
शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च राक्षसैः सुसमीरितः ।
तेन शङ्खनिनादेन भेरीतूर्यरवेण च । [50]
रथानां च निनादेन चुक्रोशेव नभस्तलम् ।
सागरप्रतिमौघेन बलेन महता वृतः ।
वज्रदंष्ट्रोऽतिसंक्रुद्धो निर्ययौ कालचोदितः ।
तस्य निष्पततो वेगाद्युद्धार्थं युद्धकाङ्क्षिणः ।
हया निपतिताश्चास्य गद्गदश्चाभवत्स्वरः । [55]
अन्तरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ ।
वमन्ति स्म शिखिज्वालाः शिवा घोराश्च पश्यतः ।
उत्पातांस्तान्महाघोरान्प्रहस्य युधि दुर्जयः ।
उवाच वचनं श्रीमांस्तत्कालक्षमसुत्तमम् ।
अद्याहं दर्शयिष्यामि स्वबाहुबलमूर्जितम् । [60]
अद्य मद्बाणनिहतांस्तान्द्रक्ष्यथ वनौकसः ।
बान्धवा निहता येषां हरिभिर्यत्र संयुगे ।
अद्य ते निर्वपिष्यन्ति शत्रुमांसेन राक्षसाः ।
इदमद्य समुद्धूतं रजः समरमूर्धनि ।
अहं वै शमयिष्यामि शत्रुशोणितविस्रवैः । [65]
हृष्टाः संप्रति मोदध्वं त्यक्त्वा वै राघवाद्भयम् ।
अद्याहं निहनिष्यामि स्वबाहुबलमाश्रितः ।
कालमिन्द्रं कुबेरं च वरुणं समरुद्गणम् ।
तोषयिष्यामि राजानं रावणं विक्रमैः स्वकैः ।
वानरान्सकलान्हत्वा सुग्रीवं च हरीश्वरम् । [70]
मानुषौ भक्षयिष्यामि तावुभौ छद्मतापसौ ।
अक्षयाः सन्ति मे बाणाः सर्वे ह्याशीविषोपमाः ।
स्थातुं मम पुरः शक्ताः के रणे जीवितार्थिनः ।
हत्वा रिपुजनं संख्ये पुनरेष्याम्यहं पुरीम् ।
हतस्य त्रिदिवे वासो नास्ति युद्धसमा गतिः । [75]
भवन्तः पृष्ठतः कृत्वा भयं राक्षससत्तमाः ।
निहत्यैतान्हरीन्सर्वान्मोदन्तां सुखिता इव ।

(for वर्मितः). D4 धर्मतः परिभाषितः ; D13 वर्मितः सन्प्रभासते (for the post. half).—(l. 34) D13 -दृप्ता ये (for -दर्पाश्च). V1.3 वाजिनः ; D13 हया वै (for हयास्ते). V3 किंकिणी-युताः .—(l. 35) Ñ1 B3 D4 -राजस्य (for -वीरस्य). Ñ1 सर्तुर्; V3 B2.3 D4 (with hiatus) कदुर् (for चक्रुर्). V3 अश्वा (for अग्रे). Ñ2 तस्थुरग्रे रथोत्तमे; B4 जग्मुरग्रे तथोत्तमं (for the post. half).—V3 om. l. 36–38.—(l. 36) Ñ2 स्वमपत्र-; B2 केचित्पक्ष-; B4 D4 कुक्षिपक्षि- (for कुक्षिपक्ष-).—(l. 37) D13 सहस्रं तु (for °स्रे च). B3 सप्तभिर्वै सहस्रेण; D4 सप्ततिर्द्विसहस्रे च (for the prior half).—(l. 38) Ñ2 V1 व्यूहे. Ñ1 B2.4 मध्य(Ñ1 °ध्ये)व्यूहोदरस्थस्तु(B4 °श्च); D4 मध्ये व्यूहे रथस्तस्य (for the prior half).—(l. 39) Ñ2 स धनुः (for धनुर्वि-). Ñ1 D4 विस्फारयद् . B2.4 ह (for च).—(l. 40) D4 -सप्त- (for -शत-).—(l. 41) Ñ2 B2 तत्र (for तस्य).—(l. 43) B2 प्रगृहीता.—(l. 44) D4 नर्दतश् (for क्रोशन्तश्). V3 वानराः (for राक्षसाः).—(l. 46) B3 D13 ततस् (for तत्र).—(l. 47) D4 ध्वजानां (for गजानां). Ñ1 V1 B3 नदताम्; V3 नर्दताम् (for गर्जताम्). B2.4 नर्दतां परि(B4 °तामभि)धावतां; D4 नदतामस्त्रवेगिनां; D13 नैर्ऋतानां च वेगिनां (for the post. half).—V3 om. l. 48.—(l. 48) Ñ2 च (for तु). Ñ1 V1 B3 -निर्घोषैः .—(l. 49) B4 शुश्राव (for शुश्रुवे). V3 D13 -शब्दस्तु; B3 -शब्दैश्च (for -शब्दश्च). V3 समुदीरितः ; B4 च समी°; D4 च समंततः ; D13 स्वयमी° (for सुसमीरितः).—(l. 50) V3 भीम- (for भेरी-).—(l. 51) B4 चुकुशे च; D13 चुक्रोश च. B4 D4 नभस्थलं (for °स्तलम्).—(l. 53) Ñ2 [ऽ]पि सं- ; V1 भृशं; V3 B4 D13 [ऽ]भि सं- (for ऽतिसं-). D13 प्रययौ. D4 -नोदितः ; D13 -देशितः (for -चोदितः).—(l. 54) V3 वेगं. D13 युद्धार्थे (for युद्धार्थं).—(l. 55) Ñ1 D4 तस्य; V1 भूमौ (for चास्य).—(l. 56) Ñ V1.3 B2–4 D4 अंतरीक्षात् .—V3 om. l. 57.—(l. 58) D13 तु (for तान्). B3 उत्थितान् (for प्रहस्य).—(l. 59) V3 तद्रक्षोबलम् (for तत्कालक्षमम्).—B4 om. l. 60.—(l. 60) Ñ1 V1.3 सुबाहु- ; D4 प्रबाहु- . Ñ2 (wrongly) आश्रितः (for ऊर्जितम्).—(l. 61) D13 द्रक्ष्यसि (for द्रक्ष्यथ).—(l. 62) D4 तेषां (for येषां). Ñ1 D4 ये तु; V1.3 चात्र (for यत्र). B3 संयुताः (for संयुगे).—(l. 63) Ñ2 अद्य तान्निर्वपिष्यामि; D4 अद्य तेन जीविष्यंति; D13 अद्य निर्वापयिष्यामि (for the prior half). B4 निर्जिताः (for राक्षसाः).—(l. 64) D4 अहम् (for इदम्). B4 अन्यत् (for अद्य).—(l. 65) B3 अथ (for अहं). Ñ2 नाशयिष्यामि (for शम°). V3 D13 -निःस्रवैः (for -विस्रवैः).—(l. 66) D4 प्रहृष्टाः प्रतिमोदध्वं (for the prior half). B4 D4 संत्यक्त्वा (for त्यक्त्वा वै).—(l. 67) B4 अथाहं. B4 D13 दर्शयिष्यामि (for निहनि°). Ñ1 V1 सुबाहु- ; B4 -बलपूजितः ; D4 °विक्रमः (for °माश्रितः). V3 वानरान्वशमाश्रितान् (for the post. half).—(l. 68) V3 D13 मित्रं (for इन्द्रं).—(l. 69) Ñ2 राजेंद्रं; V3 तान्हत्वा (for राजानं). D4 निजैः (for स्वकैः).—(l. 70) Ñ2 B2 महाकपिं (for हरीश्वरम्).—(l. 71) B4 D13 रामलक्ष्मणौ (for छद्मतापसौ).—(l. 72) D4 (with hiatus) आशीविषोपमाः.—(l. 73) V3 विजयार्थिनः (for जीविता°).—(l. 74) Ñ2 B2 रिपुबलं. D13 सर्वं (for संख्ये). D4 हत्वारिबलं संख्ये च (for the prior half). D4 यास्यामि (for एष्यामि).—D4 om. l. 75–77.—(l. 76) D13 -पुंगवाः (for -सत्तमाः).—D13 om. l. 77.—(l. 77) V1.3 B4 तान् (for [ए]तान्). Ñ2 परान् (for हरीन्).

Colophon

वज्रदंष्ट्रं तु निर्यान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ।
गर्जन्तं सुमहाकायं भीमं भीमपराक्रमम् ।
ददर्श महती सेना सुग्रीवेणाभिपालिता । [80]
अभिसंजातहर्षाणां वानरैर्युद्धमिच्छताम् ।
आपतन्तं महानीकं राक्षसानां तरस्विनाम् ।
प्रत्युद्ययुः शिलाहस्ता वानरा जितकाशिनः ।
प्रविश्य ध्वजिनीं क्षिप्रं घातयामासु राक्षसान् ।
राक्षसाश्चापि संक्रुद्धा निजघ्नुर्वानरान्रणे । [85]
सर्वे रुधिरदिग्धाङ्गा राक्षसैर्जनितश्रमाः ।
वज्रदंष्ट्रबलं सर्वं निर्ममन्थुर्वनौकसः ।
ततो मुमोच बाणौघान्वज्रदंष्ट्रो रणे स्थितः ।
ददाह च रणे क्रुद्धो वानरान्सह यूथपैः ।
स सायकमयैर्जालैः सूदयामास तां चमूम् । [90]
उद्धूतमिव वातेन महताभ्रमहाचयम् ।
असृष्यमाणो निधनं स्वस्य सैन्यस्य राक्षसः ।
चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिरवस्थितः ।
आवर्त इव संजज्ञे बलस्य महतो महान् ।
क्षुभितस्य यथा सिन्धोर्मथ्यमानस्य संप्लवः । [95]
वलीमुखशरीरैश्च ऋक्षाणां चैव मेदिनी ।
बभूव निचिता घोरैः पर्वतैरिव सर्वतः ।
हतवीरौघवप्रान्ता भग्नायुधमहाद्रुमा ।
शोणितौघमहातोया यमसागरगामिनी ।
असृग्घनमहापङ्का नानाकीर्णान्त्रशैवला । [100]
छिन्नकायशिरोमीना अङ्गावयवशाद्वला ।
गृध्रकाकसमाकीर्णा कङ्कसारससेविता ।
मेदोमज्जास्थिसंकीर्णा आर्तस्तनितनिस्वना ।
वज्रदंष्ट्रशरोद्धता ऋक्षवानरसंभवा ।
प्रावर्तत नदी घोरा भीरूणां भयवर्धिनी । [105]
तत्समीक्ष्य बलं सर्वं राक्षसेन निपातितम् ।
द्रवतो वानरान्सर्वान्राक्षसान्क्रमतोऽपि च ।
सहस्रांशुसुतः क्रुद्ध उत्पपात महाबलः ।

Colophon : D_{13} om. —*Kāṇḍa name* : $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4 लंकाकांडे. —*Sarga name* : $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4 वज्रदंष्ट्रनिर्या (V_3 °प्रया)णं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $\tilde{N}_1$ V_3 B_2 D_4 om. ; $\tilde{N}_2$ 31 ; V_1 32 ; B_3 29 ; B_4 33. —(l. 78) D_4 च (for तु). —(l. 79) D_4 आयांतं. V_3 तु -महाकायं; D_4 सुमहावीर्यं (for सुमहाकायं). — After l. 79, B_2 ins. :

1* वानरा ददृशुस्तं वै कालमेघमिवागतम् ।

—(l. 80) $\tilde{N}_2$ B_2 D_4 [अ]नु- (for [अ]भि-). V_3 corrupt (for the post. half). —(l. 81) D_4 उप- (for अभि-). $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ D_{13} रक्षोभिर् (for वानरैर्). B_2 योद्धुम् (for युद्धम्). V_1 इच्छती. D_4 युद्धकांक्षिणां. $\tilde{N}_2$ वानराणां जयैषिणां (for the post. half). —(l. 82) D_{13} आगतं तं. D_4 महासैन्यं (for °नीकं). B_2 यशस्विनां (for तर°). —D_4 om. l. 83–84. —(l. 83) V_3 D_{13} प्रत्ययुध्यन् (for प्रत्युद्ययुः). B_3 बलेन (for वानरा). —(l. 84) D_{13} पतिताः (for ध्वजिनीं). V_1 B_3 शीघ्रं (for क्षिप्रं). V_3 प्रविश्य राक्षसीं सेनां (for the prior half). $\tilde{N}_2$ V_3 D_{13} पातयामास; V_1 जघ्नुः सर्वत्र; B_4 पातयामासु (for घातयामासु). —(l. 85) B_3 वानराश्च (for राक्षसाश्च). B_2 चाभि- (for चापि). D_4 निर्जघ्नुर्. —(l. 86) V_3 विजित- (for जनित-). —(l. 87) D_{13} तत्र (for सर्वं). —(l. 88) V_3 illeg. for बाणौघान्. V_3 B_4 D_4 रथे स्थितः ; D_{13} महाबलः (for रणे स्थितः). —V_3 om. l. 90. —(l. 90) D_4 अर्दयामास (for सूदया°). —(l. 91) V_3 उद्धूतशरवातेन महताभ्रचयोपमं. —(l. 92) D_4 विमृष्टमाणो. —B_3 om. from the post. half of l. 92 up to the prior half of l. 95. B_2 $D_{4.13}$ स्वसैन्यस्य च(B_2 स) (for स्वस्य सैन्यस्य). —D_4 reads l. 94 after l. 88. —(l. 95) V_3 D_4 महासिंधोर्. —For l. 96–105, cf. 6.46.23–27. —(l. 96) V_3 वलीमुखैः प्रवीरैश्च (for the prior half). V_1 रक्षसां (for ऋक्षाणां). D_{13} राक्षसानां च मेदसा (for the post. half). —V_3 illeg. for l. 97. —(l. 97) D_4 निहता (for निचिता). —B_4 D_{13} read accusative in place of nominative in l. 98–105. —(l. 98) D_{13} -संभ्रांतां (for -वप्रान्ता). V_3 ***रौघवप्रांता; D_4 तद्वीरौघैः सुसंध्यामा (for the prior half). B_3 -[आ]मुत्र- ; B_4 -स्कंध- ; D_{13} -ध्वज- (for -[आ]युध-). $V_{1.3}$ भग्नद्रुममहाझषा (for the post. half). —(l. 99) D_{13} शोणितौघां. —(l. 100) $\tilde{N}_1$ V_1 B_3 शकृद्धन- ; $\tilde{N}_2$ illeg. ; B_4 शकृन्मूत्र- ; D_4 वपामांस- (for असृग्घन-). V_3 B_3 -महापक्षा. $\tilde{N}_2$ B_2 -केशांत- ; B_4 D_4 -वर्णांत्र- (for -कीर्णान्त्र-). V_3 नानामस्तककच्छपा (for the post. half). —(l. 101) Note hiatus between the two halves. D_4 -शिरोग्रीवा (for °मीना). V_3 आवहंती भुजङ्गागं (for the prior half). V_3 महावयव- ; D_{13} बद्धावयव-. $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ D_{13} -शर्करा(B_4 D_{13} °रां) (for -शाद्वला). D_4 स्वंगापरमकातरा: (for the post. half). —(l. 102) $V_{1.3}$ D_4 गृध्रगोमायुसंकीर्णा(D_4 °युक्ता च) (for the prior half). $\tilde{N}_2$ हंस- ; D_4 काक- (for कङ्क-). $V_{1.3}$ B_3 D_{13} -वायस- (for -सारस-). —(l. 103) Note hiatus between the two halves. $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ B_3 -[अं]त्रयाकीर्णा; B_4 -[अ]स्थ्युपाकीर्णाम् ; D_4 -[उ]च्छ्रया° ; D_{13} -वशाकीर्णाम् (for -[अ]स्थिसंकीर्णा). V_3 तल- (for आर्त-). B_4 -नादिनीं (for -निस्वना). $D_{4.13}$ आवर्तस्तनितस्वना(D_{13} °नां) (for the post. half). —(l. 104) $B_{2.3}$ -शरोद्भूता (for -शरोद्धता). B_3 -सेविता (for -संभवा). —(l. 105) B_2 आवर्तते; B_4 D_{13} प्रावर्तयन्. $\tilde{N}_2$ B_2 दारुणा (for भीरूणां). —(l. 106) V_3 राक्षसेंद्रेण पातितं (for the post. half). D_4 तां समीक्ष्य विलंबार्थां वानरं तं निपातितं. —(l. 107) V_3 दूरतो (for द्रवतो). V_3 भ्रमतो (for क्रमतो). B_4 वा (for च). D_4 राक्षसाद्भयसंयुतान् ; D_{13} क्रमतो राक्षसानपि (for the post. half). —(l. 108) V_3 सहस्रांशुसुतः. —(l. 109)

अभ्यद्रवच्च वेगेन राक्षसं जितकाशिनम् ।
स विनद्य महानादं त्रैलोक्यमभिनादयन् । [110]
जनयन्निव निर्ह्रादान्विधमन्निव पर्वतान् ।
प्रेक्ष्य पिङ्गाक्षमायान्तं राक्षसा विप्रदुद्रुवुः ।
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा राक्षसांस्त्रस्तमानसान् ।
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो विक्रम्य रणमूर्धनि ।
ववर्ष शरवर्षेण सुग्रीवं प्रति वीर्यवान् । [115]
रोषितः शरवर्षेण बलेन महता तदा ।
निजघान हयान्क्रोधात्सुग्रीवो वानराधिपः ।
प्रवृद्धशाखाविटपं तरुणाङ्कुरपल्लवम् ।
समूलमुत्पाट्य बली स्कन्धवन्तं सुपुष्पितम् ।
तमिन्द्रचापप्रतिमं सारवन्तं महाद्रुमम् । [120]
उत्पाट्य कुपितस्तस्मै शालं बलसमन्वितः ।
राक्षसं तं समादिश्य प्रेषयामास वानरः ।
तमापतन्तं शतधा स चिच्छेद शिलीमुखैः ।
तस्य दृष्ट्वा महाघोरं कर्म सर्वेऽथ राक्षसाः ।
सिंहनादं नदन्ति स्म वज्रदंष्ट्रप्रहर्षणम् । [125]
ततः संपरिगृह्यासौ वीरः सुमहतीं शिलाम् ।
क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
तां शिलां पातयामास राक्षसस्य रथं प्रति ।
आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदामुद्यम्य संभ्रमात् ।
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत । [130]
प्रमथ्य च रथं तस्य निपपात शिला भुवि ।
सचक्रकूबरधुरं सध्वजं सशरासनम् ।
भङ्क्त्वा तु स रथं तस्य सुग्रीवः प्लवगेश्वरः ।
रक्षसां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः ।
ते छिन्नशिरसो भग्ना राक्षसाः शोणितोक्षिताः । [135]
द्रुमैः प्रमथितास्तत्र निपेतुर्धरणीतले ।
विद्राव्य राक्षसानीकं विनदन्भैरवं रवम् ।
गिरिशृङ्गमथादाय तद्रक्षः समुपाद्रवत् ।
तमापतन्तं वेगेन गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
विनदन्नर्दयामास वानरेन्द्रं महाबलम् । [140]
तस्य क्रुद्धस्य रोषेण गदां तां बहुकण्टकाम् ।
न्यपातयत सुग्रीवे सा गदा शतधा गता ।
स हरिः क्रोधताम्राक्षस्तं प्रहारमचिन्तयन् ।
राक्षसस्योपरि महद्गिरिशृङ्गमपातयत् ।
स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गाभिताडितः । [145]
पपात सहसा भूमौ विशीर्ण इव पर्वतः ।
सुस्राव चास्य गात्रेभ्यः फेनिलं रुधिरं बहु ।
ततस्ते राक्षसा दृष्ट्वा वज्रदंष्ट्रं निपातितम् ।
विविशुर्नगरीं लङ्कां वध्यमाना वलीमुखैः ।
विमुक्तकेशाः क्षतजोक्षिताङ्गाः [150]
शिलातलैर्भिन्नविशस्तबाहवः ।

$V_{1.3}$ B_2 अभ्यद्रवत. D_4 राक्षसाञ्जितकाशिनः (for the post. half). —(l. 110) V_3 अपि नादयन्; B_2 अभिनर्दयन्. —(l. 111) $\tilde{N}_2$ निर्ह्रादं. D_4 जयन्निव ह्रदान्सर्वान् (for the prior half). B_3 विनदन्; D_4 वर्धयन् (for विधमन्). —(l. 113) $\tilde{N}_1$ वै द्रवतो. D_4 तत्र वानराः; D_{13} तु महाबलान् (for त्रस्तमानसान्). —(l. 114) V_1 विस्फार्य (for विक्रम्य). V_3 बल- (for रण-). —(l. 115) D_{13} -वर्षाणि. V_3 विससर्ज बहून्बाणान् (for the prior half). B_3 रणमूर्धनि (for प्रति वीर्यवान्). —(l. 116) $\tilde{N}_2$ V_1 D_{13} तलेन; V_3 मदेन (for बलेन). —(l. 117) V_3 महाक्रोधात् (for हयान्क्रो°). —(l. 118) V_3 -वर्चसं (for -पल्लवम्). V_1 तरुणं बहुपल्लवं (for the post. half). —(l. 119) D_4 समूलमुत्पाटयामास (hypm.) (for the prior half) and समुत्थितं (for सुपुष्पितम्). —(l. 120) D_{13} महाबलं (for °द्रुमम्). —(l. 121) $V_{1.3}$ D_{13} तस्मै (for तस्मै). $\tilde{N}_1$ V_3 शालमूल-; D_{13} पितुर्बल- (for शालं बल-). —(l. 122) B_3 D_{13} तं (D_{13} तु) समुद्दिश्य. —(l. 123) V_1 सहसा; D_4 च तथा; D_{13} च तदा (for शतधा). —After the prior half of l. 124, D_4 reads erroneously from the post. half of l. 122 up to l. 123. —D_4 om. the post. half of l. 124. —(l. 125) V_3 D_{13} वज्रदंष्ट्रं प्रहर्षयन् (for the post. half). —(l. 126) V_3 D_4 संप्र- (subm.) (for संपरि-). —(l. 127) $\tilde{N}_2$ B_4 -ताम्राक्षः; V_3 -चक्राक्षः (for -रक्ताक्षः). D_4 पितृतुल्य-. —V_3 om. l. 128. —(l. 128) D_4 बली (for शिलां). V_1 रथोपरि (for रथं प्रति). —(l. 129) D_4 आयांतीं तां; D_{13} चालयंतीं (for आपतन्तीं). D_{13} वेगवान् (for संभ्रमात्). —(l. 130) B_2 D_{13} व्यवस्थितः (for व्यतिष्ठत). —(l. 131) $\tilde{N}_1$ V_1 B_3 सा प्रमथ्य; B_4 D_{13} प्रमथ्य तं; D_4 प्रमथ्यमानं (hypm.). —(l. 132) B_3 सचंद्र-. $\tilde{N}_2$ -कूबरघनं; V_1 °हयं; V_3 B_{2-4} D_4 °रथं; D_{13} °युगं (for °धुरं). —(l. 133) $\tilde{N}_2$ स भंक्त्वा तु (by transp.); B_4 D_{13} भंक्त्वा तु तद्. B_4 प्लवगाधिपः (for °गेश्वरः). —(l. 134) V_3 समृद्ध- (for सस्कन्ध-). D_{13} शक्तिशूलपरश्वधैः (for the post. half). —(l. 135) $\tilde{N}_1$ V_1 तच्छिन्न-; $\tilde{N}_2$ विशीर्ण-; D_4 विच्छिन्न- (for ते छिन्न-). —(l. 136) D_4 संताडितास् (for प्रमथि°). —(l. 137) B_4 निपात्य; D_{13} निर्मथ्य (for विद्राव्य). $\tilde{N}_1$ V_1 B_3 विस्वन् (for विनदन्). B_3 वरं (meta.) (for रवम्). V_3 corrupt; D_4 विननाद हरिः पुनः (for the post. half). —(l. 139) V_3 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 141. V_1 $B_{3.4}$ वेगवान् (for वीर्यवान्). —(l. 140) $\tilde{N}$ B_2 निनदन्. D_4 ताडयामास; D_{13} स्वर्दया° (for अर्दया°). B_4 राक्षसेंद्रं (for वानरेन्द्रं). —(l. 141) D_{13} वेगेन (for रोषेण). $\tilde{N}_1$ B_3 D_4 ततः क्रुद्धः स रोषेण; V_1 स च क्रुद्धस्तु वेगेन (for the prior half). V_3 D_4 वज्र- (for बहु-). —(l. 142) D_4 कृता (for गता). —(l. 143) D_4 कपिः (for हरिः). D_{13} तस्य संवीक्ष्य (for क्रोधताम्राक्षः). D_4 संप्रहारम् (for तं प्रहा°). —(l. 144) V_1 $D_{4.13}$ महान्. B_4 -गिरिशृंगाणि (for °शृङ्गम्). D_{13} न्यपातयत्. —(l. 145) B_3 विज्वलित- (for विह्व°). —(l. 146) B_2 विकीर्णः; D_4 भिन्नशृंग (hypm.) (for विशीर्ण). —(l. 147) $\tilde{N}_1$ V_1 स्रोतोभ्यः; V_3 B_4 D_4 गात्रेषु (for गात्रेभ्यः). B_3 शोणितं (for फेनिलं). —(l. 149) $\tilde{N}_2$

रजोनिरुद्धोद्धतकण्ठवक्त्राः
शशंसिरे सूदितवज्रदंष्ट्रम् ।

Colophon

वज्रदंष्ट्रं हतं श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ।
किंचिद्दीनमनाश्चिन्तां प्रतिपेदे स राक्षसः । [155]
स निर्ध्याय मुहूर्तं तु मन्त्रिभिः सह राक्षसैः ।
वेश्मनः समतिक्रम्य क्रोधादुष्णं विनिःश्वसन् ।
ततः स रावणः सर्वैः सचिवै राक्षसाधिपः ।

29

After 6.46.47, B3 (marg.) ins. :

प्रहस्तं निहतं दृष्ट्वा प्रजङ्घो नाम राक्षसः ।
गजेन्द्रमग्रतो नीलमाससाद परंतपः ।
आपतन्तं गजं नीलो वेगेन नगसंनिभम् ।
सोऽश्वकर्णं समुत्पाट्य जघानाशु महागजम् ।
गजं च पादरक्षं तु तेन राक्षसं वानरः । [5]
निजघान स संक्रुद्धाञ्शतक्रतुरिवासुरान् ।
तं गजं पतितं दृष्ट्वा प्रजङ्घो रुषितः स्वयम् ।
नीलमासाद्य वेगेन शूलेनैव जघान सः ।
स * शूलेनाभिहतो महावेगोऽनलात्मजः ।
तेनैव हतनागेन प्रजङ्घमलय(°हनत्)स्वयम् । [10]
प्रजङ्घे निहते वीरे सप्तघ्नो नाम राक्षसः ।
प्रहस्तवधसंतप्तो युद्धान्नैव न्यवर्तत ।
पट्टिशं सुमहद्घोरं रक्तमाल्यानुलेपनम् ।
रौद्रं रौद्रं समातस्थौ बहुशत्रुभयावहम् ।
तस्य पट्टिशमाक्षिप्य द्विविदो बलदर्पितः । [15]
तमेवाभ्यहनद्घोरः पशुं खड्गगतं यथा ।
दिशागजसम ** सुप्रतिकाञ्जनोपमम् ।
जगाम गज *** (illeg.) वेगेन कालकामुखः ।
तेनापतन्तं संवीक्ष्य गजमैरावतोपमम् ।
जाम्बवानभिदुद्राव वार्यमाणः शरोर्मिभिः । [20]
गजाङ्कुशं समाक्षिप्य *** देवासुर * ।
कालकामुखमाक्रम्य निजघानास्य मूर्धनि ।
तं निवर्तमहा ******* स्थितम् ।
अभिदुद्राव वेगेन जाम्बवान्वानरर्षभः ।
सहस्राक्षसमो युद्धे जाम्बवन्तं महाबलम् । [25]
वृकाध्वो मोहयामास शक्राशनिसमैः शरैः ।
विज्वलन्तं समालोक्य हुताशनसमः कपिः ।
तद्रथं सहसा क्षिप्रं ** प्रावेशयन्नभः ।
स ताल इव चाविद्धः स रराज महाबलः ।
वृकाध्वस्तूद्धृतबलः पपात गतजीवितः । [30]
हर्षितं क्षिप्रमुत्पत्य हरीन्नाम शरं शतम् ।
पतन्तं रथमाक्षिप्य क्रीडति स्म तदा युधि ।
वृकाध्वं विक्षिपन्त्यन्ये रथमन्ये प्लवंगमाः ।
****** नैव केचित्त्वां * प्लवंगमाः ।
सर्वतश्चूर्णितैर्गात्रैः सर्वशो रक्षसां भयम् । [35]
पपात हरिभिर्मुक्तं प्रविष्टं वानरालयम् ।
नीलेन तु कृतं कर्म तद्दृष्ट्वा प्लवगोत्तमाः ।
प्रविश्य * द्रां सहसा निजघ्नुस्तान्निशाचरान् ।

30

After 951*, Ñ2 V B1(after first occurrence).2–4 D3.4.9 T2 cont.; D1 ins. after an addl. colophon appearing after 6.47.7 (first occurrence); while D13 ins. after 6.47.7 (first occurrence); whereas T3 ins. after 6.47.6 :

संग्राममभिकाङ्क्षन्तं रावणं श्रुत्य भाविनी ।
तदोत्थाय ययौ देवी नाम्ना मन्दोदरी शुभा ।
माल्यवन्तं करे गृह्य यूपाक्षसहिता तु सा ।
मन्त्रिभिर्मन्त्रतत्त्वज्ञैस्तथान्यैर्मन्त्रिसत्तमैः ।
राक्षसैरावृता सर्वैर्वज्रजर्झरपाणिभिः । [5]
योषिद्भिश्चैव वृद्धाभिस्तथा कन्याभिरावृता ।
आयुधव्यग्रहस्तैश्च राक्षसैश्च समन्ततः ।
सभां तु प्रस्थिता देवी यत्रास्ते राक्षसाधिपः ।

V1 हन्यमाना; V3 corrupt (for वध्यमाना). —(l. 150) V3 क्षतजान्विताक्षाः (for °जोक्षिताङ्गाः). —(l. 151) Ñ भिन्नविहस्त-(Ñ2 °शस्त्र)बाहवः ; V1.3 भि(V3 छि)न्नविशस्त्रहस्ताः ; V2 भिन्न-विशस्तहस्ताः ; B2 भिन्नविशालगात्राः ; B4 भिन्नसशस्त्रबाहवः ; D13 छिन्नविशीर्णबाहवः . D4 शिलाप्रहारात्सुविसृष्टबाहवः . —(l. 152) Ñ1 B3 D4 -[ऽ]भि- (for -नि-) Ñ2 -[उ]घत-; B4 -[उ]द्धत-. D4 -कर्णवक्त्राः (for -कण्ठवक्त्राः).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ V1 B2–4 D4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ñ V B2–4 D4.13 वज्रदंष्ट्रवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V3 B2 D4.13 om. ; Ñ2 V2 32 ; V1 33 ; B3 30 ; B4 34.

—B4 om. l. 154–158. —(l. 155) D13 प्रपेदे स तु (for प्रतिपेदे स). —(l. 156) Ñ2 स विचार्य; V2 संनिधाय; B2 स संधाय; D13 स निर्णीय. —(l. 157) B3 D4.13 समभिक्रम्य (for °तिक्रम्य). D4 क्रोधाविष्टं (for °दुष्णं). —V1.2 D4 om. l. 158. —(l. 158) V1.2 तु (for स). D13 सह राक्षसैः (for राक्षसाधिपः).

30

(l. 1) B4 D3 भामिनी (for भाविनी). D4 रावणं युद्धशालिनं; T2.3 श्रुत्वा राक्षसपुंगवं (for the post. half). —(l. 2) V2 तथोत्थाय; V3 D4.13 तत्रो°; D1 हतोत्साहा; T2.3 अंतःपुराद् (for तदोत्थाय). B2 ततो; B3 महा- (for ययौ). B1.4 तत उत्थाय प्रययौ (for the prior half). B1.4 देवी; B3 ययौ; T2.3 दीना (for नाम्ना). V3 B4 तथा; B1 D1.3.13 T2.3 तदा; K (ed.) [इ]ति सा (for शुभा). —(l. 3) K (ed.) धृत्वा (for गृह्य). V1 D4 च सा; V2 तथा; B1 [अ]न्वगा; B3 D1 तदा (for तु सा). —V3 om. l. 4. —(l. 4) Ñ2 त्रिमिश्च (for मन्त्रिभिर्). B4 तथैभिर् (for तथान्यैर्). D4 मंत्रिभिः सह; T2.3 वृद्धसंमतैः . —(l. 5) D1 संवृता (for आवृता). T2.3 स्त्रीरक्षकैः (T3 corrupt) परिवृता (for

छत्रेण ध्रियमाणेन अतिकायपुरःसरा ।
चामरैर्वररामाभिर्वीज्यमाना स्वलंकृतैः । [10]
गव्यूतिमात्रं विपुलां ध्वजमालोपशोभिताम् ।
उत्सारणं प्रकुर्वद्भिर्वेत्रजर्झरपाणिभिः ।
प्रविवेश सभां दिव्यां प्रभया द्योतमानया ।
द्रष्टुं वै रावणं सा तु मयस्य दुहिता तदा ।
प्राप्तां देवीं ततो राजा प्रियां मन्दोदरीं तदा । [15]
दृष्ट्वा ससंभ्रमं तूर्णं परिष्वज्य दशाननः ।
मन्त्रिणां तु ततस्तेषामासनान्यादिदेश ह ।
सौवर्णानि विचित्राणि सोपधानानि सर्वशः ।
तेष्वासनोपविष्टेषु सुखासीनेषु मन्त्रिषु ।
पर्यङ्के सूपविष्टा तु देवी मन्दोदरीसुतः ।
अतिकायो महाबाहुः पितरं चाभिवाद्य तम् । [20]
मातरं चाभिवाद्याथ तदासनगतोऽभवत् ।
प्रहस्तवधसंतप्तो महाकायवधार्दितः ।
लङ्कायाश्च विमर्देन कषायीकृतलोचनः ।
संग्राममभिकाङ्क्षन्स व्याकुलेनान्तरात्मना ।
अब्रवीद्विधिवत्सोऽथ महागम्भीरनिस्वनः । [25]
किमागमनकृत्यं ते देवि शीघ्रं तदुच्यताम् ।
तूर्णं मम समीपं तु किमर्थं त्वमिहागता ।
मन्त्रिभिः सहिता किं नु ब्रूहि साध्वि यथातथम् ।
एवमुक्ते तु वचने देवी वचनमब्रवीत् । [30]

the prior half). V3 D9 -मुद्गर-; B2.3 -कर्कर- (for -जर्झर-). —(l. 6) B3 D4 [अ]पि (for [ए]व). D1 बहुभिस् (for वृद्धाभिस्). T3 बहु- (for तथा). B1 तथा कन्याशतैरपि (for the post. half). —(l. 7) B4 आयुधैश्चोग्र-. B4 रक्षिभिस् (for राक्षसैश्च). Ñ2 D9 सुमहात्मभिः. B2 राक्षसस्य महात्मनः (for the post. half). —(l. 8) T3 तां (for तु). B4 सा तत्र; D9 संभ्रांता (for सभां तु). B2 यथा (for यत्र). Ñ2 B2 D1.3.4.9 राक्षसेश्वरः; V3 राक्षसोत्तमः (for राक्षसाधिपः). —(l. 9) Note hiatus between the two halves. V3 B1.3 D4 (all to avoid hiatus) ह्य(B1 चा; B3 सा)तिकाय- (for अति°). V1.2 B1.2.4 D4.13 -पुरःसरः; L (ed.) -पुरःसरैः. —(l. 10) Ñ2 V1 B2 D9 अप्सरामाभिर्; V3 अभि°; B3 व्यग्रहस्ताभिर्; B4 °वासोभिर्; D1.3 वेश्या°; D4 वरनामा च; D13 वेश°; T2.3 वीजयंतीभिर् (for वररामाभिर्). V B1.2.4 D1.4 वीज्यमानः. V2 B4 स्वलंकृतः; B2 (with hiatus) अलंकृतः; B3 समंततः; D4 T2.3 °कृता (for स्वलंकृतैः). —(l. 11) V1.3 B4 D4.9 गव्यूतिमात्र-; V2 T2.3 गुप्ता (V2 शता)र्धमार्ग-. B1 D1.3.13 K (ed.) शता(D1.13 सभा)र्धमार्ग(B1 °न; K [ed.] °र्गं)विपुलं (for the prior half). B4 -मालाभि-; T3 -मालाव- (for -मालोप-). B1 D1.3.13 K (ed.) -शोभितं. —(l. 12) T2.3 उत्सारणां च कुर्वद्भिर् (for the prior half). V3 D9 -मुद्गर-; B2.3 -कर्कर- (for -जर्झर-). —(l. 13) V2.3 B1.2.4 D3 T2.3 प्रविश्य च; D1.13 प्रविष्टा च (D1 तु); G (ed.) प्राविशच्च. D4 च तां (for सभां). V3 D4 देवी; D1 रम्यां (for दिव्यां). V1.2 D3.9 [उ]द्योतमानया; D4 °नसा; T3 °यन्निव (for द्योतमानया). D13 प्रययौ घोरमायया (for the post. half). —(l. 14) D9 दृष्ट्वैव (for द्रष्टुं वै). D4 याता (for सा तु). T2.3 भर्तारं द्रष्टुकामा सा (for the prior half). B3 तनया (for दुहिता). V1 हि सा; T3 तथा; K (ed.) तु सा (for तदा). —(l. 15) D3 तदा (for ततो). B3 स च; D9 प्रिया-; T2.3 भार्यां (for प्रियां). B2 D3 तथा; T2.3 ततः; G (ed.) शुभां (for तदा). D4 प्राप्तां मंदोदरीं देवीं ततो राजा प्रियां तदा. —(l. 16) K (ed.) स संभ्रमात् (for ससंभ्रमं). D1 दृष्टः ससंभ्रमस्तूर्णम् (for the prior half). —After the prior half of l. 16, D13 ins.:

1*

अवतीर्य रथात्ततः ।
प्रियां मन्दोदरीं राजा.

D1 उत्पत्य च; D13 परिगृह्य (for परिष्वज्य). —V3 om. l. 17–19. G (ed.) om. l. 17–21. —(l. 17) Ñ2 B3 D9 तदा (for ततस्). D1.4 सः (for ह). T2.3 न्यवेदयत् (for [आ]दिदेश ह). —B2 D4 om. l. 18. —(l. 18) B1.4 D1.13 सौवर्णसु- (for सौवर्णानि). Ñ2 D9 सुवर्णरत्नचित्राणि (for the prior half). —(l. 19) V2 B3 D1.3.4.13 प्रणामांतेषु; B1.4 तदा सर्वेषु; B2 प्रधानेषु च (for सुखासीनेषु). V1 प्रणामांते च मंत्रिषु (for the post. half). —(l. 20) T3 सा (for तु). V3 तूपविष्टेषु; B3 चोपविष्टायां; D13 तूपविष्टा च (for सूपविष्टा तु). B1.2.4 D1.3 पर्यंके(D3 °ते)षूपविष्टेषु; D4 पर्यंकांतनिविष्टेषु; T2 पर्यंते तूपविष्टा सा (for the prior half). B1 तदा; B3 देव्यां (for देवी). Ñ2 D9.13 ततः; T2.3 स्वयं; K (ed.) सुखं (for -सुतः). V3 B2 देवीं मंदोदरीं प्रभुः (B2 तथा) (for the post. half). —(l. 21) B4 महाबाहुं; T2.3 [ऽ]पि तेजस्वी (for महाबाहुः). B4 D3.4 च (for तम्). —(l. 22) D4 [अ]भिवंद्य (for °वाद्य). G (ed.) यथावच्चाभिनंद्याथ (for the prior half). D13 तत्र (for तदा). —(l. 23) B4 -संत्रस्तो (for -संतप्तो). —D13 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 26. Ñ2 V3 D4 ह्यकंपन-; V1.2 B3 D9 (all with hiatus) अकंपन-; B2 ह्यकर्णन- (for महाकाय-). D4 -भय- (for -वध-). —(l. 24) V B4 D1.3.9 [अ]वमर्देन; B1 [अ]वमंत्रेण; B3 [अ]भि°; T2 [उ]प° (for विमर्देन). —(l. 25) V3 अभिकांक्षन्वै; B2 °संकांक्षन्; T2.3 कांक्षमाणश्च (for अभिकाङ्क्षन्स). K (ed.) आकुलेन (for व्या°). —D9 om. l. 26–27. V1 reads l. 26 twice. —(l. 26) V1 (both times).2 B1.4 D1.3 विविधं; T2.3 वचनं (for विधिवत्). Ñ2 राजा; V1 (second time) वाक्यं; B2 तत्र (for सोऽथ). V3 -निस्वनं; B1.2 D3 -निःस्वनः; D1.13 -निःस्वनं (for -निस्वनः). T2.3 भार्यां राक्षसपुंगवः (for the post. half). —(l. 27) K (ed) -कार्यं (for -कृत्यं). T2 शीघ्रमेव (for देवि शीघ्रं). —(l. 28) T2.3 त्वं; K (ed.) वै (for तु). D3 T2.3 इह चागता (for त्वमिहागता). —(l. 29) V3 D4.9.13 T2.3 किं तु; D1 साध्वि; K (ed.) चैव (for किं नु). Ñ2 D9 T2.3 सर्वं; B2 तत्त्वं; D1 किंचित्; D13 सत्यं (for साध्वि). V2 यथेप्सितं. —(l. 30) K (ed.)

विज्ञाप्यं शृणु राजेन्द्र याचे त्वाहं कृताञ्जलिः ।
नापराधश्च कर्तव्यो वदन्त्या मम मानद ।
श्रुता मे नगरी रुद्धा श्रुता मे राक्षसा हताः ।
धूम्राक्षसहिता वीराः प्रहस्तेन सहैव तु ।
भवन्तं युद्धकामं च निर्गन्तुं कृतनिश्चयम् । [35]
इति संचिन्त्य राजेन्द्र ममागमनकारणम् ।
न च युक्तं प्रमुखतः स्थातुं तस्य महात्मनः ।
रामस्य सुमहाभाग यस्य भार्या त्वया हृता ।
लक्ष्मणस्य च सौमित्रेर्यस्य नास्ति समो युधि ।
न च मानुषमात्रोऽसौ रामो दशरथात्मजः । [40]
एकेन येन वै पूर्वं बहवो राक्षसा हताः ।
चतुर्दशसहस्राणि जनस्थाननिवासिनाम् ।
खरश्च निहतः संख्ये तदा रामो न मानुषः ।
त्रिशिराश्च कबन्धश्च विराधो दण्डके हतः ।
शरेणैकेन वाली च तदा रामो न मानुषः । [45]
शङ्के चैनं महाराज मारीचस्य वधात्तदा ।
पितुश्च वचनाद्रामः प्रविष्टो दण्डकं वनम् ।
ब्रह्मचर्यव्रते युक्तः सह भ्रात्रा वनेचरः ।
तस्य भार्या जनस्थानाद्किमानीता पतिव्रता ।
अकारणकृतं यत्ते दोषाय समुपस्थितम् । [50]
पतिव्रतावरोधस्तु दोषमावहते महत् ।
न मह्यं रोचते बुद्ध्या एतेषां मन्त्रिणां तथा ।
रामभार्या सती सा तु रामाय प्रतिदीयताम् ।
विभीषणेन चैवोक्तं पूर्वमेव महात्मना ।
गतस्तत्रैव चासौ त्वां त्यक्त्वा राज्यं करिष्यति । [55]
वस्त्राणि चैव रत्नानि प्रेषयामि रघूत्तमे ।

रावणम् (for वचनम्). T2.3 इत्युक्ता राक्षसेंद्रेण मंदोदर्यब्रवीत्पतिं. —(l. 31) D1 विज्ञप्ति. V3 द्रृश्य (for शृणु). B4 त्वां हि; D1 त्वां ह; D4 [ऽ]हं त्वां; D13 त्वां तु; K (ed.) यत्त्वां (for त्वाहं). V3 याचे त्वा राक्षसेश्वर; T3 यथदाह कृतांजलिः (for the post. half). —(l. 32) D4 मापराधश्च; K (ed.) न हि रोषश्च (for नापराधश्च). V3 तु (for च). Ñ2 B3 D9 मंतव्यो; B1 धर्तव्यो (for कर्तव्यो). B2 नापराधाश्च कर्तव्याः; D3 नापराधोवधार्योथ (for the prior half). B3 ब्रुवंत्या (for वदन्त्या). —After l. 32, K (ed.) ins.:

2* शृणुष्वैकमना मह्यं वचनं वाक्यकोविद ।

—(l. 33) D1 श्रुत्वा मे नगरं रुद्धं (for the prior half). D1 श्रुत्वा (for श्रुता). —(l. 34) K (ed.) -प्रमुखा (for -सहिता). D1.3 च; D4 T2 ते (for तु). V3 प्रहस्ताकंपनेन तु; T3 प्रहस्तेन सह प्रियाः (for the post. half). —(l. 35) Ñ2 V B2 D9 योद्धुकामं (for युद्ध°). V3 D3.4 तु (for च). D13 भवंतं युद्धकांक्षंतं (for the prior half). V B4 निर्गतं; B1 निकुंभं; B3 निशम्य; K (ed.) गमने (for निर्गन्तुं). —(l. 36) T2 एवं (for इति). Ñ2 reads in marg. राजेन्द्र. —After the prior half of l. 36, Ñ2 D9 ins.:

3* त्वां वक्तुं किंचिदागता ।
एतदेव महाराज.
[(l. 1) D9 याचे त्वाहं कृतांजलिः.]

B2 याचे त्वाहं कृतांजलिः (for the post. half). —(l. 37) B2 योद्धुं; T2 युद्धे (for युक्तं). D4 न च युद्धमुखं तस्य; T3 K (ed.) युक्तं न (K [ed.] न युक्तं) प्रमुखे स्थातुं (for the prior half). T3 शक्यं; K (ed.) युद्धे (for स्थातुं). D1 युक्तं; T3 शक्यं (for तस्य). D4 दारावैस्य (for स्थातुं तस्य). —(l. 38) V3 च; B4 तु (for सु-). D1 महाभाग समस्तस्य; K (ed.) रामस्य च महेंद्रेण (for the prior half). B3 [अ]विधा हृता; B4 D13 T2 हृता त्वया (by transp.). —(l. 39) K (ed.) राजेंद्र (for सौमित्रेर्). D3 नास्ति यस्य (by transp.). B2 रणे (for युधि). —(l. 41) V2 B3 D1 पूर्वं वै (by transp.). Ñ2 V3 B2 transp. बहवो and राक्षसा. —(l. 42) V3 -सहस्राणां (for °णि). Ñ2 D9.13 T2.3 -निवासिनः (for °नाम्). —After the prior half of l. 43, D3 ins.:

4* दूषणस्त्रिशिरास्तथा ।
शरैराशीविषाकारैस्.

V3 तस्माद्; B4 तेन (for तदा). K (ed.) दूषणश्च महाबलः (for the post. half). —V2 om. (hapl.) l. 44–45. —(l. 44) K (ed.) महाबाहुर् (for कबन्धश्च). —After the prior half of l. 44, K (ed.) ins.:

5* हतो राक्षसपुंगवः ।
कबन्धश्च महातेजा.

K (ed.) तथा (for हतः). —(l. 45) B4 मारीचस् (for वाली च). B4 तेन; T3 तथा (for तदा). K (ed.) वानरेंद्रो निपातितः (for the post. half). —(l. 46) D1 च तं; K (ed.) चेदं (for चैनं). B3 महाबाहो; D3 °भाग (for महाराज). T2.3 शंके न मानुषं रामं (for the prior half). V1 T3 वधात्तथा; B4 वधादहं; D4 महात्मनः; D13 वधे तदा (for वधात्तदा). B1 मारीचमथनादहं (for the post. half). —(l. 47) D3 स (for च). T2.3 दंडकावनं (for °कं वनम्). K (ed.) दंडकारण्यमाश्रितः (for the post. half). —(l. 48) Ñ2 V2 -भ्राता (for भ्रात्रा). T2 वने रतः. —(l. 49) K (ed.) त्वयानीताविजानता (for the post. half). —(l. 50) B D4.13 अकारणं. D4 कृते (for -कृतं). Ñ2 D8 T3 तत्ते; B1.2 यत्तद्; B4 यत्तु; D9 T3 तत्र (for यत्ते). D4 T2 दोषोयं समुपस्थितः (for the post. half). —(l. 51) V1.2 -[अ]पराधस्; T3 -निरोधस् (for -[अ]वरोधस्). B1 च (for तु). D4 आह च ते; T3 आवाहयेत् (for आवहते). V B1 D3.4.9.13 महान्; T2.3 सदा (for महत्). —(l. 52) Note hiatus between the two halves. Ñ2 D9 तदेवं; V1.2 B2 D4 न शक्यं; T2.3 तन्मह्यं (for न मह्यं). Ñ2 D9 ममैषां; T2 यदेषां (for एतेषां). V3 तव; D1 अपि; D13 तदा (for तथा). —(l. 53) B4 तु सा (for सती). V3 B2.3 D13 या तु; B3 शीघ्रं; B4 T2.3 सीता; D4 साध्वी (for सा तु). D1 रामभार्यां समानीय (for the prior half). D3 रामस्य (for रामाय). B4 T2.3 राघवाय (B4 °मायैव) प्रदीयतां (for the post. half). —(l. 55) D1 अगस् (for गतस्).

सीतां चैव महाराज सुवर्णं वाहनानि च ।
मणिमुक्ताप्रवालं च तथा रजतमेव च ।
माल्यवान्गृह्य संयातु यूपाक्षश्च तथैव च ।
अतिकायस्तथा चायं कार्याकार्यविशारदः । [60]
विभीषणो गतः पूर्वमेभिस्तत्र गतैर्ध्रुवम् ।
संधिं करिष्यति व्यक्तं राघवं प्रणिपत्य ह ।
संमान्य मैथिलीं चास्मै प्रदास्यति विभीषणः ।
माल्यवांश्च महाकायो राक्षसानां हिते रतः ।
राघवं याच्य शिरसा संधिं कुर्वन्तु रावण । [65]
सान्त्वं भेदस्तथा दानं राज्ञामेतत्त्रयं शुभम् ।
अशुभं तु स्मृतं युद्धं तस्माद्युद्धं विवर्जयेत् ।

त्रिभिर्नयैर्जितं मन्ये अजितं विक्रमेण तु ।
स्वजनस्य क्षयं कृत्वा पुत्रभ्रातृवधं तथा ।
संशयं चात्मना गत्वा किं जितेन करिष्यसि । [70]
चञ्चला युद्धसिद्धिस्तु हन्ति वा हन्यतेऽपि वा ।
तस्माद्युद्धं न रोचेत संधिं कुरु दशानन ।
प्रणिपत्य महाबाहो राघवं प्रीतिनन्दनम् ।
दीयतामद्य सा सीता संधिस्ते तेन रोचताम् ।
साम्प्रतं संशयो राजन्पुरस्य सह बान्धवैः । [75]
आत्मनो राक्षसश्रेष्ठ वर्तते नात्र संशयः ।
तस्माद्राजन्ब्रवीम्येषा पुरस्यार्थे कुलस्य च ।
रक्षणीयस्त्वयात्मा वै सर्वमात्मन्यधिष्ठितम् ।

D_9 तेन (for तत्र). V_2 त्वां त्यक्त्वा; D_1 यत्रासौ; D_4 चैवासौ; D_{13} ते भ्राता (for चासौ त्वां). $T_{2.3}$ गतस्तवा(T_3 °दा)नुजो राजन्; K (ed.) स गतस्तत्र वै राजन् (for the prior half). $\tilde{N}_2$ D_9 त्यक्त्वा साह्यं; V_2 $D_{3.13}$ तत्सहायं; V_3 तत्साहाय्यं; $B_{1.4}$ तत्सखायं; D_1 त्वार्तं साह्यं; D_4 श्रुत्वा हास्यं; $T_{2.3}$ आत्मकार्यं; K(ed.) अस्मत्कार्यं (for त्यक्त्वा राज्यं). —(l. 56) B_1 वरवस्त्राणि (for वस्त्राणि चैव). $\tilde{N}_2$ D_9 प्रेषयाद्य; B_3 D_{13} $T_{2.3}$ प्रेषयामो(B_2 °म); D_4 प्रेषिष्यामि (for प्रेषयानि). D_1 रघूद्वहे. V_2 B_4 प्रेषयिष्ये रघूत्तमं (for the post. half). —(l. 57) $B_{1.3}$ महाबाहो (for °राज). —(l. 58) D_1 -रत्न-(for -मुक्ता-). D_4 -प्रवालानि (for °लं च). D_1 स्वर्णं (for तथा). D_4 राजतम् (for रजतम्). D_1 वा (for second च). —(l. 59) $\tilde{N}_2$ B_3 D_9 अनु-; V_1 om. (subm.); G (ed.) आशु (for गृह्य). B_3 यूपाक्षं (for °क्षश्). V_2 B_1 D_3 तु (for first च). $\tilde{N}_2$ D_9 महामतिः; B_4 तथैव हि; T_2 तथा प्रभो; T_3 [ए]व राक्षसः (for तथैव च). D_4 विरूपाक्षश्च वीर्यवान् (for the post. half). —D_4 om. l. 60–62. —(l. 60) D_3 कार्ये (for चायं). —(l. 61) $T_{2.3}$ तव (for तत्र). $\tilde{N}_2$ B_3 D_9 चतुर्भिस्त्वनुगैः(B_3 °र्भिः सचिवैः) सह; V $B_{2.4}$ पंचभिस्त्वनुगैः सह (V_2 B_2 °गैर्ध्रुवं) (for the post. half). —(l. 62) V_3 D_3 करिष्यते (for °ति). $\tilde{N}_2$ D_9 सः ; V $B_{1.2}$ D_1 च; B_3 हि (for ह). —V_3 om. l. 63–65. –(l. 63) D_4 अस्मै (for चास्मै). —(l. 64) $\tilde{N}_2$ B_3 $D_{1.9}$ $T_{2.3}$ म(D_9 T_2 स)हामात्यो; D_3 °वृद्धो; D_4 °मायो (for महाकायो). G (ed.) माल्यवानतिकायश्च (for the prior half). G(ed.) रताः. —(l. 65) D_{13} प्राप्य (for याच्य). $\tilde{N}_2$ D_9 transp. याच्य and शिरसा. D_4 राघवायाद्य शिरसा (for the prior half). $T_{2.3}$ शांतिं (for संधिं). D_4 इच्छतु; T_3 कुर्यात्तु. B_3 ते त्रयः; D_3 राक्षसाः (for रावण). $\tilde{N}_2$ D_9 संधिमेषः करिष्यति (for the post. half). —G (ed.) om. l. 66–68. —(l. 66) $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1.2}$ $D_{1.4.9}$ साम- ; B_3 सामं (for सान्त्वं). $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} $D_{9.13}$ $T_{2.3}$ भेदं (for भेदस्). V_3 तदा (for तथा). V_3 राज्यम्; B_4 ज्ञानम् (for राज्ञाम्). $D_{1.3}$ स्मृतं (for शुभम्). —(l. 67) D_3 तत् ; D_4 च (for तु). $\tilde{N}_2$ D_9 भवेद् ; K (ed.) स्म वै (for स्मृतं). B_3 अशुभं तस्य तद्युद्धं; D_1 कनिष्ठं सर्वतो युद्धं (for the prior half). V_3 D_4 T_3 विवर्जय; D_3 विसर्जयेत्; T_3 परित्यज (for विवर्जयेत्). —(l. 68) Note hiatus between the two halves. D_4 एतैर्नयैर्; T_2 त्रिभिन्यायैर्; T_3 सामाल्यैर्यैर् (for त्रिभिर्नयैर्). B_1 वृतं; B_4 धृतं (for जितं). $\tilde{N}_2$ B_2 त्रिभिर्नयोर्जितं मन्ये (for the prior half). V_3 B_3 $D_{4.13}$ (all to avoid hiatus) ह्य(D_{13} त्व)जितं; K (ed.) सहितं (for अजितं). $\tilde{N}_1$ D_9 यत् ; B_2 D_3 च (for तु). —(l. 69) V_3 सु- (for स्व-). $T_{2.3}$ वधं (for क्षयं). V_3 भ्रातृपुत्र- (by transp.); D_1 पुत्रदार- (for पुत्रभ्रातृ-). V_2 तदा (for तथा). —(l. 70) D_4 समयं. $\tilde{N}_2$ B_2 D_9 परमं; $V_{1.2}$ $D_{1.13}$ $T_{2.3}$ चात्मनो (for चात्मना). D_1 कृत्वा (for गत्वा). $\tilde{N}_2$ D_9 जयेन; V_1 D_{13} एतेन; D_4 राज्येन; T_2 चिरेण; T_3 रणेन (for जितेन). B_{1-3} $D_{1.3.4.9.13}$ करिष्यति. —(l. 71) $\tilde{N}_2$ V_2 युधि; D_9 यदि (for युद्ध-). D_1 -संसिद्धिर् ; T_2 -सिद्धिर्हि; T_3 -बुद्धिस्तु (for -सिद्धिस्तु). $B_{1.4}$ $D_{1.3}$ हन्यते हन्यतेपि वा; $T_{2.3}$ हन्यते हंति चा(T_2 वा)परं; K (ed.) हन्यते तेजसापि वा (for the post. half). —(l. 72) $\tilde{N}_2$ D_9 रोचेहं; D_1 सेवेत; D_4 रोचे तत् ; T_3 कुर्वीत (for रोचेत). D_4 कि नु (for कुरु). —(l. 73) $\tilde{N}_2$ D_9 $T_{2.3}$ महाबाहुं (for °बाहो). $\tilde{N}_2$ B_3 D_{13} प्रतिनंदय; $V_{1.2}$ प्री(V_2 प्र)तिनंदन; V_3 D_1 °नंदितं; D_3 प्रतिनंद्य च; D_4 °वर्धनं; $T_{2.3}$ रघुनंदनं (for प्रीतिनन्दनम्). —(l. 74) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ अस्य (for अद्य). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_3 D_9 सीताच; B_1 ते सीता; B_2 सीतास्मै; B_4 तत्सीता (for सा सीता). $T_{2.3}$ जीवाम ससुतामात्याः (for the prior half). $\tilde{N}_2$ तेन ते (by transp.) ; V_3 तेनैव; B_2 तेन हि; D_3 तेनेह; $D_{4.13}$ तेन च (for ते तेन). B_2 रोचते. —D_{13} om. l. 75–76. —(l. 75) V_3 B_1 D_9 $T_{2.3}$ संशयं; D_4 शयनं (for संशयो). $T_{2.3}$ सर्वं (for राजन्). D_3 सांप्रतं संशयापन्नं (for the prior half). V_2 स्वजनस्य च; B_1 च सबांधवं; B_4 बांधवस्य च (for सह बान्धवैः). $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ D_9 पुरं स्वं च सबांधवं; V_3 सपुरं सहबांधवं; D_1 पुरस्यांतः पुरस्य च; D_3 पुनस्तव सबांधवं; D_4 पुनरस्य महात्मनः ; $T_{2.3}$ पुरं ससुतबांधवं (for the post. half). —D_3 om. l. 76. —(l. 76) $\tilde{N}_2$ D_9 $T_{2.3}$ आत्मा च; V_3 $B_{1.3}$ आत्मानं(B_3 °यं); D_4 आत्मना; G (ed.) मुंच त्वं (for आत्मनो). $T_{2.3}$ रक्षसां (for राक्षस-). B_2 स्वं च त्वं राक्षसेंद्रस्य (for the prior half). —After l. 76, L (ed.) reads l. 97–98 for the first time, repeating them in their proper place. —(l. 77) G (ed.) एतद् (for राजन्). K (ed.) [ए]वं (for [ए]षा). V_2 $B_{1.4}$ $D_{1.13}$ च; B_2 [अ]स्य; D_3 [अ]थ (for [अ]र्थे). D_{13} शुभंकरी (for कुलस्य च). —(l. 78) V_3 $B_{1.4}$ D_1 स्वक्षर(B_4 ई)क्षणीयास् . V_3 तथात्मानः ; $B_{1.4}$ त्वयात्मानः ;

क्षमाशीलस्तथा रामः सत्यवादी च राघवः ।
धर्मनिष्ठो महाराज शरणागतवत्सलः । [80]
कुरुते चोदितः संधिं रामो दशरथात्मजः ।
लक्ष्मणश्च महाबाहुर्नित्यं भ्रातृहिते रतः ।
प्रहस्तेन कृतं किं नु युध्यता वानरे बले ।
धूम्राक्षेण च राजेन्द्र नित्यं समरबुद्धिना ।
महाकायेन च तथा महामायेन रक्षसा । [85]
अकम्पनेन वीरेण युध्यता राक्षसेश्वर ।
तथान्यैर्युध्यमानैश्च किं कृतं वानरे बले ।
न हतो यूथपः कश्चिद्बलोद्देशोऽपि रावण ।
येषां वीर्याद्बिभेतीन्द्रः कुबेरवरुणावपि ।
यमो वैवस्वतो येषां तथान्ये देवदानवाः । [90]
येषां नास्ति समा वीर्ये ते हता वानरैर्युधि ।
न चापि वानराः शक्या हन्तुं पादपयोधिनः ।
रक्ष्यमाणास्तु रामेण सुग्रीवेण च पालिताः ।
तत्र ते रोचतां संधिः सह रामेण रावण ।
योग्यश्च राघवो मित्रं कार्तवीर्यार्जुनो यथा । [95]
मा कृथाः शौर्यमानित्वं मा कृथाः कुलसंक्षयम् ।
मा कृथाः पुरनाशं तु मा कृथाः पुत्रसंक्षयम् ।
हितं सर्वं ब्रवीम्येषा कुरुष्व वचनं मम ।

Colophon

चात्मा; D_{13} त्वमात्मा च; $T_{2.3}$ तथात्मा ते; K (ed.) तवात्मा च; G (ed.) त्वयार्था वै (for त्वयात्मा वै). B_4 ह्यात्मनि (for आ°). V_3 $B_{1.4}$ [अ]वस्थितं; D_4 चेष्टितं (for [अ]धिष्ठितम्). —For l. 78, D_3 subst. :

6* रक्षणीयं त्वयात्मानं रक्षयस्व त्वमात्मना ।

—(l. 79) D_4 धर्म- (for क्षमा-). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_9 दृढव्रतः ; V_3 च लक्ष्मणः (for च राघवः). D_4 सत्ययानोपि राघवः (for the post. half). —(l. 80) $\tilde{N}_2$ धर्मनिष्ठ; V_3 B_2 $D_{1.3.13}$ T_3 °नित्यो; D_4 °रूपो (for धर्मनिष्ठो). B_1 महाराजः ; D_1 °सत्त्वः (for °राज). —D_{13} transp. l. 81 and l. 82. — (l. 81) $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ मुदितः ; V_3 सर्वथा; $B_{1.4}$ नोदितः ; $T_{2.3}$ याचितः (for चोदितः). D_3 कुरु तेनादितः संधिं; D_4 कुरुतेंगदते सर्वं रल्वि (corrupt) (for the prior half). D_3 रामेण सह रावण (for the post. half). —(l. 82) K (ed.) महाबाहो (for °बाहुर्). —V_3 om. l. 83. —(l. 83) B_4 प्रग्रहणं (for प्रहस्तेन). $V_{1.2}$ B_4 $D_{3.4.9.13}$ T_3 तु (for नु). B_1(m. also as above).$_4$ D_3 राक्षसे; $D_{1.9}$ रक्षसा (for वानरे). D_4 युध्यता राक्षसेश्वर (for the post. half). —B_2 om. (hapl.) l. 84–87. —(l. 84) B_4 हि (for च). K (ed.) राजेंद्रे. $V_{1.2}$ D_{13} -गृध्रिणा; $B_{3.4}$ D_3 -गृद्धिना; D_1 -योधिना; $T_{2.3}$ -गृध्नुना (for -बुद्धिना). —After l. 84, T_2 ins. :

7* वज्रदंष्ट्रेण शूरेण तव तुल्यबलेन च ।

—D_3 om. l. 85. —(l. 85) $\tilde{N}_2$ D_9 बहु(D_9 वज्र)दंष्ट्रेण (for महाकायेन). $V_{2.3}$ D_4 transp. महाकायेन and महामायेन. —V_3 om. l. 86. —(l. 86) B_4 राक्षसे बले (for °सेश्वर). —(l. 87) D_1 बलिमिश्चैव (for युध्यमानैश्च). B_4 विकृतं (for किं कृतं). T_3 वानरं बलं; K (ed.) राक्षसैर्बले (for वानरे बले). —(l. 88) T_3 स (for न). D_4 निहता यूथपाः केचिद् (for the prior half). $\tilde{N}_2$ बलादेकोपि; $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_9 °शोपि; V_3 B_4 °शेन (for बलोद्देशोऽपि). $V_{1.2}$ वानरः . —D_4 om. (hapl.) l. 89–94. —(l. 89) T_2 एषां; K (ed.) तेषां. B_2 राज्याद् (for वीर्याद्). T_3 बिभेद् (for बिभेति). D_1 [इ]व (for [इ]न्द्रः). —V_3 om. l. 90–91. —(l. 90) D_1 मयो (meta.) (for यमो). $T_{2.3}$ च बिभ्यते (for वैवस्वतो). D_1 तेषां; D_3 चैव (for येषां). —(l. 91) T_2 एषां (for येषां). $V_{1.3}$ B $D_{1.3.13}$ $T_{2.3}$ समो (for समा). —(l. 92) T_2 राक्षसैः (for वानराः). $\tilde{N}_2$ V_3 D_9 जेतुं (for हन्तुं). V_1 राक्षसयोधिभिः . —(l. 93) $V_{1.2}$ $B_{1.3}$ राक्षसानां (for रक्ष्यमणास्). $\tilde{N}_2$ D_9 च (for तु). V_2 महात्मना (for च पालिताः). —For l. 93, V_3 subst. :

8* अजेया वानरास्ते तु रामसुग्रीवपालिताः ।

—(l. 94) V_3 $T_{2.3}$ अत्र; D_3 तेन (for तत्र). B_4 मे (for ते). B_4 T_2 रोचते. $\tilde{N}_2$ सरामेण (subm.) (for सह रामेण). —G (ed.) om. l. 95. —(l. 95) B_4 तु (for च). D_{13} [ऽ]प्येवं; $T_{2.3}$ मैत्रे (for मित्रं). V B_3 $D_{3.4.13}$ कार्तवीर्यो. —(l. 96) $V_{1.2}$ B_2 सौम्य मानित्वं; V_3 सौम्य त्वं क्रोधं; B_1 पुरनाशं तु ; B_3 सैन्य°; B_4 मूर्खमात्मानं; D_3 मौढ्य° ; D_4 सौम्य युद्धं च; D_{13} मुग्ध° ; $T_{2.3}$ दुष्कृतं नित्यं; L (ed.) मोघ° (for शौर्यमानित्वं). —$V_{1.2}$ om. (hapl.) from the post. half of l. 96 up to the prior half of l. 97. —B_1 om. l. 97–98. $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2.3}$ $D_{4.9.13}$ om. (hapl.) l. 97. —(l. 97) L (ed.) (first time) सर्व-, (second time) गुरु- (for पुर-). B_4 D_1 च; $T_{2.3}$ त्वं (for तु). B_4 बल- (for पुत्र-). D_1 -नाशनं. —(l. 98) L (ed.) (first time) तव (for हितं). $\tilde{N}_2$ $D_{3.9}$ L (ed., first time) सत्यं; V_3 शीघ्रं; $T_{2.3}$ राजन् (for सर्वं). B_4 D_4 [ए]तत् ; K (ed.) [ए]षां (for [ए]षा). —After l. 98, D_3 ins. :

9* इत्युक्त्वा सा महादेवी पुण्या मन्दोदरी तथा ।
स्थिता च मौनमाश्रित्य पत्युः पादार्पितेक्षणा ।
स्वामिन्नलं विरोधेन राघवेण महात्मना ।
मनुष्यरूपो भगवान्नारायणो न संशयः ।
हेलयानेन रामेण शतयोजनविस्तृतः । [5]
काष्ठपाषाणवल्लीभिः दृश्यते पूरितोऽब्धि वै ।

—Thereafter D_3 ins. ; $\tilde{N}_2$ V B_{2-4} $D_{1.4.9.13}$ $T_{2.3}$ ins. after l. 98 ; while B_1 ins. after l. 96 (due to omission) an addl. colophon :

[*Kāṇḍa name* : $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1.3.4}$ $D_{4.13}$ लंकाकांडे. —*Sarga name* : $\tilde{N}_2$ B_2 मंदोदरीसंवादः(B_3 °विलापः) ; V $B_{1.3.4}$ $D_{1.3.4.13}$ मंदोदरीवाक्यं; D_9 मयतनयावाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : V_3 B_2 $D_{4.13}$ om. ; $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{3.4}$ $D_{3.9}$ 35 ; V_1 D_1 36 ; B_1 33 ; T_2 62 ; T_3 63 ; K (ed.) [प्रक्षिप्तः] 1.]

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रियाया राक्षसेश्वरः ।
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य निरीक्ष्य च सभासदः । [100]
हस्ते मन्दोदरीं गृह्य वाक्यमेतदुवाच ह ।
त्वयाहं हितकाङ्क्षिण्या वचो यदभिभाषितः ।
न तन्मनसि मे देवि प्रविवेशाप्रियं प्रिये ।
देवाञ्जित्वा रणे पूर्वं ससुरासुरमानवान् ।
प्रणमे मानुषं कस्माद्वानरान्यः समाश्रितः । [105]
प्रणम्य रामं काकुत्स्थं किं वक्ष्ये सर्वदेवताः ।
कीदृशं वा भवेन्मह्यं जीवितं हतचेतसः ।
हृत्वा तस्य पुरा भार्यां मानं कृत्वा सुदारुणम् ।
राक्षसान्घातयित्वा तु लङ्कां संपीड्य सर्वतः ।
राघवं प्रणमे कस्माद्धीनवीर्य इवाबलः । [110]
जानामि सीतां धरणीप्रसूतां
जानामि रामं मधुसूदनं च ।
एतद्विजानाम्यहमस्य वध्य-
स्तथापि संधिं न करोम्यनेन ।
राघवं प्रणमंश्चाहं कथं जीवितुमुत्सहे ।
एष मे सहजो भावो नित्यं मनसि तिष्ठति । [115]
अपि भज्ये तदा देवि न नमेयं तु कस्यचित् ।
त्रैलोक्ये स पुमान्नास्ति यो मया न जितो रणे ।
देवानां च बलं हृत्वा देवराजो मया जितः ।
राघवं प्रणमे कस्मान्मूर्ध्नि स्थित्वा तु देहिनाम् । [120]
मा कृथा हृदि संतापं संजयिष्ये शुचिस्मिते ।
हनिष्ये राघवं चैव लक्ष्मणं वानरांश्च तान् ।

—(l. 99) V1.2 B2.3 राक्षसाधिपः (for °सेश्वरः). —(l. 100) V2.3 D3.13 T3 उष्णं दीर्घं (by transp.); D4 तूष्णीं कृत्वा (for दीर्घमुष्णं). B2 D4 T3 विनिश्वस्य; D1.3.9.13 च निःश्वस्य. T3 संनिरीक्ष्य (for निरीक्ष्य च). —(l. 102) B4 हि; D4 T2.3 तु; K (ed.) न- (for [अ]हं). D1 -कामिन्या (for -काङ्क्षिण्या). B4 D1 वात्ता यद्; D4 वचो सत्; T2.3 यद्वचो (by transp.) (for वचो यद्). B1.4 D1.3.13 T2.3 बहु; D4 चापि (for अभि-). —(l. 103) B4 वक्षसि (for मनसि). Ñ2 D9.13 प्रविशति; T2 प्रविशेद् (for प्रविवेश). V3 D1.3.4 T3 प्रियं (for [अ]प्रियं). —(l. 104) D3 हत्वा; D13 क्षिप्त्वा (for जित्वा). T2.3 सर्वान् (for पूर्वं). D1 transp. जित्वा and पूर्वं. B4 सयक्ष- (for ससुर-). B4 T3 -दानवान्; K (ed.) -मानुषान् (for -मानवान्). Ñ2 V B2.3 D4.9 अ(V3 स)सुरोरगदानवान् (D4 °किंनरान्) (for the post. half). —(l. 105) K (ed.) रामं (for कस्माद्). V1 T2 वानरं यः (T2 च) (for वानरान्यः). B4 समाश्रयः; D1 समन्वितः. D4 वानरान्वा तदाश्रितान्; D13 वानरैर्यः समावृतः (for the post. half). —(l. 106) D4 मानुषं रामं (for रामं काकुत्स्थं). B2 om. वक्ष्ये. V2 किं नु वक्ष्यंति देवताः (for the post. half). —(l. 107) D1 मावयेन् (for वा भवेन्). T2 मेद्य (for मह्यं). V1 च महौजसे; B2 हतचेतसे; B3 हि हतौजसः; D1.3.9 T2.3 ह(T2.3 हृ)ततेजसः; D4 हतचेतसं; G (ed.) °तेजसे (for हतचेतसः). —V3 om. l. 108–109. —(l. 108) Ñ2 कृत्वा; V2 D3 हत्वा (for हृत्वा). T3 तदा (for पुरा). T2.3 आगः (for मानं). D1 धृत्वा (for कृत्वा). —(l. 109) B2 राक्षसं (for °सान्). K (ed.) मारयित्वा (for घात°). Ñ2 V1 B4 D1.4.9 T2.3 च (for तु). Ñ2 D9.13 सर्वशः (for °तः). —(l. 110) Ñ2 V3 B2 D4.9 मानुषं (for राघवं). D1.3 हत- (for हीन-). Ñ2 B2–4 D13 इवाचलः; D4 °नलः; K (ed.) °परः (for °बलः). V3 हीनवीर्यस्य रावणः; T2 वीतवीर्यं इवालसः T3 हीनवीर्यपराक्रमं (for the post. half). —D1.3.13 T2.3 om., while G (ed.) reads within brackets l. 111–114. —(l. 111) Ñ2 D4 धरणि-; V1.2 B1.3.4 जनक- (for धरणी-). —(l. 113) V1.2 हि; D4.9 च (for वि-). B4 अहं च जानामि रामस्य वध्यस. —(l. 115) Ñ2 D1.13 T3 प्रणमित्वा; B2 प्रणमे न; T2 प्रणिपत्य (for प्रणमंश्च). V1 देवि; V2 D9 वाहं; D4 नाहं (for चाहं). V1.2 B2 जीवितम्; V3 जीवनम् (for जीवितुम्). —After l. 115, Ñ2 D9 ins.:

10* येषां रक्षःसहस्राणां नित्यं मध्येऽस्मि विष्ठितः ।
तेषां मध्ये कथं स्थातुं शक्ष्ये शत्रुवशं गतः ।
व्रतमेतत्पुरा संख्ये राक्षसानां स्थितस्य मे ।

[(l. 1) Ñ2 मध्ये (for रक्षः-). —(l. 2) Ñ2 illeg. for the post. half.]

—Thereafter Ñ2 D9 read l. 117 for the first time, repeating it in its proper place.

—Ñ2 repeats consecutively l. 116–117. —(l. 116) Ñ2 (both times) V3 D4.9 दोषो (for भावो). Ñ2 (both times) V3 T2 विष्ठितः; V1.2 B3 निष्ठितः; B1.4 [अ]धिष्ठितः; B2 निश्चितः; D1.13 धिष्ठितः; D9 वेष्ठितः; K (ed.) वर्तते (for तिष्ठति). —(l. 117) Ñ2 D9 (both first time) अधिराज्ये; B1 K (ed.) अ(B1 प्र)विभज्य; B2 अपि भद्रे; D13 अधिरुह्य (for अपि भज्ये). D13 समां (for तदा). D3 अपि प्राणांतमापन्नो; D4 प्रभज्येयमहं देवि; T3 विभज्ये वायवा संख्ये (for the prior half). D1 हि; D4 च; D13 तु (for तु). V3 नमस्यामि; B1 नमेयस्तु (for नमेयं तु). B4 अपि चेत ***** न नमे यस्य कस्यचित्; T2 अपि द्विधा च भज्येयं प्रणमे यस्य न कचित्.
—After l. 117, D1 ins.:

11* न जुहामि ततो येन शिरच्छेदाय आहुतीः ।
प्रतिबन्धधृते भीत्या स कथं करुणं वदे ।

—(l. 118) D9 त्रैलोक्येषु (for °क्ये स). —D4 om. l. 119–121. —(l. 119) D1.3.13 T2.3 देवतानां (for देवानां च). V1 जितो रणे (for मया जितः). —(l. 120) B2 D3 च देहिनां; D1 दशाननः. —(l. 121) V3 देवि (for हृदि). Ñ2 D9 विजयिष्ये; B3 संगमिष्ये; D1 जेष्येहं तं; D3 संविजिष्ये; D13 संजेष्येहं; T2.3 दुर्जयोस्मि; K(ed.) शमयिष्ये (for संजयिष्ये). T3 शुचिव्रते. —(l. 122) T2.3 संख्ये (for चैव). V3 चैव वानरान्; D13 वानरान्बलात्; T3 च महाबलं (for वानरांश्च तान्). —(l. 123) B4 राघवं. B4 D13 T2 हनिष्यामि (for वधि°). —D1 om. (hapl.) from the post. half up to the

सुग्रीवं च वधिष्यामि हनूमन्तं च वानरम् ।
न तु संधिं करिष्यामि राघवेण सहैव तु ।
वैदेहीं नार्पयिष्यामि राघवस्य भयादहम् । [125]
साम्प्रतं न च संधिं तु करिष्यति स राघवः ।
सागरं सुमहद्बद्ध्वा रुद्ध्वा लङ्कां सकाननाम् ।
राक्षसान्प्रवरान्हत्वा संधिं कुर्यात्कथं प्रिये ।
न त्वहं संधिमिच्छामि कदाचिदपि भाविनि ।
गच्छ त्वं भव विस्रब्धा सर्वमेतत्सुखोदयम् । [130]
मा कृथा हृदि संतापमहं यास्ये रणाजिरम् ।
अद्य सर्वान्हनिष्यामि शत्रून्समरमूर्धनि ।
पुत्राश्च ते महावीर्या मेघनादपुरोगमाः ।
न तेषां मुच्यते कश्चिदपि मृत्युर्वरानने ।
अन्तःपुराय गच्छ त्वं सुखिनी भव सस्नुषा । [135]
एवमुक्त्वा परिष्वज्य भार्यां प्रीतमना इव ।
प्रविवेश तदा देवी स्वयं च भवनं शुभम् ।
चिन्तयामास तद्धोरं विग्रहं समुपस्थितम् ।
रावणस्तु ततो वाक्यं राक्षसानिदमब्रवीत् ।
कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रमानीयतां ततः । [140]
अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि निगूढं हृदयेशयम् ।
देवासुरे यथा पूर्वं रुद्रेण निहतेऽन्धके ।
चिरकालेप्सितं ह्येतद्युद्धं मे राघवेण ह ।
अद्य तूणीशया बाणा निर्मुक्ता इव पन्नगाः ।
रामं समभिधावन्तु विषाग्निप्रतिमाः शिताः । [145]
सुतेजसै रुक्मपुङ्खैस्तैलधौतैर्हिरण्मयैः ।
शरैरादीपयिष्येऽहमुल्काभिरिव कुञ्जरम् ।
वानरान्सुबहून्गृह्य राघवेण प्रचोदितान् ।

prior half of l. 125. B_4 विभीषणं (for च वानरम्). —(l. 124) V_2 B_2 च (for first तु). —D_3 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 125. T_3 ते (for second तु). —(l. 125) $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ अपि (for अहम्). —(l. 126) B_1 T_2 च न; B_4 $D_{1.13}$ न तु; T_3 तु न (for न च). B_4 D_1 $T_{2.3}$ च; D_4 मे (for तु). B_4 प्रकरिष्यति (for करिष्यति स). —(l. 127) B_2 समुद्रं (for सागरं). $D_{1.4}$ $T_{2.3}$ तु($T_{2.3}$ च) महद् (for सुमहद्). $\tilde{N}_2$ D_9 सेतुना सागरं तीर्त्वा (for the prior half). V_3 (m.) प्राप्ते; D_3 लब्ध्वा (for रुद्ध्वा). D_4 lacuna ; K (ed.) लंकामेत्य (for रुद्ध्वा लङ्कां). —(l. 128) V_1 $B_{2.3}$ T_3 राक्षस- (for °सान्). D_4 कुर्यां (for कुर्यात्). —(l. 129) $\tilde{N}_2$ B_1 नु (for तु). $T_{2.3}$ न चाहं संधिकामस्तु (for the prior half). B_4 $D_{1.3}$ $T_{2.3}$ भामिनि (for भाविनि). D_4 स कदाचिद्विभाविनि (for the post. half). —(l. 130) D_1 एव (for एतत्). T_3 शुभोदयं. B_4 सर्वलोकभयादपि (for the post. half). —(l. 131) B_2 रणाजिरे (for °रम्). —(l. 132) T_3 प्राप्य (for अद्य). K (ed.) वधिष्यामि (for हनि°). —(l. 133) $\tilde{N}_2$ $D_{4.9.13}$ च मे; B_4 ते सु- (for च ते). T_3 मत्पुत्राश्च (for पुत्राश्च ते). $T_{2.3}$ -पुरःसराः (for -पुरोगमाः). —(l. 134) T_2 मृत्युर् (for कश्चिद्). V_2 D_9 T_2 अप- ; B_2 कथं; B_3 om. (for अपि). D_3 मृत्योर् (for मृत्युर्). —(l. 135) T_2 अंतःपुराणि. D_3 transp. भव and सस्नुषा. —B_4 om. from l. 136 up to colophon. —(l. 136) D_4 एवमुक्ता. $V_{1.2}$ B_3 D_9 प्रीतिमना; B_1(after corr. as above) $D_{1.3}$ प्रियमना (for प्रीत°). D_4 भर्तारं विमना इव (for the post. half). —After l. 136, D_{13} $T_{2.3}$ ins. :

12* अनुजज्ञे महावीर्यो योद्धुकामो दशाननः ।

[D_{13} स ससज्जे (for अनुजज्ञे).]

—(l. 137) B_2 ततो; $T_{2.3}$ च सा (for तदा). $\tilde{N}_2$ D_9 $T_{2.3}$ स्वमेव; D_1 स्वयं सा; D_4 स्वकं च (for स्वयं च). D_1 गुरुं (for शुभम्). —(l. 138) $T_{2.3}$ चिंतयाना तु. V_3 $D_{1.4}$ $T_{2.3}$ तं (for तद्). $D_{1.4}$ समुपस्थिता. —(l. 139) K (ed.) तदा (for ततो). —(l. 140) B_1 तु (for मे). B_1 D_4 $T_{2.3}$ रथं (for रथः). D_9 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). D_1 आनीयत. $\tilde{N}_2$ $D_{9.13}$ $T_{2.3}$ धनुः ; D_1 [अं]तिकं; D_4 इति (for ततः). —(l. 141) V_3 $D_{4.9}$ कोपं (for क्रोधं). T_3 विगूढं (for नि°). B_3 हृदि संस्थितं; $D_{4.13}$ हृदये(D_4 °य-)स्थितं (for हृदयेशयम्). K (ed.) गूढं सुहृदयेशयं (for the post. half). —B_3 repeats consecutively l. 142. —(l. 142) B_3 (first time) देवासुरैर् ; T_2 दैवासुरं; K (ed.) देवाहवे (for देवासुरे). V_2 दैवतैर् ; $D_{4.9}$ वज्रेण (for रुद्रेण). $\tilde{N}_2$ D_9 निहतोंधकः ; $D_{1.3.13}$ निहतांधके; D_4 निहतेसुरे (for निहतेऽन्धके). $B_{1.3}$ (second time) देवता निहता युधि (for the post. half). —After l. 142, B_1 ins. ; while B_3 ins. after l. 142 (r.) :

13* मया वीरेण महता देवराजश्च निर्जितः ।

—B_1 om. l. 143. —(l. 143) V_1 -स्थितं; V_2 T_3 -[अ]र्पितं (for -[इ]प्सितं). D_4 मेध (for ह्येतद्). $B_{2.3}$ $D_{9.13}$ चिरकाले हि(B_3 D_{13} स्थि)तं ह्येतद्(B_2 °व) (for the prior half). D_3 transp. ह्येतद् and युद्धं. D_4 वै (for मे). $\tilde{N}_2$ V_2 B_2 $D_{4.9}$ च; V_1 $T_{2.3}$ तु; B_3 D_{13} हि (for ह). —(l. 144) $B_{1.3}$ त्यक्ता मया; D_4 तूणात्तु मे (for तूणीशया). K (ed.) विमुक्ता (for निर्मुक्ता). V_3 शर- (for इव). $B_{1.3}$ शतशोथ सहस्रशः (for the post. half). —(l. 145) B_2 T_3 -धावंति (for -धावन्तु). D_4 -प्रतिमाश्रिताः. V_2(with hiatus) उल्कामिरिव कुंजरं; D_3 वर्षाग्निप्रतिमा हताः (for the post. half). —For l. 145, $B_{1.3}$ subst. :

14* वानरानभिनिघ्नन्तु शालतालशिलायुधान् ।

—(l. 146) $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_{13} सुतेजितै; B_1 सुतेजनै; D_4 सुतेजोमी (for सुतेजसै). T_3 मुक्त- (for रुक्म-). $\tilde{N}_2$ D_9 स्वतेजसैव काकुत्स्थं; T_2 सुकृतै रुक्मपुंखैस्तैस् (for the prior half). B_2 D_4 म(D_4 शै)लधौतैर्; D_{13} शिला°; K (ed.) जल° (for तैलधौतैर्). V_3 अजिह्मगैः. —(l. 147) V_3 आपीडयिष्येहम् ; B_1 (with hiatus) आद्दिशमानेन; $D_{1.3.13}$ $T_{2.3}$ आदीपयाम्येनम् (for आदीपयिष्येऽहम्). B_2 शरीरं दीपयिष्येहम् (for the prior half). —G (ed.) om. l. 148–149. —(l. 148) D_1 तु (for सु-). D_1 दृष्ट्वा (for गृह्य). V_2 K (ed.) राघवार्त्त- ; D_1 राघवाज्ञा- (for राघवेण). $\tilde{N}_2$ illeg. ; $D_{1.3.9}$ प्रणोदितान्.

महाजवान्हनिष्यामि मम पार्श्वमुपागतान् ।

Colophon

31

After 6.51.1, Ñ2 D9 ins.:

कोऽसौ रामो महातेजाः कस्य पुत्रश्च राघवः ।
कस्य वै लक्ष्मणो नाम किं वा सुग्रीवसंमतम् ।
एतत्कथय मे क्षिप्रं सामपूर्वेण रावण ।
के राक्षसा हता युद्धे वानरैर्भीमविक्रमैः ।
विभीषणं च राजेन्द्र न पश्याम्यहमागतम् । [5]
स खल्वतिबलः शूरो निःशेषजनवल्लभः ।
वानरैर्न हतो युद्धे मम भ्राता विभीषणः ।
इत्युक्तः कुम्भकर्णेन प्रत्युवाचाथ रावणः ।
राजा दशरथो नाम बभूव भुवि विश्रुतः ।
तस्य वै राघवः पुत्रः सर्वशास्त्रविशारदः । [10]
स कस्मिंश्चित्ततः कार्ये पित्रा निर्वासितो वनम् ।
तस्य वै लक्ष्मणो नाम भ्राता ह्यनुजगाम तम् ।
स्वसुर्मे तेन रामेण भाविनोऽर्थस्य गौरवात् ।
लक्ष्मणं च समादिश्य कर्णनासं प्रचिच्छिदे ।
चतुर्दशसहस्राणि तथोभौ खरदूषणौ । [15]
हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना ।
तस्य भार्या मयानीता सीता नाम सुमध्यमा ।
ततः समभवत्सख्यं सुग्रीवस्य च तस्य च ।
रामेण वालिनं हत्वा सुग्रीवो ह्यभिषेचितः ।
ततः सुग्रीववचनाद्वानरा लघुविक्रमाः । [20]
गताः सर्वे दश दिशो मार्गमाणाश्च जानकीम् ।
ते त्वप्राप्यैव सुश्रोणीं प्रत्याजग्मुः कपीश्वराः ।
ततस्तु हनुमान्नाम सुग्रीवसचिवो बली ।
शतयोजनविस्तीर्णं ततार वरुणालयम् ।
राक्षसीं सिंहिकां चैव क्षिप्रं प्राणैर्व्ययोजयत् । [25]
राक्षसान्सुबहून्हत्वा दग्ध्वा लङ्कां च वानरः ।
कथयामास सीतायै प्रवृत्तिं राघवस्य च ।
तेनेयं नगरी लङ्का परिक्षिप्ता समन्ततः ।
ततः सीतां समासाद्य प्रवृत्तिं चोपलभ्य सः ।
गत्वा तु राघवाभ्यासं कथयामास वीर्यवान् । [30]
तच्छ्रुत्वा राघवो रामो बलेन महता वृतः ।
आजगाम महातेजाः सुग्रीवसहितो बली ।
संनिविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य चोत्तरम् ।
तच्छ्रुत्वा राघवायोगं वानराणां महद्बलम् ।
विभीषणेनाहमुक्तः सीता निर्यात्यतामिति । [35]
अहं परुषितस्तेन श्रावितश्चैव विप्रियम् ।
राघवश्च रिपुर्व्यर्थं संस्तुतो मेऽनुशृण्वतः ।
ततो मयोक्तो निर्भर्त्स्य तूष्णीं तिष्ठत्यसौ पुनः ।
निहतश्च पदा वीरः क्रोधेनात्यन्तमूर्छितः ।
राघवं शरणं प्राप्तश्चतुर्भिः सचिवैः सह । [40]
लङ्कैश्वर्यं ततस्तस्मै राघवेण प्रतिश्रुतम् ।
बद्ध्वा तु सागरे सेतुं ततस्तं वरुणालयम् ।
समुत्तीर्य महातेजाः सह वानरसेनया ।
रुद्धा च नगरी लङ्का वानरैर्भीमविक्रमैः ।
राक्षसा ये च मुख्या मे हतास्ते युधि वानरैः । [45]
धूम्राक्षो निहतो वीरः प्रहस्तश्च निशाचरः ।
अकम्पनो महावीर्यो वज्रदंष्ट्रस्तथैव च ।
अन्ये च बहवो योधा वानरैर्युधि पातिताः ।
एवं ज्ञात्वा महाभाग रामाद्भयमुपस्थितम् ।
त्रायस्व तस्माद्भद्रं ते यद्यस्ति मयि सौहृदम् । [50]
एतच्छ्रुत्वा कुम्भकर्णो रावणं वाक्यमब्रवीत् ।
सीतामानयता राजन्त्वया शोभनं कृतम् ।
यदा रक्षःसहस्राणि सखराणि चतुर्दश ।
हतान्येकेन रामेण पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ।
एष किं भवता रामो न श्रुतो वीर्यवान्प्रभो [55]
इदं तत्समनुप्राप्तं नन्दीश्वरवचो ध्रुवम् ।
नूनं स भगवान्देवः पद्मनाभोऽसुरान्तकृत् ।
रामरूपमिदं कृत्वा विष्णुर्ग्रसति राक्षसान् ।

V1.3 B1–3 D4 राघवौ संप्रधावितान्; T2.3 मृत्युना संप्रचोदितः (for the post. half). —V3 om. l. 149. —(l. 149) V1 ममानुजानतिक्रम्य; V2 B3 ममानुयायिभिः क्रांतान्; B1 D4 ममानुयातान्वि(D4 °जातिवि)क्रांतान्; B2 ममाज्ञामतिक्रांतान् (subm.); D8 समनुज्ञाहि विक्रांतान्; D13 ममानुजो हि विक्रांतो; K (ed.) यमं नयामि विक्रांतान् (for the prior half). V1 D13 उपागतौ (D13 °तः); D4 उपस्थितान् (for उपागतान्). —For l. 149, D1 subst.:

15* सरामानुजविक्रांतान्मया सार्धमुपागमत् ।;

while T2.3 subst.; D13 ins. after l. 149:

16* मां न जानाति काकुत्स्थस्तेन मत्पार्श्वमागतः ।

[D13 यो (for मां) and योद्धुमुपागतः (for मत्पार्श्वमागतः).]

Colophon. B1.4 D9 T3 om. —*Kāṇḍa name*: Ñ2 V1 D4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ñ2 V B2 D1.3.4.13 रावणवाक्यं(V2 °**). —*Sarga no.* (figures, words or both): V3 B2 D4.13 om.; Ñ2 V2 D3 36; V1 D1 37; B3 26; T2 63; K (ed.) [प्रक्षिप्तः] 2; G (ed.) 34. —After colophon, B1 repeats 1–3, 5–6 (followed by 951*) of Sarga 6.47.

31

[Ñ2 variants. —(l. 11) illeg. from the post. half up to the prior half of l. 13. —(l. 26) दृष्ट्वा (for दग्ध्वा). —(l. 31) श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा).]

32

After 1117*, Ś Ñ2 V B2.3 D1-4.8.9.12.13 T2.3 ins.:

यदर्थं तु पुरा सौम्य नारदाच्छ्रुतवानहम् ।
षण्मासादहमुत्थाय अशित्वा भक्ष्यमुत्तमम् ।
न च तृप्तोऽस्मि राजेन्द्र ततोऽहं प्रस्थितो वनम् ।
बहूनि भक्षयित्वाहं सत्त्वानि विविधानि च ।
भुक्त्वा प्रणयनं कृत्वा शिलातलमुपाविशम् । [5]
शिलातलस्थोऽपश्यं तं नारदं संशितव्रतम् ।
आकाशेन द्रुतं यान्तं मां दृष्ट्वा स त्वतिष्ठत ।
अवतीर्णश्च सहसा मया चैवाभिवादितः ।
उपविष्टः शिलायां तु ततोऽहं तमथाब्रुवम् ।
कुत आगम्यते ब्रह्मन्कुतो वा प्रतिगम्यते । [10]
एवमुक्तो महाराज नारदो मामुवाच ह ।
देवानामालयं मेरुं गतोऽहं देवसंसदि ।
युष्मत्तो भयभीतानां समाजस्तत्र संबभौ ।
तत्र ब्रह्मा च रुद्रश्च विष्णुश्च जयतां वरः ।
देवराजो महेन्द्रश्च लोकसाक्षी च पावकः । [15]
मरुतो वसवश्चैव चन्द्रादित्यौ ग्रहास्तथा ।
गन्धर्वा गुह्यकाश्चैव ऋषयो गरुडोरगाः ।
मन्त्रं ममन्त्रिरे तत्र वधं रक्षःकुलस्य ते ।
देवराजो निबद्धश्च यमः संख्ये पराजितः ।
जितौ तु सबलौ संख्ये कुबेरवरुणावपि । [20]
चन्द्रादित्यौ वशं नीतौ त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
यज्ञा विध्वंसिताः सर्वे धर्मिष्ठाश्च हता नृपाः ।
देवोद्यानानि भग्नानि स्त्रियो नीता यथेष्टतः ।
रक्षसा तेन रौद्रेण रावणेन बलीयसा ।
ब्रह्मणो वरदानेन गर्वितेन सुरोत्तमाः । [25]
इत्युवाच ततो देवान्सर्वान्देवपुरोहितः ।
चिन्तयध्वं वधोपायं रावणस्य दुरात्मनः ।
एवमुक्ते तु वचने ब्रह्मा देवानुवाच ह ।
अवध्यत्वं मया दत्तं देवदैत्यैश्च रक्षसः ।
मानुषेभ्यो भयं तस्य वानरेभ्यश्च देवताः । [30]
सुरासुरसमूहेऽपि वधस्तस्य न विद्यते ।
तस्मादेष हरिर्देवः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः ।

32

V2 missing up to l. 12 (cf. v.l. 6.51.15). B3 reads l. 1-51 twice except l. 41. V3 illeg. for l. 1-2. —(l. 1) Ś1 D4.8.9.12 यम् (for यद्). —(l. 2) Note hiatus between the two halves. D3 उत्थितो राजन् (for अहमुत्थाय). Ś Ñ2 D8.9.12 (to avoid hiatus) ह्यशित्वा (for अशित्वा). —(l. 3) D13 नैव. D9 तदाहं विस्मितोभवं (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 V1.3 B3 (first time) D1.12.13 वै (for च). —(l. 5) V3 B2.3 (both times) तुष्टः (for भुक्त्वा). Ś V1 D8.12 प्राणायनं; D1 प्रतर्पणं (for प्रणयनं). D9 T2.3 बुभुक्षापनयं कृत्वा (for the prior half). D9 शिलायां सम्-. —(l. 6) T2.3 पश्यामि (for ऽपश्यं तं). D4 शिलातलस्थं पश्यंतं (for the prior half). Ś D8.12 मुनिसत्तमं; D2.4 शशिसंप्रभं (for संशितव्रतम्). D1 शिलातलोपविष्टेन द्रुतमाकाशगो मुनिः. —(l. 7) D1 दृष्टो हृष्टश्च संजातो; D9 आकाशेवस्थितं यांतं (for the prior half). Ñ2 D9 T2.3 च (Ñ2 तु) विद्रु (Ñ2 °ष्ठि)तः; B3 (second time) व्यतिष्ठत; D1 तु नारदः; D3.13 त्वधिष्ठितः (D13 °तं) (for त्वतिष्ठत). Ś D8.12 मां तु (Ś2 च) दृष्ट्वा स च स्थितः (L [ed.] तु स्थितं); B3 (first time) दृष्ट्वा मां स तु विष्ठितः; D2.4 मां च दृष्ट्वा समु (D4 स तू)त्थितः (for the post. half). —(l. 8) D13 वै च (for चैव). D4 [अ]भिवंदितः. T2.3 स मया चैव भाषितः (for the post. half). —(l. 9) Ñ2 B3 (second time) D9.13 T2.3 उपविष्टं. V1 D4 च (for तु). —(l. 10) V3 illeg. for the prior half. D9 T2.3 आगमनं (for °म्यते). D9 प्रतिगच्छसि. —V3 om. l. 11. —(l. 11) B2.3 (both times) मया राजन् (for महाराज). —(l. 12) D3 देवतासदः; D9 °सूदन; D13 T2.3 °संसदं (for देवसंसदि). —(l. 13) D2 युष्माकं; D13 युष्मद्भयो (for युष्मत्तो). V1 B3 (second time) संमतः (for संबभौ). —(l. 14) B2 D9 B3 (second time) ततो; D2.4 ननु (for तत्र). B2 D9 transp. रुद्रश् and विष्णुश्. —(l. 15) D8 [इ]व (for second च). —(l. 16) V1 B2.3 (first time) मारुतो. —(l. 17) V2 D1 गरुडो ऋषयोरगाः (metri causa) (for the post. half). —(l. 18) Ñ2 D13 प्रचक्रिरे; V3 B3 (second time) D8 संमंत्रिरे; D2 च मंत्रिरे (for ममन्त्रिरे). D9 T2.3 मंत्रयांचक्रिरे तत्र (for the prior half). T2 चास्य; T3 वास्य (for रक्षः-). Ś V3 D2.4.8 T3 च; D12 T2 T3 वः (for ते). D9 वधार्थं रावणस्य च (for the post. half). —(l. 19) D1 om. from निबद्धश् up to l. 20. D3 [ऽ]भिबद्धश्. Ñ2 V1.2 B2.3 (both times) D9.13 T2.3 तु (for च). V3 illeg.; L (ed.) येन संख्ये (for यमः संख्ये). —V3 om. l. 20. —(l. 20) D8 क्षितौ; T3 एतौ (for जितौ). Ñ2 च; B3 (second time) तौ (for तु). B2 T3 सबले (T3 °लं). T2.3 उभौ (for अपि). —(l. 21) V1 B3 (second time) D2.4 वशे (for वशं). Ñ2 च (for स-). —(l. 22) T2 च (for वि-). D3 येन (for सर्वे). D3 नृपा हताः (by transp.); D4 महानृपाः. D9 T2.3 धर्मिष्ठा बहवो हताः (for the post. half). —(l. 23) D3 (marg.) नीतानि (for भग्नानि). D3 यथेच्छतः. —(l. 26) B3 (second time) प्रत्युवाच; D2 इत्युक्त्वा च (for इत्युवाच). D2 T2.3 सर्व- (for सर्वान्). D9 वै स; D13 सर्व- (for देव-). —Ś2 om. l. 27-30. —(l. 27) D9 T2.3 चिंतयंतु (T3 °यित्वा) (for चिन्तयध्वं). D9 T2.3 रक्षसां रावणस्य च (for the post. half). —(l. 28) V2 वचनं (for वचने). —(l. 29) Ś1 D8.12 सहायत्वं (for मया दत्तं). Ś1 V2 D8.12 देवैर् (for देव-). Ñ2 D13 -दैत्यैस्तु; B2 -देवेंद्र-; D1 -दानव- (for -दैत्यैश्च). V1 B3 (first time) -राक्षसैः. V3 देवै*स्तस्य रक्षसः; B3 (secod time) देवदैत्येंद्ररक्षसां;

पुत्रो दशरथस्यास्तु चतुर्व्यूहः सनातनः ।
भवन्तो वसुधां गत्वा विष्णोरस्य महात्मनः ।
वानराणां तनुं कृत्वा सहायत्वं करिष्यथ । [35]
एवमुक्त्वा ततो ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।
देवा अपि यथान्यायं जग्मुर्वै यत्र वासवः ।
एतदाख्यातवान्मह्यं नारदो भगवानृषिः ।
यथातत्त्वमशेषेण ततो यातः सुरालयम् ।
सोऽयं विष्णुः सुरैः सार्धं वानरत्वमुपागतैः । [40]
रामाभिधानो राजेन्द्र अस्मान्हन्तुमुपागतः ।
तन्मह्यं रोचते सीता रामाय प्रतिदीयताम् ।
कुरु मा विग्रहं तेन संधिस्तेनेह रोचताम् ।
त्रैलोक्यं नमते यस्य पूज्यश्च सततं प्रभुः ।
नमस्व रामं राजेन्द्र रक्षस्वात्मानमात्मना ।
योग्यश्च राघवो मित्रं संधिश्चैवोत्तमो भवेत् । [45]
सकामा न च वै देवा भविष्यन्ति निरुद्यमाः ।

Colophon

कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ।
तूर्णींभूतश्चिन्तयित्वा ततो वाक्यमुवाच ह ।
कुम्भकर्ण महाप्राज्ञ शृणुष्व वचनं मम ।
कोऽसौ विष्णुरिति ख्यातो यस्मात्त्वं तात बिभ्यसे । [50]
देवत्वे तं न मन्येऽहं तथान्यान्देवदानवान् ।
मानुषत्वं गते तस्मिन्किं भयं त्वामुपस्थितम् ।

D9 T2.3 देवताभ्यस्तु रक्षसः (for the post. half). —(l. 30) V3 मनुष्येभ्यो. D9 मर्कटेभ्यश् (for वानरेभ्यश्). —(l. 31) D1 तु (for ऽपि). —(l. 32) D1.4.9 T3 एव (for एष). —D9 om. from त्रिविक्रमः up to चतुर्व्यूहः in l. 33. —(l. 33) B2 [अ]स्य (for [अ]स्तु). V3 B2.3 (both times) D1 चतुर्बाहुः. —After l. 33, D2 ins.:

1* चतुर्धा विभजात्मानं राक्षसान्हन्तुमर्हसि ।

—while D9 T2.3 ins.:

2* मानुषं रूपमास्थाय रावणं शास्तुमर्हति ।

[D9 हंतुम् (for शास्तुम्).]

—(l. 34) D9 T2.3 भवंतश्च सुराः सर्वे (for the prior half). —D4 om. (hapl.?) from the post. half up to the prior half of l. 35. —(l. 35) D9 T2.3 तनूः (for तनुं). D9 संभावयितुमर्हथ (for the post. half). —For l. 34–35, D8 subst.:

3* संभवन्तु सहायार्थं विष्णोरस्य महात्मनः ।
भवन्तो वसुधां गत्वा ऋषिऋक्षकुलेषु च ।

—(l. 37) B2 transp. देवा and अपि. Ś D8.13 T2.3 यथान्याय्यं. V3 समेत्य (for जग्मुर्वै). Ś B3 (first time) D8 यत्र स (for वै यत्र). D9 T2.3 प्रतिजग्मुर्यथागतं (for the post. half). —(l. 38) D9 एवम्. D1 सर्वं (for मह्यं). —(l. 39) D9 T2.3 यथावृत्तम्. D9 तदा (for ततो). D13 याति. D1–4 सुरालये. —(l. 40) T2.3 [ऽ]पि (for ऽयं). V2.3 B2.3 (both times) मानुषत्व(V3 illeg.)मुपागतः (for the post. half). —After l. 40, D2 ins.:

4* रघूणां च कुलेऽक्षीबे देवानां हितकाम्यया ।
अजेयः समरे विष्णुर्मृत्युश्चैव सुरद्विषाम् ।

—Ś D2–4.8.12 om. l. 41. —(l. 41) Note hiatus between the two halves. V1 राक्षसेंद्र (hypm.); D1 रक्षेंद्र (for राजेन्द्र). G (ed.) युष्मान् (for अस्मान्). D9 T2.3 transp. अस्मान् and हन्तुम्. —(l. 42) D4 यत्सत्यं (for तन्मह्यं). V3 रामायैव (hypm.) (for रामाय). V2 प्रतिपाद्यतां. Ś B3 (first time) D2.8.9.12 T2.3 राघवाय (Ś B3 D8.12 रामायैव) प्रदीयतां (for the post. half). —(l. 43) D4 स्नेहस् (for संधिस्). V1 B2.3 (second time) [अ]त्र; V2.3 [अ]नु-; B3 (first time) [ए]व (for [इ]ह). D1.13 T2.3 ते तेन (for तेनेह). B3 (first time) रोचते; D2.4 रुच्यतां (for रोचताम्). —(l. 44) Ś D2.4.8.12 त्रैलोक्येन समस्तेन(D2 मया यस्तु; D4 मया नित्यं); L (ed.) त्रैलोक्ये तु नमस्यस्तु (for the prior half). Ñ2 V1 B2.3 (both times) D9 पूज्यं (for पूज्यश्). Ś D8.12 यः (for च). Ñ2 B3 (first time) D9 प्रभुं; V1 B2.3 (second time) विभुं; V2.3 विभुः (for प्रभुः). T2.3 पूज्यश्चैव ततः प्रभुः (for the post. half). —V2 om. l. 45. —(l. 45) D8 (with hiatus) एवं (for रामं). L (ed.) रक्ष च (for रक्षस्व). —(l. 46) D1 नित्यं; D9 T2.3 मैत्र्ये(D9 °त्रे) (for मित्रं). Ś D2.4.8.12 स संधिश्च; V1 B2 संधिस्ते च; V2 °स्तेन; D1 संसिद्धिश्च (for संधिश्चैव). —(l. 47) V2 ते (for न). T2 गमिष्यंति (for भविष्यन्ति). B3 (first time) न चोद्यमाः (for निरुद्यमाः).

Colophon: D9 T2 om. —*Kāṇḍa name*: V1 B3 (second time) D2.4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś Ñ2 V B3 (first time) D1–4.8.12 कुंभकर्णवाक्यं; B2 कुंभकर्णपुरावृत्तकथनं; B3 (second time) पुरावृत्तकथनं; D13 युद्धपर्वणि कुंभकर्णवचनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V3 B2.3 (both times) D2.4.8.12.13 om.; Ś2 40; Ñ2 V2 D1.3 41; V1 42; T3 69. —After colophon, D2 concludes with राम.

—(l. 48) Ś B3 (first time) D2.4.8.9.12 राक्षसेश्वरः (for °साधिपः). —(l. 49) D13 तूर्णीं भूत्वा. D9 T2.3 चिरं ध्या(D9 स्थि)त्वा (for चिन्तयित्वा). V B2.3 (second time) ततो वचनमब्रवीत् (for the post. half). —D9 om. l. 50. —(l. 50) Ś V2 D2.4.8.12 कुरुष्व; Ñ2 शृणु च (for शृणुष्व). —(l. 51) Ñ2 V1.3 B2.3 (both times) D2.13 यस्य (for यस्मात्). Ś D8.12 वै बिभेषि च; D1.9 T3 तात बिभ्यसि. —V3 om. l. 52–53. —(l. 52) V1 देवत्वे न नमस्ये तं; B2 देवत्वेन न मंस्येहं; B3 D1.2.9 देवत्वेन न मन्येहं (D9 नमेये न); T2.3 देवत्वे न समो येन (for the prior half). T3 यदा (for तथा). Ś D2.4.8.12 य(D2.4 त)थान्ये देवदानवाः; D9 T2 तथान्यैर्देवदानवैः (for the post. half). —(l. 53) B2.3 D2.4 मानुषत्वे.

नित्यमाहारभूतास्तु मानुषाः सुमहाबल ।
खादयित्वा तु तान्पूर्वं कथं पश्चान्नमाम्यहम् । [55]
प्रणम्य मानुषं रामं सीतां दत्त्वा तु तस्य वै ।
हास्यभूतस्तु लोकानामनुयास्यामि पृष्ठतः ।
राघवं तं महाबाहो दीनरूपोऽथ दासवत् ।
ऋद्धिं तां पश्यमानोऽस्य कथं शक्ष्यामि जीवितुम् ।
हृत्वा तस्य पुरा भार्यां मानं कृत्वा सुदारुणम् । [60]
प्रणमेद्रावणो राममेष ते बुद्धिनिर्णयः ।
यदि रामः स्वयं विष्णुर्लक्ष्मणोऽपि शतक्रतुः ।
सुग्रीवस्त्र्यम्बकः साक्षात्स्वयं ब्रह्मा तु जाम्बवान् ।
अहो शास्त्राण्यधीतानि यस्य ते बुद्धिरीदृशी ।
अत्यन्तं वैरिणं रामं यो नमस्कर्तुमिच्छसि । [65]
देवत्वं यः परित्यज्य मानुषीं योनिमास्थितः ।
अस्मान्हन्तुं किलायातः स संधेयः कथं मया ।
यदि वा राघवो विष्णुर्व्यक्तं ते श्रोत्रमागतः ।
देवतानां हितार्थाय प्रविष्टो मानुषीं तनुम् ।
स वानराणां राजानं सुग्रीवं शरणं गतः । [70]
अहोऽस्य सदृशं सख्यं तिर्यग्योनिगतैः सह ।
वीर्यहीनस्तु किं विष्णुर्यो गतो ऋक्षवानरान् ।
अथ वा वीर्यहीनोऽसौ येन पूर्वं महासुरः ।
वामनं रूपमास्थाय याचितस्त्रिपदक्रमम् ।
बलिस्तु दीक्षितो यज्ञे तेन त्वं सख्यमिच्छसि । [75]
येन दत्ता मही सर्वा ससागरवनान्तरा ।
उपचारः कृतः पूर्वं स बद्धो यज्ञदीक्षितः ।
उपकारी हतस्तेन सोऽस्मान्नक्षति वैरिणः ।
यदा मे निर्जिता देवाः स्वर्गं गत्वा त्वया सह ।
तदा किं नास्ति विष्णुत्वं तस्य देवस्य राक्षस । [80]

—D_{13} om. from गते up to मानु- in l. 56. D_9 $T_{2.3}$ सम्- (for त्वाम्). —(l. 54) B_2 ते; D_1 स्म; D_3 च (for तु). V_1 B_3 (m. also as above) नित्यं समरभीतास्तु (for the prior half). $D_{1.4}$ तु; D_3 च; D_9 ते; $T_{2.3}$ मे (for सु-). $V_{2.3}$ D_{2-4} T_3 -महाबलाः . Ś $D_{8.12}$ मानुषाः संति चाबलाः (for the post. half). —(l. 55) T_3 भावयित्वा. Ś$_1$ Ñ$_2$ यः; Ś$_2$ V_2 $D_{2.8.12}$ यत्; D_4 यं (for तान्). $T_{2.3}$ सर्वान्. D_9 बिमेमि (for नमामि). —(l. 56) B_2 रूपं (for रामं). D_9 च (for तु). D_9 $T_{2.3}$ च (for वै). —(l. 57) B_3 हि; D_9 $T_{2.3}$ [ऽ]स्मि (for तु). —D_1 om. from the post. half up to the prior half of l. 59. B_2 अनुजानामि. —(l. 58) V_2 T_2 तु (for तं). D_2 राघवं प्रणमे कस्माद्; D_9 राघवं मानुषं नत्वा (for the prior half). Ñ$_2$ समुपास्यास्य; B_3 दीनरूपो हि. Ś $D_{2.4.8.12}$ ह्युपास्य वै($D_{2.4}$ तं); D_9 ह्यनाथवत् (for ऽथ दासवत्). $T_{2.3}$ दी(T_3 ही)नवीर्यपराक्रमं (for the post. half). —(l. 59) V_2 वृद्धिं; $T_{2.3}$ बुद्धिं (for ऋद्धिं). V $B_{2.3}$ $D_{3.9.13}$ $T_{2.3}$ च (for तां). D_9 [ऽ]द्य (for ऽस्य). Ñ$_2$ परऋद्धिं समालोक्य (for the prior half). —(l. 60) Ñ$_2$ वैरं; $T_{2.3}$ आगः (for मानं). B_3 तस्य; D_1 धृत्वा (for कृत्वा). D_3 च (for सु-). —(l. 61) D_9 कृपणो (for रावणो). V_3 om. (subm.) (for ते). D_1 -निश्चयः (for -निर्णयः). Ś $D_{8.12}$ एष बुद्धेर्विपर्ययः; $D_{2.4}$ एष बुद्धिवि(D_4 °द्धेश्च)निर्णयः (for the post. half). —(l. 62) D_1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 68. D_9 वा; $T_{2.3}$ च (for ऽपि). —(l. 63) D_9 $T_{2.3}$ शंकरः (for त्र्यम्बकः). Ś $D_{2.4.8.12}$ च (for तु). $D_{3.9}$ $T_{2.3}$ रावणः; D_8 राघवः (for जाम्बवान्). —(l. 64) Ś V_3 $D_{2-4.8.12}$ [अ]श्रु(V_3 D_8 [अ]ती)तानि (for [अ]धीतानि). L (ed.) तस्य (for यस्य). D_8 मतिर् (for बुद्धिर्). —T_3 om. l. 65. —(l. 65) Ś Ñ$_2$ $D_{2.8.12}$ T_2 अत्यंत-; D_9 पश्यंतु (for अत्यन्तं). T_2 -मानुषं (for वैरिणं). V $B_{2.3}$ अतीताश्रमिणं (V_3 °मकं) रामं (for the prior half). Ñ$_2$ D_{13} मित्रं (for नमस्). Ś$_2$ $V_{1.3}$ इच्छति; V_2 D_3 अर्हति(D_3 °सि) (for इच्छसि). D_9 यो नरं विष्णुमिच्छति (for the post. half). —(l. 66) V_2 परिष्वज्य (for °त्यज्य). Ñ$_2$ देवत्वं च परित्यक्तं (for the prior half). B_2 तनुम् (for योनिम्). Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_2 D_{13} $T_{2.3}$ आश्रितः (for आस्थितः). —(l. 67) Ś D_8 इह; B_2 किम्; $D_{3.9}$ सम्- (for किल). —(l. 68) V_3 D_{13} व्यक्तस् (for व्यक्तं). D_1 तत् (for ते). —D_4 om. from श्रोत्र up to सुग्रीवं in l. 70. Ś D_8 आगतं. D_9 $T_{2.3}$ अस्मान्हंतुमिहा(D_9 °तुं समा)गतः (for the post. half). —(l. 69) D_3 देवानां (subm.). Ñ$_2$ V $B_{2.3}$ $D_{3.13}$ हितार्थं तु (for हितार्थाय). —(l. 70) D_9 $T_{2.3}$ यो (for स). —(l. 71) Ś $D_{8.12}$ अस्याहो (by transp.); V_2 D_3 अतोस्य; D_1 अहो सु-. Ś $D_{8.12}$ -गणैः (for -गतैः). —V_3 om. l. 72. —(l. 72) D_9 वै (for किं). V_1 B_3 $D_{1.3}$ यः श्रितो; B_2 श्रितो यः; D_9 $T_{2.3}$ आश्रितो (for यो गतो). Ś $D_{8.12}$ वृक्ष-; Ñ$_2$ युधि; D_3 चर्क्ष- (for ऋक्ष-). —(l. 73) D_9 $T_{2.3}$ अवतीर्य महीं योसौ (for the prior half). D_{13} पूर्वं. —(l. 74) Ś$_2$ याचितं. Ñ$_2$ त्रिपदक्रमः; V $B_{2.3}$ त्रिपदः पदं; D_9 प्रददौ बलिः; $T_{2.3}$ त्रिपदं तदा(T_3 °था) (for त्रिपदक्रमम्). —(l. 75) D_9 दत्त्वा च; $T_{2.3}$ बलिश्च (for बलिस्तु). D_1 येन; D_4 [ऽ]नेन (for यज्ञे). —D_4 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 78. B_3 येन त्वं; D_9 बद्धस्तत् (for तेन त्वं). Ñ$_2$ सख्यं त्वम् (by transp.). —(l. 76) D_1 पूर्वं (for सर्वा). D_9 $T_{2.3}$ तेन व्याप्ता मही कृत्स्ना(D_9 सर्वा) (for the prior half). Ś Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $D_{8.12}$ -वनाकरा($V_{1.2}$ °र्णवा); D_9 $T_{2.3}$ -धराधरा (for -वनान्तरा). —D_9 $T_{2.3}$ om. l. 77. —(l. 77) B_2 उपकारः. $V_{1.2}$ $D_{3.13}$ उपचारकृता(D_{13} °तं). Ś $D_{2.8.12}$ सर्वो (for पूर्वं). Ñ$_2$ पूर्वं कृतोपकारस्तु (for the prior half). V_3 प्रबद्धो. Ś $D_{2.8.12}$ बद्धो यज्ञस्य दीक्षितः (for the post. half). —(l. 78) D_2 उपचारी (for उपकारी). Ś Ñ$_2$ $D_{8.12.13}$ येन (for तेन). D_9 वै कथं (for वैरिणः). Ś $D_{2.4.8.12}$ य($D_{2.4}$ सो)स्मान्नः कृतवैरिणः (for the post. half). —(l. 79) T_2 यथा (for यदा). V_3 B_2 ते (for मे). Ś $D_{8.12}$ निहताः. D_9 लोकाः (for देवाः). —(l. 80) D_9 T_3 तदानीं; T_2 तथा किं (for तदा किं). D_8 नास्य.

साम्प्रतं कुत आयातः स विष्णुर्येन बिभ्यसि ।
शरीररक्षणार्थाय ध्रुवं ते वाक्यमीदृशम् ।
नायं क्लीबयितुं कालः कालो योद्धुं निशाचर ।
आयुः पितामहात्प्राप्तं त्रैलोक्यं च वशीकृतम् ।
राघवं प्रणमे कस्माद्धीनवीर्यपराक्रमम् । [85]
गच्छस्व शयनीयाय शेषे च विगतज्वरः ।
शयानं न च हन्यात्त्वां राघवो लक्ष्मणस्तथा ।
अहं रामं वधिष्यामि ससुग्रीवं सलक्ष्मणम् ।
वानरांश्च हनिष्यामि ततो देवान्महारणे ।
विष्णुं चैव वधिष्यामि ये च विष्ण्वनुयायिनः । [90]
गच्छ गच्छ स्वकं क्षेत्रं चिरं जीव सुखी भव ।
भ्रातरं त्वेवमुक्त्वासौ रावणः कालचोदितः ।
सावलेपं सगर्वं च पुनर्वचनमब्रवीत् ।
जानामि सीतां धरणीप्रसूतां
जानामि रामं मधुसूदनं च ।
अहं हि जाने त्वहमस्य वध्य-
स्तेनाहृता मे जनकात्मजैषा । [95]
न कामाच्चैव न क्रोधाद्धरामि जनकात्मजाम् ।
निहतो गन्तुमिच्छामि तद्विष्णोः परमं पदम् ।
रावणस्य वचः श्रुत्वा क्रुद्धस्य परिदेवितम् । [100]
कुम्भकर्णः पुनर्वाक्यं साश्रुपूर्णमभाषत ।

V_3 om. (hapl.) देवस्य. Ñ$_2$ तस्य राक्षसपुंगव (for the post. half). —(l. 81) V_3 (with hiatus) यश्च ; T_3 कृत (for कुत). Ś $D_{8.12}$ आयाति; T_3 °सः (for आयातः). $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ यस्य (for येन). Ñ$_2$ V $B_{2.3}$ $D_{3.13}$ बिभ्यसे; D_1 भेष्यसे (for बिभ्यसि). —(l. 82) D_9 $T_{2.3}$ -रक्षणार्थं त्वं (for °र्थाय). Ñ$_2$ D_{13} त्वं ब्रवे; V $B_{2.3}$ D_1 ब्रुषे (V_3 कथं) त्वं; D_8 यद्ब्रूषे; D_9 $T_{2.3}$ वदसे (for ध्रुवं ते). —(l. 83) B_2 अलं (for नायं). Ś B_3 $D_{2.8.12}$ युद्धे (for योद्धुं). D_4 युद्धकालो; L (ed.) कालयुद्धे (for कालो योद्धुं). —(l. 84) V_2 $B_{2.3}$ स्वाम्यं; D_9 राज्यं (for आयुः). D_9 $T_{2.3}$ निरामयं (for पितामहात्). Ñ$_2$ V $B_{2.3}$ $D_{2-4.13}$ वशगं (Ñ$_2$ D_4 च वशे; V_3 शरणं; D_2 वशवत्) कृतं; D_1 सचराचरं; D_9 $T_{2.3}$ वशमागतं (for च वशीकृतम्). —(l. 85) $T_{2.3}$ दीन- (for हीन-). Ś$_2$ -वीर्यं. —(l. 86) Ñ$_2$ D_1 गच्छ त्वं; V $B_{2.3}$ तद्गच्छ (for गच्छस्व). V $B_{2.3}$ D_9 शयनीयं त्वं (D_9 हि); D_4 शयनार्थाय; $T_{2.3}$ शय निर्याहि (for °नीयाय). Ñ$_2$ D_{13} स्वप त्वं (Ñ$_2$ *) वि- ; V $B_{2.3}$ पिब त्वं वि- ; D_1 सभां वापि; D_2 शेष्व त्वं वि- ; D_3 शय त्वं वि- ; D_4 (*sup. lin.* also as in Ñ$_2$) श्रेष्ठ त्वं वि- ; D_9 यथा पूर्वं; $T_{2.3}$ यथा त्वं वि- ; (for शेषे च वि-). —(l. 87) Ñ$_2$ D_2 च न (by transp.); B_3 न हि (for न च). V B_2 $D_{1.3.13}$ शयमानं न. Ñ$_2$ $D_{2.4}$ तदा (for तथा). —(l. 88) Ś B_3 $D_{3.8.9.12}$ हनिष्यामि (for वधिष्यामि). —After the prior half, D_{12} wrongly reads the post. half of l. 89 and the prior half of l. 90, repeating them in their proper place. $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ D_{13} सुग्रीवं च (for ससुग्रीवं). V_2 सुग्रीवं सहलक्ष्मणं (for the post. half). —(l. 89) Ś $D_{2.4.8.9.12}$ $T_{2.3}$ वधिष्यामि (for हनि°). V_3 -बले (for -रणे). —(l. 90) D_9 वापि (for चैव). Ś Ñ$_2$ $D_{1.8.12}$ हनिष्यामि (for वधि°). D_4 ये विष्णोरनु- . V_2 -[अ]नुजीविनः ; V_3 °***नः (illeg.); $T_{2.3}$ -निवासिनः (for -[अ]नुयायिनः). D_9 विष्णुलोकनिवासिनं (for the post. half). —(l. 91) V $B_{2.3}$ D_{13} गच्छस्व तत् (B_2 ते) (for गच्छ स्वक). B_3 (*inf. lin.* as above) क्षिप्रं (for क्षेत्रं). D_1 स्वतंत्रस्त्वं ; D_3 स्वप क्षिप्रं; D_4 तु दुर्बुद्धे (for स्वकं क्षेत्रं). D_9 $T_{2.3}$ गच्छ गच्छस्व रक्षोद्य (for the prior half). —D_4 om. from the post. half up to the prior half of l. 92. —(l. 92) T_3 उक्तो. D_9 [अ]थ; $T_{2.3}$ हि (for [अ]सौ). D_{1-4} कालनोदितः ; D_{13} °देशितः (for कालचोदितः). —(l. 93) V_1 D_2 सगर्जं; $V_{2.3}$ B_2 च स (V_3 ग)र्वं (for सगर्वं). Ś $D_{4.8.12}$ स गर्जन्वै. D_9 सावमानं सावलेपं (for the prior half). —D_4 om. l. 94–97. For l. 94–97, cf. l. 111–114 of App. I (No. 30). —(l. 94) Ñ$_2$ धरणि- ; V_2 D_3 जनक- (for धरणी-). $T_{2.3}$ -सुतां च. D_9 च पयोधिजातां (for धरणीप्रसूतां). —Ñ$_2$ illeg. from l. 95–97. —(l. 95) T_2 त्वं (for च). Ś $V_{1.3}$ $D_{1-3.8.12.13}$ जानामि रामो मधुसूदनोयं. —(l. 96) $B_{2.3}$ एतद् ; D_{12} अयं (for अहं). V $D_{1-3.13}$ वि- ; $T_{2.3}$ तु (for हि). Ś $D_{2.8.12}$ वयम्; L (ed.) स्वयम् (for त्वहम्). B_2 अद्य (for अस्य). Ś $D_{2.8.12}$ वध्यास्. D_9 तच्चापि जानामि यदस्य कार्यं. —(l. 97) D_9 तदा (for तेन). D_{13} ते (for मे). D_9 $T_{2.3}$ [इ]यं (for [ए]षा). —(l. 98) Ś V_3 $D_{2.3.8.12}$ T_2 नैव च; D_4 चापि न (for चैव न). T_3 च कामान्न च (for कामाच्चैव न). Ś $D_{4.8.9.12}$ त्यजामि (for हरामि). $T_{2.3}$ हृता मे जनकात्मजा (for the post. half). —After l. 99, $B_{2.3}$ D_2 G (ed.) read an addl. colophon :

[*Kāṇḍa name*: $B_{2.3}$ लंकाकांडे; D_2 लंकापर्वणि. —*Sarga name* : $B_{2.3}$ D_2 रावणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : $B_{2.3}$ D_2 om.; G (ed.) 41.]

—Ñ$_2$ illeg. for l. 100. —(l. 100) D_9 $T_{2.3}$ इति ब्रुवाणं तं क्रुद्धं (D_9 क्रुद्धं तु) (for the prior half). D_1 -वेष्टितं (for -देवितम्). D_9 रणे कृतविनिश्चयं; $T_{2.3}$ मरणे कृतनिश्चयं (for the post. half). —$B_{2.3}$ D_9 om. (hapl.); Ñ$_2$ illeg. for l. 101. —(l. 101) $V_{1.2}$ शनैर् (for पुनर्). D_1 साश्रुकंठम्; $T_{2.3}$ सांत्वपूर्वम् ; L (ed.) अश्रुपूर्णम्. Ś $D_{8.12}$ साश्रुपूर्णमुखोऽब्रवीत् (for the post. half).

33

After colophon of 6.51, Ś D2.8.12 ins.:

कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा रावणो लोकरावणः ।
गन्तुमैच्छदतिक्रुद्धः सर्वसैन्येन संवृतः ।
संग्राममभिकाङ्क्षन्तं श्रुत्वा तं राक्षसेश्वरम् ।
तत्रोत्थाय ययौ देवी शीघ्रं मन्दोदरी तदा ।
माल्यवन्तं करे गृह्य यूपाक्षसहिता तथा । [5]
मन्त्रिभिर्मन्त्रतत्त्वज्ञैस्तथान्यैर्मन्त्रिसत्तमैः ।
राक्षसैरावृता सर्वैर्वेत्रमुद्गरपाणिभिः ।
योषिद्भिश्चैव वृद्धाभिस्तथा कन्याभिरावृता ।
आयुधव्यग्रहस्तैश्च राक्षसैश्च समन्ततः ।
सभां तु प्रस्थिता देवी यत्रास्ते राक्षसाधिपः । [10]
छत्रेण ध्रियमाणेन अतिकायपुरःसरैः ।
चामरैर्वीज्यमाना च द्युतिमात्रमलंकृतम् ।
राजमार्गं सुविपुलं ध्वजमालोपशोभितम् ।
उत्सारणं प्रकुर्वद्भिर्वेत्रमुद्गरपाणिभिः ।
प्रविश्य च सभां दिव्यां प्रभया द्योतमानया । [15]
द्रष्टुं वै रावणं सा तमपश्यद्गन्तुमुद्यतम् ।
प्राप्तां देवीं तु तां राजा प्रियां मन्दोदरीं तदा ।
दृष्ट्वा ससंभ्रमस्तूर्णं परिष्वज्य दशाननः ।
मन्त्रिणां तु ततस्तेषामासनान्यादिदेश ह ।
सौवर्णानि विचित्राणि सोपधानानि सर्वशः । [20]
स्वासनेषूपविष्टेषु प्रणामान्ते च मन्त्रिषु ।
पर्यङ्के चोपविष्टं तु तदा मन्दोदरीसुतः ।
अतिकायो महाबाहुः पितरं चाभिवाद्य तम् ।
मातरं चाभिवाद्याथ तथासनगतोऽभवत् ।
प्रहस्तवधसंतप्तो महाकायवधार्दितः । [25]
लङ्कायाश्चावमर्देन कषायीकृतलोचनः ।
संग्राममभिकाङ्क्षन्स व्याकुलेनान्तरात्मना ।
अब्रवीद्विविधं चैव महागम्भीरनिस्वनः ।
किमागमनकृत्यं तु देवि शीघ्रं तदुच्यताम् ।
तूर्णं मम समीपं तु किमर्थं त्वमिहागता । [30]
मन्त्रिभिः सहिता किं नु ब्रूहि साध्वि यथातथम् ।
एवमुक्ते तु वचने देवी वचनमब्रवीत् ।
विज्ञाप्यं शृणु राजेन्द्र याचे त्वाहं कृताञ्जलिः ।
नापराधश्च कर्तव्यो वदन्त्या मम मानद ।
श्रुता मे नगरी रुद्धा श्रुता मे राक्षसा हताः । [35]
धूम्राक्षसहिता वीर प्रहस्तसहितास्तथा ।
भवांश्च युद्धकामश्च निर्गन्तुं कृतनिश्चयः ।
इति जानीहि राजेन्द्र ममागमनकारणम् ।
न च युक्तं प्रमुखतः स्थातुं तस्य महात्मनः ।
एकेन येन वै पूर्वं बहवो राक्षसा हताः । [40]
चतुर्दशसहस्राणि जनस्थाननिवासिनाम् ।
खरश्च निहतः संख्ये सोऽयं रामो न मानुषः ।
त्रिशिराश्च कबन्धश्च विराधो दण्डके हतः ।
शरेणैकेन मारीचस्तदा रामो न मानुषः ।
शङ्के चैनं महाराज मारीचस्य वधात्तदा । [45]
पितुश्च वचनाद्रामः प्रविष्टो दण्डकं वनम् ।
ब्रह्मचर्यव्रते युक्तः सह भ्रात्रा वनेचरः ।
तस्य भार्या जनस्थानात्किमानीता पतिव्रता ।
अकारणकृतं तत्ते दोषोऽयं समुपस्थितः ।
पतिव्रतावरोधश्च महान्तं दोषमावहेत् । [50]
न मह्यं रोचते बुद्ध्या न चैषां मन्त्रिणां तथा ।
रामभार्या सती ह्येषा रामाय प्रतिदीयताम् ।
विभीषणेन चैवोक्तं पूर्वमेव महात्मना ।
गतस्तत्रैव रामश्च तद्वाचायं करिष्यति ।
वस्त्राणि चैव रत्नानि प्रेषयाम रघूत्तमे । [55]

33

[Cf. No. 30. This follows NW tradition with variants and stars and so is given separately.]

(l. 3) D2 रावणं श्रुत्य भामिनी (for the post. half). —(l. 4) D12 ततो (for तत्र). Ś [आ]ययौ (for ययौ). D2 नाम्ना and तथा (for शीघ्रं and तदा respy.). —(l. 5) D2 ·कपिं and तदा (for करे and तथा respy.). —(l. 11) Note hiatus between the two halves. D2 -पुरःसरा. —(l. 12) D2.8.12 वीज्यमान(D2 °नै)श्च् (for वीज्यमाना). Ś2 सा (for च). Ś2 D12 अलंकृतां(D12 °तैः) (for अलंकृतम्). D2 वीज्यमाना स्वलंकृतैः (for the post. half). —(l. 13) D2 सीतार्थं मार्ग- (for राजमार्गं सु-). —(l. 15) D2 तु (for च). —(l. 16) D2 तु (for तम्) and मयस्य दुहिता तदा (for the post. half). —(l. 17) D2 ततो (for तु तां). —(l. 18) Ś1 ससंभ्रमात्. —(l. 21) D2 तेष्वासनोप-. Ś1 D2 प्रणामांतेषु (for °मान्ते च). —(l. 22) D2 देवी (for तदा). —(l. 24) D2 [अ]भ्यवाद्य. D2.12 तदा (for तथा). —(l. 28) Ś D8 -निःस्वनः. —(l. 29) D2 ते (for तु). —D12 om. (hapl.) from देवि up to तु in l. 30. —(l. 30) D8 समीपे. —(l. 31) D2.8 तु (for नु). —(l. 32) Ś2 [इ]ति (for तु). —(l. 36) D2 वीराः (for वीर) and प्रहस्तेन सहैव तु (for the post. half). —(l. 38) D8 संचिन्त्य (for जानीहि). —After l. 39, D2 ins.:

1* रामस्य सुमहाभाग यस्य भार्या हृता त्वया ।
रामस्य च ससौमित्रेर्यस्य नास्ति समो युधि ।
न च मानुषमात्रोऽसौ रामो दशरथात्मजः ।

—(l. 41) Ś2 -निवासिनः. —(l. 42) D2 तथा (for सोऽयं). —(l. 43) D2 कथं वध्यो (for कबन्धश्च). —(l. 44) D2 वाली च (for मारीचस्). —(l. 49) D2 दोषाय समुपस्थितं (for the post. half). —(l. 50) D8 दोषमावहते महान् (for the post. half). —(l. 51) D2 तेषां (for चैषां). —(l. 52) D2 प्रिय (for प्रति-). —(l. 54) D8 त्वद्वचोयं. —(l. 56) D8 om. second च (subm.). —(l. 59) D2

सीतां चैव महाराज सुवर्णं वाहनानि च ।
मणिमुक्ताप्रवालं च तथा रजतमेव च ।
माल्यवान्गृह्य संयातु यूपाक्षश्च तथैव च ।
अतिकायस्तथा चायं कार्याकार्यविशारदः ।
विभीषणो गतः पूर्वमेभिस्तव गुणैर्ध्रुवम् । [60]
संधिं करिष्यति व्यक्तं राघवं प्रणिपत्य हि ।
सामात्यो मैथिलीं चास्मै प्रदास्यति विभीषणः ।
माल्यवांश्च महामायो राक्षसानां हिते रतः ।
राघवं याच्य तरसा संधिं कुर्वन्तु राक्षसाः ।
सान्त्वं भेदस्तथा दानं राज्ञामेतत्त्रयं शुभम् । [65]
असुखं तु स्मृतं युद्धं तस्माद्युद्धं विवर्जय ।
त्रिभिर्नयैर्जितं तत्र विक्रमेण जितं भवेत् ।
स्वजनस्य क्षयं दृष्ट्वा पुत्रभ्रातृवधं तदा ।
संशयं चात्मनो गत्वा किं जितेन करिष्यसि ।
चञ्चला युद्धसिद्धिस्तु जीयते न च जीयते । [70]
तस्माद्युद्धं न रोचेत संधिं कुरु दशानन ।
प्रणिपत्य महाबाहो राघवं वै प्रसाद्य च ।
दीयतामद्य सा सीता संधिस्तेनेह रोचताम् ।
साम्प्रतं संशयो राज्ञः पुरस्य सह बान्धवैः ।
आत्मनो राक्षसश्रेष्ठ वर्तते नात्र संशयः । [75]
मा कृथाः सर्वनाशं तु मा कृथाः पुत्रसंक्षयम् ।
तव सत्यं ब्रवीम्येषा कुरुष्व वचनं मम ।
तस्माद्राजन्ब्रवीम्येषा पुरस्य च कुलस्य च ।
रक्षणीयस्त्वयात्मा वै सर्वमात्मन्यधिष्ठितम् ।
क्षमाशीलस्तथा रामः सत्यवादी च राघवः । [80]
धर्मनित्यो महाराज शरणागतवत्सलः ।
कुरु तेनादृतः संधिं रामे दशरथात्मजे ।
लक्ष्मणश्च महाधन्वी नित्यं भ्रातृहिते रतः ।
प्रहस्तेन कृतं किंचिद्युद्धं ते राक्षसेश्वर
धूम्राक्षेण च राजेन्द्र नित्यं समरगृध्रिणा । [85]
महाकायेन च तथा महामायेन रक्षसा ।
अकम्पनेन वीरेण युध्यता राक्षसेश्वर ।
तथान्यैर्युध्यमानैश्च किं कृतं वानरे बले ।
न हतो यूथपः कश्चिद्बलोद्देशेऽपि रावण ।
येषां वीर्याद्बिभेतीन्द्रः कुबेरवरुणावपि ।
स च वैवस्वतो येषां तथान्ये देवदानवाः । [90]
येषां नास्ति समो वीर्ये ते हता वानरैर्युधि ।
न चापि वानराः शक्या हन्तुं पादपयोधिनः ।
रक्ष्यमाणास्तु रामेण सुग्रीवेण च पालिताः ।
तत्र ते रोचतां संधिः सह रामेण रावण ।
योग्यश्च राघवो मित्रं कार्तवीर्योऽर्जुनो यथा । [95]
मा कृथा मोघमानित्वं मा कृथाः कुलसंक्षयम् ।
मा कृथा गुरुनाशं च मा कृथाः पुत्रसंक्षयम् ।

Colophon

तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा प्रियाया राक्षसेश्वरः ।
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य विलोक्य च सभासदः । [100]
हस्ते मन्दोदरीं गृह्य वाक्यमेतदुवाच ह ।
त्वया वै हितकाङ्क्षिण्या वचो यद्वहु भाषितम् ।
न तन्मनसि मे देवि यत्प्रोक्तोऽहं प्रियं प्रिये ।
देवाञ्जित्वा रणे पूर्वं ससुरासुरमानवान् ।
प्रणमे मानुषं कस्माद्वानरान्यः समाश्रितः । [105]
प्रणम्य रामं काकुत्स्थं किं वक्ष्ये सर्वदेवताः ।
कीदृशं वा भवेन्मह्यं जीवितं हतचेतसः ।
हृत्वा तस्य पुरा भार्यां मानं कृत्वा सुदारुणम् ।
राक्षसान्घातयित्वा तु लङ्कां संपीड्य सर्वतः ।
राघवं प्रणमे कस्माद्धीनवीर्यं इवाचलः । [110]
राघवं वै प्रणम्याहं कथं जीवितुमुत्सहे ।

कार्यः (for चायं). —(l. 60) D$_8$ यातः (for गतः). D$_{8.12}$ ध्रुवन् (for ध्रुवम्). —(l. 61) Ś$_1$ प्रतिपद्य (for प्रणिपत्य). —(l. 62) D$_{12}$ सामात्यौ (for °त्यो). —(l. 63) Ś$_2$ महाकायो (for °मायो). —(l. 64) Ś$_1$ वाच्य (for याच्य). D$_2$ संधिं कुर्वान्तु रावण; D$_{12}$ om. (for the post. half). —(l. 65) D$_2$ भेदं (for भेदस्). D$_8$ तदा (for तथा). D$_2$ श्रुतं (for शुभम्). —(l. 66) D$_{12}$ विसर्जय. —(l. 67) D$_2$ [अ]जितं (for second जितं). —(l. 68) D$_2$ कृत्वा (for दृष्ट्वा). Ś$_2$ D$_2$ तथा (for तदा). —(l. 70) D$_2$ हनते हन्यतेपि च (for the post. half). —(l. 71) D$_{12}$ कुर्वन् (for कुरु). —(l. 72) D$_2$ च (for वै). —(l. 74) D$_2$ राजन् (for राज्ञः) and न पुरस्य सबांधवैः (for the post. half). —(l. 77) D$_2$ सर्वं (for सत्यं). —(l. 78) D$_{2.12}$ [अ]थ (for first च). —(l. 79) D$_2$ तया त्वं (for त्वयात्मा). —(l. 82) Ś$_1$ रामेण सह मंत्रिभिः (for the post. half). —(l. 84) D$_2$ युध्यता राक्षसे बले (for the post. half). —(l. 85) D$_8$ -भीरुणा (for -गृध्रिणा). —(l. 87) Ś$_2$ वीर्येण (for वीरेण). —(l. 89) D$_2$ महतो (for न हतो). —(l. 96) D$_2$ नित्यं (for मित्रं). —(l. 97) D$_2$ मा कृथाः पुरनाशं हि (for the prior half). —After l. 98, D$_{2.12}$ ins. (followed by colophon):

2* सर्वं ब्रवीमि चैवान्ते कुरुष्व वचनं मम ।
[D$_{12}$ सत्यं (for सर्वं).]

[Colophon :—*Kāṇḍa name* : D$_2$ लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś$_1$ D$_{2.8.12}$ मंदोदरीवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś$_1$ D$_{2.8.12}$ om.; Ś$_2$ 42. —After colophon, D$_2$ concludes with राम.]

—(l. 100) D$_2$ उच्छ्वासं दीर्घनिश्वस्य; D$_{12}$ दीर्घमूलं च निश्वास्य (for the prior half). D$_2$ निरीक्ष्य (for विलोक्य). —(l. 102) D$_2$ हि (for वै). —(l. 103) Ś$_2$ तन्न (by transp.); D$_{12}$ नैतं (for न तन्). D$_2$ यथोक्तो (for यत्प्रोक्तो). —(l. 104) D$_2$ देवं (for देवान्). D$_2$ पूर्णं (for पूर्वं). D$_8$ असुर- (for ससुर-). D$_2$ वशं ससुरमानवान् (for the post. half). —(l. 108) D$_2$ कृत्वा (for हृत्वा). —(l. 110) D$_8$ [अ]नलः (for [अ]चलः). —(l. 112)

एष मे सहजो भावो नित्यं मनसि धिष्ठितः ।
अधिरुह्य तदा देवान्न नमेयं तु कस्यचित् ।
त्रैलोक्ये स पुमान्नास्ति यो मया न जितो रणे ।
देवतानां बलं हत्वा देवराजो मया जितः । [115]
राघवं प्रणमे कस्मात्कृत्ये स्थित्वा हि देहिनाम् ।
मा कृथा हृदि संतापं विजयिष्ये शुचिस्मिते ।
हनिष्ये राघवं चैव लक्ष्मणं च सवानरम् ।
सुग्रीवं च हनिष्यामि हनूमन्तं च वानरम् ।
न तु संधिं करिष्यामि राघवेण कदाचन । [120]
वैदेहीं नार्पयिष्यामि राघवस्य भयादहम् ।
साम्प्रतं न च संधिं तु करिष्यति स राघवः ।
सागरं तु महत्तीर्त्वा लङ्कां रुद्ध्वा सकाननाम् ।
राक्षसप्रवरान्हत्वा संधिं कुर्यात्कथं प्रिये ।
न त्वहं संधिमिच्छामि कदाचिदपि भामिनि । [125]
गच्छ त्वं भव विस्रब्धा भवेत्सर्वं सुखोदयम् ।
मा कृथा हृदि संतापमहं यास्ये रणाजिरम् ।
अथ सर्वान्हनिष्यामि शत्रून्समरमूर्धनि ।
पुत्राश्च ते महावीर्या मेघनादपुरोगमाः ।
न तेषां मुच्यते कश्चिदपि मृत्युर्वरानने । [130]
अन्तःपुराय गच्छ त्वं सुखिनी भव सस्नुषा ।
एवमुक्त्वा परिष्वज्य भार्यां प्रीतमना इव ।
प्रविवेश च सा देवी तदा स्वभवनं शुभम् ।
चिन्तयामास तं घोरं विग्रहं समुपस्थितम् ।
रावणस्तु ततो वाक्यं राक्षसानिदमब्रवीत् । [135]
कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रमानीयतां धनुः ।
अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि निगूढं हृदयोद्भवम् ।
देवासुरे यथा पूर्वं रुद्रेण निहतोऽन्धकः ।
चिरकालस्थितं ह्येतद्युद्धं मे राघवेण ह ।
अद्य तूणेशया बाणा निर्मुक्ता इव पन्नगाः । [140]
रामं समभिधावन्तु विषाग्निप्रतिमाः शिताः ।
सुतेजनै रुक्मपुङ्खैरतिधौतैर्हिरण्मयैः ।
सागरं दीपयाम्येष मुक्ताभिरिव कुञ्जरम् ।
वानरान्सुबहून्गृह्य राघवं संप्रवेशितान् ।
मामनुस्मृत्य विक्रान्तान्रामपार्श्वसमागतान् । [145]

Colophon

अथादाय शितं शूलं शत्रुशोणितरञ्जितम् ।
कुम्भकर्णो महातेजा रावणं वाक्यमब्रवीत् ।
रावणं च समालक्ष्य भ्रातरं कुपितेन्द्रियम् ।

34

After 6.55.35^{cd}, D3 ins. :

विभीषणो महाप्राज्ञ उवाच रघुनन्दनम् ।
निर्याति स्फुटदशनो दशाननस्य
　　भ्रातायं विपुलवपुर्यतः कनीयान् ।
कुर्वाणश्चरणभराज्जगद्विलोलं
　　प्रान्तेभक्षुभितक* : * कुम्भकर्णः । [5]
विन्ध्याद्रेरपि विपुलः शरीरबन्धो
　　धीः सूक्ष्मा कुशशिखरादपीष्यतेऽस्य ।
अन्यस्य व्रतसमुपार्जितः प्रतापः
　　संजातः * * सहसायमद्भुतेन ।
एतस्य त्रिजगदिदं तृणं रणाग्रे [10]
　　स्वप्नत्वात्कुशलममुष्य विष्टपानाम् ।
निःशङ्कं निवसति रावणोऽस्य बाहु-
　　प्राकारव्यवहितशत्रुवाहिनीकः ।
संनद्धः स्वसदशवाहिनीसमग्रः
　　संग्रामे क इव निवेद्यतामयं ते । [15]
वक्तव्यं किमपरमेहि सावधानः
　　संजातं जगदखिलं तुलाधिरूढम् ।
सुग्रीवः स्वयमभवत्ततः पुरस्ता-
　　दध्यास्त श्वसनसुतः प्रदेशमूलम् ।
संचक्रुर्भयमितरे कथंचिदस्मि- [20]
　　न्सौमित्री रघुपतिरन्तिके चकार ।
तारेयश्चरणरजोऽङ्घ्रिजैर्दुधाव
　　क्ष्माभृद्भिर्दहनसुतो ममर्द जह्ने ।
तस्यायं खरनखरायुधः सवेगः
　　सामीरिः समरखले समाससाद । [25]

Ś2 [अ]धिष्ठितः (for धिष्ठितः). —(l. 113) D2 देवी (for देवान्). —(l. 116) D2 कृत्यं (for कृत्ये). D2.12 तु (for हि). —(l. 117) D2 तं (for वि-). —(l. 118) D2 लक्ष्मणं वानरांश्च तान् (for the post. half). —(l. 119) D2 om. first च (subm.). D2 वधिष्यामि (for हनि°). —(l. 120) D2 सहैव तु (for कदाचन). —(l. 122) D2 करिष्यामि च राघवे (for the post. half). —(l. 123) D2 बद्धा (for तीर्त्वा). —(l. 124) D2 कुर्या (for कुर्यात्). —(l. 126) D2 सर्वमेतत् (for भवेत्सर्वं). —(l. 128) D2 अद्य (for अथ). —(l. 130) D8 वर्तेते (for मुच्यते). D8 अप- (for अपि). —(l. 132) D2 प्रियमना. —(l. 133) D2 तदा and स्वयं (for च सा and तदा respy.). —(l. 136) D2.8 कल्पतां. —(l. 137) D12 अधि- (for अद्य). D2 हृदये ऽभवं. —(l. 139) D2 -काले (for -काल-). D8 एवं (for युद्धं). Ś1 हि (for ह). —(l. 141) D2 विषाग्निप्रतिभासिताः (for the post. half). —(l. 142) D2 सुतेजसै and तैर्धौतैर्हि (for सुतेजनै and अतिधौतैर् respy.). —(l. 143) D2 [ए]व (for [ए]ष). —(l. 144) D2 राघवास्तं * देशितान् (for the post. half). —(l. 145) D2 रामपार्श्वमुपागतान् (for the post. half).

[Colophon : —*Kāṇḍa name* : D2 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś D2.8.12 रावणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D2.8.12 om.; Ś2 43. —After colophon, D2 concludes with राम.]
—(l. 148) D2 अतीव हि (for रावणं च).

—Thereafter, all the above MSS. (except D2) repeat 6.51.28^{c}–29^{b}, while D2 repeats 28^{c}–29.

नीलाद्याः कपिपतयः सहस्रभाज
आसीदप्युदरसमीप एव तस्य ।
सुग्रीवः स्वयमपि संगमोद्धुरत्वा-
द्धित्राणि द्युतिभिरवापदूर्ध्वकायम् ।
नापश्यत्प्रलघुतया बहून्घ्नतोऽपि [30]
स्पर्शेन स्फुटमवधीत्तु बहूनुपेतान् ।
सोऽङ्घ्रिभ्यां मृद इव पर्यटन्नशेषी-
स्चूर्णत्वं रणचतुरा हरीन्द्रकोटीः ।

35

After 6.55.76, $D_{7.10.11}$ G_1 K (ed., within brackets) ins. :

पीड्यमानस्तदार्थं तु विशेषं तस्य राक्षसः ।
ततश्चुकोप बलवान्सुमित्रानन्दवर्धनः ।
अथास्य कवचं शुभ्रं जाम्बूनदमयं शुभम् ।
प्रच्छादयामास शरैः संध्याभ्रमिव मारुतः ।
नीलाञ्जनचयप्रख्यः शरैः काञ्चनभूषणैः । [5]
आपीड्यमानः शुशुभे मेघैः सूर्य इवांशुमान् ।
ततः स राक्षसो भीमः सुमित्रानन्दवर्धनम् ।
सावज्ञमेव प्रोवाच वाक्यं मेघौघनिस्वनः ।
अन्तकस्याप्यकष्टेन युधि जेतारमाहवे ।
युध्यता मामभीतेन ख्यापिता वीरता त्वया । [10]
प्रगृहीतायुधस्येह मृत्योरिव महामृधे ।
तिष्ठन्नप्यग्रतः पूज्यः किमु युद्धप्रदायकः ।
ऐरावतं समारूढो वृतः सर्वामरैः प्रभुः ।
नैव शक्रोऽपि समरे स्थितपूर्वः कदाचन ।
अद्य त्वयाहं सौमित्रे बालेनापि पराक्रमैः । [15]
तोषितो गन्तुमिच्छामि त्वामनुज्ञाप्य राघवम् ।
यत्तु वीर्यबलोत्साहैस्तोषितोऽहं रणे त्वया ।
राममेवैकमिच्छामि हन्तुं यस्मिन्हते हतम् ।
रामे मयात्र निहते येऽन्ये स्थास्यन्ति संयुगे ।
तानहं योधयिष्यामि स्वबलेन प्रमाथिना । [20]
इत्युक्तवाक्यं तद्रक्षः प्रोवाच स्तुतिसंहितम् ।
मृधे घोरतरं वाक्यं सौमित्रिः प्रहसन्निव ।
यस्त्वं शक्रादिभिर्देवैरसह्यं प्राप्य पौरुषम् ।
तत्सत्यं नान्यथा वीर दृष्टस्तेऽद्य पराक्रमः ।
एष दाशरथी रामस्तिष्ठत्यद्रिरिवाचलः । [25]
इति श्रुत्वा ह्यनादृत्य लक्ष्मणं स निशाचरः ।

36

After 6.55.91, Ś $\tilde{N}_2$ (preceded by an addl. colophon) B_2 $D_{2.8.9.12}$ $T_{2.3}$ (after the first occurrence of 6.55.91) ins. ; while D_1 ins. after 6.55.74; whereas D_3 ins. after 6.55.92 ; K (ed.) ins. within brackets after 6.55.98 :

पुरस्ताद्राघवस्यार्थे गदापाणिर्विभीषणः ।
अभिदुद्राव वेगेन भ्राता भ्रातरमाहवे ।
विभीषणं पुरो दृष्ट्वा कुम्भकर्णोऽब्रवीदिदम् ।
प्रहरस्व रणे शीघ्रं क्षत्रधर्मे स्थितो भव ।
भ्रातृस्नेहं परित्यज्य राघवस्य प्रियं कुरु । [5]

35

(l. 1) D_{10} तद् (for तदा). G_1 K (ed.) भिद्यमानस्तदा बाणैर्(K [ed.] तैस्तु) (for the prior half). D_7 G_1 विषेहे (for विशेषं). G_1 यत. —(l. 2) G_1 चुक्रोध (for चुकोप) and -नंदि- (for -नन्द-). —(l. 4) G_1 प्रचिच्छेद शरैस्तस्य (for the prior half). —(l. 5) K (ed.) -प्रख्यैः . —(l. 6) G_1 आचीयमानः ; K (ed.) आच्छाद्यमानः . —(l. 7) G_1 वीरः (for भीमः) and -नंदि- (for -नन्द-). —(l. 8) G_1 अवज्ञयैव (for सावज्ञमेव). D_7 K (ed.) -निःस्वनः(K [ed.]°नं) ; G_1 -निस्वनं. —D_{11} repeats l. 9–10 consecutively. —(l. 9) D_7 कष्टस्य; G_1 रुष्टस्य; K (ed.) क्रुद्धस्य (for [अ]कष्टेन). G_1 भयदातारम् (for युधि जेतारम्). —(l. 10) G_1 विभिंदता मां तरसा (for the prior half) and विख्याता (for ख्यापिता). —(11) G_1 [ए]व; K (ed.) [इ]व (for [इ]ह). —(l. 12) G_1 तिष्ठतो (for तिष्ठन्) and को मे (for किमु). —(l. 13) D_7 G_1 ऐरावत- . G_1 -गज- (for सम्-) and चापि (for सर्व-). —(l. 15) D_{11} G_1 बलेन. —(l. 17) G_1 सत्त्ववीर्यबलोपेतस् ; K (ed.) सत्त्वधैर्यबलौघेन (for the prior half). —(l. 18) G_1 गमिष्यामि (for [ए]कमिच्छामि). —(l. 19) D_7 चेन् (for [अ]त्र). G_1 तु निहते वीर (for मयात्र निहते) and यदि स्थास्यति (for येऽन्ये स्थास्यन्ति). —(l. 20) G_1 तद् (for तान्). —(l. 21) G_1 -सत्कृतः (for -संहितम्). —(l. 22) K (ed.) इदं (for मृधे). G_1 रक्षोवरं (for घोरतरं). —(l. 23) K (ed.) प्राह (for प्राप्य). G_1 असत्यः पापपूरुषः (for the post. half). —(l. 24) G_1 सर्वं (for सत्यं). —(l. 25) K (ed.) [अ]परः (for [अ]चलः). —D_{11} om. (hapl. ?) from l. 26 up to 6.55.77[ab].

36

Ś $D_{2.8.12}$ om. l. 1. —(l. 1) $T_{2.3}$ ततस्तु (for पुरस्ताद्). K (ed.) गदायुक्तो. —(l. 2) Ś $D_{2.8.12}$ रक्षो; T_2 त्राता (for भ्राता). —(l. 3) D_1 पुनर् (for पुरो). Ś $D_{2.8.12}$ पालनीयं लघुं(D_8 तनुं) स(D_2 त)दा (for the post. half). —After l. 3, Ś $D_{2.8.12}$ ins. :

1* करुणाक्रोधलज्जाभिर्व्याप्तोऽन्तर्वाक्यमब्रवीत् ।

[D_2 बाष्पांतर् (for व्याप्तोऽन्तर्).]

—(l. 4) B_2 वने (for रणे). $\tilde{N}_2$ B_2 D_9 क्षात्र- (for क्षत्र-). $D_{1.3.9}$ -धर्म- (for -धर्मे). K (ed.) स्थिरो. Ś $D_{2.3.8.12}$ भवान् (for भव). —(l. 6) $\tilde{N}_2$ स त्वं; B_2 $D_{1.3.9}$ यस्त्वं (for यत्त्वं). B_2 उपाश्रितः . —(l. 7) $\tilde{N}_2$ B_2 D_9 -[अ]नु- (for -[अ]भि-). $T_{2.3}$ K (ed.) —(l. 8) B_2 $D_{1.3}$ धर्मा(B_2 सत्या)भिसक्तानां;

अस्मत्कार्यं कृतं वत्स यस्त्वं राममुपागतः ।
त्वमेको रक्षसां लोके सत्यधर्माभिरक्षिता ।
नास्ति सत्याभिषक्तानां व्यसनं तु कदाचन ।
सन्तानार्थं त्वमेवैकः कुलस्यास्य भविष्यसि ।
राघवस्य प्रसादाच्च रक्षसां राज्यमाप्स्यसि । [10]
परिहृत्य च दुर्धर्ष शीघ्रं मार्गादपक्रम ।
न स्थातव्यं पुरस्तान्मे संभ्रमान्नष्टचेतसः ।
न वेद्मि संयुगे सक्तः स्वान्परान्वा निशाचर ।
रक्षणीयोऽसि मे वत्स सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
एवमुक्तो वचस्तेन कुम्भकर्णेन धीमता । [15]
विभीषणो महाबाहुः कुम्भकर्णमुवाच ह ।
गदितं मे कुलस्यास्य रक्षणार्थमरिंदम ।
न कृतं सर्वरक्षोभिस्ततोऽहं राममागतः ।
तत्क्षन्तव्यं हि भवता सुकृतं दुष्कृतं तु वा ।
एवमुक्त्वाश्रुपूर्णाक्षो गदापाणिर्विभीषणः । [20]
एकान्तमाश्रितो भूत्वा चिन्तयामास तत्क्षयम् ।

37

After 1292*, M_3 B (ed.) K (ed.) (both eds. within brackets) ins.:

उन्मत्तस्तु तदा दृष्ट्वा गतासुं भ्रातरं रणे ।
चुकोप परमक्रुद्धः प्रलयाग्निसमद्युतिः ।
ततः समादाय गदां स वीरो
  वित्रासयन्वानरसैन्यमुग्रम् ।
दुद्राव वेगेन तु सैन्यमध्ये [5]
  दहन्यथा वह्निरतिप्रचण्डः ।
आपतन्तं तदा दृष्ट्वा राक्षसं भीमविक्रमम् ।
शैलमादाय दुद्राव गवाक्षः पर्वतोपमः ।
जिघांसू राक्षसं भीमं तं शैलेन महाबलः ।
आपतन्तं तदा दृष्ट्वा उन्मत्तोऽपि महागिरिम् । [10]
चिच्छेद गदया वीरः शतधा तत्र संयुगे ।
चूर्णीकृतं गिरिं दृष्ट्वा रक्षसा कपिकुञ्जरः ।
विस्मितोऽभून्महाबाहुर्जगर्ज च मुहुर्मुहुः ।
उन्मत्तस्तु सुसंक्रुद्धो ज्वलन्तीं राक्षसोत्तमः ।
गदामादाय वेगेन कपेर्वक्षस्यताडयत् । [15]
स तया गदया वीरस्ताडितः कपिकुञ्जरः ।
पपात भूमौ निःसंज्ञः सुस्राव रुधिरं बहु ।
पुनः संज्ञामथास्थाय वानरः स समुत्थितः ।
तलेन ताडयामास ततस्तस्य शिरः कपिः ।
तेन प्रताडितो वीरो राक्षसः पर्वतोपमः । [20]
विस्रस्तदन्तनयनो निपपात महीतले ।
सुस्राव रुधिरं सोष्णं गतासुश्च ततोऽभवत् ।

38

After 6.59, $D_{3.5-7.9-11}$ $T_{1.2}$ G M ins.; while Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ ins. after 6.61; T_3 ins. after 6.60.2 :

अतिकायं हतं श्रुत्वा लक्ष्मणेन महात्मना ।
उद्वेगमगमद्राजा वचनं चेदमब्रवीत् ।
धूम्राक्षः परमामर्षी धन्वी शस्त्रभृतां वरः ।

धर्मानु(K [ed.] °भि)रक्तस्य. Ś $D_{8.12}$ हि (for तु). —(l. 9) $T_{2.3}$ transp. त्वमेवैकः and कुलस्याय. —(l. 10) K (ed.) त्वं (for च). T_3 अत्स्यसि (for आप्स्यसि). —(l. 11) Ś $D_{8.12}$ त्वं प्रकृत्यातिदुर्धर्षः; $Ñ_3$ B_2 D_9 प्रकृत्या क्षांतिदुर्धर्षः; D_{1-3} (with hiatus) प्रकृत्या(D_1 °हृत्य) अपि दुर्धर्षः(D_1 °र्षं); K (ed.) प्रकृत्या मम दुर्धर्ष (for the prior half). $Ś_2$ $Ñ_2$ B_2 $D_{1.9}$ अपाक्रम (for अपक्रम). —(l. 12) B_2 $T_{2.3}$ संभ्रमावि(B_2 °द्दु)ष्ट- . —(l. 13) K (ed.) वेत्तुं (for वेद्मि). D_9 शक्तः (for सक्तः). D_1 निशाचरान्. —(l. 15) $T_{2.3}$ ततस् (for वचस्). —(l. 16) $Ñ_2$ illeg. from मु up to l. 21. B_2 D_9 अभाषत; D_3 उपावहन् (for उवाच ह). —(l. 17) L (ed.) मंत्रितं (for गदितं). Ś $D_{8.12}$ च (for मे). —(l. 18) D_1 श्रुत्वा; $T_{2.3}$ श्रुतं (for कृतं). B_2 D_9 तेन (for ततो). —(l. 19) D_1 भगवता (for हि भवता). Ś $D_{2.8.12}$ कांक्षितव्यं तु भवता; K (ed.) कृतं तु तन्महाभाग (for the prior half). D_1 दुःकृतं सुकृतं. Ś D_8 न; B_2 $D_{9.12}$ नु (for तु). $T_{2.3}$ क्षंतव्यं भवता सर्वं सुकृतं वा तु दुष्कृतं. —After l. 19, $T_{2.3}$ ins. :

2* यत्त्वया विदितं सर्वं सर्वज्ञोऽसि पितुः समः ।

—(l. 20) $T_{2.3}$ गदाहस्तो (for °पाणिर्). —(l. 21) T_2 आस्थितो (for आश्रितो). D_1 शक्तितः ; D_8 बुद्धिमान् ; K (ed.) सुस्थितः (for तत्क्षयम्). $T_{2.3}$ चिंतयावनतस्थितः (for the post. half).

—Thereafter D_1 reads 93 (first time) and 90°–98.

श्रीराम.

37

(l. 10) Note hiatus between the two halves. —(l. 22) K (ed.) चोष्णं (for सोष्णं).

38

(l. 1) D_5 $G_{1.3}$ M_3 महौजसा (for महात्मना). —For l. 1–2, Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ subst.; while D_6 $T_{2.3}$ subst. only l. 2 for l. 2 :

1* अथ सर्वमिदं ज्ञात्वा रावणो लोकरावणः ।
उद्विग्नमानसो राजा सचिवानिदमब्रवीत् ।

[(l. 2) D_6 $T_{2.3}$ समुद्विग्नमना (for उद्विग्नमानसो).]

—(l. 3) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ समर- (for परम-). $Ñ_1$ $D_{3.7.9-11}$ सर्व- (for धन्वी). —(l. 4) D_{10} अतिकंपनः (hypm.). —T_1 damaged from स्तथैव च up to l. 8. $T_{2.3}$ (with hiatus) अतिकायो महोदरः (for the post. half). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ अकंपनो वज्रदंष्ट्रः प्रहस्तश्च महाबलः. —After l. 4, Ñ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ D_{13} ins. :

अकम्पनः प्रहस्तश्च कुम्भकर्णस्तथैव च ।
एते महाबला वीरा राक्षसा युद्धकाङ्क्षिणः । [5]
जेतारः परसैन्यानां परैर्नित्यापराजिताः ।
ससैन्यास्ते हता वीरा रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
राक्षसाः सुमहाकाया नानाशस्त्रविशारदाः ।
अन्ये च बहवः शूरा महात्मानो निपातिताः ।
प्रख्यातबलवीर्येण पुत्रेणेन्द्रजिता मम । [10]
यौ हि तौ भ्रातरौ वीरौ बद्धौ दत्तवरैः शरैः ।
यन्न शक्यं सुरैः सर्वैरसुरैर्वा महाबलैः ।
मोक्तुं तद्बन्धनं घोरं यक्षगन्धर्वकिंनरैः ।
तन्न जाने प्रभावैर्वा मायया मोहनेन वा ।
शरबन्धाद्विमुक्तौ तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । [15]
ये योधा निर्गताः शूरा राक्षसा मम शासनात् ।
ते सर्वे निहता युद्धे वानरैः सुमहाबलैः ।
तं न पश्याम्यहं युद्धे योऽद्य रामं सलक्ष्मणम् ।
नाशयेत्सबलं वीरं ससुग्रीवं विभीषणम् ।
अहो सुबलवान्रामो महदस्त्रबलं च वै ।
यस्य विक्रममासाद्य राक्षसा निधनं गताः । [20]
तद्भयाद्धि पुरी लङ्का पिहितद्वारतोरणा ।
अप्रमत्तैश्च सर्वत्र गुल्मै रक्ष्या पुरी त्वियम् ।
अशोकवनिकायां च यत्र सीताभिरक्ष्यते ।
निष्क्रमो वा प्रवेशो वा ज्ञातव्यः सर्वदैव नः । [25]
यत्र यत्र भवेद्गुल्मस्तत्र तत्र पुनः पुनः ।
सर्वतश्चापि तिष्ठध्वं स्वैः स्वैः परिवृता बलैः ।

2* कुम्भकर्णश्च दुर्धर्षो देवान्तकनरान्तकौ ।
त्रिशिराश्चातिकायश्च महापार्श्वमहोदरौ ।

[(l. 1) B_4 सु- (for च).]

—(l. 5) G_1 सर्वे महा- (for महाबला). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} शूरा (for वीरा). Ñ$_1$ -शंसिनः; $V_{1.2}$ B_4 D_{13} -शालिनः; B_3 -दुर्मदाः (for -काङ्क्षिणः). D_4 शूरा वै राक्षसा युद्धे नानायुधैश्च शालिनः. —(l. 6) Ñ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$ $D_{4.13}$ सुर- (for पर-). Ñ$_2$ B_2 परैर्नैव; D_{13} सुरैरपि (for परैर्नित्य-). Ñ$_2$ B_2 पराजिताः. —(l. 7) M_5 ससैन्याश्च. $M_{1.2}$ महावीरा; M_5 महावीर्या (for हता वीरा). $D_{5.7}$ $G_{2.3}$ M_3 निहतास्ते महावीर्या(D_5 °रा; G_2 °काया) (for the prior half). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ सह वानरैः; D_6 $T_{2.3}$ किल संयुगे (for [अ]क्लिष्टकर्मणा). —(l. 8) B_2 D_4 च (for सु-). G_3 -वीर्या (for -काया). $D_{4.9.11}$ नानाशास्त्र-. V_1 -भृतां वराः (for -विशारदाः). —Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ om. l. 9. —(l. 9) M_5 [ऽ]भिपातिताः (for निपातिताः). —(l. 10) D_{13} प्रख्याता. Ñ$_1$ समं; M_5 युधि (for मम). —(l. 11) Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_2 T_3 यौ हतौ; B_3 D_{13} मोहितौ; B_4 D_6 यौ च तौ; D_4 यावेतौ; T_2 $G_{2.3}$ येन तौ. Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} युद्धे (for वीरौ). $D_{3.9-11}$ Cr.t तौ भ्रातरौ तदा बद्धौ; G_1 यौ तौ हि भ्रातरौ बद्धौ (for the prior half). $D_{3.9-11}$ G_1 घोरैर्; Cm.g as above (for बद्धौ). —(l. 12) D_{13} च (for वा). —M_5 om. (hapl.) l. 13–17. —(l. 13) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ हि (for तद्). T_2 Cr घोरैर्; Cm.g as above (for घोरं). V_1 $D_{3.9-11}$ $T_{2.3}$ -पन्नगैः; G_1 M_1 -गुह्यकैः (for -किंनरैः). D_6 (erroneously) विमुक्तौ रामलक्ष्मणौ; D_7 सर्वैः समुदितैरपि (for the post. half). —(l. 14) D_{13} तत्र ज्ञान- (for तन्न जाने). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ प्रभावेन (for प्रभावैर्वा). Ñ$_1$ $V_{1.2}$ B_4 $D_{4.13}$ मोहनादपि; Ñ$_2$ B_2 °नाद्धि वा; B_3 °हितावपि (for मोहनेन वा). —(l. 15) G_1 -बंध-; Cr.m.g as above (for -बन्धाद्). Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_4 विनिर्मुक्तौ; B_4 विमुक्तौ तु. —(l. 16) Ñ$_1$ येत्र; Ñ$_2$ V_1 B_{2-4} $D_{4.13}$ ये च; V_2 यत्र; $T_{2.3}$ चापि; $M_{1.2}$ ये वि- (for योधा). G_3 वीरा (for शूरा). —D_4 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 21. $D_{5.7}$ T_1 G_2 transp. निर्गताः and राक्षसा. $T_{2.3}$ भीमविक्रमाः (for मम शासनात्). —(l. 17) D_5 om. निहता युद्धे. —(l. 18) D_{13} न तं (by transp.). D_6 बुद्ध्या (for युद्धे). D_{13} transp. योऽद्य and रामं. —(l. 19) $D_{5.7}$ T_1 G M शासयेत् (for नाशयेत्). D_{13} सुग्रीवं च. Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_{13} समारुतिं (for विभीषणम्). —(l. 20) T_3 असौ (for अहो). $D_{5.7}$ नु; T_3 च (for सु-). G_2 वीरो (for रामो). Ñ $V_{1.2}$ B_4 D_{13} तथा; B_2 तदा (for च वै). —(l. 21) B_2 तत्पराक्रमम् (for यस्य विक्रमम्). —After l. 21, $D_{3.6.7.9}$ $G_{2.3}$ M_3 ins.:

3* तं मन्ये राघवं वीरं नारायणमनामयम् ।

—$B_{2.3}$ $D_{10.11}$ om. l. 22. —(l. 22) $D_{3.7.9}$ $M_{2.5}$ यद्- (for तद्-). Ñ $V_{1.2}$ B_4 $D_{4.13}$ तस्मादियं(D_4 °देषा); G_2 तद्बलाद्धि (for तद्भयाद्धि). Ñ $V_{1.2}$ B_4 $D_{4.7.13}$ $G_{2.3}$ -गोपुरा (for -तोरणा). —After l. 22, Ñ $V_{1.2}$ B_4 $D_{4.13}$ ins.:

4* अप्रमत्तैस्त्वरावद्भिः क्रियतां मम शासनात् ।
रुञ्जयन्त्रायुधोपेतैः कल्पितैश्च गजोत्तमैः ।

[(l. 1) D_4 च रक्षोभिः (for त्वरावद्भिः). —(l. 2) D_4 सज्जमानैर्युधोपेतैः (metri causa) (for the prior half). D_4 कल्पिताग्र-; D_{13} कल्पिताश्च- (for कल्पितैश्च). D_4 -शरोत्तमैः.]

—(l. 23) Ñ V_1 $B_{2.3}$ $D_{4.13}$ हि (for च). $D_{5.7}$ T_1 $G_{2.3}$ युष्माभिर् (for सर्वत्र). Ñ$_2$ B_2 रक्षणीया; M_3 गुप्तै रक्ष्या (for गुल्मै रक्ष्या). ❀ Cg : गुप्तैः स्वयं कृतरक्षणैः । गुल्मैरिति वा पाठः. ❀ —(l. 24) V_1 $D_{4.6}$ M_5 -वनिकायाश्च(V_1 °यास्तु; D_6 यां तु); $D_{10.11}$ $M_{1.2}$ -वनिका चैव($M_{1.2}$ चेयं) (for -वनिकायां च). D_{13} -वीक्ष्यति (for -रक्ष्यते). —(l. 25) Ñ$_1$ D_{13} निकाशो; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_4 निष्काशो; B_3 प्रकाशो; $D_{3.11}$ G_2 $M_{1.2.5}$ Cm.g.t निष्क्रामो; $T_{2.3}$ निर्गमो; Ck as above (for निष्क्रमो). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_{13} प्र(B_3 [अ]प्र)काशो (for प्रवेशो). Ñ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ D_4 तत्र सर्वथा(D_4 °दा); B_3 तैश्च सर्वदा; D_{13} तत्र तत्र च; $G_{1.3}$ M सर्वथैव नः (for सर्वदैव नः). ❀ Cm.g : नः अस्माभिः ज्ञातव्यः (Cm ज्ञातव्य इत्यर्थः). ❀ —T_2 om. (hapl.?) l. 26. —(l. 26) D_6 गुल्मं; D_{13} बालस् (for गुल्मस्). B_3 भवेत् (for first पुनः). —(l. 27) G_1 तत्र तत्र च (for सर्वतश्चापि). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ भ्रमितव्यं च; D_6 चापि तिष्ठंतु; $T_{2.3}$ चापि रक्षध्वं (for चापि तिष्ठध्वं). $D_{3.7.9-11}$ सैन्यैः (for स्वैः स्वैः). Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} D_4 परिवृतैर्; D_{13} तैः संवृतैर्. —(l. 28) D_{13} विष्टभ्य (for द्रष्टव्यं).

द्रष्टव्यं च पदं तेषां वानराणां निशाचराः ।
प्रदोषे वार्धरात्रे वा प्रत्यूषे वापि सर्वशः ।
नावज्ञा तत्र कर्तव्या वानरेषु कदाचन । [30]
द्विषतां बलमुद्युक्तमापतत्किं स्थितं यथा ।
ततस्ते राक्षसाः सर्वे श्रुत्वा लङ्काधिपस्य तत् ।
वचनं सर्वमातिष्ठन्यथावत्तु महाबलाः ।
तान्सर्वान्स समादिश्य रावणो राक्षसाधिपः ।
मन्युशल्यं वहन्दीनः प्रविवेश स्वमालयम् । [35]
ततः स संदीपितकोपवह्नि-
निशाचराणामधिपो महाबलः
तदेव पुत्रव्यसनं विचिन्तय-
न्मुहुर्मुहुश्चैव तदा विनिश्वसन् ।

Colophon

39

After 1342*, D1.5–7.9–11 S cont.; while Ś Ñ V B (B1 after 38[36] owing to om.) D2–4.8.12.13 ins. l. 1–42 after 6.83.39:

ततस्ते वानरा घोरा राक्षसांस्तांश्रणाजिरे ।
जघ्नुः शैलैर्द्रुमैश्चैव रावणस्यैव पश्यतः ।
रावणिस्तु ततः क्रुद्धस्तान्निरीक्ष्य निशाचरान् ।

D7 T2.3 G1.2 M5 वलं; Cg.k.t as above (for पदं). V1.2 महाबलाः; B4 तरस्विनां; D6 M1.2 महात्मनां (for निशाचराः). —(l. 29) Ñ2 B2–4 D4.13 च (for first वा). D13 च (for second वा). Ñ1 B3.4 प्रत्यूषस्य; V1 B3 D4 °षे च; G2 प्रभाते वा (for प्रत्यूषे वा). V2 B2 D4.5.7 T1 G2.3 सर्वतः; M3 सर्वथा (for सर्वशः). D3 सर्वशस्त्रभृतां वराः; D13 यथा पश्यामि सर्वशः (for the post. half). —M3 reads l. 30 twice. —(l. 30) Ñ1 D4.13 खलु; Ñ2 V1 B2–4 [अ]भ्यनु-; D5.7 T1 G2.3 तेषु (for तत्र). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 पुरुषेण (for वानरेषु). —M1.2 om. l. 31. —(l. 31) D3.6.9 T2 G1 M5 आपतंतं; G2 आपतत्सु-; Cr.m.g.t as above (for आपतत्किं). D6 T2.3 M3.5 तदा; D7 सदा (for यथा). ❀ Cg: आपतन्तम् । लिङ्गादिव्यत्यय आर्षः । आपतत्किमिति सदा द्रष्टव्यमित्यर्थः । आपतत्किमिति पाठः सुशोभनः ।; so also Ct. ❀ —For l. 31, Ñ V1.2 B2–4 D4.13 subst.:

5* द्विषामपि बले न्यूने किमुताग्रे बले स्थिते ।

[D4 रिपौ कर्म- (for द्विषामपि). B2.3 [अ]ग्र्ये; B4 [अ]ग्र्य- (for [अ]ग्रे). D4 किं वा सौम्ये बलेपि वा (for the post. half).]

—Then, D4 cont.:

6* अवज्ञा न तु कर्तव्या सर्वदा शास्त्रदर्शिना ।

—(l. 32) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 T2.3 सचिवाः (for राक्षसाः). V1 च; D5 T1 तु (for तत्). D4 -प्रभोर्वचः (for -[अ]धिपस्य तत्). —(l. 33) Ñ2 B2–4 D13 ते; M1.2 च (for तु). G3 यथा वक्तुं (for यथावत्तु). D4 तथैव कृतवंतस्ते सचिवा रावणेरिताः. ❀ Cv.r.: "यथा वक्तुं महाबलाः" इति (Cr. °बलीति) पाठः। Cv adds अन्यथा ते इति पुनरुक्तिः स्यात्. ❀ —(l. 34) D3 om. (hapl.); D9–11 हि (for स). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 तांस्तु सर्वान्; D5 T1 M3 स तान्सर्वान् (by transp.); G3 स तान्प्रति (for तान्सर्वान्स). V2 राक्षसान् (for रावणो). —(l. 35) D7 G2 दीप्तं (for दीनः). Ñ1 महालयं; D7 G2 निवेशनं (for स्वमालयम्). ❀ Ck.t: मन्युशल्यं मन्युरूपं शल्यम्. ❀ —(l. 36) B2 T2 M1.2 सु- (for स). Ñ V1.2 B2.4 प्रदीप्तासन्नशोक- (for स संदीपितकोप-). D4 ततः प्रदीप्तः समकोपवह्निना. —(l. 37) D7 G2 भृशार्तः; D13 तदानीं (for महाबलः). —(l. 38) Ñ V1.2 B2.3 D13 भ्रातृ-; B4 D4 बंधु- (for पुत्र-). Ñ1 D9 व्यचिंतयन्; D4 विचिंत्य; G1 विमृश्य (for विचिन्तयन्). —(l. 39) D5 मृदुश् (for मुहुश्). Ñ V1.2 निरश्वसत्तदा; B2 विनिःश्वसन्तदा; B3 व्यनिःश्वसत्तदा; B4 D4.13 विनिश्वसन्तदा (by transp.); D5 T G3 तदा व्यनि(D5 °निः)श्वसत्; D6 तदा विनिःश्वसन्. D7 G2 मुहुर्मुहुर्निःश्वसति स दीर्घं (D7 घर्मं).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ B2–4 D4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ñ1 V1 B3 D3 रावणपरिवेदनं (Ñ1 V1 °दितं); Ñ2 V2 B2.4 D4.13 रावणपरिदेवनं (B4 D4.13 °वितं); D9 लंकासावधानो रावणविलापः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 B2.4 D4.13 om.; Ñ2 55; V1 D3 54; V2 53; B3 48; D5–7.10.11 T1 G M3.5 72; D9 49; T2 77; T3 79; M1.2 73. —After colophon, G M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; M5 with श्रीरामस्वामिने नमः.

39

D1.6 T2.3 repeat l. 1-42 after 6.83.39. —(l. 1) D13 राक्षसानां (for °सांस्तान्). D1.5–7.9–11 S (D1.6 T2.3 first time) तोमरैरंकुशैश्चापि वानराञ्जघ्नुराहवे (D1 °राणां जिघांसया). —V2 D1.5–7.9–11 S (D1.6 T2.3 first time) om. l. 2. —(l. 2) Ñ V1.2 B2–4 तलैर्; D1 (second time) शरैर् (for शैलैर्). D4 नर्दमाना (for द्रुमैश्चैव). Ñ V1.2 B2–4 D4 प्रपश्यतः (for [ए]व पश्यतः). D13 रामरावणसंयुगे (for the post. half). —(l. 3) Ś Ñ V B D2–4.6.8.12.13 T2.3 (D6 T2.3 second time) रावणस् (for रावणिस्). D4 च (for तु). D5 T1 G2.3 Cv.r स रावणिस्; Cg as above (for रावणिस्तु). D4.10.11 G1 सुसंक्रुद्धस् (for ततः क्रुद्धस्). D1 (second time) ततः स रावणः क्रुद्धस्; D9 रावणस्तूर्यसंक्रुद्धस् (for the prior half). Ś D8 आह स; Ñ V1.2 B2–4 शशास; V2 जगाद; D1 (second time) आह च; D2.3.6(second time).12 आह स; D5.7 T1 G2.3 Ct समीक्ष्य; D6 T2.3 (all first time) M1.2 उवाच; T2.3 (both second time) आह स्व- (for निरीक्ष्य). D13 आदिदेश (for तान्निरीक्ष्य). B1 तानाह स च राक्षसान् (for the post. half). —(l. 4) D4.5 हृष्ट (for हृष्टा). Ś D8.12.13 युध्यध्वं (for युध्यन्तु). D1 (first time) प्रहृष्टोभवदत्यर्थं; D9 हृष्टा भवंतु ते सर्वे (for the prior half). —V2 damaged from जिघांसया up to l. 5. D1

हृष्टा भवन्तो युध्यन्तु वानराणां जिघांसया ।
ततस्ते राक्षसाः सर्वे नर्दन्तो जयकाङ्क्षिणः । [5]
अभ्यवर्षंस्ततो घोरान्वानराञ्शरवृष्टिभिः ।
स तु नालीकनाराचैर्गदाभिर्मुसलैरपि ।
रक्षोभिः संवृतः संख्ये वानरान्विचकर्ष ह ।
ते वध्यमानाः समरे वानराः पादपायुधाः ।
अभ्यद्रवन्त सहसा रावणिं घोरदर्शनम् । [10]
इन्द्रजित्तु ततः क्रुद्धो महातेजा महाबलः ।
वानराणां शरीराणि व्यधमद्रावणात्मजः ।
शरेणैकेन च हरीन्नव पञ्च च सप्त च ।
बिभेद समरे क्रुद्धो राक्षसान्संप्रहर्षयन् ।
स शरैः सूर्यसंकाशैः शातकुम्भविभूषितैः ।
वानरान्समरे वीरः प्रममाथ सुदुर्जयः । [15]
ते भिन्नगात्राः समरे वानराः शरपीडिताः ।

(first time) वानराञ्जघुराहवे (for the post. half). —(l. 5) M1.2 तथोक्ता (for ततस्ते). Ś Ñ1 V2 B4 D1(both times).2-4.8.12.13 G2 M5 नदंतो; D7.9-11 गर्जंतो (for नर्दन्तो). Ñ1 V2 D1(first time).13 युद्ध- (for जय-). —(l. 6) D5.13 तदा (for ततो). Ś D6.8.12 T2.3 (D6 T2.3 first time) G2 M1.2 घोरा; D5 T1 G1.3 M5 घोरं (for घोरान्). Ñ V B D1-3.6 T2.3 (D1 both times, D6 T2.3 second time) अभ्यवर्ष(D3 °र्तं)त तान्सर्वान् (B1 D1-3 T2.3 °न्घोरान्); D4 अभ्यघ्नंस्तान्ततो घोरान् (for the prior half). ❀ Cv.g : ततः, तस्मात् रावणिवचनात् । द्वितीयस्ततःशब्दः पश्चादर्थः. ❀ —After l. 6, Ś2 Ñ V (V3 l. 1 only) B D1-4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) ins.; while Ś1 ins. l. 1 only after l. 12 :

1* मुद्गरैः शक्तिभिः शूलैर्गदामुसलतोमरैः ।
परिघैरङ्कुशैर्बाणैर्वानराञ्जघुराहवे ।

[Ś2 D8.12 repeat l. 1 after l. 12. —(l. 1) D3 om. (hapl.?) from शूलै up to विकर्णिभिः (see var.) in l. 8. D2 -परिघ- (for -मुसल-). —(l. 2) Ś1 घोरं; D1.8.12 घोरैर् (for बाणैर्). D13 शातकुंभनिषेवितैः (for the post. half).]

—V3 om. l. 7. —(l. 7) M1.2 च (for तु). Ś Ñ V1.2 B D1.2.4.6.8.12 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) रावणश्चापि; D13 रक्षसां चापि (for स तु नालीक-). M5 स तु नानाविधैरस्त्रैर् (for the prior half). Ś Ñ V1.2 B D1.2.4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) वत्सदंतैरयो(V1 B1-3 °जा)मुखैः (for the post. half). —B2 om. l. 8. —(l. 8) Ś D8.12 कर्णिभिश्चायसैश्चैव; Ñ V B1.4 D1-4.6 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) विकर्णिभिः (D3 om.; D4 °कीर्णैश्च) क्षुरप्रै(D2 °प्रै)श्च (B1 सुरश्रेष्ठ); B3 कर्णिभिश्च क्षुरप्रैश्च (for the prior half). —V3 damaged from विचकर्ष up to first पा in l. 9. Ś B1 D1-4.6.8.12 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) अभ्यवर्ष(D3 °र्तं)त; Ñ V1.2 B3.4 पर्यवर्षत; D5 G2 M3 Cg विचकर्त ह (G2 च); D6 T2.3 (all first time) निजघान ह; D13 अभ्यपातयत्; M5 विजघान ह (for विचकर्ष ह). M1.2 वानरेषु ववर्ष ह (for the post. half). ❀ Cr.m : रक्षोभिः सहित (Cr °भिः सह) इति वा पाठः. ❀ —(l. 9) B3 युध्यमानाः (for वध्यमानाः). G3 मेघसंनिभाः (for पादपायुधाः). —(l. 10) Ś D1-3.6.8.12 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) अभ्यद्रवन्वै; V2 अभिद्रवंति; D7.10.11 G2 M1.2 Ct अभ्यवर्ष(D7 G2 °र्तं)त; T1 अभिद्रवंत; G (ed.) °धावंत (for अभ्यद्रवन्त). Ś1 दृष्ट्वा तं; Ñ V1.2 B D1-4.6.7.9 T2.3 G1.2 M3 (D1 T2.3 second time; D6 both times) सहिता; V3 समरे; D13 सर्वे हि (for सहसा). Ś Ñ V B D1-4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) रावणं; Cg as above (for रावणिं). Ñ V B2-4 D1.6.13 T2.3 G1 M5 (D1.6 T2.3 first time) घोर(D1.6 T2.3 G1 M5 भीम)विक्रमं(Ñ1 D1 G1 M5 °माः); D5.7 T1 G2.3 M3 रणकर्कशं; D9 पादपायुधाः; D10.11 M1.2 शैलपादपैः (for घोरदर्शनम्). —(l. 11) Ś Ñ V B D1-4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) रावणस् (for इन्द्रजित्). D9-11 तदा; G3 महा- (for ततः). Ś Ñ V B D1-4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) महाबलपराक्रमः (for the post. half). —(l. 12) Ñ2 B3.4 D13 सहस्राणि (for शरीराणि). Ś2 विव्याध (for व्यधमद्). Ś Ñ V B D1-4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) शरवृष्टिभिः (for रावणात्मजः). —D6 T2.3 (all second time) om. l. 13-18. —(l. 13) V3 damaged from णै up to पञ्च च. Ñ V1.2 B2-4 D1(first time).4 M1.2 स(M1.2 तु) हरीन्; D13 प्रहसन् (for च हरीन्). Ñ1 सप्तधा; B3 सप्ततः (for सप्त च). Ś B1 D1(second time).3.8.12 transp. पञ्च and सप्त. D1 (first time) नवभिः पंचभिस्त्रिभिः; D13 हरीन्षट् सप्त पंच च (for the post. half). —(l. 14) D13 विव्याध; M3 चिच्छेद (for बिभेद). Ś Ñ V B D1(second time).2-4.8.12 वीरो; D13 वेगाद् (for क्रुद्धो). D1 (first time) निर्बिभेद स संक्रुद्धो (for the prior half). —V3 om. l. 15-16. —(l. 15) B1 D1(second time).2-4 तैः शरैर्; B4 स बाणैर्; D13 शरौघैर् (for स शरैः). Ś Ñ V1.2 B1.3.4 D1(second time).2-4.8.12.13 अग्नि-; B2 रक्त- (for सूर्य-). Ś D2.8.12 शातकौंभ-. Ś V1 B2 D1(first time).5.7-12 -विभूषणैः; V2 -परिष्कृतैः; D13 -निषेवितैः (for -विभूषितैः). —(l. 16) D1(second time).2 भीमः (for वीरः). Ñ1 V2 D13 सुदुर्जयान्; D1 (first time) G1 स दुर्जयः. —(l. 17) B3 भिन्नगात्राश्च; D1 (first time) भिन्नास्थिगात्राः; G2 ते भग्नगात्राः (for ते भिन्नगात्राः). G2 चापि; M5 शल्य- (for शर-). —(l. 18) D1 (second time) व्यथित-; D5 T1 G2 प्रभि(T1 °छि)न्न-; Cm.g.k.t as above (for मथित-). Ś Ñ V B D1(second time).2-4.8.12.13 -सर्वांगाः (for -संकल्पाः). Ś D8.12 देवैर्; D5 T1 सुरा (for सुरैर्). Ś D8 इह (for इव). D5 T1 महासुरैः. —V3 om. l. 19-28. —(l. 19) D1.5.6.9.11 T3 (D1.6 T3 first time) तं (D11 ते) पतंतम्; D7 प्रतपंतम्; D10 T1 (first time) ते तपंतम्; G2 प्रदहंतम्. D5 महा- (for इव). Ś B3 D8.12.13 शतपत्रैर्यथादित्यो; Ñ V1.2 B1.2.4 D1-4.6 T2.3

पेतुर्मथितसंकल्पाः सुरैरिव महासुराः ।
तं तपन्तमिवादित्यं घोरैर्बाणगभस्तिभिः ।
अभ्यधावन्त संक्रुद्धाः संयुगे वानरर्षभाः । [20]
ततस्ते वानराः सर्वे भिन्नदेहा विचेतसः ।
व्यथिता विद्रवन्ति स्म रुधिरेण समुक्षिताः ।
रामस्यार्थे पराक्रम्य वानरास्त्यक्तजीविताः ।
नर्दन्तस्ते निवृत्तास्तु समरे सशिलायुधाः ।
ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च शिलाभिश्च प्लवंगमाः । [25]
अभ्यवर्षन्त समरे रावणिं पर्यवस्थिताः ।
तं द्रुमाणां शिलानां च वर्षं प्राणहरं महत् ।
व्यपोहत महातेजा रावणिः समितिंजयः ।
ततः पावकसंकाशैः शरैराशीविषोपमैः ।
वानराणामनीकानि बिभेद समरे प्रभुः । [30]
अष्टादशशरैस्तीक्ष्णैः स विद्ध्वा गन्धमादनम् ।
विव्याध नवभिश्चैव नलं दूरादवस्थितम् ।
सप्तभिस्तु महावीर्यो मैन्दं मर्मविदारणैः ।

(D1.6 T2.3 second time) स(Ñ2 B1.4 D3 सं- ; T2.3 प्र-) तपन्वै (D2.4 आतपते; D6 गगने वै) यथादित्यो (for the prior half). D6 (first time) बाणैर्. B3 -पतत्रिभिः (for -गभस्तिभिः). —(l. 20) Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 G (ed.) (D1.6 T2.3 second time) अभ्यधावत्सु(V1 °व* ; D1.12 °वत्स; G [ed.]°वत)संक्रुद्धः (for the prior half). Ñ2 D6(second time).7 T2.3 (both both times) G1 समरे; D13 स घोरो (for संयुगे). Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) वानरर्षभान्. —(l. 21) Ñ V1.2 B2–4 D1.6.9–11 T2.3(D1 T2.3 first time ; D6 both times) G1.3 M3.5 तु (for ते). T2(second time) छिन्नदेहा. —(l. 22) G3 रोदिता (for व्यथिता). Ś D8.12 प्र- (for वि-). Ñ2 V1 B2.4 G3 समुत्थिताः (for समुक्षिताः). —(l. 23) Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) पराक्रांता; D5 T1 G2 तु ये वीरा (for पराक्रम्य). —(l. 24) G1 M3 [s]भि- (for नि-). Ś Ñ2 B1.4 D1–3.6.8.12 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) नर्दंतश्च नि(Ś D8.12 °श्चानि)वृत्ता- (B1 विवृद्धा)स्ते (Ñ2 B4 °श्च); Ñ1 V1.2 B2 नर्द(B2 °र्दं)तस्ते वि(V2 नि)वृत्ताश्च(B2 °त्वाः) ; B3 D13 नर्दंतो(D13 बहवो) विनिवृत्ताश्च; D4 नर्दंतो न निवृत्तास्ते; D5 T1 G2.3 नर्द(G2 °र्दं)तस्ते- भिवर्तंते; D6 T2(both first time) नर्दंतो भीम(D6 °तोभिप्र)- वृत्तास्तु; T3(first time) नर्दंतो विनिवृत्तास्तु; M5 नर्दंतस्ते प्रमत्तास्तु (for the prior half). Ś D8.12 च; D2 तं; D6 (second time) [s]द्रि- (for स-). B1.3 T3(second time) समरेषु(T3 °षु) ; T2 (second time) रणे द्रुम- (for समरे स-). T2(first time) निशित-; G2 सनग-; Ck.t as above (for सशिला-). —(l. 25) D3 तैर्; G2 तं (for ते). D2 पर्वतैश्चैव (for पर्वताग्रैश्च). Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 M1.2(D1 both times ; D6 T2.3 second time) मुष्टिभिश्च(D1[second time].4 °स्ते) ; M5 शिलाहस्ताः (for शिलाभिश्च). G2 वलीमुखाः (for प्लवंगमाः). —G1 reads l. 26 twice. —(l. 26) Ñ V1.2 B D2–4.8.13 G1(both times).2 M1.2 अभ्यद्रवं(D3.8 G1.2 M1.2 °वर्तं)त; D6 T2.3(all second time) अभ्यर्दयंतः (for °वर्षन्त). Ś Ñ V1.2 B D1–4.6.8.12.13 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) रावणं; Cm as above (for रावणिं). Ś Ñ1 V1.2 B1–3 D2.3.6.13 M5 पर्यवस्थितं; Ñ2 B4 D7.9–11 समवस्थिताः(Ñ2 B4 °तं) ; D1(first time) समुप° (for पर्यवस्थिताः). —Ś D1(second time).8.12 om. l. 27–28. —(l. 27) Ñ V1.2 B2.4 G2 तद्; D2.4.13 G1 ते; T2.3(both second time) स (for तं). B1 D6(second time) M5 द्रुमाणां च(B1 तु). T3(first time) शराणां (for शिलानां). B3 ततो द्रुमाणां शैलानां; D1 (first time) तं शिलानां द्रुमाणां च (for the prior half). D4 वर्षे (for वर्षं). D1 (first time) G3 M1.3.5 प्र(M1.3 प्रा)हरणं(G3 M5 °णां) ; D4 प्राणहरे (for °हरं). D2–4 तदा (for महत्). —(l. 28) D1 (first time) व्यपोथयत् ; D2.3 व्यपोह्य तु(D3 सु-) ; D5.9.10 T1.2(first time) व्यापोहत; Cm.g.t as above (for व्यपोहत). B2 महाबाहू (for °तेजा). Ñ V1.2 B D2–4.6.13 T2.3 (D6 T2.3 second time) रावणः(D4 °णं). Ñ V1.2 B D2–4.6.13 T2.3 (D6 T2.3 second time) पर्यवस्थितः(D4 °तं) (for समितिंजयः). —(l. 29) D9 पादप-; G2 पर्वत- (for पावक-). Ñ V B D1–4.6.13 T2.3(D1.6 T2.3 second time) बाणैर् (for शरैर्). —(l. 30) Ś2 G3 अनेकानि. D1(first time).4 विभुः (for प्रभुः). —(l. 31) Ś Ñ V B D1–4.6.8.12 T2.3 (D1.6 T2.3 second time) अष्ट(Ñ V2.3 D2.4.12 °ष्टा; B3 [before corr. *sup. lin.* as in Ś] इषु)भिर्दशभिश्चैव; D13 अष्टाभिश्चैव विव्याध (for the prior half). D13 om. ; M5 स भित्त्वा (for स विद्ध्वा). —(l. 32) Ś B1 D1–3.6.8.12 T2.3 (D1 T3 second time ; D6 T2 both times) दशभिश् (for नवभिश्). D4 संख्ये (for चैव). Ñ V B2–4 विव्याधाथ(Ñ2 V2 °ध च) नवत्या वै(V1.3 च) (for the prior half). Ś B1.3 D1(second time).2.3.8 नीलं; V2 नूनं (for नलं). —(l. 33) Ñ V B2–4 सप्तत्या (for सप्तभिस्). Ś B1 D1.2.4.6(both times).8.12.13 T2.3 (D1 T2.3 second time) च (for तु). Ś B1 D1(second time).2.3.8.12.13 महाकायं (D12 °यो) ; Ñ V B2–4 °घोरैर्(V3 °रं) ; D1(first time) °वेगैर्; D6 T(D6 both times ; T2.3 first time) °वीर्यं; M5 °वीरो (for महावीर्यो). Ś V2 B1 D1–3.6.8.12.13 T3(D1.6 T3 second time) भित्त्वा; Ñ V1.3 B2–4 D4 विद्ध्वा; T3 (second time)हत्वा (for मर्म-). Ś Ñ V B D1(second time).2.3.8.12.13 सुदारुणैः(Ñ1 °णः ; V1 B2.4 °णं) ; D4.6 T2.3 (D6 T2.3 second time) शिलीमुखैः (for -विदारणैः). D6 T2.3 (all first time) मैंदं मर्मण्यताडयत् (for the post. half). —(l. 34) G3 द्वादशैर् (for पञ्चभिर्). D1–3.6 T2 (D1.6 T2 second time) निशितैश् (for विशिखैश्). D1 T3 (both first time) M1.2 [अ]पि; D6 (first time) [अ]त्र; T2(first time) [अ]थ (for [प]व). Ñ V B2.4 पश्चात्स्तेन

पञ्चभिर्विशिखैश्चैव गजं विव्याध संयुगे ।
विंशत्या च हनूमन्तं नलं च दशभिः शरैः । [35]
गवाक्षं पञ्चविंशत्या शक्रजानुं शतेन च ।
द्विविदं षड्भिराहत्य पनसं दशभिः शरैः ।

कुमुदं पञ्चदशभिर्जाम्बवन्तं च सप्तभिः ।
तारं चैव त्रिभिर्बाणैर्विनतं चाष्टभिस्तथा ।
अशीत्या वालिनः पुत्रमङ्गदं बिभिदे शरैः । [40]
शरभं च महातेजाः शरेणोरस्यताडयत् ।
क्रथनं च त्रिभिर्बाणैर्ललाटे प्रत्यविध्यत ।
जाम्बवन्तं तु दशभिर्नीलं त्रिंशद्भिरेव च ।
सुग्रीवमृषभं चैव सोऽङ्गदं द्विविदं तथा ।
घोरैर्दत्तवरैस्तीक्ष्णैर्निष्प्राणानकरोत्तदा । [45]
अन्यानपि तदा मुख्यान्वानरान्बहुभिः शरैः ।
अर्दयामास संक्रुद्धः कालाग्निरिव मूर्छितः ।
स शरैः सूर्यसंकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वानराणामनीकानि निर्ममन्थ महारणे ।
आकुलां वानरीं सेनां शरजालेन मोहिताम् । [50]
हृष्टः स परया प्रीत्या ददर्श क्षतजोक्षिताम् ।
पुनरेव महातेजा राक्षसेन्द्रात्मजो बली ।
संसृज्य बाणवर्षं च शस्त्रवर्षं च दारुणम् ।
ममर्द वानरानीकमिन्द्रजित्त्वरितो बली ।

40

After 6.61.59, D_{6} $T_{2.3}$ ins.:

ततश्चिन्तां सुमहतीं जगाम पवनात्मजः ।
वृथागमनमित्येव तत्रौषध्योऽप्यचिन्वत ।
प्रकृश्याहं वृथा शैलमागतोऽस्मीत्यचिन्तयत् ।
हा कष्टमिति निश्वस्य ततश्चिन्तामगात्कपिः ।
नायं द्रोणगिरिर्मन्ये याश्चात्र न महौषधीः । [5]
विपुलश्चैव संजातो महानद्य परिश्रमः ।
पुनः संचिन्त्य हनुमान्बुद्धिमान्मारुतात्मजः ।
नीतिशास्त्रार्थविद्वाग्मी कार्यकारणवित्प्रभुः ।
एनं पर्वतराजानं साम्नैव प्रतिसान्त्वये ।
कर्तुमर्हाम्यशेषेण कार्यं यदिह साम्प्रतम् । [10]

विव्याध(V_{3} विद्धा च); B_{1} G (ed.) पंचभिश्चैव तु गयं (G[ed.] विव्याध); B_{3} शतेन गवयं विद्धा; D_{4} मार्गणैः पंचभिश्चापि; D_{13} पंचविंशतिभिश्चैव (for the prior half). B_{1} स सं- (for गजं). Ñ V B_{2-4} गवयं($Ñ_{2}$ B_{3} गयं च; B_{4} गजं च) रणमूर्धनि; G(ed.) गयं समरमूर्धनि (for the post. half). —$D_{1.5-7.9-11}$ S (D_{1}[l. 35–47].$_{6}$ $T_{2.3}$ first time) om. l. 35–42. —(l. 35) Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} T_{3} त्रिंशता; D_{13} त्रिंशद्भिश्च (for विंशत्या). G (ed.) तु (for च). $D_{6.13}$ $T_{2.3}$ नीलं (for नलं). D_{4} transp. नलं and च. D_{13} नवभिः (for दशभिः). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} नीलं चैव शतेन च($Ñ_{1}$ V B_{2} तु) (for the post. half). —V_{2} om. l. 36. —(l. 36) Ś $D_{4.8.12.13}$ शक्रजातं; $Ñ_{1}$ V_{1} $B_{2.4}$(with hiatus) इंद्रजानुं; V_{3} [अ]थेंद्रजानुं; B_{3} चेंद्रजानुं. Ś $D_{8.12.13}$ तु(D_{13} च) सप्तभिः; $Ñ_{1}$ $V_{1.3}$ शतेन तु; B_{1} D_{1-4} च पंचभिः. D_{6} $T_{2.3}$ विव्याध निशितैः शरैः (for the post. half). —Ś $D_{8.12}$ om.(hapl.) l. 37–38. —(l. 37) D_{4} आविध्य; D_{13} नाराचैः (for आहत्य). —(l. 38) V_{2} B_{1} चापि दशभिर्; D_{13} षड्भिर्बाणैश्च. $Ñ_{2}$ $B_{2.4}$ तथाष्टभिः ; L (ed.) च पंचभिः (for च सप्तभिः). $Ñ_{1}$ $V_{1.3}$ नवभिर्जांबवं -तथा(V_{3} °दा) ; B_{3} नवत्या जांबवं रणे; D_{4} गवयं तत्र पंचभिः (for the post. half). —Ñ B_{2-4} read l. 39 after l. 41. —(l. 39) D_{1} नीलं; D_{13} हरिं (for तारं). D_{6} $T_{2.3}$ दशभिर् (for [ए]व त्रिभिर्). —D_{3} om. (hapl.) from बाणैर् up to त्रिभिर् in l. 42. D_{4} विद्धा (for बाणैर्). —B_{3} transp. (var.) the post. halves of l. 39 and l. 42. Ś $D_{8.12}$ सुतारं; V_{1} विनष्टं; D_{13} नियुधं (for विनतं). $D_{2.6}$ $T_{2.3}$ शरैः (for तथा). Ñ B_{2-4} अष्ट($Ñ_{1}$ °ष्टा)भिर्विनतं तथा(B_{3} °दा) (for the post. half). —(l. 40) Ñ V B_{2-4} चाभि($Ñ_{2}$ °ह)नच्; D_{13} निशितैः (for बिभिदे). —(l. 41) B_{1-3} शरभगं (for शरभं च). B_{1} शतेन (for शरेण). $Ś_{2}$ D_{8} [उ]रसि ताडयन्. —(l. 42) Ś $D_{8.12}$ ऋषभं; T_{2} क्रोधनं (for क्रथनं). $Ñ_{1}$ V नवतिर् ($V_{1.3}$ °भिर्) (for च त्रिभिर्). Ñ V_{2} $B_{1.2}$ $D_{1.3}$ भल्लैर् (for बाणैर्). —V_{3} repeats erroneously the post. half of l. 39 in the place of the post. half of l. 42. Ñ $V_{1.2}$ B_{2-4} $D_{3.13}$ समविध्यत. —(l. 43) D_{6} $T_{2.3}$ M_{5} च (for तु). G_{2} M_{3} नवभिर् (for दशभिर्). —(l. 44) $D_{6.7}$ $T_{2.3}$ सांगदं. D_{6} T_{3} तदा (for तथा). —(l. 45) D_{5} T_{1} $G_{2.3}$ बली (for तदा). —(l. 46) B (ed.) वन्यानपि. $M_{1.2}$ तथा (for तदा). —(l. 48) D_{1} संमुक्तैः; D_{6} सुवक्त्रैः ; G_{2} सुयुक्तैः ; G_{3} सुमुखैः (for सुमुक्तैः). —(l. 49) D_{1} निर्बिभेद; $M_{1.2}$ निर्ममाथ (for निर्ममन्थ). D_{5} T_{1} M_{5} तदा(D_{5} °था) रणे. —G_{1} om. l. 50–53. —(l. 50)=l. 1 of 1896*. $D_{7.9-11}$ M_{3} पीडितां (for मोहिताम्). —(l. 51) Cf. l. 2 of 1896*. D_{1} दृष्ट्वा (for हृष्टः). D_{1} क्षणमोहितां (for क्षतजोक्षिताम्). —(l. 52) $D_{1.6}$ $T_{2.3}$ महाबाहू (for °तेजा). —(l. 53) D_{6} $M_{1.2}$ विसृज्य; M_{5} ससर्ज (for संसृज्य). M_{3} om. (hapl.) शस्त्रवर्षं च. D_{5} T_{3} शर- (for शस्त्र-). —(l. 54) $T_{2.3}$ परितो (for त्वरितो). M_{5} तदा (for बली). D_{9-11} परितस्त्विं(D_{9} °श्चें)द्रजिद्बली (for the post. half). ❀ Cv : पुनरित्यादावेको बलिशब्दो वीर्यवचनः; so also Cr ; Cg : अत्र द्वितीयबलिशब्दो वरदानबलवत्तावाचकः । प्रथमो वीर्यवत्तावाचकः . ❀

40

(l. 2) D_{6} व्यचिन्वत (for [अ]प्यचिन्वत). —(l. 3) D_{6} प्रकुष्य and यथा (for कृश्य and वृथा). —For l. 4, D_{6} subst.:

1* हा कष्टं किं करोम्यद्य किं वा कृत्यं कृतं भवेत् ।

—(l. 5) D_{6} येन (for याश्च). T_{3} सु- (for न). —(l. 9) D_{6} -पूज्य च (for -सान्त्वये). —(l. 10) D_{6} प्रष्टुमर्हति (for कर्तुमर्हामि). —(l. 11) D_{6} लभेहम् (for लप्स्येऽहम्). T_{3}

ग्रवृत्तिमात्रं लप्स्येऽहमौषधीनां प्रमार्गणे ।
ततो महात्मा प्लवतां वरिष्ठः
    स चिन्त्य कार्यं हृदयेन सर्वम् ।
गिरिं तदा क्षीरसमुद्रवासिनं
    साम्नैव संप्रष्टुमगात्कपीन्द्रः । [15]
विचिन्तात्रानुपागम्य हनूमान्मारुतात्मजः ।
सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमब्रवीत्पर्वतं तदा ।
भो भो गिरिवरश्रेष्ठ देवानामपि संमत ।
कार्यसिद्धिमनुप्राप्य देवैर्विनिहिताः किल ।
ओषध्यस्ताः समागम्य चतस्रो मूर्ध्निसंभवाः । [20]
ता दर्शयस्व मे शीघ्रं महत्कार्यमुपस्थितम् ।
रामो नाम नृपश्रेष्ठो वीरो दशरथात्मजः ।
तस्याद्य सुमहत्कार्यमुत्पन्नं नगसत्तम ।
तस्यार्थे याचये त्वाहं दयां कुरु नगोत्तम ।
सर्वप्राणभृतां त्वं हि उपकार्योऽसि सर्वदा । [25]
रामः साधुव्रताचारः साधूनां मार्गमास्थितः ।
साधूनां साधुरेव त्वं गिरे नगवरोत्तम ।
अनुकम्पामवश्यं त्वं कर्तुमर्हसि मानद ।
एवमुक्तो गिरिश्रेष्ठो जहास स्वनवत्तदा ।
उवाच वचनं पश्चात्सावलेपं सगर्वितम् । [30]
त्वादृशाः कपयो ह्यस्मिन्मयि तिष्ठन्ति संघशः ।
समाश्रित्य समुत्पन्नाश्चरन्त्येते सहस्रशः ।
एभिः समेत्य सर्वैस्तु सुखं क्रीडस्व वानर ।
कपे किमत्रौषधिभिर्निहितैर्दैवतैस्तव ।
मयापि यत्नतो रक्ष्याः सुरराज्ञापितो यथा । [35]
कोऽसौ रामो न जानेऽहं त्वां वा वानर बालिश ।
अपसर्प द्रुतं मत्तो मा त्वं प्राप्स्यसि वैरसम् ।
स तस्य श्रुत्वा महदप्रियं वचः
    प्रहस्य वीरो हनुमांस्तदानीम् ।
महीधरेन्द्रं तमुवाच वाक्यं [40]
    रामं किल ज्ञास्यसि भग्नसानुः ।

41

After 6.62.15, Ś2 Ñ1 (marg.) V3 B1.3 D2.3.8.12 ins.; D1 cont. l. 18–19 only after 1416* :

स धूममाली दीप्तार्चिः संबभूव हुताशनः ।
युगान्त इव भूतानि दिधक्षुरतुलप्रभः ।
ज्वालामालापरिक्षिप्तो ददाह पवनान्वितः ।
कृष्णवर्मा ततो घोरो लङ्कां रावणपालिताम् ।
तस्यां तु दह्यमानायां लङ्कायां वानरोत्तमाः । [5]
बभूवुर्हृष्टमनसो नदन्तश्च महाबलाः ।
ते राक्षसान्बहूंस्तत्र प्रगृह्य हरिपुंगवाः ।
चिक्षिपुर्ज्वलने दीप्ते किंचिद्दग्धान्भयातुरान् ।
स्पष्टश्चटचटाशब्दो भवनानां विशुश्रुवे ।
धूमजालपरीतानां विषमश्चित्रभानुना । [10]
क्वचित्संभूषितान्येव दृश्यन्ते भवनानि वै ।
बहुरत्नसमाकीर्णां नानाधातुसमन्विताम् ।
ददाह हुतभुग्लङ्कां तीव्रवायुसमन्वितः ।
युगान्ताग्निसमं वह्निमुत्थितं लोमहर्षणम् ।
ददृशुर्व्योमनिलया लङ्कायां मुदिता भृशम् । [15]
काञ्चनानि विमानानि मुक्तावैडूर्यवन्ति च ।
दह्यमानानि राजन्ते जले प्रत्यग्निवत्तदा ।
धूमजालपरीताङ्ग्यो बहुधा दहनार्दिताः ।
विदह्यन्ते स्म राक्षस्यो वह्निज्वालाभयाकुलाः ।

ओषधीनां.—(l. 13) T2 सं- (for स).—(l. 15) D6 T3 उपाग(D6 °क्र)मत्कपिः (for अगात्कपीन्द्रः).—(l. 16) D6 विनीतवान्.—(l. 17) D6 शांत- (for सान्त्व-).—(l. 18) D6 संमतः.—(l. 20) D6 औषध्यस्. D6 -सप्रभाः (for -संभवाः).—(l. 21) D6 ता दर्शय (for दर्शयस्व).—(l. 22) T3 वरो (for वीरो).—(l. 24) T3 [अ]र्थं (for [अ]र्थे). T2 मानयित्वा; T3 मानये त्वा (for याचये त्वा).—(l. 25) Note hiatus between the two halves. D6 उपकार्यसि (for उपकार्योऽसि).—(l. 26) T2 आश्रितः (for आस्थितः).—(l. 27) D6 गिरिः सर्वनगोत्तमः (for the post. half).—(l. 28) D6 नृपस्य (for अवश्यं).—(l. 32) T3 चरंते ते (for चरन्त्येते).—(l. 34) D6 transp. निहितैर् and दैवतैस्.—(l. 37) D6 मा त्वं पश्यसि वैशसं (for the post. half).

41

(l. 1) Ś2 moth-eaten; D8.12 -[अ]ग्निः (for -[अ]र्चिः). B3 धूममानपरीतार्चिः (for the prior half). Ñ1 B3 स (for सं-).—(l. 2) B3 प्लुतानि (for भूतानि). V3 B1 दिधक्षन्; D8 विदधतुर् (hypm.) (for दिधक्षुर्). V3 B1 अनल- (for अतुल-).—(l. 3) D3 -परिक्षेपैर्. V3 B1 ज्वालामालोपविक्षिप्तैर्(V3 °*** [illeg.]) (for the prior half). B1 प्रबल- (for पवन-).—(l. 4) B1 -वर्णा (for -वर्मा).—V3 om. l. 5–7.—(l. 5) D3 तथा दं- (for तस्यां तु).—(l. 6) B1 नर्दंतश्; B3 व्यनदंश्.—(l. 8) Ñ1 B3 भयानकान्; V3 भयात्तदा.—(l. 9) Ñ1 ततस्तु (hypm.); V3 B1.3 D3 ततश् (for स्पष्टश्). Ś2 D8.12 भुवनानां. B3 च (for वि-).—Ñ1 om. l. 10–13.—(l. 10) D3 -ज्वाला-. B3 -परीतानि. B3 चित्रभानोर्दिधक्षतः (for the post. half).—(l. 11) B3 D3 [इ]व (for [ए]व). V3 B1 संभू(B1 °दू)षणानीव; D2 संभूषितानां च. B1.3 च (for वै).—After l. 11, B3 reads l. 16–17.—(l. 12) V3 D2.3 वसु- (for बहु-). Ś2 D8.12 -[आ]युध- (for -धातु-).—(l. 13) V3 B1 -समीरितः (for -समन्वितः).—(l. 14) V3 B1 -निभं (for -समं). B3 वानराणां प्रहर्षणं (for the post. half).—(l. 16) Ñ1 B3 -वैदूर्यकानि.—(l. 18) D3 -ज्वाल-. Ñ1 V3 -[अ]क्ष्यो; B1 -[अ]क्षा; B3 -[अं]गा (for -[अ]ङ्ग्यो). Ñ1 B1.3 बभुवुर् (for बहुधा). B3 ज्वलन- (for दहन-). V3 विमृज्य नयनान्यथा (for the post. half).—(l. 19) Ñ1 B1.3 D1–3 राक्षस्यो(Ñ1 B1 °सा) विनदंति स्म (for the prior half). Ñ1 D1–3 -समाकुलाः (for -भया°). B3 ज्वालामालासमाकुलाः (for the post. half). V3 दीप्तं गृहं समालोक्य बालानादाय दुद्रुवुः.

42

After 1452*, D13 cont.:

युध्यतां तु तदा तेषां वानराणां महात्मनाम् ।
राक्षसानां बभूवाथ रणे कोपः सुदारुणः ।
ते हयैः काञ्चनापीडैर्गजैश्चाद्भुतदर्शनैः ।
रथैश्चादित्यसंकाशैः कवचैश्च मनोहरैः ।
राक्षसा भीमकर्माणो रावणस्य जयैषिणः । [5]
वानराणामपि चमू रामस्य जयमिच्छताम् ।
तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे कपिरक्षसाम् ।
रामरावणयोरर्थे समभित्यक्तजीविनाम् ।
रुधिरार्द्रां महीं चक्रुस्तदा दारुणकर्दमाम् ।
शरीरछिन्नसंकीर्णा बभूव च वसुंधरा । [10]
लोहितोदा महावेगा रौद्रा नद्यो विसुस्रुवुः ।
मातंगरथकूलाश्च समरे वधजद्रुमाः ।
शरीरसंघातवहा बभूवुः फेनिलापगाः ।
वर्तमाने महारौद्रे संग्रामेऽतिभयंकरे ।
बभूवायोधनं घोरं गोमायुरुतसंकुलम् । [15]
भल्लैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरसायकैः ।
अपविद्धैश्च भग्नैश्च शरैः संस्थानिकैर्हयैः ।
विहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा वानरराक्षसैः ।
चक्राक्षयुगशस्त्रैश्च भग्नैश्च तलमाश्रितैः ।
कबन्धास्तत्र चोत्पेतुः पश्य*स्त्वशिरोक्षिभिः । [20]
उद्यतायुधदोर्दण्डैराह्वयन्तो महामृधे ।
तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे रौद्रे भीरुभयंकरे ।
हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निःस्वनोऽभवत् ।
वनौकसां तत्र तु संनिनादो
लङ्काशतानीव निशाचराणाम् ।
प्रक्ष्वेडितास्फोटितनर्दितानां [25]
द्वाभ्यां महद्भयामिव सागराभ्याम् ।

43

After 6.63.3, Ñ D3–7.9–11.13 S ins.; while V1.2 B2.4 cont. after 1456*; whereas B3 cont. after 1457*:

ततस्तु कम्पनं दृष्ट्वा शोणिताक्षो हतं रणे ।
व्यधमत्तान्यनीकानि वानराणां तरस्विनाम् ।
पुनश्च संप्रहारार्थमभ्यधावत्स सत्वरः ।
रथेनाभ्यपतत्क्षिप्रं तत्राङ्गदमभीतवत् ।
सोऽङ्गदं निशितैर्बाणैस्तदा विव्याध वेगितः । [5]
शरीरदारणैस्तीक्ष्णैः कालाग्निसमविग्रहैः ।
क्षुरक्षुरप्रनाराचैर्वत्सदन्तैः शिलीमुखैः ।
कर्णिशल्यविपाठैश्च बहुभिर्निशितैः शरैः ।
अङ्गदः प्रतिविद्धाङ्गो वालिपुत्रः प्रतापवान् ।
धनुरुग्रं रथं बाणान्ममर्द तरसा बली । [10]

43

(l. 1) B4 तं (for तु). M5 पतितं (for ततस्तु). Ñ2 V1.2 B2.4 पतितं (for कम्पनं). Ñ1 B3 D4.13 तमथाकंपनं (Ñ1 °नो). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 भ्रातरं नि- (for शोणिताक्षो). G2 transp. हतं and रणे.—After l. 1, Ñ1 V2 B2 ins.:

1* उत्पपात महातेजा गदां गृह्य महाबलः ।;

while D13 ins. after l. 1:

2* क्रोधमाहारयामास तेषां तीव्रः स कम्पनः ।
क्रोधमूर्छितवेगस्तु धुन्वन्परमकार्मुकः ।
ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां वरः ।

—After l. 1, G (ed.) reads l. 4 for the first time repeating it in its proper place.—Ñ2 V1 B4 D3–7.9–11 S om. l. 2–3. Before l. 2, D13 reads l. 5.—(l. 3) B3 D13 -[अ]धावत सत्वरं (D13 °रः).—(l. 4) G (ed.) (first time) तूर्णम् (for क्षिप्रं).—V1 illeg. for the post. half. G3 अभिद्रवत् (for अभीतवत्). Ñ2 V2 B2–4 D4.13 अथ सं(B2 सो)कंपनस्तदा(B2 D4.10 °था) (for the post. half). ❀ Cg: अभीतवत् अभीतमिति क्रियाविशेषणम् ।; Ct: अभीतवत् अभीतार्हम्. ❀—(l. 5) Ñ2 B2 अंगदं; G1 स भिदन् (for सोऽङ्गदं). Ñ V1 B2–4 D4.13 बहुभिर् (for निशितैर्).—B4 om. from the post. half up to the prior half of l. 6. Ñ2 शितैर्; D13 T3 G तथा (for तदा). Ñ1 D4.13 विद्राव्य (for विव्याध). B3 D13 वेगवान्.—G (ed.) om. l. 6–7.—(l. 6) D3.13 शरीरे(D13 स विद्धं) दारुणैस्; T3 शरीरधारणैस्. M1.2 घोरैः (for तीक्ष्णैः). G3 -विक्रमैः (for -विग्रहैः). Ñ V1.2 B2.4 D4.13 कालाग्निसदृशप्रभैः(D4 °शैः शरैः); B3 कालो बलसमप्रभैः (for the post. half).—(l. 7) D3.9 शित-; D13 रक्त-; M5 क्षुरैः (for first क्षुर-). T2 -क्षुरप्रैर्; G2 -प्रक्षुर- (for -क्षुरप्र-). G1.3 क्षुरप्रैरर्द्ध-; M1.2 क्षुरप्रैःक्षुर-; Cv as above (for क्षुरक्षुरप्र-). T2 -दंडैः (for -दन्तैः). Ñ B2–4 D4 वत्सदंत-; D5 °दंतैश्च (hypm.) (for वत्सदन्तैः).—(l. 8) D5.11 कर्ण-. Ñ1 D6.13 T2 -निपातैश् (for -विपाठैश्). V2 कर्णिकाशल्य**श्च; D4 कर्णशल्यातिसल्यैश्च (for the prior half). Ñ2 B2.4 D6 T2.3 G1 च (for नि-). M1.2 सार्धचंद्रैः (for बहुभिर्नि-). G1 परश्वधैः (for -शितः शरैः).—T2.3 om. l. 10. B3 reads l. 10 for the first time after l. 1, repeating it here.—(l. 10) T1 अस्त्रं; G3 M3 अक्ष्यं; M1.2 तस्य (for उग्रं). G1 बाणं. Ñ V1.2 B2–4 D13 रथमश्वं(Ñ1 B2.4 °श्वान्; D13 °श्वयं) धनुश्चास्य(Ñ1 B3 D13 °श्चैव); D4 रथमश्वान्सरथांश्च (unmetric); D6 तस्य चोग्रं धनुर्बाणान् (for the prior half). Ñ1 V1.2 B3.4 D4 रणे; D6 [अं]गदः (for बली).—After l. 10 Ñ1 V2 B3 D13 ins.:

3* ततः संकम्पनः शीघ्रं त्यक्त्वा तद्रथमुत्तमम् ।

[(l. 1) V2 (m. also as above) सो; D13 स (for सं-). D13 तं (for तद्).]

—D4 om. (hapl. ?) l. 11. D6 reads l. 11–13 (follow-

शोणिताक्षस्ततः क्षिप्रमसिचर्म समाददे ।
उत्पपात दिवं क्षिप्रं वेगवानविचारयन् ।
तं क्षिप्रतरमाप्लुत्य परामृश्याङ्गदो बली ।
करेण तस्य तं खड्गं समाच्छिद्य ननाद च ।
तस्यांसफलके खड्गं निजघान ततोऽङ्गदः । [15]
यज्ञोपवीतवच्चैनं चिच्छेद कपिकुञ्जरः ।
तं प्रगृह्य महाखड्गं विनद्य च पुनः पुनः ।
वालिपुत्रोऽभिदुद्राव रणशीर्षे परानरीन् ।
प्रजङ्घस्तु ततो वीरो यूपाक्षसहितो बली ।
रथेनाभिययौ क्रुद्धो वालिपुत्रं महाबलम् । [20]
आयसीं तु गदां वीरः प्रगृह्य कनकाङ्गदः ।
शोणिताक्षः समाश्वस्य तमेवानुपपात ह ।
तयोर्मध्ये कपिश्रेष्ठः शोणिताक्षप्रजङ्घयोः ।
विशाखयोर्मध्यगतः पूर्णचन्द्र इवाबभौ ।

ed by repeated l. 19–20) after l. 20. —(l. 11) Ñ2 V1 B2.4 ततः सं(B2 °तस्त्व)कंपनः शीघ्रम् (for the prior half). —For l. 11, Ñ1 V2 B3 D13 subst. :

4* असिचर्मधरः श्रीमानाप्लुत्य बलवान्रणे ।

—while T2.3 subst. :

5* स भूम्यां पतितं खड्गं फलकं च समाददे ।
[T3 समादधे.]

—T2 om.; while T3 reads l. 12–13 after l. 19. —(l. 12) D6 T3 ततः; M5 तदा (for दिवं). Ñ V1.2 B2–4 D4 चापि; D7 G1.3 M3 क्रुद्धो; G (ed.) चैव (for क्षिप्रं). D3.9–11 तदा क्रुद्धो; D13 [अं]तरीक्षं च (for दिवं क्षिप्रं). B3 ह्यविचारयन्; B4 इव चानिलः; D4 स विदारितान् (corrupt); D13 अथ वारयन् (for अविचारयन्). —(l. 13) Ñ1 B3 D3.4. 11.13 क्षिप्रं तरसा (for क्षिप्रतरम्). D6 [अ]ब्रवीत् (for बली). Ñ1 B3 D4.13 भुजा(D13 जानु)भ्यां गृह्य चांगदः(D4 प्रतिगृह्य च) (for the post. half). Ñ2 V1.2 B2.4 तं क्षिप्रं दूरमुत्क्षिप्य दोर्भ्यामादाय चांगदः. —(l. 14) Ñ1 V2 B3 D4.13 करात्तस्य ततः खड्गं (for the prior half). Ñ2 V1.2 B2.4 D5 समाक्षिप्य(D5 °भिद्य); D7 G2 आच्छिद्य च (for समाच्छिद्य). B2 ह; G (ed.) सः (for च). —After l. 14, D6 T2.3 ins. :

6* अङ्गदः क्रोधताम्राक्षः खड्गमन्यं समाददे ।
चर्म चैव तदा वीरः शोणिताक्षमभिद्रवत् ।
शोणिताक्षोऽपि बलवाञ्शरवृष्टिं मुमोच ह ।
स शरैः पूरिततनुर्वालिपुत्रो महाबलः ।
तस्याश्वांस्तु महावेगान्खड्गेनाच्छिद्य नादयन् । [5]
शोणिताक्षस्तु स रथादाप्लुत्य च महासुरः ।
असिं चर्म गृहीत्वासौ वालिपुत्रमभिद्रवत् ।

[(l. 1) T3 समादधे. —(l. 5) D6 [अ]श्वांस (for [अ]श्वांस्). T3 सु- (for तु). T2 नादवत्; T3 नानदत् (for नादयन्).]

—D9 om. from फ in l. 15 up to l. 18. —(l. 15) Ñ V1.2 B2–4 [अ]थ गलके; D4 [उ]रसि महा- ; D6 (with hiatus) आपततः ; D13 [अ]भ्यन्तर्मणि (corrupt) (for [अं]सफलके). T3 स तस्यापततः (for तस्यांसफलके). Ñ B2.4 D4.7.13 G1 M1.2 निचखान (for निजघान). B4 D3.6 T2.3 M5 तदा (for ततो). D5 T1 G3 अंगदो विनिपातयत् (for the post. half). —G (ed.) om. l. 16–18. —(l. 16) V1 illeg. for the prior half. B4 यज्ञोपवीतकं. Ñ2 V2 B2.4 छेदं; B3 छिन्नं; D5.6 T1.3 G3 M5 चैव(T1 °वं) (for चैनं). B4 विक्षेप (for चिच्छेद). D5 T1 G3 [ए]नं महाकपिः (for कपिकुञ्जरः). —(l. 17) D3 स खड्गं वै (for महाखड्गं). D5 निनद्य; T3 विनद्य (for विनद्य). Ñ V1.2 B2–4 D13 स(B3 सं) प्रगृह्यासिमाप्लुत्य विनदन्खे(Ñ1 D13 °न्वै; B3 °नाद) मुहुर्मुहुः; D4 प्रतिगृह्यासिमाप्लुत्य नदत्येवं मुहुर्मुहुः. —(l. 18) Ñ V1.2 B2–4 D4.13 महावीर्यो (for ऽभिदुद्राव). G2 रणे (for रण-). D3.6.7.10.11 -शीर्षं (for शीर्षे). G1 बली (for अरीन्). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 दुद्राव वि-(B3 D13 प्र)हसन्निव (for the post. half) —After l. 18, M5 ins. :

7* स शरौघैः प्रचिक्षेप तं यूपाक्षो निशाचरः ।

—Ñ1 V1.2 B3.4 D4.5.7.13 T1.3 G M1.2 read l. 19–20 after l. 22; Ñ2 D3.9–11 M3 repeat l. 19–20 after l. 22. —(l. 19) Ñ1 V1 B2–4 D4.13 G1.2 तु तदा; Ñ2 (first time as in Ñ1) D3.7.9–11 (except D7 all first time as in V2)तु महा-; V2 M3(both times) -सहितो (for तु ततो). M5 क्रुद्धो (for वीरो). D6 (here and elsewhere) यूपाख्य- (for °क्ष-). D3.9–11(all first time) M3 (both times) तु ततो; D13 -सचिवो (for -सहितो). —(l. 20) D3.6.7.9–11 (except D7 all second time) गदया; M5 सखड्गो (for रथेन). Ñ2(second time) हि (for -[अ]भि-). M1.2.5 क्षिप्रं (for क्रुद्धो). —(l. 21) Ñ2 V1.2 B2 तदा (for गदां). D3.7.9–11 गृह्य स वीरः (for वीरः प्रगृह्य). G2 M2 -[अं]गदां (for -[अ]ङ्गदः). Ñ2 V1.2 B2 गदामादाय राक्षसः (for the post. half). Ñ1 B3 D4.13 गदां सर्वायसीं वीरः समा(D4 स तु; D13 संप्र)गृह्य महाबलः. —D4 reads l. 22–25 in marg. —(l. 22) D4 शोणिताख्यः (here and elsewhere). Ñ V1.2 B2.4 D3.13 G2 M1–3 समाविध्य; B3 °वीक्ष्य; D4 समुद्दिश्य; D7.11 T2.3 G1 समाश्वास्य; Cr as above (for (for समाश्वस्य). M5 नि- (for [अ]नु-). D6 T2.3 -ससार; G M2 Cr -[उ]त्पपात (for -पपात). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 (Ñ V1.2 B2 D13 with hiatus)अं(B3 ह्यं; B4 D4 चां)गदं समुपाद्रवत् (for the post. half). G (ed.) शोणिताक्षस्तमेवाजावाजघान हसन्निव. ❀ Cv: आयसीं तु गदां वीरः प्रगृह्य कनकाङ्गदः। शोणिताक्षः समाश्वस्य तमेवानुपपात हेत्येष श्लोकः केषुचित्कोशेषु लेखकप्रमादात्पतितः। ; so also Cr. ❀ —(l. 23) Ñ1 V1.2 B3 क्षोणिताक्ष-. —(l. 24) D6 T2.3 निशाह्वयोर्. D6.7 T2.3 G1.3 M [अ]भवत् (for [आ]बभौ). Ñ1 B3 D4.13 बभौ(B3 ययौ) पूर्णो यथा शशी(D4 °र्णेशशी यथा) (for the post. half). —After l. 24, B3 ins. :

अङ्गदं परिरक्षन्तौ मैन्दो द्विविद एव च । [25]
तस्य तस्थतुरभ्याशे परस्परदिदृक्षया ।
अभिपेतुर्महाकायाः प्रतियत्ता महाबलाः ।
राक्षसा वानरान्रोषादसिबाणगदाधराः ।
त्रयाणां वानरेन्द्राणां त्रिभी राक्षसपुंगवैः ।
संसक्तानां महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् । [30]
ते तु वृक्षान्समादाय संप्रचिक्षिपुराहवे ।
खड्गेन प्रतिचिच्छेद तान्प्रजङ्घो महाबलः ।
रथानश्वान्द्रुमः शैलैस्ते प्रचिक्षिपुराहवे ।
शरौघैः प्रतिचिच्छेद तान्यूपाक्षो महाबलः ।
सृष्टान्द्विविदमैन्दाभ्यां द्रुमानुत्पाट्य वीर्यवान् । [35]
बभञ्ज गदया मध्ये शोणिताक्षः प्रतापवान् ।
उद्यम्य विपुलं खड्गं परमर्मविकर्तनम् ।
प्रजङ्घो वालिपुत्राय अभिदुद्राव वेगितः ।
तमभ्याशगतं दृष्ट्वा वानरेन्द्रो महाबलः ।
आजघानाश्वकर्णेन द्रुमेणातिबलस्तदा । [40]
बाहुं चास्य सनिस्त्रिंशमाजघान स मुष्टिना ।
वालिपुत्रस्य घातेन स पपात क्षितावसिः ।

8* अङ्गदोऽथ प्रजङ्घस्य न्यपातयत्क्षितावसिम् ।

—Thereafter, B3 reads l. 43–61. —B3 om. l. 25–26. —(l. 25) D3 वानरौ (for एव च). —(l. 26) V1.2 B4 एतौ (for तस्य). D4 अस्याग्रस्थौ च तौ तत्र (for the prior half). Ñ1 B4 G2 M5 -जिघृक्षया; Ñ2 B2 D13 -जिघांसया; Cm.g.k.t as above (for -दिदृक्षया). —After l. 26, Ñ1 V2 read l. 42–61. —(l. 27) B3 यथादीर्णं; D3 समीपे तस्य (hypm.); D4 अथोदीर्णान् (for अभिपेतुर्). D7 G2.3 महावीर्याः; M5 महात्मानः (for °कायाः). Ñ V1.2 B2.4 D13 अथोदीर्णान्महाकायान् (Ñ1 °याः) (for the prior half). Ñ1 V2 B3 D13 प्रतीयुस्तान् (B3 °स्तं; D13 °स्ते); D3 प्रतीयाश्च; D4 ह्यतियुस्तान्; D7 G2 महाकायाः; T3 प्रयत्नार्थ-; Cg.k.t as above (for प्रतियत्ता). D4 -रणे (for -बलाः). Ñ2 V1 B2.4 प्रतीयुस्तान्महाबलान् (for the post. half). —(l. 28) D4 सर्वान्; G2 om. (subm.); M5 घोरान् (for रोषाद्). Ñ V1.2 B2–4 D13 वानरश्रेष्ठान्. D5 T1 G3 M3 -चर्म- (for -बाण-). B3 बाणखड्ग-; D4 निजघ्नुश्च (for असिबाण-). —After l. 28, Ñ2 ins.:

9* एतस्मिन्नेव काले तु यूपाक्षो राक्षसैर्वृतः ।
असिशक्तिगदाकुन्तैर्द्रु******* । (illeg.)

—(l. 29) D4 वानराणां च; G2 corrupt (for वानरेन्द्राणां). Ñ1 B3 तैः क्षणदाचरैः; Ñ2 V1.2 B2.4 D4.13 सह निशाचरैः M5 नैर्ऋतपुंगवैः (for राक्षसपुंगवैः). —(l. 30) Ñ V1.2 B2–4 बभौ; D13 ययौ (for महद्-). M1.2 संसक्तं तुमुलं युद्धम् (for the prior half). Ñ V1.2 B2–4 D13 एकी(D13 °क)भावगतात्मनां (for the post. half). D4 संनर्दतां बभौ युद्धं महाभागवतात्मनां. —(l. 31) V2 B4 D4.5 T1 G3 M1.2 समुत्पाट्य (for समादाय). G3 M3 संप्रचिक्षेपुर्. Ñ V1.2 B2–4 D4.13 चिक्षे- (Ñ1 B4 D4.13 °क्षि)पुः सुमहाबलाः (for the post. half). —(l. 32) Ñ V1.2 B2.3 D4.13 तान्प्र-; B4 तांश्च (for प्रति-). D3.10.11 -चिक्षेप (for -चिच्छेद). M1.2 तु प्रतिच्छेद. Ñ V1.2 B2–4 D4.13 प्रजंघोथ (V2 B4 D4 °पि) (for तान्प्रजङ्घो). —(l. 33) D3.9–11 सर्वान् (for अश्वान्). Ñ1 B3 (m. also as in B4) द्रुमांश्चैव; Ñ2 V1.2 B2 corrupt; B4 D4.13 गजांश्चैव; D3.9–11 G1 द्रुमान्छैलान्; G2 गजान्छैलैस् (for द्रुमैः शैलैस्). D3.9–11 प्रति- (for ते प्र-). D13 T2 G3 -चिक्षेपुर्. M1.2 ते प्रजङ्घमहाहवे (for the post. half). —After l. 33, Ñ1 B2.3 ins.:

10* शिलाः शैलान्गजानश्वान्भुशुण्डीर्भूषणानि च ।
ससंभ्रान्तान्विनिक्षिप्तान्दुर्विषण्णान्स सद्रुमान् ।

[(l. 1) Ñ1 मुषलानि (for भूषणानि). —(l. 2) Ñ1 अ. संप्राप्तान् (for ससंभ्रान्तान्). Ñ1 अविसह्यानसंभ्रमात् (for the post. half). B2 असंभ्रांतं विनिःक्षिप्तान्दुर्विगाहान्सुसंभ्रमात्.]

—M1.2 transp. l. 34 and l. 35. —(l. 34) Ñ1 V2 B3 यूपाक्षः (for शरौघैः). Ñ2 V1 B2.4 D4.13 तान्प्र- (for प्रति-). D6 -चिक्षेप (for -चिच्छेद). G3 शरैर्देहान्प्रचिच्छेद (for the prior half). D5 T1 G1.3 M3.5 निशाचरः (for महाबलः). Ñ1 V2 B2 शरैः कनकभूषणैः; Ñ2 V1 B2.4 D4.13 यूपाक्षो राक्षसेश्वरः (for the post. half). —(l. 35) Ñ1 क्षिप्तां; B3 सृष्टां (for सृष्टान्). Ñ2 V1.2 B2.4 D4.13 मैंदद्विविदसृष्टांस्तान् (for the prior half). B2 आप्लुत्य; B4 D4 उत्प्लुत्य; D5 T1 G3 M1.2 उद्यम्य; Cg as above (for उत्पाट्य). Ñ1 B3 द्रुमवृष्टिं समंततः (for the post. half). —V2 illeg. for l. 36–41. M1.2 om. (hapl.?) l. 36. —(l. 36) Ñ1 B3 तूर्णं (for मध्ये). Ñ1 V1 B4 क्षोणिताक्षः. —(l. 37) B2.4 D4 विमलं (for विपुलं). D4 -चर्म- (for -मर्म-). Ñ D13 M3 -नि(Ñ2 वि)कृंतनं; V1 B3 -निकर्तनं; B4 -[अ]भिकर्तनं; D3.7.9–11 G1.2 -विदारणं (for -विकर्तनम्). —(l. 38) Note hiatus between the two halves. Ñ V1 B2–4 D4.13 G3 वालिनः पुत्रम्; M1.2.5 वालिपुत्रं तम्. D4 सुवि- (for अभि-). —(l. 39) Ñ V1 B2–4 D3.4.6.9.11.13 G1 अभ्यास-(G1 °शं) (for अभ्याश-). Ñ2 V1 B2.4 D4.13 M1.2 वालिपुत्रो (for वानरेन्द्रो). B3 वानरेंद्रं महाबलं (for the post. half). —(l. 40) Ñ2 नि- (for आ-). B2 [अ]भि- (for [अ]ति-). Ñ1 B3 D13 चिक्षेप तरसा खड्गं ब(Ñ1 क्षिप्रं त)लेनातिबलस्तदा. —(l. 41) V1 B2.4 तस्य (for चास्य). Ñ1 B3 तस्य बाहुं (for बाहुं चास्य). D5.11 T1 G2 बाहुभ्यां चास्य. D13 रणोत्सुकः (for स मुष्टिना). —For l. 40–41, D4 subst.:

11* प्रजङ्घमथ दीर्घेण द्रुमेण प्राहरद्धरिः ।
द्रुमाघ्नघान खड्गेन प्रजङ्घो युद्धे मतिस्तदा ।

[(l. 2) post. half hypm.]

—After l. 41, Ñ1 B3 ins.:

12* निपातयामास तदा क्षितौ विव्याध वीर्यवान् ।

[Ñ1 व्याविध्य (for विव्याध).]

—B2.3 om. l. 42. —(l. 42) Ñ V1.2 B4 D4.13 अंगदोस्य

तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ खड्गं मुसलसंनिभम् ।
मुष्टिं संवर्तयामास वज्रकल्पं महाबलः ।
स ललाटे महावीर्यमङ्गदं वानरर्षभम् । [45]
आजघान महातेजाः स मुहूर्तं चचाल ह ।
स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी वालिपुत्रः प्रतापवान् ।
प्रजङ्घस्य शिरः कायात्पातयामास वीर्यवान् ।
स यूपाक्षोऽश्रुपूर्णाक्षः पितृव्ये निहते रणे ।
अवरुह्य रथात्क्षिप्रं क्षीणेषुः खड्गमाददे । [50]
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य यूपाक्षं द्विविदस्त्वरन् ।
आजघानोरसि क्रुद्धो जग्राह च बलाद्बली ।
गृहीतं भ्रातरं दृष्ट्वा शोणिताक्षो महाबलः ।
आजघान महातेजा वक्षसि द्विविदं ततः ।
स तदाभिहतस्तेन चचाल च महाबलः । [55]
उद्यतां च पुनस्तस्य जहार द्विविदो गदाम् ।
एतस्मिन्नन्तरे वीरो मैन्दो वानरयूथपः ।
तौ शोणिताक्षयूपाक्षौ प्लवगाभ्यां तरस्विनौ ।
चक्रतुः समरे तीव्रमाकर्षोत्पाटनं भृशम् ।
द्विविदः शोणिताक्षं तु विददार नखैर्मुखे । [60]
निष्पिपेष च वेगेन क्षितावाविध्य वीर्यवान् ।

(Ñ1 B4 D13 °थ) प्रजंघस्य (for the prior half). Ñ1 G (ed.) न्य(Ñ1 [with hiatus] अ)पातयत्; D13 [अ]पोथयच्च (for स पपात). Ñ D13 [अ] सिं; D6 [अ]पि (for [अ]सिः). D4 खड्गं च प्राक्षिपत्करात् (for the post. half). —(l. 43) D13 खड्गं (for भूमौ). B3 शंखं (for खड्गं). Ñ V1.2 B2–4 D4 वैदू(D4 °डू)र्य- ; G M3 उत्पल- (for मुसल-). Ñ1 V2 -भूषितं (for -संनिभम्). D13 वैडूर्यमणिभूषितं (for the post. half). —(l. 44) Ñ1 B3 D4 संकल्प(B3 °कंप)यामास; D13 स पात° (for संवर्तयामास). —(l. 45) Ñ2 B2 D6 T G3 M1–3 ललाटे स (by transp.); D5 M5 ललाटे सु- (M5 तु). —(l. 46) Ñ1 V2 B3 D13 G (ed.) स (G [ed.] सं-) मुमोह; Ñ2 V1 B2.4 D4 G2 मुहूर्तं सं-(D4 प्र- ; G2 च) (for स मुहूर्तं). Ñ V1 B2 सः ; B3 G1 च (for ह). V2 च वानरः ; D13 पपात च (for चचाल ह). —(l. 47) Ñ1 V2 B3 D13 प्रतिलभ्यैव (for प्राप्य तेजस्वी). D3 (after corr. as above) महाबलः (for प्रतापवान्). —(l. 48) Ñ1 B2.3 D13 G2 कोपात् (for कायात्). Ñ V1 B2–4 D4.7.13 G2 दारयामास (for पात°). Ñ V1.2 B2–4 D3.4.9–11.13 मुष्टिना (for वीर्यवान्). D5 T1 G3 M3 खड्गेनापातयत्क्षितौ (for the post. half). —Ñ2 om. l. 49. —(l. 49) Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 G2 तं (for स). Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 पितृव्यं वीक्ष्य(D4 चाथ) सूदि(V1 भूषि)तं (for the post. half). —D5 om. l. 50–52. —(l. 50) D4 अवतीर्य. T2 तदा (for रथात्). G2 तूर्णं (for क्षिप्रं). B4 -[आ]युः ; D4 -[अ]स्त्रः (for -[इ]षुः). G3 आजघान स मुष्टिना; M1.2 रणे खड्गं समाददे (for the post. half). —(l. 51) B4 द्विविदः (for यूपाक्षं). M5 तदा (for त्वरन्). Ñ1 V1.2 B3.4 D4.13 प्लवगोत्तमः ; Ñ2 B2 प्लवगर्षभः (for द्विविदस्त्वरन्). —(l. 52) Ñ2 B2 जघानोरसि संक्रुद्धो (for the prior half). T2 जघान (for जग्राह). G2 बलवद् (for च बलाद्). Ñ V1.2 B2–4 D4 महाबलः (for बलाद्बली). D13 जघान स महाबलः (for the post. half). —(l. 53) Ñ1 V2 B3 निहतं (for गृहीतं). Ñ2 V1 B2.4 D4 प्रतापवान्; D9–11 महाबलं (for महाबलः). —(l. 54) D13 उत्पपात (for आजघान). D5 T1 G3 M3 गदाग्रेण (for महातेजा). —D13 om. from the post. half up to the prior half l. 56. B4 transp. वक्षसि and द्विविदं. V1 D5 T1 M1.2.5 तदा; B2–4 D4 G3 तथा (for ततः). —(l. 55) Ñ V1.2 B2.3 तथा; D3.9–11 ततो; D5 T1 G3 M3 गदा- (for तदा). M1.2 गदया (for स तदा). M1.3 स (for च). D5 T1.3 G3 सं(T3 न)चचाल (for चचाल च). D6 T2.3 महाहवे (for °बलः). Ñ V1.2 B2.4 D4 वि(Ñ1 V2 सं)चचाल मुहुर्मुहुः(B4 महाकपिः) (for the post. half). —(l. 56) D6 T2.3 ततस (for पुनस). M1.2 जग्राह (for जहार). Ñ2 V1 B2.4 द्विविदोपा(Ñ2 V1 °दः प्रा)हरद्गदां; D4 द्विविदः प्राह चांगदं; D13 गदां गृह्य महात्मना (for the post. half). —After l. 56, D7 ins.:

13* तया च गदया क्षिप्रं तयोरुरसि ताडयत् ।;

while D13 ins.:

14* लाघवं दर्शयामास यूपाक्षो नाम राक्षसः ।
मोचयित्वात्मनः शीघ्रमब्रवीच्च रणोत्सुकः ।

—Ñ V1.2 B2–4 D3.4.6.7.9.13 T2.3 G1.2 M5 om. l. 57. —(l. 57) D10.11 मैंदो (for वीरो). D10.11 द्विविदाभ्याशमागमत् (for the post. half). —After l. 57, D5 T1 G3 M1–3 B (ed. within brackets) ins.:

15* यूपाक्षं ताडयामास तलेनोरसि वीर्यवान् ।

—(l. 58) Ñ2 V1.2 B2.3 D2.5.6.13 M1 प्लवंगा(D5 °**)भ्यां (for प्लव°). M3 तपस्विनौ. —(l. 59) D13 तुमुलं (for समरे). B3 तीक्ष्णम् (for तीव्रम्). Ñ2 V1 B2.4 समरं भीमम् ; D4 परमं युद्धम् (for समरे तीव्रम्). Ñ V1.2 B2–4 D4.13 -पाटनैर् (for -पाटनं). D5 T1 परं; D6 T2.3 महत्; D13 शुभं (for भृशम्). —V2 B3 om. l. 60. —(l. 60) D5 T1 G M5 विरराद; T3 विविदार (for विददार). Ñ1 D13 भृशं; Ñ2 V1 B2.4 D4 तदा; G3 मुखैः (for मुखे). —(l. 61) D4.13 निःपिपेष. Ñ V1.2 B2–4 D4.13 च रोषेण; D3.7.10.11 G3 स(G3 च) वीर्येण; D9 महावीर्यं (for च वेगेन). G1 निष्पपात स वेगेन (for the prior half). D7 भूभाव् (for क्षिताव्). D3.9 वीर्येण; D5 T1 G3 व्याविध्य; T2.3 विव्याध (for आविध्य). D4 वेगवान् (for वीर्य°). Ñ1 V2 B3 D13 मैंदो द्विविद एव च (for the post. half). —After l. 61, Ñ1 V2 B3 D13 G (ed.) ins.:

16* अभ्यासस्थौ तु तौ तत्र परस्परदिदृक्षया ।
[G (ed.) -जिघांसया (for -दिदृक्षया).]

—Thereafter D13 cont.:

17* आरुरोह रथं शीघ्रं यूपाक्षो राक्षसर्षभः ।
अथोद्धीर्णं महाकायाः प्रतीयुस्तं निशाचराः ।

यूपाक्षमभिसंक्रुद्धो मैन्दो वानरयूथपः ।
पीडयामास बाहुभ्यां स पपात हतः क्षितौ ।

44

After 1503*, $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} cont.:

एवमुक्त्वा महाबाहुः संधाय धनुषि क्षुरम् ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य चिक्षेपाहितवक्षसि ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य शरमन्तकसंनिभम् ।
मकराक्षः प्रचिच्छेद त्रिभिर्भल्लैः प्रतापवान् ।
ततो रामः शितैर्बाणैः षड्भिस्तं राक्षसोत्तमम् । [5]
स्नायुनद्धैः शिलाधौतैर्ललाटे समताडयत् ।
तौ दृष्ट्वा संप्रयुद्धौ तु यमान्तकसमप्रभौ ।
अन्योऽन्यं समरे जघ्नुः पुनर्वानरराक्षसाः ।
चिकीर्षुः प्रतिकर्तुं स मकराक्षो महाबलः ।
मुमोचाशीविषाकारान्नाराचानेकविंशतिम् । [10]
तैर्हेमपुङ्खैस्तीक्ष्णाग्रैर्ललाटे समताडयत् ।
चुक्रोध राघवः श्रीमान्नाराचैर्भृशपीडितः ।
चिक्षेप राक्षसे रामो नाराचान्सुसमाहितान् ।
नाराचमाला सा तस्य शुशुभे वदनाश्रिता ।
यथा शरदि मत्तानामावली मधुपायिनाम् । [15]
भल्लं निशितमादाय ततो रामो घ्नतां वरः ।
अस्यतः क्षिप्रहस्तस्य धनुश्चिच्छेद भासुरम् ।
ध्वजमेकेषुणा चैव प्रतोदं सारथेस्तदा ।
चतुर्भिश्चतुरो वाहान्मकराक्षं च पञ्चभिः ।
ततो निमेषादपरं सज्यं कृत्वा महद्धनुः । [20]
उत्ससर्ज महाबाहुर्मण्डलीकृतकार्मुकः ।
मकराक्षः शरान्घोरान्कालान्तकयमोपमान् ।
तयोर्विमुक्तेन तदा शरजालेन भास्वता ।
द्वितीयमिव चाकाशं तलबद्धमभूत्तदा ।
अथाग्नेयं महाघोरं शरमुग्रं निशाचरः ।
राघवाय स चिक्षेप मूर्तिमन्तमिवानलम् । [25]
वारुणेन च तं रामः शमयामास दुःसहम् ।
ततोऽपरं महाघोरं तामसं नाम नामतः ।
उत्ससर्ज महाबाहुरस्त्रमप्रतिवारणम् ।
सौरेणास्त्रेण तं चापि काकुत्स्थः प्रममाथ ह । [30]
ततोऽस्त्रयुद्धमभवत्तुमुलं लोमहर्षणम् ।
अभूतपूर्वं सुमहद्रामराक्षसयोस्तदा ।
निहत्यास्त्रमहावर्षं मकराक्षस्य रक्षसः ।

45

After 6.67. 11^{ab}, Ś $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ $D_{8.12}$ ins.; $V_{1.2}$ B_4 D_4 ins. after 6.67.4^{ab}; whereas $\tilde{N}_1$ V_3 B_1 $D_{1-3,13}$ ($\tilde{N}_1$ D_{13} l. 24–74) cont. l. 24–65; G (ed.) cont. l. 10–63 after 1511*:

क्रोधेन महताविष्टो निर्जगाम महाबलः ।
राक्षसाश्चैव ये तत्र प्रधानाः शूरसंमताः ।
परिवार्याशु निर्जग्मुः सर्वे ते कामरूपिणः ।
ततो रावणिमायान्तं पताकाध्वजशोभितम् ।
अभ्ययाद्राक्षसबलं विनदद्भै युयुत्सया । [5]

यूपाक्षं राक्षसश्रेष्ठं बाणखड्गगदाधरम् ।
ते तु वृक्षान्समादाय चिक्षिपुः सुमहाबलाः ।
रथानश्वान्द्रुमांश्चैव ते प्रचिक्षिपुराहवे । [5]
शिलाशैलान्गतानश्वान्भुशुण्डिमुसलानि च ।
स संभ्रान्तान्विनिःक्षिप्तान्दुर्विसह्यानसंहतान् ।
पर्वतस्येव चिच्छेद शरैः कनकभूषणैः ।
प्रहारं निष्फलं दृष्ट्वा मैन्दो वानरयूथपः ।
आजघान ततः क्रुद्धो मुष्टिमुद्यम्य वेगवान् । [10]

[For l. 4 and 5 cf. l. 31 and 33 (see var.) respy. and for l. 6 and 7 cf. 10*.]

—(l. 62) $\tilde{N}_1$ B_3 च सु-; $G_{1.3}$ M_3 अपि (for अभि-). D_{13} स यूपाक्षं च (for यूपाक्षमभि-). D_4 यूपाक्षे चातिक्रुद्धे च (for the prior half). $D_{3.9-11}$ G_2 $M_{1.2.5}$ -पुंगवः (for -यूथपः). —(l. 63) G_1 damaged from मा up to प. $D_{3.6.9-11}$ T_2 G_1 प(G_1 *)पात स (by transp.) ; T_3 पपात च (for स पपात). M_5 पपात व्यथितः क्षितौ (for the post. half).

44

(l. 1) B_4 संदधे (for संधाय). —(l. 2) B_2 -पूरम् (for -पूर्णम्). $V_{1.2}$ B_4 आक्रम्य (for आकृष्य).—(l. 5) B_4 रामं (for रामः). B_2 transp. बाणैः and षड्भिस्. B_4 राक्षसोत्तमः. —(l. 7) $V_{1.2}$ च (for तु). B_2 संप्रयुध्यंतौ; B_3 संप्रयुक्तौ तु (for संप्रयुद्धौ तु). —(l. 10) V_2 सायकान् (for नाराचान्). —(l. 11) $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 ताडितः समं($\tilde{N}_2$ °मः) (for समताडयत्). B_2 हेमपुंखैः सुतीक्ष्णाग्रैस्तैर्ललाटेभिताडितः. —(l. 12) $\tilde{N}_2$ B_4 -ताडितः (for -पीडितः). —(l. 13) B_{2-4} -समाहितः (for -समाहितान्). —(l. 14) B_3 वदनार्पिता. —(l. 16) B_3 घ्नतः पुरः (for घ्नतां वरः). —(l. 17) B_2 भास्वरं (for भासुरम्). —(l. 20) $\tilde{N}_2$ V_1 महा- (for महद्). —(l. 22) $B_{2.3}$ -यमोपमः (for -यमोपमान्). —(l. 23) $\tilde{N}_2$ V_1 मुक्तेन च; B_3 वियुक्तेन (for विमुक्तेन). —(l. 24) V_2 वारुणेन तथा (for द्वितीयमिव च). B_2 तद्युद्धमभवत्तदा (for the post. half). —(l. 25) V_2 परम् (for शरम्). —(l. 26) $\tilde{N}_2$ V_2 B_3 प्रचिक्षेप (for स चिक्षेप). —(l. 27) $\tilde{N}_2$ V_1 वरुणेन (for वारुणेन). —(l. 28) $\tilde{N}_2$ परं (for ऽपरं). —(l. 29) B_4 अस्त्रमप्रतिमं रणे (for the post. half). —(l. 30) B_2 तच् (for तं). B_3 च (for ह). —(l. 33) V_1 B_4 राघवः (for रक्षसः).

45

B_3 reads in marg. l. 1–23 (cf. v.l. 6.67.1). —(l. 1) $\tilde{N}_2$ B_2 स महाविष्टो. —(l. 2) $Ś_2$ B_3 $D_{8.12}$ शुर- (for शूर-). $Ś_1$ D_4 -सत्तमाः (for -संमताः). L (ed.) प्रधानाशुरसंमताः (for the post. half). —(l. 3) V_1 om.; V_2 D_4 वि-; B_2 तु (for [आ]शु). —(l. 5) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{3.4}$

नानातूर्यप्रणादाश्च शङ्खानां च सहस्रशः ।
जज्ञिरे सिंहनादाश्च भेरीणां च महास्वनाः ।
तं ते समीक्ष्य निर्यान्तं रावणिं राक्षसैर्वृतम् ।
आपेतुर्हरयः सर्वे गजाः पुष्करिणीमिव ।
ततः प्रवृत्तः सुमहात्रक्षसां वानरैः सह । [10]
संग्रामस्तुमुलस्तत्र जयमन्योन्यमिच्छताम् ।
ततस्ते राक्षसा वीरा वानराणां महौजसाम् ।
त्रासयन्तो ह्यनीकानि धनूंष्युद्यम्य वेगिताः ।
ते शरैर्बहुभिश्चित्रैस्तीक्ष्णवेगैरलंकृतैः ।
तोमरैरङ्कुशैश्चैव वानराञ्जघ्नुराहवे । [15]
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलपट्टिशमुद्गरैः ।
शक्तिखड्गभुशुण्डीभिर्यष्टिप्रासविकम्पनैः ।
गदामुसलचक्रैश्च भिण्डिपालपरश्वधैः ।
पांशुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः ।
संरुजारुज भिन्धीति जहि विद्रावयेति च । [20]
तयोस्तदभवद्युद्धं सेनयोर्हरिरक्षसाम् ।
एकः समेति चैकेन द्वाभ्यां द्वौ चैव राक्षसौ ।
न्यपातयत्रणे तस्मिंस्त्रयस्त्रीन्बहवो बहून् ।
रावणिस्तु ततः क्रुद्धस्तानुवाच निशाचरान् ।
हृष्टा भवन्तो युध्यन्तु वानराणां जिघांसया । [25]
ततस्ते राक्षसाः सर्वे नदन्तो जयकाङ्क्षिणः ।
अभ्यवर्षंस्तदा घोरा वानराञ्शरवृष्टिभिः ।
ते वध्यमानाः समरे वानराः पादपायुधाः ।
अभ्यद्रवन्त सहसा राक्षसान्भीमविक्रमान् ।
केचिच्छृङ्गाणि संगृह्य मुष्टिमुद्यम्य चापरे । [30]
वानराः समरे तस्मिन्राक्षसाञ्जघ्नुराहवे ।
जानुभ्यां निहताः केचिद्वानरैस्ते निशाचराः ।
बभ्रमुर्नष्टसंज्ञा वै मत्ताः पानवशादिव ।
भिन्नजङ्घोरुपृष्ठाश्च केचिद्वृक्षैर्हताः क्वचित् ।
सुषुपुर्वसुधायां ते हन्यमाना निशाचराः । [35]

अन्वयाद्(V$_{1.2}$ °गाद्) (for अभ्ययाद्). B$_4$ रावण- (for राक्षस-). D$_4$ अन्वद्राक्षीद्बलं वीरो (for the prior half). B$_4$ नि- (for वि-). V$_{1.2}$ विनदन्वै; D$_4$ व्यनदत्तद (for विनदद्वै). —(l. 6) D$_{12}$ नादास (for नाना-). $\tilde{N}_2$ V$_1$ -निनादाश्; B$_3$ -प्रणादैश्. Ś D$_8$ नादास्तूर्यप्रधानाश्च; V$_2$ वी*तूर्यविनादश्च (for the prior half). V$_2$ D$_4$ शंखनादाः (for शङ्खानां च). —(l. 7) Ś$_2$ moth-eaten for भेरीणां. —(l. 8) B$_2$ D$_4$ तत् (for तं). Ś$_2$ **क्ष्य(moth-eaten) (for समीक्ष्य). V$_1$ B$_3$ D$_4$ चायांतं (for निर्यान्तं). B$_4$ transp. समीक्ष्य and निर्यान्तं. D$_{12}$ रावणं (for °णिं). —(l. 9) V$_2$ D$_4$ निपेतुर् . —(l. 10) D$_4$ ततो युद्धं समभवद् (for the prior half). —(l. 12) G (ed.) om. from the post. half up to l. 14. —(l. 13) Ś D$_{8.12}$ त्रासयंति; B$_4$ द्रावयंतो (for त्रासयन्तो). D$_4$ धनूंष्युद्यतसायकाः (for the post. half). —(l. 14) Ś V$_2$ D$_4$ तैः (for ते). B$_4$ सर्वैर् (for शरैर्). Ś D$_{8.12}$ बाणैस् ; V$_2$ D$_4$ छिन्नास् (for चित्रैस्). B$_3$ -बाणैर् (for -वेगैर्). —G (ed.) reads l. 15 after l. 18. —(l. 15) G (ed.) मुषलैश् (for अङ्कुशैश्). —Ś$_1$ om. l. 16–23. —(l. 16) G (ed.) om. the prior half. Ś$_2$ -निस्त्रिंशैः . B$_3$ D$_{12}$ -पट्टिस- . B$_4$ शूल-मुद्गरपट्टिशैः (for the post. half). —(l. 17) B$_4$ transp. शक्ति- and -खड्ग- . Ś$_2$ V$_{1.2}$ D$_{4.8.12}$ -मुसुंडीभिर् . $\tilde{N}_2$ B$_2$ शक्ति-खड्गैस्तु यष्टिभिर् (for the prior half). Ś$_2$ B$_3$ D$_{8.12}$ ऋ(D$_{12}$ वृ)ष्टिपात-(B$_3$ °प्रास-) (for यष्टिप्रास-). V$_{1.2}$ D$_4$ -विकल्पनैः . G (ed.) भिंदिपालपरश्वधैः (for the post. half). —(l. 18) V$_1$ -चंद्रैश् (for -चक्रैश्). V$_2$ तु (for च). $\tilde{N}_2$ V$_1$ B$_{2.4}$ D$_4$ भिंदिपाळ- ; V$_2$ भिंदिपालैः . G (ed.) गदापरिघनिस्त्रिंशैः शरैश्च बहुभिः शितैः . —G (ed.) om. l. 19. —(l. 19) Ś$_2$ B$_3$ D$_{12}$ पांसु- . B$_4$ -पात- (for -वात-). V$_2$ D$_4$ -तृणैर् . B$_4$ भस्मालोष्टमहांकुशैः (for the post. half). —D$_4$ om. l. 20. —(l. 20) B$_4$ प्र- (for सं-). —(l. 21) $\tilde{N}_2$ सम् ; V$_2$ B$_4$ D$_4$ तदा (for तद्). D$_4$ सैन्ययोर् . —(l. 22) D$_4$ क्रमेति (for समेति). Ś$_2$ D$_{8.12}$ [ए]के द्वौ (for [ए]केन). For l. 24 and 25, cf. l. 3 and 4 of App. I (No. 39). —(l. 24) $\tilde{N}_1$ B$_3$ D$_{13}$ [अ]ब्रवीत्; V$_3$ B$_1$ D$_{1-3}$ सुसं- (for ततः). $\tilde{N}_1$ B$_3$ निरीक्ष्य (for उवाच). —(l. 25) Ś$_2$ V$_{2.3}$ B$_1$ D$_{4.12}$ दृष्ट्वा (for हृष्टा). V$_1$ B$_3$ पश्यंतु (for युध्यन्तु). —After l. 25, $\tilde{N}_2$ ins. :

1* यथोक्तं राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य च तद्वचः ।

—(l. 26) D$_4$ तु (for ते). D$_{13}$ युद्धे (for सर्वे). D$_3$ राक्षसा-न्सर्वान्. —D$_3$ om. from the post. half of l. 26 up to the prior half of l. 29. $\tilde{N}$ V$_1$ B$_3$ नदंतो (for नदन्तो). $\tilde{N}_2$ V$_2$ B$_4$ D$_4$ युद्ध- ; V$_3$ क्षय- (for जय-). —(l. 27) V$_1$ B$_4$ D$_4$ वीरान् (for घोरा). $\tilde{N}_1$ V$_2$ B$_3$ D$_{13}$ अभ्यवर्षंत घो($\tilde{N}_1$ V$_2$ °न्मुघो)राभिर् (for the prior half). —(l. 28) D$_{13}$ रुध्य-मानाः (for व°). —B$_4$ om. (hapl.) from समरे in l. 28 up to वानराः in l. 31. Ś$_1$ D$_{12}$ पादपायुधैः . —D$_4$ repeats l. 29 (var.) after l. 34. —(l. 29) $\tilde{N}_1$ V$_1$ B$_{2.3}$ D$_{13}$ अभ्यधावंत; B$_1$ तेभ्यद्रवंत (for अभ्यद्रवन्त). D$_3$ सहिता (for सहसा). V$_3$ B$_1$ -दर्शनान् (for -विक्रमान्). Ś $\tilde{N}_2$ V$_1$ B$_2$ D$_4$(both times).$_{8.12}$ गर्विता($\tilde{N}_2$ V$_1$ सहितां; D$_4$ संहता)स्ता-न्निशाचरान्(Ś D$_{8.12}$ °राः); V$_2$ संहतांश्च निशाचरान्; D$_{1.3}$ वानरा भी(D$_1$ *** न्भी)मविक्रमाः (for the post. half). —Ś D$_8$ om. (hapl.) l. 30–35 ; V$_3$ om. l. 30–31 ; V$_1$ reads l. 30 for the first time after l. 24 repeating it here. —(l. 30) $\tilde{N}_1$ B$_3$ D$_{13}$ शैल- (for केचिच्-). D$_1$ (with hiatus) उद्यम्य; D$_3$ प्रगृह्य (for संगृह्य). $\tilde{N}_2$ V$_1$(both times).$_2$ B$_2$ D$_{4.12}$ केचिच्छूलान्स(V$_{1.2}$ D$_4$ °च्छै-लान्स; D$_{12}$ °च्छिलाः स)मादाय (for the prior half). —(l. 31) $\tilde{N}_1$ B$_3$ D$_{13}$ तु(B$_3$ च) निजघ्निरे (for जघ्नुराहवे). —(l. 32) $\tilde{N}_1$ B$_3$ D$_{13}$ आहताः ; $\tilde{N}_2$ V$_{1.3}$ B$_{2.4}$ D$_{4.12}$ पातिताः (for निहताः). —V$_3$ damaged from केचिद् in l. 32 up to -हस्त- in l. 36. V$_1$ B$_4$ D$_{12}$ तैर् (for ते). V$_1$ महाबलाः; V$_2$ महायशाः (for निशाचराः). —(l. 33) $\tilde{N}_2$ बभूवुर् (for बभ्रमुर्). $\tilde{N}_1$ V$_1$ B$_3$ D$_{13}$ ते (for वै). —(l. 34) B$_1$ D$_{1-3}$ भग्न- (for भिन्न-). $\tilde{N}_1$ B$_3$ D$_{13}$ भिन्नपृष्ठोरुजंघा(B$_3$

निरस्तहस्तकर्णाश्च राक्षसा भिन्नमस्तकाः ।
सुस्रवुरुधिरधाराश्च नगा गैरिकधातुवत् ।
तैर्हतैर्हन्यमानैश्च भ्रमद्भिः पतितैरपि ।
क्रूरमायोधनं तेषां बभौ वानररक्षसाम् ।
राक्षसा बहवस्तत्र वानरैरर्दिता रणे । [40]
व्यधावन्त तदा लङ्कां त्यक्त्वेन्द्रजितमाहवे ।
तेषां प्रद्रवतां लङ्का प्रचकम्पे सकानना ।
शाखामृगभयार्तानां राक्षसानां समन्ततः ।
इन्द्रजित्तु ततः क्रुद्धो महातेजा महाबलः ।
वानराणां शरीराणि व्यधमन्निशितैः शरैः ।
शरेणैकेन च हरीन्नव सप्त च पञ्च च । [45]
बिभेद समरे क्रुद्धो राक्षसान्संप्रहर्षयन् ।
स शरैः सूर्यसंकाशैः शातकुम्भविभूषितैः ।
वानरान्समरे भीमः प्रममाथ सुदुर्जयः ।
ततोऽष्टादशभिर्बाणैः स विद्ध्वा गन्धमादनम् ।
विव्याध नवभिश्चैव नलं दूरादवस्थितम् । [50]

°जिह्वा)श्च (for the prior half). V2 B2.3 वृक्ष- ; D12 कुड्यैर् (for वृक्षैर्). Ñ2 ततः; B3 (in marg.) भुवि (for क्वचित्). B1 D1-4 केचिच्च नि(D3 °द्विनि)हता भुवि (for the post. half). —After l. 34, D4 repeats l. 29 (var.). —After l. 34, B1 D1-3 ins.:

2* अभ्यद्रवन्त सहसा राक्षसा भीमविक्रमाः ।

[D3 अभ्यद्रवेति (for अभ्यद्रवन्त). D2 सहिता (for सहसा). D3 राक्षसान्. B1 -दर्शनाः.]

—Ñ1 B1 D1-4 om. l. 35.—(l. 35) Ñ2 B2 च (for ते). D12 सुस्रुवुर्वसुधोपांते; D13 मुमुचुर्जीवितं तत्र (for the prior half). V1 ताड्यमाना; V2 मर्द्य°; B3.4 D13 स्त(D13 स्व)न° (for हन्यमाना). —After l. 35, B2 ins.; while Ñ1 ins. after l. 34 (owing to om.):

3* ममृदुर्वानरास्तत्र स्तनमाना निशाचरान् ।

—(l. 36) Ś D8.12 -नासा- ; Ñ2 V2 -हनु- (for -हस्त-). B3 भिन्नोष्ठहनु- (for निरस्तहस्त-). V3 -भिन्नाश्च; B4 -कर्णास्या (for -कर्णाश्च). Ñ1 भिनौष्ठहनुभिर्भिन्ना; B1 D4 भिन्नो(D4 °न्नौ)ष्ठा हनुभिन्नाश्च; D1-3 भिन्नो(D2 °न्नौ)ष्ठा भिन्नहनवो; D13 भिन्नौष्ठदंता भिन्नाश्च (for the prior half). D4 भीमविक्रमाः.—(l. 37) Ś Ñ V1 B2.3 D13 स्रवद्-. D13 -गात्राश्च (for -धाराश्च). V2 ***रुधिरधारा; V3 B1 D1.2.4 सुस्रुवु(D4 प्रास्रवन्) रुधिरं भूरि; B4 प्रास्रवन्रक्तधाराश्च; D3 मुमुचुः शोणितं भूरि (for the prior half). —Ñ2 illeg. from the post. half of l. 37 up to the prior half of l. 38. Ś1 (before corr. as in text).2 V2 D8 नागा (for नगा). Ś1 -धातुना; V2 -धातवः (for -धातुवत्). B2.4 D4 न(B2 ना)गाग्रेरिव (B4 before corr. °क) धातवः(B4 °तुवत्) (for the post. half). —D13 repeats the prior half of l. 39 (see var.) and the post. half of l. 38 after l. 38.—(l. 38) D4 ततस्तैर् (for तैर्हतैर्). B2 तैर्हन्यमानैश्चान्योन्यं (for the prior half). D1-3 पतद्भिः (for भ्रमद्भिः). B3 पर्वतैर् (for पतितैर्). B3 D13 (first time) इव (for अपि). V2 पतद्भिः पतितैरपि; V3 B1 पतद्भिरपि (B1 प्रपतद्भिश्च) राक्षसैः; D4 महद्भिः परिघै रणे (for the post. half).—B3 reads in marg. l. 39.—(l. 39) Ñ2 घोरम् (for क्रूरम्). V2 B4 D13 (both times) अधिकं निश्वसद्भिश्च; V3 B1 D1-3 स्त(D2 स्व)नद्भिर्निष्ट(D2 °स्व)नद्भिश्च; B3 मृतैश्च म्रियमाणैश्च (for the prior half).—V2 B1.3.4 D1-3.13 क्रूर(B1 घोर; B3 सं[hypm.]छन्न)मायोधनं बभौ; V3 damaged; D8 बभूव नररक्षसां (for the post. half). —For l. 39, Ñ1 subst.; while B3 ins. after l. 39:

4* अधिकं निष्टनद्भिश्च क्रूरं विशसनं बभौ ।

—(l. 40) V3 ****हवस्तत्र (damaged) (for the prior half). Ñ1 V2.3 B1.3 D1-3.13 निहता वानरै रणे(Ñ1 B3 D13 °रैर्युधि; D2 °रा रणे) (for the post. half).—V3 om. l. 41.—(l. 41) Ñ2 D8 अधावंत (for व्यधावन्त). D4 ततो (for तदा). Ñ1 V3 B3 D2.13 प्रधावंस्त्वपरे(Ñ1 प्राधावन्नापरे; B3 °ताजिरं; D13 °त्वथ ते) त्यक्त्वा लंकामेव निशाचराः; B1 D1-3 प्राधा(B1 °द्र)वन्नपरे त्यक्त्वा लंकामेव निशाचराः.—(l. 42) V1.2 B3.4 प्रभ(V2 B3 °धा)वतां. D13 एव (for लङ्का). Ś1 Ñ1 D8.12 प्रचकंप; D4 °काशे (for प्रचकम्पे). V1 B4 सकाननं; V3 B1 D1-3 समंततः (for सकानना). V2 चकंपे च समंततः; D13 लंका कंपे सकानना (for the post. half).—V3 B1 om. (hapl.) l. 43.—(l. 43) Ñ1 B3 D1-3.13 वानरार्त्ति-(B3 °द्धि); V2 वानरेंद्र- (for शाखामृग-). D1-3 रणाजिरे(D2 °रात्) (for समन्ततः).—(l. 44) Ś D4.8.12 च (for तु). V2 स शक्रजित् (for इन्द्रजित्तु). D3 marg. महातेजा. D13 राक्षसान्संप्रहर्षयन् (for the post. half). —After l. 44, D13 reads l. 48.—(l. 45) D4 त्वक्षिणोद् (for व्यधमन्). Ñ1 V2.3 B1 D1-4 रावणात्मजः (for निशितैः शरैः).—Ś1 om. l. 46-54.—(l. 46) D2 शरैरनेकैश्च (for शरेणैकेन). Ś2 D8.12 स तदा; V3 B1 स हरीन्; D13 च **न् (for च हरीन्). V3 शर (for नव). Ñ1 V1 B2.4 D13 transp. सप्त and पञ्च. Ś2 D8.12 हरीणां पंच सप्त च (for the post. half). B3 शरैरेकैरनेकैश्च वानरान्सप्त पंच च.—(l. 47) V1 B4 सु-; V3 स; B3 च (for सं-). —(l. 48) Ś2 D8.12 बाणैः (for शरैः). Ñ2 V1 B3 D13 -परिष्कृतैः; V2 -विभूषणैः (for -विभूषितैः). Ś2 D2.8 शातकौंभ-परिष्कृतैः(D2 °विभूषणैः) (for the post. half).—(l. 49) Ñ1 V2 B3 D3.4.13 वीरः; Ñ2 B2 भीमान्; V1 B4 धीमान् (for भीमः).—After l. 49, D4 ins.:

5* विव्याध चाष्टादशभिर्बाणैश्च गन्धमादनम् ।

For l. 50-51, cf. l. 31-32 of App. I (No. 39). —(l. 50) Ñ1 तथा (for ततो). D4 स विद्धो गंधमादनः (for the post. half).—(l. 51) V2 बहुभिश्च; D3 दशभिश्च (for नवभिश्च). Ñ1 B3 D4.13 बाणैर् (for चैव). V1 B4 बलं; V3 B1 नीलं (for नलं). D4 उपस्थितं.—(l. 52) Ñ1 D4 तु (for च). Ś2 Ñ2 B2.4 D8.12 महावीर्य(Ñ2 B3.4 °र्यो).

सप्तभिश्च महावीर्यो नीलं मर्मविदारणैः ।
पञ्चभिर्विशिखैश्चैव गजं विव्याध संयुगे ।
अपरैश्च पृथग्बाणैर्वानरानरिसूदनः ।
प्रत्यविध्यत चैकैकं सप्तभिः सप्तभिः शरैः । [55]
ततस्ते वानराः शूरा भिन्नदेहा विचेतसः ।
व्यथिता विद्रवन्ति स्म रुधिरेण समुक्षिताः ।
केचिदार्तस्वरं चक्रुर्विनेदुश्चापरे रणे ।
रक्षोबाणहताः केचिन्निपेतुश्च गतासवः ।
ते हन्यमाना बाणौघैस्तेनामित्रेण संयुगे । [60]
शलभा इव संपेतुर्वानराः सर्वतो दिशः ।
केचिदारुरुहुर्वृक्षान्केचिदारुरुहुर्नगान् ।
केचिदाप्लुत्य सहसा वानरा ययुरम्बरम् ।
विद्राव्य वानरान्सर्वानिन्द्रजित्समितिंजयः ।
रणात्परिययौ शीघ्रं स्वां पुरीं रावणात्मजः । [65]

Colophon

विद्राव्य सर्वान्प्लवगान्नगरं प्रविवेश ह ।
तं रावणः परिष्वज्य मुदा वचनमब्रवीत् ।
लब्धलक्षा महावीर्या येऽपि राक्षसपुंगवाः ।
ते वै सर्वे हताः पुत्र राघवेण दुरात्मना ।
त्वया पुनर्भृशं तत्र राघवः सहलक्ष्मणः । [70]
घोरेण शरबन्धेन संयतो रणमूर्धनि ।
साम्प्रतं तु हरीन्सर्वान्द्रावयित्वा मुहुर्मुहुः ।
आगतोऽसि रणाद्वीर कोऽन्योऽस्ति सदृशस्त्वया ।
तद्गच्छ पुत्र भूयस्त्वमायोधनशिरः प्रति ।

B1 नलं (for नीलं). D13 वर्म- (for मर्म-). Ś2 Ñ V1 B2.4 D4.8.12 गवयं शीघ्रगैः शरैः (for the post. half). —D12 om. (hapl.) l. 53–55. —For l. 53, cf. l. 34 of App. I (No. 39). —(l. 53) V3 B1.3 D1–3 निशितैश् (for विशिखैश्). V1 illeg. ; B गयं (for गजं). V3 B1 D1–3 मार्गणैः (for संयुगे). —(l. 54) Ś2 D8 अपरांश्. V2 D1–4 सप्तभिर् (for च पृथग्). Ñ1 B3 D13 अपरान्स पृथग् ; V3 B1 अपरैः सप्तभिर् (for अपरैश्च पृथग्). V3 चैव (for बाणैर्). Ś2 D8 अरिमर्दनः ; Ñ1 B3 D13 रणमूर्धनि; V2.3 B1 D1–3 स रणाजिरे; G (ed.) प्रत्यविध्यत (for अरिसूदनः). D4 वानराणां रणाजिरे (for the post. half). —G (ed.) om. l. 55. —(l. 55) Ś प्रति विव्याध; B3 प्रत्याविध्यत. Ñ2 V1.2 B2.4 D8 प्रत्य(V1 प्रत्या; B4 अभ्य)विध्य(D8 °व्या)द्यैकैकं (for the prior half). V1 तान्क्रुद्धः; V2 वानरान् ; D1 om. (for first सप्तभिः). B4 सप्ततिः ; D3 in marg. (for second सप्तभिः). V1 शितैः (for शरैः). Ś D8 सप्त सप्त शरैः(Ś2 शितैः) शरैः (for the post. half). —(l. 56) V3 B1 तैर् (for ते). B3.4 D1 सर्वे (for शूरा). D13 विचेतनाः . —(l. 57) D4.13 परिप्लुताः (for समुक्षिताः). —(l. 58) Ś2 तदा (for आर्त-). V3 -स्वरांश् ; D12 -स्वनं (for -स्वरं). V3 B1 निर्भिन्ना; D2.3 विभिन्ना (for विनेदुश्). Ñ1 V2.3 B1 D2–4.13 वानरा; Ñ2 V1 B2 चापरं; B3 दानवा; D12 च परे (for चापरे). Ś2 परे (for रणे). D1 भिन्नभावा रणाजिरे (for the post. half). —V3 om. l. 59. —(l. 59) B2 रणे (for रक्षो-). B4 -बल- (for -बाण-). Ś D8.12 रणे वा नि- (for रक्षोबाण-). B3 -गताः (for -हताः). B1 निष्पेतुश्. Ś D8.12 वि- (for च). —(l. 60) D8 नि- (for ते). V1 B3 कर्मणा (for संयुगे). —(l. 61) B3 निक्रुत्ताः (for वानराः). Ñ1 V1.3 B1.4 D1–3 दिशं (for दिशः). —(l. 62) D4 गिरीन् (for नगान्). V2.3 B1 D1–3 केचिच्च (D2.3 °त्तु) धरणीधरान् ; B3 D13 केचित्पर्वतमारुहन् (for the post. half). —V3 om. (hapl.) l. 63 . —(l. 63) B1 तु वनं गताः ; B3 D13 ते गतांबरं; D1 तु गतास्तदा; D2.3 तु गता वनं (for ययुरम्बरम्). —After l. 63, V2 B1 D3 ins. ; V3 ins. only l. 2 after l. 62 (due to om.) ; D1.2 ins. l. 1 after l. 62 and l. 2 after l. 61 :

6* केचिच्च तत्र युध्यन्ते योधव्रतमनुव्रताः ।
ते कूटयोधिनस्तस्य संग्रामे दृष्टविक्रमाः ।

[(l. 1) D3 तु (for च). D1 ते प्र- (for तत्र). D3 युध्यंति. B1 क्षत्रधर्मम् (for योधव्रतम्). V2 क्षत्रव्रतसमन्विताः (for the post. half). —(l. 2) B1 D3 तत्र (for तस्य). V2 दृढ- (for दृष्ट-). D2 संग्रामोद्दिष्ट- .]

—V1 om. from l. 64 up to 6.67.17; B4 om. l. 64–74. —(l. 64) Ñ1 B3 D4.13 वानरानीकम् (for °रान्सर्वान्). —Ñ2 B2 om. l. 65–74 ; D4 om. l. 65. —(l. 65) B3 बलात् (for रणात्). Ś V2 B1 D8.12 प्रति- (for परि-). V3 रावणः प्रययौ शीघ्रं (for the prior half).

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ1 B3 D4.13 लंकाकांडे (D13 ins. युद्धपर्वणि also). —*Sarga name* : Ś V2 D8.12 इन्द्रजिद्युद्धं; Ñ1 B3 D13 इन्द्रजिद्दर्शनं; D4 संकुलयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 D4.8.12.13 om. ; Ś2 58 ; V2 59 ; B3 54. —After colophon, Ñ1 concludes with श्री श्री श्री. —Thereafter, V2 repeats 6.67.1. —V2 om. l. 66–67. —(l. 66) B3 वानरान्सर्वान् ; D4 प्लवगान्सर्वान् (by transp.) (for सर्वान्प्लवगान्). D13 नगरीं. —B3 om. l. 68–71. —(l. 68) Ś2 Ñ1 D8.12 लघु(D8 °क्ष)- लक्षा(Ñ1 °क्ष्याः). V2 D4 ये (for ऽपि). —(l. 69) D4 ते (for वै). D4 पुत्रा (for पुत्र). Ñ1 V2 महात्मना. —(l. 70) D12.13 पुत्र (for तत्र). Ñ1 नृशंसात्मन् (for भृशं तत्र). V2 D4 त्वया पुत्र नृशंसात्मा (for the prior half). —(l. 71) D8 चौरेण (for घोरेण). —(l. 72) Ñ1 V2 B3 D4 च; D13 तान् (for तु). B3 धर्षयित्वा; D4 विद्रावयित्वा (hypm.) (for द्रावयित्वा). —(l. 73) Ñ1 V2 D4 रणे (for रणाद्). D4 न कोस्ति सदृशस्त्वया (for the post. half). —(l. 74) Ñ1 V2 D4 तत्र (for पुत्र). Ñ1 V2 D4 सुत (for प्रति).

—Thereafter, Ś B3 D4.8.12 repeat 6.67.2^{ab}, 3–11^{b} (D4 2^{ab}, 3–4^{ab} only) (including star passages) ; while V2 repeats 6.67.2–4^{b} (including star passage).

46

After 6.78.3, Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_{5-7.9-11}$ S ins.; while D$_4$ ins. after l. 1 of 1710* :

ततस्तान्राक्षसान्सर्वान्हर्षयन्रावणात्मजः ।
स्तुवानो हर्षमाणश्च इदं वचनमब्रवीत् ।
तमसा बहुलेनेमाः संसक्ताः सर्वतो दिशः ।
नेह विज्ञायते स्वो वा परो वा राक्षसोत्तमाः ।
धृष्टं भवन्तो युध्यन्तु हरीणां मोहनाय वै । [5]
अहं तु रथमास्थाय आगमिष्यामि संयुगम् ।
तथा भवन्तः कुर्वन्तु यथेमे काननौकसः ।
न युध्येयुर्दुरात्मानः प्रविष्टे नगरं मयि ।
इत्युक्त्वा रावणसुतो वञ्चयित्वा वनौकसः ।
प्रविवेश पुरीं लङ्कां रथहेतोरमित्रहा । [10]
स रथं भूषयित्वा तु रुचिरं हेमभूषितम् ।
प्रासासिशरसंपूर्णं युक्तं परमवाजिभिः ।
अधिष्ठितं हयज्ञेन सूतेनाप्तोपदेशिना ।
आरुरोह महातेजा रावणिः समितिंजयः ।
स राक्षसगणैर्मुख्यैर्वृतो मन्दोदरीसुतः ।
निर्ययौ नगरात्तूर्णं कृतान्तबलचोदितः । [15]
सोऽभिनिष्क्रम्य नगरादिन्द्रजित्परवीरहा ।
अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्लक्ष्मणं सविभीषणम् ।
ततो रथस्थमालोक्य सौमित्री रावणात्मजम् ।
वानराश्च महावीर्या राक्षसश्च विभीषणः ।
विस्मयं परमं जग्मुर्लाघवात्तस्य धीमतः । [20]
रावणिश्चापि संक्रुद्धो रणे वानरयूथपान् ।
पातयामास बाणौघैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
स मण्डलीकृतधनू रावणिः समितिंजयः ।

46

(l. 1) Ñ$_2$ V$_1$ B$_2$ तत्र (for ततस्). B$_4$ दर्शयन् (for हर्षयन्).—(l. 2) Note hiatus between the two halves. D$_{6.7.10.11}$ T$_{2.3}$ स्तुन्वानो; D$_9$ श्रुत्वा नो. Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ संस्तुवन्हर्ष(V$_{1.3}$ °न्दर्प; B$_2$ °न्योध)यंश्चैव ; D$_4$ त्रासयंश्च हरीन्सर्वान् ; G$_2$ स्वयं प्रहर्षमाणश्च (for the prior half). ❀ Cm.g : स्तुवानः स्तुवन् (Cg °वन् । हर्षमाणः आर्षः शानच्) । ; Ck : स्तुन्वानः । छन्दसि लुङ्लङ्लिटः इति प्रायो लिङर्थे लिटः कानचिश्चुरार्षः(कानजार्षः) । स्तुवन्निति यावत् । ; Ct : स्तुन्वान इत्यार्षम् । स्तुवन्नित्यर्थः. ❀ —(l. 3) D$_4$ [ए]षां संयताः (for [इ]माः संसक्ताः). —(l. 4) Ñ$_1$ B$_4$ D$_4$ स्वीयः; Ñ$_2$ V$_{1.3}$ B$_2$ ह्यासः; B$_3$ चैव; G$_2$ स्वो हि (for स्वो वा). B$_3$ राक्षसोपि वा. —(l. 5) Ñ V$_1$ B$_{2-4}$ हृष्टा; D$_4$ सर्वे; D$_6$ T$_{2.3}$ स्पष्टं; Cm.g.k.t as above (for धृष्टं). Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ शत्रूणां (for हरीणां). —(l. 6) Note hiatus between the two halves. B$_4$ हि (for तु). Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ शीघ्रमायामि; M$_5$ (to avoid hiatus) ह्यागमिष्यामि (for आगमिष्यामि). Ñ$_2$ B$_3$ D$_{4-7.9-11}$ संयुगे. —(l. 7) D$_6$ सर्वे तु (for कुर्वन्तु). Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ भवद्भिस्तु(V$_3$ D$_4$ °श्च) तथा कार्यं (for the prior half). Ñ V$_{1.3}$ B$_{3.4}$ यथैते; B$_2$ M$_{1.2}$ यथा मे(B$_2$ ते); T$_{2.3}$ युद्धे(T$_3$ °धि) मे (for यथेमे). D$_{9-11}$ हि वनौकसः (for काननौकसः). D$_4$ यथासन्ते वनौकसः (for the post. half).—D$_{10}$ reads l. 8–9 in marg. —(l. 8) Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_4$ D$_4$ जयेयुर्; Ñ$_2$ B$_{2.3}$ जानीयुर्; D$_5$ T$_1$ G M$_{1.2.5}$ बुध्येयुर्; Cm.t as above (for युध्येयुर्). V$_3$ damaged; D$_{9-11}$ महात्मानः (for दुरात्मानः). M$_{1.2}$ प्रविष्टं. Ñ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_4$ नगरीं; D$_9$ नगरे (for नगरं). D$_9$ T$_3$ मया; M$_{1.2}$ तु मां (for मयि). —B$_3$ reads l. 9 in marg. —After l. 9, Ñ V$_{1.3}$ B$_{2.3}$(in m.)$_{.4}$ D$_4$ ins. :

1* विभीषणं च मर्मज्ञं लक्ष्मणं चापि राक्षसः ।
अपसृत्य रणाग्रात्तु हताश्वो हतसारथिः ।

[(l. 1) Ñ$_1$ V$_1$ B$_{2-4}$ च मायाज्ञं; D$_4$ अवज्ञाय (for च मर्मज्ञं). —(l. 2) B$_2$ रथाग्रात्तु; D$_4$ रणात्तस्माद् (for रणाग्रात्तु).]

—After l. 9, D$_5$ reads 6.78. 3^{ab}.

—V$_3$ mostly damaged for l. 10. —(l. 10) G$_1$ ततो (for पुरीं). —(l. 11) D$_{6.7.9-11}$ G$_{1.2}$ M$_5$ [अ]थ (for तु). D$_6$ T$_{2.3}$ हेममालिनं. —After l. 11, Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ ins.:

2* मुक्ताजालैः प्रतिच्छन्नं सर्वरत्नैश्च शोभितम् ।

[V$_1$ B$_4$ D$_4$ परिच्छन्नं (for प्रति°). Ñ$_2$ अलंकृतं (for च शोभितम्).]

—(l. 12) D$_4$ प्रभासिः (for प्रासासि-). Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ G$_2$ M$_3$ -शत- (for -शर-). D$_{5.9-11}$ -संयुक्तं (for -संपूर्णं). M$_5$ om. (hapl. ?) from the post. half up to the prior half of l. 16. V$_3$ damaged from जिभिः up to l. 13. —(l. 13) Ñ V$_1$ B$_{2-4}$ D$_4$ हितज्ञेन (for हयज्ञेन). B$_4$ [आ]र्य- (for [आ]प्त-). —After l. 13, Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ ins. :

3* स तं रथवरं सज्जं दृष्ट्वा हर्षसमन्वितः ।

—V$_3$ om. l. 15. —(l. 15) D$_5$ G$_{2.3}$ M$_{1-3}$ मंडोदरी- (for मन्दोदरी-). —(l. 16) Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_{4.9-11}$ G$_1$ वीरः (for तूर्णं). —V$_3$ damaged from the post. half up to l. 18. Ñ V$_1$ B$_{2-4}$ -मोहितः (for -चोदितः). D$_4$ कालपाशेन यंत्रितः (for the post. half). —(l. 17) D$_4$ -निःक्रम्य; G$_2$ -* क्रम्य (for -निष्क्रम्य). D$_6$ T$_{2.3}$ बलवान् (for नगराद्). D$_{9-11}$ परमौजसा. —(l. 18) B$_3$ अन्वयाज् (for अभ्ययाज्). —(l. 19) Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ तं रथम्; Ñ$_2$ स रथम् (for रथस्थम्). Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ रावणेस्तदा; D$_4$ रावणिं तदा. —Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ D$_4$ om. l. 20. —(l. 20) G$_1$ लक्ष्मणश् (for राक्षसश्). D$_6$ राक्षसाश्च विभीषणं (for the post. half). —(l. 21) Ñ$_1$ V$_3$ B$_{2-4}$ D$_4$ प्राप; Ñ$_2$ V$_1$ प्राप्तो (for जग्मुर्). B$_3$ धावतः (for धीमतः). —(l. 22) G$_1$ इंद्रजिच् (for रावणिश्). D$_5$ T$_1$ G$_3$ त्वथ (for चापि). —V$_3$ damaged from the post. half up to the prior half of l. 23. —(l. 23) Ñ$_1$ V$_1$ B$_{2.3}$ दुष्टात्मा; Ñ$_2$ B$_4$ D$_4$ वेगेन (for बाणौघैः). G$_1$ शरैराशीविषोपमैः (for the post. half). —D$_4$ om. l. 24. —(l. 24) Ñ V$_{1.3}$ B$_{2-4}$ 8

हरीनभ्यहनत्क्रुद्धः परं लाघवमास्थितः । [25]
ते वध्यमाना हरयो नाराचैर्भीमविक्रमाः ।
सौमित्रिं शरणं प्राप्ताः प्रजापतिमिव प्रजाः ।
ततः समरकोपेन ज्वलितो रघुनन्दनः ।
चिच्छेद कार्मुकं तस्य दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सज्यं चक्रे त्वरन्निव । [30]
तदप्यस्य त्रिभिर्बाणैर्लक्ष्मणो निरकृन्तत ।
अथैनं छिन्नधन्वानमाशीविषविषोपमैः ।
विव्याधोरसि सौमित्री रावणिं पञ्चभिः शरैः ।
ते तस्य कायं निर्भिद्य महाकार्मुकनिःसृताः ।
निपेतुर्धरणीं बाणा रक्ता इव महोरगाः । [35]
स भिन्नवर्मा रुधिरं वमन्वक्त्रेण रावणिः ।
जग्राह कार्मुकश्रेष्ठं दृढज्यं बलवत्तरम् ।

47

After 6.78.5, Ñ V1.3 (after the first occurrence of 5^{ab}) B2-4 (Ñ V1 B2-4 after 5 first occurrence) D4-7.9-11 S ins.:

संदर्शयामास तदा रावणिं रघुनन्दनः ।
असंभ्रान्तो महातेजास्तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततस्तान्राक्षसान्सर्वांस्त्रिभिरेकैकमाहवे ।
अविध्यत्परमक्रुद्धः शीघ्रास्त्रं संप्रदर्शयन् ।
राक्षसेन्द्रसुतं चापि बाणौघैः समताडयत् । [5]
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुघातिना ।
असक्तं प्रेषयामास लक्ष्मणाय बहूञ्शरान् ।
तानप्राप्ताञ्शितैर्बाणैश्चिच्छेद रघुनन्दनः ।
सारथेरस्य च रणे रथिनो रथिसत्तमः ।
शिरो जहार धर्मात्मा भल्लेनानतपर्वणा । [10]

गंडलधनुर्वीरो (for the prior half). — For l. 25, Ñ V1.3 B2-4 D4 subst.:

4* हरीञ्जघान संक्रुद्धः परस्परजयैषिणः ।

[B3 -वधैषिणः ; D4 -जयैषिणं (for -जयैषिणः).]

—(l. 26) V3 damaged for माना हरयो. B3 भृश- (for भीम-). V3 -वि ** (damaged); B3 -विक्षताः; D6.10.11 M1.2 -विक्रमैः (for -विक्रमाः). —V3 om. l. 27. —(l. 27) D4 सौमित्रेः (for सौमित्रिं). Ñ V1 B2-4 D4 जग्मुः (for प्राप्ताः). D4.9 [अ]मराः (for प्रजाः). —(l. 28) Ñ V1.3 B2-4 D4 परम- (for समर-). Ñ V1.3 B2-4 D4 कु(B2 कं)पितो (for ज्वलितो). —B3 om. l. 29. —(l. 29) D4 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of 5*. Ñ2 हस्त- (for पाणि-). —(l. 30) Ñ V1.3 B2-4 D6.7.9-11 G1 सज्जं (for सज्यं). B2.3 त्वरान्वितः; D9 M5 हसन्निव (for त्वरन्निव). ❀ Cm.t त्वरन्निव शीघ्रमेव ।; Cg : त्वरन्निवेति । इवशब्दो वाक्यालंकारे. ❀ —V3 om. l. 31-32. —(l. 31) Ñ2 D7 क्षितेर्; M1.2 त्वरन् (for त्रिभिर्). —(l. 32) D5 तथा and भिन्न- (for अथ and छिन्न- respy.). —For l. 32, Ñ V1 B2-4 D4 subst.:

5* छित्त्वा तु कार्मुकं तस्य लक्ष्मणस्त्वरयान्वितः ।

[B4 च (for तु).]

—(l. 33) Ñ V1.3 B2-4 D4 संक्रुद्धो (for सौमित्री). —(l. 34) G2 तस्य कायं विनिर्भिद्य (for the prior half). Ñ1 D4.5.11 T G1 M5 -निसृताः (for -निःसृताः). —(l. 35) Ñ V1.3 B2-4 D4 विविशुर् (for निपेतुर्). D9 क्रुद्धा (for रक्ता). —V3 om. l. 36. —(l. 36) B3.4 D5 T1 भिन्नमर्मा; D6 T2.3 छिन्नवर्मा; D9-11 G1 छिन्नधन्वा; Cr as above (for भिन्नवर्मा). —V3 repeats l. 37 (followed by $6.78.4^{ab}$ and $6.78.5^{ab}$) after l. 17 of App. I (No. 47). —(l. 37) V3 (second time) damaged for the prior half. Ñ1 सज्जं तच्च चकार ह; Ñ2 V1.3 (both times) B2-4 D4 सज्यं तच्च(V3 [first time] चैव) चकार सः(B3 ह) (for the post. half).

47

Ñ V1.3 B2-4 D4 om. l. 1-2. —(l. 1) D6 आ- ; D7 G2 नि- ; D9 M1.2 स (for सं-). G1 M3.5 दर्शयामास च(M5 स) तदा (for the prior half). M5 लाघवं (for रावणिं). G2 om. (hapl.) l. 3-12. —(l. 3) G1 स (for तान्). —(l. 4) D11 परमः (for परम-). D6 संप्रमर्दयन् ; T2 स प्रदर्शयन्. D5 T1 M1.2 शीघ्रमस्त्रं प्रदर्शयन् (for the post. half). ❀ Cg : शीघ्रास्त्रं शीघ्रमस्त्रम् ।; Ck : शीघ्रास्त्रमिति । क्षणमात्रेण सर्ववेधनसाधनमस्त्रं शीघ्रास्त्रम् । अपि च भावप्रधानो निर्देशः । अ(स्त्र)विषयकशीघ्रप्रयोगसामर्थ्यं शीघ्रास्त्रम् । तत्तं प्रदर्शयतीति ।; so also Ct. ❀ —For l. 4, Ñ V1 B2-4 D4 subst.; while V3 ins. after l. 3 :

1* विव्याध मार्गणैस्ते च त्रिधा भूताः क्षितिं ययुः ।

[V1 तु; D4 [ऽ]पि (for च). V3 B3 तस्य (for ते च). B3 भूत्वा (for भूताः). Ñ1 D4 त्रिभिर्भू(Ñ1 °धा भू)त्वापतन्भुवि (for the post. half).]

—V3 om. l. 5-10. Ñ V1 B2-4 D4 om. l. 5-8. —(l. 5) D5.10.11 T1 G1.3 M2.5 राक्षसेंद्रस्तु(M2 °स्य) तं चापि (for the prior half). —(l. 6) D6.7 T2.3 [ऽ]पि; D9 [ऽ]भि- (for ऽति-). D5 T G3 M5 शत्रुतापिना; D6 °तापनः (for °घातिना). M1.2 रावणिः क्रोधमूर्छितः (for the post. half). —(l. 7) T2 अ**(moth-eaten) ; M1.2 इंद्रजित् ; Cm.g.k.t as above (for असक्तं). D5.7 T1 G1.3 शरान्बहून् (by transp.). —(l. 8) D9.11 तान्प्राप्तान् (subm.) (for तानप्राप्तान्). D9-11 परवीरहा (for रघुनन्दनः). —(l. 9) Ñ1 V1 B2.3 D4 चास्य; Ñ2 B4 तस्य (for अस्य). Ñ V1 B2-4 D4.6 चरतो (for च रणे). D5.7.9-11 रथ- ; D6 T2.3 G1 रघु- (for रथि-). Ñ V1 B2-4 D4 रथेन रघुनंदनः (for the post. half). —(l. 10) Ñ2 शरेण (for भल्लेन). D5 T1 G3 M1.3 नत- (for [आ]नत-). —After l. 10, Ñ2 ins.:

असूतास्ते हयास्तत्र रथमूहुरविक्लवाः ।
मण्डलान्यभिधावन्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
अमर्षवशमापन्नः सौमित्रिर्दृढविक्रमः ।
प्रत्यविध्यद्धयांस्तस्य शरैर्वित्रासयन्रणे ।
अमृष्यमाणस्तत्कर्म रावणस्य सुतो बली । [15]
विव्याध दशभिर्बाणैः सौमित्रिं तममर्षणम् ।
ते तस्य वज्रप्रतिमाः शराः सर्पविषोपमाः ।
विलयं जग्मुराहत्य कवचं काञ्चनप्रभम् ।
तापसिक्त इवार्चिष्मानश्यपतत्तु ततो भुवि । [20]

48

After 6.78.34, D_{13} ins. :

भुजाभ्यामपि छिन्नाभ्यां गृहीत्वा तन्महच्छिरः ।
इन्द्रजिद्योजयित्वा तु पितृव्यं वाक्यमब्रवीत् ।
त्वयेदं कुलजातेन कृतं कर्म यशस्करम् ।
कथयिष्यन्ति पुरुषास्त्रिषु लोकेषु राक्षसाः ।
स्वपुत्रनिधनं घोरं यत्कृत्वा नैव लज्जसे । [5]
लालयित्वा कथं बालं विषं दद्यादचेतनः ।
अनासक्तेन युद्धेषु लक्ष्मणाय निवेदितः ।
शत्रुणा युध्यमानं मां कथं द्रुह्यसि राक्षस ।
यस्मिन्मुखे त्वया क्षिप्तं भोजनं विविधं पुरा ।
छेदयित्वा च तद्वक्त्रं हृदयं किं न दीर्यते । [10]
कङ्कणैस्तापनीयैस्तु यौ भुजौ छादितौ त्वया ।
ताविमौ पश्य छिन्नौ यावित्युक्त्वा चुक्रुधे तदा ।
उत्पाट्य तच्छिरो दिव्यं व्याविध्यत पुनः पुनः ।
लक्ष्मणाय प्रचिक्षेप इन्द्राशनिसमप्रभम् ।
तमापतन्तं सहसा स दृष्ट्वा राघवानुजः । [15]
बिभेद शरमुत्क्षिप्य प्रजगाम नभस्तलम् ।
गते तस्मिन्मुहूर्ते तु प्रादुरासीन्महास्वनः ।
आजगाम पुनर्वेगाद्धन्तुकामं च लक्ष्मणम् ।
ततो जग्राह तेजस्वी ब्रह्मास्त्रं राघवानुजः ।

49

After 6.78.48, D_{6} $T_{2.3}$ ins. :

प्रतिनन्द्य महात्मानं सौमित्रिं प्रियदर्शनम् ।
स्वर्गं ययुः सुराः सर्वे सर्वशोभासमन्विताः ।
विमलं गगनं चासीत्प्रसन्नाश्च दिशो दश ।
ततः स्थिराभवत्पृथ्वी निहते रावणात्मजे ।
निहतं रावणिं दृष्ट्वा महापर्वतसंनिभम् ।
गतश्रमः स सौमित्रिर्जयलक्ष्म्या समावृतः । [5]
शङ्खमापूरयामास रणमध्ये तु लक्ष्मणः ।
ज्यानिनादं ततः कृत्वा सिंहनादं चकार सः ।
धनुर्ज्यासिंहनादैस्तैर्वानरा लक्ष्मणस्य ते ।
प्रहृष्टाः प्राप्य सौमित्रिं कीर्तयन्ति सुभाषितैः । [10]
विभीषणोऽपि संतुष्ट आलिङ्ग्योपलिलेप च ।
प्रमुमोदाथ सुग्रीवो हनूमानङ्गदो नलः ।
नीलः सुषेणः पनसो जाम्बवानृषभो बली ।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव ये चान्ये वानरोत्तमाः । [15]
ते समेत्य रघुश्रेष्ठं प्रणम्यालिङ्ग्य सादरम् ।
कीर्तयन्ति रघुश्रेष्ठं शुभलक्षणसंयुतम् ।
केचिद्गायन्ति समरे ननृतुर्वानराः परे ।
आह्वयन्ति रणे केचिद्वानरा जयमागताः ।

50

After 6.84.14^{ab}, Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.12.13}$ $T_{2.3}$ ins.:

रथेनासाद्य सुग्रीवं ववर्ष शरवृष्टिभिः ।
तस्य तानशनिप्रख्याञ्शरान्दृढधनुश्च्युतान् ।
अचिन्तयित्वा सुग्रीवः समराभिमुखो नदन् ।
सोऽवप्लुत्य महावेगो हरिरिन्द्रपराक्रमः ।

2* आदधार हयान्***** युद्धपण्डितः (illeg.) ।
—(l. 11) G_{3} अयातास् (for असूतास्). D_{6} तस्य (for तत्र). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_{4} अ(B_{2-4} आ)विद्धास्ते हयास्तस्य (for the prior half). V_{3} रथमुत्तार् (for रथमूहुर्). $Ñ_{2}$ V_{1} अविह्वलाः (for अविक्लवाः). $Ñ_{1}$ $B_{3.4}$ रथमुद्व(B_{4} °कूव)रविह्वलाः ; D_{4} रथं बहुविधं तथा; $M_{1.2}$ रथस्थं रथिनां वरं (for the post. half). —(l. 12) $Ñ_{2}$ V_{3} $D_{10.11}$ [अ]भिधावंति; B_{3} D_{6} $T_{2.3}$ [अ]भ्यधावंत; $M_{1.2}$ [अ]भ्ययू रुषा (for [अ]भिधावन्तस्). —(l. 13) T_{3} -परम् (for -वशम्). G_{1} क्रूर- (for दृढ-). —Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_{4} om. l. 14. —(l. 14) T_{2} त* (moth eaten); G_{1} अस्य; G_{2} नत्र (for तस्य). T_{2} शनैर् (for शरैर्). —D_{9} om. l. 15. —(l. 15) V_{3} $D_{10.11}$ अमर्षमाणस् (for अमृष्यमाणस्). G_{1} दशग्रीव- (for रावणस्य). $D_{10.11}$ रणे (for बली). —After l. 15, Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_{4} (only l. 2) read 1710* and then D_{4} repeats 5^{cd}. —D_{4} om. l. 16–18. Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} om. l. 16. —(l. 16) D_{9-11} रोमहर्षणं; G_{2} तममर्षणः (for तममर्षणम्). —(l. 17) V_{3} damaged for the post. half. $Ñ_{2}$ V_{1} B_{2} $D_{6.9}$ सर्व- (for सर्प-). —After l. 17, V_{3} repeats l. 37 of App. I (No. 46), 6.78. 4^{ab} and 6.78. 5^{ab}. —V_{3} om. l. 18. —(l. 18) G_{1} निलयं. $D_{7.9-11}$ G_{1} आगत्य (for आहत्य). —Thereafter, Ñ V_{1} B_{2-4} repeat 6.78.5.

49

(l. 2) $T_{2.3}$ -शुभान्विताः (for -समन्विताः). —(l. 5) D_{6} श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). —(l. 6) D_{6} समाश्रितः. —(l. 11) D_{6} [उ]पलिप्य (subm.); T_{2} °लिलिप्य (for °लिलेप). —(l. 16) T_{2} om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 17.

50

(l. 1) $Ñ_{1}$ B_{3} रथादाप्लुत्य. Ś $D_{8.12}$ om. (hapl.?) from ववर्ष up to सुग्रीवः in l. 3. —V_{3} om. l. 2–3. —(l. 2) D_{13} तत्र (for तस्य). D_{6} श्वसन् (for शरान्). D_{1} तत- (for दृढ-). —(l. 3) B_{1} चिंतयित्वा तु (for अचिन्तयित्वा). Ś $D_{8.12}$ संयातो; $Ñ_{2}$ $V_{1.2}$ सरोष- ; $B_{1.3}$ समरे; D_{1} ससार ; D_{6} $T_{2.3}$ सशर- (for समर-). B_{1} वसन् ; B_{4} ययौ (for नदन्). —(l. 4) Ñ V B_{2-4} [ऽ]भिसृत्य; B_{1} [ऽ]वसृत्य;

आक्रम्य स्यन्दनं तस्य धुरि पादेन पश्यतः । [5]
वानरेन्द्रसमाक्रान्ताद्रथात्पेतुर्हया भुवि ।
विनिष्पतितनेत्रास्ते भग्नग्रीवास्तुरंगमाः ।
आक्रम्य स रथं वीरो वृक्षषण्डेन वानरः ।
सारथिं निजघानाशु विरूपाक्षस्त्वपाक्रमत् ।
अपक्रान्ते विरूपाक्षे सुग्रीवसचिवा रथम् । [10]
बभञ्जुस्तरसा वीरा हरयो वातरंहसः ।
विरूपाक्षो हतरथो धन्वी तूणी तनुत्रवान् ।
बहुशस्ताडयामास नाराचैः प्लवगेश्वरम् ।
एतस्मिन्नन्तरे रक्षो रावणः क्रोधमूर्छितः ।
नाराचैर्बहुभिः संख्ये सुग्रीवं चाभ्यताडयत् । [15]
ततस्तु विविधैर्बाणैः सर्वान्विव्याध वानरान् ।
ततस्तु विहताः सर्वे वानराः शरपीडिताः ।
राघवं शरणं जग्मुः प्रजापतिमिव प्रजाः ।
रावणेन प्रयुक्तस्तु विरूपाक्षो महागजम् ।
आरुरोह रणे वीरो बहुशस्त्रोपकल्पितम् । [20]

51

After 6.87.6, Ś Ñ V B $D_{1-4.6.12}$ $T_{2.3}$ (Ñ $V_{1.3}$ B_4 l. 61–72 only) ins.; while D_8 ins. l. 13–72 only after 6.87.2; D_{13} cont. l. 1 only after 6.87.1969* :

स विस्फार्य महच्चापं किरीटी मृष्टकुण्डलः ।
नाम विश्रावयामास जगर्ज च ननाद च ।
तेन सिंहप्रणादेन नामसंकीर्तनेन च ।
स्यन्दनस्य च नादेन पूरयामास रोदसी ।
त्रिविक्रमे यथा विष्णोः सर्वे दैत्यवराः पुरा । [5]
भयार्ता वानराः सर्वे विविशुस्ते परस्परम् ।
ते राक्षसेन्द्रं तं दृष्ट्वा वानरास्त्रस्तचेतसः ।
शरण्यं शरणं जग्मुर्मनसा पुरुषोत्तमम् ।

D_6 $T_{2.3}$ [ऽ]भिप्लुत्य (for ऽवप्लुत्य). B_4 महाकायो. —D_{12} om. l. 5–9. —(l. 5) Ś Ñ$_1$ $D_{6.13}$ आक्रामत् ; Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_3 D_{1-3} आक्रमत्; B_1 आकर्ण्य (for आक्रम्य). —V_3 damaged from स्यन्दनं up to वानरेन्द्र- in l. 6. V_2 वीरो (for तस्य). D_2 हरिः; D_3 रिपोः; D_4 रिपुः; D_{13} करि- (for धुरि). D_4 पोथयत्; D_6 $T_{2.3}$ चिक्षिपे (for पश्यतः). B_4 आक्रमत्स्यंदनं तस्य विरूपाक्षस्य पश्यतः. —(l. 6) Ñ$_2$ D_3 वानरेण (for वानरेन्द्र-). Ś D_8 -पराक्रांताद्; B_1 $D_{2.3.13}$ -पदा°; D_1 -बला°; D_4 -पराक्रांत-; D_6 $T_{2.3}$ -पराक्रांता (for -समाक्रान्ताद्). B_3 तथोत्पत्य (for रथात्पेतुर्). Ñ V_1 $B_{3.4}$ भयाद्; B_1 हता; D_8 हतो (for हया). —(l. 7) B_1 विनिष्पातित- . Ñ$_1$ V B_3 D_4 -नेत्रास्या ; Ñ$_2$ B_4 -नेत्रास्य- ; B_2 -नेत्राभ्यां; $D_{1.3}$ -नेत्रास्तु (for -नेत्रास्ते). V_1 भिन्न- (for भग्न-). —(l. 8) V_2 तु (for स). D_{13} धीमान् (for वीरो). Ś D_4 स्यंदनं (for स रथं). Ś भीमो (for वीरो). B_1 $D_{1.2}$ -दंडेन; $D_{3.4.8.13}$ -खंडेन (for -षण्डेन). Ñ V B_{2-4} विरूपाक्षस्य वै तदा (for the post. half). —(l. 9) V_3 damaged from थिं up to शु in l. 10. Ñ$_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.4}$ [अ]स्य; D_{13} [अ]थ (for [आ]शु). Ś विरूपाक्षमुपाक्रमत् ; D_{13} विरूपाक्षस्य रक्षसः (for the post. half). —(l. 10) Ś अभिक्रांते; $B_{1.2}$ $D_{3.4.8}$ अपा° ; D_6 $T_{2.3}$ परा°; D_{12} अभियाते (for अपक्रान्ते). D_{13} ततः सुग्रीवसचिवा विरूपाक्षस्य वै रथं. —(l. 11) Ś D_{12} ममंथुस् (for बभञ्जुस्). D_{13} सहसा (for तरसा). D_8 तद्रथा वी* (for तरसा वीरा). D_8 वाति- (for वात-). D_6 -रंहसा. —(l. 12) Ś D_{12} तूण- (for तूणी). D_3 खड्गी धन्वी (for धन्वी तूणी). D_8 रसत्रवान् ; D_4 महारथः (for तनुत्रवान्). —After l. 12, D_{13} ins. :

1* रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यवस्थितः ।

—D_{13} repeats l. 13 after 6.84.15. —(l. 13) Ñ V B_{2-4} बहुभिस् ; D_{13}(first time) बाहुभ्यां (for बहुशस्). D_{13} (second time) त्रासयामास. D_{13}(first time) संयुगे (for नाराचैः). Ś Ñ$_2$ D_{12} प्लवगर्षभं; T_2 प्लवगेश्वरान् (for प्लवगेश्वरम्). V_3 ना******* (damaged); B_2 संग्रामेष्वरिमर्दनः (for the post. half). —Ś D_{12} om. l. 14–20. Ñ V B $D_{1-4.8.13}$ om. l. 14–18. —D_6 reads l. 15 in marg. —(l. 17) D_6 विकृताः ; $T_{2.3}$ विद्रुताः (for विहताः). —(l. 19) V_3 damaged up to विरूपाक्षो. Ñ$_1$ $V_{1.2}$ B_4 $D_{1-3.8.13}$ प्रयुक्तं तु(Ñ$_1$ B_4 तं) ; B_3 [उ]पयुक्तं तु. D_4 विरूपाक्षं महागजः (for the post. half). —(l. 20) B_1 प्रारुरोह. B_1 $D_{1.2.4.8}$ महावीर्यो (for रणे वीरो). Ñ V B_{2-4} शीघ्रमारुरुहे वीरो (for the prior half). B_3 -[उ]पशोभितं. $B_{1.2}$ बहुशश्वोपकल्पितं (for the post. half).

51

(l. 1) D_1 विस्फारयन् (hypm.) (for विस्फार्य). Ś B_3 D_{12} महाचापं; D_4 धनुर्धरः (for महच्चापं). D_{13} विस्फार्य च तदा चापं (for the prior half). B_3 किंकिणी- (for किरीटी). —After l. 1, B_2 reads l. 61 for the first time, repeating it in its proper place. —(l. 2) V_2 B_{1-3} D_{1-3} सं- (for वि-). B_2 D_4 जगाम; D_6 ससर्ज (for जगर्ज). D_2 transp. जगर्ज and ननाद. —(l. 4) V_2 $B_{1.2}$ मेदिनीं (for रोदसी). —After l. 4, D_4 ins. :

1* शङ्खज्यातलनिर्घोषैस्त्रैलोक्यं त्रासयन्मुहुः ।
द्रावयन्हरिसैन्यं तद्रावणो राममभ्यगात् ।

—(l. 5) $B_{2.3}$ यथा त्रिविक्रमे (by transp.). Ś$_2$ V_2 $B_{1.2}$ $D_{2.6}$ $T_{2.3}$ सर्व- ; B_3 तथा; $D_{1.3}$ त्रस्ता (for सर्वे). B_3 देव- (for दैत्य-). Ś D_{12} -जनाः; V_2 B_1 -वधे (for -वराः). D_4 त्रिविक्रमं यथा विष्णुं दैत्यदानवराक्षसाः. —G (ed.) om. l. 6. —(l. 6) D_4 रावणं दृष्ट्वा (for वानराः सर्वे). B_2 पलायंते; D_4 दुद्रुवुस्ते (for विविशुस्ते). —(l. 7) V_2 B_1 राक्षसेंद्रं च ते; D_4 ततस्ते रावणं (for ते राक्षसेन्द्रं तं). G (ed.) दृष्ट्वा वै (for तं दृष्ट्वा) V_2 B_1 नष्ट- (for त्रस्त-). B_2 वानरेंद्रस्य चेतसः ; D_4 भीता वानरपुंगवाः (for the post. half). —(l. 8) B_2 सर्वे च (for मनसा). D_4 देवं रघुकुलोद्वहं (for the post. half). —After l. 8, D_4 ins. :

2* कालदण्डोद्यतं घोरं धर्मं दृष्ट्वा यथा प्रजा ।

ततस्तं रावणं दृष्ट्वा रथस्थं पर्वतोपमम् ।
विधुन्वानं धनुर्घोरं व्यादितास्यमिवान्तकम् । [10]
स तं दृष्ट्वा महारौद्रं गर्जन्तं कालमेघवत् ।
वानरान्सान्त्वयित्वा च विभीषणमुवाच ह ।
कोऽयं पर्वतसंकाशो धनुष्मान्कवची शरी ।
दिव्यं रथं समास्थाय वानरान्प्रजिघांसति ।
आचक्ष्व मे महाबाहो कोऽयं राक्षसपुंगवः । [15]
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्ता विप्रदुद्रुवुः ।
स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणामिततेजसा ।
आचचक्षे महातेजा राघवाय विभीषणः ।
दशग्रीवो महातेजा राजा वैश्रवणानुजः ।
भीमकर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाधिपः । [20]
पुत्रो विश्रवसः साक्षात्क्रूरकर्मा सुदारुणः ।
दारुणो दारुणाचारो देवदानवदर्पहा ।
एतस्मिन्क्रियतां यत्नः क्षुद्रे पुरुषपुंगव ।
पुरा वानरसैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ।
विभीषणवचः श्रुत्वा रामो राजीवलोचनः । [25]
जग्राह कार्मुकश्रेष्ठं वाक्यं चेदमुवाच ह ।
दिष्ट्या मे दर्शनं प्राप्तो नैर्ऋतेन्द्रः सुदुर्मतिः ।
वधेनास्य नृशंसस्य तुष्टिमेष्यामि संयुगे ।
इत्युक्त्वा बाणमाकर्णं पूरयित्वा ससर्ज ह ।
तं राक्षसेन्द्रश्चिच्छेद त्रिभिर्भल्लैरमर्षणः । [30]
निकृत्तं सायकं दृष्ट्वा सौमित्रिः कुपितो भृशम् ।
त्रासयामास रक्षांसि ज्याघोषेण महाबलः ।

—(l. 9) V2 B1 D1 ततस्ते; B3 चरंतं; D6 T2.3 ततस्तु (for ततस्तं). Ś2 वानरा; B2.3 D2–4 राघवो; D1 राघवं (for रावणं). Ś राक्षसं (for रथस्थं). D1 पर्वतोत्तमं.—After l. 9, D4 ins.:

3* ग्रसन्तमिव लोकांस्त्रींस्तमूर्जितमिवानलम् ।

—(l. 10) D4 महा- (for धनुर्). B3 -घोषं (for -घोरं). D6 T2.3 om. from the post. half up to the prior half of l. 11. G (ed.) reads the post. half of l. 11 in place of the post. half of l. 10.—(l. 11) D1–3 विरूपाक्षं (for स तं दृष्ट्वा). V2 B1.3 तदा (for महा-). Ś D1.2.12 -घोरं (for -रौद्रं). G (ed.) om. from the post. half up to the prior half of l. 25.—After l. 11, D4 ins.:

4* रामः सौमित्रिणा सार्धं विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।;

while D6 ins.:

5* ततोऽब्रवीन्महातेजा रामः शस्त्रभृतां वरः ।

—(l. 12) V2 B1 तु; D3 [अ]थ (for च). D4 सांत्वयित्वा हरिश्रेष्ठान् (for the prior half).—(l. 13) D6 T2.3 [ऽ]सौ (for ऽयं). B3 वपुष्मान् (for धनुष्मान्).—(l. 14) V2 B1 समासाद्य; D4 समारुह्य; D12 समादाय (for समास्थाय). Ś V2 B1.2 सं-; D4.12 स (for प्र-). B3 वानराणां जिघांसति (for the post. half).—(l. 15) D2.3 आचक्ष मे; D12 आचक्षेह (for आचक्ष्व मे).—(l. 16) D4 दुद्रुवुर्दिशः (for विप्रदुद्रुवुः).—(l. 17) D6 T2.3 [अ]क्लिष्टकर्मणा (for [अ]मिततेजसा).—(l. 18) D6 T2.3 महाबाहू; D8 °बाहो (for °तेजा).—B2 om. l. 19.—(l. 19) D4 श्रीमान् (for राजा).—(l. 20) B2 महाबाहो; D3 महातेजा; D4 सदासौम्यो (for महोत्साहो). D4 राक्षसेश्वरः.—(l. 21) D4 देव (for साक्षाद्). B2.3 निशाचरः (for सुदारुणः). D4 महारौद्रो महावपुः (for the post. half).—(l. 22) D4 निर्घृणः पापकर्मा च; D8 रावणो दारुणाकारो (for the prior half).—After l. 22, D1–3.6 T2.3 repeat l. 16.—After l. 22, D4 ins. (sic):

6* दुराचारो दुराधर्षो पलंकु रघुनन्दन ।
स तं निवारयितुं संख्ये न शक्ता वानरोत्तमाः ।

—D4 om. l. 23–24.—(l. 23) V2 B1 तदस्मिन्. Ś1 महान्; B2 D8 युद्धे; D12 महा- (for क्षुद्रे). D8 राघव- (for पुरुष-).—After l. 23, Ś D12 repeat l. 16.—(l. 24) V2 B1 स च (for पुरा). D8 स्वयं (for क्षयं). V2 B1 नेष्यति (for नयति).—After l. 24, D6 T2.3 ins.:

7* तपःप्रभावात्पूर्वं वै येन देवाः सदानवाः ।
निर्जिता युगपत्सर्वे रणे रणविशारद ।

—(l. 26) D1.3.8 कार्मुकं (for कार्मुक-). D8 घोरं (for -श्रेष्ठं). V2 B1 एतद् (for चेदम्).—(l. 27) D3 राक्षसेंद्र सु-; D4 राक्षसेंद्रोति- (for नैर्ऋतेन्द्रः सु-). D8 राक्षसेंद्र सुदुर्मते (for the post half).—(l. 28) V2 B1 वधे च (for वधेन). B2.3 हि संगम्य (for नृशंसस्य). D4 निहत्य तं दुराचारं (for the prior half).—After l. 28, D3 ins.:

8* पापमेनं कथं हन्यां महापापकरं सदा ।
दर्शनेनापि पापस्य अस्य मे कम्पते मनः ।
यज्ञविध्वंसकर्तारं देवब्राह्मणकण्टकम् ।
ऋषिकन्यादेवकन्यापराभवकरं शठम् ।
विभीषण कथं हन्यां रावणोऽहं स रावणम् । [5]
अथवा स्वेन पापेन पापोऽयं नाशमेष्यति ।

—(l. 29) B2 [उ]क्तो (for [उ]क्त्वा). B2.3 D3 आकर्णात्; D1 आयुक्तं (for आकर्णं). D4 कार्मुके बाणं (for बाणमाकर्णं). B1 च (for ह). D1 तं छिन्नं रक्षसा क्षणात्; D4 संधायाकृष्य दुःसहं (for the post. half).—After l. 29, D1 ins.:

9* दृष्ट्वा चुक्रोध सौमित्रिस्त्रासयन्धनुषा रिपून् ।;

while D4 ins.:

10* मुमोच वीक्ष्य तं शत्रुं क्रोधसंरक्तलोचनः ।

—D1 om. l. 30–32.—(l. 30) Ś D12 बाणैर् (for भल्लैर्). D4 महाघनैः (for अमर्षणः).—(l. 31) B2 छिंदंतं; D4 निवृत्तं; D6 विकृत्तं; T2 सकृत्तं (for निकृत्तं). D6 [ऽ]भवत् (for भृशम्).—After l. 31, B2 ins.:

11* जग्राह कार्मुकश्रेष्ठं विस्फार्य च ननाद च ।

—(l. 32) D6 T2.3 नाशयामास. D4 -निनादैर् (for -घोषेण). B3 महास्वनः.—After l. 32, D4 ins.:

पूरयन्स महाशैलानर्णवांश्च दिशस्तथा ।
सौमित्रेर्धनुषो घोषं श्रुत्वाप्रतिभयं तदा ।
विसिष्मिये महातेजा राक्षसेन्द्रो भृशं बली । [35]
स रावणः प्रकुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणमग्रतः ।
आदाय निशितं बाणमिदं वचनमब्रवीत् ।
तिष्ठ प्राणान्परित्यज्य गमिष्यसि यमक्षयम् ।
पश्य मे निशितान्बाणानरिदर्पनिषूदनान् ।
सितपीतामलांस्तीक्ष्णान्मुक्तारजतभूषणान् । [40]
एष ते सूर्यसंकाशो बाणः पास्यति शोणितम् ।
मृगराडिव संक्रुद्धो नागराजस्य शोणितम् ।
त्यज सर्वात्मना बाणांस्ततस्त्यक्ष्यसि जीवितम् ।
ततः स रक्षोवचनं निशम्य
सगर्वितं संयति राजपुत्रः । [45]
न चैव चुक्रोध बले स्थिरात्मा
प्रोवाच चेदं वचनं महात्मा ।
कर्मणा दर्शयात्मानं न विकत्थितुमर्हसि ।

12* पूरयामास समरे शरं शत्रुविनाशनम् ।
सुग्रीवो हनुमान्नीलो ह्यङ्गदः कुमुदो नलः ।
ऋषभः शरभो धूम्रः पनसश्च नलोऽनलः ।
गजो गवाक्षो गवयः केसरी जाम्बवान्बली ।
तेऽतिक्रुद्धा महावीर्याः सिंहनादान्भयावहान् । [5]
महाकाया महारौद्राश्चक्रुरभ्येत्य रावणम् ।
तैः शब्दैरसुरास्त्रेसुश्चचाल वसुधा तदा ।
लोकाः समस्ताः संभ्रान्ताः सुरगन्धर्वराक्षसाः ।

—D4 om. l. 33.—(l. 33) V2 B1 D8 सु-; B2.3 च (for स). D6 T2.3 पूरयंतं (for पूरयन्स). Ś B3 D1.12 महीं; D8 -महान् (for महा-). V2 B1 अंबरं; D1–3.6.8 T2.3 अर्णवं (for अर्णवांश्). D6 T2.3 तदा (for तथा). B2.3 दिशश्च विदिशस्तथा (for the post. half). —(l. 34) D4 सौमित्रि- (for सौमित्रेर्). V2 B1.2 T2.3 घोरं (for घोषं). D12 धनुर्घोषेण (for धनुषो घोषं). B3 तथा (for तदा). D4 श्रुत्वा शत्रुभयावहं (for the post. half).—(l. 35) B2.3 D8 महाबलः (D8 °ली); D1 भृशं तदा (for भृशं बली). D4 विस्मयं परमं प्रापुर्भयसंत्रस्तमानसाः.—After l. 35, D3 ins.:

13* रक्षसां तु हृदः स्फोटो जातस्तेन स्वनेन वै ।
जगर्जुर्वानराः सर्वे हनुमत्प्रमुखा रणे ।

—(l. 36) B3 रावणोथ (for स रावणः). B2 [ऽ]थ कुपितो; D4 सुसंक्रुद्धो; D8 प्रकुपितं (for प्रकुपितो).—After l. 36, D4 ins.:

14* हतं तेन सुतं स्मृत्वा सर्वलोकेषु विश्रुतम् ।

—(l. 37) B2.3 निशितान्बाणान् (for निशितं बाणम्). Ś D12 om. from the post. half up to the prior half of l. 39. D4 संधायास्य दशाननं (for the post. half).—For l. 38, D4 subst.:

15* यदि स्थास्यसि संग्रामे हतः प्राप्स्यसि वै यमम् ।

—Thereafter cont.:

16* कृतकृत्योऽसि सौमित्रे त्वं मे दृष्टिपथं गतः ।
पराक्रमेण रूपेण वैरेण विनयेन च ।
कीर्तयन्ति जना देवास्त्वामेकं पुरुषोत्तमम् ।
निहत्वा निर्भयो भूयां पुरतो मे स्थितो रणे ।
तस्मात्त्वां समरे हत्वा गमिष्ये भुवनत्रये ।
स्थितो युध्यस्व सौमित्रे न पलायस्व पार्थिव ।

—(l. 39) B3 त्वं (for मे). D4 द्रक्ष्यसे (for पश्य मे). V2 B1.3 रिपु- (for अरि-). D3.8 -पक्ष- (for -दर्प-). Ś D12 -निषूदनं. B2.3 D6 T3 -विनाशनान्; D1 -विनाशन (for -निषूदनान्) D4 अद्य मे रघुनंदन (for the post. half).—D8 om. l. 40.—(l. 40) D1 -पक्ष- (for -पीत-). D6 T2.3 सि(T2 शी)त-(T3 सीते) पीतमुखान् (for सितपीतामलांस्). Ś D12 सितपीतांचलं तीक्ष्णं; D4 सिताः पीतामलास्तीक्ष्णा (for the prior half). B3 तप्तकांचन- (for मुक्तारजत-). Ś D12 -भूषणं; D3 -भूषितान्; D4 -भूषिताः (for -भूषणान्). B3 G (ed.) शिताः शिता (G [ed.]°तामला)श्चातितीक्ष्णा दृष्ट्वा (G ed. मुक्ता)रजतभूषणाः.—D4 om. l. 41.—(l. 41) Ś D12 वपाते (for एष ते). Ś1.2 (marg. also) रवि-; V2 B1 D1–3.8 सर्प- (for सूर्य-). D3 शरः (for बाणः). B2.3 एते ते सर्पसंकाशा बाणाः पास्यंति शोणितं.—D1.6.12 T2.3 om. (hapl.) l. 42.—(l. 42) D4 गज- (for नाग-).—After l. 42, D4 ins.:

17* न्यस्तशस्त्रमपि त्वा तु वधिष्यामि न संशयः ।
द्रवन्तमपि सर्वत्र पुत्रहन्तारमाहवे ।
तिष्ठ लक्ष्मण यत्नेन कुरु युद्धं स्थिरो भव ।

[(l. 3) After लक्ष्मण, क्रुद्धो गजराजस्य शोणितं न्यस्तत्रे is erroneously written.]

—D4 om. l. 43.—(l. 43) Ś D12 बाणं (for बाणांस्).—(l. 45) Ś D3.12 सु- (for स).—(l. 46) D4 [ए]ष (for [ए]व). Ś D12 बल-; G (ed.) रणे (for बले). V2 B1 धृतात्मा; D2.3.8 T2.3 स्थितात्मा (for स्थिरात्मा) D4 महानुभावः (for बले स्थिरात्मा). B2.3 न चैव क्रुद्धो धरणीभृता(B3 °धरा)त्मा.—(l. 47) B2 उवाच (for प्रोवाच). Ś D4.12 चैनं; D8 देवं (for चेदं). B2 *बली; B3 स ततो; D1 स तदा; D4 सुतरां (for वचनं).—After l. 47, B1 D4 read an addl. colophon. [*Kāṇḍa name*: B1 D4 लंकाकांडे.—*Sarga name*: B1 रावणवाक्यं; D4 लक्ष्मणवाक्यं.—*Sarga no.* (figures, words or both): D4 om.; B1 74.]

—After the addl. colophon, D4 ins.:

18* दशग्रीववचः श्रुत्वा सौमित्रिः शत्रुतापनः ।
धनुराकृष्य सशरं प्रत्युवाच निशाचरम् ।

—(l. 48) V2 B1 विकल्पितुम्; D3 विकंपितुम् (for विकत्थितुम्).—After l. 48, Ś B2.3 D2.4.12 ins.:

19* पौरुषेण हि युक्तेन न विकत्थितुमर्हसि ।

[B3 तु; D2 च (for हि). B2.3 D4 यो युक्तो; D2 संयुक्तो (for युक्तेन). Ś D12 सं- (for न). B3 D4 अर्हति (D4 °ते) (for अर्हसि). B2 न स कत्थति संयुगे (for the post. half).]

सर्वायुधसमायुक्तो धन्वी रथवरे स्थितः ।
स शरैर्यदि वा शस्त्रैर्दर्शयस्व पराक्रमम् । [50]
ततः शिरांसि ते बाणैः पातयिष्याम्यहं रणे ।
मारुतः कालपक्वानि फलानीव वनस्पतेः ।
अद्य ते मामका बाणास्तप्तकाञ्चनभूषणाः ।
पास्यन्ति रुधिरं देहात्सुरामृतमिवोत्थितम् ।
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतुमद्वीर्यसंयुतम् । [55]
रावणः परमक्रुद्धो बाणमुत्तममाददे ।
तमापतन्तं सौमित्रिस्त्रिधा चिच्छेद लाघवात् ।
रावणः परमामर्षी शरवर्षेण सोऽभ्ययात् ।
ततः शरसहस्रेण संच्छाद्य रघुनन्दनम् ।
विभीषणं च सुग्रीवं वानरांश्चाभिदुद्रुवे ।
संत्रास्य वानरानीकं शरवर्षैर्महाभुजः । [60]
राममेवाभिदुद्राव शरैरग्निशिखोपमैः ।
तमापतन्तं सहसा प्रत्यगृह्णान्महाभुजः ।
रामोऽपि राक्षसश्रेष्ठं शरैरर्काग्निसंनिभैः ।
संक्रुद्धयोस्तयोरासीत्संयुगं लोमहर्षणम् ।
ततः प्रववृते युद्धं रामरावणयोर्महत् । [65]

—(l. 49) D_8 -समाविष्ट (for -समायुक्तो). —(l. 50) D_4 अस्त्रैर्वा (for स शरैर्). $D_{1-3.8}$ [अ]प्यस्त्रैर् (for शस्त्रैर्). B_2 समर्थैरायुधै-र्युद्धे; B_3 D_6 $T_{2.3}$ शरैर्वा यदि वाप्यस्त्रैर् (for the prior half). —(l. 51) $D_{2.3.8}$ तैर् (for ते). D_6 $T_{2.3}$ त्वां निशितैर् (for (for शिरांसि ते). D_4 भूतले (for [अ]हं रणे). —(l. 52) $Ś_1$ [ए]व (for [इ]व). —(l. 53) D_1 T_2 मे (for ते). $Ś_1$ त्यक्त-; D_4 तथा (for तप्त-). —(l. 54) D_1 मोहात्; D_4 गात्रात् (for देहात्). सुरामृतम् metri-causa. B_2 अमृतं विबुधा इव; D_1 सुधामदमिवामराः; $D_{3.8}$ पुरामृतमिवामराः; D_6 $T_{2.3}$ सुधामिव दिवौकसः (for the post. half). —After l. 54, D_8 ins.:

20* हितं वा शृणु मे वाक्यं रावणाद्य रणाङ्गणे ।
सीतामर्पय रामाय कपीन्प्रणम चादरात् ।
अभयं ते मया दत्तं रामं प्रणम रावण ।
कृपाभिरामः श्रीरामः प्रपन्नाय न कुप्यति ।
विभीषणो राज्यमेतत्करोतु हतकण्टकम् । [5]
दत्तं रामेण एतस्मै कोऽन्यथा तत्करिष्यति ।
प्रयाहि सवलोऽन्यत्र धनदं वा समाश्रय ।
त्वां प्राप्तं शरणं भ्राता धनदः पालयिष्यति ।
एष ते जीवनोपायः सर्वभावो न संशयः ।
मया दयामयेनात्र दर्शितस्तव रावण । [10]
अन्यथा जीवितं नास्ति तव रावण निश्चितम् ।
पूर्वं पलायनं कृत्वा गतो रावण मन्दिरम् ।
कुम्भकर्णो हरिभिर्वीरैर्दत्तो विश्राममाहवे ।
अद्य सर्वे हता वीरा एको दीनो भवान्स्थितः ।
त्वं तु मद्वाक्यमाश्रित्य चिरं जीव हितं ध्रुवम् । [15]

—D_4 om. l. 55–56. —(l. 55) D_{12} -संस्थितं (for -संयुतम्). B_3 ग्राहकं वचः; D_1 सारसंमितं (for वीर्यसंयुतम्). V_2 $B_{1.2}$ $D_{2.3.8}$ हेतूत्साहसमन्वितं (for the post. half). —After l. 55, D_8 ins.:

21* भवितव्यस्य योगेन रावणो रोषमाप्तवान् ।
उवाच वचनं चेदं लक्ष्मणं प्रतिमानधृक् ।
हतेषु तेषु वीरेषु दग्धे लङ्कापुरेऽधुना ।
बद्धे वारिनिधौ चाद्य मृते भ्रातरि पुत्रके ।
त्रैलोक्यकण्टकख्याते जित्वा देवान्सवासवान् । [5]
अभिमानपरो भूत्वा सदा व्याकुलदीनवत् ।
कथं सीतां प्रयच्छामि प्रणमामि कथं कपीन् ।
कथं रामं नमाम्यद्य दर्पवान्रावणो ह्यहम् ।
संग्रामे मरणं श्रेयो न तु मानपरिच्युतिः ।
विशेषाद्रामहस्तेन मरणं मम वल्लभम् ।
रामो वा रावणो वापि भविताद्य महारणे । [10]

—(l. 56) B_{1-3} $D_{1.8}$ परमः (for परम-). D_3 इत्युक्त्वा रावणः क्रुद्धो (for the prior half). —After l. 56, B_2 ins.:

22* शरं संप्रेषयामास कालान्तकयमोपमः ।

—(l. 57) T_3 त्रेधा (for त्रिधा). V_2 B_1 सायकैः (for लाघवात्). D_4 चिच्छेदाशु शरेण सः (for the post. half). —(l. 58) B_2 समर- (for परम-). V_2 B_1 सोभ्यगाव; $B_{2.3}$ चाभ्ययात् (for सोऽभ्ययात्). D_4 रावणः शरवर्षेण छादयामास राघवं. —(l. 59) D_1 शतसहस्राणि (for शरसहस्रेण). D_4 ततस्तं शरवर्षेण (for the prior half). D_1 प्रच्छाद्य (for संछाद्य). $B_{2.3}$ युधि लक्ष्मणं (for रघुनन्दनम्). —(l. 60) $Ś_2$ तु; V_3 $B_{1.3}$ $D_{2.3.8}$ स- (for च). B_3 सविभीषणसुग्रीवं; D_1 विभीषणससुग्रीवान् (for the prior half). $Ś_2$ $D_{1.3.4.6.8}$ T_3 [अ]पि (for [अ]भि-). —After l. 60, D_4 ins. a passage, as No. 52. —Ś D_{12} om. (hapl.) l. 62–63. —(l. 62) D_4 रावणश्च (for राममेव). V_3 बाणैर् (for शरैर्). B_2 आशीविषोपमैः (for अग्निशिखोपमैः). —V_3 damaged for l. 63. —(l. 63) $D_{1.6.8}$ $T_{2.3}$ प्रत्यगृह्णन् (for प्रत्यगृह्णान्). D_4 रघूत्तमः (for महाभुजः). —(l. 64) D_2 हि (for ऽपि). D_1 रावणं श्रेष्ठैः; D_8 रक्षसां श्रेष्ठं (for राक्षसश्रेष्ठं). B_4 उल्काग्नि-; D_2 अग्न्यर्क- (for अर्काग्नि-). $Ñ_1$ B_3 D_1 अग्निशिखोपमैः (for अर्काग्निसंनिभैः). D_4 राघवो राक्षसं रौद्रं शरैर्मर्मस्वताडयत्. —After l. 64, Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} ins.:

23* ततोऽभवद्युद्धमनुत्तमं तयो-
र्महत्तदा रामनिशाचरेन्द्रयोः ।
जिगीषतोर्वन्यगजेन्द्रयोर्वने
प्रभिन्नयोर्यूथपयोर्यथाभवत् ।

[(l. 3) V_3 damaged from वन्य- up to l. 68.]

—Thereafter, B_3 reads an addl. colophon in marg. इत्यार्षे रामायणे युद्धकांडे 3(?). —Ñ V_1 B_{2-4} $D_{3.4.8}$ om. l. 65. —(l. 65) V_2 B_1 अथ संक्रुद्धयोर्; D_1 सुसंक्रुद्धयोर् (subm.) (for संक्रुद्धयोस्तयोर्). D_6 $T_{2.3}$ संक्रुद्धयोस्तदा ह्यासीत् (for the prior half). V_2 B_1 D_6 $T_{2.3}$ रोम- (for लोम-). D_1 संयुगो लोमहर्षणः (for the post. half). —(l. 66) D_6 $T_{2.3}$ प्रवृत्तं (T_3 °द्धं) युद्धं तु (for प्रववृते युद्धं). Ñ V_1 B_{2-4} D_1 तदा

जीवितान्तकरं घोरं परस्परवधैषिणोः ।
लाघवं शरमोक्षं च शरव्याघातमेव च ।
आत्मनः प्रतिघातं च दृष्ट्वा रक्षो न विव्यथे ।
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्व्यवच्छेदप्रवेगितैः । [70]
राघवः परमामर्षी विव्याध सुमहाबलः ।
चचाल पृथिवी सर्वा ससागरवनद्रुमा ।

52

After l. 60 of Appendix I No. 51, D_4 ins.:

स्वबले वर्षमानं तं शरवर्षैरनेकधा ।
व्यथितान्वानरान्वीक्ष्य नदन्तं रावणं तथा ।
सौमित्रिरथ संक्रुद्धः सर्वलोकहितोद्यतः ।
अभिदुद्राव वेगेन धनुराकृष्य शोभनम् ।
शस्त्रैरभिमुखं वीक्ष्य सौमित्री रौद्रदर्शनम् । [5]
सुग्रीवो हनुमान्नीलो ह्यङ्गदो ऋषभोऽनिलः ।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ।
सुषेणो विनतो धूम्रः पनसः कुमुदोल्मुकः ।
प्रजङ्घः क्रथनः सौम्यो वीरबाहुर्महाहनुः ।
सुनलः प्रथनस्तारः संपातिर्विजयो जयः । [10]
जाम्बवांस्तु महावीर्यो वानरा लोकविश्रुताः ।
सर्वलोकहिते यत्ताः स्वामिकार्यकृतोद्यमाः ।
वरायुधा महाकाया महावेगा महाबलाः ।
परिवार्य रघुश्रेष्ठं तस्थुर्विजयकाङ्क्षिणः ।
तं तथाभिमुखं वीक्ष्य शत्रुसंहरणक्षमम् । [15]
कृत्वा नादं महाभीमं लङ्केशो न व्यकम्पत ।
सौमित्रिर्वानरैः सार्धं शरवर्षं ववर्ष सः ।
वर्षन्तं प्रेक्ष्य रक्षेन्द्रं सौमित्रिः प्राह सत्वरः ।
पश्य पुत्रं हतं संख्ये मम बाणैर्मनोजवैः ।
जेतारं सर्वलोकानामिन्द्रजेतारमुत्तमम् । [20]
राक्षसानां सुखकरं सर्वशोभासमन्वितम् ।
सर्वशास्त्रार्थकुशलं सर्वमायाधरं प्रियम् ।
इन्द्रादिलोकपालैश्च सेव्यमानं पुरे पुरा ।
तमिमं सुभगं पुत्रं भ्रष्टशस्त्रं हतं मया ।
जीवितान्तं च लङ्केश राक्षसस्त्रीविभूषण । [25]
पश्य रावण दुर्बुद्धे किं न जानासि मे बलम् ।
हतमिन्द्रजितं दृष्ट्वा मत्पार्श्वे निर्भयः स्थितः ।
न हि मे शस्त्रसंघातं दृश्यते मम लाघवम् ।
यदि स्थास्यसि संग्रामे स्थिरचित्तो धृतायुधः ।
वधिष्यामि न संदेहो देवानां क्लेशकारिणम् । [30]
सर्वथाहं वधिष्यामि कुरु युद्धं स्थिरो भव ।
सर्वदेवा मुनिश्रेष्ठा यक्षगन्धर्वकिंनराः ।
प्रहर्षं परमं सर्वे गमिष्यन्ति न संशयः ।
दुर्विनीतं दशग्रीव निहतान्राक्षसोत्तमान् ।
प्रहस्तं समरे वीरं सुरजेतारमुद्धतम् । [35]
अकम्पनं विरूपाक्षं सुरमानुषकण्टकम् ।
तव पुत्रान्महावीर्यान्निहतान्वानरोत्तमैः ।
दृष्ट्वा योद्धुं रणक्रूर आगतस्त्वं मदोद्धतः ।
इत्युक्त्वा लक्ष्मणः श्रीमान्प्राह वानरयूथपान् ।
सर्वयत्नेन योद्धव्यं हनिष्यामि दशाननम् । [40]
ततस्ते वानराः सर्वे ववर्षुः शैलपादपैः ।
राक्षसानां हरीणां च संप्रहारो महानभूत् ।
उद्धतान्वानरान्वीक्ष्य दशग्रीवः प्रतापवान् ।
विनद्य सुमहानादं कम्पयन्वानरोत्तमान् ।
हरिसैन्ये ववर्षोच्चैः शरवर्षं त्वनेकधा । [45]
विद्राव्यमानान्सर्वांश्च अतिक्रुद्धो दशाननः ।
तिष्ठ तिष्ठेति सौमित्रिं स हि दुद्राव राक्षसः ।
सौमित्रिमेत्य समरे प्राह गम्भीरया गिरा ।
मम पुत्रं रणे हत्वा स्वस्थोऽहमिति मन्यसे ।
शस्त्रास्त्रसंघैः समरे वधिष्यामि स्थिरो भव । [50]
त्वां च रामं च तथा सर्वारातीन्प्रगर्वितान् ।
एवमुक्त्वार्धचन्द्रेण शरेणोग्रेण शोभिना ।
कार्मुकं तु रघोस्तस्य चिच्छेद सहसा शुभम् ।
तथा शरसमूहेन छादयामास राघवम् ।
जगर्जोच्चैर्महानादं कम्पयन्वसुधातलम् । [55]
संधाय च तथा संख्ये कोपसंरक्तलोचनः ।
संच्छाद्य शरजालैस्तु सौमित्रिरतिवेगवान् ।
अर्धचन्द्रशरेणास्य धनुश्चिच्छेद रोषितः ।
छिन्ने धनुषि रक्षेन्द्रः शक्तिं जग्राह भास्वराम् ।
दशग्रीवकरस्थां तां सौमित्रिः परवीरहा । [60]
चिच्छेद दशभिर्बाणैस्तं च विव्याध पञ्चभिः ।
भिन्नगात्रो दशग्रीवो युगान्ताग्निसमप्रभः ।
गदामाविध्य वेगेन लक्ष्मणं सोऽभ्यगाद्बली ।
चिक्षेप ज्वलमानां तां विनद्य च महास्वनम् ।
आयान्तीं ज्वलमानां तां दृष्ट्वा सौमित्रिरद्भुताम् । [65]

(for महत्). D_4 तयोर्युद्धमभूद्घोरं सर्वलोकभयावहं. —(l. 67) D_8 पिशितांतकरं. D_1 om. घोरं . Ś D_{12} -वधैषिणः; Ñ $V_{1.2}$ $B_{1.4}$ $D_{4.6}$ $T_{2.3}$ -जयैषिणोः ; $B_{2.3}$ -जयैषिणौ (for -वधैषिणोः). —(l. 68) $Ñ_2$ रामस्य; B_3 (marg. also) राघवे (for लाघवं). D_2 -ज्याघातम् ; D_6 $T_{2.3}$ -संघातम् (for -व्याघातम्). —(l. 69) D_8 आत्मानं. Ñ V_1 $D_{2.3}$ परिघातं (for प्रति°). V_3 B_4 रामः (for रक्षो). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} प्रचुक्षुभे (for न विव्यथे). —(l. 70) D_3 om. शर-. $Ñ_1$ B_2 -सहस्रैस्तं; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{3.4}$ -सहस्रेण (for -शतैस्तीक्ष्णैर्). $Ś_1$ $D_{6.12}$ रावणं सं- ; $Ñ_2$ B_4 प्रचिच्छेद; B_3 व्यवच्छेद्य; D_4 वक्षस्येव; D_6 अविच्छेद- (for व्यवच्छेद-). $Ñ_3$ V_1 -परेरितैः($Ñ_2$ °तं) ; V_2 -**कृतः ; V_3 -प्रत्रेपितैः ; $B_{2.4}$ -प्रचोदितैः(B_4 °तः) ; B_3 पुरे बभौ; D_8 $T_{2.3}$ -प्रत्रेशितैः (for -प्रवेगितैः). —(l. 71) V_2 B_1 $D_{1-4.6.8}$ $T_{2.3}$ राघवं (for राघवः). $Ñ_2$ समर- (for परम-). V_3 damaged from the post. half up to the prior half of l. 72. B_2 $D_{3.6.8}$ T_3 स(for सु-). Ś D_{12} प्रविव्याध (for विव्याध सु-). D_6 महारथः (for -महाबलः).—V_1 om. l. 72. —(l. 72) D_6 $T_{2.3}$ च मही (for पृथिवी). D_8 कृत्स्ना (for सर्वा). Ñ B_{2-4} संचचाल दशग्रीवः (for the prior half). Ñ V_3 B_{2-4} क्रुद्धश्चैव महाबलः (for the post. half).

बिभेद शरजालेन नानास्त्रैश्च महास्वनैः ।
ततः संचिन्त्यमानस्तु रावणोऽमितविक्रमः ।
अजेयं लक्ष्मणं ज्ञात्वा महामायामचोदयत् ।
मायां प्रयुज्य रक्षेन्द्रो धनुराकृष्य वीर्यवान् ।
ववर्ष शरजालानि लक्ष्मणे वानरान्विते । [70]
खड्गपाशासिमुसलैर्भिन्दिपालैः परश्वधैः ।
भित्वा सर्वायुधैः सर्वानन्तरं प्राप्य रावणः ।
किमेति मम कार्यं स्यादिति प्राह स बुद्धिमान् ।
मरणं मम रामेण श्लाघ्यमित्यवधार्य सः ।
श्रियं निभूतिं राज्यं च ऐश्वर्यं जीवितं तथा । [75]
तत्याज्य रावणः संख्ये निहते राक्षसे बले ।

53

After 6.87.6, D18 ins. :

चिन्तयित्वा महावीरस्तस्थौ राक्षससत्तमः ।
स प्रविश्य पुरीं राजा राक्षसो दीनमानसः ।
स्मृत्वा तु तौ महावीर्यौ कुम्भकर्णनरान्तकौ ।
देवान्तकमिन्द्रजितं कुम्भकर्णसुतावुभौ ।
अतिकायं त्रिशिरसं प्रकम्पनमहोदरौ । [5]
एवमेते महावीर्याः कुमारा मद्धितैषिणः ।
राक्षसांस्तांस्तदा स्मृत्वा महाकायान्सहस्रशः ।
क्षीणशेषं हतं दृष्ट्वा आत्मसर्वार्थसाधनम् ।
राजा राक्षसमुख्यानां रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
न देवैर्न च गन्धर्वैर्न यक्षैर्न च पन्नगैः । [10]
तत्तपो दारुणं घोरं मया तप्तं पुरा तदा ।
तपस्तंतप्यमानस्य प्रधावयति मारुतः ।
आदित्यो निष्प्रभश्चैव मन्दतेजा हुताशनः ।
अपुष्पा फलदा वृक्षाः मन्दसस्या मही तदा ।
नक्षत्राणि न भासन्ते न च वर्षति वासवः । [15]
प्रज्वलन्ति दिशः सर्वा उल्कापाताः समन्ततः ।
पशवः पक्षिणश्चैव निर्विकारा महीतले ।
नद्यश्च प्रतिकूलं हि वहन्ति न हि संशयः ।
दृष्ट्वा महत्तपो घोरं संभ्रान्तश्च पितामहः ।
देवदेवो विमानेन समायातः पितामहः । [20]
उवाच च गुरुः श्रीमान्स हि सर्वैर्दिवौकसैः ।
अन्तरिक्षेऽब्रवीद्वाक्यं पद्मयोनिः पितामहः ।
हंहो राक्षसराजेन्द्र महाबलपराक्रम ।
उग्रे तपसि च त्वत्तः परितुष्टोऽस्मि सुव्रत ।
देवताः क्षोभमापन्ना दृष्ट्वा ते तपसो बलम् । [25]
तद्दृष्ट्वा ते महाघोरं माहात्म्यं तपसो महत् ।
तदर्थमिह संप्राप्तः किं वरं ते ददाम्यहम् ।
पद्मयोनिवचः श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
यक्षाणां च महर्षीणां सुराणां प्रवरो गुरुः ।
त्वं ममानेन तपसा प्रीतो यदि पितामह । [30]
दशवर्षसहस्राणि तोषितश्च महेश्वरः ।
परितुष्टश्च देवेशो वरमेनं प्रयच्छ मे ।

Lacuna

सुरासुरगणैश्चैव यक्षराक्षसपन्नगैः ।
अवध्यः सर्वभूतानां त्वत्प्रसादाद्भवाम्यहम् ।
इच्छामि च वशीकर्तुं लोकांस्त्रीन्समहेश्वरान् ।
भवैतदीप्सितं कामं वरं दातुं त्वमर्हसि । [35]

Lacuna

मम श्रुत्वा वचो देवो वाक्यमेतदुवाच ह ।
एते विद्याधराद्यास्ते यत्त्वया समुदाहृताः ।
एवमस्तु महावीर्य यत्त्वया समुदाहृतम् ।
मानुषस्य च वध्यश्चेन्न खल्वन्यस्य कस्यचित् । [40]
श्रुत्वा वै वचनं तस्य ब्रह्मणश्चैव बुद्धिमान् ।
पश्यतां भगवान्ब्रह्मा सुराणां प्रवरो गुरुः ।
मानुषे मम का शङ्का भक्ष्या ये मानुषा मम ।
एवं मे वचनं दत्त्वा लङ्केश्वर्येऽभिषिच्य च ।
गच्छ रावण भद्रं ते लङ्का नाम पुरं प्रति । [45]
विश्वकर्मा ससर्जान्यां यां सकाञ्चनतोरणाम् ।
तरुणादित्यसंकाशां सर्वकामदुहां पुरीम् ।
तत्र त्वमीश्वरश्रेष्ठो राक्षसान्पालयिष्यसि ।
ततः प्रणम्य देवेशं लङ्कां प्रतिगतं मम ।
पद्मयोनिश्च तद्दत्त्वा ययौ दिवमनुत्तमम् । [50]
भूयो मया महादेव ईश्वरः परितोषितः ।
पुनरेव मया छिन्नं शंकराय निवेदितम् ।
तथान्यानि सहस्राणि निकृत्तानि शिरांसि मे ।
दशमं तु शिरश्छित्त्वा तद्देवाय निवेदितम् ।
ततः स भगवान्देवः सहदेवो महेश्वरः । [55]
उवाच वचनं मां वै तुष्टोऽहमिति रावण ।
दशग्रीव इति ख्यातो लङ्केशस्त्वं भविष्यसि ।
यत्त्वया मम भक्तानां शिरश्छित्त्वा निवेदितम् ।
यत्त्वया बलवत्कार्यं सुदुष्करमिदं कृतम् ।
ब्रूहि राक्षसराज त्वं किं वरं ते ददाम्यहम् । [60]
ततः प्रणम्य शिरसा मया प्रोक्तो महेश्वरः ।
कृत्वा प्रणामं दत्तानि शिरांसि च मया पुनः ।
गन्धर्वैश्चाप्यवध्योऽहं भवेयं हि महेश्वर ।
एवमस्तु महावीर यत्त्वया समुदाहृतम् ।
सर्वेष्वङ्गेष्ववध्यस्त्वं मम वध्यो भविष्यसि । [65]
न जानीमश्च दुर्धर्षमिहायातः स पूर्वकृत् ।
ये विष्णुना हता लोका येषां लोके मनः स्फुटम् ।
यदि निर्यातयिष्यामि सीतां वै जनकात्मजाम् ।
तदा न हन्याद्धि रामः सूर्यवंशसमुद्भवः ।
भ्राता मे परुषाण्युक्तः कनीयान्सर्वधर्मवित् । [70]
तथापि बोध्यमानोऽहं धर्मज्ञेनानुजेन वै ।
सीता प्रदीयतां साध्वी स च रामः प्रसाद्यताम् ।
इत्येवं वदतस्तस्य मया न वचनं कृतम् ।
प्रिया चैव मयाज्ञेन तथा मन्दोदरी हृता ।
सोऽयं देवाधिदेवस्य परं पारपरायणम् । [75]
येन सृष्टास्त्रयो देवाः ससुरासुरपन्नगाः ।
तेन पूर्वविरोधेन दृष्ट्वा देवो महाद्युतिः ।
दिष्ट्या देवगृहात्प्राप्तो विष्णुर्देहान्तरं गतः ।
* * हन्ति प्रियां चैव मया यज्ञे च शासितः ।
सोऽहं कालवशात्प्राप्तो मानुषाद्भयमागतः । [80]

मूढेन च हता बाला मया लङ्कां प्रवेशिता ।
जनकस्य सुता सीता रामपत्नी यशस्विनी ।
इयं त्रैलोक्यनाथस्य रामस्य महिषी प्रिया ।
अवलिप्ते न मे शान्तिस्त्रैलोक्येऽपि भविष्यति ।
इत्येवं चिन्तयानेन नैव निर्यातितालयम् । [85]
भ्राता च परुषाण्युक्तः कनिष्ठोऽयं विभीषणः ।
कुम्भकर्णो हतो भ्राता दूषणश्च निपातितः ।
विद्युज्जिह्वो महावीर्यः शङ्कुकर्णो यमस्तथा ।
हतो निकुम्भो कुम्भश्च प्रहस्तश्च महाबलः ।
एते चान्ये च बहवो रामेण निहता रणे । [90]
निष्प्रधानीकृता लङ्का रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
बालवृद्धावशेषा तु साट्टप्राकारतोरणा ।
किमहं क्वचिदात्मानं त्ववगच्छामि रावणम् ।
सोऽहं रक्षोगणैर्युक्तः प्रजानामिव संक्षयात् ।
सर्वथा तु विनष्टोऽहं कः कालस्य व्यतिक्रमः । [95]
प्राकृतस्येव नीचस्य बुद्धिर्विक्लवसंगता ।
अविषादेन धैर्येण बुद्धिर्भवति शोधना ।
अद्यप्रभृति सर्वांश्च सदेवासुरमानुषान् ।
समन्तात्सर्वभूतानि त्रींल्लोकान्ससुरासुरान् ।
यदि चेन्द्रसहस्राणि शंकराणां शतानि च । [100]
विष्णूनां च सहस्राणि पितामहशतानि च ।
कोटीनां वानराणां च सहस्राणि शतानि च ।
विष्णूनां यदि वा कोट्यो रामरूपेण संस्थिताः ।
यमो दण्डश्च कालश्च रुद्रश्चापि स्वयं भवेत् ।
मत्कार्मुकविनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः । [105]
वैवस्वतपुरं घोरं सर्वानेव नयाम्यहम् ।
अद्य गोमायवो गृध्रा ये चान्ये मांसैः शरार्दितैः ।
यमपुरगमनोत्सुकानथैता-
न्कपिवृषभान्विनिहत्य तौ प्रसह्य ।
स्वपुरनिशिचरांश्चिरं समेता- [110]
न्रुधिरवशामिहतं नयामि तृप्तिम् ।

इत्यार्षे रामायणे लङ्काकाण्डे युद्धपर्वणि रावणक्रोधवाक्यं नाम सर्गः ।

उपविश्यासने मुख्ये रावणो राक्षसाधिपः ।
अब्रवीन्मन्त्रिणौ वीरौ भ्रातरौ शुकसारणौ ।
कल्पयध्वं रथं शीघ्रं धनुरानीयतां च मे ।
चन्द्रहासमिमं क्षिप्रं देवदत्तशरांश्च तान् । [115]
आह्वानं राक्षसानां तु ये विशिष्टा हितैषिणः ।
रथैर्ध्वजैः समुन्नद्धा वाजिभिश्चाशु विक्रमैः ।
निर्यान्तु मम सैन्यानि संनद्धकवचानि च ।
द्रुतमाज्ञां ततो दत्त्वा रावणो लोकरावणः ।
चिन्ताशोकसमाविष्टो दशग्रीवो महाबलः । [120]
तत्तस्य वचनं श्रुत्वा रावणस्य निशाचराः ।
कल्पयन्तो रथं शीघ्रं दशनन्दं प्रमाणतः ।
वज्रवैडूर्यसंछन्नं जाम्बूनदविभूषितम् ।
इन्द्रनीलसमं चैव कूबरं चात्र संस्थितम् ।
तपनीयमयं दिव्यं हुताग्निज्वलनोपमम् । [125]
उच्छ्रितध्वजकेतुं च राजकेतनभूषितम् ।
सर्वरत्नमयं चित्रं नानाशिल्पविभूषितम् ।
नानावर्णविकारैश्च पताकाभिरलंकृतम् ।
ध्वजैश्च विविधाकारैरुच्छ्रितै रोमहर्षणैः ।
निवासं सर्वभूतानामद्भुतानां निदर्शनम् । [130]
आवासः सर्वरत्नानां स्रजां च निलयं महत् ।
उद्यन्तमिवादित्यं शक्याभ्रशिखरोपमम् ।
कल्पितं तु रथं दृष्ट्वा देवताः क्षोभमागताः ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव विद्रवन्ति स्म किंनराः ।
एकादशैव रुद्राश्च आदित्या द्वादशैव तु । [135]
अष्टाविंशतिनक्षत्राण्यष्टौ च वसवस्तथा ।
गताः सर्वे सुवित्रस्ता मेदिनी च प्रकम्पिता ।
दृष्ट्वा रथवरं तस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
युक्तं वाजिसहस्रेण रथानां हेममालिनाम् ।
षष्टी रथसहस्राणि रथानां सपताकिनाम् । [140]
चत्वारिंशत्सहस्राणि कुञ्जराणां बलीयसाम् ।
चतुर्दशसहस्राणि सारोहाणां तु वाजिनाम् ।
तिस्रो राक्षसकोट्यस्तु पदातीनां तदा रणे ।
एवं न्यवेदयंस्तस्य सज्जं रथवरं प्रभोः ।
शतं सुयुक्तं शतसूर्यवर्चसं [145]
सहस्रधारं शशिकान्तिसंनिभम् ।
महाभ्रमेघप्रतिमं सुनिःस्वनं
महायुधं वासवसंचरोपमम् ।
सविद्युदिन्द्रायुधदावमुज्ज्वलं
नानासुघण्टाशतशब्दनादितम् । [150]
समग्रकेतूज्ज्वलचारुचामरं
तदोपनिन्युः सचिवा महारथाः ।

इत्यार्षे रामायणे लङ्काकाण्डे युद्धपर्वणि रावणरथकल्पनो नाम सर्गः ।

रावणस्तु महाबाहुः स्नातः शुचिपरायणः ।
शुक्लाम्बरधरो वीरो गृहीत्वा दधिमन्त्रकम् ।
मन्त्रिभिश्चानुगच्छद्भी रथं तूर्णमुपागतम् । [155]
दधिमत्स्यक्षतांश्चैव शुक्लपुष्पं तथैव च ।
बलिं करोति रक्षस्तु तस्मिन्रथवरोत्तमे ।
अन्वालभत तानश्वान्घृतेन मधुना सह ।
शृङ्खलानि च गायन्ते रथेषु तु पताकिषु ।
कपिला हेमशृङ्गाश्च ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा । [160]
सुवर्णशतसाहस्रं तिलान्सर्पिस्तथैव च ।
चालयित्वा च विप्राणामभिवाद्य च रावणः ।
जयशब्दं सुमहता पुण्याहं च जयाशिषः ।
इत्येवमुच्चैरूचुस्ते ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
गत्वा च भवनं विप्राः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् । [165]
शान्तिं सुमहतीं चक्रू रक्षःश्रेयस्करां तदा ।
रावणोऽपि महाबाहू रथं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
स आरुह्य रथं दिव्यं खुराग्रे वाजिनां प्रति ।
रावणः क्रोधसम्पन्नो जगर्ज च मुहुर्मुहुः ।
कवचं बबन्ध वीरो रावणो युद्धलालसः । [170]

वृतो जनपदैस्तत्र नानारत्नविभूषितः।
न बबन्ध च संनाहं रावणो भीमविक्रमः।
अब्रवीद्राक्षसांस्तत्र समीपे समवस्थितान्।
अद्य रामं ससुग्रीवं लक्ष्मणं सविभीषणम्।
वानरेन्द्रांश्च तान्सर्वान्हनूमन्तं तथाङ्गदम्। [175]
केसरिं पनसं चैव गन्धमादनमेव च।
तान्हत्वा कङ्कगृध्राश्च ये चान्ये मांसभोजनाः।
सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामि शत्रुमांसैः शरार्दितैः।
रावणस्य वचः श्रुत्वा सारथिर्वाक्यमब्रवीत्।
आरुरोह रथं दिव्यमास्थाय जहि शात्रवम्। [180]
आरूढः स्यन्दनं दिव्यं रावणः पश्यते तदा।
कृष्णाभ्रसदृशाकारां रक्तवस्त्रधरां तदा।
पाशदण्डधरा चैव पुराग्रे विद्यते बलम्।
कृष्णवस्त्रधरां चैव स्त्रियं पश्यति दारुणाम्।
गृहीतं तु तथात्मानं पश्यते कालदेशितः। [185]
कालप्राप्तो न जानीते नीयमानः स रावणः।
पश्यते च महावीरो ध्वजाग्रं गृध्रसंकुलम्।
कम्पते च महाबाहुर्नश्चाप्यभवत्पुनः।
श्वापदांश्चैव तत्रस्थान्रावणः पश्यते तदा।
अपश्यद्वापि तां नारीमपश्यत्करसंवृताम्। [190]
स्रातां च बर्हिणं त्रस्तं श्वेतपक्षं च वायसम्।
स दृष्ट्वा तान्युत्पातानि रावणो दैन्यमागतः।
देशकालमनुप्राप्तं वाक्यं चेदमुवाच ह।
अहो दारुणमेतद्धि निमित्तमिह दृश्यते।
यदि जीवाम्यहं तत्र शाश्वतं मम जीवितम्। [195]
ततस्ते राक्षसाः सर्वे मां प्रत्यावेदयन्मुहुः।
मङ्गलैस्तूयमानास्तु गच्छन्ति रणसागरम्।
ततः पश्चात्सुमहती पृतना प्रस्थिता तथा।
प्रच्छाद्य महतीं भूमिं प्रययौ येन रावणः।
ततः प्रजविताश्वेषु रथेषु रथिनां वरः। [200]
कुञ्जरैस्तु सुसंनद्धा गच्छन्ति दिशमुत्तराम्।
नानाकवचसंनद्धा नानाप्रहरणैर्युताः।
ततो निमेषमात्रेण राक्षसाः कामरूपिणः।
नदन्ति क्रीडमानाश्च ***** दारुणम्।
वादित्रेण विचित्रेण नादस्तत्र इतस्ततः। [205]
राक्षसानां निनादेन कुञ्जराणां च बृंहितैः।
शङ्खभेरीरवैश्चापि कम्पयित्वा वसुंधराम्।
प्रयातास्तत्र वेगेन सागरस्योर्मयो यथा।
नीलपीतपताकाभिश्चामरापीडधारिभिः।
वाहनानामनीकानि योधानां वै समन्ततः। [210]
विचित्रकवचाः सर्वे नानाप्रहरणायुधाः।
सर्वे शूरा महावीर्याः सर्वे च जितकाशिनः।
काङ्क्षमाणा जयं सर्वे ते सर्वे युद्धलालसाः।
हस्त्यश्वरथपत्तीनां नर्दतां निःस्वनेन च।
स्यन्दनस्य च घोषेण पूरयामास रोदसी। [215]
महाभटै राक्षसजातहर्षै-
राक्ष्वेडितास्फोटितसिंहनादैः।
निष्क्रम्य राजामरराजशत्रु-
र्ययौ तदायोधनभूमिमुग्राम्।
अतिबलभरतनि ** तदा
***** ज्वलिताश्च बाणजिह्वाः। [220]
समरमभिमुखा युयुत्सवस्ते
दशशिरसा सह यान्ति राघवाय।
इत्यार्षे रामायणे लङ्काकाण्डे रावणनिर्याणं नाम सर्गः।
निर्यातं रावणं दृष्ट्वा राक्षसैर्बहुभिर्वृतम्।
रामश्च लक्ष्मणश्चैव वानराश्च महाबलाः। [225]
अभीयुर्निर्भयाः सन्तो यत्रासौ राक्षसाधिपः।
राक्षसास्तु महावीर्या हस्त्यश्वैश्च रथैस्तथा।
आह्वयंश्च समन्ताच्च अन्योन्यं समरोत्सुकाः।
वानराश्च तथा शूराः शिलावृक्षायुधास्तथा।
गर्जन्तस्तु समन्ताच्च सम्यग्लीना महाबलाः। [230]
राक्षसाश्च भृशं क्रुद्धा निजघ्नुर्वानरर्षभान्।
प्रभिन्नकरटैर्घोरैर्नदद्भिश्च प्रहारिभिः।
स्वलंकृतैर्बद्धतूणैर्नदद्भिश्च महास्वनैः।
नानाशस्त्रधरा वीरा मेघा इव सविद्युतः।
तुरंगखुरविध्वस्तरथनेमिसमुद्धतम्। [235]
कण्ठान्यरौत्सीद्योधानां चक्षूंषि च महीरजः।
रुधिरार्द्रां महीं चक्रुस्तदा दारुणकर्दमाम्।
सा मही रुधिरौघेण प्रच्छन्ना संप्रकाशते।
संछन्ना माधवे मासि पलाशैरिव पुष्पितैः।
कबन्धाश्च समुत्पेतुस्तस्मिन्युद्धे सुदारुणे। [240]
बभूवायोधनं घोरं गोमायुरुतसंकुलम्।
शोणितेपुमहातोयां यमसागरगामिनीम्।
शरीरसंघातवहा मुमुचुः फेनिलापगाः।
असृग्दानमहापङ्कां विकीर्णकेशशैवलीम्।
छिन्नकायशिरोमीनां बद्धावयवशर्करीम्। [245]
गृध्रहंसबकाकीर्णां कङ्कसारसनादिताम्।
मातंगरथकूलाश्च समरे च ध्वजद्रुमाः।
मेदफेनचयाकीर्णां योधस्वनितनिःस्वनाम्।
तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमिं महानदीम्।
व्यगाहन्त तदा वीरा हरिराक्षसपुंगवाः। [250]
ततो युद्धं महाघोरं वर्तते कपिरक्षसाम्।
अन्योन्यं जघ्निरे वीराः सिंहा इव महाबलाः।
सुग्रीवश्चाङ्गदश्चैव हनूमाञ्जाम्बवांस्तथा।
केसरी पनसश्चैव नलो दधिमुखः कपिः।
गोलाङ्गूला महाकाया विक्रान्ता बलशालिनः। [255]
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव बहवो वानरा रणे।
राक्षसैर्द्वंद्वमापन्नाः सर्वे जयहितैषिणः।
धावन्तश्चैव गर्जन्त आह्वयन्तश्च राक्षसान्। [260]
सर्वे किलकिलाशब्दा वायुविक्रमवेगिनः।
सुग्रीवेण सुसंरब्धा मैन्देन द्विविदेन च।
कुमुदेन गवाक्षेण शरभेण च राक्षसाः।
अङ्गदेनापि संरब्धा रामेण सह रावणः।

तदा समरसंक्षोभे द्वंद्वयुद्धमुपागत: ।
तथा युद्धं महाघोरं रामरावणयो रणे । [265]
राक्षसाश्च महाघोरा नानाकवचद्ंशिला: (ता: ?) ।
शरवर्षं विमुञ्चन्तो नर्दन्तश्च महास्वना: ।
वानराश्च महावीर्या: शैलवृक्षायुधोद्यता: ।
तत: समभवद्युद्धं घोरं च कपिरक्षसाम् ।
विस्मिता देवता: सर्वा: सविद्याधरचारणा: । [270]
दैत्यदानवगन्धर्वा यक्षरक्षोमहोरगा: ।
पुष्पवर्षं ततोऽमुञ्चन्साधु साध्विति चाब्रुवन् ।
अदृष्टं विहितं युद्धमेवं च परिरक्षते ।
बभूव तुमुलं युद्धं कबन्धचयसंकुलम् ।
रामेण सह संरब्धो रथस्थो राक्षसेश्वर: । [275]
मुमोच शरवर्षाणि रामे दशरथात्मजे ।

54

After 6.88.12, Ñ V B2-4 D4 G (ed.) ins. (V1.3 [after 12^{ab} owing to om.] B4 [with colophon] D4 l. 1-4 only and G [ed.] l. 1-2 only) ; D13 ins. before 6.88.15 (owing to om.) :

यथा प्रावृषि मेघो वै धारावर्षं विमुञ्चति ।
एवं रामो महात्मा तु बाणवर्षं व्यमुञ्चत ।
पूरयञ्शरवर्षेण गगनं मेदिनीं तथा ।
अभिनच्च रथं राम: सपताकाध्वजं तथा ।
स रथो राक्षसेन्द्रस्य रामेणाभ्याहत: शरै: । [5]
साश्वसारथिनोपेत: सध्वज: पतितो भुवि ।
पदातिर्नष्टसंज्ञश्च कृतो वै रक्षसां पति: ।
रथस्य पतनं दृष्ट्वा रावणो लोकरावण: ।
निमेषान्तरमात्रेण सज्जमन्यद्रथोत्तमम् ।
आरुरोह तत: शीघ्रं रावणो राक्षसाधिप: । [10]
मायया निहितैर्बाणै रामं विव्याध संयुगे ।
मोहनं शोषणं चैव प्रस्वापनविलापनम् ।
गान्धर्वनर्तनं चैव निद्रामोहनमेव च ।
रामलक्ष्मणगात्रेषु रावणो राक्षसाधिप: ।
निचखान ततो बाणान्सर्वगात्रेषु राक्षस: । [15]
दिव्यास्त्रदारिताङ्गस्तु राघवो विह्वलस्तथा ।
अस्त्रेण मोहनेनाशु मुह्यते रघुनन्दन: ।
संतापनेन बाणेन राम: संताप्यते तदा ।
गान्धर्वेण तदास्त्रेण नृत्यते रघुनन्दन: ।
निद्रापनेन बाणेन निद्रां गच्छति राघव: । [20]
नर्तनेन तथास्त्रेण नृत्यते रघुनन्दन: ।
मोहनेन तथास्त्रेण मुह्यते च पुन: पुन: ।
विषण्णवदनस्तत्र किंचिद्रामे सुविह्वले ।
अविषादे मन: कृत्वा हनूमानङ्गदस्तथा ।
जाम्बवांश्च महावीर्यो लक्ष्मणश्च धनुर्धर: । [25]

53

Note hiatus between the two halves of l. 8, l. 135 and l. 228. —l. 107 post. half hypm. —l. 121-122 are repeated consecutively. —For l. 242-248, cf. 6.46.23-27.

54

(l. 1) V3 om. वै. Ñ1 D4.13 प्रावृट्काले यथा मेघो (for the prior half). —V3 damaged from the post. half up to l. 2. B4 जल- (for धारा-). Ñ2 विमुंचते; D4 प्रमुंचति. —(l. 2) Ñ1 V2 D4.13 महात्मा वै; B2.3 महाबाहुर् (for महात्मा तु). D13 शर- (for बाण-). V1 D13 विमुंचति (for व्यमुञ्चत). Ñ1 V2 शरवर्षाणि मुंचति; D4 शरवर्षाण्यमुंचत (for the post. half). —Ñ1 V2 B2 (repeats) D13 read l. 3 ; Ñ2 reads l. 3-4 after l. 40. —(l. 3) Ñ1 V2 B2 (second time) D13 रावणं पर्वतोपमं; V3 गगनान्मंदरं यथा (for the post. half). —For l. 3, D4 subst. :

1* ततः शरसमूहैश्च द्यां भूमिं च समावृणोत् ।

—Ñ1 V2 D13 om. l. 4. —(l. 4) Ñ2 अभिनत्तं. B2 अभिनत्स रथं वीर: ; D4 अच्छिनच्च रथं तस्य (for the prior half). V1 B2.3 सपताक- (for सपताका-). —After l. 4, B2.3 (in marg.) ins. 2000*. —B3 reads in marg. l. 5-33 (including colophon). —(l. 5) V2 B3 [अ]भिहत: (for [अ]भ्याहत:). —(l. 6) B2.3 D13 साश्व: . —(l. 7) D13 पदा विष्णो नष्टसंज्ञो (for the prior half). —D13 om. from the post. half up to the prior half of l. 8. B2 [ऽ]सौ (for वै). —(l. 9) B2 अन्यं (for अन्यद्). D13 संज्ञां लब्ध्वा (for सज्जमन्यद्). —(l. 10) D13 रथं (for तत:). D13 राक्षसेश्वर:. —V2 B3 (both hapl.) D13 om. l. 11-14. —(l. 11) Ñ2 निहतैर् ; B2 विततैर् (for निहितैर्). —(l. 12) B2 -विलापने (for -विलापनम्). —(l. 13) Ñ2 B2 गांधर्वं. B2 प्रसंगविह्वले तथा (for the post. half). —(l. 14) B2 रामलक्ष्मणयोर्गात्रे (for the prior half). —(l. 15) Ñ2 B2 विचखान (for नि°). —(l. 16) V2 B3 विफलस् (for विह्वलस्). B3 तदा (for तथा). Ñ2 D13 विह्वलो राघव- (Ñ2 °क्षस)स्तदा (for the post. half). —(l. 17) B3 आह्वयन् (for अस्त्रेण). D13 [अ]मिद्दतेन (for मोहनेन). B3 मुह्यति (for मुह्यते). —(l. 18) D13 संतप्तोनेन (for संतापनेन). Ñ1 V2 संतप्यते; B3 संतप्स्यते; D13 संतपते (for संताप्यते). —(l. 19) Ñ1 D13 तथा (for तदा). Ñ1 दूयते; V2 गीयते; B3 मुह्यति (for नृत्यते). Ñ1 V2 B3 नंदिवर्धन: (for रघुनन्दन:). D13 कौसल्यानंदवर्धन: (for the post. half). —(l. 20) B3 निद्रायोगेन; D13 निद्रायितेन (for निद्रापनेन). —(l. 21) D13 नर्तकेन (for नर्तनेन). B2 तदा (for तथा). B3 नृत्यति; D13 हन्यते (for नृत्यते). —Ñ2 om. l. 22. —(l. 22) B2 तदा. B3 मुह्यति (for मुह्यते). —(l. 23) Ñ1 V2 B3 -वदनास् (for -वदनस्). D13 किंचिन्मोहेन विह्वल: (for the post. half). —After l. 23, B3 ins. :

2* वानरानीकपतयस्तथैवासन्सुविह्वला: ।

—(l. 24) D13 अविध्यद्दशभि: क्रुद्धो (for the prior half). Ñ1 B3 D13 तदा (for तथा). —(l. 26) B2.3 एकायनं (for

एकाधीनं समाधाय युद्धमेव प्रचक्रमुः ।
विभीषणस्तु तत्त्वज्ञश्छिद्रान्वेषणतत्परः ।
अविषादेन धैर्येण विषण्णान्वानरर्षभान् ।
सान्त्वयामास तेजस्वी मायाविनि दशानने ।
स बलरणपराक्रमैर्महात्मा [30]
वरदबलैर्बहुभीषणैः सुतीक्ष्णैः ।
क्षतजविकृतमवेक्ष्य रामभद्रं
दशवदनोऽपि कृतार्थतामुपैति ।

Colophon

राघवं विकृतं दृष्ट्वा लक्ष्मणः संनिवर्तितः ।
बालचन्द्रनिभं कृत्वा विकटं तद्दुरायुधम् । [35]
आह तं स महानादैरथ धैर्येण कर्कशम् ।
अद्य ते कण्ठनिःशीर्णं मही पास्यति शोणितम् ।
मत्कार्मुकविनिर्भिन्नस्त्वमद्य न भविष्यसि ।
एवं स परुषाण्युक्त्वा शरवर्षं व्यमुञ्चत ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च शरवर्षैनिरन्तरम् । [40]
अन्धकारीकृतं बाणैः रथमार्गं न दृश्यते ।

55

After Sarga 6.88, $D_{3.4.9}$ $T_{2.3}$ ins.:

स निश्वसन्सिंहहतो यथा गजो
रणाजिरे राघवसायकार्तः ।
गरुत्मतेवाहिपतिर्विनिर्जितो
विवेश लङ्कां विनिकीर्णभूषणः ।
स्मरन्स पथ्यं वचनं समीरितं
महात्मना मन्त्रविनिर्णये पुरा । [5]
विभीषणेनात्मकुलस्य शान्तये
स्मरन्स रामस्य महास्त्रमोक्षणम् ।
स कुम्भकर्णं निहतं तदा रणे
तथातिकायं रणचण्डविक्रमम् ।
महाबलं शक्ररिपुं च पातितं [10]
निर्वेदमानो विलपन्क्षितिं गतः ।
स लब्धसंज्ञो विलपन्त्रघूत्तमा-
त्कुलस्य नाशं प्रसमीक्ष्य रावणः ।
महाबलस्यातिबलस्य रावणः
स्मरन्नमोघाग्निपुजालसंततिम् । [15]
विलप्य स चिरं राजा रावणो भीमविक्रमः ।
अन्तःपुरं ततो गत्वा इदमाह सुदुःखितः ।
रणे रामस्य कर्माणि चिन्तयानो मुहुर्मुहुः ।

एकाधीनं). B_2 समाधत्त (for समाधाय). D_{13} एकधा दशधा चैव (for the prior half). B_3 प्रचक्रमे. —(l. 27) V_2 $B_{2.3}$ D_{13} च (for तु). B_3 तत्त्वस्तु; D_{13} धर्मज्ञः (for तत्वज्ञश्). D_{13} संयुगे तत्परोभवद् (for the post. half). —(l. 28) D_{13} अतिगाढेन (for अविषादेन). —(l. 29) $\tilde{N}_1$ V_2 B_3 मायैषेति (for मायाविनि). D_{13} स्वयमेव परंतपः (for the post. half). —(l. 30) B_2 D_{13} स्वबलबल- (for स बलरण-). V_2 B_3 स्वबलपराक्रमविक्रमैर्महात्मा. —(l. 31) B_2 विशिखवैरर्; B_3 om. (for वरदबलैर्). D_{13} वरदधरैर्विभीषणैः सुतीक्ष्णैः . —(l. 32) $\tilde{N}_2$ V_2 om. विकृतम्. $\tilde{N}_1$ अवेत्य; B_3 om. (for अवेक्ष्य). D_{13} क्षतजनितनिकृत्यमेत्य रामं. —(l. 33) D_{13} रघुकुलतिलकं विनिवर्तितः परं च.

Colophon : V_2 om. —*Kāṇḍa name* : B_4 om. $\tilde{N}$ B_2 D_{13} लंकाकांडे. —*Sarga name* : $\dot{N}$ B_3 प्रथम($\tilde{N}_1$ °मं)द्वंद्वयुद्धं; B_2 द्वंद्वयुद्धं; B_4 प्रथमद्वंद्वः ; D_{13} युद्धपर्वणि द्वंद्वयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both): $\tilde{N}_1$ B_{2-4} D_{13} om. ; $\tilde{N}_2$ 82.

—B_3 om. l. 34–41. D_{13} om. l. 34. —(l. 34) B_2 संनिवर्तत (for संनिवर्तितः). —(l. 35) $\tilde{N}_2$ दृष्ट्वा (for कृत्वा). B_2 तं (for तद्). D_{13} वरायुधं (for दुरायुधम्). —(l. 36) $\tilde{N}_1$ आहूतं स; D_{13} आह्लादयन् (for आह तं स). $\tilde{N}_2$ illeg. for धैर्येण. V_2 अथ धैर्यवि- ; B_2 D_{13} रावणं बल- (D_{13} रण-) (for अथ धैर्येण). —(l. 37) $\tilde{N}_2$ -निः ** ; V_2 B_2 -निर्गीर्णं; D_{13} -निर्यातं (for -निःशीर्णं). D_{13} बाणः (for मही). —(l. 38) D_{13} ममास्त्रजालसंपन्नः (for the prior half) and पतितस्त्वं (for त्वमद्य न). —(l. 39) B_3 D_{13} उक्त्वा (for उक्तः). B_2 बाण- (for शर-). $\tilde{N}_1$ प्रमुंचति; D_{13} अमुंचत (for व्यमुञ्चत). —$\tilde{N}_2$ om. l. 40–41. —(l. 40) V_2 अंतरीक्षं; B_2 चांतरीक्षं (for चान्तरिक्षं). $\tilde{N}_1$ -वर्षैर् (for -वर्ष-). —(l. 41) D_{13} अंधकारं (for अन्धकारी-). $\tilde{N}_1$ D_{13} -मार्गे (for -मार्गं). —Thereafter, D_{13} cont.:

3* तस्य सैन्यं महाघोरं रावणस्य महाबलम् ।
नाशयामास बाणौघैर्लक्ष्मणः परवीरहा ।

55

(l. 1) D_3 निःश्वसन्. D_9 T_3 -गतो (for -हतो). D_4 महा- ; D_9 *था (for यथा). —(l. 2) $D_{3.4}$ -बाहु(D_4 °ण)पीडितः; D_9 -बाणमर्दितः (for -सायकार्तः). —(l. 3) D_3 गरुत्मता सर्प इवाभिमर्दितो. —(l. 5) D_9 $T_{2.3}$ पश्यन् (for पथ्यं). D_4 महात्मनां (for समीरितं). —(l. 6) D_9 नीतिविनिर्णयः (for मन्त्रविनिर्णये). D_3 तदा (for पुरा). D_4 समीरितं मंत्रविनिश्चये पुरा. —(l. 7) D_4 -हितेन (for -कुलस्य). D_3 विभीषणेनाद्भुतभीमकर्मणा. —(l. 8) D_9 -मोक्षं (for -मोक्षणम्). D_3 स्वपक्षपक्षक्षयकृत्स रावणः . —(l. 9) D_3 स्मरंस्तदा; T_2 तथा रणे (for तदा रणे). —D_3 om. (hapl.) l. 11–14. —(l. 11) D_4 नि- (for च). —(l. 12) D_9 निर्वेदमायाद् (for निर्वेदमानो). D_4 निर्वेदबाणव्यथितः क्षितिं गतः. —(l. 13) D_4 विलपंतमेव (for विलपन्रघूत्तमात्). —D_9 om. l. 15–16. —(l. 15) D_3 [अ]तिविघातिनो रणे; D_4 [अ]पि च विप्रियं स्मरन् (for [अ]तिबलस्य रावणः). —(l. 16) D_3 -पद्धतिं (for -संततिम्). D_4 रणेन मोघं शरजालसंवृतं. —(l. 17) D_3 विलपित्वा (for विलप्य स). —For l. 17, D_4 subst.:

1* विलप्य चैवं विरराम रावणो
महाबलो राक्षसभीमविक्रमः ।

—(l. 18) Note hiatus between the two halves.

दिशो विलोक्य विमना ज्येष्ठां भार्यां समाह्वयत् । [20]
मन्दोदरि विशालाक्षि यत्त्वां वक्ष्यामि साम्प्रतम् ।
रामाभिभूतं तन्वङ्गि जगत्पश्यामि सर्वतः ।
तं सचापं रणगतं रामं पश्यामि भामिनि ।
राजासने राजगृहे कुञ्जरे च हये तथा ।
रत्नाकरे च सुतनुं रामं पश्याम्यहं तदा । [25]
रामाभिभूतो हि यदा निद्राभिहतचेतनः ।
नेक्षे वीरसहस्राणि पुर्यामत्र दिने दिने ।
एको रामसहस्राणि पश्याम्यद्य सुमध्यमे ।
अद्य रामाभिभूतोऽहं दृष्ट्वा विषमलोचनम् ।
वृषभाङ्कं हरं देवं त्रिपुरघ्नं त्रिनैगमम् । [30]
रुद्रं विश्वहितं शम्भुं स्थाणुं भस्मानुलेपनम् ।
जटामण्डलसंवीतं चन्द्रशेखरधारिणम् ।
शर्वं नागाङ्गदधरं नागयज्ञोपवीतिनम् ।
वरं वरेण्यं वरदं वरकार्मुकधारिणम् ।
हतनागासुरं धीरं वरखड्गधरं प्रभुम् । [35]
वरनारीधरं देवं वरदं लोकभावनम् ।
परशुखड्गधरं विश्वं वरयोगधरं प्रभुम् ।
प्रवरं सर्वदेवानां प्रवरायुधधारिणम् ।
अनादिनिधनं देवं योगात्मानं सनातनम् ।
योगजं योगनिरतं योगगर्भं धनुर्धरम् । [40]
चराचरप्रभुं नित्यं कृत्स्नस्य जगतः पतिम् ।
वरयज्ञस्तुततनुं प्रवरं सर्वदेहिनाम् ।
त्रिपुरारिं पुराध्यक्षं देवशत्रुविनाशनम् ।
सुप्रणीततरं नित्यं दक्षयज्ञनिबर्हणम् ।
पूष्णो दन्तप्रहरणं भगनेत्रविघातिनम् । [45]
ब्रह्मचारिव्रतधरं वीरासनधरं तथा ।
गङ्गावेगधरं सौम्यं भ्राजिष्णुं परमव्ययम् ।
अन्धकान्तकरं रौद्रं मातृमण्डलमध्यगम् ।
श्मशाननिलयं नित्यं कपालव्रतधारिणम् ।
अनङ्गाङ्गप्रमथनं कालाकारं दुरासदम् । [50]
नीलकण्ठं दुराधर्षं वृषभेन्द्रं वृषध्वजम् ।
वृषभाङ्कं वृषस्कन्धं वृषभाक्षं वृषप्रियम् ।
वृषप्रमथनं चैव देवदेवं सनातनम् ।
तं मुक्त्वा देवदेवेशं पार्वत्या हृदयप्रियम् ।
नान्यां गतिं प्रपश्यामि रामबाणप्रपीडितः । [55]
तेन दत्तो वरो मह्यं पुरा संतोषितेन वै ।
गान्धर्वेण महाभागे कैलासे पर्वतोत्तमे ।
इदमाह महातेजाः शंकरो लोकभावनः ।
यदा त्वं शत्रुभिः संख्ये निर्जितो विमुखीकृतः ।
आर्तिं परामिमां गत्वा दृष्ट्वा रूपं ममाग्रतः । [60]
तत्र चोत्पत्स्यते दिव्यो रथस्तुरगसंयुतः ।
ज्वलनार्कप्रतीकाशं कवचं च महाप्रभम् ।
धनुर्माहेश्वरं चैव दिव्यं त्रिदशपूजितम् ।
तथान्यान्यपि शस्त्राणि ससंहाराणि सर्वशः ।

$D_{3.4}$ अंतःपुरगतस्तत्र (D_4 °तो राजा) (for the prior half). —(l. 19) D_3 राघव- (for रामस्य) and चिंतयित्वा (for चिन्तयानो). D_4 चिंत्यमानः पुनः पुनः (for the post. half). —(l. 20) D_9 दीनो (for दिशो). $D_{3.4.9}$ विमलां(D_4 °ला) (for विमना). $D_{3.4}$ पत्नीं (for भार्यां). —T_3 om. l. 21. —(l. 21) $D_{3.4}$ तनुमध्ये (for मन्दोदरि). D_9 om. यत्. —D_4 om. (hapl.) l. 22–25. D_9 om. l. 23. —(l. 23) T_3 -वरं (for -गतं). D_3 कर्कशं तु रणे श्लाध्यं (for the prior half) and सर्वतः (for भामिनि). —(l. 24) D_3 राजहये (for °गृहे) and राजवाह्ये च कुंजरे (for the post. half). —D_9 om. l. 25. —(l. 25) D_3 रत्नागारे वसुगृहे (for the prior half). D_3 प्रिये; T_3 तथा (for तदा). —(l. 26) D_4 [ऽ]पि (for हि) and निद्रया हृत- (for निद्राभिहत-). D_3 रोगाभिभूतो हि यथा निद्रोपहतचेतनः. —D_9 om. l. 27. —(l. 27) D_3 पश्येत्स्वप्न-; D_4 पश्यन्राम- (for नेक्षे वीर-). D_3 पुरुषस्तु (for पुर्यामत्र). D_4 पुरस्थानि सहस्रशः (for the post. half). —(l. 28) $D_{3.4}$ एवं (for एको). —(l. 29) D_4 अथ. D_3 रामाभिभूतस्य मम (for the prior half) and मुक्तो (for दृष्ट्वा). —(l. 30) D_4 वृषभाक्षं देवदेवं (for the prior half). D_3 त्रिसागरं (for त्रिनैगमम्). —D_3 om. l. 31–43. —(l. 31) D_4 -धरं देवं (for -हितं शम्भुं). —(l. 32) D_9 चंद्रशेखरमीश्वरं (for the post. half). —D_4 om. (hapl.) l. 33–34. D_9 om. l. 33 and l. 35. —(l. 35) T_3 हरं नादानुगं धीरं (for the prior half). D_4 चराचरगतं देवं वीरं खड्गधरं विभुं. —(l. 36) D_4 -धारिणं (for -भावनम्). —(l. 37) Hypm.; $D_{4.9}$ वरसूत्र(D_9 °शूल)धरं विश्वं (for the prior half). D_4 विभुं; D_9 वरं (for प्रभुम्). —(l. 39) T_2 भूतात्मानं (for योगा°). —(l. 41) D_4 -प्रियं (for -प्रभुं) and प्रभुं (for पतिम्). —D_9 om. l. 42. —(l. 42) D_4 -स्तुतं नित्यं (for -स्तुततनुं). —D_4 om. (hapl.; see var.) from the post. half up to the prior half of l. 44. —(l. 43) D_9 T_2 देवं (for देव-). —(l. 44) D_3 भक्तानुकंपिनं नित्यं (for the prior half). D_9 सुप्रणीतातुरं देवं दक्षयज्ञविनाशनं. —(l. 45) D_3 -प्रमथनं (for -प्रहरणं). D_3 -विनाशनं; $D_{4.9}$ -निशातनं; T_3 -विघातनं (for -विघातिनम्). —D_3 om. l. 46–53. —(l. 46) D_4 -धृतं सदा; D_9 -धरं तदा (for -धरं तथा). —(l. 47) T_2 वरम् (for परम्). —D_9 om. l. 48. —(l. 48) D_4 अंधकार- (for अन्धकान्त-) and -मध्यमं (for -मध्यगम्). —(l. 49) D_4 -वासिनं (for -निलयं). —D_9 om. l. 50–52. —(l. 50) D_4 कालकाल- (for कालाकारं). —(l. 52) D_4 वृषाह्वं वृषभस्कंधं (for the prior half). —(l. 53) D_4 वृत्तप्रशमनं (for वृषप्रमथनं). —(l. 55) T_3 नान्यं (for नान्यां) and काम- (for राम-). —(l. 56) D_3 कैलासोद्धरणे पुरा (for the post. half). —(l. 58) D_3 शंभुर्मां लोकरावणं (for the post. half). —(l. 59) D_3 अरिभिर्युद्धे (for शत्रुभिः संख्ये). —(l. 60) $D_{3.4.9}$ परमिकां (for परामिमां). D_3 होष्यस्यग्निं; D_4 वह्निं जुहु; D_9 वह्नौ कृत्वा (for दृष्ट्वा रूपं). —(l. 61) D_3 तत उत्पत्स्यते (for तत्र चोत्पत्स्यते). —After l. 61, D_3 ins.:

प्राप्स्यन्ति तव दुर्धर्षं करं करिकरोपमम्। [65]
तमारुह्य रथं दीप्तं सर्वास्त्रपरिवारितम्।
हनिष्यसि रणे शत्रून्यदि विघ्नो न ते भवेत्।
एवमुक्तोऽसि शर्वेण पुरा कैलासमूर्धनि।
तत्कर्माद्य करिष्यामि रामस्य विजयाय च।
आपृष्टासि विशालाक्षि गमिष्ये शंकरालयम्। [70]
एवमुक्त्वा महाबाहुः स्नात्वा हुत्वा च पावकम्।
ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्याथ धनौघैरभिवर्ष्य च।
मुक्त्वात्मानं च शोकं च मोहं दर्पं मदं तथा।
आर्जवीं बुद्धिमास्थाय जपन्ब्रह्म सनातनम्।
रक्तसंवीतवसनो रक्तमाल्यानुलेपनः। [75]
रक्तयज्ञोपवीतश्च रक्तसूत्रधरस्तथा।
रम्यं शिवालयं पुण्यं प्रविवेशाथ रावणः।
शिवमभ्यर्च्य च मुदा तत्र कर्म समाचरत्।
दर्भान्संस्तीर्य विधिवद्वेदीं समभिकल्प्य च।
जुहाव रावणस्तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा। [80]
हरं स तेनाथ जगाम रावणो
वरं वरेण्यं वरदं वरार्चितम्।
विवेश वै देवगृहं महात्मा
वरायुधै राक्षसपुंगवैश्च।
प्रणम्य तं देवगुरुं वरप्रदं
ह्युमापतिं देववरं सनातनम्। [85]
समारभत्कर्म तदातिदारुणं
विनीतबुद्धिर्मुनिपुंगवो यथा।
रामोपलब्धं प्रसमीक्ष्य रावणं
विनीतबुद्धिं विपरीतचेतसम्।
गरुत्मतेवाहिपतिं पराजितं [90]
प्रोवाच पत्नी प्रणिपत्य तं पतिम्।
आनाकनाथैरपि निर्जितस्य
तवानुरूपं न हि कर्म चेदम्।
भिक्षुव्रतीनां मुनिपुंगवानां
नन्वीदृशं कर्म वदन्ति सन्तः। [95]
रणप्रियं साहसिकं प्रचण्डं
रिपुप्रघातं जितलोकपालम्।
वदन्ति देवाः सह सिद्धसंघै
रणाजिराद्भ्रष्टकरायुधो भवान्। [100]
यस्यानुकूलः पवनः सदाभव-
द्रविश्च संक्षिप्तकरस्तथाभवत्।
संक्षिप्तवीचिर्झषनक्रसंकुलो
महार्णवो मूक इव स्वयं स्थितः।

2* दशसाहस्रहोमेन कृतेनाक्रोधनस्य ते।

—(l. 63) D_3 शरश्च त्रिपुरांतकः (for the post. half). —(l. 64) T_3 तदा (for तथा). D_3 अस्त्राणि च महीयांसि; D_4 मामकान्यथ चास्त्राणि (for the prior half). T_3 सर्वतः. —(l. 65) D_3 राम- (for करं). —(l. 66) D_4 तमारुह्य रथवरं दीप्तं सवार्धवर्हणं. —(l. 67) D_4 हनिष्यामि; T_3 हनिष्यति (for हनिष्यसि). T_2 करे (for रणे). D_4 मे (for ते). D_9 यदि विघ्नोपजायते (for the post. half). —(l. 69) D_3 [अ]हं (for [अ]द्य) and लप्स्यामि विजयं रणे (for the post. half). —(l. 70) D_3 आपृच्छे त्वां (for आपृष्टासि). —(l. 72) D_4 [अ]द्य (for [अ]थ). $D_{3.4}$ अभितर्प्य; D_9 अभिवाद्य (for अभिवर्ष्य). —(l. 73) D_3 शोकं च मोहं च; D_4 शोकं चापमानं; $T_{2.3}$ मानं च शोकं च (for [आ]त्मानं च शोकं च). D_3 मानं (for मोहं). D_9 गर्वं (for दर्पं). —(l. 74) D_4 तथार्जवां (hypm.); D_9 आर्जवां (for आर्जवीं). —(l. 75) T_2 सर्व- (for second रक्त-). —(l. 76) $D_{3.4}$ -यज्ञोपवीती (for -यज्ञोपवीतश्च). D_3 -नेत्रकरस्; D_4 -सूत्रकरस् (for -सूत्रधरस्). —(l. 77) D_3 रम्यं शिवगृहं हैमं (for the prior half). D_3 om.; D_4 स (for [अ]थ). D_9 प्रविश्याथ स (for प्रविवेशाथ). —D_3 om. l. 78. —(l. 78) T_2 अभ्यर्चेत (for अभ्यर्च्य च). D_4 मुदितो; D_9 नत्वा तं (for च मुदा). $D_{4.9}$ -आरभत्; T_3 -आचरेत् (for -आचरत्). —(l. 79) D_3 आस्तीर्य (for संस्तीर्य). D_4 वेदान्; D_9 वेदं; T_3 वेदिं (for वेदीं). D_9 समधि-; T_3 समुप- (for समभि-). D_3 वेदीं च समकल्प्य तत् (for the post. half). —(l. 81) D_3 हरं विचिंत्याथ तदा स रावणो. —For l. 81–82, D_4 subst.:

3* हरं समन्तात्प्रासाद्य जगाम रावणो वरम्।
वरेण्यं वरदातारमर्थिभिर्याचितं वरम्।

—T_2 om. l. 83–90. —(l. 83) $D_{3.4}$ महात्मभिर् (for महात्मा). —(l. 84) D_9 सर्व- (for वर-). D_4 वृतः (for च). D_3 धृतायुधैर्नैर्ऋतपुंगवैर्वृतः. —(l. 85) D_3 -वरं (for -गुरुं). —(l. 86) $D_{3.4}$ उमापतिं. D_3 -गुरुं (for -वरं). —(l. 87) D_3 स भीम-; D_4 तदारि-; D_9 तदा*- (for तदाति-). —(l. 88) D_9 तदा (for यथा). —D_3 om. l. 89–90. —(l. 89) D_4 रामोपनीतं. —(l. 90) D_9 om. -चेतसम्. —(l. 91) D_4 om. पराजितं. —For l. 91–92, D_3 subst.:

4* उवाच पत्नी प्रणिपत्य सत्पतिं
तदा समभ्येत्य च तं क्रियापरम्।

—(l. 93) D_3 न नाथ नाथैरपि वर्जितस्य; D_4 अनाथनाकै(थै)रिव तर्जितस्य; D_9 आनाकनाथान्युधि निर्जि**. —(l. 94) D_9 चेतनं (for चेदम्). D_3 रणचंडविक्रमं (for न हि कर्म चेदम्). —(l. 95) $D_{4.9}$ -व्रतानां (for -व्रतीनां). —For l. 95–96, D_3 subst.:

5* तपस्वियोग्यं चरित तवाद्य
न हीदृशं कर्म वदन्ति सत्तमाः।

—(l. 98) D_4 रिपुं (for रिपु-). $D_{3.4.9}$ -प्रमाथं (for -प्रघातं). —(l. 99) D_9 संतः (for देवाः). D_3 दैत्य- (for सिद्ध-). —(l. 100) D_4 रणाजिरं (for रणाजिराद्). D_4 महान् (for भवान्). D_3 रणाजिरे त्वं गलितश्च्युतो भयात्. —D_3 om. l. 101–104. —(l. 101) D_4 सदावहद्; D_9 सदाभ** (for सदाभवद्). —(l. 102) T_2 तदा; T_3 सदा (for तथा). D_4 अरिश्च संक्षिप्तः सश्च संपतद् (corrupt); D_9 रविश्च संकोचिततीव्ररश्मिः. —(l.

एवंगुणविशिष्टस्य रणे विख्यातकर्मणः । [105]
द्विजस्येव महाबाहो तदेतत्कर्म कुत्सितम् ।
स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व धैर्ये बुद्धिं निवेशय ।
संभावनां च सकलां कुरु दैत्यदिवौकसाम् ।
तवेदं कर्म राजेन्द्र न युक्तं लोकगर्हितम् ।
मारीचवचनं पथ्यं न कृतं तन्महात्मनः । [110]
न हि धर्मवरिष्ठस्य विभीषणवचः कृतम् ।
मातामहस्य ते राजन्न च माल्यवतो वचः ।
जाह्नवीसमकीर्तेश्च न कृतं मातृशासनम् ।
महाबलो रणश्लाघी कुम्भकर्णोऽपि भर्त्सितः ।
ब्रुवाणः समरोदारो महाबलपराक्रमः । [115]
एतेषां हितवाक्यानि न कृतानि त्वया विभो ।
साम्प्रतं मुनिवन्मोहाद्भयाद्देवं समाश्रितः ।
स्वभावं न हि मुञ्चन्ति सत्त्ववन्तो महाबलाः ।
स्वभावमुक्तो हि नरो लोके हास्यत्वमेष्यति ।
स त्वं स्वभावं मा मुञ्च भयादरिभयावह । [120]
संस्तभ्य चात्मनात्मानं युध्यस्व विगतज्वरः ।
एवमुक्तस्तया वीरः प्रत्युवाच महाबलः ।
एवमेतद्विशालाक्षि यथा वदसि भामिनि ।
नाहं भीतः सुजघने रामात्सुतनुमध्यमे ।
हविर्हुत्वा सुनयने हनिष्ये रावणं रणे । [125]
सा त्वं गच्छ पृथुश्रोणि शुद्धान्तःपुरमृद्धिमत् ।
हनिष्ये तावहं भद्रे रणे दशरथात्मजौ ।
एवमुक्ता तु सा तेन बाष्पपर्याकुलेक्षणा ।
कृत्वा प्रदक्षिणं भर्तुः प्रविवेश गृहोत्तमम् ।
पत्नीवाक्यं विचार्याथ निवृत्तो होमकर्मणि । [130]
समरे बाणभिन्नाङ्गो निद्रां लेभे दशाननः ।

Colophon

103) T3 संतप्त- (for संक्षिप्त-). —(l. 104) D4 देवनिश्रितः (for स्वयं स्थितः). —(l. 105) D9 विश्रुत- (for विख्यात-). D3 रणविक्रमशोभिनः (for the post. half). —After l. 105, D3 ins. :

6* न हीदृशं कर्म विश्वे हतपुत्रस्य तेऽधुना ।

—(l. 106) D3 द्विजस्येदं; D4 ते द्विजस्य (for द्विजस्येव). D3 तवेदं; D4 तदेवं (for तदेतत्). —After l. 106, D3 ins. :

7* मुनिव्रतमिदं वीर यथा प्रव्रजिते पथा ।
न शोभते महाबाहो मृतस्येवाभिमण्डनम् ।

—(l. 107) D3 धन्यम् (hypm.) (for त्वम्). D4 धैर्य- (for धैर्ये). —(l. 108) D3 कुशलां; D9 नष्टां च (for सकलां). —(l. 109) D3 विपरीतं कर्म नरो; D4.9 विपरीतकर्माद्य भवान् (hypm.) (for the prior half). D3 हीनं; D4.9 हीदं (for युक्तं). —After l. 109, D3.4.9 ins. :

8* दारचौर्यं प्रकुरुते यथा राजंस्त्वया कृतम् ।

[D4 शौर्यकर्मापि; D9 आर्यः कर्माणि (for दारचौर्यं प्र-). D9 यथा रामस्त्वयीक्षते (for the post. half).]

—(l. 110) D4 मारीचस्य वचः (for मारीचवचनं) and तु (for तन्). D3 महाबल (for महात्मनः). —(l. 111) D3 च (for हि). D4 कर्म- (for धर्म-). D3.4.9 -वरिष्ठं च(D3 तद्) (for -वरिष्ठस्य). —(l. 112) D3 महामते महाबाहो (for the prior half). D9 न वचनं त्वया कृतं (for the post. half). —D3 om. l. 113–115. —(l. 113) D4 -कीर्त्यास्तु; T2 -कीर्तिश्च (for -कीर्तेश्च). —After l. 113, D4 ins. :

9* प्रहस्तस्य वचः श्लाघ्यं त्वया च न कृतं विभो ।

—(l. 114) D9 रणश्लाघ्यः (for °श्लाघी) and [s]ति (for ऽपि). —(l. 115) D9 स महोदारो (for समरोदारो). —(l. 117) D9 मुनिसंमोहाद्. D3 यावद्देवं; D4 भयाद्देव- (for भयाद्देवं). —(l. 118) D9 स्वधैर्यं (for स्वभावं). D3.9 वि- (for हि). T3 महाबल. —(l. 119) D3 एव च (for एष्यति). D4 हास्यमेवानुगच्छति (for the post. half). —(l. 120) D4 अति- (for अरि-). D3 -भयप्रद. —(l. 121) D9 [आ]त्मात्मना सर्वं (for चात्मनात्मानं). —(l. 122) D3.4 तदा काले; D9 तया साध्व्या (for तया वीरः). D3.4.9 मंदोदर्या हितं वचः (D9 दशाननः) (for the post half). —After l. 122, D3.4 ins. :

10* दीर्घमुष्णं च निश्वस्य व्रीडितो ह्यब्रवीद्वचः ।

[D4 रावणोभूत्सुदुर्मनाः (for the post. half).] ;
while D9 ins. :

11* प्रोवाच पत्नीं धैर्येण सान्त्वयन्श्लक्ष्णया गिरा ।

—(l. 124) D4 नात्मना (for रामात्सु-). —(l. 126) D3 सत्वरं गच्छ सुश्रोणि (for the prior half). —(l. 127) D3 तमहं (for तावहं). D4 पतौ (for रणे). D3 -[आ]त्मजं. —(l. 128) D3 तदा (for तु सा). D9 देवी (for तेन). D3 -पूर्णायत- (for -पर्याकुल-). —(l. 129) D3 अवलोक्य मुखं (for कृत्वा प्रदक्षिणं). —After l. 129, D3 ins. :

12* रावणोऽपि तदा तत्र जुहावाग्निं समाहितः ।
हरस्याभ्यर्चनं कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।

—D3 om. l. 130–131. —(l. 130) D4.9 -कर्मणः (for -कर्मणि). —(l. 131) T3 भेजे (for लेभे). D4 समरश्रमजां निद्रां भेजे हर्षाद्दशाननः.

Colophon. —*Kāṇḍa name* : D4 लंकाकांडे. —*Sarga name*: D3 रावणशांतिगृहप्रवेशः ; D4 मंदोदरीवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : D4 om.; D3 87 ; D9 78 ; T2 105 ; T3 109.

56

$\tilde{N}_2$ V B along with D_7 ins. l. 1–87 ($V_{1.3}$ $B_{1.4}$ om. l. 10–87 ; $\tilde{N}_2$ B_2 D_7 om. l. 54–87 ; B_3 ins. l. 54–78 after 6.89.12) and l. 88–292 after 6.89.8 and 16 respy. and cont. l. 293–328 after 2040*; Ś $D_{8.12}$ ins. l. 119–290 after l. 32(3*) of App. I (No. 58); $\tilde{N}_1$ D_{13} ins. after 6.89.4 (due to om.); D_2 ins. l. 6–9 after 2028*; l. 88–106 after 6.89.16 ; l. 119–290 after l. 32(3*) of App. I (No. 58); D_3 ins. l. 88 and 98–100 after 6.89.16; l. 119–160 and l. 183–246 after l. 1 of 2035*; l. 266–268, l. 169–180 and l. 279–292 after 2036*; D_4 cont. l. 4 and 6–9 only after l. 6 of 2029*; D_9 ins. l. 13–14 after l. 10 of 2029*; l. 17–25 after 2029* :

अद्य वै तत्परित्यक्ष्ये जीवितं त्वहमात्मनः ।
लक्ष्मणस्य शिरो गात्रे संस्थाप्यैव तु राघवः ।
रुरोद करुणं दुःखी लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
हा भ्रातर्दयितात्यन्तं हा भ्रातर्मम जीवितम् ।
हा भ्रातः स्नेहसर्वस्व हा भ्रातर्वचनं कुरु । [5]
सर्वान्भोगान्परित्यज्य मया सह वनं गतः ।
वनतो व्यसनं प्राप्तः सीताव्यसनदुःखितः ।
क्व गच्छसि महाबाहो सौमित्रे भ्रातृवत्सल ।
विचेष्टमानं मां पश्य उच्छ्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।
नैव युद्धेन मे कार्यं न प्राणैर्न च सीतया । [10]
पश्यतो मोहितं शक्त्या यदद्य त्वां तु रक्षसा ।
वक्ष्यामि मातरं किं नु सुमित्रां पुत्रवत्सलाम् ।
त्वया सह गतः पुत्रो लक्ष्मणो मे न दृश्यते ।
एकाकी त्वमिह प्राप्तः क्व गतः स सुतो मम ।
बहुशो रुदमानं मां सीतार्थे त्वं महाबल । [15]
समाश्वासयसे नित्यं भ्रातृस्नेहेन पीडितः ।
राक्षसेन्द्रं विनिर्जित्य मैथिलीमानयामि ते ।
क्व गच्छस्यविनिर्जित्य रावणं भ्रातृवत्सल ।
इमं पश्य महाबाहो धर्मज्ञं हि विभीषणम् ।
त्यक्त्वा भ्रातॄंश्च राज्यं च मम मूलमिहागतम् । [20]

56

$\tilde{N}_1$ D_{13} om. l. 1. —(l. 1) B_3 D_7 अद्यैव. B_1 चैतत् (for वै तत्). —V_3 damaged from the post. half up to the prior half of l. 4. $V_{1.2}$ प्रियम् ; B_2 त्विदम् (for त्वहम्). —$V_{1.2}$ $B_{1.4}$ om. l. 2–3. —(l. 2) G (ed.) शिरः क्रोडे. —(l. 3) $\tilde{N}_1$ दुःखात् ; $D_{7.13}$ दुःखं (for दुःखी). —D_{13} om. l. 4. The sequence of l. 4–17 in B_3 is l. 4, 6–7, 16–17, 8, 10–14, 8(r.), 15, 16–17 (both r.), 4(r.), 6–8 (all r.), 9 (first time, with 2*). —(l. 4) $\tilde{N}_2$ D_7 om. the prior half of l. 4 and read the post. half of l. 4 in place of the post. half of l. 5. $V_{1.2}$ दर्पित-. $\tilde{N}_1$ D_4 त्यक्तं; B_3 (first time) [अ]त्यर्थं (for [अ]त्यन्तं). B_3 (first time) भ्राता त्वं (for हा भ्रातर्). V_3 मयि. —After l. 4, B_2 reads l. 6 for the first time repeating it in its proper place. —V_3 om. l. 5–7. $V_{1.2}$ $B_{1.3.4}$ om. (hapl.) l. 5. —(l. 5) B_2 D_{13} वचनंकर. —(l. 6) D_2 लोकान् (for भोगान्). $\tilde{N}_1$ B_2 (second time) D_{13} त्यक्त्वा सर्वाणि कार्याणि (for the prior half). B_1 दुःखितस्तु (for मया सह). $\tilde{N}_2$ वने गतः . —(l. 7) $\tilde{N}_1$ D_{13} वनेपि; B_3 (first time) वनगतो (hypm.) (for वनतो). D_2 [ऽ]प्यत्र सं- (for व्यसनं). $\tilde{N}_1$ D_{13} प्राप्तं. $\tilde{N}_1$ B_3 (second time) D_{13} G (ed.) सीताहरणदुःखदं($\tilde{N}_1$ °खजं; G [ed.] °खितं) (for the post. half). —After l. 7, $\tilde{N}_1$ D_{13} read l. 16 repeating it in its proper place. —$\tilde{N}_1$ repeats l. 8 after l. 17. V_2 reads l. 8 after l. 20. B_2 repeats l. 8 after l. 14. —After l. 8(Second time), B_3 ins. :

1* एवं प्रलम्भितो भ्रात्रा लक्ष्मणेन विनाकृतः ।
परित्यक्ष्यामि तत्कालं जीवितं प्रियमात्मनः ।

—$\tilde{N}_1$ B_2 D_{13} om. l. 9. V_2 reads l. 9 after l. 87. B_3 repeats l. 9 after l. 53. Note hiatus between the two halves. —(l. 9) B_3 (first time) विवेक्षमाणं. $\tilde{N}_2$ D_7 मां हित्वा; D_2 रामेण (for मां पश्य). D_2 निश्वसंतं. B_1 पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). —After l. 9, V_2 $B_{1.3}$ (repeats after l. 9 [r.]) $D_{2.4}$ ins. :

2* राममेवं ब्रुवाणं तु शोकविह्वलितेन्द्रियम् ।

[B_3 (first time) राघवैवं and तं. B_1 D_4 -व्याकुलितेक्षणं (D_4 °तेंद्रियं).]

—(l. 10) D_{13} om. मे (subm.). —(l. 11) $\tilde{N}_2$ V_3 $D_{7.13}$ हि (V_2 स; D_{13} मे) हतः (for मोहितं). V_2 illeg. for यदद्य त्वां तु. D_{13} युधि (for त्वां तु). $\tilde{N}_2$ D_7 यदयं रक्षसा युधि (for the post. half). —After l. 11, B_3 ins. :

3* महाश्रयं मया सार्धं त्वमरण्यमुपागतः ।
न गच्छामि त्वया सार्धं नाकमभ्यहमत्रपः ।

—(l. 12) $\tilde{N}_1$ D_7 मित्र- (for पुत्र-). —(l. 13) $\tilde{N}_1$ यो न; D_{13} न च (for मे न). —(l. 14) $B_{2.3}$ D_{13} अनु- (for इह). —B_2 om. l. 15–18. —(l. 15) $\tilde{N}_1$ सीतार्थे न; V_3 सीतार्थं तु; D_{13} सीतार्थे च (for सीतार्थे त्वं). V_2 D_{13} महाबलः. $\tilde{N}_2$ D_7 भ्रातुः स्नेहेन राघव (for the post. half). —(l. 16) $\tilde{N}_1$ (first time) मामाश्वासयसे; V_2 D_{13} (first time) समाश्वासयते; B_3 (first time) मामाश्वासयामास (hypm.). $\tilde{N}_2$ D_7 वीर (for नित्यं). $\tilde{N}_2$ illeg. ; B_3 (second time) भ्रातृस्नेहनिपीडितः; D_7 मम शोकं विकर्षयन् (for the post. half). D_{13} (second time) आश्वासयति मां वीरो दुःखितं शोककर्षितं. —(l. 17) $\tilde{N}_1$ D_9 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 18. —V_2 B_3 om. l. 18. —(l. 19) V_2 महाबल (for इमं पश्य) and स (for हि). —(l. 20) B_3 पाद- (for मम). B_2 स्थलम् (for मूलम्).

न च राज्येन मे कृत्यं सीतया न च बान्धवैः ।
विभीषणं च शोचामि सत्यवादिनमुत्तमम् ।
विभीषणकृते शोको हृदयं मेऽनुधावति ।
स्थानानि सर्वे यास्यन्ति क यास्यति विभीषणः ।
न शोचाम्यहमात्मानं न सीतां न च बान्धवान् । [25]
प्ररुदन्तं ततो दृष्ट्वा राघवं सुमहाबलम् ।
विषण्णवदनाः सर्वे वानरास्ते महाबलाः ।
लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा सर्वे वानरयूथपाः ।
सुग्रीवोऽथाङ्गदश्चैव कुमुदः केसरी तथा ।
नीलो नलः सुषेणश्च सुमाली गन्धमादनः । [30]
वीरबाहुः सुबाहुश्च गवाक्षः शरभस्तथा ।
विभीषणपुरोगाश्च सर्वे ध्यानमुपागताः ।
ततो वानरराजः स सुग्रीवः प्राञ्जलिर्वचः ।
आबभाषे महाप्राज्ञो रामं शोकपरिप्लुतम् ।
मा विषादं महाबाहो सौमित्र्यर्थे समुद्वह । [35]
त्यज शोकं महाबाहो मा च विक्लवतां व्रज ।
वैद्यो ह्यस्ति महाराज सुषेणो नाम नामतः ।
प्रत्यवेक्षतु सौमित्रिं लक्ष्मणं धन्यलक्षणम् ।
यदि जीवति सौमित्रिर्भ्राता ते भ्रातृवत्सल ।
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा रामो वाक्यमुवाच ह । [40]
शीघ्रमानीयतां वैद्यः सुषेणः कर्मसिद्धये ।
एवमुक्तः स सुग्रीवः सुषेणार्थं महात्मना ।
वानरान्प्रेषयामास शीघ्रमानीयतामिति ।
ततः सुषेण आगत्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
किं करोमि महाबाहो किमाज्ञापयसि प्रभो । [45]
राघवेण समाज्ञप्तो लक्ष्मणः प्रत्यवेक्ष्यताम् ।
यदि जीवति सौमित्रिर्गमिष्यामि पुरीं पितुः ।
लक्ष्मणस्य विनाशेन विनशिष्यामि नान्यथा ।
स परीक्षितुमारब्धः सुषेणो लक्ष्मणं तदा ।
नेत्रे च वदनं चैव दन्तानपि नखानपि । [50]
पादौ हस्तौ तथा ग्रीवां हृदयं च परीक्ष्य तु ।
ततो गात्रेषु सर्वेषु सहान्तःकरणेषु च ।
सुषेणो लक्ष्मणं दृष्ट्वा राघवं वाक्यमब्रवीत् ।
पञ्चभूतानि नाद्यापि विमुञ्चन्तीह लक्ष्मणम् ।
स्वस्थश्च सर्वगात्रेषु तथा सर्वेषु लक्ष्यते । [55]
त्यज शोकं महाबाहो लक्ष्मणं प्रति राघव ।
सन्ति चान्यानि लिङ्गानि पुरुषस्य गतायुषः ।
सोच्छ्वासः सर्वगात्रेषु विद्धयेनं सुप्तवद्यथा ।
औषध्यानयने युक्तिः क्रियतां गन्धमादने ।
उत्तरेऽस्मिन्दिशो भागे महत्यध्वनि संस्थिता । [60]
पुण्यदेशे महाबाहो यत्रासौ परमौषधी ।
तस्मिन्देशे महाबाहो पर्वते गन्धमादने ।
जाता वनौषधी दिव्या विशल्यकरणी शुभा ।
विभूत्यै प्राणिनां सृष्टा रोगाणां च विनाशिनी ।
यस्या दर्शनमात्रेण विशल्यो जायते पुमान् । [65]
तदर्थं शीघ्रमुत्पत्य गच्छन्तु हरयो द्रुतम् ।
विघ्नाश्च बहवस्तत्र बहुरक्ष्या च औषधी ।

D_{13} संप्राप्तोयं विभीषणः (for the post. half). $\tilde{N}_2$ $D_{7.9}$ त्यक्त्वा राज्यं च($\tilde{N}_2$ °घन) भ्रातृंश्च मामेव($\tilde{N}_2$ °वं) शरणं (D_9 °णा-) गतं. —D_{13} om. l. 21. —(l. 21) $\tilde{N}_2$ D_7 राज्यं न (for राज्येन). V_2 $B_{2.3}$ कार्यं (for कृत्यं). $\tilde{N}_2$ D_7 सीतां न च न वानरान्; D_9 न सीतां न च वानरान् (for the post. half). —(l. 22) $\tilde{N}$ $D_{7.9}$ तु (for च). $\tilde{N}_2$ $D_{7.9.13}$ धर्मज्ञं सत्यवादिनं (for the post. half). —$\tilde{N}_1$ V_2 $B_{2.3}$ $D_{7.9}$($D_{7.9}$ repeat).$_{13}$ read l. 23 after l. 25. —(l. 23) D_9 (first time) हृदये. $\tilde{N}_2$ $D_{7.9}$ ($D_{7.9}$ both times) [ऽ]त्र बाधते (for ऽनुधावति). —(l. 24) D_9 पश्यंति (for यास्यन्ति). —(l. 25) $\tilde{N}_2$ D_7 च त्वां; D_9 चांवां (for सीतां). —$\tilde{N}_2$ om. l. 26–29. —(l. 26) D_7 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 28. $\tilde{N}_1$ तु (for सु-). —(l. 28) D_{13} ते हरि- (for वानर-). B_2 -पुंगवाः (for -यूथपाः). —(l. 29) D_7 ह्यंगदश्च; D_{13} चांगदश्च (for ऽथाङ्गदश्च). —(l. 33) $\tilde{N}_2$ $D_{7.13}$ एतस्मिन्नंतरे राजा (for the prior half). —(l. 34) D_{13} बभाषे तु महाप्राज्ञं (for the prior half). —(l. 35) $\tilde{N}_2$ D_7 विषीद. $\tilde{N}_2$ D_7 om. (hapl. ?) from the post. half up to the prior half of l. 37. B_2 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 36. V_2 D_{13} सौमित्र्यर्थं. —(l. 36) D_{13} महाप्राज्ञ (for महाबाहो). —(l. 37) D_{13} वैद्योस्ति मे महाबाहो (for the prior half). —(l. 38) $\tilde{N}_1$ V_2 D_{13} प्रत्यवेक्ष्य तु; $\tilde{N}_2$ D_7 प्रत्यवेक्ष्यति. —B_3 om. (hapl. ?) from the post. half up to the prior half of l. 39. D_{13} शुभ- (for धन्य-). G (ed.) भ्रातरं ते महाप्रियं (for the post. half). —(l. 39) $\tilde{N}_2$ D_7 यथा (for यदि). —B_2 om. l. 40. —(l. 40) D_{13} राघवो वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 41) G (ed.) कार्य- (for कर्म-). D_{13} शीघ्रमानय तं वैद्यं सुषेणं कर्मसिद्धये. —B_2 om. l. 42. —(l. 42) D_7 महामनाः (for महात्मना). —(l. 44) $\tilde{N}_1$ वचनम् (hypm.) (for वाक्यम्). —(l. 46) $\tilde{N}_1$ V_2 B_3 समाज्ञप्तं. $\tilde{N}_2$ $D_{7.13}$ प्रेक्ष्यतामिति (for प्रत्यवेक्ष्यताम्). —(l. 47) B_2 पुरं (for पुरीं). $\tilde{N}_2$ $D_{7.13}$ ततः (for पितुः). —(l. 48) $\tilde{N}_2$ न च (hypm.) (for न). $D_{7.13}$ विनंक्ष्यामि न चान्यथा (for the post. half). —(l. 49) D_{13} सु- (for स). —D_{13} om. from the post. half up to the prior half of l. 52. $\tilde{N}_1$ V_2 तथा (for तदा). —(l. 50) $\tilde{N}_1$ V_2 स नेत्रे (for नेत्रे च). D_7 वदने. $\tilde{N}_1$ दंतानि च. $\tilde{N}_1$ V_2 B_3 नखानि च (for नखानपि). —(l. 51) $\tilde{N}_2$ D_7 सं- (for च). B_2 च (for तु). —(l. 52) $B_{2.3}$ transp. गात्रेषु and सर्वेषु. —(l. 55) V_2 B_3 सुस्थश्च. —V_2 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 58. $\tilde{N}_1$ सर्वेषु च परेषु च; D_{13} तथा सर्वेंद्रियेषु च (for the post. half). —(l. 57) D_{13} नामानि (for चान्यानि). B_3 रंगानि (for लिङ्गानि). —(l. 58) G (ed.) सोच्छ्वासं सुस्थगात्रं च (for the prior half). —(l. 59) G (ed.) ओषधी-. D_{13} यत्नः (for युक्तिः). —(l. 63) V_2 महौषधी; D_{13} वरौ° (for वनौ°). —(l. 64) B_3 श्रेष्ठा (for सृष्टा). $\tilde{N}_1$ V_2 [ए]व (for वि-). —(l. 65) V_2 मन्ये (for यस्या). —(l. 66) V_2 आनेतुं (for उत्पत्य). D_{13} यो गच्छति स योजने (for the post. half). —(l. 67) V_2 बहु-

सुषेणस्य वचः श्रुत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् ।
सुग्रीव प्रेषयस्वैनं हनूमन्तं महाबलम् ।
गच्छ वीर महाप्राज्ञ पर्वतं गन्धमादनम् । [70]
न च पश्यामि तं कश्चिच्छक्तश्चानयितुं नरः ।
त्वं सुहृच्च प्रियश्चैव त्वं प्राणधनदोऽनघ ।
त्वयेयं युज्यते वीर रणधूर्नो गरीयसी ।
स सुहृद्यो विपन्नार्थं मित्रसाहाय्यतत्परः ।
महीयसी महोत्सेधान्मित्राणां तु सतामिह । [75]
प्रयोजनमयीं प्रीतिं लोकः समनुवर्तते ।
त्वं तु वानरशार्दूल निष्प्रयोजनबान्धवः ।
ब्रुवत्येवं ततो रामे हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ।
प्रगृह्य लोचने साम्रे वाचा गद्गदया स्फुटम् ।
जीवितेनापि यत्कृत्यं मदीयेनाद्य मानद । [80]
मन्ये तमप्यहं स्थित्वा प्रदास्यामि रघूत्तमे ।
तदाज्ञापय देवेश यदायुष्मत्समीहितम् ।
विमर्दस्य विरोधस्य नायं कालो विशिष्यते ।
ब्रुवत्येवं कपिश्रेष्ठे सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ।
गच्छ वीर महाप्राज्ञ उपर्युपरि सागरम् ।
तस्मिन्देशे महावीर्य पर्वते गन्धमादने । [85]
जाता वनौषधी वीर विशल्यकरणी शुभा ।
तत्र गन्धर्वराजौ द्वौ हाहा हूहू हि नामतः ।
तिस्रो गन्धर्वकोट्यश्च तत्र शूरा महाबलाः ।
वसन्ति पर्वते रम्ये नानाद्रुमलतावृते ।
तेषां त्वया प्रयोद्धव्यं गन्धर्वाणां विशेषतः । [90]
बहूनि विघ्नरूपाणि करिष्यन्ति च राक्षसाः ।
रक्ष्यस्तेभ्यस्त्वयात्मा वै कपिश्रेष्ठ महाबल ।
त्वरस्व त्वं महावीर यावद्रात्रिर्न हीयते ।
आकाशेन तु यातव्यं वायुमार्गेण वीर्यवान् । [95]
गत्वा च पर्वतं रम्यं गृहीत्वा परमौषधीम् ।
विलम्बना न कर्तव्या शीघ्रं गच्छ हरीश्वर ।

वृक्षास्. V2 तथा; D13 तदा (for च). —(l. 69) D13 [इ]ह (for [ए]नं). —B3 reads l. 71 in the brackets. —(l. 71) G (ed.) न हि. B3 त्वं (for तं). B3 transp. कश्चिच् and शक्तश्. V2 G (ed.) शक्तमानयितुं नगं (G [ed.]°रं) (for the post. half). —(l. 72) V2 नान्यो हृद: (for त्वं सुहृच्च). V2 illeg. for the post. half. D13 -बलदोनल: (for -धनदोऽनघ). —(l. 73) Ñ1 उह्यते; D13 गृह्यते (for युज्यते). D13 गरीयसा. —(l. 74) B3 विपन्नेषु; D13 विपन्नार्थे. D13 मित्रे (for मित्र-). —(l. 75) D13 शतानि च (for सतामिह). —(l. 76) G (ed.) प्रयोजनवतीं. —(l. 77) D13 सुप्रभावः स्वभावतः (for the post. half). —After l. 77, D13 reads l. 85–90 (repeating l. 85 in its proper place). —B3 om. l. 79–87. V2 om. (hapl.) l. 79–84. —(l. 79) D13 प्रमृज्य and सास्रे (for प्रगृह्य and साम्रे). —(l. 81) D13 छित्त्वा. —(l. 83) D13 विचारस्य विमर्दस्य (for the prior half). —Note hiatus between the two halves of l. 85. —(l. 86) V2 महावीर; D13 महापुण्ये (for °वीर्य). —(l. 87) D13 वरौषधी; G (ed.) यत्रौषधी. —(l. 88) Ñ2 D7 वै; V1 B1.4 तौ (for द्वौ). D3 -राजानौ (for -राजौ द्वौ). Ñ1 V1.3 B1 D13 च (for हि). Ñ1 तस्थतुः; D13 तिष्ठतः (for नामतः). D3 [इ]ति विश्रुतौ (for हि नामतः). —After l. 88, D3 ins.:

4* गन्धर्वैर्देवनागैश्च अप्सरोभिः समाश्रिताः ।

[Note hiatus between the two halves.]

—(l. 89) D2 तु (for च). Ñ1 G (ed.) कोट्यस्तु (G [ed.]°श्च) योधानां; D13 कोट्यस्तयोरन्या (for गन्धर्वकोट्यश्च). Ñ1 D13 गन्धर्वाणां महौजसां (for the post. half). —(l. 90) Ñ1 D13 -लताकुले. Ñ2 D7 महाद्रुमगणान्विते (for the post. half). —(l. 91) Ñ2 V2 B1 D7 प्रबोधव्यं. Ñ1 D13 तैः सार्धं [illegible] भविष्यति न संशयः. —After l. 91, Ñ1 D13 G (ed.) ins.:

5* स त्वं वीर महाबाहो राममामन्त्र्य द्रुतम् ।
विभीषणं महाबाहुमङ्गदं पनसं तथा ।
सुबाहुं जाम्बवन्तं च नलं नीलाङ्गदं तथा ।
अनुज्ञातस्तु सर्वैस्तैर्जगाम हनूमांस्तथा ।
ततो यान्तं समालोक्य सुषेणो वाक्यमब्रवीत् । [5]

[(l. 1) D13 गच्छ (for स त्वं). —After l. 1, G (ed.) reads l. 110–117. —G (ed.) om. l. 2–4. —(l. 2) D13 महात्मानम् (for महाबाहुम्). —(l. 3) D13 नीलं गवं (for नीलाङ्गदं). —(l. 4) D13 तैः सर्वैर् (by transp.).]

—V3 om. l. 92–93. —(l. 92) V2 हि (for च). Ñ1 D13 निशाचराः (for च राक्षसाः). —(l. 93) Ñ2 रक्षोभ्यश्च; V2 B1 राक्षसेभ्यस् (for रक्ष्यस्तेभ्यस्). B4 वीर; D2 [आ]त्मापि (for [आ]त्मा वै). V2 B1 रक्षितव्यो (for कपिश्रेष्ठ). Ñ1 D13 स त्वयात्मा प्रयत्नेन रक्षितव्यो महात्मना. —Ñ1 D13 om. l. 94. —(l. 94) V2 B1 G (ed.) स त्वं (G [ed.] शीघ्रं) गच्छ; B4 त्वरय त्वं (for त्वरस्व त्वं). Ñ2 B1 D7 महावीर्य. —(l. 95) V2 B1.3 D13 च (for तु). D2.13 गंतव्यं (for यातव्यं). Ñ1 D13 -वेगेन (for -मार्गेण). —(l. 96) Ñ1 D3.13 तु (for च). Ñ1 तां तु (with hiatus); B2 च महा-; D13 तां महा- (for परम-). V2 B1.3 -[औ]षधिं. —(l. 97) Ñ2 V1 B2.3 विलंबता. V3 damaged from न कर्तव्या up to हरी. D13 विलंबो नैव कर्तव्यः (for the prior half). D2 एहि (for गच्छ). Ñ1 D13 आगंतुमर्हसि (for गच्छ हरीश्वर). —After l. 97, D13 ins.:

6* लक्षत्रयं योजनानां शतानि नवतिर्नव ।
गन्तव्यं वीर तेऽध्वानं द्विगुणं तु गतागतैः ।
यावन्न क्षीयते रात्रिर्यावन्नोदयते रविः ।
तावत्त्वया महाबाहो आगन्तव्यं महाबल । [5]
निशाक्षये विनिर्वृत्ते उत्थिते च दिवाकरे ।
भवन्ति ता महावीर औषध्यो मन्दतेजसः ।
लक्ष्मणं च विपन्नं वै नियतं शर्वरीक्षये ।

[Note hiatus between the two halves in l. 4, 5 and 6.]

औषध्या यानि चिह्नानि दर्शयामि च तानि ते ।
पीतकानि तु पत्राणि फलानि हरितानि च ।
औषध्याश्च लता दिव्या रक्तचन्दनसंनिभा । [100]
रक्तानि चैव पुष्पाणि जाम्बूनदमयानि वै ।
एतच्चिह्नं मया सर्वं दर्शितं ते महाबल ।
गच्छ तेऽस्तु शिवः पन्थाः शीघ्रमागमनं कुरु ।
इति तस्य वचः श्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः ।
सुषेणं प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः । [105]
जीवितेन मदीयेन यदि जीवति लक्ष्मणः ।
तदप्यद्योत्सहे दातुं किं पुनर्गन्तुमोजसा ।
एवमुक्त्वा सुषेणं तु हनुमान्वायुनन्दनः ।
आमन्त्रयत सुग्रीवं राघवं च महाबलम् ।
विभीषणं च धर्मज्ञं जाम्बवन्तं तथाङ्गदम् । [110]
वीरबाहुं सुबाहुं च केसरिं गन्धमादनम् ।
सुषेणं कुमुदं चैव पनसं च महाबलम् ।
नलं नीलं गवाक्षं च सिंहनादं च वानरम् ।
सर्वानेतानुपागम्य सोऽभिवाद्य यथाक्रमम् ।
दत्ताभ्यनुज्ञो रामेण सुग्रीवेण च धीमता । [115]
गच्छ त्वं वानरश्रेष्ठ द्रुतमौषधिमानय ।
एवमस्त्विति कृत्वा स प्रययौ वायुनन्दनः ।
पश्चिमेन तु मार्गेण हनूमन्तं महाबलम् ।
दृष्ट्वोपरिष्टाल्लङ्कायां गच्छन्तं रावणोऽब्रवीत् ।
कालनेमिं दुराधर्षं रक्षः परमदुर्जयम् । [120]
चतुरास्यं चतुर्हस्तमष्टनेत्रं भयावहम् ।
श्रूयतां मम वाक्यज्ञ वाक्यमद्य निशाचर ।
एष गच्छति वै वीरो हनूमान्गन्धमादनम् ।
यत्र सा चौषधी जाता विशल्यकरणी शुभा ।
तदर्थं यात्ययं वीरो हनूमान्पवनात्मजः । [125]

—(l. 98) N_1 V_2 वनौषधीनां; D_3 औषधीनां तु; D_7 ओषध्या यानि; D_{13} महौषधीनां. B_2 निदर्शयानि (hypm.). $\tilde{N}_1$ D_{13} महाबल; $\tilde{N}_2$ D_7 च तानि वै (for च तानि ते). B_3 दर्शितानि (m. also as above) च यानि ते; D_3 शृणुष्वावहितो मम (for the post. half). —(l. 99) V_1 $B_{1.2}$ D_{13} च (for तु). V_3 D_3 पुष्पाणि; D_7 पर्णानि (for पत्राणि). $\tilde{N}_1$ D_{13} transp. फलानि and हरितानि. V_2 D_2 transp. तु and च. —(l. 100) $\tilde{N}_2$ D_7 ओषध्याश्च; V_2 illeg.; B_1 औषध्या या. $\tilde{N}_1$ D_{13} तस्या विद्धि ल-(D_{13} विलंबि)तां दिव्यां (for the prior half). $\tilde{N}_1$ D_{13} -सप्रभां (for -संनिभा). D_3 पद्मपत्रनिभैः पत्रैर्बह्व्यो विद्रुमसंनिभाः. —After l. 100, D_3 ins.:

7* विद्युज्ज्वलनसंकाशाः प्रदीप्ता इव तेजसा ।

—(l. 101) V_3 damaged from व up to श्रुत्वा in l. 104. V_1 पत्राणि (for पुष्पाणि). V_2 पुष्पाणि तानि रक्तानि (for the prior half). $V_{1.2}$ B_{2-4} -समानि (for -मयानि). B_1 च (for वै). $\tilde{N}_1$ D_{13} पुष्पाणि ताम्रवर्णानि चिह्नान्येतानि वै विभो. —D_{13} om. l. 102–115. G (ed.) om.; $\tilde{N}_1$ reads in marg. l. 102. —(l. 102) $\tilde{N}_1$ तत्र चिह्नं; B_3 तच्चिह्नं (subm.). $\tilde{N}$ D_7 दिव्यं (for सर्वं). —After l. 102, $B_{2.3}$ ins.; $\tilde{N}_1$ (reads l. 2 after l. 102) D_{13} ins. l. 1 after l. 101 repeating it after l. 124 and subst. l. 2 for l. 116:

8* विशल्यकरणीं चैव मृतसंजीवनीं तथा ।
आनयस्व महाबाहो शीघ्रं मे मारुतात्मज ।

—Then $\tilde{N}_1$ reads in m. colophon with *Kāṇḍa name*: लंकाकांडे and *Sarga name*: शक्तिभेदः.

—$\tilde{N}_1$ om. l. 103–115. —(l. 103) $\tilde{N}_2$ गच्छतोस्तु. B_1 शुभः (for शिवः) and पुनः (for कुरु). —(l. 104) V_2 B_1 पवनात्मजः. —(l. 105) G (ed.) राघवं (for सुषेणं). —(l. 106) D_2 [अ]पि मे वीर (for मदीयेन). —After l. 106, D_2 ins. l. 13–17 and l. 21–32 of App. I (No. 58). —(l. 107) V_2 B_1 [अ]स्य (for [अ]द्य). —V_3 damaged from पुनर् up to हनुमा in l. 108. V_1 B_2 यातुम्. —(l. 108) B_1 च (for तु). —(l. 109) $\tilde{N}_2$ आमंत्रयित्वा; B_1 आमंत्र्य चैव (for आमन्त्रयत). $B_{3.4}$ महाबलः. —V_2 om (hapl.) l. 110–112. —(l. 110) $\tilde{N}_2$ D_7 अथ (for तथा). —V_3 om. l. 111–113. B_3 om. l. 111–112. —(l. 112) B_4 च कुमुदं च (for कुमुदं चैव). —(l. 113) $\tilde{N}_2$ सिंहनाथं. —(l. 114) $\tilde{N}_2$ D_7 समागम्य (for उपागम्य). —(l. 115) V_3 damaged for the prior half. V_2 कृताभ्यनुज्ञो. B_2 महात्मना (for च धीमता). —(l. 116) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1.4}$ D_7 ओषधिम्. —(l. 117) V_1 रघुनंदनः. $\tilde{N}_1$ D_{13} स ते(D_{13} सर्वे)षामंजलिं कृत्वा प्रयातो वायुनंदनः. —(l. 118) B_4 पवनेन (for पश्चिमेन). $\tilde{N}_1$ D_{13} G (ed.) गच्छते (D_{13} जगाम; G [ed.] स गतो) हरिपुंगवः (for the post. half). —After l. 118, $\tilde{N}_1$ D_{13} G (ed.) ins.:

9* तूर्णं गच्छति वै वीरो लङ्कामुपरि निर्भयः ।
[G (ed.) हनुमांस्तत्र (for तूर्णं गच्छति).]

—Thereafter D_{13} reads colophon with *Kāṇḍa name*: लंकाकांडे युद्धपर्वणि and *Sarga name*: औषध्यानयने हनुमद्गमनो.

—(l. 119) V_2 B_1 [उ]परि च (for [उ]परिष्टाल्). —(l. 121) V_3 G (ed.)चतुर्मुखं चतुष्पादं (G [ed.] °बाहुं) (for the prior half). V_3 चतुर्दंष्ट्रं (for अष्टनेत्रं). —V_3 om. l. 122–123. —(l. 122) V_1 B_{2-4} वाक्यं च(B_2 तु) (for वाक्यज्ञ). B_2 कालनेमि- (for वाक्यमद्य). —(l. 123) V_1 B_3 वीर. —B_1 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 125. —(l. 124) $B_{2.3}$ [अ]सावोषधी. —(l. 125) D_7 वीर. $V_{2.3}$ मारुतात्मजः. —For l. 119–126, Ś $D_{2.3.8.12}$ subst.:

10* व्रजन्तं चैव विज्ञाय रावणः पवनात्मजम् ।
अब्रवीत्स्वसमीपस्थं कालनेमिं निशाचरम् ।
चतुर्मुखं चतुर्बाहुं चतुर्दंष्ट्रं मनोजवम् ।
श्रूयतां वचनं मह्यं कालनेमे निशाचर ।
हनुमान्गच्छते वीरः कुशद्वीपं महाजवः । [5]
ओषध्यर्थं महासत्त्वो यत्र तौ वरपर्वतौ ।

कर्तव्यं विघ्नमेतस्य त्वया राक्षसपुंगव ।
यदि विघ्नं करोष्यस्य राज्यस्यार्धं ददामि ते ।
ऋषिरूपधरो भूत्वा कुर्या मायामयाश्रमम् ।
नानावृक्षफलैर्दिव्यैर्लतामिश्च विभूषितम् ।
शुभं तमाश्रमं कृत्वा चीरवल्कलसंवृतः । [130]
सुस्वागतमिति ब्रूया हनूमन्तमुपागतम् ।
पर्वतस्य समीपे तु कर्तव्योऽसौ त्वयाश्रमः ।
अदूरे तस्य हि गिरेः सरो नल्वप्रमाणतः ।
बहुपुष्परसच्छन्नं सोत्पलैः कुमुदैर्वृतम् ।
हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् । [135]
बलाकाबकसंच्छन्नं टिट्टिभैश्च समावृतम् ।
यत्र सा वसति ग्राही सर्वप्राणापहारिणी ।
यथा तत्रावतरति तथा त्वं कर्तुमर्हसि ।
ततो ग्रहीष्यति ग्राही हनूमन्तं प्लवंगमम् ।
गृह्णाति यं च सा ग्राही न स जीवति कर्हिचित् । [140]

द्रोणो नाम्नाथ चन्द्रश्च तयोर्जाता महौषधी ।
गच्छति तामानयितुं व्रज पूर्वं निशाचर ।
कुरु विघ्नं ततो गत्वा यावदुत्तिष्ठते रविः ।

[(l. 1) D2 व्रजमानं स तु ज्ञात्वा रावणस्तमनागतं; D3 तं गच्छंतं ततो दृष्ट्वा रावणः कूटबुद्धिमान्. —(l. 2) Ś2 D2 अब्रवीत्स(D2 °च); D3 आजुहाव. —D3 om. (hapl.?) l. 3–8. —(l. 3) D3 चतुष्पादं (for °र्बाहुं). D12 महाजवं. D3 चतुर्बाहुं महाबलं (for the post. half). —(l. 4) D3 मेघ (for मह्यं). —D3 om. l. 5–9. —(l. 5) D12 गच्छति. L (ed.) मनोजवः (for महाजवः). —(l. 6) D2 औषध्यर्थं. D2.12 महासत्त्वं (for °सत्त्वो). —D12 om. l. 7–9. —(l. 7) D2 चंद्रो नाम्ना च द्रोणश्च (for the prior half). D2 महौषधीः. —(l. 8) Ś2 गच्छंतं. D2 त्वरमाणं तु गच्छंतं; L (ed.) ताश्चानेतुं प्रयातस्य (for the prior half). D2 विहायसा (for निशाचर).];

While Ñ1 D13 subst. for l. 119–126:

11* गच्छन्तं मारुतिं दृष्ट्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् ।
शब्दायन्तं महाघोरं राक्षसं कालनेमिनम् ।
चतुर्मुखं बहुनेत्रं चतुर्बाहुं च राक्षसम् ।
श्रूयतां च यथाख्यास्ये मम वाक्यं निशाचर ।
हनुमान्व्रजति क्षिप्रं पर्वतं गन्धमादनम् । [5]
औषध्यर्थे त्वरावांस्तु तत्र गत्वा ह्यसंशयम् ।
तत्र जाते महाभागे पर्वते गन्धमादने ।
तस्य विघ्नं विधातव्यं वने तस्य दुरात्मनः ।

[(l. 3) D13 चतुर्नेत्रं (for बहु°). —(l. 6) D13 गिरिं (for तत्र). —(l. 8) D13 विघ्नो विधातव्यो. D13 वानरस्य (for वने तस्य).]

—Ś D2.3(after l. 147).8.12 read l. 127 after l. 149. Ñ1 D13 read l. 127 after 19*. —(l. 127) V3 [अ]घ (for [अ]स्य). Ñ1 D13 एवं कृते महावीर; D3 कृतकार्यो यदा प्राप्तः (for the prior half). D3 स्वराज्य- (for राज्यस्य). Ś D2.8.12 राज्यार्धं ते(D2 अर्धराज्यं) प्रदास्यामि कृते कर्मणि राक्षस. —After l. 127, Ñ1 D2.13 ins.:

12* सर्वराक्षससेनायाः स्वामी त्वं च भविष्यसि ।

[D3 -मुख्यानां. D13 तु (for च). Ñ1 स्वामित्वं त्वं करिष्यसि (for the post. half).]

—Ś D2.8 read l. 128 after l. 130. —(l. 128) Ś2 गत्वा (for भूत्वा). Ś D3.12 (all with hiatus) आतिथ्यं कुरु मा चिरं; Ñ1 D13 रम्यं कृत्वा स्वमाश्रयं(D13 तमाश्रमं); V2 B1.3 कुर्यास्त्वं महदा(V2 B3 मायया)श्रमं; D2 (with hiatus) आतिथ्याधिरतो भव; D3 जटामंडलधारकः (for the post. half). —After l. 128, D3 reads l. 159 and om. l. 129–132. —V3 om. l. 129–130. Ś D2.8.12 om. l. 129. —(l. 129) D7 नानावृतं-. Ñ1 D13 नानापुष्पफलोपेतं नानाद्रुमलताकुलं(D13 °न्वितं). —D12 om. l. 130–136. —(l. 130) Ñ2 D7 त्वम्; V1.2 B2 तत्र (for तम्). Ñ1 D13 रम्याश्रमपदं. D13 -भृत्तदा (for -संवृतः). Ś D2.8 तत्र गत्वा महाबाहो ऋषिवत्कु(D2 मायया कु)रु चाश्रमं. —Ś D2.8 om. l. 131–136. —(l. 131) Ñ1 D13 स्वागतेति(D13 तं ते) च वक्तव्यो हनुमान्मारुतात्मजः. —(l. 132) D7 समीपं. B2.4 D7 च (for तु). Ñ1 समीपस्थं. D13 तत्पर्वतसमीपस्थं (for the prior half). Ñ1 D13 om. from the post. half up to the prior half of l. 133. —(l. 133) B3 च (for हि). B1 विपेः (for गिरेः). B2 तस्यैव हि गिरेः पार्श्वे; D3 तस्य पार्श्वे गिरेर्वत्स (for the prior half). Ñ1 D13 नल्वमात्रः(D13 °त्रं); Ñ2 V2 B2 सरोनल्प-; D3 सरः क्रोश- (for सरो नल्व-). B1 सरः पद्मयुतं ततः (for the post. half). —(l. 134) V1 B2-4 -पुष्करसंच्छन्नं. Ñ2 D7 उत्पलैः; V2.3 सोत्पलं (for सोत्पलैः). V1 B4 कुसुमैर्. V3 च तं (for वृतम्). Ñ1 D13 पद्मनीलोत्पलयुतं (D13 °च्छन्नं) नानापुष्पैरलंकृतं; D3 नीलोत्पलसमाकीर्णं पुंडरीकविराजितं. —Ñ1 D3.13 om. (hapl.?) l. 135–136. V3 om. l. 135. —(l. 135) B4 -सेवितं (for -शोभितम्). —(l. 136) Ñ2 बलाकाबल-; V3 बलाहक- (subm.); B4 °कारव- (for बलाकाबक-). V1.2 -संपन्नं (for -संच्छन्नं). B1 बलाहकबकच्छन्नं (for the prior half). —(l. 137) Ñ2 B3 D3.7 तत्र (for यत्र). Ñ1 D2.13 वसते; V1 B4 रमति; V3 B1 रमते (for वसति). B2 -प्राणि- (for -प्राण-). Ś D2.8.12 (all with hiatus) अदृश्या(D2 °मोघा) प्राणधा(D2 °हा; D8 °दा)रिणी; Ñ1 D13 सर्वप्राणि(D13 °ण)भयंकरी; D3 सुघोरा प्राणहारिणी (for the post. half). —Ś B2 D2.3.8.12 om. l. 138–141. —V3 om. l. 139–140. —(l. 139) V1 ग्रसिष्यति. —For l. 138–139, Ñ1 subst.:

13* पानीयं तत्प्रदातव्यं तृषिताय हनूमते ।
तत्रावतीर्णमात्रं तु तं ग्राही सा ग्रहीष्यति ।;

while D13 subst. for l. 138–139:

14* पानीयं च प्रवेष्टव्यं त्वायतेन हनूमता ।
तं चावतीर्णमात्रं तु ग्राही प्रग्रहयिष्यति ।

—(l. 140) Ñ2 स जीवति न (for न स जीवति). Ñ1 D13 (hypm.) तया च यो गृहीतः(D13 ग्रहीतव्यः) स्याद्यासौ जीवनप्रदा

गृहीतश्च मृतश्चैव भविष्यति न संशयः ।
चखाद देवगन्धर्वान्किं पुनर्मारुतात्मजम् ।
ईदृशं योगमास्थाय हन्तव्यो वानराधिपः ।
हनूमतो विनाशेन लक्ष्मणो न भविष्यति ।
लक्ष्मणस्य विनाशेन रामोऽपि न भविष्यति । [145]
राघवस्य विनाशेन सुग्रीवो न भविष्यति ।
सुग्रीवस्य विनाशेन पुरीं यास्यन्ति वानराः ।
एवं मम जयो वीर भविष्यति न संशयः ।
एतदर्थं च संचिन्त्य गच्छ शीघ्रं महाबल ।
एवमस्त्विति राजानं कालनेमिर्निशाचरः । [150]
जयेन वर्धयित्वा तु वाक्यमेतदुवाच ह ।
का शङ्का मे हनुमता वानरेन्द्रेण वा स्वयम् ।
इत्युक्त्वा प्रययौ रक्षः पर्वतं गन्धमादनम् ।
ततो मायाप्रभावेन निमेषेण महाबलः ।
चक्रे तत्राश्रमं रम्यं गत्वासौ रजनीचरः । [155]
अग्निहोत्रैस्तथा दीप्तैः कलशैः समलंकृतम् ।
जटाभारेण दिव्येन तत्क्षणाच्चीरसंवृतः ।

(D13 °धा) स्यति.—After l. 140, Ñ1 D13 read l. 143 repeating it in its proper place.—(l. 141) Ñ1 D13 हनुमान्स भविष्यति (for the post. half).—(l. 142) Ñ1 देवानामपि सावध्या का शंका वानरेण तु; D13 देवानामपि सांनिध्या-त्कामगा वानराश्च ये.—(l. 143) V3 B1 ताइशं. Ñ1 (first time) तैरुपायैर्वंचयित्वा; D13 (first time) यैस्तैरुपायैर्वञ्चित्वा (for the prior half). Ñ1 D13 (both first time) पवनात्मजः; V B2.3 (m. also) मारुतात्मजः; B4 वानराधमः (for वानराधिपः). Ñ1 D13 (both second time) उपायोयं महावीर कपेः प्राणहरः परः.—For l. 142–143, Ś D2.8.12 subst.:

15* देवता अपि गृह्णाति का शङ्का वानरेषु च ।
तत्र त्वयैष हन्तव्य उपायेन प्लवंगमः ।

[(l. 1) Ś D8 गृह्णंति.—(l. 2) D12 हर्तव्य (for हन्तव्य).];

while D3 subst. for l. 142–143:

16* देवानपि हि गृह्णाति का वार्ता वानरस्य तु ।
उपायेन हि हन्तव्यो हनुमान्मारुतात्मजः ।

—Then D3 cont.:

17* वदनेन गृहीतस्तु नायं जीवितुमुत्सहेत् ।
प्रयत्नेन तु गन्तव्यं हनुमान्यत्र गच्छति ।

—(l. 144) Ś D2.8.12 हनूमति विनष्टे तु (for the prior half).—B3 reads in marg. from the post. half up to l. 146. D13 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 145.—(l. 145) Ñ2 V1.3 B2–4 राघवो (for रामोऽपि).—(l. 146) Ś D2.8.12.13 रामस्य तु; Ñ1 रामस्य च; B1 रामस्यापि (for राघवस्य). Ś D8.12 [s]पि विनश्यति (for न भविष्यति).—(l. 147) B1 D3 विनाशे तु (for विनाशेन).—After the prior half of l. 147, Ś D2.8.12.13 ins.:

18* अङ्गदोऽपि विनश्यति ।
अङ्गदस्य विनाशेन.

[(l. 1) D2.13 न भविष्यति (for ऽपि विनश्यति).]

Ś D8.12 क्षयं; Ñ1 D13 प्रति (for पुरीं). D2.3 न भविष्यंति (for पुरीं यास्यन्ति).—D3 om. l. 148–152.—(l. 148) D2.8.12 ध्रुवमस्मज्जयं (D2 °स्य त्वया; L [ed.] स्मज्जयो) वीर (for the prior half). Ś D2.8.12 om. from the post. half up to the prior half of l. 149. V3 om. l. 149–150. V2 om. l. 149.—(l. 149) Ñ2 D7 एतम्; B2.4 एवम् (for एतद्). Ñ2 B2.3 D7 तु (for च).—For l. 148–149, Ñ1 D13 subst.:

19* एवं मम जयो वीर ध्रुवं शीघ्रं महाबल ।
क्रोधं निवेशयेदग्नौ वायुवेगसमस्तदा ।
विलम्बना न कर्तव्या शीघ्रं गच्छ निशाचर ।

[(l. 2) D13 -स्वनं तदा.]

—(l. 150) B4 महाबलः (for निशाचरः).—B1 om. (hapl.) l. 151–155.—(l. 152) V2 illeg. for the prior half. B4 कामं योत्स्ये (for का शङ्का मे). V3 damaged for the post. half.—After l. 152, Ñ2 D7 ins.:

20* सुग्रीवेण सहाहं वै करोमि युद्धमेव च ।

—V3 om. l. 155–156.—(l. 156) Ñ2 D7 तदा (for तथा).—For l. 150–156, Ñ1 D13 subst.; while B3 ins. only l. 3 after l. 152:

21* ततः प्रणम्य शिरसा कालनेमिरुवाच ह ।
का शङ्का वानरेशस्य मारुतेश्च विशेषतः ।
घातये त्रिदशानेकस्त्वदाज्ञां प्राप्य रावण ।
एवमुक्त्वा गतस्तत्र कालनेमिर्निशाचरः ।
ततो मायाप्रभावेन शीघ्रमेव स राक्षसः । [5]
आगत्य त्वरया युक्तः पर्वतं गन्धमादनम् ।
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण मायया कृतमाश्रमम् ।
अग्निहोत्रेण दर्भैश्च समिद्भिर्वल्कलैस्तथा ।

[(l. 2) D13 वानरे मह्यां हनूमति (for °शस्य मारुतेश्च).—(l. 3) D13 पातये. B3 यद् (for त्वद्).—(l. 6) D13 त्वरितं गत्वा.—For l. 7–8, D13 subst.:

21(A)* अक्षिभिर्निमिषेणैव दिव्येन मुनिवाससा ।]

—(l. 157) V1.3 B3 दीप्तेन (for दिव्येन). Ñ1 चीरेण मुनिवाससा (for the post. half).—For l. 150–157, Ś D2.8.12 subst.; while D13 subst. only l. 5 for l. 157 and reads after l. 1 of 23*:

22* एवमुक्तो राक्षसस्तु प्रणिपत्य दशाननम् ।
गतो जवेन संप्राप्तः शीघ्रं तं चन्द्रपर्वतम् ।
तस्मिन्पर्वतपार्श्वे तु विदधे माययाश्रमम् ।
अग्निहोत्रेण दिव्येन उपवासकृशोदरः ।
जटामुकुटभारेण चीरवल्कलसंवृतः । [5]

दीर्घश्मश्रुनखो भूत्वा सोपवासकृशोदरः ।
तत्राक्षमालामादाय जपन्निव समास्थितः ।
अथ वीरो महाबाहुर्हनुमानरिसूदनः । [160]
वायुवेगेन संप्राप्तः पर्वतं गन्धमादनम् ।
अपश्यच्चाश्रमं दिव्यं नानावृक्षमनोरमम् ।
दृष्ट्वा प्राप्तं हनूमन्तमृषिः प्रत्युत्थितस्तदा ।
स्वागतं कपिशार्दूल स्वागतं हरिपुंगव ।
इदमर्घ्यं च पाद्यं च आसनं चेदमास्यताम् । [165]
विश्रम त्वं कपिश्रेष्ठ आश्रमे मे यथासुखम् ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ।
श्रूयतामभिधास्यामि यद्वाक्यमृषिपुंगव ।
किष्किन्धा यदि ते तात श्रुता सर्वगुणान्विता ।

[(l. 1) D2 त्वसौ रक्षः and महायशाः (for राक्षसस्तु and दशाननम्). —(l. 2) Ś2 ततो; D2 गतौ (for गतो). D2 शुभं (for शीघ्रं). —(l. 3) Ś2 असिन्. D2 मायया चक्रुर् (for विदधे मायया). —Note hiatus between the two halves. —(l. 4) D2 -कृतादरः.]

—(l. 158) V3 damaged from खो up to मादाय in l. 159. Ś D2.8.12 -धरो भूत्वा; Ñ1 D13 -धरश्चैव; B2 -मुखो भूत्वा (for -नखो भूत्वा). —Ś D2.8.12 om. from the post. half up to the prior half of l. 159. Ñ1 D13(both with hiatus) उपवास-; V1 चोप° (for सोप°). —B1 om. l. 159. —(l. 159) Ñ2 V2 B3.4 रुद्राक्ष- (for तत्राक्ष-). B3 आस्थाय. V3 B4 समाहितः. Ś D2.8.12 तस्थौ जप्यपरायणः (for the post. half). D3 गृह्याक्षमालां हस्तेन जपहोमपरायणः . —(l. 160) V2 रिपुमूदनः; V3 मारुतात्मजः; B1 हरिपुंगवः (for अरिसूदनः). —For l. 159–160, Ñ1 D13 subst.; while Ñ2 B3 D7 ins. after l. 159:

23* प्रगृहीत्वाक्षमालां तु जपन्मिथ्या तथा स्थितः ।
छद्मचारित्रलिङ्गस्थो मारुतेर्दर्शनं प्रति ।
हनूमानपि मेधावी प्रयाति स्म महाबलः ।

[Ñ2 B3 D7 om. l. 1. —(l. 1) D13 परिगृह्य. D13 च (for तु). D13 मिथ्या तदा; G (ed.) तत्रैव सं-. —(l. 2) Ñ1 छद्मनाकृत- ; B3 छद्मचरित-; D13 अर्चनाकृत- (for छद्मचारित्र-). D13 -र्लिंगस्तु. —(l. 3) G (ed.) सु- (for स्म). Ñ1 D13 वानरश्रेष्ठो महात्मा वै (for अपि मेधावी प्रयाति स्म).]

—Thereafter B3 cont.:

24* समानयितुं सौमित्रेरायुरौषधरूपि तत् ।
[G (ed.) आनयितुं स.]

—After 23*, Ñ2 B3 (after 24*) D7 cont. a passage relegated to App. I (No. 57); while B2 cont. l. 119–144 only of App. I (No. 57) after l. 159 of App. I (No. 56).

—(l. 161) Ñ1 D13 यंत्र(D13 ज्याव)मुक्तो यथा शरः (for the post. half). —For l. 160–161, Ś D2.8.12 subst.:

25* अचिरेण तु संप्राप्तस्तत्र कालेन मारुतिः ।

[D2 [ए]व (for तु). D2 यत्र कांडः प्रयोजितः (for the post. half).]

—For l. 153–161, D3 subst.:

26* इत्युक्तः स जगामाशु गत्वा तं द्रोणपर्वतम् ।
तत्र तापसरूपेण मायया चाश्रमं व्यधत् ।
अग्निहोत्रेण दीप्तेन उपवासकृशध्वनिः ।
जटामण्डलधारी च चीरवल्कलभूषितः ।
हनुमानपि तेजस्वी तत्र प्राप्तो महाबलः ।

[Note hiatus between the two halves of l. 3.]

—Then D3 cont.:

27* तमाह मुनिमालोक्य पातुमिच्छाम्यहो जलम् ।

—V2 mostly illeg. for l. 162. —(l. 162) Ś V1 B4 D2.8.12 आश्रमं (for चाश्रमं). D13 स पश्यत्याश्रमं. Ś D8.12 घोरं; B3 रम्यं; D2 द्वारं (for दिव्यं). Ñ1 B2 D13 -मनोहरं; B1 -समावृतं (for -मनोरमम्). Ś D2.8.12 L (ed.) कदलीखं(L[ed.] °षं)डमंडितं; V3 नानाद्रुमलता** (damaged after ता up to त्थि in l. 163) (for the post. half). —After l. 162, Ñ1 (l. 1 only) B3 D13 ins.:

28* नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पलताकुलम् ।
रम्याश्रमपदं दिव्यं मनोज्ञं च सुखावहम् ।

[(l. 1) Ñ1 -फल- (for -लता-). D13 -फलैर्युतं (for -लताकुलम्).]

—(l. 163) Ñ1 D13 (both with hiatus) हनूमंतं तु संप्रेक्ष्य (for the prior half). Ñ1 D13 प्रत्युद्गतस्. —(l. 164) V कपिपुंगव. D13 सुस्वागतं महामुने (for the post. half). —(l. 165) Ñ1 इमम् (for इदम्). D13 [ए]तद् (for [इ]दम्). V2 B1 आगतं (for आस्यताम्). —V3 om. l. 166. Note hiatus between the two halves. —(l. 166) V2 B1 स्वाश्रमे तु (for आश्रमे मे). Ñ1 D13 ममाश्रमपदे सुखं (for the post. half). —For l. 163–166, Ś D2.8.12 subst.:

29* ऋषिरूपधरं चैव ह्यपश्यद्राक्षसं तु तम् ।
हनुमानभिवाद्यैव बली तस्याग्रतः स्थितः ।
स्वागतं चाब्रवीत्सोऽपि अब्रवीत्तं च वाग्यतः ।
विश्रमस्व कपिश्रेष्ठ पीत्वा भुक्त्वा च रम्यताम् ।

[(l. 1) D2 पश्यंतं (for ह्यपश्यद्). —(l. 2) D2 प्रहस्तस्य (for बली तस्य). —Note hiatus between the two halves. —(l. 3) D2.12 स्वागतेनार्चयत् . —(l. 4) Ś रंस्यतां (for रम्यताम्). L (ed.) भुक्त्वा पीत्वा च गम्यतां (for the post. half).]

—(l. 167) V3 वायुनंदनः (for वाक्यमब्रवीत्). —Ś D2.8.12 V3 om. l. 168. —(l. 168) V3 चा * * * * (damaged). —(l. 169) B1.4 मद्वाक्यम्; V3 damaged (for यद्वाक्यम्). —(l. 169) D3 श्रुता हि V2 B1 यदि ते दृष्टा; B3 (*sup. lin.*) नगरी रम्या. D3 श्रुता हि यदि किष्किधा गुहा पर्वतवासिनां. —For l. 168–169, Ñ1 D13 subst.:

वानराधिपतिर्यत्र सुग्रीवो नाम वीर्यवान् । [170]
तस्य वानरसिंहस्य महाबाहुर्महाबलः ।
लोके राम इति ख्यातो मित्रत्वं समुपागतः ।
भार्याहरणदुःखात्स रावणस्य पुरीं गतः ।
प्राप्तं तत्र तयोर्युद्धं रामरावणयोर्महत् ।
रामभ्राता महावीरो लक्ष्मणो नाम तत्र च । [175]
रावणेन नृशंसेन शक्त्योरस्यभिताडितः ।
तस्यौषधिनिमित्तं च पर्वतं गन्धमादनम् ।
विशल्यकरणीं नाम तत्र जातां महौषधीम् ।
तामानेतुं समायातो भिषग्दिष्टां महौषधीम् ।
विलम्बना न कर्तव्या त्वरमाणोऽहमागतः । [180]
अहं वानरराजस्य भृत्यो बहुमतो गुणैः ।
जातः केसरिणः क्षेत्रे वायुना जगदायुना ।

30* श्रुतमेतत्त्वयाख्यातं ममापि वचनं शृणु ।
किष्किन्धा नगरी रम्या भवता यदि वै श्रुता ।

[(l. 2) D13 भवद्भिर्यदि विश्रुता (for the post. half).]

—(l. 170) Ñ1 D8.13 तत्र; B4 वीरः (for यत्र). Ñ1 D13 यदि ते श्रुतः; B1 यत्र वीर्यवान्; D3 नाम विश्रुतः. —(l. 172) Ñ1 तत्र मित्रत्वम्. —(l. 173) Ñ2 V2 B1 D7 -दुःखार्तः स रावण- (for -दुःखात्स रावणस्य). V3 पुरं. —For l. 169-174, Ś D2.8.12 subst.; while D13 subst. only l. 3–6 for l. 172–174:

31* श्रूयते यदि किष्किन्धा वानराणां महापुरी ।
सुग्रीवो वसते यत्र वानरेशो महाबलः ।
तस्य मित्रं महातेजा रामो दशरथात्मजः ।
तस्य भार्या जनस्थानाध्दृता सीतेति विश्रुता ।
मायाविना राक्षसेन रावणेन दुरात्मना । [5]
तस्यार्थे तु महद्युद्धं घोरं परमदारुणम् ।

[(l. 2) D2 तस्यां (for यत्र). D8 महाबल. —(l. 4) D2 जनस्थाने. D13 मनस्विनी (for [इ]ति विश्रुता). —(l. 6) D2 च (for तु). D2.12 महायुद्धं. D13 तस्या निमित्तं सुमहद्युद्धमासीत्सुदारुणं.]

—(l. 175) Ñ2 V1 D2 महावीर्यो; B3 °बाहुर् (for °वीरो). Ś D8.12 विश्रुतः; V1 (with hiatus) एव च; V2 D2 वीर्यवान्; B3 सुश्रुतः (for तत्र च). V3 शुभलक्षणः. —(l. 176) V चोरसि; B1 [उ]रसि च (for [उ]रस्यभि-). —For l. 171–176, D3 subst.:

32* मित्रकार्येण संप्राप्तः पुरीं लङ्कां महाबलः ।
राघवस्य च तद्भर्तुर्भ्राता सौमित्रिराहवे ।
रावणेन हतः शक्त्या पतितोऽस्ति महीतले ।

—D3 om.; B3 reads in m. l. 177. —(l. 177) V3 [औ]षधी-. B3 वैद्योपदेशात्प्राप्तोस्मि (for the prior half). B4 प्राप्तोस्मि (for पर्वतं). —(l. 178) Ñ2 B2.4 D7 विशल्यकरणी. B4 यत्र; D3 (with hiatus) इह (for तत्र). D3 वरौषधीं. Ñ2 B2.4 D7 त(B4 य)त्र जाता महौषधिः (B2.4 °धीः) (for the post. half). —D3 om. (hapl.) l. 179. —(l. 179) Ñ2 B4 D7 आहर्तुं (for आनेतुं). V1 B2.3 तामहं नेतुमायातो; V3 तामाह* गमिष्यामि (for the prior half). —V3 repeats the post. half of l. 177 in place of the post. half of l. 179. Ñ2 V2 B1 इष्टां. V1 त्वरान्वितः; V2 महौषधिं. —(l. 180) B4 [ऽ]यम् (for ऽहम्). D3 विलंबो न मया कार्यः प्रसादं कर्तुमर्हथ. —For l. 176–180, Ś D2.8.12 subst.:

33* शक्त्या विनिहतो वीर निर्भिन्नो मेदिनीं गतः ।
तस्यार्थेऽहमिह प्राप्त ओषधीः प्रति तापस ।
विशल्यकरणी चैव इह जाता शिलोच्चये ।
विलम्बो नैव कर्तव्यो यदि जानासि कथ्यताम् ।
यावत्सचन्द्रनक्षत्रा न रात्रिः क्षयमाप्नुयात् । [5]
तावन्मयाद्य गन्तव्यं गृहीत्वा परमौषधीः ।

[(l. 1) D2 त्वमिहतो. D2 विप्र (for वीर). —(l. 2) D2 इह सं- (for ऽहमिह). D2.8 औषधीं (D8 °धीः). —Note hiatus between the two halves. —(l. 3) D2 -करणीं (for -करणी). D12 चैषा. L (ed.) सेह. D2 om. (hapl.) after जा up to जा in l. 4. —(l. 4) Ś2 विलंबं न च कर्तव्यं (for the prior half). —D2 om. l. 5. —(l. 5) Ś2 D2 शर्वरी न हि प्रत्ययात् (D2 व्यतिक्रमेत्) (for the post. half).];

—Then all the above MSS. cont.:

34* पानीयं पातुमिच्छामि तत्कुरुष्व महातपः ।

[after the prior half, D2 ins.:

34(A)* शीघ्रं संभावयस्व मे ।
येन तृप्तिं गमिष्यामि.]

—For l. 175–180, Ñ1 D13 subst.; while B3 in m. ins. only l. 3 after l. 176:

35* तस्य भ्राता तु तेजस्वी लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ।
रावणेन महायुद्धे शक्त्या स विनिपातितः ।
भिन्नदेहश्च तत्रास्ते सायुशेषः स जीवति ।
वैद्योपदेशात्प्राप्तोऽस्मि पर्वतं गन्धमादनम् ।
विशल्यकरणी नाम जाता चास्मिन्वनौषधी । [5]
तदानयनहेतोश्च त्वरमाणोऽहमागतः ।

[(l. 1) D13 राघवस्य (for तु तेजस्वी). —(l. 2) D13 स तु शक्त्या विसूदितः (for the post. half). —(l. 3) B3 [अ]स्ति. B3 D13 सावशेषः. D13 transp. च and स. —(l. 5) D13 तस्मिन्महौषधी.]

Ś Ñ1 D2.8.12.13 om. l. 181–182. Ñ2 V B D7 read for the first time l. 181–182 in the context of Hanumat's reply to Kālanemi and repeat them in the context of Hanumat's reply to Gandharvas as

हनूमतो वचः श्रुत्वा मुनिवेशधरोऽब्रवीत् ।
यद्यप्येवं महाभाग मुहूर्तं तावदास्यताम् ।
अतिथिस्त्वमनुप्राप्तो वीर पूजां गृहाण मे । [185]
इदं मम सरो दिव्यं तपसोग्रेण चार्जितम् ।
पीतमात्रे तु पानीये न मासं बाधते क्षुधा ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्वायुविक्रमः ।
अवतीर्य सरो दिव्यमुत्पलैः कुमुदैर्वृतम् ।
सोऽपिबत्तत्र पानीयं ग्राही चैव तमग्रहीत् । [190]
स गृहीतस्तया ग्राह्या हनुमान्हरिपुंगवः ।
वेगेन सुमहातेजास्तोलयामास तां स्थलम् ।
तोलयित्वा च तां ग्राहीं नखैरेव व्यदारयत् ।
ततोऽसावन्तरीक्षस्था ग्राही वचनमब्रवीत् ।
कस्त्वं वानररूपेण प्राप्तो ह्रदमनुत्तमम् ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्वाक्यमब्रवीत् । [195]

---

l. 11–12 of 82*. —(l. 182) V2 B3 जगदात्मना. —(l. 183) Ñ1 D13 (both with hiatus) ऋषिरूप- (for मुनिवेश-). Ś D2.8.12 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रक्षो वचनमब्रवीत्; D3 मुनिः कपटवेशः स प्रोवाच कपिकुंजरं. —After l. 183, Ś D2.8.12 ins.:

36* श्रूयतां वचनं मह्यं यत्सत्यं वानरोत्तम ।

—Ś D2.3.8.12 om. l. 184–185. —(l. 184) Ñ2 B3 महाबाहो (for महाभाग). —(l. 185) B1 यत्र च (for अतिथिस्). —For l. 184–185, Ñ1 D13 subst.; B3 ins. in m. after l. 183:

37* एवमस्तु महाभाग श्रूयतां वानरेश्वर ।
ह्य्योऽसि मे सुहृच्चासि तेन ते कथयाम्यहम् ।

[(l. 2) D13 [ऽ]स्मि च (for ऽसि मे). Ñ1 [अ]पि; D13 [अ]स्मि (for [अ]सि).]

—Thereafter Ñ1 D13 cont.:

38* विशल्यामानय पश्चान्मृतसंजीवनीमपि ।

—(l. 186) Ś D2.8.12 महत्; D13 पश्य (for मम). Ñ1 D13 रम्यं (for दिव्यं). V2 मम (hypm.) (for च). Ś D2.8.12 तपसा निर्मितं मया (D2 पुरा); D3 हनुमान्मारुतात्मज (for the post. half). —D3 om. l. 187–189. —(l. 187) V1.2 B2–4 न त्वां सं-; V3 B1 न मां सं- (for न मासं). B2 (m. also) तृषा (for क्षुधा). Ś Ñ1 D2.8.12 अस्मिन् (Ñ1 तत्र) पीत्वा तु पानीयं मासं न भवति क्षुधा (Ñ1 व्यथते तृषा); D13 तदुपाघ्रात पानीयं शासतो व्यथितस्तृषा. —After l. 187, Ñ1 B3 D13 ins.:

39* अध्वना जनितक्लेशं श्रमं च विनियच्छति ।
[Ñ1 D13 जनितं गात्रे.]

—(l. 188) D13 स तस्य (for तस्य तद्). Ñ2 B4 D7 वायुनंदनः. Ś D2.8.12.13 (all with hiatus) एवमस्त्विति मारुतिः (for the post. half). —(l. 189) Ñ1 अवतीर्णः. B4 कुसुमैर् (for कुमुदैर्). V2 B1 चितं (for वृतम्). Ś D2.8.12 पानीयं पातुमुद्यतः; Ñ1 D13 कमलैरुपशोभितं (for the post. half). —After l. 189, Ñ1 D13 ins.:

40* लाङ्गूलेन प्रगाढत्वात्प्रक्रीडन्नेव लीलया ।
तच्छरः क्षोभयामास वेलामिव महोदधिः ।

[(l. 1) Ñ1 पयो हृत्वा. Ñ1 क्रीडन्निव बलीयसा (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 क्षोभमापन्नं वेलयेव.]

—(l. 190) B3 तस्य; B4 यत्र (for तत्र). —V3 om.; B3 reads in m. l. 191. —D3 om. l. 192. —(l. 192) V3 सुमहावेगस् (for सु°). B3 भुवि; D7 स्थले (for स्थलम्). —(l. 193) Ñ2 D7 स (for च). —(l. 194) D7 सा त्वंतरिक्षस्था. V2 B1 चाप्सरा वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —For l. 190–194, Ś D2.8.12 subst.:

41* पिबतस्तस्य पानीयं पद्मपत्रपुटेन तु ।
उदकाभ्यन्तरे ग्राही पादं जग्राह दक्षिणम् ।
ततस्तां तु महावेगो हनुमान्मारुतात्मजः ।
स्थले निपातयित्वा तां नखैस्तीक्ष्णैर्व्यदारयत् ।
निहता तत्क्षणे दिव्या साकाशेऽधिष्ठिताब्रवीत् । [5]

[(l. 1) D2 -पुटे शुभे. —(l. 3) L (ed.) स (for तु). Ś2 पवनात्मजः. —(l. 4) D2 तु (for तां). —(l. 5) D2.12 (both with hiatus) आकाशे.];

while Ñ1 D13 subst. for l. 190–194:

42* सुशीतं पिबते वारि ग्राहीग्रस्तो हरिः प्रभुः ।
ततो युद्धं महाघोरं ग्राह्या वायुसुतस्य च ।
हनूमताचिराद्ग्राही सलिलादुद्धृता स्थलम् ।
तोलयित्वा ततो ग्राही नखैर्दन्तैर्विदारिता ।
निहता तत्क्षणाद्ग्राही ह्याकाशे प्राब्रवीदिदम् । [5]

[(l. 1) D13 पवनो (for पिबते). —(l. 5) D13 ह्याकाशस्था (for °शे प्र-).];

whereas D3 subst. for l. 190–194:

43* पानीयमपिबत्तत्र पद्मपत्रपुटेन सः ।
स पिबन्तृषितो वारि सहसा ग्राहया धृतः ।
तामाजघान निशितैर्नखैर्मारुतिरम्बुनि ।
निहता दिव्यरूपा सा व्योमस्था वाक्यमब्रवीत् ।

—V B1.3.4 om. (hapl.) l. 195–203. —(l. 195) D7 कथं; D3 इह (for कस्त्वं). D13 द्रुतम् (for ह्रदम्). Ś1 D8.12 मृत्युर्मम मम मृत्युरिहागतः; Ś2 D2 (both with hiatus) मृत्युर्मम इहागतः; D3 कस्त्वं मे यत्पुरागतः (for the post. half). —After l. 195, Ś D2.8.12 ins.:

44* श्रोतुमिच्छा महाबाहो किमर्थं त्वमिहागतः ।
[D2 इच्छे (for इच्छा).]

—(l. 196) Ś D2.8.12 ग्राह्यास्तु (for तस्यास्तद्). D3 तामाह हनुमान्वीक्ष्य सत्यमेव तदा वचः. —After l. 196, Ś D2.8.12 ins.; D3 ins. after l. 200:

शृणुष्वावहिता भद्रे यदि मां ज्ञातुमिच्छसि ।
मित्रभ्राता हरीन्द्रस्य सुग्रीवस्य हि लक्ष्मणः ।
रावणेन नृशंसेन शक्त्या ह्युरसि ताडितः ।
तस्यार्थेनास्मि संप्राप्तो हनूमान्हरियूथपः । [200]
त्वां तु विज्ञातुमिच्छामि किमर्थमुषिता जले ।
रौद्ररूपा महाकाया त्रासयन्ती वनेचरान् ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ग्राही वचनमब्रवीत् ।
श्रूयतां कपिशार्दूल हनूमन्वायुविक्रम ।
जानीहि मामप्सरसं गन्धकालीं तु नामतः । [205]
आकाशेन तु गच्छन्ती कुबेरभवनं पुरा ।
विमानेनार्कवर्णेन तप्तकाञ्चनवर्चसा ।
नापश्यं तत्र वेगेन तपस्यन्तं महामुनिम् ।
यक्षो नाम महातेजा मुनिः शापायुधस्तदा ।
अवधूतो मया चासौ विमानेन हरीश्वर । [210]
अब्रवीत्सुमहातेजा मुनिरुग्रतपास्तदा ।
उत्तरस्यां दिशि गिरिर्यो नाम्ना गन्धमादनः ।
दक्षिणे तस्य पार्श्वे तु समीपे यत्सरो महत् ।
ग्राही तत्र भवित्री त्वं सर्वप्राण्यपहारिणी ।
ततोऽहं शापनिर्दग्धा पतितास्मि महीतले । [215]
शापान्तायानुनीतश्च मयासौ मुनिरब्रवीत् ।
यदा यास्यति वीरस्तु हनूमान्गन्धमादनम् ।

45* मा विषादं कुरु त्वं हि मरणं प्रति सुन्दरि ।

[In place of the prior half, D8 erroneously repeats the prior half of l. 195. D2 हि गच्छ त्वं (for कुरु त्वं हि). D8 विशालाक्षि मरणात्कुरु (for कुरु त्वं हि मरणं प्रति).]

—Ś D2.8.12 om. l. 197–199. —(l. 199) Ñ2 illeg. for the prior half. —(l. 200) B2 -पुंगवः (for -यूथपः). —For l. 200, Ś D2.3.8.12 subst. :

46* हनूमान्वायुपुत्रोऽहं संप्राप्तो गन्धमादनात् ।

[D8 रामदूतो हि (for वायुपुत्रोऽहं). D2 गंधमादनं. D8 औषधीं नेतुमागतः (for the post. half).]

—Ś D2.3.8.12 om. l. 201–202. —(l. 201) D13 ततस्ते (for त्वां तु वि-). Ñ2 D7 वससे (for उषिता). —(l. 202) D13 जलेचरान्. —(l. 203) Ś2 ततस् (for तस्य). D13 वाक्यमथाब्रवीत्. D8 सा प्राह नभःस्था तं हनूमंतं तपस्विनी (subm.). —Ś Ñ1 D2.3.8.12.13 om. l. 204. —(l. 204) B1.4 वायुनंदन (for °विक्रम). —B2 om. l. 205. —(l. 205) V3 गंधकालीति. —For l. 205, Ñ1 D8.13 subst. :

47* अप्सरां मां विजानीहि गन्धकालीति विश्रुताम् ।

[D8 विश्रुत.]

—D8 om. l. 206–209. —(l. 206) B1.3 हि (for तु). V1.2 B1.2.4 गच्छंतीं. Ñ1 D13 गच्छमानांतरीक्षेण (for the prior half). Ñ1 महत्; D13 प्रति (for पुरा). —For l. 205–206, Ś D2.8.12 subst. :

48* मां विजानीह्यप्सरसं विद्युन्मालेति विश्रुताम् ।
गच्छन्त्याकाशमार्गेण स्वर्भानुर्दीप्तविग्रहः ।

—Ś D2.8.12 om. l. 207–209. —(l. 207) V3 damaged from -वर्चसा up to तपस्यन्तं in l. 208. Ñ1 D13 हंस(D13 स्वयं)युक्तेन भास्वता (for the post. half). —(l. 208) B1 वेगेन नापश्यमहं (for the prior half). —V3 om. l. 209–210. —(l. 209) B3 दक्षो (for यक्षो). B2.4 तथा (for तदा). —V2 om. (hapl.) l. 210–211. —(l. 210) D3 पूर्वं (for चासौ) and मूढया मुनिपुत्रकः (for the post. half). —D3 om. l. 211–214. —(l. 211) B1.3 D7 स; B4 च (for सु-). B1 शापायुधस् (for उग्रतपास्). —For l. 210–211, Ś D2.8.12 subst. :

49* ऋषिर्मेयावधूतो हि तेनाहं पातिता भुवि ।
अवलिप्तो हि स क्रोधान्मामुवाच महामुनिः ।

[(l. 1) Ś2 अवधूतो मया सर्पिस्; D2 अवज्ञातो मया दर्पात् (for the prior half). D2.12 पतिता. —(l. 2) Ś D8 अविलिप्तो. D2 अवलिप्तेति. D12 सक्रोधो.]

—Ś D2.8.12 om. l. 212–213. —(l. 212) B3 गिरेर्. —(l. 213) B1 च (for तु). —V3 damaged from पे up to ण्य in l. 214. Ñ2 D7 [ऽ]स्ति (for यत्). B2 सरोवरः (for सरो महत्). —(l. 214) B1 तत्र ग्राही (by transp.). V1 B4 D7 -प्राण- (for -प्राणि-). —After l. 214, Ñ2 D7 ins. :

50* त्रासनी सर्वभूतानां घोररूपा महाबला ।

—(l. 215) D3 तेन (for ततो). B1 शापदग्धा तु. D3 पातितास्मिञ्जलाशये (for the post. half). —(l. 216) B4 [अ]थ (for [अ]नु-). V2 B1 corrupt; B3 शापांतं कृपया कुर्वन् (for the prior half). Ñ2 B2–4 D7 माम् (for मया). —(l. 217) V3 damaged (except यदा यास्यति). G (ed.) गंधमादने. —For l. 208–217, Ñ1 D13 subst. :

51* स तु दृष्टो मया दिव्यः स्थितस्तत्र महामुनिः ।
शापायुधो महातेजा यक्षो नाम महाबलः ।
अवधूतश्च वै तत्र मन्दभाग्यतया मया ।
स्पृष्टः पादेन वै तत्र ततोऽहं पतिता भुवि ।
क्रुद्धश्चैवाब्रवीद्वाक्यं दीप्यमानो यथानलः । [5]
यथा त्वयावधूतोऽस्मि दर्पेणेव विलासिनि ।
उत्तरे हिमवत्पृष्ठे पर्वते गन्धमादने ।
तस्मिञ्शैलवरे रम्ये नगाभ्यासे सरो महत् ।
तस्मिन्सरसि पापे त्वं ग्राही भव सुदर्पिते ।
त्रासनी सर्वभूतानां घोराकारा महाबला । [10]
यदा तु द्रक्ष्यसे वीरं वानरं पवनात्मजम् ।
प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु हनूमन्तं महाद्युतिम् ।

[(l. 1) D13 न (for स). —(l. 2) D13 मायायुधो. D13 महातपाः (for महाबलः). —(l. 3) D13 मंदतां गतया मया (for the post. half). —(l. 4) D13 ततो जाता (for तत्र ततो). —(l. 6) D13 पादात् (for यथा) and [ए]व (for [इ]व). —(l. 8) D13 रम्याभ्यासे.]

तदा शापाद्विमोक्षस्ते भविष्यति न संशयः ।
एतत्ते कथितं सर्वं विज्ञातोऽसि मयानघ ।
मोक्षिताहं त्वया वीर यामि वैश्रवणालयम् । [220]
स्वस्त्यस्तु ते महाबाहो कृतकृत्यो गमिष्यसि ।
पापात्मा ह्येष दुर्बुद्धिर्मन्यसे यमृषिं त्विह ।
जहि रक्षो महामायं विप्रवेषं महाबल ।
एष राक्षसराजेन रावणेन दुरात्मना ।
प्रेषितस्त्वद्विनाशाय कालनेमिर्निशाचरः । [225]
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ।
सुविस्रब्धाप्सरो गच्छ मया दिष्ट्यासि मोक्षिता ।
मोक्षयित्वा तु तां ग्राहीं हनूमान्वायुनन्दनः ।
तदाश्रमपदं दिव्यं ययौ यत्र स राक्षसः ।
प्राप्तं दृष्ट्वा च स हरिमृषिरूपी निशाचरः । [230]

—(l. 218) Ñ1 D13 ततः (for तदा). D13 पापाद्. B1 तु (for ते). Ñ1 D13 विलासिनि (for न संशयः). —For l. 214–218, Ś D8.12 subst.; D2 subst. l. 1–4 for l. 214–217:

52* गच्छ ग्राही भवस्वेति शप्ताहं तेन वानर ।
इहाहं वसती भद्र वर्षाणामयुतं शतम् ।
उक्ता च तेन ऋषिणा दीप्तक्रोधेन मानद ।
यदा वीरो हनूमांस्त्वां ग्रहीष्यति जले गताम् ।
तदा संप्राप्तमोक्षा त्वं भविष्यसि निरामया । [5]

[(l. 1) Ś2 तेन च (for [अ]हं तेन). —(l. 2) Ś2 गतं (for शतम्). —(l. 4) Ś2 जलेचरां; D2 जलेचरीं. —(l. 5) Ś2 moth-eaten for संप्राप्तमोक्षा त्वं.]

—For l. 216–218, D8 subst.:

53* अनुनीतो मया पश्चादुक्तवानिति स प्रभुः ।
दर्शनान्मारुतेस्त्वत्र स्वरूपं त्वमवाप्स्यसि ।

—D3 om. l. 219–229. Ś D2.8.12 om. l. 219. —(l. 219) Ñ1 D7.13 वीर; Ñ2 तत्र (for सर्वं). V2 B1 लघु (for [अ]नघ). Ñ1 D13 शा(D13 पा)पस्यास्य विमोक्षणं (for the post. half). —After l. 219, Ñ1 D13 ins.:

54* ततो वर्षसहस्राणि सुबहूनि महाद्युते ।
मया जलेऽनुभूतानि वसन्त्या कपिकुञ्जर ।

[(l. 2) D13 जलेषु भूतानि.]

—V3 om. l. 220–225. —(l. 220) V2 गच्छामि (hypm.) (for यामि). Ñ1 D13 गच्छ त्वं गंधमादनं (for the post. half). —Ñ1 V2 B2–4 D13 om. l. 221–225. —(l. 221) B1 तेस्तु (by transp.). Ñ2 V1 भविष्यसि (for गमिष्यसि). —For l. 220–221, Ś D2.8.12 subst.:

55* दिष्ट्या त्वमिह संप्राप्तः शापाच्चाहं विमोक्षिता ।
भृशं प्रीतास्मि ते वीर राघवाज्ञां प्रकुर्वतः ।

[(l. 1) Ś2 अस्माद्; D2 चैव (for चाहं).]

—After l. 221, V1 B1 ins.:

56* वर्त्मनो विघ्नकारीणि सत्त्वान्यत्र हनिष्यसि ।

[V1 illeg. for वर्त्मनो.]

—V1 B1 om. l. 222–225. —(l. 222) Ś D2.8.12 य(D2 मा)मेनं मन्यसे मुनिं(Ś2 D2 ऋषिं) (for the post. half). —(l. 223) Ś D8.12 एष (for जहि). Ś महामायो विप्रवेशो. —After l. 225, Ś D2.8.12 ins.:

57* इत्युक्त्वा वायुपुत्रं सा अप्सराः कामरूपिणी ।
अन्तर्धानं गता तत्र दृश्यमाना हनूमता ।
ग्राह्यां गतायां हनूमांश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. —(l. 2) D2 अंतर्धानगता.]

—Ś D2.8.12 om. l. 226–235. —(l. 226) V2 om. (hapl.) from हनुमान् up to ग्राहीं in l. 228. Ñ1 om. (hapl.) from हनुमान् up to श्रुत्वा in l. 2 of 58*. —(l. 227) V1.3 B2.3 याहि (for गच्छ). D13 ऋषिशापात् (for मया दिष्ट्या). B4 [अ]थ (for [अ]सि). V3 D13 विमोक्षिता. —After l. 227, Ñ1 D13 ins.:

58* यथापूर्वं कुबेरस्य गम्यतात्तद्वरालयम् ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गन्धकाली वराप्सरा ।
स्वर्गं गता महाभागा हनूमांश्चाश्रमं गतः ।
अपश्यन्तं दुरात्मानं चिन्तयानं मनोरथान् ।
अवतारितः प्रयत्नेन मायया चैव मोहितः । [5]
तस्मिन्नेव ह्रदे दिव्ये तया ग्राह्या विसूदितः ।
हाहाकारं विमुञ्चन्वै स प्रविष्टश्च तत्सरः ।
हनूमान्हि महावीरस्तत्रैव सलिलाशये ।
एवमुक्तो महावीरो रावणो राक्षसेश्वरः ।
प्रहृष्टवदनो भूत्वा मानं मे वर्धयिष्यति । [10]
एवं बहुविधं तत्र चिन्तयन्वै निशाचरः ।

[Ñ1 om. up to श्रुत्वा in l. 2. —For l. 6–7, D13 subst.:

58(A)* तस्मिन्नेव द्रुमे रम्ये स तदा तेन सूदितः ।
हाहानादं प्रमुञ्चन्वै शोभमानश्च तत्सरः ।

—D13 om. l. 8–9.]

—After l. 227, B3 ins.; Ñ1 D13 ins. after l. 228:

59* अचिरेणैव कालेन वायुवेगेन वानरः ।

—(l. 228) Ñ2 B1 D7 च (for तु). Ñ1 D13 ततो (for तु तां). —(l. 229) V3 [आ]श्रममिदं. Ñ1 D13 प्रययौ हरियूथपः (for the post. half). —(l. 230) V1 om. च स. V3 om. च. B3 हनुमंतम्; G (ed.) स तु हरिम् (for च स हरिम्). Ñ1 D13 संभ्रमात्फलमादाय (for the prior half). V1 B4 ऋषिरूप-. Ñ2 D7 स राक्षसः (for निशाचरः). —For l. 230, B1 subst.:

60* तं प्राप्तं स हरिं दृष्ट्वा मुनिरूपी निशाचरः ।

while D3 subst.:

गृहीत्वा फलमूलानि भक्षयस्वेत्युवाच ह ।
अथापश्यत्स तद्रूपं हनूमान्प्लवगर्षभः ।
मुहूर्तमभवत्तत्र ध्यानचिन्ताभिसंप्लुतः ।
ऋषीणां नेदृशं रूपं पश्याम्यद्येह यादृशम् ।
कारणेनात्र भाव्यं वै चेष्टा ह्यस्य सुदारुणा । [235]
रक्षसः सदृशाकारो विकारश्चास्य दृश्यते ।
मायाधिकानि रक्षांसि विचरन्ति यदृच्छया ।
व्यक्तं राक्षसराजेन प्रेषितो मद्वधाय वै ।
तद्धनिष्ये दुराचारं राक्षसं वधकाङ्क्षिणम् ।
तिष्ठ पाप दुराचार विज्ञातोऽसि मयाधुना । [240]
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं कालनेमिर्निशाचरः ।
स्वरूपं दर्शयामास विकृतं घोरदर्शनम् ।
चतुर्मुखं चतुष्पादं चतुर्हस्तं भयानकम् ।
मारुतिं त्रासयामास क्व गमिष्यसि वानर ।
जिघांसार्थं समादिष्टो रावणेन महात्मना । [245]
बहुमायाधरश्चाहं कालनेमिरिति श्रुतः ।

61* हनूमन्तं ततो दृष्ट्वा कालनेमिर्निशाचरः ।

—D8 om. (hapl.) l. 231–241. —(l. 232) V3 om. स (subm.). Ñ2 B1 D7 असद्- (for स तद्). V1 प्लवगेश्वरः . —V3 om. l. 233. V1 partly illeg for l. 233. —(l. 233) B4 मुहूर्तं स भवत् (for मुहूर्तमभवत्). Ñ2 D7 -संवृतः ; B3 -संस्थितः (for -संप्लुतः). V2 B1 -परिप्लुतः (for [अ]भिसं°). —For l. 231–233, Ñ1 D13 subst. :

62* हनुमन्तमुवाचेदं भक्षयेति हरीश्वर ।
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना कपीन्द्रस्य हनूमतः ।

[(l. 1) Ñ1 हरीश्वरं.]

—(l. 234) Ñ1 D13 चेष्टितं चास्य लक्षये(D13 लक्षणं) ; B1 G (ed.) सं(G [ed.] स)पश्यामीह यादृशं (for the post. half). —Ñ1 D13 om. l. 235. —(l. 235) B3 मे (for वै). B1 च (for हि). B3 [अ]त्र (for [अ]स्य). —V3 om. l. 236–237. —(l. 236) Ñ1 D13 -[आ]कारं. B1 D13 लक्ष्यते (for दृश्यते). Ñ1 विकारं चास्य लक्षये (for the post. half). —(l. 237) Ñ1 मायाकारीणि; B1 मायाबलेन; D13 मायाकाराणि (for मायाधिकानि). Ñ1 D13 घातयंति (for विचरन्ति). D13 यथेच्छया. —(l. 238) V3 प्रस्थितो (for प्रेषितो). Ñ1 [ऽ]यं (for मद्-) and मे (for वै). —After l. 238, D13 ins. :

63* मायावता न गृह्यन्ते तदर्थं चागतो ह्यहम् ।

—(l. 239) B4 दुरात्मानं. Ñ2 D7 वधिष्यामि दुरात्मानं; V3 अवेक्ष्य वानरेंद्रोसौ (for the prior half). —For l. 239, Ñ1 D13 subst. :

64* वधाम्येनं दुरात्मानं राक्षसं ऋषिरूपिणम् ।

—Then cont. :

65* एवं समनुचिन्त्याथ हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ।

—For l. 236–239, Ś D2.8.12 subst. :

66* रक्षसां सदृशान्यस्य दृश्यन्ते चरितानि हि ।
सुव्यक्तं राक्षसो ह्येष पापबुद्धिर्नृशंसकृत् ।
न हि जानाति मन्दात्मा स्वमृत्युं मामिहागतम् ।
इत्येव चिन्तयित्वा तं प्राह गत्वा निशाचरम् ।

[(l. 1) D8 सदृशं चास्य. D2 चित्रितानि. Ś2 D8 ह (for हि). —(l. 3) D2 [इ]ह (for हि). —(l. 4) D2 [ए]वं (for [ए]व).]

—Ś D2.8.12 om. l. 240–241. —(l. 240) V1 मयानघ; D13 मया ततः . L (ed.) न मे जीवन्विमोक्ष्यसे (for the post. half). —(l. 241) L (ed.) तस्य तद्वचनं श्रुत्वा (for the prior half). Ñ1 D13 महाबलः (for निशाचरः). —(l. 242) Ñ1 D13 अकरोत्तत्र (for दर्शयामास). D8 स रूपमकरोत्तत्र स्वरूपं परदारुणं. —B1.2.4 D8 om. l. 243. V1 partly illeg. for l. 243. —(l. 243) Ñ1 V3 -दंष्ट्रं (for -हस्तं). B3 चतुर्हस्तं चतुर्दंष्ट्रं ; D13 चतुर्बाहुं चतुर्नेत्रं (for चतुष्पादं चतुर्हस्तं). V2.3 B3 भयावहं. —For l. 242–243, Ś D2.8.12 subst. :

67* रूपं प्रकुरुते भीमं दशकल्पप्रमाणतः ।
पञ्चयोजनमूर्ध्वं तु धुन्वन्नूक्षाग्निशिरोरुहान् ।
अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णाग्राः सृक्किणी चोपसंलिहन् ।
विवृते नयने घोरे मेघस्तनितनिःस्वनः ।
अर्धदग्धमलातं तु प्रगृह्याभ्यर्दितो हरिम् । [5]
हनुमानपि दुर्धर्षो दशयोजनमायतम् ।
रूपं कृत्वा सुविपुलं महाकायो महाबलः ।

[D2 om. l. 1–4. —(l. 1) D12 प्रकुर्वते. Ś2 रूपं विकुरुते घोरं (for the prior half). D8 दशकल्पे; L (ed.) दशनल्वं. —(l. 2) Ś2 ऊर्ध्वं तु योजनं पंच (for the prior half). —(l. 4) L (ed.) विवृत्तनयनो घोरो (for the prior half). —(l. 5) D8 [अ]भ्यद्रवद्; D12 [अ]भिद्रुतो; L (ed.) [अ]भ्येति तं (for [अ]भ्यर्दितो). —(l. 7) D8 हि (for सु-).]

—Ś D2.8.12 om. l. 244–249. Ñ1 om. (hapl.) l. 244–247. —(l. 244) V2 कुत्र गच्छसि; V3 त्वनुगच्छसि; B3 कस्त्वं गच्छसि (for क्व गमिष्यसि). —(l. 245) Ñ2 B4 D7 बलीयसा; V2 B1 दुरात्मना (for महात्मना). —(l. 246) V3 B3 -बलश्च ; B2 -वरश्च (for -धरश्च). D13 -धरेणाहं. Ñ2 V3 B4 D7 निशाचरः (for इति श्रुतः). B1 कालनेमीति विश्रुतः (for the post. half). —For l. 244–246, D3 subst. :

68* कालनेमिस्तदा प्राह हनूमन्तं कपीश्वरम् ।
अद्य राक्षसवीरोऽहं रावणेन प्रणोदितः ।
हनूमंस्त्वां हनिष्यामि मया युध्यस्व संगरे ।

—Then cont. :

69* ननाद च महानादं राक्षसो मेदिनीगतः ।
तेन राक्षसनादेन गन्धर्वाः क्षोभमागताः ।
आरूढाः पर्वताग्राणि गन्धर्वास्ते समन्ततः ।
सर्वेऽपि भयसंयुक्ताः श्रुत्वा तं नादमुच्चकैः ।
एकेनैव तलेनास्ये चूर्णयित्वा निशाचरम् । [5]
ततो निमेषमात्रेण वेगवान्मारुतात्मजः ।

अद्याहं तव मांसेन तृप्तिं यास्यामि वानर ।
हनूमानपि तच्छ्रुत्वा द्विगुणीकृतविक्रमः ।
स बद्ध्वा भ्रुकुटीं वक्त्रे राक्षसं तं समाह्वयत् ।
बाहुयुद्धं तयोस्तत्र ववृधे कपिरक्षसोः । [250]
समुष्टिवज्रपातैश्च पार्ष्णिलाङ्गूलताडनैः ।
उभौ महाबलौ तत्र भीमौ भीमपराक्रमौ ।
अवृक्षमशिलं चैव तं देशं संप्रचक्रतुः ।
ततो वायुसुतेनासौ बाहुपाशेन यन्त्रितः ।
विगतासुर्गतश्रीको न्यपतद्भुवि राक्षसः ।
महानादं ततः कृत्वा गतो वैवस्वतक्षयम् । [255]
हनूमानपि तेजस्वी प्रययौ गन्धमादनम् ।
तेन राक्षसनादेन गन्धर्वास्ते महाबलाः ।
बभूवुर्भयसंत्रस्तास्तिस्रः कोट्यो महाबलाः ।

सिंहैर्व्याघ्रैर्गजैर्व्याप्तं सदसीभिः कपीश्वरः ।
स त्रिदशैस्तूयमानस्तथा तुम्बरनारदैः ।
अप्सरोभिर्गीयमानः पथि व्योमगतैर्व्रजन् ।
यत्र वायुर्महात्मा वै आकाशे दूरतः स्थितः । [10]
समाहूय प्रियं पुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ।
साधु पुत्र सुपुत्रस्त्वं यस्य ते बलमीदृशम् ।
निहतो राक्षसः पापः कालनेमिः प्रियंवद ।

[(l. 10) Note hiatus between the two halves.]

—After l. 247, Ñ1 (after l. 243 owing to om.) D13 ins.:

70* हनूमन्तं ग्रहीतुं वै तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

—(l. 248) Ñ2 B4 D7 ततो वायुसुतः (for हनूमानपि तच्). Ñ1 तं दृष्ट्वा; D13 तद्दृष्ट्वा (for तच्छ्रुत्वा). D13 -विग्रहः (for -विक्रमः).—(l. 249) Ñ1 D13 बद्ध्वा तु; D7 आबध्य (for स बद्ध्वा). Ñ1 D13 तत्र (for वक्त्रे). Ñ1 D13 प्रत्यधावत; V3 B4 तं समार्दयत् (for तं समाह्वयत्).—(l. 250) Ñ1 D13 ततस् (for तयोस्). V2 B1 चाभवत्; B3 संजज्ञे (for ववृधे). Ñ1 D13 नखैर्दंतैस्तलैस्तथा (for the post. half).—(l. 251) B2 मुष्टिभिर् (for समुष्टि-). Ñ2 -बाहु- (for -वज्र-). V1.3 -घातैश् (for -पातैश्). B3 -बाहुपाशैश् (for -वज्रपातैश्).—V3 damaged for the post. half (except पा).—For l. 251, Ñ1 D13 subst.:

71* वज्राशनिसमस्पर्शैर्मुष्टिभिर्लाङ्गुलेन च ।

[D13 बद्ध- (for वज्र-). D13 मुष्टिना.]

—(l. 252) B2 ततो (for उभौ). Ñ1 D13 युद्धे तत्र (for तत्र भीमौ).—After l. 252, Ñ1 D13 ins.:

72* ततो युद्धं महाघोरं तुमुलं कपिरक्षसोः ।

[D13 अभवत् (for तुमुलं).];

while V3 ins. two illeg. lines.

—(l. 253) V3 अतृणं (for अशिलं). Ñ1 D13 अवृक्षसलिलं. B4 [अ]पि (for [च]व). Ñ1 V3 D13 तद् (for तं). Ñ1 D13 अतृणीकृतं (for संप्रचक्रतुः).—After l. 253, Ñ1 D13 ins.:

73* आविष्टो हनुमांस्तत्र राक्षसेन बलीयसा ।

[D13 तेन (for तत्र).]

—(l. 254) Ñ1 D13 [अ]पि; V2 B1 [आ]जौ (for [अ]सौ).—(l. 255) D13 स (for वि-).—V3 damaged after न्यप up to ग in l. 256. Ñ1 राक्षसः पतितो भुवि; D13 पतितो राक्षसो भुवि (for the post. half).—(l. 256) Ñ1 D13 तथा (D13 °तो) मुक्त्वा (for ततः कृत्वा). B1 वैवस्वतक्षयं ययौ; B2 गतोसौ यमसादनं (for the post. half).—For l. 250–256, Ś D2.8.12 subst.:

74* उत्प्लुत्याकाशमार्गे तु न्यपतद्रक्षसो हृदि ।
तलेनैव जघानाशु वज्रपातोपमेन तम् ।
स विनिर्भिन्नमस्तिष्कः शिरःस्फुटितबन्धनः ।
गतासुर्निपपातोर्व्यां कालनेमिर्निशाचरः ।
तं निहत्य महानादं ननाद स महाकपिः । [5]

[(l. 1) D2 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य). D2 [उ]रसि (for हृदि).—(l. 2) D2 च (for [ए]व).—(l. 3) D2 विनिर्गत- (for विनिर्भिन्न-). D2 चिर-; D12 शिर-. Ś2 -स्फोटित-.—(l. 4) D12 कालनेमि-. D2 हतो मारुतसूनुना (for the post. half).—(l. 5) Ś1 D8 सु- (for स).]

—Ś V3 B2 D2.8.12 om. l. 257.—(l. 257) Ñ1 D13 त्वरितो (for प्रययौ).—After l. 257, Ñ1 D13 ins.:

75* आरुरोह महावेगो वायुतुल्यबलस्तदा ।

[D13 -जवस् (for -बलस्).]

—Ñ1 D13 read l. 258 before l. 264.—(l. 258) B4 -राजेन (for -नादेन). B2 च (for ते).—After l. 258, Ñ1 D13 ins.:

76* हाहाकारं प्रकुर्वन्तः किंचिदुत्फुल्ललोचनाः ।
सर्वे ते भयवित्रस्ता गन्धर्वास्तत्र निर्ययुः ।
मन्त्रयन्तस्तदान्योन्यं भयसंभ्रान्तलोचनाः ।
मृगसिंहवराहाश्च शार्दूला महिषा गजाः ।
संक्षुब्धाः सर्वतस्ते तु तस्मिन्नगवरे भयात् । [5]

[(l. 2) Ñ1 सुमहाबलाः (for तत्र निर्ययुः).—(l. 3) Ñ1 मंत्रयंते.—(l. 5) Ñ1 तत्र (for ते तु) and तदा (for भयात्).]

—Ñ1 D13 om. l. 259.—(l. 259) V2 -संक्रुद्धास्; B1 -संविग्नास् (for -संत्रस्तास्). Ñ2 B2.4 महौजसः; V1 महायशाः; V3 महीयसां; B3 बलीयसः; D7 महारथाः (for महाबलाः).—For l. 258–259, Ś D2.8.12 subst.:

77* तेन नादेन गन्धर्वाः प्रबुद्धाः शैलवासिनः ।
असिशक्तिधराः पेतुर्गदामुसलपाणयः ।
विलोकयन्तः सहसा संनद्धाः सर्वतो दिशम् ।

[(l. 2) D2.12 -मुसल-.—(l. 3) L (ed.) दिशः.]

अनिलसुतः स वानरेन्द्रः [260]
सुरमुनिभिः सभाज्यमानः ।
पवनगतिः पवनात्मजो
गिरिवरमाशु समाससाद ।

Colophon

हत्वा तु हनुमान्वीरः कालनेमिं दुरासदम् ।
आरुरोह नगं दिव्यं नानाधातुविभूषितम् । [265]
आरुहन्तं च तं दृष्ट्वा गन्धर्वा वाक्यमब्रुवन् ।
कस्त्वं वानररूपेण संप्राप्तो गन्धमादनम् ।
गन्धर्वाणां वचः श्रुत्वा हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ।
न जाने चौषधिं तां तु विशल्यकरणीं शुभाम् ।
इच्छामि कथितां वीराः प्रसादं कर्तुमर्हथ । [270]
नरराजस्य विषये रामस्यामिततेजसः ।
भवद्भिः सर्वथा कार्यं राज्ञः प्रियमनोनुगम् ।
तत्प्रियार्थं तु रामस्य सुग्रीवस्य तथैव च ।
विशल्यकरणीं मह्यं वीरा आख्यातुमर्हथ ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गन्धर्वास्ते महाबलाः । [275]
ऊचुः कस्य स विषये कस्य वा किंकरा वयम् ।

—Ś D2.8.12 om. l. 260–263. —(l. 260) V3 अनिलवरसुतः; B1 corrupt; B2 अनिलस्य सुतः (for अनिलसुतः). —(l. 261) B3 सुर * * भिः. B4 सभाज्यमानैः. V2 प्रथममुनींद्रसुरैर्भे भाज्यमानैः (corrupt); V3 * * * * * तु सतगेंद्रं; B1 सुरमुनिभिस्तथ सभाज्यमानः. —(l. 262) Ñ2 पवनात्मजो महात्मा; B2 पवनात्मजो ह्यसौ; B4 पवनात्मजोसौ (for पवनात्मजो). V3 अतिविरलगतिः समासदसौ (corrupt); B1 पवनात्मजो हरिर्महात्मा. —(l. 263) D7 महात्मा गिरिवरमाशु. B3 समासदत्. V3 मरुतमहितर्किनरं प्रवीरः (corrupt); B4 गिरिवरं तमासमार रम्यं. —For l. 260–263, Ñ1 D13 subst.:

78* अनिलसुतवरः स वानरेन्द्रः
प्रथममुनीन्द्रवरैश्च वन्द्यमानः ।
दशरथतनयस्य जीवितार्थं
विशति महीधरं तदातिरम्यम् ।

[(l. 1) D13 -वरसुतः (by transp.) —(l. 2) D13 प्रवरमुनींद्रैः स च (for प्रथममुनीन्द्रवरैश्च). —(l. 3) D13 -तनयस्य स. —(l. 4) D13 विनिविशताद्रिवरं (for विशति महीधरं).]

Colophon: Ś D2.8.12 om. —[*Kāṇḍa name*: Ñ B D7.13 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ñ V B D7.13 कालनेमिवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2.3 B2.4 D7.13 om.; Ñ2 illeg.; V1 81; B1.3 78; G (ed.) 82.

—(l. 264) B1 स हत्वा (for हत्वा तु). D13 हनुमांस्तत्र. Ñ D7.13 निशाचरं (for दुरासदम्). —For l. 264, Ś D2.8.12 subst.:

79* हत्वा निशाचरं क्रूरं हनुमान्मारुतात्मजः ।
[L (ed.) घोरं (for क्रूरं).]

—(l. 265) V1.3 गिरिं (for नगं). Ś D2.8.12 गिरेः शृंगं (for नगं दिव्यं) and -रत्न- (for -धातु-). Ñ1 D13 बहुगंधर्वसेवितं (for the post. half). —D13 om. l. 266. —(l. 266) B2.3 आरोहंतं. V3 B2.3 तु (for च). Ñ2 B4 D7 आगतं तत्र ते (B4 तं) (for आरुहन्तं च तं). Ñ1 महात्मानं (for च तं दृष्ट्वा). D7 ऊचतुः (for अब्रुवन्). —For l. 266, Ś D2.8.12 subst.; Ñ1 ins. after l. 265:

80* आरुहन्स महाशैलं गन्धर्वैरनुरुध्यत ।

[Ś2 स महाशीर्षं; Ñ1 च महात्मा वै; D2 स महावीर्यो (for स महाशैलं). Ś1 D8 अनुरुध्य तु; Ś2 अन्वरुध्यत; Ñ1 उपरुध्यत.]; while D8 subst.:

81* ते सर्वे तत्र ह्यागत्य गन्धर्वाः प्राहुरानिलिम् ।

—(l. 267) Ś D2.8.12 कथं; Ñ1 D13 त्वं हि (for कस्त्वं). Ś D2.8.12 निशि दारुणः (Ś D8.12 °णे); D8 मम पर्वतं (for गन्धमादनम्). Ñ1 D13 कः प्राप्तः पर्वतोत्तमं (for the post. half). —After l. 268, Ś Ñ V B D2.7.8.12.13 ins.:

82* किष्किन्धा नगरी रम्या उद्यानवनशोभिता ।
वानराधिपतिर्यत्र सुग्रीवो नाम विश्रुतः ।
तस्य वानरसिंहस्य महाबाहुर्महाबलः ।
लोके राम इति ख्यातो मित्रत्वं समुपागतः ।
भार्याहरणदुःखार्तो रावणस्य पुरीं गतः । [5]
प्राप्तं तत्र तयोर्युद्धं रामरावणयोर्महत् ।
रामभ्राता महावीरो लक्ष्मणो नाम नामतः ।
रावणेन नृशंसेन शक्त्योरस्यभिताडितः ।
तस्यार्थे नेतुमायातः पर्वतं गन्धमादनम् ।
विशल्यकरणीं नाम जातामिह महौषधीम् । [10]
अहं वानरराजस्य भृत्यो बहुमतो गुणैः ।
ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो हनुमानिति विश्रुतः ।

[For 82*, cf. l. 169–178 and l. 181–182. —(l. 1) Note hiatus between the two halves. V1.3 B3 नाम नगरी (for नगरी रम्या). V3 B4 -शत- (for -वन-). Ñ1 D13 भवद्भिर्यदि विश्रुता; V1 (with hiatus) रम्या उद्यानशोभिता (for the post. half). Ś D2.8.12 श्रुता वो यदि किष्किंधा जंबुद्वीपसमाश्रया. —(l. 2) Ś Ñ1 D2.8.12.13 तत्र (for यत्र). V3 इति (for नाम). Ñ1 D13 नामतः (for विश्रुतः). —(l. 3) D13 महात्मा वै (for महाबाहुर्). —(l. 4) V3 हि समागतः (for समुपागतः). —B2 om. (hapl.) l. 5. —(l. 5) V1.3 B4 D7 -दुःखात्त (for -दुःखार्तो). V2 B1 स रावण- (for रावणस्य). V3 पुरं. —For l. 4–6, Ñ1 D13 subst.:

82(A)* सखा दाशरथिर्वीरः प्रविष्टो दण्डकं वनम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्राता वैदेह्या चापि सीतया ।
तस्य भार्या महाभागा मिथिलाधिपतेः सुता ।
रक्षसापहृता देवी रामे वनगते तदा ।
स तां मृगयमाणस्तु सुग्रीवमभिदृष्टवान् । [5]
तेन तस्य प्रतिज्ञातं सीतायान्वेषणं प्रति ।
मित्रकार्यादिह प्राप्तो नगरीं रावणस्य तु ।
सीताविरहितो रामो रावणेन कृतस्तदा ।
युद्धे तस्य महाघोरे रावणेन दुरात्मना ।

वर्जयित्वा महात्मानौ गन्धर्वौ तु हाहाहूहू ।
तदर्थं वध्यतां शीघ्रं वानरापसदः स्वयम् ।
इत्युक्त्वा परिवार्याथ गन्धर्वास्ते महाबलाः ।
प्राहरन्त सुसंरब्धा गदामुष्टितलासिभिः । [280]
हन्यमानस्ततस्तैस्तु गन्धर्वैर्बलदर्पितैः ।
प्रहारांस्तानसंचिन्त्य हनूमान्क्रोधमाहरत् ।

स तानक्षोभयच्चैव संवर्तक इवानलः ।
ततः समभवद्युद्धं गन्धर्वाणां कपेस्तथा ।
नखैर्विदारिताः केचित्केचिद्दंष्ट्राभिरर्दिताः ।
पार्ष्णिप्रहारभिन्नाश्च जर्जराङ्गा महीं गताः । [285]
लाङ्गूलताडिताः केचिन्नदन्तो भैरवान्रवान् ।

[D13 variants : om. l. 1–3. —(l. 4) भार्या (for देवी). —(l. 6) सीतार्थान्वेषणं. —(l. 9) तदा for महा-).]

—D13 om. l. 7. —(l. 7) Ñ2 V3 B3 महावीर्यो; D7 महाबाहुर् (for महावीरो). B2 वीर्यवान् (for नामतः). —(l. 8) V2 B1 शक्त्या वक्षसि ताडितः (for the post. half). —(l. 9) B4 तस्यार्थेनाहम्. V3 इच्छामि (for आयातः). B1 तस्यौषधिनिमित्तं च प्राप्तोहं गंधमादनं. —For l. 8–9, Ñ1 D13 subst. :

82(B)* कुमारदत्तया शक्त्या भिन्नदेहोऽवतिष्ठते ।
तन्निमित्तमहं प्राप्त ओषध्यर्थं नगोत्तमम् ।

[(l. 2) D13 औषध्यर्थं.]

—For l. 3–9, Ś D2.8.12 subst. :

82(C)* मित्रकार्यार्थमिक्ष्वाको रावणेनाथ विग्रहे ।
मित्रभ्राता राक्षसेन शक्त्या च विनिपातितः ।
तदर्थं संप्रयातोऽहमोषधीः प्रति पर्वतम् ।

[(l. 1) D2 उद्युक्तो (for इक्ष्वाको). —(l. 2) D8 [अ]च (for च). —(l. 3) D2 औषधीं.]

—(l. 10) Ś2 Ñ1 V2 D8.12.13 -करणी. Ñ1 (with hiatus) जाता इह; D13 (with hiatus) इह जाता. Ñ1 महौषधी; B1 महौषधिं; B2.3(after corr. marg. as above).4 D13 वरौ(B3 D13 °नौ)षधीं(B3 °धिं; D13 °धी). Ś D8.12 L (ed.) जानेहं परमौ(Ś2 D12 प्रवरौ)षधीः(L [ed.]°धीं) ; V2 स तस्थे * महौषधी; D2 याचेहं * वरौषधीं (for the post. half). —After l. 10, Ś D2.8.12 ins. :

82(D)* विघ्नं न मेऽत्र कर्तव्यं प्रसादं कर्तुमर्हथ ।

—(l. 11) D13 बहुयुतो. Ś D2.8.12 भृत्यस्तु परमैर्गुणैः (for the post. half). —(l. 12) B3 वातात्मज (marg. also हनुमान) इति श्रुतः (for the post. half). Ś D2.8.12 हनुमानिति विख्यातः स्वाम्यर्थे प्रार्थयामि वः (D2 च).]

—Ś D2.8.12 om. l. 269–274. —(l. 269) V1 B2 औषधीं; B1 ओषधिं. —(l. 270) Ñ1 B2.3 (marg. also as above) कथितुं. —B1.4 om. (hapl.) l. 271–274. —V3 damaged for l. 272 (except प्रियमनोनुगम्). —(l. 273) Ñ1 च; V3 B3 हि (for तु). V1 B2 ततः प्रियार्थं रामस्य (for the prior half). B2 महात्मनः (for तथैव च). —(l. 275) Ś D2.8.12 हनूमतो वचः (for तस्य तद्वचनं). —V3 damaged from स्ते up to किंकरा in l. 276. —Ś D2.8.12.13 om. l. 276–278. —(l. 276) V1 illeg. for the prior half. B4 [अ]स्य (for स). —V3 om. l. 277–280. —(l. 277) B3 च (for तु). V2 B1 तौ महाबलौ (for तु हाहाहूहू). V1 वर्जयित्वा च गंधर्वौ हाहाहूहूर्महात्मानौ. —(l. 279) V1 B2 तं महाबलं. —(l. 280) V1 प्रहारं तु; D13 प्रहरंति. V2 B1 प्राहरंतं च (for प्राहरन्त सु-). D13 समंताच्च (for सुसंरब्धा). D13 गंधर्वा युद्धदुर्मदाः (for the post. half). —D13 om. l. 281–283. —(l. 281) B4 वध्यमानस. —(l. 282) V3 असुखं यु॰ (hypm.) (for असंचिन्त्य). B4 आदधत्; D7 आवहत् (for आहरत्). —V3 om. l. 283. —For l. 279–283, Ś D2.8.12.13 (l. 1 only for l. 279) subst. :

83* विचित्रकवचाः सर्वे नानाप्रहरणोद्यताः ।
कोलाहलं प्रकुर्वन्तः सायुधाः समभिद्रवन् ।
ततो हनूमता तूर्णं कृत्वा रूपं च दारुणम् ।

[(l. 1) D2 विचित्रं तावतः ; D13 संनद्धकवचाः (for विचित्रकवचाः). D2 -[आ]स्थिताः ; D8 -[आ]युधाः (for -[उ]द्यताः). —(l. 2) L (ed.) समभ्यद्रवन्. D8 सर्वे च ते सुसंनद्धा हनूमंतमुपाद्रवन्. —D8 om. l. 3.]

—D8 cont. ; Ś D12 ins. after l. 284 ; D8 (wrongly) cont. after 86* :

84* पुरा त्रिविक्रमेणेव बलेर्युद्धे महात्मना ।
उत्पाट्य शिखरं तस्य पर्वतस्य महाकपिः ।
चूर्णयामास तान्सर्वान्गन्धर्वान्कालचोदितः ।

[D2.8 om. l. 1. —(l. 1) Ś2 त्रिविक्रमेणैष; D12 त्रिविक्रमेणैष (corrupt). Ś बलियुद्धे; D12 बलियज्ञे. Ś1 D12 महात्मनः. —(l. 2) D8 महात्मनः (for महाकपिः). —(l. 3) D8 अहनत्समरे क्रुद्धो (for the prior half). D8 L (ed.) कालनो- (L [ed.]°चो)दितान्.]

—D8 om. l. 284–287. D2.8 om. l. 284–286. Ś D12 read l. 284 (followed by 84*) after 87*. —(l. 284) V2.3 हरेस् (for कपेस्). Ñ1 V B4 तदा (for तथा). B1 महाकपेः (for कपेस्तथा). Ś D12 गंधर्वैः सुमहाबलैः (for the post. half). D13 ततो युद्धं महाघोरं संनिरुद्धा महाबलाः . —Ś D12 om. l. 285–286. —(l. 285) V3 damaged for नखैर्विदारिताः. Ñ1 D13 केचिद्दंतैर्वि- (Ñ1 °ष्ट्रावि)दारिताः (for the post. half). —(l. 286) V1 B1 -विद्धाश्च (for -भिन्नाश्च). —(l. 287) V3 रणे (for रवान्). Ś D2.8.12 लांगूलेनाहताः केचित्केचिद्दंतैर्विदारिताः . —For l. 286–287, Ñ1 D13 subst. :

85* केचित्करैः प्रमथिताः केचित्पद्भ्यां विदारिताः ।
लाङ्गूलेनाहताः केचिद्गन्धर्वास्ते महौजसः ।

[(l. 1) D13 केचित्तलनिपातिताः (for the post. half).]

निमेषेण हताः सर्वे तिस्रः कोट्यो महाबलाः ।
हत्वा वायुसुतः संख्ये गन्धर्वांस्तान्महाबलान् ।
ततो द्रुमलताकीर्णं सिंहव्याघ्रनिषेवितम् । [290]
संचचार नगं दिव्यमौषधीं प्रति वानरः ।
मार्गमाणः सुसंरब्धस्तामपश्यन्न चौषधीम् ।
गिरिं नानाद्रुमलतं नानापुष्पोपशोभितम् ।
कन्दरैः प्रस्रवन्तं च क्वचिन्मणिनिभं जलम् ।
प्रडीनोत्क्रान्तविहगं लीनविद्याधरोरगम् । [295]
मृगसिंहसमाकीर्णं व्याघ्रकुञ्जरसेवितम् ।
फुल्लनानातरुगणं नानाधातुविशोभितम् ।
अनेकपक्षिसंघुष्टं किंनरैरुपशोभितम् ।
पञ्चयोजनविस्तीर्णमष्टयोजनमायतम् ।

—After l. 287, Ś D8.12 ins.; while D13 cont. after 90*:

86* मुहूर्तेनाहताः सर्वे गन्धर्वा युद्धदुर्मदाः ।
हत्वा गन्धर्ववीराणां सहस्राणि चतुर्दश ।
पर्यटन्स गिरिं सर्वं नैवापश्यन्महौषधीः ।
चिन्तयामास हनुमांस्तस्याश्चिह्नं न लक्षये ।
स चिरं चिन्तयित्वा तु हृदयेन व्यदूयत । [5]
ततो द्रुमलताकीर्णं सिंहव्याघ्रसमाकुलम् ।
मृगयंश्च समन्तात्तु न पश्यति महौषधीः ।

[D13 om. l. 1–2 and l. 6–7. —(l. 3) Ś2 D12 ड्हौषधीः. D13 अपश्यंस्तन्महौषधिं (for the post. half). —(l. 4) D13 चिंतयानोपि नैवाहं (for the prior half). —(l. 5) D13 महाबलः (for व्यदूयत).—After l. 6, D12 ins.:

86(A)* ते समतांश्च विषयो गन्धर्वास्ते महाबलः । (sic)]

—After 86*, Ś D12 cont.:

87* अचिन्तयच्च तेनाथ किं करोमीति वै तदा ।
यद्यहं न नयिष्यामि कथं द्रक्ष्यामि पार्थिवम् ।
वानराणां च सर्वेषामवहास्यो भवाम्यहम् ।
इममेव नयिष्यामि पर्वतं गन्धमादनम् ।
नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् । [5]

[(l. 3) Ś2 अवहासे.—(l. 4) L (ed.) इमम्. Ś2 ह्निष्यामि.]

—D2 om. l. 288–289. —For l. 288, Ś D3.8.12 subst.:

88* मुहूर्तादिव ते सर्वे संक्रुद्धेन हनूमता ।
त्रयः कोट्यो हतास्तत्र गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।

[(l. 1) D3 मुहूर्तांतरमात्रेण दिवसस्य हनूमता.—(l. 2) D3 तिस्रः (for त्रयः).]

—Thereafter they cont.:

89* हत्वा गन्धर्वराज्ञोऽसौ गिरिमारुरुहे ततः ।

[D3 -राजानौ (for -राज्ञोऽसौ) and मारुतिः सत्यविक्रमः (for the post. half).]

—D3 om. l. 289–290. Ś V3 D8.12 om. l. 289. —(l. 289) B4 सु- (for तान्). —For l. 289, Ñ1 D13 subst.:

90* हत्वा गन्धर्वमुख्यांस्तान्हनूमान्मारुतात्मजः ।
[D13 तु (for तान्).]

—Ñ1 reads l. 290–291 in marg. —(l. 290) Ś D3.8.12 नाना- (for ततो). V1 illeg.; V3 बहु- (for द्रुम-). D13 -समाकुलं (for -निषेवितम्). Ñ2 D7 व्याघ्रकुंजरसेवितं; B3 सिंहवानरसेवितं (for the post. half).—(l. 291) Ñ V1.3 B2.4 D7 स (for सं-). V2 चचार स (for संचचार). Ñ2 V2.3 B1.4 D7 ओषधिं (V3 °धीं); B3 औषधिं. D13 (with hiatus) तं समंताच्च औषध्यः पर्वतं सुमहाबलाः.—(l. 292) G (ed.) सुसंक्रुद्धस् (for °रब्धस्). Ñ2 [ओ]षधिं. V1 B3.4 महौषधीं (B3 °धिं) (for न चौ°). —For l. 291–292, D3 subst.:

91* प्रचचार नगे तस्मिन्मार्गमाणो महौषधीम् ।
नाजानात्स यदा तत्र चिन्तामभ्यगमत्कपिः ।

—(l. 293) V1 B4 -[अ]सि- (for -[उ]प-). —(l. 294) V3 प्रसरंतं. V3 माला- (for मणि-). Ñ2 B3 -विभंजनं; B2 -निभं तलं. —(l. 295) Ñ2 illeg. for the prior half. V3 प्रलीन- (for प्रडीन-). Ñ2 V1 B4 नाना- (for लीन-). —(l. 296) B2.3 -समाक्रिन्नं. —Ñ2 D7 om. l. 297–298. —(l. 297) V3 -द्रुम- (for -तरु-). V B4 -विभूषितं (for -विशोभितम्). —(l. 298) V2 B1 -संकीर्णं; B3 -संजुष्टं (for -संघुष्टं). —For l. 292–298, Ñ1 D13 subst.:

92* ततः प्रचिन्वन्वै वीरो नापश्यत्तां महौषधीम् ।
चिन्तयन्हृदयेनाथ किं करोमीति वै तदा ।
यद्यहं न नयिष्यामि कथं द्रक्ष्यामि पार्थिवम् ।
वानराणां हि सर्वेषामवहास्यो भवेदयम् ।
इममेव नयिष्यामि पर्वतं गन्धमादनम् । [5]
नानाद्रुमलताछन्नं फलपुष्पोपशोभितम् ।
सर्वथा पर्वतं नीत्वा गमिष्यामि बलान्वितः ।
तत्र ज्ञास्यति वैद्योऽसौ सुषेणः परमौषधीम् ।
किंनरैश्च सुसङ्गीतं नानाप्राणिभिराचितम् ।
तस्माच्छैलवरं रम्यं सर्वं चौषधिमण्डितम् । [10]
एवं संचिन्त्य हनुमान्पर्वतादवरोहत ।
अवतीर्य महावीरो बाहुभ्यां तच्छिलोच्चयम् ।
उत्पाटयत संहृष्टो नानारत्नविभूषितम् ।

[(l. 1) D13 मृगयन्स समंताच्च (for the prior half). D13 वरौषधीं. —For l. 2–6, cf. 87*. —(l. 4) Ñ1 च (for हि). —(l. 6) D13 -लताकीर्णं. D13 नाना- (for फल-). —Ñ1 om. l. 7–8. —(l. 9) D13 तु संगीतं. D13 आवृतं. —(l. 10) D13 नयाम्यौषधिपर्वतं (for the post. half). —(l. 11) D13 विचिंत्य. —(l. 12) D13 -वीर्यो.]

—(l. 299) D13 शत- (for पञ्च-). Ñ1 D13 त्रिंशद्-; V1 B2–4 सप्त- (for अष्ट-). —D13 om. l. 300–302.

दशयोजनमुत्सेधं हनूमांस्तं गिरेस्तटम् । [300]
लीलया हरिमुख्योऽसौ बाहुभ्यामुदपाटयत् ।
उत्पाट्यमाने शृङ्गाणि निपतन्ति स्म पर्वते ।
नानाद्रुमलताश्चैव पक्षिणश्च प्रदुद्रुवुः ।
द्विजिह्वपतयश्चैव स्वस्तिकार्यविभूषणाः ।
विबभुः प्रतिनिष्क्रान्ता हारा इव सुनिर्मलाः । [305]
चक्रन्द च गिरिस्तेन धातुप्रस्रुतलोचनः ।
उत्पाट्यमानः सहसा विभुना वायुसूनुना ।
नानासत्त्ववरोद्घुष्टं गिरिमादाय सत्वरः ।
उत्पपाताशु वेगेन हनुमान्वायुविक्रमः ।
ततो देवाः सगन्धर्वाः सविद्याधरपन्नगाः ।
अब्रुवन्विस्मिता दृष्ट्वा हनूमन्तं विहायसि । [310]
त्रैलोक्येऽपि न पश्यामो महदाश्चर्यमीदृशम् ।
यो हि कुर्यादिदं कर्म गन्धर्वाणां वधं रणे ।
पर्वतोत्पाटनं चैव कोऽन्यः कुर्याद्धनूमतः ।
साधु वीर महाबाहो यस्यायं ते पराक्रमः । [315]
मोक्षिता गन्धकाली च शापाद्रक्षस्त्वया हतम् ।
उत्पाट्य च गिरिं यासि बाहुभ्यां परिगृह्य यत् ।
दैवतैः सदृशं कर्म त्वयेदं कृतमद्य वै ।

—(l. 300) $\tilde{N}$ V_3 B_3 तमकंप्यं; V_1 B_4 गत एकं; B_2 अप्रकंप्यं; D_7 शैलमेकं (for हनूमांस्तं). —(l. 301) B_4 स (for ऽसौ). B_2 उदतोलयत्. —V_2 B_2 om. (hapl.) l. 302–306. —(l. 302) $\tilde{N}_2$ V_1 B_4 च (for स्म). B_1 पर्वतात्. —After l. 302, $\tilde{N}_1$ B_3 (l. 2–4 only) D_{13} (after l. 299 owing to om.) ins.:

93* पतन्ति शिखरा रम्या द्रुमाश्च सफलास्तथा ।
द्रवन्ति सिंहव्याघ्राश्च सरभा गण्डकास्तथा ।
पन्नगा निहतास्तत्र महाभागा महाविषाः ।
पक्षिणो भूतसंघाश्च ये श्रिताश्च नगोत्तमम् ।
सर्वसत्त्ववरोद्घुष्टं जन्तूनां निलयोत्तमम् । [5]
द्विजानां विरुतं तत्र प्रहृष्टं श्रूयते महत् ।
परपुष्टस्वनं वर्ण्यं शुकानां वाशितं तथा ।
जीवं जीवकसंघानां विरुतैरुपशोभितम् ।
नानासत्त्वाः प्रलीयन्ते समन्तात्पर्वतोत्तमे ।

[D_{13} variants: (l. 2) द्रवंति सरभाः सिंहाः शार्दूलमृगगंडकाः. —(l. 3) निर्गतास्. —(l. 4) नगोत्तमे. —(l. 5) -वरो पुच्छं (corrupt). —(l. 7) -स्वरं रम्यं (for -स्वनं वर्ण्यं). तदा (for तथा).]

—(l. 303) V_1 [अ]पि (for [ए]व). $\tilde{N}_1$ D_{13} नानापक्षिगणैर्जुष्टमनेकैर्मधुरस्वरैः. —$\tilde{N}_1$ D_{13} om. l. 304–307. V_3 damaged for l. 304–305. —(l. 304) V_1 B_4 D_7 स्वस्तिकार्क(D_7 °र्धं)विभूषिताः(V_1 D_7 °षणाः); B_1 स्वस्तिकांगविभूषिताः (for the post. half). —(l. 305) $\tilde{N}_2$ illeg.; V_1 विविशुः; D_7 वभ्रमुः (for विबभुः). —(l. 306) V_1 B_3 चक्रंदे. B_1 स (for च). G (ed.) तत्र (for तेन). B_3 -प्रशभ- (corrupt) (for -प्रस्रुत-). —(l. 308) V_3 damaged for वरोद्घु. V_2 $B_{1.3}$ -वैरेर् (for -वरोद्-). B_3 जुष्टं (for -घुष्टं). —V_3 damaged from सत्वरः up to प in l. 310. B_2 पर्वतः (corrupt) (for सत्वरः). $\tilde{N}_1$ D_{13} उपाट्य स महातेजा लीलया हरिपुंगवः. —(l. 309) $V_{1.2}$ B_3 -नंदनः (for -विक्रमः). $\tilde{N}_1$ अगच्छद्वायुमार्गेण; D_{13} आगमद्वायुवेगेन (for the prior half). —(l. 311) B_3 प्राब्रुवन्. —For l. 310–311, $\tilde{N}_1$ D_{13} subst.:

94* देवता ब्रुवते तत्र सविद्याधरचारणाः ।

[D_{13} विद्याधरसचारणाः (for the post. half).]

—(l. 312) B_3 तु (for ऽपि). B_1 नापि (by transp.). $\tilde{N}_1$ D_{13} न कदाचिदपि दृष्टं (D_{13} दृष्टं वै [hypm.]) (for the post. half). B_3 (marg. also) आश्चर्यविक्रमं (for °र्यमीदृशम्). B_1 महाश्चर्यं च हीदृशं (for the post. half). —(l. 313) V_3 damaged from दं up to चै (see var.) in l. 314. —(l. 314) $\tilde{N}_2$ V_3 D_7 चै(V_3 damaged)को नान्यः (for चैव कोऽन्यः). —(l. 316) V_2 हतः (corrupt). —V_3 damaged from तम् up to बाहु in l. 317. B_1 सा हि बहिष्कृता (for रक्षस्त्वया हतम्). —(l. 317) V_3 B_3 च (for यत्). V_2 B_1 परिरभ्य च. —For l. 313–317, $\tilde{N}_1$ D_{13} subst.; B_3 (marg.) ins. l. 8 only after l. 316:

95* कस्येदमीदृशं कर्म को ह्येष नयते गिरिम् ।
दृष्ट्वा नियच्छेद्देवश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
सर्वे कामपरा ह्यासन्सर्वे विस्मितमानसाः ।
ततो दृष्ट्वा हनूमन्तं वियता यान्तमाशु वै ।
साधु साध्विति धर्मज्ञ यस्यैतद्बलमीदृशम् । [5]
निहत्य कालनेमिं वै मुनिरूपधरं बलात् ।
शापाद्विमोक्षिता चैव गन्धकाली महाबला ।
तिस्रो गन्धर्वकोट्यश्च निहताः संयुगे तदा ।

[For l. 1–2, D_{13} subst.:

95(A)* कार्तिको ह्येष भगवान्हरिर्वा हरिपुंगवः ।
कमण्डलुमिवोध्दृत्य दैवतैरपि दुर्जयम् ।
नीयमानं गिरिं दृष्ट्वा वियत्स्थं देवतास्तदा ।

—(l. 3) D_{13} ध्यानपरा. D_{13} -चेतसः. —(l. 5) D_{13} ते बलमुत्तमं (for [ए]तद्बलमीदृशम्). —(l. 6) D_{13} विनिहत्य कालनेमिं (for the prior half). —(l. 7) D_{13} [अ]पि (for [ए]व). —(l. 8) B_3 संयुतास्त्वया.]

—(l. 318) V_2 B_1 देवानां; B_4 देवं हि (for दैवतैः). $\tilde{N}_1$ D_{13} कृतं पृथुपराक्रमं (for the post. half). —After l. 318, $\tilde{N}_2$ (l. 1–7, 12 and 14–18 only) D_7 ins.:

96* साधु वायुर्महावीर्य वायोस्त्वं कुलवर्धनः ।
अशक्यं दैवतैर्यासि गिरिं गृह्य महाबल ।
एवं वदन्ति ते देवाः साधु वायुः स्वतेजसा ।
एवं सुतबलं दृष्ट्वा प्रहृष्टः पवनो गतः । [5]
प्रणिपत्य ततो मूर्ध्ना हनूमानिदमब्रवीत् ।
किमागतोऽसि देवेश जगत्प्राण प्रजेश्वर ।

हनूमानपि संप्राप्तो ह्यचिरेण महाबलः ।
प्रगृह्य शिखरं रम्यं लङ्कां प्रति महाभुजः । [320]
संभ्रान्ता राक्षसास्तत्र लङ्कापुरनिवासिनः ।
अद्रिहस्तं कपिं दृष्ट्वा दुद्रुवुर्भयविह्वलाः ।
ततोऽसौ हनुमांस्तत्र विक्रान्तः पवनात्मजः ।
अभ्यासे न्यपतच्छृङ्गं तदादाय गिरेर्महत् ।
ततस्तु हनुमान्वीरो वायुतुल्यपराक्रमः । [325]
निक्षिप्य पर्वतं रम्यं नानाधातुविचित्रितम् ।
विनीतः प्राञ्जलिर्भूत्वा उपसृत्य समाहितः ।
व्यज्ञापयत सुग्रीवं रामं च सविभीषणम् ।

57

$\tilde{N}_2$ D_7 cont. after 23*, B_3 cont. after 24* of App. I (No. 56); B_2 cont. l. 119–144 only after l. 159 of App. I (No. 56); while D_9 cont. after l. 522 of App. I (No. 58):

आकाशेन महाबाहुर्बाहू विस्तार्य चाम्बरे ।
गच्छति त्वरितं वीरो ह्युपर्युपरि चाम्बरम् ।
वैनतेय इवाकाशे ह्यमृताहरणे यथा ।
तं दृष्ट्वा राघवो मेने सिद्धं लक्ष्मणजीवितम् ।
सोऽपि सागरमुत्सृज्य किष्किन्धापर्वतं प्रति । [5]
दण्डकं स जनस्थानमतीत्यानिलनन्दनः ।
मध्यदेशस्य ककुदं कोशलाविषयं प्रति ।
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं वायुः पुनरथाब्रवीत् ।
तुष्टोऽस्मि तव पुत्रस्य दृष्ट्वा दिव्यं पराक्रमम् ।
शृणुष्व मम वाक्यं च येन जीवति लक्ष्मणः ।
मुहूर्तं धारयेस्त्वेवं यावदागमनं मम । [10]
पित्राज्ञया व्यतिष्ठत्स मुहूर्तं हरिसत्तमः ।
गतो वै पवनो देवः क्षीरोदं सागरोत्तमम् ।
पद्मपत्रे पुटीं कृत्वा क्षीरोदपय उत्तमम् ।
आदाय दत्तं हनूमानगृह्णात्पय उत्तमम् ।
इत्युक्त्वासौ गतो वायुः पयो दत्त्वा हनूमति । [15]
लक्ष्मणाय प्रदातव्या औषधी क्षीरमिश्रिता ।
पितुराज्ञां समाकर्ण्य प्रणम्य पितरं यथा ।
गिरेरादाय शिखरं जगाम स हरीश्वरः ।
सुग्रीवो जाम्बवांश्चैव वृथा तीर्णौ महोदधिम् ।
विभीषणो वृथास्माकमाश्रितो मन्दभागिनम् । [20]
आत्मानं नैव शोचामि नैव शोचामि लक्ष्मणम् ।
वानराः स्वपुरीं यान्ति कुत्र याति विभीषणः ।
लक्ष्मणेन विना तेन किं पुनर्जीवितेन मे ।
आनीय दारुकाष्ठानि ततः प्रज्वाल्य पावकम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा ज्वलनं प्रविशाम्यहम् । [25]
युद्धेन किं च कार्यं मे किं पुनः सीतया तथा ।
विना भ्रात्रा लक्ष्मणेन भ्रात्रा किं मे प्रयोजनम् ।
एवं ते रुदमानस्य विषण्णाः सर्ववानराः ।
एतस्मिन्नृक्षराजेन त्रिकालज्ञेन धीमता ।
रुदते ओषधीनां तु प्रभावो दृश्यते प्रभो । [30]
मा विषीद महाबाहो न एषा गतशर्वरी ।
ततस्त्वनन्तरं वीराः प्राप्ता यत्र स राघवः ।
निवेदयन्ति ते रामं हनूमद्गमनं ततः ।
निष्क्रान्ताः सहसा सर्वे ससुग्रीवाः सराक्षसाः ।
सर्वे विस्मयमापन्ना दृष्ट्वा तस्य पराक्रमम् । [35]
रामदेवस्ततो दृष्ट्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
नास्ति स्थानं च शैलस्य तिष्ठेद्वानरबाहुना ।

[(l. 3) $\tilde{N}_2$ illeg. for वदन्ति. —(l. 16) Note hiatus between the two halves. $\tilde{N}_2$ illeg. from the post. half up to the prior half of l. 17. —(l. 17) $\tilde{N}_2$ तथा. —(l. 30) Note hiatus between रुदते and ओषधीनां. —(l. 31) Note hiatus between न and एषा.]

—(l. 320) V_3 om. रम्यं. V_3 B अथ (for प्रति). B_3 (marg. also) आजगाम (for लङ्कां प्रति). —(l. 321) B_1 संप्राप्ता (for संभ्रान्ता). B_2 तेन (for तत्र). —(l. 322) V -विक्लवाः. B_1 प्रदुद्रुवुर्भयार्दिताः (for the post. half). —V_3 om. l. 323. —(l. 324) $\tilde{N}_2$ B_3 वृक्षं; V_3 शैलं (for शृङ्गं). —For l. 319–325, $\tilde{N}_1$ D_{13} subst.:

97* ततः स हनुमान्वीरः क्षणेनैकेन पर्वतम् ।
गृहीत्वा त्वरया प्राप्तो लङ्कादेशं महाबलः ।
लङ्कायां राक्षसा दृष्ट्वा परं त्राससुपागताः ।
एवं ते चिन्तयामासुर्लङ्कायां पातयिष्यति ।
दुरात्मा राक्षसेन्द्रेण समादिष्टो निशाचरः । [5]
हनूमन्तं समासाद्य वियतिस्थं महाबलम् ।
छत्रवत्पर्वतं गृह्य एष गच्छति वै रिपुः ।
तेनापि निहतो नायं रक्षसा कालनेमिना ।
चिन्तां चक्रे तदा रक्षः कथमेतद्भविष्यति ।
ततो हनूमान्वीरो वै रामसैन्यमपश्यत । [10]

[D_{13} variants: (l. 1) पाणिनैकेन. —(l. 2) युक्तो (for प्राप्तो). —(l. 4) तु (for ते). —(l. 6) वियत्स्थं तं. —(l. 10) स हनुमान्वीरो (for हनूमान्वीरो वै).]

—(l. 326) V_1 निःक्षिप्य; B_1 विक्षिप्य. $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1,4}$ D_{13} -विभूषितं. V_1 -विचित्रितैः (for -विचित्रितम्). —(l. 327) —Note hiatus between the two halves. V_2 B_1 चोपसृत्य (for उपसृत्य). B_3 (marg. also) [अ]ब्रवीद्वचः. $\tilde{N}_1$ D_{13} मारुतिर्वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 328) B_4 विज्ञापयत. $V_{1.2}$ राघवं च (for रामं च स-). —For l. 328, $\tilde{N}_1$ D_{13} subst.:

98* विज्ञाप्य श्रूयतां देव राम तत्राद्य भाषितम् ।
[D_{13} सुग्रीवसंमत (for तत्राद्य भाषितम्).]

57

D_9 om. l. 1–11. —(l. 2) B_3 वीर्याद् (for वीरो) and उपर्युपरि सागरं (for the post. half). —(l. 3) D_7 (with hiatus) अमृत- (for ह्यमृत-). G (ed.) ह्यमृताहरणोद्यतः (for the post. half). —(l. 5) G (ed.) किष्किन्ध्यां. —(l. 7)

मध्येन राघवकृते याति चाम्बरभूषितः ।
अयोध्यां नगरीं रम्यामुपर्यम्बरमास्थितः ।
नन्दिग्रामं स दृष्ट्वा तु मनसा राघवं ययौ । [10]
नन्दिग्रामस्थितो दृष्ट्वा भरतः कैकयीसुतः ।
हनूमन्तं तदायान्तं पक्षिराजमिवापरम् ।
सोऽचिन्तयच्च मनसा किमिदं भूतमद्भुतम् ।
गत्या चातिशयन्याति मनोवायुखगाधिपान् ।
अथासौ धनुरादाय बाणमादाय भास्वरम् । [15]
खाद्भूमिं पातयेयं हि चक्रे चैवं मनस्तदा ।
संधाय तं शरं तूर्णं तदा धनुषि राघवम् ।
मोक्तुकामं वायुसुतः प्रतिषेद्धुं ह्यचिन्तयत् ।
कोऽयं युवा वासवतुल्यरूपो
रूपेण रुद्रस्य सखा कुमारः । [20]
तुल्यो बले मे रघुनन्दनस्य
रामस्य रूपेण सहानुजस्य ।
बहुनात्र किमुक्तेन राम एष महाबलः ।
स्वयं प्रतस्थे धर्मात्मा लक्ष्मणस्यौषधीकृते ।
धनुर्बाणेन संयुञ्जन्भ्रातृस्नेहेन राघवः । [25]
निहन्तुमुद्यतो नूनं क्रुद्धश्चिरयतीति माम् ।
अथवा न हि रामोऽत्र नूनं राम इवापरः ।
रामानुजोऽयं भरतस्तद्वियोगकृशीकृतः ।
भवतु प्रणिपत्यैनमनुनेष्यामि राघवम् ।
बोधयन्सानुजं रामं मा मे विघ्नो भवेदिति । [30]
कृताञ्जलिरुवाचेदं भरतं वायुनन्दनः ।
भो भो रामानुज शरं संहर त्वं महाभुज ।
प्रेष्यस्तवाग्रजस्याहं सुग्रीवसचिवः कपिः ।
प्रयातो लक्ष्मणस्यार्थे हनूमन्तमवेहि माम् ।
रावणेन रणे वीरः शक्त्या सौमित्रिराहतः । [35]
तस्याहमौषधिकृते याम्यविघ्नमिहास्तु मे ।
एवमुक्तो हनुमता भरतो राघवानुजः ।
शक्त्येव भिन्नहृदयः पपात धरणीतले ।
आश्वासयामास च तं हनुमान्मारुतात्मजः ।
समाश्वस्तश्च पप्रच्छ भरतः कार्यमुत्तरम् ।
किमर्थं रावणेनेह वैरं रामस्य वानर । [40]
वानराणां नराणां च कथमासीत्समागमः ।
एतत्प्रब्रूहि निःशेषं श्रोतुमिच्छाम्यहं कपे ।
तेन पृष्टस्तु हनुमानाख्यातुमुपचक्रमे ।
प्रतिषिद्धे यौवराज्ये तव मात्रा पितुश्च ते ।
प्रतिश्रुते च गमने वने रामस्य राघव । [45]
पितुराज्ञाकृते रामे शिरसा भरताग्रजे ।
सीतासौमित्रिसहिते निष्क्रान्ते लक्ष्मणाग्रजे ।
गङ्गामुत्तीर्य याते च निवृत्ते रथसारथौ ।
नदीं तीर्त्वा तु कालिन्दीं चित्रकूटे प्रतिष्ठिते । [50]
मृते च राज्ञि पितरि धर्मात्मनि सुतातुरे ।
पितुः कृत्वा क्रियां याते त्वयि रामानुशासने ।
आयाते वा कृतार्थे च सहमन्त्रिपुरोहिते ।
चित्रकूटात्ततो रामः प्रविष्टो दण्डकं वनम् ।
पञ्चवट्यां संस्थिते च मुनित्राणार्थमुद्यते । [55]
हते शूर्पणखाहेतोः खरे च सहदूषणे ।
जनस्थाने वधं कृत्वा राक्षसानां ततो रणे ।
शूर्पणखासकाशात्तु दशग्रीवेण रक्षसा ।
मायामृगेण संमोह्य राघवं सहलक्ष्मणम् ।
रक्षसापहृता सीता रावणेन दुरात्मना । [60]
रामोऽपहृतभार्यश्च लक्ष्मणेन सह भ्रमन् ।
पम्पातीरे स विलपन्नृष्यमूकगिरिं ययौ ।
सुग्रीवश्च सहास्माभिस्तस्मिन्गिरिवरे स्थितः ।
वालिना हृतराज्यश्च हृतभार्यश्च वानरः ।

G (ed.) मध्यदेशं च. —(l. 8) B_3 -पुरीं (for -कृते). G(ed.) यातश्च (for याति). —(l. 10) B_3 reads the post. half in marg. G (ed.) भरतं (for राघवं). —(l. 12) B_3 तम् (for तदा) and [अं]बरे (for [अ]परम्). —B_3 reads l. 13 in marg. —(l. 15) G (ed.) स (for [अ]सौ) and आयम्य (for आदाय). —(l. 16) B_3 भूमौ (for भूमिं) and पातयेहं (for °येयं). D_7 वै (for हि). $D_{7.9}$ चैव. —(l. 17) B_3 च (for तं). G (ed.) राघवः. —(l. 18) G (ed.) मोक्तुं कामं. B_3 तं निषेद्धुं (for प्रति°). —G (ed.) om. l. 19–27. —(l. 21) $D_{7.9}$ मतो (for बले). —(l. 23) D_7 च (for [अ]त्र). B_3 D_9 एव (for एष). —(l. 25) B_3 संयोज्य. —(l. 26) D_9 [इ]व (for [इ]ति). B_3 क्रुद्धश्चैव * तीर मां (for the post. half). —(l. 27) B_3 [ऽ]यं नरो (for ऽत्र नूनं). —(l. 28) B_3 वा (for ऽयं) and -वियोगेन (hypm.) (for -वियोग-). D_7 -कृष्णीकृतः ; D_9 -वशीकृतः . G (ed.) रामेण सदृशो हि सः (for the post. half). —(l. 29) $\tilde{N}_2$ illeg. ; B_3 भरतं (for भवतु). G (ed.) तमिह त्वनुनेष्यामि (for the prior half). —G (ed.) om. from the post. half up to the prior half of l. 30. —(l. 30) B_3 चोदयन् (for बोधयन्). G (ed.) न (for मा). B_3 भवत्विति. —(l. 32) B_3 संहरस्व. —(l. 34) B_3 आयातं; D_9 आगतो (for प्रयातो). D_9 [अ]र्थं (for [अ]र्थे). D_9 अवैहि. —(l. 36) D_7 ओषधि-. D_9 तस्यार्थमौषधीर्नीत्वा (for the prior half). $D_{7.9}$ [अ]विघ्न (for °घ्नम्). G (ed.) मास्य विघ्न. —(l. 38) G (ed.) om. from the post. half up to the prior half of l. 40. —(l. 39) B_3 पवनात्मजः. —(l. 40) G (ed.) पप्रच्छ (for भरतः). $\tilde{N}_2$ उत्तमं (for °रम्). —G (ed.) om. l. 45–51. —(l. 45) B_3 वोरराज्ये. —(l. 46) B_3 प्रतिष्ठिते तु and वनं (for प्रतिश्रुते च and वने respy.). —(l. 50) B_3 च (for तु) and -कूटं (for -कूटे). —(l. 51) $\tilde{N}_2$ om. पितरि. B_3 शुभांतरे (for सुतातुरे). —(l. 52) G (ed.) रामानुशासनात्. —G (ed.) om. l. 53. —(l. 54) G (ed.) चित्रकूटस्थितो. —(l. 55) G (ed.) पंचवटी- (for पञ्चवट्यां). B_3 मुनियागार्थम्. —(l. 56) B_3 खरश्च (for खरे). G (ed.) हतः शूर्पणखीहेतोः खरश्च सहदूषणः. —(l. 57) $D_{7.9}$ जनस्थानवधं श्रुत्वा (for the prior half). —(l. 58) $D_{7.9}$ शूर्पणख्याः (for शूर्पणखा-). —(l. 59) G (ed.) संयोज्य (for संमोह्य). —(l. 60) $D_{7.9}$ भार्या (for सीता). —(l. 64) B_3 हतराज्यस्य.

हतभार्येण रामेण कृत्यसंमूढचेतसा । [65]
नष्टाश्वदग्धरथवत्सख्यं तेन सहाकरोत् ।
हत्वा तु वालिनं राज्ये सुग्रीवः स्थापितः प्रभुः ।
रामेण तेन सीतायाः कृतमन्वेषणं ततः ।
अन्विष्य च ततः सेतुः समुद्रे वानरैः कृतः ।
विभीषणश्च धर्मात्मा भ्राता लङ्केश्वरस्य तु । [70]
विमानितो निराशः सन्राघवं शरणं गतः ।
राघवेण सहास्माभिः सह राज्ञानुजेन तु ।
पुत्राश्च भ्रातरश्चैव रावणस्य निपातिताः ।
रावणेन रणे द्वंद्वे शक्त्या त्वदनुजो हतः ।
सुषेणेन च वैद्येन सुग्रीवश्वशुरेण तु । [75]
विशल्यकरणी नाम ह्युपदिष्टा वरौषधिः ।
तस्याः कृतेऽहं यास्यामि न कालक्षपणं शुभम् ।
सुखमाश्वस भद्रं ते साधयामि यथेप्सितम् ।
एतच्छ्रुत्वा सुघोरं च वज्रपातसुदुःसहम् ।
छिन्नस्तरुरिवारण्ये पपात भरतो भुवि । [80]
हा राम तात लक्ष्मण हा सीते जनकात्मजे ।
त्रिविष्टपकृतावासे हा तात जननन्दन ।
धिङ्मातरं मे कैकेयीं यया पापमिदं कृतम् ।
धिङ्मां यस्य कृते रामः संशयं गतवानिमम् ।
धिग्राजानं स्त्रीविधेयं धिङ्मां कुजननीसुतम् । [85]
धिगमर्षं येन कुलं संशयस्थमिदं कृतम् ।
यद्येतच्छृणुयात्पापं कौसल्या पुत्रवत्सला ।
नात्मानं धारयेद्व्यक्तं धिङ्मां दुष्कृतकारिणम् ।
मारुते नय मां शीघ्रमोषध्याः किं प्रयोजनम् ।
आत्मानं पातयिष्यामि दृष्ट्वा तौ रामलक्ष्मणौ । [90]
अथवा राघवस्यार्थे सीतेन्धनसमीरिते ।
शोकबाष्पसमुद्भूते सीताविरहवायुना ।
रावणाज्ञानतमसा धूमेनेवाकुलीकृते ।
हतपुण्यजनागारे शस्त्रज्वालासमाकुले ।
योधगर्जितनिर्घोषे शङ्खफूत्करणान्विते । [95]
रामक्रोधमहाज्वाले हतरावणभस्मनि ।
रणाग्नौ संप्रवेक्ष्यामि हुताहुतिरिवाध्वरे ।
कैकेयीपापदुष्टस्य प्रायश्चित्तं हितं मम ।
रामं प्रव्राजयन्त्या च घ्नन्त्या च पितरं मम ।
अहो धिगयशो मूर्ध्नि कैकेय्या पातितं मम । [100]
किं करोमि क्व गच्छामि किं कृत्वा सुकृतं भवेत् ।
हनुमन्किं करिष्यामि ह्युपदेष्टुमिहार्हसि ।
त्वां दृष्ट्वा दर्शनं मन्ये राघवस्येव वानर ।
क्षणमात्रं परिष्वज्य त्वामेव कपिसत्तम ।
रामेण हि परिष्वक्तं त्वद्वपुश्च कृतं भवेत् । [105]
एवमालप्यमानं तु भरतं राघवानुजम् ।
आश्वासयामास तदा हनूमान्मारुतात्मजः ।
उत्तिष्ठ रघुशार्दूल भद्रं ते राघवानुज ।
न चिराद्द्रक्ष्यसे रामं निहतामित्रमागतम् ।
लक्ष्मणानुगतं रामं सीतया सह भार्यया । [110]
कोशलेन्द्रपुरीं प्राप्तं ससुग्रीवविभीषणम् ।
धन्योऽद्य राघवो यस्य भ्राता त्वं सज्जनप्रियः ।
रामाद्वन्यतरस्त्वं हि यस्य रामोऽग्रजस्तव ।
राघवानुज भद्रं ते भद्रं ते लक्ष्मणाग्रज ।
यस्त्वं द्रक्ष्यसि सिद्धार्थं स्वपुरं राममागतम् । [115]
एवमाश्वासिते तथा हनूमति महात्मनि ।
मन्त्रिणः सचिवाश्चैव तथैवाश्वासयन्ति तम् ।
एवमाश्वासितस्तैस्तु भरतो भ्रातृवत्सलः ।
समुत्थाय ततः प्राज्ञः पर्यष्वजत मारुतिम् ।
परिष्वक्तश्च हनुमान्सप्रश्रयमिदं वचः । [120]

—(l. 65) B_3 कृतं (for कृत्य-). G (ed.) हृतभार्यस्तु रामोऽपि दुःखसंमूढचेतनः. —(l. 66) B_3 G (ed.) अग्निसाक्षिकपूर्वेण (G [ed.] °र्वं च) (for the prior half). —(l. 70) G (ed.) च (for तु). —(l. 72) $D_{7.9}$ रक्षोनुजेन; G (ed.) राज्ञा नयेन (for राज्ञानुजेन). —(l. 74) G (ed.) क्षतः (for हतः). —(l. 75) B_3 च (for तु). —(l. 76) B_3 महौषधी. —(l. 77) B_3 आदिष्टो (for यास्यामि). D_9 तां गृहीत्वैव गच्छामि (for the prior half). B_3 यामि राघव सत्वरः (for the post. half). —$\tilde{N}_2$ om. l. 78. —(l. 78) B_3 आप्नुहि; G (ed.) अस्तु च (for आश्वस). —(l. 79) B_3 वचो घोरं (for सुघोरं च). $\tilde{N}_2$ वहु- (for वज्र-). —(l. 81) B_3 हा राम हा लक्ष्मण हा (for the prior half). —(l. 82) G (ed.) -कृतावास and अज- (for जन-). —(l. 83) G (ed.) धिङ्माता मम कैकेयी (for the prior half). —(l. 84) B_3 प्राप्तवान् (for गतवान्). —(l. 86) B_3 अमात्यं (for अमर्षं). —(l. 88) B_3 युक्तं (for व्यक्तं). $\tilde{N}_2$ दुःकृत-; G (ed.) दुष्कर-. B_3 मयि पापानुकारिणं (for the post. half). —(l. 89) D_9 ओषध्या सह वेगतः (for the post. half). —(l. 90) B_3 घातयिष्यामि (for पात°). —G (ed.) om. l. 91–97. —(l. 93) B_3 [इ]ह (for [इ]व). —(l. 94) B_3 हतपुष्पज्वलांगारे (for the prior half). —(l. 95) B_3 संख्ये (for शङ्ख-). —(l. 96) B_3 -महाध्वाने (for -महाज्वाले). —(l. 98) $\tilde{N}_2$ हुतं (for हितं). —(l. 99) G (ed.) प्रव्रजयंत्या. —(l. 100) B_3 अहो सुदुःसहं पापं (for the prior half). B_3 मयि (for मम). —(l. 102) $\tilde{N}_2$ हनूमान्. G (ed.) [इ]ति (for हि). —G (ed.) om. l. 103–105. —(l. 104) $D_{7.9}$ अद्य (for एव). —(l. 105) B_3 om. हि (subm.). B_3 तद् (for त्वद्) and सु- (for च). —(l. 106) $D_{7.9}$ एवं लालप्यमानं तं (for the prior half). $\tilde{N}_2$ B_3 (*sup. lin.* also as above) राघवं (for भरतं). —(l. 107) B_3 वानरोत्तमः (for मारुतात्मजः). —$\tilde{N}_2$ om. l. 108. —(l. 110) G (ed.) वीरं (for रामं). —(l. 111) B_3 -पुरं (for -पुरीं). —(l. 113) $D_{7.9}$ अन्यतरस् (for धन्य°). —B_3 reads l. 114 in marg. —(l. 116) B_3 एवमाश्वासयति (hypm.); D_7 एवमाश्वासति. G (ed.) एवमाश्वासयति तं (for the prior half). —(l. 119) B_2 (reads from तदा up to the post. half in marg.).$_3$ तदा (for ततः). $B_{2.3}$ प्रह्वः (for प्राज्ञः). D_7 मारुतिः. B_2 (before corr.) भरतो दीनमानसः (for the dost. half). —(l. 120) B_2 परिष्वज्य. B_2 [अ]थ; B_3 हि

उवाच भरतं प्राज्ञः स तदा गमनोत्सुकः ।
यास्यामि कैकयीमातर्लक्ष्मणस्यार्थसिद्धये ।
विशल्यानयने वीर मामनुज्ञातुमर्हसि ।
एवमुक्तो हनुमता भरतो दीनमानसः ।
जगाम मनसा रामं वाचा चैव च मारुतिम् । [125]
कामं मद्वचनाद्गत्वा विज्ञाप्यो राघवस्त्वया ।
अभिवादनपूर्वं हि स्मरेथा मम राघव ।
त्वदनुस्मरणाद्राम कूर्माणामिव बालकाः ।
सान्त्वयन्ति मम प्राणा देहे प्राणभृतां वर ।
गच्छ शीघ्रं महाबाहो लक्ष्मणार्थे महाजव । [130]
विशल्यामानय क्षिप्रमेतत्कार्यं हितं मम ।
अवश्यमेव चाप्नोति रामः पुण्यसुखोदयम् ।
न तत्र रहितं किंचिद्यत्र सन्ति भवादृशाः ।
एवमुक्तस्त्वनुज्ञातो भरतेनानिलात्मजः ।
जगाम भरतं कृत्वा प्रदक्षिणमरिंदमः । [135]
भरतोऽपि महाबाहुर्गते वानरसत्तमे ।
अनन्तरं समुद्योगं कर्तुमारभत प्रभुः ।
उद्योगं कारयामास भरतः कैकयीसुतः ।
दूतान्प्रस्थापयामास राज्ञां विक्रमशालिनाम् ।
दूतान्प्रस्थापयामास काशेयाय प्रतर्दने । [140]
दूतान्संप्रेषयत्क्षिप्रं जनकाय महात्मने ।
कैकयेषु स दूतान्स मातुलाय युधाजिते ।
अन्येषामपि राज्ञां स दूतान्प्रस्थापयत्तदा ।
रामस्य विजयार्थाय रावणस्य वधाय च ।

58

After 6.89.16, $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ ins.; Ś $D_{8.12}$ ins. l. 1–32 only after 6.89.16; D_2 ins. l. 13–17 and l. 21–32 after l. 106 of App. I (No. 56):

समुद्रं त्वमतिक्रम्य लवणोदं महोदधिम् ।
कुशद्वीपमतिक्रम्य क्षीरोदं च महार्णवम् ।
तस्मादुत्तरतो भागे क्षीरोदस्य हरीश्वर ।
संस्थानिकौ महादिव्यौ विशालौ ताववस्थितौ ।
चन्द्रश्च नाम्ना द्रोणश्च पर्वतौ तौ महोदधौ । [5]
अमृतं यत्र मथितं तत्र जाता महौषधिः ।
तत्र गन्धर्वराजानो रक्षन्ति गिरिमुत्तमम् ।
तैश्चापि सह योद्धव्यं गन्धर्वैर्युद्धकोविद ।
बहुमार्गेषु तिष्ठन्ति राक्षसाः कामरूपिणः ।
अप्रमत्तेन गन्तव्यं त्वया वीर महाबल । [10]
लक्षत्रयं योजनानां शतानि नव पञ्च च ।
यातव्यं वीर चाध्वानं द्विगुणं तु गतागतैः ।
यावन्न हीयते रात्रिर्यावन्नोत्तिष्ठते रविः ।
तावत्त्वया महाबाहो आगन्तव्यं महाजव ।
निशाक्षये तु निर्वृत्ते उदिते तु दिवाकरे । [15]
भवन्ति ता महावीर ओषध्यो मन्दरश्मयः ।
लक्ष्मणोऽपि विनश्येत नियतं शर्वरीक्षये ।
ओषधीनां च चिह्नानि कथयामि महाकपे ।

(for च). —(l. 121) $B_{2.3}$ प्रह्वः (for प्राज्ञः). —(l. 122) $Ñ_2$ D_7 कैकेयी- . —(l. 123) D_9 विशल्यां संगृहीत्वैव (for the prior half). —(l. 124) G (ed.) -वत्सलः (for -मानसः). —(l. 125) B_3 तु (for second च). G (ed.) उवाच चैव मारुतिं (for the post. half). —(l. 128) $B_{2.3}$ तद्- (for त्वद्-). —(l. 129) $B_{2.3}$ देह- (for प्राण-). —(l. 130) $Ñ_2$ D_9 -[अ]र्थं (for -[अ]र्थे). —(l. 131) D_9 त्वं नय (for आनय). $Ñ_2$ तत्कार्यं हि (for एतत्कार्यं). —(l. 132) B_2 कुशलं (for चाप्नोति) and भविष्यति महात्मनः (for the post. half). —(l. 133) D_9 om. न (subm.). B_2 चाहितं (for र°). —(l. 137) B_2 आरब्धवान् (for आरभत). D_9 प्रभुं (for प्रभुः). —G (ed.) om. l. 138–139. —(l. 138) $Ñ_2$ D_7 कैकेयी- . —$Ñ_2$ om. (hapl.) l. 139. —$B_{2.3}$ om. (hapl.) l. 140. —(l. 140) G (ed.) स धीमते (for प्रतर्दने). —(l. 141) G (ed.) स (for सं-). $Ñ_2$ $D_{7.9}$ प्रेषयत (for संप्रेषयत्). —(l. 142) $Ñ_2$ $D_{7.9}$ कैकेयेषु. $Ñ_2$ D_7 सु-; $B_{2.3}$ च (for first स). B_3 प्रयच्छति (for युधाजिते). —(l. 143) B_2 च (for स). G (ed.) प्रास्थापयत् .

58

(l. 1) Ś $D_{8.12}$ समतिक्रम्य. D_4 समुद्रपथमाक्रम्य (for the prior half). —(l. 2) Ś $D_{8.12}$ क्षीरोदं च समुत्तीर्य कुश-(D_{12} सम)द्वीपमतीत्य च. —(l. 3) D_9 उत्तरदिग्भागे. Ś $D_{8.12}$ कुशद्वीपस्य वायु(D_{12} चानु)ज (for the post. half). —D_9 om. l. 4. —(l. 4) D_4 सुस्थलीकौ (for संस्थानिकौ) and शैलौ देवविनिर्मितौ (for the post. half). Ś $D_{8.12}$ सुस्थलीकौ च दिव्यौ च विशालौ देवनिर्मितौ; L (ed.) संजीवकौ समौ दिव्यौ विशल्यौ देवनिर्मितौ. —(l. 5) Ś $D_{4.8.12}$ महोदयौ (for °दधौ). D_9 चंद्रो द्रोणश्च वैदेहः पर्वताः सुमहौषधाः . —(l. 6) Ś $D_{8.12}$ विन्यस्तं (for मथितं). $T_{2.3}$ यत्र (for तत्र). Ś $D_{8.9.12}$ L (ed.) महौषधी(L [ed.] °धीः). —(l. 7) Ś $D_{8.12}$ तं च (for तत्र) and रक्षंते शैलम् (for रक्षन्ति गिरिम्). —(l. 8) Ś $D_{4.8.12}$ T_3 युद्धदुर्म(T_3 °कोवि)दैः . —(l. 9) Ś $D_{8.9.12}$ बहुमायाश्च मार्गे तु(D_9 °र्गेषु) (for the prior half). D_4 बहुमाया समग्रेषु रक्षसां कामरूपिणां. —(l. 11) D_9 दश (for नव). Ś $D_{4.8.12}$ शतानि(D_4 शतैश्च) दशभिर्दश (for the post. half). —(l. 12) D_9 गंतव्यं. D_4 वीरमध्वानं (corrupt). Ś $D_{8.12}$ यातव्यो वीर ते सोध्वा (for the prior half) and द्विगुणस् (for °णं). —(l. 13) Ś $D_{8.9.12}$ क्षीयते; D_2 हीयति (archaic); D_4 जीर्यते (for हीयते). D_2 निशा (for रात्रिर्). Ś $D_{4.8.12}$ [उ]दयते; D_9 [उ]त्पद्यते (for [उ]त्तिष्ठते). —(l. 14) D_4 महाबल; D_8 °नव (for °जव). —(l. 15) Note hiatus between the two halves. Ś $D_{8.12}$ तु संपन्ने; $D_{2.4.9}$ निवृत्ते तु (for तु निर्वृत्ते). $D_{2.4}$ उत्थिते. D_4 T_2 च (for second तु). —(l. 16) Note hiatus between the two halves. D_9 औषध्यो. D_4 -तेजसः (for -रश्मयः). Ś $D_{2.8.12}$ (with hiatus) मंदवीर्यास्ततो(D_2 °तेजास्तथा) वीर ओ-(D_8 औ)षध्यो हि भवंति वै. —After l. 17, D_4 ins. :

पीतलानि च पत्राणि फलानि हरितानि च ।
पुष्पाणि चैव तासां तु रक्तानि हरिपुंगव । [20]
त्वर वीर महाबाहो पार्थिवं मन्त्रयस्व च ।
विभीषणं च सुग्रीवं जाम्बवन्तमथाङ्गदम् ।
इत्युक्तस्तु सुषेणेन रामोऽप्येनमथाब्रवीत् ।
गच्छ वीर महाभाग भ्रातृभिक्षा प्रदीयताम् ।
चतुर्णामेव भ्रातॄणामस्माकं पञ्चमो भवान् । [25]
एवमुक्तस्तु हनुमान्नादमुच्चैर्ननाद ह ।
येन सा चलिता लङ्का क्षुभितश्च महोदधिः ।
पतितं पुष्पवर्षं च दुंदुभिश्चाहतो दिवि ।
प्रणिपत्य ततो राममब्रवीद्वायुनन्दनः ।
देव मा विक्लवं गच्छ मयि भृत्ये च तिष्ठति । [30]
किं तु शैलवनोपेतां सप्तद्वीपां वसुंधराम् ।
क्रमित्वा पुनरायास्ये यावन्नोत्तिष्ठते रविः ।
ततो रामः समालिङ्ग्य मारुतिं स महाबलः ।
प्रेषयामास तं रात्रौ वैनतेयमिवाच्युतः ।
पृष्ठं ते पवनः पातु मूर्धानं ते शतक्रतुः । [35]
वदनं भास्करः पातु चरणौ हव्यवाहनः ।
चन्द्रस्ते मानसं पातु बाहू देवो जनार्दनः ।
पुच्छं महेश्वरः पातु कण्ठदेशं तु चण्डिका ।
गणेशो ह्युदरं पातु गिरं पातु सरस्वती ।
बलं ते वरुणः पातु बुद्धिं देवी तु पार्वती । [40]
इत्यादिभिः प्रशस्ताभिरभिनन्द्य रघूत्तमः ।
प्रियोऽसीत्येव तं प्राह हनूमन्तं महाजवम् ।
ततः स वीरः पवनात्मजोऽपि
प्रणद्य भीमं घनवद्घनाभः ।
पद्भ्यां निहत्याशु महीधरं जवा- [45]
त्समुत्पपाताद्भुतहेमरूपः ।
उद्यम्य बाहूरगराजकल्पौ
पुच्छं समुद्यम्य तडित्प्रकाशम् ।
विकुञ्च्य कर्णौ चरणौ च वेगा-
ज्जगाम नाराच इव प्रमुक्तः । [50]
ततो गिरीन्गह्वरकूटदेशा-
न्नदीनदान्सागरकाननानि ।

1* विलम्बना न कर्तव्या शीघ्रं गच्छ हरीश्वर ।

—(l. 18) D8.9 औषधीनां. Ś D8.12 तु (for च). —(l. 19) D4 शीतलानि; D9 पित्तलानि. Ś D4.8.12 तु (for first च). T2 तलानि च सु- (for शीतलानि च). —(l. 20) D9 T2.3 तेषां (for तासां). D9 हरितानि च (for हरिपुंगव). —After l. 20, D4 ins.:

2* एवं चिह्नं मया सर्वं कथितं ते महाबल ।

—(l. 21) D2 यदि त्वं (for पार्थिवं). Ś D8.12 राममामंत्रयस्व च; D4 लक्ष्मणं जीवय स्वयं (for the post. half). —(l. 22) D4.8 स- (for च). D4.9 च सां(D9 तथा)गदं (for अथाङ्गदम्). D2 अंगदं जांबवं तथा (for the post. half). —(l. 23) Ś D2.8.12 एवमुक्ते(D2 °क्तः; D8 °क्तं); D4 इत्युक्तं च. Ś D8.12 T3 [ए]वमथ; D2 [ए]व तथा (for [ए]नमथ). —(l. 24) D4 शीघ्रं (for वीर). Ś D2.4.8.9.12 महाबाहो (for °भाग). Ś D2.8.12 भ्रातृभिक्षां ददस्व मे (for the post. half). —(l. 25) D4 अथ (for एव). L (ed.) भव (for भवान्). —(l. 26) L (ed.) [ऽ]थ (for तु). D4 नादान्. D4.9 च (for ह). Ś D2.8.12 नादं चक्रे(D2 इदमूचे) कपीश्वरः (for the post. half). —(l. 27) D2 तेजसा चालिता लंका (for the prior half). D9 क्षुभिता and चलितश्च (for चलिता and क्षुभितश्च respy.). —(l. 28) D9 [अ]दितो (for [आ]हतो). D4 पतंति पुष्पवर्षाणि दुंदुभ्यश्च हता दिवि. —(l. 29) D4 वचनं चेदमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 30) Ś D8.12 वैक्लव्यं गच्छ मा देव (for the prior half). Ś D8.9.12 [ऽ]व- (for च). —(l. 31) Ś D8.12 अहं (for किं तु). D9 -वनोद्देशां. Ś D2.4.8.12 ससागरां (for वसुंधराम्). —(l. 32) Ś D2.8.12 आगच्छे (for आयास्ये). D4 L (ed.) महीमतीत्य गच्छेयं(L [ed.] °त्यागमिष्ये) (for the prior half). Ś D8.12 उत्तिष्ठते (for नोत्तिष्ठते). —After l. 32, Ś D2.8.12 ins.:

3* रामस्तु पुनरेवेदमुवाच पवनात्मजम् ।
त्वर वीर त्वया गत्वा आनयस्व महौषधीः ।
स्वस्ति तेऽस्तु महासत्त्व गच्छ पात्रं प्रसादय ।
एवमुक्तस्तु रामेण सुग्रीवेणाङ्गदेन च ।
सुवेलमधिसंरुह्य क्रमित्वा वायुनन्दनः । [5]
तत्रोत्प्लुत्य गतो वीर उपर्युपरि सागरम् ।

[(l. 2) Note hiatus between the two halves. —(l. 3) Ś1 मां त्वं; Ś2 D2 यात्रां (for पात्रं). D2 प्रसाधय. —(l. 5) D2 -संह्रत्य (for -संरुह्य). L (ed.) संपीड्याप्लुत्य चांबरं (for the post. half). —(l. 6) D2 त्वरितं गच्छते वीर; L (ed.) जगाम त्वरया श्रीमान् (for the prior half). D2 सागरात्.]

—Thereafter they cont. l. 119–290 of App. I (No. 56).

—(l. 34) D4.9 यथा हरिः(D9 रविः) (for इवाच्युतः). —(l. 35) D4 om. second ते (subm.). —(l. 37) D4 त्वन्मानसं. —After l. 37, D4 ins.:

4* ऊरू पातु सुरश्रेष्ठो देवस्त्रैलोक्यपूजितः ।

—(l. 38) D4 पृष्ठं (for पुच्छं). D9 कटि- (for कण्ठ-). D4 -देशे च. —(l. 39) D4 उदरं (for ह्युदरं). —(l. 40) D4 वक्षं (for बलं) and च (for तु). —(l. 41) D4 आशीर्भिः स (for अभिनन्द्य). —(l. 42) D4 प्रयाहि (for प्रियोऽसि). D4 महोज्ज्वलः; D9 महाबलं (for महाजवम्). —(l. 43) D4 बली (for ऽपि). —(l. 44) D9 प्रकाशभीमं. D4 विनद्य भीमो घनवर्धनाक्षः. —(l. 45) D4 पद्भ्यां निपीड्याशु महीधराधरां. —(l. 46) D4 खम् (for सम्-) and -घोर- (for -हेम-). D9 समं त्वथोत्पत्य महीधरात्मः. —(l. 47) D9 गज-; T3 नग- (for [उ]रग-). —(l. 48) D4 समुद्धूय (for °द्यम्य). —(l. 49) D9 निकुंच्य. —(l. 51) D4 मंदर- (for गह्वर-). —(l. 52) T2 -नगान् (for -नदान्). —(l. 53) D4 समुद्रान्सुर-

ग्रामान्समृद्धान्पुरदुर्गमार्गा-
न्ददर्श शाखामृगयूथनाथः ।
पक्वानि पर्णानि फलानि कामं [55]
जगाम पश्यन्सहसा हिमाद्रिम् ।
तं शैलराजं विपुलं विलङ्घ्य
प्रयाति वीरो हनुमानुदीचीम् ।
तस्मिन्गते वानरयूथनाथे
संजीवनार्थं युधि लक्ष्मणस्य । [60]
ज्ञात्वा गतं राक्षसराजधान्यां
चाराः प्रणम्योचुरथेन्द्रशत्रुम् ।
संप्राप्य रावणं रात्रौ चारास्ते संभ्रमान्विताः ।
कथयामासुरेकान्ते राघवस्य विचेष्टितम् ।
राजन्नितो गतो वीरो हनूमान्क्षीरसागरम् । [65]
आनयिष्यत्यतः शीघ्रमोषधीर्दैवनिर्मिताः ।
यत्कार्यं तव राजेन्द्र तत्कुरुष्वाविलम्बितम् ।
इदं घोरं वचः श्रुत्वा रावणो दूतभाषितम् ।
पर्यङ्के चिन्तयामास किं कर्तव्यं भवेन्मम ।
ततो ययौ गृहाद्रात्रौ स गृहं कालनेमिनः । [70]
एकाकी गुप्तमार्गश्च चन्द्रहासधरः स्वयम् ।
तत्रस्थाः पुरुषा ये च नार्यश्च गृहमण्डनाः ।
भयात्पतन्ति वित्रस्ताः कालोऽयमिति चागतः ।
कालनेमी च तं दृष्ट्वा रावणं गृहमागतम् ।
कृताञ्जलिरुवाचेदं दशग्रीवं महाद्युतिः । [75]
अर्घ्यादिकं ततः कृत्वा रावणस्याग्रतः स्थितः ।
किं ते करोमि राजेन्द्र किमागमनकारणम् ।
चतुर्मुखं चतुर्बाहुं चतुर्दंष्ट्रं महाजवम् ।
चतुःशृङ्गमुवाचेदं राक्षसं कालनेमिनम् ।
हा कष्टमिति निश्वस्य लङ्काधिपतिराकुलः । [80]
मम तच्छृणु यत्कार्यं प्राप्तोऽहं तव मन्दिरम् ।
शक्त्या हतो मया वीरो लक्ष्मणो रणमूर्धनि ।
तं संजीवयितुं यातो हनूमान्क्षीरसागरम् ।
ओषध्यर्थं महाबाहो यत्र तौ वरपर्वतौ ।
चन्द्रश्च नाम्ना द्रोणश्च तयोर्जाता महौषधिः । [85]
तां च नेतुं प्रयातश्च व्रज पूर्वं विहायसा ।
हनूमतोऽस्य विघ्नं त्वं कर्तुमर्हसि कानने ।
येन कालात्ययस्तस्य तच्छीघ्रं संविधीयताम् ।
कुरु चैवैनमथवा विघ्नं हनुमतः पथि ।
तमहं कथयिष्यामि शृणु येन करिष्यसि । [90]
तस्मिन्द्रोणगिरेः पार्श्वे महत्तिष्ठति काननम् ।
तत्र रम्यं सरः पुण्यं देवदानवनिर्मितम् ।
तस्मिन्सरसि दुर्धर्षा मकरी ग्राहरूपिणी ।
तस्याग्रतो न जीवेत यद्यपि स्यात्पुरंदरः ।
अन्यस्य का कथा जन्तोर्वानरस्य नरस्य हि । [95]
यथा तस्मिञ्जले याति हनूमांस्त्वत्समन्वितः ।
तथा त्वया विधातव्यं मायया परयानघ ।
गच्छ शीघ्रमितो वीर त्वदन्यः कोऽपि नास्ति मे ।
रक्षसां मरणे बन्धो जीवितं त्वय्यधिष्ठितम् ।
तत्र गत्वा महाबाहो मायया कुरु चाश्रमम् । [100]
ऋषिरूपधरो भूत्वा आतिथ्यनिरतो भव ।
यत्र सा वसति ग्राही अमोघा प्राणहारिणी ।
देवता अपि गृह्णाति का संज्ञा वानरस्य तु ।
तत्र त्वयैष हन्तव्य उपायेन प्लवंगमः ।
हनूमतो विनाशेन लक्ष्मणो न भविष्यति । [105]
लक्ष्मणस्य विनाशे तु रामोऽपि न भविष्यति ।
रामस्य तु विनाशे तु सुग्रीवो न भविष्यति ।
सुग्रीवस्य विनाशे तु अङ्गदो न भविष्यति ।
अङ्गदस्य विनाशे तु क्षयं यास्यन्ति वानराः ।
ध्रुवमस्मज्जयो वीर गच्छ शीघ्रं महाबल । [110]

(for समृद्धान्पुर-). —(l. 54) D4 -नाथत्यक्तः (for -यूथनाथः). —(l. 56) D4 पश्यन्गतोसौ (for जगाम पश्यन्). —(l. 57) D9 om. (hapl.) विपुलं. —(l. 58) D9 वेगाद् (for वीरो). —(l. 61) D4 रावण- (for राक्षस-). —(l. 62) D4 चराः (for चाराः) and [ई]शभृत्यं (for [इ]न्द्रशत्रुम्). —After l. 62, D4.9 ins. an addl. colophon [*Kāṇḍa name* : D4 लंका°. —*Sarga name* : D4 हनुमद्गमनं. —*Sarga no.* : D4 om. ; D9 79.]. —(l. 63) D4 उत्थाप्य; D9 संवाद्य (for संप्राप्य). D4 चरास् (for चारास्). T3 रावणान्विताः. —(l. 65) D9 वायुनंदनः (for क्षीरसागरम्). —(l. 66) D4 [अ]सौ (for [अ]तः). D9 आनयिष्यन्गातः (for °ष्यत्यतः). D4 T3 औषधीर्. —(l. 67) D4 यत्कृत्यं (for यत्कार्यं). D9 [अ]विचिंतयन् (for [अ]विलम्बितम्). —(l. 69) D9 सपर्यं (corrupt) (for पर्यङ्के). D4 कथं कार्यं (for किं कर्तव्यं). —(l. 70) D4.9 तदोत्थाय ययौ रात्रौ (D9 गृहाच्छीघ्रं) (for the prior half). D9 तद् (for स). —(l. 71) D4 गुप्तमार्गेण. —(l. 73) D9 अतीव (for पतन्ति). D4 भय-प्रलीनास्तं दृष्ट्वा (for the prior half). D9 कुतो (for कालो). —(l. 75) D4 कृतांजलिम् (for °ञ्जलिर्) and महामतिः (for °द्युतिः). —D4.9 om. (hapl.) l. 78. For Kālanemi episode cf. No. 56. —(l. 79) D4 -शीर्षम् (for -शृङ्गम्). —(l. 81) D4.9 [अ]पि (for तच्). —(l. 82) D4 महा- (for मया). —(l. 83) D4 स तं; D9 तं तु (for तं सं-). —D4.9 om. l. 84–86. —(l. 85) T2 महौषधीः. —(l. 86) T3 ताश् (for तां). —(l. 87) D4 वै (for त्वं). —(l. 88) D4 शीघ्रं च स (for तच्छीघ्रं सं-). —(l. 89) D4 कुरु त्वमेवार्थं बाढं (for the prior half). D9 om. पथि. —(l. 90) D4 उपायं (for तमहं). D9 कथयिष्यामि हनुमते (hypm.) (for the prior half) and येन विघ्नं (for शृणु येन). D4 भविष्यति (for करिष्यसि). —(l. 91) D9 -गिरौ पार्श्वमनु (for -गिरेः पार्श्वे महत्). —(l. 92) D4 रम्यसरः. —After l. 93, D4.9 ins. :

5* तिष्ठत्यमरवृन्दानि भक्षयन्ति गजानपि ।

—(l. 95) D4.9 वा (for हि). —(l. 96) D9 यदा (for यथा) and वने (for जले). D9 सत्त्वसंयुतः (for त्वत्समन्वितः). —(l. 97) D9 तदा (for तथा). D4.9 मोक्ष वानरं (for परयानघ). —(l. 99) D4 रक्ष मे मरणं बंधो (for the prior half). D4 च त्वयि स्थितं; D9 त्ववस्थितं (subm.) (for

अर्धराज्यं प्रदास्यामि कृते कर्मणि राक्षस ।
रावणस्य वचः श्रुत्वा कालनेमीत्युवाच तम् ।
राक्षसेन्द्र ब्रवीम्येतच्छृणु तत्संप्रधारय ।
त्वत्प्रियं च करिष्यामि न प्राणान्धारयाम्यहम् ।
मारीचस्य यथा जातं दण्डके मृगरूपिणः । [115]
तथैव मे न संदेहो भविष्यति दशानन ।
खरश्च दूषणश्चैव जम्बुमाली च राक्षसः ।
अक्षस्तव सुतो धीमानिन्द्रजिच्च महाबलः ।
कुम्भकर्णात्मजौ द्वौ तु निकुम्भः कुम्भ एव च ।
मकराक्षः खरसुतो दूषणो रणमूर्धनि । [120]
एते चान्ये च बहवो राक्षसा भीमविक्रमाः ।
अत्रैव निहताः सर्वे वसतस्तव रावण ।
एतान्विघातयित्वा तु पुत्रान्पौत्रांश्च बान्धवान् ।
राज्येन जीवितेनाथ किं करिष्यसि सीतया ।
सीतां प्रयच्छ रामाय राज्यं चैव विभीषणे । [125]
वनं याहि महाबाहो रम्यं कैलासमेव वा ।
युध्यस्व वा रणे वीर राघवेण महात्मना ।
विदार्यमाणो बाणौघैस्त्रिदिवं गन्तुमर्हसि ।
इति तस्य हितं वाक्यं रावणः कालनेमिनः ।
श्रुत्वा खड्गं विनिर्धूय कोपात्तं हन्तुमुद्यतः । [130]
संभाष्य रावणं रात्रौ कालनेमीत्युवाच तम् ।
एष गच्छामि राजेन्द्र पन्थानं घोरमद्भुतम् ।
प्रस्थाप्य तं महाराजो रावणो गृहमागतः ।
प्रदध्यौ तत्र संविग्नः कथं कार्यं भवेन्मम ।
कालनेमी च वेगेन ततो हनुमतः पुरा । [135]

मायया स ऋषिर्भूत्वा तस्मिन्महति कानने ।
आश्रमं कल्पयामास कदलीवनसंकुलम् ।
सालतालतमालाद्यैश्चूतवृक्षैः समन्वितम् ।
वेदाध्ययनसम्पन्नैः शिष्यैः सर्वत्र मण्डितम् ।
चित्राभिर्दीपमालाभिः शोभितं वल्कलैः शुभैः । [140]
पुष्पोपहारैर्विविधैर्धूपैश्चागरुमिश्रितैः ।
फलैर्मनोहरैः पुष्पैः सर्वं तद्योजनायतम् ।
आज्यधूमाकुलं दीप्तं सर्वप्राकारतोरणम् ।
वैरभावविनिर्मुक्तं शुद्धं निर्मललक्षणम् ।
अस्मिन्महाश्रमे दिव्ये कालनेमी स राक्षसः । [145]
अग्निहोत्रेण दिव्येन उपवासकृशोदरः ।
जटामण्डलभारेण चीरवल्कलसंवृतः ।
दीर्घश्मश्रुधरो भूत्वा तस्थौ जाप्यपरायणः ।
गृह्याक्षमालां हस्तेन तस्यागमनकाङ्क्षया ।
हनूमानपि तेजस्वी समुल्लङ्घ्य बहून्गिरीन् । [150]
तमाश्रमं ददर्शाथ स्वस्थो भूतलमण्डनम् ।
तर्कयामास तं दृष्ट्वा कस्यैतद्वनमुत्तमम् ।
वैरभावविनिर्मुक्तमाकर्षति मनो मम ।
किं वा मार्गभ्रमो जातो मम वेगेन गच्छतः ।
क काननं क वै मेरुः क च वै गन्धमादनः । [155]
क्षीराब्धिः क च वै ह्यत्र कुतो द्रोणगिरिः स्थितः ।
विभ्रमो मम किं ह्यत्र कुतश्च द्रुममण्डलम् ।
प्रागयं दृष्टमार्गस्तु दृश्यते नाश्रमो मया ।
अथवा किं कुतर्केण नमस्कार्यो महामुनिः ।
पीत्वोदकं ह्यस्य गृहे संपृच्छयाद्य व्रजाम्यहम् । [160]

त्वय्यधिष्ठितम्). —$D_{4.9}$ om. l. 100–111. —Note hiatus between the two halves of l. 101, 102 and 108. —(l. 112) D_9 कालनेमिरुवाच तं (for the post. half). —(l. 113) D_4 तात; D_9 तत्त्वं; T_3 तत्सु- (for तत्सं-). —(l. 114) D_4 प्राणांश्च (for न प्राणान्). —(l. 115) D_4 दंडे (for जातं). —(l. 116) D_4 तथायं मम देहोपि; D_9 तथा भव निःसंदेहो (for the prior half). D_9 न कार्यस्ते (for भविष्यति). —(l. 119) D_4 तौ तु; D_9 द्वौ च (for द्वौ तु). —(l. 120) D_4 दुर्धरो; D_9 धूम्राक्षो (for दूषणो). —(l. 122) D_4 संख्ये पश्यतस् (for सर्वे वसतस्). —(l. 123) D_4 वै (for वि-) and [अ]थ (for तु). D_9 भ्रातॄंश् (for पौत्रांश्). —(l. 124) $D_{4.9}$ T_3 जीवितेनापि (T_3 °च). —(l. 126) D_4 च (for वा). —(l. 127) D_4 *sup. lin.* त्वं (for वा). —(l. 128) D_4 दिवं वा (for त्रिदिवं). —(l. 130) D_9 रोषात् (for श्रुत्वा). —(l. 131) D_4 प्रणम्य (for संभाष्य). D_9 प्रहरंतं तु पौलस्त्यं (for the prior half). D_4 कालनेम्यभ्युपस्थितः (for the post. half). —(l. 132) D_4 (with hiatus) उद्यानं (for पन्थानं). —(l. 133) D_4 महातेजा (for °राजो) and आगमत् (for आगतः). —(l. 135) D_4 तु (for च). D_4 गतो (for ततो) and पुरः (for पुरा). —(l. 136) D_4 मायामय- (for मायया स). —(l. 137) D_9 आशु वै (for आश्रमं) and -संयुतं (for -संकुलम्). —(l. 138) D_4 शाल- (for साल-). D_9 तालशाल-. D_4 बहुवृक्ष- (for चूतवृक्षैः). —After l. 138, D_4 ins.:

6* स्वाहाकारस्वधाकारवषट्कारनिनादितम् ।

—(l. 140) $D_{4.9}$ दीपमालाविचित्राभिः (for the prior half). D_9 पवित्रैरुपशोभितं (for the post. half). —(l. 141) D_9 बहुभिर् (for विविधैर्). D_4 [अ]गुरु-. —(l. 142) D_4 पक्वैर् (for पुष्पैः) and वृतं योजनमायतं (for the post. half). —(l. 143) D_4 स्वर्णमहा- (for दीप्तं सर्व-). D_9 सर्वेषां च मनोहरं (for the post. half). —(l. 144) D_4 -[अ]समायुक्तं (for -विनिर्मुक्तं). D_9 वैराजादपि निर्मुक्तं (for the prior half). D_4 शुद्ध-. —(l. 145) $D_{4.9}$ तस्मिन् (for अस्मिन्). D_9 कालनेमिः. T_3 च (for स). —Note hiatus between the two halves of l. 146. —For l. 146–149, $D_{4.9}$ subst.:

7* दम्भयोगं समास्थाय चकार शिवपूजनम् ।

[D_9 इंद्रयागं (for दम्भयोगं).]

—(l. 150) $D_{4.9}$ गिरीन्बहून् (by transp.). —(l. 151) D_9 -मंडले (for -मण्डनम्). D_4 स्वस्थभूतमुमंडलं (for the post. half). —(l. 152) D_4 कस्य चेदमृषेर्गृहं; D_9 कस्य चैव मुनेर्वनं; T_3 कस्यैतन्महर्षेर्वनं (unmetric) (for the post. half). —(l. 153) $D_{4.9}$ पाप- (for वैर-). —(l. 154) D_4 वै (for वा). —D_4 om. l. 155–156. —(l. 158) T_3 पुरायं (for प्रागयं). D_9 [ऽ]स्ति (for तु) and नाश्रमं च कदाचन (for the post. half). D_4 न गृहं दृष्टमार्गोस्मि नाश्रमं विद्यते तदा. —(l. 159) D_9 T_3 नु तर्केण (for कुत°). —(l. 160)

कथयिष्यत्यसौ विप्रो मम मार्गं न संशयः ।
मुनयः कोपशीलाश्च सापराधं शपन्ति हि ।
लक्ष्मणे पतिते वीरे भोजने मम का कथा ।
मुनिं प्रणम्य विप्राङ्यात्पीत्वाम्भः प्रचुरं लघु ।
प्रयास्ये राघवस्यार्थं विहाय फलसंचयम् । [165]
इति कृत्वा मतिं वीरो हनूमांस्तस्य रक्षसः ।
संविवेशाश्रमं रम्यं संक्षिप्य तनुमद्भुताम् ।
अपश्यदाश्रमं रम्यं कदलीषण्डमण्डितम् ।
ऋषिरूपधरं चैव तं चापश्यन्निशाचरम् ।
अभिवाद्य महावीर्यं राक्षसं पवनात्मजः । [170]
उवाच परमप्रीतः प्राञ्जलिर्गौरवेण तम् ।
भगवन्विद्धि मां प्राप्तं हनूमन्तं त्वदाश्रमम् ।
रामकार्येण महता क्षीराब्धिं गन्तुमुद्यतम् ।
तृषा हि बाधते तात उदकं कुत्र विद्यते ।
यथेष्टं पातुमिच्छामि कथयस्व ममानघ । [175]
एवमुक्तो हनुमता कालनेमीत्युवाच तम् ।
कमण्डलुजलं रम्यं मम त्वं पातुमर्हसि ।
भुङ्क्ष्व चेमानि पक्वानि फलानि तदनन्तरम् ।
अत्रैव तिष्ठ स त्वं च निद्रां कुरु मदन्तिके ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च वर्तमानं च सर्वतः । [180]
जानामि तपसा सर्वं रामकार्यं विशेषतः ।
रामस्य भार्या वैदेही रावणेन हृता वनात् ।
सीतार्थं सागरो बद्धो वाली च निहतो बलात् ।
रुद्धा च लङ्का रामेण राक्षसा निहता रणे ।
कुम्भकर्णो हतो वीरो मेघनादो निपातितः । [185]
पुत्रशोकाग्नितप्तेन रावणेन बलीयसा ।
निहतो वीर शक्त्या च लक्ष्मणो मयदत्तया ।
तस्य संजीवनार्थाय तवागमनकारणम् ।
त्वं योजनसहस्राणि ह्यागतोऽसि महाजव ।
दूतेन राघवस्याद्य त्वया दृष्टोऽस्मि वानर । [190]
धर्महीना न पश्यन्ति मानवा मां महीतले ।
रामस्यापि मया कार्यं कर्तव्यं करुणात्मना ।
तव मन्त्रान्प्रदास्यामि ह्योषधीः साधयन्ति ते ।
अस्मिन्नेव वने दिव्ये ह्योषध्यः सन्ति जीवदाः ।
पूज्योऽसि मम वत्स त्वं गुणवानतिथिर्यथा । [195]
मम प्रसादाल्लङ्कां च क्षणेनैव गमिष्यसि ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य रक्षसो ब्रह्मरूपिणः ।
तं प्रणम्याह हनुमानत्र स्थातुं मयोचितम् ।
लक्ष्मणे निधनं याते मया किं तात भुज्यते ।
कमण्डलोर्जलेनापि मम तृप्तिर्न जायते । [200]
नदीनदजलं वापि तीर्थं वापि जलाशयम् ।
कथय स्वप्रसादेन पातुमिच्छामि तत्त्वतः ।
सूर्योदये हि मरणं लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
इदं हनुमतः श्रुत्वा वचनं रजनीचरः ।
प्रहसन्विस्मितः प्राह याहि दिव्यं सरोवरम् । [205]
ममाश्रमस्य चैतस्य पूर्वस्यां दिशि राजते ।
तस्मिन्सरोवरे पुण्ये पिब वार्यमृतोपमम् ।
एते शिष्या गुणवन्तो दर्शयिष्यन्ति तत्सरः ।
मीलिताक्षेण पातव्यं त्वया तद्वारि वानर ।
ततस्त्वमक्षयो भूत्वा शुभां सिद्धिमवाप्स्यसि । [210]

D_4 गृहस्थस्य; T_3 यस्य गृहे. T_3 संपृष्ट्वा. D_9 [अ]त्र (for [अ]द्य). D_4 संगतेन मनोहरं (for the post. half). —(l. 161) D_9 वीरो (for विप्रो). —After l. 161, $D_{4.9}$ ins.:

8* इति संचिन्त्य वेगेन गगनात्पवनात्मजः ।
निपपाताश्रमे तत्र फलानि समलोकयन् ।
अहो फलसमूहं तु न भक्षं मम साम्प्रतम् ।

[(l. 1) D_9 जवेन (for गगनात्). —(l. 2) D_9 [आ]श्रमं (for [आ]श्रमे) and मूलानि स विलोकयन् (for the post. half). —(l. 3) D_9 -समायुक्तं (for -समूहं तु) and मम भक्ष्यं च (for न भक्षं मम).]

—(l. 162) $D_{4.9}$ तापसाः (for मुनयः). D_4 च (for हि). —(l. 163) $D_{4.9}$ भोजनं मम वा कथं (for the post. half). —(l. 164) D_9 विज्ञाप्य (for विप्राङ्यात्). D_4 तस्मात्प्रणम्य पीत्वांभः प्रचुरं शीतलं लघु. —(l. 165) D_4 राघवस्याग्रे; D_9 रामकार्यार्थं. —(l. 167) D_4 स विवेश. D_9 [अ]द्भुतं (for [आ]श्रमं). D_4 स्वतनुं मतं (for तनुमद्भुताम्). —$D_{4.9}$ om. l. 168–169. —(l. 170) D_4 महामार्गे (for °वीर्यं). —(l. 171) $T_{2.3}$ प्रांजलिः. —(l. 173) D_4 यातुम् (for गन्तुम्). —(l. 174) Note hiatus between the two halves. D_4 मां (for हि). D_9 वर्तते (for विद्यते). —(l. 175) D_9 यथेच्छं (for यथेष्टं). —(l. 177) D_4 पुण्यं (for रम्यं). D_9 पातुमर्हसि सुव्रत (for the post. half). —(l. 178) D_9 भुक्त्वा (for भुङ्क्ष्व). —(l. 179) D_4 निद्रां च सुखं; D_9 त्वं वापि निद्रां (for स त्वं च निद्रां). —(l. 181) $T_{2.3}$ तापसः (for तपसा). —(l. 184) D_4 तु (for च). —D_4 reads l. 185–186 twice. —(l. 185) D_4 (second time) लक्ष्मणेन (for कुम्भकर्णो). —(l. 187) D_4 लक्ष्मणो निहतो वीर (for the prior half) and शक्त्या च (for लक्ष्मणो). —(l. 188) D_9 त्वदागमन-. —(l. 190) D_4 मया दृष्टोसि (for त्वया दृष्टोऽस्मि). —(l. 191) D_4 च (for मां). —(l. 192) D_4 [उ]भयथा (for [अ]पि मया). D_9 कर्मणात्मना (for करुणा°). —(l. 193) D_4 च (for प्र-). D_4 ह्यौषधीः; D_9 (with hiatus) औषधीः. —(l. 194) D_9 तस्मिन् (for अस्मिन्). D_4 ह्योषधि संति जीवनीः (corrupt) (for the post. half). —(l. 198) $D_{4.9}$ मम (for मया). —(l. 200) D_4 कमंडलु- (for कमण्डलोर्). —(l. 201) D_4 -सरो (for -जलं). —After the prior half of l. 201, T_2 erroneously repeats the post. half of l. 200 and the prior half of l. 201. —(l. 202) D_4 त्वं; D_9 त्वद्- (for स्व-). D_4 सत्वर (for तत्त्वतः). —D_4 om. l. 204. T_2 om. (hapl.) from the post. half of l. 204 up to the prior half of l. 212. —(l. 205) D_4 विस्मितं (for °तः). —(l. 206) D_4 नैकट्ये (for चैतस्य). D_4 भासते (for राजते). —(l. 207) T_3 रम्ये (for पुण्ये). —(l. 208) D_4 ते सरः; D_9 तत्त्वतः (for तत्सरः). —(l. 210) D_9 दिव्यां

ओषधयश्चापि वरदाः करिष्यन्ति तव प्रियम् ।
इदं प्रियं वचः श्रुत्वा विषवन्मधुमिश्रितम् ।
हनुमानुत्पपाताशु ततो दिव्यं सरः प्रति ।
स ददर्शाथ तद्दिव्यं सरः सर्वत्र शोभितम् ।
सुवर्णपद्मिनीजालैः कमलैः कुमुदैर्युतम् । [215]
मत्तभ्रमरसंघुष्टं पुण्डरीकैर्विराजितम् ।
नक्षत्रैर्निशि संपूर्णं शरदीव नभस्तलम् ।
तद्विगाह्य महावेगो हनूमान्पवनात्मजः ।
मीलिताक्षः पपौ तोयं मारुतिर्यूथपाग्रणीः ।
पिबन्तं तं समालक्ष्य ग्राही सा घोररूपिणी । [220]
ग्रहीतुकामा व्यात्तास्या जग्राह कपिकुञ्जरम् ।
चरणौ गिलितौ वेगात्तया वायुसुतस्य च ।
अधश्चकर्ष सा चोग्रमाचकर्ष च तं पुनः ।
हनूमांश्चिन्तयामास पङ्के मग्नोऽस्मि दारुणे ।
एवं संचिन्त्य वेगेन ह्यधः पुच्छं चकार सः । [225]
तस्याः पुच्छाग्रभागेन दन्तान्सर्वानपातयत् ।
कण्टकानिति विज्ञाय तीक्ष्णान्पङ्कसमुद्भवान् ।
तीक्ष्णाग्रनखनिर्भिन्ना जिह्वा तस्या द्विधाभवत् ।
ततोऽर्धे गिलिते काये तर्कयामास मारुतिः ।
किं करोमि कथं यामि रामकार्यं कथं भवेत् । [230]
मृते मय्यत्र सरसि रघुवंशो निपातितः ।
सुग्रीवः सह सैन्येन विनाशमनुयास्यति ।
मृतिं प्राप्स्यति वैदेही मयि पङ्के निमज्जति ।
भवत्वेवं करिष्यामि पौरुषं पण्डितो ह्यहम् ।
ततो हस्तेन संस्पृश्य मुखं तस्याश्च मारुतिः । [235]
हनूमता तदा ज्ञातं मकरीति न संशयः ।
अनयैवं गृहीते च मयि कार्यं कथं भवेत् ।
उदरेऽस्या निमज्ज्याशु निपतिष्यामि भूतले ।
ततो ह्रस्वं वपुः कृत्वा विविशे वायुनन्दनः ।
अन्धकारसमं घोरमुदरं स महामनाः । [240]
कुक्षौ प्रविष्टे प्लवगे ग्राही हर्षमुपागता ।
तं गिलन्ती गता मध्यं सरसः संभ्रमान्विता ।
हनूमानपि तेजस्वी तस्याः कुक्षिं गतस्तदा ।
अस्थीनि मांसमन्त्राणि सिराजालानि चिच्छिदे ।
ततः सा वेदनाग्रस्ता ग्राही तोयमथापिबत् । [245]
भेकनक्रतिमिग्राहभुजंगमसमन्वितम् ।
मुखतो वारि दुर्धर्षमागतं प्रेक्ष्य मारुतिः ।
प्रावृट्काले तु संप्राप्ते पयःपूरमिवोल्बणम् ।
गले निरुद्धे सा ग्राही बभ्राम जलमध्यतः ।
ममोदरे प्रविष्टं तु भक्ष्यमेतत्सुदुर्जयम् । [250]
मरिष्यामि न संदेहो ह्युदरं स्फुटतीव मे ।
कुक्षिस्थोऽप्युत्पपातोर्ध्वं हनूमान्पवनात्मजः ।
मायापञ्जरसंरुद्धो राजहंसो यथाभवत् ।
भूतलं प्रापिता ग्राही बलेनैव हनूमता ।
भैरवं विनदन्ती सा भूघातैः शिथिलाभवत् । [255]
नखैस्तां च विदार्याशु निश्चक्राम महाकपिः ।
यथा घनं तमश्चांशुभिर्निर्भिद्य रविमण्डलम् ।
मूलं विपाटयामास ग्राहीं तां हनुमान्क्षितौ ।
यथा वने गजो मत्तो पदा वेणुं करेण च ।
पातिता कपिसिंहेन मकरी सा ममार च । [260]
तस्याः शोणितवर्णेन रक्तवर्णमभूत्सरः ।
तत्रान्तरेऽपि सा ग्राही दिव्यरूपाभवत्क्षणात् ।

(for शुभां). T_3 दिव्यदृष्टिमवाप्स्यसे (for the post. half). —(l. 212) D_4 प्रियवचः. D_9 मधुवद्विषमिश्रिते (for the post. half).—(l. 214) D_4 [आ]यतं (for [अ]थ तद्) and पर्वत- (for सर्वत्र). —(l. 215) D_4 कल्हार- (for कमलैः). D_9 अपि (for युतम्). —(l. 216) D_4 -संयुक्तैः ; D_9 -संघुष्टैः (for -संघुष्टं). —(l. 217) D_4 वनस्थलं (corrupt); $T_{2.3}$ नभस्थलं. —(l. 218) D_9 मारुतात्मजः . —(l. 220) D_4 ग्राहिणी; D_9 ग्राह्यसौ (for ग्राही सा). —(l. 221) D_4 T_2 व्याला(T_2 °प्ता)स्या. —(l. 222) $T_{2.3}$ गलितौ. —(l. 223) D_9 तं शूरम् (for सा चोग्रम्) and कपिः (for पुनः). D_4 च (with hiatus) अधः कर्षति ग्राही ऊर्ध्वमाकर्षते कपिः . —(l. 224) D_9 सागरे (for दारुणे). —(l. 225) D_4 युद्धे; T_3 क्रुद्धः (for ह्यधः). —(l. 226) D_9 -पातेन (for -भागेन). D_4 बभंज तान् (for अपातयत्). —(l. 227) D_4 शंकु- (for पङ्क-). —(l. 228) D_4 तीक्ष्णकंटैर्विनिर्भिन्ना (for the prior half). $T_{2.3}$ [अ]पतत् (for [अ]भवत्). —(l. 229) D_4 ततः कालकृतं कार्यं चिंतयामास मारुतिः. —D_4 om. l. 230. —(l. 231) T_3 हते (for मृते). D_9 विनाशितः (for निपातितः). —(l. 232) D_9 उप- (for अनु-). D_4 विमनाश्चानु- (for विनाशमनु-). —(l. 233) D_4 मृत्युं (for मृतिं). D_9 निमज्जिते (for °ज्जति). —(l. 234) D_4 पौरुषे (for पौरुषं). —D_9 om. l. 236–240. —(l. 236) D_4 [आ]ज्ञाय (for ज्ञातं). —(l. 237) D_4 मम (for मयि). —(l. 238) T_3 भूतलं (for भूतले). —(l. 239) D_4 विवेश हरि- (for विविशे वायु-). —(l. 240) D_4 अंधकूप- (for अन्धकार-). —(l. 241) D_9 कुक्षिं (for कुक्षौ). D_4 उपागमत् (for °गता). —(l. 242) D_4 संगिल्य तं; D_9 संगिलंती (for तं गिलन्ती). —(l. 244) D_4 (with hiatus) अस्थिमांसांत्रमज्जादि चिच्छेद उदरे स्थितः. —(l. 246) D_9 om. (hapl. ?) from ग्राह up to सा in l. 249. D_4 वेगेन मज्जतीं ग्राहीं भुजंगसमचेष्टितः . —(l. 247) D_4 आयांतं (for आगतं). —(l. 248) T_2 पूर्वम् (for -पूरम्). D_4 [ओ]घवत् (for [उ]ल्बणम्). —After l. 248, D_4 ins. :

9* संतोयान्त्राणि तरसा पूरयामास तद्बलम् ।

—(l. 249) D_4 ग्राही सा (by transp.) (for सा ग्राही) and संभ्रमाज् (for बभ्राम). —(l. 250) D_4 किं भक्षम् (for तु भक्ष्यम्). — (l. 251) T_3 हृदयं (for ह्युदरं). —(l. 252) $D_{4.9}$ हि (for ऽपि). —(l. 253) D_4 बभौ (for [अ]भवत्). —(l. 256) D_4 उरो (for तां च). —(l. 257) $D_{4.9}$ घनं तमो यथा प्राच्यां (for the prior half). D_4 विभिद्य. —(l. 258) D_4 मुखतः पाटयामास; D_9 मूलं विदारयामास (for the prior half). —(l. 259) D_4 गजं मत्तं (for गजो मत्तो). D_4 सिंहदंतेन पातितं; D_9 सिंहेनेव महाजवः (for the post. half). —(l. 260) D_4 पाटिता. D_4 transp. सा and च. —(l. 261) $D_{4.9}$ -पूरेण (for -वर्णेन). —(l. 262) D_4

बभूव तनुमध्या सा पीनश्रोणिपयोधरा ।
मृगेक्षणा सुदशना नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
द्योतयन्ती दिशः सर्वाः सर्वाभरणभूषिता । [265]
दिव्याम्बरधरा नारी दिव्यस्रग्वस्त्रधारिणी ।
वाति गन्धवहस्तस्याः वासयन्सर्वकाननम् ।
विमानं परमारूढा हनूमन्तमुवाच ह ।
साधु साधु महाबाहो स्वागतं ते महाकपे ।
भवत्प्रसादान्मुक्तास्मि शापाद्घोरान्महामते । [270]
भद्राभियातुमिच्छामि त्रिदिवं पवनात्मज ।
राक्षसस्यास्य विश्वासो न कर्तव्यस्त्वया कपे ।
प्रेषितो रावणेनासौ कालनेमीति राक्षसः ।
महाऋषिवपुर्भूत्वा त्वां हन्तुं द्रुतमागतः ।
अत्राश्रमो न कस्यास्ति मायैषात्र प्रदृश्यते । [275]
एनं जहि महावीर राक्षसं रावणात्मकम् ।
अनेन प्रेषितस्त्वं हि मरणार्थं सरोवरे ।
इहेत्युत्तरतः पश्य क्षीरोदं देवदुर्लभम् ।
तस्मिन्द्रोणगिरिः श्रीमांस्तिष्ठत्योषधिपर्वतः ।
श्रुत्वा तस्या वचो रम्यं हनूमान्विस्मयं ययौ । [280]
तामुवाच महाबाहुः कासि त्वमिति भामिनि ।
कथं जातासि मकरी भव्यरूपा सती जले ।
हनूमतो वचः श्रुत्वा तमुवाचाथ खेचरी ।
शृणु वीर मदीयां त्वं कथामाश्चर्यकारिणीम् ।
मां विजानीह्यप्सरसं विद्युन्मालीति विश्रुताम् । [285]
नृत्येन तोषितो देवो मया वै शंकरः पुरा ।
विमानं तेन मे दत्तं सर्वदा कामगं शुभम् ।
तेनानेन विमानेन सर्वत्र विचराम्यहम् ।
इन्द्रलोके च नृत्यन्ती श्रान्तात्यर्थमहं यतः ।
ततोऽस्मिन्पुण्यसलिले क्रीडार्थं समुपागता । [290]
शाण्डिल्येनाथ दृष्टाहं क्रीडन्ती मुनिना वने ।
मामुवाच ततो विप्रो मदनाकुलचेतनः ।
रतिं मे देहि सुश्रोणि हन्ति मां मदनो यतः ।
तव दृष्टिकृपाणेन मनो मे दारितं क्षणात् ।
अधरामृतपानेन जीवयस्व वराङ्गने । [295]
कामातुरो मयोक्तोऽथ ब्रह्मर्षिस्तपसि स्थितः ।
तपस्यसि किमर्थं त्वं मां कथं याचसेऽनघ ।
विप्रः प्रोवाच सिद्धं मे संप्राप्तं तपसः फलम् ।
त्वं यद्दृष्टासि रम्भोरु तरुणी मम सौख्यदा ।
ध्यात्वा क्षणं मयोक्तोऽथ मुनिस्तस्मिन्महावने । [300]
पुष्पवत्यद्य संजाता न भोग्या तव मानद ।
दिनत्रयं निरीक्षस्व सरस्यस्मिंस्तपोनिधे ।
स्नाताहमागमिष्यामि तव पार्श्वं सुखप्रदा ।
इदं मद्वचनं श्रुत्वा हितमित्येव सोऽब्रवीत् ।
युगत्रयसमं तस्य दिनत्रयमभूत्किल । [305]
तस्मिन्नेव दिने पश्चाद्रावणोऽसौ जगाम ह ।
जित्वा सर्वं जगत्संख्ये पर्वतं गन्धमादनम् ।
तस्य सैन्येन महता गलितो गन्धमादनः ।
शैलो विशीर्णगलितो भग्नशृङ्गमहीरुहः ।
सिंहशार्दूलविहगांस्त्रासयंश्च भुजंगमान् । [310]
ततः प्रदोषे लङ्केशश्चचार गिरिमूर्धनि ।
तत्र वै गायमानाहं दोलारूढा रजस्वला ।

ततांबरेपि; D9 ततांतरिक्षे (for तत्रान्तरेऽपि). D9 तदा (for क्षणात्). —(l. 263) T2.3 पीनश्रोणी-. —(l. 265) D4 कांत्या (for सर्वाः). —(l. 266) D4 -अनुलेपना; D9 -गंधधारिणी (for -वस्त्रधारिणी). —(l. 268) D4.9 विमानवरम्. —(l. 270) D4 तव (for भवत्-). D9 [अ]हं (for [अ]स्मि). —(l. 271) D4 पृष्टोसि (for भद्राभि-). —(l. 272) D9 कार्योस्ति महा- (for कर्तव्यस्त्वया). —(l. 274) D4 मायामयऋषिर्भूत्वा (for the prior half). D9 त्वाद्भूतं हंतुम् (for त्वां हन्तुं द्रुतम्). —(l. 275) D9 [अ]पि (for [अ]स्ति). D4 ह्यपि (for [अ]त्र प्र-). —(l. 276) D4 बलाद् (for महा-). D4 T3 रावणात्तु(T3 °त्म)जं. —(l. 277) D4 सरोवरं (for सरोवरे). —(l. 278) D9 T3 इतो हि (for इहेति). D4 द्रुतं हत्वा ततः पश्य (for the prior half) and -निर्मितं (for -दुर्लभम्). —(l. 279) D4 [औ]षधि- (for [ओ]षधि-). —(l. 280) D9 गृह्य (for रम्यं) and विस्मितो जगौ (for विस्मयं ययौ). —(l. 281) D4 महाबुद्धिः (for °बाहुः) and त्वं कस्यासि (for [अ]सि त्वमिति). D4.9 भाविनि (for भामिनि). —After l. 281, D4 ins.:

10* कौतूहलं महज्जातं ममात्र तव दर्शनात् ।

—(l. 282) D4.9 दिव्य- (for भव्य-). —(l. 283) D4.9 हनूमद्वचनं श्रुत्वा (for the prior half). —D9 om. l. 285. —(l. 285) D4 अहं स्वर्गांगना नित्यं मालिन्यप्सरसां वरा. —(l. 287) D4.9 सर्वकाममयं(D9 °गमं) शुभं (for the post. half). —(l. 289) T2 श्रांता (for श्रान्ता). D4 कपे (for यतः). D9 श्रांतात्यंतपरिश्रमात् (for the post. half). —(l. 291) D4 क्रीडंती दृष्टाहं (by transp.). D9 मुनिकानने (for मुनिना वने). —(l. 292) D9 तदा भद्रे (for ततो विप्रो). D4.9 -मानसः (for -चेतनः). —(l. 294) D4 -प्रपातेन (for -कृपाणेन) and प्रभुः (for क्षणात्). —(l. 296) D4 [अ]प्युक्तो (for [उ]क्तोऽथ). T2 एवं कामातुरोक्तोथ (for the prior half). —(l. 297) कथं मां (by transp.). —(l. 298) D9 प्राह च सिद्धिर् (for प्रोवाच सिद्धं). D4 सीदन्स विप्रः प्राहैतत् (for the prior half). —(l. 299) D4 यदीच्छसि (for यद्दृष्टासि). T2.3 तरुणा. D4 सौख्यं मे वचनं वद (for the post. half). —(l. 300) D4 [ऽ]सौ (for ऽथ). —(l. 301) T2.3 [अ]थ (for [अ]द्य). D9 तव भार्याद्य; T2.3 न(T2 सा) भार्या तव (for न भोग्या तव). —(l. 302) D4.9 प्रती(D9 परी)क्षस्व (for निरीक्षस्व). D4 तपोधन; D9 ममानघ (for तपोनिधे). —(l. 303) D4 न संशयः; D9 सुखप्रदं (for सुखप्रदा). —(l. 304) D4 बाढम् (for हितम्). —(l. 306) D4.9 [ऽ]भ्या(D4 ब्या)जगाम (for ऽसौ जगाम). —(l. 307) D4 -संस्थं (for संख्ये). —(l. 308) D4 दलितो (for गलितो). —(l. 309) T3 विस्तीर्ण- (for विशीर्ण-). D4.9 शिला विशीर्णा गलिता भग्नशृंगा महीरुहाः. —(l. 310) D4.9 -मातंगांस्(D4 °गास्) (for -विहगांस्). D4 त्रासिताश्च भुजंगमाः (for the post. half). —(l. 311) D9 प्रदोषं. —(l. 312) D4 तत्रापि गीयमानाहं;

दशग्रीवेण दृष्टाहं स्मरनिर्भिन्नचेतसा ।
मम पार्श्वमुपागम्य दशग्रीवोऽब्रवीद्वचः ।
मृगाक्षि कासि त्वं चात्र क्रीडसे रमणं विना । [315]
एषा चात्र मया सार्धं क्रीडां कुरु सुमध्यमे ।
आवयो रजनी यातु स्मरनिर्भिन्नचेतसोः ।
मृगाक्षि मां समालिङ्ग्य प्राप्स्यसे स्तनयोः फलम् ।
रावणं मां विजानीहि देवदानवसूदनम् ।
दशग्रीववचः श्रुत्वा मया तद्भाषितं पुरा । [320]
ब्राह्मणस्य तु जायां मामद्य जानीहि रावण ।
विशेषतश्च रजसा युताहं राक्षसेश्वर ।
युक्तं न ते महाराज यन्मां प्रार्थयसे रतम् ।
मयैवमुक्तः संप्राह रावणः काममोहितः ।
ब्राह्मणस्येदृशी भार्या कथं भवितुमर्हसि । [325]
देवाङ्गनासि बाले त्वं सर्वलोकस्य संमता ।
पुष्पिण्यपि विशेषेण रोचते मम भामिनि ।
परभार्यापरो भद्रे तद्भवत्यां रमाम्यहम् ।
इत्युक्त्वा केशपाशेषु मां गृहीत्वा जगाम ह ।
बलात्संधर्षिता तेन रावणेन दिनत्रयम् । [330]
रम्ये मनोरमे मासि चैत्रे श्रीगन्धमादने ।
ततो ममाभवत्पुत्रो ह्यतिकायोऽतिविश्रुतः ।
पुत्रं निवेद्य तस्याथ गताहं ब्राह्मणान्तिकम् ।
पत्न्यर्थमागता ब्रह्मंस्तव दातुं महत्सुखम् ।
महर्षे मां भजस्वेह प्राप्तं ते तपसः फलम् । [335]
इत्युक्तः स निरीक्ष्याथ मामुवाच महामुनिः ।
तव यौवनसारस्यं प्राप्तमन्येन वै फलम् ।
तरुणि त्वं तु भुक्तासि प्रतीतानि यतस्ततः ।
चर्वितावधरपत्रासि गजेनेव सरोजिनी ।
वञ्चितोऽस्मि त्वया पापे कुत्सितं ते मनो यतः । [340]
केशेषु च गृहीताशु कामुकेनापकारिणा ।
सरस्यस्मिन्महाघोरा ग्राही भूत्वा वसिष्यसि ।
श्रुत्वा शशाप भगवान्रावणेन प्रधर्षणम् ।
रावणश्च स पुत्रैश्च विनाशमुपयास्यति ।
इति शापे प्रयुक्ते तु मया विप्रोऽथ याचितः । [345]
बलात्संधर्षिता ब्रह्मन्रावणेन दुरात्मना ।
आगो न मे मुनिश्रेष्ठ करुणां त्वं कुरुष्व मे ।
शाण्डिल्येनैव चैवोक्तं सरस्यस्मिन्महाकपिः ।
हनूमान्नामकार्येण यदा त्वां स वधिष्यति ।
तदा त्वमप्सरा भूत्वागमिष्यसि ममान्तिकम् । [350]
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलो ययौ गङ्गातपोवनम् ।
अहमप्यनुयास्यामि शापान्मुक्ता सुरालयम् ।
ततः सा मानिनी रात्रौ तत्रैवान्तरधीयत ।
हनूमानपि तेजस्वी संभ्रमाविष्टचेतनः ।
अगमद्राक्षसाभ्याशं मुनिरूपधरस्य च । [355]
संविग्नः सोऽपि तं प्राह कथं कालव्यतिक्रमः ।
सरोवरे प्रजातस्ते नीतः किं कथयस्व मे ।
जलमेतत्सुखेनाप्तं त्वया वानरपुंगव ।

D_9 तत्रापि गीतं गायंती (for the prior half). —(l. 313) D_9 [अ]स्मि (for [अ]हं). D_4 दृश्य तु (for दृष्टाहं). —D_9 om. l. 314. —(l. 315) D_4 किं चित्रं; D_9 किं वापि (for त्वं चात्र). —(l. 316) D_4 एहि; D_9 एतां (for एषा). D_9 [अ]पि (for [अ]त्र). —(l. 317) D_4 रति- (for स्मर-). —(l. 319) D_9 -मर्दनं (for -सूदनम्). —(l. 320) D_4 [ए]तद् and तदा (for तद् and पुरा respy.). —(l. 321) D_9 भार्यां (for जायां). D_4 भार्याहं मा च (for जायां मामद्य). —(l. 322) D_4 तु रक्षोभिर् (for च रजसा) and अस्पर्शा रतिकर्मणि (for the post. half). D_9 रजस्वलां विशेषेण मां जानीहि निशाचर. —(l. 323) D_9 ते न (by transp.). D_4 रहः; D_9 रतिं (for रतम्). —(l. 324) D_9 स (for सं-). D_4 [इ]त्युक्तेथ मां (for [ए]वमुक्तः सं-). —(l. 325) D_4 T_3 अर्हति. —(l. 326) D_9 त्वं चारु (for बाले त्वं). —(l. 327) $D_{4.9}$ पुष्पवती (for पुष्पिण्यपि). D_4 रोचसे. $D_{4.9}$ भाविनि (D_9 °नी) (for भामिनि). —(l. 328) D_9 वरा (for -परो). D_4 [ऽ]स्मीति तस्मात्त्वां सु- (for भद्रे तद्भवत्यां). —(l. 329) $D_{4.9}$ -पाशे मां. $D_{4.9}$ गृहीत्वाथ and सः (for मां गृहीत्वा and ह respy.). —(l. 331) D_4 मनोहरे (for °रमे). D_9 मासे (for मासि). —(l. 332) D_4 इति स्मृतः; D_9 इति श्रुतः (for ऽतिविश्रुतः). —(l. 333) D_4 [अ]च (for [अ]थ). —(l. 334) $D_{4.9}$ रत्यर्थम् (for पत्न्यर्थम्). D_4 कर्तुं (for दातुं). —D_4 om. l. 335. —(l. 335) D_9 नूनं ते तपसा फलं (for the post. half). —(l. 336) D_9 [उ]क्ते (for [उ]क्तः). D_4 (m.) ब्राह्मण-स्तामुवाचेदं देवि प्रतारणा कृता. —(l. 337) D_9 तत् (for वै). —(l. 338) D_4 केन (hypm.) (for तु). D_9 उपभुक्तासि तरुणि (for the prior half). D_4 खंडितासि; D_9 रुजितासि; T_2 प्रणीतासि (for प्रतीतानि). —(l. 339) D_4 चुंबित-; $T_{2.3}$ चर्चित- (for चर्वित-). —(l. 340) D_9 मे (for ते). —(l. 341) D_4 गृहीतासि; D_9 गृहीत्वा तु. D_4 [अ]थ कामिके; D_9 [अ]वरोपिता (for [अ]पकारिणा). —(l. 342) D_4 तस्माद्ग्राही भविष्यसि (for the post. half). —D_4 om. l. 343–344. —(l. 344) D_9 सह पुत्रैश्च; T_3 च सपुत्रश्च (for च स पुत्रैश्च). —(l. 345) D_4 प्रदत्ते; $T_{2.3}$ प्रमुक्ते (for प्रयुक्ते). D_4 [ऽ]भि- (for ऽथ). —(l. 347) $D_{4.9}$ इति ज्ञात्वा (for आगो न मे) and शापस्यांतं (for करुणां त्वं). —(l. 348) D_4 चोक्तं मे (for चैवोक्तं) and महाकपे (for °कपिः). —(l. 349) $D_{4.9}$ -कार्यार्थं (D_4 °र्थे) (for -कार्येण). D_4 संभवेष्यति (corrupt) (for स वधिष्यति). —(l. 350) D_9 निजालयं (for ममान्तिकम्). D_4 स्वर्गं यास्यसि शोभने (for the post. half). —(l. 351) D_4 ययौ गंगां तपोधनः (for the post. half). —(l. 353) D_4 मालिनी ((for मानिनी). —(l. 354) D_4 संभ्रमान्नष्टमानसः (for the post. half). —(l. 355) $D_{4.9}$ रक्षसोभ्यासं (D_9 °शं). —(l. 356) $D_{4.9}$ कालनेम्यथ(D_9 °पि) (for संविग्नः सोऽपि). —D_9 om. from the post. half up to the prior half of l. 360. D_4 वेला- (for काल-). —(l. 357) T_3 [ऽ]त्र (for प्र-). D_4 भवतः सरोवरे यातो (hypm.) (for the prior half). D_4 नीर; T_3 नीतं (for नीतः). —(l. 358)

गृहाण मम मन्त्राणि शिष्यो मे भव पुत्रक ।
मन्त्राण्यधीत्य शिष्येण दातव्या गुरुदक्षिणा । [360]
उवाच हनुमान्रक्षो गृहाण शुभदक्षिणाम् ।
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो जघानोरसि राक्षसम् ।
हृदि मुष्टिप्रहारेण वज्रकल्पेन वेगवान् ।
कालनेमी बभूवाथ चतुःशृङ्गः स राक्षसः ।
गुरवे दक्षिणा दत्ता सुभव्या वानराधम । [365]
इत्युक्त्वा स ययौ रक्षो गृहीत्वा पवनात्मजम् ।
तत्र दन्तैश्चखादाथ कालनेमी रुजन्कपिम् ।
हनूमानपि विक्रम्य सुवेगाद्भुजपञ्जरात् ।
पादयोस्तं गृहीत्वाथ धरणीधरमाविशत् ।
पर्वताग्रे निपीड्याशु हस्ताभ्यां स ममर्द च । [370]
मर्द्यमानोऽपि विक्रान्तो राक्षसः पक्षिरूपधृक् ।
हनूमता धृतो दोर्भ्यां पतितो धरणीतले ।
पतितस्यापि जग्राह पक्षौ तस्य महाकपिः ।
तत्क्षणादथ रक्षोऽपि सिंहरूपेण चागमत् ।
मारुतिं तं जघानाथ दंष्ट्राभिर्दारयन्गजान् । [375]
हनूमांश्चिन्तयामास किं करोमीति साम्प्रतम् ।
एनमाशु गृहीत्वाथ पातयिष्यामि राक्षसम् ।
तस्यास्ये ज्वलितं काष्ठं क्षिप्त्वा जग्राह कर्णयोः ।
तरसा पातयामास मुखतः पवनात्मजः ।
ततः सुग्रीवरूपेण कालनेमीत्युवाच तम् । [380]
वृथा त्वं वानरश्रेष्ठ हन्त कालं विलम्बसे ।
एहि यावोऽधुना वीर उत्थितो लक्ष्मणः स्वयम् ।
भृत्येनाहं त्वया श्लाघ्यो हनुमन्रणकोविद ।
कण्ठे बाहू समासज्य रुरोद च मुहुर्मुहुः ।

हनूमतः कालनेमी वानराधिपसंनिभः ।
हनूमानपि संचिन्त्य मायासुग्रीव इत्ययम् । [385]
मन्मोहनाय संजातो राक्षसो वानराकृतिः ।
उत्क्षिप्य बाहू तस्याथ तं जघान महाकपिः ।
तलप्रहारघातेन पतितो राक्षसो भुवि ।
त्यक्त्वा सुग्रीवरूपं तद्बभूव रजनीचरः ।
रावणप्रेषितो वीरः कालनेमी निशाचरः । [390]
रूपं विकुरुते घोरं तदनल्पप्रमाणतः ।
ऊर्ध्वं तु योजनं पञ्च धुन्वन्नूर्ध्वाङ्घ्रिशिरोरुहान् ।
अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णाग्राः सृक्किणीश्चापि संलिहन् ।
विवृत्तनयनो घोरो मेघस्वनितनिस्वनः । [395]
अर्धदग्धमलातं तं प्रगृह्याभ्यद्रवत्तदा ।
हनूमानपि दुर्धर्षो दशयोजनमुच्छ्रितम् ।
रूपं कृत्वा सुविपुलं महाकायो महाबलः ।
उत्पत्याकाशमार्गं तु न्यपतत्तस्य चोपरि ।
त्वरितश्चापि वेगेन हनूमांस्तस्य रक्षसः । [400]
स्कन्धयोश्चरणौ दत्त्वा शिरो जग्राह सत्वरम् ।
हस्ताभ्यां त्रोटयामास ग्रीवामाक्रम्य रक्षसः ।
यथा पद्मवनं नालान्मातंगो मदविह्वलः ।
ततस्तु रक्षोगणकेतुभूतो
मभार तस्यां निशि केतुभूतः । [405]
वीरो हनूमानपि तं निहत्य
महाजवाद्द्रोणगिरिं जगाम ।

Colophon

D_4 पीतं and [अ]द्य (for एतत् and [आ]सं respy.). —(l. 359) D_4 मंत्रं च (for मन्त्राणि). —(l. 360) D_4 मंत्रान् (for मन्त्राणि). —(l. 361) D_4 [अ]सुर- ; D_9 वर- (for शुभ-). —(l. 362) D_4 क्रोधरक्ताक्षो. —(l. 363) D_4 वीर्यवान् (for वेगवान्). —(l. 364) D_9 कालनेमिर्. D_4 -शीर्षश्च (for -शृङ्गः स). —(l. 365) D_9 शुभा वानरनायक (for the post. half). —(l. 366) D_4 रुषा (for ययौ). —(l. 367) D_4 तुदन् (for रुजन्). —(l. 368) D_9 तेजस्वी (for विक्रम्य). —(l. 369) $D_{4.9}$ संगृहीत्वा. D_4 आरुहत् (for आविशत्). —(l. 370) D_9 कराभ्यां (for हस्ताभ्यां). D_4 स्वहस्ताभ्यां ममर्द सः (for the post. half). —(l. 371) D_9 [ऽ]थ (for ऽपि). D_4 मृष्टमानोपि निःक्रांतो (for the prior half). T_2 -रूपधृत्. —(l. 372) T_2 हनूमतो. —(l. 373) D_9 भुजौ (for पक्षौ). D_4 स च (for तस्य). —(l. 374) D_4 ततः क्षणाच्च रक्षोथ (for the prior half). —(l. 375) D_4 च; D_9 तु (for तं). D_4 वक्षसा जवात्; D_9 भीषयन्गजान् (for दारयन्गजान्). —(l. 376) T_3 मारुतिश्. D_4 [इ]ह (for [इ]ति). —(l. 377) D_4 बलाद्; D_9 कथं (for आशु). D_4 [आ]शु; D_9 तु (for [अ]थ). —(l. 379) D_4 तं बलात् (for तरसा). —(l. 380) D_9 सुग्रीवरूपेण पुनः कालनेमिरुवाच तं. —(l. 382) Note hiatus between the two halves. $D_{4.9}$ माम (D_9 यामो)धुना. D_4 काले; D_9 कालाद् (for वीर). D_9 उत्तिष्ठन् (for उत्थितो). —(l. 383) T_3 -कोविदः . —(l. 384) D_9 इति (for कण्ठे). $D_{4.9}$ बाहुं. D_4 स (for च). —(l. 385) D_9 कालनेमिर्. D_4 वानरो रण- (for वानराधिप-). —D_4 om. l. 386. —(l. 386) D_9 [अ]पि (for [अ]यम्). —(l. 387) D_4 मम मोहाय (for मन्मोहनाय). —(l. 388) D_4 बाहुं (for बाहू). —After the prior half of l. 389, D_4 ins.:

11* हृदये कालनेमिनम् ।
तेन तलप्रहारेण.

—(l. 390) D_4 तु (for तद्). —$D_{4.9}$ om. l. 391-399. —(l. 395) T_3 -स्तनित- (for -स्वनित-). —(l. 400) $D_{4.9}$ पति(D_9 त्वरि)तेस्य (for त्वरितश्च). —(l. 401) D_4 सत्वरः. —(l. 402) D_9 पोथयामास. D_4 कूजतः ; D_9 कूटजं (for रक्षसः). —(l. 403) D_9 पद्मानन; T_3 पद्मवने. D_4 यथा पद्मं जले नालं (for the prior half). D_9 मतंगो. —(l. 404) D_4 स (for तु) and -हेतु- (for -केतु-). —(l. 405) D_4 कूजमानः (for केतुभूतः). —(l. 406) D_9 निपात्य (for निहत्य). —(l. 407) D_4 महाजवो.

Colophon. —*Kāṇḍa name* : D_4 लंका°. —*Sarga name* : D_4 कालनेमिवधः . —*Sarga no.* (figures, words or both) : D_4 om. ; D_9 80 ; T_2 106 ; T_3 110.

क्षीराब्धिमध्ये स ददर्श भूधरं
विराजमानं नभसीव भास्करम् ।
स च प्रहृष्टः पवनात्मजस्तदा [410]
विलोक्य तं सानुषु धातुभिर्युतम् ।
आरुह्य तस्याद्भुतशृङ्गमेव
चचार चामीकरचारुभूषु ।
दवाग्निनावेष्टितदीपितो ह्यसौ
वितर्कयत्काननचारणः कपिः । [415]
अग्निर्भृशं तापकरस्तु देहिना-
माह्लादयत्येष हि मे मनः कथम् ।
इमाश्च दिव्यौषधिवल्लरीर्यथा
लतास्तथा हेममया भवन्ति ।
हिरण्यवर्णा रससाररेणवो [420]
विभान्ति नक्षत्रगणानुकारिणः ।
यथा च संख्ये निजवृत्तिसंस्थिता
विशुद्धभावाः खलु नाकगामिनः ।
ज्वलन्ति मार्गेषु चलन्ति रश्मयः
स्फुरन्ति सौगन्ध्यगुणं किरन्ति च । [425]
समागतं मां खलु वीक्ष्य चार्थिनं
सिद्धिं गता देवमहौषधीगणाः ।
ततो महात्मा पवनात्मजस्तदा
निशामयामास महौषधीश्च ताः ।
विचिन्वतस्तस्य ततश्च ताः शुभाः [430]
अदृश्यतां जग्मुरनन्तशक्तयः ।
विसिष्मिये वासवदूतनन्दनो
वनं विलोक्याथ जगाम चोत्सुकम् ।
ततः संप्रार्थयामास हनूमान्देवतागणान् ।
मम सिद्धिं प्रयच्छन्तु महौषध्यादयो वराः । [435]
भो शैलराज मद्वाक्यं शृणु देव सुखप्रद ।
रामकार्यस्य सिद्ध्यर्थं प्रयच्छ मम चौषधीः ।
मृतसंजीवनि श्रेष्ठे सौवर्ण्यकरणि शृणु ।
विशल्यकरणि ख्याते मातर्मे देहि दर्शनम् ।
विलीनाः पर्वतोद्देशे तेजः संछाद्य चात्मनः । [440]
ततः क्रोधादिदं वाक्यं भूधरं प्राह मारुतिः ।
न दया न च दाक्षिण्यं तव पाषाणरूपिणः ।
नखाग्रैस्त्वां खनित्वाहं पातयिष्यामि सागरे ।
इत्युक्त्वा चेष्टयामास पुच्छेन धरणीधरम् ।
वेष्टय चोत्पाटयामास तच्छृङ्गं लीलया कपिः । [445]
पुच्छेनावेष्ट्य दोर्भ्यां च गृहीत्वौषधिपर्वतम् ।
ननाद हनुमांस्तत्र समुद्र इव पर्वणि ।
तेन शब्देन महता गन्धर्वाः शस्त्रपाणयः ।
अनुजग्मुः सुसंरब्धा योद्धुकामास्तु मारुतिम् ।
कस्त्वं वानररूपेण संप्राप्तो निशि दारुणे । [450]
गन्धर्वाणां वचः श्रुत्वा हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ।
श्रुता वा यदि किष्किन्धा जम्बूद्वीपसमाश्रया ।
वानराधिपतिस्तत्र सुग्रीवो नाम विश्रुतः ।
मित्रकार्यार्थमुद्युक्तो रावणेनाथ निग्रहे ।
मित्रभ्राता राक्षसेन शक्त्या च विनिपातितः । [455]
तदर्थं संप्रयातोऽहमोषधिं प्रति पर्वतम् ।
विशल्यकरणीं नाम जानेऽहं प्रथमौषधीम् ।
विघ्नो मेऽत्र न कर्तव्यः प्रसादं कर्तुमर्हथ ।
अहं वानरराजस्य भृत्यस्तस्य गुणैर्वृतः ।
हनूमानिति विख्यातस्तदर्थं प्रार्थयामि वः । [460]
हनूमतो वचः श्रुत्वा गन्धर्वास्ते महाबलाः ।
विचित्रकवचाः सर्वे नानाप्रहरणोद्यताः ।
कोलाहलं प्रकुर्वन्तः सायकैः समभिद्रवन् ।
ततो नानायुधैः सर्वे ते जघ्नुर्मारुतात्मजम् ।
हन्यमानः सुबहुभिरुत्पपातोर्ध्वमञ्जसा । [465]

—(l. 410) D_4 लेभे प्रहर्षं (for स च प्रहृष्टः). —(l. 411) D_4 तत् (for तं). —(l. 412) D_4 एवं; D_9 एकं (for एव). —(l. 413) $D_{4.9}$ -चारुभूषितं (D_9 °षणं). —(l. 414) $D_{4.9}$ T_3 दावाग्निना. D_4 किंत्विह दीपितोसौ; D_9 विरिमतविष्टितो ह्यसौ. —(l. 415) D_4 आकुलचेतसा; D_9 आप्त स चारुणः (corrupt) (for काननचारणः). —(l. 418) D_4 -मंजरिर्भृशं (for -वल्लरीर्यथा). —(l. 419) D_9 विभांति (for भवन्ति). D_4 लतास्तथा क्षेमकृते विभांति च. —D_9 om. l. 420–423. —(l. 420) D_4 सरलासवेन वा (for रससाररेणवो). —(l. 421) T_3 विभांति (for निभान्ति) and [अ]नुसारिणः (for °कारिणः). D_4 विभांति नक्षत्रगणेन चंद्रमाः. —(l. 422) D_4 ते (for संख्ये). —(l. 423) D_4 विशुद्धमानाः. —(l. 424) D_9 चरंति (for चलन्ति). —(l. 425) $D_{4.9}$ सौगंधिगुणं. D_9 om. च. —(l. 428) T_3 तथा (for तदा). —(l. 429) D_4 विचेष्टयामास (for निशामयामास). —(l. 430) D_4 वचैव (for ततश्च). D_9 च ताः शुभा लताः (for ततश्च ताः शुभाः). —(l. 431) $D_{4.9}$ अथो हि सिद्धयः (for अनन्तशक्तयः). —(l. 432) D_9 om. -दूत-. —(l. 433) D_4 जगाद (for जगाम). $D_{4.9}$ सो(D_9 चो)-त्सुकः. —(l. 434) D_4 -गुणः (for -गणान्). —(l. 435) $D_{4.9}$ दिव्यौषध्यो दया(D_9 °ध्यो यथा)पराः (for the post. half). —(l. 436) $D_{4.9}$ सुखप्रदं(D_9 °दाः). —(l. 437) D_9 T_3 राज(T_3 °म)कार्यार्थे- (for रामकार्यस्य). D_4 चौषधिं. T_3 प्रयच्छतु महौषधीः (for the post. half). —(l. 438) T_3 -संजीवनी. $T_{2.3}$ सौवर्ण(T_2 °र्ण्य)करणी शुभे (for the post. half). —(l. 439) $T_{2.3}$ -करणी (for -करणि). —For l. 438–439, D_4 subst.:

12* मृतसंजीवनीं चेष्टां सौवर्णकरणीं तथा ।
विशल्यकरणीं चैव संधिनीं देहि मे गिरे ।

—Thereafter D_4 cont.:

13* करुणं वदतस्तस्य ददुस्तास्तस्य दर्शनम् ।

—(l. 440) D_9 पर्वतोद्देशात् (for °द्देशे) and संवार्य (for संछाद्य). —(l. 443) $D_{4.9}$ नखैस्त्वं (for नखाग्रैस्त्वां). —(l. 445) D_4 शतयोजनं; D_9 पर्वतस्य तत् (for लीलया कपिः). —(l. 449) D_4 समाजग्मुः (for अनु°). —$D_{4.9}$ om. l. 450–463. —(l. 457) T_3 प्रथमौषधिं. —(l. 464) D_4 -[आ]युधैर्जघ्नुर्; D_9 -विधैः शस्त्रैस् (for -[आ]युधैः सर्वे). D_4 गंधर्वास्तत्र मारुतिं (for the post. half). —(l. 465) D_4 स (for सु-).

ततश्च हनूमांस्तूर्णं रूपं कृत्वा सुदारुणम् ।
गन्धर्वान्हन्तुमारेभे नखदंष्ट्रायुधो हरिः ।
गन्धर्वैर्हनुमान्कस्त्वं त्यक्त्वा गच्छ महीधरम् ।
नो चेत्प्राणान्परित्यज्य स्वर्गं यास्यसि संयुगे ।
इत्युक्तो हनूमांस्तैस्तु पद्भ्यां तान्निजघान सः । [470]
बद्ध्वा पुच्छेन दीर्घेण गन्धर्वान्पर्वतोपमान् ।
हनूमान्भ्रामयामास गरुडः पन्नगानिव ।
केचिन्निपतिता भूमौ केचित्सान्द्रद्रुमेषु च ।
लाङ्गूलेन हताः केचित्केचिद्दन्तैर्विदारिताः ।
मुहूर्तेन हताः सर्वे गन्धर्वा युद्धदुर्मदाः । [475]
तिस्रः कोट्यो हतास्तत्र गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।
शिष्टास्तं प्रणताः प्रोचुर्गन्धर्वा गगनान्तरे ।
गच्छ वीर महासत्त्व पन्थानः सन्तु ते शिवाः ।
केनापि न कृतं वीर कर्म त्वं च करिष्यसि ।
बाहुभ्यां धार्यते वीर पर्वतः शतयोजनः । [480]
ततस्तेनैव संत्यक्ता गन्धर्वा मानसं ययुः ।
स्तुवन्तस्तस्य कर्माणि खेचराश्च परस्परम् ।
हनूमानपि तेजस्वी वेगेन गगनं ययौ ।
पुनस्तेनैव मार्गेण पश्यन्नेव महीधरान् ।
तस्यामेव रजन्यां तु भरतः केकयीसुतः । [485]
स्वप्ने रामं ददर्शाथ तैलाभ्यक्तं तपस्विनम् ।
पङ्के निमग्नं दुःखार्तं रोदमानं मुहुर्मुहुः ।
तरसा चरमाणं तं ददर्श भरतस्तदा ।
जले विलुप्तमात्मानं केशहीनं यथाकुलम् ।
दृष्ट्वा प्रबुद्धः स्वप्नान्ते निशान्ते दुःखितोऽभवत् । [491]
निर्गत्य भरतस्तत्र गगनं समलोकयत् ।
गगनस्थानि भूतानि भ्रमन्ति निपतन्ति च ।
शिवा घोरा रुदन्ति स्म सृगालाश्च निपातिताः ।
रूक्षा वाता भृशं वान्ति रजो व्याप्ता दिशो दश ।
इति दृष्ट्वा निमित्तानि भरतश्चिन्तयान्वितः । [495]
किं नु रामस्य कुशलं लक्ष्मणस्य महामतेः ।
सीतायाश्चापि कुशलं कथं वै दण्डकावने ।
एभिर्निमित्तैः पृथ्वीशः पतितो हि न संशयः ।
राजा सर्वत्र रामश्च तस्याहं किंकरः सदा ।
कच्चिदार्यस्य व्यसनं पर्याप्तं दण्डकावने । [500]
किं वा प्राणान्परित्यज्य गतो हि यमसादनम् ।
चतुर्दशसमाः पूर्णा दण्डके परिसर्पतः ।
प्रवृत्तिरपि रामस्य न कच्चिच्छ्रूयतेऽधुना ।
तीर्थायनतपोयज्ञव्रतपूजासु किं च यत् ।
मया हि यत्कृतं पुण्यं तेन रामोऽद्य जीवतु । [505]
आहूय ब्राह्मणान्पूज्यान्कारयामास शान्तिकम् ।
रामस्नेहेन भरतो रुरोद निशि निर्भरम् ।

D_9 ततो हेतिभिर् (for उत्पपातोर्ध्वम्). —$D_{4.9}$ om. l. 466–467. —(l. 468) $D_{4.9}$ उक्तस् (for कस्त्वं). —(l. 469) T_3 प्राप्स्यसि (for यास्यसि). $D_{4.9}$ पतिष्यसि महार्णवे (D_9 °र्णे) (for the post. half). —(l. 470) D_4 विजघान. T_3 ह (for सः). —(l. 473) D_4 T_2 निपातिता. D_4 चांद्र-; D_9 पेतुर् (for सान्द्र-). —D_9 om. l. 474–475. —(l. 474) D_4 केचिद्विशीर्णा भग्नाश्च केचिन्नष्टा यतस्ततः. —D_4 om. l. 475–476. —(l. 477) $D_{4.9}$ प्रणतास्ते (D_9 °स्तु) हरिं प्रोचुर् (for the prior half). —(l. 478) D_9 निर्भयाः (for ते शिवाः). —(l. 479) D_4 कर्मेदं न करिष्यति (for the post. half). —(l. 480) D_4 पुत्र (for वीर). —(l. 481) D_4 च समं (for मानसं). —After l. 481, D_9 ins.:

14* एवं सुतबलं दृष्ट्वा प्रहृष्टः पवनो गतः ।
प्रणिपत्य ततो मूर्ध्ना हनूमानिदमब्रवीत् ।
किमागतोऽसि देवेश जगत्प्राण प्रजेश्वर ।
श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं वायुः पुत्रमथाब्रवीत् ।
तुष्टोऽस्मि तव पुत्रस्य दृष्ट्वा दिव्यपराक्रमम् । [5]
शृणुष्व मम वाक्यं च येन जीवति लक्ष्मणः ।
मुहूर्तं धारयेस्त्वेवं यावदागमनं मम ।
पित्राज्ञया व्यतिष्ठत्स मुहूर्तं हरिसत्तमः ।
गतो वै पवनो देवः क्षीरो * * * * त्तमम् ।
पद्मपत्रे पुटीं कृत्वा क्षीरोदपय उत्तमम् । [10]
आदाय दत्तं हनुमानगृह्णात्पय उत्तमम् ।
इत्युक्त्वासौ गतो वायुः पयो दत्वा हनूमति ।
लक्ष्मणाय प्रदातव्या औषधी क्षीरमाश्रिता ।
पितुराज्ञां समाकर्ण्य प्रणम्य पितरं तथा ।
गिरेरादाय शिखरं जगाम स हरीश्वरः । [15]

[= l. 4–18 of 96* of App. I (No. 56). —Note hiatus between the two halves of l. 13.]

—D_9 om. l. 482–483. —(l. 482) T_3 नुदंतस् (for स्तुवन्तस्). D_4 सस्नुस्तस्मिंजले शुभे (for the post. half). —(l. 484) D_4 पश्यन्वै स महीरुहान्; D_9 पश्यन्वै धरणीधरान् (for the post. half). —(l. 485) D_4 कैकेयनंदनः (hypm.). —D_9 om. l. 488. —(l. 488) D_4 राक्षसैर्भक्ष्यमाणं तु (for the prior half). —(l. 489) T_3 lacuna for जले. $D_{4.9}$ मषीविलिप्तम् (for जले विलुप्तम्) and तृषा(D_9 अथा)कुलं (for यथाकुलम्). —(l. 491) D_4 भवनात् (for भरतस्). D_9 निर्गतस्तत्र भवनात् (for the prior half) and पर्वतं (for गगनं). —(l. 492) D_4 च पतंति (for निपतन्ति). —D_9 om. l. 493. —(l. 493) D_4 नदंति (for रुदन्ति) and मृगाश्चाप्यप्रदक्षिणाः (for the post. half). —After l. 493, D_4 ins.:

15* नारी कापि सुदुःखार्ता मुक्तकेशा च रोदिति ।

—(l. 494) $D_{4.9}$ ज्वलंतीव (for रजो व्याप्ता). —(l. 496) D_4 किं तु D_4 [अ]पि कानने (for महामतेः). —(l. 497) D_4 किं तु (for चापि). T_3 वा (for वै). $D_{4.9}$ दंडके वने. —(l. 498) D_4 एवं; T_3 एतैर् (for एभिर्). D_4 पृथ्वीशाः; T_3 पृच्छद्भिः (for पृथ्वीशः). D_4 पतंतीह (for पतितो हि). T_2 हीन- (for हि न). —(l. 499) D_4 हि (for च). —(l. 500) D_9 प्राप्तं किं (for पर्याप्तं). $D_{4.9}$ दंडके वने. —(l. 503) D_4 श्रूयते तु सा (for श्रूयतेऽधुना). —D_9 om. l. 504. —(l. 504) D_4 तीर्थयानतपसे व्रतयज्ञोथ पूजनं. —(l. 505) D_4 पूर्वं (for पुण्यं). —(l. 507) D_4 विस्वरं (for निर्भरम्). —(l. 509) D_9 सं-

तस्मिन्नेव क्षणे धीमान्संप्राप्तः पवनात्मजः।
स दीप्यमानया भासा नन्दिग्रामं महाबलः।
दृष्टवान्भरतं तत्र जटावल्कलधारिणम्। [510]
तपस्विनं घनश्यामं विशालाक्षं धनुर्धरम्।
रामोऽयमिति मत्वासौ लक्ष्मणेन विना कथम्।
अत्रायमागतो रात्रौ विहाय हरियूथपान्।
अनेन सा परित्यक्ता सीता प्राणप्रिया सती।
रावणस्य गृहे रात्रौ संरुद्धा घोररक्षसः। [515]
एनं पृच्छामि किं यामि संदेहो मम साम्प्रतम्।
तस्यैव रूपसदृश एष कोऽपि भविष्यति।
न राम इति चाशङ्क्य लङ्कामभिमुखो ययौ।
हनूमाञ्शोकविकलः संभ्रान्त इव सत्वरम्।
भरतोऽपि च तं दृष्ट्वा गगने सूर्यसंनिभम्। [520]
दुष्टग्रहा भ्रमन्तीति जग्राह सशरं धनुः।
हन्तुमिच्छति काकुत्स्थो प्रयान्तं दक्षिणामुखम्।
तस्मिन्नेव क्षणेनाथ शुश्राव दिवि भाषितम्।
माविचारं कुरुष्वैवं तव बन्धुर्भविष्यति।
निवृत्तशस्त्रः शुद्धात्मा वाचं श्रुत्वा च खेरिताम्। [525]
स्नात्वा दानं ददौ वीरो विप्रेभ्यो हि तदैव तम्।
अतिचण्डेन वेगेन जगाम पवनात्मजः।
दक्षिणाकाशमार्गेण संप्राप्तो लवणार्णवम्।
सेतुना पूर्वबद्धेन भ्राजमानं यथा नभः।
रावणेन ततो रात्रौ माल्यवान्प्रेषितो द्रुतम्। [530]
बलेन महता युक्तो योद्धुं हनुमता सह।
आकाशगामिभिर्वीरैः राक्षसैः परिवारितः।
बलकोट्ययुतस्तस्थौ गगने सागरोपरि।
तमेव शरजालैश्च सर्वे जघ्नुः समुद्गरैः।
सर्वायुधैः कृपाणैश्च पट्टसै रणशालिनः। [535]
परिघैर्वज्रधारैश्च छादयन्ति प्लवंगमम्।
आत्मानं राक्षसै रुद्धं दृष्ट्वा स हनुमानिति।
ननाद घनवद्घोरं युद्धे च निदधे मनः।
हस्ताभ्यां धारयञ्शैलं पादाभ्यां निजघान तान्।
रक्षांस्यादाय पुच्छेन कव्यामास्फालयद्द्रुतम्। [540]
ततो हलहलाशब्दः संजज्ञे रक्षसां तदा।
तेन शब्देन संत्रस्ताः समुद्रजलवासिनः।
निहतास्ते महाघोरा राक्षसाः कामरूपिणः।
द्रुतं हनुमता तत्र पद्मयामेव महार्णवे।
ततोऽतिक्रुद्धो दशकन्धराज्ञको [545]
जघान बाणैः पवनात्मजं हृदि।
शितैः शरैर्माल्यवतोऽभितापित-
स्तदातिकोपाच्च जहार कार्मुकम्।
दीर्घेण लाङ्गूलबलेन रक्षो
बबन्ध पादौ गगने प्लवंगमः। [550]
उद्वेष्टमानः सहसाम्बरस्थितो
बिभेद तं शूलवरेण राक्षसः।
शूलं निमग्नं हृदि मारुतिस्तदा
ममर्द वै सागरमध्यसंस्थितः।
न तत्र वृक्षा न वनं न भूधराः [555]
कथं हि युद्धं स चकार मारुतिः।
दोर्भ्यां धृतो ह्यौषधिपर्वतस्तदा
पद्मयां तदाहन्यत कन्धरान्हरिः।

(for स). D_4 दीप्यमानः स्वया भासा (for the prior half) and महावनं (for °बलः). —(l. 512) D_9 विज्ञाय (for मत्वासौ). —(l. 513) $D_{4.9}$ [आ]यातः स्वयं (for [अ]यमागतो). —(l. 514) $D_{4.9}$ कथं (for परि-). D_4 -समा प्रिया (for -प्रिया सती). —(l. 515) D_4 साध्वी (for रात्रौ). D_4 घोरराक्षसैः; D_9 राक्षसीगणैः; T_3 घोररक्षसा. —(l. 518) D_4 अभिमुखं. —(l. 519) D_4 सत्वरः. —(l. 520) D_4 वह्नि- (for सूर्य-). —(l. 521) D_9 [इ]व (for [इ]ति). D_4 दुष्टग्रहोदयभ्रांत्या स जग्राह धनुः शरान्. —After l. 522, D_9 cont. a passage relegated to App. I (No. 57). —D_9 om. l. 523–526. —(l. 523) D_4 क्षणे सोथ. —(l. 525) D_4 निवृत्तः शुद्धः (for निवृत्तशस्त्रः) and तु खेचरीं (for च खेरिताम्). —(l. 526) D_4 तु (for तम्). —(l. 527) D_4 -प्रचंड- (for -चण्डेन) and हनूमान्मारुतात्मजः (for the post. half). —(l. 528) D_4 क्षणाद् (for दक्षिण-). T_3 जगाम (for संप्राप्तो). —(l. 529) D_4 राजमान इवानलः (for the post. half). —(l. 533) D_9 परिशोध्य गत स्वस्थो गगने सागरो यथा. —(l. 534) D_9 ते चैव शरजालेन (for the prior half). —For l. 532–534, D_4 subst.:

16* दृष्ट्वा तमतुलं व्यूहं किमेतदिति चिन्तयत्।
निःशङ्के खे तदा युद्धमभवद्राक्षसैः सह।
तुमुलं युगपद्वीरा बाणैर्जघ्नुश्च मारुतिम्।
गदाभिर्भिन्दिपालैश्च शक्तिभिश्च परस्वधैः।
कर्तरीजालपाशैश्च सर्वे जघ्नुश्च मुद्गरैः। [5]

—(l. 535) D_9 ते (for च). $D_{4.9}$ पट्टिशै. —(l. 536) D_9 परमैर् (for परिघैर्). —(l. 537) T_2 विद्धं (for रुद्धं). D_4 निशि; T_2 अपि (for इति). —(l. 538) D_4 समुद्रे विदधे मनः (for the post. half). —(l. 539) D_9 वारयञ् (for धारयञ्). T_3 ह (for तान्). —(l. 540) D_4 भृशं (for द्रुतम्). —(l. 542) D_4 -जीविनः (for -वासिनः). —(l. 543) D_4 हता वीरा (for निहतास्ते). —(l. 544) D_9 तेन (for तत्र). —(l. 545) D_9 तु (for ऽति-). D_9 दशकंधराज्ञया; T_2 दशकंठकार्यको. —(l. 547) D_9 T_3 माल्यवताभिता(T_3 °पी)डितस्. D_4 स तैः शरैर्माल्यवताभिपातितैर्. —(l. 548) D_4 बद्धो (for तदा). —(l. 549) D_4 स दीर्घलांगूलवरेण रक्षसो. —(l. 551) D_4 उद्वेल्य पुच्छं; D_9 T_3 विचे(T_3 उद्वे)ष्टमानं. D_4 [अं]बरे. —(l. 553) D_4 मारुतेस् (for मारुतिस्). —(l. 554) D_4 महच्च (for ममर्द). —(l. 555) T_3 वृक्षो (for वृक्षा). D_4 च भूधराश्च (for वनं न भूधराः). —(l. 556) D_4 च (for हि). —(l. 557) D_9 ह्येष स; T_3 ह्योषधि- (for ह्यौषधि-). —(l. 558) D_4 दधारास्य च (for तदाहन्यत) and कपिः (for हरिः). D_9 माल्यवतं जघान (for [अ]हन्यत कन्धरान्हरिः). —(l. 559) D_9 -संप्लवांतरे

स माल्यवाञ्शोणितबाहुसंप्लवः
शक्तिं ज्वलन्तीं च मुमोच सत्वरः । [560]
तया हतो नापि चचाल वानरो
भग्ना तदा सापि पपात सागरे ।
शक्तिं ततो भूधरराजदारिणीं
चिक्षेप वायोः सुतवक्षसि दृढे । [565]
शक्त्या हतो ग्लानिमुपागमत्तदा
वीरोऽपि धीमान्रुधिरेण संवृतः ।
तं पादमूलेन जघान मस्तके
कपिप्रवीरो गगनं प्रविश्य सः ।
पदप्रहारेण विकीर्णमूर्धजो
वीरो हनूमन्तमथाभिदुद्रुवे । [570]
ततश्च संज्ञामुपलभ्य स स्वयं
जग्राह खड्गं निशितं च सत्वरः ।
तेनातितीव्रेण जघान मारुतिं
कटिप्रदेशे दशकन्धराग्रजकः ।
ततस्तु भिन्नाग्निकणाः समुत्थिताः [575]
कृपाणघातेन हनूमतो भृशम् ।
नितम्बदेशेन विदारितस्तदा
शब्दो बभूवाथ महातिदारुणः ।
एवं कपिर्माल्यवता प्रभाषितः
संत्यज्य भो वानर शैलमर्णवे । [580]
याहि प्रमुक्तोऽसि मया दिगन्तरं
न लक्ष्मणो जीवति राघवप्रियः ।
नो चेद्धनिष्यामि सहस्व मारुते
ममास्त्रपूरं मम तापदारुणम् ।
पूर्वं मयास्मिँल्लवणार्णवे हरि-
र्जितो भृशं पन्नगशत्रुणा सह । [585]
निशम्य तत्तस्य वचोऽतिगर्वितं
प्रोवाच तं वानरयूथपेश्वरः ।
ममोरसि त्वं प्रहरस्व दुर्मते
करेण ते वृद्धतमस्य युध्यतः ।
स माल्यवान्वायुसुतस्य जल्पितं [590]
श्रुत्वा जघानोरसि तं वरासिना ।
ततो गलं गन्धवहात्मजस्तदा
संवेष्ट्य लाङ्गूलवरेण धावतः ।
तं भ्रामयामास नभस्थले रुषा
यथा विहंगाधिपतिर्भुजंगमम् । [595]
विस्रस्तवस्त्रश्च विकीर्णमूर्धजो
विभ्रष्टसर्वाभरणोऽल्पचेतनः ।
स माल्यवान्कृत्तसमस्तगात्रः
पपात वै भग्नशिरा महाहवे । [600]
तेनैव मार्गेण गतो रसातलं
खरैर्विशालं रमणीयमन्दिरम् ।
स राक्षसो वृद्धतमो रणे जितो
हनूमता संगरदुर्धरेण ।
कृतसमरविधिः स यूथपेन्द्रो [605]
सह गिरिणा रुधिरावलिप्तगात्रः ।
नभसि ययौ सुरपूजितोऽतिवेगा-
त्तमसि च जीवयितुं नरेन्द्रसूनुम् ।

Colophon

(for -संप्लवः). D_4 मारुतिशोणितप्लुतो (for शोणितबाहुसंप्लवः). —D_9 om. l. 560–562. —(l. 560) D_4 गदां (for शक्तिं). T_3 स (for च) and सत्वरं (for सत्वरः). —(l. 562) D_4 गदा च (for तदा सा). —(l. 563) D_9 $T_{2.3}$ शक्त्या and -धारिणं (for शक्तिं and -दारिणीं respy.). —(l. 564) D_9 जघान (for चिक्षेप). —(l. 565) D_4 हानिम् (for ग्लानिम्). —(l. 566) D_9 धीरो (for वीरो). D_4 हनुमान् (for ऽपि धीमान्). $D_{4.9}$ संप्लुतः (for संवृतः). —(l. 567) D_4 पादघातेन. —(l. 568) D_9 गगने. D_4 विवेश (for प्रविश्य सः). —(l. 569) D_4 तल- (for पद-) and विशीर्णमस्तको (for विकीर्णमूर्धजो). —(l. 570) D_9 रक्षो (for वीरो). D_4 रक्षोवरो वेदनया तदातुरः. —(l. 572) D_4 स विस्मितः (for च सत्वरः). D_9 च तदा चमूमुखे (for निशितं च सत्वरः). —(l. 573) D_9 -तीक्ष्णेन (for -तीव्रेण). —(l. 574) D_9 कंठ- (for कटि-). T_2 दशकंठकार्यकः. —D_9 om. l. 575. —(l. 575) D_4 त्वचोस्य (for ततस्तु). —(l. 577) D_4 नितंबदेशेतिकठोरकण्वकें. —D_9 om. l. 578. —(l. 578) D_4 om. [अ]थ. —(l. 579) D_4 ततो वचो; D_9 तस्मिंस्तदा; T_3 एवं वचो (for एवं कपिर्). $D_{4.9}$ T_3 प्र(D_9 [अ]भि)भाषितं. —(l. 580) D_4 त्यजस्व (for संत्यज्य). —(l. 581) D_4 प्रयाहि (for याहि प्र-). —(l. 584) D_4 -घातं तु महच्च (for -पूरं मम ताप-). D_9 हि विशोचनीयं (for मम तापदारुणम्). —(l. 590) D_4 किं ते बलं (for करेण ते). D_9 जानामि बलं च (for ते वृद्धतमस्य). —After l. 592, D_4 ins.:

17* स चन्द्रहासोऽपि बभञ्ज मध्यतो
वक्षःप्रदेशे कठिनेऽतितेजसः ।

—(l. 593) D_9 तथागरं (for ततो गलं). —(l. 594) D_4 संस्पृश्य; D_9 संवेद्य; T_3 संपीड्य (for संवेष्ट्य). D_9 वानरः (for धावतः). —(l. 595) T_2 नभःस्थले. D_4 तदा (for रुषा). —(l. 598) D_9 वित्रस्त- (for विभ्रष्ट-). D_9 [ऽ]स्तचेतनः; T_3 [ऽ]ल्पतेजसः. —(l. 599) D_4 रक्तविलिप्त- (for कृत्तसमस्त-). —(l. 600) D_9 स (for वै). $D_{4.9}$ महार्णवे (for °हवे). —(l. 601) D_4 ययौ; D_9 ततो (for गतो). —(l. 602) D_4 बलैर्; D_9 जनैर्; T_3 जलैर् (for खरैर्). —(l. 603) D_4 वृद्धतरो (for °तमो). D_9 स राक्षसो विश्रुतो रणाजिरे. —(l. 604) D_4 -दुर्धरेण च (for -दुर्धरेण). —(l. 605) T_2 -समय- (for -समर-). D_4 -यूथपेंद्रनाथः (for -विधिः स यूथपेन्द्रो). D_9 कृतसमरो हरियूथपेंद्रमुख्यः. —(l. 606) $D_{4.9}$ स हरिवरो (for सह गिरिणा). D_9 -[अ]वसिक्त- (for -[अ]वलिप्त-). —(l. 607) D_4 -वीक्षितो (for -पूजितो). —(l. 608) D_9 समरपतितं (for तमसि च).

Colophon :—*Kāṇḍa name* : D_4 लंका°. —*Sarga name* : D_4 माल्यवतः पातालगमनं. —*Sarga no.* (figures,

एतस्मिन्नन्तरे वायुः प्रववौ सुखशीतलः ।
क्षीणाकारास्तदा ताराः प्रत्यूषः समपद्यत । [610]
दृष्ट्वा प्रदोषं संप्राप्तं रामः प्रद्रुतचेतनः ।
हा लक्ष्मण प्रियभ्रातः क यास्यसि विहाय माम् ।
हा हतोऽस्मि क गच्छामि किं पृच्छामि महाप्रिय ।
किं मे राज्येन भोगैर्वा किं प्राणैः सीतयापि वा ।
यत्प्राप्तस्त्वं महाबाहो दीर्घमध्वानमुद्यतः । [615]
कौसल्यां किं नु वक्ष्यामि सुमित्रां च परंतप ।
भरतं किं नु शत्रुघ्नं त्वया वीर्यवता विना ।
हा भ्रातस्तु महाबाहो प्रतिवाक्यं प्रयच्छ मे ।
न त्वं जीवसि सौमित्रे ध्वस्तं दुःखार्दितं च माम् ।
त्वद्वियोगेन दुःखेन तदा चेदमुदीरितम् । [620]
करोम्यराक्षसां भूमिं त्रैलोक्यं च दहाम्यहम् ।
एवमुक्त्वा महाबाहुः प्रगृहीत्वोग्रकार्मुकम् ।
अथान्धकारिर्भगवान्पिनाकीव व्यशोभत ।
ततः संत्रस्तमनसो वानरा भीमविक्रमाः ।
किमेतदिति भाषन्तः ससुग्रीवविभीषणाः । [625]
प्रणिपत्याग्रतः स्थित्वा सर्वे प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ।
एकस्यार्थे महाबाहो त्रैलोक्यं मा विनाशय ।
त्वामेव क्रुद्धमासाद्य रौद्रास्त्रोद्धृतपाणिनम् ।
दृष्ट्वा देवाः सगन्धर्वाः प्रद्रवन्ति दिशो दश ।
निर्वातैर्गगनं विद्युज्जालैर्दीप्तमिवाम्बरम् । [630]
चलन्ति पर्वता भूमौ वातोद्धूता महार्णवाः ।
उल्काः पतन्ति निर्घोषाः प्रनष्टाश्च दिशो दश ।
किमेतदिति भाषन्तो दिवि देवाः सचारणैः ।
इति विज्ञापितस्याथ सुग्रीवेण प्लवंगमैः ।
प्रशान्तिमगमत्कोपो राघवस्य महात्मनः । [635]
भूयः शोकसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः ।
लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा निशां क्षयमुपेयुषीम् ।
अब्रवीद्राघवो दीनः सुग्रीवं वानरेश्वरम् ।
सुग्रीव गच्छ किष्किन्धां सह वानरसेनया ।
कृतं मित्रप्रदानं ते युद्धं मे भुवि दुर्लभम् । [640]
अहं चाद्य महाबाहो यत्करिष्यामि तच्छृणु ।
आत्मानं प्रदहिष्यामि प्रदीप्ते हव्यवाहने ।
सहानेन गमिष्यामि लक्ष्मणेन महाबल ।
प्रेतराजपुरं दिव्यं नोत्सहे कर्तुमन्यथा ।
विभीषणस्य कर्तव्यं न कृतं भाषितं मया । [645]
एतद्दहति मे देहं शुष्ककाष्ठमिवानलः ।
एवमुक्तस्तु रामेण सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ।
किमर्थं मुह्यसे वीर त्वादृशो नैव मुह्यति ।
त्रियामा शर्वरी जाता पश्चिमोऽयं प्रवर्तते ।
नियतं पश्चिमे याने हनूमानागमिष्यति । [650]
इति तेषां ब्रुवाणानां हनूमान्ददृशेऽम्बरे ।
प्रदीप्त इव शैलेन्द्रो गगने प्राप दीपितः ।
किमेतदिति भाषन्तः कपयो जातविस्मयाः ।
केचिद्द्रुमान्समारूढाः केचिद्भीताः प्रदुद्रुवुः ।
केचिद्गुहाः प्रविविशुः सेतुमन्ये प्रपेदिरे । [655]
केचित्संघावृतास्तस्थुः केचिद्धावन्ति गर्विताः ।
केचिच्छैलशिलावृक्षान्केचित्कायांश्च रक्षसाम् ।
प्रगृह्याभ्यद्रवन्क्रुद्धा नादं मुञ्चन्ति चापरे ।

---

words or both): D_4 om.; D_9 81; T_2 107; T_3 111. —(l. 610) D_4 तथा (for तदा). D_9 क्षीणतारास्तदाकाशः (for the prior half). —After l. 610, D_4 ins.:

18* अस्तं प्रयातो भगवान्सोमः प्रक्षीणमण्डलः ।

—(l. 611) D_9 प्राप्तं तु (for संप्राप्तं). —(l. 612) $D_{4.9}$ प्रयासि (for यास्यसि). —(l. 613) $D_{4.9}$ कं (for किं). D_4 महाभुज; D_9 मम प्रिय; T_3 °प्रियं (for महाप्रिय). —(l. 614) D_4 भोग्येन (for भोगैर्वा). —(l. 615) D_4 त्वं प्रयातुं (for यत्प्राप्तस्त्वं). —(l. 616) T_3 प्रवक्ष्यामि. D_4 वा (for च). D_9 परमं ततः (for च परंतप). —(l. 617) D_4 चापि (for किं नु).. D_4 reads विना in marg. —(l. 618) D_4 वीर नु- (for भ्रातस्तु). —(l. 619) D_4 अर्हसि (for जीवसि). D_9 न त्वं मामर्हसि भ्रातर् (for the prior half). D_4 त्यक्तुं (for ध्वस्तं) and हि (for च). —D_4 om. l. 620–621. —(l. 620) D_9 धृतियोगेन (for त्वद्वियोगेन) and तथा (for तदा). —(l. 622) D_9 इत्युक्त्वा स (for एवमुक्त्वा). $D_{4.9}$ प्रगृहीतोग्रकार्मुकः (for the post. half). —(l. 623) D_4 यथांतकाले; D_9 अथांधकारे. T_2 व्यरोचत (for व्यशोभत). —(l. 624) D_9 -दर्शनाः (for -विक्रमाः). —(l. 625) D_4 सुग्रीवश्च विभीषणः (for the post. half). —(l. 626) D_9 T_2 [आ]गताः (for [अ]ग्रतः). D_9 [ऽ]भवन् (for ऽब्रुवन्). —(l. 628) $D_{4.9}$ एवं (for एव). D_4 T_3 -[उ]द्यत- (for -[उ]द्धृत-). —(l. 630) $D_{4.9}$ स्फुर्य(D_9 °ट)ते गगने विद्युज्- (for the prior half). D_4 -ज्वाला-; D_9 -ज्वालैर् (for -जालैर्). —(l. 631) D_4 वसुधावाता विनदंति (for पर्वता भूमौ वातोद्धूता). D_9 यथार्णवाः. —(l. 632) D_4 चलंति शिखरा जाताः शैलनेष्टा दिशो दश (corrupt). —(l. 633) D_4 इदं च (for एतद्). D_9 भाषंते (for भाषन्तो). $D_{4.9}$ सचारणाः. —(l. 634) D_4 एवं (for इति) and [अ]च सुग्रीवाद्यैः (for [अ]थ सुग्रीवेण). —(l. 638) D_4 वानरैः सह (for वानरेश्वरम्). —(l. 639) D_9 याहि (for गच्छ). $D_{4.9}$ समं (for सह). —(l. 640) D_4 यदन्यैर्भुवि दुःकृतं (for the post. half). —D_9 om. from प्रदहिष्यामि in l. 642 up to प्रेतराजपुरं in l. 644. —(l. 643) D_4 महाबलः. —(l. 644) D_9 दीप्तं (for दिव्यं) and त्वन्यथा कृतं (for कर्तुमन्यथा). —(l. 645) D_4 मित्रस्य (for कर्तव्यं). —(l. 646) D_4 एवं (for एतद्) and वीर (for देहं). $D_{4.9}$ शुष्कं (for शुष्क-). —(l. 648) $D_{4.9}$ देव (for वीर). D_9 हि (for [ए]व). —(l. 649) $D_{4.9}$ याता (for जाता). —(l. 650) T_3 नियते (for नियतं). —(l. 651) D_4 दृश्यते (for ददृशे). —(l. 652) D_4 प्रति-दीपितः; D_9 प्रापतत्तदा (for प्राप दीपितः). —(l. 655) $D_{4.9}$ गुहां (for गुहाः). D_4 प्रदीपिताः (for प्रपेदिरे). —(l. 656) D_9 अभ्यंतरे (for संघावृतास). D_4 केचित्संक्राश्रुता नेशुः (for the prior half). —(l. 657) D_4 केचित्तोयानि राक्षसाः (for the post. half). —(l. 658) D_9 प्रहृष्याभ्यवदन्हृष्टा (for the

आधावन्ति प्रधावन्ति ऊर्ध्वपुच्छास्ततस्ततः ।
मायावी राक्षसः कोऽयमस्मान्हन्तुमुपागतः । [660]
इति तत्संभ्रमं दृष्ट्वा प्रकाशं च तदाम्बरे ।
जगाद यूथपान्राम एष सूर्यः प्रकाशते ।
इदानीं जीवितं नास्ति लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
मम शोककरो ह्येष भास्करः पूर्वकोऽपि सन् ।
जानाति मां सुदुःखार्तं सततं बन्धुवत्सलम् । [665]
कृपां विहाय वीरस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
कथं करोति दिवसं पतिते पृथिवीपतौ ।
त्वं चापि रावणस्यास्य प्रियं कर्तुमिहोद्यतः ।
भेत्स्यामि मण्डलं तेऽद्य बाणैर्नभसि धावतः ।
इत्युक्त्वा चापमादाय बाणं कालानलप्रभम् । [670]
हन्तुमिच्छति काकुत्स्थो हनूमन्तं सभूधरम् ।
अङ्के लक्ष्मणमारोप्य राघवः शोकमोहितः ।
रविभ्रान्त्या कपिं शूरो रजन्यां हन्तुमुद्यतः ।
तदा तं वारयामास राघवं जाम्बवान्सुधीः ।
असौ न तपनो देव हनूमानेष चाग्रतः । [675]
द्रोणेन गिरिणा सार्धं रविवत्संप्रकाशते ।
नूनमेषोऽपि हनुमान्कृतकार्यो विभाव्यते ।
तिष्ठत्येष महाबाहो मानं कुरु हनूमतः ।
त्रैलोक्यं तस्य वीरस्य मानार्हस्य रघूत्तम ।
निशम्य वाक्यं स तदा नरेश्वरो
विमुच्य भूमौ ज्वलितं शरासनम् । [680]
प्रस्थापयामास कपींश्च संमुखा-
द्धनूमतो जाम्बवतः प्रियं हितम् ।
हे यूथपा गच्छत सार्घ्यपाणयो
विनोदनार्थं मनसश्च मारुतेः ।
ते वानरा राघवभाषणाद्द्रुतं [685]
गताश्चुचुम्बुः पवनात्मजं च ।
स्तुवन्ति केचित्परिपूजयन्ति
पुष्पैः सुगन्धैः परितः पतद्भिः ।
पुच्छाग्रसंभ्रामणबाहुवेष्टनैः
शाखामृगा वायुसुतं सरन्ति । [690]
एतस्मिन्नन्तरे वीरः सोऽवतीर्य नभस्तलात् ।
निक्षिप्य पर्वतं भूमौ नानारत्नविभूषितम् ।
विनीतः प्राञ्जलिस्तत्र राघवं वाक्यमब्रवीत् ।
श्रोतव्यं श्रूयतां देव ससुग्रीवविभीषण । [695]
ओषधीर्नाधिगच्छामि विचिन्वानो नरेश्वर ।
ततोऽयं तु मयानीतः सर्व ओषधिपर्वतः ।
व्यतिक्रममिमं मे त्वं क्षन्तुमर्हसि सुव्रत ।
बहुविघ्नाश्च तत्रासन्येनाहं प्रविलम्बितः ।
हनूमतो वचः श्रुत्वा रामो वचनमब्रवीत् । [700]

---

prior half) and चांबरे (for चाम्बरे). —Note hiatus between the two halves of l. 659.—D9 om. l. 660.—(l. 660) D4 [ऽ]पि (for ऽयम्) and हंतुमस्मान् (by transp.) (for अस्मान्हन्तुम्).—(l. 661) D9 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). D4 इति संभ्रममालक्ष्य (for the prior half). D9 T3 तथा (for तदा).—(l. 662) D9 वानरान् (for यूथपान्). D4 आर्य: (for सूर्यः).—(l. 663) D4 जीवितुं (for जीवितं).—(l. 664) D4 पूर्वजोपि सन्; D9 पूर्वभावनः. —(l. 665) D4 न (for सु-). D9 बंधुवत्सलः.—(l. 666) D4 च भास्करः (for महात्मनः).—(l. 668) D4.9 [इ]ह (for [अ]स्य) and इव (for इह).—(l. 669) D9 भासतः (for धावतः).—(l. 672) D9 शोकविह्वलः.—(l. 673) D9 हनूमंतं जगद्यो (for कपिं शूरो रजन्यां). D4 भेत्तुम् (for हन्तुम्). —(l. 675) D4 एपो; D9 अहो (for असौ). D4.9 आगतः (for चाग्रतः).—(l. 676) D9 स इहागतः (for संप्रकाशते). —(l. 677) D9 T3 हि (for ऽपि). D4 हनूमान्वै (for ऽपि हनुमान्).—(l. 678) D4.9 तिष्ठतु (for तिष्ठति). T3 महाबाहुर्.—D9 om. l. 679.—(l. 679) D4 त्रैलोक्यवीर- (for °क्यं तस्य) and मानार्हं च (for °र्हस्य).—For l. 680–681, D4 subst.:

19* निशम्य वाक्यं स तदा ऋक्षराजस्य भाषितम् ।
विमुच्य भूमौ ज्वलितं सशरं च शरासनम् ।

—(l. 682) D4 (before corr. as above) सर्वान् (for संमुखाद्).—(l. 685) D4 [ऽ]स्य (for च). D9 गमनस्य (for मनसश्च).—(l. 687) D4.9 मुदा (for च).—(l. 688) T2 किंचित्. D4 -पूजयंति तैः (for -पूजयन्ति).—(l. 689) D4 च तमर्चयंति (for परितः पतद्भिः).—(l. 691) D4 स्तुवंति च; T2 सरंति (for सरन्ति).—After l. 691, D4 ins.:

20* ततः स हनुमान्वीरः क्षणेनैकेन पर्वतम् ।
गृहीत्वा त्वरया प्राप्तो लङ्कोद्देशं महाबलम् ।
लङ्कायां राक्षसा दृष्ट्वा परं त्रासमुपागताः ।
एवं ते चिन्तयामासुर्लङ्कायां पातयिष्यति ।
दुष्टेन राक्षसेन्द्रेण समादिष्टो महाबलः । [5]
हनूमन्तं समासाद्य वियतिस्थं महाबलम् ।
छत्रवत्पर्वतं गृह्य एष गच्छति वै पुनः ।
अनेन च हतोऽवश्यं राक्षसं कालनेमिनम् । (sic)
चिन्तां चक्रे तदा रक्षः कथमेतद्भविष्यति ।
ततोऽथ हनुमान्वीरो रामसैन्यमपश्यत । [10]

—(l. 692) T2.3 नभः(T3 °भ)स्थलात्.—(l. 694) D4 भूत्वा (for तत्र).—(l. 695) D4 विज्ञाप्यं; D9 कर्तव्यं (for श्रोतव्यं). —(l. 696) D9 औषधीर्. D4 [अ]व- (for [अ]धि-) and चिन्वानो हि (for विचिन्वानो).—(l. 697) D4 सोयं चातु (for ततोऽयं तु). D4 कृत्स्नस्त्वौषधि-; D9 स काष्ठौषधि- (for सर्व ओषधि-).—(l. 698) D9 [ऽ]द्य (for त्वं). D4 एवं व्यतिक्रमं जातं (for the prior half).—After l. 698, D4 ins.:

21* ओषध्या यानि चिह्नानि विस्मृतानि च संभ्रमात् ।
अत्र सर्वं विचिन्वध्वं मयानीतो ह्ययं गिरिः ।

—(l. 699) D9 -विघ्नानि (for -विघ्नाश्च) and च (for प्र-). —For l. 699, D4 subst. and reads after l. 697:

22* बहूनि तत्र विघ्नानि निहतानि मया रणे ।
ऋषिरूपधरस्तत्र कालनेमिर्निशाचरः ।
निहतः सुमहाकायो गन्धकालीति मोहिता ।

साधु वीर महाबाहो यस्य युक्तः पराक्रमः ।
देवानां सदृशं कर्म कृतं ते परमं महत् ।
सुग्रीवस्त्वब्रवीत्तत्र सुषेणं वैद्यमुत्तमम् ।
आरोह त्वं गिरिं रम्यं यत्र जाता महौषधी ।
तामोषधिं विजानीहि यया जीवति लक्ष्मणः । [705]
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सुषेणोऽन्ये च वानराः ।
गिरिमारुह्य तं रम्यं नानारत्नविभूषितम् ।
गिरिकूटानि रम्याणि नानापक्षियुतानि च ।
पद्मपत्राणि पश्यन्तश्चन्दनान्यगरूणि च ।
चम्पकैर्नागपुंनागैः कर्णिकारैश्च शोभितम् । [710]
स विचिन्वांन्गिरिं तत्र ओषधीस्ता इतस्ततः ।
वानराणां तु सर्वेषां पूर्ववृत्तानि सूचयन् ।
इह ब्रह्मा च विष्णुश्च शक्रोऽग्निर्वरुणो यमः ।
लोकपालाश्च भगवान्कुबेरः सह राक्षसैः ।
इदं तदमृतस्थानं यत्र देवैः समागतैः । [715]
संवीतमप्सरोभिश्च ऋषिभिश्च महाव्रतैः ।
अत्र राहोः शिरश्छिन्नं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
जाता सात्रौषधिर्दिव्या विशल्यकरणी शुभा ।
इयं सा चेति हृष्टात्मा ददर्श परमौषधीम् ।

59

After 6.89. 20[ab], Ś D2.8.12 ins.:

नानातरुगणाकीर्णं नानाधातुविभूषितम् ।
अनेकरत्ननिलयं शिलापादपशोभितम् ।
वापीषु भ्रान्तविहगं लीनविद्याधरोरगम् ।
सिंहव्याघ्रसमाकीर्णं गजयूथसमाकुलम् ।
शतयोजनविस्तीर्णं ततो विंशतिमायतम् । [5]
उत्पाटयित्वा बाहुभ्यां लीलया चाचलोपमम् ।
ततस्तं पर्वतं गृह्य आकाशेन स गच्छति ।
पतन्ति शिखरात्तस्माल्लताभिः सह पादपाः ।
विद्रुताः शरभाः सिंहा व्यालाश्च महिषा गजाः ।
उत्पाट्य शैलं बाहुभ्यामाजगाम महाबलः । [10]
खेचरैः स्तूयमानस्तु सविद्याधरकिंनरैः ।
आजगाम हरिश्रेष्ठो द्वितीय इव पर्वतः ।
पुष्पवृष्टिं विमुञ्चन्ति गतं मार्गे हरीश्वरम् ।
सविद्याधरगन्धर्वा देवाश्च सह किंनरैः ।
वायुमुख्याश्च ते सर्वे संस्तुवन्ति हनूमतम् । [15]
अब्रुवन्विस्मिता दृष्ट्वा हनूमन्तं विहायसि ।
त्रैलोक्येऽपि न पश्यामो महतां कर्म वेदृशम् ।
यो हि कुर्यादिदं कर्म गन्धर्वाणां वधं रणे ।
पर्वतोत्पाटनं चैव कोऽन्यः कुर्याद्धनूमतः ।
साधु साधु महावीर्य विक्रान्तोऽसि महाबल । [20]
शापाद्विमोक्षिता चैव गन्धकाली त्वयाप्सराः ।
त्रयो गन्धर्वकोट्यस्तु हतास्ते निमिषेण वै ।
इममौषधिसंपूर्णं पर्वतं गृह्य गच्छसि ।
वायोस्तु वचनं श्रुत्वा हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ।
लक्ष्मणं जीवयिष्यामि आज्ञां कुरु मम प्रभो । [25]
अभिवाद्य पितुः पादौ जगाम स कपीश्वरः ।
खेचरैः स्तूयमानस्तु सविद्याधरकिंनरैः ।
रावणेनापि क्रुद्धेन विदित्वा विक्रमं रिपोः ।
राक्षसाः पूर्वमादिष्टा गृह्यतां वानराधमः ।
निहते वानरे स्वद्य अर्धराज्यं ददाम्यहम् । [30]
तस्य राज्यं प्रदास्यामि तिष्ठध्वं खे निशाचराः ।
रावणस्य वचः श्रुत्वा ये प्रधाना महाबलाः ।

गन्धर्वाणां सहस्राणि निहतानि रघूत्तम ।
विलम्बो मेऽभवत्तत्र तेन न त्वरमागतः । [5]

—(l. 701) D9 यस्ते (for यस्य). D4 विक्रमं यस्य चेदृशं (for the post. half). —(l. 702) D9 हरे (for महत्). —After l. 702, D4 ins.:

23* पुनरेव हि नेतव्यो यदानीतः स एव हि ।
देवानां निलयस्थानं सदा पर्वणि पर्वणि ।

—(l. 704) D4 आरोहय (for आरोह त्वं). T2.3 महौषधिः. —(l. 705) D4.9 तामौषधीं (D9 °धिं); T3 तदोषधिं. —D4 om. from रम्याणि in l. 708 up to पत्राणि in l. 709. —(l. 709) D4 [अ]गुरूणि. —(l. 711) Note hiatus between the two halves. D4 ते (for स). D9 तं संचिन्वन् (for स विचिन्वन्) and ततस् (for इतस्). D4 प्लवंगमाः (for इतस्ततः). —(l. 712) D4 सुषेणो न्यवदत्तेषां (for the prior half). D9 पूर्ववृत्तानि सूचयन्विचचार ततस्ततः. —(l. 713) D9 तत्र (for इह). —(l. 716) D4 मुनिभिश् (for ऋषिभिश्). D9 महद्भिरौ (for महाव्रतैः). —(l. 718) D9 त्वौषधिर् (for [अ]त्रौषधिर्). —(l. 719) D9 T2.3 परमौषधिं.

59

(l. 1) D8 नानाऋक्ष- (for नानातरु-). —(l. 2) D2 -निचयं (for -निलयं). Ś शिखा- (for शिला-). —(l. 3) D2 प्रहीत- (for वापीषु). Ś2 लीला- (for लीन-). —(l. 5) Ś2 विस्तीर्णम् (for विंशतिम्). D2 उच्छ्रयं (for आयतम्). —(l. 6) D2 पर्वतो-त्तमं (for चाचलोपमम्). —Note hiatus between the two halves of l. 7. —(l. 8) D2 तस्य (for तस्माल्). —(l. 9) D2 शलभाः (for शरभाः). D8 व्याकुलाश्च (hypm.) (for व्यालाश्च). —(l. 13) Ś2 गते मार्गे (for गतं मार्गे). D2 गच्छमाने हरीश्वरे (for the post. half). —D2 om. l. 15. —(l. 15) L (ed.) हरीश्वरं (for हनूमतम्). —(l. 16) D2 विस्मितं (for विस्मिता). —(l. 17) Ś1 च; D8.12 वै (for वा). D2 महदाश्चर्यमीदृशं (for the post. half). —(l. 18) D2 को (for यो). —(l. 19) D2 नु (for ऽन्यः). —(l. 20) D12 हि (for ऽसि). Ś2 महाबलः (for °बल). —(l. 21) Ś2 D8 गंधमाली; D2 गंधकाला (for गन्धकाली). —(l. 22) Ś2 तु (for ते). —(l. 23) D2 इदमोषधि- (for इममौषधि-). —Note hiatus between the two halves of l. 25. —(l. 26) D8 अभिवंद्य (for °वाद्य). —(l. 27) = l. 11. Ś2 स्तूयमानैस्तु (for °मानस्तु). —(l. 28) D2 दुष्टेन (for क्रुद्धेन). —(l. 29) D2 सर्वम् (for पूर्वम्) and वानराधिपः (for

गृहीत्वा शरनिस्त्रिंशान्निपेतुस्ते महीतलम् ।
स्थूलदंष्ट्रो महानादो अष्टदंष्ट्राश्च राक्षसाः ।
उल्कामुखो महावक्त्रश्चतुर्नेत्रो महाबलः । [35]
हस्तिकर्णो द्विजिह्वश्च महावक्त्रो महाबलः ।
रक्ताक्षः पिङ्गलाक्षश्च दंष्ट्रोदरमहोदरौ ।
वक्रनासो विनासश्च काकतुण्डस्तु भैरवः ।
गृध्रतुण्डश्च हस्त्यश्वः काकः कुवदनावुभौ ।
उल्काकेशो महाकायो हस्तिपादश्च राक्षसः । [40]
एते चान्ये च बहवो रावणस्य हितैषिणः ।
आवृत्य गगनं तस्थुर्हनूमद्वधकाङ्क्षया ।
मायाविनो महावीर्या मायां कुर्वन्ति राक्षसाः ।
शक्रो वैश्रवणः केचिद्यमो वरुण एव च ।
ब्रह्मा विष्णुः स्वयं रुद्र आदित्यो वायुशीतगू । [45]
ऋषयः पितरो देवाः केचिद्भूता हुताशनः ।
यतन्ते राक्षसाः सर्वे देवा भूत्वा महाबलाः ।
आवृत्य गगनं तस्थुर्हनुमान्येन गच्छति ।
हनुमानपि तेजस्वी गृहीत्वा शिखरं गिरेः ।
आजगाम महातेजा लीलया स हरीश्वरः । [50]
स तैर्बहुभिरावृत्य शक्तिशूलधरैस्तथा ।
निरुद्धः स महावीर्यः पन्नगैरिव पर्वतः ।
विज्ञातास्ते ततः सर्वे हनूमता महौजसा ।
अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्विहस्य पवनात्मजः ।
यदि रुद्रगणाः सर्वे युद्धार्थमिह चागताः । [55]
तथापि तान्हनिष्येऽहं राक्षसार्थे समुद्यतान् ।
यदि प्राप्तास्त्रयो लोकाः सदेवासुरपन्नगाः ।
सह सर्वान्हनिष्यामि का शङ्का मम राक्षसैः ।
तच्छ्रुत्वा वचनं ते तु हनूमन्तं समन्ततः ।
पूरयञ्शरवर्षेण राक्षसाः पवनात्मजम् ।
स हन्यमानो बहुभिर्न चकम्पे महाबलः । [60]
बाहुभ्यां पर्वतं गृह्य पद्भ्यामेव स युध्यति ।
बद्धलाङ्गूलपाशेन पद्भ्यां प्रहरते कपिः ।
कस्यचिद्धलवद्वक्त्रं कांश्चित्कर्णादगृह्यत ।
कांश्चिज्जग्राह चरणे जानुभ्यां निष्पिपेष च ।
बभञ्ज बाहुवक्षांसि कांश्चित्तत्रैव पोथयत् । [65]
एवं ते राक्षसाः सर्वे सविद्याधरचारणाः ।
साधु साध्विति तं वीरं पुष्पवर्षैरवाकिरन् ।
तस्मिन्विमर्दे तुमुले स्थूलजङ्घो महाजवः ।
एक एव प्रदुद्राव निःश्वसन्नुरगो यथा ।
स गत्वा रावणे सर्वं ससैन्यस्य न्यवेदयत् । [70]
हताः सर्वे महावीरा ये बलिष्ठा निशाचराः ।
एकेन कपिमुख्येन लीलया रणमूर्धनि ।
अहमेको महद्युद्धं तदा तस्य महाप्रभो ।
कथंचिदेव संप्राप्तस्तव राजन्निवेदितुम् ।
तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा राक्षसस्य महात्मनः । [75]
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य न किंचिदिदमब्रवीत् ।
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
यत्र वानरमात्रेण राक्षसा बहवो हताः ।
हनूमांश्च महातेजा निहत्य रजनीचरान् ।
आजगामाचलं गृह्य जगर्ज च महाबलः । [80]
तस्य नादं ततः श्रुत्वा सर्वे ते हरियूथपाः ।
हनुमानिह संप्राप्त इति हर्षमुपागताः ।
राघवोऽपि रवं श्रुत्वा हनूमतो महात्मनः ।
बाष्पपर्याकुले नेत्रे प्रमृज्य मुदितोऽभवत् । [85]
सविद्युदिव जीमूतस्तोयपूर्णो नभस्तले ।

°धमः). —Note hiatus between the two halves of l. 30. —(l. 31) D2 तस्य मार्गं विचिन्वाना तिष्ठन्संख्ये निशाचराः. —(l. 33) D2 उत्पेतुस्ते महीतलात् (for the post. half). —(l. 34) D2 महादंता (for °नादा). —(l. 35) D2 चतुर्दंष्ट्रो (for °र्नेत्रो). —Ś1 om. l. 37–40. —(l. 37) D2 दग्धोदर- (for दंष्ट्रोदर-). —(l. 38) Ś2 D8.12 स (for तु). —(l. 39) D2 दंष्ट्रश्च (for हस्त्यश्वः). L (ed.) काक- . D2 हस्त्यश्ववदनावुभौ (for the post. half). —D2 om. l. 41–43. —After l. 43, D8 wrongly repeats l. 41 and om. from l. 44 up to the prior half of l. 45. —(l. 44) D2 कश्चिद् (for केचिद्). —(l. 45) D12 रुद्राश्चादित्यो (for रुद्र आ°). D2 वायुचंद्रमाः (for °शीतगू). —(l. 46) D2 कश्चिद्भूतो (for केचिद्भूता). Ś2 हुताशनाः (for °शनः). —(l. 47) D2 एवं ते (for यतन्ते) and देवमूला (for देवा भूत्वा). —(l. 48) Ś आदित्य- (for आवृत्य). D2 एव (for येन). —(l. 50) D12 आजघान (for आजगाम). —(l. 52) D8 सुमहावीर्यः (for स महा°). D2 निरुद्धश्च महातेजाः पर्वतैरिव सर्वतः. —(l. 53) D2 महात्मना (for महौजसा). —(l. 55) D2 देव- (for रुद्र-). —D8 om. l. 58. —(l. 58) D2 सर्वांस्तान्विहनिष्यामि (for the prior half). —(l. 61) D2 संताड्यमानो रक्षोभिर् (for the prior half). —(l. 62) Ś पद्भ्यामेवमयुध्यत; D8 पद्भ्यां च स * युध्यत (for the post. half). —(l. 63) D2.12 बद्धा (for बद्ध-). —(l. 64) D2 कांश्चित्कंठाद्. —(l. 65) D2 ममंथ चरणैः (for जग्राह चरणे) and चैव पोथयत् (for निष्पिपेष च). —(l. 66) D2 योधयत्; D8 पूरयत् (for पोथयत्). L (ed.) नेत्रैर्व्ययोजयत् (for तत्रैव पोथयत्). —(l. 67) After the prior half, D2 ins.:

1* रावणेन प्रणोदिताः ।
निहता वायुपुत्रेण रामस्य प्रियकाम्यया ।
ततो देवगणाः सर्वे.

—(l. 69) D2 महारवः (for °जवः). —(l. 70) D2 तुरगो (for उरगो). —(l. 71) D2 पूर्वं (for सर्वं). D2 तत्र सैन्यं; L (ed.) स्वसैन्यस्य (for ससैन्यस्य). —(l. 72) D2 महाराज (for °वीरा) and च शिष्टा (for बलिष्ठा). —(l. 74) Ś एकं. D2 इति (for एव). D2 दत्त्वा (for तदा). —(l. 75) Ś1 अपि; D2 इति (for एव). —(l. 77) D12 इति चाब्रवीत् (for इदमब्रवीत्). D2 स तु नास्तीति चाब्रवीत् (for the post. half). —(l. 78) Ś D2 दैवमेवं. D2 धिक्पौरुषमनर्थकं (for the post. half). —(l. 80) D2 हनूमानपि तेजस्वी (for the prior half) and निहत्वा (for °हत्य). —(l. 82) D2 ते तु (for तस्य). —(l. 83) D2 सर्वं (for इति). —(l. 85) D2 प्रगृह्य (for प्रमृज्य). —D2 om. l. 86.

60

After 2050*, Ñ V B D13 (Ñ1 D13 after 2049*) along with D7 (first time) cont. :

प्रभूतानि च विघ्नानि निहतानि मया रणे ।
ऋषिरूपधरस्तत्र कालनेमिर्निशाचरः ।
निहतः सुमहाकायो गन्धकाली च मोक्षिता ।
गन्धर्वाणां सहस्राणि निहतानि बहूनि च ।
विलम्बो मेऽभवत्तत्र तेन न त्वरयागतः । [5]
कालात्यये कृते चैवं प्रसादं कर्तुमर्हथ ।
औषध्या यानि चिह्नानि तानि नष्टानि संभ्रमात् ।
अत्र सर्वे विचिन्वध्वं मयानीतो ह्ययं गिरिः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा साधु साध्विति मारुतिम् ।
प्रशंसद्राघवस्तत्र हनूमन्तं महाबलम् । [10]
देवानां सदृशं कर्म यत्कृतं हरिपुंगव ।
पुनरेव हि नेतव्यो यत आनीत एव हि ।
देवानां निलयं स्थानं सदा पर्वणि पर्वणि ।
अथ प्रीतो महातेजाः सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ।
साधु वीर महाभाग यस्य ते बलमीदृशम् । [15]
सुषेणं चाब्रवीत्तत्र सुग्रीवः सुमहायशाः ।
देहि शीघ्रं महाभाग लक्ष्मणस्य महौषधीम् ।
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सुषेणस्त्वरितं ययौ ।
स तु दृष्ट्वा गिरेः शृङ्गं शशंस पवनात्मजम् ।
ततो द्रुमलताकीर्णं नानारत्नविभूषितम् । [20]
पश्यन्स गिरिकुञ्जानि नानापुष्पफलानि च ।
चन्दनागुरुवृक्षांश्च नानापुष्पलतास्तथा ।
हिन्तालसरलांश्चैव कोविदारांश्च पुष्पितान् ।
मन्दारपाटलांश्चैव सिन्दुवारवनानि च ।
कर्णिकारानशोकांश्च करवीरवनानि च । [25]
केसराणि च चूतांश्च नारिकेलवनानि च ।
नानागुल्मलताकीर्णं नानाजातिसमाकुलम् ।
विस्मितः पर्वतं दृष्ट्वा फलमूलोपशोभितम् ।
आरुरोह गिरिं रम्यं नानाधातुविभूषितम् ।
आरुह्य त्वरया चैव सोऽपश्यत्परमौषधिम् । [30]

60

(l. 1) Ñ1 D13 बहूनि तत्र विघ्नानि (for the prior half). Ñ1 महारणे; V3 महाबले (for मया रणे). —D13 om. l. 2–4. —(l. 3) Ñ2 V3 B3 D7 स (for सु-). —(l. 5) B3 तत्तु (for तत्र). Ñ1 D13 एवं विलंबितस्तत्र(D13 °स्मात्) त्वरितो नागतो ह्यहं. —(l. 6) V2 B2–4 चैव (for चैवं). V3 B1 कालात्ययकृते चैव (for the prior half). Ñ1 D13 एतद्व्यतिक्रमं त्वं तु(D13 मेद्य) क्षंतुमर्हसि मे प्रभो. —Ñ1 D13 om. l. 7–8. —(l. 7) B1 D7 ओषध्या. V2 B1.4 D7 भ्रष्टानि (for नष्टानि). —(l. 8) V3 illeg. after र्वे in the prior half up to the post. half of l. 9. —(l. 10) B1 -कपिं (for -बलम्). —For l. 9–10, Ñ1 D13 subst. :

1* हनूमतो वचः श्रुत्वा रामो हर्षसमन्वितः ।
अब्रवीत्साधु वीरेति विक्रमं यस्य तादृशम् ।

[(l. 2) D13 यस्य ते विक्रमो दृढः (for the post. half).]

—Ñ1 D13 om. l. 11–13. —(l. 11) Ñ2 B3 नेदृशं (for स°). B2 कृतं वै (for यत्कृतं). —(12) V3 (with hiatus) यत्र (for यत). Ñ2 V1 B3 एष (for एव). V1 यत आनीतवानिति (for the post. half). —(l. 13) V3 B2.3 विलय- (for निलयं). B1 क्रीडास्थानं हि देवानां (for the prior half). —(l. 15) V1 महाबाहो (for °भाग). —V3 damaged from दृ in the post. half up to वी in the prior half of l. 16. —(l. 16) V2 B1 स (for सु-). —(l. 17) V3 लक्ष्मणाय (for लक्ष्मणस्य). —(l. 18) V1.2 B1.4 त्वरितः (for °तं). —For l. 14–18, Ñ1 D13 subst. :

2* प्रशशंस च सुग्रीवो हनूमन्तं कपीश्वरः ।
ततोऽब्रवीत्सुसंहृष्टः सुषेणं वैद्यमुत्तमम् ।
विशल्यकरणीं शीघ्रमुत्पाट्य च वनौषधीम् ।
सुग्रीववचनं श्रुत्वा सुषेणो हर्षमागतः ।

—Then Ñ1 D13 read l. 29. —G (ed.) om. l. 19–26. Ñ1 D13 om. (hapl.) l. 19–20. —(l. 19) V3 damaged from दृष्ट्वा up to लता in l. 27. B2 प्राशंसत् (for शशंस). V1 प्रशशंसानिलात्मजं (for the post. half). —(l. 21) Ñ1 V1.2 B1 D13 अपश्यद् (for पश्यन्स). B2.3 -शृंगाणि (for -कुञ्जानि). Ñ1 D13 कमलैरुत्पलैस्तथा (for the post. half). —(l. 23) B2 -शबलांश्; B3 (also in marg. as above) -नगरांश् (for -सरलांश्). —Ñ2 D7 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 24. V2 B1 तु- (for च). —(l. 24) V1 illeg. for the prior half. B2 पलाश-; B3 कुंठार- (also पिंडार-); B4 चंपकान् (for मन्दार-). Ñ2 B3 -फलानि (for -वनानि). —B2 transp. l. 25 and l. 26. —B1.4 om. (hapl.) l. 26. —(l. 26) Ñ2 V2 D7 केसरान्निचुलांश्चूतान् (for the prior half). —For l. 22–26, Ñ1 D13 subst. :

3* वृक्षखण्डानि रम्याणि चन्दनागुरुशोभया ।
हिन्तालांस्तिलकांश्चैव नीपान्स्यन्दनकेसरान् ।
केतकान्पाटलांश्चैव मुचुकुन्दान्सुगन्धिनः ।
चम्पकान्कर्णिकारांश्च चूतान्लोध्रान्समन्ततः ।
कुटजान्नागपुष्पांश्च नीलाशोकांस्तथार्जुनान् । [5]

[(l. 2) D13 हिंताल- . —(l. 4) Ñ1 रम्यकान् (for चम्पकान्).]

—Ñ1 D13 om. l. 27. G (ed.) transp. l. 27 and l. 28. —(l. 27) B1 महा- (for first नाना-). V1 -द्रुम-; B4 -तरु- (for -गुल्म-). B3 -समाकीर्ण (for -लता°). B1 -पक्षि- ; D7 -धातु- ; G (ed.) -गुल्म- (for -जाति-). B4 -विभूषितं (for -समाकुलम्). —(l. 28) G (ed.) स गिरिं (for पर्वतं). Ñ1 D13 विचिनोति समंतात्स पर्वतं गंधमादनं. —(l. 29) V1 दिव्यं (for रम्यं). V3 B1 नगं दिव्यं. Ñ1 D13 आरुह्यपर्वतं दिव्यं (for the prior half). —(l. 30) V3 damaged from या in the prior half up to the post. half. B1 तस्य शिखरे (for त्वरया चैव). Ñ1 D13 अचिरेणैव कालेन विशल्यां तामपश्यत.

61

After 2060*, Ñ V B along with D7 cont.; D3 cont. after 2061*; D4.9 T2.3 cont. after 2062*; while D13 ins. after l. 1 (including addl. colophon) of 2054*; whereas Ś D2.8.12 ins. l. 5-15, 17, 19-20, 79-80 and 77 only after 6.89. 29^ab (D12 before 29^cd owing to om.):

ततस्तु लक्ष्मणं दृष्ट्वा प्लवगन्तः प्लवंगमाः ।
कृत्वा ते हर्षसंनादमभ्यारोहन्त पर्वतम् ।
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णं नानाद्रुमलताकुलम् ।
मुञ्चन्तः सिंहनादांश्च विचेरुस्ते शिलोच्चयम् ।
अपूर्वं पर्वतं दृष्ट्वा कौतूहलसमन्विताः ।
ततः प्राञ्जलयो भूत्वा सुग्रीवं समुपस्थिताः । [5]
कौतूहलसमुत्पन्नाः पर्वतारोहणं प्रति ।
अनुज्ञातास्ततस्तेन सुग्रीवेण महात्मना ।
ते नगाग्रांस्ततो गत्वा फलार्थे प्रतिधाविताः ।

61

D3.4.9 T2.3 om. l. 1-4. —(l. 1) V1 B1 च (for तु). Ñ1 D13 उत्थितं (for ततस्तु). V3 वीरा (for दृष्ट्वा). V3 B1 प्लवंतश्च; D7 प्रवलंतः (for प्लवगन्तः). Ñ1 D13 विशल्यं निरुपद्रवं (for the post. half). —After l. 1, Ñ2 D7 read l. 5-8. —Ñ1 D13 om. l. 2-3. —(l. 2) B4 दृष्ट्वा (for कृत्वा). Ñ2 D7 प्र- (for ते). V2 B4 -संवादम् (for -संनादम्). V3 B3 अधि- (for अभि-). B1 अभ्यारोहन्नगोत्तमं (for the post. half). —(l. 3) Ñ2 सर्वे तु; B1 सर्वतः (for सर्वर्तु-). Ñ2 illeg. for the post. half. —(l. 4) V1.2 B2.3 विचेरंत (for °रुस्ते). B1 तं नगोत्तमं (for ते शिलोच्चयन्). —For l. 4, Ñ1 D13 subst.:

1* सिंहनादान्व्यमुञ्चन्त वानरास्ते समन्ततः ।

[D13 विमुंचंतो.]

—Before l. 5, Ś D2.4.8.9.12 T2.3 ins.:

2* लक्ष्मणोऽपि समुत्थाय पर्यष्वजत मारुतिम् ।
सर्वे ते हर्षमापन्ना वानराः कामरूपिणः ।

[D4.9 T2.3 om. l. 1. —(l. 2) D4.9 T2.3 ततस्ते (D9 °स्तु) (for सर्वे ते). D2 हर्षसंपन्ना. D4.9 T2.3 कपयः (for वानराः).]

—B1-3 om. l. 5-8. V3 om. l. 5. —(l. 5) V1 ते तु तं; D9 T2.3 सर्वतो (for पर्वतं). D13 कुतूहल-. —(l. 6) G (ed.) सर्वे (for ततः). Ñ2 D7 वाक्यमब्रुवन् (for समुपस्थिताः). —For l. 6, Ś D2.8.12 subst.:

3* ततस्ते वानराः सर्वे राघवं वाक्यमब्रुवन् ।;

while D3 subst.:

4* वानरा राममानम्य ऊचुः परमहर्षिताः ।;

whereas D4 T2.3 subst.:

5* व्यज्ञापयंश्च सुग्रीवं राघवं सहलक्ष्मणम् ।

[T2 आज्ञापयंश्च. D4 च स- (for सह-).]

On the other hand, D9 subst.:

6* व्यज्ञापयन्तश्च सुग्रीवं तथा सहलक्ष्मणम् ।

—(l. 7) V3 damaged after कौ up to the prior half. V1 -समायुक्ताः; D4.9 T2.3 -समाविष्टाः (for -समुत्पन्नाः). Ś D2.3.7.8.12 कौतूहलं महाराज (for the prior half). Ś Ñ2 V2 B1-3 D2.3.7.8.12 अस्माकं (Ñ2 V2 B1-3 D7 सर्वेषां; note hiatas in other MSS.) पर्वतं प्रति (for the post. half). —After l. 7, Ś Ñ2 D2.3.7.8.12 ins.:

7* अनुज्ञां देहि राजेन्द्र पर्वतारोहणे प्रभो ।

[D3 आज्ञां ददस्व (for अनुज्ञां देहि). Ñ2 D2.3.7 -[आ]रोहं प्रति (for °हणे प्रभो).]

—(l. 8) Ś D2.8.12 दत्तानुज्ञास; D3 दत्ताज्ञास्ते (for अनुज्ञातास्). Ś Ñ2 D2.3.7.8.12 तु रामेण (for ततस्तेन). Ś D8.12 च वानराः; Ñ2 D7 च ते ततः; D2 समंततः (for महात्मना). D3 पर्वतं सर्ववानराः (for the post. half). —After l. 8, Ñ1 V B4 (l. 1-2 only) D13 ins.:

8* आरूढास्तत्र पश्यन्ति पर्वते गन्धमादने ।
ऋषिकुण्डानि दिव्यानि कमलान्युत्पलानि च ।
पर्वतं फलपुष्पाढ्यं नानाधातुविभूषितम् ।
समन्ततः परिचितं पर्वतं गन्धमादनम् ।

[(l. 1) V1 तत्रारूढास्तु (for आरूढास्तत्र). —(l. 2) Ñ1 V2 गिरिकर्णानि; D13 गिरिकुंडानि (for ऋषिकुण्डानि). V1.3 पुण्यानि; D13 रम्याणि (for दिव्यानि). —V3 damaged from first ला up to धा in l. 3. G (ed.) फलानि विविधानि च (for the post. half). —(l. 3) V2 illeg. for फल-. —(l. 4) V3 प्रविचितं (for परिचितं). D13 सर्वतः प्रविचिन्वंति (for the prior half). V1 समंततस्ते प्राचिन्वन्कौतूहल-समन्विताः.]

—Then Ñ1 D13 cont.; V cont. after 11*:

9* स्नपन्ति गिरिकुण्डेषु भक्षयन्ति फलानि च ।

[V2 illeg. for the prior half. V3 स्नांति स्म; D13 सुस्तानि (for स्नपन्ति). V3 damaged after गिरिकु up to च. V1 स्नात्वा च ऋषिकुंडेषु भक्षयंति स्म तानि वै.]

—Ñ1 D13 om. l. 9. —(l. 9) B3 ते नगाग्रैर्नगाग्राणि (for the prior half). —For l. 9, Ñ2 B2 D7 subst.:

10* ते नगाग्रान्नगाग्राणि फलार्थं च प्रधाविताः ।

[B2 समवेतैर् (for ते नगाग्रान्) and फलार्थेन (for °र्थं च).];

while V subst.:

11* ते नगाग्राणि दिव्यानि फलानि विविधानि च ।;

whereas B4 subst.:

क्षणेन वानरास्तत्र फलमूलमभक्षयन् । [10]
ते भक्षयित्वा मूलानि फलानि विविधानि च ।
पीत्वा च शीतलं तोयमवतेरुः प्लवंगमाः ।
अवतीर्णान्कपीन्दृष्ट्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत् ।
उच्यतां हनुमान्वीरः पर्वतो नीयतामिति ।
यस्माच्चैवोद्धृतः स्थानात्तत्रैवायं निवेश्यताम् । [15]
सुग्रीवो रामवचनाद्धनूमन्तं तथोक्तवान् ।
हनूमानेवमुक्तस्तु सुग्रीवेण महात्मना ।
प्रणम्य वाहिनीमुख्यान्महाबलपराक्रमान् ।
बाहुभ्यामुद्धरंस्तत्र शिलोच्चयमनुत्तमम् ।
उत्पपात स वेगेन व्योम मारुतनन्दनः । [20]
अपश्यद्रावणस्तं च नीयमानं शिलोच्चयम् ।

12* प्लवगास्ते नगाग्राणि फलार्थं परिधाविताः ।

—V3 om. l. 10.—(l. 10) B2.3 वानरैस् (for °रास्). B2.3 अभक्ष्यत; G (ed.) च भक्षितं (for अभक्षयन्). —(l. 11) B1 भक्षयित्वा तु (for ते भक्षयित्वा). —(l. 12) B3 तु (for च). —V3 reads l. 13-16 for the first time after l. 4, repeating them here. —(l. 13) V2.3 (second time) B2 हरीन् (for कपीन्). V3 (first time) अपूर्वं ते तु तं दृष्ट्वा (for the prior half). —V3 (second time) damaged from स in the post. half up to नीय in l. 14.—For l. 10-13, Ñ1 D13 subst.:

13* निमिषान्तरमात्रेण तृप्तास्ते हरिपुंगवाः ।
फलमूलानि खादित्वा पीत्वा पानीयमेव च ।
अवतीर्णांस्तु ते तत्र वानराः कामरूपिणः ।

[(l. 1) Ñ1 निमेष-. —(l. 3) Ñ1 ततस् (for तु ते).]

—Ñ1 D13 om. l. 14-15. —(l. 14) V3 (first time) damaged after तां up to पर्व. —(l. 15) B3 प्र (*sup. lin.*)वेश्यतां (for निवेश्यताम्). —For l. 9-15, Ś D2.3.8.12 subst.:

14* ते तु हृष्टतमा भूत्वा आरोहन्ति समन्ततः ।
भक्षयन्तः पिबन्तश्च लोलयन्तश्च पर्वते ।
क्षणेन वानरास्तृप्ता मधुमत्ताश्च सर्वशः ।
भक्षयित्वा फलान्दिव्यान्पीत्वा पानीयमुत्तमम् ।
अवतीर्णाः समन्ताच्च वानराः कामरूपिणः । [5]
अवतीर्णेषु तृप्तेषु वानरेषु महात्मसु ।
रामोऽब्रवीच्च सुग्रीवं हनुमानुच्यतां कपिः ।
नीयतां पर्वतस्तत्र त्वयानीतो यतो ह्ययम् ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. D8 आरूढाः पर्वतं प्रायः फलपुष्पांबुभोजिनः. —D8 om. l. 2-3 and l. 6.—(l. 2) D12 reads भक्षयन्तः in marg. —(l. 3) Ś D8.12 सुप्ता (for तृप्ता). D2 सर्वतः (for सर्वशः). —(l. 4) D8 फलान्येते (for °न्दिव्यान्). D2 एव च (for उत्तमम्). D8 [अ]मृतसमं जलं. —(l. 5) D2 सनं ते तु; D8 समंतात्तु (for समन्ताच्च). —(l. 6) D12 om. (hapl.) वानरेषु. —(l. 7) D2 ब्रवीति (for ऽब्रवीच्च). D8 एतस्मिन्नंतरे रामो हनूमंतमुवाच ह. —(l. 8) D2 (with hiatus) आनीतो यस्त्वया इह; D8 यत्राभूत्स पुरा कपे (for the post. half).]

—D8 om. l. 16. —(l. 16) V3 (both times) B3 अथ (for तथा). —For l. 17, Ś D2.3.8.12 subst.:

15* राघवस्य वचः श्रुत्वा हनुमान्वानरेश्वरः ।

[D8 वायुनंदनः (for वानरेश्वरः).]

—For l. 16-17, Ñ1 D13 subst.:

16* अथाब्रवीत्तं सुग्रीवो हनूमन्तं महाबलम् ।
नयस्व वै गिरिं वीर भासुरं गन्धमादनम् ।
सुग्रीववचनं श्रुत्वा हनूमान्वायुविक्रमः ।

[(l. 1) D13 तु (for तं). —(l. 2) D13 पर्वतं (for भासुरं).]

—Ñ D8.13 om. l. 18. —(l. 18) V1 B2-4 -पराक्रमः; V3 damaged (for -पराक्रमान्). —V3 om. l. 19-20. —(l. 19) V1.2 B2 तं शिलोच्चयमुत्तमं (for the post. half). —For l. 19, Ñ1 D13 subst.:

17* बाहुभ्यां तोलयामास पर्वतं गन्धमादनम् ।

—(l. 20) B1 च; B2.3 [अ]थ (for स). —For l. 19-20, Ś D2.3.8.12 subst.:

18* बाहुभ्यां पर्वतं गृह्य जगाम विमलेऽम्बरे ।

[D8 नीत्वा (for गृह्य) and यथास्थानं चचाल सः (for the post. half).]

—D8 om. l. 21. —For l. 21, Ñ1 D13 subst.:

19* पश्यन्ति राक्षसाः सर्वे नयन्तं गन्धमादनम् ।

—(l. 22) Ñ1 D13 रावणस्तु (for दृष्ट्वा चैव). V3 चैव (for तत्र). Ñ1 D13 तान्समागतान् (for बलदर्पि°). —(l. 23) Ñ2 -बाहुं (for -घोरं). —For l. 8-23, D4.9 T2.3 subst.:

20* दत्ताज्ञा राघवेणैव सुग्रीवेणाङ्गदेन च ।
तं समारुरुहुः शैलं नानारत्नविभूषितम् ।
पश्यन्ति गिरिकूटानि भक्षयन्ति फलानि च ।
हृद्यानि मधुपानानि पिबन्ति मधुपिङ्गलाः ।
संभक्ष्य फलमूलानि पीत्वा पानीयमुत्तमम् । [5]
अवतीर्णास्ततः सर्वे वानरा हृष्टचेतसः ।
अथोवाच हनूमन्तं रामः सुग्रीवसंनिधौ ।
पर्वतो नीयतां वीर मर्यादा मा प्रणश्यतु ।
एवमुक्तस्तु हनुमान्वातरंहो महाकपिः ।
दोर्भ्यामुत्पाट्य शैलेन्द्रं प्रयातुमुपचक्रमे । [10]
अथोददिप्तत्तीक्ष्णांशुर्लङ्घयित्वा महोदधिम् ।
दिशश्च विमलाः सर्वा जाताश्च हिमपाण्डुराः ।
हनूमन्तं सुविक्रान्तमुत्पत्य गगने स्थितम् ।
अपश्यन्राक्षसाः सर्वे व्रजन्तं सागरोपरि ।
रावणस्त्वब्रवीद्दृष्ट्वा समीपस्थान्निशाचरान् । [15]
तालजङ्घं महाकायं महानादं मनोहरम् ।

दृष्ट्वा चैवाब्रवीत्तत्र राक्षसान्बलदर्पितान् ।
तालजङ्घं महाघोरं सिंहवक्त्रं घटोदरम् ।
उल्कामुखं महावीर्यं चञ्चलाक्षं च राक्षसम् ।
हस्तिकर्णं महाबाहुं कङ्कतुण्डं तथैव च । [25]
शीघ्रं मायाप्रभावेन गृह्यतां हनुमान्कपिः ।
युष्मभ्यं राक्षसश्रेष्ठाः पूजां दास्याम्यनुत्तमाम् ।
रावणस्य वचः श्रुत्वा राक्षसास्ते महाबलाः ।
विचित्रकवचाः सर्वे नानाप्रहरणायुधाः ।
ततः सर्वे समुत्पेतुराकाशं रजनीचराः ।
गच्छन्तं मारुतिं दृष्ट्वा नगहस्तं दुरासदम् । [30]
राक्षसा बलिनः सर्वे वाक्यं तमिदमब्रुवन् ।
कस्त्वं वानररूपेण गिरिमादाय गच्छसि ।
न बिभेषि च देवानां दैत्यानां न च रक्षसाम् ।
अद्य कस्ते गृहीतस्य परित्राता भविष्यति ।
ब्रह्मा महेश्वरो विष्णुर्यमो वैश्रवणस्तथा । [35]
शक्रश्च सुमहातेजाः संप्राप्तास्त्वां जिघांसया ।

[D_4 variants : (l. 1) दत्तानुज्ञा रावणेन (for the prior half). —(l. 4) दिव्यानि (for हृद्यानि). —(l. 5) reads पीत्वा in marg. —(l. 6) -मानसाः (for -चेतसः). —(l. 8) विनश्यतु. —(l. 9) कृत- (for वात-). —(l. 10) तं शैलं (for शैलेन्द्रं). —(l. 11) महार्णवं. —(l. 12) विदिशः (for विमलाः). —(l. 16) स्थूल- (for ताल-). -नादं (for -कायं). महासत्त्वं (up to त्त्वं in marg.) महोदरं (for the post. half).]

—(l. 24) $\tilde{N}_2$ illeg.; V B_{2-4} चंद्रनेत्रं(B_3 °लेखं) ; $D_{4.7.9}$ $T_{2.3}$ चतुर्वक्त्रं(D_7 °दंष्ट्रं) (for चञ्चलाक्षं). —(l. 25) $\tilde{N}_2$ V_2 B_4 D_7 महाकर्णं; V_3 °वीर्यं (for महाबाहुं). $\tilde{N}_2$ V_2 B_4 कालतुंडं (for कङ्कतुण्डं). V_3 ततोऽब्रवीत् (for तथैव च). —For l. 23–25, $\tilde{N}_1$ D_{13} subst. ; while $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ subst. l. 3–4 only for l. 25 :

21* तालजङ्घं महावक्त्रं महाकायं महाबलम् ।
कङ्कतुण्डं च बीभत्सं चलनेत्रं महोदरम् ।
हस्तिकर्णं महावीर्यं सिंहवक्त्रं च दुर्जयम् ।
एते चान्ये च बहवो नियुक्ता रावणेन ह ।

[(l. 1) D_{13} स्थूलजंघं महावक्त्रं (for the prior half). —(l. 2) D_{13} कंकतुंडं. D_{13} बलनेत्रं (for चल°). —(l. 3) $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ शंकुकर्णं (for महावीर्यं). D_{13} तु (for च). $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ मेघचित्रं(D_4 °चित्तं) च राक्षसं (for the post. half). —(l. 4) $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ आज्ञप्ता (for नियुक्ता) and तु (for ह).]

—For l. 22–25, D_3 subst. :

22* रावणोऽप्यब्रवीत्तत्र समीपस्थान्निशाचरान् ।
स्थूलदंष्ट्रं कालदंष्ट्रं वक्रतुण्डं निशाचरम् ।

—(l. 26) D_3 बध्यतां हनुमान्; D_9 $T_{2.3}$ हनूमान्हन्य(D_9 °न्वार्य)ताम्. $\tilde{N}_1$ D_4 transp. गृह्यतां and हनुमान्. $D_{4.9.13}$ $T_{2.3}$ इति (for कपिः). —After l. 26, $\tilde{N}_1$ D_{13} ins. :

23* गृह्णीयाद्यो ह्यमुं पापं सोऽर्धराज्यवहो भवेत् ।
एवं गृहीत्वा तं तिष्ठ पश्य देवान्समागतान् ।

[(l. 1) D_{13} राज्यस्यार्धं ददामि च (for the post. half). —$\tilde{N}_1$ om. l. 2.]

—(l. 27) V_1 युध्यतां; V_2 B_2 युध्यध्वं (for युष्मभ्यं). —For l. 27, D_3 subst. :

24* वानरे निहते चास्मिन्सर्वं राज्यं ददामि वः ।

—Then D_3 cont. :

25* एवमेव करिष्यामो यथाज्ञापयसे प्रभो ।
एवमुक्त्वा गता मायां चक्रुस्ते विविधामथ ।

—D_3 om. l. 28–35. D_{13} om. l. 28–34. —For l. 27–28, $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ subst. :

26* यो निगृह्यानयेत्तूर्णं तस्य राज्यं ददाम्यहम् ।
श्रुत्वा तु राक्षसेन्द्रस्य वचस्ते त्वरयान्विताः ।

[(l. 2) $T_{2.3}$ तद् (for तु) and तु (for ते).]

—V_3 om. l. 29. —(l. 29) B_1 कवचावृतसर्वांगा (for the prior half). V_1 reads the post. half in marg. B_1 -प्रहरणास ; B_4 -प्रबलास् (subm.) (for -प्रहरण-). $B_{1.4}$ तथा; $D_{4.9}$ -[उ]द्यताः ; $T_{2.3}$ -[अ]द्भुताः (for -[आ]युधाः). —(l. 30) B_3 समुत्पत्य (for °त्पेतुर्). B_1 राक्षसा; B_3 चाकाशं (for आकाशं). —For l. 30–31, $\tilde{N}_1$ subst. :

27* उत्पतन्तं ततः सर्वे तदाकाशं महाबलाः ।
राक्षसा भीमकर्माणो मार्गमावृत्य वानरम् ।;

while $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ subst. :

28* विहायसि गताः क्षिप्रं कृत्वा ते भास्वरं वपुः ।
वेष्टयन्ति हनूमन्तं मेघा इव दिवाकरम् ।

[(l. 1) D_4 विहायसा. D_4 देवासुरं (for ते भास्वरं). $T_{2.3}$ ते कृत्वा भास्करं वपुः (for the post. half).]

—$\tilde{N}_1$ D_9 $T_{2.3}$ om. l. 32. —(l. 32) V_3 B_1 तद् (for तम्). D_4 वाक्यमेतदिति ब्रुवन् (for the post. half). —(l. 33) $\tilde{N}_1$ पर्वतं गृह्य; $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ गिरिं संगृह्य (for गिरिमादाय). —(l. 34) $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ त्वं बिभेषि (for बिभेषि च). D_9 transp. देवानां and दैत्यानां. $B_{1.2}$ चैव; B_3 च न (*sup. lin.* also एव) (by transp.) (for न च). V_3 न दैत्यानां न (for दैत्यानां न च). $D_{4.9}$ $T_{2.3}$ च महात्मनां (for न च रक्षसाम्). —For l. 34, $\tilde{N}_1$ subst. :

29* न त्वं बिभेषि देवेभ्यो दैत्येभ्यो राक्षसेषु च ।

—D_9 $T_{2.3}$ om. l. 35–37. —(l. 35) D_4 परित्रातुं (for परित्राता). —D_4 om. l. 36–37. —(l. 37) B_1 च; D_7 त्वज्- (for त्वां). V_3 प्राप्ताः स्म त्वज्- (for संप्राप्तास्त्वां). —For l. 36–37, $\tilde{N}_1$ D_{13} subst. :

30* शक्रो वैश्रवणश्चैव यमो वरुण एव च ।
ब्रह्मा चापि हि संप्राप्तस्त्वां हन्तुं हि वनौकसम् ।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच स मारुतिः ।
यदि लोकास्त्रयः प्राप्ताः ससुरासुरपन्नगाः ।
सर्वांस्तान्निहनिष्यामि स्वबाहुबलमाश्रितः । [40]
इत्युक्त्वा तानसौ तत्र राक्षसान्रावणाश्रयान् ।
विदित्वा चेष्टितैर्वीरैर्हनूमांस्तैरयुध्यत ।
स गृहीत्वा गिरिं दोर्भ्यां पद्भ्यामेव महाबलः ।
युध्यमानो जघानाथ राक्षसांस्तान्महाबलान् ।
निष्पिपेषाथ रक्षांसि पद्भ्यामेव महाबलः । [45]
कांश्चिदेवाथ दंष्ट्राभिरपरानपि जानुना ।
आकाशे गच्छतस्तस्य वानरस्य महात्मनः ।
अन्ये लाङ्गूलपाशेन बद्धास्तत्र ललम्बिरे ।
लम्बमाना विभान्ति स्म राक्षसास्ते महाबलाः ।

[(l. 1) D13 शक्रं वैश्रवणं वायुं यमं वरुणमेव च. —(l. 2) D13 च (for second हि).]

—Then D13 cont.:

31* देवतानां समुत्पन्नो हनूमान्गृह्यतामिति ।

—(l. 38) Ñ1 D12 हनूमान्वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —For l. 38, D4.9 T2.3 subst.:

32* एवं तैर्निगृहीतस्तु विचिन्त्येदं वचोऽब्रवीत् ।

[D4 वै (for तैर्). D9 [ए]वं (for [इ]दं).]

—D9 cont.:

33* मया हतास्त्विमे सर्वे गच्छन्तो यमपुरं द्रुतम् ।
इत्युक्त्वा राक्षसाः केचिन्नादेन विनिपातिताः ।

[(l. 1) post. half hypm.]

—For l. 36–38, D3 subst.:

34* शक्रो वैश्रवणः कश्चिद्यमो वरुण एव च ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सूर्यो वायुश्च चन्द्रमाः ।
ऋषयः पितरो देवाः केचिदासन्निशाचराः ।
आवृत्य गगनं तस्थुर्हनुमान्यत्र गच्छति ।
विज्ञाता तेन माया तु न च सर्वापि रक्षसाम् । [5]
अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्विहस्य पवनात्मजः ।
यदि देवगणाः सर्वे युद्धार्थमिह चागताः ।
तथापि तान्हनिष्यामि राक्षसार्थे समुद्यतान् ।

[(l. 1) cf. l. 1 of 30*.]

—D9 om. l. 39–47. —(l. 39) B1 प्रोक्ताः (for प्राप्ताः). Ñ1 D3.4.13 T2.3 यदि प्राप्तास्त्रयो लोकाः (for the prior half). D3 सदेव- (for °सुर-). D4 T2.3 मवद्भिः सहिताः सुराः; D13 स्वयं नारायणोपि वा (for the post. half). —(l. 40) Ñ2 V2 B4 विहनिष्यामि; D3 तु ह° (for निह°). Ñ1 V3 सुबाहु- (for स्व°). B4 आस्थितः (for आश्रितः). D3 का कथा मम रक्षसां (for the post. half). —For l. 40, D4 T2.3 subst.:

35* ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा न समा मम केचन ।

[D4 नो साम्यं मम केनचित् (for the post. half).]

—Thereafter they cont.:

36* इत्येवं ब्रुवतस्तस्य कपिसिंहस्य तत्क्षणे ।
ततोऽवर्धत लाङ्गूलं कालपाशोपमं द्विषाम् ।
न च वायुसुतस्तस्मिन्व्रजमानो विहायसि ।

[(l. 1) T3 तत्क्षणं. —(l. 3) D4 अथ (for न च).]

—For l. 40, D13 subst.:

37* न भयं वा विषादो वा का शङ्का मम केनचित् ।

—After l. 40, D3 ins.:

38* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हनूमन्तं सुवर्चसः ।
पूरयामासु बाणौघै राक्षसाः पवनात्मजम् ।

—D3 om. l. 41–42. D13 om. l. 41. —For l. 41, B1 subst.:

39* इत्युक्तास्ते हनुमता राक्षसा भीमविक्रमाः ।

—V3 om. l. 42–43. B1 reads l. 42–54 (l. 42–43 within brackets) after l. 70. —(l. 42) B2-4 वीरो (for वीरैर्). Ñ1 चेष्टितो वीरो; B1 विष्टितो वीरो (for चेष्टितैर्वीरैर्). —For l. 42, D13 subst.:

40* प्रवृत्तास्तत्र वै युद्धे राक्षसास्ते हनूमता ।

—(l. 43) Ñ1 D13 गृहीत्वा पर्वतं दोर्भ्यां (D13 तत्र); B1-3 स गृहीतगिरिर्दोर्भ्यां (B1 °र्द्रोण्यां) (for the prior half). D13 पद्भ्यामेव च युध्यंति धरणीतले (hypm.) (for the post. half). —For l. 43, D4 T2.3 subst.:

41* बाहुभ्यां पर्वतं गृह्य लाङ्गूलेनाभ्ययुध्यत ।

—Thereafter they cont.; while D9 ins. l. 5–6 only before l. 48:

42* ततस्तत्तस्य लाङ्गूलं वज्रप्रतिमगौरवम् ।
कालचक्रमिवाबद्धं भ्रमन्तं सर्वतो दिशम् ।
प्राहरन्राक्षसाः सर्वे शूलशक्तिपरश्वधैः ।
लाङ्गूले तस्य ते कर्तुं स्वल्पां वा न त्वचं क्षमाः ।
एकं द्वौ त्रींस्तु चतुरो विंशत्रिंशत्तथा शतम् । [5]
लाङ्गूलाग्रेण तान्वेष्ट्य भ्रामयित्वा व्यचिक्षिपत् ।

[(l. 1) D4 तस्य च (for तत्तस्य). —(l. 2) T2.3 [अ]लब्धं (for [आ]बद्धं). —(l. 4) D4 स्वल्पं बाणास्. —(l. 5) D9 च (for तु). T3 तथैव च (for तथा शतम्). D4 एको द्वौ त्रींश्च चतुरो विंशत्रिंशत्त(also षष्टिस्त)था शतं. —(l. 6) D4 वा वेष्ट्य; T2.3 तान्प्रेक्ष्य (for तान्वेष्ट्य).]

—D13 om. l. 44–51. D4 T2.3 om. l. 44–47. B1 om. (hapl.) l. 44–45. Ñ1 om. l. 44. —(l. 44) B4 प्रधावतो (for युध्यमानो) and [आ]शु (for [अ]थ). —For l. 45, V B2.3 subst.:

43* निष्पिपेषोरसा कांश्चित्कांश्चित्पद्भ्यां महाबलः ।

[B2 पद्भ्यां कांश्चिन् (by transp.).]

—For l. 43–45, D3 subst.:

सुवर्णसूत्रग्रथिता महानीलोत्पला इव । [50]
कथंचिन्महतो यत्नाल्लाङ्गूलेन विचेष्टितः ।
आत्मानमथ संमोच्य तालजङ्घो विदुद्रुवे ।
स हत्वा राक्षसांस्तांस्तु हनुमान्मारुतात्मजः ।
जगामादाय तच्छैलं विराजन्खे महाबलः ।
ततो देवाः सगन्धर्वाः सविद्याधरचारणाः । [55]
अब्रुवन्साधु हनुमन्यस्य तेऽयं पराक्रमः ।
अत्युग्रमीदृशं कर्म त्वत्तः कुर्वीत कोऽपरः ।
आकाशे गिरिमादाय सूदिता यन्निशाचराः ।
इति संस्तूयमानोऽसौ संप्राप्तो गन्धमादनम् ।
यतश्चोत्पाटितस्तत्र तं गिरिं संन्यवेशयत् ।
तालजङ्घोऽपि संत्रस्तः प्रपलाय्य निशाचरः । [60]
न्यवेदयत दीनात्मा रावणस्य महात्मनः ।
शृणु राजन्यथा तेन राक्षसास्ते हता विभो ।
तं शैलमपरित्यज्य नगहस्तेन धीमता ।
लाङ्गूलेन हताः केचित्केचिद्दंष्ट्राभिरर्दिताः । [65]

44* बाहुभ्यां पर्वतं धृत्वा पद्भ्यां युद्धं चकार सः ।
तथा लाङ्गूलपाशेन तेन पद्भ्यां हताः कति ।
अचिरेणैव कालेन हताः सर्वे निशाचराः ।

—D8 om. l. 46–52. B1 reads l. 46–47 in brackets. —(l. 46) V तु; B1.3.4 च; B2 हि (for [अ]थ). B1 दंष्ट्र्या (for जानुना). —For l. 45–46, Ñ1 subst.:

45* नखैर्विदारिताः केचिज्जानुभ्यां चूर्णितास्तथा ।
लाङ्गूलेनाहताः केचित्केचिद्दन्तैर्विदारिताः ।

—Then Ñ1 cont.:

46* आकाशे निहताः केचित्पतन्ति निहता रणे ।

—(l. 47) B1 गगने. V1.3 B2 आकाशे नगहस्तस्य (for the prior half). —V3 om. l. 48–50. —(l. 48) D4.9 T2.3 बद्धा (for अन्ये). Ñ1 अग्रे लांगूलपाशे च (for the prior half). Ñ1 ते तु; D7 तस्य (for तत्र). Ñ2 बद्धास्तस्यावलंबिरे; D4 T2.3 पद्भ्यां स(D4 सं-) प्राहरत्कपिः; D9 पद्भ्यां तान्संप्रगृह्य च (for the post. half). —Ñ1 reads l. 50–52 in marg. —(l. 50) V2 B4 स्वर्णसूत्राद्यग्रथिता (for the prior half). B1(marg. also as above).3 माला- (for महा-). —(l. 51) B1 महता यत्ने (for महतो यत्नात्). B3 G (ed.) च (G[ed.] नि-) वेष्टितः (for विचेष्टितः). V3 corrupt; B1 लांगूलविनिवेष्टितः (for the post. half). —For l. 51, Ñ1 subst.:

47* ग्रथितं च महात्मानो लाङ्गूलेनाववेष्टिताः ।

—(l. 52) Ñ2 B4 D7 उन्मु(B4 °न्मो)च्य (for संमोच्य). Ñ1 D13 तत उन्मुच्य; V1 मोचयित्वा तु; V2 B1 च तयोन्मुच्य (for अथ संमोच्य). Ñ1 D13 [ऽ]भिदुद्रुवे; D7 प्रदुद्रुवे. —After l. 52, Ñ1 D13 ins.:

48* राक्षसा बहवस्तत्र पतिताः सर्व एव तु ।

[D13 ते (for तु).]

—D13 om. l. 53. —(l. 53) Ñ2 तत्र; B2.3 तांस्तान् (for तांस्तु). —For l. 53, D8 subst.:

49* हत्वा तान्राक्षसान्शूरान्हनुमान्वायुनन्दनः ।

—(l. 54) V3 damaged from मा up to खे. B1.2 तं (for तत्). D8 अगच्छद्वायुमार्गेण (for the prior half). V1 विनदन्खे; B4 विरराज; D8 वेगवान्स (for विराजन्खे). V2 विनदन्खे मुहुर्मुहुः (for the post. half). —For l. 53–54, Ñ1 subst.; D13 subst. l. 2 only for l. 54:

50* निहत्य राक्षसान्सर्वान्हनूमान्वायुविक्रमः ।
गृहीत्वा पर्वतं यातो वायुवेगेन वीर्यवान् ।

[(l. 2) D13 तेनासौ (for गृहीत्वा).]

—D8 om. l. 55–76. —For l. 49–56, D4.9 T2.3 subst.:

51* केचिद्दृष्ट्वास्य संत्रस्ताः केचिन्नादेन भीषिताः ।
केचित्पुच्छाभिघातेन पतिता धरणीतले ।
एवं स कदनं कुर्वन्रक्षसां मेघवर्चसाम् ।
दिवाकर इव व्योम्नि सोऽगच्छद्वायुनन्दनः ।
अतिदैवं कृतं कर्म दृष्ट्वा तत्तस्य देवताः । [5]
साधु साध्विति भाषन्तः पुष्पवर्षैरवाकिरन् ।
हत्वा रक्षःसहस्राणि लाङ्गूलचरणायुधः ।

[D9 om. (hapl.?) l. 1. —(l. 1) T2.3 यष्ट्यास्य(T3 °ति-) (for दृष्ट्वास्य). —(l. 2) D4 -[आ]घातेन (subm.) (for -[अ]भि°). D9 राक्षसा (for पतिता). —(l. 3) D9 भीम- (for मेघ-). —(l. 4) D4 हि (for सो). —(l. 5) D4.9 अतिदैव-.]

—D4.9 T2.3 om. l. 57–76. —(l. 58) V3 damaged after का up to the post. half. B1 ते (for यत्). —For l. 56–58, Ñ1 D13 subst.:

52* साधु साधु महावीर्य हनूमन्निति तेऽब्रुवन् ।
महेन्द्रसदृशं कर्म कृतं ते सुमहाबल ।
अपरित्यज्य यद्दोर्भ्यां पर्वतं गन्धमादनम् ।
राक्षसा निहताः सर्वे महाबलपराक्रमाः ।

[(l. 1) D13 महाबाहो (for महावीर्य) and च (for ते).]

—Ñ1 D13 om. l. 59–60. —(l. 59) D7 इत्येवं (for इति सं-). —(l. 60) D7 गिरिं स (for तं गिरिं). B1 गिरिं तं च न्यवेशयत् (for the post. half). —(l. 61) Ñ1 D13 राक्षसस्ता(D13 °सः स्थू)लजंघस्तु(D13 °श्च); B1 तालजंघस्ततस्तस्मात् (for the prior half). Ñ1 D13 गतस्ततः (for निशाचरः). —(l. 62) V3 damaged from य up to the prior half of l. 63. B1 न्यवेदयत्सुसंभ्रांतो (for the prior half). —(l. 63) Ñ2 V2 B4 D7 प्रभो (for विभो). —For l. 62–63, Ñ1 D13 subst.:

53* स गत्वा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयत् ।
हनूमता हताः सर्वे राक्षसाः कामरूपिणः ।

कथंचिदहमेकस्तु जीवन्प्राप्तस्तवान्तिकम् ।
श्रुत्वैतत्तालजङ्घात्स हनूमत्कर्म दुष्करम् ।
चिन्तापरोऽभवद्राजा राक्षसानां महाबलः ।
राक्षसा ये विशिष्टा हि मायावन्तो महाबलाः ।
हनूमता हतास्तेऽपि निष्प्रधानाः कृता वयम् । [70]
अपरे मन्त्रयन्ति स्म बुद्धिमन्तो निशाचराः ।
अहो बलमिदं तस्य वानरस्य महात्मनः ।
इति गुरुभयपरिकम्पिताङ्गकानां
रणचरितैर्विविधैस्तु राक्षसानाम् ।
कपिगतमनसां तदा बभूव [75]
हुतवहमध्यगतं यथैव तेजः ।

Colophon

ततो निवेश्य तच्छैलं यथावन्मारुतिस्तदा ।
समुत्पत्य महातेजा आकाशं हरिपुंगवः ।

—Ñ1 D13 om. l. 64–65.—(l. 64) B1 शैलं तं चापरित्यज्य (for the prior half).—(l. 66) V3 damaged from स्त in the post. half up to रो in the prior half of l. 68.—For l. 66, Ñ1 D13 subst.:

54* त्वत्सकाशं तु संप्राप्तः प्रयत्नादागतो ह्यहम् ।

[D13 द्रुतं (for तु सं-) and प्राप्तलक्ष्यो गतो (for प्रयत्नादा°).]

—Then they cont.:

55* देवान्न गणयन्तो ये हतास्ते राक्षसेश्वर ।
न तु जीवितमस्माकमशक्ता वानरस्य वै ।

[(l. 1) D13 अगणयंस्तत्र.—(l. 2) D13 [अ]स्माज् (for तु).]

—After l. 66, B3 (marg.) ins.:

56* गणयन्ति न देवान्ये ते हता राक्षसेश्वर ।
[cf. l. 1 of 55*.]

—Ñ1 D13 om. l. 67–68.—(l. 67) B2.3 D7 तु (for स).
B3 हनुमत्कृतं सुदुष्करं (hypm.) (for the post. half).—V2 om. l. 68.—B1 reads l. 69–70 in brackets.—(l. 69) Ñ2 V2 B4 च (for वि-). V1 परिशिष्टा ये (for ये विशिष्टा हि).—For l. 69, B1 subst.:

57* राक्षसा उपदिष्टा ये यावन्तो हि महाबलाः ।

—(l. 70) B1 तु; B3 om. (for ऽपि). B1 निःशेषा रावणाश्रयाः (for the post. half).—For l. 69–70, Ñ1 (followed by colophon) D13 subst.:

58* ये विशिष्टा राक्षसेन्द्राः सहामात्या महाबलाः ।
लीलया निहताः सर्वे वानरेण हनूमता ।
निष्प्रधानीकृता लङ्का बालवृद्धावशेषिता ।

—Then they cont.:

59* हनूमांस्तु ततो वीरो नचिरेण समागतः ।

—Ñ1 D13 read l. 71 after 55*.—(l. 71) Ñ1 D13 मंत्रयंत्यप(D13 °ते पु)रे तत्र (for the prior half).—After l. 71, Ñ1 D13 ins.:

60* संशयेऽस्मिन्भवेच्चैव जीवितस्य तु रक्षणम् ।

[D13 समयोस्त्वभवन्नैव (for the prior half) and लक्षणं (for रक्षणम्).]

—Ñ1 D13 om. l. 72–76.—(l. 72) G (ed.) दुरात्मनः.—G (ed.) om. l. 73–76.—(l. 73) V1 B3.4 इति भय (B3 *sup. lin.* also गुरु)परिकंपितांतराणां (B3 °ला); V2.3 इति भयकंपितांतराणां; B1.2 इति भयपरि(B2 गुरुभय)कंपितानां.—(l. 74) V3 -चकितैर् (for -चरितैर्). V2.3 B1–3 च (for तु).—(l. 76) V3 B2–4 चेतः; B1 हव्यः (for तेजः).

Colophon: D13 om.; Ñ1 reads after 58*.—*Kāṇḍa name*: Ñ B1.3.4 D7 लंकाकांडे.—*Sarga name*: Ñ V2.3 B D7 ताल(V2 B4 तृण; D7 स्थूल)जंघादिवधः; V1 तालजंघाव-शिष्टराक्षसवधः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2.3 B2.4 D7 om.; Ñ2 86; V1 83; B1.3 80; G (ed.) 84.

—(l. 77) V1.3 B तं (for तच्). B1 तथा (for तदा). B2 मारुतात्मजः (for °तिस्तदा). B3 हनुमान्मारुतात्मजः (for the post. half).—For l. 77, Ś D2.8.12 subst. and read after 69*:

61* स्वस्थाने स्थापयित्वा तु तं नगं नगसत्तमम् ।

—Then they cont.:

62* पुनरायाज्जवेनाशु शापाज्ज्वर इव च्युतः ।
रामस्य त्वरितं गत्वा विनयेन कृताञ्जलिः ।
ननाम शिरसा पादौ सुग्रीवस्य च धीमतः ।
तं प्रशस्य हनूमन्तं सुग्रीवं सविभीषणम् ।
ते सर्वे हर्षमापन्ना दृष्ट्वा लक्ष्मणमुत्थितम् । [5]
ततोऽब्रवीन्महातेजा लक्ष्मणो राघवं तदा ।

[(l. 1) Ś1 पाशाज् (for शापाज्). D2 चापाच्छर.—(l. 2) D2 कृत्वा (for गत्वा).—(l. 3) D2 प्रणम्य (for ननाम).—(l. 4) D2 च (for स-).]

—For l. 77, Ñ1 D13 subst. and read after l. 1 of 69*:

63* ततो हनूमान्संप्राप्तः स्थापयित्वा तु पर्वतम् ।

—Then they cont.:

64* प्रणम्य शिरसा रामं सुग्रीवं च महाबलम् ।
बभाषे स कपिश्रेष्ठो राक्षसा मे समन्ततः ।
गच्छन्तो देवरूपेण विघ्नं कर्तुमुपस्थिताः ।
विज्ञातास्तु मया क्षिप्रं निहतास्ते क्षणेन तु ।
ततो रामः ससुग्रीवो हनूमन्तमपूजयत् । [5]

[(l. 1) D13 महाबलः (for °बलम्).—(l. 4) D13 तु (for ते).—(l. 5) D13 प्रपूजयत् (for अपूजयत्).]

—For l. 77, D4.9 T2.3 subst.:

65* स्वस्थाने पर्वतं न्यस्य रामपार्श्वं समागतः ।

स्तूयमानः सुरैः सिद्धैर्गन्धर्वैः सहचारणैः ।
अप्सरोभिश्च मुदितैर्न्यवर्तत महायशाः । [80]
उपर्येव स लङ्काया हनूमान्पवनात्मजः ।
संप्राप्तो यत्र सुग्रीवो राघवश्च सलक्ष्मणः ।
दृष्ट्वा प्राप्तं हनूमन्तं रामो हर्षमुपागतः ।
स्वागतं ते हरिश्रेष्ठ सुस्वागतमरिंदम ।
दिष्ट्या क्षेमेण संप्राप्तो गत्वा त्वं वानरोत्तम । [85]

62

After colophon of 6.89, D$_{4.9}$ T$_{2.3}$ ins.; while D$_3$ cont. l. 49–54, 43, 59–74, 94–138, 209–226, 266–277, 309–317 after App. I (No. 61) :

रावणोऽपि हि तं श्रुत्वा वृत्तान्तं राघवस्य च ।
हनूमतः प्रभावं च शीघ्रं शुक्रान्तिकं ययौ ।
काव्यं प्रणम्य चाहेदं पाहि मां दैत्यपूजित ।
निर्मूलितोऽस्मि रामेण लङ्कां संरुध्य सर्वतः ।
हताः पुत्रा मम ज्येष्ठा बान्धवाः कुलजाश्च मे । [5]
केनोपायेन जीवामि कथयस्व कवे मम ।
दशग्रीवस्य वचनं श्रुत्वोवाच तदोशनाः ।
कुरुष्व विधिना वीर होमं येन जयिष्यसि ।
रथो धनुः शराः खड्गो वाजिनः कुण्डलानि च ।
निर्गमिष्यन्ति हवनाल्नो वै विघ्नो भवेद्यदि । [10]
गृहाणेमानि मन्त्राणि याहि शीघ्रं निवेशनम् ।
इत्युक्तो रावणो धीमान्मन्त्रान्संगृह्य शुक्रतः ।
आगमत्सहसा लङ्कामाकाशेन रणोत्सुकः ।
महेन्द्रभवनाकारं संप्राप्तः स्वं निवेशनम् ।

[D$_9$ भूभृतं (for पर्वतं). T$_3$ रामपार्श्वे. D$_9$ जगाम सः (for समागतः).]

—Then they cont. :

66* प्रणिपत्याग्रतो रामं सुग्रीवं सहलक्ष्मणम् ।
आचचक्षे यथावृत्तं यत्कृतं यच्च साम्प्रतम् ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य रामसुग्रीवलक्ष्मणाः ।
पर्यष्वजन्त संहृष्टा भुजैस्तैर्वायुनन्दनम् ।
वानरास्तु ततः सर्वे हर्षसंपूर्णमानसाः । [5]
पर्यष्वजन्त चान्योन्यं भुजैरास्फोटयन्ति च ।
साधु वीर सुषेणेति साधु मारुतनन्दन ।
इत्येवं प्रवदन्ति स्म सिंहनादैर्नदन्ति च ।
पुनरेव महाबाहुः सौमित्रि भ्रातृवत्सलः ।

[(l. 1) D$_4$ चैव; D$_9$ च स- (for सह-). —(l. 2) D$_{4.9}$ यत्पूर्वं (for यत्कृतं). —(l. 3) D$_9$ श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा). —(l. 8) T$_{2.3}$ प्रब्रुवंते (for प्रवदन्ति). D$_4$ सिंहनादं.]

—D$_{4.9}$ T$_{2.3}$ om. l. 78–85. Ñ$_1$ D$_{13}$ om. l. 78. —For l. 77–78, D$_3$ subst. :

67* स मुक्त्वा पर्वतश्रेष्ठं पुनरायात्कपीश्वरः ।

—Then D$_3$ cont. :

68* प्रणम्य रामं सुग्रीवं राजानं पवनात्मजः ।
तान्प्रणम्य कपिश्रेष्ठान्हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ।
राक्षसा देवरूपेण विघ्नं कर्तुमुपागताः ।
माया तेषां मया ज्ञाता ते पद्भ्यां मे प्रमर्दिताः ।
श्रुत्वा तद्वचनं तस्य रामसुग्रीवलक्ष्मणाः । [5]
प्रहृष्टास्ते परिष्वज्य हनुमन्तं कपीश्वरम् ।

—B$_1$ om. l. 79–81. Ñ$_1$ D$_{13}$ om. l. 80–85. —(l. 80) V$_1$ मुदितैरप्सरोभिश्च (by transp.). V$_3$ damaged for न्यवर्तत. —For l. 79–80, Ś D$_{3.8.12}$ subst. ; Ñ$_1$ D$_{13}$ subst. l. 1 only for l. 79 :

69* दैवतैः स्तूयमानस्तु तथा तुम्बुरुनारदैः ।
अप्सरोगीयमानस्तु तथा किंनरचारणैः ।

[(l. 1) Ñ$_1$ D$_2$ च (for तु). Ñ$_1$ D$_{13}$ हाहा- (for तथा).]

—V$_3$ om. l. 81. —(l. 81) V$_2$ तु (for स). B$_4$ लंकायां (for लङ्काया). B$_3$ उपेत्य च स लंकायां (for the prior half). B$_3$ मारुतात्मजः (for पवना°). V$_2$ संप्राप्तो मारुतात्मजः (for the post. half). —(l. 82) V$_2$ हनुमान् (for संप्राप्तो). V$_2$ सह- (for च स-). —(l. 84) V$_2$ B$_{1.2}$ कपि- (for हरि-). Ñ$_2$ D$_7$ स्वागतं वानरश्रेष्ठ (for the prior half). —B$_1$ om. l. 85. —(l. 85) Ñ$_2$ क्षणेन (for क्षेमेण). D$_7$ यो हि (for गत्वा). —Thereafter Ñ$_2$ V B$_{1.2.4}$ ins. l. 2–3 of 2066*; while B$_3$ ins. in marg. :

70* आगतं मारुतिं दृष्ट्वा सर्वे ते हरियूथपाः ।
रामलक्ष्मणसुग्रीवा विभीषणमहामतिः ।
कर्मणा विस्मिताश्चास्य साधु साध्विति चाब्रुवन् ।
लक्ष्मणे जीवितापन्ने रामः संहृष्टमानसः ।
आनन्दाश्रुजलाक्लिन्नो वचनं चेदमब्रवीत् । [5]

and then B$_3$ repeats 6.89.27 (followed by l. 2–3 of 2066*). —After this passage, D$_3$ cont. l. 49–54, 43, 59–74, 94–138, 209–226, 266–277, 309–317 of App. I (No. 62) ; T$_{2.3}$ repeat 6.89. 26–27^b.

62

(l. 1) D$_9$ तच् and प्रवृत्तं (for तं and वृत्तान्तं respy.). —(l. 3) D$_4$ प्रोवाच and मया हि येन पूजितः (also किं कृतं त्वामजानता) (for चाहेदं and the post. half respy.). —(l. 4) D$_4$ निषूदितो. —(l. 5) D$_9$ हतः पुत्रो मम ज्येष्ठो (for the prior half). D$_4$ वै; D$_9$ T$_2$ ये (for मे). —(l. 7) D$_9$ तपोधनः (for तदोशनाः). —(l. 8) D$_9$ वधिष्यसि (for जयिष्यसि). —(l. 9) D$_4$ शरः (for शराः) and कुंजरास्तथा (for कुण्डलानि च). —(l. 10) T$_2$ भगवान्; T$_3$ भवनान् (for हवनान्). T$_3$ भविष्यति (for भवेद्यदि). D$_9$ नो चेद्विघ्नं भविष्यति (for the post. half). —(l. 11) D$_4$ होमैरिमांश्च मंत्रांश्च (for the prior half). —(l. 12) D$_4$ अध्याप्य (for संगृह्य). —(l. 13) T$_3$ अगमत् (for आ°) and आकारेण (for °शेन). —(l. 14) D$_4$ संप्राप्य स्वं; D$_9$ रावणः स्व- ; T$_3$

चकार दैत्यमार्गेण होमं स दशकन्धरः । [15]
विद्युज्जिह्वं समादिश्य रक्षणार्थं स वेश्मनः ।
लङ्काद्वारकवाटानि दत्त्वा सर्वप्रयत्नतः ।
हस्त्यश्वरथवृन्दानि स्थापयामास सर्वतः ।
ज्ञात्वा प्रविश्य मौनी सन्गुहां पातालसंनिभाम् ।
तत्राजुहाव युद्धार्थमग्निस्थापनपूर्वकम् । [20]
आजह्रुर्होमसंभारांस्त्वरिता ब्रह्मराक्षसाः ।
रक्तोष्णीषाणि वासांसि समिधोऽथ विभीतकाः ।
भल्लातककरञ्जांश्च बिल्वानां तु फलानि च ।
राजिकां गुग्गुलं चैव मांसरक्तशिरांसि च ।
काकान्गृध्रान्वयःश्येनान्बिल्वाखुकुरवानपि । [25]
छागांश्च कृष्णमीनांश्च मकरान्कच्छपानपि ।
जुहाव रावणः शीघ्रं नवनीतं घृतं मधु ।
दधिदूर्वाप्रवालांश्च पुष्पाणि तिलसर्षपान् ।
पायसं षड्सान्नानि विविधाभरणानि च ।
शिवध्यानेन चिक्षेप समिद्धे जातवेदसि । [30]
कर्पूरकुङ्कुमादीनि चन्दनान्यगरूंस्तथा ।
हुत्वा रोमाणि केशांश्च जुहाव रणकोविदः ।
ततो रसातलाद्धूमो घोरोऽभ्राम्बरमावृणोत् ।
सर्वलोकक्षयकरो निर्घातपवनोद्धतः ।
तं दृष्ट्वा देवगन्धर्वा वानराश्च भयं ययुः । [35]
विभीषणोऽथ संभ्रान्तो रामपार्श्वमुपागमत् ।
ततो रामो महातेजा रघूणां कुलवर्धनः ।
विभीषणमिदं वाक्यं प्रत्युवाचारिसूदनः ।
क्वासौ लङ्केश्वरः क्षुद्रो रावणो नाम दुर्मदः ।
रणभूमिं परित्यज्य क्वास्ते किं वास्य चेष्टितम् । [40]
स हि छिद्रप्रहर्ता च कृतपापश्च रावणः ।
बोद्धव्यस्तु त्वया वीर क्षिप्रमेव ममाज्ञया ।
राघवस्य वचः श्रुत्वा चारैरन्वेष्य सर्वतः ।
उवाच वचनं धीमान्राममेतद्विभीषणः ।
शक्त्या निर्भिद्य सौमित्रिं क्रूरकर्मा दशाननः । [45]
प्रविवेश पुरीं तूर्णं लङ्कामेव सहानुगः ।
सोऽवतीर्य रथात्तत्र वधमिच्छंश्च राघव ।
चिन्तयामास काकुत्स्थ वरदानं महात्मनः ।
दत्तं स्वयंभुवा पूर्वं वरं शत्रुविनाशनम् ।
अजेयं शत्रुभिर्लोकैः ससुरासुरमानवैः । [50]
रथं सर्वायुधोपेतं दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।
युक्तमश्वैर्महावेगैः कामगैः कामरूपिभिः ।
अभेद्यकवचं चापि सर्वास्त्रैरभिसंवृतम् ।
तस्य होमस्य कालोऽयं देवायतनमास्थितः ।
जुहोत्यग्निं समाधिस्थो रौद्रैर्मन्त्रैर्महायशाः । [55]
पश्य पश्य महाभागानलाद्धूमं समाकुलम् ।
निश्चितं त्वद्भयाद्राजन्रावणो होममाचरत् ।
तस्य यावत्तु तत्कर्म न सिध्यति दुरात्मनः ।
तस्य तावत्त्वया वीर विघ्नः कार्यो बलीयसः ।
समाप्ते दिव्यहोमे तु दुर्जयोऽसौ भविष्यति । [60]
आदिशस्व महाबाहो यूथपान्कामरूपिणः ।
होमविध्वंसनार्थाय शीघ्रं स्वविजयाय च ।

संप्राप्तः रव- (for संप्राप्तः स्वं).—(l. 15) D4 प्रकुर्वन् (for चकार). —(l. 16) T3 विद्युज्जिह्वं. D4 रक्षणार्थं स्व-; D9 रक्षार्थं तस्य (for रक्षणार्थं स). —(l. 17) D4 -कपाटानि (for -कवाटानि) and सर्वत्र यत्नतः (for सर्वप्र°). —(l. 19) D9 प्रयत्न- (for प्रविश्य) and च (for सन्). T3 -संस्थितां (for -संनिभाम्). D4 गृहं पातालसंनिभं (for the post. half). —(l. 21) D9 आजह्रे (for °ह्रुर्) and त्वरितो राक्षसेश्वरः (for the post. half).—(l. 22) D4 रक्तोष्णीषं च. —(l. 23) D9 भल्लीतक-; T2 फल्ला° (for भल्ला°). D4.9 च (for तु). —(l. 24) D4 मांसं रक्तं (for मांसरक्त-). D9 -शिरास्थि (for -शिरांसि). —(l. 25) T3 गृध्रादयः (for गृध्रान्वयः-). D4 वयस्यांश्च (for वयःश्येनान्). D4 च्चिल्लाखुकुरटानपि; D9 भल्लूकान्कुक्कुटानपि (for the post. half). —D9 T3 om. (hapl.) l. 26. —(l. 26) T2 कूथवान् (corrupt) (for कच्छपान्). —(l. 28) D9 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 32. D4 दधि- (for तिल-). —(l. 29) D4 शुक्रमीनांश्च (for षड्सान्नानि) and धातुण्यांभरणादपि (corrupt) (for the post. half). —(l. 30) D4 समृद्धे (for समिद्धे). —(l. 33) D4 यो रौद्रोचिरम् (for घोरोऽभ्राम्बरम्). D9 रौद्रोंबरमुपावृणोत् (for the post. half). —D9 om. l. 34. —(l. 34) D4 निर्वातपवनान्वितः (for the post. half). —(l. 35) D9 ययुर्भयं (by transp.). —(l. 36) D4.9 [ऽ]पि (for ऽथ). —D4.9 om. l. 37–55. —(l. 39) T3 क्रुद्धो (for क्षुद्रो) and दुर्मतिः (for दुर्मदः). —(l. 40) T3 च (for वा). —(l. 43) D3 चारैर्मम समाख्यातमेतत्संप्रति वर्तते. —(l. 50) T3 सप्तभिर् (for शत्रुभिर्). —(l. 53) T3 अमेद्यं. —For l. 49–54, D3 subst. :

1* ** त्वां हि रणे हन्ता कश्चिच्छत्रुः समागतः ।
तदा त्वया शान्तिगृहे होतव्यस्तु हुताशनः ।
समुद्दिश्याहुतीनां तु सहस्राणि दशैव तु ।
तत्राग्निमध्यात्स रथः सध्वजो वाजिसारथिः ।
उत्थास्यति महादिव्यः सर्वास्त्रवरसंयुतः । [5]
तमारुह्यारिभिः सार्धं सदेवासुरमानवैः ।
युध्यतो न भयं ते स्यात्तांश्च सर्वान्विजेष्यसि ।
कामरूपी कामगामी ह्यवध्यः सर्वजन्तुषु ।
एवं भविष्यसीत्युक्त्वा गतो ब्रह्मा स्वमन्दिरम् ।
तदग्निकार्यं यद्यस्य सिद्धिं समुपयास्यति । [10]

—Then D3 cont. :

2* अवध्यः स भवेत्तस्मिन्कृते कर्मणि राक्षसः ।

—(l. 56) D4.9 महाबाहो (for °भाग) and नभो धूम- (for [अ]नलाद्धूमं). —D4.9 om. l. 58–59. —(l. 59) D3 तदग्निकार्यविघ्नार्थं दिश सर्वान्हरीश्वरान्. —(l. 60) D9 यदि (for दिव्य-). T2 om. तु (subm.). D3 अन्यथा न वयं सर्वे भविष्यामो रघूत्तम. —D3 om. l. 61–62. —(l. 61) D4.9 T3 महाबे(D9 °भा)गान् (for °बाहो). —D4.9 om. l. 63.

विभीषणस्य तद्वाक्यं घोरं श्रुत्वा सुदारुणम् ।
ततो रामो महातेजाः सुग्रीवस्य मतेन च।
आदिदेश हनूमन्तमङ्गदं गन्धमादनम् । [65]
द्विविदं पनसं मैन्दं शरभं तारमेव च ।
गजं गवाक्षं वीराढ्यं धूम्रं ज्योतिर्मुखं तथा ।
ऋक्षं सेनापतिं नीलं नलं चापि महाबलम् ।
लब्धलक्ष्या महावीर्या यूथपाः कृतनिश्चयाः ।
उत्तस्थुस्ते बलैः सार्धं गर्जन्त इव तोयदाः । [70]
ते शिलापादपधरा महाकाया महाबलाः ।
गर्जन्तो रेजिरे सर्वे जङ्गमा इव पर्वताः ।
क्षणात्संप्राप्य नगरीं लङ्कां रावणपालिताम्।
प्राकारं सहसाप्लुत्य विविशुस्ते प्लवंगमाः ।
दश कोट्यः प्लवंगानां दशग्रीवनिवेशनम् । [75]
विविशुः सहिता घोरा गर्जन्तोऽतिभयंकरम् ।
रावणस्य गृहद्वारप्राङ्गणेऽतिविजृम्भिते ।
युद्धं समभवद्धोरं रक्षसां वानरैः सह ।
कपिभिः पर्वताकारैर्गजेन्द्राः पातिता भुवि ।
तथा विघटिताश्चाश्वा मथिताश्च सहस्रशः । [80]
शिरांसि राक्षसेन्द्राणां पतन्ति प्रस्फुटन्ति च ।
प्रासादान्पातयन्ति स्म रत्नानि तु हरन्ति च ।
प्रभाते विमले जाते न पश्यन्ति स्म रावणम् ।
मार्गमाणाः प्रयत्नेन वानरा राजवेश्मनि ।
विभीषणस्य या भार्या सरमा नाम राक्षसी । [85]
तया तु रावणस्थानं कथितं चोद्यमानया ।
हस्तस्य संज्ञया नीचैर्भर्तुः प्रियचिकीर्षया ।
निर्दिदेशाङ्गदायाथ होमो यत्र प्रवर्तते ।
ज्ञात्वा तु तत्र संस्थानं वालिपुत्रो महाबलः ।
रावणेन च या घोरा शिला क्षिप्ता गुहामुखे । [90]
पादाघातेन निर्भिन्ना साङ्गदेन महात्मना ।
तां गुहां प्रविवेशाथ राजपुत्रोऽङ्गदोऽग्रणीः ।
दक्षस्य यज्ञविघ्नाय वीरभद्रो यथा पुरा ।
ददृशुर्देवतागारे रावणं बलरक्षितम् ।
समाधिध्यानसंयुक्तं मौननिष्पन्दलोचनम् । [95]
स्रुवहस्तं समासीनं प्राङ्मुखं रक्तवाससम् ।
रक्तोष्णीषधरं दिव्यं पुरो ज्वलितपावकम् ।
विद्युद्भास्करसंयुक्तं संध्यायामिव तोयदम् ।
मन्दोदरीसमीपस्थं किरीटोत्तुङ्गभूषणम् ।
हारनिर्झरतोयाढ्यं महावदनकन्धरम् । [100]

—(l. 63) D3 घोरं शत्रुभयावहं (for the post. half). —(l. 64) D3 श्रुत्वा (for ततो) and स्वबलं च निरीक्ष्य सः (for the post. half). —(l. 66) D4 तारकं तथा (for तारमेव च). —(l. 67) D4.9 गवयं (for वीराढ्यं). D9 भीम- (for धूम्रं). D9 तदा. —For l. 65–67, D3 subst.:

3* आज्ञापयामास तदा विघ्नार्थं दश यूथपान् ।
माल्यवन्तं सुषेणं च गवाक्षं गवयं गजम् ।
अङ्गदं स हनूमन्तं शरभं गन्धमादनम् ।

—(l. 68) D3 चैव (for नीलं) and नीलं चैव (for नलं चापि). D4.9 नलं नील गणश्रेष्ठमादिदेश महामतिः. —D4.9 om. l. 69–72. —(l. 69) D3 -लक्षा (for -लक्ष्या). —(l. 74) D3 अथ वा (for सहसा). —For l. 73–74, D4.9 subst.:

4* तदोत्पत्य हरिश्रेष्ठाः प्रविष्टा नगरीं द्रुतम् ।
प्राकारं लङ्घयित्वा तु स्वबलाद्बलसंयुताः ।

[(l. 1) D9 तथा (for तदा) and प्रविश्य नगरे शुभे (for the post. half). —(l. 2) D9 स्वमादाय बलं पुरः (for the post. half).]

—(l. 75) D4 कोटि-. —(l. 76) D4 -भयंकराः; D9 -भयानकाः. —(l. 77) D4 -द्वारि (for -द्वार-) and प्रांगणेतीव संमते (for the post. half). —(l. 80) D4 रथा विघट्टिताश्चाश्च; D9 रथाश्वघाटिताश्च (corrupt) (for the prior half). —D9 om. l. 81. —After l. 81, D4 ins.; while D9 ins. after l. 80:

5* कबन्धानि विधीयन्ते बहु सीदन्ति मर्दिताः ।
विकृष्य दशनान्स्थूलान्द्विपेन्द्राणां वलीमुखाः ।
घ्नन्ति स्म राक्षसांस्ते तु न पश्यन्ति च रावणम् ।

[D9 om. l. 1. —(l. 2) D9 रदनान् (for दश°) and बलीयसां (for वलीमुखाः). —(l. 3) D9 घ्नंतश्च राक्षसांश्चैरुर्धावंतश्च यतस्ततः.]

—Thereafter D9 cont.:

6* नार्यो रुदन्ति बहुधा वृद्धाः परिपतन्ति च ।

—D4 om. l. 82–83. —(l. 82) D9 हारयंति (for पातयन्ति) and च (for तु). T2 महांति (for हरन्ति). —(l. 83) D9 च (for स्म). —(l. 85) D4 सा भार्या; D9 भार्या सा (for या भार्या). —(l. 87) D9 हस्तेन. —(l. 88) D4 अंगदाय विदग्धाय; D9 अंगदायाचचक्षे सा (for the prior half). —(l. 89) D4 तत्तदा स्थानं; D9 तत्र तत्स्थानम्. D9 अंगदः स महाकपिः (for the post. half). —(l. 90) D4 संनार्था (for या घोरा). D9 रावणेन प्रयत्नात्सा (for the prior half) and दत्ता (for क्षिप्ता). —(l. 91) T3 पादमूलेन. D4 तैर्; D9 वै (for निर्-). D4.9 ह्यंगदेन महाशिला (for the post. half). —(l. 92) D4.9 संविवेशाशु (D9 °थ) (for प्रविवेशाथ). —(l. 93) D9 दक्षस्य वीरभद्रो हि होमकाले यथा पुरा. —After l. 93, T2.3 read l. 139 for the first time, repeating it in its proper place. —D4.9 om. l. 94. —D3 om. l. 95. —(l. 95) D4 -संयुक्तो. D9 विवेश योगसंयुक्तो (for the prior half). D4.9 मौनी निष्पंदलोचनः (for the post. half). —After l. 95, D4.9 ins.:

7* अङ्गदेन ततो दृष्टो रावणो होमदीक्षितः ।

[D9 तदा (for ततो).]

—D4.9 om. l. 96–138. —(l. 97) D3 वीरं (for दिव्यं). —(l. 98) D3 -भानुर- (for -भास्कर-). —(l. 99) T2 -समीपं तं. D3 तं महापादपवनं किरीटोत्तुंगशृंगिणं. —(l. 100) D3 गुहा- (for महा-). D3 -कंदरं. —(l. 101)

वासोमन:शिलाधारं गिरिं नीलमिव स्थितम्।
स्तुवन्तमद्भुताकारं रौद्रं रौद्रपराक्रमम् ।
दृष्ट्वा तस्याद्भुतं कर्म वानरा: कृतनिश्चया: ।
हनूमन्तं पुरस्कृत्य सर्वे युद्धाय तस्थिरे ।
राक्षसाश्च महावीर्या: प्रासासिपरिघायुधा: । [105]
दंशितास्तस्थिरे सर्वे युद्धायामितविक्रमा: ।
ते बलेऽन्योन्यमासाद्य घोरे वानररक्षसाम् ।
चक्राते कदनं घोरमद्भुतं रोमहर्षणम् ।
पादपैर्गिरिशृङ्गैश्च शिलाभिर्दशनैर्नखै: ।
वानरा राक्षसाञ्जघ्नुस्तलैर्मुष्टिभिरेव च । [110]
राक्षसा: क्रोधरक्ताक्षास्तदा वानरपुंगवान् ।
नाराचैर्बहुभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छिदुश्च महासिभि: ।
ते छिन्नभिन्नसर्वाङ्गा वानरास्त्यक्तजीविता: ।
निपेतुर्भूतले भिन्ना: केचिद्रुधिरकर्दमे ।
रक्षांसि च निपेतुश्च वानरैर्भीमविक्रमै: । [115]
चूर्णिता विविधैश्चैव पादपैर्मुष्टिभिस्तदा ।
दारितास्त्रैर्नखैस्तीक्ष्णैर्दन्तैरपि सुदारुणै: ।

तत्प्रवृद्धं महद्युद्धं कबन्धशतसंकुलम् ।
शूराणां हर्षजननं भीरूणां भयवर्धनम् ।
हर्षणं सुरनारीणां सर्वदु:खविमोक्षणम् । [120]
तस्मिन्युद्धे महाघोरे रक्षोवानरसंक्षये ।
प्रावर्तत नदी घोरा शोणितोदकवाहिनी ।
नानापताकसंछन्ना द्विपदेहशिलातला ।
विकोशासिचयोन्मीना मांसरक्तेभकर्दमा ।
रथचक्रमहाग्राहा प्रासपट्टसभोगिनी । [125]
शीर्णाभरणवेलाढ्या हतशूरमुखाम्बुजा ।
वर्मकच्छपसंबाधा हस्तिफेनावगाहिनी ।
क्रव्यादानन्दजननी गृध्रकाकोत्सवोद्भवा ।
उत्तेरुस्तां नदीं सर्वे यूथपास्ते सहस्रश: ।
नरा विच्छिन्नपाप्मानो नदीं वैतरणीं यथा । [130]
राक्षसा हतभूयिष्ठा विरथा हतचेतस: ।
त्यक्तसंग्रामसत्त्वास्ते भेजिरे सर्वतो दिशम् ।
दृष्ट्वा स्वं च बलं सर्वमिदमाहाङ्गदो वच: ।
पश्य राक्षसराज त्वं नयामि तव पार्श्वत: ।

D_3 -द्वारं (for -[आ]धारं). —(l. 102) D_3 जुह्वंतम् (for स्तुवन्तम्) and रुद्ररूप- (for रौद्रं रौद्र-). —(l. 108) D_3 चक्रतु: . D_3 लोम- (for रोम-). —(l. 109) D_3 शैल- (for गिरि-). —(l. 111) D_3 तथा (for तदा). —(l. 112) D_3 बिभिदुस्तीव्रैश्; T_3 विविधैस्तीक्ष्णैश् (for बहुभिस्तीक्ष्णैश्). —(l. 114) D_3 क्लिन्ना: ; T_3 छिन्ना: (for भिन्ना:). —(l. 115) D_3 तथा पेतुर् (for निपेतुश्च) and -कर्मभि: (for -विक्रमै:). —(l. 116) D_3 स्यु: शिला: शैलै:; T_3 विविधाश्चैव (for विविधैश्चैव). D_3 T_3 तथा (for तदा). —(l. 117) D_3 विदारिता नखैश्चैव (for the prior half). —(l. 118) $T_{2.3}$ प्रवृत्तं. T_2 महायुद्धं. $T_{2.3}$ कबंधभूत- . —(l. 119) T_3 च भयावहं (for भयवर्धनम्). —(l. 121) D_3 -संकुले (for -संक्षये). —(l. 123) T_3 महागज- (for द्विपदेह-). —(l. 124) D_3 -चया भीमा; T_2 -चयोर्मि* (for -चयोन्मीना). D_3 -संक्लेद-; T_3 -रक्तेन (for -रक्तेभ-). —(l. 125) D_3 -पट्टिश- (for -पट्टस-). —(l. 126) D_3 -रत्नाढ्या (for -वेलाढ्या) and -मुखानुगा (for -मुखाम्बुजा). —(l. 127) T_3 (with hiatus) अस्थि- (for हस्ति-). D_3 वज्रफेनीव (for हस्तिफेनाव-). —After l. 127, D_3 ins. :

8* शूरप्रमोदजननी भीरुणां भयवर्धिनी ।

—(l. 128) D_3 गृध्रकंकोद्भवोत्सवा (for the post. half). —After l. 128, D_3 ins. :

9* दुर्गमा स्वल्पसत्त्वानां सेव्या तेजस्विनां तथा ।

—(l. 129) D_3 महौजस: (for सहस्रश:). —(l. 130) D_3 नाराचच्छिन्न- (for नरा वि°) and इव (for यथा). —(l. 131) D_3 हततेजस: . —(l. 132) D_3 -संस्थास् (for -सत्त्वास्) and दिश: (for दिशम्). —(l. 133) D_3 दृष्ट्वापि स्वबलं भग्नं हतवीरं हतप्रभं. —After l. 133, D_3 ins. :

10* राक्षसेन्द्रोऽक्रोधवशाज्जुहावाग्नि समाहित: ।
वानरैस्तद्बलं भग्नं दृष्ट्वा संहृष्टमानसा: ।

अङ्गदप्रमुखा: सर्वे विविशुर्देवतालयम् ।
आस्फोटयामास बाहू समीपे तस्य रक्षस: ।
हनूमान्वाक्यमेतच्च सरोषं प्राह रावणम् । [5]
विभास्यते भयं गृह्य शूरत्वं राक्षसेश्वर ।
न हि सत्त्ववतामेव चरितं वै यथा तव ।
कुतस्ते तपस: शक्ति: शक्तिर्वा राक्षसेश्वर ।
न त्वं धर्मकृतं कर्म प्राप्स्यसे राक्षसाधम ।
न चाप्यौशनसं मन्त्रं वेत्सि त्वं राक्षसेश्वर । [10]
रामवीर्यविषं येन जरत्यङ्गेषु ते युधा ।
नैव ते वरदानानि न तपो न च शिक्षितम् ।
भवत्यर्थाय लङ्केश न ते सिद्धिर्नरान्तक ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ युध्यस्व न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।
अगृहीतायुधं भीतं न हन्यात्त्वद्विधं रणे । [15]
एवं वाक्शल्यनुन्नोऽपि रथमिच्छन्हुताशनात् ।
जुहावाहुतिमेवाथ न चुकोप कथंचन ।
ततो वायुसुत: श्रीमान्सर्वान्वानरयूथपान् ।
उवाच वाक्यं कालज्ञ: शृण्वतोऽस्य च रक्षस: ।
यूयं मन्दोदरीं शीघ्रमानयध्वं प्लवंगमा: । [20]
नान्यथा शक्यते कर्तुं मन्युरस्य दुरात्मन: ।
इति तस्य वच: श्रुत्वा वालिपुत्रोऽब्रवीदिदम् ।
आनयाम्यहमेवैक: सर्वे तिष्ठन्तु वानरा: ।
भार्यामस्य प्रियां त्वद्य पश्यतां व: प्लवंगमा: ।
भवन्तोऽस्याग्निकार्यं वै विध्वंसयत माचिरम् । [25]
इत्युक्त्वा प्रविवेशाथ रावणस्य निवेशनम् ।
घातयित्वा स रक्षांसि विद्राव्य च सहस्रधा ।
अङ्गद: प्लवगश्रेष्ठ: सिंहो गिरिगुहामिव ।
ततस्तां पुरमध्यस्थां केशेष्वादाय वीर्यवान् ।
निर्जगाम गृहीत्वा च व्याघ्रो मृगवधूमिव । [30]
तां विवर्णशिरोमाल्यां प्रभ्रष्टोत्तरवाससम् ।
आनीय रावणस्यान्तमिदमाहाङ्गदो वच: ।

इमां मन्दोदरीं भार्यां क्रूरकर्मन्दुरात्मवान् । [135]
न हि मुष्णन्ति शूरा ये मैथिलीं त्वं यथा पुरा ।
या ते पुष्टिर्बलं शौर्यं तेन तिष्ठ त्वमग्रतः ।
कृत्वा शिरसि पादं ते नयाम्येनां प्रियां तव ।
अङ्गदस्याज्ञया तत्र प्रविष्टा यूथनायकाः ।
कोलाहलं प्रकुर्वन्तस्ताडयन्तो निशाचरान् । [140]
यज्ञपात्राणि संगृह्य चिक्षिपुर्दहने तथा ।
वारिकुम्भांश्च सौवीरं तुरंगानां च कोटिकाम् ।
दन्तिनां त्वथ शीर्षाणि क्षिपन्त्यग्नौ हरीश्वराः ।
शृगालान्रासभानुष्ट्रान्सूकरान्कुक्कुटानपि ।
वह्निकुण्डे क्षिपन्ति स्म तस्यैव परिचारकान् [145]
स्रुवमाक्षिप्य हस्ताग्राद्रावणस्य रुषा ततः ।
तेनैव संजघानाशु हनूमान्यूथपाग्रणीः ।
घ्नन्ति तं दग्धकाष्ठैश्च वानरेन्द्रा यतस्ततः ।
तथापि रावणो ध्यानं न जहाति जयाशया ।
प्रविश्यान्तःपुरं तस्मिन्नङ्गदो वेगवत्तरः । [150]
केशपाशे गृहीत्वाथ राज्ञीं मन्दोदरीं शुभाम् ।
आनयित्वा तु वेगेन विक्रोशन्तीमनाथवत् ।
पट्टांशुकं स्तनाभ्यां च स्रस्तं देव्यास्तदा भुवि ।
स्तनतो मौक्तिका हारा निगलन्ति तथा द्रुतम् ।
प्रभ्रष्टं तिलकं तस्या व्यालोलं केशपाशकम् । [155]
विददाराथ दोर्भ्यां कञ्चुकं रत्नचित्रितम् ।
सीमन्तरत्नजालानि ताराजालमिवापरम् ।
स्रस्तं पपात भूमौ तु मल्लिकाकुसुमैः सह ।
श्रोणीसूत्रं परिच्छिन्नं नीवी प्रस्खलिताभवत् ।
कङ्कणे कुण्डले तस्याः पतिते राजवेश्मनि । [160]
देवगन्धर्वकन्याश्च नीता हृष्टैः प्लवंगमैः ।
मन्दोदरी रुरोदाथ पीनस्तनभरालसा ।
क्रोशन्ती करुणं देवी जगाद दशकन्धरम् ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ संमूढ निर्लज्जोऽसि जुहोषि किम् ।
नयन्ति वानरा मां हि त्वयि जीवति रावण । [165]
हन्यते पश्यतो यस्य भार्या पापैश्च शत्रुभिः ।
मर्तव्यं तेन तत्रैव जीवितान्मरणं वरम् ।
हा पुत्र मेघनादाद्य विध्वस्ताहं त्वया विना ।
यदि त्वं जीवसि श्रेष्ठ कथं वीर प्लवंगमाः ।
प्रविशन्ति हि लङ्कायां स्पृशन्ति तव मातरम् । [170]
तच्छ्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दृष्ट्वा स्पृष्टां प्रियां तदा ।
उत्तस्थौ खड्गमाकृष्य वालिपुत्रजिघांसया ।

[Cf. l. 74–108 of No. 63.]

—D3 om. l. 134. —(l. 135) D3 पार्श्वान् (for भार्यां). T3 क्रूरकर्मा. D3 नयामि तव पश्यतः (for the post. half). —(l. 136) D3 गृह्णंति (for मुष्णन्ति). —(l. 137) D3 शक्तिर् (for पुष्टिर्) and वीर्यं (for शौर्यं). D3 तिष्ठस्व मे (for तिष्ठ त्वम्). —(l. 138) D3 ते पादं (by transp.) —After l. 138, D3 ins.:

11* तच्छ्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दृष्ट्वा पृष्ठा प्रियां तदा ।
अङ्गदं मुष्टिना जघ्ने मूर्छितः स पपात ह ।
तमादाय भुजाभ्यां तु ताडयित्वा तु रावणम् ।
लाङ्गूलेनाञ्जनापुत्रः खं पुनश्चोत्पपात ह ।
अन्ये स्रुवोदकं हव्यं दर्भान्पावकमेव च । [5]
बलिकर्म च विध्वस्य खमुत्पेतुर्महाजवाः ।
अङ्गदश्चेतनां प्राप्य कृच्छ्राद्यूथपतिं गतः ।
आजग्मुस्त्वरिताः सर्वे यत्र रामो व्यवस्थितः ।
आचख्युस्ते यथावृत्तं युद्धं वानरपुंगवाः ।
ततो मन्दोदरी दीना रावणं वाक्यमब्रवीत् । [10]

[Cf. l. 113–120 of No. 63.]

—(l. 139) D9 प्राविशन् (for प्रविष्टा). —(l. 140) D9 रुदयंतो (for ताडयन्तो). —(l. 141) D9 संक्षिप्य (for संगृह्य). D4.9 तदा. —D9 om. l. 142–143. —(l. 142) D4 -कुंभानि. D4 कुरंगानां च कीलकं (corrupt) (for the post. half). —(l. 144) D9 शरभान् (for रासभान्) and उद्गतान् (for कुक्कुटान्). —(l. 146) D9 आछिद्य; T3 आविध्य (for आक्षिप्य). D4.9 हस्ताच्च (for हस्ताग्राद्). D9 तदा (for ततः). D4 [अ]थ वै रुषा (for रुषा ततः). —(l. 147) D9 तेनैव घातयामास विजयी प्लवगाग्रणीः. —(l. 148) D9 दंतैश्च; T3 तं दर्भ- (for तं दग्ध-). D4 घ्नंति तं ते तदा काष्ठैः (for the prior half). D4.9 वानराश्च (for वानरेन्द्रा). —D9 om. l. 149. —(l. 150) D4 [अं]तःपुरे. D9 (with hiatus) तत्र (for तस्मिन्) and वेगवत्तदा (for °त्तरः). —(l. 151) D4.9 केशपक्षे. D4 च; D9 तु (for [अ]थ). —(l. 152) D4.9 आ(D4 अ)नयद्रावणाभ्याशं(D4 °सं) (for the prior half) and विलंपंतीम् (for विक्रोशन्तीम्). —(l. 153) D4 T3 तथा (for तदा). —(l. 154) D4 वि- (for नि-) and तदा (for तथा). D9 गलिता स्थापितास्तदा (for the post. half). —(l. 155) D4.9 विभ्रष्टं (for प्र°). D4 व्यालोलः केशपाशकः; D9 मुखं चैवापि केशतः (for the post. half). —(l. 156) D4.9 [अं]गदो भग्नं (D9 वीरः); T3 [अ]थ दोर्लग्नं (for [अ]थ दोर्भग्नं). D4 -भूषितं (for -चित्रितम्). —(l. 157) D4 श्रीमत्तद् (for सीमन्त-). D4.9 -जालं तु (D9 om. तु [subm.]) (for -जालानि). D4 मुक्ता- (for तारा-). T3 [अं]बरं (for [अ]परम्). D9 रत्नजालमिवापतत् (for the post. half). —(l. 158) D9 कुस्थितैः (for मल्लिका-). —(l. 159) T3 -भ्रष्टं (for -च्छिन्नं). —(l. 161) D4 दृष्ट्वा; D9 हृष्टाः (for हृष्टैः). —(l. 162) D9 -पयोधरा (for -भरालसा). —(l. 164) D9 om. (hapl.) second [उ]त्तिष्ठ. D4 किं मूढ (for संमूढ) and [ऽ]त्र (for ऽसि). —(l. 165) T3 हरयो (for वानरा). D9 तु (for हि). —(l. 166) D4 पादैश्च (for पापैश्च). D9 हन्यंते तव दारास्तु पश्यतस्तव शत्रुभिः. —(l. 167) D9 जीवनान् (for जीवितान्). —(l. 169) D4 त्वयि जीविते (hypm.) (for त्वं जीवसि). D4 कर्तुं; D9 त्वद्य (for वीर). —After l. 170, D4.9 ins.:

12* राज्ञीं मन्दोदरीं प्रेक्ष्य रुदन्तीं च दशाननः ।

—D4.9 om. l. 171. —(l. 171) T2 स्पृष्ट्वा (for स्पृष्टां).

तमङ्गदं जघानाशु हृदये निशितासिना ।
मुञ्चेमां धूर्तं दयितामित्युवाच च तं श्वसन् ।
ततोऽङ्गदेन सा त्यक्ता रुधिराक्तेन वक्षसा । [175]
रावणोऽथाब्रवीद्देवीं याहि त्वं स्वं निवेशनम् ।
सा तु तद्वचनं श्रुत्वा रुदन्ती मुक्तमूर्धजा ।
प्रविवेश गृहं गुप्तं प्रभ्रष्टाभरणा सती ।
ततोऽङ्गदं समीक्ष्यैव ताडितं च वरासिना ।
हनूमान्रावणं मूर्ध्नि ताडयामास मुष्टिना । [180]
तेन मुष्टिप्रहारेण रावणो भिन्नमस्तकः ।
सुस्राव रुधिरं भूरि गिरेः प्रस्रवणं यथा ।
आश्वास्य चाङ्गदस्तं तु तलाघातेन रावणम् ।
ताडयामास संक्रुद्धः स्कन्धदेशे महाबलः ।
द्वयोर्घातेन पौलस्त्यः किंचिद्भ्रान्तिमुपागमत् । [185]
तत्रोत्थाय दशग्रीवो गदयाङ्गदमाशु वै ।
हनूमन्तं च खड्गेन जघानाद्भुतविक्रमः ।
नीलं च मुसलेनाथ नलं नागमुखेन च ।
अङ्कुशेन गजं घोरं शक्त्या शतबलिं तथा ।
मुद्गरेण महावीर्यो मैन्दं द्विविदमेव च । [190]
ततो हरीश्वरा भग्ना निष्क्रान्ता रावणालयात् ।
वेगान्निवेशनं प्राप्ताः सुग्रीवस्य समीपगाः ।
ततो हनूमान्कपियूथनायको
विज्ञापयामास च राघवं तदा ।
विध्वंसितस्तस्य मखो दुरात्मनः [195]
प्रविश्य पातालगृहं कपीश्वरैः ।

Colophon

रावणोऽपि महातेजाः प्रविश्यान्तःपुरं तदा ।
देवीं मन्दोदरीं राज्ञीमुवाच तदनन्तरम् ।
त्यज शोकं विशालाक्षि विषादं मा कृथाः प्रिये ।
दैवायत्तमिदं सर्वं जीवद्भिः किं न दृश्यते । [200]
एष गच्छाम्यहं भद्रे रणशीर्षं तदद्भुतम् ।
रामं च लक्ष्मणं चैव हनिष्यामि कपीश्वरम् ।
मां च रामो दृढैर्बाणैः पातयेद्यदि भूतले ।
तथा त्वया विधातव्या मदीयाः सत्क्रियाः प्रिये ।
वैदेहीं घातयित्वा च मर्तव्या त्वं मया सह । [205]
तच्छ्रुत्वा तु वचस्तस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
उवाचाश्रुमुखी दीना रावणं मयपुत्रिका ।
श्रोतव्यं मद्वचः कान्त कर्तव्यमधुना त्वया ।
किं न पश्यसि मां राजन्ननाथां त्वयि जीवति ।
वानरैः परिकर्षन्तीमितश्चेतश्च धावतीम् । [210]
पतितां च निराशां मां निरपेक्षां च कातराम् ।
शोकावृतपरिभ्रष्टां रूढामिव जले लताम् ।
हतपुत्रसुहृत्पक्षां त्वामेव शरणं गताम् ।
अज्ञानबलसम्पन्नैः पुरुषैर्लोकवर्तिभिः ।
पुत्रदारप्रियार्थं हि यतितव्यमिति स्थितिः । [215]
त्वं पुनः पुत्रदारस्य सुहृद्बन्धुजनस्य च ।
कृत्वा विनाशं लब्धोऽसि किं सुखं तद्ब्रवीहि मे
न कृतं धर्मशीलस्य भ्रातुर्वाक्यं त्वया हि तत् ।
न च मद्वचनं राजञ्श्रुतं न सुहृदां तथा ।
अथ शास्त्रविदां सम्यक्श्रुतं न च हितैषिणाम् । [220]
शिष्येणोशनसः साक्षात्कथमात्मा विनाशितः ।
कथं लोकापवादात्ते भयं लज्जा न ते पुनः ।
अपवादभयात्सन्तस्त्यजन्ति सुखमागतम् ।

—(l. 172) D9 आदाय (for आकृष्य). —(l. 173) D4 क्रुद्धो (for तम्). —(l. 174) D9 मे (for [इ]मां). D4.9 धर्म- (for धूर्तं). D9 विनि-; T3 ततः (for च तं). —(l. 175) T2.3 राक्षसी (for वक्षसा). —(l. 176) D4 [s]पि (for sथ). D9 भार्यां (for देवीं). D4 T3 स्व-; D9 सन्- (for स्वं). —(l. 177) T2.3 रुदती. —(l. 178) D4 राज्ञो; D9 शुभ्रं (for गुप्तं). D4 विभ्रष्ट- (for प्रभ्रष्ट-). D9 -[आ]भरणी. —(l. 179) D9 [अ]थ (for [ए]व). —(l. 182) D9 भूयो गिरिः (for भूरि गिरेः). D4 गिरिः प्रस्रवणैर्यथा (for the post. half). —(l. 183) D4 om. तं (subm.). D4 ततो घातेन (for तलाघा°). —(l. 185) D9 तयोर्. D4 ग्लानिम्; D9 मोहम् (for भ्रान्तिम्). —(l. 186) D4 तत्रास्थाय; D9 तथोत्थाय. —(l. 188) D4.9 [आ]शु (for [अ]थ). —(l. 189) D4 -बलं (for -बलिं). D9 स्वशक्त्या च बलिं तथा (for the post. half). —(l. 191) D9 निहता रावणाद्भयात् (for the post. half). —(l. 192) D4 निशांते भवनं प्राप्ताः (for the prior half). D9 निवेशनं (for समीपगाः). —(l. 193) D9 -यूथनाथो. —(l. 195) D9 विध्वंसितं तस्य यशो.

Colophon. —*Kāṇḍa name*: D4 लंकाकांडे. —*Sarga name*: D4 होमविध्वंसः. —*Sarga no.* (figures, words or both): D4 om.; D9 83; T2 109; T3 113.

—(l. 197) T3 तथा (for तदा). —(l. 198) D9 दीनाम् (for राज्ञीम्). —(l. 200) D9 विद्वद्भिः (for जीवद्भिः). —(l. 201) D4.9 अभिद्रुतः (for तदद्भुतम्). —T3 om. l. 202. —(l. 202) D4 हरिष्यामि (for हनि°). —(l. 203) D4.9 वा (for च). D9 द्रुतं (for दृढैर्) and संयुगे (for भूतले). —(l. 204) D4.9 तदा. D9 चोत्तरक्रिया (for सत्क्रियाः प्रिये). —(l. 205) D9 तु (for च). D4.9 मर्तव्यं तु. D4 त्वया (for मया). —(l. 206) D4.9 इति श्रुत्वा (for तच्छ्रुत्वा तु) and महात्मनः (for दुरा°). —(l. 207) D4 मुमुखी; D9 [आ]र्तस्वरं (for [अ]श्रुमुखी). D9 मृतपुत्रका (for मयपुत्रिका). —(l. 208) D9 श्रुत्वा (for कान्त). —D4.9 om. l. 209–226. —(l. 209) T3 सनाथां (for अ°) and जीवतीं (for जीवति). —(l. 210) D3 परिक्लिश्यंतीम् (for परिकर्षन्तीम्). —(l. 211) D3 विवशां च (for निराशां मां) and निरपेक्षा हि वानराः (for the post. half). —(l. 212) D3 शोकसागरसंमग्नं मूढनागमिव श्वसन्. —D3 om. l. 213. —(l. 214) D3 विक्रांतबलसंमत्तैः (for the prior half). —(l. 215) D3 -सुखार्थं (for -प्रियार्थं). —(l. 218) D3 T3 श्रुतं (for कृतं). D3 तवानघ (for त्वया हि तत्). —(l. 219) D3 च (for second न) and त्वया (for तथा). —(l. 221) D3 गुरूणां शतशः (for शिष्येणोशनसः). —(l. 222) D3 [अ]थ वा

धर्ममूलं सुखं सर्वं यशो धर्मात्प्रवर्तते ।
अयशो यस्य लोकेऽस्मिन्पुंसश्चरति शाश्वतम् । [225]
तस्य लोकावुभौ नष्टौ सुखं नैवात्र कुत्रचित् ।
न रामः क्षीयते युद्धे त्वयान्यैश्च कदाचन ।
रामो देवः परः साक्षात्पुराणपुरुषोत्तमः ।
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नृसिंहो वामनस्तथा ।
जामदग्न्यश्च संजातस्त्वदर्थे रामतां गतः । [230]
त्वं न वेत्सि महाप्राज्ञ कस्तेन सह विग्रहः ।
विरोचनो हतो येन हिरण्यकशिपुर्हतः ।
बलिर्बद्धो दृढं पाशैर्धराक्रान्ता त्रिविक्रमैः ।
येन शौरिस्वरूपेण मुरः पूर्वं निपातितः ।
पार्ष्णिघातेन घोरेण लवणोऽपि निपातितः । [235]
येन त्वं निर्जितो बद्धो देवतारे दशानन ।
स हतः कार्तवीर्योऽपि पितृवैरेण येन वै ।
महीं निःक्षत्रियां कृत्वा काश्यपाय त्रिसप्तधा ।
जित्वा दत्ता च विप्राय रेणुकातनयेन हि ।
सोऽप्यात्मरूपसदृशो जितो रामेण लीलया । [240]
त्रियम्बकं धनुर्भग्नं विश्वामित्रप्रसादतः ।
दिव्यवस्त्राणि संत्यज्य राजभोग्यानि सर्वतः ।
वल्कलानि परीधाय घोरं वनमुपागतः ।
येन वन्द्यैः पदैः पुण्यैः पवित्रं दण्डकं कृतम् ।
तस्मिन्नेव वने घोरे राक्षसा निहतास्तदा । [245]
समाराध्यस्य शूरस्य कस्माद्भार्या हृता बलात् ।
मम पुत्रविनाशार्थमात्मनो निधनाय च ।
अविचार्य कृतं कर्म स्वकुलक्षयकारकम् ।
वालिना त्वं धृतः पूर्वं लीलया दिग्जये विभो ।
कक्षे दृढे निधाय त्वां वाली बभ्राम सागरान् । [250]
स बाणेन हतो वाली सुग्रीवश्चापि हर्षितः ।
पपात विद्धो वाली च शरभेणेव केसरी ।
कस्तेन संगतो नाथ प्रसादय रघूत्तमम् ।
सीतां प्रयच्छ रामाय स्वयं राज्यं निवेद्य च ।
विभीषणं च संस्थाप्य वयं यामो वनं गृहात् । [255]
माल्यवांश्च गतः पूर्वं मायावी तत्र मत्पिता ।
त्वं नो चेद्बुध्यसे मोहाद्रामेण सह रावण ।
देहं त्यक्त्वा रणे तूर्णं ह्यमृतस्त्वं भविष्यसि ।
कथं नाथ त्वया सार्धं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।
न स्पृशेत्पावको मां च ह्यक्षयाहं यतः सदा । [260]
न वै त्यजति रूपं मां न जहाति च यौवनम् ।
मरणं न जरा चैव कथं यामि त्वया सह ।
दासभावोऽस्तु रामस्य विभीषणगृहेऽथवा ।

(for न ते). —(l. 224) D_8 प्र**ते (for प्रवर्तते). —After l. 224, D_8 ins.:

13* तस्माद्यशोविनाशात्तु हानिस्तेजस्विनां स्मृता ।

—(l. 226) D_8 स नैवास्येत (for सुखं नैवात्र). —After l. 226, D_8 ins.:

14* जहि राक्षसराजेन्द्र शत्रूनुत्तिष्ठ मा चिरम् ।
श्रेयो हि मरणं पुंसामपवादान्मनस्विनाम् ।
इति तस्या वचः श्रुत्वा करुणं परिदेवितम् ।
दृष्ट्वा चास्याः परामर्शं रावणः क्रोधमूर्छितः ।
साभिमानैर्वचोभिस्तां सान्त्वयन्निदमब्रवीत् । [5]
निर्वापयन्निवाकाले दह्यमानां वनस्थलीम् ।

—(l. 227) D_9 रामो न (by transp.). $D_{4.9}$ जीयते (for क्षीयते). —(l. 228) D_9 देववरः (for देवः परः). D_9 T_3 पुराणः. —(l. 229) D_4 [ऽ]थ वाराहः (for वराहश्च) and स्वसौ (for तथा). —(l. 230) D_9 संभूतस् (for संजातस्) and त्वदर्थं (for °दर्थे). —After l. 230, D_4 ins.:

15* सर्वदेवात्मको ह्येष सर्वलोकनमस्कृतः ।

—(l. 231) $D_{4.9}$ किं (for त्वं). D_9 किं (for कस्) and सम- (for सह). —(l. 233) D_4 दृढैः; D_9 द्रुतैः (for दृढं). $D_{4.9}$ T_3 त्रिभिः पदैः(D_4 क्रमैः) (for त्रिविक्रमैः). —D_9 om. (hapl.) l. 234–235. —After l. 234, D_4 ins.:

16* पदादौ येन घातेन दैतेयाः पातितार्णवे ।

—(l. 235) D_4 पार्ष्णिघातप्रहारेण (for the prior half) and वि- (for ऽपि). —(l. 236) D_9 राज्ञा (for त्वं निर्-). $D_{4.9}$ रैवते वै(D_9 त्वं) (for देवतारे). —(l. 237) D_9 संयुगे (for येन वै). —(l. 238) D_9 प्रदत्तवान् (for त्रिसप्तधा). —(l. 239) D_4 जिता (for जित्वा). D_9 त्रिःसप्तकृत्वः पूर्वं तु (for the prior half). D_4 च; D_9 वै (for हि). —(l. 241) D_9 त्रैयंबकं. D_4 T_2 त्र्यंबकं धनुर् (subm.). —(l. 242) D_9 -भोगांश्च (for -भोग्यानि). —D_9 om. l. 243. —(l. 244) $D_{4.9}$ पुंसां (for पुण्यैः). —(l. 245) T_2 घोरा (for घोरे). D_9 T_3 तथा. —(l. 246) D_4 तस्य रामस्य (for समाराध्यस्य). —D_4 om. l. 247–248. —(l. 247) D_9 (with hiatus) -विनाशाय (for °शार्थम्). —(l. 249) D_4 जितः (for धृतः). D_9 वालिना निर्जितस्त्वं हि (for the prior half). $D_{4.9}$ दिग्जये लीलया (by transp.). D_9 पुरा (for विभो). —(l. 250) $D_{4.9}$ कक्षा- (for कक्षे). $D_{4.9}$ T_2 पुटे (for दृढे). D_4 निबद्धा (for निधाय). D_4 सागरं; T_2 सागरात्. —(l. 251) D_9 [अ]भिषिचितः; T_3 [अ]पि तोषितः (for [अ]पि हर्षितः). D_4 स वाली निहतो बाणैः सुग्रीवश्चाभिषेचितः. —D_9 om. l. 252. —(l. 253) $D_{4.9}$ संगरो (for °तो). —(l. 254) D_4 प्रापय (for प्रयच्छ). —(l. 255) D_4 संभाष्य (for संस्थाप्य). —(l. 256) D_4 तु (for च). —(l. 257) D_4 चेन्नो (by transp.). $D_{4.9}$ युध्यसे (for बुध्यसे). D_9 राजन् (for मोहाद्). —(l. 258) D_4 शूरः; D_9 रूपं; T_3 दूरं (for तूर्णं). D_4 [अ]मूर्तस्; D_9 [अ]रूपस् (for [अ]मृतस्). —(l. 260) D_4 नास्पृशत्. D_9 तदा (for सदा). T_2 स्यां (for [अ]हं). D_4 त्यक्ष्यामि जीवितं यतः (for the post. half). —(l. 261) D_4 वै रूपं; D_9 मां तेजो (for रूपं मां). —(l. 262) D_4 [अ]पि मे (for जरा). —(l. 263) $D_{4.9}$ दास्यो भवाम(D_4 °मो) रामस्य (for the

इत्येवं भाषमाणां तां समालिङ्ग्याथ रावणः ।
मन्दोदरीं पुनर्वाक्यं बभाषे च रणोत्सुकः । [265]
किं करोषि शुभे दीना मयि जीवति भामिनि ।
न मे कश्चित्समो युद्धे त्रिषु लोकेषु भामिनि ।
सेन्द्राः सुरगणाः सर्वे तिष्ठन्ति हि वशे मम ।
किमल्पसारैः शक्योऽहं जेतुं मानुषवानरैः ।
मयाद्य क्षयितं तेषां बलं सर्वं वनौकसाम् । [270]
न तु शक्ष्यामि तन्वङ्गि न्यकारं सोढुमीदृशम् ।
आनयिष्याम्यहं शत्रुं निर्जितं तु रथे स्थितः ।
चिरप्रमादपतितां विद्यां गुरुगृहादिव ।
तीव्रक्रोधस्य पश्याद्य संग्रामे युध्यतः परैः ।
दृष्टिं दृष्टिविषस्येव मम वीर्यं दुरासदम् । [275]
मा भैः शत्रुशिरांस्यद्य निहत्याहं यशस्विनि ।
मन्दोदरि करिष्यामि तवाद्याश्रुप्रमार्जनम् ।
अथवा घातयित्वा च कथमिन्द्रजितं रणे ।
विना शक्रजिता भद्रे जीवने न च मे स्पृहा ।
त्वया सहाबले गेहे धिक्कृतः किं वसाम्यहम् । [280]
विदार्यमाणो गात्राणि यास्यामि परमं पदम् ।
विमुच्य त्वां च संसारं गमिष्ये मुक्तिवल्लभाम् ।
सदानन्दमयी शुद्धा सेव्यते या मुमुक्षुभिः ।
तां गतिं तु गमिष्यामि हतो रामेण संयुगे ।
प्रक्षाल्य कल्मषानीह मुक्तिं यास्यामि दुर्लभाम् । [285]
भवतीं राज्ञि संत्यज्य मम पुत्रो दिवं गतः ।
प्रतीक्षतीत्यसौ मां च कथं तिष्ठामि भूतले ।
मत्सुतो मुक्तिमापन्नः शरैः संताप्य लक्ष्मणम् ।
मम शक्रजितश्चैक्यं वैकुण्ठे संभविष्यति ।
राजहंसविनिर्मुक्ता यथा भातीह पङ्कजी । [290]
तथा मया विना भद्रे त्वं स्थास्यसि महीतले ।
कापि षट्पदहीना तु यथा वै पुष्पमञ्जरी ।
शोभते फाल्गुने मासे तथा त्वं हि मया विना ।
अथवा पद्मिनी पङ्के विना सूर्येण नश्यति ।
मया विना तथा भद्रे भविष्यसि वरानने । [295]
यथा वने हरेर्भार्या शृगालैरभिभूयते ।
पतिपुत्रपरिभ्रष्टा स्थास्यसि त्वं महीतले ।
अहं मुक्तिं प्रयास्यामि सीतां रामो रमिष्यति ।
इत्युक्त्वा वचनं धीमान्प्रेम्णा मन्दोदरीं गतः ।
रावणश्चक्रमे युद्धं रामेण सह संयुगे । [300]
दृढाङ्गं रथमास्थाय वृतो घोरैश्च राक्षसैः ।
चक्रैः षोडशभिः प्रोतं सवरूथं सकूबरम् ।
ध्वजदण्डत्रयोपेतं राहोः शीर्षसमन्वितम् ।
घण्टाकोटिद्वयोपेतं निबद्धमृक्षचर्मणा ।
युक्तं हयसहस्रेण कामरूपधरेण च । [305]
सारथ्यकर्मदक्षेण रक्षितं कालकेतुना ।
निश्चक्रामाथ सहसा रावणो भीषणाकृतिः ।
चक्रदण्डगदाशक्तिपरिघैर्मुद्गरैर्युतः ।
संनद्धः कवची खड्गी शरी धन्वी तथैव च ।
तस्य निष्क्रममाणस्य दग्धुकामस्य रोदसी । [310]
रूपमासीन्महाघोरं कालस्येव युगक्षये ।
निमित्तानि च तत्रासन्भयशंसीनि सर्वतः ।
प्रतिलोमं ववौ वायुर्मन्दरश्मिर्दिवाकरः ।
सागरश्चुक्षुभे चैव चकम्पे च वसुंधरा ।
जानुभिः पेतुरश्वाश्च बाष्पबिन्दूनथामुचन् । [315]
तानुत्पातानचिन्त्यैव रावणः क्रोधमूर्छितः ।
सशरं धनुरादाय रणभूमिं विवेश ह ।

---

prior half). D_9 तथा (for ऽथवा). —(l. 265) $D_{4.9}$ स (for च). — $D_{4.9}$ om. l. 266-277. —(l. 266) D_3 किं त्वं विशुच्यसे दीने (for the prior half). —(l. 267) D_3 सुंदरि (for भामिनि). —(l. 268) D_3 तिष्ठंते वशगा मम (for the post. half). —(l. 270) D_3 क्षमितं; T_2 क्षपितं (for क्षयितं). D_3 सर्वं सत्त्ववशात्प्रिये (for the post. half). —(l. 271) T_2 दकारं (corrupt) (for न्य°). D_3 क्षमितुं त्वहमीदृशं (for the post. half). —(l. 272) T_3 निर्जित्य (for °तं). D_3 जित्वा रामं रणात्स्वयं (for the post. half). —(l. 273) T_2 -प्रसाद- (for -प्रमाद-). D_3 -गलितां (for -पतितां) and -कुलाद् (for -गृहाद्). —(l. 275) D_3 विषं (for दृष्टिं). —(l. 276) D_3 निकृत्तानि (for निहत्याहं). —After l. 277, D_3 ins.:

17* इति तां शोकसंतप्तां शमयित्वा स रावणः ।
रथमारुह्य वेगेन निर्जगाम रणं प्रति ।

—(l. 278) $D_{4.9}$ घा(D_9 पा)तयित्वा कथं पुत्रान् (for the prior half). —(l. 279) D_4 जीविते मे स्पृहा भवेत् (for the post. half). —(l. 280) D_9 वनं भद्रे (for [अ]बले गेहे). $D_{4.9}$ विकृतः (for धिक्कृतः). D_9 विशाम्यहं; T_3 वने स्पृहा (for वसाम्यहम्). —D_9 om. l. 281. —(l. 281) T_3 परमां गतिं. —(l. 283) D_4 पुरा; D_9 परा (for सदा). —(l. 284) D_4 तु गतिं (by transp.). D_9 राघव- (for रामेण). —(l. 286) D_4 वापि (for राज्ञि). D_9 त्वां च राज्यं च संत्यज्य; T_2 त्वां मां च संपरित्यज्य (for the prior half). D_4 मुमुक्षू रणकोविदः (for the post. half). —D_4 om. (hapl.?) l. 287–350. —(l. 287) D_9 प्रतीक्षते च मां सोपि (for the prior half). —(l. 288) D_9 मुक्ततां प्राप्तः (for मुक्तिमापन्नः) and संतर्प्य (for संताप्य). —(l. 289) D_9 महेंद्रस्य जितो धैर्यं (for the prior half). T_3 वैकुंठं. D_9 [ऽ]ष (for सं-). —(l. 290) D_9 राजहंसो विनिर्मुक्तो यथा व्रजति पंकजं. —(l. 291) D_9 विना मया (by transp.). —D_9 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 295. —(l. 296) D_9 चैव (for वने). —(l. 297) D_9 स्थास्यसे. —(l. 299) T_3 प्रियां (for प्रेम्णा). D_9 वचः (for गतः). —(l. 300) D_9 रावणो निर्ययौ योगं (for the prior half). —(l. 306) D_9 रहितं कालहेतुना (for the post. half). —(l. 308) D_9 -धरा- (corrupt) (for -गदा-). —D_9 om. l. 309-317. —(l. 312) D_3 क्षय- (for भय-). —(l. 313) D_3 प्रतिलोमो. D_3 च भास्करः (for दिवाकरः). —(l. 315) D_3 मुमुचुर्बाष्पमेव च (for the post. half). —(l. 317) D_3 सः (for ह). —After l. 317, D_3 ins.:

रावणेन समं तूर्णमसिरोमा पुरो ययौ ।
सर्परोमा महाक्रूरस्तथा वृश्चिकरोमकः ।
अग्निवर्णोऽद्भुताकारो रावणाग्रे विनिर्गतः । [320]
एतैश्चतुर्भिः सचिवैर्दशग्रीवो विराजते ।
यथा भूतैर्महादेवः श्मशानवनवासिभिः ।
आयान्तं रावणं दृष्ट्वा भीषणं रणकर्कशम् ।
संतत्रास तदा सेना वानरी रामपालिता ।
हनूमानपि चोत्पत्य रावणं योद्धुमाययौ । [325]
असिरोम्णा समाहूतो गन्धवाहसुतो बली ।
तेनव सह संचक्रे हनूमान्युद्धमद्भुतम् ।
असिरोमा तदोत्पत्य संगतो वायुसूनुना ।
दुरासदो लोमभिस्तैः करवालैरिव स्थितैः ।
न शिरो दृश्यते तस्य न मुखं न पदद्वयम् । [330]
न बाहू न च वै पृष्ठमुदरं नैव दृश्यते ।
निष्क्रम्य गहनात्तस्माद्धनूमानग्रतः स्थितः ।
जग्राह च शिलां घोरां क्रोशमात्रां कपीश्वरः ।
तां शिलां पातयामास खड्गरोम्णस्तदोरसि ।
असिरोमा पपाताथ चूर्णीभूतो महीतले । [335]
अङ्गदेन समाहूतः सर्परोमा महाबलः ।
ददंश चाङ्गदं दन्तैः फणैः फूत्कारदारुणैः ।
अङ्गदं मोहयामास वेष्टनैर्नागलोमकैः ।
ततः क्रोधाज्जघानोच्चैस्तलेनैव महाबलः ।
वालिपुत्रो महाशूरः सर्परोमाणमग्रतः । [340]
सर्परोमा पपातोर्व्यां गतसत्त्वो गतेन्द्रियः ।
नीलेन तु समाहूतो रणे वृश्चिकरोमकः ।
नीलोपरि पपाताशु हतो वृश्चिकरोमकः ।
दशग्रीवस्य पुरतो ह्यग्निवर्णो महासुरः ।
राघवाभिमुखो याति त्रासयन्सर्ववानरान् । [345]
तं ज्वलन्तं तदा दृष्ट्वा राघवो विस्मयं ययौ
अग्निः किं रावणस्यार्थे दग्धुं मां किल निर्गतः ।
इति शङ्कावृतं राममुवाच स विभीषणः ।
राक्षसो ह्यग्निवर्णोऽयं निर्दहेत्पर्वतानपि ।
बिभीषणवचः श्रुत्वा राघवो रणकोविदः । [350]
वारुणास्त्रेण संयुक्तैरिषुभिः संववर्ष तम् ।
रामास्त्रेण हतो भूमौ वह्निरोमा पपात ह ।
ततो जगर्जुः सहसा प्लवंगमा
　　हतान्निरीक्ष्याथ च राक्षसान्रणे ।
विवर्णभूतोऽपि बभूव रावणो
　　बाणैः सुघोरैश्च ववर्ष राघवम् । [355]

Colophon

हतं संस्कृत्य पुत्रं तु शक्रजेतारमाहवे ।
कुम्भकर्णं महावीर्यं भ्रातरं विपुलौजसम् ।
प्रहस्तादीनमात्यांश्च सर्वान्संस्कृत्य पातितान् ।
राज्याशां जीविताशां च त्यक्त्वैश्वर्यस्पृहां तदा । [360]
बन्धुशोकसमाविष्टः क्रोधात्मा क्रोधमाहरत् ।
यथा मध्यंगतो भानुर्दुर्निरीक्ष्यो दिनस्य तु ।
तथा क्रोधप्रदीप्ताङ्गो रावणः संबभूव ह ।
आत्मानमात्मनाश्वास्य रावणः क्रोधमूर्छितः ।
संग्रामाभिमुखो राममब्रवीत्परुषं वचः । [365]
राम त्वं हि समाश्वस्तः समाश्वस्तस्ततो ह्यहम् ।
स्थितस्त्वया समं योद्धुं तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ।
विरथो नास्मि संवृत्तस्त्वत्सकाशादरिंदम ।
क्रमेण परिबद्धश्च तेनाहमपयातवान् ।
नाहं बिभेमि देवानां समस्तानामपि प्रभुः । [370]
किं पुनर्वानराणां तु यानेतानाश्रितो भवान् ।
यत्ते वीर्यं बलं तेजः सम्पदस्तेषु या प्रभो ।

18* अभ्यद्रवत काकुत्स्थं स्वर्भानुरिव भास्करम् ।

—(l. 318) D9 T3 -लोमा (for -रोमा). T2 पुरा (for पुरो). —(l. 323) D9 कर्कशं तथा (for रणकर्कशम्). —(l. 324) D9 संत्रस्ता सा (for संतत्रास). —(l. 326) D9 समायातो. —(l. 327) T3 तस्यैव (for तेनैव). D9 सहसा (for सह सं-). —D9 om. l. 328–329. —(l. 329) T3 रोमभल्लैः (for लोमभिस्तैः). —(l. 331) D9 वक्त्रम् (for पृष्ठम). —(l. 332) D9 तस्य ग्रहतो; T3 गगनात्तस्माद् (for गहनात्तस्माद्). —(l. 334) D9 तथा (for तदा). —(l. 338) D9 -रोमकः (for -लोमकैः). —(l. 339) D9 तं तु कोपाज् (for ततः क्रोधाज्). D9 च (for [ए]व) and महासुरे (for °बलः). —(l. 341) D9 [ऽ]जितेंद्रियः. —(l. 342) D9 च (for तु). —T3 om. (hapl.) l. 343. —(l. 343) D9 नीलेन च (for नीलोपरि). —(l. 347) D9 उद्यतः स्वयं (for किल निर्गतः). —(l. 348) D9 शंकान्वितं (for शङ्कावृतं). D9 T3 च (for स). —(l. 349) D9 सर्ववानरान् (for पर्वतानपि). —(l. 350) D9 रणपंडितः. —(l. 351) D9 तं ववर्ष. D4 च; D9 ह (for तम्). —(l. 352) T3 ततो (for हतो). D4.9 रामास्त्रप्रहतो. —(l. 353) D9 सहिताः (for सहसा). —(l. 354) D4 हंतुं निरीक्ष्याप्यथ रावणं रणे. —(l. 355) D9 -रूपोथ (for -भूतोऽपि). T3 बभौ च (for बभूव).

Colophon. — *Kāṇḍa name*: D4 लंकाकांडे. —*Sarga name*: D4 रावणयुद्धप्रवेशः. —*Sarga no.* (figures, words or both): D4 om.; D9 84; T2 110; T3 114. —After colophon, T2 (marg.) ins. रावणतृतीययुद्धं.

—(l. 357) D4.9 संस्मृत्य (for संस्कृत्य). D4 च (for तु). —(l. 358) D9 प्रथित- (for विपुल-). —(l. 359) D4.9 संस्मृत्य (for संस्कृत्य). —(l. 360) D4 T3 तथा; D9 च तां (for तदा). —(l. 361) D9 क्रूरात्मा (for क्रोधात्मा). D4 क्रूरात्मा क्रोधमान्भवत् (for the post. half). —(l. 362) D9 मध्यगतो (for मध्यं°). D4.9 जनस्य (for दिनस्य). —(l. 363) D4 -परीत- (for -प्रदीप्त-). D4.9 स (for सं-). —(l. 366) D4 तथापि; D9 तथा हि (for ततो हि). —(l. 368) D4.9 च (for न). —(l. 369) D9 श्रमेण; T3 क्रमेन (for क्रमेण). —D9 om. l. 370–372. —(l. 370) D4 नाहं बिभे सुराणां हि (for the prior half). —(l. 371) D4 येषामाश्रयिता भवान् (for the post. half). —(l. 372) T3 संपदस्ति मया प्रभो (for the post. half). —(l. 373)

तद्दर्शय ममाद्य त्वं पुरुषो भव राघव ।
काकुत्स्थोऽपि महातेजाः श्रुत्वा रावणभाषितम् ।
न किंचिदुक्त्वा धर्मात्मा तस्थौ संग्राममूर्धनि । [375]

63

After 6.90. 1^{ab}, Ś Ñ2 B2 (after first occurrence of 1^{ab}) D2.8.12 ins.:

उवाच हितमत्यर्थं राघवो रघुनन्दनम् ।
तदेतन्मे मतमहो यथा वदसि लक्ष्मण ।
न प्रतिज्ञां प्रकुर्वन्ति वितथां साधवो जनाः ।
प्रतिज्ञातं मया तस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
अहमेनं वधिष्यामि सत्यमेतद्वदामि वः । [5]
विध्वंसये शरैस्तीक्ष्णैर्दिवसो ह्यतिवर्तते ।
प्रतिज्ञां रघुशार्दूल सफलां कर्तुमर्हसि ।
एवमुक्त्वा ततो राम इक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ।
विभीषणमिदं वाक्यं प्रत्युवाच महायशाः ।
क्वासौ लङ्केश्वरः क्षुद्रो रावणो युद्धदुर्मदः । [10]
रणभूमिं परित्यज्य क्वास्ते किं चास्य चेष्टितम् ।
मयि छिद्रे प्रहर्ता च कृतपापश्च राक्षसः ।
बोद्धव्यं च त्वया वीर शीघ्रमेव ममाज्ञया ।
रामस्य वचनं श्रुत्वा तत्कालार्थसमन्वितम् ।
उवाच वचनं धीमान्राममेतद्विभीषणः । [15]
प्रविवेश पुरीं तूर्णं लङ्कामेव सहानुगः ।
सोऽवतीर्य रथात्तत्र वधमिच्छंस्तवानघ ।
चिन्तयामास स तदा वरदानमथाद्भुतम् ।
यद्दत्तं शम्भुना पूर्वं सर्वशत्रुविनाशनम् ।
अमेयं सप्तभिर्लोकैः ससुरासुरमानवैः । [20]
रथं सर्वायुधोपेतं दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।
युक्तमश्वैर्महावेगैः कामगैः कामरूपिभिः ।
अभेद्यं कवचं चापि सर्वास्त्रैरपि संवृतम् ।
तस्य होमस्य कालोऽयं देवायतनमास्थितः ।
जुहोत्यग्निं समाधिस्थो रौद्रमन्त्रैर्महायशाः । [25]
तस्य यावत्तु तत्कर्म न सिध्यति दुरात्मनः ।
तस्य तावत्त्वया राम विघ्नः कार्यो बलीयसः ।
अवध्यः समरे तस्मिन्कृते कर्मणि रावणः ।
चारैर्मम समाख्यातं यत्र संपरिवर्तते ।
विभीषणस्य तद्वाक्यमतिघोरं भयावहम् । [30]
श्रुत्वा रामो महातेजाः सुग्रीवमभिवीक्ष्य च ।
आज्ञापयामास तदा विघ्नं कुरु भयंकरम् ।
सुषेणं च गवाक्षं च गवयं च महाबलम् ।
अङ्गदं च हनूमन्तं शरभं गन्धमादनम् ।
ऋक्षसेनापतिं चैव नीलं चैव महाबलम् । [35]
लब्धाज्ञास्ते महावीर्या यूथपाः कृतनिश्चयाः ।
उत्तस्थुस्ते बलैः सार्धं गर्जन्त इव तोयदाः ।
ते शिलापादपधरा महाकाया महाबलाः ।
गर्जन्तो भेजिरे सर्वे जङ्गमा इव पर्वताः ।

D4 दर्शयस्व (hypm.) (for दर्शय). D9 पौरुषं भज राघव (for the post. half). —(l. 374) T3 महाबाहुः. —After l. 375, D9 ins.:

19* लक्ष्मणस्तु वचः श्रुत्वा संव्रीडितमनास्तदा ।
रोषेणैव शरान्वीरो विससर्ज महाबलः ।
विसृजन्तं शरान्घोरान्समतिक्रम्य लक्ष्मणम् ।
विवृत्य नयने धीरो रावणो लोकरावणः ।

63

(l. 1) D8 अभ्यर्थं (for अत्यर्थं). L (ed.) राघवं. D2 रघुनंदनः. Ñ2 B2 लक्ष्मणं समितिंजयः (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 B2 D2 एवमेतन्महाबाहो (for the prior half). —(l. 4) Ñ2 B2 यत्तु and रावणं लोकरावणं (for तस्य and the post. half respy.). —(l. 5) Ñ2 B2 D2 एव (for एनं) and ब्रवीमि (for वदामि). —(l. 6) Ñ2 B2 विध्वंसयन्; L (ed.) विध्वंसय (for विध्वंसये). Ñ2 B2 D2 दिवसे ह्यनिवर्तिते (for the post. half). —(l. 7) Ñ2 B2 प्रतिज्ञां सफलामद्य करिष्ये नात्र संशयः. —(l. 8) Ñ2 D2 -कुलनंदनः. —For l. 9–15; l. 16–29; l. 30–68; l. 70 and 72; l. 109–112 and l. 121–123, cf. l. 38–44; l. 46–60; l. 63–74 and 94–122; l. 128 and 129; l. 135–138 and l. 209–211 of No. 62. —(l. 9) Ś D8 महाबलः (for °यशाः). —(l. 10) D2 को (for क्व). Ś क्रुद्धो; Ñ2 B2 क्रूरो (for क्षुद्रो). —(l. 11) Ñ2 B2 वा (for च). —(l. 12) L (ed.) छिद्र- (for छिद्रे). Ś D8.12 मयि छिद्रप्रहर्ता वा (for the prior half). Ñ2 B2 D2 रावणः (for राक्षसः). —(l. 13) Ś D2.8.12 योद्धव्यं; B2 योद्धव्यस् (for बोद्धव्यं). Ñ2 B2 तु (for च) and एतन् (for एव). —(l. 15) B2 वीरो (for धीमान्). Ñ2 B2 एव (for एतद्). —(l. 16) B2 transp. तूर्णं and लङ्काम्. —(l. 17) B2 इच्छुस् (for इच्छंस्). —(l. 18) Ñ2 B2 दुष्टात्मा; L (ed.) काकुत्स्थ (for स तदा). —(l. 19) Ñ2 सृष्टं (for दत्तं). —(l. 20) Ñ2 B2 D2 अजेयं. Ñ2 B2 -मानुषैः (for -मानवैः). —(l. 21) B2 अश्रुत- (for अद्भुत-). —(l. 22) Ñ2 -रूपिणं (for -रूपिभिः). —(l. 23) Ñ2 B2 अभि- (for अपि). —(l. 24) Ñ2 B2 आश्रितः (for आस्थितः). —(l. 25) D2 रौद्रैर् (for रौद्र-). —(l. 26) D2 तावत्तु यत् (for यावत्तु तत्). Ś D8.12 सं- (for न). —(l. 27) D2 वीर (for राम). Ñ2 B2 तावत्त्वया महावीर (for the prior half). —(l. 28) Ñ2 B2 D2 राक्षसः (for रावणः). —(l. 29) Ñ2 B2 [अ]सौ (for सं-). —(l. 31) D2 L (ed.) स्वबलं चापि (L [ed.] °भि-) (for सुग्रीवमभि-). Ś D8.12 स्वबलं तमवेक्ष्य च (for the post. half). —(l. 32) Ś D8.12 विघ्नंकरभयंकरान्; L (ed.) विघ्नार्थं दश यूथपान् (for the post. half). —B2 om. l. 33. —(l. 33) L (ed.) माल्यवंतं सुषेणं च गवाक्षं गवयं तथा. —(l. 35) D2 ऋक्षं. Ñ2 B2 [अ]पि (for second [ए]व). —(l. 36) Ś Ñ2 लब्ध्वाज्ञास; L (ed.) लब्ध्वाज्ञास् (for लब्धाज्ञास्). —(l. 37) B2 D2 हरिभिः (for ते बलैः). —Ñ2 reads l. 38–39 twice. —(l. 39) D2 लेभिरे; L (ed.) रेजिरे (for भेजिरे). Ñ2

क्षणात्संप्राप्य नगरीं लङ्कां रावणपालिताम् । [40]
प्राकारमपि चाप्लुत्य विविशुस्ते प्लवंगमाः ।
ददृशुर्देवतागारे रावणं रक्षिरक्षितम् ।
स्रुचहस्तं समासीनं प्राङ्मुखं रक्तवाससम् ।
रक्तोष्णीषधरं वीरं किरीटोच्छ्रितशृङ्गिणम् ।
हारनिर्झरतोयाढ्यं महावदनकन्दरम् । [45]
वासोमनःशिलाघोरं रौद्रं रौद्रपराक्रमम् ।
दृष्ट्वा तस्याद्भुतं कर्म वानराः कृतनिश्चयाः ।
हनूमन्तं पुरस्कृत्य सर्वे युद्धाय तस्थिरे ।
राक्षसास्तु महावीर्याः प्रासासिपरिघायुधाः ।
दंशितास्तस्थिरे सर्वे युद्धायामितविक्रमाः । [50]
ते बलेऽन्योन्यमासाद्य घोरवानरराक्षसे ।
चक्रुस्ते कदनं घोरमद्भुतं लोमहर्षणम् ।
पादपैः शैलशृङ्गैश्च शिलाभिर्दशनैर्नखैः ।
वानरा राक्षसाञ्जघ्नुस्तलैर्मुष्टिभिरेव च ।
राक्षसाः क्रोधरक्ताक्षास्तथा वानरपुंगवान् । [55]
नाराचैर्बिभिदुस्तीक्ष्णैश्चिच्छिदुश्च महासिभिः ।
ते छिन्ना भिन्नसर्वाङ्गा वानरास्त्यक्तजीविताः ।
निपेतुर्भूतले भिन्नाः केचिद्रुधिरमुद्वमन् ।
रक्षांसि च तथा पेतुर्वानरैर्भीमविक्रमैः ।
चूर्णितानि शितैः शैलैः पादपैर्मुष्टिभिस्तथा ।
दारितानि मुखैश्चैव दन्तैरपि सुदारुणैः । [60]
तत्प्रवृत्तं महद्युद्धं कबन्धशतसंकुलम् ।
शूराणां हर्षजननं भीरूणां भयवर्धनम् ।
युद्धं पौरुषशिष्याणां निष्कर्षार्थं मनस्विनाम् ।
यशःपताकाहर्षाणां स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
हर्षणं सुरनारीणां सर्वदुष्टविमोक्षणम् । [65]
तस्मिन्युद्धे महाघोरे रक्षोवानरसंक्षये ।
प्रावर्तत नदी घोरा शोणितोदकवाहिनी ।
शूरप्रमोदजननी भीरूणां भयवर्धिनी ।
प्रमोदानन्दजननी गृध्रकङ्कोत्सवा तदा ।
दुर्गमा ह्यल्पसत्त्वानां सेव्या तेजस्विनां तथा । [70]
उत्तेरुस्तां नदीं सर्वे यूथपास्ते महौजसः ।
दृष्ट्वापि स्वबलं भग्नं हतवीरं गतप्रभम् ।
राक्षसेन्द्रो न चुक्षोभ जुहावाग्निं समाहितः ।
वानरैस्तद्बलं भग्नं दृष्ट्वा संहृष्टमानसाः । [75]
अङ्गदप्रमुखाः सर्वे विविशुर्देवतालयम् ।
आस्फोटयामासुस्तदा समीपे तस्य रक्षसः ।
हनूमान्वाक्यमेतच्च सरोषं प्राह रावणम् ।
किमास्सेऽद्य भयं त्यक्त्वा शूरस्त्वं राक्षसाधम ।

(first time) तोयदाः (for पर्वताः).—(l. 42) B_2 ऋक्ष- (for रक्षि-).—(l. 43) $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 स्रुव- (for स्रुच-).—After the prior half of l. 44, $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 ins.:

1* पुरा ज्वलितपावकम् ।
विद्युद्भास्वरसंयुक्तं संध्यायामिव तोयदम् ।
तं बाहुपादपधरं.

[(l. 1) L (ed.) ज्वालित-.—(l. 2) $\tilde{N}_2$ विद्युद्भासमु * * * (for the prior half).]

—(l. 46) $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 L (ed.) वासोमनःशिलाधा(L [ed.] °लध ;रं (for the prior half).—After the prior half, D_2 ins.; $\tilde{N}_2$ B_2 subst. for the post. half of l. 46 and the prior half of l. 47:

2* गिरिं नीलमिव स्थितम् ।
दृष्ट्वा तमद्भुताकारं.

—D_2 om. l. 49–51.—(l. 49) $\tilde{N}_2$ B_2 च (for तु).—(l. 51) $\tilde{N}_2$ B_2 च ते (for बले). $\tilde{N}_2$ B_2 L (ed.) रणे वानरराक्षसाः(L [ed.] °रक्षसां) (for the post. half).—(l. 52) $\tilde{N}_2$ च; B_2 तु (for ते). L (ed.) चक्राते (for चक्रुस्ते). $\tilde{N}_2$ D_{12} रोमहर्षणं; D_2 घोरदर्शनं (for लोमहर्षणम्).—(l. 56) B_2 विविधैस् (for बिभिदुस्). B_2 om. च (subm.).—(l. 57) B_2 D_2 छिन्नभिन्न- (for छिन्ना भिन्न-).—(l. 58) $\tilde{N}_2$ B_2 भग्ना (for भिन्नाः). L (ed.) रुधिरकर्दमे. $\tilde{N}_2$ B_2 वमंतो रुधिरं बहु (for the post. half).—(l. 59) Ś$_1$ भिन्न- (for भीम-).—(l. 60) $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 शूलैः (for शैलैः). L (ed.) चूर्णिता विविधैः शैलैः (for the prior half).—(l. 61) L (ed.) दारिताश्च नखैस्तीक्ष्णैर् (for the prior half). $\tilde{N}_2$ B_2 चैव (for अपि).—(l. 62) $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 -भट- (for -शत-).—$\tilde{N}_2$ B_2 om. l. 64–66. L (ed.) om. l. 64–65.—(l. 65) D_2 -तर्पाणां (for -हर्षाणां). Ś$_1$ ध्वज-; Ś$_2$ स्वर्ग (for स्वर्ग-).—(l. 66) D_2 पुर- (for सुर-). L (ed.) -दुःख- (for -दुष्ट-).—After l. 68, $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 ins.:

3* नानापताकासंवृत्ता द्विपदेहशिलावृता ।
विकोशासिचरन्मीना मांसक्लेदककर्दमा ।
रथचक्रमहाग्राहा पाशपट्टिशभोगिनी ।
शीर्णाभरणरत्नाढ्या हतशूरमुखाम्बुजा ।
चर्मकच्छपसंबाधा वस्त्रफेनावगाहिनी । [5]

[(l. 1) $\tilde{N}_2$ B_2 -तटा (for -वृता).—(l. 2) D_2 -[अ]सिवरा- (for -[अ]सिचरन्-).—(l. 5) D_2 -संयुक्ता (for -संबाधा).]

—(l. 69) Ś$_2$ $D_{2,12}$ -वर्धनी (for -वर्धिनी).—(l. 70) $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 क्रव्याद- (for प्रमोद-). $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 -[उ]त्सवासवा (D_2 °वांभसा) (for -[उ]त्सवा तदा).—(l. 71) $\tilde{N}_2$ B_2 दुर्गमामल्प-. $\tilde{N}_2$ B_2 सेव्यां (for सेव्या).—(l. 72) D_2 ते (for तां) and सर्वां (for सर्वे).—After l. 72, $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 ins.:

4* नरा विच्छिन्नपाप्मानो नदीं वैतरणीमिव ।
राक्षसा हतभूयिष्ठा विरथा हततेजसः ।
त्यक्तसंग्रामसंघास्ते भेजिरे सर्वतो दिशः ।

—(l. 73) Ś $D_{8,12}$ वानराश्च (for दृष्ट्वापि स्व-). $\tilde{N}_2$ B_2 $\tilde{N}_3$ D_8 हतप्रभं.—(l. 77) D_2 यदा (for तदा).—(l. 78) $\tilde{N}_2$ B_2 D_2 सरोषः (for सरोषं). D_8 प्राणहारकं (for प्राह रावणम्). Ś—(l. 79) D_2 किमासने भयं त्वद्य (for the prior half).

न हि सत्त्ववतामेवं चरितं तिष्ठते यथा । [80]
क्व ते नयः क्व शान्तिस्ते क्व सिद्धिः क्व च रावण ।
न त्वं धर्मकृतं कर्म तादृशं धर्ममाप्नुयाः ।
न चाप्यौशनसं मन्त्रं चेष्टतां राक्षसाधम ।
रामवीर्यविषं यस्य चरत्यङ्गेषु सायुधम् ।
नैव ते वरदानानि न तथा तव शिक्षितम् । [85]
भवेद्यथा न लङ्केश नैव सिद्धिर्नरान्तक ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ युध्यस्व न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।
अगृहीतायुधं भीमं न हन्मि त्वद्विधं रणे ।
हनुमतैवमुक्तोऽपि रथमिच्छन्हुताशनात् ।
जुहावाहुतिमेवाथ न चुकोप कथंचन । [90]
ततो वायुसुतः श्रीमान्सर्वान्वानरयूथपान् ।
उवाच वाक्यं कालज्ञः शृण्वतस्तस्य रक्षसः ।
यथा मन्दोदरीं शीघ्रमानयध्वं प्लवंगमाः ।
नान्यथा शक्यते कर्तुं मन्युरस्य दुरात्मनः ।
विजानात्येष पापात्मा यत्फलं पापकर्मणाम् । [95]
यदनेन च सा सीता जनस्थानाद्धृता बलात् ।
न ह्यधर्मोऽत्र युष्माकं मा भूत्कश्चिद्विचक्षणः ।
न हि दुष्यति लोकेऽस्मिन्पापे पापं समाचरन् ।
इति तस्य वचः श्रुत्वा वालिपुत्रोऽब्रवीदिदम् ।
आनयेयमहं यूयं सर्वे तिष्ठत वानराः । [100]
भार्यामसुप्रियां त्वस्य पश्यतां वः प्लवंगमाः ।
हुतवन्तोऽग्निकार्यं वो विध्वंसयत मा चिरम् ।
इत्युक्त्वा प्रविवेशाथ रावणस्य निवेशनम् ।
अङ्गदः प्लवगश्रेष्ठः सिंहो गिरिगुहामिव ।
ततोऽन्तःपुरमध्यात्तां केशेष्वादाय वीर्यवान् । [105]
निर्जगाम मृगीमध्याद्व्याघ्रो मृगवधूमिव ।
तां विकीर्णशिरोमालां प्रभ्रष्टोत्तरवाससम् ।
आनीय रावणस्यान्तमिदमाहाङ्गदो वचः ।
इमां मन्दोदरीं पार्श्वान्नयामि तव पश्यतः ।
न हि मुञ्चन्ति मे शूरा मैथिलीं त्वं यथा पुरा । [110]
या ते शक्तिर्बलं वीर्यं तेन तिष्ठ त्वमग्रतः ।
कृत्वा शिरसि ते पादं नयाम्येनां प्रियां तव ।
तच्छ्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दृष्ट्वा नीतां प्रियां तदा ।
उत्थाय सहसा क्रोधात्त्यक्त्वा होमं दशाननः ।
अङ्गदं मुष्टिना जघ्ने मूर्छितः स पपात ह । [115]
तमादाय भुजाभ्यां तु ताडयित्वा च रावणम् ।
लाङ्गूलेनाञ्जनापुत्रस्तं निहत्योत्पपात ह ।
तथा तस्योदकं स्रुच्यं दर्भान्पावकमेव च ।
बलिकर्म च विध्वस्य खमुत्पेतुर्महाजवाः ।
ततो मन्दोदरी दीना रावणं वाक्यमब्रवीत् । [120]
किं न पश्यसि मां राजन्ननाथां त्वयि जीवति ।
वानरैः परिक्लिश्यन्तीमितश्चेतश्च धावतीम् ।
पतितां च निराशां च दग्धुकामस्य रोदसी ।

D8.12 किमासने नयं त्यज्य त्वरंस्त्वं राक्षसेश्वर. —(l. 80) Ñ2 तत्त्ववतामेव; B2 तद्भवतामेवं (for सत्त्ववाता मेवं). Ś1 निहतं * * * * *; Ś2 D8.12 निहतं * * तामेव (for the prior half). Ñ2 B2 तिष्ठसे (for तिष्ठते). D8 मया (for यथा). —(l. 81) D12 om.; L (ed.) क्व तन् (for क्व ते). Ñ2 B2 D2 क्व ते रूपं (D2 तपः) क्व सोऽसिस्ते (for the prior half). Ñ2 D2 [अ]थ; B2 [अ]सि (for च). —(l. 82) D2 त्वां. B2 कर्मकृतं वीर (for धर्मकृतं कर्म). Ñ2 B2 D2 यादृशीं सिद्धिमाप्नुयाः (D2 °यां) (for the post. half). —After l. 82, Ñ2 B2 ins.:

5* त्वं रावण न शूरो वा न योद्धा मेऽसि संमतः ।;

while D2 ins.:

6* न बाणे रणशूरो वा न घातो मे न संमतम् ।

—(l. 83) Ñ2 B2 D2 रणे वीक्ष्य मयाच्छू(D2 °टान्शू)रांश्चेष्टसे (D2 °ष्टितं) राक्षसाधम. —(l. 84) D2 रामवीर्यं विषं येन (for the prior half). Ñ2 B2 तेबुध; D2 वाबुध (for सायुधम्). —(l. 85) Ñ2 B2 रक्षितं शिरः; D2 न च शिक्षितं (for तव शिक्षितम्). —(l. 86) Ñ2 B2 न भवान्यथा; D2 भवान्यथा च (for भवेद्यथा न). D2 [इ]ह (for [ए]व). Ñ2 B2 न ते सिद्धिर्न ते जयः (for the post. half). —(l. 87) D2 बुध्यस्व (for युध्यस्व). —(l. 88) Ñ2 B2 D2 भीतं (for भीमं). —(l. 89) Ś D8.12 तूर्णं तेनैवमुक्तोपि रथमिंद्रहुवाशनं. —(l. 90) Ñ2 चुकोप न (by transp.). —(l. 91) D8 om. from मान् up to the prior half of l. 94. B2 सर्व- (for सर्वान्). —(l. 92) Ñ2 B2 वाचं (for वाक्यं). —(l. 93) Ñ2 B2 D2 अथ (for यथा). —(l. 95) Ñ2 B2 विजानातु. Ñ2 B2 D2 पापकर्मणः. —(l. 96) Ñ2 B2 D2 [अ]वशा (for च सा). —(l. 97) Ñ2 B2 L (ed.) मा भूत्सिद्धिर्विचक्षणाः (L [ed.] °णा); D2 मा भूत्कं सिद्धिनिक्षण (corrupt) (for the post. half). —(l. 100) B2 सर्वे यूयं (by transp.). —(l. 101) D12 स्वासुप्रियां (for असु°). Ñ2 B2 D2 भार्यामस्य प्रियां त्वद्य (for the prior half). —(l. 102) D8.12 हतवंतो. Ś2 -कार्ये (for -कार्यं) and moth-eaten from वो up to त. Ñ2 B2 D2 भवंतोस्या (D2 °तो ह्य)ग्निकार्यं तु (B2 हि; D2 वै) (for the prior half). —(l. 107) B2 विकीर्य (for विकीर्ण-). Ñ2 B2 -माल्यां (for -मालां). —(l. 108) Ñ2 B2 D2 वचोंगदः (by transp.). —(l. 110) Ñ2 B2 L (ed.) न हि मुंचाम्यहं वीर (L [ed.] शूर) (for the prior half). B2 पुरा यथा (by transp.). —(l. 111) Ñ2 B2 यथा (for या ते). —(l. 112) Ñ2 B2 तव प्रियां (by transp.); D2 प्रतिशृणु (for प्रियां तव). —(l. 116) Ś D8 ताम् (for तम्). D2 तु (for च). Ñ2 B2 ताडयामास (for ताडयित्वा च). —(l. 117) Ś1 D8 [अं]जनी- (for [अ]ञ्जना-). Ñ2 B2 D2 स पपात महीतले (for the post. half). —(l. 118) Ñ2 B2 तदा. Ñ2 B2 D2 हव्यं (for स्रुच्यं). —(l. 119) Ś D2.12 विध्वंस्य (for विध्वस्य). Ñ2 B2 D2 सम्- (for खम्). —(l. 120) D2 नारी (for दीना). —Ñ2 B2 om. l. 122. —(l. 123) After the prior half, Ñ2 B2 L (ed.) ins.:

7* भार्यां दृष्ट्वाथ रक्षसः ।
कोपेन परिपूर्णस्य.

रूपमासीन्महाघोरमर्कस्येव युगक्षये ।
तेऽपि मन्दोदरीं त्यक्त्वा खमगुस्तत्र वानराः । [125]
सागरश्चुक्षुभे चैव चकम्पे च वसुंधरा ।
जानुभिः पेतुरश्वाश्च मुमुचुर्बाष्पमेव च ।
तनुप्रज्ञो विचिन्त्यैव रावणः क्रोधमूर्छितः ।
रथस्थः सोऽभवच्छीघ्रं रणार्थं लोकरावणः ।
शरानादाय वेगेन रणभूमिं विवेश ह । [130]

Colophon

राववोऽपि च तं दृष्ट्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।

64

After 6.90. 1[ab], Ñ1 V2 B2 (after second occurrence of 1[ab]) D13 ins.; while B3 cont. after 2066* of 6.89; whereas B4 ins. l. 8–12, 16–17 after l. 1 of 2074* of 6.90 :

एवमस्त्विति संचिन्त्य शीघ्रं जग्राह कार्मुकम् ।
उत्थितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा हृष्टाः सर्वे वनौकसः ।
महानादमकुर्वन्त शङ्खभेरीस्वनानि च ।
रावणोऽपि दुराचारः श्रुत्वा नादं समुत्थितम् ।
शब्दापयत संक्रुद्धो राक्षसान्सुमहाबलः । [5]
रावणस्य वचः श्रुत्वा ततस्ते रजनीचराः ।
रावणं जयशब्देन वर्धयन्ति जयाशिषा ।
तानुवाच स रक्षेन्द्रो युद्धाय समुपस्थितान् ।
आयत्यां क्रियतां वीरा बलं सान्त्वयतो मम ।
यदि चेन्द्रसहस्राणि विष्णुकोटिशतानि च । [10]
अथ कार्मुकनिर्मुक्तैः शरैरग्निशिखोपमैः ।
वैवस्वतपुरं घोरं सर्वानेतान्नयाम्यहम् ।
अद्य गोमायवो गृध्रा ये च मांसाशिनोऽपरे ।
सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामि शत्रुमांसैः शरार्दितैः ।
चिन्तयित्वा ततो वाक्यं तूर्णमेवावधारितम् । [15]
चन्द्रहासमसिं चैव देवदत्तं पुरा मम ।
तमानयन्तु मे सर्वे ये च शूरा महाबलाः ।
कल्पयन्तु रथं तूर्णं मणिरत्नविभूषितम् ।
तापनीयेन दिव्येन जालकेन विभूषितम् ।
नानावर्णाभिरामैश्च मणिभिश्च विचित्रितम् । [20]
निपुणैः शिल्पिभिश्चैव विशेषपरिकल्पितम् ।
उदयस्थरविप्रख्यं संध्याभ्रसदृशोपमम् ।
त्रासनं सर्वभूतानां नित्यमद्भुतदर्शनम् ।
नीलपीतकरक्ताभिः पताकाभिरलंकृतम् ।
नरशीर्षध्वजं घोरमुच्छ्रितं लोमहर्षणम् । [25]
कल्पितं तु रथं दृष्ट्वा स सारथिसमायुतम् ।
षष्टिं रथसहस्राणां राक्षसेन्द्रानुयायिनाम् ।

[(l. 2) L (ed.) तस्य निष्क्रममाणस्य.]
—After l. 124, Ñ2 B2 D2 L (ed.) ins.:

8* निमित्तानि च तस्यासन्भयशंसीनि रक्षसः ।
प्रतिलोमो ववौ वायुर्मन्दरश्मिश्च भास्करः ।

[(l. 1) B2 तस्यां तु; L (ed.) तत्रासन् (for तस्यासन्). L (ed.) सर्वतः (for रक्षसः). —(l. 2) L (ed.) प्रतिलोमं.] —Ñ2 B2 D2 L (ed.) om. l. 125. —(l. 126) D8 कंपे चैव (for चकम्पे च). —(l. 127) D2 अन्ये (for अश्वाश्च). —(l. 128) Ś2 D8 तनु ** (for °प्रज्ञो). Ñ2 B2 D2 तानुत्पातान्विचिंत्यैव (D2 °तान्विचिंत्यैवं); D12 तत्कर्मान्नाविचिंत्यैव (for the prior half). —Ś D8.12 om. l. 129. D2 cont. l. 129–131 after 2074*. —(l. 129) D2 रावणो (for रणार्थं). B2 transp. रथस्थः and रणार्थं. —(l. 130) Ñ2 शस्त्राणि (for शरान्). Ñ2 B2 च (for ह).

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ñ2 लंकाकांडे. —*Sarga name*: Ś Ñ2 D2.8.12 मंदोदर्याः (Ñ2 D2 °दरी-) केशग्रहणं; B2 मंदोदरीकेशाकर्षणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 B2 D2.8.12 om.; Ś2 82; Ñ2 88.

—B2 om. l. 131. —Thereafter, B2 repeats 1[ab] and then ins. App. I (No. 64).

64

B3 om. l. 1. —(l. 3) D13 च कुर्वतः (for अकुर्वन्त). V2 -स्वनं यथा; D13 -स्वनं च ते. —(l. 4) B2.3 तदोवाच (for दुराचारः). —(l. 5) B3 स शब्दयन्सु- (for शब्दापयत). D13 शरचापयुतः क्रुद्धो (for the prior half). D13 स महाबलः. —After l. 5, D13 ins.:

1* उवाच रावणो राजा क्रोधानलसमप्रभः ।
सज्जा भवन्तु वै क्षिप्रं राक्षसा भीमविक्रमाः ।

—(l. 7) B3 वर्षयंति; D13 वर्धयित्वा (for वर्धयन्ति). —(l. 8) D13 च (for स). V2 राक्षसेंद्रो; B4 दशग्रीवो (for स रक्षेन्द्रो). B3 रावणस्तानुवाचाथ (for the prior half). —(l. 9) B3 आयत्तं (for आयत्यां). Ñ1 V2 रणं (for बलं). —(l. 10) B2 वा (for first च). D13 यक्षेंद्रशतसाहस्रा (for the prior half). —B3 om. l. 11–14. —(l. 13) Ñ1 V2 अत्र (for अद्य). —(l. 14) Ñ1 V2 B2 शराजि(B2 °चि)तैः. —(l. 15) B2 पूर्णम्; D13 तूष्णीम् (for तूर्णम्). —(l. 16) B4 चंद्रभासमिमं. B2 पुरो (for पुरा). —(l. 17) D13 आह्वानं रक्षसां चक्रे (for the prior half). —(l. 18) B3 -वज्र- (for -रत्न-). —After l. 18, D13 ins.:

2* वज्रवैडूर्यसंच्छन्नं जाम्बूनदविभूषितम् ।

—(l. 19) B2 तपनीयेन; D13 तपता येन (for तापनीयेन). Ñ1 V2 B3 सुसं(B3 °*)भृतं; D13 सुसंवृतं (for विभूषितम्). —(l. 20) D13 विराजितं (for विचित्रितम्). —(l. 21) B2 विशेषे. —(l. 22) D13 समुदयद्- (for उदयस्थ-). —(l. 23) D12 रामं तु सज्जीभूतोहं गच्छाम्यद्भुतदर्शनः. —(l. 24) D13 नीलः पीतः सु- (for नीलपीतक-). —(l. 25) B3 नवशीर्ष-; (for नरशीर्ष-). B3 उत्थितं (for उच्छ्रितं). B3 रोमहर्षणं; D13 घोरदर्शनं (for लोमहर्षणम्). —(l. 26) B2 घोरं (for दृष्ट्वा). —(l. 27) B3 षष्टिः शत-. Ñ1 V2 B3 -सहस्राणि. D13 अर्धं रथसहस्राणि राक्षसेंद्रानुगानि तु. —After l. 27, D13 ins.:

मातंगानां च सज्जानि सहस्राण्येकविंशतिः ।
गजाश्वरथसङ्कीर्णा राक्षसैर्मेदिनी कृता ।
उत्तरां दिशमास्थाय निर्गता रावणाज्ञया । [30]
रावणश्चापि रक्षेन्द्रः कृत्वा ब्राह्मणपूजनम् ।
प्रदक्षिणं रथं कृत्वा आरुरोह त्वरान्वितः ।
ततोऽपश्यत्स राष्ट्रेषु स्त्रियं रक्तानुवासनम् ।
कृष्णवर्णां सुरक्ताक्षीमत्युग्रां च प्रमाणतः ।
पाशहस्तां विचेष्टन्तीं रावणप्रमुखे स्थिताम् । [35]
रावणोऽपि तमुत्पातमचिन्त्य युधि मोहितः ।
निर्गतो रथवेगेन बलं यत्र समुद्यतम् ।
ततस्तु राक्षसाः सर्वे दृष्ट्वा रावणमागतम् ।
हृष्टा नादानकुर्वन्त शङ्खभेरीस्वनानि च ।
राघवोऽपि महासत्त्वः श्रुत्वा नादं समुत्थितम् । [40]
अब्रवीत्तं कपिश्रेष्ठं सुग्रीवं पार्श्वतः स्थितम् ।
त्वं मे भ्राता वयस्यश्च प्रियः सौम्यः सुहृच्च मे ।
त्वत्प्रभावेन सुग्रीव सीताया मम दर्शनम् ।
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेण जयकाङ्क्षिणा ।
अब्रवीत्कपिशार्दूलान्सर्वान्यूथपयूथपान् । [45]
अङ्गदं जाम्बवन्तं च केसरिं पनसं नलम् ।
गोलाङ्गूलाधिपं चैव हनूमन्तं महाबलम् ।
सर्वे भवन्तो युध्यध्वं वानराः कामरूपिणः ।
एवमुक्तास्तु ते सर्वे वानरेन्द्रेण धीमता ।
सर्वे नादान्विमुञ्चन्तो राक्षसाभिमुखाः स्थिताः । [50]
राघवो लक्ष्मणश्चैव सुग्रीवः सविभीषणः ।
निर्याता यत्र दुर्धर्षो रावणः सचिवैः सह ।
ततो नादान्विमुञ्चन्तो गर्जन्तश्च परस्परम् ।
वानरा राक्षसाश्चैव समरे वै युयुत्सवः ।
संगतौ च महात्मानौ समरे रामरावणौ । [55]
वानरास्तत्र युध्यन्ते शैलवृक्षशिलायुधाः ।
अपरे मुष्टिभिः शूराश्चोदयन्तो महाबलाः ।
राक्षसाश्च महात्मानो नानाप्रहरणायुधाः ।
मुसलैः परिघैश्चैव शक्तितोमरपट्टिशैः ।
परश्वधैर्भिन्दिपालैर्भिन्दन्संहारमुद्गरैः । [60]
बाणवर्षेण चोग्रेण देशे देशे क्वचित्क्वचित् ।
वानरा युध्यमानास्तु व्यद्रवन्त समन्ततः ।
वानरान्विद्रुतान्दृष्ट्वा रामोऽयुध्यत संयुगे ।
लक्ष्मणोऽपि महातेजा ये चान्ये हरियूथपाः ।
ते प्रगृह्य शिलाश्चैव वृक्षानुत्पाट्य वानराः । [65]
अभिद्रवन्ति तत्सैन्यं नदन्तश्च समन्ततः ।
रावणस्तु महातेजा धनुर्विस्फार्य वीर्यवान् ।

3* खर्वत्रिंशत्सहस्राणि सारोहाणां तु वाजिनाम् ।

—(l. 28) B2 तु (for च). D13 सखर्वाणि (for सहस्राणि). —(l. 29) D13 om. (hapl.?) from रथ up to प्रदक्षिणं in l. 32. —(l. 31) B3 त्वरावात्राक्षसेंद्रोपि (for the prior half). B3 दैवत- (for ब्राह्मण-). B2 कृत्वा दैवतमुत्तमं (for the post. half). —(l. 32) Note hiatus between the two halves. B2.3 तदोत्थितः (for त्वरान्वितः). —(l. 33) B2 स रात्रिषु; B3 शराश्रेषु; D13 शवेष्वेषु (for स राष्ट्रेषु). Ñ1 V2 रक्तार्द्र-; B3 रक्ताक्त- (for रक्तानु-). —(l. 34) B3 स (for सु-). —(l. 35) B3 -युक्तां (for -हस्तां). Ñ1 V2 B3 विवेष्टंतीं (for विचेष्टन्तीं). B3 -प्रमुख- (for -प्रमुखे). —(l. 37) Ñ1 V2 रणं (for बलं). Ñ1 V2 समुत्थितं; D13 समन्वितं (for समुद्यतम्). —(l. 38) D13 ते (for तु). —(l. 39) D13 ततो (for हृष्टा). Ñ1 व्यमुंचंत; V2 D13 विमुंचंतः; B3 प्रकुर्वतः (for अकुर्वन्त). D13 -समं तथा (for -स्वनानि च). —(l. 41) D13 च (for तं). —(l. 43) D13 -प्रसादाच्च (for -प्रभावेन). —(l. 45) D13 सर्वान्स प्रशशंस-यत् (for the post. half). —(l. 46) B3 तु (for च). D13 तथा (for नलम्). —(l. 47) D13 च वानरं (for महाबलम्). —(l. 49) D13 उक्ते (for उक्तास्). —(l. 50) B3 प्रमुंचंतो (for विमुञ्चन्तो). —V2 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 53. B3 -प्रमुखे (for -[अ]भि°). —(l. 51) D13 च (for स-). —(l. 52) D13 तत्र (for यत्र). B3 D13 राक्षसैः (for सचिवैः). —(l. 54) D13 समालिंग्य (for समरे वै). —(l. 55) D13 तौ (for च). —(l. 56) B3 युध्यंतः; D13 युध्यंति (for युध्यन्ते). D13 वृक्षशैल- (by transp.). —V2 om. (hapl.) l. 57–58. —(l. 57) D13 ताडयंति (for चोदयन्तो). —(l. 59) V2 पट्टिशैश् and -परशुभिः (hypm.) (for परिघैश् and -पट्टिशैः respy.). —(l. 60) D13 भिंडिपालैर् (for भिन्दि°). V2 असिभिर्भिंदिपालैश्च (for the prior half). V2 गदा- (for भिन्दन्). Ñ1 भिंदिसंह्राद-; B2.3 बहुभिः कूट- (for भिन्दन्संहार-). —(l. 61) V2 शर- (for बाण-). D13 घोरेण (for चोग्रेण). —(l. 62) B3 ते (for तु). D13 द्रवंतः समरं ततः (for the post. half). —After l. 62, D13 ins.:

4* तेषां तदाघातरथान्तचूर्णिता-
दायोधनादुल्बण उत्थितस्तदा ।
रेणुर्दिशः खं द्युमणिं च छादय-
न्व्यवर्ततासृक्प्लुतिभिः परिष्कृताम् ।
शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुण्डलैः [5]
संरम्भदृग्भिः परिदष्टदच्छदैः ।
महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः
सा प्रस्तृता भूः करभोरुभिर्बभौ ।
इत्यार्षे रामायणे लङ्काकाण्डे महायुद्धं नाम सर्गः ।
कबन्धाश्च समुत्पेतुस्तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ।
सा मही रुधिरौघेण प्रच्छन्ना संप्रकाशते । [10]
संच्छन्ना माधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकैः ।
गृध्रकाकसमाकीर्णा कङ्कवायससेविता ।
बभूवायोधनं घोरं गोमायुरुतसंकुलम् ।
युद्धादपसृताः सर्वे वानरा राक्षसार्दिताः ।

—(l. 66) B2 अभ्यद्रवंत. D13 सर्व (for सैन्यं). D13 नर्दंतश्च. —(l. 67) D13 राघवस् (for रावणस्). —D13 om. (hapl.)

राघवाय शरान्घोरान्विससर्ज चमूमुखे ।
रावणस्तु रथं घोरं दीप्यमानं सुतेजसा ।
आरुह्य पुनरेवान्यं राघवाभिमुखे स्थितः ।   [70]

65

After 6.93, $D_{5-7.9-11}$ S ins. :

ततो युद्धपरिश्रान्तं समरे चिन्तया स्थितम् ।
रावणं चाग्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितम् ।
दैवतैश्च समागम्य द्रष्टुमभ्यागतो रणम् ।
उपगम्याब्रवीद्राममगस्त्यो भगवांस्तदा ।
राम राम महाबाहो शृणु गुह्यं सनातनम् ।   [5]
येन सर्वानरीन्वत्स समरे विजयिष्यसि ।
आदित्यहृदयं पुण्यं सर्वशत्रुविनाशनम् ।
जयावहं जपेन्नित्यमक्षयं परमं शिवम् ।
सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
चिन्ताशोकप्रशमनमायुर्वर्धनमुत्तमम् ।   [10]
रश्मिमन्तं समुद्यन्तं देवासुरनमस्कृतम् ।
पूजयस्व विवस्वन्तं भास्करं भुवनेश्वरम् ।
सर्वदेवात्मको ह्येष तेजस्वी रश्मिभावनः ।
एष देवासुरगणाँल्लोकान्पाति गभस्तिभिः ।
एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवः स्कन्दः प्रजापतिः ।   [15]
महेन्द्रो धनदः कालो यमः सोमो ह्यपांपतिः ।
पितरो वसवः साध्या अश्विनौ मरुतो मनुः ।
वायुर्वह्निः प्रजाः प्राण ऋतुकर्ता प्रभाकरः ।
आदित्यः सविता सूर्यः खगः पूषा गभस्तिमान् ।
सुवर्णसदृशो भानुः स्वर्णरेता दिवाकरः ।   [20]
हरिदश्वः सहस्रार्चिः सप्तसप्तिर्मरीचिमान् ।
तिमिरोन्मथनः शम्भुस्त्वष्टा मार्ताण्ड अंशुमान् ।
हिरण्यगर्भः शिशिरस्तपनो भास्करो रविः ।
अग्निगर्भोऽदितेः पुत्रः शङ्खः शिशिरनाशनः ।
व्योमनाथस्तमोभेदी ऋग्यजुःसामपारगः ।   [25]
घनवृष्टिरपां मित्रो विन्ध्यवीथीप्लवंगमः ।
आतपी मण्डली मृत्युः पिङ्गलः सर्वतापनः ।
कविर्विश्वो महातेजा रक्तः सर्वभवोद्भवः ।
नक्षत्रग्रहताराणामधिपो विश्वभावनः ।
तेजसामपि तेजस्वी द्वादशात्मन्नमोऽस्तु ते ।   [30]
नमः पूर्वाय गिरये पश्चिमे गिरये नमः ।
ज्योतिर्गणानां पतये दिनाधिपतये नमः ।
जयाय जयभद्राय हर्यश्वाय नमो नमः ।
नमो नमः सहस्रांशो आदित्याय नमो नमः ।
नम उग्राय वीराय सारङ्गाय नमो नमः ।   [35]

---

l. 68. —V_2 om. l. 69–70. D_{13} ins. l. 69–70 after 6.90.1. —(l. 69) $B_{2.3}$ स्व- (for सु-).

—Thereafter, B_2 reads 6.90. 2^{ab}; B_3 reads 6.90.2–3 (including 2079*) repeating them (except 2079*) in their proper place.

65

(l. 1) $T_{2.3}$ M_2 [अ]न्वितं; Cm.g.k.t as above (for स्थितम्). —(l. 2) D_7 समवस्थितं; T_1 स**** (damaged) (for समुप°). —(l. 3) $T_{1.3}$ $M_{3.5}$ Ck देव(T_1 **)तैश्च; Ct as above (for दैवतैश्च). —(l. 4) D_9 M_3 Ct उपागम्य; Ck as above (for उपगम्य). T_3 $G_{1.2}$ M ऋषिः (for तदा). —(l. 5) D_9 वदामि ते (for सनातनम्). —(l. 6) G_3 एतान् (for येन). D_5 G_3 विजयिष्यति; D_{9-11} विजयिष्यसे (for विजयिष्यसि). —(l. 8) $D_{7.10.11}$ Cm.t जपं; Ct*p* as above (for जपेन्). T G_3 $M_{1.3}$ अक्षय्यं. $G_{1.3}$ M_5 शुभं; Cg.t as above (for शिवम्). —D_5 om. (hapl.) l. 9–12. —(l. 9) D_9 $G_{1.2}$ $M_{2.3.5}$ -मंगल्यं (for -माङ्गल्यं). —(l. 11) D_6 रश्मिवंतं (for रश्मिमन्तं). —(l. 12) D_7 भास्वरं (for भास्करं). —(l. 13) D_6 T_2 -भूत- (for -देव-). D_6 राजते (for तेजस्वी). —(l. 16) D_6 (in marg.) प्रजापतिः (for ह्यपांपतिः). —(l. 17) $T_{2.3}$ विश्वे च; Cm.k.t as above (for पितरो). M_3 ह्यश्विनौ (for अश्विनौ). —(l. 18) $D_{7.11}$ M_3 Cm प्रजा- (for प्रजाः). D_9 $T_{1.2}$ G_3 प्राणा (for प्राण). G_3 प्रभुः (for ऋतु-). —(l. 20) $D_{5.7}$ सुवर्णस्तपनो; D_9 सुपर्णो बल्दो; $T_{2.3}$ सुवर्णो ज्वलनो; G_2 °र्णतपनो; G_3 °र्णज्वलनो; M_2 °र्णस्फटिको; Cg.k.t as above (for सुवर्णसदृशो). $D_{6.10.11}$ G_1 $M_{2.3}$ हिरण्य- (hypm.); D_9 हेम- (for स्वर्ण-). ❀ Cm : सुवर्णसदृश इति पाठे सुवर्णवर्ण इत्यर्थः ।; Ct cites Cm as follows: सुपर्णस्तपनः इति पाठे 'द्वा सुपर्णा' इति श्रुतेः सुपर्णत्वं ब्रह्मणः । तपतीति तपन इति तीर्थः. ❀ —After l. 20, G_2 repeats erroneously l. 19–20. —(l. 22) Note hiatus between मार्ताण्ड and अंशुमान्. D_{5-7} मार्तंड (for मार्ताण्ड). D_{9-11} त्वष्टा मार्तंडकोंशुमान् (for the post. half). —(l. 23) $D_{10.11}$ Ck.t [ऽ]हस्करो; Cm.g as above (for भास्करो). —(l. 24) G_3 -तापनः (for -नाशनः). —(l. 25) M_5 -भेत्ता; Cm.g.k.t as above (for -भेदी). $T_{2.3}$ -वेदगः ; Cm.g.k.t as above (for -पारगः). —(l. 26) $T_{2.3}$ घृणिर्वृष्टिर् (for घनवृष्टिर्). $D_{5.7}$ T_1 मित्रं; Cm.g.k.t as above (for मित्रो). T_2 विंध्यविद्युत्- ; T_3 विश्वस्तव्यः ; M_2 वंद्यवीर्यः ; Cm.g*p*.k.t as above (for विन्ध्यवीथी-). —(l. 27) D_6 आतपो. T_2 मंडलो; Cm.g.k.t as above (for मण्डली). T_3 अपीतमंडलो मृत्युः (for the prior half). —(l. 28) D_6 $T_{2.3}$ $G_{1.3}$ M_5 रविर्; Cm.g.k.t as above (for कविर्). T_3 सर्वो (for सर्व-). —(l. 29) G_1 -तापनः (for -भावनः). —(l. 30) T_1 तेज**पि (damaged) (for तेजसामपि). T_3 तेजोभ्यः ; M_2 तेजोभ्यस्; M_5 तेजस्विन् ; Cm.g.k.t as above (for तेजस्वी). —(l. 31) D_7(marg. also)$_{.10.11}$ T_3 M_1 पश्चिमायाद्रये(T_3 °य तथा) नमः; M_2 पश्चिमाय यशस्विने (for the post. half). —(l. 32) M_1 गण- (for दिन-). —After l. 32, M_2 reads l. 41 for the first time, repeating it in its proper place. —(l. 33) D_9 T_3 M_3 हर्यक्षाय; T_2 ह्यध्यक्षाय; Cm.g.k.t as above (for हर्यश्वाय). D_7 च ते (for नमो). G_1 M_5 हरिदश्वाय ते नमः (for the post. half). —(l. 35) M_1 भीमाय (for वीराय).

नमः पद्मप्रबोधाय मार्ताण्डाय नमो नमः ।
ब्रह्मेशानाच्युतेशाय सूर्यायादित्यवर्चसे ।
भास्वते सर्वभक्षाय रौद्राय वपुषे नमः ।
तमोघ्नाय हिमघ्नाय शत्रुघ्नायामितात्मने ।
कृतघ्नघ्नाय देवाय ज्योतिषां पतये नमः । [40]
तप्तचामीकराभाय वह्नये विश्वकर्मणे ।
नमस्तमोभिनिघ्नाय रवये लोकसाक्षिणे ।
नाशयत्येष वै भूतं तमेव सृजते पुनः ।
पायत्येष तपत्येष वर्षत्येष गभस्तिभिः ।
एष सुप्तेषु जागर्ति भूतेषु परिनिष्ठितः । [45]
एष चैवाग्निहोत्रं च फलं चैवाग्निहोत्रिणाम् ।
वेदाश्च क्रतवश्चैव क्रतूनां फलमेव च ।
यानि कृत्यानि लोकेषु सर्वं एष रविः प्रभुः ।
एनमापत्सु कृच्छ्रेषु कान्तारेषु भयेषु च ।
कीर्तयन्पुरुषः कश्चिन्नावसीदति राघव । [50]
पूजयस्वैनमेकाग्रो देवदेवं जगत्पतिम् ।
एतत्त्रिगुणितं जप्त्वा युद्धेषु विजयिष्यसि ।
अस्मिन्क्षणे महाबाहो रावणं त्वं वधिष्यसि ।
एवमुक्त्वा तदागस्त्यो जगाम च यथागतम् ।
एतच्छ्रुत्वा महातेजा नष्टशोकोऽभवत्तदा । [55]
धारयामास सुप्रीतो राघवः प्रयतात्मवान् ।
आदित्यं प्रेक्ष्य जप्त्वा तु परं हर्षमवाप्तवान् ।
त्रिराचम्य शुचिर्भूत्वा धनुरादाय वीर्यवान् ।
रावणं प्रेक्ष्य हृष्टात्मा युद्धाय समुपागमत् ।
सर्वयत्नेन महता वधे तस्य धृतोऽभवत् । [60]
अथ रविरवदन्निरीक्ष्य रामं
मुदितमनाः परमं प्रहृष्यमाणः ।
निशिचरपतिसंक्षयं विदित्वा
सुरगणमध्यगतो वचस्त्वरेति ।

Colophon

66

After 3062*, V2 B1.3 D1-3.13 (V2 B3 [m.] D2 l. 36-52 after 6.96.25; D13 l. 25-52 after 6.96.31) ins.; Ś2 D8.12 ins. l. 1-5 after 3062* and l. 2-52 (l. 2-5 [r.]) after 6.96.18; Ñ2 V1 (only l. 5-30) B2 ins. after 3063* :

जहीमं पापकर्माणमिति देवास्तमब्रुवन् ।
विमानस्था महात्मानं राममक्लिष्टकारिणम् ।

—(l. 36) D5-7.9 मार्तंडाय; D10.11 M1 प्रचंडाय (for मार्ताण्डाय). D6 T2.3 [आ]त्मने नमः; D9-11 नमोस्तु ते (for नमो नमः). —(l. 37) D5.9 T2.3 Cgp ब्रह्मेशाय; Cm.g.k.t as above (for ब्रह्मेशान-). G3 ब्रह्मेश्वराय सूर्याय (for the prior half). D10.11 G1 Ck.t सुरायादित्य-; G3 नम आदित्य- (for सूर्याया°). T3 [अ]मिततेजसे (for [आ]दित्यवर्चसे).—(l. 38) T2.3 -भक्ताय (for -भक्षाय). M2 वरदाय च (for वपुषे नमः). —(l. 41) D9-11 Ck.t.mp हरये; Cm.g as above (for वह्नये). —(l. 42) G1 तमोहिमघ्नाय. D5-7.10.11 G3 M3 Cm.k.t रुचये (for रवये). ॐ Cm : घृणये लोकसाक्षिण इति पाठे "घृक्षरणदीप्त्योः" इति धातोः स्वयंप्रकाशैकतानत्वाद् घृणिः । लोकसाक्षिणे सर्वसाक्षिणे । 'सर्वदेवात्मको ह्येष' इत्यारभ्य घृणये लोकसाक्षिण इत्येतदन्ता अष्टोत्तरशतसंख्या आदित्यहृदयस्तोत्रनाममन्त्रा वेदितव्याः । [पञ्चविंशत्युत्तरसंख्या भगवत्पूजारहस्यनाममन्त्रा इति कतकः ।]; Ct also cites Cm.k as above. ॐ —(l. 43) M2 [ए]ष वै भूयस्; M5 [ए]व भूतानि (for [ए]ष वै भूतं). D5 T1 M3 तदेव; D6 T2.3 एष वै; M5 तान्येव (for तमेव). D7.8-11 M1.3 सृजति (D7 °ते) प्रभुः.—(l. 44) D9 प्रयाति; T2.3 दयति; Cg.t as above (for पायति). T1 पाय** (damaged) (for पायत्येष). D7 पिबत्येष. D9 प्र*ति (for वर्षति). D6 G1.2 M1.5 Ct transp. पायति and वर्षति. —(l. 45) G3 हुतेषु (for भूतेषु). —(l. 46) D6 T2.3 G1.2 M1 (with hiatus) एव (for चैव). D6 T3 -होत्रे (for -होत्रं). —(l. 47) D9-11 M1-3 Ck.t देवाश्च; Cm.g as above (for वेदाश्च). —(l. 48) D6 T2.3 M2 सर्वमेष (T3 °व); T1 G1.2 M6 सर्व एव; G3 सत्त्व एष; Cg as above (for सर्वं एष). D10.11 Ck.t सर्वेषु परम (D10 °मः) प्रभुः (for the post. half). —D7 reads in marg. l. 49-50. —(l. 49) T2.3 कृत्येषु (for कृच्छ्रेषु). —(l. 50) T2 कीर्तयेत्. D7 (marg. also as above) कश्चन (for राघव). —(l. 51) T1 पूजय**म् (damaged) (for पूजयस्वैनम्). D9 om. (hapl.) देव-. —(l. 52) D5-7.9-11 G1 विजयिष्यति (for विजयिष्यसि). ॐ Ct : विजयिष्यति विजेष्यति रिपूञ्जन इति शेषः. ॐ —(l. 53) D7 जयिष्यसि; D9 हनिष्यसि; D10.11 जहिष्यसि (for वधिष्यसि). —(l. 54) D6 G1 M1 तथा; D7.9-11 G2 M5 ततो; T1 त* (damaged) (for तदा). D7.9-11 M1.2 स (for च). —(l. 55) G2 -तेजो (sic) (for -शोको). —(l. 56) T2 सं- (for सु-). —D9 om. (hapl. ?) l. 57. D6 T1 G1.3 M5 transp. l. 57 and 58. —(l. 57) D7 G2 त्रिः; D10.11 [इ]दं (for तु). —(l. 58) D6 M1 आयम्य (for आदाय). —(l. 59) D10.11 Ck.t जयार्थं; Cg as above (for युद्धाय). D5.6 T2.3 G3 M1.2.5 Ck.t मनसागमत्. —(l. 60) T1 damaged after सर्वय. D6 T2.3 दृढो (for धृतो). D9-11 वृतस्तस्य वधेभवत्; M2 राघवस्याग्रतः स्थितं (for the post. half). ॐ Cg : अयं सर्गः केषुचित् कोशेषु न दृश्यते । उडारिणा न व्याख्यातश्च । आरंभात्प्रभृति प्रबन्धप्रतिपादितनारायणपरत्वविरुद्धं चात्र प्रतिभाति सूर्यपरत्वम् । अस्मिंश्च काण्डे त्रिंशदुत्तरशतसर्गा उडारिणा गणिताः । एतदन्तर्भावे एकत्रिंशदुत्तरशतसर्गास्तेन गणिता भवेयुः. ॐ

Colophon : T3 om. —*Sarga no.* (figures, words or both) : D5-7 T1 G M3.5 107 ; D9 89 ; D10.11 106 ; T2 115 ; M1.2 108 ; B (ed.) 105. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

66

Ñ2 om. l. 1-2. B3 reads in marg. l. 1-28. —(l. 1) Ś2 D8.12.13 तदा (for तम्). —After l. 1, D13 ins. :

1* एवं जल्पन्त पश्यन्ति रामरावणयोर्मृधे । (sic)

—V2 om. l. 2-4. —(l. 2) D8.12 (both second time)

रामो विजयतां राजा धर्मोत्तरमिदं जगत् ।
भवत्विति महर्षीणां वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ।
मुमुचुः पुष्पवर्षं च गन्धर्वाप्सरसो महत् । [5]
दिव्यं मूर्ध्नि च रामस्य पूजयन्तोऽस्य कर्म तत् ।
लक्ष्मणस्त्वब्रवीद्रामं सुग्रीवश्च हरीश्वरः ।
हर्षयन्तौ स्तुवन्तौ च स च राजा विभीषणः ।
किमिहोपेक्षसे वीर शत्रुं हस्तमुपागतम् ।
नैष शक्य इहान्येन जेतुं शत्रुर्भयंकरः । [10]
त्वमस्य हन्ता नान्योऽस्ति सर्वलोकेषु मानद ।
तत्कुरुष्व महाबाहो कर्मौपयिकमात्मनः ।
भवन्त्वद्य निराबाधाः सर्वलोका नरेश्वर ।
सुरशत्रौ निपतिते रावणे लोकरावणे ।
लीलायसे किमद्य त्वं जहीमं पापमोजसा । [15]
प्रतिज्ञां सफलामद्य कुरु हत्वा दशाननम् ।
इत्युक्तः स नरश्रेष्ठः सर्वांस्तान्प्रत्यपूजयत् ।
बाढमित्यब्रवीच्चैताञ्शरानादाय षोडश ।
शरेणैकेन रामस्तु रावणस्याथ लाघवात् ।
धनुषो ज्यां दृढां दूराच्चिच्छेद कृतहस्तवत् । [20]
तस्य तद्दारुणरवं छिन्नज्यं चास्फुटद्धनुः ।
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सज्यं चक्रे त्वरान्वितः ।
कोशलेन्द्रश्चतुर्भिश्च रिपोस्तस्याभिधावतः ।
जघान चतुरो वाहांस्ते हता राक्षसा भवन् ।
षष्ठेनाथ स बाणेन सूतमस्य न्यपातयत् । [25]
हृदि भित्त्वार्धचन्द्रेण ततः संधाय सप्तमम् ।
तेनास्य रथशक्तिं च मुकुटं च महर्द्धिमत् ।
चिच्छेद परमायस्तो राघवः शत्रुकर्षणः ।
अष्टमेनाथ बाणेन रथात्तस्योत्पतिष्यतः ।
जहार पृथुधारेण शिरो ज्वलितकुण्डलम् । [30]

महावेगं (for महात्मानं). —(l. 3) D_{12} (first time) [ऽ]पि (for वि-). $Ś_2$ (first time) $D_{8.12}$ (both both times) धर्मांतरम् (for धर्मोत्तरम्). —D_{13} om. l. 4–6. —(l. 4) D_3 सर्वतः (for सर्वशः). —(l. 5) $Ś_2$ $D_{8.12}$ (all first time) युधि (for पुष्प-). $Ś_2$ $D_{8.12}$ (all first time) बाणानां पतिताः शराः (for the post. half). —(l. 6) $Ś_2$ दिवि (for दिव्यं). $Ś_2$ $D_{8.12}$ च मूर्ध्नि (by transp.); B_2 D_{1-3} मूर्धनि (for मूर्ध्नि च). V_1 हि; $D_{8.12}$ [ऽ]पि (for ऽस्य). D_1 कर्मेतु; D_{12} कर्म तं (corrupt) (for कर्म तत्). —(l. 7) $D_{2.13}$ च (for तु). D_{13} स सुग्रीवो. D_8 महीश्वरः (for हरीश्वरः). —(l. 8) B_2 हर्षयन्स तदा रामं लंकेशोथ विभीषणः. —(l. 9) D_1 अहो वीक्ष्यसे (for इहोपेक्षसे). D_3 transp. वीर and शत्रुं. —(l. 10) D_1 [ए]व शक्यं (for [ए]ष शक्य). $D_{1.8}$ हंतुं (for जेतुं). —(l. 11) $V_{1.2}$ B_{1-3} D_2 मानवः (for मानद). —(l. 12) $Ś_2$ $D_{8.13}$ कर्मौपायिकम्. —(l. 13) B_1 [अ]त्र (for [अ]द्य). V_2 $B_{1.3}$ निराधाराः (for निराबाधाः). $Ñ_2$ V_1 $D_{1.2.8}$ सर्वे (for सर्व-). —(l. 14) D_{13} शूरे संग्रामपतिते (for the prior half). —(l. 15) B_3 क्रीडयसे (for लीलायसे). —(l. 17) $D_{12.13}$ समरे (for स नर-). $Ś_2$ $Ñ_2$ $D_{8.12}$ रामस् (for सर्वांस्). V_1 प्रत्यवंदयत; B_2 परिपूजयन्; D_2 प्रत्यपूपुजत् (for प्रत्यपूजयत्). —$D_{8.12}$ om. l. 18–20. —(l. 18) $B_{2.3}$ [ए]नान्; D_{13} [ए]व (for [ए]ताञ्). —(l. 19) D_3 च (for तु). B_2 D_2 [अ]स्त्र- (for [अ]थ). —(l. 20) D_2 धनुष्कोट्यां (for धनुषो ज्यां). $D_{2.3}$ लघु- (for कृत-). D_1 -हस्तवान्. —V_1 om. l. 21. —(l. 21) D_1 -वरं (meta.) (for -रवं). D_3 दशग्रीवोपि तत्त्यक्त्वा (for the prior half). D_1 भिन्नज्यं (for छिन्नज्यं). B_1 $D_{2.3.13}$ विस्फुरद्; B_2 प्रास्फुटद्; D_1 व्यस्फुरद् (for चास्फुटद्). —(l. 22) V_2 B_1 D_1 [ऽ]न्य- (for ऽन्यत्). $D_{2.3}$ सज्जं (for सज्यं). B_2 कृत्वा (for चक्रे). —After l. 22, V_1 ins.:

2* अथ रामं सुखं तस्य रथेनैव तु रावणः ।

—(l. 23) $Ś_2$ B_1 कोशलेशश्; $D_{2.3}$ कौशलेंद्रश्. —(l. 24) $Ś_2$ D_{12} राक्षसोभवत्; $Ñ_2$ B_3 सहसापतन् (for राक्षसा भवन्). V_1 illeg.; D_1 तेभवन्राक्षसा हताः (for the post. half). —After l. 24, D_{13} ins.:

3* ससर्ज राक्षसीं मायामन्तर्धानगतस्ततः ।
ततः प्रादुरभूच्छैलो रामानीकोपरि प्रभोः ।
ततो निपेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना ।
शिलाश्च टङ्कशिखराश्चूर्णयन्तो द्विषद्बलम् ।
महोरगाः समुत्पेतुर्दन्दशूकाः सवृश्चिकाः । [5]
सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयन्तो महागजाः ।
यातुधान्यश्च शतशः शूलहस्ता विवाससः ।
छिन्धि भिन्धीति वादिन्यस्तथा रक्षोगणास्तथा ।
ततो महाघना व्योम्नि गम्भीरपरुषस्वनाः ।
अङ्गारान्मुमुचुर्वातैराहतास्तनयित्नवः । [10]
ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत ।
प्रचण्डवातैरुद्धूततरङ्गावर्तभीषणाः ।
सृज्यमानासु मायासु विषेदुर्हरिसैनिकाः ।
ततः शूलं ततः प्रासं ततस्तोमरऋष्टयः ।
स्वदमर्षित आदधात्सर्वं तदच्छिनत्प्रभुः । (sic) [15]
तस्य कर्मोन्तमे वीक्ष्य रावणः शक्तिमाददे । (sic)
तां ज्वलन्तीं महोल्काभां हस्तस्थामच्छिनद्विभुः ।
ततः शूलं समादाय रावणो राक्षसाधिपः ।
चिक्षेप तरसा क्रुद्धो रामस्य च रथं प्रति ।
राघवस्तु महातेजाः क्रोधविस्फारितेक्षणः । [20]
चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसंप्राप्तं हसन्निव ।

—(l. 25) $Ś_2$ $D_{8.12}$ सज्जेनाथ स; D_3 स षष्ठेनाथ (by transp.). —(l. 26) B_2 विध्यार्ध-; D_{13} विव्याध (for भित्त्वार्ध-). —(l. 27) $Ś_2$ $D_{8.12}$ ततोस्य; D_1 तेनाथ (for तेनास्य). $Ś_2$ D_{12} -शक्ति स; $Ñ_2$ -मध्यस्थं (for -शक्तिं च). B_3 ततो रत्न-समाकीर्ण- (for the prior half). V_1 illeg. for the post. half. V_2 B_1 मुद्गरं (for मुकुटं). $B_{2.3}$ समृद्धिमत्; D_1 महर्द्धिदं (for महर्द्धिमत्). —(l. 28) B_2 -सूदनः; $D_{2.3}$ -कर्शनः (for -कर्षणः). —(l. 29) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_3 $D_{3.13}$ अथाष्टमेन (by transp.); B_1 अथाष्टनव-; D_3 तथाष्टमेन (for अष्टमेनाथ). V_1 B_1 तस्मात् (for तस्य). $Ś_2$ V_2 B_1 $D_{8.12}$ पतिष्यतः (for

शिरस्यपहृते तस्मिंस्ततो नवशिरा बभौ ।
ततो भूयस्त्रिभिर्बाणैः शिरांसि त्रीणि राघवः ।
पातयामास संक्रुद्धः स बभूवाथ षट्शिराः ।
तेषां षण्णां शरैस्तीक्ष्णैः पञ्च चिच्छेद राघवः ।
शिरांसि परमक्रुद्धः सोऽभूदेकशिरास्ततः । [35]
रावणो हतयन्ता च हताश्वश्छिन्नकार्मुकः ।
रथशक्तिं महाघोरामादायावातरद्रथात् ।
स तामुल्कामिवाकाशे भीमां सौदामिनीं यथा ।
कालाग्निमिवात्युग्रामुद्यम्याभ्यद्रवद्बली ।
तमाद्रवन्तं भीमाक्षं रुधिरौघपरिप्लुतम् । [40]
शक्तिहस्तं कृतान्ताभं सौमित्रिः प्रत्यगृह्णत ।
शरैराशीविषाकारैरथैनं हृदि लक्ष्मणः ।
बिभेद पृथुधारैश्च दशभिर्हेमभूषणैः ।
स भिन्नवर्मा रुधिरं वमन्वक्त्रेण रावणः ।
ततः क्रुद्धो दशग्रीवस्तां शक्तिं हेमभूषणाम् । [45]
लक्ष्मणाय प्रचिक्षेप जिह्वां वैवस्वतीमिव ।
अप्राप्तामेव तां शक्तिं चिच्छेद रघुनन्दनः ।
तां शक्तिं शतधा कृत्वा लक्ष्मणः परवीरहा ।
चक्रे सुतुमुलं युद्धं वानरैः परिवारितः ।
निःसंज्ञं रावणं कृत्वा स ननाद च हर्षितः । [50]
मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तु रावणः क्रोधमूर्छितः ।
राममभ्यद्रवत्प्रेक्ष्य स्रवन्गिरिरिवापरः ।

67

After 6.97, Ñ V1.3 B2.4 D4.13 G(ed.) ins.; V2 B1 D5–7.9–11 S ins. l. 27–94 after 6.97; while B3 cont. l. 1–26 after 3096* and ins. l. 27–94 after 6.97:

रावणं निहतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना ।
राक्षसान्निहतान्सर्वे नादान्मुञ्चन्ति वानराः ।
रावणं पतितं दृष्ट्वा ससारथिपुरोगमम् ।
रामस्य भयसंत्रस्ता दिशो दश प्रदुद्रुवुः ।
सागरान्तर्गताः केचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः । [5]
याता रसातलं केचित्केचिद्वनमुपाश्रिताः ।
प्रविष्टाश्चापरे लङ्कां पुत्रस्नेहेन राक्षसाः ।
समुद्रे पतिताः केचिद्राक्षसा विहता रणे ।
हाहाभूतास्तदा सर्वे बालवृद्धजनाकुलाः ।
लङ्का प्रचलिता सर्वा राक्षसानां च विद्रवे । [10]
वानराश्च महात्मानो लङ्कां गच्छन्ति चापरे ।
प्रविशन्ति ततो गत्वा वानराः सिंहविक्रमाः ।

[उ]त्पतिष्यतः). V1 रथस्थस्यैव तस्य सः; D13 रथादुत्पतितस्य तत् (for the post. half). —(l. 30) V2 B1.3 जघान (for जहार). Ś2 D8.12 क्षुर- (for पृथु-). —(l. 31) B1 [अ]पाहृते (for [अ]पहृते). D13 -शिरा भवत् (for -शिरा बभौ). —(l. 34) D1 क्षुरैस् (for शरैस्). —Ś2 Ñ2 V2 B1.2 D1.3.8.12.13 om. l. 35. —(l. 36) Ś2 D8.12 -सूतश्च; B2 -शीर्षश्च (for -यन्ता). Ñ2 तु (for च). —(l. 37) D3 अथ (for रथ-). B2 च महारथात ; D8 च तद्रथात (subm.) (for [अ]वातरद्रथात). —(l. 38) Ñ2 D1–3.8.12 मुक्ताम् (for उल्काम्). D13 दीप्तां (for भीमां). —(l. 39) Ś2 V2 B3 D8.12 रणे (for बली). —(l. 40) B2 आपतंतं (for आद्रवन्तं). Ñ2 V2 B1 -प्रवर्षिणं (for -परिप्लुतं). —(l. 41) D13 -[आ]स्यं (for -[आ]भं). Ś2 D8.12 प्रत्यपद्यत; V2 B3 °गृह्यत (for °गृह्णत). —(l. 42) D1 [ए]तं (for [ए]नं). D3 तु स (for हृदि). —D12 om. l. 43–45. —(l. 43) D8 -भूषितैः (for -भूषणैः). —(l. 44) Ñ2 B3 D2.3 -मर्मा; D1 -चर्मा (for -वर्मा). —(l. 45) D8 दशग्रीवश्च (hypm.) (for दशग्रीवस्त). —(l. 47) D13 शक्तिं स (for तां शक्तिं). —(l. 48) Ś2 D8.12 च द्विधा (for शतधा). Ñ2 V2 B1 भित्त्वा; B2 हित्वा; B3 छित्त्वा (for कृत्वा). —(l. 50) Ñ2 V2 B1 D1 विसंज्ञं (for निःसंज्ञं). Ñ2 B1 ननाद च (for च स ननाद). Ñ2 स हर्षितः; B1 सुमर्षितः; D13 सुहर्षितः (for च हर्षितः). —(l. 51) B2 च (for तु). —After l. 51, D3 ins.:

4* विद्राव्य वानरान्सर्वान्मुष्टिमुद्यम्य वेगतः ।

—(l. 52) Ś2 D8 अभ्याद्रवत् (for अभ्यद्रवत्). B2 स्रवन्गिरिमिवापगाः; D13 वह्निं वह्निरिवापरः (for the post. half). —Thereafter Ś2 B3 D8 read colophon.

Kāṇḍa name : B3 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ś2 D8 रामरावणयोर्यु(Ś2 °णयु)द्धं; B3 द्वैरथयुद्धे मायायुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both): B3 D8 om.; Ś2 ८9.

67

G (ed.) om. l. 1–2. Ñ2 illeg. for l. 1. —(l. 2) Ñ1 V3 B3 D4.13 राक्षसा नि(Ñ1 वि)हताः(D4 विद्रुताः). B2 सर्वान् (for सर्वे). V1 राक्षसाभिहताः सर्वे नादं चक्रुः प्लवंगमाः ; B4 वानरैरर्दिताः सर्वे नादं मुंचंति राक्षसाः . —V3 damaged from l. 3 upto the prior half of l. 4. —(l. 3) D4.13 निहतं (for पतितं). —(l. 4) V1 B4 D13 -वित्ररता (for -संत्रस्ता). Ñ1 D4.13 दिशो दिग्भ्यो; Ñ2 दिग्विदिग्भ्यो (for दिशो दश). Ñ B3 D4 विदुद्रुवुः; V1 B4 G (ed.) प्र(V1 सु; G [ed.]तु)-विद्रुताः ; V3 परिवृताः ; D13 हि निर्गताः . —(l. 5) Ñ1 B4 D4.13 सागरांतं (for सागरान्तर्-). B4 पातालम् (for पर्वतम्). —(l. 6) V3 D4 transp. याता and first केचित्. Ñ1 अपाश्रिताः ; B4 उपागताः (for उपाश्रिताः). V1.3 केचिच्च वनमाश्रिताः ; D4 केचिद्भूवलयं गताः (for the post. half). —V3 damaged from l. 7 up to पतिताः in l. 8. G (ed.) transp. l. 7 and 8. —(l. 7) V1 केचित् (for लङ्कां). —B4 om. l. 8. —(l. 8) Ñ1 V1 B3 D13 समुद्रं (for समुद्रे). Ñ B3 D4 विद्रुता रणे; V1.3 युद्धविद्रुताः (for विहता रणे). D13 केचिद्विद्राव्य विद्रुताः (for the post. half). —(l. 9) V1 तथा (for तदा). B4 हाहाभूता तदा सर्वा (for the prior half). Ñ -जनाकुला; B4 -[अ]वशेषिता. —(l. 10) Ñ1 सर्वे; B4 [अ]तीव (for सर्वा). —V3 damaged from विद्रवे up to l. 11. Ñ2 विद्रवात्; B4 विप्लवे (for विद्रवे). Ñ1 राक्षसाश्च विदुद्रुवुः (for the post. half). D13 लंकां

पश्यन्ति हर्षिताः सर्वे सर्वरत्नोपशोभिताम् ।
द्वारा मणिमयास्तत्र तपनीयेन रञ्जिताः ।
तोरणानि च सर्वाणि शक्रचापनिभानि च । [15]
मुक्तादामैश्च सर्वत्र माल्यदामविराजितम् ।
द्वारं दृष्ट्वा महात्मानो विस्मयं परमं गताः ।
प्राकाराणि च सर्वाणि तथाट्टपरिखाणि च ।
देशे देशे च तत्रैव प्राकारवरशोभिताम् ।
पूर्णकुम्भैश्च सर्वत्र द्वारि द्वारि च वेष्टिताम् । [20]
दशयोजनविस्तीर्णां त्रिंशद्योजनमायताम् ।
अष्टद्वारां पुरीं लङ्कामष्टप्राकारवेष्टिताम् ।
शारदाभ्रप्रतीकाशां निर्मितां विश्वकर्मणा ।
सुवर्णरचितां दिव्यामुद्यानैरुपशोभिताम् ।
मणिमुक्ताप्रवालैश्च पताकाभिश्च शोभिताम् । [25]
दृष्ट्वा विभूषितां लङ्कां वानरा विस्मयं गताः ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा शयानं रामनिर्जितम् ।
शोकवेगपरीतात्मा विललाप विभीषणः ।
वीर विक्रान्त विख्यात विनीत नयकोविद ।
महार्हशयनोपेत किं शेषेऽद्य हतो भुवि । [30]
निक्षिप्य दीर्घौ निश्चेष्टौ भुजावङ्गदभूषितौ ।
मुकुटेनापवृत्तेन भास्कराकारवर्चसा ।
तदिदं वीर संप्राप्तं मया पूर्वं समीरितम् ।
काममोहपरीतस्य यत्ते न रुचितं वचः ।
यन्न दर्पात्प्रहस्तो वा नेन्द्रजिन्नापरे जनाः । [35]
न कुम्भकर्णोऽतिरथो नातिकायो नरान्तकः ।
न स्वयं त्वममन्येथास्तस्योदर्कोऽयमागतः ।
गतः सेतुः सुनीतानां गतो धर्मस्य विग्रहः ।

प्रचलिताः सर्वे वानराणां प्रविद्रुताः. —(l. 12) B4 प्रविशंतु. V1 illeg. for the post. half. —(l. 13) Ñ B3.4 D4 पश्यंतो; V3 प्रविश्य (for पश्यन्ति). D13 कर्षिताः (for हर्षिताः). V3 -शोभिताः (for -शोभिताम्). —(l. 14) B2 द्वारे; G (ed.) द्वारो (for द्वारा). D13 मणिगणास्. G (ed.) चैव (for तत्र). V1 द्वारं मणिमयं तत्र; B3 आरामनिलयास्तत्र (sic) (for the prior half). V1 रंजितं; V3 रा** (damaged) (for रञ्जिताः). D4 लंकां मणिमयां तत्र तापनीयेन राजितां. —G (ed.) om. l. 15–20. —(l. 15) V1.3 B4 D13 शक्र(B4 इंद्र)नील- (for शक्रचाप-). Ñ1 V1.3 -गतानि; D4.13 -शतानि (for -निभानि). B3 चक्रचापकृतानि च (for the post. half). —(l. 16) D13 मुक्ताहारैश्च. B4 D4 मालादाम-; D13 माल्यदामैर् (for माल्यदाम-). Ñ2 -विभूषितं (for -विराजितम्). —(l. 18) D4 om. first च (subm.). Ñ B4 तथाट्ट-; V1 तथा (subm.); V3 तथा * (damaged); B3 तथोच्च-; D4 तथैव; D13 तथा हि (for तथाट्ट-). —(l. 19) B4 रत्नप्राकार- (for प्राकारवर-). —D13 om. (hapl.) l. 20–24. —(l. 20) Ñ V1.3 च वि(Ñ2 नि)ष्ठितां; B4 सुधिष्ठितां; D4 विवेष्टितां (for च वेष्टिताम्). —Ñ1 D4 om. (hapl.) l. 21–22. —V3 om. l. 22–24. —(l. 22) B4 सप्त- (for अष्ट-). —(l. 23) Ñ1 B3 शरदभ्र-; D4 शरच्चंद्र- (for शारदाभ्र-). V1 विहितां (for निर्मितां). Ñ1 B4 D4 सर्वरत्नोपशोभितां (for the post. half). —B4 om. (hapl.) l. 24. —(l. 24) V1 B2 च प्र- (for उप-). —Ñ2 om. (hapl.) l. 25. —(l. 25) B4 नाना- (for मणि-) and अलंकृतां (for च शोभिताम्). —Ñ1 reads l. 26 for the first time after l. 20, repeating it here. D4 reads l. 26 before l. 23. —(l. 26) D13 विधूमितां (for विभूषितां). —After l. 26, B2 ins. an addl. colophon [*Sarga name*: लंकाप्रशंसनं.] —(l. 27) V1.3 B रावणं (for भ्रातरं). G (ed.) तु हतं (for नि°). Ñ D4.13 रणपांशु (Ñ1 °सु)षु; D9–11 निर्जितं रणे (for रामनिर्जितम्). V B भ्रातरं (V2 रावणं) रामसायकैः (for the post. half). —(l. 28) B3 D4 -कोप- (for -वेग-). —(l. 29) T2 विश्रांत (for विक्रान्त). G3 विख्यात विक्रांत (by transp.). V3 D10.11 M1 Ct प्रवीण; Cg as above (for विनीत). —T1 damaged from नय up to ङ्गद in l. 31. G (ed.) युद्धे सर्वास्त्रकोविद (for the post. half). —(l. 30) Ñ D4.13 -शयनो भूत्वा. V3 शेषे किं (by transp.); D4 किं शेते. D13 शेषे व्यर्थं (for किं शेषेऽद्य). V B2 D9–11 निहतो; B1 हा हतो (for ऽद्य हतो). —(l. 31) Ñ2 B1.2.4 D5.6 G M3 G (ed.) वि(G [ed.] निः)क्षिप्य. B2 D7 दीर्घ-; G1 दीप्य (for दीर्घौ). Ñ1 विक्षिप्य भूमौ विश्लिष्टौ; D4 विलप्य भूमौ निश्चेष्टौ; D13 निक्षिप्य भूमिं निष्ठौ तु (for the prior half). Ñ D4 M2 -भूषणौ; D13 -भूषणैः (for -भूषितौ). V B1.2.4 चंदनरू(V1 °भू)षितौ. B3 विक्षिप्य दीर्घान्निश्चेष्टान्भुजांश्चंदनरूषितान्. —(l. 32) T1.3 G M1.3.5 Ck मकुटेन; Cg.t as above (for मुकुटेन). Ñ1 D4.13 [अ]पविद्धेन; B1 विवृत्तेन (for [अ]पवृत्तेन). G3 भास्कराभास-. —(l. 33) D5 T1 पूर्व- (for पूर्वं). Ñ V B D4.7.9–11.13 G2 M2 Ct यन्मया पूर्वमीरितं(Ñ1 V B1.3 D4 °क्षितं) (for the post. half). —(l. 34) Ñ V B D4.13 तद्वै न; D9–11 M2 यत्तन्न. V3 B4 D4–6 T2 G3 M2 रुचिरं; Cg.k.t as above (for रुचितं). Ñ V B1.2.4 D4.9–11.13 M2 तव; Cg.k.t as above (for वचः). —(l. 35) D7 G1 यदा (for यन्न). D9 गर्वात् (for दर्पात्). Ñ V B2–4 D4.13 यद्दर्पान्न (by transp.); B1 यद्दर्पं न. M1 च (for वा). B1 नरेंद्रं; G3 चेंद्रजित्. M1 damaged for नापरे जनाः. B3 वापरे. —Ñ V B D4.13 om. l. 36. —(l. 36) D6 om. first न (subm.) —T1 damaged from र्णो up to ग in the post. half of l. 38. G1.3 नातिकायनरांतकौ (for the post. half). —(l. 37) D6 स (for न). D5.7.9 त्वं च (D7.9 किं तु) मन्येथास्; D10.11 M1 Ck.t बहु मन्येथास्; G1 M5 त्वत्रमन्येथास्; G3 M2 चाप्यमन्येथास् (for त्वममन्येथास्). Ñ1 V1 B1 म(V1 B1 त)द्वाक्यमनुवर्तते; Ñ2 B2.3 D13 म(B3 त)द्वाक्यम(B2 °क्ये ना)न्ववर्तत; V2.3 B4 D4 म(V3 य)द्वाक्यम(B4 °क्यं ना)नुवर्तत (for the prior half). ❀ Cm: अमन्येथाः एवमार्षम्; so also Cg. ❀ T3 तर्हि (for तस्य). D13 [ए]वं कोप (for [उ]दर्कोऽयम्). Ñ2 तस्यैतत्कार्यमागतं (for the post. half). —B2.4 om. (hapl.) l. 38. —(l. 38) V3 damaged from l. 38 up to गतः in l. 39. —(l. 38) Ñ V1.2 B1.3 D4.13 तत्त्वमेतत्; G1 हतः सेतुः (for गतः सेतुः).

गतः सत्त्वस्य संक्षेपः प्रस्तावानां गतिर्गता ।
आदित्यः पतितो भूमौ मग्नस्तमसि चन्द्रमाः । [40]
चित्रभानुः प्रशान्तार्चिर्व्यवसायो निरुद्यमः ।
अस्मिन्निपतिते भूमौ वीरे शस्त्रभृतां वरे ।
किं शेषमिहलोकस्य हतवीरस्य साम्प्रतम् ।
रणे राक्षसशार्दूले प्रसुप्त इव पांसुषु ।
धृतिप्रवालः प्रसभाग्र्यपुष्प- [45]
स्तपोबलः शौर्यनिबद्धमूलः ।
रणे महाराक्षसराजवृक्षः
संमर्दितो राघवमारुतेन ।
तेजोविषाणः कुलवंशवंशः
कोपप्रसादापरगात्रहस्तः । [50]
इक्ष्वाकुसिंहावगृहीतदेहः
सुप्तः क्षितौ रावणगन्धहस्ती ।
पराक्रमोत्साहविजृम्भितार्चि-
र्निश्वासधूमः स्वबलप्रतापः ।
प्रतापवान्संयति राक्षसाग्नि- [55]
र्निर्वापितो रामपयोधरेण ।
सिंहर्क्षलाङ्गूलककुद्विषाणः
पराभिजिद्गन्धनगन्धहस्ती ।
रक्षोवृषश्चापलकर्णचक्षुः
क्षितीश्वरव्याघ्रहतोऽवसन्नः । [60]
वदन्तं हेतुमद्वाक्यं परिदृष्टार्थनिश्चयम् ।
रामः शोकसमाविष्टमित्युवाच विभीषणम् ।
नायं विनष्टो निश्चेष्टः समरे चण्डविक्रमः ।
अत्युन्नतमहोत्साहः पतितोऽयमशङ्कितः ।
नैवं विनष्टाः शोच्यन्ते क्षत्रधर्मव्यवस्थिताः । [65]
वृद्धिमाशंसमाना ये निपतन्ति रणाजिरे ।

D6 M1 सुनीतीनां. B1 नातो; B3 गतं (for गतो). Ñ V1.2 B1.3 D13 धर्मविपर्ययः(B3 °यात्; D13 °यं); D4 धर्मविनिश्चयः (for धर्मस्य विग्रहः). —(l. 39) Ñ2 B3 D7 सत्वस्य (for सत्त्वस्य). M1 निक्षेपः. D4 गतसत्त्वं सुसंक्षिप्तः; D13 गतसैन्यस्य संक्षेपं (for the prior half). Ñ B4 D4.13 प्रसवानां; V1 D10.11 G1 सुहस्तानां; V2.3 B1–3 प्रसराणां; D7 T2.3 M1.2 प्र(M1 सु)स्तवानां; Cv.r.m.g as above (for प्रस्तावानां). —(l. 40) Ñ1 D13 चास्तेति; D4 चांभसि (for तमसि). —(l. 41) B1 प्रशांतात्मा; D13 प्रसन्नार्चिः (for प्रशान्तार्चिः). Ñ V1 B1–3 D4 सिक्तो घटशतैरिव(B3 °रपि); V2.3 सिक्तो शतघटैरपि; B4 सिक्तोदपृष्ठतैरिव; D13 सिक्तोंबुघटैरिव (for the post. half). —After l. 41, Ñ V (V3 damaged) B2.4 D4.13 ins.:

1* रावणाग्निः प्रशान्तोऽद्य राममेघशराम्बुभिः ।

—(l. 42) D6 T2.3 एतस्मिन्पतिते. —T1 damaged from the post. half up to l. 44. D7.9–11 G1 M1 transp. भूमौ and वीरे. —G1.2 transp. l. 43 and 44. —(l. 43) D4 किंशुकम्. D7 T2.3 G1 M2.3 इव; Ck.t as above (for इह-). D10.11 M1.2 गत- (for हत-). Ñ D7.9.13 -वीर्यस्य; D4 -शेषस्य; D10.11 M1 -सत्त्वस्य (for -वीरस्य). D9–11 संप्रति. —Ñ V B D4.13 om. l. 44. —(l. 44) D6.9.11 पांशुषु. —(l. 45) B1 G3 धृतिप्रधानः. Ñ V B प्रस(B4 [*sup. lin.* also]प्रभ)वाग्नि-; D6.7 M3 Cm.g प्रसह्य्य-; D9 T2.3 G1 Cm*p* प्रसवाग्र- (T2.3 Cm*p* °ग्र्य-); Ct as above (for प्रसभाग्र्य-). D13 धृतौ प्रकालः *घ चाभिपुष्पः. ❀ Cv : धृतिप्रवाल इत्यादौ श्लोके प्रसभ, प्रसव (प्रसह ?) इति पाठास्त्रयः सन्ति ते सर्वे सार्था एव. ❀ —D9 om. l. 46–49. —(l. 46) Ñ V B D4.13 तपःफलः; G2 तेजोबलः. —V3 damaged from शौर्य up to संमर्दितो in l. 48. Ñ1 सौम्यवि-; D13 चोपरि (for शौर्यनि-). —(l. 47) B3 महद्राक्षस-; D13 M3 महाराक्षस-. —(l. 48) Ñ B2 D4.13 उन्मूलितो; V1.2 B1.3 सं(V1.2 प्र)-वर्तितो; M1 विमर्दितो. —V2.3 (damaged except l. 50) B read l. 49–52 after l. 56. —(l. 49) B2 -पुच्छो; D13 om. (hapl.); G (ed.) -कोपो (for -वंशः). M1 कुलवंशधारः. D4 तेजोविशालकुलवत्सवत्सो. —(l. 50) T1 damaged from -हस्तः up to l. 53. Ñ V B D4 मदप्रसे(B1.4 °वे)काकुलचंडहस्तः(D4 °हासः); D13 कोपप्रदानपरमोग्रहस्तः. —(l. 51) Ñ1 D4 -सिंहेन; D9 -सिंहाच; T2 -सिंहाप- (for -सिंहाव-). D13 रक्षो नृसिंहेन (for इक्ष्वाकु-सिंहाव-). —G (ed.) om. l. 53–60. V1 om. l. 53–56. —(l. 53) B4 -मोह- (for -[उ]त्साह-). —(l. 54) B3 D6 M5 निःश्वास-. V3 च; D4 T1.3 G3 स-; Ck.t as above (for स्व-). D13 प्रबलः प्रतीपः. —(l. 55) Ñ1 V3 B1.2.4 D4.13 प्रतापयन्. Ñ V2 B3.4 D4.13 संप्रति (for संयति). Ñ V2.3 B2.4 D4.5.13 T1 रावणाग्निर्. —(l. 56) V3 damaged from तो up to ण. —(l. 57) Ñ V B D4.13 प्रताप- (for सिंहर्क्ष-). D13 -विलासः (for -विषाणः). —(l. 58) V3 damaged from भि up to स्ती. D10.11 M1 Ck.t -गंधवाहः; Cm.g.*tp* as above (for -गन्धहस्ती). Ñ V1.2 B D4.13 पराभियो(D4 °वे)गोद्ध(B1.2 °ध)तगात्र(D4 °वेग; D13 °जातु)शाली. —(l. 59) T1 damaged from वृष up to रा in l. 62. Ñ V B D4 चाप(Ñ2 B2.4 °पि)विकीर्णचक्षुः (D4 °देहः); D13 चापि विषण्णचक्षुः. —(l. 60) Ñ1 V1.2 B1 D4 विपन्नः; D5 [ऽ]पवर्षणः; D13 विपक्षः; M3 [ऽ]पपन्नः (for ऽवसन्नः). —(l. 61) Ñ V B1.2.4 D4 ततस्तद्; B3 तस्य तद्; D13 तद्युक्ति- (for वदन्तं). Ñ1 परं (for परि-). B4 D6 G1.2 M3 Cg -मृ(B4 -तु)ष्टार्थ-; Ck.t as above (for -दृष्टार्थ-). Ñ1 V3 B1.3 -निश्चयः; V1.2 B1 -कोविदः (for -निश्चयम्). D13 परं दृष्ट्वात्र निश्चयं (for the post. half). —(l. 62) B4 D13 -समाविष्टः; T3 -पराविष्टम् (for -समाविष्टम्). Ñ V B D4.13 G1.2 M2 प्रत्युवाच. —(l. 63) B4 जानन् (for नायं). D6 om. विनष्टो. G3 समरे रावणश्च (for निश्चेष्टः समरे). —(l. 64) Ñ V B1.3.4 D4.13 M3 अ(B3 सु)निवृत्त-; T3 अत्युद्धत- (for अत्युन्नत-). —(l. 65) M2 शोच्यास्ते (for शोच्यन्ते). Ñ V B D4.13 नैवं(D4 न त्वं) विनष्टं शोचंति (for the prior half). —T1 damaged from मैं up to l. 67. D9 G3 M1.2 क्षत्रधर्मे. Ñ1 -व्यवस्थितं (for -व्यवस्थिताः). D13 M3 क्षत्रधर्मेष्व

येन सेन्द्रास्त्रयो लोकास्त्रासिता युधि धीमता ।
अस्मिन्कालसमायुक्ते न कालः परिशोचितुम् ।
नैकान्तविजयो युद्धे भूतपूर्वः कदाचन ।
परैर्वा हन्यते वीरः परान्वा हन्ति संयुगे । [70]
इयं हि पूर्वैः संदिष्टा गतिः क्षत्रियसंमता ।
क्षत्रियो निहतः संख्ये न शोच्य इति निश्चयः ।
तदेवं निश्चयं दृष्ट्वा तत्त्वमास्थाय विज्वरः ।
यदिहानन्तरं कार्यं कल्प्यं तदनुचिन्तय ।
तमुक्तवाक्यं विक्रान्तं राजपुत्रं विभीषणः । [75]
उवाच शोकसंतप्तो भ्रातुर्हितमनन्तरम् ।
योऽयं विमर्देषु न भग्नपूर्वः
　　सुरैः समेतैः सह वासवेन ।
भवन्तमासाद्य रणे विभग्नो
　　वेलां समासाद्य यथा समुद्रः ।
अनेन दत्तानि सुपूजितानि
　　भुक्ताश्च भोगाः सुभृताश्च भृत्याः । [80]
धनानि मित्रेषु समर्पितानि
　　वैराण्यमित्रेषु निपातितानि ।
एषोऽहिताग्निश्च महातपाश्च
　　वेदान्तगः कर्मसु चाग्र्यशूरः । [85]
एतस्य यत्प्रेतगतस्य कृत्यं
　　तत्कर्तुमिच्छामि तव प्रसादात् ।
स तस्य वाक्यैः करुणैर्महात्मा
　　संबोधितः साधु विभीषणेन । [90]

(M3 °र्मम)वस्थितं(M3 °ताः) (for the post. half). —(l. 66) T3 कीर्तिम् (for वृद्धिम्). D5.7 G3 M5 च; G1.2 ते; Cm.g.k.t as above (for ये). Ñ V B1–3 D4.13 वृ(Ñ1 B1 D4.13 बु)द्धिमंतो वि(Ñ1 B2.3 D4 °तोभि)घाताय; B4 बुद्धिवंतोभिमता ये (for the prior half). B2 निपतंतं; T3 निवर्तंते (for निपतन्ति). —D13 lacuna for l. 67 (except मता). —(l. 67) G1.2 transp. सेन्द्रास् and लोकास्. G1 पातिता (for त्रासिता). B2 दुर्मदाः (for धीमता). —(l. 68) Ñ V B D4.5.7.13 T M1–3 तस्मिन्काल- (B1.3.4 T2 °ले) (for अस्मिन्काल-). D9 -समायोगे. M1 युक्तं (for कालः). V1.3 B4 शोचितुं कचित्; D6 T2.3 तव शोचितुं (for परिशोचितुम्). —(l. 69) V2 B1 D4 नैकांतं; B4 नैक्षंत (for नैकान्त-). V B D4 -विजयं. V B युद्धं; G1.2 लोके (for युद्धे). V B D4 भूतपूर्वं; D6 T2.3 M2 दृष्टपूर्वः; Cg.k.t as above (for भूतपूर्वः). —(l. 71) T1 damaged from पूर्वैः up to तत्त्व in l. 73. Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 पूर्वं(D13 °र्वै)निर्दिष्टा; B1 पूर्वसंदिष्टा. Ñ2 इयं पूर्वं विनिर्दिष्टा (for the prior half). Ñ V B D4.13 -शाश्वती (for -संमता). —G2 om. l. 72–75. —(l. 72) Ñ2 B4 D13 हि हतः (for निहतः). D9 क्षत्रिया निहताः. D9 शोच्या (for शोच्य). G1 निश्चितः (for निश्चयः). —(l. 73) D5 T3 तमेवं; T2 तदिदं (for तदेवं). Ñ V1.2 B1–3 D4.13 M1 ज्ञात्वा; B4 कृत्वा (for दृष्ट्वा). Ñ V B D4.9.13 T2.3 M1.5 Ck.tp सत्त्वम्; Cg.t as above (for तत्त्वम्). D4 आदाय (for आस्थाय). B3 (m. also as above) विक्लवः (for विज्वरः). —(l. 74) M1 अत्र (for इह). D5.9.11 G3 M1 Cr कल्यं (for कल्प्यं). G1 काल्यं तमनु-. Ñ1 B2.3 D13 कार्यं तत्त्वं (D13 °त्र) विचिंतय; Ñ2 V B1.4 तदिदानीं वि(V B1 च; B4 तु)चिंतय (for the post. half). ❀ Cg : कल्प्यम् अनुष्ठेयम् । तदनुचिन्तय । कल्यमिति पाठे यत् कार्यं कल्यम् योग्यमित्यर्थः. ❀ —(l. 75) Ñ V B D4.13 M1 तमु(D4 °दु)क्तवंतं. B2 काकुत्स्थं; B4 विज्ञातुं (for विक्रान्तं). —(l. 76) D13 भ्रातृहीनम्. V1(*inf. lin.* as above).3 D13 अनुत्तमं (for अनन्तरम्). —T1 damaged from ऽयं in l. 77 up to अने in l. 81. —(l. 77) D4 सोयं (for योऽयं). V1.2 B2 D9–11 [अ]विभग्नपूर्वः. —(l. 78) Ñ V B D4.13 समेत्य देवैः; D6 T2.3 सुरासुरस्तैः; G1 सुरैः समस्तैः (for सुरैः समेतैः). D9–11 समस्तैरपि (for समेतैः सह). G3 दानवेन (for वासवेन). —(l. 79) D5 om. (hapl.) from रणे up to समासाद्य in l. 80. Ñ V1.3 B2.4 D13 स भग्नो; V2 B1 D4 प्रभग्नो; D9 विपन्नो; G M1.5 [ऽ]थ भग्नो (for विभग्नो). B3 यथा समुद्रः (for रणे विभग्नो). —(l. 80) D7.9–11 M3 इवासाद्य (for समासाद्य). B3 प्रक्षीणतोयं घटजं तथायं. —(l. 81) M2 एतेन (for अनेन). D10.11 वनीपकेषु (for सुपूजितानि). Ñ V B D4.13 एतेन मित्राणि सुरक्षितानि. —(l. 82) M2 बभौ शांति- (for च भोगा सु-). V1.3 B1.2 (m. after corr. as above) सुहृदश्; D4 सुखिताश्; D6.7.9–11.13 T2.3 G1.2 M3 Cm.t निभृताश् (for सुभृताश्). B3 सुवृताश्च विख्याः (for सुभृताश्च भृत्याः). —(l. 83) B3 (*sup. lin.*; orig. as above) वनानि (for धनानि). Ñ1 D4.13 विप्रेषु; M2 तीर्थेषु (for मित्रेषु). Ñ1 निधापितानि; B3 च पातितानि; D4 विसर्जितानि; D13 निवेशितानि. —D13 om. (hapl.) l. 84. —(l. 84) Ñ V1 B1.2 D4 G1 M2 च(Ñ2 सु-) पातितानि; B3 D5.7 G2.3 M3.5 च या(B3 ख्या; G3 शा)पितानि; B4 पातितानि; T3 K(ed.) सम(K [ed.]च चा)र्पितानि (for निपातितानि). —(l. 85) Ñ V B D4.13 अग्न्याहितश्चैव (B3.4 D13 °ष) (for एषोऽहिताग्निश्च). —V3 damaged from पाश्च up to कर्म in l. 86. D9 अग्निहोत्रीपाश्च (corrupt) (for च महातपाश्च). T2.3 महातपाश्चायमुपात्तवह्निर्. ❀ Cg : एषो हिताग्निरिति । हिताग्निः आहिताग्निः । संधिरार्षः ।; Ck : एषो हिताग्निरिति छान्दसः संधिः आहिताग्निरित्यर्थः ।; Ct : एषोऽहिताग्निरित्यार्षः संधिः । आहिताग्निरिति छेदः. ❀ —(l. 86) B2 वेदानुगः; D7 वेदांतवाक्; D13 देवांतगः; G2 वेदांतकः (for वेदान्तगः). —T1 damaged from र्मसु up to संबोधि in l. 90. B4 D4 चाग्र-; D13 चाशु (for चाग्र्य-). B2.3 D5 M1.2 Ck -वीरः; G M3.5 Cg -वीर्यः; Ct as above (for -शूरः). B1 देवानुगे कर्मणि चाग्र्यशूरः. —After l. 86, D4.13 ins.:

2* शूरश्च संख्ये मरुतां विजेता

—(l. 87) B1 प्रेत्यगतस्य; B4 प्रगतस्य; T2 G1 प्रेतकृतस्य (for प्रेतगतस्य). B2 कार्यं (for कृत्यं). —(l. 88) Ñ V B D4 भवद्भिः क्रियेत तद्राम; D13 करोमि तद्राम (for तत्कर्तुमिच्छामि). B2 भवत: (for तव). —(l. 89) Ñ V B D4.13 तेन (for तस्य). D13 D4 महात्मनः (for महात्मा). —(l. 90) D4 सद्बोधितः; D13

आज्ञापयामास नरेन्द्रसूनुः
स्वर्गीयमाधानमदीनसत्त्वः ।
मरणान्तानि वैराणि निवृत्तं नः प्रयोजनम् ।
क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ।

Colophon

68

After 6.99.20, Ñ V B2-4 D4-7.9-11.13 S ins.; while G (ed.) ins. only l. 2, 4, the prior half of l. 5, the post. half of l. 6, 7-13, 50-51 :

सैवान्येवास्मि संवृत्ता धिग्राज्ञां चञ्चलां श्रियम् ।
हा राजन्सुकुमारं ते सुभ्रु सुत्वक्समुन्नसम् ।
कान्तिश्रीद्युतिभिस्तुल्यमिन्दुपद्मदिवाकरैः ।
किरीटकूटोज्ज्वलितं ताम्रास्यं दीप्तकुण्डलम् ।
मदव्याकुललोलाक्षं भूत्वा यत्पानभूमिषु । [5]
विविधस्रग्धरं चारु वल्गुस्मितकथं शुभम् ।
तदेवाद्य तवैवं हि वक्त्रं न भ्राजते प्रभो ।
रामसायकनिर्भिन्नं रक्तं रुधिरविस्रवैः ।
विकीर्णमेदोमस्तिष्कं रूक्षं स्यन्दनरेणुभिः ।
हा पश्चिमा मे संप्राप्ता दशा वैधव्यकारिणी । [10]

साधूदितः; T3 सुबोधितः (for संबोधितः). —V3 damaged for l. 91. —(l. 92) M2 स्वकीयम्; Cm.g.k.t as above (for स्वर्गीयम्). Ñ1 B1 D4 स्वयं (Ñ1 शमी-; D4 सभ्यः) समाधानम्; Ñ2 V3 B2-4 D13 स्वयं (V3 * *; B4 स्वर्ग) समाधानम्. B2 -शत्रुः; T3 -सत्त्वं (for -सत्त्वः). D7 G1.2 स्वर्गीयमाधानविधि विधिज्ञः. —After l. 92, D4 (marg.) ins.:

3* विभीषणं साधुतमं वरिष्ठं

—G3 M1 om. l. 93-94. B2 reads l. 93-94 after colophon. —(l. 93) Ñ V B D4.13 M2 विजयांतानि (for मरणान्तानि). D5.10 T1.3 M2.3 Cg निर्वृत्तं (for निवृत्तं). Ñ V D4.13 निवृत्ते शांतिरुच्यते (Ñ2 V1.2 °रिष्यते; V3 °रिष्यति); B1-3 वृत्ते शांतिरिहेष्यते; B4 निवृत्ते शांतिविवृते (for the post. half). —(l. 94) T1 damaged from तामस्य up to colophon. Ñ V B2.4 D13 सत्कारो (for संस्कारो). D4 क्रियते तस्य सत्कारो (for the prior half). B4 मयाप्येव (for ममाप्येष). B1.3 यथाविधि; M3 तथा तव.

Colophon: V3 mostly damaged. —*Kāṇḍa name*: Ñ B1.3.4 D4.13 लंका°. —*Sarga name*: Ñ V1.2 B D4.13 विभीषणवि(D13 °प्र)लापः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V2 B2.4 D4.13 om.; Ñ2 97; V1 92; B1 90; B3 89; D5-7 G M3.5 112; D9 94; D10.11 111; T2 120; T3 123; M1.2 113. —After colophon, G M1.2.5 conclude with श्रीरामाय नमः.

68

(l. 1) Ñ B3 D4 वैधव्येन; V3 सैवान्यथा; D5 T1 नैवान्येव; D13 वैधव्ये च; G3 नैकान्येव (for सैवान्येव). D4 संयुक्ता (for संवृत्ता). Ñ1 B2.4 M2 धिग्राज्यं (for धिग्राज्ञां). Ñ1 चपलां श्रियं; Ñ2 V1.3 B4 D5.13 T1.3 G3 M3.5 चंचलाः श्रियः; B2 D6 चंचलश्रियं (D6 °यः) (for चञ्चलां श्रियम्). D4 विग्राह्या चपलश्रिया (for the post. half). B3 सैवास्मि संवृता शोच्या विगाह्य विपुलां श्रियं. —V3 om. l. 2-7. —(l. 2) Ñ2 मुखं सु-; T2 सुभ्रूशं; Ck.t as above (for सुभ्रु सु-). Ñ2 B3 -व्यक्तलोचनं; V1 T2.3 -स्वक्समुन्नतं; B3 -त्वचमुन्नसं; B4 -व्य***नं (illeg.); D4 -व्यक्तिमन्मुखं; D7 -[अ]क्षसमुन्नसं; G1.2 -[अ]क्षि-समन्वि(G2 °मुन्न)तं; Cg as above (for -त्वक्समुन्नसम्). Ñ1 सुभ्रु सुरसमुन्नतं; D13 सुभ्रु विलसदुन्नतं; M5 सुभ्रु सुंदरनासिकं (for the post. half). —(l. 3) D9 T2.3 M3 Cm कीर्ति-; Cg.k.t as above (for कान्ति-). B4 -ज्योतिभिस्; D4 -धृतिभिस् (for -द्युतिभिस्). Ñ1 D4.13 इंद्र- (for इन्दु-). —(l. 4) Ñ2 B2.4 -मुकुटोदग्रं; D4 -मुकुटज्वालं; D9 -कूटोज्ज्वलित-; D13 -कूटोज्ज्वलितं; G1 -कोटिज्वलितं; G3 -मकुटोज्ज्वलितं (hypm.); Cm.g as above (for -कूटोज्ज्वलितं). Ñ1 B2-4 D4.13 शृंगारं; T3 ताम्रोष्ठं (for ताम्रास्यं). G2 तप्त- (for दीप्त-). M3.5 -लोचनं (for -कुण्डलम्). Ñ2 V1.2 शृंगारादीप्तकुंडलं; G1 श्रीमज्ज्वलित-कुंडलं (for the post. half). —(l. 5) Ñ2 -दीप्ताक्षं (for -लोलाक्षं). Ñ2 B4 D13 भवतः; M1 पीत्वा यत्; Cv as above (for भूत्वा यत्). Ñ1 V1.3 B2.3 भवत्यापानभूमिषु; D4 भवतः पर भूमिषु (for the post. half). —(l. 6) T1 damaged; G3 M5 विविधं (for विविध-). B4 D4 -स्रग्वरं M5 चंदनं (for -स्रग्धरं). B4 वर्ण- (for वल्गु-). D7.9 G2 -युतं; T2 -धरं; Ck.t as above (for -कथं). Ñ1 वर्णचित्रं कथं कथं; V2 lacuna; D4 वर्णं शितिकंठं भृशं शुभं (hypm.); M2 वल्गुस्मितकथारतं; G (ed.) चारुवल्गुस्मितं शुभं (for the post. half). D13 विविधहितमुक्तं * चारुवाक्यं स्मितं तव. —V2 illeg. for l. 7. D6 reads l. 7 (except तदे) in marg. —(l. 7) Ñ2 V1 शरीरे ते (V1 तु); B2-4 शरीरं ते; D5 T1 G3 M1.3 तवेदं हि; G1 तदेतद्धि; G (ed.) शरीरांते (for तवैवं हि). Ñ1 D4 दैवायत्तमिदं तत्ते; D13 तव त्विदं तदेवं हि; M2 तदेव पतितस्यांते (for the prior half). G1 विभो (for प्रभो). —(l. 8) T3 -निर्भिन्न- (for -निर्भिन्नं). D5 T1 M1.3 सिक्तं; D13 वक्त्रं; Ct as above (for रक्तं). Ñ1 रुधिरं रक्तविस्रवैः; Ñ2 V B2-4 पतितं रण(V3 राम)मूर्धनि(Ñ2 B2.3 °भूमिषु); D4 रुधिरं वक्त्रतो भृशं (for the post. half). —V3 damaged for l. 9. —(l. 9) D5 विस्तीर्ण-; D9-11 T1 G1 M2.3.5 Ck.t विशीर्ण-; Cm as above (for विकीर्ण-). Ñ2 V1.3 D4 -मेदसासिक्त(D4 °कीर्ण) (for -मेदोमस्तिष्कं). Ñ1 विकीर्णमिदमासिक्तं; D13 विकीर्णं स्ववसासिक्तं (for the prior half). D4 सिक्तं राजत्पांसुभिः (sic) (for the post. half). —(l. 10) M1.2 पश्चिमेयं (for पश्चिमा मे). Ñ2 V1 B3 D6 संवृत्ता (for संप्राप्ता). V1 निशा (for दशा). D7.9-11 Ct -दायिनी; Cg as above (for -कारिणी). Ñ V2.3 B2-4 D4.13 वैधव्यकर(V3 B2 °कारि)णी द(V3 B3 नि)शा; M2 वैधव्यं करुणा दशा (for the

या मयासीन्न संबुद्धा कदाचिदपि मन्दया ।
पिता दानवराजो मे भर्ता मे राक्षसेश्वरः ।
पुत्रो मे शक्रनिर्जेता इत्यहं गर्विता भृशम् ।
दृप्तारिमथनाः शूराः प्रख्यातबलपौरुषाः ।
अकुतश्चिद्भया नाथा ममेत्यासीन्मतिर्दृढा । [15]
तेषामेवंप्रभावानां युष्माकं राक्षसर्षभ ।
कथं भयमसंबुद्धं मानुषादिदमागतम् ।
स्निग्धेन्द्रनीलनीलं तु प्रांशुशैलोपमं महत् ।
केयूराङ्गदवैदूर्यमुक्ताहारस्रगुज्ज्वलम् ।
कान्तं विहारेष्वधिकं दीप्तं संग्राममूमिषु ।
भात्याभरणभाभिर्यद्विद्युद्भिरिव तोयदः । [20]
तदेवाद्य शरीरं ते तीक्ष्णैर्नैकशरैश्चितम् ।
पुनर्दुर्लभसंस्पर्शं परिष्वक्तुं न शक्यते ।
श्वाविधः शललैर्यद्वद्बाणैर्लग्नैर्निरन्तरम् ।
स्वर्पितैर्मर्मसु भृशं संछिन्नस्नायुबन्धनम् ।
क्षितौ निपतितं राजन्पश्यामि रुधिरच्छवि । [25]
वज्रप्रहाराभिहतो विकीर्ण इव पर्वतः ।
हा स्वप्नः सत्यमेवेदं त्वं रामेण कथं हतः ।

post. half). —(l. 11) V3 B4 मायया; G3 या मम (for या मया). Ñ2 [आ]सिर्न (for [आ]सीन्न). D13 संसेव्या (for संबुद्धा). D4 मायया सलिलं बुद्धया (for the prior half). B3 यामहं शीलसंरुद्धा न चापश्यंस्तवाक्षगा. —(l. 13) Note hiatus between the two halves. V3 damaged from शक्र up to l. 14. G (ed.) शत्रु- (for शक्र-). Ñ V1.2 B2.4 D4 M3 इत्येवं; G3 चेत्यहं (to avoid hiatus) (for इत्यहं). Ñ1 किल; Ñ2 V1 B2–4 D4 M2 [अ]भवं; D13 सदा (for भृशम्). —(l. 14) V1 दीप्तारि-; B2 दृप्ताभि-; B3 दृप्ता वि-; B4 दृप्तारि-; D4.13 दृष्टारि-; G1 दृप्तारिं (for दृप्तारि-). D6 T2.3 -मर्दनः; D7 G2 M3 -मर्दनाः; D13 -मथनः; Ck.t as above (for -मथनाः). V1 D7.10.11 क्रूराः; D6 T3 क्रूरः; D13 T2 शूरः (for शूराः). D9 दीक्षारिमर्दना घोराः (for the prior half). V1.2 B2–4 -विक्रमाः; D6.13 T2.3 -पौरुषः (for -पौरुषाः). —(l. 15) Ñ2 नकुतश्चिद्-. B4 D7.9 M1 -भया नाथ; D6.13 T2.3 -भयो नाथो; G2 -भया ह्येते (for -भया नाथा). D9 [आ]सन् (for [आ]सीन्). Ñ1 D4 मता; Ñ2 V B2.4 तदा; D7.9–11 ध्रुवा; D13 सदा (for दृढा). —For l. 15, B3 subst.:

1* पुत्राश्च मम सर्वे वेदान्तगपुरोगमाः ।
अन्तर्गतं तदेवासीन्मनः सुगम्भीरं तदा ।
[(l. 1) Prior half subm.]

—(l. 16) Ñ1 V B2.4 -प्रभावाणां; D13 -विधानं तु (for -प्रभावानां). B3 विपाकं (for युष्माकं). Ñ2 V1.2 D6.9–11 T1 M2.5 राक्षसर्षभाः; B2.3 M1 राक्षसेश्वर (for राक्षसर्षभ). —(l. 17) Ñ V2 D4 समुत्पन्नं; B2 D6 T1 G1.2 असंबंधं; B3.4 D5 G3 असंबद्धं; Cm.g as above (for असंबुद्धं). D13 कथं नु भयमुत्पन्नं (for the prior half). —V3 damaged from the post. half up to the prior half of l. 21. D9 मयम् (for इदम्). D4 उपागतं (hypm.) (for आगतम्). —(l. 18) D9 om. (hapl.) -नील-. Ñ1 V1 B2.4 D4 -नीलं ते; V2 D7 G1.2 -सदृशं; D5 T1 G3 -संकाशं; D13 -प्रांशुस्ते (for -नीलं तु). B3 स्निग्धनीलमणिश्यामं (for the prior half). Ñ2 स्निग्धेंद्रनीलं कायं ते; D13 देहः शैलोपमो महान् (for the post. half). —(l. 19) Some MSS. read -वैदूर्य-. D5.13 T1 G3 M3 -दाम- (for -हार-). Ñ1 D4.11 -समुज्ज्वलं (for -स्रगुज्ज्वलम्). —(l. 20) Ñ1 D4 कांता- (for कान्तं). V1 B2–4 तथा (for [अ]धिकं). V1 B4 यत्ते; B3 यातु (for दीप्तं). B3 D4 -मूर्धनि (for -भूमिषु). —After l. 20, D7 G1.3 K (ed., within brackets) ins.:

2* विनीतं गुरुपूजासु शान्तं शंकरपूजने ।

—(l. 21) D4 प्रति-; T2.3 वर- (for भाति). Ñ1 D13 -चाश्रो-भिर्; Ñ2 V1.2 B2–4 D4.6 -शोभाभिर्; G1 -भाभिस्तद्; M5 -भाभिर्यो (for -भाभिर्यद्). —(l. 22) D6 [आ]र्यं (for [अ]द्य). G2 तीक्ष्णवेगैः (for तीक्ष्णैर्नैक-). Ñ1 D4.5 T1 G3 M नैकैः शरैश्; Ñ2 V D10 नैकचरैश्; B3 उग्रैः शरैश्; B4 एव शरैश्; D13 एतैः शरैश्; G1 रामशरैश् (for नैकशरैश्). D6 च्युतं (for चितम्). —(l. 23) D6 -संसर्गं (for -संस्पर्शं). —V3 damaged from ष्वक्तुं up to l. 25. B4 D4.9 T2 परित्यक्तुं (for परिष्वक्तुं). —(l. 24) Ñ1 V1.2 B2.4 D9 श्वाविधं; B3 सुचिरं; D13 श्वाविधैः; T1 G M1 Cr.k श्वाविडः; T2.3 M3 श्वाविदः; Cm.g.t as above (for श्वाविधः). B3.4 D6.9 शलभैर् (for शललैर्). Ñ1 V2 B3 D9–11.13 युक्तं; B2.4 यत्त्वं; T2 यद्वद् (for यद्वद्). Ñ V1.2 B2 D7.9–11.13 M2 लग्नैर्बाणैर् (by transp.); B3 शितैर्बाणैर्; M1 बाणैः कीर्णं (for बाणैर्लग्नैर्). B4 लग्नं बाणैरनंतरं (for the post. half). D4 श्वाविद्धं दशनैर्गृध्रैर्नगैर्बाणैर्निरंतरं. —(l. 25) Ñ1 V1 D13 अर्पितैर्; B2.3 अर्पितं; D4 अपि ते; D6 T2.3 सर्वतो; G2 स्वर्पितं; Cg.t as above (for स्वर्पितैर्). D13 मर्मसंस्पर्शैर् (for मर्मसु भृशं). B2 सुच्छिन्न-; B3 विच्छिन्न- (for संछिन्न-). D6 -वर्धनं (for -बन्धनम्). D4 छिन्नस्नायुं स्वबंधनं; D13 बाणसंछिन्नबंधनं (for the post. half). —(l. 26) M1 च (for नि-). D5 T1 G2.3 तावकं; D9–11 श्यामं वै; G1 शरीरं; M1 श्यामं च; M2 सुस्नावं (for पश्यामि). B2–4 रुधिरं भुवि (for °रच्छवि). M3 Cg श्यावं रुधिरसच्छवि (for the post. half). ❀ Cr.g: श्यावं कपिशवर्णम्. ❀ —B3 reads l. 27 in marg. —(l. 27) D6.7 T2.3 M1 -प्रहारपतितो; D9–11 Ct °रमभितो; G1 °रमथितं; G2 °रमथितो; M3 °राभिहतं; Cm as above (for -प्रहाराभिहतो). Ñ V B2–4 D4.13 शक्र(Ñ2 V1 D4 °त्रु)प्रहारोन्म(V3 °रैर्म)थितं (for the prior half). Ñ V B2–4 D4.13 G1 M2 विकीर्णम् (for विकीर्ण). Ñ V B2–4 D4.13 G1 M2 पर्वतं; Cm.t as above (for पर्वतः). —G1 reads, G2 repeats l. 28–29 after l. 47. —(l. 28) M2 सत्य एवायं (for सत्यमेवेदं). G1 हा दुःख सत्यमेवेह; G3 आहा स्वप्नः सत्यमेवं (for the prior half). G1 transp. त्वं and रामेण. B3 (marg. also) रणे हतः; D6 T2.3 हतः कथं (by transp.) (for कथं हतः).

त्वं मृत्योरपि मृत्युः स्याः कथं मृत्युवशं गतः ।
त्रैलोक्यवसुभोक्तारं त्रैलोक्योद्वेगदं महत् । [30]
जेतारं लोकपालानां क्षेप्तारं शंकरस्य च ।
दृप्तानां निग्रहीतारमाविष्कृतपराक्रमम् ।
लोकक्षोभयितारं च नादैर्भूतविराविणम् ।
ओजसा दृप्तवाक्यानां वक्तारं रिपुसंनिधौ ।
स्वयूथभृत्यगोप्तारं हन्तारं भीमकर्मणाम् । [35]
हन्तारं दानवेन्द्राणां यक्षाणां च सहस्रशः ।
निवातकवचानां च संग्रहीतारमीश्वरम् ।
नैकयज्ञविलोप्तारं त्रातारं स्वजनस्य च ।
धर्मव्यवस्थाभेत्तारं मायास्रष्टारमाहवे ।
देवासुरनृकन्यानामाहर्तारं ततस्ततः । [40]
शत्रुस्त्रीशोकदातारं नेतारं स्वजनस्य च ।
लङ्काद्वीपस्य गोप्तारं कर्तारं भीमकर्मणाम् ।
अस्माकं कामभोगानां दातारं रथिनां वरम् ।
एवंप्रभावं भर्तारं दृष्ट्वा रामेण पातितम् ।
स्थिरास्मि या देहमिमं धारयामि हतप्रिया । [45]
शयनेषु महार्हेषु शयित्वा राक्षसेश्वर ।
इह कस्मात्प्रसुप्तोऽसि धरण्यां रेणुपाटलः ।
यदा मे तनयः शस्तो लक्ष्मणेनेन्द्रजिद्युधि ।

—(l. 29) G1 असि (for अपि). D6 G3 स्यात् (for स्याः). —For l. 29, Ñ V B2–4 D4.13 subst. :

3* त्वां मृत्युरूपिणं संख्ये प्रत्युद्यास्यति को रिपुः ।

[V3 damaged for the prior half. D4 प्रत्युद्वास्यति; D13 प्रतियास्येत (for प्रत्युद्यास्यति). V3 मे (for को). B2.4 नृपः (for रिपुः).]

—(l. 30) D5 -भर्तारं; D6 -गोप्तारं (for -भोक्तारं). V1 B2–4 -[उ]द्वेजनं; V2 -[उ]द्वेगनं (for -[उ]द्वेगदं). Ñ1 D12 सदा (for महत्). T2.3 M1.2 त्रैलोक्योद्वेगकार(M1 °रि)णं(M2 °कं) (for the post. half). —For l. 30, D4 subst. :

4* त्रैलोक्ये वसुमेत्तारं राक्षसं भीमविक्रमम् ।
धर्मव्यवस्थामेत्तारं त्रैलोक्योद्वेदनं सदा ।

—(l. 31) B2–4 सर्वलोकानां (for लोकपालानां). —B4 om. from the post. half up to the prior half of l. 34. Ñ1 B3 राघवस्य (for शंकरस्य). —After l. 31, M1 reads l. 39. —(l. 32) D4 निग्रहीता च; D13 प्रग्रहीतारम्; T2.3 M2 विग्रही° (for निग्रहीतारम्). Ñ2 V B2.3 अविगाह्य; D13 अनिर्गत- (for आविष्कृत-). —Ñ1 om. l. 33–35. D4 om. l. 33–34. M1 om. l. 33. Ñ2 V B2.3 read l. 33–35 after l. 39. —(l. 33) D7 लोकं. Ñ2 B2 वै (for च). V त्रैलोक्यक्षोभकर्तारं; B3 लोकक्षोभनकर्तारं (for the prior half). D9–11 साधु- (for नादैर्). D7.9–11 G1 -विदारणं (for -विराविणम्). Ñ2 सर्वप्राणिभयं** (illeg.); V B2.3 प्रसह्य युधि(B2.3 भुवि) रावण; M3 नादैर्भूतानि राविणं (for the post. half). —After l. 33, D11 reads श्रीरामचंद्राय नमः. —M1 reads l. 36 before l. 34. —(l. 34) Ñ2 V B3 तेजसा (for ओजसा). D7.9 ध्वस्त- (for दृप्त-). V2 -बालानां (for -वाक्यानां). Ñ2 V B2.3 मंत्रि- (for रिपु-). —D9 M1 om. l. 35. D4 reads l. 35 after l. 39. —(l. 35) T2.3 स्वरूप- (for स्वयूथ-). Ñ2 B3 transp. -यूथ- and -भृत्य-. Ñ2 V1.2 B4 -भर्तारं; B2.3 -शास्तारं; D5 T1 G3 M2.3.5 -वर्गाणां (for -गोप्तारं). D4 सुप्तभृत्यप्रशास्तारं; D7 स्वयूथं भृशगोप्तारं; G1 स्वयूथं नित्यगोप्तारं (for the prior half). B4 D4 हर्तारम्; D5 T1 G3 M2.3.5 गोप्तारं; T2.3 भर्तारं; G2 भयदं (for हन्तारं). Ñ2 V2 D4 अमितौजसां; V3 B2.3 अरितेजसां; B4 अरिचेतसां; D5 T1 G3 M2.5 भीमविक्रमं (for भीमकर्मणाम्). V1 नेतारं स्वजनस्य च (for the post. half). —B4 om. l. 36–39. —(l. 36) V3 damaged; D6 हर्तारं (for हन्तारं). G3 तु (for च). —V3 om. l. 37–38. —(l. 37) D7.9–11 तु (for च). —T1 damaged from ग्र up to त्रातारं in l. 38. B3 निग्रहीतारम् (for संग्रहीतारम्). Ñ D4 संग्रामे तारकस्य च; V3 संग्रामे तारमीश्वरं; D10.11 G2 M1 Ct नि(G2 M1 सं)ग्रहीतारमाहवे (for the post. half). —(l. 38) Ñ1 -संज्ञा- (for -यज्ञ-). Ñ1 D4 -प्रलोप्तारं (for -विलोप्तारं). G1 अनेकयज्ञलोप्तारं (for the prior half). D9 * * * स्वबलस्य च (for the post. half). —After l. 38, Ñ2 D4 read l. 42. —Ñ1 om. l. 39–42. D9 G2 om. (hapl.) l. 39–41. —(l. 39) Ñ2 कर्म- (for धर्म-). V3 -कर्तारं (for -भेत्तारं). V3 -स्रावकम् (for -स्रष्टारम्). D4.13 एव च (for आहवे). —V1 B3 om. l. 40–41. V2 illeg. for l. 40. —(l. 40) V2 B2 D4.13 -[अ]सुरेंद्र-; B4 -[अ]सुरेभ्यः; T2 -[अ]सुरस्य (for -[अ]सुरनृ-). B4 प्रहर्तारं (for आहर्तारं). D4 महाबलं; D5 T1 G3 इतस्ततः (for ततस्ततः). —D13 om. l. 41. —(l. 41) Ñ2 B2.4 D4 M2 शत्रूणां (for शत्रुस्त्री-). Ñ2 V2.3 B2.4 -कर्तारं (for -दातारं). Ñ2 D4.6 T2.3 गोप्तारं; V3 जेतारं (for नेतारं). B4 D6.10.11 T2.3 M1.2 स्वबलस्य च; D7 G1 निजसैनिकान्; Cg as above (for स्वजनस्य च). —(l. 42) B3 (marg. also) त्रातारं; G1 M1 भोक्तारं (for गोप्तारं). B2 भर्तारं; B3 संक्तारं; B4 भेत्तारं; D4.13 रक्षसां; D7 G1 हर्तारं (for कर्तारं). D4 भीमविक्रमं; D7 G1 बद्ध(G1 बंधु)-वैरिणां (for भीमकर्मणाम्). —(l. 43) B2 मान-; B3 दान-; B4 चापि (for काम-). —T1 damaged from नां in the post. half up to पा in l. 44. —(l. 44) B2 (marg. also) दिष्ट्या (for दृष्ट्वा). D6 पीडितं (for पातितम्). —(l. 45) Ñ2 B4 D7.9 M5 स्थितास्मि (for स्थिरास्मि). D7 [अ]हं; T1 G3 यद् (for या). Ñ1 B4 D4.13 यदि शो(D4 लो)केन (for या देहमिमं). G1 स्थिरास्म्यहमिमं देहं (for the prior half). Ñ1 D13 धारयंती; D4 धारयिष्ये (for धारयामि). Ñ1 B4 D4.13 कलेवरं; Ñ2 विना प्रभुं; V1.3 B2 G3 हतप्रियं; V2 B3 M3 विना प्रियं; Ct as above (for हतप्रिया). —V3 om. l. 46–47. —(l. 46) B2 D4 शायित्वा; B3 शयितो (for शयित्वा). B2 D4 राक्षसेश्वरं; B4 D6 T2 राक्षसेश्वरः (for °सेश्वर). —(l. 47) Ñ2 V1.2 B2–4 D4.9–11 -गुंठितः; M2 -कुंठितः (for -पाटलः). D13 G3 रणपांसु(D13 °शु)षु (for रेणुपाटलः). —(l. 48) D9 यथा (for यदा). B2 मऊ-; D6 ते

तदा त्वमिहता तीव्रमद्य त्वस्मि निपातिता ।
साहं बन्धुजनैर्हीना हीना नाथेन च त्वया । [50]
विहीना कामभोगैश्च शोचिष्ये शाश्वतीः समाः ।
प्रपन्नो दीर्घमध्वानं राजन्नद्य सुदुर्गमम् ।
नय मामपि दुःखार्तां न वर्तिष्ये त्वया विना ।
कस्मात्त्वं मां विहायेह कृपणां गन्तुमिच्छसि ।
दीनां विलपतीं मन्दां किं च मां नाभिभाषसे । [55]
दृष्ट्वा न खल्वसि क्रुद्धो मामिहानवकुण्ठिताम् ।
निर्गतां नगरद्वारात्पद्भ्यामेवागतां प्रभो ।
पश्येष्टदार दारांस्ते भ्रष्टलज्जावगुण्ठनान् ।
बहिर्निष्पतितान्सर्वान्कथं दृष्ट्वा न कुप्यसि ।
अयं क्रीडासहायस्तेऽनाथो लालप्यते जनः ।
न चैनमाश्वासयसे किं वा न बहु मन्यसे । [60]
यास्त्वया विधवा राजन्कृता नैकाः कुलस्त्रियः ।
पतिव्रता धर्मपरा गुरुशुश्रूषणे रताः ।
ताभिः शोकाभितप्ताभिः शप्तः परवशं गतः ।

(for मे). V_3 G_1 शांतो; B_4 संस्थो (for शस्तो). Ñ$_1$ यदा त्वेवाभिशस्तोसौ; B_3 यद्यामिततपाः शांतो; D_4 यदा त्वेवं विनष्टोसौ (for the prior half). D_{13} भुवि (for युधि).—(l. 49) D_9 तथा. V_1 स्मृति-; B_2 [अ]स्म्यंत-; B_3 [अ]प्यभि-; D_9 $M_{2.3}$ [अ]स्म्यभि- (for त्वभि-). Ñ D_4 तदैवास्मि हता वीर; V_2 तदा स्मृतिहता वीर; B_4 तदा स्मृतिर्हतात्यर्थम्; D_{13} तदा विनिहतो वीर (for the prior half). D_9 M_3 त्वस्मिन्; M_2 चास्मि (for त्वस्मि). D_9 M_3 निपातिते (for निपातिता). Ñ V_2 $D_{4.13}$ किं त्वद्य विधवा(D_4 °भ्रमा) कृता; B_{2-4} अद्यास्मि विनिपातिता (for the post. half).—(l. 50) B_2 reads the prior half in marg. M_3 न (for सा). D_{13} सुत- (for बन्धु-). Ñ V $B_{2.4}$ $D_{4.13}$ -शतैर्; B_3 -गतैर् (for -जनैर्). G (ed.) सेदानीं बंधुभिर्हीना (for the prior half). Ñ $D_{4.13}$ त्वया; D_9 om. (hapl.) (for second हीना). Ñ$_1$ $D_{4.13}$ रावण; Ñ$_2$ illeg.; M_3 तु त्वया (for च त्वया).—(l. 51) D_9 विहता (for विहीना). D_4 -भोगाभ्यां; D_{13} -भोगेषु (for -भोगैश्च).—(l. 52) T_2 प्रसन्नो; M_5 प्राप्तं ते (for प्रपन्नो). Ñ$_1$ B_4 $D_{4.13}$ यासि सु-; Ñ$_2$ B_3 त्वं यासि; $V_{1.2}$ T_3 M_3 अद्यासि; V_3 M_2 अद्यापि; B_2 यासि*; D_5 T_1 G_3 M_5 अपि सु-; T_2 यद्यासि (for अद्य सु-).—(l. 53) V_3 damaged from मा up to न. G_1 अद्य (for अपि). Ñ V_2 $D_{4.13}$ कल्याण; V_1 B_{2-4} न ह्यार्ता (for दुःखार्तां). G_3 न मामपि च दुःखार्तां (for the prior half). Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.13}$ वर्तयिष्ये; D_5 T_1 G_3 M_3 न जीविष्ये (for न वर्तिष्ये). Ñ V_2 $D_{4.13}$ सह (for विना).—V_3 om. l. 54–56.—(l. 54) M_2 कस्य (for कस्मात्) and transp. त्वं and मां. D_6 $G_{1.2}$ [ए]वं (for [इ]ह). Ñ V_2 $D_{4.13}$ कस्य वा मां प्रदाय त्वं; V_1 illeg.; B_{2-4} कस्य (B_4 °र्थं) वा मां विहायैव(B_2 °कां) (for the prior half). Ñ$_1$ B_{2-4} $D_{4.6.13}$ M_1 अर्हसि (for इच्छसि).—V_2 om. l. 55–62. V_1 om. l. 55.—(l. 55) D_5 T_1 M_5 विलपितां; D_6 $T_{2.3}$ G_3 M_3 Cg विलपितैर्; D_9 विलपिनीं; D_{11} विलपंतीं (for विलपतीं). B_{2-4} भार्यां; D_5 T_1 G_3 मंदं; Cg as above (for मन्दां). D_4 किंस्वित्; D_5 T_1 किं नु; D_6 $T_{2.3}$ G_2 M_1 किं त्वं; M_3 किं वा (for किं च). G_2 मा (for मां). B_4 न विभाषसे (for नाभि°).—(l. 56) $D_{7.9-11}$ G_3 [अ]भि- (for [अ]सि). G_1 दृष्ट्वा खल्वसि संक्रुद्धो (for the prior half). Ñ $D_{4.13}$ स्वयमागतां; V_1 B_{2-4} $D_{7.10.11}$ Ct [अ]नवगुंठितां; Cg as above (for °कुण्ठिताम्).—After l. 56, Ñ$_2$ reads l. 61 for the first time, repeating it in its proper place.—Ñ$_1$ D_{13} om. l. 57–60.—(l. 57) Ñ$_2$ $V_{1.3}$ B_{2-4} D_4 नगरीतोद्य (for नगरद्वारात्).—V_3 om. from the post. half up to the prior half of l. 60. Ñ$_2$ हि यत्; V_1 च यत्; B_{2-4} [इ]ह यत्; M_5 च तां (for [आ]गतां). D_4 प्रयास्येहं त्वया सह (for the post. half).—D_4 om. l. 58–60. B_2 om. l. 58.—(l. 58) M_2 सुदार (for [इ]ष्टदार). Ñ$_2$ -दाराः सर्वास् (for -दार दारांस्). Ñ$_2$ -गुंठिताः; V_1 B_3 -गुंठनाः; D_6 $M_{1.3}$ Cg -कुंठितान्; $D_{7.9}$ G_1 -गुंठितान्; T_1 G_3 M_5 -कुंठनान्; G_2 -कुंठिताः; Ct as above (for -गुण्ठनान्). $T_{2.3}$ M_2 भ्रष्टलज्जानकुंठितान् (for the post. half).—(l. 59) Ñ$_2$ V_1 B_4 निष्पतिताः; $B_{2.3}$ निपतिताः (for निष्पतितान्). D_6 कुप्यसे; T_2 कुप्यते (for कुप्यसि). Ñ$_2$ V_1 B_{2-4} एषां त्वं कुरुषे कथं (for the post. half).—(l. 60) Ñ$_2$ V_1 B_{2-4} क्रीडासहायस्ते नाथ (for the prior half). Ñ$_2$ V_1 $B_{2.3}$ स्वयं; V_3 $D_{5.7}$ T_1 $G_{1.3}$ M_5 नाथ; B_4 (with hiatus) अयं (for ऽनाथो). ❀ Cv: (यद्वयथा ?) नाथ लालप्यते जनः इति पाठः। नाथो लालप्यत इति पाठे अनाथ इति पदच्छेदः।; Cr: (तेना ?) नाथो लालप्यत इत्यत्र अनाथ इति पदच्छेदः।; Cm: तेनाथ इत्यत्र अनाथ इति पदच्छेदः।; Cg: क्रीडासहायस्तेनाथो लालप्यत इति पाठे अनाथ इति छेदः. ❀ —D_9 om. l. 61–62.—(l. 61) Ñ$_2$ (first time) T_3 न चैवम्; D_4 न वैनम्; T_2 स चैवम् (for न चैनम्). Ñ$_2$ (both times) $V_{1.3}$ B_{2-4} $D_{4.5.10.11}$ T_1 G_3 आश्वासयसि(B_4 °से). G_3 कं (for किं). Ñ$_2$ (second time) $V_{1.3}$ B_{2-4} प्रतिबुध्यसे; D_4 तां न बुध्यसे (for बहु मन्यसे). Ñ$_2$ (first time) मां त्वं तु किं नावबुध्यसे (hypm.). (for the post. half). Ñ$_1$ न चैवाश्वासयसि मां किं वा नात्रावबुध्यसे; D_{13} नैवमाश्वासयसि मां किं च त्वं नावबुध्यसे.—(l. 62) $D_{4.5.13}$ T_1 यस्त्वया; G_3 तास्त्वया (for यास्त्वया). V_1 कृताः सर्वाः (for कृता नैकाः). V_3 damaged for -स्त्रियः. Ñ$_1$ कृतांतेन कृतास्मि यत् (for the post. half).—D_{13} om. l. 63–67.—(l. 63) V_3 $D_{7.9-11}$ -रता (for -परा). $B_{2.3}$ पति- (for गुरु-). Ñ$_1$ गुरुशुश्रूषुतत्परा (sic) (for the post. half).—V_3 om. l. 64.—(l. 64) D_7 क्रोधाभि-; T_3 तं शोक- (for शोकाभि-). M_2 -भूताभिः (for -तप्ताभिः).—For l. 64, Ñ$_1$ D_4 subst.; while Ñ$_2$ ins. before l. 66:

5* त्राहि शोकाभिभूतास्मि नूनं दग्धास्मि हे प्रभो ।

[D_4 मां काम- (for शोकाभि-). Ñ$_2$ -भूतानां (for -भूतास्मि).];

whereas Ñ$_2$ $V_{1.2}$ B_{2-4} subst. for l. 64:

6* ताभिः शोकपरीताभिर्दृष्ट्वा वंशपराभवम् ।

त्वया विप्रकृताभिर्यत्तदा शप्तं तदागतम् । [65]
प्रवादः सत्य एवायं त्वां प्रति प्रायशो नृप ।
पतिव्रतानां नाकस्मात्पतन्त्यश्रूणि भूतले ।
कथं च नाम ते राजन्लोकानाक्रम्य तेजसा ।
नारीचौर्यमिदं क्षुद्रं कृतं शौण्डीर्यमानिना ।
अपनीयाश्रमाद्रामं यन्मृगछद्मना त्वया । [70]
आनीता रामपत्नी सा तत्ते कातर्यलक्षणम् ।
कातर्यं च न ते युद्धे कदाचित्संस्मराम्यहम् ।
तत्तु भाग्यविपर्यासान्नूनं ते पक्वलक्षणम् ।
अतीतानागतार्थज्ञो वर्तमानविचक्षणः ।
मैथिलीमाहृतां दृष्ट्वा ध्यात्वा निश्वस्य चायतम् । [75]

69

After 6.99.41, D7 M2 (preceded by colophon) K (ed., l. 1–19 within brackets) ins.; D9–11 (D9 preceded by an addl. colophon) cont. after 3142*; D5.6 T G3 M1.3 ins. only l. 20–34 after 6.99.41; G1.2 ins. only l. 1–2 and l. 20–34 after 6.99.41; M5 ins. only l. 21–34 after 6.99.41; whereas Ñ V B3 (before l. 30).3.4 D4.13 ins. l. 19–34 after l. 29 of App. I (No. 70):

स प्रविश्य पुरीं लङ्कां राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
रावणस्याग्निहोत्रं तु निर्यापयति सत्वरम् ।
शकटान्दारुपात्राणि अग्नीन्वै याजकांस्तथा ।
तथा चन्दनकाष्ठानि काष्ठानि विविधानि च ।
अगरूणि सुगन्धीनि गन्धांश्च सुरभींस्तथा । [5]
मणिमुक्ताप्रवालानि निर्यापयति राक्षसः ।
आजगाम मुहूर्तेन राक्षसैः परिवारितः ।
ततो माल्यवता सार्धं क्रियामेव चकार सः ।
सौवर्णीं शिबिकां दिव्यामारोप्य क्षौमवाससम् ।
रावणं राक्षसाधीशमश्रुपूर्णमुखा द्विजाः । [10]

—Ñ1 om. l. 65.—(l. 65) Ñ2 V B2–4 नो; D5 T1.3 G3 यस्; D9–11 च; M2 तु (for यत्). Ñ2 V B2–4 यदा; D9 M2 यथा (for तदा). V3 D5.9–11 T1 G3 शप्तम्; Cm.g.t as above (for शप्तं). D5.9 T1 G3 M2 तथागतं; Cm.g.t as above (for तदागतम्). D7 तदा विफलमागतं (for the post. half).—(l. 66) Ñ B2 D6.10 सत्यम् (for सत्य). B3 (with hiatus) मे एवं (for एवायं). V3 प्रवादोयं **** (for the prior half). Ñ1 V B2.4 M1 चरति (for त्वां प्रति). Ñ1 V2 B2.4 M1 जने; V1.3 रणे (for नृप). B3 ते चरति यशो नृषु; D4 चरति प्रसवे जने (for the post. half).—V3 om. l. 67.—(l. 67) D4 तु कस्मात् (for नाकस्मात्). D5 T1 G M1.5 Ck [आ]स्राणि; Cg.t as above (for [अ]श्रूणि).—(l. 68) Ñ1 D4 नाचरते (D4 °से); B2 च ते नाम (by transp.); D13 नाम च ते (by transp.); G1.2 नाम त्वया; M1 त्वं नाम ते (for च नाम ते). M2 किं च नाम कृतं राजन् (for the prior half). V3 mostly damaged for the post. half. Ñ1 D4.13 लोकम् (for लोकान्). B3 भूतले; D6 मानिना (for तेजसा).—(l. 69) Ñ1 -शौर्यम्; D13 -कार्यम् (for -चौर्यम्). Ñ2 V1.2 B2–4 M2 कृत्वा; D5 क्षौद्रं (for क्षुद्रं). D4 मारीचेन ध्रुवं क्रोधात् (for the prior half). Ñ2 क्रूरं; V1.2 क्षिप्रं; B2–4 M2 क्षुद्रं; D5 T1 G3 कथं (for कृतं). Ñ1 T3 Ct शौटीर्य- (for शौण्डीर्य-). D5 T1 G3 -मानिनः (for -मानिना). Ñ2 V1.2 B2–4 शौटीर्य(B3.4 °र)माश्रितं(V1 °गतं; V2 B4 °श्रितः).—(l. 70) V1.3 B3.4 D5 T1 राजन् (for रामं). M2 तदा (for त्वया). V1.2 B2–4 transp. मृगछद्मना and त्वया. Ñ V2 D4.13 यत्नेन(Ñ2 ***[illeg.]) मृगछद्मना (for the post. half).—(l. 71) V2 B4 राज- (for राम-). Ñ V B4 ते; B2 [इ]यं; B3 om. (subm.); D4 च; D13 वै (for सा). Ñ2 V3 B4 तु (for ते). Ñ V B2–4 D4.13 M2.5 कातर-; Cg as above (for कातर्य-). D9–11 G1.2 अपनीय च (G1.2 स-) लक्ष्मणं (for the post. half).—D4 om. (hapl.) l. 72–73.—(l. 72) Ñ V B4 D9 transp. च and न. D13 कातर्यं न वने युद्धं (for the prior half).—V3 damaged from the post. half up to मा in l. 74. D13 कातर्यं (for कदाचित्). B2.4 तु (for सं-). G1 न कदाचित्स्मराम्यहं; M1 कदाचिदपि संस्मरे (for the post. half).—(l. 73) Ñ1 तव शील-; Ñ2 V2 B2.3 तत्तु शील-; V1 B4 तत्तु शील-; D6 T3 यत्तु भाग्य-; D9 कर्तुं*ना; G1 तत्तद्भाग्य- (for तत्तु भाग्य-). Ñ1 G1 -विपर्यासं (for -विपर्यासान्). B4 मूलं (for नूनं). Ñ D9 क्षय-; B2 कृश-; B3.4 मृत्यु-; D7 कृत-; G3 पक्ष-; Cv.r.m.g.t as above (for पक्व-). M1 समुपागतं (for पक्वलक्षणम्).—(l. 74) Ñ1 D4 -[अ]नागतानां च (for -[अ]नागतार्थज्ञो). D13 अतीतेनागते चैव (for the prior half). Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 M5 वर्तमाने (for वर्तमान-).—(l. 75) Ñ1 D4.13 G3 आगतां (for आहृतां). B2.3 ध्यानान् (for ध्यात्वा). V B4 D4.6.7 निःश्वस्य (for निश्वस्य). D13 वधो निःश्वस्य धारितः (for the post. half).

69

(l. 1) D7 G1.2 M2 ततः प्रविश्य लंकां तु (for the prior half).—(l. 2) D7 तद्; G3 च; M2 स (for तु). D7 आदाय च विनिसृतः; G1 तदा चादाय निःसृतः; G3 त्वादाय तु विनिःसृतः; M2 निर्यापयत सत्वरः (for the post. half). ꙮ Ct : निर्यापयति । स्मेति शेषः . ꙮ —D7 om. l. 3.—(l. 3) M2 शकटे रूढः. K (ed.) -रूपाणि (for -पात्राणि). D9 पाचकांस् (for याजकांस्).—D9 om. (hapl.) l. 4–5.—(l. 4) D10 reads in marg. second काष्ठानि.—(l. 5) M2 सुबहूंस् (for सुरभींस्). D7 गंधं च सुरभिं तथा (for the post. half).—(l. 6) M2 -प्रवालांश्च (for -प्रवालानि). M2 निर्यापयत. D7 यात्रयिष्यति राक्षसं (for the post. half).—D7 om. l. 7–8.—(l. 8) M2 माल्यवांस्तेन सर्वैः पितृमेधं चकार ह.—(l. 9) D7 M2 सौवर्णां.—(l. 10) M2 राक्षसेंद्रं तु (with hiatus) (for राक्षसाधीशम्). D10 अश्रुवर्ण-.—After l. 10, M2 reads

तूर्यघोषैश्च विविधैः स्तुवद्भिश्चाभिनन्दितम् ।
पताकाभिश्च चित्राभिः सुमनोभिश्च चित्रिताम् ।
उत्क्षिप्य शिबिकां तां तु विभीषणपुरोगमाः ।
दक्षिणाभिमुखाः सर्वे गृह्य काष्ठानि भेजिरे ।
अग्नयो दीप्यमानास्ते तदाध्वर्युसमीरिताः । [15]
शरणाभिगताः सर्वे पुरस्तात्तस्य ते ययुः ।
अन्तःपुराणि सर्वाणि रुदमानानि सत्वरम् ।
पृष्ठतोऽनुययुस्तानि प्लवमानानि सर्वतः ।
रावणं प्रयते देशे स्थाप्य ते भृशदुःखिताः ।
चितां चन्दनकाष्ठानां पद्मकोशीरसंवृताम् । [20]
ब्राह्म्या संवेशयांचक्रू राङ्कवास्तरणावृताम् ।
वर्तते वेदविहितो राज्ञो वै पश्चिमः क्रतुः ।
प्रचक्रू राक्षसेन्द्रस्य पितृमेधमनुत्तमम् ।
वेदिं च दक्षिणप्राच्यां यथास्थानं च पावकम् ।

l. 17.—(l. 11) M2 शंखानां निःस्वनैस्तथा (for the post. half). —(l. 12) M2 वि- (for first च). D9 पताभिश्च विचित्राभिः (for the prior half). D7.9 चित्रितं; M2 शोभितां; Ct as above (for चित्रिताम्). —(l. 13) M2 शितकायां; Ct as above (for शिबिकां तां). —M2 om. l. 14. —(l. 14) D7 (marg. also as above) भेदिरे (for भेजिरे). —D7 om. l. 15–16. —(l. 15) M2 च (for ते) and यथा येनैव बोधिताः (for the post. half). —(l. 16) M2 शकटेभिगताः सर्वे पुरस्तात्सत्यमेव तु. ❀ Ct : शरणाभिगता आधारस्थानकुण्डस्थाः. ❀ —(l. 17) D7.9 रोदमानानि (for रुदमानानि). M2 सस्वरं (for सत्वरम्). —M2 om. l. 18. —(l. 18) D7 सर्वशः (for सर्वतः). —Ñ2 illeg. for l. 19–20. —(l. 19) V3 प्रहिते (for प्रयते). B4 परिचारिणः (for भृशदुःखिताः). Ñ1 V1.2 B2–4 D4.13 नि(V1 निः; V2 D13 वि)क्षिप्य परिचारिकाः; V3 mostly damaged (for the post. half). —(l. 20) V3 दिव्य- (for चितां). D4 चकार (for चन्दन-). B3 -काष्ठां तां; D10.11 -काष्ठैश्च (for -काष्ठानां). D9 M2 चितां चक्रुस्तदा (M2 °तः) शीघ्रं (for the prior half). V2 B2.3 (m. also as above) पद्मकेशर-; D5 T1 पद्मकौशिर- ; D7 (marg. also as above) पद्मकौशीय-; G1 पद्मकौशेय-; G3 पद्मकौशीत-; G (ed.) नागकेशर-; Cm.g.k.t as above (for पद्मकोशीर-). Ñ1 V B2–4 D4.13 -संयुतां; D9–11 -चंदनैः (for -संवृताम्). M2 चंदनैः सुसुगंधिभिः (for the post. half). —After l. 20, Ñ V (V1 only l. 2–3) B2–4 D4.13 G (ed.) ins.:

1* तगरागुरुसंयुक्तां तुङ्गकालीयकाधिकाम् ।
महतीं सर्वगन्धानां चितां कृत्वा समुच्छ्रिताम् ।
चितायां राक्षसेन्द्रं तमारोप्य क्षौमवाससम् ।

[(l. 1) G (ed.) उदारागुरु-. V2 B3 हिंगु- (for तुङ्ग-). V3 D13 -कालीयकोचितां; B2 -कालीयसंयुतां. —(l. 2) Ñ2 -गंधाभ्यां; V1 B4 D13 -गंधाढ्यां; D4 -सत्त्वानां (for -गन्धानां). —(l. 3) Ñ1 चितां तां; Ñ2 V2.3 B4 D4.13 तां चितां; B3 तस्यां तु (for चितायां). V3 D13 (with hiatus) तु (for तम्). B2 राक्षसेंद्रं तमारोप्य (for the prior half) and संवृतं (for आरोप्य). V3 निवेश्य वानरर्षभाः (for the post. half).];
while D9 ins.:

2* त्वगेलापत्रसंयुक्तैस्तैलेयां शतदारुभिः ।
महतीं गन्धकाष्ठैस्तु चितां दृष्ट्वा ततः पुनः ।
संछाद्य वस्त्रसंघातैः क्षौमपट्टदुकूलकैः ।;
whereas M2 ins. after l. 20:

3* तथा चागरुकाष्ठैश्च तुङ्गकालेयकादिभिः ।
शैलेयगुरुदारुभिस्त्वगेलापत्रसंयुतैः ।
दारुभिर्विविधैश्चित्रैश्चितां कृत्वा ततस्तु ते ।

—Then M2 reads l. 31.

—(l. 21) Ñ V2 B2–4 D4 प्रह्वाः (for ब्राह्म्या). B4 सामुदयांचक्रू (corrupt); D4 संवेगयांचक्रूः; D7 G1 संचोदयामासुः; D10.11 G2 Ck.t संवर्तयामासुः; T2.3 संवेशयांचक्रे; M1 संवर्तयांचक्रुः; Cm.g as above (for संवेशयांचक्रू). D5 परार्ध्य-; G1 रौरव- (for राङ्कव-). D4 -[आ]भरणान्वितं. Ñ2 V1 B2 बांधवास्तरणांकितां (V1 °णांकितं; B2 °णान्वितं); V2 B3.4 राक्षसास्तरणान्वितं; V3 रांकवाः सुबलान्वितां; D7 रांकवास्तरसंवृतां; T1 पराध्यस्तिर**तां; G3 आराध्यास्तरणीवृतां (for the post. half). D13 स्वर्णस्मरणयांचक्रू (corrupt) राज्ञो हि विविधां क्रियां. —(l. 22) D7 चैव विधिना; T3 वेदिसहितो; G1.2 वेदविधिना (for वेदविहितो). D6.7 M1 पश्चिम-; Cm.g as above (for पश्चिमः). —For l. 22, Ñ V B2–4 D4.13 subst.:

4* तत्र ते वेदविद्वांसस्तं राज्ञः पश्चिमं क्रतुम् ।

[V2 B3 ततस्ते; B2 तं तु ते; B4 D4 तत्रैते; D13 तेन ते (for तत्र ते). V3 वेदविद्धानां and पश्चिमां. Ñ2 B3 D13 तां रा(D13 तद्रा)ज्ञः पश्चिमां क्रियां (for the post. half).]

—(l. 23) Ñ V B2–4 D4.13 चक्रिरे; D7 चक्रतु (for प्रचक्रू). Ñ2 B3 पितुर्; D6 ब्रह्म- (for पितृ-). G2 -वेदम्; Cg.k.t as above (for -मेधम्). G (ed.) प्रेतमेधम्. K (ed.) अनुत्तमं (for अनुत्तमम्). —(l. 24) Ñ V B2–4 D4.6.7.13 वेदीं; M5 वेद्यां (for वेदिं). V2.3 B4 D5 T3 G3 दक्षिणां. D6 T2 M5 दक्षिणाप्राच्यां (M5 °प्रां); D7.10.11 G1 M1 Ck.t दक्षिणप्राचीं; Cm.g as above (for दक्षिणप्राच्यां). Ñ2 V2.3 B3 D4 पावकान्. —For l. 21–24, D9 subst.:

5* कृष्णाजिनं ततो दत्त्वा हुत्वा प्रेताहुतिं ततः ।
विभीषणोऽपि च मुहुरध्वर्युसहितः पुनः ।
चितां तां राक्षसेन्द्रस्य सद्यतां क्षौमवाससम् ।
प्रह्वः प्रवेशयामास राजार्हास्तरणोचितः ।;

while M2 subst. for l. 21–24:

6* कृष्णाजिनमथारोप्य ततो हुत्वा च पावकम् ।
विभीषणो महाबाहुरन्वयात्सहितस्तदा ।
घृताक्तं रावणं ते तु क्षौमवस्त्रमलंकृतम् ।
चितासंस्थं ततः कृत्वा राक्षसा राक्षसाधिपम् ।
वस्त्रैः संछादयामासुः पताकाभिश्च सर्वतः । [5]

—After l. 24, Ñ V B3.4 D4.13 ins.:

7* विभीषणस्तु संस्थाप्य तूर्णीं समसृजत्स्रुवम् ।

पृषदाज्येन संपूर्णं स्रुवं सर्वे प्रचिक्षिपुः । [25]
पादयोः शकटं प्रादुरन्तरूर्वोरुलूखलम् ।
दारुपात्राणि सर्वाणि अरणिं चोत्तरारणिम् ।
दत्त्वा तु मुसलं चान्यं यथास्थानं विचक्षणाः ।
शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च ।
तत्र मेध्यं पशुं हत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः । [30]
परिस्तरणिकां राज्ञो घृताक्तां समवेशयन् ।
गन्धैर्माल्यैरलंकृत्य रावणं दीनमानसाः ।
विभीषणसहायास्ते वस्त्रैश्च विविधैरपि ।
लाजैरवकिरन्ति स्म बाष्पपूर्णमुखास्तथा ।

[B3 D13 संप्राप्य (for संस्थाप्य). V2 B3.4 स्वयं (for स्रुवम्).]

—V1 om. l. 25-26. M2 om. l. 25. Before l. 25, D9 reads l. 30-31.—(l. 25) D5-7 T1 G2.3 M1.5 पूर्णेन (for संपूर्णं). D10.11 Ck.t स्कंधे (for सर्वे). D11 विचिक्षिपुः. D9 स्रुचं सव्ये वित्रिक्षिपुः (for the post. half). —For l. 25, Ñ V2.3 B2-4 D4.13 G (ed.) subst.:

8* पृषदाज्यस्य संपूर्णाः स्रुवः सर्वा यथाविधि ।

[V3 आज्येन (for आज्यस्य). Ñ2 B2.3 शुचः (for स्रुवः). G (ed.) संपूर्णान्स्रुवान्सर्वान्.]

—Then they cont.:

9* रावणस्य तदा सर्वे बाष्पपूर्णमुखा द्विजाः ।

[B4 om. from the post. half up to the prior half of l. 31.]

—(l. 26) D4 पादपात् (for पादयोः). T2.3 च स्रुवं; Cm.g.k.t as above (for शकटं). Ñ V2.3 B2-4 D4.13 चक्रुर्; D7 प्रादाद्; D10.11 प्रादुर्; Ck as above (for प्रादुर्). Ñ2 illeg.; V2 B3 D4 चतुरोरावुलूखलं; B2 अंतरोरावुलूखलं; D10.11 M1 ऊर्वोश्चोलूखलं तदा(M1 °था); G3 (with hiatus) ऊरूवोश्च उलूखलं (metri causa) (for the post. half). —V3 om. l. 27-28. —(l. 27) Note hiatus between the two halves. D6 T2.3 तदा; Cg.k.t as above (for दारु-). M5 (to avoid hiatus) ह्यरणिं (for अरणिं). —For l. 27, Ñ V1.2 B2.3 D4.13 subst.:

10* वानरपत्नानि चान्यानि अन्तरे विन्यधापयन् ।

[Note hiatus between the two halves. Ñ1 बार्हस्पत्यानि. D13 om. (hapl.) चान्यानि. D4 वानप्रसरवादीनि (corrupt) (for the prior half). Ñ1 [ऽ]पि न्यधापयन्; V2 न्यवधापयन्; B2 विन्यवेशयन्; B3 [ऽ]प्यवधापयन्; D4 वै न्यधापयन्. D13 अंतरेष्वन्यधापयन् (for the post. half).]

—(l. 28) Ñ2 V1.2 B2.3 D4.13 [ए]व; T3 [अ]स्य; M1 [अ]पि; M3 Cg [अ]न्यद्; Ck.t as above (for [अ]न्यं). Ñ1 ददातु मुषलं चैव (for the prior half). Ñ1 च पावकं; Ñ2 V1.2 B2 D4 महात्मनः; B3 महाबलाः; D10.11 Ct विचक्रमुः (for विचक्षणाः). D13 सुगंधानथ पावकं (for the post. half). —(l. 29) Ñ1 V2 B3 -विदितेन (for -विहितेन). —For l. 26-29, D9 M3 subst.:

11* जुहूं ते दक्षिणे पाणौ सव्ये उपभृतं ददुः ।
तस्योरसि ध्रुवं स्थाप्य तथास्याहवनीमपि ।
नासिकाभ्यां स्रुचौ चास्य प्राशित्रे चैव कर्णयोः ।
शीर्षे च चमसं ददुस्तथा यूपं तु पार्श्वतः ।
पात्रीं समवसन्धानीमुदरस्थां प्रचक्रिरे । [5]
दध्ना चैवान्विता पूर्वं घृतेन च तथा कुशैः ।
शिरस्यान्ते तदा शम्यां दत्त्वा श्रवणयोरथ ।
मुसलोलूखलं चैव अरणिं चोत्तरारणिम् ।
शेषाणि चैव पात्राणि ऊरुभ्यां निदधुस्तु ते ।
चतुर्दिशं तु प्रणीतं पादयोश्चमसं ददुः । [10]
वेदोक्तेन विधानेन क्रियास्तस्य प्रचक्रिरे ।

[(l. 1) D9 तु (for ते). —(l. 2) D9 [उ]परि स्रुवां (for [उ]रसि स्रुवं). —(l. 3) D9 नासिकार्थं स्रुवं चास्य प्रणीते चास्य कर्णयोः. —(l. 4) D9 सूर्यमप्यस्य पादयोः (for the post. half). —(l. 5) D9 तथा चासि समवनीम् (for the prior half). —(l. 6) M3 [आ]प्तुः पूर्णां (for [अ]न्विता पूर्वं). M3 [अ]पि ते (for कुशैः). —(l. 7) M3 तथा संस्थौ (for तदा शम्यां) and तथा दत्त्वा दिया ववौ (corrupt) (for the post. half). —(l. 8) Note hiatus between the two halves. D9 ऊर्वोर्वै निदधुः पुनः (for the post. half). —(l. 9) Note hiatus between the two halves. —(l. 10) M3 om. from प्र up to ददुः.]

—M2 om. l. 30. —(l. 30) D5 T1 मध्ये; T2.3 मेध्य-; Cg as above (for मेध्यं). Ñ V1.2 B2.3 D4.13 ततः पश्चात् (for तत्र मेध्यं). D9 राक्षसः. —G3 repeats consecutively l. 31-32. —(l. 31) G (ed.) अथ (for परि-). D6.7 M3 Cm अनुस्तरणिकां(D7 °कीं); D9 परितः शिबिकां; M3 परिस्करणिकं; Cg.k.t as above (for परिस्तरणिकां). M1 चापि (for राज्ञो). Ñ V B2.3 D4 अन्वास्तरणिकं सर्वं; D13 सर्वास्तरणिकं सर्वे (for the prior half). Ñ V B2.3 D4.13 M2 घृताक्तं; G2 Ck.t मुखे ते; Cm as above (for घृताक्तां). D9 समवेशयत्; D13 समुदाचरन्. ❀ Ct : तीर्थस्तु 'अनुस्तरणिकीं राज्ञः' इति पठित्वानुस्तरणिकीं राजगवीं तामालभ्य तच्चर्मणा यजमानमास्तृतवन्त इत्यर्थः । 'मृतायानुस्तरणीं घ्नन्ति' इति श्रुतेरित्याह. ❀ —Before l. 32, D9 ins.:

12* कृतसंस्थां तु कृत्वा वै वस्त्रं संस्थाय कुर्वतः ।

—M3 om. l. 32. —(l. 32) G1.2 गंध-. Ñ V1.3 B2 D4.13 गंधैश्च माल्यैश्च तथा(V3 तदा; D13 दत्त्वा); V2 B3.4 गंधैर्माल्यैस्तथान्यैश्च(B4 °था लाजै); D9 अथ गंधैश्च माल्यैश्च (for the prior half). B3 दीप्तमानसाः. M1 भूषणैश्चापि रावणं (for the post. half). —Ñ V B2-4 D4.9.13 om. l. 33. —(l. 33) M1 विभीषणे. G1.2 विभीषणः सहामात्यो (for the prior half). G1 वर्णैश्च (for वस्त्रैश्च). —(l. 34) D5.6 T2.3 M2.3.5 लाजैश्चाव-; D9 तिलैश्च वि- (for लाजैरव-). B4 पुष्पैरवाकिरंति स्म; D13 राक्षसाश्चावकिरंत्येव (hypm.) (for the prior half).

70

After 6.99, Ñ V1.2 B2-4 D4.13 G (ed.) ins.; while V3 ins. after l. 8 of 3132* (owing to om.):

स्वर्गीयमथ तेषां तु तस्य कर्तुं चिकीर्षताम् ।
बन्धूनां मतमालक्ष्य रामो भ्रातरमब्रवीत् ।
तस्मिंस्ततो लक्ष्मणमित्युवाच
सुग्रीवमैन्दद्विविदाङ्गदांश्च ।
स्थितं च हृष्टं हनुमन्तमारा- [5]
द्वृद्धं कपीन्द्रं च स जाम्बवन्तम् ।
स्वर्गीयमाधानममुष्य काले
वीरस्य युद्धेष्वनिवर्तिनोऽस्तु ।
मन्त्रं च यद्वेदविदो वदन्ति
कृत्स्नं भवद्भिः क्रियतां तदाशु ।
ततः सुग्रीवसंदिष्टा वानरा भीमविक्रमाः । [10]
चितां चक्रुश्च विधिवद्वेददृष्टेन कर्मणा ।
चन्दनागुरुकाष्ठानि समाजह्रुरितस्ततः ।
पत्रं मृणालं च सपारिजातं
प्रियङ्गुकालीयकनागपुष्पम् ।
रसालनागाह्वयसस्यकं च [15]
मनःशिलाचन्दनधातवश्च ।
घटांश्चतुर्भ्यश्च महोदधिभ्यो
जलस्य पूर्णान्सहसा च जह्रुः ।

V2 D6 T1.2 G1.2 M2.5 तदा; D7 ततः (for तथा). D9 बाष्पपर्याकुलेक्षणाः; M2 तिलैश्चात्र घृतेन तु (for the post. half). —After l. 34, M2 ins.:

13* तैलेन मधुना चैव कालीकरणमेव च ।
गन्धैश्चापकिरन्तश्च रत्नैश्च विविधैरपि ।

—Then M2 cont.; while D9 ins. after l. 34:

14* अग्निराहवनीयोऽत्र पूर्वतः संप्रकाशते ।
दक्षिणे दक्षिणाग्निस्तु गार्हपत्यस्तु पश्चिमे ।
समन्ताज्ज्वलिताः सर्वे शयाधिष्ण्येष्विवास्थिताः ।
सौवर्णेषु विचित्रेषु मन्त्राहुतिसमन्ततः ।
ततस्तु पावकांस्तत्र रुदमानो विभीषणः । [5]
स्वेषु स्थानेषु प्रददावथर्वेण समन्वितम् ।
यमसूक्तं जपन्तश्च तथा सामानि सामगाः ।
अपसव्यं प्रचक्रुस्तु चितामश्रुमुखा द्विजाः ।
विभीषणश्च सामात्यो माल्यवांश्चापि राक्षसः ।
अन्तःपुरं पुरस्कृत्य अवतीर्णो महानदीम् । [10]
उदकं चक्रिरे तस्य राक्षसेन्द्रस्य ते तदा ।
आर्द्रवासास्ततो वीरो राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
तस्मै दत्त्वा तु सलिलं मूर्ध्ना रामं प्रणम्य च ।

[(l. 1) D9 अग्निस्त्वाहवनीयोस्य (for the prior half). —(l. 3) M2 ज्वलते (for ज्वलिताः) and स्वेषु धिष्ण्येष्ववस्थिताः (for the post. half). —D9 om. l. 4. —(l. 5) D9 reads the following variants hereafter up to l. 11. तान् (for तु). रोदमानो (for रुदमानो). —(l. 6) सहितो युगपत्ततः (for the post. half). —(l. 7) जपंस्तस्य (for जपन्तश्च). —(l. 8) ते (for तु). सर्वे द्विजातयः (for अश्रुमुखा द्विजाः). —(l. 9) बहुभिश्चैव राक्षसैः (for the post. half). —(l. 10) Note hiatus between the two halves. ततः स्त्रियः (for अन्तःपुरं). —After l. 11, D9 ins.:

14(A)* गतश्च पुनरावर्तिदशग्रीवः समासवान् ।

—D9 om. l. 12. M2 om. l. 13.]

70

(l. 1) B3 ते (for तु). V3 B3 कृत्यं; G (ed.) कार्यं (for कर्तुं). —(l. 2) Ñ1 D13 हि समालक्ष्य; V2 B3 मतमालोक्य; D4 शुभदं श्लक्ष्णं (for मतमालक्ष्य). V3 विपुलायतमालक्ष्य (for the prior half). D13 भूयोप्यभाषत; G (ed.) तत्कार्यमादिशत् (for भ्रातरमब्रवीत्). —G (ed.) om. l. 3-10. —(l. 3) D4 ततस् (for तस्मिंस्). V3 स्थले (for ततो). —V3 damaged from त्युवाच up to वृद्धं in l. 6. —(l. 4) B4 -द्विविदांश्च रामः; D4 -द्विविदं हनूमत् (corrupt) (for -द्विविदाङ्गदांश्च). —(l. 5) B2 स्थिरं (for स्थितं). Ñ2 B3 (marg. also) D13 दृष्ट्वा (for हृष्टं). V1.2 B4 आदरात्; D13 आदृतं (for आरात्). D4 स्थि* * कृत्स्नं हनुमंतं च (unmetric). —(l. 6) V1.2 दृढं (for वृद्धं). D13 कपींद्रमुख्यं त्वथ जांबवंतं. —(l. 7) V3 D13 स्वर्ग्यं सम्- (for स्वर्गीयम्). V1.2 B4 आधारम् (for आधानम्). D4 अमुष्य कालं; D13 अमुष्य लोके (for अमुष्य काले). —(l. 8) B2 [अ]निवर्तिनं तु (for [अ]निवर्तिनोऽस्तु). V3 * * * * * * षु निवर्तितः (damaged); D4 वृद्धस्य युद्धेषु निवर्तितस्तु (sic). —V3 damaged for l. 9-13. —(l. 9) D13 सोवर्णयद् (for मन्त्रं च यद्). Ñ2 संवेदविदो (for यद्वेद°). —(l. 10) Ñ2 D13 कृत्यं (for कृत्स्नं). D4 समेतैः (for तदाशु). —G (ed.) om. l. 12. —(l. 12) D13 विविधां (for विधिवद्). Ñ2 V2 B3 -मृष्टेन (for -दृष्टेन). D13 विधिदिष्टेन (for वेददृष्टेन). V1 चक्षुषा (for कर्मणा). —(l. 13) B2 चंदनमगुरु- (for चन्दनागुरु-). B4 ततस् (for इतस्). —(l. 14) Ñ1 B4 पत्रमृणालं; B2 पत्रं समूलं (for पत्रं मृणालं). Ñ1 रसनानिवासं; Ñ2 B4 च समाधिवासं; V1 illeg.; V2.3 सरसांजनं च; B3 च सवारिजातं; D4 सरलस्य पुष्पं (for च सपारिजातं). D13 पंगुत्तमालं रुनिचरु (corrupt). —(l. 15) V3 damaged after प्रिय up to l. 16. V2 -नाम पुष्पं; D4 -नागकेशरं; D13 -नागचंपकं (for -नागपुष्पम्). —D4 om. l. 16-21. —(l. 16) B3 वात्सल्य- (for रसाल-). Ñ2 -संप्रकं (corrupt); V2 B4 -शम्यकं; B2 -चंपकं (for -सस्यकं). D13 रसार्जयं * * * चंपकं. —(l. 17) Ñ2 B3 -धावनं च (for -धातवश्च). V3 शिलातलं चंदनधारणं च; D13 सौम्यगंधानि पद्मानि सुगंधि (unmetric). —V3 damaged for l. 18-21. Ñ2 illeg. for l. 18. —(l. 18) B3 कुंभांश् (for घटांश्). D13 खर्जूरीश् (corrupt) (for चतुर्भ्यश्). V2 B4 महौषधिभ्यो (for महोदधिभ्यो). —(l. 19) Ñ1 [अ]भिजह्रुः; D13 जह्रुश्च (by transp.) (for च जह्रुः). —Ñ1 om. (hapl.) l. 20-21. (for ससत्वथान्येषु). —(l. 20) V2 सुपुष्पितासु (unmetric)

सप्तस्वथान्येषु महीधरेषु [20]
ते वानरेन्द्राः कुसुमानि जहुः ।
पवित्रदर्भान्दधिदुग्धसर्पिः
स्रुवं प्रणीतां च तथेध्मजालम् ।
तस्याग्निहोत्रं च गृहादहीनं
निर्यातयामास विभीषणस्तु । [25]
विधिप्रणीतं करणं क्रियाक्रमं
यथादिमार्गं व्यवहारयोजितम् ।
चकार पारम्यमहीनयोगिनं
यदक्षयं पुण्यतमं सुपूजितम् ।
ददौ च पावकं तस्य विधिदृष्टं विभीषणः । [30]
ततोऽग्निः संप्रजज्वाल दशग्रीवनिबर्हणः ।

Colophon

71

After 6.109.20, Ś Ñ (l. 11–14 only) B1.3 (marg.) D1–3.8.9.12 ins.; while T2 ins. after 6.109.21 :

इममर्घय सुग्रीवं सामात्यं सपुरःसरम् ।
पूजिते वानरेन्द्रेऽस्मिन्पूजितो वै भवाम्यहम् ।
यमेव दिवसं वीर त्वमस्मान्समुपस्थितः ।
तस्मिन्नहनि लङ्कायां मया त्वमभिषेचितः ।
अवश्यं तु प्रकृतिभिर्महाराज्ये च रक्षसाम् । [5]
अभिषेक्तव्यमात्मानं तस्मात्त्वमभिषेचय ।
सुग्रीवप्रमुखैर्वीरैः सहितो हरियूथपैः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा लङ्कां प्रविश माचिरम् ।
तत्र त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वाः प्रकृतयो मुदा ।
ततो मामभिगच्छस्व प्रस्थापय च मामितः । [10]
वैदेह्या या सखी तत्र त्रिजटा नाम राक्षसी ।
अस्यास्तु प्रियहेतोस्त्वं तामनुज्ञातुमर्हसि ।
अविन्ध्यो नाम मेधावी कक्ष्याध्यक्षस्तव साम्प्रतम् ।
मत्प्रियार्थं तमभ्यर्च्य पूजयेथा यथैव माम् ।
वैदेह्या कथितावेतौ प्रीयमाणौ मया भृशम् । [15]
उभौ कृतोपकारौ तौ पूजनीयौ त्वया सदा ।

—(l. 22) B2 -दर्भं (for -दर्भान्). D4 -बिंदुसर्पिः (for -दुग्ध°). —(l. 23) Ñ2 B3 प्रणीताश्च; V3 प्रणीताः (subm.); D4 शुभं चैव (for प्रणीतां च). —Ñ2 illeg. from तथे up to l. 24. B2 D4 [इं]द्रजालं (for [इ]ध्मजालम्). D13 स्रुवः प्रणीताश्च तथैवमाजहार. —(l. 24) V3 गृहीणं**; D4 गृहाण सर्वं; D13 गृहावकीर्णं (for गृहादहीनं). —(l. 25) V3 damaged from र्या up to प्रणीतं in l. 26. D4 निवर्तयामास (for निर्यातयामास). B4 तं (for तु). —(l. 26) Ñ2 -प्रणीतकरणं; V1.2 B4 D4 -प्रणीतं करण-; B2 -प्रणीतं करुणं (for -प्रणीतं करणं). V2 कि*** (lacuna) (for क्रियाक्रमं). —(l. 27) D13 च; G (ed.) हि (for [आ]दि-). Ñ B3 -मार्ग(B3 [marg. also] -धर्म)भ्युपकार-; V1 B4 -मायाभ्युपकार-; B2 D13 -मार्गं व्य(D13 भ्य)पकार- ; D4 -मार्गाभ्युपकार- (for -मार्गं व्यवहार-). V3 यथोपायं च कोपाय ** बुधोपयोजितं (sic). —Ñ2 illeg. l. 28–29. —(l. 28) V3 पाविन्त्र्यमं; G (ed.) यावद्यद् (for पारम्यम्). V2 -योजितं (for -योगिनं). D13 अहीनया गिरा. —(l. 29) V1 पुण्यमयं (for पुण्यतमं). V2 B3 प्रपूजिनं; V3 damaged (for सुपूजितम्). —After l. 29, Ñ V B2(before l. 30).3.4 D4.13 ins. l. 19–34 of App. I (No. 69); while B2 ins.:

1* वाहकाः शिबिकासु च छत्रचामरधारिभिः ।
सह वीराः समुद्रस्य कुलमेवात्रतस्थिरे ।

—(l. 30) D4 तं (for च). —V3 damaged from तस्य up to the prior half of l. 31. V2 B3 विधिदत्तं; B3 विधिद्दष्टं; D13 विधियुक्तं (for विधिदृष्टं). —D4 om. l. 31. —After l. 31, V1 ins.:

2* दग्धे तथा दशग्रीवे शास्त्रद्रष्टा विभीषणः ।

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ñ B3.4 D4.13 लंकाकांडे. —*Sarga name* : Ñ1 V1 B3 D4.13 रावणसत्कारः ; Ñ2 V3 B2 रावणसंस्कारः ; V2 B4 दशग्रीवसंस्कारः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V2.3 B2.4 D4.13 om. Ñ2 100 ; V1 95 ; B3 92 ; G (ed.) 96. —After colophon, V1 ins. युद्धकाण्डः समाप्तः । तदा नामाभ्युदयिकम् ।

71

Ś2 om. l. 1–2. —(l. 1) Ś1 D8.12 अनुमर्घय (for इममर्घय). B1.3 समुहृज्जनं. —(l. 2) D9 T2 वै (for ऽस्मिन्). D3 ऊर्जितो (for पूजितो). Ś1 D8.12 हि (for वै). D9 पूजितोहं न संशयः (for the post. half). —(l. 3) T2 यदि मे (for यमेव). D9 T2 सौम्य (for वीर). Ś D8.12 समुपागतः ; T2 उपतिष्ठतः (for समुपस्थितः). —(l. 4) Ś D8.12 चैव (for त्वम्). —D9 om. (hapl.) from चितः up to त्वमभिषे in l. 6. B1.3 त्वं मया ह्यभिषेचितः (for the post. half). —T2 om. l. 5. —(l. 5) B1 च; D3 कुरु (hypm.) (for तु). Ś D8.12 तव संति प्रकृतयो (for the prior half). Ś D1–3.8.12 महाराज्येन (D12 °जेन) (for °राज्ये च). Ś D8 रक्षसा; D12 रक्षिताः (for रक्षसाम्). —(l. 6) T2 अस्माभिस् (for आत्मानं). Ś D8.12 अभिषेचंतु ते च त्वां (for the prior half). B3 अनुषेचय. —(l. 7) B1 सहितैर् (for सहितो). —(l. 8) Ś D8 आविश्य; D1 प्रविश्य; D12 आविश (for प्रविश). —(l. 9) B1 अभिषिक्तं च (for °षिञ्चन्तु). D1 तदा (for मुदा). —(l. 10) D2 उप- (for अभि-). D9 पुरीमिमं; T2 पुरीं प्रति (for च मामितः). D8 प्रस्थापयत मामितः (for the post. half). —D8 om. (hapl.) ; Ñ1 reads in marg. l. 11–14. —(l. 11) Ñ B1.3 हि; D1.3 च; D2 सा; D9 T2 तु (for या). —(l. 12) B1 D1.9 T2 तस्यास्तु(D9 T2 °श्च). B3 तस्यां तु प्रियहेतुस्त्वं (for the prior half). —(l. 13) Ś D12 मान्यश्च सततं त्वया (for the post. half). —(l. 14) B1 त्वत्- (for मत्-). Ś2 -प्रियार्थे. Ś त्वमचैनं; B1 D2 त्वमभ्यर्च्य; D1 तमचैव; D9 तवाप्यर्च्य; D12 त्वमथास्य (for तमभ्यर्च्य). Ś D12 पूजयेश्च (for पूजयेथा). D2 हि (for माम्). —(l. 15) B1.3 D2 यथा (for मया). —(l. 16) D3 ततः (for उभौ). Ś2 moth-eaten for रौ तौ पूजनी. Ś D2.8.12

प्रतिगृह्य च रामस्य वचस्तत्त्वं विभीषणः ।
संप्रतस्थे तदा रक्षो यत्र लङ्का महापुरी ।
प्रविश्य च पुरीं लङ्कां ससुग्रीवः सलक्ष्मणः ।
आभिषेचनिकं सर्वं स्वयमाज्ञापयत्तदा । [20]
ततोऽभ्यषिञ्चन्विधिवत्सर्वाः प्रकृतयस्तदा ।
तौ च लक्ष्मणसुग्रीवौ सहितौ राघवाज्ञया ।
ततो वाद्यानि लङ्कायां शङ्खभेरीविमिश्रितैः ।
संनादैः पूरयामासुर्लङ्कां सवनकाननाम् ।
अभिषिक्तः स धर्मात्मा सर्वराक्षसपार्थिवः । [25]
शुशुभेऽभ्यधिकं लक्ष्म्या कुबेर इव यक्षराट् ।
सोऽभिषिक्तो वचः कुर्वन्रामस्य विदितात्मनः ।
अर्चयामास सुग्रीवमर्घादिभिरनुत्तमैः ।
लक्ष्मणं च महात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा ।
रत्नैश्च विविधैर्दिव्यैर्महेन्द्रभवनाहृतैः । [30]
त्रैलोक्यमभिनिर्मथ्य रावणो यान्युपाहरत् ।
तैः सर्वैरर्चयामास वानरेन्द्रं विभीषणः ।
ततः सुवेलशैलस्थं रामं प्रहरतां वरम् ।
अभ्यगच्छददीनात्मा सोऽभिषिक्तो विभीषणः ।
विमानमादाय महन्महाभ्रशिखरोपमम् । [35]
दिव्यमत्यद्भुताकारं मनःकामगमव्ययम् ।

72

After 6.111.14, D5–7.9–11 S ins.:

अथ दृष्ट्वा पुरीं सीता किष्किन्धां वालिपालिताम् ।
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं रामं प्रणयसाध्वसा ।
सुग्रीवप्रियभार्याभिस्ताराप्रमुखतो नृप ।
अन्येषां वानरेन्द्राणां स्त्रीभिः परिवृता ह्यहम् ।
गन्तुमिच्छे सहायोध्यां राजधानीं त्वया सह । [5]
एवमुक्तोऽथ वैदेह्या राघवः प्रत्युवाच ताम् ।
एवमस्त्विति किष्किन्धां प्राप्य संस्थाप्य राघवः ।
विमानं प्रेक्ष्य सुग्रीवं वाक्यमेतदुवाच ह ।
ब्रूहि वानरशार्दूल सर्वान्वानरपुंगवान् ।
स्वदारसहिताः सर्वे अयोध्यां यान्तु सीतया । [10]
तथा त्वमपि सर्वाभिः स्त्रीभिः सह महाबल ।
अभित्वरय सुग्रीव गच्छामः प्लवगाधिप ।
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणामिततेजसा ।
वानराधिपतिः श्रीमांस्तैश्च सर्वैः समावृतः ।
प्रविश्यान्तःपुरं शीघ्रं तारामुद्वीक्ष्य सोऽब्रवीत् । [15]
प्रिये त्वं सह नारीभिर्वानराणां महात्मनाम् ।

सदा त्वया (by transp.); B3 मया सदा. —(l. 17) Ś B1 D8.12 तु (for च). Ś D1.8.12 वचनं स (D1 तद्; D12 च); B1.3 वचस्तच्च (B3 °त्तु) (for वचस्तत्त्वं). —(l. 18) Ś D1.8.12 ततो; D9 T2 महद्- (for तदा). B1.3 D1–3.9.12 T2 येन (for यत्र). —(l. 19) D12 स (for च). Ś D8 स प्रविश्य (for प्रविश्य च). —D9 om. from the post. half up to the prior half of l. 24. D8.12 सुग्रीवः सहलक्ष्मणः (for the post. half). —(l. 20) B1 सर्वम् (for स्वयम्). —(l. 21) T2 [ऽ]भिषिंचन् (for ऽभ्यषिञ्चन्). Ś D8.12 विविधैः (for विधिवत्). B1 D1.2 तथा (for तदा). —(l. 22) B1.3 हि (for च). —(l. 23) B1.3 D1–3 T2 जयाशीर् (for वाद्यानि). D12 -भेरि-. B1.3 -विनिस्वनः; D1–3 -विमिश्रिता; T2 -विमिश्रितं (for -विमिश्रितैः). —(l. 24) B1.3 D1–3 नादेन पूरयामास; T2 नादेन पूरयन्लंकां (for the prior half). D9 T2 सशैल- (for लङ्कां स-). —(l. 25) D1 सुलंकायाः (for स धर्मात्मा). Ś D8.9.12 -पुंगवः (for -पार्थिवः). —(l. 26) D1.9 T2 [ऽ]पि (for ऽभि-). B1.3 लंकां (for लक्ष्म्या). D1–3.12 राजराट्; D9 T2 देवराट् (for यक्षराट्). —(l. 27) B1.3 सर्वान् (for कुर्वन्). —(l. 28) Ś D8 पाद्य-; B1.3 T2 अर्घ्य- (for अर्घ-). —(l. 30) B1.3 द्रव्यैर् (for दिव्यैर्). —(l. 32) Ś D8.12 पूजयामास (for अर्चयामास). —(l. 33) B1.3 ययौ (for ततः). D8 सुवेले (for सुवेल-). D9 T2 प्रवदतां (for प्रहरतां). D8 वरः (for वरम्). —B3 om. l. 34. —(l. 34) D2 अध्यगच्छद्. D9 अमेयात्मा (for अदीनात्मा). D9 T2 (both with hiatus) अभिषिक्तो (for सोऽभिषिक्तो). —(l. 35) B1 सुमहन् (hypm.); T2 महान् (for महन्). B1 महाद्रि-; D9 T2 महेंद्र- (for महाभ्र-). —For l. 35, Ś D8.12 subst. only l. 2 of 3335*. —For l. 36, cf. 3336*. —After the above passage, B3 ins. 3335*.

72

(l. 1) M2 रम्यां (for सीता). —(l. 2) D6 प्रसृतं; M1 प्रश्रुतं (for प्रश्रितं). M2 प्रगत-; Ck.t as above (for प्रणय-). ❀ Cv: प्रणयसाध्वसा प्रणययुक्तसाध्वसा । प्रणतसाध्वसेति पाठे उपनतसाध्वसेत्ययमर्थो द्रष्टव्यः ।; so also Cr.m.g. ❀ —(l. 3) G2 -प्रभृतिभिर्; Cr.m.g.k.t as above (for -प्रमुखतो). D6.9 T2.3 [ऽ]नघ (for नृप). —(l. 4) M1 वानराणां च; Cr.m.g as above (for वानरेन्द्राणां). M5 च सहिता (for परिवृता). —(l. 5) G1 त्वया विभो; M1 तवानव; M2 पितुस्तव; M3 त्वयानघ; Cr.m.g as above (for त्वया सह). ❀ Cr: इच्छे इच्छामि ।; so also Cm.g.k.t. ❀ —(l. 6) G1 M1 तु (for ऽथ). D6.9 T2.3 M2.5 स एवमुक्तो (for एवमुक्तोऽथ) —(l. 8) D6 प्रेष्यम् (for वाक्यम्). —(l. 9) D5.6 T1.2 G3 M3.5 सर्व- (for सर्वान्). —(l. 10) D7.10.11 G2 स्त्रीभिः परिवृताः सर्वे (for the prior half). D5–7.9–11 T1 G3 M1.3.5 ह्ययोध्यां (to avoid hiatus); G3 [ऽ]प्ययोध्यां. M1 वानराः; Cv.r.m.g as above (for सीतया). —(l. 11) D9 अथ (for तथा). D6 अति- (sic); D7.10.11 G2.3 एभिः; Cr.g as above (for अपि). G1 om. from ह up to तारामु in l. 15. T2 सर्व- (for सह). T1 damaged for हाबल. D6 स्त्रीभिः परिवृतोनघ (for the post. half). —(l. 12) D6.7 T2.3 G2 M3 -त्वरस्व; G3 M2 -त्वर स-; Ck.t as above (for -त्वरय). D9 गच्छावः; M5 गच्छामि (for गच्छामः). D5 T1 G3 प्लवगर्षभ; M1 वयमंजसा; M3 प्लवगेश्वर; M5 प्लवगोत्तम (for प्लवगाधिप). —(l. 13) D6 च (for तु). —(l. 14) D9 समाश्रितः (for समावृतः). —(l. 15) M1 [अ]भ्यंतरं (for [अ]न्तःपुरं). G2 उद्दिश्य (for उद्वीक्ष्य). D6 M3 भाषत; G1 M5 तारां भाषते (for सोऽब्रवीत्). ❀ Cg: भाषत अभाषत. ❀ M3 भव तत्राभ्यभाषत (for the post. half). —(l. 16) G2 भव

राघवेणाभ्यनुज्ञाता मैथिलीप्रियकाम्यया ।
त्वर त्वमभिगच्छामो गृह्य वानरयोषितः ।
अयोध्यां दर्शयिष्यामः सर्वा दशरथस्त्रियः ।
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा तारा सर्वाङ्गशोभना । [20]
आहूय साब्रवीत्सर्वा वानराणां तु योषितः ।
सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञाता गन्तुं सर्वैश्च वानरैः ।
मम चापि प्रियं कार्यमयोध्यादर्शनेन च ।
प्रवेशं चैव रामस्य पौरजानपदैः सह ।
विभूतिं चैव सर्वासां स्त्रीणां दशरथस्य च । [25]
तारया चाभ्यनुज्ञाताः सर्वा वानरयोषितः ।
नैपथ्यं विधिपूर्वेण कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
अध्यारोहन्विमानं तत्सीतादर्शनकाङ्क्षया ।
ताभिः सहोत्थितं शीघ्रं विमानं प्रेक्ष्य राघवः ।
ऋश्यमूकसमीपे तु वैदेहीं पुनरब्रवीत् । [30]

73

After 3520*, $Ś_2$ $D_{1-4.8.9.12}$ cont.; $Ś_1$ ins. l. 2 and l. 27–28 only before 6.114.26; Ñ V $B_{1.2.4}$ (V_3 B_4 before 6.114.26) D_{13} ins. l. 28 only after 6.114.25:

राक्षसं मृगरूपेण चरन्तं कामरूपिणम् ।
निहत्य रामो मारीचं न्यवर्तत पुनर्बली ।
स वै संत्वरमाणो हि द्रष्टुकामोऽथ मैथिलीम् ।
एकः प्रोवाच गोमायुः स्वरेण परिशङ्कितः ।
स्वस्ति स्यादथ वैदेह्या रक्षोभ्यो लक्ष्मणं विना । [5]
मारीचेन हि विज्ञाय स्वरमालम्ब्य मामकम् ।
इति स चिन्तयन्रामः श्रुत्वा गोमायुभाषितम् ।
निवर्तमानस्त्वरितो जवेनाश्रममात्मनः ।
आजगाम जनस्थानं राघवः परिशङ्कितः ।
सीतामेव जनस्थाने जगाम मनसा प्रियाम् । [10]
ततो लक्ष्मणमायान्तं ददर्श विगतप्रभम् ।
तमुवाच किमर्थं त्वं त्यक्त्वा सीतामिहागतः ।
नूनं वै भक्षिता सीता राक्षसैः सा तपस्विनी ।
धिक्त्वां लक्ष्मण वैदेहीं यो हित्वा त्वमुपागतः ।
राज्यभ्रष्टस्य दीनस्य दण्डकान्परिधावतः । [15]
क्व सा दुःखसहाया मे वैदेही तनुमध्यमा ।
यां विना नोत्सहे सौम्य मुहूर्तमपि जीवितुम् ।
क्व सा प्राणसहाया मे सीता सुरसुतोपमा ।
यक्षत्वममरत्वं वा पृथिवीं चापि लक्ष्मण ।
विना तां नवहेमाभां नेच्छेयं जनकात्मजाम् । [20]

(for सह). $D_{7.10.11}$ G_2 M_2 **Cr** नारीणां; **Cm.g** as above (for नारीभिर्). D_{11} om. वानराणां. ❋ **Cg** : नारीणामिति पाठे तृतीयार्थे षष्ठी ।; so also **Ct**. ❋ —(l. 18) T_1 त्व * * * भि- (damaged) (for त्वर त्वमभि-). —(l. 19) G_1 गंतुमिच्छामः; M_1 दर्शयिष्यंति (for दर्शयिष्यामः). G_1 तथा (for सर्वा). —(l. 20) T_2 damaged for तारा. D_5 -भूषणा (for -शोभना). —(l. 21) $D_{7.9-11}$ $M_{2.3}$ च (for सा). D_6 T_2 च (for तु). M_2 वरांगनाः (for तु योषितः). —(l. 22) $T_{2.3}$ स्वैः स्वैश्च; G_2 सर्वांश्च (for सर्वैश्च). D_9 तां गंतुं तैश्च वानरैः (for the post. half). —M_2 om. l. 23. —(l. 23) M_1 हि (for second च). —(l. 24) T_1 damaged for वेशं चै. D_5 प्रविश्य (for प्रवेशं). M_3 [अ]पि (for [ए]व). G_2 पश्यामः (for रामस्य). —(l. 25) G_1 संगमं (for विभूतिं). —After l. 25, M_2 ins.:

1* द्रष्टुं कुतूहलिन्या वै यूयमागन्तुमर्हथ ।

—(l. 26) D_9 [अ]पि (for [अ]भि-). T_1 सर्व- (for सर्वा). —(l. 27) D_5 नैपथ्य-; D_6 G_2 **Cg** नेपथ्यं; $D_{7.9-11}$ $T_{2.3}$ G_3 **Ct** नेपथ्य- (for नैपथ्यं). $D_{10.11}$ G_3 -पूर्वं तु (for -पूर्वेण). G_1 पुष्पकं प्राप्य ताः सर्वाः (for the prior half). M_2 [अ]भि- (for [अ]पि). M_1 नैपथ्यं विविधं कृत्वा तद्विमानं प्रदक्षिणं. —(l. 28) D_6 T_2 अध्यारोहद्. G_1 तं (for तत्). M_1 कृत्वा चा*रुहुः शीघ्रं (for the prior half). —After l. 28, T_1 ins.:

2* अथाभिवाद्य वैदेहीं वानर्यो रूपसंमताः ।
यथार्हेषु प्रदेशेषु मूपविष्टास्तदाज्ञया ।

—(l. 30) D_9 ऋष्यमूकं सकृत्प्रेक्ष्य (for the prior half).

73

(l. 1) D_3 गहने वने; D_4 तत्र तं वने (for कामरूपिणम्). —(l. 2) D_3 रक्षो (for रामो). D_4 ततो (for पुनर्). D_8 निवर्तत पुनर्वशी (for the post. half). —(l. 3) $D_{3.4}$ च; D_{12} ह (for ऽथ). —(l. 4) D_9 पुरुश्च; D_{12} प्रावोचद् (for प्रोवाच). $D_{1.3}$ गोमायोः. $Ś_2$ D_8 स त्वेकस्याथ गोमायोः (for the prior half). —D_2 om. (hapl.) l. 5–9. —(l. 5) D_3 अपि; $D_{4.9}$ इति (for अथ). D_9 लक्ष्मणस्यं च (for लक्ष्मणं विना). —(l. 6) D_4 मारीचेति (for मारीचेन). D_9 [अ]भि- (for हि). —(l. 7) $Ś_2$ [ए]व; $D_{1.9}$ सं-; $D_{3.4.8.12}$ [इ]व (for स). $Ś_2$ $D_{1.8.9.12}$ श्रुत्वा गोमायुतो रवं (D_1 नदं; D_{12} रुतं) (for the post. half). —(l. 8) D_1 त्रिदत्तमनस् (for निवर्तमानस्). —L (ed.) om. l. 10. —(l. 12) D_9 तमुवाच च (hypm.). $Ś_2$ $D_{8.12}$ उपागतः. —D_3 om. (hapl.) l. 13–14. —(l. 13) D_9 तैर् (for वै). D_2 भक्षिता (for राक्षसैः). $Ś_2$ $D_{2.8.9.12}$ मनस्विनी. —(l. 14) D_1 हित्वायं; D_4 तां हित्वा (for यो हित्वा). $D_{1.4.12}$ इहागतः. D_9 त्यक्त्वा मा त्वमिहागतः (for the post. half). —(l. 15) D_1 भ्रष्टराज्यस्य. D_4 तु तस्य (for दीनस्य). D_9 दंडकैः; D_{12} दंडके (for दण्डकान्). —(l. 16) D_4 -सहा चैषा; D_9 -परा दीना; D_{12} -समा या मे (for -सहाया मे). —(l. 17) D_9 मां (for यां). D_9 नोत्सहेत्. D_4 वीर (for सौम्य). —(l. 18) $Ś_2$ D_8 -समा सा मे; D_2 -समा जाताः D_2 -समाना मे; D_4 -समा सीता; $D_{9.12}$ -समा या मे (for -सहाया मे). D_4 या वै (for सीता). —(l. 19) D_4 चामरत्वं (for अमरत्वं). D_8 च (for वा). $D_{2.3}$ वा (for च). D_9 भक्ष्यं मधुरसंयुक्तं पृथिव्यां वापि लक्ष्मण. —(l. 20) D_9 om. तां (subm.). D_9 विनीतां;

कच्चिज्जीवति वैदेही प्राणैः प्रियतरा मम ।
कच्चित्प्रव्रजनं सौम्य न मे मिथ्या भविष्यति ।
ब्रूहि लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति मां विना ।
त्वयि प्रमत्ते रक्षोभिर्भक्षिता वा तपस्विनी ।
सुकुमारा च बाला च नित्यं सा दुःखभागिनी । [25]
इति सीतां वरारोहां चिन्तयन्नेव राघवः ।
आजगाम जनस्थानं शून्यं संदृश्य राघवः ।
रावणेन हृतां सीतां वैदेहीं रहितां वनात् ।

74

After 3623*, B$_{2.3}$ (after first occurrence) cont.:

तत उत्थाय संहृष्टा राजपत्न्यः समाहिताः ।
आशीर्भिर्बहुभिः सर्वा राममेव ननन्दिरे ।
तं कौसल्या परिष्वज्य सुस्वरं प्ररुरोद ह ।
कीर्तयन्ती दशरथं प्रवीरं वसुधापतिम् ।
उभावपि सुतौ प्रीत्या मूर्ध्न्याजिघ्रत वत्सला । [5]
अङ्कमारोपयामास हर्षेण परमेण च ।
अथैवं रुदती देवी सीतामाह शुभाननाम् ।
संपरिष्वज्य बाहुभ्यां दिष्ट्या दृष्टासि मे शुभा ।
दिष्ट्या हि समनुप्राप्ता सह पत्या पतिव्रते ।
तां तथोपगते रामे देवीमाह स राघवः । [10]
तव मातुरनुध्यानात्सर्वे प्रत्यागता वयम् ।
वने चरन्तो घोरेऽपि रक्षिता आशिषा त्वया ।
रक्षसापहृता भार्या लब्धा तु त्वदनुज्ञया ।
त्वरमाणां यदा देवीं वनचर्यां निवेद्य च ।
रामः सुग्रीवसख्यं च कारणेन हनूमतः । [15]
विभीषणेन सख्यं च वानराणां च विक्रमम् ।
सेतुर्बद्धः समुद्रे च राक्षसानां वधस्तथा ।
स तु राक्षसराजस्य पुत्रेण च वधं तथा ।
आख्याय मातुः संक्षेपान्मन्त्रिणां नगरस्य च ।
तूष्णीमासीत्सुतृप्तात्मा राघवः समुपाविशत् । [20]
अमानुषकृतं कर्म रावणेन्द्रजितोर्वधम् ।
अत्यद्भुतमचिन्त्यं च तद्वधं संप्रहृष्टवान् ।
संप्रहृष्टाः प्रमुदिताः कथयांचक्रिरे ततः ।
सुग्रीवो हनूमांश्चैव राक्षसश्च विभीषणः ।
जाम्बवान्नलनीलौ च वालिपुत्रादयस्तथा ।
ववन्दुश्च तदा पादौ कौसल्यादीनां च सर्वशः । [25]
तेषु राघवमन्त्रिषु सुविनयेन कृताञ्जलिः ।
तांश्च सर्वान्महाभागान्यथा रामस्तथैव ते ।
ववन्दे तास्तथा सीता तत्रस्था राजयोषितः ।
प्रहृष्टाः प्रतिजग्मुश्च तथान्यान्निलयांस्ततः ।
शत्रुघ्नश्चापि रामस्य लक्ष्मणस्य च धीमतः । [30]
जगाम शिरसा पादौ प्राञ्जलिर्हृष्टमानसः ।
तं परिष्वज्य काकुत्स्थौ भ्रातरं भ्रातृवत्सलम् ।
लक्ष्मणेन समाश्लिष्टस्ततः स भरतस्य च ।

75

After 3670*, D$_{13}$ cont.:

सुग्रीवाय ददौ राज्ञे महात्मा कृतकर्मणे ।
विभीषणाय च ददौ तथान्येभ्योऽपि राघवः ।
राक्षसेभ्यः कपिभ्यश्च यैर्वृतो जयमाप्तवान् ।
ते सर्वे रामदत्तानि रत्नानि कपिराक्षसाः ।
शिरःसु धारयामासुर्भुजेषु च महाबलाः । [5]
हनूमन्तं च नृपतिरिक्ष्वाकूणां महारथः ।
रामः कमलपत्राक्षः पिङ्गाक्षमिदमब्रवीत् ।
अङ्गदस्तव पुत्रोऽयं सुमन्त्रो वानिलात्मजः ।
वालिसुग्रीवयोर्वीरौ मम चापि हिते रतौ ।
अर्हतोऽभ्यधिकां पूजां मत्कृतां च कपीश्वरः । [10]
इत्युक्त्वा ह्यवमुच्याङ्गाद्भूषणानि महायशाः ।
आबबन्ध स्वयं रामो हनूमत्यङ्गदे तथा ।
आभाष्य च महावीर्यो राघवो यूथपर्षभान् ।
नीलं नलं केसरिणं कुमुदं गन्धमादनम् ।
सुषेणं पनसं चैव मैन्दं द्विविदमेव च । [15]
जाम्बवन्तं गवाक्षं च धूम्रं विनतमेव च ।
वलीमुखं प्रजङ्घं च संनादं च महाबलम् ।
दरीमुखमिन्द्रजानुं * * * * च यूथपम् ।
मधुरं श्लक्ष्णया वाचा नेत्राभ्यां च पिबन्निव ।
सर्वतः सुहृदो मह्यं शरीरं भ्रातरस्तथा । [20]
युष्माभिरुद्धृतश्चाहं व्यसनी काननौकसः ।
धन्यो हि राजा सुग्रीवो भवद्भिः सुहृदां वरैः ।

D$_{8}$ वितानं (for विना तां). D$_{4}$ नेक्षेयं; D$_{8}$ नैकया; D$_{12}$ मेच्छेयं (for नेच्छेयं). —(l. 21) D$_{12}$ om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 23. Ś$_{2}$ प्राणात् (for प्राणैः). D$_{4}$ प्रियतमा. —D$_{9}$ om. (hapl.) l. 22. —(l. 22) D$_{2}$ कचित्. D$_{1-3.8}$ प्रव्राजनं; D$_{6}$ प्रव्रजितं (for प्रव्रजनं). D$_{2}$ मैथिल्या (for मे मिथ्या). D$_{4}$ भविष्यते. —(l. 23) D$_{2}$ असौ (for ब्रूहि). D$_{1.3.4.9}$ वा न वा; D$_{2}$ नर्षभ (for मां विना). —(l. 24) D$_{2}$ प्रयाते (for प्रमत्ते). D$_{1.4.9}$ सा (for वा). D$_{1}$ मनस्विनी. —(l. 25) D$_{1.2.4}$ सुकुमारी. D$_{1}$ om. (subm.); D$_{3}$ च (for सा). D$_{3}$ [अ]दुःखभागिनी (for दुःखभागिनी). —D$_{9}$ om. (hapl.) l. 27. —(l. 27) D$_{12}$ * * * नं (for जनस्थानं). —(l. 28) D$_{4}$ हृता सीता; D$_{13}$ हृतायां तु (for हृतां सीतां). Ś Ñ$_{1}$ D$_{8.12}$ स श्रुत्वा; D$_{3}$ भ्रातृभ्यां (for वैदेहीं). D$_{9}$ रक्षितां (for रहितां). D$_{1-3\ 9}$ वने (for वनात्). Ñ$_{2}$ V B$_{1.2.4}$ स श्रुत्वा(B$_{4}$ श्रुत्वा स) रहितां बलात्; D$_{4}$ वैदेही हरिते वने; D$_{13}$ वैदेह्यां विजने ** (for the post. half).

74

B$_{3}$ variants. —(l. 4) बहुधा (for वसुधा-). —(l. 5) [आ]जिघ्रे च (for [आ]जिघ्रत). —(l. 7) [ए]नं (for [ए]वं). शुभानना. —(l. 12) मनसा (for आशिषा). —(l. 17) सेतुबंद्धः. —(l. 21) अमानुषं (for अमानुष-). —(l. 22) अद्भुतं चापि (for अत्यद्भुतम्). —(l. 23) समुदिताः. —(l. 25) राक्षसाश्च तथानुगाः (for the post. half). — om. l. 26–34. The post. halves of l. 26 and l. 27 hypm.

एवमुक्त्वा ततस्तेषां प्रददौ भूषणोत्तमम् ।
वस्त्राणि च महार्हाणि चन्दनानि तथैव च ।
ततो मध्याह्नसमये भोजयामास राघवः ।   [25]
वानरानृक्षरक्षांसि भोजनैर्विविधैः परैः ।
तेऽभुञ्जत सुगन्धीनि मधूनि मधुपिङ्गलाः ।
मांसानि च सुमिष्टानि दिव्यानि रुचिराणि च ।
विविधानि सुगन्धीनि फलानि परमाणि च ।
पुष्पाणि सुविचित्राणि पानानि विविधानि च ।   [30]
गोपुच्छाश्च महावीर्या ऋक्षवानरराक्षसाः ।
तृप्तीभूतास्तु ते सर्वे मुहूर्तेन तथापरे ।
आचम्योत्थाय ते सर्वे वानराः कामरूपिणः ।
मुखवासं सुरभिमत्ताम्बूलं जगृहुस्तदा ।
एतस्मिन्नन्तरे सर्वे सुग्रीवादिविभीषणाः ।   [35]
रामालयाद्विनिःक्रम्य आश्रमान्विविशुः स्वकान् ।
एवं रामो मुदा युक्तः सीतां च रुचिराननाम् ।
रमयामास वैदेहीं सुखी परमराघवः ।

इत्यार्षे रामायणे लङ्काकाण्डे अभिषेकानन्तरं अन्तःपुरविलासो नाम सर्गः ।

अभिषिक्ते च काकुत्स्थे धर्मेण विदितात्मनि ।
व्यतीता या निशा पूर्वा पौराणां हर्षवर्धनी ।   [40]
तस्यां रजन्यां व्युष्टायां प्रातर्नृपतिबोधकाः ।
बन्दिनः पर्युपातिष्ठन्सौम्यं नृपतिवेश्मनि ।
वीर सौम्य प्रबुध्यस्व कौसल्या सुप्रजा त्वया ।
जगद्धि सर्वं स्वपिति त्वयि सुप्ते नराधिप ।
लोकानां च हितार्थाय प्रबोधं कुरु राघव ।   [45]
विक्रमे नैषध्वो (?) विष्णो त्वत्समो नास्ति चापरः ।
तस्मै तुभ्यं भगवते रामचन्द्राय वेधसे ।
आत्मद्योतैर्गुणैश्छन्नमहिम्ने ब्रह्मणे नमः ।
कृपालुः सर्वभूतानां शत्रूणां भयवर्धनः ।
विश्वंभरस्तीर्थपादः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।   [50]
सर्वदुष्टोपशमनं (नम्) तापत्रयविनाशनम् (नः) ।
विश्वक्सेनं(नो) त्रिरोधारे (रिः) पुण्डरीकविलोचन(नः) ।
आदिदेवो जगज्जैत्रो रामचन्द्रो महाभुजः ।
नेदृशाः पार्थिवाः   ।

[Two fol. are missing.]

जपन्नाम कथां लोको रामे राज्यं प्रशासति ।   [55]
गीतताण्डववादित्रैः पूजां भगवतोऽन्वहम् ।
चरित्राणि विचित्राणि रघुनाथस्य भूपतेः ।
सौधभित्तिषु दृश्यन्ते चित्रकृन्निर्मितानि च ।
सुरासा काननान्ये च (?) विलोक्यन्ते गृहे गृहे ।
एवं तस्मिन्महीपाले रामे राज्यं प्रशासति ।   [60]

76

Before l. 1, B3 (marg.) ins.:

1* निजवेश्मानि रम्याणि जग्मुः प्रीतियुता भृशम् ।

—B4 om. up to the prior half of l. 3 (cf. v.l. 6.116.76). Ś2 D8.12 read l. 1 after 6.116.75, D8 alone repeating it here. —(l. 1) Ñ V2 B1.2 उषिता (for उषित्वा). Ś2 D12 राक्षसा. Ś2 D8 (both times).12 मासान्; Ñ1 मासं; B2 रात्रिं; B3 सर्वे (for वासं). —Ñ2 illeg. from the post. half up to l. 2. Ś2 D12 वानरश्चास्त; Ñ1 V B1.3 राक्षसर्षभ. B2 भरतेनापि पूजिताः (for the post. half). —(l. 2) V1.2 साम्नः (for साम्ना). B1.3 च (B1 [अ]थ) सांत्विताश् (for पुरस्कृताश्). Ś2 D8.12 आसनैः शयनैश्चैव; Ñ1 भेजिरे स्वानि वेश्मानि (for the prior half). Ś2 D8.12 विमानैश्; V1.3 मानार्थैश्; B1.3 मानिताश् (for मानार्थे). Ś2 V3 D8.12 [अ]पि; V1 [अ]ति- (for [अ]भि-). B3 [अ]पि भूषिताः; G (ed.) [अ]नुमानिताः. —After l. 2, B3 (marg.) ins.:

2* ततो रामो महातेजाः सुग्रीवं चेदमब्रवीत् ।
वानरांश्चैव तान्वीरांस्त्वं पश्येथाः स्निग्धचक्षुषा ।
समानं चापि सर्वेषां मन्निमित्तं करिष्यसि ।
अङ्गदप्रमुखानां त्वं जाम्बवन्तं विशेषतः ।

76

After 6.116.76ab, Ś2 Ñ V B D8.12 ins.; while D4 ins. l. 3–4; 6–10; 12; 14–15 and 20 after 6.116.75; D5.9 ins. l. 4 (D6 om.); 6–12; 14–17 and 20 after 6.116.73:

उषित्वा वानरा वासं राक्षसर्क्षास्तथैव च ।
साम्ना पुरस्कृताश्चैव मानार्थैं चाभिपूजिताः ।

धनैर्दारा विजेतव्या भृत्या संमानतो नृप ।   [5]
दानसंमानभोगैश्चाङ्गदं त्वमर्चयिष्यसि ।
हनूमन्तं महात्मानमावयोर्वंशजीवितम् ।
मां पश्यसि यथा वीर द्रक्ष्यस्येव तथा कपिम् ।
ततो रामो महातेजा धर्मात्मानं विभीषणम् ।
उवाच वचनं चेदं लङ्कागमनदुःखितम् ।   [10]
मन्दोदरीं महाभागां राक्षसांश्चैव सर्वशः ।
अचिन्त्यं च महात्मानं पूजेथा दानमानतः ।
त्रिजटां चैव वन्द्यां च सरमां च विशेषतः ।
पूजेथा मानदानैश्च सीतायाः प्रीतिकारणात् ।
ततो रामो महातेजाः सुग्रीवं परिरभ्य च ।   [15]
विभीषणं हनूमन्तं वानरांस्तानभाष्य च ।
बहुभिर्मृतैर्वाक्यैर्मानदानपुरःसरैः ।
पूजयामास सर्वांस्तु राघवो भक्तवत्सलः ।
रामवाक्यं परिश्रुत्य सुग्रीवो गमदुःखितः । (sic)
वाघमालि च रामं च वचनं चेदमब्रवीत् । (sic)   [20]
मम चैव कपीनां च जाम्बवतोऽङ्गदस्य च ।
नलनीलादिवीराणां शरेशास्त्वं सदा प्रभो ।
तव स्वागतवार्तां च कृत्वा वातात्मजो मुहुः ।
आगत्यागत्य वायोध्यां मत्समीपं गमिष्यति ।
इत्युक्त्वा कपिराजोऽसौ राघवं चाभ्यनन्दत ।   [25]

[(l. 2) Post. half hypm.]

वियोगाकुलितैः सर्वे चेतोभिः संप्रतस्थिरे ।
प्रस्थितं तं हनूमन्तमुवाच रघुनन्दनः ।
हनूमंस्त्वं मया नातिसत्कृतो हरिपुंगव । [5]
तस्माद्वरं वृणीष्वाद्य महत्कर्म कृतं त्वया ।
एवमुक्तोऽब्रवीद्रामं हर्षबाष्पाकुलेक्षणः ।
यावद्रामकथा देव पृथिव्यां प्रचरेदिह ।
तावद्देहे मम प्राणास्तिष्ठन्तु वरदोऽसि चेत् ।
ततस्तं राघवोऽवोचत्परिष्वज्याञ्जनासुतम् । [10]
एवं भवतु भद्रं ते यावद्भूमिर्धरिष्यति ।
पर्वताश्च समुद्राश्च तावदायुरवाप्नुहि ।
बलवान्नीरुजश्चैव तरुणो न जरान्वितः ।
मैथिल्यपि तदा चैनमुवाच वरमुत्तमम् ।
उपस्थास्यन्ति भोगास्त्वां स्वयमेवेह मारुते । [15]
देवदानवगन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः ।
यत्र तिष्ठसि तत्र त्वां सेविष्यन्ते यथामरम् ।
फलान्यमृतकल्पानि तोयानि विमलानि च ।
उत्पत्स्यन्ते यथाकामं स्मरणेन तवानघ ।
एवमस्त्विति चोक्त्वा च प्रययौ साश्रुलोचनः । [20]

—(l. 3) D12 -[आ]कुलिताः (for -[आ]कुलितैः). V1 B3 सर्वे; V3 च सर्वे (hypm.) (for सर्वे). D4 वियोगाद्दलिताः सर्वे (for the prior half). Ñ2 V1.2 B1.2 वचोभिः; B3 वाचाभिः (for चेतोभिः). Ś2 सु- (for सं-). —For l. 2–3, B2 subst.:

3* ततः प्रभाते विमले राघवः प्रीतमानसः ।
आनीय वानरान्सर्वान्सुग्रीवप्रमुखान्हरीन् ।
गन्धमाल्यैश्च संपूज्य विससर्जाजितप्रभः ।

—(l. 4) Ñ V1 D4.9 तु; V2 B1.2 च (for तं). Ś2 D12 प्रोवाच (for उवाच). —(l. 5) Ś2 D8.12 न जानासि प्रभावं; B1 न सत्कृतो मया च (for मया नातिसत्कृतो). —(l. 6) Ś2 D8.12 [इ]ह (for [अ]द्य). D4.6.9 वरं वृणीष्व हनुमन् (D6 चाचार्य; D9 चाद्य त्वं) (for the prior half). V3 damaged for हत्कर्म कृ. Ñ1 V1 B3 कार्यं (for कर्म). D6.9 कृतं कार्यं महत्त्वया (for the post. half). —(l. 7) D9 वाक्यं (for रामं). B1 -पर्याकुलेक्षणः; B4 -बाष्पाकुलेक्षणं. D4 प्रत्युवाच ततो रामं हनूमान्प्रीतमानसः. —(l. 8) Ñ2 तेस्यां; B3 लोके; B4 चैव; D4 ह्येषा (for देव). Ñ1 D6.9 विचरिष्यति; V B3 प्रचरि(V2 °लि)ष्यति; D4 विचरत्युत (for प्रचरेदिह). —(l. 9) Ñ1 देव; V1 om.; V2 D8 एते; V3 D4 एव (for देहे). V3 D12 तिष्ठंति (for तिष्ठन्तु). V3 damaged for चेत्. D6.9 वरसिद्धितः; D8 वरदेप्सितं (for वरदोऽसि चेत्). —(l. 10) Ś2 Ñ2 B2.4 D8.12 तु (for तं). V2 ब्रुवंतं (for ततस्तं). V3 illeg. for ऽवोचत्परिष्वज्या. Ś2 चैवं; B1.3 D6.9 प्राह; D8 चैव; D12 चैनं (for ऽवोचत्). D4 G (ed.) एवं (D4 इति) तस्य वचः श्रुत्वा रामो वचनमब्रवीत्. —(l. 11) D6 भविष्यति (for धरिष्यति). —(l. 12) D4 (erroneously) यावद्भूमिः (for पर्वताश्च). —(l. 13) Ś2 D8.12 अरुजश्च; Ñ1 निरुजश्च; Ñ2 V1.2 B4 विरुजश्च; L (ed.) अजरश्च (for नीरुजश्च). —D6 reads l. 14 except मे in marg. —(l. 14) D6 तथा (for तदा). Ś2 Ñ1 D8.12 चैवम्; D6 सैवम् (for चैनम्). D4 मैथिली च हनूमंतम् (for the prior half). B4 हरिपुंगवं; D9 जनकात्मजा (for वरमुत्तमम्). Ñ1 परितुष्टा पुनः पुनः (for the post. half). —For l. 14, B2 subst.:

4* हनूमन्तमथोवाच मैथिली जनकात्मजा ।
यत्र रामकथा लोके सांनिध्यं ते भविष्यति ।
चिरं जीव महाबाहो यावद्रामकथा जने ।
ददामि ते वरं चान्यमजेयस्त्वं भविष्यसि ।

—(l. 15) D6 भोगानि (for भोगास्त्वां). Ñ1 ददौ वसुदाराव (for the prior half). V1 B D6.8 हि (for [इ]ह). Ñ2 V2 मारुत (for मारुते). Ñ1 हनूमते; D9 महामते. —(l. 16) V2 नरकिंनर- (for देवदानव-). —(l. 17) D6.9 तत्रैव (for तत्र त्वां). Ñ2 B2.4 सेविष्यंति; D9 समेष्यंति (for सेविष्यन्ते). Ś2 D8.12 यथासुखं. —After l. 17, D9 ins.:

5* उपाख्यानमिदं श्रेष्ठं श्रावयिष्यन्ति सर्वदा ।

—(l. 18) B2 विविधानि; B3 सुरभीणि (for विमलानि). —(l. 19) V3 तत्पुण्यं ते; G (ed.) उत्पत्स्यंति (for उत्पत्स्यन्ते). Ñ1 स्मरणान्मे (for स्मरणेन). —After l. 19, B2 ins.:

6* प्रभुभक्तिश्च ते दृष्टा तस्मात्त्वं चिरजीवकः ।
यथाकामं च लोकेषु चरिष्यसि न संशयः ।
इति तस्मै वरान्देवी सर्वानेव हरींस्तदा ।
विससर्ज शुभैः कामैर्वरं दत्त्वा च मैथिली ।
गतेषु तेषु सैन्येषु रराज राघवस्तदा । [5]
ऋक्षवानरभल्लूकाः फलमूलानि चाददुः ।
यथास्थानं गताः सर्वे राघवेणानुमोदिताः ।
सर्वराजगुणोपेतः सीतया सह लक्ष्मणः ।

—(l. 20) V1.3 B3 स; D6.9 वै (for second च). Ś2 D4.12 चोक्तश्च; Ñ1 तत्राक्षो; V2 चोक्त्वासौ; D8 चैवोक्त्वा (for चोक्त्वा च). Ñ1 मारुतिः (for प्रययौ). Ñ1 सास्र-; Ñ2 V1 B4 सोश्रु-; V2 B1 D6.9 चाश्रु- (for साश्रु-). Ś2 D8.12 सोंजनासुतः. —After l. 20, B3 (marg.) ins.:

7* विभीषणोऽपि धर्मात्मा रामं वचनमब्रवीत् ।
दिनानि मम यास्यन्ति ध्यायतस्ते सदा विभो ।
स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि भ्रातृभिः सहितस्य हि ।
दासोऽहं ते महाबाहो पुनः संदर्शनाय वः । [5]
इत्युक्त्वा राक्षसेन्द्रस्तु कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् ।
सभ्रातरं ससीतं च शिरसा चावनीं गतः ।
ततो वानरवीराश्च रक्षोवीरास्तथैव च ।
सर्वे रामं नमस्कृत्य शिरसा चावनीं गताः ।

ERRATA AND CORRIGENDA

Misprints in the Constituted Text and The Critical Apparatus are shown below.

TEXT

Sarga	St.	For	Read
10	14^{b}	ब्रहि	ब्रूहि
11	11^{c}	रुद्धा	रुद्धा
11	27^{a}	' हि	त्वं हि
11	27^{c}	पराक्ष्यकारी	परीक्ष्यकारी
11	28^{a}	तस्मादककशस्र	तस्मादेकैकशस्र
11	38^{a}	नता	ततो
11	41^{a}	थ	अथ
12	14^{a}	बद्धाञ्जलि°	बद्धाञ्जलि°
12	22^{d}	पतत्रि°	पतत्रि°
13	2^{a}	तु	स तु
23	9^{b}	भतुर्वैगुण्यम्	भर्तुर्वैगुण्यम्
23	32^{d}	समक्ष्यि	समीक्ष्य
34	28^{a}	इन्द्रजित्त	इन्द्रजित्तु
35	19^{b}	रुधिरोक्षिता	रुधिरोक्षितौ
42	35^{cd}	भूमा विर्कार्णे	भूमौ विकीर्णं
44	35^{a}	सेऽपि	सोऽपि
45	33^{c}	°सव्याान	°सव्यानि
47	24^{b}	च्छत्रं	छत्रं
47	34^{a}	तपापतन्तं	तमापतन्तं
47	106^{c}	शवय	शक्यं
48	65^{c}	मुक्ता	मुक्तो
60	1^{b}	°त्रिशिरोतिकायान्	°त्रिशिरोऽतिकायान्
61	51^{b}	°कंदर°	°कन्दर
74	5^{d}	बंध्नाति	बध्नाति
76	28^{b}	शुशुंभाते	शुशुभाते
76	29^{b}	संनिपांतं	संनिपातं
83	16^{d}	शतंशतम्	शतं शतम्
89	8^{c}	य श्रायं	यत्रायं
98	6^{b}	महावर्थि	महावीर्यं
109	25^{c}	बहुमिर्	बहुभिर्
112	1^{a}	चतुदशे	चतुर्दशे

CRITICAL APPARATUS

Page	For	Read
P. 4, col. 1, l. 15	$D_{1.3}$ -संपत्या	$D_{1.3}$ -संपत्त्या
P. 4, col. 2, l. 14–15	$G_{1.2}$ M_5 सत्वयुक्त:	$G_{1.2}$ M_5 (all first time) सत्त्वयुक्तः
	G_3 $M_{1.2}$ भक्त्या भृत्य:	G_3 $M_{1.2}$ (all first time) भक्त्या भृत्यः
P. 4, col. 2, l. 16	G_1 M_5 हि	G_1 M_5 (both first time) हि
	$M_{1.2}$ (both second time) [ऽ]पि	G_2 (first time) $M_{1.2}$ (both both times) [ऽ]पि
P. 5, col. 2, 11*	°तरंगिणन्	°तरङ्गिणम्
P. 6, col. 2, l. 21–22	D_9 om. 17	D_9 om. 17^{c}–18^{b}
P. 7, concordance; st. 10	$G_{.5.71.1}$	$G_{.5.71.15}$
P. 7, col. 2, l. 36	D_{12} -शिखर-	$D_{9.12}$ -शिखर-
P. 8, col. 1, l. 34	B_4 (both times) क्रा:	B_4 (both times) क्रूराः
P. 9, col. 2, l. 14	V_1 om. 19^{a}–20^{b}	V_1 om. 19^{c}–20^{b}
P. 10, col. 1, l. 12	repeating 12^{ab}	repeating 11^{cd}–12^{ab}
P. 13, col. 1, 41*	वार्यते	वार्यन्ते
P. 13, col. 2, l. 21	M_5 कृतपक्तिभि:	M_5 कृतपंक्तिभिः
P. 15, col. 1, l. 23	B	V_1 B
P. 15, col. 2, l. 24	$D_{-5.7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ Cg	$D_{5-7.10.11}$ T_1 G $M_{3.5}$ Cg
P. 15, col. 2, l. 29	Ñ V_1(illeg.)$_{.3}$ $B_{1.4}$ (after 48*)	Ñ V_1(illeg.)$_{.3}$ $B_{1.4}$ (V_1 B_4 after 48*)
P. 16, col. 1, l. 5	(for [अ]वपूरिता:).	(for [अ]वसादिताः).
P. 16, col. 2, l. 17	D_8 after 55*	D_8 cont. after 55*
P. 16, col. 2, l. 33	Ñ V_1(st. 18–27 illeg.)$_{.3}$ B	Ñ $V_{1.3}$ B
P. 17, col. 1, l. 1	$B_{1.4}$ (after 47*)	$B_{1.4}$ (V_1 B_4 after 48*)
P. 17, col. 1, l. 10	$Ñ_1$ (second time)	$Ñ_1$ V_1 (both second time)
P. 17, col. 1, l. 18	B_4 repeats 2^{ab} after 54*	V_1 B_4 repeat 2^{ab} after 54*
P. 17, col. 1, l. 21	$Ñ_2$ V_3	$Ñ_2$ $V_{1.3}$
P. 17, col. 1, l. 22	(first time)	(V_1 B_4 first time)
P. 17, col. 1, l. 23	—After 2^{ab}, B_4 ins. :	—After 2^{ab}, V_1 B_4 ins. :
P. 18, col. 1, l. 11	Remove (sic).	
P. 19, col. 2, l. 8	B_4 तु (for च)	B_4 तु (for second च)
P. 21, col. 2, l. 18	Remove (for ^{b}).	
P. 26, col. 1, 77*	From 77* onwards up to 101*,	reduce one star number.
P. 27, col. 2, l. 21 and l. 26	D_1 reads 63-64 after 67^{ab}.	D_1 reads 63-64 after 68^{ab}.
P. 27, col. 2, l. 34–36	Remove the note.	
P. 28, col. 1, l. 15	—B_1	—^{b}) B_1
P. 30, col. 2, l. 23	(निव)	(D_8 निब)
P. 32, col. 2, l. 5	D_6 reads l. 2 of 107*.	D_6 reads 22^{cd}.
P. 35, col. 2, l. 17	and then read Sarga 10.	and then read (except $B_{1.2}$) l. 1–65 of App. I (No. 3).
P. 47, col. 2, l. 1–2	(for प्रासान्)	(for प्रासाञ्)
P. 50, col. 1, l. 26	$B_{2.3}$ नचेदियं	$B_{2.3}$ न चेदियं
P. 50, col. 2, l. 41–42	T_1 $M_{1.2}$ repeat 21 after l. 216 of App. I (No. 3).	D_5 T_1 G_3 $M_{1.2}$ repeat 21 after l. 281 of App. I (No. 3).
P. 52, col. 1, l. 15	(for ढेन)	(for क्रुद्धेन)
P. 53, col. 1, l. 33	D_8 मूध्न चास्थित:	D_8 मूर्ध्नि चास्थितः
P. 53, col. 1, l. 35	$V_{1.3}$ B D_9 ins. l. 11–14 only	$V_{1.3}$ B D_9 ins. l. 9–12 only

Errata

Page	For	Read
P. 53, col. 2, l. 18	and read after the same l. 2.	and read the same after l. 2.
P. 58, col. 1, 175*, l. 2	सहैमिः सचिवै भक्त	सहैभिः सचिवैर्भक्तै
P. 61, col. 1, l. 4	(for समथश्च)	(for समर्थैश्च)
P. 65, col. 1, l. 17	स्वरैर्भिन्नपुण्यं	स्वरैर्भिन्नैर्नपुण्यं
P. 70, col. 1, l. 21	Ś$_2$ V$_{1.3}$ B$_{1.2.4}$ D$_{1-4.6.8}$ T$_{2.3}$ G$_{1.3}$	Ś$_2$ D$_6$ T$_{2.3}$ G$_{1.3}$
P. 70, col. 1, l. 33–34	Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{12}$ cont.; while Ś$_2$ D$_{1-4.8}$ ins. after 20^{ab}	Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-4.8.12}$ cont.; while Ś$_2$ ins. after 20^{ab}
P. 71, col. 2, l. 26	(for सांप्रतं)	(for साम्प्रतं)
P. 72, col. 2, l. 25	V$_3$ चुक्रशुः सु- D$_5$ T$_3$ चुक्रशुश्च	V$_3$ चुक्रुशुः मु- D$_5$ T$_3$ चुक्रुशुश्च
P. 72, col. 2, l. 36	—)	—^{b})
P. 79, col. 2, l. 26	D$_7$ G$_2$ M$_3$ Cg further cont.	D$_7$ G$_2$ M$_{3.5}$ Cg further cont.
P. 79, col. 2, l. 27	M$_{1.2.5}$ Ct cont. after 248*	M$_{1.2}$ Ct cont. after 247*
P. 79, col. 2, l. 33	D$_7$ T$_2$ G$_2$ M$_3$ read l.2	D$_7$ T$_2$ G$_2$ M$_{3.5}$ read l. 2
P. 84, col. 1, l. 35	l. 4–7 of 267*	267*
P. 85, col. 1, l. 13–14	Ñ$_1$ V$_3$ B$_{2.3}$ om. l. 12–13.	Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B$_{2.3}$ om. l. 12–13.
P. 85, col. 2, l. 30	(D$_{2-4.12}$ both times)	(Ś$_2$ D$_{2-4.12}$ both times)
P. 85, col. 2, l. 35	(second time)	(Ś$_2$ D$_{2-4.12}$ second time)
P. 85, col. 2, l. 36	Ś$_1$ Ñ$_2$ B$_4$	Ś Ñ$_2$ B$_4$
P. 86, col. 1, l. 25	Ñ$_2$ D$_{3.9}$	Ñ$_2$ D$_{2.9}$
P. 87, col. 1, l. 26–27	Remove D$_1$ note.	
P. 88, col. 1, l. 2	D$_3$ तत्र	D$_{2.3}$ तत्र
P. 88, col. 1, l. 3	Ñ$_1$ D$_3$ विहगैर्युतान्	Ñ$_1$ D$_{2.3}$ विहगैर्युतान्
P. 88, col. 1, l. 5	D$_{1.3.8.9.12}$	D$_{1-3.8.9.12}$
P. 88, col. 1, l. 7	D$_1$ om. l. 3–10	D$_1$ om. l. 5–10
P. 88, col. 1, l. 16	Remove Ś note	
P. 88, col. 1, l. 25–26	Ś D$_{4.12}$ ins. l. 9–10 after l. 13–14	Ś D$_{4.12}$ ins. l. 9–10. after l. 17 of App. I (No. 14)
P. 88, col. 2, l. 6	D$_{5-7.10.11}$ S ins. the same	D$_{5-7.10.11}$ S ins.
P. 88, col. 2, 299*, l. 4	बबभ्रिरे	बबन्धिरे
P. 88, col. 2, l. 43	Remove Ś D$_{4.12}$ note.	
P. 89, col. 1, l. 3	of App. I. (No. 13) and l. 4–5;	of App. I (No. 13) and l. 4–5 (V$_1$ l. 4–8);
P. 89, col. 2, l. 33	D$_{2.4}$ ins. l. 4–6 after 22^{ab}.	D$_{2.4}$ ins. l. 4–12 after 22^{ab}.
P. 90, col. 2, l. 17	—After l. 11, Ś D$_{3.4.12}$	—After l. 9, Ś D$_{3.4.12}$
P. 91, col. 1, l. 24–25	(Ś$_1$ D$_{2.3}$ preceded by 294*)	(Ś$_1$ D$_{2.3}$ followed by 294*)
P. 92, col. 1, l. 5	D$_{1.3.8}$ ins. after 31 :	D$_{1-4.8}$ ins. after 31 :
P. 92, col. 2, l. 38	D$_{1.3.8}$ ins. 313*	D$_{1-4.8}$ ins. 313*
P. 102, col. 1, l. 17	Ñ$_2$ B$_{1.2.4}$ G$_2$ M$_{1.2}$	Ñ$_2$ B$_{1.2.4}$ M$_{1.2}$
P. 106, concordance; st. 27	L. 6. 2. 31	L. 6. 2. 30
P. 107, col. 1, l. 34	B$_3$ om. 35–36	B$_3$ om. 35^{ab}.
P. 107, col. 2, l. 7	B$_3$ Do om.	Do om.
P. 110, col. 2, l. 14	(for समुपास्थिताः)	(for समुपस्थिताः)
P. 116, col. 1, l. 34	G (ed.) ins. l. 1. after 38^{ab}	G (ed.) ins. l. 1. after 38^{ab} and l. 3–5 after 38
P. 118, concordance; st. 1	B.$_{6.8.1}$	B.$_{6.28.1}$
P. 118, col. 1, l. 21	concludes with	conclude with
P. 119, col. 1, l. 29	7^{cd} after 8)	7^{cd} (after 8)

Page	For	Read
P. 119, col. 2, l. 11–12	B_3 रक्षसां तु वरोजतः	B_2 रक्षसां तु वरोजितः
P. 120, col. 1, l. 30	D_{13} सह देवर्षि वानरैः	D_{13} स ह देवर्षिवानरैः
P. 120, col. 2, l. 29–30	—After 17, $D_{7.9-12}$ K(ed., within brackets) ins.	—After 17, $D_{7.9-11}$ K(ed., within brackets) ins.
P. 126, col. 2, l. 37	M_5 [उ]पकारो मे; B_1 [उ]पकारित्वान्; B_3 [उ]पकारान्मे;	M_5 -[उ]पकारो मे; B_1 -[उ]पकारित्वान्; B_3 -[उ]पकारान्मे;
P. 126, col. 2, l. 38	B_4 [उ]पकारैर्वा; D_5 T_1 M_3 [उ]पकारैस्तु (for [उ]पकारैर्मे).	B_4 -[उ]पकारैर्वा; D_5 T_1 M_3 -[उ]पकारैस्तु (for -[उ]पकारैर्मे).
P. 127, col. 1, l. 32	D_{13} स्नेहे	$D_{1.3}$ स्नेहे
P. 127, col. 1, l. 35	V_3 illeg. from रौ	V_3 illeg. from रं in परं
P. 128, col. 2, l. 21	B_3 transp. l. 1–2	B_3 transp. l. 1 and 2
P. 130, concordance; st. 1	G.6.6.0	G.6.6.1
P. 131, col. 2, l. 7	-[आ प्लुत-	-[आ]प्लुत-
P. 131, col. 2, l. 8	G_1 -[आ रक्त-	G_1 -[आ]रक्त-
P. 132, col. 1, l. 29	B_3 reads 15^c–16^a in marg.	B_3 reads 15^c–16 in marg.
P. 132, col. 2, l. 6	(for ^{a})	(for ^{d})
P. 132, col. 2, l. 5–6	Ś V_1 $D_{0-4.8.12.13}$ शूराः व (D_0 किं) तत्र वानराः	Ś V_1 $D_{0-4.8.12.13}$ शूराः के(D_0 किं) तत्र वानराः
P. 134, col. 1, l. 25	Remove semicolon after दधिमुखश्.	
P. 134, col. 1, l. 25–26	(for ज्योतिमुखश्)	(for ज्योतिर्मुखश्)
P. 136, col. 1, l. 17	— [आ यासो	—[आ]यासो
P. 136, col. 1, l. 26	स(Ś D_8 म मायांतु समाहिताः	स(Ś D_8 म)मायांतु समाहिताः
P. 136, col. 1, l. 27	G_2 om. 3–5	G_2 om. 3^c–5^b
P. 136, col. 1, l. 28	Put semicolon after आसन्नो.	
P. 137, col. 2, l. 27	°अनुध्यायंतीम्	अनुध्यायंतीम्
P. 143, col. 1, l. 3	Remove $D_{0.4}$ variant कर्शितां	
P. 150, col. 1, l. 14	B_1 D_4 समान याथ	B_1 D_4 समानयाथ
P. 153, col. 1, l. 35	D_{59} T_1 $G_{2.3}$ M_3	$D_{5.9}$ T_1 $G_{2.3}$ M_3
P. 155, col. 1, l. 5	निर्वोषंर थानां	निर्घोषं रथानां
P. 156, col. 2, l. 19	B_4 दिवसकरं श्वशुरो हि ते पुराननां (sic).	B_4 दिवसकरं श्वशुरो हि ते पुराननां (sic) (for ^{d}).
P. 159 concordance; st. 18	B.6.34.8	B.6.34.18
P. 159, col. 2, l. 16-17	D_{13} ins. 523* and then cont.	D_{13} ins. l. 1 of 523* after 18 and then cont.
P. 159, col. 2, 522* l. 8	माचिरम्	मा चिरम्
P. 160, col. 1, l. 3	$Ñ_1$ कश्चिद्	$Ñ_2$ कश्चिद्
P. 160, col. 1, l. 4	$Ñ_1$ V_2 का हि यायाद्रुतं चाथ B_2 न हि प्राया द्रुतं बाह्य-	$Ñ_1$ V_2 का हि यायाद्द्रुतं चाथ B_2 न हि प्रायाद्रुतं बाह्य-
P. 160, col. 1. l. 6	($B_{1.4}$ D_{13} गृह्य चाभ्य(D_{13} °न्व)यात	($B_{1.4}$ D_{13} गृह्य चाभ्य[D_{13} °न्व]यात्)
P. 160, col. 1, l. 9	Ñ V_2 D_{1-3}	Ñ($Ñ_2$ illeg. after °भ्येति) V_2 B_{1-3}
P. 160, col. 1, l. 8–9	Remove $Ñ_2$ note.	
P. 160, col. 1, l. 33	D_6 मोहार्थं	D_6 -मोहार्थं
P. 160, col. 1, l. 34	G_3 मोक्षाय (for मोक्षार्थं)	G_3 -मोक्षाय (for -मोक्षार्थं)
P. 169, concordance; st. 33	L. 6.11.40.	L. 6.11.39
P. 180, col. 2, 588*, l. 3	शृङ्ग	शृङ्गे
P. 185, col. 1, l. 32	$V_{1.3}$ च बलोद्धुष्टा	$V_{1.3}$ च बलोद्धुष्टा
P. 186, concordance; st. 18	L. 6.18.18	L. 6.15.18
P. 254, col. 2, l. 31	छिन्नाः for भिन्नाः	छिन्नाः (for भिन्नाः)
P. 255, col. 1, l. 35	(for पार्वती)	(for पार्वती ते)

Errata

Page	For	Read
P. 266, col. 1, l. 27	म्र(V3 न्य)थिताश्चास्य(Ñ2 °श्चास्य;	म्र(V3 न्य)थिताश्चास्य(Ñ2 ° ता चास्य;
P. 294, col. 1, l. 20	(for संक्रुद्ध)	(for संक्रुद्धे)
	Ñ1 सास्ते सहस्रश:	Ñ1 राक्षसास्ते सहस्रश:
P. 302, col. 2, 953*, l. 9	सहशैल्कानन ।	सहशैलकानना
P. 306, col. 1, l. 3	(for च्छत्रं)	(for छत्रं)
P. 345, col. 2, l. 24	D2 प्रति संक्रद्धो	D2 प्रति संक्रुद्धो
P. 361, col. 1, l. 14	सन्नस्मद्गहं	सन्नस्मद्गृहं
P. 445. col. 2, l. 12	1321	1321*
P. 449, col. 1, l. 12–13	(for -त्रिशिरोति°)	(for -त्रिशिरोऽति°)
P. 451, col. 1, l. 6	G2 चै व	G2 चैव
P. 454, col. 2, l. 40–41	(D1.6 T2.3 repeat l. 1–42 after 6.83.38)	(D1.6 T2.3 repeat l. 1–42 after 6.83.39)
P. 460, col. 1, l. 1	Ś2 B1 D2.12 cont. the previous Sarga.	Ś B1 D2.8.12 cont. the previous Sarga.
P. 462, col. 1, l. 30	Ñ V1 B2 D13 दृष्ट्वा	Ñ V1 B2 दृष्ट्वा
P. 466, col. 2, 1382*, l. 7	°किन्नरान्	°किंनरान्
P. 467, col. 2, l. 16	(D13 °कल्पं; G3 °मुग्रं	(D13 °कल्पं; G3 °मुग्रं)
P. 468, col. 1, l. 15	स जगाम ततोंबरं(D2.3.13 °रे)	स जगाम ततोंबरं(D2.3 °रे)
P. 469, col. 2, l. 8	D7.10.11 राशिदीप्तं	D7.10.11 -राशिदीप्तं
P. 469, col. 2, l. 12	Remove the pāda variant in D13.	
P. 470, col. 1, l. 35	from सानुं in ^{c} up to अनुप्र in 63^{b}.	from सानुं (see var.) in ^{c} up to अनुप्र in 63^{a}.
P. 470, col. 2, l. 3–4	M2 om. 61^{d}–63^{b}	M2 om. 61^{d}–63^{a}
P. 470, col. 2, l. 9	1324*	1394*
P. 470, col. 2, 1394*, l. 3	दोभ्या	दोर्भ्या
P. 470, col. 2, l. 33	M2 om. 63^{ab}; M1 om. up to in अनुप्र in^{b}	M2 om. 63^{a} ; M1 om. up to अनुप्र in ^{a}
P. 472, col. 1, l. 35	(for तु)	(for second तु)
P. 472, col. 2, 1397*, l. 4	°ताङ्गसन्धि	°ताङ्गसंधि
P. 472, col. 2, l. 10	Ś Ñ (Ñ1 om. l. 1)	Ś Ñ (Ñ1 om. l. 1, subst. l. 2 for 68^{b})
P. 476, col. 2, l. 23	धर्मशद्वेन	धर्मशब्देन
P. 483, col. 1, 1439*, l. 1.	समुत्क्षिप्त महाशिलम्	समुत्क्षिप्तमहाशिलम्
P. 491, col. 1, l. 5	D2.3.8.12 विक्ष(V3 B1 °द्रु)त:	D1-3.8.12 विक्ष(V3 B1 °द्रु)त:
	शरवेगार्त:(B3 °गाच्च)	शरवेगार्त:(B3 °गाच्च; D1 om. up to °गा)
P. 491, col. 2, l. 6	Ñ V1. 2 B2-4 D4.13 ररक्षुस्ते	Ñ V B D4.13 ररक्षुस्ते(V3 B1 निरीक्ष्य तं)
P. 491. col. 2, l. 9	Add before Ś2 variant	—V3 B1 वानरं (for अङ्गदं)
P. 504, col. 2, l. 6	T3 [अ]सुहृद	T3 [अ]सुहृद्-
P. 512, col. 1, l. 14	G (ed.) subst. for:	G (ed.) subst. for 1:
P. 512, col. 2, l. 26	तौ पापकर्मणौ	तौ पापकर्माणौ
P. 512, col. 2, l. 30-31	Ś Ñ1 B3 D4.8.12.13 (Ś B3 D4.8.12 second time) om. 2^{cd}	Ñ1 D13 om. 2^{cd}.
P. 512, col. 2, l. 32	B3 (first time) सर्वेषां	B3 सर्वेषां
P. 512, col. 2, l. 33	Ś B1 D1-3.8.12 (Ś D8.12 first time) ins.	Ś B1 D1-3. 8.12 ins.
P. 515, col. 1, l. 17	D4.13 जां(B3 जं)वून(B3 °ना)देश्च संयु	D4.13 जां(B3 जं)वून(B3 °ना)देश्च संयु
	(D13 °सि)क्त:	(D13°सि)क्त:
P. 516, col. 2, l. 18	D5 आचक्षुर् ; G1 स चक्षुर्.	D5 आचक्षुर्- ; G1 स चक्षुर्-.
P. 518, col. 1, l. 17–18	Ñ1 D4.13 शराणां पतनाश्रयं(D4 °श्रमे)	Ñ1 D4.13 शराणां पतनाश्रयं(D4 °श्र मे)
P. 530, col. 2, l. 8	Ś1 सन् (for यन्)	Ś1 सन्- (for यन्-)
	B4 निमित्ते	B4 -निमित्ते
P. 531, col. 2, l. 26	स्थिता(V3 °रा)राक्षसयोधमुख्या	स्थिता(V3 °रा) राक्षसयोधमुख्या

Page	For	Read
P. 538, col. 2, l. 6	D_3 [अ]प्यपने	D_3 [अ]प्यपने-
P. 538, col. 2, 1585*	Take in the Crit. Text as st. 42.	
P. 541, col. 1, l. 34	Remove the bracket given after 15°.	
P. 542, col. 1, l. 3	7	17
P. 547, col. 2, 1613*	पंतङ्ग°	पतंग°
P. 556, col. 1, 1647* l. 3	आ बाल्याच्च	आबाल्याच्च
P. 578, concordance; st. 31	L. 6.68.0	L. 6.68.38
P. 584, col. 1, l. 29-30	Ñ $V_{1.3}$ B_{2-4} ins. l. 7-9 and 11 (V_3 only l. 11) after 20:	Ñ $V_{1.3}$ $B_{2.4}$ cont. l. 7-9 and 11 (V_3 only l. 11) after 1725*; B_3 ins. l. 7-9 and 11 after 19:
P. 624, col. 1, 1881*, l. 11 and 12	त	तं
P. 629, col. 2, l. 27	Remove G(ed.) omission note.	
P. 637, concordance; st. 15	B. 6.07.19	B. 6.97.19
P. 638, col. 2, 1932*, l. 5	सोपप्लुत्य	सोऽपप्लुत्य
P. 638, col. 2, 1932*, l. 7	तो	तौ
P. 647, col. 1, l. 7-8	Remove the sequence note.	
P. 647, col. 2, l. 23	राघवावश्य (D_3 °याश्य; D_8 °य न्य)वर्तत	राघवावश्य(D_3 °याश्य; D_8 °य न्य)वर्तेत
P. 647, col. 2, 1971*, l. 4	सकीततो	संकीर्तितो
P. 649, col. 1, l. 9	Ś Ñ V B $D_{1-4.6.8.10-12}$ $T_{2.3}$ $M_{2.3}$	Ś Ñ V B $D_{1-4.6-8.10-12}$ $T_{2.3}$ $M_{2.3}$
P. 651, col. 2, l. 23	—For 23^{cd},	—For 33^{cd},
P. 651, col. 2, l. 28	B ins. in marg. after 34:	B_3 ins. in marg. after 33:
P. 661, concordance; st. 41	L. 6.80.24	L. 6.80.4
P. 661, col. 2, 2010*	°यत्नन	°यत्नेन
P. 667, concordance; st. 8	$G_{6.82.}$	$G_{.6.82.9.}$
P. 668, col. 1, l. 5	D_9 ins. l. 17 and 19-25 only	D_9 ins. l. 17-25 only
P. 669, col. 2, l. 21	D_3 cont. l. 127-160	D_3 cont. l. 119-160
P. 669, col. 2, l. 36	D_3 cont. (after 2035*)	D_3 cont. after 2035*
P. 670, col. 2, l. 16	$D_{1.3}$ om. up to the prior half.	$D_{1.3}$ om. up to the prior half of l. 1.
P. 672, col. 2, l. 31	and then Ñ$_1$ B_{13}	and then Ñ$_1$ B_3
P. 684, col. 2, l. 20	B_3 D तमुद्यम्य	B_3 D_3 तमुद्यम्य
P. 692, col. 2, l. 4	V_3 damaged up to °	V_3 damaged up to स्य in °
P. 707, col. 1, l. 24	Remove —°)	
P. 711, concordance; st. 13	$G_{.6.92.13}$	$G_{.6.92.0}$
P. 716, col. 2, 3071(B)*	सृजतो बाणान्	सृजतोर्बाणान्
P. 721, col. 1, l. 32	—For 1 9^{cd},	—For 19^{cd},
P. 723, concordance; st. 30	L.6.90.0	L.6.90.36
P. 740, col. 2, l. 1-2	($D_{5.6}$ T G_3 $M_{1.3}$ only l. 20-33; $G_{1.2}$ only l. 1-2 and l. 20-33; M_5 l. 21-33)	($D_{5.6}$ T G_3 $M_{1.3}$ only l. 20-34; $G_{1.2}$ only l. 1-2 and l. 20-34; M_5 l. 21-34)
P. 744, concordance; st. 12	$G_{.6.97.52}$	$G_{.6.97.15}$
P. 747, col. 1, l. 4	इ ति प्रति-).	इति प्रति-).
P. 751, col. 1, 3180*, l. 4	अर्हंसि	अर्हसि
P. 759, col. 2, 3209*	दूरी कुरु	दूरीकुरु
P. 767, col. 1, l. 10	22.13 subst.	12.13 subst.
P. 769, col. 2, 3229*, l. 1	चै व	चैव

Errata

Page	For	Read
P. 785, col. 2, l. 5	V3 om. 20^{ab}	V3 om. up to नेन in 20^{b}
P. 794, col. 2, 3312*, l. 3	यस्मात्लैलोक्य°	यस्मात्त्रैलोक्य°
P. 796, col. 2, 3319*, l. 5	संत्यक्त°	संत्यक्तु°
P. 796, col. 2, 3320*, l. 5	[15]	[5]
P. 805, col. 2, l. 16	then repeats 6.102. 24^{a}–25^{b}	then repeats 6.109. 24^{c}–25^{b}
P. 809, col. 2, l. 17	G(ed.) (followed by 3373*) cont. l. 1–2. 7	G(ed.) (followed by 3373*) cont. l. 1–2, 7
P. 810, col. 1, l. 31	up to the prior half of 3379*.	up to the prior half of l. 1 of 3379*.
P. 810, col. 1, l. 40	V8 damaged for the prior half.	V8 damaged for the prior half of l. 1.
P. 810, col. 2, l. 40	G(ed.) cont. l. 1–2; 7 and 9 of 3374*	G(ed.) cont. l. 1–2, 7 and 9 of 3374*
P. 811, col. 1, l. 42	3346* :	3386* :
P. 818, col. 1, 3424* l. 1	सीतेस रयूर्	सीते सरयूर्
P. 831, concordance; st. 43	L.6.107.105	L.6.106.55
P. 832, concordance; st. 1	L.6.110.1	L.6.107.1
P. 837, concordance; st. 21	L.6.107.49	L.6.107.58
P. 864, col. 2, 3623*, l. 2	अङ्क	अङ्के
P. 865, col. 2, 3626*, l. 3	तथव	तथैव
P. 887, para 1, l. 1	77	76

In PP. XIV and XVIII of the Introduction read B1 Ms. No. 14149 for No. 14126.